Salmonsens

store illustrerede

Konversationsleksikon

En nordisk Encyklopædi.

Under Medvirkning
af
Bibliotekar J. B. Halvorsen,
som særlig Redaktør for Norge,
og
henved 200 nordiske Fag- og Videnskabsmænd
redigeret af

Chr. Blangstrup.

IV. Bind. (Canadian River—Dase.)

Kjøbenhavn.
Forlagt af BRØDRENE SALMONSEN (J. SALMONSEN).
Trykt hos T. H. Schultz.
1895.

Papiret ti! **Leksikonet** er træfrit.

SALMONSENS

STORE ILLUSTREREDE

KONVERSATIONSLEKSIKON

FOR

NORDEN.

IV. BIND.

C.

anadian River [käne!idjənrivə], Flod i de forenede Stater i Nordamerika, udspringer i Klippebjærgene paa Grænsen af Colorado og Nymejiko, strømmer, forstærket ved talrige Bifloder, i østlig Retning gennem Indianerterritoriet og udmunder i Arkansas.

Canadol d. s. s. Petroleumsæter, se Petroleum.

Canaille [kana!j] (fr.), Pak, Gadepøbel; slet Menneske, daarlig Fyr, »Kanalje«. Behandle *en c.*, paa ringeagtende Maade.

Canāle, Michele Giuseppe, italiensk Historiker, født 23. Decbr. 1808 i Genova, død 4. Juni 1890 smst., opnaaede ved Cavour's Hjælp at blive Professor i Historie og Geografi ved sin Fødestads polytekniske Skole saavel som Bibliotekar ved Bogsamlingen Beriana. Hans Hovedværk er »Storia della repubblica di Genova« [5 Bd., 1858—74]; af hans talrige andre Skrifter kunne nævnes »Storia del commercio, dei viaggi, delle scoperte e carte nautiche degl' Italiani« [Genova 1886], »Storia della real Casa di Savoie« [1868], »Tentative dei navigatori e scopritori genovesi per riuscire all' India« [1882]. Han var Hovedstifteren af det 1858 oprettede Liguriske Selskab for Fædrelandets Historie. *Kr. E.*

Canalétto, Tilnavn for to af 18. Aarh.'s mest fremragende venetianske Malere, begge lige udmærkede i Fremstillingen af Perspektivbilleder, Landskaber og Byprospekter. 1) Antonio C. (A. da Canale), født 18. Oktbr. 1697 i Venezia, død 20. Apr. 1768 smst., var Søn og Lærling af Teatermaleren Bernardo C. (død 1719), hvis Kunst han først dyrkede for derefter i Rom at studere de antikke Bygningslevninger og male romerske Vuer. Han besad stor teknisk Færdighed og dybtgaaende Kundskaber i Perspektiven, til hvis Studium han med Held skal have anvendt det sorte Kammer (se Camera obscura); hans Billeder udmærke sig ved stor Troskab og ved livlig Opfattelse; Figurstaffagen paa mange af dem er af Tiepolo (s. d.). C. levede mest i sin Fødeby. Hans Hovedværk er Prospektet af Canal grande med Sta. Maria della Salute, nu i Louvre. Ligeledes brugte han Naalen med Dygtighed og raderede en Del af sine Arbejder, navnlig sine engelske Prospekter. — 2) Bernardo C. se Belotto. *F. J. M.*

Canālis se Kanal.

Canandaigna [känəndə!igwa], By i den nordamerikanske Stat New York ved den nordlige Ende af Søen af samme Navn, med et Lærerindeseminarium og (1890) 5,870 Indb.

Cananore se Kananor.

Cañar [ka'njar], By i Provinsen Cuenca i den sydamerikanske Stat Ecuador, ved Foden af det 4,424 M. høje Azuay-Pas, over hvilket den storartede, af Inkaerne anlagte og af Conquistadorerne ødelagte Via real førte. I Nærheden findes Ruiner af flere af Inkaernes Bygningsværker, som Inca pirca og Inkaernes Palads Tubac-Yupanqui.

Canard [kanair], Nicolas François, fransk Matematiker og Nationaløkonom (ca. 1755—1833). C. var Professor ved sin Fødebys Moulins's École centrale. Foruden flere Værker over Matematik og Fysik offentliggjorde han »Principes d'économie politique, ouvrage couronné par l'institut national dans sa seance du 15 nivôse an IX [5. Jan. 1801], et depuis revu, corrigé et augmenté par l'auteur« [Paris 1802]. Heri er for første Gang i større Udstrækning og som almindeligt Princip den matematiske Metode bragt i Anvendelse ved nationaløkonomiske Undersøgelser. Af Værket udkom to tyske Oversættelser. *K. V. H.*

Canaria se Cyansulfid.

Canarīna L., Slægt af Klokkefamilien med en enkelt Art *C. Campanula* Lam., en fleraarig Urt med nedentil kransstillede, oventil modsatte Blade. Blomsterne ere gerne 6-tallige, store, klokkeformede og orange- eller teglstensfarvede. Frugten et Bær, der spises af Indbyggerne paa Canarerne. Planten dyrkes hyppig i Koldhuse. *A. M.*

Canārisekt, en sød hvid Vin fra de sydlige kanariske Øer. Den bedste faas fra Tenerife, en lignende Kvalitet, Palmsekt, fra Palma.

Canāriske Øer (*Islas Canarias*), en Spanien tilhørende Øgruppe, ligge i Atlanterhavet paa den 28°—29° n. Br. Fra den østligste 0, Fuerteventura, til det afrikanske Fastland er Afstanden kun 107 Km. Øgruppen danner en mod Syd konveks Bue fra Sydvest til Nordøst og bestaar af de 7 større fra Vest mod Øst følgende Øer: Hierro eller Ferro, Palma, Gomera, Tenerife, Gran Canaria, Fuerteventura og Lanzarote, til hvilke to sidste nogle ubeboede Smaaøer slutte sig. Archipelets samlede Størrelse er 7,167 □

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Km. De største Øer ere: Tenerife (1,946 □ Km.), Fuerteventura (1,722 □ Km.) og Gran Canaria (1,376 □ Km.). — Ikke uden Grund kaldte Grækerne og Romerne disse Øer »de lykkeliges Øer«; de takkede eller kegleformede Bjærge, der hæve sig majestætisk op af det dybblaa Hav, snart visende deres vulkanske Legeme blottet i straalende Farvepragt, snart dækket af en smilende Vegetation, maatte da som nu gøre et uudsletteligt Indtryk paa Beskueren og sætte hans Fantasi i Bevægelse.

Jordbundsforhold. Mellem de vestligste og de to østligste Øer er der med Hensyn til Jordbundsforholdene en skarpt udpræget Modsætning, der ogsaa giver sig til Kende i det landskabelige Ydre. Vestøerne (Gran Canaria, Tenerife, Gomera, Palma og Ferro) taarne sig op i mægtige Vulkankegler (Pico de Teyde paa Tenerife 3,716 M.; Palma 2,360 M.) eller danne, som Ferro, en tilbagestaaende, halvmaaneformet Rest af et fordums, halvt nedstyrtet Krater. Overalt springer den vulkanske Oprindelse tydelig i Øjnene. Hulerige Tufstenslag (Toscalos) og radialt udstraalende Lavastrømme og Erosionsdale (Barrancos) gennembryde de basaltiske og trakytiske Klippemasser, der danne Øernes Kerne. I disse af talrige Smaaelve vandede Dale er Vegetationen tropisk yppig og Frugtbarheden stor. De østlige Øer (Fuerteventura, Lanzarote og Smaaøerne) vise mærkelig Lighed med den nærmeste afrikanske Kyst, fra hvilken de heller ikke ere skilte ved saa dybt Vand, som Vestøerne. Vel sporer man overalt, særlig paa Lanzarote, Resultater af vulkansk Virksomhed; men foruden de derved fremstaaede Masser findes der ogsaa (i Modsætning til Vestøerne) sedimentære Aflejringer (Lerskifere og Grønsten). Dertil kommer, at Højden er ringe, sammenlignet med Vestøernes, og at store Strækninger ere dækkede af afrikansk Flyvesand. Disse Øers Frugtbarhed er derfor ringe. Vulkanske Udbrud have ikke fundet Sted siden 1825 (Lanzarote); Pico de Teyde havde sin sidste Eruption 1798; en enkelt Soltataro paa denne Vulkan udsender endnu svage Dampe.

Klimaet er behageligt og meget sundt for bryst- og nervesvage. Dog er Varmen stærkere her end paa Madeira, ligesom ogsaa Temperaturforskellighederne ere noget større, og i det hele spores den nærmere Beliggenhed ved Fastlandet (særlig paa Østøerne). I Santa Cruz paa den centralt beliggende 0 Tenerife er Gennemsnitstemperaturen for hele Aaret $21,7^0$, for den koldeste Maaned (Januar) $17,7^0$ og for den varmeste Maaned (Oktober) $26,1^0$. Fra Novbr.—Marts blæse fugtige Nordvest- og Vestenvinde, der medføre en mild Vinterregn. I Marts staar Vegetationen i fuldt Foraarsflor. I Sommermaanederne blæser uafbrudt Nordøst-Passat *(la brisa)*, og Regn er da sjælden, særlig i de varmeste Maaneder (Septbr.—Oktbr.); i disse ere Elvene ofte udtørrede og Vegetationen henvisnende, og tætte Støvskyer — ja undertiden Græshoppesværme — medføres (særlig til Østøerne) af den fra det hede afrikanske Ørkenbælte kommende Vind. Voldsomme Stormvinde *(tornados)* kunne indtræde, men ere sjældne. Passaten *(la brisa)* er saa konstant og regelmæssig, at al Forbindelse mellem Øer »over« og »under Vinden« tidligere, da den skete ved Sejlbaade, var afbrudt henved 6 Maaneder aarlig. Hver 0 har sin »banda«, d. v. s. sit af de fugtige Nordvestvinde ikke berørte, regnløse Bælte; dette er for Tenerife's Vedkommende Egnene S. f. Vulkanen, mod hvis Sider Vinden afgiver sin Fugtighed. En stor Forskel med Hensyn til Vegetationens Fylde (foruden den, Højden bevirker) fremkommer derved paa een og samme 0 og bidrager til at gøre dens Udseende saa malerisk afvekslende. Sne falder sjælden under 1,500 M.'s H., og i de varmeste Sommermaaneder er endog Pico de Teyde's Top snefri. — Hvad der i høj Grad skaber Chancer for at gøre de c. 0. til et meget besøgt Sanatorium, er den Omstændighed, at Vestøernes høje Bjærge gøre det muligt i Løbet af faa Timer at kunne vælge det Klima, der ønskes. Beboerne se imidlertid, af Frygt for Smitte, kun ugerne denne Invasion.

Vegetation. To Faktorer paatrykke i særlig Grad de c. Ø.'s Plantevækst deres Stempel: Lokalitetens Regnforhold og dens Højde. Da begge disse Faktorer her ere yderst vekslende, har Floraen, i Forhold til Øernes ringe Størrelse, meget stor Mangfoldighed. Medens Østøernes og Vestøernes regnløse Bælter *(pandas)* have en næsten ørkenagtig Vegetation, er denne meget yppig i de gunstigere beliggende, vandrigere Dale; og medens vi i de lavere Egne møde en tropisk Plantevækst, gaar denne i de højere Regioner over til at blive alpin. Sammenlignet med de øvrige atlantisk-afrikanske Øer er Canarernes Flora langt rigere paa Arter, om den end er fattigere paa Individer. Den tæller ca. 1,000 Arter, mere end dobbelt saa mange som Azorerne, og endda ere rimeligvis mange Arter forsvundne ved Skovrydning og Agerbrug. Trods Øernes Beliggenhed nær Afrika har Floraen, ligesom paa Madeira og Azorerne, et overvejende europæisk Præg, og kun de østlige Øer samt et Bælte indtil 400—800 M.'s Højde paa de øvrige Øer have en væsentlig libysk Flora, hvis Karakterplanter ere mægtige, kaktuslignende Euforbier, *Mesembryanthemum* a. succulente Planter. Desuden, til Dels som kultiverede, Palmer, Bananer, Figen, Sukkerrør etc. Ejendommelig for denne Flora er ogsaa det gennem Humboldt's Beskrivelser (Symbolet paa »Naturens evige Ungdom«) berømte Drageblodtræ, hvis største Individ (ved Orotava, Tenerife) havde en Stamme, der i Mandshøjde maalte 14 M. i Omkreds. Dette Eksemplar eksisterer ikke mere; allerede paa den spanske Erobrings Tid var Stammen hul og benyttedes som Kapel, efter forud at have tjent den oprindelige Befolkning som Tempel. Et Vindstød har nu kastet det om. Den anden Zone, indtil 1,200—1,600 M., der viser den største Lighed med den europæiske Flora, udgøres af stedsegrønne Skove, fornemmelig dannede af Myrter, Laurbær og en Lyngart *(Erica arborea)*, hvis Stamme naar 80 Cm. i Gennemsnit og 20—22 M.'s Højde. Ejendommelig for Øerne ere i denne Zones øverste Region to Arter Naaletræer: *Juniperus cedrus* og *Pinus canariensis*, der kun kendes andensteds fra i fossil Tilstand (*Murcia*). Indførte og kultiverede i dette Bælte ere: Vin, Oranger, Kastanje, Hvede, Kartofler. Den tredje Zone, over 1,600 M., er fuldstændigst udviklet paa Pico de Teyde's Højregion (»Cañadas«), hvorfra man kender en Snes kun her trufne Plantearter; Karakterflora: Bregner, Ericaceer, *Genista, Sparthocytisus nubigenus* (»Retama«).

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Landfauna'en er fattig. Af Pattedyr fandtes oprindelig kun 2 Arter Flagermus. Alle europæiske Husdyr samt Kamelen ere indførte; blandt disse udmærke Hundene sig ved deres Størrelse, de til Dels forvildede Geder sig ved deres Skønhed og Behændighed. Landfuglene tælle ca. 50 Arter, hvoraf nogle ere ejedommelige for Øerne, deribl. Kanariefuglen (s. d.). Krybdyrverdenen er kun repræsenteret af nogle store Firben. Insektfauna'en har et dels europæisk, dels afrikansk Præg. — Havets Dyreliv er overordentlig rigt (overvejende europæisk Karakter; enkelte amerikanske Fiskeformer). — Befolkningen. Øerne vare rimeligvis allerede beboede i Oldtiden. Vasedekorationer, Huleinskriptioner etc. tyde, trods fuldstændig Mangel paa Metalredskaber, paa en højt udviklet Kultur, beslægtet med Berbernes. Ogsaa Dialektord og Stednavne vidne om Slægtskab mellem disse og Øernes oprindelige Befolkning. Denne bestod ved Europæernes Ankomst af 3, til Dels sammenblandede Stammer, hvoraf Guancherne (s. d.) vare den mest fremtrædende paa Tenerife. Først i 16. Aarh., efter med deres Stenvaaben 1½ Aarh. at have modstaaet de europæiske Pirater, ophørte Guancherne paa Tenerife at være et selvstændigt Folk; men paa Palma og Gomera lever der endnu temmelig ublandede Efterkommere af den oprindelige Befolkning. Dog ogsaa i den nu fremtrædende Blandingsrace mellem denne og Spanierne spores det oprindelige Element baade i legemlig og aandelig Henseende (kraftig og smukt byggede; tapre, godmodige, aabenhjertige; Familienavne og Skikke). Foruden spansk Indvandring har der ogsaa fundet nogen Blanding Sted med Normanner, Irlændere, Flandrere og Maurere. Trods disse heterogene Elementer ere Canarienerne glødende spanske Patrioter. Befolkningsmængden udgør omtr. 290,000. Erhvervsgrenene ere Fiskeri og Jordbrug. Tidligere dyrkedes megen Vin (»Canariesekt«); men Plantagerne ere blevne stærkt hærgede af Vinlus. Dernæst blev Cochenille-Dyrkning Befolkningens Hovednæringsvej, om end de ny Farvningsmetoder have indskrænket dennes Betydning. For Tiden ere Cochenille, Tobak, Løg og Kartofler de vigtigste Eksportartikler. — Øerne danne to spanske Provinser, hvis Administrationscentra ere Byerne Las Palmas paa Gran Canaria og Santa Cruz paa Tenerife.

Historie. De c. Ø.'s nærmere Beliggenhed ved Afrika end de øvrige atlantiske Øer har sagtens været Grunden til, at de vare kendte allerede ved Historieskrivningens Begyndelse. De omtales af de græske Digtere, som »de lykkeliges Øer«, hvor Heroerne nyde en evig Tilværelse i et herligt Klima, der aldrig forstyrres af Kulde eller Uvejr. Dog præciseres den geografiske Beliggenhed ikke; Øerne smelte i den alm. Bevidsthed sammen med det »Atlantis«, man forestillede sig hinsides »Herkules'es Støtter«. Efter Strabo have Fønikerne kendt de c. 0., men holdt Opdagelsen hemmelig. Ogsaa Karthagenienserne og senere Araberne have vistnok kendt dem. De første geografiske Kundskaber derom skyldes imidlertid Romerne. Plinius giver en af Øerne (vore Dages Gran Canaria) Navnet »Canaria«, vistnok afledet af Berber-Navnet »Canar« ell. »Ganar«, dertil Dels endnu bruges af de indfødte om den Øerne nærmest liggende afrikanske Kyst N. f. Senegal. »Nivaria«, sikkert Tenerife med Pico de Teyde, betegnes som den yderste Herkulesstøtte; altsaa kendtes de vestligere c. 0. rimeligvis ikke endnu. Efter lang Tids Forglemmelse dukke de c. 0. atter op i Historien, da Petrarca fortæller, at genuesiskc Søfolk besøgte dem i Slutn. af 13. Aarh. Fra disse Besøg stammer Øen Lanzarote's Navn, en normannisk Fordrejning af det italienske Familienavn Lanciloto. I den følgende Tid fik Øerne ofte Besøg af europæiske Søfolk eller Pirater, og de europæiske Fyrster begyndte at henvende Blikket paa dem. 1344 tildelte Pave Clemens VI sin Protegé Luiz de la Cerda Herredømmet over Øerne; men denne havde ikke tilstrækkelige Hjælpemidler til at tage dem i Besiddelse. Alle hidtidige Forsøg derpaa vare kun at betragte som Sørøvertog. Det første virkelige Erobringstog fandt Sted 1402, da Normannen Jean Béthencourt i Spidsen for 50 Mand landede paa Lanzarote og indtog denne samt i de følgende Aar Fuerteventura og Ferro. Béthencourt havde imidlertid ikke tilstrækkeligt Materiel til at kunne hævde sit Herredømme og gav sig derfor som Lensmand ind under Kastiliens Krone, der fortsætter Erobringstogene og først fuldender dem efter henved et Aarhundredes Forløb, 1497, da Tenerife's Høvdinge (*menceys*) førtes som Fanger i Triumf til det kastilianske Hof, for at tjene dette til Adspredelse. Siden da have de c. 0. tilhørt den spanske Krone. Længe blev man endnu ved at fable om flere uopdagede Øer, hvorefter mange Ekspeditioner udsendtes; ja endnu lever i Sebastianisternes Sekt den Tro, at disse endnu ikke fundne Øer ville dukke op af Havet samtidig med, at deres i Slaget ved Alkazar el-Kebir faldne Infant vender tilbage. (Litt.: L. v.Buch, »Physikalische Beschreibung der Canarischen Inseln« [1825]; A. v. Humboldt, »Reise in die Æquinoctialgegenden«; Barker-Webb og Berthelot, *Hist. nat. des iles Canaries* [1836—60]; Millares, *Historia general de las Islas Canarias* [1882]; Christ, »Eine Friihlingsfahrt nach den Canarischen Inseln« [1886]; »Peterm. Mitth.« [1888]). *B.-P.*

Canarĭum L., Slægt af Balsamtræfamilien, Træer med spredte og uligefinnede Blade, aksel- eller endestillede Klaser, sammensatte af Kvaste, og ægformede eller elliptiske Stenfrugter. Omtrent 60 Arter i alle varme Egne, mest asiatiske. Af *C. commune* L., paa Molukkerne, benyttes Frøene, der smage som Nødder, og Veddet; tillige giver Træet en Harpiks. Lignende Produkter faas ogsaa af andre Arter. *A. M.*

Cancale [kāka'l], By i det nordvestlige Frankrig (Bretagne), Dep. Ille-et-Vilaine, Arrond. St.-Malo, ved Mont-St.-Michelbugten 0. f. St. Malo, er berømt for sine fortræffelige Østers, der her fanges i stor Mængde, har en Havn (La Houle), Søbade og (1891) 3,700 (med Kommune 6,800) Indb. 1758 gjorde Englænderne Landgang i C, i Maj 1779 ødelagde de under Wallace de her liggende franske Skibe.

Cancellāria (lat.), Kancelli. *C. apostolica,* det apostolske Kancelli. Cancellarius, Kansler.

Cancéller kaldes i Orglet de smaa Kanaler, der føre Vinden fra Vindladen til de enkelte Piber, naar Cancelventilerne aabnes ved Anslaget af vedkommende Tangent. Se Orgel. *S. L.*

Cancelleria [kantselleri'a], Palazzo della, det af Bramante 1495 udførte berømte Renaissancepalads

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

paa Carapo di Fiori i Rom. Under Pius IX tjente det som det romerske Parlaments Forsamlingsbygning. Paa dets Trappe blev 15. Novbr. 1848 Pellegrino Rossi myrdet.

Cancer (lat.) er i Lægevidenskaben det tekniske Navn paa Kræft (s. d.) og som saadant synonymt med *Carcinoma*, der er af græsk Oprindelse (καρκίνος — C. — Kræbs). Af disse Ord dannes Adjektiverne *cancrosus* og *carcinomatosus*, der betegne, at en Sygdom, en Svulst er af kræftagtig Natur. *E. A. T.*

Cancer (lat.), astron., Kræbsen (s. d.).

Cancer se Taskekrabbe.

Cancién (sp.), i Middelalderen Betegnelse for en lyrisk Digtform (strofisk) i den spanske Poesi. Skønt Ordet sproglig er det samme som det italienske *canzone* (s. d.), svarer den spanske C. i ældre Tid ikke aldeles til den italienske metriske Form, der er anderledes fast og udpræget; det er mere i Alm. »et Digt til at synges«, idet Eftertrykket lægges paa dets Herkomst af Verbet *cantare*. Men fra 16. Aarh.'s Begyndelse, da Efterligningen af Italiens Poesi fik Indpas i den spanske gennem Boscan og Garcilaso, blev C ganske lig Italienernes *Canzone*. Smukke Digte af denne Art skyldes (foruden de to nævnte Digtere) F. de Herrera, R. Caro, Gongora, Lope de Vega, Quevedo o. fl. *E. G.*

Cancionēro (sp.; port. *Cancioneiro;* af *cancion* s. d.) betyder en Samling af lyriske Digte og kan godt være af een Forfatter. Men navnlig bruges denne Benævnelse om de »Visebøger« fra 15. Aarh., der eksistere i ikke ringe Antal, og hvori mange Digteres Arbejder, dels fra Slutningen af 14., dels fra 15. Aarh., ere samlede i broget Blanding. Det var øjensynlig en Tid lang ligefrem Mode at lave saadanne Antologier. Deres poetiske Værd er imidlertid ikke synderlig stort; thi de omfatte ikke megen frisk og folkelig Lyrik, derimod en stor Mængde Vers i den galante, snørklede Smag, der dyrkedes ved de kastilianske Kongers Hof og havde sit Forbillede især i Provence's Troubadourpoesi. Det var over Katalonien, at denne Poesi, »la Gaya Ciencia«, holdt sit Indtog i Kastilien, og der eksisterer derfor ogsaa flere katalonske C. (se Katalonsk Litteratur). Af kastilianske Samlinger er den ældste Juan Alfonso de Baena's C., hvori findes Vers af over halvhundrede Digtere; den hidrører fra Midten af 15. Aarh., og dens (maaske jødisk fødte) Ophavsmand, der selv skrev Vers, var Sekretær hos Kong Johan II af Kastilien, Hofpoesiens ivrige Beskytter. Den er udgiven i 19. Aarh. ligesom Lope de Estuniga's C. Nævnes kan ogsaa Fernan Martinez de Burgos's C., fra 1464. En af de ældste trykte Bøger i Spanien er en C., der udkom i Zaragoza 1492, dedicerede Dronning Isabella og indeholder Digte af ni Forfattere. Tyve Aar efter udgav Hernando del Castillo i Valencia sin »C. general« [1511] med Poesier af 100 Digtere, mest fra 15. Aarh., deriblandt Konger og Prinser, berømte Statsmænd og Krigere; den slog fortræffelig an og kom efterhaanden i ti, bestandig forøgede Udgaver samt i Udtog. Den indeholder mest Kunstpoesi, religiøs, didaktisk (hvortil vel ogsaa maa regnes Gaader) og erotisk, men dog ogsaa nogle Romancer og lyriske Folkesange. En interessant »C. musical« fra I. Halvdel af 16. Aarh., med Kompositioner til spanske Digte af indenlandske Musikere, udgaves af F. A. Barbieri i Madrid 1890. Baena's C. er udgiven i Madrid 1851 af P. de Gayangos og Pidal, optrykt i Leipzig 1860 ved Francisque Michel; Estiiniga's i Madrid 1872 som 4. Bd. af »Coleccion de libros españoles raros 6 curiosos«. En stor Samling af hele Periodens Kunstdigtning udkom som »Cancionero general« i Madrid 1882 [2 Bd.] ved Sociedad de bibliografia espanola. — Af portugisiske C. haves flere, især den i Vatikanet bevarede, fra Slutn. af 13. og Beg. af 14. Aarh.; denne interessante Samling er udgiven i Halle 1875 af Ernesto Monaci og i Lissabon 1878 af Theophilo Braga samt suppleret efter et andet Haandskrift af Monaci [Halle 1880, »II canzoniere portoghese Colocci-Brancuti«]. Endvidere »Cancioneiro da Ajuda«, bedst udgiven af Carolina Michaelis de Vasconcellos [Halle 1880] og »Cancioneiro geral de Garcia de Resende« [ældste Udg. Lissabon 1516, nyere Stuttgart 1846—52, 3 Bd.]. *E. G.*

Cancrin [kåkræ'j, Georg, Greve af, russisk Statsmand og Finanspolitiker, Søn af den tyske Mineralog Franz Ludwig C. (egl. Krebs, lat. *Cancrinus*) født 8. Decbr. 1774 i Hanau, død 21. Decbr. 1845 i Pavlovsk ved St. Petersborg. C. kom 1796 til Rusland, hvor han 1800 fik Ansættelse i Indenrigsministeriet. Han kastede sig særlig over Finansvæsenet og gjorde en glimrende Karriere inden for Finansforvaltningen; 1811 blev han Medlem af Statsraadet, det følgende Aar Gencralintendant over Vestarmeen, en Charge, der snart udvidedes til samtlige aktive Hærafdelinger; 1823—44 var han Finansminister, men ved sin flersidige Dygtighed og rastløse Energi fik han en betydningsfuld Indflydelse ogsaa paa de øvrige Forvaltningsgrene. C. var som praktisk Økonom en Genganger fra Merkantilismens Dage; han er bleven kaldt Rislands Colbert. Hans Bestræbelser gik ud paa ved Monopoler og Beskyttelsespolitik at fremme Statsfinansernes Interesser uden Hensyn til de privates; ved Grundlæggelse af storartede Statsfabrikker søgte han at gøre den indenlandske Handel og Industri afhængig af Staten samtidig med, at den udenlandske holdtes ude. Vistnok øgede han Statens Indtægter og styrkede dens stærkt svækkede Kredit; men hans System betegner dog et skæbnesvangert Fejlgreb og satte Landets økonomiske Udvikling tilbage. Hans Skrifter betegne en Reaktion mod den Adam Smith'ske Lære om Frihed for Nærings- og Omsælningsliv. De vigtigste af dem ere »Weltreichthum, Nationalreichthum und Staatswirtschaft« (Anonymt) [1821] og »Die Oekonomie der menschlichen Gesellschaften und das Finanzwesen« [1845]. *K. V.H.*

Cancrinit, et farveløst eller lyst farvet Mineral, som udmærker sig ved at indeholde baade Kiselsyre og Kulsyre i Forbindelse med Lerjord, Natron m. m. (Formel $3H_2O.4Na_2O.CaO.4Al_2O_3.9SiO_2.2CO_2$). Krystalformen er heksagonal, Haardheden lidt ringere end Feldspats. Forekommer navnlig i Nefelinsyenitter, saaledes ved Langesundsfjorden i Norge, Miask i Ural, o. a. St. *N. V. U.*

Cancroid, kræftlignende, er Navnet paa en Slags Svulster, der især have deres Sæde i Ansigtet, sjældnere paa andre Steder af Kroppen, f. Eks. paa de ydre Kønsdele. Et af de allerhyppigste Steder er Underlæben, medens den næsten aldrig ses paa Overlæben. Svulstens Sæde er Huden eller et til Huden grænsende Slimhindeparti. Fra

Artikler, der savnes under C, *maa søges under* K.

Overfladen breder den sig undertiden i Dybden, medens den ogsaa ofte breder sig videre hen over Overfladen, og i dette Tilfælde danner den som Regel større Saar. Medens C. efter sin hele Bygning utvivlsomt maa henregnes til Kræftsvulsterne, og medens den paa Stedet, hvor den udvikles, virkelig forholder sig som anden Kræft, idet den breder sig til Omgivelserne uden at vise nogen Tilbøjelighed til Heling, saa adskiller den sig fra andre Kræftformer derved, at den meget sjælden og meget sent udbreder sig til fjernere Organer, saaledes som Tilfældet saa ofte er ved andre Kræftformer. Dog angriber C. ofte de nærmeste Lymfekirtler, saaledes at f. Eks. C. paa Læben efter længere Tids Forløb angriber Kirtlerne ved Kæbevinkelen. Hvad Svulstens finere Bygning angaar, saa udmærker den sig særlig ved den rigelige Udvikling af Overhudens Celler (Epitelcellerne), hvorfor den har faaet Navnet *Epiteliom* (A. Hannover). Epitelcellerne danne tykkere og tyndere, længere og kortere Tappe ned mellem Hudens Bindevæv, der efterhaanden falder hen, og paa den Maade fremkaldes Saardannelsen. Om Aarsagerne til C. ved man lige saa lidt som om Aarsagerne til andre Kræftformer. Man har i de senere Aar paastaaet, at visse smaa runde Legemer, som findes i Epitelcellerne, skulde være en Art smaa Dyr (Conidier, s. d.), der da skulde være Aarsagen til Nydannelsen. Men dette Spørgsmaal er endnu ikke afgjort; nogle mene, at de saakaldte Conidier kun ere almindelige Hulrum i Celleindholdet. Kunstig Indpodning af C. lykkes ikke paa tilfredsstillende Maade, ligesom Smitteoverførelse ikke er bevist. Man plejer at anse Irritation ved Smuds af forskellig Art som en Aarsag til C. Man kan undertiden ved C. paa Underlæben paavise, at en langvarig Indvirkning af et Pibemundstykke gaar forud for Udviklingen af Sygdommen, og har ment deri at se et Aarsagsmoment; men ofte ser man C. udvikle sig paa den ene Side af Underlæben, medens Pibespidsen har hvilet i den anden Side af Munden. C. paa de ydre mandlige Kønsdele er ofte henført til Indvirkning af Sod paa Grund af dens tidligere observerede Hyppighed hos Skorstensfejere (Skorstensfejerkræft). Behandlingen af C. er udelukkende kirurgisk og bestaar i Fjernelse af Nydannelsen med Kniv og Saks. Ved tilstrækkelig tidlig Operation ser man oftest denne Form af Kræft helbredes radikalt; men har Sygdommen siddet længe, navnlig naar den har angrebet Lymfekirtler, ser man ofte, at der kommer Tilbagefald; derfor skal man ikke lade gaa for lang Tid hen med Forsøg paa at helbrede et lille C. med Ætsninger eller Salver, idet man kun spilder Tiden dermed og gør Sandsynligheden for Helbredelse ved en senere Operation mindre. *E. A. T.*

Cancrōma (Baadnæb) se Hejrer.

Cand., Forkortelse for *Candidatus* (s. d.).

Candarīn, 1) Guldvægt i Padang paa Sumatra = $^1/_{108}$ Thel eller 0,379759 Gr. 2) Vægt i Kina, se Fen. *E. M.*

Candeish se Kandesch.

Candēla, Flække i Syditalien, Provins Foggia. Avl af Korn, Frugt og fortræffelig Vin. (1881) 6,286 Indb.

Candēla (lat.), Lys, Voks- eller Tællelys.

Candia se Kreta.

Candidatus (lat.), forkortet cand., kaldtes hos Romerne den, der søgte et offentligt Embede (som Kvæstor, Edil, Prætor, Konsul o. s. v.), fordi han i det Tilfælde maatte fremstille sig for Folket iført en snehvid Toga (*togacandida*). Nu benyttes Ordet Kandidat dels om enhver, der melder sig til eller søger en eller anden Post (f. Eks. at stille sig som Kandidat til Rigsdagen), dels om den, der har bestaaet en foreskreven Prøve (*cand. phil.* f. Eks.) og særlig en Embedseksamen: *cand. theologiae*, *cand. juris*, *cand. medicinae et chirurgiae*, *cand. magisterii*, *cand. politices* (statsvidenskabelig Kandidat), *cand. polytechnices*, *cand. pharmaciae*, *cand. math.* m. fl. *Cl. W.*

Candĭdo, P., se Witte.

Candlenødolie se Aleuritesolie.

Candolle, de, se De Candolle.

Candorīn, Mønt i Kina, d. s. s. Fen (s. d.).

Candy [kä'ndi], ostindisk Handelsvægt af meget forskellig Størrelse paa de forskellige Pladser og efter de forskellige Varer. I Bombay er en C. i Alm. = 20 Maunds = 560 eng. Pd. = 254,012 Kg., i Madras i Alm. = 20 Maunds = 500 eng. Pd. = 226,796 Kg., men desuden forekomme mange andre C. af forskellig Størrelse. Paa Ceylon er 1 C. efter de forskellige Varer = 500,545 eller 560 eng. Pd. *C. V. S.*

Canéa se Kreta.

Canélla se Canellaceae.

Canellacēae, lille Familie af tokimbladede og frikronede Planter, hvis Plads i Systemet er tvivlsom. Den karakteriseres af *Canella* Gartn., Træer med hele Blade, der have gennemskinnende Punkter (Kirtler), endestillede og rigtblomstrede Halvskærme, smaa Blomster og Bærfrugt. To Arter i det tropiske Amerika. *C. alba* Murr. (Vestindien) bliver ca. 15 M. højt og har kortstilkede, omvendt ægdannede og glatte Blade; Blomsterne ere purpurrøde og Bærrene sorte. Barken (Hvid Kanelbark) er en Handelsvare og anvendes i Likør- og Essens fabrikationen. *A. M.*

Canelones, Departement af den sydamerikanske Stat Uruguay, 4,752 □ Km. stort med (1890) 73,800 Indb.; det frembringer Hvede, Majs, Kartofler, Meloner, Grønsager etc. Hovedstaden C. (Guadelupe de C.) ligger 48 Km. N. f. Montevideo, blev grundlagt 1781 og har ca. 4,000 Indb.

Cānens (lat., »den syngende«), efter en Fortælling hos Ovid (Metam. 14, 320 ff.) en Nymfe med vidunderlig skøn Stemme, gift med den laurentiske Konge Picus. Kirke (s. d.) lokkede ved Trolddomskunster Picus bort, og da hun ikke kunde forføre ham, forvandlede hun ham til en Spætte. I 6 Dage og 6 Nætter ledte C. efter sin Ægtefælle; da hun ikke fandt ham, segnede hun fortvivlet om paa Tiberens Bred, hvor hun efter en sidste Klagesang forsvandt, opløst i Luften; Stedet, hvor hun forsvandt, skulde efter hende have faaet Navnet C. — Fortællingen om C. viser stor Lighed med det græske Sagn om Echo (s. d.) og er mulig blot en fri Efterdigtning efter dette. *C. B.*

Canes venātici (lat.), »Jagthundene« (s. d.).

Canet [kanæ'], fransk Ingeniør, bekendt for sine Kanonkonstruktioner, af hvilke en større Samling udstilledes paa Verdensudstillingen i Paris 1889. Karakteristisk for C.'s Konstruktioner er Lethed og Elegance, Materialet er Staal, Mekanismen en forbedret Skruelukning. C. har ogsaa forbedret

Vavasseur's Affutager til Marineskyts. C.'s Kanoner ere indførte i Grækenland, Japan og muligvis andre oversøiske Stater; til Danmark er leveret et Batteritog af 15 Cm. korte Kanoner, monterede paa Jærnbanevogne. C.'s Konstruktioner udføres i Havre i Værksteder tilhørende »Forges et Chantiers de la Méditerranée«, for hvis Artilleridepartement han er Direktør. *F. W.*

Cañete [kañe!te], 1) By i Dep. Lima af den sydamerikanske Stat Peru i Floden C.'s frugtbare Dal, 30 Km. fra det store Oceans Kyst ved Jærnbanen mellem Lima og Pisco; en Jærnbane forbinder Staden med dens Havn Cerroazul. Storartede Levninger fra Inkatiden fordele Flodens Vand over Markerne. (1889) 3,500 Indb.

2) Hovedstad i den chilenske Provins Arauco ved Foden af Cordillererne. Efter at være ødelagt 1602 af Araukerne blev Staflen først igen opbygget 1868 og har (1885) 1,900 Indb. *S. B. T.*

Cañete [kañe!te], Manuel, spansk Forfatter, født 6. Aug. 1822 i Sevilla, død 3. Novbr. 1891 i Madrid. C. har navnlig haft Betydning som litterær Kritiker. Han begyndte allerede 16 Aar gl. med at redigere en Journal, »La Aureola«, og skrev snart Artikler i mange Blade og Tidsskrifter, baade i Sevilla, Granada og Madrid. Sammen med en anden sevillansk Litterat, José Fernández Espino, grundlagde han selv Tidsskriftet »Revista de ciencias, literatura y artes«. C., der blev ved at virke som Kritiker omtrent til sin Død, var udpræget monarkistisksindet, strengt katolsk og meget konservativ, ja intolerant i sin litterære Smag; men skønt han ikke ganske kan siges fri for Partiskhed (noget af denne skyldes ogsaa hans venlige Sind og elskværdige Imødekommenhed i det daglige Liv), førte han dog i det hele sin kritiske Pen meget hæderlig, sin idealistiske Overbevisning tro, alvorlig og kundskabsrig; men af Fjender fik han mange. 1847—50 holdt han en Række Forelæsninger over dramatisk Litteratur ved Madrids Athenæum, der ikke blot er en Læseforening, men tillige Foredragsforening og Diskussionsklub. Et specielt Studium anvendte C. paa det spanske Dramas Historie før Lope de Vega's Fremtræden; han udgav navnlig Lucas Fernández's »Farsas y Eglogas« samt (med Barbieri) Juan del Encina's »Teatro completo« og skrev en Afhandling, »Sobre el drama religioso español antes y después de Lope de Vega«, tillige med flere andre Arbejder i samme Retning, der ere samlede i »Teatro cspanol del siglo XVI« [Madrid 1885]. Disse Monografier skulde danne Forarbejder til et større Værk om denne Periode; men han naacde ikke at faa det fuldført. Om den ældre Hertug af Rivas (Forf. af »Don Alvaro«), der var en god Ven af ham, skrev han en panegyrisk Bog, der udgør 1. Bd. af »Escritores españoles é hispano-americanos« [1884]. De Digte, som C. selv har forfattet (»Poesias«, 1859), ere ikke videre betydelige. *E. G.*

Canga Arguelles [ka'ngaarge'ljes], José, spansk Statsmand (1770—1843), blev 1812 Medlem af Cortes og var virksom for den fri Forfatnings Tilvejebringelse. Til Straf herfor blev han 1814—16 forvist fra Hovedstaden, men fik senere et Embede i Valencia. Efter Revolutionen 1820 blev C. A. i Marts Finansminister og fremsatte en omfattende Plan til at bringe Orden i Statshusholdningen ved Salg af Kirkegodser og andre nationale Ejendomme, men trak sig tilbage efter et Aars Forløb, da han ikke kunde sætte sin Vilje igennem og heller ikke fik Kongens Støtte. I de ny Cortes 1822 hørte han til det maadeholdne Parti, men efter Enevældens Genoprettelse 1823 flygtede han til England. Her skrev han en kortere Udsigt over Finansvidenskab [1825] og en stor »Diccionario de hacienda« [5 Bd. 1827—28]. C. vendte 1829 tilbage til Spanien og var senere Medlem af Cortes, dog uden at øve større Indflydelse. *E. E.*

Canicåtti, By paa Sicilien, Provins Girgenti, med en teknisk Skole, Korn-, Vin-, Olie- og Sydfrugtavl, Svovlgruber og (1881) 19,679 Indb.

Canicŭla (lat.), Hundestjernen, Sirius (s. d.); *Caniculares dies*, Hundedagene.

Canīdius, P. C. Crassus, var 43 f. Chr. Lepidus's Underfeltherre i Gallien og virkede ivrig for Forbindelsen mellem Lepidus og Antonius, hvis tro Tilhænger han siden var. 37 og 36 kæmpede han som Legat i Asien og trængte frem lige til Kaukasus; under Borgerkrigen med Octavian befalede C. sammen med Statilius Taurus Antonius's Landhær, der i Uvirksomhed overværede Søslaget ved Actium (31) og 7 Dage efter overgav sig uden Kamp; forinden havde C. dog begivet sig til Antonius og blev kort efter henrettet paa Octavians Befaling. *Kr. E.*

Canigou [kanigu'], en imponerende, 2,785 M. høj Bjærgtop i Sydfrankrig, Departement Pyrénées-Orientales, mellem Floderne Tet og Tech. Det er en nordlig Udløber fra Pyrenærerne, men hænger kun sammen med disse ved langt lavere Bjærge, saa at den næsten rager frit i Vejret og er synlig i stor Afstand; i klart Vejr skal man endog kunne se den fra Aigues-Mortes, Montpellier og Barcelona. Langs op ad Bjærgets Sider kan man forfølge de regelmæssig lejrede Plantebælter, hvorfor C. ogsaa stærkt besøges af Botanikere, og Toppen, der mest bestiges fra det mod Nordvest beliggende Badested Vernet, danner en ca. 25 □ Km. stor Platform, hvorfra der er en storartet Udsigt; der ligger ogsaa et lille Hus til videnskabelige Observationer. *H. W.*

Canina, Luigi Ritter, italiensk Arkitekt og Oldgransker, født 23. Oktbr. 1795 i Cassale i Piemont, død 17. Oktbr. 1856 i Firenze. Han var Professor i Arkitektur ved Akademiet i Torino, men flyttede 1818 til Rom, hvor han foretog betydelige Udgravninger ved Tusculum og Via Appia og forsøgte at rekonstruere antikke Bygninger. Hans Værker over antik Bygningskunst og romersk Topografi ere af fremragende Betydning. Hovedværker: »L'architettura antica descritta e dimostrata coi monumenti«, I—IX [Roma 1843—44, 4. Opl. 1850], Atlas til samme, I—III [Roma 1832—39], »Gli edifizo di Roma antica«, I—III, og Plancher, I—III [Roma 1848—56], »Esposizione storica e topografica del Foro Romano«, Tekst og Plancher [Roma 1830, 2. Opl. 1845], »Via Appia«, Tekst og Plancher [Roma 1853], »Ricerche sull' architettura piu propria dei tempi cristiani« [Roma 1843, 2. Opl. 1846], »Eposizione topografica di Roma antica« [Roma 1842], »Descrizione di Cere antica« [Roma 1838], »L'antica cittå di Veji« [Roma 1847], »L'antico Tusculo« [Roma 1841], »Speranza vecchia, Acqua Claudia etc.« [Roma 1839], »Orazione in memoria di Al-

berto Thorwaldsen« [Roma 1844]. (Litt.: Raggi, *Della vita e delle opere di Luigi C.* [1857]). *E. S.*

Canīni, Marco Antonio, italiensk Digter og politisk Agitator, født 1822 i Venezia, død 12. Aug. 1891. Han studerede Jura i Padova og maatte 1847 flygte derfra til Toskana som Deltager i den nationale Frihedsbevægelse. 1848—49 var han med i Kampen mod Østerrigerne, forvistes derpaa og levede i Grækenland og Orienten; men efter Napoleon III's Ønske formentes det ham, paa Grund af et politisk Flyveskrift, at opholde sig i Bukarest, hvor han havde søgt Tilflugt. C. kom tilbage til Italien 1859 og virkede derefter som Journalist i forskellige Byer. Rattazzi sendte ham 1862 som hemmelig Agent til Orienten; 1866 fulgte han med Garibaldi's Hær, dog ikke som Kombattant; derefter opholdt han sig i Frankrig, men fra 1873 igen i Italien. Under sit første Ophold i Østen udgav han i Athen en Digtsamling, »Mente, fantasia e cuore« [1852]; siden kom en anden Samling: »Amore e dolore« [Torino 1880]; til hans poetiske Skrifter høre ogsaa »Giorgio il monaco e Leila« [Torino 1872] og en Samling Kærlighedsdigte, oversatte fra mange forskellige Sprog [Venezia 1886—87, 2 Bd., med Titel »Il libro dell' amore«]. Desuden en Skildring af hans Omflakken (»Vingt années d'exil«), flere politiske Skrifter paa Italiensk, Nygræsk og Rumænsk samt en Bog om italienske Ord afledede af Græsk, der bragte ham i Polemik med Ascoli. *E. G.*

Canīno, By i Mellemitalien, Provins Roma, Kreds Viterbo, med (1881) 2,587 Indb., har givet Navn til et Fyrstendømme, som Pius VII 1814 oprettede til Bedste for Lucien Bonaparte. I Kirken findes et Mindesmærke over denne sidste. Lucien Bonaparte lod i Omegnen foranstalte omfattende Udgravninger, hvorved fandtes talrige Indskrifter, Vaser og andre Genstande samt gamle etruskiske Grave.

Caniramīn d. s. s. Brucin.

Canis se Hunde.

Canis a non canéndo se Lucus a non lucendo.

Canisīus, Petrus, Jesuit, født i Nimwegen 1521, død 21. Decbr. 1597 i Freiburg, erklæret for »salig« 1864. C., der egentlig hed de Hondt, gik 1543 som den første i Tyskland ind i Jesuiterordenen. Han deltog som Kardinalbiskoppen af Augsburgs Raadgiver i Kirkeforsamlingerne i Trient og Bologna, opholdt sig derefter en Tid i Rom under Opsyn af selve Ignatius Loyola, der anviste ham Tyskland til Arbejdsmark. Han blev Professor i Ingolstadt, Hofpræst i Wien, Ordensprovincial for Tyskland og Østerrig, var udset til Biskop i Wien, men Jesuitergeneralen forbød det. Snart var C. her, snart der, altid bekæmpende Protestanterne med Mund og med Pen; i Wien, Prag, Augsburg og Dillingen samt i Freiburg i Schweiz grundede han Jesuiterkollegier, og Jesuiterordenen blev ved ham en Magt i Tyskland. Fra 1580 levede han stille, væsentlig for litterære Formaal, i Kollegiet i Freiburg. Blandt hans mange Skrifter, der ere polemiske, homiletiske, katketiske, asketiske og Udgaver af Kirkefædrene, have hans to Katekismer: *Catechismus major* (første Udgave uden Aarstal [1554] og Trykkested) og *Parvus Catechismus Catholicorum* [Augsburg 1561] faaet størst Betydning; de ere Grundlaget for Romerkirkens Religionsundervisning. (Litt.: F. Riess, »Der selige C.« (Freiburg 1865]; Marcourt, »Der selige C.« [Freiburg 1881]). *L. M.*

Canis major og minor (lat.) se Hunden.

Canitz, Friedrich Rudolph Ludwig v., Friherre, tysk Digter (1654—99). Han studerede i Leyden og Leipzig og ledsagede senere den store Kurfyrste paa hans Felttog imod Svenskerne i Pommern og Preussen. 1682 blev han sendt i en diplomatisk Mission til de rhinske Kurfyrster. Som Følge af flere vellykkede diplomatiske Missioner udnævntes han 1697 til Geheime-Statsraad og 1698 til Rigsfriherre; men allerede 1699 maatte han tage sin Afsked paa Grund af tiltagende Sygelighed. I sine Digte, som først udkom 1700 under Titel »Nebenstunden unterschiedener Gedichte«, og som vandt almindeligt Bifald, lægger han særlig Vind paa Epigram og Satire efter Boileau's og Horats's Forbilleder; dog har han naturligvis ogsaa »gejstlige« og »galante« Digte. Udg. med Levnedsbeskrivelse af J. U. König 1727. *C. A. N.*

Cañizares [kañisa!res], José de, spansk dramatisk Digter, født 4. Juli 1676, død 4. Septbr. 1750. Han levede i Madrid og var sin Tids Yndlingsforfatter; allerede i sit 14. Aar begyndte han at skrive Komedier. I sin Ungdom var han militær, siden havde han Embede som Teatercensor. Henved 80 Stykker har man af ham; men han har forfattet en hel Del flere, som nu ere tabte. C. sluttede sig ganske til det ældre spanske Nationaldrama og er at anse som Calderon's sidste heldige Efterfølger; han er imidlertid lidet original i Emner som i Udførelse og har ofte formelig plyndret sine Forgængere. Som hans bedste Stykker betragtes »El Picarillo en Espana«, hvis Helt er en tapper Eventyrer fra 15. Aarh., og Lystspillene »El domme Lucas«, hvori Fattigdom og Hoffærdighed skildres morsomt, samt det finere »De los hechizos de amor la musica es el mayor«. Til »La mas ilustre fregona« tog han Stoffet af en af Cervantes'es Noveller. Han har ogsaa gjort enkelte Laan hos Racine og Metastasio. 7 af hans Komedier findes trykte i Ribadeneyra's »Biblioteca de autores españoles« (»Dramaticos posteriores á Lope de Vega«). *E. G.*

Can(n)iz(z)āro, Tommaso, italiensk Digter, er født i Messina 17. Aug. 1838. Han var garibaldistisk frivillig 1860, og 1862—63 foretog ha« større Udenlandsrejser, hvor han bl. a. lærte at kende Victor Hugo, Sainte-Beuve og Louis Blanc. Fra 1868 til 1875 levede han stille paa en Landejendom ved Messina, senere i selve denne By. Efterhaanden erhvervede han sig talrige og mangesidige Kundskaber, ogsaa sproglige, saa at han ikke blot har leveret poetiske Oversættelser fra forskellige Sprog, men selv er optraadt som Forfatter paa Fransk, Tysk, Spansk og i den sicilianske Dialekt foruden i det italienske Rigssprog. Italienske Digte af C. findes i »Ore segrete, saggi lirici« [Messina 1882], »L'India« [dedicert til Orientalisten Gubernatis, smst. 1873], »In solitudine, Carmina« [smst. 1880], »Antivespro« [smst. 1882], »Garibaldi e Mazzini, mille versi« [smst. 1883] og »Cianfrusaglie« [smst. 1884]. Han er ikke nogen populær Digter, men skattet af finere Kendere af Poesi; nogle af hans Digte ere oversatte af andre paa fremmede Sprog. *E. G.*

Cankara (»heldbringende«: Çiva), berømt Vedānta-Lærer af den rene advaita-Retning;

skal efter een Angivelse være født 788 e. Chr. Han har haft den største Betydning for Vedānta-Skolen, idet han dels forfattede Kommentarer til de Upanishad'er (s. d.), hvorpaa denne er baseret (udg. af Roer i Bibl. Ind., Vol. II, III, VII og VIII, *Kalkutta 1849—50*]; endvidere til Nrisimhatāpaniya Up. [Bibl. Ind. 1870—71] samt til Bhagavadgita og til selve Bādarayaṇa's »Brahmasūtra«, og dels selv skrev en Mængde Smaaskrifter til Oplysning og Begrundelse af Vedānta-Læren. Disciple af ham (Anandagiri o. fl.) forfattede Glosser til hans Kommentarer (udg. med disse). Han skal som omvandrende Asket have gjort vidtløftige Rejser i Indien (endog til Kashmir), »udryddet« Buddhismen og overvundet en Mængde andre afvigende Sekter i Disputationer samt stiftet Smarta-brahmana'ernes (jfr. Brahmaner) Samfund (navnlig en berømt Skole i Çringagiri). Han gøres til en Inkarnation af Çiva, og hans Liv er sagnagtig udsmykket i de forskellige Levnedsbeskrivelser, der findes om ham, saaledes en Çankaravijaya (»Ç.'s Sejr«), der tilskrives Ānandagiri [Bibl. Ind. 1864—68], og en anden af samme Navn, som tilskrives Mādhava [udg. i Bombay *1864*]. (*Litt.*: F. H. H. Windischmann, »Sancara« [Bonn 1833]; Wilson, *Rel. Sects of the Hindus* [2. Udg., Lond. 1861]; Weber, »Ind. Literaturgesch.«; Barth, *Rel. of India;* Deussen, »Das System des Vedanta« [især S. 39]; jfr. Bādarāyaṇa). *S. S.*

Canlàssi, Guido, kaldet Cagnacci [kañat'tši] paa Grund af sit grimme Ydre, italiensk Maler, født 1601 i Sant' Arcangelo ved Rimini, død 1681 i Wien. C, som var Elev af G. Reni og Efterligner af dennes Maner, har særlig virket ved Kejser Leopold's Hof i Wien. Her findes ogsaa (i Hofmuseet) flere af hans bedste Arbejder: »Kleopatra's Død«, »Angrende Magdalene« og »Hieronymus'es Død«. I Italien er han kun sparsomt repræsenteret (Rom). Hans Kunst, som særlig er af mytologisk og historisk Indhold, er vel ikke i Besiddelse af virkelig Originalitet, men ejer bl. a. i Udførelsens Finhed og Omhu Egenskaber, der stille ham i et fordelagtigt Lys ved Siden af mange andre af Reni's talrige Efterlignere. *A. Hk.*

Canna, ældre italiensk Længdemaal, i Genova = 2,481 M., i Rom = 1,993 M., i Napoli = 2,646 M., smlg. Cana og Canne.

Canna se Cannaceae.

Cannabich, Christian, tysk Musiker (1731—98), studerede Komposition i Italien, navnlig under Jomelli, og blev 1775 Kapelmester i Mannheim, hvor hans fortræffelige Ledelse blev af stor Betydning for Orkesterspillets Udvikling. C, der har komponeret nogle Operaer, Balletmusik og Kammermusik, omtales ofte og med Hæder i Mozart's Breve. *W. B.*

Cannabīn er et glykosidlignende Stof, som indeholdes i indisk Hamp (*Cannabis sativa indica*) i Forbindelse med Garvesyre. Af det garvesure Salt, som fremstilles direkte af Planten, kan det rene C. vindes ved Behandling med Zinkilte og faas da som et brunt, amorft Pulver, der er uopløseligt i Vand, men letopløseligt i Vinaand, Æter og Kloroform. Det garvesure Salt er derimod næsten uopløseligt i disse Opløsningsmidler. Begge anvendes i Medicinen som Sovemidler, det garvesure Salt i Dosis af 25—50 Ctg., det rene C. i Dosis af 5—10 Ctg. — Foruden C. indeholdes i indisk Hamp en brun blød Harpiks, Cannabinon, som ligeledes har en rent søvndyssende Virkning og anvendes i Dosis af 3—10 Ctg. Denne Harpiks udgør den væsentligste Bestanddel af Haschisch (s. d.). Cannabis-Præparaterne anvendes i Medicinen mod Søvnløshed, Hysteri, Sindssygdomme, St.-Veits-Dans o. l. Deres store Fordel som Sovemidler bestaar i, at de ikke have de ubehagelige Bivirkninger som f. Eks. Opium og Kloral, hvilke Stoffer dc dog ikke kunne erstatte. Paa Grund af Præparaternes giftige Egenskaber maa man dog være meget varsom med Størrelsen af Dosis. *A. B.*

Cannabina se Irisk.

Cannabinācae se Hampefamilien.

Cannābis se Hampefamilien.

Cannacēae, Familie af enkimbladede Planter af Ordenen *Scitamineae*, kun med een Slægt, *Canna* L. (se Fig.), fleraarige og anselige Urter med knold-

Canna indica.

formet Rodstok og store, fjernervede og toradede Blade, der hverken ere opsvulmede neden for Pladen (som hos Marantaceerne) eller have Skedehinde (som hos Kryderurterne). Den endestillede Blomsterstand er aksformet eller sammensat af toblomstrede Svikler. Blomsten er usymmetrisk og oversædig; Bæger og Krone ere tretallige. De pragtfulde, oftest røde eller gule Farver bæres af Kronen og de bladagtige Støvdragere (1—5), hv raf kun een er frugtbar; det over for denne staaende Støvblad, som

er mere nedadbøjet end de øvrige Støvdragere, kaldes Læben. Ogsaa Griflen er bladagtig. Frugten er en vortet og trerummet Kapsel med talrige Frø. Antallet af virkelige Arter er usikkert (25—60); alle stamme fra det tropiske og subtropiske Amerika. Om de dyrkede Arter se nedenfor. *C. edulis* Ker. dyrkes i Ostindien og Australien af Hensyn til Melet i Rodstokken. *A.M.*

C. dyrkes i Varmhuset, og enkelte egne sig ogsaa til Udplantning i Bladgrupper paa Friland. Der dyrkes en Mængde Arter og Varieteter, i den nyere Tid er der tiltrukket flere, som udmærke sig ved deres store, smukke Blade og Blomster. Af ældre Sorter kunne nævnes *C. discolor*, høj og med rødlig stribede Blade; *C. gigantea*, ligeledes høj, men med særlig store Blade; *C. indica* med grønne Blade og røde Blomster, bragt til Europa 1570; C. *Warscewiczii*, lav og med mørkpurpurfarvede Blade; *C. zebrina*, lav og med purpurfarvede Striber paa Bladene. Varieteter egnede til Udplantning paa lunt beliggende Steder: *Tigre*, lav og med lysegrønne Blade og lysegule med brunt tigrede Blomster; *A. Wücki* mørkegrønne Blade og purpurfarvet Blomst; Admiral Courbet, grønne Blade og citrongul Blomst; Victor Gaulin, mørkebrune Blade og lysskarlagenrøde Blomster. — C. ynde en let, men fed og nærende Jord og stort Potterum; naar de ere komne i rask Vækst, giver man dem Gødningvand een til to Gange ugentlig. De formeres ved Deling af Rodstokken eller ved Frø, der udblødes, før det saas. — Vil man udplante C. paa Friland, udgraves Gruppen i Beg. af Maj i 1 M.'s Dybde og fyldes med frisk Hestegødning. I Slutn. af Maaneden, naar Gødningen er brændt godt sammen, dækkes den med et 15 Cm. tykt Lag gammel Gødning, og oven paa denne lægger man ca. 60 Cm. god, kraftig Varmebedsjord. I April plantes Knoldene i Potter, som anbringes paa Undervarme, og efter Hærdning udplantes Planterne i Beg. af Juni. Om Efteraaret opgraves Knoldene med god Klump og overvintres paa Gulvet i et Hus med 10—12°. Blive Knoldene for stærkt indtørrede om Vinteren, ere de tilbøjelige til at raadne efter Omplantningen om Foraaret, og ved Overvintringen af de i Potter kultiverede C, maa man derfor helst anvende en lignende Behandlingsmaade som for de paa Friland udplantede. *L. H.*

Cannae, By i det gamle Apulien paa højre Bred af Aufidus (nu Ofanto). Tæt ved C, hvoraf der nu kun findes ubetydelige Levninger, lede Romerne 216 f. Chr. det store Nederlag over for Hannibal. Senatet havde besluttet at forlade Diktatoren Quintus Fabius Cunctator's forsigtige Krigsførelse og vove et Hovedslag; af Konsulerne, L. Æmilius Paullus og C. Terentius Varro, var den sidste ivrig efter at fremskynde Afgørelsen, og Romernes Overmagt var ogsaa betydelig; deres Fodfolk talte 80,000, Hannibals kun 40,000, medens denne af, Rytteri havde 10,000 Mand, Romerne 6,000. Det lykkedes Hannibal at lokke Romerne fra Aufidus'es højre Bred, der falder stejlt af imod Floden, over paa Flodens anden, nordlige Side, hvor der breder sig en jævn Slette, og ved Slagets Begyndelse vandt hans Rytteri derfor hurtig Sejr over det romerske. Af Fodfolket havde han stillet sine bedste Tropper paa Fløjene; Centrum veg tilbage under Romernes Angreb, men Legionerne bleve nu angrebne fra begge Sider af Hannibals Fløje, og da Rytterne endelig faldt Romerne i Ryggen, lede disse et knusende Nederlag. 70,000 Mand skulle være faldne, 10,000 toges til Fange; Varro undslap til Venusia, medens Æmilius Paullus faldt. Følgen af Sejren var, at en Mængde af Syditaliens Byer gik over til Hannibal, deriblandt Capua. Den bedste Beskrivelse af Slaget findes hos Polybius, der dog med Urette lader Kampen udfægtes paa Aufidus'es højre Bred. (Litt.: Sturenburg, og [*De Romanorumcladibus Trasumennæt Cannensi* [Leipzig 1883, med Kort]). *Kr. E.*

Cannan [kä'nän], Edwin, engelsk Nationaløkonom, er født 3. Febr. 1861. Han erholdt en Universitetspris for en historisk Afhandling 1885 og blev *Master of arts* i Oxford 1887. C. har offentliggjort »Elementary Political Economy« [1888] og i Maj 1893 det betydelige Værk »A History of the Theories of Production and Distribution in English Political Economy from 1776 to 1848«, hvori der kastes skarpt Lys over den »klassiske« engelske Økonomis Forhold til og Indflydelse paa Samtidens praktiske Politik. C. er desuden fast Bidragyder til de siden 1891 udkommende engelske Fagtidsskrifter »Economic Review« og »Economic Journal«. *K. V. H.*

Canne [ka'n], ældre Længdemaal i Marseille — *fym* M.

Cannelkul [kä'nel] ere meget bituminøse Kul, der ved tør Destillation afgive stærkt lysende Gas og derfor benyttes til Gasfabrikation (s. d.). C. findes i Stenkullagene hovedsagelig i England og Amerika; men lignende Kularter forekomme ogsaa i Jura- og Brunkulformationens Lag. *K. R.*

Cannes [ka'n], By i det sydøstlige Frankrig (Provence), Departement Alpes-Maritimes, Arrondissement Grasse, beliggende ved den nordøstlige Ende af Napoulebugten, ca. 36 Km. S. 0. f. Nice, har en lille Havn (Rade de C), en gammel Kirke og et forfaldent Slot, et nyt Raadhus med Oldsagsmuseum og (1891) 15,100 (med Kommune 20,000) Indb., der drive nogen Industri i Parfumer og Sæbe og Handel med disse Produkter, Sardeller, Ansjoser, Olie og Sydfrugter. Mest bekendt er dog C. som Sø- og Luftkursted, idet den amfiteatralsk byggede By, som strækker sig ca. 6 Km. langs Kysten, har et mildt og temmelig ens Klima (Middeltemperaturen ca. $16,4^0$, Vinterens over 10^0) med for det meste klar Luft, næsten ingen Taage og ca. 70 Regndage og ligger beskyttet for Nordenvindene af Esterelbjærgene; den har store Hoteller, Mængder af Kottager i Omegnen (Landsbyen Le Cannet) og store Promenader, hvoriblandt Allée de la Liberté, hvor der staar en Marmorstatue af Lord Brougham, som ved sit Ophold her i 1830'erne grundlagde C.'s Ry. Lige over for Byen ligge de lerinske Øer (s. d.). I Nærheden af C, i Jouanbugten, landede Napoleon I 1. Marts 1815, da han vendte tilbage fra Elba. *H. W.*

Canning [kä'niŋ], Charles John, Lord, engelsk Statsmand, født 14. Decbr. 1812, død 17. Juni 1862, studerede i Oxford sammen med Lorderne Dalhousie og Elgin, der senere bleve henholdsvis hans Forgænger og Efterfølger i Indiens Styrelse. Han valgtes 1836 til Underhuset, men blev allerede næste Aar ved sin Moders Død Peer. C. var 1841—46 Understatssekretær for Udenrigsministeriet og derefter i 4 Maaneder Kommissær for Stats-

skovene; hørte siden til Peelitterne og afslog 1852 Tilbud om en Plads i Lord Stanley's Ministerium. 1853—55 var han Generalpostmester, indførte vigtige Fremskridt i Postvæsenet og gjorde 1854 Rowland Hill til fast Oversekrctær. I Febr. 1856 tiltraadte han Stillingen som Generalguvernør i Indien og udfoldede under den store Opstand 1857 megen Kraft og Dygtighed, men efter Sejren saa stor Forsonlighed og Mildhed, at han blev kaldt »Lord Clemency«. Hans Proklamation 1858 om Ejendoms Inddragelse til Straf for alle dem, som i Oude havde deltaget i Oprøret, blev dadlet af Lord Ellenborough, Minister for Indien, men vandt Parlamentets Billigelse og medførte i Maj s. A. Ministerens Fald. Senere udmærkede C. sig ved sin Iver for Landets Opkomst og for Hærens og Finansernes bedre Ordning, samt gennemførte vigtige Reformer i Forvaltning og Lovgivning. Til Løn for sin Virksomhed blev han 1859 ophøjet til Jarl. I Marts 1862 vendte han tilbage til England med nedbrudt Helbred og døde tre Maaneder efter. *E. E.*

Canning [kä'ni$_{ŋ}$], George, engelsk Statsmand, født 11. Apr. 1770 i London, død 8. Aug. 1827, af en gammel irsk Slægt, mistede 1771 sin Fader og blev opdragen hos en Farbroder, Stratford-C, der var Købmand, fordi hans Moder, en Slægtning af Sheridan, blev Skuespillerinde for at kunne underholde sig. Allerede i Eton Skole var C. 1785 Hovedmand for Udgivelsen af et Tidsskrift, »The Microcosm«, som vandt Opmærksomhed, og skrev bl. a. et smukt Digt om »Grækenlands Trældom«. 1787 kom han til Oxford Universitet, hvor han knyttede nøje Venskab med den senere Jarl Liverpool, og gav sig senere til at studere Retsvidenskab ved Lincolns Inn. Skønt af Whig-Slægt sluttede C. sig af Uvilje mod den franske Revolutions Udskejelser 1793 til Pitt og fik ved hans Hjælp Sæde i Underhuset, hvor hans første Optræden dog ikke vandt Bifald. 1796 blev han Understatssekretær for Udenrigsministeriet og var i Underhuset Pitt's ypperste Støtte, samt udgav 1797—98 et Ugeblad, »Anti-Jacobin«, med de mest bidende Angreb paa Frankrig. Ved Giftermaal med General Scott's Datter Johanna 1800 vandt C. Rigdom og en uafhængig Stilling, samt blev Svoger til Hertugen af Portland. Da Pitt afgik fra Regeringen 1801, fulgte C. med og førte en skaansells Opposition mod det ny Ministerium for igen at bringe Pitt til Magten. Han blev derfor ogsaa i Maj 1804 Skatmester for Flaaden indtil Pitt's Død; afslog Tilbudet om at indtræde i Grey's Ministerium »for alle Talenter« 1806, men blev Udenrigsminister under Portland 25. Marts 1807 og var Sjælen i den haardnakkede Kamp mod Napoleon. Det var C., som lagde Planen til Overfaldet paa Kjøbenhavn 1807 og i Jan. 1809 sluttede Forbund med den spanske Centraljunta, samt fik Wellington sendt til Portugal. Men da han efter det uheldige Tog til Walcheren 1809 søgte at fortrænge sin Medbejler, Krigsministeren Lord Castlereagh, paadrog han sig en Duel med denne (blev saaret i Laaret) og fremkaldte derved Ministeriets Opløsning. Hans Haab om selv at blive Førsteminister skuffedes, og han indtog nu i flere Aar en uafhængig Stilling, støttede med Varme Regeringens Krigspolitik, men tog bl. a. 1812 Ordet for Katolikkernes Ligestilling, som han lige siden 1800 havde regnet for en naturlig Følge af Unionen med Irland, men som Kongehuset og Torypartiet haardnakket modsatte sig. S. A. fik han Tilbud om Udenrigsministeriet, men afslog det af Ulyst til at samarbejde med Castlereagh; ja han forlod endog 1814 England for at blive Afsending i Portugal. Senere beklagede han dybt denne Adfærd, fordi »to Aar som Udenrigsminister kunde opveje ti Aars Liv«, og fordi han dengang kunde have udrettet meget for Folkenes Frihed (han misbilligede ogsaa Norges Løsrivelse fra Danmark). 1816 blev C. Minister for Indien, men afgik i Decbr. 1820 af Harme over den forargelige Retssag imod Dronning Karoline. 1822 var han udset til Generalguvernør i Indien, men blev 12. Septbr. efter Castlereagh's Selvmord Udenrigsminister og var i de følgende Aar Regeringens virkelige Leder. Dette medførte et fuldstændigt Omslag i Englands Optræden udadtil og genoprettede hurtig dets dybt sunkne Anseelse i Europa, idet C. brød med den hellige Alliances Grundsætninger og gjorde England uafhængigt af de andre Stormagters Politik, som Castlereagh alt for meget havde givet efter for. Som Svar paa den franske Intervention i Spanien 1823 besluttede C. at godkende de nyspanske Fristaters Uafhængighed i Syd- og Mellemamerika (fra 1. Jan. 1825), idet han »kaldte den ny Verden frem for at genoprette Ligevægten i den gamle« (Ytring i en Tale 12. Decbr. 1826). Han modsatte sig bestemt Frankrigs Plan om at faa Cuba som Vederlag for sine Krigsomkostninger og stod bag ved den nordamerikanske Præsident Monroe, da han 1823 udtalte sin berømte »Monroe-Doktrin«. Med Vaabenmagt hævdede han 1827 den fri Forfatning i Portugal imod Dom Miguel's Reaktion, samt fremmede Brasiliens Løsrivelse, og han truede aabent med at samle alle Frihedens Tilhængere i Europa om England, saafremt Stormagterne vovede at begynde en Krig imod det. Endelig tog han sig af Grækenlands Sag, sluttede 4. Apr. 1826 foreløbig Aftale herom med Rusland og 6. Juli 1827 en formelig Traktat i London med Frankrig og Rusland om at udvirke en vis Selvstændighed for det græske Folk. Endnu førend dette Skridt var C. 10. Apr. 1827 bleven Førsteminister og dannede ved sit Ministeriums Sammensætning et nyt Parti, der vilde indtage en mæglende Stilling mellem de yderlige Torier og de egentlige Whigger. Han havde i Sinde at gøre Skridt til at gennemføre Katolikkernes Ligestilling, og han havde ogsaa understøttet Huskisson's første Tilløb til et Frihandelssystem, medens han ikke vilde rokke ved selve Forfatningen og derfor ikke ændre Underhusets Sammensætning. Hans Ministerium blev kun af kort Varighed; men det banede Vej for Dannelsen af et stort frisindet Parti og lettede dettes Sejr faa Aar senere. C. døde paa Hertugen af Devonshire's Landsted Chiswick ved London i det samme Værelse, hvor Ch. Fox var død 1806; hans Tanke dvælede i sidste Øjeblik ved »Spanien og Portugal«. Hans Enke (død 1837) blev ophøjet til Peeress og fik en Aarpenge af 3,000 L. St., thi han efterlod sig ingen Formue. — C.'s Taler, der regnes blandt de mest glimrende Prøver paa engelsk politisk Veltalenhed, samledes 1828 i 6 Bd.; hans officielle Brevveksling udgaves af Stapleton 1887 i 2 Bd. (Af Levnedsskildringer om C. kunne nævnes Stapleton, *The political*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

life of G. C. [3 Bd. 1831]; Bell, *Life of G. C.* [1846]; H. Bulwer i *Historical character s* [1867]; F. A. Hill, *G. C.* [1887]). *E.E.*

Canning [kä'niŋ], Sir Samuel, engelsk Ingeniør, er født 21. Juli 1823 i Ogbourne og beskæftigede sig fra 1852 med Fabrikation og Udlægning af undersøiske Telegrafkabler. Som Overingeniør for Firmaet Glass, Elliott & Co. (sammensmeltet med >The Telegraph Construction and Maintenance Company«) ledede han 1865 og 1866 de epokegørende transatlantiske Kabeludlægninger, ved hvilke den af ham sammen med Clifford 1865 indførte nødvendige Forbedring af Udlægningsapparatet fungerede tilfredsstillende. *Th. W. P.*

Cannizzāro, Stanislao, italiensk Kemiker, er født 16. Juli 1826 i Palermo, blev 1855 Professor i Kemi i Genova, 1861 i Palermo og 1882 i Rom. C. var den første, der i en Afhandling »Sunto di un corso di filosofia chimica« kritisk belyste de Metoder, der hidtil vare angivne til Bestemmelse af Grundstoffernes relative Atomvægt; han betegnede Afledningen af Atomtallene af de kemiske Forbindelsers Damptæthed som særlig tilforladelig og viste fremdeles, i hvilken Udstrækning Bestemmelsen af Metallernes Varmefylde (spec. Varme) var et sikkert Hjælpemiddel til Bestemmelse af deres Atomvægt. — C. undersøgte nærmere Benzylalkohol, den simpleste Karbinol af den aromatiske Række, og var den første, der (sammen med Cloëz) fremstillede Cyanamid, som fik en stor Betydning for den organiske Syntese. *O. C.*

Cannizzāro, T., se Can(n)iz(z)aro.

Cannobio, Flække i det nordlige Italien, Provins Novara, ved Udgangen af den yndige Valle Cannobina og ved den vestlige Bred af Lago Maggiore. (1881) 1,800 Indb. Kirken della Pietà med Kuppel af Bramante, mange ejendommelig malede Huse. Garverier, Silkeværerier, Fabrikker for Kniplinger og Papir. I Nærhede'n ligger en stor Vandkuranstalt (La Salute). *C.A.*

Cannock [kä'nɔk], By i Staffordshire (England), i Nærheden af Heden Cannock Chase, med Kulgruber og (1891) 20,613 Indb.

Cannstatt (Cannstadt), By i Midten af Württemberg, beliggende i en smuk og frugtbar Egn paa begge Bredder af Neckar og kun 4 Km. N. 0. f. Hovedstaden Stuttgart. (1890) 20,265 Indb., hvoraf Hovedmassen er Protestanter. C er et meget besøgt Bade- og Kursted, særlig paa Grund af de varme Kilder (ca. 20°), der i et Antal af ca. 30 sprudle frem, dels i selve Byen, dels i den nærmeste Omegn; omkring Kursalen ligge prægtige Anlæg og foran den en Rytterstatue af den württembergske Kong Vilhelm. Byen er Sædet for en Amtsdomstol, har et Lyceum, en Realskole og en højere Pigeskole samt talrige Pigepensionater. Af offentlige Bygninger mærkes foruden Kuranstalterne den gamle Uffokirke (bygget 1471—1506), en katolsk Kirke og et kongeligt Teater. Foruden Landbrug (Frugt- og Vinavl) drives en ikke ringe Industri, navnlig maa fremhæves de kgl. Jærnbaneværksteder og en elektroteknisk Fabrik. C. er det almindeligste Udflugtssted for Stuttgart's Beboere, og navnlig ved den store Landmandsfest i Slutn. af Septbr. hersker der et rigt Folkeliv. I Nærheden af Byen ligge de kgl. Lystslotte Rosenstein og Wilhelma med pragtfulde Billedgalerier, Haveanlæg og rige Drivhuse; 0. f. C. Rothenberg, med et græsk Tempel, hvor Kong Vilhelm (død 1864) og hans Dronning Katharina ere begravede. I Omegnen Kalktufhuler med Fund af fossile Mammut- og andre Dyreknogler. — C. hed i Oldtiden Clarenne, var i Middelalderen en Rigsstad og til Midten af 15. Aarh. Landets Hovedstad. (Litt.: Von Vejel, »Der Kurort C. und seine Mineralquellen« [1867]; Hartmann, »Stuttgart und C.« [Ziirich 1885]). *C.A.*

Cáno, Alonzo, spansk Billedhugger, Maler og Bygmester, født i Granada 19. Marts 1601, død smst. 5. Oktbr. 1667, lærte Bygningskunsten af sin Fader, Skulpturen i Sevilla hos Martinez Montañes og Malerkunsten hos F. Pacheco, Juan Castillo o. a. Han blev snart navnkundig ved sit Billedhuggerarbejde i Træ, af hvilket der findes herlige Ting i Sevilla, Granada, Murcia, Lebrija og mange andre spanske Byer. I Lebrija fuldendte han 1630 det af hans Fader paabegyndte Højalter i denne Bys Hovedkirke; i Sevilla ere Højaltrene i fem Kirker udførte af C, og Træskikkelserne alle kunstfærdig malede af hans egen Usand. Disse Arbejder høre til det ypperste, der i denne Gren af Kunsten findes i Spanien, og skønt kun gjorte i Træ vise de en Frodighed i Kompositionen, en Kraft i Modeleringen, en Dygtighed i Anordningen, en energisk Stræben efter mægtig Totalvirkning, som ikke sjælden minder om Michelangelo. Det er derfor heller ikke ganske med Urette, at C. er bleven kaldt »den spanske Michelangelo«. I sine Malerier viser C. sig som en korrekt og ypperlig Tegner, rig i Kompositionen og af varm og skøn Farve. 1638 blev han Filip IV's Hofmaler og fandt en mægtig Velynder i Ministeren Olivarez, hvad der uden Tvivl kom ham til gode, da han kort efter anklagedes for at have dræbt sin Hustru, i Valladolid, hvor Huset, i hvilket han skal have begaaet denne Udaad, endnu vises. Han greb Flugten, men opnaaede kgl. Pardon og fik endog af kgl. Naade en *racion* eller Præbende ved Katedralen i sin Fødeby, som Diakon eller Domherre. Derfor kaldes han af spanske Skribenter ofte *el Racionero*. Foruden ovennævnte Værker af ham kunne nævnes seks store Malerier i Buerne i Capilla mayor i Granada's Katedral, en Madonna med Barnet (Mad. del Rosario) i Katedralen i Malaga, Johannes paa Patmos, en tilbedende Maria, Engle ved Christi Lig, alle i Museet i Madrid, en Paulus i Dresdengaleriet o. s. v. Hans Selvportræt er — eller angives at være — i St. Petersborg. *F. J. M.*

Cano, Melchior, se Canus.

Canon, Johann, egl. Johann von Straschiripka, østerrigsk Genre-, Historie- og Portrætmaler, født 13. Marts 1829 i Wien, død smst. 12. Septbr. 1885. Efter en Tids Officersvirksomhed kastede han sig udelukkende over Malerkunst, uddannet under Indflydelse fra Waldmiiller og Rahl og ved vidtstrakte Rejser, arbejdede 1860—69 i Karlsruhe, senere i Stuttgart, og slog sig derpaa ned i Wien. Hans »Fiskerpige« [1858] bragte ham i Ry. Det er dog mindre ved Genremalerierne (det humoristiske »Moderne Diogenes«, »Bajadere«, »Flamingojagt« etc.) og de historiske Arbejder (»Cromweil ved Karl I's Lig«) end ved sine Portrætter, han har vundet sig et Navn. I disse viser han sig som en meget behændig Efterligner af Rubens, van Dyck og Tizian, hvis Maner giver hans

Billeder et søgt antikiserende Præg, men ogsaa en Farvevirkning og en fornem Holdning, der har gjort ham til den fornemme Verdens skattede Portrætmaler. Hans »S. Johannes-Loge«, et ved smuk Komposition, energisk Opfattelse og virkningsfuld Kolorit kendetegnet Værk, en Allegori paa Motivet »Elsker hverandre« (Wiens Hofmuseum), anses for et af hans bedste Arbejder. C. har ogsaa med Held udført adskillige omfattende dekorative Lofts- og Vægbilleder. *A. Hk.*

Cañonflod, Flod, der strømmer igennem og har udhulet en Canon (se Cañons).

Canōnicus se Kannik.

Canōnicus (af *canon,* Melodien) kaldtes Forsangeren i den gl. romerske Kirke. *H. O.*

Canons [kanons], i den vestlige Del af U. S. A. Navnet paa dybt i Underlaget udhulede Flodsenge med næsten lodrette Bredder. Lignende Flodsenge forekomme mange Steder paa Jorden, f. Eks. i Jura, hvor de kaldes Cluses, i Alperne, hvor de kaldes Klausen, og i Løssformationen i Kina; men de bedste Eksempler have vi i det vestlige Bjærgsystem i Nordamerika. Særlig udprægede C. findes i Arizona langs Colorado og dens Bifloder paa den store Højslette mellem Rocky-Mountains og Sierra Nevada. Den længste, Colorado flodens store C, blev 1869 under store Farer og Besværligheder besejlet af Oberst Powell; den har en Længde af 383 Km., og dens næsten lodret opstigende Vægge en Højde af mellem 800 og 1,300 M. Ved Colorado's nordlige Kildellod, Grand River, findes en Række C. paa 300 Km.'s Længde, og hinsides Flodernes Forening en anden Række paa 420 Km., inden man naar den store C. Enhver af disse C. har alter Sidecañons med ny Sidekløfter. De fleste paa Rocky-Mountains udspringende Floder, som Rio del Norte, Arkansas etc, løbe i deres øvre Løb gennem lignende C. Hvor Floder have trukket sig tilbage fra C, har man enkelte Steder benyttet de tomme Kløfter til Jærnbaneanlæg. C. ere mægtige Beviser paa Flodernes udhulende Kraft gennem de lange Tidsrum og faa ofte geologisk Betydning ved den Lethed, hvormed man paa Siderne kan iagttage Lagdelinger. Saaledes gennemskærer Colorado's C. en mægtig Rækkefølge af palæozoiske Lag og blotter den arkaiske Undergrund. *C. A.*

Canōpus (Canobus α Carinae), den klareste Stjerne i Stjernebilledet »Kølen«, lyser 3 Gange stærkere end Capella og overstraales kun af Sirius. C. er synlig S. f. 37° n. Br.; den spillede en vigtig Rolle i Ægypternes Kultus og hos de gamle søfarende Nationer. Smlg. Kanopos. *J.Fr.S.*

Canosa, Antonio Minutolo, Fyrste af, neapolitansk Statsmand (1763—ca. 1840), blev 1798 Medlem af Napoli's Byraad og foreslog 1799 en aristokratisk Republiks Oprettelse, hvilket siden paadrog ham Fængselsstraf baade fra Republikanernes og fra den bourbonske Regerings Side. 1806—10 ledede han fra Øen Ponza en stadig Agitation imod Kongerne Josef (Bonaparte) og Joachim (Murat) i Neapel og holdt Røveriet i Gang samt fremkaldte Dannelsen at Calderari'ernes Samfund som Modvægt imod Carbonari'erne. 1816 blev han neapolitansk Politiminister, men blev snart fjernet efter Udlandets Forlangende for sin overdrevne Iver i at forfølge de liberale; blev udnævnt paa ny 1821, men maatte næste Aar vige sin Plads og drog til Toscana paa Grund af det almindelige Folkehad. 1831 organiserede han Politiet for Hertugen af Modena, og 1832 var han Kardinal Albani's Hjælper i at undertrykke Frihedsrøret i de pavelige Landskaber. *E. E.*

Canosa di Puglia [pu'lja], By i Syditalien, Provins Bari, 25 Km. V. f. Adriaterhavet paa en Høj nær Ofanto. (1881) 18,843 Indb. Gotisk Kirke (fra 1101) med Normannerfyrsten Bohemund's Grav, et gammelt, forfaldent Kastel, en antik Triumfbue og Ruiner af et romersk Amfiteater. Fortrinlig Vin- og Olieavl. — C. er den græske Koloni Canusium, som efter Slaget ved Cannae optog Resterne af den romerske Hær. *C. A.*

CanOSSa, et forfaldent Bjærgslot i den italienske Provins Reggio nell' Emilia, paa en stejl Klippe, blev forgæves belejret af Berengar II 951, da Dronning Adelheid var flygtet dertil. Slottet kom siden i Markgreverne af Tuscien's Eje og blev navnkundigt, da Pave Gregor VII her i Jan. 1077 som Markgrevinde Mathildes Gæst modtog Kejser Henrik IV, der maatte ydmyge sig dybt for Paven, før denne løste ham af Bandet (hertil hentydede Bismarck, da han under Kampen med de ultramontane 14. Maj 1872 sagde: »til C. gaa vi ikke«). 1209 kom C. med Markgrevindens øvrige Besiddelser til Pavestolen. *Kr. E.*

Canot [kä'nət], Pierre Charles, engelsk Kobberstikker, født i Paris 1710, død i Kentish-Town 1777, efter 37 Aars Ophold i England, er kendt som en af sin Tids bedste Landskabsstikkere. Han udførte en Mængde Stik og Raderinger efter engelske og nederlandske Landskabs- og Marinemalere, Jagter eft. Seymour, Søslag eft. R. Paton og Swaine, Landskabs- og Marinesuiter eft. Backhuysen, Cl. Lorrain, v. d. Velde, P. de Laer o. a. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har 12 af hans Blade. *A. Ls.*

Canōva, Antonio, berømt italiensk Billedhugger, født 1. Novbr. 1757 i Possagno ved Bassano, død i Venezia 13. Oktbr. 1822. Han kom i Lære hos Billedhuggeren Torretti i sidstnævnte By, hvor han ganske vist ikke lærte stort af Kunsten, men derimod uddannedes til en fortrinlig Marmorhugger. I sit 17. Aar vovede han sig, skønt han aldrig havde set en Model for sine Øjne, til at gøre en Eurydike i Marmor, halv Størrelse. Derpaa kom han til Akademiet i Venezia, hvor han vandt flere Præmier og udførte sit første Arbejde paa Bestilling: Statue af den lærde Marchese Polleni til Padova. Han vandt hurtig et stort Navn, og da han i sit 23. Aar fuldendte sin Dædalus og Ikarus, var han allerede berømt i vide Kredse. De nævnte og andre af hans ældste Arbejder ere endnu fuldstændig i Rokokostil. Den venetianske Regering sendte ham til Rom med et aarligt Stipendium, og i den evige Stad kastede han sig nu alvorlig over Studiet af den antikke Kunst. Frugterne af dette Studium viste sig først i Statuen Apollo, der sætter en Krans paa sit Hoved, i den berømte minotaurusbesejrende Theseus (1783), som nu — siden 1890 — staar i Wien paa det ny kunsthistoriske Museums Trappeafsats, og da overhovedet i alle C.'s senere Værker; men nægtes kan det dog ikke, at C. lige saa lidt som saa mange af hans Forgængere formaaede at gøre Skriftet fuldt ud. Der er en himmelvid Afstand mellem hans og den klassiske Oldtids Værker. Han har efter Antikken optaget de slankere, renere

og ædlere Former og resolut kastet Bernini og hans Skoles svulstige Muskulatur og unaturlig behandlede Klædebon over Bord, men til Oldtidens høje og majestætiske Fremstillingskunst har han dog ikke formaaet at hæve sig, han har ikke evnet at ryste Rokokoen og dens fade Yppighed og sødlige Blødagtighed ud af Ærmet, og mere end eet af hans Arbejder minde om hine Rokokokunstneres, »hvis Værker ikke vare Skønhedens Apoteose, men Kødets«. Dette gælder saaledes — trods Figurernes slanke og sirlige Former og Marmorets uovertræffelige Behandling — hans »Danserinder«, hans Venus og Adonis, hans Endymion, hans bodfærdige Magdalene, hans forskellige Behandlinger af Sujettet Amor og Psyche (Louvre o. a. St.), af hvilke det berømteste, ogsaa i Norden gennem Fotografier og andre Gengivelser kendte, er en fuldstændig Balletscene, med stort Mesterskab hugget i Marmor. Og dog er det netop i det bløde, det yndige, det graciøse, C. har sin Force og naar højest op. Hans Forsøg paa at behandle tragiske Sujetter kunne ikke siges at være lykkedes for ham: hans rasende Herkules, der slynger Lichas ud i Havet (Pal. Torlonia i Rom) er voldsom og forvreden, og hans to Nævekæmpere, Kreugas og Damoxenes, — der endda have faaet en Æresplads i den vatikanske Belvederes Cortile, — gøre nærmest et frastødende og modbydeligt Indtryk. Hans bedste Arbejde paa dette Felt er hans Perseus med Medusa's Hoved (i Belvederens Cortile).

Hcnimod 18. Aarh.'s Slutn. var C. berømt over hele Europa. Hans Værksteder i Rom havde et uhyre Omfang og vare fulde af ivrig arbejdende Lærlinge. Selv tog Mesteren fat med, som den ringeste af sine Elever, endog med anstrengende Gerning, som med at trække Statuerne ud af Punkterne, og det var da ogsaa ved dette anstrengende Arbejde, han paadrog sig den Sygdom, som lagde ham i Graven. Alle Vegne fra strømmede der Bestillinger ind paa ham. Af store Gravmæler gjorde han Clemens XIV's (i Kirken SS. Apostoli i Rom), Clemens XIII's (Peterskirken), i ren og ædel Stil, men noget for lille i de kolossale Omgivelser, endvidere (1807) Kobberstikkeren Gio. Volpato's Monument (i S. S. Apostoli), Alfieri's Gravmæle (med det sørgende Italien), rejst af Grevinden af Albany i Sta. Croce i Firenze, Monumentet over Marie Antoinette's Søster Ærkehertuginde Christine af Østerrig, opsat 1805 i Augustinerkirken i Wien, senere (1819) Gravmælet over de sidste Stuarter, med Brystbilleder af Jakob III og hans Sønner, Prætendenten Carl Edward og Kardinalen af York (Peterskirken) o. s. v. Og samtidig med, at han havde disse kolossale Arbejder under Haanden, fik han endda Stunder til at udføre andre Værker som den dejlige Hebe (Berlin), Gratierne (Galeriet Leuchtenberg i St. Petersborg), Pave Pius VI's Statue (Peterskirken) o. m. a.

For at rekreere sig efter sine anstrengende Arbejder foretog C. sammen med sin Ven og Velynder, Prins Rezzonico, Pave Clemens XIII's Nevø, en Rejse til Tyskland og Østerrig. Efter sin Tilbagekomst til Italien opholdt han sig en Tid lang i Venezia, hvor han malede en Altertavle til Kirken i sin Fødeby Possagno. Derpaa gik han igen til Rom, hvor Pius VII (1802) udnævnte ham til Overtilsynshavende over alle romerske Kunstsager. Snart efter blev han af Bonaparte kaldet til Paris, hvor han gjorde Modellen til sin berømte Kolossalstatue af Napoleon, nøgen, med Septeret i den ene Haand og Jordkuglen (hvorpaa Sejrsgudinden Victoria) i den anden. (Originalen kom til England, den købtes af — Wellington, siges der; Afstøbning i Bronze i Breraen i Milano). Erobrerens Hoved er beundringsværdigt, men Kroppen alt for overdreven idealiseret. I Paris gjorde C. talrige Statuer af Kejserfamiliens Medlemmer, som af Mme. Letizia, siddende (efter den antikke Agrippina som Forbillede, nu paa Slottet Chatsworth i England', af Pauline Borghese som (liggende) Venus victrix (Villa Borghese i Rom) o. a. 1803 havde han gjort Ferdinand IV's prægtige Rytterstatue (paa Piazza del Plebiscito i Napoli).

Efter Napoleon's Fald blev C. 1815 med Titel af pavelig Gesandt sendt til Paris for at fordre de fra Rom bortførte Kunstskatte tilbage. Efter en Rejse til London, hvor han modtoges med den højeste Udmærkelse, vendte han 1816 tilbage til Rom, hvor Pius VII lod hans Navn indskrive i Capitoliets gyldne Bog og udnævnte ham til Marchese af Ischia. Sin store Rigdom anvendte C. paa den ædleste Maade: han var et Forsyn for alle trængende og nødlidende Kunstnere, understøttede enhver gavnlig og hæderlig Stræben og betænkte sin fattige Fødeby Possagno med store Gaver. Bl. a. lod han der opføre en storladen Kirke, en Rotunde med Forside som Pantheon i Rom, og udsmykkede den med den foran berørte Altertavle og med enkelte af sine sidste Værker, som Kolossalstatuen »Religionen« med Kors og Skjold. Han blev efter sit Ønske begravet i Kirken i Possagno. I denne Landsby ell. Flække vises endnu hans Hus, il palazzo. 1827 blev der i Kirken de'Frari i Venezia rejst et prægtigt Marmormindesmærke (af Fabris) til hans Ihukommelse. Dette Monument havde C. selv i sin Tid gjort Udkast til og bestemt til et Gravmæle over Tizian; men det blev noget forandret og bestemt til Æresminde for ham selv. Ogsaa paa Capitolium blev der af Pave Leo XII rejst ham et Monument (1833). — C. er bleven meget overvurderet, men fortjener dog en fremragende Plads blandt Banebryderne for en ædlere og sundere Retning i Kunsten end den, Rokokotidens Kunstnere repræsenterede. Endnu finder han mange og varme Beundrere, »mere for hans Arbejders Rokokoreminiscenser og bløde, lidt sirlige Ynde, end for deres Klassicitet«. (Litt.: Fernow, »Rom. Studien«, Bd. I [Zür. 1806]; Quatremére de Quincy, *C. et ses ouvrages* [Paris 1834]; Henri de Latouche, *L'œuvre de C.*; Albrizzi, *Descrizione delle opere di C.*, 5 voll. [Pisa 1821—25]; endvidere Biografier ved Cicognara [Venezia 1823], Rosini [Pisa 1825] o. a.). *F.J.M.*

Cánovas del Castillo [ka'novasdelkasti'ljo], Antonio, spansk Statsmand og Forfatter, er født 8. Febr. 1826 i Malaga, optraadte 1851 som Digter og Journalist og affattede 1854 O'Donnell's politiske Opraab imod den reaktionære Regering, hvormed Opstanden dengang begyndte. Han blev derefter Deputeret, var 1856—57 Chargé d'affaires i Rom, for at afslutte et Konkordat med Paven, og blev 1858—62 Generalsekretær i Indenrigsministeriet. Han hørte til den »liberale Union«, blev 1864 Indenrigsminister under Mon og 1865—66

Kolonialminister under O'Donnell og stillede som saadan Forslag om Slaveriets Afskaffelse. Han tog ingen Del i Septemberrevolutionen 1868 og arbejdede i Nationalforsamlingen af al Kraft mod den ny demokratiske Grundlov og for det bourbon'ske Kongehus'es Genindsættelse. C. var en af Hovedmændene for Kong Alfons XII's Indkaldelse i Decbr. 1874 og blev derefter Førsteminister; med et Par korte Afbrydelser beholdt han denne Stilling indtil Febr. 1881 og medvirkede til Kongedømmets Befæstelse, men blev i den indre Styrelse mere og mere reaktionær. Han tilbagekaldte baade den almindelige Valgret og Nævningeretterne, indskrænkede Trosfriheden saa meget som muligt og øvede strengt Tilsyn med Pressen o. desl. Efter sin Afgang var han Fører for den konservative Opposition mod Sagasta, afløste denne som Førsteminister i Jan. 1884, men trak sig efter Kong Alfons'es Død i Novbr. 1885 frivillig tilbage og nøjedes med at blive Formand i Deputeretkammeret (dog kun i en enkelt Samling), fordi han troede at styrke Kongedømmet ved at lade det frisindede Parti komme til Roret. Juli 1890—Decbr. 1892 var han igen Førsteminister. C. er en udmærket Taler og en fremragende Stilist; blev 1867 Medlem af det spanske Akademi. Foruden Digte (samlet Udg. 1887) og en historisk Roman fra 12. Aarh., »La campana de Huesca« [4. Udg. 1886], har han skrevet en Række historiske og litterærhistoriske Arbejder, deriblandt en ypperlig Afhandling om det spanske Drama, en Levnedsskildring af Est. Calderon, kaldet »El Solitario« [1883], og »Estudios del Reinado de Felipe IV« [2 Bd., 1888], der regnes blandt de første nyere Skrifter om Spaniens Historie. *E. E.*

Canrobert [kārâbæ!r], Francois Certain, fransk Marskal, er født i St. Cerré i Auvergne 27. Juni 1809. Efter at have gennemgaaet Militærskolen i St. Cyr udnævntes han 1828 til Underløjtnant i Infanteriet og gik 1835 som frivillig til Algérie, hvor han kæmpede mod Abd-el-Kader. 1839 vendte han tilbage til Frankrig, hvor han organiserede en Fremmedlegion af Karlister. Allerede 1841 var han igen i Afrika, hvor han efter at have udmærket sig paa forskellig Maade avancerede til Oberst og Chef for Zuavregimentet, i Spidsen for hvilket han særlig udmærkede sig paa Ekspeditionen mod Oasen Zaadscha, efter hvilken Ekspedition han udnævntes til Brigadegeneral. 1850 kaldtes han til Paris, blev Adjutant hos Kejser Napoleon og ledede de militære Foranstaltninger under Statskuppet. 1853 forfremmedes han til Divisionsgeneral, i hvilken Stilling han deltog i Slaget ved Alma. I Septbr. 1854 fik han Overkommandoen over de franske Tropper paa Krim efter St. Arnaud og udviste i denne Stilling megen Dygtighed. Paa Grund af forskellige Stridigheder med Lord Ragian bad han sig allerede i Maj 1855 fritagen for Overkommandoen, der overdroges Pélissier. C. blev dog paa Krim og deltog i Belejringen af Sebastopol, indtil han i August kaldtes tilbage. 1856 udnævntes han til Marskal og overtog 1858 Generalkommandoen i Nancy. I den italienske Krig førte han 3. Korps, udviste megen personlig Tapperhed ved Magenta, hvorimod der rettedes forskellige Bebrejdelser mod ham for hans Føring ved Solferino. Efter Krigens Slutning vendte C. tilbage til Nancy, fik 1861 4. Armékorps i Lyon og overtog 1865 Generalkommandoen i Paris. I Krigen 1870—71 var han Chef for 6. Korps, førte dette 16. Aug. ved Vionville og forsvarede St. Privat den 18. Ved Overgivelsen af Metz kom han i Fangenskab, vendte ved Fredsslutningen tilbage til Frankrig, hvor han deltog i Arbejdet paa Hærens Reorganisation. Han var indtil 1873 Medlem af det øverste Krigsraad og har siden 1876 været Medlem af Senatet, hvor han hører til det bonapartistiske Parti, men har som Senator ikke spillet nogen Rolle af Betydning. *B. P. B.*

Canso [kä'nsº] (Gut of C; »C.-Porten«), et snævert, kun 1_{16} Km. bredt og 28 Km. langt Stræde, der adskiller Øen Cape Breton fra Nova-Scotia og forbinder den prægtige Chedabuctobay med St. Georgebay og St. Lawrencebugten.

Gant [kä'nt] (eng.) siges at komme af lat. *cantus*, »Sang« og først at være brugt som en foragtelig Benævnelse paa Salmesang eller Messetone; Ordet gaar derfra paa den ene Side over til at bruges om Tiggeres klynkende, halvsyngende Tone, derpaa om Tiggeres og især Tyves hemmelige Sprog, og overført derfra om andre Klassers eller Lavs, for andre uforstaaelige Jargon; paa den anden Side kommer Ordet til at betyde religiøse Fraser, som vedkommende slaar om sig med uden at føle noget derved, derfor al Hyklen af officiel Religiøsitet; en Englænder har defineret C. saaledes: »Der er en Religion, som er naturlig for en ung Fyr paa 17 Aar, og en anden, der er naturlig for en Kone paa 70; men naar en ung Mand taler, som om han havde den gamle Kones Religion, saa er det C.« *O. Jsp.*

Cantabile (af lat. *cantare*, at synge), musikalsk Foredragsbetegnelse: sangbar, syngende, Betegnelse for saadanne Steder, som i Modsætning til figurerede Satser bevæge sig i bredere, melodiøse Træk, i enkle, sangbare Toneforhold og derfor kræve et udtryksfuldt, inderligt og baaret Foredrag. Forekommer ofte i Forbindelse med langsommere Tempobetegnelser, saasom Andante c, Larghetto c. o. s. v. *S. L.*

Cantābri (Kantabrer), et iberisk Oldtidsfolk, der var bosat i Cantabria. Det blev efter den seksaarige cantabriske Krig undertvunget af Augustus. Det biscayiske Hav benævntes efter C. det cantabriske Hav.

Cantābria (Kantabrien), i Oldtiden en Del af den romerske Provins *Hispania Tarraconensis* i Spanien langs Sydkysten af den biscayiske Havbugt. Efter ældre Geografer bestod C. af de nuværende Provinser Oviedo, Santander, Biscaya og Guipuzcoa; men efter Romernes Erobring af Spanien var det kun de nuværende Provinser Santander og Oviedo (den østlige Del), der benævnedes saaledes.

Cantābriske Bjærge, eller cantabrisk-asturiske Bjærge, danne Nordranden for den spanske Højslette og gaa som en Fortsættelse af Pyrenæerne fra Øst til Vest, idet de begynde ved Bidassoa og ende ved Passet Leitariegos mellem Floderne Silo's og Navia's Kilder. Systemet fremtræder næsten hele Vejen som to Parallelkæder, nemlig Hovedkæden, der er den umiddelbare Fortsættelse af Pyrenæerne, og den langt lavere Kystkæde, der mange Steder staar i Forbindelse med Hovedkæden og ofte gennembrydes af Floder. I de østlige Dele ere Lag fra Kridtformationen over-

vejende; vestligere følge siluriske Lag, og i de vestligste Dele er Granitten fremherskende. Systemet, der har en Længde af ca. 600 Km. og er smallest mod Øst, medens det mod Vest breder sig mere, indtil det her naar en Bredde af henved 200 Km., falder i to Hovedafdelinger, en mindre østlig, de egentlig cantabriske (eller baskiske) Bjærge, der gaar til Ebro's Kilder og opfylder de baskiske Provinser Guipuzcoa og Viscaya, og en vestlig Del, de asturiske Bjærge. Den østlige Del er mere forgrenet og danner et meget indviklet Bjærgsystem, men er lavere og har bedre Overgange; Toppene overstige sjælden 1,500 M. (Monte Araz er 1,506, Pefia de Gorbea 1,530 M.), og Passerne •ere 6—700 M. Den vestlige Del har mere Karakteren af Højbjærge med sønderrevne, stejle Klippemasser og dybere Kløfter, og her er Adskillelsen mellem Hovedkæden og Kystkæden mest udpræget; de saakaldte Parameras, høje, af stejle Klippemure omgivne Plateauer, ere ogsaa mest fremherskende her, om end de ere ejendommelige for hele Systemet; et af disse Parameras er det ca. 750 M. høje Reynosa's Plateau, over hvilket Jærnbanen fra Santander gaar ind i Kastilien; den vestlige Del har tillige langt højere Toppe; navnlig ligger her den store snedækte Gruppe Peñas de Europa, hvis højeste Punkter ere Peña Prieta (2,531 M.) og Peña Vieja (2,665 M.); vestligere ligge Pefia Ubifia (2,302 M.), Pefia Rubia (1,930 M.) og Pic de Cuifia (2,004 M.); ligeledes er den vestlige Del rig paa Alpesøer og rindende Vande. Navnlig fra Peñas de Europa udgaar der en Mængde Forgreninger *(Cordales)*, mellem hvilke der i Dalene løbe Floder, som dels bryde mod Nord gennem Kystkæden til Havet, dels søge mod Syd til Duero. Næsten hele Bjærgsystemet, navnlig Hovedkædens Affald mod Nord, har en rig Vegetation og er bedækket med tætte Løvskove; kun i de vestligste Dele findes Naaleskove. Ved Passet Leitariegos dele Bjærgene sig i flere Kæder; en, Sierra di Rafiodoiro, gaar mod Nord ud til Havet, en anden gaar i vestlig Retning og forbinder Bjærgsystemet med Galiziens stærkt forgrenede Bjærgland, medens en tredje som Hovedkædens egentlige Fortsættelse stryger mod Sydvest til Portugal, og endelig gaar en fjerde lige imod Syd (Leons Bjærge). *H. W.*

Cantacuzēno, en rumænsk Bojarslægt, som paastaar at nedstamme fra det byzantinske Kejserhus af samme Navn og siden 15. Aarh. har været bosat i Rumænien. I ældre Tider have flere Medlemmer af Slægten været Fyrster i disse Lande, og i vor Tid have andre været Statholdere eller Ministre. Saaledes var Konstantin C. (1797—1875) Statssekretær i Valakiet under Alexander Chika indtil 1842 og blev Statholder Septbr. 1848, da den tyrkiske Hær havde fordrevet den foreløbige Regering, indtil Juni 1849. Den samme Stilling indtog C. en Tid lang, efter at de russiske Tropper 1854 havde rømmet Landet. *E.E.*

Cantagállo, By i den brasil. Provins Rio de Janeiro, 150 Km. N. 0. f. Hovedstaden, ligger i en snæver Dal med blomstrende Kaffeplantager og har ca. 3,000 Indb.

Cantal [kāta'l], den sydligste af de tre vulkanske Hovedgrupper i Auvergne's (s. d.) Højland. C.'s mange Toppe, hvoraf den højeste er Plomb-du-C. (1,858 M.), danne tilsammen en fuldstændig regelmæssig Kegle med en Omkreds af ca. 150 Km.; det omgivende Granitplateau falder rundt omkring af til Keglens Rod, saa at den næsten er omringen af en Grav, der ligesom Siderne af Keglen er overdækket med Basalt, Pimpsten og Lava, medens Kernen selv bestaar af Trakyt. Hele Gruppen med sine Eruptivmasser indtager et Areal af ca. 600 □Km. Vandløbene, der opstaa paa C., udstraale temmelig regelmæssig til alle Sider; men de fleste bøje hurtig af mod Vest og løbe til Lot og Dordogne; kun eet, Alagnon, baner sig Vej mod Øst til Allier, og da dennes Dal danner ligesom en Fortsættelse af Dalen omkring den mod Vest flydende Cere, har det været muligt at bygge en Vej og en Jærnbane midt gennem Gruppen, N. f. Plomb-du-C. Vestsiden af Gruppen er stærkest furet og rig paa Skov.

Departementet af samme Navn hører til Auvergne og begrænses mod Vest af Departementerne Lot og Corréze, mod Nord af Puy-de-Dôme, mod Øst af Haute-Loire og mod Syd af Lozère og Aveyron; det er ca. 5,800 □Km. og har (1891) 239,600 Indb., d: ca. 41 paa 1 □Km., saaledes at det hører til Frankrigs daarligst befolkede Departementer; det deles i 4 Arrondissementer: Aurillac, Mauriac, Murat og Saint-Flour, og har Aurillac til Hovedstad. Den midterste Del af C. opfyldes af den Bjærggruppe, der har givet det Navn; i øvrigt bestaar det af Plateauer og lavere Bjærge; saaledes ligger i den østlige Del Plateau de Planèze, der danner Overgangen til Montagne de la Margeride, og mod Nord forbinder bl. a. Montagne du Luguet Cantalgruppen med Auvergnebjærgencs anden Hovedgruppe, Mont Dore. Naar undtages en Del af Plateau de Planèze og Floddalene (som Truyére's og Cere's), er Landet lidet frugtbart, og Agerbruget har ikke stor Betydning; der dyrkes dog en Del Rug, Havre og Boghvede, Kartofler og Kastanjer og noget Hør og Hamp. Langt vigtigere er Kvægavlen, der afgiver baade Slagtekvæg, Uld og især Ost til Udførsel (1889: 226,800 Stk. Hornkvæg, 336,900 Faar); af Arealet er ca. 35 p. Ct. Enge og Græsgange, 30 p. Ct. Agerland, 15 p. Ct. Skov og 13 p. Ct. Hede. Der findes en Del Stenkul, ogsaa noget Tørv; Industrien er meget ubetydelig. Indbyggerantallet er i Aftagende siden Midten af 19. Aarh., og mange af Indb. udvandre aarlig, især ved Vinterens Begyndelse, til de omliggende Departementer og til Grænsen for at ernære sig som omvandrende Handelsmænd eller som Tyende og Vandbærere, og vende senere tilbage for tarveligt a leve af, hvad de have sparet sig sammen. *H. W.*

Cantaloupe se Melon.

Cantándo d. s. s. Cantabile.

Cantāni, Arnaldo, italiensk Læge, født 15. Febr. 1837 i Hainsbach i Böhmen, død 7. Maj 1893 i Napoli. C. studerede Medicin i Prag, blev 1864 overordentlig Professor i Farmakologi og Toxikologi i Pavia, 1867 Leder af den medicinske Klinik i Ospedale maggiore i Milano, 1868 Professor i medicinsk Klinik i Napoli. Desuden var han Medlem af øverste Undervisningsraad og øverste Sanitetsraad i Rom samt fra 1889 Senator. Han har bidraget meget til at gøre tysk medicinsk Litteratur bekendt i Italien og oversatte bl. a, Niemeyer's »Pathologie u. Therapie«, der udkom i 3 Opl. Hans Arbejder omfattede især Infektionssygdomme,

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

og navnlig Koleraens Terapi (hvor han særlig anbefalede Enteroklyse og Infusion), Tyfus, Malaria og Tuberkulose. Han udtalte sig meget imod alt for stærk Anvendelse af feberstillende Midler. Han har endvidere skrevet en stor »Manuale di farmacologia clinica« [2 Opl., 5 Bd., Milano 1885—90]. *G. N.*

Cántara, gammelt spansk Rummaal for flydende Varer. — Den gamle kastilianske C. = 16,133 Lit. I Madrid I C. = 16,300 Lit., i Cadiz = 15,344 Lit.

Cantarīni, Simone, italiensk Maler, kaldet il Pesarese efter Byen Pesaro, ved hvilken han var iødt (i Oropezza) (1612—48), har i Løbet af sit omflakkende og ret tornefulde Kunstnerliv været Genstand for talrige Impulser fra samtidige Malere. Sin første Oplærelse i Kunst fik han af Pandolfi i Venezia, senere arbejdede han under Carlo Ridolfi, modtog stærk Paavirkning gennem Baroccio's Billeder og blev særlig stærkt grebet af G. Reni, hos hvem han uddannedes i Bologna, og til hvis dygtigste Elever han maa henregnes, samt af Caracci'erne. Et Brud med G. Reni, efter Sigende foraarsaget ved C.'s store Selvovervurdering og Forfængelighed og en vis Jalousi fra Mesterens Side, førte ham til Rom, hvor Rafael og Antikkerne bleve hans Forbilleder. En Kaldelse til Hertugen af Mantova beredte ham dyb Skuffelse, da et hos ham bestilt Billede vakte hans Mæcens Mishag, og krænket og syg af Ærgrelse rejste han til Verona, hvor han døde. C. har udført talrige Arbejder, af hvilke en Del endnu findes i Italien (i Barbaziano: »Den hellige Familie«, »Loth og hans Døtre«, i Cagli: »Den hellige Antonius«, i Rimini: »Den hellige Jakob«, i Brera i Milano: »Transfigurationen« m. fl.), medens adskillige ere vandrede N. f. Alperne, saaledes »Maria med Barnet og den hellige Carlo Borromeo«, »Kains Brodermord« og »Jefta« i Wiens Hofmuseum, »Flugten til Ægypten« i Louvre, »Merkur og Argus« i Stockholms Museum, etc. Man har 37 Raderinger fra hans Haand. *Æ. Hk.*

Cantaro ell. Cantajo (ital.), Kantar (arab.), Kintal, en til Centner svarende Handelsvægt i Italien, Grækenland, Tyrkiet og andre sydeuropæiske Lande, samt i Nordafrika og det asiatiske Tyrki, af meget forskellig Størrelse i de forskellige Lande, oftest delt i 100 Rottel ell. Rotoli, ell. i et vist Antal Oken. — Paa Sicilien er I C. = 79,342 Kg., i Napoli = 89,109 Kg., paa Malta = 79,378 Kg. — I Grækenland er 1 Kantar = 56,250 eller 56,320 Kg., i Tyrkiet = 56,111 eller 57.047 Kg., i Tripolis = 48,832 Kg. og i Tunis alm. = 50,688 Kg., medens der ogsaa forekommer flere andre Kantar af forskellig Størrelse. — I Ægypten bruges mangfoldige forskellige Kantar, den vigtigste og almindeligste = 44,473 Kg. *C. V. S.*

Cantāta se Kantate.

Cantatore (ital., Hunkøn *Cantatrice*), Sanger, særlig den kunstnerisk uddannede Sanger.

Cante Perdrix [kātpærdri'], en meget fin Rødvin fra Languedoc.

Canter [kä'ntə] betyder i Væddeløbssproget en jævn, rolig Galop. Preliminary C. kaldes den lille Galop, som man i Reglen lader Hesten gaa, umiddelbart forinden Løbet paa Vejen til Startningsstedet, for at forberede dens Lunger og Lemmer til den Kraftanstrengelse, der fordres af disse under Løbet. *C. G. B.*

Canterbury [kä'ntəberi], By i det sydøstlige England, Shire Kent, 89 Km. S. 0. f. London, højst malerisk beliggende ved begge Bredder af Stour, som kort neden for Staden bliver sejlbar. (1891) 23,062 Indb. C. er en gammeldags By med trange Gader og Gavlbygninger med høje Tage og Træbalkoner; en Del af den gamle Bymur er bevaret som Spadsereterrasse, af Byportene er kun Westgate, fra Richard II's Tid, tilbage. C. har 4 Forstæder, 11 Kirker, et smukt nyt Raadhus (Guildhall), Museum, et gammelt Augustinerkloster, nu ombygget til en Missionsanstalt, en Korn- og Humlebørs. Af Kirkerne er den ældste St. Martins med Kong Ethelbert's formentlige Døbefont, men den prægtigste er Domkirken, hvis Kryptkirke er fra 1070, medens Overkirken skriver sig fra Tiden 1174—1517; Koret er den ældste engelske Bygning i Spidsbuestil; det indre indeholder gamle værdifulde Glasmalerier og mange historiske Minder. C er Sædet for den engelske Kirkes fornemste Ærkebiskop, som kroner Kongen og er Rigets første Peer; i Reglen residerer han dog i Lambethhouse i London. Ogsaa som Handelsby er den af Betydning, særlig med Korn, Uld og Humle. Uden for Staden er der opkastet en Høj med en Obelisk, hvorfra der haves en herlig Udsigt. — C, Caerther eller Caerkent, »Kent's Stad«, Romernes Durovernum, er en af Englands ældste Stæder, som den første kristne Konge, Ethelbert, gjorde til sin Hovedstad, hvor den hellige Augustinus 597 blev den første Ærkebiskop, og hvor Thomas Becket 1170 myrdedes for Domkirkens Alter; Tusinder af Pilegrimme valfartede lige til Henrik VIII's Tid til Becket's Helgenskrin. *C. A.*

Canth, Minna, finsk Skuespil- og Novelleforfatterinde, er født i Tammerfors 1844 af en Arbejderfamilie. Hun gik først i Kuopio svenske Skole og kom derefter paa Jyväskylä Seminarium, hvor hun blev forlovet med Seminarielærer J. F. C, med hvem hun blev gift 21 Aar gammel. Hun bistod sin Mand med Redaktionen af forskellige Aviser (1874—75 og 1878) og offentliggjorde i disse sine første Fortællinger fra Folkelivet (»Det første Marked«, »Moder og Søn«, »Dagen begynder«). Manden døde 1879 og efterlod hende med 7 Børn i kummerlige Kaar. For at leve etablerede M.C.en Garnhandel i Kuopio, som først efterhaanden kunde ernære den store Familie ordentlig, og som hun driver endnu ved Siden af sin Forfattervirksomhed; for at sætte en Datter i Stand til at gifte sig med sin forlovede, en medicinsk Student, oprettede hun senere en Filial i Helsingfors, som Datteren passede, medens Svigersønnen studerede i Bagværelset. —

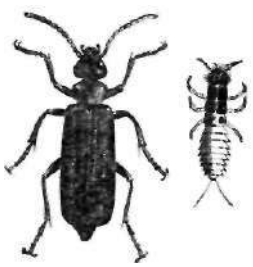
Det haarde, indestængte Arbejde har sat sit Stempel paa M. C.'s Produktion som paa hendes Liv; der hviler en egen mørk og trang Stemning over hendes Værker. Fortrinsvis udmaler hun fattige Arbejderes Nød og Usseldom, — uden Fraser eller Medlidenhed, og med pinlig Nøjagtighed; typiske ere »Kovan onnen lapsia« (»Den haarde Skæbnes Børn«) og »Köyhää kansaa« (»Fattigt Folk«). Dramaet »Työmiehen vaimo« (»Arbejderens Hustru«) [1885], med hvilket hun slog igennem, er derimod et rent Promblemstykke, og hun har siden den Tid bestandig i sine Bøger taget Dagens brændende Spørgsmaal under Behandling (»Hanna«, »Salakari« [»Blinde Skær«] o. a.). Hendes sidste

Artikler, der savnes under C, maa søges under Ti..

Drama »Sylvi« skildrer en Kvinde af Borgerstanden i samme dystre Tone, som raader i Arbejderfortællingerne. Samtlige ovennævnte Bøger ere oversatte til Svensk. For et Par dramatiske Arbejder har hun af »Finsk Litteraturselskab« og »Finsk Teater« faaet Prisbelønninger. Adskillige Noveller ere oversatte til Dansk og Norsk, spredt i Ugeblade og Tidsskrifter. M. C.'s Sprog er kunstløst — ogsaa i Replikbehandlingen — men ofte meget rammende og karakteriserende; dog beror hendes Bøgers Værdi væsentligst paa og veksler med Indholdets Lødighed. »Salakari« og »Sylvi« regnes i Alm. for de bedste. (Litt.: »Biografinen Nimikirja« og »Finland i 19. Seklet«). *Iv. B.*

Cantharéllus se Vingesvamp.

Cantharīdae, ejendommelig Familie hørende til Heteromerernes Gruppe med brede, ofte aabne Vingedækker. Følehornene i Alm. 11-leddede og traadformede. De herhenhørende Slægter udmærke sig, saavidt man endnu kender noget dertil, ved en meget mærkelig, kompliceret Forvandling, samt ved at indeholde som fuldkomne Insekter et ejendommeligt blæretrækkende, gulagtigt Stof (Cantharidin, s. d.). Til Familien høre ca. 700 oftest store, prægtig farvede Arter, nærmest knyttede til den varmere Zone. Hovedslægterne ere *Meloe* (se Oliebiller), *Sitaris* og *Cantharis* med Underslægten *Lytta*, hvortil den spanske Flue *L. vesicatoria* hører. Sidstnævnte Form, der sporadisk optræder i Danmark, navnlig i sydligere Egne, er ca. 18 Mm. lang, af en glimrende, metalgrøn Farve. Hvor den findes, optræder den ofte i uhyre Flokke paa Ask, Syren o. a. og anretter her ved fuldkomment al afblade Træerne en ikke ganske ringe Skade. Mærkeligt nok er Udviklingen af denne Bille, som dog har spillet saa stor en Rolle i Medicinens Historie, aldeles ukendt, og kun den ganske spæde Larve, der lige er kommen ud af de i Jorden lagte Æg, er funden. Denne ligner meget den første, spæde Larve hos Oliebillerne, og det er rimeligt, at den spanske Flue har en lignende Udvikling som disse o: snyltende i de vilde Jordbiers Reder og gennemløbende her et lignende Antal Larvestadier som disse og Slægten *Sitaris*, en samme Familie tilhørende, i zoologisk Henseende mærkelig Slægt, hos hvilken Parringen foregaar i selve den Gang, der fører ind til Biens Rede, og Æggene aflægges umiddelbart i samme Gang. *C. W.-L.*

Spansk Flue. Fuldkommen Insekt og Larve.

Cantharidīn, $C_{10}H_{12}O_4$, er det virksomme blæretrækkende Stof i spanske Fluer (s. d.). Det findes ogsaa — endog i større Mængde — hos *Meloë*- og *Mylabris*-Arter. Af de tørrede og pulveriserede Insekter kan C. vindes ved Udtrækning med Kloroform el. Æter, hvori det opløses tillige med andre Stoffer. Det renses derfor, ved Affedtning med Svovlkulstof og Omdannelse til Kali-Forbindelsen, som vadskes med Kloroform. Derpaa udskilles det af Forbindelsen med en Syre og udrystes atter med Kloroform. C. faas herved som farve- og lugtløse bladede Krystaller eller Skæl, der smelte ved 210°. C. er meget giftigt, dets blæretrækkende Virkning kan endnu iagttages med 0,00014 Gr. C. har Karakter af et Syreanhydrid og danner med Alkalier Salte; det tilsvarende Hydrat Cantharidinsyre kendes kun i Forbindelserne. Af disse er det cantharidinsure Kali 1891 blevet anbefalet af Liebreich til subkutanindsprøjtning, som Middel mod visse Former af Tuberkulose, særlig Lupus. Liebreich's Opløsning fremstilles af 0,2 Gr. C. og 0,4 Gr. Kalihydrat, som ved Kogning opløses i lidt Vand og dernæst fyldes op til 1 Lit. Af denne Opløsning indsprøjtes 0,25—1,0 Kcm. Om Midlet har nogen helbredende Virkning, synes meget tvivlsomt. *A. B.*

Canthăris se Cantharidae.

Canthus se Øje.

Cânti **carnascialeschi** [karnašalæ'ski] (ital.), Karnevalssange. I Firenze var det i Middelalderen Skik ved de maskerede Karnevalsoptog at afsynge muntre Sange med Hensyn til de fremstillede Personer; disse Sange vare af folkelig Oprindelse og ganske simple. Men da Lorenzo de' Medici var kommen i Spidsen for Republikkens Styrelse, søgte han at forædle Maskeoptogene, lod dem pragtfuldt udstyre og skrev selv, som begavet Digter, Sange til dem. Optogene, der kaldtes Trionfi, Carri eller Mascherate, droge gerne ud henad Aften, ledsagede af Fakkelbærere, og forestillede snart Triumftog af antikke Guder, Personifikationer af Videnskaberne ell. lign. (en Gang ogsaa Dødens Triumf), snart Haandværkere sysselsatte med deres Arbejde, Bønder i deres ejendommelige Dragter o. desl.; der førtes rigt udsmykkede Vogne med, og de ofte kaade Sange i Dagens Anledning bleve istemte baade af Deltagerne i Toget og af Tilskuerne. En ypperlig C. c. af Lorenzo er saaledes »Quant' é bella giovinezza«, digtet til et Bacchustog. Mange andre fremragende Digtere fulgte den store Medicæeres Eksempel, saa at Grazzini (kaldet Il Lasca) i Firenze 1559 kunde udgive en hel Samling saadanne Poesier, med Titel »Raccolta di trionfi, carri, mascherate e canti carnascialeschi del tempo di Lorenzo de' Medici«. En ny Udg. af en lignende Samling udkom i Milano 1885. *E. G.*

Cantĭcum (lat.: Sang), oprindelig paa det romerske Teater en Slags Monolog, der blev udført med Ledsagelse af Fløjte. — Senere, i den kristelige Tid, gik C. over til at betyde i al Almindelighed en gejstlig Sang, Lovsang, Hymne. *Cantica majora* (*evangelica*) kaldes i den romersk-katolske Kirke de til Gudstjenesten hørende tre C. af det ny Testamente, nemlig *C. Mariae Magnificat anima mea* (Luk. 1, 46), i Alm. kaldet *Magnificat*, *C. Zachariae*: *Benedictus dominus deus Israel* og *C. Simeonis*: *Nunc dimittis servum tuum.* — De syv *C. minora* stamme fra det gamle Testamente og ere fordelte paa Ugens syv Dage. Samtlige C. høre til Salmesangen, ligesom Salmerne selv ogsaa kaldes *C.* (*Davidis*). — *C. graduum* se Graduale; *C. canticorum*, Sangenes Sang, Salomons Højsang. *S. L.*

Cantilēna (ital.), kort, melodiøst Sangstykke; bruges ogsaa som Betegnelse for en som særlig sangbar (kantabil) fremtrædende Sats eller Melodi i et vokalt eller instrumentalt Musikstykke. *S. L.*

Cantilever [kä'nteli.və] (eng.), egl. Spærhoved,

bruges som Betegnelse for en speciel Slags Dragersystem til Broer med flere Aabninger; d. s. s. Gerberdragere, Konsoldragere, se Broer, Side 675. *A. O—d.*

Cantillon [kãtijõ'], Richard, en af den videnskabelige Nationaløkonomis mærkeligste Forløbere, blev født i Irland mod Slutningen af 17. Aarh., var en Tid Købmand i London, senere Bankier i Paris og omkom ved en Mordbrand, rettet mod hans Liv og Ejendom 15. Maj 1734 i London. Sin Betydning har han som Forfatter af det for Fysiokratismens Historie betydningsfulde Skrift: »Essai sur la nature du commerce en général, traduit de l'Anglais, Londres« [Paris 1755]. Forfatterens Navn anføres ikke, og om det overhovedet er en Oversættelse tør være tvivlsomt. Derimod foreligger der en forvansket Oversættelse [London 1759] med talrige Indskud i »The analysis of trade, commerce, etc . . . by Philip C.«, en Londonbankier og Slægtning af C, med hvem han undertiden er bleven forvekslet, ligesom Tilfældet er med de to Skrifter. Essai'en er imidlertid med sin skarpe, prægnante, strengt deduktive Affatning det senere i engelske Skrift betydelig overlegent; den øvede en bestemmende Paavirkning paa den fysiokratiske Skoles Grundlæggere, Gournay, Quesnay, Mirabeau den Ældre og Turgot, og var kendt og vurderet af Adam Smith. Efter disse Forfatteres Optræden i faldt den i en Forglemmelse, hvorfra den i de senere Aar atter er trukket frem. Et indtil Originalens Trykfejl minutiøst overensstemmende Optryk af den er besørget udgivet af Harvard University [Boston 1892]. (Litt.: W. Stanley Jevons, *R. Cantillon and the nationality of political economy*, i »Contemporary Review« [1881]). *K. V. H.*

Cantire se Kintyre.

Canto se Cantus.

Canton [kä'ntən], Navnet paa flere Stæder i de forenede Stater i Nordamerika. 1) By i Massachusetts med Bomuld- og Uldfabrikker og (1890) 4,500 Indb. 2) By i Ohio, et Jærnbaneknudepunkt med blomstrende Industri og et katolsk College. (1890) ca. 26,200 Indb. 3) By i Illinois, et Jærnbaneknudepunkt i en frugtbar og kulrig Egn, med (1890) 5,600 Indb. *S. B. T.*

Canton [kä'ntən], John, engelsk Fysiker, født 31. Juli 1718 i Stroud, død 22. Marts 1772 i London. Han kom først i Lære hos en Væver, men rejste 1737 til London, hvor han blev Medhjælper ved en Privatskole; senere blev han dens Bestyrer. C. blev snart en af Tidens frugtbareste Eksperimentatorer, især paa Elektricitetens og Magnetismens Omraader. Han opfandt et Elektrometer og en Metode til at lave stærke, kunstige Magneter uden at tage naturlige til Hjælp, og han undersøgte Varmens Virkning paa en Magnet. 1753 opdagede han, at Legemer kunne blive elektriske ved Fordeling (Influens), og 6. Decbr. s. A. meddelte han Royal Society den vigtige Opdagelse, at Luften i et Værelse kan gøres elektrisk ved Meddeling og holde sin Ladning i nogen Tid. Han var den første Englænder, der gentog Franklins Forsøg over Luftelektriciteten, og han fandt, at Skyer kunne være snart positivt, snart negativt elektriske. Han fandt, at Glas kan gøres saavel negativt som positivt elektrisk, en Opdagelse, der fik Betydning for Udviklingen af Elektricitetens Teori. Af hans Opfindelser kunne nævnes »C.'s Amalgam« (Tin og Kvægsølv) til Elektricermaskinens Gnidepuder og »C.'s Fosfor« (Østersskaller glødede sammen med lidt Svovl), der lyser i Mørket efter at have været udsat for Sollyset. 1762 paaviste han, at Vand kan sammentrykkes. Af hans Skrifter maa nævnes »Electrical experiments with an attempt to account for their several phenomena« [1753] og »Attempt to account for the regular diurnal variation of the horizontal magnetic needle« [1759]. C. var Medlem af Royal Society, der gav ham Copley-Medaillen. *K. S. K*

Cantòni, Carlo, italiensk Filosof, er født i Groppello i Provinsen Pavia Novbr. 1840. Siden 1878 er han Professor i Filosofi i Pavia. C. nyder stor Anseelse som en besindig og kritisk Tænker; han følger væsentlig Kant. Af hans Skrifter mærkes: »Giovanni Battista Vico. Studii critici e comparativi« [Torino 1867], »Corso elementare di filosofia« [3 Bd., Milano 1870; 7. Opl. 1891], »Emanuele Kant« [3 Bd., Milano 1879—84]. *C. St.*

Cantù, Cesare, navnkundig italiensk Historiker og Forfatter, er født 8. Decbr. 1807 i Brivio i det Milanesiske, helligede sig under sine Forældres Fattigdom til den gejstlige Stand, men traadte, endnu førend han var bleven viet til Præst, ud af Seminariet og beklædte Lærerstillinger i Sondrio, Como og Milano. For at ernære sin talrige Familie udfoldede han en stor litterær Virksomhed; han forfattede en fortræffelig »Storia di Como« [Milano 1829], dertil en Mængde litteraturhistoriske Arbejder om Manzoni, Byron, Victor Hugo o. a. En historisk Undersøgelse: »Ragionamenti sulla storia lombarda nel secolo XVII« [smst. 1832—33] paadrog ham en Retsundersøgelse fra den østerrigske Regerings Side, og han tilbragte et Aar i haardt Fængsel. I denne Tid skrev han »Margherita Pusterla« [smst. 1838], der efter »Promessi sposi« er Italienernes populæreste Roman, og han fattede nu ogsaa Planen til sit Hovedværk, den bredt anlagte »Storia universale«, hvis Offentliggørelse begyndte 1836, og som fuldendt talte 35 Bd. Dette i mange Retninger fortrinlige Arbejde, der foruden paa den politiske Historie ogsaa lægger en Hovedvægt paa Fortidens Litteratur og Kultur, skaffede sin Forfatter økonomisk Uafhængighed (Honoraret skal have udgjort over 300,000 Lire) og er blevet oversat paa adskillige Sprog, ogsaa paa Dansk, i en dog meget fri og stærkt forkortet Bearbejdelse ved Holm og Weilbach [1871—78, 7 Bd.]; Værket er skrevet ud fra et udpræget katolsk Standpunkt. Mindre godt optaget blev »Storia degli Italiani« [Torino 1854, 6 Bd.], hvori C. som sit politiske Ideal fremstillede et italiensk Statsforbund under Pavens og Østerrigs Ledelse. Siden har han skrevet en Mængde andre populære historiske Skrifter, saaledes »Storia dei cent anni 1750—1850« [Firenze 1864], »Gli eretici in Italia« [Torino 1866—68, 3 Bd.] o. fl. Ogsaa en Række fortræffelige og vidt udbredte Skrifter for Ungdommen skyldes C, deriblandt »Letture giovanili«, »Il galantuomo« o. m. a. Det er saaledes en overstrømmende rig Forfattervirksomhed, C. har udfoldet, og den nødvendige Følge deraf er, at han ofte er unøjagtig og savner Grundighed; hans Form er dog altid fortrinlig, og hans Fremstilling livfuld. *Kr. E.*

Cantus (lat., ital. *canto*) Sang, Melodi, betegner i et flerstemmigt Musikstykke den væsentligst frem-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

trædende Melodi, den melodiførende Stemme, som oftest Sopranen (*Discantus*). Ganske vist lagde Kontrapunktisterne i 15.—16. Aarh. Melodien, Hovedstemmen, i Tenoren, der fik tildelt *C. firmus* (s. d.), det fra den gregorianske Kirkesang laante Tema, mod hvilken de øvrige Stemmer udførte figurerede Kontrapunkter; men af disse var dog igen Sopranen den Stemme, der traadte stærkest frem som melodiførende. Tilmed vare Tenorens Noder ofte af saa lang Varighed, at der ikke længere kunde være Tale om Melodi. — *C. pianus* (lige Sang, ital. *C. piano*, fr. *plain-chant*), Betegnelse for den gregorianske unisone Kirkesang, fordi den skred frem i lige lange Nodeværdier, i Modsætning til *C. figuralis*, eller *mensuralis*, hvis Noder havde ulige Tidsværdi. *S. L.*

Cantus firmus (lat., »den faste Sang«, fr. *chant donné*), oprindelig en Betegnelse for Melodien i den gregorianske Kirke- eller Koralsang, senere Benævnelsen for enhver Melodi, der lægges til Grund for en kontrapunktisk Udarbejdelse. Pave Gregor den Store havde ca. 600 samlet de ældre Kirkesange, renset dem og forøget dem med ny og endelig optegnet dem, ordnede efter Kirkeaarets forskellige Dage i en Antifonar (s. d.). Denne autentiske Antifonar, der blev anbragt i en Kæde ved Alteret i Peterskirken, betragtedes som den usvigelige Rettesnor for den romerske Kirkes Sang, og de deri indeholdte Melodier skulde for alle Tider være faste og uforanderlige, hvorfor man kaldte hver enkelt af dem *c. f.* Senere optoge Kontrapunktikerne Melodier af denne gregorianske Samling som Udgangspunkt for deres kontrapunktiske Musikstykker, og da man senere ogsaa benyttede andre, vilkaarlige Melodier, overførte man det vante Navn *c. f.* ogsaa paa disse. Øvelser i Kontrapunkt foretages over en saadan *c. f.*, der anbringes snart i den ene, snart i den anden Stemme. *S. L.*

Cantzler, 1) Axel Leopold, svensk Billedhugger og Landskabsmaler, født 19. Juni 1832 i Stockholm, død 30. Juni 1875. C. har særlig vundet Navn som Billedhugger, saaledes med Værker som »Kraka« [1855] og særlig Marmorstatuen »Erigone«, udstillet i Stockholm 1863. Sin Uddannelse havde han faaet paa Stockholms Akademi for de fri Kunster — ved hvilket han agreeredes 1864 — samt ved Studieophold i Italien. Senere slog C. om, kastede sig over Landskabskunsten og malede en Række Landskaber af akademisk Præg og uden stærk Originalitet, for en stor Del fra italienske Egne, saaledes i Stockholms Nationalmuseum »Landskab fra Sabinerbjærgene« [1863]. — 2) Broderen Oskar C, født 1844 i Stockholm, har udført en Del Portrætter, ogsaa Genrebilleder. *A. Hk.*

Canule se Kanyle.

CanuléjUS, Gajus, romersk Folketribun, stillede 445 f. Chr. det Forslag, at Ægteskab mellem Patricier og Plebejer skulde være tilladt, medens andre Tribuner samtidig foresloge, at Konsulerne ogsaa kunde vælges blandt Plebejerne. Det første blev vedtaget efter en heftig Kamp, og det besluttedes tillige, i Stedet for Konsuler, at vælge Krigstribuner med Konsulmyndighed, til hvilket Embede ogsaa Plebejerne fik Adgang; herved opnaaede Patricierne, at i det mindste selve Konsulstillingen blev deres Stand forbeholdt. Først henved 80 Aar senere aabnede de Liciniske Love (s. d.) Plebejerne Adgang til Konsulværdigheden. *Kr. E.*

Canus (Cano), Melchior, romersk-katolsk Dogmatiker, født 1509 i Tarancon ved Toledo, død 1560. C. traadte ind i Dominikanerordenen i Salamanca, hvor han efter tilendebragte Studier blev Professor i Teologi; han var til Stede paa Kirkeforsamlingen i Trient. Han bekæmpede Jesuiterordenen, i hvilken han saa en Forløber for Antikrist, og forsvarede Kongens Ret til at føre Krig ogsaa mod Paven. C. er en Type paa den Skolastik, der ved at modtage Paavirkning fra den begyndende Empiri dræber sig selv. Hans *Loci theologici* udkom 1562 i Salamanca, hvorpaa fulgte mindst 27 Opl. (Litt.: Caballero, *Vida di Melchor Cano* [Madrid 1871]). *L. M.*

Canusium se Canosa di Puglia.

Canūti, Domenico Maria, italiensk Maler fra Bologna (1620—84), var Elev af G. Reni, hvis Værker han ofte kopierede til Fuldkommenhed, og hvis Kunstretning han ganske fulgte. Han har naaet de smukkeste Resultater i sine bravourmæssig udførte Fresker med de dristig gennemførte Forkortninger, saaledes de store Fresker i S. Michele's Bibliotek (Bologna), Arbejderne i Palazzo Pepoli i Bologna, i Mantova's hertugelige Palads, i Palazzo Colonna i Rom, i Olivetanerklostret i Bologna etc. I Pinakoteket i Bologna (i hvilken By han ledede en søgt Malerskole indtil Afrejsen til Rom) findes hans »Den hell. Benedikts Død«. *A. Hk.*

Canutillos [kanuti'ljos] kaldes paa de sydamerikanske Findesteder de til kostbare Smykkesten anvendelige Smaragder. *N. V. U.*

Canvassing [kä'nwäsiŋ], engelsk Betegnelse for den Stemmehvervning ved Parlamentsvalg, som sker ved særlige, lejede Kræfter. De Mænd, som gøre Tjeneste herved, ere ved Lov udelukkede fra selv at afgive Stemme. *E. E.*

Canzone [-tso'-] (ital.), Betegnelsen for en metrisk Form, der oprindelig hører hjemme i den provencalske Digtekunst. Versemaalet er væsentlig jambisk; Digtet er delt i Strofer, hvis Versliniers Antal ikke er bestemt, men dog ens i alle Stroferne; Verslinierne ere oftest ulige lange og rime indbyrdes i ikke strengt lovbunden Orden (oprindelig i alt Fald); til Slutning danne nogle faa Linier en lille Strofe, der kaldes Congedo (Farvel til Digtet, der gaar ud i Verden) og undertiden indeholder en Dedikation. Allerede Dante's Forgængere skreve C., og navnlig Guido Cavalcanti's »C. all' amore« [13. Aarh.] blev berømt. »Divina Commedia«'s Forfatter har selv digtet adskillige C.; men særlig Berømthed vandt Petrarca's C., der sammen med Sonetterne indtage den vigtigste Plads i hans »Canzoniere« o: Digtsamling. De ere mest erotiske, f. Eks. den skønne »Chiare, fresche e dolci acque« (til Vaucluses Kilde), men der findes dog ogsaa patriotiske Digte iblandt dem, som det til Cola di Rienzi og det til Italien, og religiøse, som Bønnen til Madonna. Siden er der efter Petrarca's Eksempel frembragt utallige C. i den italienske Poesi; nutildags er Formen dog ikke meget benyttet. I den danske Litteratur har den saa godt som ingen Rolle spillet (nogle enkelte af Oehlenschläger). *E. G.*

Canzonétta [kantsonet'ta], Diminutiv af Canzone (s. d.), i den italienske Poesi et lille lyrisk Digt i korte Strofer. Nydelige C. ere f. Eks. digtede af G. Chiabrera og Metastasio. De italienske

C. bleve hyppig bestemte til at sættes i Musik, og C. kom da ogsaa til i Musikkens Historie at betyde en lille, munter eller følsom, Sang i strofisk Form. Saadanne C. har man af Alessandro Scarlatti, Stradella, Pergolese o. a. Komponister fra 17. og 18 Aarh. Navnet er derefter blevet benyttet i Instrumentalmusikken om et let og yndefuldt Musikstykke i Sangform med Antydning af Mandolin- eller Guitarakkompagnement, som karakteriserende C.'s italienske Oprindelse og Væsen. Saaledes den C, der udgør et Afsnit af en af Mendelssohn-Bartholdy's smukkeste Strygekvartetter (den i E-Dur). *E. G.*

Capadose, Abraham, hollandsk Læge, Jøde af Fødsel, død 1874. C. blev sammen med sin Ven, Isak da Costa (s. d.), døbt 1822 og stod ved dennes Side i Kampen for Genoplivelsen af den reformerte Rettroenhed og kirkeligt Liv. Hans Hovedskrift er »Troens Kraft«, der er kommet i flere Udgaver. (Litt.: »Ziige aus der Lebensgeschichte des Dr. C., von ihm selbst erzählt« [4. Opl., Berlin 1859]). *H. O.*

Capásso, Bartolomeo, italiensk Historiker, er født 22. Febr. 1815 i Napoli og er Chef for det derværende Statsarkiv. Af hans Skrifter, der hovedsagelig ere knyttede til neapolitansk Historie, skulle nævnes: »Le fonti della storia delle provinde Napoletane dal 568 al 1500« [Napoli 1876] og »Monumenta ad Neapolitani ducatus historiam pertinentia« [2 Bd., Napoli 1881].

Capdueil [kapdöl'j] (Chapteuil), Pons de, provençalsk Troubadour, der levede i anden Halvdel af 12. Aarh.; han drog paa Korstog (rimeligvis det tredje) og døde i det hellige Land. Hans efterladte Digte, der ere udgivne af M. v. Napolski [Halle 1880], have kun ringe poetisk Værd. *Kr. N.*

Cape [ke!ip] (eng.), Kap; Forbjærg.

Capeadores (sp.), ved Tyrefægtningerne i Spanien de Toreadorer, hvis Hverv det er at tirre Tyren ved at vise den en lille broget Kappe; især naar det gælder at aflede dens Opmærksomhed fra en styrtet Picador eller en Espada, som har forfejlet sit Kaardestød, faa C. Betydning. Naar da Tyren farer efter dem, løbe de til Barrieren om Arenaen og springe over den. De ere let klædte i en rigt broderet, andalusisk Dragt, og det lange Haar er opbundet i en Knude i Nakken. En lignende Opgave som C.'s er ved Tyrekampen tildelt de saakaldte Banderilleros (se Banderilla). *E. G.*

Cape Breton [ke.ipbre'tn], 0 ved Amerikas Østkyst, hørende til den britiske Provins Nova Scotia i Dominion of Canada. Den adskilles fra Fastlandet ved det smalle Cansostræde (Gut of Canso) og ender mod Sydøst i Forbjærget C. B. 8,094 □ Km. med (1891) 78,240 Indb., Acadiere, som tale Fransk og have den katolske Religion, og skotske Indvandrere og disses Efterkommere samt nogle Hundrede Indianere (Mikmaks). Kysterne ere stejle og dybt indskaarne; en dyb og meget sikker Fjord, Bras d'Or, som i det indre udvider sig til et stort Nor, deler næsten Øen i to Dele. Klimaet er fugtigt, Foraaret koldt paa Grund af Isbjærgene, som drive ned langs Kysten. De vigtigste Frembringelser ere Havre, Byg, Kartofler, Tømmer, Heste og Faar, Kul og Petroleum. Fiskeri og Skibsbyggeri ere de vigtigste Erhvervskilder. Hovedstaden er Sidney ved Indløbet til Bras d'Or. C.-B. var fra 1712 en fransk Besiddelse og kaldtes Ile Royale, men erobredes 1758 af Englænderne og forenedes 1820 med Nova Scotia. *C. A.*

Cape Coast Castle [ke!ipko.ustka'sl], britisk Koloni paa Øvreguinea, Guldkysten, med tre Forter (Macarthy, William med Fyr og Victoria), der have en Garnison af Negersoldater under engelske Officerer. Den næsten kun af Fantinegre beboede Stad (16,000 Indb.) kaldes ogsaa Egwa og var tidligere Sædet for den engelske Guvernør paa Guldkysten; paa Grund af det usunde Klima forlagdes imidlertid hans Residens 1876 til Christiansborg ved Akkra. Stor Udførsel af Palmeolie, Elfenben og Guldstøv, Indførsel af europæiske Varer, der naa derfra lige til Niger og Sokoto. Under Navnet Cabo Corso var C. et af Portugisernes ældste Forter paa denne Kyst; den blev erobret 1641 af Hollænderne, der atter tabte den til Englænderne. Fra 1844 har den hørt under den britiske Krone, tidligere under det britisk afrikanske Selskab. *C. A.*

Cape-Division [ke.ipdəvi'žən], den sydvestligste Division af den britiske Kapkoloni, hørende til Vestprovinsen, tæller (1891) paa 1,717 □ Km. 97,114 Indb., deriblandt 48,404 Hvide. Hovedstaden er Kapstaden (s. d.).

Cape Elizabeth [ke.ipeli'zäbeþ], Fabrikby i den nordamerikanske Stat Maine, tæt ved Portland, med Blyværker, Oliemøller, Højovne og (1890) ca. 5,500 Indb.

Cape Fear River [ke.ipfi!əriv∂], Flod i den nordamerikanske Stat North Carolina, opstaar af Haw's Forening med Deep River og falder efter et Løb paa 400 Km., i Atlanterhavet neden for Wilmington. Den er sejlbar for Dampere indtil Fayetteville, 192 Km. fra dens Munding.

Capefigue [kapfi'g], Baptiste Honoré Raymond, fransk Forfatter og Historieskriver, født 1802 i Marseille, død 23. Decbr. 1872 i Paris. Han studerede Jura, blev Redaktør af det royalistiske Blad »Quotidienne« og senere af det officielle »Messager des Chambres«, hvilken Stilling han mistede ved Julirevolutionen; han beskæftigede sig derefter udelukkende med historisk Forfattervirksomhed. C. har behandlet de fleste af den franske Histories betydeligere Perioder, og denne Alsidighed i Forbindelse med hans store Produktivitet har ikke kunnet undgaa at præge hans Skrifter; men trods alle Mangler have flere af disse endnu betydeligt Værd, og han var i lang Tid en af de mest læste og mest beundrede franske Historieskrivere. Af hans Skrifter skulle nævnes: »Histoire de la restauration et des causes qui ont amené la chute de la branche aînée des Bourbons« [10 Bd., Paris 1831—33], »L'Europe pendant le Consulat et l'Empire de Napoleon« [to Bd., Paris 1839—41], »Histoire de Philippe Auguste« [4 Bd., Paris 1829; 3. Opl. 1842], »L'Europe depuis l'avénement de Louis Philippe« [10 Bd., Paris 1845—46], »L'Europe depuis la chute de Louis Philippe jusqu'à la présidence de Louis Napoleon Bonaparte« [3 Bd., Paris 1847], »Les reines de la main gauche« [15 Bd., Paris 1858—64]. *Chr. Bl.*

Cape Girardeau [ke.ipdžirardo'], By i den nordamerikanske Stat Missouri, ved Mississippi, 200 Km. neden for St. Louis, har (1890) ca. 4,300 Indb. og en højere Skole.

Cape Hock [ke!iphåk], en Slags Kapvin (s.d.).

■*Artikler, der savnes under C, maa søges under* **K.**

Capélla (*α Aurigae*), en Stjerne af 1. Størrelse i Stjernebilledet »Kusken«. W. Herschel fandt, at den var en Dobbeltstjerne, og at Ledsageren af 9. Størrelse stod 2,5" S. 0. f. C; Burnham har fundet to ny Ledsagere af 12.—13. Størrelse. C.'s Parallakse er 0,11" eller 30 Lysaar og dens Egenbevægelse 0,5" i sydøstlig Retning; den fjerner sig fra Solen med en Hastighed af 24 Km. i Sekundet i Synsliniens Retning. I spektral analytisk Henseende tilhører C. Typen II a, altsaa samme Type som Solen, hvilket Huggins paaviste allerede 1863, da han fandt, at mere end 20 Spektrallinier vare fælles for C. og Solen. Vogel bekræftede dette 1871 og har af et i Potsdam 1889 med den store Spektrograf fotograferet Spektrum af C. kunnet levere et i den yderste Detail gaaende Bevis for den absolutte Overensstemmelse mellem Spektret af C. og Solen og derved stadfæstet, hvad Huggins udtalte allerede 1880, at Spektret af C. er saa lig Solens, naar det bliver fotografisk optegnet, at det ene Fotografi uden videre kan forveksles med det andet. C. er saaledes en Sol i nøjagtig samme Tilstand som vor egen Sol. Efter W. Struve's Udtalelse 1838 lyser C. nu stærkere end tidligere, da den var svagere end Vega. J. Herschel har erklæret sig enig med Struve. *J. Fr. S.*

Capélla, Galeazzo Flavio, italiensk Historieskriver, født i Milano 1487, død smst. 23. Febr. 1537. Han var milanesisk Sekretær og benyttedes i diplomatiske Hverv af Kejser Karl V. C. er Forfatter til et Par historiske Skrifter paa Latin, deriblandt et om et Stykke Samtidshistorie, den milanesiske Krig, hvilket blev oversat paa Tysk og trykt i Wittenberg 1538, med Fortale af Martin Luther. Desuden har han paa Italiensk skrevet et Par Arbejder i filosofisk Retning: »Dell' Antropologia« og »Della eccellenza e dignitå delle donne«. *E. G.*

Capélla M., se Martianus C.

Capelle se Cappelle.

Capelien, Godard Alex., Baron, hollandsk Statsmand (1778—1848), blev 1808 Præfekt i Ostfriesland og 1809 Indenrigsminister. Efter hans Raad besluttede Kong Ludvig Bonaparte 1810 at nedlægge Regeringen, hvorefter C. selv drog til Tyskland. 1814 blev C. Kolonialminister og en Tid lang Regeringens Kommissær i Belgien, og 1815—26 var han Generalguvernør paa Java. *E.E.*

Capellīni, Giovanni, italiensk Geolog, er født 23. Aug. 1833 i Spezzia. C. har gjort Rejser i Frankrig, England, Schweiz og Tyskland i geologisk Øjemed, er Professor i Geologi ved Universitetet i Bologna, hvor han har grundlagt et geologisk Museum. Ved Universitetets 800 Aars Fest 1888 i Bologna var C. som Universitetets Rektor Festens Præsident. *K. R.*

Capéllo, Hermenegildo Augosto de Brito, portugisisk afrikarejsende og Søofficer, er født 1839 i Lissabon. 1860 deltog han i en Ekspedition i Angola og gik atter 1877 til Afrika som Deltager i en Ekspedition under Serpa Pinto, fra hvem han skiltes 1878 i Bihé, for sammen med sin Landsmand, Roberto Ivens, at lede en, det følgende Aar afsluttet, Ekspedition til Undersøgelse af Kuango's Løb. 1884—85 foretog han, atter i Forening med Ivens, en Rejse tværs igennem det sydlige Afrika fra Mossamedes til Quilimane. Denne Rejse gik for en stor Del gennem Congo's og Sambese's ukendte Kildeegne. Sammen med Ivens offentliggjorde han: »De Benguella ås terras de Jacca« [Lissabon 1881, 2 Bd.] og »De Angola å Contra-Costa« [Lissabon 1886, 2 Bd.]. *O. I.*

Cape **May** [ke.ipme!i], Badested i den nordamerikanske Stat New Jersey, ved Forbjærget af samme Navn ved Delawarebay's Munding, har (1890) ca. 2,000 Indb., en Del meget store Hoteller og smukke Landsteder. Stranden er 8 Km. lang.

Caper (lat) se Stenbukken.

Capern, Edward, engelsk Digter, er født 29. Jan. 1819 i Tiverton (Devonshire), levede i mange Aar som Landpostbud i Bideford, hvorfor han ogsaa kaldtes »the rural postman of Bideford«. W. S. Landor interesserede sig for hans poetiske Forsøg, og ved dennes Mellemkomst fik han sine første Digte trykte [»Poems«, 1856]. De kønne Sange gjorde Lykke og maatte oplægges flere Gange. 1858 fulgte »Ballads and Songs«, 1865 »Wayside warbles« [2. Opl. 1870] og endelig 1881 »Sungleams and shadows«. (Litt.: Ormond, *Recollections of E. C.* [1860]). *C. K.*

Capestang [kapæstã'], Flække i det sydøstlige Frankrig, Dep. Hérault, Arrond. Béziers. C, som ligger i en meget usund Egn N. f. den nu under Udtørring værende Sø af samme Navn ved Canal du Midi, har gamle Mure, Rester af en romersk Bro, Brændevinsbrænderier og (1891) 3,700 Indb.

Capet [kapæ'], Hugo, se Hugo Capet.

Capetingerne (*Capétiens*), de fra Hugo Capet nedstammende Konger i Frankrig, der herskede 987—1328 og af Franskmændene kaldes »det tredje Dynasti«. Navnet Capet (*Cappetus*) betyder Munkekappe og hentyder til, at Hugo Capet var Abbed af St.-Martin de Tours. Familien stammer fra en Sachser, Witichin, der under Karl den Store blev fordreven fra sin Hjemstavn; hans Søn, Robert den Tapre, udmærkede sig saaledes i Karl den Skaldedes Tjeneste, at han fik vigtige Len, til sidst selve Hertugdømmet Francien eller Ile de France. Af Roberts Sønner blev Odo Konge i Frankrig 888—898, og Robert (død 923) opstilledes senere som Modkonge mod Karl III; Roberts Søn, Hugo den Store (død 956), var Fader til Hugo Capet. De capetingiske Konger ere følgende: Hugo (987—996), Robert I (996—1031), Henrik I (1031—60), Filip I (1060—1108), Ludvig VI (1108—37), Ludvig VII (1137—80), Filip II August (1180—1223), Ludvig VIII (1223 — 26), Ludvig IX (1226—70), Filip III (1270—85), Filip IV (1285—1314), Ludvig X (1314—16), Filip V (1316—22) og Karl IV (1322 — 28), med hvem Dynastiets lige Linie udslukkedes. Ogsaa alle Frankrigs følgende Konger nedstamme dog paa Mandssiden fra Hugo Capet, og da Ludvig XVI under Revolutionen skulde behandles som en almindelig Borger, kaldtes han Ludvig Capet. *Kr. E.*

Cape Town [ke!iptaun] se Kapstaden.

Cap Haiti (Le Cap, Cap Francais), den betydeligste By paa Nordsiden af den vestindiske Ø Haïti i Negerrepublikken af samme Navn, havde 1887 29,000 Indb.. Betydelig Udførsel af Blaatræ og Kaffe. C. H. blev grundlagt 1670, var Hovedstad i den franske Koloni og udmærkede sig ved sin Luksus (»det lille Paris«), men afbrændtes 1793 af Negrene og blev 1803 rømmet af Franskmændene. *C. A.*

Capillitium se Bugsvampe og Slimsvampe

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Capĭo (lat.), Tagen i Besiddelse, brugeligt i Romerretten i følgende Sammensætninger: *C. longa possessione* eller *usucapio* o: Hævd (s. d. og Usucapio). *Mortis causa c.*; herved forstodes alle Erhvervelser *mortis causa*, der ikke faldt ind under Arv, Legat eller Fideikommis. Herunder faldt f. Eks. Tildelingen af en Sum til en Person, mod at denne frigav en Slave, samt overhovedet hvad der gik ind under Begrebet Dødsgaver. *Pignoris c.*, Betegnelse for det af Dommeren gjorte Udlæg i Skyldnerens Ejendele. *K. B.*

Capion [kapjõ'], Etienne, dansk Teaterentreprenør (omtr. 1722). C, der var fransk af Fødsel og sandsynligvis kommen til Danmark med en Skuespillertrup, erholdt 17. Maj 1720 Privilegium paa, »at han alene maa lade indrette Komedier i Kjøbenhavn«, og 12. Maj Aaret efter udvidedes dette derhen, at ingen maatte give offentlige Forestillinger af nogen Art uden C.'s Tilladelse, og desuden skulde det ny Komediehus i 15 Aar være fritaget for Grundskat og Indkvartering. C. fik ikke megen Glæde af denne kongelige Naade; vel kunde han 20. Jan. 1722 aabne Teatret i Lille Grønnegade; men da han, der for at købe Grund og bygge Hus havde maattet laane Penge hos General H. J. Arnold mod Sikkerhed i Privilegiet og Bygningen, snart efter ikke kunde opfylde sine Forpligtelser, gik begge Dele over til Arnold. 1724 søgte C. forgæves om Tilladelse til at give danske Teaterforestillinger i Norge; hermed forsvinder hans Navn af dansk Teaterhistorie. *A. A.*

Capis (Capiz), Nordprovinsen paa den spanske Ø Panay i Filippinerne, Ostindien. De henved 250,000 Beboere ere Malajer og tale en til Visayer (Bisayer) -Sproget hørende Dialekt. Paa Nordkysten ligger Byen C, Provinsens Hovedstad, ved Mundingen af en lille Kystflod. *C. C. C.*

Capistrānus, Johannes, romersk Helgen (1385—1456). C, hvis egentlige Navn ikke mere kendes, fødtes i Capistrano i det neapolitanske, blev Dr. juris i Perugia, giftede sig senere ind i en rig og fornem Familie og blev brugt i diplomatiske Underhandlinger; men mistænkt for Forræderi blev han fængslet. Af Sorg herover og over sin Hustrus samtidige Død gik han i Franciskanerklostret del Monte i Perugia, hvor han beundredes for sin Askese, sin Lærdom og sin Veltalenhed. Han sluttede sig til Franciskanerne af den strenge Observans, som Bernardino af Siena nylig havde ordnet, blev disses Generalvikar, grundede Klostre, prædikede Bod, kæmpede vældig mod Kætterne og brugtes af Pave Eugen IV som Sendebud til Fyrsterne for at afholde dem fra at give Møde paa Kirkeforsamlingen i Basel. Til Løn herfor fik han Bernardino af Siena helligdømt 1450, og selv kom han i Ry som en Helgen med undergørende Gaver. Størst var Glansen om hans Navn, da han 1451 prædikede Korstog mod Hussitterne og Tyrkerne i Østerrig, Böhmen og Bayern, og da han 21. Juli 1456 paa Belgrads Mure ildnede de mod Tyrkerne kæmpende Skarer. C. døde 23. Oktbr. 1456; men til Trods for de mange Undere, han skal have gjort saavel i levende Live som efter sin Død, blev han først helligdømt 1724 af Pave Benedikt XIII. C. har skrevet flere teologiske og kirkeretlige Værker, men hans litterære Navn er mest kendt ved den ham tillagte *Ckronica Joannis Capistrani*, der imidlertid er skrevet af den bekendte Falskner, Alfonso Ceccarelli (død 1583). (Litt.: C. Bildt, den saakaldte >Capistrani krönika« i det svenske Tidsskrift »Ymer« [1892]). *L. M.*

Capistrum (lat.), et særligt Bind, bestemt til at fastholde en Forbinding paa den nederste Del af Ansigtet.

Capita (lat.), »Hoveder«, Flertal af *caput*, Hoved. Inddeling *in c.* o: efter Hoveder, modsat *in stirpes* o: efter Stammer.

Capĭta aut navĭa eller *caput aut navim* (lat.: »Hovedet eller Skibet«), hos de gamle Romere et Spil, der ganske svarede til vort »Plat ell. Krone«; man kastede et Pengestykke i Vejret og saa efter, om Janushovedet paa Forsiden *(caput)* eller Skibssnablen *(navis)* paaBagsiden komøverst. *A.B.D.*

Capitaine [kapitæ!n] (fr.), Kaptajn (s. d.); i den franske Marine en Underofficer, som om Bord fungerer som Politi under den tjenestegørende Officers Befaling; *c. de cavalerie*, Ritmester.

Capitaine [kapitæ!n], H. F. (1837—80), fransk rejsende og geografisk Forfatter, tiltraadte 1861 en Rejse som Marinelæge paa Fregatten Hermione, med hvilken han besøgte Sydafrika, Madagaskar og Ceylon. 1863 forlod han Marinen og berejste i de følgende Aar Nordafrika, Vestindien og de forenede Stater, samt offentliggjorde Beretninger om disse Rejser i forskellige Tidsskrifter. 1876 overtog han Redaktionen af det geografiske Ugeskrift »l'Exploration«. *C. A.*

Capitanāta se Foggia.

Capitāni kaldtes i Middelalderen i Italien Bispernes højere Lensmænd, i Grækenland Anførerne for Klefterne og Palikarerne.

Capitåno (ital.), Benævnelse paa en typisk Figur fra den italienske Komedie, særlig den mere eller mindre improviserede Maskekomedie (Commedia dell' arte). Det er en Storpraler og Hugaf, oftest fej, naar det kommer til Stykket, trods alle hans gevaltige Ord om tidligere Bedrifter. Skikkelsen træffes allerede hos Plautus og Terents, og Holberg's Jakob von Thybo er af samme Art. Hos Italienerne har denne Type faaet Navnene Spavento, Fracasso, Rodomonte, Spezzaferro o. l., som udtrykke Personens martialske Fremtræden; et hyppigt Navn er det spanske Matamoros (o: Maurerdræber), da Italienerne havde haft god Lejlighed til at stifte Bekendtskab med spanske Hugafer under 16. Aarh.'s Krige. Fra Italien bragtes denne Komediefigur til Frankrig ved de italienske Skuespillerselskaber, og i Paris vare Fabrizio di Fornaris (1585) og Giuseppe Bianchi (1645) berømte Fremstillere af »il C«. Pierre Corneille anvendte Figuren i »lTllusion comique«, C. er ogsaa benyttet af Scarron i et lille Stykke og i et af Maréchal (1637); i begge sidstnævnte Komedier kaldes han »Matamore«. *E. G.*

Capitatĭo, Afgift, Skat, særlig Hovedskat, Kopskat (af *caput*, Hoved).

Capitay (Kapitay), Landskab paa Vestkysten af Afrika hørende til Rivières du Sud, de sydligste Distrikter af den franske Koloni Senegambien. Sammen med det tilstødende nordligere Landskab Kobaindesluttes det af Rio Pongo og Rio Dubreka og er sammen med det 2,300 □ Km. med 30—40,000 Indb. C. blev i Januar 1885 stillet under tysk Beskyttelse, men ved Traktat af 24. Decbr. s. A. anerkendte Tyskland Frankrigs Suverænitet

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

over begge Landskaber og hele Kysten mellem Rio Nuñez og Mellacori. *C. A.*

Capite Censi hed i den romerske Inddeling af Folket efter Formuen den laveste Formuesklasse, hvis Medlemmer optoges paa Censorernes Liste efter Hovedet (*caput*) uden Angivelse af deres Formue. De vare i den ældre Tid fritagne for Krigstjeneste og betalte ikke Skat; først Marius udskrev i den jugurthinske og cimbriske Krig c. c. til Krigstjeneste, hvilket blev Udgangspunktet for en betydningsfuld Forandring i den romerske Hærs Karakter. Se ogsaa Proletarii. *A. B. D.*

Capitélla, Slægt af Børsteorme, som viser flere Tilnærmelser til Oligochaeterne. Det regnormlignendc Legeme mangler ganske Følere, og de i 4 vel adskilte Rækker ordnede Børstebundter ere kun omgivne af næppe mærkelige Fremspring. Medens et mindre Antal (hos de kønsmodne Dyr 7) forreste Ringe bære lutter tynde, bræmmede Børster, ere alle de øvrige forsynede med stive, Krogbørster. Segmentalorganerne mangle ydre Mundinger, og Kønsstofferne udføres gennem Tværspalter paa Bugsiden, som hos Hunnen optræde i dobbelt (mellem 7. og 8. Ring) og hos Hannen i enkelt Tal (mellem 8. og 9. Ring). Hos Hannen er denne Spalte omgiven af 4 tæt sammenliggende Bundter af store, guldglinsende, i Forplantningens Tjeneste omdannede Bugbørster. Særegne Genitalbørster kendes ellers kun hos Oligochaeterne. I Danmark findes en enkelt Art, *C. capitata.* *M. L.*

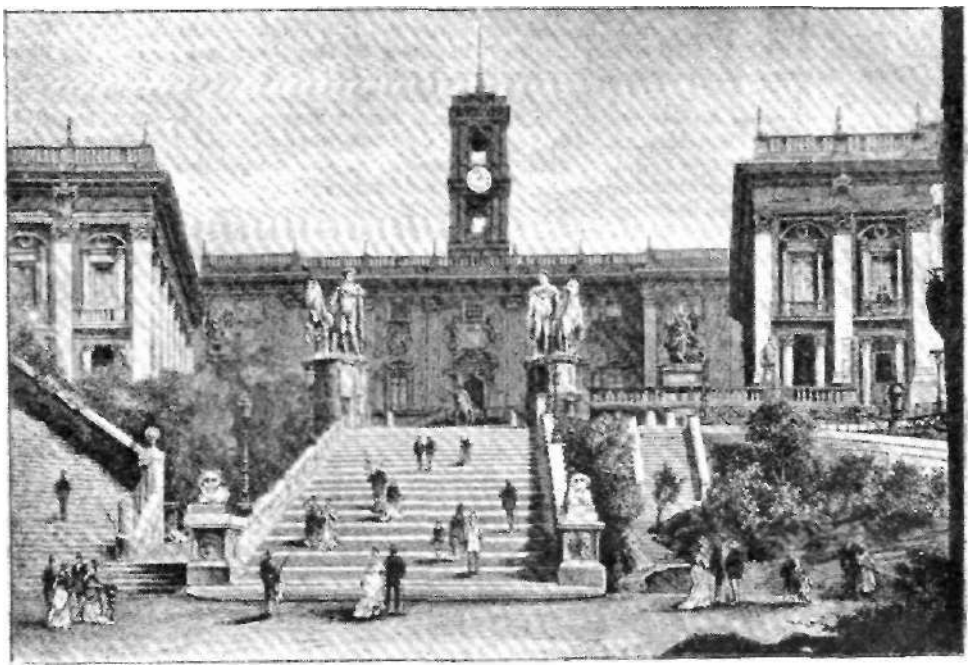
Capĭtis deminutĭo (lat., *caput* Hoved, *deminutio,* Formindskelse), romersk Retsudtryk for det Faktum, at en romersk Borgers hele retlige Stilling (hvilken benævnedes hans *caput*) undergik en Forandring til det værre. Delte kunde ske paa 3 Maader: 1) ved at han mistede Friheden og blev Slave (*c. d. maxima*) f. F.ks. naar han blev Krigsfange eller var dømt til Døden, 2) ved at han tabte sin Borgerret (*c. d. media*), f. Eks. ved Udvandring eller Landsforvisning (Deportation), eller 3) ved at han udtraadte af sin *familia.* d.) (*c. d. minima),* f. F.ks. ved at han gennem en Adoption (se Adoptere) blev optagen i en anden *familia,* en Akt, som oprindelig medførte Tabet af en Række civile Rettigheder. Dette Retsinstitut, der som *c. d. maxima* har nogen Lighed med senere Tiders »borgerlig Død« (s. d.), har intet tilsvarende i dansk Ret eller i anden moderne Ret. Efter denne kan man vel f. Eks. ved æreløse Handlinger eller visse Straffe tabe enkelte Rettigheder (Valgret, Embede, Ret til Borgerskab), men et mere almindeligt Tab af Retsevne (s. d.) kendes ikke. *V. B.*

Capĭtium (lat.), Hullet til at stikke Hovedet igennem i den romerske Tunika; ogsaa et kvindeligt Klædningsstykke, en Art Korset. — I Medicinen en Forbinding til Hovedet, der udføres med et firkantet eller til en Trekant sammenlagt Stykke Tøj.

Capitolinus se Manlius.

Capitolinus mons (lat., nu Campidoglio), det romerske Riges Centrum, er af Roms Høje den mindste. I Længden, fra Nordøst til Sydvest, maaler den 450 M., i Bredden en Tredjedel heraf. Den bestaar af tre, tydelig sondrede Dele: to Højder og en mellem dem liggende Lavning; paa den nordlige Top laa i Oldtiden Borgen; den sydlige, der særlig kaldtes Capitolium, bar Jupitertemplet. Begge Toppe ligge 43 M., Lavningen 30 M. over Tiberens Spejl. Foran Indsænkningen laa mod Øst, mod Forum, en Skraaning, ad hvilken den eneste Kørevej *(clivus Capitolinus)* i Slyngninger førte op til C.; de øvrige Sider vare stejle Skrænter, og her fandtes kun Trappeopgange. Den bratte Sydøstside hed den tarpeiiske Klippe. Befæstet var C. fra den servianske Tid af en Ringmur, der opgaves i den republikanske Tid, og af Forter paa de to Toppe. — Borgen *(arx).* Nogen Besætning laa her ikke; men hver Gang Roms vaabenføre Befolkning samledes til Møder paa Marsmarken, fingeredes en Krigstilstand, og der hejstes en rød Fane paa Borgen. Paa dennes Ton laa det Sted (*Auguraculum*), hvor Augurerne tog Auspicier, en græsbevokset Plads med fri Udsigt til den østlige Himmel. Af Bygninger laa der Juno Monetas Tempel, efter Fortællingen opført af Camillus paa det Sted, hvor Manlius Capitolinus'es Hus havde ligget. Med Templet var Statens Mønt forenet. Desuden laa paa Arx et i 3. Aarh. opført Concordiatempel. — Den sydlige Høj. Paa det højeste Sted laa Jupitertemplet, der ofte kaldes Capitolium. Om det havde ligget her eller paa den nordlige Høj, var længe et omtvistet Punkt mellem tyske og italienske lærde og blev først afgjort ved Udgravninger 1865 og 1876. Man fandt da under det nuværende Palazzo Caffarelli og i dettes Have Fundamenterne af Templet; senere ere de atter blevne tilkastede. Templet, Roms Hovedhelligdom, var ifølge Traditionen opført af Tarquinierne, men først fuldført og indviet i Republikkens første Aar. Underbygningen var 4—5 M. høj, 59 M. lang og 45 M. bred. Fortil var der tre Rækker Søjler, hver paa 6 Søjler; paa Siderne fandtes kun een Række. Søjlerne vare doriske. Inderst paa Bagsiden var det egentlige Tempelhus, som ved parallelle Vægge var delt i tre Celler, der vare indviede til Jupiter (i Midten), Juno (til venstre) og Minerva (til højre). I Jupiters Celle holdtes det første, højtidelige Senatsmøde efter Aarets Begyndelse. Bygningens Materiale var Tuf; Jupiters Kultusbillede var af Terrakotta ligesom Gavlfigurerne. 83 f. Chr. brændte Templet; en ny Bygning paabegyndtes af Sulla og indviedes 69 af Lutatius Catulus. Den ny Jupiterstatue var et græsk Kunstværk af Elfenben og Guld. 69 e. Chr. brændte Templet atter, genopførtes af Vespasian i korinthisk Stil, men gik 80 paa ny op i Luer, hvorefter Domitian genopbyggede det med stor Pragt. Fra 5. Aarh. begyndte de barbariske Erobrer at plyndre Templet. Bygningen laa paa en aaben Plads (*Area*) paa denne stod foran Templets Front det Altar, hvor der paa Statens Vegne ofredes den første Dag i Aaret, ved Triumfer og ved andre højtidelige Lejligheder. Talrige Statuer af Guder og fortjente Mænd vare opstillede paa Pladsen, her stod maaske ogsaa Bronzestatuen af Ulvinden og den diende Romulus. En stor Del mindre Templer og Kapeller laa ligeledes paa Højen. Lavningen mellem de to Toppe kaldes undertiden *inter duos lucos,* »mellem to Lunde«; her laa et Asyl, som Romulus efter Sagnet havde indviet, og et Tempel for den unge Jupiter. Ud mod Forum opførtes Tabulariet, Statens Arkiv, indviet af Catulus 78 f. Chr. Talrige Privathuse opfyldte den øvrige Plads paa Capitolium. I Middelalderen opførtes paa Borgen Klostret og Kirken Araceli, der først

omtales i 9. Aarh. I den nyere Tid fører fra Vest, fra den moderne Stad, en Trappe op til Piazza del Campidoglio; foroven ved Opgangen staa antikke Statuer af Castor og Pollux med deres Heste. Piazza'en optager hele Lavningen mellem Højene; sin nuværende Skikkelse skylder den hovedsagelig

Det nuværende Capitolium: Campidoglio.

de Planer, som Michelangelo paa Pave Poul [H's Opfordring udarbejdede, og hvis Udførelse paabegyndtes 1536. Midt paa Pladsen stilledes den antikke Rytterstatue i Bronze af Mark Aurel. I Baggrunden hæver sig, paa Ruinerne af Tabulariet, Senatorpaladset; kun dettes Perron naaede Michelangelo at faa opført. Campanilen er bygget af Martino Lunghi den Ældre 1572. I Paladset holder Municipalraadet sine Møder; der findes desuden et Observatorium og Kontorer. Til højre paa Piazza'en ligger Konservatorpaladset. Saavel dette som Senatorpaladset vare ældre; alene Façaderne skyldes Michelangelo. I Konservatorpaladset findes en udmærket Samling antikke Marmor- og Bronzestatuer, Buster og Relieffer samt nyere Malerier. Lige over for, paa Nordsiden af Piazza'en, ligger det kapitolinske Museum, paabegyndt af Innocens X. Paa Borgen ligger Kirken S. Maria in Araceli, en gammel romansk Basilika. Det tilstødende Franciskanerkloster er nu nedrevet; paa dets Plads opføres Victor Emmanuels Monument. (Litt.: H. Jordan, »Topographie der Stadt Rom im Alterthum« [Berlin, 1, 2]; Righetti, *Descrizione del Campidoglio* [Rom 1835–50, med 390 Tavler]). *K. K.*

Capitolium (lat., af *caput*, Hoved). Efter Roms Eksempel (se Capitolinus mons) havde i flere Stæder af Romerstaten, f. Eks. i Capua og Beneventum, Byernes Borg og Hovedtempel Navnet C Det samme Navn have i nyere Tid Amerikanerne givet det Palads i Washington, hvor de forenede Staters Kongres samles. *K. K.*

Capitŏlo (ital.), et mindre Digt i Terziner, af satirisk eller burlesk Indhold. Navnet, der stammer fra de enkelte Afsnit af Petrarca's »Trionfi«, var især i Brug i 16. Aarh.; F. Berni og hans Efterfølgere have skrevet mange C., ligeledes Pietro Aretino. *E. G.*

Capitonīdae se Skægfugle.

Capitŭlum, Diminutiv af Caput (s. d.).

Capmany y Montpalau [kapma'nji montpala'u], Antonio, spansk Forfatter, født i Barcelona 24. Novbr. 1742, død i Cadiz 14. Novbr. 1813. Fra 1762—70 var han militær og gjorde Felttoget mod Portugal med; derefter ansattes han som Inspektør ved de katalanske Kolonier, som Reformvennen Olavide havde grundet i Sierra Morena. Men 1788 opgav C. denne Stilling, da Olavide var bleven fængslet, og han levede nu 20 Aar i Madrid for sine Studier, fra 1790 som det historiske Akademis Sekretær. Da Franskmændene droge ind i Hovedstaden 1808, forlod C. denne og virkede i de følgende Aar ivrig for den nationale Sag mod Landets fremmede Undertrykkere; han var Cortesdeputeret fra 1812. C.'s Værker udmærke sig ved et ypperligt Sprog. Det mest bekendte er »Teatro histórico-crítico de la elocuencia castellana«, med mange Prøver af spanske Prosaforfattere [Madrid 1786—94, 5 Bd]. Desuden »Filosofia de la elocuencia« [Madrid 1777, 4°], en fransk-spansk Ordbog, nogle fransk-spanske Stiløvelser, endelig et Par fortjenstfulde Arbejder over den katalanske

Søhandels Historie, nemlig »Memorias históricas sobre la marina (etc.) ... de Barcelona« [Madrid 1779—92, 4 Bd. i Kvart] og »C6digo de los costumbres marítimos de Barcelona« [smst. 1791, 2 Kvartbind] samt »Cuestiones críticas sobre varios puntos de historia económica, politica y militar« [smst. 1807, 4°]. *E. G.*

Capo (ital.), Hoved, Begyndelse, Forbjærg; Chef; da c. (forkortet D. C.) i Musikken: fra Begyndelsen, forfra; give et Musiknummer d. c. o: spille det om igen paa Grund af det stærke Bifald, det har vakt.

CapOCCi [kapot'tsi], Ernesto, italiensk Astronom, født 28. Marts 1798, død 6.Jan. 1864, blev 1819 Assistent ved Observatoriet paa Capodimonte og 1838 dets Direktør. Efter Revolutionen 1848 maatte C. nedlægge sit Embede, som han fik igen 1860. C. var en flittig Iagttager af Solpletterne og en omhyggelig Beregner af Kometbaner; sammen med Inghirami (s. d.) bearbejdede C. Hora XVIII af de akademiske Stjernekort [Berlin 1831]. Hans >Dialoghi sulle Comete« [Napoli 1825], som de 5 Kometer fra 1825 gave Stødet til, udmærker sig lige saa meget ved sin klassiske Stil som ved sit gedigne Indhold. Sit Otium (1848—60) benyttede C. til at skrive sin Kommentar til Kosmografien i Dante's »Divina commedia«. *J. Fr. S.*

Capo d'Istria, By i Østerrig paa Halvøen Istrien, 15 Km. S. f. Triest, malerisk beliggende paa en ved Dæmning med Fastlandet forbunden Klippeø i Bugten ved Triest fra Adriaterhavet (1890) 8,190 Indb. C, der ved sine gammeldags Bygninger meget minder om Venezia, hed i Oldtiden *Justinopolis* og var under det venetianske Herredømme Hovedstad i Istrien. Saltindvinding, Fiskeri og Handel med Vin og Olie. *C. A.*

Capodistrias, Johannes Antonios, Grev, græsk Statsmand, født 11. Febr. 1776 paa Korfu, død 9. Oktbr. 1831, af en gammel slovansk Slægt fra Byen Capo d'Istria, som i 14. Aarh. var udvandret til Korfu og 1689 blev ophøjet i Grevestand. Han studerede Lægevidenskab i Padova (Korfu stod jo dengang under Venezia's Herredømme) og indtraadte 1800 i Statstjenesten paa de ioniske Øer; medvirkede til deres ny Forfatning som en selvstændig Republik 1803 og var derefter Minister, indtil Øerne 1807 kom under Frankrig. 1809 drog han til Rusland, ansattes i Udenrigsministeriet og brugtes 1812 ved Fredsunderhandlingerne med Tyrkiet; fulgte 1813 med den russiske Hær til Tyskland og tog væsentlig Del i Underhandlingerne 1814—15. Han overtalte saaledes Schweiz til Frafald fra Napoleon I og var med at ordne dets ny Forfatning; havde Sæde paa Wienkongressen og fik de ioniske Øer oprettede til en særlig Stat, samt var med at slutte Freden i Paris 1815. Han vandt Kejser Alexander I's Yndest og Tillid og blev 1816 Udenrigsminister sammen med Grev Nesselrode; deltog som saadan i Kongressen i Troppau og Laibach 1820—21. Han tabte dog aldrig sit Folks Interesser af Syne. Allerede 1812 var han med at stifte »Musavennernes Selskab« (»Filomusernes Hetæri«) og blev dets Formand; søgte at fremme Grækenlands aandelige Genfødelse ved Oprettelsen af Skoler, Udgivelse af Skrifter o. l., men advarede indtrængende mod en Opstand. Da Frihedskrigen 1821 udbrød, haabede han dog ved sin Indflydelse paa Alexander at opnaa dennes Understøttelse; men han kunde ikke overvinde Metternichs Magt over Kejseren og tog derfor Afsked 1822, drog til Geneve og virkede herfra for Pengeindsamlinger til Grækerne. 14. April 1827 valgtes han af den græske Nationalforsamling til Præsident paa 7 Aar for den ny græske Stat; men inden han overtog Magten (24. Januar 1828), besøgte han først St. Petersborg, London og Paris for at forhandle med Regeringerne for de tre Beskyttelsesmagter. I sin Styrelse var han ivrig for at skaffe Orden i Forvaltning og Finanser, samt for at danne en regelret Hær, men viste derved en afgjort Forkærlighed for russiske Indretninger og Uvilje ikke alene imod den nymodens Liberalisme, men ogsaa imod Folkets gamle Kommunalfrihed. Senatet blev kun raadgivende, og ved et stærkt Valgtryk fyldte han Nationalforsamlingen med sine personlige Tilhængere. Ved Embedsudnævnelser foretrak han sine Landsmænd fra Korfu og gav særlig sine Brødre vigtige Embeder, skønt de langtfra havde nogen Dygtighed; derimod tilsidesattes de Mænd, som havde taget fremragende Del i Frihedskampen. Endelig fremmede han udelukkende Ruslands politiske Interesser og skræmmede Prins Leopold af Sachsen-Koburg fra at modtage den græske Krone, for selv at kunne beholde Magten. Til sidst brød 1831 en Opstand ud paa Hydra under Miaulis, som endog ødelagde Flaaden af Frygt for, at den skulde komme i Ruslands Vold. Da C. endvidere dybt krænkede den gamle Magnathøvding Mauromichalis, blev han 9. Oktbr. paa sin Gang til Kirken i Nauplia myrdet af dennes Broder og Søn. Hans yngre Broder, Augustin C, født 1778, som 1829 var bleven Statholder paa det græske Fastland, blev vel valgt til Præsident 20. Decbr. af den lydige Nationalforsamling, men maatte allerede 9. April 1832 vige for den almindelige Uvilje, nedlægge Regeringen og forlade Landet; han døde 1857 paa Korfu. (Litt.: Mendelssohn-Bartholdy, »Graf Johann Kapodistrias« [1864]). *B. B.*

Caporal [kapára'l] (fr.), Korporal; Betegnelse for den franske Regaletobak. *Le petit c.*, Øgenavn for Napoleon I.

Caporåli, Cesare, italiensk Digter, født i Perugia 20. Juni 1531, død 1601 paa Slottet Castiglione. Han var hele sit Liv i forskellige Kardinalers Følge og fik i den Anledning flere Embedsposter og Indtægter, deriblandt som Kannik i Perugia og Guvernør i Atri. C. var humoristisk Digter, og hans Poesi gaar i den burleske Retning, som Berni havde givet Stødet til. Meget har han ikke skrevet, mest den Art mindre Digtninge i Terziner, som kaldes Capitoli. Saaledes »Gli avvisi di Parnasso«, »Due capitoli della corte« (Satire over en Hofmands Liv) og »Vita di Mecenate«, hvori han satiriserer over sin egen Tids Mæcener, især Kardinal Ferdinando de' Medici. I formelle Fortrin naar han ikke Berni, men han har mere Alvor. Udgaver af hans poetiske Arbejder, der ogsaa indeholde flere Komedier og nogle Sonetter, kom i Piacenza 1574 (»Rimario«), i Parma 1582 og Ferrara 1590 (»Rime piacevoli«), fuldstændigst i Perugia 1770 (»Rime«). *E. G.*

Caporcianit, en kødrød Varietet af Mineralet Laumontit (s. d.), fra Toscana. *N. V. U.*

Capot [kapo'] (fr.), Regnfrakke med Hætte, Overfrakke; Hætte.

Artikler,, der savnes under C, maa søges under **K.**

Capotage [kapota!ż], den Kunst ved Hjælp af Loggen og nautiske Observationer at bestemme Skibets Plads i Kortet. *C. L. W.*

Capo tásto (ital.), ogsaa kaldet Sadlen, er paa Strengeinstrumenter med Gribebræt den lille Tværliste, der er anlagt der, hvor Gribebrættet støder sammen med Hovedet (hvori Skruerne sidde), og paa hvilken Strengene hvile; den danner altsaa til den ene Side Begrænsningen for den svingende Del af disse. — C. t. benyttes ogsaa som Benævnelse paa et lille Apparat, der, navnlig i ældre Tid, anbragtes paa Strengeinstrumenter (særlig Guitarren) for ligesom at forlægge Sadlen til et andet Sted og derved vilkaarlig forandre Strengenes Stemning. Idet nemlig disse ved Anbringelsen af C. t. trykkes fast ned mod Gribebrættet, forkortes deres svingende Del, og Stemningen forhøjes een eller flere Halvtoner. Fordelene ved Anbringelsen af en saadan C. t. bestaa deri, at Fingersætningen i mange Tilfælde simplificeres, at Benyttelsen af aabne Strenge muliggøres ud over de almindelige Tilfælde, ligesom den letter Transponeringen af Musikstykker til højere Tonarter. *S. L.*

Capoul [kapu'], Joseph Amédée Victor, fransk Tenorsanger, er født 27. Febr. 1839 i Toulouse, Elev af Pariskonservatoriet. C. var 1861—72 knyttet til Opera comique i Paris, drog derefter paa Tourné (med Christina Nilsson), bl. a. til New York og London, vendte tilbage til Paris, hvor han navnlig slog igennem som Paul i Victor Massé's Opera »Paul et Virginie« (Théâtre lyrique 1876). *S.L.*

Capovérdiske Øer (egtl. Caboverdiske), portugisisk Øgruppe, beliggende 465 Km. fra det vestligste Forbjærg paa Afrika, Cabo (Kap) Verde (15—17° n. Br.), bestaaende af 10 Øer, hvoraf een er ubeboet, samt nogle smaa Holme, tilsammen tællende 3,851 □ Km. med (1885) ca. 111,000 Beboere. Størst ere Øerne Sao. Antao og Sao-Thiago; mest Betydning (som Kul- og Proviantstation) har Sao Vincente. Trods Navnet ere de c. 0. ikke at betragte som løsrevne Dele af Afrika, fra hvilken Verdensdel de ere skilte ved et 4,000 M. dybt Vandbækken (medens Dybden mellem de østlige canariske Øer og Fastlandet ikke overstiger 2000 M.). Den geologiske Bygning viser, at de c. 0. ere ældre end Canarerne og Azorerne, idet de, foruden af vulkanske Dannelser, for en stor Del ere opbyggede af krystallinske Bjærgarter (Granit, Syenit), metamorfisk Marmor og sedimentære Dele; heller ikke er der siden Opdagelsens Tid iagttaget vulkanske Kræfter i Virksomhed undtagen paa Fogo (»Ildøen«), hvor dette endnu er Tilfældet. I øvrigt har Øgruppen det samme bjærgrige Præ'g som de ovennævnte Øer. Ligesom paa disse er Klimaet som Følge af Havets Indflydelse meget mildt og ensartet, sammenlignet med de tilsvarende Bredder paa Fastlandet. Aarets Middeltemperatur sættes til 23° 7'. Et stort Onde for de c. 0. er imidlertid den sparsomme Regn og Tørkeperioderne, der undertiden ere aarelange og medføre Hungersnød. Paa Øen Sao Thiago bortreves saaledes 1730—33 2/3 af Befolkningen, og paa hele Øgruppen omkom 1831—33 30,500 Mennesker af Vandmangel og de derved foraarsagede Sygdomme. Klimaet er yderst afhængigt af Passaten: Oktober—Maj herske Nordøstvinde med ren Himmel, medens Regntiden varer Juni—September. Denne er lige saa vigtig for Beboerne som Nilens Oversvømmelser for Ægyptens Befolkning. Udebliver den, forværres Tilstanden ofte yderligere ved, at hede Ørkenvinde medføre store Masser af fint, gult Støv ligesom paa de østlige Canarier. Ofte er Luften saa fuld af fint Støv, at alle Omrids, selv i klart Vejr, ere utydelige (Darwin). Sundheden er i det hele mindre god end paa de øvrige atlantisk-afrikanske Øer (Dysenteri og Sumpfeber); kun den skovrige Sao. Antao er særdeles sund. Floraen er mindre kendt end paa de øvrige atlantisk-afrikanske Øgrupper. Den er gennemgaaende meget fattig: Paa S. Vincente, der næsten udelukkende er Klippe og Aske, eksisterede der 1880 kun to nogenlunde anselige Træer — begge indførte! Rigest Vegetation have Sao. Antao og Sao Thiago. Dens Præg er overvejende afrikansk, men af et nordligere Præg end Fastlandsfloraen paa samme Bredde. Der kendes ca. 400 vildtvoksende Plantearter. Ogsaa Landfaunaen er yderst fattig. Paa et Par af Øerne lever en afrikansk Abeart (*Cercopithecus sabaeus*) og nogle Vildsvin; i øvrigt bestaar Pattedyr verdenen kun af indførte europæiske Husdyr. Perlehøns ere almindelige, ligesom Strandmaager, der frembringe store Guanolag. Firben og Gekkoer findes. Mærkeligt er det, at den lille 0 Uha Branca huser en ellers ukendt, græsædende Øgleform (*Macroscincus coctei*); Tilstedeværelsen deraf giver Anledning til at rejse Spørgsmaalet, om vi her have et »Skabelsescentrum« eller en Rest af et forsvundet Fastland (»Atlantis«). Kysternes og Havets Fauna er meget rig (Koralfiskeri). — Befolkningen. Efter Sagnet fandt Portugiserne to sorte, da de landede paa Saõ Thiago, Rester af flygtede Jolof-Negre, der skulde have sejlet ud og tilfældig stødt paa de c. 0. Dette er dog rimeligvis en Legende, da ingen Skribent fra Opdagelsens Tid giver Meddelelser om nogen oprindelig Befolkning. De første Kolonister, Portugiserne indførte, vare afrikanske Slaver, og nutildags er største Delen af Beboerne (ca. 80 p. Ct.) farvede, medens der kun findes faa europæiske Indvandrere. Erhvervsgrene: Jorden ejes af faa store Ejendomsbesiddere, for en stor Del farvede, der tidligere kun gave sig af med Kvægdrift; store forvildede Flokke af de oprindelig indførte Husdyr jagedes indtil langt ind i 19. Aarh. For Tiden er, foruden Fiskeri, Agerbrug det vigtigste Erhverv. Der dyrkes Manjokka, Majs, Ris, Bønner, Hirse, Dadler, Vin, Oranger, Sukker og Tobak samt Kaffe, der eksporteres. Andre Eksportartikler ere: Salt, Lichener (til Farvning), og, fornemmelig, Purgativstoffer af *Jatropha curcas*. Øernes kommercielle Betydning er i øvrigt kun ringe, naar undtages Sao Vincente, der er en vigtig Kulstation. Befolkningens aandelige Udvikling staar lavt; om end Katolicismen er den officielle Trosform, hersker der endnu megen afrikansk Overtro (Tro paa Troldmænd, *feiticeiros*), ligesom en Mængde afrikanske Folkeskikke endnu ere bevarede. — De c. Ø.'s Opdagelseshistorie er paa flere Punkter uklar. En venetiansk Købmand, Cadamosto, tilskriver sig Opdagelsen af Boa Vista (1456). De tre Øer Maio, Sao Thiago og Fogo opdagedes 1460 af en anden Italiener, Antonio di Noli. De øvrige Øers Opdagelse er ukendt, men fulgte kort efter. Den

ret store 0 Sal (233 □Km.) blev først befolket i 19. Aarh. *B.-P.*

Cappa (*Capa*, lat.), vid middelalderlig Klædning med Krave og Hætte, som brugtes som Rejseklædning, særlig benyttet af Gejstligheden. C. var da forsynet med vide Ærmer og i Alm. med en Hætte (Kutte), hos Korherrerne oftest af højrød Silke med stor Hætte og et langt Slæb, der blev baaret over Armen (*C. magna*).

Capparidaceae se Kapersfamilien.

Capparis L., Slægt af Kapersfamilien, glatte eller haarede (ogsaa skællede), undertiden tornede Buske eller Træer med hele Blade af forskellig Konsistens; nogle mangle, andre have Akselblade, og disse kunne atter være omdannede til Tornkroge, der tjene til Klatring. Blomsterne ere firtallige og have oftest talrige Støvblade og en kort eller lang Gynofor. Frugten er bæragtig med talrige Frø; Kimen har sammenrullede Blade. Over 150 Arter fra begge Halvkuglers tropiske eller subtropiske Egne. *C. spinosa* L., en meterhøj Busk med bredt ægdannede og glatte Blade, tornformede Akselblade, enlig i Bladhjørnerne stillede, hvide og lidt uregelmæssige Blomster og ægformede Bær, vokser vildt og dyrkes i mange Varieteter i Sydeuropa (særlig Frankrig) og Nordafrika. Blomsterknopperne, nedlagte i Eddike, ere Kapers, der kendes fra Forfalskninger, Blomsterknopper af andre Planter, paa de hvide Pletter. I Italien benyttes ogsaa Frugterne (i Eddike) til Krydderi. *A. M.*

Cappel [kapæ'l], Louis (Ludovicus Capellus), anset fransk Hebraist fra 17. Aarh., født 1585 i St. Elier ved Sedan, død 1658. Efter at have studeret i London og Saumur blev han sidstnævnte Sted Professor i Hebraisk 1613, Professor i Teologi 1633. Han beskæftigede sig navnlig med gl. Test.'s Teksthistorie og udmærkede sig i sin Samtid ved et frit videnskabeligt Blik. I Modsætning til sin Tids fremragende Teologer, der for at fastholde Bibelens Integritet mente at maatte hævde selv Vokaltegnenes guddommelige Oprindelse, viste han i *Arcanum punctationis revelatum* [Leyden 1624], at disse først vare føjede til Teksten efter Talmuds Fuldendelse (hvad jødiske lærde og efter dem Reformatorerne havde erkendt). Hans Hovedværk var *Critica sacra* [Paris 1650, Halle 1775—86, 3 Bd.], hvor han bl. a. viste de gamle Oversættelsers Betydning for en kritisk Vurdering af den overleverede Tekst. Hans ivrigste Modstander var den yngre Buxtorf. C.'s Opfattelse er nu almindelig Fælleseje. *V. O.*

Cappelen, Christian, norsk Orgelvirtuos og Musiker, er født 26. Jan. 1845 i Drammen, hvor Faderen var Prokurator. Efter at have faaet den første Undervisning paa Hjemstedet rejste han 1860 til Leipzig, hvor han ved det derværende Konservatorium studerede i 3 Aar — hovedsagelig Klaverspil og Komposition. Efter endt Studietid tog han Ophold i Christiania, hvor han optraadte som Pianist sammen med Ole Bull i det filharmoniske Selskab. I Marts 1868 ansattes han som Organist i Drammen, først ved Strømsø Kirke, senere ved Bragernæs Kirke. Med Undtagelse af, at han 1875 med offentligt Stipendium atter besøgte Leipzig, Dresden og Berlin, var C. i næsten 20 Aar knyttet til den nævnte By, hvor han baade som Lærer, Dirigent og Koncertgiver har udfoldet megen Virksomhed og i høj Grad bidraget til at vække Sansen for Musik. I Decbr. 1887 udnævntes han til Organist i Vor Frelsers Kirke i Christiania og ansattes 2 Aar senere som Lærer i Messe- og Kirkesang ved det praktisk teologiske Seminarium. C., der har givet Orgelkoncerter i næsten samtlige norske Byer, er en særdeles fremragende Orgelspiller, der med en ufejlbar Teknik forener den intelligente og kundskabsrige Musikers fine Smag. Af Kompositioner (28 op.) har han udgivet Klaverstykker, Solosange, Korsange, hvoraf nogle gejstlige ere opførte i de berømte Motette-Koncerter i Thomaskirken i Leipzig, samt en Række Orgelkompositioner, Præludier, Postludier og Fantasier. Endelig foreligger en Kantate for Soli, Kor og Orkester komponeret til Aabningsfesten ved Industriudstillingen i Drammen 1873, samt en Kantate til Diakonissesagens 25. Aarsfest i Christiania 1894. *I. H.*

Cappelen, Herman August, norsk Landskabsmaler, født I. Maj 1827 i Skien, død 8. Juli 1852 i Diisseldorf. C. blev Student 1845. I Christiania lærte han Gude at kende, og hans medfødte kunstneriske Tilbøjeligheder gjorde sig nu saa stærkt gældende under Gudes Paavirkning, at han bestemte sig til at vie Malerkunsten sine Kræfter. Vinteren 1845—46 tegnede han under Gudes Vejledning og foretog sammen med ham sin første Studierejse. Ud paa Efteraaret 1845 rejste han til Diisseldorf og indtraadte som Elev i Akademiets Landskabsklasse, der bestyredes af Prof. Schirmer. Dennes Paavirkning var vistnok i Begyndelsen kendelig, men snart slog dog hans egen, ejendommelige Opfattelse af Naturen igennem, en Opfattelse, der stiller sig temmelig frit lige over for denne og helst ser den i et forklaret, idealistisk Lys. C. havde store Evner, en poesirig Stemningsfuldhed og blev efterhaanden fuldstændig Herre over sine Udtryksmidler. Saa ung C. end var, da en langvarig Sygdom afbrød hans Kunstnerbane, var dog hans Ry stort, og flere af hans Værker høre til de mest fremragende fra den Tid og den Retning, hvoraf de ere fremstaaede. Til de mest bekendte og hyppigst gengivne af hans Billeder høre »Fjældtjern« og »Uddøende Urskov« [1851]. *Fr. O.*

Cappelen, Jørgen Wright, norsk Boghandler, født i Porsgrund 10. Aug. 1805, død 6. Oktbr. 1878. Efter 1824 at være bleven Student sendtes han det følgende Aar af det danske Missionsselskab til Seminariet i Basel for at uddannes til Missionær paa Guineakysten, men opgav 1827 denne Plan, hvorpaa han 1829 oprettede en Boghandel i Christiania og deltog i Stiftelsen af den norske Boghandlerforening, hvis Formand han var fra 1851—70. C. var en af de første, der i Norge grundlagde Boghandelen og Forlagsvirksomheden, som fremdeles (1894) fortsættes af hans yngste Søn, i den sidste Tid med adskilligt Held ogsaa som Forlag for populære Illustrationsværker over norsk og fremmed Specialhistorie. *L. S.*

Cappelenit, et grønlig brunt, meget sjældent Mineral, der er fundet i en lille Gang i Syenitten ved Langesundsfjorden (Norge); det krystalliserer heksagonalt og bestaar af Ytterjord, Baryt, Kiselsyre og Borsyre. *N. V. U.*

Cappelle (Capelle), Johannes (Jan) van de, hollandsk Marinemaler og Raderer, født i Amster-

dam, hvor han 1653 blev indskreven som Borger, og hvor han døde 1680. C., en af Hollands ypperste Sømalere, men kun sparsomt repræsenteret i Nutidens Kunstsamlinger, fremstiller den rolige Sø, paa hvis i Lyset spillende Vover prægtige Skibe ligge fredelig for Anker. Smukke Prøver paa hans Kunst findes særlig i Londons National Gallery, Wiens Hofmuseum og Berlins Museum (»Stille Sø med Fiskerbaade«). Hans tidligst daterede Billede findes i Stockholms Nationalmus. En »Stille Sø«, som fandtes i Stausholm's nu bortauktionerede Samling i Kjøbenhavn, tilskrives ham. C, hvis Livsforhold nødte ham til at drive Handel ved Siden af sin Kunstnervirksomhed, siges at have været en *selfmade man* i sin Kunst; hans Arbejder røbe dog Indflydelse fra S. de Vlieger, til hvis Elever han derfor nu ogsaa regnes. *A. Hk.*

Cappéllo, Bianca, var født i Venezia 1548 af fornem Slægt, død 20. Oktbr. 1587. Efter sin Moders Død førte hun et temmelig frit Liv, og da hun havde forelsket sig heftig i en ung florentinsk Købmand, Pietro Bonaventuri, flygtede de to sammen til Firenze med en Del Kostbarheder tilhørende hendes Familie og lode sig vie der. Men den gamle C. anklagede sin Datter og Bortføreren for Timandsraadet i Venezia (1563), der dømte Bonaventuri til Døden, idet man satte en Pris paa hans Hoved; C. skulde sættes i Kloster, naar man fik hende fat. Imidlertid havde Prins Francesco af Medici faact Lyst til at lære at kende den unge, skønne Venetianerinde, der levede skjult i Firenze hos sin Mand. Ved List fik han hende i sin Vold, og hun blev nu hans Elskerinde, medens han kort Tid derefter (1565) ægtede den østerrigske Ærkehertuginde Johanne; Bonaventuri blev bestukken til at finde sig i Forholdet. For at trøste sig indledede han en Kærlighedsforbindelse med en Dame af Slægten Ricci, men blev en Aften 1572 myrdet tillige med denne Elskerinde i paa hendes stolte Families Foranstaltning. Uagtet C. søgte at bedrage Francesco ved at foregive, at hun var bleven Moder til en Søn ved ham, bevarede han sin Kærlighed til hende, ogsaa efter at han 1574 havde fulgt sin Fader, Cosimo I, paa Tronen som Storhertug af Toscana; og da hans Gemalinde var død i April 1578, giftede han sig i al Hemmelighed med Venetianerinden 5. Juni samme Aar, skønt en Præst, hvem han havde raadspurgt, havde advaret ham mod at indgaa Ægteskab med hende. Over et Aar senere fejredes Brylluppet aabenlyst med Pragt. Den gamle C. var imidlertid bleven forsonet med Datteren (især ved rige Gaver fra hende!), og for at hun kunde beklæde Tronen som Storhertuginde, var hun før Bryllupsfesten 1579 bleven erklæret for »den venetianske Republiks Datter« og et Gesandtskab sendt til Firenze for at overbringe hende en kostbar Gave. Som regerende Fyrstinde beskyttede C. Kunst og Poesi. Hun fødte imidlertid ingen Tronarving til Verden, og hun døde pludselig, Dagen efter at Storhertugen var afgaaet ved Døden — ligeledes omtrent uden foregaaende Sygdom. Da den tragiske Begivenhed skete, medens Francesco's Broder, Kardinal Ferdinando, den nærmeste til at arve Tronen og hidtil Uven af C, var i Besøg hos dem, har man ment, at de begge vare blevne forgivne af Kardinalen; det er dog saa godt som sikkert, at Francesco døde en naturlig Død, og at C.'s væsentlig skyldtes den overvældende Sorg. Den ny Storhertug vilde ikke tillade, at hendes Lig begravedes i Medici'ernes Gravkapel; næsten alle Portrætter af hende bleve nedtagne, og det venetianske Senat fornægtede »sin Datter« for at tækkes den ny Magthaver. (Litt.: Saltini, *Della morte di Francesco de' Medici e di Bianca C.* [Firenze 1863]). *E. G.*

Cappōni, Gino, Marchese, italiensk Statsmand og Historiker, født 14. Septbr. 1792 i Firenze, død smst. 3 Febr. 1876. Denne sidste, udmærkede Ætling af en fremragende florentinsk Slægt havde nydt en omhyggelig Uddannelse, rejst meget og sysselsat sig med Studier og højst fortjenstfuld Mæcenatvirksomhed i mange Aar, da han 1848 blev toskansk Ministerpræsident, uagtet han allerede havde været omtrent blind i nogen Tid. Trods sin højtagtede Personlighed og sine ihærdige Bestræbelser for Landets Vel kunde han dog ikke længe holde sig i denne Stilling, og han levede Resten af sit Liv som Privatmand og Videnskabsmand. C.'s Hovedværk er »Storia della repubblica di Firenze« [1875, 3. Udg. 1888, tysk Overs. Leipzig 1876], et af de bedste historiske Værker, der ere udkomne i 19. Aarh. i Italien. Desuden gode Afhandlinger i »Scritti editi ed inediti« [2 Bd., Firenze 1877], ogsaa et Stykke Selvbiografi. C. medvirkede meget ved flere af Cruscа-Akademiets Arbejder, var Grundlægger af »Archivio storico italiano«, og under Navnet G. Molini udgav han i Firenze 1836—37 en Række »Documenti di storia italiana«. (Litt.: A. von Reumont, »G. C.« [Gotha 1880]; C.'s Breve ere udgivne af Carraresi i Firenze 1882—89 [6 Bd.]). *E. G.*

Cappoquin, en lille gammel By i det sydlige Irland, Grevskab Waterford, ved Blackwater, med Slotsruiner og 1,500 Indb. I Nærheden ligger Trappistklosteret Mount Mellery, hvis Beboere have opdyrket den omliggende Hede.

Capra se Geder.

Caprāja, Romernes Capraria, »Gedeøen«, en stejl, vulkansk og vandfattig 0, 30 Km. 0. f. Corsikas Nordspids i det toskanske Hav. 20 □Km. med 800 Indb., mest Fiskere og Søfolk. Den lidet frugtbare Jordbund producerer lidt Korn og Vin. Landsbyen af samme Navn paa Øens Østkyst har en befæstet Havn. *C. A.*

Caprāra se Tremitiske Øer.

Caprāra, Johannes (Giambattista), italiensk Kardinal og Diplomat, født i Bologna 1733, død i Paris 1810. C. hørte til den grevelige Familie Montecuculi. Som pavelig Nuntius i Köln og Luzern havde han vist sig i Besiddelse af megen Maadehold og Takt, og da han 1785 blev sendt som Nuntius til Wien, afværgede han et Brud mellem Kejser Josef II og Paven ved at lempe sig efter Statsmagtens Fordringer. Til Løn herfor gjorde Pius VI ham 1792 til Kardinal. Pius VII sendte ham 1801 som Legat til Frankrig for der at ordne de kirkelige Forhold paa Basis af det afsluttede Konkordat, og C. gjorde det saavel til Pavens som Bonaparte's Tilfredshed. Det var især ved C.'s Forestillinger, at Paven besluttede sig til at komme til Paris for at krone Bonaparte. Napoleon gjorde ham til Ærkebiskop i Milano, og C. indviede i sin Domkirke den Jærnkrone, hvormed de Franskes Kejser kronede sig selv til Italiens Konge. Som pavelig Legat, Greve

og Senator af Kongeriget Italien levede C. stadig ved det franske Kejserhof, og han blev maaske nok fastere knyttet til Napoleons Politik, end Pavens Interesser tillode. Ved sin Død testamenterede han hele sin Formue til Hospitalet i Milano. *L. M.*

Caprarĭa se Capraja.

Caprarōla, italiensk Renaissanceslot ved Viterbo, bygget af Vignola (s. d.) for Familien Farnese og i det indre udstyret med Malerier af Brødrene Zuccheri.

Caprellĭdae se Amfipoder.

Capreŏlus (Raadyr) se Hjorte.

Caprēra, en af de buccinariske Øer, der ligge i den sydlige Del af Bonifaciostrædet og 0. f. Øen Sardiniens Nordspids, ikke langt fra Kysten. Den er 27½ □ Km. stor, klippefuld og næsten nøgen, og var tidligere et Hjem for mange vilde Geder og Kaniner, hvorfra den ogsaa har sit Navn (»Gedeøen«). Øen var det sædvanlige Opholdssted for Garibaldi, der siden 1854 her ejede en lille Ejendom, paa hvilken han 2. Juni 1882 døde. *C. A.*

Cāpri, de gamles *Capreae* o: Gedeøen, en skøn lille Klippeø i det toskanske Hav, lige ud for den sorrentinske Halvø og Campanellapynten, af langstrakt Form (7 Km.), Arealet omtrent 10 Q Km. Kysterne ere stejle, og paa lange Strækninger stige de ganske lodrette op af Havet; af Landingspladser findes kun to, af hvilke endda kun den ene, Marina'en, duer. Øens højeste Punkt, Monte Solaro, mod Vest, er 585 M. højt, stejlt affaldende mod Syd, bærer paa Toppen gamle Borgruiner, hvorfra en prægtig og vidtstrakt Udsigt. Paa Nordkysten, midtvejs mellem C.'s Marina og Gradellapyntcn, Øens nordvestligste Fremspring, findes den lave og trange Indsejling til den berømte Grotta azzurra, den blaa Grotte (s. d.). En noget lignende Naturmærkværdighed, la Grotta verde, den grønne Grotte (egentlig kun en Slags Klippeport, halvt staaende i Vandet), findes paa Øens Sydside. Øens Klima er mildt, tempereret af Søvindene og meget sundt. Den er frugtbar og omhyggelig dyrket, særlig den vestlige Del og det højtliggende Plateau, hvorpaa den lille By Anacapri og den ubetydelige Landsby Caprile ligger. Der avles ypperlig Olie, Figen, Citroner og andre Sydfrugter samt den bekendte gode Caprivin (rod og hvid, den hvide kaldes paa Øen *lagrimedi Timberio*, Tiberius'es Taarer). Ilvert Foraar og Efteraar er der paa Øen stor Vagtelfangst, naar disse Trækfugle paa deres Vandringer komme dertil. Indbyggernes Antal er (1881) 4.539 i af dem bo omtrent 2,300 i Byen C, der ligger yderst malerisk mellem to Fjælde, 150 M. over Havfladen, 1,800 i Anacapri oppe paa Plateauet, mod Vest. Byen C. er forsynet med Mure, Porte og Broer, den er Sædet for en Biskop, men bebos ellers kun af fattige Folk: Sømænd, Fiskere o. 1.; Marina'en nede ved Søbredden er den eneste ordentlige Landingsplads paa Øen. Op til den højereliggende By Anacapri kommer man enten ad en 1876 anlagt, ganske bekvem Vej, som fra Marina'en bugter sig opefter og frembyder skønne Udsigter, eller ad en yderst stejl Fodsti med mangfoldige Trappetrin, 250 fra Marina'en til Byen C, derfra 536 op til Anacapri. Indbyggerne i denne lille By drive Vinavl og dyrke Olietræet eller gaa om Sommeren paa Koralfiskeri under Afrikas Kyst. Lige uden for Byen ligge Ruinerne af en Borg, il Castello di Barbarossa, saaledes kaldet, fordi den i 16. Aarh. blev ødelagt af Sørøveren af dette Navn. Paa Christi Tid var Øen C. et fortryllende smukt Opholdssted og meget yndet af Augustus og Tiberius. Augustus opførte flere Paladser der; de udvidedes og forskønnedes af Tiber, der paa forskellige Punkter af Øen opførte tolv Villaer til Ære for de tolv Guder. I en saadan Rygning, Villa Jovis, tilbragte Tiber sine sidste Leveaar; der vises endnu paa C. en stejl Klippe, il Salto (Springet), fra hvis Top Sagnet lader Tiber's Ofre blive nedstyrtede i Havet. Af alle disse gamle Bygningsværker og af antikke Bade o. s. v. findes endnu talrige Levninger paa C, intet dog af større Betydning undtagen den saakaldte Villa di Timberio, med Ruiner af et gammelt Fyrtaarn, tæt ved C.'s østligste Forbjærg Sta. Maria del Soccorso. Da det romerske Rige forfaldt, var det ogsaa forbi med C.'s Glans og Herlighed. I Middelalderen tilhørte Øen først Benediktinerordenen, kom saa under Amalfi, derpaa under Siciliens Konger. Efter den sicilianske Vesper blev den erobret af Kong Jaime (o: Jakob) af Aragonien og hørte siden til Napoli. 1803 blev C. tagen af de Engelske under Admiral Sidney Smith og af dem stærkt befæstet. Ikke des mindre blev den i Oktbr. 1808 tagen ved Overrumpling af en Haandfuld Vovehalse under Anførsel af den franske General Lamarque. Siden stod C. under Napoli, til den 1813 igen faldt i Englændernes Vold og blev tilbagegivet Ferdinand af Sicilien. Øen besøges ofte af rejsende, navnlig Malere, og en Tur til C. er et af Glanspunkterne ved en Italiensrejse. *F. J. M.*

Capriccio [kaprit'tšo] (ital., fr. *Caprice*, »Lune«), betegner som Navn paa et Musikstykke ikke nogen bestemt, fast afgrænset Form, men snarere en Fantasi i fri Form, i hvilken Komponisten giver sine Ideer frit Løb, uden at være bunden til nogen regelret skematisk Norm, og i hvilken et ejendommeligt Lune, spøgefulde og pikante Vendinger ere fremherskende. C. forekommer ogsaa som Betegnelse for en Slags Øvelselstykke, Etuder, i hvilke enkelte vanskelige Nodefigurer eller Passager optræde i mange forskelligartede Gentagelser. A capriccio d. s. s. *ad libitum* (s. d.). *S. L.*

CapricCiOSO [kaprit'tšo!so], musik. Foredragsbetegnelse: med spøgefuldt, kækt Foredrag.

Capricornkanalen, et bredt, N. f. Stenbukkens Vendekreds beliggende og derefter opkaldt Stræde paa Østkysten af Australien, mellem den af mange smaa Øer og Rev bestaaende Capricorngruppe og den sydlige Del af det store Barriererev.

Capricórnus (lat.), astron., se Stenbukken.

Caprificus se Figen.

Caprifoliacēae se Gedebladfamilien.

Caprifolĭum se Gedebladfamilien.

Caprimúlgus se Natravne.

Capriole [kapriå'l] se Skoleridning.

Caprivi, Georg Leo v., egentlig C. de Caprara de Montecuculi, tysk General og Statsmand, er født 24. Febr. 1831 i Berlin, af en oprindelig italiensk Slægt, som i 18. Aarh. var kommen til Nordtyskland. Han blev 1850 Officer og 1861 Kaptajn i Generalstaben, gjorde 1866 som Major Tjeneste i Prins Frederik Karl's Stab og var 1870 Oberst og Stabschef for det 10. Hærkorps, først i Kampene omkring Metz, senere i

Felttoget ved Loire. Han havde væsentlig Del i, at det nævnte Hærkorps 16. Aug. rykkede frem og hindrede den franske Hærs Tilbagegang til Verdun. 1872 blev C. ansat i Krigsministeriet, 1877 Generalmajor og i Decbr. 1882 Generalløjtnant og Kommandant i Metz. Men allerede i Marts 1883 blev han kaldt tilbage til Berlin for at overtage Marineministeriet med Viceadmirals Titel. I denne Stilling lagde C. særlig Vægt paa at udvikle Torpedovæsenet i Modsætning til Bygningen af store Skibe, samt paa at fremme en hurtig Udrustning af Flaaden og Lethed i dens Manøvrering. Efter 5 Aars Tjeneste ved Flaaden blev C. i Juni 1888 General for det 10. Hærkorps, det samme, hvis Stabschef han havde været i Krigen 1870—71. Dog heller ikke i denne Stilling forblev han længe; thi med Bismarcks Afgang 20. Marts 1890 blev C. udnævnt til tysk Rigskansler og preussisk Førsteminister; den sidste Stilling afgav C. 1892 til Grev Eulenburg. Udnævnelsen vakte almindelig Forbavselse, thi han havde jo ingen Sinde spillet nogen egentlig politisk Rolle. Vistnok havde han som Marineminister vist megen Dygtighed i den parlamentariske Forhandling og vundet Yndest selv hos Oppositionens Medlemmer. Ogsaa fortaltes det, at Bismarck 1878 efter en Sammenkomst med C. havde udtalt, at han nu havde set sin Efterfølger. Mærkværdigt nok er der i C.'s Udseende ikke ringe Lighed med Bismarck's. Allerede ved sin første Optræden i det preussiske Underhus antydede C., at Bismarck's overlegne Personlighed havde øvet et Tryk baade paa de andre Ministre og paa Folkerepræsentationerne, hvilket nu vilde ophøre, og i Virkeligheden er der indtraadt baade større Selvstændighed for de enkelte Fagministre og større Frihed for Rigsdagen og de politiske Partier, medens Rigskanslerens personlige • Regimente er ophørt. Ligeledes er det strenge Forvaltningssystem blevet mildnet: Undtagelseslovene mod Socialisterne blev ikke fornyet, Pastvangen i Elsass-Lothringen ophævedes i Septbr. 1891, og flere nationale Indrømmelser ere gjorte Polakkerne. For at opnaa endelig Forsoning med den katolske Kirke udbetalte C. 1891 de 16 Mill. Rm., som den preussiske Regering under Kulturkampen havde inddraget af de ulydige Biskoppers og Præsters Lønninger. I Marts 1892 afstodes Welferfondet til Hertugen af Cumberland imod en Erklæring om, at han ikke vilde forstyrre det tyske Riges Fred. Et væsentligt Brud med sin Forgængers økonomiske System gennemførte C. ved at afslutte Handelspagter med Østerrig og Italien i Decbr. 1891, senere med flere andre Stater, 1894 endog med Rusland, medens han samtidig befæstede Trippelalliancen og knyttede flere Lande i venskabeligt Forhold dertil. I god Samklang hermed staar den Aftale, han 1890 sluttede med England om Grænserne i Østafrika, og de gentagne Udvidelser af den tyske Hærs Styrke, som han har udvirket, for at sikre Ligevægten mellem de tre forbundne Stormagters Forsvarskræfter og Frankrig-Ruslands. C. har saaledes vist baade store diplomatiske Evner og megen parlamentarisk Dygtighed. Til Løn blev han 18. Decbr. 1891 ophøjet til Greve. 26. Oktbr. 1894 afgik C. pludselig, kort efter at han havde sejret over sin Medbejler i Kejserens Yndest, Grev Eulenburg, i Spørgsmaalet om ny strenge Forholdsregler imod »Omvæltningspartierne« (o: Fremskridtspartiet og Socialdemokraterne). (Litt.: Max Schneidewin, »Das polit. System des Grafen Caprivi« [1894]). *E. E.*

Caprotina (lat.), Tilnavn til Juno (s. d.).

Capsarii (lat.), hos Romerne Badebetjente, der gemte Badegæsternes Klæder i en Kiste (*capsa*).

Capsella se Hyrdetaske.

Capsicum L., Slægt af Natskyggefamilien (Bærfrugtede), en- eller fleraarige Urter med parvis staaende Blade (Forgrening som hos *Scopolia* o. a.) og enlige Blomster. Disse have et klokkeformet, helrandet eller svagt femfliget Bæger, der ikke forstørres ved Frugtmodningen; Kronen er hjulformet og hvid; Støvdragerne, hvis Traad er længere end Knappen, aabne sig ved Spalter. Bærret er kugleformet eller aflangt, meget lidt saftigt og ligesom oppustet; ofte er det kun i den nederste Del torummet, foroven enrummet. — Ca. 30 Arter i Mellem- og Sydamerikas tropiske og subtropiske Egne; een dog i Japan. Mange, maaske de fleste, dyrkes af Hensyn til Frugterne (Spansk Peber, Paprika), der indeholde et Alkaloid, Capsicin. Den mest udbredte Art, *C. annuum* L., der sandsynligvis stammer fra Brasilien, men dyrkes i mange Former, og hvis Kultur i Europa (særlig i Ungarn og Serbien) mindst gaar tilbage til Slutn. af 16. Aarh., er enaarig og bliver $0{,}_{30}$—$0{,}_{60}$ M. høj; dens Blade ere glatte, ægdannede og tilspidsede, og dens Bær kuglerunde eller ægformede, 5—7 Cm. lange og skinnende røde; hos Kulturformerne variere de dog baade i Farve og Form. Bærrene have en skarp og brændende Smag og benyttes til Krydderi. Ogsaa *C. longum* D. C, med mere aflange og tyndere Bær, dyrkes i Sydeuropa o. a. St. og leverer en væsentlig Del Spansk Peber. *C. frutescens* L. er en Halvbusk med røde og henved 2 Cm. lange Bær; den dyrkes i den gamle og den ny Verdens tropiske Egne og bidrager mest til Produktionen af Cayennepeber, som imidlertid ogsaa faas af andre Arter (f. Eks. *C. baccatum* L.). *A. M.*

Capsnla se Kapsel.

Captatio (lat.), ivrig Tragten efter noget. *C. benevolentiae,* Stræben efter at tilvinde sig Yndest, Tilsnigelse af Yndest; bruges især om oratoriske Vendinger, ved hvilke man søger at vinde sine Tilhøreres Gunst og Bevaagenhed. *C. verborum,* Jagen efter Fraser.

Captatoria **institutio,** romerretligt Udtryk for arveretlige Dispositioner, knyttede til den Betingelse, at Arvingen til Gengæld skulde indsætte Testator eller en af ham opgiven Person som Arving efter sig. Saadan Arveindsættelse betragtedes af Romerretten som uetisk og var ugyldig. *E. T.*

Capua, By i Syditalien, Provins Caserta, ved venstre Bred af Volturno, 27 Km. N. f. Napoli. C ligger i en af Campaniens smukkeste og frugtbareste Egne, men den er dog i Tilbagegang og daarlig bygget. (1881) 13,623 Indb. Sin største Betydning har den nu som Fæstning og Garnisonsby, væsentligst for Artilleri (2 Regimenter). Som Minder fra dens betydelige Fortid kan fremhæves en gammel Katedral og en gammel, af Frederik II restaureret Bro over Volturno. Den er Sædet for en Ærkebiskop og driver nogen Handel samt har Jærnbaneforbindelse med Rom og Napoli. Det nuværende C. er grundet 856 af Longobarderne paa samme Sted, hvor før de puniske Krige Casili-

rum laa; en kort Tid var den Hovedstad i et selvstændigt Fyrstendømme, men kom i Midten af 11. Aarh. under Normannerne. Under de talrige Krige i Italien er C. ofte bleven belejret og erobret, dels af Franskmændene (1501), dels af Spanierne 1734; sidst spillede den en Rolle under Italiens Frihedskrig, da der 1860 stod flere Kampe i Omegnen mellem Neapolitanerne og Garibaldi. 2. Novbr. 1860 overgav den sig til Piemontesерne. — Oldtidens C, Campaniens gamle Hovedstad, laa 4 Km. sydøstligere, hvor nu Byen Santa Maria C. Vetera (s. d.) ligger. Den blev allerede grundlagt ca. 600 Aar f. Chr. af Etruskerne og hed først Volturnus efter Floden. Navnet C. fik den af Samnitterne ved Slutn. af 5. Aarh. Paa Grund af sin frugtbare Beliggenhed hævede den sig snart til en stor og pragtfuld By, der blev bekendt for sin Rigdom og Yppighed og kappedes med selve Rom, under hvis Herredømme den kom 343. Under den 2. puniske Krig sluttede den sig til Hannibal, for hvis Hære den aabnede sine Porte efter Slaget ved Cannæ (216), hvorfor Romerne efter deres endelige Sejr tog en skrækkelig Hævn og i lang Tid fratog den dens Rettigheder som By. Under de senere Borgerkrige led C. meget, og Cæsar saa sig endog nødsaget til 58 f. Chr. at sende 20,000 ny Kolonister til Byen; men derefter blomstrede den saa stærkt op, at den blev Italiens næststørste By og endog overgik Rom i Pragt. Under Folkevandringen blev den dog gentagne Gange hærget af Vandaler og Longobarder, og 840 blev den fuldstændig ødelagt af Araberne. Mange Rester staa endnu tilbage, navnlig af et mægtigt Amfiteater, der i Størrelse næsten maa kunne have maalt sig med Colosseum i Rom. De fleste Oldtidsminder fra det gamle C. ere dog nu samlede i Museo Campano i det nuværende C. *C. A.*

Capuäna, Luigi, italiensk Forfatter, er født i Mineo paa Sicilien 27. Maj 1839. Efter en Tid at have været Borgemester i sin Fødeby bosatte han sig 1877 i Milano, hvor han har skrevet litterære Kritikker i »Corriere della Sera«; først havde han arbejdet, ligeledes som litterær Kritiker, for »La Nazione« i Firenze. En naturalistisk Roman af C, »Giacinta« [Milano 1879], gjorde megen Lykke ; den blev dramatiseret af ham selv 1886 og opført. Han har endvidere udgivet flere Novellesamlinger, »Profili di donne«, »Paralipomeni al Lucifero di Mario Rapisandi«, »Storio fosca« (hvori bl. a. »Un bacio«), »Homo«; »Serimitmi« [Milano 1888] ere forfattede i en ejendommelig Mellemting mellem Vers og Prosa (smlg. Boganis'es, o: W. Dinesen's »Jagtbreve« paa Dansk). To Eventyrsamlinger af C. udkom under Titel »C'era una volta« [Milano 1882; oversat paa Tysk] og »Il regno delle fate« [smst 1883]. Hans Litteraturkritikker ere samlede i »Studi sulla letteratura contemporanea« [1.—2. Bd. Milano 1880, 37. Bd., Catania 1887]. *E. G.*

Capuchon [kapyšõ'] (fx.), Hætte, Munkekutte; tillige et med Hætte forsynet Dameoverstykke.

Capülus se Huesnegle.

Cāput, Hoved, Betegnelse i Anatomien for den fortykkede Ende af en Knogle (f. Eks. *c. femoris,* Laarbenshovedet) eller af et Organ (f. Eks. *c. pancreatis,* se Bugspytkirtel). *S. B.*

Cāput (lat., Plur. *capita),* Hoved; Afsnit, Kapitel i en Bog; Indbegrebet af en romersk Borgers Rettigheder (se Capitis deminutio); *in capita,* fordelt efter Hoveder (ved Arv); *per capita,* regnet efter Hoveder.

Caputiäti, en fanatisk Sekt i 12. Aarh., som frembragte en stærk Bevægelse i Burgund og Auxerre. Navnet fik de efter de Kabudser, som de bare. Ophavsmanden var en Tømrer Durand, der paastod at have faaet sine Aabenbaringer fra Jomfru Maria, under hvis Værn Bevægelsen stillede sig. C. begyndte 1182 med at udraabe almindelig Frihed og Lighed; men efter nogle Aars Forløb knustes de med Vaabenmagt af Biskoppen af Auxerre. *L. M.*

Caput Medusae se Cirsomphalus.

Caput mortŭum se Jærntveilte.

Capverdiske Øer d. s. s. Capoverdiske Øer.

Capybåra se Flodsvin.

Caque [ka'k] *{ir.,* eng. *code),* en lille Tønde til Pakning af Sild eller Sardiner. Den fyldte C. skal indeholde 500 Sild eller 1,000 Sardiner.

Caquetá [kaketa'], Territorium i Staten Cauca af den sydamerikanske Forbundsrepublik Columbia, som omfatter Republikkens større østlige Del. C. er gennemskaaret af Ækvator og udgør 527,000 □ Km. med (1881) kun 6,000 civiliserede Indbyggere foruden ca. 50,000 vilde Indianere. Landet er fladt; kun paa Vestgrænsen gaa Østcordillererne, fra hvilke flere Floder med talrige Strømhvirvler løbe, bl. a. Rio Nepo, Grænseflod mod Ecuador. *S. B. T.*

Caquetå se Japura.

Caqueza [kake'sa], Departementshovedstad i Staten Cundinamarca af Forbundsrepublikken Columbia, ved Cordillerernes østlige Skraaning, 40 Km. S. 0. f. Bogota, ligger 1,683 M. o. H. og har (1870) 6,700 Indb.

Carabōbo, Stat paa Nordkysten af de forenede Stater i Venezuela, udgør 7,732 □ Km. og har (1891) 198,000 Indb. Den nordlige Del er bjærgrig og indeholder største Delen af Valenciasøens (s. d.) Bække, det frugtbareste Landskab i hele Republikken. Klimaet er hedt og paa Søkysten usundt. Der avles en Mængde Kaffe, Kakao og Sukker. Sit Navn har Staten af den 15 Km. S. V. f. Valencia beliggende Landsby C, hvor Bolivar 28. Maj 1814 overvandt den spanske General Salomon og 24. Juni 1821 vandt det afgørende Slag mod La Torre. *S. B. T.*

Carăbus se Løbebille.

Caråcal se Los.

Caracalla, romersk Kejser 211—17 e. Chr., hed egentlig M. Aurelius Antoninus Bassianus og fødtes i Lyon 188 som ældste Søn af Kejser Septimius Severus og Julia Domna; Tilnavnet C. fik han efter et gallisk Klædningsstykke, som han søgte at bringe i Mode ved i Mængde at uddele det til Folket. 196 blev han af Faderen udnævnt til Cæsar, 198 til Augustus. Efter fra Eboracum (York), hvor hans Fader døde 211, at være vendt tilbage til Rom dræbte han sin Broder og Medregent Geta i selve Moderens Arme (212) og anrettede lige efter et Masseblodbad paa Broderens Tilhængere; ved den Lejlighed omkom ogsaa den navnkundige Retslærde Papinian. Straks efter forlod C. Rom, idet han kun følte sig sikkre hos Hæren, som han smigrede paa enhver Maade og overøste med Gaver. Ved Rhinen kæmpede

Artikler, der savnes under C, maa søges under ***K.***

han ret heldig mod de indtrængte Alemanner, ved Donau imod Goterne, og drog derefter til Orienten, smigrende sig med at skulle efterligne Alexander den Stores Bedrifter. Medens han forberedte et stort Tog imod Partherne, opholdt han sig længere Tid i Nikomedia og Antiochia; under et Besøg i Alexandria anrettede han et Blodbad paa Indbyggerne her, der havde spottet ham. 216 aabnede han endelig Felttoget imod Partherne; men under Fremrykningen blev han mellem Edessa og Carræ dræbt af Prætorianpræfekten Opilius Macrinus (8. Apr. 217). C.'s hele Regering udfyldtes af Henrettelser og Konfiskationer, hvorved han skaffede sig Midler til at beholde Hærens Yndest, og ogsaa den af ham udstedte vigtige Lov, hvorved den romerske Borgerret tildeltes alle fri Indbyggere af Riget, hænger sammen med hans Finansstyrelse; Provinserne kom derved foruden deres tidligere Ydelser tillige til at betale de for de romerske Borgere særlige Skatter, men denne Forholdsregel danner dog den naturlige Konsekvens af de foregaaende Kejseres Politik, der gik ud paa at udjævne Uligheden mellem Hovedstaden og Provinserne. Ligesom Faderen var ogsaa C. meget byggelysten, og han opførte især de pragtfulde Bade (Termer), hvis Ruiner endnu høre til de mest fremtrædende i Rom. *Kr. E.*

Caracâlu, By i Rumænien, Kreds Romanati, paa det lille Valaki's Lavslette, har (1890) 10,915 Indb. og 11 Kirker. 1599 fandt her et Slag Sted mellem den rumænske Fyrste Michael og Tyrkerne.

Caracâra (*Polyborus tharus*) se Aadselørn.

Carácas (Bahia C), Bugt ved Kysten af den sydamerikanske Stat Ecuador, danner en sikker Havn. Ved Floden C.'s eller Chono's Udløb er den 10 M. dyb.

Carácas, Hovedstad i den sydamerikanske Republik Venezuela og i Forbundsdistriktet C, (117 □ Km., 89,133 Indb.), ligger under ca 10^0 31' n. Br. og 67^0 v.L. f. Grw., 920 M. højt i en Bjærgdal bag den venezuelanske Kystkæde (Caribiske Bjærge), fjernet ca. 12 Km. fra Antillerhavet og Havnebyen La Guayra; Indb. (1891) 72,429. C.-Dalen, der gennemstrømmes af den lille Guaire-Flod, er mod Nord indfattet af den altbeherskende, mægtige Kystkæde, som just tæt N. 0. f. Byen naar sine største Højder i de indtil Skovgrænsen rækkende Toppe, Naiguatå og Silla de C., 2,801 M., der rejse sig brat af Antillerhavet; mod Syd er Dalen, der i Alm. skraaner fra Nord mod Syd og fra Vest mod Øst, begrænset af lavere Forhøjder, og skønt den med sine talrige Smaabyer (Antimano, La Vega, Dos Caminos, Petare etc.) og Lunde, sine Hacienda'er, friskgrønne Enge og lyse Sukkermarker som Helhed gør et ret blomstrende Indtryk, er C.'s nærmeste Omegn dog lidet tiltalende og især i Tørtiden et støvet, solbrændt, vegetationsiattigt Land. Tilmed have Kystkædens Sydskraaninger kun en lav Vegetation af Græs og Urter (medens de mod Havet vendende Nordskrænter derimod, især i de højere Egne, ere dækkede af frodige Skove). Temperaturen er her (i Sierra temperata) mildnet ved Højden. Den aarlige Middeltemp. er ca. $21,8^0$, Jan. ca. 20,3, Maj ca. 23,3. Den aarlige Regnmængde er ca. 80 Cm., de tørreste Maaneder ere Decbr.—April (Marts 7 Cm.), de fugtigste Juni—Juli og Septbr.—Oktbr. Klimaet maa efter Omstændighederne siges at være ret sundt, men selv den gule Feber aflægger dog lejlighedsvis et Besøg.

En kostbar Bjærgbane slynger sig, langs Afgrunde og gennem Tunneler, fra La Guayra op ad Kystkædens Nordskraaninger, og gennem Catia-Passet (ca. 950 M.) N. V. f. Byen ned i C. Dalen; men skønt Jærnbaneanlæg ogsaa ere førte videre herfra mod Syd, og i en ikke fjern Fremtid ville blive fortsatte mod Vest til Valencia, er C.'s Beliggenhed, som Hovedstad betragtet, ingenlunde heldig. Byen er fjernet fra Landets egentlige Tyngdepunkt, der ligger mere mod Vest, Naturforholdene vanskeliggøre Forbindelsen til alle Sider, og Havnen ved La Guayra lider tilmed af væsentlige Mangler og kan i ingen Henseende maale sig med f. Eks. Puerto Cabellos's, længere mod Vest. Ikke des mindre har C. dog en betydelig Handel med venezuelanske Frembringelser, især Kaffe og Kakao, der udskibes over La Guayra, for en stor Del til Hamburg. — Byens Udstrækning er betydelig, dens Fysiognomi det sædvanlig spansk-amerikanske.. De skyggeløse, øde, slet brolagte Gader, der skære hinanden under rette Vinkler, ere uendelig monotone; de prunkløse, enetages, smalle, men dybe Huse ligne alle hinanden med deres ofte grelt farvede Forsider og tilgitrede Vinduesaabninger. Livet koncentrerer sig omkring den indre Gaard (»Patio«), der i velhavende Huse ofte er omdannet til en fortryllende Blomsterhave. C. er rig paa offentlige Bygninger. Centret (ogsaa for Folkelivet) er Plaza Bolivar med Præsidentens Palæ (»Casa Armarilla«, det gule Hus), Katedralen, Ærkebiskoppens Palæ og en Rytterstatue af Simon Bolivar. Endvidere findes et i gotisk Stil opført Universitet med Bibliotek og Nationalmuseum, Palacio federal, to Teatre, Panteon med Bolivar's Grav og talrige, ret uanselige Kirker. Paa Calvariebjærget smukke offentlige Anlæg. C. er Sædet for Regeringen, den øverste Domstol og Nationalkongressen.

Byen, der er grundet af Diego Lozada 1567 under Navn af Santiago de Leon de C, kan, trods sin hyppige Deltagelse i disse Egnes bevægede Historie især under Uafhængighedskrigene, trods Jordskælv, Epidemier og fremmedes Angreb (Englænderne 1595), dog opvise en i det hele jævnt fremadskridende Udvikling. Den blev allerede i den spanske Tid Hovedstaden i Generalkapitanatet C. og bibeholdtes som Hovedstad i Republikken Venezuela. Egnen om C. og Byen selv ere til Tider blevne haardt hjemsøgte af de i Nordvenezuela hyppige Jordskælv. C. er især bleven rystet 1644, 1770 og 1782; af det store Jordskælv 26. Marts 1812, der ødelagde over Halvdelen af Byen, har Alex. v. Humboldt givet en klassisk Skildring. (Litt.: W. Sievers, »Venezuela« [Hamburg 1888]). *H. L.*

Caracci se Carracci.

Caraccioli [karat'tšoli], berømt neapolitansk Familie af græsk Oprindelse. Af dens Medlemmer kunne gennem Tidernes Løb fremhæves Gian ni C, der som Dronning Johanne II's Sekretær og Yndling, Konnetabel, Storsenechal m. m. tyranniserede Folket 1416—32, indtil han dræbtes af nogle sammensvorne; endvidere Roberto C. (»de Licio«), hvis Navnkundighed er af en anden Slags, idet han, der var Biskop i Lecce samt Prædikant i Minoriterordenen og levede 1425 — 75, vandt stor

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Anseelse som Forfatter af Prædikener og andre teologiske Skrifter (hans Værker ere udgivne bl. a. i Venezia 1490, 3 Bd. i Folio). Marino C, Kardinal og Diplomat (1469—1538), Biskop af Catania, sendtes af Pave Leo X til Tyskland for at faa Kurfyrsten af Sachsen til at udlevere Luther til ham; 1529 førte han Fredsunderhandlinger med Milano i Karl V's Navn, og efter den sidste milanesiske Hertugs Død fungerede han som Statholder i hans Land. — Jean Antoine C, født i Beg. af 16. Aarh., død 1569, levede, som Fornavnene antyde, i Frankrig; han var Søn af Giovanni C. (1480—1550), der var gaaet i fransk Tjeneste og bleven Marskal af Frankrig under Frants I. Som Biskop af Troyes førte han et noget verdsligt Liv og viste tillige stærk Sympati for Reformationen, hvis Førere, Calvin og Théod. de Bèze, han omgikkes. C. deltog som en af de katolske Bisper i den bekendte Sammenkomst i Poissy, men optraadte meget selvstændig, og da han kom hjem derfra, lod han sig ordinere som reformert Biskop, blev saa afsat og levede de sidste Aar af sit Liv under Navnet Fyrste af Melfi. — Domenico C, født i Napoli 1715, død smst. 1789, en begavet og vittig Mand, 1780 Vicekonge paa Sicilien, 1786 Udenrigsminister, var som Gesandt i Frankrig en god Ven af Encyklopædisterne; i den bekendte musikalske Strid mellem Gluckisterne og Piccinisterne holdt han med Italieneren Piccini. En samtidig fransk Litterat, Louis Antoine de G, af ringe Betydning, er undertiden bleven forvekslet med ham. — Francesco C, neapolitansk Admiral og Patriot (1752—99), udmærkede sig allerede tidlig ved Bedrifter til Søs. 1798 var han med at eskortere den flygtende neapolitanske Kongefamilie til Palermo og overgik dengang selve Nelson i Sømandskunst, hvilket lagde Grunden hos den engelske Søhelt til et dødeligt Had mod ham. Kort Tid efter traadte han i den nyoprettede parthenopæiske Republiks Tjeneste, blev dens Krigsminister og Admiral og kæmpede tappert mod Englænderne og Kardinal Ruffo's Tropper. Efter Napoli's Kapitulation fik Nelson, paa Opfordring af sin Elskerinde, Emma Hamilton (denne var atter paavirket af Dronningen af Napoli), ham udleveret, under det Paaskud, at han vilde frelse den tapre Mands Liv. Men da han havde faaet C. i sin Magt, lod han ham hænge i en Raa paa C.'s eget Admiralskib »Minerva« og derpaa kaste i Havet. Dette er en hæslig Plet i Nelson's Historie. Liget svømmede ind mod Kongens Skib, da han begav sig til sin Hovedstad; han befalede da, at det skulde begraves i en lille Kirke paa Kajen Santa Lucia. *E. G.*

Caracōles, By i den chilenske Provins Antofagasta, forbunden med Staden Antofagasta ved en Jærnbane, opstaaet ved Opdagelsen af Sølvminer 1870 i den dengang til Bolivia hørende Ørken Atacama. C. ligger 2,865 M. o. H. og har (1885) ca. 2,300 Indb. *S. B. T.*

Caracolit, et farveløst, tilsyneladende heksagonalt Mineral. der bestaar af Svovlsyre, Blyilte, Natron, Klor og Vand; det optræder som Forvitringsprodukt af naturlige Blyforbindelser paa flere Steder i Chile. *N. V. U.*

Caractăcus se Caratacus.

Caradoclagene ere en særskilt Underetage i den engelske Undersilurformations Lag. De bestaa hovedsagelig af Sandsten og Kvartsitter med indlejrede Lerskifre og Kalkstene. Lagene kunne have 600 M.'s Mægtighed og indeholde mange Forsteninger, navnlig af *Orthis-*, *Trinucleus-* og *Cystoidee*-Arter. *K. R.*

Caradózzo, italiensk Guldsmed, se Foppa.

Caraå(f)fa, neapolitansk Slægt. Giovanni Pietro C. valgtes til Pave under Navn af Poul IV (1555—59). Dennes Nevø Carlo (1517—61) var gejstlig af Livsstilling, men meget verdslig i sit Liv. Efter nogle Aars Krigstjeneste kom han til at nyde godt af Onklens Nepotisme og blev Kardinal; ved Ligaen med Henrik II af Frankrig mod Spanien spillede han en væsentlig Rolle, men drev snart i Smug forræderske Underhandlinger med Filip II og berigede sig desuden umaadelig. Endelig styrtedes han af selve sin Onkel tillige med sine to Brødre, og efter Konklavet 1559, hvor Pius IV valgtes, arresteredes han og henrettedes med sin ene Broder. — Antonio C, død 9. Marts 1693 i Wien, var i østerrigsk Tjeneste fra 1665 og naaede en Feltmarskals Rang. 1683 var han med til at undsætte Wien, 1686 til at indtage Ofen. Mod de ungarske Rebeller (Tokoly's Tilhængere) var han meget haard og holdt 1687 en Blodret, som foranledigede hans Tilbagekaldelse; dog udnævntes han siden til Guvernør i Siebenbiirgen og Ridder af den gyldne Vlies. En Tid kæmpede han mod Frankrig mider Karl af Lothringen. — Ettore C. di Ruvo, neapolitansk Patriot (1769—99), sluttede sig til den franske Revolutions Ideer og blev sat i Fængsel i Sant' Elmo 1795, men flygtede ved en Officersdatters Hjælp til Milano. Med Franskmændene kom han igen til Napoli 1799 og viste sig nu lige saa ædelmodig som tapper i Krigen; men efter Stadens Fald blev han svigefuldt fangen og henrettet. Han døde med stort Mod. (Litt.: A. Reumont, »Die C. von Maddaloni« [Berlin 1851, 2 Bd.], — denne nu uddøde Maddaloni-Gren af Slægten havde Del i Masaniello's Opstand —; G. Duruy, *Le cardinal Carlo C.* [Paris 1882]; R. Caraffa d'Andria, *Ettore C., conte di Ruvo* [Rom 1886]). *E. G.*

Caråfa, Michele Enrico, italiensk Operakomponist (1787—1872). Han tilhørte en gammel adelig Familie og blev som Følge deraf Officer, medens hans Hovedinteresse dog var Musikken, hvilken han havde dyrket fra Barndommen af, til Dels under Cherubini's Vejledning. C. tog Del i de Napoleon'ske Krige og gjorde saaledes som Murat's Adjutant det russiske Felttog med. Efter Napoleon's Fald helligede han sig helt til Komposition og skrev for forskellige italienske Scener samt for Wien og Paris en Del Operaer, der gjorde hans Navn bekendt. I sidstnævnte By tog C. 1827 fast Ophold og komponerede endnu en Række Operaer, blandt hvilke den, der maa betragtes som hans betydeligste, Masaniello (1828). C. opnaaede efterhaanden at blive Medlem af Akademiet og Professor ved Musikkonservatoriet. Han hører til den ældre italienske Skole, hans Operaer ere uden dybere Værd, men i sin Tid var dog C.'s Musik meget yndet paa Grund af dens Melodiøsitet og Simpelhed. *W. B.*

Carafe se Karaffel.

Carafon [karafō'] (fr.), Vinkøler; lille Flaske (Kvartflaske).

Caragāna Lam., Slægt af Ærteblomstrede

(Astragelgruppen), Buske eller Træer med ligefinnede Blade, der oftest ere sammentrængte i korte Skud; Midtribben ender i en Torn og bliver staaende efter Smaabladenes Fald; ogsaa Akselbladene kunne være omdannede til Torne. De gule, undertiden lyserøde Blomster sidde enkeltvis eller i langstilkede og faablomstrede Skærme. Bælgen er lang, trind og spids. Ca. 20 Arter fra Mellemasien og Kina. Flere Arter dyrkes i nordiske Haver; *C. arborescens* Lam. gaar i Norge indtil 70°. *A. M.*

C. ere Frilandsbuske. *C. arborescens* bliver indtil 5 M. høj; Varieteten *C. a. pendula* har en smuk hængende Vækst og egner sig særlig til Plantning ved Vandpartier. *C. microphylla* ligner foregaaende, men bliver kun indtil 1 M. høj og har mindre Blade. *C. frutescens* bliver 2 M. Da de nævnte Arter godt taale Skygge, egne de sig til Underplantning; de blomstre i Løbet af Forsommeren. Formeringen sker ved Frø; af Varieteten *C, a. pendula* ved Podning paa Stammer af *C. arborescens.* *L. H.*

Caragate se Tillandsiatrævler.

Caraglio [kara'ljo], By i Norditalien, Provins Cuneo, med (1881) 3,016 Indb.

Caraglio [kara'ljo], Giovanni Jacopo, italiensk Kobberstikker, født i Verona ca. 1500, død i Parma 1570, kom tidlig til Rom, hvor han rimeligvis uddannedes under Marc Anton; C. var en dygtig Tegner, men paavirkedes stærkt af Parmegianino's overfladiske Kunst, der forflygtigede hans Tegne- og Stikkemaade. Af *C.'s* 65 Blade ere de færreste efter Rafael og hans Skole, som »Æneas og Anchises«, »Hellig Familie«, »Guderne i Olymp«, de fleste efter Parmegianino, Rosso, Primaticcio og lignende Mestere (»Hyrdernes Tilbedelse«, »Maria's Trolovelse«, »St. Peter's og St. Paulus's Martyrdød«, alle efter Parmegianino). C. var en dygtig Medaillør og Gemmeskærer, og som Arkitekt kaldtes han 1539 til Sigismund I af Polen, hvor han virkede i 20 Aar og tjente en stor Formue. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn ejer 40 af C.'s Stik. *A. Ls.*

Cara insula se Øm Kloster.

Carajūru, Caracura, et rødt Farvestof, der ligner Chica (s. d.) og faas fra Para i Brasilien. Det er et rødt, i Vand uopløseligt, i Alkalier opløseligt Pulver, der finder ringe Anvendelse til Farvning af Bomuld (brunrødt med en violet Tone). *K. M.*

Caraka [tscha-], berømt indisk medicinsk Forfatter, efter nogle en Inkarnation af Slangen Cesha (s. d.), oversat paa Arabisk allerede i 8. Aarh. e. Chr.; hans Værker (C.-samhitā, en medicinsk Encyklopædi baseret paa ældre Værker) udgives bl. a. af Abinash Chandra Kaviratna med Cakrapāṇidatta's Kommentar og oversættes paa Engelsk af samme [Kalkutta 1890 ff.] med en Mængde oplysende Anmærkninger; det er af overordentlig Vigtighed navnlig for Medicinens Historie. *S. S.*

Carāpa Aubl., Slægt af *Meliaceae*, høje Træer med uligefinnede Blade og tætte Blomsterstande i Hjørnerne af disse; Blomsterne ere uanselige; Frugten stenfrugtagtig. 3 eller 4 Arter i tropiske Egne af den gamle og ny Verden. *C. guianensis* Aubl. vokser i Brasilien og Guayna; af dens Frø faas Carapaolie (s. d.). Veddet anvendes ved Skibsbygning og til Snedkerarbejde. *A. M.*

Carapaolie, Crab-, Andirobaolie, Tulucunafedt, faas af Frøene af *Carapa guianensis* og *moluccencis*, af hvilke førstnævnte indeholde 50—70, sidstnævnte 40—50 p. Ct. Olie. Denne vindes ved Udkogning med Vand af de knuste Frø, er svagt gullig og smelter ved ca. 25°. Ved Presning kan den skilles i to Dele, af hvilke den ene smelter ved ca. 10°, den anden ved 40—50°. C., der forsæbes meget let, benyttes til Sæbefabrikation, navnlig i England og Frankrig, som baade importere Olien og Frøene. *K. M.*

Carapélla, Flod i Syditalien, Provins Foggia, udspringer paa Apenninerne, løber mod Nordøst, optager Afløbet af Lago di Salpi, forener sig med Cervaro og udmunder efter et 100 Km. langt Løb i Manfredoniabugten.

Carascösa, Michele Baron, neapolitansk General, født 1780. Han deltog som Bataillonschef under Josef Napoleon i Krigen i Spanien. Under Murat forfremmedes han til General og kæmpede 1814 mod Franskmændene som Divisionsgeneral i den østerrigsk-neapolitanske Hær. 1815 maatte han efter Neapolitanernes Nederlag ved Tolentino som øverstbefalende for Hæren undertegne Militærkonventionen i Casa Lanza. Det lykkedes ikke C. at undertrykke Opstanden i Napoli 1820, og han overtog Posten som Krigsminister i den ny konstitutionelle Regering. Ved Østerrigernes Indrykning søgte han at spærre dem Vejen til Napoli, hvilket paa Grund af Hærens Opløsning ikke lykkedes ham. Efter Revolutionens Undertrykkelse dømtes han til Døden, men flygtede til Spanien og derfra til England, hvor han døde. *B. P. B.*

Carassius vulgāris, Karusse, se Karper.

Caratācus (Caractacus), Konge over Silurerne i Britannien, død 54, var i Kejser Claudius's Tid en frygtet Modstander af Romerne; overvundet at Proprætoren P. Ostorius blev han ført til Rom, men benaadet af Kejseren (51 e. Chr.). Han var derefter Romernes Forbundsfælle indtil sin Død. *Kr. E.*

Caraucho *(Polyborus tharus)* se Aadselørn.

Carausius, M. Aurelius Valerius, romersk Feltherre under Diokletian, død 293, lod sig 287 e. Chr. udraabe til Kejser af Hæren i Britannien. Det lykkedes ham at forsvare sin Uafhængighed i Kampen mod Diokletian's Medkejser, Maximiam, der endog maatte anerkende ham som Augustus (291); den ny Cæsar Constantius rustede sig dog til en Krig mod C, da denne blev myrdet af sin Gardepræfekt, Allectus, der derefter 296 bukkede under i Kampen mod Constantius. *Kr. E.*

Caravāca, By i det sydøstlige Spanien, Provins Murcia, ved Segura's Biflod af samme Navn, ligger i en vinrig Egn (Rødvin); har et gammelt Slot og (1887) 15,100 Indb., der drive Industri i Papir, Sæbe, Vin, Brændevin, Læder, Uldvarer og Olie. I Nærheden findes Marmorbrud og romerske Ruiner. *H. W.*

CaravaggiO [karavad'dżo], By i Norditalien, Provins Bergamo, mellem Floderne Serio og Adda, har en berømt Valfartskirke, L'apparizione della Madonna (bygget af Tibaldi), og (1881) 6,920 Indb. C. er mærkelig som Fødested for de under Navnet da Caravaggio bekendte Malere (Polidoro Caldara og Michele Angelo Amerighi) saavel som ved det der stedfundne Slag mellem de sejrrige Milanesere under Frants Sforza og Venetianerne 15. Septbr. 1448. *C. A.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Caravaggio [karavad'dżo], Michele Angelo Amerighi da C., italiensk Maler af stærkt naturalistisk Retning, født 1569 i C. i Lombardiet, død 1609, af ringe Herkomst, uddannede sig først autodidaktisk, men studerede derpaa i Milano og Venezia og kom endelig til Rom. Her traadte han straks i den skarpeste Opposition til den herskende marvløse, overfladisk-ideale Retning; han stiller sin djærvt realistiske Opfattelse og sin stundom næsten for djærve realistiske Udførelse imod Carracci'ernes og deres Efterfølgeres eklektiske Idealisme og fordrer »Naturens« Ret lige over for det skønne respekteret. Vel undgaar han ikke i sine Arbejder mange Gange, under sin realistiske Stræben, at give os endog temmelig uskønne Ting som »Natur«, men som Regel ere desuagtet hans Billeder af stærk Virkning; han belyser sine Figurer skarpt i de fremtrædende Partier for saa fra dem gennem et dygtig behandlet *clair-obscur* at naa til dybe, kraftige Skygger og mørke, næsten sorte Baggrunde, fra hvilke Skikkelserne springe frem med overordentlig Styrke. Men denne ny Malemaade mødte heftig Modstand i Rom's Kunstnerkredse; C, som var hidsig, stridbar og fremfusende, fik mange Fjender, blandt dem Cavaliere d'Arpino, hvem C. udfordrede til Duel (1605), men af hvem han mødte et haanligt Afslag. C. gik nu til Malta, hvor han til Konventualkirkens Bedesal malede en fortræffelig »Johannes'es Halshuggelse« og som Belønning blev optagen i Johanniterordenen. Snart efter bragte hans Voldsomhed og ustyrlige Sind ham dog i Riddernes Fængsel; han flygtede herfra, kom til Napoli, vandrede derfra ad Rom til og faldt i Nær-« heden af denne By i Hænderne paa raa Krigsmænd, som tilredte ham saa ilde, at han kort efter døde i Rom af sine Saar (efter andre af Feber). Af hans talrige Værker kunne nævnes hans »Falskspillere«, — et Motiv, han oftere kom tilbage til — (i Pal. Sciarra i Rom, i Dresden, ogsaa i Kbhvn.), »Lutspillerinden« (Lichtenstein'ske Galeri, Wien), »Koncerten« (Louvre), »Cupido« (Berlin); af hans religiøse Billeder, der ligeledes ere djærvt realistisk behandlede, først og fremmest hans Hovedværk: »Christi Gravlæggelse« (Vatikanet), det kolossale Billede »Madonna med Rosenkransene«, »Christi Hudflettelse«, »David med Goliat's Hoved« o. fl. (Wien), »Christus og Disciplene i Emaus« (Louvre), »Den hellige Katarinas Trolovelse« (Napoli) o. s. v. Hans berømteste Portrætmaleri er Billedet af Malteserstormesteren, Adolphe de Vignacourt (Louvre); af hans Fresker maa nævnes det mægtige Vægmaleri i San Luigi de' Francesi i Rom. *F. J. M.*

Caravaggio [karavad'dzo], P. se Caldara, P.

Caravellas [karave'ljas], Søstad i den brasilianske Provins Bahia, ved Floden af samme Navn, 8 Km. oven for dens Munding, har en fortræffelig Havn, Udførsel af Fisk, Tran, Kokosnødder og Kaffe og 4,000 Indb. En Jærnbane forbinder C. med det indre af Landet.

Carayon [karæjo'J, Auguste, Jesuit og fransk Historiker, født i Saumur 1813, død i Poitiers 1874. C.'s Navn som Historiker er knyttet til betydningsfulde Værker om Jesuiterordenen, hvoriblandt særlig kunne fremhæves: »Documents inédits concernant la Compagnie de Jésus« [Poitiers 1863—75, 18 Bd.], »Bibliographie historique de la Compagnie de Jésus« [Paris 1864], der er en Katalog over alle de Bøger, som ere skrevne om eller berøre Jesuiterordenen, »Etablissement de la Compagnie de Jésus à Brest par Louis XIV« [Paris 1865], »Première Mission de Jésuites au Canada« [Paris 1864]. *L. M.*

Carbállo [-ljo], Bañosdo, By i det nordvestlige Spanien, Provins Coruña, nær ved Kysten, har (1887) 11,400 Indb. og meget besøgte varme Mineralkilder (29—34°).

CarbO se Skarv.

Carbo, Tilnavn for den romerske Slægt Papirius, (s. d.).

Carbolineum, en Imprægneringsvædske for Træ til Beskyttelse mod Forraadnelse og Angreb af Dyr, bestaar hovedsagelig af Kreosotolic og forskellige Slags Tjære, undertiden med Tilsætning af Klorzink o. l. *K. M.*

Carbon, Carbonado, se Diamant.

Carbonåra di Bāri, By i Syditalien, Provins Bari delle Puglie, har (1881) 6,036 Indb.

Carbonāri (d. e. Kulsviere), Navnet paa et hemmeligt politisk Selskab i Syditalien, som dannedes omtr. 1810 og senere bredte sig over det øvrige Italien, men efter Revolutionsforsøgene 1820—21 blev voldsomt undertrykt. Der synes dog allerede 1799 at have været en lignende Organisation. C.'s Formaal var Italiens Enhed og Uafhængighed af udenlandske Magter, medens politisk Frihed kun stod i anden Række. Oprindelig var Selskabet rettet mod Franskmændene, som dengang vare Herrer i Italien, men efter 1814 mod Østerrig og de reaktionære Regeringer, som vare dets Forbundsfæller. Det havde sin Hovedstyrke i den velhavende Klasse, talte mange Embedsmænd og Officerer, ja selv Præster i sin Midte og naaede til sidst et Medlemstal af 300,000 (efter en anden Opgivelse endog 642,000); under Canosa's Forfølgelse af C. 1816 kom dog ogsaa mange slettere Elementer med. I sin Ordning og ydre Former lignede C. Frimurerne og tillagde sig ogsaa ligesom disse en langt højere Alder; de vare delte i tre Klasser (Lærlinger, Mestere og Stormestere), optoges under hemmelighedsfulde Ceremonier og forpligtedes med Ed til blind Lydighed under Lederne; Brud paa Løftet truedes med Dødsstraf. Ogsaa brugte de indbyrdes mystiske Talemaader, som kun forstodes af de indviede Medlemmer. Alle Selskabets Indretninger fik Navne, hentede fra Kulsvierlivet: den enkelte Afdeling kaldtes »Salgsstedet« (*vendita*) og dens Samlingssted »Hytten« (*baracca*), medens Omverdenen kaldtes »Skoven«, der skulde renses for »Ulvene« (d. v. s. Tyrannerne). De enkelte Afdelinger stode ikke i indbyrdes Forbindelse, men samledes efter Landskaber; i Spidsen stod et hemmelig Raad, hvis Sammensætning ikke var kendt af Medlemmerne, men hvis Bud bragtes Afdelingerne gennem Mænd af de højere Grader. C.'s oprindelige Leder ska have været en Officer, Capobianco, som blev fangen ved Forræderi og henrettet. Senere hørte Brødrene Pepe og Colletta dertil; ogsaa Prins Louis Napoleon (Napoleon III) skal i sin Ungdom have været Medlem. Under Revolutionen i Napoli 1820 spillede C. en fremragende Rolle: Kongehuset og Hoffet bare da deres Farver (rød-sort-blaa), rigtignok kun for siden at forraade deres Sag og forfølge dem. — Efter C.'s Forbillede dannedes omtr. 1820 et fransk *Charbonnerie* paa Grundlag af de tidligere hemmelige Selskaber. Bazard var Hovedmanden for dets Ordning i »vente«'r, men Lafayette var den egent-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

lige Ledere, og mange frisindede Politikere hørte dertil; de fleste Opstandsforsøg 1821—22 udgik derfra. Efter 1830 dannedes et nyt fransk Samfund under Buonaroti, som gik ud paa at oprette en demokratisk Republik; men dermed brast Forbindelsen med de italienske C, der holdt fast ved det nationale Formaal og derfor snart gik op i »det unge Italien« under Mazzini. De franske C. ophørte omtrent 1840. *E. E.*

Carbondale [ka!ebånde.il], 1) By i den nordamerikanske Stat Pennsylvania, ved Lackawanna, N. 0. f. Harrisburg, med rige Kulgruber og (1890) 10,800 Indb. 2) By i den sydlige Del af den nordamerikanske Stat Illinois, har livlig Handel med Tobak og Bomuld og (1890) 2,400 Indb. C. er Sædet for et 1874 aabnet Normaluniversitet.

Carbonetti, de meget mørktfarvede, mindre værdifulde Koraller.

Carboněum d. s. s. Kulstof.

Carbonianum edictum, et prætorisk Edikt i Romerretten, ifølge hvilket Afgørelsen af en Strid om, hvorvidt en umyndig var Barn af en afdød og som Følge deraf arveberettiget, udsattes, til Barnet blev myndigt. *E. T.*

Carbuncŭlus, Karbunkel, d. s. s. Anthrax, se Brandbyld.

Carcagente [karkaχe'nte], By i det østlige Spanien, Provins Valencia, i Nærheden af Jucar, har (1887) 12,500 Indb., som drive Industri i Klæde og Silke; Taarne fra Maurertiden. Omegnen er et af utallige Kanaler gennemskaaret Landskab, der frembringer Ris, Hvede og Sydfrugter.

Carcano, Filippo, italiensk Maler, født 1840 i Milano, paa hvis Akademi han modtog sin kunstneriske Undervisning (under Hayez). Medens han i Begyndelsen sluttede sig til den romantiske Retning, har han mere og mere — i sine Landskaber med Staffage — vendt sig mod en djærv Virkelighedsskildring med stærk og effektfuld Lysvirkning, en Bestræbelse, der har gjort ham til Grundlæggeren af den moderne naturalistiske Skole i Milano. *A. Hk.*

Carcăno, Giulio, italiensk Digter, født i Milano 7. Aug. 1812, død 30. Aug. 1884 ved Lago Maggiore. Som saa mange andre af 19. Aarh.'s italienske Litterater deltog han i Opstanden 1848 mod Østerrigerne, blev landflygtig efter dens Underkuelse og kom først hjem 1859, da han blev Professor i Æstetik i sin Fødeby. Hans Digtning er romantisk og idyllisk, med stærkt religiøst Anstrøg. Særlig yndet blev Fortællingen »Angiola Maria« [1839]; ogsaa Romanen »Damiano, storia d'una povera famiglia« [1851] fik en ikke ringe Læsekreds. Nævnes kunne fremdeles »Dodici novelle« [1856], »Racconti campagnuoli« [1869] og »Racconti popolari« [1871]. Et Bind Digte udgav C. 1840, siden »Poesie varie edite ed inedite« [Firenze 1869—70, 2 Bd.]. Hans udvalgte Værker udkom i Firenze 1861—70 [4 Bd.] og efter hans Død en Samling Breve af ham [Milano 1887]. Han har ogsaa oversat Shakespeare's dramatiske Arbejder [Milano 1875—82, 12 Bd.]. *E. G.*

Carcasse [karka's], to over Kryds lagte Jærnringe omgivne af en Sejlsdugspose fyldt med Brandsats og forskellige Projektiler. Brugtes tidligere som Brandprojektil og udskødes da af Morterer. *C. L. W.*

Carcassonne [karkaså'n], By i det sydlige Frankrig, Departement Aude, Hovedstad i Arrondissement C., beliggende ca. 90 Km. S. 0. f. Toulouse ved Aude og Canal du Midi og altsaa ved den gamle historiske Vej mellem Middelhavet og Garonnedalen, hvorfor den ogsaa fra gammel Tid har haft strategisk Betydning, har (1891) 25,300 (med Kommune 28,200) Indb. C. deles ved Aude i den gamle, middelalderlig byggede øvre By, Cité, paa Flodens højre Bred, særlig interessant ved sine mange gamle Bygninger og sine Fæstningsværker, som med sine 10 Enceinter og 50 Taarne give et Billede af Befæstningskunsten lige fra 6. til 14. Aarh., og den nedre, paa den venstre Bred anlagte og stærkest befolkede By, der først blev anlagt i 14. Aarh. og er omgiven af smukke Promenader; de to Dele ere forbundne ved to Broer (Pont vieux og Pont neuf). De mest fremragende Bygninger ere Slottet, Bispetaarnet og Kirken St. Nazaire (fra 11. Aarh.), med interessante Glasmalerier og Gravmæler, i den øvre, og Kirkerne St. Michel og St. Vincent (fra 14. Aarh.) samt Raadhuset, Justitspaladset og Torvehallerne i den nedre By. I den sidste Tid ere Fæstningsværkerne blevne fornyede, og den regnes nu for en Fæstning af 3. Rang. C., der bl. a. er Sæde for en Præfekt og en Biskop, er Garnisonsby og har en Handelsdomstol. et Lyceum, flere Lærerseminarier, et Museum og et Bibliotek (22,000 Bd.). Den ret betydelige Industri beskæftiger sig især med Klæde, Uldspinderi, Uldtæpper, Vat, Papir, Læder, Jærn- og Lervarer; dens Beliggenhed gør den dog endnu vigtigere som Handelsby; de vigtigste Handelsvarer ere Vin, Alkohol, Korn og andre af Omegnens Landbrugsprodukter. — C, Oldtidens Carcaso, er maaske af iberisk Oprindelse og var allerede, til Dels paa Grund af sin strategiske Betydning, en vigtig By paa Cæsar's Tid. I Middelalderen var C. stærkt omstridt, var efterhaanden i Vestgoternes og Arabernes Besiddelse, indtil Pepin den Lille erobrede den 759, og led meget, saaledes under Albigenserkrigene; ogsaa i Hundredaarskrigen fik den Krigens Rædsler at føle, da Englænderne stormede den 1355. (Litt.: Fédié, *Histoire de C.* [Carcassonne 1888]). *H. W.*

Carcassonnes [karkaså'n], fine, lette, især lyse Tøjer, der væves i Carcassonne og især ere bestemte til Eksport til Orienten og Afrika.

Carcavelhos [karkave'ljos], Landsby i den portugisiske Provins Estremadura, V. f. Lissabon, i Nærheden af Tejo's Munding, ligger mellem Vinbjærge, der afgive en bekendt sød Vin.

Carcer (lat.: Fængsel), Betegnelse for det tidligere ved Skoler og Universiteter anvendte Fængsel, der idømtes for grovere Forbrydelser. Carcerarius, Fængselsvogter.

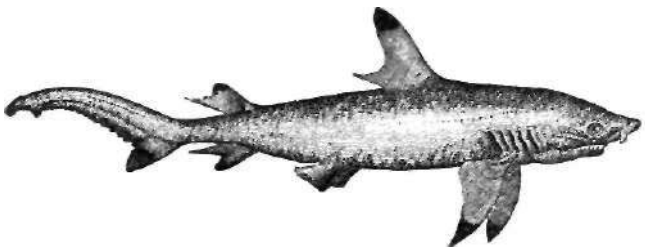
Carcĕres, de Skranker i Cirkus, hvor de til Væddeløb bestemte Spand o. s. v. bleve holdte tilbage, indtil der blev givet Tegn til at begynde. Ved akademiske Disputatser det Omraade, inden for hvilket de ordentlige eller officielle Disputatorer (eller Opponenter) sade, i Modsætning til Tilhørerpladsen, hvorfra Disputatorerne *ex auditorio* traadte frem *{disputere intra et extra c.).* *Cl. W.*

Carcer Mamertinus se Mamertinske Fængsel.

Carcharĭas se Carchariidae.

Carchariidae, Blinkhindehajernes Familie, omfatter nogle af de mest typiske Hajformer, Slægterne Carcharias, Galeocerdo og Galeus samt Ham-

merhajerne (s.d.) og Glathajerne (s. d.). C. bære alle Gatfinne og to Rygfinner, af hvilke den forreste har sin Plads foran Bugfinnernes Fæste, men Finnedolke mangle; i den nederste Øjekrog sidder det lille bevægelige Øjelaag, som man har givet Navnet Blinkhinden. Carchariasslægtens Arter, der mangle Issehuller, tilhøre fortrinsvis Tropehavene, men gaa dog saa højt imod Nord som til New Foundlands og Englands Kyster; det er smækre og slanke, spidssnudede Hajer med store, oftest randtakkede Tænder i det brede, paa Hovedets Underside siddende Gab. De naa ofte en betydelig Størrelse, indtil

Carcharias melanopterus.

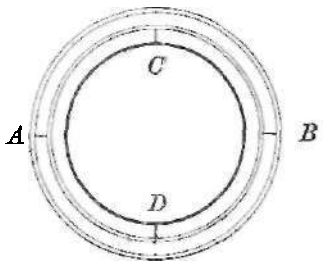
5—6 M. og derover og ere velkendte blandt søfarende og rejsende for deres Graadighed og Umættelighed. Deres Hovedføde er Fisk; men i øvrigt tage de til Takke med alle dyriske Stoffer; de følge dagevis med Skibene for at nære sig af det Affald, der kastes over Bord, men deres Glubskhed gaar langt videre, de bære ikke med Urette Navnet »Menneskeæderhajer«, de sluge ikke alene omdrivende Lig, men betænke sig end ikke paa at angribe levende badende og svømmende Mennesker. C. følges ofte af nogle Smaafisk, de saakaldte Lodsfiske, om hvilke man tidligere mente, at de ledte Hajerne paa Spor efter Bytte for selv at komme med til Gildet og opfange de Smuler, der maatte falde af til dem, medens man nu tror at vide, at de ligesom visse Sugefisk, der ogsaa følge med, endog lade sig bære af Hajerne, nære sig af disses Ekskrementer. En af de største C.-Arter bærer Navnet Blaahaj ligesom den lille nordiske *Galeus vulgaris* (se Blaahaj). Slægten *Galeocerdo* udmærker sig ved særlig store, groft takkede Tænder. *H. J. P.*

Carcharŏdon se Sildehajer.
Carcĭnus se Krabbe.
Cardamĭne se Springklap.
Cardamŏmum se Elettaria og Kardemomme.

Cardāno, Hieronimo, italiensk Læge, Filosof og Matematiker (1501—76). C. synes at have ført et meget omflakkende og udsvævende Liv. 1520 var han Dr. med. i Padova, men maatte paa Grund af sin uægte Fødsel ikke praktisere; dette tillodes ham først, da han 1535 optoges i de milanesiske Lægers Samfund. 1562—70 underviste han i Bologna. Sine sidste Aar tilbragte han i Rom, hvor han fik en Pension af Paven. C. opfordredes engang til at overtage et Professorat i Kjøbenhavn, men vægrede sig af Hensyn til Danmarks Religion og Klima. Hans vigtigste Værker ere: *Practica Arithmeticae generalis* [1539], *Artis magnae sive de regulis algebraicis liber unus* [1545], *Regula Aliza* [Basel 1570], alle tre af matematisk Indhold, medens *De subtilitate* [Nürnberg 1550] indeholder Sager fra næsten alle Videnskaber. I Værket fra 1545 meddeler C. Løsningen af den kubiske Ligning, det irreduktible Tilfælde undtaget (se Ligninger), uagtet han lige over for Tartaglia, hvem han skyldte Løsningen, ved Ed havde forpligtet sig til Tavshed. C.'s Skrifter indeholde i øvrigt mange originale og betydelige Ting, saasom Reduktionen af den fuldstændige kubiske Ligning til den, hvori den ubekendtes 2. Potens mangler, og Angivelsen af alle 3 Rødder i flere kubiske Ligninger, hvorved han maa have brugt Bortdivision af lineære Faktorer, da hans Metode ikke har kunnet anvendes paa de nævnte Ligninger, der alle gaa ind under det irreduktible Tilfælde. C. gør her opmærksom paa, at Røddernes Sum er = Koefficienten o til den ubekendtes 2. Potens, ogsaa i et Tilfælde, hvor der er lige Rødder, ligesom han antyder, at sidste Led kan dannes ved Røddernes Multiplikation. Han betragter videre negative Rødder, som han kalder *fictae*, hvad dog ogsaa tidligere Matematikere havde gjort, men er den første, der regner med imaginære Tal, nemlig med Kvadratrødder af negative Tal. Endelig finder man hos C. tilnærmet Bestemmelse ved Interpolation af Rødder i nogle Ligninger med givne Talkoefficienter. *Chr. C.*

Cardan's Regel se Ligninger.

Cardan'ske Ring, et Ophængningsapparat konstrueret af Cardano, der tjener til at hindre det ophængte Legeme fra at komme i Svingninger. Det bestaar af en cirkelformet Ring, der udvendig bærer to Tapper (*A* og *B*), som sidde diametralt modsat hinanden. Tapperne hvile i Taplejer, der ere fast forbundne med det Underlag, f. Eks. det Skib, som bærer det hele. Indvendig bærer Ringen to Taplejer, der ogsaa sidde lige over for hinanden, men saaledes, at deres Forbindelseslinie er vinkelret paa Tappernes Forbindelseslinie. I disse Taplejer hvile endelig to Tapper (6" og *D*), der ere fast forbundne med den Genstand, der skal beskyttes mod Svingninger. Er denne Genstand f. Eks. et Skibskompas, saa vil dettes Overflade kunne holde sig vandret, hvorledes end Skibet svinger, naar kun Kompasdaasens nederste Del er gjort saa tung, at Kompasset har en stærk Bestræbelse til at holde sig opret. Ved Skibets Bevægelser kan den Diameter, der gaar gennem den bevægelige Rings Tapper, vel tvinges til at antage en hvilken som helst Stilling; men da Ringen frit kan dreje sig om denne Diameter, er der intet til Hinder for, at den herpaa vinkelrette

Cardan'ske Ring.

Diameter kan holde sig vandret. Den sidste Diameter gaar gennem Kompasdaasens Tapper, og da Daasen kan dreje sig om Tappernes Forbindelseslinie, der er anbragt nær Daasens øverste Rand, vil Modvægten i Daasens Bund altid kunne holde Randen vandret. Ogsaa Skibslamper ophænges paa denne Maade. *K. S. K.*

Cardĕa (lat.), romersk Gudinde, som vogtede Husets Indgang og særlig tænktes at skærme den mod onde Aander. Ovid, der sammenblander C. med Carna (s. d.), fortæller, at hun oprindelig var en Nymfe, hvis Elskov Guden Janus nød, og hvem han til Gengæld skænkede Magt over enhver Dør (egl. Tappen [lat. *cardo*], hvorom Døren drejer sig) og Evne til at hindre Trolddom og Spøgelser i at trænge ind. *C. B.*

Cardell, Karl von, svensk Artillerioffícer, født 1764 i Pommern, død 17. Septbr. 1821 i Stockholm. C. var oprindelig i preussisk Tjeneste, men traadte 1789 over i den svenske Hær og udviklede her en overordentlig fortjenstfuld Virksomhed som Organisator af Artilleriet. Han deltog i Krigen 1813—14 i Tyskland, og ved Dennewitz bidrog hans Artilleri væsentlig til Sejren. Ved sin Død var han Generalløjtnant og Chef for Artilleriet.

Cardenal [kardønal], Peire, provençalsk Troubadour, der levede i Beg. af 13. Aarh. Han drog som vandrende Sanger fra Hof til Hof og fandt en formaaende Beskytter i Jakob I af Aragonien; i øvrigt vides meget lidt om hans Liv. Han var en virkelig Digternatur og har efterladt en talrig Række *sirventes* (s. d.), hvor han med bidende Haan revser især Gejstlighedens og Adelens Laster. *Kr. N.*

Cárdenas, Havnestad paa Nordkysten af Øen Cuba, 120 Km. 0. f. Havana, godt bygget, med et Mindesmærke for Columbus og (1887) 23,400 Indb. Efter 1844 at være bleven aabnet for den fremmede Handel udfører den nu meget Sukker.

Carderēra y Solāno, Don Valentin, spansk Maler, Arkæolog og Kunstkritiker, født i Huesca 1796, død i Madrid 1880. C. uddannedes ved Akademiet i Saragossa under B. Salesa, blev 1816 Tegner ved Generalstaben og lærte samtidig af José de Madrazo i Madrid. Efter at have tilbragt 9 Aar i Italien og Rom malede C. efter Hjemkomsten en Mængde Portrætter, historiske og religiøse Billeder, der skaffede ham fortjent Anerkendelse; 1832 blev han Medlem af Akademiet, og 1836 overdroges det ham at gøre Fortegnelse over alle i Spanien ved Klostrenes Ophævelse fremkomne Kunstværker, et Hverv, som han udførte med ualmindelig Omhu og Dygtighed. 1855 begyndte han Udgivelsen af »Iconografia española«, der udkom til 1864 med spansk og fransk Tekst og talrige Farvelitografier efter hans egne Tegninger (spanske Monumenter, Portrætter, Statuer, Gravmæler etc. fra 11.—17. Aarh.); 1865 udgav C. Tus. Martinez'es Malerbog fra Filip IV's Tid og gav senere Noter til Kobberstik efter Akademiets Malerisamling i »Cuadres selectos«, foruden at han leverede talrige Artikler til spanske og fremmede Kunsttidsskrifter. C.'s efterladte Samlinger, 70,000 Blade, erhvervedes for Nationalbiblioteket i Madrid. *A. Ls.*

Cardi, Lodovico, kaldet Cigoli, italiensk Maler og Arkitekt, født i Cigoli ved Firenze 1559, død 1613 i Rom. Uddannet i Malerkunsten under A. Allori og Santi di Tito, paavirket af A. del Sarto's, Correggio's og Baroccio's Kunst samt hjulpen frem af sine fornemme Velyndere, Storhertugerne Ferdinand I og Cosimo II af Toscana, svang han sig op til en meget anset Stilling i Firenze; herfra kaldtes han til Rom af Paven, og kort før sin Død fik han Værdigheden af Malteserridder. Hans Malerier, der udmærke sig ved dygtig Kolorit og yndefulde, smukt følte, om end lidt sødlige Skikkelser, findes fornemmelig i Uffizi i Firenze, saaledes den hellige Stefan's Martyrium; i Roms Peterskirke ses hans »Den Lammes Helbredelse«, i Louvre »Flugten til Ægypten«, i Pal. Pitti i Firenze »Den hellige Franciscus« ; et fremragende Værk er »Tobias og Engelen« i St. Petersborgs Eremitagegaleri, der ogsaa rummer andre Værker af C.; i Stockholms Nationalmuseum »Den hellige Franciscus«. Som Bygmester, Elev af Buontalenti, har han virket ved Fuldendelsen af Palazzo Pitti i Firenze, ved Opførelsen af Palazzo Ranuccini og af Palazzo Strozzi's Gaard m. m. Han har endvidere skrevet en Afhandling om de fem Søjleordener. *A. Hk.*

Cai-dia se Mave.

Cardiăca d. s. s. hjertestyrkende Midler, f. Eks. Æter, Alkohol (se Analeptika.).

Cardiff [ka!ədif] (Caer Taff, Caerdydd), Havneby i det sydlige Wales, Hovedstad i Sh. Glamorgan, 241 Km. V. f. London, tæt ved Taff's Munding i en lille Bugt fra Bristolkanalen; Floden Ely falder en Smule længere nede i samme Bugt, der kaldes C.'s eller Penarth's Red. Med Forstæderne Roath og Canton (1891) 128,900 Indb., medens den ved Aarhundredets Begyndelse kun havde 1,900 Indb. Brede, renlige Gader, et restaureret Slot, hvor Robert af Normandiet sad fangen i 20 Aar, og som nu er Markis'en af Butes Residens. College, Kunstskole, naturhistorisk Museum, Bibliotek. Byens Betydning beror paa dens umaadelige Udførsel af Jærn og Kul, i hvilken Henseende den er Nr. 1 i England. Foruden de storartede Dokanlæg ved selve Byen, der væsentlig stamme fra 1834—39 og ere byggede af Markis'en af Bute, er der anlagt Dokke paa Kystøen Barry og den 3 Km. bortliggende Penarth, med hvilken C. er forbunden ved Jærnbane og Kanal. Højvandet, der stiger indtil $11_{,4}$ M., tillader de største Skibe at gaa op til Byen. 1888 anløbes den af 15,996 Dampere med en Tonnage af $9_{,5}$ Mill. Tons, og 10,746 Sejlskibe med $2_{,7}$ Mill. Tons. Den i Byen hjemmehørende Flaade beløb sig til 237 Dampere med 166,729 Tons, og 70 Sejlere med 7,250 Tons. Den overvejende Udførsel (86 p. Ct.) bestaar i Kul, hvoraf der 1889 udførtes 9,4 Mill. Tons til en Værdi af $5_{,6}$ Mill. L. St. C.'s Kuludførsel er 1/3 af hele Englands. Industrien, navnlig i de forskellige Brancher af Jærnindustrien, er ogsaa meget betydelig. C har Forbindelse med alle Verdensdele, men Handelen gaar væsentligst paa Amerika, Rusland, Frankrig, Spanien, Tyrkiet og Australien. *C.A.*

Cardigan [ka!ədəg'n], Shire i det vestlige Wales, strækker sig langs det irske Hav (Cardiganbugten), fra Floden Dowey i Nord til Teifi i Syd, og begrænses for øvrigt af Sh. Merioneth, Montgomery, Radnor, Brecknock, Carmarthen og Pembroke. 1,794 □ Km. med (1891) 62,600 Indb., hvoraf de 95 p. Ct. endnu forstaa Walisisk. Næsten hele Shiret opfyldes af nøgne eller sparsomt med Hedeplanter bevoksede Bjærge, som i Plynlimmon naa 751

M. Alle Floderne, som Rheidol, Ystwith, Aeron, falde i Cardiganbugten. Teifi, den eneste af nogen Betydning, tilhører kun med sit øvre Løb Shiret og danner for en stor Del Grænsen mod Carmarthen og Pembroke. Agerbrug, Faareavl, Bjærgværksdrift paa Bly og Kobber (ikke paa Kul) og noget Fiskeri ere de vigtigste Erhvervskilder. Af Arealet ere 27 p. Ct. under Ploven, 36 p. Ct. bestaa af Eng- og Græsland, 3 p. Ct. af Skov. Hovedstaden er C, men den største By er Aberytswith. — Hovedstaden C. (Ceredigiawn eller Aberteifi) ligger ved Teifi, 2 Km. fra dens Munding, og 382 Km. fra London. (1891) 3,400 Indb. Laks- og Sildefiskeri, Teglværker, Pottemagerier og Maskinbyggerier. *C. A.*

Cardigan [kaːdegən], James Thomas, Jarl, britisk General, født i London 1797, død smst. 1868. Indtil sit 27. Aar var han beskæftiget med parlamentarisk Virksomhed, traadte først 1824 ind i Hæren og forfremmedes 1832 til Oberstløjtnant i Rytteriet og Chef for et Husarregiment, i hvilken Stilling han optraadte med meget stor Haardhed. 1854 fik han Kommandoen over en let Rytterbrigade, med hvilken han ved Balaklava foretog det berømte Angreb paa Russerne, hvorved næsten Halvdelen af Brigaden mistedes. Ved Tilbagekomsten til England efter Krigens Slutning udnævntes han til Generalinspektør for Rytteriet og fik 1861 Titel af Generalløjtnant. *B. P. B.*

Cardiganbugten kaldes den Del af St. Georgekanalen, som skærer sig ind paa Wales'es Vestkyst mellem Pembroke Sh. (Cardigan Head) i Syd og Carnavon Sh. (Braich-y-Pwel) i Nord; dens indre nordlige Del kaldes Tremadoc Bugten. *C. A.*

Cardinalia, Kardinaltallene, d. v. s. de hele Tal. *Chr. C.*

Cardinālis se Kardinal.

Cardinal V. Widdem, Georg, tysk Militærforfatter, er født 12. April 1841. 18 Aar gammel traadte han ind i den preussiske Hær og deltog i Felttogene 1866 og 1870—71. Han har været Lærer paa Krigsskolen i Metz, og fra 1882—87 var han Forstander for Krigsskolen i Neisse. Efter den Tid har han beklædt Posten som Bataillonskommandør i 19. Infanteriregiment og lever nu (1894) i Berlin, som Oberst uden for aktiv Tjeneste. Som Militærforfatter har han udfoldet en betydelig Virksomhed. Han har foruden mange Afhandlinger skrevet: »Handbuch fiir Truppenführung und Stabsdienst« [Gera 1881], »Die Infanterie im Gefecht allein sowie mit anderen Waffen und im kleinen Krieg« [Gera 1888], »Das Nachtgefecht im Feld- und Festungskriege« [Berlin 1889]. *B. P. B.*

Cardidla, Cardīta, Cardĭum se Hjertemuslinger.

Cardo (lat.), Dørtap, hvorom Døren drejede sig (de Gamle brugte ikke Hængsler, men foroven og forneden paa Døren selv var der en Tap, der gik i et tilsvarende Hul i Karmen og Tærskelen); ogsaa i overført Betydning om en Sags Hovedpunkt. *C. maximus* hed i den romerske Landmaaling Linien fra Nord til Syd, se Limitatio.

Cardobenedict se Cnicus.

Cardon (*Cynara Cardunculus* L.; se for øvrigt Artiskok) findes vildtvoksende i Nordafrika. Det er en Køkkenhaveplante, der, skønt fleraarig, kun dyrkes i enaarig Kultur. Bladribberne bruges i bleget Tilstand, og da Varieteten C. fra Tours udmærker sig ved særlig tykke Bladstilke, foretrækkes gerne denne. C. fordrer en meget næringsrig Jord, en fuldt solaaben Vokseplads og meget Vand i Vækstperioden. Frøet saas midt i April paa Varmebed; man lægger tre Frø i hver Potte, og af de opkomne Planter beholdes kun den kraftigste. Der maa ikke indtræde nogen Standsning i Planternes Vækst; naar de have fyldt Potten med Rødder, sættes de derfor straks i en større Potte. Godt af hærdede udplantes de unge Planter først i Juni. Forinden udgraves der med 1,25—1,50 M.'s Afstand 0,-5 M. brede og 0,50 M. dybe Grøfter, og den udgravede Jord lægges paa de mellemliggende Jordstrimler. I Bunden af Grøften lægger man et 15 — 20 Cm. tykt Lag gammel Gødning og oven paa dette et 15 Cm. tykt Lag af den udgravede Jord. I denne udplantes Planterne med 0,60 M.'s indbyrdes Afstand. Planterne komme altsaa til at staa en 15—20 Cm. under Jordoverfladen, hvad der letter den senere Hypning og tillige er heldigt af Hensyn til Vandingen Jo rigeligere man vander, desto tykkere og bedre blive Bladstilkene; i tørt og meget varmt Vejr i Juli og August kan man godt hver anden Dag give hver Plante en stor Kande Vand; en gentagen Vanding med Gødningvand er ligeledes at anbefale. Først i September kan Blegningen begynde, man fjerner alle Sideskud og vedhængende Blade, binder de indre Blade tæt sammen med en Halmsime, saa at kun Bladspidserne ere fri, og hypper dernæst Jord op om Planterne. Naar Frosten indtræder, opgraves Planterne og indslaas i en tør og mørk Kælder, hvor de jævnlig efterses for at fjerne, hvad der begynder at raadne. *L. H.*

Cardon, Johan Elias, svensk Tegner og Litograf, født i Stockholm 1802, død 1878, lærte først Kobberstikket hos Forssell (1819) og gik samtidig paa Malerakademiet; 1829 fik han Stipendium som Gravør for at studere Litografien i Paris og Miinchen, og ved sin Hjemkomst (1834) fremlagde han flere Blade, der langt overgik tidligere svenske Litografers Arbejder, saalcdes »Et Osteri i Rom«, »Kristi Gravlæggelse«, »Spanske Flygtninge«. 1835 grundede C. sammen med A. M. Spong et litografisk Atelier i Stockholm, hvorfra udgik en Række dygtige Arbejder, de bedste udførte af ham selv. 1843 blev han Medlem af det svenske Akademi. *A. Ls.*

Cardōna, By i det nordøstlige Spanien, Provins Barcelona (Katalonien), i 436 M.'s Højde, paa højre Bred af Cardoner, en Biflod til Llobregat, har et stærkt Kastel, (1887) 3,700 Indb. og store Saliner. 2 Km. 0. f. Byen ligger et 80 M. højt Stensaltbjærg af 5 Km.'s Omfang, der anslaas til 300 Mill. Kb. M.; Hulerne i det indre besøges meget paa Grund af de smukke Lysvirkninger ved Fakkelbelysning. Allerede i Oldtiden var C. (*Udura*) kendt for sine Saltklipper. *H. TV.*

Cardōso, Francesco Maruel, fra Fronteira, portugisisk Kirkekomponist (1569—1650), siden 1588 Karmelit i Lissabon, Subprior og Kapelmester. Hans talrige Værker vise ham som en dygtig og begavet Kunstner, i Slægt med Datidens Italienere. En Del deraf er trykt, derimellem Samlingen »Livro que comprehende tudo quante se canta na semana santa« [Lissabon 1648]. Biblioteket i Lissabon opbevarer en Del af C.'s Manuskripter. *A. H.*

Carducci [kardut'tši], Giosuè, den betydeligste

italienske Digter i 19. Aarh.'s sidste Halvdel, er født i Valdicastello i Toscana 27. Juli 1836. Hans Studium var Filologien, og 1861 betroedes der ham et Professorat i italiensk Litteraturhistorie ved Bologna's Universitet. 1865 udslyngede han, efter vellykkede lyriske Forsøg (navnlig i »Levia gravia«), et Digt med den forbløffende Titel »Inno a Satana« (under Navnet Enotrio Romano), det er en Hymne til det fornægtende Princip i Menneskelivet, som Fremskridtets Bærer, »Naturen og Fornuften«; det vakte stor Opsigt, dels Beundring, dels Forargebc. Derpaa fulgte, under C.'s eget Navn, en Samling »Poesie« [Firenze 1871]; men i sin næste Samling, »Nuove poesie« [Imola 1873], benyttede han atter det nævnte Pseudonym. I »Odi barbare« [1878], efterfulgt af »Nuove odi barbare« og »Terze odi barbare«, anvendte han med Held (endog med stort Held i Digte som »Alla stazione« og »Fantasia«) de antikke Versformer, med Horats som Forbillede; dog har han ikke helt svigtet den nyere Digtekunsts Former, og i et af sine prægtigste Digte har han endog sunget Rimets Pris. C.'s udpræget anti-romantiske Digtning besidder en sjælden Kraft, Dristighed og Ejendommelighed, og den yngre Slægt har begejstret sluttet sig om ham, paa hvis Banner »il verismo« (Realismen) er skrevet. Men foruden Digter er C. ogsaa Æstetiker og Litteraturhistoriker af Rang; han har kæmpet energisk for sine stærkt angrebne digteriske Principper, og han er baade Udgiver af mange ældre italienske Skrifter og Forfatter af talrige fortrinlige Essays over Emner af Italiens Litteraturhistorie. Her kunne nævnes »Bozzetti critici« [1874], »Studii letterarii« [1876], en Udgave af Lorenzo de' Medici's Digte [1859] og et interessant Forsøg paa en Petrarca-Udgave efter ny Grundsætninger [1879]. Hans »Opere« begyndte at udkomme samlede i Bologna 1889; et Udvalg af hans Digte i en særdeles god tysk Oversættelse af B.Jacobsen, med Indledning af Karl Hillebrand, udkom i Leipzig 1880. *E. G.*

Carducho (Carducci, Carduccio), 1) Bartolommeo, italiensk Maler fra Firenze, født 1560, død 1608 i Spanien, hvortil han drog med sin Lærer, F. Zucchero, under hvem han havde arbejdet i Rom. C. fik megen Indflydelse i sit ny Fædreland, sysselsattes hyppig af Filip III og udplantede Datidens florentinske Kunstretning paa spansk Grund. Til hans dygtigste Arbejder høre »Nedtagelsen fra Korset« i San Felipe el Real i Madrid, »Den hellige Franciscus'es Stigmatisation« Og »Kongernes Tilbedelse« i Alkazar i Segovia. Den Skole, han dannede i Spanien, blev fortsat og videre udviklet af hans Broder og Elev 2) Vicente (Vincencio) fra Firenze (1578—1638), der 1608 arvede Broderens Stilling som spansk Hofmaler, et meget produktivt Talent, hvis Navn særlig er knyttet til de 54, i Løbet af 1626—30 udførte, legendariske Fremstilinger af den hellige Bruno's og Karteuserordenens Liv, malede for Klosteret El Paular, nu i Madrids Nationalmuseum, j samt de 3 Slagbilleder i Prado: »Slaget ved Fleurus 1622«, »Konstanz undsættes af Hertugen af Feria 1633« og »Spanierne indtage Rheinfelden 1633«. Arbejder af den meget ferme Kunstner findes bl. a. ogsaa i Museo del Pardo i Toledo og i Slottet Buen Retiro. C. har desuden som Forfatter (»Dialogos de la pintura etc.« [Madrid 1633; 2. Udg. 1830]) haft en bestemmende Indflydelse paa Spaniens Kunstudvikling. *A. Hk.*

Carduēlis se Stillids.

Cardŭus se Tidsel.

Cardwell [ka!ədwel], Edward, engelsk Statsmand, født 24. Juli 1813, død 15. Febr. 1886, Søn af en Købmand i Liverpool, blev 1838 indskreven blandt Sagførerne i London, men slog efter R. Peel's Opfordring ind paa den politiske Løbebane og valgtes 1842 til Underhuset. Allerede 1845 blev han Statskammcrsekretær og var en af Peel's Hjælpere ved den store Toldreform, ligesom han senere regnedes blandt de ypperste Peelitter. Han udgav ogsaa 1856—57 »Memoirs of Sir Robert Peel« [2 Bd.]. Da han 1849 stemte for Navigationsaktens Ophævelse, blev han 1852 vedd eny Valg vraget i sin Fødeby, som havde valgt ham 1847, men blev senere valgt i Oxford. Decbr. 1852 blev C. Handelsminister, indtil Febr. 1855, og gennemførte den omfattende Lov om Handelsflaaden (1854). 1859—61 var han Oversekretær for Irland, derefter i tre Aar Kansler for Lancaster, d. v. s. Minister uden Portefeuille, og endelig 1864—66 Statssekretær for Kolonierne. Som saadan trak han de engelske Tropper bort fra Kolonierne, for saa vidt disse ikke vilde betale deres Underhold, og fremmede derved baade Koloniernes Selvstyre og Selvforsvar. Ogsaa forberedte han Dannelsen af *Dominionf Canada.* Da det liberale Parti Decbr. 1868 igen kom til Roret, blev C. Krigsminister; ban gennemførte streng Sparsommelighed i Hærens Forvaltning og 1871 vigtige Ændringer i dens Ordning, bl. a. kortere Tjenestetid og Afskaffelse af Officerspatenternes Salg. Da han afgik 1874, blev han opløjet til Peer som Viscount C. og var siden en af sit Partis Ordførere i Overhuset. *E. E.*

Carême [karæ!m] (fr.; middelald. lat. *carena*, af lat. *quadragesima*), Fastetid (de fyrretyve Dage før Paaske), især Fastelavnstirsdag. Ordet C. benyttes ogsaa om en Række Fasteprædikener, f. Eks. Massillon's berømte, for Ludvig XV bestemte, Fasteprædikener, *Le petit c.* og *Le grand c.*

Carentan [karata'], Byi det nordvestlige Frankrig (Normandie), Dep. Manche, Arrond. St.-L6, ligger mellem Taute og Douve i Nærheden af Havet, ved Kanalen fra Vire til Douve, har en Havn, et gammelt interessant Slot, Fiskeri og Garveri, Handel (især paa England) med Vin, Brændevin, Kvæg, Smør, Æg og Fjerkræ; (1891) 3,000 Indb. Den var i Middelalderen en Fæstning, der især i Hundredeaarskrigen spillede en vis Rolle. *H. W.*

Carentĭa (lat.), Undværen; *annus carentiae*, Aar, i hvilket Indehaveren af et (gejstligt) Embede helt eller delvis maa undvære Embedets Indtægt.

Caresse [karæ's] (fr.), Kærtegn. Karessere, kærtegne, kæle for.

Cāret (lat.), »mangler«, »findes ikke«; jfr. Vacat.

Carette se Havskildpadder.

Carew [kä'ru], John Edward, engelsk Billedhugger, født paa Irland 1785, død 1868, Elev af den ældre Westmacott, har særlig vundet sig et Navn ved Marmorstatuen »Arethusa« (1840), »Falkejægeren« og Mindesmærket over Skuespilleren Kean som Hamlet (betragtende Yorick's Hovedskal) i Westminster Abbedi. En Del af hans Værker

findes paa Grev Egremont's Slot Petworth, idet han var sysselsat med Bestillinger fra denne rige Velynder i lang Tid, fra 1823—37. *A Hk.*

Carew [kä'ru! ell. kä'ru.], Thomas, engelsk lyrisk Digter (1589—1639), studerede i Oxford, rejste derpaa og beklædte senere flere ansete Stillinger ved Hoffet. Af hans Digte, der udmærke sig ved stor lyrisk Skønhed, kunne nævnes »The Rapture«, »Persuasions to Love«, »Ask me no more«, »The cruel Mistress« og hans Elegi over Digteren John Donne. Han har ogsaa skrevet et Maskespil, *Coelum Britannicum.* Der findes flere nyere Udgaver af hans Digte: Edinburgh 1824, London 1868 samt i 5. Bd. af Chalmers' »British Poets«. (Litt.: Hazlitt, *Lectures on the Literature of the Age of Elizabeth*; Saintsbury, *Elizabethan Literature).* *C. K.*

Carex se Stær.

Carey [kä'ri], Henry, engelsk Komponist, født ca. 1696 i London, død 1743 smst. C. var en begavet, men letsindig Natur, der efterhaanden kom i stor Nød og endte med at tage Livet af sig. Hans talrige Ballader, Sange og Kantater, hvortil han til Dels selv skrev Teksten, vare i sin Tid meget yndede i England. Af hans Ballader udkom en Samling »The musical century« [London 1740]. Melodien til »God save the King« maa efter de nyeste Forskninger (Chrysander, Jahrb. I) antages at skyldes C. og ikke John Bull. *A. H.*

Carey [kæ'ri], Henry Charles, den første betydeligere systematiserende amerikanske Nationaløkonom, født 15. Decbr. 1793 i Philadelphia, død smst. 13. Oktbr. 1879. C.'s Fader var den i sin Tid bekendte irskfødte, politiske og økonomiske Skribent, Mathew C. (1760—1840), der i Philadelphia havde grundlagt en blomstrende Boghandlerforretning. Den unge C, der lagde for Dagen et tidlig udviklet praktisk Talent, fik allerede 12 Aar gl. Ledelsen af en Filial af denne Boghandel i Baltimore. 1821 efterfulgte han Faderen som Firmaets Chef og arbejdede med saadan Fremgang, at han 1835 kunde trække sig tilbage med en betydelig Formue. Han læste selv en stor Del af sine talrige Forlagsskrifter og erhvervede sig herved og ved fri Studier udstrakte, men usammenhængende Kundskaber paa forskellige Omraader. Sin Forfattervirksomhed begyndte han først som 42aarig Mand, men naaede ikke desto mindre at faa fra Haanden 13 Bind større Skrifter foruden ca. 3,000 Sider Brochurer og en Mangfoldighed af Bladartikler; omtrent alt, hvad han skrev, er af nationaløkonomisk eller socialpolitisk Indhold.

C.'s første Skrift var en »Essay on the Rate of Wages« [1835], et nærmest mod Senior rettet Indlæg i Lønningsteorispørgsmaalet, hvori han søger at paavise, at Arbejderstandens Vilkaar har en Tendens til at forbedres; han var for øvrigt i denne Bog endnu under Paavirkning af den engelske, klassiske Nationaløkonomi og som saadan Tilhænger af *Laissez-faire*-Teorien en Frihandelsmand. Hans næste større Arbejde var »Principles of Political Economy« [3 Bd., 1837—40], hvori han allerede gør Front mod den engelske Skole. Yderligere udpræget bliver denne Opposition i »The Past, the Present and the Future« [1848], der betegner et Vendepunkt i C.'s økonomiske Anskuelser; han optræder heri som energisk Forfægter af Beskyttelsessystemet, der fra nu af staar for ham som en nødvendig og varig Institution, særlig i hans Fædrelands økonomiske Liv. De samme Tanker udviklede han mere populært i »The Harmony of Interests« [1852], der egentlig var en Sammenarbejdeise af en Række Bladartikler i det ved ham grundlagte socialpolitiske Organ, »The Plough, the Loom and the Anvil«. C.'s Hovedværk er »Principles of Social Science« [3 Bd., 1858—59, tysk Udg. ved K. Adler 1863—64], hvori han søger at sammenfatte sine Resultater til et afrundet System. Hans sidste betydeligere Arbejde er »The Unity of Law« [1872], der giver de mere filosofiske Deduktioner af hans Studier over det fysiske, det sociale, det psykologiske og det moralske Livs Fænomener: overalt finder han i disse en lovmæssig Enhed og Ensartethed. De 57 Brochurer, C. udgav, ligesom hans journalistiske Agitationsartikler vedrøre Samtidens Spørgsmaal, særlig i Told-, Mønt- og Bankpolitik.

C. optraadte paa et Tidspunkt, da den engelske Skole, med Adam Smith, Malthus og Ricardo som Bannerførere, havde præsteret, hvad den formaaede; dette forklarer for nogen Del den Opsigt, C.'s Skrifter vakte, og den Indflydelse, de opnaaede ogsaa i Europa. Et Vidnesbyrd herom afgive talrige Oversættelser af en Del af dem til fremmede Sprog. Hans — i øvrigt lidet dybe — Originalitet blendede Samtiden og erhvervede ham for en Tid universelt Ry. Hans Autoritet blev imidlertid efterhaanden og til Dels endnu i hans levende Live stærkt rystet og formaaede ikke at skabe nogen Skole. C. er Protektionismens mest fremragende Forkæmper i den nyere Tid. Ligesom den engelske Frihandelsskole skaber Teorierne ud fra sit Lands økonomiske Forhold, give hans Værker en Genspejling af de forenede Staters daværende økonomiske Forhold; han finder saaledes sit Beskyttelsesstandpunkt bekræftet ved Virkningerne af de amerikanske Toldlove af 1828 og 1842, der allerede vare vidtgaaende protektionistiske. Ud fra en stærk optimistisk Grundanskuelse bekæmper han energisk Malthus og Ricardo. Allerede ved sin første Optræden og stadig mere udpræget gaar han ud fra, at der, uanset den menneskelige Vilje, gives et naturligt System af økonomiske Love, som efter sit Væsen er velgørende og fremskridtsbefordrende, og hvis spontane Udslag viser sig bl. a. i det hele Samfunds og særlig de arbejdende Klassers stigende Velstand. Befolkningens Størrelse regulerer sig af sig selv, og dens Tryk paa den tilstedeværende Adgang til Næringsmidler er kun ejendommeligt for de lavere, ikke for de højere Kulturtrin. Sin største »Opdagelse« troede C. at have gjort i sin ny Jordrenteteori. Modsat Ricardo lærer han desangaaende, med angivelig Støtte i de amerikanske Nybyggerforhold, at Menneskene begynde med at dyrke den lette og tørre, altsaa sletteste, højt liggende Jord for senere med den større Befolkningstæthed og Kapitalopsamling at gaa over til Dalstrøgenes sumpige og med Urskov bevoksede, mere frugtbare, men vanskeligere tilgængelige Jord. Grundrenten, betragtet som Del af Udbyttet, synker i Lighed med al Kapitalafkastning gradvis, omendskønt dens absolutte Beløb vokser; herved bliver Arbejderens Andel baade forholdsvis og i og for sig større, og der indtræder efterhaanden en harmonisk Overensstemmelse i de forskellige Samfundsklassers Interesser (se Bastiat). For at realisere det harmoniske Fremskridt maa imidlertid det, der

fratages Jorden, gengives den, skal dens Ydelsesevne ikke afmattes. Derfor er det nødvendigt, at Producent og Konsument findes paa samme Om raade. Den logiske Slutning er, at Jordens Af kastning ikke maa udføres til det fremmede Land for der at ombyttes med dettes Industriprodukter. Den hele Produktions-, Ombytnings- og Konsumtionsproces maa søges udfoldet inden for samme Land; saaledes havner C. i sin Beskyttelsesteori, som hantil Slut omfatter med fanatisk Doktrinarisme: enhver Tarifforhøjelse syntes ham forsvarlig. Han er Samfunds-Individualist til det yderste. I sin Opfatning af de ædle Metallers Rolle nærmer han sig Merkantilisterne; med sin sædvanlige Nidkærhed tager han Ordet for Bland's Sølvopkøbslov (se Blandbill); han hylder Fribanksystemet og en til Yderlighed udstrakt Anvendelse af Papirspenge. (Litt.: A. Held, »C.'s Sozialwissenschaft und das Merkantilsystem« [1866]; Eugen Diihring (der ensidig søger at gøre Propaganda for C.'s Ideer), »Die Verkleinerer C.'s und die Krisis der Nationalökonomie« [1867]; J. W. Jenks, »Henry C Carey als Nationalökonom« [1885]). *K. V. H.*

Carey [kä'ri], William, engelsk Indolog, født 12. Aug. 1761 i Pauterspury i Northamptonshire, død 19. Juni 1834 i Serampur. Han kom 1793 som Missionær til Bengalen, grundede 1800 et Bogtrykkeri i Serampur og beskæftigede sig derefter med Bibeloversættelser til de forskellige indiske Sprog. Desuden drev han Sanskritstudier og blev 1801 Professor ved College Fort William i Kalkutta. 1804 udgav han den af Colebrooke besørgede Udgave af Hitopadeça samt Dacakumäracaritraog Bhartrihari's Tankesprog; 1806 sin Sanskrit-Grammatik, 1806—10 sammen med Joshua Marshman de 3 første Bøger af Rämäyana med engelsk Oversættelse; 1820—24 Roxburgh's *Flora Indica* [2 Bd.; 2. Opl., 3 Bd. 1832]; desuden Grammatikker og Ordbøger over mange moderne indiske Dialekter. *S. S.*

Carga, spansk og portugisisk Ord, svarende til det franske *charge* = Byrde, Last, Benævnelse for forskellige Rummaal og Handelsvægte for tørre og flydende Varer i mange spansk- og portugisisktalende Lande. — Som Rummaal for flydende Varer, i Barcelona 1 C. = 4 Barrilons (s. d.) = 120,576 Lit., i Buenos Ayres = 114,007 Lit., som Maal for Korn i Mejiko = 181,630 Lit., som Handelsvægt i Mejiko af forskellig Størrelse efter de forskellige Varer, for Tobak, Honning og Kalk = 138,019 Kg., i Peru = 69,014 Kg., i Malaga = 80,516 Kg. *C. V. S.*

Cargo, engelsk Ord for Skibsladning, tysk Kargo, fr. *cargaison,* sp. *carga,* ital. *carico.* — Supercargo se Kargadør, Superkargo.

Carhaix [karæ'ks], By i det vestlige Frankrig (Bretagne), Dep. Finistére, Arrond. Châteaulin, ligger paa en Høj over Hière, 3 Km. fra Kanalen fra Nantes til Brest, har to Kirker, Kvægavl og (1891) 3,100 Indb. Her blev 1197 Richard Løvehjerte slaaet af de bretagniske Baroner; i Hundredeaarskrigen var C. meget omstridt mellem de Franske og Engelske. I C. fødtes den »første franske Grenader«, Latour d'Auvergne, af hvem der her er rejst en Bronzestatue (af Marochetti). *H. W.*

CariåCO (tidligere San Felipe de Austria), By i Staten Bermudez, Republikken Venezuela, ligger i en frugtbar, men usund Egn, 7 Km. oven for Rio C.'s Udløb i Havbugten af samme Navn. Dens Havneplads er Puerto Sucre.

Cariāma se Seriema.

Cariåni, Giovanni (de') Busi, kaldet C., Maler af den venetianske Skole, født ved Bergamo i Slutn. af 15. Aarh., død efter 1541, Elev af PalmaVecchio, uddannet efter Giorgione, virkede i Bergamo, som ejer mange af hans dygtige Billeder. *A. Hk.*

Cariāti, Flække i Syditalien, Provins Cosenza, smukt beliggende paa et Forbjærg ved Tarantobugten, er Bispesæde og har (1881) 2,750 Indb., der producere udmærket Manna.

Cariber. Kendskabet til dette i Brasilien og Guyana vidt udbredte Indianer folk (se »Befolkning* i Amerika og Brasilien) er i den allernyeste Tid blevet betydelig udvidet og klaret, fornemmelig ved v. d. Steinen's Ekspeditioner i Centralbrasilien 1884 og 1887. Medens man hidtil i Alm. betragtede Guyana og de tilstødende Dele af Venezuela og Brasilien som C.'s Hjem, fordi disse der udgøre Indianerbefolkningens Hovedmængde, har v. d. Steinen ved sproglige og etnografiske Undersøgelser paavist, at der lever et Folk ved Xinguflodens Kilder (Bakaïri og Nahuqua Stammerne), og at om just ikke netop disse Egne saa dog Centralbrasilien maa betragtes som C.'s Urhjem, hvorfra de have vandret mod Nord, følgende Dalene langs Amazonas'es Bifloder. Det er endogsaa konstateret (af Ehrenreich), at saadanne Vandringer have fundet Sted i den sidste Menneskealder (Apiaka'erne ved nedre Tocantins). Medens Bakaïri og Nahuqua ere de sydligste nulevende C, nærmest disses oprindelige Hjem, er Pimenteira-Stammen i Piauhy de østligst og Palmella'erne i Bolivia de vestligst udbredte C. Spredte Stammer leve endvidere i det sydlige Columbia; men Hovedmassen af C. bor ved Rio Branco og i Venezuela og Guyana. Fra sidstnævnte Land havde C kort før Opdagelsens Tid bredt sig over de smaa Antiller, dræbt de mandlige Individer af disses oprindelige Befolkning (Aruakerne) og giftet sig med dens Kvinder, hvorved der opstod en mandlig (caribisk) og en kvindelig (aruaksk) Dialekt. Længe modstode C. her Europæerne, der frygtede dem for deres Tapperhed og Grusomhed. 1796 satte de endogsaa over til Honduras, hvor der endnu rindes en C.-Koloni. Paa Øerne er der, foruden Blandingsracer, endnu ubetydelige Rester tilbage i afsides Egne af Trinidad, Dominica og S. Vincent. — Skønt til Dels Kannibaler ere C. ingenlunde blottede for Kultur. De leve i Landsbyer af Pælehytter med Palmetag og ernære sig foruden ved Jagt og Fiskeri ved Agerbrug, idet Kvinderne dyrke Mandioca, Majs, Yams, Peber, Tobak, Bomuld m. m. Ogsaa deres Kunstindustri er ret højt udviklet (malede Lerkar og Kaiebasser; vævede, mønstrede Stoffer; Masker til Brug ved Festdanse). (Litt.: v. d. Steinen, »Durch Central Brasilien« [1886]; samme, »Unter den Naturvölkern Central Brasiliens» [1894]; Ehrenreich i Peterm.'s »Mitth.«, 1891). *B.-P.*

Caribiske **Hav** (Antillerhavet) er den sydlige Del af det saakaldte amerikanske Middelhav (der tillige omfatter den mejikanske Havbugt og Bahamafarvandene og har et samlet Areal af 4,554,138 □Km.). Mod Syd begrænset af det sydamerikanske Fastland og Tangen ved Panama, mod Vest af Centralamerika med Yukatanhalvøen, mod Nord af Cuba, Haiti og Puerto-Rico,

mod Øst af de smaa Antillers Bue fra »Jomfruøerne« til Trinidad, strækker det sig mellem 8°—22° 40' n. Br. 61°—89° v. L. f. Grw. og har et Areal af 2,578,060 □ Km. Paa Mellemamerika danner C. H. Hondurasbugten mellem Yukatan og Honduras, paa Sydamerika Darien- og Maracaïbobugten. Med den mejikanske Havbugt sker Forbindelsen gennem Yukatanstrædet (der, mellem C. Catoche paa Yukatanhalvøen og C. S. Antonio paa Cuba har en Maksimaldybde af 2,129 M.), med Bahamafarvandene gennem Windward Passagen mellem Cuba og Haiti (forbundne i en Dybde af kun 1,300 M. ved en submarin Ryg), med det aabne Atlanterhav dels gennem Mona Passagen mellem Haiti og Puerto-Rico (hvor Dybderne ligge mellem 200—1,000 M.), dels gennem Farvandene mellem de enkelte Jomfruøer og smaa Antiller. Fra Puerto-Rico til Trinidad hvile alle Øerne paa en buet, temmelig smal, undersøisk Rygning, der især skraaner brat mod Atlanterhavets Dybder, og over hvilken Havet kun enkelte Steder (Sombrero-Kanalen mellem Jomfruøerne og de nordligste smaa Antiller, N. og S. f. Martinique, mellem Sta. Lucia og St. Vincent) har en Dybde af over 1,000 M.; derved forhindres Atlanterhavets kolde Bundvand fra at trænge ind i det C. H., hvor Bundtemperaturen holder sig omkring $4,2^0$.

De begrænsende Kystliniers Forløb er her (som i det europæiske Middelhav) delvis betinget af store Brudlinier i Jordskorpen. Studiet af Antillerhavets Bundrelief giver interessante Bidrag til Forstaaelsen af disse Egnes geologiske Historie.

Ved en bred, undersøisk Ryg, der fra C. Gracias a Dios (paa Grænsen mellem Honduras og Nicaragua) strækker sig med østnordøstlig Retning over mod Jamaica og bærer talrige grunde Banker (Gorda Bank, Rosalind Bank, Serranilla Bank, Pedro Bank) og Skær, deles det c. H. i to naturlige Afsnit: et større, ovalt, sydligt (det c. H. i snævrere Forstand; Areal 1,869,226 □Km., Volum.: 5,600,000 Kub.-Km.), som i sit centrale og østlige Parti har Dybder over 4,000 M. og N. f. »Øerne under Vinden« naar en Maksimaldybde af 5,201 M., og et mindre, trekantet, nordvestligt Afsnit (uden særligt Navn; Areal 708,834 □Km.) mellem Cuba og Centralamerika. Dette sidste underafdeles atter i to særskilte Bassiner ved en smal, submarin Rygning, der fra det inderste af Hondurasbugten strækker sig mod Østnordøst over Misteriosa Banken og Cayman Øerne til Cabo de Cruz, den vestligste Spids af Sierra Maestra paa Cuba. Det sydlige Bassin, Bartlett Dybden, er en mærkværdig, lang, smal og dyb Fure paa over 5,000 M,, ja tæt S. f. Store Cayman ligger et Hul med 6,269 M.'s Dybde, den største i det c. H., (Pico de Tarquino paa Cuba er hævet 8,829 M. over dette Sted). Maksim. Dybden i det nordlige Bassin (Yukatan Dybden) er 4,709 M. Overfladetemperaturen kan i Alm. sættes i Febr. til mellem $25—28^0$, i Aug. $28—30^0$, aarlig Gennemsnitstemperatur ca. 27^0. Overfladestrømningerne ere i Alm. vest- og nordvestgaaende med Modstrømninger under Kysterne. Igennem de sydlige Passager mellem de smaa Antiller træder en Del af den nordlige Ækvatorialstrøm i Forbindelse med den langs Sydamerikas Nordøstkyst kommende Gren af den sydlige Ækvatorialstrøm ind i det c. H. I Tobagostrædet er Gennemsnitshastigheden 1,850 M. i Timen, i det aabne c. H. er den daglige Vestbevægelse 18—33 Km.; Strømhastigheden forøges i Snævringer: gennem Yukatanstrædet løber Vandet saaledes med en Hastighed af 3—4 Km. i Timen ind i den mejikanske Bugt. Bundarten er i de dybere Dele Globigerina- og Pteropoddynd, i de vestlige og nordvestlige Dele for en stor Del Koralsand. Koralbygninger ere almindelige overalt langs Kysterne, Det c. H. ligger inden for Vendekredsen i Passatens Bælte. Medens dennes Retning om Vinteren fortrinsvis er Nordøst, bliver den om Sommeren stedvis mere østlig, ja endog lokalt sydøst; Vindstille og skiftende Vindretninger ere samtidig langt hyppigere, og det er da tillige Orkantid (Juli—Oktbr.). Orkancentrene bevæge sig sædvanlig mod Nordvest over det c. H. Tilløbet af Flodvand fra de omgivende Landmasser er ikke betydeligt. Fra Sydamerika modtager det c. H. af større Tilløb kun Atrato og Rio Magdalena. Antillerhavets Flodomraader have tilsammen et Areal af ca. 900,000 □ Km. *H.L.*

Caribiske Øer, et lidet brugt Navn for de smaa Antiller.

Cariboo [kä'rebu.], Bjærgværksrevir i British Columbia, 53" n. Br., 0. f. Fraser, har Guld, Kobber og Stenkul og (1891) 5,000 Indb.

Carĭca, ital. Ord for Byrde, Last, svarende til det spanske *carga* (s. d.) og franske *charge.* — Benævnelse for i Italien endnu brugeligt Rummaal og Handels vægt. I Venezia 1 C. = 120,492 Kg., i Milano som Maal for Havre — 164,514 Lit., i Nizza som Kornmaal = 160,000 Lit., som Maal for flydende Varer = 94,950 Lit. *C. V. S.*

Carica se Caricaceae.

Caricacēae, liden Familie af tokimbladede og delvis frikronede Planter (Passionsblomstredes Orden) med to Slægter. Typisk er *Carica* L., mælkesaftførende Træer med langstilkede og fjer- eller haandlappede Blade. Enbo ell. tvebo; de hanlige Blomster i rigt forgrenede Stande, de hunlige nogle faa tilsammen. Disse have fribladet Krone og en Støvvej med et tredelt forgrenet Ar, hine sambladet Krone og 10 Støvdragere; hos begge er Kronen snoet i Knoplejet. Mellem disse Han- og Hunblomster gives mærkelige Mellemformer. Frugten er et Bær, af Udseende og Størrelse som en Melon. Mindst 21 Arter fra det tropiske og subtropiske Amerika. *C. Papaya* L. (Melontræet) er mest kendt, nu udbredt over alle de tropiske Lande som Frugttræ. Det har en indtil 6 M. høj og uforgrenet Stamme med let og svampet Ved, og en Krone af haanddelte Blade, hvis Afsnit ere indskaarne. Mælkesaften er gullig. Blomsterne ere bleggule og temmelig store; tvekønnede kunne forekomme. Frugterne, som sidde ved Kronens Grund, ere kuglerunde eller noget aflange og svagt furede; hver enkelt vejer omtr. 7 Kg. Deres Kød er vellugtende og velsmagende; de tilberedes paa forskellig Vis og spises af Tropebeboerne. Mælkesaften skal kunne gøre Kød mørt ved Kogningen og indeholder tillige et pepsinagtigt Ferment, der bringer Mælk til at løbe sammen. Ogsaa anvendes den mod Hudsygdomme, ligesom andre Dele af Træet (Blade og Frø) have fundet Anvendelse i Medicinen. Træet spirer overordentlig hurtig og skal dø efter faa (4) Aars Forløb; det dyrkes ofte i vore Væksthuse. *A. M.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Carïco, Maal for Svovl paa Sicilien = 93,624 Kg., se ogsaa Cargo.

Caridīdae se Reje.

Carïes se Benbetændelse (kronisk).

Carignan [kariñã'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Ardennes, Arrond. Sedan, ligger ved Chiers i Nærheden af den belgiske Grænse, har Levninger af gamle Fæstningsværker, Jærnværker, Uldspinderi og (1891) 1,900 Indb. C. er meget gammel og forekommer allerede i 4. Aarh. som Præfektresidensen Epusum (Erosium) og hed senere Yvois eller Yvoi. Efter 1662 at være ophøjet til Hertugdømme og givet som Len til en Sidelinie af Huset Savojen fik den af denne Navnet C. *H. W.*

Carignano [kariña'no], By i Norditalien, Provins Torino, ligger 18 Km. S. f. Torino i en frugtbar Egn ved Po, har smukke Kirker, et af Haller omsluttet Torv og (1881) 4,442 Indb., der drive Silkeindustri og Handel med Silke. Byens Fæstningsværker ble ve 1544 sløjfede af Franskmændene.

Carignano [kariña'no]. Hertug Karl Emanuel I af Savojen gav 1630 sin yngste Søn, Thomas Frants, Titlen Fyrste af C. Han blev Stamfader til den Sidelinie af Huset Savojen, som 1831 med Karl Albert besteg Tronen i Sardinien og nu regerer i Italien; han var ogsaa Farfader til den store østerrigske Feltherre, Prins Eugen. 1834 fik den yngre Gren af den nævnte Linie Titlen Fyrste af C, men den uddøde med Eugen Emanuel, født 14. Apr. 1816, død 15. Decbr. 1888. Han førte gentagne Gange Regentskabet under Kongens Fraværelse i Krig, saaledes 1848 for Karl Albert, 1859 og 1866 for Victor Emanuel; fremdeles var han 1860 Statholder i Toscana og 1861 i Napoli indtil disse Landes Indlemmelse. Endelig havde han Posten som Chef for Nationalgarden i hele Riget. *E. E.*

Carihuairāzo, Vulkan i den sydamerikanske Republik Ecuador, paa Vestcordillererne, noget N. f. Chimborazo, skal være styrtet sammen ved det stærke Jordskælv 1698, er snedækt og naar med sine stejle Takker og Spidser en Højde af 5,106 M.

Carillon [karijõ'] (fr.), Klokkespil, allerede fra Middelalderen Navnet paa en Sammenstilling af afstemte Klokker, der benyttes til Udførelsen af en Melodi. De største Instrumenter af denne Art naa et Omfang af 3 Oktaver og finde navnlig Anvendelse i Kirketaarne; de fremkom først i Nederlandene — man mener, at Hollænderne har faaet Ideen dertil fra lignende Instrumenter i deres Kolonier i Kina og Japan — men udbredte sig hurtig over hele Fastlandet og vandt navnlig stor Udbredelse i England. De drives i Reglen ved en Art Urværk med Valser, der sætter Hamrene i Bevægelse. — I Danmark fandtes saadanne Klokkespil bl. a. i Frue Kirke og i Frederiksborg Slotskirke; ved Ildsvaaderne, henholdsvis 1807 og 1859, gik de til Grunde, og først nu (1894) er Frederiksborg atter i Færd med at komme i Besiddelse af et nyt Klokkespil, hvortil Klokkerne ere fabrikerede i Belgien, medens Mekanismen skyldes Taarnurfabrikant Bertram Larsen i Kjøbenhavn. Det bestaar af 28 Klokker og spiller seks forskellige Salmemelodier. — C. spilles ogsaa ved Hjælp af et Klaviatur eller simpelt hen ved Hamre, der føres med Haanden. I den nyere Tid har man erstattet Klokkerne med Glasplader (Glasharmonika) eller Staalstænger. — C. benyttes ogsaa som Betegnelse for et Musikstykke, i hvilket Klokkespil forekommer eller Virkningen deraf efterlignes. *S. L.*

Carimātaøerne (egl. Karemata), hollandsk Ø-gruppe, V. f. Borneo, skilt fra Øerne Bangka og Billeton ved Carimatastrædet, bestaar af I større og henved 100 mindre Øer, der tilsammen have et Areal af henved 150 □ Km. Hovedøen C. har Bjærgtoppe paa over 800 M. og udmærker sig ved stor malerisk Skønhed. De ca. 500 Beboere leve mest af Fiskeri og Indsamling af spiselige Svalereder. *C. C. C.*

Carina (lat.) se Kølen.

Carinaria se Kølsnegle.

Carinåtae kaldte Merrem alle de Fugle, der have Kam (*carina*) paa Brystbenet; senere blev Navnet anvendt i samme Betydning af Huxley som Betegnelse for en af de tre Ordener, hvori han delte Fugleklassen. Dog bør det bemærkes, at til de carinate Fugle maa henregnes nogle faa Former, som *Cnemiornis*, Dronte (*Didus*), Uglepapegøje *(Stringops)*, der helt eller næsten mangle Brystbenskam. — Huxley delte de carinate Fugle i 4 Underordener, der navnlig karakteriseres ved Bygningen af Kraniets Ganeparti (i det følgende er for Kortheds Skyld brugt Ordet *vomer* for Plovskærbenet, *maxillo-palatina* for Overkæbens Ganeparti):

1) *Dromaeognathae* omfatter kun Tinamu'erne (Lønhaler, *Crypturus*). Ganepartiet er som hos Strudsene; *vomer* er meget bredt og mødes fortil med *maxillo-palatina*, medens det bagtil optager den bageste Ende af Ganebenene og Forenden af Vingebenene.

2) *Schizognathae* (»Vadefugle« undtagen Hejrer og Storke, »Svømmefugle« undtagen Ænder og Aareføddede). *Vomer* er stort eller lille, frit, fortil spidst; *maxillo-palatina* smalle og lange, adskilte indbyrdes og fra *vomer*.

3) *Desmognathae* (Ænder [og Flamingo], Hejrer, Storke, Aareføddede, Rovfugle, Papegøjer, de fleste saakaldte Skrigefugle [ikke Kolibrier, Mursvaler og Natravne] samt maaske Spætter). *Vomer* mangler eller er lille, fortil spidst; *maxillo-palatina* forenede indbyrdes enten ved deres indre Rand eller ved den mellemliggende forbenede Næseskillevæg.

4) *Aegithognathae* (Kolibrier, Mursvaler, Natravne, alle ægte Spurvefugle *[Passeres]*, altsaa det overvejende Antal Fuglearter). *Vomer* er bredt, fortil afstumpet, bagtil dybt kløvet; de bagesteyderste Hjørner af Ganebenene forlængede; *maxillo-palatina* ere tynde ved Roden, gaa skraat indad og bagud over Ganebenene og ende neden under *vomer* med bredere Spidser, der ikke ere forenede indbyrdes. (Litt.: Merrem, Abhandl. Ak. Wissensch. Berlin, 1812 —13, Phys. Kl. [S. 328]; Huxley, *Proc. Zool. Soc. Lond.* 1867). *K. C. A.*

Cariñêna, By i det nordøstlige Spanien (Aragonien), Provins Zaragoza, med gamle Mure, et smukt Klokketaarn ved Domkirken og (1887) 3,600 Indb, er berømt for den fortræffelige Vin (Garnacha), der avles i Omegnen.

Carīni, By paa Sicilien, Provins Palermo, har et gammelt gotisk Kastel og (1881) 11,667 Indb. 6 Km. nordligere laa det antikke *Hykkara*, den berømte Hetære Lais'es Fødeby.

Carīnus, Marcus Aurelius, Søn af den romerske Kejser Carus, blev af denne udnævnt til

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Medregent. Efter Faderens Død (283) drog han imod Diokletian, der havde opkastet sig til Kejser, men led Nederlag ved Margus i Mœsien og blev dræbt af sine egne Soldater (284). *Kr. E.*

Carîpe, Landsby i Staten Bermudez i den sydamerikanske Republik Venezuela, ligger 780 M. o. H. i en smuk og sund Dal. C. var tidligere Sædet for de aragoniske Kapucineres Kapitel, og deres storartede Kirke og forfaldne Kloster staa endnu. I Nærheden ligger den af Humboldt beskrevne Gucharohule, der er bekendt for de utallige Natravne (*SteatornisCaripensis*), der opholde sig der.

Carisbrooke [kä'resbruk] se Wight.

Carissïme (lat.), kæreste! bedste! dyrebareste!

Carissïmi, Giacomo, italiensk Komponist, født ca. 1604 i Marino ved Rom, død i Rom 12. Ian. 1674 som Kapelmester ved S. Apollinare-Kirken. Om hans nærmere Livsforhold ved man ikke noget, men den betydelige, baade æstetiske og historiske Interesse, der knytter sig til C. som Komponist, har navnlig i den nyere Tid bragt en stor Del af hans talrige Musikværker igen for Dagen. C.'s Navn er knyttet til den store Bevægelse, der i Musikkens Historie fuldbyrdede sig i Beg. af 17. Aarh., og C. staar som det klassiske Forbillede for den moderne Stilart fra dennes første Periode med Udviklingen af Enkeltsangen, den saakaldte »Monodie«, i Modsætning til den tidligere flerstemmige *a cappella*-Stil. Egentlige sceniske Arbejder, Operaer, har han ikke skrevet, men han udviklede den ny Stil i Former, der vel ikke vare helt ukendte dengang, men dog lidet udarbejdede, og som først ved ham naa til egentlig kunstnerisk Betydning, nemlig Kantaten og Oratoriet. Kantaten, som oftest komponeret for een Stemme, dannede han til en Art musikalsk-dramatiske Scener med Recitativer, Arier og forefaldende Ensembler, hvor Sans for poetisk Udtryk og individuel Karakteristik forbinder sig med en fremtrædende melodisk Ynde og Bøjelighed. I hans Oratorier optræder ved Siden af disse Træk tillige Koret med stor plastisk Kraft og Anskuelighed. Nyere Forskninger have bragt elleve Oratorier af C. for Lyset. Af dem ere fire (»Jephte«, *Judicium Salomonis*, »Baltazar« og »Jonas«) udgivne i Partitur af Chrysander. *A. H.*

Caritå (ital.) af lat. *caritas* (s. d.).

Caritas (lat.), Barmhjertighed, Kærlighed til Næsten, Kristenkærlighed; som saadan en af de tre teologiske, »himmelske« Dyder (Fides, Tro; Spes, Haab og C). I Billedkunsten er C. en allegorisk Fremstilling af denne Kærlighed (modsat Amor), særlig Moderkærligheden, og fremtræder tidligst som Enkeltfigur, en Kvindeskikkelse med Offerlam, Pelikan, flammende Hjerte o. l., senere mest som Gruppebillede, en Moder, der dier, favner eller skærmer de smaa. Fra Renaissancetiden haves mange skønne Fremstillinger af C. i den sidstnævnte Udtryksform, saaledes eksempelvis A. del Sarto's (i Louvre) og Rafael's. Ogsaa Nutidens Kunstnere (Thorvaldsen, Cornelius [en Karton til Campo santo i Berlin] etc.) have med Held dyrket dette Emne. Stor og berettiget Popularitet har saaledes Dubois'es yndefulde »La Charité« vundet (se Billedhuggerkunst S. 1101). *A. Hk.*

Caritatis poculum (lat.: Kærlighedsbæger) kaldes det Bæger Vin, som Munkene nyde til Minde om deres Ordens Stifter eller Velgørere. *L. M.*

Carit Etlar se Brosbøll.

Carl se Karl.

Carl, Philip, født 19. Juni 1837, død 24. Jan. 1891 i Miinchen, arbejdede 1857—65 under Lamont paa Observatoriet i Miinchen, grundede 1865 en fysikalsk-kemisk Anstalt for Fabrikation af fysikalske Apparater — navnlig jordmagnetiske efter Lamont's Konstruktion — og ledede denne til 1875, var 1865—82 Redaktør af »Repertorium für Experimental-Physik« og 1879—81 af »Zeitschrift für angewandte Electricitätslehre«. 1869 blev C. Professor i Fysik ved det bayerske Krigsakademi (tillige med Artilleri- og Ingeniørskole og Kadetkorps). Hans vigtigste astronomiske Publikationer ere »Die Principien der astronomischen Instrumentenkunde« [Leipzig 1863], »Repertorium der Cometen-Astronomie« [Miinchen 1864] og »Die Sonne« [smst. 1864]. *J. Fr. S.*

Carlander, Kristoffer, svensk Læge (1759—1848). C. studerede i Upsala, hvor han 1778 blev Student og tog *medicine-licentiat*-Eksamen 1786. Aaret efter foretog han som Skibslæge en Rejse til Vestindien, men blev paa Hjemturen opbragt af en russisk Krydser ved Kullen og mistede derved alt, hvad han ejede, deriblandt en kostbar Samling af Naturalier fra Vestindien. 1788 blev han Feltmedicus, s. A. Dr. med. og Adjunkt i Obstetrik i Stockholm ved Almänna barnbordshuset, men sendtes 1789 som Feltmedicus til Sveaborg, hvorfra han vendte tilbage 1791. To Aar senere blev han anden Stadsfysikus og 1800 første Stadslæge i Goteborg, hvor han havde en meget stor, privat Praksis. Sit Embede nedlagde han 1812, hørte det følgende Aar op med at praktisere og flyttede 1814 til Stockholm. 1816 blev han Æresmedlem af Sundhedskollegiet, 1817 »Assessor på stat«, og fra 1821 havde han Overtilsynet med Vaccinationsvæsenet i Sverige. I Stockholm tilkaldtes han ofte som Konsulent i alvorlige Sygdomstilfælde, medens han ellers ikke praktiserede, og han blev derfor almindelig kaldet »Dødsdoktoren«. Han var den første, der indførte den fysiske Brystundersøgelse i Sverige, og han var en ivrig Talsmand for Vaccinationen; men hans Forfattervirksomhed var væsentligst indskrænket til at referere udenlandsk Litteratur. 1812 blev han Medlem af det svenske Videnskabernes Akademi, 1813 af det svenske Lægeselskab, der ved hans 50 Aars Doktorjubilæum lod præge en Guldmedaille for ham. *G. N.*

Carl Bernhard, Pseudonym for St. Aubain (s. d.).

Carlén, 1) Emilie Flygare, født Smith, en af Sveriges betydeligste Romanforfatterinder, født 8. Aug. 1807 i Strømstad, død 5. Febr. 1892 i Stockholm. Hun var Datter af en Købmand og Søkaptajn Smith og den yngste af 14 Søskende; sin digteriske Begavelse havde hun arvet efter Faderen, der var en romantisk Sømandsnatur med et heftigt og lidenskabeligt Sind, og hendes Fantasi fik tidlig Næring mellem Boderne i Købmandsgaarden, dels ved at lytte til Faderens Fortællinger, dels i Krigsaaret 1814; som 13aarig Pige fik hun Lov til at følge Faderen paa hans Skærgaardsfarter rundt til Vestkystens Fiskerlejer. Paa disse modtog hun Indtryk, der senere satte Frugt i hendes

Forfattervirksomhed. I 20 Aars Alderen blev hun gift med Lægen A. Flygare i Sunnerbo, en 15 Aar ældre Mand, med hvem hun flyttede til en øde smålandsk Landsby, hvor hun i nogle Aar førte et stille Liv som Ægtefælle og Moder til en Søn og en Datter. Efter faa Aars Ægteskab blev hun Enke og flyttede nu til sit Fødested i Bohuslän. Her blev hun 1834 forlovet med en højtbegavet Jurist, Reinhold Dalen, en aandrig, ildfuld, excentrisk Natur, der fik stor Indflydelse paa hendes Udvikling. Kort før deres Bryllup døde han (1835) og næsten samtidig hendes Datter af Ægteskabet med Flygare; hun paa Foraaret 1836 fødtes hendes og Daléns Datter, Rosaura (senere gift med Moderens Svoger, Herredshøvding Richard C, og selv talentfuld Forfatterinde til Romanen »Agnes Tell« m. fl., død 1883).

De Sjælsrørelser, hun i Aarene omkring 183 o maatte gennemgaa, særlig Forbindelsen med Dalén, hvem hun elskede højst, og hvis Betydning for hendes Personligheds Udvikling hun varmt erkendte, modnede hos hende den længe slumrende Tanke at blive Forfatterinde. I den ny svenske Romanlitteratur, som Fredrika Bremer inaugurerede 1828, fremtraadte 10 Aar senere en ny Kraft, da Fru Flygare (»Fru F.«) 1838 offentliggjorde sit første Arbejde, »Valdemar Klein«. I Modsætning til F. Bremer's var Emilie Smith-Flygare's Barndom og Ungdom udviklet paa Friluftsfærd, hun havde gennemgaaet vekslende Skæbner, var modnet mere gennem praktisk Livserfaring end gennem Studier, mere i Livets Skole end gennem en sjælelig indre Lutringsproces som F. Bremer. Hendes Debutarbejde var en letlæselig »Intrigeroman«, nærmest i Bulwer's Aand, og den gjorde stor Lykke hos Publikum. I dens Spor fulgte nu »Representanten«, en noget udtværet Roman i 2 Dele [1839], »Gustaf Lindorm« [3 Dele, 1839], »Professorn och hans skyddslingen« [2 Dele, 1840], »Fosterbröderne« [3 Dele, 1840], »Kyrkoinvigningen i Hammarby« [3 Dele, 1841] og »Skjutsgossen« [2 Dele, 1841]. Denne pludselige og overordentlig rige Produktion fremkaldte det Rygte, at det ikke var hendes, men hendes afdøde forlovedes efterladte Romaner, som hun udgav, noget, som imidlertid hendes senere Produktion viste var usandt. Af Romanerne fra hendes første Periode har særlig »Skjutsgossen« Betydning; denne Roman, den første, som er henlagt til hendes bohuslanske Hjemstavn, skildrer en ung fattig Adelsmands Historie og er i sin Tendens rettet mod Standsfordomme. Da denne Roman udkom, havde Emilie Flygare skiftet Navn. Hun havde 1839 bosat sig i Stockholm og der indgaaet Ægteskab med den unge poetiske Jurist og Litterat Johan Gabriel C. Han var 7 Aar yngre end hun. Hun dannede nu et Hjem i Stockholm, der var meget søgt som Midtpunkt for litterære og kunstelskende Personligheder uden for de akademiske Kredse. 1842 udkom i 2 Dele »Rosen på Tistelon«, hendes første Skærgaardsroman, der er hendes tidligere Romaner afgjort overlegen, og i hvilken hun behandler en uhyggelig Kriminalhistorie fra tidligere Tider, da Smugleriet florerede, en virkelig Tildragelse, paa hvilken hendes Broder, en Landsdommer i Bohusian, havde henledt hendes Opmærksomhed, men som hendes rige Fantasi omdigtede, samtidig med at hendes Barndomsminder fra Skærgaardsegnene gave de Figurer, hun lod optræde i dens tragiske Begivenheder, Kød og Blod. Romanen udmærker sig ved en fortræffelig Komposition, konsekvent Karaktertegning med Tilløb til dybere Psykologi og en frisk, sanddru og farverig Skildring, der har gjort dette Arbejde til hendes mest populære, ligesom det ogsaa er første Gang, at Folkelivet i en svensk Skærgaard er gjort til Genstand for Romandigtning.

Af de nærmest følgende Romaner (»Kamrer Lassman« [1842], »Fideikommisset« [1844], »Pål Värning« [1844], »Vindskuporna« [1845], »Bruden på Omberg« [1845]) er »Pål Värning« den betydeligste; det er ligeledes en Skærgaardshistorie med Typer fra det lavere Folkeliv (bl. a. fra en Kro i Skærgaarden), i hvilken et til Dels ganske moderne Ægteskabsproblem paa en baade djærv og poetisk Maade optages til Behandling. »Enslingen på Johannisskäret« [1846] hører ligeledes til hendes bedste Frembringelser paa Grund af det overordentlig friske Liv og de ypperlige, anskuelige Skærgaardstyper, hun her har fremmanet. Medens dette Arbejde vandt enstemmigt Bifald, rejste der sig derimod fra flere Sider en Storm mod hende over den 1847 udgivne »En natt vid Bullarsjon«, i hvilken hun skildrede »Låseriet« i en bohuslänsk Landsby og med tydelig Tendens skildrede paa den ene Side en ærlig Sværmer, paa den anden en skinhellig Hykler. Bortset fra Tendensen, som var et Udtryk for ærlig Indignation, men uden Tvivl skød over Maalet, led dette Arbejde af betydelig Bredde, der snart fik Interessen til at synke. Hendes øvrige Romaner fra 1846—51 (»Ett år«, »Jungfrutornet«, »En nyckfull kvinna«, »Romanhjeltinnan«, »Familjen i dalen«, »Ett rykte«, »Förmyndaren«, »Ett lyckligt parti«) udviklede ikke ny Sider hos Forfatterinden, hvis Værker imidlertid vare blevne spredte vidt omkring, ikke blot i Sverige, men ogsaa i danske, norske, tyske, russiske, franske, engelske, italienske, hollandske, ungarske og bøhmiske Oversættelser, saa at hun ved Siden af Fredrika Bremer, og maaske endog fremfor denne, blev Sveriges mest læste Romanforfatterinde.

Sorgen over Tabet af hendes begavede Søn, Magister Edvard Flygare, der døde 1852 i en Alder af 22 Aar, gjorde, at hun nedlagde sin Pen i hele 6 Aar; men 1859 skrev hun, oprindelig som Feuilleton i »Aftonbladet«, »Ett köpmanshus i Skårgården«, en fortræffelig realistisk Skildring af Livet i et Fiskerleje paa Vestkysten, hvor det mystisk-romantiske Element fra de ældre Romaner er skudt til Side. Med denne Roman, som i Bogform udkom 1860—61, og som gav Stødet til, at hun erholdt det svenske Akademis store Guldmedaille, havde hendes Forfatterskab kulmineret og til en vis Grad naaet sin Afslutning. Yderligere er egentlig kun at nævne nogle memoirelignende Skitser, »Skuggspel, tidsmålninger och ungdomsminnen« og »Minnen ur svenskt författarelif«. — Fru C. blev 1875 atter Enke; 1883 mistede hun sin Datter, Rosaura C; hendes selverhvervede Formue reduceredes ved et Bankierhus'es Fallit til en Ubetydelighed. Resten anvendte hun dels til en smuk Dotation, som bar hendes Faders Navn, til Vestkystens Fiskere, dels til Stipendier til Minde om Sønnen og Ægtefællen.

E. F. C. er en af de populæreste blandt svenske Forfattere, og hendes Arbejder læses endnu (1894), om end næppe i de samme Samfundslag, for hvilke de bleve skrevne. Hendes litteraturhistoriske Be-

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

tydning maa søges i hendes Fantasirigdom, Opfindelsesevne og Kompositionstalent og i et vist realistisk Træk, en Evne til i levende, anskuelige Skikkelser at skildre Folketyper fra et Omraade, der er hendes mere end nogen andens: Livet i Vestkystens Skærgaarde med dets Farer, Lidelser og Savn. Hendes Arbejder ere udgivne i flere Oversættelser paa Dansk, bl. a. i »Samlede Skrifter« [1—42, Kbhvn. 1855—62] og »Samlede Værker« [Kbhvn. 1892 o. fif.]. (Litt.: Birger Schöldstrom, »Emilie Flygare C.« [Stockholm 1888]; Karl Warburg, »Em. Flygare C.« i »Nordisk Tidskrift« [udg. af Letterst. Foren. 1892]). *K. W—g.*

2) Johan Gabriel, svensk Litterat, født i Vestergotland 1814, død 1875, foreg.'s Ægtefælle, var en Lyriker, som i sine »Romanser ur svenska folklifvet« anslog en folkelig Visetone, der bl. a. foranledigede, at disse Digte spredtes som Skillingstryk. Han har tillige syslet som Udgiver af svenske Forfatteres Arbejder; ham skyldes saaledes den smukkest udstyrede Udgave af Bellman's Skrifter 1856—61, der dog fra et kritisk Synspunkt lader adskilligt tilbage at ønske. Han var bekendt som en udpræget, noget naiv »Republikaner«, desuden en stor Original og gik i 1850'erne i Stockholm almindelig under Kælenavnet »Carlo«. *K. W—g.*

Carlén, Richard, svensk Jurist og Politiker, Broder til ovenn. J. G. C, født 17. Maj 1821, død 31. Decbr. 1873. C. tog 1841 juridisk Eksamen, var 1844—46 Redaktør af »Varmlands tidning«, blev 1857 udnævnt til Herredshøvding og valgtes 1862 til Medlem af den svenske Rigsdag, hvor han siden spillede en fremtrædende Rolle. C. har udgivet en »Kommentar ofver Strafflagen«. *R. G.*

Carlentini, Flække paa Sicilien, Provins Siracusa, med (1881) 6,700 Indb. Vinavl. Ødelagt ved Jordskælvet 1693.

Carlès [karlæ!s], Jean Antonin, fransk Billedhugger, er født 24. Juli 1851 i Gimont (Gers). Efter en Studietid i Marseille og senere i Toulouse kom han 1876 til Paris, hvor Jouffroy og Hiolle bleve hans Lærere. Fra 1878 har han været en flittig Udstiller, hvis mest bekendte Arbejder ere: »La Cigalle« (Statens Ejendom, 1878), Statuerne »Tiggeren« (1879), »Abel« (1881, i Marmor 1887, Gengivelse i Christiania Museum), »L'Eternel poème« (1891) *etc.* samt en Række gode Buster. Statuen af Karl VII for Compiègne's Raadhus samt en »Erato« for Raadhuset i Paris ere ligeledes C.'s Værk. *A. Hk.*

Carleton [ka!ɔltən], Will, irsk Forfatter (1798—1869), var Søn af en mindre Landmand. I sin Barndom fik han kun en tarvelig Undervisning; senere studerede han i et Par Aar Teologi. Sin litterære Løbebane begyndte han 1830, da han udgav »Traits and Stories of the Irish Peasantry«. Bogen gjorde Lykke og fulgtes to Aar efter af en ny Samling irske Fortællinger. Af hans andre Bøger kunne nævnes Romanen »Fardarougha the Miser« [1839], »The Fawn of Spring Vale«, »The Clarionet« og andre Fortællinger [1841], »Valentine McClutchy, the Irish Agent« [1845], »The Black Prophet« [1847], »The Tithe Proctor« [1849], »Red Hall«, »The Squanders of Castle Squander«, »Jane Sinclair« og andre Fortællinger [1852], »Willy Reilly« [1855] og »The Black Baronet« [1858]. Nogle af hans Arbejder ere oversatte paa Dansk (»Træk og Skildringer af det irske Folkeliv« [1833] ved Moltke, »Den sorte Profet« [I—II, 1847]). *C. K.*

Carleton [kalaltan], Will, amerikansk Digter, er født i Hudson (Michigan) 21. Oktbr. 1845. Efter at have afsluttet sine Studier (1869) berejste han de nordlige og vestlige Fristater, hvor han holdt Forelæsninger; med samme Maal for Øje besøgte han senere Canada og Storbritannien; 1878 kom han første Gang til Europa, som han atter gæstede 1885. Blandt hans Digte, i hvilke det humoristiske og det rørende er blandet paa en ejendommelig Maade, maa særlig fremhæves hans »Farm Ballads«; ganske fortrinlig er saaledes Fortællingen om det gamle Ægtepars Strid og Forsoning i Digtene »Betsy and I are Out« og »How Betsy and I Made Up«. Hans Værker ere: »Poems« [1871], »Farm Ballads« [1873], »Farm Legends« [1875], »Young Folks' Centennial Rhymes« [1876], »Farm Festivals« [1881], »City Ballads« [1885]. *C. K.*

Carlevāris, Luca de, italiensk Landskabsmaler og Kobberstikker, født i Udine 1665, død i Venezia 1731. C. studerede i Rom og udførte mest Prospekter fra Venezia og nærliggende Byer; han er Canaletto's Forgænger og i sin Malemaade mere raa; hans fleste Arbejder findes i Venezia's Paladser, nogle i Vicenza's, Berlin's og Dresden's Museer. Som Stikker har C. med let og sikker Haandudført en Suite paa 100 Blade, »Le fabrichee vedute di Venetia« [Venezia 1703—04 ff.]. *A. Ls.*

Carli, Gian-Rinaldo, Greve, italiensk Forfatter (1720—95). Han stammede fra Istrien, levede i Milano og sluttede sig med Iver til den der florerende ny nationaløkonomiske Skole, der skrev Fremskridt paa sin Fane og især samledes om Cesare Beccaria, Forfatter af »Dei delitti e delle pene«. En Tid var han Professor i Venezia. Ved det af Beccaria redigerede Tidsskrift »Il Caffè« var C. en af Medarbejderne. Det var særlig Handelspolitikken, der interesserede ham, men ogsaa med Moralfilosofi, Arkæologi, Litteratur- og Kunsthistorie beskæftigede han sig. Med en anden højt anset Nationaløkonom, Alessandro Verri, havde C, der var bleven Præsident for Il Gran-Consiglio di Economia, en heftig Polemik i Anledning af Verri's »Meditazioni sulla economia politica«; Tvisten gik saa vidt, at C vilde have sin Modstander erklæret for vanvittig. Senere hen forsonedes de imidlertid, ja bleve virkelige Venner. Værker: »Delle monete e dell' istituzione delle zecche d'Italia« [Milano 1750—60, 3 Bd.], »Lettere americane« [Firenze 1780—81, 3 Bd.], »Delle antichità italiche« [Milano 1788—91, 5 Bd.], »Storia di Verona fino al 1517« [Verona 1796, 7 Bd.], »Opere« [Milano 1784—94, 18 Bd.]. *E. G.*

Carlina L. (Bakketidsel, norsk Stjernetidsel), Slægt af Kurvblomstrede (Tidselgruppen), to- eller fleraarige Urter med fjerlappede eller fjerdelte og stærkt tornede Blade. De store Kurve sidde enkeltvis eller i Halvskærm. Svøbbladene ere yderst i Kurven løvbladagtige og tornede og staa lige ud; længere indad blive de smallere, mistre Tornene og gaa over i tørre, farvede og stærkt skinnende Hinder, der bøje udad; fjerdelte Børster findes paa Blomsterlejet og Bægerranden. 17 Arter, især fra Sydeuropa og Nordafrika. I Danmark og Norge vokser *C. vulgaris.* (Alm. Bakketidsel) ret hyppig paa tørre Bakker; den er toaarig og bliver $0{,}30$—$0{,}50$ M. høj; Bladene ere

Artikler, der savnes under C, maa søges under **Li.**

filtede paa Undersiden, de indre Svøbblade ere gule og Kronerne rødgule; Blomstring i August. *C. acaulis* L. vokser paa Høje og Bjærge i Mellemeuropa; den har en enkelt, men meget stor Kurv paa en overordentlig kort Stængel og sølvglinsende Svøbblade. Kurvens Bevægelser (se Bevægelser, Planters, S. 1007) ere hos denne særlig iøjnefaldende. Karl den Store skal, efter en »Aabenbaring«, have befalet den dyrket og anvendt som Middel mod Pest; deraf Navnet *C.* *A. M.*

Carlingford [ka:'əliŋfəd], Chichester Samuel Fortescue, Lord, engelsk Statsmand, født 18. Jan. 1823, blev 1847 som Ch. Fortescue valgt til Underhuset og var allerede 1854—55 Skatkammerlord. 1857—58 blev han Understatssekretær for Kolonierne og paa ny 1859—65; i Novbr. 1865 Oversekretær for Irland indtil det liberale Ministeriums Afgang i Juni 1866. Da hans Parti igen kom til Magten i Decbr. 1868, overtog han paa ny Posten og medvirkede til den irske Statskirkes Afskaffelse og til Landbolovens Gennemførelse. 1870 blev han Handelsminister indtil Febr. 1874 og ophøjedes derefter til Peer som Baron C. I. Apr. 1881 blev han Seglbevarer og 1883—85 Præsident for Geheimeraadet. *E. E.*

Carlīni, Francesco, italiensk Astronom (1783—1862). C. blev 1799 Assistent ved Observatoriet i Milano og 1833 dets Direktør. 1802—07 deltog C. i de geodætiske Operationer i Øvreitalien og fik 1821 det Hverv sammen med Plana (s. d.) at forbinde de franske og italienske Trianguleringsarbejder for at maale en Parallelcirkelbue (»Operations géodésiques et astronomiques pour la mesure d'un arc du parallèle moyen« [Milano 1825—27]) og fik herunder Lejlighed til at bestemme Jordens Tæthed grundet paa Iagttagelse af stærk Lokalattraktion paa Sydsiden af Alperne (»Osservazioni della lunghezza dell pendolo semplice etc.« [Milano 1824]). Af C.'s øvrige Arbejder fremhæves: »Esposizione di un nuovo metodo di construire le tavole astronomiche etc.« [Milano 1810], »Nuove tavole dei moti apparenti del sole« [Milano 1832], »Effemeridi astronomiche di Milano« [1803—63]. Sammen med Plana foretog C. i Anledning af en 1824 af det franske Videnskabsselskab opstillet Prisopgave Udarbejdelsen af en fuldstændig Teori for Maanens Bevægelse. Af de mange mekaniske Problemer, C. beskæftigede sig med, fortjener at nævnes: »Descrizione di una machinetta che serve a risolvere ii probleme di Keplero« [Milano 1853]. *J. Fr. S.*

C ar līn 0, 1) ældre Guldmønt i Kongeriget Sardinien (fra 1786) = 5 *Doppie.* Vægt 45,5808 Gr., Finhed 906,95, Guldværdi 102 Kr. 44,3 Øre.

2) ældre Guldmønt paa Øen Sardinien. C. fra 1773 har en Vægt af 16,0533 Gr. og en Finhed af 892,361, altsaa en Guldværdi af 35 Kr. 52,7 Øre, medens den fra 1842 har samme Vægt, men en Finhed af 891, altsaa en Guldværdi af 35 Kr. 47,3 Øre.

3) ældre Sølvmønt i Napoli — 1/12 *Scudo.* Vægt 2,2943 Gr., Finhed 833,33. *E. M.*

Carlisle [ka.əlai'l], By i det nordvestlige England, Hovedstad i Shire Cumberland, 484 Km. N. N. V. f. London, ved venstre Bred af den lille Flod Eden. (1891) 39,176 Indb. Domkirke, gammelt Slot, som nu er Kaserne, Domhus. Bispesæde. Fabrikation af Bomuldstøjer (*Gingans*), Hatte og Tvebakker. En Kanal og en Jærnbane forbinde den med den 16 Km. fjerne Havnestad Port C. ved Solvaybugten. — C. er Romernes *Luguvallum* og ligger ved den vestlige Ende af Hadrian's Vold (Piktermuren). Den er Nøglen til en af de vigtigste Adgange til Skotland og spillede derfor en vigtig Rolle i de engelsk-skotske Grænsekrige og i Borgerkrigene i 17. Aarh. *C. A.*

Carlisle [ka.əlai'l], By i den nordamerikanske Stat Pennsylvania, henrivende beliggende 30 Km. V. f. Harrisburg, er Sæde for det metodistiske Dickinson College (stiftet 1783) og har (1890) 7,600 Indb. Nord derfor findes varme Svovlkilder.

Carlisle [ka.əlai'l], en engelsk Adelsslægt, Sidegren af den Slægt, hvortil Hertugerne af Norfolk høre, fik 1661 Jarletitel. Frederick Howard, Jarl af C. (1748—1825), gik 1778 som Fredsunderhandler til Nordamerika, men kunde intet udrette og var 1780—82 Vicekonge i Irland. Han dadlede haardt Freden 1783 og hørte til Oppositionen imod W. Pitt indtil 1793. Han var Formynder for Lord Byron, men blev ilde medtagen af denne i hans »English bards and scottish reviewers« [1809] for sine »Tragedies and poems« [1801]. — Hans Søn George Howard, Jarl af C. (1773—1848), var 1795—1820 som Lord Morpeth Medlem af Underhuset og havde 1827—28 Sæde i Canning's og 1830—34 i Grey's Ministerium. — Hans Søn George Will. Fred. Howard, Jarl af C. (1802—64), var ligeledes som Lord Morpeth et liberalt Medlem af Underhuset 1826—41 og paa ny 1846—48; han var Oversekretær for Irland 1835—41 > Kommissær for Skovene 1846—50 og Kansler for Hertugdømmet Lancaster 1850—52; blev 1855—58 Vicekonge i Irland, samt paa ny 1859—64. *E. E.*

Carlitte [karli't], Pic de, et 2,921 M. højt Bjærg i Pyrenæerne, i det franske Dep. Pyrénées-Orientales, med Floden Tét's Kilder og flere smaa Søer.

Carloforte, befæstet By paa Østkysten af den lille 0 San Pietro ved Sardiniens sydvestlige Kyst, Pr. Cagliari. (1881) 6,259 Indb. Borgruiner, Saltdamme, Fiskeri af Koraller og Tunfisk samt betydelig Skibsfart.

Carlopāgo (»Carlsbai«), Frihavn i det kroat.-slavonske Kystland ved Adriaterhavet, ligger paa nøgen, klippefuld Jordbund og har (1890) 3,554 Indb. Den lille Søhavn egner sig kun for Kysttrafikken.

CårlOS, San, 1) S. C. de Ancud, By paa Øen Chiloe. 2) By i Provinsen Nuble i Chile, Hovedstad i Departementet S. C. med (1885) 9,000 Indb., er regelmæssig bygget og ligger i en kunstig vandet Slette. 3) Hovedstad i Staten Cojedes i Venezuela med 10,000 Indb., ved Indgangen til Llanos. 4) Fæstning ved Søen Maracaibo i Venezuela. *S. B. T.*

CårlOS, Don, Infant af Spanien, Kong Filip II's Søn i hans første Ægteskab med Maria af Portugal, født 8. Juli 1545 i Valladolid, død 24. Juli 1568. Efter at C. tidlig havde mistet sin Moder, viste han allerede som Barn daarlige Evner og sattes yderligere tilbage, da han i Opvæksten led under stedse tilbagevendende Feberanfald; 17 Aar gl. fik han ved et Fald et Saar i Baghovedet, der satte hans Liv i Fare og vistnok gav Stødet til en begyndende Sindssyge. Faderen, der hidtil havde

Artikler, der savnes under V. maa søges under Ji.

vist C. stor Kærlighed, saa efterhaanden paa ham med voksende Ængstelighed, og da han hverken vilde give efter for C.'s barnagtige Iver for at blive gift med en østerrigsk Kusine eller for hans Lyst til at blive sendt som Statholder til Nederlandene, kom C. til at se en Dødsfjende i Faderen. Samtidig med at hans Excesser i forskellig Retning stege, omgikkes han med Planer til at flygte fra Spanien, ja endog med Mordtanker mod Faderen. Kongen maatte under disse Forhold beslutte sig til at fængsle C; om Aftenen 18. Jan. 1568 traadte han selv, ledsaget af enkelte Stormænd, ind i Prinsens Soveværelse, og fra nu af var C. under streng Bevogtning. I Skrivelser til de beslægtede Hoffer forsvarede Filip sin Handlemaade og antydede, at denne første Forholdsregel som Konsekvens maatte drage andre Dispositioner efter sig, og man syslede ogsaa med Tanken om at faa C. erklæret for uskikket til Tronfølger. Dette blev dog opgivet; men C. døde i Fængslet, efter den officielle Fremstilling af Sygdom; om han i Virkeligheden ikke snarere er bleven ryddet af Vejen, kan ikke afgøres. — Filips Handlemaade over for C. er fuldt forklarlig efter Kongens hele Karakter; allerede Samtiden søgte dog mere mysteriøse Aarsager til den ulykkelige Prinses Skæbne. Efter nogles Mening havde han haft Sympati med Nederlændernes Frihedsstræben og vist kætterske Meninger i religiøs Henseende; efter andre havde der været et hemmeligt Kærlighedsforhold mellem ham og hans unge Stifmoder, Elisabeth af Valois; begge Forklaringer ere lige ubegrundede. Fra disse Synspunkter blev C. imidlertid skildret af Saint-Réal (»Don C, nouvelle historique« [1672]), fra hvem Schiller igen fik de Hovedtræk, han brugte i sit navnkundige Drama. Først Ranke aabnede et kritisk Studium af C.'s Historie [1829], og siden har især Gachard (»Don Carlos et Philippe II« [2. Udg. Paris 1867]) offentliggjort et stort arkivalsk Materiale til Oplysning af hans Liv. (Litt.: Maurenbrecher, »Don C.« [2. Udg. Berlin 1876]; Budinger, »Don C.'s Haft und Tod« [Wien 1891]; »Tilskueren« [1889]). *Kr. E.*

Carlos, Luis Maria Fernando, Don, spansk Kronprætendent, født 31. Jan. 1818, død 13. Jan. 1861, ældste Søn af nedenn. M. Jos. Is. Carlos, fulgte med denne 1833 til Portugal og 1834 til England, men levede 1835—38 i Piemont og Salzburg. Han kom derefter til Faderen i Spanien og fulgte ham 1839 til Bourges. Efter at Faderen 1845 havde overdraget ham sine Arvekrav, kaldte han sig Greve af Montemolin (eller Karl VI); flygtede i Septbr. 1846 fra Bourges til England og gjorde siden to Forsøg paa at fremkalde Opstand i Spanien. I Juni 1848 rejste General Cabrera Oprørsfanen i Katalonien; men da C. i Jan. 1849 vilde rejse derned, blev han standset i Frankrig, og kort efter maatte Cabrera med uforrettet Sag ty tilbage til England. I April 1860 søgte General Ortega at faa en Opstand til Veje i Tortosa; men hans Tropper forlode ham snart, og C. blev 21. April fangen tillige med sin yngste Broder Fernando (født 1824). For at genvinde Friheden maatte de give Afkald paa alle deres **Rettigheder** til Bedste for Dronning Isabella; men allerede 15. Juni sagde de sig løs fra deres Løfte, da de vare komne til Koln. De nøde dog ikke længe Gavn heraf; thi 2. Jan. 1861 døde Ferdinand i Koln af Nervefeber, og 13. Jan. C. i Triest tillige med sin Hustru, Marie Caroline (født 1820), Datter af Kong Frants I af begge Sicilierne. *E. E.*

Carlos, Maria de los Dolores, Don, spansk Kronprætendent, født 30. Marts 1848 i Laibach, ældste Søn af Juan Carlos M. Is. (1822—87), yngre Broder til ovenn. Carlos L. M. F., og Prinsesse Beatrice af Modena (født 1824), Datter af Hertug Frants IV. Efter Dronning Isabella's Fordrivelse fra Spanien i Septbr. 1868 optraadte han som Prætendent, da Faderen 15. Oktbr. overdrog ham sine Rettigheder, og kaldte sig nu Karl VII, ellers Hertug af Madrid. Det lykkedes dog ikke at fremkalde nogen Opstand. I Jan. 1871 nedlagde han Indsigelse imod Kong Amadeo's Tronbestigelse; men et Opstandsforsøg i April 1872 mislykkedes helt, og efter faa Dages Ophold paa spansk Grund maatte han flygte tilbage til Frankrig. I Marts 1873 gentoges Forsøget med bedre Held, og 15. Juli kom han paa ny til Spanien efter Kong Amadeo's Bortrejse og førte i mere end halvtredje Aar en haardnakket og blodig Kamp i de nordlige Landskaber, medens hans Broder Alfons (født 1849) som Leder af Kampen i det østlige Spanien øvede afskyelige Grusomheder sammen med sin Hustru Maria das Nevas (født 1852), en værdig Datter af Dom Miguel af Portugal. 1875 var hans Magt dog indskrænket til de baskiske Lande, og efter ny Nederlag maatte han 26. Febr. 1876 tage sin Tilflugt til Frankrig. Efter en længere Rejse i Nordamerika bosatte han sig i Passy ved Paris, men blev i Maj 1877 udvist af Frankrig; han fulgte samme Aar med den russiske Hær i Krigen mod Tyrkiet og har senere gjort Rejser i Sydamerika og Indien, men ellers mest opholdt sig i Venezia. Gentagne Gange har han bragt sig i Erindring ved Manifester, saaledes 1886 efter Kong Alfons XII's Død og 1892 med en Indsigelse imod, at Greven af Paris gjorde Brug af det rene bourbonske Vaaben (med Liljerne), idet han regner sig for rette Arving baade til Frankrig og Spanien. 1867 ægtede han Margrete af Parma (1847—93), Datter af Hertug Karl III og Søsterdatter af Greven af Chambord. Han har med hende en Søn, Jaime (født 1870), og 4 Døtre, af hvilke den ældste, Bianca, er gift med Leopold Salvator af Huset Toscana. Han ægtede 1894 Fyrstinde Maria Bertha Rohan (født 21. Maj 1860). *E.E.*

Carlos, Maria José Isidoro, Don, spansk Kronprætendent, født 29. Marts 1788, død 10. Marts 1855, Kong Karl IV's anden Søn, maatte 1808 ligesom den øvrige Slægt frasige sig Retten til den spanske Krone og havde indtil 1814 Ophold i Valencay i Frankrig. Efter sin Hjemkomst til Spanien ægtede han 1816 Maria Francisca (1800—34), Datter af Kong Johan VI i Portugal og Søster til Dom Miguel, samt til hans egen ældre Broder, Ferdinand VII's første Dronning. Da Ferdinand hverken i dette eller et følgende Ægteskab fik noget Barn, syntes Tronfølgen at være C sikret, og han, som kun var maadelig begavet, men fanatisk religiøs, blev derfor siden 1824 Midtpunkt for den absolutistiske og klerikale Reaktion, idet han dog snarere var dens Værktøj end dens Leder. Men 1830 overtalte Ferdinands fjerde Ægtefælle, Marie Christine, denne til at ophæve den saliske Lov, som gjaldt for alle Grene af det bourbonske Hus og genoprette den gamle kastilianske Arve-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

følgelov, hvorefter ogsaa Kvinder kunde arve Kronen; og da hun i Oktober s. A. fødte en Datter, Isabella, var denne nærmere berettiget end C. Forgæves klagede han derover, drog i Foraaret 1833 til Portugal og gentog herfra sin Indsigelse, da kun Gud kunde fratage ham hans Ret ved at give Broderen en mandlig Arving. Efter Ferdinands Død 29. Septbr. s. A. rejste hans Tilhængere, Karlisterne, sig til Borgerkrig, og han selv erklærede sig 15. Oktbr. for Konge som Karl V, men forblev ellers hos sin Svoger og Aandsfrænde Dom Miguel og blev efter hans Nederlag i Maj 1834 ført til England. Herfra rejste han hemmelig gennem Frankrig og kom 10. Juli til det nordlige Spanien, hvor han holdt Hof, medens hans Generaler førte en haardnakket og grusom Krig imod Regeringens Tropper. I de første Aar havde de ikke ringe Fremgang, og C. var i Septbr. 1837 endog paa Vejen til Madrid; men senere greb den Camarilla af Biskopper og Hofmænd, der samlede sig om ham, ind i Krigsførelsen og lammede den. Desuden opkom Strid mellem de egentlige Karlister, for hvem det enevældige Kongedømme under C. var Hovedsagen, og Baskerne, der fortrinsvis kæmpede for deres Særrettigheder, og i Aug. 1839 sluttede disses Fører, Maroto, paa egen Haand et Forlig med Dronningens General Espartero. Som Følge heraf maatte C. 14. Septbr. flygte til Frankrig, hvor han blev bosat paa Slottet i Bourges. 18. Maj 1845 overdrog han sine Arvekrav til sin ældste Søn, ovenn. Carlos, L. M. F., og rejste i Juli til Østerrig, hvor han siden 1847 boede i Triest som Greve af Molina. 1838 havde han ægtet Maria Thcresia (1793—1874), hans første Hustrus ældste Søster. *E. E.*

Carlétta se Cadenabia.

Carlow [kaːlóu], Shire i det sydøstlige Irland i det indre af Provinsen Leinster, begrænset af Shire Queen, Kilkenny, Wexford, Wicklow og Kildare. 886 □ Km. med (1891) 40,899 (mod 86,226 i 1841) Indb., hvoraf de ni Tiendedele ere Katolikker. C. udgør en frugtbar, af Barrow og Slaney vandet Slette; kun mod Sydøst ligge Granitbjærgene Mt. Leinster (795 M.) og Blackstair (734 M.), mellem hvilke Passet Scullough Gap fører til Wexford. Af Arealet er 21 p. Ct. Agerland, 14 p. Ct. Kløvermarker og Enge, 53 p. Ct. Græsland og 1 p. Ct. Skov. Hovednæringsvejene ere Agerbrug og Kvægavl (Heste, Hornkvæg, Faar og Svin); der findes Jærn- og andre Malme, og nogle Kulgruber drives. Hovedstaden C. ligger 90 Km. S. V. f. Dublin ved venstre Bred af den sejlbare Barrow. (1891) 6,619 Indb. Smuk Domkirke, Ruiner af en normannisk Borg fra Aar 1200 og Sædet for den katolske Biskop af Kildare. Uld- og Bomuldsindustri. Levende Handel. *C. A.*

Cárlowitz, Albert v., tysk Politiker (1802—74), Søn af Hans Georg C. (1772—1840), som siden 1831 var Minister i Kongeriget Sachsen, valgtes 1831 af den sachsiske Adel til »Condirector« for at varetage dens Tarv ved Affattelsen af den ny Forfatning og af Loven om Realbyrdernes Afløsning. Senere var han Adelens Fører paa Landdagen og udmærkede sig særlig ved Drøftelsen af den ny Straffelovbog 1837. Han blev 1845 Formand for I. Kammer og i Oktbr. 1846 Justitsminister indtil Marts 1848. Som Medlem af 2. Kammer rejste han 1849 skarpe Angreb paa Beust's Politik og var 1850 preussisk Regeringskommissær ved Unionsparlamentet i Erfurt. 1852—55 var C. Medlem af det preussiske Underhus og hørte her til det gammelliberale Parti, som bekæmpede Manteuffel's Styrelse; han blev genvalgt 1858—66 og havde ogsaa Sæde i den første nordtyske Rigsdag 1867. *E. E.*

Carlsberg, Navn paa to af hinanden helt uafhængige Bryggerier, Gamle C. og Ny C.

1) Gamle C, beliggende i Valby, lige uden for Kjøbenhavn, er det ældste Bayerskølbryggeri i Danmark. Det er grundlagt 1847 af Kaptajn, Dr. phil. J. C. Jacobsen (s. d.) og har fra en ringe Begyndelse svunget sig op til at blive det største i Norden, udelukkende paa Grund af den overlegne Dygtighed, hvormed det stadig er blevet ledet. Der er altid paa Bryggeriet blevet prøvet, hvad der fra andre Sider fremkom af nyt paa Ølfabrikationens Omraade, ligesom Fremgangsmaader og Apparater, der mange andre Steder efter et kortvarigt, kritikløst Forsøg ere blevne erklærede for ubrugbare, her ere blevne udformede og omarbejdede. Betydelige Ofre af Tid og Penge have været bragte for disse Forsøg, der naturligvis ofte førte til et negativt Resultat; men Jacobsen skyede intet for at skaffe sig Vished, naar han mente derved at kunne føre Fabrikationen et Skridt fremad. Gl. C. blev saaledes det første Bryggeri i Danmark, i hvilket der indførtes saadanne Foranstaltninger som Anvendelsen af ren Gær, lukkede Kedler til Kogning at Mæsk og Urt ved Damp, pneumatisk Malteri, Ismaskiner, Gærkar af Skifer, Apparater til Afkøling og Luftning af Urt med steril Luft o. a. Resultatet er da ogsaa blevet, at Gl. C. for Tiden staar som et fuldstændigt Mønsterbryggeri, hvis Navn er kendt over hele Verden, og til hvilket en Skare af Bryggere fra alle Lande have søgt og bestandig søge hen for at høste Belæring, vidende, at alt i her lægges aabent for enhver; og det er ingen ringe Tid, Bryggeriets Funktionærer nu i mange Aar have anvendt paa at vise og forklare Maskiner, Arbejdsmetoder o. s. v. for de besøgende. Og ganske de samme Principper, der fulgtes, medens Jacobsen ledede Bryggeriet, 1856—81 assisteret af cand. pharm. E. Kogsbølle, have ogsaa været gældende, efter at Direktør v. d. Aa Kühle ved Jacobsens Død 1887 overtog Ledelsen. Gl. C. bestaar af to Bryggerier, nemlig det oprindelige, 1847 grundlagte, og Anneksbryggeriet, opført 1870, idet den egentlige Brygning sker selvstændig paa hvert Bryggeri, medens Lagringen sker under eet. Som nævnt forefindes overalt de nyeste og bedste Maskiner, og siden 1883 benyttes til Indledning af Gæringen udelukkende ren Gær efter Prof. Hansens System. Der findes (1894) 35 Dampmaskiner med en samlet Kraftudvikling af ca. 1,100 indic. Hestes Kraft pr. Time, og Dampen hertil, saavel som til andet Brug i Fabrikken, leveres af 3 Steinmullerske Rørkedler, af hvilke hver kan fordampe ca. 3,000 Kg. Vand i Timen. Der beskæftiges ca. 200 faste, efter 10 Aars Tjeneste pensionsberettigede, Arbejdere og ca. 60 Daglejere. Bryggeriet har en Pensionskasse, i hvilken der 1. Novbr. 1894 indestod over 239,000 Kr., indsat og forrentet af Bryggeriet, der endvidere 1872—94 har udbetalt ca. 86,000 Kr. til Livrenter. I en Pensionstilskudskasse har Bryggeriet 1888—94 indbetalt og forrentet over 69,000 Kr., medens Arbejdernes egne

Indbetalinger, der forrentes med 5 p. Ct., I. Oktbr. 1894 beløb sig til ca. 105,000 Kr. Bryggeriet har sit eget Driftslaboratorium, medens Carlsberglaboratoriet (s. d.) intet direkte har med Bryggeriet at gøre. Efter Jacobsen's Død er Gl. C. bleven Carlsbergfondens Ejendom. Produktionen, der udelukkende omfatter een Ølsort, nemlig Lagerøl, af hvilket der finder en betydelig Eksport Sted, er i Aarenes Løb gaaet saaledes fremad, som det ses af nedenstaaende Oversigt.

I Driftsaaret:	Hektoliter	p. Ct. af Landets ind. indenlandske salg af underg. Ø.
1847	4,200 (3,000 Tdr.)	?
1867	31,300 (22,500 —)	?
1887	209,300 (150,500 —)	?
1/10 1890—30/9 1891	281,700 (202,500 —)	32,7
1/10 1891—30/9 1892	226,600 (162,900 —)	32,90
1/10 1892—30/9 1893	245,700 (176,600 —)	33,39
1/10 1893—30/9 1894	257,200 (184,900 —)	33,67

Det maa herved erindres, at Ølskatloven traadte i Kraft 1. Oktbr. 1891. 1894 har Gl. C.s Produktion af undergæret 01 været næsten lige saa stor som de andre kjøbenhavnske Bryggeriers tilsammen.

2) Ny C. er oprettet af Carl Jacobsen (s. d.), Søn af ovenn. J. C. Jacobsen. Bygningen af Bryggeriet, der er beliggende lige ved Siden af Gl. C, begyndtes 1880 og fuldførtes 1883, medens der siden den Tid er foretaget ikke faa Udvidelser og Tilbygninger. Der findes et eget Laboratorium, ligesom alle moderne Fremgangsmaader og Redskaber ere anvendte i Driften. Produktionen, der omfatter Lagerøl, Pilsnerøl og Porter, beløb sig 1893 til ca. 147,400 Hektoliter. Bryggeriet har en særlig Aftapningsanstalt, hvor der tillige drives Mineralvandsfabrikation. *E. M.*

Carlsbergfonden, oprettet af afdøde Kaptajn, Brygger, Dr. phil. J. C. Jacobsen 1876 med en Grundfond af 1 Mill. Kr., hvortil Giveren 1881 føjede endnu 1 Mill. Kr. Efter Brygger Jacobsens Død er C. siden t. Oktbr. 1888 Ejer af Bryggeriet Gl. Carlsberg i Valby med alle dertil hørende Bygninger, Inventarium og Have. Indtægterne anvendes dels til at fortsætte og udvide Virksomheden af det af Giveren 1875 oprettede kemiske og fysiologiske Carlsberglaboratorium (s. d.), dels til Fremme af Studiet af Naturvidenskaberne, Matematik, Filosofi, Historie og Sprogvidenskab; saaledes til Udgivelsen af videnskabelige Værker, til videnskabelige Rejser, til specielle Studier og Undersøgelser, til Understøttelse af »fri Videnskabsmænd« for visse Aar eller endog for Livstid, o. 1. C. bidrager ogsaa til Frederiksborgmuseet, hvortil Kapt. Jacobsen 1878 havde skænket 200,000 Kr., der ikke ere indbefattede i de omtalte 2 Mill. C. styres af en Direktion paa 5 Medlemmer, der vælges af det kgl. danske Videnskabernes Selskab ud af dettes egen Midte; tre af disse udgøre sammen med 1 eller 2 tilforordnede Direktionen for Carlsberglaboratoriet. *V. S.*

Carlsberglaboratoriet er oprettet 1875 af Dr. phil. Brygger J. C. Jacobsen med det Formaal: at frembringe »et muligst fuldstændigt videnskabeligt Grundlag for Maltnings-, Brygnings- og Gærings-Operationerne« og stilledes ved Carlsbergfondets Stiftelse 1876 under en af Videnskabernes Selskab valgt Bestyrelse. Laboratoriet er foreløbig beliggende i en oprindelig dertil indrettet Bygning paa Bryggeriet Gamle Carlsbergs Grund, men der er 1893 paabegyndt Opførelsen af en ny Laboratoriebygning og to Forstanderboliger, i det væsentlige efter en af Stifteren, kort før hans Død, udarbejdet Plan. De paa Laboratoriet udførte Arbejder offentliggøres i »Meddelelser fra C. L.«, af hvilke der ogsaa udgives et fransk Udtog, og man finder saaledes i disse Meddelelser bl. a. Prof. E. Chr. Hansen's banebrydende Undersøgelser over de forskellige Gærsvampe og Prof. J. Kjeldahl's Undersøgelser over Diastasen og den af ham angivne, over hele Verden benyttede Metode til Kvælstofbestemmelse. Udgifterne til Laboratoriet, der oprindelig ansloges til 12,000 Kr. aarlig, var 1893 stegne til ca. 25,000 Kr., og samtidig var der opsparet en Formue paa 150,000 Kr., hvoraf 100,000 Kr. skulle anvendes som Tilskud til de ny Bygninger. Prof. Kjeldahl har været Forstander for Laboratoriets kemiske Afdeling lige fra dets Stiftelse, medens den fysiologiske Afdeling bestyredes af Prof. R. Pedersen indtil 1877 og derefter af Prof. Hansen. Den overordentlige Betydning, som de paa Laboratoriet udførte Arbejder have haft ikke blot for Bryggeriteknikkens Udvikling, men ogsaa for Mykologien og Eksperimentalkemien i det hele, er bleven almindelig anerkendt overalt i Udlandet, hvilket bl. a. har givet sig til Kende derved, at talrige udenlandske Bryggere og Videnskabsmænd i den forløbne Tid have søgt til Laboratoriet for at studere der. *K. M.*

Carlsen, Carl, dansk Ingeniør, er født 31. Aug. 1813 i Kjøbenhavn. 1828 indtraadte han som Elev ved Marinens Skibsbyggeri; men 1835 begyndte han at studere ved polyteknisk Læreanstalt og tog 1839 Eksamen i Mekanik. Derefter lagde han sig efter de egentlige Ingeniørfag (som dengang ikke doceredes ved polyt. Læreanstalt), navnlig under en 1 Aars Rejse til Frankrig. Efter sin Hjemkomst konstitueredes han som Brolægningsinspektør i Kjøbenhavn, indtil han 1845 ansattes som Vandbygningsinspektør, i hvilken Stilling han ledede Arbejderne ved Gliickstadt Havn o. fl.; en Tid var han tillige Havnebygmester i Kjøbenhavn og ombyggede som saadan Langebro og Stormbroen, senere forestod han Reguleringen af Gudenaa mellem Silkeborg og Tange. 1868 udnævntes han til Vandbygningsdirektør, en Post, der dannedes ved Sammendragning af hans tidligere Embede som Vandbygningsinspektør med Havne- og Kanalinspektoratet, og i denne Stilling har han haft Del i eller ledet følgende større Arbejder: Anlæggelsen af Løgstør Kanal og Esbjerg Havn, Udvidelsen af Helsingørs Havn foruden flere mindre. 1877 havde han en væsentlig Del i Dannelsen af Teknisk For'ening, hvis Formand han var i de 4 første Aar. 1882 tog han sin Afsked. *A. O—d.*

Carlsen, Carl Peter August Schlichting, dansk Landskabsmaler, er født i Flensborg 16. Oktbr. 1852. Efter sin Konfirmation kom C. i Lære hos en Porcelænsmaler i Kjøbenhavn og blev Svend; samtidig gennemgik han Kunstakademiet til Modelskolen. 1873 udstillede han sine første Arbejder, et Par Frugt- og Stilllebensstykker, i de følgende Aar mest Blomsterbilleder, medens han samtidig ernærede sig som Dekorationsmaler. Som

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

saadan arbejdede han paa Frederiksborg; Opholdet i den smukke Egn gav ham Lyst til at forsøge sig som Landskabsmaler, og 1883 vakte hans Billede med et stort Bøgetræ en Del Opmærksomhed, ligesom det indbragte ham den Sødring'ske Præmie og 1,000 Kr. i Stipendier. Billedet var malet færdigt i det fri, og det samme gælder om Flertallet af C.'s større Hovedværker, saaledes det store Interiør fra Ordrup Krat, der 1884 erhvervedes af Kunstforeningen. S. A. rejste han til Schweiz og Italien og malede navnlig adskilligt paa Capri; 1887 fik han Akademiets store Rejsestipendium for »Das schone Berner Oberland«, studerede saa i Schweiz og Frankrig og udfoldede der en omfattende Produktivitet. Efter sin Hjemkomst har han mest behandlet nordsjællandske Emner, saaledes i det store »Skovsø i Nordsjælland«, der blev solgt til Museet i Stockholm, og i det store Esrombillede, som købtes af den russiske Kejserinde. C.'s Arbejder tiltale ved heldig valgte, populære Motiver, kraftig Farve og ofte tillige ved en ikke ringe Friskhed i Foredraget. *S. M.*

Carlsen, Elling, norsk Ishavsfarer, er født paa Tromsø 1819. Han hjalp først Faderen i hans Lodstjeneste, tog senere til Søs og foretog 1843 sin første Ishavsrejse med et Fartøj fra Hammerfest. Efter at have laget Styrmandseksamen 1846 fik han s. A. Fartøj at føre paa Fangsttogt til Spitsbergen og for nu i mange Aar paa Ishavet. 1863 naaede han 82° n. Br. og omsejlede for første Gang Spitsbergen; 1871 fandt han paa Novaja Semlja Levningerne af Willqm Barentsz Ekspedition fra 1596 til 1597. I Payer's og Weyprecht's Nordpolsekspedition 1872—74, der ledede til Opdagelsen af Frants Josefs Land, deltog han som Ismester og Kendtmand og udgav senere sine Dagbogsoptegnelser fra denne Rejse. 1879 ansattes han som Fyrvogter ved Skraaven Fyr i Lofoten. *J. F. W. H.*

Carlsen, Hans Rasmussen, dansk Godsejer og Politiker, født 28. Oktbr. 1810 paa Gammel Køgegaard, død 2. Juli 1887. 1833 overtog han sin Fædrenegaard, og allerede 1841 traadte han ind i det politiske Liv som sine Standsfællers Repræsentant i Roskilde Stænder. Han indtog her et fra de øvrige Godsejere forskelligt Standpunkt, idet han baade ønskede at give vor Politik en mere national Retning og hyldede Tanken om en konstitutionel Forfatning. Tilhænger af det nationalliberale Parti blev han dog aldrig, og Grundloven af 1849 forekom ham at gaa alt for vidt i demokratisk Retning. Fra 1848 af deltog han for øvrigt ikke i den aktive Politik, førend han 1854 indtraadte i det af Ministeriet Ørsted oprettede Rigsraad. Efter at Forfatningen af 2. Oktbr. 1855 var given, blev han kongevalgt Medlem af det ved den skabte Rigsraad og gik derfra i samme Stilling over i Novemberforfatningens Rigsraad, indtil han i Aug. 1864 nedlagde sit Mandat. Af Rigsdagens Landsting var han Medlem fra 1859 til 1866, derefter var han Folketingsmand og blev endelig fra 1870 til sin Død kongevalgt Landstingsmand. En af hans Søstre var gift med N. F. S. Grundtvig, og han kom naturlig derigennem i et nært Forhold til den Grundtvig'ske Kreds, hvis kirkelige og politiske Synsmaader han i mange Retninger delte. Paa Rigsdagen nærmede han sig stærkt Bondevennernes ejderdanske Fløj, og særlig med B. Christensen stod han i nøje politisk Forbindelse. Hans udpræget nationale og skandinaviske Sympatier gjorde ham til en af Lederne af »Dannevirkeforeningen« (s. d.). Maj 1864 indtraadte C. i det Monrad'ske Ministerium som Indenrigsminister, men indgav allerede Maaneden efter sin Demission. C. tog i Rigsdagen især Del i de kirkelige og nationale Spørgsmaals Behandling og var et virksomt Medlem saavel af Forsvarskommissionen af 1866 som af Kirkekommissionen af 1868. Under Grundlovskampen i 1860'erne kæmpede han for Junigrundlovens Bevarelse; men i 1870'erne og 1880'erne sluttede han sig bestandig nøjere til Højre. C. var en kundskabsrig Mand med betydelige Evner og et selvstændigt, fordomsfrit Blik. *N. N.*

Carlson, 1) Frederik Ferdinand, svensk Universitetslærer, Historieskriver og Statsmand, født paa Kungshamnsgård i Alsike Sogn (Upland) 13. Juni 1811, død i Stockholm 18. Marts 1887. C. blev Student i Upsala 1825, Dr. phil. smst. 1833, Docent i Historie 1835, Adjunkt i Historie og Statistik ved Upsala Universitet 1844, ekstraord. Professor 1846 og 1849 ord. Professor i Historie ved Upsala Universitet. 1837—46 var C. Lærer for Prinserne Karl, Gustaf og Oskar, 1863 — 70 og 1875—78 var han Statsraad og Chef for Kirkedepartementet, 1877 tog han sin Afsked fra Professoratet. Faa Mænd have i Sverige virket saa længe, saa nidkært, med saa stor Dygtighed og Held paa forskellige Omraader som C. Under de seks sidste Stænderrigsdagssamlinger 1850—51, 1853 — 54, 1856—58, 1859—60, 1862—63 samt 1865—66 var C. gejstligt Medlem og 1873—87 Medlem af Rigsdagens 1. Kammer. Ved det første almindelige svenske Lærermøde 1849 var han Ordfører i Afdelingen for Elementarskolerne, og ved de fire derpaa følgende Møder til og med 1866 I. Ordfører. 1858 var han Ordfører og Sjælen i den til Drøftelse af Skoleloven af 1856 nedsatte Komité, hvis Betænkning forberedte den for sin Tid saa vel egnede Skolelov af 1859. Paa Rigsdagen, hvor C. 1856, 1859, 1862, 1873 og 1874 var Medlem af Statsudvalget, 1875 af Bankudvalget samt 1853 og 1875 af særlige Udvalg, virkede han særlig i Spørgsmaal vedrørende den højere Undervisning og Folkeskolen. I Samlingen 1853—54 fremsatte han Forslag om Indrettelsen af statistisk Departement og var senere Medlem af den Komité, der udarbejdede Planen til Organisation af det statistiske Centralbureau og den statistiske Forberedelse. Under samme Rigsdagssamling var han Medlem af det særlige Udvalg, der fremsatte Forslag til den nu gældende Brændevinslov. Paa Rigsdagen 1856—58 fremsatte han Forslag om en forbedret Lønning og Pensionering af Lærerne ved Elementarskoler og formulerede som Medlem af Statsudvalget de Bestemmelser for Elementarskolerne, der senere bleve vedtagne af Rigsdagen. Under samme Rigsdagssamling fremsatte han Forslag til Lov om Beskyttelse af Landets Fortidsminder. Paa Rigsdagen 1859 deltog han som Medlem af Økonomiudvalget i den endelige Behandling af Kommunallovene og var tillige Medlem af det sammensatte Udvalg, der foreslog, at Halvdelen af de resterende Skydsafgifter skulde anvendes til Bedste for Folkeskolerne. Paa Rigsdagen 1862—63 fremsatte C. Forslag om Ordning

af Analoger til Folkeskolerne samt om Folkeskolelærerseminariernes Omdannelse; paa Rigsdagen 1875 indbragte han Forslag om Afsendelse af en Skrivelse til Regeringen med Begæring om Udarbejdelse af en Lov vedrørende Børns og unge Menneskers Anvendelse i Fabrikarbejde. Som Statsraad udfoldede C. en mangesidig og frugtbringende Virksomhed, navnlig for Undervisningsvæsenets Ordning og Fremme. Blandt mærkeligere Foranstaltninger af denne Art kunne nævnes Udfærdigelsen af ny Statutter for Universiteterne (1876), Udvidelse af Undervisningen ved samme gennem videnskabelige Seminarier, Adjunktembedernes Ombytteise med ekstraordinære Professorembeder og stipendierede Docentposter (1877), ny Bestemmelser for de juridiske Embedseksaminer (1863), for den filosofiske Grad (1870) og for teologisk-filosofisk (1876). Endvidere: Omarbejdelsen af Bestemmelserne for Elementarskolerne (1865), Bestemmelser om Forhøjelse af Lærernes Løn og om Indrettelsen af en Enke- og Børneforsørgelseskasse, Bestemmelser om Prøveaarskursus for Kompetence til Lærerembeder (1865), Indførelse af Rektormøder (s. A.) og Forbedringer i Tegneundervisningen. Af Folkeundervisningens Fremme har han indlagt sig meget stor Fortjeneste ved Udfærdigelsen af almindelige Forskrifter vedrørende Folkeskolerne (1864), ny Organisation af Folkeskolelærerseminarierne (1864—66), Folkeskoleinspektionens Ordning (1865), Forbedring af Lærerlønninger, Oprettelsen af en Pensionskasse for Lærerne, Undervisningsmateriellets Forbedring o. s. v. Han har tillige sørget for Oprettelsen af særlige Uddannelsesanstalter for ældre døvstumme og blinde (1877), samt givet de tekniske Skoler en ny Organisation (1876—78).

C. foretog flere Udenlandsrejser. 1834—36 besøgte han Italien, Frankrig, Østerrig, Preussen. 1846, 1850, 1852 og 1859 anstillede han Undersøgelser af Arkiverne i London, Haag og Kjøbenhavn. lians Anseelse som historisk Forfatter er stor og velfortjent; hans Stil er værdig, stundom højstemt, og hans Fremstilling af Begivenhederne klar og upartisk. C. har bl. a. udgivet: »Om fredsunderhandlingarne åren 1709—1718« [1854]; »Om den svenska statsforvaltningens foriindrade skick under konung Karl XI's regering« [1860]; »Berattelse om riksdagen 1680« [1860]; »Om Sveriges inflytande på konungavalet i Polen 1704« [1861]; »Inträdestal i svenska akademien« (minne af C. A. Agardh) [1861]; »Minne af riksamiralen G. O. Stenbock« [1873] samt »Sveriges historia under konungarne af pfaltziska huset«, 1—7 [1855—85]. *A. B. B.*

2) Ernst, svensk Videnskabsmand, foreg.'s Søn, er født i Stockholm 14. Marts 1854. Han blev Student i Upsala 1872, Dr. phil. smst. 1877, gjorde Tjeneste som ekstraord. Amanuensis i Rigsarkivet og ekstraord. Kancellist i Kirkedepartementet 1877—80 samt var 1878—80 ekstraord. Lektor i Historie og Geografi samt Modersmaalet ved Stockholms Realskole, udnævntes til Docent i Historie ved Upsala Akademi 1880, fra hvilket Embede han 1883 tog sin Afsked. 1880—83 var han vikarierende Lektor i Historie, Geografi og Modersmaalet ved Goteborgs Latinskole og udnævntes til ord. Lektor i nysnævnte Fag ved Goteborgs Realskole 1883. C. har i videnskabeligt og pædagogisk Øjemed foretaget flere Udenlandsrejser, 1878 til Frankrig og England, 1885—86 til Tyskland og Danmark samt 1890 til Tyskland og Rusland; 1888—90 har han haft Permission fra sit Embede for i inden- og udenlandske Arkiver at foretage Forskninger til Karl XII's Historie, med hvis Udarbejdelse han for Tiden (1894) er sysselsat. 1891—93 har C. været Professor i Historie ved Goteborgs Højskole, hvilken Stilling han forlod for mere udelt at kunne hellige sig til historiske Forskninger. C. har endelig fra 1892 været Ordfører i Bestyrelsen for Goteborgs Folkeskoler, i hvilken Stilling hans fremragende Dygtighed og varme Interesse for Folkeskolen og dens Lærere have vundet almindelig Anerkendelse. Foruden en Del Artikler i Tidsskrifter har C. bl. a. udgivet i Trykken: »Karl XII's visteise i Sachsen 1706—1707, med sarskild hiinsyn till det nordiske krigets inverkan på spanska tronfoljarstriden« [1877]; »Sverige och Preussen 1701—1709« [1880]; »Drottning Kristina« (en afdelning af Sveriges [illustr.] historia från aldsta tider till våra dagar); »Tal vid Gustaf Adolfstiftelsens minnesfest i Goteborg den 6. november 1882«; »Sverige på kongressen i Wien 1814—15« [1883]; »Karl XII's ryska falttågsplan 1707—1709« [1890]; »Skolgeografi« [3 Opl. 1887—90]; »Karl XII's bref« [1893]. *A. B. B.*

Carlsson, Alexander, svensk Billedhugger, født i Stockholm 1846, død i Rom 1878. Han studerede nogle Aar ved Akademiet i Stockholm °g tog 1872 til Rom, hvor han for en stor Del optoges af Bestillinger paa Marmorkopier af antikke Statuer. De faa originale Arbejder, som hans saa hurtig afsluttede Kunstnerbane og det daglige Slid levnede ham Tid til, røbede megen Selvstændighed og berettigede til store Forventninger. C. var, som saa mange andre samtidige skandinaviske Kunstnere, greben af Interesse for nordiske Emner og viste stor og kraftig Originalitet i Behandlingen af disse. Saaledes i Frisen »Baldersbranna«, der er i privat Eje i Goteborg, og i Skitsen »Loke bindes af Guderne« (i Bronze i Stockholms Nationalmuseum). Et fint og frisk Arbejde er hans Vase med dansende Bakkanter, af hvilken Nationalmuseet i Stockholm og Fiirstenbergs Galeri i Goteborg hver ejer et Eksemplar. Forskellige andre af C.'s Værker, som »Diana og Endymion«, tilhøre Privatfolk i Göteborg. *A. Hk.*

Carlsund, Otto Edvard, svensk Mekaniker, født i Karlskrona 1. Oktbr. 1809, død i Stockholm 24. Febr. 1884, blev Student i Lund 1829 og studerede der 1830—31 Matematik under Vejledning af Professor Hill. Efter at han 1832—33 havde arbejdet ved de mekaniske Værksteder i Motala og ved Brevens Bruk i Nerike, var han 1833 og indtil midt i 1834 Fører af Dampskibet »Rosen«, der gik mellem Stockholm og Norrköping; C. helligede sig nu til Bygningen af Dampskibe, paa hvilke hans vigtige Opfindelse, den direkte virkende Dampmaskine, blev anvendt. 1839 rejste han til England, hvor han fik Ansættelse som Konstruktør ved et af Landets største mekaniske Etablissementer. 1842 vendte han tilbage til Sverige og overtog Aaret efter den øverste Ledelse af Motala's mekaniske Værksted, hvilken Stilling han beklædte indtil 1870. Den energiske og omfangsrige Virksomhed, som nævnte Etablissement udfoldede under hans Ledelse, vidner højt om hans Betydning for Sveriges materielle Udvik-

ling. Utallige ere de Konstruktioner, han har udført: Broer, Arbejdsmaskiner af alle Slags, Skibsdampmaskiner og Fartøjer, hvorhos han var den, der i Sverige indførte Propellen. Han fik endvidere det Tillidshverv, for Flaadens Regning at bygge saavel Kanonbaade som Monitorer. C. var 1870—72 Medlem af Rigsdagens 2. Kammer, kom 1870 ind i det særlige Udvalg, der skulde behandle Flaadens Organisation og 1872 ind i Konstitutionsudvalget. 1878—81 var C. Medlem af I. Kaminer og kaldtes 1880 til Medlem af Søforsvarskomiteen. I sine sidste Aar syslede han med en forbedret Konstruktion af smaa Panserfartøjer. *A. B. B.*

Carludōvica R. et P., Slægt af Cyklanthaceernes Familie, palmeagtige Buske med meget kort Stamme eller krybende Rizom; nogle ere Lianer. Bladpladerne ere brede, viftedannede og helt spaltede i nogle faa større Afsnit; de sidde paa lange Stilke. Kolben er lang og rigt blomstrende; Hunblomsterne sidde ganske nedsænkede deri, deres Bioster er firtalligt. Bærrene have mange Frø. 37 Arter fra det tropiske Amerika. De unge Blade af *C. palmata* R. et P. (fra det vestlige Brasilien gennem Ecuador og Columbia til Mellemamerika) tjene til Fabrikation af ægte Panamahatte. Denne og andre Arter dyrkes i Varmehuse. *A. M.*

Carluke [ka!ə|ə'k], By i Lanarkshire (Skotland), 8 Km. N. V. f. Lanark, med Kul- og Jærngruber, Stenbrud, Frugthaver og (1891) 4,096 Indb.

Carlyle [ka!ə|ail ell. ka.ə|ai'l], Thomas, en af den engelske Sprogverdens betydeligste og mest indflydelsesrige Forfattere i nyere Tid, Historiker og Biograf, men tillige etisk vækkende Samfundsopdrager, født 4. Decbr. 1795 i Ecclefechan i Dumfriesshire i Skotland, død 5. Febr. 1881. C.'s Fader, af hvem Sønnen, efter hvad han selv meddeler, modtog stærk Paavirkning, var en fattig Haandværker og Bonde, men i aandelig Henseende en mærkelig udrustet Personlighed; med skarp Forstand og kritisk Sans forenede han Karakterfasthed og ubøjelig Viljekraft; dyb religiøs Følelse parret med ægte skotsk Uafhængighedstrang gjorde ham til Sekterer. Hans Sandhedskærlighed bragte ham til at bryde Staven over Hykleri og Skinvæsen i alle dets Former, og hans Strenghed kunde stige til Utaalsomhed, ja Fanatisme lige over for anderledes troende og tænkende; men bag dette stædige, kantede og utilgængelige Væsen slog der et varmt Hjerte. I Følelsen af at have taget mange af disse Egenskaber i Arv kalder C. sig »et andet Oplag« af Faderen. Moderen var af blødere Stof, naiv, from, praktisk forstandig og huslig. Som Barn var C. sky og stilfærdig og lagde en altslugende Lærelyst for Dagen. Med store økonomiske Ofrelser blev han derfor sat til Studier, med Teologien som Maal. Skolelivet i den nærliggende lille By, Annan (1805—09), blev for den indesluttede og nervøst følsomme Dreng en Plage, fra hvilken han følte det som en Befrielse at komme til Universitetet i Edinburgh. Her kastede han sig foreløbig over Matematik og Litteratur. 1814 erholdt han en Lærerpost i Annan, men fortsatte i Ensomhed sine udstrakte sproglige og litterære Studier. Skønt Pædagogfaget var ham en Byrde, modtog han 1816 Bestyrerposten ved en Skole i Kirkaldy (i Fifeshire). Opholdet her blev af Betydning for ham, navnlig derved, at han fik til Kollega og fortrolig Ven den senere som chiliastisk Prædikant saa bekendte Edward Irving (s. d.), der længe beholdt megen Indflydelse paa ham. C. gennemgik i disse Aar en aandelig Krise. Hans Filosofi havde ført ham bort fra Ortodoksien uden dog endnu at give ham noget positivt Standpunkt, hvortil han imidlertid havde Trang; han var opreven, skuffet af en ulykkelig Kærlighed, bitter og utilfreds ved sin Gerning, allerede plaget af de kardialgiske Lidelser, der kom til at ledsage ham hele Livet igennem, og bekymret for sin Fremtid. Nær ved at fortvivle maatte han ud af det hele og rev sig, skønt uden Maal, løs. Julen 1818 er han atter i Edinburgh for at begynde, hvad han senere betegnede som »de tre elendigste Aar« af sit Liv. Han var i denne Tid yderlig fattig, dertil sygelig, og hans Pessimisme næredes ikke mindst ved Synet af de sørgelige Forhold, hvorunder Arbejderbefolkningen dengang levede. For at leve gav han Timer i Matematik og skrev en Del Artikler for Brewster's Encyklopædi. Efter Irving's Tilskyndelse begyndte han dog nu ogsaa at sysle med selvstændig litterær Produktion, og Udkastet til »Sartor Resartus« (»Den lappede Skrædder«) blev Resultatet. Gennem dette højst originale og ejendommelige Værk skaffede han sig Afløb for en selvfortærende Bitterhed og Melankoli, der her opløses i Humor og Ironi. Bogen skildrer netop i fantastisk Iklædning, halvt digterisk, halvt autobiografisk, den Proces, han kalder sin »aandelige Genfødelse«. Den havde fort ham over i en positiv, men dogmatisk frigjort, Livsanskuelse, der senere aldrig svigtede ham. Under C.'s aandelige Famlen paa denne Tid (1821) blev det nærmere Studium af Goethe, med dennes betagende, med Livet forsonede Klarhed og Ro, af stor Betydning for hans Udvikling. Januar 1822 tiltraadte C., dertil anbefalet af Irving, en fordelagtig Huslærerstilling hos den rige og ansete Familie Buller, der bragte ham i nærmere Berøring med aristokratiske Kredse, tog ham med paa Rejser og saaledes gav ham en gunstig og vel udnyttet Anledning til at udvide sin Menneskekundskab og Verdenserfaring. I Fristunder var han flittig litterært sysselsat og fik meget Arbejde fra Haanden: oversatte Legendre's Geometri, der udkom 1824, affattede »Life of Schiller«, der offentliggjordes i »London Magazine« [1823—24] og i Bogform Aaret efter, og skrev sin ypperlige Oversættelse af Goethe's »Wilhelm Meister«, der udkom 1824, henledede litterært interesseredes Opmærksomhed paa ham og foranledigede, at Goethe aabnede en indtil sin Død fortsat Korrespondance med sin unge Oversætter. Tysk Aandsliv var dengang omtrent ukendt i England; C.'s Virksomhed som Oversætter og Kritiker af tyske Forfattere blev derfor af banebrydende Betydning. Ikke nok med at være, hvad Taine kalder ham, »Goethe's Apostel« i England udarbejdede han i de følgende Aar en hel Række Oversættelser, med kritiske Indledninger, af de betydeligere Romantikere i »German Romance« [4 Bd., 1827].

Imidlertid havde han, for at genoprette sit rystede Helbred og arbejde i Ro, 1825 taget Ophold paa Landet hos Forældrene. Her lærer han sin vordende Hustru, Jane Welsh, at kende, en lige saa intelligent, humoristisk og slagfærdigt vittig som ynde-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

fuld ung Pige. De giftede sig 1827 og bosatte sig i Edinburgh, hvor deres Hjem snart blev Samlingsstedet for Byens litterært interesserede. Da Forlæggerne imidlertid vendte det døve Øre til C.'s Planer, indfandt, inden ret længe, Pengesorgerne sig. Heldigvis gjorde dog C, da Situationen truede med at blive kritisk, Bekendtskab med Jeffrey, den højsindede Udgiver af >Edinburgh Review«, og herved aabnedes ham Adgang til at faa nogle Afhandlinger trykte: »Jean Paul«, »State of German Literature« [1827], »Werner« og »Burns« [1828]. Men pekuniært var dette kun en forbigaaende Nødhjælp, og C. saa sig nødsaget til, af økonomiske Hensyn, at tage Ophold hos en af sine Brødre, Alexander, der havde en Forpagtning ved den lille Flække Craigenputtoch i Dumfriesshire. I denne Afkrog, omgiven af en herlig, men vild Natur, begravede C. sig i seks Aar (1828—34), opfyldt af strengt Arbejde, der dog foreløbig ikke afsatte nogen større Produktion; Afhandlingerne om »Diderot« [1832] og »Cagliostro« [1833] ere de vigtigste fra denne Tid. Endelig lykkedes det ham at faa »Sartor Resartus« trykt (i »Frasers Magazine«, Novbr. 1832 til Aug. 1834); men Værket gjorde ingen Lykke uden for en ganske snæver Kreds. Blandt de faa forstaaelsesfulde var imidlertid den amerikanske Forfatter Ralph Waldo Emerson, der 1835 fik den første Bogudgave af »Sartor« i Stand i Amerika; i England udkom den ikke før 1838, men slog da snart igennem og er senere bleven en Folkets Yndlingsbog inden for hele den engelsktalende Verden.

I Maj 1834 flyttede C. til London, og den første Frugt af Opholdet her blev »History of the French Revolution«, hvortil C. havde fattet Planen under Samtaler med Stuart Mill, der selv havde næret en lignende, men nu overlod den til sin Ven tillige med »hele Vognlæs« af litterære Hjælpemidler. I Febr. 1835 havde C. det første Bind færdig. I sin Helhed udkom del i Efteraaret 1837 og modtoges med enstemmig Beundring. Det er ogsaa enestaaende inden for den historiske Litteratur, ingen i sædvanlig Forstand »objektiv« Skildring af Revolutionens Begivenheder og Mænd, men meget mere en aandfuld Fortolkning af dem; med gammeltestamentlig Kraft udslynges der et Anatema over Revolutionens Udskejelser. I sin ildfulde Veltalenhed glemmer Forfatteren stundom, som det synes uvilkaarlig, den fortællende Form og apostroferer sine Personer, idet han snart overlegent opmuntrer dem, snart viser Knythaanden; man staar i det hele her lige meget over for en Orator, en Profet og en Digter som over for en Historiker. Det pekuniære Udbytte af det mærkelige Værk stod imidlertid ikke i noget som helst Forhold til den Opsigt, det vakte, og C. besluttede sig derfor til meget mod sin Lyst at optræde som offentlig Forelæser. Hans barokke Veltalenhed fængslede, og Tilhørerne strømmede til i Skarer. I fire Aar (1837—40) holdt han Forelæsningsrækker under stor Tilslutning, og de bidroge meget til at befæste hans Popularitet og hans økonomiske Position. Kun den sidste af dem er offentliggjort, den berømte: »On Heroes, Hero-worship, and the Heroic in History« [norsk Overs. af V. Troye: »Om Herosdyrkelse, eller store Mænd, deres Væsen og Betydning«, Bergen 1888]; Bogens Sum er, at Verdenshistorien væsentlig er de store, ledende Aanders Historie. 1839 udgav C., foruden en samlet Udgave af sine mindre Arbejder (»Occasional and Miscellaneous Essays«), sit socialpolitisk betydningsfulde Lejlighedsskrift »Chartism«, hvor han første Gang direkte stiller sig Ansigt til Ansigt med Samtidens brændende Spørgsmaal. Den lille Bog slog ned som en Bombe, hvis Splinter ramte til alle Sider. Selv staaende uden for de politiske Partier, om end paa et radikalt Standpunkt, angriber han dem alle, saavel den Mill'ske Liberalismes Utilitarisme og *Laissez-Faire*-Politik som de herskende Toryklassers Snæversyn, Træghed og Mangel paa Samfundsfølelse. »Chartism« medvirkede i stort Mon til at fremkalde Omslaget i den offentlige Opinion med Hensyn til Arbejderklassens Vilkaar og til at formidle et dybtgribende socialt Reformarbejde ved sit Brud med Tidens økonomisk-politiske Doktriner. De samme Tanker kom endnu mere glimrende til Orde i »Past and Present« [»Svundne Tider og ny«, overs. til Dansk af Uffe Birkedal, 1892]. Denne Bog blev skreven de første syv Uger af 1843 og vakte en ren Sensation; trods sin brændende Aktualitet har den i Kraft af sin Veltalenhed endnu bevaret sin Friskhed. Imidlertid havde C. paabegyndt Forarbejderne til »Life and Letters of Oliver Cromwell«. Værket var et Rydningsarbejde og kostede C. utrolige Anstrengelser med at gennemstøve »Tusinder af Bøger og Titusinder af Breve og Dokumenter«. Det udkom i Efteraaret 1845 og blev en Triumf for Forfatteren. Med stor Klarhed og dyb Forstaaelse er her Protektorens sande Træk og Puritanismens Karakter paa en epokegørende Maade forklaret. C. trængte nu til Hvile; han var overanstrengt, nervøs og pirrelig, ofte helt vanskelig at omgaas; Vennekredsen tyndedes om ham. Siden Ungdomsvennen Irving's Død (1834) havde han ikke sluttet sig saa nær til nogen som til den begavede, frireligiøse Præst og Litterat John Sterling. Men ogsaa denne var efter et bevæget Liv bukket under 1844; C. satte ham et herligt Minde i den fortræffelige Biografi, »Life of John Sterling« [1851], der tillige indeholder mange autobiografiske Oplysninger. Kort forinden havde C. i »Latter-day Pamphlets« [1850] givet sin Pessimisme og sin Misnøje med alt og alle i Samtiden Udtryk. De otte smaa Epistler ere hans *Mene tekel* i Lueskrift; ubønhørlig og med en uhyggelig Haanlatter river han her i Støvet de folkelige Idealer: Flertalsstyre, almindelig Stemmeret, Parlamentet, de filantropiske Bestræbelser, Dødsstraffens Ophævelse, Slavernes Emancipation, ikke mindre end Bureaukratismens og Adelens Prærogativer og Prætentioner. Verden var bleven ham et Kaos af Fortvivlelse og uafhjælpelig Trøstesløshed. De voldsomme Flyveblade vakte en Storm af Uvilje, og man kappedes nu om at smæde deres Forfatter. Han blev ogsaa isoleret, og Aarene henglede en Tid lang stille og glædeløse for ham. Men en ny Opgave vinkede, og atter kom, hvad han nu kalder »Trædemøllens Tid«. Det var da han i munkeagtig Tilbagetrukkethed møjsommelig opdyngede det uhyre Materiale til sit mest omfangsrige Værk, »Friedrich II«, der udkom i 6 Bd. mellem 1858 og 1865. Værket giver en minutiøs Levnedsskildring af Frederik den Store af Preussen paa en bred Baggrund af Samtidens Historie; man imponeres af den Detailkundskab, Forfatteren lægger for Dagen. Heller ikke dette Værk savner Par-

***Artikler**, der savnes under C, maa søges under Ii..*

tier, hvor han ret udfolder sin Evne til træffende Karakteristik, og hans Humor og Vid fornægter sig ikke; men i kunstnerisk Helstøbthed naar det ikke op mod »Cromwell« og »Revolutionen«. Efter Afslutningen af dette Værk faldt der en fysisk og aandelig Afslappelse over den aldrende Forfatter. En sidste Opblussen af hans Kraft var det, da han 2. Apr. 1866 holdt sin Tiltrædelsestale som Rektor for Edinburgh's Universitet. Faa Uger efter afgik Hustruen ved en pludselig Død; dette blev ham det haardeste Slag, og fra denne Stund var C. en brudt Mand. Hans Bitterhed og Pirrelighed steg til en Menneskefjendskhed, der blev baade ham selv og de faa trofaste Venner — som Ruskin og Froude —, der endnu omgave ham, ligefrem til Byrde. I de nærmeste Aar, der fulgte, syslede han væsentlig med Revisionen af en ny samlet Udgave af sine Værker, der udkom i 34 Bd. 1868—69 [optrykt i en Folkeudgave 1872—73]. Det sidste Arbejde, han udgav, var den historisk-filosofiske Skitse, »Early Kings of Norway«, der var skrevet adskillige Aar tidligere, men først saa Lyset tillige med en Afhandling om »Portraits of John Knox«; begge udkom sammen 1875. For øvrigt var han de sidste Aar af sit Liv optaget med at lægge den afsluttende Haand paa sine Erindringer [»Reminiscenses«, der udkom i 2 Bd. 1881] samt af at samle og annotere sin Hustrus Breve for posthum Offentliggørelse [»Letters and Memorials of Jane Welsh Carlyle«, 3 Bd., 1883]. I Decbr. 1874 var der, som et Vidnesbyrd om den Højagtelse, for hvilken han nu fra alle Sider var Genstand, bleven tilbudt C. en Statspension og Bathordenens Storkors; men han afslog begge Æresbevisninger. Langsomt sank han sammen, og uden Smerter døde han 5. Febr. 1881. Det blev bragt paa Bane at bisætte hans Lig i Westminster Abbey; men denne Plan strandede paa hans i Testamentet udtalte Ønske om at blive jordfæstet »i sine Fædres Land« ved Siden af sine kære paa Ecclefechan's Kirkegaard.

C. kan hverken som Aand eller som Skribent indordnes under nogen bestemt Skole eller Retning. Hans Stilling inden for engelsk Litteratur er enestaaende, og hans Betydning saare vidtrækkende. Naar hans Landsmænd om ham have benyttet Betegnelser som »Vismanden«, »Seeren«, »Profeten«, saa have de en relativ Gyldighed ikke alene som Karakteristik af den ejendommelige Form, hvori han henvender sig til sit Folk, men ogsaa som Udtryk for den dybe Beundring, med hvilken hans etiske Geni efterhaanden fra alle Sider blev anerkendt. Man saa i hans Værk det højeste Udslag af Racens moralske Kraft og Trang til Sandhedssøgen. Maaske kan der heller ikke i nyere Tid paavises en Forfatter, der i højere Grad end han virker ved sin etiske Nidkærhed, ved sin Tales svulmende og indtrængende Patos, ved det Indtryk, han gør, af en inspireret Maner og Vækker. Hans Krav er Selvprøvelse og Pligtøvelse. lians højtstræbende Idealisme danner en grel Kontrast til Samtidens utilitariske Materialisme, som han bekæmper og fordømmer. Enhver Livsanskuelse, der ikke indeholder i det mindste en Kerne af positiv Tro, finder han foragtelig. Ud fra sit til alle Sider uafhængige Standpunkt kan han med lige Styrke angribe Kirkelighed og fornægtende Fritænkeri, Demokrati og Aristokrati, ikke at tale om Halvhed og Principløshed i alle Former og paa alle Omraader. Med sine Svagheder og Fejl som Menneske er han en Karakter, en mægtig, skarpt udmejslet Individualitet. Efterhaanden lytter hans Samtid til den dybe Alvor og den brændende Overbevisning, hvoraf hans Forkyndelse besjæles. Trodsen mod hans Stormløb paa mange af Tidens Yndlingsideer afløses mod hans Livs Aften af en almen og uskrømtet Anerkendelse og Forstaaelse af hans Værd og Betydning. C.'s ubændige Uafhængighedstrang og Originalitet afspejler sig i hans Stil; den er oftest vilkaarlig, voldsom og excentrisk som hans egen Personlighed; kun sjælden bliver den mønstergyldig, og den danner ingen Skole.

Til Forstaaelsen af C.'s Karakter er Nøglen og det klassiske Hovedværk J. A. Froude: *T. C., a history of the first forty years of his life* [2 Bd. 1882] og dets Fortsættelse: *T. C., a history of his life in London* [2 Bd. 1884]; det suppleres af C.'s *Reminiscences*, Mrs. C.'s *Letters and Memorials* samt *Correspondance of T. C. and R. W. Emerson* [2 Bd. 1883]. Af den øvrige rige Carlylelitteratur kan her kun nævnes: Wyllie, *T. C., the Man and his Books* [1881]; Nickoll, *T. C.*, i Rækken af *English Men of Letters* [1892]; Thomas A. Fischer, »T. C., eine Geschichte seines Lebens« [1882]; Eugen Oswald, »T. C., ein Lebensbild« [1881]; Schulze-Gaevernitz, »T. C.'s Welt- und Gesellschaftsanschauung« i Samlingen »Geisteshelden« [1894], og i del socialpolitiske Værk, »Zum socialen Frieden« [Bd. I, 1890]; en fortræffelig Biografi og Karakteristik foreligger paa Norsk i: V. Troye, »T. C., hans Liv og hans Værk« [Bergen 1889]; se desuden R. H. Shepherd, *The bibliography of Carlyle* [1881].

K. V. H.

Carmagnola [karmañ!la], By i Norditalien, Provins Torino, ikke langt fra Po, har Levninger af tidligere Fæstningsværker, flere gotiske Kirker og (1881) 3,000 Indb., der drive Silkeindustri og anselig Handel. C. var tidligere et Grevskab og tilhørte Huset Saluzzo. Franskmændene gjorde i 16. Aarh. C. til en stærk Vaabenplads; ikke desto mindre blev Byen 1588 erobret af Savojerne.

Carmagnola [karmañ!la], egl. Francesco di Bartolommeo Bussone, navnkundig italiensk Feltherre, en Bondesøn fra Carmagnola ved Saluzzo, tjente sig op under Condottieren Facino Cane, Herre af Alexandria, og gik efter dennes Død (1412) med alle Cane's Tropper over til Hertug Filip Maria Visconti af Milano. I de følgende Aar udvidede C. dennes Herredømme ved en Række heldige Kampe, og baade Cremona, Brescia, Parma og Genova bleve erobrede; til Løn fik han Hertugens naturlige Datter Antonia til Hustru. Hertugens andre Yndlinge vakte dog hans Mistanke imod C.; denne blev tilsidesat, og fornærmet drog han da bort. I Venezia modtoges han med aabne Arme, og han blev Hovedlederen af den Krig, der nu udbrød mellem Republikken og Milano. Baade 1427 og 1428 kæmpede han med stort Held; men da Krigen 1431 udbrød paa ny, viste han sig saa uvirksom, at Venetianerne lede store Tab, og man fattede Mistanke om, at C. var Forræder. Han blev lokket til Venezia, fængslet og lagt paa Pinebænken; efter at han havde tilstaaet alt, hvad man vilde, blev han henrettet 1432. Hans tragiske Endeligt er ofte be-

handlet af Digtere, bedst af Alessandro Manzoni i Sørgespillet »Il conte di C.« [1820]. *Ær. E.*

Carmagnole [karmañå'l], en Runddans, som jævnlig opførtes af Sansculotterne af begge Køn i den store Revolutions Tid, særlig i Terrorismens Dage, paa Gader og Torve, omkring Frihedstræerne, i de vanhelligede Kirker, ved »Fornuftens Gudindes« Dyrkelse, ved de republikanske Fællesmaaltider, rundt om Frihedens Statue paa Revolutionspladsen, rundt om Karrerne, der førte de dødsdømte til Skafottet, og ofte endog rundt om dette. C. ledsagedes i Reglen af Sangen *Ça ira* (s. d.). — De dityrambiske Rapporter om Begivenhederne paa Krigsskuepladsen o. l., som Barère (s. d.) paa Velfærdskomiteens Vegne hyppig gav til Bedste i Konventet, kaldtes ogsaa C. — Endelig var C. ogsaa Navnet paa en Stortrøje eller Jakke, som tillige med de lange, til Anklerne naaende Benklæder og i den røde Hue var alle gode Sansculotters Dragt. I Den bares ogsaa undertiden — af Frygt for at vække Pøblens Mishag ved at være anstændig klædt — af andre end Sansculotterne; ogsaa enkelte af Konventets Medlemmer, som Marat, Armonville o. a., vare stadig iførte C. *F. J. M.*

Carmarthen [ka.ma!a þen] (Caer marthen, Caerfyddin), Shire i det sydvestlige Wales, ligger ved Carmarthenbugten fra Bristolkanalen, mellem Shire Pembroke og Glamorgan, mod det indre begrænset af Shire Cardigan og Brecknock. 2,405 □ Km. med (1891) 130,574 Indb. Kysten er flad, delvis sumpet, det indre derimod bakket, og mod Nordøst naa de sorte Bjærge, Mynydd Dû, en Højde af 791 M. Shiret gennemstrømmes af Floden Towy, hvis Dal udgør dets frugtbareste Del. Bjærgværksdrift med Kul, Jærn, Kobber, Tin samt Agerbrug og Kvægavl udgøre Befolkningens Hovederhvervskilder. Af Arealet henlaa 1884 66 p. Ct. til Ager, 6 p. Ct. til Eng og Græsland, 2½ p. Ct. til Skov. S. A. udgjorde Kvægbestanden 19,600 Heste, 110,700 Stk. Hornkvæg, 202,000 Faar og 28,300 Svin. — Hovedstaden er Carmarthen, men den største By er Llanelly. Byen C. ligger ca. 15 Km. fra Towy's Munding, men mindre Skibe kunne dog naa op til dens Kajer. (1891) 10,338 Indb., Latinskole, Lærer- og Præsteseminarier. I Nærheden ligger Abergwill, Biskoppen af St. Davids Slot. — Levende Handel, Laksefiskeri, i Omegnen Tin- og Jærnværker. Efter Sagnet skal C. være grundlagt 450 af Profeten Merddyn ell. Merlin, og de gamle Britanniere holdt der deres Synoder. *C. A.*

Carmaux [karmo'], By i det sydvestlige Frankrig, Departement Tarn, Arrondissement Albi, ved Aveyron's Biflod Cérou, har et Slot og (1891) 8,100 Indb., der drive nogen Industri, især i Glas. I Nærheden findes store Brunkulsgruber, som vel have været udnyttede længe af Omegnens Beboere, men først i den senere Tid blive drevne efter en større Maalestok, saa at C, som før var en lille Landsby, nu er i stærk Opkomst. *H. W.*

Carmen (lat., Plur. *carmina*), Sang, Digt, Vers; *C. saeculare*, Digt til en Hundredaarsfest (bekendtest er Horats's Digt til Roms Hundredaarsfest i Aaret 17).

Carmen, By i den mejikanske Stat Campeche, paa Øen C. i Laguna de Terminos, har 6,000 Indb. og betydelig Udførsel af Sukker, Mahogni og andre Træsorter.

Carmen Sylva, Pseudonym for Forfatterinden, den rumænske Dronning Elisabeth (s. d.).

Carmenta (lat.), olditalisk Gudinde, der bl. a. dyrkedes i Rom i Nærheden af Porta Carmentalis, som havde Navn efter hende. C. var Kildeguddom, havde Spaadomsgave og gjaldt tillige for Fødselsgudinde; i den sidstnævnte Egenskab tænktes hun understøttet af to underordnede Gudinder, Prorsa (Antevorta, Porrima) og Postvorta, Personifikationer af Barnefødselens forskellige Former. Til C.'s Ære fejredes hvert Aar den 11. Jan. en Fest i Rom; en anden Festdag, 15. Jan., skulde være af senere Oprindelse. Skønt C.'s Dyrkelse opretholdtes endnu i Kejsertiden under Ledelse af en særlig Præst (*flamen carmentalis*), havde Romerne dengang næppe nogen levende Bevidsthed om hende. — Et hyppig fortalt Sagn satte C. i Forbindelse med Euander, der skulde være indvandret til Latium fra Arkadien. C., der gjaldt for hans Moder og oprindelig skulde have baaret et andet, græsk Navn, fulgte ham paa hans Tog og stod ham bi med sin Spaadomskunst; efter hendes Død indviede Euander et Alter til hende. *C. B.*

Carmentalis porta, en af Portene paa den serviske Mur i Rom, mellem Tiber og Capitolium. Sagnet fortæller, at gennem den vare 300 Fabiere 477 f. Chr. dragne ud til en Kamp imod Veji, hvori de alle omkom; siden kaldtes Porten *Porta scelerata* og blev skyet som ulykkebringende. *Kr. E.*

Carmiencke [*-miŋ-*], Johan Hermann, dansk Landskabsmaler og Raderer, født i Kongeriget Hannover 9. Novbr. 1810, dødi New York 15. Juni 1867. C. var først i Malerlære hos en ældre Broder i Hamburg, hvorfra han gik med I. Mohr til Dresden og lærte hos I. Dahl, der sendte ham at studere ved Akademiet i Kjøbenhavn [1834]. Allerede 1836 udstillede han 2 Landskaber, af hvilke »Et Skovparti« købtes til Galeriet, og udgav sine første Forsøg i Radererkunsten. Efter at have opnaaet Indfødsret var han i Italien 1845—46 paa Rejsestipendium; men 1851 gik han til New York, hvor han blev Medstifter af Kunstakademiet i Brooklyn og havde flere Bestillinger, end han kunde overkomme. C. arbejdede med stor Lethed, men ofte overfladisk; han udstillede 50 Billeder, hvoraf 6 tilhøre Nationalgaleriet; bedstere hans Raderinger, i alt 35 Blade, særlig de efter 1847, Motiverne hentede fra Danmark, Italien og Tyrol. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har ca. 30 af C.s Blade. (Litt.: Weilbach, »Dansk Kunstner-lexikon«; Andresen, »Deutsche Maler-Radirer des 19. Jahrh.« IV). *A. Ls.*

Carmĭna burāna kaldesen Samling latinske (ogsaa tyske og latinsk-tyske) Sange, fundne i et Haandskrift fra 13. Aarh. i det bayerske Abbedi Benediktbeuern (deraf Navnet). De ere for største Delen forfattede af »Vaganter« ɔ: omvandrende Studenter (Clerici, gejstlige) fra 11. og 12. Aarh., handle om alle mulige Emner, men især om Vin og Kærlighed, og indeholde ganske fortrinlig Lyrik. De ere blevne Forbilleder for megen senere tysk Studenterlyrik lige ned til Scheffel; ogsaa i Danmark have de fundet Efterligninger (Morten Børup). Udg. fuldstændig ved Schmeller [2. Udg., Breslau 1883]; Udvalg ved Gröber: *Carmina clericorum. Edidit domuquaedam vetus* [7. Udg., Leipzig 1890]; ogsaa *Gaudeamus! Carmina vagorum selecta* [2. Udg., Leipzig 1879]. (Litt.:

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Hubatsch, »Die lat. Vagantenlieder des Mittelalters« [Gorlitz 1870]; K. Franke, »Z. Geschichte d. lat. Schulpoesie d. 12. u. 13. Jahrh.« [München 1879]; Ehrenthal, »Studien z. d. Liedern d. Vaganten« [Leipzig 1891]). *A. B. D.*

Carminativa, Midler mod Luftansamling (Vinde) i Tarmkanalen, saaledes Kamilleblomster, Fennikelfrø, Anisfrø, Pebermynteblade ell. de æteriske Olier af disse Planter. *Lp. M.*

Carmōna, By i Sydspanien, Provins Sevilla, højt beliggende, har Ruiner af et maurisk Slot, flere Kirker, deriblandt Hovedkirken med et smukt Klokketaarn, og (1887) 17,500 Indb., der hovedsagelig drive Vin- og Olieavl. C. er af keltiberisk Oprindelse og kaldtes i Oldtiden *Carmo*; i 13. Aarh. var C. Sæde for en arabisk Fyrste, indtil den 1247 erobredes af Ferdinand III af Kastilien. *H. W.*

Carmōna, Manuel Salvador, spansk Kobberstikker, født i la Nava del Rey 1734, død i Madrid 1820, kom tidlig i Lære hos en Onkel i Madrid, Luis C, der var Billedhugger, og 1752 til Paris for at lære Kobberstikkerkunsten hos N. G. Dupuis; der udførte han: »S.Magdalena« eft. Guercino [1754], »Maria med Barnet« efter A. v. Dyck [1757] og »Le negligé galant« eft. Ch. Coypel [1760]; 1761 blev han Medlem af Akademiet paa to Portrætter af Fr. Boucher og Colin de Vermont eft. Roslin. 1763 vendte han tilbage til Madrid og udførte »Historien nedskrivende Karl III's Bedrifter« eft. Solimena; 1764 Medlem af Akademiet S. Fernando og 1777 Direktør for Gravørskolen. 1783 stak han Karl III's Portræt eft. R. Mengs, hvis Datter han ægtede. C.'s Værk udgør 300 Blade, hvoraf skulle fremhæves »Rubens'es Søn« eft. Rubens, »Christus paa Korset« efter Velasquez og en Række Portrætter, d-ribl. R. Mengs, samt Illustrationerne til »Don Quichotte« o. a. Værker. C. grundlagde Kobberstikkerkunsten i Spanien og uddannede mange Elever. Kobberstiksaml. i Kbhvn. har 18 af hans Blade. *A.Ls.*

Carmontelle [karmõtæ'l], Louis Carrogis, kaldet C, fransk dramatisk Forfatter (1717—1806). C. var Forelæser og Festarrangør hos Hertugen af Orléans og forfattede til Brug i Selskabslivet en utrolig Masse smaa dramatiske Scener og Proverber, der trods den improviserede Karakter vidne om Iagttagelsesevne og ere skrevne i et vittigt Sprog. Af disse »Proverbes dramatiques« udkom 8 Bd. 1768—81 [bedre Udgave 1822 i 4 Bd.] og efter hans Død 2 Bd. »Nouveaux proverbes dramatiques« [1811]. C. har desuden skrevet »Théâtre de campagne« [1775, 4 Bd.] og utallige andre Ting; hans efterladte Skrifter skulle have udgjort over 100 Bd.; deraf udgav Mme. de Genlis »Pièces inédites« [1825, 3 Bd.]. Mange Teaterdigtere have øst af C.'s Ideer og Motiver. *S. Ms.*

Carna (lat.), romersk Gudinde, som vaagede over Legemets Ernæring. Paa hendes Festdag, 1. Juni, var kraftig Bondekost (Flæsk, Bønner og Spelt) en staaende Ret. Ovid sammenblandede C. med en anden Gudinde, Cardea (s. d). *C.B.*

Carnac [karna'k], en Flække med 640 Indb. i Arrondissementet Lorient, Departementet Morbihan (Bretagne), berømt ved 3 Grupper af oprejste Stene *menhirs, fiiérres levées*), fra Vest til Øst 1,5 Km. lange; den første Gruppe begynder ved Le Maenec (ɔ: Stenene) og bestaar af 11 Rækker Stene, som imod Vest ere 3,5—4 M. høje, men efterhaanden aftage i Størrelse imod Øst, indtil 0,94 M.; derpaa kommer et 282,5 M. *vidt* Gab, hvorefter der ved Kermario begynder en Gruppe paa 10 Rækker Stene af samme Størrelse som ved Le Maenec, ligeledes aftagende i Højde imod Øst; de afbrydes ligeledes af et Gab; men ved Kerlescant begynder den tredje Gruppe, bestaaende af 13 Rækker Stene, hvilke dog ere mindre end de andre Gruppers. Ved disse Gruppers Udgangspunkter findes forskellige Mindesmærker som Gravkamre (dolmens) med Oldsager fra Sten- og Bronzealderen. Stenrækkerne synes at være lige saa fuldstændige som i Oldtiden, men mange Stene ere i Tidernes Løb faldne om. Det er usikkert, om Stenrækkerne hidrøre fra Sten- eller Bronzealderen. S. f. dem ligger et til St. Michel viet Kapel paa en 20 M. høj Høj, hvori der i 1862 fandtes et Gravkammer fra Stenalderen. » *V. B—e.*

Carnallit er et hvidt eller rødligt, halvgennemsigtigt Mineral, som bestaar af Klorkalium (26,8 p.Ct.), Klormagnium og Vand ($KCl \cdot MgCl_2 \cdot 6H_2O$). Det krystalliserer rombisk, men Krystaller ere sjældne; det er skørt og meget blødt; Vægtfylden er 1,6. Det er yderst let opløseligt i Vand og flyder hen i fugtig Luft; Smagen er bitter. C. forekommer i ret betydelige Lag i de øvre Partier af det store Saltleje ved Stassfurth i Tyskland og er her det vigtigste Raamateriale for en særdeles betydelig Kali-Industri. *N. V. U.*

Carnarvon [ka.ənaːəvən], Division i »Midland« Provinsen i Kapkolonien, mellem Oranjefloden i Nord og Karreebjærgene i Syd, et vandløst, for Faareavl egnet Græsland, er 31,258 □ Km. stort og har (1891) 9,130 Indb., deriblandt 3,730 hvide. Hovedstaden er C. (Schietfontein) (925 Indb.).

Carnarvon [ka.ənaːəvən] (Caernarvon, Arfon), Shire i den nordvestlige Del af Wales, mod Øst begrænset af Shire Denbigh og Merioneth, paa de to andre Sider beskyllet af den irske Sø, som afsætter Tremadoc- og Carnavonbugterne; fra Øen Anglesey skilles det ved Menaistrædet. 1,495 □ Km. med (1891) 118,225 Indb. Det er den mest bjærgfulde og maleriske Del af Wales og er rigt paa smaa Bjærgsøer. I Midten hæver Snowdon sig til 1,094 M., den største Højde uden for Skotland i Storbritannien. Den Halvø, som skyder sig ud mod Sydvest, opfyldes af et Højdedrag, som ender med det bratte Braich y Pwll; over for dette ligger Øen Bardsey. Af Arealet er 16 p. Ct. opdyrket, 35 p. Ct. udgør Eng og Græsland, 2 p. Ct. Skov. Faareavlen er af stor Betydning; 1884 talte man 8,350 Heste, 52,600 Stk. Hornkvæg, 203,400 Faar og 20,800 Svin. Overordentlig vigtige ere Skiferbrudene (aarlig 1½ Mill. Tons), ligesom Fiskeriet er betydeligt. — Hovedstaden C. er smukt beliggende ved Menaistrædet og Mundingen af Seiont, 377 Km. N. V. f. London, (1891) 9,804 Indb. Prægtige Ruiner af en Borg, bygget af Vilhelm Erobreren, og hvor Edvard II, »den første Prins af Wales«, blev født 1284. Lærerseminarium, to Latinskoler, Forbedringsanstalt for unge Forbrydere (paa Skibet Clio). Besøgt Bade- og Turiststed. Betydelig Kysthandel, hvorimod den direkte Handel med Udlandet har mindre Betydning. *C. A.*

Carnarvon [ka.ənaːəvən], Henry Howard Herbert, Jarl af, engelsk Statsmand, født 24. Juni

1831, død 28. Juni 1890, arvede 1849 Peersværdigheden og viste sig tidlig som en dygtig Taler og en konservativ Politiker. Han var 1858—59 Understatssekretær for Kolonierne og blev Juli 1866 Minister for samme Departement. Han viste stor Iver for at fremme de nordamerikanske Koloniers Samling til *Dominion of Canada*, men udtraadte i Marts 1867, fordi han misbilligede Disraeli's Eftergivenhed i Valgreformsagen. (Hans Farfader havde ligeledes med stor Skarphed udtalt sig mod den første Valgreform 1832). Derimod stemte han 1869—70 i Modsætning til sit Parti for den irske Statskirkes Afskaffelse og den irske Landbolov. 1874 overtog C. paa ny Kolonialministeriet og arbejdede paa en lignende Sammenslutning af Kolonierne i Sydafrika som den, der var gennemført 1867 i Nordamerika; for at fremme den lod han 1877 Transvaalstaten indlemme i de engelske Besiddelser. Beaconsfield's krigslystne Optræden over for Rusland førte Jan. 1878 til C.'s Afgang. 1880—85 tog han paa ny virksom Del i Overhusets Forhandlinger og udtalte sig særlig imod Valgrettens Udvidelse 1884. Da det konservative Parti i Juni 1885 kom til Roret, blev C. Vicekonge i Irland, viste stor Forsonlighed over for Irlænderne og var til Sindsat tilstaa dem et begrænset Selvstyre, ja forhandlede i dette Øjemed endog med Parneil og opnaaede, at Irlænderne støttede de konservative Kandidater ved Parlamentsvalgene i England. Han afgik Jan. 1886. C. beskæftigede sig ogsaa med litterære Arbejder; skrev 1860 en Bog om Druserne paa Libanon (Minder fra en Rejse 1853) og oversatte Æschylos'es Agamemnon (1879) og den første Halvdel af Homer's Odyssé (1886). *E. E.*

Carnaubapalme se Copernicia.

Carné [karne'J, Louis M., Greve, fransk Politiker og Historiker (1804—76), af en gammel Adelslægt i Bretagne, var 1839—48 Medlem af Deputeretkammeret og tog især Del i Forhandlingerne om udenrigske Spørgsmaal, som Modstander af Guizot's Styrelse. Endvidere støttede han 1845 det klerikale Partis Krav paa Undervisningsfrihed. 1847 modtog C. dog Embede som Direktør i Handelsministeriet, men afgik n. A. C. blev 1864 Medlem af Académie francaise. Foruden nogle mindre, politiske Skrifter har C. forfattet: »Etudes sur l'histoire du gouvernement représentatif en France 1789—1848« [2 Bd. 1855], »Les fondateurs de l'unité francaise« [1848, 2. Udg. 1856, 2 Bd.] og »Les États de Bretagne et l'administration jusqu'en 1789« [2 Bd. 1868]. *E.E.*

Carnegie [ka^{a}ni'dži], Andrew, amerikansk Fabrikant, er født 25. Novbr. 1835 i Dunfermline (Skotland). C. udvandrede 1845 til Amerika, ansattes ved Telegrafen i Pittsburgh, erhvervede sig en Formue ved Spekulationer med Woodruff's Sovevagon, byggede Jærn- og Staalværker, som stadig udvidedes og nu anses for de største i Verden. Sine umaadelige Indtægter har han ogsaa ladet sine Arbejdere og almennyttige Institutioner i Skotland og Amerika nyde godt af, saaledes gav han til Biblioteker i Dunfermline 40,000 Dollars, i Pittsburgh 500,000 Doll., i Edinburgh 250,000 Doll. 1894 udgav han et Skrift, »Om Rigdommens Forpligtelser«, der vakte stor Opsigt. *F. W.*

Carnegie [ka.^{a}ni'gi], 1) George, Købmand fra Skotland, flygtede under mange Farer — han havde deltaget i Slaget ved Culloden som Kaptajn i Prinsens Livvagt — 1746 til Goteborg, hvor han grundede den Forretning, der under hans Søn David blev Firmaet D. C. & Co., som særlig udviklede sig under David's Brodersøn 2) David C. (1813—90), der 1836 optoges i Firmaet og s. A. købte Sukkerfabrikken og Porterbryggeriet ved Klippan uden for Goteborg, Foretagender, der skaffede ham stor Rigdom.

Carnepūra se Kødkonserver.

Carnēri, Bartholomæus, Ritter von, tysk Politiker og Filosof, er født 3. Novbr. 1821 i Trient, studerede Jura og Filosofi i Wien og levede siden 1857 som Godsejer i Steyermark; fra 1861 var han Medlem af Landdagen i Graz og deltog virksomt i det politiske Liv. Efter den ny Statsordnings Indførelse blev han Rigsdagsmedlem i 20 Aar, 1870—90, og stillede sig bestandig paa det tyske Partis Side. Han var saaledes en ivrig Modstander af Grev Taaffe. For Fredssagen har han været virksom i Forbindelse med den bekendte Baronesse v. Suttuer. Nu lever han i Tilbagetrukkenhed, beskæftiget med litterære Sysler. Hans noble og frisindede Personlighed har vundet ham mange Venner, og trods haarde legemlige Lidelser, der aldrig forlade ham, har han forstaaet at bevare et frisk og optimistisk Syn paa Livet og Menneskene. Han har i sine Skrifter gjort sig til Talsmand for den moderne darwinistiske Livsanskuelse og for Forestillingen om en fuldt gennemført Mekanisme som Tilværelsens inderste Princip. Foruden forskellige Digtsamlinger har han udgivet de filosofiske Skrifter: »Sittlichkeit und Darwinismus« [1871], »Gefühl, Bewusstsein und Wille« [1876], »Der Mensch als Selbstzweck« [1877], »Grundlegung der Ethik« [1881], »Entwickelung und Glückseligkeit« [1886], »Der moderne Mensch« [1890, 3. Opl. 1893]. *C. St.*

Carnet [karnæ'] (fr.), Hæfte, Notitsbog, Lommebog.

Carnicēr, Ramon, spansk Komponist (1789—1855), var fra 1818 Kapelmester i Barcellona og kom derfra til Madrid (1828) som Kapelmester ved Operaen dersteds, senere blev han ogsaa Lærer ved Konservatoriet, og disse Stillinger beklædte han til sin Død. C. har skrevet Kirkemusik og Sange, der til Dels bleve meget populære, samt talrige Operaer, til hvilke han benyttede spanske Tekster, medens hans Musik nærmest tilhører den samtidige italienske Operastil. Han betragtes dog som Grundlægger af en Nationalopera og nød megen Anseelse i sit Fødeland. *W. B.*

Carnifex (lat.), Bøddel, Skarpretter; i Rom en underordnet Funktionær, der besørgede Afstraffelsen af Slaver og fremmede. Han maatte ikke være romersk Borger og skulde bo uden for Roms Grund.

Carnīn, $C_7H_8N_4O_3 + H_2O$, er en krystallinsk Base, der først blev funden i temmelig rigelig Mængde (1 p. Ct.) i amerikansk Kødekstrakt og senere paavistes i Kød af forskellige Dyr, f. Eks. Frøer, Alligatorer o. a. — Sandsynligvis er C. et af de Mellemprodukter, der opstaar ved Omdannelsen af Æggehvidestofferne til Forbindelser af Urinsyregruppen. C. er opløseligt i varmt Vand, uopløseligt i Alkohol og Æter. Det kan betragtes som en Forbindelse af Hypoxanthin og Eddikesyre:

$C_5H_4N_4O + C_2H_4O_2 = C_7H_8N_4O_3$. Ved Opvarmning med Bromvand eller Salpetersyre gaar det over til Hypoxanthin $C_5H_4N_4O$ (Sarkin). *O. C.*

Carnivöra se Rovdyr.

Carnot [karno'], Lazare Hippolyte, fransk Statsmand, født 6. Apr. 1801, død 15. Marts 1888, Søn af Laz. N. C, fulgte 1816 Faderen i Landflygtighed og tilbragte 7 Aar i Magdeburg. Han sluttede sig tidlig til Saint Simonisterne og var Medarbejder af Partiets Blade, men skilte sig 1831 fra Enfantin, da denne vilde grundlægge en religiøs Sekt og fremsatte Læresætninger om Kvindernes Stilling i Samfundet og om »Kødets Frigørelse«, der i C.'s Øjne stode som en »Organisation af Ægteskabsbrud«. Han tog personlig Del i Julirevolutionen, men hengav sig ellers til litterære Arbejder (oversatte bl. a. W. Mullers »Griechenlieder« 1828) og virkede for Skolevæsenets Udvikling. 1839—48 var han Medlem af Deputeretkamret og hørte her til den udprægede Opposition. Efter Februarrevolutionen blev han Undervisningsminister indtil 5. Juli 1848, søgte at forbedre Skolelærernes Lønningsvilkaar og gjorde Skridt til vigtige Forbedringer, bl. a. til Indførelse af Skoletvang og gratis Undervisning i Folkeskolen. I Nationalforsamlingen hørte han til de maadeholdne Republikanere, men blev ikke genvalgt 1849 og kom først ved Udfyldningsvalgene 1850 paa ny ind i Forsamlingen. Han søgte ligesom de andre Republikanere at gøre Modstand imod Statskuppet 2. Decbr. 1851, blev valgt til den lovgivende Forsamling, men nægtede at aflægge Ed til Louis Napoleon. Dette gentoges 1857, og først 1865 bestemte han sig til dette Skridt, dog kun som en Formsag og for at kunne fortsætte Oppositionen mod Kejserdømmet med større Kraft. 1869 blev C. derimod vraget først for Gambetta, siden for H. Rochefort, begge endnu mere uforsonlige Modstandere. 1871 — 75 havde C. Sæde i Nationalforsamlingen, men tog kun liden Del i Forhandlingerne; 1875 valgtes han til livsvarig Senator. C. har udgivet Gregoire's Memoirer [2 Bd., 1837], Barère's [4 Bd., 1842—43] og sin Faders [2 Bd., 1861—64] samt et Skrift om »L. Hoche« [1874]. *E. E.*

Carnot [karno'], Lazare Nicolas Marguerite, berømt fransk Ingeniør og Revolutionsmand, i født 13. Maj 1753 i Nolai i Bourgogne, død 23. Aug. 1823 i Magdeburg, var Søn af en Advokat. Oprindelig bestemt til den gejstlige Stand kastede han sig over Matematikken og de militære Videnskaber, blev Ingeniørløjtnant og vandt allerede 1784 en vis Navnkundighed ved sit af Akademiet i Dijon kronede Prisskrift »Éloge de Vauban«. Han garnisonerede i Caiais og Arras, i hvilken sidste By han i Rosatiklubben, et af de mange Halvakademier eller akademiske Selskaber, som dengang fandtes i saa godt som alle større Byer i Frankrig, sluttede Bekendtskab med Robespierre. Ved Revolutionens Udbrud var C. Kaptajn i Ingeniørerne og blev 1791 Medlem af den lovgivende Forsamling. I denne helligede han sig navnlig de militære Sager, tog hverken før eller senere i Konventet hyppig Ordet, da han kun var en maadelig Taler, men arbejdede ufortrødent i de Udvalg og Komiteer, hvoraf han var Medlem. I den lovgivende Forsamling satte han bl. a. igennem, at de emigrerede adelige Officerers Pladser bleve besatte med uadelige og Underofficerer. I Konventet stemte han for Ludvig XVI's Henrettelse. I Marts 1793 sendtes han som Konventets Kommissær til Nordarmeen, hvor han kun ved et Tilfælde slap for at dele Skæbne med Camus, Beurnonville o. a., som af Dumouriez blev fængslede og udleverede til Østerrigerne. Efter Dumouriez's Flugt over til Fjenden berejste C. en stor Del af Frankrigs Nordgrænse og lod Grænsefæstningerne lige fra Lille til Kanalen betydelig forstærke. 7. Apr. oprettedes Velfærdskomiteen, i hvilken C. fik Sæde 14. Aug. og straks overtog alt til Krigsvæsenet henhørende. Ihærdig, indesluttet og alvorlig, som han var, indelukkede han sig her i sit Departement, arbejdede utrættelig i sine Bureauer og lod sine Kolleger i den blodige Komité om at forfølge Aristokrater og Præster og »mistænkte« og bringe Tusinder af ulykkelige under Øksen. En Arrestordre var i hine Dage en Dødsdom; C.'s Navn findes vel under en stor Del Arrestdekreter — saaledes under det, der blev afsagt over Marseillaisens Digter, Rouget de l'Isle —, men dette hidrører fra den een Gang for alle af Velfærdskomiteen vedtagne Forretningsgang: de to eller tre af dennes Medlemmer, der hovedsagelig havde haft med en eller anden Sag at gøre, underskreve vedkommende Dekret først, Komiteens øvrige Medlemmer, trøstig forladende sig paa deres Kollegers Samvittighedsfuldhed, efter dem, som oftest uden at læse, hvad de underskreve. Andet var næppe heller muligt i det utrolige Kaos, hvori Administrationen befandt sig, mellem de myldrende Masser af de mest forskelligartede Sager, der Dag og Nat kom til Underskrift i Komiteens Lokaler. I sit Kabinet indlagde C. sig udødelige Fortjenester af Frankrig; han skabte 14 Armeer, som paa Landets forskellige Grænser bøde Fjenden Stangen, forsynede dem med Generaler og Officerer, med Læger og Ambulancer og Intendanturvæsen, sørgede for Klæder, Sko, Vaaben og Forplejning til dem alle, armerede og forstærkede Fæstninger, beskyttede Grænserne, udarbejdede Felttogsplanerne, udfoldede en rastløs Virksomhed paa alle Militærvæsenets Omraader. Houchard's Sejr ved Hondschoote skal for en Del være hans Værk, og da Jourdan sejrede ved Wattignies, var C. selv til Stede paa Valpladsen. I Konventet og endnu mere i Velfærdskomiteen kom C. snart paa en meget spændt Fod med Robespierre og dennes Akolyt, St. Just; men medens de fleste andre sky og skælvende bøjede sig for de to frygtelige Demagoger, bød C. dem modig Trods, og han vilde da ogsaa uden Tvivl have maattet lægge Hovedet under Øksen, hvis ikke Katastrofen 9. Thermidor var indtruffen. Snart efter forlangte Slagteren Legendre i Konventet, at C. skulde sættes under Anklage som delagtig i Velfærdskomiteens Ugerninger; men Anklagen blev til intet, da et Medlem af Forsamlingen udbrød: »Sætte Sejrens Organisator under Anklage!!« Siden den Tid har det berømmelige og velfortjente Tilnavn »Sejrens Organisator« været knyttet til C.'s Navn. Da Direktoriet indstiftedes, blev C. 1795 Medlem af dette, men blev snart uenig med den foragtelige Barras, blev bagtalt, udskreget for hemmelig Royalist og efter 18. Fructidor = 4. Septbr. 1797 dømt til Deportation til Cayenne. Han flygtede til Tyskland og udgav der et Retfærdiggørelsesskrift, som ikke uvæsentlig bidrog til flere af hans

fordums Kollegers Fald (30. Prairial = 18. Juni 1799). Efter Statskuppet 18. Brumaire blev C. kaldt tilbage fra Eksilet, og i April 1800 gjorde Bonaparte ham til Krigsminister; men da C. som redelig Republikaner ikke kunde billige endsige støtte Førstekonsulens ærgerrige Planer, afleverede han sin Portefeuille og trak sig tilbage til Privatlivet. 27. Marts 1802 modtog han dog en Plads i Tribunatet. Her optraadte han med sædvanlig Ubøjelighed og republikansk Frejdighed mod det gryende Kejserdømme; han stemte mod Oprettelsen af Æreslegionen, mod Konsulatet paa Livstid, endelig ogsaa mod Kejserdømmet. Efter Tribunatets Ophævelse levede han som Privatmand, sysselsat med Studier og Arbejder over matematiske Emner, Ingeniørvidenskab og Befæstningskunst. Da Napoleons Stjerne efter Felttoget i Rusland blegnede, og Frankrig truedes med Invasion af de allierede, meldte den gamle Republikaner sig hos Kejseren for at bidrage sit til at forsvare Fædrelandet; Napoleon modtog ham med aabne Arme og betroede ham at forsvare det stærke Antwerpen, som C. da ogsaa holdt til Paris'es Kapitulation. I de 100 Dage udnævnte Napoleon ham til Greve og Pair af Frankrig og betroede ham Indenrigsministeriets Portefeuille. Som Minister stræbte han at hindre Fremkomsten af Additionalakten til Forfatningen, men uden Held. Efter Slaget ved Waterloo og Napoleons anden Tronfrasigelse blev C. Medlem af den provisoriske Regering; men da Ludvig XVIII efter den anden Restauration udelukkede ham som »Kongemorder« fra Amnestien af 1815, maatte C. forlade Frankrig. Han gik til Polen og derfra til Magdeburg, hvor han døde. 1882 blev der i hans Fødeby, Nolai, rejst et Monument til hans Ære. 1889 blev hans Støv overført fra Magdeburg til Paris og 4. Aug. s. A. stedet til Hvile i Pantheon. — C. var en frugtbar Skribent, navnlig paa det matematiske og krigsvidenskabelige Omraade. Af hans Værker maa nævnes: »Essai sur les machines en général« [Dijon 1784], »De la défense des piaces fortes« [smst. 1789, 4. Opl. 1814], »Œuvres mathématiques« [Basel 1796], »Réflexions sur la métaphysique du calcul infinitésimal« [Paris 1797, 4. Opl. 1860], »Géométrie de position« [Paris 1803], »Mémoire sur la fortification primitive« [Paris 1823]; flere af disse Værker ere oversatte paa Tysk. Ogsaa som Digter — hvad man ikke skulde vente af den tørre og barske Matematiker og Republikaner — optraadte C.; 1821 udgav han sit komiske Heltedigt »Don Quichotte« og 1822 sin »Télémaque dans l'île de Calypso«. Nogle »Opuscules poétiques« udkom i Paris 1820. Disse Digterværker forøge imidlertid ikke denne store Borgers Hæder synderlig. (Litt.: *Mémoires sur C. par son fils Hippolyte C.* [2 Vol., Paris 1861—64]; Arago, *Biogr. de C.* [smst. 1850]; Depasse, *C.* [smst. 1883]; Hennet, *Lazare C.* [smst. 1888]; Bonnal, *C. d'après ses archives* [smst. 1888] o. fl.). *F. J. M.*

Carnot [karno'], Marie Francois Sadi, Præsident for den franske Republik 1887—94, født 11. Aug. 1837 i Limoges, død 24. Juni 1894, ældste Søn af ovenn. L. H. C, udmærkede sig allerede i Skolen, bl. a. ved sine græske Vers, og 1857—60 i den polytekniske Skole; udgik af denne som Nr. 1 af sit Hold og ligeledes 1863 af den særlige Skole for Vej- og Brobygning. Han gjorde i flere Aar Tjeneste som Ingeniør i Savojen, byggede Veje og en Bro over Rhône og udfandt et selvvirkende Sluseværk. I Jan. 1871 blev han af Gambetta sendt som Præfekt til Nedre-Seine for at organisere Forsvaret, men tog Afsked efter Vaabenstilstanden, fordi han holdt paa Krig til det yderste. Han valgtes til Nationalforsamlingen, stemte mod Fredslutningen og senere imod Prinsernes Tilbagekomst, sluttede sig til det republikanske Venstre og var i flere Aar Partiets Sekretær. 1876 valgtes han til Deputeretkamret og genvalgtes stadig, blev Kamrets Sekretær, Medlem af Finansudvalget og dets Ordfører for de offentlige Arbejder. I Aug. 1878 blev han Understatssekretær for de offentlige Arbejder i Freycinet's Ministerium og i Septbr. 1880 selv Minister under Ferry indtil Novbr. 1881. Han hørte til de maadeholdne Republikanere og viste altid stor Selvstændighed i sin Optræden uden at følge nogen enkelt Fører. 1882 blev han paa ny en af Finansudvalgets Ordførere, 1883 dets Formand samt en af Kamrets Næstformænd og i Apr. 1885 Finansminister indtil Decbr. 1886. Han vandt i denne Stilling Folkets Tillid, fordi han i Modsætning til sine Forgængere aabent vedgik, at der var Underskud, og at man maatte vise Sparsommelighed for at holde Ligevægt i Statshusholdningen. Denne Holdning og hans uplettede Retskaffenhed, j Forbindelse med hans store historiske Navn, gjorde, at han efter Grévy's Afgang blev foretrukken ved Præsidentvalget 3. Decbr. 1887 for Medbejlere, der havde spillet en langt større politisk Rolle (fik ved første Afstemning 303 St. og ved Omvalget 616 St. af 852 St.). Som Republikkens Præsident viste C. — uden at være nogen stor Taler — ypperlig Evne til at repræsentere Frankrig med Takt og Værdighed, saavel paa sine Rejser rundt om i Landet som ved særlige Højtideligheder, saaledes ved Verdensudstillingen og Revolutionens Hundredaarsfest 1889 og ved den russiske Flaades Besøg 1893. Det parlamentariske System overholdt han med stor Samvittighedsfuldhed, medens han stadig stræbte at sammenknytte alle republikanske Grupper med en Hældning til den radikale Side. Skønt oprigtig religiøs var han dog aldrig til Sinds at opgive Statens Krav over for det katolske Præsteskabs Ønsker. Hans jævne Optræden stak heldig af imod Boulanger's Jagen efter Effekt, ligesom hans Aabenhed imod Clémenceau's stadige Intriger og hans grundmurede Hæderlighed hævede ham højt over den Vindesyge og de Svindlerier, som plettede saa mange andre Politikere. Uden at være nogen overlegen Aand eller fremragende Statsmand indgød han ved sin hele Personlighed Tillid og Agtelse baade indadtil og udadtil. Derfor kunde hverken Boulangisternes Stormløb eller Panama-Skandalerne gøre varig Skade, og man maa vistnok væsentlig tilskrive C. Æren for Pavens venlige Holdning over for Republikken, hvorved Monarkisternes Forhaabninger lamsloges, og mangfoldige Katolikker omdannedes til konservative Republikanere, saavel som Ruslands aabne Tilnærmelse til Frankrig, hvorved den politiske Ligevægt i Europa i en vis Forstand genoprettedes. Det vakte derfor almindelig Sorg, da C. under et Besøg i Lyon 24. Juni 1894 om Aftenen paa Vejen til en Festforestilling i Teatret blev dødelig saaret med et Dolkestik af en ung italiensk Anarkist,

Caserio, og døde faa Timer efter. Hans Lig bisattes i Pantheon. C. var gift med en Datter at Nationaløkonomen Dupont-White, som ved sin Skønhed og Ynde ydede ham en værdifuld Støtte. *E. E.*

Carnot [karno'], Nicolas Léonard Sadi, Søn af ovenn. L. N. M. C. (1796—1832). Efter at have gaaet i den polytekniske Skole traadte han ind i Ingeniørkorpset, blev 1826 Kaptajn, men tog allerede 1828 sin Afsked. Af Videnskaben har han gjort sig fortjent ved sit geniale Værk »Réflexions sur la puissance motrice du feu« [1824]. (Se Carnot's Princip). *K. S. K.*

Carnot's Princip. N. L. S. Carnot udviklede 1824 i sine »Undersøgelser over Ildens bevægende Kraft« den Sætning, at Varmen kun ved at synke fra en højere til en lavere Temperatur kan udføre Arbejde, ligesom Vand kun kan drive en Maskine, naar det har Fald. Heraf drog han en Række Slutninger, hvoraf den vigtigste er den, at naar en vis Varmemængde gaar over fra en højere til en lavere Temperatur ved en reversibel Proces o: en Række Ændringer, der alle kunne lade sig udføre i modsat Orden, saa vil den udføre en bestemt Mængde Arbejde, der er uafhængig af de Stoffers Natur, der benyttes ved Overføringen, og som tillige er den størst mulige Arbejdsmængde, der kan vindes ved denne Varmeoverførsel. Han byggede herved paa to Principper: 1) Varmen er et Stof med uforanderlig Mængde og 2) Perpetuum mobile er umuligt. Den første Sætning, der paa C.'s Tid var almindelig antagen, har siden vist sig at være urigtig, idet der ved Frembringelse af Arbejde ved Varme bruges Varme. Alligevel har C. P. beholdt sin store Betydning for Fysikken, efter at det af Clausius var bragt i Overensstemmelse med den ny Varmeteori. Man udtrykker nu C. P. saaledes: Føres ved en reversibel Proces Varme fra et Legeme med den højere Temperatur T_1 til den lavere T_2, saa vil den Varmemængde, som herved kan omdannes til Arbejde, være bestemt

ved Ligningen hvor Q_1 er

den Varmemængde, der tages fra det varmere Legeme, Q_2 den, der afgives til det koldere, og $Q_1 - Q_2$ følgelig den, der omdannes til Arbejde. Temperaturerne T_1 og T_2 ere »absolutte« o: udtrykte ved Tal, som man faar ved til Gradeantallet efter Celsiustermometret at lægge 273. Er f. Eks. en Dampkedels Temperatur 160^0, Fortætterens 60^0, saa er $^{100}/_{433}$ eller 23 p. Ct. højeste Grænse for den Brøkdel af den fra Kedlen gennem Dampen bortførte Varme, der kan omdannes til Arbejde i Dampmaskinen. Uundgaaelige Tab volde, at Grænsen ikke helt kan naas. *K. S. K.*

Camot'S System, det af L. N. M. Carnot (s. d.) i hans paa Napoleon I's Opfordring udgivne Værk »De la défense des piaces fortes« [4. Opl. Paris 1814] foreslaaede Befæstningssystem, hvis ny Ideer vakte betydelig Opsigt. Han baserede navnlig Fæstningsforsvaret paa Anvendelsen af Udfald i stor Stil samt paa en udstrakt Brug af Vertikalild fra Morterer, opstillede i kasematerede Rum. For at lette Udfaldene foreslog han det saakaldte »glacis en contrepente« o: et Glacis, der hælder indefter mod Fæstningsgraven i Stedet for udefter, hvilket Forslag delvis er blevet bragt til Udførelse ved enkelte af de tyske Rhinfæstninger, men i øvrigt ikke har faaet nogen Betydning. Hans Forslag om at erstatte Eskarpens Beklædningsmur meden paa Gravbunden frit staaende, med Skydehuller forsynet Mur, hvis Piller ere forbundne med Hvælvinger (en saakaldt Carnot'sk Mur), fik derimod mere almindelig Anvendelse. *A. L—n.*

Carnúntum, gammel keltisk Stad i Pannonien ved Donau, hvoraf der ved Hainburg, 0. f. Wien, endnu findes betydelige Levninger. I C. havde de romerske Tropper i Pannonien deres Vinterkvarter og Donauflotillen sin Station. Kejser Marcus Aurelius tilbragte under sine Kampe mod Markomannerne 3 Aar her, hvor han skrev en Del af sine »Selvbetragtninger« ; her blev ogsaa Severus udraabt til Kejser. *Kr. E.*

Cáro (ital.), kære, dyrebare. *C. mio*, min kære; kære Ven.

Cåro, Annibale, italiensk Forfatter (1507—66). Da hans Forældre ikke vare formuende, maatte han i en tidlig Alder ernære sig ved at være Lærer for en fornem Florentiners Børn; derefter blev han Sekretær hos samme Mand. Senere hen gav han sig i Tjeneste hos Pier Luigi Farnese, Hertug af Parma, og benyttedes af denne bl. a. i forskellige Sendelser. Efter Hertugens Mord, som nær havde bragt ogsaa C. i den højeste Livsfare, tjente han atter flere Stormænd, sidst Kardinal Alessandro Farnese, i hvis Brød han blev meget velhavende. C.'s Forfatterskab gaar i flere Retninger. Et af hans mest ansete Værker er en Oversættelse, nemlig af Vergil's Æneide, som blev udgiven efter hans Død (sidst i Firenze 1890) og paa Grund af sin Troskab mod Originalen og flydende Versifikation (den er i urimede Jamber) længe har været betragtet som den bedste italienske Gengivelse af dette Heltedigt. Hans Oversættervirksomhed strakte sig ogsaa til den græske Litteratur, idet han oversatte flere Skrifter af Aristoteles, Longos og Kirkefædrene. Som Brevforfatter (især i »Lettere famigliari« [Venezia 1572—75]) er C. ualmindelig tiltalende, livlig og naturlig i sin Stil, og han har derfor altid haft et stort Navn for sine Breve. Komedien »Gli straccioni« er en af de bedste Komedier fra 16. Aarh. Som Lyriker er han heller ikke uden Talent, men hører dog langtfra til de ypperste i den italienske Litteratur. En Tribut til Tidsaanden fra Forfatterens Ungdomsaar ere to alt andet end anstændige Kommentarer til Francesco Molza's smudsige Canzone »De' fichi« og et lignende Digt, »De' nasi«. Skønt netop C.'s sproglige Fortrin i det hele ere betydelige, bragte et af hans Digte ham i en vældig grammatikalsk Tvist; det var Canzonen »Venite all' ombra de' gran Gigli d'oro«, digtet 1553 efter Kardinal Farnese's Opfordring for at hædre det franske Kongehus. Den blev overordentlig lovprist fra mange Sider, men haardt angreben af Lodovico Castelvetro (s. d.); under Striden fremkom bl. a. en skarp, men særdeles velskreven »Apologia« (trykt 1558) fra C. Det gik saa vidt, at Castelvetro beskyldtes for Medviden i Mordet paa en af C.'s Venner, og til sidst henledede C. Inkvisitionens Opmærksomhed paa Modstanderen som formentlig Kætter, saa at Castelvetro maatte flygte til Udlandet for ikke at falde i det frygtede Tribunals Kløer. C.'s Værker ere bl. a. udkomne i Milano 1806 (8 Bd.), et mindre Udvalg i Firenze 1864. *E. G.*

Artikler, der favnes under C, maa søges under K.

Caro [karo'], Elme Marie, fransk Filosof, født 4. Marts 1826 i Poitiers, død 13. Juli 1887 i Paris, blev 1874 Professor ved Sorbonne, 1875 Medlem af *Acad. frang.* C. staar væsentlig paa den Cousinske Spiritualismes Grund; han skriver klart og fængslende. Af hans Skrifter skulle nævnes: »Études morales sur le temps present« [1855, 4. Opl. 1879], »Nouvelles etudes morales sur le temps présent« [1869, 2. Opl. 1879], »L'idée de Dieu et ses nouveaux critiques« [1864, 9. Opl. 1889], »Le matérialisme et la science« [1868], »Le pessimisme au XIX siècle« [1878], »Problèmes de morale sociale« [2. Opl. 1887]. Desuden har C. skrevet forskellige Portrætter og litterære Studier, saaledes: »Mme. de Staël« [1886], »G. Sand« [1888], »La philosophie de Goethe« [2. Opl. 1880], »Mélanges et portraits« [2. Bd. 1888]. *C. St.*

Caro *quadrata Sylvii*, en lille Muskel paa Fodens Underside. *S. B.*

Carōba- ell. Caraibablade ere de fra Brasilien indførte tørrede Blade af *Jacaranda*-Arter eller andre Bignoniaceer. De have urin- og svedrivende Virkning og anses af de indfødte for at være et fortrinligt Middel mod Syfilis. *A. B.*

Carōbe di Giudea, Carobber, kaldes en Slags Galæbler, som fremkommer paa *Pistacia*-Arter ved Stikket af en Art Bladlus. *A. B.*

Carocha [-o'ša] (port.) d. s. s. sp. *coroza*, en høj og spids Hue, bemalet med Djævlefigurer, der sattes paa den dømtes Hoved ved Autodafeerne. *E. G.*

Carol, Fyrste af Rumænien 1866—81 og senere Konge, er født 20. Apr. 1839, yngre Søn af Karl Anton, den sidste regerende Fyrste af Hohenzollern, og Antoinette Murat (en Broderdatter af Joachim Murat). Han blev 1857 Løjtnant i den preussiske Hær og gjorde 1864 Tjeneste i Krigen mod Danmark. Efter Fyrst Cusa's Fjernelse blev C. i Apr. 1866 næsten enstemmig valgt til arvelig Fyrste i Rumænien ved almindelig Folkeafstemning. Han tog mod Valget, rejste forklædt gennem Østerrig til Bukarest og holdt 22. Maj sit Indtog her, men opnaaede først i Oktober Sultanens og Stormagternes Godkendelse. I de første Aar havde han forskellig Modstand at kæmpe imod, især fra det radikale Parti under J. Bratiano, ja truede endog i Marts 1871 med at nedlægge Regeringen. Men han vandt efterhaanden Fodfæste og lagde særlig Vind paa at uddanne Hæren efter preussisk Mønster. 1875—76 sluttede han Handelspagter med Østerrig og Rusland uden Hensyn til Sultanens Indsigelse, og da Rusland 1877 begyndte Krig med Tyrkiet, erklærede han Rumænien uafhængig og tillod de russiske Tropper Gennemgang. Efter deres Nederlag ved Plevna ilede han i August til Hjælp med sin Hær, fik Overanførselen og medvirkede væsentlig til Plevna's Overgivelse. Ved Fredslutningen blev Rumæniens Uafhængighed godkendt, og han fik Landskabet Dobrudsha til Vederlag for den rumænske Del af Bessarabien, som han maatte afstaa til Rusland. 26. Marts 1881 vedtoge de rumænske Kamre enstemmig hans Ophøjelse til Konge, og 22. Maj, 15 Aars Dagen for hans Komme til Landet, blev han kronet. Ligeledes fejredes hans 25 Aars Regeringsjubilæum 1891 under almindelig Hyldest. Af Harme over Bessarabiens Tab knyttede C. sig 1884 til det tysk-østerrigske Forbund, udviste 1887 de bulgarske Officerer, som vare flygtede til Rumænien paa Grund af russisk Sindelag, og holdt i fast ved denne Politik ogsaa efter Bratiano's Afgang 1888. Siden 1869 er C. gift med Elisabeth, Fyrstinde af Wied, født 29. Decbr. 1843, bekendt som tysk Digterinde under Navnet Carmen Sylva; men da Ægteskabet blev barnløst (en Datter, født 1870, døde 1874), tog han 1887 sin Brodersøn Ferdinand (født 1865) til Tronfølger. *E. E.*

Carolath, Flække i den preussiske Provins Schlesien ved Oder, tilhører de mediatiserede Fyrster Schönaich-C.-Beuthen, som her have deres Residens.

Carolathīn, et amorft, gulligt Mineral, der staar Allofanen (s. d.) nær i sin kemiske Sammensætning: det er fundet i Kullag i Schlesien. *N. V. U.*

Carol d'or, rumænsk Guldmønt = 20 Lei.

Carole [karå'l], et gammelt fransk Ord, der betegner en Art Runddans eller Kædedans; Dansen udførtes under Afsyngelsen af Sange, der kaldtes *chansons de c.* eller blot *caroles*. *Kr. N.*

Cardli, Petrus, svensk Biskop (1510—87), en af Krik XIV's fortrolige. C. havde, efter at have studeret ved fremmede Universiteter, bl. a. under Luther og Melanchton, beklædt flere Præsteembeder i Sverige. Paa Foranledning af Tronfølgeren, Prins Erik, hvem han havde vundet ved sine Kundskaber og sit vindende Væsen, blev han 1555 Sognepræst og Kvasisuperintendent i Kalmar, og da Erik blev Konge, gjorde denne ham til Bisidder i sin ny Overdomstol (»Konungens högstanämd«), samt belønnede 1567 hans Tjenester som Rapportør fra Småland ved at udnævne ham til »Prokurator« (en Slags Statholder) i denne Provins. En stærk Skygge er falden paa C. formedelst hans fortrolige Omgang og hemmelige Samtaler med Kong Erik umiddelbart før Mordet paa Sturerne, idet Samtiden mente, at C. havde ansporet Kongen til dette. Erik erklærede ham stundom delagtig, stundom for at være uden Del i Blodskylden, medens hans og C.'s fortrolige, Goran Persson, efter Erik's Afsættelse (1568) paa Pinebænken angav C. som en af de egentlige Anstiftere til Mordet. C. blev da ogsaa dømt til Døden. Straffen formildedes dog til Forvisning, og 1570 fik han sit Embede igen. Efter ved Nidkærhed for Liturgien at have vundet Kong Johan's Gunst blev han endog (1582) Biskop i Linkoping. I sin Embedsførelse gjorde han sig højlig fortjent af Skoler og Hospitaler. *P. 0.*

Carolīn ell. Carolinc, ældre svensk Guldmønt. Vægt 3,2258 Gr., Finhed 900, Guldværdi 7 Kr. 20 Ør. Ogsaa i forskellige mindre, tyske Stater har der været præget Mønter af Navnet C. *E, M.*

Carolina (jur.) se Constitutio, C.

Carolina (egl. *Academia C.*), Universitetet i Lund, kaldet C. efter dets Stifter Karl X.

Carolina, Landskab i de forenede Stater i Nordamerika ved Atlanterhavet. 1663 overlod Karl II af England Landet imellem 31^0 og 36^0 n. Br. og mellem begge Oceaner til et Selskab af sine adelige Yndlinge, som paa Grundlag af et kunstigt, af John Locke udkastet Feudalsystem begyndte Koloniseringen. Der dannede sig to Selskaber; men 1693 maatte Locke's Plan opgives som upraktisk, og 1731 gave Besidderne mod en Pengesum deres Rettigheder tilbage til Kronen, som delte Landskabet i Nord- og Sydcarolina (s. d.). *S. B. T.*

Carolina, la, By i Sydspanien, Provins Jaen, beliggende paa Sydsiden af Sierra Morena, har (1887) 8,500 Indb., der drive nogen Industri

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

(Klæde og Lærred). C. er Midtpunktet for nogle i en ikke ringe Del af Beboerne paa de østlige Øer af Karl III anlagte tyske Kolonier, og Indbyggernes lyse Haarfarvc skal endnu minde om den nordlige Afstamning. I Nærheden paa et stejlt Bjærg ligger Ruinen af Borgen Las Navas de Tolosa, hvor Slaget 1212 mellem Spanierne og Maurerne stod. *H. W.*

Carolina redivīva se Upsala.

Caroline se Karoline.

Carolīnerne (Ny-Filippinerne), Øgruppe i den vestlige Del af det store Ocean mellem Filippinerne i Vest og Marshallsøerne i Øst. Gruppen, der hører til Mikronesien, indtager et meget betydeligt Areal; Afstanden fra den vestligste 0, Ngoli, til den østligste, Ualan, beløber sig i lige Linie til ikke mindre end 2,880 Km., og Archipelcts Middelbredde er omtr. 5 Grader. Carolinerhavet omfatter da ogsaa et Areal paa 1,600,000 □Km., men deraf beløber den samlede Overflade af de ca. 500 Øer sig rigtignok kun til 977 □ Km. Øerne ligge alle paa et undersøisk Plateau af kun ringe Dybde, medens der baade N. og S. f. dem findes meget betydelige Dybder. Navnene paa de utallige Øer, Holme og Rev, hvoraf Øgruppen bestaar, ere langt fra bestemte, idet de forskellige søfarende Nationers Sømænd opfatte de indfødtes Betegnelse højst forskellig. Kun de større Øer ere fastslaaede, saaledes fra Vest til Øst Yap (207 □ Km., 6,000 Indb.), Truk ell. Ruk (132 □ Km. — 12,000 Indb.), Ponapé (347 □Km. — 3,000 Indb.) og Ualan (112 □Km. — 400 Indb.). Hovedmassen af Øerne ere Koraldannelser, der kun hæve sig faa M. over Havets Niveau, og flere Steder forekomme ypperlige Eksempler paa regelmæssige Atolier. Der findes dog ogsaa høje, vulkanske Øer, saaledes alle de nævnte større, af hvilke Ponapé endog kan fremvise en Højde paa 872 M. Klimaet er tropisk og, navnlig paa de højere Øer, regnfuldt, men ikke usundt; fra Novbr. til Marts blæser Nordøst-Monsunen, fra April til Septbr. Sydvest-Monsunen; heftige Orkaner anrette hyppig store Ødelæggelser. Planteverdenen er yppig, men fattig paa Arter, Kokospalmer og Brødfrugttræer ere de mest fremtrædende. Som de fleste andre af Sydhavsøerne er C.'s oprindelige Fauna usædvanlig fattig; Pattedyrene ere kun repræsenterede af en Hund, Flagermus og en Art Rotte; Landfuglene ere heller ikke talrige, en Papegøjeart findes paa Ponapé; Krybdyrene repræsenteres af Iguanen, et Firben og Skildpadder. Derimod er Havet rigt paa Delfiner, Dygonger, Fisk, Kræbsdyr og Trepang. — Indbyggerne, hvis hele Antal beløber sig til knap 30,000, hvoraf endda de $^2/_3$ leve paa de 3 Øer, Yap, Truk og Ponapé, ere Mikronesiere, en Blanding af Polynesiere og Melanesiere, men langt fra ensartet overalt. De ere delte i en Mængde Smaastammer, og ofte herske paa samme 0 flere Høvdinge, der føre hyppige, men lidet blodige Fejder indbyrdes. I øvrigt ere de blide, gæstfri og fredelige Folk, hvis vigtigste Næringsmidler ere Trepang, Frugter af Brødfrugttræet og Kokospalmen samt Taroroden af *Arum esculentum*. Dristige Søfolk, som decre. underholdede paa deres smaa Baade Forbindelse mellem Øerne indbyrdes, ja komme endog til Marianerne og Palauøerne. Deres Religion er en fuldstændig Naturdyrkelse, samt Tro paa de afdødes Aander. I den senere Tid have dog amerikanske Missionærer omvendt til Kristendommen. For øvrigt har Befolkningen ikke kunnet taale Samkvemmet med Europæerne og er næsten overalt i Tilbagegang. I lang Tid er der ogsaa drevet en skammelig Trafik med dem, idet de ligefrem indfanges og med Magt føres til andre Øgrupper som Plantagearbejdere. — C. opdagedes 1527 af Portugiseren Diogo da Rocha og bleve i det følgende Aarh. flere Gange besøgte af andre Portugisere, der dog ikke satte sig fast her. 1686 kom Spanierne dertil og gave dem Navnet C. til Ære for Karl II; de forsøgte flere Gange fra Manila at indføre Kristendommen, men uden Held, og fornyede senere ikke deres Krav paa Øerne før 1875. Imidlertid havde andre europæiske Nybyggere bosat sig der, navnlig Tyskere, i hvis Hænder saa godt som hele Handelen med Kopra hviler, og 1885 hejstes endog det tyske Flag paa Yap, hvad der nær havde fremkaldt en Krig mellem Tyskland og Spanien. Ved en pavelig Voldgiftskendelse af Oktbr. s. A. tilkendtes Øerne dog Spanien, mod at Tyskland skulde have Ret til en Skibs- og Kulstation, hvad det imidlertid renoncerede paa allerede 1886. Administrationens Sæde er nu paa Øen Yap. *C.A.*

Carolīni lībri (De karolinske Bøger) er et kirkeligt Stridsskrift i 4 Bøger, udarbejdet af en ukendt Forfatter (næppe af Alkuin, som man har ment) paa Foranledning af Karl den Store, som Svar paa de af Pave Hadrianus I oversendte Akter fra den 7. alm. Synode i Nikæa (787), hvorved det tillodes at ære Billederne i Kirkerne med Knæfald og Kys. I Modsætning til Paven hævdede C. 1., at Billederne kun tjente til Kirkens Udsmykning og ikke burde »tilbedes«, og samme Standpunkt indtog Kirkemødet i Frankfurt 794. C. 1. holdt en Tid Billeddyrkelsen ude fra de frankiske Lande, men tabte dog snart praktisk Betydning og fristede omsider den Skæbne at blive sal paa Index (s. d.). *H. O.*

Carŏlus Dollar, spansk Pjaster fra Karl III og Karl IV's Tid. C. D. var i sin Tid en meget benyttet Mønt i Kina og Japan. De kinesiske Bankierer slog et Kontrastempel i defuldvægtige Mønter, hvorved mange, paa Grund af de mange Kontrastempler, ere blevne næsten ukendelige. De ere nu væsentlige fortrængte af mejikanske Pjastre og nordamerikanske Dollars. *E. M.*

Carŏlus Dnran se Du ran.

Carolus **Magnus** (lat.), Karl den Store.

Caron, Firmin, nederlandsk ell. fransk Kontrapunktiker fra 15. Aarh. Samtidig med Ockeghem og Busnois hører han til de berømte Navne fra den nærmest efter Dufay følgende frugtbare Udviklingsperiode af den gammel-nederlandske Tonekunst. Hans Værker (Manuskript i det pavelige Arkiv) ere kun lidet kendte. *A.H.*

Carōni, Biflod til Orinoco i Venezuela, udspringer paa Sierra Pacaraima, løber som Territoriet Yuruari's Grænseflod mod Staten Bolivar i nordlig Retning og udmunder ved Las Tablas. Dens store Biflod er den ligeledes fra Sierra Pacaraima kommende Paragua. Længde omtr. 600 Km., men lidet sejlbar. *C. A.*

Carora (San Juan Bautista del Portilo de C), By i Staten Lara af den sydamerikanske Republik Venezuela, ligger 350 M. o. H. i et sundt Klima, er regelmæssig bygget og har ca. 5,000

Indb., der beskæftige sig med Opdrætning af Heste, Muldyr og Æsler etc. samt Tilvirkning af Læderarbejde og Hængekøjer. Byen grundlagdes 1572 af Spanierne. *C. A.*

Carotin, $C_{18}H_{24}O$, findes i Gulerod (*Daucus carota*); det danner rødbrunc, guldgrønt glinsende, kvadratiske Krystaller, der smelte ved $167{,}8^0$, er let opløseligt i Svovlkulstof og Benzol, tungt opløseligt i Alkohol, Æter og Kloroform; ved Opvarmning lugter det stærkt af Violrod. C. opløses langsomt i stærk Svovlsyre med purpurblaa Farve, og af den dannede Opløsning fældes ved Vand amorf C. i grønne Fnug, der ere opløselige i Svovlkulstof med mørkerød Farve, ligesom det krystalliserede C. — C. farves mørkt indigoblaat ved Indvirkning af luftformig Svovlsyrling; det fældes ikke i vinaandig Opløsning af Metalsalte. *O. C.*

Carōtis, Halspulsaaren, se Blod S. 147—48.

Carōto (Carotto), Giovanni Francesco (Gianfrancesco), italiensk Maler fra Verona (1470—1546). Han er Elev af Liberale fra Verona og A. Mantegna. Hans Ungdomsarbejder slutte sig, under Paavirkningen fra Opholdet i Mantova, til Mantegna's Stil; da han 1508 kom tilbage til sin Fødeby, gjorde veronesiske Impulser sig stærkere gældende, og senere satte Venetianerne og særlig, under hans Rejse til Milano, Lionardo stærke Spor i hans Kunstudvikling. Efter et Ophold i Casale vendte han 1528 tilbage til Verona, hvor hans dekorative Evne fik et stort Virkefelt i Smykningen af Byens Husfacader. C. har malet mange dygtig komponerede, farveskønne og fint følte Billeder, saaledes »Madonna og den hellige Anna i Skyerne, omgivne af Engle«, et Alterbillede i S. Fermo i Verona (1528); Malerisamlingerne i denne By, i Modena og Mantova indeholde gode Prøver paa hans Kunst. Et fremragende Arbejde er ogsaa en Fresko-Cyklus fra Tobias-Legenden i Spolocrini-Kapellet i Verona's Santa Eufemia. *A. Hk.*

Carouge [karu!ż], By (indtil 1786 en Landsby), i det schweiziske Kanton Geneve, 2 Km. S. f. Hovedstaden, ligger 385 M. o. H. ved venstre Bred af Arve og paa det af Sardinien til Geneve 1816 afstaaede Distrikt. C, der ved en Sporvej er forbunden med Geneve, har Jærnindustri, Pottemagerier, Garverier og (1888) 5,700 Indb.

Carp, Petrache, rumænsk Statsmand, er født 29. Juni 1837 i Jassy, fik sin Uddannelse i Berlin og Bonn, men kom 1862 tilbage til sit Fødeland og blev ansat i Statsraadet. 1866 blev han Legationssekretær i Paris, men vendte snart hjem og var Medstifter af et konservativt Blad. Maj—December 1870 var C. Udenrigsminister, derefter i nogle Aar Afsending i Wien og 1876 i tre Maaneder Undervisningsminister. Han grundlagde et nyt Mellemparti, »Junimister« (af *junimea*, Ungdom), blev 1883—85 paa ny Afsending i Wien og medvirkede efter sin Hjemkomst til at fortrænge J. Bratiano fra Magten. Han var derefter fra Maj 1888 til April 1889 Udenrigs- og Landbrugsminister, samt er siden Jan. 1892 paa ny Landbrugs- og Handelsminister; har særlig stræbt at hæve Bondestandens Kaar og at udvikle Decentralisation i Forvaltningen. Han er ogsaa den eneste rumænske Statsmand, som aabent har forsvaret Jødernes Sag. C. har endvidere oversat tre af Shakespeare's berømteste Tragedier: »Hamlet«, »Macbeth« og »Othello«. *E. E.*

CarpaCCio [karpat'tšo], Vittore (Scarpaccia; efter Billedsignaturen: »Carpatius« o. l.), italiensk Maler af den venetianske Skole. Denne fortræffelige Kunstner, hvis Livsforhold i øvrigt endnu ere uopklarede — han virkede i Venezia 1489—1522, blev vist født i Capo d'Istria, men Fødsels- og Dødsaar ere ubekendte — hører ifølge sin kunstneriske Udvikling til (Vivarini's og) Gentile Bellini's Elevkreds. Indflydelsen fra sidstnævnte Kunstner, med hvem han vist tog til Konstantinopel, hvad hans Forkærlighed for orientalske Kostumer kunde tyde paa, spores sikkert i hans tidligere Arbejder. Til disse høre de 8 Billeder fra den hellige Ursula's Liv (1490—95, nu i Akademiet i Venezia), der udmærke sig ved dygtig gennemført Perspektiv, Farvepragt og særlig ved livfuld Skildring af Begivenhederne, denne Egenskab, der har gjort C. til »Fortælleren« inden for den venetianske Kunstnerkreds. De følgende Arbejder som Malerierne til S. Giovanni Evangelista's Skole og »Den hellige Georg's og den hellige Hieronymus'es Historie« i S. Giorgio degli Schiavoni i Venezia vise lignende Karaktertræk. I Beg. af 15. Aarh. var C. sysselsat sammen med Giovanni Bellini i Dogepaladset og naar omkring 1510 Højdepunktet for sin Udvikling. Fra den Tid er bl. a. »Christus med Disciplene i Emaus« (i Venezia's S. Salvatore) og de første Fremstillinger af en Billedcyklus om den hellige Stefans Levned for Scuola di S. Stefano i Venezia (»Stefanus velsignes« [1511] findes i Berlins Museum; andre i Louvre, Brera'en i Milano og Stuttgart's Galeri). C.'s Kunst er rigt repræsenteret i Venezia, i Akademiet, i S. Vitale (Hovedalterbilledet [1514]), i S. Giovanni e Paolo (»Jomfru Maria's Kroning«), i Museo Correr (Genrebilledet »En Dame, der spiller«); i Ferrara ses hans »Maria's Død« [1508]. Desuden indeholder bl. a. Berlin's, Paris'es og Wien's Museer interessante Prøver paa hans Kunst. — C. er en af Forløberne for den store Æra i Venezia's Kunst; hans Kunst har ofte Brødrene Bellini's maleriske Kraft og Fylde, Veronese's Sans for det pragtfuldt dekorative og peger til Tider i storladen Stil hen imod Titian's Geni. Af hans Forkærlighed for det ydre maleriske Apparat og hans Evne til at skildre et inderligt Følelsesliv fremgaar som Resultat hans fremragende Fortællertalent. (Litt.: Molmenti: *Il C. e il Tiepolo* [Milano 1885]; samme, *C., son temps et son œuvre* [Venezia 1893; ogsaa paa Italiensk]). *A. Hk.*

Carpeaux [karpo'], Jean Baptiste, fransk Billedhugger, født i Maj 1827 i Valenciennes, død i Oktbr. 1875 paa Slottet Bécon ved Courbevoie i Nærheden af Paris. Efter en Tids kunstindustrielle Sysselsættelse arbejdede han under Rude og Duret; med »Hektor og Astyanax« vandt han 1854 den store Pris med det dertil knyttede Rejsestipendium til Rom. Medens han her i sine første Arbejder (»Neapolitansk Fiskerdreng«, udst. 1858, i Bronze 1859, Busten af en ung Sabinerinde: »Palombella« etc.) sluttede sig ret nær til sine Lærere, men samtidig viste en selvstændig, skarp og vaagen Naturiagttagelse, udviklede hans Kunst sig efterhaanden, bl. a. under tydelig Paavirkning fra Michelangelo, i en kras, naturalistisk, udpræget malerisk Retning, der lader haant om alle traditionelt afstukne Grænser for Skulpturen og i hensynsløs Realisme søger at gribe Nuets pulserende Liv og

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

at give den intense Følelse det rette, rammende Udtryk. Denne stærkt personlige, maleriske, udfordrende Kunst med den fortrinlige Behandling af Marmoret satte hurtig C. paa en fremskudt Plads, udsat saavel for misbilligende Kritik som for beundrende Efterligning. I Rom skabte han saaledes den meget omstridte Gruppe »Ugolino og hans Børn« (efter Dante), der nu findes i Bronzeafstøbning i Tuileri-Haven i Paris. 1862 vendte C. tilbage til Paris (under et tidligere Ophold i sin Fødeby havde han udført et Brystbillede af en leende Pige), vandt snart Paaskønnelse ved Kejserhoffet, kom paa en forholdsvis fortrolig Fod med Kejser Napoleon, udførte en Buste af Prinsesse Mathilde (1863), en Statue af Kejserprinsen (1864), en Del andre Værker for højtstaaende Kredse samt sine vellykkede dekorative Arbejder for Flora-Pavillonen i Louvre (»Frankrig som Verdens Lysbringer og Beskytter for Agerbrug og Videnskab«). C.'s Navn er dog især knyttet til Gruppen »Dansen« (1869), Paris'es ny Opera (se Billedhuggerkunst Fig. 60), hvis Motiver efter Kunstnerens eget Sigende hvile paa Studier af italiensk Folkeliv. Det er ikke den rolig-rytmiske, harmoniskskønne Dans, C. har villet fremstille, men den ubændige, lidenskabelig yppige og livssprudlende, der ikke spørger om Cadence eller Anstand. Arbejdet blev derfor mødt med Uvilje i mange Kredse og var endog Genstand for et Attentat, hvis Virkninger (Overhældning med Blæk) dog snart bleve fjernede. Under Kommuneopstanden var C. i London. Senere udførte han Arbejder som Fontænen i Luxembourg-Haven: »Verdensdelene« o: kvindelige Figurer, der bære Jordkloden; Statuen af Watteau for Valenciennes, »Saaret Amor« og »Dafnis og Chloë«. Hans Evne til at give en lyslevende Individualitet kommer bl. a. for Dagen i Portrætarbejder som Busterne af A. Dumas fils., Garnier, Gerôme (Ny-Carlsberg's Glyptotek i Kbhvn.) og Balletdanserinden Mlle. Fiocre, den sidste en Frugt af hans Studier af Balletverdenen under Udarbejdelsen af »Dansen«. (Litt.: E. Chesneau, *Le statuaire J. B. C.* [Paris 1880]). *A. Hk.*

Carpe diem (lat.), egl.: pluk Dagen D: nyd hver Dag, inden den svinder (Hor. Od. **I, 11**, 8).

CarpenedolO, Flække i Norditalien, Provins Brescia, ved Chiese, med (1881) 4,317 Indb., er mindeværdig ved den Sejr, som de franske Republikanere under Ménard i Jan. 1797 her tilkæmpede sig over Østerrigerne.

Carpentariabugten (C.-golfen), den største Bugt paa Australlandet, skærer sig fra det indiske Ocean ca. 780 Km. ind i Nordkysten og er paa sit bredeste Sted 675 Km. bred. Den begrænses mod Vest af Arnhems Land og mod Øst af Halvøen York. Den optager en Mængde Floder, som Mitchell, Flinders, Leichhardt, Albert, Roper o. a., der dog alle kun ere af ringe Betydning for Samfærdslen. Kysterne ere mod Øst og Syd flade, og Havet grundt med Sandbanker. Langs Vestkysten er det dog dybere og Kysten stejl og rig paa Bugter. Langs Vestkysten gruppere sig ogsaa de fleste Øer, som Bentinck og Wellesleyøerne, Edward Pellewgruppen og Groote Eylandt. *C. A.*

Carpenter [ka'pentə], James, engelsk Astronom, er født 1840 i Greenwich og var en Tid Assistent ved Observatoriet. Sammen med Nasmyth (s. d.) har han skrevet: »The Moon as a Planet, a World and a Satellite« [Lond. 1874; tysk Udg. af H. J. Klein Leipzig 1876]. *F. Fr. S.*

Carpenter [ka'pentə], Mary, engelsk Filantrop og Forfatterinde (1807—77). C. viede sit Liv til Frelse og Opdragelse af fattige og forsømte Børn og virkede ivrig for Forbedring af Straffeanstalter og Fængsler. Hun grundede flere Opdragelsesanstalter for Børn, indrettede efter nyere, humane Principper, saaledes Redloge Girls Reformatory i Bristol, og søgte ved en Række Skrifter at vække Opmærksomhed for den rette Behandling af Forbrydere, særlig af unge Forbrydere. Under stor Tilslutning holdt hun en Række Forelæsninger over disse og lignende Emner i National association for the promotion of social science. 1867 foretog hun i filantropisk Øjemed en Rejse til Indien, hvor hun i 6 Maaneder besøgte de fleste større Byer, overalt virkende i Tale og Skrift mod Pauperismens og Kriminalitetens Ulykker. C. besøgte med korte Mellemrum endnu 3 Gange Indien under stor officiel og privat Deltagelse og stiftede National India Association, der arbejder for Udjævning af de nationale Modsætninger mellem England og Indien og søger at befordre de indiske Kulturbestræbelser. — C.'s Hovedværker ere: »Reformatory schools for children« [1851], »Juvenile delinquents, their condition and treatment« [1853], »Claims of ragged schools to pecuniary aid« [1859], »Our convicts« [1864]. Sine Indtryk fra Indien samlede hun i: »Six months in India« [1868]. Endvidere foreligge som Resultater af hendes Rejser i dette Land: »Adress to the Hindoos« [1867], »Suggestions on prison discipline and female education in India« [s. A.]. En Række Breve, som hun efter sin sidste Rejse tilskrev Lord Salisbury om Forholdene i Indien, blev af denne i officiel Form forelagt Parlamentet. *A. Gl.*

Carpenter [ka'pentə], William Benjamin, fremragende engelsk Biolog, født 29. Oktbr. 1813 i Exeter, død 19. Novbr. 1885 i London. C. studerede Medicin i London og Edinburgh, nedsatte sig derpaa som praktiserende Læge i Bristol, men vendte 1843 tilbage til London, hvor han fra nu af forblev, beskæftigende sig med videnskabelig Forskning. 1847 ansattes han ved Universitetet som Docent i Fysiologi og sammenlignende Anatomi; 1849 udnævntes han til Professor i retsvidenskabelig Medicin og 1856 til Universitetets Registrator, hvilken fremragende Stilling han nedlagde 1878. Stærkt paavirket under sit Studium af Herschel's og Lyell's Værker blev C. Naturforsker i videste Forstand, nærende lige stor Interesse for de astronomiske og fysiske Fænomener som for de geologiske og biologiske, søgende at indordne dem alle under faa generelle Principper og Love. Hans videnskabelige Forskning gik særlig i to Retninger: en mere speciel fysiologisk og en almindelig biologisk. I Fysiologien er det særlig hans Studier over Nervesystemet, der ere fremragende. Som Biolog blev han mest berømt ved de af ham i Forening med Wyville Thomson 1868—70 ledede Undersøgelser i Nordsøen og Middelhavet, hvorved Bund-, Temperatur- og Strømforhold og Organismernes Liv paa store Havdybder bleve grundigere bekendte end nogen Sinde før. Disse Forskninger dannede Udgangspunktet for den berømte Challenger-Ekspedition (s. d.), hvis Materiale C.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **Ii.**

til Dels ogsaa bearbejdede. Bekendt i videre Kredse blev C. dels ved en Række populære Foredrag over sine Dybhavsforskninger, dels ved sin »Principles of general and comparative Physiology« [Lond. 1839; 9. Opl. 1854], et af de første engelske Værker, der behandle hele Biologien paa en samlet, oversigtsmæssig Maade. Som Zoolog har C. især vundet Anseelse ved sine Arbejder over *Comatula* og over Foraminifer-Skallernes Struktur; som Fysiker ved sine Studier over Havets Strømforhold. — Af hans Skrifter anføres, foruden det citerede samt talrige Artikler i »Philosophical Transactions« og »Proceedings«, i »Manual of Physiology« [Lond.; 4. Opl. 1865], »The microscope and its revelations« [Lond.; 6. Opl. 1881], »Zoology and Instincts of Animals« [Lond. 1857], »Principles of mental Physiology« [Lond.; 3. Opl. 1879]. I sit Skrift »Mesmerism and Spiritualism historically considered« [Lond. 1877] bekæmpede han Spiritualismen. Efter hans Død udgaves »Nature and man. Essays scientific and philosophical« [Lond. 1888]. *B.-P.*

Carpentier, L., se Holst, Louise.

Carpentras [karpãtra'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Vaucluse, Hovedstad i Arrond. C, smukt beliggende ved Sorgue's Biflod Auzon og ved Foden af Mont Ventoux, ca. 25 Km. N. 0. f. Avignon, har (1891) 7,600 (med Kommune 9,800) Indb. (hvoraf over 2,000 Jøder), som drive Industri, især i Alkohol, men ogsaa i Silke, Bomuld, Læder, Voks o. s. v., og betydelig Handel med Omegnens Produkter, som Silke, Krap, Safran og Frugt. C. er endnu (1894) omgiven af gamle Fæstningsværker, hvis mærkeligste Levning er den 37 M. høje Orangeport; blandt de 6—7 Kirker maa nævnes den tidligere Domkirke; Justitspaladset (tidligere Bisperesidens) med Rester af en romersk Triumfbue, Hospitalet, Raadhuset og en stor Vandledning, opført i 18. Aarh.; Byen har et College, et Bibliotek paa ca. 25,000 Bd. og et Museum med Oldsagssamling. — C., Oldtidens *Carpentoracte*, var i Romertiden bekendt for sin udmærkede Hvede, og der findes foruden Triumfbuen flere Levninger fra denne Tid. Den var Bispesæde fra 5. Aarh. til 1805; den var Hovedstad i Grevskabet Venaissin og ofte pavelig Residens. I C. ere Naturforskeren Raspail og Politikeren Naquet fødte. *H. W.*

Carpentras [karpãtra'] (egl. Elziarius Genet), fransk Kontrapunktiker, født ca. 1475 i Carpentras, Dep. Vaucluse. Under Leo X steg C. fra Sanger til Værdighed af Kapelmester ved Pavens Kapel, ja blev 1518 udnævnt til Biskop *in partibus* og senere i gejstlige Anliggender sendt til Avignon, hvor han i en lang Aarrække havde Ophold. Han vendte først tilbage til Rom under Clemens VII. C.'s Kompositioner nøde stor Anseelse, hans »Lamentationer« bleve i det pavelige Kapel først afløste af Palestrina's. Samtidige med Josquin des Près's have hans Værker noget af sammes Stil; dog ere de i det hele tungere, prægede af Alvor og Energi. 4 Bd. af hans Værker, indeholdende resp. Messer, Hymner, Lamentationer og Magnificat, udkom i Avignon 1532—34. *A.H.*

Carpéntum (lat.), hos Romerne en tohjulet Stadsvogn, i Reglen fint udstyret og forsynet med en Baldakin. Brugen af Vogne til Personbefordring var i Rom kun tilladt Kvinder; Mænd maatte benytte Bærestole. I Kejsertiden indskrænkedes Brugen yderligere, saa at kun Kejseren og hans Damer, Vestalinderne og visse høje Embedsmænd maatte køre. *A. B. D.*

Carpet [ka!ᵊpᵉt], en fra Engelsk laant og temmelig almindelig benyttet Betegnelse for Tæppe.

Carpet-Bagger [ka!ᵊpᵉtbägᵊ] (af *carpet bag*, Rejsetaske), Betegnelse for Personer, der efter den nordamerikanske Borgerkrig udvandrede fra Nordstaterne til Sydstaterne og ved Bestikkelser o. desl. satte sig i Besiddelse af Statsembederne. *E. M.*

Carpette [karpæ't], ublegede franske Blaarlærreder.

Cárpi, By i Norditalien, Provins Modena, ved Mirandola-Kanalen. (1881) 6,000 Indb. Domkirke (bygget af Bramante), Seminarium, Gymnasium, teknisk Skole; Bispesæde; Silkeværier, Fabrikation af Straahatte, Avl af Ris, Korn, Hør og Hamp.

Cárpi, Girolamo da, italiensk Maler og Bygmester (1501—68) fra Ferrara. I denne By, hans væsentligste Virkefelt, malede han en Del Husfaçader, ledede Genopførelsen af Este'rnes Slot og udførte »Den hellige Katharina's Trolovelse« og »De hellige tre Konger«, henholdsvis for S. Salvatore og S. Martino. C. var Elev af Benv. Garofalo; hans Forbilleder vare fornemmelig Correggio, hvis Værker han flittig kopierede, Parmegianino og G. Romano. *A. Hk.*

Cárpi, Ugo da, italiensk Maler og Xylograf (ca. 1455—1523), tilhørte den gamle bolognesiske Adelsfamilie Panico. Som Maler var C. middelmaadig og hans Forsøg med at male med Fingrene skaffede ham kun Michelangelo's Haanlatter; sin Betydning har han som den sandsynlige Opfinder af Clairobscurtræsnittet i Italien (Tryk med flere Træstokke og forskellige Skyggetoner), hvilketfremgaar af en Ansøgning fra ham til Venezia's Senat; denne Kunstgren bragte han til stor Fuldkommenhed, hans flot behandlede Blade ere de mest maleriske af denne Art og tillige af udtryksfuld Tegning, de fleste efter Rafael: »Barnemordet i Bethlehem«, »Ananias'es Død«, »Æneas og Anchises«; efter Parmegianino: »Peter's og Paulus'es Martyrdød« og »Diogenes«, hans Hovedværk, skaaren i 4 Stokke. Kobberstiksamlingen i Kbhvn. opbevarer ca. 10 af C.'s Bl. (Litt.: Gualandi, *Die U.daC.e dei conti da Panico* [Bologna 1854]). *A. Ls.*

Carpīnus se Avnbøg.

Carpiōni, Giulio, italiensk Maler og Raderer, født i Venezia 1611, død i Verona 1674, var Elev af Alessandro Varotari. For Vicenza udførte han en Del religiøse Staffelibilleder og Fresker, som imidlertid ikke gjorde saa megen Lykke som hans Allegorier, mytologiske Billeder, Bakkanalicr og Børnedanse. Af sidstnævnte Art besidder Wiens Hofmuseum adskillige: »Bakkusfest«, »Liriope og Teiresias« etc, Dresdens Galeri »Latona forvandler de lykiske Bønder til Frøer«, »Minerva forvandler Nymfen Koronis, der forfølges af Neptun, til en hvid Krage«, »Bakkus og Ariadne« m. m. Han har ogsaa raderet en Del Blade. *A. Hk.*

Carpodăcus (Karmindompap) se Dompap.

Carpus se Haand.

Carr., ved botaniske Navne Forkortelse for Carricre, Redaktør af »Revue horticole« i Paris, Dendrolog.

Carra [kara'], Jean Louis (1743—93). Efter temmelig tvivlsomme Ungdomsaar udvandrede han

til Tyskland, senere til Moldau, kom nogle Aar efter tilbage til Paris og opnaaede en Plads i Kongens Bibliotek. Desuagtet var han et virksomt Medlem af Jakobinerklubben, Udgiver af flere revolutionære Blade og en af Lederne 10. Aug. Saone- og Loire-departementet sendte ham til Konventet, hvor han stemte for Ludvig XVI's Henrettelse og i Begyndelsen stod »Bjærget« nær. Senere nærmede han sig mere og mere til Girondinerne og blev endelig anklaget og dømt og guillotineret sammen med dem. *F. Y. M.*

Carracci [karrat'tši], Navnet paa tre fremragende bolognesiske Kunstnere, Lodovico, Agostino og Annibale, sidst i 16. Aarh., som med Held kæmpede mod Tidens flade og konventionelle Maniererthed (Fontana, Calvaert, Cavaliere d'Arpino o. a.) som og mod Caravaggio og Realisterne og stræbte at finde ny Veje for Kunsten ved et sundt Naturstudium, der ikke udelukkede Stræben mod det ideale, og ved eklektisk at tilegne sig de gamle Mesteres særlige Fortrin. Derhos lagde de Vind paa større Simpelhed i Kompositionen, paa naturlig korrekt Tegning, paa omhyggelig om end stundom lidt forstandsmæssig nøgtern Anordning af Figurerne i Billedet. Om de end i deres talrige Værker ikke sjælden opnaa stor Virkning og rage op over saa godt som alle deres samtidige, lykkedes det dem dog ikke at kalde Malerkunstens Guldalder frem af Graven igen. — Lodovico C., den ældste af dem (1555—1619), lærte hos Manieristen Prospero Fontana, men studerede senere i Firenze Andrea del Sarto, i Parma Correggio, i Mantova Giulio Romano og i Venezia Tizian og Paolo Veronese. Efter sin Tilbagekomst til Bologna slog han sig sammen med sine to Fættere, Agostino og Annibale C., der delte hans Kunstanskuelser og arbejdede efter samme Grundsætninger som han, og disse tre fuldførte nu i Samlag en Række dygtige Værker. Men deres Bestræbelser for at bane nyere og renere Veje for Kunsten bragte dem snart i Strid med de herskende Manierister; for at gøre kraftig Propaganda for deres kunstneriske Ideer stiftede da Lodovico i Bologna en Kunstskole, l'Accademia degli incamminati, til hvilken han selv og hans to Fættere paa det nøjeste vare knyttede som Lærere og Praktikere, og som snart tog Luven fra Manieristernes Undervisningsanstalter. I nævnte Akademi gjorde navnlig Lodovico Rede. for Hovedtankerne i den ny Kunstretning, hans første Grundsætning var: Iagttagelse af Naturen i Forening med eklektisk Studium af de største Mestere, Rafael for Tegningens Vedkommende, Venetianerne for Kolorittens, Correggio for Lysvirkningens; rigtignok naaede hverken de tre C. eller nogen af deres Elever disse Forbilleder i, de nævnte Henseender. Agostino C. optraadte i Akademiet, hvor han hyppig holdt Forelæsninger, nærmest som Teoretiker og Leder af tekniske Studier og Forsøg, Annibale som den egentlige Praktiker og Hovedmaler. Akademiet bestod i en længere Aarrække og fostrede mange dygtige Kunstnere. — De tre C. skabte i Fællesskab Freskofrisen (Billeder af Jason's og Æneas'es Liv) i Palazzo Fava i Bologna, en Række Frisebilleder af Romulus og Remus'es Historie i Pal. Magnani i samme By og endelig 1593 de ypperlige Plafond- og Kaminbilleder (med Scener af Herkulesmyten o. a. rn.) i tre Sale i Pal. Sampieri i Bologna. — Af Lodovico's andre Arbejder kunne nævnes »Madonna paa Maaneseglen, med hellige«, »Johannes Døberens Fødsel«, »Christi Forklarelse«, »Pauli Omvendelse«, i Bologneserakademiets Pinakotek, »Apostlene hos den sørgende Maria« (Domkirken i Bologna), »Englekor«, i Domkirken i Piacenza, »Den hellige Martin« (smst.), »Den hellige Hyacinthus'es Vision«, Louvre. Hans sidste Arbejde var »Maria's Bebudelse«, over Koret i Katedralen S. Pietro i Bologna. Mange af Lodovico's Billeder ere fulde af »Smertens Patos«, og den senere bolognesiske Skoles talløse *Ecce homo*'er og *Mater dolorosa*'er kunne nærmest føres tilbage til ham som det egentlige og oprindelige Udgangspunkt. — Agostino C. (1558—1602), Søn af en Skrædder, var først Guldsmed, men blev senere en betydelig Maler og navnlig en fremragende Kobberstikker. Han stak dels efter samtidige, som Lodovico og Annibale C, efter Calvaert, efter sin Lærer Tibaldi, o. a., dels efter ældre Malere, som Correggio, Paolo Veronese, Tintoretto, dels efter egne Kompositioner: bibelske og mytologiske Scener, Portrætter, Ornamenter o. s. v., og hans Blade høre til det ypperste, den ældre Kobberstikkerkunst har frembragt. Maleriet havde han lært hos Tibaldi, Fontana og Passerotti. Af hans Billeder maa — foruden hans nedenfor omtalte Andel i Freskerne i Pal. Farnese, hvor bl. a. »Galathea's Triumf« og »Cephalus og Aurora« ere gjorte af ham, — nævnes hans prægtige Plafondbilleder, »Europa's Bortførelse«, »Amors Triumf«, »Peleus'es og Thetis'es Bryllup«, i Pal. del giardino i Parma, af hans Staffelibilleder »Den hellige Hieronymus'es sidste Kommunion« og »Maria's Himmelfart«, i Pinakoteket i Bologna. ■— Med sin Broder, Annibale, stod han paa Slutningen af sit Liv paa en spændt Fod, og Broderen skal endog rent have fortrængt ham fra Pal. Farnese, hvorhen de begge vare kaldede for i Forening at udføre Freskerne der. Agostino trak sig tilbage til Parma, hvor han døde. — Annibale C. (1560—1609) er den berømteste af dem alle tre. Foruden hvad ovenfor er sagt om ham og hans Værker og hans kunstneriske og akademiske Virksomhed anføres, at største Delen (se under Agostino C.) af de prægtige Fresker i Galeriet og et Sideværelse i Pal. Farnese i Rom skyldes hans Pensel; det er en lang Suite Billeder af Oldtidens Guders og Heroers Bedrifter, særlig da deres Elskovsbedrifter: »Ganymedes bortføres af Ørnen«, »Endymion«, »Pan og Syrinx«, »Herkules og Omfale« o. a., navnlig »Bacchus'es og Ariadne's Bryllupstog«. Denne Suite af Fresker er Annibale's ypperste Værk, og det er her, man allerbedst lærer ham at kende; disse Billeder udmærke sig, ligesom alle hans andre Arbejder, ved dygtig Opfattelse, dristig Tegning og god Modelering; men med al den sprudlende og sanselige Livslyst, der karakteriserer baade Sujetter og Figurer, lide de dog af noget vist beregnet i Opstilling og Anordning, og hverken i Farvegivning, dadelløs Tegning eller ædelt aandeligt Indhold naar Annibale sine to Forbilleder, Correggio og Rafael. (Man sammenligne Annibale's Fresker her med Rafael's i Villa Farnesina). — Af Staffelibilleder har Annibale leveret mange og dygtige: »Den hellige Roehus giver Almisse til pestsyge« (Dresden), »Pietå« (Napoli), »Christus og Samaritanerinden« (Belvedere, Wien), »Christi Opstandelse« (Louvre), »Nedtagelsen af Korset« (Parma), »Diana og Aktæon« (Bruxelles)

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

o, m. a. Ogsaa var han en fremragende Mester paa Landskabsmaleriets Omraade; flere Landskabsbilleder af ham ere i Louvre. Hans Portræt, malet af ham selv, findes i Firenze. Derhos ætsede han og stak i Kobber, navnlig Gengivelser af sine egne Arbejder, og har leveret flere udmærkede Blade. Han blev jordfæstet i Panteon i Rom. — Af hans talrige Elever maa nævnes Antonio C, uægte Søn af Agostino C. og først Elev af sin Fader; han arbejdede i Bologna og Rom, hvor han bl. a. gjorde Fresker i Kvirinalet, og hvor han døde 1618. Af hans Staffelibilleder findes »Syndfloden« i Louvre. *F. J. M.*

Carranza[kara'nsa], Bartolomé, spansk Prælat (1503 — 76). C. var Dominikanermunk, Professor i Teologi i Valladolid, Medlem af Konciliet i Trient fra 1545—48, hvor han med Kraft optraadte for en Reform af den kirkelige Disciplin. Som Infanten Filips Skriftefader fulgte han med denne til England, hvor han opflammede Dronning Maria til at forfølge Protestanterne. 1557 blev C. Ærkebiskop i Toledo, Spaniens Primas, og hermed begyndte hans Lidelseshistorie. Han blev anklaget for falsk Lære og kastet i Fængsel 1559. I 8 Aar sad han i Inkvisitionsfængslet i Valladolid, i 9 Aar i Engelsborg i Rom. 1576 blev han dømt til højtidelig at afsværge 16 lutherske Sætninger, som han mistænktes at hylde. Kort efter døde han i Dominikanerklostret Maria sopra Minerva i Rom. C. er en af Hovedmændene for den saakaldte spanske Reformation, som med Opretholdelse af den hierarkiske Forfatning ønskede strengere Tugt, mere levende Fromhed og nøjere Studium af den hellige Skrift. Sine Tanker herom har han fremsat i *Summa conciliorum et pontificum* [Venezia 1546] og i den berømte Katekisme *Commentarios sobre el catecismo cristiano* [Anvers 1558], der først godkendtes af Fædrene i Trient, men senere blev sat paa Index. (Litt.: H. Langwitz, »Barth. C.« [Kempten 1870]). *L. M.*

Carrāra, Romernes *Lapidicinae Lunensis*, By i Mellemitalien, Provins Massa e Carrara, i en dyb Kløft i de apuanske Apenniner og ved Carrione, i nogen Afstand fra Genovabugten. (1881) 14,600 Indb. C. har talrige prægtige Marmorbygninger, navnlig Kirkerne Sant' Andrea og Madonna della Grazie samt det tidligere Slot med Samlinger af Antikviteter. Et Billedhuggerakademi og talrige Atelier'er, tilhørende fremmede Kunstnere, der her lade deres Marmorblokke punktere, ja ofte helt udføre. Næsten hele den mandlige Befolkning sysselsættes med at bryde, bearbejde eller transportere det carrariske Marmor, som snart er fint hvidt (statuarisk), snart har gule, grønlige eller sorte Aarer. Man tæller i alt omtr. 400 Brud, som sysselsætte ca. 2,500 Arbejdere, foruden 1,000, der anvendes til Transport. Bane til Havnen Avenza, hvorfra 1882 afskibedes 86,200 Tons Marmor, medens 50,900 gik ad Landevejen. *C. A.*

Carrāra, Francesco, italiensk Kriminalist, født 18. Septbr. 1805 i Lucca, død 15. Jan. 1888 smst. C. var Professor ved Pisa's Universitet, ivrig Modstander af Dødsstraffen, har forfattet en Del vigtige Værker, hvoraf særlig fremhæves »Programma del corso di diritto criminale« [8 Bd., 5. — 7. Opl. 1889 ff.], »Opuscoli di diritto criminale« [7 Bd., Prato og Lucca 1874—77], »Pensieri sul progetto di codice penale italiano« [3. Udg., Lucca 1878] og »Lineamenti di pratica legislativa penale« [Torino 1882].

Carrāramarmor se Marmor.

Carratraca (ell. Ardales), stærkt besøgt spansk Badested i Provinsen Malaga (Granada). Det har Svovlkilder (19°), der benyttes til Bade, Indaanding og D rikkekur, især mod Hudsygdomme og nervøse Lidelser af Aandedrætsorganerne. Stedet har en meget naturskøn Beliggenhed i en bjærgrig Egn; der findes Ruiner fra Romertiden. Det har (1887) over 1,700 Indb. *Lp. M.*

Carratte, den mindste Regningsmønt i Arabien. 6,400 C. = 1 Toman.

Carré [kare'], Michel fransk dramatisk Forfatter (1819—72). C. debuterede med Digte »Folies rimes« [1842] og et Drama, »La jeunesse de Luther« [1843], som han med en Del Besvær fik opført paa Odéon. Dernæst skrev han efter Terents »L'Eunuque« [1843], Komedien »Scaramouche et Pascariel« [1847], en Fantasi, »Faust et Marguerite« [1850], o. s. v. Siden 1849 var han Jules Barbiers (s. d.) stadige Medarbejder af Vaudeviller og Operatekster til Opéra comique; dem skyldes saaledes Teksterne til »Jeanettes Bryllup«, »Faust«, »Mignon« o. m. fl. Desuden skrev han alene »Les saisons« [1855], sammen med Battu »Jobin et Nanette« [1849] og med Deslandes »Le tourbillon« [1866]. *S. Ms.*

Carreau [karo'] (fr.), Rude, skæv Firkant med lige store Sider; Ruder i Kortspil.

Carrefour [karfu!r] (fr.: af lat. *quadrifurcum* af *quatuor*, fire, og *furca*, Gaffel), Korsvej, Gadehjørne, lille Plads.

Carrel [karæ'l], Armand, fransk Journalist (1800 — 36), blev 1819 Underløjtnant og var 1821 Deltager i Sammensværgelsen i Belfort. 1823 tog han Afsked, drog til Spanien og indtraadte i en Friskare under Mina; blev kort efter fangen af de indrykkende franske Tropper og dødsdømt af to Krigsretter, men til sidst (1824) frifunden af en højere Domstol. C. blev derefter Sekretær hos Historikeren Aug. Thierry og skrev efter hans Opfordring et Uddrag af Grækenlands Historie under Tyrkernes Herredømme samt »Histoire de la contrarévolution en Angleterre«, d. v. s. under Karl II og Jakob II [1827], der naturlig fremkaldte Sammenligninger med Ludvig XVIII og Karl X. 1830 blev C. sammen med Thiers og Mignet Udgiver af Bladet »National«, havde vigtig Del i Journalisternes Indsigelse mod Ordonnanserne 26. Juli, hvorved Folket kaldtes til Vaaben, og drog siden til Rouen for at tilkalde Hjælp. Snart efter Revolutionen blev han Eneudgiver af »National«, der nu blev de maadeholdne Republikaneres Organ og det vigtigste Oppositionsblad i Frankrig. Han blev gentagne Gange tiltalt og hævdede da med stor Styrke Pressens Frihed; særlig Opsigt vakte han, da han 15. Decbr. 1834 for Pairsretten kaldte Ney's Henrettelse et afskyeligt Mord. I en politisk Duel med Emile Girardin blev C. 22. Juli 1836 haardt saaret og døde to Dage efter. Almindelig erkendtes hans ridderlige Højsind og Uegennyttighed samt hans varme Begejstring for Friheden. Littré udgav hans Værker i 5 Bd. [1857—58]. Et Mindesmærke rejstes i Rouen 1887. (C. Ploug's Digt 1837, »Ordets Ridder« besynger A. C.). *E. L.*

Carreño [kare'fio], Don Juan C. de Miranda, spansk Maler, født i Aviléz i Asturien 1614, død

1685 i Madrid, Elev af Pedro de las Cuevas og Bartolomé Roman i Madrid, uddannede sig under Indflydelse fra Velasquez, Rubens og særlig fra v. Dyck. Han har fornemmelig virket i Madrid; her blev han kgl. »Hofmaler og Kammertjener« (*cubicularius*) og udførte adskillige veltrufne og i koloristisk Henseende heldige Portrætter, saaledes af Karl II (Berlins Museum, en Gentagelse i Prado-Museet i Madrid), Maria Anna af Østerrig, Filip IV's Gemalinde, og den russiske Gesandt Potemkin (Prado-Museet). For det spanske Hof, ved hvilket han var bleven indført ved Velasquez'es Hjælp, udførte han en Del dekorative historiske Arbejder (Spejlsalen i det kgl. Slot i Madrid) og udfoldede i det hele en rig Virksomhed ved historiske og kirkelige Arbejder, som nu smykke offentlige Bygninger, Kirker o. l. i Madrid. En Tid arbejdede C. ogsaa i Toledo. Enkelte af hans Værker have fundet Vej til Samlinger uden for Spanien: til Louvre (»Den hellige Ambrosius uddeler Almisser«), til Hofmuseet i Wien o. s. v. *A. Hk.*

Carreño [kare'ño], Teresa, berømt Pianistinde, er født 22. Decbr. 1853 i Venezuela, hvor hendes Fader en Tid lang var Finansminister, og blev uddannet i New York under Moritz Gottschalck. 1874 giftede hun sig med den franske Violinvirtuos Sauret og unddrog sig derefter i mange Aar Offentligheden. Efter at være skilt fra Sauret optraadte hun atter 1889 og fejrede som en ny Stjerne store Triumfer paa begge Sider Atlanterhavet, ikke mindst i Tyskland, hvor endog de store Musikcentrer lode sig rive med af den skønne Kreolerindes eminente tekniske Dygtighed og navnlig hendes uimodstaaelige Temperament og stærkt udprægede Personlighed. 1890—91 optraadte hun i de nordiske Riger dels ved filharmoniske, dels ved egne Koncerter. I Efteraaret 1891 giftede hun sig med Pianisten Eugen d'Albert, med hvem hun rejste til Amerika og fejrede ny Triumfer. *S. L.*

Carrér, Luigi, italiensk Digter (1801—50). Det var en fin og elskværdig, formfuldendt Lyriker med et mærkværdigt Improvisationstalent. I sit Liv gav han sig af med mange forskellige Beskæftigelser: han docerede en Tid Filosofi i Padova, blev saa Redaktør af Tidsskriftet »Il Gondoliere« i Venezia og var til sidst Inspektør ved det derværende Museo Correr. Værker: »Poesie« [Padova 1831], »Prose e Poesie« [Venezia 1837, 4 Bdj, »L'anello di sette gemme« [smst. 1838], »Ballate« [smst. s. A.], »Opere scelte« [Firenze 1855, 2 Bd.]. C. gav sig ogsaa af med litteraturhistoriske Arbejder; han har udgivet Petrarca, Foscolo o. fl. italienske Digtere, skrevet om Tasso og især en Bog om Carlo Goldoni's Levned og Værker [3 Bd., Venezia 1824]. Et Digt, »Le stagioni cristiane«, har han tilegnet Oehlenschläger. *E. G.*

Carrēra, Quintino, italiensk dramatisk Digter, er født 19. Decbr. 1842 i Torino, hvor han beklæder en kommunal Stilling. Af hans dramatiske Arbejder ere de bedste de, som ere skrevne i piemontesisk Dialekt, saaledes »I pensionarj d'monsu Neirot«, »*Gl'impegnus*«, »El lunes«, »Le occasion«. En Samling af C.'s Stykker af denne Art udkom i Torino 1886 i »Teatro in dialetto piemontese«, 2 Bd.]. Han er Broder til den nedenfor omtalte, betydeligere Dramatiker, Valentino C. *E. G.*

Carrēra, Rafael (1814—65), var Søn af en hvid Fader og en indiansk Moder og havde ikke modtaget nogen Undervisning, da han optraadte i Kampen mod General Morazan, som søgte at samle de mellemamerikanske Stater til en nærmere Forening og heri understøttedes af de højere Samfundsklasser. Indianerne ophidsedes ved Morazan's kirkelige Reformer, og efter afvekslende Kampe blev Præsidenten fordrevet 1841. C. blev Overgeneral og 1844 Præsident i Guatemala, hvorefter han styrede denne Stat, som 1847 skilte sig aldeles fra de andre mellemamerikanske Stater, næsten enevældig. 1849 blev C. fortrængt ved en Opstand, men vendte snart tilbage, blev valgt til Diktator, undertrykkede sine Modstandere med Grusomhed og slog 1851 de andre Staters Angreb tilbage. C. indkaldte Jesuitterne og sluttede 1853 et for Kirken fordelagtigt Konkordat med Paven, men vilde dog ikke tilbagegive de inddragne Kirkegodser. 1863 gjorde han et Tog til San Salvador, hvor han styrtede Præsidenten, Barrios, og indsatte en mod C. venligsindet Præsident. *S. B. T.*

Carréra, Valentino, italiensk dramatisk Digter, er født 19. Decbr. 1834 i Torino, hvor han var Embedsmand i Toldfaget indtil 1878. Hans første Stykke, »Il lotto«, er fra 1859; siden frembragte han mange, hvoraf Folkekomedien »La quaderna di Nanni« [opført 1870 i Firenze] gjorde særlig Lykke. Af andre Stykker kunne fremhæves »La guardia borghese fiamminga« (en Parodi), Folkekomedien »Capitale e mano d'opera«, »La strage degli innocenti«, »ABC« (sammen med Broderen, Quintino C.), det satiriske Lystspil »Un avvocato dell' avvenire«, »Il denaro del comune« (Parodi), »Don Girella«, »Alessandro Puschin« (Drama, hvori E. Rossi, den berømte Tragiker, vandt stort Bifald i Hovedrollen), »Il Conte Orazio« (fantastisk Skuespil), »l'Incubo« (ligeledes), »La figliuola del saltimbanco«, »Gli ultimi giorni di Goldoni« [1881, treakts Lystspil, roses meget], »La filosofia di Giannina« [1885]. Med V. Bersezio er C. den mest fremragende norditalienske Dramatiker i den nyere Tid; en samlet Udgave af hans Stykker er udkommen i 4 Bd. i Torino. Desuden er han Forfatter til nogle vellykkede Rejseskildringer (»Per laghi e mari, peregrinazioni d'uno zingaro«) og andre Skrifter. *E. G.*

Carré'S Ismaskine se Kuldemaskiner.

CarréttO, Francesco Sav. del, neapolitansk General (1788—1861), blev 1806 Officer og fulgte med Kong Ferdinand I til Sicilien; vendte tilbage 1815 og blev Oberst med Kommando i Kalabrien. Her førte han en skaanselløs Udryddelseskrig med Røverbanderne, men holdt samtidig gode Miner med Carbonarierne og var efter Revolutionen 1820 General Pepe's Stabschef. Senere svigtede han sine Partifæller og viste den største Grusomhed ved Undertrykkelsen af en Opstand 1827 (overgik endog den berygtede Fyrst Canosa). Han blev til Løn Markis og General i Gendarmeriet. Som Politiminister 1831—47 fortsatte han sit Undertrykkelsessystem, endog med Brug af Tortur og Bastonade; men da den liberale Bevægelse blev stærkere, søgte han at udsone sig med dens Ledere og blev derfor 27. Jan. 1848 pludselig afsat og landsforvist. Han var da saa almindelig hadet, at ingen italiensk Havn vilde modtage ham, og at han haanedes af Folkemassen ved sin Landgang i Marseille. Han levede i Stilhed i Montpellier, men vendte i Slutningen af 1848 tilbage til Napoli. *E. E.*

Artikler, der savnes under C, *maa søges under* **K.**

Cårri (ital.: Vogne), de store, rigt udsmykkede Vogne, der kørtes omkring i Firenze ved Maskeoptogene i 15. Aarh., navnlig ved dem der foranstaltedes af Lorenzo de' Medici; ogsaa de Sange, der bleve afsungne ved samme Lejlighed (smlg. Canti carnascialeschi). ■ *E. G.*

Carrick a Rede [ka.rikäri!d], en 108 M. høj grotesk Klippe i Havet ved Kysten af den irske Provins Ulster (Grevskab Anlrim), er ved en 19 M. lang Tovbro forbunden med Fastlandet.

Carrickfergus [kärikfə!gos], By i det nordøstlige Irland, Grevskab Antrim, ved Belfast Loughbai, N. 0. f. Belfast, med en gammel Klippefæstning ved Havet (bygget 1178 af Hugues de Lancy), nu Tugthus, en lille Havn, Søbade og (1891) 9,000 Indb., der drive betydeligt Fiskeri, Væveri og Farveri. I Nærheden findes Stensaltgruber.

CarriCk On Suir [ka rikənsju.r], By i det sydlige Irland, Grevskab Tipperary, ligger i en frugtbar Egn ved Suir og har (1891) 5,600 Indb., et gammelt Slot, ubetydelig Klædefabrikation, men vigtig Produkthandel. Forstaden Carrickbeg ligger paa Suirs modsatte Bred i Grevskabet Waterford.

Carrier [karje", Jean Baptiste, Terrorist (1756—94). C. blev Advokat og kom 1792 ind i Konventet. 1793 var han her den første, der forlangte Oprettelsen af Revolutionstribunalet. Han tog Ordet for Philippe Egalité's Arrestation og bidrog til Gironden's Fald 31. Maj. Snart efter blev han som Konventets Kommissær sendt til Nantes, hvor han skulde erhverve sig en blodig Navnkundighed. Efter »de Hvides« Nederlag ved Savenay vare alle Fængsler fulde af Fanger; C. besluttede at henrette disse i Masse. Til en Begyndelse lod han 15. Novbr. 94 Præster drukne i Loire, et Par Dage efter 58 andre, og senere endnu flere af de i Fængslerne sammenstuvede Fanger. Disse skændige Ugerninger ere bekendte under Navnet *les Noyades de Nantes*, *les Baignades*, ogsaa bleve de — med oprørende Kynisme — kaldte *les Déportations verticales*, *les Mariages républicains*. Antallet af Uhyrets Ofre skal beløbe sig til flere Tusinde. Men efter 9. Thermidor naaede Straffen og Hævnen ham. Han blev anklaget i Konventet for sine Misgerninger; han forsøgte at skyde Skylden for disse paa Velfærdskomiteen og Konventet selv, men maatte efter en i de Dage temmelig lang Proces dog endelig række Hals under Guillotinen. *F.J.M.*

Carriëra, Rosalba, venetiansk Malerinde (1675—1757), lærte hos Lazzari og Balestra og opnaaede hurtig stor Berømmelse som Miniatur- og Pastelmalerinde. Navnlig i sidste Egenskab har hun præsteret gode Ting. Hun besøgte Hofferne i Wien, Versailles, Dresden og Berlin og blev alle Vegne modtaget med Udmærkelse og stærkt sysselsat. De fleste af hendes Arbejder findes i Dresdengaleriet: ikke mindre end 157 Pastelbilleder og 17 Miniaturmalerier, ogsaa i Wien og Paris findes ikke faa af hendes Værker. De ere alle i Rokokomanér, yndefulde i Opfattelse og fine i Udførelse, men Tegningen er ikke dadelløs og Karnationen — som maaske i Aarenes Løb er afbleget — nu ikke lidt kalkagtig. Foruden talrige Portrætter malede hun ogsaa religiøse, mytologiske og allegoriske Billeder. I sine sidste Levear mistede hun Synet. *F.J.M.*

Carrier-Belleuse [karjebælø!z], Albert Erneste, fransk Billedhugger, født 12. Juni 1824 i Anisy le Chateau (Aisne), død i Paris 3. Juni 1887, var Elev af David d'Angers. Sin Lyst til kunstnerisk Arbejde fik han i Begyndelsen delvis tilfredsstillet gennem kunstindustriel Sysselsættelse, til hvilken hans Opfindsomhed og hurtige Kompositionsevne gjorde ham vel skikket; han gav efterhaanden en stor Mængde Bronzevarer deres kunstneriske Præg og vedblev at arbejde i Kunstindustriens Tjeneste, efter at han var slaaet igennem som Billedhugger; paa sine ældre Dage blev han Direktør for Kunstarbejderne ved Sèvres'es Porcelænsmanufaktur. Som Kunstner staar han ikke i første Række blandt Nutidens franske Billedhuggere; men han raader over stor Virtuositet, og hans stærkt maleriske Stil har ofte megen Elegance. Hans populæreste Arbejder i Marmor ere »Bakkantinde ved Hermen« (1863), »Angelica« (efter Ariost'es »Rasende Roland« [1866]), »Madonna med Barnet« (1867), der indbragte ham Salonens Æresmedaille og nu findes i Kirken St. Vincent de Paul i Paris, »Hebe, som er slumret ind under Ørnens Vinger« (Luxembourg-Museet) og den yndefulde »Forladte Psyche«. Af hans mange andre Værker, i Marmor, Bronze eller Terrakotta, skulle endnu omtales hans livfulde, dygtige Portrætbuster: af Napoleon III, Thiers, Th. Gautier, Molière m. fl. 1891 udkom i Berlin en Samling af hans dekorative Statuetter i fototypisk Gengivelse. *A. Hk.*

Carriére [karjæ!r], Eugène, fransk Maler, er født 17. Jan. 1849 i Gournay-sur-Marne (Seine-et Oise), men opdroges og uddannedes i Kunst i Elsass. Senere blev han i Paris Elev af Cabanel. »Kvindeportræt« (1876) var hans første Udstillingsarbejde. Derefter har han udstillet paa Salonen og fra 1890 paa Champs-de-Mars dygtige Billeder, som »Ung Moder« (1879), »Nymfen Ekko« (1880), »Marguerite« (1884), »Kvinde ved sit Toilette« (1888), »Søvn« (1890), »Ømhed« (1890) etc. Han skildrer med fin Forstaaelse Børnenes ubevidste Sjæleliv og er som sjælfuld Fremstiller af Moderforholdet en af Nutidens bedste Madonna-Malere. Hans douce Kunst, der er saa vidt forskellig fra Lærerens, giver ogsaa hans Portrætter, af E. de Goncourt, A. Daudet etc, et eget, lidet naturalistisk, men fint stemt Præg. Han har tillige udfoldet en ret omfattende Virksomhed som Illustrator. *A. Hk.*

Carriere, Moriz, tysk Filosof og Æstetiker, er født i Griedel i Hessen 5. Marts 1817 og blev 1842 Docent i Giessen, 1849 Professor smst., 1853 Professor i Munchen. I sine yngre Skrifter hylder C. endnu de hegelske Ideer; men senere hen arbejder han sig frem til en idealistisk Verdensanskuelse, der lader det rent individuelle komme frem som det egentlig væsentlige og bestemmende. Hans Hovedværker ere »Die philosophische Weltanschauung der Reformationszeit« [Stuttgart 1847, 2. Opl. 1887], »Aesthetik« [1—2, 1859, 3. Opl. 1884], »Die Kunst im Zusammenhang der Kulturentwickelung und die Ideale der Menschheit« [1 — 5, 1863—74, 3. Opl. 1876—86], »Die sittliche Weltordnung« [1877, 2. Opl. 1891], »Jesus Christus und die Wissenschaft der Gegenwart« [1888, 2. Opl. 1889]. Endvidere bør nævnes hans udmærket kommenterede Udgave af Goethe's »Faust« [Leipzig 1869] og Schiller's »Wilhelm Tell« [1871]. Hans »Gesammelte Werke« ere udgivne i 13 Bd. [Leipzig 1886—91]. *C. St.*

Carrier-Indianere cll. Tahkali (*Tacullies*),

en Athabaskerstamme (se Tinneh) i det nordvestlige Amerika, i Fraserflodens Kildedistrikt.

Carrington [kä'rin,tən], Richard Christopher, engelsk Ølbrygger og Astronom, født 26. Maj 1826 i Chelsea, død 27. Novbr. 1875 i Churt. Han traadte 1844 ind i Trinity College i Cambridge for at uddannes til Præst, men blev ved Challis (s. d.) vundet for Astronomi, var 1849—51 Assistent under Chevalier ved Durham's Observatorium, gik 1851 til Sverige for at observere den totale Solformørkelse og grundede i Redhill et privat Observatorium, hvor han realiserede sin Plan at kompletere Bessel's og Argelander's Bestemmelse af den nordlige Himmels Stjerner; efter 3 Aars ihærdigt Arbejde offentliggjorde han »Catalogue of 3735 circumpolar stars observed at Redhill in the years 1854, 55 and 56« [London 1857], der udmærker sig lige saa meget ved den Nøjagtighed, hvormed C. har bestemt Positionen af Stjernerne mellem Nordpolen i og 80°'s Deklination, som ved den Omhyggelighed, hvormed han har reduceret sine Observationer. Royal astronomical Society belønnede dette Arbejde 1859 med sin Guldmedaille. Et endnu større Navn har C. vundet sig ved sine Observationer af Solpletterne i Aarene 1853—61 (»Observations of the spots on the sun« [London 1863]), og de Resultater, han har indvundet til Erkendelse af Solens Rotation, Beliggenheden af Solens Ækvator og Pletternes Bevægelser (se Solen). Af C.'s øvrige Arbejder fremhæves: »On the distribution of the perihelia of the parabolic and hyperbolic comets in relation to the motion of the solar system in the space« [London 1861]. *F. Fr. S.*

Carrion de los Condes, Distriktsby i det nordlige Spanien, Provins Palencia, ved Carrion, en 180 Km. lang Biflod til Pisuerga, har flere smukke Kirker og (1887) 3,600 Indb., der avle fortræffelig Vin.

Carrizal-Bajo [ba'xo], Havneplads i den chilenske Provins Atacama, ved Jærnbane forbunden med Yerbabuena, har (1885) sammen med det nærliggende Carrizal alto ca. 2,500 Indb., store Kobbersmelterier og betydelig Udførsel af Kobber og Sølvertser.

CarrOCCiO [-ot'tšo] kaldtes i Middelalderen de italienske Kommuners Bannervogne, der vare ligesom en Pagtens Ark eller et Palladium for den enkelte Stads Borgerskab samt dets Felttegn i Krig. Ærkebiskop Aribert af Milano skænkede denne By en C. til Kampen mod Valvassorerne, og efter Milano's Mønster blev et saadant Kampmærke almindeligt i de lombardiske og toskanske Byer, ja ogsaa Rom fik en C. Disse Indretninger bestode af en stor firhjulet Vogn, trukken af hvide eller røde Okser; derpaa anbragtes en Mast med Borgerskabets Bannere, en Klokke, et Krucifiks og et Alter med den indviede Hostie. Det var Borgernes Stolthed, Symbol paa Særstillingen lige over for Fyrsterne og de adelige Lensmænd. Den milanesiske C. udleveredes 1162 til den sejrende Frederik Barbarossa, 1237 efter et Nederlag til Kejser Frederik II. (Litt.: Jähns, »Geschichte der Kriegswissenschaften«, I [München 1889]). *E.G.*

Carrollit, et graat, metallisk Mineral, der bestaar af Svovl, Kobber og Kobolt ($CuCo_2S_4$); det har regulær Krystalform og forekommer sparsomt i forskellige nordamerikanske Kobberlejer. *N. V. U.*

Carron [kä'rən], Flod i Skotland, udspringer i Campsie Fells og falder ved Grangemouth i Forth. Paa Romernes Tid dannede den de uafhængige Kaledonieres Grænselinie. Ved dens Bredder ligger Byen C, efter hvilken de smaa Skibskanoner »Carronader« ere opkaldte, fordi de første af den Slags støbtes der. (1891) 1,200 Indb. *C. A.*

Carrūca (kelt.), en firhjulet, tospændig gallisk Rejsevogn, meget benyttet i den senere romerske Kejsertid; til Rejser om Natten havde man en særlig indrettet *c. dormitoria.* Fra 3. Aarh. var C. forbeholdt de fornemme. Af Ordet C. kommer det danske Karrosse. ***K. K.***

Carry se Curry.

Cars [ka'rs], Laurent, fransk Kobberstikker, født i Lyon 1699, død i Paris 1771, Søn af Kobberstikker I. F. C, lærte først Maleriet af Christophe og ved Akademiet i Lyon, men helligede sig tidlig Kobberstikkerkunsten, hvori han uddannedes af Faderen og af N. H. Tardieu. 1733 blev han Medlem af Parisakademiet paa to Portrætter, det ene var S. Bourdon efter H. Rigaud. Af C.'s talrige Arbejder skulle nævnes 10 Blade efter Lebrun's Malerier i Fredssalens Kuppel i Versailles og en Række Stik efter 18. Aarh.'s betydeligste franske Malere, som Watteau, de Troy, C. Vanloo, Chardin, Greuze o. a., Portrætter som Mlle. Clairon som Medea efter Vanloo, Portræt af Boucher, Chardin o. a.; endelig 20 af de 32 Illustrationer til Molière's »Œuvres« [Paris 1734], tegnede af Boucher, de 12 andre stukne af C.'s Elev Chedel. C. uddannede dygtige Elever: Beauvarlet, Chedel, Flipart og A. de St. Aubin; hans Portræt er stukket af Miger efter Perronneau. (Litt.: Portalis, *Les graveurs du XVIII siècle,* I [1880]). *A. Ls.*

Carsŏli, By i Mellemitalien, Provins Aquila, med en gammel Borg og (1881) 1,448 Indb. C. er det gamle *Carseoli,* en af Ækuernes Stæder ved den Valeriske Vej, af hvilken man længere borte endnu finder Spor.

Carson [ka!əsən], Flod i U. S. A., den vestlige Del af Staten Nevada, har ligesom Søen C. Afløb til Humboldt og C. Sink, en Sø eller rettere en Sump, der ogsaa modtager den Nord fra kommende Flod Humboldt. *C. A.*

Carson City [ka! əsnsəti], Hovedstad i den nordamerikanske Stat Nevada, beliggende i 2,000 M.'s Højde i en bjærgfuld Egn ved den østlige Fod af Sierra Nevada, 6 Km. fra Carson floden, har Tilslutning til den nære Central-Pacifikbane, er nu kun af Betydning som Regeringens Sæde og tæller (1890) 3,900 Indb. Den opstod 1849 som Følge af Guldfund; men Guldgravningen er siden Opdagelsen af de rige Sølvlejer N. f. C. opgiven.

Carstens, Adolf Gotthard, dansk Forfatter, født i Kjøbenhavn 31. Marts 1713, død smst. 10. Marts 1795. I sin Ungdom studerede han i flere Aar Lovkyndighed og Filosofi ved tyske Universiteter. 25 Aar gl. blev han ansat i det tyske Kancelli, hvor han blev i 57 Aar og efterhaanden steg, indtil han 1780 blev Direktør. Som Medlem af den Kommission, der skulde dømme i Sagen mod S Struensee og Brandt, var han med til at undertegne deres Dødsdom, hvad han senere skal have fortrudt. Som Videnskabsmand har C. indlagt sig Fortjeneste ved en Række grundige historiske Undersøgelser vedrørende Danmarks Historie, særlig i 14. Aarh. Ogsaa paa det skønlitterære Omraade har han spillet en Rolle. Hans egne Frem-

bringelser ere faa og uden Betydning; men som Medlem af »Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse« kom han i Forhold til Joh. Ewald; ganske vist var han med til at forkaste »Rolf Krage« (1770), men senere blev han denne Digters Velynder og æstetiske Raadgiver, og Ewald satte stor Pris paa hans Vejledning. *F. R.*

Carstens, Asmus Jakob, danskfødt Kunstner, født 10. Maj 1754 i St. Jiirgen, en Landsby uden for Slesvig, død 25. Maj 1798 i Rom. Hans Barndom var ublid, og i Slesvig Domskole, hvor han sad nogle Aar, viste han ikke større Evner. Men da han i nævnte Bys Domkirke havde set Malerier af Jurjan (o: Jiirgen) Ovens, en forlængst afdød Maler fra Tönning, vare Terningerne kastede for ham: han skulde og vilde være Kunstner. Han blev imidlertid 1771 sat i Vinhandlerlære i Eckernförde. Her holdt han ud i fem Aar, hvorpaa han saa 1776 kom til Kbhvn. Han søgte straks til Akademiet, hvis dengang temmelig fattige Samling af Afstøbninger efter Antikken han gjorde til Genstand for grundigt Studium, øvede sig i Tegning og Komposition efter gode Kobbere, hørte Forelæsninger over Anatomi og søgte at bøde paa sin mangelfulde Dannelse ved udsøgt og omfattende Læsning. Leve skulde han jo, og han tegnede derfor med Kridt og Sølvstift adskillige Portrætter, forsøgte sig ogsaa, men uden større Held, i Olie. Ulykkeligvis havde han »sit eget Hoved« og stødte mere end een Gang ved suffisant og but Optræden mange fra sig, og da navnlig den indflydelsesrige Abildgaard. C. havde samme Fejl som saa mange andre, der drevne af deres Genius fra fattige Kaar som halve eller hele Autodidakter kæmpe sig frem mod det fjerne Maal: han saa overalt Mangel paa Anerkendelse, overalt Kammeraderi, Uretfærdighed, Begunstigelse af uværdige, Tilsidesættelse af værdige, og hans kraftige Selvfølelse bragte ham saa til at optræde baade utaknemmeligt og uhøflig lige over for den Kunstanstalt, hvis Elev han var. 1781 blev der tilkendt ham Akademiets lille — ikke den store, som det i Alm. meddeles — Sølvmedaille, han nægtede at modtage denne, »fordi den store Guldmedaille var given til en uværdig«. Følgen heraf var, at C. blev bortvist fra Akademiet »indtil videre«. Aaret efter opfordrede Akademiet den bortviste til at konkurrere til Guldmedaillen, men C. svarede studs og trodsig: Nej! Saaledes gik denne sjældne Genius tabt for Danmark. Men Skylden derfor bærer ikke »Akademiets gamle Parykker«, men C. selv.

Efter endnu to kummerfulde Aars Ophold i Kbhvn. drog C. mod Syden for om muligt at naa Rom. Han kom dog kun til Mantova, hvor han begejstredes af Giulio Romano's Fresker; saa maatte han til Fods, som han var kommen, vandre tilbage. Over Ziirich, hvor han lærte Lavater at kende, gik han til Liibeck (1783), hvor han opholdt sig i længere Tid og som sædvanlig slog sig igennem ved at tegne Portrætter. Hans Helbred vat dog allerede dengang svagt og varslede en kort Levetid. Og Rom, hans Længslers Maal, havde han endnu ikke set! 1788 gik han til Berlin i Haab om der at finde nogen Sysselsættelse, maaske endog en Ansættelse. Men først to Aar efter, da han havde udstillet sin berømte Tegning, »de onde Engles Fald« (nu i Weimar), lykkedes det ham at vække Opmærksomhed og at opnaa en Professorplads ved Berlins Akademi med 150 Th. aarlig Løn. Ministeren, Heinitz, skænkede ham saa (1792) et Stipendium til Rom paa 450 Th. i to Aar. Septbr. s. A. naaede C. saa endelig den evige Stad. Da han først var kommen dertil, vilde han ikke mere derfra. Hans Geni udfoldede sig mægtig og frodig her, hvor han havde Oldtidens Herlighed og Vatikanets Skatte og den guddommelige Rafael og den grandiose Michelangelo daglig for Øje; de fleste af hans Tegninger skrive sig da ogsaa fra hans Ophold i Rom. Hans Relationer til Berlin bleve hurtig alt andet end venlige: Heinitz sendte ham Ordre til at vende tilbage, og da C. vendte det døve Øre til, skred Ministeren endogsaa til Trusler; men C. lod Ministeren true og blev i det elskede Rom, hvor da ogsaa, efter at en hurtig fremskridende Tæring havde gjort Ende paa hans altfor kortvarige Liv, hans Ben stedtes til Hvile, ikke langt fra Cestiuspyramiden, paa Protestanternes Kirkegaard, uden for Porten S. Paolo.

Nogen stor Maler blev C. aldrig; en stor Del af hans Oliemalerier ere gaaede til Grunde eller kunne i alt Fald ikke mere paavises, og de faa, der ere levnede, fortjene kun en betinget Ros. Men som genial Tegner, som en af de ypperste Banebrydere for en hel ny Retning i Kunsten, baseret paa grundigt Studium af Antikken, er han (og Winckelmann) af allerstørste Betydning. Flaxman, Wiedewelt, Mengs o. m. a. havde ikke formaaet at gøre Skridtet helt ud, C. formaaede det, endskønt han kun var »Tegner«, og han staar derfor forrest i første Række blandt dem, der have Fortjenesten af at have ført »Parykstilen« til Graven. For ham var Antikkens Kunst det eneste, der skulde studeres og efterstræbes. Over for den levende Natur forholdt han sig, i Modsætning til sine store Forbilleder, Hellenerne, kølig og ligesom noget sky. Men hans Arbejders poesifulde Opfattelse, hans Figurers klassisk skønne Former, deres korrekte Anbringelse i Rummet og den uovertræffelige og grandiose Komposition i det hele anviser Tegneren C. Plads blandt de ypperste af alle Tiders Kunstnere, og hans Indflydelse paa Malerkunstens og endnu mere Skulpturens Udvikling (Thorvaldsen) er af uvurderlig Betydning. — De fleste af C.'s Arbejder ere i Weimar, andre i Berlin, nogle i Kbhvn. (i den kgl. Kobberstiksamling og i Thorvaldsens Museum). Et Monument til C.'s Ære og Ihukommelse er for nogle Aar siden rejst paa en Høj uden for hans Fødeby, St. Jiirgen, til højre ved Landevejen til Flensborg. En Portrætstatue i Bronze, siddende (af Stein), er 1894 rejst paa Vestre Boulevard i Kbhvn. (Litt.: Fernow, »C.« [1867]; H. Liicke, »C.« [1882]; »Dansk biogr. Leks.« III). *F. J. M.*

Carstensen, Andreas Christian Riis-, dansk Marinemaler, er født i Haderslev 11. Novbr. 1844. Efter i nogen Tid at have faret til Søs blev han 20 Aar gl. Elev af Kunstakademiet i Kjøbenhavn og af Frederik Sørensen; 1868 udstillede han sine første Malerier og har siden vundet ikke ringe Popularitet, navnlig ved sine Skildringer af Fartøjernes Færden i haardt Vejr og ved sine Billeder fra Grønland. *S. M.*

Carstensen, Georg Johan Bernhard, dansk Publicist og Tekniker, født i Algérie 31. Aug. 1812, død i Kjøbenhavn 4. Jan. 1857, udgav de illustrerede Tidsskrifter »Figaro« og »Portefeuillen«, erhvervede sit Ry ved 1843 at grundlægge »Kjøben-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

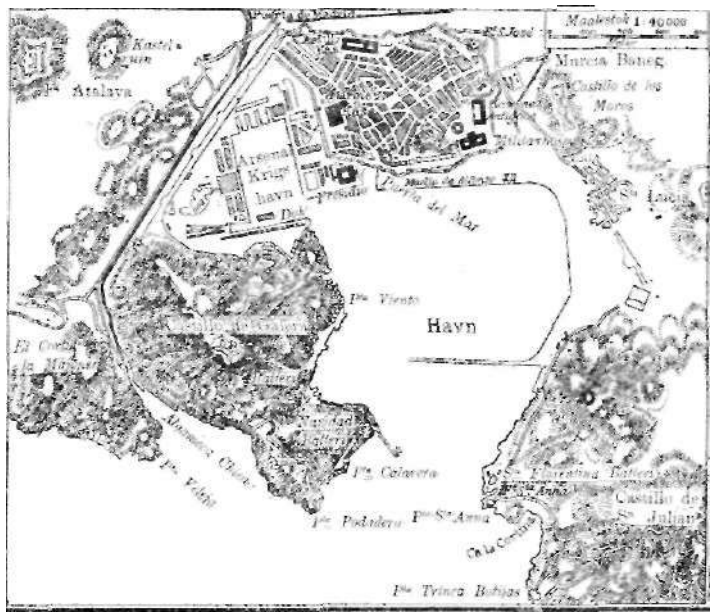
havns Sommer-Tivoli«, stiftede 1847 »Kasino«, deltog i den første slesvigske Krig, var en Tid Kaptajn i den vestindiske Hærstyrke, og grundlagde 1856 »Alhambra« i Kjøbenhavn. En Buste af ham blev 1868 rejst i Tivoli. *Edg. C.*

Carstensen, Hans Carl Emil, dansk Publicist, er født 19. Jan. 1837 paa Gammel Ryomgaard i Jylland. Han blev Cand.polit. 1864, var 1860—65 knyttet til »Dagbladets« Redaktion og deltog 1868 i Stiftelsen af »Dagens Nyheder«, for hvilket Blad han 1873 blev Redaktør. Med stor Dygtighed og Udholdenhed forsvarede han Godsejerpartiets Højreanskuelser og var en frygtet Modstander paa Grund af sin skarpe Pen. Da hans Blad gik over til at blive en formindsket Udgave af »Nationaltidende«, mistede det dog sin tidligere Uafhængighed. *Edg. C.*

Carstensen, William August, dansk Søofficer, er født 2. Decbr. 1828 j Alger. Han blev Løjtnant 1847, Kaptajn 1868, Kommandør 1879 og afgik 1893 med Kontreadmirals Karakter. I Krigen 1848—50 gjorde C. Tjeneste i Korvetten »Flora«, senere i Dampskibet »Gejser« og endelig ved den Afdeling Kanonbaade, som forjog de slesvig-holstenske Kanonbaade fra Vesterhavsøerne. 1851—55 var han i fransk Orlogstjeneste og deltog her j Angrebet mod Russerne ved Petropavlovsk; 1856—60 i russisk Orlogstjeneste. Under Krigen 1864 deltog han i Korvetten »Heimdal« i Træfningen ved Svinemünde og Kampen ved Helgoland. 1870 ansattes C. som Chef for Søofficersskolen, i hvilken Stilling han forblev indtil 1892. Fra 1874 var C. Medlem af Landstinget, hvor han kort efter sin Afgang fra Søofficersskolen (1892) blev kongevalgt Medlem; med ualmindelig Veltalenhed deltog han som ivrig Højremand i Lovgivningsarbejdet. 1872 og 1879 var han Medlem af Forsvarskommissionerne, 1894 udnævntes han til Statsrevisor. C, j der i en Række Aar var Redaktør af »Tidsskrift for Søvæsen«, er tillige flere Gange optraadt som Forfatter saavel af æstetiske Bøger som af maritime Af handlinger; blandt de første kunne nævnes: »Ombord og i Land« [1878] samt »Den gamle Skole« [1882]; sammen med O. Liitken udgav han det populær-historiske Skrift »Tordenskjold« [1887]. *C. L. W.*

Carta (ital.), Papir; *c. bollata*, Stempelpapir; *C. rigata*, Mønsterpapir i Væveriet.

Cartagëna (tidligere kaldet C. de las Indias), Hovedstad i Staten Bolivar af den sydamerikanske Republik Columbia, har en usund Beliggenhed (med en Middeltemperatur af 28,3°) paa Østkysten af Daricu-Bugten. I den spanske Tid var C. en stærk Fæstning og vigtig Handelsstad, men er nu forfalden og har (1870) kun 8,600 Indb. Staden

Situationsplan af Cartagena (Spanien).

har en biskoppelig Domkirke, et Colegio og et Præsteseminarium; den staar ved Broer i Forbindelse med den fortrinsvis af Indianere beboede Forstad Xexemani paa en 0, og ved en Kanal med Magdalcnafloden. Der udføres Okser, Huder m.m., især til Nordamerika. C. blev grundet 1533 og maatte i Begyndelsen lide meget af Sørøvere, som satte sig fast her; 1585 blev Staden nedbrændt af Francis Drake. 1697 blev den indtagen af Franskmændene, men holdt sig 1741 tappert mod Englænderne. Efter Uafhængighedserklæringen 1815 blev den erobret af Spanierne under Murillo og blev først 1821 overgivet til den columbiske General Montillo. *S. B. T.*

Cartagëna, By i det sydøstlige Spanien, Provins Murcia, Krigshavn og Fæstning af I. Rang, ved Siden af Cadiz og Ferrol Spaniens 3. Marinedepartement samt vigtig Handelsstad, ligger ved Foden af et nøgent, med et gammelt Kastel kronet Bjærg og ved Nordkysten af en ca. 6 □Km. stor, dyb Bugt, som trænger ind fra Middelhavet og næsten helt er omgiven af Klippehøjder, medens Indløbet fra Syd dannes af en ca. 700 M. bred Kanal mellem to med Forter besatte Klipper; Bugten danner en af de bedste Havne ved Middelhavet. Byen er regelmæssig og godt bygget og er omgiven af en stærk Fæstningsvold med Bastioner samt flere ny Befæstningsværker, navnlig Forter rundt omkring paa Højderne. Krigshavnen (la Dársena) og Ar-

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

senalbassinet med Dokker, Værfter, Magasiner o. s. v. ligge lige S. V. f. Byen; i de sidste Aar er der S. f. I selve Byen anlagt en stor Kaj for Handelsfartøjer. C, der er Bispesæde og Station for en Militærguvernør og en Marinekommandant, har (1887) med Forstæder 84,200 Indb.; af Bygninger nævnes bl. a. den forfaldne Katedral, Raadhuset med en maurisk Portikus, to Hospitaler, en Tyrefægtningsarena og flere Oldtidslevninger og forfaldne Klostre; desuden findes der en Navigationsskole. Handelen er meget betydelig, og der er regelmæssig Dampskibsforbindelse med alle de spanske Havne og med Marseille, Oran o. fl.; 1890 løb af Handelsskibe 1,402 ind med ca. 616,000 Tons og ud 1,683 med 964,400 Tons; s. A. beløb Værdien af Indførslen sig til 16,3 Mill., medens Værdien af Udførslen var 40,5 Mill. Pesetas. De vigtigste Indførselsartikler ere Kul, Maskiner, Træ, Mel, Stokfisk, Tekstilvarer; Udførselsartiklerne ere især Bly, Sølv, Bly- og Jærnerts, Espartogræs, Vin, Frugter og Silke; desuden er der en ikke ringe Kysthandel. Industrien beskæftiger sig især med Skibsbyggerier, Tovværk, Sejldug, Espartofletning og Mølledrift; i Omegnen er der et Glasværk og Smeltehytter for Bly, Sølv og Jærn, der findes i de nærliggende Bjærge, Sierra de C, 0. f. Byen (Bjærgværksbyerne Herrerios og La Union, s. d.). Byen er omgiven af smukke Promenader, men ellers er Omegnen tør og skovløs. — C. er anlagt 228 f. Chr. af den karthagiske Feltherre Hasdrubal under Navn af *Carthago nova* (ogsaa kaldet *Carthago Spartaria* paa Grund af den Mængde Espartogræs, der vokser i Omegnen) og skulde tjene som Karthagernes vigtigste Vaabenplads i Spanien; men allerede 210 f. Chr. blev den erobret af Scipio Africanus *major*; under Romerne var den Hovedstad i Provinsen *Hispania citertor;* og de store Fund af Bygningsrester, Inskriptioner, Mønter o. s. v., som man har gjort der og i Omegnen, vidne noksom om dens Betydning i den Tid. Under Folkevandringen blev den ødelagt af Vandalerne 425; senere led den under Krigene mellem Vestgoterne og Araberne, og først i Begyndelsen af den nyere Tid kom den atter noget til Kræfter, ja i Slutn. af 18. Aarh. var den større, end den nu (1894) er. I den spanske Arvefølgekrig maatte den udstaa flere Belejringer. Juli 1873 udbrød der en kommunistisk Opstand paa Flaaden, der laa i Havnen; Oprørerne bemægtigede sig Arsenalet og Forterne og holdt sig her omtr. 1/2 Aar, indtil de bleve tvungne til at overgive sig ved Bombardement 12. Jan. 1874. I Nærheden af C. har der fundet to Søslag Sted, nemlig 2. Septbr. 1643, da de Franske sejrede over Spanierne, og 20. Juni 1815, da amerikanske Krigsskibe sejrede over den algierske Flaade. *H. W.*

Cartago, 1) Hovedstad i Departementet C. af den mellemamerikanske Republik Costa Rica, 1,417 M. o. H, grundet 1563, men meget forfaldet efter de frygtelige Jordskælv, som have ødelagt Byen, især 1723 i Forbindelse med et Udbrud af den 3,417 M. høje Irazu. 1823 talte C. endnu 30,000 Indb., nu højest 10,000. I Omegnen avles væsentlig Kaffe.

2) Stad i Staten Cauca af den sydamerikanske Republik Columbia, 912 M. o. H., med henved 8,000 Indb. og Handel med Kvæg, Kakao, Kaffe og Tobak. *S. B. T.*

Cartantræ, en meget haard og tung, orangerød Træsort af *Centrolobiumrobustum* fra Demerary-floden; benyttes til finere Snedkerarbejder. *K. M.*

Carte [ka'rt] (fr.), Kort (Land-, Sø-, Rejse-, Spillekort etc.); Blad; Spiseseddel. *C. blanche* [kartblã'š], »hvidt Kort«, uindskrænket Fuldmagt, *C. de visite* [kartdøvizi't], Visitkort. Spise *å la c.* [alaka'rt] o: efter Spisesedlen.

Carte blanche se Carte.

Cartēia, i Oldtiden Stad i Bastulernes Land i Spanien, ved en lille Bugt paa den sydlige Kyst tæt ved Calpe (Gibraltar). C, der skal være grundlagt af Fønikerne, blev 171 f. Chr. en romersk Koloni, hvis Befolkning bestod af halvromerske Spaniere og havde latinsk Ret. I Borgerkrigen var den Cn. Pompeius'es Flaadestation. Ruiner paa Ejendommen El Rocadillo ved Algeziras. *K. K.*

Cartellier [kartælje'], Pierre, fransk Billedhugger fra Paris (1757—1831), Elev af Bridan, var en dygtig og af Samtiden meget skattet Kunstner, hvis omhyggelig gennemførte Arbejder vise fin Formfølelse. Hans Kunst blev da ogsaa i rigelig Maalestok tagen i Beslag til monumentale Arbejder, efter at han havde vakt Opmærksomhed ved en Statue af »Kyskheden« (1808 i Marmor). Han modelerede Statuer af Aristides og Vergniaud (1805), det smukke Relief: »Nike uddeler Kranse« til Louvre (1810), »Napoleon som Lovgiver« (nu i Versailles), Basrelieffet: »Mack's Kapitulation ved Ulm« for Karruselpladsens Triumfbue i Paris, Marmorstatuerne af General Valhubert for Avranches (1814) og at Pichegru (1819, Versailles), Kolossalstatuerne i Bronze af Ludvig XV (1818), Mindesmærket over Kejserinde Josefine (1825) m. m. fl. C. har endvidere Betydning paa Grund af sin Lærervirksomhed. Fra hans Atelier ere adskillige af Frankrigs bedste Billedhuggere udgaaet: Rude, Dumont etc. (Litt.: E. David, *Notice historique sur C. statuaire* [Paris 1836]). *A. Hk.*

Carteret [kartræ'], Antoine Alfred Desiré, schweizisk Statsmand, født 3. Apr. 1813 i Geneve, død 29. Jan. 1889, af en fransk Hugenotslægt, medvirkede 1841 til det radikale Partis Sejr og valgtes næste Aar til Kanton Genève's store Raad. Han var Formand 1846—48 og havde væsentlig Del i dets ny Forfatning, samt blev Medlem af Statsraadet (d. v. s. Kantonsregeringen) 1851—53. Da J. Fazy, hvem C. hidtil havde støttet, forbandt sig med Katolikkerne, skilte C. sig fra ham i reformert Trosiver og blev efter hans Fald 1862 selv Fører for det radikale Parti. Da dette sejrede 1871, genvalgtes han til Statsraadet og var dels ledende Mand indtil 1887. Særlig forestod han Skolevæsenet og fik 1875 Højskolen udviklet til et fuldstændigt Universitet; desuden ledede han Kampen mod den ultramontane Biskop Mermillod 1872, forviste de Præster, som nægtede Staten Ed, og understøttede den gammelkatolske Bevægelse. Ogsaa i det schweiziske Nationalraad, hvoraf han siden 1869 var Medlem, var han en haardnakket Modstander af det katolske Præsteskab. C. udgav 1862 en Samling, til Dels politiske, Fabler [ny Udg. 1873] og 1872 en Roman, »Deux amis«, Skildringer af Genève's Demokrati. *E. E.*

Carteret [kal'ətə'ret], Philipp, engelsk Søfarer og opdagelsesrejsende, død 1796, foretog sin første Verdensomsejling 1764—66 under Byron; men det var dog først paa den anden (1766—69), at han fik Lejlighed til selvstændig at præstere noget som

Opdager. Som Fører paa »Swallow« forlod han i Aug. 1766 sammen med Wallis paa »Delphin« England og kom i December til Magalhaensstrædet, ud for hvilket de dog bleve tilbageholdte indtil April 1767. Efter at have forceret det farlige Stræde bleve de to Skibe skilte, og medens Wallis drog mod Nordvest, holdt C. mere mod Vest, hvorved han 2. Juli opdagede Øen Pitcairn (opkaldt efter en af hans Ledsagere). C. strejfede paa sin videre Fart den endnu uberørte Sydrand af Paumotugruppen, forfejlede derimod Selskabsøerne og holdt sig derpaa, for at søge Mendana's Salomonsøer, paa 11° s. Br., saa at han 12. Aug. vel ikke traf Salomonsøerne, men dog St. Cruzøerne, hvilke han ilede forbi, styrende mod Nordvest. Paa sin videre Fart berørte han de til Salomonsgruppen hørende smaa Øer Carteret (Malaita) og Gower samt en Lagunegruppe, som han kaldte »de 9 Øer« og fejlagtig antog for at være Abel Tasman's Ontong Java; 29. Aug. stødte han paa Kysten af Neu Pommern (Ny-Britannien) og opdagede imod sin Vilje, tvungen ved sit Skibs elendige Tilstand, Carteretkanalen, hvorefter han indskrænkede Navnet Ny-Britannien til den sydlige 0 og kaldte den nordlige Ny-Irland (nu Neu Mecklenburg). Endelig stødte han paa sin Fart til Filippinerne paa de tidligere af Le Maire og Schouten sete Admiralitetsøer. Over Molukkerne, Batavia og Syd om Afrika naaede han 20. Marts 1769 tilbage til England. *C. A.*

Cartēsius se Descartes.

Carthage [ka!ᵊpedź], By i den sydvestlige Del af den nordamerikanske Stat Missouri, Knudepunkt for flere Jærnbaner, har (1889) 8,000 Indb., Trævarehandel, Indvinding af Marmor og Kalk samt Uldfabrikation. 5. Juli 1861 sejrede her Forbundstropperne over de konfødererede.

Carthamīn se Saflor.

Carthămus L., Slægt af Kurvblomstrede (Tidselgruppen), Urter med spredte og tornede, takkede ell. lappede Blade og middelstore ell. store Kurve; Løvbladene, der slutte nær om Kurvens Grund, gaa jævnt over i Svøbbladene, af hvilke de ydre ere brede og tornede, de indre lancetdannede og tilspidsede. Frugten er glat og firkantet ell. sammentrykt. 20 Arter, især i Middelhavslandene. *C. tinctorius* L. (Saflor) er enaarig, bliver omtr. 0,60 M. høj og har gule, senere mere orange Blomster; Frugten mangler Fnok. Blomsterne give Farvestoffet Carthamin ell. Saflor (s. d.). Saflor's Hjemsted er ukendt; i meget lang Tid har den været dyrket i Ægypten, Indien og Kina og dyrkes nu, foruden paa de nævnte Steder, i Sydeuropa, hvor den ogsaa findes forvildet. I Norden plantes den til Pryd i Haverne. *A. M.*

Cartier [kartje'l, Jacques, fransk Søfarer, født 1491 i St. Malo, død 1. Septbr. 1557. Han fik af Frants I Befaling over 2 Skibe for at undersøge Fiskegrundene ved New Foundland. 20. April 1534 forlod han St. Malo, kom 10. Maj til New Foundland under 40° 20' n. Br. og trængte gennem Belle-Isle Strædet ind i St. Lawrencebugten. C, der ogsaa søgte en Søvej til Indien, bemærker her: »Jeg tror, der gives en Passage mellem New Foundland og Bretonnerland«; men han vendte alligevel senere gennem Belle-Isle Strædet tilbage til Frankrig. Allerede næste Aar, 1535, drog han ud igen med 3 Skibe til en nærmere Undersøgelse af St. Lawrencebugten og Floden. Han opdagede Øen Anticosti og trængte op ad Floden til den befæstede By Hochelaga, som han kaldte Mont Royal (Montreal). Efter en skrækkelig Overvintring, hvor Skørbugen rasede stærkt mellem hans Mandskab, tiltraadte han 6. Maj 1536 Hjemrejsen. 23. Maj 1541 foretog han sin tredje Fart til Canada. En Hr. Roberval havde nemlig faaet Tilladelse til paa egen og Kongens Bekostning at grundlægge en Nybygd i »Nova Francia« eller Canada. C. blev udset til at overføre den og afrejste med 5 Skibe fra St. Malo, medens Roberval fulgte efter i Aug. fra Honfleur. C. undersøgte paa denne Fart St. Lawrencefloden videre, grundede et Fort ved Quebec, hvorefter han vendte hjem 21. Oktbr. 1542 uden Roberval, som han først afhentede, tillige med de tiloversblevne Kolonister i 1544. (Litt.: Michelant og Ramé, *Relation originale du voyage de J. C. au Canada en 1534* [Paris 1867]; Joiion des Longrais, »Jacques C.« [Paris 1888]). *C. A.*

Cartilāgo d. s. s. Brusk (s. d.).

Cartmel [ka!ᵊtmᵊl], ældgammel By i den Furnesz kaldte Del af Lancashire (England) med (1891) 6,319 Indb. og en gammel Klosterkirke. Mellem Morecambe og Anglesea store Sandbanker, C Sands, som ved Ebbetid næsten ligge tørre.

CartOll [kartõ'], F., se Rancourt.

Cartouche [kartu'š], Louis Dominique, bekendt Stratenrøver, født 1693 i Paris, død 1721, blev paa Grund af daarlig Opførsel jaget hjemmefra, hvorpaa han sluttede sig til en i Normandiet huserende Tyvebande. Senere blev han Anfører for en Bande, der i Paris og dennes Omegn begik en Række Tyverier, Røverier og Mord. C, der dumdristig trodsede Politiet, blev til sidst forraadt af en af sine Kammerater, greben og dømt til Døden. Blandt hans medskyldige fandtes en Mængde fornemme Herrer og Damer. (Litt.: »Der neue Pitaval« [13. Bd., Leipzig 1848]). *R. G.*

Car Trusts [ka!ᵊtrᵊsts], Selskaber i de nordamerikanske Fristater, som overtage Leveringen af Driftsmateriel til nystiftede Jærnbaneselskaber. Betalingen ydes ved en Sum straks og Resten i Rater, der sædvanlig strække sig over 5 Aar. For Ratebetalingen udstedes Obligationer, der paa Grund af den høje Rente ere et yndet Anlægspapir. *E. M.*

Cartwright [ka!ᵊtrait], Edmund, født 24. Apr. 1743 i Marsham i Nottinghamshire, død 30. Oktbr. 1823 i Hastings, studerede Teologi i Oxford og virkede først som Præst i Doncaster, derpaa i Goadley Merewood og blev senere Præbendarius i Lincoln. Medens han var Præst i Doncaster (1785—96), opfandt han en mekanisk Vævestol, som han forbedrede (1786—88), og som han benyttede i et af ham oprettet, ikke ubetydeligt Væveri, som fra 1789 arbejdede ved Dampkraft. 1789—90 opfandt han en Bryde- og Svingemaskine for Hør og forsøgte sig som Opfinder paa flere mekaniske Omraader, hvorved han udviste en betydelig Originalitet, uden dog at frembringe noget af varig Betydning. 1810 fik han, der havde sat mange Penge til paa sine Opfindelser, af Parlamentet en Præmie paa 10,000 L. St. Som Forfatter gjorde han sig bemærket ved Digtet »Armyne and Elvira«. *K.M.*

Cartwright [ka!ᵊtrait], John, engelsk Politiker

(1740—1824), Broder til ovenn. E. C, var Søofficer 1758—70 og senere Major i Militsen 1774—91, samt Godsejer. Han optraadte 1774 som Talsmand for Nordamerikas Frihed og udsendte 1775 et Flyveskrift, hvori han erklærede Nordamerikas Uafhængighed for at være til Storbritanniens Ære og Gavn. 1780 var han Stifter af et Selskab til Fremme af en radikal Valgreform og krævede baade almindelig Valgret, hemmelig Afstemning og aarlige Valg. Senere tog han Parti for den franske Revolution og kæmpede imod Slaveriet; genoptog 1810 Kampen for en Valgreform og optraadte endnu 1819 paa et Folkemøde i Birmingham for at protestere mod Myndighedernes voldsomme Adfærd over for Folkemødet i Manchester s. A. *E. E.*

Cartwright [ka!ətrait], Thomas, engelsk Puritaner (ca. 1535—1603). 1570 blev C. teologisk Professor i Cambridge, men maatte allerede Aaret efter nedlægge sit Embede paa Grund af sine skarpe Udfald mod den engelske Statskirke. Han rejste til Genève, hvor han sluttede Venskab med Beza; men 1572 vendte han tilbage til England og kom i heftig Kamp med Ærkebiskop Withgift i Canterbury paa Grund af sine fornyede Angreb paa den anglikanske Kirke, og i de følgende Aar indtil 1592 er han snart i Fængsel i England, snart paa fri Fod paa Fastlandet, men lige uforknyt i sine Angreb paa Statskirken og i sit Forsvar for en Kirkestat efter Calvin's Mønster. De sidste 11 Aar af sit Liv havde han Fred og Frihed til at prædike. *L. M.*

Cartwright [ka!ətrait], William, engelsk lyrisk og dramatisk Digter (1610—43). C. var Præst og blev en berømt Prædikant. Som Digter hørte han til Ben Jonson's Skole og er en af de berømteste af »Benjamin's Stamme«, som Jonson's Efterfølgere kaldtes. Af hans 4 Skuespil kan nævnes den romantiske Komedie »The Royal Slave«, der 1637 opførtes af Studenter for Kongen og Dronningen i Oxford. — Hans Skuespil findes i Dodsley's »Old Plays«, hans Digte i Chalmers's »British Poets«, Bd. VI. *C. K.*

Carucci [karut'tsi], Jacopo, italiensk Maler, kaldet Jac. (Giacomo) da Pontormo (Puntormo) efter sin Fødeby Pontormo (ved Empoli), født 1494, død 1557 i Firenze, lærte fra 1507 Malerkunst under Lionardo da Vinci, derpaa under M. Albertinelli og P. di Cosimo. En bestemmende Indflydelse paa hans Kunst fik dog især hans senere Lærer, Andrea del Sarto, hvis Stil han gengav i maniereret Efterligning, og heller ikke Paavirkningen fra Michelangelo, efter hvis Karton han malede sin »Venus med Amor« (Uffizi, Firenze), kunde den ferme, let bevægelige, men lidet selvstændige Kunstner modstaa. Fra 1512 arbejdede han som A. del Sarto's Medhjælper, og snart var han fuldt optagen af omfattende Freskoarbejder. Hans Hovedværk er Freskobillcdet »Bebudelsen« i Servitter-Klostret ved Firenze (1516); derefter følge Fresker i den medicæiske Villa i Poggio og i flere florentinske Paladser. C. var betydeligere i Portrætfaget end paa det kirkelige Maleris Omraade. Dygtige Portrætter af ham findes i Uffizi og Palazzo Pitti i Firenze, i Louvre i Paris, i Nationalgaleriet i London (The »red boy«), i Berlins Museum (Portræt af A. del Sarto) m. il. St. Som Portrætmaler har han haft Betydning for sin Elev Bronzino. *A. Hk.*

Carúlli, Ferdinand (1770—1841), berømt italiensk Guitarvirtuos og Komponist af over 300 Værker for sit Instrument samt en meget anset og benyttet Guitarskole. *S. L.*

Carum L. (Kommen, norsk Karve), Slægt af Skærmplanterne (Kommengruppen), en- eller fleraarige og oftest glatte Urter med 2—3 Gange fjerdelte Blade, hvis Afsnit gerne ere meget smalle; de øvre Blade have Flige ved Skedernes Grund. Kronerne ere hvide og Enkeltfrugterne mere ell. mindre sammentrykte, elliptiske, svagt krummede og tydelig tiribbede. Henved 45 Arter i tempererede og subtropiske Egne. Den vigtigste Art er *C. Carvi* L. (Almindelig Kommen), som bliver indtil $0{,}_{60}$ M. høj; Storsvøbet bestaar kun af ett Blad, og Smaasvøbet mangler. Den blomstrer i Maj—Juni, vokser almindelig vildt paa Marker og Veje i hele Europa (i Norge indtil 71^0 7') og dyrkes overmaade hyppig. Frugterne (Kommen) anvendes som Krydderi og i Brændevinsbrænderierne. I visse Lande, som Holland og Norge, er Produktionen og Udførslen betydelig (se Schiibeler »Norges Vækstrige«, II, S. 220, og Art. Kommen). Ogsaa Rødderne anvendes hist og her til Føde. *C. Bulbocastanum* Koch. vokser i Sydeuropa; Rødderne (Jordkastanjer) spises kogte eller ristede som Kastanjer. *A.M.*

Alm. Kommen stiller ikke særlige Fordringer til Jorden, kun maa den ikke være for tør. Den taaler godt Halvskygge, og der maa være godt Læ, da Frugterne let blæse af, naar Modningen indtræder. Heldigst er det at dyrke Kommen i toaarig Kultur; man saar Frøet tidlig om Foraaret, med ca. 50 Cm. mellem Rækkerne og 1 Cm. dybt. Naar de unge Planter have skiftet Blade, udtyndes de til 25 Cm.'s indbyrdes Afstand. Skulde en enkelt Plante skyde Blomsterstængel allerede første Aar, afskæres denne, saa snart den viser sig. Naar Frosten indtræder, lægges et tyndt Lag Gødning over Planterækkerne. Om Foraaret fjernes Gødningen, hvor der ligger et for tykt Lag over Planterne, og der hakkes mellem Rækkerne for at bryde den Skorpe, som Vinteren har frembragt paa Jorden. Saa snart Frøet paa de først ansatte Skærme i Juli Maaned har antaget en brun Farve, indtræder Høsten, man afskærer Stænglerne 15 Cm. over Jorden, og efter at de ere bundne sammen i Smaaknipper, henlægges disse paa Stubben til Eftermodning. Bedst er det at aftærske Frøet paa Sejl ligesom Raps; man tærsker da første Gang nogle Dage efter Afskæringen og spreder derefter igen Knipperne paa Jordstykket for at modne det Frø, som ikke er faldet af ved første Tærskning. Efter at være aftærsket spredes Frøet paa et Loft ell. lign. Sted; i den første Tid maa det kastes et Par Gange daglig. Naar Frøet er fuldstændig tørt, renses det paa en Rensemaskine og er da færdig til Salg. *L. H.*

Caruncŭla er i Anatomien Navnet paa forskellige vortelignende Forhøjninger, f. Eks. *C. sublingualis* under Tungen med Spytkirtelmundinger; *C. lacrymalis* den indre Øjenkrog; *C. myrtiformis* Rester af den deflorerede Hymen. *S. B.*

Carupáno, Havnestad i Staten Bermudez af den sydamerikanske Republik Venezuela, ligger paa Nordkysten af Halvøen Paria i en frugtbar Egn, der frembringer megen Kakao og Sukker, og i Nærheden af Sølv- og Blygruber. C. har ca. 10,000 Indb.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Cārus (lat.), dyr; dyrebar, kær.

Garns, Carl Gustav, tysk Læge (1779—1868). Efter i 1811 at have taget Doktorgraden i Leipzig blev han 1814 Professor i Fødselsvidenskab og Forstander for Jordemoderskolen i Dresden; i denne Stilling forblev han, til han 1827 blev Livlæge. S. A. indtraadte han i Medicinalbestyrelsen og havde en væsentlig Indflydelse paa Ordningen af Medicinalvæsenet. C. var stærkt paavirket af den naturfilosofiske Retning i Medicinen og har især haft Betydning for Anatomi, Kranioskopi og Psykologi. Han har desuden forfattet forskellige Arbejder over Gynækologi og Fødselsvidenskab, hvilke to Specialiteter han paa det bestemteste vilde have forenede og ikke studerede hver for sig. 1862 blev han Præsident for det kejserlig Leopoldinsk—Karolinske Akademi, et Bevis for den Anseelse, han nød. C. var en Ven af Goethe og har skrevet flere Afhandlinger om ham, deriblandt »Goethe und seine Bedeutung für diese und die kiinftige Zeit« [Wien 1863]. *G. N.*

Carus, Julius Victor, tysk Zoolog og Zootom, er født 25. Aug. 1825 i Leipzig, hvor han studerede Medicin og Naturvidenskab. 1849 blev han Konservator ved det anatomiske Museum i Oxford, 1851 disputerede han i Leipzig, hvor han 1853 blev Professor i komparativ Anatomi og Direktør for det zootomiske Museum. Under Wyville Thomson's Fraværelse paa Challenger-Ekspeditionen vikarierede C. for ham som Professor zoologiae i Edinburgh 1873—74. Af hans litterære Arbejder maa fremhæves: »Zur näheren Kenntniss des Generationswechsels« [1849]; »System der thierischen Morphologie« [1853]; *Icones zootomicae* [Bd. I 1857]; *Prodromus faunae mediterraneae* [2 Bd. 1884—85]. I Forening med A. Gerstäcker udgav han »Handbuch der Zoologie« [2 Bd., 1863—75], og sammen med W. Engelmann publicerede han, 1861, *Bibliotheca zoologica* [2 Bd.]. Resultaterne af hans historisk-zoologiske Studier ere nedlagte i hans »Geschichte der Zoologie« (12. Bd. af »Geschichte der Wissenschaften« [Munchen 1872]). Siden 1878 er han Udgiver af det ansete Tidsskrift »Zoologischer Anzeiger«. Ogsaa som Oversætter af Darwin's Arbejder har han indlagt sig Fortjeneste. *J. C-*

Carus, M. Aurelius, romersk Kejser (282 — 83 e. Chr.), var Prætorianpræfekt under Kejser Probus, efter hvis Drab Soldaterne udraabte C. til Kejser. Efter at have udnævnt sine Sønner Carinus og Numerianus til Cæsarer, drog han med den sidste mod Perserne og undertvang Mesopotamien; men allerede 283 døde han i sin Lejr hinsides Tigris eller blev efter andre dræbt af Lynet i sit Telt. *Kr.E.*

Carus, Titus Lucretius, romersk Epikuræer (95—51 f. Chr.), er især vigtig ved det Kendskab, hans Læredigt giver os til Epikur's Lære: *De natura rerum,* ofte udgivet og oversat. *C. St.*

CarUtti di CantogUO [*karut'tidikanto'ño*], Domenico, italiensk Diplomat og Historiker, er født 1821 i Nærheden af Pavia, blev 1849 Generalsekretær i det sardinske Udenrigsministerium og var 1860 — 61 Medlem af Deputeretkamret. 1862—69 var han italiensk Afsending i Haag og senere Statsraad. Han skrev 1849—52 et Par politiske Smaaskrifter om Piemont som italiensk Magt i det europæiske Statssystem og om Grundsætningerne for en frisindet Regering og senere en Række historiske Skrifter, »Vittorio Amadeo« [1856], »Carlo Emamiele III« [1859] og »Storia della diplomazia della casa di Savoia« [4 Bd., 1875—80]. *B.E.*

Carvacrol (Cymofenol), $C_6H_3(CH_3)(C_3H_7)OH$, findes i den æteriske Olie af Saturcia- og Origanumarterne og lader sig udryste af denne ved Hjælp af 10 p. Ct. holdig Natronlud; af denne Opløsning udrystes det med Æter. C. er isomer med Carvol (s. d.) og kan ogsaa faas ved Kogning ar dette med glasagtig Fosforsyre; ligeledes opstaar det ved Kogning af Kamfer med $o,_2$ Dele Jod og kunstigt ved Ophedning af cymolsulfosurl Natron med 3 Dele Kalihydral. C. stivner krystallinsk i en Kuldeblanding, smelter ved henimod 0° til en tyk Olie og koger ved 237°. *O. C.*

Carvajal [karvaχa'l], Juan de, spansk Kardinal (1399—1469). Som en grundig Kender af kirkelig og verdslig Ret blev han Auditør ved Rotaen, Guvernør i Rom og pavelig Legat. Han deltog i Kirkeforsamlingen i Basel, rejste rundt i Tyskland og Böhmen for at forsvare Romerkirken mod Hussitternes Angreb og var i Belgrad, da Hunyades sejrede over Muhamcd II (1456). Pave Eugen IV gjorde ham til Kardinal 1446. *L. M.*

Carvalho [karva'lju], José da Silva, portugisisk Statsmand (1782—1845), blev 1810 Dommer og sluttede sig tidlig til de frisindede Bestræbelser. Efter Revolutionen 1820 blev han Understatssekretær under den foreløbige Regering og 1821—23 Justitsminister. Han maatte flygte til England for Dom Miguels Reaktion, vendte tilbage 1826, men maatte paa ny flygte Juni 1828. I London arbejdede han virksomt for Dom Pedro's Tog til Portugal og fulgte 1832 selv med; blev Finansminister og styrede med Dygtighed indtil Novbr. 1835. Han tog Del i det konservative Partis Forsøg Novbr. 1836 paa at faa Grundloven af 1826 sat i Kraft paa ny og maatte atter forlade Landet i flere Maaneder; men da Forsøget lykkedes 1842, blev han Medlem af Statsraadet indtil sin Død. *E. E.*

Carvalho [karvalo'], Léon (egl. Carvaille), fransk Teaterdirektør, er født i Kolonierne 1825, blev engageret som Sanger ved Opéra comique i Paris og ægtede 1853 Mlle. Miolan (se nedenf.), der allerede dengang var en af dette Teaters mest fremragende Kunstnerinder. 1856 overtog han Ledelsen af Théâtre lyrique og kæmpede i over 12 Aar med alskens Vanskeligheder, særlig at finansiel Natur, der endelig til sidst nødte ham til at opgive Kampen. 1872 — 74 ledede han Vaudevilleteatret, og 1876 blev han kaldet til Direktør for Opera comique, som det lykkedes ham at holde i høj Anseelse. Da gjorde pludselig en frygtelig Katastrofe, den voldsomme Ildsvaade 25. Maj 1887, Ende paa hans Administration. Han blev anklaget som personlig ansvarlig, men frikendt, og 1891, da Opéra comique, der endnu var provisorisk anbragt i Théâtre lyrique's gamle Bygning, paa ny gik sin Undergang i Møde, blev C. kaldet til at overtage Ledelsen som den eneste, der var i Stand til at redde Situationen. *S. L.*

Carvalho [karvalo'], Marie Caroline Felix-Miolan, fransk Operasangerinde (Sopran, lyriske Partier), er født 31. Decbr. 1827 i Marseille, gennemgik 1843—47 Pariskonservatoriet og debuterede 1849 paa Opéra comique, hvor hun navnlig gjorde Furore i »Jeannettes Bryllup«. 1853 ægtede

hun Léon Carvalho (s. d.) og gik 1856 som Primadonna til Théatre lyrique, hvis Ledelse han fik overdraget. Her optraadte hun bl. a. i »Figaros Bryllup«, »Mireille« og som Margrete i »Faust«, hendes ypperste Parti. 1860 var C. knyttet til den italienske Opera i London, optraadte derpaa ved Koncerter i Udlandet og i Provinserne, og 1869—70 var hun engageret ved den store Opera i Paris (Marguerite i »Hugenotterne«, Margrete i »Faust«, Ophelia i »Hamlet«). Efter et kort Engagement ved Optra comique (1872) vendte hun igen (1875) tilbage til den store Opera. *S. L.*

Carver [ka!əvə], Jonathan, engelsk rejsende (1732—80). C. traadte 1756 ind i den britiske Armé og anførte senere med Bravur et Kompagni Provincialtropper i Krigen mod Franskmændene i Canada. 1766 foretog han en Forskningsrejse til øvre Mississippi og Øvresøen. Efter i Løbet af nogle Maaneder at have undersøgt Nord- og Østrandens Bugter og Floder vendte han tilbage. Paa denne Rejse havde han tilbagelagt 11,000 Km. I Oktbr. 1768 drog han til England for at meddele sine Opdagelser, men fandt kun ringe Anerkendelse og døde i Armod. Beretningen om hans Rejse (»Travels trough the interior parts of North-America in the years 1766—68«) udkom i London 1778. *C. A.*

Carvin [karvæ'] (C. Epinay), By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Pas-de-Calais, Arrond. Béthune, med (1891) 6,800 (med Kommune 8,000) Indb., driver Fabrikation af Sukker, Olie, Brændevin, 01, Stivelse etc. Linnedvæveri, Støberi og stærkt besøgte Kvæg- og Kornmarkeder. I Nærheden findes Stenkulsgruber.

Carvol, $C_{10}H_{14}O$, findes i Kommenolie og er en Vædske, der koger ved 225°. Det er isomert med Carvacrol (s. d.). C. lugter finere end Kommenolie, har Vægtfylden 0,958 ved 15° og giver med Fosfortrisulfid Cymol. Med Hydroxylamin giver det Carvoxim, $C_{10}H_4NOH$, der danner hvide Krystalblade og smelter ved 106°. *O. C.*

Cary [kæ!ri], 1) Alice, født 1820, død i New York 1871, og 2) dennes Søster, Phoebe, født 1824, død i Newport 1871, amerikanske Forfatterinder, tilbragte deres Barndom og første Ungdom i Nærheden af Cincinnati (Ohio), hvor Faderen var bosat, og levede senere i New York, hvor deres fælles Hjem i mange Aar var Samlingsstedet for Amerikas litterære Notabiliteter. 1850 udgave de i Fællesskab »Poems by Alice and Phoebe C«. Alice alene har skrevet: »Clovernook Papers« [2 Serier, 1851—53], »Hagar, a Story of To-day« [1852], »The Clovernook Children« [1854], »Lyra, and other Poems« [1853; forøget Udg. med »The Maiden of Tlascala« 1855], »Married, not Mated« [1856], »Pictures of Country Life« [1859], »Lyrics and Hymns« [1866], »The Bishop's Son« [1867], »The Lover's Diary« [1867], »Snow-Berries: a Book for Young Folks« [1869]. — Phoebe's Værker ere: »Poems and Parodies« [1854], »Poems of Faith, Hope and Love« [1868] og en betydelig Del af »Hymns for all Christians«, udgivet af Charles F. Deems [1869]. De to Søstres »Poetical Works« udkom i samlede Udgaver 1882 og 1887. (Litt.: *Memorial of Alice and Phoebe C. by Mary Clemmer Arnes* [New York 1873]). *C. K.*

Cary [kæ!ri], Henry Francis, engelsk Oversætter (1772—1844), studerede Teologi og blev Præst. Han har udgivet en højt skattet Oversættelse af Dante. 1805 kom »Inferno«, 1814 hele *Divina Commedia.* *C. K.*

Cary [kæ!ri], William, engelsk Instrumentmager (1759—1825), blev udlært hos Ramsden (s. d.), grundede i London et Værksted, der senere blev udvidet af hans Søn, John (1789—1852). C. forsynede de engelske og tyske Observatorier i Beg. af 19. Aarh. med deres Hovedinstrumenter og var en af sin Tids mest benyttede Instrumentmagere. *F. Fr. S.*

Carya Nutt. (Hickory), Slægt af Valnødfamilien, anselige Træer med store og uligefinnede Blade. Hanraklerne staa tre sammen i Hjørnerne af affaldne Blade paa det unge Aarsskud, medens Hunraklerne sidde i Spidsen af Aarsskuddet og ere temmelig faablomstrede. Hunblomsterne have kun eet Blosterblad (det bageste), der vokser sammen med Forblade og Dækblad og disse atter med Frugtknuden. Stenfrugten, af Størrelse omtrent som en Valnød, er æg- eller kugleformet, og det læderagtige Kød springer op i fire Klapper; Stenen er glat eller svagt ujævn, og Kimbladene ere ikke foldede. 10 Arter i Nordamerika, hvor flere af dem have en ikke ringe økonomisk Betydning. *C. olivaeformis* Nutt. (Tejas, Missouri etc.) bliver 20—25 M. højt og bærer noget aflange Frugter med en firkantet Sten, hvis olierige Kerne er meget velsmagende. »Nødderne« danne en betydelig Handelsartikel og komme ogsaa til Europa. Paa samme Maade anvendes *C. alba* Nutt., med kuglerund Frugt og meget tyk Sten, der aabner sig med fire Klapper, og andre Arter. Ligesom *C. alba* ere *C. porcina* Nutt. og *C. tomentosa* Nutt. udbredte i det østlige Nordamerikas Skove. *C. porcina* giver godt Gavntræ, og Bladene anvendes til et afførende Middel, medens dets Frugter kun bruges til Svinefoder. Barken af *C. tomentosa* giver et grønt Farvemiddel, af *C. alba* et gult. *A.M.*

De nævnte *C.*-Arter ere alle haardføre i Danmark og Skaane og dyrkes stundom i Haverne. De egne sig særlig til at plantes enkeltvis paa Græsplæner eller i smaa Grupper. De trives bedst i en porøs, dyb og frugtbar Jord, der ikke maa være for fugtig beliggende, da de i saa Fald let lide af Kulden om Vinteren. De formeres ved Frøudsæd. *L. H.*

Caryocar se Caryocaraceae.

Caryocaraceae (*Rhizoboleae*), lille Familie af tokimbladede og frikronede Planter (de Cislusblomstredes Orden) med kun to Slægter. Karakteristisk er *Caryocar* L. (*Rhizobolus* Gartn.), Træer med modsatte, trekoblede og stedsegrønne Blade. Blomsterne, der sidde i Klase, have 4—6 Bæger- og Kronblade og et stort Antal lange Støvdragere, der ere stillede som i en Ring og ved Grunden ere sammenvoksede med Blosterbladene. Stenfrugt med 3—4 enfrøede Stene, udvendig grubede og brune. Ejendommeligt er, at Kimens hypokotyle Stængel er overordentlig stærkt udviklet og næsten ene udfylder Frøskallen (Frøhvide mangler), medens Kimbladene ere meget smaa. — 10 Arter i det tropiske Amerika, høje og tykke Træer, hvis Ved anvendes til Møbler og ved Skibsbygning. *C. nuciferum* L. (Guyana) har meget store bg purpurrøde Blomster; de olierige »Nødder« (Saouarinuts) spises. Ligeledes af *C. amygdaliferum* Mutis. (Columbia og Peru), med smaa og grønliggule

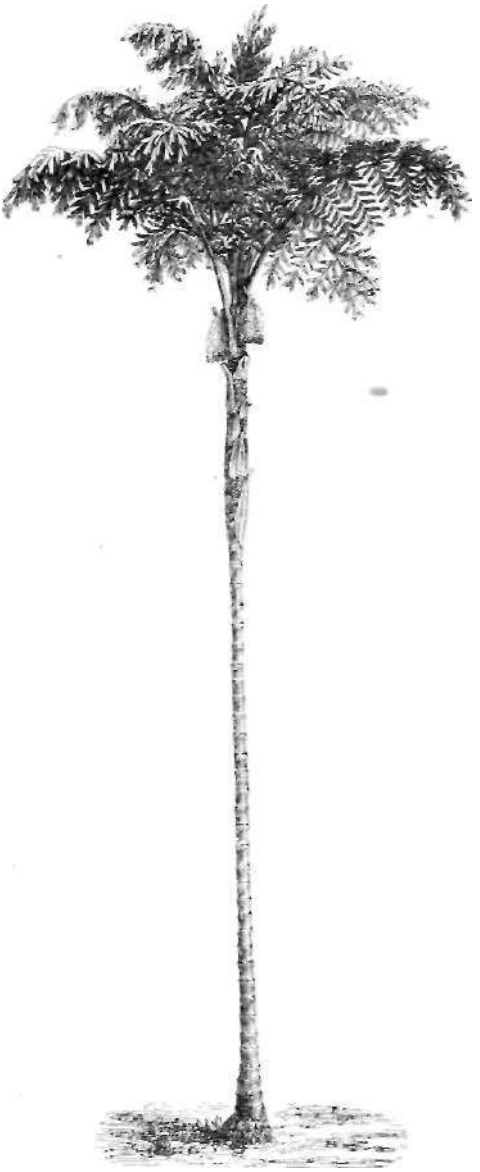
Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Blomster; *C. brasiliense* Camb. (brasilianske Campos), hvis Blade ere behaarede ogsaa paa Oversiden og minde om Jordbærblade, o. a. Ogsaa Frugtkødet kan spises. *A. M.*

Caryophyllaceae se Nellikefamilien.

Caryophyllus L. se Jambosa.

Caryota L., Palmeslægt (Arecagruppen), let

Caryota urens.

kendelige Træer med høje Stammer, der bære ringformede Ar, og med mægtige, dobbelt fjerdelte Blade, hvis Afsnit ere kileformede og i den yderste Rand skævt afskaarne og takkede. *C.* blomstrer kun een Gang, hvorefter den dør; de rigt forgrenede Kolber fremkomme først i Kronen, dernæst i de ældre Blades Hjørner og senere fra Skederne af de affaldne Blade. Kolberne minde om mægtige Kvaster og bestaa af treblomstrede Nøgler, hvoraf den ene Blomst er hunlig, de to andre hanlige. Blomstringen foregaar fra oven nedefter i Kolben. Frugten er et 1 — 2-frøet, rundt og rødligt Bær. 9 Arter i Indien og paa Øerne i det malajiske Archipel. *C. urens* L. (se Fig.) bliver indtil 10 M. høj, og Stammen 1/3 M. tyk; Bladene kunne naa en Længde af 6 M. Denne og andre større Arter give Palmevin, deres Ved benyttes til Gavntræ, og af Marven faas, efter hvad der angives, en god Sago. Frugtkødet har en brændende Smag. *C. urens*, *C. sobolifera* Wall. (fra Malakka) o. a. Arter dyrkes i vore Væksthuse; de egne sig ogsaa til Stuekultur. *A. M.*

Carøe, Johan Frederik, dansk Forretningsmand, født i Horsens 3. Aug. 1817, død i Kjøbenhavn 27. Decbr. 1893. C. etablerede 1843 i Kjøbenhavn en Forretning hovedsagelig i Korn, som efterhaanden fik et betydeligt Omfang, og har ved Siden heraf beklædt forskellige Tillidshverv og taget fortjenstfuld Del i det offentlige Liv. Han var saaledes 1863—83 Medlem af Grosserersocietetets Komité, desuden i en lang Aarrække Medlem af Sø- og Handelsretten og af Nationalbankens Repræsentantskab, han har haft Sæde i Borgerrepræsentationen og var 1865 kongevalgt Medlem af Krigsskadeserstatningskommissionen. Han var Medstifter af Kjøbenhavns Handelsbank og Medlem af dens Bestyrelsesraad og har ligeledes taget Del i Oprettelsen og Ledelsen af flere andre større Foretagender. Ved Kornhandelen tog han Initiativet til Overgangen fra Handel efter Tøndemaal til Handel efter Vægt og medvirkede til Etablering af faste Slutsedler og til Oprettelsen af et Voldgifts- og Bedømmelsesudvalg for Kornhandelen. C. *V. S.*

Cas [ka'J (fr.), Tilfælde, Omstændighed; *en c.*, ifald; *le c. posé* [løkapoze'], i det satte Tilfælde; forudsat. Se En tout cas.

Càsa (lat., Hal. og sp.), Hytte, Hus. *C. santa,* Jomfru Maria's hellige Hus i Loreto.

Cåsa, Giovanni della, italiensk Forfatter, født 28. Juni 1503, død 14. Novbr. 1556. Han er en af den senere Renaissances betydeligere litterære Personligheder, lige udmærket som Digter og som Prosaiker, som Latiner og som Skribent i Modersmaalet. Familien var florentinsk og meget anset (hans Moder var en Tornabuoni og saaledes i Slægt med Medici'erne), og efter Studier i Bologna og Firenze gav han sig i Rom ind paa den gejstlige Bane og levede ved det pavelige Hof, der benyttede ham til flere Sendelser under Poul III's Regering, navnlig som Nuntius i Venezia; tillige blev han 1544 Ærkebiskop af Benevento. Efter den nævnte Paves Død begav C. sig tilbage til Rom, men maatte under det ny Regimente forlade denne Stad, hvorpaa han opholdt sig dels i Venezia, dels paa en Landejendom i det venetianske Territorium, beskæftiget med Studier (han var en Latiner af første Rang). Poul IV udnævnte ham til Statssekretær, saa at han maatte løsrive sig fra sin landlige Ro, og dersom det ikke havde stridt mod Pavens Grundsætninger at udnævne en Mand til Kardinal, som var bleven ham anbefalet af en anden Fyrste, vilde C, hvis Sag den franske Konge havde talt, have

taaet Kardinalshatten. Denne var maaske alligevel bleven ham til Del, hvis han ikke var afgaaet ved Døden efter at have lidt i længere Tid af Podagra. — Som Digter holdt C. sig til Lyrikken. I sin Ungdom skrev han ■— der siden optraadte som Protestanternes ivrige Forfølger, medvirkede ved *Index librorum prohibitorum* og (hvad mere er) bar udtalt inderlig religiøs Følelse i sine Digte — nogle meget uanstændige »Capitoli« i Berni's Smag. Men hans senere Poesier udmærke sig ved ædel Holdning, klar og skøn Form og en vis Grad af Oprindelighed, som i C.'s petrarkiserende Samtid tog sig dobbelt stor ud; berømte bleve især Sonetterne »La Gelosia« og den ualmindelig smukke »Al sonno«. I Prosa forfattede C. gode Breve og Taler, en Afhandling om Pligterne (»Degli uffizj«) og navnlig »Il Galateo« [1558], der paa een Gang er en »Haandbog i god Tone« og en Knigge'sk »Omgang med Mennesker«. Det er naturligvis en i kulturhistorisk Henseende højst interessant Bog, men derhos vidnende om megen Menneskekundskab og Finfølelse hos Forfatteren samt, hvad Sproget angaar, en god Repræsentant for 16. Aarh.'s Stil; nu vil man finde den noget pedantisk stiv i den sproglige Form. C.'s Værker ere bl. a. udkomne i Venezia 1752 [3 Bd.], »Il Galateo« senest i Milano 1892. *E. G.*

Casablánca (arab. Dar el Beïda), Havnestad i den marokkanske Provins Schavia, ved Atlanterhavet, med 8,500 Indb. Handelen er i Hænderne paa Englænderne og Franskmændene; Udførslen omfatter Uld, Majs, Gedeskind o. a., Indførslen Sukker, Bomuld, Katun o. a. Byen grundlagdes i Beg. af 16. Aarh. af Portugiserne paa det Sted, hvor tidligere det gamle Anfa laa.

Casa di Pansa se Pompeji.

Casalánza, Landsby i Syditalien, Provins Napoli, mærkelig ved den her 22. Maj 1815 afsluttede Konvention, ifølge hvilken Napoli efter Murat's Nederlag blev overgivet til Østerrigerne, og den østerrigske General, Bianchi, erholdt Titel af Hertug af C.

Casāle (ital.) er en oftere brugt Benævnelse om en mindre By, beliggende i umiddelbar Nærhed af en større, uden dog i kommunal Henseende at høre ind under den. Ved Napoli findes flere saadanne. Forholdet er det samme som mellem Frederiksberg og Kjøbenhavn. *E. G.*

Casāle Monferrāto, By i Norditalien, Provins Alessandria, ved Poflodens højre Bred og Krydsningen af Banelinierne Messina-Asti og Vercelli-Genova. (1881) 18,573 Indb. C. M. ligger ved den østlige Ende af Bjærglandet Monferrat som Torino ved den vestlige, har strategisk Betydning som det første Overgangssted over Po neden for Torino og har derfor altid været og er endnu stærkt befæstet. Stor Domkirke med talrige Mindesmærker, gammelt Raadhus, Klokketaarn, private Paladser med Fresker af Giulio Romano. Sædet for en Biskop, gejstligt Seminarium. Betydelig Industri, navnlig i Silke. *C. A.*

Casalepusterléngo, Flække i Norditalien, Provins Milano, Knudepunkt for Jærnbanerne fra Milano til Piacenza og fra Pavia til Cremona, har Levninger af et gammelt Kastel, Høravl, betydelig Ostehandel (Parmesanost) og (1881) 5,513 Indb.

Casāligrøni se Kromtveilte.

Casalis [kazali'(s)], Eugéne, fransk Missionær, født 1812 i Orthez (Nedrepyrenæerne), død 9. Marts 1891 i Paris, virkede fra 1836 i Sydafrika som Udsending fra det parisiske Société des missions évangéliques, hvis Direktør han var 1859—85. Han har forfattet: »Etudes sur la langue sechuana« [Paris 1841], »Les Bassoutos ou 23 années de séjour et d'observations au sud de l'Afrique« [Paris 1860] og »Mes souvenirs« [1883]. 1857—80 redigerede han »Journal des missions évangéliques«.

Casalmaggiore [-maddžo're], By i Norditalien, Provins Cremona, ved Po, med en Bro og store Dæmninger, der beskytte Byen mod Po's hyppige Oversvømmelser, har et smukt Torv med Raadhus, et Bibliotek, et Teater og (1881) 3,695 Indb., der forfærdige Lervarer (Majolika), Glas og Læder. Omegnen afgiver Vin, Korn, Hamp etc. Det tidligere Fyrstendømme C. var i Marcheserne af Salvaterra's Besiddelse. Francesco Sforza besejrede her 1448 den venetianske Flaade.

Casalnuŏvo se Cittanova.

Casamånze (Cazamanca), Kystflod i Vestafrika, Senegambien, har sine Kilder i Bjærglandet Futa Djallon og falder S. f. Gambia i Atlanterhavet med en vid Munding, som er stærkt tilsandet, ved Højvande dog passabel for Skibe med indtil 4 M.'s Dybtgaaende. Frankrig ejer et betydeligt Distrikt med Fortet Carabane ved Mundingfen og højere oppe Fort Sedhui, der er af Vigtighed for Handelen med Jordnødder. Det mellemliggende Landskab Zinghichor tilhørte indtil 1886 Portugal, men gik ved Traktat 15. Maj s. A. over i fransk Besiddelse. *C. A.*

Casamicciola [-mittšo'la], stærkt besøgt italiensk Badested paa Øen Ischia, malerisk beliggende i en lille Dal af det stejle Epomeo, med fortræffelige Kilder, Kursal og Hoteller, et Hospital og (1881) 4,077 Indb. C.'s fem Kilder (Hovedkilden »Gurgitello«) have en Temperatur af indtil 70°, indeholde ved Siden af fri Kulsyre navnlig Kogsalt, kulsurt og svovlsurt Natron og noget Jod, og benyttes mod Reumatisme, Gigt, Skudsaar etc. Sæsonen varer fra Juli til midt i September. C. har lidt meget ved de sidste Jordskælv paa Ischia (s. d.) 4. Marts 1881 og 28. Juli 1883 og blev navnlig ved den sidste Lejlighed næsten ganske ødelagt.

Casamorāta, Luigi Fernando, italiensk Musiker (1807—81), var Redaktør af Bladet »Gazetta musicale« og derhos virksom dels som Komponist (af en Opera og nogle Instrumental- og Vokalværker), dels som Forfatter af »Manuale di armonia« og »Origini, storia etc. del estituto musical florentino«, af hvilket Selskab C. var Medstifter (1859) og senere Direktør. *W. B.*

Casanåre, en Del af Departementet Boyaca (s. d.) af den sydamerikanske Republik Columbia mellem den østlige Fod af Cordillererne og Floderne Arauca og Meta i Nord og Syd, dannede indtil 1886 et Nationalterritorium af de forenede Stater i Columbia. En af de talrige Floder er C., der udspringer paa den østlige Skrænt af Østcordillerne og, i sine Enkeltheder endnu uudforsket, udmunder i Rio Meta. *S. B. T.*

Casanova, Francesco Giuseppe, berømt Bataillemaler, Søn af Aktøren Gaetano C. fra Parma, blev døbt i London 1. Juni 1727, døde i Briihl ved Wien 8. Juli 1802 (ikke 1805). I en ung

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Alder kom han til Venezia, hvor han arbejdede hos Francesco Guardi, 1743 hos Dekorationsmaleren Joli og senere (1750) hos Simonetti (il Parmesano), hvis Bataillemalerier han flittig kopierede. 1751—52 var han i Paris, hvor han i nogen Tid studerede le Bourguignon og udstillede et Billede, der ikke vandt Bifald. Han gik nu til Dresden (1752 — 56), hvor han studerede ivrig efter Wouverraan, og derpaa tilbage til Paris (1757), hvor han nu som moden Kunstner fandt stor Anerkendelse. 1763 blev han Medlem af Akademiet i Paris og bosatte sig 1783 i Wien. For Katarina II malede han Stormen paa Oczakov og andre Billeder fra hendes Krige; nogle Arbejder af ham findes i Wien, Louvresamlingen har to store Bataillestykker. Han var en god Kolorist, og hans Arbejder vidne om grundige Studier, men lide af Uro og Splittelse i Kompositionen. Han var ogsaa en ypperlig Tegner, og Blade af ham ere ikke sjældne. C. var en Mand af Vid og Aand og berømt for sine træffende og mange Gange meget bidende Svar. Skønt han var lidet frugtbar, indbragte dog hans Arbejder ham store Summer, som han satte over Styr ved slet Husholdning og stor Luksus. En af hans Sønner blev Maler, men præsterede kun middelmaadige Ting: indiske Landskaber, Portræt af Marskal Macdonald (købt af Napoleon I), og døde nogle Aar før 1867. *F. J. M.*

Casanova, Gian Giacomo Geronimo, kaldet Chevalier de Seingalt, berømt Eventyrer og Memoireforfatter, Broder til ovenn., født i Venezia 2. Apr. 1725, død 4. Juni 1798. Han gjorde gode Studier i Padova og blev 16 Aar gl. Dr. utr. jur. Efter et mislykket Forsøg paa gejstlig Virksomhed blev han Fændrik i den venetianske Hærstyrke paa Corfu, deserterede, slap fri for Straf, vendte tilbage til Venezia, solgte sit Fændrikspatent, blev Violinspiller i Teatret S. Samuelc og kort efter, da han ved et lykkeligt Tilfælde havde frelst Senatoren Zuan Bragadino's Liv, optagen som Søn i dennes Palads, hvor han blev holdt for en stor Adept, Kabbalist og Sandsiger. Hans udsvævende Levemaade, hans Omgang med Frankrigs Gesandt Bernis og hans formastelige Spot over Religionen bragte ham i Blykamrene (se Piombi) 26. Juli 1755. Det var Statsinkvisitorernes Agt at holde ham her i fem Aar; men C., som troede sig begravet for evig i disse skrækkelige Fangehuller, besluttede at undvige, hvad det end skulde koste. Natten til 1. Novbr. 1756 iværksatte han da ogsaa sin navnkundige Flugt fra Blykamrene og naaede under tusinde Farer ud over Republikkens Grænser. Han gik til Paris, hvor han snart ved sit skønne og imponerende Ydre, sin vittige og aandrige Tale, sin betydelige Kundskabsfylde og først og fremmest ved sin Kabbala fik Adgang til højtstaaende Kredse; endog. Hertuginden af Chartres, Philippe Egalité's Moder, lod sig besnære af hans kabbalistiske Kunster. Efter hans Plan blev der i Paris etableret et Lotteri, af hvilket han selv var en af Lederne, og ved hvilket han tjente uhyre Summer, som han straks satte over Styr paa Kvinder, ved Spil og umaadelig Luksus. Da hans Rolle i Paris var udspillet, drog han ud i den vide Verden; efterhaanden besøgte han alle Europas Lande med Undtagelse af Portugal og de tre nordiske Riger, optraadte snart som Spiller — dog aldrig som »Græker« o: Falskspiller —, snart som Kabbalist, som Guldmager, Skribent, diplomatisk Agent o. s. v., men altid som *grand seigneur,* velset overalt, selv i de højeste Kredse; han traadte i personligt Bekendtskab til mangfoldige af den Tids berømte Personligheder: Crébillon, Fontenelle, Voltaire, Rousseau, Haller, Rafael Mengs, Winckelmann, Bernis, Farinelli o.m.a.; alle Hoffer vidste han at skafte sig Adgang til: Mme. Pompadour viste ham sin Bevaagenhed, i Potsdam blev han modtagen i Audiens af Frederik den Store, som tilbød den navnkundige Eventyrer, der havde bortødslet en Million, Plads som Lærer ved den nys oprettede Kadetskole, en Naade, som C. betakkede sig for; i St. Petersborg viste Katarina ham Gunst og Velvilje, i Varszava blev han modtagen af Kong Poniatovsky med aabne Arme og al kongelig Naade, i Rom gjorde Clemens XIII ham til apostolisk Protonotar og Ridder af den gyldne Spore (1760), o. s. v. Men alt som C blev ældre, svækkedes hans hidtil uimodstaaelige Tiltrækningskraft; skønt han selv blev alvorlig saaret ved sin berømte Duel i Polen med Kronstorfeltherren Branicki, betegner dog denne Tvekamp Toppunktet for hans Lykke; fra den Tid gik det ned ad Bakke med den store Eventyrer. Fra Wien, hvor den for Sædernes Renhed stærkt ivrende Maria Theresia herskede, blev han udvist, fra Paris, hvor han i flere Aar ved alkemistiske og kabbalistiske Kunster havde gjort den gamle halvforrykte Markise d'Urfé helforrykt, ligesaa (1767); i London førte hans Vej ham tæt forbi Galgen og i Spanien tæt forbi Baalplads og Rettersted. Fra *grand seigneur* gled han efterhaanden ned til at blive *chevalier fiédestre.* Endelig efter mange Aars rastløs Omflakken i alle Europas Lande slog han sig Decbr. 1772 ned i Triest, faa Km. fra Venezia, og arbejdede nu paa at genvinde Statsinkvisitorernes Naade og opnaa Tilladelse til at vende tilbage til Fædrelandet. Denne Tilladelse fik han endelig Septbr. 1774, men kun paa den Betingelse, at han modtog en Plads som Inkvisitorernes hemmelige Agent i Venezia og Omegn. Med denne for enhver og navnlig for en Mand. der havde spillet en Rolle i Verden som C, saa ydmygende Stilling maatte han lade sig nøje. Ikke des mindre færdedes han endnu i det gode Selskab. Men hans trange Kaar og tvetydige Situation i Sammenligning med hans fordums Glans og Herlighed havde gjort ham bitter og pirrelig i høj Grad; af en ubetydelig Grund mente han sig fornærmet af en af sine Velyndere, Patricieren Gian Carlo Grimani, og offentliggjorde en voldsom Diatribe mod denne. Følgen heraf var, at hele den venetianske Adel som een Mand rejste sig mod C, og han maatte paa ny (Septbr. 1782) forlade sin Fødeby, denne Gang for stedse. Efter lang Omflakken — Triest, Insbruck, Mainz, Köln, Amsterdam — kom han til Paris, hvor han i Foraaret 1784 i den venetianske Gesandts Hus blev forestillet for Rigsgreve Josef af Waldstein. Denne vilde berede den navnkundige Eventyrer et sikkert Alderdomsly for Livets Storme og tog ham med sig til sit Slot Dux i Böhmen i Egenskab af Bibliotekar. Paa Slottet i Dux tilbragte C. sine sidste Leveaar, glædelige, naar Waldstein eller dennes Onkel, Prinsen af Ligne, residerede der, kummerlige, naar han, Kongers og Fyrsters og Hertugers og Kardinalers fordums Omgangsven, var alene der mellem et raat og spottelystent Tjenerskab. Han ligger begraven paa Kirkegaarden Sta.

, Artikler, der savnes under C, maa søges under ***K.***

Barbara i Dux. — Hans berømte Memoirer ere skrevne paa Fransk; Manuskriptet ejes af Brockhaus i Leipzig. De ere udgivne mange Gange og oversatte paa flere Sprog. Deres Paalidelighed er ofte omtvistet, men maa nu anses for hævet over enhver Tvivl. Stilen er bizar, undertiden noget kynisk, men Fremstillingen overordentlig livfuld, Skildringerne ere rige paa dramatisk Interesse og yde værdifulde historiske og personalhistoriske Oplysninger, og som Helhed maa det vidtløftige Arbejde — om det end skæmmes af talløse alt for detailleret udmalede Elskovshistorier — betragtes som et yderst værdifuldt Bidrag til den hendøende Rokokotids Karakteristik. Memoirerne udkom under Titel »Mémoires écrits par (C.) lui-même etc.« [12 Bd., Leipzig, Paris, Bruxelles 1826—38], nyeste Udg. Paris 1880, i tysk Bearbejdelse af W. Schiitz allerede tidligere under Titel: »Aus den Mem. d. Venet. J. C. de Seingalt, o. s. v.« [12 Bd., Leipzig 1822—28, fuldstændig Udgave af Buhl i 18 Bd. Berlin 1850 ff.]. De gaa kun til Aaret 1773 og vakte ved deres Fremkomst uhyre Opsigt. — C.'s øvrige Skrifter ere sjældne og træffes ikke ofte N. f. Alperne: 1769 udgav han i Amsterdam sin »Confutazione della storia del governo veneto di Amelot de la Houssaye« [3 Bd.], 1774 i Graz sin »Istoria delle turbulenze della Polonia etc«, 1778 i Venezia sin »Iliade di Omero trad. in ottava rime« [4 Bd.], 1788 i Prag »Histoire de ma fuite des prisons de la Rép. de Venise etc«, 1788—90 ligeledes i Prag »Icosaméron ou histoire d'Edouard et d'Elisabeth etc.« [5 Bd.], o. s. v. — C.'s Portræt (som Olding) er stukket af Berka i Prag omtr. 1788, et Afsnit i af hans Liv er behandlet som Roman af Lucien Herbert (ɔ: Jul. Gundling), Lortzing bragte ham i paa Scenen 1842 i Operaen »Casanova« (med Tekst af Lortzing selv). (Litt.: Barthold, »Geschichtl. Personlichkeiten in C.'s Mem.« [Berlin 1846]; Arm. Baschet i *Le livre* [1881]; d'Ancona, *Un avventuriere del s ecolo XVIII*, i »NuovaAntologia« 1882 Febr. og Aug.). *F f. M.*

Casanova, Giovanni Battista, Broder til ovenn., Historiemaler, født i Venezia 1730, død 10. Decbr. 1795. 1738 kom han med sin Moder til Dresden og lærte hos Sylvestre og Dietrich; senere vendte han tilbage til Venezia, arbejdede hos Piazctta og foretog sammen med Guariente en Studierejse gennem Italien. 1750 var han igen i Venezia og gik derfra til Rom, hvor han i fjorten Aar stod i Lære hos Rafael Mengs. I Rom traadte han i nær Forbindelse med Winckelmann, til hvis Værk, *Monumentainedita*, han tegnede; men Venskabet blev snart til Fjendskab, da C. fik den store Oldgransker indbildt, at noget af ham, C-, forfærdiget Arbejde var antikt, og Winckelmann endog offentliggjorde det som saadant. 1764 kom C. til Dresden, hvor han snart efter blev Akademiets Direktør. Han var en habil Mester, men lidet frugtbar; han nød et stort Ry i Tyskland, om det end navnlig var som akademisk Lærer, han gjorde sig fortjent. Af hans mange Elever maa særlig nævnes Angelika Kaufmann. C. døde i Dresden og ligger begraven paa de Katolskes Kirkegaard der. *F. Y. M.*

Casaque [kaza'k] (fr.), kort Rejsekappe med vide Ærmer; *casaquin* [kazakæ'] se Kaseking.

Casarca (Rustand) se Ænder.

Cásares, By i det sydlige Spanien, Provins Malaga, beliggende 1,450 M. o. H. paa en stejl Klippe, ca. 7 Km. fra Kysten i Genals Floddal, har (1887) 5,500 Indb. I Nærheden findes flere Svovlkilder.

Cåsas grandes (de store Huse), Ruinerne af en aztekisk eller toJkekisk By i den mejikanske Stat Chihuahua, 200 Km. S. f. El Paso. Ifølge et indiansk Sagn skal Byen være anlagt af Aztekerne under deres Tog til Anahuac. Se Amerikanske Oldsager. *V. B—e.*

Casāti, Gabrio, Greve, italiensk Statsmand (1798—1873), blev 1837 Podesta (ɔ: Borgemester) i Milano og var stedse ivrig for at fremme administrative Reformer og aflokke Regeringen nationale Indrømmelser. Fra Begyndelsen af 1848 stræbte han at hindre Udbruddet af en Kamp mellem Indbyggerne og de østerrigske Tropper og søgte særlig 18. Marts at formaa den midlertidige Vicekonge, Grev O'Donnell, til Eftergivenhed imod Folkets Ønsker. Da Opstanden faa Dage efter havde sejret, blev C. Formand for den foreløbige Regering, modsatte sig straks de republikanske Lyster og støttede Planen om Lombardiets Tilslutning til Sardinien. Han blev 27. Juli—15. Aug. sardinsk Førsteminister, var derefter Formand for den lombardske Consulta i Torino og blev 1853 Senator. Som Undervisningsminister i sidste Halvdel af 1859 udstedte han en ny Skolelov, som endnu i det væsentlige gælder for Italien. Novbr. 1865—Novbr. 1870 var han Senatets Formand. *E. E.*

Casāti, Gaetano, italiensk afrikarejsende, er født 1838 i Lesmo i Øvreitalien. C. deltog som Officer i Felttoget 1866 og avancerede til Kaptajn, men traadte 1872 ud af Hæren og modtog af det handelsgeografiske Selskab i Milano 1879 det Hvervat rejse til Sudan. Han begav sig til Khartum, naaede Juli 1880 Meschra-er-Rek S. f. Bahr-el-Ghasal og traf 1881 Junker ved den øvre Uelle og foretog her omfattende Rejser. 1883 kom C. til Stationen Lado ved Nilen og traf her sammen med Emin; han drog atter paa Rejser i de øvre Nilegne, men vendte paa Grund af Mahdistopstanden tilbage til Emin i Lado, hvortil han ankom i Jan. 1885 faa Dage førend Junker's Afrejse til Østkysten. Fra Wadelai sendte Emin i Maj 1886 C, der havde stillet sig til hans Raadighed i de bevægede Tider, til Kong Kabrega af Unjoro for at aabne en Forbindelse mellem Ækvatorialprovinsen og Sansibarkysten via Uganda, med hvilket Land Kabrega var i Krig. I Begyndelsen af 1888 blev C. tagen til Fange af Kabrega og dømt til Døden, da den mistroiske Konge modtog Efterretning om, at Stanley's Ekspedition nærmede sig. Efter at have været Genstand for den grusomste Behandling lykkedes det C. med Tabet af næsten alle sine i Aarenes Løb møjsommelig samlede Rejseoptegnelser at undfly til Wadelai, hvor han blev hos Emin for sammen med ham det følgende Aar under Stanley's Eskorte at rejse til Østkysten, hvorfra han begav sig til Italien. C. er Forfatter af: »Diesi anni in Equatoria e ritorno con Emin Pascha« [Milano 1891, 2 Bd.]; udkom paa Tysk: »Zehn Jahre in Æquatoria und die Ruckkehr mit Emin Pascha« [Bamberg 1891, 2 Bd.]. C. er tillige Forfatter af en Række Artikler i »Bolletino della Società d'Explorazione«. *O. I.*

Casaubon [kazåbō'], Isaak de, latiniseret *Casaubonus*, fremragende klassisk Filolog, født 1559

i Geneve, død 1614, fra 1598 Professor i Paris, efter Henrik IV's Død indkaldt af Jakob I til England, hvor han døde. Foruden Skrifterne *De satirica Graecorum poesi et Romanorum satira* [Paris 1605; udg. ved Rambach, Halle 1774], *De libertate ecclesiastica* [Geneve 1607] og *De rebus sacris et ecclesiasticis. Exercitationes ad Baronii prolegomena in annales* [Lond. 1614] har C. leveret udmærkede kritiske Udgaver af Diogenes, Laerdos, Aristoteles, Theofrast, Svetonius, Persius, Polybios, Theokrit, Strabon, Dionysios fra Halikarnass og Athenaios; hans Breve ere udgivne af Almeloveen [Rotterdam 1709]. (Litt.: Wolf, *Casauboniana* [Hamburg 1710]; Russel, *Ephemerides Is. Casauboni* [I—II, Oxford 1850]; Jacobi, »Aus dem Leben des I. C.« [Berlin 1854]; Vial, »I. C.« [Hersf. 1866]; Pattison, *Casaubon* [2. Udg., Oxford 1892]). *K. H.*

Cascade Range [käske!idre.indż] se Kaskadebjærgene.

Cascalho [-ju] er i Brasilien Betegnelse for visse, af Floder aflejrede Lag, som væsentlig bestaa af rullede Smaasten af Kvarts, sammenkittede af noget jærnholdigt Ler, og hvori der forekommer Diamanter. Hovedforekomsten er langs Floden Jequitinhonha, noget over 500 Km. N. f. Rio Janeiro. *N. V. U.*

Cascavélla se Hugorme.

Cascina [kaši!na], By i Mellemitalien, Provins Pisa, ved Arno, med Mure og Taarne og (1881) 3,022 Indb. C er mærkelig ved det Nederlag, som Florentinerne under Galeotto Malatesta 29. Juli 1364 her tilføjede Pisa's Lejetropper.

CaSCine [kaši!ne], »Mejeri«, Navnet paa den offentlige Park i Firenze (s. d.).

Cásco (ital., sp., egl.: »Hjælm, Stormhue«), Skibsskrog. — I Forsikrings væsenet se Cascoforsikring. — Endvidere Spil i L'hombre (s. d.).

Cascoforsikring er Forsikring af selve Skibet og dettes naturlige Tilbehør, nemlig alle saadanne Genstande, som ere bestemte til Skibets blivende Brug ved Søfarten, saasom Seil, Ankere, Tovværk o. s. v. Forsikringen behøver dog ikke at omfatte hele Skibet, men kan være indskrænket til enkelte til Skibet hørende Genstande, som f: Eks. Takkelage, Skibsredskaber o. I. Se i øvrigt Søforsikring. *F. M. B.*

Caselle Torinese, By i Norditalien, Provins Torino, ved Stura's venstre Bred. (1881) 5,300 Indb. Silke- og Bomuldsvæverier, Papirfabrikker, Garverier.

Caselli, Giovanni, Abbate, Fysiker, født 25. Maj 1815 i Siena, har især studeret Elektricitet og Magnetisme. C. er bleven bekendt for sin Pantelegraf, der gør det muligt ad telegrafisk Vej al levere Tegninger, f. Eks. Kopier af Haandskrifter. Han begyndte allerede 1856 at arbejde herpaa, og 1865 blev Apparatet indført i Praksis. Nogen almindelig Anvendelse har det ikke faaet. *K. S. K.*

Casentino, Navnet paa den øvre Arnodal i Italien, der strækker sig 36 Km. mod Sydøst mellem de toskanske Apenniner og Pratomagno. C. er med sine prægtige Skove, sin Rigdom paa Vand og de maleriske gamle Byer, der krone Højderne, et henrivende, allerede af Dante prist Landskab.

Caséogomme se Kasein.

Casèrio, Giovanni Santo, italiensk Anarkist, født 1872 i Lombardiet, død 1894, Søn af en Bager, lærte samme Næringsvej, sluttede sig 1891 til Anarkisterne under Paavirkning af en Advokat Gori og maatte som ivrig Agitator udstaa flere Fængselsstraffe. Han drog 1893 til Frankrig, og 24. Juni 1894 myrdede han i Lyon Præsident S. Carnot ved et Knivstik for at hævne de tidligere henrettede franske Anarkister. Han blev dødsdømt 3. Aug. og guillotineret 16. Aug. *E. E.*

Casérta, Provins i Syditalien, Landskabet Kampanien, tidligere kaldet Terra di Lavoro, begrænset af det toskanske Hav samt Provinserne Roma, Aquila, Campobasso, Benevento, Avellino og Napoli, 5,992 □ Km. med (1881) 714,000 Indb. Mod Øst er Provinsen opfyldt af Apenninernes Udløbere, saaledes Monte Meta (2,240 M.) og Matesekæden (2,050 M.); den vestlige Del er lavere og vandes af Floderne Garigliano og Volturno. C. er overordentlig frugtbar og veldyrket; sammen med Provinsen Napoli kaldes den hyppig »det lykkelige Kampanien«. Agerbruget sysselsætter den største Del af Befolkningen; der avles fortrinligt Korn, Foderurter og Bælgfrugter, Bomuld, Batater, Morbær, Vin, Oliven og andre Sydfrugter. Ogsaa Fiskeriet saavel som Industrien er betydelig, og Skovene levere fortrinligt Bygnings- og Skibstømmer, Bjærgene Marmor (ved Mondragona og Petrarora) og Travertin. Provinsen deles i 5 Kredse: Caserta, Gaëta, Nola, Piedimonte d'Alife og Sora. Hovedstaden C. (Caserto Nuovo) ligger 24 Km. N. N. 0. f. Napoli. (1881) 17,350 Indb. Kgl. Slot, et af de prægtigste og største i hele Europa, opført midt i 18. Aarh. af Karl III, med herlige Haveanlæg, Springvand og en mægtig Akvædukt, Ponte della Valle. Sædet for en Biskop, Præfekten og en Handelsdomstol. Gymnasium, en teknisk og en Agerbrugsskole, Silkespinderier og Væverier. *C. A.*

Cash [kä'šl, 1) Vægt i Kina = Li. Som Handelsvægt varierer den fra 0,028 til 0,038 Gr. Som Guld-, Sølv- og Møntvægt er den 0,037573 Gr.

2) Engelsk Navn for den kinesiske Mønt Li (s. d.).

3) Regningsmønt i Kalkutta, 1/20 Pie eller 0,04 Ør.

4) Kobbermønt i Pondicheri, 1/144 Rupie. Nuværende Værdi omtrent 1/2 Ør. *E. M.*

Cashel [ka'šl], By i Irland, Grevskab Tipperary, er beliggende rundt om Skraaningerne af den isolerede Rock of C., som hæver sig enlig og brat op af den vide Slette, hvis Top krones af de maleriske Ruiner af den gamle St. Patrick-Domkirke, et rundt Taarn og Kongerne af Munsters Palads. C. har (1891) 4,564 Indb.

Casilīnum, i Oldtiden en By i Kampanien ved Volturnus tæt ved Capua. Byen havde militær Betydning, da det var ved den, at Via Appia førte over Floden; i Nærheden deraf var det, at Hannibal 217 f. Chr. narrede Fabius ved den bekendte List med Okserne; Aaret efter blev selve C. navnkundig ved den haardnakkede Modstand, som kun lidt over 1,000 Prænestiner og Etrusker gjorde Hannibal, der vilde rykke frem imod Rom. Byen var senere ganske ubetydelig; paa dens Sted grundlagdes 856 e. Chr. det nuværende Capua. *Kr. E.*

Casimir-Périer [kazimirperje'J, Auguste, fransk Statsmand, født 20. Aug. 1811, død 6. Juni

1876, Søn af Julikongedømmets navnkundige Minister C. P. (se Périer), blev 1831 Legationssekretær i London under Talleyrand og forblev i den diplomatiske Tjeneste (siden 1843 Afsending i Hannover), indtil han 1846 valgtes til Deputeretkamret, hvor han støttede Guizot. 1849—51 var han Medlem af Nationalforsamlingen, protesterede i Decbr. 1851 mod Statskuppet og blev en kort Tid holdt fængslet. Under Kejserdømmet levede han paa sine Godser, men skrev flere Flyveskrifter mod dets Finansstyrelse og søgte 1869 forgæves Valg til den lovgivende Forsamling som Oppositionsmand. 1871 blev han valgt til Nationalforsamlingen og tog ivrig Del i Drøftelsen af de finansielle Spørgsmaal, idet han bekæmpede Beskyttelsessystemet og tilraadede en Indkomstskat. I Oktbr. s. A. blev han Indenrigsminister, men trak sig tilbage i Febr. 1872, fordi Nationalforsamlingen ikke vilde flytte til Paris. Medens han hidtil havde hørt til Orleanisterne, sluttede han sig nu til venstre Centrum og blev »Fornuftrepublikaner«, o: han antog ligesom Thiers Republikken ikke som en Hjertesag, men som en Fornuftsag, fordi et Kongedømme ikke kunde oprettes uden en Revolution. C. var paa ny Indenrigsminister 18. — 24. Maj 1873, da Thiers blev fortrængt fra Magten; bekæmpede Broglie's Planer om Kongedømmets Genoprettelse og tog væsentlig Del i Forhandlingerne om en ny Forfatning. I Juli 1874 fremsatte han Forslag om at kundgøre Republikken med en Præsident og to Kamre. Da Forfatningslovene i Febr. 1875 vare vedtagne, fik han Tilbud af Mac Mahon om at danne et nyt Ministerium, men afslog det, da Præsidenten ikke vilde give ham fri Hænder med Hensyn til dets Sammensætning. I Decbr. s. A. blev hans livsvarig Senator. *E. E.*

Casimir-Périer [kazimirperje'], Aug. Jean, Præsident for den franske Republik (1894), er født 8. Novbr. 1847, Søn af ovenn. A. C., gjorde 1870 frivillig Tjeneste i Mobilgarden under Paris's Forsvar og vandt Æreslegionens Kors (bar 13. Oktbr. sin saarede Chef bort fra Valpladsen) og var 1871—72 Sekretær for sin Fader, medens han var Minister. Han valgtes 1874 til Departementsraadet for Aube og 1876 til Deputeretkamret, hvor han havde Sæde indtil 1894. Han sluttede sig straks til Republikanerne, dog til deres mest maadeholdne Gruppe, venstre Centrum. I Vinteren 1877—78 var han Understatssekretær i Undervisningsministeriet under Bardoux. I Febr. 1883 nedlagde han sit Valgbrev af Misnøje med Forslaget om Prinsernes Udvisning, men blev straks efter genvalgt og blev i Oktbr. s. A. Understatssekretær i Krigsministeriet indtil Jan. 1885. Han var 1890—92 en af Kamrets Viceformænd samt Formand for Finansudvalget og blev 11. Jan. 1893 valgt til Kamrets Formand. Han røgtede dette Hverv med stor Takt og Dygtighed, og kun ugerne opgav han det for at overtage Første- og Udenrigsministeriet 3. Decbr. Da han 22. Maj 1894 afgik som Minister, blev han paa ny valgt til Formand, men allerede en Maaned efter (27. Juni) ved Nationalforsamlingens Valg (med 451 St. af 851) ophøjet til Republikkens Præsident. Der sagdes, at Carnot selv havde udset ham til at være sin Eftermand. Allerede som Minister udtalte han den Tanke, at man skulde give Monarkisterne som en Slags Efternølere Tid til at naa den fremadskridende republikanske Hær, og han søgte at vinde dem ved at opgive den tidligere Holdning imod den katolske Kirke og vise fuld Fordragelighed. Man venter, at han som Præsident vil gaa videre i denne Retning, og de radikale Grupper se derfor hen til ham med Mistro og Uvilje. Medens han er villig til at fremme sociale Reformer til Bedste for Arbejderne, er han en afgjort Modstander af Socialismen og vil vistnok af yderste Evne stræbe at kue Anarkisterne. Den konservative Republik er utvivlsomt hans Maal. *E. E.*

Casini, Giovanni Maria, italiensk Kirkekomponist, født ca. 1675, fik sin Uddannelse i Rom og slutter sig i sine Motetter [udk. Rom 1706] nærmest til Palestrina-Stilen som en af dennes sidste Tilhængere. Han var ansat som Organist i Firenze, hvor han 1714 udgav en Række Orgelkompositioner, der have historisk Betydning. *A. H.*

Casinum, i Oldtiden volskisk Stad i Latium i Italien, tæt ved venstre Bred af Liris, ved Foden af Bjærget Casinus (Montecasino). C, der var Volskernes største Stad, blev 312 f. Chr. romersk Koloni. *K. K.*

Casius eller rettere Kasion, 1) isoleret Bjærg paa Kysten af Syrien, kort S. f. Antiocheia, 1,770 M. højt, nu Djebel Akra. 2) Bjærg paa Grænsen mellem Palæstina og Ægypten, en høj Sandklitte, nu El Kas. Fønikerne havde her en befæstet Position; senere laa der et Tempel for Zeus (Z. Kasios). I Slaget ved C. overvandt Antiochos IV Epifanes Ægypterne. *K. K.*

Caslon [kä'slən], William, engelsk Stempelskærer og Skriftstøber, født 1692 i Cradley i Worcestershire, død 1766 paa sit Landsted i Bethnal Green. Han begyndte som Gravør og var etableret som saadan i London fra 1716; da begyndte Bogtrykkeren John Watts at anvende ham som Skriftstøber, og i den Egenskab kom C. snart til at arbejde for flere Trykkere. Han skar de arabiske Typer til det ny Test. og Salmerne for Society of the Promotion of Christian Knowledge; ogsaa for Bogtrykkerne Palmer arbejdede han, men især for den ansete Bowyer: han udførte den smukke Skrift til Seldens Værker (hos Bowyer 1722), det Koptiske til Wilkins Udgave af Mosebøgerne o. m. Man kaldte ham den engelske Elzevir. Fra 1742 havde han sin Søn til Kompagnon; denne (1720—1778), som ogsaa hed William, fortsatte Forretningen med Dygtighed. Den eksisterer endnu i London under Firma A. W. Caslon & Co.; men den sidste af Navnet døde 1874. *E. G.*

Casoria e **Arpino,** Kredsby i Syditalien, Provins Napoli, har flere Kirker, Vin-, Frugt- og Morbæravl og (1881) 7,966 Indb.

Casorti, Giuseppe, Mimiker og Pantomimeforfatter (1749—1826). C, der fødtes i en omrejsende Artistfamilie, virkede den sidste Snes Aar af sit Liv i Danmark, hvor han, paa det af ham uden for Kjøbtnhavn opførte Vesterbros Teater, dels som udmærket Fremstiller af Pjerrot, dels som habil Forfatter til mange Pantomimer, af hvilke flere (»Harlekin mekanisk Statue«, »Harlekin Skelet«) endnu opføres, ledede den danske Pantomimik nær hen til dens oprindelige italienske Forbillede. *A. A.*

Caspari, Carl Paul, lærd Teolog og Orientalist, berømt norsk Universitetslærer, født 8. Febr.

1814 i Dessau, af jødiske Forældre, død 11. April 1892 i Christiania. 6 Aar gammel blev han sat i sin Fødbeys jødiske Skole, hvor han gjorde saa gode Fremskridt i Hebraisk, at han, 8 Aar gammel, i Løbet af et Aar kunde gennemlæse de fem Mosebøger. Efter at have gennemgaaet Latinskolen i Dessau og studeret privat 1 Aar gik han 1834 til Universitetet i Leipzig, hvor han med Iver lagde sig efter Studiet af orientalske Sprog under Vejledning af Professor Fleischer, hvis Amanuensis han senere i to Aar var. Under Opholdet ved Leipzig Universitet lærte han, der fra sin tidligste Ungdom af havde næret den faste Beslutning at vie sit Liv til et Liv efter Loven, Kristendommen at kende; men han følte sig først frastødt af den, navnlig af dens Lære om Menneskets Fordærvelse. Under Paavirkning af den senere berømte Teolog, Franz Delitzsch, der snart blev hans fortrolige Ven, og den senere Forstander for Missionsskolen i Leipzig, Graul, stiftede han nøjere Bekendtskab med det ny Testamente. Frelserens Personlighed gjorde herunder et overvældende Indtryk paa ham, og i Pinsen 1838 modtog han i en Landsbykirke nær Leipzig den kristne Daab.

1845 fik C. Kaldelse fra Universitetet i Königsberg som ekstraordinær Professor i Teologi; men da Regeringen opstillede som Betingelse for hans Ansættelse, at han skulde slutte sig til den preussiskunerede Kirke, eller i alt Fald forpligte sig til ikke at optræde mod Unionen, afslog han Tilbudet. 1847 henledede den norske Videnskabsmand, senere Prof. theol. Gisle Johnson, der just befandt sig paa Rejse i Tyskland, hans Opmærksomhed paa det norske Universitet, hvor der just var en teologisk Lærerpost ledig. Efter Opfordring søgte han denne, og da hans Medansøger, den danske Teolog Ludvig N. Helveg, trak sig tilbage, blev han 11. Aug. 1847 foreløbig konstitueret som Lektor i Teologien, en Stilling, som han overtog i Oktober Maaned s. A. Fra nu af og indtil sin Død var han knyttet til det norske Universitet, først som Lektor, senere som Professor. Alle de hædrende Kaldelser, som i Aarenes Løb udgik til ham om Overtagelse af Lærestole ved Universiteterne i Rostock, Dorpat og Erlangen, afslog han, idet han meget hurtig indlevede sig i de norske Forhold. C, der 1842 havde taget Doktorgraden i Filosofi, blev 1844 ved Königsbergs Universitets Trehundredaarsjubilæum *honoris causa Licentiat* i Teologien, s. A. optagen som Medlem af Société asiatique i Paris, 1846 Medlem af Die deutsche morgenländische Gesellschaft, 1849 af Videnskabernes Selskab i Trondhjem, 1857 af Videnskabsselskabet i Christiania, hvis Præses han 1873 var, og 1860 kreeredes han *honoris causa* til *doctor theologiae* fra Erlangen's Universitet.

Som Universitetslærer øvede C. en overordentlig vidtrækkende Indflydelse. I de 44 Aar, han virkede ved det norske Universitet (fra Begyndelsen af 1848 til Udgangen af 1891), fortolkede han for de teologiske studerende forskellige gammeltestamentlige Skrifter, især 1. Mosebog, Salmerne, Profeterne Jesaja, Micha, Jonas, Joel og Maleachi og foredrog Indledningsvidenskaben til det gamle Testamente; af det ny Testamente fortolkede han Matthæus-Evangeliet og Hebræerbrevet, hvorhos han gentagne Gange holdt Forelæsninger over de synoptiske Evangeliers Tankegang og Plan. Som gammeltestamentlig Ekseget tilhørte C. nærmest Hengstenbergs Skole. I nær Forbindelse med hans akademiske Lærervirksomhed stod hans videnskabelige Forfatterskab. C var begyndt som Orientalist. 1838 udgav han det arabiske Skrift »Borhan-eddini es Sernudji Enchiridion studiosi« med latinsk Oversættelse og Leksikon; 1844 1., 1848 2. Halvdel af sin *Grammatica Arabica*, der blev en almindelig benyttet akademisk Lærebog og udgaves paa Tysk i 4, paa Engelsk i 2 og paa Fransk i 1 Udgave. Før sin Ansættelse i Norge havde han 1842 udgivet en Kommentar over Profeten Obadja; til den senere Tid høre »Beiträge zur Einleitung in das Buch Jesaja« [1848]; »Ueber den syrisch-ephraimitischen Krieg unter Jotham und Ahas« [1849]; »Ueber Micha den Morasthiten« [1852]; »Kommentar til de tolv første Kapitler af Profeten Jesaia« [1. Halvdel 1867; 2. Halvdel udkom aldrig]; »Zur Einfuhrung in das Buch Daniel« [1869]. Hertil kunne føjes hans Forelæsninger over »Den gammeltestamentlige Skrifts Historie«, der med Forfatterens Tilladelse, men uden hans Ansvar blev trykt som Manuskript. Til den samme Gruppe som disse strengt videnskabelige Arbejder høre følgende paa den store Almenhed beregnede Bøger »Abrahams Kaldelse og Abraham og Melchizedek«, »Abrahams Prøvelse og Jakobs Kamp med Gud«, »Populære Foredrag over Bogen Daniel«, udgivet af Pastor Storjohann, og »Bibelske Afhandlinger« [1884]. 1857 grundlagde han i Forening med Gisle Johnson og R. Tønder Nissen, »Teologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge«, der blev et Organ for hans overvættes righoldige Produktion. En større Del af de her optagne Afhandlinger, er Indlæg i den af Grundtvig vakte Bevægelse, idet de bestaa af historiske Undersøgelser over Daabssymbolet i Kirken. Frugten af disse hans Forskninger, som han i øvrigt fortsatte, efter at Kampen var stilnet af, vare »Ungedruckte, unbeachtete und wenig beachtete Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel« [I—III, 1866—75] og »Alte und neue Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel« [1879]. Til disse Skrifter slutte sig: »Nadverens Indstiftelsesords gudstjenstlige Historie fra 5. Aarh. af indtil vore Dage« [1868]; »Historiske Oplysninger om Trosspørgsmaalenes Ordlyd ved Daaben« [1879] og »Den augsburgske Konfessions og Luthers lille Katekismus's Stilling til den hellige Skrift. Et Bidrag til Besvarelsen af Spørgsmaalet om den sande Lutherdom« [1872]. Striden om den sande Lutherdom bevægede ham ogsaa til i Forening med Professor Gisle Johnson at udgive i norsk Oversættelse »Konkordiebogen eller den evangelisk-lutherske Kirkes Bekendelsesskrifter« [1861—66] og »Den norsk-lutherske Kirkes Bekendelsesskrifter «.

C.'s Symbolstudier førte ham paa Rejser til Tyskland, Schweiz, Østerrig, Holland, Frankrig, Italien, Spanien og Rusland, til hvis Haandskriftskatte i Alm. han erhvervede et fortrinligt Kendskab. De Fund, han her gjorde, bragte ham i de senere Aar af hans Liv til at beskæftige sig med den kirkelig-latinske Litteratur i Overgangstiden mellem Kirkens Oldtid og Middelalder. Her-

Artikler, der savnes under **C**, *maa søges under* **K**.

under fremdrog han et Materiale, der har Interesse for Kulturhistorikerne og Sprogforskerne ikke mindre end for Kirkehistorikerne. Disse hans sidste Arbejder ere »Martin von Bracaras Schrift *de correctione rusticorum*« [1883], »Kirchenhistorische Anecdota I« [1883], *Homilia de sacrilegiis* [1886] og »Briefe, Abhandlungen und Predigten aus den zwei letzten Jahrhunderten des kirchlichen Alterthums und dem Anfang des Mittelalters« [1890]. Et meget betydningsfuldt Arbejde blev af C. nedlagt i den ny Bibeloversættelse, med hvilken han var sysselsat omtrent fra den Tid, han kom til Norge, og som i sin sidste Revison af det gamle Testamente forelaa færdig til det norske Bibelselskabs 75. Aarsfest 26. Maj 1891. (Litt.: J. B. Halvorsen's Forf. Leksikon og der citerede Kilder; »Det norske Bibelselskabs 76. Aarsberetning« [1892]). *O. A. O.*

Caspāri, Carl Theodor, ovenn. Professor C.'s Søn, norsk Digter, er født 13. Febr. 1853, debuterede 1880 med en Samling »Polemiske Sonetter«, der angreb den Retning, som Ibsens og Bjørnsons Digtning havde taget. Senere har han leveret en ny Samling polemiske Digte »Tidsbilleder«, og et Bind »Digte af Per Gynt« med mere. Hans Polemik er hvas, men ofte lidt knudret i formel Henseende, især i hans første Frembringelser; men mellem hans Digte forekommer der ogsaa adskillige Naturstemninger, der have Ynde og Velklang og stille ham paa en nævneværdig Plads blandt de yngre norske Lyrikere. *H. J.*

Cåspe, Distriktsby i det nordøstlige Spanien, Provins Zaragoza, ved Guadalope's venstre Bred og nær ved dens Udløb i Ebro, har et Slot og (1887) 8,400 Indb. der drive Vin- og Olieavl samt Fabrikation af Klæde, Hatte, Sæbe og Brændevin. Kong Alfons II af Aragonien erobrede 1168 C. fra Maurerne.

Casper, Johann Ludwig, tysk Læge (1796—1864). Efter at have studeret ved forskellige Universiteter blev han 1825 Prof. extraord. og Raad i det Brandenburgske Medicinal-Kollegium og 1839 Prof. ord. i Berlin. B. fik Betydning for Retsmedicinens Studium ved Universitetet, idet han var en meget dygtig Lærer, og idet han stadig ledede Undervisningen ud fra den Forudsætning, at Retsmedicinen ikke maatte skilles ud fra den øvrige videnskabelige Medicin. Desuden beskæftigede han sig med medicinsk Statistik og havde en stor Praksis. *G. N.*

Caspĭa porta se Kaspiske Port.

CaSS [kä's], Lewis, nordamerikansk Statsmand, født 9. Oktbr. 1782 i New Hampshire, død 17. Juni 1866, nedsatte sig 1802 som Advokat i Ohio, kæmpede 1812 som Oberst for et frivilligt Regiment i Canada, kom der i Fangenskab og blev efter at være udvekslet Brigadegeneral. 1814 blev han Guvernør i det daværende Territorium Michigan, 1831 blev han af Præsident Jackson udnævnt til Krigssekretær; 1836 gik han som Gesandt til Frankrig, og efter at han 1842 var vendt tilbage, blev han 1844 Unionssenator for Michigan, der i imidlertid var blevet Stat. 1848 var C. det demokratiske Partis Kandidat ved Præsidentvalgene, men bukkede under for Republikanernes Kandidat. 1857 udnævnte Præsident Buchanan ham til Statssekretær; men da han i Modsætning til Kabinettets øvrige Medlemmer var en afgjort Modstander af Sydstaternes Secession, nedlagde han i Decbr. 1860 sit Embede. Blandt hans Skrifter maa nævnes: »Inquiries respecting the history, traditions, languages etc. of the Indians Jiving within the United States« [Detroit 1823] og »Historical and scientific sketches of Michigan«; Biografi af Smith [New York 1856]. *S. B. T.*

Cåssa (ital.), Kasse, Pengekasse, Penge, bruges i Handelssproget og ved 'al Slags Regnskabsvæsen almindeligt som kort Betegnelse for kontante Penge og kontant Betaling. Betalingsvilkaaret *per cassa, per kontant* betinger i Varehandelen ikke absolut, at Betalingen skal erlægges samtidig med Varernes Modtagelse; ofte indrømmes sædvanemæssig en vis kortere Betalingsfrist: 8 Dage, 14 Dage, stundom endog 30 Dage. Det er ved Betaling *per cassa* heller ikke udelukket, at der ydes en Afkortning (Rabat, s. d.) som Godtgørelse for den kontante Betaling. Skal Prisen forstaas uden Rabat, bruges Udtrykket *netto cassa* eller *per netto cassa.* Ved Handelen med Børspapirer kaldes Forretninger *per cassa,* Cassaforretninger, saadanne, som afvikles straks imod kontant Betaling i Modsætning til saadanne, som afsluttes *per medio* eller *per ultimo,* d. v. s. som skulle afvikles ved Midten eller Slutningen af Maaneden. *C. V. S.*

Cassagnac [kasana'k], Bern. Adolphe Granier de, fransk Journalist og Politiker, født 11. Aug. 1806, død 31. Jan. 1880. Han skrev tidlig i nogle sydfranske Blade og kom 1832 til Paris, hvor han paa V. Hugo's Anbefaling blev Medarbejder af »Journal des Debats«. I Førstningen gav han sig mest af med litterære Spørgsmaal som ivrig Talsmand for Romantikken, idet han rev ned paa alle ældre eller nyere Forfattere for at hæve V. Hugo. Senere slog han sig paa Politik, forsvarede i E. Girardins »Presse« Ministeriet Molé og endelig som Redaktør af det ultrakonservative »Epoque« Guizot's Styrelse. Særlig gjorde han sig bemærket ved sit voldsomme Sprog og sine jævnlige Dueller. Skønt han haanlig havde omtalt Louis Napoleon's mislykkede Forsøg 1836 og 1840, sluttede han sig 1849 straks til den ny Præsident og var 1852—70 uafbrudt Medlem af den lovgivende Forsamling. Han hørte her til Kejserdømmets varmeste Tilhængere, stemte imod ethvert frisindet Fremskridt, bl. a. mod den ny Presselov 1868, og beskyldte ligefrem de republikanske Bladudgivere for at være bestukne af den preussiske Regering. 1870 var han en af Førerne for Oppositionen imod Ministeriet Ollivier. Siden 1866 var han Udgiver af Bladet »Pays«, der stadig ophidsede til Krig imod Preussen, og efter Kejserdømmets Fald 1870 drog han til Belgien og udgav herfra Bladet »Drapeau«, som gratis uddeltes blandt Krigsfangerne. 1876 valgtes han til Deputeretkamret, men traadte helt i Skygge for Sønnen. C. har ogsaa udgivet en Række Skrifter, omhandlende Frankrigs Historie siden Revolutionstiden, bl. a. »Napoleon III's Historie« [2 Bd., 1874—79], men de vidne hverken om Kundskab eller om Upartiskhed. *E. E.*

Cassagnac [kasaña'k], Paul Granier de, er født 2. Decbr. 1843, Søn af ovenn. Ad. G. de C, begyndte sin Løbebane 1866 som Medarbejder af »Pays« og overgik snart sin Fader i Voldsomhed over for politiske Modstandere og i Dueller, bl. a. med G. Flourens og H. Rochefort. Som ivrig

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Tilhænger af Kejserinde Eugenie's klerikale og krigslystne Politik blev han allerede 1868 Ridder af Æreslegionen og rettede 1869 de heftigste Angreb paa Prins Napoleon, samt 1870 paa E. Ollivier's Ministerium. C. deltog i Krigen 1870 som frivillig Zuav, men blev allerede Krigsfange ved Sedan. 1872 begyndte han igen at udgive »Pays«, kastede sig med al sin Voldsomhed imod Republikanerne og fik snart ny Dueller, bl. a. med A. Ranc (1873), medens han 1876 afslog Clémenceau's Udfordring (ligesom 1868 Lullier's). 1876 valgtes han til Deputeretkamret som udpræget Napoleonist og lagde aabenlyst an paa at forstyrre Forhandlingerne ved idelige Afbrydelser og personlige Udæskninger; han vakte derved gentagne Gange de mest stormende Optrin i Kamret, ligesom han ogsaa flere Gange straffedes med Udelukkelse fra Møderne for sin Ringeagt for alle parlamentariske Former. En to Maaneders Fængselsstraf for en Pressesag blev ham eftergivet i Foraaret 1877 af det reaktionære Ministerium Broglie, og som officiel Kandidat for Mac Mahons Regering udtalte han aabent sit dødelige Had til Republikken; i November s. A. opfordrede han ligefrem til Statskup og bebrejdede senere i selve Deputeretkamret Præsidenten, at han havde undladt dette. Hans Valg blev forkastet paa Grund af Valgtryk; men han blev genvalgt i Januar 1879 og ved de senere Valg lige indtil 1893. Nøje knyttet til Kejserprinsen, til hvem han satte de største Forhaabninger, greb C. efter hans Død Juli 1879 Lejligheden til paa ny at kaste sig over Prins Napoleon; han forlangte ham udelukket fra at gælde som Kejserdømmets Arving og opstillede i hans Sted Sønnen Prins Victor. Da Fader og Søn 1884 blev uenige, fremkaldte C. en Spaltning i Napoleonisternes Parti og hyldede Sønnen som deres Prætendent. S. A. blev »Pays« købt af en politisk Modstander, og C. oprettede derfor Bladet »Autorite«. For at komme Republikken til Livs understøttede han 1889 villig Boulanger's Agitation og stemte uden Betænkning sammen med de andre Monarkister. Ogsaa stemte han, skønt ivrig klerikal, 1891 sammen med de radikale Republikanere for Konkordatets Ophævelse, fordi han deraf ventede sig de bedste Frugter for Kirkens Sag. C.'s Nederlag ved Valgene 1893 var derfor et knusende Slag for Napoleonisterne. *E. E.*

Cassander, Georg, romersk-katolsk Fredsteolog (1513—66). C. var Lærer i Teologi og kanonisk Ret i Briigge og Gent, men trak sig tilbage til Koln for helt at vie sig til Studiet af Stridspunkterne mellem Romerkirken og Protestanterne for muligvis at finde en Udvej af dem. 1561 udgav han *De officio pii ac publicae tranquillitatis vere amantis viri in hoc religionis dissidio*, hvorpaa Svaret var et heftigt Angreb af Calvin og Beza. Paa Kejser Ferdinand I's Opfordring skrev han *Consultatio de articulis religionis inter catholicos et protestantes controversis* [1564], hvis Grundtanke er, at man for at opnaa Enhed maa vende tilbage til det apostolske Symbol og til Kirkefædrenes overensstemmende Lære, Troen maa være den samme, Meninger og Ritus kunne være forskellige, naar Kærligheden ikke lider derunder; Protestanterne indrømmes Ret til at nyde Nadveren under begge Skikkelser og til Præsteægteskab. C.'s Forslag fik naturligvis kun teoretisk Betydning. Protestanterne vilde ikke nøjes med hans Indrømmelser, og Romerkirken satte 1616 hans Skrifter paa Index og fortalte, at han selv havde forkastet dem paa sit Dødsleje. C.'s samlede Skrifter udkom i Paris 1616. (Litt.: Calkoen, *Cassandri vita* [Amsterdam 1859]; Bircк, »Cassander's Ideen über Wiedervereinigung« [Koln 1876]). *L. M.*

Cassandrino (ital.), en Art Maske- eller Marionetfigur, opfunden af Filippo Teoli og kun benyttet af ham; det er en skikkelig og godmodig Borgermand, som kommer til at opleve alle Haande underlige Hændelser. *E. G.*

Cassano All' **Jónio,** By i Syditalien, Provins Cosenza. (1881) 7,407 Indb. Bispesæde, Svovlbade. Betydelig Avl af Vin, Oliven og Morbær. Paa den Høj, ved hvis Fod C. er anlagt, ligger en gammel Borg, hvorfra der haves en herlig Udsigt. *C. A,*

Cassano d'Adda, Flække i Norditalien, Provins Milano, ved højre Bred af Adda, (1881) 3,600 Indb. Slag Aug. 1705, hvor Østerrigerne under Prins Eugen bleve overvundne af Franskmændene under Vendôme; Slag April 1799, hvor den franske General Moreau blev overvunden af Østerrigerne og Russerne under Suvarov. *C. A.*

Cassano delle **Murgie** [-mu'rdže], Flække i Syditalien, Provins Bari. (1881) 5,100 Indb.

Cassas [kasa'], Louis François, fransk rejsende, født i Azay-le-Ferron 3. April 1756, død i Versailles 2. Novbr. 1827. Han studerede Malerkunst og Arkitektur i Italien, ledsagede derpaa den franske Gesandt Choiseul-Gouffier til Konstantinopel og senere Lechevalier til Egnen om Troja, berejste siden Syrien, Palæstina og Ægypten, overalt tegnede han Mindesmærkerne og optog Planer af Ruiner o. desl., alt med største Omhyggelighed. Hjemkommen til Frankrig begyndte han fra 1799 at udgive sine Tegninger fra denne Rejse i et stort Billedværk: »Voyages pittoresques de la Syrie, de la Phonicie, de la Palestine et de la Basse Égypte«. Da 30 Hæfter vare udkomne, standsede Værket; Didot overtog senere Fortsættelsen, Kobberpladerne bleve stukne, men en Ildebrand ødelagde dem, og saaledes blev Værket ufuldendt. Derimod har Lavallée udgivet et andet Billedværk af C.: »Voyage pittoresque de l'Istrie et la Dalmatie« [14 Hæfter, Paris 1800]; og 1813 udkom »Grandes Vues des principaux monuments de la Grèce, de la Sicile, de Rome par C. et Banie« med Tekst af Landou. I Ecole des Beaux-Arts i Paris skabte C. et Galeri med Modeller af de vigtigste Bygningsruiner fra Oldtiden. *V. S.*

Cassazione [kassatšo'ne] (ital.), egl. Afsked, betegnede oprindelig et Musikstykke, hvormed man afsluttede en længere Opførelse af Instrumentalstykker og saaledes tog Afsked med Tilhørerne. Senere forstod man ved G, navnlig i Italien, et i Stil med Serenaderne formet Instrumentalstykke, bestemt til at udføres om Aftenen paa Gaden eller overhovedet i fri Luft — en Art »Ständchen«. Besætningen var meget forskellig, bestod ofte af fire, fem eller flere Soloinstrumenter. Ogsaa Antallet af de enkelte Satser var mere eller mindre vilkaarligt; man finder i saadanne C, der som en Art Symfoni anvendes til Koncertbrug, indtil otte saadanne. Otto Jahn mener, at C. en Tid lang har været anvendt som Betegnelse for Instrumental-

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

musik overhovedet, saavel Symfonier som Kvartetter. *S. L.*

Casse, Andreas Lorenz, dansk Politiker og Jurist, født i Kjøbenhavn 1. Apr. 1803, død 22. Novbr. 1886. C. blev 1824 juridisk Kandidat og betraadte derefter Embedsvejen. Efter nogen Tids Virksomhed i Kancelliet blev han 1838 Overretsassessor og gik derfra 1845 over i den nyoprettede Kriminal- og Politiret. 1852 blev han, der imidlertid havde taget den juridiske Licentiat- og Doktorgrad, og som havde Ry for at være en Mand med særlige Anlæg for videnskabelig Forskning, tillige Docent i Kirkeret ved Pastoralseminariet. C. havde før 1848 ikke taget nogen Del i det politiske Røre, ja ansaas endog for at være uvillig stemt mod dette; men fra Frihedstidens Begyndelse sluttede han sig til det nationalliberale Parti og blev, efter et tidligere forgæves Forsøg, som dets Kandidat valgt ind i Folketinget for Kbhvn.'s 7. Valgkreds. 1854 trak han sig, som flere andre Embedsmænd, tilbage fra den aktive Politik af Frygt for, at den skarpe Opposition mod Ministeriet Ørsted, som hans Parti paa Rigsdagen førte, skulde komme i Kollision med hans Embedsstilling. 1861 valgtes han dog paa ny i den samme Kreds og holdt den, indtil han 1881 trak sig tilbage. Imidlertid var han 1854 bleven Borgemester i Kbhvn., 1856 Justitiarius i Overretten og endelig 1860 Justitsminister i det efter Rotwitt's Død rekonstruerede Hall'ske Ministerium. Han var som Minister en dygtig og myndig Administrator og gennemførte flere vigtige Love, saaledes Stempelloven og Lovene om Sø- og Handelsretten og om Omordningen af Kbhvn.'s Politi. I det Monrad'ske Ministerium bevarede han sin Portefeuille og aftraadte først Juli 1864 sammen med Ministeriets Chef. I alle sine offentlige Stillinger udmærkede C. sig ved Skarpsindighed, Kundskabsrigdom og streng Hæderlighed. Som Parlamentariker kom især hans ypperlige Hukommelse ham til Nytte. Heller ikke savnede han Evne til klart og logisk at udtrykke sine Tanker, men nogen ledende Stilling naaede han aldrig i Rigsdagen. *N.N.*

Cassegrain's Reflektor se Kikkert.

Cassel [kasæ'lj, By i det nordlige Frankrig, Dep. Nord, Arrond. Hazebrouck, 45 Km. N. V. f. Lille, beliggende paa et 157 M. højt, isoleret Bjærg, Montcassel, hvorfra der er en overordentlig vid Udsigt, har fire Kirker, et gammelt Slot, el smukt Raadhus, Hôtel de la noble cour de C. (i sin Tid Sæde for Flanderns Stænder), et Collège, arkæologisk Museum, Fabrikation af Sæbe, Lys, Olie, 01 og Kniplinger, Kvæghandel og (1891) 2,600 Indb. I Omegnen af C, det gamle *Castellum Morinorum*, er der udkæmpet flere Slag, saaledes 1071, da Filip I blev slaaet af Robert af Flandern, 1328, da Filip VI af Valois slog Flamlænderne, og 1677, da Franskmændene sejrede over Vilhelm af Oranien. I C. er Vandamme født. *H. W.*

Cassell & company limited [ka'slændka'mpänili'mited], et i London 1883 oprettet Aktieselskab, som driver Forlagshandel. John Cassell (død 1865) i Forening med Petter og Galpin grundlagde Forretningen (1848), som 1883 gik over til et Aktieselskab, hvis Kapital er 9 Mill. Kr. i Aktier paa 180 Kr. Selskabets Formaal er at udgive billige Bøger og at sprede god og opdragende Litteratur viden om. Berømte ere »Cassell's Popular Educator« [8 Bd., solgte i I Mill. Eks.], »Cassell's National Library« [1 — 214 Bd., solgte i 3 Mill. Eks.], »Illustrated History of England« [10 Bd., solgte i 750,000 Eks.J, »Cassell's Family Magazine« m. fl. Selskabet har Filialer i Paris, Melbourne og New York. *I. S.*

Casselmanns Grønt, en smuk grøn Farve, der fremstilles ved at fælde en kogende Opløsning af Kobbervitriol med eddikesurt Natron og tørre det dannede Bundfald, der bestaar af basiske Kobbersalte. Det er giftigt og benyttes især til Vandfarver. *K. M.*

Cassequēre, et af Serpa Pinto 1878 opdaget Folk i det indre af det vestlige Centralafrika, mellem Floderne Kubango og Kuango, skal udmærke sig ved en paafaldende lys Hudfarve, fremstaaende Kindben og skævtsiddende Øjne.

Casse tête [kastæ!t] se Auvernat.

Cassia L. (Kassie), Slægt af *Caesalpiniaceae*, Urter, Buske eller Træer med ligefinnede Blade og uregelmæssige, oftest gule, sjælden hvide eller røde, Blomster i aksel- eller endestillede Klaser; ogsaa 1—3 Blomster fra Bladhjørnerne. Støvdragerne ere 5 eller 10, hvoraf de tre bageste kunne være skældannede eller helt forsvundne; Traadene ere korte, og Knapperne aabne sig oftest med Porer i Spidsen. Bælgen er forskellig (se de enkelte Arters Omtale); Frøene ere oftest tværstillede og fladtrykte eller sammentrykte. Over 350 Arter, fordelte i tropiske og subtropiske Egne af Amerika (de fleste), Afrika, Asien og Australien. Foruden ved deres Betydning for Vegetationens Sammensætning spille mange Arter en Rolle ved Anvendelse til Lægemidler, i Teknikken og i Tropebeboernes Husholdning. Det bekendte Lægemiddel Sennesblade (s. d.) faas især af *C. acutifolia* Del. og *C. angustifolia* Vahl, som begge have korte, brede og meget sammentrykte Bælge; den første findes i Øvreægypten, Nubien, Kordofan etc, den anden fra Mosambik til Somalilandet og ved det røde Havs Kyster og vokser tillige i det indre Arabien og det nordvestlige Indien. Bælgen anvendes i Folkemedicinen. Ogsaa af *C. marylandica* L. (Nordamerika) benyttes Bladene til en mindre god Sort Sennesblade. *C. Absus* L. er enaarig og klæbrig behaaret og har lange, sværdformede Bælge. Den er fra den gamle Verden; Frøene (Tschischim) have længe været berømte i Folkemedicinen som Middel mod Øjenlidelser, saaledes mod denægyptiske Øjensygdom. Af *C. alata* L., med firkantet og firvinget Bælg, bruges Blade og Blomster mod Hudlidelser (Java, Sydamerika), og de vare forhen officinelle (*Flores Cassiae herpeticae*). *C. fistula* L. (Rørkassie) er et 6—18 M. højt Træ med lange og hængende Klaser af store og vellugtende Blomster. Bælgene ere ganske cylindriske og blive 30—60 Cm. lange, ca. 2,5 Cm. tykke; de ere mørkebrune og inddelte i talrige, lave Rum med et Frø i hvert; Rummene ere adskilte ved et brunt, blødt og sødlig smagende Kød, der tillige virker let afførende. Rørkassie er vildtvoksende i det tropiske Asien og dyrkes der, saavel som i Afrika og Amerika. Barken anvendes til Garvning, ligesom ogsaa af andre Arter, og Veddet bruges paa forskellig Vis. *C. occidentalis* L., fra Amerika, men overført til den gamle Verden, har lange, smalle og sammentrykte Bælge; af Frøene faas et Kaffesurrogat (Sudankaffe, Negerkaffe), der er blevet brugt til Forfalskning af Kaffe.

Artikler, der savnes under C, maa søges under ***K.***

Flores Cassiae og *Cortex Cassiae cinnamomeae* har intet med C. at. gøre, men faas af *Cinnamomum Cassia* Bl. *A. M.*

C. marylandica er en fleraarig Urt, som bliver 1—1½ M. høj, har gule Blomster i rigtblomstrede Stande og blomstrer i September—Oktober. Den egner sig til Plantning paa Stauderabatter og i Udkanten af Busketter. Formeringen sker ved Deling og Frø. - *L. H.*

Cassiabark se Kanel.

Cassiabjærgene se Khasiabjærgene.

Cassiānus, Johannes Eremita ell. Johannes Massiliensis, Munk og Forfatter (ca. 360—435 ell. 448). C.'s Fødested er ukendt, men maa vist søges i Vesterland. Som Yngling levede han i et Kloster i Bethlehem sammen med Vennen Germanus, med hvem han 390 rejste til Ægypten for at lære at kende de berømte Eneboere der. Disse Eneboeres Liv tiltalte ham i saa høj Grad, at han blev hos dem først i 7 Aar, senere i 3. 403 blev C, viet til Diakon i Konstantinopel af Krysostomos, hvis mægtige Personlighed han aldrig kunde glemme. Fra 405 opholdt han sig i Rom, hvor han blev præsteviet; men ved Byens Ødelæggelse 410 blev han greben af den almindelige Følelse af Verdens Forgængelighed og Intethed, og for kun at leve for det evige ene gik han til Marseille og grundede to Klostre, et for Nonner og et for Munke, hvortil Verdens trætte Mænd og Kvinder strømmede alle Vegne fra. C.'s Tanker om Munkelivet, som senere paa overlegen Maade bleve omsatte i gangbar Mønt af Benedikt fra Nurcia, er fremsat i *De Institutione Coenobiorum* i 12 Bøger, af hvilke de første handle om Østens Klostre, de sidste om de 8 Hovedlaster, som vare farligst for Munkelivet, og i *Collationes Patrum,* som er C.'s og Germanus's Samtaler med de ægyptiske Eneboere. — C. levede midt under den store Strid om Synd og Naade mellem Augustin og Pelagius. Han var opdragen i den græske Teologi og indtog som denne en Mellemstilling i Kampen, idet han sagde, at det naturlige Menneske er sygt, ikke dødt, sig selv kan det ikke hjælpe, men det kan bede om Lægens Hjælp. Denne Anskuelse blev kaldt Semipelagianisme (s. d.). I den samtidige nestorianske Strid tog C. ogsaa Del, og hans Bog mod Nestorios, *De incarnatione* [7 Bøger], havde desto større Vægt, som dens Forfatter havde været saa nøje knyttet til Krysostomos. C. er ikke formelt helligdømt, men holdes almindelig for Helgen. Den første Udgave af C.'s samlede Skrifter er: Basel 1559, de bedste er Frankfurt 1722 og Leipzig 1733. (Litt.: G. F. Wiggers, »Darstellung des Augustinismus und Pelagianismus« [II, 1833, S. 6—183]). *L M.*

Cassiaolie se Kanelolie.

Cassicus se Trupial.

Cassida, Slægt af Bladbillernes Familie, let kendelig paa et bredt og meget fladtrykt Legeme med bredt og fladt Brystskjold og Bagkrop. Hovedet er næsten altid skjult under Forbrystet, Følehornene korte og svagt kølleformede. Larverne ere brede, flade Dyr af en ægformet, aflang Form, hvis Ringe som oftest i Randen ere udstyrede med en temmelig lang Torn, og hvis sidste Ring i Alm. ender med 2 lange, fine Halebørster; disse holdes i Alm. krummet op over Ryggen og bære her Ekskrementerne, der som et brunligt Fnug ligge ud over Dyrets Ryg uden dog direkte at berøre denne. Puppen sidder fasthæftet ved Larvehuden til de Planter, der tjene Larven til Føde. — Det er udelukkende bladædende Dyr, der bl. a. træffes særdeles alm. paa ikke faa urteagtige Planter, særlig Kurv- og Korsblomstrede. En enkelt Art kan optræde ødelæggende paa Runkelroen; men ellers kunne ingen herhenhørende Art regnes til de skadelige Insekter. Slægten optræder i Danmark med ca. 10 Arter; de ere her, som overall i den tempererede Zone, smaa, ret uanselige Biller. I Troperne derimod ere de ofte af betydelig Størrelse og optræde her særlig med straalende gyldengrønne Farver. En nærstaaende Form *Desmonota variolosa* anvendes, paa Grund af sine pragtfulde Farver, ikke sjælden i Sydamerika, indfattet i Guld som Mansket- og Skjorteknapper. *C. W.—L.*

CaSSinet [käsᵉne't], et især til Benklæder benyttet kipret Tøj med Bomuldskæde og Uldislæt; det er tæt vævet, ikke valket, men overskaaret og varmt presset paa Retten, hvor Ulden især ligger. Dobbelt C. har afvekslende Bomuld- og Uldislæt, saaledes at ¾ af den uldne Islæt ligger fremme paa Retten, ¾ af Bomuldsislætten paa Vrangen; det er betydelig sværere end almindeligt C. *K. M.*

Cassīni, 1) Giovanni Domenico, fransk Astronom, den første og betydeligste af de 4 C, der næsten et helt Aarhundrede igennem paa en vis Maade vare en Personifikation af den franske Astronomi, født 8. Juni 1625 i Perinaldo i Nizza, død 14. Septbr. 1712 i Paris. C. fik sin Uddannelse ved Jesuiterkollegiet i Genova, kaldtes 1650, paa Grund af det Ry, han havde vundet ved sine heldige astrologiske Spaadomme, til det netop oprettede Professorat i Astronomi i Bologna og udfoldede i denne Stilling en saa intens Virksomhed, at hans Navn blev kendt uden for Italien. — Saaledes optrak han 1653 i St. Petroniakirken en nøjagtigere Middagslinie end den af Ignazio Dante 1575 bestemte, offentliggjorde Afhandlingen: »De commeta anni 1652 et 1653« [Mutinæ 1653], hvori han forfægter et geocentrisk Verdenssystem og udtaler den Paastand, at Kometen fra 1652 var dannet af Uddunstninger fra Jorden og de øvrige Planeter, bestemte 1655 Ekliptikaskraaheden, udarbejdede 1662 sin Tids nøjagtigste Refraktionstabeller, endskønt de hvilede paa en hypotetisk Konstitution af Atmosfæren, som senere Tiders Undersøgelser have vist at være falske, publicerede 1668 *Ephemerides bononienses Mediceorum siderum,* paaviste ved Hjælp af Campaniske Kikkerter Jupiter's (1665), Mars'es (1666) og Venus'es (1667) Rotation — fik ved Siden heraf af den pavelige Regering det Hverv at regulere Chianafloden og at lede Anlægget af Citadellet St. Urbino og havde Tid til at beskæftige sig med Eksperimenter over Blodets Transfusion og med Studiet af Insekternes Bygning og Levevis. — Paa Grund af disse talrige Arbejder blev det paa Anbefaling af Picard (s. d.) tilbudt C. at overflytte sin astronomiske Virksomhed fra Bologna til Paris, hvor Perrault (s. d.) 1667 — 72 byggede et stort Observatorium, som Colbert udstyrede med Datidens bedste Instrumenter. Skønt den pavelige Regering gjorde Vanskeligheder, drog C. til Frankrig og blev Parisobservatoriets første Astronom. I denne Stilling, som han beklædte i 40 Aar, var han utrættelig i at arbejde paa Astronomiens Fremgang; derom vidner noksom hans 176 Afhand-

linger, der bleve publicerede af Videnskabsselskabet i Paris (C. var Medlem heraf siden 1669), og hvoraf ikke faa ere banebrydende. 1671 fandt han saaledes den 8. (Japetus), 1672 den 5. (Rhea), 1684 den 4. og 3. (Tethys og Dione) af Saturnmaanerne (som han til Ære for Ludvig XIV kaldte *Sidera Ludovicea*) paaviste, at Rhea har en bunden Rotation ved, at dens Lys var variabelt, saa 1675, at Saturns Ring var delt, og opstillede en Ringteori, der er tagen op igen af Maxwell (s. d. og Saturn), iagttog 1683 Zodiakallyset (s. d.), som han opfordrede Astronomerne til at studere ivrig, fandt 1692 Jupiters Rotationstid, udarbejdede 1692 et stort Maanekort, der desværre paa Grund af Tidernes Pinagtighed næsten ganske gik tabt for Videnskaben, bestemte 1672 Solparallaksen til 9,5" (se Parallakse) ved Hjælp af korresponderende Iagttagelser af Mars i Paris og Cayenne, hvorhen Richer (s. d.) var sendt, opdagede 1693 Maanens Libration (se Maanen), som rigtignok Galilæi og Hevel allerede havde været opmærksom paa, og publicerede 1693 de første nøjagtige Tabeller for Jupitermaanernc, hvoraf man kunde have nogen Fordel, om end han ikke kunde gaa med til Rømer's Forklaring af Uregelmæssighederne i deres Formørkelse som Følge af Lysets Forplantnings Hastighed. Den af Picard og Rømer planlagte Gradmaaling i Frankrig blev det, efter at Picard var død og Rømer vendt tilbage til Danmark, overdraget C. at bringe til Fuldførelse. Sammen med sin Søn, Jacques C. (s. d.), og Maraldi (s. d.) løste han denne Opgave i Aarene 1683—1720 (»De la méridienne de l'observ. royal de Paris prolongée jusqu'aux Pyrénées Par. Mern. 1701«); men herunder kom C. til et med Newton's Teori stridende Resultat, nemlig at Meridiangradens Længde vokser mod Syd, hvilket foraarsagede en videnskabelig Krig mellem England og Frankrig, der resulterede i de to 1735 og 1736 til Peru og Lapland udsendte Ekspeditioner (se Gradmaaling). Trods alle sine fundamentale Arbejder var C. ikke fri for at ville tilegne sig Æren af, hvad andre havde udført, og han søgte at knytte sit Navn til en Opdagelse, som skulde bære det til de fjerneste Tider, ved i Stedet for Kepler's elliptiske Baner at sætte en krum Linie af en anden Art, der fik Navn efter ham, Cassinoiden. Hans astronomiske Arbejder udkom samlede i Rom 1866 (*Opera astronomica*), hans Selvbiografi udgav hans Sønnesøn, C. de Thury (s. d.) i »Mémoires pour servir å l'histoire des Sciences et å celle de l'observatoire royal« [Paris 1810].

2) Jacques, Astronom og Fysiker, Søn af ovenn. G. D. C., født 18. Febr. 1677 i Paris, død 16. Apr. 1756 paa sit Gods Thury ved Clermont, blev efter Faderens Død Direktør for Observatoriet. Af hans mere end 90 Afhandlinger, som Videnskabsselskabet i Paris, hvis Medlem han blev 1694, har offentliggjort, har ingen Betydning for Nutiden, naar undtages »De libration apparente de la lune« [1721], hvori han af sin Faders og sine egne Maaneobservationer udleder den saakaldte Cassiniske Lov (se Maanen). Hans vigtigste Arbejder ere »Traité de la grandeur et de la figure de la terre« [Paris 1720, Amsterdam 1723, tysk Udgave af Klimmen, Arnstadt og Leipzig 1741], der indeholder Resultatet af Gradmaalingen fra Dünquerque til Canigou, samt »Elements d'asfronomie« [1740], hvortil hører som Fortsættelse »Tables astronomiques du soleil, de la lune, des planètes, des étoiles et des satellites« [1750].

3) (C. de Thury), César François, Søn af foreg. J. C., født 17. Juni 1714 i Paris, død 4. Septbr. 1784 smst., efterfulgte sin Fader i Direktoratet af Parisobservatoriet. Sin meste Tid anvendte C. paa den store trigonometriske Maaling af Frankrig, der efter hans Forslag blev besluttet 1733 af Akademiet og udførtes til 1756 med Statsunderstøttelse, senere med Bidrag af et privat Selskab; det fuldendtes af hans Søn, J. D. C. (s. d.). Resultatet af dette Arbejde er nedlagt i »Carte topographique de la France« [183 Plancher, Paris 1744—93], der er konstrueret efter den Cassiniske Projektion (se Landkort) i Maalestokken $\frac{1}{86400}$. En Reduktion til en $\frac{1}{8}$ af Maalestokken blev besørget af Dumez: »Atlas national de la France« [108 Plancher, Paris 1790—1810] og til $\frac{1}{4}$ af Capitaine i 25 Plancher. De vigtigste af C.'s Skrifter ere: »Relation de deux voyages faites en 1761 et 1762 en Allemagne« [Paris 1763—65,2 Bd.], »Description géométrique de la terre« [1775]°g »Description géométrique de la France« [1784].

4) Jacques Dominique, Greve af Thury, Søn af foreg. C. F. C, født 30. Juni 1748 i Paris, død 18. Oktbr. 1845 i Thury nær ved Clermont, efterfulgte sin Fader paa Parisobservatoriet og fuldendte hans store Kort over Frankrig. Sammen med Méchain og Legendre deltog han i den astronomisk-trigonometriske Forbindelse af London og Paris. Revolutionen bragte C. 1793 som Modstander af Republikken i 7 Maaneders Fængsel, hvorpaa han trak sig tilbage til sit Landgods.

5) Alexandre Henri Gabriel, Vicomte. Søn af foreg. J. D. C, født 9. Maj 1781 i Paris, død 16. Apr. 1832 smst. C. begyndte at studere Astronomi, som han ombyttede med Jura, og beskæftigede sig senere med Botanik, udgav *Opuscules phytologiques* [Paris 1826—34, 3 Bd.], blev 1829 Assessor i Kassationsretten og 1831 Medlem af Pairskamret. *J. Fr. S.*

Cassini's Kurve dannes af de Punkter i en Plan, hvis Afstande fra to givne Punkter i Planen have et givet Produkt. Den fremkommer som Skæringskurve mellem en vilkaarlig Kuglering (s. d.) og en Plan, parallel med Omdrejningsaksen, i en Afstand fra denne = den beskrivende Cirkels Radius; ved at variere Kuglcringen faar man Kurvens forskellige Former frem. Den har sit Navn af, at Astronomen Dominique Cassini, der forkastede Keplers Love, ansaa den for Planetbanernes virkelige Form. *Chr. C.*

CaSSlni'S LOV se Maanen.

Cassini's Mikrometer se Mikrometer.

Cassini's Projektion se Landkort.

Cassino (tidligere San Germano), By i Syditalien, Provins Caserta, ved den lille Flod Rapido, har en Kirke med Loftsmalerier af Luca Giordano, interessante Ruiner af den gamle Volskerby Casinum (deriblandt et vel vedligeholdt Amfiteater) og (1881) 8,212 Indb. 5 Km. V. f. C ligger højt oppe paa et Bjærg det berømte Kloster Monte C, stiftet 529 af Benedikt fra Nursia, ophævet 1866. En prægtig udstyret Klosterkirke, et vigtigt historisk Arkiv, en Malerisamling, et Bibliotek paa 30,000 Bd. og 500 Inkunabler. Fra den saakaldte Loggia del Paradiso over Klostergaardens Bue-

gange haves en herlig Udsigt over Lirisdalen og de omliggende Bjærge. *C. A.*

Cassiodōrus (Cassiodorius). Magnus Aurelius C, Senator, romersk Statsmand og Litterat, født ca. 480 e. Chr. i Scyllaceum (Squillace) i Kalabrien, død ca. 575. C. beklædte under Østgoternes Herredømme de højeste Embeder i Italien (Konsul 514, Kabinetssekretær), men levede efter 540 i sin Fødeegn i Benediktinerklostret Vivarium, som han havde ladet bygge. Her tilbragte han sin Tid med litterære Arbejder og virkede ogsaa for Bevarelsen af den antikke Litteratur ved at lade sine Munke skrive Haandskrifter af. Hans Hovedværker ere: *Variarum (sc. epistularum) libri XII*, der indeholder de Skrivelser, han har affattet som Minister under Theodorik og hans Efterfølgere, *Historia Gothorum* (kun bevaret i et Udtog af Jordanes), *Chronicon* (Verdenshistorie til 519 e. Chr., mager, men ikke uvigtig), *Institutiones divinarum et saecularium litterarum* (Indledning i det teologiske Studium og kortfattet Encyklopædi over de profane Videnskaber, vigtig for Middelalderens Kulturhistorie), foruden adskillige andre teologiske, filosofiske og grammatiske Skrifter. Samlet Udg. af Garet [2 Bd., Rouen 1679], »Variae« v. Mommsen [Berlin 1894], i engelsk Overs. af Hodgkin [Lond. 1886]; »Chronicon« v. Mommsen (Abhdl. d. Sachs. Ak. d. Wissensch.) [1861]. (Litt.: Thorbecke, »C. Senator« [Heidelberg 1867]; Franz, »C. Senator« [Breslau 1872]; Ebert, »Allg. Geschichte d. Litt. des Mittelalters« [1 Bd., Leipzig 1889]). *A.B.D.*

Cassiopeia, et under vore Bredder cirkumpolart Stjernebillede paa den nordlige Himmel, indeholder efter Heis 126 Stjerner og er let kendeligt ved sine 3 Stjerner af 2. og 2 af 3. Størrelse, som danne et *W* midt i Mælkevejen lige over for den store Bjørn og i samme Afstand som denne fra Polen. C. er rig paa teleskopiske Stjerneklynger, der for største Delen ere fundne af Wilhelm og Caroline Herschel. Af mærkelige Dobbeltstjerner i dette Stjernebillede fremhæves følgende: β, hvis Parallakse (s. d.) er $0{,}16''$ eller 20 Lysaar; den fjerner sig fra Solen i Lysstraalens Retning med en Hastighed af 8 Km. i Sekundet og har en Ledsager af 11. Størrelse i 5' Afstand, foruden en hel Del meget svage, der efter Burnham staa Hovedstjernen (2,5. Størrelse) endnu nærmere. η er gul, Ledsageren rød; dens Parallakse er $0{,}15''$ eller 22 Lysaar, og Systemets Omløbstid efter L. Struve 150 Aar. ι er tredobbelt, gul, blaa og purpur, ligesaa ψ, gul blaa og rød. I C. findes flere Stjerner med stærk Egenbevægelse, saaledes μ (3,7") og η (1,2"); α og γ nærme sig Solen i Lysstraalens Retning med en Hastighed af respektive 15 og 4 Km. i Sekundet. I spektroskopisk Henseende indtager γ en Særstilling og hører hen under Typen I *c* (se Spektralanalyse). Af foranderlige Stjerner findes der flere mærkelige i C, saaledes den røde Stjerne α, der blev funden af Birt 1831 at forandre sin Lysstyrke i en endnu ukendt Periode mellem $2{,}2$. og $2{,}8$. Størrelse; *R*, som Pogson 1853 paaviste forandrede sin Lysstyrke i en Periode af 429 Dage (Perioden er ikke konstant) fra 4. til 12. Størrelse; *S*, der efter Argelander 1861 varierer sin Lysstyrke mellem 7. og 14. Størrelse i en Periode af $607{,}5$ Dage; *T* funden af Krueger 1870 med en Periode paa 441 Dage (7.—11. Størrelse; Tiltagelsen i Lysstyrke foregaar langsommere end Aftagelsen) og *U*, hvis Lys varierer mellem 8. og 14. Størrelse i en endnu ikke sikkert bestemt Periode (fundet af Espin 1887).

Stjernebilledet, der var kendt af Grækerne, har Navn efter Kassiopeia, Cepheus'es Gemalinde og Andromeda's Moder. *F. Fr. S.*

Cassiquiare [kasikia!re], Flod i den sydamerikanske Republik Venezuela, en Arm, der udskiller sig fra Orinoko omtrent 300 Km. fra dennes Kilder, medtager en Tredjedel af dens Vande og falder i Amazonas'es Biflod, Rio Negro, efter et Løb paa 450 Km. Dens Løb danner saaledes en naturlig Kanal mellem Orinoko og Amazonas og har en Middeldybde af 10 M., men er ikke sejlbar til alle Aarstider (se Bifurkation). *C. A.*

Cassis [kasi'], By i det sydlige Frankrig, Dep. Bouches-du-Rhone, Arrond. Marseille, har et Kastel, en lille Havn med et Fyrtaarn, fortrinlig Vinavl (Provence's bedste Vin), Handel med Vin Muskatvine), Olie og Sydfrugter, Koralfiskeri, Indvinding af Marmor og (1891) 1,500 Indb.

Cåssis se Hjælmsnække.

CaSSiS [kasi'], en Slags fransk Solbærlikør.

CaSSiterideS insulae (lat.), Tinøerne (af græ.? *kassiteros*, Tin), kaldtes i Oldtiden nogle Øer i Atlanterhavet, hvorfra der allerede i den homeriske Tid udførtes Tin til Middelhavslandene. Metallet hentedes der vistnok af det spanske Folk Tartessierne og førtes fra Spanien videre af Fønikerne og Grækerne. Herodot omtaler Øernes Navn, men betvivler deres Eksistens. Senere kaldes de mest Oestrymnides. Romerne identificerede dem med Scilyøerne, der ikke selv indeholde Metallet, men ligge kort uden for det tinrige Cornwall. Øerne have i saa Fald kun tjent som Stabelplads. Müllenhoff antog, at C. i. vare Britannien og Irland; men de antikke Forfattere skelne udtrykkelig mellem disse og Oestrymnides. *IC. K.*

Cassiterit d. s. s. Tinsten.

CaSSIUS, 1) Spurius C. Viscellinus, romersk Konsul allerede 502 f. Chr., ligesom senere 493, da der sluttedes Forbund mellem Romerne og Latinerne, samt endelig 486, da Hernikerne optoges i Forbundet. I det sidste Aar skal han have stillet Forslag om at give Plebejerne Adgang til Del i de nyerhvervede Statsjorder; men Ophavsmanden til denne første »Agerlov« (s. d.) blev saa anklaget for at stræbe efter Kongeværdigheden og nedstyrtet fra den tarpejiske Klippe.

2) Gajus C. Longinus, Hovedanstifteren af Mordet paa Cæsar, var 54 f. Chr. Kvæstor hos M. Crassus under Felttoget i Syrien og reddede, efter Crassus'es Nederlag, Hærens Levninger (53). Efter at være vendt tilbage til Rom sluttede han sig til Senatspartiet og blev af Pompejus udnævnt til Flaadcanfører; efter Slaget ved Pharsalus overgav han sig til Cæsar, der tog ham til Naade og gjorde ham til sin Legat. I Aaret 44 udnævntes han tillige med M. Brutus til Prætor; men af Hjertet var han stadig Cæsar fjendsk, og det lykkedes ham at stifte den Sammensværgelse, der førte til Diktatorens Mord. Snart efter maatte C. forlade Rom; han drog til Syrien, som allerede Cæsar havde givet ham til Provins, og her samlede han betydelige Hærmasser, med hvilke han forenede sig med M. Brutus (s. d.). I Egnen ved Philippi kom del til et Slag mellem dem og Triumvirerne (42); paa

sin Fløj blev C. overvunden af Antonius, medens Brutus sejrede over Oktavian. C. troede dog ved en Misforstaaelse, at ogsaa Brutus havde lidt Nederlag, og lod sig dræbe af en frigiven; Brutus begræd sin faldne Ven som »den sidste Romer« og lod ham jordfæste i Thasos.

3) Lucius C. Longinus, Broder til ovenn., stod under Borgerkrigen mellem Cæsar og Pompejus paa den førstes Side og deltog med Hæder i de Kampe, der gik forud for Slaget ved Pharsalus (48 f. Chr.). Efter Cæsars Mord (44) blev C. uenig med Antonius og flygtede derfor til Asien; Antonius benaadede ham dog efter Slaget ved Philippi.

4) Quintus C. Longinus, Brodersøn til de to foregaaende, var 54 f. Chr. Pompejus's Kvæstor i Spanien, hvor han gjorde sig grundig forhadt ved sine Udpresninger. I Aaret 49 stod han som Folketribun paa Cæsars Side og førte dennes Sag i Rom ved Senatsforhandlingerne i Aarets første Dage, hvorefter han sammen med M. Antonius flygtede til Cæsar. Han fulgte siden denne til Spanien og blev udnævnt til Statholder her; ligesom tidligere vakte hans Styrelse dog den største Misnøje, og han maatte til sidst forlade Provinsen. Paa Hjemrejsen omkom han ved Skibbrud i Ebromundingen (47).

5) C. Parmensis, saaledes kaldet efter sin Fødeby Parma, var en af Cæsars Mordere og sluttede sig til Gajus Cassius, til hvis Undsætning han vilde føre en Del Skibe. Da han hørte om den ulykkelige Udgang af Slaget ved Philippi (42 e. Chr.), sejlede han til Sicilien til Sextus Pompejus; med denne drog han 36 til Asien, men her gik han over til Antonius. Efter Slaget ved Actium blev C. henrettet paa Oktavian's Befaling (31). Han var ogsaa Digter og skrev Tragedier, Satirer o. a., hvoraf intet er levnet.

6) C. Chaerea, den romerske Kejser Caligula's Morder, blev henrettet paa Kejser Claudius's Bud.

7) C. Avidius, se Avidius. *Kr. E.*

Cassius's Guldpurpur se Guldpurpur.

CaSSivellaunuS, Fyrste over de britiske Cassier (N. f. Themsen), var 54 f. Chr. Anfører for de mod Cæsar forenede Stammer, men kunde dog hverken hindre Cæsar's Overgang over Themsen eller mod ham hævde sin befæstede Lejr, skønt den laa midt i Skove og Sumpe. Han underkastede sig saa og købte ved at stille Gidsler og betale Tribut Cæsar til at drage bort fra Britannien. *Kr. E.*

Cast [ka'st] (eng.), støbe; som Participium: støbt. *Cast iron* [ka'staiən], Støbejærn; *cast steel* [kaststi.l], Støbestaal; *castwork* [ka'stwək], Støbeværk.

Castagno [kasta'ño], Andrea del, italiensk Maler af den florentinske Skole, født 1390 i Mugello ved Firenze, død smst., hans Virkested, af Pest 1457, er en af Banebryderne for det ny i Italiens Kunst, for den Opfattelse, der bryder med Middelalderens Synsmaader og sætter al Kraft ind paa en nøje Fremstilling af Livets mangfoldige Virkelighed. C.'s djærve Realisme sysler med Forkærlighed med maleriske Fænomener som Perspektiv og Forkortning; han er Begynderen, hvis Haand endnu vel ikke er fuldt ud Herre over de maleriske Midler, men modig tager fat paa de ny Opgaver. C. var Elev af P. Uccelli; i Firenze syslede han med Udsmykning af Husfacader og malede adskillige dekorative Freskoarbejder og Alterværker (flere Krucifikser i Sta. Maria degli Angeli), til Podestà'ens Palads »Henrettelsen af de sammensvorne imod Medici'erne«. Dette Værk er nu saa godt som tabt. Ejendommelige Prøver paa hans Kunst har man derimod endnu i de store Malerier med Figurer af berømte Mænd (nu i Bargello'en i Firenze), i Rytterportrættet, malet graat i graat, af Niccolo da Tolentino i samme Bys Domkirke, i det storladne Nadverbillede i Sta. Appolonia's Refektorium og i nogle Arbejder i Palazzo Pitti. Den gængse Fortælling om, at C. skulde have myrdet Domenico Veneziano for at komme i Besiddelse af Olieteknikkens Hemmeligheder, er Opspind. *A. Hk.*

Caståldi, Pamfilo, italiensk Bogtrykker og Læge i 15. Aarh., født i Feltre. Ifølge en temmelig sen Tradition var denne Mand allerede lidt efter 1456 beskæftiget med Forsøg paa Trykning med bevægelige Lettre, ligeledes efter 1463 i Byen Capodistria, hvor han udøvede Lægekunsten. 1472 findes han omtalt som Bogtrykker i Milano, men begav sig saa til Venezia, hvor han endnu levede i Foraaret 1474. For adskillige Italienere har han indtil den nyeste Tid staaet som Bogtrykkerkunstens Opfinder ligesom Coster for Hollænderne, og der blev endog 1868 rejst et Monument i Feltre for C. som den, hvem Menneskeslægten skylder Tak for denne Kunst! (Litt.: Fumagalli, *La questione di Pamfilo C.* [Milano 1891]). *E. G.*

Castalio, Sébastien, se Castellio.

Castalla [kasta'lja], By i det sydøstlige Spanien, Provins Alicante, ved Foden af en med en maurisk Borg kronet Høj og ved Kystfloden af samme Navn i det frugtbare Dalbækken »Hoya de C«, har Brændevinsbrænderier, Sandalfletterier, Linnedvæverier og (1887) 4,100 Indb.

Castanéa se Kastanje.

Castanit, et sjældent Mineral fra Chile, som bestaar af Jærntveilte, Svovlsyre og Vand ($Fe_2O_3 . 2SO_3 . 8H_2O$). *N. V. U.*

Castanos [kasta'nos], Don Francisco Xaver de, Hertug af Bailen, af en fornem biskayisk Familie, født i Madrid 22. Apr. 1756, død smst. 24. Septbr. 1852. C. kom som Yngling til Tyskland, hvor han lærte Krigskunsten af Frederik den Stores Generaler. Efter sin Tilbagekomst til Spanien traadte han ind i Hæren, avancerede hurtig og tjente 1794 med Hæder under Caro i Navarrahæren mod de Franske. 1796 blev han General; men da han faldt i Unaade hos Dronningens Yndling Godoi, blev han med flere andre Officerer udstødt af Hæren og forvise fra Madrid. Nogle Aar efter kom han dog atter ind i Armeen og kommanderede 1808 Hæren i Andalusien, med hvilken han 22. Juli s. A. tvang Dupont og 8,000 Franskmænd til at kapitulere paa Sletterne mellem Andujar og Bailen (s. d.). Derimod blev han og hans Hær 23. Novbr. slaaede ved Tudela af de Franske. Under Kong Josefs Regering var han udelukket fra Armeen; men 1811 blev han af Junta'en i Cadiz stillet i Spidsen for det 4. spanske Armékorps, med hvilket han under Wellington's Overanførsel tappert kæmpede mod de Franske og navnlig udmærkede sig ved Vittoria 21. Juni 1813. — Efter Ferdinand VII's Tilbagekomst blev C. Generalkaptajn i Katalonien og overtog 1815 Kommandoen over den spanske Hær, som skulde trænge ind i Frankrig. Denne Kommando nedlagde han 1816. Ferdinand mistænkte ham for at være en Tilhænger af Kon-

stitutionen af 1812 og holdt ham derfor nogen Tid fjern fra al Indflydelse; dog blev C. under de alvorlige Begivenheder 1823 igen Generalkaptajn og 1825 Medlem af Statsraadet, i hvilket han med Kraft optraadte mod voldsomme Forholdsregler lige over for Carlisterne. Senere blev han Præsident for Kastiliens store Raad og 1833 Hertug af Bailen. Efter Ferdinand VII's Død var C. meget misfornøjet med Ministeriet Zea Bermudez's vaklende Holdning midt imellem de servile (ɔ: de liberale) og Carlisterne; dog tillod hans fremrykkede Alder ham ikke personlig at optræde i Borgerkrigen mellem disse sidste og Christinerne. Efter Espartero's Fald 1843 modtog han Udnævnelse som Formynder for den unge Dronning Isabella II; men svag og affældig, som han var, udøvede han ikke mere nogen som helst politisk Indflydelse. *F. Y. M.*

Castberg, Peter Atke, dansk Læge og Døvstummelærer, født i Kjøbenhavn 3. Aug. 1779, død smst. 30. Apr. 1823. Dimitteret 1796 som Privatist fra Kongsberg kastede C. sig over Studiet af Lægevidenskaben, vandt 1800 Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af den medicinske Prisopgave, blev det følgende Aar Kandidat og tog 1802 Doktorgraden. 1803—05 foretog han med Understøttelse af Fonden *ad usus publicos* en stor Rejse med det særlige Formaal at studere Døvstummeundervisningen samt Organisationen af Sundheds- og Karantænevæsenet udenlands. Allerede tidligere havde han under Paavirkning af den Bevægelse, Galvanismens Anvendelse som formentligt Lægemiddel over for Døvstumhed fremkaldte i Beg. af 19. Aarh., eksperimenteret med døvstummes Helbredelse. Efter sin Hjemkomst tog han fat paa en Gerning, der bedre lod sig realisere, ad Opdragelsens Vej at gøre disse ulykkelige Skabninger til forstandige og nyttige Mennesker. Efter i nogen Tid privat at have undervist et Par døvstumme Fattighusbørn aabnede han 28. Jan. 1806 en Skole med 8 Elever, og 17. Apr. 1807 gav Kongen den Fundats, hvorved det kgl. Døvstumme-Institut i Kjøbenhavn oprettedes, medens C. samtidig udnævntes til Forstander; Aaret før var han bleven Distriktslæge. Omtrent hvert Aar lige fra Døvstummeinstituttets Oprettelse udsendte C. i Form af Program en eller anden Afhandling vedrørende de døvstummes fysiske og aandelige Liv o. l. Gennem disse Skrifter og hans »Forelæsninger over Døvstummeundervisningens Metode« [1818] lyser en sjælden klar og indsigtsfuld Personlighed i Møde; kun meget faa af de deri fremsatte Tanker om de døvstumme og deres Opdragelse ere nu forældede, det meste gælder den Dag i Dag. C.'s Elever gave ham Ord for at være en Fader for de døvstumme, og det vakte stor Sorg blandt disse, da han paa Grund af mangelfuld Omsorg for Instituttets Administration, særlig Elevernes Renlighed, kort før sin Død blev sat under Tilsyn af en Direktion. Ved Siden af sin Virksomhed som Døvstummelærer vedligeholdt han sin Interesse for medicinske og almennyttige Anliggender gennem talrige Afhandlinger i forskellige Tidsskrifter; selv udgav han en kort Tid, under Pseudonymet H. Bentsen, et Ugeblad, »Hesperus«, af blandet Indhold. Han var Medlem af en Mængde inden- og udenlandske videnskabelige og pædagogiske Selskaber. (Litt.: Joh. Holck, »Det københavnske Døvstummeinstituts Historie« [Manuskript]; »Dansk biogr. Leks.« III og de der nævnte Kilder; F. Bech, »Smaablade for døvstumme«, Nr. 18—19, 3. Aarg.). *F. B.*

GasteggiO [kasted'dżo] (Chiasteggio), By i Norditalien, Provins Pavia, med Svovlkilder og (1881) 2,198 Indb. C. er det gamle *Clastidium*, hvor den romerske Konsul M. Marcellus 222 besejrede og dræbte Kelternes Konge Virdumarus. I Nærheden findes Slagmarken ved Montebello (s. d.).

Castelár, Emilio, spansk Statsmand og Forfatter, er født 8. Septbr. 1832 i Cadiz, tog siden 1854 Del i den politiske Agitation, baade som Taler og som Medarbejder af de radikale Blade. 1857 blev han Professor i Madrid og holdt under umaadeligt Tilløb aandfulde Foredrag over Historien, medens han i sit Skrift »Ideas democraticas« [1858] fremstillede det republikanske Partis Program. 1864 grundlagde han Bladet »Democracia«, hvor han nærmere udviklede sine meget yderliggaacnde Meninger, dog med et stærkt katolsk Anstrøg. 1866 fjernedes han fra sin Lærerpost og tog kort efter personlig Del i Opstanden i Madrid, men flygtede derefter til Udlandet (Geneve, siden Paris). Efter Septemberrevolutionen 1868 vendte han tilbage og arbejdede med utrættelig Iver og glødende Veltalenhed saavel i Nationalforsamlingen som paa Folkemøder for at omdanne Spanien — eller rettere den iberiske Halvø — til en føderalistisk Republik, men kæmpede ogsaa for Trosfrihed og for Slaveriets Afskaffelse. Tilnærmelse mellem alle de latinske Folkeslag var det store Fremtidsmaal. Efter Kong Amadeo's Bortgang i Febr. 1873 syntes Lejligheden givet C. til at virkeliggøre sine politiske Grundsætninger. Han blev Medlem af den foreløbige Regering og overtog Udenrigsministeriet indtil 7. Juni; fik derpaa det Hverv at udarbejde den ny Forfatning, som ogsaa blev forelagt Nationalforsamlingen 17. Juli. Men i Mellemtiden var der ved Siden af Føderalisterne, som holdt paa et Statsforbund efter nordamerikansk Forbillede mellem de historisk givne Landskaber, opstaaet et yderligt Parti, Kantonalisterne, der vilde opløse Spanien i lutter selvstændige Kantoner, omtrent som Kommunalisterne i Frankrig. Da man af demokratiske Grunde havde opløst Hæren og afsat mangfoldige Embedsmænd, kom en stor Del af Landet i største Forvirring. 26. Aug. valgtes C. til Formand for Nationalforsamlingen, og 7. Septbr. blev han Førsteminister samt kort efter udstyret med diktatorisk Myndighed. Han stræbte nu med Alvor at oprette den Skade, som hans og hans Meningsfællers Idealisme havde forvoldt; bragte paa ny Orden i Hæren (Dødsstraf blev genindført), kundgjorde Belejringstilstand i hele Landet og bekæmpede med Kraft Oprøret i de sydlige Landskaber. Men da Nationalforsamlingens Flertal 2. Jan. 1874 ikke vilde udtale sin Billigelse af hans Styrelse, nedlagde han straks sin Magt og drog til Paris, misbilligende det Statskup, som blev Følgen af hans Afgang fra Regeringen. Da Kongedømmet var genoprettet, valgtes C. 1876 til Deputeretkamret og kæmpede mod den ny Forfatning, Valgrettens og Trosfrihedens Indskrænkning, samt hele den øvrige Reaktion. 1879 udsendte han et Manifest, hvori han kun forlangte den frisindede Forfatning af 1869 genoprettet, men ikke selve Konge-

dømmet afskaffet, om han end gav Republikken Fortrinnet. En særlig Gruppe, »Possibilister«, er dannet paa dette Grundlag, og C. er dens Fører. C. er ogsaa en meget frugtbar Forfatter: Romaner, litterær- og kulturhistoriske Skrifter, »La civilisazion en los cinco primieros siglos del Christianismo« [1858—59], »Historia del movimiento republicano en Europa« [2 Bd., 1875], »Tragedias de la historia« [1883], »Galeria historica des mujeres celebres« [1886—88], Skildringer af Tilstande og Forhold i fremmede Lande, »On anno en Paris« [1875], »Recuerdos d'Italia« [1884], politiske Skrifter i »Cuestiones politicas« [3 Bd., 1870]; hans Parlamentstaler udgaves 1886 i 4 Bd. *E.E.*

Castelbuōno, By paa Sicilien, Provins Palermo, ved den nordlige Skraaning af Madoniabjærget, med et Kastel, tidligere Benediktinerkloster med et værdifuldt Bibliotek, (1881) 8,500 Indb. og vigtig Mannahandel.

Castel di Sángro, By i Mellemitalien, Provins Aquila (Abruzzio), ligger i en vild Bjærgegn ved den rivende Sangro, som falder i Adriaterhavet; har Tæppefabrikation og (1881) 4,400 Indb., der hovedsagelig drive Agerdyrkning. Her laa det gamle Fidenae.

Castel Duránte se Urbania.

Castelfidárdo, Flække i Mellemitalien, Provins Ancona, ved Musone, med (1881) 970 Indb. C. er historisk berømt ved den Sejr, som den italienske General, Cialdini, 18. Septbr. 1860 her vandt over de pavelige Tropper under General Lamoricière. Cialdini havde med to Infanteridivisioner besat Højderne ved C. og Crocette og spærrede derved de to fra Loreto til Ancona førende Veje; Lamoriciére stod med kun 5,000 Mand ved Loreto og vilde marchere langs med Kysten over Numana til Ancona. Trods Modstandernes Overmagt angreb Lamoricière, men blev slaaet tilbage. Lamoriciére undkom med kun 50 Ryttere til Ancona, medens den i Loreto værende 2,500 Mand stærke Rest af hans Tropper tillige med Fæstningen Ancona 29. Septbr. overgav sig til Piemonteserne. *C. A.*

Castelfránco dell' Emilia, By i Norditalien, Provins Bologna, 26 Km. V. N. V. f. Bologna, (1881) 1,900 Indb. Flere Kirker med Malerier af den bolognesiske Skole. Avl af Silkeorme. C. er Romernes *Forum Gallorum.* I Nærheden den forfaldne Fæstning Urbino. *C. A.*

CastelfrållCO Venēto, befæstet By i Norditalien, Provins Treviso, ved Musone, som falder i Venezia's Laguner. (1881) 3,800 Indb. Flere Kirker, Hovedkirken med en berømt Altertavle af Giorgione. Handel med Silke, Klæde, Bomuld og Lærred. Østerrigerne under Prins Rohan bleve 24. Novbr. 1805 her overvundne af den franske General Saint-Cyr. *C. A.*

Castelgandélfo, By i Mellemitalien, Provins Rom, 20 Km. S. 0. f. Rom ved den vestlige Bred af Albanersøen, har et paveligt Lystslot (bygget under Pave Urban VIII), hvorfra herlig Udsigt over Rom, Tiberen og Middelhavet, en smuk Kirke (bygget 1601 af Bernini) og (1881) 2,000 Indb. I Nærheden ligge de smukke Villaer Barberini, Ludovisi, Torlonia o. a.

Casteljaloux [kastel/am'], By i det sydlige Frankrig, Departement Lot-et-Garonne, Arrondissement Nérac, ved Garonne's Biflod Avance, med Fabrikation af Kemikalier, Lys, Tjære, livlig Handel med Træ, Kork og Propper (af Omegnens Korkege) og (1891) 2,600 (med Kommune 3,700) Indb. I Nærheden findes en jærnholdig Kilde.

Castell [ka'sl], Edmund, engelsk Orientalist, (1606—85), Professor 1 Arabisk ved Universitetet i Cambridge. C, hvis egentlige Navn var Castle, latiniseret *Castellus*, var en virksom Medarbejder af Dr. Walton's Bibel-Polyglot, der udkom 1657 i London, som Supplement til hvilken hans *Lexicon heptaglotton*, der udkom 1669 i London i 2 Bd., er at betragte. Dette Værk, paa hvilket han i 17 Aar arbejdede 16 Timer daglig, og paa hvis Udgivelse han tilsatte sin Formue (12,000 L. St.), indeholder en hebraisk, en aramæisk, en syrisk, en samaritansk, en æthiopisk, en arabisk og en persisk Ordbog; men han maatte opleve den Sorg, at største Delen af Oplaget brændte 1666 tillige med flere kostbare, ham tilhørende Haandskrifter. Da det værdifulde Værk snart blev meget sjældent, udgav I. D. Michaelis den syriske Afdeling [2 Bd., Gottingen 1788] og besørgede den hebraiske Del udgiven [af Trier; Gottingen 1790—92]. *V. S.*

Castellamare del Golfo, By paa Sicilien, Provins Trapani, ved det inderste af Bugten C (1881) 14,800 Indb. Handel med Korn, Vin, Olie; Fiskeri af Ansjoser og Tunfisk. C. er det gamle *Emporium Segestae*, d. v. s. Havnen til Segesta, hvis Ruiner ligge ind ad Landet til, hen imod Calatafimi. *C. A.*

Castellamāre di Stabia, By i Syditalien, Provins Napoli, 24 Km. S. S. 0. f. Napoli ved den inderste Del af Napolibugten. (1881) 23,400 Indb. Smuk Domkirke, teknisk Skole, Bispesæde. God, af Batterier forsvaret Havn, Arsenal og meget betydelige Skibsværfter. Fabrik af Linned-, Silke- og Bomuldstøjer, Læder, Sæbe, Makaroni. Betydelig Handel. C. besøges stærkt af Neapolitanerne paa Grund af sit herlige, navnlig om Sommeren kølige Klima. Fra det kgl. Lystslot, Quisisana (»her helbredes man«), paa den med Vinranker, Kastanjer og Lyststeder oversaaede Højde oven for C. har man en herlig Udsigt over Bugten, Ruinerne af Pompeji og Kysten fra Sorrento til Punta della Campanella. — C. er bygget paa Ruinerne af Stabiae, som tillige med Pompeji og Herculanum ødelagdes Aar 79 ved Vesuvs Udbrud. *C. A.*

Castellamónte, By i Norditalien, Provins Torino, ved Orca, 17 Km. S. V. f. Ivrea, har (1881) 2,230 Indb., Fabrikation af Silke, Læder og Lervarer samt Vinavl.

Castellāna, By i Syditalien, Provins Bari, ligger i en veldyrket Egn og har (1881) 8,100 Indb.

Castellane [kastæla'n], By i det sydøstlige Frankrig, Departement Basses-Alpes, Arrondissement C., ved Durance's Biflod Verdon, har gamle Fæstningsværker, Handel med tørrede Frugter (Pruneaux Castellanes) og (1891) 1,100 (med Kommune 1,800) Indb. I Nærheden findes Saltkilder og Grotter.

Castellanéta, By i Syditalien, Provins Lecce, ved Lato, er Bispesæde og har (1881) 7,900 Indb., der drive Frugt- og Bomuldsavl. C blev 1080 erobret af Normannerhertugen Robert Guiscard og ophøjet til Bispesæde.

Castélli, Alessandro, italiensk Maler, er født i Rom 1811, var først Kobberstikker og uddannede sig derpaa, mest paa egen Haand, i Landskabskunsten. Paa Grund af sin revolutionære Holdning maatte han 1849 og atter 1859 forlade Rom, hvor-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

til han først, efter Ophold i Paris og Firenze, vendte tilbage 1870, og hvor han nu (1894) er Professor ved S. Luca-Akademiet. C.'s stemningsfulde Landskabskunst fremhæves ved udmærket Staffage. Bekendte Arbejder: »Vesuvs Udbrud Aar 79« (med Plinius'es Død), »Uvejr i de pontinske Sumpe«, Mørket ved Jesu Død«, »Abel's Død«. I Thorvaldsens Museum Skitsen: »Landskab med en Klippeborg«. *A. Hk.*

Castélli, Ignaz Franz, østerrigsk Forfatter, født i Wien 6. Marts 1781, død 5. Febr. 1862. Som Embedsmandssøn studerede han Jura og blev administrativ Embedsmand, men nærede fra sin Ungdom af stor Forkærlighed for sceniske Præstationer og beskæftigede sig i sin Fritid meget med Teater og Skuespildigtning. 1803 optraadte han første Gang med et kvikt lille Stykke, som gjorde stor Lykke, og de følgende Aar skrev han flere Stykker, der sloge an, fordi de altid indeholdt de Stikord, som Publikum vilde høre. Han skrev ogsaa Digte, saaledes 1809 en Samling »Kriegslieder fur die osterreichische Armee«, som skaffede ham en vis Berømmelse, idet den franske Regering paa Grund af deres formentlige Farlighed under de spændte politiske Forhold ligefrem erklærede ham for fredløs ved et Dekret i Moniteuren, og for at sikre ham sendte hans Regering ham til Ungarn. 1814 blev han som Guvernementssekretær sendt til de okkuperede Provinser i Frankrig og derpaa til Italien. Efter sin Hjemkomst beklædte han forskellige mindre, administrative Embeder. Blandt hans mange Skuespil, især Lystspil, have især »Die Schwäbin« og Miinchhauseniadcn »Der Lügner und sein Sohn« holdt sig paa Scenen i Wien; særlig kvik or hans Travesti af den dengang grasserende »Schicksalstragodie«: »Der Schicksalsstrumpf« [1818]. Hans dramatiske Arbejder, hvoriblandt findes en Del Oversættelser og Bearbejdelser, ere samlede under Titel: »Dramatische Sträusschen« [Wien 1809 og 1817—35]. Af hans øvrige talrige Skrifter maa især nævnes hans »Gedichte in niederösterreichischer Mundart« [1828], ved hvilke han er bleven en tidlig og fremragende Repræsentant for tysk Dialektdigtning, til Trods for de famlende og tit uheldige Forsøg paa Lydbetegnelse. I sit 81. Aar udgav han »Memoircn meines Lebens« [1861], som ikke ere uden Værd for Samtidens Historie. Samlede Værker i 16 Bd. 1844 (16. Bd. indeholder en Ordbog over den østerrigske Dialekt unter der Enns). , *C. A. N.*

Castellïo, Sebastian (Sébastien Castalion), fransk lærd (1515—63). Da hans Forældre vare fattige, kunde der ikke være Tale om et regelmæssigt Studium for den begavede Dreng; men paa egen Haand læste og tænkte han, og han blev Protestant. I Lyon udgav han 1540 en Bibelhistorie for Børn, der indtil 1731 har oplevet mangfoldige Oplag; samme Aar rejste han til Strassburg og boede hos Calvin, hvem han 1541 fulgte til Geneve, hvor han blev Rektor for en Skole og fik det Hverv at prædike. C.'s Selvstændighedsfølelse og fri Ytringer (f. Eks. at Salomon's Højsang var et ganske verdsligt, erotisk Digt) bragte ham i skarp Modsætning til Calvin og Byens øvrige Præster; ikke engang hans Uforfærdethed under en Epidemi kunde bøde paa det, at han ikke vilde bøje sig for den herskende Mening. 1544 maatte han forlade Geneve. Han rejste til Basel, hvor han kummerlig skaffede Brødet til sig og sin talrige Familie ved at læse Korrektur, fiske Træ op af Rhinen, grave o. desl., indtil han 1552 blev Professor i græsk Litteratur. 1551 udgav han en latinsk Bibeloversættelse med en Fortale til den engelske Konge Edvard, hvori han varmt udtalte sig mod Religionsforfølgelser, 1555 en fransk Bibeloversættelse med en Fortale til den franske Konge Henrik II, hvori han forsvarede Samvittighedsfrihed. Calvin og Beza angrebe Bibeloversættelsen uden at vinde Ære derved, thi den er i mange Maader fortrinlig; men Genferne vilde nu engang C. til Livs, fordi han stod bag ved to anonyme Bøger mod Calvin's Prædestinationslære og bag ved el pseudonymt Skrift, der fordømte Calvin's Kætterforfølgelser. I sine sidste Leveaar beskæftigede C. sig meget med den middelalderlige Mystik, især med »Deutsch Theologia«, som han oversatte paa Latin, og med Thomas a Kempis'es *Imitatio Christi,* hvis Latin han forbedrede. C. var en ædel Natur med et varmtfølende Hjerte og en klar Forstand; hans Forsvar for Samvittighedsfrihed er et Lyspunkt i 16. Aarh. (Litt.: Mähly, »Sebastian C.« [Basel 1862]; Bonnet, *Séb. Castalion ou la tolérance au XVI.siècle* [Paris 1867]). *L. M.*

CastellO **Branco** [kastæl'lubra'ŋku], Distriktshovedstad i den portugisiske Provins Beira, beliggende paa en Høj over Tejo's Biflod Ponsul, er Bispesæde, har gamle Mure og Taarne, et forfaldent Kastel og (1878) 7,464 Indb., der drive Uldvæveri, Vin- og Brændevinshandel. Byen er af romersk Oprindelse og hele Distriktet rigt paa Levninger fra Romertiden.

Castello-Branco [kastæl'lubra'ŋku], Camillo, portugisisk Forfatter, født i Lissabon 16. Marts 1826, død 6. Juni 1890. Han beklædte aldrig noget Embede, men levede udelukkende af sin Skribentvirksomhed, der bragte ham et rigeligt Udbytte. Akademiet i Lissabon valgte ham til Medlem, og fra 1885 havde han Titel som Visconde de Correia Botelho. Omtrent de sidste 30 Aar af sit Liv levede han paa en Landejendom. C. var en overordentlig frugtbar og populær Forfatter, især Romanforfatter, saa at mange Bøger af ham udkom i flere Udgaver, hvilket Portugiserne selv erklære for et Særsyn. Hans Digte og Dramaer staa tilbage for Romanerne, idet hans Poesi er ensformig uden ret Begejstring og svag i metrisk Henseende; i Prosafortællingerne derimod, hvoraf nogle ere historiske, er der en livlig Opfindelse, ikke ringe Humor og Menneskekundskab og især (i en Del af dem) en tro Skildring af portugisisk Folkeliv, navnlig paa Landet. Desuden skyldes ham en Række kritiske Artikler og Causerier samt et Par religiøse Skrifter, ogsaa Oversættelser af Chateaubriand's »Génie du Christianisme« m. m. Titlerne paa nogle af C.'s bedste Romaner ere: »Anathema« [Oporto 1851], »Scenas contemporaneas« [3 Bd., 1855—56], »Onde está a felicidade?« [1856] med Fortsættelsen »O homem de brios« [1857], »Amor de perdição« [1862], »Amor de salvacao« [1864], »Mysteriøs de Lisboa« [4. Udg., 2 Bd., 1865], »A engeitada« [1866], »Queda d'um anjo« [1866], »O judeu« [2 Bd., 1866], »O retrato de Ricardina« [1868], »Os brilhantes do Brazileiro« [1869], »Maria da Fonte« [1885]. Men han har skrevet mangfoldige andre En samlet Udgave af C.'s Værker begyndte at udkomme i Lissabon 1887. (Litt.: J. C. Vieira de Castro,

C. C.-b. [1861]; J. P. de Lima Calheiros, *Catálogo das obras de C. C.-b.* [Oporto 1889]; Serpa Pimentel, *O romance de um romancista* [Lissabon 1890—92]). *E. 6.*

Castello de Vide, By i den portugisiske Provins Alemtejo, beliggende paa en Høj N. f. Portalegre og kun 12 Km. fra den spanske Grænse, har et gammelt Kastel, betydelige Tøjværerier og (1878) 5,500 Indb.

Castellon de la Plana [kasteljo'ndelapla!na], Provins i det østlige Spanien, den nordlige Tredjedel af det tidligere Kongerige Valencia, grænser mod Øst til Middelhavet, hvis Kyst her er ganske lige uden Indskæringer, og er ellers fra Nord over Vest til Syd omgiven af Provinserne Tarragona, Teruel og Valencia; den er ca. 6,500 □ Km. og har (1887) 292,400 Indb. o: 45 paa 1 □ Km. (den daarligst befolkede Provins i Landskabet Valencia); den deles i 9 Distrikter. C. er overvejende Bjærgland, især mod Vest og Nordvest, de saakaldte Valencia's Terrasser; Peña Golosa hæver sig til 1,813 M., Muela de Arés til 1,319 M.; ved Kysten er Landet lavere, dog mest bakket, af egentlige Sletter er der kun faa; den største er Sletten la Plana omkring Hovedstaden. Af de mange Kystfloder er Mijares (eller Millares) med Bifloden Monlleo den største; mod Nord løber Bergantes til Ebro. Den vigtigste Næringsvej er Landbruget, især ere de sydlige og østlige Dele frugtbare, til Dels paa Grund af kunstigt Vandingssystem, og der dyrkes en Del Korn (Hvede og Majs), Vin (Huerta de Benicasim), Olie og Sydfrugter, især Oranger, Figen og Johannesbrød. Bjærgene ere rige paa Metaller, men de blive kun lidet udnyttede; der er dog nogle Jærn- og Kobberværker samt Mineralkilder. Endvidere noget Fiskeri, Skibsfart og Handel; især udføres der Vin, Oranger og Figen; Industrien (Papir, Fajance, Væverier) er kun ubetydelig.

Hovedstaden af samme Navn ligger ca. 3 Km. fra Kysten midt i den frugtbare Slette la Plana, der vandes af Mijares og et storartet kunstigt Vandingssystem, som for det meste stammer fra Maurernes Tid, er en regelmæssig bygget By og har (1887) 25,200 Indb., der drive livlig Handel med Vin og Sydfrugter, og Industri i Sejldug, Tovværk, Lærred m. m. De mest fremragende Bygninger ere Hovedkirken med smukke Malerier og det ottekantede, 46 M. høje Klokketaarn. Byens lille Havn er Grao de C. *H. W.*

Castellone, Flække i Syditalien, Provins Caserta, 8 Km. N. 0. f. Gaeta, ved Gaetabugten og den gamle Via Appia. C. skal være bygget paa Ruinerne af det gamle *Formiae,* og man tror i Nærheden at kunne paavise det Sted, hvor Cicero blev dræbt. Et rundt Taarn i en Vigne kaldes Cicero's Taarn og anses af mange for at være hans Grav. *C. A.*

Castelnau [-no'J, Francis, Greve af, fransk opdagelsesrejsende og Naturforsker, født 1812 i London, død 1880 i Melbourne. Han berejste 1837—41 Egnen om de canadiske Søer, de forenede Stater og Mejiko og ledede derefter 1843—47 en af Frankrig udsendt videnskabelig Ekspedition til Undersøgelse af det ækvatoriale Sydamerika; fra Rio Janeiro drog han til Goyaz, derfra mod Vest over Cuyaba til den store Sump Jarayes, undersøgte øvre Paraguay og Vandskellet mellem Paraguay's og Madeira's Strømsystemer. Over Chuquisaca og Potosi naaede han Lima; Tilbagerejsen gik over Cuzco, ned ad Ucayali og Amazonas til Para. Beskrivelsen af denne saavel i geografisk som i naturvidenskabelig Henseende interessante Rejse findes i: »Expédition dans les parties centrales de l'Amérique du Sud, de Rio de Janeiro à Lima et de Lima au Para. Histoire du voyage« [6 Bd., Paris 1850—51]. Senere var han fransk Konsul i Bahia, Capstaden, Singapore og Melbourne. *C. A.*

Castelnaudary [kastælnodari'j, By i det sydlige Frankrig, Departement Aude, Arrondissement C, beliggende paa en Høj i en frugtbar Slette ved Canal du Midi, som her danner en stor Havn, har (1891) 8,600 (med Kommune 10,100) Indb., der drive Skibsbyggeri og Industri i groft Klæde, Lærred og Lervarer, og livlig Handel, især med Korn, Mel og Træ. C. har bl. a. et smukt Raadhus, et College og en Handelsdomstol. — C., der under Navn af *Sostomagus* var en af de vigtigste Byer i det sydlige Gallien paa Romertiden, blev ødelagt paa Folkevandringens Tid af Vestgoterne, men atter opbygget og kaldt *Castrum novum Arii* eller *Arianorum.* I Middelalderen, da den var Hovedstad i Landskabet Lauragais, var den af strategisk Betydning paa Grund af sin Beliggenhed ved Vejen mellem Middelhavet og Atlanterhavet og spillede derfor en stor Rolle i Krigene, saaledes i Albigenserkrigene, da Simon af Montfort blev belejret her 1211 og slog Belejrerne under Raimond VI af Toulouse (1237 toge Inkvisitionsdomstolene deres Sæde her), og under Hundredaarskrigen, da den sorte Prins ødelagde den 1355. I Slaget ved C. 1. Septbr. 1632 sejrede de kgl. Tropper over Gaston af Orleans og Montmorency; den sidste blev tagen til Fange. *ff. W.*

Castelnuova di Garfagnana [-fanja!na], Kredshovedstad i Norditalien, Provins Massa e Carrara, ved Serchio, med (1881) 1,974 Indb.

Castelnuovo, Enrico, italiensk Romanforfatter, er født i Firenze 1839. Han var ikke mere end to Aar gl., da han kom til Venezia, og siden har han altid boet der. Han gik oprindelig Handelsvejen, men blev 1870 Redaktør af Bladet »La Stampa« og 1872 Lærer ved den højere Handelsskole i Venezia. Samme Aar udgav han et Bind Skitser samt Romanen »Il quaderno della zia«, hvori han allerede viste sig som en livlig og elskværdig Prosafortæller. Siden udkom »La Casa Bianca«, »Lauretta« [1876] m. m.; 1879 Novellesamlingen »Alla finestra«, benævnt efter den første, nydelige Fortælling (om en værkbruden ung Pige og hendes Genbo, en ung brystsvag Skriver). Af C.'s senere Arbejder kunne anføres »La Contessina« [1881], »Sorrisi e lagrime« [Samling af Fortællinger, 1882], »Due convinzioni« [1886], »Filippo Busini juniore« o. fl. *E. G.*

Castel San Giovanni [dʒovan'ni], Flække i Norditalien, Provins Piacenza, ved Via Æmilia, med (1881) 4,984 Indb. 17.—19. Juni 1799 sejrede her Østerrigerne og Russerne under Melas og Suvarov over Franskmændene under Macdonald.

Castel San Piétro dell' Emilia, By i Norditalien, Provins Bologna, ved Sillaro og ved den her med Arkader besatte Via Æmiiia, har (1881) 4,983 Indb., Dampsporvej til Bologna og Imola, stærkt besøgte Aarsmarkeder og i Nærheden Mi-

neralkilder. Her findes endnu Levninger af et 1200 af Bologneserne bygget Kastel.

Castelsarrasin [kastælsarazåV], By i det sydlige Frankrig, Departement Tarn-et-Garonne, Arrondissement C, ved Garonne's højre Bred og ved Sidekanalen (Canal lateral), har en Kirke fra 13. Aarh., Rester af Bymure, et College, Industri i Uld, Hatte og Læder og (1891) 4,200 (med Kommune 7,800) Indb.

Castelterm̈ini, By paa Sicilien, Provins Girgenti, er højt beliggende og har en smuk Sognekirke (med to Billeder af Velasquez), Svovlgruber og (1881) 9,205 Indb.

CastelvetrånO, By paa Sicilien, Provins Trapani, ligger i en frugtbar Egn og har (1881) 20,053 Indb., der drive Olie- og Vinavl, Silke-, Bomulds- og Linnedvæveri. S. f. C. ligge de storartede Ruiner af Selinus (i Pilieri).

Castelvētro, Lodovico, italiensk Forfatter, født 1505 i Modena, død i Chiavenna 21. Febr. 1571. Han var en lærd Mand af fornem Slægt, som levede kun for sine Studier, navnlig Sproglære og hvad man i senere Tider vilde kalde æstetisk Kritik. C.'s Domme, navnlig over samtidige Forfatteres Skrifter, bleve almindeligvis hørte med Opmærksomhed: han var streng og skarp, undertiden spidsfindig, og med temmelig pedantisk Ihærdighed optraadte han som Ridder for Sprogets Renhed, saaledes som den træffes hos Petrarca og Boccaccio. Men i Annibale Caro (s. d.) fandt han sin Overmand. I Anledning af C.'s Kritik over en Canzone af Caro udspandt der sig en heftig Strid mellem de to Skribenter, hvilken varede i otte Aar; i den litterære Polemik trak C. vel det korteste Straa, men i en nyere Tids Øjne har han personlig faaet Sympatien paa sin Side, da Modstanderen paa en hæslig Maade fik ham anklaget for Inkvisitionens Domstol som hældende til Protestantismen. Efter nogle Forhør i Rom holdt C. det for raadeligst at flygte (1561) til Chiavenna; siden opholdt han sig bl. a. i Genève, Lyon og Wien. Han har skrevet en Kommentar til Petrarca's Digte, en Oversættelse af Aristoteles's Poetik (med Kommentar), Noter til Cicero's *Rhetorica ad Herennium*, Kritikker over B. Varchi's sproglige Dialog »l'Ercolano« og (meget skarp) over P. Bembo's »Prose«; desuden flere Stridsskrifter mod Caro. *E. G.*

Castenschiold, Carl Vilhelm Behagen, dansk Officer og Godsejer, er født 14. Febr. 1837. Efter 1861 at være afgaaet fra polyteknisk Læreanstalt som Mekaniker meldte han sig som Olficersaspirant ved Artilleriet og blev 1862 Sekondløjtnant. Indkaldt Aaret efter kom han til Tjeneste i Dybbølstillingen og vandt sig et anset Navn som Kommandør for Skanse Nr. 2, idet han skiftede med Løjtnant Anker. Denne kommanderede 18. Apr., hvorfor C. den Dag anvendtes først i Nordre Brohoved, senere i Kirkebatteriet, hvor han blev saaret. Han gik samme Efteraar ind paa den kgl. militære Højskole og blev 1866 Premierløjtnant i Artilleriet; men allerede Aaret efter købte han sit Fædrenegods, Borreby, og blev med Liv og Sjæl Landmand. Snart overdroges ham forskellige Tillidshverv, og 1879 blev han Medlem af Privatbankens Bankraad, 1889 Præsident i det kgl. Landhusholdningsselskab. *P Nw.*

Castenschiold, Joachim Melchior Holten, dansk Officer, født 1743, død paa Borreby 6. Apr. 1817. Han blev 1760 Kornet i slesvigske Kyrasserer og tilkøbte sig Aaret efter Ritmesters Bestalling i 2. jydske Regiment Ryttere. Ved St. Germains Omordning af Hæren 1763 maatte han træde tilbage som Sekondkaptajn; men ved dennes Fjernelse 1766 blev han Major ved Regimentet, der nu kaldtes sjællandske Dragoner. Dettes Chef, Eickstedt, spillede en Hovedrolle 17. Jan. 1772, og C. blev nu Oberstløjtnant, eskorterede den fangne Dronning Karoline Mathilde til Kronborg, hvorefter han blev næstkommanderende ved den nyoprettede Livgarde til Hest, det følgende Aar Generaladjutant og 1777 Oberst i Kavaleriet. Ved Regeringsforandringen 1784 blev han Kommandør for Hestgarden, 1787 Generalmajor, 1789 tillige Chef for sjællandske Regiment Ryttere, 1790 hvid Ridder og 1802 Generalløjtnant. 1783 havde han ved sit Ægteskab med en Datter af Etatsraad Gysbert Behagen set sig i Stand til at købe det gamle Herresæde Borreby og viste sig som en driftig og mild Jorddrot. — Ved det engelske Overfald 1807 maatte C, som højestkommanderende Officer paa Sjælland uden for Kjøbenhavn og Kronborg, organisere Øens bevægelige Forsvar, idet Kronprinsen ønskede en Masserejsning; men skønt C. med Iver tog fat paa Opgavens Løsning, vare de forhaandenværende Midler utilstrækkelige. De daarlig øvede og slet bevæbnede Landeværnsmænd, han ved Roskilde fik i samlet, veg 20. Aug. tilbage for en fjendtlig Eskadron, og 29. Aug. sprængtes de ved Kjøge fuldstændig fra hinanden. I de 2 følgende Aar førte C. Befalingen over en Division, men erholdt derefter Afsked med Karakter af General. *P Nw.*

Castenskiold, Gustav, dansk Officer, født 12. Aug. 1815, død 12. Marts 1886, blev efter at have gennemgaaet Landkadetakademiet 1834 Sekondløjtnant ved det sjællandske Lansenerregiment, Premierløjtnant 1841. Han var med i Slaget ved Fredericia og udmærkede sig under Slaget ved Isted, idet han huggede ind paa fjendtlige Tirailløører, som fra Øvre Stolk truede Batteriet Baggesen; han blev saaret og fangen. Under Krigen 1864 var han tjenestegørende Major ved 6. Dragonregiment og deltog i Kampen ved Vejle; senere førte han med Dygtighed et Strejfkorps paa 3 Eskadroner og 1 Kompagni, medens han efter Fredsslutningen i nogen Tid førte Befalingen over 6. Dragonregiment. 1866 udnævntes han til Oberstløjtnant og endnu s. A. til Oberst og Generalinspektør for Rytteriet, Aaret efter til General. Indtil C. 1885 naaede Aldersgrænsen, vedblev han at staa i Spidsen for Rytteriet, hvis Enkemandsuddannelse han lagde særlig Vægt paa. *P. Nw.*

Castéra Verduzan [kastera'værdyzâ'], Landsby i det sydlige Frankrig, Dep. Gers, Arrond. Condom (Guienne), 10 Km. S. 0. f. Valence, ved Baise's Biflod Auloue, har (1891) 900 Indb., Ruiner af et gammelt Tempelherreslot, Marmorbrud og 3 besøgte Svovl- og Jærnkilder (24°).

Cásti, Giovanni Battista, italiensk Forfatter (1721—1803). Han var gejstlig af Stand, men førte et meget verdsligt og lystigt Levned, og hans digteriske Frembringelser ere alt andet end prægede af Alvor. Han levede mest ved forskellige europæiske Hoffer, især ved det østerrigske, hvor han var ansat som kejserlig Hofdigter i samme Stilling, som Metastasio havde haft. Vittig var han og

Artikler, der savnes under C, maa søges ender K.

skrev ret gode Vers. Hans Hovedværk er det lange, komiske Epos »Gli animali parlanti« [Paris 1802], en Dyrefabel i 27 Sange (Ottave rime er Versformen), hvori Menneskeliv og Sæder paa C.'s Tid skildres ligesom Middelalderens i »Reinike Fuchs«. Det er især de politiske Partier, som C. gør til Genstand for sin Spot. I »Il Poema tartaro« kommer han ind paa en lignende Satire; det gaar der ud over det russiske Hof. Paa Vers skrev han ogsaa nogle Fortællinger, »Novelle galanti« [Paris 1793], der cre endnu uanstændigere end Lafontaine's »Contes«. Fremdeles er C. Forfatter til en Del komiske Operatekster, hvoriblandt »Il re Teodoro in Venezia« (Emnet er den tyske Eventyrer Theodor Neuhof's Kongedømme af Korsika) vandt Navnkundighed og komponeredes af Paesiello, uden dog at være videre morsom; lystigere er Parodien »La congiura di Catilina«; desuden »L'antro di Trofonio«, komponeret saavel af Paesiello som Salieri. Hans Værker udkom samlede i Paris 1838. *E. G.*

CastigåtiO (lat.), Tugtelse, Revselse; *C. paterna*, den Faderen tilkommende Straffemyndighed.

Castiglione [-lj-], Baldassare, italiensk Forfatter, født i Casatico ved Mantova 14. Decbr. 1478, død i Toledo 8. Febr. 1529. Af sin fornemme Slægt sendtes han til Milano for at opdrages ved Lodovico il Moro's Hof; der kom han, under de bedste Læreres (bl. a. Grækeren Demetrios Chalkondylas'es) Vejledning, i Besiddelse af en høj klassisk Dannelse og fik snart Lejlighed til at lægge sine Evner og Kundskaber for Dagen i det mantovanske Herskerhus Gonzaga's Tjeneste, med hvilket han var beslægtet 1504 gik C. imidlertid over til at tjene Hertug Guidobaldo af Urbino, hvad Markgreven tog saa ilde op, at han ikke vilde modtage sin fordums Hofmand, da han kom som Afsending fra Urbino. C. blev da sendt som Ambassadør, først til den engelske Konge, Henrik VII, siden til Ludvig XII af Frankrig. Ogsaa Guidobaldo's Efterfølger benyttede sig meget af C.'s Dygtighed som Diplomat og i Krigen, indtil han blev tagen til Naade igen af Markgreven, der 1516 lod hans Bryllup med en Dame af Huset Bentivoglio fejre med stor Pragt. I de paafølgende Aars Krige viste han sig lige saa duelig som under to Sendelser fra Mantova til Rom, saa at Pave Clemens VII valgte ham til Afsending i Spanien. Men her fik han en meget ubehagelig Stilling; trods Behændighed og Iver opnaaede han ikke de attraaede Fordele hos Karl V, Paven nærede Mistillid til hans Troskab, og C. ærgrede sig saa meget over alt dette, at det voldte hans Helsot. — C., hvis Træk Rafael, hvem han beskyttede, har foreviget i et herligt Portræt, er en smuk Type paa det bedste i den italienske Renaissance. Dette fremtræder ogsaa i hans Forfattervirksomhed, hvis ypperste Frugt er Dialogen »Il Cortigiano« [Venezia 1528], der foregaar ved Hertug Guidobaldo af Urbino's Hof, hvor et Selskab af Skønaander, lærde og Damer afhandler paa aandrig Vis det Spørgsmaal, hvad der fordres for at være en ret »Cortigiano« o: ikke blot »Hofmand«, men tillige Ridder, Gentleman, Adelsmand, Kavaler, den, der besidder den højeste Dannelse. I faa af Renaissancens litterære Frembringelser har dens Aand givet sig et saa tiltalende Udtryk. Bogen blev meget beundret, ofte udgiven [saaledes i Firenze 1884] og oversat i flere Sprog. Men ogsaa C.'s Breve [2 Bd., Padova 1769—71] til forskellige højtstaaende og fremragende Personer have betydeligt Værd. Han har desuden skrevet Digte paa Latin og i Modersmaalet og et Hyrdedrama, »Tirsi«. Serassi o. fl. have forfattet Biografier af ham; den nyeste er af Martinati [Firenze 1891]; en samlet Udgave af hans Værker udkom i Padova 1733 og 1766. *E.G.*

Castiglione [-lj-], Carlo Ottavio, italiensk Numismatiker m. m., født i Milano 1784, død i Genova 10. Apr. 1849. Sammen med den bekendte Angelo Mai (s. d.) fandt han den gotiske Oversættelse af Pauli Breve samt Fragmenter af det gl. Testamente, der udgaves fra det ambrosianske Bibliotek i Milano 1819—39 i 5 Hæfter. Af hans Skrifter angaaende Mønthistorien kunne nævnes »Monete cufiche del Museo di Milano« [Milano 1819] og »Mémoire géographique numismatique sur la partie orientale de la Barbarie (o: Berberiet) appelée Afrikia par les Arabes« [smst. 1826]; endvidere »Dell' uso cui erano destinati i vetri epigrafi cufiche« [smst. 1847]. Hans Levned er skildret af Biondelli [Milano 1856]. *E. G.*

Castiglione [-lj-], Giovanni Benedetto, kaldet il Grechetto (o: den lille Græker), italiensk Maler og Raderer, født 1616 i Genova, død i Mantova 1670, kom allerede som Dreng i Lære hos Paggi; senere uddannede han sig videre under G. Andrea de' Ferrari og v. Dyck. C. gjorde hurtig betydelig Lykke i sin Fødeby, som han forsynede med talrige religiøse Billeder, og som endnu (1894) bevarer mange Prøver paa hans Kunst, saaledes et af hans bekendteste Værker »Christi Fødsel« i S. Lucca; efter Studierejser til Rom, Firenze, Parma og Venezia slog han sig ned i Mantova, hvor han virkede som Hofmaler for Hertug Karl I. C.'s Kunst, der har Berøringspunkter med Bassano's, har sit Fortrin i en heldig Forening af Landskab, menneskelige Figurer og Dyr; disse sidste lægge dog hovedsagelig Beslag paa Opmærksomheden og indtage ofte en dominerende Plads, baade fra Kompositionens og Gennemførelsens Side, endog i rent religiøse Billeder, saa at de kirkelige Emner hyppig synes at være blot en tilfældig ydre Anledning til Dyrefremstillinger (saaledes i hans gammeltestamentlige Arbejder). Hans store Produktion, der findes spredt om i Europas Museer, har medført en betydelig Routine, der ofte vel stærkt forsømmer de rent maleriske Opgaver. Hans Raderinger (ca. 70) fremvise en lignende Kunstnerindividualitet, en let, hurtig Haand, der dog ikke gaar meget i Dybden. Som Raderer var C. Efterligner af Rembrandt og søger *Clair-obscur*-Virkning. Adskillige Malerier i Stockholm's Museum (Landskaber med Hyrder og Dyr), i Prado i Madrid, Wien's Hofmuseum etc. G. Zompini har udført 12 Raderinger efter C.'s Tegninger: »Varii capricci e paesi ecc. disegnati dal celebre G. B. C, tratti dalla raccolta Zanettiana« [Venezia 1786]. Af Sønnen, Francesco G., der gik i Faderens Spor, ejer Christiania-Museet et Billede. *A. Hk.*

Castiglione [-lj-] **delle Striviére,** By i Norditalien, Provins Mantova, 30 Km. N. V. f. Mantova og 10 Km. S. V. f. Gardasøen, med (1881) 3,100 Indb. Særlig bekendt fra Bonapartes Sejr 5. Aug. 1796 over Østerrigerne under Wurmser; Marskal Augereau førte senere Titlen Hertug af C.

Castiglione [-lj-] **di Sicilia** [sitši'lia], By pa.

Artikler, der savnes under C, maa søges under ***K.***

Sicilien, Provins Catania, ved Alcantara, N. f. Ætna, med (1881) 8,200 Indb. Gammelt i Klippen indhugget Kastel, Avl af Hvede, Vin, Oliven og Hasselnødder samt Silke.

Castilho [kasti'lju], Antonio Feliciano de, portugisisk Digter, født 26. Jan. 1800 i Lissabon, død smst. 17. Juni 1875. Han var Søn af en medicinsk Professor ved Universitetet i Coimbra. Kun 6 Aar gl. blev C. blind efter Mæslinger; imidlertid fik han en udmærket Uddannelse og begyndte som ganske ung sin Digterbane med en Række Strofer og Oder til Landets Kongehus. 1819 digtede han en Ode til Kong Joao VI, der lønnede ham med Indtægten af et Embede. Efter Kongens Død levede han, under de paafølgende urolige Aar, hos sin trofaste Broder, Augusto Frederico, i en Præstebolig paa Landet. Men otte Aar derefter (1834) forlod han dette stille Hjem og giftede sig med en Dame, hvis Hjerte hans Digtning havde vundet; hende mistede han dog efter kun tre Aars Ægteskab. C.'s senere Liv er omtrent kun knyttet til hans Værker. Da Almeida Garrett var død, stod C. en Tid som Portugals mest yndede Digter, men den ny Coimbraskole stødte ham fra Tronen. — Som Digter tilhører C væsentlig den klassiske Retning; han begyndte som ligefrem Efterligner af 18. Aarh.'s Poeter, og i det arkadiske Akademi i Rom, den klassiske Formdigtnings Hovedkvarter, indlemmedes han under Navnet »Mémnide Eginense«. Under sin senere Digter virksomhed undgik han dog ikke selv Paavirkning af Romantikken, hvilken træder frem i Digtene »A noite do castello« [1836] og »Ciumes do bardo« [1838]; men det gammeldags idylliske var hans Specialitet. Han var en betydelig Verskunstner (et ikke ringe Improvisationstalent havde han arvet efter sin Moder) og behandlede sit Sprog med vidtdreven Omhu, af og til med Anvendelse af Ord fra Folkesproget. Men Ideer skorter det ham paa. Af C.'s poetiske Arbejder kunne (foruden de anførte) nævnes »Cartas de Ecco e Narciso« [1821], »Primavera« [4 større Digte, 1822], »Amor e Melancholia ou a Nouvissima Heloísa« [1824], »Excavacões poeticas« [1844, indeholder gode Ting] og »Outono« [1863]. 1839 udgav han en Række »Quadros historicos«. Som Oversætter indlagde C. sig megen Fortjeneste ved en Række vellykkede, om end noget fri, Gengivelser af antikke og moderne Digterværker: de fleste af Ovid's Digtninge, Vergil's *Georgica*, de saakaldte anakreontiske Digte, Moschos'es »Europa«, Shakespeare's »Sommernatsdrom«, flere af Molière's Komedier, Perrot's og Dumesnil's Drama »Camões« (der under C.'s Hænder næsten blev et Originalarbejde og slog ypperlig an); paa sine gamle Dage udgav han (1872) en Oversættelse af Goethe's »Faust«, rigtignok efter det Franske, men slap temmelig uheldig fra det Vovestykke og blev skarpt kritiseret. (Litt: Julio de C. (Digterens Søn), *Memorias de C.* [3 Bd, Lissabon 1881]). *E.G.*

Castilianske (irænsebjærge gaa fra Nordøst til Sydvest i en Længde af ca. 800 Km. tværs over den spanske Højslette og danne Vandskellet mellem Duero's og Tajo's Flodsystemer; mod Nord ligge Gammelkastilien og Leon, mod Syd Nykastilien og Estremadura, medens deres Fortsættelse ind i Portugal danner Grænsen mellem Beira Alta og Beira Baixa, De begynde mod Nordøst ved Jalon's Kilder, hvor de slutte sig til Udløbere af del iberiske Bjærgsystem, og ende ved den portugisiske Kyst i Cap da Roca, hvor de falde stejlt af til Havet. De ere mest bratte mod Syd, og da den nykastilianske Højslette ligger lavere end den gammelkastilianske, ere de mest imponerende, naar man ser dem fra Syd. De falde i flere Dele. Helt mod Øst hæve Bjærgene sig kun lidt over det omliggende Plateau; men snart stige de i det snedækkede Sierra de Guadarrama (Oldtidens *Montes Carpetani*), hvis højeste Punkt er Pico de Peñacara, 2,405 M.; lige V. fc dette Punkt gaar Hovedvejen mellem Gammel- og Nykastilien over Passet Naracerrada, 1,729 M. Medens Sierra Guadarrama er den smalleste Del af hele Systemet, udvider Kæden sig Vest herfor til store Plateauer, Parameras, saaledes Paramera de Avila, der ved Alberche's og Torme's Floddale mod Syd skilles fra den mægtige Sierra de Gredos, hvor Systemets højeste Punkt, Plaza de Almanzor, 2,668 M., ligger. Vestligere følger den ved Alagon's Floddal adskilte Sierra de Gata (højeste Punkt ca. 2,200 M.), der fortsættes ind i Portugal under Navn af Serra de Estrella. Det sidste Led af de c. G. er den lave Serra de Cintra (ca. 500 M.), som ender i Cap da Roca. *H. W.*

Castilianske Kanal (Canal de Castilla), i Gammelkastilien, begynder ved Alar del Rey ved Floden Pisuerga, følger for en stor Del dennes Løb og gaar over Carrion og Palencia til Valladolid. Kanalen, der blev færdig 1832 og er ca. 200 Km. lang, har stor Betydning for Forbindelsen mellem Santander og Duero's Omraadc (Tierras de Campos). *H. W.*

Castilla [kasti'lja] (Kastilien), det midterste, overvejende af Plateauer bestaaende Landskab paa den pyrenæiske Halvø og Kernen af det spanske Monarki, deles ved de castilianske Grænsebjærge (s. d.) i en nordlig, Gammelkastilien, og en sydlig Del, Nykastilien. Gammelkastilien (C. la vieja) er overvejende et Plateau, med en Gennemsnitshøjde af 800 M., og er saaledes Europas højeste Højslette. Den er højest mod Nordøst (Sorias Plateau, 1,050 M.) og sænker sig mod Sydvest. Især i Midten er Landet en tør, vegetationsløs Flade, der for største Delen er dækket med Grusmasser og ufrugtbart Ler, og hvor Vandløbene danne sig dybe Lejer i den løse Jordbund. Nogle Dele, som Tierras de Campos, ere velskikkede til Agerdyrkning, da der findes Vand i ringe Dybde; men i andre Egne, hvor Jorden er saltholdig, som i Valladolid's Omegn, antager Landet aldeles Steppens Karakter. Mod Nordøst adskilles den fra Ebrodalen ved det iberiske Bjærgsystem, mod Nord begrænses den af de kantabriske Bjærge; dog hører en Del af disse to Bjærgsystemer ogsaa til Gammelkastilien. Det omgives af Landskaberne Leon og Asturien mod Vest, det atlantiske Hav, Viscaya, Alava og Navarra mod Nord, Aragonien mod Øst og Nykastilien og Estremadura mod Syd, og omfatter 8 Provinser, nemlig Palencia, Valladolid, Avila, Segovia, Soria, Burgos, Logroño og Santander; Arealet er 65,700 □ Km., Indbyggerantallet (1887) 1,717,400. Nykastilien (C. la nueva) S. f. de castilianske Grænsebjærge omfatter den største Del af det centrale Højland, men er noget lavere end Gammelkastilien, idet Gennemsnitshøjden er 650 M.; i øvrigt staar den i Forbindelse med denne, idet Siguenzas Plateau mod Nordøst

ved et Højdedrag knyttes til Sorias Plateau. Ved nogle lave Bjærge, Montes de Toledo, der fortsættes ind i Estremadura under Navn af Sierra de Guadelupe, deles den nycastilianske Højslette atter i to, hver af sin Flod, Tajo og Guadiana, gennemstrømmede Dele. Det meste af Landet er tørre Heder, der ere oversaaede med Granitblokke og bedækkede med Cistus,, Timian, Gyvel og Tidsler; den sydlige Halvdel af Nykastilien, La Mancha, er en aldeles jævn, tør Steppe; kun Floddalene ere frugtbare. Nykastilien grænser mod Vest til Estremadura, mod Nord til Gammelkastilien, mod Øst til Aragonien og Valencia og mod Syd til Murcia og Andalusien, og det omfatter 5 Provinser, nemlig Madrid, Toledo, Ciudad Real (Mancha), Cuenca og Guadalajara; Arealet er ca. 72,200 □ Km., Indbyggerantallet (1887) 1,780,000. Klimaet er paa Grund af C.'s høje Beliggenhed temmelig barsk og karakteriseres ved store Temperaturforandringer, hyppige Storme og Tørke. Beboerne anses for de mindst blandede Efterkommere af de gamle Spaniere fra Romertiden og betragtes som den egentlige Type for Spanierne; det castilianske Sprog er ogsaa Skriftsproget og den dannede Klasses Sprog over hele Spanien (se i øvrigt under Spanien og de enkelte Provinser).

Historie.

C. der har faaet Navn af de mange Bjærgfæstninger *(castella)*, som paa Romertiden fandtes her i det gamle Bardulia ved øvre Ebro, stod fra 8. Aarh. under Kongerne af Asturien og Leon, som lode Landet bestyre af Grever. En af disse, Fernam Gonzalez, i første Halvdel af 10. Aarh., herskede næsten uafhængig. Fra dennes Sønnesøn, Sancho, gik Herredømmet over til Sancho's Svigersøn, Sancho Mayor af Navarra, og efter dennes Død (1035) blev C. givet til hans Søn, Ferdinand I, som forenede Leon med sit Rige, ligesom han ogsaa fik en Del af Navarra og med Iver førte Kampen mod Araberne, hvem han fravristede flere Lande mod Syd. Efter at Riget var blevet delt mellem hans Sønner efter hans Død (1067), bemægtigede en af dem. Alfons VI, sig Riget C. (1072—1109) og førte Erobringerne videre, idet han forenede det mauriske Kongerige Toledo eller Nykastilien med Gammelkastilien. Men under hans Datters, Urracas, Efterkommere udbrød der voldsomme Stridigheder, og Riget opløste sig i flere Dele (C, Leon, Asturien, Navarra), indtil Ferdinand III den Hellige (1230—52) atter forenede C og Leon til eet Rige, og under ham blev de to Rigers Udelelighed og den førstefødtes Arvefølge slaaet fast. Ved heldige Krige med Maurerne udvidede han sit Rige over Cordoba (1236), Sevilla (1248) og Cadiz, ja han tvang endog Granada til at anerkende sit Overherredømme og tænkte allerede paa at bekrige Araberne i selve Afrika, da han døde. Sønnen, Alfons X den Vise (1252—84), understøttede Kunst og Videnskab og gav sit Land en egen Lovbog *(las siete partidas')*; men for at tilfredsstille sin Trang til Pragt og Ødselhed og for at opnaa den tyske Kejserkrone paalagde han trykkende Skatter og lagde ved at udelukke sin ældste Søn fra Tronen Grunden til de under de følgende Konger, Sancho IV (til 1295), Ferdinand IV (til 1312) og Alfons XI (til 1350), rasende Tronstridigheder og Borgerkrige, der svækkede Kongemagten og bragte Adelen Indflydelse. Endelig lykkedes det Alfons XI ved Grusomhed og List at blive Herre over Oprørerne (1335). Sammen med Portugal sejrede han derefter over Maurerne ved Floden Salado (1340) og erobrede Fæstningen Algeziras i Andalusien (1344), der som Nøglen til Spanien haardnakket forsvaredes af Maurerne. For at bestride Krigsomkostningerne og skaffe sig en mere uafhængig Stilling fik han Stænderne til at bevilge en ny Skat *(Alcavala)*, der blev lagt paa rørligt og urørligt Gods, naar det gik over paa andre Hænder. Efter hans Død (ved Belejringen af Gibraltar) begyndte atter de indre Uroligheder. Hans Søn, Peter den Grusomme (til 1369), rasede i den Grad mod sin Slægt, Adel og Folk, at hans Halvbroder, Henrik af Trastamara, til sidst rejste en Opstand mod ham og overvandt og dræbte ham, hvorefter Henrik besteg Tronen som Henrik II (til 1379) og efterfulgtes af Sønnen, Johan I (til 1390), der hævdede sin Magt i Krige mod Portugal og England. Under Efterfølgerne, Henrik III (til 1406), Johan II (til 1454) og Henrik IV (til 1474), herskede der under egenkærlige Formyndere og Yndlinge en saadan Misregering og Forvirring, at Adel og Gejstlighed rev hele Magten til sig. Da Henrik IV's Søster, Isabella, der 1469 havde ægtet Ferdinand (den Katolske) af Aragonien, arvede Kronen, var Kongemagten uden Anseelse, og et adeligt Anarki med Familiefejder og Lovløsheder udpinte Landet. Vel søgte Portugal i Forbund med Frankrig at gøre sin Arveret gældende til C.'s Krone (castilianske Arvefølgekrig), men ved Freden i Alcantara 1479 blev dog Isabella anerkendt som Dronning, og fra det Øjeblik, da Landet blev forenet med Aragonien, hører C. ind under Spaniens Historie. *H. W.*

Castilla [kasti'lja], Ramon, peruansk General og Statsmand, født 31. Aug. 1797, død 30. Maj 1867, udmærkede sig i Uafhængighedskampen mod Spanien. Efter Peru's Befrielse sluttede han sig 1835 til Generalerne Salaverri's og Gamarra's Opstand mod Præsidenten Obregoso. Salaverri blev slagen og skudt; Gamarra og C. flygtede til Chile, 1839 vendte de tilbage og fornyede Opstanden; de sejrede, og Gamarra blev Præsident, C. Finansminister. 1841 maatte C. atter gaa i Landflygtighed; men 1844 vendte han tilbage som Forsvarer for den undertrykte Forfatning, slog sine Modstandere og blev 1845 Præsident. 6 Aar hævdede han denne Stilling og regerede med stor Dygtighed. Efter hans Afgang opstod der indre Uroligheder, som C. daampede, hvorefter han atter kom i Spidsen for Regeringen, fik Navnet »Befrieren« og gav en ny Forfatning (1856). 1858 blev han atter valgt til Præsident, men vakte Misfornøjelse ved sin Strenghed. 1861 udstedte han en Rundskrivelse til alle Stater i det spanske Amerika, hvori han protesterede mod San Domingo's Genforening med Spanien og det franske Tog til Mejiko. 1862 nedlagde han sit Embede; men da han 1865 som Formand for Senatet udtalte sig heftig mod Præsident Pezet's Fredsslutning med Spanien, blev han forvist. 2 Aar efter vendte han tilbage og stillede sig i Spidsen for en Opstand, men døde paa Vejen mod Lima. *S. B. T.*

Castille [kasti'j], Charles Hippolyte, fransk Forfatter, født 8. Novbr. 1820 i Montreuil-sur-Mer, død 26. Septbr. 1886 i Luc-sur-Mer. C. vat Journalist i Paris, stiftede 1847 sammen med Moli-

nari Tidsskriftet »Le progrés intellectuel« og 1848 med Bastiat »La république francaise«. I sin journalistiske Færd forfægtede han ivrig alle Haande socialistiske Ideer. Desuden udgav han flere Romaner, f. Eks. »Les oiseaux de proie« [1852] og »Le markgrave des Claires« [1854], men slog dernæst ind paa historisk-politiske Studier, der affødte følgende Skrifter: »Les hommes et les mœurs sous le regne de Louis-Philippe« [1853], »Histoire de la seconde république francaise« [4 Bd., 1854—55]. »Paralléle entre César, Charlemagne et Napoléon« [1858], »Histoire de soixante ans 1789—1850« [4 Bd., 1859—63] og en lang Række »Portraits historiques au XIXe siècle« [80 Hæfter, 1856—60]. Desuden fortsatte han stadig sin journalistiske Virksomhed, men vandt kun ringe Berommel.se ved til sidst at optræde som Bonapartist i »Esprit public« og »Globe«. *S. Ms.*

CastillejO [kastilje'χo], Cristobal de, spansk Digter, født i Ciudad Rodrigo 1490 eller lidt senere, død 12. Juni 1556 i et Kloster i Nærheden af Wien. Om hans Liv vides ikke meget. I sin tidlige Ungdom traadte han i Ærkehertug Ferdinand af Østerrigs (Kejser Karl V's Broder) Tjeneste, og da denne Fyrste blev tysk Kejser, levede C. den meste Tid af sit Liv i Østerrig som Kejserens Sekretær. En østerrigsk Dame, Anna von Schauenburg, var Genstand for hans Kærlighed, blev besungen af ham, men giftede sig 1530 med en Landsmand. Af den ved Boscán og Garcilaso indførte italieniserende Smag i den spanske Digtekunst var C. en udpræget og talentfuld Modstander; han angreb »Petrarkisterne« med Satirens Vaaben, og i sine Digtninge betjente han sig — naar undtages nogle Sonetter — kun af de gamle nationale Former og dem, der havde været i Brug hos 15. Aarh.'s Kunstdigtere. Han har forfattet en Mængde Villancicos, Glosas, Redondillas o. 1. lyriske Digte, der udmærke sig ved Livlighed og Lune, ved Lethed i Form og Versifikation, ved Friskhed og Ejendommelighed, men nogen Tilbøjelighed til Slibrighed og Plumphed. Derfor bleve de Genstand for streng Censur fra Inkvisitionens Side, og for de flestes Vedkommende forbødes Trykningen af dem. Til de mest navnkundige høre »Diálogo entre el autor y su pluma« og »Dialogo de las condiciones de las mujeres«. En Komedie, »La Constanza«, eksisterede endnu et Stykke ind i 19. Aarh. i Escorial's Bibliotek; men Litteraturhistorikeren B. J. Gallardo, der havde laant Manuskriptet, var saa uheldig at miste det 1823 i Sevilla, tillige med en Afskrift deraf og Notitser derom. 1573 udgaves en Del af C.'s poetiske Værker i Madrid, men i en stærkt beskaaren Tilstand, hvorved Inkvisitionen havde en Finger med i Spillet. Siden ere de komne i flere og bedre Udgaver, saaledes i Fernandez'es Samling af spanske Digterværker [Madrid 1792, 12. og 13. Bd.] og i 32. Bd. af Ribadeneyra's »Biblioteca de autores españoles«. »Sermón de amores« udkom pseudonymt 1542, »Dialogo de las condiciones de las mujeres« 1544 i Venezia. *E. G.*

Castillo [kasti'ljo], Andrés del, spansk Prosafortæller. Han levede i 17. Aarh. og var fra Brihuega. Af hans, i kulteranistisk opstyltet Sprog forfattede Novellesamling, »La mojiganga del gusto« [Zaragoza 1641 og senere], er en Novelle optagen i 33. Bd. af Ribadeneyra's spanske Klassikersamling. *£. C.*

Castillo [kasti'ljo], Diego Enriquez de, spansk Historiker. Under Kong Henrik IV af Kastiliens urolige Regering (1454—74) var C. Kongens Kapellan og Krønikeskriver, og det er just hele sin Herres Regeringstid, han har skildret i »Cronica de Don Enrique Cuarto«. Dens Stil er simpel og jævn, og han holder sig mest til den ligefremme Fortælling af Begivenhederne, naar undtages nogle enkelte moraliserende Betragtninger. Som historisk Kilde har den Værd, som Litteraturmindesmærke ikke. Den er udgiven af Sancha i Madrid 1787 og i 10. Bd. af Ribadeneyra's »Biblioteca de autores espanoles«. Man har antaget, at Historikeren C. er den samme som Digteren Diego de C, af hvem der findes en Del Digte i Datidens »Cancioneros«; en »Vision« i Anledning af den aragonske Konge Alfonso V's Dod er udgiven af E. de Ochoa sammen med Marki'en af Santillana's hidtil uudgivne Digte [Paris 1844]. Puymaigre erklærer imidlertid (i »La cour littéraire de Don Juan II«), at man med Urette har villet anse Digteren (. for Krønikens Forfatter. *E. G.*

Castillo [kasti'ljo], Fernando de Leon y, spansk Politiker og Diplomat, er født 1842 paa de canariske Øer. C. tog tidlig Del i den frisindede Bevægelse og blev 1871 valgt til Nationalforsamlingen, samt 1872 Understatssekretær for Kolonierne. Under Republikken bekæmpede han den radikale Retning, men senere forsvarede han de frisindede Grundsætninger over for Canovas de C.'s Reaktion. I Oktbr. 1886 blev han Indenrigsminister under Sagasta og var 1888—90 samt paa ny 1893 o. ff. Afsending i Paris. *E. E.*

Castillo [kasti'ljo], Juan Ignacio Gonzalez del, spansk Dramatiker, født 1763 i Cadiz, død samst. 1800. Med Ramon de la Cruz er han den bedste Forfatter af Sainete'r i det 18. Aarh., disse lystige, ægte nationale Smaastykker, hvori C. har givet et tro Billede af sin Tids andalusiske Folkeliv, ligesom R. de la Cruz af Livet i Madrid. C.'s »Sainetes« udgaves i 4 Bd. med en Biografi af Digteren ved Adolfo de Castro [Cadiz 1845—46]. *E. G.*

Castilloa Cervant., Slægt af Morbærfamilien, Træer med store og kortstilkede Blade; Hanblomsternes Stande sidde flere sammen i Bladhjørnerne, Hunblomsternes enkeltvis. 2 — 3 Arter i Mellemamerika. *C. elastica* Cervant. (Mejiko) giver betydelige Mængder Kautsjuk. *A. M.*

Castillon [kastijo'] (ogsaa C.-et-Capitourlan ell. C.-sur-Dordogne), By i det sydlige Frankrig, Dep. Gironde, Arrond. Libourne, ved Dordogne, har Løg- og Vinavl, nogen Handel og (1891) 2,600 Indb. Ved C. leveredes 13. Juni 1453 det sidste Slag i Hundredeaarskrigen mellem Franskmændene og Englænderne under Talbot, som faldt her; en Obelisk minder om Slaget. *H. W.*

Castillo [kasti'ljo] **Solórzano**, Alonso de, spansk Forfatter, formentlig død kort efter 1649 Han var Sekretær hos Markis en af Los Vélez, Generalkaptajn i Valencia, og 1623—27 opholdt han sig i Madrid; synderlig meget andet ved man ikke angaaende hans Livsomstændigheder. Men som Skribent var han ikke lidet anset hos sin Samtid. Hans Forfatterskab bestaar især af Samlinger af mindre Fortællinger, saaledes »Donaires del Parnaso [1624], »Tardes entretenidas« [1625], »Jornadas [1626], »Noches de placer«; mest Lykke

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

af hans Frembringelser i denne Retning gjorde vel Los alivios de Casandra« [1640], overs. paa Fransk, hvilken ikke blot indeholder Noveller, men ogsaa Digte og den morsomme Komedie »El mayorazgo«. Da Quevedo havde vakt saa megen Opsigt ved sin Gavtyveroman »El Gran Tacafio«, optraadte C. som hans Efterligner (uden dog at naa ham), først i »La Teresa« ogsaa med Titlen »La Niña de los embustes« [Valencia 1632], dernæst i »El bachiller Trapaza« [Valencia 1634], endelig — og med størst Held — i dennes Fortsættelse, »La Garduña de Sevilla 6 Anzuelo de las bolsas« [smst. s. A.], der en Tid blev meget læst og oversat paa Fransk. Nu om Stunder kan man i Alm. ikke finde stor Fornøjelse ved Læsningen af C.'s Fortællinger; imidlertid er »La Garduña« optagen i Ochoa's »Tesoro de novelistas espanoles« [Paris 1847, II], og i Ribadeneyra's Samling af spanske Forfattere findes ogsaa nogle af hans Noveller. *E. G.*

Castitas (lat.), Kyskhed, Renhed; *c. violata*, krænket Kyskhed.

Castizo, Betegnelse for Afkommet af Forbindelser mellem portugisiske indfødte og Mestizer.

Castle [ka'sl] (eng.), Borg, Slot.

Castlebar [kaslba!ə], By i det irske Grevskab Mayo, Provins Connaught, ved Søen Lanach, med (1891) 3,557 Indb. Det franske Landingskorps under General Humbert sejrede her 1798 over den irske Milits under Lake.

Castle **Donington** [kasldâ'niŋtən], Landsby i Leicestershire (England), 15 Km. 0. f. Ashby de la Zouch, med et Markis'erne af Hastings tilhørende Slot.

Castleford [ka'slfəd], By i Yorkshire (England), ved Aire, neden for dens Forening med Calder, har Glashytter, Lervarefabrikker og (1891) 14.143 Indb.

Castle Mail Packets [ka'slme.ilpäkets] (Company Limited) (Donald Gurrie & Go., London), en Postdampcrlinie, grundlagt 1871, til Besørgelse af Person- og Godstrafik til Capkolonien, Natal, Sydøstafrika, Madagaskar og Mauritius. Af dens 18 Skibe (med 36,500 Netto-Registertons) gaar eet ugentlig fra London anløbende St. Helena og Las Palmas til Capstaden, Port-Elisabeth, East-London og Natal; hvert andet Skib fortsætter Routen til Delagoabay. En Gang maanedlig udgaar der fra Hamborg via London et Skib til Gapstaden, Natal, Madagaskar og Mauritius.

Castlemaine [kaslme!in], By i den britisk-australske Koloni Victoria, County Talbot, ved Barkers og Forest-Creeks Sammenløb, 130 Km. N. V. f. Melbourne, har (1891) 4,770 Indb., Teater, Missionsstation, flere Banker, Bjærgværksdrift (Jærn, Kobber og Tin), Skiferbrud, Vinavl og nogen Industri. I Omegnen Guldgraverier, som tidligere vare langt betydeligere, men 1882 dog endnu sysselsatte 4,600 Arbejdere, hvoraf 1/4 Kinesere. *C. A.*

Castlereagh [kaslre!i], Henry Robert Stewart, Lord, engelsk Statsmand, født 18. Juni 1769 i Grevskabet Down i Irland, død 12. Aug. 1822, af en gammel, oprindelig skotsk Adelsslægt, blev allerede 1790 — efter et Aars Ophold (1786) ved Cambridge Universitet og en længere Udenlandsrejse — valgt til det irske Underhus for det nævnte Grevskab efter en Valgkamp, som kostede hans Fader 60,000 L. St. Han hørte (som Lord Stewart) til Oppositionen, understøttede Loven om de katolske Grundejeres Valgret og var i det hele Talsmand for Katolikkernes Ligestilling og Irlands Ret. 1796 fik han ved Faderens Ophøjelse ril Jarl Titlen Viscount C, sluttede sig nu til Regeringen og blev 1797 irsk Seglbevarer og 1798 Oversekretær hos Vicekongen. Han viste i denne Stilling stor Forvaltningsdygtighed og Arbejdslyst, men tillige udpræget aristokratiske Grundsætninger; havde væsentlig Del i at undertrykke Opstanden i Irland og derefter gennemføre — ved udstrakt Bestikkelse med Penge og Æresposter — Unionen med Storbritannien 1800. Han fik nu Sæde i det fælles Underhus, gik 1802 fra Pitt's Ministerium over i Addington's som Minister for Indien, men beholdt denne Stilling, da Pitt 1804 paa ny overtog Styrelsen. Han gjaldt for Pitt's højre Haand i Henseende til Forvaltningen, medens Canning overgik ham i den parlamentariske Forhandling. I sidste Halvdel af 1805 var C. Krigsminister og blev det igen i April 1807. Han fortsatte med Kraft og Dygtighed Pitt's Krigspolitik, ordnede Togene til Kjøbenhavn og Portugal, men fik efter det uheldige Tog til Walcheren 1809 en Duel med Canning 12. Septbr. og udtraadte tillige med denne. 28. Febr. 1812 indtraadte han igen i Regeringen som Udenrigsminister og var indtil sin Død dens egentlige Leder. Han var ogsaa Sjælen i den europæiske Koalition imod Napoleon I og medvirkede ved sin seje Udholdenhed væsentlig til hans Fald; fra Jan. 1814 fulgte han de forbundne Hære og tog Del i Kongressen i Chatillon og i Fredsslutningen i Paris. Derimod viste han paa Kongressen i Wien alt for stor Eftergivenhed over for de andre Stormagter og lod sig især paavirke af Metternich, hvorfor England langtfra fik den Indflydelse paa Europas fremtidige Ordning, som det kunde og burde have øvet. Han ofrede saaledes Italiens Frihed til Bedste for Østerrig, men vilde dog ikke lade England tiltræde den hellige Alliance. Indadtil var han Bærer for den strenge Toryisme, der modsatte sig ethvert Fremskridt Og med Haardhed undertrykte al fri Rørelse i Folket. Den hovmodige Ringeagt, han nærede for Almuen, gengældtes af denne med et bittert Had. Dette i Forbindelse med Overanstrengelse og Sorg over Englands ringe Anseelse i Udlandet — Østerrigs Intervention i Napoli 1821 foretoges imod ham Indsigelse — fremkaldte hos C, der samme Aar ved Faderens Død var bleven Markis af Londonderry, et mørkt Tungsind, saa at han overalt saa sig truet af Fjender og Sammensværgelser. Netop som han var i Færd med at rejse til Kongressen i Verona, tog han Livet af sig ved at skære Halser. over med en Pennekniv. Hans Dod hilsedes med Jubel af de lavere Samfundsklasser, og ved Jordefærden til Westminster haanedes Liget med Skældsord. C.'s Memoirer og Brevveksling udgaves 1847 — 53 i 12 Bd.; Alison skrev hans og hans Broder, Ch. Stewart's Levned 1861, 3 Bd.). *E. E.*

Castleton [ka'sltən], 1) Flække i den vildeste Del af Højdedraget High Peak i Derbyshire (England), har Blygruber og (1891) 2,013 Indb. C. er berømt for sine tre Castletonhuler: Peak Cavern 600 M. lang har en 13 M. høj Indgang og en 70 M. stor Hal; Speedwell Cavern ved Foden af Passet Winnats indeholder en 260 M. dyb Afgrund; Blue John Minc udmærker sig ved ejendommelige Former og Forsteninger. Ruiner af den Borg, som byggedes af »Peveril fra Aasen«.

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

af Petersborg-Akademiet antagen til ekstraord. Adjunkt med Tilladelse til at blive i Helsingfors, og 1851 udnævntes han til den første Professor i Finsk ved Universitetet her. Med uhyre Flid arbejdede han trods legemlig Svaghed paa at bearbejde sine sproglige Samlinger; men allerede Aaret efter bortkaldte Døden ham. Efter hans Død udgaves hans »Nordiska resor och forskningar« [6 Bd. 1852—58. 1870, med hans Biografi af J. W. Snellmann], indeholdende hans Rejseskildringer, mytologiske og etnologiske Forelæsninger og mindre Afhandlinger. Den tyske Udgave af »Nordische Reisen und Forschungen« [12 Bd., St. Petersborg 1853—62] er besørget af A. Schiefner, som her desuden har bearbejdet C.'s Materiale til alle de ovennævnte Folks Sprog. *Vilh. Th.*

Castres [kastr], By i det sydlige Frankrig, Departement Tarn, Arrondissement C. (Languedoc), ligger i den sejlbare Agout's smukke, frugtbare Dal og har (1891) 22,500 (med Kommune 27,500" Indb. C. er Garnisonsby og Sæde for 16. Feltartilleribrigadekommando, har bl. a. en Handelsdomstol, en tidligere Domkirke (C. var Bispesæde indtil Revolutionen) og et protestantisk Bedehus (en Del af Indbyggerne er endnu fra Hugenottiden Protestanter), et teologisk Seminarium, et Kommunal-Collège, et offentligt Bibliotek, en Artilleriskole, et smukt Raadhus (det tidligere biskoppelige Palads), en botanisk Have og mange Fontæner, der faa deres Vand gennem en i Klippen udhuggen Akvædukt. C. har en meget betydelig Industri i Klæde, ogsaa i andre Uldstoffer, Bomuld og Silke, desuden i Papir, Pergament m. m. — C. (*Castrum*) er opstaaet omkring et her i 7. Aarh. oprettet Benediktinerkloster og var i Middelalderen en ret betydelig By i Landskabet Albigeois; under Albigenserkrigene led den en Del. Under Reformationstiden fik Calvinismen Indgang, og som Fæstning for Hugenotterne var den flere Gange Genstand for Angreb; men 1629 maatte den overgive sig til Ludvig XIII, som lod Fæstningsværkerne sløjfe. *H. W.*

Castries [kastri'], Flække i det sydlige Frankrig, Departement Hérault, Arrondissement Montpellier, ved Cadoule, har et smukt gotisk Slot, Sandstensbrud, Olivenoliefabrikation og (1891) 1,000 Indb. C. er et gammelt Baroni fra 11. Aarh., der 1645 blev Markisat og 1814 Hertugdømme. Ved Slottet ender en af Riquet bygget, 7 Km. lang Akvædukt. I C. ere fødte Marineministeren Marquis de C, efter hvem Lapérouse 1787 opkaldte Castriesbai i Amur, og Naturforskeren Coste. *H. W.*

Cástro, By i Departementet C. af den chilenske Provins Chiloe, ligger ved en Bugt paa Østkysten af Øen, omgiven af maleriske Skove, har (1885) 1,262 Indb., et sundt, men regnfuldt Klima og kun een toetages Bygning, Franciskanerklostret.

Cástro, Guillén de, spansk dramatisk Forfatter, født 1569 i Valencia, død 28. Juli 1631 i Madrid. Denne talentfulde Dramatiker, Hoved for den »valencianske Digterskole«, var fra først af Krigsmand og tillige fra 1591 Medlem af det poetiske Akademi »Los Nocturnos« i Valencia, derefter havde han et Embede under Greven af Benavente, Vicekonge af Napoli; til sidst boede han i Madrid, hvor han blev Ridder af Santiago-Ordenen, fik en Aarpenge af 1,000 Dukater fra Hertugen af Osuna og desuden en Sum af Kongens Kasse, efter Hertugen af Olivares'es Anbefaling. Men C. forspildte sine Beskytteres Naade ved sin Letsindighed og sit stridige og heftige Sind, og han blev da nødt til at ernære sig, kummerlig nok, ved sin dramatiske Forfattervirksomhed, som for øvrigt skaffede ham ikke liden Berømmelse. 1620 deltog han i den poetiske Væddekamp, der afholdtes, da Madrids Skytspatron, den hellige Isidor, kanoniseredes, og han vandt en Belønning; ved sin Død var han imidlertid saa fattig, at man maatte tigge Penge sammen til Begravelsen. C, der var en god Ven af Lope de Vega, sluttede sig ganske til denne som Digter. Hans Mesterværk er »Las mocedades del Cid« (2 Afdelinger, hver paa 3 Akter), hvis Emne er Nationalheltens Ungdomsbedrifter; dette Drama er væsentlig bygget paa Folkeromancerne, og deres friske Tone gaar igen deri, ogsaa i de Optrin, som ere Digterens fri Opfindelse. 1. Del omhandler, hvorledes Cid hævner den hans Fader tilføjede Fornærmelse, samt Jimena's Kamp mellem Kærligheden til den unge Helt, som til Gengæld har dræbt Fornærmeren, hendes Fader, og den datterlige Følelse lige over for denne. Det er dette Stykke, som Pierre Corneille efterlignede i sin »Cid«, hvilken i sin Tid saa beundrede Tragedie mest kun er en retorisk Omskrivning i Aleksandrinere — med nogle enkelte heldige Forandringer — af den spanske Digters ikke saa smagfulde, men kraftigere og poesifuldere Drama. I 2. Afsnit, som maaske ikke staar slet saa højt som 1., ser man, hvorledes Prinsessen Doña Urraca belejres i Zamora, og hvordan Kong Sancho snigmyrdes uden for Byens Mure, samt Cid's Kamp med den gamle Arias Gonzalo's Sønner, der fældes af ham, den ene efter den anden. Ogsaa i C.'s andre Arbejder er det nationale Præg stærkt fremtrædende. Fremhæves kan »Don Quijote«, efter Cervantes es dengang nylig udkomne Roman, hvorfra ogsaa Stoffet til »El curioso impertinente«; desuden »Los mal casados de Valencia« (efter en kort forinden indtruffen Begivenhed), »El conde Alarcos« og »El conde Dirlos« (dramatiserede Folkesange), »Piedad y justicia«, hvor den ubetingede Kongetroskab hævdes paa ægte spansk Vis, »Enganarse engañando«, »Las maravillas de Babilonia« (bibelsk Stykke, hvor Nebukadnezar ses græssende blandt Dyrene paa Marken!) og Helgendramaet »Santa Barbara«. En Del af C.'s »Comedias« trykkedes samlede i Valencia 1621 — 25 [2 Bd.]; en Udgave af »Las mocedades del Cid« har W. Foerster besørget 1878 (det er et Optryk af Originaludgaven fra Valencia 1621); siden er den udgiven af E. Mérimée i Toulouse 1890. Digterens Levned er skildret af Lord Holland i Forbindelse med Lope de Vega's [London 1816]. *E. G.*

Cástro, Ines de, Infanten af Portugal Dom Pedro's elskede, kom 1328 fra Kastilien til Portugal som Hofdame hos Constanza, Pedro's Gemalinde. Endnu medens Constanza levede, stod Pedro i Kærlighedsforhold til C, og efter sin Hustrus Død (1345) skal han have indgaaet et hemmeligt Ægteskab med hende, der fødte ham fire Børn. Prinsens Fader, Kong Alfons IV, vilde imidlertid have sin Søn fyrstelig gift, og da Pedro stadig tilbageviste enhver Tanke herom, besluttede Kongen at befri ham ved at lade C. dræbe; i Klostret Santa Clara i Coimbra, hvortil hun var flygtet, blev hun i Kongens egen Nærværelse dræbt af tre af Rigets

Artikler, der savnes under C, maa søges under ***K.***

fornemste Mænd, Lopez Pacheco, Pedro Coelho og Alvaro Gonsalvez. I sin Vrede rejste Pedro Oprør mod Faderen; dog bleve de forsonede inden Alfonso's Død (1357), hvorefter Pedro selv besteg Tronen. Af C.'s Mordere fik han de to udleverede fra Kastilien, hvorhen de vare flygtede, og lod dem henrette paa den mest pinefulde Maade; den tredje, Pacheco, undkom. Derefter erklærede han i en højtidelig Forsamling af Rigets Stormænd, at C. havde været hans retmæssige Hustru; hendes Lig blev tagen op af Graven og i kongelig Dragt sat paa Tronen, hvor Stormændene kyssede hendes Klædebon; derefter blev hun bisat i det kongelige Gravkapel. Om Pedro havde talt Sandhed, blev dog betvivlet af mange. C.'s sørgelige Skæbne har afgivet Emnet for flere Tragedier, saaledes af Portugiseren Gomez, Tyskeren Grev von Soden og Murad Effendi; i Camoes's »Lusiade« danner Skildringen deraf en af de skønneste Episoder. (Litt.: Raumer i »Historisches Taschenbuch« [1851]). *Kr. E.*

Cástro, Joao de, portugisisk Søfarer og Feltherre (1500—48), kom efter i sin Ungdom at have kæmpet mod Maurerne 1540 til Indien, hvor han 1545 blev Vicekonge. Han har særlig gjort sig bekendt ved sit heltemodige Forsvar af Diu mod Araberne. Hans Breve til Kongen af Portugal opbevares i Biblioteket i Lissabon. (Litt.: Andrada, *Vida de Dom Joao de C.* [Lissabon 1651]). *C. A.*

Cástro del RIO, By i det sydlige Spanien, Provins Cordoba (Andalusien), ved Guadalquivir's Biflod Guadajoz, har (1887) 11,300 Indb., der drive Landbrug og Uldindustri.

Castrogiovanni [kastrodzovan'ni], By paa Sicilien, Provins Caltanisetta, paa en 997 M. høj Klippe, med en af de smukkeste Udsigter paa hele Øen, særlig mod Ætna og den over for C. liggende, paa lignende Maade byggede Calascibetta. (1881) 18,900 Indb. C. er en velbygget Stad med smukke Bygninger, et gammelt Kastel, som kroner Klippens højeste Tinde, Domkirke, Bibliotek, Museum. Besøgte Markeder, Banen fra Catania til Øens vestligste Del gaar tæt ind under, delvis endog gennem Klippen. I Nærheden Øens rigeste Svovlgruber og en Saltkilde. — G. staar paa samme Grund som Oldtidens *Enna*, Midtpunktet for Ceres'es Dyrkelse; i Nærheden Søen Pergusa, hvortil knytter sig Myten om Proserpina's Rov. *C. A.*

Castro Marim [ka'strumari'], gammel By i den portugisiske Provins Algarve, ved Guadiana mellem to Høje, lige over for den spanske By Ayamonte, har en smuk Kirke og (1878) 3,000 Indb., der drive Fiskeri og Saltvinding. Den var tidligere Christusordenens Sæde og Grænsefæstning.

Castroreále, By paa Sicilien, Provins Messina, beliggende paa et 400 M. højt Bjærg, 11 Km. fra det toskanske Hav, har betydelig Vin- og Olieavl og (1881) 3,900 Indb. I C. findes en svovlholdig, allerede i Oldtiden højt skattet Kilde ($32,5^0$), hvis Vand navnlig er virksomt ved Hudsygdomme og Reumatisme. *C. A.*

Castro Urdiáles, By i det nordlige Spanien, ved den biscayiske Havbugt, Provins Santander, med et gammelt Kastel paa en i Havet fremspringende Klippe, en gammel Kirke og (1887) 9,500 Indb., der drive Fiskeri og Udførsel af Jærn, Fisk og Konserves.

Castrovillari, By i Syditalien, Provins Cosenza, paa en Højderyg ved Coscile, har et Kastel fra Normannertiden, god Vinavl, Handel og (1881) 10,500 Indb.

Castruccio Castracáni [kastrut'tšo-] af Huset Interminelli, Hertug af Lucca, navnkundig Ghibellin, født 1281 i Castruccio ved Lucca, død 3. Septbr. 1328. Efter at han havde vundet krigersk Berømmelse i England, Frankrig og Lombardiet, valgte Luccheserne ham til Anfører; han slog 1315 Guelferne ved Montecatini og hjalp den ghibellinske Herre over Pisa, Uguccione, til at faa Magten i Lucca. Snart rejste C. dog Opstand imod ham, fordrev ham og var fra nu af selv Herre i Lucca (1316). I de følgende Aar udvidede han sit Herredømme, og han vandt bl. a. en stor Sejr over Florentinerne ved Altopascio (1325). Ved denne Tid kom Kejser Ludvig af Bayern til Italien og oprettede for C. et Hertugdømme, bestaaende af Lucca, Pistoja og andre Byer (1327). Allerede Aaret efter faldt C. dog fra Kejseren, der ikke vilde forlene ham med i Pisa. Machiavelli har romanagtig fremstillet C.'s Levned. *Kr. E.*

Cástrum (lat.), Skanse, Fort, befæstet Borg. Alm. i Plur. *castra*, en befæstet Lejr /se Lejr'; ofte Navn paa Byer, opstaaede omkring romerske Standlejre: *Castra vetera* (Xanten), *Castra Caecilia* (Caceres), o. s. v. *A. B. D.*

Cástrum doloris (lat., »Sørgeforhøjning«), opløjet Stillads, hvorpaa fornemme afdødes Kister stilles inden Begravelsen; se Kat af alk. *A. B. D.*

Castuēra, By i det vestlige Spanien, Provins Badajoz (Estremadura), med Vinavl, Faareavl og (1887) 7,100 Indb.

Castŭlo, i Oldtiden Oretanernes største By, ved den øvre Bætis i *Hispania Tarraconensis*. Indbyggerne dreve stor Minedrift og gravede baade Sølv og Bly. Uden for C.'s Mure led P. Scipio et Nederlag 212 f. Chr., kort efter ogsaa hans Broder, hvad Scipio Africanus siden hævnede ved 206 at ødelægge Staden. Nu Cazlona.

Casu (lat.), ved Tilfældet; *in c.*, *in hoc c.*, i det foreliggende (nærværende) Tilfælde.

Casualía (lat.), tilfældige Omstændigheder eller Handlinger; især om gejstlige Embedshandlinger, der falde uden for den sædvanlige Orden, som Bryllupper, Begravelser o. s. v. *A. B. D.*

Casuarína se *Casuarinaceae*.

Casuarinaceae, liden Familie af tokimbladede og frikronede Planter, sluttende sig nærmest til de med det gamle Navn Rakletræer betegnede Ordener og dannende en egen ejendommelig Gruppe. Chalazogamer (s. d.). Kun een eneste Slægt, *Casuarina* Rumph., Træer eller Buske, der i Ydre have stor Lighed med Padderokker. De tynde og grønne (assimilerende) Skud have furede ogribbede Stængelstykker og smaa, skældannede og kransstillede Blade, der vokse sammen til Skeder (4 eller 6 i Kransen). Ogsaa Grenene sidde i Kranse. Spalteaabninger findes kun i Furerne, hvor Luftens Passage hemmes af talrige og lange Dækhaar; saavel ved Stænglens anatomiske Bygning som ved Bladenes reducerede Skikkelse er C. særdeles vel tilpasset til at leve paa meget tørre Lokaliteter. Enbo. Hanblomsterne sidde i Rakler i Spidsen af lange Skud og bestaa kun af een Støvdrager, der omgives af to avneagtige Blosterblade og to Forblade. De hovedformede hunlige Blomsterstande findes paa Kortskud neden for de hanlige; Hun-

blomsterne mangle ganske Bioster, og Frugten, der er dannet af to Blade med to Æg, bliver en vinget Nød, der omsluttes af de to omsider træagtige Forblade; Frugtstanden ligner derfor en lille Grankogle. Ca. 20 Arter, de fleste i Australien, nogle paa Øerne i det stille Ocean, det sydøstlige Asien o. a. St. Veddet er overordentlig haardt og meget holdbart i Vand. *C. equisetifolia* Forst. (Østaustralien) bliver 15—20 M. højt og 60—70 Cm. tyk. Det særlig haarde Ved (Jærntræ) anvendes paa forskellig Vis, ligesom Veddet af andre Arter, som Gavntømmer, til Brændsel, til Forfærdigelse af forskelligt Husgeraad o. s. v. Barken af *C. equisetifolia* indeholder et brunlig farvende Stof; den anvendes ogsaa til Garvning og Fremstilling af et adstringerende Lægemiddel. Denne og andre Arter, f. Eks. *C. stricta* Ait., træffes i botaniske Haver. *A. M.*

Casuārius se Kasuar.

Casus (lat.), Udtryk med noget vekslende Betydning, som benyttes ved Betegnelsen af forskellige Retsregler. C. betyder oprindelig et Fald. Deraf udledes dels Betydningen: den fra sin Sammenhæng løsrevne Begivenhed, dels: det tilfældige, det, som indtræffer uden Menneskets Vilje, eller uden at det kan forudberegnes, dels: en Ulykke, det skadebringende Tilfælde (disse tre Betydninger og deres sproglige Sammenhæng udtrykker Tysk ved *Fall*, *Zufall* og *Unfall*). I det romerske Retssprog bliver Udtrykket C. navnlig benyttet i sin mellemste Betydning (*Zufall*). Men ligesom ved det danske Ord »Tilfælde« føler man her det ubestemte ved Ordet C.; idet det udtrykker noget negativt, Modsætningen til det positive, hvad der var villet eller beregnet, faar det ogsaa retlig noget ubestemt og bruges til at udtrykke Modsætningen til forskellige positive Begreber. Stilles et Løfte eller et Testament under en Betingelse, kaldes denne *potestativa*, naar den berettigede selv kan opfylde Betingelsen, i modsat Fald bliver den »tilfældig« (*conditio casualis*). Straffes en Person kun for sine forsætlige Handlinger, synes alle andre, uagtsomme og rent utilregnelige Handlinger at kunne benævnes som C.; men naar man efter *lex Aquilia* (s. d.) maa betale Erstatning for baade forsætlige og uagtsomme Handlinger, kunne de sidste ikke kaldes *casuelle*. Naar nu Romerretten siger, at den, som gør Andenmand Skade, og særlig, at den Debitor, der skal passe paa Kreditors Ting, som han har i sit Værge, f. Eks. til Laan, Leje eller Pant, bærer Ansvaret for Forsæt og Uagtsomhed (*dolus* og *culpa*), men staar ikke til Ansvar for det tilfældige (*c. non praestatur*) saa ligger det nær, og har i Alm. været antaget, at C. betegner Modsætningen til det tilregnelige, altsaa netop alle utilregnelige Tilfælde. Imidlertid viser en Undersøgelse af Romerrettens mange Udtalelser herom, at C. betegnede saadanne Begivenheder, der efter Livets sædvanlige Gang bringe Skade, uden at dette normalt kan tilregnes nogen, fordi Skaden fra dem ikke kan afværges, enten fordi de ere uimodstaaelige eller komme bag paa Folk. Dette ses af de stadig tilbagevendende Eksempler (Fjende- eller Røveroverfald, Jordskælv, Lynnedslag, Ildebrand, Sammenstyrtning, Oversvømmelse, Stranding), der saaledes kun angive en vis bestemt Gruppe af samtlige utilregnelige Forhold. Det ses endvidere af, at det fremhæves, hvorledes Skaden kan skyldes C, men dog være en Person tilregnelig (*c. mixtus*) f. Eks. naar denne mod Aftalen fører en laant Hest i Krig, og Hesten dræbes der. Disse normalt utilregnelige Skadeaarsager kaldes C, eller *c. fortuitus* (tilfældig), *c. improvisus* (uforudset) eller *c. maior* (større d: end menneskelig Magt); men ganske ensbetydende hermed bruges Udtryk som vis maior (højere Magt), *damnum fatale* (skæbnesvanger Ulykke) eller *vis divina* (guddommelig Magt). Den retlige Betydning af, at C. eller *vis maior* foreligger, er nu i Kontraktsforholdene følgende: Naar det ofte siges, at Debitor hæfter for tilregnelig Skade ikke for C-, betegner C. undertiden blot de gode Eksempler paa skyldfri Situationer, men i Alm. betyder Sætningen *c. non praestatur*, at Debitor ved at oplyse en C. har ført et foreløbig tilstrækkeligt Bevis for sin Uskyld, idet det jo dog er usandsynligt, at han havde kunnet eller burdet undgaa en Fare, som Menneskene i Alm. ikke undgaa. Men dernæst er der en Række Tilfælde, hvor man vil være fritaget for at efterforske, om der i det enkelte Tilfælde foreligger Skyld eller ikke, og vil lade Retsvirkningen udelukkende bero paa, om en saadan klar skyldfri Situation som en C. oplyses eller ikke oplyses som Aarsag til Skaden. Dette gjaldt den, som havde stillet en *cautio damni infecti* (se Cautio), idet hans Ansvar for Skade ved Fejl i hans Anlæg kun kunde hæves ved, at han beviste, at *c. fortuitus* var Aarsag dertil. En Forpagter af en Landejendom kunde faa Nedsættelse af Afgiften i slette Aar, men kun, naar f. Eks. Høstens Ødelæggelse skyldtes *vis maior*, en almindelig og uafværgelig Ulykke. Ejeren af et Oplagshus maatte betale den Skade, som ramte oplagte Varer, medmindre Skaden skyldtes *vis maior* eller et røverisk Indbrud. Endelig maatte Skippere, Gæstgivere og Staldværter erstatte Skaden, som ramte Gods, der var i deres Værge, naar de ikke beviste, at Skaden skyldtes *vis maior* eller *damnum fatale*.

Moderne Erstatningsret har ikke udtrykkelig taget i Arv efter Romerretten den almindelige Regel om, at Debitor kan fyldestgøre sin Pligt til at føre Uskyldsbevis ved at oplyse C; men i det virkelige Liv vil alligevel dette være en hyppig Vej, han maa og tør gaa. Derimod har moderne Ret paa flere Omraader bevaret Reglen om, at selve Retsvirkningen gøres afhængig af C.-Situationen. Lovene benytte i Reglen det prægnanteste Udtryk, *vis maior* (oversat ved *act of God or the Queen's enemies*, *force majeure*, *höhere Gewalt*, *högre hand*). Den romerretlige Regel er bevaret med Hensyn til Gæstgivere, men navnlig i mange Sølove med Hensyn til Skipperes (d: Rederes) Ansvar for Ladningen. Om vor nordiske Sølov, som i sin § 142 giver Regel om Ansvaret for Ladningen, ved sine Udtryk »Søulykke, Opbringeise eller anden ulykkelig Hændelse, som det ikke har staaet i Skippers eller Mandskabs Magt at afværge« hjemler en *vis-maior*-Regel ig den romerske eller et mildere Ansvar, nemlig for Rederens egen og hans underordnedes Skyld, er omtvisteligt; det samme gælder den i lignende Udtryk affattede Ansvarsregel for Gods oplagt hos Kjøbenhavns Frihavn. Forskellen har bl. a. den Betydning, at et simpelt Tyveri, der aldrig

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

kan opfattes som *vis maior*, vel kan foreligge uden Rederens eller Besætningens Skyld. Endvidere have flere moderne Jærnbanelove bestemt, at Jærnbaneselskabet hæfter for al Skade ved Driften, som ikke skyldes en *vis maior*. Koncessioner for danske Sporveje og Jærnbaner sige her i Stedet for *vis maior* »et uafvendeligt Tilfælde«, og her er det, uagtet dette Udtryk sikkert er fremkommet som Oversættelse af en fremmed *vis-maior*-Regel, meget tvivlsomt, om dansk Retspraksis vil anerkende et Ansvar, naar Personalet ingen Skyld har haft. Derimod anvender nordisk Vekselslovs § 92 utvivlsomt Begrebet: Bliver det som Følge enten af Lovbud (Moratorier og deslige) eller af den alm. Samfærdsels Standsning eller lignende overordentlige Tildragelser *(vis maior)* umuligt for nogen at foretage en Handling, hvoraf Vekselrettens Bevaring ellers er afhængig, bevarer han dog sin Ret. Ligeledes antager dansk og norsk Retspraksis, at naar en Part udebliver fra et Retsmøde paa Grund af notoriske o: navnlig *vis-maior*-Hindringer, kan Retten af sig selv give ham Udsættelse. *V. B.*

Casus belli (lat.), Begivenhed, der foranlediger en Stat til at erklære en anden Krig (se i øvrigt Krig).

Casus foederis (lat.), Begivenhed, der beretiger til Udførelse af en truffen Overenskomst (se i øvrigt Alliance).

Catabrosa se Tæppegræs.

Catacaclli [kataka'si], By i Provinsen Imbabura af den sydamerikanske Republik Ecuador, ved Foden af den 4,966 M. høje Vulkan C, har ca. 4,000 Indb.

Catalani, Angelica, berømt italiensk Sangerinde, født 1779 i Sinigaglia i Kirkestaten, død 12. Juni 1849 i Paris af Kolera. Allerede i sin tidligste Barndom vakte hun stor Opsigt og blev fejret som Vidunderbarn; sin musikalske Uddannelse fik hun i Klostret Santa Lucia ved Rom, der høstede stor pekuniær Fordel af hendes Sang. 1795 debuterede hun paa Feniceteatret i Venezia, sang 1799 i Firenze, 1801 paa La Scala i Milano, endvidere i Triest, Rom og Napoli. Samme Aar modtog hun Engagement ved den italienske Opera i Lissabon, hvortil hun var knyttet i fem Aar, og her giftede hun sig med en Attaché ved det franske Gesandtskab, Valabrégue, der fra nu af ledsagede hende som hendes Forretningsfører. Først gik de til Paris, hvor C. dog kun optraadte ved Koncerter; men 1806 modtog hun et glimrende Engagement i London, hvor hun forblev i 7 Aar, forgudet af Englænderne — og med en aarlig Gage af 96,000 frc. Efter Napoleon's Fald 1814 vendte hun tilbage til Paris, hvor Ludvig XVIII overdrog hende Styrelsen af Théâtre italien med et aarligt Tilskud af 160,000 frc. I de »hundrede Dage« rømmede hun atter Marken for Napoleon — der aldrig havde kunnet tilgive hende, at hun i sin Tid havde foretrukket Engagementet hos hans Dødsfjender, Englænderne, for et Tilbud fra hans Side — og vendte først efter hans Tilfangetagelse tilbage til Paris. 1817 opgav hun sin Virksomhed som Teaterdirektrice, der, som Følge af hendes Mands utidige og ukyndige Indblanding, havde kostet hende og Staten store Summer, og i de følgende ti Aar førte hun et omflakkende Kunstnerliv, der bl. a. til sidst førte hende til Danmark, hvor hun i Sæsonen 1827—28 gav en halv Snes Koncerter, hovedsagelig paa det kgl. Teater. Men da var hendes Stjerne allerede stærkt i sin Nedgang, og Kjøbenhavn, der fra først af syntes at skulle blive Skuepladsen for en vanvittig Primadonna-Kultus, vandt efter de første Par Koncerter igen sin Kritik og sin Koldblodighed tilbage. (Se V. C. Ravn, »Koncerter og musikalske Selskaber i ældre Tid«, S. 204 ff.) Y 1830 trak C. sig med sin Ægtefælle og sine Børn tilbage til sit Landsted i Nærheden af Firenze, hvor hun bl. a. fordrev Tiden med for sin Fornøjelse at undervise unge, stemmebegavede Piger i Sang. — C. forbandt med en mægtig, omfangsrig, klangfuld og bøjelig Stemme et fuldendt skønt Foredrag, en til det vidunderlige grænsende Virtuositet og Bravur, et livfuldt og dramatisk Temperament og en bedaarende legemlig Skønhed. Et af hendes mest beundrede Bravurnumre var Rode s Violinvariationer, som andre store Sangerinder efter hendes Eksempel have optaget paa deres Repertoire; men fuldt saa stor Sensation vakte det, naar hun ved Slutningen af en Koncert stod frem og med uforlignelig Majestæt intonerede den engelske Nationalhymne. Intet Under, at C., da hun stod i sin fulde Glans, paa et Tidspunkt, da den italienske Sangkunst under Paa virkning af Komponister som Cherubini, Spontini og Rossini tog et saa mægtigt Opsving, lagde den hele musikalske Verden for sine Fødder, al Operascenerne sloges om hende, og at Komponisterne bejlede til hendes Gunst. *S. L.*

Catalauni, gallisk Folkestamme i det nuværende Champagne, med Hovedstaden Durocatalaunum (nu Châlons sur Marne). Omegnen hed *Campi Catalaunici* (se Catalauniske Marker).

Catalauniske Marker *{Campi Catalaunici}* kaldtes i Oldtiden en Slette S. f. Chalons sur Marne, navnkundig ved Slaget 451 e. Chr., der standsede Ilunnerkongen Attila. Denne var trængt helt frem til Orleans, da den romerske Feltherre Aetius (s. d.) mødte ham med en Hær, sammensat af romerske Tropper og de Germanerfolk, der havde faaet Boliger i Gallien og Spanien. Attila gik tilbage til Champagne's Sletter, som vare bedre egnede for hans Rytterhær, og da Aetius forfulgte ham, mødtes Hærene ved Mauriacum (nu Mèry sur Seine). Her stod en vældig Kamp, der varede fra Middag til ud paa Natten; længe var Sejren uafgjort, men Aetius mødte Hunnernes Rytterstød med en Pileregn, og da hans Forbundsfælle, Vestgotekongen Theodorik, var falden, styrtede dennes Folk ustandselig frem. Attila trak sig tilbage til sin Vognborg, som man ikke vovede at angribe; derfra drog han langsomt ud af Gallien. *Kr. E.*

Catalécta, urigtigt Navn paa en Samling Smaadigte, der gaar under Vergils Navn; det rigtige Navn er *catalepton*, se Vergil. *A. B. D.*

Catalpa J. (Trompettræ), Slægt af *Bignoniaceae*, Træer eller Buske med modsatte eller kransstillede, langstilkede og bredt hjertedannede Blade. Blomsterne sidde i endestillede og oprette Klaser; deres Krone er hvid eller hvidgul med mørkerøde og gule Tegninger; kun de to forreste Støvdragere ere frugtbare, de øvrige smaa. Frugten er en lang, linieformet Kapsel; Vingerne paa Frøene ere mere eller mindre opløste i Haar. 6 Arter fra Nordamerika, Vestindien og Østasien.

(*C. syringaefolia* Sims., et anseligt Træ med store og smukke Blade, er fra Florida, Georgia og Japan overført til europæiske Haver; endnu i Kjøbenhavns botaniske Have naar det som Regel hvert Aar Blomstring. *C. Kaempferi* S. et Z., der er mindre og har mindre Blomster, er derimod mere haardfør og blomstrer saaledes i Christiania. Ogsaa *C. Bungei* C. A Mey., med meget store og smukke Blade, træffes i botaniske Haver. *A. M.*

Catalúnia (Katalonien), det nordøstligste Landskab i Spanien, tidligere Fyrstendømme (*el principado de Cataluna*) grænser mod Nord til Frankrig, hvorfra det adskilles ved Pyrenæerne, mod Vest til Aragonien, mod Syd til Valencia og mod Øst til Middelhavet, saaledes at det danner en Trekant; det har et Areal af 32,300 □ Km., har (1887) 1,838,800 Indb., o: ca. 57 paa 1 □ Km., saaledes at det hører til Spaniens godt befolkede Landskaber, og deles i de 4 Provinser Lerida, Gerona, Tarragona og Barcelona. Med Undtagelse af enkelte Kystsletter, som Ampurdan mod Nordost, Sletten omkring Barcelona og Campo de Tarragona, og enkelte Lavninger og Højsletter i det indre, som Llanos de Urgel, Egnen omkring Manresa og Vich samt Lavlandet ved nedre Ebro, er C. helt igennem et vildt, stærkt kløftet Bjærgland, idet det mod Nord er opfyldt af Pyrenæerne, der sende talrige Forgreninger mod Syd, medens der langs Kysten gaar et ligeledes stærkt forgrenet Bjærgsystem, de kataloniske Kystbjærge, der maa betragtes som en direkte Fortsættelse af Østpyrenæerne. Af Forgreningerne fra Pyrenæerne maa særlig mærkes Sierra del Cadi, der gaar mod Sydvest og danner Sydranden for øvre Segre's Dal, la Cerdafia, Kæden mellem Segre og Noguera Pallaresa, der hæver sig til ca. 2,070 M., og endelig V. f. den sidste Flod, i det nordvestlige Hjørne af C, den mægtige Maladettagruppe med sine Forgreninger. I de kataloniske Kystbjærge, der især ere udprægede mellem Ter og Ebro, og som ved Llobregat's Gennembrudsdal deles i en nordøstlig og en sydvestlig Del, mærkes af særlig fremtrædende Bjærggrupper mod Nordøst Montserrat (1,237 M.) og mod Sydvest Monseny (1,618 M.). Den ca. 380 Km. lange Kyststrækning er dels stejl og klippefuld, dels flad og sandet, og har flere gode Havne og Ankerpladser. De vigtigste Floder ere Ebro og dens betydelige Biflod Segre med dens mange Tilløb; af Kystfloderne ere Ter og Llobregat ret anselige. Klimaet er trods de stærke Temperaturforandringer og hyppige Taager sundt og gunstigt for Vegetationen; mod Nord har det overvejende mellemeuropæisk Præg, medens det mod Vest har Fastlandets Karakter og mod Syd Middelhavsegnenes Kystklima. Naar man undtager nogle af Floddalene og Kystsletterne, især ved Flodmundingerne, er C. et ikke meget frugtbart Land, og naar det alligevel efter spanske Forhold er velhavende og i en god Tilstand i det hele, skyldes det Beboernes Udholdenhed og Flid. Paa Grund af det vekslende Klima trives de forskelligste Kulturplanter o. 1. I Kystegnene fra Barcelona og Syd efter vokser Orangetræet, ligesom der ogsaa findes Dværgpalmer, og inde i Landet Olietræet. Det almindeligste Træ i Kystegnene og paa Bjærgene mod Øst er Korkegen, mod Nord i Pyrenæerne findes udstrakte Fyrreskove. De vigtigste Produkter ere Hvede, Olie, Vin, Nødder, Hamp og Haveurter, men ogsaa Majs, Byg, Rug, Ris, Hør. Sydfrugter m. m. trives. Kvægavlen er ikke betydelig; kun i Pyrenæerne har Hornkvægavlen noget at sige; bedst staar det med Faare-, Gede- og Svineavlen; ogsaa Silkeavl er der en Del af. Fiskeriet er ret indbringende. Bjærgene ere rige paa Jærn, Salt, Stenkul, Svovl, Marmor og andre Stenarter; men Bjærgværksdriften er meget forsømt. Derimod er Industrien meget betydelig, ja i denne Henseende staar C. højest blandt Spaniens Landskaber, og de mange Jærnbaner (C. var det Landskab, der fik den første Jærnbane i Spanien) have fremmet den saavel som Handelen; det er disse Næringsveje, som gøre C. til et af Spaniens rigeste og mest blomstrende Landskaber; men paa den anden Side er det ogsaa det, der har det største og farligste Proletariat. Katalonierne (*Catalanes*) ere lærenemme, driftige, energiske Folk med stor praktisk Sans og Foretagelsesaand; de ere derfor fødte Købmænd (de kunne »gøre Brød af Stene«, som et spansk Ordsprog siger), og der er ingen Del af Spanien, hvorfra Udvandringen er saa stor; de adskille sig fra de egentlige Spaniere, Kastilianerne, ved et livligere Naturel og ynde dem ikke, hvorfor endog de dannede Klasser mest tale del katalonske (eller lemosinske) Sprog, der merenærmer sig det provençalske (se i øvrigt nærmere under de enkelte Provinser).

Historie. C var allerede paa Romernes Tid en blomstrende Provins, der hørte til *Hispania Tarraconensis*. Under Folkevandringen blev det besat af Alanerne og fra Begyndelsen af 5. Aarh. af Vestgoterne, der skulle have givet det sit Navn (*Gothalania*). I Beg. af 8. Aarh. blev det erobret af Araberne; under Karl den Store kom det til at danne Hovedkernen af det af ham erobrede Landskab, den spanske Mark, der styredes af frankiske Grever, som efter Karl den Tykkes Død (888) gjorde sig uafhængige og kaldte sig Markgrever af Barcelona eller Fyrster af C; 1137 forenedes delte Fyrstendømme med Aragonien, og ved Ferdinand af Aragoniens Giftermaal med Isabella af Kastilien blev C. endelig en Del af det spanske Rige. Det beholdt dog sin egen, meget frisindede Forfatning og sine ejendommelige Institutioner og Privilegier lige til Beg. af 18. Aarh., da Filip V ophævede dem efter den spanske Arvefølgekrig, under hvilken Katalonierne vare ivrige Tilhængere af Østerrig. (Balaguer, *Historia di Cataluna* [9 Bd., Madrid 1885—87]). *H. W.*

Catamárca, Provins i den vestlige Del af den argentiske Republik, udgør 90,644 □ Km. med (1890) 130,000 Indb. Den største Del af Provinsen er Bjærgland: paa Chile's Grænse er dette en Fortsættelse af Atacamas Højslette og har Spidser paa 6,000 M. som Vulkanen Copiapo. I Midten og mod Syd findes store Saltørkener. Provinsen er metalrig; men kun faa Miner bearbejdes; berømte ere Kobberminerne ved Sierra del Atajo. Hovedstaden C. (San Fernando de C.) paa Østaffaldet af Sierra d'Ambato, 525 M. o. H., er grundet 1683 og har (1890) 7,500 Indb., en højere Skole, en smuk Kirke og et Fort mod Indianerne. *S. B. T.*

Catanduānes, bjærgrig Ø i de spanske Filippiner i Ostindien, skilt ved et smalt Stræde fra Halvøen Camarines paa Sydøstkysten af Luzon. Øen har en Størrelse af 1,625 □ Km. (som

Lolland-Falster) og bebos af Malajer, der tale det ogsaa paa Camarines og de omliggende Øer udbredte Bikol- eller Vicolsprog. *C. C. C.*

Catania, Provins paa Sicilien, grænser mod Nord til Provinsen Messina, mod Vest til Palermo og Caltanisetta, mod Syd til Siracusa, mod Øst til det ioniske Hav. 5,102 □ Km. med (1881) 563,500 Indb. Provinsens nordlige Del opfyldes af Ætna; endvidere gennemstryges den af Forgreninger fra de nebrodiske Bjærge, som nordligst (0. f. Troina) naa 1,248 M., sydligere i Monte Salice 1,140 M. Mellem disse Bjærge og Ætna strækker sig den 30 Km. lange og 11 Km. brede og af Simeto vandede Piana di C. (Campi Leontini), Siciliens største Slette; den har et Areal af 300 □ Km., bestaar af fast Ler, blandet med vulkansk Aske, og udgør et overordentlig frugtbart Agerland. Agerbruget er derfor meget vigtigt; der produceres Korn, fortrinlig Olivenolie, udmærket hvid Vin (1882 vare 52,500 Hekt. beplantede med Vin, som aarlig indbringe 1 Mill. Hektoliter af $17^1/_4$ Mill. Kr.'s Værdi), Sydtrugter, Hamp, Bomuld, Manna og Silke. Af de mineralske Produkter maa mærkes Marmor, Soda og Svovl. Industrien er særlig baseret paa Silke- og Bomuldsvarer. Provinsens Handel og Skibsfart er ogsaa af Vigtighed. C. deles i 4 Kredse *(circondarii),* Acireale, Caltagirone, Nicosia og C. — Hovedstaden, C. la bella, ligger ved det ioniske Hav, ved den sydøstlige Fod af Ætna og ved Banen fra Messina til Siracusa; den er efter Palermo og Messina Øens vigtigste og folkerigeste By, samt utvivlsomt den skønneste, der med Rette bærer sit Tilnavn. (1891) 112,000 Indb. C. har brede, lige Gader, hvoraf mærkes de lange, om Natten herlig belyste Via Stesicorea, Etnea og Corso Vittorio Emanuele, brolagte med Lava; af de offentlige Pladser bør nævnes Domtorvet med Elefantbrønden og Haven Villa Bellini. Den store Domkirke fra 1094, Universitetet, Raadhuset, det gamle Kastel Ursino (opført 1232 af Frederik II), det kolossale Benediktinerkloster San Nicolo l'Arena (opført efter Jordskælvet 1693), Museet for Malerier og Oldsager, Biblioteket. Byen er Sædet for en Ærkebiskop, Præfekten, en Appel- og en Plandelsdomstol. Af lærde Institutioner kunne nævnes Universitetet med 4 Fakulteter, Bibliotek og rige Samlinger (1888 kun 454 Studenter), det naturvidenskabelige Selskab, Lyceum, Gymnasium, teknisk Skole, Agerbrugsinstitut, Teater, Vajsenhus. 2 Hospitaler, Hittebørnshjem o. s. v. C. har i den senere Tid faaet Ry som klimatisk Vinter-Kursted (Novbr.'s Middeltemperatur er 12^0, Marts $16,_8{}^0$). Væverier af Silke- og Bomuldstøjer, Fabrikation af Rav-, Lava- og Marmorgenstande, af Hatte, Sæbe Lys, Olivenolie og Lakridssaft. Betydelig Handel: de vigtigste Udførselsgenstande ere Vin (1883, $7^2/_3$ Mill. Kr.), Sydfrugter, Olie, Bomuld, Silke, Ætnasne, der navnlig gaar til Malta, Svovl (1883, 81,400 Tons) især til Amerika, Asfalt og udskaarne Arbejder; Udførslen havde 1883 en Værdi af 21 Mill. Kr., mod en Indførsel af $11^3/_4$ Mill. Havner har ingen betydelig Dybde, men er en Del forbedret ved Anlæggelsen af en stor Dæmning, 1891 indgik 3,136 Skibe med 983,023 Tons og udgik 3,081 Skibe med 970,198 Tons. C. ligger paa det samme Sted som den 730 f. Chr. anlagte græske Koloni Catina (s. d.), der er helt dækket af Lava; af den antikke By ere dog bevarede Ruiner af et stort Amfiteater og et Teater, et Odeum, en 40 Km. lang Vandledning, Bade (under Domkirken), Brønde og mange Grave. 1169 ødelagde et Jordskælv næsten hele Staden, 1669 trængte en Lavastrøm over Stadens Mure, en anden fyldte Canale del Duca og ødelagde Havnen; ogsaa 1693 og 1819 anrettede Jordskælv store Ødelæggelser, alt Virkninger fra den ubehagelige Nabo Ætna. C. er Komponisten Bellini's Fødeby. *C. A.*

Catanzāro, tidligere Calabria ulteriore II, Provins i Syditalien paa Halvøen Kalabrien, ligger mellem Provinserne Cosenza i Nord og Reggio di Calabria i Syd mellem det ioniske og toskanske Hav, henholdsvis mod Øst og Vest. 5>975 □ Km. med (1881) 434,000 Indb. Provinsen er bjærgrig, opfyldt af de kalabriske Apenniner; mod Nord ligger Granitgruppen La Sila 1,930 M., mod Syd Monte S. Nicola. Paa Tangen mellem Eufemia- og Squillacebugten sænke Bjærgene sig til kun 250 M., langs Eufemiabugten bliver Kysten endog sumpet. Fra Sila strømme Nieto, Tacina og Corace til det ioniske, Lamato til det toskanske Hav; ingen af dem have dog særlig Betydning. Jordbunden er frugtbar, men kun lidet opdyrket, og Bjærgene dækkes af Bøge-, Ege- og Kastanjeskove. Agerbrugets Frembringelser ere Korn, Vin, Oliven, Figner og andre Sydfrugter; desuden produceres Silke. Af Mineraler findes Brunkul (ved Briatico og Zagarise), Grafit (ved Olivadi), Jærn og forskellige Marmorarter. Provinsen gennemskæres langs Østkysten af den kalabriske Bane og falder i 4 Kredse *(circondarii),* C., Cotrone, Monteleone og Nicastro. Hovedstaden C. ligger paa en klippefuld Højde nær Squillacebugten paa Østsiden. (1881) 30,000 Indb. Ruiner af Robert Guiscard's Borg med herlig Udsigt over Havet. Sædet for en Biskop, Præfekt, Appeldomstol og Generalkommandoen og den 22. Division. Et Videnskabernes Akademi, et Gymnasiallyceum, en teknisk Skole og et Teater. Betydelig Industri i Silke, Fløjl og Klæde, levende Handel med Vin, berømt Ost, Jærn, Tømmer, Silke og Olie. Ved Kysten ligger Havnen Marina di C. C, som blev grundlagt 963 af det græske Kejserdømme til Beskyttelse mod Saracenerne, led meget ved Jordskælvet 1683. *C. A.*

Cataphrácti, pansrede brystbugfinnede Pigfinnefisk med en Benbro fra Forgællelaag til Infraorbitalbringen og svag Tandvæbning. Hertil høre de smaa, kantede Panserulke (*Agonus cataphractus* i Danmark) og Flyveulkene (*Dactylopterwolitans*), hvis forlængede Brystfinner sætte dem i Stand til at hæve sig op over Havets Overflade. Familien staar meget nær Ulkene. *H. J. P.*

Cataplásma d. s. s. Omslag, særlig Grødomslag (ogsaa kaldet *C. emolliens,* blødgørende Omslag). I Stedet for Havregrød, der tillaves med det samme, kan benyttes det saakaldte *C. artificiale,* kunstigt Omslag, der er lavet af en særlig Masse (hovedsagelig Papmasse), der ved at dyppes i varmt Vand faar en lignende Konsistens og Varme som et Grødomslag. *Lp. M.*

Cataråcta, Øjensygdom, se Stær.

Catargiu, Lascar, rumænsk Statsmand, er født 1823, blev i en ung Alder Præfekt og var 1859 en af Kandidaterne til Fyrsteværdigheden. Han medvirkede 1866 til at fordrive Fyrst Alexander

og var Førsteminister i den ny Fyrst Carol's første Ministerium, dog kun i to Maaneder, samt paa ny fra Marts 1871 til Maj 1876; var udpræget konservativ og blev efter sin Afgang endog sat under Anklage, men denne toges 1878 tilbage, og han var i en Række Aar Fører for Oppositionen i Senatet. 1888 valgtes han til Deputeretkamret og blev i November dets Formand, indtil han i April 1889 blev Førsteminister; han kunde dog ikke gennemføre sin russisksindede Politik imod Kongens Modstand og fjernedes i November s. A. To Aar senere, i Novbr. 1891, blev han paa ny Førsteminister, men maatte for at sikre sin Stilling forbinde sig med Junimisternes Fører Carp og opgive sine Planer om at styre Rumæniens Politik i russisk Retning. *E. E.*

Catarrhīni (*Simiae catarrhinae*), smalnæsede Aber, Østaber (se I. Bd. S. 81, Sp. 2 og Østaber).

Catarrhus se Katarr.

Catawba [kätå'ba] se Santee.

Catch [kä'tš] (eng.), en for England ejendommelig Form for flerstemmige humoristiske Selskabssange, der oprindelig vare udarbejdede i streng kanonisk eller fugeret Stil og desuden udrustede med alle Haande Vanskeligheder (Fordeling af Ordene eller af de enkelte Stavelser paa forskellige Stemmer o. s. v.), der gjorde det til en hel Kunst at synge dem. De ældste Samlinger af C. ere: »Pammelia« [1609], »Deuteromelia« [1609] og »Melismata« [1611]. 1761 oprettedes i London en — endnu (1895) bestaaende — »Catchklub«, til Vedligeholdelse og yderligere Udvikling af denne Kunstform; ikke alene Englands fineste Musikere, men ogsaa Personer inden for Landets fornemste Kredse tælles blandt dens Medlemmer. *S. L.*

Catcher [kä'tšə], Kætser eller Brile, Apparat til at optage Fisk af Beholdere o. a. l., bestaaende af et poseformet Næt fæstet til en med et kortere eller længere Skaft forsynet Jærnring eller Træramme. *H. J. P.*

Catchup [kä'tšəp], en Ekstrakt af Svampe og forskellige Krydderier, der i Ostindien benyttes som Tilsætning til Sauce og udføres til Europa, hvor den især benyttes i England. *K. M.*

Cateau-Cambrésis, le [ləkatokābrezi'], eller alene Le Cateau, By i det nordlige Frankrig, Departement Nord, Arrondissement Cambrai (Landskabet Flandre), ved Escaut's Biflod Selle, har (1891) 10,300 Indb., et Raadhus fra Renaissancetiden, et Hospital (Hopital Paturle), et Kommunal-Collège og stor Industri, især i Uld, Bomuld, Silke, Olie, Sukker og Maskiner, samt Handel. — C. er en gammel By (*Castrum Cameracense*), der efter længe at være omstridt mellem Spanien og Frankrig endelig tilfaldt det sidste Land ved Freden i Nijmegen 1678; men Fæstningsværkerne vare allerede 1642 sløjfede af de Franske. I Historien er C.'s Navn bekendt af Freden i C. 2. og 3. Apr. 1559 mellem Frankrig paa den ene Side og Spanien, England og Savojen paa den anden; Frankrig opgav alle sine Erobringer, navnlig Piemont og Savojen, men beholdt Caiais, som det under Krigen havde taget fra England, og fik Bekræftelse paa Besiddelsen af Metz, Toul og Verdun; Spanien gik uskadt ud af Krigen, og Freden besegledes ved et dobbelt Giftermaal, idet Filip II af Spanien ægtede Henrik II's Datter Elisabeth, og Emanuel Filibert af Savojen ægtede Henriks Søster Margrete. For Marskal Mortier, som er født her, er der (1838) i Byen rejst en Statue. *H. W.*

Catel [katæ'l], Charles Simon, fransk Komponist (1773—1830), var Elev af Gossec og blev i Revolutionsaarene ved* Siden af sin Lærer Musikdirigent ved Nationalgarden, for hvilken han havde komponeret og arrangeret forskellig Militærmusik; ligeledes skrev C. Musikken ved mange republikanske Festligheder. Da Konservatoriet oprettedes i Paris, blev han Lærer derved, og det var i denne Egenskab, han skrev sin bekendte, klart affattede og meget benyttede »Traké d'harmonie«. Fra 1814 trak C. sig tilbage fra sin Stilling ved Konservatoriet og levede alene beskæftiget med at komponere. Som Komponist har C. dog langt fra haft samme Betydning som i sin Egenskab af Teoretiker. *W. B.*

Catel [katæ'l], Franz, Maler, Broder til ovenn. C. S. C, født i Berlin 22. Febr. 1778, død i Rom 19. Decbr. 1856. C. arbejdede i Begyndelsen mest med Pen, Tusk og Vandfarver (Illustrationer til Goethe's »Hermann und Dorothea« [1799]); i Paris lagde han sig efter Oliemaleriet, og i Italien, hans andet Hjem, uddannede han sig i Landskabskunsten. Her, i Rom, sluttede han sig til den Kunstnerkreds, der betegnes ved Navne som Overbeck, Cornelius og Koch, og her malede han de da moderne »skønne« Landskaber med effektfulde Lysforhold, rig Arkitektur, perspektivisk Virkning og store, rene Linier, der brede sig stærkt paa det rent maleriskes Bekostning. Til de bekendteste Arbejder af denne dygtige, men konventionelt-akademiske Kunst høre »St. Peterskirkens Kolonnade i Maaneskin«, »Via Appia«, »Storm paa Ætna«, »Vesuv's Krater«, »Kloster ved Amalfi« etc. I Thorvaldsens Museum ses »En neapolitansk Fiskerfamilie«, »Grotte i Mæcenas'es Villa i Tivoli« og »Natstykke« (Motiv efter Chateaubriand), i München's ny Pinakotek bl. a. »Spansk Vinknejpe paa Ripa Grande i Rom« (med Portrætter af Kronprins Ludvig af Bayern og hans Kunstnerkreds). C. malede ogsaa Historie- og Genrebilleder. Fra 1830 opholdt han sig hyppig paa sit Gods ved Macerata i Mark Ancona; blev 1841 Professor ved Berlin's Akademi. *A. Hk.*

Catēna, Vincenzo di Biagio, kaldet C, italiensk Maler af den venetianske Skole, født ca. 1470 i Treviso (skriver sig derfor V. da Tarvixio), død 1531 i Venezia, uddannede sig her til en dygtig, om ikke fremragende Maler under G. Bellini, hvis Stil han efterlignede med Smag og Forstaaelse. I det hele viser C.'s Kunst stærk Paavirkning fra samtidige Venetianere, saaledes ogsaa fra Giorgione. Til de bedste af hans historisk-kirkelige Arbejder, af hvilke der ikke er levnet os mange, høre »Ridderen knælende for Madonna« i Londons National-galeri og »Christus overrækker Peter Kirkens Nøgler« i Prado-Museet i Madrid. Højest naar han i sine Portrætter: Portrættet af Dogen Loredano, af en Domherre (Wien's Hofmuseum) og af Grev Raimund Fugger (Berlins Museum). Om C.'s Levned vides kun lidt; 1495 ved man ham sysselsat i Dogepaladsets Raadssal. *A. Hk.*

Catesby [ke'itsbi], Marcus, engelsk Naturforsker (1670—1749). Han er Forfatter til »The natural history of Carolina. Florida and the Bahama-Islands« [2 Bd., London 1731—43] og *Hortus britanno-american* [1763]. *J. C.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Catgut [kä'tgət] (eng.), egl. Kattetarm. Ordet benyttes som Fællesnavn for Strenge eller Snore, fabrikerede af Dyretarme, der renses og snos. C. bruges dels til Instrumentstrenge, dels i Kirurgien som Materiale til Underbinding af Blodkar og til Syning af Saar. Til kirurgisk Brug har C. den Fordel fremfor Silke og anden Traad, at den efter nogen Tids Forløb opløses og ikke som de andre Stoffer bliver liggende i Saaret eller maa klippes bort. Vanskeligheden ved C. ligger i, at den i raa Tilstand, paa Grund af dens Oprindelse fra døde Dyr, er i Besiddelse af stor Smitteevne, saa man ved den kan indføre Saarsygdomme i Saarene. Men ved Behandling med desinficerende Stoffer (Karbolsyre, Sublimat) eller ved stærk Ophedning kan C. gøres uskadelig i den nævnte Henseende. *E. A. T.*

Catharistes se Aadselfugle.

Cathartica d. s. s. afførende Midler.

Cathartin se Sennesblade.

Cathcart [kä'þka.ət], 1) William Shaw, Greve, britisk General, født 17. Septbr. 1755 i Petersham, død 16. Juni 1843 ved Glasgow. Forinden sin Indtrædelse i Hæren 1777 havde han studeret Jura i Glasgow og Dresden. Han deltog med Udmærkelse i den amerikanske Revolutionskrig, udnævntes allerede 1779 til Major og kort efter til Oberstløjtnant. Paa Grund af et næsten ødelagt Helbred vendte han tilbage til England 1780. 1788 fik han Sæde i Overhuset, udnævntes 1790 til Oberst og 1793 til Brigadegeneral. I denne Stilling deltog han i Felttoget i Flandern, avancerede 1794 til Generalmajor og udmærkede sig særlig i Slaget ved Buren. 1801 forfremmedes han til Generalløjtnant og var 1803—05 øverstbefalende i Irland. 1805 sattes han i Spidsen for den Hær, der sendtes til Tyskland for at understøtte Østerrigerne; men her udrettede han intet. Han kaldtes tilbage til England, blev højestbetalende over Styrken i Skotland og førte 1807 Kommandoen over Ekspeditionen mod Kjøbenhavn. Til Belønning herfor fik han ved Tilbagekomsten Pairsværdigheden, og en Sum paa 300,000 L. St. bestemtes til Deling mellem C. og Admiral Gambier. Han fik igen Overkommandoen i Skotland og udnævntes 1812 til General. 1813 ansattes han som Gesandt ved det russiske Hof og som Repræsentant for England ved den russiske Hær. Han optraadte her som Raadgiver, udfoldede i sin Stilling som Gesandt en meget betydelig Dygtighed og udøvede en ikke ringe Indflydelse paa Begivenhedernes Gang. Han blev i Rusland som Gesandt til 1821, da han vendte tilbage til England, hvor han endnu i nogle Aar med megen Interesse tog Del i de politiske Begivenheder. *B. P. B.*

2) George, britisk General, ovenn.'s Søn, født 1794 i London, død 5. Novbr. 1854 paa Krim. I Krigen 1813—14 ledsagede han sin Fader og opholdt sig ved de allieredes Hovedkvarter. Efter Napoleon's Tilbagekomst fra Elba ansattes han i Wellington's Stab og deltog i Slaget ved Waterloo. 1828 forfremmedes han til Regimentskommandør og gjorde nu Tjeneste i Kolonierne indtil 1834, da han tog sin Afsked. 1837 traadte han igen ind i Hæren ved Udbrudet af Oprøret i Canada. Han fik Overkommandoen over en Del af de engelske Tropper, undertrykkede Opstanden og vendte 1844 tilbage til England. 1851 fik han Generalmajors Rang og anvendtes 1852 som Leder af Ekspeditionen mod Kafferne, som han besejrede. I Krimkrigen førte han 4. Division, deltog i Slaget ved Alma og faldt som Chef for Divisionen ved Inkerman. Om sit Ophold i de allieredes Hovedkvarter har han skrevet en meget interessant Afhandling, »Commentaries on the war in Russia and Germany in 1812 and 1813« [London 1850]. *B. P. B.*

Cathedra (græ.-lat.), Lænestol, Kateder, Bispesæde. *C. Petri*, Peters Stol, den pavelige Stol. Pavens Afgørelser *ex C.* i Tros- og Ordenssager ere efter det vatikanske Koncils dogmatiske Forskrift ufejlbare (*irreformabiles ex sese non autem ex consensu ecclesiae*).

Cathelineau [katlino'], Jacques, Vendé'ernes Overgeneral, født 5. Jan. 1759 i Pin-en-Mauge i Nedre-Anjou, død 11. Juli 1793 i St. Florent, var ved Revolutionens Udbrud Vognmand i sin Fødeby. Da Konventet ved Dekret af 24. Febr. 1793 havde anordnet Udskrivning af 300,000 Mand og samtidig for frem med stor Voldsomhed mod de Præster, der ikke vilde aflægge Ed paa Gejstlighedens civile Konstitution, herskede der en stærk Gæring i Vendéen, og 12. Marts kom det i St. Florent le Vieil til et voldsomt Udbrud; C. kaldte det unge Mandskab til Vaaben, forjog den militære Besætning i Flækken Jallais og 14. Marts, sammen med Stofflet (s. d.), den langt talrigere Garnison i Chollet. Opstanden udbredte sig med rivende Hurtighed og strakte sig inden mange Dage over 8 Departementer. I Begyndelsen førtes de insurgerede Landboer af Mænd af deres egen Stand: C. og Jagtbetjenten Stofflet, senere kom der Krigsmænd af Fag og adelige Førere til, som Lescure, d'Elbée, Marigny, Bonchamp, la Rochejaquelein. C. nød den største Anseelse og viste sig i Besiddelse af store militære Egenskaber; med vekslende Held førte han Kampen mod »de Blaa« og blev efter Indtagelsen af Saumur 10. Juni 1793 valgt til Overgeneral. Han besluttede nu et Angreb paa Nantes; med 9,000 Mand rykkede han mod denne aabne Stad, der imidlertid forsvaredes tappert af Generalerne Canclaux og Beysser i Spidsen for nogle faa Liniebatailloner (29. Juni). C blev dødelig saaret i Kampen. Han var en Mand af stort Mod og krigersk Dygtighed, derhos intelligent, beskeden og af oprigtig Fromhed. Man kaldte ham le Saint de l'Anjou. Hans tre Brødre, fire Svogre og 16 andre af hans Slægtninge fandt ogsaa Døden i Vendéekrigen; hans Søn, Jacques, satte Livet til 1832 for Hertuginden af Berry's Sag. *F.J.M.*

Catherine, Loch [låkkä þærin], Sø i det vestlige Højskotland, Shire Perth, 0. f. Ben Lomond. L. C. er en af Skotlands smukkeste Bjærgsøer og er besungen af Walter Scott i Digtet: »The Lady of the lake«; en lille skovklædt 0, der hæver sig lidt fra Land, er den i Digtet berørte Ellens 0. I vore Dage har L. C. faaet en mere praktisk Anvendelse. Gennem en 71 Km. lang underjordisk Tunnel ledes dens Vand ned til Glasgow for at tjene som Drikkevand. Dens egentlige Afløb er Teith, der lidt V. f. Stirling forener sig med Forth. *C. A.*

Catilina, Lucius Sergius, Anstifteren af den efter ham opkaldte Sammensværgelse i Rom, tilhørte en patricisk Slægt og var født 108 f. Chr., død 62. Som ivrig Tilhænger af Sulla blev han under dennes Proskriptioner berygtet for sin Pengebegær-

lighed og Grusomhed; hans Udsvævelser bragte ham i stor Gæld, og da han, efter at have været Prætor (68), fik Provinsen Afrika, udnyttede han denne saaledes, at der rejstes Anklage imod ham. Paa den Tid var Pompejus i Asien for at bekrige Mithridates; det demokratiske Parti saa med Ængstelse frem mod hans Tilbagekomst; i selve Rom var der under den almindelige Opløsning almindelig Misfornøjelse, og dermed en udmærket Jordbund for Sammensværgelser, ved hvilke C. spillede en stedse mere fremragende Rolle, om end i Begyndelsen især som Redskab for Demokratiets Førere, Cæsar og Crassus. Det første Anslag (65), der gik ud paa at myrde Konsulerne og en stor Del af Senatet, kom dog ikke til Udførelse. I Foraaret 63 stræbte C. at blive Konsul; men i hans Sted valgtes Cicero, der drog sin upaalidelige Kollega, G. Antonius, over til sig ved at overlade ham den rige Provins Makedonien. I Forening med andre unge Mænd af fornem Fødsel, men ødelagte, ligesom han selv, ved Udsvævelser, pønsede C. nu paa en voldsom Omvæltning; Cicero blev dog underrettet om hans Planer og forebragte 21. Oktbr. 63 Sagen i Senatet, der bemyndigede Konsulerne til at træffe Foranstaltninger mod den truende Fare. Det lykkedes heller ikke C. at sætte sit Valg til Konsul igennem for Aaret 62, og han bestemte sig nu til at gribe til Vaaben; hans Tilhænger, Manlius, rejste Oprørsfanen i Faesulae i Etrurien, medens C. selv agiterede i Rom. En Plan til at myrde Cicero mislykkedes dog (7.Novbr.), og da Cicero nu anklagede C. (i den første catilinariske Tale), forlod denne Rom. De tilbageblevne af hans Tilhængere, især Prætoren Cornelius Lentulus, Cethegus o. a., søgte at vinde nogle allobrogiske Sendemænd for deres Planer; men disse forraadte Sagen til Cicero, der derved fik skriftlige Beviser i Hænde; de sammensvorne bleve fængslede, og Senatet besluttede, at de skulde henrettes, skønt Cæsar modsatte sig denne mod Loven stridende Afgørelse; endnu samme Nat bleve de kvalte i Fængslet. Mod C. og hans Tilhængere uden for Rom udsendtes Konsulen Antonius, der dog overlod Befalingen til sin Legat, Petrejus, og i Slaget ved Pistoria (Febr. 62) faldt C. og næsten alle hans Tilhængere efter modigt Forsvar. — Af Sammensværgelsen har Sallust i sit Skrift: *Bellum Catilinarium* givet en livfuld, men næppe synderlig upartisk Skildring. (Litt.: Stein, »C. und die Parteikämpfe in Rom der Tahre 66—63« [Dorpat 1883]). *Kr. E.*

Catilinariske Eksistenser, Betegnelse for Personer, der, som Catilina, intet have at tabe og derfor sætte alt paa Spil.

Catina (græ. *Katane*), Stad paa Østkysten af Sicilien ved den sydøstlige Fod af Ætna, nu Catania, blev anlagt 729 f. Chr. af Chalkidierne. Havnen var ubetydelig; men da Byen laa ved en frugtbar Slette, blev den dog en vigtig Handelsplads, og dens Numismatik er meget rig. I 7. Aarh. skrev Charondas, der var født i C, Byens Love. 476 flyttede Syrakus'es Hersker, Hieron, Indbyggerne til Leontinoi, befolkede Byen med 10,000 Dorere og kaldte den Ætna; sin Søn Deinomenes indsatte han til Konge. Efter Hieron's Død vendte alt tilbage til den gamle Ordning. Under den peloponnesiske Krig var C. Athenæernes Hovedkvarter. 403 bemægtigede Dionysios sig Byen, solgte Indbyggerne som Slaver og gav Byen til sine italienske Lejetropper, men flyttede dem senere atter derfra. 396 led han der et Nederlag mod Karthagerne. I Midten af 4. Aarh. var Kalippos Tyran i C. I den første puniske Krig kom Byen i Romernes Magt; den vedblev at være en stor og rig Stad. Augustus anlagde der en Koloni af Veteraner. St. Peter skal have opholdt sig i Byen og bygget en endnu staaende Rundkirke. Under Konstantin oprettedes Biskopstolen; paa Konstantinos Kopronymos'es Tid (741—75) fortæller Sagnet meget om Biskop Leo af C. og Troldmanden Heliodoros (s. d.). — Lava og Jordskælv ødelagde i Oldtiden ligesom i den nyere Tid oftere Byen. *K. K.*

Gatinat [katina'], Nicolas, berømt fransk Feltherre, født 1. Septbr. 1637, død 25. Febr. 1712. C. blev først Advokat; men da han tabte sin første Sag, traadte han som Kornet ind i et Rytterregiment, tjente 1667—68 med Hæder under Turenne i Krigen mod Spanierne og udmærkede sig især ved Belejringen af Lille. Under Krigen 1672—78 tjente han i Condé's Generalstab, blev haardt saaret ved Seneffe i Hennegau 11. Aug. 1674 og blev efter Freden i Nijmegen Guvernør i Dunkerque og siden i flere andre Fæstninger. 1681 blev han Maréchal de camp eller Brigadegeneral og tog som saadan, ifølge en Traktat med Hertugen af Mantova, Casale i Besiddelse. Derefter anførte han den franske Hær, som hjalp Hertugen af Savojen mod de oprørske Valdensere, og udførte dette Hverv paa en i hin Tid sjælden human Maade. I den pfalziske Krig udmærkede C. sig meget, bidrog til Indtagelsen af Philipsburg 1688 og fik derpaa Overanførslen over den franske Hær i Jülich og Limburg, hvilke Landskaber han med Kraft og Humanitet beskyttede mod den barske Louvois, som vilde have dem lagt øde ligesom Pfalz. 1689 kommanderede han den franske Hær mod Hertugen af Savojen, indtog Susa og flere Byer og slog Viktor Amadeus II ved Staffarda 17. Aug. 1690; han indtog Nizza 2. Apr. 1691, Carmagnola (9. Maj), Montmélian i Savojen, sejrede 1692 ved Orbessan og forhindrede Fjenderne i at trænge ind i Dauphiné. Til Belønning for disse Bedrifter blev C. Marskal af Frankrig. 1693 sejrede han paa ny ved Marsaglia og blev derpaa efter Fredsslutningen med Savojen 4. Aug. 1696 sendt til Flandern, hvor han 5. Juni 1697 indtog Fæstningen Ath i Hennegau. I den franske Successionskrig havde C. 1701 Overkommandoen i Italien; men Krigslykken var vegen fra ham, han blev slaaet af Prins Eugen, først ved Carpi 7. Juli 1701, derpaa ved Chiari 1. Septbr. s. A.; heller ikke 1702, da han i Elsass kommanderede mod Markgreve Ludvig af Baden, var han heldig og formaaede ikke at hindre Fjenden i at tage Landau. Da C. derhos ikke turde bryde frem over Schwarzwald, blev dette Hverv overdraget til Villars, hvorpaa C. tog sin Afsked og trak sig tilbage til sit Gods St. Gratien ved St. Denis. Hans Gravmæle i St. Gratien's lille Kirke blev halvt ødelagt i Revolutionens Tid. C. var udmærket ved Beskedenhed, Tarvelighed, sand Humanitet og alle borgerlige Dyder, og højt elsket af sine Soldater. *F. J. M.*

Cat Island [kä'tailänd], en 0 i Bahamagruppen, hævdes af enkelte for at være den af Columbus

først opdagede 0, Salvador (Guanahani). Sandsynligere er det dog, at Salvador er identisk med Watling Island. *C. A.*

Gatlin [kä'tlin], George, amerikansk Maler (1796—1872), der særlig har gjort sig bekendt ved sine Billeder og Beretninger om Indianernes Liv og Land. Ved at se et Gesandtskab fra Sioux-Indianerne fik han Lyst til at studere dem nøjere. Han rejste derfor 1832 til Yellowstone's Munding i Missouri, hvor han opholdt sig i 8 Aar og i den Tid besøgte 48 Stammer. Beretningen om sine Iagttagelser udgav han i »Illustrations of the manners, customs and condition of the North American Indians« [2 Bd. med 300 Staalstik, London 1841]. 1844 udgav han en Mappe, som bragte 25 Scener af Jægerlivet i Vesten. I 1850'erne berejste han Brasilien og Argentina. *C. A.*

Cato. *Catonis disticha* hedder en Samling af moralske Lærdomme, affattede i latinske Heksametre (hver Sentens i to), i fire Bøger, der har spillet en Rolle i Middelalderen som Skolebog. Samlingen har intet med Cato at gøre; Navnet betegner den blot som indeholdende sund Moral. Den skriver sig fra Slutningen af Oldtiden (3. ell. 4. Aarh. e. Chr.). Udg. af O. Arntzen [Utrecht 1735 og 1754]; Hauthal [Berlin 1869]; Bährens (*Poetae Latini minores* vol. III). Bogen er oversat paa de fleste nyere Sprog; paa Dansk *Cato de moribus, latino-danicus* [*Hafniae 1657*]. *A. B. D.*

Cato, 1) Marcus Porcius, kaldet Censorius, ! ogsaa Sapiens (den Vise) og senere Priscus eller Major (den Ældre), i Modsætning til sin Sønnesønssøn af samme Navn, blev født 234 f. Chr. i Tusculum af en gammel romersk Bondeslægt, død 149. Som 17aarig Yngling traadte han ind i Hæren og deltog i næsten hele den anden puniske Krig; han kæmpede baade under Fabius Cunctator og under Scipio Africanus, og før han naaede Manddomsalder, var hans Bryst bedækket med Ar. Imidlertid uddannede han sig til Taler og Advokat, og skønt han hørte til en hidtil ukendt Familie, gennemgik han hele den romerske Embedsstige, især støttet af Adelsmanden L. Valerius Flaccus, der sympatiserede med C.'s Anskuelser. 204 var C. Kvæstor hos Scipio paa Sicilien, 199 Ædil, 198 Prætor, derefter Statholder paa Sardinien, hvor han navnlig gik frem med Strenghed mod de romerske Aagerkarle. 195 opnaaede han Konsulværdigheden og gik som Statholder til Spanien, hvor han virkede saa heldig til Udbredelsen af det romerske Herredømme, at han kunde sige, at han der havde erobret flere Byer end tilbragt Dage. 191 var han, under Krigen med Antiochus, Legat hos Konsulen Manius Acilius Glabrio, og det var ham, der ved at omgaa Fjendens Stilling ved Thermopylae skaffede Romerne Sejr. Endelig blev han 184 valgt til Censor sammen med sin Ven Flaccus, skønt han i Forvejen havde bebudet, hvor skarpt han vilde fare frem. Han rensede nu ogsaa Senatet og Ridderskabet for uværdige Medlemmer og bekæmpede den overhaandtagende Luksus, især Kvindernes Pyntesyge; han var ivrig for at udvide Statens Indtægter og for at lade Skattebyrden ramme de rige, mens han søgte at hjælpe de fattige Borgere ved Anlæggelse af Kolonier og Veje; i Rom byggede han den første Basilika. Overhovedet var han den ivrigste Modstander af den overfladiske Dannelse, der ved denne Tid trængte fra Grækenland ind i Rom, og hævdede i Stedet den gamle romerske Strenghed og |ævnhed, som han selv altid fulgte i Livet; han holdt sin Familie og sine Slaver under streng Tugt, opdrog sine Sønner udmærket og var selv en dygtig Landmand. Skarp og djærv var han i sin Tale, fuld af Bondevid, og aldrig skaanede han sine Modstandere; 44 Gange blev han offentlig anklaget, men endnu oftere traadte han selv op som Anklager. Mod Slutningen af sit Liv gentog han stedse, at Karthago burde ødelægges (*Ceterum censeo, Carthaginem esse delendam*), og han døde samme Aar, som den sidste puniske Krig udbrød. I sin høje Alder virkede han som Forfatter, især med Tanken om sine egne Børn; i den Anledning lærte han sig ogsaa selv Græsk. Af hans Skrifter er kun bevaret en landøkonomisk Haandbog; *De agricultura*, udg. af Keil [Leipzig 1882]; navnkundigere var hans romerske Historie (*Origines*: Oprindelsen), hvoraf der nu kun findes faa Brudstykker (udgivne sammen med Fragmenterne af C.'s øvrige Skrifter af Jordan |Leipzig 1860]). Ogsaa af sine Taler nedskrev han de vigtigste, og Cicero beundrede dem i høj Grad; C. staar i det hele som den første latinske Prosaforfatter. (Litt.: Gerlach, »M. Porcius Cato der Zensor« [Stuttg. 1874]; Kurth, *Caton Vanden* [Liége 1872]). — Hans ældste Søn, Marcus Porcius, efter sin Moder kaldet Licinianus, udmærkede sig i Slaget ved Pydna (168 f. Chr.) og var en udmærket retslærd, fra hvem *Catoniana regula* stammer. Han døde 152.

2) Marcus Porcius, kaldet Uticensis eller den Yngre, en Sønnesønssøn af C. Censorius, født 95 f. Chr., blev tidlig forældreløs og opdroges i Huset hos sin Onkel, Livius Drusus. Allerede som Barn viste han en usædvanlig Karakterfasthed. Stadig ledet af den Tanke at vise sig sin store Stamfader værdig, blev C. den ivrigste Forkæmper for Republikken og den gamle aristokratiske Forfatning i en Tid, da dennes Umulighed traadte klart frem for Dagen; uegennyttig og frygtløs forsvarede han en Sag, der var uigenkaldelig tabt, og ofte faar derved hans Optræden et Don-Quijotisk Præg. Som Tribun 63 f. Chr. stemte han i Senatet for Catilina's og hans Medsammensvornes Henrettelse, modsatte sig de Æresbevisninger, der tildeltes Pompejus, og søgte i de følgende Aar paa ethvert Punkt at imødegaa de Forholdsregler, som Pompejus og Cæsar i Forbund vilde sætte igennem, oftest rigtignok uden Held. Hans Modstand faldt dog Magthaverne ubekvem, og for at fjerne ham lod Cæsar Clodius foreslaa, at C. skulde sendes til Cypern for at afsætte Kong Ptolemaios (58) Ugerne modtog C. dette Hverv, men skønt uden Hær udførte han det; Kongens umaadelige Skatte førte han urørte til Rom. Som Aristokratiets anerkendte Fører gjorde han alt for at svække Triumvirernes Magt, søgte at hindre Pompejus's og Crassus's Valg til Konsuler for Aaret 55 og arbejdede siden paa at fjerne Pompejus fra Cæsar, i hvem han mere og mere erkendte Frihedens farligste Fjende. 54 blev han Prætor, men afslog at modtage noget Statholderskab og blev i Rom for at forsvare Republikken. Ved Borgerkrigens Udbrud var han den ivrigste til at foreslaa skarpe Forholdsregler imod Cæsar; ved dennes Nærmelse maatte han

forlade Rom og drage til Sicilien, som han dog ikke formaaede at forsvare imod Gajus Curio. Han flygtede nu til Pompejus i Grækenland; under Slaget ved Pharsalus (48) var han i Epirus, og efter Pompejus's Død begav han sig til Afrika, hvor Resterne af det aristokratiske Parti samlede sig om ham. Overbefalingen overlod han dog til Konsulen Metellus Scipio, medens han selv overtog Forsvaret af Staden Utica; efter Slaget ved Thapsus (6. Apr. 46), som C. ikke overværede, kunde Utica ikke forsvares, og for ikke at bede Cæsar om Naade besluttede C. at dø. Efter at have sendt sine Venner bort søgte han Hvile, læste lidt i Platon's Phædon, sov en Tid og stødte derpaa selv Sværdet i sit Bryst; da en Læge forbandt Saaret, rev C. Forbindingen af og døde af Forblødning. I Oldtiden priste man hans Død som heroisk, og den var ogsaa ganske i Overensstemmelse med den stoiske Filosofi, hvoraf C. var en overbevist Tilhænger; Republikken var hans Ideal, og han vilde ikke overleve dette Ideals Undergang. Med sin første Hustru, Atilia, havde han to Børn, en Datter, den ædle Porcia, M. Brutus'es Hustru, der lignede Faderen i sædelig Renhed og republikansk Overbevisning, og som dræbte sig selv efter sin Ægtefælles Død, og en Søn, M. Porcius C, som i Utica forgæves søgte at afholde sin Fader fra Selvmordet, og som siden, skønt benaadet af Cæsar, sluttede sig til Brutus; han faldt i Slaget ved Philippi (42) som den sidste af den porciske Slægt. (Litt.: Gerlach, »Marcus Porcius Cato der jungere« [Basel 1866]). *Kr. E.*

Cato, Valerius, se Valerius.

Catoblēpas (Gnu-Antilope) se Okse-Antiloper.

Catocāla se Ordensbaand.

Catoniåna regŭla (lat.), Catoniansk Regel, opkaldt efter den ældre Catos Søn og lydende: En Arvedisposition, der vilde været ugyldig, hvis Arveladeren var død straks efter Testamentets Oprettelse, er ugyldig, paa hvilket Tidspunkt han end dør (*quod si testamen facti tempore decessisset testator, inutile foret, id legatum, quandocunque decessisset, non valere*). Med andre Ord: en af en til at oprette Testamente inhabil Person — efter dansk Ret f. Eks. en sindssyg eller Person under 18 Aar — truffen Arvedisposition bliver ved at være en af en inhabil truffen Disposition og bliver ikke gyldigere, fordi vedkommende senere opnaar Forstandens Brug eller bliver aldrig saa gammel. Reglen er i sit Væsen egentlig kun en Anvendelse af den alm. Grundsætning, at en ugyldig Disposition ikke bliver gyldig derved, at Grunden, som gjorde den ugyldig, falder bort (*quod initio vitiosum est, non potest tractu temporis convalescere*) men den har sin Betydning ved skarpt at imødegaa den urigtige Opfattelse, der i Tilslutning til Udtrykket »sidste Vilje« fingerer Testamentsviljen som gentagen i Dødsøjeblikket og derfor vil lade de i dette, ikke ved Testamentsoprettelsen, stedfindende Forhold være det afgørende. *K. B.*

Catórce (Mineral de), Bjærgstad i den mejikanske Stat, San Luis Potosi, ligger 2,680 M. o. H. ved Jærnbanen fra Saltillo til San Luis Potosi, paa et af dybe Kløfter gennemskaaret Terrain, ved Foden af et 3,220 M. højt Bjærg. De berømte Sølvminer bleve opdagede 1773. *S. B. T.*

Cats [ka!ts], Jacob, berømt hollandsk Digter, født 10. Novbr. 1577 i Brouwershaven i Zeeland, død 12. Septbr. 1660 paa Sorgvliet. Allerede i sin Skoletid skrev han Vers, først paa Latin, senere under Paavirkning af en Skolekammerat paa sit Modersmaal. Seksten Aar gammel drog han til Universitetet i Leyden, hvor han studerede Jura. Sit Studium afsluttede han i Frankrig med en Doktorgrad, som han erhvervede i Orleans. Efter sin Hjemkomst praktiserede han som Advokat i forskellige Byer og gjorde sig bl. a. bekendt ved sit heldige Forsvar for en Kvinde, som var anklaget for Hekseri. 1621 blev han næsten samtidig udnævnt til Professor ved Universitetet i Leyden og til Syndikus i Middelburg; han valgte det sidste, men ombyttede det efter to Aars Forløb for Syndikatsembedet i Dortrecht. 1636 blev han udnævnt til Storpensionær (Premierminister) ved Provinsen Hollands Stænder, 1648 til Storseglbevarer; han var flere Gange Medlem af Gesandtskaber til England. 1652 nedlagde han alle offentlige Hverv og tilbragte sine sidste Dage paa sit Landsted, Sorgvliet, mellem Haag og Scheweningen; i hans Fødeby blev der 1829 rejst et Mindesmærke for ham. — Til Trods for sit stærkt bevægede Liv og sine mange offentlige Hverv fandt C. dog Tid til at udfolde en omfangsrig Produktion og efterlod sig talrige Værker. Hans Hovedværk er: »Houwelijk« (Ægteskabet) [Middelburg 1625, dansk Oversættelse ved G. Terckelsen, Kbhvn. 1675], der er delt i seks Afsnit: Den unge Pige, Jomfruen, Bruden, Moderen, Matronen og Enken. Allerede Titlerne vise, hvilken Slags Emner Forfatteren med særlig Forkærlighed beskæftiger sig med. Han maler ikke, han ræsonnerer over Livsforhold og Mennesker med en vis tør, fornuftig Logik, ofte med et Smil. Al Patos ligger hans bestandig-borgerlige Temperament fjernt. Saa nøje traf han sine Landsmænds Smag og Tone, at han opnaaede en Popularitet som næppe nogen anden hollandsk Digter, og mange af hans Vers bleve Allemands Eje. Og denne hans Popularitet har holdt sig næsten til vor Tid. Den første samlede Udgave af hans Værker udkom i Amsterdam 1655, den sidste i Schidam 1873. I sit 82. Aar forfattede han sin Selvbiografi paa Vers; den udkom dog først 1709. *A. J.*

Catskill [kä'tskil] (Kaatskill), By i den nordamerikanske Stat New York, malerisk beliggende ved Hudsonfloden, 160 Km. oven for New York, har (1889) 4,500 Indb. Vest derfor hæve sig de skovklædte Catkillsbjærge, der i High Peak naa en Højde af 1,159 M.

Catspurs [kä'tspə.z] (Katteklør), engelsk Sømandsudtryk, der ogsaa er blevet en Del benyttet i dansk Sømandssprog, betegner de Krusninger, som fremkomme paa Havets glatte Overflade, naar under Stille en let Brise tager Tilløb, men atter taber sig. *C. I. W.*

Catt [ka't], Henri Alexandre de (1724—95), af Fødsel Schweizer, blev 1758 som Forelæser knyttet til Frederik den Store og efterlod sig værdifulde Dagbogsoptegnelser og Memoirer om denne Konges Liv (udg. af R. Koser [Leipzig 1884]).

CattanéO, Carlo, italiensk Forfatter og Politiker (1801—69), blev tidlig Lærer ved en Skole i Lombardiet, men gav sig til at studere Filosofi og Nationaløkonomi og grundlagde 1837 Tids-

skriftet »Politecnico«. Det blev et Midtpunkt for det aandelige Liv, og C. selv skrev meget flittig deri om alle Haande Spørgsmaal. 1848 var han en af Lederne for Opstanden i Milano, afviste Radetzky's Forslag om en Vaabenstilstand og fremtvang derved hans endelige Rømning af Byen. Men som ivrig føderalistisk Republikaner modarbejdede han Tilslutningen til Sardinien og bosatte sig efter Østerrigernes Sejr i Lugano i Kanton Ticino. Her skrev han »Storia della insurrezione del 1848« og udgav »Archivio triennale« [1846—49], »delle cose d'Italia« [3 Bd., 1850—56]. Efter Lombardiets Frigørelse blev C. tre Gange valgt til Deputeretkamret, men vilde ikke give Møde. Efter Garibaldi's Tog til Napoli 1860 drog han endog derned og søgte at hindre Foreningen med Norditalien; ogsaa skrev han flere Indlæg imod Regeringens Politik og blev indtil sin Død boende i Lugano. C.'s samlede Skrifter udgaves af Bertani [1881—83] i 3 Bd. *E. E.*

Cattăněo, Danese, italiensk Billedhugger, Arkitekt og Digter, født 1509 i Colonnata ved Carrara, død 1573 i Padova, uddannede sig i Kunst under J. Sansovino dels i Rom dels i Venezia, hvor han var sin Lærer behjælpelig med plastisk Udsmykning af Byens Bibliotek og Mønt. Her arbejdede han ogsaa paa Dogen Loredano's Gravmæle i S. Giovanni e Paolo, for hvilket han modelerede flere Statuer, der vise ham som en elegant Kunstner, der allerede gaar Barokstilens Veje. En Tid var han optagen af Byggevirksomhed i Kirken Sant' Anastasia i Verona, hvis Alter ogsaa er C.'s Værk. C, der stod paa en fortrolig Fod med Tasso'erne, var selv Digter; han skrev »L'amore di Marfisa«, et Digt i 24 Sange. *A. Hk.*

Cattåro (Kotor), befæstet Søstad i den sydøstlige Del af det østerrigske Statholderskab, Kongeriget Dalmatien, 70 Km. S. 0. f. Ragusa, ved Foden af Udløberne fra Bjærgene Lovren og Velivarch, umiddelbart ved Montenegro's Grænse og i Baggrunden af den prægtige Bugt Bocche di C. (1890) 3,329 Indb. Stærke Fæstningsværker beskytte Staden mod Søsiden, og bag den knejser Fort San Giovanni i en Højde af 260 M. Domkirke, Basar, Teater og Casino. Sædet for en romersk- og en græsk-katolsk Biskop, et Franciskanerkloster, et Realovergymnasium og en Navigationsskole. Fortrinlig Havn, i Læ under de høje Bjærge, og hvor de største Flaader kunne ligge tæt under Land. Industri i Læder og ret betydelig Handel, især paa det nærliggende Montenegro, hvorhen en Landevej fører. — C, som i Middelalderen var en selvstændig Republik, underkastede sig 1420 frivillig Venezia og kom 1797 under Østerrig, men stod 1807—14 under fransk Herredømme. 1563 og 1667 led den under stærke Jordskælv. *C. A.*

Cattermole [kä'tᵊmoᵘl], George, engelsk Maler, født Aug. 1800 i Dickleborough, død 24. Juli 1868. C. har særlig vundet sig et Navn som Akvarelmaler; han var en af de mest fremragende Medlemmer af Water-Colour-Society i London, benyttede hyppigst den »blandede« Metode (smlg. Akvarelmaleri, I. Bd., S. 408) og malede en Mængde livfulde Vandfarvebilleder, ofte Romanscener (f. Eks. »Richard Løvehjerte's Hjemkomst«) med effektfuld malerisk Behandling af Landskab, Arkitektur og Kostume. Af hans Oliemalerier kunne fremhæves »En skrækkelig Hemmelighed« [1862] og det store »Luther og hans Tilhængere paa Rigsdagen i Speyer«, hvis mange Portrætter hvile paa Studier efter Dürer's, Cranach's, Holbein's og fleres Portrætter (stukket af W. Walker). Endelig udfoldede C. ogsaa en betydelig Virksomhed som Illustrator; hans Tegninger efter hans Yndlingsforfatter W. Scott udkom 1835 i London, stukne i Staal af C. Heath under Titlen: »Illustrations on the poetical and prose works of Sir W. Scott, Baronet«. *A. Hk.*

Cattolica Eraclēa, By paa Sicilien, Provins Girgenti, beliggende paa en Høj over Platani, har Salt- og Svovlbjærgværksdrift og (1881) 6,591 Indb.

Catty [ka'ti], Handelsvægt i Asien. I Kina er 1 Pikul = 100 C. af meget varierende Størrelse i Landet selv. Traktatmæssig er i Forhold til England 1 Pikul = 133⅓ eng. Pd., saaledes at 1 C. = 604,79 Gr., i Forhold til Frankrig, Tyskland, Italien bliver paa tilsvarende Maade 1 C. — 604,53 Gr. I Japan, Bagindien og paa de indiske Øer bruges dels den kinesiske C. = 604,79 Gr., dels andre C. af forskellig Størrelse paa de forskellige Steder. *C. V. S.*

Catullus, Gajus Valerius, romersk Digter, født i Verona 87 f. Chr. (efter andre 84), død ca. 54. C. kom i en ung Alder til Rom og sluttede her Venskab med fremragende Medlemmer af den republikanske Opposition imod Cæsar's og Pompejus'es Voldsherredømme, særlig med Licinius Calvus, et af dens talentfuldeste Medlemmer, og kastede sig med Iver ind i den politiske Strid, der fra Oppositionens Side mest førtes med den litterære Satires Vaaben; blandt hans efterladte Digte findes bidende Epigrammer mod Cæsar og hans Tilhængere. Af stor Betydning for hans Digtning blev ogsaa hans Kærlighedsforhold til Clodia, en Søster til P. Clodius, Cicero's Modstander; i de Digte, C. har rettet til hende, betegnes hun med det fingerede Navn Lesbia. Clodia foretrak dog snart andre Elskere, og det kom til et Brud, der har foranlediget nogle af C.'s smukkeste Digte.

C.'s litterære Efterladenskab er et lille Bind blandede Digte (i alt 116, Oldtiden har kendt lidt flere). De fleste af disse ere korte, personlige Udgydelser, dels satiriske Udfald mod politiske og litterære Modstandere, dels erotiske, dels Smaaskrivelser til Venner af blandet Indhold. Det er paa denne Del af Samlingen, at C.'s Ry som lyrisk Digter beror; der findes heri Stykker af en Kraft og Umiddelbarhed i Følelsen og en Friskhed i Udtrykket, som ingen anden romersk Digter har naaet. I sine større Digte optræder C. som Efterligner af den aleksandrinske Poesi, der netop dengang var ved at komme i Mode i Rom; han har bl. a. oversat en Elegi af Kallimachos og bearbejdet en mindre episk Skildring (Peleus'es og Thetis'es Bryllup) efter ubekendt Forbillede, Han har stor litteraturhistorisk Betydning ved at have skaffet denne Poesi med dens strengere Krav til formel Gennemarbejdelse Indpas i Rom. Enkelte Gange har han ogsaa opsøgt selve den aleksandrinske Poesis Forbilleder i den klassiske græske Litteratur; saaledes er den berømte Brylluppssang antagelig en Efterligning af Sappho. Han har ved disse Forsøg vist Horats Vejen til at omplante den græske Lyrik paa romersk Grund. (Litt.: Kritiske

Udgaver af **Bährens** [Leipzig 1876; 2. Udg. ved Schulze, 1893]; Ellis, [Oxford 1878]; **Schwabe** [Berlin 1886]. Tekstudgave fx. v. **Haupt-Vahlen** [5. Udg., Leipzig 1885]; Kommentarer:. Ellis, [2. Udg., Oxford 1889]; **Riese**, [Leipzig 1884]; **Benoist**, med Oversættelse [Paris 1882—90, 2 Bd.]; **Owen** [London 1893]. — Oversættelser: talrige tyske, deriblandt af **Heyse** [2. Udg. Berlin 1889]. Paa Dansk: Udvalg v. **Listov** [Progr. Nykjøbing 1884]; V. **Andersen**, i *Opuscula philologica* [Kbhvn. 1887]; »Peleus'es og Thetis'es Bryllup« af Th. Lange, i *Opuscula ad Madvigium missa* [Kbhvn. 1876]. — **Ribbeck**, »Catull, eine litterarh. Skizze« [Kiel 1863]; **Couat**, *Études. Catulle* [Paris 1875]; **Nettleship**, *Lectures and Essays* [London 1885]). *A. B. D.*

Catŭlus, 1) *Gajus* Lutatius, blev som Konsul 242 f. Chr. sendt imod Karthagerne paa Sicilien, bemægtigede sig Havnen ved Drepanum og alle Ankerpladser omkring det lilybæiske Forbjærg og vandt ved Ægussa, en af de ægadiske Øer, en fuldstændig Sejr over Karthagerne under Hanno (241). Karthagerne maatte nu bekvemme sig til at søge Fred og opgive deres Herredømme paa Sicilien. C. havde saaledes gjort Ende paa den første puniske Krig; Triumfen maatte han dog mod sin Vilje dele med Prætoren P. Valerius **Falto**, der havde indlagt sig Hovedfortjenesten af Søsejren.

2) **Qvintus** Lutatius, var sammen med G. Marius Konsul 102 f. Chr., da Cimbrerne og Teutonerne truede selve Italien. Medens Marius ved Aquae Sextiae (Aix) slog Teutonerne, skulde C. afværge Cimbrernes Angreb, men maatte vige tilbage over Po. Aaret efter forenede han sig med Marius, og Cimbrerne bleve nu slaaede ved Vercelldae paa de raudiske Marker. Som ivrig Optimat var han dog Marius'es Fjende, og da denne 87 vilde lade ham henrette, berøvede han sig selv Livet. C. havde ogsaa et smukt Navn som Taler og Forfatter; men af hans Værker er kun bevaret j nogle Epigrammer.

3) **Quintus** Lutatius, Søn af foregaaende, Ven og Tilhænger af Sulla, var Konsul 78 f. Chr. sammen med Lepidus, og da denne med en i Etrurien samlet Hær drog imod Rom, standsede C. ham ved Pons Milvius uden for Hovedstaden. Fra nu af var han en af Hovedførerne for Optimatpartiet. Han modsatte sig forgæves Pompejus'es Udnævnelse til Anfører imod Sørøverne (67) ligesom hans Sendelse mod Mithridat; ogsaa Cæsars Opkomst søgte han at afværge, men maatte staa tilbage for denne ved Besættelsen af Ypperstepræstembedet (63) og blev Aaret efter anklaget af Cæsar for Underslæb ved Bygningsarbejder paa Capitolium. Han blev dog frikendt og udnævnt til *princeps senatus*. C. døde 60 f. Chr. *Kr. E.*

Cauca, 1) den betydeligste Biflod til Magdalena i den sydamerikanske Republik Columbia, kommer fra Laguna de Santiago paa Pasto's Bjærgknude, S. 0. f. Popayan, træder ved denne By ind i en bredere Dal, som den med nordlig Retning rolig gennemstrømmer mellem sumpede eller skovbevoksede Bredder, til den neden for Cati I træder ind mellem Bjærgene, hvorpaa den med rivende Løb og fuld af Hvirvler og Vandfald naar ud paa Sletten ved Antioquia; herfra og til Mundingen ved Tacaloa er den sejlbar. Længde 1,120 Km. 2) Departement i den sydamerikanske Republik Columbia, grænser mod Vest til det store Ocean, mod Nord til Departement Panama og det caribiske Hav, mod Øst til Departement Tolima, Bolivar og Antioquia og mod Syd til Republikken Ecuador. 666,800 □ Km., hvoraf 527,000 falde paa Distriktet Caqueta. C. strækker sig gennem 8 Breddegrader fra Nord til Syd med en Bredde, som veksler mellem 1 og 3^0; mod Syd hører hertil det forhenværende Territorium Caqueta, som naar ud over Bjærgene til Lavlandet og lige til Columbia's Østgrænse. Den nordlige Del af C, Floden Atrato's Omraade, er skovrigt Bakkeland, Syd herfor ligger en ubeboet Slette med tætte Skove; Kernen af Departementet udgør imidlertid de mellem Cordillererne indesluttede Højsletter, som vandes af Rio C, i dens øvre Løb og Patia, og som egne sig fortrinlig til Dyrkning af alle vore europæiske Kornsorter; her ligge Byerne Pasto (2,444 M.), Popayan (1,741 M.) og Carthago (912 M.); længst mod Øst naar man ned paa Llanoernes Stepper. Paa Grund af disse Højdeforskelligheder cre de naturlige Hjælpekilder meget betydelige. Skovene ere rige paa Kautsjuk, Sarsaparil, Vanille og Kinabark; Hvede, Mais, Kaffe, Kakao og Sukker trives fortræffelig; Floderne og Kysterne ere fiskerige, og i Havet findes Perler. Ogsaa Rigdommen paa Mineraler er betydelig; Choco har Guld og Platin, Caucadalen Guldsand, Midtcordillererne Guld, Sølv, Jærn og Stenkul. Befolkningen udgør (1881) 620,000 Indb. Tættest befolket er Caucadalen og de sydlige Højsletter, medens Kysten paa store Strækninger er næsten ubeboet. Flertallet af Befolkningen er Indianere, kun i Choco ere Negre og Mulatter talrige. Hovednæringsvejen er Agerbrug og Kvægavl, som imidlertid kun drives med ringe Iver. Industrien indskrænker sig til Vævning af grove Bomuldsstoffer. Hovedstad Popayan. *C. A.*

Caucālis se Fodangel.

Cauchemar [koŝma!r] (fr.), Mare, Mareridt.

Cauchois-Lemaire [koŝwalmæ!r], Louis Franç. Aug., fransk Journalist (1789—1861), stiftede 1814 Bladet »Nain jaune«, der angreb Bourbon'erne paa det heftigste, og fortsatte det 1816 i Bruxelles, da det blev forbudt i Frankrig. Han blev udvist herfra og ligeledes 1817 fra Haag paa Grund af et Flyveskrift (»Et Opraab til Generalstaterne og til den offentlige Mening til Bedste for de franske Fædrelandsvenner«). Efter den almindelige Benaadning 1819 vendte C.-L. tilbage til Frankrig, men fortsatte sine Angreb. Efter Udgivelsen af sine »Opuscules« (1821) fik han et Aars Fængselsstraf. Han blev derefter Hovedmedarbejder af »Constitutionnel« og udgav 1827 som Flyveskrift »Et Brev til Hertugen af Orléans om den nuværende Krise«, der ligefrem opfordrede Hertugen (den senere Kong Ludvig Filip) til at spille Vilhelm III's Rolle overfor Karl X. Dette paadrog ham 15 Maaneders Fængselsstraf, men medvirkede til at forberede Julirevolutionen. Han var selvfølgelig med i Journalisternes Indsigelse imod Juliordonnanserne 1830 og hjalp at organisere Opstanden. Han afslog en Aarpenge paa 6,000 frc, som den ny Regering tilbød ham, forlod 1832 »Constitutionnel« og grundlagde et nyt Oppositionsblad »Bon Sens«, men trak sig 1839 tilbage, træt

af Journalistens Gerning, og fik 1840 et Embede ved Arkiverne. 1842 udgav han 1. Del af »Histoire de la revolution de Juillet 1830«. *E. E.*

Cauchoix [košwa'], Robert Aglace (1776—1845), fransk Optiker, vandt sig et agtet Navn ved Forfærdigelse af sine akromatiske Kikkerter, hvori han erstattede Krownglas med Bjærgkrystal. *J. Fr. S.*

Cauchy [koši'], Augustin Louis, fransk Matematiker, født i Paris 1789, død 1857. C. var først Ingeniør, men forlod af Helbredshensyn denne Vej og kastede sig saa udelukkende over de matematiske Videnskaber. 1816 blev han Medlem af Académie des Sciences. Han virkede i flere Lærerpladser, bl. a. ved Ecole polytechnique, men mistede 1830 disse Poster, fordi han, der var Bourbon'erne meget hengiven, ikke vilde aflægge Troskabsed til den ny Regering. Efter at have levet nogle Aar i Udlandet, 1831—33 som Universitetslærer i Torino, derefter i Prag som Opdrager af Greven af Chambord, vendte C. 1838 tilbage til Frankrig; men først efter Revolutionen 1848 fik han en Lærerplads (ved Sorbonne), hvilken han beholdt til sin Død, idet Kejser Napoleon fritog ham for Troskabseden. — C. var ivrig Katolik og Deltager i mange filantropiske Foretagender. Hans Betydning som Matematiker er overordentlig stor; han har ved sine dybtgaaende Undersøgelser baade tilvejebragt Klarhed og Eksakthed paa forskellige Hovedpunkter i det store Stof, der ved Differential- og Integralregningens (s. d.) Udvikling var tilført Matematikken, og brudt ny Baner. Nævnes maa hans Behandling af bestemte Integraler, hvorved han giver Grundlaget for den moderne Funktionslære, af dobbelte Integraler og Differentialligningers Integration, af Rækkers Konvergens (se Række r) og af Ligninger (se Algebra). C. har ogsaa præsteret betydelige Ting i matematisk Fysik og Astronomi; i Optikken har han forklaret Farveadspredelsen ud fra Bølgeteorien. Hans Skrifter, af hvilke Académie des Sciences i 1882 har paabegyndt en samlet Udgave, ere dels enkelte større Værker, som »Cours d'Analyse de l'Ecole Polytechnique« [Paris 1821] og »Nouveaux exercices d'Analyse et de Physique mathématique« [Paris 1840—47], dels en Mængde Afhandlinger i forskellige Tidsskrifter, de fleste i »Comptes rendus des seances de l'Académie des Sciences«. (Litt.: Valson, *La vie et les travaux du baron Cauchy* [Paris 1868]) *Chr. C.*

Caucus [kå'kᵒs], nordamerikansk Udtryk for et politisk Partimøde, hvor der træffes Afgørelse med Hensyn til Valg eller anden Optræden af Partiet, især naar Beslutningen skal være gyldig for alle Partiets Medlemmer. Denne Fremgangsmaade er i den nyeste Tid bleven meget almindelig i Nordamerika, ikke alene ved Folkevalg, men ogsaa i Kongressens tvende Huse. Af Chamberlain er den bleven overført til England, idet der i hver Valgkreds dannes et talrigt, staaende Vælgerudvalg, som skal udkaare Partiets Valgkandidat. Navnet skal skrive sig fra en Fordrejelse af *calkers*, »Skibskalfatrerne«, som under Uroligheder i Boston i Marts 1770 holdt Møder for at tage Beslutninger imod de britiske Myndigheders Færd, og som derfor spottedes af disses indfødte Tilhængere. *E. E.*

Cau(la, Hale, betegner i Anatomien den tilspidsede eller tyndere Ende af et Organ (f. Eks. *C. pancr eatis*, se Bugspytkirtel; *C. epididymidis*, se Testikkel). *C. equina*, »Hestehalen«, kaldes et kvastformet Bundt af store Nerver, der udgaa fra den nederste Del af Rygmarven (s. d.) *S. B.*

Caudāta, Orden af Paddernes (s. d.) Klasse.

Caudebec les Elbeuf [kodbæklæzælbo'f], By i det franske Departement Seine-Inférieure, Arrondissement Rouen, industriel Forstad til Elbeuf, har Klædefabrikker og (1891) 10,421 Indb.

Cauderan [kodrā'], Flække i det franske Departement Gironde, Bordeaux's vestlige Forstad, med Chokolade- og Kemikaliefabrikker, Vinhandel og (1891) 8,670 Indb.

Caudinske Passer (*Furculae Caudinae*) kaldtes i Oldtiden en Bjærgsnævring tæt ved den samnitiske Stad Caudium, der laa ved Via Appia S. V. f. Benevent, navnkundige ved Samnitternes Indesluttelse af en romersk Hær, 321 f. Chr. Under den anden Samniterkrig vare Konsulerne Titus Veturius og Spurius Postumius udsendte mod Samnitterne; de kom ind i C., der bestaa af en Dal, hvis Ind- og Udgang ere smalle Passer, men fandt sig her indesluttede af Samnitterne under Gavius Pontius. Efter nogle haabløse Forsøg paa at bryde igennem maatte Konsulerne søge Forhandling, og Pontius krævede, at de skulde slutte Fred med Opgivelse af alle Erobringer, og at Hæren vaabenløs skulde gaa under Aaget. Man fandt sig i den forfærdelige Ydmygelse, og 600 Riddere bleve stillede som Gidsler for Udførelsen af Freden. Senatet underkendte dog Fredsslutningen og udleverede Konsulerne til Samnitterne, som imidlertid viste dem tilbage og heller ikke hævnede sig paa Gidslerne. *Kr. E.*

Caudium se Caudinske Passer.

Caudry [kodri'], Industriby i det franske Departement Nord, Arrondissement Cambrai, med betydelig Fabrikation af Uldvarer, Tyl, Musselin, Silke og (1891) 7,954 Indb.

Cauer, tysk Billedhuggerfamilie. 1) Emil C. (1800—67), Rauch's Elev, har bl. m. a. skabt de populære Figurer »Askepot« og »Rødhætte« saml »Sickingen«, »Hutten«, »Berlichingen« og »Melanchton«. 2) Karl, ovenn.'s Søn (1828—85), der var Elev af Faderen og Wolff i Berlin, har indlagt sig Fortjenester ved sine Forsøg med Polykromi. Berlins Nationalgaleri ejer hans »Heks«. Den yngre Søn, Robert (1831—93), der ligesom de foregaaende i længere Tid har været knyttet til Kreuznach, hører til de tyske Kunstnere, der tidligst tilegnede sig realistiske Synsmaader. Hans Fremstillinger fra Eventyrverdenen: »Tornerose«, »Snehvide« etc. ere prægede af Ynde og Naturstudium. Arbejder som disse og »Hermann og Dorothea« samt »Paul og Virginie« have vundet stor Popularitet i Tyskland. *A. Hk.*

Caulaincourt [kålɛ̃ku!r], Armand Auguste Louis de, Hertug af Vicenza, fransk Statsmand, født 9. Decbr. 1773 i Caulaincourt, Departement Somme, død 19. Febr. 1827 i Paris. C. var allerede 1792 Kaptajn i den franske Hær, men blev samme Aar fængslet som Aristokrat. Da Nationen blev opbudt *en masse* mod Fjenden, kom C. paa fri Fod og traadte i Geleddet som simpel Grenader, 1795 blev han atter Kaptajn og 1796 Adjutant hos Aubert Dubayet, hvem han fulgte til Konstantinopel. Efter Tilbagekomsten herfra

blev han Oberst, deltog i Felttoget 1800 og blev ved Alexander I's Tronbestigelse sendt som diplomatisk Agent til St. Petersborg, hvor han ved sin distingverede Optræden og elskværdige Karakter vandt -Zarens Venskab og Tillid. Efter at være kaldt tilbage blev han i 1805 Divisionsgeneral og i 1806 Storstaldmester, men vendte 1807 som Gesandt tilbage til St. Petersborg. Her modtoges han med fjendtlig Kulde af hele den russiske Adel, som beskyldte ham for Delagtighed i Prinsen af Enghien's Bortførelse fra Ettenheim;men Alexander, som ikke skænkede disse Rygter Tiltro, bevarede sit Venskab og sin Velvilje for ham. C. ledsagede Alexander til Kongressen i Erfurt og stræbte, da mørke Uvejrsskyer endelig trak op mellem Frankrig og Rusland, af al Magt at fjerne disse. Det lykkedes ham ikke, og 1811 bad han om at maatte blive kaldt tilbage. Han ledsagede Napoleon paa Toget til Moskva 1812 og ligeledes paa Tilbagetoget, sluttede 4. Juni 1813 paa Frankrigs Vegne Vaabenstilstanden i Pläswitz og virkede af al Magt, men forgæves, for Frankrig paa Kongressen i Prag. Novbr. s. A. blev han fransk Udenrigsminister og deltog, uden Held, i Kongressen i Châtillon. Efter Napoleons Tilbagekomst fra Elba overtog C. paa ny Udenrigsministerens Portefeuille og blev Pair; men hans Forsøg paa at aabne Underhandlinger med de allierede var forgæves. Efter Waterloo blev han Medlem af den foreløbige Regeringskommission, efter den anden Restauration blev han sat paa Proskriptionslisten, men paa Alexanders Forlangende igen slettet af denne. Siden deltog C. ikke i nogen offentlig Virksomhed. Hans sidste Leveaar forbitredes ham af Ultraroyalisterne, som i den hvide Terrorismes Tiduafladelig beskyldte ham for Delagtighed i Enghien's Bortførelse. *F. J. M.*

Caulérpa, Caulerpaceae,se Alger, S. 516.

Caulfield [kå!lfi.ld], By i Grevskabet Bourke i den britisk-australske Koloni Victoria, 10 Km. S. 0. f. Melbourne, med hvilken den er forbunden ved Jærnbane. C. har en fortrinlig Væddeløbsbane og (1891) 5,243 Indb.

Caulitz, Peter, tysk Maler fra Berlin (1650—1719), en flink og i sin Tid meget anset Dyremaler, der havde uddannet sig dels i Rom, dels og særlig efter Hollænderne. Han blev 1695 kurfyrstelig Hofmaler i Berlin. *A. Hk.*

Caulōnia, By i Syditalien, Provins Reggio di Calabria, beliggende i en betydelig Højde over Alaro og ved den kalabriske Kystbane, har Handel med Landbrugsprodukter, navnlig Sydfrugter, og (1881) 5,431 Indb. C. hed tidligere Castelvetere og har først i den nyeste Tid faaet Navn efter det antikke Kaulonia, der laa 7 Km. 0. derfor ved Kysten.

Caumont [komõ'], Arcisse de, fransk Arkæolog, født 28. Aug. 1802 i Bayeux, død 16. Apr. 1873 i Caen. C. beskæftigede sig især med de historiske Mindesmærker. 1834 stiftede han La Société francaise d'archéologie pour la conservation des monuments nationaux, som aarlig har holdt Kongresser og udgivet »Bulletin monumental«. Iblandt hans litterære Arbejder maa særlig nævnes »Cours d'antiquités monumentales« [1841—43, 6 Bd. med Atlas], der behandle Mindesmærker fra Middelalderen; »Abécédaire ou rudiments d'archéologie« og »Statistique monumentale de Calvados« [5 Bd., 1847—67]. *V. B—e.*

Caupolicān, en Del af Departementet Beni i Republikken Bolivia, omfatter de skovbevoksede Sletter mellem Andes'es Udløbere, Rio Beni og Madre de Dios, Og bebos af vilde Indianerstammer.

Cauquenes [kauke'nes], By i Provinsen Maule i Chile, beliggende 154 M. o. H. paa Skraaningen af en Høj og ved Rio Maule's Biflod af samme Navn, har overvejende enetages Huse, et Lyceum og (1885) 6,511 Indb. C. blev grundlagt 1742.

Caura, Biflod til Orinoco i Venezuela. Udspringer med flere Kildefloder paa Serra Pacaraima, gennemstrømmer Distriktet C. og udmunder lige over for Canasto.

Caus [ko'], Salomon de, fransk Ingeniør (1576—1626), virkede i England og Tyskland og mod Slutningen af sit Liv i Frankrig. Paa Grundlag af hans Værk »Les raisons des forces mouvantes avec diverses machines etc.« [Frankfurt 1615], i hvilket han beskrev et Apparat til at løfte Vand ved Damptryk, har Arago vistnok med Urette tillagt ham Æren for Dampmaskinens Opfindelse. C. har med Sagkundskab behandlet Spørgsmaalet om Vanddampes Anvendelse ved Konstruktionen af en hydraulisk Maskine, og sikkert er det, at hans Udkast gav Hovedanledningen til de snart følgende Opfindelser paa dette Omraade. Fuldstændig uhistorisk er Beretningen om, at C. paa Foranledning af Richelieu blev sat som sindssyg i Hospitalet Bicétre. Dette Sagn har A. Munch behandlet i Tragedien »Salomon de C.« [Chra. 1854].

Causa (lat.: »Grund«, »Aarsag«, »Anledning«) (jur.). I romanistisk Retsvidenskab taler man om et Løftes C. for dermed at udtrykke »Skyldgrunden« o: det reale Mellemværende, der staar som Forudsætning for Løftet. Man taler om Erhvervelser *ex. c. lucrativa*,o: som Gave, i Modsætning dertil *ex. c. onerosa* o: imod Vederlag; et Løfte har en *turpis* eller *injustac*, naar det enten gaar ud paa noget ulovligt eller usædeligt (strider »imod Loven eller Ærbarhed«, som der staar i Chr. V's Lov 5—1—2), eller naar det lover Vederlag for en ulovlig eller usædelig Handling. Da der gælder forskellige Regler for Gave- og andre Løfter, og da usædelige Løfter som Regel ere ugyldige, har det ofte stor Interesse for Parterne at oplyse Skyldgrunden. Men endvidere gjaldt efter rom. Ret den Regel, at et Løfte overhovedet ikke var retsgyldigt, medmindre det enten var indgaaet i en bestemt Form (*stipulatio*, s. d.), eller man oplyste en anerkendt bagvedliggende Skyldgrund, f. Eks. ved et Løfte om Penge, at de skyldtes som Vederlag for et Salg eller Brugsforhold eller som Tilbagebetaling af et Laan, ved Løfte om Udlevering af en Ting, at man havde solgt den eller haft den til Leje, Pant, Forvaring e. 1. I moderne engelsk Ret kræves enten en Form (Skrift og Segl, »deed«) eller Bevis for, at der er ydet eller lovet Vederlag (»consideration«). Efter begge Landes Ret kunde man altsaa aldrig paaberaabe sig det simple Løfte (*pactumnudum*). Efter de fleste øvrige moderne Retsforfatninger og saaledes ogsaa efter dansk og norsk Ret er det formfri Løfte forbindende. Kreditor kan altsaa kræve Betaling uden at oplyse C. Ja endnu mere. Parterne ønske ofte at løsrive Skylden fra dens C, saaledes at Betaling skal erlægges, selv om Debitor beviser, at den angivne

Grund er urigtig. Naar saaledes en Veksel udstedes, er det ligegyldigt, om Debitor kan paavise, at der ikke er nogen »Valuta modtaget«. Bortset fra saadanne Tilfælde er altsaa Reglen den, at Debitor maa betale, medmindre han kan oplyse, at Skyldgrunden mangler, f. Eks. at det solgte aldrig blev leveret, eller at der allerede en Gang er betalt. Om C. lig Aarsag se »Skyld«. *V. B.*

Causa cognĭta (lat.), »efter foregaaende Sagsundersøgelse«, *c. incognita*, »uden en saadan«. *V. B.*

Causae **cognĭtio**, Sagens Undersøgelse, rom. Retsudtryk. Retssager bleve i Rom først foretagne for Prætor (s. d.); denne bragte Paastandene og Parternes øvrige Anbringende i en vis Form, men henviste saa Sagen til Dommerne (de edsvorne), som foretog den egentlige Sagsundersøgelse (c. c), derunder Bevisførelsen. Undertiden skulde Prætor dog foretage en mere eller mindre *indgaaende* c. c, før han lod Sagen gaa til Dommerne, saaledes den særlige Undersøgelse *(specialis* c. c.), som han skulde anstille, førend han gav Retsmidlet *in integrum restitutio* (s. d.). *V. B.*

Causa efficĭens betegner den frembringende Aarsag, d. v. s. den, som virkelig medfører Overgangen fra en Tilstand til en anden. Dens Begreb falder væsentlig sammen med *c. vera.* I Modsætning til *c. efficiens* staar *c. finalis* og *c. occasionalis. c. finalis* betegner det Resultat, hvortil en Virksomhed fører efter en forudgaaende Plan; de forskellige *causae efficientes* ere saaledes kun de Midler, der benyttes til at realisere et Formaal. En mystisk, uklar Tankegang kan forsøge paa at opfatte visse Formaal, hvortil Naturen antages at skulle føre, som allerede virkende *causae finales,* skønt de endnu ingen real Eksistens have. Kun i en Bevidsthed kan der danne sig Forestillinger om en Handlings Resultat, som kunne blive virkende Aarsager. Forskellen mellem *c. efficiens* og *c. finalis* forsvinder her. Ved en *c. occasionalis* forstaar man noget, som kun er et Led i en Aarsagsrække, hvis sidste Led er den *c. efficiens,* der umiddelbart medfører Virkningen. En dybere Forskel mellem *c. occasionalis* og *c. efficiens* kan ikke paavises og faar kun en mystisk Betydning (se Occasionalisme). *C. St.*

Causa pīa (lat.) se Pia causa.

Cause célèbre [kozselæbr*] (fr.), opsigtvækkende Retssag.

Causerie [kozri'] (fr.), Sladder, Samtale om mindre vigtige Ting, let Underholdning; Feuilleton om forskellige Emner (f. Eks. St. Beuve's »C. du lundi« [kozridylödi]), let forstaaelig Afhandling (f. Eks. H. de Parville's »C. scientifiques« [kozrisiätifi'k] [Paris 1860]).

Causeur [kosö!r] (fr.), Forfatter af et Causerie; meget talende, snakkesalig Person, Sladderhank. Causeuse [kozö!z], Sladdertaske; Sofa til to Personer, »Sladresofa«.

Causeway [kå!zwe.i] (eng.), ophøjet Vej, Landevej, Chaussé, ophøjet Sti (Trottoir) ved en Kørevej. The Giant's C., den mægtige, ca. 40 M. brede, af 40,000 Basaltsøjler dannede Dæmning i Grevskabet Antrim i det nordlige Irland.

Caussade [kosa'd], en smukt bygget Stad i det franske Departement Tarn et Garonne, Arrondissement Montauban, ved Condé, med interessante Huse fra 13. og 14. Aarh., Fabrikation af Straahatte og Serge, Kalkovne, Handel med Korn, Trøfler og Fjerkræ og (1891) 2,212 Indb.

Causses [ko's], af lat. *calx* ɔ: Kalk, til Dels ukultiverede, tyndt befolkede Plateauer i det midterste og sydvestlige Frankrig, især i Departementerne Aveyron og Lozére. Disse i Gennemsnit 700—1100 M. høje Flader, der ere at betragte som sydvestlige Udløbere af Cevennerne, bestaa af næsten horisontalt lejrede Lag af Jurakalk; de ligne meget Karstegnene, idet de ere rige paa Huler og underjordiske Vandløb, medens Overfladen er tør, da Regnen trænger ned gennem den porøse Kalk, og derfor fattig paa Vegetation, især paa Skov; de ere mest egnede til Kvægavl, især Faareavl, der leverer den bekendte Roquefortost; dog dyrkes der ogsaa lidt Rug. Ved 200—300 M. dybe Furer, der gennemstrømmes af Floder, blive disse Kalkflader delte i flere Afdelinger. Den sydligste er Causse de Larzac mellem Floderne Lodéve og Mellau med en Middelhøjde af 800—900 M.; N. f. den mellem Tarn og Dourbie ligger den efter sine Naaleskove kaldte C. Noir, der naar indtil 850 M., og endnu nordligere den største af dem alle, C. Méjean eller Grand C., der er ca. 400 □Km., og som næsten helt er isoleret fra det omliggende Land ved de stejle Vægge i Tarn, Tarnon's og Jonte's Erosionsdale; endelig ligger mellem Tam og Lot C. de Sauveterre, der dog er mindre skarpt adskilt end de andre og har en mere ujævn Overflade. Disse ere de vigtigste, men der nævnes endnu flere (mod Vest C. de Rouergue og C. de Quercy). *H. W.*

CaUSSidiére [kosidjæ!r], Marie, fransk Politiker (1808—61), var Silkevæver i Lyon og deltog Apr. 1834 i Arbejderopstanden i St. Etienne; dømtes til Fængsel, men blev løsladt 1837. Han blev nu rejsende Agent for en Vinhandel, men virkede samtidig med stor Iver for at skaffe Bladet »Reforme« ny Holdere. Febr. 1848 deltog C. i Kampen og satte sig i Besiddelse af Politipræfektens Embede, som han beholdt under den foreløbige Regering. Han dannede et nyt Politi af Februarkæmperne og overholdt Ordenen under de to første Arbejderoptog 17. Marts og 16. April; men da det blev klart, at Nationalforsamlingens Flertal var imod det radikale Parti, var han uvirksom overfor den store Tumult 15. Maj og maatte derfor opgive Stillingen. Ikke des mindre genvalgtes han 5. Juni til Nationalforsamlingen. I Aug. truedes han med Anklage for sin Færd hin Dag og flygtede til London, hvor han siden var Vinhandler. C. udgav 1848 to Bd. »Erindringer« til Forsvar for sin Optræden. *E. E.*

CaUSSinards [kosina!r], vulgær Betegnelse paa de Faar, der græsse paa Kalkplateauerne (causses), som strække sig gennem Departementerne Tarn, Aveyron og Lozére. *H. G.*

Caussin de Perceval [kosæd*pærs*va'l], 1) Jean Jacques Antoine, fransk Orientalist, født i Montdidier 24. Juni 1759, død i Paris 29. Juli 1835. C. kom tidlig til Paris, hvor han med Iver studerede Arabisk under Cardonne og Deshauterayes, hvem han 1783 fulgte som Professor i Arabisk ved College de France; 1787 blev han tillige Konservator af de østerlandske Manuskripter i Nationalbiblioteket, men under Revolutionen 1792 mistede han denne Plads. 1809 blev han Medlem af Instituttets 3. Klasse og 1816 af Académie des In-

scriptions. C. har oversat flere arabiske Forfattere, »Histoire de la Sicile sous la domination des Musulmans« (af Hovaïri) [Paris 1802], »Suite des mille et une nuits« [2 Bd.], »Tables astronomiques d'El Younis« [Paris 1810]. Af C. haves ogsaa meget nøjagtige Udgaver af arabiske Forfattere: »Les cinquantes séances de Harm« [Paris 1818], »Fables de Lokman« [1818], »Les sept Moallakahs« m. m. Han har ogsaa oversat Apollonios fra Rhodos'es Argonautertog paa Fransk 1796 og har udgivet mange Afhandlinger, særligi »Mémoires de l'Académie des Inscriptions«.

2) Armand Pierre, fransk Orientalist, ovenn.'s Søn, født 13. Jan. 1793 i Paris, død under Belejringen 15. Jan. 1871. C. lagde sig tidlig efter østerlandske Sprog, kom 1814 til Konstantinopel, hvor han blev ansat som Tolk ved Gesandtskabet; 1817 rejste han til Syrien, blev et Aar hos Maronitterne paa Libanon og var derpaa Tolk ved det franske Konsulat i Aleppo. Hjemkommen til Paris blev han 1822 Professor i Vulgær-Arabisk ved l'Ecole des langues orientales vivantes, senere tillige Professor ved College de France i Arabisk, først Suppleant for sin Fader 1833 og 1835 hans Efterfølger; 1849 blev han Medlem af Instituttet. C. har oversat fra Tyrkisk et Værk af Vassif Effendi om Krigen med Rusland 1769—74 [Paris 1822] og et andet tyrkisk Skrift om Janitsharernes Undergang [Paris 1833]. Hans Hovedværk er »Essais sur l'histoire des Arabes avant Islamisme« [Paris 1847]. Man skylder ham ogsaa en ny, forbedret Udgave af E. Bocthor's »Dictionnaire francais-arabe« [Paris 1848] foruden forskellige Afhandlinger i Akademiets Skrifter, »Journal Asiatique« o. a. *V. S.*

Caustĭca se Ætsningsmidler.

Caustĭcum *antimoniale*, Klorantimon; *C. lunare*, Helvedsten; *C. potentiale, salinum*, Ætskali.

Cautela se Kauteler.

Cauterets [kotræ'], et af de mest besøgte franske Pyrenæer-Bade. C. ligger i Dep. Hautes-Pyrénées, Arrondissement d'Argelés, ca. 1,000 M. o. H. De talrige varme Kilder (de fleste ca. 45 — 55°) udspringe i Grupper temmelig langt fra hinanden, saa at der findes flere Badeanstalter med betydelig indbyrdes Afstand. Kilderne, der tilsammen give 1,6 Mill. Lit. Vand i 24 Timer, ere for største Delen Svovlkilder, men dog af forskellig Sammensætning. Vandet anvendes som Bade (Hel- og Halvbade), til Indaanding og Drikkekur, og benyttes mod Katarrer i Aandedrætsorganerne, Hudsygdomme, Kirtelsygdomme, Syfilis, Reumatisme, Livmodersygdomme. Der kommer aarlig over 16,000 Gæster-, skønt Klimaet ofte er fugtigt og noget køligt. *Lp. M.*

Cauterĭum, i Lægekunsten Middel, hvorved fremkaldes en Forbrænding (Kauterisation). Man skelner mellem *C. actuale*, f. Eks. glødende Metal, en fin Gasflamme o. s. v., og *C. potentiale*, de kemiske Ætsmidler, f. Eks. Wienerpasta (se Mokse). *Lp. M.*

Cauterĭum antimoniale se Antimontriklorid.

Cautĭn, 1) (ogsaa kaldet Rio Imperial) Flod i det tidligere Araukanerland i Republikken Chile, udspringer i Cordillererne, optager fra højre Quillem og udmunder under 38° 48' s. Br. i det stille Ocean. 2) Provins i Republikken Chile (s. d.).

Cautĭo (lat., af *cavere*, »at staa inde for«), et romersk Retsudtryk, der omtrentlig kan oversættes ved »Sikkerhedserklæring«. Det kan betegne at stille Kaution (s. d.) for andres Handlinger, men det bruges navnlig som Udtryk for, at man i Romerrettens sædvanlige mundtlige Form (*stipulatio*, s. d.) fornyr og bestemt afgrænser et bestaaende, maaske omtvistet Retsforhold. C. betegner ogsaa et Dokument, der udstedes om, at en saadan formbunden Fornyelseserklæring er afgiven. Naar man ved en C. anerkendte sin Skyld, f. Eks. en Pengeforpligtelse, skulde Skyldgrunden (se under Causa) udtrykkelig angives; en C, hvor dette ikke var sket (*c. indiscreta*), var ugyldig. Ordet C. anvendes ogsaa om en *stipulatio*, hvorved et Retsforhold stiftes fra først af. Af Interesse er her navnlig *c. damni infecti* o: Sikkerhedserklæring med Hensyn til en endnu ikke indtruffen Skade. Naar man følte sig truet af, at ens Nabos Grund eller Bygning var kommen i en fejlfuld Tilstand, fandt Romerretten, at den truede, hvis Skade skete herigennem, havde Krav paa Erstatning. Denne hans Interesse fyldestgjordes ad en ejendommelig Omvej. Han fik intet direkte Erstatningskrav, men kunde fordre, at Naboen lovede at staa inde for Skade, som fulgte af det fejlfulde Anlæg. Naar saa Bygningen styrtede sammen og beskadigede vedkommendes Ejendom, eller der indtraf en Skade, som paa anden Maade tog sig ud som forvoldt ved en Fejl i Anlægget, var den lovende pligtig at betale, medmindre han beviste, at Skaden skyldtes en *vis divina* eller *casus fortuitus* d. v. s. et klart og utvivlsomt utilregneligt Tilfælde (se Casus). Hvis han saa ikke betalte, kunde Betalingen ikke direkte fremtvinges, men Klageren fik det ejendommelige Retsmiddel, at han blev indsat i Medbesiddelse af Modpartens Bygning eller Grund, og, hvis Betaling saa heller ikke erlagdes, fik sig den tilkendt til Ejendom. *V. B.*

Cauvery se Kaweri.

Cauwès [kovæ's], Paul, fransk Retshistoriker og Nationaløkonom, er født i Paris 1843, blev 1867 Professor i Retsvidenskab i Nancy, hvorfra han 1873 forflyttedes til Paris. Foruden ved et stort Antal retsvidenskabelige og historiske Afhandlinger er han særlig bleven kendt, ogsaa uden for Frankrigs Grænser, ved det store og betydningsfulde Værk »Cours d'Economie politique« [1878; 3. stærkt forøgede Udg. i 4 Bd. 1893], der betegnede den inden for den franske økonomiske Videnskab mest udprægede Reaktion mod den herskende Manchesterskole ud fra et Standpunkt, der nærmer sig den tyske historiske Retnings. Sammen med bl. a. Charles Gide er C. en af Udgiverne af den ansete »Revue d'Economie politique«, der er den moderne franske nationaløkonomiske Oppositions videnskabelige Hovedorgan. *K. V. H.*

Caux [ko'] (Pays de C), Landskab i det franske Departement Seine-Inférieure (Normandiet), der strækker sig mellem Seine og Havet og udmærker sig ved stor Frugtbarhed og Rigdom paa Frugttræer, prægtigt Kvæg og Fjerkræ. Den gamle Hovedstad i denne Landsdel er Caudebec.

Cav., 1) (bot.), Forkortelse for A. J. Cavanilles; 2) alm. ital. Forkortelse for Cavaliere.

Cava dei Tirrèni, By i Syditalien, Provins Salerno, i en malerisk og frugtbar Dal ved Jærnvejen Napoli-Salerno. C. er Bispesæde, har en

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Domkirke, Bagværksfabrikker, Væveri og (1881) 6,339 Indb. S. V. f. C. ligger det berømte, i 11. Aarh. grundlagte Benediktinerabbedi Santa Trinida della Cava, med gammel Kirke, rigt Arkiv og Bibliotek. *C. A.*

Cavādo, Kystflod i den portugisiske Provins Entre Duoro e Minho, udspringer paa Pico de Larouco, optager i sin venstre Bred Rabagão, i sin højre Homem, og udmunder efter et 120 Km. langt Løb i det atlantiske Hav ved Espozende.

Cavagnole [kavañå'l] se Biribi.

Cavaignac [kavana'k], 1) Eleon. Louis Godefroy, fransk Revolutionsmand (1801—45), Søn af nedenn. J. B. C, kastede sig tidlig ind i den politiske Agitation imod Bourbon'erne og tog virksom Del i Julikampen 1830. Som ivrig Republikaner var han dog meget utilfreds med det ny Kongedømme og var med at grundlægge baade »Folkevennernes Samfund« og »Samfundet for Menneskerettighederne«, hvori dets Modstandere samledes. Ligeledes deltog han i Opstandene i Juni 1832 og April 1834; blev i Maj 1835 stillet for Pairskamrets Domstol og optraadte her som Leder for Deltagernes Forsvar; blev dømt til Deportation, men var forinden flygtet fra Fængslet til England (13. Juli). Efter den almindelige Amnesti 1841 vendte C. tilbage og blev Medarbejder af »Reforme«. *B. B.*

2) Eug. Godefroy, fransk Politiker, født 21. Maj 1853, Søn af nedenn. L. E. C, viste allerede som Skoledreng 1867 sin Slægts republikanske Sindelag, idet han nægtede at modtage en Flidsbelønning af Kejserprinsens Haand. 1870 tjente han frivillig i Krigen og udmærkede sig. 1872 kom han ind paa den polytekniske Skole og blev Ingeniør 1876, men tog derefter juridisk Eksamen og blev ansat under Statsraadet. Siden 1882 er han Medlem af Deputeretkamret, blev 1883—84 Medlem af Finansudvalget og var 1885 Understatssekretær i Krigsministeriet; 1887—88 en af Ordførerne for Finansudvalget og Marts—Juli 1892 Marineminister. Han vakte megen Opsigt, da han 8. Febr. 1893 i Panamasagen holdt en heftig Tale imod alle lignende Svindlerier og Bestikkelser. Det blev besluttet, at Talen skulde opslaas offentlig i alle Frankrigs Kommuner, og C. var med eet Slag ført frem i første Række. C. udgav 1891 »Formation de la Prusse contemporaine«. *E. E.*

3) Jean Baptiste, fransk Revolutionsmand, født 1762 i Gordon, Dep. Lot, død 24. Marts 1829 i Bruxelles, blev Advokat og 1792 af Dep. Øvre-Garonne sendt til Konventet, hvor han tog Plads paa »Bjærget« og stemte for Ludvig XVI's Henrettelse uden Opsættelse og uden Appel til Nationen. Han var den første, som — under en Sendelse til Maasdepartementet — henledede Konventets Opmærksomhed paa, at Lovens Sværd ogsaa var for Kvinder, der lode det mangle paa den rette Sanskulottisme. Foruden i nævnte Mission sendtes han som Konventets Kommissær først til Vestarmeen, derefter til Vestpyrenæerhæren, men viste snart, at han ikke stod paa Højde med Terroristernes Fordringer, kom i stor Fare for at miste Hovedet under Guillotinen, men frelstes ved Katastrofen 9. Thermidor. Under Oprøret 1. Prairial III (20. Maj 1795) anførte han den bevæbnede Magt, men kunde ikke forhindre Pøblens Invasion i Konventet og den deputerede Féraud's Massakrering og undgik selv med Møje Døden. 13. Vendémiaire (5. Oktbr. 1795) kæmpede han med Barras og Bonaparte mod de oprørske Sektioner og bidrog sit til Konventets Sejr. Senere kom han ind i de 500's Raad og blev 1806 af Kong Josef ansat som Domæneforvalter i Napoli, hvor Kong Joachim (Murat) senere gjorde ham til Statsraad. Under de 100 Dage blev han Præfekt i Sommedepartementet, men maatte efter den anden Restauration som »Kongemorder« flygte til Bruxelles. *F. J. M.*

4) Louis Eugène, fransk General og Statsmand, Søn af ovenn. J. B. C., født 15. Oktbr. 1802 i Paris, død 28. Oktbr. 1857. C. gennemgik den polytekniske Skole og Ingeniørskolen i Metz, blev 1824 Løjtnant og var 1828—29 med paa Toget til Morea. Ved Julirevolutionens Udbrud 1830 laa han i Garnison i Arras og var her den første Officer, som erklærede sig for Folkets Sag; kort efter blev han Kaptajn; men da han næste Aar underskrev en Adresse imod Regeringens indre og ydre Politik, blev han i nogle Maaneder sat uden for Tjeneste. 1832 sendtes C. til Algérie og fik snart Lejlighed til at udmærke sig; vandt ved sin Tapperhed og Koldblodighed Soldaternes Tillid, medens de overordnede Officerer almindelig anerkendte hans Indsigt og Dygtighed. Særligt Ry vandt han, da han 1836 blev efterladt i den nys indtagne By Tlemsen med 500 Mand og i 15 Maaneder værgede den imod en stor fjendtlig Hær. Til Løn blev han Bataillonschef i Zuaverne, fik 1840 et lignende Hverv at røgte i Cherchell og rykkede nu hurtig op, saa at han 1844 blev Brigadegeneral og 1847 Guvernør i Oran. Efter Februarrevolutionen 1848 blev han Divisionsgeneral og Generalguvernør i Algérie; fik 20. Marts Tilbud om Krigsministeriet, men afslog det. Derimod lod han sig vælge til Nationalforsamlingen, og da han 17. Maj kom til Paris, to Dage efter den store Arbejdertumult, overtog han Krigsministeriet og dermed det Hverv at overholde Ordenen i Frankrig og særlig i Hovedstaden. I dette Øjemed sandede han en betydelig Troppestyrke og oprettede Mobilgarden af unge Parisere, som senere gjorde ypperlig Tjeneste. Da Arbejdernes Opstand udbrød 23. Juni, overdrog Nationalforsamlingen ham den udøvende Magt med næsten diktatorisk Myndighed, og han ledede nu med Hjælp af sine afrikanske Vaabenfæller Opstandens Undertrykkelse, men tog samtidig ikke i Betænkning at standse flere monarkistiske og napoleonistiske Blade, ja fængslede endog E. Girardin, som i »Presse« havde angrebet Republikken heftig. Nationalforsamlingen vedtog 28. Juni enstemmig at udtale, at C. havde gjort sig vel fortjent af Fædrelandet (Beslutningen gentoges 25. Novbr., efter at han i en 4 Timers Tale havde gjort Rede for sin Færd, dog kun med 503 St. imod 34), og udnævnte ham til Chef for den udøvende Magt, indtil Forfatningen var bleven færdig og sat i Virksomhed. Med Kraft og Fasthed overholdt C. i et halvt Aar Ro og Orden i hele Landet, kundgjorde 12. Novbr. Forfatningen og ledede Præsidentvalget 10. Decbr. Ved dette fik han 1,448,000 St. imod Louis Napoleon's $5\frac{1}{2}$ Mill. Saafremt Nationalforsamlingen skulde have foretaget Valget, vilde C. rimeligvis være bleven valgt og Republikken bevaret. 20. Decbr. nedlagde C. sin Myndighed og sluttede sig straks til

Oppositionen imod Louis Napoleon, mod hvem han fra første Færd havde næret Mistillid; han misbilligede 1849 Toget til Rom og 1850 Valgrettens Indskrænkning. Da Statskuppet foretoges 2. Decbr. 1851, blev C. fængslet om Natten og ført til Fæstningen Ham, men løsladt nogle Uger efter og holdt 29. Decbr. Bryllup med en Datter af den rige Bankier Odier. Han valgtes 1852 og 1857 i Paris til den lovgivende Forsamling, men nægtede at aflægge Troskabsed og gav Afkald paa Valget. De sidste Aar af sit Liv tilbragte C. paa sit Gods Ournes ved Le Mans. Hans Hæderlighed, Uegennyttighed og Troskab mod sin Overbevisning sikre ham en smuk Plads i Frankrigs Historie. (Litt.: Deschamps, *Eug. C. [2* Bd., 1870]). *E.E.*

Cavaillé-Col [kavajekå'l], Aristide, fransk Orgelbygger, er født 1811 i Montpellier, hvor hans Fader var Pianofortefabrikant, kom 1834 til Paris og sejrede i Konkurrencen om Bygningen af et nyt Orgel til Kirken St. Denis. Dette bragte ham hurtig i stort Ry, et Ry, som han hævdede og forøgede ved sine talrige senere Arbejder, bl. a. Orglerne i Madeleinekirken, i St. Sulpice, i Notre Dame, i den store Festsal i Trocadéro og utallige andre saavel i Paris og i Provinserne som i Udlandet, i Amerika og Australien. Det er ogsaa C, der har bygget det fortrinlige Orgel i Jeruskirken i Kjøbenhavn. Orgelbygningskunsten skylder C. talrige tekniske Forbedringer; han har ogsaa selv skrevet adskillige Arbejder vedrørende sit Fag, bl. a. »Etudes expérimentaux sur les tuyeaux d'orgue« [1849] og »Projet d'orgue monumental pour la basilique de Saint Pierre de Rome« [1875]. *S. L.*

Cavaillon [kavajo'], By i det franske Departement Vaucluse, Arrondissement Avignon, i en meget frugtbar Egn mellem Durance og Coulon, med en gammel Domkirke (i Basilikaform, fra 1251, nylig restaureret), et smukt Raadhus og (1891) 4,800 (med Kommune 9,100) Indb., der avle berømte Meloner, Vin og Krap og drive Fabrikation af Lys, Hatte, Klæde og Silke samt Handel. Omegnen kaldes formedelst sin Frugtbarhed Provence's Have. C., det gamle *Cabellio*, har endnu Rester af en romersk Triumfbue; hørte en Tid under Paven, til 1791. *H. W.*

Cavalcånti, Andrea di Lazzaro, kaldet il Buggiano, født 1412 i Borgo Buggiano, død 1462, Brunellesco's Adoptivsøn og Elev, viser sig i sin Kunst som en energisk Efterfølger af Donatello; til hans bekendteste Arbejder høre de to Sakristibrønde i Firenze's Domkirke. *A. Hk.*

Cavalcånti, Bartolommeo, italiensk Forfatter, født i Firenze 1503, død i Padova 1562. Han hørte til den ansete florentinske Familie, som har skænket sin Fædrestad flere fremragende Mænd, ogsaa i Litteraturen. Under de Kampe, der førte til Republikkens Undergang og til det medicæiske Dynastis Magt, stod han paa Frihedsmændenes Side. Han havde et stort Navn som Taler, og navnlig blev den Tale om Friheden berømt, som han holdt i Kirken Santo Spirito. Efter at Cosimo I var bleven Hertug, forlod C. frivillig Firenze og levede derpaa i Ferrara, hvor han var i Tjeneste hos Kardinalen af Este; siden var Pave Poul III hans Beskytter i Rom og anvendte ham til Sendelser. Sine sidste Aar levede han i Padova. C. er Forfatter til en i sin Tid anset »Rettorica«, hvori han kendelig er paavirket af Aristoteles, og til nogle politiske Afhandlinger med Titel: »Trattati sopra gli ottimi Reggimenti delle Repubbliche antiche e moderne« [1555]. *E. G.*

Cavalcånti, Giovanni, italiensk Historieskriver. Han levede i Firenze i 15. Aarh. og skildrede denne Stads Historie i Perioden 1420—52. C.'s Krønike udkom først 1821, fuldstændigst og bedst udgiven i Firenze 1838 [2 Bd.]. *E. G.*

Cavalcånti, Guido, italiensk Digter, født omtr. 1255 i Firenze, død i Aug. 1300. Denne Florentiner deltog som ivrig Tilhænger af Ghibellinerne i de Partikampe, der paa hans Tid sønderreve Firenze; navnlig spillede han en Rolle deri, efter at han havde ægtet en Datter af Ghibellinerhøvdingen Farinata degli Uberti, og i en Tvekamp med Guelfernes Fører, Corso Donati, blev C. saaret. Det hed sig, at han var Tilhænger af den epikuræiske Filosofi, hvilket for hans Samtid betød det samme som at være Kætter. Paa Borgerskabets Vegne bleve endelig Lederne af de to politiske Partier forviste, deriblandt C. til Sarzana, hvor han fik sin Helsot paa Grund af Stedets usunde Beliggenhed; han kom dog tilbage til Firenze, inden han døde. Han var en af Dante's Venner. I den italienske Lyriks Historie indtager han en ret anselig Plads; hans Digtning er noget friskere og mere oprindelig end de øvrige Lyrikeres før Dante, med deres filosofiske Spidsfindighed og skruede Stil. Særlig berømt blev hans »Canzone all' amore«, men den er ingenlunde hans bedste Digt. Dog er han ofte uklar og kunstlet nok. (Litt.: Ercole, *G. C. e le sue rime* fLivorno 1885]). *E. G.*

Cavalcaselle, Giovanni Battista, italiensk Kunsthistoriker, er født 22. Jan. 1820 i Legnago. C. lærte først Malerkunst paa Akademiet i Venezia, men følte sig mere tiltrukken af det kunsthistoriske Studium og helligede sig til sidst, efter et hurtig afbrudt Studieforsøg i Ingeniørfaget og fornyet Undervisning i Maling (under Serri i Milano), ganske til Kunsthistorien, som C.'s mange Rejser, baade de frivillige og de ufrivillige, skaffede ham rigeligt Materiale til. Som Deltager i Revolutionen 1848 blev C. nemlig tagen til Fange af Østerrigerne, undgik med Nød og næppe den Død, som han var dømt til, rejste til Rom, maatte atter flygte herfra, og udvist fra Italien satte han Kursen mod Frankrig og England. I Paris genopfriskede han et Bekendtskab, han paa en Rejse 1847 i en Postvogn mellem Hamm og Minden havde gjort med I. A. Crowe; de to Venner levede derpaa længe sammen i London, og Resultatet af deres Samværen blev et Arbejdsfællesskab, der satte sin første smukke Frugt i »Early Flemish painters« [3. Opl. 1879] og senere, efter Crowe's Rejse til Tyrkiet, C.'s til Spanien, skabte deres fælles Værk »History of painting in Italy« [5 Bd., London 1864—71; paa Italiensk 4 Bd., Firenze 1882—88], hvortil Planen udkastedes under deres Samliv i Leipzig 1861 — Arbejder, der have været af stor Betydning for Kunststudiet. 1858 var C. vendt tilbage til sit Fædreland, og lever nu (1894) i Rom som Kultusministeriets Konsulent og tilsynshavende i Kunstforhold. Ogsaa paa egen Haand har C. forfattet Arbejder: »Sul piu autentico ritratto di Dante« [Firenze 1865], »Sulla conservazione dei monumenti ed oggetti di belle arti e sulle riforme dell' insegnamento academico« [Rom 1875]. (Litt.:

F. Wickhoff, *J. A. Crowe and G. B. Cavalcaselle* [i »Mitth. d. Inst. f. oesterr. Gesch.« 1884]. *A.Hk.*

Cavalet [kavalæ't] (ital. *cavaletto*, lille Hest; Staffeli) betyder i Kunstsproget et drejeligt Fodstykke, hvorpaa Billedhuggeren bygger sin Figur op i Ler, nærmere gennemarbejder den etc.

Cavalier [kavalje'] (fr.), Rytter, Ridder, Adelsmand, Herre, »Kavaler« (s. d.). *Cavalièrement* [kavaljærmã'] eller *å la cavalière* [alakavaljæ!r], paa kavalermæssig Maade; utvungent, som Verdensmand; hovmodig; rask væk; overfladisk.

Cavalier [kavalje'j, Jean, se Kamisarder.

Cavalier [kavalje'j, J., fransk Elfenbensarbejder, har fornemmelig virket uden for sit Fædreland, idet han var sysselsat ved Hofferne i London og Brandenburg, en Tid ogsaa i Danmark, og endelig og særlig i Stockholm, hvortil han kom i 1690erne. Her var han endnu i 1697, drog da rimeligvis paa en Ekspedition til Rusland og Ispahan, hvor han døde. I Stockholm udførte han en Mængde dygtige Elfenbensmedailloner af Datidens indflydelsesrige Personer, Arbejder, der endnu til Dels ere bevarede i Stockholm's historiske Museum og i private Samlinger. *A. Hk.*

Cavaliére (ital.), Ridder. *C. servente*, »tjenende Ridder«, Cicisbeo, beskyttende Ledsager af gifte Kvinder; Husven.

Cavalière, Emilio del, italiensk Komponist, født ca. 1550 i Rom, død smst. ca. 1599, var 1596 Kunstintendant ved Hoffet i Firenze. Hans Virksomhed i Firenze falder samtidig med de fra det Bardi'ske Hus udgaaede Bestræbelser for at grundlægge et musikalsk Drama. Uden selv at høre til denne Kreds skal C. ifølge samtidige Beretninger have skrevet Musik til de første helt gennemkomponerede Skuespil, nemlig Hyrdespillene »Il Satiro« og »La disperazione di Fileno« (digtede af Laura Guidiccioni), opførte i Firenze 1590, fremdeles »Il giuoco della cieca«, opført 1595, altsaa nogle Aar førend Opførelsen af Caccini's og Peri's Operaer. Da hine musikalske Skuespil imidlertid ere gaaede tabte, og man saaledes ikke kender Arten og Beskaffenheden af Musikken, henstaar det endnu som uafgjort, om C. i denne er Grundlæggeren af noget nyt, den recitativiske Enkeltsang, »Monodien«, eller mulig blot har lempet de givne Former efter den ny Opgaves Krav. Hans gejstlig-allegoriske Musikdrama »Di anima e di corpo« er et temmelig kejtet Forsøg i den ny recitativiske Mu- i sikstil. Men det har historisk Interesse som det første Oratorieforsøg (opført Febr. 1600 i Rom i Bedesalen [*Oratorio*] Klostret S. Maria in Vallicella). *A. H.*

Cavalièrement se Cavalier.

Cavaliéri, Bonaventura, italiensk Matematiker (ca. 1591—1647). C., der var Elev af Galilæi, blev 1619 Lærer i Matematik i Pisa og var fra 1629 til sin Død Professor i Matematik i Bologna. Han tilhørte Jesuiternes Orden. Sin største Betydning som Matematiker fik C. ved sammen med Kepler, Pascal og Fermat at genoptage og udvikle Infinitesimalregningen, der havde hvilet siden Ar- i chimedes (s. d.). I sine Værker: *Geometria indivisibilibus continuorum nova quadam rattone promota* [1635, forbedret Udgave 1653] i 7 Bøger, og *Exercitationes geometricae sex* [1647], bestemmer han flere Rumfang og Fladeindhold ved | at dele dem i uendelig smaa Dele, som han saa sammenligner med lignende Dele af bekendte Rumfang og Fladeindhold. En Beskyldning af Guldin for at have plagieret Kepler imødegaar C. i *Exercitationes*. C. har videre skrevet et Par astronomisk-trigonometriske Værker: *Directorium generale uranometricum* [1632] og *Trigonometria plana et sphaerica linearis et logarithmica* [1643], der kan betragtes som en 2. Udgave af *Directorium*; i disse giver han et originalt Bevis for Udtrykket for den sfæriske Trekants Areal. *Chr. C.*

Cavallåri, Francesco Saverio, italiensk Arkitekt og Arkæolog, født 2. Marts 1809 i Palermo, fra 1848 Professor i Palermo, fra 1853 i Milano, 1853—56 Direktør for Kunstakademiet i Mejiko, derpaa i en Række Aar Direktør for Kommissionen for Siciliens Mindesmærker. C. har udgivet: »Ritratti Messicani« [Palermo 1866]; »Belle arte e civiltå« [smst. 1868]; »Relazione sullo stato delle antichità di Sicilia, sulle scoperte e sui ristauri fatti dal 1860 al 1872« [smst. 1873]. I Forbindelse med A. Holm: »Topografia archeologica di Siracusa« [smst. 1883; bearbejdet paa Tysk af Lupus [Strassburg 1887]. *K. K.*

Cavallermaggiore [-maddʒo!re], By i Norditalien, Provins Cuneo, ved Macra, beliggende midt paa den øvrepiemontesiske Slette, var i Middelalderen af Vigtighed som Fæstning og er nu Knudepunkt for flere Jærnbaner. C. har Silkespinderier, Handel og (1881) 4,024 Indb.

Cavålli, Francesco (egl. Caletti-Bruni), italiensk Operakomponist, født ca. 1600 i Crema ved Venezia, død 14. Jan. 1676 i Venezia. Opdragen i den venetianske Nobile Cavalli's Hus, hvis Navn han antog, blev C. tidlig Sanger ved S. Marco, rykkede efterhaanden op til højere Stillinger, til 2. og 1. Organist, til Slutning Kapelmester ved samme Kirke (1668). Skønt saaledes i sin officielle Stilling knyttet til Kirken, er det dog nærmest hans Virksomhed for Scenen, der har Interesse. Den geniale Claudio Monteverdi var hans Læremester, og C. fik en lignende Betydning som denne for Udviklingen af Operaen i dens første Periode. To Aar efter den faste Operascenes Aabning i Venezia skrev han sin første Opera, »Le nozze di Teti e di Peleo« [1639]; sin sidste Opera, »Coriolano«, skrev han 1669 for Parma. I de mellemliggende 30 Aar har han i alt komponeret 39 store Operaer; vi have saaledes i C. den første italienske Operakomponist som Specialist i dette Fag. Hans Musik er præget af et dramatisk Talent, en Friskhed og en Originalitet, som endnu kan bestaa sin Prøve. Af hans Operaer maa fornemmelig mærkes »Giasone«, hans Hovedværk [1649] samt »Serse« [1660], skrevet til og opført ved Ludvig XIV's Formælingsfest i Paris, hvortil C. i den Anledning var personlig indbudt. I hans Operaer er Recitativet betydelig udviklet og de kantabile Steder fortætte sig til smaa Arioso'er af melodisk Bredde og formel Afrunding, Begyndelsen til den egentlige »Arie« (s. d.). *A. H.*

Cavallin, Christian, svensk Filolog, født i Borlunde Sogn, Malmohus Len 3. Septbr. 1831, død i Lund 10. Oktbr. 1890. C. blev Student i Lund 1847, Dr. phil. 1853, Docent i Latin 1857, Adjunkt ved Universitetet i Lund 1864 og Professor i Græsk smst. 1875. Hans vigtigste Ar-

bejder ere: *De L. Apuleio, scriptore latino, adversaria* [1857]; *De positione nominum latinorum* [1863]; »Om Romarnes parentalia« [1863]; »Latinskt Lexikon« [1873]; »Svensk-latinsk ordbok« [1875—76]; *Sophoclis Philoctetes* [Udg. m. Kommentar, 1875]; »Grekisk Syntax« [1879]; Euripides, »Iphigenia i Tauri« [1884]. Desuden har han leveret mindre Afhandlinger, bl. a. i »Nordisk Tidskr. f. Filologi«, af hvilket han i en Aarrække var Medredaktør. C. var en af Sveriges betydeligste Filologer i sin Tid; hans Arbejder ere udmærkede ved sikker Metode, Grundighed og Klarhed. (Litt.: »Chr. Cavallin o. A. Th. Lysander, Smärre skrifter i urval«, v. M. Weibull, med kort Biografi; Nekrolog af Joh. Paulsson, »Ny svensk tidskr.«, 1890). *A. B, D.*

Cavallini, Pietro, italiensk Maler og Mosaikarbejder, levede i Slutn. af 13. og Beg. af 14. Aarh. og virkede især i Rom og i Napoli, i hvilken sidste By han 1308 var beskæftiget for Kong Robert. C.'s Betydning som Maler ligger i den forholdsvise Friskhed, han i sine Fresker skal have tilført den herskende byzantinske Retning; hans Navn sættes ogsaa i Forbindelse med Giotto's, hvem han skal have hjulpet med flere Arbejder (Mosaikbilledet i Peterskirkens Forhal efter Giotto's Udkast). Som Musivkunstner sluttede han sig til Cosmaternes udmærkede romerske Mosaikskole. De ca. 1290 til Kirken Santa Maria in Trastevere i Rom udførte Fremstillinger af Maria's Levned er for Tiden C.'s eneste paaviselig sikre Værk. *A. Hk.*

Cavallius, Gunnar Olof Hyltén, svensk Historiker og Arkæolog, født 18. Maj 1818 paa Honetorp i Wislanda Sogn, Småland, død 5. Juli 1889 i Skateslof. 1839 blev han ekstraordinær Amanuensis ved det kgl. Bibliotek i Stockholm, ved hvis kgl. Teater han 1856 blev Intendant og senere Direktør, 1858 1. Direktør ved «K. May.ts hofkapell och spektakler«. Endelig virkede han ogsaa som Diplomat, idet han 1860 ansattes som Chargé d'affaires ved det brasilianske Hof, hvorfra han 1864 vendte tilbage til Sverige. C. var en af Stifterne af »Svenska fornskrift-sallskapet« [1843], »Konstnärgillet i Stockholm« [1845] og »Svenska fornminnesföreningen« [1869]. Ved Siden heraf har C. ogsaa udfoldet litterær Virksomhed; saaledes udgav han 1853 sammen med G. Stephens »Sveriges historiska och politiska visor«. Mest bekendt er dog hans interessante Værk: »VSrend och Virdarne, ett forsdk til svensk ethnologie« [1863—68]. Et Vidnesbyrd om sin Forbindelse med Scenen aflagde han 1846 i »Dackefejden, historiskt skådespel«. *V. B—e.*

Cavállo, forskellige ældre Mønter i Napoli og Sicilien. Deres Værdi varierede fra 0,13 til 0,31 Øre. *E. M.*

Cavallótti, Felice Carlo Emanuele, italiensk Digter og Politiker, er født i Milano 6. Novbr. 1842. Han hørte til Garibaldi's Friskarer 1860, i hvilket Aar han ogsaa udgav det opsigtvækkende Skrift »Germania ed Italia«; siden opponerede han hettig mod den ny italienske Regering og var fra 1867 Redaktør af Bladet »Il Gazzettino«. 1873 kom han ind i Parlamentet og gav her ofte Anledning til stormende Scener ved sin Optræden; sit Mandat nedlagde han vel seks Aar efter, men valgtes paa ny ved næste Valg. Han er radikal Demokrat og Tilhænger af Irredentisternes (s. d.) Parti; i den Anledning har han haft mange Dueller og Processer. Nogle Dramaer af ham have gjort umaadelig Lykke; de bære næsten alle Præg af hans politiske Anskuelser, især »Alcibiade« [1872], desuden »I Pezzenti«, »Guido« og »I Messenii«. Af anden Art er den tragiske Idyl »La figlia di Jefte«. Hans »Poesie« ere udkomne i flere Oplag; 1879 udkom desuden en ny Samling Digte, som han kaldte »Anticaglie«. C.'s »Opere« udgaves i Milano 1881—85 [6 Bd.]. *E. G.*

Cavan [kæ'vän], Shire i det nordøstlige Irland, Provins Ulster, begrænset af Shirerne Monaghan, Fermanagh, Leitrim, Longford, Westmeath og Meath. 1,932 □ Km. med (1891) 111,679 Indb. C. er et bakket, bølgeformet Land, med talrige Søer og Sumpe *(bogs)*; Bjærge findes kun i det nordvestlige Hjørne, hvor Shannon's Kilder ligge ved Foden af Bjærget Cuilcagh (667 M.). Floden Erne, som kommer fra Lough Gowna og løber med nordlig Retning gennem Lough Oughter til Lough Upper-Erne, skiller Shiret i tvende Dele; det største Tilløb er Annalee; af Søer mærkes endnu Sheelin og Ramor (Virginia). Jordbunden er kun lidet frugtbar; kun 31 p. Ct. er Agerland, 52 p. Ct. Græsland, 1,2 p. Ct. Skov. Der findes Stenkul, sølvholdigt Bly, Jærn og Kobber, men de udnyttes ikke meget. Industrien er saa godt som uden Betydning. — Hovedstaden C. ligger 131 Km. N. V. f. Dublin, i Erne's Dal og Shirets frugtbareste Del. (1891) 2,968 Indb. Sædet for den katolske og protestantiske Biskop af Kilmore, en Latinskole og et katolsk Kollegium (St. Patrick's). *C. A.*

Cavanilles [kavani'ljes], Antonio José, spansk Botaniker (1745—1804), var oprindelig Teolog, men kastede sig under et 10aarigt Ophold i Paris over Studiet af Botanik og studerede efter sin Tilbagekomst til Spanien den spanske Flora. C. blev Direktør for den botaniske Have i Madrid og udgav sammen med Proust naturhistoriske Annaler. Han skrev bl. a. *Icones et descriptiones plantarum Hispaniae* [6Bd., Madrid 1791—1801]. *V.A.P.*

Cavanilles [kavani'ljes] y Centi, Antonio, spansk Historieskriver, Nevø af Botanikeren C-, født i La Coruña 1805, død 2. Jan. 1864. Hans Studium var fornemmelig Retsvidenskaben, og han beklædte en Stilling som kommunal Embedsmand. C.'s vigtigste Arbejde er »Historia de Espana« (gaar til Filip II) [Madrid 1860—64, 5 Bd.]. Desuden har han skrevet »Historia de la dominacion española en Portugal« samt »Dialogos« i Lukian's Maner, mellem Napoleon og Thiers, Cervantes og en Afrancesado (ɔ: Tilhænger af Josef Napoleon) fra 1808 o. s. v. *E. G.*

Cavarzêre, Flække i Norditalien, Provins Venezia, i en sumpet Egn paa begge Bredder af Adige og ved Gorzone-Kanalen, har Handel med Korn og Træ, Silkeindustri, Kvægavl og (1881) 14,040 Indb.

Cavatina se Kavatine.

Cavazzōla (Cavazzuola), italiensk Maler, se Morando.

Cavĕa (lat.), Tilskuerpladsen i det romerske Teater, Amfiteater og Cirkus; ved Gange *(praecinctiones)* deltes den i koncentriske Afdelinger, hvoraf den nederste *(c. prima)* var den fornemste, den øverste *(c. summa)* den ringeste. Se for øvrigt Amfiteater, Cirkus og Teater. *K. K.*

Caveau [kavo'] (fr.), Kælder; Lokale i Paris,

hvor Forfattere som Collé, Piron og Crébillon den Yngre havde Samlingssted i 1730'erne. »Le C.« er ogsaa Navnet paa det lystige Selskab (1806—15), der havde Digteren Désaugiers til Formand, og som bl. a. ogsaa husede Béranger; dets litterære Organ hed ligeledes C.

Cave cānem (lat.: »tag dig i Agt for Hunden«), Paaskrift ved Indgangen til romerske Huse, hvor

der fandtes en Lænkehund; bekendtest fra en Mosaik fra Pompeji med Billedet af en Lænkehund (se Fig.). *A. B. D.*

Cavedōne, Giacomo, italiensk Maler, født 1577 i Sassuolo ved Modena, død 1660, lærte først i Kunst af Passerotti og derefter i Caracci'ernes Akademi, hvor han snart kom til at indtage en anset Lærerstilling; efter en Rejse 1604 til Rom, hvor han arbejdede sammen med G. Reni, slog han sig atter ned i Bologna, hvis offentlige Bygninger han udsmykkede med flinke Værker: Freskerne i Silkelavets Kapel i »Mendicanti«, »Den hellige Alo« smst., »Hyrdernes Tilbedelse« i S. Paolo *m.* m. Den evnerige Kunstner, som i den akademisk-korrekte Kunst med dens sikre Tegning og omhyggelige Farvebehandling sluttede sig særlig nær op til Caracci'ernes Stil uden udpræget Individualitet, forfaldt efterhaanden til en Rutine og Overfladiskhed, der berøvede ham hans Velynderkreds; legemlig og aandelig nedbrudt og udtæret af Fattigdom fandt han Døden i en Stald i Bologna. Et af hans dygtigste Arbejder er: »Den hellige Sebastian« i Wiens Hofmus.; iLouvre ses en »Hellig Cæcilie«, i Prado-Museet i Madrid »Hydernes Tilbedelse«, i Bolognas Pinakotek bl. a. »Peter's Martyrium« og i Stockholms Nationalmuseum »Christus og de skriftlærde«. *A. Hk.*

Cavedōni, Celestino, italiensk Oldgransker og Numismatiker (1795—1865), studerede 1816—21 i Bologna, blev 1821 Bestyrer af Møntsamlingen i Modena, 1847 Bibliotekar smst., var desuden 1850—63 Professor i bibelsk Hermeneutik ved Universitetet der. C. har bl. a. udgivet Værker om italiensk-græske Mønter og om de romerske Familiemønter, ligesom han ogsaa har skrevet imod Renan's Fremstilling af Jesu Liv.

Cavelier [kav'lje'], Pierre Jules, fransk Billedhugger, født 30. Aug. 1814 i Paris, død smst. 28. Jan. 1894, studerede baade Billedhugger- og Malerkunst, henholdsvis under David d'Angers og Delaroche, men kastede sig dog snart udelukkende over førstnævnte Fag, vandt 1839 en Pris og 1842 for »Diomedes med det røvede Palladium« den store Rom-Præmie. S. A. havde han udstillet sin udmærkede Bronzestatue af en olympisk Sejrherre i Væddeløb. Med Marmorstatuen »Penelope« (1849) (i Hertugen af Luynes'es Slot Dampierre) var hans Ry grundfæstet; dens akademisk rene Former vise fin Stilfølelse, en Egenskab, der kendetegner det meste af C.'s yndefulde Kunst, saaledes Statuen af »Sandheden« (1853) og »Cornelia, Gracchernes Moder« (begge i Luxembourg Mus.). Andre Mærkepæle paa C.'s Kunstnerbane ere: Statuen af Evangelisten Mathæus paa Notre Dame's Hovedportal, Gravmonumentet over Ærkebiskop Affre smst., Statuerne af Napoleon som Lovgiver (1861), af Frants I for Hotel de ville i Paris (1869), af Pascal i St. Jacques la Boucherie, af Gluck (siddende) i Operaens Vestibule i Paris; Statuerne af Moses, Elias, Augustinus og Thomas af Aquino i Kirken St. Augustin i Paris m. m. C, der ogsaa arbejdede i kunstindustrielle Øjemed, udkastede Modellen til General Cavaignac's Æreskaarde; han var fra 1865 Medlem af Instituttet og virkede som Lærer ved Paris'es Kunstskole. Hans »Penelope« var udstillet i Bronze paa den franske Kunstudstilling 1888 i Kjøbenhavn. *A. Hk.*

Cavendish [kä'vendiš], Frederick Charles, engelsk Politiker (1829—82), yngre Broder til den nuværende (1895) Hertug af Devonshire, var 1857—64 privat Sekretær hos Jarl Granville og siden 1865 Medlem af Underhuset. 1873—74 var han Skatkammerlord og 1880—82 finansiel Skatkammersekretær. Han blev derefter Oversekretær for Irland, men samme Dag (6. Maj), som han kom til Dublin, myrdet om Aftenen i Phønixparken med Knivstik, fordi han kom derhen i Følge med Undersekretæren, Th. H. Bourke, mod hvem Mordplanen egentlig var rettet. Morderne vare nogle saakaldte »Invincibles« af Feniernes hemmelige Samfund. I Jan. 1883 bleve fem Mænd dømte og henrettede som Mordere; men den Mand, hvis Vidnesbyrd nærmest havde fældet dem, og som selv havde haft væsentlig Del i Mordet, ved Navn James Carey, blev i al Hemmelighed sendt til Cap og her skudt af en af Fenierne udsendt Hævner. C.'s Mord gav Anledning til en streng Tvangslovs Udstedelse. *E. E.*

Cavendish [k'åVndis ell. kä'ndiš], Henry, engelsk Kemiker, født 10. Oktbr. 1731 i Nizza, død 24. Febr. 1810 i London. C.'s Familie hørte til de ældste Huse i England og var meget velstaaende; indtil Faderens Død levede han imidlertid under beskedne Livsvilkaar og førte et tilbagetrukket Liv, og selv efter at han var blevet en rig Mand, lod han sig ikke drage ind i det offentlige Liv, men hengav

sig til Studiet af Naturvidenskaberne, særlig af Kemien. Fra 1790 synes han dog ganske at have trukket sig tilbage fra denne Videnskab. C. har væsentligst udmærket sig ved Undersøgelser om Luftarternes Kemi. Medens man i Alm. indtil Midten af 18. Aarh. tvivlede om, hvorvidt luftformige Stoffer, der besidde andre Egenskaber end almindelig Luft, i Virkeligheden maatte anses for at være forskellige fra denne, idet man mente, at Forandringen i Egenskaber kunde hidrøre fra en eller anden Indblanding i den almindelige Luft, viste C. 1766, at der gives Luftarter, der aldeles ikke kunne betragtes som almindelig Luft med Tilblanding af andre Stoffer, han paaviste det for Kulsyrens og for Brintens (Vandstoffets) Vedkommende. Den sidstnævnte Luftart fremstillede han ved Opløsning af Metaller i fortyndet Svovlsyre, og han beskrev fuldstændig saavel dens som Kulsyrens Egenskaber. C. maa anses for Brintens egentlige Opdager; han var den første, der ved Bestemmelsen af Luftarternes Egenskaber tog Hensyn til Vægtfylden. Man skylder ogsaa C. den vigtige Opdagelse, at Vand bestaar af Brint og Ilt (Surstof), og at den atmosfæriske Luft indeholder Kvælstof og Ilt i konstant Forhold, foruden flere andre vigtige Opdagelser. C. bidrog ved sine Iagttagelser i særlig Grad til at styrte den paa hans Tid herskende Flogistonteori; men mærkeligt nok vedblev han ikke desto mindre til det yderste selv at forsvare denne Teori, sandsynligvis fordi han ikke tog tilstrækkelig Hensyn til Vægtforholdene ved Forbrændingsprocesserne, og fordi han fandt disse tilstrækkelig forklarede derved, at han antog Brint for identisk med Flogiston (s. d.). De vigtige Arbejder, i hvilke C. viser, hvilke Forandringer Luften undergaar, naar Stoffer forbrænde i den, ere offentliggjorte i Aarene 1784—85 under Titlen »Experiments on air« ; dette Arbejde indeholder de vigtigste Opdagelser, der skulde hidføre den Revolution i hele Kemien, der fandt Sted ved Lavoisier. Af andre Arbejder af C. kan nævnes hans Paavisning af, at Kalk og Magnesia blive opløselige i Vand, naar der er Overskud af Kulsyre til Stede, fremdeles Undersøgelse over Kvægsølvets og de uorganiske Syrers Frysepunkter. Af fysiske Arbejder skal nævnes hans Bestemmelse af Jordens Middelvægtfylde. C. offentliggjorde sine Afhandlinger i »Philosophical Transactions« fra 1766—92. Desuden udkom enkelte særskilt. *O. C.*

Cavendish [kä'vendiš ell. kä'ndiš], Thomas, engelsk Admiral og opdagelsesrejsende (ca. 1555—92), er bekendt som Grundlægger af en Koloni i Virginien 1585. Straks efter sin Tilbagekomst drog han med 2 Orlogsskibe ud paa en Jordomsejling, der i den engelske Historie er bleven meget bekendt. Da Landet paa den Tid var indviklet i Krig med Spanien, benyttede C. Lejligheden til undervejs at plyndre og brænde spanske Skibe, hvor Lejlighed frembød sig, ligesom han ogsaa for hærgende og ødelæggende frem mod adskillige spansk-amerikanske Byer. 1588 opdagede han Øen St. Helena. 1591 forlod han atter England paa en ny Jordomsejling med 2 Skibe, af hvilke den bekendte arktiske Opdager, John Davis, førte det ene. Forskellige Uheld i Forbindelse med Uenighed mellem Skibscheferne førte imidlertid til, at Togtet mislykkedes; C. vendte om og sejlede hjem, beskyldende sin Rejsefælle for at have svigtet ham, men naaede ikke sit Hjemland, idet han døde undervejs. Omtrent et Aar senere kom Davis tilbage i den ynkeligste Forfatning og fralagde sig fuldstændig de Beskyldninger, C. havde rejst imod ham. *C. L. W,*

Caventou [kavãtu'], J. B. (1795—1877), var fransk Farmakolog og Professor ved den farmaceutiske Læreanstalt i Paris. C. har sammen med Pelletier opdaget Stryknin og Brucin. *A. B.*

Cåveri (eng. Cauvery), Hovedflod i Dekan i Forindien, udspringer paa de vestlige Ghåts og gennemstrømmer i et østligt Løb Maissur, Salem og Coïmbatur, bryder ved Kaweripuram gennem de østlige Ghatsbjærge og deler sig ved Tritchinopoly i flere Arme, der omslutte det store, ved sin Basis 145 Km. brede Delta. Den nordligste Arm, Kolerun (Coleroon), der munder 58 Km. S. f. Pondischéry, er den bredeste og vandrigeste. Ved en anden Arm ligger den franske Koloni Karikai. C, hvis Længde er ca. 700 Km., har en efter Aarstiderne meget forskellig Vandføring. Under Monsunregnen sender den 9,060 Kb. M., i Tørtiden derimod kun 478 Kb. M. Vand til Havet pr. Sek. Dens Opland er ca. 83,000 □Km. Ved Udgangen af Maissur danner den de storartede Vandfald Gangana (60 M.) og Bizza Tchuka (30 M.), der regnes blandt de smukkeste i Indien. Hinduerne anse C. for en hellig Flod og kalde den Dakschin Ganga o: sydlige Ganges. *C. C. C.*

Cavernītis, sjælden anvendt Betegnelse for en mest kronisk Betændelse i *Corpus cavernosum* (se Corpus). Opstaar undertiden ved Betændelser i Urinrøret. *E. A. T.*

Cavia se Kavier.

Cavicornĭa (*Pecora cavicornia*), skedeformede Drøvtyggere, Hornkvæg, d. e. Antiloper, Skovbukke, Okser, Faar og Geder (s. d.). *K. C. A.*

Cavīni (Cavino, Cavinius), Giovanni, italiensk Stempelskærer og Elfenbensarbejder fra Padova (1499—1570), varen udmærket Medaillør, der med stor Dygtighed efterlignede antikke Mønter, saa godt endogsaa, at C.'s Kopier(»Paduaner-Mønter«), efter at have faaet det rette Udseende af Ælde gennem Antikvitetshandlernes Bearbejdelse, i lang Tid gik for ægte. Udtrykket »Paduaner« er derefter gaaet over til at betegne alle uægte antikke Mønter. *A. Hk.*

Cavīte, Manilla's Havneby, se Luzon.

Cavolīni, Filippo, italiensk Zoolog, født 1756 i Napoli, død 25. Marts 1810. Professor zoolog. ved Napoli's Universitet. Af hans Skrifter maa nævnes: »Memorie per servire alla storia de' Polipi marini« [med 9 Tavler, 1785] og »Memorie sulla generazione dei Pesci e dei Granchi« [med 3 Tavler, 1787]. *T. C.*

Cavolinit, et farveløst Mineral fra Monte Somma (Vesuv), er sandsynligvis kun en Varietet af Mikrosommit (s. d.). *N. V. U.*

Cavos, Catterino, italiensk Operakomponist (1775—1840). C. kom, efter at have erhvervet sig et velkendt Navn som Komponist, 1798 til St. Petersborg, hvor han komponerede en Del Operaer til Dels til russiske Tekster, deriblandt »Ivan Sussanina« (samme Stof som Glinka senere behandlede i »Livet for Zaren«), og som Kapelmester havde fortjenstfuld Indflydelse paa Musiklivet. C, der var en begavet Musiker, benyttede hist og her i sine Operaer Motiver fra den russiske Nationalmusik. *W. B.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under IL.

Cavour [kavu!r], Camillo Benso di, italiensk Statsmand, født i Torino 10. Aug. 1810, dødsmst. 6. Juni 1861. Han var af gammel adelig Slægt og blev holdt over Daaben af Napoleons Søster, Pauline Borghese. I en meget ung Alder blev han Page ved Karl Felix'es Hof og Ufficiale eller Underløjtnant ved Ingeniørerne. Men allerede 1831 maatte han søge Afsked fra Hæren, da han havde vakt Mishag ved frisindet Tale og Optræden. Han gik nu paa Rejser og besøgte Schweiz, Frankrig og England, hvis politiske Frihed og Agtelse for Loven han beundrede. Efter at være vendt tilbage til Piemont, beriget med Kundskaber, lagde han ikke Dølgsmaal paa sit levende Ønske om liberale Reformer og var 1842 Medstifter af Associazione agraria, hvis Formaal var at fremme Almenvellet og virke for politisk Frihed. Snart optraadte han ogsaa som Forfatter, nemlig 1844 med »Betragtninger over Irlands Tilstand og Fremtid« (i Bibl. univ., Geneve), og 1847 som Medarbejder i de to eneste — tilmed Censur underkastede — Tidsskrifter, som dengang udkom i Torino. Da Karl Albert i Oktober s. A. tilstod større Frihed for Pressen, stiftedes Dagbladet »Il risorgimento« (o: Genoprejsningen, nemlig Italiens); dette Blads ledende Aand var C, som kraftig støttedes af Massimo d'Azeglio, Cesare Balbo, Brødrene Sta. Rosa, Scialoja, M. Angelo Castelli, Vinc. Salvagnoli, Marco Minghetti o. a. udmærkede Mænd; Bladet kæmpede for at hæve Italien i dets egne og i Udlandets Øjne, for Østerrigernes Udjagelse, et Piemont til Adriaterhavet og Resten af Halvøens Tilslutning til det, og da ogsaa — da Tidens Fylde kom — for en fri Forfatning. Det var C, som 7. Jan. 1848 paa et Møde af Torino's Bedsteborgere første Gang i Piemont udtalte det betydningsfulde Ord: »Jeg foreslaar, at vi forlange en Konstitution!«. En saadan gav da ogsaa Karl Albert 4. Marts s. A., og det første konstitutionelle Ministerium dannedes under Forsæde af Cesare Balbo, Forfatteren af »Le speranze d'Italia«. Der udskreves Valg; men C, der havde kæmpet mod almindelig Valgret, opnaaede ikke Plads paa Rigsdagen før 26. Juni, da han tog Sæde der for Torino. Han sluttede sig til højre Centrum, og da Ministeriet Alfieri efter Slaget ved Custoza og Vaabenstilstanden 9. Aug. heftig angrebes af Vinc. Gioberti og Demokraterne, forsvarede C. det med Kraft, uden at det lykkedes ham at holde Kabinettet. Da senere Gioberti som Minister opløste Kamret og udskrev ny Valg, opnaaede C. ikke Genvalg før Decbr. 1849; nananerkendtes nu af alle som Højres Fører, satte 7. Marts 1850 Loven om Afskaffelsen af det gejstlige Forum igennem og fik efter sin Ven Pietro di Sta. Rosa's Død (5. Aug.) hans Plads i Kabinettet som Handels- og Marineminister, efter Nigra's Afgang Apr. 1851 overtog han tillige Finanserne. Snart fandt han det dog nødvendigt at gøre en Svingning hen imod venstre Centrum, han sluttede det saakaldte Connubio med dettes Fører, Rattazzi, og lod ham vælge til Kamrets Præsident. Maj 1852 rekonstruerede Azeglio Kabinettet med Udeladelse af C, som saa gik paa Rejse til England og Frankrig, hvor han vandt Louis Napoleon's Venskab og Velvilje, der snart skulde blive af saa overordentlig Betydning for C.'s Statsmandsgerning og Italiens Skæbne. Novbr. s. A. vendte han tilbage og dannede nu selv et Kabinet, hvor han overtog Præsidiet og Portefeuillerne for Finanserne, Handelen og Agerbruget. Han traf mange gavnlige Foranstaltninger, navnlig satte han Ophævelsen af de gejstlige Ordener igennem og inddrog deres Godser under Staten, hvad der naturligvis ikke fuldbyrdedes uden bitre og heftige Stridigheder med den romerske Kurie. C.'s Politik udadtil var selvfølgelig rettet mod hans Ungdoms Ideal og hele hans Livs store Maal: de fremmedes Fordrivelse, Italiens Genfødelse under Huset Savojens Ægide og Konstitueringen af en italiensk Nation; men disse hans Bestræbelser maatte snart bringe ham paa en yderst spændt Fod med Østerrig. Allerede 1853 protesterede han med Kraft mod, at Østerrig konfiskerede deres Gods, som, efter at Opstanden i Lombardiet var kvalt, havde søgt Frelse i Flugten, og da det lykkedes ham at formaa Frankrig og England til at gaa i Borgen for Piemonts Forfatning og dens Ukrænkelighed, sluttede Østerrig Forbund med Parma og Modena. Under saadanne Omstændigheder vare omfattende Rustninger nødvendige; Krigshavnen blev forflyttet fra Genova til det stærke Spezzia, Fæstningsværkerne om Alessandria, Casale o. a. faste Pladser forstærkedes, Hæren forøgedes og sattes i kampdygtig Stand. Men alle disse Foranstaltninger medførte forøgede Skattepaalæg, og disse vakte Misnøje mange Steder, ikke mindst i Torino, hvor raa Pøbeloptøjer og Insulter mod C. hørte til Dagens Orden. Men han fortsatte trøstig sin Gang mod sit store Maal, nærmede sig mere og mere til Vestmagterne, uden hvis Hjælp han intet kunde udrette, og sluttede endelig 10. Jan. og 4. Marts 1885 et Forbund med disse, som væsentlig bragte ham Maalet nærmere, og da saa Krimkrigen lykkelig og vel var til Ende, begav han sig i egen Person til Paris for der at virke for det italienske Spørgsmaal. I Plombières tilsagde Kejser Napoleon III ham Frankrigs eventuelle Understøttelse, og Venskabet mellem Frankrig og Sardinien besegledes ved Giftermaalet mellem Napoleon's Fætter Jerôme og Viktor Emanuels Datter Clotilde. Ogsaa Preussen søgte C. at vinde for sig og havde i Baden en Sammenkomst med Prinsen af Preussen, hvoraf der dog intet resulterede. Den saa længe forudsete Krig med Østerrig udbrød endelig (29. Apr. 1859); ved Frankrigs Hjælp endtes den, efter svære Nederlag for Østerrig, foreløbig ved Stilstanden i Villafranca 11. Juli. Det vundne var hovedsagelig C.'s Værk; imidlertid traadte han straks efter tilbage for et nyt Ministerium, Rattazzi-la Marmora, men det følgende Aar (23. Jan. 1860) traadte han igen ind i Kabinettet som Udenrigs- og Indenrigsminister. Østerrigs Svaghed og Frankrigs sejrrige Legioner var hans Styrke; med Napoleons Billigelse inkorporerede han hele Emilien (Parma, Modena og Romagnen) og Toscana i sin Konges Landomraade, medens han samtidig afstod (det fransktalende) Savojen og Nizza til Frankrig. Et mægtigt Skridt til Italiens Enhed var gjort; men meget var endnu tilbage. C. understøttede underhaanden Garibaldi og hans Republikanere, der jog Neapolitanerne og deres Kong »Bomba« (Frants II) foran sig som Faar og truede den hellige Faders Enemærker, og samtidig vidste han med stor Snuhed at gøre Napoleon III forstaaeligt, at store Farer truede ham og hans nyskabte Kejsertrone ved, at Legitimisterne ilede Paven til Hjælp, og ikke mindre ved, at Revolution og Jakobinisme fulgte i Garibaldis Spor,

saa at Kejseren endelig gav sit Samtykke til, at sardinske Tropper besatte det neapolitanske Omraade samt Kirkestaten undtagen Roms Omegn. Værket var saaledes paa det nærmeste fuldbragt: kun Rom og Venetien vare tilbage; men alt det øvrige konstituerede sig under almindelig Jubel som Kongeriget Italien. Dette var C.'s Værk: af Italiens mange Smaastater havde han skabt et eneste stort og mægtigt Rige, hans vise Statskunst havde forenet Romere og Neapolitanere og Sardiniere og Lombarder og Toskanere til en italiensk Nation. At det trods alle hans Anstrengelser ikke var lykkedes ham at forene selve den evige Stad og Venetien med det nyskabte Kongerige, var den eneste Kummer, der formørkede den store Statsmands sidste Øjeblikke. — I alle Italiens Stæder bære Pladser og Gader og Corso'er hans Navn; i Torino blev der 1873 rejst et pragtfuldt Mindesmærke til hans Ære og Ihukommelse. — (Litt.: Gius. Massari, *// conte di C., ric. biogr.* 2. Udg., Torino 1873]; Castelli, *Il conte di C.* [1866]; De la Rive, *Le comte de C.* [Paris 1863]; Massade, *Le comte de C.* [Paris 1877]; F. Bertolini, *Mern. storico-critiche 'del risorg. ital.* [Milano 1889]). *F.J.M.*

Cavourkanalen, en 82 Km. lang Kanal i Piemont, der udgaar fra Po neden for Torino ved Chivasso, overskrider talrige Alpefloder, deriblandt Dora Baltea og Sesia, og ved Galliate udmunder i Ticino. Den er gravet 1863—65 af Englændere, der havde faaet Koncession paa Anlægget. Omkostningerne beløb sig til 44,4 Mill. Lire. *C. A.*

Cawdor [kå!dᵊ], Landsby i det nordlige Skotland, 7 Km. fra Nairn, med et Slot fra 15. Aarh., bygget paa samme Sted som den Borg, i hvilken Macbeth skal have myrdet Kong Duncan. Ikke langt derfra ligger Loch of the Clans, en lille Sø med Pælebygninger (Crannoges). *C.A.*

Cawney [kå!ni], Markmaal i Madras = 53,511 Ar.

Cawnpore [kå!npuᵊ] se Khanpur.

Caxés (Caxesi), Eugenio, spansk Maler fra Madrid (*1577—1642*), lærte Malerkunst hos sin Fader Patrizio C, en til Spanien indvandret Italiener; i Forening med ham udførte han en Del Stukkatur- og Freskoarbejder (»Salomons Dom«) til Pardo Slottet, der skaffede ham Kongens, Filip III's Yndest, saa at han opnaaede Værdighed som Hofmaler (1612). Hans Kunst, der slutter til den italienske Retning, findes især i Madrid (Hovedalteret i Kirken »de la Merced«, i Prado-Museet, »Englændernes Landgang i Cadiz«); sammen med V. Carducho udførte han nogle Malerier for Domkirken i Toledo. »De onde Engles Fald« i Nationalgaleriet i Kjøbenhavn røber Paavirkning fra Michelangelo. *A. Hk.*

Caxias [ka'sias], 1) (C. das Aldeas Altas), By i den brasilianske Provins Maranhao, ved den sejlbare Itapicuru, 300 Km. oven for dens Munding, ligger i en frugtbar Egn, har Teater og 10,000 Indb., der hovedsagelig drive Bomuldsavl.

2) den betydeligste italienske Koloni i den brasilianske Provins Rio Grande do Sul, grundlagdes 1875 og havde allerede 1884 13,680 Indb., der dyrke Majs, Bønner, Rug, Havre og navnlig Vin samt desuden drive Kvægavl. *S. B. T.*

Caxias [ka'sias], Luis Alvez de Lima, Hertug, brasiliansk Marskal, født 1803 i Rio de Janeiro, død smst. 8. Maj 1880, steg efterhaanden til de højeste Æresposter og var Sydamerikas berømteste General. I Spidsen for det brasilianske Armékorps styrtede han Diktatoren af Argentina, undsatte Montevideo og vandt en glimrende Sejr ved Cazeros. Som Belønning herfor ophøjedes han til Markis og Marskal 1857, og fra 1861—62 var han Ministerpræsident og Krigsminister. 1867 sattes han i Spidsen for Trippelalliancens (Argentina, Brasilien og Uruguay) Hær i Kampen mod Paraguay. Det lykkedes ham efter haarde Kampe at besætte Paraguay's Hovedstad Asuncion 1869. Af Helbredshensyn nedlagde han pludselig Kommandoen, der af Kejseren af Brasilien overdroges til Kejserens Svigersøn, Greven af Eu. C. udnævntes 1873 til Hertug og overtog 1875 igen Posten som Krigsminister, hvilken Stilling han beklædte til 1878. *B.P.B.*

Caxton [kä'kstᵊn], William, den første engelske Bogtrykker, født omtr. 1422 i Kent. Han fik en ret ordentlig Opdragelse og sattes 1438 i Købmandslære i London hos den ansete Robert Large. Da denne døde 1441, efterlod han C. en lille Arv, hvormed han gik til Brügge. Hans Ophold i Nederlandene kom til at vare 30 Aar. 1446 var hans Læretid forbi, 1450 nedsatte han sig selv. Beviser paa den Anseelse, han vandt ved sin Forretning, er, at han omtr. 1464 udnævntes til »governor« for alle engelske Købmænd i Nederlandene, og at han 1468 var en af de Kommissærer, der sluttede en Handelstraktat imellem dette Land og England. Den engelskfødte Hertuginde af Burgund, Søster til Kong Edvard IV, yndede ham, og fra 1471 levede han ved hendes Hof. Men tillige drev han boglige Sysler og begyndte 1469 at oversætte Romanen »Recueil des Histoires de Troye«, hvilken Oversættelse blev færdig 1471 og efter al Rimelighed trykt 1474. Det er den første trykte engelske Bog. Man har ment, at C. leverede Penge til Trykningen, medens Colard Mansion, der begyndte at trykke 1474 i Brugge, besørgede Arbejdet; rimeligere er det dog, at begge have sat sig ind i Kunsten sammen, og at C. har trykt Bogen med Mansion's Presse. I Brügge udkom ogsaa (1475) J. de Cessolis'es *Ludus Scacchorum* paa Engelsk (»The Game and Playe of the Chesse«). 1476 flyttede C. til England og trykte 1477 i Westminster »The Dictes and Sayes of the Philosophers«: Skriften er ny, men den samme som Mansion's senere og altsaa sandsynligvis bragt med fra Brugge. En af de første Bøger, han trykte i England, var ogsaa »History of Jason« (Roman af Raoul Lefevre). Indtil 1491 saa et stort Antal Bøger Lyset fra C.'s Officin — til Dels oversatte af ham selv: foruden en Del Bønnebøger o. desl. kunne nævnes Chaucer's »Canterbury Tales«, Værker af Gower og Lydgate, Reineke Fuchs, Cicero's *De senectute* og *De amicitia*, o: i 14 Aar over 18,000 Sider, mest i Folio, omtr. 80 Bøger. C. havde flere Medhjælpere, hvoriblandt de senere bekendte Bogtrykkere Wynkyn de Worde og Richard Pynson. Han beskyttedes af Kongerne Edvard IV og Richard III og døde hædret 1491; i St. Margarets Kirke (Westminster) fik han sin Grav. C.'s ejendommelige Type, der ligner den samtidige franske Haandskrift og — som anført — er beslægtet med Colard Mansion's, har faaet Navnet »Black letter«. Hans Tryk ere sjældne: British Museum har 83, men deraf ere 25 Dubletter; det kgl. Bibliotek i Kbhvn. ejer kun et lille Antal. 1885 betaltes der

1,950 L. St. for et C.'sk Tryk. En Jubilæums- fest og Udstilling holdtes i England 1877. (Litt.: Hovedværkerne ere to Skrifter af W. Blades (s. d.); før ham kan nævnes Ames'es *Typographical antiquities* (ved Dibdin). Den ældste Biografi af C. skyldes John Lewis [1737]). *E. G.*

Cayabocatræ d. s. s. Amboinatræ (s. d.).

Cayambé (C. urcu, ogsaa Cerro blanco), en mægtig, snebedækket Tinde i Cordillererne i Quito, beliggende i Republikken Ecuador, N. 0. f. Byen Quito, 5,840 M. høj. Ved dens Fod finder man Ruiner af et Tempel og gamle Fæstningsværker fra Incaernes Tid.

Cayapo, Serra [serrakajapu'J, en kun lidet kendt Bjærgkæde i det indre af Brasilien, Stat Matto Grosso, løber i Retning Sydøst—Nordvest fra 16—19° s. Br. og danner Vandskellet mellem Parana's og Tocantin's Tilløb. *C. A.*

Cayenne [kajæ!n], en ca. 420 □ Km. stor 0 ved Nordkysten af fransk Guyana, hvorfra den dels er skilt ved den smalle Kanal Rivière du tour de l'isle, dels ved Mundingen af den lille Flod C. Sin største Betydning faar Øen ved, at der derpaa ligger Byen Cayenne, Hovedstaden og den eneste blot nogenlunde betydelige By i fransk Guyana. C. er mod Søsiden befæstet ved et Fort og flere Batterier, mod Landsiden beskyttes den af udstrakte Sumpe og Skove. Den bestaar af en gammel Stad med Regeringsbygninger, men i øvrigt meget daarligt bygget, og en ny bedre bygget Staddel med en smuk Kirke; mellem begge ligger den med Orangetræer beplantede Place d'Armes. Staden er Sædet for Koloniens Regering, den øverste Justitsmyndighed og er Midtpunktet for hele den udenrigske Handel. Havnen er vel den bedste paa hele Kysten, men dog lidet sikker og kan kun optage Skibe paa indtil 500 Tons; de større maa opankre ud for Cayenneflodens Munding. Indførslen bestaar væsentligst af Industrigenstande, Vin, Hvede, Hornkvæg, Flæsk og Tobak, Udførslen, der saavel som Indførslen næsten udelukkende gaar paa Frankrig, bestaar af Guld, Farve- og Nyttetræ, Krydderneller samt Sukker, Kaffe og Kakao. Klimaet er meget varmt (Jan. $26,_1{}^0$—Oktbr. $27,_7{}^0$) og fugtigt (3,515 Mm.), men dog ikke saa usundt som i det indre af Kolonien. (1884) 28,900 Indb. — Frankrig tog Øen C. i Besiddelse 1604, opgav den atter 1654, hvorpaa den i kort Tid var i engelsk, derpaa i hollandsk Eje indtil 1677, fra hvilket Aar den er forbleven i fransk Besiddelse undtagen Tidsrummet 1809—14. Under den franske Revolution og efter 1852 har C. været Deportationssted for Forbrydere. *C. A,*

Cayennepeber, et Krydderi, der staar spansk Peber nær, idet det ligesom dette bestaar af Frugterne af forskellige Arter *Capsicum*. De Arter, der levere C-, ere *Caps fastigiatum* frutescens og *baccatum* med $1,_5$—2 Cm. lange Frugter, der ligne spansk Peber, men have en mere gullig Farve. C. benyttes bl. a. meget til Fremstilling af Pickles og udgør som Regel en Bestanddel af Curry. *K. M.*

Cayes, Les, [lækæ'], By paa Sydspidsen af Haiti, Hovedstad i Syddepartementet, med (1890) 30,000 Indb.

Cayley [ke!ili], Arthur, engelsk Matematiker, er født 16. Aug. 1821. C, der er uddannet ved Universitetet i Cambridge, var først Jurist, men kastede sig derefter, følgende sin Tilbøjelighed, over Matematikken. 1852 blev han Medlem af Royal society of London og 1863 Professor i Cambridge. lians talrige værdifulde Afhandlinger, der behandle Emner fra de forskelligste Afsnit af Matematikken, findes spredte i mange Tidsskrifter, saasom »Philosophical transactions«, »Transactions of the Cambridge philosophical society«, »Comptes rendus« , Liouville's og Crelle's Journaler. Det maa særlig fremhæves, at C. er den egentlige Grundlægger af Teorien om de lineære Transformationer (se Algebra og Geometri), og at den moderne Geometri skylder ham flere overordentlig vigtige Udvidelser af sine Hjælpemidler. *Chr. C.*

Caylus [kæly's], Anne Claude Philippe de Tubières, Greve, fransk Arkæolog (1692—1765). Han var først Soldat, berejste derpaa Italien, Grækenland og Levanten og kom 1717 tilbage til Paris med store Samlinger af Kunstsager og Antikviteter. Resten af sit Liv viede han til Forskning og Studium af Kunst og Antikviteter. 1731 blev han Medlem af det franske Kunstakademi og 1742 af Académie des inscriptions. Han gjorde sig fortjent ved sine Bestræbelser for at ordne de antikke Kunstlevninger efter Stil, som og ved sine Undersøgelser om den rent tekniske Side af den antikke Kunst; han syslede med enkaustisk Maleri og med at anbringe Farver paa Marmor, ligesom han ogsaa ætsede og stak i Kobber. C. havde stor Del i Udgivelsen af det store Værk over skaarne Stene i det kgl. Kabinet, til hvilket Værk Bouchardon gjorde Tegningerne, og var virksom ved flere lignende Arbejder. Hans Hovedværk er dog hans »Recueil d'antiquités égypt., étrusques, grecques, rom. et gaul.« [7 Bd., Paris 1752—67]. C. havde Ord for at beskytte og elske Kunstens Udøvere — efter Ch. N. Cochin var han heftig indtagen i nogle af dem, som Bouchardon, kold mod andre, som Slodtz, men fordringsfuld og partisk. *F. J. M.*

Caylus [kæly's], Marthe Marguerite de Villette, Markise de C, ovenn. A. C. P. de C.'s Moder (1673—1729), Mme. Maintenon's Niece, spillede en fremragende og tiltalende Rolle ved Ludvig XIV's Hof. Hun har forfattet den interessante »Mes Souvenirs«, som 1770 blev udgiven af Voltaire og senere er udkommen i ny Udgaver (Raunié [1881], Soury [1883]).

Caymans [ke!imens] (Caimans), tre smaa Øer (Great C, Little C. og C. Brac) i Vestindien, 310 Km. V. N. V. f. Jamaica, 584 □ Km. Klimaet er sundt, og Plantevæksten frodig. Kun Great C. er beboet (2,400 Indb.), og Indbyggerne drive lidt Agerbrug, Fiskeri og Skildpaddefangst og ere dygtige Lodser. *C. A.*

Cayor [kajå'r], Landskab i fransk Senegambien, S. 0. f. St. Louis. Det bestaar for største Delen af ufrugtbare Sandsletter, til Dels bevoksede med Palme- og Mangrovekrat. Paa den kultiverede Del avles betydelige Mængder af Hirse- og Jordnødder. Tidligere hørte C. til det store Jolofferrige, men udgør nu en Del af det 2. Arrondissement af Kolonien Senegambien. Det deles i en mindre nordlig Del (territoire annexé) og en større sydlig (territoire protegé). Beboerne høre til Jolofferstammen, og Fyrsten bærer Titlen »Damel«. *C. A.*

Cayota, en fra Mejiko kommende Garvebark af ubekendt Afstamning; den indeholder 23—27 p. Ct. Tannin. Den bringes i Handelen i malet Tilstand

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

og benyttes dels til Garvning, dels til Sortfarvning især af Silke. *K. M.*

Cayūga, 1) se Irokeserne. 2) Indsø i U. S. A., Stat New York, skiller de to County'er C. og Seneca og har Afløb til Søen Ontario. 160 □Km. Livlig Dampskibsfart. *C. A.*

Cazalès [kazalæ's], Jacques Antoine Marie de, fransk Politiker, født 1. Febr. 1758 i Grenade, Departement Øvre-Garonne, død 24. Novbr. 1805 i Engalin (Gers). C. traadte som ung ind i Hæren og var ved Revolutionens Udbrud Kaptajn i Rytteriet. Adelen i Amtmandskabet Rivière-Verdun, Dep. Øvre-Garonne, sendte ham 1789 som deputeret til Generalstænderne, hvor han sluttede sig til Royalisterne og kraftig kæmpede for Sondringen i tre Stænder. Efter at Tredjestand havde konstitueret sig som Nationalforsamling, ansaa C. sin Nærværelse i denne for ubetimelig og begav sig paa Vejen til sin Provins, men blev standset i Caussade og indtog saa paa Nationalforsamlingens Forlangende paa ny sin Plads blandt de deputerede. Han viste sig som en fortrinlig og altid slagfærdig Taler, hans Ideal var det konstitutionelle Monarki med Tokammersystem, og han forsvarede med lige Kraft de monarkiske Institutioner og den fornuftige lovbundne Frihed. Efter Flugten til Varennes og Prinsernes Emigration nedlagde C. sit Mandat og gik til Emigranterne i Koblenz, men vendte dog snart tilbage til Frankrig. Efter Tronens Fald 10. Aug. emigrerede han. Han var med paa Felttoget mod Frankrig 1792, men flygtede derpaa for de sejrende Republikanere, først til Italien, saa til Spanien og England. Han var med i den engelske Ekspedition mod Toulon 1793 og opholdt sig derpaa en Række Aar i Udlandet. I Konsulatets Tid kom han tilbage til Frankrig (1803), hvor Bonaparte forgæves stræbte at knytte ham til sig. *F. Y. M.*

Cazalla [kasa'la] **de la Sierra,** By i det sydlige Spanien, Provins Sevilla, ved den sydlige Skraaning af Sierra Morena, med Bjærgværksdrift, Olivenog Vinavl og (1887) 8,553 Indb.

Cazaubon [kazobō'], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Gers, Arrondissement Condom, 47 Km. V. f. Condom, ved Douze, har (1891) 758 Indb., Rester af gamle Fæstningsværker, og Fabrikation af den under Navnet Armagnac bekendte Brændevin. 3 Km. fra C. ligge de varme Kilder ved Barbotan.

Cazenove de **Pradine** [kaznåvdəpradi'n], Edouard de, fransk Politiker, er født 31 Decbr. 1838 af en gammel Adelsslægt i Gascogne. C. var i flere Aar Sekretær hos Greven af Chambord og kæmpede 1870 frivillig i Charette's Korps. 1871—75 var han Medlem af Nationalforsamlingen, hvor han hørte til de yderligste Legitimister og varmt forsvarede den katolske Kirke samt stemte imod Forfatningslovene 1875. Han søgte 1876 forgæves Valg, men blev 1884—89 Medlem af Deputeretkamret; han var selvfølgelig Modstander af Republikken, men vilde ikke deltage i Forbundet med Boulanger 1889, fordi han afskyr alle politiske Partisammenslutninger. *E. E.*

Cazin [kazæ'], Jean Charles, fransk Maler, er født henimod 1840 i Samer (Pas-de-Calais) og Elev af Lecoq de Boisbaudran. Han følte sig tidlig dragen mod den Kunst, der gaar ny Veje og søger større Stemningsindhold, kom paa en Englandsrejse under nogen Paavirkning af de prærafaelitiske Malere og har senere modtaget varig Indflydelse fra P. de Chavannes'es udsøgte Kunst. I øvrigt er han en selvstændig Natur, en fin Kunstnerpersonlighed, der opløser Virkelighedens rige Farvespil i douce Toners Harmoni og i Behandlingen af de valgte Emner langt mindre tilstræber Virkelighedsskildring end Tolkning af et fint stemt Følelsesliv. Hans, raffineret enkle, Billeder have derfor ogsaa fundet Sangbund i den allernyeste Tids Kunsttrang. Han udstillede første Gang paa Salonen 1876 (»Le chantier«). »Flugten til Ægypten« [1877] var det første i Rækken af hans smukke, religiøse Stemningsbilleder; senere fulgte »Tobias« (Mus. i Lille) og hans Hovedværk, »Hagar og Ismael« [1880, Luxembourg-Museet]. »Judith« [udstillet 1888 paa den franske Kunstudstilling i Kjøbenhavn] vandt mindre Paaskønnelse, saa at Kunstneren endog trak sig tilbage fra Salonen og først mødte frem igen 1888 (med »La journée faite«). — I sin Hustru, Marie C., født (: Guillet) i Paimbœuf (Loire-Inférieure), uddannet bl. a. af Mme. Peyrol-Bonheur, fandt han en lærvillig Elev og en aandsbeslægtet Natur, hvis Værker, Landskaber, Figurbilleder, dekorative Malerier og Billedhuggerarbejder, vise megen Selvstændighed og udpræget Talent. Hun debuterede ogsaa 1876 paa Salonen. Af hendes Bronzeskulpturer skulle nævnes »Tristesse« [1883], Busten af David og Statuen »Le Regret« [1885]. *A. Hk.*

Cazórla, By i det sydlige Spanien, Provins Jaen, med (1887) 6,197 Indb. Den har givet Navn til Sierra de C., (rom. *Mons Argentarius*) et skov- og vandrigt Bjærgstrøg med Guadalquivir's Kilder.

Cazot [kazo'], Théodore Joseph Jules, fransk Statsmand, er født 11. Febr. 1821. C. blev 1848 Advokat i Montpellier og protesterede 1851 imod Statskuppet; flyttede 1859 til Nimes. 1870 var han en af Gambetta's Generalsekretærer (for Indenrigsministeriet) og valgtes Juli 1871 til Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til yderste Venstre (blev Formand for Gruppen); blev 1875 livsvarig Senator. I Decbr. 1879 blev han Justitsminister indtil Febr. 1882; tog vigtig Del i Forholdsreglerne imod Jesuitterne og andre gejstlige Ordener 1880; ligeledes forberedte han Loven om Domstolenes Omordning. 1883 blev C. Præsident for Kassationsretten, men maatte allerede næste Aar tage sin Afsked, fordi han var indviklet i et Aktieselskabs mislige Fallit. 1890 valgtes han til en af Senatets Kvæstorer. *E. E.*

CaZOtte [kazå't], Jacques, fransk Skribent (1719—92), studerede i et Jesuiterkollegium og kom 1741 ind i en underordnet Stilling i den franske Marine. Han blev sendt til Vestindien, hvor han opholdt sig en Aarrække og avancerede til Generalkommissær. Under en Orlov i Frankrig digtede han sine to Vuggesange til den nyfødte Hertug af Bourgogne (Ludvig XVI's ældre Broder, død 1761): »Tout au beau milieu des Ardennes« etc. og den lystige, men noget fri »Commise, il faut chauffer le lit etc«.; de bleve begge i sin Tid meget sungne. Efter at have taget sin Afsked vendte C. tilbage til Frankrig og udgav 1763 sin parodiske Ridderroman »Ollivier«, 2 Bd., som modtoges med Bifald. Endnu større Lykke gjorde hans bekendte Eventyr »Le diable amoureux« (1772). Af C.'s andre Arbejder maa nævnes Fortællingerne »La brunette anglaise« og »Le Lord

impromptu« [1771] samt hans saakaldte arabiske Eventyr, en Slags Fortsættelse af »Tusind og een Nat«. C., som i sin Ungdom havde været munter og livlig og en søgt Selskabsmand, blev efterhaanden mere og mere indadvendt, syslede med Mystik og Kabbala og endte som fuldstændig Illuminat og Medlem af Martinisternes Sekt. Efter Tronens Fald, 10. Aug. 1792, fandt man mellem Civillist eintendanten Laporte's Papirer en Del Skrivelser til denne fra C; det var nok til at bringe den gamle Digter i Ulykke; han blev kastet i Fængsel; under Myrderierne 2. Septbr. frelste hans Datter, Elisabeth, ved sine Bønner og Taarer vel sin Faders Liv, men kun for en stakket Stund, faa Dage efter blev C. paa ny fængslet, dømt og henrettet. — C.'s »Œuvres complètes« udkom 1816 i Paris, 4 Bd. Hans berømte »Profeti« om sin egen og mange andres tragiske Skæbner under Revolutionen er naturligvis kun en digterisk Fiktion (af Laharpe). *F. J. M.*

Cd. kemi.sk Tegn for Kadmium.

C-dur, den Durtonart, der har C til Grundtone, den første og normgivende Tonart i det moderne Tonesystem. Den har ingen Fortegn, og Klaviaturerne i vore moderne Klaverinstrumenter ere saaledes konstruerede, at Undertangenterne netop svare til Tonerne i C.-Skalaen. *S. L.*

Ce 6 kemisk Tegn for Cerium.

Ce . . . (tschechiske Ord, der savnes herunder, maa søges under Tsch . . .).

Ceán Bermúdez, Juan Agustin, spansk Kunsthistoriker, født 17. Septbr. 1749 i Gijon, død i Madrid 3. Decbr.. 1829. I sin Ungdom stod han den berømte Digter og Statsmand Jovellanos meget nær, nød godt af hans Beskyttelse og blev derved i Stand til at studere Kunsten praktisk og teoretisk under Rafael Mengs'es Vejledning. Han blev dog altid mere Videnskabsmand end Maler, grundlagde et Kunstakademi i Sevilla 1779 og syslede ivrig med kunsthistorisk Forskning, baade i Sevilla, Madrid (hvor han tilbragte den meste Tid af sit Liv) og rundt i Provinserne; Frugterne af sine Undersøgelser har han nedlagt i Skrifter som »Diccionario historico de los mas ilustres profesores de las bellas artes en Espana« [Madrid 1800, 6 Bd.], »Descripción artística de la catedral de Sevilla« [Sevilla 1804], »Carta sobre el estilo y gusto en la pintura de la escuela sevillano« [Cadiz 1806] og Teksten til J. de Madrazo's »Colección de cuadros« [Madrid 1826—36]. Efter C.'s Død udkom »Sumario de las antiguedades romanas que hay en Espana« [Madrid 1832] og 1870 en Samling mindre Afhandlinger over kunsthistoriske Emner, med Titlen »Ocios«. Desuden en Levnedsbeskrivelse af Jovellanos [Madrid 1814]. *E. G.*

Ceanōthus L., Slægt af Vrietornfamilien, indtil 1 M. høje Buske med spredte eller modsatte, hele, fjernervede og ofte fint savtakkede Blade og tætte Blomsterstande. De smaa Blomster ere hvide eller blaa (Bægeret ensfarvet med Kronen) og Kronbladene skeformede. Ca. 40 Arter fra Nordamerika. *C. americanus* L. har hvide Blomster, *C. americanus azureus* og *C. undulata* Lge lyseblaa. Disse og andre dyrkes paa Friland (ogsaa i Christianias botaniske Have) og blomstre i Aug. og Septbr., da der ellers ikke er mange Busketplanter i Blomst. Ofte fryse de stærkt tilbage om Vinteren, men skyde da paa ny fra Grunden. De formeres ved Frø, Stiklinger og Aflæggere. *A. M.* og *L. H.*

Ceará er en af den brasilianske Republiks nordvestlige Kyststater, beliggende paa 2° 45' — 7° 11' s. Br., grænsende til Piauhy, Pernambuco, Parahyba d. N. og Rio Grande d. N. Dens Kyststrækning beløber sig til henimod 800 Km., men hemmes kommercielt af Koralrev og Sandbanker. Efter Jordbundsforholdene kan C. deles i tre Partier, et tertiært, overvejende sandet, goldt og lavt Kystbælte af faa Km.'s Bredde, en frugtbar, skovbevokset, indtil 1,000 M. høj, arkæisk Bjærgregion samt et indre Højland (Campos, Chapadas, Sertao), for største Delen tilhørende Kridtperioden, græsbevokset, tørt og kun anvendeligt til Kvægdrift. — Klima: I Fortaleza ved Kysten (3° 44' s. Br.) er Aarets Middeltemperatur 26,8°, dets gennemsnitlige Minimaltemperatur 23,1°, Maksimaltemperaturen 30,4°. Inde i Landet ere Modsætningerne større. Klimaet er sundt, frisket af Havbrisen; men Landet plages hyppig af Tørkeperioder, der udtørre Floderne, lade Planterne visne, dræbe en Mængde Kvæg og tvinge store Dele af Befolkningen til at udvandre for ikke at dø Hungersdøden. I Tørkeperioden 1878—79 udvandrede saaledes ca. 300,000 Indb. Befolkningen er flittig og yderst nøjsom. Dens Racesammensætning stiller sig omtrent saaledes: 37 p. Ct. Hvide, 7 p. Ct. Indianere (alle »tæmmede«), 6 p. Ct. Negre og ikke mindre end 49 p. Ct. Blandingsracer (overvejende Blanding af indiansk og europæisk Blod). Dens vigtigste Erhvervsgren er paa de indre Højsletter Kvægdrift, i Kystegnene Agerbrug. Der dyrkes de sædvanlige brasilianske Kulturplanter: Majs, Ris, Bønner, Mandioca, Orange, Ananas etc. Eksport af Sukker, Kaffe, Bomuld, Huder, Kautsjuk og Voks af Carnauba-Palmen (*Copernicia cerifera*), hvorefter Staten har faaet sit Navn. Hovedstaden er Fortaleza, en regelmæssig, smukt bygget Kystby (med daarlig Havn), hvorfra en 100 Km. lang Jærnbane til Baturité i Bjærgregionen. En anden Bane fra den som Havneby ret vigtige Handelsplads Camocim (nær Maranhao Grænsen) til Sobrál, 153 Km. inde i Landet. — Saavel Franskmændene som Hollænderne have i Brasiliens Kolonisationstid nedsat sig paa C.'s Kyst. (Se i øvrigt Brasilien). *B.-P.*

Cebīdae, en Gruppe af Vestaber (ny Verdens Aber) med Gribehale, hvortil bl. a. kunne henregnes Brøleaber, Klamreaber, Kapucineraber. (S.d. og Vestaber). *K. C. A.*

Cebu, 1) spansk Ø i Filippinerne. 2) Hovedstaden paa Øen af samme Navn, Ærkebispesæde. Dampskibsfart, stor Søhandel (40,000 Indb.).

Ceccano [tšekka'no], By i Mellemitalien, Provins Roma, ved Sacco, malerisk beliggende paa en Bjærgskraaning, ved hvis Fod det gamle Fabrateria laa, har Vin- og Olivenavl og (1881) 7,256 Indb.

Cecchi [tšæk'ki], Antonio, italiensk afrikarejsende og Officer, er født 28. Januar 1849 i Pesaro, sluttede sig 1876 til Marchese Antinori's Ekspedition til Schoa og rejste herfra med sin Landsmand Chiarini for over Kaffa at trænge frem til Victoria Njansa. Ikke langt S. f. Schoa toges de rejsende til Fange; Chiarini bukkede snart under for Savn og Lidelser, men C. befriedes efter nogle Maaneders Forløb og vendte hjem 1882. C. ledsagede i Januar 1885 efter den italienske Re-

gerings Ordre den første italienske Ekspedition til Massaua, undersøgte derpaa Benadir-Kysten og afsluttede med Sultan Bargasch ben Said en Handelstraktat, hvorpaa han i November samme Aar vendte tilbage til Italien og udnævntes til italiensk Generalkonsul i Aden. C er Forfatter af: »Da Zeila alle frontiere del Cassa« [3 Bd., Rom 1887], udkommen paa Tysk, »Fünf Jahre in Ostafrika« [Leipzig 1888], og »L'Abissinia settentrionale« [Milano 1887]. *O. I.*

Cecchi [tšæk'ki], Giovanni Maria, italiensk Komediedigter, fødtes i Firenze 14. April 1518, død smst. 28. Oktbr. 1587. Man ved omtrent kun om C., at han var Notar i sin Fødeby (det var en arvelig Stilling i Familien), og at han tidlig begyndte at skrive Komedier, som opførtes med meget Bifald. Han havde stor Lethed i at producere og siger selv, at intet af hans Stykker har kostet ham mere end 10 Dages Arbejde. Det er dels Tragedier og gejstlige Skuespil (i gammeldags florentinsk Stil), dels — og det især — Lystspil med Emner af det daglige Liv. Som alle italienske Renaissancedramatikere har han grundig studeret de antikke Forbilleder; han tager ofte sine Motiver fra Plautus og Terents, og hans Stykkers Bygning erindrer i det hele om disse Digtere. En enkelt Komedie, »L'Assiuolo« er meget uanstændig, men tillige meget morsom; man kan ellers ikke beskylde C. for stor Tilbøjelighed til Slibrighed. Han er interessant og værdifuld ved den Lokalkolorit, der ofte kommer til Syne i Figurerne og Dialogen, og selve Sprogformen er stærkt præget af det Florentinske; i sit Liv havde C. aldrig tabt Domkirkens Kuppel af Syne, siger han. Intrigen i hans Komedier, hvoraf de fleste ere i jambiske Vers, er undertiden meget behændig slynget. Her kunne nævnes »I rivali«, »Le cedole«, »Gli sciamiti« o. fl. 6 af hans Stykker udkom i Venezia 1550; de ere optrykte i 6. Bd. af »Teatro comico fiorentino« [Firenze 1750]. Af C.'s hele Produktion har G. Milanesi givet et Udvalg [2 Bd., Firenze 1856]; ogsaa G. Tortoli udgav 1855 [smst.] 4 hidtil uudgivne Komedier; af »L'Assiuolo« er der en særlig Udgave fra Milano 1863. *E. G.*

CeCCO [tšæk'ko] **d'AsCOli** se Stabili.

Cecidĭae d. s. s. Plantegaller.

Cecidomyĭdae se Gallemyg.

Cecil, 1) R. se Salisbury. 2) W. se Burleigh.

Cecilia se Cæcilia.

Cécilleøerne, en lille, japansk Øgruppe (8 større og en Del mindre Øer), der danner en Del af den store Økæde mellem Japan og Formosa. De to største Øer ere Nakasima (eng. Pinnacle) og Suwasima (eng. Volcano). Farvandene om C. bleve 1845 undersøgte af Franskmændene Cécille, efter hvem Øerne have Navn. *C. C. C.*

Cecina [tšætši'na], Flod i Mellemitalien, Landskab Toscana, udspringer paa den nordlige Skraaning af Cornata di Gerfolco i det berømte toskanske Borsyrekildegebet, løber først i nordlig, derpaa i vestlig Retning og falder efter et Løb paa 74 Km. ved Fitto di C. i Middelhavet.

CeCOra, en udstrakt Slette i det rumænske Fyrstendømme Moldau, 15 Km. fra Jassy, paa højre Bred af Pruth, er bleven berømt ved det Slag, i hvilket 8. Oktbr. 1620 hele den polske Hær under Zolkjewski efter tapper Modstand nedsabledes eller toges til Fange af Tyrkerne.

Cecropĭa L. (Trompettræ), Slægt af Morbærfamilien, Træer med kamret Marv og rigelig Mælkesaft samt en Krone af langstilkede, skjolddannede og delte, næsten hjuldannede Blade, hvis Underside og Stilk ere stærkt fdtede. Paa den udadvendte Side af Stilkens Grund findes et hvidligt opsvulmet Parti, der afsondrer smaa næringsholdige Legemer; disse ædes af Myrer, som bebo Marvens Kamre og have visse Udgange derfra. Blomsterne ere meget uanselige og sidde meget tæt i cylindriske Stande, flere omgivne af et stort Hylsterblad; de hanlige ere tynde, de hunlige tykkere. Frugten omsluttes af det tynde Bioster. 30—40 Arter i det tropiske Amerika. Især af *C. peltata* L. (Jamaika) og *C. palmata* Willd. (Nordbrasilien og Guyana) faas Kautsjuk. Frugtstandene kunne spises; Barken tjener til Garvning, og af Basten laves Tovværk, Strikker etc. De indfødte benytte de udhulede Stammer til Instrumenter (deraf Trumpet-tree), til Flaadebygning og Brændsel. (Nærmere om *C.*'s Forhold overfor Myrer se Warming i »Naturen og Mensk.« [1893] og »Vidensk. Meddel. fra naturh. Foren.« [1893]). *A. M.*

Cēdant arma tōgae, concedat laurea laudi, (lat.), »Vaabnene maa vige for Togaen, (Krigerens) Laurbær for (Statsmandens) Fortjenesten«; Vers af Cicero i hans Epos om hans Modgangstider, hvori han forherliger sine Fortjenester ved Undertrykkelsen af den catilinariske Sammensværgelse i Rom i Sammenligning med Sejre over ydre Fjender. Bruges endnu undertiden spøgende i Bet.: »Lad det militære vige for det civile«. *A. B. D.*

Cedar [si!də] er det amerikanske Vulgærnavn for omtrent alle Naalctræer uden for Slægterne Gran og Fyr.

Cedar Creek [si!dəkri.k], Flod i den nordamerikanske Stat Virginia, udspringer i den vestlige Del af County Shenandoah og falder neden for Strassburg i Shenandoah River. Her (ved Strassburg) overfaldt 19. Oktbr. 1864 de konfødererede under General Longstreet Forbundshæren i dens Lejr, men bleve af General Sheridan slaaede tilbage med følelige Tab.

Cedar Falls [si!dəfâlz], By i den nordamerikanske Stat Iowa, ved Red Cedar River's Fald, er en betydelig Handelsplads med (1890) 3,500 Indb.

Cedar Mountains [si!dəmauntnz], Bjærgstrøg i den britiske Capkoloni mellem den store Karroo og Olifantfloden, med det 1,930 M. høje Cedarbjærg (Sneeuw Kop). I Dalene dyrkes Korn og Tobak, og paa Skraaningerne vokser Cederen, hvorefter Kæden har faaet Navn.

Cedar Rapids [si!dərä'pidz], By i den nordamerikanske Stat Iowa, ved den sejlbare Red Cedar River's nedre Fald, grundlagdes 1849, er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt og har (1890) 18,000 Indb., betydelig Handel og Fabrikdrift.

Cede majōri (lat.), »vig for den mægtigere«.

Ceder (*Cedrus* Loud.), Naalctræslægt af Granfamilien nær Fyr og Lærk, store og smukke stedsegrønne Træer, hvis Grene dels ere Langskud med spiralstillede Blade, dels Kortskud (»Dværggrene«) med et tæt Knippe af rosetstillede Blade, som ved Grunden er omgivet af Lavblade. Alle Løvblade ere naaleformede og fleraarige (Modsætning til Lærk, s. d.). Enbo. Hanblomster og Kogler enkeltvis i Spidsen af Dværggrenene; de

ægformede eller næsten kugleformede Kogler have brede og flade, tætstillede, efter Modningen affaldende Kogleskæl uden »Skjold« (se Fyr); Frøene ere bredt vingede og modnes først i andet eller tredje Aar. 3 Arter (eller Varieteter?). *C. Libani* Barrel, Libanons C, er nu en Sjælden-

Ceder (*Cedrus atlantica* Manetti).

hed paa Libanon, hvor den tidligere dannede store Skove, men er endnu hyppig paa den ciliciske Taurus, hvor den i en Højde af 1,300—2,100 M. o. H. danner udstrakte og prægtige Skove; ogsaa paa andre Bjærge i Lilleasien, paa Cypern og i Algérie. Et pragtfuldt Træ, der som yngre har bredt-pyramideformet Omkreds, men som ældre faar en flad, skærmformet Krone (Pinjeform); det naar en Højde af 25—40 M. med ofte enorm Stammeomfang; det vokser meget langsomt; man kender Træer, der ere 2—3,000 Aar gamle. Veddet, der er rødligt og meget holdbart, var allerede i Oldtiden berømt og blev f. Eks. benyttet til Salomons og den efesiske Dianas Templer. *C. Deodara* (Roxb.) Lourd. fra Himalaya (1,300—3,900 M. o. H.) har noget længere og lysere Naale end Libanons C. *C. atlantica* Manetti (se Fig.) fra Atlasbjærgene har stivere, noget silkeglinsende Naale; Koglerne ere noget mere valseformede end hos de to andre Arter. Ogsaa de to sidste Arters Ved er teknisk anvendeligt. Alle tre Arter ere yndede Parktræer, især i Vestfrankrig og England; om Dyrkningen i Danmark se nedenfor. Allerede i Europas ældre Kridt (Wight) optræder C; andre Arter findes i Europas yngre Kridt (Belgien); fra Østsibiriens Tertiærlag kendes ogsaa en C.-Art. Slægten har aabenbart i tidligere Jordperioder haft en meget stor Udbredelse, hvorved dens nuværende spredte Forekomst i vidt adskilte Egne bedre forstaas. I Belgiens yngre Kridt findes interessante Mellemformer mellem Slægterne C. og Fyr (*Pinus*, Afd. *Strobus* og *Cembra*).

N. H.

C. Libani og *Deodara*, hvoraf den sidste udmærker sig ved sin elegante, hængende Vækst, ere smukke Naaletræer, som paa beskyttede Steder kunne trives paa Friland i Danmark og det sydlige Skaane; dog maa de dækkes stærkt de første Aar. De højeste Eksemplarer, der findes i danske Haver, ere ca. 10 M.; men i England og Frankrig, hvor de almindelig plantes, eksisterer der mange gamle Eksemplarer, der have opnaaet en betydelig større Højde. De formeres ved Frø. *L. H.*

Cederblom, Johan Erik, svensk Videnskabsmand, er født 9. Oktbr. 1834 paa Brommö Glasværk i Torso Sogn i Vestergotland. Han blev Student i Upsala 1854, absolverede 1859 den saakaldte Bjærgværkseksamen og gennemgik derpaa Falu Bjærgværksskole. 1861—62 var han Stipendiat i Jærnkontorets mekaniske Etat og udnævntes 1863 til Elev smst. Samtidig var han optagen af praktiske Arbejder, dels Bygninger, dels Konstruktioner af Motorer og Arbejdsmaskiner for Møller, Savværker, Masovne, Bessemer- og Valseværker. Efter 1863 at være bleven konstitueret som Forstander ved Malmö's tekniske Skole fik han 1867 fast Ansættelse som saadan; 1869 udnævntes han til Lærer i anvendt Mekanik ved det teknologiske Institut i Stockholm og 1877 til Professor i Maskinlære ved den tekniske Højskole. C. har bl. a. udgivet: »Utkast till en teori for blåsmaskiner« [1861]; »Redogorelse for turbinexperimenter« [1863]; »Elementarlärobok i mekanik« [1866]; »Grunddragen af ångmaskinläran« [1876]; »Anteckningar om ångpannor« [1877]; »Centrifugalregulatorer; deras teori och konstruktion« [1880]; »Om uppvarmning och luftvexling« [1882]; »Hög- och lågtrycksmaskiner; deras teori och konstruktion« [1882]; »Tabeller ofver m'attad vattenånga« [1889]; »Angmaskinlära« [1894] m. il. *A.B.B.*

Cederborgh, Fredrik, svensk Romanforfatter, født 17. Juni 1784, død 17. Jan. 1835, var først Embedsmand, senere Bogtrykker i Stockholm og

Artikler, der savnes under: C. maa søges under **K.**

Jærnbrugsejer i Västmanland. C. var en af dem, der i 19. Aarh.'s Begyndelse vakte nyt Liv i den siden 18. Aarh.'s Midte hensygnende svenske Prosadigtning. Omkring 1810 opstod nemlig fra to forskellige Sider dels Nyromantikkens fantastiske, dels C.'s komiske Romandigtning. Han begyndte næsten ganske tilfældig, mest for sin egen Fornøjelse, at skrive Begyndelsen til sin første Roman, »Uno von Trasenberg«, Fortælling af Friherre Dolk [I—III, 1809—10], som fortsattes uden fra Begyndelsen af at have været fuldt planlagt. Den efterfulgtes af »Ottar Tralling« [I—IV, Stockholm 1810—18], samt andre senere Arbejder. — C. grundlagde med disse komiske Samfundsskildringer, i hvilke han bl. a. raillerede over adskillige af Hovedstadslivets sociale Ejendommeligheder, en svensk Romandigtning paa Grundlag af Virkeligheden. Han optraadte nærmest som en Efterfølger af de engelske Humorister i Slutn. af 18. Aarh. og deres tyske Efterlignere; men han lagde for Dagen en bred humoristisk Skildringsevne af et ejendommeligt, udpenslet Lune. Særlig er hans Satire over de hjemlige hemmelige Selskaber (og »Ordener«) overordentlig vellykket. C. var tillige virksom som Publicist og det fri Ords Banebryder i Sverige gennem Bladet »Anmärkaren«, der begyndte at udkomme 1816. (Litt.: A. Ahnfelt, Biografi af C. som Indledning til hans 1882 udgivne Skrifter). *K. W—g.*

Cedēre (lat.), vige, afstaa, overdrage.

Cedergren, Per Vilhelm, svensk Marinemaler, er født 17. Novbr. 1823 i Stockholm, paa hvis Akademi han studerede 1844—45; fra 1872 Værkmester ved Marinens Ingeniørdepot. Han har malet en Del Marinestykker, i hvilke selve Skibet spiller en fremtrædende Rolle. Bekendte Arbejder: »Svenske Krigsskibe efter et Søslag« [1861, Stockholms Nationalmuseum] og »Bruna Bjørn ved Vaxholm«. *A. Hk.*

Cederhielm [-hjelm], Josias, svensk Diplomat og Politiker (1673—1729), blev 1700 Embedsmand i Kancelliet og fulgte som saadan Karl XII paa dennes polske og russiske Felttog, under hvilke han viste lige saa stor Dygtighed i at affatte diplomatiske Aktstykker som i Underhandlinger. Han var Sekretær ved Fredsunderhandlingerne i Alt-Ranstadt, hvis nærmere Forløb kun er bekendt gennem hans Optegnelser, og tilsaa senere med Aarvaagenhed og Energi Fredsbetingelsernes Opfyldelse. Efter Pultavaslaget faldt C. i Russernes Hænder og kom først 1722 hjem fra Fangenskabet. I Sverige befordredes han snart til Statssekretær og 1723 til Rigsraad. Vistnok allerede i Rusland traadte han i Forbindelse med Hertug Karl Frederik af Holsten-Gottorp, og hjemme gjorde hans Kundskaber, Arbejdskraft og glimrende Begavelse ham snart til den mest fremragende Leder for det Parti, der vilde genindsætte den nævnte Fyrste i Besiddelsen af det gottorpske Slesvig og skaffe ham Tronfølgen i Sverige. Da Karl Frederik 1725 var bleven formælet med Zar Peter's Datter, vaagnede hos C. fantastiske Forhaabninger om, at Hertugen skulde genforene Østersøprovinserne med Sverige som sin Gemalindes Medgift, dersom han erholdt den svenske Krone. For at arbejde i dette Øjemed blev C., paa Foranledning af det holstenske Parti, kort efter Zarens Død (1725) sendt som overordentlig Afsending til det Land, i hvilket han nylig havde været Krigsfange. Hans Instruktion bød ham forsøge paa at vende de Uroligheder, som Tronskiftet kunde fremkalde, til Gunst for Sverige. Ikke desto mindre kom al hans Gøren og Laden til først og fremmest at dreje sig om Hertugens Fordel. Medens Rusland beredte sig til med Vaabenmagt at genvinde Slesvig til Hertugen, arbejdede C. ivrig for Sveriges Tilslutning til Rusland og dets allierede. Det lykkedes dog Arved Horn's overlegne Statskløgt at krydse disse Planer, og C. hjemkaldtes fra St. Petersborg (1726). I Stockholm samlede han vel det holstenske Parti og forfægtede i Raadet i utallige vidtløftige Betænkninger dets Politik; trods alle Anstrengelser kunde han dog ikke forhindre, at Sverige sluttede sig til den haiinoveranske Alliance, som stiftedes mod Rusland og dets Forbundsfæller og derved skilte sig fra Hertugens Sag. C.'s fortrolige Forhold til den russiske Regering opdagedes under den paa Rigsdagen 1726—27 indledede retslige Undersøgelse mod hans Partifælle M. Vellingk og førte til, at han truedes med Afsættelse eller retslig Tiltale. Han reddede sig imidlertid herfra ved frivillig at indgive Begæring om Afsked. *P. 0.*

Cederhielm [-hjelm], Josias Karl, svensk Politiker og Finansteoretiker, ovenn.'s Sønnesøn (1734—95). C. deltog med stor Iver i Frihedstidens Rigsdagssamlinger fra 1760 af, først paa »Huernes« Side; han skabte sig ved sin bidende og rappe Tunge, sin Hensynsløshed og Egennytte mange Fjender; senere gik han over til »Hattenes« Parti. C. besad en betydelig Indsigt i alt vedrørende Statsstyrelse og Finansforvaltning, og hans Kritik foranledigede en indgribende Reform i »Riksens Ständers Kontor«. Foruden ved sine »Tankar om spannemåls brist och dyrhet« [1757] tillige med flere andre økonomiske og politiske Afhandlinger vandt han navnlig Ry i Samtiden som Udgiver af det oppositionelle Ugeskrift »Sanning och noje« [1779—80]. *K. V. H.*

Cederolie se Cedertræolie.

Cederschiold, Pehr Gustaf, svensk Læge, født 4. Septbr. 1782, død 12. Febr. 1848. C. blev Student fra Lund 1798, ekstra Læge ved sodra armeens hogkvarter i Lund 1808, og samme Aar afsluttede han sine medicinske Eksaminer og blev Doktor 1809. Han var derpaa Sygehuslæge ved kgl. sodra armeens almänna sjukhus i Lund. 1810—12 studerede han i Kjøbenhavn og gjorde navnlig Tjeneste paa Fødselsstiftelsen her. Efter en kortere Tid at have været ansat ved Lunds Universitet flyttede han 1813 til Stockholm. 1816 rejste han med offentlig Understøttelse til Berlin for at studere dyrisk Magnetisme, særlig Mesmerisme og foreslog derefter Nedsættelse af en Kommission i Sverige til nærmere Undersøgelse af den dyriske Magnetisme. 1817 blev han ekstraordinær Professor i Obstetrik ved Carolinska Institutet samt Adjunkt ved Barnbördshuset, og 1822 blev han ordinær Professor og Direktør for den sidstnævnte Anstalt. C. har navnlig haft Betydning som Obstetriker og Lærer for Jordemødre. Han udgav »Handbok f. barnmorskor« [1822]. Derefter foreslog han 1824 Sundhedskollegiet at tillade, at udmærkede Jordemødre paa Landet maatte lære instrumental Forløsning, og da delte bevilgedes 1829, udgav han »Utkast till handbok i den instrumentala barnförlossningskonsten« [1830]. Endvidere bleve bekendte »En vink om barns skotsel for menige man«

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

[1832] og »Lärobok i vården om qvinnans slägtlif« [3 Dele, 1836—39]. Foruden som Læge spillede C. en Rolle som politisk Forfatter. *G. N.*

Cederström, svensk Adelsslægt, der nedstammer fra Vesteråsbiskoppen Carl Carlsson (1642—1708), hvis Børn 1684 adledes under Navnet C.

1) Jakob C, militær, Embedsmand (1782—1857). Han kæmpede som Gardeofficer i Pommern 1807 og ved den norske Grænse 1808. Den følgende Vinter tilbragte han i Stockholm; her optraadte han som den egentlige Fører for de misfornøjede blandt Officererne og tog en virksom Del i Gustaf IV Adolfs Afsættelse. Skønt han allerede i Krigen 1808 var bleven Invalid, deltog i an baade i de tyske og de norske Felttog (1813—14) og var en Tid Kommandant i Frederiksstads Fæstning. Som Landshøvding og øverstkommanderende for Militæret paa Gottland (1817—31) arbejdede han med store private Opofrelser for Forsvarets Ordning paa Øen, forbedrede Postvæsenet, indførte gensidige Brandforsikringsforeninger og gjorde Begyndelsen til Tørlægning af Moserne paa Øen. C. var 1831—47 Præsident i Kammerkollegiet, og som Medlem af Adelen deltog han i flere Rigsdagssamlinger. Under disse optraadte han med Skarphed og Slagfærdighed mod alle Forsøg paa at reformere i mere liberal Aand Forfatningen af 1809, i hvis Grundlæggelse han havde taget Del. I økonomiske Spørgsmaal, særlig Toldspørgsmaal, viste han dog en mindre konservativ Opfattelse, og paa Rigsdagen 1828—30 gjorde han sig til Talsmand for ret vidtgaaende administrative og finansielle Reformer. *P. O.*

2) Olof Rudolf C, Generaladmiral, Statsraad, ovenn. J. C.'s Fætter, født i Landskrona 8. Febr. 1764, død i Lofsta i Upland 1. Juni 1833. Han udmærkede sig til Søs i den russiske Krig 1788—90, først og fremmest ved Overrumplingen af Rogersviks Fæstning paa den estlandskc Kyst, ved hvilken Lejlighed han ødelagde Russernes derværende store Oplag af Krigsmateriel. 1795 blev han Oberst; 1796 og 1798 førte han en Eskadre i Nordsøen til Beskyttelse af den nordiske Handel mod engelskc Kapere. 1801—03 ledede han med Held en Ekspedition mod tripolitanske Sørøvere. Under Krigen 1808 kommanderede han den Eskadre, som udsendtes for at hindre den befrygtede dansk-franske Landgang, og gjorde sig i høj Grad fortjent af Fædrelandet ved at befri Gotland, som var okkuperet af Russerne under Bodisco. Som Vice-Landshøvding paa Gotland (1810—11) udrettede han senere meget for Øens Forsvarsvæsen. 1813 førte han Kommandoen til Søs mod de Danske og Franskmændene, under en Del af 1814 mod Nordmændene. 1815 blev han Statsraad og Generaladjutant for Flaaden, 1818 Admiral, 1819 Greve og 1823 Generaladmiral og Chef for hele Flaaden. I Statsraadet, i hvilket C. halvt mod sin Vilje var indtraadt, var han med sin Ligegyldighed for konstitutionelle Former en Mand efter Karl Johan's Sind og en ivrig Talsmand for dennes Planer. Det var dog nær ved, at dette havde voldt hans Ulykke. Allerede 1818 blev han af Stænderne stillet for en Rigsret og blev kun med yderste Besvær frikendt. C.'s Anseelse led endnu mere ved hans Delagtighed i den saakaldte »Skibshandel«. For at skaffe Midler til Flaadens Nybygning havde Regeringen gennem ham paa grundlovstridig Maade solgt flere gamle Krigsskibe til et engelsk Handelshus. Da Fartøjerne imidlertid skulde bruges af de spanske Kolonier i Sydamerika i deres Befrielseskrig, gjorde den spanske Minister Forestillinger hos den svenske Regering. Fastlandets Stormagter understøttede disse, og Rusland truede endog med Krig, dersom Købet kom i Stand. Den svenske Regering blev da nødsaget til at holde de Skibe tilbage, der endnu ikke vare afgaaede, og maatte dertil yde en betydeli[illegible] Erstatning, fordi Købet gik tilbage (1825). Hovedansvaret for denne ydmygende Handel faldt paa C, der kun ved en frivillig Afgang fra Statsraadembedet (1828) fik reddet sig ud af den af Stænderne rejste Sag. *P. Ø.*

Cederstrom, Gustaf Olof, Friherre, svensk Maler, er født i Stockholm 12. April 1845, blev Student 1863, tog det følgende Aar Officerseksamen og udnævntes 1864 til Underløjtnant ved Vermlands Feltjægerregiment, fra hvilken Stilling han 1870 tog sin Afsked. Malerkunsten, for hvilken han lige fra Ungdommen af havde vist udmærkede Anlæg, lagde snart Beslag paa hans hele Interesse; i Vintrene 1865 og 1866 malede C. i de svenske Malere Winges og Malmströms Atelierer i Stockholm; 1867 arbejdede han i Düsseldorf under den svenske Maler Fagerlins Vejledning, 1869 og følgende Aar i Paris i den berømte Maler Léon Bonnats Atelier. Med Undtagelse af længere Ophold i Italien og Fædrelandet var C. senere bosat i Paris indtil 1887, da han udnævntes til Professor ved det kgl. Akademi for de fri Kunster. Af C.s betydeligste Billeder kunne nævnes »Epilog« [1874, i Nationalmuseet i Stockholm]; »Karl XII's Lig bæres over de norske Fjælde« [1878; det købtes af den russiske Storfyrste Konstantin og reproduceredes senere for Stockholms Nationalmuseums Regning 1883]; dette Billede belønnedes med anden Medaille ved Verdensudstillingen i Paris 1878; »Hvervning« [1879]; »Indkvartering« [1883]; »Fanen« [1885]; »Frelsens Hær« [1886]; efter at dette Billede var udstillet i Paris, erholdt C. Æreslegionens Kors; »Baptistdaab« [1887]; Skitser til Vægmalerier i Nationalmuseet i Stockholm [1889], »Magnus Stenbock i Malmø 1709«, et stort Vægmaleri i Malmø Raadhus [fuldendt 1892]; »Ligvagten i Tistedalen« [1893]; »Hjem for husvilde« [1894] m. fl. Mindre fremragende som Kolorist udmærker C. sig som Maler ved en fortræffelig Komposition og en god historisk Opfattelse. *A. B. B.*

Cedertræ. Ægte C. af Libanoncederen og et Par andre C. er nu saa sjældent, at det saa at sige aldrig forekommer i den europæiske Handel. I Stedet for benyttes en Del andre Træsorter, der ligne det mere eller mindre, og som navnlig have en lignende Lugt. Af disse kunne nævnes: Spansk e 11. græsk C. af *Juniperus oxycedrus* fra Middelhavslandene; det er lyst, tæt, tungt og angribes ikke af Insekter; anvendes til Træskærerarbejder. Blyantstræ, rødt virginsk C. af *Juniperus virginiana* og *J. bermudiana* er let, blødt, rødagtigt og vellugtende og bruges til finere Blyanter; af Affaldet fremstilles Cedertræolie (s. d.). Kuba-C, Sukkerkistetræ, Cigarkassetræ af *Cedrela odorata* og andre Arter *Cedrela* er rødbrunt, vellugtende, sædvanlig med krumtvoksede Fibre, saa det kun lader sig kløve meget uregelmæssig; anvendes især til Sukker-

kister og Cigarkasser, sjælden til Blyanter; smukt masrede Stykker bruges en Del i Stedet for Mahogni. Hvidt virginsk C. er en Slags Cyprestræ (s. d.). Mejiko-C., Rosen-C , af *Licaria canali* fra Mellemamerika, er rødagtigt med en rosenlignende Lugt og let at bearbejde. Det eksporteres fra Mejiko og Cayenne, mest til Frankrig, og benyttes til Træskærerarbejder og finere Møbler. Kanadisk eller Kinesisk C. af *Thuja occidentalis* og *Th. orientalis* er lysegraat med et rødligt Skær, meget holdbart og let at bearbejde; det eksporteres især fra Amerika og Asien, fra sidstnævnte Sted især i forarbejdet Tilstand (mange kinesiske og japanske Træarbejder). Som Surrogat for C. anvendes mange Træsorter, som vælges med en passende Struktur, bejdses og parfumeres med Cedertræolie. *K. M.*

Cedertræolie, Cederolie, ikke at forveksle med Cedroolie, er en æterisk Olie, der faas ved Destillation med Vanddamp af rødt Cedertræ, idet man til Fremstillingen i det store bruger Spaaner og andet Affald fra Blyantsfabrikationen, af hvilket man udvinder ca. 2. p. Ct. Olie. Denne er bleggul og tyndflydende, men bliver ved Luftens Indvirkning hurtig mørkere og tyk. Vægtfylden ved 15^0 er 0,962. Den anvendes i Parfumerier og til at give Cedertræsurrogater den rette Lugt, samt til Forfalskning af Nellikeolie, Kanelolie og andre æteriske Olier. *K. M.*

Cédille [sedi'j], et diakritisk Tegn, der anvendes i fransk Skriftsprog under Bogstavet *c*, naar dette (foran *a, o, u*) skal udtales som *s*: *Fagade, garcon, regu* (smlg. *camarade, comédie, curé*). Tegnet indførtes af Bogtrykkerne paa Renaissancetiden (først foreslaaet af Geoffroy Tory, 1529); men dets Anvendelse blev ikke almindelig før i 17. Aarh. Ordet C. er af spansk Oprindelse (*cedilla*) og betyder det lille s; den skraa Streg, der nu bruges, er nemlig kun en Forvanskning af et z, der oprindelig anbragtes under *c* (*leçon*) eller ved Siden af det (*leczon*). *Kr. N.*

Cedracholie se Margosaolie.

Cedrāt, Citronat, Succade, de i 4—5 Stykker skaarne, tykke og svampede Skaller af en stor Citron *Citrus medica macrocarpa*. Skallerne lægges som Regel forst nogen Tid i Saltvand, vadskes derefter, koges med Sukker og indlægges paa Fustager, eller de tørres i Luften og ere da gennemskinnelige, tørre og grønlige. Den bedste Slags faas fra Genova og Livorno. *K. M.*

Cedråtolie se Citronolie.

Cedrēla L., Slægt af *Meliaceae*, høje Træer med uligefinnede Blade og sammensatte Klaser af Blomster, der ere femtallige, have fem Støvdragere uden for en Honningring og fem Rum i Frugtknuden med mange Æg. Frugten bliver en træagtig Kapsel med skillevægdelende Opspringning og med talrige vingede Frø. 12 Arter i det tropiske Asien og Amerika. Mest kendt er *C. odorata* L., der vokser i Sydamerika og Vestindien og kan blive indtil 25 M. højt; Løvet skal, særlig i den hede Tid, have en meget ubehagelig Lugt. Veddet (Cedrelatræ, Cigarkassetræ) er rødligt, let og blødt og anvendes til Møbler, men især til Fabrikation af Cigarkasser. Saavel af Veddet som af Barken faas feberstillende Midler. I samme Øjemed anvendes Barken af *C. febrifuga* Blume paa Java og andre ostindiske Øer. Veddet af *C. Toona* Roxb. (fra Ostindien) bruges ogsaa som Cigarkassetræ; dets Bark giver et adstringerende Middel. *A. M.*

Cedrium, et Stof, der benyttedes af Ægypterne til Balsamering af Lig. Efter Plinius var det Harpiks af Cedertræet, efter andre Træeddike. *K. M.*

Cedrobalsam, den af *Pinus Cembra*, især i Karpaterne, udvundne, tyndtflydende Terpentin (s. d.). *K. M.*

Cedroolie se Citronolie.

Cedrus se Ceder.

Cefalu [tsefalu'], By paa Sicilien, Provins Palermo, henrivende beliggende under den stejle Væg af et mægtigt, 376 M. højt Forbjærg, er Bispesæde, har en stor, i 12. Aarh. bygget Domkirke, en Havn og (1881) 13,227 Indb., der drive Indvinding af Marmor, Fiskeri og Handel med Olie, Manna, Sardeller etc. Paa Klippen oven over det af Normannerne grundede C. ligge middelalderlige Befæstninger og Levninger af det gamle Kephaloedion. *C. A.*

Ceglie [tie'lje] **Messapica,** By i Syditalien, Provins Lecce, har smukke Kirker, Handel med Landbrugsprodukter, navnlig Olivenolie og Sydfrugter, og (1881) 14,557 Indb.

Ceïba Gartn. (*Eriodendron* C), Slægt af *Bombacaceae*, meget anselige Træer, hvis Stamme og Grene ofte ere tæt besatte med store Barktorne; de fingrede Blade have helrandede Smaablade. Blomsterne, som sidde enlige eller temmelig faa sammen, ere store og ofte udvendig beklædte med Uldhaar; de fem Støvdragere ere forneden sammenvoksede til et Rør. Kapslen er læderagtig og femklappet opspringende; dens Vægge ere rigelig udstyrede med Uld. 9 Arter, især i det tropiske og subtropiske Amerika. *C. pentandra* L. (*E. anfractuosum*, Silkebomuldstræ) er et slankt og fjerntforgrenet Træ, ofte af meget betydelig Højde; Blomsterne ere hvide. Det vokser i Mejiko, Guyana, paa Antillerne, i Ostindien o. a. St.; Ulden (Bombaksuld) bruges til Udstopning af Møbler, Madrasser o. l. Ogsaa Frøene anvendes paa forskellig Vis. *A. M.*

Ceinture [sæty!r] (fr.), Bælte, Gjord; Livbind, Indfatning.

Celadonit se Seladonit.

Celadūsiske Øer, en Samling af henved 60 smaa Klippeøer i Adriaterhavet ved Kysten af Dalmatien ud for Sebenico; de frembringe Olie, Vin og Sydfrugter.

Celāno [tiela!no], By i Mellemitalien, Provins Aquila, i et smukt, bakket Landskab. (1881) 6,600 Indb. Gammel, interessant Kirke. Papirfabrikker og Garverier. — Søen C. eller Lago Fucino (*Lucu Fucinus*), 4 Km. S. f. C, havde i Oldtiden intet naturligt Afløb, hvorfor den hyppig gik over sine Bredder og ødelagde Omgivelserne. Kejser Claudius lod Aar 44—54 grave en Tunnel gennem den Bjærgmasse, som skilte Søen fra Liris'es (nu Garigliano's) Floddal. Denne Tunnel blev dog snart tilstoppet, hvorfor Fyrst Torlonio 1852—62 med en Bekostning af $21^1/_2$ Mill. Kr. lod grave en ny Kanal, hvorved den 158 □ Km. store Sø nu omtrent er bleven tørlagt og forvandlet til frugtbart Agerland. *C. A.*

Celāno, Thomas, se Thomas af Celano.

Celastråceae se Benvedfamilien.

Celástrus se Træmorder.

Celaya, By i den mejikanske Stat Guanajuato, i 2,000 M.'s Højde, Knudepunkt for to vigtige Jærnbanelinier, har ca. 30,000 Indb., deriblandt mange Indianere, en smuk Domkirke, 18 andre Kirker og Klostre, en Plaza mayor med Parkanlæg, og Fabrikation af Saddeltøj, Uldstoffer og Sæbe. En varm Kilde er benyttet til en smuk Badeanstalt.

Celēber (lat. *celeber;* fr. *célèbre*), navnkundig, berømt.

Gelébes, 0 i det ostindiske Archipelag, efter Borneo og Sumatra den største af Sundaøerne, ligger mellem 1° 45' s. Br., 5° 37' n. Br. og 118° 49'—125° ø. L. f. Grw.; af Ækvator deles den i to ulige store Dele, af hvilke den største ligger paa den sydlige Halvkugle. Fra Filippinerne i Nord skilles C. ved det overmaade dybe (over 5,000 M.) Celebeshav, fra Molukkerne og de smaa Sundaøer i Øst og Syd ved Molukkerstrædet, Banda- og Floreshavet, og fra Borneo i Vest ved Makassarstrædet. Øens Form er ejendommelig. Fra en Centralkerne skyde 4 lange Halvøer ud i Havet (mod Syd, Sydøst, Nordøst og Nord), og C. faar derved en vis Lighed med Bogstavet K. Tre store Bugter aabne sig mellem Halvøerne, de to Tomini- og Tolobugten med østlig, den tredje, Bonibugten, med sydlig Indgang. Fra Cap Polisan længst mod Nordøst til Cap Laikan i det yderste Syden maaler Øen i lige Linie 1,050 Km. Størrelsen er 178,833 □ Km. eller ca. 4²/₃ Gange Danmarks. Medtages de talrige Øer langs Øst- og Sydkysten (Salajer, Muna, Buton, Peling o. a.), bliver Arealet i alt 200,132 □ Km.

C. hører til de mindst kendte blandt de ostindiske Øer, og baade Terrain og geologisk Bygning kunne kun angives i grove Træk. Lange parallelle Kæder med fremherskende Granit og gamle Dannelser følge Halvøernes Længderetning; mellem disse Kæder og langs Kysterne optræder lavere bølgeformigt Land af nyere Oprindelse, og i den østlige Del af Nordhalvøen have ældre og yngre vulkanske Dannelser en vid Udbredelse. De højeste Toppe ligge mod Syd. Her stiger Bobokaraeng til 3,070 M.; Tokala ved Roden at den østlige Halvø naar 2,600 M., og i Vulkankæden paa Nordhalvøen ere Saputan (1,817 M.) og Klobat (2,049 M.) de højeste Punkter. Ingen af C.'s Vulkaner er længere virksom; men talrige Solfatarer, varme Kilder og hyppige og heftige Jordskælv vidne om, at de vulkanske Kræfter endnu langtfra ere komne til Ro. Af Mineraler findes fortrinligt Jærn, noget Tin og Kobber, lidt Guld, der navnlig vadskes ved Gorontalo paa Nordhalvøen, store Mængder af Svovl (Nord) og noget Stenkul (N. f. Makassar).

Klimaet er ægte tropisk, Aarsvarmen ligger mellem 26—27°, men Varmen mildnes af de friske Søvinde, og Klimaet skildres som ret behageligt. I de mildeste Dele af Øen falder Regnen til alle Aarstider, mod Nord og Syd er den mere afhængig af de skiftende Monsunvinde. Sydvestmonsunen, der blæser fra Maj til Oktober, bringer smukt, tørt Vejr, Nordvestmonsunen, der har Herredømmet i Resten af Aaret, derimod Regn.

Floraen er en indisk-malajisk Monsunflora, der i Henseende til sine Arter viser Tilslutning baade til Sundaøerne mod Vest, Ny-Guinea og Molukkerne mod Øst. Bjærgskraaningerne ere dækkede med prægtige Skove, i hvilke Palmer, Pandaner og træagtige Bregner forekomme i talrige Arter. Træerne ere klædte med en Rigdom af Orchideer, Bromeliaceer, Araceer og andre Slyngplanter, hvis Luftrødder ofte danne et næsten uigennemtrængeligt Fletværk. I de lavere, mindre regnrige Egne have Savanner og Græsgange en større Udbredelse end paa de østligere Øer, men langs Kysterne optræder Skoven igen, og Rotangpalmen (Spanskrør), der klatrer fra Træ til Træ og slynger sig sammen i uopløselige Knuder, naar her sin rigeste Udvikling. Af Nyttetræer kunne fremhæves: Sago-, Kokos- og Arecapalmen, Banan, Pebertræ, Ibentræ, Teak- og Sandeltræ, Bambus og Mangotræ. Der dyrkes Ris, Majs, Tobak, Sukkerrør, Maniok, Kakao, Indigo, Muskatnød og Kaffe.

Dyreverdenen er højst ejendommelig. Landpattedyrenes Tal er overordentlig ringe; og af de 16 forekommende Arter ere flere saa afvigende, at de ikke have nogen nær Slætning nogensteds i Verden. Dette gælder f. Eks. det mærkelige Hjortesvin (*Porcus babyrussa*), Bøffelantilopen (*Anoa depressicornis*) og en stor, sort Abe (*Cynopithcus nigrescens*). Ejendommelig for C. er endvidere en Art Vildsvin (*Sus celebensis*). Blandt de andre Arter mærkes Spøgelseaben (*Tarsius Spectrum*), nogle Arter Egern, en Viverre og en Hjort, der alle vise imod Vest, medens derimod 2 Arter af australske Mus og 2 Pungdyr (*Cuscus*) antyde en tidligere Forbindelse med Molukkerne og Ny-Guinea. Af Landfugle kender man 164 Slægter; af disse ere 29 fælles med Borneo og Java, 16 med Molukkerne, og 13 Slægter med 94 Arter ere ejendommelige for C. selv. Krybdyrene ere talrige (Slanger, Land- og Havskildpadder, Krokodiller), og Insektlivet udmærker sig ved sine smukke Sommerfugle og Biller. Som Husdyr holdes Okser, Bøfler og smaa, men fortrinlige Heste.

Befolkning. Henved 1½ Mill. Mennesker bebo C. og omliggende Øer. Mod Syd, navnlig langs Kysterne, viser Befolkningen en udpræget malajisk Type; men de i det indre og paa den nordlige Halvø levende Stammer, de saakaldte Alfurer (s. d.), vise i flere Henseender Slægtskab med Papuaerne paa Ny-Guinea og ere rimeligvis fremkomne ved en Blodblanding mellem Øens oprindelige papuanske Befolkning og de senere fra Malakka og Sumatra udvandrede Malajer. Med Undtagelse af Beboerne af Landskabet Minahassa paa den nordlige Halvø, blandt hvilke Kristendommen har vundet en Del Indgang, ere Alfurerne alle Hedninger, men udvikle sig under Hollændernes Herredømme efterhaanden til arbejdsomme og rolige Folk. Deres vigtigste Næringsveje ere Agerbrug og Kvægavl. De egentlige Malajer, blandt hvilke de vigtigste Stammer ere Bugi (s. d.), 680,000, og Makassarer, 320,000, ere derimod for største Delen Muhamedanere og søge med Forkærlighed deres Ophold paa Havet, hvor de ofte med hele deres Familie tilbringe en stor Del af Aaret om Bord paa deres smaa Fartøjer (*praos*). Flere af Stammerne vare tidligere berygtede for Sørøveri.

Historie. Efter at Portugiserne i Aaret 1498 havde opdaget Søvejen til Indien, bredte deres

. Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Tog sig i de følgende 20 Aar helt over til det malajiske Archipel. 1512 opdagedes C., 1525 grundlagdes Fort Makassar paa Sydsiden, 1540 j Menado paa Nordhalvøen. Danske og Englændere søgte, men uden Held, at gøre dem Rangen stridig. Bedre Lykke havde Hollænderne, der 1607 stiftede et Faktori ved Tomoribai. Gennem en Række Krige bleve Portugiserne fordrevne, og de indfødte tvungne til først at afslutte Handelstraktater, senere til fuldstændig at anerkende Hollændernes Overherredømme, saa at hele Øen nu maa regnes for en hollandsk Besiddelse. Men ligesom i deres andre Kolonier i Ostindien have Hollænderne kun i ringe Grad søgt at forandre Befolkningens oprindelige Kultur og Levevis. De støtte de indfødte Høvdingers Myndighed, vise Respekt for de forskellige Religioner og indskrænke sig i det væsentlige til en Monopolisering af Handelen, navnlig Kaffehandelen, og under dette »faderlige Despoti«, som Wallace kalder det, gaar Øen langsomt, men sikkert frem. De indfødte vænnes til Orden, Renlighed, roligt Arbejde, og Handelen har siden Kaffekulturens Indførelse (1822) taget et mægtigt Opsving. Kaffeplantagernes Dyrkning kontroleres af hollandske Embedsmænd, og hele Høsten afleveres til den hollandske Regering til en af denne fastsat Pris. 5 p. Ct. af Udbyttet tilfalder Høvdingerne. Ogsaa Skovene staa under Regeringens Kontrol.

Forvaltning. I administrativ Henseende falder C. i to Dele 1) Guvernementet C. der omfatter den sydlige og midterste Del af Øen og har en Størrelse af 120,917 □ Km. med 989,000 Indb. Heraf ere 26,317 □ Km. med 389,000 Indb. umiddelbare Besiddelser, 94,600 □ Km. med 600,000 Indb. Smaastater under hollandsk Protektorat. 2) Residentskabet Menado, hvorunder hører Nordhalvøen, en Del af den nordøstlige Halvø, Sangir-, Talaut- og flere andre Øer, tilsammen 67,462 □ Km. med 586,800 Indb. Heraf ere 17,262 □ Km. med 365,800 Indb. umiddelbare, 50,200 □ Km. med 221,000 Indb. middelbare Besiddelser. De fornemste Handelspladser ere Makassar ell. Mangkassar (s. d.) mod Syd og Menado (s. d.) mod Nord. De vigtigste Udførselsartikler ere Kaffe (bedre end Java's), Kokosolie, Kokosnødder, Ris, Muskatnødder, Kakao, Bomuld og Perlemor. Indførslen er hovedsagelig europæiske og kinesiske Industrigenstande. (Litt.: Friedmann, »Die ostasiatische Inselwelt« [Leipzig 1869]; Lahure, *Indes orientales L'ile de Célébes* [Bruxelles 1879]; Van der Hart, *Reise rondom het eiland Celebes* [s'Gravenhage 1853]; A. Russel Wallace, *The Malay Archipelago* [London 1869]; Hans Meyer, »Eine Weltreise«; Hickson, *A naturalist in North Celebes* [London 1889]; Bastian, »Indonesien« Bd. 4: »Borneo und Celebes« [Berlin 1889]; Russel Wallace, *Islands Life* [London 1892]). *C. C. C.*

Celebrēre (lat.), fejre, højtideligholde. Celebration, Celebrering, Højtideligholdelse af en Fest. Celebritet, en berømt Person; Berømthed; Fest.

CeléreS (lat.: de hurtige) kaldtes de 300 unge Mænd, der efter Sagnet dannede de romerske Kongers Livvagt. Skaren mentes oprettet af Romulus; dens Anfører, Tribunus Celerum, var en af de fornemste Embedsmænd i Kongetiden.

Celeritēt (lat.), Hurtighed, hastig Udførelse.

Celesia [tsele'sia], Emanuele, italiensk Forfatter, er født i Genova 3. Aug. 1821. Efter at have forfattet nogle patriotiske Digte var han som ivrig liberal Deltager i Opstanden 1848 og blev Generalsekretær hos den revolutionære Regering. Siden har han levet som Universitetsbibliotekar og Professor i italiensk Litteraturhistorie i Genova, beskæftiget med lærde historiske Studier, der have givet sig Udtryk i flere livlig affattede Skrifter, samt med anden Skribentvirksomhed og som Sagfører. Man har for Resten sagt om C. det samme, som man — ifølge dennes eget Udsagn — sagde om N. F. S. Grundtvig: »I Skjaldskab han de lærdes Skare, I Lærdom Skjalde overgik«. Af hans Skrifter ere at anføre: »Canti« [Milano 1843], »Nuovi canti« [1848], »Intelletto ed amore« [Prosa og Poesi, Firenze 1846], »Il sovranaturale e la scienza« [smst. 1870], »Le società operaie« [Genova 1885], »Excursioni alpine« [Rom 1886], »Linguaggio e proverbi marinareschi« [Genova 1884], »Storia della letteratura in Italia nei secoli barbari« [smst. 1882—83] samt en Række Værker vedkommende hans Fødestads Topografi og Historie, nemlig »Della topografia primitiva di Genova« [Rom 1886], »Storia della rivoluzione di Genova« [Marseille 1848—49], »Storie genovesi del secolo XVIII« [Genova 1864], »La congiura del conte Fiesco« [smst. 1865] og »Storia dell' università di Genova« m. fl. *E. G.*

Celeste [sele'st] se Elliot.

Celestina er Hovedpersonen i den mærkelige dramatiske Fortælling, der undertiden betitles med samme Navn og er et af de ejendommeligste Værker i den ældre spanske Litteratur. Bogen er forfattet i Tiden efter Inkvisitionens Indførelse (1480) og før Granada's Erobring (1492) og udkom i Trykken første Gang 1499 i Burgos (4°) med Titlen »Calisto y Melibea, comedia«; i senere Udgaver hedder den »Tragicomedia de Calisto y Melibea«. Af et Akrostikon, der findes i en af Forfatteren selv ændret og forøget Udgave fra 1502 [Sevilla, i Kvart], fremgaar det, at Forfatteren til det allermeste af Bogen er en »Baccalaureus Fernando de Rojas fra Byen Montalban«, medens ifølge samme Vers dens 1. Akt er af en ældre Digter, enten Juan de Mena eller Rodrigo Cota — berømte Navne fra 15. Aarh.'s Midte. Men af indre Grunde er det højst sandsynligt, at det er Rojas, der har skrevet det hele; hverken Mena eller Cota have ellers efterladt Prosaværker, og Sproget i C. staar meget over den bedste Prosa fra deres Tid; Rojas har rimeligvis villet dække Fortællingens temmelig anstødelige Indhold ved et anset Forfatternavn, ved kun at betegne sig som den, der har givet en Fortsættelse. Den lange Række Dialoger og Monologer, hvoraf Bogen bestaar, er inddelt i 21 Akter af meget forskelligt Omfang. Handlingen er Ynglingen Calisto's lidenskabelige Kærlighed til den skønne Melibea, hvem det lykkes ham helt at vinde ved den listige gamle Koblerske C.'s Hjælp; Bipersoner ere bl. a. et Par af Calisto's og Melibea's Tjenestefolk og to unge Piger i C.'s Hus, der ere Kærester med Calisto's Tjenere, Parmeno og Sempronio. Skuespillet ender ulykkeligt, C. myrdes af de to Tjenere, da hun ikke vil dele den Sum med dem, som hun har faaet for at forføre Melibea; Parmeno

og Sempronio henrettes, hvorpaa deres Kærester hævne sig ved at lade en professionel Bandit, Centurion, overfalde Calisto, ved hvilken Lejlighed denne omkommer; Melibea styrter sig af Sorg og Skam ned fra et Taarn. Bogen er en ganske fortrinlig Skildring af Datidens Sæder, naturtro, livlig og anskuelig, Karaktererne ere tegnede med Mesterhaand, især C.'s, den erotiske Lidenskab er udtrykt med forbavsende Energi, og Dialogen, der spiller af Vid, er skreven i en kastiliansk Prosa, der næsten kommer paa Højde med Cervantes'es, — lidt lærd Pedanteri hist og her kan man nok tage med i Købet. Men i godt Selskab er man jo egentlig ikke i denne Bog, og baade Situationer og Dialog ere ofte alt andet end anstændige; Forfatteren siger nok, at hans Tendens er at advare de unge Mennesker mod Kærlighedens Snarer, »mod Tyenders og Koblerskers Rænker og Falskhed«, men Cervantes bemærker, at C. vilde være »en guddommelig Bog, hvis den dækkede noget mere over det alt for menneskelige«. Den gjorde overordentlig Lykke og fik navnlig Betydning som en af de vigtigste Grundstene til det senere Nationaldrama, Hovedpersonens Navn blev formelig til Ordsprog, og en Mængde Udgaver, Oversættelser og Efterligninger saa Lyset. Udgaverne, hvoraf enkelte ere beskaarne [Alcalá 1586, Madrid 1595], ere omtrent 60 i Tallet; fremhæves kunne de tre tidligste [Burgos 1499, Salamanca 1500 og Sevilla 1501, alle i Kvart], den første fuldstændige, fra Sevilla 1502 (se ovenf.), L, Amarita's i Madrid 1822 og den i 3. Bd. af Ribadeneyra's »Biblioteca de autores españoles« (»Novelistas anteriores a Cervantes«). Af franske Oversættelser udkom der fem i 16., to i 17. Aarh.; af italienske to før 1600; en latinsk (ved Humanisten Caspar Barth) med Titlen *Pornoboscodidascalus latinus* i Frankfurt 1624, en tysk i Augsburg 1520 (særlig interessant ved Varianter fra en nu forsvunden Udgave af Originalen) og en engelsk i London 1631; endelig Germond de Lavigne's franske Gengivelse [Paris 1841, ny Udg. smst. 1873] og Ed. v. Bülow's tyske [Leipzig 1845]. Den bedste af de talrige spanske Efterligninger er Lystspillet »La Lena« eller »El Celoso« af Diego Alfonso Velasquez de Velasco [Milano 1602, optrykt i Ochoa's »Tesoro del teatro español«, I, 1838]; de øvrige udmærke sig mest ved Smudsighed; mærkes kunne dog »La segunda comedia de la famosa C.« af Feliciano de Silva [Sevilla 1530, 4°], »Comedia Florinea« af Juan Rodriguez [Medina del Campo 1554] og Alonso de Villegas'es »Comedia Selvagia« [Toledo 1554]. *E. G.*

Celeus se Keleos.

Célibataire [selibatæ!r] (fr.), Pebersvend, en Person, som lever i Cølibat.

Céliméne [selimæ!n] (fr.), Betegnelse for aandrig Kokette efter en af Hovedfigurerne i Molière's »Misantropen«.

Celia (lat.), Kammer; Værelse, bestemt til Bolig for Slaver; Forraadskammer. I de romerske Thermer betegner *C. frigidaria* de runde, hvælvede, forholdsvis lille Rum med Bassin til Koldtvandsbade. Heraf det danske Celle. *K. K.*

Cellamare, Fyrste af, se Giudice.

Cellaria, en Slægt af cheilostome Mosdyr (Fam. *Cellariidae*), hvis fri, stærkt grenede Kolonier ere sammensatte af cylindriske, ved bøjelige Chitinbælter forbundne Ledstykker. De alsidig ordnede, helt forkalkede Kamre have en fordybet Overflade, omgiven af en fremtrædende Rand, og mangle Torne. Der optræder imellem Kamrene smaa uregelmæssig ordnede Avicularier af den mest primitive Form og stundom indsænkede Oøcier. En Art *C. fistulosa* lever i de danske Farvande og en anden, *C. borealis*, i de nordiske Have. *M. L.*

Cellarius (lat.), i de romerske Huse den Slave, som havde Opsyn med Forraadskamret. *K. K.*

Celle (af lat. *cella*) kaldes i Templerne det største og fornemste Rum, hvor Gudens Billede opstilles. De ældste græske og romerske Templer synes kun at have bestaaet af C.; senere tilkom der ofte eet eller flere Rum, bestemte til Opbevaring af Skatte og Votivgenstande. *K. K.*

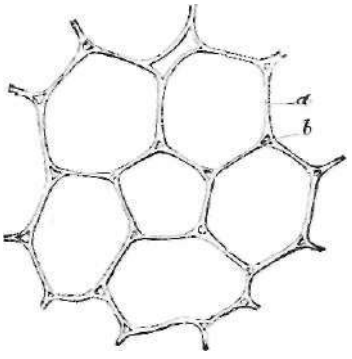
Celle, By i den preussiske Provins Hannover, Regeringsdistrikt Lüneburg ved den lille, men sejlbare Flod Aller. Gammelt Slot, hvor de lüneburgske Hertuger residerede indtil 1705 og Dronning Karoline Mathilde holdtes fangen 1772—75; Sognekirke, hvor hun ligger begraven og den gamle hertugelige Familiebegravelse findes. I den saakaldte franske Have findes et Mindesmærke for den ulykkelige danske Dronning. Gymnasium, Realgymnasium, Vajsenhus og flere Hospitaler. Et stort, 1735 grundet Stuteri med prægtige og dyre Heste. Fabrikation af Uld- og Bomuldsgarn, Metalvarer, Tobak og fysiske Instrumenter, Voksblegerier, Handelsgartnerier og Træskoler. Hübner siger om C.: »den har velbyggede Huse og artige Indbyggere, der have et fornemt Væsen paa sig«. Ved 19. Aarh 's Begyndelse havde C. 8,000 Indb., men har nu i mange Aar haft et stabilt Indbyggerantal af 18,800. — I Nærheden Landsbyerne Lachendorf med stor Papirfabrikation og Wietze med Petroleumskilder. — Ved Freden i C. 1679 fik Sverige Bremen og Verden tilbage. *C. A.*

Celle. Ethvert højere Dyrs og enhver højere Plantes Legeme er sammensat af et ofte overordentlig stort Antal saakaldte C. Ordet C. er imidlertid en ret vildledende Betegnelse, der kun finder sin Forklaring ad historisk Vej. De første C, som man lærte at kende, vare Planteceller. Betragtes en tynd Flage Hyldemarv, Kork e. 1. under Mikroskopet (Fig. 1), vise slige Plantedele en Bygning, der minder om en Bikage; de bestaa af C, d. e. Hulrum, adskilte ved Vægge. Englænderen Robert Hooke var den første, som omtalte denne Iagttagelse (1667), og fra ham skriver sig Anvendelsen af Navnet C. Han saa ogsaa, at C i levende Planter indeholde Vædske. Englænderen Grew og Italieneren Malpighi, Planteanatomiens Begrundere (1671—82), udvidede disse Iagttagelser og beskreve endvidere, foruden C, forskellige rørformede Dannelser (Kar) i Planten. Tyskeren Treviranus fandt (1808), at Karrene dannes af en Række over hverandre staaende C. derved, at Tværvæggene helt eller delvis forsvinde; saaledes blev det sikkert paavist, at Kar afledes af C. Efter at Englænderen Robert Brown (1833) havde opdaget et rundagtigt Legeme, Cellekernen, som nedenfor bliver omtalt nærmere, og Tyskeren Schleiden (1838) havde paavist dennes almindelige Forekomst i Plantecellerne og tilskrevet den en væsentlig Rolle Ted C.'s Nydannelse, fik Opfattelsen af C. som Elementarorgan stor

* *Artikler, der savnes under C, maa søges under K.*

almen Betydning; thi just ved Paavisning af Cellekernens Forekomst ogsaa i Dyrenes Legemer samt ved Undersøgelser af det dyriske Fosters allertidligste Stadier og senere Udvikling kunde Tyskeren Schwann (1839) fremsætte den vigtige Lære, at saavel Dyrs som Planters Legemer bestaa af C. og Omdannelsesprodukter af saadanne.

Fig. 1.

Celler (tomme) af en Kaalstok. *a* Cellevægge; *b* Cellemellemrum.

C. betegner altsaa oprindelig et Hulrum med sin omgivende Væg, og dette Navn er vildledende, for saa vidt det forudsætter, at alle C. ere hule og have fast Væg, hvilket er overmaade langt fra at være Tilfældet. Der findes en Mængde C., som mangle Væg og ere bløde og formforanderlige; og det overvejende Antal af C. ere oprindelig ikke hule. Først paa et senere Trin af deres Udvikling er det i Planteriget — ikke i Dyreriget — Regel, at de danne Hulrum i deres Indre, som fyldes med Vædske eller til sidst med Luft. Cellevæggen opfattedes i tidligere Tid som den væsentligste Bestanddel af C, og i lang Tid oversaa man eller agtede ikke paa de langt vigtigere, de egentlig levende Bestanddele: 1) det, som vi efter Mohl (1846) kalde Protoplasmaet (»Celleslimen«, Zoologernes »Cellesubstans«), og 2) Cellekernen. Det er først i en forholdsvis ny Tid (især efter Max Schulze, 1861), at den overordentlige Betydning af disse Dele er bleven indset.

Det har været foreslaaet at sætte andre Betegnelser i Stedet for »C.« ; saaledes har Kolliker foreslaaet Benævnelsen »Protoblaster« for alle vægløse C, Haeckel vilde indføre Navnet »Plastider«, og for nylig har Sachs brugt Betegnelsen »Energide« for hver Cellekerne med tilhørende Protoplasma; men intet af disse Navne har kunnet fortrænge Ordet »C«, der nu engang har faaet Borgerret i Videnskaben.

Beskaffenheden af de C, der tilsammen udgøre en Plantes eller et Dyrs Legeme, kan være meget forskellig, og navnlig er der hos de højere Dyr en overordentlig vidt dreven Arbejdsdeling, saaledes at visse Cellearter væsentlig kun staa i enkelte, bestemte Funktioners Tjeneste. Jo videre Arbejdsdelingen er gennemført, desto mere ensidig udvikles naturligvis de enkelte Cellearter. Hos Planterne er Arbejdsdelingen langt mindre gennemført end hos Dyrene, og derfor egne Plantecellerne sig bedst som Materiale til den første Orientering over C.'s almene Egenskaber; og dette saa meget mere, som det i Reglen er lettest at fremstille gode mikroskopiske Præparater af Planteceller.

En fuldstændig udstyret C. bestaar altsaa af Celleindholdet, omsluttet af Cellevæggen. C. uden Væg kaldes nøgne (Fig. 15). I Indholdet skelnes mellem Protoplasma, Cellekerne og Cellesaft. Protoplasmaet viser sig hos Planterne oftest som en farveløs, gennemsigtig Grundmasse, der sædvanlig indeholder talrige Smaalegemer (»Mikrosomer«) og derved faar et finkornet, graaligt Udseende (Fig. 2). Disse Smaalegemer forekomme i forskellig Størrelse, lige ned til næsten usynlige punktformede Korn, og ere af højst forskellig Beskaffenhed, f. Eks. smaa Oliedraaber, Æggehvidekorn o. l.; i mange Tilfælde er det smaa, til en vis Grad selvstændige Organer i C.

Protoplasmaets kemiske Sammensætning er utvivlsomt yderst indviklet. Æggehvidestoffer udgøre en vigtig Bestanddel af Protoplasmaet, som imidlertid kan indeholde mangfoldige andre Forbindelser, f. Eks. Kulhydrater og beslægtede Stoffer, fosforholdige organiske Stoffer, forskellige Salte o. s. v. Protoplasmaet reagerer sædvanlig svagt alkalisk. For at være i fuld Livsvirksomhed maa Protoplasmaet indeholde en rigelig Mængde Vand og har da ofte en Konsistens, som nærmer sig mere den flydende end den faste Form. Deraf Navnet »Celleslim«, der er meget vildledende, fordi det undervurderer Protoplasmaets sammensatte Bygning. I sin Omkreds, baade udadtil og ind mod Cellesaften, er Protoplasmaet altid begrænset af et Hudlag, der navnlig hos mange dyriske C. kan være ret fast og hindeagtigt; hos Plantens Protoplasma er Hudlaget dog altid af meget blød Beskaffenhed.

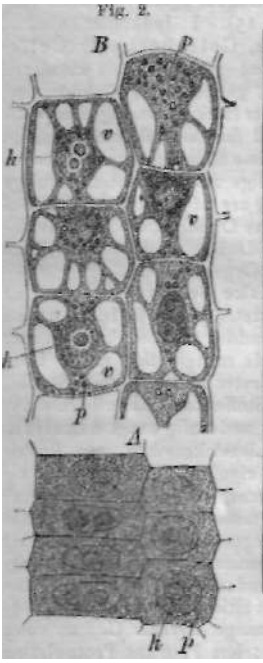
Cellesaft. Den unge, med Væg udstyrede C.'s Protoplasma udfylder oftest det hele Hulrum (Fig. 2 A). I noget ældre Plantecellers Protoplasma findes Hulheder, Saftrum (Vakuoler), som ere fyldte med en oftest surt eller syrlig reagerende Vædske, Cellesaften. Denne bestaar af Vand, i hvilket mange forskellige Stoffer findes opløste, f. Eks. Sukkerarter, Æggehvidestoffer, Syrer, Salte, Farvestoffer o. a. Der ligger altid Protoplasma op til Cellevæggen, aldrig grænse Saftrummene umiddelbart op til denne. Oprindelig ligge Saftrummene adskilte; men efterhaanden som C. blive ældre og større, tiltage især Saftrummene i Omfang og smelte til sidst sammen til et eneste; en Tid lang kan der endnu findes Traade og Baand af Protoplasmaet udspændt gennem dette (Fig. 3); men til sidst findes Protoplasmaet kun som et tyndt Lag op til Væggen, og C. bestaar da af: 1) yderst en Væg, 2) derefter det sækformede Lag af Protoplasma, der sædvanlig kaldes Vægplasmaet, 3) inden for dette det med Cellesaft udfyldte Rum. Vægplasmaet kan være saa tyndt, at det næppe kan ses umiddelbart. I nogle enkelte Tilfælde hos Dyr kunne C. vise en lignende Bygning som den nys omtalte for Planteceller typiske, saaledes f, Eks. de centrale Aksceller i Følerne (Tentaklerne) hos visse Polypdyr (Fig. 4) o. a. Men som Regel dannes der ikke Cellesaft, i alt Fald ikke store Saftrum, i C. hos. Dyrene, og da navnlig ikke hos de højere Dyr.

Protoplasmaets finere Bygning. Det er

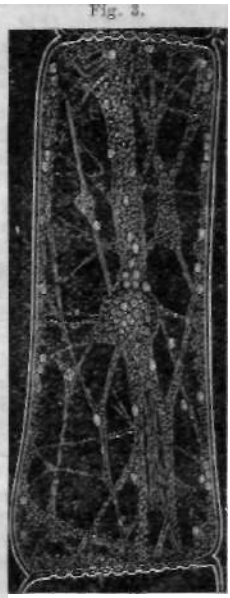
Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

først i en forholdsvis sen Tid, at man har faaet Øjet op for, at Protoplasmaet maa have en mere indviklet Bygning end den, der viser sig, naar vi se Forskellen mellem den ovenfor nævnte Grundmasse og de indlejrede Korn. De nyere Undersøgelser navnlig af dyriske C. have i mange Tilfælde virkelig paavist en saadan finere Sammensætning af Protoplasmaet; men den viser sig noget forskellig i de forskellige Tilfælde. I Vævcellerne hos Hvirveldyrene findes Protoplasmaet (»Cellesubstansen«) almindeligvis sammensat af en Traadmasse og en mellem Traadene liggende, mere eller mindre ensartet Grundmasse, som ofte synes at indeholde smaa Vædskerum. Summen af Traadene kaldes Filarmasse, Grundmassen Interfilarmasse. Traadene ere paaviste i mange Slags C, saaledes i Bruskceller, i Lever- og andre Kirtelceller, i Overhuds-, Bindevævs-, Nerve-, Æg- o. fl. a. C.; de ere meget fine, oftest snoede og bøjede. Ogsaa hos Insekter (Larver) har man iagttaget lignende Forhold. Hos mange Infusionsdyr og Slimdyr, f. Eks. det i Fig. 5 illustrerede Soldyr, ligner Protoplasmaet en Skummasse, eller, rettere udtrykt, det er ordnet som Væggene i et Kammerværk, og Hulhederne i dette ere fyldte med klar Vædske. Det ses let, at dette er en Ordning, som nærmer sig den i Fig. 2—4 illustrerede strengformede Ordning at Protoplasmaet med skarp Adskillelse af Protoplasma og Cellesaft. Spørgsmaalet bliver da her, hvorledes selve Kammerværkets Vægge samt Protoplasmastrengene (Planternes) ere byggede. Man har herom forskellige Anskuelser. Efter Skum-Hypotesen skal Protoplasmaet være bygget som en yderst fin Emulsion- eller Skummasse, efter Granula-Hypotesen være sammensat af lutter yderst fine, forskelligartede Smaakorn og Gryn. Hele dette Spørgsmaal er dog endnu svævende; Foranderlighed i den finere Bygning er ogsaa en Mulighed, der ikke bør overses, og som synes bedst at stemme overens med Protoplasmaets alsidige Virksomhed.

Cellekernen (*Nucleus*) er i mange Tilfælde, navnlig i dyriske C. og hos de laveste Planter, ikke synlig eller dog utydelig i den levende C, medens den derimod i andre Tilfælde, saaledes sædvanlig hos Planterne, er meget iøjnefaldende.

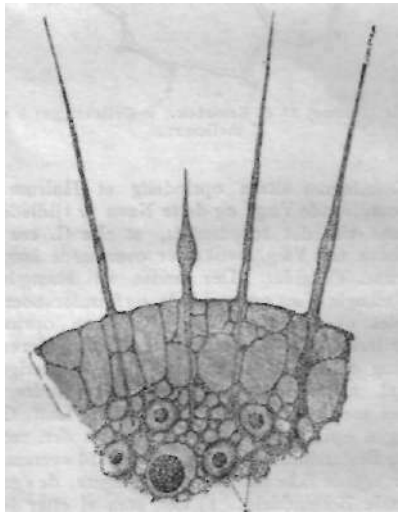

Celler af en Plante paa forskellige Udviklingstrin. *p* Protoplasmaet; *v* Saftrum; fc Cellekernen.

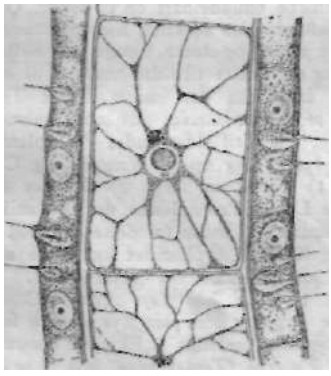

Celle al et Haar paa en Græskarplante (*Cucurbita*). Fra Vægplasmaet strækker der sig tværs gennem Cellerum m et dels en tyk Protoplasmastreng, i hvilken Kernen ligger, dels en Mængde fine Strenge.

Fig. 5.

Brudstykke af et Sold r (*Actinosphaerium*). Foroven ses det kugleformede Dyrs storkamrede ydre Protoplasma med fire fremskudte „Pseudopodier"; forneden ses dot indre, smaakamrede Protoplasma med nogle Cellekerner (*n*) og et Hulrum (Næringsvakuole, hvori findes en slugt Organisme.

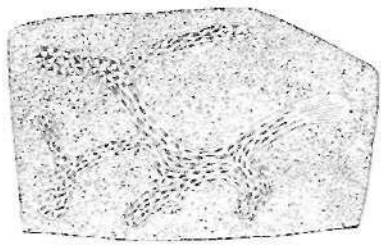

Brudstykke af en Tentakel af en Hydroidpolyp. Inderst ses en af de store, stive Akseceller med tydelig Cellevæg og det halve af en anden. Udenom ses Huden med forskellige Organer.

Artikler, der savnes under C, maa søges under ***K.***

'Cellekernen tydeliggøres eller paavises i vanskeligere Tilfælde navnlig ved Hjælp af Farvestoffer; idet disse nemlig sædvanligvis tiltrækkes særlig stærkt af Kernen, farves denne stærkest, eller den faar, naar man anvender en Blanding af Farvestoffer, en anden Tone end Protoplasmaet. Det tør hævdes, at der i enhver levende C. findes i det mindste een Kerne, og i ikke faa Tilfælde findes mange, nemlig i meget store, langstrakte Planteceller, saaledes hos mange Alger, i Mælkerør o. a. samt f. Eks. hos Infusionsdyr o. a. Urdyr (Fig. 5), i »Kæmpecellerne« (s. d.) i Benmarven hos Pattedyrene o. a. Kernen er et i Reglen ellipsoidisk, kugle- eller linseformet Legeme, som altid ligger omhyllet af Protoplasmaet. Den findes hos Plantecellerne i Alm. i Midten af Protoplasmaet hos ganske unge C (Fig. 2 A), men ligger i ældre C. snart i Vægplasmaet, snart i en af Protoplasmastrengene (Fig. 3) og deltager passivt i de Bevægelser, som Protoplasmaet udfører (se nedenf.). Hos Dyrene, hvor i mange Tilfælde Kernens Form kan være meget afvigende fra Reglen (Fig. 6), er ogsaa Pladsen

Fig. 6.

Celle med forgrenet Kerne af en Sommerfuglelarves *(Pieris)* Spindekirtel.

ret forskellig. I kemisk Henseende er Cellekernen især karakteriseret ved sin Rigdom paa Nukleïnstoffer (s. d.), hvis Navn just antyder deres Forekomst.

Kernens finere Bygning er meget sammensat. Man kan skelne mellem fire forskellige Dele: 1) Kernehinden eller Membranen (*m* i Fig. 7), der afgrænser Kernen mod Protoplasmaet og er af tættere Beskaffenhed end Protoplasmaets Hudlag. 2) Kerne-Traadnettet (c). Dette bestaar af et Mylder af smaa Korn, lejrede i en Grundmasse og ordnede til Traade eller Strenge, der danne et sammenhængende Netværk eller Kammerværk, saa længe Kernen ikke er ved at dele sig. Traadnettet indeholder i de smaa Korn Hovedmængden af Nukleïnet, hvilket Stof stærkt tiltrækker og fastholder Farvestoffer, der tilsættes ved Præpareringen; deraf Navnet Kromatin eller kromatisk Substans for disse Korn, medens Grundmassen ikke, eller kun svagt, farves (akromatisk Substans). 3) Mellemrummene i Traadnettet ere udfyldte med en glasklar akromatisk Masse, tilsyneladende uden Struktur, og som kaldes Kernesaft (*s*). 4) I Kernen findes endvidere et eller flere saakaldte Kernelegemer (*Nucleoli*), der oftest ere runde, men kunne have forskellig Form og Størrelse. Kernelegemerne ere de mest iøjnefaldende Dele af Kernen; de ere stærkt lysbrydende og binde, ligesom Traadnettets Korn, Farvestoffer stærkt, men have dog en anden Sammensætning.

Nøje knyttede til Cellekernerne ere de saakaldte Pollegemer (Centrosomer), som ikke altid, navnlig ikke hos Dyrene, kunne paaviscs, undtagen naar Kernerne dele sig. Pollegemerne cre meget smaa runde Dannelser, omgivne af et lysere Bælte (Fig. 8.); deres Rolle ved Celledelingen omtales

Fig. 7. Fig. 8.

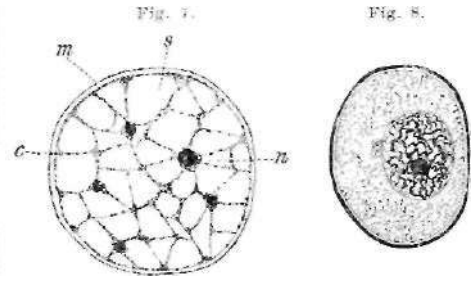
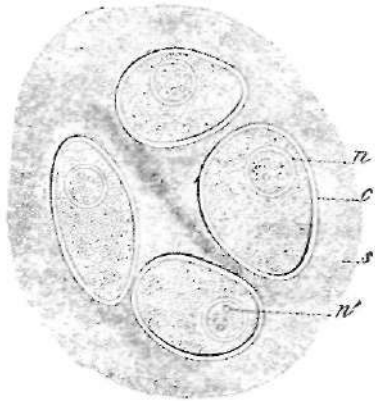

Fig. 7. Skema af den for Dyr og Planter fælles typiske Kernebygning. *m* Kernehinde; c Kerne-Traadnettet; *s* Kernesaft; *n* Kernelegeme. — Fig. 8. Umodent Støvkorn af en Lilje. Cellerummet er helt udfyldt med Protoplasma, hvori Cellekernen med sin Hinde, Traadnettet, Kernesaften og et Kernelegeme. Til venstre for Kernen og tæt op til denne ligge to Pollegemer.

nedenfor. De maa opfattes som til en vis Grad selvstændige Dannelser i C.

Cellevæggen er hos Dyrene langtfra en saa typisk Bestanddel af C som hos Planterne. En stor Mængde dyriske C. ere selv i fuldt udviklet Tilstand nøgne; den yderste Del af Protoplasmaet er vel sædvanlig noget fastere end den indre Masse, men en egentlig skarpt afgrænset Væg findes kun hos visse Cellearter, og alle helt unge dyriske C. ere nøgne. Som Eksempler paa dyriske C. med Væg kunne nævnes Fedtceller, tværstribede Muskelceller, C. i Rygstrengen (*chorda dorsalis* s. d.) hos Hvirveldyrene, og f. Eks. de i Fig. 4 afbildede C. I visse Tilfælde findes kun Væg paa en Del af C, saaledes hos mange Epitelier (s. d.), hvis C. kun paa deres fri "Flade have Væg (en »Kutikula«), der da er gennemsat med talrige fine Huller. Den Intercellularsubstans, som udvoksne Brusk- (Fig. 9), Bindevævs- o. a. C.

Fig. 9.

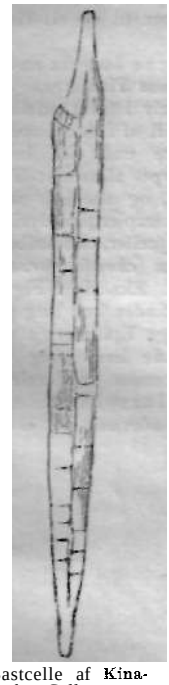
Snit gennem klar Brusk. s Intercellularsubstans; c Kapsel o: Cellens inderste Væglag; *n* Kerne: *n'* Kernelegeme.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

kunne findes indlejrede i, kan sædvanligvis betragtes som en Vægdannelse af særlig stor Mægtighed og kan have meget forskellig Beskaffenhed i fysisk og kemisk Henseende. Hos Planterne spille Væggene en gennemgaaende langt vigtigere Rolle end hos Dyrene; nøgne C. ere forholdsvis sjældnere, og selv ganske unge Planteceller have oftest en aldeles tydelig afgrænset Væg. I de allerfleste Planteceller udgør Kulhydratet Cellulose (s. d.) en væsentlig Bestanddel af Væggen, medens dette Stof er sjældent i Dyreriget. Cellulose forekommer dog aldrig alene i Plantecellens Vægge, men disse kunne have ret forskellig kemisk og fysisk Beskaffenhed. Plantecellens forskellige Udforrrning alt efter den Funktion, der skal være dens Hovedopgave, viser sig navnlig med Hensyn til Væggens Tykkelse, kemiske Natur samt C.'s Størrelse og Form, der staar i nøje Forhold til Væggens Vækst. Først naar Væggen har opnaaet sin fulde Udstrækning, iagttages nogen væsentlig Forøgelse i Tykkelse. Tykkelsesvæksten medfører da en Formindskelse og Afrunding af Cellerummet; i visse Tilfælde kan Cellerummet næsten ganske forsvinde (f. Eks. Bastceller, Stenceller; Fig. 10 og 11). Væksten er næslen altid lokaliseret, d. e. visse Steder af Væggen beholde deres oprindelige Tykkelse, andre blive tykkere, og derved opstaa altsaa Forhøjninger og Fordybninger (en Skulptur) paa Væggens indre Side; sjældnere og kun hos fritliggende Vægdele, som paa Støvkorn og Overhudsceller, findes en lokal Fortykning af Ydersiden (»centrifugal« Fortykkelse), ved hvilken der dannes Vorter, Pigge, Kamme og andre Fremragninger. Er Væggen i det hele tynd, og ere de ikke fortykkede Steder smaa, kaldes disse Porer, og Cellevæggen poret. I Reglen have Porerne omtrent kredsformet Begrænsning, som paa Fig. 12. De forekomme især hos korte (parenkymatiske) C. og ere meget almindelige. Er Væggen stærkt fortykket, og de tynde Steder have lignende Omrids som i den porede C, dannes rørformede Pore-Kanaler gennem Væggen; saadanne Porer findes især i de stærkt fortykkede, haarde og korte C, de saakaldte Stenceller (Fig 11). To eller flere Porekanaler kunne forene sig, efter som Cellerummet bliver mindre, saa at de komme til at udmunde gennem een Kanal; saadanne kaldes forgrenede« Porekanaler (Fig. 13). Naar Poren ikke er lige vid overalt, vil der, naar den betragtes fra Fladen, ses to eller flere Ringe uden om hverandre, af hvilke den inderste viser Porens Vidde paa det snævreste Sted, nemlig dens i Cellerummet udmundende Ende, den yderste Vidden paa det bredeste. Disse saakaldte Ringporer forekomme især i Træernes Ved og ere navnlig hos Naaletræerne store og smukke; den mindste Stump Ved af et Naaletræ kan derved straks kendes fra Løvtræers Ved.

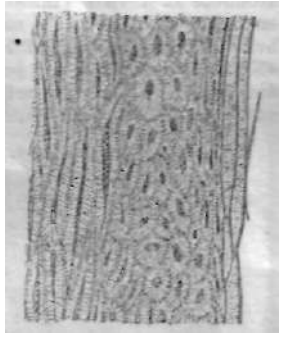
Har Cellevæggen netformet forbundne Fortykningslister, mellem hvilke de sædvanlig paa tværs noget langstrakte, tynde Steder ligge, kaldes C. netformet fortykket. Ere de tynde Steder strakte stærkt paa tværs i Forhold til C.'s største Længde, *Og* ligge de ordnede over hverandre i regelmæssige Rækker med omtrent samme Længde i hver Række, kaldes den stigeformet fortykket. Have de fortykkede Steder Form af omkring Cellerummet gaaende Ringe eller af fortløbende, skruesnoede Lister eller Baand, kaldes Væggen ringformet eller skrueformet fortykket; de tyndere Steder faa da lignende Former som de tykkere. Eksempler herpaa omtales dog bedst under Kar (s. d.). Disse Fortykninger have især den Opgave at gøre de paagældende Plantedele, eller, rent lokalt, de enkelte C. eller Kar, faste. De tynde Steder ere nødvendige for C.'s For-

Fig. 10.

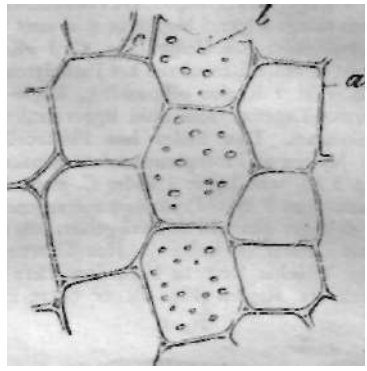
Bastcelle af Kinabark Cellerummet næsten helt udfyldt.

Fig. 11.

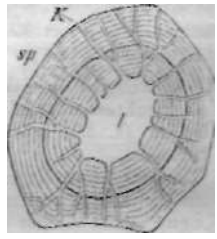
Snit gennem Stenen af en Kokosnød, der er bygget af forskellig formede Stenceller. Til højre ses Dele af en Ledningsstreng.

Kig. 12.

Parenkymceller (tegnede uden Indhold). *b* Paa tynde Steder i Væggene; *a* Væggene sete fra Kanten; c Mellemrum.

Fig. 13.

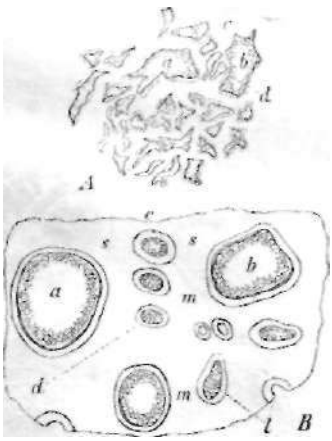

Bastcelle (i Tværsnit) af Georginerod. *K* Porekanaler, til Dels forgrenede; *sp* et „Spring" d: Grænse mellem to Lagsystemer i Væggen; *l* det tomme Hulrum i Cellen.

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

bindelse indbyrdes, isolerede vilde C. dø hurtig. Selvfølgelig maa de tynde Steder hos Nabocellerne ligge lige for hverandre; og hvor Stofudvekslingen mellem C. skal være stor, ere Porerne talrige og store, Væggene i det hele taget tynde. Tidligere troede man, at alle Cellerum vare fuldkomment adskilte fra hverandre, da Porerne og de andre ovenfor omtalte tyndere Steder i fortykkede Cellevægge jo ikke viste sig at være virkelige Huller i disse. Den nyeste Tids forbedrede Instrumenter og Undersøgelsesmetoder have imidlertid i saa mange Tilfælde paavist, at der er fine Huller i Cellevæggene, gennem hvilke Protoplasmakroppene ere torbundne med hverandre, at dette maa antages at findes næsten overalt. Ogsaa for mange dyriske C. gælder dette. (Jfr. endvidere Sirør). Tykke Vægge ere ikke ensartede helt igennem, men vise næsten altid en mere eller mindre tydelig Lagdeling (Fig. 13); kun den unge Cellevæg synes oprindelig, selv for de stærkeste Forstørrelser, som en meget tynd, helt igennem ensartet Plade, der er fælles for begge de to adskilte Rum i et Cellevæv (som Væggen mellem to Værelser er fælles for disse). De fuldt udviklede Vægge bestaa i visse Tilfælde overvejende af Cellulose, f. Eks. Bomuldshaar, Marvceller hos urteagtige Planter, Hørrens o. a. Bastceller, saftige Frugters C. I mange Tilfælde undergaa Væggene dog væsentlige kemiske Forandringer under Udviklingen, og man taler da om forslimede, forvedede, forkorkede, forkislede og forkalkede Vægge, hvis Navne godt betegne Processens Art. Hver paa sin Vis kunne disse Vægtyper have Betydning for Plantens hele Eksistens; det vilde dog føre for vidt her at gaa nærmere ind paa Sagen. Hos Planterne forekommer i visse Tilfælde ogsaa en Intercellularsubstans, f. Eks. Fig. 14; det er den saakaldte »Midtlamel« (den tælles Væg mellem Nabocellerne), der da er udviklet særlig stærkt og oftest forslimet.

Fig. 14.

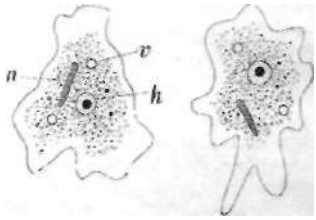

Tværsnit af Løvet af Blæretang (*Fuc.us vesiculosus*). *A* i tør Tilstand; Cellerne stærkt sammenfaldne, Rummene uregelmæssig foldede; *B* i opsvulmet Tilstand (en Del af det samme Snit: tilsvarende Celler mærkede med samme Bogstaver); den forslimede Midtlamel (*m*) er svulmet stærkt op, umiddelbart om hvert Celleruin er der et mere lysbrydende, tættere Lag (*l*). En vis ydre Lighed mod Brusken (Fig. 9) er umiskendelig.

Cellevæggens Udvikling. Saavel hos Dyr som hos Planter anlægges Væggene altid af Protoplasmaet, og de kunne nærmest betegnes som Udskilningsprodukter af dette, eller maaske i mange Tilfælde (især hos Dyr) som ligefrem Omdannelsesprodukt af Protoplasmaets ydre Lag. Kun i nøje Forbindelse med Protoplasmaet ere Væggene i Stand til Udvikling, de ere altsaa ikke selvstændige Organer. Meget ofte udvikler Protoplasmaet det ene ny Lag efter det andet og danner derved flere Lagsystemer, ofte af forskellig kemisk og fysisk Beskaffenhed. Om Maaden, hvorpaa Væggene i øvrigt vokse, se Vækst.

Protoplasma-Bevægelser. Det er allerede omtalt, at dyriske Epitelceller kunne have fine Gennemboringer i deres Kutikula. Gennem disse Huller kan Protoplasmaet sende fine Udløbere ud. Det samme er Tilfældet med mangfoldige lavere Dyr og Planter, især encellede Former, som derved have vigtige Bevægelsesredskaber, der ogsaa faa Betydning for Stof-Optagelse og -Udskilning. Se Cilier. Nøgne C. have (desuden) den saakaldte Amøbe-Bevægelse (Fig. 15) (se Amøbe). Om Muskelceller og andre kontraktile C.'s Bevægelser se Muskel. I vægklædte C, f. Eks. typiske Planteceller, er Protoplasmaet ofte i mere eller mindre livlig Bevægelse, enten i »Rotation« langs Cellevæggen eller, hyppigere, i »Cirkulation« d. e. i foranderlige Strømme, ofte tværs gennem C., saaledes f. Eks. i C. som den i Fig. 3 afbildede. Disse Bevægelser tjene Stoftransporten inde i C, men fremme ogsaa, og det i væsentlig Grad, Livligheden af de osmotiske Processer mellem C. indbyrdes (se Osmose).

Fig. 15.

Nøgne, selvbevægelige Celler (en Amøbe i to forskellige Momenter. *k* Kernen; *v* en Vakuole: *n* optaget) Næring.

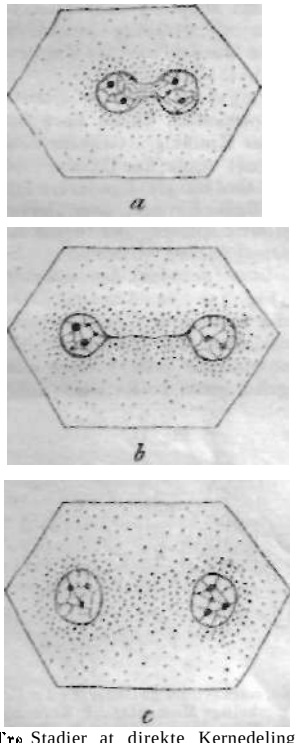
C.'s Formering. Oprindelig, i Schwann's og Schleiden's Tid, mente man, at C. opstode ved en Art »Selvdannelse« i en levende halvflydende Grundmasse, paa en lignende Maade som Krystaller dannes i en stærk Opløsning: først skulde Kernen saa at sige krystalliseres ud, og dernæst Protoplasmaet dannes. Det viste sig dog snart, at denne Opfattelse var forfejlet, alle C. opstaa af andre, især ved saakaldte Delingsprocesser. Ogsaa C.-Sammensmeltning kendes, f. Eks. ved Befrugtning (s. d.), men efterfølges da næsten altid af Delinger. Naar en C. deler sig, er det oftest Kernen og Pollegemerne, der indlede Processen. Kernedelingen kan ske paa to Maader: direkte og indirekte Deling. Direkte (»amitotisk«) Deling sker simpelt hen derved, at Kernen snører sig biskuitagtigt ind paa tværs og skiller sig i to Stykker (Fig. 16). Denne Delingsmaade forekommer ret ofte baade hos Planter og Dyr, men altid kun i Organer af underordnet Betydning, og som ikke kunne blive Udgangspunkter for ny Individer.

Den indirekte Kernedeling (mitotisk Deling

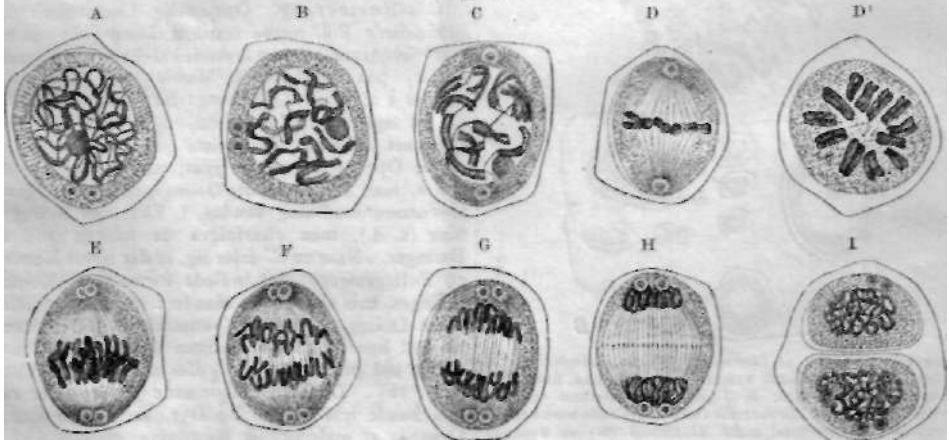
Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

eller Karyokinese) er den almindeligste og sker altid, hvor de ny Kerner, resp. C. have nogen større Betydning for Artens Bestaaen. Denne Delingsmaade er meget indviklet, og først de sidste 10—12 Aars Forskning har lært os Processens Detailler nærmere at kende. Sikkert er her endnu meget nyt at opdage. Kernen undergaar en Række Omdannelsesprocesser, hvis forskellige Stadier ere mere eller mindre karakteristiske, og som man har givet særlige Navne. For en lettere Oversigts Skyld nøjes vi her med en Inddeling i fire Stadier. 1. Stadium. Kernens Traadnet former sig til en eneste sammenhængende, løst sammenrullet Traad: Traad nøgle-Stadiet (ell. Spirém). Hvert lille Kromatinkorn (se S. 145) deler sig allerede nu, eller — hvad der i C. uden for Forplantningsorganerne er Reglen — først noget senere i to Korn. Kernetraaden ligner i første Tilfælde en dobbelt Perlesnor, Fig. 17 A, i sidste Tilfælde en enkelt. 2. Stadium: Kernetraaden deler sig paa tværs i et aldeles bestemt, for forskellige Dyre- eller Plantearter forskelligt Antal Traadstykker (12 saadanne i Fig. 17), som efter deres Kromatin-Indhold kaldes Kromosomer, og som oftest ere endnu mere uregelmæssigt U-formet bøjede, end det i vort Eksempel er Tilfældet (Fig. 17 B og C). Kromosomerne ordne sig straaleformig i eet Lag (den saakaldte Kerneplade eller Ækvatorialplade) midt i Cellen (D; D^1 er samme set ovenfra). De have imidlertid som nævnt spaltet sig, eller spalte sig først nu, paa langs, saa at der altsaa i vort Eksempel findes 24 Kromosom-Halvdele, to og to sammen. Dette Stadium kaldes »Stjernestadiet« (Aster) paa Grund af den straaleformede Ordning. Paa dette Stadium ere Kernelegemerne forsvundne, de synes at opløses i Smaaparlikler og vandre ud i Protoplasmaet; ligeledes er Kernehinden forsvunden, saaledes at Kromosomerne synes at ligge frit i Protoplasmaet, og Pollegemerne ere vandrede hver til sin »Pol« af Kernen (C, D), og paa hvert Pollegeme udstraale hen til Kromosomerne talrige, yderst fine linieformede Strenge, der kaldes »Tentraade«, fordi de gøre Kernedelingsbilledet tenformigt (D; D^1 er D set fra en af Polsiderne). Allerede i C iagttages Tentraadene i deres Vorden; de synes at hidrøre fra Protoplasmaet omkring Pollegemerne, men om deres Natur er der endnu ikke fuld Klarhed og nogen Uoverensstemmelse mellem Zoologer og Botanikere. 3. Stadium. Langs med, eller maaske endog ved en Sammentrækning af, Tentraadene drages nu hvert Kromosoms ene Halvdel henimod det ene Pollegeme, den anden Halvdel mod det andet: Omordningsstadiet (Metakinesis, E). De senere Trin, F, G, i denne Omordning betegnes ofte Dobbeltstjerne (Diaster). Imidlertid deler hvert Pollegeme sig i to ny, eller denne Deling sker først senere. 4. Stadium. Hver Gruppe af Kromosom-Halvdele forener sig til en ny sammenhængende Kernetraad (H), der hver for sig gennem et »Traadnøglestadium«, Dobbel-Nøglet (Dispirém, I), gaar over til den oprinde-

16

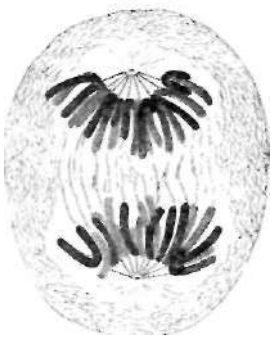
Tre Stadier at direkte Kernedeling i Skorpionens Embryonalhinde. Her deles Cellen i øvrigt ikke.

Artikler, der savnes under **C**, *maa søges under* **K**.

lige, normale, netformede Anordning; en ny Kernehinde dannes, Kernelegemer optræde atter, og Kernens Deling er fuldført: to Døtrekerner ere dannede. Mellem Døtrekernerne ser man endnu en Stund fine Forbindelsestraade udspændte (F—H); muligvis skrive disse sig fra Tentraadene, muligvis fra det oprindelige Kernetraadnets Grundmasse. Hele denne Delingsproces forløber i alt væsentligt ens hos Dyr og Planter. Til Bekræftelse af dette er det nok her at gengive (Fig. 18) det til Fig. 17 G nærmest svarende Trin i Kernedelingen hos en Land-Salamanders Epitel. En lille Forskel ses, nemlig den, at Pollegemerne i Fig. 18 ikke have delt sig; men sligt er øjensynligt ganske uvæsentligt, og et Blik paa de to Figurer viser os da en betydningsfuld Overensstemmelse mellem Dyr og Planter. Den skildrede Proces medfører tydelig nok bl. a., at Kromatinet ved det enkelte Kromatinkorns Deling fordeles ligelig, eller dog saa ligelig som muligt mellem begge de ny Døtrekerner. Dette peger da hen paa, at Kromatinet har en særlig stor Vigtighed.

Fig. 18.

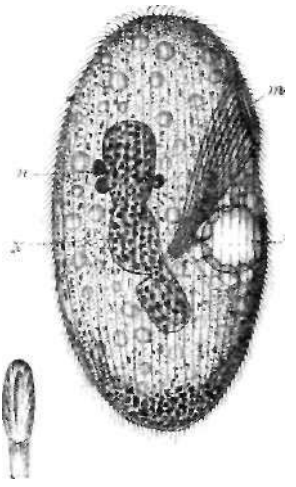

En Kerne i Deling. Af en Landsalamanders Epithelium.

Naar Cellekernen har delt sig, deles oftest ogsaa Protoplasmaet, som det synes ganske direkte ved Indsnøring eller derved, at der dannes en ny Cellevæg tværs gennem Protoplasmaet. Dette sidste er i Planteriget det almindeligste og sker paa følgende Maade. Midt imellem Døtrekernerne, paa det Sted, hvor Kernepladen laa under Kernedelingens 2. Stadium, dannes der i Forbindelsestraadene et tyndt pladeformet Lag, Cellepladen (Fig. 17 H), idet der samler sig en Mængde smaa Korn af ikke nærmere kendt Natur (Pektinstoffer ?), som efterhaanden smelte sammen til en skarpt tegnet Hinde, der deler C.'s Rum i to: to Døtreceller ere da dannede. Ofte faa disse samtidig med Hindens Dannelse helt ny Væglag omkring sig (Fig. 17 I). Der findes i øvrigt ogsaa andre Former for C.'s Deling; f. Eks. Celleafsnøring og »fri Celledannelse«. Ved Celleafsnøring opstaar der paa Modercellen een eller flere Udposninger, som kun ved en snæver Aabning staa i Forbindelse med den, og som lidt efter lidt vokse ud til betydelige Størrelser, idet de optage Protoplasma fra Modercellen i sig; senere danner der sig en Væg mellem Moder- og Døtrecelle, og ved en Spaltning af denne Væg skilles den sidste fra den første. Døtrecellen forsynes med Cellekerne efter Delingen af Modercellens, idet den til Døtrecellen bestemte Kerne passivt føres bort gennem Stilken, inden Væggen dannes. Ved fri Celledannelse forsaar man Dannelsen af talrige Kerner (ved fortsatte Delinger) i et Protoplasma, som først senere sondres i Celler.

C.'s Udstyrelse. Medens de højere Dyr og Planter, som allerede antydet, ere byggede af et stort Antal forskellig og mere eller mindre ensidig uddannede Cellearter, der dele Arbejdet mellem sig, saa bestaa de laveste Planter (Bakterier, de simplest byggede af Algerne og mange Svampe) samt mange lavtstaaende Dyr, der staa paa Planterigets Grænse, ofte kun af een eller nogle faa C, der trods den Omstændighed, at hver C. skal besørge hele Livsvirksomheden, have — i alt Fald tilsyneladende — ret enkel Beskaffenhed. Vi maa her dog forestille os en finere Bygning i disse C, end vi kunne iagttage. Hos Infusionsdyr og andre beslægtede, encellede Dyr (Urdyr) er C. da ogsaa meget rigt udstyret, hvad der synes ganske naturligt, hvor den enkelte C. udgør hele Organismen. Saaledes har Infusionsdyrets C. (Fig. 19) en Mund og et Svælg, som endda kan være af kompliceret Bygning, f. Eks. forsynet med smaa afstivende Stave. Ligeledes findes et bestemt Sted paa Overfladen, der fungerer som Gat; ja C. kan endog have et »Muskelsystem« i Form af et Lag kontraktile Traade tæt under Overfladen og, som Bevægelsesorganer, Svinghaar eller Cilier (s.d.). Den midterste Del i C. virker fordøjende, medens en vædskefyldt Blære, som udfører rytmiske Sammentrækninger, varetager Tilførsel af frisk Luft (opløst) og maaske tillige Udsondring. Saadanne kontraktile Vakuoler findes i øvrigt ogsaa hos flere lavere Alger, ligesom i det hele mange encellede Alger have en forholdsvis høj Organisation, ere rigt udstyrede (se Alger). Hvorvidt som hos Infusionsdyrene og hos mange Alger have med rigt udstyrede C. at gøre, findes ofte flere Kerner, og hvis man betragter Kernerne som det ledende i C. — hvad der senere vil blive Tale om — ligger det nær at betragte de enkelte Kerner med nærmestliggende Protoplasma som særlige C.; det rige Udstyr kommer da til at deles mellem flere C. og bliver da maaske mindre uforstaaeligt.

Pig, 19.

Et Infusionsdyr af Slægten *Nassula*. *m* Mund; *N* vegetativ Kerne; *n* Kønskerner; *v* kontraktil Vakuole, omgiven af mindre Vakuoler. Til venstre forneden Munden, set fra Overfladen.

Selv i den tarveligst udstyrede C. findes, saa vidt Undersøgelserne række, Kerne, Pollegeme (-r) og Protoplasma; og disse Dele have en vis relativ Selvstændighed, i alt Fald kan Protoplasmaet i mange Tilfælde leve en kort Tid, selv om Kernen fjernes. Endvidere findes, for blot at nævne et Eksempel, Bladgrøntlegemer eller beslægtede Dannelser i de allerfleste Planteceller (se Bladgrøntlegemer).

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

grønt), og ogsaa disse kunne, naar de f. Eks. ved Præparatets Knusning frigøres af de paagældende C.'s Protoplasma, leve videre en Stund og udføre i alt Fald nogle af deres Funktioner (se Ku 1 sy reassimilation). Alt dette viser da hen til, at C. ikke maa opfattes som »Elementar-Organ« i bogstavelig Forstand. C. er med andre Ord, nærmere beset, allerede en Enhed af højere Orden. Da man lærte at indse, at alle levende Væsener bestaa af C, blev der ogsaa i anden Retning lagt noget for stor Vægt paa C. som Enhed. Thi man blev tilbøjelig til at opfatte Organismerne, det enkelte Dyr eller Plante, som et Cellesamfund, en Opfattelse, som i øvrigt har haft stor og gavnlig Betydning i flere Henseender. Særlig for Planternes Vedkommende har denne Opfattelse været herskende, medens den langt fuldkomnere Centralisation hos de højere Dyr, med Nervesystem og Kredsløb, ikke bragte den rodfæstede Opfattelse af et Dyr som Individ i nogen virkelig Fare. Men ogsaa hos en Plante danne alle C. tilsammen en Enhed, et Individ; ogsaa hos Planterne ere de enkelte C. underordnede Helheden, de ere langt fra »fri Borgere« i en Cellestat. Denne Opfattelse, som nu bliver mere og mere almindelig, stottes dels af det ovenfor omtalte Forhold, at der findes Protoplasma-Forbindelse mellem saa at sige alle Plantens C, som derved bindes sammen til en Helhed, dels af talrige, i nyere Tid nøjere undersøgte fysiologiske Forhold, især den Gensidighed mellem de forskellige Dele af en Plante, Rod og Skud, Blad og Stængel, der viser sig under vekslende Livsbetingelser, og som omtales nærmere i Art. Korrelation. At Delelighеden er stor i Planteriget, staar naturligvis ikke i Modstrid med den ved de nys anførte Forhold vel motiverede Opfattelse, at Plantedelene, saa længe de ere i Sammenhæng, danne en Enhed.

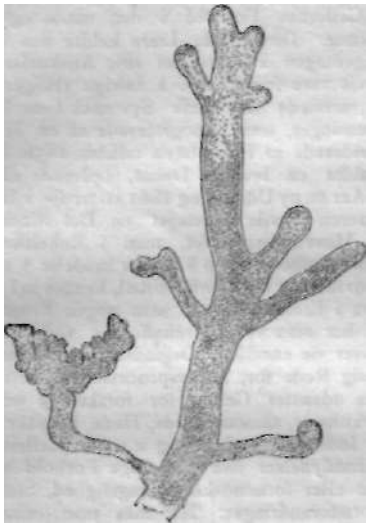
Cellekernens særlige Betydning er for Tiden Genstand for livlig Drøftelse. Efter den meget indviklede Mande, hvorpaa Kernen deler sig, og især efter den øjensynlige Omhu, hvormed Kromatindelene blive fordelte ligelig mellem Døtrekernerne, er det uden for al Tvivl, at Kernen i Alm. og da ganske særlig Kromatindelene have stor Vigtighed. Og da ved Befrugtningsprocessen (se Befrugtning) det karakteristiske just er Foreningen af den hanlige og hunlige C.'s Kerner og Dobbeltkernens paafølgende Fællesdeling, der udføres sanledes, at liver Cellekerne i det unge Foster faar lige meget af den hanlige og hunlige Kernes Kromatindele, medens derimod Protoplasmaets Fordeling foregaar uden særlige Foranstaltninger i saa Henseende, saa ligger det nær at formode, at Kernen — og særlig Kromatindelene — ere »Bærere af de arvelige Egenskaber«, som man har udtrykt det. De forskellige Momenter, som tale for eller imod denne ret udbredte Opfattelse, som danner Udgangspunktet for flere Teorier om Arvelighed, vil det føre for vidt her at belyse; se den nedennævnte Litteratur. Direkte paavist er det derimod, at Kernen spiller en Rolle ved C.'s hele Udvikling. Bringes Traadalger (af dem, hvis C. kun have hver een Kerne, f. Eks. *Spirogyra*) i en stærk Sukkeropløsning, trækker Protoplasmaet sig tilbage fra Væggen (se Plasmolyse) og deler sig i to eller flere runde Blærer, af hvilke naturligvis kun een kan indeholde Kernen. Kun denne Blære er da i Stand til at danne en Cellevæg omkring sig, medens de kerneløse Dele efterhaanden dø. Ganske tilsvarende Forsøgsresultater ere naaede med C. af andre Planter, og ligeledes med ituskaarne Infusionsdyr: kun de Dele af Protoplasmaet, der indeholde Kerner, ere i Stand til at regenerere C. I unge, voksende Planteceller findes Kernen paa de Steder, hvor den livligste Vækst foregaar, og hos mangfoldige dyriske C. indtager Kernen Stillinger, som vise hen til dens Betydning ved forskellige Udsondrings- og Nydannelsesprocesser. Derimod synes Aandedræt, Bevægelsesprocesser, Bladgrøntlegemernes Arbejde, pulserende Vakuoler o. a. ikke umiddelbart at være afhængige af Kernen; dog gaa alle kerneløse C. eller Celledele før eller senere til Grunde.

Celletyper. Den rige Mangfoldighed af typiske Cellearter, som findes hos Dyrene, gør det formaalstjenligt her at henvise til de mange særlige Artikler, hvor disse Typer alligevel maa finde Omtale: se Væv, Muskel, Nerve, Kirtel, Epitel, Ben, Brusk o. fl. a. Hos Planterne opstiller man sædvanlig kun tre Celletyper, der dog ikke skarpt lade sig afgrænse, nemlig Parenkymceller, Prosenkymceller og Hyfer. Parenkymcellen (Kortcellen) har omtrent lige stort Tværmaal efter alle Retninger (er isodiametrisk) og er derfor nærmest at kalde rundagtig eller mangekantet med brede Vægflader. Den almindelige Parenkymcelle har sædvanlig en tynd, især af Cellulose eller sjældnere af Træstof dannet Væg, rundagtige Porer, naar Porer overhovedet forekomme, og et stort Rum; den forekommer foruden i yngre Væv, hvor den er rig paa Protoplasma og sørger for Celleformeringen (Fig. 2), især i Stænglernes Marv og Bark, i kødfulde Frugter, i Knolde o. l. Dens Opgave er her nærmest en kemisk-fysiologisk: i den foregaar Bearbejdelse og Omdannelse af den udenfra optagne Næring, og den tjener som Gemmested for den Forraadsnæring, der henlægges i Frø, Knolde o. l. Der er saa at sige altid Cellemellemrum mellem de til Væv forenede Parenkymceller, hvorved disse C.'s Vekselvirkning med Atmosfæren i høj Grad lettes. Særegne, afvigende Former af Parenkymceller ere Kork- og Stenceller (s. d.). Prosenkymcellen (Langcellen eller Rørcellen) er mange Gange længere end bred (Fig. 10), den er tilspidset i begge Ender. Den er sædvanlig ikke forgrenet, har smaa og sparsomt anbragte Porer i Væggene, som oftest ere tykke og træagtige. Indholdet svinder sædvanlig bort, idet C. hyppigst har den rent mekaniske Opgave at afstive Planten. Herhen Vedceller (se Ved) og Bastceller (se Bast). Hyfe kaldes de traadformede, tynde, rigt forgrenede C, som alene vokse i Spidsen. De findes hos Vandsvampene (s. d.) samt hos en Del Alger (Fig. 20) og kunne flette sig sammen til store Vævmasser. Ogsaa de hos Vortemælk og andre Planter forekommende lange Mælkerør (s. d.) hører til Hyfe-Typen. I øvrigt bruges Betegnelsen Hyfe ogsaa om de tynde, forgrenede, men celledelte Traade, hvoraf de højere Svampe ere delte. (Litt.: Nærværende Fremstilling slutter sig paa det nøjeste til R. Bergh, »Den dyriske C.« [Kbhvn. 1892] og Warming, »Almindelig Botanik« 3. Udg. ved E. Warming og W.

Artikler, der savnes mider C, maa søges under **K.**

Johannsen [Kbhvn. 1895]. Udførlige Litteraturhenvisninger findes lettest i O. Hertwig, »Die Zelle und die Gewebe« [Jena 1892] samt Zimmermann, »Die Morphologie u. Physiologie d. Pflanzencelle« [Breslau 1887] og i sammes »Sammel-Referate« i »Botan. Centralblatt« [siden

Fig. 20.

Et lille Stykke af en stor encellet Alges Hyfe *(Udotea)*. n nederst til venstre slutter sig sammen med andre og fletter sig med disse sammen til et Barklag.

1893]. Spørgsmaalet om Cellekernens Betydning som Bærer for arvelige Egenskaber m. m. er navnlig godt belyst i O. Hertwig's ovenfor nævnte Bog samt i hans »Präformation oder Epigenese« [Jena 1894]). *W. J.*

Celleblodleder se Sinus cavernosus samt Hjernen.

Celledeling se Celle.

Celleformer se Celle (og de der givne særlige Henvisninger).

Cellehinde d. s. s. Cellevæg, se Celle.

Cellekerne se Celle.

Cellelegemer se Corpora cavernosa penis.

Cellemellemrum se Intercellularrum.

Cellepöra, en Slægt af cheilostome Mosdyr (Fam. *Celleporidae*), hvis uregelmæssig ordnede Kamre snart danne Overtræk, snart fri, solide Kolonier. De krukkeformede, mere eller mindre oprette Kamre have Mundingen umiddelbart i Forenden, og i Nærheden af den findes næsten altid een eller flere opstigende, næbformede Forlængelser, som bære Avicularier. Flere Arter findes i Nordsøen og de nordiske Have. *M. L.*

Cellesaft se Celle og Plasmolyse.

Celleslim d. s. s. Protoplasma, se Celle.

Cellestof se Cellulose.

Cellesystem se Fængselsvæsen.

Cellevæv, en forældet anatomisk Betegnelse for maskeformig ordnet Bindevæv, hvis Maskerum kaldtes Celler; nu bruges Ordet Celle (s. d.) i en ganske anden Betydning. — Se endvidere Væv. *S. B.*

Cellini [tʃæli'ni], Benvenuto, berømt italiensk Kunstner, født i Firenze 1500, død 13. Febr. 1571 *smst.*, Søn af Giovanni C, Bygmester og Musiker. Faderen gjorde en saa habil Musiker af Sønnen, at denne siden kom ind i det pavelige Kapel, og lod ham samtidig lære Guldsmedekunsten hos de bedste Mestere i Firenze, navnlig hos Antonio (ell. Andrea) di Sandro, kaldet Marcone, fra hvis Værksted han kom til Firenzuola di Lombardia i Rom. I denne By kastede C. sig med Iver over Stempelskæring, Emaillering, Poussering og Indfatning af Ædelstene, studerede Billedhuggerkunst, Arkitektur og Fortifikation, øvede sig i Skydning og Vaabenbrug og nød derhos Livet i vældige Drag. Hans Liv er en Række af sælsomme, til Dels meget frivole Eventyr, hans iltre og stridbare Sind skaffede ham den ene Duel paa Halsen efter den anden, ogsaa begik han flere Manddrab. Under Roms Belejring af Connetablen af Bourbon skal han, hvis man kan tro ham paa hans Ord, have affyret det dræbende Skud mod denne. En pragtfuld Vase, som han i Rom gjorde for Biskoppen af Salamanca, skaffede ham Pave Clemens VII's Gunst; men desuagtet tvang hans trættekære Sind og uregelmæssige Liv ham snart til at flygte fra Rom til Firenze, Her rasede Pesten; han begav sig derfor til Mantova, hvor han traf sammen med sin Ven Giulio Romano. Faderens Død kaldte ham tilbage til Firenze; herfra begav han sig til Rom, hvor han blev Stempelskærer ved den pavelige Mønt. I Poul III's Tid gik han til Alessandro de' Medici's Hof, hvor han en Tid lang blev meget sysselsat, og derfra til Frants I i Paris. Sygdom tvang ham dog snart til at forlade denne By og vende tilbage til Rom, hvor han paa en formodentlig falsk Beskyldning for at have gjort sig utilladelig Fordel paa de ædle Metaller og kostbare Stene, der vare overgivne ham til Forarbejdelse, blev kastet i Engelsborgens Fangehuller, hvorfra dog Kardinal Ippolito af Este's Gunst snart befriede ham. Paa Frants I's Indbydelse gik han nu atter til Fontainebleau; her opholdt han sig i nogen Tid, men da Maitressen, Hertuginden af Etampes, protegerede Primaticcio (s. d.), blev C. skinsyg paa denne, faldt i Unaade hos Maitressen og vendte tilbage til Firenze (1545), hvor Cosimo II modtog ham med aabne Arme. Efterhaanden som C. blev ældre, kølnedes hans hede Blod, der kom mere Ro og Stadighed over ham, og i hans ældre Aar havde han endog af og til religiøse Anfægtelser. Han arbejdede flittig i sin Kunst og skrev samtidig sin egen Biografi (som kun gaar til 1562). Han blev begravet i Kirken Sta. Annunziata. En stor Del at' de Arbejder, der gaa under C.'s Navn, ere ikke af ham; men det Ry, han i lange Tider nød navnlig som uovertræffelig Guldsmed, Ciselør, Pousserer og Stempelskærer, var saa stort, at man, næsten ned til vore Dage, tilskrev ham alt saadant Arbejde af betydeligere kunstnerisk Værd, hvis Mester man ikke kendte. (Nu kendes flere gamle Mestere — for blot at nævne Wenzel Jamnitzer (s. d.) —, derpaa de nævnte Felter fuldt ud staar paa Højde med C.). Ogsaa er C. bleven ikke saa lidt overvurderet. Hans Hovedværk som Billedhugger, Perseus med Medusahovedet [1550], Bronze, Loggia de' Lanzi, Firenze, er vel teknisk set ypperlig behandlet og en stolt og imponerende Figur, men Stillingen er dog noget søgt, og baade

Skikkelsen selv og endnu mere Fodstykkets Statuetter og Basreliefs pege ikke utydelig hen mod den sig nærmende Barokstil. Det berømte Saltfad (egentlig Taffelopsats), han udførte for Frants I [nu i Wien], viser ham som en ypperlig Tekniker, men baade Komposition, Form og Idé er maniereret, og Allegorierne yderst søgte (en mandlig Figur, »Havet«, skal være Allegori paa Saltet, en kvindelig, »Jorden«, paa Peberet!). Dette Arbejde beskriver han selv udførlig i sit »Vita« II, 12. Ypperst er han i sine Stempler, sine udskaarne Arbejder, som i Gemmen »Leda med Svanen« [Wien] og i sine drevne Sager. Fortræffeligt Guldsmedearbejde af ham findes i Pal. Pitti's *tesoro* eller Skatkammer, Firenze. En »Christus« i Pal. Pitti's Kapel og det navnkundige Kolossalrelief i Bronze, »Nymfen fra Fontainebleau« [Louvre] ere ligeledes udmærkede Arbejder. Af hans andre Værker, af hvilke en stor Del ikke mere kan paavises, nævnes en kolossal Mars til el Springvand i Fontainebleau, en legemsstor Jupiter af Sølv, en Christus i Marmor i et af Escorial's Kapeller, en Narcis i Marmor, Apollo og Hyacinth, Gruppe i Marmor, Buste af Cosimo II, Bronzebuste af Bindo Altoviti og en stor Del Medailler og Skuepenge.

C.'s ovenfor berørte Selvbiografi (Haandskriftet bevares i Biblioteca Laurentiana i Firenze), i hvilken han ikke sparer paa Lovprisninger af sig selv og sine Værker, offentliggjordes første Gang, med mange Lakuner, af A. Cocci [Napoli 1728]; siden er den udgiven oftere, sidste Gang af Gaetano Guasti [Firenze 1891]. Den er oversat paa flere Sprog og foreligger navnlig paa Tysk i en berømt Oversættelse af Goethe [1803]. Om de af ham udøvede Kunsters tekniske Side skrev C. to *trattati*, som udkom i Firenze 1568 og 1761 og 1856 i en meget god Udgave af C. Milanesi. De ere ogsaa oversatte paa Tysk. Ogsaa som Digter forsøgte C. sig; hans Vers ere, som Michelangelo's, rige paa store Tanker og af høj poetisk Flugt, men mangelfulde i Formen. (Litt.: *B. C., orfèvre, médailleur, sculpteur*, Pragtværk [Paris 1882]; Arneth, »Studien über C.« [Wien 1859]; Raumer i »Hist. Taschenb.« [Leipzig 1847]; samme i »Beitr. z. ital. Gesch.« 4 [Wien 1859]; Mabellini, *Delle rimede B. C.* [1885], o. fl. a.). *F. J. M.*

Celliter se Lollharder.

Cello se Violoncello.

Cellŭlae *mastoideae* se Øre.

Cellulärpatologi. Fra Oldtiden af have Læger og Naturforskere forsøgt at bringe Sygdommene ind i Systemer, og disse have naturlig taget som Udgangspunkt de Naturopfattelser, der til de givne Tider have været de herskende. Saaledes har Patologien (o: Læren om Sygdomsprocesserne) til forskellige Tider faaet sit særegne i Præg, efter som man henførte Sygdommene til rent mekaniske Processer (smlg. Iatromekanikerne) eller til kemiske Processer (smlg. Iatrokemikerne). Nogle have absolut paastaaet, at det var de faste Organer, der vare Udgangspunkterne for Sygdommene; denne Opfattelse har man betegnet som Solidarpatologien (s. d.) (af *solidus*, fast). Andre have givet Legemets Vædsker Skylden for at være Sygdommenes Sæde; denne Lære har man kaldet Humoralpatologien (s. d.) (af *humor es*, Vædsker). Efter 19. Aarh.'s store Fremskridt i Studiet af den finere Anatomis Enkeltheder gik det efterhaanden op for Forskerne paa disse Omraader, at det, der i sidste Instans er Bæreren for alt organisk Liv, er Cellen (s. d.), og det laa da nær at udforske Cellens Forhold ikke alene under den sunde, men ogsaa under den syge Tilstand. Omkring Midten af 19. Aarh. udformede da Virchow en hel patologisk Teori baseret paa de Observationer, som vare gjorte over Cellernes Forhold i den sunde og syge Organisme. Denne hele Lære kaldte han G, og efter gentagen Prøvelse af sine Anskuelser, der enkeltvis vare fremkomne i talrige tidligere Arbejder, samlede han hele Systemet i en Række Forelæsninger, som stenograferede af en Tilhører og reviderede af Forfatteren udkom 1858. Bogen fremkaldte en levende Debat, oplevede allerede næste Aar en ny Udgave og 1861 en tredje, i hvilken Forfatteren havde foretaget en Del Ændringer, ikke i Hovedsynspunktet, men i Enkeltheder. Cellevirksomheden, som Virchow inddelte i nutritiv, formativ og funktionel, kendes jo i øvrigt langtfra i Enkelthederne; men nogen Forestilling derom har man vidst at skaffe sig ved Observation over de encellede Organismer, hvor man har gjort sig Rede for, at Livsprocessen forandres ved, at man udsætter Cellen for forskellige udvortes Paavirkninger, saasom Kulde, Hede, kemiske, elektriske Indflydelser, Lys, og man ser Cellen under disse Indflydelser vise forskellige Forhold saasom forøget eller formindsket Bevægelighed, Størrelse- og Formforandringer. Nu maa man erindre, at Cellen i den sammensatte, dyriske Organisme ikke alene er afhængig af de til den direkte naaende ydre Paavirkninger, men ogsaa af dem, der naa de øvrige Milliarder af Celler, der sammensætte Organismen, og saaledes kunne ikke blot Nabocellerne ved direkte Saftudveksling forøge eller forringe Cellens Livsenergi, men ogsaa indbyrdes fjerne Celler kunne gennem Paavirkniug af Næringsvædsken — Blodet — udøve Indflydelse paa hinanden, saa at den ene Celles Livsenergi til en vis Grad afhænger af hele Organismens Tilstand, medens denne atter er under Indflydelse af de i hver enkelt Celle foregaaende Forandringer, dette naturligvis ogsaa kun til en vis Grad. Enkelte af de for Sygdomsprocesserne som vigtige antagne Cellevirksomheder (de formative, til Dels de nutritive) kunne vi nu gøre til Genstand for direkte Observation ved at undersøge Vævene ved Mikroskopets Hjælp og derved erfare, hvorledes Vævsforandringerne afhænge af Forandringer i de Vævene opbyggende Celler, deres forøgede Vækst, Formering, Svind og Hendøen; men for en Del af de vigtigste af disse Cellevirksomheder (de funktionelle), der sikkert for en stor Del ere af kemisk Natur, ere vi henviste til mere indirekte Observationer, Undersøgelsen af det frembragte Udbytte — Afsondringerne, uden at vi foreløbig kunne skaffe os nogen sikker Viden om, hvorledes disse Processer foregaa i Cellerne. For selve Cellernes Vedkommende er det i Grunden vanskeligt at sige, hvad der er Sygdom og hvad ikke; det, vi kalde sygt, er lige saa vel som det sunde en Form af Cellens Livsvirksomhed, ja hvad der for den enkelte Celle maa betegnes som forøget potenseret Liv, kan for Organismen eller Dele af den blive en sygelig Tilstand. Virchow nøjedes nu ikke med

ganske i al Alm. at opstille sine Teorier, han udformede ogsaa Detailspørgsmaalene paa talrige Punkter, hvor han med stor Skarphed og logisk Snilde forstod at kombinere sine egne rige Observationer med det store fra andre foreliggende Materiale. Ved sin Overlegenhed i mangeartet Kundskabsfylde, ved sin store dialektiske Sans og ikke mindst ved den Omstændighed, at han var personlig og videnskabelig knyttet til de beds'e og dygtigst fremadstræbende Personligheder paa Medicinens og Kirurgiens Omraade, naaede Virchow at slaa sine Modstandere, saaledes at C. nok tør siges at have været den herskende om end ikke uanfægtede Lære i henved 1/4 Aarh. Men samtidig udformedes der helt ny Anskuelser om Sygdommenes sande Væsen, idet Mikroorganismernes Betydning gjorde sig gældende efter en af Virchow og de øvrige Cellularpatologer ganske uanet Maalestok. Man saa, hvilken Mængde af Kendsgerninger der kun lod sig farklare gennem Infektionslæren, og hvor meget af C. der kun havde været Teori og Tankeeksperiment. Man har dermed ogsaa faaet Blikket op for, at Grundlaget for C, Mikrokemien, ganske savnede og endnu savner de nødvendige Forudsætninger for at forklare Fænomenerne i den sunde, end sige i den syge Organisme, og i hvor høj en Grad C. havde udfyldt Hullerne ved Antagelser og Analogislutninger. De allerfleste Details i C.'s store Bygning man nu betragtes som fejlagtige eller mangelfuldt begrundede — medens selvfølgelig de direkte Observationer ikke derfor tabe i Værdi, Det er ikke urimeligt at tænke sig, at C. engang igen staar frem som et vigtigt Led i Patologien; men den kan ikke mere blive paa den Maade det alt beherskende System, som Virchow havde gjort den til, den vil blive nødt til at dele Herredømmet med Infektionspatologiens nyeste Skud, Læren om de kemiske Sygdomsgifte, en moderne Humoralpatologi, om man vil, men en Hurr.oralpalologi, der er anderledes eksperimentelt begrundet end den gamle Humoralpatologi og ligeledes" anderledes begrundet end den Virchow'ske C, der maa erkende Cellernes funktionelle Afhængighed af Mikroorganismernes Virksomhed. At Sygdomslæren i Fremtiden vil komme til at dreje sig om en Vekselvirkning mellem C. og Infektionslæren, er det ikke svært at se; men hvorledes Vekselvirkningen vil komme til at vise sig, er det paa det nuværende Standpunkt ganske umuligt at afgøre. *£. A. T.*

Cellulitis (lat.) d. s. s. Bindevævsbetændelse. Navnet skriver sig fra en Tid, da man benyttede Ordet Cellevæv for det, vi nu i Anatomien kalde Bindevæv. I sproglig Henseende er Dannelsen af Ordet C. af meget tvivlsomt Værd, og da nu tillige den anatomiske Berettigelse savnes, saa bør Ordet helst forlades. Et af de Steder, hvor det har holdt sig længst, er som *C. pelvis*, et Navn, man gav flere af Betændelserne i det kvindelige Bækken. Ved de ydre Bindevævsbetændelser er der nu ingen — eller kun enkelte Undtagelser —, der sige C; man taler ved slige Sygdomme om *Flegmone*. *E. A. T.*

Celluloid er en Blanding af Nitrocellulose (Skydebomuld eller det i Æter-Alkohol opløselige Collodiumuld) med Kamfer. Det fremstilledes tidligere næsten udelukkende, efter den af Brdr. Hyatt i Xew York 1869 angivne Metode, ved Opløsning af Skydebomuld i smeltende Kamfer, idet den fint sønderdelte Skydebomuld æltes sammen med Kamfer og eventuelt med Fyldstoffer, saasom Kridt, Tungspat o. l., og Farver, idet man holder Massen fugtig for at undgaa Eksplosion, og til sidst presser den for at opnaa en inderligere Blanding og fjerne Vandet. Den saaledes tørrede Masse presses derefter i hydrauliske Presser, der opvarmes ved Damp til ca. 130°, til Dels saaledes at den derved faar de forønskede Former. Ved Afkøling bliver C. haard, men kan, saa ofte det skal være, igen gøres blød og plastisk ved Opvarmning. Skønt denne Fremstillingsmaade er den, der er forbunden med mindst Fare, er den dog nu vistnok fuldstændig forladt og erstattet af de saakaldte kolde Metoder, ved hvilke Nitrocellulosen behandles med en Opløsning af Kamfer i Æter, eller oftere Methylalkohol, indtil det hele danner en geléagtig Masse, hvorefter Æteren eller Alkoholen bringes til at fordampe ved svag Opvarmning, og den dannede Raa-C. underkastes en hydraulisk Presning.

Det ublandede C. er næsten farveløst, i tynde Plader gennemsigtigt, temmelig haardt, meget elastisk og lader sig bearbejde omtrent som Horn. Ved passende Tilsætninger kan det gøres haardere eller blødere. Ved Opvarmning til 125° bliver det plastisk og kan ved denne Temperatur svejses, ved 140° mister det sin Gennemsigtighed, og ved 145—150° sønderdeles det pludselig under stærk Røgudvikling. Antændes det, brænder det med stærkt sodende Flamme, noget hurtigere end almindelig Lak og under Udvikling af en stærk Kamferlugt, men det kan hverken ved Slag eller pludselig Opvarmning bringes til at eksplodere. Da det i varm Tilstand kan gives alle mulige Former og valses ud til ganske tynde Plader, og da det let lader sig farve og er overordentlig elastisk, finder det en meget vidtstrakt Anvendelse. Det benyttes saaledes til en Mængde Galanterisager, Toiletsager, Knivhaandtag, Bolte, Teaterkikkerter, til Gummiplader ved kunstige Tandsæt, Brokbandager, o. a. m. Der gøres for Tiden (1895) Forsøg med dets Anvendelse som Clichémateriale og til Bogtrykkertyper, og Imitationer af Elfenben, Marmor, Skildpadde, Malakit, Koral, Rav o. s. v. ved Hjælp af C. spille en meget vigtig Rolle. Ved Fremstillingen af Kraver og Mansketter af C. tager man først et Gipsaftryk af f. Eks. en fin Lærredsflip, laver herefter en dobbelt Form af Skriftstøbermetal og presser i denne det med Zinkhvidt farvede C. Ved at opløse C. i Amylacetat, eller en Blanding af dette og Aceton, faar man en Lak, der udmærker sig ved at være næsten usynlig i tynde Lag, og som hæfter godt i de forskelligste Stoffer. Genstande af C. kendes let paa, at de ved Opvarmning, f. Eks. ved stærk Gnidning, lugte af Kamfer. (Litt.: Bockmann, »Das Celluloid« [2. Udgave, 1894]). *K.M.*

Cellulose (Cellestof, Lignose), n. $C_6H_{10}O_5$, er et Kulhydrat, der udgør Hovedbestanddelen af Planternes Cellevægge; i ganske ung Tilstand bestaa disse Cellemembraner af næsten ren C., medens denne i de ældre Organer er gennemtrængt af saakaldte »inkrusterende Substanser«. C. viser i Plantedelene organiseret Struktur; den er et i saa høj Grad modstandsdygtigt Stof, at den endnu kan paavises i Brunkul og Stenkul; denne Modstandsdygtighed viser sig ogsaa over for de alminde-

Artikler, der savnes under C, *maa søges under* **K.**

lige Opløsningsmidler og Reagenser, af hvilke C. ikke paavirkes. Til Fremstilling af ren C. benytter man sig af dette Forhold, idet man gaar ud fra celluloseholdige Stoffer, der leveres af Naturen eller som Produkter af Industrien f. Eks. Bomuld, Linnedklude, svensk Filtrerpapir o. 1. og underkaster disse Stoffer en successiv Behandling med Vand, Vinaand, Æter, fortyndet Alkali, fortyndet Saltsyre og Flusssyre, hvor man sluttelig beholder ren C. tilbage, medens de indblandede Stoffer gaa i Opløsning. For at fjerne de inkrusterende Substanser i mindre rene Materialer kan man ogsaa ved almindelig Temperatur behandle dem med »Schulzes Reagens«, der bestaar af en Blanding af klorsur Kali og fortyndet Salpetersyre.

De Egenskaber, der i Alm. tillægges ren C, gælde væsentligst for C af Bomuld; det er ikke usandsynligt, at C. af forskellig Oprindelse viser forskellige Egenskaber, og at der i Virkeligheden gives forskellig C. Ren C. er som nævnt uopløselig i de almindelige Opløsningsmidler; den kan opløses i det saakalde »Schweizers Reagens«, en Opløsning af Kobbertveiltehydrat i Ammoniak, og udfældes atter af denne Opløsning ved Tilsætning af Syrer eller Salte; udvadskes den derpaa til sidst med Alkohol og tørres, danner den et hvidt amorft Pulver, Ved Indvirkning af kold Svovlsyre paa 50° Baumé omdannes C. til kolloidal C, der med Vand danner en mælket Opløsning, af hvilken den kolloidale C. fældes ved Tilsætning af smaa Mængder Syrer eller Salte; stærkere Svovlsyre bevirker, at kolloidal C. bliver uopløselig i Vand. Opløses C. i koncentreret Svovlsyre og tilsættes hurtig Vand, fældes et geléagtigt Stof, Amyloid, som, saa længe der endnu er Syre til Stede, farves blaat af Jod paa lignende Maade som Stivelse (Amylum). Lader man ulimet Papir passere hurtig gennem stærk Svovlsyre, og udvadsker man det derpaa fuldstændig med Vand, faar man saakaldt Pergamentpapir, der er langt fastere og tættere end almindeligt Papir, idet Porerne ere tilstoppede af kolloidal C. Ved længere Tids Indvirkning af koncentreret Svovlsyre paa Bomuldscellulose, paafølgende Fortynding med Vand og Kogning, omdannes den saaledes, at der dannes Druesukker; paa lignende Maade forholder C. af flere andre Planter sig, medens der dog ogsaa findes Cellulosearter, der ved denne Behandling foruden Druesukker giver Mannose, hvorfor man skelner mellem »Glukosecellulose« og »Mannosecellulose«. Bringer man C. ned i stærk Salpetersyre eller i en Blanding af Salpetersyre og Svovlsyre, dannes forskellige Nitrocellulosere o: Salpetersyreætere af C.; disse Forbindelser ere eksplosive; nogle af dem ere opløselige i Ætervinaand og anvendes til Collodium (s. d.), andre anvendes som Skydebomuld (s. d.). Ved tør Destillation giver C. til Dels de samme Produkter som Træ ved samme Behandling. C. findes foruden i Planteriget, hvor den altid i ældre Plantedele indeholder Farvestoffer, Harpikser, Gummi, Stivelse, Æggehvidestoffer m. m., tillige i flere Dyr, f. Eks. i Søpungenes Kappe, i Leddyrenes Hylster o. a.

Med Navnet Hemicelluloser betegnes nogle Kulhydrater i Planternes Cellevægge, der ere uopløselige i Vand, men som i Modsætning til C. let opløses af varme, fortyndede, uorganiske Syrer under Dannelse af Sukkerarter, og som navnlig findes i Plantefrø f. Eks. i Ærter, Vikker, Kaffebønner, Daddelkerner. C. finder teknisk Anvendelse i de forskelligste Former: Bomuld, Linned, Hamp og det af disse Stoffer tilberedte Papir er væsentligst C Siden 1865 er Træcellulose et vigtigt Raamateriale for Papirfabrikationen; til Fremstilling af denne C. er der angivet forskellige Fremgangsmaader, af hvilke Natronmetoden og Sulfitmetoden ere de vigtigste. Sulfitmetoden blev patenteret 1866 af Tilghmann, men først 10 Aar senere blev den ført ud i Praksis af Mitscherlich: den giver et stort Udbytte af billig, ren C. og har bragt Cellestof-Industrien i stort Opsving Efter denne Metode bliver det findelte Træ ophedet med en Opløsning af sur svovlsyrlig Kalk paa 5° Baumé i 18 Timer ved Tilledning af Damp paa 4—5 Atmosfærer, hvorved Harpiks, Lignin o. a. destrueres. Ved Natronmetoden behandles det findelte Træ med Natronlud i lukkede Jærnkedler med Damp paa 6—10 Atmosfærer, hvorved Harpiks og inkrusterede Stoffer gaa i Opløsning, medens C. kun angribes meget lidt og sluttelig udvadskes (se i øvrigt Sulfitcellulose og Natroncellulose). Som Udgangspunkt for begge Metoder anvendes hyppigst Naaletræ. Fabrikationen af C. er tiltagen meget betydelig; Tyskland producerede 1891 150,000 Tons Træcellulose til en Værdi af ca. 32 Mill. Rm.; Norge udførte 1894 ca. 44,000 Tons C. til en Værdi af ca. 6½ Mill. Kr. *O. C.*

Cellulosedynamit, et Sprængmiddel, dannet ved, at man har ladet Cellulose opsuge Nitroglycerin.

Cellulosegæring. Under *Indflydelse* af de i Kloakslam og Flodslam forekommende Mikroorganismer, indtræder der en Gæring af Cellulose, hvorved denne spaltes i Kulsyre og Sumpgas: $C_6H_{10}O_5 + H_2O = 3CO_2 + 3CH_4$. *O. C.*

Celman, Miguel Juarez, Præsident i den argentinske Republik, er født 29. Septbr. 1844 i Cordoba. C. studerede Retsvidenskab i sin Fødeby, blev Minister og Guvernør i Cordoba og 1886 Præsident i Argentina. De ulykkelige Finansforhold fremkaldte 26. Juli 1890 en revolutionær Bevægelse i Buenos Ayres, ifølge hvilken C. 6. Aug. maatte nedlægge sit Embede. *S. B. T.*

Celoria [tsælo!ria], Giovanni, italiensk Astronom, er født 29. Jan. 1842 i Cassale Mon Ferrato (Piemont). C. studerede Astronomi i Torino, Berlin og Bonn, ansattessom 2. Astronom ved Observatoriet i Milano og blev tillige Professor i Geodæsi ved det tekniske Institut smst. C. har beregnet Planet-, Komet- og Dobbeltstjernebaner, offentliggjort i »Effemeride astronomiche di Milano« talrige Meridianobservationer, skrevet flere meteorologiske Afhandlinger, deltaget i flere italienske Længdebestemmelser. Af hans astronomiske Afhandlinger fremhæves: »Sull' eclissi solari totali del 3 giugno 1239 e del 6. ottobre 1241« [Milano 1876], »Sopra alcuni eclissi di Sole antichi e su quello di Agatocle in particolare« [Rom 1870], der blev prisbelønnet af Accademia dei Lincei. *Y. Fr. S.*

Celosia L., Slægt af Amarantfamilien, en- eller fleraarige Urter med hele og glatte Blade. De smaa Blomster, i tætte Stande, have et tørt, hvidt, gult eller rødt Bioster og fem Støvdragere, der forneden ere sammenvoksede til et kort Rør.

Frugten er en Kapsel, der aabner sig som en Buddike. Ca. 35 Arter, især tropiske. *C. argentea* L. har linie lancetdannede Blade og aflangt-ægformede Aks; Biosteret er sølvhvidt. Den er en i Troperne vidt udbredt, enaarig Ukrudtsplante. *C. cristata* L. (Hanekam), hvis Blomsterstand er konstant fascieret: bredt sammentrykt, vifteformet og kruset eller foldet paa forskellig Vis, menes at være en, ved Kulturen opstaaet, monstrøs Form af *C. argentea*. *A. M.*

C. cristata er en enaarig Væksthusplante, som dog ogsaa undtagelsesvis kan ses anvendt til Udplantning. Blomsterstandens Form varierer en Del, og Farven kan være violet, blodrød, rosa, chamois eller gul; hos *C. c. variegata japonica* er Kammen delt i talrige glatte, guldgule og røde Grene. Man saar Frøet i April paa Varmebed, prikler de unge Planter paa Undervarme, og tilpas store plantes de i Potter. De omplantes gentagne Gange, saa snart de have fyldt Potten med Rødder, i en næringsrig Jord. En Hovedbetingelse for et godt Resultat er en kraftig Vækst, og, foruden at der blandes vel forraadnet Gødning i Jorden, vandes de derfor af og til med Gødningvand. Xaar Blomsterstanden er fuldt udviklet, afhærdes Planterne noget, og ere da meget anvendelige til Dekoration i Værelser e. l. St. *L. H.*

Celsius, Anders, svensk Astronom, født 27. Novbr. 1701 i Upsala, død 25. Apr. 1744 smst., var Professor i Astronomi fra 1730. 1732 rejste C. udenlands for at besøge de vigtigste Observatorier, opholdt sig en Tid hos Doppelmayr (s. d.) i Nürnberg, hvor han 1733 publicerede: *CCCXVJ observationes de lumine boreali ab 1716 usque ad 1732 in Suecia habitae*, besøgte derpaa Italien og beskæftigede sig under sit Ophold i Rom med at bestemme den gammelromerske Fods sande Længde og med at maale Intensiteten af Sollyset, hvorved han fandt, at Solens Lys overstraaler Maanens 320,000 Gange, samt at Solen ved Middagstid lyser 130 Gange stærkere end, naar den staar i Horisonten. Da han 1734 kom til Paris, stod Bouguer (s. d.) i Begreb med at rejse til Peru for at maale en Meridianbue. C. foreslog, at en lignende Maaling skulde udføres i det høje Nord, og fik sat igennem, at dette Hverv blev overdraget Maupertuis (s. d.) og C. (se Gradmaaling); efter sin Hjemkomst beskrev han det i *De Observationibus figura telluris determinanda in Gallia habitis* [Upsala 1738]. I Upsala oprettede C. et Privatobservatorium, hvis Polhøjde han bestemte efter Horrebow's (s. d.) Metode, og hvor han anstillede astronomiske og meteorologiske Observationer (regelmæssige meteorologiske Iagttagelser havde C. ladet udføre fra 1729), indtil Regeringen paa hans Foranstaltning 1740 grundede Sveriges første offentlige Observatorium (»Nyttan af ett astronomiskt Observatorium uti Swerige« [1739], *Imago speculae Upsaliensis*). Af C.'s andre Arbejder fortjene at nævnes hans Studier over den magnetiske Deklinations daglige og aarlige Variation, de magnetiske Perturbationer og deres Sammenhæng med Nordlyset. Han arbejdede ihærdig for Indførelsen af den gregorianske Kalender, hvilket han ikke oplevede (1753), paaviste ved Hjælp af et af Graham (s. d.) konstrueret Pendelur, at Tyngden er forskellig i London og Upsala, var en af de første, som paaviste Havets Synken ved den svenske Kyst, og bragte ved sin Afhandling »Observationer om tvenne beständiga Grader på en Termometer« [1742], Centesimalskalaen paa Termometret i Forslag; denne, der bærer C.'s Navn, skiller sig fra den nu brugelige deri, at C. betegnede Vandets Kogepunkt med 0^0 og dets Frysepunkt med 100^0, hvorved altsaa opnaaedes, at Luftens Temperatur altid blev angivet med positivt Tal, medens den Celsiusskala, vi kende, efter Forslag 1750 af Stockholm-Akademikeren Martin Strömer [1707—70], begynder ved Vandets Frysepunkt og er positiv for Varmegrader, negativ for Kuldegrader. C. var meget produktiv og har offentliggjort sine fleste Afhandlinger i Stockholm-Akademiets »Handlingar Foruden disse har han skrevet bl. a.: *Arithmetica* eller »Räkenkonst« [1727], *Nova methodus distantiam solis a terra determinandi* [1730]. Han redigerede Almanakken for Aarene 1728—37, 40, 41, 43 — 45. *F. Fr. S.*

Celsius, Magnus Nicolaus, svensk Astronom og Naturforsker, født 16. Jan. 1621 i Helsingland, død 6. Maj 1679 i Upsala, hvor han 1668 blev Professor i Matematik og Astronomi, 1677 tillige Præst i Gamla Upsala. C. har offentliggjort flere astronomiske Observationer, saaledes af Kometen fra 1664, hvilke han anstillede med Instrumenter, han selv opfandt og forfærdigede, og beregnet Almanakken for Aarene 1658—61; men mest bekendt blev han ved sin Dechifrering af Helsingrunen, som han har beskrevet i Afhandlingen: *De runis helsingicis* [1677] *J. Fr. S.*

Celsius, Olof, svensk Biskop og Forfatter, ovenn. A. C.'s Fætter, født i Upsala 15. Decbr. 1716, død i Lund 15. Febr. 1794. Han blev 1742 Docent, 1744 Vicebibliotekar og 1747 Professor i Historie i Upsala. 1749 foretog han med historiske Kildestudier som Øjemed en Rejse til Kjøbenhavn, hvor han knyttede Forbindelse bl. a. med Langebek og Suhm. 1753—77 beklædte han Sognepræstembeder i Stockholm, de tre sidste Aar som *Pastor primarius*, og udnævntes 1777 til Biskop i Lund. Som Medlem af Gejstligheden deltog han i flere Rigsdagssamlinger. Under disse var han længe en af Huernes mest fremragende Mænd og erholdt særlig under Samlingen 1760—62 flere betydelige Tillidshverv. Det Adelsskab, han havde modtaget (1756), paadrog ham dog med Tiden hans Standsfællers Uvilje og Forfølgelse, hvorfor han til sidst kastede sig i Hatpartiets Arme. C. gjorde sig bemærket som Forfatter paa adskillige Omraader. Som Student i Upsala udgav han 1738 (sammen med A. Hesselius) et moraliserende Ugeblad »Thet svenske Nitel«. 1742 redigerede han »Tidningar om the lärdas arbeten«, indeholdende Recensioner og litterære Nyheder. Hans skønlitterære Frembringelser, hvoriblandt Tragedien »Ingeborg« [1739] og Heltedigtet »Gustaf Vasa« [1774], hæve ham ikke over Dilettanten. Som Historieskriver har C. derimod indlagt sig store Fortjenester. Hans »Konung Gustaf I's historia« [I—II, 1746, 1753, 3. Opl. 1792, oversat paa Tysk 1749, 1753] og »Konung Erik XIV's historia« [1774, oversat paa Tysk 1774 og paa Fransk samme Aar] vakte paa Grund af den heldige Fremstillingsmaade Samtidens levende Bifald. De ere vel paa sine Steder ikke tilstrækkelig objektive (særlig Erik XIV fremstilles i et vel lyst Skær), men kunne dog ved

deres grundige Kildeforskning siges at betegne et virkeligt Fremskridt i svensk Historieskrivning. C. gjorde Forarbejder til Johan III's Historie og udgav Begyndelsen til en »Svea rikes kyrko-historia« [1767]. Ogsaa som Mindetaler vandt C. et berømt Navn. *P 0.*

Celsius-Termometer se Termometer.

Celsus, 1) en af de saakaldte 30 Tyranner, Modkejser mod Gallienus, levede som forhenværende Krigstribun i Afrika, da han lod sig overtale til at opkaste sig til Kejser. Efter 7 Dages Forløb blev han myrdet i Sicca, og hans Lig kastet for Hundene (A. 262 e. Chr.).

2) Aulus Cornelius, romersk Forfatter fra Tibers Tid, skrev i Tilslutning til Sextierne en Encyklopædi, der omfattede Landbrug, Medicin, Krigsvæsen, Retorik og Filosofi. Af dette Værk er bevaret 8 Bøger (VI—XIII), der indeholde en Fremstilling af Lægevidenskabens System, udarbejdet efter gode græske Kilder (Hippokrates og Asklepiades) og i et godt Sprog. Som det eneste latinske Skrift om Medicin fra den ældre Oldtid er det af ikke ringe Vigtighed, særlig for Kirurgiens Historie. — Udg. af Daremberg [Leipzig 1859]; S. de Renzi [Napoli 1851, med Leksikon], overs. paa Tysk af Ritter [Stuttg. 1840]; Scheller [Braunsw. 1846]. *A. B. D.*

3) en ekletisk Filosof fra 2. Aarh. e. Chr., angreb Kristendommen i et Værk *Sermo verus,* af hvilket Dele ere bevarede i det Modskrift, *Contra Celsum,* hvori Origines søgte at imødegaa ham. C. angriber Kristendommen for dens uvidenskabelige Karakter; den hævder den blinde Tro og fortaber sig dog i indre Partistridigheder; den forbinder Skyldbevidsthed og aandeligt Hovmod; den bygger paa den ene Side paa den efter Formaal skabende almægtige Gud og paa den anden Side paa Forestillingen om Nødvendigheden af en Forløsning og Korrektion; den svinger mellem Spiritualisme og Antropomorfisme. (Litt.: »Celsus's wahres Wort ed. Keim« [Ziirich 1873]). *C. St.*

Celt se Bronzealder S. 697.

Celtis L., Slægt af Ælmefamilien, Buske eller Træer med spredte og toradede, hele og ofte noget skæve Blade og uanselige Blomster, der sidde enkeltvis i Bladhjørnerne eller i Halvskærm. Blomsterne have et femtalligt og grønligt Bioster, fem Støvdragere og to lange, fjerformede Argrene og bestøves af Vinden. Ofte nærme de sig stærkt til Særkønnethed, de hunlige sidde da øverst, enlige og paa lange Stilke. Frugten er en Stenfrugt; Kimen er krummet og har foldede Kimblade. Ca. 60 Arter fra den tempererede Zone og Troperne. *C. australis* L. kan opnaa meget betydelige Dimensioner og en høj Alder; det har hjemme i Middelhavslandene. Bladene ere aflangt-ægdannede, udtrukne i en lang Spids, savtakkede og haarede paa Undersiden; Frugterne blive først røde, helt modne sorte og saa store som smaa Kirsebær; de smage sødt. Veddet (Triester Træ) er vel anvendeligt; af Frøene faas fed Olie. Hos *C. occidentalis* L. (Nordamerika, dyrket i Europa) ere Bladene ru paa Oversiden og haarede paa Undersidens Ribber; Frugten er rødlig brun. Ogsaa af denne Art bruges Veddet. *A. M.*

Ved Hjælp af den ejendommelige grubet-rynkede Sten i C.'s Stenfrugt har man med Sikkerhed kunnet paa vise Slægtens Tilstedeværelse i Europa i Miocentiden (*C. Hyperionii* Unger, fra Omegnen af Frankfurt). Blade af andre Arter ere kendte fra forskellige Egne af Europa, Nordamerika og Japan; de vise, at Slægten i Tertiærtiden betydelig overskred sin nuværende Nordgrænse. *N. H.*

C. australis og *occidentalis* findes kun sjælden plantede i Danmark til Trods for, at de ere fuldstændig haardføre. Ogsaa i Christiania kunne de udholde Vinteren. De formeres i Reglen ved Frø, og dette ligger ofte to til tre Aar i Jorden, før det spirer. *L. H.*

Celtis, Konrad, (hed oprindelig Pickel, hvoraf C. er en græsk Oversættelse), berømt tysk Humanist, født i Wipfeld mellem Schweinfurt og Wiirzburg 1459, død 1508, flygtede som ungt Menneske hjemmefra for at studere og blev 1477 indskreven som Student i Köln. 1484 tog han til Heidelberg og fik Rud. Agricola til Lærer; efter dennes Død 1485 levede han mange Aar paa Rejser, idet han drog fra Universitet til Universitet og holdt Forelæsninger. Paa en Italiensrejse gjorde han Bekendtskab med flere af Datidens anseteste Humanister; efter sin Hjemkomst kronedes han som Digter i Niirnberg af Kejser Frederik III (1487). Derpaa opholdt han sig flere Aar i Krakov; han virkede her for Oprettelsen af et Selskab til Fremme af de humanistiske Studier (*sodalitas litteraria Vistulana*) efter de italienske lærde Selskabers Mønster; paa Hjemrejsen oprettede han lignende Foreninger i Ungarn og Østerrig og endelig 1491 i Mainz det betydeligste af dem alle, *sodalitas litteraria Rhenana.* 1492 kaldtes han som Professor til Universitetet i Ingolstadt, 1497 til Wien, hvor han virkede til sin Død. C. har haft stor Betydning for Renaissancen i Tyskland, især ved Oprettelsen af de lærde Selskaber. Hans Skrifter (mest poetiske) vise ikke blot stor Færdighed i Behandlingen af latinsk Sprog og Versform, men røbe tillige en Livsanskuelse, der ligger det antikke Hedenskab nærmere end Kristendommen. Som de betydeligste kunne nævnes: *Amorum libri IV* [Niirnberg 1502, 4°], *Odarum libri IV* [Strassburg 1513], *Epigrammatum libri V* [ufuldendt, udg. af Hartfelder, Berlin 1881]. Endvidere: *Liber de situ et moribus Norimbergæt de magnitudine Hercyniae silvae* (om Niirnbergs Historie). Desuden har han offentliggjort Nonnen Roswitha's (s. d.) latinske Digte og fremdraget den saakaldte *Tabula Peutingeriana,* en Kopi efter et romersk Rejsekort fra Oldtiden. (Litt.: Bursian, »Gesch. d. klass. Philologie in Deutschland« I, S. 109, med yderligere Litteraturangivelser). *A. B. D.*

Cembal d'amour [sæbaldamu!r] (fr.), et af Gottfried Silbermann (1683—1753) opfundet klaverlignende Instrument, der kun adskilte sig fra det da brugelige Clavicembalo (s. d.) ved sin Længde, Anslagsmaaden og Klangfarven. Det havde nemlig dobbelt saa lange Strenge som et almindeligt Klaver, og disse ansloges paa Midten, hvoraf Følgen var, at Strengen gav den højere Oktav, idet hver Halvdel svingede for sig, medens Tonen var stærkere, længere klingende og mere syngende. Dette Forsøg, der bl. a. tilsigtede alt efter Anslagets Styrke at opnaa et virksomt piano og forte, viste sig imidlertid hurtig forfejlet, og Instrumentet gik snart igen af Brug. *S. L.*

Cembalo se Clavicembalo.

Cement, forskellige Stoffer, der have den Egen-

skab, at de efter at være udrørte med Vand lidt efter lidt hærdne til en meget fast Masse, idet der foregaar en kemisk Binding af det tilsatte Vand. Da denne Hærdning kan forcgaa og holde sig under Vand, spiller C- en meget stor Rolle ved alle Vandbygningsarbejder. Man skelner mellem 1) C, tilberedt af naturlig forekommende eller som Biprodukter indvundne lerjord- og kiselsyreholdige Stoffer, ved Blanding med Kalk, 2) C, tilberedt ved Brænding af lerjord- og kalkholdige Silikater, 3) Magnesia-C. og 4) en Del paa særlig Maade sammensatte C. Af de Stoffer, der ved en simpel Blanding med Kalk give C, kunne følgende nævnes: Puzzolan er et graat, rødbrunt indtil næsten sort Pulver, der faas ved Knusning af en vulkansk Tuf, der forekommer ved Puzzuolio o. fl. a. St. i Italien, i Ardennerne og i Auvergne; det kommer i Handelen ublandet ell. blandet med Kalk, i sidstnævnte Tilfælde under Navn af Puzzolan-C. Allerede de gamle Romere anvendte dette Stof under Navn af *Pulvis Puteolanus.* Tras faas ved Knusning af en i Rhinlandene, særlig i Nette- og Brohldalen, i Bayern, Karpatherne, Irland o. fl. St. forekommende Tufsten, der ligner knust Pimpsten og kommer i Handelen enten som Stykker eller pulveriscret. Den indeholder ligesom Puzzolan gennemsnitlig ca. 9 p. Ct. kemisk bundet Vand, der er Betingelse for disse Stoffers Anvendelse, idet de ikke hærdne med Kalk, naar Vandet er bortskaffet ved Ophedning. Santorin forekommer paa de græske Øer Santorino, Theresia og Aspronisi som graa eller rødlige, hensmuldrende Jordmasser af vulkansk Oprindelse og ligner i Sammensætning og Egenskaber mest Puzzolan. Den udgør en vigtig Handelsartikel i Sydeuropa. Paa lignende Maade, men ikke med saa godt Resultat, finde forskellige Arter Lava, Basalt, Trakyt o. 1. Anvendelse, dog næsten kun paa selve de Steder, hvor de forekomme. Murstensmel, tilberedt ved Finmaling af haardtbrændte Mursten, kan ogsaa benyttes, men giver, ligesom Aske af Kul eller Tørv, en mindre god C. Loriots C. bestaar saaledes af 2 Dele Kalk, 2 Dele Murstensmel og 3 Dele Sand. Fintmalet Allunskifer giver en svag C, der egner sig godt til Puds paa Murværk. Kunstig Tras tilberedes i Holland ved Brænding og Pulverisering af en fra Havbunden opfisket saltholdig Ler. Kunstig Puzzolan tilberedes i Frankrig ved Brænding og Pulverisering af en Blanding af Kalk og Ler. Slagge-C. er en fortrinlig C, der fremstilles ved Blanding af tørlæsket Kalk og pulveriseret basisk Højovnsslagge. Det er et næsten hvidt Pulver, som let indsuger Kulsyre fra Luften og derfor taber i Værdi, naar det ikke opbevares i helt tætte Fustager. Det hærdner langsomt og bedre under Vand end i Luften, hvor det let faar Revner. Ved Bedømmelsen af Slagge-C., der anvendes i stor Udstrækning, gaar man frem paa samme Maade som ved Portland-C. (se ncdenf.). De ved Brænding fremstillede C. ere Roman-C. og Portland-C. Roman-C. kaldes al Slags C, som er fremstillet ved Brænding af lerholdige Kalksten ved en Temperatur, der holdes saa lav, at Massen ikke sintrer sammen. Det er først fremstillet 1796 af Parker, der anvendte Kalkmergel, som forekommer i Londonleret i Form af uregelmæssige Klumper, og man benytter ogsaa nu næsten udelukkende saadanne naturlig forekommende Kalkstene med en Middelsammensætning af 20—30 p. Ct. Lerjordssilikat og 60—70 p. Ct. kulsur Kalk. Saadanne Kalkstene forekomme paa forskellige Steder ved Englands Kyster, f. Eks. ved Sheppey, Sommersetshire, Derbyshire, Yorkshire, Whigt o. fl. St. samt paa Rugen, ved Neustadt-Eberswalde, ved Boulogne-sur-mer, paa Bornholm, i Nørrejylland o. fl. St. Navnlig Sheppeystenene give et udmærket Produkt. Fabrikationen sker paa den Maade, at Stenene ophedes i Kalkovne, til Kulsyren er uddreven, hvorved der af tilstedeværende Kalk, Ler og Sand dannes dekomponible Kalk- og Lerjordssilikater, hvorefter de knuses, fintmales og pakkes i tætte, indvendig med Papir udklædte, Fustager. Roman-C. hærdner, »binder«, hurtigere end almindelig Portland-C, oftest allerede efter 10—15 Minutters Forløb, og da det ikke har saa stor Bindekraft, kan det heller ikke taale saa stor Tilsætning af Sand som Portland-C. Nogle Steder har man fastsat bestemte »Normer« for Roman-C. i Lighed med de for Portland-C. gældende; men saadanne findes ikke i Danmark, Norge ell. Sverige. Portland-C. er den vigtigste af alle Slags C. og er et saa almindelig benyttet Mørtelmateriale, oftest ved saadanne Byggeforetagender, hvor det er af Vigtighed at sikre sig en Vare med aldeles bestemte Egenskaber, at man i de fleste Lande har opstillet saakaldte »Normer« for denne C. Ifølge de danske, med de tyske næsten ordlydende, Normer (de norske Regler for Levering af C. til Statens Havne- og Ingeniørvæsen indeholde ingen saadan Definition) skal der ved Portland-C. forstaas, »et Produkt, der er tilvirket ved Brænding indtil Sintring af en omhyggelig Blanding af Stoffer, hvis væsentligste Bestanddele ere kalk- og lerholdige Materialer, og som derpaa er malet til Pulver«. Et saadant Stof fremstilledes først 1824 af J. Apsdin i Leeds, som gav det Navn efter dets Lighed med den i England meget benyttede Portlandssten. Nu benyttes som Raamaterialer Kalksten, Mergel, Kridt o. 1. og muligst sandfri Ler, som pulveriseres eller slemmes, naar Sand o. 1. skal fjernes, blandes i bestemte Forhold og formes i fugtig Tilstand til Sten, der tørres og brændes. De brændte Sten sorteres, knuses, finmales, sigtes og pakkes i tætte Fustager, oftest af Træ med Papirindlæg, eller i Sække. Portland-C. er et fint skarpt Pulver af en graa, noget grønlig Farve, der efter C.'s Udrøring med Vand og Hærdning gaar over til graablaa. Da Finhedsgraden er meget vigtig, har man i de forskellige Normer bestemt, hvor meget af C. der maa blive tilbage ved Behandling paa Sigter af bestemt Maskevidde. Portland-C.'s Brugbarhed afhænger væsentligst af den Styrke, den efterhaanden opnaar efter Hærdningen, og det har da vist sig, at man faar et stærkere og tættere Produkt af C, der størkner, binder, langsomt, end af saadan, der størkner hurtig; men man er dog i mange Tilfælde, naar Forholdene fordre det, nødt til at bruge sidstnævnte Slags. Til Puds- og Stukarbejder fabrikeres ogsaa C, der binder ganske overordentlig hurtig. Ved langsomt størknende C. forstaas en saadan, ved hvilken Størkningstiden er 2 Timer eller derover; den maa dog ikke overstige 24 Timer. Under Afbindingen, d. v. s. den Tid, der hengaar, fra C. er udrørt med Vand, og indtil den er størknet, maa langsomt bindende Portland-C. ikke udvikle nogen væsentlig Varme, hvorimod hurtig størknende C. som Regel viser en

kendelig Varmeudvikling. I Modsætning til Roman-C. forbedres Kvaliteten af Portland-C. ved Lagring i tørre Rum, navnlig saaledes at Størkningstiden forlænges. En skadelig Egenskab, som er karakteristisk for daarlig Portland-C. og mest findes hos hurtig bindende, er den saakaldte Drivning o: Udbulning af den fuldstændig størknede Masse, naar den lægges i Vand. Genstande, som cre udstøbte af saadan C, kunne efter nogle Maaneders eller Aars Forløb krumme sig, faa Revner eller endog helt smuldre hen. Aarsagen til denne Egenskab maa navnlig søges i et for stort Indhold af Gips og til Dels Kalk og Magnesia. Portland-C. bruges mest som Mørtel, blandet med Sand, idet Blandingen foretages med de tørre Materialer efter Maal, hvorefter Vandet tilsættes. Om Anvendelsen af C. til Beton s. d. Til 1 Del C. sættes indtil 5 Dele Sand, sjælden mere, og man har fundet, at Styrken mod Træk og Tryk af C.-Mørtel med 1, 2, 3, 4 og 5 Dele Sand til 1 Del C. er henholdsvis ca. 75> 5°. 33, 25 og 17 p. Ct. af den ublandede C.'s. Sandet skal være rent og skarpkantet, og dets Beskaffenhed har en meget stor Indflydelse paa Produktets Styrke. Ved de Prøver, som foretages for at bedømme C.'s Godhed, skal man derfor altid anvende een og samme Slags Sand, naar man blot vil sammenligne forskellige C.-Prøver, medens det paa den anden Side er interessant at se, at saadanne forskellige Prøver ofte staa i et helt andet Forhold til hinanden, naar man bruger en Slags Sand, end ved Brugen af en anden Slags. Sædvanligbruges til Styrkeprøverne det saakaldte »Normalsand«, med visse bestemte, i »Normerne« fastsatte Egenskaber, navnlig med Hensyn til Kornstørrelsen. Til disse Prøver maa C. blandes med Sand og Vand i ganske bestemte Forhold og paa bestemt Maade og udstøbes til »Prøvelegemer« af bestemt Form og Størrelse, ligesom der ogsaa i de forskellige Normer er fastsat, hvilke Appatater der skulle benyttes til at prøve Styrken. Man er endnu ikke ganske paa det rene med, hvilke Processer der foregaa ved Hærdningen af Portland-C.; dog synes denne i Hovedsagen at skyldes Vandets og Kulsyrens Indvirkning, hvorved der som væsentlig Bestanddel dannes vandholdig, kiselsur Kalk, kiselsur Lerjord-Kalk og Forbindelser af Lerjord, Jærntveilte (Jærnoxyd) og Kalk. Portland-C. finder størst Anvendelse til Vandbygningsarbejder, Monierkonstruktioner (s. d.), Beton og til Fremstilling af kunstige Sten (s. d.). Medens almindelig Kalkmørtel under sin Hærdning udskiller en betydelig Mængde Vand, fra hvilket Forhold Fugtigheden i ny Huse stammer, saa indsuger tværtimod C.-mørtel under Hærdningen Vand og vilde derfor være en fortrinlig Erstatning for Kalkmørtel, om ikke Prisen stillede sig i Vejen. Man har søgt at gøre Anvendelsen af Portland-C. billigere ved at fremstille det saakaldte Sand-C., en dansk Opfindelse, der bestaar af en Blanding af C. og Sand, som er malet overordentlig fint, idet dette Produkts Styrke paa Grund af den omhyggelige Blanding af de fine Partikler er saa stor, at man kan benytte en mange Gange større Sandtilsætning ved Tilberedningen af Mørtel heraf end af almindelig C, hvorved der opnaas en betydelig Besparelse. Huse opmurede med saadan Sand-C.-mørtel ere saa at sige straks beboelige. Magnesia-C. tilberedes af Dolomit paa to Maader, efter som den indeholder mindre eller mere Ler. I første Tilfælde brændes den saa svagt, at kun den kulsure Magnesia mister sin Kulsyre, medens Kalken beholder sin, medens den i sidste Tilfælde ophedes til Sintring. Den første Slags binder hurtigere end den anden, men opnaar ikke saa stor Styrke. Det er et hvidt Pulver, der viser stærk Drivning og derfor kun daarlig kan anvendes til Bygningsbrug, men afgiver et udmærket Materiale til Fremstilling af kunstige Sten. Under Navn af Sorels C. benyttes en Blanding af svagt brændt Magnesia og Klormagniumopløsning, som hurtig hærdner til en fast, haard Masse, der staar sig godt under Vand, kan poleres og farves og udfylder Støbeformen godt, saaledes at den kan anvendes til mange Slags støbte Sager og til Kunststen. Albolit er en Blanding af malet og sigtet Magnesit, et naturligt forekommende Magniumkarbonat, med amorf Kiselsyre. Det stivner ved Udrøring med Vand omtrent som Gips, og ved Anvendelse af en Klormagniumopløsning og en Vandglasopløsning giver det en meget haard Masse, som anvendes til Kunststen. Medina-C. fremstilles især i England af Dolomitmergel og ligner meget Roman-C. Da det har en meget stor Modstandskraft over for Indvirkningen af Havvand, og da det er temmelig billigt, benyttes det meget i England og Frankrig til Fremstilling af Beton til Bølgebrydere, Kajmure o. 1. Magnesia anvendes i øvrigt til en Mængde forskelligartet sammensatte C, hovedsagelig som Grundlag for kunstige Sten. De forskellige andre Kompositioner, der gaa under Navn af C. og for en Del ogsaa have dettes Egenskaber, anvendes især til kunstige Sten, Bygningsornamenter, o. 1. De vigtigste findes omtalte under Sten, kunstige. *K. M.*

Cement d. s. s. Tandkit.

Cementation, en metallurgisk Proces, som gaar ud paa at faa et ofte findelt Stoftil at trænge ind i et Metal, hvis Overflade er bedækket dermed. Som oftest foregaar C. ved, at Metallet, indpakket med Cementerpulveret i en Kasse, udsættes for Glødning i nogen Tid; saaledes udføres Jærnets C, der ogsaa benævnes Indsætning, ved at pakke det ind i fintdeltc dyriske Kul (af Læder eller Horn) og gløde det. Kulstoffet vil da »indvandre« i Jærnet og forvandle dets Overflade til Staal; de Dele, der ikke skulle forstaales, overtrækkes med Ler. Ved fortsat C. forvandles hele Jærnets Masse til Staal (se Cementstaal). Ved Kobberets C. forstaar man Forvandling af dels* Overflade til Messing; dette sker ved at ophede Kobberplader og Kobberstænger med Zink i Rør af ildfast Ler eller Jærn; Produktet tjener til Fremstilling af de saakaldte Leoniske Varer, som danne en vigtig Artikel i Nürnberg's og Fiirth's Industri. *F. W.*

Cementkobber faas ved at udfælde Kobber at Opløsninger af dets Salte ved at nedlægge blankt Jærn deri. Stikker man saaledes en Strikkepind et Øjeblik ned i Kobbervitriol, vil den overtrækkes med C. *F. W.*

Cementmarmor, forskellige Marmorimitationer, fremstillede ved Imprægnering og Farvning af Cement.

Cementstaal var til efter Midten af 19. Aarh. den almindeligste Staalsort. Den fremstilles, som Navnet antyder, ved Cementation af blødt, ofte svensk, fersket Smedejærn med ca. 0,1 p. Ct. Kul, som, naar Processen udføres ved Kobberets Smelte-

punkt og varer tilstrækkelig længe, forvandles til haardt Staal med ca. 1,9 p. Ct. Kulstofindhold. Anvendes for høj Temperatur, vil Jærnet optage saa meget Kulstof af det omgivende Cementerpulver, at det bliver til Raajærn og smelter; dette har kun teoretisk Interesse, men viser, at Cementation og Adoucering (s. d.) ere modsatte Processer, begge støttede paa Kulstoffets Evne til at »vandre« i Jærnet, den første ladende Vandringen foregaa udvendigfra indefter, altsaa kulle, den anden ladende Vandringen foregaa indvendigfra udefter, altsaa afkulle. "

Staalcementering er en gammel Proces; den Beskrivelse, som Réaumur giver deraf i sin 1722 udgivne Bog »L'art de convertir le fer forgé en acier et l'art d'adoucir le fer fondu«, passer endnu nogenledes; i vore Dage gaar det tilbage for denne Proces, begrundet saavel i, at Raastoffet, fersket Smedejærn, bliver sjældnere, som i, at det billigere Gydestaal (s. d.) fortrænger C, som dog har en Egenskab fremfor alle andre Staalsorter, at kunne fremstilles med haard Skal og blød Kerne, idet Processen da ikke er ført helt igennem, men afbrudt paa et passende Punkt. Dette uens cementerede Staal kaldes Rosestaal, og Brudet viser tydelig den indefter aftagende Kulningsgrad. Cementerovnen er vist i Tværsnit paa Fig. 1, i Længdesnit paa Fig. 2. Fyret kan have Trappcrist, *V*, eller, som tillige vist punkteret paa Fig. 2, Planrist, *r*. Til Trapperislen høre Fyldetragtene *b*, og der fyres overhvælvet, og Flammen slaar gennem Huller, *n* og *o*, op i Kanaler, *u* og *t*, adskilte ved murede Tunger saaledes, at den helt omslutter 2 lange Kasser, *K*, af Sandsten, inden i hvilke Processen foregaar. Gløderummet er overhvælvet af Buen *M*, hvorfra 3 Kanaler, *p*, paa hver Side føre op i en anden Hvælving, *Q*, som bærer Skorstenen. *R* er et Mandhul, gennem hvilket man kan komme til at regulere Spjældene *a* til Kanalerne *p*. Aabningen *S*, der under Gangen er tilmuret med ildfaste Sten, giver Adgang til Ovnens Indre. Under Gangen observerer man Flammen ved at tage en Prop ud af Hullet *T* i Tilmuringen. Ladningen sker gennem Huller, *w* og *x*, ud for Kasserne; gennem *x* kunne Prøvestænger tages ud. *d* er en Jærnramme, som er hul for at kunne køles af Luft, som gaar bort gennem Rørene *f*. *W* er almindeligt Murværk. Det hele gaar ud paa at give Kasserne saa ensartet Varme som muligt. Kasserne ere 2,8—3,4 M. lange, 0,7—1,1 M. høje og omtrent lige saa brede, de rumme hver 7,5—10 Tons Smedejærn; tidligere vare langt mindre Kasser indtil kun paa et Par Tons almindelige, endnu større Kasser forekomme, men sjælden.

Processen foregaar saaledes: Kasserne renses omhyggelig for alt ældre Indhold; der udbredes paa Bunden et tyndt Lag tort Sand eller Ler og oven paa det Cementpulver; hyppig er dette simpelt hen Trækul i Smaastykker, hvoraf Halvdelen kan have været brugt før og er vadsket godt ud; tidligere var det almindeligt at anvende Tilsætninger, saaledes af 10 p. Ct. Træaske efter Maal, ligesom ogsaa Kullene fugtedes med Potaske og Salt opløst i Vand, dyriske Kul brugtes ogsaa delvis som ved Indsætning (se Cementation). Kullaget gøres ca. 60 Mm. tykt, oven paa det lægges med en indbyrdes Afstand af 6—12 Mm. et Lag af Jærn-

Kig. 1.

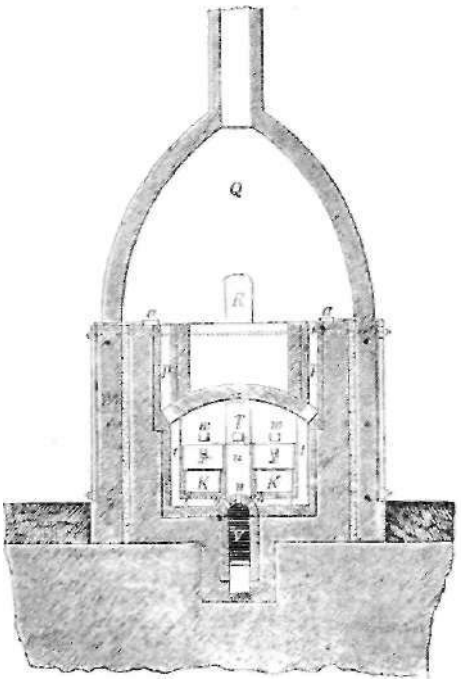
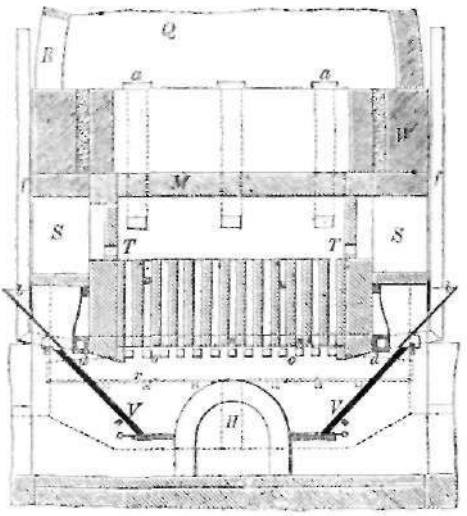

Fig. 2.

Cementerovn (Fig. 1 Tværsnit, Fig. 2 Længdesnit).

i hvert Tilfælde fra begge Ender; lange Ovne kræve 3 stænger, 78 Mm. høje, 19,5 Mm. tykke paa Højen Understøttelse paa Ristens Midte, *H*. Fyret er kant. Det er vigtigt, at Skinnerne ere slagge i ri

og ikke paa noget Sted berøre hinanden. Mellem Skinnerne og oven paa disse kommer atter Kul. Laget gøres dog kun 13 Mm. tykt, saa atter et Lag Skinner o. s. v., til Kassen er omtrent fuld, saa afsluttes med et 100—120 Mm. tykt Lag, væsentlig af brugte Kul, og oven paa dette lægges Staalspaan fra Slibning, hvorved der opnaas; at Luftarter vel kunne gaa ud af Kassen, men ikke ind i Kassen, og Cementeringen er just betinget af Luftafspærring under Glødningen. Man lader et Par Prøvestænger stikke ud gennem Kassens Ender. Fyringen foretages derefter med megen Omhu, idet man i første Periode, ca. I Dag, lader Varmegraden stige jævnt, i anden Periode, 8 — 9 Dage, være uforandret, og i tredje Periode, 3 Dage, aftage jævnt. Produktet er et Raastaal, som foruden C. ogsaa benævnes Brændstaal eller paa Grund af sit Udseende Blærestaal (Blisterstaal). Blærerne skyldes Kulilte, de fremkomme ved, at Kulstoffet paa sin Indvandring støder paa indesluttet Jærnilte. Jo mere findelte og smaa Blærerne ere, des bedre. Staalet vejer $^1/_2$—$^3/_4$ p. Ct. mere end Skinnerne. Processen kræver næsten Staalets Vægt af Stenkul og omtrent Fjerdedelen deraf af Trækul. Undertiden foretages den to Gange (dobbelt cementeret Staal).

Fjederstaal har $^1/_2$ p. Ct. Kulstof og en blød Kerne, Handelsstaal med $^5/_8$ p. Ct. Kul er allerede helt igennem Staal, det leveres ogsaa med $^3/_4$, 1, $1^1/_4$°S $1^1/_2$ p. Ct. Kul. C, er ikke direkte anvendeligt, det maa forædles, navnlig befries for sine Blærer; dette kan ske ved Omsmeltning i Digler, men foregaar langt hyppigere ved Garvning (s. d.). *F. W.*

Cementsten er en i det praktiske Liv benyttet Betegnelse paa en stor Mængde til vidt adskilte Formationer hørende Kalkstene. Fælles for dem alle er et vist Indhold af indblandet Ler, der betinger Kalkstenens Anvendelse som Cement efter Brænding og Findeling. Mere eller mindre brugbare C. findes paa adskillige Steder i Danmark. Saaledes har man forsøgt at benytte den bornholmske Andrarumskalk (kambrisk Form.) og Orthocerkalken (Silurform.), den ved Klintebjerg (Nykjøbing p. S.) som løse Blokke forekommende Grønsandskalk (yngre Gronsandsform.) og den som underordnede Lag i Moleret ved Limfjorden forekommende urene Kalksten (Tertiærform.). Ingen Steder har dog den hydrauliske Kalk, der brændtes af C, kunnet konkurrere med Cement, der lavedes af kunstig sammenblandet Materiale. *K. R.*

Cementvand kaldes de Opløsninger, af hvilke man udfælder Cementkobber (s. d.). C. fremstilles i Kobberværkerne ved at udlade de ristede eller forvitrede Malme. *F. W.*

Cena (lat.; urigtig skrevet *coena*), det romerske Hovedmaaltid, der indtoges Kl. 3—4 om Eftermiddagen.

Cénacle [sena'kl^{e}], fransk Ord, der egentlig betyder Spisestue, specielt den, hvor Christus indstiftede den hellige Nadvere. Tillige bruges det om en litterær selskabelig Forening, især om den, som den romantiske Skoles Digtere 1828 stiftede, og blandt hvis Medlemmer fandtes Victor Hugo, Théophile Gautier, Brizeux, Sainte-Beuve, de to Brødre Émile og Antony Deschamps o. fl. Deres litterære Organ var »Muse francaise«. *S. Ms.*

Cenaculum (*coenaculum* lat.), egl. Spisestue. Denne fandtes hos Romerne gerne i andet Stokværk, og Ordet bruges derfor om hele dette eller om et enkelt Værelse deri (Tagkammer, Kvistlejlighed). *A. B. D.*

Cenada se Vittorio.

Cenci [tsæ'ntsi], Beatrice, født 12. Febr. 1577, død 11. Septbr. 1599, var Datter af en romersk Adelsmand, Francesco C, der hørte til en rig, men ikke fint dannet eller hæderlig Slægt. Netop Beatrice's Fader, uægte Søn af en pavelig Skatmester, var en overordentlig lastefuld og raa Natur, saa at han endog i det alt andet end sædelige romerske Samfund var berygtet for sit udsvævende Liv. Han var to Gange gift; med sin første Hustru havde han tolv Børn, af hvilke C. var yngst; hans anden Hustru, Lucrezia Petroni, led haard Behandling af ham. Der var stadige Rivninger mellem Familiemedlemmerne indbyrdes. Børnene slægtede i Sæder Francesco paa, idet to af Sønnerne dræbtes som Banditter, flere af de andre førte et Levned af samme Slags som Faderens, og C. opførte sig saa tøjlesløst i Rom, at Francesco selv var nødt til at lade hende leve i en Art Forvisning paa Slottet Rocca di Petrella i Abruzzerne, hvor hun blev behandlet med stor Strenghed. Da fattede hun den Plan at rydde sin Fader af Vejen derude, sammensvor sig med sine Brødre, sin Stifmoder og en Mand ved Navn Olympio (der var i Familiens Tjeneste, og ved hvem hun blev Moder til et Barn), gav Francesco en Sovedrik og lod ham næste Morgen (10. Septbr. 1598) myrde af lejede Mordere, hvorved hun selv var til Stede, var med at kaste hans Lig i en Afgrund og sørgede for, at en af Morderne, der var flyglet, blev indhentet og dræbt, for at han intet skulde røbe. Men en unævnt Angiver berettede den frygtelige Begivenhed til Vicekongen af Napoli, Olivares, hvorefter Familien C. fængsledes. Processen varede et Aar, og C. maatte tilstaa sin Brøde. Pave Clemens VIII var en Stund tilbøjelig til Mildhed; men da der samtidig var begaaet et Par lignende Forbrydelser i de fornemme Kredse, mente han at burde statuere et Eksempel, og hun henrettedes da tillige med sin Stifmoder og to Brødre. Dette er den historiske Sammenhæng, som nu kendes af Procesakterne, hvilke ere meddelte af den romerske Arkivar A. Bertolotti 1879 (»Francesco C. e la sua famiglia«. Bogen er udkommen i Firenze). Men allerede tidlig dannede der sig en Legende om C.; den store Mængde var bleven rørt over hendes Ungdom og Skønhed, over den Anger, hun sagdes at lægge for Dagen i Fængslet, og over det Mod, hun viste paa Skafottet, og det hed sig nu, at den ædle Jomfru kun havde begaaet sin skrækkelige Gerning for at værne sin Ære mod Faderens Forsøg paa Voldtægt eller i Fortvivlelse over et hende paatvunget Blodskamsforhold — noget, som hverken C. selv eller Brødrene omtalte med et Ord i deres Tilstaaelser for Retten. Man paastod, at Dommen over Cenci'erne havde til Hensigt at faa disses Godser konfiskerede; men dette er grebet ud af Luften, idet baade C.'s testamentariske Bestemmelser bleve respekterede, og Broderen Giacomo's Enke og Børn fik deres Arv udleveret. Da der imidlertid var kommet en Del Gæld paa Familiens Ejendomme, varede det ikke længe, før den solgte de fleste af dem til Borghese'rne. Et bekendt smukt Brystbillede af en Kvinde, malet

af Guido Reni (i Palazzo Barberini i Rom), gaar almindeligvis for at forestille C.; men Kunstneren kom først til Rom 9 Aar efter hendes Henrettelse. Digtekunsten har ogsaa benyttet hendes sagnagtig udsmykkede Skikkelse som Emne, navnlig P. B. Shelley i denberømte Tragedie »The Cenci«. *E.G.*

Cendré [sãdre'] (af fr. *cendre*, Aske), askefarvet, askegraa.

Cendres bleues [sãdrøblø'] d. s. s. Bjærg-blaat.

Cendres vertes [sãdrøvæ'rt] d. s. s. Bjærggrønt.

Cendrillon [sãdrijõ'] se Askepot.

Cendrinsten se Sten, kunstige.

Ceneri [tše'neri], **Monte,** i det schweiziske Kanton Ticino, en langstrakt, med Kastanjetræer bevokset Bjærgryg, der danner Begyndelsen af Ticino (Tessiner) Alperne, og som forbinder de to Bjærggrupper Monte Tamaro (1961 M.) og Camoghé (2226 M.). Postvejen, der gaar over C. og forbinder det nordlige Landskab, Sopra C, med det sydlige, Sotto C, fører fra Bellinzona til Lugano; Jærnbanen, som er en Gren af Gotthardbanen, gaar gennem Bjærget i en 1,670 M. lang Tunnel. *H. W.*

Cenis, Mont [mõsøni'], Oldtidens Mons Gominus, ital. Monte Cenisio, Pas i Vestalperne, Hovedvejen mellem Frankrig og Italien. Det 2,098 M. høje Pas ligger i de grajiske Alper, hvor disse vende sig mod Sydvest, mellem Arc's og Dora Riparia's Floddale; allerede langt tilbage skal en Sti her have ført over Bjærgene, og General Catinat gjorde den farbar for Skyts 1691; men det var først Napoleon I, som 1802—10 lod anlægge den nuværende Pasvej ved Ingeniøren Laus-le-Bourg; ved Pashøjden (1,930 M. paa italiensk Side) findes et i 9. Aarh. anlagt Benediktinerhospitium. Denne Pasvej bruges dog nu ikke mere, efter at Jærnbanen er bleven anlagt. Den fører fra Chambéry til Torino, er anlagt 1857 — 71 under store Bekostninger af Italien og Frankrig og gennemskærer Col de Fréjus (22 Km. V. f. Mont C.) med en over 13 Km. lang Tunnel, som fører fra Stationen Modane i Savojen til Bardonecchia i Piemont; Kulminationspunktet, 1,294 M., ligger midt i Tunnellen. Banen, der foruden Hovedtunnellen har 37 mindre Tunneller, beskyttes baade paa fransk og italiensk Side af Forter (se i øvrigt under »Alpeveje«, I Bd., S. 616—17). *H. W.*

Cennini [tše-], Cennino, italiensk Maler og Kunstforfatter (1360—1440), født i Calle di Val d'Elsa, Elev af A. Gaddi, arbejdede i Fællesskab med denne eller paa egen Haand i Firenze og Omegn og udførte bl. a. Vægmalerier for S. Francesco i Volterra. Hans Navn er dog især knyttet til hans Værk over Maleriets Teknik »Trattato della pittura etc.« (offentliggjort 1821 af Tambroni [Rom], ny og forbedret Udg. 1859). *A. Hk.*

CenogenésiS. Ernst Haeckel sondrer alle Fænomenerne i en Arts individuelle Udvikling (Ontogenesen) i to Grupper: en palingenetisk og en cenogenetisk. Medens den første rekapitulerer Stadier i hele Slægtens Udvikling (se Biogenetisk Grundlov), viser C. alle Forfalskninger af Arveligheden. Disse ere at forstaa som specielle Tilpasninger til de Betingelser, hvorunder Fosterudviklingen foregaar. Medens f. Eks. Anlæggene til Gællebuer, *Chorda* og Hale hos Menneskefosteret ere palingenetiske (nedarvede) Fænomener, ere dettes embryonale Hinder, Blommesæk, *Placenta* o. s. v. cenogenetiske Tilpasningsdannelser. Det bliver da en af Embryologiens vigtigste Opgaver ved Undersøgelsen af en Arts Fosterudvikling at skelne saa skarpt som muligt mellem de palingenetiske Afstamnings- og de cenogenetiske Tilpasningskarakterer. (Litt.: Haeckel, »Natürliche Schöpfungsgesch.« [Berlin 1889]). *B.-P.*

Cenomān er i den systematiske Geologi en Betegnelse for Kridtformationens ældste Afdeling. Lag henhørende til denne Formation have en meget stor Udbredelse baade i og uden for Europa. I Mellemeuropa er det hyppigst Kalkstene med en Mængde Forsteninger af Ammonitter, Muslinger og Snegle. Andre Steder er det Lerskifre og Jærnstene; saaledes regnes de berømte planteførende Atanelagi Grønland til denne Formation. *K.R.*

Cenomāner, en stor keltisk Folkestamme, der indvandrede i Italien ved Aar 400 f. Chr. og beboede den østlige Halvdel af *Gallia transpadana* med Hovedstaden Verona. Den Del af C, der blev tilbage i Gallien, en Del af Aulerkerne, boede omkring Suindinum (nu Le Mans i Dep. Sarthe).

Cenotaphium se Kenotaf.

Censor (lat.), Benævnelse paa den romerske Embedsmand, der besørgede Folketællingen og andre dertil knyttede Forretninger, der sammenfattes under Navnet Census. C. valgtes første Gang i Rom i Aaret 443, da Konsulerne ikke længere kunde overkomme Folketællingen, og dette Hverv derfor overdroges til en egen Øvrighed, de to C. De fungerede oprindelig et *lustrum* o: 5 Aar, fra 434 af kun 18 Maaneder, men valgtes stadig kun hvert 5. Aar; dog overholdtes dette ikke regelmæssig, især ikke i Republikkens Slutning, hvor Mellemrummene bleve langt større. C. vare oprindelig Patriciere; 351 valgtes for første Gang en Plebejer, 339 fastsatte *lex Publilia,* at den ene C. skulde være en Plebejer. Paa Grund af den store diskretionære Myndighed, der var lagt i C.'s Haand, valgte man kun prøvede og højt ansete Mænd til C-, næsten altid forhenværende Konsuler; Censuren blev saaledes det sidste og højeste Trin i de ordinære romerske Embeders Rækkefølge. I statsretlig Henseende indtoge C. en ganske egen Stilling. De valgtes paa *comitia centuriata,* ligesom Konsuler og Prætorer, men havde ikke *imperium* eller dettes Værdighedstegn, Lictorer og *fasces*; derimod vel *sella curulis.* Overhovedet stode de uden for den øvrige Magistratur, kunde ikke byde over de lavere og modtoge ikke Befalinger af de højere Øvrigheder. Døde en fungerende C. eller maatte fratræde, kunde ingen anden vælges i hans Sted, og den tiloversblevne maatte nedlægge sit Embede uden at have ført dets Forretninger til Ende — en Regel, der hænger sammen med Censurens religiøse Side. Embedets høje Rang fik et synligt Udtryk, naar en forhenværende C. døde, idet han alene af alle romerske Embedsmænd begravedes i Purpurtoga. — I Kejsertiden overtog Kejseren de censoriske Forretninger, for saa vidt det endnu ansaas for nødvendigt at besørge dem, idet han enten nu og da lod sig udnævne til C. sammen med en anden eller lod sig overdrage enkelte censoriske Funktioner; Domitian lod sig udnævne til livsvarig C, og derefter ansaas Censormyndigheden for en Del af Kejsermagten.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

C.'s Virksomhed *(census, censura)* bestod for det første i en Tælling og Mønstring af det hele romerske Borgersamfund. Denne Akt foregik paa Marsmarken; enhver voksen Borger var, for saa vidt han ikke var lovlig forhindret, under streng Straf pligtig til at møde og under Ed give nøjagtige Oplysninger om sine Familie- og Formuesforhold. Efter disse Oplysninger indordnedes Borgerne i visse Klasser, der hver havde en bestemt Skattebyrde og Krigstjeneste (se Census og Comilia centuriata). Under Folketællingen hørte ogsaa det særlige Tilsyn med de to højeste Klasser i det romerske Samfund, Ridder- og Senatorstanden. C. optoge efter visse Regler ny Medlemmer i Riddercenturierne og Senatet (s. d.); endvidere reviderede de Listen over de allerede forhaandenværende Riddere og Senatorer og havde herved Magt til at udstøde ethvert Medlem af disse Stænder, der efter deres Skøn var uværdigt til at forblive deri. Samme Myndighed havde de over for enhver Borger af ringere Stand, idet de kunde udelukke ham af hans Tribus (ɔ: den Afdeling af Borgerskabet, hvortil han hørte), hvormed fulgte Tab af Stemmeret og Forhøjelse af Skatten; ofte anvendtes denne Straf som Skærpelse ogsaa over for Senatorer og Riddere. Den eneste Begrænsning af denne Straffemyndighed laa i, at de to C. skulde være enige; i Reglen maatte de ogsaa begrunde deres Skøn. De følgende C. vare ikke bundne af de foregaaendes Dom, og ogsaa Folket kunde rehabilitere en Mand, der var udstødt af Senatet ved en censorisk Kendelse, ved at vælge ham til et Embede, der gav Plads i Senatet.

Den anden Hovedside af C.'s Virksomhed var Ordningen af Statens Indtægter, alene med Undtagelse af den direkte Formueskat, og af Udførelsen af offentlige Arbejder. C. bortforpagtede ved offentlig Auktion til den højestbydende alle Statsindtægter: Domænelandet, de indirekte Afgifter i Italien og Provinserne, o. s. v. Forpagtningen overtoges gerne af store Selskaber af formuende Mænd, der saa selv oppebare de vedkommende Afgifter eller bortforpagtede Jorden i mindre Stykker. Endvidere stillede C. Udførelsen af ny offentlige Arbejder til Licitation, hvortil de raadede over en bestemt, af Senatet anvist Sum, og bortliciterede tillige alt bestaaende Anlæg til Vedligeholdelse. De store offentlige Veje og Vandledninger, som Romerne ere berømte for, ere saaledes for en stor Del anlagte ved C.'s Initiativ. Over alle disse Forretninger maatte de føre nøjagtige Protokoller, og de vedkommende Dokumenter opbevaredes i et særligt Arkiv. Enhøjtidelig religiøs Handling, der under Offer og Bøn foretoges paa Marsmarken, dannede Afslutningen paa den hele Censur. *A. B. D.*

Censorīnus, romersk Grammatiker fra 3. Aarh. e. Chr., Forfatter til flere Værker, af hvilke dog kun eet er bevaret, ikke engang fuldstændig: *De die natali* (om Fødselsdagen), forfattet 238. Det indeholder i et yderst affekteret Sprog en Fremstilling af Stjernernes og Geniernes Indflydelse paa Menneskets Skæbne og af de forskellige Inddelinger af Menneskets Aldre og af Tiden og giver inden for denne Ramme værdifulde Notitser af historisk og kronologisk Art, mest efter Sveton som Kilde. Udg. af Jahn [Berlin 1845] og Hultsch [Leipzig 1867]. *A.B.D.*

Censūr (lat. *censura*), ordret oversat Prøvelse, Bedømmelse af et Menneske, dets Færd eller Ydelser, eller af en Genstand og dens Egenskaber, bruges — foruden i den romerske Betydning (se Censor og Census) om Værdsættelsen af Personers sædelige cg moralske Vandel — i snævrere Forstand om den af dertil kompetente Myndighed, i Danmark vedkommende Eksaminationskommission eller Eksamenscensorer, foretagne Bedømmelse af en Eksaminands Kundskaber og Præstationer, og i allersnævreste som enstydig med Bogcensur eller det Gennemsyn af de dertil af Staten beskikkede Myndigheder, hvis Foretagelse med dertil knyttet Tilladelse er Betingelsen for, at det overhovedet tilstedes Udgivere, Forfattere eller Oversættere at faa deres Arbejder trykte eller, hvis de ere trykte udenlands, indførte (den skarpeste Form) eller dog i alt Fald, om de end maatte være blevne trykte, at faa dem udbredte gennem Boghandelen eller paa anden Maade. Bogcensur falder saaledes ikke sammen med Bogforbud ɔ: Forbud mod overhovedet at udgive et Skrift eller Skrifter af en vis Art, om de end ofte grænse nær op til hinanden.

Bogcensuren er i den civiliserede Verden omtrent lige saa gammel som selve Bogtrykkerkunsten; thi, som den gamle kgl. Historiograf under Chr. IV, Jonas Venusinus, allerede udtalte det, »saa saare de ny Tanker begynde at fremkomme, begynder man ogsaa at ræddes for dem og at stræbe ved strenge Censurlove at slaa dem ned«. Det var selvfølgelig fra den katolske Kirke, at Stødet til C. udgik; i Aaret 1486 — Bogtrykkerkunstens Opfindelse regnes fra ca. 1450 — indførte Kurfyrsten af Mainz for første Gang i Tyskland C. i sit Dioces; men snart fulgte Slag i Slag efter hinanden en Række pavelige Buller om skærpet Tilsyn med Bogtrykkerierne til Værn mod de alle Vegne fremdukkende, kætterske Skrifter, ifølge hvilke strenge Forholdsregler bleve trufne i saa godt som alle Stater i Europa lige fra Italien til det yderste Norden. Trident-Konciliet (sammentraadt 1545) forbød under svære Straffe baade at trykke og læse kætterske Skrifter og gjorde Begyndelsen med den Fortegnelse over forbudne Bøger, den saakaldte *Index librorum prohibitorum*, som siden 1563 udgaar fra den pavelige Kurie gennem *Congregatio indicis* i Kardinalkollegiet, og endnu den Dag i Dag udfordres, hvor Pavevælden hersker, den gejstlige Approbation for at udbrede, ja endog blot læse de katolsk-religiøse Skrifter; men det er dog ikke længere ved Hjælp af det verdslige Sværd, men kun ved indre, kirkelig-disciplinære Midler, man søger Forbudene opretholdte.

Det varede imidlertid ikke længe, før C. fra Kirkens ogsaa traadte i Statens og Politikkens Tjeneste og ligeledes paa dette Omraade kom til at omspænde det hele Europa. Men den gryende Tids Krav lod sig i Længden ikke afvise, og efterhaanden og til forskellige Tider sprængtes de Lænker, hvori C. havde villet smede Aandslivet. Lige saa lidt som den katolske Kirkecensur ha\ de mægtet at standse Reformationen, formaaede de katolske og protestantiske Kirkers og Staters forenede Censurbestræbelser at hindre Revolutionen med den af samme flydende fuldstændige Omvæltning i Folkenes Tankesæt og Livsanskuelser, og om end C. hist og her overlevede Revolutionen og ligesom tog sig op paa ny under den Tilbagegang, der fulgte efter Napoleon's Fald, vaklede

dog Grunden under den, og med 1848 var med en enkelt Undtagelse dens Rolle udspillet.

I Frankrig forsvandt C, der imidlertid i Ludvig XV's sidste Regeringsaar og under Ludvig XVI stærkt havde begyndt at tabe sin Brod, med Konstitutionen af 1791, og vistnok blev den igen kaldt til Live ved Chartet af 1814, men efter forskellige Svingninger blev den atter og for stedse ophævet 1827, en Skæbne, den i øvrigt faa Aar efter ogsaa fristede i Belgien ved Art. 18 i Forfatningen af 1831. -I det hellige romerske Rige var der i sin Tid i Frankfurt blevet oprettet et Rigs-Bogkommissariat, og Kejserne maatte i deres Haandfæstninger forbinde sig til at opretholde C.; men Centralmagten var ikke stærk nok til at gennemføre Ensartethed i saa Henseende i de forskellige lyske Stater, og enkelte af Kejserne, og blandt dem ingen mere end Josef II, vare meget lunkne i dens Haandhævelse. Han dristede sig vel ikke til ganske at ophæve den, men indskærpede, at den ikke maatte anvendes til at hindre Trykningen af kritiserende Skrifter, forudsat at de ej vare egentlige Skandskrifter, uden Hensyn til, mod hvem de vare rettede, lige fra Fyrsten, »Statens første Forvalter«, som han kaldte sig selv, indtil den allerlaveste, hvorimod den strengt skulde rettes mod Usædelighed og Angreb paa den kristelige Religion. Ogsaa den samtidige Frederik den Store i Preussen løsnede C. for videnskabelige Drøftelser og digteriske Frembringelser; men han taalte rigtignok ingen religiøs eller politisk Kritik og mindst af alt af sine egne Regeringshandlinger. Efter at Wienerkongressen havde sammenflikket det tyske Forbund, blev der ved en Forbundsbeslutning af 20. Septbr. 1819 for hele det tyske Forbundsomraade indført obligatorisk C. for alle Skrifter under 20 Ark, og saaledes vedblev da Forholdet, med skærpet Tilsyn for Dagblade og den periodiske Presse, indtil Aaret 1848 gjorde det fuldstændig af med C. Den tyske Presses Vilkaar ere nu efter Kejserdømmets Genoprettelse under preussisk Ægide ordnede i frisindet Retning ved Rigsloven af 7. Maj 1874, og kun midlertidig er der heri sket partielt Afbræk ved den saakaldte Socialistlov, der dog nu atter er traadt ud af Kraft.

I England var C. — den verdslige ikke mindre end den gejstlige — en rum Tid fuldt saa skrap som i det øvrige Europa; Regenterne af det tudorske Hus yndede lige saa lidt som de to første Stuarter Kritik og ukontrolerede Meningsytringer; den overlevede det lange Parlament og den cromwellske Republik, Kongedømmets Genoprettelse og Vilhelm af Oraniens Tronbestigelse, og der vedblev fremdeles som forhen under Regeringen at fungere en Censor eller, som han her benævnedes, *licenser*, uden hvis Tilladelse (*license*) intet Skrift maatte trykkes, alt indtil 1692. I dette Aar fornyede nu vel Parlamentet den Lov, i Henhold til hvilken C. bestod; men Fornyelsen foregik kun paa 2 Aar, og med 3. Maj 1695 udløb dens Gyldighed, uagtet Kongens og Overhusets Betænkeligheder, og siden den Tid har C. enten i den ene eller den anden Form, enten for større Skrifter eller Dagspressen, været ukendt ikke blot i selve England, men i alle Lande, hvor den angelsaksiske Race har været den herskende. At C. med al sin Vægt endnu (1894) raader i Rusland, og om muligt endnu tungere i Polen, hvis russiske Censorer gerne, om de formaaede det, vilde udslukke enhver Gnist af ejendommelig polsk Aand og bringe den polske Tunge til at forstumme, skal her blot nævnes.

Vende vi os herefter særlig til Forholdene i de nordiske Riger, da genspejle disse for den ældre Tids Vedkommende i det væsentlige de samme Tilstande, som traadte os i Møde idet øvrige Europa.

Hvad først den dansk-norske Stat angaar, da kendes kun lidet til den katolske Tid; dog synes C. at have været henlagt under Kjøbenhavns Universitet (Fortalen til Peder Laale's »Danske Ordsprog«, Udg. 1506), ligesom der foreligger et Forbud af 28. Juni 1524 mod at læse og indføre Luthers og andre evangeliske Læreres Skrifter samt at oversætte Bibelen paa Dansk, hvilket Forbud dog efter et Par Aars Forløb sattes ud af Kraft. — Katolicismens Timer i Norden vare imidlertid talte, og paa Herredagen i Odense 14. Juni 1539 fik den ny Kirkeordinans »for Danmarks og Norges Riger« Lovskraft. Om C. bestemmer denne Ordinans, at ingen Bog i Rigerne maa trykkes paa Latin, Dansk eller Tysk, eller indføres og udbredes, om den er trykt andensteds, uden først at have været underkastet de højlærdes Oversyn ved Kjøbenhavns Universitet, for saa vidt dog det ikke efter Omstændighederne skulde være tilstrækkeligt, at den var bleven gennemset af vedkommende Stifts Biskop; og denne Bestemmelse fastholdes gennem de vekslende Tider, om end med forskellige, mindre væsentlige Ændringer, gentages efter Suverænitetens Indførelse ved Frd. 6. Maj 1676 og optages og fastslaas i Christian V's D. L. 1—21 og N. L. 1—20, dog med den Modifikation, at udenlands trykte, danske og norske Bøger kun maatte indføres efter dertil meddelt sær kgl. Tilladelse. — Saa længe C. bestod, var det herefter den normale Fremgangsmaade, at religiøse Skrifter først forelagdes Biskoppen og derefter, hvis han ikke paa egen Haand turde meddele den sit *imprimatur* (»maa trykkes«), af ham tilstilledes Dekanus i det teologiske Fakultet, hvis Medlemmer efter Omgang havde det Hverv at censorere, og fra deres Dom kunde der atter, saa længe det 1. Oktbr. 1737 oprettede General-Kirkeinspektionskollegium endnu var i Live, appelleres til dette; andre, ikke-religiøse Skrifter kunde vel ogsaa indgives gennem Biskoppen, men det var ej nødvendigt, og det sædvanlige var, at Manuskriptet umiddelbart tilstilledes det filosofiske Fakultets Dekanus til videre Omsendelse mellem dets Medlemmer, hvis Afgørelse her var endelig. Undtagelsesvis forekommer dog, selv forinden Enevælden, Eksempler paa, at vedkommende Universitetscensorer have henskudt et tvivlsomt Censurtilfælde til Kongen, ligesom der ogsaa haves Eksempler paa, at denne imod Censorernes Erklæring har tilladt et Skrifts Trykning. — Ligesom nu den saaledes foreskrevne C. omfattede Skrifter af enhver Art fra de største til de mindste, naar de blot vare bestemte til Trykning — i Christiania drev man det endog i 18. Aarh. [Reskr. af 1747] til at udstrække C. til skrevne Bryllupsviser, selv om de ikke skulde trykkes, men blot afsynges; og Trykning uden Approbation af et Ligvers over en afdød Kancelliraad i Bergen foranledigede i Aaret 1762 en lang Skriftudveksling mellem Forfatteren, der viste sig at være en Sognepræst ved Kirken, Provsten, Notarius, Stiftsøvrigheden og Kancelliet, og til Slut endog en

Artikler, der savnes under ***C****, maa søges under* ***K****.*

Erklæring af Stampe i Egenskab af Generalprokurør — saaledes var ingen Forfatter, hvor højt han end var stillet, fritagen for Censors Rødkridt; og hørte han end selv til de »højlærde« ved Universitetet, maatte han finde sig i at lade sig censorere af en af sine Kolleger. — Hans Tavsen havde som Biskop i Ribe skrevet om Kirketugten; men dette behagede ikke Sjællands Biskop, Peder Palladius, til hvis C. det blev indsendt, og Skriftet kom aldrig ud; Niels Hemmingsen blev ligeledes standset i sin Forfattervirksomhed af C.; en Professor Rasmussen, der som Professor havde ment sig berettiget til at meddele *imprimatur* paa nogle af ham selv forfattede Anmærkninger til Cicero's *Oratio pro Archia poeta,* havde nær mistet sit Embede, o. s. fr.; dog haves der, navnlig under Christian VI og Frederik V, Eksempler paa, at enkelte udmærkede Mænd fritoges for C, saaledes bl. a. Sneedorf, Pontoppidan, Langebek o. fl. — C.'s Formaal var i første Række at forebygge Angreb paa Kirken og Religionen, særlig den rette augsburgske Trosbekendelse og Forvanskning af dens Lærdomme, samt, og da navnlig efter 1660, at hævde *absolutum dominium* og Kongehusets Majestæt; men ved Siden heraf komme dog ogsaa andre Formaal i Betragtning. Saaledes paalægger et kgl. aabent Brev af I. Jan. 1562 vedkommende Censorer ved Oversættelser at agte paa, at »det rette danske Maal ej er blevet forvansket«, en Befaling, der paa ny indskærpes 1596; og da den for øvrigt hæderlig bekendte Bogtrykker Laurids Benedikt ved aabent Brev af 24. Novbr. 1565 for sin Person fik det mærkelige Privilegium, »at han alene og ingen anden maa og skal ubehindret prente alle de Bøger, Latine, Danske og Tydske, som her udi Riget udgaa og prentes skulle«, paalægges det i Brevet Professorerne tillige vel at have for Øje, at de af dem censorerede Bøger kunne blive »Gud til Ære, Religionen til Bistand og Riget til Gavn«. Med slige Anvisninger maatte Censorerne lettelig lidt efter lidt fra det blotte Veto komme ind paa at stille positive Fordringer til Forfatterne, hvis Klager blive stedse lydeligere; »man fik hyppig«, hedder det bl. a., »sit Manuskript tilbage rettet ligesom en Skolelærer retter en Discipels Stil«. Dog var Censor ikke altid en glubende Kerberos; det kunde undertiden, skønt sjælden, hænde, at han til sit *imprimatur* knyttede en Anbefaling af Skriftet, især dersom Forfatteren var eller antoges at være i en anset Stilling. — Selvfølgelig maatte denne Tilstand være alt andet end fremmende for Litteratur og Videnskabelighed; selv om Censorerne vare nok saa frisindede og velvillige, hvad de langtfra altid vare, var det jo i højeste Grad lammende og krænkende saaledes at skulle prisgive sine bedste Tanker til en andens Vilkaarlighed; og dertil kom, at der ikke var sat nogen Tidsfrist for Censorarbejdets Fremme, saa at stundom Aar og Dag kunde hengaa, forinden man fik sit Arbejdes Skæbne at vide. Og naar saa endda Censors Approbation havde fritaget Forfatteren for senere Ansvar; men det var langtfra saa; fandtes et censoreret Skrift senere strafskyldigt, var det Forfatteren alene, der blev straffet, og ikke Censor. Som Eksempel herpaa skal blot nævnes Sagen mod Sognepræsten Niels Mikkelsen Aalborg (s. d.).

Aviser spillede endnu langt ind i 18. Aarh. kun en temmelig kummerlig Rolle, og der var i det hele ikke meget at censorere; men C. var der alligevel. Ved en Instruks af 1701 var Avisgennemsynet blevet henlagt under Kancelliet med Paalæg om, at af Bladene skulde udelades alt, som kunde være »Kongen, Ministrene, høje Standspersoner og Staten til Præjudice« ; fremdeles »alt, hvis eragtes at fremmede Potentater og Regeringer, allerenest vore Frænder, Forvandter, Naboer og Allierede eller de ved vort Hof akkrediterede Gesandter kunde have billig Aarsag at støde sig paa . . . ellers maa om vore Venner og kundbare Allierede et og andet anføres, som kunde være dem til nogen Ære og Fornøjelse«. 1738 blev Aviscensuren henlagt under Generalpostdirektørerne; men dette var imidlertid 1742 (for »Postrytteren«) og 1744 (for »Statstidenden«) atter bortfaldet, og der hengik nu nogle Aar, hvor Dagspressens Vilkaar synes at have været ganske gode; men forskellige Klager fra de fremmede Magters Repræsentanter førte til, at C. 1756 genoprettedes og som tidligere henlagdes under Kancelliet; og da heller ikke dette blev tilfredsstillende lige over for de udenlandske Magters stadige Klager, blev der under 31. Jan. 1765 befalet, at en særlig Censor over Aviserne skulde beskikkes.

Dette hele foran skildrede Forhold forandredes imidlertid, da den dansk-norske Verden overraskedes ved Struensee's berømte Frd. af 14. Septbr. 1770, hvorefter fremtidig ingen skulde være pligtig til »at lade sine Bøger eller Skrifter, som han vilde overgive til Trykken, underkaste Censur og Approbation eller til den Ende at indlevere samme for at gennemses til dem, hvem sligt Hverv hidtil har været overdraget«. Som til Overflod udtalt i et senere Reskr. af 7. Oktbr. 1771 maatte det anses som en Selvfølge, at den saaledes bevilgede Trykkefrihed ikke maatte misbruges til derved at overtræde andre borgerlige Love, og at de i et trykt Skrift indeholdte Æresfornærmelser og andre forbryderiske Udtalelser kunde straffes efter de almindelige Love, hvorhos det paabødes, at Forfatteren, og hvis han ej kunde angives, da Bogtrykkeren skulde bære Ansvaret, og at ingen Bøger maatte trykkes, uden at enten Forfatterens eller Bogtrykkerens Navn var anført. Disse frisindede Bestemmelser overlevede ganske vist Struensee's Fald i nogle Aar; men under 27. Septbr. 1799 vendte man for en stor Del tilbage til den gamle Tilstand. Til Bogtrykkeriers Drift udkrævedes fra nu af kgl. Privilegium, Anonymitet forbødes, og i alle Aviser og Tidsskrifter skulde foruden Forlægger og Bogtrykker tillige Forfatteren af hver enkelt Artikel og Redaktøren nævnes og bære Ansvaret. Som Regel skulde vel ej C. finde Sted; men enhver, som ved Dom var kendt skyldig i Overtrædelse af Forordningen, stilledes fremtidig under livsvarig C. af Stedets Politimester; og tillige foreskreves det, at der af alle Aviser og periodiske Blade samt af Skrifter under 24 Ark, forinden Salget paabegyndtes, skulde tilstilles Politimesteren et Eksemplar, hvorefter denne, hvis deri fandtes noget anstødeligt, straks skulde stoppe Salget, beslaglægge alt det trykte og med sin Betænkning indsende Skriftet til Kancelliet, som traf Afgørelsen. Ved Plakaten 2. Oktbr. 1810 forbeholdtes Meddelelsen af politiske Nyheder og Efterretninger saadanne Blade alene, der havde erholdt et særligt Privilegium, og som i Henhold dertil vare under-

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

givne den fuldstændigste C, og Udtrykket »politiske Nyheder og Efterretninger« blev laget i saa vid Betydning som muligt af Kancelliet, der tiltog sig Ret til at fortolke det, og udstrakt ikke alene til Meddelelse af blotte Fakta, men til Betragtninger og Ræsonnementer over fremmede Staters Forfatning og Forvaltningsforhold o. l.

Imidlertid vare Norge og Danmark ved Kielerfreden af 14. Jan. 1814 blevne adskilte, og ved Norges Grundlov af 17. Maj 1814 § 100 blev Trykkefrihed i fuldeste Maal Norge tilsikret og C. baade i videre og i snævrere Forstand for stedse bandlyst. — I Danmark derimod ikke alene vedblev Frd. af 27. Septbr. 1799 i usvækket Kraft, men den fik endog adskillige Tillæg. Pl. af 13. Maj 1814 indskærpede, at der skulde levnes Politiøvrigheden tilstrækkelig Tid til dens foreløbige Gennemsyn, nemlig for Blade paa 1 Ark 24 Timer og for større Skrifter 4 Dage, hvilke Tidsfrister vel senere lempedes for Skrifter under 6 Ark til 2 × 24 Timer; men det skønnes let, at dette foreløbige Gennemsyn i Forbindelse med Beslaglæggelsesretten i Virkeligheden var og ogsaa virkede ganske som C, kun at det nu ikke længere var Manuskriptet, men det trykte Skrift, som var Genstand for Gennemsynet. Endnu skal blot tilføjes, at efter Pl. 1. Novbr. 1837 kunde C. ej blot idømmes for Livstid, men ogsaa fra 1 til 5 Aar eller i Gentagelsestilfælde fra 5 til 10 Aar. Omsider slog dog ogsaa Frigørelsens Time for den danske Presse. Ved Grundloven af 5. Juni 1849 § 91 hævdedes enhver dansk Statsborgers Ret til ved Trykken, dog under Ansvar for Domstolene, at offentliggøre sine Tanker; C. og andre forebyggende Foranstaltninger kunne ingen Sinde paa ny indføres, og over disse faa, men fyndige Ord i Grundloven er den senere Lov af 3. Jan. 1851 om Pressens Brug bygget.

I Sverige var C. og Kontrollen med Indførelsen af udenlands trykte Skrifter i 17. og første Halvdel af 18. Aarh. efterhaanden bleven overordentlig trykkende og ganske prisgiven Administrationens Vilkaarlighed; men 1765, altsaa endnu 5 Aar tidligere end i Frænderigerne, lykkedes det »Huepartiet« rent at afskaffe C. undtagen for religiøse Skrifter og at indføre Trykkefrihed, dog at ingen maatte bestride eller anfægte Rigets Grundlove. Denne Tilstand blev imidlertid ikke af Varighed; under Gustaf III blev den vundne Frihed Skridt for Skridt tagen tilbage, og navnlig knebledes den periodiske Presse 1785 derved, at ingen Avis eller Dagblad maatte udgives uden kgl. Privilegium, i hvilket da de Emner bleve angivne, som i Bladet maatte behandles. Medens derefter Formynderregeringen under Gustaf IV's Mindreaarighed begunstigede Trykkefriheden, udmærkede Gustaf IV's Regering sig i modsat Retning og fortrædigede Pressen ved ethvert Middel, der stod til dens Raadighed. I den efter hans Afsættelse vedtagne ny Grundlov (Regeringsformen af 6. Juni 1809) blev derfor i dens § 86 Trykkefriheden i fuldt Maal hævdet og defineret som »hver svensk Mands Ret til uden nogen i Forvejen af den offentlige Magt lagt Hindring at udgive Skrifter«, saaledes at han blot kan straffes ved Domstolene, dersom Skriftet strider mod Lovenes aabenbare Indhold. Hertil slutter sig Loven af 16. Juli 1812, der nærmere fastsætter de forskellige Straffeansvarlighedstilfælde, og, hvad der især er af Interesse, bestemmer, at ethvert Spørgsmaal om et Skrifts Strafbarhed skal paadømmes af en Jury paa 9 Medlemmer. — Smlg. Trykkefrihed. Om C. ved Teatre se Teatercensur. (Litt.: Rørdam, »Universitetets Historie« [Kbhvn. 1873]; Koch, »Bidrag til Censurens Historie«, i »Hist. Tidsskrift« VI, 2. Bd.; E. Holm, »Universitetsprogram« for 1885; Holck, »Statsforfatningsret« [Kbhvn. 1866]; Naumann, »Sveriges Statsforfattning«] [Stockholm 1883]; »Luxdorphiana« af Nyerup). *C. V. N.*

Censūra ecclesiastica kaldes Biskoppens Magt til at suspendere og ekskommunicere, indtil Kirken har faaet Oprejsning for, hvad den har lidt. Tugtemidlerne, der anvendes, kaldes ofte *censurae ecclesiasticae*, enten *latae sententiae*, naar Brøden umiddelbart fremkalder Straf, eller *ferendae sententiae*, naar der endnu kræves en Dom i Sagen (se Kirketugt). *H. O.*

Censurēre, bedømme; udøve Censur (s. d.).

Census var hos Romerne Betegnelsen for den efter Sagnet af Servius Tullius indførte og senere først af Konsulerne, men derefter af Censorerne hvert 5. Aar *(lustruni)* foretagne Værdsættelse af Statens Borgere efter deres Formue og Livsvilkaar. Det var en almindelig Borgerpligt nøjagtig for den censorerende Myndighed at opgive sit Navn, sin Alder og sin Families Størrelse, samt hvor meget man ejede af Jordegods, rørlig Formue og Slaver, og falske. Opgivelser straffedes med Tab af Gods og Frihed, ja stundom endog af Livet. Paa det saaledes tilvejebragte Grundlag inddeltes Borgerne efter Formuen i 6 (efter Livius dog kun i 5) Klasser og disse atter i Centurier, saaledes at hver Klasses yngre Medlemmer *(juniores)* i Alderen fra 17 til 45 Aar, hvilke alle gjorde aktiv Krigstjeneste, og hver Klasses ældre Medlemmer *(sentores)* i Alderen over 45 Aar, der henregnedes til Hærens Reserve, kom til at omfatte lige mange Centurier eller Stemmer. Den 1. Klasse med en Formue af mindst 100,000 As. og derover bestod herefter — foruden af 18 Centurier Riddere *(equites)*, ved hvilke dog ikke Formuen kom i Betragtning, og som af Staten forsynedes med Heste og oppebare en aarlig Løn — af 80 Centurier, der med Halvdelen faldt paa *juniores* og med den anden Halvdel paa *seniores*; den 2. Klasse med en Formue af mindst 75,000 As., havde 30 Centurier, den 3., 4. og 5. Klasse med en Formue henholdsvis mindst af 50,000, 25,000 og 12,500 As. havde hver 20 Centurier, fordelte i alle fire Klasser paa samme Maade som i den første, dog at der til 2. og 4. Klasse hver var annekteret 2 Centurier henholdsvis af Militærhaandværkere (*fabri*) og Militærmusikere *(tubicines)*; den 6. Klasse endelig havde kun een Centurie og bestod af de formuesløse *(capite censi)*, der i de ældre Tider aldeles ikke gjorde Krigstjeneste og først under Marius som Konsul bleve kaldte til Fanerne. Medens altsaa efter denne Ordningsmaade 1. Klasse omfattede i alt 98 Centurier, talte alle de øvrige Klasser tilsammen kun 95, og da der, hvor det gjaldt Valg af Statens Styrere og Afgørelsen af dens offentlige Anliggender, stemtes efter Centurier, var dermed ogsaa Hovedindflydelsen paa disse lagt i Hænderne paa den første Klasse, som rigtignok til Gengæld, efterdi den paa Grund af den større krævede Formue selvfølgelig indeholdt langt færre

Medlemmer inden for sine Rammer end hver af de øvrige Klasser, kom til at bære den overvejende Skatte- og Krigsbyrde, idet disse og overhovedet alle Statsydelserne reguleredes efter Klasserne.

Naar man ivore Dage taler om C, hvad enten det gælder Valg til de lovgivende eller kommunale Forsamlinger, sigter man derved til, at enten selve Valgretten eller Valgbarheden eller begge ere knyttede til visse Betingelser, saasom en vis Formuenhed, Besiddelse af Jordegods, en vis Skatteydelse til Stat eller Kommune, Indehavelse af visse ansete Stillinger i Samfundet o. s. v., alt i Modsætning til det saakaldte almindelige Valgretssystem, hvorefter alle Borgere, der have naaet Skelsaar og Alder (o: Myndighed), kaldes til Deltagelse i Repræsentationen som Vælgere og valgbare, dog med Udskydelse af saadanne, der ved Dom ere fundne skyldige i vanærende Forbrydelser, som staa i Afhængighedsforhold til andre, eller som mangle Raadighed over deres Bo. Om Ordningen heraf se de enkelte Landes Statsforfatning; her skal blot i Alm. bemærkes, at Censussystemet, om end i kendelig Aftagende, hvad Størrelsen af de gennem samme opstillede Krav angaar, dog endnu har Overtaget i Europa. — En særlig Betydning af »C.« forekommer navnlig i England og Nordamerika, hvor det tillige bruges til Betegnelse af den hvert 10. Aar foretagne offentlige Folketælling. *C. V. N.*

Cent er i forskellige Lande Betegnelsen for en Mønt, som er $^1/_{100}$ af Hovedmønten, f. Eks. i Holland $^1/_{100}$ Gylden, i Nordamerika og paa forskelskellige vestindiske Øer $^1/_{100}$ Dollar, i Tyrkiet $^1/_{100}$ Pjaster. *E. M.*

Cental [se'ntæl], Vægtenhed i de forenede Stater — 100 eng. Pd. = 45,359 Kg. Bruges i Stedet for den engelske Hundredweight paa 112 eng. Pd. og begynder ogsaa at faa Indpas i England. *C. V. S.*

Centaurēa se Knopurt.

Centauren (*Centaurus*) et Stjernebillede paa den sydlige Himmel, S. f. »Vandslangen«, indeholder omtrent 100 for det blotte Øje synlige Stjerner, deraf 2, α og β, af første Størrelse; nr lyser saa stærkt som Arcturus, *ft* som Procyon. Den første af disse er den nærmeste af alle Stjerner, idet dens Parallakse (s. d.) er bestemt til $0{,}75''$ eller 4 Lysaar, og tillige er den en af de interessanteste Dobbeltstjerner; den blev funden af Richaud 1689 og observeret af Lacaille 1751; men først siden John Herschel 1833 gav de ældste sikre Maalinger af de to Komponenters (1. og 2. Størrelse) Afstand og Beliggenhed-, har man kunnet bestemme dette Systems Omløbstid, som er fundet meget nær Uranus'es, ca. 80 Aar; det har en aarlig Egenbevægelse af $3{,}7''$. I dette Stjernebillede staar en af Himlens smukkeste Stjerneklynger; den lyser som en Stjerne af 4. Størrelse og betegnes med ω. Denne kugleformige Stjerneklynge indeholder en utællelig Mængde Stjerner over et Areal, der er omtrent $0{,}4$ af Maaneskiven. Af foranderlige Stjerner har Gould 1871 fundet en rødlig Stjerne, R, der varierer sin Lysstyrke mellem 6. og 10. Størrelse i en sandsynligvis lang og uregelmæssig Periode. *J. Frs.*

Centaurer se Kentaurer.

Centāvo, Mønt i Syd- og Mellemamerika — $^1/_{100}$ Peso eller Pjaster.

Céntenaar [-na.r], det gamle hollandske Centner — 100 Ponden = 49,409 Kg.

Centenarĭum (lat.), Hundredeaarsfest, Sekularfest, Fest i Anledning af et Selskabs (eller andets) 100aarige Bestaaen, Jubelfest.

Centervinkel (mat.) er Vinklen mellem to Radier i en Cirkel. Den har samme Gradeantal som Buen mellem Radiernes Endepunkter. *Chr. C.*

Centerwall, Julius Ebbe, svensk Skolemand og Forfatter, er født 22. Aug. 1844 i Ramlosa ved Helsingborg, blev Student i Upsala 1861, Dr. phil. 1869. C. blev 1870 Adjunkt ved Gefles offentlige Skole og 1874 Rektor ved den offentlige Skole i Soderhamn, hvor han 1875 oprettede en Pigeskole med syv Klasser og 1887 Söderhamns Arbejderinstitut, hvilke tvende Anstalter vedblivende staa under hans Ledelse. C. var den første, der bragte Tanken frem om en Pensionsforening for Lærerinderne ved Sveriges højere Pigeskoler, og han udvirkede hos Foreningen »Lars Johan Hiertas minne« j de nødvendige Midler til denne Forenings Organisation. C, der har foretaget flere Udenlandsrejser i pædagogisk Øjemed samt for at foretage arkæologiske Studier, er en af Sveriges mest bekendte Talere og Oplæsere og har som saadan søgt at popularisere klassisk Arkæologi og antik Historie. Foruden Artikler i Tidsskrifter samt adskillige Digte og Fortællinger har C. udgivet: »Om den Luciliske satiren« [1867], *Spartiani vita Hadriani* [1870], »Cicero, Valda tal i öfversättning« [3 Hæfter, 1873—83], »Romas kristna katakomber« [1881], »Greklands och Roms litteratur i urval och öfversättning, lasebok« [1883], »Julianus affällingen« [1884], »Amaryllis af Drosinis« [overs. fra Nygræsk, 1887], »Från Hellas och Levanten« (Rejseskildring) [1888], »Romas ruiner« [1889], »Romersk fornkunskap« [1891] samt en Bearbejdelse af Schuchardt. »Schliemann's upptäckter« [1891]. *A. B. B.*

Centesimāl, et Adjektiv dannet af lat. *centesimus*, der er Ordensstallet svarende til Mængdetallet *centum*, hundrede. *Centesima pars* betyder Hundrededelen, c, inddelt efter 100 som Grundtal, f. Eks. Centesimalskala, som ved Celsiustermometret, Centesimalvægt, en Vægt, der er indrettet efter samme Princip som Decimalvægten, men hvor den vejede Genstand er 100 Gange saa tung som de Lodder, den holder Ligevægt med. *K. S. K.*

Centesimalskala og -vægt se Centesimal.

Centesimo, italiensk Møntbetegnelse; nu (1895) $^1/_{100}$ Lire, i ældre Tid Hundrededele af forskellige større Mønter i de forskellige italienske Stater. Ordet C. bruges ogsaa i Centralamerika, Paraguay og Peru lig med Centavo (s. d.). *E. M.*

Centētes se Børstesvin.

Cent-gardes, les [læsaga'rd] (fr.), de »hundrede Gardister«, Hundredmands-Garden. Saaledes benævnedes den af Ludvig XI 1474 oprettede, af Ludvig XV (1727) igen ophævede Livgarde paa 100 Adelsmænd, der efter Vaabenet, en Slags Hellebard, ogsaa fik Navnet *au bec de corbin* (o: med Ravnenæb). Under Napoleon III genoprettedes den igen (1854), forøgedes til 200 Mand 1856 og 1857, men faldt med Kejserdømmet. Dragt: himmelblaa Køllert, Kyras, Staalhjælm med vajende Hestehale. Pallask og Karabin. Hver Mand i C. skulde holde to *Archers* (s. d.); af disse dannede Ludvig XI *Petite garde du roi*, hvoraf *Gardes du corps* fremkom.

Centi-, af det latinske *centum* — hundrede, sættes foran Enhedsbenævnelserne i Metersystemet for at betegne $^1/_{100}$ af Enheden, f. Eks. Centimeter

Meter, Centigram = 1/100 Gram o. s. v., se Meter. *C. V. S.*

Centiare, et Flademaal = 1/100 Are = 1 □Meter, se Meter.

Centigrad, en Grad paa *Celsiustermometret* (se Termometer).

Centigram, en Vægt = 1/100 Gram, se Gram og Meter.

Centiliter, et Rummaal = 1/100 Liter, se Liter og Meter.

Centiloquium (lat.) en Samling af 100 »Ord« (Sentenser, Aforismer o. l.). Bekendtcst er et Far C. af astrologisk Indhold: *C. Hermae* (Hermes'es C., se Hermes Trjsmegistus) og *C. Ptolemaei* (efter den berømte Astronom Ptolemæus). *A. B. D.*

Centimäner se Hekatoncheirer.

Centime [sãti'm], belgisk og fransk Mønt = 1/100 frc.

Centimes additionels [satimzadisiånæ'l] er i Frankrig Navnet paa de lokale Korporationers (Departementernes, Grevskabernes og Kommunernes) direkte Skatter og betegnes saaledes, fordi de fremtræde som et Tillæg til de direkte Statsskatter *(contribution foncière, personnelle et mobilière, des portes et des fen êtres et des patentes')*, ja end- og opkræves af Statens Myndigheder. Kun Fastsættelsen af Skattens Højde tilfalder de lokale Myndigheder selv. Tillige er det ved Lovgivningen nøje bestemt, i hvilket Forhold de lokale Byrder skulle fordeles paa disse forskellige Skattegrundlag. Det franske lokale Skattevæsen er derfor støbt i fast Form; kun Skatternes Højde kan variere mellem Departementerne og Kommunerne indbyrdes. De franske c. a. ere stegne ganske uhyre, fra 1838—85 fra ca. 93 Mill. til ca. 350 Mill. frc. *C. T.*

Centimēter, et Længdemaal — 1/100 Meter, se Meter.

Centĭmo, spansk Mønt = 1/100 Peseta. Ordet C. bruges i Bolivia og Peru lig med Centavo (s. d.). *E. M.*

Centinájo, ital. Benævnelse for Centner, nu som *C. metrico* = 100 Kg., tidligere af forskellig Størrelse i de forskellige Byer og Egne, saaledes i Rom = 33,907, i Toscana — 33,954, i Ancona = 32,460 Kg. *C. V. S.*

Cent-jours, les [læsãžu!r] (fr.), de »hundrede Dage« (s. d.).

Centlivre [sentli'və], Susannah, engelsk dramatisk Forfatterinde (1667?—1723). Hendes Fader deltog med Iver i de politiske Stridigheder paa Parlamentets Side og mistede sin Formue efter Restaurationen. Susannah blev forældreløs i en tidlig Alder og tilbragte en sørgelig Barndom. 16 Aar gl. skal hun være bleven gift med en Nevø af Sir Stephen Fox; men hendes Mand døde efter et Aars Forløb, og hun ægtede derpaa en Officer ved Navn Carroll, der 1½ Aar senere blev dræbt i en Duel. Hendes første Skuespil, »The Perjured Husband«, fremkom 1700. Det gjorde Lykke, hun blev Skuespillerinde og indtraadte derefter for tredje Gang i Ægtestanden, da den kgl. Kok, Joseph C, havde set hende spille Komedie og forelsket sig i hende. Hun har skrevet 19 Skuespil, næsten alle livlige Komedier med gode komiske Scener, der dog ikke sjælden gaa over Stregen. De indeholde en Del politiske Hentydninger, i hvilke hun viser sig som en kraftig Whig ligesom Faderen. De bedste af hendes Dramer ere: »The Busy Body« [1709], »The Wonder! A Woman keeps a Secret« [1714] og »A Bold Stroke for a Wife« [1718]. Det første af disse blev under Titlen »Han blander sig i alt« opført paa det danske kgl. Teater (1794), overs. efter den tyske Forfatter *Jünger's* Bearbejdelse, og holdt sig paa Repertoiret i adskillige Sæsoner. Mrs. C.'s samlede Værker udkom i 3 Bd. 1761 og optryktes igen 1872. *C. K.*

Centner, af det latinske *centum* = hundrede, en i Danmark, Tyskland, Østerrig-Ungarn og Schweiz almindelig benyttet Handelsvægt, oftest = 100 Pd., og hvis Størrelse derfor tidligere afhang af Størrelsen af Pundet i de forskellige Lande. — I Tyskland og Schweiz er 1 C. nu overalt = 50 Kg., ligeledes i Danmark, idet et dansk Pd. siden 1839 er = 0,5 Kg.; i Østerrig derimod benyttes, siden Metersystemets Indførelse, det saakaldte Metercentner = 100 Kg. Til C. svarer i England og de forenede Stater Cental og Hundredweight, i Italien Centinajo og Cantajo. Se ogsaa Cantaro. *C. V. S.*

CentO [tše'nto], By i Norditalien, Provins Ferrara, nær ved Reno og ved den til Po di Volano førende Centokanal, med gamle Fæstningsværker og (1881) 4,975 Indb. C, der er Sæde for en Biskop, har en teknisk Skole, en smuk Kirke og (siden 1862) en Statue af den her fødte Maler Barbieri (kaldet Guercino), der her grundlagde et Malerakademi og smykkede flere Kirker og Huse med sine Malerier. *C. A.*

CentO (lat., egl. en Dragt, sammensyet af Pjalter, ital. *centone*) kaldes en Art Digte, der opstode hos Grækerne og Romerne i den senere Oldtid og dannedes ved at sammensætte Vers og Versstykker af bekendte Digte, saa at der fremkom en ny Mening. Til de græske C. benyttedes mest Homer, til en enkelt, *Χριστὸς πασχων* (Christi Lidelse), Euripides, hvorved den har faaet Betydning for denne Digters Overlevering. — Af latinske C. er der en stor Mængde, de allerfleste sammensatte af Vergilvers: Hosidius Geta's »Medea«, Ausonius'es »C. nuptialis« (se Ausonius), Proba Falconia's »C. Virgilianus«, en Fremstilling af den hellige Historie i Heksametre fra Vergil, o. s. v. — Man vedblev i Middelalderen at forfatte C, og i Renaissancen tog dette Kunstleri stærkt Opsving; der findes ogsaa C. efter Petrarch. (Litt.: Samlinger af C. *homerici et virgiliani*, udg. af Stephanus [1578]; Kromayer [Halle 1719]; Teucher [Leipzig 1793]; Borgen, *De C. homericis et virgilianis* [Kbhvn. 1828]; Hasenbalg, *De C. virgilianis* [Putbus 1846]. *A. B. D.*

Centofánti [tšento-], Silvestro, italiensk Litteraturhistoriker, født ved Pisa 8. Decbr. 1794, død 6. Jan. 1880. Tidlig begyndte han sin Forfatterbane med Vers og en Tragedie »Edippo«; men sin Navnkundighed vandt han paa een Gang ved en Række Forelæsninger over Dante's »Divina Commedia«, med en »Preludio«, der blev meget berømt [1837]. Hans senere Skrifter staa ikke paa samme Højde; for øvrigt er han god Stilist; i politisk Henseende lægger han ikke Skjul paa sine overvejende konservative Anskuelser og navnlig sin Tilslutning til Pavedømmet. Vi nævne: »Sulla vita e le opere di V. Alfieri« [1842]; »Saggio su Pitagora«; »Storia de' sistemi della filosofia«; »Il Platonismo in Italia«; »Del diritto di nazionalità« [1847]; »Saggio sopra la letteratura

greca« ; »Raccolta de'poeti greci tradotti«. Efter C.'s Død udgaves »Vita poetica« [Firenze 1881]. *E. G.*

Cento **novélle antiche** [tše'nto—anti'ke], ell. Il Novellino, kaldes en Samling korte Fortællinger i det italienske Sprog, hidrørende fra Slutningen af 13. eller Begyndelsen af 14 Aarh., og vistnok affattede af flere forskellige Forfattere. Kilderne ere Anekdoter fra Østerland, fra den klassiske Oldtid eller saadanne, som ere gaaede fra Mund til Mund i nyere Tider, Historier fra Middelalderens latinske Anekdotebøger, franske Fabliaux o. desl. Det er et af den italienske Litteraturs ældste Prosaværker og blev en Forløber for Boccaccio's og de andre Novellisters Samlinger; enkelte Fortællinger hos Boccaccio optræde først i simpel og kortfattet Form i »De hundrede gamle Fortællinger«, saaledes Historien om de tre Ringe (mest bekendt fra Lessing's »Nathan der Weise»). De fleste dreje sig om et eller andet vittigt Udsagn. Den ældste Udgave skal være trykt i Firenze 1482 eller 83, derpaa følger en uden Trykkested og Aar, og en fra Bologna 1525 i Kvart, ved C. Gualteruzzi, kun indeholdende 96; endvidere et Eftertryk af sidstnævnte, uden Aarstal, samt en florentinsk Udgave (hos Giunta'erne 1572, Kvart) med en Del Forandringer og Tilføjelse af 4 Fortællinger; af de senere ere især at anføre Manni's Udg. [Firenze 1778—82, 2 Bd.] og Ghio's [Torino 1802]. *E. G.*

Centórbi [tše-] se Centuripe.

Centrāl (lat.), beliggende i Midtpunktet, dannende Midtpunktet; hvad der søger imod Midtpunktet; øverste, fornemste. Centralisēre, forene i eet og samme Midtpunkt; koncentrere. Se i øvrigt Sammensætningerne med C.

Centralafbildning d. s. s. Centralprojektion, se Deskriptivgeometri.

Centralafrika se Mellemafrika.

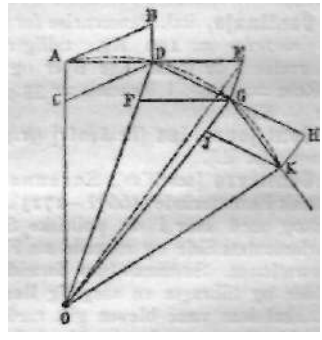
Centralalper, Mellemalper, se Alperne.

Centralamerika se Mellemamerika.

Centralantændelse ved Metalpatroner til Bagladegeværer bestaar deri, at Tændsatsen er anbragt i en Fænghætte, der udvendig fra er indsat i et Fænghætteleje i Bunden af Patronhylstret. Fænghættelejet er formet som en lille Ambolt, mod hvilken Slagstiften ved Skuddets Affyring bringer Tændsatsen til Eksplosion, og fra hvis Fod der gennem Patronens Bund er udboret Ildkanaler, gennem hvilke Eksplosionen forplantes ind til Krudtladningen. C. har paa Grund af Antændelsens større Hurtighed og Sikkerhed og Tændsatsens nøjagtigere bestemte Størrelse nu overalt fortrængt Randantændelse (s. d.). *E. P.*

Centralasien, et til forskellige Tider meget forskelligt opfattet geografisk Begreb, betegner hos Karl Ritter det egentlige Asien i Modsætning til Halvøerne og Øerne, hos Alexander Humboldt Strækningerne mellem Altaï og Himalaya og hos russiske Forskere Landene Turan og Østturkestan. En videnskabelig, om end maaske noget ensidig Afgrænsning er i den nyeste Tid forsøgt af F. v. Richthofen paa Grundlag af de hydrografiske Forhold; i sit Værk over Kina [Berlin 1877, Bd. 1] definerer han C. som den Del af det østasiatiske Højland, der i den sidste geologiske Periode ikke har haft Afløb til Havet. Fra dette Synspunkt faar C. en Størrelse af ca. $6^1/_2$ Mill. □ Km., og Grænserne blive mod Nord Altaï, mod Øst Chinganbjærgene og Vandskellet for de kinesiske Floder Jang-tse-kiang og Hoangho, mod Syd Tibets Højland, mod Vest Pamir. Som Modsætning til det egentlige C. opstiller han endvidere de periferiske Egne o: de Landstrækninger, hvis Vand enten har Afløb til Havet eller til saadanne Indsøer, der indtil en geologisk set ny Tid have været Dele af Havet (Kaspiske Hav, Aralsøen). Mellem disse to Omraader ligger mange Steder en Overgangszone, omfattende Egne, der fra at være afløbsløse i nyere Tid ere gaaede over til at have Afløb (øvre Indusbækkenet i Høj-Tibet, Kuku-Norbækkenet) eller omvendt (Pangkongsøen i Vest-Tibet). Det indre af C. bestaar af talrige, mere eller mindre skilte Lavninger, i hvis Midte de fra Randbjærgene kommende Smaastrømme enten forsumpe eller give Anledning til Dannelsen af Saltsøer, der periodisk udtørre. Da det ved Forvitringen frembragte Materiale ikke skylles bort, men samler sig i Lavningerne, er C. Genstand for et rask fremskridende Nivellement, der overalt frembringer afrundede, karakterløse Terrænformer. Trods den store Udstrækning og de forskellige Højder er der derfor over det hele Omraade et vist ensartet Præg, der mangler, saa snart man kommer ind i Egnene med Afløb. Under Indflydelse af det tørre Klima er Steppe- og Ørkennaturen næsten overalt fremherskende, Plante- og Dyrelivet er ringe, og de faa Beboere leve enten som Oasebeboere ved Bjærgenes Fod eller som Nomader. Se for øvrigt Asien, Østturkestan og Mongoliet. *C. C. C.*

Centralbevægelse, den Bevægelse, et Legeme udfører, naar det kun paavirkes af en Kraft, Centralkraften, der er rettet mod et fast Punkt (Centrum). Lad dette Punkt være *O*, og lad Legemet være ved *A* og have en Hastighed, der i Øjeblikket er rettet mod *B*. Tiltrækningen fra *O* vil da aldrig kunne bringe Legemet ud af den Plan (Figurens Plan), der er bestemt ved Linien *AB* og Punktet *O*; den Bane, Legemet kommer til at gennemløbe, bliver følgelig plan. Forbindelseslinien mellem Legemet og *O* kaldes *Radius vektor* eller Ledestraalen; om denne Linie kan bevises, at den i lige lange Tider beskriver lige store Arealer, altsaa, at de Arealer, den beskriver, forholde sig som de dertil anvendte Tider, hvilken Sætning, anvendt paa Planetbevægelsen, kaldes Kepler's anden Lov. For at bevise dette, kan man tænke sig, at Kraften, i Stedet for at virke stadig, virker som en Række Stød, der følge efter hverandre med lige store Tidsmellemrum. Lad *AB* være den Vej, Legemet vilde tilbagelægge i en saadan lille Tidsdel, om det var overladt til sig selv, og lad det i *A* faa et Stød rettet mod *O*, der giver det en Hastighed, som i samme Tid vilde føre det til *C*. Legemet

vil da paa Grund af de to samvirkende Hastigheder, det har, gennemløbe Diagonalen *AD* i Parallellogrammet *ABDC*. Blev Legemet nu overladt til sig selv, vilde det i den næste Tidsdel gaa fra *D* til *E*, og da Hastiglieden ikke vilde forandres, er *DE=AD*. Men i *D* faar det et nyt Stød, der giver det en Hastighed, som i samme Tid vilde føre det til *F*, hvorfor dets virkelige Bane bliver Diagonalen *DG* o. s. v. Men Trekanten med *AD* ti! Grundlinie og *O* til Toppunkt er lige stor med den Trekant, der har *DE* til Grundlinie og ligeledes *0* til Toppunkt, fordi *AD* og *DE* ere lige store. Den sidste Trekant *ODE* er atter lige stor med Trekanten *ODG*, fordi de have *OD* til fælles Grundlinie og lige store Højder, eftersom *GE* er parallel med *OD*. Følgelig er Trekanten *OAD*, der blev beskrevet i den første Tidsdel, lige stor med *ODG*, der beskreves i den anden, o. s. fr. for alle Trekanter, der beskrives i de følgende lige store Tidsdele. Da Sætningen gælder, hvor smaa Tidsrummene end tages, maa den ogsaa gælde, naar Kraften virker uafbrudt; i dette Tilfælde gaar den nys betragtede, af rette Linier sammensatte Bane, over til at blive krum, som den altid er ved de virkelige C. Er Legemet saa stort, at dets forskellige Dele gennemløbe væsentlig forskellige Baner, vil Arealsætningen dog gælde om Radius vektor til Legemets Tyngdepunkt, medens (len selvfølgelig, hvis Legemet f. Eks. roterer om en Akse, ikke kan komme til at gælde om hver enkelt Del af Legemet for sig. Sætningen gælder ogsaa om Radius vektor til det fælles Tyngdepunkt for to eller flere Legemer, der kredse om et fælles Centrallegeme, f. Eks. om det fælles Tyngdepunkt for Maanen og Jorden i den aarlige Bevægelse om Solen. *K. S. K.*

Centralbygning kaldes en Bygning, som ikke er langagtig, men er grupperet omkring et Midtpunkt; den kan være rund, firkantet eller mangekantet, den kan dækkes af et Tag eller en Kuppel. Dens Ejendommelighed er det sluttede i Anlægget og det symmetriske i Opbygningen. C. kendtes allerede i Oldtiden (Pantheon i Rom, Termerne, Mausoleerne), blev hyppig anvendt i den kristelige Kunst til Daabs-, Grav- og andre Kapeller, sjældnere til store Kirker paa Grund af konstruktive Vanskeligheder (dog kunne nævnes Sofiekirken i Konstantinopel, Munster i Aachen, Peterskirken i Rom før Langhusets Tilbygning etc.). I den verdslige Bygningskunst findes C. anvendte til Villaanlæg i den italienske Renaissance, Udstillingsbygninger, Cirkusbygninger, Panoramaer etc. i Nutiden. I Sverige findes en Række moderne Kirker med Centralanlæg. *E. S.*

Central City [se'ntrəlsiti], By i den nordamerikanske Stat Colorado, 62 Km. V. f. Denver, beliggende i 2,500 M.'s Højde i en rig Guldregion, har (1890) 2,500 Indb. og talrige Bjærgværksselskaber.

Centralcylinder (bot.) er i Plantelegemets Akseorganer det Vævkompleks, der, mere eller mindre tydelig udpræget, findes inden for Barkens inderste Lag, Endodermen. Dets yderste Cellelag kaldes Pericyklen (i Roden ogsaa Pericambium), Resten sammenfattes (af moderne franske Anatomer) under Navnet Autocyklen, der da atter bestaar (i Stænglen) af Karstrengene, primære Parenkymstraaler (eller Grundvæv) og Marv, eller (i Roden) af den radiære Karstreng med dens parenkymastiske Væv. Tydelig C. findes i enhver Rod i dens primære Stadium, i de fleste monokotyledone Planters Rizomer, i enkelte tokimbladedes overjordiske Stængel, f. Eks. *Tropaeolum*, samt i de fleste neddykkede Vandplantestængler. *V. A. P.*

Centralforeningen for Udbredelse af Legemsøvelser og Vaabenbrug er en i Norge 1861 stiftet Sammenslutning af Skytte- og andre Idrætslag, navnlig til Befordring af Færdighed i Riffelskydning inden for alle Samfundsklasser. Dens Sæde er Christiania. De lokale og frivillig dannede Foreninger skyldte deres Opstaaen nærmest den stærke politiske Bevægelse, Statholderstriden mellem Norge og Sverige affødte, idet Nordmændenes Øjne under de spændte unionelle Forhold omkring 1860 aabnedes for, hvor utilstrækkelige Landets Forsvarsmidler vare. Som Værn om Fædrelandets Frihed var imidlertid disse Foreninger lidet formaalstjenlige, og da de 1861 bleve indordnede under C, tabte de efterhaanden deres oprindelige politiske Betydning og gik over til at blive et Slags Forskole for Hæren uden dog at udgøre nogen organiseret Bestanddel af Landsforsvaret. C. har senere arbejdet for Skyttesagens Fremme, ved Udlaan af Rifler til Skyttelagene og Uddeling af Medailler og Præmier samt derhos for Idrættens Udvikling i sin Alm. ved Bidrag til Skirend, Afholdelse af Gymnastik- og Eksercits-Opvisninger m. v. C.'s Indtægter bestaa i Renter af dens Formue, frivillige Bidrag fra Lokalforeningerne og Enkeltmænd samt af en Statsunderstøttelse, der for Budgetaaret 1894—95 udgør 5,000 Kr., som var at anvende til Fremme af anden Idræt end Skarpskydning. Siden 1880'ernes Begyndelse er C. og de under den hørende Skytteforeninger gaaet meget stærkt tilbage, idet de saakaldte »Folkevæbningssamlag« (s. d.), der ogsaa have Folkets Oplæring i Vaabenbrug og Udbredelse af tidsmæssige Vaaben til Formaal, traadte i Forgrunden. Medens der under C. endnu 1891 sorterede ca. 280 Skyttelag, vare dens lokale Underafdelinger 1894 svundne ind til et Antal af 35 foruden ca. 50 andre Idrætslag. Det »frivillige Skyttevæsen« er nu søgt ordnet ved en kgl. Resol. af 8. Oktbr. 1892, og Staten bidrager hertil med betydelige Bevillinger, for Budgetterminen 1894—95 med 120,000 Kr. foruden ekstraordinært 50,000 Kr. som Bidrag til Medlemmer af Skyttelag til Indkøb af Rifler af Armeens Kaliber. *K. V. H.*

Centralforvaltning er Betegnelsen for Indbegrebet af de øverste Virkeled eller Organer for Statens administrative Anliggender, hvilke samle sig under de forskellige Ministerier eller, som tidligere var Tilfældet i den dansk—norske Stat, under de forskellige høje Regeringskollegier, der med meget forskellige Navne, saasom Kancellier, Rentekammer, Generaltold- og Kommercekollegium, Generalkrigskommissariat, Generalitet, Admiralitet o. s. v., stod i Spidsen for Landets Styrelse under den enevældige Konge med hans Geheimestatsraad og Kabinet. — De nuværende Hovedorganer for C. under Suverænen ere: i Danmark, de 9 Ministerier: Udenrigsministeriet, Indenrigsministeriet, Trafikministeriet, hvorunder Omsorgen for Landets Samfærdselsmidler i videste Forstand, Justitsministeriet, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, Krigsministeriet, Marineministeriet, Finansministeriet og Ministeriet for Island; i Norge.

hvor Benævnelsen »Departement« bruges i Stedet for »Ministerium« : følgende 7 Departementer: Departementet for det indre, Justits- og Politidepartementet, Kirke- og Undervisningsdtpartementet, Forsvarsdepartementet, Departementet for de offentlige Arbejder, Finans- og Tolddepartementet samt Revisionsdepartementet, hvortil paa en vis Maade kommer Udenrigsdepartementet, som Norge endnu har tilfælles med Sverige under Ledelse af den svenske Udenrigsminister, og under hvilket hidtil ogsaa Konsulatvæsenet har været henlagt. — Ethvert af de foranførte Ministerier eller Departementer forestaas af en Minister eller, som han i Norge kaldes, Statsraad, og ere disses Chefer tillige Medlemmer af hvert af de tvende Landes Statsraad, hvilke i øvrigt tælle flere Medlemmer, saaledes i Danmark Tronfølgeren, i Norge foruden Cheferne for de 7 Departementer, der udgøre den norske Regering i Kristiania, endvidere de 3 Statsraader, der repræsentere den norske Regering i Stockholm. Under ethvert af Ministerierne og Departementerne er der et større eller mindre Antal Kontorer og Bureau'er, ved hvilke Administrationen gennem Amtmændene og de øvrige Mellemautoriteter foregaar. — I Sverige haves der for Tiden ligeledes 7 Departementer eller Ministerier: Utrikesdepartementet, Civildepartementet, for de indre Anliggender, Justitsdepartementet, Ekklesiastikdepartementet (for Kirke- og Undervisningsvæsenet), Landförs varsdepartementet, Sjöförsvarsdepartementet og Finansdepartementet, hvilke sammenfattes under Benævnelsen »Kgl. Majestät's Kancelli«, og hver især forestaas af en Minister, der er Medlem af Statsraadet, i hvilket desuden 3 andre Medlemmer uden særskilt Departement, saakaldte »konsultative Statsraader«, have Sæde. I Modsætning til, hvad der gælder baade i Norge og Danmark, ere de svenske Ministerier nærmest blot Organer for Sagernes Forberedelse til Foredrag for Kongen og til Udfærdigelsen og Kundgørelsen af hans Beslutninger, medens der under dem hører forskellige høje »centrale Embedsværk«, som øve den egentlige Forvaltning af Rigets Anliggender med selvstændig Beslutningsret, selvfølgelig dog med det Forbehold, at der fra samme kan tys til Kongens Afgørelse. De ældre af disse Centralværk, saasom Kommercekollegiet, Kammerkollegiet, Landbrugsakademiet, Statskontoret for de offentlige Afgifter og Kammerretten, hvorunder Revisionen af de offentlige Regnskaber, ere ordnede efter Kollegialsystemet, saaledes at de ikke forestaas af en enkelt Mand, men af flere i det væsentlige lige ansvarlige og berettigede, der maa forhandle indbyrdes for at komme til en Beslutning, hvorimod de, der stamme fra den nyere Tid, ere organiserede efter Eneraadighedssystemet, saaledes at en Chef, som alene beslutter, staar i Spidsen for dem, dog med Forpligtelse til, forinden han bestemmer sig, at høre sine nærmeste undergivnes Anskuelser. De vigtigste af Embedsværkerne have i Reglen under de besluttende Raader eller den besluttende Chef foruden disses Sekretærer m. v.: en Kancelliafdeling, en Kæmnerafdeling og et Fiskalkontor med de dertil nødvendige Tjenestemænd. Ministrene ere bemyndigede til, naar de dertil finde Anledning, at overvære de under dem hørende Central-Embedsværks Overvejelser og deltage i deres Forhandlinger. *C. V. N.*

Centralia, By i den nordamerikanske Stat Illinois, 0. f. St. Louis, Jærnbaneknudepunkt, har (1890) 4,800 Indb. og betydelig Frugtavl, Jærn- og Kulværker.

Centralild. Allerede langt tilbage i Oldtiden var Tanken om, at Jordens Indre var i en ildflydende Tilstand opstaaet, og Teorien om denne C. har holdt sig ned til vore Dage og fastholdes af mange af Nutidens Geologer. Vulkanerne ere efter denne Teori de ydre Mundinger af Kanaler, hvorigennem den ildflydende Masse kan trænge ud til Overfladen. Saadanne Kanaler og Spalter kunne tænkes at opstaa, naar Jordens ydre Skorpe, paa Grund af dens stadige Afkøling udefra indad, trak sig sammen og slog Folder og Revner, hvorigennem den indre glødende Masse, ved de overliggende Jordlags Tryk, pressedes ud, eller ved at Vand udefra trængte ind til den glødende Region og der forvandledes til højtspændte Vanddampe, der sprængte den ydre Skorpe og saaledes skaffede Aabninger til Veje ud til Overfladen. I Modsætningen til Teorien om C. staa Anskuelserne om Vulkanernes Oprindelse ved lokale kemiske Reaktioner. Se i øvrigt Vulkaner. *K. R.*

Centralindien (Central India, tidligere Central India Agency), det officielle engelske Navn paa en af talrige (over 100) skattepligtige Smaastater og Stammer bestaaende Provins i den midterste Del af Forindien mellem Bengalen, Centralprovinsen, Bombay, Radshputerstaterne og Nordvestprovinsen. Tilsammen have de en Størrelse af 194,446 □ Km. med (1891) 10,139,507 Indb., hvoraf de 8 Mill. ere Hinduer, $^1/_2$ Mill. Muhamedanere og Resten til Dels uciviliserede Bjærgstammer. Fysisk set bestaar C. af Vindhyabjærgene og den sydøstlige Del af Malva's Plateau. Mod Syd danner Narbadafloden Grænsen, nordligere gennemstrømmes Landet af talrige Bifloder til Ganges og Dshamna (Tshambal, Sind, Betova, Ken, Shon). Jordbunden er i det hele frugtbar; men Landet er ikke særlig veldyrket. Ret vigtig er dog Valmuekulturen (Opium) i de vestlige Egne. Ogsaa Handelen er forholdsvis ringe; dog gennemskæres C. nu af to Jærnbaner, den vestlige Del af Linien Agra-Bombay, den østligste af Linien Allahabad-Bombay. Kun en ringe Del styres direkte af Englænderne, Resten ejes af indfødte Fyrster under engelsk Overhøjhed. De vigtigste af Staterne i det vestlige C. ere: Gwaliar, Indore, Dhar (4,506 □ Km., 151,877 Indb.), Dewas (749 □ Km., 138,662 Indb.), der alle styres af Mahratterfyrster, samt Bhopal og Dschaora (1506 □ Km., 1,241,637 Indb.), der ere muhamedanske Stater. I Bjærgegnene bo talrige Stammer af de saakaldte Bhils (s. d.), af hvilke flere til en vis Grad have vidst at bevare deres Uafhængighed; andre ere derimod ligesom mange af de smaa Radshputerstater afhængige af de ovenfor nævnte større Stater og altsaa kun indirekte tributpligtige til Englænderne. I det østlige C. hen imod Ganges ere Urtscha (5,218 □ Km., 325,827 Indb.), Rewal (26,275 □ Km., 1,305,124 Indb.), Datia (2,167 D Km., 182,598 Indb.), Samthar (450 □ Km., 38,633 Indb.) og Puna de største Stater. I administrativ Henseende have Englænderne delt Landet i 9 saakaldte Agentskaber: Bagalkhand, Bandelkhand, Bhil, Bhopal, Deputy-Bhil, Guna, Gwalior, Western Malwa og Indore, alle under Opsyn af en fælles Agent, *Agent to tke Governor-*

General for Central-India, der residerer i Indore, og hvis Styrelse støttes af en stærk Militærmagt. Blandt Byerne have Indore og Gwalior begge ca. 100,000 Indb.

C. har fremfor de andre Provinser været Sædet for gammelindisk Kultur. Ved Fyrstehoffet i Udschain levede »Sakuntala«'s Digter, Kalidasa, og nogle Aarhundreder senere den berømte Astronom Dschai-Singh; men denne Kultur er for længst gaaet til Grunde. Gennem flere Aarhundreder var C. Skuepladsen for talrige Krige og Ødelæggelser af enhver Art. Navnlig led Landet meget under Mahratterne i 18. Aarh., og først efter at disses Magt var knust af Englænderne (1818), vendte Ro og Orden lidt efter lidt atter tilbage. *C. C. C.*

Centralisation betegner i det statsretlige Sprog Bestræbelsen for at samle alle væsentlig ensartede Administrationsgrene i stedse større Grupper, hver med sin overordnede Myndighed i Spidsen, hvem da de lokale Virkeled og Mellemautoriteter, hvor saadanne haves, fuldt ud underordnes. Bevægelsen for C. (Centralismen) er gaaet i en mærkelig Kredsgang i de fleste europæiske Stater. — Saa længe Statsbegrebet endnu var i sin Vorden og Udvikling, var det jo naturligt nok, at de Landsdele og Folkeomraader, af hvis Sammenslutning Staten var opstaaet, en Tid lang maatte bevare det Selvstyre og de Administrationsformer, de tidligere havde siddet inde med, og efterhaanden som tillige Folkets Udsondring i skarpt adskilte Stænder greb igennem, aabnede der sig ogsaa ad denne Vej en rigelig Adgang for Autonomi inden for hvert af disse Stænders Enemærker. Middelalderens Særkende maatte derfor blive en stærk fremtrædende Splittelse i Landenes Forvaltning efter Genstandenes forskellige Art i mangfoldige enkelte Forgreninger under indbyrdes, til Dels uafhængige Myndigheder og Normer. Men med den fremadskridende Statsenhedsbevidsthed, og navnlig efter at Fyrsterne havde opnaaet Enevoldsmagten, forandrede Forholdet sig, og man kom lidt efter lidt, hvad jo for øvrigt ganske stemmede med Absolutismens Idé, ind paa C., og det ikke blot saaledes, at man søgte at inddrage saa meget som muligt af Samfundslivets forskellige Rørelser, selv om de nærmest tilhørte det kommunale eller vel endog det rent private Livsomraade, under Statsadministrationen, men tillige saaledes, at denne sidste i dens Helhed og med Tilintetgørelse af alle miderordnede Organers Selvstændighed samledes og lagdes til Rette i Fyrstens Ilænder, saa at Ludvig XIV med en vis Føje kunde udtale om Frankrig, hvor C. blev gennemført stærkere end i nogen anden Stat,: »l'état c'est moi«. Hvor naturbegrundet nu end C. for en given Tid maa erkendes at have været, hvor væsentlige Fordele den end maa indrømmes at have medført i Retning af Kraft i Regeringsmaskineriet, Ensartethed i Styrelsesmaaden og Gennemførelse af Lighed for Loven, saa lader det sig imidlertid ikke nægte, at den har haft og har sine meget alvorlige Skyggesider. I samme Forhold som de underordnede Myndigheder maatte afgive den selvstændige Afgørelsesret, maatte det kun alt for let hænde, at de tabte Interessen og Energien; deres Stilling maatte i Befolkningens Øjne miste en stor Del af den tidligere Betydning, og jo mere Initiativet gik over til udelukkende at udgaa fra Centraladministrationen, des mere uskikkede maatte efterhaanden Lokal- og Mellemautoriteterne blive til at bistaa deres overordnede med Raad og Vink ved Sagernes Drøftelse og lade disse drage den fulde Nytte af deres Kendskab til de lokale Forhold og det praktiske Livs Krav. — I Erkendelsen af disse forskelligartede Ulemper er man derfor i den nyere Tid, om end selvfølgelig under andre Former og i Henhold til en hel anden Betragtningsmaade af Forholdet, begyndt at kredse tilbage til Bevægelsens Udgangspunkt og inden for visse Grænser at give fra sig en Del af, hvad Centralforvaltningen i Tidernes Løb har draget til sig. Det er med andre Ord Decentralisationstanken, der i øvrigt stedse og vistnok i alt for høj en Grad har spillet en Hovedrolle i den engelske Administration, der mere og mere kommer i Kurs, idet man, uden at opgive de virkelige og paaviselige Fordele ved C., søger at fyldestgøre de enkelte Landsdeles og Kommuners forskelligartede Krav, ved at indrømme de underordnede, lokale Myndigheder en større Magtfylde og derhos, saavidt det uden Afbræk i Statsorganismens jævne Gang lader sig gøre, benytte de kommunale Autoriteter og dertil egnede Privatmænd til Udførelsen af de underordnede Dele af Forvaltningen, selvfølgelig under fuld Ansvarlighed for Loven og med Regres til den højere Styrelse. Jfr. Absolutisme og Autonomi. *C. V. N.*

Centralisme se Centralisation.

Centralkanal se Rygmarv.

Centralkassen var et kjøbenhavnsk Laneinstitut, der stiftedes 1829 som en Slags Fortsættelse af det ophævede østersøiske Kompagni, der ogsaa havde givet sig af med Laaneforretninger. C. var et Aktieselskab. Den indbetalte Kapital var oprindelig 40,000 Rdl, men forhøjedes nogle Gange og var 1845 81,000 Rdl. (162,000 Kr.). Hensigten med Stiftelsen af C. var særlig at skaffe Købmændene Laan mod Pant i Varer, som dengang ikke ydedes af Datidens eneste Bankinstitut, Nationalbanken. Desuden ydede C. Laan mod Pant i andre Effekter og diskonterede ogsaa Veksler. Laanene ydedes ikke i kontante Penge, men i Veksler, udstedte af C, som den dog i Reglen, naar Laantagerne ønskede det, selv diskonterede. Den modtog Indlaan, dog ikke paa kortere Tid end 3 Maaneder, og optog endvidere ofte, for at forøge sin Driftskapital, Laan hos Nationalbanken. C.'s Virksomhed havde ikke noget stort Omfang. I Midten af 1840'erne, da den vistnok var paa Højdepunktet, udgjorde dens samlede Udlaan 870,000 Rdl. (1,740,000 Kr.). Efter at Nationalbanken i 1840'erne havde begyndt at yde Laan mod Pant i Varer, og navnlig efter at der i 1850'erne var oprettet private Bankinstitutter i Kjøbenhavn (Laanebanken og Privatbanken), blev C. overflødig, og den blev derfor ophævet 1859. (Litt.: Bergsøe, »Den danske Stats Statistik« [II, Kbhvn. 1847]). *E. M.*

Centralkerne (bot.), den mere eller mindre midtstillede Cellekerne i de dækfrøede Blomsterplanters Kimsæk. Den er opstaaet ved Sammensmeltning af to andre Kerner, een fra hver af den yngre Kimsæks polare Kernetetrader; dens Deling efter Ægcellens Befrugtning indleder Frøhviddannelsen. *V. A. P.*

Centralkomiteen oprettedes i Maj 1848 efter Indbydelse af 19 Mænd af forskellige Livsstillinger

i Kjøbenhavn. Oprindelig førte den af Indbyderne konstituerede Komité Navnet »Komiteen for den ugentlige 4 S's Subskription til Anvendelse for vore bortdragne Krigeres Hustruer og Børn, de Faldnes Efterladte samt de hjemvendende Saaredc og Kvæstede«; men efter at forskellige Komiteer med beslægtede patriotiske Formaal havde sluttet sig til den, blev dens Navn C. Den afsluttede sin Virksomhed 1851, og dens Midler overgik da til Invalidebestyrelsen, men Resten af disse tilbageleveredes alter Komiteen ifølge L. af 20. Novbr. 1876; under Koleraepidemien 1853 traadte C. atter i Kraft og rekonstrueredes ved Krigens Udbrud i Decbr. 1863. Dens Virksomhed bestaar nu i at understøtte Invalider samt saadannes og faldnes efterladte fra Krigen 1848—50 (Kapitalformue hertil 31. Decbr. 1893: 185,241 Kr. 69 Ør.) og fra Krigen 1864 (31. Decbr. 1893: 569,365 Kr. 96 Ør.). I Anledning af Stormfloden 1872 foranstaltedes en Indsamling, der indbragte over 2 Mill. Kr.; hele denne Sum forbrugtes med Undtagelse af et Fond (31. Decbr. 1893: 122,591 Kr. 96 Ør.), der oprettedes til Afhjælpning af fremtidige Nationalulykker, fornemmelig saadanne, som ere en Følge af Stormflod, samt et Beløb (31. Decbr. 1893: 16,429 Kr. 41 Ør.), der anvendes til Understøttelse til de fra Stormfloden hidrørende Enker og Børn. Endelig disponerer C. over et af Lens-, Stamhus- og Fideikommisgodsbesiddere stiftet Pensionsfond for faldne Officerers efterladte.

Centralkraft se Centralbevægelse.

Central Labor Union [se'ntrəlle!ibəjunjən] er Navnet paa et Forbund af Fagforeninger og Afdelinger af Ordenen »Knights of Labour« i New York, der stræber efter at besætte de offentlige Embeder med sine Tilhængere, for derigennem at forbedre de arbejdende Klassers Kaar. *C. T.*

Centrallassit, Mineral, er et hvidligt, Okenitten nærstaaende Kalciumsilikat. *N. V. U.*

Centralopvarmning se Varmeapparater.

Centralorgan. Nervesystemets C. er Hjerne plus Rygmarv. Sjældnere kaldes Hjertet for Cirkulationens C. *S. B.*

Centralorganer i statsretlig Belysning se Centralforvaltning.

Centralprojektion se Deskriptivgeometri.

Centralprovinsen (egl. *Central provinces),* Provins i det britisk-indiske Kejserrige, omtrent i Midten af Forindien (mellem 17° 50'—24° 27' n. Br. og 76°—85° 15' 0. L. f. Grw.), begrænset af Bengalen, Madras, Haidarabad, Berar og Centralindien. Størrelsen er 315,864 □Km., af hvilke de 218,704 □Km. staa direkte under Englænderne, medens de 97,160 □Km. styres af indfødte Fyrster.

C. er i sin nordlige Del opfyldt af Windhyabjærgenes østlige Udløbere, længere mod Syd gennemskæres den af Satpurakæden (1,200 M.), men største Delen af Provinsen er en bølgeformet, bakket Højslette, hvis højeste Parti danner Hovedvandskellet for Centralindien. Herfra søge Narbadafloden mod Vest, Mahanady mod Øst, medens den sydlige Del af Provinsen vandes af Godawary's Bifloder i venstre Bred. Kun en Fjerdedel af Landet er opdyrket, Resten er Skov- eller Savanneland. Omtrent 85 p. Ct. anvendes til Kornavl (Ris mod Øst, Hvede mod Nord). Af andre Planter dyrkes Bomuld, Sukkerrør, Opiatvalmuer og Tobak. Aaret falder i tre Perioder: en kold Tid, en varm Tid og Regntiden, der varer fra Juni til September. Nedslaget er i almindelige Aar tilstrækkeligt (50—100 Cm. mod Vest, 100—150 Cm. mod Øst), men i visse Aar falder kun meget lidt Regn, og Landet er da prisgrivet til Hungersnød (f. Eks. 1868—69). Af Husdyr holdes mellem 5—6 Mill. Hornkvæg, en Del Faar, Geder, Heste og Elefanter. Af Mineraler findes fortrinlige Jærnmalme og Kul. De vigtigste Gruber ligge ved Warova S. f. Provinsens Hovedstad Nagpur. (Se for øvrigt Forindien).

Befolkningen udgjorde 1891 12,944,805 Tndb. o: ca. 40 paa 1 □Km. Heraf stode de 10,784,294 direkte under den engelske Regering, 2,160,511 under indfødte Fyrster. C.'s Beboere have i det hele en mørkere Farve end Folkene længere mod Nord, et Bevis for, at Arierne her ere stærkt blandede med de oprindelige Beboere. 87,64 p. Ct. tale ariske Sprog (Hindi, Marathi, Uriya, Urdu), 9,82 p. Ct. Dravidasprog (Gond), 3,4 p. Ct. forskellige andre Sprog. Over fire Femtedele ere Bramatilbedere, desuden findes mange Animister (Skovstammerne) og Muselmænd. Befolkningens Hovedbeskæftigelse er Agerbrug (64 p. Ct. af Beboerne) og Kvægavl. Handelen er kun ringe.

Forvaltning. C. blev organiseret som Provins 1861. Den deles i fire Underafdelinger (Divisions): Tshatisgarh med 3, Dshabalpur, Nagpur og Narbada hver med 5 Distrikter. Provinsen styres af den i Nagpur residerende Overkommissær (*Chief Commissioner*), Divisionerne af særlige Kommissærer (*Commissioners*). Til C. høre endvidere 15 Vasalstater, af hvilke de 13 (Kawarda, Sakti, Kanker, Kairagarh, Kondka, Nandgaon, Bamra, Karond eller Kalahandi, Patna, Raigarh, Rairakol, Sarangarh, Sonpur) staa under Divisionen Tshatisgarh, de to andre (Makrai og Bastar) under Divisionen Narbada. De vigtigste Byer ere: Nagpur 117,014 Indb., Jabalpur 84,481 Indb., Kampti, Saga, Burhampur og Raipur. Af Jærnbaner fandtes 1891 378 Km. Udførslen sker fra de vestlige Egne især over Bombay, fra de østlige ned ad Mahanady og Godawary til Havnestæderne ved disse Floders Munding. Den indenlandske Handel er for en Del knyttet til de store Markeder, af hvilke enkelte undertiden besøges af over 100,000 Mennesker. *C. C. C.*

Centralsignalapparat se Banegaarde, Blok-signalsystem og Sporskiftecentralisering.

Centralskolen for Lærere i Legemsøvelser og Vaabenbrug er i Norge en ved kg'. Resol. af 3. Jan. 1870 anordnet Uddannelsesans alt med kortvarige Kursus i de angivne Discipliner og bestemt for Mænd uden for den organiserede Militæretat, navnlig de almindelige Drengeskolers Lærere i Gymnastik og Eksercits samt Instruktører ved Skyttelag o. 1. Folkets Oplæring i Vaabenbrug og Idræt har gennem den faaet et Fremstød. C.'s Sæde er Christiania. Dens Direktion bestaar ifølge kgl. Resol. af 17. Novbr. 1894 af en Stabsofficer og en Sanitetsofficer, der begge antages af Armékommandoen, samt af en i det offentlige Skolevæsens Tjeneste ansat Embedsmand, der udnævnes af Kirkedepartementet. *K. V. H.*

Centralsol. Da Anskuelsen om en fast Hvælving, hvortil alle Himlens Stjerner vare fæstede, havde maattet vige for en rigtigere Opfattelse af Stjernerne som selvlysende Legemer, der i mangt

og meget mindede om vor Sol, begyndte man ogsaa at undersøge, om der ikke inden for Stjerneverdenen gaves Systemer analoge til vort Solsystem. Kant var en af de første, som søgte at løse dette Spørgsmaal, idet han tænkte sig, at alle Himlens Stjerner dannede et eneste System af for os ufattelig store Dimensioner; i dette System s-kulde Stjernerne bevæge sig i sluttede Baner omkring et Legeme, der overstraalede dem alle, og som man kaldte C, paa samme Maade som Planeterne bevæge sig i sluttede Baner om Solen som Centrallegeme. Senere Undersøgelser have imidlertid vist, at den af Kant til C. ophøjede Stjerne, Sirius, saa langt fra er noget ubevægeligt Centrallegeme inden for Stjernesystemet, at denne Stjerne meget mere har en ganske betydelig relativ Bevægelse inden for det. (Lambert betragtede Oriontaagen, Herschel Stjerneklyngen i Herkules, Argelander Stjerneklyngen i Perseus, Boguslawski Fomalhaut som denne C). Og Sandsynligheden for, at man skulde kunne paavise Tilstedeværelsen af et saadant Centrallegeme, som regulerer Bevægelsen af den hele Stjernehær, er ogsaa liden eller ingen; heller ikke er det nødvendigt, at en saadan Centralmasse maa til, for at et frit System af materielle Legemer skal kunne bestaa. Bibeholdes alligevel Begrebet C, maa man derved forstaa noget ganske andet end denne dominerende Masse inden for Systemet. — Tænker man sig, at Stjernerne ere jævnt fordelte inden for en meget stor Kugle (Globularsystem), en Supposition, man kan gøre som den første Tilnærmelse, da hvert af Legemerne ere meget smaa lige over for det hele Systems Dimensioner, saa vil, i det indre af denne Kugle, den totale Tiltrækning blive mindre og mindre, jo dybere man trænger ind, og den fra dette Systems Tyngdepunkt udgaaende Virkning bliver mindre, jo nærmere man kommer dette Punkt. Medens altsaa i et System med en dominerende Centralmasse, som i vort Solsystem, Planeterne, jo nærmere de komme denne, ville være udsatte for en større Tiltrækning (efter den 3. Kepler'ske Lov) og have en større Hastighed end de fjernere Planeter, vil i dette kugleformige System, med en jævn Fordeling af Masserne, den fra Centrum udgaaende Tiltrækning være direkte proportional med Afstanden, som Følge heraf Omløbstiden i alle Afstande være den samme, og, naar Banerne ere Cirkler, Vinkelhastigheden uforandret. Fra Centrum ville alle Bevægelser blive lige store, men den liniære Hastighed vokse med Afstanden. Er nu en Stjerne tilfældigvis i dette Centrum eller i Nærheden deraf, vil denne kunne benævnes C. I denne Forstand gav Mädler Stjernen Alkyone i Plejaderne denne Benævnelse, da han troede at have paavist af Stjernernes Egenbevægelse, at de bevægede sig overensstemmende med de Love, som gælde for et System af ovennævnte Art. (Mädler »Die Centralsonne« [Dorpat 1846]). Men foruden at dette Resultat ikke engang er af nogen reel Betydning, thi det var fornemmelig udledet af Stjernernes parallaktiske Bevægelse og var altsaa kun en Følge af Solsystemets Bevægelse, har Mädler ogsaa overset, at ved excentriske Baner vil Hastigheden blive desto større, jo mindre det betragtede Punkts Afstand fra Systemets Centrum er. Det lader sig derfor ikke paastaa, at Bevægelserne i Globularsystemet altid maa tiltage mod Periferien, eller at man har at søge Centralpunktet just der, hvor Bevægelsen er mindst. Og skulde man antage, at en saadan Bevægelse fandt Sted, maatte man formode, at Stjernerne bevægede sig i samme Retning og i det store og hele stode i en vis Relation til det Plan, hvori den største Del af Stjernerne ere ophobede. Men derom har Mädler ikke udtalt sig; en Rotation af Fiksstjernerne i dette Plan, Mælkevejen, hvilket Schönfeld har henledet Opmærksomheden paa, har hidtil ikke kunnet paavises. Mädler's Resultat er blevet skarpt kritiseret af Peters »Uber Mädlers Untersuchungen iiber die eigene Bewegung der Fixsterne« [St. Petersborg 1848], og ikke godkendt af Videnskaben; nu har det kun historisk Interesse. I den senere Tid har Maxwell Hall (»The sidereal Systems [London 1877, 1887]) genoptaget Mädler's Studier og er kommen til det foreløbige Resultat, at en C. efter Mädler's Anskuelse vel ikke findes, men at vor Sol drejer sig i 20 Mill. Aar om et Punkt, som er beliggende i Stjernebilledet Andromeda. *J. Fr. S.*

Centralstilling, der nærmest er et strategisk Begreb, kaldes den Stilling, som indtages af Hovedreserven for en til Forsvar af et større Terrainafsnit (Bjærgkæde, Kyst, Flod) bestemt Styrke. Fra C. fremskydes paa de formentlige Fremrykningslinier Iagttagelseskommandoer. Da C. udelukkende er en Beredskabsstilling, tages der ved Valg af denne hovedsagelig Hensyn til, at der findes den størst mulige Bevægelsesfrihed i alle Retninger. Naar ikke særlige Forhold ere til Stede, er C. bag Midten af Afsnittet. Opstilling af Hovedstyrken i en C. hindrer Splittelsen af Kræfterne og giver Mulighed for at møde en spredt fremrykkende Fjende med overlegne Kræfter, men frembyder den Fare, at Forsvareren ved manglende Behændighed og Energi kan blive omfattet ved Fremrykning fra forskellige Sider af en hurtig og resolut Angriber, *B. P. B.*

Centránthus D C., Slægt af Baldrianfamilien, en- eller fleraarige Urter med hele og takkede eller fjerdelte, ganske glatte Blade og mangeblomstrede Svikler i Spidsen af Grenene. Blomsterne have et langt Kronrør med Spore og en fem fliget Krave; der findes kun een Støvdrager og eet Rum i Frugtknuden. Ca. 10 Arter fra Middelhavslandene. *A. M.*

C. ruber D C. og *angustifolia* D C. ere fleraarige, haardføre og graagrønne samt med rosafarvede Blomster. De blomstre i Juni og Juli og ere meget anvendelige til Udsmykning af Rabatter, Terrasser og Stenhøje. Da unge Planter ere mere blomsterrige end ældre, maa man helst forny Planterne enten hvert eller hvert andet Aar. Man saar Frøet i Juni—Juli paa et Bed, de unge Planter prikles, dækkes lidt for den stærkeste Barfrost og udplantes paa Blivestedet om Foraaret med 50—60 Cm.'s Afstand. *C. macrosiphon* Boiss. er en enaarig Plante med mørk-rosa Blomster i tætblomstrede Halvskærme. Frøet saas paa en halvvarm Bænk i April, og efter at være prikkede udplantes de med 25—30 Cm.'s indbyrdes Afstand. *L. H.*

Centre [sã'.tr] (fr.), Midtpunkt, Centrum.

Centre, Canal du [*kanaldysã'trø*], Kanal i Mellemfrankrig, Dep. Saône-et-Loire, gennemskærer Indsænkningen mellem Montagnes du Charolais og Montagnes du Morvan samt Cote d'Or

Artikler, der savnes under C, *maa søges under* **K.**

og forbinder Loire's og Rhône's Floddale (fra Digoin \ed Loire til Châlon ved Saône). Kanalen, i hvis System de smaa Floder Bourbince og Dheune ere inddragne, og som bliver stærkt benyttet, da den gaar gennem F.gne med Kulgruber og stor Industri, er anlagt i Slutn. af 18. Aarh. (aabnet 1793), er henved 120 Km., har over 80 Sluser og naar i sit Kulminationspunkt næppe 350 M. o. H. *H. W.*

Centrēre (af lat. *centrum*, Midtpunkt), bringe et Legemes eller en Flades Centrum i det rigtige Punkt; ogsaa at bringe et Legemes Akse i den rette Stilling. Saaledes siger man, at et System af optiske Linser er centreret, naar alle Linsernes Akser falde i samme rette Linie. For at finde Centrum i en cirkelrund Skive kan man benytte et Instrument, som bestaar af en Vinkel med en tilhørende Lineal, hvis Rand nøjagtig halverer Vinklen. Denne Rand vil, naar Vinklen lægges an paa Skivens Rand, gaa gennem dens Centrum; man trækker efter den en Linie paa Skiven, drejer Vinklen et Stykke og trækker en ny Linie; de to Liniers Skæringspunkt er Skivens Centrum. *K. S. K.*

At c. har navnlig Betydning ved et Arbejdsstykkes Indspænding paa Drejebænken. Er Stykket tilstrækkelig cylindrisk, kan man nøjes med at søge Centrum for de to Endeflader f. Eks. ved Hjælp af den trebenede Centrervinkel, hvis udvendige Ben man i to forskellige Stillinger lader omfatte hver Ende af Stykket for at afridse en Diameter paa denne efter Midtebenet, som halverer Vinkelen mellem de ydre Ben, idet Tangentvinkelens Halveringslinie for Cirkelen er en Diameter. Diametrenes Skæringspunkt er det søgte Centrum, som mærkes med en Kørner (s. d.); det ene Centrum sættes saa mod Spindelen, det.andet mod Pinolen, Centrenes Forbindelseslinie bliver saaledes Omdrejningsakse. Er Stykket krumt, bliver Centreringen vanskeligere; undertiden kan det lykkes at rette det ved Hamring eller Presning; hvis ikke, maa man helst paa en egen Centrerbænk prøve sig frem, til man finder en Omdrejningsakse for Stykket, om hvilken det »slaar« mindst, hvad der kan gøres ved at holde et Stykke Kridt fast nær ved det, medens det løber rundt. Omdrejningsaksen vil her komme til at ligge uden for Forbindelseslinien mellem Centrerne for Endefladerne. For at spare Gentagelse af Centreringsarbejde for Arbejdsstykker, som ere bestemte til under den videre Forarbejdelse atter at skulle paa Drejebænken, lader man ofte en Tap med Centret blive staaende i den ene eller begge Ender, ligesom man af samme Hensyn kan bevare Centrerne paa Stykker, som i Anledning af Reparation kunne komme paa Bænken igen. *F. W.*

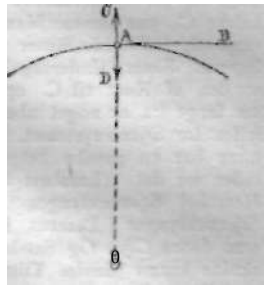
Centreringsbælte se Projektiler.

Centrifugāl, midtpunktflyende.

Centrifugalblæser se Blæser.

Centrifugalkraft (midtpunktflyende Kraft), en tænkt Kraft, som man forestiller sig virkende paa et Legeme, der bevæger sig i en Cirkel. C. søger at drage Legemet bort fra Centrum og har heraf faaet sit Navn. Lad Legemet være ved *A* (Fig 1) og bevæge sig med jævn Hastighed fra venstre til højre i Cirklen med Centrum *O*. Da ethvert Legeme vil bevare saavel Bevægelsens Retning som dens Hastighed uforandret, naar ingen ydre Kræfter virke paa det (smlg. Bevægelse), vilde dette Legeme af sig selv fortsætte Bevægelsen efter Tangenten *AB*. Men Legemet følger Cirkelbuen; der maa følgelig virke en Kraft paa det, og da Hastigheden ikke forandres, kan Kraften hverken virke med eller mod Bevægelsen; den virker paa tværs af Banen og er rettet mod Centrum. Denne Kraft, *AD*, kaldes Centripetalkraften og kan beregnes, naar man kender Legemets Masse, dets Hastighed og Cirklens Radius. Denne Kraft er den hele Sum (»Resultanten«) af alle de Kræfter, der virke paa Legemet, og man kan følgelig faa visse Oplysninger om disse Kræfter, naar man ved en Figur eller en Ligning udtrykker, at deres Resultant har den beregnede Værdi. Men det selvsamme kan udtrykkes paa en anden Maade, idet man siger, at alle Kræfterne tilsammen vilde kunne holde Ligevægt med en Kraft, der er lig og modsat deres Resultant. Regner man altsaa, som om der i hvert Punkt af et roterende Legeme virkede en Kraft, af en vis Størrelse, C, bort fra Centrum, og ser man bort fra Bevægelsen, saa vil Punktet under Paavirkning af C. og de virkelige Kræfter blive i Hvile. Man har altsaa ved at indføre C. forandret den Opgave, at undersøge Forholdene ved et Legeme i Bevægelse, til den lettere overskuelige, at bestemme Ligevægtsforholdene for et Legeme i Hvile.

Fig. 1.

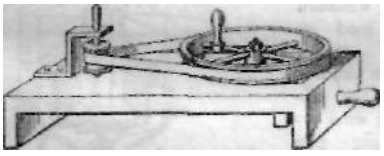
En Beregning af C. viser, at den forholder sig som Legemets Masse, som Hastighedens Kvadrat og omvendt som Cirklens Radius. Vejer Legemet *m* Gr., bevæger det sig *v* Cm. i Sekundet, og er Banens Radius *r* Cm., finder man, at C. $= \frac{mv^2}{r}$ Dyn (se Absolut Maal). Er Hastigheden, altsaa ogsaa Omløbstiden *T*, konstant, saa udtrykker man hellere C. ved Hjælp af *T*. Cirklens Omkreds er nemlig $2ur$, og da den med Hastigheden *v* tilbagelægges i *T* Sekunder, har man, at $vT = 2nr$. Finder man *v* heraf og indsætter den fundne Værdi i Udtrykket for *C*., faar man $C. = \frac{n^2 mr}{T^2}$.

Stedet for at sætte T^2 i Nævneren kan man i Tælleren skrive n^2, naar *n*, »Omløbstallet«, er Antallet af Omløb i Sekundet. Vil man ikke have *C* udtrykt i Dyn., men i Kg.'s Vægt, kan man endelig benytte Udtrykket $C = 4mn^2r$, hvor *m* er Legemets Vægt i Kg., *n* Omløbstallet og *r* Cirklens Radius i M. Dette Udtryk er ikke, som de andre, matematisk nøjagtigt, men giver en Værdi for *C*, der i Mellemeuropa er $0{,}_{16}$ p. Ct. for lille. Svinger man en Sten, der vejer *m* Kg., rundt i en vandret Cirkel med en M.'s Radius, saa viser den sidste Formel, at C. bliver lig Stenens Vægt, naar *n* er $1/_2$, d. v. s., naar Stenen bruger 2 Sek. til et Omløb. Gik Stenen derimod 10 Gange rundt i Sek.

vilde *C* blive 400 Gange dens Vægt. Medens C. altsaa er ringe for langsomme Bevægelser, kan den blive farlig ved hurtige; Møllestene og Centrifuger kunne sprænges ved den, og paa Jærnbanekrumninger, der befares af hurtige Tog, bliver den ligeledes meget kendelig. Da den for en given Hastighed forholder sig omvendt som Banens Krumningsradius, maa denne sidste gøres desto større, jo hurtigere Tog Banen er bestemt til at befares af. Desuden lægger man i Krumningerne den yderste Skinne højere end den inderste. Paa hver Vogn virker nemlig ved Farten gennem en Krumning C. udad; Vognens Vægt virker nedad, og Resultanten af de to Kræfter bør staa vinkelret paa de to Skinneræklkers Plan, for at ikke Hjulrandene skulle drives over mod den ene Række. Toget hælder altsaa indad ligesom en Rytter, der rider hurtig rundt i Cirkus. Det bekendte Kunststykke, at svinge en Spand Vand rundt i en lodret Kreds uden at spilde, skyldes C. Naar Spanden i sin øverste Stilling vender Bunden opad, maa Hastigheden være saa stor, at C. bliver større end Vandets Vægt. Ved Jordens daglige Bevægelse om sin Akse, opstaar en C., der er vinkelret paa Aksen og rettet bort fra den. Ved Ækvator er den størst; den udgør her $^1/_{289}$ af Tyngden og virker lige imod denne. Paa andre Steder danner den en Vinkel med Jordradien; Resultanten af C. og Jordens Tiltrækning paa et Legeme peger ikke lige mod Jordcentret, og da Havfladen maa forme sig saaledes, at den er vinkelret paa denne Resultant, kan den ikke nøjagtig have Form som en Kugleflade; C. er altsaa Aarsag til Jordens Fladtrykning. En Planet, som Jupiter, der har mindre Tæthed og kortere Døgn end Jorden, er mere fladtrykt end denne.

Til at paavise C. og dens Love bruger man Centrifugalmaskiner (Fig. 2). Ved at dreje

Fig. 2.

det store Hjul sætter man det lille i hurtig Rotation; paa dettes lodrette Akse kunne forskellige Ting fastgøres, f. Eks. en Træramme, hvori er udspændt en vandret Metaltraad, hvis Midtpunkt træffes af Aksens Forlængelse. Paa Traaden er der stukket to gennemborede Kugler, som ere forbundne med hinanden ved en Traad. Stiller man Kuglerne hver paa sin Side af Metaltraadens Midte og drejer rundt, vil C. spænde Forbindelsestraaden. Forholde Kuglernes Masser sig omvendt som Afstandene fra Omdrejningsaksen til deres Centra, ville de under Omdrejningen holde hinanden i Ligevægt; i modsat Fald vil den Kugle, for hvilken Produktet af denne Afstand og Kuglens Masse er størst, fare ud til Rammen og trække den anden med sig. En hul Glaskugle, delvis fyldt med to Vædsker med forskellig Vægtfylde, saasom Vand og Kvægsølv, bruges til at illustrere Centrifugens Princip; under Omdrejningen lægger den tungere Vædske sig yderst. Forlænger man Centrifugalmaskinens Akse med en lodret Stang, der foroven ved Hængsler bærer to Stænger, som hver ende i en tung Kugle, saa ville disse Kugler hænge lige nedad, naar Maskinen staar stille; men drejes den, fjerne Kuglerne sig fra den lodrette Stang, og det desto mere, jo hurtigere Rotationen er. En lignende Indretning bruges ved Dampmaskinen som Centrifugalregulator. En elastisk Staalfjeder, der er bøjet til en Ring, og som er sat løst paa den lodrette Slang, saa at den ved Omdrejningen kommer til at rotere om en lodret Diameter, vil ved C. spændes ud til en Ellipse, hvis længste Akse er vandret; ved sin Omdrejning beskriver den en Ellipsoïdeflade, der minder om Jordens fladtrykte Form. *K. S. K.*

Centrifugalmaskine se Centrifugalkraft.

Centrifugalpendnl se Pendul.

Centrifugalpumpe se Pumper.

Centrifugalregulåtor se Regulatorer.

Centrifugalsigte se Sigter.

Centrifugaltørremaskiner benyttes til Tørring af Tøj og Garn i Stedcl for Vridemaskiner, samt ved forskellige kemiske Fabrikationer. Oprindelig bestode C. af Rammer, paa hvilke Tøjet eller Garnet ophængtes eller opvikledes; idet disse Rammer sattes i meget hurtig Omdrejning, slyngedes Vandet ved den herved frembragte Centrifugalkraft med stor Kraft ud af Tøjet. Nu benyttes som C. særlig dertil konstruerede Centrifuger (s. d.). *K. M.*

Centrifuge er en Maskine, ved hvilken Centrifugalkraften benyttes til Adskillelse af flydende Stoffer fra faste eller af Vædsker med forskellig Vægtfylde. Blandt Anvendelsen af første Art kunne nævnes Tørring af Uld, Garn, Tøjer etc. dels i Fabrikkerne, dels i Vadskerier (Centrifugaltøremaskine). C. er her som Regel en lodret stillet Cylinder, der kan sættes i hurtig Omdrejning, og gennem hvis, med en Mængde Smaahuller forsynede Væg, Vandet slynges ud. Af en lignende, men dog efter Stoffets Art noget forskellig Konstruktion ere de C, der benyttes i Sukkerfabrikkerne til Udslyngning af Sukkersaften, Rensning af Raasukker og Sukker af Efterprodukterne, i Garverierne, ved Parafinfabrikationen. Vinfabrikationen, Stivelsefabrikationen, til Udslyngning af Honning o. s. v.

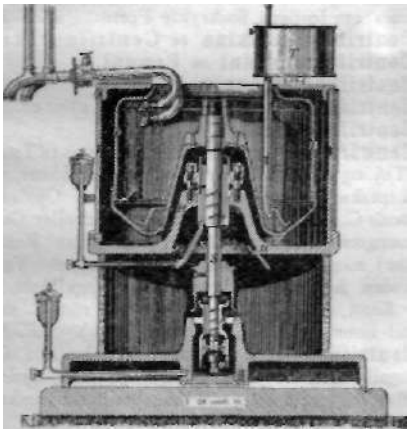
Den største Udbredelse har C. funden i Mejeridriften til Flødens Udskillelse af Mælken. Henved 1860 gjordes de første Forsøg paa at anvende Centrifugalkraften til at fremme Flødens Udskillelse, idet Spande med Mælk ophængtes saaledes omkring en lodret Aksel, at de, naar Akslen sattes i hurtig Omdrejning, svingede ud i vandret Stilling; derved dreves de mindre vægtfyldige Flødepartikler indad mod Mælkens Overflade med en saa meget større Hastighed, som den udviklede Centrifugalkraft var større end Tyngdekraften. Konstruktionen var imidlertid praktisk utilfredsstillende, og i en Aarrække arbejdedes der paa Forbedringer. 1876 prøvedes i Danmark den første cylindriske C, konstrueret af Mekanikus P. Winstrup, 1877 i Tyskland en lignende af Lefeldt & Lentsch; begge disse vare diskontinuerlige. 1878 arbejdede i Kjøbenhavn den første kontinuerlige C, konstrueret af L. C. Nielsen, Roskilde, 1879 fulgte Svenskeren de Lavals kontinuerlige »Separator«, og 1880 var ogsaa Lefeldt & Lentsch's C.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

kontinuerligt arbejdende. 1881 købte Burmeister & Wain's Maskinfabrik L. C. Nielsens Patent og har derefter stadig forbedret C, der nu er bygget som Fig. 1. 1885 opfandt Jens Nielsen i Roskilde den i Fig. 2 viste, af Aktieselskabet Koefoed & Hauberg forbedrede Balancecentrifuge. 1889 fremkom von Bechtolsheim i Tyskland med en Opfindelse, der med eet Slag gjorde det muligt fuldt ud at tilfredsstille det praktiske Behov til C.'s Arbejdsevne i enhver Henseende. Opfindelsen blev anvendt i de Laval's Separator, der i den ny Skikkelse er vist i Fig 3.

Burmeister & Wain's C. (Fig. 1): Den søde

Fig. 1.

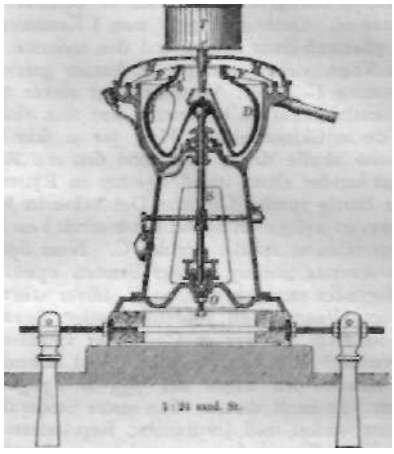

Mælk strømmer fra Tragten *t* gennem Røret *t* ned under den i Bunden værende Ring, der leder Mælken ind i det under Behandling værende Mælkelag. Paa Grund af Centrifugalkraften danner Mælkens indre Flade en lodret Cylinder, og efterhaanden som Mælken stiger opad, søger Fløden ind til denne Flade, medens den skummede Mælk søger udad mod Omkredsen, stiger op bag den ringformede Plade *E* og føres bort fra C. derved, at et Rør med en kegleformet Spids *A* rækker lidt ind i Mælkelaget skraat mod dettes Omdrejningsretning, saa at Mælken presses ind deri. Paa samme Maade fjernes Fløden ved Spidsen *B*, der sidder under Pladen *E*. C. *D* sidder paa en Aksel *S*, der forneden bæres af et Bundspor *O* og foroven støttes af et Halsleje. Denne C. gør 2,700 Omdrejninger i Minuttet.

Koefoed & Haubergs C. (Fig. 2) afviger i Konstruktion ikke lidt fra den foregaaende. Akslen *S* har foroven en halvkugleformet Udvidelse, paa hvilken Skummekuglen *D* hænger løst, saa at den under Gangen frit kan søge sin Ligevægtsstilling. Den skummede Mælk føres bort ad et Rør *b* og slynges ved Centrifugalkraften ud paa Blikdækket *M* og ned i den yderste af de to i Stativets Rand værende Render, medens Fløden paa lignende Maader forlader C. gennem en Rille *f* i dennes øvre Del og løber over *F* til den inderste af de to Render. Denne C. gør 6 à 7,000 Omdrejninger i Minuttet.

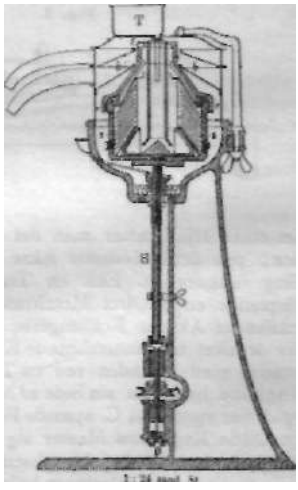
Alfaseparatoren (Fig. 3) er den til Optagelsen af von Bechtolsheims Opfindelse omdannede de Laval's Separator. Opfindelsen bestaar i, at der i C. anbringes et stort Antal (her 56) kegleformede Bliktallerkener, der dele Mælkeindholdet i et tilsvarende Antal tynde Vædskelag, hvorved den enkelte Flødepartikel faar en betydelig kortere Vej at vandre for at være udskilt af Mælken. Som Billedet viser, ere disse Tallerkener *ss* ordnede

Fig. 2.

om Tilløbsrøret som en fælles Søjle, og for at kunne bringe dem ned i C. er denne delt efter en vandret Plan og sammenskruet ved *rr*. Fløden slynges ud ved *f*, den skummede Mælk gennem Rørerne *bb*. Denne C. afviger i øvrigt fra de to foregaaende derved, at Akslen *S* er delt i to Stykker, af hvilke det øverste er fast forbundet med C. og nedadtil kun med en Kerv griber om en vandret Stift, der sidder i en Fordybning paa det underste Stykke. Alfaseparatoren kan i en Time skumme 1,500 Kg. Mælk og efterladende 0,10 à 0,15 p.Ct. Fedt i den skummede Mælk, naar den gør 5,600 Omdrejninger i Minuttet; den kræver ca. 1 1/2 Hesteskraft.

Pig. 3.

De her beskrevne C. ere udbredte over hele Jordkloden, hvor Mælkedrift kendes; men ved Siden af disse findes endnu en Del andre Konstruktioner som ovenn. Lefeldt & Lentsch'es C, Victoriacentrifuger, Brauns C. m. fl. C. benyttes

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

saavel til Maskinkraft som til Heste- eller Haandkraft. (Litt.: B. Bøggild, »Mælkeribruget i Danmark«). *H. D.*

Centripetāl, midtpunktsøgende.

Centripetalkraft, Kraft, som drager et Legeme ind mod et Centrum. Se Centrifugalkraft.

Centrōner, et keltisk Folk i *Gallia Narbonensis* i de grajiske Alper. De søgte 58 f. Chr. at hindre Cæsars Fremtrængen; gennem deres Omraade gik Hærvejen fra Italien til Lugdunum (Lyon).

Centronōtus se Tangspræl.

Centrophōrus se Pighajer.

Centrospérmae se Krumkimede.

Centrōtus se Cikader.

Centrum, 1) (mat.) for en Kurve eller Overflade er et Punkt af den Beskaffenhed, at Skæringspunkterne mellem Kurven eller Overfladen og en ret Linie gennem Punktet altid parvis ligge lige langt fra Punktet paa hver sin Side af det. Ved C. for et plant Areal eller et Legeme forstaas C. for Begrænsningen. Som Eksempler paa Figurer med C. kunne nævnes: Cirklen, Keglesnittene, Kuglen, de regulære Polygoner og Polyedre. *Chr. C.*

2) (med.) benævnes i Hjernen de Partier, hvis bestemte Virksomhedsomraade kendes, f. Eks. Talecentret, Synscentret, Bevægelsescentret for Arm, Haand, Tommel o. s. v. (se Hjerne og Lokalisation). *Lp. M.*

3) (milit.) betegner den midterste Del af en Troppeopstilling i Modsætning til Fløjene. I Nutiden finder for det meste ingen bestemt Begrænsning Sted mellem C. og Fløjene, medmindre den ligefrem fremgaar af Troppeinddelingen. Tidligere var Adskillelsen mere skarp, saa at man havde særlige Førere for C. og de 2 Fløje, ja man skelnede endogsaa undertiden mellem Soldater af C. og Soldater af Fløjene og uniformerede og udrustede dem paa forskellig Maade. I ældre Tider, da Benævnelsen C. særlig anvendtes, stilledes navnlig det svære Fodfolk i C, medens det lettere Fodfolk og Rytteriet udgjorde Fløjene. *B. P. B.*

4) (i Søvæsen) (Center). C.-bord, løs Køl, der efter Omstændighederne kan fires ned under Skibets Bund eller hejses op i en Kulisse, som anbringes langskibs indenbords. Under Krydsning (Bi-de-Vind-Sejlads) fires det ned for at forhindre Skibet fra at drive med Vinden, under Sejlads med Vinden (rumskøds Sejlads) hejses det op i sit Leje. Bruges hyppigst i Lystfartøjer. — Deplacements-C. er Centret af den Vandmasse, Skibets Skrog bortskyder, naar det ligger i Vandet. — Gravitets-C, Tyngdepunktet for Skibet med alt løst og fast Inventarium, ligger i Skibets langskibs Vertikalplan, Diametralplanet. — Meta-C, det Punkt, hvorom Skibets Sidebevægelser foregaa. Jo stærkere Skibet krænger over, desto lavere kommer Meta-C. Jo højere Meta-C. ligger over Gravitets-C, desto stivere er Skibet. *C. L. W.*

5) (polit.) var især under Julimonarkiet (Louis Philippe) Betegnelsen for de Medlemmer af det daværende Deputeretkammer, som indtoge en mæglende Stilling mellem Højre, det konservative Parti, og Venstre, Fremskridtspartiet, og som betegnede denne deres Stilling ved at indtage de midterste j Pladser (C.) i Salen. I øvrigt blev selve Centrumspartiet ikke ret længe enigt, men delte sig i et i højre C, hvis Fører var Guizot, og et venstre under Thiers, der mere eller mindre aabenlyst bekæmpede og stræbte at fortrænge hinanden. — Særlig Betydning har C. faaet i Tysklands nyeste politiske Historie, idet der efter Valgene 1871 dannedes et ultramontant katolsk Parti under Navn af C. (Centrumspartiet), der ikke blot ubetinget stillede sig paa den romerske Kirkes Side i dens Kamp med Statsmagten, men i det hele var fjendtlig sindet mod det ny tyske Rige, indtil det som Følge af Kultusminister Falk's Tilbagetræden og Bismarck's beskyttelsesvenlige Toldpolitik opgav sin absolut oppositionelle Holdning. Det tyske C talte 1871 ca. 60 Medlemmer; men Antallet af disse var 1890 steget til 106. Partiets betydeligste Fører var Windthorst. Efter Kulturkampens Afslutning var han Mægler mellem de konservative og radikale Elementer uden for Partiet. Et Forsøg paa 1887 at danne et regeringsvenligt »katolsk-konservativt Parti« strandede; dog er Forholdet til Regeringen efter Bismarck's Tilbagetræden og Windthorst's Død blevet bedre.

Ogsaa i den danske Rigsdag eksisterede der en Tid lang et C, eller, som det her kaldtes, et Mellemparti, først i Aarene 1862—63 et ældre væsentlig under Fonnesbech's Ledelse, senere efter den gennemsete Grundlovs Vedtagelse et nyere fra 1866—74, hvilket i sin Velmagtstid talte ca. 32 Medlemmer, baade fra Folke- og Landstinget, og som bidrog ikke lidet til Gennemførelsen af forskellige større Love, saasom Hærloven af 1867, de kommunale Organisationslove, Sagfører- og Overformynderilovene, den ny Straffelov o. fl. Mellempartiet forsøgte ogsaa selvstændig at tage Initiativet til forskellige Love, bl. a. til en ny Fattiglov og til Lov om Stamhuses og Fideikommisgodsers Overgang til fri Ejendom i Overensstemmelse med Tilsagnet i Grundlovens § 93 o. fl., men det lykkedes det ikke her at opnaa noget Resultat. Ved Nyvalgene 1872 og især 1874 blev Partiet indskrænket til nogle ganske faa Medlemmer og ophørte derefter af sig selv. *C. V. N.*

Centrumbor se Bor.

Centrum gravitātis d. s. s. Tyngdepunkt.

Centrumsparti se Centrum 5).

Centum (lat.), hundrede.

Centumviri (lat., hundrede Mænd), romersk Domstol i visse civile Sager. Saadanne henvistes i Rom sædvanlig til Paakendelse af en enkelt eller nogle faa edsvorne Dommere, udtagne ved Lod af Edsvornelisten; men visse Sager (*causae centumvirales*, som det synes nærmest saadanne, hvor der ikke saa meget var Spørgsmaal om en given Retsregels Anvendelighed paa Faktum som om selve Retsreglen og dens Fastsættelse) kunde henvises til et større Kollegium af edsvorne. De kaldtes C, skønt deres Antal var 105, 3 af hver af de 35 Tribus; formodentlig udtoges de af den almindelige Edsvorneliste for hver enkelt Sag. I Kejsertiden forøgedes Antallet til 110, og de deltes i Kamre, der dømte særskilt eller i Forening; i denne Tid steg Domstolens Betydning, da den behandlede de vigtigste civile Sager, og der ikke mere var Anledning for en Sagfører til at udmærke sig i større offentlige Sager. I den senere Kejsertid faldt C. bort. *A. B. D.*

CentunCUluS se Knudearve.

Centuplum (lat.), hundredefold; hvad der udgør et Multiplum af hundrede; centuplGre, gøre hundrede Gange større, forøge hundredefold.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Centurĭe (*centuria*, lat., af *centum*, hundrede) betyder egentlig: Afdeling paa 100 Mand; saaledes var det ældste romerske Rytteri delt i 3 Centimer, hver paa 100 Mand; senere bruges det om mindre Afdelinger af Folket og Hæren uden Hensyn til Antallet. Ved Servius Tullius'es Inddeling af Folket anvendtes Navnet om de 193 mindste Inddelinger (18 *Riddercenturier* og 175 Fodfolkcenturier), der lagdes til Grund saavel for Hærordningen som for Afstemningen i Folkeforsamlingen (se *comitia centuriata*). Folket var her inddelt i Klasser efter Formuen, og hver Klasse indbefattede et vist Antal Centurier; der stemtes efter C, saa at hver C. kun afgav een Stemme (Kollektivstemmer). — I den romerske Hær forstaar man ved C. Legionens mindste Afdeling (se Legion). Legionen deltes i 60 C, hvis Mandtal var variabelt, men ikke naaede 100. — I Landvæsenet betyder C. et Stykke Land paa 100 Lodder (ca. 100 Tdr. Land). *A.B.D.*

Centuriōn (lat. *centurio*), Befalingsmanden over en Centurie (s. d.). Saaledes hed den romerske Underofficer, hvoraf hver Legion havde 60, med Nummer fra 1—60 og Avancement inden for Legionen. C. var paa fast Lønning og fik ved Byttеuddelinger i Reglen dobbelt Portion mod den menige. Fra Underofficer kunde man ikke avancere til Officersstillingerne, der vare forbeholdte Mænd af de højere Samfundsklasser. *A. B, D.*

Centuriōnmilits, den pavelige Milits, dannet 1831 ved Kardinal-Statssekretærerne Bernetti og Brignole af de pavelig sindede Sanfedister (s. d.).

Centurĭpe, Centorbi, By paa Sicilien, Provins Catania, paa et stejlt Bjærg over Simeto'sDal og S. V. f. Ætna. (1881) 8,700 Indb. Svovlgruber. Ruiner af det gamle Kentoripa.

Ceorl, o: Karl, kaldtes hos Angelsachserne i England den almindelige Frimand i Modsætning til den ædelbaarne *Eorl* (Jarl).

Cephaëlis se Uragoga.

Cephalanthĕra se Skovlilje.

Cephalánthus L., Slægt af Krapfamilien, Buske med læderagtige Blade og smaa firtallige Blomster. *C. occidentalis* L. har ægdannede og glinsende Blade; de smaa, hvide og tragtformede Kroner ere samlede i kuglerunde Hoveder. Den fordrer en porøs Jord og varmt beliggende Voksеplads, da den ellers let tager Skade af Frosten; den formeres ved Aflæggere. *L. H.*

Cephaláspis se Skjoldfisk.

CephallCa, en Hudvene paa Armen; benyttes undertiden til Aareladning. 5. *B.*

Cephalocēle (græ.), brokagtig Fremtræden gennem Hjerneskallen (Kraniet) af dennes Indhold; se Hjernebrok og Hjernehindebrok. *B. A. T.*

Cephalolŏphus se Topantiloper.

Cephalonĭa se Kefalenia.

Cephalophŏra d. s. s. Snegle. Efter andre Systemer omfatter *MoUusca c.* foruden Snegle ogsaa Blæksprutter, og Benævnelsen staar da i Modsætning til *Mollusca acephala* o: de hovedløse Bløddyr, Muslingerne. *H. J. P.*

Cephalopŏda se Blæksprutter.

Cephălotáxus Sieb. og Zucc, Naaletræslægt af Taksfamilien, smaa Træer eller Buske fra Kina og Japan med fleraarige, bredt liniedannede, spredte og til to Sider udstaaende Blade. Alle Grene ere udviklede som Langskud. Tvebo. Hanblomsterne sidde i smaa hovedformede Stande i Løvbladaksлerne paa det foregaaende Aars Skud, de kortstilkede Kogler udgaa fra Lavbladaksler paa Skud af samme Aargang som de selv. I hver Kogle udvikles i Reglen kun 1 (eller 2) stort ægdannet Frø, som rager langt ud over den lille, ubetydelige Blomst. Frøskallen er sondret i to Lag, et ydre, brunt, kødet, og et indre, stenhaardt. 4 Arter, maaske kun Varieteter af samme Art. — Fra Grønlands øverste Kridt kendes en Art *C.*; *Taxites Olriki* Heer fra Grønlands, Spitsbergens og Alaska's Tertiær hører sandsynligvis ogsaa herhen. *N. H.*

C. pedunculata Sieb. og Zucc. bliver i Danmark kun en Busk; den har mørkegrønne, paa Undersiden hvidstribede og 3 til 5 Cm. lange Naale. *C.* er ikke ganske haardfør i Danmark og maa derfor dækkes om Vinteren. Den formeres ved Stiklinger. *L. H.*

Cephalothŏrax. Ordet, der simpelt hen er sammensat af de to græske Ord η κεφαλή og o *ftrogat-* (Hoved og Bryst), er et i Zoologien og navnlig inden for Leddyrene ofte brugt Udtryk og betegner den forreste Del af Dyrets Legeme, naar dettes Hoved og Bryst mere eller mindre inderlig ere sammensmeltede med hinanden. *C. W—L.*

Cephalotrypsī se Emb'ryotomi.

Cepheus, et under vore Bredder circumpolart (s. d.) Stjernebillede i Nærheden af Nordpolen, indeholder efter Heis 159 for det blotte Øje synlige Stjerner (deriblandt 5 af 3.—4. Størrelse), hvoraf flere ere Dobbeltstjerner. Af disse kan mærkes α, der først blev funden af W. Herschel 27. Septbr. 1782. Hovedstjernen er grønlig, Ledsageren blaa (4. og 8. Størrelse); β grøn, af 3. Størrelse, ligeledes først funden af W. Herschel, 31. Aug. 1779, med en Ledsager af 8. Størrelse; *8*, der foruden at være en Dobbeltstjerne med en blaa Ledsager af 7. Størrelse, hører til de foranderlige Stjerner (paavist af Goodricke 1784) med en regelmæssig Periode paa $5^1/_3$ Dag, hvori den varierer sin Lysstyrke om mere end en hel Størrelsesklasse (4—5). Af andre foranderlige Stjerner i C. mærkes *R* (funden af Pogson 1856), der i en endnu ukendt Periode forandrer sin Lysstyrke uregelmæssig fra 5. til 10. Størrelse, *T* (opdaget af Ceraski 1878) med en Periode paa 383 Dage fra 6. til 10. Størrelse, *U* (opdaget af Ceraski 1880), der hører til Algoltypen og i $2^1/_2$ Dag varierer mellem 7. og 9. Størrelse, samt μ, der er den stærkest rødfarvede af alle den nordlige Himmels, for det blotte Øje synlige Stjerner, og derfor af Herschel kaldtes »Garnet Sidus« o: Granatstjernen; den nævnes ogsaa af Ptolemaios i Almagest. Dens Lys varierer mellem 4. og 5. Størrelse i en ukendt Periode. I delte Stjernebillede findes et Par rige Stjerneklynger. C, Ethiopiens Konge, Cassiopeia's Mand og Fader til Andromeda, paa arabiske Kort Al-Multabib o: den funklende, afbildes i staaende Stilling med den ene Fod paa Polen, den anden paa den lille Bjørn; paa Hovedet har han Turban og Krone, i den ene Haand holder han Sceptret, i den anden en Kappe. *J. Fr. S.*

Cephissus se Kefisos.

Cephus se Træhvepse.

Cepolidae, mindre, langstrakte, sammentrykte, smaa- og glatskællede Pigfinnefisk med store Øjne og meget lang Rygfinne, der ligesom Gatfinnen bestaar af lutter leddede Straaler, medens de brystстillede Bugfinner have een Pig- og fem Blødstraaler.

Halehvirvlernes Antal er meget stort. Ved Europas Kyster træffes en enkelt Art. *H. J. P.*

Cer se Cerium.

Cera (lat.), d. s. s. Voks.

Cerafanier, halvt gennemsigtige Voksrelieffer, der fremstilles, ved at man støber farvet Voks i Gipsforme. C. gøres ogsaa af Sæbe. *K. M.*

Ceram (Serang), den største 0 blandt de sydlige Molukker, er beliggende N. f. Amboina og Bandaøerne. 17,180 □ Km. med ca. 200,000 Indb. Øen falder i to Halvdele: en mindre, vestlig, Huvamohel, der ved Tanunotangen er forbunden med den større, østlige Store-C. Skønt C. ejes af Europæerne, hører den dog til de mindst kendte mellem Molukkerne. En Kæde, sandsynligvis ikke vulkansk, med Toppe paa 2,000 -2,500 M., strækker sig paa langs gennem Øen tra Vest til Øst; men for øvrigt bestaar C. af jævnt skraanende Sletter, der ligesom Bjærgene ere beklædte med den frodigste tropiske Plantevækst og derved for største Delen ufremkommelige. Øens naturlige Hjælpekilder ere endnu saa godt som ganske ubenyttede, og kun ved Kysten findes nogen Kultur. Skovene levere fortrinlige Træsorter; Sago- og Kokospalmen vokse vildt; af Kulturplanter nævnes Ris, Tobak og Kakao. C.'s Fauna, der nærmest slutter sig til Ny-Guineas, udmærker sig ved talrige og smukke Fugle (deriblandt en Kasuar) og Insekter; derimod fattes større Pattedyr og Aberne. Beboerne ere Malajer, men i det indre skal der findes negeragtige Folk (Negritos), der staa paa et meget lavt Kulturtrin og næsten aldrig komme i Berøring med Europæerne, hvorimod Kystbeboerne ere lidt civiliserede og til Dels omvendte til Islam eller Kristendommen. De enkelte Landsbyer staa under deres egne Stammehøvdinger, som ikke sjælden ligge i Krig indbyrdes. Af Havnepladser kunne nævnes Elpaputch paa Sydkysten og Savaii paa Nordkysten. C. ejes af Hollænderne og hører under Residentskabet Amboina; Hollænderne holde en lille Garnison i Savaii. *C. A.*

Cerambycidae, Underfamilie af Træbukkenes i store Familie, kendelig paa et skraat nedadstillet Hoved og paa, at Indersiden paa Forskinnebenene mangler Fure. Det er som oftest store, anselige Insekter af elegant Form og meget hyppig, navnlig i Troperne, med glimrende Farver. Gruppen optræder ogsaa i Danmark med et betydeligt Antal Former, blandt hvilke nogle af de største og skønneste Biller findes. De fleste af dem træffes som udviklede Insekter sværmende paa Blomsterne, navnlig Skærm- og Kurvblomstrede, hvorimod de som Larver leve i Træernes og Buskenes Ved, ikke sjælden i det døde, henraadnende, men ogsaa ofte i frisk Træ, i hvilket Tilfælde de ikke gøre ringe Skade. Blandt de ganske uskadelige maa navnlig Slægten *Leptura* med flere Arter og nærstaaende Slægter nævnes. *Rhagium*, hvortil den almindeligste Træbuk, *R. inquisitor*, hører, indbefatter bl. a. Arten *R. indagator*, der angriber syge og udgaaede Graner og borer sine. Gange ind i disses Ved. Dens Puppeleje er mellem Bark og Ved, dannet af en elliptisk Ring af afbidte Borespaaner. Nærstaaende Slægter ere *Callidium* (s. d.) og Hovedslægten *Cerambyx*; den første angriber navnlig det forarbejdede Træ (Tømmer i Husene), den anden derimod forskellige Skovtræer. Kun een herhenhørende Art, *C. heros*, der i øvrigt først optræder nede i Mellemeuropa og er Europas største Træbuk, har virkelig forstlig Betydning, idet dens Larve borer sine mægtige Gange i gamle Ege. Det

Leptura armata med Larve.

menes at være denne Larve, som Plinius under Navnet *Cossus* omtaler som den største Lækkerbisken mellem Insekterne. De to danske Arter, *C. cerdo* og den gyldengrønne *C. moschatus* (Moskushjorten), den første paa Æble- og Kirsebærtræ, den sidste navnlig paa Pil, have ingen forstlig Betydning. *C. W.-L.*

Ceramiacéae, Ceramium, se Alger, 1. Bd., s. 523.

Cerāno se Crespi, G. B.

Cerasīn, Meta-Arabinsyre, $C_{10}H_{22}O_{11}$, forekommer som uopløseligt Kalksalt i forskellige Gummiarter og kan dannes bl. a. ved Opvarmning af Arabinsyre til 100°. C. er amorf og svulmer ved Behandling med Vand op til en stiv, slimet Masse uden at opløses. Ved Opvarmning med Alkalier eller alkaliske Jordarter gaar den over til Arabinsyre. *K. M.*

Ceråski, Witold, russisk Astronom, er født i Slutzk (Guvernementet Minsk) 27. April (9. Maj) 1849, ansattes 1878 som Assistent ved Observatoriet i Moskva og blev 1889 dets Direktør, tillige Professor i Astronomi ved Universitetet. Foruden to i det russiske Sprog affattede Arbejder over Astrofotometri har C. i »Annales de l'observatoire de Moscou« publiceret talrige »Photometrische Beobachtungen«, der for største Parten ere udførte med et af ham konstrueret Fotometer (i det væsentlige efter Zollners Konstruktion, se Astrofotometri). Disse Studier have ført C. til Opdagelsen af 2 foranderlige Stjerner i Cepheus (s. d.). *J. Fr. S.*

Ceråstes se Hugorme.

Cerastium L. (Hønsetarm, norsk Arve), Slægt af Nellikefamilien (Fladstjernegruppen), mest haarede, en- eller fleraarige Urter med smalle og oftest flade Blade. Blomsterne have to kløvede og hvide Kronblade, fire eller fem Frugtblade og en cylindrisk, i Spidsen ofte krummet Kapsel, der er længere end de blivende Bægerblade, og som aabner sig med otte eller ti Klapper (se Fig.). Navnet Hønsetarm hidrører fra, at Stænglens Centralcylinder, naar de omgivende Barklag overrives,

Opsprungen Kapsel af *Cerastium arvense*.

viser sig meget elastisk, et Forhold, der for øvrigt ogsaa træffes hos andre Slægter af Nellikefamilien. — Talrige Arter (i Europa 39). *C. vulgatum* L. (Alm. Hønsetarm, Alm. Arve) er fleraarig og har opstigende, ved deres Basis nedliggende og $0{,}06$—$0{,}30$ M. høje Stængler, der ligesom de øvrige Dele ere haarede; Kronbladene ere lige saa lange som eller længere end Bægerbladene. Meget almindelig i Danmark og Norge paa tørre Steder, for øvrigt kosmopolitisk. Nær beslægtet er den dyrkede *C. tomentosum* L. fra Middelhavslandene (se nedenf.). Ogsaa den mindre almindelige *C. arvense* L. (Storblomstret Hønsetarm, Storblomstret Arve), hvis Kronblade ere dobbelt saa lange som Bægerbladene, er fleraarig. *C. semidecandrum* L. (Femhannet Hønsetarm, Femhannet Arve) er derimod enaarig og har mere oprette, $0{,}03$—$0{,}15$ M. høje Stængler; den er dunhaaret og mod Spidsen kirtelhaaret; Dækblade og Bægerblade have en hindeftgtig Rand. I Danmark er denne Art meget almindelig paa tørre Marker, Bakker o. 1. St. Endnu nogle andre, ikke saa almindelige Arter vokse i Danmark og Norge. *A. M.*

C. grandiflorum med rent hvide, store Blomster, *C. tomentosum* med graalig-hvidfiltede Blade og *C. Biebersteini* med sølvhvidfillede Blade, ere lave, fleraarige og haardføre Planter, som anvendes meget til Indfatning, Stenhøje, større Tæppebede o. 1. De gro meget let ved Stiklinger; man afskærer om Foraaret Toppen paa de overvintrede Planter og planter Grenene paa Blivestedet, tæt ved Siden af hinanden og saa dybt, at kun Spidsen rager op over Jorden. Indfatninger behøver man ikke at omplante hvert Aar, man afhugger kun om Foraaret med Spaden, hvad der er vokset for meget ud til Siden. *L. H.*

Cerăsus se Kirsebærtræ.

Cerăsus se Kerasus.

Cerāter. Ved C. forstaas i Farmacien salveagtige Blandinger af Voks og Olie. Betegnelsen C. er dog nu til Dels forældet og erstattes i Reglen med *Ungventum*, Salve; *Ceratum ad Labia*, Læbepomade; *C. cetacei*, Cold Cream; *C. simplex*, Voksalve. *A. B.*

Ceratiōn (lat.), Overtrækning med Voks, navnlig Overgydning med smeltet Voks.

Ceratites se Ammonitter.

Ceratōdus se Lungefisk.

Ceratonĭa L., Slægt af *Caesalpiniaceae* med en enkelt Art C. *Siliqua* L. (Johannesbrødtræ, Karobtræ af det arabiske *Kharroub*), et lille eller middelhøjt Træ med en stedsegrøn Krone af ligefmnede Blade, der bestaa af tre Par læderagtige Smaablade. De smaa Blomster sidde i sidestillede, enkelte eller sammensatte Klaser og ere tvekønnede eller særkønnede samt uden Krone, men med en stor Honningskive. Den sammentrykte, indtil 25 Cm. lange Bælg har en tyk og læderagtig Væg og kraftige Sømme; indvendig er den delt ved tykke og kødede Skillevægge; den'er uopspringende. Træet stammer sandsynligvis fra Orienten nær Middelhavet og blev formodentlig allerede i den græske Oldtid dyrket og udbredt til Italien; med Araberne kom det til Spanien. Det kultiveres nu i mange Varieteter i Landene om Middelhavet (i Sierra Nevada indt. en Højde af 600 M.) og gaar saa højt mod Nord, »som Orangerne modnes«. 20 Aar gl. begynder det at bære og vedbliver dermed i en lang Aarrække. Bælgene (*Fructus Ceratoniae, Siliquae dulces*, Johannesbrød s. d.) benyttes til Føde for Mennesker og Dyr; Johannes den Døber skal have spist dem i Ørkenen. De høstes umodne og henlægges i nogen Tid i Solen. Ogsaa anvendes de i forskellige tekniske og medicinske Øjemed. De meget haardskallede Frø anvendtes fordum af Apotekere og Juvelerer som Vægtenhed under Navnet Karat. *A. Af.*

Ceratōphrys se Springpadder.

Ceratophyllacēae, Ceratophyllum, se Hornbladfamilien.

Ceratops se Dinosaurier.

Ceratoptéra se Djævlerokker.

Cēratospongĭa se Hornsvampe.

Ceratozamĭa Brongn., mejikansk Slægt af Koglepalmer. Fra den øverste Del af den forholdsvis korte Stamme udgaar en Roset af tætstillede, finnede Blade, hvis Bladstilke ved Grunden ere forsynede med to akselbladlignende Dannelser. Støt- og Frugtblade ere skjoldformede, hvert udrustet med to Horn, og samlede i koglelignende Stande. Hvert Frugtblad bærer to Æg. — 6 Arter, den mest bekendte er *C. mexicana* Brongn., hvis Bladafsnit ere linie- lancetdannede og seglformet krummede; dyrkes ogsaa i danske Væksthuse. *N. H.*

Cerbéra L., Slægt af Singrønfamilien, mælkesaftførende Buske eller Træer med aflange, fjernervede og næsten læderagtige Blade og store, tragtformede, hvide eller røde Blomster i sammensatte Klaser; Frugten er en- eller tofrøet Stenfrugt. 4 Arter i det tropiske Asien og paa Madagaskar. Nogle have en giftig Mælkesaft, andre giftige Frø, *A. Af.*

Cerbĕrus se Kerberos.

Cerbolít d. s. s. Boussingaultit.

Cercánthus se Orme-Anemoner.

Cercarĭa se Ikter.

Cercar[tser-]lanota (ital., egl.: »at søge Noden«), et i Sangkunsten benyttet teknisk Udtryk, der betegner, at den syngende ansætter en følgende Tone paa den til den foregaaende hørende Stavelse, eller med andre Ord trækker en Tone saaledes over til den følgende, at denne allerede antydes, inden det Øjeblik, da den egentlig skulde indtræde, dog paa den til den foregaaende Tone hørende Stavelse. C. 1. n. anvendes ved det saakaldte *Portamento* (s. d.), ligesom enkelte Sanglærere anvender det i Tilfælde, hvor Eleven har vanskeligt ved at træffe de paagældende Intervaller. *S. L.*

Cerceau, J. A. du, se Ducerceau.

Cercīna, lille Ø ved den afrikanske Kyst uden for den lille Syrte, kendt ved, at Marius, der var fordreven fra Rom af Sulla, opholdt sig her Vinteren 88—87 f. Chr. Nu Kerkena.

CerCis L., Slægt af *Caesalpiniaceae*, Træer og Buske uden Torne med usammensatte, nyreformede, ofte udrandede Blade og Blomster, der minde om Ærteblomsten, men afvige fra denne bl. a. ved Kronbladenes Dækning og ved, at bageste Kronblad er mindst; Kronbladene ere rosa- eller purpurfarvede. Blomsterne sidde i korte, duskformede

Stande, ofte paa de ældre Grene; Blomstring før Løvspring. Frugten er en tynd, sammentrykt, lidt vinget, ved Modningen opspringende Bælg. — 5 Arter fra Sydeuropa, Mellemasien, Japan og Nordamerika. *C. Siliquastrum* L. fra Sydeuropa og Vestasien plantes i danske Haver under Navn af Judastræ — Judas Ischariotes skal efter Sagnet have hængt sig i et *C.*-Træ —; det lider i Danmark saa meget af Vinterkulden, at det vanskelig naar tilstrækkelig Størrelse til at blomstre. Bladene, der have en skarp Smag, anvendes som Salat; Veddet (Cercistræ) benyttes i det finere Møbelsnedkeri og som Farvetræ. *C. canadensis* L. fra det østlige Nordamerika leverer ogsaa fortrinligt Gavntræ. — *C.* hører til de Slægter, der med Sikkerhed ere paavistc i Europas og det østlige Nordamerikas Tertiærlag; den ældste Art er *C. antiqua* Sap. fra Nedre Oligocen ved Aix; andre Arter fra miocene Lag — *C. Siliquastrum* er paa vist fossil i kvartære Dannelser i Sydeuropa. *N. H.*

Cercle [sæ'rklø] (fr.), Cirkel, Kreds; Selskabskreds, Klub.

Cercolābes se Gnaverpindsvin.

Cercoléptes (Kinkaju) se Halvbjørne.

Cercopithēcus se Marekatte.

Cercospŏra Fres., Svampeslægt af Hyphomyceter, hvis Arter snylte paa forskellige Planters Blade, paa hvilke de frembringe oftest brunlige Pletter (»Bladpletsyge«); saaledes leve f. Eks. *C. Apii* Fres. paa Blade af Selleri, *C. penkillata* Fres. paa Hyld, *C. Vitis* Sacc. paa Vin o. s. v. Frugthyferne komme knippevis frem gennem Spalteaabningerne paa de angrebne Bladdele og bære i Spidsen hver en lang, flerrummet Spore. *C.*-Arterne formodes i øvrigt at være Ungdomsstadier af forskellige paa Blade levende Pyrenomyceter. *C. R.*

CerCOtteS [særkå't|, fransk Landsby, 6 Km. N. f. Orléans, bekendt af Slaget 4. Dccbr. 1870 mellem det 9. tyske Korps og den franske Loirehær.

Cérda, de la, spansk Adelsfamilie, nedstammende fra Fernando de la C, der var ældste Søn af Kong Alfons X af Kastilien og Leon, og som kaldtes C. efter en Haardusk (sp.: *cerda*), som han havde paa Skulderen. Han ægtede 1269 Bianca, en Datter af Ludvig IX af Frankrig, og faldt under et Felttog mod Maurerne 1275. Alfons X erklærede nu sin anden Søn, Sancho (IV), for Tronfølger, skønt Fernando efterlod to Sønner, Fernando og Alfonso de la C.; men deres Moder forsvarede deres Rettigheder til Kronen og fandt Hjælp hos sin Broder, Kong Filip III; til sidst frasagde Brødrene sig dog deres Krav mod en Skadeserstatning. Alfonso tog Ophold i Frankrig, hvor Filip den Smukke forlenede ham med Baroniet Lunel; fra ham og hans Hustru, Grevinde Mahaut af Clermont, nedstammer Huset Medina-Sidonia. Hans ældste Søn, Luis de la C, blev en navnkundig Søhelt, der udmærkede sig under Kampene mod England; 1344 udnævnte Paven ham til Fyrste af de kanariske Oer. *Kr.E.*

Cerdagne [særda'ñø], spansk la Cerdaña, Dal i Østpyrenæerne omkring Segre's Øvreløb. Den hører dels til det franske Departement Pyrénées-Orientales (med Byen Mont-Louis), dels til de spanske Provinser Gerona og Lerida (Hovedby Puigcerda), hvor den mod Syd begrænses af en Udløber af Østpyrenæerne, Sierra del Cadi, og er bekendt for sin gode Kvægavl (Heste, Mulæsler, Svin), som allerede dreves i Oldtiden af Beboerne (Cerretanerne). Den franske Del kom til Frankrig ved Pyrenæerfreden 1659. *H. W.*

Ceréa, hos Plinius Betegnelsen for en i Spanien fremstillet øllignende Drik.

Cerealĭa (lat.), romersk Fest for Ceres (s. d.).

Cerealĭer (»Gaver fra Ceres«), de af de dyrkede Græsser, hvis Korn anvendes til Føde.

Cerealīn, et diastatisk Ferment i Kornsorternes Frø.

Cereālis, Quintus Petilius, romersk Feltherre, førte under Kejser Vespasian Befalingen mod Bataverne, der havde gjort Opstand under Civilis, og besejrede dem til sidst. Senere viste han ogsaa som Statholder i Britannien stor Dygtighed.

Cerebéllum d. s. s. den lille Hjerne.

Cerebrāl-, hvad der hører til Hjernen eller har med denne at gøre, f. Eks. Cerebrallamhed, en Lamhed, der beror paa en Lidelse i Hjernen, modsat perifer Lamhed, der beror paa en Lidelse i Nerver eller Muskler, o. s. v. *Lp. M.*

Cerebrållyd, ogsaa kaldte Kakuminaler ell. Lingvaler (en meget uheldig Benævnelse). Navnet C. skal gengive sanskrit *murdhanya*, hvormed de gamle indiske Grammatikere betegnede de med ombøjet Tungespids udtalte Konsonanter, hvilke engelske Fonetikere kalde for *inverted consonants*, Storm for »Ganehvælvlyd«. Saadanne med opad- og tilbagebøjet Tunge udtalte Lyd ere de sanskritiske og dravidiske t, th, d, dh, n, s, r; r findes dialektisk i England og Amerika. I Sverige (med Undtagelse af det sydlige) udtales rt og rd som (r)t og (r)d. I Norge er den tykke Ganehvælvudtale karakteristisk for hele Østlandet undtagen den nordligste Del; disse Konsonanter ere de cerebrale r, t, d, s, n, l og l (ɔ: tykt l), hvilke i Lydskrift betegnes ved . under Bogstavet; udførligt herom i J. Storm, »Norvegia« S. 100—111. Disse Lyd synes ikke at være oprindelige i de indoeuropæiske Sprog, men anses for udgaaede fra r. De findes behandlede i enhver fonetisk Lærebog. *Hj. F.*

Cerebrīn d. s. s. Frenosin (s. d.).

Cerebrospināl, hvad der vedrører Hjerne og Rygmarv. Cerebrospinalsystem d. s. s. Hjerne-Rygmarv med de derfraudgaaende Nerver, i Modsætning til det sympatiske Nervesystem. Cerebrospinalvædske se Hjerne og Rygmarv. *S. B.*

Cerebrospinālmeningītis se Hjernebetændelse.

Cerĕbrum d. s. s. den store Hjerne.

Ceremoni (lat.), højtidelig Skik; ydre Form for en Gudstjeneste e. 1. beregnet paa at symbolisere dennes hele Karakter. — Ceremonimester, den Person, hvem Varetagelsen af C. er betroet.

Ceremoniåle **episcopōrum** er Samlingen af Regler for Udøvelsen af de rom.-kat. Biskoppers gudstjenstlige Embedspligter, først udgiven 1600 af Pave Clemens VIII, senere flere Gange forbedret. *H. O.*

Ceremoniālloven, Jødernes Lov (i Gl. Test., langt udførligere gennemført i Talmud) om religiøse Ceremonier, Ofre, Fester, Bønner o. l. *V. O.*

CeremoniåriUS kaldes i den katolske Kirke

Artikler, der savnes under C, maa søges under Ti.

den gejstlige, der ved højtidelige Lejligheder vaager over, at Ceremoniellet iagttages. *H. O.*

Ceremoniél (lat. *ceremonia*) er Indbegrebet af de forskellige Formaliteter og Skikke (Ceremonier), der pleje at iagttages under de forskellige samfundsmæssige Forbindelser, hvori Menneskene kunne træde med hinanden. I denne vide Forstand af Ordet vil der næppe gives noget større og vigtigere Livsforhold, i hvilke der ikke, især naar man tager de ældre Tider i Betragtning, vil kunne være Tale om C. Man tænke saaledes blot paa de endnu i den nuværende Slægts Erindring levende Ceremonier ved de forskellige Haandværkslav, Ceremonierne ved Universitetets Disputatser og Promotioner, ved Frimureriet og i de øvrige hemmelige Selskaber o. desl. — I den hele Gudsdyrkelse, ikke blot den kristelige med dens mangfoldige Sekter, men ogsaa i de øvrige Religionssamfund, spiller C. endnu den Dag i Dag og vil efter Sagens Natur vistnok altid spille en saare indgribende Rolle, og det samme gælder — for ikke at tale om Militæretaterne, for hvilke der i de fleste Stater er udarbejdet udførlige Ceremonielreglementer — om Retslivet, om den administrative Embedspraksis (Kancelliceremoniellet) i Henseende til de fra den øverste Statsmagt udgaaende Udfærdigelser og den ydre Form for de indgivne skriftlige Andragender, ja til Dels ogsaa om de repræsentative Forsamlinger, hvis Forretningsorden ved Siden af de almindelige Forskrifter til Betryggelse af god Orden ved Forhandlingerne og Afstemningerne indeholde ikke faa Bestemmelser, der falde ind under C.'s Begreb.

I en snævrere Betydning af Ordet, hvorunder det indskrænkes til kun at omfatte de Ceremonier og Formaliteter, der umiddelbart vedkomme Suverænen og det egentlige Statsliv, plejer man at skelne mellem det saakaldte Hofceremoniel og det stats- og folkeretlige C.

Hofceremoniellet er af ældgammel Herkomst. Fra dets oprindelige Hjem i de gamle østerlandske Despotier begyndte det især fra Diocletian's Tid at faa Indpas i det romerske Verdensrige og slog sig efter dettes store Tvedeling navnlig fast ved det byzantinske Kejserhof, hvor det vandt en over alle Grænser latterlig Udvikling. Fra Konstantinopel begyndte det ad fredelig Vej lidt efter lidt efter Karl den Stores Tid at udbrede sig over det efter Folkevandringen genfødte Europa og akklimatiseredes omend i modificeret Skikkelse navnlig under Karl V og Filip II ved Spaniens og Østerrigs dengang toneangivende Hoffer; det var den stive, saakaldte spanske Hofetikette, der for øvrigt i nogle enkelte Lande holdt sig til ind i 19. Aarh.'s Begyndelse, medens dog de fleste Hoffer toge sig det noget friere, af Ludvig XIV skabte Hofceremoniel, der i øvrigt indtil mindste Detail havde Forskrifter for de forskellige indtrædende glædelige og sørgelige Tilfælde, Klædedragten ved alle forefaldende Lejligheder, Titulaturer, Rangfølge o. s. v., til Forbillede. — Med Revolutionen forsvandt selvfølgelig Ludvig XIV's Hofetikette fra Frankrig, om den end for en kort Tid vaktes til Live under Napoleon og de efter ham følgende Herskere, og i Flertallet af Europas nuværende monarkiske Stater har Hofceremoniellet selvfølgelig paa mangfoldige Punkter bøjet sig for den nyere Tidsaand, uden dog helt at tabe det Særpræg, der har givet det sin Ejendommelighed. — Iagttagelsen og Ledelsen af Hofceremoniellet er ved saa godt som alle Hoffer overdragen en Overhofmarskal med Bistand af Ceremonimestere og forskellige underordnede Tjenestemænd.

Under det stats- og folkeretlige C, der fornemmelig efter den westfalske Fred og til Dels gennem Ludvig XIV's Prestige er blevet uddannet, henhører Reguleringen af de Former, der blive at følge i Staternes og Nationernes indbyrdes Berøringer. — De tidligere Tiders ofte komiske Strid mellem Staterne om Forrangen har nu tabt sin Brod; man omgaar eller undgaar den ved i Traktater og Statsskrifter at nævne Staterne efter deres Bogstavorden i det franske Alfabet eller ved at lade Suverænernes Alder bestemme Følgerækken og anerkender i hvert Fald i Princippet alle kronede Hoveders lige Rang, dog at Kejsere og Konger have Forrangen for de Suveræner, der uden slig Titel nyde kongelige Æresbevisninger, og disse sidste atter fremfor dem, hvem saadanne ej ere indrømmede. De mindre Republikker give almindeligvis Kejsere og Konger Forrangen; men hverken England under Cromvell eller senere den franske Republik har villet indlade sig paa denne Indrømmelse. Kun Kejsere og Konger ere berettigede til at tiltales med Majestætsnavnet, et Navn, som de nordiske Konger, saa vidt bekendt, første Gang tillagde hinanden i Fredsslutningen 1613; i øvrigt give de kronede Hoveder hinanden i Tiltale Brodernavn og sætte i deres skriftige Udtalelser »Vi« foran deres Navn, med Tilføjelse »af Guds Naade«, hvorefter følger Opregningen af den fulde Regenttitel, der ofte er en Del omfangsrigere end den Stats Grænser, hvorover de herske. I deres indbyrdes Samkvem pleje Suverænerne at lade glædelige og sørgelige Begivenheder notificere ved deres sædvanlige Gesandter eller i særlige Tilfælde ved overordentlige Statssendebud; ved Dødsfald i fremmede Fyrstehuse anlægges Hofsorg af forskellig Varighed, alt efter den afdødes Stilling og Slægtskabs Nærhed. Ved Gennemrejser ydes der Suverænerne, for saa vidt de ikke rejse inkognito, fyrstelige Æresbevisninger, ligesom der tillægges dem og deres umiddelbare Følge Eksterritorialitetsret.

En noget ejendommelig Stilling indtager det saakaldte Søceremoniel, hvorved sigtes til de Æresbevisninger, som Skibe i Medfør af Traktater, Love og Sædvaner skulle yde saavel hinanden indbyrdes, naar de mødes, som de Fæstningsværker, de passere forbi, eller de Havne, i hvilke de indløbe, og som bestaar snart i at stryge Flaget *(salut de pavillon)*, snart i at stryge Sejl *(salut de voiles)*, snart i Løsning af Kanonskud *(salut de canon)*. Enhver Stat kan bestemme Søceremoniellet for sine egne Skibe, saavel paa sit Søterritorium, der i Reglen regnes at strække sig indtil I Sømil fra Kysten, som paa aabent Hav og for fremmede Skibe i sine Havne og Farvande; men for Skibe, der mødes paa aabent Hav, er det, for saa vidt ikke Traktaten hjemler det anderledes, sædvansmæssigt, at Krigsskibe hilses af Handelsskibe paa en af de tre forannævnte Maader, og at Krigsskibe af lavere Rang hilse Orlogsskibe af højere Rang — altsaa f. Eks. Fregatter, der møde Linieskibe, med Kanonsalut — hvorimod Skibe af lige Rang ikke hilse. Møder et enkelt Skib en Eskadre, hilser dette altid først. *C. V. N.*

Cereópsis se Hønsegaas.

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Ceres, Distrikt i den nordvestlige Provins af Capkolonien, N. 0. f. Capstaden, er 10,025 □ Km. stor og har (1890) 5,900 Indb., deriblandt 2,492 Hvide. Hovedstaden C. ligger umiddelbart N. f. Jærnbanelinien Capstaden-Worcester, ved Mitchellpasset, over hvilket der fører en storartet anlagt Vej. Omegnen kaldes Warm Bokkeveld og er berømt for sit sunde Klima og sin betydelige Vin- og Kornavl (se Bokkeveld).

Ceres, Kornavlens Gudinde hos Romerne. Navnet er af rent latinsk Oprindelse (beslægtet med Ord som *cresco,* »vokser«, og *creo,* »avler«), hvad der tyder paa, at de italiske Folk fra ældgammel Tid have haft en Gudinde for Kornavl. Allerede fra den romerske Republiks Begyndelse (ca. 500 f. Chr.) traadte denne gamle Kultus dog helt i Skygge for Dyrkelsen af den græske Demeter, saa at C. i den historiske Tid kun var et andet Navn for denne, hvad Romerne ogsaa selv vare sig vel bevidste. Hovedtcmplet for C, hvor Gudinden dyrkedes sammen med Liber og Libera (s. d.), laa ved Forum Boarium i Nærheden af Circus Maximus. Det blev efter Traditionen lovet Guderne 496 f. Chr. af A. Postumius og indviet 493 af Sp. Cassius; 31 f. Chr. brændte det, blev genopbygget under Augustus og Tiberius og atter indviet 17 e. Chr. Cerestemplet var det ældste i Rom, som smykkedes med Arbejder af græske Kunstnere (Damofilos og Gorgasos). Alle Ceremonier ved Tempeltjenesten vare rent græske; der toges endog Grækerinder til at udføre Præstegerningen. Særlig Betydning fik denne indførte Kultus i Rom ved dens Forhold til Plebejerne, som fra først af næppe have haft synderlig Andel i den gamle nedarvede Gudsdyrkelse. I Cerestemplet havde de plebejiske Ædiler deres Embedslokale, her opbevaredes Senatsbeslutninger til Disposition for de plebejiske Øvrigheder; hvis nogen forgreb sig paa disse, blev hans Formue konfiskeret og tilfaldt Templet. De plebejiske Ædiler ledede den store Cercsfest, *Cerealia* ell. *ludi Cereales*, der holdtes aarlig 12.—19. Apr. og endte med offentlige Lege i Cirkus; paa Festdagene var det Skik, at Plebejerne gave overdaadige Gilder for hverandre. Efter græsk Forbillede indførtes ifølge en Anvisning i de sibyllinske Bøger 191 f. Chr. en Fastedag (*jejunium*), som skulde holdes hvert fjerde Aars 4. Oktbr. til Ære for Gudinden. De Ofre, som bragtes C, vare især Frugt, Korn og Røgelse, af Husdyr næppe andre end Svinet. I romerske Kunstværker fremstilledes C. ganske som den græske Demeter, ligesom Forestillingerne om hende i eet og alt vare de samme (hun var Jupiter's Søster, hendes Datter, Libera eller Proserpina, røvedes af Pluto, o. s. v.). (Jfr. Demeter). *C. B.*

Ceres benævntes tidligere den af Piazzi 1. Jan. 1801 fundne første Asteroide; nu betegnes den almindelig med sit Ordensnummer, der efter Forslag af Gould (s. d.) skrives ①. Se Planeter. *F. Fr. S.*

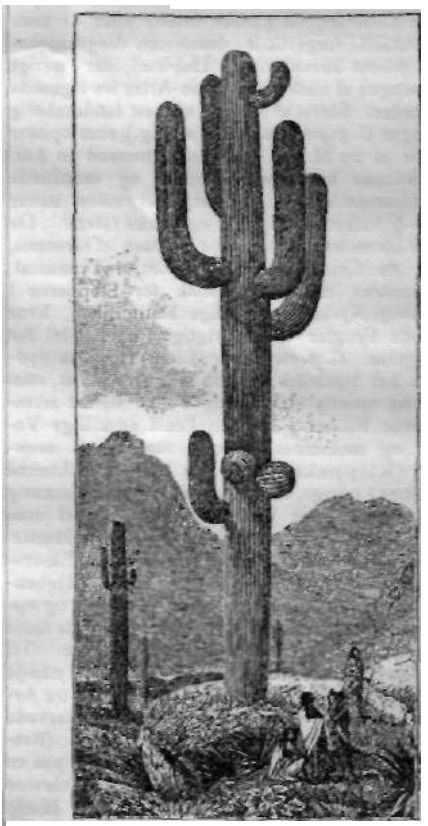
Ceresin, renset Ozokerit (s. d.).

Ceresio se Luganersøen.

Ceret [sœræ'], By i det sydlige Frankrig, Departement Pyrénees-Orientales, Arrondissement C. (Roussillon), ved højre Bred af Tech, over hvilken der fører en Stenbro med en mægtig Bue fra Middelalderen, er endnu omgiven af sine gamle Mure og har (1891) 2,900 (med Kommune 3,800) Indb., der drive Industri i Korkpropper og Vin- og Frugtavl. I Egnen omkring C. sloge Spanierne de Franske 20. Apr. 1793; men næste Aar, 30. April, sejrede disse srnst. over Spanierne. *H. W.*

Ceretto [tseret'to] **Sannita,** By i Syditalien, Provins Benevent, er Bispesæde og har (1881) 5,300 Indb., Vinavl og Handel med Klæde.

Cereus Haw., Kaktusslægt, Sukulenter med opret og søjleformet eller slangeagtig bugtet Stamme, der forgrener sig meget sparsomt. *C.*-Arter med Søjlestamme kunne baade blive høje og naa en ret betydelig Tykkelse samt indeholde saa stor en Vedmasse, at denne lader sig anvende som Gavntræ; nedentil dækkes den ældre Stamme med en

Cereus giganteus.

Slags Korkdannelse. *C.*-Arter, hvis Stængler ere tynde og slappe, fæste sig ved Hæfterødder til Klipper, Træer, Mure o. desl., eller de leve rent epifytisk, hængende ned fra Grenene af deres Værtplante. Hos alle bærer Stænglen mere eller mindre fremtrædende Ribber og derimellem smalle eller brede og dybe eller meget jævne Furer; ofte er Overhuden vokskladt, enten hele Livet igennem eller kun i den yngre Alder, hvilket giver Stammen et blaadugget Skær. Bladene, som kun lade sig paavise hos Kimplanten, ere uanselige og mest skældannede. Fra de ældre Areoler, d. e. de torne- og oftest tillige haarfiltbærende Puder, udspringe saavel Grene som Blomster. Disse, der

næsten udelukkende sidde enkeltvis, ere store og hvide eller røde, sjælden gule, orange eller grønne; Blostret er regelmæssigt og skaalformet eller tragtformet og med tydeligt Rør, men kan hos nogle nærme sig til Zygomorfi, naar Røret nemlig forlænges og krummer sig; de enkelte Blade ere af meget forskellig Længde, de ydre bægerlignende. De talrige Æg have lange Navlestrenge, der ofte ere tæt og buskformet samlede paa Ægstolene; idet disse Strenge og Frugtknudens Vægge forslime, bliver det glatte eller vortede Bær meget saftigt. — Over 100 beskrevne Arter (Drude angiver for øvrigt 220), der især vokse i Mejiko, men tillige paa Antillerne og i de nordlige Dele af Sydamerika, baade mod Øst og Vest. De søjleformede *C.*-Arter, de ganske udelte eller de kandelaberformet forgrenede danne en Vegetationstype af yderst karakteristisk Habituel, der i øvrigt ogsaa antages af visse *Euphorbia*-Arter fra lignende Voksesteder. Størst af alle og af mest landskabelig Virkning er *C. giganteus* Eng. (se Fig.), som opnaar en Højde af 20 M. og en Alder af henved 50 Aar. Dens Stamme har 18—24 Ribber og tætstillede Areoler; enten er den ugrenet, eller oftest bærer den 1—9 lodret opstigende og tykke Grene. De hvidlige Blomster, der sidde i Spidsen af Grenene, ere ca. 10 Cm. lange og 13 Cm. i Tværmaal. *C. giganteus* er karakteristisk for Stepperne i Arizona og Ny-Mejiko (østlige Kalifornien), hvor dens røde Frugter ere et vigtigt Fødemiddel for Indbyggerne. *C. peruvianus* (Linn.) Haw. fra Sydamerika har ligeledes en kun svagt forgrenet, men kraftig og anselig Stamme og 6—10 stærkt fremspringende Ribber. Den dyrkes i adskillige Varieteter og monstrøse Former, saaledes *C. monstrosus* (Klippekaktus), hos hvilken Ribberne ere opløste i talrige, sammentrykte og uregelmæssig ordnede Puder eller Vorter. Denne, saavel som *C. peruvianus* og *C. alacriportanus* Hort. Monac. (Brasilien), findes for Tiden i ret anselige Eksemplarer i Universitetets botaniske Have (Kjøbenhavn). — Nogle Arter ere stærkere leddede og oprette, men støtte dog deres Stammer, hvor de finde Lejlighed dertil; Hæfterødder dannes ikke. Til denne Gruppe høre f. Eks. den i Væksthuse dyrkede *C. colubrinus* Otto (*C. Baumannii* em.) fra Argentina med 10—12 Ribber og orangefarvede Blomster; endvidere *C. Bonplandi* Parm. (Brasilien), der har 4—5 noget snoede Ribber paa en blaagrøn Stamme. — De i det følgende nævnte Arter have leddet Stamme, de klatre ved Hjælp af Hæfterødder og kunne leve epifytisk. *C. flagelliformis* Mill. (Mejiko) har slappe og piskeformede Led med 10 Furer og tæt trængte Areoler; Blomsterne ere purpurrøde. Den dyrkes under Navn af Slangekaktus meget almindelig i Værelser; nær den staar *C. Jiagriformis* Zucc., der ligeledes er fra Mejiko. *C. grandijiorus* Mill. (Nattens Dronning) har hjemme paa Antillerne og i Mejiko; Grenene ere lange, næsten cylindriske og 5—7 kantede, og have brede Furer; Blomsterne, som aabne sig om Aftenen og kun vare en Nat, ere 16—20 Cm. i Tværmaal, gule og hvide og duftende som Vanille. Stammens Saft bruges i dens Hjemland som blæretrækkende Middel. Dens Areoler have 4—8 korte Torne og mangle Haar, medens de hos *C. pteranthus* Otto et Dietr. (*C. nycticalus* Lk., Nattens Prinsesse) have 1—4 Torne og bære kruset Uld; Blomsterne af denne Art dufte ikke, men ere større end hos den forrige; de ydre Blosterblade ere brunlige. En Bastard mellem de to Arter er *C. callicanthus* (i Haverne under Navn af *C. grandijiorus* var. *callicanthus'*). *C. triangularis* (Linn.) Haw. har trekantede og skarptkantede Stængler, store, pragtfulde og hvide Blomster og velsmagende Frugter af et Gaaseægs Størrelse. Den dyrkes i Troperne som Frugtplante, men stammer oprindelig fra Mejiko. Herfra er ogsaa *C. speciosus* (Cav.) K. Sch. (*C. speciosissimus* [Desf.] D. C), hvis Stængel er skarpt firkantet, opadstigende og rødlig eller brunlig farvet; dens talrige og røde Blomster, der kunne blive nogle faa Dage gamle, gør den til en af de pragtfuldeste Arter; ved Krydsning med *Phyllocactus phyllanthoid* (DC.) Lk. ere talrige Former opstaaede. Foruden de her nævnte Arter dyrkes endnu mange andre til Pryd; om Dyrkningen se Kaktuskultur. *A. J/.*

CerévisS (lat. *cerevisia*), 01. Deraf forskellige tyske burschikose Studenterudtryk — *par C.* ɔ: paa Æresord; Cerevishue, Studenternes Svirehue, uden Skærm; Cerevisius d. s. s. Gambrinus, Øldrikkernes Skytspatron.

Cerēzo, Mateo, spansk Maler, født 1635 i Burgos, død 1675 i Madrid, var Elev af Faderen Mateo og af Juan Carreno de Miranda og udviklede sig videre under Indflydelse fra Murillo's og v. Dyck's Kunst. Han virkede særlig i Madrid (i Prado-Museet findes nu hans »Maria's Himmelfart« og »Den hellige Katarina's Trolovelse«), endvidere i sin Fødeby, Valladolid og Valencia, og malede fint følte, religiøse Billeder, der stille ham blandt de flinkere af Datidens spanske Kunstnere. Med Forkærlighed syslede han med Emnet »Den bodfærdige Magdalena«. I Berlins Museum ses hans »Christus paa Korset«, i Galeriet i Pest det smukke »Ecce homo«. Han var ogsaa en dygtig Portrætmaler. *A. Hk.*

Cerf [sæ!r ell. sæ'rf] (fr.), Hjort; mal de C. [maldºsæ!r], Mundklemme; c.-volant [særvålā'], Papirsdrage.

Cērhomilīt se Erdmannit.

Cerignola [tseriño!la], By og Bispesæde i Syditalien, Provins Foggia, 7 Km. fra Ofanto i en kornrig Egn, med (1881) 24,400 Indb. og Bomuldsdyrkning. 28. Apr. 1503 sejrede Spanierne her under Gonsalvo af Cordoba over Franskmændene under Hertugen af Nemours. I Nærheden, paa den vestlige Bred af Kystsøen Salpi, ligge Ruinerne af den gamle apuliske By Salapia.

Cerigo, Oldtidens *Kythera*, 0 i Middelhavet ved Sydspidsen af Morea og Indgangen til Marathonisibugten, er nu et Eparki af Nom. Argolis og Korinthos. 227 □ Km. med 13,300 Indb., for største Delen Grækere. Nordspidsen er Cap Spathi (Platanistos), Sydspidsen Cap Trachili. Kysterne ere stejle, og Sejladsen om Øen farlig paa Grund af stærke Strømninger og hyppige Storme. Øen er bjærgfuld, der findes vel enkelte frugtbare Strøg, derimod fattes landskabelig Skønhed, og Agerbruget staar meget tilbage. Betydelig Kvæg-, Gede- og Faareavl. Klimaet er mildt, men temmelig usundt. Øens Frembringelser ere lidt Vin, Korender, Korn, Hør, Oliven, Citroner, Appelsiner og Honning; Udførslen (Olivenolie, Galæbler, Figener), 1884 til en Værdi af 82,000 Kr., gaar næsten udelukkende

Artikler, der savnes under **C.** *maa søges under* **K.**

til Østerrig. Hovedstaden er Kapsalion paa Sydkysten. 1,200 Indb. Bispesæde. — Fra Oldtidens Glansperiode er kun tilbage nogle Rester af Kythera's Bymure og Ruiner af Afrodite Urania's Tempel. C. er egentlig det italienske Navn paa Øen. *C.A.*

Cerīn, 1) d. s. s. Fellylalkohol, en Bestanddel af Kork (s. d.); 2) d. s. s. Cerotinsyre (s. d.); 3) d. s. s. Ceresin (se Ozokerit); 4) d. s. s. Allanit (se Ortit).

Cerínthe L., Slægt af Rubladede, enaarige Urter eller Stauder, der enten ere ganske glatte (Afvigelse fra det almindelige Familiepræg) eller ere ru-vortede paa Bladene. Disse ere spredte og stængelomfattende ved Grunden. Sviklerne ere bladbærende, Blomsterne aabent-rørformede og gule, ofte med mørkerøde Pletter. 6 — 7 Arter, hvoraf flere dyrkes til Pryd; *C. major* L. og *C. minor* L. vare forhen officinelle (*Herba Cerinthes*). Alle fra Mellemeuropa og Middelhavslandene. *A, M.*

Cerínthus se Kerinthos.

Cerise [sø'ri!z] (fr.), Kirsebær; kirsebærrød; Tjærefarvestof.

Cerit er et Mineral, som er meget rigt paa Cerium, og i hvilket dette Grundstof først blev fundet. Det har rødliggraa eller rødligbrun Farve, Pulveret er hvidt; Krystalformen er rombisk, Haardheden er lidt mindre end Feldspatens, Vægtfylden 4,9. Den kemiske Sammensætning svarer omtrent til Formlen $3H_2O.2$ (Ca, Fe) $O.3Ce_2O_3 6SiO_2$. Det forekommer sammen med Glimmer, Hornblende o. a. som et underordnet Lag i Gnejs ved Riddarhyttan i Vestmanland (Sverige). *N. V. U.*

Cerithiidae, Familie af de taenioglosse Havsnegle, med taarn- eller ægformet, oftest knudret Skal med veludviklet Aanderørstud og spiralsnoet, ægformet Hornlaag. Selve Dyret har en forlænget, tryneagtig Snude, to Følehorn med Øjnene siddende ved Grunden, to rudimentære Kæber og syv Rækker pladeformede Tænder. *Cerithium reticulatum*, 10 — 12 Mm. lang, lever meget almindelig langs Vesteuropas Kyster paa lavere Vand. Slægten *Potamides* findes i Fersk- og Brakvand. *H. J. P.*

Cerium (Cer), Ce — 141,2, er et Grundstof, der hører til de sjældne Jordarters Metaller. Det findes aldrig frit i Naturen og kun sjælden i Forbindelser, der altid samtidig indeholde andre sjældne Grundstoffer som Lanthan, Praseodym, Neodym; hyppig ere ogsaa samtidig Grundstoffer af Yttriumgruppen til Stede. Til Fremstilling af Ceriumforbindelser anvendes oftest Cerit, der indeholder Ceriumsilikat $[Ce_4(SiO_4)_3] + 3H_2O$, og Orthit, der ligeledes er et Silikat; fremdeles findes C. i flere andre Silikater; endvidere som Fosfat i Monazit, der tillige indeholder Thorium, som Fluorid i Fluocerit, og i øvrigt i adskillige andre Mineraler. Spor af C. findes i forskellige Apatitter, Strontianitter, Serpentiner og Koprolitter.

Selve Metallet C. kan fremstilles ved Indvirkning af Natrium paa en Blanding af Ceriumklorid, Klorkalium og Klorammonium eller ved Elektrolyse af smeltet Ceriumklorid. Det har en ejendommelig Farve og Glans, kan poleres, er hammerbart og har Vægtfylden 6,628; C. smelter lettere end Sølv og har efter Omsmeltning Vægtfylden 6,728; i tør Luft holder det sig godt, men i fugtig Luft løber det an. I Klor brænder det med stærk Glans, med Vand omsætter det sig langsomt og giver Hydratet. Saltsyre angriber det stærkt. C. danner Brintforbindelsen CeH_2, Ceriumbrinte (Ceriumvandstof), der dog kun kendes i uren Tilstand. Fremstillingen af de rene Ceriumforbindelser beror i Almindelighed paa Ceriumdioxydets ringe Basicitet, i Særdeleshed paa dets Tilbøjelighed til at danne basiske Salte. C. danner tre Ilter (Oxyder) nemlig: Cerooxyd (Ceroxydul, Cersesqvioxyd) Ce_2O_3, Cerioxyd (Cersuperoxyd, Ceroxyduloxyd) CeO_2 og Cersuperoxyd, $CeO_3 + H_2O$(?); det første Oxyd kan faas ved Glødning af det tilsvarende Karbonat i Brint, det andet ved Glødning af Cerokarbonat eller -oxalat i Luft og det tredje ved Indvirkning af Ammoniak og Brintoverilte paa Cerosulfat. Til de to første Ilter kendes tilsvarende Hydrater. Ceriumklorid, $CeCl_3$, kan bl. a. faas ved Ophedning af Ceroxalal i en Strøm af tør Klorbrinte eller ved Glødning af Cerioxyd i en Strøm af Kulilte og Klor; det er en farveløs krystallinsk Masse, der er letsmeltelig og kan anvendes til Fremstilling af metallisk C.; naar der ved denne Fremstilling anvendes Natrium som Reduktionsmiddel, kan som Biprodukt vindes Ceriumoxiklorid, CeOCl, der danner glimmeragtige, sølvhvide Krystalblade. Ogsaa med Brom og Jod danner C. Forbindelser. Med Fluor danner det foruden Trifluoridet $2CeF_3 + H_2O$ tillige Ceriumtetrafluorid, $CeF_4 + H_2O$, der forekommer i Naturen som Fluocerit(r). Med Svovl danner C. Ceriumsulfid C_2S_3, der faas ved Ophedning af Cerokarbonatet i Svovlkulstofdamp, og danner en cinnoberrød eller sort Masse. Af Ceriumsaltene skal nævnes: Ceriosulfat $Ce_2(SO_4)_3$, der kendes saavel vandfrit som krystalliseret med forskellige Vandmængder. En Opløsning af Sulfatet giver, med en mættet Opløsning af Kaliumsulfat, Bundfald, hvis Sammensætning varierer alt efter de relative Mængder af det tilsatte Kalisalt og Ceriumsulfatet; ogsaa med andre Sulfater danner den sidstnævnte Forbindelse Dobbeltsalte. C. danner ogsaa Sulfaterne $Ce_2(SO_4)_3 + 2Ce(SO_4)_2 + 24H_2O$, Cerocerisulfat, der faas af Cerioxyd og Svovlsyre, samt $Ce(SO_4)_2 + 4H_2O$, Cerisulfat, der faas af Moderluden fra sidstnævnte Salt. — Basiske Ceriumsulfater faas af neutralt Cerisulfat ved Tilsætning af meget Vand og danne gule Bundfald, der finde Anvendelse ved Fremstillingen af andre Cerforbindelser. — Ceronitrat, $Ce(NO_3)_3 + 6H_2O$, kan fremstilles af Sulfatet og Bariumnitrat og danner flere Dobbeltsalte, der let danne overmættede Opløsninger; ogsaa basiske Nitrater kendes, ligesom man har Dobbeltsalte af Cerinitrat $Ce(NO_3)_4$. Cerofosfat, $CePO_4$, kendes baade vandfrit og med 2 Mol. Vand. Cerokarbonat, $Ce_2(CO_3)_2 + 5H_2O$, faas ved Fældning af Sulfatet med Ammoniumkarbonat og bliver efterhaanden krystallinsk. — Cersilikat faas ved Smeltning af Ceriumoxiklorid med Kiselsyre og Klorkalcium. — Ceriumsaltene vise intet Absorbtionsspektrum. *O.C.* ■

Cerkarier se Ikter.

Cerlier se Erlach.

Cerna [tše'rna] (o: den sorte), Flod i Ungarn, udspringer paa rumænsk Omraade paa den sydlige Skraaning af de transsilvanske Alper, danner derpaa paa en Strækning af 70 Km. den ungarske Grænse, vender sig mod Mehadiadalen (s. d.), for-

ener sig med Bela-Recka (den hvide Flod) og fakler efter et næsten helt sydligt, 70 Km. langt Løb ved Orsova i Donau. C. er ikke sejlbar.

Cernay se Sennheim.

Cernëring se Indeslutning.

Cernúnnos, gallisk Gud, der afbildedes med Horn eller Hjortetakker og siddende med Benene trukne op under Kroppen. Paa det store Sølvkar, som 1891 fandtes ved Gundestrup i Aalborg Amt, findes en Fremstilling af C, et af de faa Billeder paa Karret, som hidtil have ladet sig tyde med Sikkerhed; Guden holder her i højre Haand en Halsring, i venstre en Slange med Vædderhoved; paa den ene Side af ham staar en Hjort, paa den anden en Ulv. Karret, der stammer fra de første Aarh. e. Chr., er det ældste danske Mindesmærke med mytologiske Fremstillinger; foruden Billedet af C. viser det ogsaa andre galliske Ejendommeligheder. (Se »Nordiske Fortidsminder« udg. af det kgl. nordiske Oldskriftselskab, 2. H. Pl. 9; *Revuearchéologique* 1880). *C. B.*

Cernuschi [tšernu'ski], Enrico, fransk Nationaløkonom, navnlig Bank- og Møntpolitiker, er født i Milano 1821. C. tog som Garibaldianer Del i de revolutionære Bevægelser 1848 — 49 og maatte ved Flugt unddrage sig Følgerne heraf. Han kom til Paris, hvor han opnaaede en Stilling i Crédit Mobilier; ved sin fremragende Dygtighed og Indsigt i Bankvæsen hendrog han Opmærksomheden paa sig, og han blev senere en af Direktørerne for Banque de Paris. 1871—73 berejste han Ægypten, Kina og Japan. De fleste af C.'s talrige Skrifter, der udmærke sig ved en fortrinlig Form, Klarhed og Fynd, forenet med skarp Bevisføring, omhandle Bank- og Møntvæsen; han er en nidkær Forkæmper for Bimetalismen. De vigtigste ere: »Mécanique de l'échange« [1865], La monnaie bimétallique« [1876], »Le Bland Bill« [1878], »Le bimétallisme à quinze et demi« [1881], »Les grandes puissances métalliques« [1885]. C. har været en flittig Medarbejder i Bladet »Siècle«, hvor mange af hans Afhandlinger først have set Lyset. *K. V. H.*

Cerografi se Kerografi.

Cerône, Domenico Pietro, italiensk-spansk Musik forfatter, født 1566 i Bergamo. Hans »Regole per il canto fermo« [Napoli 1609] og især hans paa Spansk skrevne »El Melopeo y Maestro, tractado de musica theorica y pratica« [Napoli 1613] høre til de bedste Lærebøger fra sin Tid. C., som oprindelig var gejstlig, gjorde tillige Tjeneste som Sanger, siden 1592 i Spanien, og blev 1608 udnævnt til kgl. spansk Kapelmester i Napoli. *A. H.*

Ceropegĭa L., Slægt af Svalerodfamilien, Urter eller Halvbuske med slyngende Stængler og modsatte, ofte noget kødede Blade. Kronen er tragtformet udvidet ved Grunden af Kronrøret; Kraven er femlappet, ofte ejendommelig foldet; Bikronen er ved Grunden bæger- eller ringformet og løber foroven ud i 5—10 fri Flige af forskellig Form. Frugten er en Kapsel. Almindelig i Asien og tropisk Afrika; forskellige Arter dyrkes i Væksthuse, ingen har nogen økonomisk Betydning. *N. H.*

Ceroplastik, Billedkunst, der benytter Voks til plastiske Fremstillinger; var særlig udbredt i Italien paa Renaissancens Tid, idet man ikke alene benyttede Vokset til Skitser, men ogsaa til Buster og Portrætmedaillons (f. Ek. den berømte, bemalede Buste af en ung Pige, fra Beg. af 16. Aarh., i Museet i Lille). Smlg. bl. a. Bossere og Vokskabinet. *A. Hk.*

Cerosīn d. s. s. Ceresin.

Cerotīn se Cerylalkohol.

Cerotīnsyre hører til de fede Syrers Række og har Formlen $C_{27}H_{54}O_2$ eller $C_{26}H_{52}O_2$. Den findes i Bivoks, fremdeles som cerotinsurt Ceryl i kinesisk Voks og i Uldsved, og smelter ved 78°. Af Bivoks kan den udtrækkes ved Hjælp af kogende Alkohol, den danner krystallinske Korn. Se i øvrigt Voksarter. *O. C.*

Ceroxўlon Humb. et Bonpl., Palmeslægt fra Andesbjærgene i det nordlige Sydamerika. Høje Træer med søjleformede, lyse, voksbeklædte Stammer og fjerformede Blade med linie-lancetformede Afsnit, der paa Undersiden ere hvide paa Grund af et Voksovertræk. De polygame eller enbo Blomster ere samlede i forgrenede Kolber, der ere omgivne af flere, til Dels træagtige Skeder. Frugten er et Bær, enfrøet paa Grund af Fejlslagning af to Frugtblade. — 5 Arter, den mest bekendte er *C. Andicola* Humb. et Bonpl. (Vokspalmen). Stammen bliver indtil 60 M. høj, Bladene mere end 6 M. lange. Vokset vindes ved Afskrabning af de fældede Stammer; hvert Træ leverer ca. 12 Kg.; for den europæiske Handel har dette Voks ingen Betydning. Veddet er meget holdbart og, paa Grund af Stammens Længde, meget benyttet som Bygningstømmer; Bladene ere, formedelst Voksovertrækket, udmærket anvendelige til Tækning af Tage. *N. H*

Cerquetti [tierkvet'ti], Alfonso, italiensk Sprogmand, er født ved Macerata 18. Marts 1830. Som dygtig Filolog (Lærer ved højere Skoler i Forli og i Osimo) var han Medarbejder af Fanfani's og Tommaseo's leksikografiske Arbejder; men mest bekendt er han for sine Angreb paa og Rettelser til Crusca-Akademiets Ordbog, der bevirkede, at dette 1878 gjorde Skridt til at anlægge Proces imod ham. Til denne Strid høre en Række Smaaskrifter med Titel »Correzioni e giunte al vocabolario della Crusca«, fremdeles »Saggio della mala fede del cav. G. Tortoli, apologista della Crusca« [1877] og »L'accuratezza della Crusca nel citare il Decamerone del Boccaccio« [1875 og 77]. Endvidere af hans øvrige Arbejder »Saggio di esercitazioni filologiche« [Bologna 1865], »Studii lessicografici e filologici« [Forli 1868], »Il Leopardi filologo« [Rom 1878] med flere Skrifter om Leopardi's Tekst; endelig »Pietro Fanfani e le sue opere« [Firenze 1880] og »Dieresi e non diaresi« [Osimo 1882—83]. *E. G.*

Cerquozzi [tšerkvot'tsi], Michel Angelo, italiensk Slag-, Genre- og Stillelivsmaler fra Rom (1602—60), Elev af Cavaliere d'Arpino og P. P. Bonzi, fik for sine mange livfulde, rask og frisk, men ogsaa ofte lidt løst henkastede Slagbilleder Tilnavnet delle Battaglie. Han sluttede sig i Emne, som i Farvevalg, nær til Pieter de Laar, hvem han ofte er jævnbyrdig i sine »Bambocciader« (s. d.) (deraf ogsaa Tilnavnet delle Bambocciate), i veltruffen, lunefuld og farverig Skildring af Lazaronernes sorgløse Færd og Laden o. s. v. Hans Arbejder, blandt hvilke der ogsaa findes Blomster- og Frugtstykker samt, mindre heldige, Historiemalerier, findes særlig inden for Italiens Grænser. Berlins Museum ejer i »En Paves Indtog i Rom«

**Artikler, der savnes under C, maa søges under K.*

og Louvre-Samlingen i nogle Frugtmalerier gode Prøver paa hans Kunst, der endvidere er fyldig repræsenteret (fem sikre Arbejder) i Stockholms Nationalmuseum. Andre Arbejder i Prado-Museet i Madrid og i Dresdens Galeri. *A. Hk.*

Cerretti [tšerret'ti], Luigi, italiensk Digter, født i Modena I. Novbr. 1738, død i Pavia 5. Marts 1808. Han lærte hos Jesuitterne og blev Professor i Veltalenhed ved Universitetet i Modena; senere havde han forskellige Hverv under den cisalpinske Republik, især pædagogiske. 1799 begav han sig til Frankrig og fik efter sin Hjemkomst Ansættelse som Professor i Pavia. Han er en korrekt og smagfuld Efterligner af Horats, men ingen videre stor Digter. Der udkom af ham »Poesie« [Pisa 1799], »Poesie e prose scelte« [Milano 1812, 2 Bd.], »Novelle« [Forlì 1839], desuden Breve og Forelæsninger. Han var for øvrigt en meget beskeden Mand, der nødig traadte frem for Offentligheden; de fleste af hans Digte ere Lejlighedsdigte. Oden »Alla posteritå« er vistnok hans bedste Digt. *E. G.*

Cerrito [tšerri'to], Francesca, kaldet Fanny, italiensk født Danserinde, er født II. Marts 1821 i Napoli. Knap voksen debuterede C, under stærkt Bifald, paa San Carlo Teatret i sin Fødeby, optraadte derefter i Italiens andre store Byer — dansede saaledes paa La Scala i Milano ved Kejser Ferdinands Kroning 1838 — drog dernæst til fremmede Lande, var to Aar i Wien, fem Aar i London, hvor hun i en Pas de quatre, Side om Side med Fanny Elssler, Marie Taglioni og Carlotta Grisi, fuldt ud hævdede sin Rang som Danserinde, og hvor hun ægtede den fortrinlige Danser og Violinist, Saint-Léon, fra hvem hun dog snart efter skiltes i Paris. Ogsaa i denne By fejrede hun Triumfer paa den store Opera og kaldtes her »den fjerde Gratie«. *A. A.*

Cerro [ser'ro] (sp.), Høj, Bjærg, benyttes ofte i Forbindelse med Navne paa Bjærge og Passer.

Cerro Azūl se Canete.

Cerro BlånCO se Cayambe.

CerrO Gérdo, Bjærgpas i Mejiko, 64 Km. N. V. f. Vera Cruz, bekendt ved den Sejr, som Amerikanerne under Scott, 18. Apr. 1847, nær vandt over Mejikanerne.

Cerro Lárgo, Departement af den sydamerikanske Republik Uruguay, ved Grænsen mod Brasilien, er 14,904 □Km. stort og har (1889) med Minas og Treinta y Tres tilsammen 61,000 Indb. Hovedstaden er Melo, Villa de Melo eller Cerro.

Cerialdo [tšerta'ldo], Flække i Mellemitalien, Provins Firenze, har (1881) 3,877 Indb., et gammelt Slot og et af Boccaccio beboet Hus med Levninger af hans 1783 ødelagte Gravmæle.

Certāmen (lat.), Væddekamp. I Skoler et Prøvearbejde, hvis Udfald er bestemmende for Omflytninger og Oprykninger.

Certa res, en bestemt Ting. *Heres ex certa re* er en Person, der er indsat til Arving af en bestemt Ting. Da nu imidlertid den tysk-romerske Retsvidenskab strengt opfatter den egentlige Arving *(heres)* som Universalsuccessor ɔ: som en, der i det hele indtræder i den afdødes Stilling, i Modsætning til Legataren, der kun erhverver enkelte, bestemte Formuerettigheder, ser den i det nævnte Begreb en Modsigelse og har derfor sit Bryderi, naar saadan selvmodsigende Arveindsættelse faktisk foreligger. *E. T.*

Certeparti (tysk *Chartepartie*, fr. *charte-partie*, eng. *charter-party)* er Navnet paa enhver, i skriftlig Form oprettet, Søbefragtningskontrakt. Nogle, navnlig ældre Lovgivninger, saaledes f. Eks. Christian V's D. L. 4—2—2, N. L. 4—2—1, *Code de com.* § 273, Holl. Wetbock v. Kooph, Art. 454, kræve ved Søbefragtning udtrykkelig skriftlig Kontrakts Oprettelse. Imidlertid ere saadanne Paabud i Reglen ikke blevne forstaaede bogstavelig, og nyere Love, saaledes den gældende nordiske Sølovs § 109 (jfr. ogsaa tysk Handelslov § 558), nøjes da ogsaa gerne med at give hver af Parterne Ret til at forlange, at C. skal oprettes, medens altsaa, hvor intet saadant Krav fremsættes, den mundtlige Befragtningskontrakt er fuldkommen tilstrækkelig og bindende, forudsat selvfølgelig at man kan bevise dens Eksistens og Indhold. — Ved Stykgodsbefragtning oprettes i øvrigt sjælden et særligt C, hvorimod det eller de efter Varernes Modtagelse af Skipperen udstedte Konnossementer, hvoraf et Eksemplar ifølge den nord. Sølov's § 133 kan forlanges medundertegnet af Befragteren, fungere som Bevis for Kontrakten.

C. oprettes sædvanlig, under en Mæglers Medvirken, ved Udfyldning af trykte Blanketter i mindst to Eksemplarer, hvoraf hver Part faar sit. Ofte bruges ogsaa den Fremgangsmaade, at der kun udfærdiges et Original-Eksemplar, hvilket forbliver hos Mægleren, medens hver af Parterne faar en af Mægleren bekræftet Kopi. I den internationale Handel affattes de hyppigst paa Engelsk. C. indeholder ordentligvis Befragterens, Rederens og Skipperens Navne, Skibets Navn, Hjemsted og Drægtighed (Skipperen maa være meget varsom med at opgive denne større, end den i Virkeligheden er, da han derved let paadrager Skibet Erstatningspligt), Lade- og Lossestedet, Bestemmelse om Liggedage, eventuelt ogsaa om Overliggedage, Ladningens Beskaffenhed og Mængde, Fragtens Størrelse og endelig forskellige Klausuler om Bortfragterens Fritagelse for Ansvar for visse Søulykker, om Skibets Sødygtighed, om Skibsdokumenterne etc.

Efter dansk Ret skal et C. stemples efter Reglerne for Gældsbrev (s. d.) i Forhold til den betingede Fragt.

Ordet C. kommer af *charta partita* (s. d.) d. v. s. delt Dokument, fordi det i Middelalderen var Brug at dele det Stykke Papir, hvorpaa Kontrakten var skrevet, i to Dele, hvoraf hver Part fik sin. *E. T.*

Certhĭa se Træløber.

Certificere, bevidne, bekræfte.

Certifikāt bruges baade paa Dansk, Svensk, Tysk og Fransk (eng. *certif'icate*) som Betegnelse for et Bevis, en Attest, et Vidnesbyrd. Ordet kan derefter, alt efter den Forbindelse, hvori det forekommer, være gaaet over til at betegne mange forskellige specielle Arter af Beviser eller Attester. I Aktieforhold f. Eks. bruges det i samme Betydning som Interimsbevis (s. d.) eller, hvor et ældre Aktieselskab vil udstede ny Aktier, om det Bevis, som Indehaveren af ældre Aktier faar som Legitimation for sin Fortrinsret til et vist Beløb af de ny. I Reglen knyttes dog Ordet i disse

dets mere specialiserede Anvendelser sammen med andre Ord, der nærmere angive Betydningen. Saaledes tales i Toldvæsnet om Oprindelses-C. (Ursprungs C, C. d'origine) o: Attester om, hvor visse Varer ere frembragte eller komme fra, og om Deklarations-C. o: Attester fra udenlandske Myndigheder eller fra Konsulater om Markedsprisen for Varer, af hvilke der skal beregnes Værditold. — Paa Statsgældsomraadet tales om Rente-C. (fr. *rentes)* i Betydning af Statsobligationer, uopsigelige fra Kreditors Side, eller ogsaa (C. d'inscription) i Betydningen af Indskrivningsbeviser (s. d.). Den russiske Rigsbank udsteder mod Depot af Guldmønt Guld-C., der igen ere betalbare i Guld; og paa lignende Maade udstede de forenede Stater i Nordamerika, mod Depot af møntet eller umøntet Guld eller af Sølvdollars, henholdsvis Guld- og Sølv-O, der ere et stærkt benyttet Omsætningsmiddel. — Paa Sørettens Omraade tales om Skibs C. (d. nordiske Sølov og d. danske Skibs-Registreringslov kalde saadanne: »Nationalitets og Registrerings C.«) i Betydning af et af Skibsregistreringsmyndighederne udstedt Bevis for et Skibs Optagelse i vedkommende Lands Skibsregister. I Sverige tales om Last-C. i Betydningen af Ladningsmanifest (s. d.); i Frankrig om C. de visite som Betegnelse for en af fransk Myndighed udstedt Attest for, at et Skib er undersøgt og befundet sødygtigt, o. s. fr. i en Uendelighed.' *E. T.*

Certifikātor, den, der bevidner, bekræfter eller indestaar for noget.

Certioratiōn, det at certiorere o: gøre en nærmere bekendt med noget, som han ikke antages at have tilstrækkelig Kendskab til; bruges i Retstorhold om den Belæring og Oplysning, som en Embedsmand undertiden i Embeds Medfør skal give Folk om Betydningen af en eller anden retlig Akt (Edsaflæggelse, Kontraktoprettelse, Renunciation eller andet), som de staa i Begreb med at foretage under hans Medvirken. *E. T.*

Certon [særtõ'], Pierre, fransk Komponist fra 16. Aarh., Musikmester ved Saint Chapelle i Paris, omtalt af Rabelais som en af Mestrene fra sin Tid. Hans Kirkemusik, udkommen dels selvstændig, dels i forskellige Samlinger, viser ham som den dygtige Adept af den fransk-nederlandske Skole. Højest naar han dog i sine verdslige Chansons, med deres typisk galliske Egenskaber. *A. H.*

Certosa [tšertoˈza], en Karteuserkirke. Den berømteste er C. di Pavia, en af Italiens mærkeligste Kirkebygninger, beliggende mellem Milano og Pavia. Den blev grundet af Giovanni Galeozzo Visconti 1396 og indviet 1497; men Opførelsen varede endnu til 1542, og endog i senere Tider ere Tilbygninger tilføjede. 1782 ophævede Kejser Josef II Klosteret, 1843 blev det atter overdraget til Munkeordenen, og i Nutiden er det atter ophævet, og Bygningen er bleven Nationalejendom. Den blendende Facade af hvidt Marmor er et af de pragtfuldeste Værker fra den tidlige Renaissancetid, men saa opløst i Enkeltheder og saa overlæsset med Skulpturarbejder, at selve Arkitekturen næsten forsvinder under Dekorationens overvældende Rigdom. Den er 1473 planlagt af Ambrogio Borgognone og 1491 paabegyndt af Giovanni Antonio Amadeo og fortsat af Dolcebuono, Christoforo Solari o. fl. Fra samme Tid skriver Kuplen og de med Terrakottaer rigt smykkede Korsgange sig. Derimod tilhører Kirkens Hovedanlæg med Skibene, Apsiderne og de mange Kapeller en Overgangsperiode fra den romanske til den gotiske Stil, hvor de forskellige Former bryde sig i harmonisk Vekslen. Kirken paabegyndtes af Bernardo da Venezia og M. Campione. Blandt de mange Kunstværker, som Bygningen indeholder, kan nævnes Visconti's Gravmæle, udført af flere Kunstnere 1490—1562, bl. a. af Amadeo; Lodovico Moro's og hans Hustru, Beatrice d'Este's Gravmæle af Christoforo Solari, Alteret og Tabernaklet, 1510, Korstolene, 1486, Amadeo's Brønd og Bernardo da Venezia's Vandbækken, Dan. Crespi's Fresker 1630; endvidere Billeder af Andrea Solario, Ambrogio Borgognone, Pietro Perugino o. fl. (Litt.: Galt. & Franc. Durelli, *La Certosa di Pavia* [Milano 1823—30]).

Ogsaa i Nærheden af Firenze ligger en C., C. di Val d'Ema, grundet 1341 af Niccolo Acciajuoli, indeholdende prægtige Gravmæler, bl. a. over Stifteren af Orcagna (1366), og i Kapitelsalen en udmærket Freske, Christus paa Korset, af M. Albertinelli (1505). Munkene her fabrikere bekendte Likører (Chartreuse). *E. S.*

Certōsamosaik, Elfenbensmosaik, i hvilken de enkelte Smaastykker ere simple geometriske Figurer, oftest Tre- og Firkanter, og som navnlig fremstilles i Norditalien til Indlægning i Møbler.

Ceruleīn se Coerulein.

Cerūmen d. s. s. Ørevoks.

Cerússa (lat.), Blyhvidt.

Cerussit se Aragonitgruppens Mineraler.

Cerutter se Cigarer.

Cerutti [tšerutˈti], Guiseppe Antonio Gioachimo, fransk Skribent, født 1738 i Torino, død 1792 i Paris, kom tidlig til Frankrig og blev Professor ved Jesuiterkollegiet i Lyon. Her forfattede han et Forsvarsskrift for den stærkt truede Jesuiterorden, »Apologie de l'institut et de la doctrine des Jésuites« [Paris 1762, ny Udg. 1846], uden dog derved at kunne redde Ordenen. Ved Revolutionens Udbrud var han i Paris, hvor han udgav flere Brochurer af frisindet Retning samt det indflydelsesrige moderate Ugeblad »La feuille villageoise«. I Mirabeau's sidste Levetid stod C. ham nær og delte hans Syn paa Revolutionen og de Ulykker, den, naar alle Diger omstyrtedes, vilde føre til. Snart efter sin navnkundige Vens Død kom C. ind i den lovgivende Forsamling. En Gade i Paris fik Navn efter ham (nu *rue Lafitte*). 1793 udkom i Paris hans »Œuvres diverses« i 3 Bd. *F. J. M.*

Cervant., Forkortelse ved Plantenavne for Vicente Cervantes, Professor i Botanik i Mejiko, død smst. 1829; han skrev om mejikanske Planter, navnlig om Kautsjukkens Stamplanter.

Cervantes-Saavedra [-saˈaveˈdra], Miguel de, Spaniens ypperste Digter, født i Alcalá de Henares 1547, efter al Sandsynlighed 9. Oktbr., thi ifølge den bevarede Døbeseddel fandt hans Daab Sted den Dag, og man plejede dengang, saavidt muligt, at lade Børnene døbe samme Dag, de vare fødte, eller i det mindste Dagen efter, død 23. Apr. 1616. Det er for øvrigt gaaet med C. som med Homer: mange Byer (hele otte, deriblandt Sevilla, Toledo og Madrid) have stridt indbyrdes om den Ære at være hans Fødested; men nu er

det sikkert, at Alcalå var dette. Tidligere har j man ofte forvekslet den store Digter med en Mand af hans Familie, der bar samme Fornavn og var født i Alcåzar de San Juan. — Forældrene vare | en temmelig fattig Adelsmand, Rodrigo de C, og hans Hustru af Slægten Cortinas. Som Barn var C. meget lærelysten, og en stor Fornøjelse havde han af at se Skuespilforfatteren Lope de Rueda som Aktør med sin Trup. Han studerede vistnok i Alcalå, hvor han havde en anset Latiner, Juan Lopez de Hoyos, til Lærer, og under hans Ægide tjente han sine første Sporer som Digter ved nogle, for Resten ubetydelige, Vers i Anledning af Dronning Isabel's Ligbegængelse 1568. Aaret derpaa er han i Rom som Kammertjener hos Kardinal Giulio Acquaviva, der havde været pavelig Nuntius i Spanien. Længe blev C. dog ikke i sin Tjenerstilling, idet hans Lyst til et daadrigt Liv bragte ham til at lade sig hverve som Soldat ved et paveligt Regiment under Ant. Colonna's Overbefaling; senere (Septbr. 1571) gik han over i den spanske Hær, der befandt sig i Italien. Han deltog bl. a. i Søslaget ved Lepanto 7. Oktbr. 1571, hvor Don Juan de Austria sejrede over Tyrkerne; her viste C. sig overordentlig modig og fik tre Saar, af hvilke det ene blev ham en Mindelse for hele Livet, idet det meste af hans venstre Haand bortreves af en Kugle (»el manco de Lepanto« — med dette poetiske Hædersnavn er C. ofte bleven betegnet). Siden var han med i de Træfninger, der forefaldt, da Don Juan de Austria bragte Rolighed til Veje i Genova og dets Territorium. Trods sin udmærkede Tjeneste vedblev C. at være i sin subalterne Stilling. Fire Aar efter Slaget ved Lepanto tager han Afsked fra Krigstjenesten og begiver sig om Bord paa et Skib til Spanien for, velanbefalet af sine foresatte, at ansøge om Belønning eller Ansættelse; men 26. Septbr. 1575 bliver den spanske Galej overfalden af algierske Sørøvere og tagen af dem efter tapper Modstand. C. var nu Fange hos de Vantro, han blev anbragt som Slave i Pirathøvdingen Dali-Mami's Hus, og hans ærefrygtindgydende Personlighed og de Anbefalingsbreve, man havde fundet hos ham, foranledigede, at hans Herre ventede at gøre en god Forretning, naar en tilsyneladende saa fremragende Person blev udløst. Imidlertid sendte C. (men til ingen Nytte) et Rimbrev til den kgl. Sekretær Mateo Vasquez, hvori han skildrede de kristne Fangers haarde Kaar i Alger, og han gjorde det ene Flugtforsøg efter det andet i Forening med sine Ulykkesfæller, hvoriblandt hans Broder Rodrigo; engang vare de naaede en Dagsrejse fra Alger, i Retning af Oran, som var spansk Besiddelse, da deres Fører, en Maurer, forlod dem, saa at de atter faldt i Hænderne paa deres Ejermænd. Naturligvis bidrog dette just ikke til at forbedre C.'s Vilkaar. En Sum Penge, som hans Familie havde samlet med stort Besvær, var kun tilstrækkelig til at løskøbe Rodrigo (Aug. 1577); ved Afskeden enedes Brødrene om, at et Skib skulde komme paa en bestemt Tid (28. Septbr.) til et aftalt Sted, hvor da C. og hans Medfanger vilde være til Stede for at tages om Bord. Flugten lykkedes ved Hjælp af en Renegat, og i en Hule ved Kysten holdt de bortrømte sig skjulte. Men i det afgørende Øjeblik strandede hele Planen: Maurerne opdagede det spanske Skib og bemægtigede sig det, og Renegaten forraadte de skjulte Flygtninge. C., der højhjertet paatog sig Ansvaret for det hele Forehavende, førtes for Deyen af Alger, der lod ham lægge i Lænker, købte ham af hans tidligere Herre og holdt ham i strengt Fangenskab. Dog vovede C. endnu at gjøre Forsøg paa at bryde dette; men Planen tilintetgjordes atter ved Forræderi — denne Gang af en forhenværende Dominikanermunk, Juan Blanco de Paz — og C, der allerede havde unddraget sig Slavefogdens Opsyn, indfandt sig, ædelmodig som altid, frivillig hos Deyen for at redde sine medsammensvorne. Han truedes med Døden, men bevarede sin Standhaftighed; endelig lod Fyrsten ham kaste i Fængsel, og senere skulde han sendes som Galejslave til Konstantinopel. Hans Befrielse stundede dog nu til. Familien havde henvendt sig til Kong Filip II med Bøn om at lade ham løskøbe, og efter en Del Forhaling ankom Broder Juan Gil med et andet Medlem af Ordenen »Los Redentores Trinitarios« til Alger i denne Hensigt forsynede med en Sum. hvoraf C.'s Moder og Søstre (Faderen var død) havde bidraget en stor Del trods deres Armod. Der maatte imidlertid forhandles og tinges med Deyen i 4 Maaneder, før C. blev løskøbt; først 19. Septbr. 1580 slog den længselsfuldt attraaede Time, idet han slap ud af Fangenskabet for 500 Gulddalere. C.'s Hændelser i Alger kende vi bedst af en Række Dokumenter i »Archivo de Indias« i Sevilla, som ere Resultatet af nogle Forhør, der holdtes over C.'s Lidelsesfæller, da den føromtalte Blanco de Paz havde bagtalt ham; C. indgav dem selv som Bilag til en Ansøgning 1590. Men desuden have vi en god Kilde i Diego de Haedo's »Topografia é historia de Argel« [Valladolid 1612], hvormed kan sammenholdes »Fangens Fortælling« i Kap. 39—41 af »Don Quijote« I. Del.

Efter Hjemkomsten til Spanien havde C. endnu ikke faaet nok af sit Krigerliv: han gik med i de Felttog, hvorved Portugal erobredes, og paa Togtet til Azorerne deltog han i flere Kampe med sædvanlig Tapperhed. 1583 tog han endelig sin Afsked. Aaret efter udkom hans første Bog, Hyrderomanen »Gaiatea«, i hvis Hovedperson han skildrede Doña Catalina de Palacios y Salazar, som han ægtede 12. Decbr. 1584 (hun overlevede ham i 10 Aar); samtidig lykkedes det ham at betale Resten af Løsesummen i Alger. De bosatte sig i Nærheden af Madrid, og C. fik nu Lejlighed til at komme ind i Hovedstadens litterære Kredse. Hans Hustru var ikke uformuende; men hvad hun ejede var sat fast og gik ved hendes Død over til hendes Slægtninge. For at ernære sin Familie — hvortil ogsaa hørte hans to Søstre og en uægte Datter, hvis Moder er ubekendt, og som han havde legitimeret — gav C. sig da i den følgende Tid mest af med at skrive for Teatret. Ifølge eget Udsagn forfattede han i Løbet af faa Aar nogle og tyve Skuespil, af hvilke adskillige gjorde ikke liden Lykke, inden Lope de Vega fik Eneherredømmet over den spanske Skueplads; især var det Tilfældet med »La Confusa«, som han ogsaa selv satte megen Pris paa. Af disse Stykker besidde vi nu kun to, nemlig den mærkelige Tragedie »Numancia« og Lystspillet »El trato de Argel«, hvor han ogsaa har benyttet sine egne algierske Minder og Erfaringer. Men samtidig med sin

Artikler, der savnes under C. maa søges under **K.**

dramatiske Virksomhed søgte han det ene Embede efter det andet, uden synderligt Held. 1588 fik han en lidet lønnende Post i Sevilla ved Koloniflaadens Provianteringsvæsen, og da dette Embede inddroges, blev han Skattcopkræver (for nogle af Kronens specielle Indtægter) i det sydlige Spanien. Han maatte som saadan rejse meget omkring og lærte derved at kende bl. a. Provinsen La Mancha ud og ind; men for øvrigt døjede han ogsaa i disse Aar adskillige ubehagelige Historier, som da han 1597 arresteredes i Sevilla paa Grund af formentlig Regnskabsuorden, og da han noget senere blev sat fast i den lille By Argamasilla, som Følge af en Tvist med dens Beboere i et Embedsanliggende — om det sidste har man dog kun en Tradition, ingen dokumenteret Beretning. Man er i den nyere Tid tilbøjelig til at antage, at her foreligger en Forveksling med Digterens førnævnte Navnefætter. Det Hus, hvor han skal have siddet fangen, viser man endnu, med den (saa temmelig ud af Luften grebne) Tilføjelse, at der begyndte han at digte »Don Quijote«.

I Februar 1603 flyttede han med sin Hustru til Valladolid og gjorde her første Del af sin udødelige Roman færdig. Den ældste Udgave af »El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha«, d. v. s. dens første Del, saa Lyset i Madrid 1605 (Kvart), hos Juan de la Cuesta. Den er dediceret Hertugen af Béjar, Alonso Lopez de Zúñiga y Sotomayor. De mange Udgaver, der hurtig fulgte efter hverandre, vidne om, at Bogen straks slog ypperlig an; ikke desmindre opkom i 18. Aarh. det Sagn, at C., da den ikke straks blev optagen med fortjent Bifald, udsendte et anonymt lille Skrift, »El Buscapié«, hvori han — for at gøre Reklame for sit Værk — fortalte, at »Don Quijote« egentlig var en Satire over Kejser Karl V, og at en stor Del af Personerne i Romanen vare Portrætter af bekendte Folk fra hans Tid. 1848 udgav Don Adolfo de Castro, en af sit Fædrelands Litteratur ikke ufortjent Videnskabsmand, som dog i det hele ikke har noget godt Lov paa sig for Paalidelighed, en Bog i Cadiz, der skulde være den tabte »Buscapié«; men en grundig Kritik fik snart klaret, at her forelaa et Falsum. — C. tjente ikke lidet ved sin Roman, og i Slutningen af 1608, synes det, flyttede han til Madrid (der nu var bleven Kongens Residens) med sin Familie. I Valladolid havde han dog forinden (1605) oplevet en ærgerlig Hændelse, idet en ung Mand var bleven dræbt i en Tvekamp nær ved hans Bolig; man antog, at det drejede sig om en Kærlighedshistorie med en ung Pige i C.'s Hus (maaske den før omtalte Datter eller en Søsterdatter), og i den Anledning arresteredes omtrent hele Familien, men blev dog løsladt efter nogle Ugers Forløb. Hvordan Sagen egentlig hang sammen, vides ikke. — Foruden af sin Forfattervirksomhed ernærede C. sig i sine senere Aar ved forskellige Kommissionsforretninger. Noget Embede tildeltes ham ikke, trods gentagne Ansøgninger, men i Greven af Lemos, Vicekonge af Napoli og Hertugen af Lerma's Svigersøn, og senere i Ærkebispen af Toledo, Don Bernardo de Sandoval, havde han Velyndere og Beskyttere; i temmelig trange Kaar var han dog lige til sin Død. 1613 udkom de ypperlige »Novelas ejemplares«, tolv i Tallet; en trettende, »La tia fingida«, er funden i Begyndelsen af 19. Aarh. Fra 1615 har man to Værker af C, nemlig Digtet »El viaje al Parnaso«, hvori han lader sine litterære samtidige passere Revu, og et Bind dramatiske Arbejder, af hvilke otte farceagtige Smaastykker (Entremeses) ubetinget ere det bedste. Særskilt trykt er et niende lille Stykke af samme Art, »Los dos habladores«, og der er maaske Grund til at tro, at to lignende Entremeses ogsaa ere af »Don Quijote«'s Forfatter.

Men medens C. arbejdede paa 2. Del af sin Roman, havde han den Ærgrelse, at der 1614 pludselig dukkede en Fortsættelse — og det ikke nogen helt uheldig Fortsættelse af hans 1. Del op i Tarragona ; paa dennes Titelblad angav en vis Alonso de Avellaneda (s. d.) sig som Forfatter. Den indeholdt en Række meget nærgaaende personlige Angreb paa den store Digter, inspirerede uden al Tvivl af de Forfattere, der vare blevne krænkede over hans »Rejse til Parnasset« og nu vilde sige ham Tak for sidst; men hvem der navnlig synes al have staaet bag ved Angrebet er den misundelige Lope de Vega, der ganske vist var en udmærket Digter, men ikke noget udmærket Menneske : han var oftere kommen i Berøring med C. og kunde ikke fordrage ham. Nu skyndte C. sig med at faa sin 2. Del ud (tilegnet Greven af Lemos); det skete i Slutn. af 1615. Avellaneda blev selvfølgelig tagen grundig under Behandling i den, og Publikum blev betaget af denne ligesom af 1. Del. — Efter Udgivelsen af dette Værk beskæftigede C. sig med flere digteriske Arbejder; men kun et af disse blev færdigt til Trykken, nemlig den fantastiske Roman »Los trabajos de Persiles y Sigismunda«. Den prægtige humoristiske Fortale til denne ellers ikke overdreven værdifulde Bog slutter med de Ord: »Farvel, Vid og Munterhed; Farvel I lystige Venner; thi nu skal jeg til at dø, og jeg haaber inden en føje Stund at se eder glade igen i det andet Liv«. Digteren havde i nogen Tid lidt af Vattersot, som nu tog stærkt Overhaand i Begyndelsen af April 1616. Endnu 19. April, efter al have modtaget den sidste Olie, skrev han et forunderlig gribende Brev til Greven af Lemos, i hvis Begyndelse han, spøgefuldt benyttende et gammelt Vers, siger: »Med Foden i Stigbøjlen og med Døden paa Læberne skriver jeg Eder til, høje Herre«. Fire Dage efter døde C. i Madrid; man har villet gøre gældende, at det var samme Dag som Shakespeare; men man har i dette Tilfælde ikke husket Forskellen mellem den julianske Kalender, som endnu brugtes i England, og den gregorianske, som var indført i Spanien. Han blev begravet i Trefoldighedsordenens Klosterkirke i Madrid; siden 1609 havde han været Medlem af Broderskabet »Los esclavos del Santisimo Sacramento« og blev det af Franciskanerordenen kort før sin Død. En Statue af ham blev rejst 1835 paa Pladsen foran Cortesbygningen i Madrid. Man har kun eet Portræt af C, om hvilket man maaske har en lille Smule Anledning til at tro, at det er autentisk; det er en Kopi af et ældre Billede og tilhører det spanske Akademi. C.'s fortjenstfulde Biograf Mainez forkaster det aldeles. En Figur af en Rorkarl paa et Billede af Francisco Pacheco (i Sevilla's Billedgaleri) har man ment at være et Portræt af Digteren, men dette er overordentlig tvivlsomt. Sikkert er det, at hans samtidige, Maleren og Digteren Jåuregui, har gengive

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

hans Træk. Han var, ifølge sin egen Skildring, middelhøj, med kastanjebrunt Haar, kraftig Ansigtsfarve, livlige Øjne og krum Næse. Fra Karakterens Side synes han at have besiddet store Fortrin: Mod og Udholdenhed, Stolthed, Retsind og Aabenhjertighed.

C. er et af Verdenslitteraturens største Navne: Sit Ry skylder han fornemmelig »Don Quijote«, i hvis aldeles originale Hovedfigurer, den idealistisksværmerske Ridder fra La Mancha og hans realistiskpraktiske Vaabendrager, Sancho Panza, han genialt har skabt to uforlignelige Typer, komiske og dog sympatetiske, nationale og dog almenmenneskelige. Om de to Skikkelser ere en Række kostelige Folkelivsbilleder grupperede i broget Afveksling, og hvad Sproget angaar, har det Castilianske aldrig udfoldet sin Rigdom som i »Don Quijote«, der af den Grund hører til de Digterværker, der tabe mest ved at oversættes. Til Hensigt med sit Værk har C. først og fremmest haft, at det ad Parodiens Vej skulde ramme en Pæl igennem de overordentlig yndede Ridderromaner, han — væsentlig med Rette — betragtede som en slet og usund Læsning og selv mente at have modtaget uheldig Paavirkning af i sin Ungdom. Dette lykkedes ham. Ubevidst har han tillige lagt mere deri, saa at hans Bog er bleven en uforgængelig Satire over al daarlig Romantik, over al malplaceret Idealisme; men hans ædle og humane Digteraand ledsager Satiren med et medfølende Smil over den evige Brydning mellem Ideal og Virkelighed i Menneskelivet. Af C.'s øvrige Frembringelser er der Grund til at fremhæve de fortræffelig fortalte Noveller, hvori mange af »Don Quijote«'s Fortrin genfindes, endvidere de lunefulde Entremeses og den formløse, men dog ægte poetiske Tragedie »Numancia«, fængslende ved sin patriotisk begejstrede Tone. I bunden Stil var C for øvrigt i det hele taget ikke særlig heldig; dog er der gode Enkeltheder i »Viaje al Parnaso« (til Dels Efterligning af et Digt af Italieneren Caporali), og en morsom Sonet om en Hugaf ved Filip II's Katafalk nyder fortjent Berømmelse. De »Comedias«, han udgav 1615, ere temmelig svage Forsøg i den af Lope de Vega indførte, udpræget nationale Smag. »Gaiatea« er meget velskreven, men temmelig kedelig, hvilket ligger i Genren, og noget lignende gælder om »Persiles y Sigismunda«, der kaldes »Historia setentrional« (en fremtrædende Person i Romanen er Arnaldo, Søn af Kongen af Danmark) og frembyder en saadan Masse mærkværdige Begivenheder, at den ikke er fri for at minde om de af C. ombragte Ridderromaner; Sproget maa ogsaa i denne Bog betegnes som fortrinligt.

Udgaverne af C.'s Værker ere i høj Grad talrige. Af »Don Quijote«'s første Del udkom der allerede 1605 flere forskellige Udgaver i Madrid, Valencia og Lissabon, foruden den oprindelige; de ere alle bibliografiske Sjældenheder. I en Madridudgave [1608] foretog C. en Del Rettelser og Tekstforandringer. Originaludgaven af 2. Del [1615, Kvart] udkom hos J. de la Cuesta. Nu fulgte mange Udgaver af den hele Roman, baade i Spanien selv, i Italien og i de spanske Nederlande; men der er dog ikke Anledning til at fremhæve nogen før London-Udgaven [1738, hos Jonson, 4 Bd. i Kvart] med Levnedsbeskrivelse af Digteren, forfattet af Gregorio Mayans y Siscar. Af de mangfoldige Udgaver, der kom i 18. Aarh., bør omtales det spanske Akademis Pragtudgave [Madrid 1780, 5 Foliobind] med Kobbere, Noter og en ny Biografi ved Vicente de los Rios; derefter Englænderen Bowle's meget paaskønnelsesværdige, med særdeles god Kommentar [London og Salisbury 1781, 3 Bd. i Kvart]. I samme Aarh. har man endda en anden smuk Udgave, nemlig J. A. Pellicers [Madrid 1797, 5 Bd. i Oktav]. Det 19. Aarh. bragte først en god Haandudgave med Noter, ved L. Ideler [Berlin 1804—05, 6 Bd., Oktav], derpaa den i Paris 1814, ved Masson (7 Bd. i Oktav, ill.), det spanske Akademis fra 1819 [Madrid, 5 Bd. i Oktav], hvori en ny større Biografi ved M. F. de Navarrete, og Diego Clemencins [Madrid 1833—36, 6 Bd. i Kvart], ledsaget af en meget lærd og udførlig Kommentar; den kommer nu (1894) i et nyt Oplag. 1863 lod Firmaet Ribadeneyra en Udgave i lille Format, med Anmærkninger af J. E. Hartzenbusch, trykke i det Hus i Argamasilla, hvor C. efter Sagnet sad arresteret. Fra det foregaaende Aar er en Folioudgave, bekostet af det spanske Akademi. 1879 blev et Faksimile af begge Deles Originaludgaver (Digterens Manuskript er ikke til) trykt i Barcelona paa Oberst F. L. Fabra's Bekostning; s. A. fuldendte R. L. Mainez en ny Udgave i Cadiz. De mange simplere Udgaver og Optryk kunne selvfølgelig ikke komme paa Tale her. Oversættelsernes Tal er Legio og det paa mange forskellige Sprog. Vi ville straks nævne de to bedste, begge fremkomne for faa Aar siden og vistnok saa gode, som Oversættelser af C. s Roman overhovedet kunne være: det er L. Braunfels'es tyske [Stuttgart 1883, hos Spemann, 4 Bd.] og E. Lidforss'es svenske [fuldendt 1892, Stockholm, 2 Bd.]; hver af dem er forsynet med ypperlige Noter. Paa Tysk er »Don Quijote« desuden oversat af L. Tieck [Berlin 1810—15] og af W. Soltau [Konigsb. 1800—1801] m. fl., den ældste Oversættelse er fra 1621; paa Engelsk af Shelton [1612 — 20], Motteux [1719], Jarvis [1742], Smollett [1755], J. W. Clark [1860] Duffield. [1880]; paa Fransk navnlig af C. Oudin og Rosset [1616—18], Filleau de St. Martin [1681], Florian [1799], L. Viardot [1836—38], Damas-Hinard [1847] og L. Biart [1878]. Der er to danske Oversættelser, nemlig Charlotte Dorothea Biehls [Kbhvn. 1776—77, ny Udg. smst. 1869] og F. Schaldemose's [Kbhvn. 1829—31]. Af svenske haves, foruden Lidforss'es allerede omtalte, J. M. Stjernstolpe's [Stockholm 1818—19, 4 Bd.] og en anonym, hvis Ophavsmand kalder sig A. L. Romanen er tit bleven efterlignet — mere eller mindre direkte — af andre Forfattere, som oftest uden synderligt Held; vi ville imidlertid nævne Butler's »Hudibras«, Wielands »Don Silvio de Rosalva«, Smollett's »Sir Launcelot Graves« og fremfor alt Ch. Dickens'es »Pickwick Papers« samt i den dansk-norske Litteratur Holbergs »Peder Paars«.

A. Daudet's morsomme »Tartarin« betegnes af Forfatteren selv som en Sammensmeltning af Don-Quijote- og Sancho-Typen. Helten i C.'s Bog er ikke sjælden bleven set paa Teatret, endog som Balletfigur i Kjøbenhavn (ved Bournonville) og som Operaperson, f. Eks. i Mendelssohn's »Die Hochzeit des Camacho«; i Digterens Fødeland have bl. a. Guillén de Castro og Calderón bragt »Don Quijote« paa Scenen. Den bildende Kunst

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

har ogsaa gjort ham til Genstand for Fremstilling, og iblandt Værkets Illustratorer kunne nævnes Franskmændene Tony Johannot og Gustave Doré samt Tyskeren Adolph Schrodter; i Danmark har V. Marstrand, hvis rige Lune var beslægtet med den store Digters, fremstillet Figurer og Optrin af »Don Quijote« i et Par udmærkede Malerier og en Mængde aandfulde Tegninger, hvoraf nogle ere gengivne i 2. Udg. af Ch. Dor. Biehls Oversættelse. — Hvad Novellerne angaa, hvilke ogsaa ere udgivne mange Gange, ere at nævne Udgaverne i Madrid [1783 2 Bd.] og smst. 1822 (ligeledes 2 Bd.); i sidstnævnte er »La tia fingida« første Gang tagen med, men særskilt var den udgiven i Madrid 1814 af Arrieta, i »Espíritu de Miguel de C«, og 1818 i Berlin. Af Oversættelser kunne anføres J. Mabb's og W. K. Kelly's engelske [henholdsvis 1640 og 1855], Viardot's franske [1838], de tyske af Soltau [1800—01], Baumstark [1868], Keller og Notter [1881] og den danske af Ch. Dor. Biehl m. T. »Lærerige Fortællinger« [Kbhvn. 1780—81]; den danske Gengivelse af Titlen svarer nøje til C.'s egen Forklaring af den. En enkelt Fortælling »La gitanilla«, er bleven særlig berømt og har givet Stof til P. A. Wolf's Drama »Preciosa« med C. M. v. Webers fortræffelige Musik. — Af »Gaiatea« kom der en god Udgave i Madrid [1784], ligeledes s. A. af »Viaje al Parnaso«, med Tilføjelse af »Numancia« og »El trato de Argel«, som ved denne Lejlighed tryktes begge første Gang. De otte Komedier samt Mellemspillene genoptryktes i Madrid [1749] med en kuriøs Fortale af Blas Nasarre. Af »Persíles y Sigismunda« er 1. Udg. besørget af Digterens Enke [Madrid 1617], og Bogen er senere bl. a. kommen i gode Udgaver smst. 1781 og 1802. Denne Roman er oversat paa Tysk af J. v. Soden [1782] og af Dorothea Tieck [1837]; »Numancia« oversatte F. de la MotteFouqué [1810]; »Mellemspillene« ere ligeledes gengivne i det tyske Sprog, ved A. F. v. Schack, nemlig fire af dem i »Spanisches Theater« [1845], og H. Kurz, nemlig i M. Rapp's »Spanisches Theater« [II, 1868], men hele C.'s »Théâtre« har A. Roger oversat [Paris 1862]. — Fuldstændige Udgaver af C.'s Værker (de fleste dog med Udeladelse af de dramatiske) har man adskillige af, saaledes Madrid [1803—05, 16 Bd.], Paris [1826, 10 Bd., ved Arrieta], Madrid [1846] (o: 1. Bd. af »Biblioteca de autores espanoles«, ved Aribau) og den store, meget smukt udstyrede i 12 Kvartbind [1863] — de Bind, hvori »Don Quijote« findes, ere trykte i Argamasilla, de andre i Madrid; Udgiverne vare Cayetano Roseli og J. E. Hartzenbusch, mod hvis Tekstkritik der er gjort berettigede Indvendinger. Hertil kommer »Varias obras inéditas de C.« ved A. de Castro [Madrid 1874]. (Litt. En fuldkommen tilfredsstillende Biografi af C. haves endnu ikke; imidlertid er der — foruden af R. L. Mainez, hvis *Vida de C.* [Cadiz 1877] udgør 1. Bd. af hans »Don Quijote«-Udgave — ydet adskilligt i saa Henseende af de Forfattere, der have ledsaget Udgaverne af hans Værker med biografiske Indledninger, saaledes Navarrete, Aribau, C. A. de la Barrera, C. Rosell og J. Morán, (sidstnævntes Arbejde findes i Akademiets Udg. 1862). Endvidere Roscoe, *Life and writings of C.* [London 1839]; E. Chasles, *C., sa vie et son temps* [Paris 1866]; N. Diaz de Benjumea, *La verdad sobre el Quijote*, Madrid 1878, temmelig fantastisk]; H. E. Watts er Forfatter til den nyeste Levnedsbeskrivelse [London 1891]. Af bibliografisk og ikonografisk Indhold ere E. Dorer's »Die C.-Litteratur in Deutschland« [1877]; samme, »C. und seine Werke nach deutschen Urtheilen, mit Anhang: Die C.-Bibliographie« [1880], og F. Lopez Fabra, *Iconografia de Don Quijote* [Barcelona 1880]). Ligesom man har villet tillægge Shakespeare al mulig Viden, saaledes har man ogsaa i Spanien, hvor der undertiden drives et formeligt Afguderi med C, villet gøre gældende, at denne var ikke blot stor Digter, men ogsaa udmærket Læge, retslærd o. desl.; sligt er dog mest kun Kuriositeter uden Værd. *E. G.*

Cervantit, d. s. s. Antimonokker.

Cervelatpølse, egentlig Pølser, lavede af Hjernemasse, men nu altid fremstillede af finthakket Svinekød og røgede.

Cervēna (Kriwina), tyrkisk By i Bulgarien ved Jantra's Udløb i Donau, er bleven berømt ved Slaget her 7. Septbr. 1810 mellem Russerne (under Kamensky) og Tyrkerne, som efter et stort Mandefald (10,000 paa Valpladsen og under Forfølgelsen) maatte overgive sig, saa at 6,000 Mand faldt i Russernes Hænder.

Cerveny [tšæ'rveny], Wenzel Franz, bekendt Fabrikant og Opfinder af musikalske, mest Blæse- og Slaginstrumenter, er født 1819 i Böhmen, anlagde 1842 en stor Fabrik for Messinginstrumenter samt Klokkestøberi i Koniggratz, der siden 1876 fører Firmaet »W. F. C. und Söhne«. Af hans mange Opfindelser, der have vundet stor Anerkendelse og Udbredelse, kunne nævnes Instrumenterne Phonikon, Baroxyton, Kornon, Kontra- og Subkontrafagot o. s. v., forskellige tekniske Forbedringer og Nydannelser, navnlig paa Ventilinstrumenternes Omraade, o. s. fr. *S. L.*

Cervēra, By i det nordlige Spanien, Provins Lerida (Katalonien), beliggende i en frugtbar Egn ved Banen til Barcelona og ved Floden C, der her falder i Segre, har en smuk gotisk Kirke og (1887) 4,200 Indb., der drive Industri i Kalk. C. var fra 1717 Sæde for Provinsens Universitet, som senere er blevet forlagt til Barcelona. I C. viedes 1469 Ferdinand den Katolske og Isabella. *H. W.*

Cervia [tše'rvia], By i Norditalien, Provins Ravenna, i Lagunerne, er Bispesæde, har (1881) 3,100 Indb., en smuk Domkirke, et Teater og betydelig Handel med Salt.

CerviCåpra se Antiloper.

Cervīdae se Hjorte.

Cervikāl (af lat. *cervix*, Nakke), hvad der henhører til Nakken.

Cervin, Mont, se Matterhorn.

Cervolle [særvå'l], Arnould de, fransk Lejetroppefører i 14. Aarh., oftest kaldet l'Archiprêtre, fordi han, skønt Ridder og gift, havde et Prælatur, stammede fra Périgord og tjente først under Kong Johan den Gode imod Englænderne. Efter Slaget ved Poitiers (1356) drog han med sine Lejetropper *(Routiers)* plyndrende gennem Sydfrankrig og tvang Pave Innocens VI i Avignon til at betale en stor Sum Penge. Kong Karl V brugte ham til at overvinde andre Lejetropper *(les Tard-venus)*; senere plyndrede han i Burgund, Lothringen og Elsass, indtil Kejser Karl IV 1365 fik ham forjaget. Han døde 1366. *Kr. E.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Cervus se Hjort.

Cerylalkohol (Cerotin), $C_{27}H_{55}OH$, findes som cerotinsurt Ceryl i kinesisk Voks, fremdeles *ogsaa* i Carnaubavoks og i Bivoks. Den er voksagtig krystallinsk og smelter ved 76—79°, destillerer ved høj Temperatur, men sønderdeles herved delvis i Vand og Ceroten, $C_{27}H_{54}$. *O. C.*

Ces, det ved et þ en halv Tone fordybede *c*, enharmonisk lig med *h*.

Ces., Forkortelse ved Plantenavne for Cesati (s. d.).

Cesalpīno [tšes-], Andrea (ogsaa kaldet Caesalpinius), italiensk Botaniker, særlig Fysiolog, født 1519, død 1603 som Pave Clemens VIII's Livlæge. Han studerede Filosofi, Medicin og Naturhistorie i Pisa og blev smst. Bestyrer af den botaniske Have. Særlig berømt er hans Værk: *De plantis, libri XVI* [Firenze 1583; Roma 1603], hvori han opstiller et Plantesystem i 15 Klasser; efter vore Begreber er det højst unaturligt, og de forskelligste Planter ere samlede i samme Klasse; men ikke desto mindre er hans Værk epokegørende i Botanikkens Historie, idet han idelig søger at udlede det for Klassifikationen principielt væsentlige af det ved den umiddelbare Iagttagelse givne. Særlig første Bog af nævnte Værk er interessant og betydningsfuld, idet hans Teori og Metode deri er given. Han lægger særlig Vægt paa Forplantningsorganerne (Blomsten) som systematisk væsentlige; men han hylder rigtignok Aristoteles'es Lære, at Planterne intet Køn have. Han fremsætter en egenartet Metamorfoselære, særlig vedrørende Blomstens Forklaring, og fysiologisk har han en Teori om Plantens Ernæring; at Bladet herved spiller nogen Rolle, er ham ganske ubekendt. — *Caesalpinia*-Slægten har af Linné faaet Navn efter ham. *V. A. P.*

Cesare [tšæ!sare], da Sesto, se Sesto.

Cesarewitch [si.za!revitš], et af de betydeligste engelske Handicapløb, finder siden 1839 hvert Aar Sted ved Newmarket. *C. G. B.*

Cesari [tšæ!sari], Antonio, italiensk Forfatter, født i Verona 16. Jan. 1760, død i Ravenna 1. Oktbr. 1828. Denne Mand, som af Livsstilling var ordensgejstlig og derhos Medlem af en Mængde Akademier og lærde Selskaber, ofrede sine fleste Kræfter paa at rense det italienske Sprog, som han fandt befængt med en Masse Gallicismer og lignende Tilsætninger. Ensidig begejstret for 14. Aarh. og dets Sprog viste han sig som ivrig Purist i sin Udgave af Crusca-Akademiets Ordbog [Verona 1806—09, 7 Bd.], hvilken paadrog ham et skarpt Angreb af Digteren Monti. I sine forskellige originale Arbejder er C. ligeledes alt for arkaistisk i sin Stil. Her kunne nævnes »Novelle« [Verona 1810 og 1825], »Dissertazione sopra lo stato presente della lingua italiana« [1810], Dialogen »Le grazie« [1813, ny Udg. 1884], »Lezioni storico-morali« [5 Bd., Milano 1815—17], »Vita di Gesu Cristo« [5 Bd., Verona 1817], »Bellezze della Commedia di Dante« [smst 1824 — 26], »Fiori di storia ecclesiastica« [3 Bd., smst. 1828]. Et Udvalg af hans Afhandlinger (»Prose letterarie«) udkom i Torino 1878. Der er mange Biografier af C: af Gillanozzi [1829], G. Bonfanti [1832], F. Villardi [1832], T. Azzocchi [1836] og Mortani [1842]. *E. G.*

Cesari [tšæ!sari], 1) A., se Cesati. 2) G., se Arpino.

Cesarini [tšesari!ni], Guiliano, Kardinal, tidligere Lærer i Kirkeret i Padova, dernæst Biskop i Frascati, senere af Grosseto, død 10. Novbr. 1444, var som pavelig Legat i Tyskland for at prædike Korstog mod Hussitterne, men oplevede Korshærens Nederlag ved Thauss (1431) og kom dernæst til Kirkemødet i Basel for at føre Forsædet der. Som snild Diplomat søgte han at mægle mellem Reformvennerne og Paven, og da Eugenius IV vilde opløse Mødet, rettede han sig ikke efter ham, men foreholdt ham indtrængende det urigtige og ukloge i en saadan Fremfærd. At der sluttedes Fred med Hussitterne (1433), skyldtes for en stor Del C; men Paven var utilfreds dermed. Da C. saa sine kloge Raad vragede og paa den anden Side ikke kunde holde Reformpartiet paa Kirkemødet Stangen, forlod han Basel (1438) og var nu paa Kirkemøderne i Ferrara og Firenze ivrig for Unionen med den græske Kirke. Senere gik han til Ungarn for at prædike Korstog mod Tyrkerne og overtale Kong Vladislav til at bryde Freden med Murad II, men høstede kun sørgelige Frugter af sin Politik. Korshæren blev opreven i det ulykkelige Slag ved Varna og han selv dræbt paa Flugten. *II. O.*

Cesāris [tše-], Giovanni Angelo, italiensk Astronom (1749—1832), var Direktør for Observatoriet i Milano og redigerede fra 1774 til sin Død »Effemeridi di Milano*. Sammen med Reggio opstillede han 1786 i Katedralen i Milano en af de sidste Gnomer (s. d.). *y. Fr. S.*

Cesarotti [tše-], Melchiore, italiensk Forfatter, født i Padova 15. Maj 1730, død 4. Novbr. 1808. Allerede som Barn røbede han umaadelig Lyst til Læsning; men han holdt sig i sin senere Forfattervirksomhed ikke til lærde Studier alene, uagtet han efterhaanden tilegnede sig mange filologiske Kundskaber. Efter at. have været Lærer ved Seminariet i Padova og have forsøgt sig som Skribent og Oversætter kom C. 1760 til Venezia som Huslærer for en adelig Families Børn; her stiftede han Bekendtskab med den aandrige Gasparo Gozzi og andre fremragende Mænd og skrev flere Digterværker Af stor Betydning for C. blev det, at Englænderen Sackville gjorde ham bekendt med Macpherson's »Ossian«, der var udkommen 1762; han blev stærkt greben af denne Digtning og besluttede at overføre den i det italienske Sprog. 1763 udgav han allerede sin Oversættelse af 1. Del og 1772 den hele »Ossian« [Padova, 4 Bd.]. Den noget fri Gengivelse, i urimede Jamber, vidner om virkelig Digteraand, gjorde stor Lykke og bidrog meget til at forberede Romantikken i Italien. Som Professor i Græsk og Hebraisk ved Universitetet i Padova oversatte han Homers Iliade, først i Prosa, derefter paa Vers, som Hvile for sine svage Øjne, sagde han selv; men her slog hans digteriske Begavelse ikke rigtig til, og »La morte d'Ettore«, som han kaldte sin versificerede Oversættelse [Padova 1786—94], blev Genstand for megen Kritik. Efter den venetianske Revolution 1797 fik han Sæde i Undervisningsraadet, yndedes af den franske Regering og sendtes af sine Landsmænd 1807 til Milano for at forsone Napoleon, der var opbragt paa Venetianerne; det lykkedes C. at stille den mægtiges Vrede. Han nedlagde derpaa sit Professorat, idet der skænkedes ham

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

en Aarpenge, som han imidlertid kun kom til at nyde i kort Tid, da han døde Aaret efter paa en Landejendom, hvortil han havde trukket sig tilbage. Foruden de omtalte Arbejder har denne flittige Forfatter skrevet adskilligt, der er nævneværdigt: Oversættelser af Demosthenes og Juvenal, »Riflessioni sopra i doveri accademici« (C. var det padovanske Akademis Sekretær), »Saggio sulla filosofia delle lingue« [1785], »Saggio sugli studj«, »Istruzionc d'un cittadino a' suoi fratelli meno istruiti«, »Il patriotismo illuminato«, »Corso ragionato di letteratura greca«, »Saggio sul bello«, »Relazioni accademiche«, »La Pronea« (et Digt, hvori han synger til Napoleons Pris) o. m. C. var en frisindet og fædrelandskærlig Mand, paavirket af de nyere europæiske Ideer. Hans samlede Værker udkom i Pisa 1805 ff. i henved 40 Bd., et Udvalg i Milano 1820 [4 Bd.]. *E. G.*

Cesati [tse-] (Cesari), Alessandro, udmærket italiensk Medaillør og Gemmeskærer fra Milano, virkede i Midten af 16. Aarh. Han fik af Samtiden Tilnavnet il Greco, fordi han ansaas for den græske Kunsts værdige Arvtager. Berømt er især hans Medaille til Ære for Pave Poul III: paa Reversen ses Alexander den Store bøjende sig for Jerusalems Ypperstepræst, et Arbejde, som Michelangelo priste i høje Toner. Andre dygtige Værker: Medaillerne for Julius III og Familien Farnese. Af hans sjældne Kameer skulle anføres: Karneolen med den franske Kong Henrik II's Hoved samt Phokions-Kameen. *A. Hk.*

Cesati [tse-], Vincenzo, Baron, italiensk Botaniker, født 1807, død 1883 i Napoli, hvor han var Professor i Botanik og Direktør for den botaniske Have. Endlicher opkaldte Slægten *Cesatia* (af Skærmplanternes Familie) efter ham. Han har skrevet: *Stirpes italicae rariores vel novae* [Milano 1840], med 24 Tavler. Sammen med Passerini og Gibelli udarbejdede han *Compendio della flora Italiana* [Milano 1869], der endnu ikke er afsluttet. *V. A. P.*

Cesēna [tse-], By i Mcllemitalien, Provins Forlì, ved Kystfloden Savio til Adriaterhavet, (1881) 11,400 Indb. Den har en Domkirke med smukke Billedhuggerarbejder, Raadhus med gode Malerier, smukt Teater, det berømte Bibliotek Malatesta med værdifulde Haandskrifter, Statue af Pius VI. C. er Bispesæde og har et Lyceum, et Gymnasium, en teknisk Skole og et Seminarium; den driver betydelig Industri og Avl af Vin samt af Hamp og Grønsager. Paa et Bjærg i Nærheden den smukke Kirke Madonna del Monte. — Murat sejrede her over Østerrigerne 30. Marts 1815. *C. A.*

Çesha cll. Ananta (»uendelig«), i den indiske Mytologi Slangernes Konge, som bærer Verden (se Brahmanisme (3. Bd., S. 497). Han er, ligesom de andre Slanger, Søn af Kaçyapa (s. d.) og Kadrū. Efter at Slangerne vare blevne forbandede af Kadru (jfr. Janamejaya), foretog C. Spægelser paa de hellige Steder for at slippe for at være sammen med sine stridige Brødre endog efter Døden, og opnaaede af Brahman, at han (C.) altid skulde være hengiven til Retfærdighed, Taalmodighed og Spægelse, og Brahman formaaede ham til at holde Jorden, som hidtil altid havde vaklet. C. er efter vishnuitisk Opfattelse en Form af Vishnu (s. d.), frembragt af »Egenskaben« Mørke (jfr. Bhagavadgita). Juvelerne paa hans 1000 Hoveder oplyse alle de underjordiske Regioner, hvor han opholder sig i Selskab med Vāruni (Varuna's Datter eller Gemalinde, Brændevinens Gudinde), som er en Inkarnation af hans egen Glans. Han berøver Asura'erne (s. d.) deres Kraft. Naar han gaber, skælver Jorden. Fra hans Mund udgaar ved Enden af kalpa'erne den giftige Ild, en Form af Rudra (o: Çiva, s. d.), som opbrænder Verdenerne Bhūr, Bhuvar og Svar (se Brahman, 3. Bd. S. 494, Brahmanisme S. 498 ff.). Saa længe den partielle Ødelæggelse varer, sover Vishnu (henholdsvis Brahmán) paa C. oven paa Vandene. Under den store Oversvømmelse efter forrige Manvantara (se Brahmán S. 494) skal C. have været det Reb, hvorved Manu (Vaivasvata) bandt sit Skib til Fiskens (Vishnu's, tidligere Brahmán's) Horn. Inkarnationer af C. ere bl. a. Balarāma, Caraka, Grammatikeren Patanjali og Ramanuja (s. d. og jfr. Sālivāhana). Da den nyfødte Krishna (s. d.) af sin Fader Vasudeva blev bragt ud til Hyrderne om Natten, beskyttede C. dem mod Regnen ved at brede sine Hætter over dem. Af C. fik Rishi'en Garga sine Kundskaber i Astronomi og Astrologi samt Varsellære. — Jfr. Ahirbudhnya (se Ah i). *S. S.*

Cesi[tsæ!zi], Bartolommeo, italiensk Historie- og Portrætmaler (1556—1629), Elev bl. a. af Tibaldi, var i sin kunstneriske Virksomhed knyttet til sin Fødeby Bologna, der ejer en Del religiøse Billeder af ham. C., som ved sin omhyggelige Kunst udøvede en gavnlig Indflydelse paa Kunstforholdene i Bologna og ogsaa indførte Forbedringer i dennes ydre Kunstnerorganisation, var nærmest en Forløber for Caracci'ernes Kunstretning. *A. Hk.*

Cesi [tšæ!zi], Beniamino, italiensk Klaverspiller, er født 6. Novbr. 1845 i Napoli, Elev af Thalberg og uddannede sig til en fortræffelig Pianist. 1866 blev han Lærer ved Napoli's Konservatorium; forinden havde han gjort sit Navn bekendt ved Kunstrejser til Paris, Ægypten og flere Steder. C. har desuden komponeret Klaverstykker, Sange og en Opera. *W. B.*

Cesnola [tšesno!la], Luigi Palma di, Greve, italiensk Arkæolog, er født 29. Juni 1832 ved Torino, Søn af Filhclleneren Alerino P. di C., uddannedes som Militær i Italien, tjente paa Krim i den engelske Hær og senere under Krigen mod Sydstaterne i Amerika, hvor han udnævntes til Brigadegeneral. Derefter blev C. 1865 amerikansk Konsul i Larnaka paa Cypern og opholdt sig her indtil 1877. Paa forskellige Steder af Øen foretog han talrige usystematiske Udgravninger, der dog lønnedes med rigt Udbytte. Bekendtest er hans Fund i Idalion og af Skatten i Kurion. Hans Samlinger købtes for største Delen af Metropolitan Museum of Art i New York, hvis Direktør han nu er. Han har udgivet »Cyprus, its ancient cities, tombs and temples« [London 1877]; »Atlas over C.'s samtlige Oldsager« [3 Bd., New York 1884]. Hans Broder, Alessandro P. di C, har som Vicekonsul i Paphos ligeledes foretaget Udgravninger og herom publiceret: »Cyprus Antiquities« [1880] og »Salaminia» [1881]. *K. K.*

Céspedes [se'spedes], Pablo de, kaldet Cedaspe, spansk Maler (Arkitekt, Billedhugger og Kunstskribent), født 1538 i Cordova, død 1608. Efter at have drevet videnskabelige Studier i sit Fædre-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

and drog han for sin Kunstuddannelses Skyld til Rom, hvor han flittig studerede Rafael's og Michelangelo's Værker og i øvrigt arbejdede under F. Zuccaro's Ledelse. En Kaldelse til Cordova som Canonicus bragte ham 1577 tilbage igen til Spanien. Her vedligeholdt han sin Kunstnervirksomhed og vandt, godt oplært i den romerske Manierismes Kunst-Repertoire og vel skolet i effektfuld Farvegivning (Clair-obscur-Virkning), en ikke ringe Indflydelse paa sit Lands Kunstudvikling; han stiftede en Kunstskole i Cordova og malede talrige religiøse og allegoriske Arbejder, bl. a. de fire allegoriske Freskofremstillinger af Dyderne i Sevilla's Domkirke. Desuden fremmede han ogsaa ved litterære Arbejder sit Lands Kunstinteresse og skrev saaledes et Læredigt om Maleriet (hvoraf Brudstykker ere opbevarede i Vennen F. Pacheco's »Arte de la pintura« [1641]), en Afhandling om Salomon's Tempel m. m. (Litt.: Turino, »Pablo de C.« [Madrid 1868]). *A. Hk.*

Cessånte causa, cessat effèctus (lat.), naar Aarsagen ophører, ophører ogsaa Virkningen.

Gessart [sæsa!r], Louis Alexandre de, fransk Ingeniør fra Paris (1719—1806), udmærkede sig i Felttogene 1743—46, særlig ved Fontenay og Rocoux, men søgte senere, paa Grund af Sygdom, ind i Ecole des ponts et chaussées, virkede nu, ansat af det offentlige, som Ingeniør i Tours og Rouen og udkastede 1781 Planen til Cherbourg's Havn, som det derpaa overdroges ham at udføre; han har skrevet »Description des travaux hydrauliques« [udg. af Dubois d'Arnonville, Paris 1806—09, 2 Bd.].

Cessåtio a divĭnis kaldes det foreløbige Ophør af Gudstjenesten, som Tegn paa Sorg over Krænkelser, Kirken har lidt. *H. O.*

Cessēre (lat.), ophøre, bortfalde, udeblive; Cessation, Dvælen, Ophøren; cessibel, afhændelig.

Cessĭo bonōrum (lat.), en Skyldners frivillige Overdragelse af sin Formue til sine Kreditorer. Derved blev han vel efter Romerretten ikke fri for den Gæld, der ikke dækkedes af de afstaaede Midler, men opnaaede dog, naar C. b. antoges og efterfulgtes af *missio in bona* og *venditio bonorum* (Salg af Midlerne), forskellige Fordele, som Befrielse for Gældsfængsel og Fritagelse for Ærehøsned. Det var derfor et Beneficium, der kun tilstodes Debitorer, som uden egen Skyld vare komne i Forlegenhed. Det svarede omtrent til den ældre dansk-norske Rets Opbud (s. d.). Findes endnu i *Code Napoléon*, men er i øvrigt forsvundet ved den nyere, paa andre Grundsætninger byggede Konkursordning. *K. B.*

CessiO lēgis (lat.), Overdragelse ifølge Loven. Derved forstaas en Overgang af en Fordringsret til en ny Fordringshaver, uden at nogen egentlig Overdragelse fra den tidligere Kreditors Side til den ny finder Sted. Den, der som Kautionist, og i Reglen ogsaa den, der frivillig indfrier en andens Gæld, erhverver ved selve Indfrielsen et til det indfriede Beløb svarende Krav mod Skyldneren. Det kan vel i alle Tilfælde for at undgaa mulige Bevisvanskeligheder være hensigtsmæssigt for ham at lade sig den tidligere Kreditors Krav tiltransportere, men nødvendigt til Rettens Stiftelse er det, i alt Fald efter dansk Ret, næppe. *K. B.*

Cessiōn (lat., af *cedere*, vige, afstaa), Overdragelse (Transport) af en Fordring fra en Kreditor til en anden. En Fordring kan overføres paa alle de Maader, hvorunder overhovedet en Overdragelse kan finde Sted: ved Retshandel i levende Live, ved Udlæg, ved Arv, Ægteskab samt ved, at en Kautionsforpligtelse indfries (*cessio legis*, s. d.); men i snævrere, egentlig teknisk Forstand forstaas ved C. kun en Fordrings Overdragelse ved Retshandel i levende Live (Transport). Den Kreditor, der overdrager Fordringen, kaldes *Cedent*, den, til hvem den overdrages, *Cessionarius*, Skyldneren, paa hvem en Fordring overdrages, *Cessus*. Ved C. kommer i det hele med de af Forholdet flydende Lempelser de samme Regler til Anvendelse som ved Overdragelse af Ejendomsret, saaledes ogsaa den Regel, at naar en Fordring efterhaanden overdrages til flere, har den Fortrinsret, til hvem den først er overdragen.

Som Regel kunne alle Fordringer overdrages uanset deres Indhold; herfra gives dog Undtagelse dels med Hensyn til Fordringer af en saadan personlig Natur, at de vilde skifte Karakter ved Overgang til andre, eller som kun ere stiftede med visse Personer for Øje som Parter i Forholdet, som Fordringen paa Underhold, paa Arbejdsydelse, Retten efter en Returbillet, dels naturlig, naar Fordringen udtrykkelig er formuleret som ikke overdragelig. Ogsaa Fordringer efter en gensidig bebyrdende Kontrakt (som en Købe- og Salgskontrakt) kunne overdrages, og naar Cessionaren selv er i Stand til at yde den til Fordringen svarende Modydelse, eller denne alt er ydet af Cedenten, er den ny Fordringshavers Stilling ogsaa sikker nok; men er dette ikke Tilfældet, bliver han afhængig af Cedentens gode Vilje, da han intet kan fordre hos Cessus, uden naar Modpræstationen samtidig tilbydes. C. kan ske saavel ved en mundtlig som ved en skriftlig Overdragelseserklæring fra Cedenten til Cessionaren, og det hvad enten Fordringen støtter sig paa Haandskrift eller ej, kun at navnlig i første Fald skriftlig Transport ofte vil være nyttig og nødvendig til fuldstændig Legitimation og Sikring af Retten. Ved Veksler og Konnossementer sker Transport til Ihændehaveren blot ved, at Dokumentets Ejer tegner sit Navn paa dettes Bagside.

Noget Samtykke til C. fra Skyldnerens Side er ikke nødvendigt, ej heller engang Underretning (denuntiatio) til denne; imidlertid vil det være i Cessionarens Interesse snarest muligt at give ham Underretning herom, da han ellers udsætter sig for, at Skyldneren i god Tro, uvidende om C, betaler til Cedenten. Saa længe Skyldneren nemlig ikke har erholdt Kundskab om C, maa han kunne frigøre sig for sin Skyld ved at betale til sin oprindelige Kreditor; betaler han derimod til denne efter at have erholdt saadan Kundskab, handler han retstridig og maa betale om igen til Cessionaren.

Ved C. gaar Retten over til Cessionaren i ganske samme Stand som tidligere; Cedentens Person er blot bleven ombyttet med Cessionarens, men Skyldnerens Stilling er ens over for dem begge. Cessionaren kan altsaa forlange ganske det samme som Cedenten, og hans Fordring er udrustet med samme Fortrinsrettigheder som dennes; paa den anden Side kan Skyldneren ogsaa rette ganske de samme Indsigelser mod ham som mod Cedenten.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

At en Fordring kan gaa over paa flere Hænder er ikke udelukket, kun at Skyldnerens Pligt ikke derved kan udvides ud over det gamle Forholds Ramme. Cedenten er pligtig at yde Cessionaren behørig Legitimation og Bevisligheder til at gøre Retten gældende over for Cessus, og har han overdraget en ugyldig Fordring, maa han svare derfor til Cessionaren (indestaar for, at Fordringen er rigtig, *nomen esse verum*); derimod er han i Reglen ikke ansvarlig for, at Fordringens Paalydende ogsaa gaar ind (hæfter ikke for, at Fordringen er god, *nomen esse bonum*). Et saadant yderligere Ansvar paadrager han sig først ved skadesløs Transport eller ved Vekselendossement.

De ovenfor angivne Regler gælde for C. af Fordringer i Alm. I de fleste fremmede Lovgivninger komme Afvigelser herfra kun frem ved C. af Ihændehaverpapirer (s. d.) og Ordrepapirer (s. d.). I dansk og norsk Ret fremtræde derimod saadanne allerede ved C. af Gældsbreve (s. d.) og andre Omsætningspapirer, der lyde paa en bestemt Person (*Rektapapirer*). Om disse Regler, der udledes af de i Frd. af 9. Febr. 1798 og 28. Juli 1841 udtalte Grundsætninger, og som navnlig gaa ud paa Stiftelse af anden og større Ret for den godtroende Erhverver end den, der tilkom Cedenten, samt Afskæreise af visse Indsigelser fra Cessi Side, se Gældsbrev. *K. B.*

Cessionarius, Cessus se Cession.

C'est å dire [sætadi!r] (fr.), det vil sige.

Cestius's Pyramide.

Cesti [tse'sti], Marc' Antonio, italiensk Komponist (ca. 1620—69). Tillige med Cavalli (s. d.) har C. væsentlig bidraget til Operaens Udvikling i dennes første Periode, fornemmelig ved Udviklingen af Recitativet til større deklamatorisk Frihed og til melodisk Afrunding. Hans Operaer (den første »Orontea« 1649, den sidste »Genserico« 1669) bleve for største Parten komponerede for Scenerne i Venezia og opførte der med stor Pragt. Hans Hovedværk er »La Dori o lo schiavo regio«; for Wien komponerede han »Il porno d'oro«. C. studerede Musik hos Carissimi (s. d.), men tilhørte oprindelig den gejstlige Stand. 1646 blev han Kirkekapelmester i Firenze, 1660 Tenorsanger ved det pavelige Kapel i Rom. Foruden Operaer har han komponeret en Del Kantater i Carissimi's Stil. *A. H.*

Cestius's Pyramide (se Fig.), antikt Gravmæle i Form af firsidet Pyramide, i den sydlige Udkant af Rom tæt ved Porta S. Paolo. I Oldtiden laa den oprindelig ved Vejen til Ostia; da Aurelians Mur opførtes, kom dennes Linie til at skære den, saa at Muren nu fra begge Sider forløber derimod. Materialet er Mursten med en Beklædning af hvidt Marmor; Højden 37 M., Sidens Længde forneden 30 M. Efter Gravskriften, der enslydende findes paa Øst- og Vestsiden, er Mindesmærket opført over C. Cestius af den pobliliske Tribus, Prætor, Almuetribun, Medlem af de syv Epuloners Kollegium. Efter en anden Indskrift blev Arbejdet fuldført i 330 Dage under Opsigt af Arvingen Pontius Mela og den frigivne Pothus. Paa to Søjler udenfor stod Statuer af den afdøde. Denne er maaske den samme, som i 44 f. Chr., som Prætor, afslog den ham af Antonius tilbudte Provins. Gravkamret i det indre, hvortil Pave Alessandro VII lod indrette den nuværende Nedgang, er 6 M. langt, 4 M. bredt, 5 M. højt; paa dets Tøndehvælving findes nu kun faa Spor af Malerier (Kvindefigurer), tidligere var mere synligt (Falconieri, Thesaurus Ant. Rom. IV). (Litt.: Bunsen i »Beschreibung Roms«, 3, 1 S. 435 ff.). *K. K.*

C'est la guerre [sælagæ!r] (fr.), »det er Krigen« d: det hører nu engang med til Krigen; saadan er Krigens Gang.

C'est le premier pas qui coute [sælprø'mjepa'kiku't] (fr.), det er det første Skridt, som koster o: det første Skridt er det vanskeligste.

Cestodes d. s. s. Bændelorme.

Cestodetuberkulose er den højst uheldig valgte Betegnelse for det ejendommelige Sygdomsbillede, som undertiden udvikler sig, naar Kalve forsøgsvis fodres med Æg af en af Menneskets Bændelorme. Denne Bændelorm (*Taenia mediocanellata*) snylter i sit Blæreormsstadium (Oksetinten) i Oksens Muskler (særlig i Tyggemusklerne), Tunge, Hjerte, Fedtvæv, sjældnere i Lever, Lunge eller Nyrer, og optræder i Reglen

ikke i stort Antal hos den paagældende Vært, hvis Almenbefindende derfor heller ikke forstyrres af Snylteren. Anderledes forholder det sig, naar Kalve ved Fodringsforsøg optage store Mængder af Bændelormens Æg. Blæreormene kunne da udvikle sig i saadanne Masser, al de (under Febersymptomer, stiv og ømmelig Gang, Ømhed i Baglivet, Aandenød og tiltagende Afkræftelse) foraarsage Værtens Død i Løbet af ca. 3 Ugers Tid. Ved Obduktionen vise Blæreormene sig som talløse, større og mindre Knuder rundt om i hele Legemet, og Sektionsfundet faar derved en vis ydre Lighed med Tuberkulose; deraf Navnet. *G. S.*

Cestracionīdae, Hajer uden Blinkhinde ved Øjet, med to Rygfinner, hver væbnet med en glat Pig, og talrige Knusetænder saavel i Over- som Undermunden. Af den nulevende Slægt *Cestracion* kendes kun 4 Arter, alle fra det stille Hav. Det er mindre Former, højest ca. $1\frac{1}{2}$ M. lange, som lægge Æg, omgivne af en ejendommelig, med to Spiralkamme udstyret Hornskal. Familien er meget gammel i Jordhistorien; de første Slægter kendes fra den devoniske Periode. *H. J. P.*

Cestrĭa se Chester.

C'est tout comme chez nous [sætukåmšenu'] (fr.), det er ganske som hos os; »ligesaa hos os«.

Cestum Venéris se Venusbælte.

Cestus (lat.), et oprindelig græsk Ord, κεστος, der betegner et broderet Kvindebælte eller Brystbaand. Særlig bruges det om Afrodite's Bælte eller Brystbaand. Homer fortæller, hvorledes Gudinden laante Hera dette Smykke, og skildrer det som indvirket med Elskov, Længsel og bedaarende Tale. *IC K.*

Cetacéa (af græ. κῆτος), Hvaler. Denne Pattedyrorden deltes tidligere i to Grupper: *C. herbivora* og *C. carnivora*. Nutildags opstilles *C. herbivora*, hvortil høre Dygong, Manat og Barkdyr, som en særlig Orden under Navnet *Sirenia* (Søkøer). Ordenen C. omfatter nu kun Tandhvaler (*Odontoceti*) og Bardehvaler (*Mystacoceti*). *K. C. A.*

Cete se Hvaler.

Ceteosåurus se Dinosaurier.

Ceterach Willd., Bregneslægt af Polypodiaceernes Familie, nær beslægtet med Radeløv; Frugthobene ere linieformede, Sløret mangler eller er rudimentært. *C. officinarum* Willd. er en smuk lille Bregne med tætstillede, 6—20 Cm. lange, kødet-læderagtige, fleraarige, enkelt fjerdelte Blade; det mest karakteristiske ved Arten er det tætte Dække af sølvhvide, senere bronzefarvede—rustbrune Avner, der beklæder hele Bladets Ryg- (Under-)side. Hyppig paa Klipper og Mure i det vestlige og sydlige Europa og i Middelhavslandene (Sydvestasien og Nordvestafrika); hist og her i Syd- og Vesttyskland. Bladene vare tidligere officinelle (*Herba C.*) mod Miltsygdomme; deraf del tyske Navn *Milzfarn*. *N. H.*

CetériS parĭbus (lat.), »naar Resten er ens«, »alt øvrigt lige«.

Cetérum CenséO (lat.), »for øvrigt stemmer jeg for«; bruges om et Forslag, hvortil en stadig kommer tilbage. Udtrykket skriver sig fra en Anekdote om, at Cato den Ældre, efter at han ved et Besøg i Afrika havde overbevist sig om Carthago's Rigdom og Magt, plejede at ende enhver Tale i det romerske Senat med de Ord: *ceterum censeo* (*praeterea censeo*), *Carthaginem esse delendam*, »desuden stemmer jeg for, at Carthago bør ødelægges«. *A.B.D.*

Cetewayo ell. Ketschwayo, død 8. Febr. 1884 i Ekowe i Sydafrika, Søn af Zulukaffernes Konge Panda, tiltraadte Regeringen 1873 og udviklede yderligere med Kraft Zuluhæren til en Styrke af 40,000 godt bevæbnede Krigere. Da hans Magt var en Fare for Englænderne, med hvem han havde forskellige Stridigheder, udbrød der Krig, under hvilken Zuluerne tilføjede engelske regulære Tropper et følelig Nederlag ved Isandula i Jan. 1879, men bleve totalt slagne ved Ulundi i Juli s. A. Kort herpaa toges C. til Fange og førtes først til Capstaden, hvorpna det 1882 tillodes ham at rejse til England, hvor han modtoges i Audiens af Dronning Victoria. 1883 genindsattes C. paa visse Betingelser til Hersker over en Del af Zululandet; men andre Høvdinger modsatte sig C, der blev tvungen til at flygte og søge Beskyttelse hos den engelske Resident i neutralt Land mellem Zululandet og Natal, hvor han døde. *O. I.*

Cetin se Hvalrav.

Cetīna, Gutierre de, spansk Digter, død i Sevilla 1560. Han hørte til den italieniserende Digterskole, hvis Hoved Garcilaso de la Vega var. Af hans yndefulde lyriske Smaadigte — Madrigaler, Sonetter o. desl. — vare kun faa udgivne, indtil Samlingen bragtes for Dagens Lys i Ribadeneyra's »Biblioteca de autores españoles« (Afdelingen »Líricos de los siglos XVI y XVII«). Om hans Liv ved man, at han gjorde Krigstjeneste i den spanske Hær i Italien og udmærkede sig ved sin Tapperhed; siden opholdt han sig en Tid i Mejiko, hvor en Broder af ham beklædte et højere Embede; men han døde i sin Fødeby, sandsynligvis i en temmelig ung Alder. C.'s Landsmand og samtidige J. de la Cueva omtaler ham som Skuespildigter i klassisk Smag og siger, at han »vil vinde en evig Hæder ved sin blide Lyra i den stærke Haand«. (Litt.: Gallardo, *Ensayo de una biblioteca espanola*æta, II). *E. G.*

Cetinje [tšeti!ñe] (Zetinje), Hovedstaden i Fyrstendømmet Montenegro, ligger i en snæver Bjærgdal, 638 M. o. H. og er ved en Landevej forbunden med Havnen Cattaro. 2,000 Indb. Stærkt befæstet Kloster, tidligere »Fyrsterne af det sorte Bjærgs« Residens, det ny, simple Residensslot, Fængsel, Hospital, Krudtmagasin, Pigeinstitut, Realgymnasium, Post- og Telegrafstation. C. er Sædet for Archimandritten. Bag Paladset en Ælm, hvor Fyrsten holder Dom. Et Teater, som tillige indeholder Statens Bibliotek og et Museum, er nylig bygget. For øvrigt har Byen nærmest et landsbyagtigt Udseende. *C. A.*

Cetīnsyre se Palmitinsyre.

Cetolog, Hvaldyrkender; Cetologi, Kundskab om Hvaldyrene.

Cetoniīdae se Guldbasser.

Cetraria Ach., en til Diskomycetlaverne hørende Slægt med buskformet, grenet Løv med flade, i Randen frynsede Grene; Løvet er snart opret eller opstigende, snart fladt udbredt; Sporerne encellede, farveløse. Over 20 Arter, der fortrinsvis vokse i Bjærgegne paa Træstammer, Jord, Stene o. s. v. I Danmark findes 5 Arter, af hvilke den vigtigste er den som Lægeplante under Navn af islandsk Mos anvendte *C. islandica* L., som har næsten

opret, bruskagtig stift, brunt, paa Overfladen rendet Løv; i Danmark er den ret almindelig paa Jord i Hederne i Jylland. *C. R.*

Cetrarin d. s. s. Cetrarsyre.

Cetrårsyre, $C_{18}H_{16}O_8$, findes i islandsk Mos og danner glinsende fine Krystaller, der smage intensivt bittert og ere letopløselige i kogende Alkohol, uopløselige i Vand. *O. C.*

Cette [sæ't], vigtig Havnestad og Fæstning af 3. Rang i det sydøstlige Frankrig, Departement Hérault, Arrondissement Montpellier, beliggende ved Foden af et stejlt, 180 M. højt Bjærg, Mont St.-Clair (Oldtidens *Mons Selius),* paa hvis Top der findes et Citadel, og paa en smal Landtange, der skiller Strandsøen Etang de Thau fra Middelhavet, samt paa begge Sider af Canal de C, som fører fra den nævnte Strandsø og er en Fortsættelse af Canal du Midi, og ved den franske Sydbane og Paris-Middelhavsbanen, har (1891) 36,500 Indb. C. er ikke nogen smukt bygget By, og heller ikke udmærker den sig ved fremragende Bygninger eller tiltalende Beliggenhed; hele dens Betydning beror paa dens Handel og Skibsfart, og sin Tilværelse (anlagt med store Bekostninger i den sumpede Egn 1666 af Ingeniørerne Andréossi og Riquet) skylder den sin fortrinlige Havn, der er den vigtigste franske Middelhavshavn næst Marseille. Den er bleven betydelig udvidet, især i de senere Aar, har en Dybde af 6,50 M., bestaar af flere Bassiner (det gamle og ny) og en Forhavn, og beskyttes af Forterne St.-Pierre og St.-Louis samt en mægtig Bølgebryder, idet den, navnlig under stormfuldt Vejr, stærkt er udsat for Tilsanding; Kajerne have en Længde af henved $7^1/_2$ Km. Den vigtigste Ind- og Udførselsvare er Vin; desuden indføres der Korn (Hvede fra Sydrusland og Algérie), Frugt, Træ, Fade m. m., medens der især udføres, foruden Vin og Likører, Salt fra Omegnens Saltsumpe og Jærnvarer; Indførslen overgaar betydelig Udførslen; 1890 løb der i Havnen ind 2,123 Skibe med ca. 889,200 Tons, ud 2,128 Skibe med 886,600 Tons. C. staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med alle franske og spanske Havne ved Middelhavet samt med Sydamerika (Brasilien). Indbyggerne drive ogsaa en betydelig Industri, især i Likører og kunstige Vine (Madeira, Portvin, Jeres m. m.), som tilberedes af daarlige franske og spanske Vine ved Tilsætning af Alkohol, samt Fade, Skibsbyggeri, lugtende Vande, Sæbe, Korkpropper, Kemikalier m. m.; ogsaa Fiskeriet af Tunfisk og Sardiner, Deltagelsen i Fiskerierne ved New Foundland og Østersavl ere indbringende. C. er bl. a. Sæde for en Filial af Frankrigs Bank, for en Handelsdomstol og et Handelskammer og har en Børs, en hydrografisk og en Navigationsskole, et College, en botanisk Have, et naturhistorisk og et Oldsagsmuseum; desuden er det et af 3—4,000 Gæster aarlig besøgt Badested (Sø- og Sandbade). *H. W.*

Cetti, 1) Giovanni Battista, dansk Sanger og Skuespiller, født 14. Aug. 1794 i Amsterdam, død i Kbhvn. 20. Marts 1858. C. kom med sin Fader, Barometermager Antonio C, til Kjøbenhavn, blev 18 Aar gl. Elev ved den dramatiske Skole, udførte 31. Jan. 1814 sin første større Rolle, Otto i »Hytten i Schwarzwald«, og gjorde, takket være sit ungdomsfriske Ydre og sin mandige og dog bløde Baryton, heri saa stor Lykke, at han troede at kunne stille Fordringer og begærede selve Don Juan til Debut paa det kgl. Teater; Teaterbestyrelsen vilde imidlertid ikke tilstaa ham denne Rolle, der da var i Hænderne paa den mægtige J. P. Frydendal; fortrydelig herover rejste C. til Sverige; men da han heller ikke der saa nogen Udsigt til hurtig Fremgang, vendte han tilbage til Kjøbenhavn, hvor han ernærede sig som Musiklærer, indtil han atter knyttedes til det kgl. Teater. 14. Oktbr. 1817 optraadte han som Robert i »Joconde« og vandt stærkt Bifald, særlig begejstredes Hovedstadens Damer for hans indsmigrende Sangforedrag; dog maatte han vente adskillige Aar, inden han fik Don Juan; først 13. Maj 1822 udførte han denne Rolle, for hvis Udførelse han vandt sig et betydeligt Navn. Af hans vigtigste Roller kunne desuden nævnes Roger i »Murmesteren«, Jeannot i »Jeannot og Colin«, Bertram i »Robert af Normandiet«, Rodolphe i »Den lille Rødhætte«, Figaro i »Barberen i Sevilla« og i »Figaros Bryllup«, Titelrollen i »Farinelli« og Barca i »Lulu«; til den sidstnævnte Rolle havde C. konstrueret et mekanisk Apparat, ved hvilket han formaaede helt og holdent at omskabe sin velvoksne Rankhed til Dværgens forvoksede Undersætsighed, og det burleske Ydre meddelte hans Sangforedrag en fast eventyrlig Stemning. Den lette og muntre Naturlighed, hvormed C. bevægede sig paa Scenen, og den indsmigrende Blødhed og inderlige Følelsesfuldhed, der kendetegnede hans Sangforedrag, forledte Teaterdirektionen til at tildele ham adskillige romantiske Elskerroller; men i saadanne Roller forekom hans dramatiske Anlæg, som Musiks Vejledning gav Relief og Flugt, næsten tomme og indholdsløse. C.'s kunstneriske Energi slappedes tidlig, og efter at være afskediget i Marts 1844 optraadte han sidste Gang ved en Forestilling paa Hofteatret 14. Maj 1845 i »Farinelli«, hvor hans Optrædens elegante Gratie og hans Sangforedrags Vekslen fra smeltende Vemod til mandig Varme saa tit havde højnet Situationer og Ord. (Litt.: Overskou, »Danske Skueplads«, IV og V; P. Hansen, »Danske Skueplads«, II). — 2) Hans Søn Frederik Adolph Christensen C. er født i Kjøbenhavn 23. Decbr. 1838. C, der forlod Søen for Teatret, er optraadt paa de fleste danske og norske Hovedstads- saavel som Provinsscener; i nogle Aar (1872—80) var han ansat ved det kgl. Teater i Kjøbenhavn, hvor han trods et stort og forskelligartet Repertoire ikke naaede højere end til Brugbarhed; flere Gange har han ogsaa været Direktør. C, der besidder betydelig Scenevanthed, har, f. Eks. i »Faldgruben« og »Fromont jun. & Risler sen.«, virkningsfuldt fremstillet den raa Krafts brutale Frembrud gennem medfødt Godmodighed eller tillært Politur. *A. A.*

Cettina [tše-], Flod i Dalmatien, udspringer ved Landsbyen C. i de dinariske Alper, danner ved Velika Gubowice et 48 M. højt Vandfald, løber i sit mellemste Løb ved Sinj gennem store Sumpe, omflyder Mossorkæden og udmunder efter et 98 Km. langt Løb ved Almissa over for Øen Brazza i det adriatiske Hav.

CetlS (astron.) se Hvalfisken.

Cetylalkohol (Heksadecylalkohol, Ætol), $C_{16}H_{33}OH$, findes som palmitinsurt Cetyl i Hvalrav (Spermacet); ved Forsæbning af denne Æterart med vinaandigt Kali faas palmitinsurt Kali og C. Denne er et krystallinsk Legeme, der smelter

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

ved 50°, har Vægtfylde 0,818 og under 15 Mm.'s Tryk koger ved 190°. *O. C.*

Cetylsyre se Palmitinsyre.

Ceulen [ko-], C. van, se Janssens.

Ceuta [se!uta] (lat. *Septa,* maurisk *Sebtah*), befæstet Havnestad og den betydeligste af de 4 spanske Prcsidios (s. d.) ved Afrikas Nordkyst i Marokko, ligger under 35° 54' n. Br. ved det østlige Indløb til Gibraltarstrædet, lige over for Gibraltar, paa en mod Østnordøst udløbende Landtunge, som ender i Punta de la Almina, og ved Foden af det ca. 190 M. høje Bjærg Acho, paa hvis Top der er bygget et Kastel, og har (1887) 10,700 Indb., der bestaa af Spaniere, Maurere, Negre, Mulatter og Jøder. C, som er Bispesæde, bestaar af den ældre Del, der ligger paa den smalle Landtange, som forbinder Halvøen med Fastlandet, og den ny, østligere beliggende Bydel, har hvide Huse, renlige Gader, en Domkirke og en lille, mellem den gamle og ny By lejret Havn, som dog ikke er meget besøgt, da Muhamedanerne sky den overvejende kristne By. C. regnes officielt til den spanske Provins Cadiz og benyttes endnu som Deportationssted. — I Oldtiden laa her de romerske Kolonier *Ad Abylam* ved Foden af Abyla (nu Cap C), en af Herkulesstøtterne, og *Ad septem Fratres*, af hvilken sidste C. har faaet sit Navn (*Septa*). I Begyndelsen af Middelalderen var den afvekslende i Hænderne paa Vandaler, Østromere, Vestgoter og Arabere, under hvilke sidstes Herredømme den var en betydelig Handels- og Industristad, der var bekendt for sine Bomulds- og Silketøjer og var Sæde for Vestens første Papirfabrik; 1415 blev den erobret af den portugiske Kong Johan I; den blev derpaa sammen med Portugal 1580 forenet med Spanien, som beholdt den 1640, efter at Portugal atter var blevet selvstændigt; og Spanierne have gentagne Gange afslaaet Marokko's Angreb, nemlig i Aarene 1694—1727, da denne Stat belejrede den, og 1732, da Renegaten Ripperda søgte at indtage den. Ved Freden i Tetuan 26. April 1860 udvidedes C.'s Omraade. *H. W.*

Ceutorhynchus, Slægt af Snudebillernes Familie, omfattende smaa, uanselig farvede Biller, kendelige paa, at Snuden, naar den ikke bruges, kan slaas ind mellem Forhofterne, saaledes at den skjules, uden at den dog som hos en nærstaaende Slægt, *Cryptorhynchus,* kan lægges ind i en særlig Fure. Til denne Slægt høre fiere for Mennesket ret skadelige Biller, særlig den paa Kaal optrædende *C. sulcicollis,* der danner store Galler paa Raps, Kaal o. a. Korsblomstrede. Æggene afsættes tæt nede ved Jorden, og ved den af Larvernes Gnav opstaaede Irritation dannes de store Galler, i hvis Indre man ofte kan finde indtil 25 Larver. Billerne selv leve af Planternes Blomster og. Blade. Nærstaaende Arter træffes som Larver i Kaalens Skulper, levende af Frøene, andre i Valmuernes Kapsler. *C. W.-L.*

Ceva [tiæ-], By i det nordvestlige Italien, Provins Cuneo. (1881) 3,200 Indb., Gymnasium, teknisk Skole, Vin- og Silkeavl, Fabrikation af Jærnvarer og Tilberedning af fortrinlig Ost (Robbiole).

Cevadin se Veratrin.

Cevallos [seva'ljos], Pedro, spansk Diplomat (1761—1838), begyndte sin Løbebane som Legationssekretær i Lissabon, ægtede en Niece af Godoy og blev 1803 Udenrigsminister. Han sluttede sig 1808 til Ferdinand VII, fulgte ham til Bayonne og havde her Lejlighed til at iagttage Napoleon's rænkefulde Færd. Han tog Tjeneste under den ny Konge, Josef Bonaparte, men gik snart over til den spanske Centraljunta og blev dens Afsending i London, hvor han endnu s. A. udgav en Beretning om Tildragelserne i Bayonne. Efter Ferdinand VII's Tilbagekomst 1814 blev C. sat i Spidsen for Regeringen, men fjernedes 1816, fordi han søgte at hindre Kongens Ægteskab, og blev Afsending først i Napoli, siden i Wien indtil 1820. *E.E.*

Cevedāle [tše-], **Monte,** Bjærg i Ortleralperne, næst efter Ortler og Kongetinden det højeste, 3,774 M., er forholdsvis lettere end disse at bestige og yder det bedste Udsigtspunkt i Ortleralperne. N. f. M. C. fører Cevedalepasset (3,267 M.) fra Martell til Fornodalen. *H. W.*

Cevénnerkrig se Kamisarder.

Cevénnerne, les Cévennes [læsevæ!n], i Oldtiden *Mons Cebenna* eller *Gehenna,* et V. f. Rhone lejret Bjærgsystem i det sydlige Frankrig, som udgør den sydøstlige Rand for det franske Centralplateau og gaar i Retningen fra Sydvest til Nordøst, idet det danner Vandskellet mellem Atlanterhavet og Middelhavet. Fællesnavnet C, som ikke kendes af Beboerne, omfatter en hel Del Kæder og benyttes ofte forskellig af Geograferne, idet nogle kun anvende Navnet paa de sydlige Kæder indtil øvre Tarn (Montagnes-Noires, Monts de l'Espinouze og Monts Garrigues), andre endog udstrække Betegnelsen til den Indsænkning, hvori Canal du Centre er gravet (ca. 500 Km.), og saaledes medtage Lyonnais- og Charolaisbjærgene. Rigtigst er det vel at bruge Navnet C. om de Bjærggrupper, der naa til Indsænkningen ved St.-Etienne (ca. 250 Km.), og med denne Begrænsning opfylde de helt eller delvis Departementerne Haute-Garonne, Aude, Tarn, Hérault, Lozére, Gard, Ardéche og Haute-Loire. Skønt C. ikke er en sluttet Bjærgkæde med en gennemgaaende Bjærgkam — Vandskelslinien snor sig tværtimod ud og ind og følger langtfra de højeste Toppe —, have de dog kun faa Tværdalc og lægge derfor betydelige Hindringer i Vejen for Samfærdslen. De vigtigste Floder, der udspringe paa C, ere Tam og Lot med Bifloder, som sende deres Vand til Garonne, samt Allier og Loire, alle til Atlanterhavet, medens Floderne, der udspringe paa Østsiden, sende deres Vand dels til Rhone, dels umiddelbart til Middelhavet. Af de enkelte Grupper nævnes fra Syd til Nord: Montagnes-Noires, der ligge lige N. f. den Indsænkning, hvori Canal du Midi er gravet, og hvis højeste Top er Pic de Nore (1210 M.); dernæst følge mod Nordøst mellem Agout's og Orb's Dale Monts de l'Espinouze, der falde stejlt af mod Syd og hæve sig til 1,126 M., medens de mod Nordvest lejrede og med de sidste parallelt løbende Monts de Lacaune naa 1,266 M. Videre mod Nordøst paa den anden Side af Orb fortsættes Monts de l'Espinouze i de noget lavere Monts Garrigues (højeste Punkt 943 M.), hvis Forgrening mellem Orb og Hérault ere Monts d'Escandorgue. N. f. Hérault's Dal gaa disse over i den mægtige Gruppe Mont Aigoual (1,567 M.), hvortil slutter sig mod Vest det mærkelige Kalkplateau Causses (s. d.). Derefter følger den største Hævning i hele Systemet, Plateau de Gévaudan; hertil

hører Montagne de la Lozére, der gaar i Retning fra Øst til Vest, og som naar 1,702 M. i Pic de Finiels. Hertil slutte sig de plateauagtige Montagnes de la Margeride, der gaa i nordvestlig Retning (højeste Punkt Mont de Randon, 1,554 M.), og Plateau du Tanargue (1,519 M.) mod Nordøst. Det nordligste Led i C er Montagnes du Vivarais, der fra Allier's Kilde gaa i nordøstlig Retning, og i hvis første Afdeling Gerbier de Jonc (1,562 M.), hvor Loire udspringer, og, vestligere, Mont-Mézenc (1,754 M.), C.'s højeste Punkt, ligge, medens den nordlige Afdeling, de egentlige Vivaraisbjærge, fortsættes op til Indsænkningen ved St.-Etienne, hvori Gier flyder, og har sin sidste Top i Mont Pilat (1,434 M.). Fra Gérbier de Jonc udgaar mod Sydøst til Rhone Montagne de Coiron (1,060 M.), medens der V. f. Vivaraisbjærgene er lejret et barsk, kun sparsomt bevokset Plateau, Monts de Velay, der mod Vest er begrænset af Allier's Dal. — Med Undtagelse af Espinouzebjærgene, Garriguesbjærgene og Causses, som høre til Juraformationen, og Basaltmasserne i den nordlige Del (Coironbjærgene), bestaa C. næsten udelukkende af Granit og krystallinsk Skifer; flere Steder, især i den sydlige Del af Vivaraisbjærgene, omkring Gerbier de Jonc og Mézenc, gennembrydes Masserne af mægtige Vulkaner og Lavamasser; især er den sidste Egn et vildt, sønderrevet Bjærgland med snævre Kløfter og nøgne Bjærgtoppe; kun ved Foden af Bjærgene findes nogen Kultur med Græsgange og Skove. Den sydøstlige og østlige Side af C, der vender mod Languedocsletten og Rhonedalen, falder i Alm. brat af med korte, stejle Terrasser; denne Side er derfor tør og ikke rig paa Skov, da Vandløbene hurtig søge ned i Dalen, og de heftige Regnskyl kun falde sjælden; det vestlige Affald er derimod mere jævnt og langt mere egnet til Kultur, da Fugtigheden er langt større; men Klimaet er til Gengæld her ogsaa langt barskere, og i mange af disse Egne ligger Sneen en stor Del af Aaret. Medens den stærke Hede paa Østskraaningen tillader Dyrkningen af Oliven, Morbær, Vin og Kastanjer, og i det hele Planteverdenen mere har Middelhavsegnenes Præg, karakteriseres Vestsiden mere ved den mellemeuropæiske Flora og er rig paa Græsgange og Skov. (Litt.: Martel, *Les Cévennes et la région des Causses* [3. Opl. Paris 1891]). *V. W.*

Ceylanit (Ceylonit), Varietet af Mineralet Spinel (s. d.).

Ceylon [selå'n ell. si'len] (se Kortet »Forindien«), britisk Ø i det indiske Ocean ved Forindiens Sydspids mellem 6° og 10° n. Br. Navnet stammer fra Pali-Sprogets *Sihalan* (populært afkortet til Silan), hvilket atter afledes af det sanskritiske *Sinhala* o: Løveøen. I gammelindiske Digte hedder Øen *Lanka*, hos Araberne *Sezendib*, medens de gamle Grækere benævne den *Taprobane*. Fra Forindien skilles C. ved Manaar-Bugten og dennes Fortsættelse mod Nord, Palkstrædet, der paa sit smalleste Sted har en Bredde af 96,5 Km. Tværs over Palkstrædet strækker sig en Række af Smaaøer og Sandbanker, den saakaldte Adamsbro, der hovedsagelig er dannet under Indflydelse af de stærke Strømme, som Monsunen sætter ind gennem Strædet, og sikkert nok paa visse Tidspunkter har udgjort en sammenhængende Tange fra Forindien til C., men derfor dog ingenlunde kan tydes som en »Levning« af en gammel Landforbindelse mellem Øen og Fastlandet. C. har Form som en Pære med Spidsen vendt mod Nord. Arealet er 63,976 □Km., omtr. det dobbelte af Hollands.

Den nordlige Halvdel af Øen præsenterer sig næsten overalt som en udstrakt Slette, klædt i den prægtigste Skovvegetation og bygget op af unge kvaternære Dannelser (Havsand eller Koralkalk). Endnu i en Afstand af 10—15 Km. fra Havet støder Ploven lige under Overfladen paa Blokke af de samme Koraller, som i vore Dage vokse frodig omkring C.'s Kyster, og Øens nordlige Sletteland kan følgelig først i en meget sen Tid have hævet sig op af Vandet. Den sydlige Del af C. bestaar derimod i det indre af en sammenhængende Bjærggruppe, der hist og her sender Udløbere ud til Havet, men for øvrigt indrammes af en bred Kystbræmme af Lavland. Det centrale Bjærgparti, hvis Areal er 9,000 □ Km (1/5 af hele Øens), har en Gennemsnitshøjde af 650 M. og er et meget gammelt Land, dannet af Gnejs, Granit og krystallinske Skifre. Gnejsen indeholder betydelige Lejer af Grafit, og desuden ere C.'s Bjærge berømte for deres Rigdom paa Ædelstene (Rubiner, Safirer og Granater), som tidligere i stor Mængde kom i Handelen herfra. Bjærglandet hæver sig jævnt Nord fra, men falder meget brat og voldsomt af mod Syd; særlig paa et Sted, der kaldes »Verdens Ende«, rejse Klippemurene sig omtrent lodret op fra Sletten til 1,500 M.'s Højde. Kernen af hele Højdepartiet danner Højsletten Nurelia (Neura Ellya), der dækker 220 □Km. og bærer C.'s anseligste Toppe. Øens Kulminationspunkt, Pedrotallagalla, stiger her til 2,536 M., Kirrigalpolla er 2,380 M, Totapolla 2,352 M.; men langt mere berømt er Adamsbjærget (s. d.).

Klimaet er et ensformigt tropisk Øklima. Colombo (paa Vestkysten) har i Januar en Middeltemperatur af 26,5°, April af 28,6, Batticaloa (paa Østkysten) henholdsvis 25,8 og 29,6. I Sommerhalvaaret blæser Sydvestmonsunen, som giver rigelig Nedbør paa Vestkysten (Colombo's aarlige Regnmængde er 2,250 Mm.) særlig i Maanederne Maj og Oktober, den mindste Regnmængde (41 Mm.) falder her i Februar. For øvrigt har det sydlige C. ingen egentlig Tørtid, men falder nærmest inden for Helaarsregnens Bælte. Endnu stærkere end paa Vestkysten koncentreres Sydveslmonsunens Fugtighed i det indre Højland, hvor Byen Nurelia kan opvise en aarlig Nedbør paa 2,510 Mm.; derimod har C.'s Østside Tørtid, medens Sydvestmonsunen hersker, og Regnen, der her er forholdsvis sparsom (Batticaloa 1,485 Mm. aarlig), hidføres af den i Vintertiden blæsende Nordøstmonsun. — C.'s Vegetation er overordentlig yppig, i faa Tropelande er Naturen saa henrivende, Landskabet saa farverigt og broget som her, og ganske særlig udmærker Lavlandet mod Syd og Vest sig ved Frodighed og Ynde; Kyststrækningen fra Colombo til Øens Sydspids dækkes milevidt af store, næsten sammenhængende Landsbyer med Hytter og Haver, Rismarker og Enge, Krat og Skove, hvor Kokos- og Palmyrapalmen, Brødfrugt- og Banantræet trives saa frodig som nogensteds; ret hyppig fører Kystvejen over en Flod, ved hvis Munding Mangrovetræerne danne deres forviltrede, tætte Krat, medens højere oppe i Landet store Bregner og tykke Bambusstammer opfylde Dalen, som i Regntiden vidt

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

og bredt sættes under Vand. Lavlandet er næsten at ligne ved et eneste stort Drivhus, det centrale Højland derimod fremtræder med en mere vild og uberørt Natur; rigtignok har den tætte Urskov, som endnu i Beg. af 19. Aarh. gjorde disse Egne saa godt som ufremkommelige, paa mange Stedermaattet vige for Kulturlandet, Tusinder af Skovens gamle Kæmper ere faldne for Ild og Økse, og Plantager have indtaget de derved frembragte Lysninger; men alligevel er der mange Levninger af den gamle Skovvækst tilbage, og de vilde Dyr leve her saa nogenlunde i Fred for Menneskene. I floristisk Henseende slutter C. sig til det sydvestlige Forindien, hvilket finder sin naturlige Forklaring i den Omstændighed, at Øen er en Levning af et gammelt afrikansk-indisk Fastland, der for en stor Del er sunket i Havet. Den vigtigste Karakterplante for vedkommende Planteregion er *Caryota urens*, en Palme med ejendommelige Bladdannelser. Blandt de mange andre Palmeformer i den ceylonske Flora maa nævnes Slægterne *Areca*, *Calamus Borassus*, *Phoenix* og *Cocos*, hvilken sidste er indvandret fra Øst og har naturaliseret sig i den Grad, at den lige fra Stranden til langt ind i Bjærgene danner store Skove. Værdifuldt Gavntræ levere Ibenholt- og Teaktræet; en vigtig Krydderiplante — det ægte Kaneltræ (*Cinnamomunceylonicum*) — har sit egentlige Hjem paa C; en Mængde tropiske Kulturplanter (bl. a. Kaffetræet, Tebusken og Kinatræet) fra de forskelligste Egne er indført.

Hvad Dyrelivet angaar, staar C. i flere Henseender det sydlige Forindien (Egnen om Nilgiri-Bjærgene) nær, navnlig er en Slangefamilie, Skjoldhalerne, indskrænket til disse tvende Omraader; derimod peger Insekt- og Molluskfaunaen bestemt mod de ostindiske Øer. I Rigdom og Mangfoldighed kan Dyrelivet langtfra sammenlignes med Planteverdenen. Tigeren mangler paa C, sandsynligvis er den udryddet. Elefanten, der forhen var udbredt over hele Øen og voldte ikke saa ringe Besvær, er nu i det væsentlige indskrænket til Højlandet, hvor de store Kolosser frembringe banede Stier i Urskoven ved ligefrem at æde sig gennem Tykningerne; om store Klapjagter paa Elefanter hører man nu sjælden Tale, Jagten drives i vore Dage mest af Enkeltmand. En for C. karakteristisk Dyreform er den lille Landblodigle, den stadige, ubehagelige Plageaand for enhver, som rejser gennem Landet; ved mange Lejligheder har den voldt Menneskers Død.

C.'s Befolkning, som 1891 udgjorde 3,008,239 Indb. (46 paa I □ Km.), er temmelig blandet; efter Tællingen 1881 var der paa Øen 1,846,614 Singhalesere, 687,248 Tamuler, 184,642 saakaldte »Morer« (o: Efterkommere af muhamedanske Eventyrere fra Dekan og Arabien), 17,886 Eurasier (ɔ: Blandingsfolk af Europæere og Asiater [Singhalesere]), 8,895 Malajer, 4,836 Europæere (deriblandt 4,074 Briter), 2,282 Weddaer og 7,489 andre. Af dem bekendte 1,680,070 Individer sig til Buddhismen, 493,630 vare Brahmaner, 197,775 Muhamedanere og 148,000 Kristne. Den ældste Befolkning paa Øen er Weddaerne, en Dravidastamme, som i Tidens Løb er bleven trængt stærkt tilbage og stadig aftager mere og mere i Antal, dels som Følge af Sygdom, dels fordi den gaar op i de omboende Folk; Weddaerne staa paa et meget lavt Kulturtrin, de drage om i det indre som halvvilde Flokke og leve af Jagt. Hovedstammerne, Singhalesere og Tamuler, der ligesom Urfolket henføres til Dravidaerne, ere sandsynligvis Blandingsracer af Hinduer, indvandrede fra Forindien, og de gamle Weddaer; efter Sagnet skal Singhalesernes hinduiske Forfædre være landede paa C. 543 f. Chr. Singhaleserne ere spinkle og spædlemmede, men meget smukke og livlige Folk, som elske Dans og Musik og selv i deres Gudsdyrkelse lægge et let og livsglad Sind for Dagen; deres Religion er Buddhismen, og Buddhabilleder, malede med stærkt skrigende Farver, træffes rundt om paa de hellige Steder og i Templerne, af hvilke mange i sin Tid vare vidt berømte Valfartssteder, hvortil selv Pilegrimme fra Fastlandet søgte hen; Præsterne staa højt i Anseelse og nyde ved deres Død den Ære at blive højtidelig brændte, medens almindelige Mennesker simpelt hen begraves. Singhalesernes Hovederhverv ere Agerbrug og Fiskeri, Vegetabilier deres vigtigste Næring, særlig er Kokospalmen af Betydning som Nærings- og Nytteplante, desuden hører Ris til den daglige Kost. Kun ved enkelte højtidelige Lejligheder iføre Honoratiores blandt dem sig europæiske Klædningsstykker (Cylinderhat, Kjole, høje Flipper), til dagligdags ynde de at klæde sig saa luftig som vel muligt. Singhalesisk (eller Elu) er C.'s Hovedsprog; men de hellige buddhistiske Skrifter ere skrevne i det nu uddøde Pali. Noget mørkere i Huden end Singhaleserne og tillige kraftigere byggede ere de brahmanske Tamuler, der i Reglen give sig af med grovere Bestillinger som Lastdragere, Plantagearbejdere eller Kuske; de staa i et meget fjendtligt Forhold til Singhaleserne, deres Sprog, Tamil, er ligesom Singhalesisk nærmest et Dravidasprog. Blandt Portugisernes Efterkommere paa C. har en portugisisk Dialekt holdt sig, medens det Hollandske næsten ganske er uddød, Engelsk udbreder sig mere og mere i Byerne.

C.'s Produkter hidrøre først og fremmest fra Agerbruget. $^1/_8$ af Landet (800,000 Hekt.) er under Kultur, paa 270,000 Hekt. dyrkes Ris, Majs og Hirse, paa 95,000 Hekt. Te, paa 27,000 Hekt. Kaffe og paa 27,000 Hekt. Kokospalmer. 1891 udførtes Te (for 27 Mill. Kr.), Kokosnødder og -trævler (9 Mill.), Kaffe ($6^1/_2$), Grafit ($4^1/_2$), Kinabark ($1^1/_4$), Arekanødder ($1^1/_4$). Samtidig indførtes Ris og andet Korn (for 27 Mill.), Kul (7), Bomuldstøj ($6^1/_2$), saltet Fisk (2). Tidligere var Kaffe Øens vigtigste Produkt, og fra ca. 1825 til Midten af Aarhundredet gave Kaffeplantagerne, som særlig anlagdes paa de afbrændte Arealer i Urskoven, et meget stort Udbytte; senere og navnlig efter 1879 er Avlen bleven truet af forskellige Fjender, først og fremmest har en Slags Rustsvamp anrettet store Ødelæggelser paa Plantagerne, saa at Kaffeeksporten, der 1879 beløb sig til 42 Mill. Kg., 1891 var sunket til 4 Mill. Kg. Imidlertid har Tekulturen taget et stærkt Opsving, og C. er for Øjeblikket (1895) det fjerde blandt Jordens teproducerende Lande; Eksporten, som 1884 kun naaede lidt over 1 Mill. Kg., var 1891 stegen til 30 Mill. Kg. Dyrkningen af det ægte Kaneltræ, der oprindelig var C.'s største Rigdomskilde, er nu uden Betydning.

Til Fremme af Samfærdslen have Englænderne anlagt mange fortrinlige Landeveje, hvor store tohjulede Karrer, overbyggede med et Tag af Palme-

Artikler, der savnes under C, maa søges under IL

blade og trukne af to eller fire Pukkelokser, bevæge sig sindig af Sted. Køretøjer med Heste for møder man sjældnere, da disse Dyr ikke trives godt her; der eksisterer paa hele Øen næppe 5,000 Heste, derimod er Antallet af Hornkvæg betydeligt. Jærnbanenettet har en Længde af 308 Km. Alle vigtige Punkter ere forbundne med hverandre ved Telegraf (Traadlængden 1,382 Km,), i alt er der 167 Post- og 31 Telegrafstationer. — C. er et britisk Kronland og danner en Koloni for sig, i i Spidsen staar en af den britiske Dronning udnævnt Guvernør, som residerer i Colombo og støtter sig til et lovgivende og et eksekutivt Raad. Administrativt falder Øen for øvrigt i 9 Provinser, der forvaltes af engelske Guvernementsagenter, medens Skatteopkrævning og Politiopsigt over de indfødte er betroet til indfødte Embedsmænd. Koloniens Indtægter 1891 beløb sig til 1,309,781 L. St., Udgifterne til 1,198,391 L.St., den offentlige Gæld er 2,535,247 L. St. En Garnison paa 1,650 Mand i den stærkt befæstede Havn Trinkonomali (paa Østkysten), der tillige er Hovedstation for den britiske Flaade i det indiske Ocean. De mest besøgte Havne ere Colombo, der anløbes af 6 Dampskibslinier, og Point de Galle (paa Sydvestkysten). I det indre er Kandi den vigtigste By. For Oplysningen sørges der ved flere Hundrede (delvis af Staten understøttede) Folkeskoler med ca. 150,000 Elever, desuden findes en Del Agerbrugs- og Haandværksskoler, 11 højere Skoler forberede til de engelske Universiteter. Der udkommer 16 Aviser og Tidsskrifter, hvoraf 6 paa de indfødtes Sprog.

Allerede fra en tidlig Tid foreligger der historiske Beretninger om C, som bl. a. var berømt hos Grækerne og Romerne for sin Rigdom paa Ædelstene og Krydderier. Fra Midten af 6. Aarh. f. Chr. til 1815 e. Chr. beherskedes C. af et fra Nordindien stammende Fyrstedynasti, under hvilket (ca. 300 e. Chr.) Buddhismen indførtes for senere herfra at udbredes videre til Bagindien. Buddhismens første Dage er C.'s rigeste Blomstringstid. I 8. Aarh. indvandrede en Del Arabere, og fra 1505 traadte Portugiserne i Forbindelse med C, men vakte Misstemning hos de indfødte, saa at Kongen søgte Hjælp hos Hollænderne, som da ogsaa i Midten af 17. Aarh. havde fordrevet Portugiserne og nu selv satte sig fast i Kystegnene. Hollændernes Regimente betegner just ingen lykkelig Tid for C; tværtimod sygnede Landet hen, da Europæernes Opmærksomhed ene og alene var rettet paa Perlefiskeriet og Kanelhandelen, medens Øens øvrige Rigdomskilder lodes upaaagtede. En Opblomstring fulgte først efter Hollændernes Fordrivelse og Anerkendelsen af det engelske Herredømme ved Freden i Amiens (1802); fuldstændig Herre over Øen blev England dog først 1815, da det indfødte Fyrstehus ophørte at regere. (Litt.: E. Häckel, »Indische Reisebriefe« [3 Opl., Berlin 1893]; Ferguson, *C. in 1893* [Lond. 1893]; Tennent, *Ceylon* [Lond. 1860]; Ransonnet, »Ceylon« [Braunschweig 1868]; Walther, »Die Adamsbriicke« [Petermann's Mitt. 1892]). *J. J. N.*

Cezimbra, By i det vestlige Portugal, 30 Km. S. 0. f. Lissabon, ved Foden af en brat Skrænt mod Setubalbugten. 6,800 Indb., god Havn, Fiskeri. 12Km. S. V.f. C. skyder Cap Espichel (*Promontorium barbaricum*) med et stærkt besøgt Valfartskapel sig langt ud i Havet. *CA.*

Cf. (Cfr), Forkortelse for det lat. *confer* (»sammenlign«) og *conferatur* (»man sammenligne«).

Cg. og **Cgr.,** Forkortelse for Centigram.

C.-G.-S., Forkortelse for Centimeter-Gram-Sekunder.

Ch er i indiske Navne en hyppig engelsk Skrivemaade for C (udt. tsch).

Chabaneau [šabano'], Camille, fransk Filolog, er født 4. Marts 1831; siden 1883 Professor i romansk Filologi ved Universitetet i Montpellier. Han er særlig bekendt ved sine Undersøgelser af den franske Verbalbøjning: »Histoire et théorie de la conjugaison francaise« [1868; 2. Udg. 1878]; i øvrigt har han forfattet en Række større og mindre Afhandlinger vedrørende provençalsk Sprog og Litteratur. *Kr. N.*

Chabarówka, By i Østsibirien, Hovedstad i det russiske Guvernement Amurprovinsen, paa et Forbjærg ved Amur's og Ussuri's Sammenløb. (1888) 2,500 Indb. Dampskibsværfter. C, der først blev anlagt 1858, er i rask Opkomst og er en vigtig Handelsplads mellem Rusland og Kina og Midtpunktet for Dampskibsfarten paa Amur og Ussuri. Betydelig Handel med Zobelskind. C. bliver det ene Endepunkt for Ussuribanen (Vladivostok-C.), den østligste Del af den under Bygning værende store sibiriske Jærnbane. *C. A.*

Chabarrobark se Alcornocobark.

Chabas [šaba'], François, fransk Ægyptolog, født 2. Jan. 1817 i Briangon, død 17. Maj 1882 i Versailles. C. uddannedes for Handelen og kom 1831 til Nantes; al sin Fritid anvendte han til Sprogstudier, baade levende og døde Sprog; bl. a. lagde han sig efter Hebraisk. 1848 nedsatte han sig som Vinhandler i Châlon sur Saone, hvor han særlig fra 1851 kastede sig over Studiet af Hieroglyfferne efter Champollion's Grammatik, uden derfor at forsømme sin Forretning. Han gennemgik særdeles grundig alle de hieroglyfiske Indskrifter, hvoraf han kunde faa Afskrifter, eller som han fandt udgivne; men med særlig Forkærlighed søgte han at tyde de højst vanskelige hieratiske Tekster, i hvis Fortolkning han snart blev en Mester. Hans første Arbejde var en Oversættelse og Fortolkning af en hieroglyfisk Indskrift fra det XIX. Dynasti om Guldminerne i Nubien: »D'une inscription historique du regne de Seti I« [1856]; han udgav derefter en Række fortrinlige Afhandlinger og Oversættelser i »Revue Archéologique«: om Papyrus Prisse, om en Hymne til Osiris, om Indskriften i Ipsambul ell. Abu-Simbel; da han blev Vicepræsident i Société d'Histoire et d'Archéologie i Châlon, udgav han i dette Selskabs Afhandlinger et Værk om »Le papyrus magique Harris« [1861], med fuldstændig Oversættelse og Glossar; de talrige Hieroglyftegn havde han selv udskaaret af Træ i sine Aftentimer; senere fik han Hieroglyftyper fra Berlin. Han udgav derefter efterhaanden tre Samlinger særdeles værdifulde mindre Afhandlinger under Titlen »Mélanges Égyptologiques« [1862—73]; derefter udgav han et ægyptologisk Tidsskrift, »L'Égyptologie« [1874—77]; det optages næsten helt af en Fortolkning af et hieratisk Skrift i Ghizeh, »Les maximes du scribe Ani«; 1866 udgav han i Forbindelse med sin Ven Goodwin i Cambridge fuldstændig Oversættelse og Fortolkning af en hieratisk Papyrus i London: »Voyage d'un Egyp-

tien en Syrie etc. au quatorziéme siécle avant notre ére«. Da dette Værk blev angrebet af Brugsch, viste C. med Overlegenhed Brugsch's Indvendinger tilbage i sin »Réponse à la Critique« [1868]. C.'s mange grundige Arbejder indbragte ham megen Ære, og mange lærde Selskaber kappedes om at optage ham som Medlem, bl. a. Videnskabernes Selskab i Amsterdam og Académie des Inscriptions smst. C. syslede ogsaa med forhistoriske Studier og samlede Oldsager af Sten paa sine Sommerudflugter og udgav f. Eks.: »Sur les silex de Volgu« [1874] med Afbildn. I sit Værk: »Études sur l'antiquité historique d'aprés les sources égyptiennes etc.« [2. Udg. 1873] øser han baade af ægyptiske Kilder og af forhistoriske Undersøgelser. Da Dümichen udgav en ægyptisk Indskrift, som j Mariette havde ladet udgrave, men ikke havde faaet Tid til at udgive, og da franske Ægyptologer derfor angrebe Dumichen, tog C. denne i Forsvar i et Skrift, >Revue rétrospective å propos de la publication de la liste royale d'Abydos« [1865]. Han udsonede sig dog snart efter igen med de andre franske Ægyptologer. Af hans mange Skrifter, der alle ere meget værdifulde, maa nævnes »Les Pasteurs en Egypte« [1868, i Amsterdam-Akademiets Afhandlinger]; »Recherches pour servir à l'histoire de la XIX. dynastie et spécialement a celle des temps de l'Exode« [1873]; »Le calendrier des jours fastes et néfastes« [1873]. Han har behandlet Rosette-Stenen, oversat Indskriften paa Obelisken i Paris i særlige Skrifter o. s. v. Et af hans sidste Arbejder var »Les libations chez les Egyptiens«, i Beretning om Orientalistkongressen i St. Étienne, Bd. II. *V. S.*

Chabaud [šabo'], Louis Félix, fransk Medaillør og Billedhugger, er født 14. Marts 1824 i Venelle (Bouches-du-Rhône), uddannet af Pradier og i Ecole des Beaux-Arts, har vundet sig et Navn ved en Række Medailler, Kameer og større Statuer. 1848 vandt han Grand prix og udstillede efter Hjemkomsten fra Rom en Del Arbejder, der vandt megen Paaskønnelse. Til de bekendteste af C.'s Værker høre Statuen »Jagten« (1861, Statens Ejendom), Medaillen i Anledning af Kirken St. Bernard's Grundlæggelse (1863) og Bronzestatuerne »Natten« og »Aftenstjernen« til Paris'es ny Opera. *A. Hk.*

Chabaud-Latour [šabolatu!r], François E. Henri, Baron, fransk General (1804—85), blev 1820 Løjtnant og 1827 Kaptajn i Ingeniørerne. C gjorde 1830 Tjeneste ved Alger's Indtagelse og fulgte 1832—41 Hertugen af Orleans som Adjutant paa Togene til Antwerpen og i Algérie. 1837—48 var han Medlem af Deputeretkamret, hvor han hørte til det konservative Parti, understøttede Forslaget om Paris'es Befæstning og forestod 1842—45 Bygningen af en Del af Enceinten. 24. Febr. 1848 ledsagede han Hertuginden af Orleans til Deputeretkamret og reddede her Greven af Paris ud af Tumulten. Han blev 1853 Brigade- og 1857 Divisionsgeneral, 1858 Medlem af og 1864 Formand for Fæstningskomiteen, men afgik 1869; under Krigen 1870—71 gjorde han dog paa ny Tjeneste og ledede Ingeniørkorpset under Paris'es Belejring. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen og var en af Orleanisternes Ledere; var 1872 Formand for Hærudvalget og 1874 Ordfører for Udvalget over Paris'es Befæstning; havde ogsaa 1873 Sæde i Krigsretten over Marskal Bazaine. Juli 1874—Marts 1875 var C.-L. Indenrigsminister og fortsatte Forfølgelsen af den republikanske Presse. 1877 blev han livsvarig Senator. *E. E.*

Chabazit (Chabasít) se Zeolitgruppen.

Chabert [šabæ!r], Philibert, bekendt fransk Veterinær, født 6. Jan. 1737 i Lyon, død 8. Septbr. 1814. Oprindelig var han Beslagsmed, men gav sig (1763) til at studere Veterinær-Medicin ved den i Lyon nyoprettede Veterinærskole. Efter endt Læretid fik han (1766) Ansættelse som Lærer i Beslagkunst ved Veterinærskolen i Alfort, og 1779 blev han ved Bourgelat's (s. d.) Død Direktør for Skolen. Foruden en Række Afhandlinger (om Ormesygdomme, Hududslæt, Kværke, Lungebetændelse, Maaneblindhed, Snive, Ansvarsfejl o. s. v.) har C. — sammen med Huzard og Flandrin — udgivet en Samling »Iagttagelser«. C. var Medlem af flere videnskabelige Selskaber, bl. a. blev han ogsaa optagen i »Veterinærselskabet« i Danmark. Trods al sin Dygtighed paaførte C. sit Fædreland ganske betydelige Tab ved sine Teorier om, at Snivesygdommen ikke skulde være af smitsom Natur. *G. S.*

Chabert's Olie er et tidligere meget anvendt Bændelormemiddel, bestaaende af 4 Dele Terpentinolie og en Del Dippel's Olie. Anvendes nu næppe mere. *A. B.*

Chabîr (arab.) betyder »den, der har Kundskab om noget« og bruges derfor specielt om Karavaneføreren, der kender Vejene og leder Karavanerne gennem Ørkenen. Al-chabir er ogsaa et af Guds 99 Tilnavne (»alvidende«). *J. Ø.*

Chablais [šablæ'], Landskab i det østlige Frankrig (Savojen), beliggende S. f. Genévesøen og begrænset mod Øst af det schweiziske Kanton Wallis, danner Arrondissementet Thonon i Departementet Haute-Savoie og er ca. 900 □ Km. med ca. 15,000 Indb. Det er et frugtbart, paa Græsgange og Kastanjeskove rigt Alpeland, der vandes af Dranse og mod Syd opfyldes af Udløbere af Vestalperne (Chablaisalper), medens dets nordlige Del er et 5—700 M. højt Plateau, hvorpaa der findes lave Højdedrag, og som i Terrasser falder af til Genévesøen. — Under Romerne kaldtes C. *Provincia equestris* og senere *Ager caballicus*, fordi der fandtes flere Stuterier. I Middelalderen hørte det ind under Kongeriget Burgund; Kejser Konrad II gav det til Grev Humbert af Savojen, og hans Efterkommere kaldte sig Grever, senere Hertuger af C, indtil Savojen selv blev Hertugdømme, og C. blev en af dets Provinser. Frankrig tog det 1792; men 1814 gaves det tilbage til Savojen, dog saaledes at det tillige med det mod Syd beliggende Landskab Faucigny ved Wienerkongressen blev erklæret for neutralt med Ret for Schweiz til at besætte det militært, naar Nabomagterne vare i Krig; 1860 indlemmedes det med Savojen i Frankrig. *H. W.*

Chablaisalper se Chablais.

Chables, les, se Bagnes.

Chablis [šabli'], en bekendt hvid Bourgognevin af 2. Klasse; den indeholder ca. 9—10 Volumen p. Ct. Alkohol og virker, navnlig som ung, let berusende. Benyttes meget til Fremstilling af mousserende Vin. *K. M.*

Chablon [šablõ'] se Skabelon.

Chaboras d. s. s. Chabur.

Artikler, der savnes under C. maa søges under S.

Chabot [šabo'], François, fransk Revolutionsmand, født 1759 i St. Geniez i Rouergue, død 5. Apr. 1794, var Søn af en Kok, blev Kapucinermunk og Præst, men fik snart nok baade af Kutten og Kjolen, løb bort fra sit Kloster og kastede sig ivrig ind i Revolutionens Rørelser. En Stund var han Storvikar for Abbé Grégoire, konstitutionel Biskop af Blois, og blev Septbr. 1791 af Dep. Loir-et-Cher sendt til den lovgivende Forsamling. Her sluttede han sig til yderste Venstre, anklagede tillige med Bazire, en anden forløben Munk, »den østerrigske Komité« (som han antog stod under Paavirkning af Marie Antoinette), og angreb med Voldsomhed Lafayette, Brissot, General Dillon, Marskal Rochambeau, Ministrene Duportail, Montmorin og Bertrand de Molleville. Disse sidste anklagede C. for Bagvadskelse og fik indledet en Undersøgelse mod ham; men Forsamlingen, som lige over for Kongens Ministre ikke kendte til Ret og Retfærdighed, standsede denne Undersøgelse, tog den uværdige Bagvadsker under sin Beskyttelse og dekreterede Anklage mod dem, han havde æreskændt. Under saadanne Omstændigheder blev C. mere og mere fnysende Sansculot; endnu før 10. Aug. tog han Ordet for Ludvig XVI's Afsættelse, forsvarede den forrykte Jakobinerhøvding, Châlier, der i Lyon havde begaaet talrige Ugerninger, for hvilke han kort efter maatte række Hals, gjorde intet for at hindre Septembermyrderierne, men forsvarede tværtimod Morderne. I Konventet stemte han for Ludvig XVI's Henrettelse uden Opsættelse og uden Appel til Nationen, fordrede Indførelsen af det fordærvelige Maximum (s. d.) og gik saa vidt i sin Fanatisme, at han forlangte alle, der ikke havde haardhudede Hænder, udviste af Republikken som Aristokrater. Selv mødte han — som fordums Kapuciner vant til Smuds og Urenlighed — til Stadighed i Konventet i en lurvet Karmagnole, lasede Benklæder og Træsko. Den flove Frase, at Borger Jesus Christus var den første Sansculot i Verden, har C. til Ophav. Trods sine bidske Udfald mod de store og rige var C. ingenlunde ufølsom mod Rigdommens Fristelser; denne smudsige Karl fandt Lejlighed til at ægte en Søster til den hovedrige Bankier Frey, hvis hele Familie han bragte under Bøddeløksen; hun bragte ham en meget stor Medgift. Ikke tilfreds hermed havde han den Frækhed sammen med to andre jakobinske Konventsmedlemmer at forfærdige et falsk Dokument til Fordel for det indiske Kompagni, hvorved de alle tre tjente en uhyre Sum. Men man fik Nys om Bedrageriet, og fuld af Skræk aabenbarede C, som kom under Vejr hermed, det hele for Velfærdskomiteen i det Haab at frelse sit Hoved ved at forraade sine Fæller. Men den frygtelige Komité lod ham arrestere, dømme til Døden og henrette. *F. J. M.*

Chabotte [sabå't] se Ambolt.

Chábrias, atheniensisk Feltherre, kommanderede 388 f. Chr. i den korinthiske Krig en til Hjælp for Kong Euagoras paa Kypern afsendt Flaade; 10 Aar senere tilbageslog han som Anfører for en fra Athen udsendt Hjælpehær Agesilaos'es Angreb paa Theben, ved hvilken Lejlighed han anvendte en ny Stilling for Soldaterne, der hvilende paa det ene Knæ modtog Fjenden med fældede Lanser; Athenienserne hædrede ham med en Statue, som fremstillede ham i denne Stilling. 9. Septbr. 376 vandt C. en afgørende Sejr til Søs over Spartanerne ved Naxos, hvorved det ny attiske Forbund befæstedes; 369 forsvarede han Korinth mod et Angreb af Epaminondas; 360 kommanderede han i Forening med Agesilaos den ægyptiske Konge Tachos'es Flaade. Da Forbundsfællekrigen udbrød 357, var C. atter virksom i Athens Tjeneste, men faldt snart ved et Angreb paa Chios. C.'s Levned er skildret af Cornelius Nepos. (Litt.: C. Rehdantz, *Vitae Iphicratis, Chabriae, Timothei* [Berlin 1845]). *K. H.*

Chabrier [šabrie'], Emanuel, fransk Komponist (1841—94). C. studerede oprindelig Retsvidenskab og blev ansat i Indenrigsministeriet, hvor han arbejdede fra 1862—79; ved Siden heraf dyrkede han ivrig Musikken og debuterede som Komponist med en Samling Klaverstykker; bekendt blev hans Navn dog først gennem de to Operaer, han har ladet opføre,: »L'étoile« (1877), »Gwendoline« og »Le roi malgré lui« (1887). C. viser sig heri som Tilhænger af den moderne franske Musikskole, som en fin Harmoniker, men ikke synderlig ejendommelig Kunstner. En Orkesterfantasi af C, »Espana«, der er opført i Kjøbenhavn, er uden Værdi. *W. B.*

Chabrol-Ø se Lifu.

Chabur, Biflod til Eufrat i venstre Bred, dannede i Oldtiden en Tid lang (efter 165 e. Chr.) Grænsen for det romerske Mesopotamien.

Chacabuco [tšakabu!ko], By i den sydamerikanske Republik Chile, 81 Km. N. 0. f. Santiago, er mindeværdig ved den Sejr, San Martin, den argentinske Republiks General, 12. Febr. 1817 her vandt over Spanierne.

Chachapoyas [tšatšapo!jas], By i det peruanske Dep. Amazonas, beliggende i Cordillera Central i 2,323 M.'s Højde ved Rio Utenbamba's Kildefloder, havde 1876 3,300 Indb.

Chaco [tša!ko], sædvanlig kaldet Gran C, et umaadelig stort, endnu næsten ganske uopdyrket Landskab i Midten af Sydamerika mellem 19 og 30^0 s. Br. og $58—64^0$ v. L., begrænses mod Øst af Floden Paraguay, mod Nord af de oversvømmede Chiquitos-Sletter i Bolivia, mod Vest af Andeskædens Forbjærge, mod Sydvest af Parana's Biflod Rio Salado. Den store Slette gennemløbes af Paraguay's Bifloder, Pilcomayo og Vermejo, og bliver i Regntiden for en stor Del oversvømmet. Mod Nord er den bevokset med Urskov, mod Syd tør Steppe. Den største Del af C. hører til Argentina, af hvilket Territoriet Gobernacion del C. udgør 124,834 □Km. 1884 bleve Indianerne fordrevne fra dette, og de faa Indbyggere beskyttes ved Forter mod dem. Hovedstaden Resistencia med 3,000 Indb. ligger lige over for Corrientes nær ved Parana. *S. B. T.*

Chaconne [šakå'n] (fr., ital. *Ciaconna)* er oprindelig Navnet paa en gammeldags Dans af spansk eller italiensk Oprindelse, senere paa et Instrumentalstykke, der over en *Basso ostinato* (s. d.) i Perioder paa fire, højest otte Takter ($^3/_4$-Takt, langsom Bevægelse) bringer en Række forskellige Variationer. En særlig berømt C. findes i J. S. Bach's Sonate i D-mol for Violin alene. *S. L.*

Chacornac [šakårna'k], Jean, fransk Astronom, født 21. Juni 1823 i Lyon, død 23. Septbr. 1873 smst. C. var til 1854 Assistent ved Observatoriet i Marseille og indehavde til 1863 en lignende Stilling ved Paris-Observatoriet, hvor han udarbejdede sit »Atlas écliptique« [Paris 1854—63, 36 Plancher]

og udgav »Atlas des annales de l'observatoire imperial de Paris« [1860—63]. Sine sidste 10 Aar tilbragte C. i Lyon beskæftiget med at observere Solen, som han fandt lyste betydelig svagere ud imod Randen end i Midten. Han har opdaget 5 af de smaa Planeter og fundet flere foranderlige Stjerner. *J. Fr. S.*

Chacot se Czako.

Chacun (a) SOn gOUt [šakõ(na)sõgu'] (fr.), enhver (har) sin Smag; Smag og Behag er forskellig.

Chadderton [tšä'dətən] se Oldham.

Chadidja var Navnet paa Profeten Muhamed's første Hustru; da hun var bleven Enke efter den rige Ali ibn Aid, ægtede hun den unge Muhamed, som dengang endnu ikke havde modtaget nogen Aabenbaring om sin guddommelige Sendelse; trods den store Aldersforskel (hun var 15 Aar ældre) var deres Samliv lykkeligt, og hun blev tillige med Ali og Slaven Zeid den første Bekender af den ny Religion. I hendes Ægteskab med Profeten havde hun flere Børn, hvoraf Sønnerne alle døde i en spæd Alder; kun Datteren Fatime, der blev gift med Ali, den senere Kalif, forplantede Slægten, som senere efter hende kaldtes Fatimider. *J. 0.*

Chadschi-Dere se Ovidiopol.

Chadwick [tšä'dwik], Sir Edwin, engelsk Statistiker og Nationaløkonom, født 24. Jan. 1800, død 5. Apr. 1890. I sin Ungdom blev han, efter en Tid at have studeret Retsvidenskab, Sekretær hos Jeremy Bentham indtil dennes Død 1832. Samme Aar indtraadte C, hvis grundige Studier af sociale og hygiejniske Spørgsmaal, navnlig vedrørende Arbejderstanden, allerede havde hendraget Opmærksomheden paa ham, i den første store Kommission til Reform af Fattiglovgivningen. Hans udstrakte Undersøgelser af Fattigforholdene bragte paa en næsten overraskende Maade for Dagen, hvor sørgelige Tilstandene inden for det engelske Proletariat dengang vare; han blev Kommissionens Autoritet og ledende Aand, og væsentlig efter hans Tilskyndelse blev en Række Reformer planlagt og gennemført. Han havde en Hovedandel i Parlamentsindberetningerne af 1833 og 1843 om Børns Arbejde i Fabrikker; de ledede til den epokegørende Fabriklov af 6. Juni 1844. C. var 1834 bleven ansat som Sekretær ved det nyoprettede *Poor-law board*, og i de 12 Aar, han beklædte denne Stilling, fik han Anledning til at udrette et betydningsfuldt Rydningsarbejde i alle de under Fattigloven henhørende Forhold. En stor Mængde sanitære og sociale Reformer udgjorde de praktiske Udslag af hans utrættelige Virksomhed i Almenvellets Tjeneste. Hans myndige og stridbare Optræden skaffede ham imidlertid mange Uvenner. Sine Afhandlinger udgav han — foruden hvad der er nedlagt i offentlige Dokumenter — i »The Journal of the Royal Statistical Society«. (Litt.: B. W. Richardson, *The Health of Nations, a Review of the Works of E. Chadwick* [2 Bd., London 1887]). *K. V.H.*

Chaerophyllum se Hulsvøb.

Chaetodérma se Solenogastra.

Chaetödon se Skælfinnefisk.

Chaetogáster, en Slægt af smaa, plumpe, gennemsigtige Ferskvandsorme, hørende til Oligochæternes Afdeling (Familien *Chaetogastridae*). De bestaa kun af et meget lille Antal Ringe, som paa hver Side bære en enkelt Række Børstesamlinger, hver med ca. 20 lange, smalle, i Spidsen tokløvede Børster. Arterne ere graadige Rovdyr, hos hvilke, ligesom hos Naiderne, den kønnede Formering skifter med en Knopskydning, hvorved der dannes en Kæde af Individer. I Danmark leve 2 Arter, af hvilke den ene *(Ch. Limnaei)* findes hos Snegle. *M. L.*

Chaetomórpha se Alger (1. Bd. S. 514).

Chaetophŏra, Chaetophoraceae, se Alger (1. Bd. S. 516).

Chaetopŏda se Børsteorme.

Chaetópteris se Alger (1. Bd. S. 520).

Chaetópterus, en ved sin besynderlige Legemsform mærkelig Slægt af Børsteorme (Familien *Chaetopteridae*). Legemet bestaar af 3 ved Ringenes og Vedhængenes Natur meget forskellige Afsnit, For-, Mellem- og Bagkroppen. Forkroppen bestaar af 9 Ringe og Mellemkroppen af 5, af hvilke den første, som bærer et Par meget lange Børste-

Chaetopterus.

fødder, slutter sig nær til Forkroppen. De øvrige af Mellemkroppens Ringe have paa Rygsiden en opsvulmet, sammentrykt, hul Sæk, formodentlig et Aandedrætsorgan, og ere forbundne ved tynde, undertiden (hos *C. norvegicus*) næsten traadfine Partier. Bagkroppens Ringe ere ligeledes dybt adskilte. Foruden Rygbørsterne, som i Bagkroppen bæres af meget lange, tynde Parapodier, findes paa Bugsiden meget smaa, kamformige Bugbørster, som sidde i togrenede Parapodier. Hovedlappen er utydelig, og der findes kun eet Par korte Følere i Nærheden af denne. Arterne, af hvilke der i Danmarks Have leve to *(C. norvegicus* og *C. Boeckii)*, opholde sig i tynde, hindeagtige Rør. *M. L.*

Chaferīnasøerne, tre Smaaøer ved Marokko's Nordkyst, se Presidios.

Chagas, P., se Pinteiro, C.

Chag hammazzoth, de usyrede Brøds Fest, se Fester, de jødiske.

Chagny [šañi'], By i det østlige Frankrig, Departement Saone-et-Loire, Arrondissement Chalon, ved Dheune og Canal du Centre, har god Vinavl, Stenbrud, Fabrikation af Flasker og Agerdyrkningsmaskiner og (1891) 4,700 Indb. Som vigtigt Jærnbaneknudepunkt og Nøgle til de til Loireegnen førende Veje er C. i den nyere Tid bleven stærkt befæstet.

Chagosøerne, britisk Øgruppe i det indiske Ocean mellem 4^0 44' — 7^0 39' s. Br. og 70^0 55' — 72^0 52' 0. L. f. Grw., ca. 450 Km. S. f. Mallediverne, bestaar af Øerne Diego Garcia, Trois Frères, Cosmoledoøerne o. fl., der tilsammen have en Størrelse af 110 □Km. med (1871) 700 Indb. C., der alle ere Koraløer, ere rige paa Kokospalmer, hvis Dyrkning i Forbindelse med Fiskeri og Skildpaddefangst er Beboernes vigtigste Næringsvej. Hovedøen, Diego Garcia (under 7^0 s. Br.), har en fortrinlig Havn og bruges af Englænderne som Kuldepot. Øerne bleve først opdagede af Portugiseren

Diego Garcia. 1791 grundede Franskmændene her nogle Kolonier, der senere kom under Englændernes Herredømme. I administrativ Henseende ere Øerne knyttede sammen med Mauritius. *C. C. C.*

Chagres [tša!gres], 1) Flod paa Panamatangen, falder ud i det karibiske Hav. Den er vandrig, men kun lidet sejlbar. 2) By i Dep. Panama i den sydamerikanske Republik Columbia ved Mundingen af Rio C, var før Panamabanens Aabning (1855) en vigtig Havn, men er nu (1894) næsten ganske forladt og bestaar af usle Hytter med ca. 1,000 Indb. *S.B. T.*

Chagrin se Hajer.

Chagrin [šagræ'] (af tyrk. *saghir* Ryg), en Slags Læder med en særlig Narv, der fremstilles i Astrachan, Konstantinopel, Persien o. fl. St. af de omhyggelig rensede Rygstykker af Æsels- og Hestehuder, der i udblødt Tilstand udspændes i en Ramme, lægges paa Jorden med Kødsiden nedad og bestrøs med de smaa, meget haarde Frø af en Art Mælde, *Chenopodium album*, der trædes eller valses ned i Huderne. Disse tørres derefter, de fastsiddende Frø udbankes, eller de falde ud ved den paafølgende Udblødning, og de ophøjede Dele imellem Indtrykkene af Frøene skrabes bort med en Kniv. Naar Skindene derefter udblødes, ville de Dele, der have været trykkede ned af Frøene, bulne stærkere ud end de afskrabede, tynde Dele, hvorved der opstaar en Mængde smaa Nopper, der bibeholde sig ved den derpaa følgende Garvning. C. farves oftest mørkegrønt med Kobbersalte, men modtager ogsaa andre Farver; det benyttes mest paa Produktionsstederne til Skeder, Seletøj o. a. og kommer saa at sige ikke i den europæiske Handel. Hvad der her gaar under Navn af C. fremstilles ved at behandle forskellige Slags Skind med ophedede, paa passende Maade graverede Kobbervalser eller Presser; men saadant C. er ikke nær saa stærkt som det ægte og skaller let af. Paa denne Maade fremstilles ogsaa Chagrinpapir, der især benyttes til Bogbind. C. benyttes ogsaa som Benævnelse for en Slags nopret Silketøj. *K. M.*

Chagrinpapir se Chagrin.

Chagualgummi, Mayuaygummi, en sydamerikansk Gummi, af ubekendt Afstamning. Den indeholder meget Bassorin (se Cerasin) og er derfor næsten uopløselig i Vand. *K. M.*

Chaibar, Oase i Hidjas, N. 0. f. Medina. Her laa paa Profeten Muhamed's Tid en stærk Fæstning, der tilhørte de omboende jødiske Stammer, for hvem den blev den sidste Tilflugt under deres forgæves Modstand mod den fremtrængende Islam; til sidst blev den erobret af Ali. Nu er C. i Tyrkernes Hænder og Sæde for en Müdir (Herredsfoged). *y 0.*

Chaifa se Haifa.

Chaignet [šañæ'], Anthelme Edouard, fransk Forfatter, er født i Paris 9. Septbr. 1819 og blev 1863 Professor i den klassiske Litteratur i Poitiers. Han har skrevet »Pythagore et la philosophie pythagorienne« [1873, 1—2], »La philosophie de la science du langage« [1875], »Principes de la science du beau« [1860]. Desuden har han skrevet om Sokrates, Plato og Aristoteles. *C. St.*

Chailley-Bert [šajæbæ!r], Joseph, fransk Nationaløkonom, Historiker og Kolonialpolitiker, er født 4. Marts 1854. C., der er gift med en Datter af Paul Bert (heraf Tillægget i hans Navn), fulgte 1886 denne Politiker til Tonkin, hvor han ved sin Svigerfaders Side indtog en højere administrativ Stilling; ved Bert's kort efter indtraadte Død vendte C. tilbage til Frankrig. Han er Generalsekretær for l'Union Coloniale Francaise og en anerkendt Autoritet i alle Kolonialspørgsmaal; han er tillige den egentlige Grundlægger af det 1893 oprettede Institut Colonial International. For at lægge den sidste Haand paa et længe forberedt større, historisk-kritisk Værk om Engelskmændenes indiske Kolonialpolitik agter han for nogen Tid at bosætte sig i Indien. Blandt C.'s Skrifter maa fremhæves: »L'Impôt sur le Revenu« [1884], »Paul Bert au Tonkin« [1887], »Sully« [1888], »La Colonisation de l'Indo-Chine« [1892] og »Recueil des Lois sociales en France« [1895]. Sammen med Léon Say var C. Redaktør af »Nouveau Dictionnaire d'Économie Politique« [1891—92], af hvilken en ny revideret og betydelig forøget Udgave nu [1895] er paabegyndt. *K. V. H.*

Chain [tše!in], engelsk Ord for Kæde, Maalekæde, dernæst et i England og de forenede Stater brugt Længdemaal. — I England er en C. = 4 *Rods* à $5^1/_2$ *Yards*, altsaa — 22 *Yards* = 20,1116 M. — I Amerika er I C. = 4 *Rods* à 5 *Yards*, altsaa = 20 *Yards* = 18,288 M. *C. V. S.*

Chaine [šæ'n] (fr), Kæde; fortløbende Række af udsatte Vagtposter e. l.; i Dansekunsten en »Kæde«.

Chaipudyrskaja Bugten trænger fra Polarhavet ind i den nordøstlige Del af det europæiske Rusland, S. V. f. Jugorstrædet; optager talrige Smaafloder.

Chaireddin Barbarossa se Barbarossa.

Chaironeia, den vestligste Stad i det gamle Boiotien, laa paa og ved en Klippehøjde, Petrachos, paa Sydsiden af Kefisosdalen. Omtr. 8 Km. mod Nordvest ligger Parapotamioi-Passet, som dannede Grænsen mod Fokis. Staden, der var lidet betydelig, var længe afhængig af Orchomenos og synes først i Beg. af 4. Aarh. f. Chr. at være bleven selvstændig. Mest bekendt er den ved den afgørende Sejr, som Kong Filip, efter at være trængt gennem Passet, 7. Metageitnion (omtr. I. Aug.) 338 her vandt over Athenæerne og Thebæerne. 86 sejrede Sulla i samme Egn over Archelaos. Forfatteren Plutarchos fødtes omtr. 46 e. Chr. i C. I 2. Aarh. omtales Lægesalver, som der tilberedtes af Blomster. Ruiner af Staden, bl. a. af et Teater, findes ved det nuværende Kapræna. Af den Marmorløve, som efter 338 paa Valpladsen rejstes over de faldne Thebæere og først i Frihedskrigen i 19. Aarh. blev ødelagt, findes paa Stedet endnu flere Stykker, navnlig det skønt forarbejdede Hoved. *K. K.*

Chaise [šæ!z] (fr.), Sæde, Stol; let Vogn, tohjulet Kalechevogn for to Personer. Chaiselongue [šæzlõ!g], »lang Stol«, Chaiselong, Kanapé til at ligge paa, en Slags Sofa med kun eet Sidelæn og skævt Ryglæn. Chaisepercée [šæzpærse'], »gennembrudt Stol«, Natstol.

Chaise [šæ!z], gammel fransk Guldmønt, indtil 1350 ogsaa kaldet *Masse.* 1230 og senere vejede den 8,562 Gr. af fuld Finhed og var = 25 *Sols tournois.* 1270—85 var den halvt saa stor og regnedes til den halve Værdi. Derefter til 1350 8,297 Gr. af Finhed 0,990 og senere 6,223 Gr. af Finhed $^{958}/_{1000}$, altsaa en Guldværdi af 14 Kr. 78 Øre. *E.M.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Chaise-Dieu, La [lašæzdjø'], By i Mellemfrankrig, Departement Haute-Loire, Arrondissement Brioude, med betydelig Kniplingsfabrikation, Træhandel og (*1891*) 1,200 Indb. Af det derværende, tidligere berømte Benediktinerkloster, der blev grundlagt 1036 og i 14. Aarh. omgaves med Befæstninger, ere endnu bl. a. Murene, Taarnene og den pragtfulde Kirke i gotisk Stil vel bevarede. *H. W.*

Chaiselongue se Chaise.

Chaitya d. s. s. Caitya.

Chaix [šæ'], Napoleon, fransk Bogtrykker og Forlægger, født 1807 i Châteauroux, død 1865 i Paris. Her oprettede han 1845 et Jærnbane-Bogtrykkeri og en Boghandel. Sønnen, Edouard Alban C, født 1832, fortsatte Forretningen, som 1881 med ham som Direktør gik over til et Aktieselskab under Firma: Imprimerie et librairie centrales des chemins de fer. Aktiekapitalen er 5 Mill. frc. °g giver aarlig 6½ p. Ct. Forlagets Specialitet er Udgivelsen af Jærnbanelister (livrets C), Tariffer og Førere over Paris, Jærnbanekort over Frankrig og Europa m. m. Bogtrykkeriet med alle herhenhørende Grene af Reproduktionsanstalter udmærker sig især ved Trykning af Aktier og Obligationer og beskæftiger henved 1,200 Personer, som ved en paa Gensidighed baseret Hjælpe- og Sygekasse (siden 1846) og ved Andel i en siden 1871 tilstaaet Bonus paa 15 p. Ct. sikres mod al Nød. *I. S.*

Chaix d'Est-Ange [šædastâ!ż], Gustave Victor Charles, fransk Advokat og Statsmand (1800—76), optraadte allerede 1820 som Sagfører, vandt tidlig stort Ry, især som Forsvarer i politiske Sager (bl. a. 1828 for Cauchois Lemaire). I en lang Aarrække var han en af de ypperste Advokater og medvirkede i flere berømte Sager, saavel civile som kriminelle. Han var 1831 og paa ny 1836 — 46 Medlem af Deputeretkamret, fulgte som oftest Thiers, men spillede ingen fremragende Rolle. Senere sluttede han sig til Kejserdømmet og blev 1857 Generalprokurør i Paris samt Statsraad; han førte Anklagen mod Orsini 1858 og bekæmpede 1861 Bonaparte-Patterson's Fordringer. 1862 blev C. Senator og 1863 en af Viceformændene i Statsraadet og dermed en af Regeringens Ordførere over for den lovgivende Forsamling indtil Kejserdømmets Fald 1870. *E.E.*

Chakam (hebr.: vis, lærd), Betegnelse for 3. Formand i Synedriet, nu hos Menigheder med spansk Ritus og i Tyrkiet = Rabbiner. C.-Raschi, Storrabbiner i Konstantinopel, gejstlig Overhoved for alle i Tyrkiet boende Jøder. *V. O.*

Chaki (Khaki), stor Saltsø i det russiske Guvernement Astrachan, Kreds Jenotajevsk, ligger midt paa Kalmyk- eller Volgasteppen og er omgiven af flere andre Salt- og Bittersaltsøer. Om Sommeren tørrer Søen næsten helt ud, saa at den uhyre Masse Salt ligger blottet, skinnende som en Snemark. Jordbunden omkring C. er tørt, med Saltpartikler blandet Ler og kun bevokset med faa Tidsler og Salturter. I Omegnen findes flere varme Kilder, en Genstand for overtroisk Skræk hos de her omflakkende Nomader. *C. A.*

Chalat se Chilah.

Chalatenango [tša-], Departement af den centralamerikanske Republik Salvador, har (1887) 54,000 Indb.

Chalāza (bot.) se Æg.

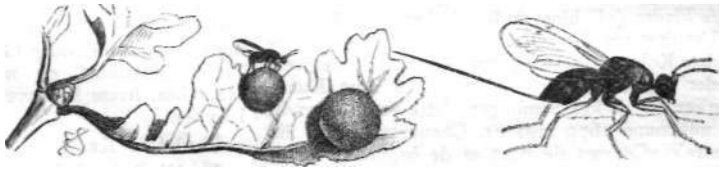
Chalazĭon (græ.: Hagl) er en Svulst paa Øjelaaget og skyldes en Ophobning af Sekret i en Meibom'sk Kirtel. C. kan findes baade paa øvre og nedre Øjelaag, optræder baade enkeltvis og i et større Antal. Huden over det er naturlig farvet og forskydelig, medens man ved at vende Øjelaaget tydelig ser det fremhvælvet paa Slimhindesiden, og Slimhinden lader sig ikke forskyde over det. Udviklingen og Forløbet ere langsomme. Er C. lille, lader man det i Reglen urørt og behandler kun den som oftest tilstedeværende Slimhindebetændelse; er det større, fjernes det ved Operation (Spaltning, Udskrabning) fra Slimhindesiden. Smaa C. forsvinde ofte af sig selv. *G.* iV.

Chalazogāmer (bot.), saadanne Dækfrøede, hos hvilke Befrugtningen ikke, som det sædvanlig er Tilfældet, sker gennem Ægmunden, men ad Æggets Kernefod (*Chalaza*); hertil hører foreløbig kun *Casuarinaceae.* *A. M.*

Chalcha (Khalka), en Afdeling af Østmongolerne, der græsse deres Hjorde N. f. Ørkenen Gobi, og som sammen med Scharastammen anses for de reneste Repræsentanter for den mongolske Race (se Mongoler). *C. C. C.*

Chalcidiae, ogsaa kaldet *Pteromalini*, er en Familie af de Aarevingedes Orden, indbefattende en endnu yderst lidet kendt Hærskare af særdeles smaa, næsten altid glimrende, metalglinsende Hvepser, kendelig fra andre nærstaaende Familier ved knæede Følehorn, brede Forvinger, der ganske mangle Felter, og en som oftest kort sammentrængt Legemsbygning. En lang fra Bugsiden fremragende Læggebrod findes næsten altid. Hunnerne lægge deres Æg i Insekter hørende til alle mulige Ordener, ofte i stort Antal, og de af Ægget udkrøbne Larver æde langsomt deres Vært op og forpuppe sig som oftest inde i dennes tomme Hud. — Om end man ikke daglig ser deres Færd, er dog den Rolle, de spille ude i Naturen, særdeles stor, noget, som ofte viser sig ved store Insektangreb, hvor netop disse Smaaskabninger Haand i Haand med Menneskenes Bestræbelser gøre deres ikke uvæsentlige Del af det store Arbeide at beskytte de angrebne Bevoksninger for ny og større Anfald. De ere en Slags Sikkerhedspoliti i Naturens Husholdning, hvis Opgave det er at sætte en Grænse for alt for massevis Optræden af enkelte Insekter. Et meget stort Antal Arter er knyttet til Galler, snyltende som Larver paa Gallehvepselarverne eller disses Snyltere;

Fig. 1.

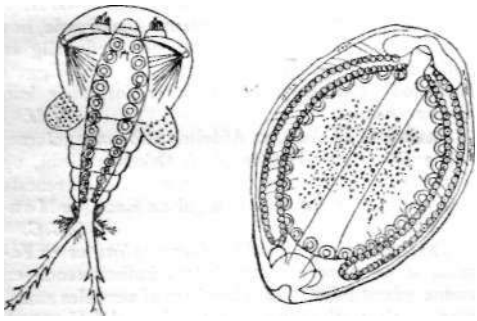

En Chaleiclie *læggende* sit Æg i et *Galæble*: til *højre* Dyret *forstørret*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

som Eksempel kan særlig *Torymus regius* (Fig. 1) nævnes; andre, som Arter af Slægten *Pteromalus*, angribe Sommerfuglepupper og fylde dem med sine Æg. End ikke Vandinsekter ere forskaanede for deres Angreb, og naar Vaabenfluernes (*Eristalis*) lange, igleagtige Larver i Breddens Dynd søge et Sted at forpuppe sig, anfaldes de af slig en lille, næppe synlig Hveps, for hvis Afkom den snart falder som Bytte. Naturforskernes Opmærksomhed er i den senere Tid ofte bleven henledt paa denne Gruppe, ikke alene for dens interessante biologiske Forhold, men ogsaa for den mærkelige Udvikling, mange og maaske alle dens Medlemmer gennemgaa. Under Udviklingen fremtræder der nemlig Larveskikkelser af det mest eventyrlige Udseende, som ikke ligner andre Insektlarver, udstyrede med mægtige krumme Hagefødder, lange Haletorne (se Fig. 2) og ejendommelig pæredannet Legemsform. Denne Larve gaar over i en anden ægdannet Klump (Fig. 3),

Fig. 2. Fig. s.

1 og 2. Larvestadium af en *Chalcis*.

der ganske mangler Leddeling, og først efter denne følger det maddikeagtige Larvestadium, der er det normale for alle aarevingede Insekter. *C. W.-L.*

Chalco [tša'lko], Distriktshovedstad i Staten Mejiko, 31 Km. S. 0. f. Hovedstaden Mejiko, ligger i 2,290 M.'s Højde ved den østlige Ende af den grunde Sø af samme Navn, gennem hvilken der fører en Kanal. C. har 4,000 Indb. I Søens svømmende Haver dyrkes Frugt og Grønsager, Blomster samt Majs og Hvede.

Chalcographie du Louvre [kalkografidylu'vrø] er en Afdeling af Nationalmuseet i Louvre i Paris, der indeholder ca. 6,000 originale, graverede Kobberplader, af hvilke Aftryk sælges til Publikum for en lav Pris (fra 10 cent. til 40 frc.). Begyndelsen til C. du L. var Ludvig XIV's Samling af 956 Plader (»Cabinet du Roi«), han efter Kobberstikkabinettets Grundlæggelse lod udføre af de bedste Kobberstikkere, gengivende vigtige Begivenheder og Bygninger fra hans Tid samt Kunstværker fra de kgl. Samlinger; dette Værk begyndte at udkomme 1670 med Fr. Chauveau's og I. Silvestre's »Courses de tetes et de bagues«; derpaa fulgte »Fêtes de Versailles«, »Tableaux du roi« (af G. Audran, Edelinck og Masson), »Statues et bustes« etc. Under Ludvig XIV tilkom endnu 300 Plader af A. Bosse o. a., og baade Ludvig XV og Ludvig XVI forøgede Samlingen. 1792 forenedes med den Pladerne til Receptionsarbejderne fra »Académie royale«, og 1797 grundedes efter General Pommereul's Forslag »Chalcographie française« som en Del af »Musée central des arts«, et Magasin for Plader, hvormed forbandtes et Kobbertrykkeri og et Kobberstikkeratelier; først 1876 virkeliggjordes Pommereul's Plan om et Kobberstikmuseum, idet 250 Blade af den franske Skoles ypperste Mestere ophængtes i 2 Sale i Louvre; det sidste Katalog over C. du L. er fra 1881. 1848 erhvervedes 310 betydelige Plader (hvorimellem Rubens's Luxembourg-Galeri, A. v. Dyck's Ikonografi), og under Kejserdømmet og den 3. Republik gjordes hos dygtige Kunstnere Bestillinger paa Stik, der skulde gengive Mesterværker fra Louvregaleriet og fremmede Samlinger. Siden 1849 ere Indtægterne stegne fra 1,000 til 25,000 frc. (1889). *A.Ls.*

Chaldron [tšå!ldrən ell. tšå!drən], Vægtenhed til Maaling af Kul i England og Canada, i London = 24 *Hundredweights* = 1219,26 Kg., i Newcastle = 53 *Hundredweights* = 2,692,53 Kg., i Canada = 30 *Hundredweights* = 1,524,08 Kg. Tidligere var C. et Rummaal til Maaling af Kul, og I London C. var da = 36 *Coal Bushels* = 1,308,22 Lit., I Newcastle C. = 79½ *Coal Bushels* = 2,888,98 Lit. — Som Maal for andre tørre Varer er C. nu = 256 Imp. Gallons = 1,163,157 Lit. *C. V. S.*

Chalet [šalæ'] (fr.), Sæterhytte; Villa i schweizisk Sæterhytte-Stil.

Chaleurbugten (Baie des Chaleurs [bædæšalö!r]), Bugt paa Vestsiden af St. Lawrencegolfen, mellem Gaspéhalvøen og New Brunswick, med Fiskerbyerne Bathurst, Carleton og Dalhousie.

Chalga se Kalgan.

Chalgrin [šagræ'], Jean Francois Therese, fransk Arkitekt (1739—1811), tilhører den antiI kiserede Retning, hvad der ses af hans Restauration af Luxembourg og hans Komposition, Kirken S. Philippe du Roule; hans Hovedværk er den mægtige Triumfbue i Paris til Kejserdømmets Hæder, i Arc de l'étoile, begyndt 1809 og fuldført efter hans Død. *E. S.*

Chalicōsis (græ.). *C. pulmonum* »Stenhuggerlunge«, kaldes den kroniske Betændelsestilstand i Lungerne, som opstaar ved stadig eller hyppig Indaanding af Kiselstøv, og som især findes hos Stenhuggere, Stenslibere, Pottemagere, Arbejdere i Porcelænsfabrikker, Murere, Møllestenstilhuggere (se Støvinhalationssygdomme). *A. F.*

Châlid ibn Welîd af Stammen Koreisch, død i Emesa (arab. Hims) i Aaret 641, var fra først af en af Profeten Muhameds værste Fjender, men blev senere en ivrig Tilhænger af ham og en af Islam's dygtigste Hærførere, hvorfor Profeten gav ham Tilnavnet Saif Allah o: Guds Sværd. Han udmærkede sig navnlig i Kampene mod den falske Profet Musailima og mod den græske Kejser Heraklios, hvem han overvandt i Slaget ved Mutah i Syrien. *F. O.*

Chalif se Kalif.

Chalil (hebr. חָלִיל) er Navnet paa et Musikinstrument, der omtales paa fire Steder i Biblen. Septuaginta oversatte Ordet ved *αὐλος* (Fløjte), Vulgata ved *tibia*, og Luther, i sin tyske Bibeloversættelse, ved Pibe eller Fløjte. Om Ordets Afstamning og Instrumentets nærmere Indretning ere Meningerne meget delte; saa meget synes dog sikkert, at det har været en Art Fløjte. *S. L.*

Chalil er Rahmân se Hebron.

Chalkantit d. s. s. Kobbervitriol.

Chalkedon se Kalchedon.

Chalkeía (græ.), en Fest, der i Oldtiden fejredes i Athen, den 30. i Maaneden Pyanopsion, til Ære for Kunstens og Haandværkets Guddomme, Athena og Hefaistos. *C. B.*

Chalkelefantin (græ.), bestaaende af Malm og Elfenben.

Chalki, en af de mellemste Prinseøer i Marmarahavet uden for Bosporus. Af de tre Klostre paa denne 0 er det ene omdannet til et teologisk Akademi for den græske Kirke i Tyrkiet.

Chalkidike kaldes nu sædvanlig den Halvø, som fra Makedonien strækker sig ud i det nordvestlige Hjørne af det ægæiske Hav, og som mod Syd og Sydøst ender i de tre Landtunger Kassandra (i Oldtiden: Pallene), Longos og Athoshalvøen (Akte). Fladeindholdeter omtrent 4,000 □ Km. Bjærgene, der opfylde største Delen af Landet, bestaa af Glimmerskifer, Kalk og Marmor. Højest ere Chortiat (1,200 M.) mod Nordvest og Athos (1,935 M.) mod Sydøst. Bjærgene ere stærkt bevoksede med Skove af Eg, Fyr og paa Athos ægte Kastanjetræer. I det nordlige indeholde de meget Metal; mod Nordøst i Siderokapsia (ved nuværende Izvoro) vandtes Guld i den byzantinske Tid og senere; i den nyeste Tid, da Driften atter er bleven optagen, udvindes der mest Mangan. Ved Kysterne findes en Del frugtbart Lavland, navnlig paa Kassandra og mod Nordvest derfor i Kalamaria; i det indre flere Højsletter. Korn-, Vin- og Kvægavlen er indbringende. I den ældre Tid bestod Befolkningen af Thrakere, bl. a. Bisalter; tidlig, maaske i 8. Aarh. f. Chr., bosatte Kolonister fra Chalkis og Eretria sig paa Kysten. Eretrierne koloniserede Pallene, hvor deres største Stad var Mende. Korinthierne anlagde Poteidaia paa Pallene's Istme, Andrierne bl. a. Akanthos og Stagiros (senere Aristoteles'es Fødeby) paa Østkysten af Landet. Indtil Perserkrigen havde Chalkidierne kun Torone med Havnen Kofos (nu Kufo) tæt ved Sydvestspidsen af den mellemste Landtunge. Efter 479 udbredte de sig stærkt i den mellemste Del af Halvøens Stamme; deres største Stad var her Olynthos, som i den peloponnesiske Krig blev uafhængig af Athen og derefter samlede de øvrige Stæder til det chalkidiske Forbund, som bestod indtil 348, da Filip indtog og ødelagde Olynthos. Kassandros anlagde senere Kassandreia paa Poteideia's Plads og Thessalonike (nu Saloniki) i det nordvestlige Hjørne af Landet ved den thermæiske Bugt. I Middelalderen er Halvøens Historie lidet kendt; om Klostrene paa Athos se Athos. Befolkningen bestaar i vore Dage hovedsagelig af Grækere; en stor Del af Jorden tilhører Munkene paa Athos. Poligyros i Midten af Landet, Lerigova og Galâtista Nord og Nordvest derfor, Jerissō (det gamle Akanthos) og Valta paa Kassandra ere de største Flækker. (Litt.: Kinch, »Beretning om en Rejse i Makedonien« [1893] og »Erindringer fra Makedonien« [i »Tilskueren« 1891 og i »Letterstedtske Tidskrift« 1892]). *K. K.*

Chalkídios, Neoplatoniker i 4. Aarh. (?), har oversat Platon's Skrift *Timaios* paa Latin og skrevet en Kommentar dertil; udg. af Wrobel 1876. *K. H.*

Chalkis, Stad paa Euboia, omtales endnu ikke i de ældste Partier af de homeriske Digte, men bestod ved den græske Histories Begyndelse. Den var anlagt paa en Plads, der er gunstig for Handel, Søfart og Landbrug, paa Midten af Øens Vestside ved Euripos, det smalleste Sted af Sundet, hvorfra den beherskede den letteste Overgang til Fastlandet (Boiotien) og Farten mellem den nordlige og den sydlige Del af Sundet. Paa en lav Klippe ved Euripos laa Byens Akropolis; derfra strakte Staden sig mod Nord ned til Havnen. 20 Min. mod Syd flyder den bekendte Kilde Arethusa; mod Øst, omsluttet af Bjærget Dirphys'es Udløbere, ligger en Slette, som i Oldtiden kaldtes den Lelantiske. Befolkningen hørte til den ioniske Stamme. Tidlig udbredte den sit Herredømme til Kyme paa Østsiden af Øen. I 8. Aarh. f. Chr. og senere finde vi Ridderne, Hippoboterne, herskende i C. Talrige Kolonier anlagdes da: Torone paa Thrakiens Kyst, Naxos, Leontinoi, Katane o. a. paa Sicilien, Kyme (*Cumae*) i Kampanien. Med den sydlige Nabostad, Eretria, som af Byerne paa Euboia alene kunde gøre C. Rangen stridig, førtes omtrent 700 (?) en Fejde om den Lelantiske Slette; flere græske Stater toge Del i Kampen, bl. a. Samos, med hvilken C. længe stod i nøje Venskab. Krigen synes at være endt til C.'s Fordel. Handel og Industri blomstrede; chalkidiske Sværd og Terrakottavarer vare bekendte; chalkidiske Vaser ere fundne i Tyskland. Fra Samos fik C. sit Møntsystem, som senere indførtes i en stor Del af Hellas (Tetradrachme paa $17^1/_2$ Gr.). Fra Slutn. af 6. Aarh. begynder Tilbagegangen. Da C. 506 sluttede sig til Athen's Fjender, berøvede Athenerne Beboerne en Del af Landet og bosatte attiske Klerucher der. I 5. Aarh. hørte C. med til Athen's Forbund; efter en Opstand 446 fordrev Perikles Hippoboterne og bosatte ny Klerucher. Under den peloponnesiske Krig (411) løsrev C. sig og byggede, for at sikre Forbindelsen med Boiotien, en Bro over Sundet. 377 indtraadte C. i Athen's ny Forbund, blev 370 afhængig af Theben, men fornyede 357 Forbundet med Athen. 338 bemægtigede Filippos sig Staden, som derpaa under Makedonernes Herredømme var et af disses tre Støttepunkter (»Lænker«) i Hellas. Højen Kanethos paa Vestsiden af Euripos inddroges 334 i Befæstningen. Befriet af Romerne efter Krigen mod Filippos V (omtr. 194) sluttede C. sig senere oftere til Rom's Fjender og blev 146 til Dels ødelagt, dens Land det romerske Folks Ejendom. Men ogsaa senere bestod den; Kejser Justinianus skal have forstærket dens Befæstning. — I den tidlige Middelalder finde vi C. kaldet Egribo (ɔ: Euripo). Efter Konstantinopel's Erobring 1204 tilhørte den Venetianerne, som beholdt den indtil 1470; fra den Tid skriver sig den nuværende Borg (Kastro). 1470 gik Byen over i Tyrkernes Besiddelse; under den græske Frihedskrig lykkedes det ikke Opstanden at faa Fodfæste her, og først ved London-Protokollen 1830 blev C. indlemmet i det ny Kongerige. Endnu findes der enkelte tyrkiske Familier, der have en Moské. Byen, der nu (1895) har ca. 7,000 Indb., er Sædet for en Ærkebiskop og for Nomarchen over Euboia; der er to Havne og en Del Søfart, nogen Uldindustri, et Gymnasium og en teologisk Skole. Over Euripos fører nu en Svingbro, der støtter sig til en Klippeø i Sundet. *K. K.*

Chalkocit (Chalkosin) d. s. s. Kobberglans.

Chalkofanit, et sort, metallisk Mineral, som væsentlig bestaar af Manganilter ($3MnO_2 \cdot [Mn,Zn]O \cdot 2H_2O$). Pulverfarven er mørkebrun, Haard-

heden ringe (lidt under Kalkspatens). Det forekommer som et Omdannelsesprodukt af Franklinit (s. d.) ved Sterling Hill, New Jersey. *N. V. U.*

Chalkofyllit d. s. s. Kobberglimmer.

Chalkografī (af græ. χαλκός, Kobber og γράφω, ridser, skriver), Kobberstikkerkunst (s. d.); Kobberstik. Smlg. Chalcographie du Louvre.

Chalkokemigrafī, en Slags Højtryksætsning paa Zink.

Chalkolit se Uranit.

Chalkomenit, et Mineral, som bestaar afselensyrligt Kobber ($CuSeO_3 . 2H_2O$). Det krystalliserer monoklint, har klar blaa Farve og forekommer i smaa Krystaller sammen med andre Selenforbindelser ved Cerro de Cacheuta i Argentina. *N. V. U.*

Chalkomorfit, et heksagonalt krystalliserende Mineral, som væsentlig bestaar af vandholdig kiselsur Kalk og forekommer ved Laacher See i Tyskland i Hulheder i Kalkstenstykker, som ere indesluttede i Lava. *N. V. U.*

Chalkóndylas, 1) Demetrios, græsk Grammatiker, født ca. 1425 i Athen, død 1511. C. virkede som Lærer i Græsk i Perugia, Padova, Firenze og fra 1492 i Milano, hvor han døde. C. skrev paa Græsk en græsk Grammatik, Ἐρωτηματα [Milano 1493; Paris 1525; Basel 1546] og besørgede de første trykte Udgaver af Homer [Firenze 1488], Isokrates og Suidas [Milano 1493, 1499].

2) Laonikos, foreg.'s Broder, skrev det byzantinske Riges Historie i Tiden fra 1297 til 1462 [udg. med latinsk Oversættelse af Bekker i *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, Bonn 1843]. *K. H.*

Chalkopyrit d. s. s. Kobberkis.

Chalkopyrrhotīn, et gult, metallisk Mineral af ubekendt Krystalform, bestaar af Jærn, Kobber og Svovl (Fe_4CuS_6) og forekommer ved Nya Kopparberget i Sverige. *N. V. U.*

ChalkOS, antik græsk Kobbermønt, 1/8 Obol.

Chalkosiderit, et lysegrønt Mineral, Fosfat af Jærn og Kobber ($CuO . 3Fe_2O_3 . 2P_2O_5 . 8H_2O$); det forekommer sparsomt i West Phoenix Mine (Cornwall) o a. St. *N. V. U.*

Chalkostibit d. s. s. Kobberantimonglans.

Chalkotrichit, en i haarformede Krystaller optrædende Varietet af Rød Kobbermalm (s. d.). *N. V. U.*

Chalkotypī, en Slags Højtryksætsning paa Kobber, udføres f. Eks. ved at paaføre en Tegning paa en Kobberplade med et af Syre uangribeligt Stof og derefter foretage Ætsningen med Syre. *K. M.*

Chalkoxylografī, en næppe mere brugt Form for Kobberstik, ved hvilken dette paa en Maade forbandtes med Træsnit, navnlig til Frembringelse af Akvatintetoner. *K. M.*

Challa (hebr. »Kager«), den Del af Dejen, der som »Førstegrøden« maa tages af hver Dej og gives til Præsterne (4. Mos. 15, 21). Endnu i vore Dage tage fromme jødiske Kvinder med et Velsignelsesønske et Stykke af Dejen og opbrænde den i Ild. *V. O.*

Challamel [šalamæ'l], Jean Baptiste Marie Augustin, fransk Historiker, er født 18. Marts 1818 i Paris, blev 1838 Advokat, drev derefter forskelligartede historiske Studier og blev 1844 Underbibliotekar ved Biblioteket Sainte-Geneviève. Af hans mange Skrifter skulle nævnes: »Histoire-Musée de la République francaise« [2 Bd.; 3. Opl.,. Paris 1857—58], »Mémoires du peuple francais« [8 Bd., Paris 1865—73], »Histoire de la mode en France« [2. Opl., Paris 1880], »La France et les Frangais à travers les siécles« [2. Bd., Paris 1883]. *Chr. Bl.*

Challemel-Lacour [šalmællaku!r], Paul Armand, fransk Statsmand, er født 19. Maj 1827. C. gennemgik 1846—49 Normalskolen og blev derefter Lærer i Filosofi ved Lyceet i Pau og 1851 i Limoges. Som ivrig Republikaner blev han efter Statskuppet 2. Decbr. 1851 fængslet og landsforvist; efter et Par Aars Ophold i Belgien og Tyskland blev han 1856 Lærer i fransk Litteratur ved den polytekniske Skole i Zürich, men hjemvendte efter Amnestien 1859 og blev Medarbejder af flere Tidsskrifter og Blade; grundlagde 1868 sammen med Gambetta »Revue politique« og blev tiltalt i den Baudin'ske Sag. I Septbr. 1870 blev han Præfekt i Lyon, hvor han i Begyndelsen havde Vanskelighed med at hævde Ordenen over for de yderlige Republikanere, men dog efterhaanden fik Bugt med deres Udskejelser; han afgik i Febr. 1871 efter Fredsslutningen. I Jan. 1872 valgtes C. til Nationalforsamlingen og blev ved sin Veltalenhed snart en af Ordførerne for det radikale Parti, medens han samtidig var en af »République francaise's« vigtigste Medarbejdere. 1876 valgtes han til Senator og genvalgtes baade 1885 og 1894. Da han i Jan. 1879 førte en Sag imod et legitimistisk Blad, optraadte Gambetta undtagelsesvis for Retten som Sagfører og fik Bladet idømt Bøde og Erstatning. Straks efter blev C. Afsending i Bern og i Sommeren 1880 forflyttet til London, men hjemvendte herfra i Febr. 1882 for at blive Udenrigsminister under Freycinet og senere Ferry indtil Novbr. 1883. Efter at han i flere Aar af Helbredshensyn havde holdt sig temmelig tilbage fra det politiske Liv, vakte han stor Opsigt, da han 19. Decbr. 1888 i en glimrende Tale i Senatet gav en Kritik af det republikanske Partis Politik i de sidste Aar og udviklede Nødvendigheden af, at de maadeholdne Afskygninger sloge sig sammen imod den voksende Radikalisme, medens de hidtil havde vist alt for stor Eftergivenhed over for dens Krav. 1891 blev han Senatets Viceformand og i Marts 1893 dets Formand. *E. E.*

Challenger[tšä'lendžə]**-Ekspeditionen** (opkaldt efter Korvetten Challenger, »Udfordreren«), videnskabelig engelsk Ekspedition 1872—76 under Ledelse af Naturforskeren Sir Wyville Thomson til Udforskning af Verdenshavene. Se nærmere Maritime videnskabelige Ekspeditioner.

Challengerryggen [tšä'lendžə-] se Atlantiske Ocean (2. Bd., S. 253).

Challis [tšä'liz], James, engelsk Astronom, født 12. Decbr. 1803 i Essex, død 3. Decbr. 1882 i Cambridge, hvor han studerede og 1835 blev Plumianprofessor i Astronomi og Eksperimentalfysik, efter Airy tillige Direktør for Observatoriet, hvorfra han tog Afsked 1861, medens han indehavde sit Professorat til 1879. C. har publiceret flere rent fysikalske Afhandlinger, og hans talrige astronomiske Undersøgelser omfatte hovedsagelig Problemer af den højere Mekanik i dens Anvendelse paa Himlens Fysik. Han har udgivet »Astrono-

mical Observations at Cambridge« IX—XX [1837—64] og skrevet »Lectures on practical astronomy and astronomicai instruments« [Cambridge 1879]. Om C.'s Stilling til Opdagelsen af Neptun s. d. *F. Fr. S.*

Chalmers [tšä'lmᵊz], Alexander, engelsk Forfatter, født i Aberdeen 29. Marts 1759, død i London 10. Decbr. 1834. En Tid lang var han Redaktør af »The Public Ledger« og »London Packet« og skrev mange Artikler til »St. James's Chronicle«, »Morning Chronicle« og »The Morning Herald«. Han har udgivet en stor Mængde Værker, blandt hvilke kunne nævnes: »The British Essayists, with prefaces, historical and biographical, and a general index« [45 Bd.]; Rob. Burns's og Dr. Beattie's Værker med Levnedsskildringer af Forfatterne [1805]; Udgaver af Fielding [10 Bd.], The Tatler, Spectator og Guardian [14 Bd., 1806], Gibbon [12 Bd., 1807], Bolingbroke's Værker [8 Bd., 1809], Shakespeare [med Digterens Levned, 9 Bd. 1809, og atter 1823], ligesom ogsaa et Glossarium til Shakespeare's Værker samt forskellige af Johnson's Arbejder. 1810 kom »History of the University of Oxford« [2 Bd.] og »British poets from Chaucer to Cowper« [2 Bd.]. Hans mest fremragende Værk er »The General Biographical Dictionary« [32 Bd., 1812—17], en meget betydelig forøget Udgave af »The New and General Biographical Dictionary« i 11 Bd., der oprindelig udkom 1761 og under forskellige Redaktioner var bleven udgivet flere Gange i Mellemtiden. *C. K.*

Chalmers [tšä'lmᵊz], George, engelsk Historiker, født 1742 i Fochabers i Skotland, død 31. Maj 1825. C. studerede Jura og nedsatte sig som Advokat i Baltimore; da den amerikanske Frihedsbevægelse begyndte, vendte han dog tilbage til Moderlandet (1775). Af hans talrige Værker dreje mange sig om Tidens Stridsspørgsmaal; fremhæves kan: »Caledonia, or a topographical history of North Britain« [London 1807—24, 3 Bd.], en i meget grundig Undersøgelse om Skotlands ældre Historie, dertil Levnedsbeskrivelser af Maria Stuart [smst. 1818, 2 Bd.], Daniel Defoe [1790], Thomas Paine [1796] o. a. *Kr. E.*

Chalmers [tšä'lmᵊz], James, skotsk Boghandler (1782—1853), bragte den Boghandel i Dundee, som han overtog efter sin Broder, i kraftig Blomstring, men vandt sig særlig et Navn som Opfinder af Frimærket i dets nuværende Skikkelse. I en lang Række Flyveskrifter, 29, slog Sønnen, Patrick, fast, at det var ham og ikke, hvad man hidtil havde ment, Rowland Hill, der var Opfinderen af det paaklæbelige Frimærke.

Chalmers [tšä'lmᵊz], Thomas, skotsk Teolog og Lederen af Frikirken ved dens Dannelse 1843, født 17. Marts 1780 i Anstruther, død i Edinburgh 31. Maj 1847. Han bestemte sig tidlig til at være Præst og kom 12 Aar gl. til Universitetet i St. Andrews, hvor han gennemgik det sædvanlige Kursus, 4 Aar almindelig Uddannelse (arts) og 4 Aar Teologi. 1803 blev han Præst i Kilmany og skulde samtidig holde Forelæsninger over Matematik i St. Andrews. Rationalismen under Navn af Moderatismen var dengang herskende i Skotland, og C. var en Tilhænger deraf; men 1809 trængte han igennem til positiv Kristendom, dels ved at miste flere af sine nærmeste, dels ved langvarig Sygdom, dels ved at bekæftige sig med kristelig Apologi, og hans Forkyndelse fik nu et dybere Præg. 1814 blev han Præst ved Tron Church i Glasgow, som han ombyttede 1819 med St. John, der laa i den fattigste Bydel, og hvor C.'s store Gaver som kirkelig Organisator kom til Nytte. 1823 blev han Professor i Moralfilosofi og Nationaløkonomi i St. Andrews og 1827 Professor i Teologi i Edinburgh. Her kom han til at tage Del i Løsningen af de store Spørgsmaal, som dengang stode paa Dagsordenen i Skotland. Kirken, repræsenteret dels af Presbyterne, dels af den øverste Myndighed, General-Assembly, værgede sig over for Kirkepatronerne, der vilde fastholde deres Kaldsret til Præsteembederne mod Menighedernes Indsigelse, og søgte Hjælp hos de borgerlige Domstole. C. blev hurtig en af Lederne for det evangeliske Parti, der over for Moderatismen hævdede Kirkens Selvstændighed, og førte Kampen navnlig fra 1834, da de Evangeliske fik Flertal i General-Assembly. C. var Statskirkemand og vilde nødig, at Præstevalget skulde hævdes som nødvendigt, for ikke at krænke Christi Kongedømme; men han stod bestemt paa Kirkens Selvstændighed. Det skyldtes væsentlig hans Sindighed, at man først forsøgte alle Veje, før man besluttede sig til en Udtrædelse, og at derfor denne blev saa fuldtallig, som den blev. Da Frikirken var dannet, var han ogsaa selvskreven til at være Leder, og Frikirkens første General-Assembly konstituerede sig under hans Forsæde. Hans økonomiske Indsigt og finansielle Forstaaelse kom ogsaa Frikirken til gode, saa dens Økonomi er bleven Forbilledet for senere Frikirkedannelser. Han blev valgt til Leder af Frikirkens første teologiske Anstalt i Edinburgh. 1845 trak han sig tilbage fra Ledelsen af Frikirkens Finanser og begyndte en Gerning i Westport, Edinburgh's elendigste Kvarter. Han fik her indrettet en Skole, bygget en Kirke, og faa Aar efter hans Død stod her en Menighed, der trods sin Fattigdom havde ca. 7000 Kr. tilovers for Guds Riges Fremme. Uden at være videnskabelig Teolog var C. en af den skotske Kirkes største Mænd, der med Kraft og Visdom ledede Kirken i kritiske Tider (se Art. om den Skotske Kirke og Frikirken i Skotland). Hans Skrifter ere samlede i 34 Bd. og ere baade af opbyggeligt, teologisk, økonomisk, astronomisk og matematisk Indhold. Et af dem er udgivet paa Dansk i forkortet Skikkelse: »Den kirkelige Fattigpleje« ved J. Friis-Hansen, paa Norsk ved K. O. Knutzen. (Litt.: W. Hanna, *Memoirs of the life and writings of Th. C.* [4 Bd., 1849—52]; Fr. Nielsen, »Statskirke og Frikirke«). *H. O—d.*

Chalmers [tšä'lmᵊz], William, svensk Købmand og Filantrop, Stifter af den efter C. opkaldte Sløjdskole i Goteborg (født smst. 1748, død 1811), af engelsk Herkomst, tjente sig en Formue i Kina som Supercargo, var efter Hjemkomsten til Goteborg, 1793, optagen af kommunale Hverv og testamenterede sin Formue dels til det Sahlgren'ske Sygehus, dels til »Frimurarebarnhuset« til Oprettelse af en Sløjdskole, der snart blomstrede op.

Chalon [salo'], et temmelig løst, kipret Kamgarnsstof, der især fremstilles i England og Holland, navnlig for oversøisk Eksport. I Europa bruges det hovedsagelig til Teaterkostymer o. l. *K. M.*

Chalon [salo'], Alfred Edward, engelsk Genre- og Portrætmaler (1781—1860), født i Ge-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

néve. Med Faderen, en fransk Emigrant, kom han til London, hvor han studerede paa Akademiet, udstillede fra 1810 og snart slog igennem som flink Akvarelmaler. Hans Dygtighed og tekniske Færdighed i Portrætfaget bragte Londons fine Verden til hans Atelier, og han har i Tidens Løb udført en Række Portrætter fra Samfundets højeste Kredse-Portrætter af Prinsesse Charlotte, Kong Leopold, Prins Albert, Alexander II af Rusland, Dronning Victoria etc. Medens hans historiske Malerier (i Olie) i øvrigt ikke gjorde Lykke, fejrede han Triumfer i Emner fra Ludvig XIV's Tid; han malede saaledes »Ludvig XIV hos La Vallière«. Til W. Scott's Værker har han udført Illustrationer. Broderen, John James (Jean Jacques) (1778—1854), virkede ligeledes i London, var en ferm Akvarellist og malede en Række Genrebilleder og Landskaber. *A. Hk.*

Châlonnais [šalånæ'] se Châlon-sur-Saône.

Chalonnes-sur-Loire [šalånsyrlwa!r], By i Mellemfrankrig, Departement Maine-et-Loire, Arrondissement Angers, ved Layon's og Louet's Sammenløb, har (1891) 2,100 (med Kommune 4,600) Indb., romerske Ruiner og Levningerne af et Slot fra 12. Aarh.; Industri i Lys og Serge, Handel med Korn, Bælgfrugter, Likører og Vin. I Omegnen findes Stenkulgruber.

Châlons-sur-Marne [šalõsyrma!rn], By i det nordøstlige Frankrig, Hovedstad i Departementet Marne og Arrondissementet C. (Landskabet Champagne), beliggende ved Marne og Kanalen, der fører fra Marne til Rhinen, samt ved Banen Paris—Strassburg, har (1891) 25,900 Indb. C. gennemstrømmes af Marne, der her deler sig i to Arme, over hvilke der fører mere end 20 Broer, og er en regelmæssig anlagt By med lige Gader og smukke Anlæg og Promenader paa de gamle Fæstningsværkers Plads; af dens Bygninger fremhæves Præfekturbygningen, Raadhuset (fra 18. Aarh.) og især Kirkerne, nemlig Domkirken St.-Étienne (fra 13. Aarh.; restaureret i den nyere Tid) og Kirken Notre-Dame (fra 12. og 13. Aarh.) med to høje, spidse Taarne og smukke Glasmalerier. C. er Garnisonsby, Sæde for en Præfekt, en Biskop og 6. Armékorps'es Generalkommando, og har bl. a. en Handelsdomstol, en meget bekendt Kunstindustriskole, et College, flere Seminarier, et Bibliotek paa ca. 30,000 Bd., en Sindssygeanstalt og flere andre Velgørenhedsanstalter. Den har en Del Industri, især i Læder og Skotøj, Bomulds- og Uldvarer, Rebslagervarer o. s. v., og Handel med Korn, Oliefrø, Uld, men især med Champagnevine (ca. 1 Mill. Fl. aarlig), og den har lignende, om ikke saa store, Lagerkældere i Kalkhøjene (Jaquessons Kældere ere de største) som den nærliggende By Epernay. 8 Km. mod Nordøst ligger den prægtige Valfartskirke Notre-Dame-de-l'Epine (fra 15. Aarh.). — C. er en meget gammel By, der allerede omtales som Bispesæde i 3. Aarh. e. Chr., og var under Navnet af Catalaunum eller Durocatalaunum en af de vigtigste Byer i Gallia belgica. Omegnen er en bekendt Slagmark; saaledes besejrede her Kejser Aurelianus Tetricus 273 e. Chr., og Jovinus slog Allamannerne her 366; derimod stod Slaget paa de catalauniske Marker (s. d.), hvor Attila blev overvunden 451, længere borte, nærmere ved Troyes. I Middelalderen var den hyppig Genstand for Angreb og Plyndringer; i Hundredaarskrigen blev den flere Gange angreben af Englænderne (1430 og 1434), som dog bleve slaaede tilbage. Ogsaa paa andre Maader nævnes den ofte i Historien; saaledes flyttedes 1589 Paris-Parlamentet hertil, og 1591 og 1592 brændtes her Paverne Gregor XIV's og Clemens VIII's Ekskommunikationsbuller mod Henrik IV. 1814 blev den besat af Preusserne, 1815 af Russerne; 1856 oprettede Napoleon III N. f. C. den ca. 12,000 Hekt. store Lejr ved C, som toges i Brug næste Aar og benyttedes som Øvelseslejr for den franske Hær. Under Krigen 1870—71 var den Standkvarter for 6. Armékorps under Canrobert; efter de første Nederlag trak dog Canrobert sig tilbage til Metz, medens Resterne af Mac Mahon's Hær besatte Lejren og droge Forstærkninger til sig; men allerede 21. Aug. forlod Mac Mahon atter Lejren, idet han dog forinden til Dels ødelagde og brændte den; Dagen efter blev den besat af Tyskerne. *H. W.*

Châlon-sur-Saône [šalõsyrso!n], By i det østlige Frankrig, Departement Saone-et-Loire, Arrondissement C. (Landskabet Bourgogne), ligger i en frugtbar, men for Oversvømmelser udsat Egn ved højre Bred af Saône, hvor Canal du Centre udmunder i denne Flod, og ved Paris-Lyonbanen, og har (1891) 24,700 Indb. C, der har 4 Forstæder (deriblandt den paa Saone's venstre Bred beliggende St.-Laurent, der tidligere har været en selvstændig og ret anselig By, og som er forbunden med C. ved en stor, gammel Stenbro), er uregelmæssig bygget og omgiven af gamle Befæstninger, har flere Kirker, bl. a. den smukke Kirke St.-Vincent (bygget 1386—1440), et gammelt Hospital, et nyt Justitspalads og flere smukke Promenader og Kajer langs Floden; den har bl. a. en Handelsdomstol, et College, en bekendt Tegneskole, et Bibliotek og flere Samlinger (deriblandt en Malerisamling) og lærde Selskaber. Dens udmærkede Beliggenhed gør den til en vigtig Landhandelsstad, især for Vine, Træ, Korn, Læder, Stenkul og Jærn; betydelig er ogsaa Handelen med dens egne Industriprodukter som Jærn-, Kobber- og Glasvarer, Kniplinger, 01, Spirituosa, Eddike og Kemikalier; den staar i Dampskibsforbindelse med Lyon. — C, Oldtidens Cabillonum, var allerede en betydelig Handelsstad under det romerske Kejserdømme. Den spillede tidlig en Rolle i Kristendommens Historie (den hellige Marcellus og Valerianus lede her Martyrdøden 179) og blev allerede i 4. Aarh. Bispesæde, der bestod lige til Revolutionen. Den led meget i Middelalderens Krige, i 5. Aarh. plyndredes den af Vandalerne, i 8. Aarh. af Maurerne; i 10. Aarh. dannede den med Omegn et eget burgundisk Lensgrevskab, Châlonnais, som i Slutn. af 13. Aarh. inddroges i Burgund og 1477 fulgte med dette Land til Frankrig; 1562 indtoges den af Hugenotterne og blev befæstet, men senere forfaldt Fæstningsværkerne. *H. W.*

Ghalosse [šalå's], Landskab i det sydvestlige Frankrig, se Gascogne.

Chalotais [šalåtæ'], Louis René de Caradeuc de la (1701—85), blev Generalprokurør ved Bretagne's Parlament og var en af de første Magistratspersoner, der tog Ordet for Jesuitternes Fordrivelse. Med Hertugen af Aiguilion, Guvernøren i Bretagne, kom C. snart paa en spændt Fod; Hertugen traadte paa flere Maader Bretagne's

Rettigheder for nær; men Bretagnes Parlament forsvarede Provinsens Privilegier, og ingen gjorde det med større Eftertryk end C, som derfor snart blev de styrende forhadt. Aiguillon var særlig forbitret paa ham. Til sidst lod Regeringen C, hans Søn og fem andre Parlamentsmedlemmer arrestere. C. beskyldtes for at have tilsendt Statssekretæren Saint-Florentin to anonyme Breve, i hvilke Konge og Regering medhandledes meget ilde, og for i Bretagne's Stænder at have komploteret mod Kongens Magt og Myndighed, og der nedsattes en Kommission for at kende i Sagen. Der paafulgte nu en langvarig Proces, som førtes med Forbitrelse fra begge Sider. C. protesterede mod de nævnte Beskyldninger, Parlamentet tog hans Parti, og i Publikum lød en indigneret Knurren over Regeringens barske Fremfærd mod en højagtet Øvrighedsperson. C. blev betragtet som et Offer for de stores, særlig Aiguillon's Had, for Jesuitternes Ranker, han skulde knuses, fordi han havde villet sætte Despotiet Grænser. Fra sit Fængsel udsendte C. flere Forsvarsskrifter, gik ogsaa offensivt til Værks, angreb med Kraft sine Fjender og Forfølgere, Aiguilion, Saint Florentin o. a., og appellerede til Parlamentet i Bordeaux. Kampen førtes i flere Aar med Hidsighed; en Stund frygtede man for de fængsledes Hoveder, men lige over for den almindelige Ophidselse og Publikums Knurren gav Ludvig XV endelig Ordre til at standse Processen og forvise C. og hans Lidelsesfæller til Saintes. Men baade C. og Parlamenterne fortsatte Kampen, Bretagne's Parlament anlagde Sag mod Aiguillon og beskyldte ham for at have ført falske Vidner mod C, Kongen befalede Parlamentet at lade Anklagen mod Aiguillon falde, men Parlamentet vægrede sig herved, lod et Forsvarsskrift af Aiguillon brænde af Bøddelen, dadlede højt Regeringens Fremfærd mod C. og aabnede en Diskussion om Lovligheden af *lettres de cachet*. Til sidst erklærede Ludvig XV i en *lit de justice*, at Parlamentets Adfærd var fornærmelig for Kongens Majestæt. C.'s Eksil vedvarede til Ludvig XV's Død (1774). Efter denne vendte han tilbage til sine Funktioner i Rennes. Processen med C. blev et Nederlag for Regeringen og var et slemt Stød for Kongemagtens Prestige, og den aabnede Øjnene paa mangfoldige for, hvor hul og ormstukken hele dette despotiske franske Regime af Guds Naade i Grunden var. *F. J. M.*

Chaloupe [šalu'p] (fr.), paa Dansk Slup: aaben Baad af Mellemstørrelse i et Orlogsskib. C, der er mindre end Barkasse og Travaille, men større end Jolle, varierer i Størrelse fra 7—9 M. og bruges i Reglen til Personbefordring. Den ros i Reglen al 6—12 Mand, hvilke betegnes som Chalouperoere. Smaa Dampfartøjer (Skruebaade) betegnes ogsaa som Dampchaloupe. *C. LW.*

Chalten, den sydligste Vulkan i de chilenske Cordillerer, under 49^0 s. Br. ved den vestlige Bred af Lago Chacabuco, er 2,170 M. høj.

Chalwet (arab.), Ensomhed, Tilbagetrukkenhed, er Betegnelsen for de arabiske Dervishers Livsstilling og dermed ogsaa undertiden for deres Anskuelse. *J. 0.*

Chalweti er Tilnavnet paa en mindre betydelig arabisk Forfatter ved Navn Djemaleddin Ismail. *J. 0.*

Chaly [šali'], et musselinsagtigt Stof med Silkekæde og Kamgarnsislæt, der især benyttes til lette Kjoler og Tørklæder. *K. M.*

Chalÿber, i Oldtiden et Bjærgværksfolk i den nordøstlige Del af Lilleasien. Allerede i et af de yngre Partier af Iliaden omtales det fjerne Alybe, Sølvets Hjemstavn. Xenofon skelner i Anabasis mellem to Stammer af C.: en østlig, mellem Floderne Araxes og Kyros, og en vestlig i Landskabet Pontos S. f. Sortehavets Kyst. Om de sidste tilføjer han, at de for største Delen levede af Jærnavl. Aischylos kalder dem Jærnsmede. Af deres Navn kommer sandsynligvis detgræske »chalybs« (χάλυψ), Staal. I Tiden e. Chr. skulle de have faaet Navnet Chaldæer. *K. K.*

Chalybs (græ.), hærdet Jærn, Staal. — Heraf er afledet chalybokrenen eller chalybopegen (*Aqua chalybeata*): jærnholdigt Mineralvand, som indeholder Jærnet i kulsur Forbindelse, medens siderokrenen eller sideropegen er Mineralvand, som indeholder Jærnet i anden (svovlsur) Forbindelse. *A. B.*

Cham, Noa's Søn, efter Hebræernes Anskuelser Stamfader til de sydlige Nationer, særlig de afrikanske. *V. O.*

Cham [ka'm], fransk Karikaturtegner, født i Paris 26. Jan. 1819, død smst. 6. Septbr. 1879. Hans egentlige Navn var Amédée de Noé; han var Grevesøn og studerede oprindelig Malerkunst under P. Delaroche og Charlet. Paavirkningen fra denne viste ham snart Vej mod det Felt, hans Evner og Lyst pegede hen imod, Karikaturtegningen. 1842 leverede han sine første Karikaturtegninger, næste Aar optraadte han i »Charivari« — under Navnet C. — og blev snart en af dette Blads ledende Kræfter, hvis ferme Pen og uudtømmelige Vid ofte sagde det gode Indfalds forløsende Ord midt i Døgnets Strid og stedse formaaede at holde Pariserne i Aande. Med sin overordentlige Produktionsevne strøede han sine vittige, flot henkastede Tegninger ud i Blade og Almanakker (»Almanac profétique«, »Musée Philipon« etc.) og blev særlig den skarpt karikerende Iagttager af Napoleon III's Paris. Mange af C.'s Tegninger ere efterhaanden samlede i Albumer, saaledes i et C.-Album paa 3 Bd. [Paris], (Litt.: Félix Ribeyre, *C., sa vie et son œuvre* [Paris 1885]). *A. Hk.*

Chamade [šama'd] (fr.; ital. *chiamata*) Signal med Tromme eller Trompet, hvormed i ældre Tid Belejrerne tilkendegave, at de vilde overgive sig. Slaa C. o: overgive sig, vise Eftergivenhed.

Chamaecypăris Spach., Naaletræslægt af Cypresfamilien; Koglerne ere træagtige, næsten kugle-. runde, dannede af 2—6 Par skjoldformede, tætstillede Kogleskæl, hvoraf de øverste og nederste i Reglen ere sterile; hvert Frugtblad bærer 2 Frø. Bladene ere fleraarige, skælformede, kransstillede, to i Kransen. *C.* staar Cypressen meget nær og har ogsaa været forenet med denne i een Slægt. 4 Arter fra Nordamerika og Japan. *C. nutkaensis* Spach. (Sitka-Cypressen) fra Nordamerikas Nordvestkyst er et smukt Træ, der naar en Højde af over 30 M.; Grenene ere hængende, de yngste Grene kun lidet sammentrykte, paa Undersiden blaalige (Voks), paa Oversiden mørkegrønne; Koglerne dannede af 4 Skjolde, ca. 1 Cm. i Tværsnit. *C. pisifera* Sieb. & Zucc, fra Nippons Bjærgegne, er lavere end foregaaende, har fladere Smaagrene

og 6 Skjolde i Koglen, der kun er 6—7 Mm. i Tværsnit. *C. sphaeroidea* Spach fra Canada og Nordcarolina har endnu mindre Kogler (4—5 Mm. i Tværsnit). *C. obtusa* Sieb. & Zucc. fra Japan, hvor det kaldes »Soltræet«, danner store Skove i sit Hjemland; det bliver indtil 20 M. højt, har stærkt sammentrykte Smaagrene, der paa Undersiden ere blaalige; Koglerne ere 1 Cm. i Tværsnit, dannede af 8—10 Skjolde; dets Ved benyttes til Bygningsbrug paa Grund af dets hvide Farve. Af alle 4 Arter kendes *Retinospora*-Formerne ved naaleformede Blade. Alle Arter ere indførte i Europa og dyrkes i Haver og Parker (se nedenf.). — Slægten kendes i Europa allerede i den ældste Del af Tertiærtiden (Palæocen); *C. europaea* Sap. er kendt fra Sydfrankrigs Oligocen og Nordgrønlands Miocen, en anden Art (*C. Ehrenswärdii* Heer) fra Grinelland's, Spitsbergen's og Nordgrønland's Miocen. En *C.*-Art voksede sandsynligvis ogsaa i Samlandet (Oligocen) og findes opbevaret i Ravet. — *C. Lawsonia* Pariatore se Cypres. *N. H.*

C. nutkaensis er et meget smukt, haardført, pyramideformigt Træ, i vort Klima dog oftest kun en Busk, hvoraf der findes en Mængde Varieteter, der udmærke sig ved ejendommelig Form eller Farve. De egne sig særlig til at plantes fritstaaende eller til at danne Forgrund for større Naaletræplantninger. De formeres ved Frø, og Varieteterne ved Stikning eller Forædling. *L. H.*

Chamaedoréa Willd., Slægt af smaa Palmer med rørformede, glatte og tynde Stammer, ofte med Udløbere, og fjerformede Blade. Blomsterne ere tvebo og sidde i lidet forgrenede Kolber; Frugten er et kugleformet Bær. Ca. 60 Arter, især i Andesbjærgene i Centralamerika. Mange Arter dyrkes i Væksthuse. *N. H.*

Chamaedóris se Alger 1. Bd., S. 516.

Chamaelĕo se Kamæleoner.

Chamaenērium se Gederams.

Chamăerops L., Slægt af lave, kortstammede, buskformet forgrenede Palmer med regelmæssig delte, vifteformede Blade og tornede, slanke Bladstilke. Kolben er kort og lidet forgrenet, Blomsterne smaa, uanselige, tvebo eller polygame. Frugten er et Bær. Kun 2 Arter, *C. humilis* L. og den meget nærstaaende *C. macrocarpa* Guss., begge i den vestlige Del af Middelhavslandene, især i Andalusien, Algérie og Marokko; det er Europas eneste vildtvoksende Palmer. Mest kendt er *C. humilis* (Dværgpalme), den Palmeart, der fjerner sig længst fra Ækvator; Nizza er det nordligste Sted, hvor den forekommer i vild Tilstand; ved Genova vokser den forvildet. Det er en Strandpalme, den fjerner sig kun lidet fra Kysten, hvor den vokser selskabelig paa stenet, sandet Bund; den undgaar de højere Bjærge, men dækker ofte milevidt de lavere liggende Sletter; i Millioner af Individer breder den sig f. Eks. paa hele Sletten mellem Sevilla og Cordoba langs Sydbredden af Guadalquivir. I det spanske Kystområde er den overalt hyppig, i Syditalien sjældnere, paa den græske Kyst og Øerne i Ægæerhavet er den yderst sjælden. Paa beskyttede Steder kan den naa 10 M.'s Højde. De unge Blade spises som Palmekaal, Basttaverne i Stængel og Blade ere teknisk anvendelige; hvor den forekommer i Mængde, er den et besværligt Ukrudt og vanskelig at udrydde. Arterne af Slægten *Trachycarpus* Wendl. og *Rhapidophyllum* Wendl. & Dr. henførtes tidligere til denne Slægt. At Viftepalmer i Tertiærtiden have gaaet betydelig længere mod Nord end i Nutiden, baade i Europa og Nordamerika, er sikkert nok; det er derimod vanskeligere at afgøre, om de fundne Blade skulle

Chamaerops humilis.

henføres til Slægten *C.* eller til *Sabal*, saa længe man kun kender Bladene. *C. helvetica* fra Schweiz og Provinsen Sachsen synes dog at høre herhen. *C. humilis* er kendt fossil fra Tuffer paa Lipari. *N. H.*

Chamaesiphon, Chamaesiphonaceae se Alger I. Bd., S. 522.

Chambellan [šãbælã'] (fr.; af middellat. *cambellanus*), Kammerherre. *C. ordinaire du roi* [šãbælãnårdinærdyrwa'] var tidligere Titlen for Overdommerne i Paris.

Chamberlain [tše!imbələn] (eng.), Kammerherre. Lord C, »Overkammerherre«, Chefen for den kgl. Hofstat.

Chamberlain [tše!imbələn], Josef, engelsk Statsmand, er født 1836 i London, hvor hans Fader var Købmand, fulgte sammen med denne til Birmingham og blev her Fabrikant (indtil 1874). Han tog tidlig Del i politiske Foreninger og Møder, udfoldede stor Veltalenhed og hyldede udpræget radikale Grundsætninger; udtalte sig bl. a. for Statskirkens Afskaffelse og Indførelse af Skoletvang. 1868 blev C. Formand for National education league, som senere vandt en overordentlig Indflydelse paa Folkeundervisningens Udvikling. 1869 valgtes han til Byraadet i Birmingham og 1870 til Skoleraadet, blev dettes Formand 1873—76 og var Byens Mayor 1874—76. Hans Indflydelse indskrænkede sig dog ikke til hans egen By, men

strakte sig over de store Fabrikbyer i Nordengland, og ved Parlamentsvalget i Sheffield 1874 var han en farlig Medbejler for Roebuck. Endelig var han i Aarene 1873—76 en flittig Medarbejder af det yderliggaaende Tidsskrift »Fortnightly Review«. 1876 valgtes C. til Underhuset og har siden uafbrudt haft Sæde her som en af Birminghams Repræsentanter. Han vakte tidlig Opsigt som Taler og tog særlig Ordet for Optagelse af det saakaldte »Goteborg-System« for Brændevinssalget (besøgte 1877 Sverige for at undersøge dets Virkninger). Uden for Parlamentet tog han fremragende Del i det liberale Partis ny Organisation med staaende Udvalg i enhver Valgkreds (»Caucus-Systemet«). I April 1880 blev C. Handelsminister og gennemførte 1883 med stor Dygtighed tvende fuldstændige Love om Fallitvæsenet og om Patenter og Varemærker, med væsentlige Ændringer i den tidligere Lovgivning paa disse vigtige Omraader. Han afgik Juni 1885 ved Gladstone's Fald, men optoges i Jan. 1886 igen som Minister for den stedlige Forvaltning; forberedte store Reformer, men trak sig allerede Marts s. A. tilbage, fordi han ikke billigede Planen om Irlands Selvstyre. Siden har han været en af Lederne for de liberale Unionister og efter Hartington's Oprykning til Overhuset som Hertug af Devonshire været Gruppens egentlige Ordfører i Underhuset og ypperste Talsmand paa Vælgermøderne. I Septbr. 1887 drog C. som Regeringens Kommissær til Nordamerika for at slutte en Overenskomst om Fiskeriet ved Canada's Kyster, men den blev n. A. forkastet af Unionens Senat. *E.E.*

Chamberlain [tše!imbəlen], Neville Bowles, engelsk General, er født 18. Jan. 1820 i Rio Janeiro, hvor hans Fader var engelsk Generalkonsul. Han traadte ind i Hæren i Indien 1836 og deltog i Felttoget mod Afganistan, i hvilket Felttog han saaredes ved Candahar. 1843 blev han Generalkvartermester og 1848 Adjutant hos General Dalhousie. Under den indiske Opstand var han Generaladjutant i den bengalske Hær og saaredes for anden Gang ved et Udfald fra Delphi. Han ansattes 1857 som Adjutant hos Dronningen og udnævntes 1872 til Generalløjtnant. 1875 indtraadte han som Medlem af Regeringsraadet i Madras og fik s. A. Overkommandoen over Hærstyrken i Provinsen Madras. Han stod 1878 i Spidsen for den engelske Kommission, der udsendtes til Kabul for at træffe Grænsebestemmelser, men som blev tvunget til at vende tilbage med uforrettet Sag. *B.P.B.*

Chamberland [šabærlā'], Charles Edouard, fransk Fysiolog, er født 12. Marts 1851 i Chilly le Vignoble, Jura. 1873 *agrégé de physique*, 1879 *Dr. ès sciences* (»Recherches sur l'origine et le développement des organismes microscopiques«). Knyttet til Pasteur's Laboratorium tog han Del i Gæringsforsøgene og Undersøgelserne over Hundegalskaben. Mest bekendt er han bleven ved Konstruktionen af det efter ham benævnte Filter (s. d.). *G.N.*

Chamberland's [šābærlā'] **Filter** er et hult Legeme af tæt, haardtbrændt, uglaseret Porcelæn, oftest en Cylinder, lukket i den ene Ende og ved den anden forsynet med et, til Paasætning af en Kautsjukslange bestemt, glaseret, snævrere Rør. Filtreringen foregaar udvendigfra ind i Cylinderen, saaledes, at Urenheder afsætte sig paa dennes Yderside, hvorved Rensningen bliver let. Flere saadanne enkelte Filtres Hulrum kunne forenes ved et passende Forlag, og Filtreringen maa understøttes ved Tryk paa Vædsken. Filtret er bestemt til Sterilisering af Vædsker, idet det tilbageholder alle Bakterier, og benyttes, foruden i bakteriologiske Laboratorier, en Del til Filtrering af Drikkevand. Det maa imidlertid ved Brugen erindres, at Bakterierne efterhaanden vokse igennem Filtret, saaledes at dette ret hyppig maa renses og steriliseres for at virke sikkert. *K. M.*

Chamberlen [tše!imbəlen], Peter, engelsk Fødselshjælper, født i Frankrig, død 1631 i England, er efter al Sandsynlighed Opfinder af Fødselstangen. Han var meget anset som Fødselshjælper og assisterede to engelske Dronninger ved Fødsler. Sin Opfindelse holdt han hemmelig og lod den gaa i Arv som en Hemmelighed til sin Broder, der ligeledes hed Peter, og dennes Descendenter. I Slutn. af 17. Aarh. solgtes et af Familiens Instrumenter til Hollænderen van Roonhuysen; men først 1818 lærte man C.'s Tang nærmere at kende, idet man i et tilmuret Aflukke paa en Ejendom i England, der havde været i Familien C.'s Besiddelse, fandt forskellige Ting, hvoriblandt adskillige Fødselsinstrumenter og derimellem ikke mindre end fire forskellige Fødselstænger, saa at det er sandsynligt, at den oprindelige Tang efterhaanden er bleven forbedret af forskellige af Familiens Medlemmer. (Litt.: J. H. Aveling, *The Cs and the midwifery forceps* [London 1882]; »Biogr. Leksikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten u. Volker«). *G.N.*

Chambers [tše!imbəz], Ephraim, Udgiver af det første engelske Konversationsleksikon, født i Kendal sandsynligvis omtr. 1680, død i London 15. Maj 1740. 1728 udgav han sit store Værk »Cyclopædia, or an Universal Dictionary of Arts and Sciences« [2 Bd. i Folio], og Aaret efter udnævntes han til Medlem af The Royal Society. 2. Udgave kom 1738, 3. 1739, 4. (efter Udgiverens Død) 1741 og 5. 1746; senere er Værket oftere udgivet i udvidet Form [5 Bd.]. En fransk Oversættelse gav den ydre Anledning til Diderot's og d'Alembert's »Encyclopédie«. *C. K.*

Chambers [tše!imbəz], Sir William, engelsk Arkitekt og Havekunstner, født 1726 i Sverige af engelske Forældre, død 8. Marts 1796 i London. 16 Aar gl. traadte han i det svensk-ostindiske Kompagnis Tjeneste og rejste som Supercargo til Kina, hvor han ivrig studerede Have- og Bygningskunst. Efter at have besøgt Frankrig og Italien bosatte han sig i England, hvor han blev Tegnelærer for Prinsen af Wales (den senere Kong Georg III) og naaede en betydelig Indflydelse; han blev den toneangivende, baade paa Bygningskunstens og Havekunstens Omraade, idet han benyttede sine Erfaringer fra Kina og skabte den saakaldte »engelske Stil« (i Danmark f. Eks. Frederiksberg Have) eller den saakaldte »Pagodestil«, som hans mange Modstandere benævnede den. For Kongen byggede han det storartede Palads Sommersethouse i London 1775 og forestod de mægtige Haveanlæg i Kew. Trods den megen Uvilje, hans specielle Smagsretning havde vakt, var han ved sin Død kgl. Generalbygningskontrolør og Medlem af Europas berømteste Akademier; hans Gravmæle findes mellem Digternes i Westminster Abbedi. Han har

udgivet en Række Pragtværker, hvoraf flere ere oversatte paa Fransk og Tysk,: »Designs for chinese buildings« [Lond. 1757, Paris 1776]; »Treatise on civil architecture« [Lond. 1759, 1768, 1826]; »Plans, elevations etc. of the garden and building of Kew in Surrey« [Lond. 1763, 1769] med mange udmærkede Kobberstik. »Dissertation on oriental gardening« [Lond. 1772]; »Treatise on the decorative part of architecture« [Lond. 3 Opl. 1791]. *E. S.*

Chambers [tše!imbəz], William (1800—83) og Robert (1802—71), Brødre, skotske Forfattere og Boghandlere. Robert etablerede sig 1818 som Boghandler i Edinburgh under meget smaa Forhold — hans hele Lager bestod af Familiens gamle Bøger, et Par billige Lommebibler, som Broderen skaffede ham, og deres fælles Skolebøger. William, der paa den Tid var i Lære hos en Boghandler i Edinburgh, etablerede sig Aaret efter, da en omrejsende Boghandler overlod ham en Del billige Bøger paa Kredit. Kort efter skrev han en Beretning om David Ritchie (Originalen til Walter Scott's »Sorte Dværg«), som han fik trykt og solgt med et beskedent Udbytte; han købte nu en overmaade primitiv Bogtrykkerpresse og optraadte selv som Bogtrykker, første Gang med en Udgave af Burns's Sange. Skridt for Skridt arbejdede Brødrene sig frem med sej Udholdenhed og næsten eksempelløs Flid. 1821 udgave de i Forening et Tidsskrift, »The Kaleidoscope«, der dog snart ophørte. Paa dette Tidspunkt vare de ved Dygtighed og Sparsommelighed komne saa vidt, at de hver ejede 200 L. St. Det vilde føre for vidt at nævne alle deres Foretagender, der væsentlig gik ud paa gennem billig Litteratur at sprede nyttig Kundskab i de videste Kredse. 4. Febr. 1832 udkom det første Nummer af »Chambers's Edinburgh Journal«, der i Løbet af faa Dage solgtes i Skotland alene i 50,000 Eksemplarer; fra det tredje Nummer forhandledes det ogsaa i London, og Salget steg til 80,000. Prisen var $1^1/_2$ penny pr. Nummer. William C. var Redaktør; men Brødrene udgave det i Fællesskab, og efter det fjortende Nummer forenedes deres hidtil adskilte Forretninger under Firmaet W. & R. C. Aaret efter begyndte de Udgivelsen af »Chambers's Information for the People« [8 Bd.], der solgtes i 270,000 Eksemplarer. 1835 fulgte de første af en Række Afhandlinger og Skolebøger: »Chambers's Educational Course«, hvortil Robert skrev »History of the British Empire« og »History of the English Language and Literature«. 1859 begyndte de det største af deres Foretagender, »Chambers's Encyclopædia, a Dictionary of Universal Knowledge for the People«, 10 Bd., udgivne i Løbet af 10 Aar (nyeste Udg. 1894), og nu var Forretningen udviklet saaledes, at Brødrene beskæftigede 12 Damppresser i deres Trykkeri og gennemsnitlig udsendte 50,000 Ark om Dagen.. Af Roberts Værker kunne endnu nævnes: »Cyclopædia of English Literature«, skrevet i Forening med Dr. R. Carruthers [2 Bd., 1844; 4. Udg. 1888]; »Vestiges of the Natural History of Creation« [1844, 12. Opl. 1884], der udkom anonymt og blev stærkt angrebet fra ortodoks Side; »Select Writings« [7 Bd., 1847]; »Ancient Sea Margins« [1848], et geologisk Arbejde; »The Life and Works of Burns« [1851]; »Tracing of Iceland and the Faroe Islands« [1856]; »Domestic Annals of Scotland from the Reformation to the Revolution« [3 Bd., 1858; fortsat til 1745 i 1861] og »The Book of Days« [2 Bd., 1862—64]. 1840 blev R. C. udnævnt til Medlem af »The Royal Society« i Edinburgh og kort før sin Død til Æresdoktor af Universitetet i St. Andrews. — William C. udgav 1864 »History of Peebleshire« og 1872 »Memoir of William and Robert Chambers« [14. Opl. 1892]. 1859 havde han skænket sin Fødeby en Bygning, »The Chambers Institution«, med et Bibliotek paa 10,000 Bd., Læseværelse, Museum og et Kunstgaleri. 1865 og 1869 valgtes han til Lord Provost i Edinburgh, i hvilken indflydelsesrige Stilling han bidrog meget til Byens Forskønnelse og sanitære Udvikling; 1872 skænkede Universitetet i samme By ham Doktorgraden. *C K.*

Chambersburg [tše!imbəzbəg], By i den nordamerikanske Stat Pennsylvania, ligger sundt og smukt ved Conecocheague Creek (en Biflod til Potomac) og har (1890) henved 8,000 Indb. Byen, der er grundlagt 1764, blev i Juli 1864 lagt i Aske af de konfødererede.

Chambertin [šābærtæ̃'], en bekendt rød Bourgognevin fra Vosnes ved Nuits; indeholder ca. 11 p. Ct. Alkohol.

Chambéry [šaberi'], By i det sydøstlige Frankrig, Hovedstad i Departementet Savoie og Arrondissementet C, ligger 269 M. o. H, 9 Km. S. f. Bourgetsøen, i en frugtbar Dal, der helt omsluttes af høje Bjærge, og som er opfyldt af Villaer og Haver, og ved de smaa Floder Laisse og Albane, samt ved den franske Middelhavsbane, der her sender en Sidebane til Torino, og har (1891) 19,800 (med Kommune 20,900) Indb. C. er omgiven af smukke Boulevarder, der ere anlagte paa de gamle Fæstningsværkers Plads; men i det indre ere de fleste Gader snævre og mørke. Blandt Bygningerne fremhæves den lille gotiske Domkirke (fuldendt 1430), Kirken Notre-Dame, Raadhuset, det ny Justitspalads, Teatret og det gamle, paa en Høj beliggende Slot, der er ombygget i Beg. af 19. Aarh. og nu er Sæde for Departementets Øvrighed og Akademiet; af Mindesmærkerne nævnes Elefantfontænen (paa Boulevarden) til Minde om General de Boigne, der testamenterede Byen sin Formue, og et Monument for Savojens Forening med Frankrig 1792. C. er bl. a. Sæde for en Ærkebiskop (fra 1817), den er Garnisonsby, har en Appellationsdomstol, en Handelsdomstol, flere Læreanstalter, deriblandt et Lyceum og et Seminarium, en Musikskole, flere Samlinger (deriblandt en Oldsagssamling), et Bibliotek paa 25,000 Bd., en botanisk Have, en Døvstumme- og en Sindssygeanstalt og lærde Selskaber, deriblandt Akademiet. Den har en Del Industri i Silke (Tøjer og Strømper), Klæde, Handsker, Papir, Sæbe o. s. v., samt Handel. C. besøges meget for sin smukke bjærgrige Omegn. 2 Km. fra C. ligger det fra Rousseau's Historie bekendte Landsted Les Charmettes, og mod Sydøst, i $6,_5$ Km.'s Afstand, Badestedet Challes med Svovlkilde ($10,_5^0$). — C. omtales først i 11. Aarh. under Navn af Camberiacum; det udgjorde en lang Tid et eget Grevskab, indtil det 1232 erobredes af Savojen og da blev dets Hovedstad. I Krigene med Frankrig blev C. flere Gange erobret, men stadig givet tilbage til Savojen; 1792 indlemmedes det i den franske Republik og hørte med til Frankrig (Hovedstad i De-

partementet Montblanc) indtil 1815, da det gaves tilbage til Kongeriget Sardinien; 1860 indlemmedes det med Savojen i Frankrig. *H. W.*

Chambeyron, Mont [mõšãbærõ'], et 3,400 M. højt Bjærg i Vestalperne (de cottiske Alper) paa den fransk-italienske Grænse.

Chambon-Feugerolles, Le [løšãbõføżrâ'l], By i Mellemfrankrig, Dep. Loire, Arrondissementet St. Étienne, har et gammelt Slot, Jærn- og Staalværker, Fabrikation af Jærnvarer, Silkeavl og (1891) 5,000 (med Kommune 9,000) Indb.

Chambonnières [šãbånjæ!r], Jaques Champion de (egentlig kun Jaques Champion, ligesom hans Fader og Bedstefader, der begge vare ansete Organister; Navnet C. antog han efter en ham tilhørende Landejendom), fransk Organist og fortræffelig Klaverspiller, døde 1670 som første Kammercembalist hos Ludvig XIV, var Lærer for den ældre Couperin, d'Anglebert og Le Bégue. Af hans Kompositioner ere to Hæfter Klaverstykker opbevarede. *S. L.*

Chambord [šãbå!r], Landsby i Mellemfrankrig, Departement Loir-et-Cher, Arrondissement Blois, ved Loire's Biflod Cosson, er bekendt af sit prægtige Slot, »Touraine's Versailles«, der ligger midt i en af Mure omhegnet, henved 5,5 □ Km. stor Park. Slottet, som er opført af Kong Frants I i første Halvdel af 16. Aarh. og senere, under Ludvig XIV, har faaet Udvidelser, er bygget i Renaissancestil, er 156 M. langt og 117 M. bredt og flankeres af 4 runde Taarne, der næsten ere 20 M. i Diameter; desuden har det en Mængde mindre Taarne, Karnapper og Gavle; det har 440 Værelser og Sale, der til Dels ere gammeldags monterede og indeholde mange historiske Portrætter, endvidere nævnes en mærkelig Vindeltrappe med dobbel Spiral. Det har fra Tid til anden været Residens for de franske Konger lige til Ludvig XV, som skænkede det til Marskallen af Sachsen; før denne Tid var det beboet af den polske Konge Stanislaus Leszczinski; 1792 blev det plyndret under Revolutionen, senere solgtes det som Nationalejendom; 1809 skænkede Napoleon I det til General Berthier; 1821 købte et Selskab af Legitimister det af Berthier's Enke og gav det til Hertugen af Bordeaux, som tog Navnet Greve af C. derefter; efter hans Død 1883 gik det over til to bourbonske Prinser, Prinsen af Parma og Hertugen af Bardi. *H. W.*

Chambord [šãbå!r], Henri Ch. Ferd. Marie Dieudonné, Greve af, fransk Kronprætendent, født 29. Septbr. 1820 i Paris, død 24. Aug. 1883 paa Stottet Frohsdorff ved Wien, Søn af Ch. Ferdinand, Hertug af Berry, men født 7 Maaneder efter Faderens Død, betegnedes ved sin Fødsel som »Frankrigs Barn«, »Vidunderbarnet«, og døbtes i Maj 1821 i Vand, som Chateaubriand havde ført hjem fra Jordan. Ved en Nationalsubskription købtes Slottet Chambord 1821 til ham. Efter Julirevolutionen 1830 blev han udset til Konge af Frankrig som Henrik V, idet Farfaderen, Karl X, og Farbroderen, Hertugen af Angouléme, 2. Aug. gave Afkald paa Tronen til Bedste for ham; men han blev skudt til Side for Kong Ludvig Filip og fulgte sin Slægt til Udlandet, hvor han opdroges hos Karl X, skilt fra sin Moder. Allerede fra sin tidlige Barndom havde han Jesuitter til Lærere, og hans Grundsætninger bleve derfor udpræget klerikale. 1839 arvede han efter Hertugen af Blacas en Formue paa 12 Mill. Kr. Efter et Fald med Hesten 1841 blev han halt. 1843 opholdt han sig en kort Tid i London, hvor han modtog Hylding af det legitimistiske Partis Ledere og udtalte sig med stor Bestemthed om sin guddommelige Ret til Frankrigs Krone og imod den trefarvede Fane. 1844 antog han Titlen Greve af C, medens han hidtil var kaldt Hertug af Bordeaux, fordi Bordeaux 1814 først havde hyldet Bourbon'erne. 1846 ægtede han den rige Prinsesse Marie Theresia af Este, født 1817, død 26. Marts 1886, en Søster til Hertug Frants V af Modena — en lige saa ivrig Legitimist som han selv —, og blev derved næste Aar Svoger til Don Carlos'es yngre Søn Juan, Fader til den nuværende spanske Kronprætendent Don Carlos; hans Søster Louise blev Moder til den 1859 fordrevne Hertug Robert af Parma, og han var saaledes nøje knyttet til de mest konservative Fyrstehuse i Europa. 1848 udsendte han et Manifest til det franske Folk, at han rolig afventede den Dag, da Frankrig, træt af sin indre Forvirring, tyede til ham for at finde Fred og Hvile under det traditionelle Kongedømme; og denne Forestilling holdt han fast ved lige til sin Død og udtalte den gentagne Gange. I Somrene 1849 og 1850 samledes han i Ems og Wiesbaden med sine vigtigste Tilhængere; men de Underhandlinger, der 1852—53 førtes om en Sammensmeltning, »Fusion«, af de to bourbonske Linier, idet Greven af Paris skulde indtræde som hans Arving — hans Ægteskab var nemlig barnløst —, fandt hverken Billigelse hos ham eller hos Hertuginden af Orleans. Han holdt sig ellers stille, men gjorde dog Indsigelse imod Krimkrigen 1854 og imod Italienernes Indrykning i Kirkestaten 1860; ligeledes dadlede han 1866, at den franske Kejser ikke værgede Europas Ligevægt imod det protestantiske Preussen, og solgte sit Slot i Venezia for ikke at bo i det revolutionære Italien. 1871 besøgte han Frankrig for første og sidste Gang og udsendte 5. Juli fra Chambord en Kundgørelse, hvori bl. a. udtaltes, at Frankrig først kunde genvinde sin Storhed under sin gamle Kongeslægt og den hvide Fane. 1872 havde han i Antwerpen Møde med mange af sit Partis bedste Mænd, men vakte ikke stor Interesse. Derimod genoptoges efter Thiers's Fald i Maj 1873 Fusionsplanerne med stor Iver: Greven af Paris og hans Farbroder, Fyrsten af Joinville, besøgte ham 5. Aug. paa Frohsdorff og erkendte ham for »Huset Frankrigs Hoved«, og Monarkisterne i Frankrig syntes under Hertugen af Broglie's Ledelse rede til at ville gøre en Kraftanstrengelse for at genoprette Kongedømmet; men hans urokkelige Fastholden ved den hvide Fane skræmmede de fleste Orleanister bort, og da han 27. Oktbr. nægtede at lade sig foreskrive en Forfatning, for ikke at blive »Revolutionens legitime Konge«, blev enhver Udsigt til at øve Indflydelse paa Frankrigs Skæbne spærret for ham. Hermed var Sagaen ude for denne Legitimitetens sande Don Quijote. Da han i Juli 1883 blev alvorlig syg, modtog han vel Greven af Paris som sin Slægtning, men vilde ikke erkende ham som sin Arving til Frankrigs Krone. Ej heller vilde hans Enke ved Jordefærden i Gorz 3. Septbr. tilstede denne Prins første Plads i Følget. C.'s Formue tilfaldt Søstersønnerne fra Parma, og Don Carlos har søgt at hævde for sig Retten til at

gælde som hans politiske Arvtager, skønt allerede de 1200 Legitimister, som samledes i Görz, erkendte Greven af Paris som den rette Arving og Partiets store Flertal vedblivende holder fast derved og saaledes fornægter C.'s sidste Vilje. (Litt.: H. de Pène, *Henri de France* [Paris 1884]; Dubosc de Perqnidoux, *Comte de Chambord* [Paris 1887]; *Comte de Chambord, Correspondance 1841—79* [Paris 1880]). *E.E.*

Chambranle [šãbrãlø] kaldes den glatte eller leddelte Indfatning, som omgiver en Dør- eller Vinduesaabning; i Haandværkersproget kaldes den ofte en »Gerigt« (tysk), et Udtryk, som dog efterhaanden mere og mere maa vige for det danske »Indfatning«. *E. S.*

Chambre [šã'brø] (fr.), Kammer, Værelse. C. betegner desuden forskellige Korporationer og Institutioner: Ret, Domstol, Handelskammer (C. *de Commerce* [šãbrdøkåmæ'rs]) etc. og særlig lovgivende Forsamlinger *C. des deputés* [šãbrdædepyte'] o: Deputeretkammer, *C. des pairs* [šãbrdæpæ!r], Overhus, første Kammer.

Chambre ardente [sabrarda't] (o: gloende Kammer), Navnet paa nogle »overordentlige« Domstole, der til forskellige Tider have været nedsatte i Frankrig for at virke i særlige Øjemeds Tjeneste. Af saadanne Domstole kunne særlig nævnes to, der bleve nedsatte henholdsvis af Frants I og af Henrik II, og som havde til Opgave at forfølge Protestanter. Navnet C. a. anvendtes ogsaa paa en af Ludvig XIV i Aaret 1677 oprettet Domstol, der havde det Hverv at undersøge en Del da indtrufne Forgiftningstilfælde. Navnet C. a., mener man, hidrører fra, at den Straf, de paagældende Domstole hyppigst idømte, var Baalet. *R. G.*

Chambre garnie [šãbrøgarni'] (fr.), møbleret Værelse (til Udlejning).

Chambre introuvable [šãbrætruvablø] (det mageløse Kammer) var det Navn, som det første franske Deputeretkammer efter Kongedømmets anden Genoprettelse 1815 fik af Kong Ludvig XVIII selv, fordi det gik alt for yderlig i sin Reaktion og i sin glødende Iver for Kongedømmets Sag (var »mere kongeligt end Kongen selv«). Det var samlet fra 7. Oktbr. 1815 til 29. Apr. 1816 og havde Lainé til Formand, men blev opløst 5. Septbr. 1816. *E.E.*

Chambres syndicales [šãbrøsædika'l] se Fagforeninger.

Chambrier [šãbrie'], Alice de, fransk-schweizisk Digterinde, født og død i Neuchatel (1861—82). Først efter hendes Død udkom hendes fine og talentfulde Digte »Au delà« [udg. af Ph. Godet, Lausanne 1884] og Romanen »Le Chatelard de Bevaix« [trykt i »Musée neuchâtelois« 1884]. *S.Ms.*

Chambrière [šãbriæ!r], Pisk med Skaft og lang Snært. Den benyttes i Cirkus samt ved Hestens første Uddannelse til Ridebrug, særlig ved Longering (s. d.). *C. G. B.*

Chameroyvægt se Vægte.

Chamfort [šãfå!r], Sébastien-Roch, egl. Nicolas, kaldte sig senere C., fransk Forfatter (1741—94). C. gik som ung Mand til Paris, hvor han ved sit Vid og sit Konversationstalent hurtig kom ind i det fornemme Selskab. 1764 gjorde han Lykke med Komedien »La jeune Indienne«, hvori Naturen forherliges i Modsætning til Kulturen (opført paa det kgl. Teater i Kbhvn. i Jomfru Biehl's Oversættelse). Skønt de fineste Damer skænkede ham deres Gunst, skønt han ved sin Tragedie »Mustapha et Zéangir« [1778] vandt Yndest ved Hoffet, særlig hos Dronning Marie-Antoinette, der skaffede ham en Aarpenge paa 1200 fire., skønt han blev Sekretær hos Prinsen af Condé og 1781 optoges i Akademiet, bevarede han bestandig sin utilfredse revolutionære Natur; selv udmarvet ved et nydelsesrigt Liv i de højeste Kredse fattede han Had til det degenererede Monarki, efterhaanden til den hele Menneskehed, kun beholdt han en sygelig sentimental Forkærlighed for de lavere Stænder. Derfor havde Revolutionen hans Sympati; han tjente den ved bevingede Slagord, f. Eks. »Krig mod Slottene, Fred for Hytterne!« (*guerre aux châteaux, paix aux chaumières!*) Han støttede Sieyés, hvem han gav Titlen til den berømte Brochure om »Tredjestand«, og Mirabeau, for hvem han bl. a. skrev Talen mod Akademikerne. Under Roland blev han Bibliotekar ved Nationalbiblioteket; paa Grund af sine hensynsløse Udtalelser blev han fængslet, men atter frigiven, da han fornægtede sit Parti, Gironden. Dog havde denne Fængsling indjaget ham en saadan Skræk, at han i sin Angest for paa ny at blive arresteret begik Selvmordsforsøg og nogle Dage efter døde (13. Apr. 1794). C.'s fine og skarpsindige Aand kommer frem i den med Abbé de Laporte udgivne »Dictionnaire d'anecdotes dramatiques« [1776, 3 Bd.], men navnlig i de efter hans Død udkomne »Pensées, maximes, anecdotes, dialogues« [1803, ny Udg. 1860]. Hans »Œuvres« ere udgivne af Ginguené [1795, 4 Bd.] og Auguis [1824—25, 5 Bd.]; »Œuvres choisies« ved Lescure [1879, 2 Bd.]. (Litt.: Ste.-Beuve i »Causeries du lundi«, 4. Bd.; Roth, »C.'s Stellung in der Litteraturgeschichte des 18. Jahrhunderts« [Mühlhausen 1872]). *S.Ms.*

Chamīdae, tykskallede, oftest skæve og ulige-sidede Muslinger med stærke Laastænder og ydre Ligament. Kapperandene ere sammenvoksede saaledes, at der findes tre adskilte Aabninger, for Foden og for Vandets Passage ind og ud fra Gællehulen. Kæmpemuslingen (*Tridacna gigas*) i det indiske Ocean naar en Længde af 1—1½ Meter og en Vægt af 250 Kg. og mere. Paa Grund af dens Størrelse er den nu og da bleven benyttet som Vadskebækken og Daabsfad. *H. y. P.*

Chamier [šamje'], Daniel, fransk reformert Teolog (1565—1621), Forfatter til flere Skrifter mod Katolikkerne, Professor i Montauban, paa hvis Volde han faldt blandt Byens Forsvarere. *H. O.*

Chamier [tšämi!ə], Frederick, engelsk Marinekaptajn og Forfatter, født 1796, død Novbr. 1870. Han har skrevet en Række Søromaner, der ere Efterligninger af Kaptajn Marryat's, men staa langt tilbage for disse. Blandt de mere kendte kunne nævnes: »Life of a Sailor« [1832], »Ben Brace« [1836], »The Arethusa« [1837], »Jack Adams« [1838] og »Tom Bowline« [1841]. Af større Betydning var hans Udgave af James's »Naval History« [1837]. Under Februarrevolutionen var han i Paris, og efter sin Hjemkomst udgav han »A Review of the French Revolution 1848« [1849]. En anden Rejseskildring er »My travels, an unsentimental Journey through France, Switzerland and Italy« [3 Bd., 1855], i hvilken Digt og Virke-

lighed paa en uheldig Maade ere blandede sammen. *C. K.*

Chamilly [šamiji'], Noël Bouton de, fransk Hærfører, af en gammel burgundisk Familie, født 1636, død som Marskal af Frankrig 1715; deltog bl. a. 1663—69 med de franske Hjælpetropper i Portugisernes Frihedskrig mod Spanierne, gjorde sig bekendt i Frankrigs Krigshistorie ved sit energiske Forsvar af Fæstningen Grave 1675 under Ludvig XIV's Krig mod den nederlandske Republik.

Sin største Navnkundighed har C. dog vundet som Helten i de første Gang i Paris 1669 paa Fransk udgivne »Lettres portugaises«, fem Kærlighedsbreve fra en Nonne i Portugal til sin troløse Elsker, en fransk Officer. Disse Breve gjorde ved deres stærke Lidenskab og oprindelig virkende Form en saa overordentlig Opsigt, at de allerede inden Aarhundredets Slutning forelaa i mere end 40 Udgaver. Fremragende Personer fra Datidens højeste litterære og sociale Liv, som Mme. de Sévigné og Saint-Simon, nævne dem som sjældne Vidnesbyrd om glødende kvindelig Elskov. I Brevenes første Udgave angives de kortelig som oversatte fra Portugisisk, og det tilføjes i Fortalen, at de ere blevne skrevne til en Adelsmand af Rang, som har gjort Krigen med i Portugal. En samme Aar i Holland fremkommen Udgave paa Fransk nævner udtrykkelig C. som Adressaten, og Traditionen om, at han skulde have modtaget de omtalte Elskovsbreve og tilladt, at de bleve oversatte og offentliggjorte, holdt sig i 18. og 19. Aarh., hvor den endnu levende Interesse for Brevene har givet sig Udtryk i jævnlig fremkommende ny Udgaver. 1810 oplyste den bekendte Hellenist og Kritiker Boissonade, at en Notice paa et ham tilhørende Eksemplar af Brevenes første Udgave navngav Nonnen Marianna Alcoforado fra Byen Beja som deres Forfatterinde. Originalerne vare og bleve tabte. I den allernyeste Tid er Spørgsmaalet baade om Brevenes Ægthed overhovedet og om C.'s Forhold til dem blevet taget op til indgaaende Drøftelse, og det tør, særlig efter den portugisiske Historiker Luciano Cordeiro's (s. d.) grundige Undersøgelser, betragtes som fastslaaet, at der under det portugisiske Felttog har bestaaet et Kærlighedsforhold mellem C. og den portugisiske adelige Nonne Marianna Alcoforado; Cordeiro fører en Række Sandsynlighedsbeviser for, at de portugisiske Breve virkelig ere blevne skrevne af denne Nonne til C. Muligheden for, at Brevene ere blevne undergivne nogen litterær Tillempning ved Udgivelsen, er dog ikke udelukket. Den for en endelig Afgørelse af det hele Spørgsmaal væsentlige, sproglig-kritiske Behandling af den oprindelige franske Oversættelse i alle Enkeltheder er endnu ikke foretagen.

»Lettres portugaises« foreligge foruden i en Mængde Udgaver paa Fransk tillige oversatte til Portugisisk, Spansk, Engelsk, Tysk og Dansk. (Litt.: E. Beauvois, *La jeunesse du maréchal de Chamilly* [Beaune 1885]; M. Paléologue, *Lettres de la religieuse portugaise* i »Revue des deux mondes« 1889]; Luc. Cordeiro, *Soror Marianna* [2. Udg., Lissabon 1891] og paa Dansk: Karl Larsen, »Søster Marianna og hendes Kærlighedsbreve« [Kbhvn. 1894, hvori den danske Oversættelse af Brevene]). *Karl Larsen.*

Chamisso [fr. samiso', tysk šami'so], Adalbert v., tysk Digter og Naturforsker, født 30. Jan. 1781, død 21. Aug. 1838. Han nedstammede fra en gammel lothringsk Adelsfamilie og hed egentlig Louis Charles Adelaide de C. de Boncourt (efter sit Fødested, Slottet Boncourt i Champagne); men i hans 9. Aar gjorde Revolutionen hans Familie hjemløs, og han kom efter megen Omflakken til Berlin, hvor han blev Page hos Dronningen (1796), to Aar efter Fændrik i den preussiske Armé og 1801 forfremmet til Løjtnant. Allerede tidlig skrev han Digte, først paa Fransk, senere paa Tysk, især efter at han var bleven fortrolig med Sproget og havde vundet flere Venner i de litterære Kredse, især Varnhagen, Fouqué og Hitzig. Hans militære Stilling voldte ham stor Sjælekval, da Krigen mellem Frankrig og Preussen udbrød, idet han ikke kunde kæmpe imod sit gamle Fædreland, og han søgte gentagne Gange forgæves sin Afsked. Endelig (1806) lykkedes det ham at blive fri, og han rejste til Frankrig for at gense sin Familie; men han følte sig allerede for bestandig knyttet til sit Adoptivfædreland og vendte 1807 tilbage til Berlin. 1809 rejste han atter til Frankrig, hvor man havde tilbudt ham et Professorat ved Lyceet i Napoleonville; men da han kom, var Pladsen allerede besat. Han rejste nu med Mme. de Staël, hvis Venskab han havde vundet, til Geneve og Coppet, hvor han opholdt sig i nogen Tid og ivrig studerede Naturhistorie, især Botanik. 1811 vendte han tilbage til Berlin og lod sig immatrikulere som medicinsk Student og studerede derpaa Naturvidenskaber i fire Aar. Den tyske Frihedskrigs Udbrud satte ham atter i en ulykkelig Sindsstemning, og hans Venner maatte faa ham bort fra Berlin; man skaffede ham et fredeligt Opholdssted paa Landet ikke langt fra Hovedstaden, hvor han fandt Trøst i sine ivrige Naturstudier; men hans forstyrrede og hvileløse Sjælstilstand har dog sat sig et Vidnesbyrd i hans mest bekendte Skrift, »Peter Schlemihl«, Romanen om Manden, der sælger sin Skygge og siden ikke kan finde Fred. Endelig (1815) lykkedes det ham helt at unddrage sig de forstyrrende nationale Indflydelser, idet en Ven skaffede ham Ansættelse som Naturforsker paa den russiske Brig Rurik under Kommando af Kapt. v. Kotzebue, der var bestemt til en treaarig Opdagelsesrejse i Stillehavet og Sydhavet. Paa Udrejsen opholdt han sig nogen Tid i Kjøbenhavn, hvor han gjorde Bekendtskab med Oehlenschläger og Ingemann, ligesom han senere i Berlin kom til at staa H. C. Andersen nær. Resultaterne af Rejsen, sproglige, naturvidenskabelige og beskrivende, har han nedlagt i forskellige Monografier samt i »Tagebuch auf einer Reise um die Welt«. I sine zoologiske Undersøgelser er han kommen til Resultater angaaende Salpernes Kønsforhold, som det har været vor Tid forbeholdt at værdsætte og godkende, og hans Afhandling om det hawaiiske Sprog har været af Betydning for det senere Studium af de oceaniske Sprogfamilier. Som tysk Digter var han i alt væsentligt Romantiker og en fremragende lyrisk Begavelse; hans skønneste og mest betagende Digt, »Salas y Gomez«, er skrevet i Terziner, hvilket Versemaal han har indført i den tyske Digtning. Samlede Værker i 4 Bd. 1836; 5. og 6. Bd. 1839 indeholde hans Levned og Breve ved Ed. Hitzig. *C. A. N.*

Chamois [šamwa'], 1) semsgarvede Gemse-,

Gede- eller Faareskind af en gulrødlig Farve; 2) en lignende Farve som den, disse Skind have.

Chamoisit d. s. s. Chamosit.

Chamomílla se Matricaria.

Chamond, St. se Saint-Chamond.

Chamonix [šamåni'], eller Chamouny, en for sin Skønhed bekendt Alpedal i de savojiske Alper (Landskabet Faucigny) i det sydøstlige Frankrig, Departement Haute-Savoie, Arrondissement Bonneville, gennemstrømmes af øvre Arve og strækker sig 22 Km. i sydvestlig Retning fra det 2,204 M. høje Col de Balme, idet den mod Nordøst begrænses af Bjærgkæderne Aiguilles-Rouges og Brévent, mod Sydvest af Montblancgruppen. Dalbunden ligger ca. 1,050 M. o. H. og er opfyldt af Enge og Græsgange, der gøre Kvægavlen til Beboernes vigtigste Næringsvej (udmærket Smør, Ost og Honning), men der dyrkes ogsaa noget Havre, Byg, Kartofler, Hør og Frugt. Mægtige Isbræer strække sig ned i Dalen, saaledes Glacier du Géant (med dens Fortsættelser Mer de Glace og Glacier des Bois), Glacier des Bossons og Glacier de l'Argentiére. Klimaet er strengt om Vinteren, der varer fra Oktbr. til Maj, og Sneen ligger ofte meget højt; om Sommeren finde store Temperaturforandringer Sted, og om Efteraaret og Foraaret hersker der ofte voldsomme Storme, ligesom ogsaa Sneskredene kunne afstedkomme stor Skade. Indtil Midten af 18. Aarh. kendtes den storartede Dal næsten slet ikke og stod i saa daarligt Ry, at den gik under Navnet Monts Maudits; men da trængte to Englændere, Wyndham og Pococke, ind i den 1741 og bragte Turisterne til at besøge den ved Skildringen om dens Skønhed; senere er den videnskabelig bleven undersøgt af H. B. de Saussure (1787), for hvem der er rejst et Mindesmærke. Nu besøges den af en stor Mængde Turister og Bjærgbestigere; de vigtigste Udflugter gælde, foruden Mont Blanc, Mer de Glace med Udsigtspunkterne Montauvert og Le Chapeau, Bossongletscherne og de i højre Side af Dalen beliggende Punkter Flégére (1,086 M.) og Mont Brévent (2,525 M.), fra hvilke sidste Punkter, ligesom fra Col de Balme, man har den. bedste Udsigt over Dalen og Montblancgruppen. C. staar i Forbindelse med Geneve ved en udmærket Postvej, der følger Arve over Sallanches, Cluses og Bonneville; over Col de Balme gaar en Sti og over Tete Noire en Kørevej ned til Kanton Wallis (Martigny). Dalen har kun 2 Kommuner, Les Houches og C, med tilsammen (1891) 3,500 Indb. C. kaldes ogsaa Le Prieuré efter et tidligere, 1070 grundlagt Benediktinerkloster; den lille By (1891 600, med Kommune 2,400 Indb.) har Urmagerier og Garverier (Litt.: Perrin, *Hist. de la vallée et du prieuré de C.* [Chambéry 1887]). *H. W.*

Chamórro, Beboerne af Marianerne (s. d.).

Chamosít, 1) en grønlig graa indtil sort Jærnmalm, der forekommer i Kalksten ved Chamoson i Wallis (Schweiz). 2) et kloritagtigt Mineral, som udgør en af Bestanddelene i ovennævnte Jærnmalm. *N. V. U.*

Chamotte [šamå't], brændt og knust ildfast Ler, der bruges til Fremstilling af de bekendte, til mange Slags Ovne benyttede ildfaste Chamottestene og andre Chamottevarer. Chamottesten fremstilles ved Blanding af C. med ildfast Ler, helst af samme Slags, hvoraf C. er brændt, og Formning af denne Masse. Stenene kunne benyttes i lufttør Tilstand f. Eks. til Opmuring af Ovne paa selve Produktionsstedet, men maa brændes, dersom de skulle transporteres. Indblandingen af C. i den ildfaste Ler har den Betydning at gøre denne »magrere«, hvorved den ikke saa let revner, og at gøre den stærkere, medens Ildfastheden, der er saa stor, at gode Sten uden at forandres kunne udholde den stærkeste Hvidglødhede, afhænger af det anvendte Lers Renhed, navnlig af Fraværelsen af Alkalier, alkaliske Jordarter og Jærnilte. Ved Muring med Chamottesten kan man ikke anvende Kalk, men kun en Lermørtel. Foruden til Chamottesten finder C. Anvendelse til Smeltedigler, Retorter, Kapsler til Porcelænsbrænding o. a. Chamottestene maa opbevares nogenlunde tørt, da de indsuge Fugtighed og let revne, naar de i fugtig Tilstand pludselig opvarmes; og af denne Grund bør ny murede Kakkelovne udtørres ved en ganske forsigtig Opvarmning, førend de tages egentlig i Brug. *K. M.*

Chamouny [šamuni'] se Chamonix.

Champ [šã] (fr.), Mark; c. de bataille [šãdbata'j], Slagmark, Valplads. C. de Mars [šãdma'rs], Ekserserplads, »Marsmark« (se Paris). Champs-Élysées [šãzelize'], »de elysæiske Marker« (se Paris).

Champagne [sapa'nø], Landskab og tidligere Provins i det nordøstlige Frankrig, indesluttet mellem Burgund mod Syd, Orléannais, Isle de France og Picardie mod Vest, Liége og Luxembourg mod Nord og Lothringen og Franche Comté mod Øst, var ved Revolutionens Begyndelse ca. 30,000 □ Km. med ca. 1,200,000 Indb.; efter den ny Ordning fordeltes C. mellem Departementerne Ardennes, Marne, Aube og Haute-Marne, medens mindre Dele dog kom til at tilhøre Departementerne Meuse, Yonne, Aisne og Seine-et-Marne. C. bestod af følgende Dele: det egentlige C. med Hovedstaden Troyes, der omtrent er de nuværende Departementer Aube og Marne, Basse-C. eller de tidligere Distrikter Vallage, Bassigny og Sénonais, Haute-C. eller Distrikterne Rémois, Perthuis og Réthelois, og Brie Champenoise, der havde Meaux til Hovedstad (se Brie). Den østlige og til Dels midterste Del er en bølgeformet Slette med en Højde af 100—190 M., hvor Kridtunderlaget hyppig viser sig paa Overfladen, og som gennemgaaende er ufrugtbar, kun skikket til nogen Kvægavl; de daarligste Egne ved Marne og Aisne kaldes ogsaa Champagne pouilleuse (det lusede C); den vestlige Del derimod er meget frugtbar og rig paa Vin, Korn og Frugt. Beboerne, Champenois, have Ord for deres Mod, men ogsaa for Raahed, Ondskabsfuldhed og Dumhed. — C. (af lat. *Campania*) var i Romertiden en Del af *Gallia Lugdunensis* og *Belgica*. Fra 10. Aarh. styredes det af Grever under fransk Lenshøjhed, indtil det 1284 indlemmedes i Frankrig ved Kong Filip IV's Giftermaal med Johanna, Arvingen til Navarra og C.; men det blev dog først endelig forenet med den franske Krone 1361. — Navnet Champagne (eller Champeigne) bruges ogsaa om et frugtbart Landskab ved Loire's Nedreløb mellem dens Bifloder Indre og Cher, i den østlige Del af Touraine, ligeledes om den dertil mod Sydøst stødende Del af Berry, der er temmelig ufrugtbar og daarlig befolket. Endelig kaldes den Del af

Departementet Charente mellem Charente og dens Biflod Né med Navnet C.; det er bekendt for sin Kognak. *H. W.*

Champagne [šãpa'ñø], 1) Pedro, se Campafia. 2) Ph., se Champaigne.

Champagnevine, Vine fra de franske Departementer Ardennes, Aube, Marne og Haute Marne (den tidligere Provins Champagne), specielt de mousserende Vine fra disse Egne. Af de i nævnte Distrikter frembragte Vine sælges ca. $^3/_4$ som *champagne non mousseux*, men kommer saa at sige ikke uden for Frankrig. Af disse, baade røde og hvide, er den hvide *Sillery sec non mousseux* den bedste; den behøver ligesom de andre ikke mousserende C. en meget lang Lagringstid, 8—10 Aar, men er da overordentlig fin og aromatisk, hurtig berusende. De bedste C. faas fra Egnen omkring Rheims og fra Bouzy, Verzy, Verzenay og Villers samt fra Bjærgene langs Floden Marne's Bredder ved Ay, Châtillon, Dizy, Epernay, Hautvillers og Mareuil. Mousserende C. fremstilles helst af en Blanding af Most af hvide og blaa Druer, der fra Høsten til næste Foraar henligger til Gæring paa Fade, hvorefter den tappes paa de bekendte stærke, tykvæggede Flasker, hvor Eftergæringen foregaar. For at denne skal blive saa kraftig som muligt, hvorved den rette Aroma og en rigelig Kulsyremængde frembringes, tilsættes til hver Flaske noget saakaldt Likør, der bestaar af en Opløsning af Sukker i Vin, med forskellige Tilsætninger, navnlig ofte Kognak. Flaskerne tilproppes omhyggelig, for at den udviklede Kulsyre ikke skal undvige, og til sidst anbringes de i skraa Stilling med Propperne nedad, saa at den dannede Gær og andet Bundfald kan afsætte sig paa disse og fjernes ved, at man i en Fart ombytter Propperne med ny. Der spildes herved en ringe Mængde Vin; men denne opsamles ligesom den, der stammer fra de talrige under Gæringen sprængte Flasker. Efter at Flaskerne ere blevne fyldte op med forskellige Blandinger af Vin og »Likør« og tilproppede, overbindes de med Metaltraad og Sejlgarn og lakkes eller forsynes med et Hylster af Metalfolie. Af Hensyn til Konsumenternes forskellige Smag, der oftest er temmelig karakteristisk for et helt Land, fabrikeres talrigere Arter C, saaledes for Frankrig tør og ikke for stærk, for England tør og stærk, for Rusland sød og ikke for stærk, for Skandinavien, Tyskland og Østerrig særlig sød; den har i Overensstemmelse hermed en meget vekslende Sammensætning, idet den indeholder 8—11 p. Ct. Alkohol og 8—18 p. Ct. Sukker. I øvrigt skelner man mellem tre Sorter: *Crêmant*, med et svagt flødeagtigt Skum, *Mousseux* og *Grand mousseux*, af hvilke den sidste er den stærkest skummende. C. faar undertiden en svag rødlig Farvning, *Rosé*, nu kun meget sjælden en brunlig Farvning, *Oeil de perdrix*. Ogsaa paa mange andre Steder i Frankrig fabrikeres lignende mousserende Vine; men disse ere som Regel meget alkoholrigere og ikke saa fine som de gode C. I Tyskland og Østerrig fremstilles ligeledes mere og mere en champagnevinlignende Vare, Sekt, der for en stor Del sælges under eftergjorte franske Etiketter. Navnlig i Tyskland fabrikerer man meget betydelige Kvantiteter eftergjorte C. ved at imprægnere Hvidvin, til hvilken der er sat Sukker og forskellige kunstige Æterarter, med Kulsyre i lignende Apparater som dem, der anvendes ved Fremstillingen af Mineralvande. I Frankrig beløb Produktionen af C. sig 1893 til ca. 23 Mill. Flasker, af hvilke ca. $19^1/_2$ Mill. eksporteredes. *K. M.*

Champagnole [såpana'l], By i det østlige Frankrig, Departement Jura, Arrondissement Poligny, beliggende ved Foden af Mont Rivel, ved Ain. C, som er nyopbygget efter Branden 1798, har betydelige Jærnværker, Industri i Staaltraad og Naale, Savværker og (1891) 3400 Indb.

Champagny [šãpañi'], Jean Baptiste Nompére de, Hertug af Cadore, fransk Statsmand, født 4. Aug. 1756 i Roanne, død 3. Juli 1834 i Paris. C. kom som ung til Søs og blev Kaptajn paa et fransk Orlogsskib. Adelen i hans Provins, Forez, sendte ham 1789 til Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til de adelige, der vilde enes med Tredjestanden. Siden blev han desuagtet anklaget for »*incivisme*« og kastet i Fængsel; Katastrofen 9. Thermidor frelste hans Hoved. Efter 18. Brumaire o: 9. Novbr. 1799 sluttede han sig paa det nøjeste til Napoleon Bonaparte og var ham tro til det sidste. Han indtraadte som Statsraad i Marinedepartementet, blev 1801 fransk Gesandt i Wien, 1804 Minister for det indre og 1807 Udenrigsminister og var som saadan virksom ved Underhandlingerne med det spanske Hof, hvorved endelig den ny, af Napoleon dekreterede Orden i nævnte Land for en stakket Stund gennemførtes. 1808 gjorde Kejseren C. til Hertug af Cadore. Efter Østerrigernes Nederlag 1809 ledede C. Underhandlingerne om Giftermaalet mellem Napoleon og Marie Louise. 1811 traadte C. ud af Ministeriet og blev Intendant over de kejserlige Krondomæner. Under Felttoget i Rusland var han Statssekretær hos Kejserinden og ledsagede hende 1814, tillige med et Par af Kejserens Brødre, til Blois. Efter den første Restauration mistede han sine Embeder og blev udstødt af Senatet; i de hundrede Dage gjorde Napoleon ham til Pair af Frankrig, men efter Waterloo lod Ludvig XVIII ham udstøde af Pairskammeret, hvorpaa C. traadte tilbage til Privatlivet. 1819 fik han dog igen Sæde i Pairernes Kammer. *F. J. M.*

Champagny [šãpañi'], François Joseph Marie Therese Nompère de, sædvanlig kaldet Grev Franz de C, ovenn.'s Søn, født i Wien 10. Septbr. 1804, død i Paris 4. Maj 1882. C. var en talentfuld Forkæmper for Katolicismen; hans Artikler fremkom i »Ami de la religion« og i »Correspondant«, en Del i Særtryk, som »Un mot d'un catholique« [1844], »Du Germanisme et du Christianisme« [1850], »La charité chrétienne dans les premieres siécles de l'Église« [1854], »Le chemin de la vérité« [2. Opl. 1874]. Særlig gjorde han sig fortjent ved med ivrig Veltalenhed at hævde Undervisningsfriheden, om end fra et klerikalt Standpunkt. 1847 udkom »Du projet de loi sur la liberté d'enseignement«. Hans Hovedværk er dog »Histoire des Césars, tableau du monde romain sous les premiers empereurs« [4 Bd. 1841—43, 2. Opl. 1853], der fortsættes i »Les Antonins« [3 Bd. 1863, 2. Opl. 1866] og »Les Césars du IIIe siècle« [3 Bd. 1870 og oftere], 1869 blev C. Medlem af Akademiet i Berryer's Sted. *S. Ms.*

Champaign [tšä'mpe.in], By i den nordameri-

kanske Stat Illinois, har et Kvindeseminarium, Bibliotek, Fabrikker og (1890) 5,800 Indb.

Champaigne [šãpæ!ñø] (Champagne), Philippe de, belgisk-fransk Maler, født 26. Maj 1602 i Bruxelles, død 12. Aug. 1674 i Paris, tilhører efter sin Udvikling og Virksomhed Frankrigs Kunst. Han kom allerede 1621, efter at være oplært i sin Fødeby, bl. a. af Fouquiéres, til Paris, hvor han først arbejdede under Lallemand, stiftede Bekendtskab og Venskab med Poussin, hvis Kunst kom til at sætte Mærker i C.'s Udvikling, og fik Sysselsættelse under Duchesne's Vejledning i Luxembourgslottet. Hans Arbejder her henledte Marie af Medici's Opmærksomhed paa ham, og efter Duchesne's Død blev han, der for en Stund var rejst til Bruxelles (der siges fordreven af Duchesne's Jalousi), 1628 kaldet tilbage og udnævnt til Enkedronningens første Hofmaler; senere (1648) blev han Medlem af Akademiet, derpaa Professor og Rektor ved samme. — Et Portræt af General Mansfeld (ca. 1624) bebudede allerede hans Mesterskab i Portrætfaget; som Hofmaler fik han rigeligt at bestille med kirkelige Arbejder (bl. a. en Suite til Karmeliterkirken i Faubourg St. Jacques) og blev ogsaa værdsat efter Fortjeneste 'af Ludvig XIII (for hvem han malede »Ludvig XIII's Løfte« [Museet i Caen]) og Richelieu, hvis Portræt han udførte gentagne Gange (det bedste 1640), og hvis Slotte han udsmykkede. Tynget af huslige Sorger (under et Ophold i Bruxelles malede han 1656 efter et af sine Børns Død »Adam og Eva begræde Abel's Død« [Wiens Hofmuseum]) og fordunklet af Lebrun's opgaaende Stjerne trak han sig tilbage i Ensomhed, og den alvorlige Maler, i hvis Sind og Kunst Janssenismen spejlede sig, fandt et Tilholdssted i Port-Royal. Den mærkelige Helbredelse her af hans Datter Catharina, der var Nonne, gav Anledning til hans berømte Billede »De to Nonner, Catherine Agnes Arnaud og Catherine de Sainte-Suzanne, i Bøn« (1662, Louvre). Hans sidste Arbejde, Portrættet af Præsident Lamoignon, er fra 1671. C. har udført en stor Mængde dygtige Arbejder, der vidne om flittigt Studium, korrekt Modelering og skarp Naturiagttagelse, men hvis koldt forstandsmæssige Præg ofte stikker nøgternt af mod Emnernes Indhold. Hans Mangel paa Opfindsomhed, der giver sig Udtryk i nær Tilslutning til den tilfældige Model, staar i Forbindelse med hans bedste Egenskab: hans fremragende Evne som Portrætmaler. Til hans bedste Ydelser paa dette Omraade høre Portrætterne af Richelieu, Ludvig XIII, den køln'ske Patricier Jaback (Kølns Bymuseum) og hans Selvportræt i Louvre (stukket af Edelinck). I Louvre findes desuden bl. a. »Apostlen Filip«, »Den døde Christus«, »Nadveren«; i Bruxelles's Museum 16 Billeder (»Genoveva«, »Hieronymus« etc), i Prado-Museet »St. Anna underviser Maria«, i Museet i Toulouse »Christi Nedtagelse af Korset« etc; han er ogsaa repræsenteret i andre stedlige franske Museer. Hans Nevø, Jean Baptiste C. (1631—81) fra Bruxelles, Professor ved det derværende Akademi, hørte til hans flinkeste Elever. (Litt.: Gazier, *Filippe et Jean-Baptiste C.* [Paris 1893]). *A. Hk.*

Champeaubert [šãpobæ!r] (Champaubert), Landsby i det franske Departement Marne, S. 0. f. Vitry. Her sejrede 10. Febr. 1814 de Franske (under Marmont og Ney) over Russerne, som mistede 2,400 Mand og deres Anfører Olsuviev, der blev tagen til Fange.

Champeigne [šãpæ'ñø] se Champagne.

Champenois [šãpnwa'] se Champagne.

Champērico, By i den centralamerikanske Republik Guatemala, ved det stille Hav, med aaben Red og 1,500 Indb. C. er ved Jærnbane forbunden med Retalhulen.

Champfleury [šãflöri'], egentlig Jules Fleury Husson, fransk Forfatter, født i Laon 17. Septbr. 1821, død i Sévres 5. Decbr. 1889. C. var først i en Pariserboglade, blev Medarbejder ved »Le Corsaire« og »L'artiste« og vakte 1847 Opsigt ved en realistisk Roman »Chien-Caillou«. Ogsaa i sine følgende Bøger »Confessions de Sylvius« [1849], »Aventures de Mariette« [1856], der begge skildre hans egen Ungdoms Hændelser, men navnlig i den fortræffelige satiriske Skildring af provinsielt Spidsborgerliv »Bourgeois de Molinchart« [1855] og i »Les excentriques« [1852] og »Les amis de la nature« [1859] viser han sig som en udpræget og yderliggaaende Dyrker af den realistiske Roman. Af hans talrige senere Romaner kunne endnu nævnes: »Les demoiselles Tourangeau« [1864], »La Pasquette« [1876], »Monsieur Tringle« og »Contes vieux et nouveaux«. Hans satiriske Synsmaade, der hælder stærkt til det karikerede, har tillige affødt det store Værk »Histoire générale de la caricature« [5 Bd. 1865—85], suppleret i »Musée secret de la caricature« [1888]. Nogle Aar ledede han Théâtre des Funambules og skrev hertil en Række groteske Pantomimer. Meget kendt er hans Bog om Katte »Les chats; histoire, mœurs, observations, anecdotes« [1868 og oftere], endvidere »Les enfants« [1872 og oftere]. Hans store Interesse for Keramik, Porcelæn- og Fajance-Industri skaffede ham 1873 Direktørposten ved Musée céramique de la manufacture de Sévres og har frembragt følgende Skrifter: »Histoire de l'imagerie populaire« [1869, 3. Opl. 1886], »Histoire des faïences patriotiques sous la Révolution« [1866, 3. Opl. 1875] og »Bibliographie céramique« [1882]. (Litt.: G. d'Heylli, *Dictionnaire des pseudonymes* [Paris 1887]). *S. Ms.*

Champignon [šãpiñõ'] (*Psalliota* Fr.), Svampeslægt af Bladsvampenes, Agaricaceernes Familie, har et uregelmæssigt, kredsformet Frugtlegeme (Hatten) med midtstillet, med en hudagtig Ring udstyret Fod (Stok) og purpurfarvede Sporer; de sporebærende, knivbladformede Legemer, Lamellerne, paa Hattens Underside ere i Begyndelsen dækkede af en hudagtig Hinde, der er udspændt mellem Stokken og den unge, næsten kugleformede Hats Rand; efterhaanden som Svampen helt udfoldes, rives denne Hinde løs fra Hattens Rand og bliver siddende som Ring omkring Foden. Den vigtigste Art er Ægte eller Mørk C. (*P campestris* (L.) Fr.), der er udbredt over hele Europa, Asien, Nordafrika og Nordamerika; i Danmark og Norge træffes den fra Maj til Oktober almindelig paa Marker og Enge, i Haver og Skove, navnlig paa Steder, hvor der findes Hestegødning i Jorden. Den er meget velsmagende og er en af de bedste og mest anvendte af alle spiselige Svampe. Hatten er i Begyndelsen næsten kugleformet, derpaa halvkugleformet, til sidst næsten flad, 5—12 Cm. bred, hvid eller brunlig, silkehaaret eller finskællet, med tykt hvidt Kød, der bliver rødligt ved at udsættes.

for Luftens Indvirkning; Bladene, Lamellerne, der ere fri af Foden, ere i Begyndelsen hvide, senere rosenrøde, chokoladebrune og til sidst sortbrune, hvilke Farveforandringer hidrøre fra Sporerne, hvis Farve mod Sporemodningen forandres paa denne Maade. Foden er hvid, tyk og fast, med en oftest hængende Ring. Meget nærstaaende, ligeledes spiselige Arter ere *P. silvatica* (Schaeff.), der vokser i Skove, *P. pratensis* (Schaeff.) og *P. arvensis* (Schaeff.). *C. R.*

Champignondyrkning. Champignon kan drives i Bagskuret til en Vin- eller Ferskenkasse eller andet lignende, fuldstændig mørkt Rum; men heldigst er det at have et særegent Hus til Drivningen. Bedene anlægges paa Hylder med en Afstand af 75 Cm. fra den nedre Hyldes Overkant til den øvres Bund. Hylderne gøres 20 Cm. dybe og Bredden 1—1 1/4 M. Til Anlæg af Bedene bruges frisk Hestegødning, hvorfra man med en Greb ryster al den halmede Gødning. Stundom pilles tillige de Halmstraa fra med Hænderne, som ikke have kunnet fjernes med Greben. Naar man har samlet en tilstrækkelig Mængde Gødning, føres den ind i Bedene; de øverste Bede anlægges først. Gødningen paaføres lagvis, og de 8 Cm. tykke Lag bankes saa fast sammen med Trækøller, at de kun blive 3 Cm. tykke; da Bedene skulle være 20 Cm. høje, skal der altsaa paaføres en 6—7 Lag, før Bedet er fyldt. Naar man er færdig, nedsættes et Termometer i Gødningen. Varmen kan i de første Dage ofte gaa op til 50—60°. Naar Termometret begynder at falde, skal der slaas Huller i Bedene med en indbyrdes Afstand af ca. 20 Cm., 5 Cm dybe og 6 Cm. i Gennemsnit. Hullerne dannes ved, at man slaar med en Trækølle paa en dertil indrettet Trætold. En otte Dage efter, naar Temperaturen er sunken til 25°, lægges den saakaldte Yngel i Hullerne. Denne indforskrives i Reglen fra Udlandet og bestaar af Kogødningstørv, gennemvævede med hvide Myceliumstraade af Champignon. Tørvene slaas i Stykker paa en Valnøds Størrelse, og efter at en 2—3 Stykker ere lagte ned i hvert Hul, fyldes det med Gødning, der bankes fast til. Lufttemperaturen holdes paa 12—15°, og en 14 Dage efter vil Myceliet have udbredt sig i hele Bedet. Der paaføres da et 5—8 Cm. tykt Lag Jord, der bankes fast sammen med Trækøller. 8—10 Uger efter Anlægget kan man begynde at høste de første C. De maa plukkes, før Hatten er begyndt at skille sig fra Stokken, og de maa tages med et rask Ryk, for ikke at beskadige de smaa i Champignons, der i Reglen sidde ved Siden af. En jævn Fugtighed i Gødningen og Jorden er nødvendig under hele Drivningen, og tillige fordre de megen Fugtighed i Luften, hvorfor man jævnlig maa overvande Gulvet og Varmerørene. Et saadant Bed kan man gøre Regning paa vil give brugeligt Produkt i omtrent 3 Maaneder. Drivningen kan begyndes i September, og for at kunne have en stadig Høst af C. kan man passende anlægge et nyt Bed, naar Ynglen bliver lagt i det foregaaende. *L. H.*

Champigny [šäpiñi'], Landsby i det nordvestlige Frankrig, Departement Seine, Arrondissement Sceaux, 14 Km. S. 0. f. Paris, ved Marne's venstre Bred, har (1891) 4,500 Indb., Kalkovne, Havebrug, nogen Industri, et Fort, der er et Led i Paris'es Befæstning, og et Mindesmærke for de blodige Kampe 30. Novbr. og 2. Decbr. 1870 mellem Pariserhæren under Ducrot og den tyske Hær, der belejrede Byen. *H. W.*

Champion [fr. Sapjo, eng. tšä'mpᵉən] var i den ældre Middelalder Betegnelse for en Kæmpe, som, mod en i Forvejen udlovet Belønning, i lovlig Tvekamp traadte i Stedet for den ene af Parterne, ifald denne paa Grund af Køn, Alder eller Vanførhed var sat ud af Stand til selv at deltage. De, som havde denne Forretning, hørte i Alm. til de laveste Samfundsklasser, og de bleve ansete for æreløse. De bare en Læderklædning og bestemt foreskrevne Vaaben, og de maatte ikke kæmpe til Hest og paa Kampladsen kun vise sig med raget Hoved. I en senere Tid forstodes ved C. en Ridder, som traadte i Skranken for en krænket Dame, et Barn o. s. v. Endnu haves ved den engelske Regents Kroning den Skik, at en saakaldet C. udfordrer hver den til Strid, der ikke erkender den ny Konge (Dronning) som lovlig Suveræn over hele det britiske Rige. I den nyere Tid har Ordet faaet Kurs i Sportsverdenen og bliver ved forskellige Sportsarter benyttet som Betegnelse folden, der har erhvervet Mesterskabet, *championship*, i de mere betydelige sportslige Væddekampe. »C. of the world« d. s. s. Indehaver af Verdensmesterskabet. *N. H. R.*

Champion-Hill [tšä'mpᵉənhil], Sted i den nordamerikanske Stat Missisippi, historisk mindeværdig ved den Sejr, som Grant 16. Maj 1864 her vandt over de konfødererede under Pemberton, og hvorved det blev denne sidste umuligt at forene sig med Johnstons Korps. Han maatte, efter et Tab af 4,000 Mand og 29 Stkr. Skyts, gaa tilbage til Vicksburg.

Championnet [šäpjånæ'], Jean Etienne Vachier, berømt fransk General, født i Valence, Dep. Drôme, 30. Apr. 1762, død i Antibes 9. Jan. 1800. Som uægte Søn af en fattig Tjenestepige — Faderen var en Advokat — traadte han allerede som Yngling ind i Geleddet. Da han intet Fædrenenavn havde (Moderen hed Madeleine Vachier), kaldte Soldaterne ham Champignonnet (lille Paddehat), hvilket Navn han siden forandrede til C. (lille Mester eller Ridder). I Revolutionstiden blev han Officer og avancerede hurtig; allerede 1794 var han Divisionsgeneral ved Sambre- og Maas-Hæren og sloges under Jourdan tappert ved Fleurus 1794. 1798 blev han Overgeneral over Hæren i Mellemitalien, med den Opgave at beskytte den romerske Republik mod Neapolitanernes forestaaende Indfald. Først maatte C. trække sig tilbage fra Rom for de mange Gange stærkere Neapolitanere; men kort efter, i December, tilføjede han de af Mack (s. d.) anførte Fjender et afgørende Nederlag, indtog Capua, viste sig 23. Jan. 1799 foran Napoli, indtog denne store Stad efter en blodig Kamp, erklærede Bourbon'ernes Dynasti for afsat og proklamerede den parthenopæiske Republik. Da han imidlertid stræbte at sætte en Grænse for de af Direktoriet udsendte Civilkommissærers skamløse Plyndringer, blev han anklaget for Opsætsighed og Myndighedsmisbrug, afsat og fængslet. Omvæltningen 18. Juni s. A. satte ham dog atter paa fri Fod. Han blev nu sendt til Dauphiné for der at organisere ny Hære og samlede ogsaa i kort Tid i Grenoble 30,000 Mand, med hvilke han i September med Fordel kæmpede mod Østerrigerne under Melas. Da den ny Overgeneral i Italien, Joubert, faldt ved

Novi, traadte C. i hans Sted, men blev slaaet af de langt overlegne Østerrigere og Russere ved Fossano og Savigliano og maatte retirere ad Varfloden til. En pestagtig Sygdom rasede stærkt i hans betydelig indsvundne Hær, og han selv faldt som Offer for Smitsoten. I Antibes er der 1891 rejst et Monument til hans Ære. Ogsaa i hans Fødeby, Valence, er der rejst en Statue af ham. (Litt.: Châteauneuf, *Vie de C.* [Paris 1806]). *F. J. M.*

Champlain [šāplæ̃'], Samuel de (1567—1635), fransk Søfarer, bekendt fra den første Kolonisation af Canada. Han grundlagde Quebec og var den første Guvernør for den ny Koloni. Paa sine mange Rejser i Egnene omkring St. Lawrencefloden opdagede han bl. a. Champlainsøen (1609), der senere kom til at bære hans Navn. Beretningen om hans Rejser og Virksomhed udkom under Titlen *Œuvres de C.* [Quebec 1870]. *C. A.*

Champlainsøen [tšä'mplein-], en lang, smal, paa Øer rig Indsø i U. A. S. paa Grænsen mellem Staterne New York og Vermont, og med sit nordøstligste Hjørne naaende ind i Canada. Længden fra Nord til Syd er 177 Km., men Bredden kun ringe (fra 1—24 Km.). Arealet er 1,990 □Km. Den er fiskerig, ligger kun 30 M. o. H. og har en Dybde af indtil 90 M., men er desuagtet kun sejlbar for Smaaskibe. Om Vinteren fryser den saa fast til, at de tungeste Slæder kunne køre over den. De vigtigste Byer ved dens Bredder ere Burlington og Plattsbury. Den har gennem Floden Richelieu Afløb til St. Lawrencefloden og staar desuden ved den 104 Km. lange Champlainkanal i Forbindelse med Hudson. *C. A.*

Champlevé [šālve'] (fr.) se Emailmaleri.

Champmeslé [šāmæle'], Marie, født Desmares, fransk Skuespillerinde (1644—98). Ved sit Giftermaal med Skuespilforfatteren Charles Chevillet C. kom hun til Paris'es store Teatre, hvor Racine, hvis Elskerinde hun vistnok snart blev, vejledede hendes tragiske Fremstillingsmaade, medens hendes ædle Skikkelse begejstrede hans Digtning. *A. A.*

Champollion [šāpåljõ'], 1) Aimé, udmærket fransk Arkivmand, Søn af nedenn. J. J. C, er født i Grenoble 1813. Af hans talrige Udgiverarbejder kunne nævnes: »Captivité du roi Francois I» [1847] og »Chroniques dauphinoises et documents inédits relatifs au Dauphinée pendant la Révolution« [1880—87, 3 Bd.]. Han har ogsaa forfattet en Levnedsbeskrivelse af sin Fader og dennes navnkundige Broder, dertil den nyttige Haandbog: »Les archives départementales de la France« [1860]. *Kr. E.*

2), Jean François, ofte kaldet C. le jeune, fransk Orientalist og Grundlæggeren af den ægyptologiske Videnskab, født 23. Decbr. 1790 i Figeac (Departementet Lot), død i Paris 4. Marts 1832. C. begyndte tidlig, under sin nedenn. Broders Vejledning, med Iver at studere de gamle Sprog, gamle Mønter o. desl., imedens han samtidig øvede sig i Tegning. Som Elev i det af Førstekonsulen grundede Lycée vakte han snart sine Læreres Opmærksomhed ved sin Flid og sine grundige Kundskaber ikke blot i Skolefagene, men ogsaa ved sine selvstændige Studier i Hebraisk, Arabisk og andre semitiske Sprog, hvortil han senere endnu føjede Koptisk. En Afhandling om ægyptiske Stednavne meddelte han 1807 i Akademiet i Grenoble. Den vakte saa megen Anerkendelse, at han snart fik Understøttelse til at fortsætte sine Studier i Paris. Her dyrkede han særlig Koptisk; men da han fik en Gengivelse af Tresprogsindskriften fra Rosette imellem Hænder, begyndte han snart at arbejde paa Dechifreringen af den demotiske Skrift og af Hieroglyfskriften. C. blev 1809 Professor i Historie i det nyoprettede Universitet i Grenoble. Her dyrkede han bestandig særlig Koptisk og leverede bl. a. indgaaende Anmeldelser af de danske lærde Zoega's og Engelbrecht's koptiske Arbejder; 1814 udkom hans »L'Égypte sous les Pharaons« [Paris, 2 Bd.], der behandler Ægyptens gamle Geografi, mest efter koptiske Kilder. Samtidig arbejdede han ivrig paa Tydningen af Demotisk og af Hieroglyfskriften; længe synes han at have været tilbøjelig til at antage, at der i denne sidste ikke fandtes alfabetiske Tegn; men da han fik Underretning om det Forsøg paa at tyde Hieroglyfskriften, som Thomas Young havde gjort i »Encyclopedia Britannica«, men som ikke førte til Maalet, tog han atter fat paa Tydningen, og ved Hjælp af Navnene Ptolemaios og Kleopatra paa Rosette-Stenen og ligesaa af nogle Navne i græske og hieroglyfiske Indskrifter, der vare bragte til England af Sir Josef Banks, lykkedes det ham nu at tyde ikke blot Navnene Ptolemaios, Kleopatra og Berenike, men ogsaa andre Navne som Alexandras, Autokrator, som han fandt i »Description de l'Egypte«. Disse Opdagelser meddelte han i Septbr. 1822 i Paris paa et Møde i Académie des Inscriptions. De gjorde stor Opsigt, Ludvig XVIII fik det samme Aften at vide og sendte ham et Par Dage efter en Gulddaase med Brillanter; Afhandlingen udkom under Titlen »Lettre a M. Dacier« [Paris 1823]. C. vedblev at gøre ny Opdagelser, som han meddelte Akademiet April—Juni 1823, hvilke Afhandlinger han sammenarbejdede i et Værk: »Précis du système hiéroglyphique«, som udkom 1824 i Paris. Han sendtes derpaa til Torino for at studere de rige ægyptiske Samlinger i denne By, derpaa til Rom og Livorno, hvor han beskrev en ægyptisk Oldsagssamling, der tilhørte Henry Salt, og som derpaa købtes af den franske Slat og opstilledes i Louvre, ved hvilken Samling C. senereblev ansat som Konservator. Frugterne af sine Studier i Italien udgav han derpaa i sine »Premiere et seconde Lettre au duc de Blacas« [Paris 1824]. Han sendtes derefter til Ægypten ledsaget af flere Kunstnere, der skulde aftegne Mindesmærkerne, imedens C. studerede og kopierede Indskrifterne. C. opholdt sig henved et Par Aar i Ægypten, stadig gørende Opdagelser, beskrevne i hans »Lettres écrites d'Egypte« [Paris 1829, ny Udgave 1833], gennemmønstrende alle tilgængelige Indskrifter, af hvilke han med en sjælden Sikkerhed vidste at udfinde de mærkeligste, som han meget nøjagtig afskrev, imedens han af andre nøjedes med at angive Indholdet. Hans Optegnelser ere saa fortrinlig udførte, at man selv nu kun har meget lidet at forbedre i dem, og de ere endnu den Dag uvurderlige Kildeskrifter. Efter Hjemkomsten 1830 blev han Medlem af Académie des Inscriptions, og 1831 oprettedes der for ham en ny Lærestol ved College de France; men allerede Aaret efter døde han som et Offer for sine alt for ihærdige Studier. Lige før sin Død havde han fuldendt en ægyptisk Grammatik og et Leksikon, der besørgedes udgivne af hans Broder: »Grammaire Egyptienne« [Paris 1836—41] og »Dictionnaire

Egyptien en écriture hiéroglyphique« [Paris 1842—44]. Disse Værker vare begge i mange Aar de bedste Hjælpemidler til Studium af det gamle ægyptiske Sprog, og først i de senere Aar har man kunnet skaffe bedre til Veje. C.'s Manuskripter erhvervedes efter hans Død af Staten. Der nedsattes en Kommission, som udgav de af ham eller under hans Vejledning udførte Tegninger og Indskrifter under Titlen »Monuments de l'Égypte et de la Nubie« [Paris 1829—47, 440 Tavler i 4Bd.]. Af hans »Notices descriptives« udgaves der 1844 adskillige Hæfter; i de senere Aar har Maspero udgivet en Fortsættelse, Slutning af Bd. I og Bd. II, alt autograferet [Paris 1879]. C. har desuden skrevet en Mængde Afhandlinger, Kataloger over ægyptiske Oldsager o. desl. Det er aldeles vidunderligt, hvorledes han i saa kort Tid med faa og slet udgivne Indskrifter, ene uden Hjælp, har kunnet trænge ind i det helt forglemte Sprog og tyde den yderst vanskelige Hieroglyfskrift; derimod kan der herske nogen Tvivl om, hvorvidt det allerførste Skridt skyldes ham eller Young (smlg. E. A. Wallis Budge, »The Mummy« [Lond. 1893]). (Litt.: A. Champollion, *Les deux Champollions* [Grenoble 1888]). *V. S.*

2) C. Figeac Jacques Joseph, ovenn.'s Broder, fransk Oldgransker og Historiker, født i Figeac 5. Oktbr. 1778, død 1867. C. var først Bibliotekar, senere Professor i Græsk ved Universitetet i Grenoble, forflyttedes 1828 til det store Bibliotek i Paris, hvor han blev Konservator af Manuskripterne og Professor ved Ecole des Chartes; afskedigedes 1848, men udnævntes 1849 af Louis Napoleon til Bibliotekar i Fontainebleau. Ligesom sin Broder studerede han Ægyptens Fortid, men benyttede kun klassiske Kilder; 1819 udkom hans »Annales des Lagides«, 1840 hans »Egypte ancienne« (i »Univers pittoresque«, Bd. I af »Afrique«). Efter Broderens tidlige Død faldt det i hans Lod at udgive hans Grammatik og Leksikon; men hans Hovedstudie var for øvrigt Palæografi, og Undersøgelser af Frankrigs Historie i Middelalderen hans kæreste Syssel. Han udgav 1837 »Chartes latines sur papyrus du VI siècle« [Paris, Fol.], leverede tillige med sin Søn, Aimé, Teksten til Silvestre's Pragtværk: »Paléographie universelle« [Paris 1839—41] med 4^{00} Kobberstik; udgav 1841—50: »Documents historiques inédits« [4 Bd. i Kvart]; 1844 udkom hans »Fourrier et Napoléon«, »L'Égypte et les cent jours«, »Mémoires et documents inédits«; 1860: »Cimetiére gaulois de Cély«: »Descriptions des fouilles«; 1842—43: »Traité d'archéologie«; 1866: »Le palais de Fontainebleau, ses origines, son histoire« [2 Bd.]. (Litt. se ovenf.). *V. S.*

Champooing [šämpu!iη], Vadskning af Haaret med en spirituøs Sæbeopløsning.

Champoton [tšampoto'n], By paa Vestkysten af Yucatan ved Floden C, S. f. Campeche, fordum betydelig, dannede paa Opdagelsens Tid en lille Stat, som 1517 gjorde tapper Modstand mod Yucatans første Opdager, Francisco Hernandez de Cordova, men senere sluttede Forbund med Landets Erobrer, Francisco de Montejo. *S. B. T.*

Champsa se Kajmaner.

Champs Elysées [šäzelise'] se Paris.

Chamsin (arab., = 50), en hed og tør Ørkenvind, der blæser i Ægypten, hovedsagelig fra Sydøst, i de nordlige Egne i Ægypten mest fra Sydsydøst eller endog Syd. Dens Styrke er ikke stor, ofte mærkes den kun som en mat Susen; men altid medfører den en trykkende Hede, i Kairo indtil 43°, medens Himlen bedækkes af et tyndt, taageagtigt Slør. C. optræder hyppigst i Løbet af 50 Dage, — hvoraf dens Navn — der falde omkring Foraarsjævndøgn, dog saaledes at C. meget sjælden optræder i Februar og altid ophører i Juni. C. blæser sjælden til Stadighed i alle de 50 Dage; i nogle Aar kan den optræde 4 Gange, i andre 16—20 Gange; i Gennemsnit blæser den kun i 11 Dage. C. begynder sædvanligvis nogle Timer efter Solopgang, naar sit Maksimum i de første Eftermiddagstimer og ophører omtrent ved Solnedgang. Naar C. har blæst for sidste Gang om Foraaret eller i Forsommeren, optræder der i Ægypten en frisk Søvind, der danner Begyndelsen paa Sommeren; men i mange Aar har C. gjort Maj til den varmeste Maaned. *W. J—n.*

Chamæl̆eon, et lille Stjernebillede i Nærheden af Sydpolen, indeholdende 10 for det blotte Øje synlige Stjerner, deraf 3 af 4. Størrelse. *J.Fr.S.*

Chāṇakya [tša-] (Canakya) eller Vishnugupta, en Brahman fra Takshaçilā, som hjalp Chandragupta til at styrte Nanda-Dynastiet, og hvem en Mængde Sentenser om Verdensklogskab (niti) tilskrives; Sentenserne ere overleverede i forskellige meget afvigende Samlinger og forekomme for største Delen ogsaa i andre Litteraturværker, til Dels udtrykkelig tilskrevne andre. Slige Samlinger bruges i Indien som Skolebøger. — C. optræder i Dramaet »Mudra-Rakshasa« og i Æventyret i »Kathasaritsagara«, IV, 94 ff. (Litt.: Joh. Klatt, *De 300 Canakyae poëtae Indici sententiis* [Halle 1873]. *S. S.*

Chanaral [tšanara'l], Dep. af den chilenske Provins Atacama, 25,864 □ Km. med 56,000 Indb., er fuldstændig Ørken, men har vigtige Bjærgværker, til hvilke der fører en Jærnbane (65 Km.). Hovedstaden er C. de las Animas med (1885) 2,600 Indb.

Chañarcillo [tšañarsi'ljo], Gruppe af berømte Sølvbjærgværker i den sydamerikanske Republik Chile, i 1,152 M.'s Højde og ved Jærnbane forbunden med Copiapo (80 Km.), har indtil 1886 givet Sølv til en Værdi af 80 Mill. Pesos og udnyttes endnu (1895). Sølvaaren blev opdaget 1832 af Juan Gudoy.C., efter hvem den (1885) 1,985 Indb. store By i Midten af Gruberne er opkaldt.

Chance [šä's] (fir.), en Slags Terningspil, deraf: Mulighed for Vinding eller Tab, Rimelighed for eller imod, Lykketræf.

Chancelier [šäslje'] (fr.; eng. *chancellor*), Kansler; før Revolutionen 1789 i Frankrig Titel for Justitsministeren og Storseglbevareren; C. var Repræsentant for Kongens Autoritet lige over for Parlamentet. Ordet C. bruges nu bl. a. om de Konsulatsembedsmænd, der fornemmelig føre Protokollerne, Registratorerne.

Chancellorsville [tša'nsəlɔzvil], en Samling Bygninger i den nordamerikanske Stat Virginia, har givet Navnet til den blodige Kamp, der i den amerikanske Borgerkrig udkæmpedes fra 2.—4. Maj 1863. Føreren for Potomacharen, General Hooker, havde med heldigt Resultat angrebet General Lee ved Fredericksburg, men forspildte disse gode Chancer, idet han i Stedet for at fortsætte Kampen og føre den ud i det for hans overlegne Artilleri gunstige Terrain trak sig tilbage til C,

Artikler, som savnes under C, maa søges under **K.**

der er beliggende paa en aaben Plads i store Skove. Han blev her angreben af General Lee, der ved et Skinangreb med 15,000 Mand paa Skovene fastholdt Hooker, medens General Jackson ved et med 66,000 Mand udmærket ledet Angreb, der kostede ham Livet, fuldstændig slog den højre Fløj. Kampen endte 2. Maj paa Grund af Mørket, men fortsattes 3. General Hooker søgte at trænge Lee tilbage, men han saaredes og maatte trække sin Hær tilbage til Floden Rappahannock. 4. Maj angreb Lee den Styrke, der under General Sedgwick den 3. var gaaet over Floden for at forene sig med Hooker, og kastede den tilbage. Resultatet af disse Kampe var, at Potomachæren den 5. trak sig tilbage over Rappahannock, uden at General Lee dog var i Stand til at forfølge. General Hooker's Tab var 17,000 Mand og 120 Kanoner, medens General Lee's Hær mistede 18,000 Mand og 7 Stykker Skyts. *B. P. B.*

Chancre [šäkrø] (afledet af det latinske *cancer*, Kræft) benævnes et smitsomt Saar af venerisk Oprindelse, som hyppigst har sit Sæde paa *Genitalia*, sjældnere paa Læberne eller andre Steder. Der maa skelnes mellem to grundforskellige Former. Den bløde C. er et Saar af udelukkende lokal Natur, der viser sig faa Dage efter den smittende Berøring og har Tilbøjelighed til at holde sig urent, med stejle, underminerede Rande, og til at æde sig videre i Omkredsen og i Dybden. Naar Lidelsen ved passende, væsentlig desinficerende Behandling er lægt, er den dermed forbi uden yderligere Følger; dog kunne ikke sjælden de nærmeste Lymfekirtler inficeres og betændes, og der udvikler sig da Buboner (s. d.). Den haarde C. opstaar længere Tid (ca. 3 Uger) efter Smittens Overførelse, ledsages af en stærk Forhærdelse af det omgivende Væv og efterfølges altid af en almindelig Infektion af hele Organismen med Syfilis (s. d.). *E.P—n.*

Chandāla [tšan-] (Candala), i det gamle Indien en foragtet »Blandingskaste«, »de laveste af Mennesker« (skønt der var dem, som stode endnu lavere), efter Teorien stammende fra Giftermaal mellem en Cūdra (s. d.) og en Brahman-Kvinde. De skulde bo uden for Byen eller Landsbyen (hvor de overhovedet ikke maatte opholde sig om Natten og om Dagen skulde være kendelige ved et bestemt Mærke for ikke at komme til at besmitte de rene Kaster), maatte ikke røre ved andre Kasters Kar, ikke besidde anden Formue end en Hund og et Æsel, skulde nøjes med dødes Klæder, revnede Kar og Jærnsmykker og føre et omflakkende Liv uden Omgang med andre end deres Lige; de vare forpligtede til at udbære frændeløse Lig og gøre Tjeneste som Skarprettere (se »Lervognen«, overs. af Edv. Brandes, 10. Akt) mod at tilegne sig de henrettedes Klæder, Lejer og Smykker. Nu synes Navnet C. kun at bruges om den store Pariás-Kaste i Bengalen (over $1^1/_2$ Mill., talrigest i de østlige Distrikter; over Halvdelen i Dacca) og Assam. I adskillige Distrikter i disse Provinser udgør C. den talrigeste Klasse af Befolkningen. De ernære sig ved Agerdyrkning (navnlig Ris og Jute), Fiskeri, Fuglefangst, Maatte- og Kurvefletning, Pottemageri o. l. eller som Daglejere, til Dels ogsaa som Tjenere hos højere Kaster (men ere foragtede og maa ikke røre ved Husets Spise- og Drikkekar). Særlig mærkelige ere C. i Faridpur. Disse paastaa, at de fordum udgjorde et fuldstændigt Hindu-Samfund med alle Kaster fra Brahmaner nedad, men at de som Følge af en Forbandelse fra en Brahmans Side udvandrede til Sumpene, hvor de byggede kunstige Høje, der i Regntiden rage op som Øer og kun holde Samkvem ved Baade. Her udgøre de et særskilt Samfund med egne Præster, Kaster og Traditioner og ere ikke at formaa til at flytte til bedre Egne. Den stadige Roning har gjort dem til en muskuløs og kraftig Race. En stor Mængde C. søgte under det muhamedanske Herredømme Tilflugt i Muhamedanismen, nu til Dels i Kristendommen; i Faridpur ere saaledes de indfødte Kristne væsentlig C, fattige og oversete af de andre. I Virkeligheden antages C. i Alm. at stamme fra en undertrykt Urbefolkning. *S. S.*

Chandeleursund [šädlö'r-], en Havarm ved den sydøstlige Del af Staten Louisiana, skilles fra den mejikanske Bugt ved de smaa Øer Chandeleur eller Palos.

Chandernagor (sanskr. Tschandernagara, Maanebyen), fransk By i Bengalen i Forindien, ligger i Gangesdeltaet ved den højre Bred af Hugli, 26 Km. fra Kalkutta, med hvilken By den er forbunden ved en Jærnbane. C. er en af de faa Besiddelser, som Franskmændene endnu eje i Forindien; men da den ganske mangler Opland og paa alle Sider omsluttes af de engelske Besiddelser, er den for længst stagneret og nu saa godt som uden Betydning. Den er for øvrigt en smukt bygget By med brede, lige Gader og (1882) 24,000 Indb. C. har været fransk i lidt over 200 Aar (grundlagt 1676), men har gentagne Gange (1757—63 og 1793—1816) været besat af Englænderne. *C. C. c.*

Chandler [tša'ndlə ell. tšä'ndlə], Richard, engelsk Arkæolog (1738—1810), var født i Elson i Hampshire, studerede i Oxford og viste sig som en dygtig Epigrafiker ved Udgivelsen af Arundel's Indskrifter (*Marmora Oxoniensa*, 3 Bd. 1763). Kort efter fik han af *Society of dilettants* det Hverv at lede en Ekspedition til Orienten, rejste i Selskab med Arkitekten Revett og Maleren Pars et Aar i Lilleasien, et andet i Attike og paa Peloponnesos og vendte 1766 tilbage til England. I Lilleasien vare navnlig Ruinerne i Efesos, Priene, Miletos, Mylasa og Sardes, i Hellas Olympiasletten (Zeustemplet) blevne undersøgte. Det værdifulde Udbytte offentliggjordes i *Ionian antiquities* [2 Foliobind, Lond. 1769—97] og i *Inscriptiones antiquae* [Oxford 1774]. Desuden udgav C. »Travels in Asia Minor« [Oxford 1775] og »Travels in Greece« [Oxford 1776] samt »Essay on the Troad« [London 1802]. C. havde forskellige Ansættelser i Kirkens Tjeneste og døde som Sognepræst i Tylehurst i Berkshire. *K. K.*

Chandler [tša'ndlə ell. tšä'ndlə], Seth C., amerikansk Astronom, er født 1845 i Boston, arbejdede en Tid ved Harvard College Observatory og har i dets Annals Bd. XVII publiceret Afhandlingen: »The almucantar« [Cambridge 1887], der indeholder Resultaterne af hans Studier i Aarene 1884 og 1885 med det af ham konstruerede Instrument til Bestemmelse af Tiden og Polhøjden. I den senere Tid har C. gjort sig meget fortjent ved at underkaste alle Observationer af Stjernen Algols Lysperiode en indgaaende Drøftelse, og han er kommen til det Resultat, at den i den senere Tid fundne Aftagelse i Lysperioden kan forklares ved, at dette

System bevæger sig i ca. 130 Aar omkring et uden for det liggende Tyngdepunkt. I de sidste Aar har C. vundet sig et agtet Navn ved sin Diskussion af Observationer, der vare anstillede for at undersøge, om Polhøjden undergaar periodiske Forandringer. Ved at benytte ved Siden af disse ogsaa ældre Meridianobservationer er det lykkedes ham at paavise, at denne Forandring af Polhøjden bestaar af 2 Dele, hvoraf den ene har en Periode paa omtr. 430 Dage, medens den anden, der staar under meteorologisk Indflydelse, har en Periode paa et Aar. C.'s i »Astr. Journ.« publicerede Resultater ere blevne teoretisk bekræftede af Newcomb. Af hans andre Arbejder fremhæves: »Catalogue of variable stars« [Boston 1888, 2. Udg. 1893]. *J. Fr. S.*

Chandragupta [tšan-] (Candragupta), af Grækerne kaldt *Σανδρόκυπτος* 1., mægtig nordindisk Konge i Pataliputra (*Παλίβοθρα*, nu Patna), ca. 315—291 f. Chr. Efter Alexander den Stores Død befriede han Indien fra Grækernes Herredømme. Han blev Stifter af Maurya-Dynastiet, idet han ved Cāṇakya's Hjælp styrtede Kong Nanda i Pataliputra. Seleukos aftraadte ham sine indiske Besiddelser og gav ham sin Datter til Ægte mod af C. at faa 500 Elefanter. Fra Megasthenes, Seleukos'es Gesandt ved C.'s Hof, j stamme meget vigtige Efterretninger om Indiens Tilstand paa den Tid. (Litt.: Lassen, »Ind. Alterthumskunde« II, S. 196 ff.). *S.*

Changaibjærgene, et endnu kun lidet udforsket Bjærgstrøg i Centralasien, udgaa fra de høje Altaï og strække sig i østsydøstlig Retning indtil 105° 0. L. f. Grw. I Karakter og geologisk Sammensætning ligne de Altaï, til hvis System de ogsaa regnes. Ingen af de mange over Snegrænsen ragende Tinder ere endnu nøjagtig bestemte. Floden Selenga har her sine Kilder. Ved den østlige Dels Nordfod ligge Ruinerne af det gamle *Karakorum* (s. d.). *Tekke*), se Dervish. *C. C. C.*

Changarnier [šāgarnje'], Nicolas Anne Théodole, fransk General og Politiker, født 26. April 1793 i Autun, død 14. Febr. 1877 i Paris. Efter at have gennemgaaet Skolen i St. Cyr kom han 1815 som Løjtnant ind i Garden, men traadte dog snart over i Infanteriet. Han deltog i Felttoget i Spanien 1823 og udnævntes 1825 til Kaptajn. 1830 sendtes han til Algérie, hvor han fandt rig Lejlighed til at udmærke sig i de her i lang Tid stedfindende Kampe. 1837 havde han naaet Oberstgraden og deltog med Udmærkelse i flere Ekspeditioner. Paa Grund af sit udviste særdeles gode Forhold blev han 1840 udnævnt til Brigadegeneral og allerede 1843 til Generalløjtnant med Kommando over Divisionen i Algérie. Hans politiske Løbebane begynder med Julirevolutionen 1848. Paa dette Tidspunkt rejste han til Paris for at stille sig til Raadighed for den provisoriske Regering. Man tilbød ham Gesandtskabsposten i Berlin; men han modtog ikke dette Tilbud, da han ønskede at se Begivenhederne paa nærmere Hold. Han overtog imidlertid den provisoriske Regering over Algérie, kort efter Posten som Generalguvernør, men kom snart tilbage til Paris. Han valgtes nu til Medlem af Nationalforsamlingen, fik Overkommandoen over Nationalgarden og snart efter ogsaa over de regulære Tropper i Paris. C. viste sig ved enhver Lejlighed som en ivrig Tilhænger af Orleans'erne, blev upopulær i Paris, kom i personlig Strid med Napoleon og afsattes fra sin Stilling i Begyndelsen af 1851. Ved Statskuppet 2. Decbr. s. A. arresteredes han og udvistes af Frankrig. Ved den almindelige Amnesti 1859 vendte han tilbage og levede som Privatmand til Krigens Udbrud 1870. Han søgte da Kejseren om at maatte faa Kommando; dette afsloges; han blev ansat ved Rhinhærens Hovedkvarter og indesluttedes med Bazaine i Metz. Han forhandlede her paa Bazaine's Vegne forgæves med Prins Friedrich Carl om Tilladelse for Hæren til at forlade Metz uden at kapitulere. Ved de almindelige Valg 1871 blev han igen Medlem af Nationalforsamlingen og optraadte som en ivrig Forsvarer af Bazaine, idet han hævdede, at det kun havde manglet ham paa Bestemthed. Han tog ivrig Del *i* de politiske Forhandlinger, blev 1875 livsvarigt Medlem af Senatet og viste sig til det sidste som en ivrig Monarkist. *B. P. B.*

Change [šä'ż] (fr.), Bytte, Ombytning; Vekselbank o. l.; i Jagtsproget: Hundens Strejfen om, naar den taber Sporet. *Lettre de c. (billet de c.)* [lætrdøšä'ż, bijetšä'ż], Veksel. *Changement* [šäżma'J, Forandring, Omveksling. *Changere* [sjasje'rej, bytte, skifte, forandre; forandre sig.

Changeant [śäżä'], kiprede Stoffer, oftest af Silke, med forskelligfarvet Kæde og Islæt. Tøjet faar sit ejendommelige iriserende Udseende ved Lysets Spil paa de forskelligfarvede skraa Striber, af hvilke Kædestriberne paa Retten ligge noget lavere end de bredere Islætstriber. *K. M.*

Changere er under Ridning at bringe Hesten fra en Sidebøjning over i Bøjning til den modsatte Side, i Galop tillige at gaa over fra højre Galop til venstre eller omvendt. Se tillige Change. *C.G.B.*

Chania (Kydonia) se Kanea.

Chankah (pers.), Navn paa muhamedanske Dervishklostre i Mellemasien (i Tyrkiet *Tekieh* eller

Chanka-Sø (Kengka, Hangai, Sinhai), Sø paa Grænsen af den russisk-siberiske Kystprovins og Mantschuriet, ca. 150 Km. N. f. Vladivostok. Fra Ussurifloden skilles den ved et Højdedrag. Størrelsen er 3,791 □ Km., men Dybden kun 12 M. *C. C. C.*

Channing [tšä'niŋ], William Ellery, Amerikas berømteste unitariske Teolog, født 1780 i Newport, død 1842 i Benington. Hans Fader var Jurist. C. studerede i Harvard College i Cambridge ved Boston og blev 1803 Præst i Boston ved en kongregationalistisk Menighed, som han betjente til sin Død. Han bekæmpede ivrig Treenigheds- og Forsoningslæren og blev hurtig Lederen af Unitarierne, der dog ikke udskilte sig eller bleve ekskommunicerede, da hver kongregationalistisk Menighed har fuldkommen Selvstyre. Som Prædikant var han altid meget søgt, han var begejstret for alle sædelige Idealer og sociale Fremskridt, bekæmpede Slaveriet, arbejdede for Afholdsforeninger, Fængselsforbedring og Bibeludbredelse. Hans Værker ere udgivne i 6 Bd. [Boston 1848]. *H. O—d.*

Channing [tšä'niŋ], William Ellery, amerikansk Forfatter, er født i Boston (Massachusetts) 10. Juni 1818. 1839 drog han til Illinois, hvor han i 18 Maaneder levede i et lille Blokhus, som han havde bygget ude paa en Præri. Derefter flyttede han til Cincinnati, hvor han blev knyttet til Bladet »The Gazette«. 1842 vendte han tilbage til Mas-

Artilder, der savnes under C, maa søges under **K.**

sachusetts, bosatte sig i Concord, blev Medarbejder ved forskellige Blade og udgav i de følgende Aar 5 Digtsamlinger [1843—47]. Hans øvrige Værker ere: »The Woodman« [1849], »Near Home« [1858] og »The Wanderer« [1872] samt 2 Bd. i Prosa: »Conversations in Rome between an Artist, a Catholic, and a Critic« [1847] °g »Thoreau, the Poet Naturalist« [1873]. *C. K.*

Chanskaja Stavka, å. v. s. Kanens Telt eller Lejr, den bukejevske Kirgiserhordes (s. d.) Centralpunkt, grundlagdes 1826 af Dschangin Kan og er som Følge af de vigtige Aarsmarkeder bleven til en fast Koloni. Den har (1890) 1,242 Indb. (deriblandt 367 Kirgisere, 547 Tatarer), russiske Myndigheder, en russisk Kirke og en Moské. *C. A.*

Chanson [šãsõ], et fransk Ord, der, anvendt i indskrænket Betydning, betegner en kortere Vise eller Digt, især bestemt til at synges og derfor i Alm. knyttet til en bestemt Melodi. Visens Omraade i Frankrig er meget stort, og Viselitteraturens Rolle har fra de ældste Tider af været overordentlig betydelig. Den egentlige Folkevisedigtning kan følges tilbage til Slutn. af 12. Aarh.; den er væsentlig fortællende og dramatisk, og de optrædende Personer ere for en stor Del de samme, som vi træffe i vore Dages Folkeviser; den unge Pige, der længes efter at blive gift, den forladte Elskerinde, den ulykkelig gifte (*la maumariée*) o. s. v.; det er disse ældste Viser, der danne Grundlaget for de oldfranske *Romances*. Af herhenhørende Samlinger skal anføres: Paulin Paris, »Le Romcéro frangois« [Paris 1833], K. Bartsch, »Altfranz. Romanzen und Pastourellen« [Leipzig 1870]. Viser fra 14. Aarh. ere udgivne af Stickney i *Romania* [vol. VIII]; for 15. og 16. Aarh.'s Vedkommende findes de vigtige Samlinger af Gaston Paris [Paris 1875] og Armand Gasté [Caen 1866]. Det er for en stor Del Folkeviser, der danne Grundlaget for 17. og 18. Aarh.'s *Rondes å danser, Brunettes, Petits airs tendres* o. s. v.; nogen samlet Bearbejdelse af dem findes ikke; derimod har 19. Aarh.'s Folkevisedigtning været Genstand for ivrige Efterforskninger og foreligger trykt og kommenteret i værdifulde Udgaver af Bladé, Roland, Puymaigre o. a.

Ved Siden af de egentlige Folkeviser findes ogsaa en rig Litteratur af politiske, historiske, satiriske, erotiske, anakreontiske Viser; en stor Del af disse tilhører oprindelig Skønlitteraturen, men mange af dem ere hurtig blevne populære og saaledes paa en vis Maade blevne Folkeviser. De ældste historiske Viser, vi eje, dateres fra 12. Aarh.; de skyldes Forfattere som Conon de Béthune og Thibaut de Champagne o. s. v. og behandle Emner vedrørende Korstogene. Senere afgiver næsten enhver historisk Begivenhed af nogen Betydning Stof til Viser, der tager Parti for eller imod. Under Religionskrigene paa Renaissancetiden bliver Visedigtningen næsten en Magt; utallige ere de Viser, hvor Hugenotterne haane Katolikkerne eller omvendt, og hverken Hertugen af Guise, Prinsen af Condé, Henrik III eller Henrik IV gaar Ram forbi. Et Udvalg af de historiske Viser fra de ældste Tider til Aar 1600 ere udgivne af Le Roux de Lincy (2 Bd., Paris 1842). Paa Frondekrigens Tid fremkommer der en stor Mængde satiriske Viser, der i forskellige Henseender frembyde stor Interesse, og Glæden over Ludvig XIV's første Sejre faar Udtryk i begejstrede, patriotisksindede Viser, ligesom Skammen og Sorgen over de senere Nederlag, over Ulykkerne ved Rosbach o. s. v., skaffer sig Luft i haanende Nidviser. I 18. Aarh. optræder baade Greven af Maurepas og Voltaire som Chansondigtere, og de maa begge bøde for deres vittige Viser, der ikke fandt Naade for Regeringens Øjne. Paa Revolutionstiden antager Viselitteraturen et vildt og blodtørstigt Præg; fra denne Tid skriver sig saaledes »La Carmagnole«, »La Boulangére«, »Ca ira«, og »La Marseillaise«, der nu er blevet Frankrigs Nationalsang. Under Kejserdømmet tier den politiske Vise; men under Restaurationen vaagner den atter til Live, baaren frem af en Béranger's sprudlende Vid. Under Julirevolutionen skriver Casimir de Lavigne »La Parisienne«, og fra 1840 stammer Musset's begejstrede »Le Rhin allemand«. 1848 udvides Omraadet; Arbejderne komme med, Socialismen breder sig og afføder en Række Viser, af hvilke skal fremhæves »Chants des ouvriers« af Pierre Dupont. Den politiske Visedigtning, der synes at have slumret under Napoleon III og den fransk-tyske Krig, vaagnede igen for en kort Stund under Boulangismen.

Af bakkiske Viser findes næsten intet overleveret fra Middelalderen; derimod er der bevaret nogle enkelte af 15. Aarh.'s Drikkeviser, der skyldes Olivier Basselin (s. d.), og fra 16. Aarh. have vi den interessante Samling af Jean Le Houx (s. d.). I 17. og 18. Aarh. har den bakkisk-erotiske Genre mange Dyrkere, blandt hvilke skal anføres Voiture, Scarron, Chapelle, Piron, Vadé, Collé, og Traditionen fortsattes værdig ved Désaugiers og Béranger. Af moderne Visedigtere maa især nævnes Xanrof. *Kr. N.*

Chansonnette [šãsånæ't] (fr.), Diminutiv af Chanson (s. d.); tillige (urigtig) Betegnelse for Sangerinden, der foredrager disse.

Chant [sa'] (fr.), Sang. *C. du départ* [sadydepa!r], Nationalhymne fra den første franske Revolutions Tid, Teksten forfattet 1794 af M. J. Chénier, Musikken af Méhul.

Chantada [tšanta!da], By i det nordvestlige Spanien, Provins Lugo, nær ved Minho, har (1887) 14,700 Indb.

Chantage [šãta!ż] (fr.), Fiskefangst, der foregaar ved, at man ved Støj og Larm jager Fisken i Garnet; Pengeafpresning ved Trusler om Afsløring af Hemmeligheder, Skandaler o. l.

Chantal [šãta'l], Jeanne Francoise Frémiot (1572—1641), helligdømt 1727, har stiftet Salesianerindernes (s. d.) Samfund. *H. O.*

Chantant [šãtã'] (fr.), syngende, forbundet med Sang; som egner sig til Sang.

Chant du départ se Chant.

Chantelauze [šãtlå!z], Regis, fransk Historiker, født i Montbrison (Loire) 23. Marts 1821, død i Paris 3. Jan. 1888. Af hans Skrifter, hvoraf flere ere blevne kronede af Akademiet, kunne fremhæves: »Marie Stuart, son proces et son exécution« [1876], »Le cardinal de Retz et l'affaire du chapeau« [1878], »Le cardinal de Retz et ses missions diplomatiques à Rome« [1879] og »Louis XVII« [1884, med et Supplement 1887]. *Kr. E.*

Chantelle [šãtæ'l], By i det mellemste Frankrig, Departement Allier, Arrondissement Gannat. beliggende 300 M. o. H., har et gammelt Kloster med en mærkelig Kirke (fra 12. Aarh.), betydelig

Artikler, der savnes under V, maa søges under E.

Vinavl og (1891) 1600 Indb. Af Connetablen af Bourbon's Slot, der ødelagdes af Frants I, findes endnu Ruiner. *H. W.*

Chantenay [šãtnæ'], By i det vestlige Frankrig, Departement Loire-Inférieure, Arrondissement Nantes, vestlig Forstad til Nantes, har et Slot (fra 15. Aarh.), Skibsværfter, Jærnværker og Støberier, betydelige Stenbrud og (1891) 13,100 Indb. *H. W.*

Chanterelle [šãtræ'l] (fr.; ital. *Canterella*, Sangstrengen) kalde Franskmændene og Italienerne den højeste, til Udførelsen af Melodien fortrinsvis benyttede Streng paa Stryge- og andre Strengeinstrumenter uden Klaviatur; altsaa f. Eks. Kvinten, eller E-Strengen paa Violinen, Melodistrengene paa Citer, Guitar eller Lut, de højeste Strenge paa Harpen o. s v. *S. L.*

Chanteur [šãtö!r], *Chanteuse* [šatö'z] (fr.), Sanger, Sangerinde.

Chantilly [šãtiji'], By i det nordvestlige Frankrig, Departement Oise, Arrondissement Senlis, ved den lille Flod Nonette og ved Randen af den over 2,000 Hekt. store Chantillyskov, har (1891) 4,200 Indb., der drive Industri i Uld, Knapper og Naale m. m., hvorimod den tidligere store Kniplingsindustri helt er ophørt. C. er mest bekendt af sit Slot, der tidligere var Residens for Familierne Montmorency (foran Slottet staar et Mindesmærke for Anne de Montmorency) og Condé og for det meste blev ødelagt under Revolutionen, men som nu er bleven restaureret 1876—85 af dets Ejer, Hertugen af Aumale, som 1886 har testamenteret det til Institut de France; det er omgivet af smukke Parkanlæg og indeholder værdifulde Kunstsamlinger. C. er et at Pariserne meget besøgt Udflugtssted paa Grund af sin Væddeløbsbane, hvor der aarlig afholdes 8 Væddeløb (bl. a. »Prix du Jockey Club«, det franske Derby), ligesom det ogsaa har store, pragtfulde Stalde. I C. er Hertugen af Enghien født. *H. W.*

Chantillykniplinger se Kniplinger.

Chantonnay [šãtånæ'], Flække i det vestlige Frankrig, Departement Vendée, Arrondissement La Roche-sur-Yon, har et gammelt Slot, (1891) 4,200 Indb. og i Omegnen store Stenkulslejer, der 1890 afgave ca. 20,600 Tons Kul. Her slog i Juli 1793 Republikanerne Vendé'erne og 5. Septbr. s. A. Vendé'erne General Le Comte. *H. W.*

Chantransia se Alger, S. 522.

Chantrey [tša'ntri ell. tšä'ntri], Sir Francis Legatt, engelsk Billedhugger, født 1781 i Jordanthorpe i Derbyshire, død i London 25. Novbr. 1842. Efter at være naaet ind paa Londons Kunstakademi udstillede C. 1804 flere Portrætbuster, sejrede 1810 i Konkurrencen om en Statue af Georg III for City, gjorde stor Lykke med sin Gruppe »Sovende Børn« (Lichfield's Katedral, 1817) og blev næste Aar Medlem af Akademiet. Da Flaxman døde, kastede den offentlige Mening sin Kærlighed paa ham, han fik fuldt op at bestille med monumentale Arbejder og sad ogsaa med sine dygtige Studier af Formen og sit forholdsvis realistiske Fremstillingssæt inde med Betingelser for en ledende Stilling i Englands daværende Billedhuggerkunst. Nedenstaaende Række offentlige Monumentalværker vidner tilstrækkelig om hans Popularitet: han modelerede Statuer af Sir J. Banks (1827, British-Museum), F. Horner og Sir J. Malcolm (1837, Westminsterabbedi), W. Pitt (Hanover Square), Rytterstatue af Georg IV (Trafalgar Square), alle i London, endvidere Statuer af Canning (Liverpool), Biskop Bathurst (Norwichs Katedral), Rytterstatuen af Th. Munro i Kalkutta etc. Hans sidste Monumentalarbejde, Rytterstatuen af Wellington (foran Roy. Exchange i London), hører til hans svageste Arbejder. I øvrigt udførte han ogsaa gode Buster og havde sin Styrke i Fremstillingen af Børn (f. Eks. Lady L. Russell). Den fra et tarveligt Hjem udgaaede Kunstner kunde paa Grund af disse mange Arbejder efterlade sig den imponerende Formue af 150,000 L. St., som testamenteredes til Akademiet til Anskaffelse af Kunstværker. (Litt.: Jones, *Sir Francis C.* [London 1849], *Memorials of C.* [London 1851]). *A. Hk.*

Chant royal [šãrwaja'l], Benævnelsen paa en kunstig Digtart, der var paa Mode i Frankrig især i 15. Aarh., og som kan betragtes som Udløber af Middelalderens *chansons d'amour*. En c. r. bestaar af fem Strofer, hvoraf hver i Alm. indeholder 10 tistavelses Verslinier; den sidste Linie i første Vers bruges som Omkvæd ved de følgende, og Digtet afsluttes med en femliniet Sluttestrofe, der kaldes *l'envoy*. Indholdet er i Alm. af alvorlig Art, hyppigst helliget til Jomfru Maria's Pris. *Kr. N.*

Chanukka se Tempelvielsesfesten.

Chanykow se Khanikoff.

Chanzy [šãzi'], Antoine Eugéne Alfred, fransk General, født 18. Marts 1823 i Nouart, død 5. Jan. 1883 i Chalons-sur-Marne. C. blev 1839 frivillig ved Marinen, men kom 1841 paa Militærskolen i St. Cyr og blev 1843 Sekondløjtnant. I de 16 Aar, som hengik, inden han naaede at blive Bataillonschef, deltog han med Udmærkelse i talrige Kampe i Algérie og førte i Krigen 1859 en Bataillon, medens han de to følgende Aar deltog i Krigen i Syrien. Han blev Oberst 1864 og ledede fra Decbr. 1868 som Brigadegeneral Forvaltningen af en Subdivision i Provinsen Oran. Her var han endnu ved Udbrudet af Krigen 1870, men deltog fra 20. Oktbr. i samme som Chef for en Division af 16. Armékorps. 2. Novbr. sattes han dog allerede i Spidsen for dette og tog en væsentlig Andel i Slaget ved Coulmiers 9. Novbr., hvor I. bayerske Armékorps led et Nederlag. Atter 1. Decbr. sejrede han over samme Korps ved Villepion, men maatte Dagen efter i Slaget ved Ligny, hvorunder han udviste stor Dygtighed, Ihærdighed og Tapperhed, gaa tilbage. Efter at Loirehærens Chef, General d'Aurelle, havde maattet opgive Orléans, udnævntes C. til Chef for 2. Loirehær, og hermed standsede han 8.—10. Decbr. ved Beaugency og Cravant Tyskernes videre Fremtrængen, hvorefter han forlagde sit Tilbagetog i Retning af le Mans. Først i Beg. af Januar rvkkede Tyskerne atter frem mod C., som i Kampene ved le Mans 10.—12. Jan. forgæves søgte at standse dem.

Under Vaabenstilstanden valgtes C. af Ardenner-Departementet til Nationalforsamlingen, og han stemte da imod Fredslutningen og for Krigens Fortsættelse. 20. Marts s. A. blev han under Kommunen taget til Fange, men befriedes af General Cremer, idet han dog maatte aflægge det Løfte ikke at kæmpe mod Kommunen. September 1872 udnævntes han til Chef for 7. Armékorps, men forsattes næste Aar til Algérie som Generalguvernør og Chef for 19. Armékorps, hvilken Stilling han beholdt til 1879. Ved Præsidentvalget fik han

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

nemlig 99 Stemmer, og Grévy fandt det derfor raadeligst at sende ham som Gesandt til Hoffet i St. Petersborg, hvor han forstod at gøre sig særlig yndet. Han nedlagde denne Post I. Novbr. 1881, efter at hans Ven, Gambetta, var kommen i Spidsen for Regeringen, og udnævntes kort efter til Chef for 6. Armékorps ved Tysklands Grænse samt til Medlem af det øverste Krigsraad og af Landforsvarskommissionen. Det franske Folk saa i ham den General, som under en eventuel Krig med Tyskland vilde skaffe Frankrig Revanche for 1870—71, hvortil han paa Grund af sin sunde militære Dømmekraft og rige Erfaring (han havde deltaget i 36 Kampagner) havde gode Betingelser; men et Hjerneslag gjorde Ende paa hans daadrige Liv. Hans Begravelse fandt Sted paa Statens Bekostning 8. Jan., medens hans Lig Dagen efter førtes til Familiebegravelsen i Busancy. Tre Monumenter ere rejste for ham, nemlig et i Busancy (1884), et i le Mans (1885) og et i Nouart (1886). Hans 1871 udgivne Skrift over 2. Loirehærs Deltagelse i Krigen 1870—71 vakte i sin Tid almindelig Opmærksomhed. (Litt.: Chuquet, *Le général C.* [Paris 1884]). *P. Nw.*

Chaōner, i Oldtiden et Folk, som boede i Chaonien, den nordlige Del af Epeiros'es Kyst, med Stæderne Orikon, Onchesmos, Buthroton, alle ved Kysten, og Foinike kort inden for denne. De ansaas for det mest krigerske Folk i hele Egnen og betegnes af Hellenerne som Barbarer. Allerede paa den peloponnesiske Krigs Tid synes de dog at have været halvt helleniserede. De regeredes da af aarlig vekslende Embedsmænd af den herskende Adelslægt. De italienske Choner, der boede mellem Metapontum og Sybaris, antages at være beslægtede med dem. *K. K.*

Cháos (græ.), det tomme Rum, hvoraf Grækerne tænkte sig Verden opstaaet. Efter Hesiodos'es Teogoni var C. til, før Jorden og Underverdenen dannedes. Af C. opstod Erebos (Mørke) og Nyx (Nat), som avlede Aither (Lys) og Hemera (Dag). (Jfr. Kosmogoni og Kaos). *C. B.*

Chapala [tšapa!la], Sø paa Mejiko's Højslette, i Staterne Jalisco og Michuacan, er ca. 3,600 □Km. stor, rundt om omgiven af høje Bjærge, meget fiskerig og gennemstrømmes af Rio Grande de Lerma.

Chapeau [šāpo'] (fr.), Hat; Herre, modsat Dame, f. Eks. ved Dans; *c. d'honneur* [šapodånö!r], Leder af Dansen, opførende Herre. *C. bas* [šapoba'], Hatten af!; lille ganske flad Arm- eller Klaphat til at bæres under Armen; i Norden bruges Udtrykket Chapeaubas ogsaa om den saakaldte *C. Gibus* [šapożibu's] (Opfinderens Navn), *C. claque* eller *å claque* [šapo(a)kla'k] eller *mécanique* [šapomekani'k], en Cylinderhat, der ved Hjælp af en Fjedermekanisme lader sig trykke sammen og rette ud, saa at den kan bruges baade som Hovedbeklædning og som Armhat. *C. rouge* [šaporu!ż], »rød Hat«, Kardinalhat.

Ghapel [tšä'pel] (eng.), Kirke. Udtrykket C. anvendes i England om enhver Sektermenigheds : Kirke.

Chapelain [saplæ'], Jean, fransk Kritiker og Forfatter (1595—1674), har paa forskellig Maade spillet en Rolle i det franske Aandslivs Historie; han er saaledes en af Grundlæggerne af det franske Akademi, og han har undfanget Planen til Akademiets Ordbog. Han var Stamgæst i Hotel de Rambouillet og stod i nær Forbindelse med Richelieu og med næsten alle Samtidens litterære Kredse. Som Forfatter er han meget ubetydelig; Opmærksomheden blev oprindelig henledt paa ham ved en pompøs Fortale, han skrev til et Digt af Marini; senere blev han benyttet imod Corneille og redigerede det sørgelig berømte Aktstykke »Sentiments de l'Académie sur le Cid«. Endelig har han i »La Pucelle« forsøgt sig som episk Digter; han begyndte paa Digtet 1630, og der gik stort Ry af det, inden det udkom, men først 1656 saa de første tolv Sange Lyset, og de bleve for alle en stor Skuffelse. Boileau gennemheglede Digtet i sine Satirer, og siden den Tid har en Glorie af Latterlighed omgivet C.'s Navn som Digter. Først over 200 Aar efter hans Død har en Amatør udgivet de 12 sidste Sange af »La Pucelle« [1882]. (Litt.: Miihlan, »Jean C.« [Leipzig 1893]. *Kr. N.*

Chapelet [šaplæ'] (fr.), Rosenkrans, Paternosterbaand.

Chapelgorris [tsapelgo'ris] (sp.), »Rødhætter« o: letbevæbnede baskiske irregulære Tropper; de sluttede sig i den spanske Borgerkrig til Christinos.

Ghapel Hill [tšä'pelhil], Landsby i den nordamerikanske Stat Nordcarolina, 40 Km. N. V. f. Raleigh, med (1890) 1,017 Indb. C. er Sæde for Statens 1789 grundlagte Universitet.

Chapelier [saplie'], Isaac René Guy le, født i Rennes 12. Juni 1754, død 22. Apr. 1794, var Advokat og tog som saadan virksom Del i den forbitrede Kamp mellem Regeringen og Parlamentet 1787. Dette gjorde ham populær, og Tredjestand sendte ham som Repræsentant til den konstituerende Forsamling, hvor C. straks viste sig som en fremragende Taler og vandt stor Indflydelse. Særlig var han virksom i Konstitutionsudvalget, hvor han bl. a. forlangte Garantier for Statens og det offentliges Gæld, Brevhemmeligheden respekteret og Oprettelsen af en Nationalgarde. I den berømte Nat 4. Aug. 1789 — som gjorde Ende paa Feudalitetens og de gejstlige Korporationers Særrettigheder — præsiderede C. i Forsamlingen. Jakobinerklubben, som han havde været Medlem af, traadte han ud af, da dens revolutionerende Virksomhed gik videre, end han kunde være med til. Loven af 28. Juli 1791 — som sikrede Forfatteren Ret til sine Værker for Livstid og nogle Aar efter sin Død — var hovedsagelig C.'s Værk. 1793 blev C. anklaget for at have konspireret for Kongemagten. C, som dengang var i England, ilede, stolende paa sin Uskyldighed, til Paris for at forsvare sig, men blev straks efter sin Ankomst arresteret, stillet for Revolutionstribunalet, dømt til Døden og guillotineret. *F. J. M.*

Chapelle [šapæ!l] (fr.), Kapel. *C. ardente* [šapælardā't], »brændende Kapel«, den stærkt belyste Sal, hvori Liget af fyrstelige Personer anbringes paa »Lit de parade«, *castrum doloris.*

Chapelle [sapæ'l], fransk Digter (1626—86), hvis egentlige Navn er Claude Emmanuel Lhuillier. Han var en uægte Søn af Francois Lhuillier og tog Navn efter sin Fødeby, C.-Saint-Denis. C. var Skolekammerat af Moliére, til hvem han stod i et meget venskabeligt Forhold, ligesom han ogsaa stod i nær Forbindelse med Racine, Boileau og Lafontaine, I øvrigt førte han et udsvævende Liv, dyrkede Bacchus og skrev anakreontiske Sange. Sammen med Bachaumont foretog han en Rejse i Sydfrankrig, som han har skildret i »Voyage en

Provence et en Languedoc« [1663]. Denne Bog er særlig interessant derved, at den giver os forskellige Oplysninger om Moliére's Vandreaar. *Kr.N.*

Chaperon [šaprõ'] (fr.), Hovedtøj, Hætte; i Bygningskunsten: Murkronen, Afdækningen, den øverste Del af en Grænsemur. *E. S.*

Chapetones [tšapeto!nes] (sp.), de ny indvandrede europæiske Kolonister i Sydamerika i Modsætning til de i Amerika fødte, fra Europæerne nedstammende Kreoler.

Chapitre [šapi!trø] (fr.), Kapitel, Domkapitel; Emne.

Chaplain [šaplæ'], Jules Clément, fransk Billedhugger og Medaillør, er født 12. Juli 1839 i Mortagne (Orne). Han er Elev af Jouffroy og Oudine, fik 1863 Grand prix og har vundet stor Anseelse for sine mange dygtige Portrætmedailloner (af hvilke en Del var udstillet paa den franske Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888). Bekendte Arbejder bl. a.: Robert Fleury, E. Renan, Mac Mahon; Medaillen i Anledning af Paris'es Forsvar (1872), Æresmedaillen til Verdensudstillingen 1888. Ved Præsidentskiftet efter Carnot's Død (1894) blev C. udset til i en Portrætmedaillon at forevige den ny Præsident C. Perier's Træk. *A.Hk.*

Chaplin [saplæ'], Charles, fransk Maler og Raderer, født 8. Juni 1825 i Andelys (Eure), død 30. Jan. 1891 i Paris, lærte i Ecole des Beaux-Arts og under Drolling det akademiske Historiemaleri, men vendte sig snart mod 18. Aarh.'s elegante, koket-letfærdige Rokokokunst og opnaaede med sin smidige Pensel og sin let antydende Malevis en stor Virtuositet i at bevæge sig paa latent Attraas og tilsløret Frivolitets pikante Domæne. 1847 udstillede han en »Hellig Sebastian«, derefter graciøse Billeder, som »Aften paa Heden« (Museet i Bordeaux), »Morgen« (1855), »Sæbeboblerne« (1864, Luxembourg-Museet), Akvarellen »Le Loto« (Lottospillersken), »Turteldueme«, »Drømmen« (i Hotel de Demidoff), »Venus'es Fødsel«, »La lyre brisée« (den itubrudte Lyre; 1875), »De første Blomster« (1889), »Guldalderen« (1890) etc. Han blev det 3. Kejserdømmes erklærede Yndling og malede — i koket Pompadour-Stil — dekorative Arbejder til Kejserindens Badesal i Élysée (1864) og til Tuilerierne. Tidlig havde han gjort Lykke med et Portræt af sin Søster, og han fik snart Paris'es elegante Dameverden til at sidde for sig. Som Portrætmaler viser han stor Elegance og megen Dygtighed. Endelig har han udført mange Raderinger, dels efter egne Værker, dels efter Rubens, Watteau, Bida etc. I Ny-Carlsbergs Glyptotek i Kjøbenhavn findes »La lyre brisée«. *A. Hk.*

Chaplin [tsa'plin], Henry, engelsk Statsmand, født 1840, har siden 1868 været konservativt Underhusmedlem for Lincolnshire og ivrig forsvaret Landbrugets Interesser. Han var 1885—86 Kansler for Hertugd. Lancaster (d. v. s. Minister uden Portefeuille) og 1889—92 Landbrugsminister (den første Indehaver af dette Embede). C. er siden 1876 gift med en Datter af Hertugen af Sutherland. *E. E.*

Chapman [tšä'pmän], Fredrik Henrik af, svensk Admiral og Skibskonstruktør, tilhørende en oprindelig engelsk Familie, født 9. Septbr. 1721 i Goteborg, død 19. Aug. 1808 i Karlskrona. C. studerede først i Udlandet, ansattes derefter 1756 som Underskibsbygmester, blev 1761 Skibsbygmester ved den finske Eskadre og Aaret efter Overskibsbygmester. 1772 adledes han. 1776 fik han Titel som Oberstløjtnant og blev samtidig Medlem af Krigs-Admiralitets-Kollegiet, 1783 Kontreadmiral, det paafølgende Aar Værftsadmiral, 1786 udnævntes han til Chef for Orlogsværftet i Karlskrona. Ved sine Forbedringer i Skibsbygningskunsten, der dog i Begyndelsen vakte en Del Modstand, erhvervede han sig et berømt Navn. Under sin Embedsvirksomhed og assisteret af sin Søstersøn, Lars Bogman (adlet under Navn af Nordenbjelke), udviklede han Skibsbyggeriet betydelig, ældre Typer forbedredes, og ny, særlig Skibe til Kystforsvaret, opfandtes. Af større Skibe har C. givet Tegning til 10 Linieskibe og 10 Fregatter. Sine Teorier har han nedlagt i et Værk om Skibsbygningskunsten, der lige til Dampskibenes Indførelse betragtedes som det ypperste i sit Fag. *C. L.W.*

Chapman [tšä'pmän], George, engelsk dramatisk og lyrisk Digter samt Oversætter (1559—1634). Han studerede i Oxford eller Cambridge, og det første, endnu eksisterende Værk, der bærer hans Navn, er et Par Digte, som udkom 1594 under Titlen »The Shadow of Night«. Af hans øvrige Digte kunne nævnes »Hero and Leander« [1598], der var paabegyndt af Christopher Marlowe og fuldendtes efter Marlowe's Død af C, samt »The Tears of Peace« [1609]; det ældste af hans Dramaer, der er kommet til os, er »The Blind Beggar of Alexandria«, et ret ubetydeligt Værk. De bedste af C.'s Komedier ere »All Fools« og »Eastward Ho« [1605] samt »The Gentleman Usher« og »Monsieur d'Olive« [1606]. »Eastward Ho«, hvori ogsaa Ben Jonson og Marston havde Del, er et af den elisabethanske Periodes morsomste og bedste Lystspil og giver et ypperligt Billede af Livet i det gamle London. Af C.'s Tragedier maa nævnes: »Bussy d'Ambois« [1607] og dets Fortsættelse »The Revenge of Bussy d'Ambois« [1613] samt »The Conspiracy and Tragedy of Byron«, to sammenhængende Skuespil [1608], og endelig »Chabot, Admiral of France« [opført 1635, trykt 1639], som han skrev sammen med Shirley. Stilen i CVs bedste Tragedier er ædel og ren og Sproget smagfuldt; men hans Karaktertegning er svag. Han hører til de Digtere, der have vundet ved at skrive i Forening med andre, idet disse da have givet Skuespillet det dramatiske Liv, som laa uden for hans Talents egentlige Omraade. Som Oversætter staar han højt; hans Oversættelse af Homer regnes den Dag i Dag til de bedste, der ere fremkomne i England — om den ikke bærer Prisen for dem alle. Af de foreliggende Udgaver af Digterens Værker maa fremhæves: »Dramatic Works« [3 Bd., London 1873, John Pearson], hvori den oprindelige Retskrivning er bevaret, og »Works« [3 Bd., udgivne af Richard Herne Shepherd med en Indledning af Algernon Charles Swinburne, London 1874, 1875 og 1885]. Swinburne's Afhandling er tillige udkommen særskilt under Titel: »G. C.« [1875]. (Litt.: Kalisch, »Shakespeare's yngre Samtidige og Efterfølgere« [Kbhvn 1890, S. 58—70]). *C. K.*

Chapman [tšä'pmän], James, engelsk afrikarejsende, død 6. Febr. 1872 i Du Toits Pan i Ny-Griqualand, har som Elfenbenshandler og Jæger foretaget udstrakte Rejser i det indre Sydafrika, hvor han bl. a. gentagne Gange har besøgt Ngami-Søen og 1854 opdagede en i Nærheden liggende

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

stor Saltsump, der staar i Forbindelse med Søen. C. besøgte paa sine Rejser ogsaa Sambesi-Flodens Victoriatald og rejste herfra til Vestkysten og tilbage for ad Floden at naa det indiske Hav, hvilket dog mislykkedes. C. er Forfatter af »Travels in the Interior of South Africa« [London 1868]. *O. I.*

Chapman's Ispose, en til Anbringelse langs Rygraden bestemt Gummislange af 5—6 Cm. Diameter, der kan fyldes med Is og derefter lukkes for begge Ender; benyttes ved forskellige Lidelser i Rygmarven og Hvirvelsøjlen. *Lp. M.*

Chappe [ša'p], Garn, spundet af Affaldssilke.

Chappe [sa'p], 1) Claude, fransk Opfinder, Nevø af nedenn. J. d'Auteroche C, født 1763 i Brûlon le Maine (Sarthe), død 23. Jan. 1805 i Paris. C. traadte ind i den gejstlige Stand og vandt derved et Udkomme, der satte ham i Stand til at følge sin Lyst til Eksperimentalfysikken. Efter at han 1792 var blevet Medlem af det filomatiske Selskab i Paris, fik han Lyst til ved Tegn at tale med en fjerntboende Ven og dannede hertil en optisk Indretning. Samme Aar overgav han Beskrivelsen til Konventet, og 1793 indrettedes en optisk Telegraf mellem Paris og Lille. Regeringen oprettede en særskilt Telegrafstyrelse, der bestod af C. og to af hans Brødre. Naar den optiske Telegraf ofte fører Navn efter C, maa dog erindres, at Tanken ikke var ny; allerede 1684 angav Hooke en saadan Telegraf, og C. selv maatte opleve, at Æren for Opfindelsen blev gjort ham stridig. Herover blev han tungsindig og druknede sig i en Brønd. *K. S. K.*

2) Ignace Urbain Jean, ovenn.'s Broder, født 1760 i Rouen, død 26. Jan. 1829 i Paris. Efter at have studeret Jura fik C. en Stilling ved Finansvæsenet, men tabte den ved Revolutionen; til Gengæld blev han deputeret for Sarthedepartementet i den lovgivende Forsamling. Han tog Del i sin Broders telegrafiske Foretagende og blev efter hans Død Direktør for Paristelegrafen, til han under Villèle's Ministerium mistede denne Post. Han har skrevet »Histoire de la télégraphie« [Paris 1824, 2 Bd.]. *K. S. K.*

3) Jean d'Auteroche, fransk Astronom (1722—69), var uddannet for den gejstlige Stand, men syslede mere med Astronomien og blev af Akademiet i St. Petersborg sendt til Tobolsk for at observere Venuspassagen 1761 (»Voyage en Sibérie« [2 Bd. med Atlas, Paris 1768], der paa Grund af sin skarpe Kritik af russiske Forhold gav Anledning til et Modskrift fra Kejserinde Katharina II og Schuvalov, »Antidote ou examen du mauvais libre superbement imprimé intitulé: Voyage de l'abbé C.« [Amsterdam 1771, 2 Bd.]) og af Paris-Akademiet i samme Ærinde til Kalifornien 1769 (»Voyage en Californie« [Paris 1772, udgivet af C. F. Cassini]). *J. Fr. S.*

Chaptal [šapta'l], Jean Antoine, Greve af Chanteloup, fransk Statsmand og Kemiker, født 1756 i Nozaret (Lozère), død 30. Juli 1832 i Paris. C. studerede Lægevidenskab og Naturvidenskaberne og blev senere Professor i Kemi i Montpellier, hvor han tillige praktiserede som Læge. Ved Stormen paa Citadellet i Montpellier 1791 fik han Lejlighed til at vise sin Patriotisme. Særlig udviklede han en betydelig Virksomhed, da man betroede ham Styrelsen af Krudtfabrikkerne 1793; dette Hverv beholdt han dog kun kort Tid, og fra 1794 til 1798 levede han igen som Professor i Montpellier, hvorefter han blev Berthollet's Efterfølger som Lærer ved École des Arts og Medlem af Instituttet; 1799 blev han Statsraad, 1800 Indenrigsminister; den sidste Stilling beklædte han indtil 1804. Af Napoleon udnævntes han til Greve af Chanteloup. Under de 100 Dage blev C. atter Minister; men efter Napoleon's sidste Fald trak han sig tilbage til Privatlivet, indtil Ludvig XVIII 1819 udnævnte ham til Pair af Frankrig. C. har særlig gjort sig fortjent af den anvendte Kemi; for Udviklingen af den kemiske Teknologi have foruden flere mindre Skrifter særlig følgende haft fremragende Betydning: »Le perfectionnement des arts chymiques en France« [1800]; »La chymie appliquée aux arts« [1807] og »De l'industrie française« [1819]; ogsaa for den mere rationelle Behandling af Agerbruget har han virket ved sin »Chymie appliquée à l'agriculture« [1823]. Fremdeles har han paa den rene Kemis Omraade udgivet »Elements de chymie« [1790]. *O. C.*

Chaptalisering, den af Chaptal angivne Metode til at formindske Vinmostens Syreindhold i daarlige Aargange ved Tilsætning af Marmor eller Kridt og Sukker (se Vin). *K. M.*

ChapterhOUSe [tšä'ptəhaus], Kapitelhus, er en Tilbygning til de engelske Katedralkirker, i hvilken Domkapitlet plejer at samles ved sine Møder. *E. S.*

Chapu [šapy'], Henri Michel Antoine, fransk Billedhugger, født 29. Septbr. 1833 i Mée (Seine-et-Marne), død 21. Apr. 1891 i Paris. Han blev uddannet under Billedhuggerne Pradier og Duret og Maleren Coignet, vandt 1855 med »Kleobis og Biton« Grand prix, debuterede paa Salonen 1863 med en »Merkur« (Luxembourg-Museet), blev senere Professor ved École des Beaux-Arts og 1880 Medlem af Akademiet. C.'s Kunst med dens harmoniske, let tilgængelige Skønhed, dens dygtige og fine Gennemførelse af Formen, dens Aand og rige Følelsesindhold har vundet stor Popularitet, ogsaa uden for Frankrigs Grænser; i Danmark, hvor enhver Københavner er fortrolig med hans »Jeanne d'Arc« gennem Bronzeafstøbningen i Ørsteds-Parken, og hvor hans Kunst gennem Reproduktion har fundet Vej til Smaaborgeres Hjem, er han udmærket repræsenteret i Ny-Carlsbergs Glyptotek, der ejer en Del af hans Værker i Marmor og Gips (flere i originale Modeller). C.'s Dygtighed er da ogsaa tagen stærkt i Beslag i hans Hjemland til anselige Værker, af hvilke her skulle anføres: »Jeanne d'Arc i Domrémy«, den knælende unge Pige (Marmoreksemplarer i Luxembourg-Museet, Ny-Carlsbergs Glyptotek og i Chantilly), »Sædemanden« (1865), »Klytia's Forvandling til en Solsikke« (1867), Reliefferne »Ungdommen« til Mindesmærket for Regnault i Buegangen i L'École des Beaux-Arts (1875, et af hans skønneste Arbejder) og »Tanken« (en fint følt Kvindeskikkelse, til Grevinde d'Agoult's (Daniel Stern's) Gravmæle paa Père Lachaise, 1877), Gruppen »La Reconaissance« til Schneider's Monument i Creusot (1879), Statuerne af Advokat Berryer, Kunstneren J. Cousin (1880, i Sens) og Dupanloup (1887, Orléans), »Hertuginden af Orleans«, en hvilende Kvindeskikkelse (1885, for Krypten i Dreux), Flaubert-Mindesmærket, de kolossale Bronzemedailloner af Millet og Rosseau (Barbizon), Marmorstatuen af Prinsesse Alexandra (Ny-Carlsbergs Glyptotek) etc. Desuden har han udført de-

korative Arbejder i den store Opera i Paris, i Tribunal de commerce's Forhal (Statuen »Mekanikken«) og i det ny Museum Galliera i Paris (»Maleriet«, 1891). (Litt.: Fidière, *C., sa vie et son œuvre* [Paris]). *A. Hk.*

Chapultepec [tšapultepe'k], Porfyrklippe tæt ved Mejiko, paa hvilken der engang laa et af Montezuma's Slotte, i hvis Sted der siden 1785 er traadt et Palads for de spanske Vicekonger. Nu benyttes Bygningen, hvorfra der er en prægtig Udsigt, som Nationalobservatorium.

Chāra, Characēae se Alger S. 518.

Char-à-banc [šarabā'], aaben, firhjulet Vogn, hvis Sæder i Reglen ere anbragte langs Fadingens Sider i Vognens Længderetning. Den anvendes almindelig som Skolevogn d. v. s. til Tilkørsel af Heste, og Kuskesædet er derfor oftest højt. Andre Benævnelser for saadanne eller lignende Vogne ere Break og Wagonette. *C. G. B.*

Characīni se Karpelaks.

Characium se Alger S. 514.

Character indelebilis (lat.), i den katolske Kirke det uudslettelige *(indelebilis)* aandelige Mærke, der ved Daab, Konfirmation og Præstevielse indpræges Sjælen.

Charadriidae, en ofte anvendt Betegnelse for alle snæppe- og brokfugleagtige Fugle.

Charadrius (Hjejle) se Brokfugle.

Charâdsch (arab.) betyder Indkomst, Afgift, og bruges specielt for at betegne den Tribut, som i muhamedanske Lande blev paalagt Folk af anden Trosbekendelse, særlig de Kristne. *J. 0.*

Charak (Charedsch), 0 i den persiske Havbugt, 70 Km. fra Buscher, med god Ankerplads, Daddelavl, Perlefiskeri og henved 1,000 Indb. Perlerne ved C. høre til de skønneste, man har; men det er paa Grund af Vandets Dybde vanskeligt at faa dem op. Øen var 1838—41 og 1856 besat af Englænderne.

Charala [tšara!la], Departement i Staten Santander af den sydamerikanske Republik Columbia, ligger i 1,443 M.'s Højde og har (1870) 8,000 Indb., Lervarefabrikation, Bomuldsværerier og Garverier.

Charamur, Navnet paa Amurflodens (s. d.) Mellemløb.

Charas se Haschisch.

Charavay [šaravæ'], 1) Jacques, fransk Boghandler og Bibliograf, født 8. Aug. 1809 i Lyon, død 23. April 1867 i Levallois-Perret ved Paris. Han var en stor Kender af Autografer og udgav ypperlige Kataloger i denne Retning. 1862 grundlagde han l'Amateur d'autographes, og sammen med Broderen Gabriel beskrev han samme Aar sin store Samling Dokumenter om forskellige Konventsmedlemmer fra den franske Revolution. — 2) Gabriel C. (1818—79), der først var Journalist, deltog senere i Broderens Forretning og udgav 1864 Tidsskriftet »Imprimerie« og 1866 »Revue des autographes«. — 3) Marin-Étienne C, er født 17. April 1848, Søn af ovenn. J. C, fik 1869 Diplom som Arkivarius (*archiviste-paléographe*). Han har ordnet og bragt i Handelen store Autografsamlinger, af hvilke Alfred Bovet's [1884—87] er den mest fremragende. Hans med biografiske Noticer forsynede Kataloger ere berømte, særlig gælder det Samlingerne: Rathery, Boilly, Pécard, Benjamin Filion og Alfred Sensier. Foruden l'Amateur d'autographes, som han fortsætter, udgiver og redigerer han »Revue des documents historiques« [1874—81], kuriøse og utrykte historiske Afhandlinger. Nævnes bør endvidere Udgivelsen af »Lettres de Louis XI« (sammen med M. J. Vaesen) [1883—85, 2 Bd.] og Protokollerne fra »l'Assemblée électorale de Paris 18. novembre 1790—15 juin 1791« [1890]. */. S.*

Charcas [tša'rkas], Hovedpladsen i et Minedistrikt i den mejikanske Stat San Luis Potosi, 110 Km. N. f. Hovedstaden, med ca 4,000 Indb.

Charcot [šarko], Jean Martin, berømt fransk Læge, født 29 Novbr. 1825 i Paris, død i Morvan 17. Aug. 1893. C. vaklede en Tid mellem Malerkunsten og Lægevidenskaben, men ofrede sig sluttelig for den sidste. 1848 blev han *Interne des hôpitaux*, 1853 *Chef de clinique*, s. A. Doctor (Disp. om den kroniske Reumatisme), 1856 Læge ved Bureau central, 1862 Overlæge ved La Salpêtrière, hvor han fra 1866 regelmæssig holdt Forelæsninger. 1860 blev han *Agrégé*, 1872 Professor i patologisk Anatomi, 1882 Professor i Neurologi, et Professorat, der oprettedes for ham. Det er en overordentlig stor Mængde Arbejder, der skyldes C. paa mangfoldige Omraader af Videnskaben. I hans tidligere Værker var det især den patologiske Anatomi, der spillede en Rolle. Han leverede værdifulde Bidrag til Forstaaelsen af Sygdomme i Lunger, Lever og Nyrer; men ganske særlig ere hans Værker om Nervesygdommene epokegørende. Det var ikke alene de Nervesygdomme, hvor der kan paavises bestemte anatomiske Forandringer, og hvoraf han for fleres Vedkommende gav den første Beskrivelse, men ogsaa de funktionelle Nervesygdomme, som han kastede sig over. Med stor Genialitet beskrev han Sygdommene og fandt det typiske ved dem, og især gjaldt dette for Hysteriens Vedkommende, som han med enestaaende Klarhed beskrev, idet han ikke alene udledte sine Resultater af de Tilfælde, han havde set, men ogsaa ved sine Undersøgelser af ældre Arbejder og ved særdeles interessante Studier og Gengivelser af gamle Billeder, der forestillede »besatte«, paaviste de almindelige og gennemgaaende typiske Træk. I de seneste Aar vakte hans Undersøgelser over Hypnotisme stor Opsigt. Af C.'s Værker ere nogle af de mest bekendte »Lecons cliniques sur les maladies des vieillards« [Paris 1868], »Lecons sur les maladies du systéme nerveux« [1874], »Localisations dans les maladies du cerveau et de la moelle épinière« [1876—80] samt talrige andre. I de senere Aar skrev han ikke meget, men lod sine Elever udgive de Erfaringer, der gjordes paa hans Hospitalsafdeling.

C. besad alle den store Klinikers Fortrin: han var i Besiddelse af en glimrende Iagttagelses- og Kombinationsevne, og hans Foredrag var fuldendt i Form, vittigt og fængslende. Hans Forelæsninger vare søgte af Læger fra hele Verden, ofte havde han 5—600 Tilhørere. Han havde desuden den Evne, at skaffe sig talrige dygtige Elever, saa at Salpêtrièreskolen naaede en Anseelse som ingen anden af Nutidens Skoler. Han var sikkert ikke alene Frankrigs, men Verdens største Kliniker i Nutiden. *G. N.*

Charcotske Krystaller (Charcot-Leydenske, Charcot-Neumannske Krystaller), smalle, oktaedri-

ske Dannelser, en Forbindelse af Fosforsyre med i organisk Base, ere paaviste i forskellige menneskelige Væv og Afsondringer, saaledes i Sperma af Charcot (Spermakrystaller), i Opspyttet ved Astma af Leyden (Astmakrystaller), samt af Neumann i Blod, Milt og Benmarv hos Patienter med Leukæmi. Deres fysiologiske og patologiske Rolle ubekendt. De ere næppe, som Leyden antager, Aarsag til Astmaanfaldenes Indtræden. *A. F.*

Charcuterie [šarkytri'], Handel med Flæsk, Pølser, overhovedet Fedevarer.

Charcutier [šarkytje'] (fr.), Viktualiehandler, Pølsefabrikant, Spækhøker.

Chard [tša!ºd], gammel By i det engelske Grevskab Somerset, ved Grænsen af Devonshire, har (1891) 2,575 Indb., to Jærnstøberier og berømt Kniplingsfabrikation. 6 Km. derfra ligger det fordums Cistercienserkloster Ford Abbey.

Chardin [šardæ'], Jean, fransk rejsende, født 26. Novbr. 1643 i Paris, død i Nærheden af London 5. Jan. 1713, Søn af en velhavende Juveler, fik en omhyggelig Opdragelse og gik 1665 til Ostindien for at finde Afsætning for sin Faders Juveler, men dog nærmest for at lære fjerne Lande at kende. Fra Indien rejste han til Persien, hvor han blev godt modtagen af Shahen, som gjorde ham til sin Hofkøbmand. Han benyttede Lejligheden til nøje at sætte sig ind i persiske Forhold; 1670 kom han tilbage til Frankrig med rige Optegnelser og antikvariske Samlinger og udgav her 1671: »Le couronnement de Soleiman III roi de Perse«; men allerede 1671 rejste han atter til Persien og Indien og blev her i 10 Aar. Da han kom tilbage, var han som Protestant udsat for Forfølgelse og gik til England, hvor Karl II slog ham til Ridder (*squier*) og derpaa sendte ham som engelsk Minister og Agent for det engelsk-ostindiske Kompagni til Holland, hvorfra han senere vendte tilbage til England. Af hans værdifulde Rejseværk »Journal du voyage en Perse et aux Indes orientales« udkom 1. Del 1686 i Amsterdam med Tegninger af hans Rejsefælle Grelot; men den fuldstændige Beretning udkom først 1711 i Amsterdam [nyere Udgaver ved Langlés 1811 i Paris, med et Atlas af Billeder, kortere Udgave 1883 i Paris], C. har Fortjenesten først at have bragt Kendskab til de oldpersiske Mindesmærker og til den persiske Kileskrift og Tresprogsindskrifterne i Persepolis til Europa, men han gav kun Prøver af Indskrifterne; først den danske rejsende Niebuhr udgav nøjagtige Afskrifter, som kunde med Held benyttes til Dechifrering. *V. S.*

Chardin [sardæ'J, Jean Baptiste Siméon, fransk Genre- og Stillelivsmaler fra Paris (1699—1779), var Elev af Cazes og kom derefter i Noel Coypel's Atelier, hvor han var sin Lærer behjælpelig med Udførelsen af forskellige Bisager i dennes Malerier, og hvor hans Sans for disse Smaatings maleriske Behandling blev vakt. Han vandt da ogsaa sine første Laurbær som »Stilllebens«-Maler — et Skilt for en Kirurg med det genreagtige Motiv »Den saarede forbindes« havde dog allerede tidligere vakt en Del Opmærksomhed og gav Løfter for hans Fremtid som Genremaler — og blev 1728 optagen i Akademiet som Maler af Blomster, Frugter og Stilleben, efter at han havde udstillet en Række fortrinlig malede Billeder, hvis Farvevirkning og skuffende Natursandhed endog fik flere Akademikere til at anse dem for gamle nederlandske Arbejder. Udmærkede Prøver paa denne ejendommelige Side af C.'s Kunst findes i talrig Mængde i Louvre, endvidere i Angers, Cherbourg m. fl. St. C.'s kunsthistoriske Betydning ligger dog især i hans Virksomhed som Genremaler, Folkelivsskildrer; hans rige Produktion paa dette Omraade er som en fredelig hyggelig Plet midt i Tidens frivole Maleri; i Stedet for Rokokomaleriets Elskovshandeler og galante Eventyr fremstiller han jævne Folkelivsbilleder, ikke de gamle Hollænderes groteske Kroscener, men borgerlige Familieinteriører, i hvis rene, sunde Luft Livet glider hen under Arbejde, Bøn og huslig Syslen: den tækkelige Tjenestepige er optagen i sit luftige Køkken, Moderen hjælper Børnene med Paaklædningen eller med Lektier eller sidder sysselsat med sit Haandarbejde o. s. v. — alt i en enkelt naiv Fremstillingsvis, fri for Greuze's Sødlighed. C.'s ærbart-borgerlige Kunst, der en Tid gjorde betydelig Lykke, hvad de mange Gengivelser i Kobberstik vidne om, delte Skæbne med Rokokomaleriet og fejedes bort af David's Klassicisme for først i nyere Tid at drages op af sin ufortjente halve Glemsel. Til C.'s bekendteste Værker høre »Damen, der vil forsegle et Brev« (udstillet 1734 paa Place Dauphine, 1738 paa Salonen, nu (1895) i Berlin), »Bordbønnen«, »Den arbejdsomme Moder«, »Korthuset« og »Olieflasken i Louvre«. Stockholms Nationalmuseum ejer en halv Snes Billeder af C. (Litt.: Wessely, »J. B. C.« [i Dohme's »Kunst und Künstler«, Leipzig, Bd. III]). *A. Hk.*

Chardons [šardõ'] (fr.), »Tidsler«, Jærnpigge paa Gittere og Mure.

Chardschije (arab.), eller fuldstændigere *C. nazareti*, Udenrigsministeriet i Tyrkiet; *C. Naziri*, Udenrigsminister. *C. Mektubdschi* Referendar; *C. Musteschari*, Statssekretær i Ministeriet. *K. K.*

Charente [sara't], i Oldtiden kaldet *Carantonus*, en ca. 360 Km. lang Kystflod i det vestlige Frankrig, udspringer i Limousinbjærgene i Dep. Haute-Vienne, 319 M. o. H., løber først mod Nordvest, derpaa mod Sydvest og udmunder i Atlanterhavet i Pertuis d'Antioche, det Stræde, som skiller Øen Oleron fra Fastlandet. Dens vigtigste Bifloder ere i højre Bred Boutonne, i venstre Tardoire (med Bandiat), Touvre, Né og Seugne. Allerede fra Angouléme, 168 Km. fra Mundingen, kan den besejles, fra Tonnay-C. kunne større Skibe besejle den. Tidevandet virker op til Saintes.

Det efter Floden opkaldte Departement er dannet af den tidligere Provins Angoumois og mindre Dele af Limousin, Poitou, Saintonge og Marche, begrænses fra Vest over Nord og Øst til Syd af Departementerne C.-Inférieure, Deux-Sèvres, Vienne, Haute-Vienne og Dordogne, er ca. 6,000 □ Km. og har (1891) 360,300 Indb. o: ca. 60 paa I □Km., altsaa under Middeltallet i Frankrig, og Befolkningen er i stadig Aftagen (1861: 379,100, 1881: 370,800). Det deles i 5 Arrondissementer: Angouléme, Cognac, Ruffec, Barbezieux og Confolens, og har til Hovedstad Angouléme. Mod Nord er Landet opfyldt af Granitplateauer, der ere Udløbere af Limousinbjærgene, mod Syd dannes Overfladen af Kridt og Jurakalk, og her er den porøse Jordbund tør; mod Syd gennemstrømmes Landet af C. og dens Bifloder, som flere Steder forsvinde i Kridthulerne; desuden af Garonne's Biflod Dronne; mod Øst løber Vienne med dens Bifloder. Klimae

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

er i det hele mildt og sundt, varmest i den sydlige Del. Agerbruget er den vigtigste Næringsvej; det beskæftiger henved $^2/_3$ af Befolkningen og frembringer navnlig Korn (næsten $^1/_3$ af Arealet bruges til Kornavl), især Hvede (1889: ca. 1,45 Mill. Hektoliter) og Havre (755,000 Hektoliter), af hvilke Kornsorter der avles mere, end der forbruges; desuden dyrkes der Kartofler, Roer og, især i de sydlige Egne, en Del Vin, hvoraf store Mængder bruges til Fremstillingen af Cognak; Phylloxeraen har dog i de sidste Aar skadet Produktionen meget, 1885 var den sunken til ca. 105,000 Hektoliter, medens den tidligere har været henved 2 Mill; der er ogsaa stor Trøffelavl. Kvægavlen er paa GTund af de store Engstrækninger (11 p. Ct. af Arealet) ligeledes stor, 1889 var der 95,000 Stkr. Hornkvæg, der især udføres som Slagtekvæg; desuden mange Heste, Faar og Svin. Landet er temmelig godt forsynet med Skov (15 p. Ct.), og Kastanjen udgør et vigtigt Næringsmiddel. Bjærgværksdriften er ikke betydelig (Bygningssten, Kalk, Ler, noget Jærn og Staal); derimod er Industrien især i Fajance, Glas, Cognak, Papir (22 Fabrikker, ca. 2,300 Arbejdere), Lervarer, Læder og Mølledrift, ret anselig. Handelen fremmes ved gode Landeveje, Jærnbaner (ca. 305 Km.) og sejlbare Floder og Kanaler. *H. W.*

Charente-Inférieure [šarātæferjö!r], Departement i det vestlige Frankrig, er dannet af den tidligere Provins Aunis, største Delen af Saintonge og mindre Dele af Poitou og Angoumois, er omsluttet mod Nord over Øst til Syd af Departementerne Vendée, Deux-Sévres, Charente, Dordogne og Gironde, medens det mod Vest begrænses af Girondemundingen og Atlanterhavet. Dets Areal er ca. 7,200 □Km., og Befolkningen udgør (1891) 456,200 o: 63 paa 1 □ Km., altsaa under Middeltallet i Frankrig, og Indbyggerantallet er i Aftagen (1861: 481,000, 1881: 466,400). Det deles i 6 Arrondissementer: La Rochelle, Rochefort, Marennes, Saintes, Jonzac, St.-Jean d'Angely, og har til Hovedstad La Rochelle. Landet er for det meste Steppeland, hvor Underlaget er Kalk; mod Vest ved den ca. 100 Km. lange, stærkt indskaarne Kyst, langs hvilken der ligger de til Departementet hørende Øer, Ré og Oleron samt nogle mindre (som Aix og Madame), findes der store, dels sandede Lavninger, der ere rige paa Saltsumpe, dels frugtbare, fra Havet indvundne Strækninger; den østlige Del bestaar af helt lave Plateauer. Hovedfioden er den sejlbare Charente med dens Bifloder, Seugne og Boutonne; sydligere løber Kystfloden Seudre; paa Departementets Nordgrænse løber Sevre-Niortaise, paa Sydgrænsen Gironde; desuden er der flere Kanaler. Klimaet er i det hele mildt og sundt med Undtagelse af de sumpede Lavninger mod Vest. C. er gennemgaaende meget frugtbart og en af Frankrigs bedste Agerbrugsegne; over Halvdelen er Agerland; ca. 86,000 Hektarer ere Eng, 38,000 Vinbjærge og 80,000 Skov. Af Korn dyrkes der især Hvede (1889: ca. 2,25 Mill. Hektoliter) og Havre (over 1 Mill. Hektoliter), desuden dyrkes Kartofler, Bælgfrugter, Hør og Hamp, Roer, Frugt o. s. v. samt Vin (1889: over 400,000 Hektoliter), der mest bruges til Fremstillingen af Cognak; Phylloxeraen har dog i de senere Aar skadet Produktionen en Del. Kvægavlen er ogsaa betydelig; 1889 var der 157,400 Stkr. Hornkvæg og 303,000 Faar, desuden mange Heste og Svin. Fiskeriet ved Kysten og i Floderne afgiver gode Fisk (især Sardeller) og Østers, navnlig fra Marennes; Mineraler mangle, naar undtages Salt, hvoraf der faas store Mængder; af Jorden udvindes desuden Tørv. Industrien beskæftiger sig foruden med Saltvindingen og Brændevinsbrænderierne ogsaa med Skibs- og Maskinbyggerier, Fajance, Rebslager-, Uld- og Bomuldsvarer m. m. Handelen fremmes ved gode Veje, Kanaler, ca. 380 Km. Jærnbaner og udmærkede Havne (af de 29 Havne ere Rochefort og Tonnay-Charente de største), og drives især paa England (Vin og Cognak). *H. W.*

Charenton-le-Pont [šarātōlpō'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine, Arrond. Sceaux, 2 Km. S. 0. f. Paris ved Seine's og Marne's Sammenløb, har (1891) 15,300 Indb., Veterinærskole, Fabrikation af Porcelæn og Fade, Teglbrænderier og stor Handel med Vin og Tømmer. I Nærheden paa den anden Side Marne ligger Fortet Charenton og den berømte Sindssygeanstalt C. *H. W.*

Charenza se Karens.

Chãres, athenisk Feltherre i 4. Aarh. f. Chr., anførte med vekslende Held de atheniske Hære, navnlig i Kampene mod Filip af Makedonien; i Slaget ved Chaironeia 338 kommanderede han en Del af Athens Hær. 335 trak C. sig tilbage til Sigeion ved Hellespont, kæmpede 333 paa persisk Side mod Alexander den Stor« i det ægæiske Hav og holdt med 2,000 Mand Mytilene, som han maatte opgive 332. (Litt.: Cassianus, *De Charis rebus gestis et moribus* [Marburg 1849]). *K. H.*

Chãres, græsk Billedhugger fra Lindos paa Rhodos, Elev af Lysippos. Efter at Demetrios Poliorketes 304 f. Chr. havde hævet Belejringen af Staden Rhodos, blev det overdraget C. at udføre en kolossal Bronzestatue af Solguden. Arbejdet skal have varet 12 Aar og Pengene (300 Talenter) være indkomne ved Salget af Demetrios'es Belejringsmaskiner. Statuen (den rhodiske Kolos) var omtr. 35 M. høj og betragtedes som et af Verdens Vidundere. 56 (ell. 66) Aar senere styrtede den om ved et Jordskælv og ødelagdes. *K. K.*

Chareton [šartō'], Jean Joseph, fransk General og Politiker, født i Montélimar 8. Juli 1813, død i Paris 15. Juni 1878. C. udgik fra den polytekniske Skole som Underløjtnant i Ingeniørerne 1832 og naaede 1875 til Divisionsgeneral. Han deltog i forskellige Ekspeditioner til Algérie og i Krimkrigen i Belejringen af Sebastopol. I den fransk-tyske Krig 1870—71 toges han til Fange ved Sedan. Ved de almindelige Valg 1871 valgtes han som Republikaner til Medlem af Nationalforsamlingen, hvor han navnlig var virksom ved Behandlingen af militære Spørgsmaal. Han blev senere livsvarigt Medlem af Senatet. *B. P. B.*

Charesm (Charism), middelalderligt Navn for Chiva (s. d.).

Charette [šaræ't], Athanase Ch., Baron de, er født 1832, nedenn. A. de la C.'s Søn, indtraadte 1860 som Officer i de pavelige Zuaver og førte dem ved Castelfidardo, samt 1867 ved Mentana. Efter Roms Indtagelse i Septbr. 1870 vendte han tilbage til Frankrig med Levningerne af Korpset, dannede en Friskare og førte den med Dygtighed i de vestlige Egne, bl. a. ved Patay 2. Decbr., hvor han blev haardt saaret. Han udnævntes 1871 til Brigadegeneral og valgtes til

Artikler, der savnes under **C.** *maa søges under* **K.**

Nationalforsamlingen, men tog ikke imod Valget. C. drog 1872 til Antwerpen for at bringe Greven af Chambord sin Hyldning, men tog ellers ingen Del i Restaurationsforsøgene og sluttede sig efter Grevens Død 1883 straks til Greven af Paris som den rette Prætendent for Kongedømmets Tilhængere. C. udgav 1876 »Souvenirs du regiment des zouaves pontificaux 1860—71« [2 Bd.]. *E. E.*

Charette de la Contrie [šarætdølakõtri'], 1) Frangois Athanase, en af Vendéernes Førere (1763—96), var ved Revolutionens Udbrud Søløjtnant. Efter 10. Aug. emigrerede han, men vendte dog snart tilbage og bosatte sig paa sit Gods Fonteclause nær ved Machecoul. Da Oprøret i Vendéen udbrød, gjorde Bønderne, halvvejs med Magt, C. til en af deres Anførere, og sammen med Cathelineau, La Rochejaquelein, o. a. stod han nu i lange Tider i Spidsen for de forbitrede Kampe mellem de Hvide og de Blaa, som forvandlede tre eller fire Departementer af Frankrig til trøstesløse Ørkener og kostede talløse Menneskeliv. C. opererede mest paa egen Haand, da han ikke vilde underordne sig de andre Vendéeførere, og holdt sig en lang Tid i Nedre-Vendéen. Den barbariske Maade, han førte Krigen paa, er forstaaelig, skønt ikke undskyldelig, naar henses til de republikanske Hæres, særlig »Helvedeskolonnernes« og deres Generaler Rossignol, Turreau's o. a.'s Mordbrænderfærd i det ulykkelige Land. Da efter 9. Thermidor de styrende besluttede sig til en mildere Optræden mod Vendéen for om muligt at bringe en Fred til Veje, og dette for en kort Stund lykkedes, sluttede C. Fred med Konventet og lovede ogsaa at vinde Oprørerne i Nedre-Bretagne for Freden. Men fra C.'s Side var denne Fred ikke alvorlig ment, han vægrede sig ved at afvæbne og opløse sin Hær, Greven af Artois bød ham gribe til Vaaben igen for at støtte en forestaaende Landgang af Englænderne, og da Efterretningen om Ludvig XVII's Død i Templetaarnet var indtruffen, lod C. 26. Juni 1795 sine Soldater udraabe Ludvig XVIII til Konge. Dermed udbrød Krigen i Vendéen paa ny; men C. var ikke de Blaas Anfører, Hoche, voksen : 25. Septbr. blev han slaaet ved St. Cyr og maatte derefter nøjes med at føre en Guerillakrig, under hvilken han trængtes haardere og haardere af Hoche og endelig, haardt saaret, blev tagen til Fange og skudt i Nantes. C. var en dygtig Krigsmand af ubetvingeligt Mod og aldrig svigtende Energi, men grusom og udsvævende. 1826 blev der i Légé rejst en Statue af ham (omstyrtet og ødelagt efter Julirevolutionen 1830). *F.J.M.*

2) Athanase, Baron af, ovenn.'s Brodersøn, født 1796, død 16. Marts 1848. Faderen var Officer i Condé's Emigranthær og faldt i Vendéen. Efter den første Restauration traadte C. ind i Ludvig XVIII's Livgarde, der bestod af lutter Adelsmænd. Efter Napoleons Tilbagekomst i de hundrede Dage tog C. og hans Broder Ludovic Del i den royalistiske Opstand i Vesten, hvor Ludovic fandt Døden. Efter den anden Restauration blev C. Oberst for Kyrasserregimentet Berry, Pair af Frankrig (1823) og ægtede den i England fødte Mlle. d'Issoudun, en uægte Datter af Hertugen af Berry. Efter denne Hertugs Mord sluttede C. sig nøje til hans Enke; efter Julidagene fulgte han Bourbonerne i Landflygtighed, men vendte i Juni 1831 hemmelig tilbage til Frankrig for at forberede Opstanden af 1832. Han ledsagede Hertuginden af Berry, da hun i Maj 1832 kom til Frankrig, og delte i en Tid alle Farer med hende. Insurrektionen mislykkedes, og efter nogle faa Skærmydsler adspredtes Insurgenterne. Hertuginden flygtede til Nantes, hvor C. 26. Juni stødte til hende; medens hun blev arresteret, lykkedes det ham at undfly ad Søvejen. Han slog sig ned i Lausanne, men blev endelig amnesteret og fik Tilladelse til at vende tilbage til Frankrig. Her bosatte han sig paa sit Fædrenegods La Contrie. C. er Forfatter af nogle Skrifter, af hvilke hans »Journal militaire d'un chef de l'Ouest contenant la vie de Mme. la duchesse de Berry en Vendée« [Paris 1842, 8°] er ikke uvigtig. *F. J. M.*

Charge [ša!rż] (fr.), egl. Byrde, Last; dernæst Embedsstilling, særlig brugt inden for Militæretaten i Betydning af Grad. C. er tillige et (nu dog sjælden benyttet) Udtryk for Kavaleriets Angreb med blanke Vaaben. I Kunsten tillige det overdrevne, smagløst overlæssede i Udtryk m. m. (smlg. Karikatur). Jfr. Chargere og Chargering.

Charge [ša!rż], ældre Kornmaal i Marseille = 160 Lit.; ogsaa ældre Vægt, i Frankrig = 300 gamle Pd. = $146{,}_{852}$ Kg., i Belgien = 400 gamle belgiske Pd. = $188{,}_{062}$ Kg. *C. V. S.*

Chargé d'affaires [šarżedafæ!r] se Gesandt.

Chargeh, El, d. e. den ydre, Oase i Ørkenen Sahara under 25° 26' n. Br. og 30° 40' 0. L. f. Grw., saaledes kaldet i Modsætning til Oasen Dachil »den indre«, fjernere fra Nilen; af Ægypterne kaldtes den Kenem eller den sydlige Oase; af de græske Geografer »den store Oase« ; den er omtrent 150 Km. lang fra Syd til Nord, men Bredden (fra Øst til Vest) er højest kun 20 Km. Højden over Havfladen er omtrent 75 M.; men til alle Sider er den omgiven af temmelig stejle Kridtvægge, der stige terrasseformig op; stejlest er Østsiden (Numulitkalk), mod Sydvest nubisk Sandsten. Oasen besøgtes 1690 af Poncet, senere oftere af rejsende; saaledes af Caillaud, Drovetti, Hoskins, Grey, Rohlfs, Gottal, Jordan, Ascherson og Schweinfurth, i de sidste Aar ogsaa af Ægyptologer (Brugsch og 1893 Golenischeff). Indbyggernes Antal anslaas til 6,400, deres Hudfarve er temmelig mørk; de tale alle Arabisk, men ere vist snarest af libysk Race. Oasen styres af en ægyptisk Statholder Hakim. Hovedrigdommen er Daddelpalmer, hvoraf der skal gives 65,000. Ellers dyrkes Ris, Hvede, Durra, Indigo m. m. Om Sommeren hersker ødelæggende Feber. Hovedstaden, der bærer samme Navn som Oasen, har 3,000 Indb. I Byen findes et velbevaret Tempel af rødlig Sandsten, 46 M. lang og 19 M. bred. I dette findes adskillige hieroglyfiske Indskrifter fra Persertiden; bl. a. en Lovsang til Amon af Dareios II, ogsaa flere græske Indskrifter fra Kejsertiden. Der findes ogsaa Ruiner af Klostre og Nekropoler fra den kristne Tid; ligesom der ogsaa paa flere Steder er Ruiner fra den ægyptiske Tid. Nestorios forvistes 435 til Oasen. Oasen styres af en ægyptisk Statholder; den aarlige Afgift er omtrent 40,000 frc. Kulturlandet tager for øvrigt af. (Litt.: Schweinfurth, »Petermanns Mitteilungen« Bd. XXI, 1875; H. Brugsch, »Reise nach der grossen Oasen« [1875]). *V. S.*

Artikler, der savnes under **C,** *maa søges under* **K.**

Chargēre [sjarsje're] (fr.), bebyrde, betynge, overlæsse; overdrive; lade et Gevær, beskyde vedholdende.

Chargering [sjarsje'riŋ], forældet Benævnelse paa Skydning navnlig Salveskydning med Geværer og Skydning med Kanoner; brugtes ogsaa for at betegne den Ammunition, der skulde være til Stede i en Fæstning, paa et Skib o. l. for hvert Stykke Skyts og hvert Gevær. *E. P.*

Chargeurs **Réunis** [šaržö.reyni'], et fransk Aktie-Sejlskibsselskab med 37 Skibe (80,000 Tons) og en Aktiekapital paa $12^1/_2$ Mill. frc. C. besørger regelmæssige Farter paa Brasilien, La Plata samt Congo og Vestafrika med Havre og Bordeaux som Udgangspunkter. *C L. W.*

Charibert [šaribæ!r] **I—II,** frankiske Konger af Merovingernes Slægt. C. I, ældste Søn af Chlotar I, fik ved Delingen efter Faderens Død (561) Aquitanien og Paris. Hans Bortførelse af en Klosterjomfru førte til, at han blev bandlyst af Bispen af Paris, Germanus den Hellige. Uden mandlige Arvinger døde han 567. C. II, Søn af Chlotar II, regerede 628—31 over Aquitanien. *Kr. E.*

Charidēmos, græsk Kondottiere fra Oreos (Euboia), der paa forskellige Tidspunkter stod i Athens Tjeneste. Efter Slaget ved Chaironeia 338 maatte han gaa i Landflygtighed til Asien, hvor han i Begyndelsen blev hædret af Dareios, men senere (333) henrettet, fordi han aabent havde misbilliget de mod Alexander trufne Forholdsregler. *K. H.*

CharilaOS, spartansk Konge af Proklidernes Hus, ca. 820 f. Chr., gjorde et mislykket Tog mod Tegeaterne i Arkadien. Til hans Regeringstid henlægges den Forfatningsreform, som bærer Lykurgs Navn. *K. H.*

Chāris (græ., »Ynde«), Gudinde, som efter Iliaden (18—382) er Hefaistos'es Hustru. Odysseen lader Hefaistos være gift med Afrodite. De to Forestillinger ere forskellige, men dog nær beslægtede (Kunstens Gud gift med Skønhedens Gudinde). I den græske Gudeverden tænkes Skønhed og Ynde ellers ikke personificeret som en enkelt, men som flere nær forenede Gudinder, Chariterne (s. d.). *C. B.*

Charīsi (Alcharisi), Juda ben Salomo, hebraisk Digter i 13. Aarh., født i Spanien, død ca. 1235. Han foretog Rejser i Frankrig, Grækenland og Orienten og levede siden af sine Trosfællers Velgørenhed. Han oversatte flere videnskabelige Værker bl. a. »More hanebuchim« og en Del af Maimonides'es Mischnakommentarer fra Arabisk til Hebraisk. Han var sin Tids mest yndede Digter, særlig berømt ved sit hebraiske Digterværk »Tachkemoni«, en duelig Efterligning af den arabiske Digter Hariri's Makamer, fuldt af sprudlende Vid og digterisk Fylde. Han fortæller ogsaa her om sine Rejser og om Personer, han har lært at kende; Værket har stor Interesse for Forstaaelsen af hans Trosfællers Liv og Forhold i de Tider. Skriftet tryktes først i Konstantinopel [1577], Amsterdam [1729], er senere udgivet af Stern [Wien 1854] og de Lagarde [Göttingen 1883]. Hans Rejser ere beskrevne af M. Schwab [Geneve 1881]. *V.O.*

Charisius, 1) Jonas, dansk Statsmand, født 1571, død 30. Novbr. 1619, studerede Medicin og Jura ved Udlandets Universiteter og erhvervede sig ved lange Rejser en sjælden Færdighed i fremmede Sprog. 1598 blev han Sekretær i det tyske Kancelli, men havde vistnok allerede tidligere arbejdet der. Han ledsagede 1599 Christian IV paa hans Rejse til Norge og førte en Dagbog over denne Rejse, der er trykt i Schlegels »Saml. zur Dan. Geschichte« [1. Bd.]. I de følgende Aar anvendtes C. meget i diplomatiske Missioner, saaledes i Emden 1600 og i Bremen 1602 ved Forhandlingerne med England angaaende Fiskeriet under Norge og Island. Han synes at have været en Autoritet i handelspolitiske Spørgsmaal og har sikkert haft stor Del i Christian IV's forskellige Forsøg paa at bringe den danske Handel paa Fode. 1603 blev han Dr. jur. ved Kjøbenhavns Universitet og nævnes i den følgende Tid som kongelig Raad. Der betroedes ham en Mængde diplomatiske Hverv, saaledes var han gentagne Gange i Holland og England og 1613—14 i Spanien for at slutte et Handelsforbund; C. gik i en hemmelig Mission for Christian IV og Hertug Johan Adolf til Kejseren og udvirkede ved denne Lejlighed Primogeniturrettens Anerkendelse for Hertugdømmerne. *L. L.*

2) Peder, dansk Diplomat, ovenn.'s Søn studerede ligesom Faderen først Medicin og Jura, men slog siden ind paa den diplomatiske Løbebane. 1651 blev han Resident i Holland og virkede i denne Stilling i 18 Aar. Han synes ikke at have været noget betydeligt som Diplomat; derimod viste han en overordentlig Udholdenhed i at skaffe Oplysninger om den nederlandske Republiks Forhold til de forskellige europæiske Stater, og hans bevarede Gesandtskabsarkiv udgør en lang Række Foliobind. Ved sin Tilbagekaldelse 1669 blev han Amtmand over Aalborghus, Dronningborg og Mariager Amter og 1671 over Aastrup og Børglum Amter. C, der var bleven adlet 28. Marts 1658, døde 1683. *L. L.*

Charísma d. s. s. Aandsgave.

Charitas (lat.), Medlidenhed, Barmhjertighed. Smlg. Caritas.

Charité [sarite'] (fr.) d. s. s. Charitas (s. d.). Ordet C. anvendes ofte om milde Stiftelser, offentlige Sygehuse, saaledes i Paris og Berlin.

Charité, La [lašarite'], By i Mellemfrankrig, Dep. Nièvre, Arrond. Cosne, ved Loire, har (1891) 5,100 Indb., en gammel romansk Klosterkirke, St.-Croix (fra 1106), endvidere Højovne, Uldspinderi, Skotøjsfabrikker og betydelig Træ- og Jærnhandel. I Hugenotkrigen var den omstridt mellem Katolikker og Protestanter og blev ved Freden i St.-Germain en af Hugenotternes Sikkerhedssteder. *H. W.*

Chariter (gr. *Χάριτες*; jfr. Charis), græske Gudinder, Personifikationer af Skønhed, Ynde og Festglæde, der fra den fjerneste Oldtid have øvet en saadan Magt over Grækernes Sind, at det er let forstaaeligt, at de ogsaa i den græske Gudeverden fandt et særligt Udtryk. Ved Siden af C. havde Grækerne andre ungdommelige Gudinder, Nymfer og Horaer, hvori Forestillinger om Naturlivet og Naturmagterne afspejlede sig. C. staa i nært Slægtskabsforhold til disse, have de samme Attributter (Blomster og Frugter), skildres i den ældre Digtning og Kunst paa samme Maade og forbindes tit med dem; dog have de bestandig, lige fra den homeriske Tid, været betragtede som en særlig Gruppe Gudinder. Romerne optoge de græske Forestillinger om C, hvis Navn de gengave ved

det latinske *Gratiae*; fra den romerske Litteratur er dette Navn (Gratierne) gaaet over i de nyere Sprog. — I de homeriske Digte, hvor der intet Tal nævnes paa C, opfattes de som Gudinder, fra hvem Menneskene faa Skønhed og Ynde; de ere Elskovsgudinden Afrodite's Tjenerinder, væve hendes Klædebon, danse for hende og føre hende i Bad. Efter Hesiodos'es Teogoni vare C. tre: Aglaia, Eufrosyne og Thalia, Døtre af Zeus og Okeanos'es Datter Eurynome. Denne Forestilling trængte igennem næsten overalt i den antikke Kunst og Litteratur; kun enkelte Steder holdt der sig i Gudsdyrkelsen en afvigende Overlevering om to C, som havde andre Navne (i Athen hed de Auxo og Hegemone, i Sparta Kleta og Faenna). C. tænktes uadskillelig forenede med hverandre. De bo paa Olympen, hvor de sammen med Museme glæde Guderne ved deres Dans og forene dem til saligt Samliv. Villig ledsage de de store Guder, især Apollon, Athene, Hermes, Dionysos og Afrodite, og staa dem bi i Udførelsen af deres Hverv.

Chariter.

Det er kun et andet Udtryk for, at de paa Jorden tjene Sangeren, Digteren, Taleren, give Idrætsøvelser, festligt Samlag, Elskov og al ypperlig Menneskegerning den Skønhed og Glans, uden hvilken intet bliver fuldkomment. Stundom opfattes C, hvad der utvivlsomt kun skyldes en egen Tydning af deres Navn (χάρις d. s. s. Tak), ogsaa som Taknemmelighedens Gudinder. — I den offentlige Kultus træde C. ikke meget frem. En anset, ældgammel Helligdom havde de idet boiotiske Orchomenos, hvor der til deres Ære fejredes en Fest, *Charitesia*, med Væddekamp i Musik og Sang; utildannede Stene, som antoges nedfaldne fra Himlen, gjaldt her for Billeder af dem (jfr. Bætylier); først i 2. Aarh. e. Chr. afløstes de af virkelige Billedstøtter. I Athen dyrkedes C. i Fællig med Hermes ved Propylæerne; deres Billede var et Ungdomsarbejde af Sokrates. Ogsaa i Sparta, Elis og enkelte andre Steder havde C. offentlig Kultus. Større Rolle spillede Forestillingen om dem i det private Liv; hvor Livsglæden ytrede sig stærkt, rettedes Tanken paa C, som vare Ophav dertil; ved festlige Samlag gjaldt det første Drikoffer sædvanlig dem. — C. ere ofte blevne fremstillede af Oldtidens Kunstnere, dels alene, dels sammen med deres jævnlige (Nymfer og Horaer) eller i underordnet Forbindelse med andre Guddomme (paa Zeus'es Trone, paa Apollons fremstrakte Haand o. s. v.). Den ældre græske Kunst, der kun undtagelsesvis behandlede den nøgne Kvindeskikkelse, viser os dem, som andre Gudinder, klædte i langt, fodsidt Klædebon, først løst stillede ved Siden af hverandre, som Personerne i et Festtog, senere holdende hverandre i Hænderne. Et Relief af denne Type, der er bevaret i flere Replikker, antages for en Gengivelse af Sokrates'es Arbejde. Først den hellenistiske Tid (3. Aarh. f. Chr.) har skabt den Fremstilling af C., som i den senere Kunst blev eneraadende: de tre Gudinder ere blevne et Billede paa fuldendt kvindelig Skønhed; de staa ganske nøgne, forenede i en Gruppe, hvor de to yderste ses forfra, den midterste fra Ryggen; den inderlige Sammenslutning mellem dem er udtrykt ved, at de lægge deres ene Haand. paa hverandres Skuldre; i den fri Haand holde de Blomster og Frugter. Med ringe Ændringer findes dette Motiv gentaget og atter gentaget i Værker af den senere antikke Kunst (Vægmalerier, Gemmer, Relieffer, frit stillede Figurer) og efterlignet af moderne Kunstnere (Canova, Thorvaldsen). *C. B.*

Charĭton fra Afrodisias, sandsynligvis et Pseudonym for Forfatteren af en græsk Roman, der skildrede Chaireas'es og Kallirrhoe's Kærlighedseventyr; Handlingen er henlagt til den peloponnesiske Krigs Tid. Forfatteren tilhører en temmelig sen Tid, 4.—6. Aarh. e. Chr. Udg. af d'Orville [Amsterdam 1750 og — forøget med Reiske's latinske Oversættelse — ved Beck, Leipzig 1783], Hirschig [Paris 1856] og Hercher [Leipzig 1859]; oversat paa Tysk afHeyne[smst. 1753] og Schmieder [smst. 1807]. *K. H.* ■

Charivari [šarivari'], fransk Ord, hvis Afstamning er usikker (middellat. *Chalvaricum*, *Carivarium*), betyder: forvirret Larm, Hujen og Skrigen til Tegn paa Misfornøjelse, Kattemusik etc, og brugtes allerede i Middelalderen, særlig i Frankrig, om den Musik af forstemte Instrumenter, Larm med Kedler og Bækkener under Hvinen, hvormed man forhaanede Personer, der havde indladt sig i monstrøse Ægteskaber, Enker, der giftede sig for tredje eller fjerde Gang, etc.; er i senere Tid gaaet over paa den samme Slags Mishagsytringer over for politiske Personer. Derfra er Ordet C. blevet overført paa Blade af satirisk, spottende politisk-oppositionel Karakter, saaledes paa det politiske Vittighedsblad (»Le C«), der afløste »Nain jaune«, stiftedes 1832 og spillede en betydelig Rolle i Ludvig Filip's Dage. — C. er tillige Betegnelse for Dingeldangel, der hænger ved Urkæden.

Charkov [ša'rkåff], Guvernement i det europæiske Rusland, udgør en Del af Lillerusland og er begrænset mod Nord af Guvernementet Kursk og Voronesh, mod Øst af de donske Kosakkers Land, mod Syd af Jekaterinoslav, mod Vest af Poltava. 54,495 □ Km. med (1890) 2,390,433 Indb. Guvernementet opfyldes af det mellemrussiske Plateau og udgør en Højslette, dog kun af 100—150 M.'s Gennemsnitshøjde. Det gennemstrømmes af Floderne Donetz med dens Biflod Oskol samt Vorskla og Psiol, der falde i Dnjepr's højre Bred. Ved Foraars Tøbrudet oversvømme Floderne Landet vidt

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

og bredt og efterlade et frugtbart Dynd. Jordbunden bestaar af den saakaldte sorte Jord, »Tsernosem«, og er meget frugtbar. Klimaet er meget kontinentalt med strenge Vintre og saa varme Somre, at Vin og Meloner trives i det fri. Befolkningen bestaar af Lillerussere, Kosakker, Kalmykker samt (ca. 1,000) Tyskere og (ca. 6,500) Jøder. Den aldeles overvejende Del af Befolkningen hører til den ortodokse russiske Kirke; Raskolnikernes Sekt tæller ca. 17,000 Medlemmer. Agerbruget er i den Grad Befolkningens Hovederhverv, at kun 13 p. Ct. bo i Byerne; der dyrkes de almindelige europæiske Kornsorter, særlig Hvede, Majs, Boghvede og Hirse, fremdeles Hør, Hamp, Sukkerroer, Tobak, Humle, Saflor, spansk Peber, Bælgfrugter og Træfrugt. Kvægavlen spiller en stor Rolle, især Hesteavlen, som fremmes af 53 Stuterier og leverer fortrinlige Heste til Militærbrug; ogsaa Faar findes i saa betydelig Mængde, at Guvernementet er Ruslands vigtigste Uldmarked. Skovhugst, Jagt og Fiskeri spille kun ringe Rolle, derimod er Industrien i stærkt Opsving, særlig Roesukkerfabrikationen og Uldvadskerierne. Handelen fremmes af Flod- og Kanalveje samt af den store Bane fra Moskva til det asovske Hav med Forgreninger fra Guvernementets Hovedstad til Odessa og Krim. — Hovedstaden C. ligger i en venlig Egn mellem og ved Floderne Charkovka, Lopan og Nekisch. (1890) 194,385 Indb. En smuk Domkirke, 26 andre Kirker, 3 græske Klostre, et nyt Domhus og store Kaserner. Byen er Sædet for Guvernøren, for Guvernementets øvrige øverste Myndigheder, og en græsk Biskop. Universitet, stiftet 1804, med 4 Fakulteter og Observatorium, Bibliotek, Naturaliesamling, Klinik, anatomisk Museum og botanisk Have. Flere højere Skoler og velgørende Institutter. C. har Fabrikation af Sukker, Lys, Sæbe, Filt, 01, Sprit og Brændevin, Jernstøberier og betydelig Handel, der særlig koncentrerer sig om 4 store aarlige Markeder. Dens gunstige Beliggenhed i Nærheden af Donez Kulbassinet og som Knudepunktet for Handelsvejene fra det kaspiske og sorte Hav og Donaulandene har bevirket, at C. i de senere Aartier er i meget stærk Opkomst. *C. A.*

Charlatan (af fr. *c.* [šarlatâ'], der atter udledes af ital. *ciarlare*, ludre, snakke), Markskriger, Kvaksalver, Humbugmager, en Person, som ved Fif og Kunstgreb søger at give Mængden et højt Begreb j om sine Kundskaber, Dygtighed etc. og derved lover langt mere, end han kan holde. Om Charlataneriet o: Optræden som C, foreligger der en ret vidtløftig Litteratur, af hvilken her skal fremhæves: I. B. Mencken, *De charlataneriæruditorum* [Leipzig 1715], fortsat af Biischel i »Über die Charlatanerie der Gelehrten seit Mencken« [Leipzig 1790, med Kobbere], der tager Sigte paa de lærde C.

Charlemagne [šarlømañø] se Karl den Store.

Charleroi [šarlwa'], By i det sydlige Belgien, Provins Hainaut, ved venstre Bred af Sambre, nær Kanalen af samme Navn, der fører til Bruxelles. (1890) 21,900 Indb. C. bestaar af tre Kvarterer, Øvrestaden, til 1866 omgiven af Fæstningsværker, Nedrestaden og »Entre deux villes«, de to sidste forbundne ved en massiv Bro over Sambre. Sædet for et Handelskammer, et Gymnasium og en Industriskole. De rige Kulgruber i Omegnen have fremkaldt en betydelig Industri, særlig Fabrikation af Maskiner, Glas- og Jærnvarer (Geværer, Knive, Søm o. s. v.), samt Handel med disse Industrifrembringelser, endvidere med Jærn, Kul og Kvæg. I C.'s nære Omegn ligge Couillet, Gilly, Jumet, Châtelet, Montignies, Aiseau og andre Flækker med Kulgruber og Industri i Jærn. C. er Knudepunkt for et Banenet, der forgrener sig til Bruxelles, Mons, Maubeuge, Méziéres, Namur, Hasselt og Louvain. — C. er en ny By, som befæstedes 1666 af Karl II og i de følgende Aar atter og atter erobredes af Franskmændene. Marts 1886 forefaldt her og flere andre Steder i Belgien store sociale Uroligheder, som maatte dæmpes med Vaabenmagt. *C. A.*

Charles [ša'rl], Jacques Alexandre César, fransk Fysiker, født 12. Novbr. 1746 i Beaugency, død 7. Apr. 1823 i Paris. C. lagde sig i sin Ungdom efter Musik, Maleri og Mekanik, var derpaa længere Tid ansat i Finansministeriet og studerede senere, interesseret ved Franklin's Arbejder, Fysik, over hvilken Videnskab han holdt Forelæsninger, der modtoges med stort Bifald. Da Brødrene Montgolfier 1783 havde gjort deres første Forsøg med Luftsejlads, vendte C. sig hertil, og 27. Aug. 1783 lod han en »Charliére« gaa op fra Marsmarken i Paris. Den første større Luftrejse gjorde C. med Robert 3. Decbr. 1783 fra Tuilerierne. C. blev Professor i Fysik ved Conservatoire des artes et métiers, 1804 Medlem af Institut de France og senere dettes Bibliotekar. *K. S. K.*

Charleston [tša!ǝlztau'n], 1) betydelig Handelsstad i den nordamerikanske Stat Sydcarolina ved Atlanterhavet under 32° 45' n. Br. paa en af Floderne Ashley og Cooper River dannet Landtunge med (1890) 55,000 Indb. S. f. Staden forene begge Floder sig og danne en prægtig Havn, hvis vanskelige Indløb forsvares af Forterne Moultrie, Sumter (nu i Ruiner) og Castle Pieckney, de to sidste paa Øer. C, som tidligere var Hovedsædet for Sydstaternes Aristokrati, er for største Delen godt bygget, og Husene ere ofte forsynede med Verandaer, dækkede med Vinløv. Staden ligger meget lavt og er udsat for Oversvømmelser. Blandt de offentlige Bygninger, som for største Delen ere uanselige, mærkes Raadhuset, Toldbygningen og det storartede Vajsenhus, af de videnskabelige Anstalter et College og en medicinsk Skole. C. har store Rismøller, og Industrien sysselsætter sig desuden især med Maskiner og Kunstgødning, som uddrages af det fosforsure Mergel, som 1868 blev opdaget ved Staden; men langt betydeligere er Handelen; 1889 beregnedes Udførslen til over 14 Mill. Dol., medens Indførslen er ubetydelig. Der udføres især Bomuld, Ris og Tobak. C. blev anlagt 1672 og hævede sig i 18. Aarh. til en vigtig Handelsstad. Under Revolutionskrigen blev Staden 1779 efter et tappert Forsvar indtagen af Englænderne, men 1782 igen rømmet. 12. Apr. 1861 aabnedes her den amerikanske Borgerkrig ved Angrebet paa Fort Sumter. Decbr. 1861 ødelagde en Ildebrand næsten Halvdelen af Staden. Under de to sidste Aar af Borgerkrigen udholdt C. en haardnakket Belejring af Unionstropperne, som indtoge Staden 19. Febr. 1865. 31. Aug. 1886 blev en stor Del af den ødelagt ved et frygteligt Jordskælv.

2) Vestvirginia's Hovedstad ved Floden Kanawha

i en paa Stenkul, Jærn og Saltkilder rig Egn. (1890) 6,700 Indb. *S. B. T.*

Charlestown [tša!əlztaun], By i den nordamerikanske Stat Massaschusetts, som nu er indlemmet i Boston (s. d.).

Charlet [šarlæ'], Nicolas Toussaint, fransk Maler og litografisk Tegner, født i Paris 1792, død smst. 1845. C. var Elev af Gros og udsendte samtidig (1817) sine første Litografier: Grenaderen fra Waterloo« og »Kyrasserens Død«, der gjorde megen Lykke, men af politiske Grunde; 1820 udkom C.'s Hovedværk: »Vieille armée française«, en Suite Blade, der ved fast og bred Tegning minde om David og Gros, men som ere prægede af en Friskhed og Troskab, hvormed kun Sønnen af den napoleonske Grenader kunde fremstille Soldaten fra Napoleonstiden. Af C.'s senere bekendteste Blade skulle nævnes: »l'Ouvrier endormi«, »Penibles adieux« og »l'Intrèpide Lefévre«; efter 1830 leverede han mest Scener fra Paris'es Folkeliv og Karikaturer, der, ligesom hans Soldaterbilleder, ofte ere ledsagede af korte, fyndige Forklaringer, af hvilke flere ere blevne til Ordsprog i Frankrig. 1836 udstillede C. Maleriet: »Episode fra det russiske Felttog« (nu i Museet i Lyon), der gjorde Lykke ved gribende Fremstilling af den tragiske Begivenhed. Størst er C. dog, naar han med elskværdig Humor skildrer Soldaten og Borgeren i det daglige Liv, og disse Fremstillinger ville bestandig have Interesse som troværdige Tidsbilleder. C.'s Værk omfatter 1092 Blade foruden flere Tusinde Tegninger. (Litt.: Lacombe, C, *fa vie et ses lettres* [1858]). *A. Ls.*

Charleville [šarlvi'l], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Ardennes, Arrond. Méziéres (Champagne), ved venstre Bred af JVIeuse og lige over for Méziéres, med hvilken den er forbunden ved en Bro, og som den saa at sige er smeltet sammen med, har (1891) 17,400 Indb., der drive Industri i Vaaben, Søm og andre Metalvarer, desuden i Læder, Sukker m. m., samt Handel med Korn, Vin, Skifer o. s. v.; især er Skibsfarten paa Meuse meget livlig; i det hele er den Departementets vigtigste Industri- og Handelsby. C. er regelmæssig bygget, har flere Læreanstalter, deriblandt et Lyceum og et Seminarium, et Bibliotek (23,000 Bd.), en Domstol i i. Instans, en Handelsdomstol m. m. Af Bygninger mærkes en ny Kirke; der er ogsaa et Monument for Krigere, der ere faldne 1870—71. Byen er anlagt 1606 af Karl af Gonzaga, Hertug af Nevers. *H. W.*

Charlier [šarlje'], Carl Vilhelm Ludvig, svensk Astronom, er født 1. Apr. 1862 i Østersund, var 1883—87 Amanuensis ved Upsala Observatorium, 1888—90 ved Observatoriet i Stockholm og ansattes 1890 som Observator i Upsala. Af hans talrige Arbejder fremhæves: »Untersuchungen iiber die allgemeinen Jupiter-Storungen des Planeten Thetis« [Stockholm 1887], »Uber eine mit dem Problem der drei Korper verwandte Aufgabe« [St. Petersborg 1888], »Astrophotometrische Studien« [Stockholm 1888], »Ueber die Anwendung der Sternphotographie zu Helligkeitsmessungen der Sterne« [Leipzig 1889], »Studier ofver Tre Kroppar-Problemet« [I—II, Stockholm 1892—93], »Ueber den Gang des Lichtes durch ein System von sphärischen Linsen« [Upsala 1893], »Fyrstalliga logaritmisk-trigonometriska handtabeller« [Upsala 1885], udgivet af N. Ekholm, C. og K. L. Hagström. *J. Fr. S.*

Charlier [šarlje'], Pierre, nulevende (1895) fransk Veterinær, har erhvervet sig et blivende Navn i Veterinær-Medicinens Historie ved den af ham angivne Metode til Kastration (Udbødning) af Køer. *G. S.*

Charlierbeslag se Hestebeslag.

Charliére [šarljæ!r] se Luftballon.

Charlieu [šarljø'], By i det mellemste Frankrig, Dep. Loire, Arrond. Roanne, i en frugtbar Dal ved Sornin, har 4 Kirker, Rester af et gammel Benediktinerkloster (*Caruslocus*), Silke- og Bomuldsværier og (1891) 4,900 Indb. Omegnen afgiver god Vin.

Charlois [šarlwa'], Auguste Honoré, fransk Astronom, er født 26. Novbr. 1864 i La Cadiére (Dep. Var). C. studerede i Marseille og ansattes 1881 ved Observatoriet i Nizza, hvor han har været en flittig Iagttager af Planeter, Kometer og Dobbeltstjerner. I Løbet af 5 Aar — 27. Maj 1887—1. Apr. 1892 — har han ad direkte Vej opdaget 27 ny Planeter, siden 1892 fundet 45 tidligere ukendte Planeter ved Hjælp af Fotografien. *Y. Fr. S.*

Charlotte [ša!ələt], 1) By i den nordamerikanske Stat Nordcarolina, 210 Km. V. S. V. f. Raleigh, er beliggende paa et guldholdigt Højdedrag og har (1890) 11,600 Indb.

2) By i Staten Michigan med (1890) 3,900 Indb.

Charlotte, Christine Sophie, Datter af Hertug Ludwig af Braunschweig Wolfenbüttel, født 28. Aug. 1694, død 21. Oktbr. 1715, blev 1711 gift med Peter den Stores Søn, Alexej (s. d.), af hvis Raahed hun maatte lide meget. Kort før sin Død fødte hun en Søn, den senere Kejser Peter IL Først 50 Aar efter hendes Død dukkede det Sagn op, at hun ikke var død, men flygtet til Nordamerika, hvor hun skulde have ægtet en fransk Officer, efter hvis Død hun skulde have levet i Frankrig og Belgien indtil 1770. Dette ubegrundede Sagn blev behandlet af Zschocke i Fortællingen »Die Prinzessin von Wolfenbiittel«. (Litt.: Guerries, »Die Kronprinzessin Charlotte von Rusland nach ihren Briefen« [Bonn 1875]). *S. B. T.*

Charlotte, Elisabeth, Hertuginde af Orleans, født 27. Maj 1652 i Heidelberg, død 8. Oktbr. 1721 i St. Cloud. C. var Datter af Kurfyrste Karl Ludwig af Pfalz, blev opdraget i Hannover hos sin Tante, Kurfyrstinde Sofie. »Liselotte«, som hun kaldtes i sit Hjem, var en kraftig, jævn Kvinde, som nærede Modbydelighed mod det glimrende og fordærvede Væsen, der fra Frankrig bredte sig til de tyske Hoffer. Ikke desto mindre blev hun 21. Novbr. 1671 gift med Ludvig XIV's Broder, den usle Hertug Filip af Orleans (død 1701). Ludvig XIV tog af dette Ægteskab Anledning til sit Angreb paa Pfalz 1688. Sin Smerte over Pfalz's Ødelæggelse, ligesom alt hvad hun oplevede ved det franske Hof, skildrede hun i talrige Breve til sine Slægtninge. Disse i et originalt, ofte drøjt Sprog skrevne Breve indeholde interessante Meddelelser; de bleve udgivne af W. Menzel [1839] og af Holland [1867—81], i et Udvalg af Geiger [Stuttgart 1887]. Smlg. Kugler, »Die Pfalzgräfinn E. C.« [Stuttg. 1877]. Hendes Datter, Elisabeth Charlotte, Mlle. de Chartres, født 13. Septbr. 1676, død 24. Decbr. 1744, blev 1698 gift med Hertug Karl Leopold af Loth-

ringen og Moder til 13 Børn, blandt hvilke den senere Kejser Frants I. *S. B. T.*

Charlotte (Charlotta), Joachima Therese af Bourbon, Datter af Karl IV af Spanien og Maria Louise af Parma, født 25. Aug. 1775, død 7. Jan. 1830, blev 1790 gift med den portugisiske Infant, Don Joao, men brød med ham 1805 og blev forvist fra Hoffet. 1807 fulgte hun den kongelige Familie til Brasilien, men fortsatte sine Intriger saavel der som efter at være vendt tilbage til Portugal 1821. Da hun vægrede sig véd at aflægge Ed paa Forfatningen af 1822, blev hun atter forvist fra Hoffet, men bevægede sin Søn, Don Miguel, til at gøre Opstand mod Faderen. Hun blev paa ny forvist; men efter Kongens Død lykkedes det hende endelig 1828 at skaffe Don Miguel Regeringen. *S. B. T.*

Charlotte, Marie Amalia, Kejserinde af Mejiko, Datter af Kong Leopold I af Belgien og Prinsesse Louise af Orléans (ældste Datter af Kong Ludvig Filip af Frankrig), er født 7. Juni 1840, gift 27. Juli 1857 med Ærkehertug Maximilian af Østerrig, hvem hun 1864 fulgte til Mejiko. Da Maximilian's Herredømme 1866 nærmede sig sin Undergang, rejste C. til Paris for at virke paa Kejser Napoleon og derfra til Rom for at forhandle med Paven; da hendes Anstrengelser bleve frugtesløse, blev hun sindssvag. Om Maximilian's ulykkelige Endeligt (19. Juni 1867) erfarede hun intet og har siden levet paa et Slot i Belgien. *S. B. T.*

Charlotte Amalia se St. Thomas.

Charlotte Amalie, dansk Dronning, født 27. Apr. 1650, død 27 Marts 1714, var en Datter af Landgrev Vilhelm VI af Hessen-Kassel og ægtede 25. Juni 1667 Christian V paa Nykøbing Slot. Hun var en velbegavet Kvinde, der forstod at gøre sig afholdt af sine Undersaatter ved sin Venlighed og sin Interesse for Landets Sprog, men i sin Ægtefælles Hjerte fortrængtes hun snart af Sofie Amalie Moth; dog behandlede Christian V hende altid med ydre Agtelse og Anstand. Som Reformert var hendes Stilling ikke altid let, men hun opnaaede dog en Del Indrømmelser for sine Trosfæller; selv gav hun betydelige Summer til den reformerte Kirke i Kjøbenhavn. Da denne By 1700 truedes fra Søsiden af en engelsk-hollandsk-svensk Flaade og fra Landsiden af Karl XII, viste C. stort Mod, opfordrede ivrig til at forsvare Byen tappert og traf selv Forsvarsforanstaltninger. Som Enkedronning sysselsatte hun sig væsentlig med Bestyrelsen af sine store Godser. Hun havde Falster som Livgeding og havde som Kronprinsesse faaet Frederiksdal, Bagsværd og Gentoftegaard paa Livstid; ved Køb erhvervede hun Vemmetofte med næsten hele Stevns Herred, Strandmøllen og flere Godser i Jylland. Charlottenborg i Kjøbenhavn, som hun købte af U. F. Gyldenløve, har Navn efter hende. *L. L.*

Charlotte Amalie, dansk Prinsesse, Datter af Frederik IV og Dronning Louise, født 6. Oktbr. 1706, død ugift 28. Oktbr. 1782. Hun skildres som en elskværdig, mild og fredelig Personlighed med en vindende Optræden; men af Ydre var hun kun lidet anselig, af hvilken Grund et paatænkt Giftermaal mellem hende og den engelske Tronfølger gik over Styr. Om hendes religiøse Sindelag vidner hendes Samling af gudelige Skrifter, der nu findes paa vore Biblioteker, om hendes Godgørenhed »Prinsesse Charlotte Amalies Milde Stiftelse« (til Opdragelse af fattige Pigebørn). Charlottenlund Slot, hvor hun i Reglen opholdt sig om Sommeren, er opkaldt efter hende. *C. F.*

Charlotte Frederikke, dansk Prinsesse, Datter af Storhertug Frederik Frants I af Mecklenburg-Schwerin og Louise af Sachsen-Gotha, født 21. Decbr. 1784, død i Rom 13. Juli 1840. Prinsessen opvoksede ved et Hof, hvor det gik temmelig vildt til. Hendes Fader var en livslysten Herre, der ikke lagde Baand paa sig i nogen Retning. Han havde en Mængde Mætresser og en Skare naturlige Børn; han var hengiven til Spil og Jagt og var i sin Udtryksmaade meget djærv, for ikke at sige raa. Moderen var en ubetydelig Personlighed, der ikke spillede nogen Rolle ved Hoffet. Prinsesse C. A., der var lille af Vækst, men havde en yppig Figur, smukke Øjne og i det hele et vindende Ydre, blev i 22 Aars Alderen formælet 21. Juni 1806 i Ludwigslust med sin Fætter, Prins Christian Frederik af Danmark. Det unge Ægtepar tog i September Ophold paa Slottet i Plöen, og her nedkom Prinsessen det følgende Aar med en Søn, der kort efter døde. Efteraaret 1807 begav Prinseparret sig til Kjøbenhavn, hvor det om Vinteren boede paa Amalienborg i det af Levetzau opførte Palæ, medens Sorgenfri Slot var dets Sommeropholdssted. 6. Oktbr. 1808 fødte Prinsessen paa Amalienborg den Søn, der senere besteg Danmarks Trone som Kong Frederik VII. Ægteskabet, der i Begyndelsen havde udmærket sig ved et ømt Samliv, tog en stedse ulykkeligere Vending, hvortil Prinsessen bidrog ved sin lunefulde Karakter og sin Usandfærdighed; men ogsaa Prinsen bar ved sin Utroskab mod hende en Del af Skylden. Endelig kom det til et afgjort Brud mellem Ægtefællerne, da Prinsessen efterlignede sin Gemal i den sidste Retning og traadte i et særdeles intimt Forhold til sin Syngelærer, Jean Baptiste Edouard Dupuy. Han blev forvist fra Landet, og Prinsessens Skilsmisse fra Prinsen fuldbyrdedes 31. Marts 1810. Frederik VI anviste hende Ophold paa Palæet i Horsens, hvor hun oppebar en aarlig Apanage og levede indtil 1829. Da hendes tidligere Ægtefælle Novbr. 1814 paa Tilbagevejen fra Norge ankom til Aarhus, besøgte hun ham her og gjorde et frugtesløst Forsøg paa at faa den ægteskabelige Forbindelse genoprettet. Ved det lille Hof i Horsens havde Livet' hyppig et temmelig lystigt Præg, og i sit Forhold til Garnisonens Officerer gik Prinsessen ofte over det tilladeliges Grænse. Et smukt Træk i hendes Karakter var hendes store Godgørenhed og inderlige Kærlighed til Sønnen, hvem det var nægtet hende at se. Da han 15. Novbr. 1828 blev formælet med Prinsesse Vilhelmine, Frederik VI's yngste Datter, fejrede hun denne Begivenhed med en stor Fest paa Palæet i Horsens. Prinsessen var ingenlunde uden aandelig Begavelse; hun spillede og sang smukt, og hun broderede med næsten fuldendt Kunst. Da hun 1829 følte sit Helbred svækket, begav hun sig med Kongens Tilladelse til Badet i Karlsbad, hvorfra hun rejste til Italien. Her tog hun, under Navn af Grevinde Gotha, blivende Ophold i Rom og gik over til den katolske Kirke. I Løbet af de ti Aar, i hvilke Prinsessen levede i Rom, færdedes hun meget mellem nordiske Kunstnere og saas ofte i Thorvaldsens Atelier. Hun blev be-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

gravet paa St. Peterskirkens Kirkegaard; men da Sønnen havde besteget Tronen, blev Gravstedet forandret, idet Kisten hensattes i en muret Hvælving paa Kirkegaarden ved den tyske Kirke Santa Maria della Pieta. *A. T.*

Charlottenborg Slot, oprindelig » Gyldenløves Gaard«, paa Kongens Nytorv i Kjøbenhavn, bygget 1672 og nærmest følgende Aar af Frederik III's uægte Søn Grev Ulrik Frederik Gyldenløve, Statholder i Norge, som dog allerede 1700 afhændede det til Christian V's Enkedronning Charlotte Amalie, efter hvem Slottet fik Navn. Hun døde her i Marts 1714, hvorefter C. arvedes af hendes Børn, Prins Karl og Prinsesse Sofie Hedevig, af hvilke den sidste boede her til sin Død (13. Marts 1735). To Aar efter toges Bygningen eller rettere nogle af dens Værelser i Stueetagen i Brug af den nys oprettede kjøbenhavnske »Assignations-, Veksel- og Laanebank« ; men da denne Aaret efter flyttedes hen i Børsens øverste Etage, stod Slottet ledigt, indtil Kronprins Frederik (V) efter sin Formæling med Prinsesse Louise af England residerede her 1743—45. Efter Frederik V's Tronbestigelse blev Slottet Hjemsted for en Mængde forskellige Institutioner. Saaledes havde »Det kgl. danske Selskab til nordisk Histories og Sprogs Forbedring« Lokale her, endvidere »Det musikalske Selskab«, som opførte ugentlige Koncerter i Riddersalen, Beaumelle's franske Sprogakademi, den italienske og franske Opera, hvis hele Personale af Sangere, Musikere og Betjente var indlogeret her, og som havde Teater i Riddersalen, derefter »Det kgl. Skildrer-, Billedhugger- og Bygningsakademi« (1753) og endelig (1759—72) det saakaldte »Natural- og Husholdningskabinet«. En enkelt større Sal, »Lotterisalen«, benyttedes til Klasselotteriets Trækninger indtil 1791, da Kunstakademiet ogsaa kom i Besiddelse af denne. De ovenfor nævnte Selskaber og Institutioner bleve nemlig efterhaanden flyttede andensteds hen eller ophørte, saaledes at Kunstskolen kom i Enebesiddelse af C. 1787 fastslog en kgl. Resolution allerede, at Akademiprofessorerne burde have »fri Disposition over Slottet«, og at det overhovedet kun skulde »beboes af Artister og Akademiets Betjente, dog uden Prejudice for de nuværende Beboere«; men Kjøbenhavns store Ildebrand 1795 truede med at kuldkaste denne Bestemmelse. Straks efter Raadhusets Brand fik Politikamret nemlig anvist Værelser i Slottets bageste Fløj, og Arrester bleve indrettede i Kælderne, ligesom Arrestforvareren fik Lejlighed her, og Samlivet mellem Kunsten og Justitsen tegnede endog til at blive varigt, da Prof. Harsdorff ved Resol. af 9. Septbr. 1795 fik Ordre til at forfatte en Plan til den bedste og billigste Istandsættelse af en af det afbrændte Christiansborgs Fløje, hvori Højesteret, Hof- og Stadsretten, Politiretten, Forligelseskommissionen, Raadhuset og endelig Kunstakademiet kunde samles under fælles Tag. Planen blev dog opgiven. Det var i C.'s Politiperiode, at Mestertyven Peder Mikkelsen, berygtet eller berømt for sine talrige Undvigelser, under uhyre Tilløb blev offentlig udstillet paa en Forhøjning i Slotsgaarden (i Septbr. 1800). Akademiet kom først i Besiddelse af den hele Bygning 1830, da der opførtes en ny Høresal for botaniske Forelæsninger i selve den hosliggende botaniske Have. — C, der er opført i en Slags nederlandsk Renaissancestil, har i det hele bevaret sit oprindelige Ydre og præsenterer sig mellem Omgivelserne paa det store Torv alvorlig, rolig og værdig. Blandt dets talrige Forvaltere, som indtil 1779 boede i et særligt Hus ved Siden af Slottet (den senere Harsdorff'ske Gaard), kan nævnes Christian Ærnilius Biehl, den bekendte Forfatterinde Charlotte Dorothea Biehl's Fader. Slottets store tilliggende Have blev 1778 skænket Universitetet til botanisk Have (s. d.). *C. B—n.*

Charlottenbrunn, Badested i det preussiske Regeringsdistrikt Breslau, med et Par svagt alkaliskjærnholdige Kilder (6^0—8^0), der benyttes til Bade- og Drikkekur ved Blodmangel, Nervelidelser og Katarrer. Stedet ligger i en smuk Bjærgdal ca. 500 M. o. H. og benyttes ogsaa som Sommeropholdssted. Det ligger ved Linien Dittersbach-Glatz af den preussiske Statsbane. Stedet har (1890) ca. 1,200 Indb. *Lp'. M.*

Charlottenburg (se Kortet: »Berlins Omegn«, 2. Bd., S. 909), By i det preussiske Regeringsdistrikt Potsdam, er beliggende umiddelbart V. f. og maa nærmest betragtes som en Forstad til Berlin, fra hvilken den kun adskilles ved Lystskoven Thiergarten og den zoologiske Have. Berlins enorme Tilvækst, siden den blev Rigshovedstad, har ogsaa indvirket paa C, saa at denne By, der 1816 kun talte 4,100 Indb., allerede 1880 var vokset til 30,500 og nu (1895) tæller over 100,000 Indb. Af Bygninger maa foruden den prægtige tekniske Højskole nævnes det kgl. Slot, efter hvilket Byen har faaet Navn. I Slotsparken ligger Hohenzollernes berømte Mausoleum. Dens nære Beliggenhed ved Berlin har i de sidste Aartier fremkaldt en rig Industri, da mange berlinske Firmaer her have anlagt deres Fabrikker, saaledes kan nævnes Siemens og Halske's store elektro-tekniske Anstalt, Ludvig Løvve's Geværfabrik, en kgl. Porcelænsfabrik, Glasværk etc. V. f. C. ligger paa en Højde den store Villakoloni Westend med Berlin-Vandværkets store Kuppelbygning. C. har Stationer baade paa Berliner-Ringbahn og -Stadtbahn og er sammen med de store Skove mod Vest (Spandauer Forst, Grünewald etc.) et yndet Udflugtsted for Berlins Befolkning. C. blev grundlagt 1705 af Kong Frederik I til Minde om hans afdøde Gemalinde, den fik 1721 Byrettigheder og er navnlig efter 1870 stegen forbavsende stærkt og vokset mere og mere sammen med Berlin. *C. A.*

Charlottenhof se Potsdam.

Charlottenlund, tidligere Gyldenlund, kgl. Slot ved Strandvejen i Charlottenlund Skov, $7^1/_2$ Km. N. f. Kjøbenhavn. Charlottenlund Skov hed tidligere den lille Dyrehave ved Ibstrup (Jægersborg) og overdroges 1663 af Frederik III til hans Kammertjener, Jacob Pedersen, der stod i høj Gunst hos Dronningen. Denne Mand, der var Skrædder af Profession, fik for sig og Arvinger Tilladelse til at holde »Wirtshus« med alle Slags Forlystelser, Pirkentavl, Klodsbane, Skydebane m. m., skænke Vin og 01, og udleje sine Rum til Bryllupper, Barsler o. a. Ligeledes maatte han udleje Karosser, Ro- og Sejlbaade. Kjøbenhavns første Forlystelsesanstalt uden for Byen fik kun kort Varighed, da Jacob Kammertjener allerede 1665 faldt i Unaade pg forlod Landet. Den lille Dyrehave blev derefter overladt Kongens naturlige Søn, Ulrik Frederik Gyldenløve, som her byggede sig et

Lystslot med Navnet Gyldenlund, der ogsaa overførtes paa Skoven. 1683 mageskiftede han det til Christian V for Skjoldnæsholm. Gyldenlund blev et yndet Udflugtssted for Kongefamilien, hvis yngre Sønner stundom laa paa Landet her; det var saaledes herfra, at den bekendte Eventyrer, Norcross, 1718 agtede at bortføre Kronprins Christian. Denne skænkede som Christian VI Gyldenlund til sin Søster, Charlotte Amalie, som 1733 lod Slottet ombygge under Direktion af Generalløjtnant Scheel og gav det sit Navn. Den ny Bygning var »liden men ordentlig, zirlig og stor nok til sit Brug, som er alene nogle Timers Forlystelse. Haven med sit Orangeri og Alleerne til alle Sider gøre Stedet behageligt og tjene Kjøbenhavns Indvaanere, mere end Herskabet selv, til Forlystelse«. Der synes saaledes stedse at være bleven indrømmet det friluftsøgende Publikum en vis Frihed i Charlottenlund under Frederik V og Christian VII. Ved Prinsessens Død 1782 kom C. tilbage til Kronen og har senere tjent som Sommerbolig for Landgreven af Hessen og Gemalinde, og fra 1869 for den nuværende Kronprins. Prinsesse Charlotte Amalie's beskedne toetages Bygning er senere bleven udvidet, sidst af Meldahl 1880—81 med 2 Sidefløje. Samtidig blev Slottet forsynet med en Kuppel med Spir over Midten af Hovedfacaden mod Haven. — Charlottenlund Skov hedder endnu i daglig Tale hos jævne Folk i Kjøbenhavn »Skoven« i Modsætning til den tidligere mindre besøgte Dyrehave. Jægersborg Allé, der fører gennem Skoven, blev først 1819 tilgængelig for Offentligheden. *B. L.*

I det sydvestlige Hjørne af Skoven findes den saakaldte »Forsthave«, der benyttes nærmest som et Arboret for Naaletræer og i den Henseende danner et Supplement til Landbohøjskolens botaniske Have. I det nordøstlige Hjørne af Skoven findes endnu adskillige fremmede Træer, til Dels i smukke Eksemplarer, som Levninger af en ældre Forsthave. *C. V. P.*

Charlotte Sund, Dronning C. S., Havarm paa Nordamerikas Vestkyst, skiller den nordlige Del af Øen Vancouver fra Fastlandet (Britisk Columbia) og staar ved det snævre Johnstonestræde i Forbindelse med Georgiasund. *C. A.*

Charlottesville [tša'ətsvil], By i den nordamerikanske Stat Virginia, 110 Km. N. V. f. Richmond, med (1890) 5,600 Indb., er Sædet for Statens 1819 grundlagte Universitet, til hvilket Jefferson udkastede Planen.

Charlottes Øer, 1) Dronning C. 0. (Queen Charlotte Islands), Øgruppe ved Nordamerikas Vestkyst, hørende til Britisk Columbia, hvorfra den adskilles ved Vancouverstrædet. Gruppen bestaar af de to større Øer, Graham og Moresby, samt de mindre North- og Prevostøer, som skilles ved smalle Stræder og tilsammen ere 13,215 □ Km. med kun et Par Tusinde Indb., væsentligst Haidaindianere, der ernære sig af Fiskeri. Øerne ere bjærgfulde med enkelte Toppe, der naa op over Snegrænsen; Bjærgskrænterne ere dækkede med tætte Skove af mægtige Tujaer, Cedre og Cypresser eller af Tørvemoser. Klimaet er mildt, men saa regnfuldt, at Agerbrug kun er muligt paa enkelte Steder. Kullag ere fundne ved Skidegate Inlet. 2) Dronning C. 0. bruges undertiden for den australske Øgruppe St. Cruzøerne (s. d.). *C. A.*

Charlottetown [tša'ələttaun], 1) Hovedstad paa Prins-Edwards-Øen i Dominion of Canada, ved Hillsboroughbai paa Sydkysten, er regelmæssig bygget og har en fortræffelig Havn, (1881) 11,500 Indb., Værfter, Jærnstøberier, Uldfabrikker og Fiskeri. — 2) Hovedstad paa Øen Dominica (s. d.).

Charlton Kings [tša'ltənkiŋz], By i det vestlige England, Glouchestershire, 3 Km. 0. f. Cheltenham, med en prægtig gotisk Kirke (14. Aarh.) og (1891) 4,200 Indb.

Charmánt (af fr. c. [šarmã']), indtagende, yndig, henrivende. Charme [ša'rm], Ynde; charmere, fortrylle, henrive; charmeret (i), forelsket, indtagen (i).

Charmes [ša'rm], Francis, fransk Journalist og Politiker, er født 21. Apr. 1848, studerede Retsvidenskaben i Paris siden 1867 og gjorde 1870—71 Tjeneste i Loirehæren som Officer i den mobile Nationalgarde. Efter at have arbejdet nogle Maaneder ved et andet Blad blev C. i Aug. 1872 fast Medarbejder af »Journal des Debats« og skrev i otte Aar den ledende Artikel, idet han med stor Dygtighed tog Ordet for den konservative Republik. Særlig udmærkede han sig i Sommeren 1877 ved sine skarpe Angreb paa Ministeriet Broglie's reaktionære Holdning og var da Tolk for Thiers'es egne Meninger. I Oktbr. 1880 udnævntes han til Underdirektør i Udenrigsministeriet, men opgav denne Stilling, da han 1881 valgtes til Deputeretkamret; han tog flere Gange Ordet om udenrigske Spørgsmaal og dadlede Regeringens Optræden i Ægypten (1884) og Bagindien (1885). Efter at være falden igennem 1885 blev C. Direktør i Udenrigsministeriet, indtil han 1889 paa ny opnaaede Valg til Kamret; genvalgtes 1893. *E. E.*

Charmides, Glaukon's Søn, Athener paa den peloponnesiske Krigs Tid, faldt som en af Timændene i Piræus sammen med sin Onkel, Kritias, i Kampen mod Demokraterne (404—3 f. Chr.). En af Platons Dialoger bærer hans Navn. *K. H.*

Charmoy [šarmwa'], Francois Bernard, fransk Orientalist (1793—1869); studerede fra 1810 i Paris særlig østerlandske Sprog, kaldtes efter de Sacy's Anbefaling 1817 til St. Petersborg, hvor han blev Professor i Persisk og Tyrkisk. I Rusland studerede han Kilderne til Mongolernes Historie og deres Forhold til Rusland i Middelalderen. I Petersborg-Akademiets Skrifter udgav han bl. a. 1829 et Afsnit af det persiske Epos »Iskender Nameh« om et opdigtet Tog af Alexander den Store mod Russerne. C. vendte 1835 tilbage til Frankrig, tog Bolig i Aouste og studerede her kurdisk Sprog og Litteratur. Han oversatte bl. a. »Sheref-eddin«, en kurdisk Fyrstes paa Persisk skrevne kurdiske Historie, der under Titlen »Cheref-Nâmehou Fastes de la nation kourde« udkom 1868—75 i St. Petersborg i 4 Bd. *V. S.*

Charnay [šarnæ'], Claude Joseph Desiré, fransk rejsende, er født i Fleurieux 2. Maj 1828. Efter at have endt sine Studier ved Lycée Charlemagne foretog han Rejser i Tyskland og England for at lære de to Landes Sprog. 1850 rejste han til Nordamerika, hvor han blev Lærer ved en Skole i New Orleans. Læsningen af Stephen's Arbejder over Amerikas Arkæologi, særlig over Halvøen Yukatan, gav ham Lyst til at undersøge disse Egne. Fra 1857 tilbragte han 4 Aar dermed, og trods

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

uophørlige Farer og de Vanskeligheder, han mødte hver Dag, som Følge af den mejikanske Borgerkrig, lykkedes det ham at tage og at hjembringe en imponerende Samling Fotografier af Resterne af de gamle Hovedstæder (»Cités et ruines américaines. Mitla, Palenqué, Izamal, Chichen-Itza, Uxmal« [1863] og s. A. »Le Mexique, impressions et souvenirs«). Efter at have foretaget en Ekspedition til Madagaskar, der afbrødes ved Mordet paa Kong Radama II, vendte C. tilbage til Amerika, hvor han forblev i 3 Aar (1867—70); 1875 besøgte han Chile og Argentina, 1878 Øen Java og 1879 Australien. Endelig 1880 foretog han en ny Undersøgelsesrejse til Mejiko, hvor han undersøgte den store uddøde By Tenenepanco, som han lige havde berørt 1860, og her fandt han mange Minder om den gamle Tlalocdyrkelse; han undersøgte for tredje Gang Palenque og opdagede en hidtil ukendt By, som han gav Navn Lorillard City. C.'s store, værdifulde Samlinger opbevares i Musée d'etnographie i Trocadéropaladset; Société de géographie gav ham 1884 sin Guldmedaille. Beretningen om den sidste Rejse er offentliggjort under Titlen »Les anciens villes du nouveau Monde, voyages d'exploration au Mexique et dans l'Amérique centrale« [1884]. 1888 blev han Ridder af Æreslegionen. — Foruden sine videnskabelige Skrifter har C. endvidere offentliggjort: »Une princesse indienne avant la conquete«, historisk Roman [1888] og »A travers les forets vierges« (»En Families Eventyr paa Rejse«) [1890]. *C.A.*

Charner [sar-], Hængsel; ofte udarbejdet i selve Genstanden, og bestaaende af mindst to Øjer lagte oven paa hinanden og forbundne med en Bolt, hvorved der fremkommer et bevægeligt Led, som f. Eks. Hovedet paa en almindelig Passer, som benævnes Charnerpasser i Modsætning til Fjederpasser og Stangpasser. *F. W.*

Charnier [šarnje'] se Led.

Charnwood Forest [tša!ənwudfårest], et tidligere skovbedækket Højdedrag i det mellemste England, Leicestershire, der naar en Højde af 260 M.

Charolais [šarålæ'], lille Landskab i det østlige Frankrig, Bourgogne, Departement Saone-et-Loire, med Hovedstaden Charolles (s. d.). C. kom i Slutn. af Middelalderen til Hertugerne af Bourgogne, hvis ældste Sønner kaldtes Grever afC, saaledes Karl den Dristige. Da denne døde (1477), inddrog Ludvig XI C. sammen med Burgund; men Karl VIII maatte ved Freden i Senlis 1493 afstaa det til Maximilian, hvorpaa det 1556 gik over til det Habsburg-spanske Hus; efter Pyrenærfreden 1659 gav Ludvig XIV det, mod Fredens Bestemmelse, til Huset Condé; 1771 forenedes det med den franske Krone. *H. W.*

Charolaisbjærgene, Montagnes du C, et efter ovenn. Landskab opkaldt, lavt Bjærgdrag (højeste Punkter næppe 1,000 M.), der er en Fortsættelse af Cevennerne (s. d.) N. f. Indsænkningen om St.-Etienne, og som gaar i Retning fra Syd til Nord for den Indsænkning, hvori Canal du Centre er gaaet. De danne Vandskellet mellem Loire og Saône; deres Ryg, der bestaar af Granit, er dækket af gode Græsgange, medens Skraaningerne, som bestaa af Lag fra Juraformationen, ere rige paa Vin. *H. W.*

Charolaiskvæg se Kvægracer.

Charolles [šarå'l], By i det østlige Frankrig, Departement Saone-et-Loire, Arrondissement C, tidligere Hovedstad i Charolais, beliggende ved Smaafloderne Semence's og Arconce's Sammenløb, ca. 300 M. o. H. i en skov- og vinrig Egn, har (1891) 2,900 (med Kommune 3,200) Indb., der drive nogen Industri (Fajance, Drainrør, Porcelæn, Uldvæverier) og Handel med Træ, Kul, Vin og Kvæg. Op over Byen rage Resterne af Greverne af Charolais's Slot. *H. W.*

Chāron, Færgemanden, som efter Grækernes Forestillinger færgede de dødes Skygger over Acheron (s. d.) til Hades'es Rige. De homeriske Digte kende endnu intet til C.; i 5. Aarh. f. Chr. finde vi ham derimod hyppig nævnet hos Digterne og fremstillet af Kunstnerne, f. Eks. i Polygnotos'es store Maleri i Delfoi »Odysseus'es Nedfart til Hades«. I det Tidsrum, som ligger imellem de to Perioder, maa Forestillingerne om C. være blevne alm. udbredte. Hvorfra de have deres Oprindelse, er endnu ikke oplyst. Mulig skyldes de Paavirkning fra Ægypten, hvor Gravfærden sædvanlig indledes med, at Mumien færgedes i Baad til Gravpladsen; til den ægyptiske Lære om Dødsriget

Charon.

hørte ogsaa Troen paa, at den døde maatte sejle paa en Flod i Underverdenen. — C.'s Billede findes ofte paa de hvide Olieflasker (Lekythoi), der i Grækenland 5. og 4. Aarh. f. Chr. benyttedes ved Begravelsen og nedlagdes hos den døde; fra en saadan er Afbildningen tagen. Sædvanlig er C. en mager, uskøn Skikkelse med pjusket Haar og Skæg og med Sømandshue paa Hovedet; med Aaren i Haanden holder han i sin Baad og venter paa den døde, som føres ned til Acheron af Hermes Psychopompos (s. d.). Som Færgeløn til C. lagdes en Mønt i Ligets Mund (Smaamønter bares nemlig i Oldtiden ofte i Munden). Lukian har i en af sine vittige Dialoger anvendt C. som Hovedperson og ladet ham satirisere over Menneskelivets Latterligheder. I den græske Gudeverden indtog C. i øvrigt en saare underordnet Plads; men den populære Bevidsthed har utvivlsomt levende sysselsat sig med ham. Det er derfor forstaaeligt, at han endnu, under Navnet Charos eller Charontas, spøger i Ny-Grækernes overtroiske Forestillinger, dog ikke længer som Færgemand over Acheron, men som en Dødningeaand, der fører de døde bort gennem Luften. — Ogsaa i Etruskernes Mytologi fore-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

kommer C. (etrusk. *Charun*), rimeligvis ved Paavirkning fra Grækerne. Etruskernes Hang til det fantastiske og skrækkelige har dog helt omdannet hans Skikkelse. Den etruskiske C. er en frygtelig Dødsdæmon med hæsligt Ansigt, stor, krum Næse og Hugtænder, tit ogsaa med Vinger; han svinger en stor Dobbelthammer eller bærer Slanger i Hænderne, dræber Menneskene i Kamp, fører Dødningene bort eller holder Vagt ved Indgangen til de dødes Rige. *C. B.*

Charondas, fra Katane paa Sicilien, skrev i Midten af 7. Aarh. f. Chr. Love, som senere ogsaa indførtes i de andre chalkidiske Stæder paa Sicilien og i Syditalien; som en ny Bestemmelse fremhæves Retten til at protestere mod Vidnesbyrds Sandfærdighed. *K. H.*

Charoneia (græ.), Nedgange til Underverdenen, som efter Grækernes Antagelse fandtes flere Steder, sædvanlig i store, dybe Huler (som paa Tainaron og i Lebadeia) eller ved Søer med giftigt, ildelugtende Vand (jfr. Acherusia). *C. B.*

Charost [šaro'], Armand Joseph de Béthune, Hertug af (1728—1800), blev Officer og kæmpede under Marskal d'Armantiéres med Udmærkelse i Syvaarskrigen. Efter Fredsslutningen gik han til Bretagne, hvor han ejede store Godser, og arbejdede nu, som ivrig Tilhænger af Økonomisterne (s. d.), Quesnai, Turgot, Mirabeau d. Æ., af al Magt paa at forbedre den forkuede Bondes elendige Kaar. Fra 1770 afskaffede han Hoveriet til sine Hovedgaarde, han eftergav trykkende Afgifter, grundede milde Stiftelser i sine Landsbyer, anlagde Veje, sørgede for Ansættelse af Læger og Jordemødre, oprettede flere Apoteker paa sine Godser, indførte en Forsikring mod Brand- og Hagelskade, stiftede ved sit Herresæde, Meillant, et Hospital, grundede et Agerbrugsselskab smst., opførte Vandmøller, Smedier, byggede Skoler og stræbte paa alle Maader at fremme Landbruget og hæve Landbostanden. I Departementet Cher indførte han Dyrkning af Hør, Tobak, Krap, Rabarber o. s. v. I Nationalforsamlingen tog han med Eftertryk Ordet for ligelig Fordeling af Skatter og Afgifter. Trods hans velsignelsesrige Virksomhed svævede han i Terrorismens Dage i stor Fare; han sad 6 Maaneder i Fængslet la Force, men Robespierre's Fald frelste hans Liv. Efter 18. Brumaire valgte 10. Arrondissement i Paris ham til sin Maire. Ogsaa som økonomisk og filantropisk Skribent var C. virksom: han skrev om Midler til at udrydde Tiggeriet, om Forbedring af Landarbejdernes Kaar, om Ønskeligheden af en Laanekasse for Landboerne o. s. v. Hans »Vues générales sur l'organisation de l'instruction rurale« [Paris 1795] og hans »Résumé des vues et des premiers travaux de la société d'agriculture etc.« [Paris 1799] indeholde gode og sunde Tanker. *F. J. M.*

Charpentier [sarpatje'], François Philippe, fransk Mekaniker, født 3. Oktbr. 1734 i Blois, død smst. 22. Juli 1817, kom i Kobberstikkerlære i i Paris, opfandt Tuskmaneren ved Kobberætsning. Af C.'s første Blade i Tuskmanér anføres »Perseus og Andromeda« efter Vanloo, »Johannes's Halshugning« efter Guercino, »Børnebakkanalet« efter Jan de Witt. Han fik Titel af kgl. Mekaniker, og der oprettedes et Værksted for ham, hvor han opfandt en Sprøjte, som fandt almindelig Anvendelse, Maskiner til Geværfabrikation, Signallanterner til Fyrtaarn o. 1. Under Revolutionen opfandt han en Maskine til samtidig Boring af 6 Geværløb, hvorfor han doteredes med 24,000 frc. og fik Overledelsen af »Atelier de Perfectionnement«. *F. W.*

Charpentier [sarpatje'], Gervais, fransk Boghandler (1805—71). C. har særlig gjort sig bekendt ved i Frankrig at have indført et bekvemt engelsk Format i 18 (efter ham Format C), som han anvendte paa sit 1838 paabegyndte Bibliothèque C«, der indeholdt franske og fremmede Klassikere. C. grundlagde og redigerede »Magazin de librairie«, det senere »Revue nationale«. Sønnen, Georges C, født 1846, fortsatte efter Faderens Død Forretningen (fra 1890 sammen med E. Fasquelle) og gav Biblioteket en endnu større Udbredelse ved deri at optage moderne Romaner (Zola) og populær-naturvidenskabelige Arbejder. Nu (1895) tæller det over 1,000 Bd. à $3^1/_2$ frc. *I. S.*

Charpentier [sarpatje'], Louis Eugéne, fransk Genre- og Slagmaler fra Paris (1811—90), Elev af sin Fader, senere af Baron Gérard og L. Cogniet, har malet en Mængde livfulde Krigsbilleder (en Del for Versailles'es Galeri), der forherlige de franske Vaabens Sejre: »Indtagelsen af den store Redoute ved Moskva«, »Slaget ved Tschernaja<, »Den kejserlige Garde ved Magenta« etc. *A. Hk.*

Charpentier [sarpatje'], Marc Antoine, fransk Komponist (1634—1702). I sin Ungdom drog han til Rom for at studere hos Carissimi og blev efter sin Tilbagekomst Kapelmester hos Dauphin'en og Intendant ved Regenten, Hertugen af Orléans'es Musik. Hans Operaer, især hans »Médée«, gjorde hans Navn berømt; men, forfulgt af sin mægtige Rival Lully, trak C. sig omsider tilbage fra Scenen og virkede som Musikmester ved Sainte-Chapelle og som Komponist for Jesuiterkollegiet, hvis Musikopførelser, efter Art og Beskaffenhed, i øvrigt ikke vare Operaens saa fjerne. En Del Kirkemusik, Motetter, Kantater og »gejstlige Tragedier«, viste ham som en grundig Kontrapunktist af Carissimi's Skole. *A. H.*

Charpentier [sarpatje", Toussaint de, tysk Entomolog og bjærgværkskyndig, født 22. Novbr. 1779 i Freiberg, død 4. Marts 1847. C. studerede ved Bjærgakademiet i sin Fødeby, senere i Leipzig og gik derefter som Bergsekretair til Preussen, hvor han 1810 blev Oberbergrath i Schlesien. 1828 blev han Viceberghauptmann, 1830 Berghauptmann. Foruden forskellige Skrifter angaaende geognostiske og bjærgværksvidenskabelige Forhold har han leveret flere fortjenstfulde entomologiske Arbejder, blandt hvilke maa nævnes *Horae entomologicae* [Breslau 1825], *Libellulinae Europaeae* [Leipzig 1840] og *Orthopteri* (10 Hæfter, Leipzig 1841—43]. Han udgav paa ny Esper's Værker: »Die europäischen Schmetterlinge« [5 Dele i 6 Bd, med Supplement, Erlangen 1829—39] og »Die ausländischen Schmetterlinge« [16 H. 1830]. *I. C.*

Charpi [šarpi'] var indtil langt over Midten af 19. Aarh. Hovedforbindstoffet ved Saarforbinding. Man forstaar almindelig ved C. de fra hinanden pillede Trævler af halvgammelt (ɔ: gentagne Gange vadsket) Linned. Trævlerne lægges atter sammen, og man kan efter det forskellige Behov danne Stoffet til længere Strimler, Kager, Klumper (langt og kort C.). Ordet C. kommer af det lat. *carpere*,

at pille, karte, og dets latinske Navn er *linteum carptum*. Paa Grund af Fremstillingsmaadens Besværlighed har man tidlig søgt den erstattet af andre Stoffer, saaledes det »engelske C«, et Slags tykt vævet Stof af stor Finhed og Blødhed, ogsaa temmelig dyrt, men let at benytte. Paa Tider, hvor der benyttedes meget C, var det en almindelig Skik, at Folk, der havde Tid, navnlig derfor Damer af de højere Samfundslag, gjorde sig nyttige ved at pille C«, en Idræt, der ogsaa kunde give Anledning til smaa selskabelige Sammenkomster. Denne »Pillen C.« har navnlig været drevet under Krigsbegivenheder. Under daglige Forhold var Tilvirkningen af C. snarest henvist til Lemmer i milde Stiftelser, til Rekonvalescenter fra Hospitalerne o. 1. Paa Grund af de anførte Tilvirkningsmaader førte C. selvfølgelig en vekslende, men altid ret anselig Smitteevne med sig, og der er ingen Tvivl om, at mange Saarsygdomme i sin Tid ere indførte i Saarene ved det anvendte C. Dengang Antiseptikken aabnede os Øjnene for Farerne ved Forbindstofferne, naar disse ikke vare i desinficeret Tilstand, erkendte man selvfølgelig ogsaa de store Farer ved det anvendte C, og man udstødte det af det kirurgiske Rustkammer, hvilket i øvrigt var ganske overflødigt; thi gennem en tilstrækkelig Desinfektion kan man af C. erholde et ganske fortrinligt Forbindingsstof, og man vilde paa den Maade kunne faa god Anvendelse for en Arbejdskraft (til Tilvirkningen), som ellers er svær at anbringe. Det franske Krigsministerium har ogsaa for nogle Aar siden truffet Foranstaltninger til ved Desinfektion og Præparation med antiseptiske Stoffer at tilvejebringe et nyttigt Forbindingsstof af de store Kvantiteter C, som laa ubenyttet hen i Depoterne fra tidligere Tid — særlig fra 1870. *E.A. T.*

Charput (Kharput), By i Vilajetet Mumuret ul Asis i tyrkisk Armenien, paa en frugtbar Højslette (1,270 M. o. H.), lidt S. f. Murad Su (Eufrats østlige Gren), er bekendt for sine maleriske Borgruiner, sin gamle Kirke og sit Kloster, der gemmer en Del værdifulde Haandskrifter. Byen, der paa Grund af sin i militær Henseende vigtige Beliggenhed er Sædet for en stærk tyrkisk Troppemagt, har et af armenske Kristne grundlagt Kollegium og et Indbyggertal mellem 20,—30,000, mest Tyrker. *C. C. C.*

Charque [ša'rk], en Kødkonserve, der bestaar af lufttørret Kød.

Charras [Sara'], Jean Baptiste Adolphe, fransk Officer, Militærforfatter og Politiker, født 7. Jan. 1810 i Pfalzburg i Lothringen, død i Basel 23. Jan. 1865. Han var Elev i den polytekniske Skole, men maatte 1830 forlade den, da han mistænktes for at være Republikaner. Efter Julirevolutionen 1830, under hvilken han udmærkede sig, kom han som Elev paa Artilleri- og Ingeniørskolen i Metz, hvilken Skole han ogsaa paa Grund af politiske Forhold maatte forlade. Han forsattes nu til Algérie, hvor han fandt Lejlighed til at udmærke sig baade som Soldat og Administrator. 1844 avancerede han paa Grund af det udmærkede Forhold til Bataillonschef og organiserede 1846 den første Bataillon af det lette afrikanske Fodfolk. Ved Udbrudet af Februarrevolutionen befandt han sig med Orlov i Paris. Han sluttede sig straks til denne og ansattes i Krigsministeriet, hvor han viste megen Administrationsdygtighed. Han var senere Medlem af Nationalforsamlingen, blev Generalstabschef hos Krigsministeren og var behjælpelig med Undertrykkelsen af Juniopstanden. Da Napoleon, af hvem han var en bitter Modstander, blev Præsident, traadte han ud af Ministeriets Tjeneste og blev ved Statskuppet 2. Decbr. 1851 arresteret, strøget af Hærens Lister og landsforvist. Under sin Forvisning opholdt han sig først i Belgien, senere i Schweiz og skrev 2 betydelige Værker, der begge ere oversatte paa Tysk, »Histoire de la campagne de 1815. Waterloo« (Bruxelles 1858, Paris 1869) samt den efter hans Død udkomne, men ufuldendte »Histoire de la guerre de 1813 en Allemagne« (Leipzig 1866, Paris 1870). *B. P. B.*

Charrière [šarjæ!r], Mme. Saint-Hyacinthe de, født Isabelle Agnes Thuyll, fransk Forfatterinde, kendt under Navnet Abbé de la Tour (1740—1805). Født i Utrecht i en rig hollandsk Familie kom hun i sin Ungdom til Arvestatholderens Hof. Forelsket i sin Broders Hovmester opgav hun Stand og Familie, giftede sig med ham og bosatte sig paa et Gods nær ved Neuchatel. Hun traadte i Forbindelse med Mme. Necker, Mme. de Staël og Benjamin Constant, gennemgik megen Modgang, mistede saaledes næsten hele sin Formue ved den franske Revolution og nedlagde sit sandhedselskende Livs Erfaringer i en Række aandfulde Romaner og Dramaer, der vandt Samtidens Bifald; blandt de første kunne nævnes: »Lettres de Mistress Henley« [1784] og »Les trois femmes« [1798], blandt de sidste: »L'émigré« [1793], »Le Toi et le Vous« og »Sir Walter Finck« [1807]. Ste-Beuve har behandlet hendes Venskabsforhold til Benjamin Constant i »Derniers portraits« [1852]. Hendes »Œuvres« udkom i Geneve 1801 i 5 Bd. (Litt.: Godet, *Revuedes deux mondes* [1891]). *S. Ms.*

Charron [šarõ'], Pierre, fransk Teolog og Filosof (1541—1603), var oprindelig Jurist, dernæst Præst, levede mest i Bordeaux, hvor han plejede et inderligt Venskab med Montaigne. Han vakte megen Opsigt ved sine Skrifter, saaledes især ved »De trois vérités« [1595], der er en Apologi for Kristendommen og særlig for den katolske Kirke, polemisk imod Protestanterne, og »Réfutation des hérétiques« [1600], der udfører Polemikken videre. Størst Betydning fik dog hans klart og livlig skrevne »Traité de la" sagesse« [1596], gennemtrængt af oprigtig Sandhedskærlighed, men i sin filosofiske Naturalisme alt andet end ortodoks, hvorfor denne Bog og dens Forfatter længe bleve mistænkte af Kirken. (Litt.: Liebscher, »C. und seine Werk: *De la sagesse*« [Leipzig 1890]). *H. Ø.*

Charta (lat.), egentlig Blade af Papyrusplantens Stængel, derefter brugt om Papir, Dokumenter i Alm. og endelig om Forfatningslove. Intet Forfatningscharta har opnaaet saa stor en Berømmelse eller formaaet at trodse Tidens Storme som *Magna C.* i England. Det blev aftrodset den svage Kong Johan, Richard Løvehjertes Broder og Efterfølger, af de engelske gejstlige og verdslige Magnater og af ham seglet og underskrevet 15. Juni 1215. For Nutidens Læsere synes mange af dets Bestemmelser sære og lidet betydende — dette gælder dog ikke den 61. Artikel, hvorefter 25 af de øvrige Stormænd valgte Baroner skulde være berettigede til »med hele Landets Opbud at nøde og tvinge Kongen« til nøje at overholde C.'s Bestemmelser, —

og det minder i meget af sit Indhold om de Haandfæstninger, de nordiske Konger Tid efter anden have maattet udstede; men medens disse sidste ere sporløst henvejrede i Tidernes Løb, hævdes og æres *Magna C.* endnu den Dag i Dag som Grundlaget for Englands Frihed. — Et andet C, der dog ikke paa langt nær har naaet i Højde med *Magna C.*, er det af Ludvig XVIII efter Napoleon's Fald 1814 udstedte. Det nævnes hyppig i det franske publicistiske og parlamentariske Sprog indtil Bourbon'ernes Fordrivelse 1830 og fandt navnlig i den berømte Statsmand og Politiker Benjamin Constant en varm Forsvarer og Beundrer. — Ogsaa i Portugal spiller et C. en Slags Rolle, idet Don Pedro 1826 under dette Navn udfærdigede en Forfatningslov i Modstrid med den af Kong Johan 1822 givne Konstitution. — Tilhængerne af denne sidste bekæmpede i længere Tid Tilhængerne af Don Pedro's C., der efter dette benævnedes Chartister. *C. V.N.*

Charta partita. I Middelalderen, før Segl kom i almindelig Brug, var det Skik at skrive Kontrakter i to enslydende Udfærdigelser jævnsides paa samme Pergament. Mellemrummet mellem Afskrifterne blev enten beskrevet med Ord eller Bogstaver og derefter gennemskaaret tværs igennem Ord og Bogstaver, eller Mellemrummet udklippedes i Tunger. Hver af Kontrahenterne fik saa sit Eksemplar af Kontrakten, og i Tilfælde af senere Strid om denne kunde man ved at lægge de to Udfærdigelser ved Siden af hinanden forvisse sig om dens Ægthed (se Certeparti). *Ludv. H.*

Chartepartie se Certeparti.

Charter [tsa!ətə] (eng.), Naadebrev, Privilegium, Frihedsbrev, Haandfæstning o. 1.

Charterhouse School [tša!ətəhaussku.l], en af de store engelske *Public schools* (s. d.), paa een Gang Latinskoler og Opdragelsesanstalter, idet Eleverne bo i Huset hos de ældre Lærere. Fra gammel Tid have disse Skoler haft en uafhængig Stilling paa Grund af deres store Formuer i Jordegods og Penge; men Mangelen af Kontrol har bragt Stagnation i deres Udvikling, saa at de indtil henimod den nyeste Tid bevarede en aldeles forældet Ordning, svarende til de pædagogiske Idealer, der havde Kurs for et Par Aarhundreder siden. C. S., med hvilken der tidligere var forenet en Stiftelse for Mænd, blev oprettet 1609 af Thomas Sutton i Londons City, men flyttedes 1872 til Godalming i Surrey. Ligesom i de andre *Public schools* lægges Hovedvægten paa de klassiske Sprog; dog har denne Skole en *Army Class* for Elever, der ville indtræde i en af Hærens Officersskoler. *J. L.*

Charters Towers [tša!ətəztauəz], By i den britisk-australske Koloni Queensland, ca. 20° s. Br., er ved Jærnbane forbunden med den ca. 140 Km. nordøstligere liggende Havn Townsville, saavel som med det indre, og har (1881) 1,721 Indb. (deriblandt 380 Kinerere), med det dertil hørende Distrikt 13,362 Indb. I Omegnen findes meget betydelige Guldmarker. *C. A.*

Chartier [šartje'], Alain, fransk Forfatter (1390—1430 ell. 1433). Han studerede i Paris og blev Sekretær hos Karl VII, der anvendte ham i flere diplomatiske Sendelser til Tyskland og til Skotland. Han har gennem forskellige moraliserende og allegoriske Digte, der vakte stor Opsigt, i høj Grad paavirket hele 15. til Dels ogsaa 16. Aarh.'s Digtekunst. Foruden nogle langtrukne, ret fade Kærlighedsdigte, som »Livre des quatre dames« og »Lay de la belle dame sans merci«, har han skrevet flere store Allegorier i Prosa, af hvilke særlig »Le Quadriloge invectif« og »Le Curial« kunne fremhæves. Den bekendte Anekdote om, at Dronning Margrete fra Skotland skulde have kysset den sovende Digter, er apokryf. *Kr. N.*

Chartism [tša!ətizm] er Navnet paa en social og politisk Bevægelse, som henimod Midten af 19. Aarh. gennemrystede det engelske Samfund. C. er vel ved Formuleringen af sine Krav af politisk Natur; men dens inderste Kerne er social. 19. Aarh.'s første Halvdel betegner i Storbritanniens industrielle Historie iflere Henseender en ulykkelig Periode. Den sejrende Storindustri, der overflødiggjorde megen Arbejdskraft, søgte paa alle Maader at reducere Arbejdsbetingelserne, og under den Kamp, som heraf opstod, følte Arbejderstanden sig uden virksomt Værn; thi den gamle, af Statsmagten kontrolerede Lærlingeordning vartilintetgjort, og Arbejderklassen selv stod dengang helt uden Organisation. Under disse Forhold ønskede en Del af Arbejderklassen kun at vende tilbage til Lavsordningen, medens en anden Del var stærkt paavirket af socialistiske Ideer; men alle saa de i Erhvervelsen af politiske Rettigheder det virksomste Middel til at forbedre deres Kaar. Da derfor Reformbillen af 1832, der vel udvidede Valgretten til Underhuset, men dog ikke gav Arbejderne Indflydelse paa dets Sammensætning, blev gennemført, betragtede de dette Resultat kun som et Indledningsstadium til Underhusets Demokratisering. Bitter blev derfor Skuffelsen og stor Forbitrelsen, da denne Bill under Behandlingen af Forslaget om en stærk Udvidelse af Valgretten, som nogle radikale Parlamentsmedlemmer havde indbragt, af ledende Statsmænd blev betegnet som en endelig Ordning. 1838 formulerede Arbejderne deres Fordringer i det saakaldte *Charte*, der gav Bevægelsen sit Navn. Disse Fordringer gik ud paa Stemmeret og Valgbarhed for alle voksne Mænd, hemmelig Afstemning, aarlige Parlamenter, Rigsdagsdiæter og lige store Valgdistrikter. I det paafølgende Decennium rasede nu Kampen for Gennemførelsen af »Chartet«, under hvilken Lidenskabens Bølger ofte gik højt. Inden for Chartisternes Lejr kæmpede to Retninger om Magten; den ene vilde gennemføre Programmet ved fredelige Midler, navnlig ved Paavirkning af den offentlige Mening; den anden derimod vilde sætte haardt imod haardt. Ejendommelig for den sidste Retning, der navnlig repræsenteredes af O'Connor, er det ogsaa, at den kæmpede imod den fra de højere Klasser udgaaede Bevægelse til Forbedringen af de arbejdende Klassers Kaar, saaledes imod »the anti corn law league«, fordi Førerne befrygtede, at den politiske Jordbund derved vilde gøres uimodtagelig for en revolutionær Bevægelse. 1839 samledes i London det saakaldte nationale Konvent, der var valgt af Arbejderne, og overrakte Parlamentet en med ca. 1 Mill. Underskrifter forsynet Adresse, gaaende ud paa Gennemførelsen af »Chartet«. Efter at Petitionen var bleven forkastet, besluttede Lederne at skride til Anvendelsen af kraftigere Midler. I Birmingham kom det til en voldsom Konflikt mellem en Folkeforsamling og Politiet, under hvilken mange Huse gik op i Flammer, og der udgik Opfordring til en almindelig Arbejdsstandsning i en Maaned. Herpaa vilde Fagforeningerne dog ikke indlade sig,

og Konventet maatte annulere denne Beslutning. 1840 samledes i Manchester delegerede for samtlige Chartister; Forsamlingen besluttede dog kun at virke for sit Maal med fredelige Midler. 2 Aar senere forsøgte Partiet at øve et Pres paa Parlamentet gennem en Monstrestrejke i Lancashire, der ogsaa fandt Sted og forløb uden Voldsomheder, men ikke opnaaede det forønskede Resultat. Bevægelsen stilnede nu noget af, indtil den 1848 endnu en Gang blussede op under Paavirkning af Februarrevolutionen. O'Connor vilde overbringe en med 5,700,000 Underskrifter forsynet Adresse om Chartets Indførelse til Parlamentet i Spidsen for 150,000 Personer; men denne Plan blev forhindret af Politiet, og O'Connor maatte overbringe Adressen alene. Ved Undersøgelser, foretagne af Parlamentet, svandt Underskrifternes Tal ind til ca. 2 Mill.; Resten af Navnene var forfalsket. Chartistførerne bleve herved omgivne med et Skær af Latterlighed, og da de ikke selv vovede at tage Konsekvenserne af deres Ophidselser, faldt deres Popularitet hurtig sammen, og selve Bevægelsen løb ud i Sandet. *C. T.*

Chartister se Charta og Chartism.

Charton [šartõ'], Edouard, fransk Forfatter og Politiker, født 11. Maj 1807, død 26. Febr. 1890, blev 1827 Advokat og sluttede sig tidlig til Saint Simonisterne, men skilte sig derfra 1831 ligesom sin Ven H. Carnot, da Enfantin's Retning fik Overtaget. Han var 1848 Understatssekretær for Undervisningsministeriet under Carnot og Medlem af Nationalforsamlingen (stemte for Grévy's Forslag); valgtes 1849 til Statsraadet, men trak sig tilbage efter Statskuppet 1851. Han valgtes 1871 til Nationalforsamlingen og var siden 1876 Senator; hørte i begge Forsamlinger til det republikanske Parti. C. har dog mest Betydning som Grundlægger og Udgiver af en Række illustrerede Blade eller Tidsskrifter, hvorved Træskærerkunsten i høj Grad udvikledes,: »Magasin pittoresque« [1833], »Illustration« [1843] og »Le Tour du Monde« [1860]. Endvidere udgav han »Voyageurs anciens et modernes«, en Samling af Opdagelsesrejser i ældre og nyere Tid [1854—57, 4 Bd., overs. paa Dansk] og tillige med H. Bordier en populær illustreret »Histoire de France« [2 Bd., 1863]. *E. E.*

Chartran [šartrâ'], Theobald, fransk Maler, er født 21. Jan. 1849 i Besancon. Han kom 1867 i Ecole des Beaux-Arts og uddannedes af Cabanel, 1877 vandt han Grand prix (»Rom indtages af Gallerne«). Allerede 1872 havde han debuteret paa Salonen, med »Mgr. Darboy's Castrum doloris«, 1874 udstillede han »Jeanne d'Arc« ; derefter fulgte »Den hellige Saturninus'es Martyrdød« (1877), »Lutspillersken« (1880), »Le Cierge« (1881; Museet i Lille), »Den hellige Frants af Assissi's Vision«, (1883), »Vincent de Beauvais og Ludvig XI i Royaumont's Abbedi« (1888), »Ambroise Paré forbinder en saaret under Belejringen af Metz 1553« (1889) etc, Arbejder, der have hørt til Salonens interessanteste Bidrag. Han har ogsaa udmærket sig som Portrætmaler: Mounet-Sully i »Hamlet's« Rolle (1887), Leo XIII (1891) og Carnot (1894). *A. Hk.*

Chartres [ša'rtrø], By i det nordvestlige Frankrig, Hovedstad i Departementet Eure-et-Loir og Arrondissementet C, paa en Høj ved venstre Bred af Eure og ved Banelinierne fra Paris til Brest og fra Rouen til Orléans, er Garnisonsby og har (1891) 23,100 Indb. C. falder i den øvre, gammeldags byggede og den nedre By, der er omgiven af smukke, paa de gamle Fæstningsvolde anlagte Boulevarder, »Tour de ville« (kun Porte Guillaume er bevaret), samt Forstaden St.-Maurice. Af dens Bygninger fremhæves: Raadhuset fra 17. Aarh., det ny Teater og flere Kirker, deriblandt St.-Pierre fra 12. Aarh., men især den paa det højeste Punkt af Byen beliggende, femskibede, gotiske Domkirke, Notre-Dame, den største og en af de smukkeste Kirker i Frankrig. Den er grundlagt 1020, bygget op paa ny 1194—1260 efter en Brand, er 130,5 M. lang, har en stor, imponerende Facade med 3 Porte og en Mængde Statuer, og 2 prægtige, ulige høje Taarne (106 og 115 M.); det indre gør i al sin Simpelhed et strengt, højtideligt Indtryk; desuden har den en Krypt, den største i Frankrig og den eneste Levning af den ældste Kirke. C. er bl. a. Sæde for Præfekten, en Biskop, en Domstol i første Instans og en Handelsdomstol, og har et Lyceum, en Normalskole, to Seminarier, et Bibliotek paa 80,000 Bd., en botanisk Have, et naturhistorisk og et Oldsagsmuseum,. flere lærde Selskaber og Hospitaler. Byen har en Del Industri i Læder, Maskiner, strikkede Uldvarer m. m.; men især er den berømt for sine Agerhønspostejer og Peberkager; tillige er der anselig Handel med Korn (fra Landskabet Beauce), Kvæg, Heste (fra Perche), Træ, Uld o. s. v. — C. kaldtes i Romertiden *Autricum* og var da Hovedstad for Karnuterne, hvorfor den fik Navnet Carnutum (Carnotom), hvoraf det nuværende Navn opstod i Middelalderen. Den blev tidlig Bispesæde og var Hovedstad i det egentlige Beauce (s. d.) eller Pays-Chartrain. I 9. Aarh., da den var en af Neustriens bedst befolkede Byer og var berømt for sine mange smukke Bygninger og høje Mure, blev den flere Gange angreben af Normannerne, især 858, da de plyndrede den; 911 belejrede de den forgæves. Ogsaa i Hundredaarskrigen og Hugenotkampene var den Genstand for Angreb; Freden i Lonjumeau, som afsluttedes 1568, medens Hugenotterne belejrede den, er ofte bleven kaldt Freden i C; 1591 erobredes den af Henrik IV, som lod sig krone der 1594. I C. ere bl. a. fødte Satirikeren Regnier, Revolutionsmændene Brissot og Pétion og General Marceau, for hvilken sidste der er rejst en Bronzestatue. — C. har givet Navnet til Grevskabet C, hvortil ogsaa i sin Tid Blois og Champagne hørte, og som af Frants I ophøjedes til Hertugdømme, der fra den Tid blev Apanage for kgl. Prinser og Prinsesser, fra Ludvig XIV's Tid for Hertugerne af Orleans, hvis ældste Sønner havde Titlen Hertuger af C. (s. d.). *H. W.*

Chartres [ša'rtrø], Robert Philippe Louis Eugéne Ferdinand, Hertug af, fransk Prins, er født 9. Novbr. 1840, yngre Søn af Hertug Ferdinand af Orleans og Broder til Greven af Paris, blev efter 1848 opdragen i Eisenach af sin Moder, Enkehertuginde Helene. 1859 gjorde han Tjeneste i den sardinske Hær som Løjtnant under Krigen med Østerrig, og 1861—63 var han Kaptajn i Mac Clellan's Stab i den nordamerikanske Unionshær. Aug. 1870 søgte han forgæves at faa en Post i den franske Hær, men fik senere Lov at kæmpe under Chanzy; han bar Navnet Robert le Fort, udmærkede sig og vandt Æreslegionens Kors. 1871 fik han Ansættelse i Hæren som Eskadronschef, blev 1878 Oberst i Rouen for et Regiment ridende Jægere.

men afskedigedes Febr. 1883 ligesom de andre Prinser. Han ægtede 1863 sit Søskendebarn Francoise (født 1844), Datter af Fyrsten af Joinville, og har med hende 3 Sønner, Robert (1866—85), Henri (født 1867) og Jean (født 1874), og 2 Døtre, af hvilke den ældste, Marie, har ægtet Prins Valdemar af Danmark. *E. E.*

Chartreuse [šartrö!z], en Likør, paa hvis Tilberedning der haves en Mængde forskellige Opskrifter. Den fineste faas ved at ekstrahere en Blanding af talrige Urter med Alkohol, afdestillere denne, rektificere Destillatet og tilsætte en kogt Sukkeropløsning. Den fremstilles ogsaa ved at sætte en Del æteriske Olier og Alkohol til en saadan Sukkeropløsning, og som Eksempel paa en Opskrift af denne Art kan tjene: 24 Dele Angelikaolie, 3 Dele Cajeputolie, I Del Kalmusolie, 2 Dele Nellikeolie, 2 Dele Korianderolie, 3 Dele Isopolie, 4 Dele Muskatnødolie, 3 Dele Melisseolie, 3,000 Dele 95 p. Ct.'s Alkohol, 1,200 Dele Sukker, 1,800 Dele Vand. Indeholder ca. 40—45 p. Ct. Alkohol. Jfr. følgende Art. *K. M.*

Chartreuse [šartrø!z], St.-Pierre de C, Landsby og Kommune (1891: 1,400 Indb.) i det sydøstlige Frankrig, Departement Isère, Arrondissement Grenoble, beliggende ca. 22 Km. N. 0. f. Grenoble i en snæver Dalkløft, der indrammes af skovrige Bjærge og stejle Klippevægge, ved Foden af Grand-Som (2,033 M.), er berømt af Klostret La Grande-C, den af Bruno 1084 stiftede Karteuserordens ældste Kloster, som blev ophævet 1793, men atter aabnet 1816. Det er et helt Kompleks af Bygninger, der i deres nuværende Skikkelse hovedsagelig stamme fra Slutn. af 17. Aarh., med 6 Klokketaarne, stor, imponerende Indgangsportal, Kirke, Bibliotek o. s. v.; ca. 2 Km. borte, paa en høj Klippe, ligger det 1820 restaurerede Kapel, der skal være bygget paa det Sted, hvor den hellige Bruno's Eremithytte stod. Klostret er vidt bekendt for sin Likør (gul, grøn og hvid), der tilberedtes her, og som har indbragt Munkene store Rigdomme; nu er det dem forbudt, og den tilberedes i det nærliggende Fourvoirie. Efter Landsbyen og Klostret kaldes Bjærgene, der omgive Dalkløften, og som ere lejrede N. f. Iséres Dal, ofte Grande-C; de ere en Del af de vestlige i Kalkalper og hæve sig til 2.087 M. (Pic de Chamechaude). *H. W.*

Chartularĭa (af *Charta*), Klostres og andre Stiftelsers Kopibøger, hvori man i Afskrift indførte vedkommende Stiftelses Skøder, Gavebreve, Privilegier og øvrige Oldbreve; i Danmark f. Eks. Esrom Klosters Brevbog [*Codex Esromensis*, udg. af O. Nielsen, Kbhvn. 1880—81]. Naar det ikke er Modtageren, men Udstederen, der har samlet sine Oldbreve i Afskrift, kaldes Brevbogen *Register* (se Bulle). Begge Slags Brevbøger have stor Betydning for Historiegranskningen. *H. O.*

Charybdis (græ.), efter Odysseens 12. Sang en Malstrøm ved den ene Side af et snævert Sund (som i den senere Oldtid almindelig antoges for Strædet ved Messina); paa Sundets anden Bred lurede i en mørk Klippehule det fantastiske Uhyre Skylla (s. d.) paa alt, hvad der kom forbi, Mennesker og Havdyr. Odysseus maatte sejle gennem Sundet, slap lykkelig fra C, men maatte nærme sig saa stærkt til den anden Bred, at Skylla røvede 6 af hans Mænd. Da Odysseus's Skib siden var blevet ødelagt, drev han atter paa Kølen hen i Nærheden af C, og kun ved at opbyde al sin Kraft undgik han at blive opslugt af Malstrømmen. Den homeriske Fortælling om C, der utvivlsomt kun skyldes en fantastisk Overdrivelse af de Farer, som i fjern Oldtid truede de ufuldkomne Skibe i ukendte Farvande, blev efterlignet af Oldtidens senere Digtere (som Apollonios fra Rhodos og Vergil). I den antikke Billedkunst er C. sjælden fremstillet (som et Kvindehoved, hvorfra en mægtig Vandstraale udgaar). — Odysseus's Eventyr har fremkaldt det græske Ordsprog: »den som vil undgaa C, støder ofte paa Skylla« ɔ: for at undgaa den ene Yderlighed henfalder man ofte til den modsatte. *C. B.*

Chāsan (hebr.), Forbederen i en israelitisk Menighed.

Chasārer (Chazarer, Kazarer), et ugrisk-finsk Folk, som paa Folkevandringens Tid boede mellem det kaspiske og det sorte Hav, hvorfra det kæmpede mod Armenierne. Efter en Tid at have været afhængige af Hunnerne stiftede C. et mægtigt Rige, der herskede over den store og broget sammensatte Befolkning ved Kaukasus, Volga, Don og paa Krim. I 7. Aarh. synes de at have naaet Højdepunktet af deres Magt. Denne svækkedes først mod Syd, efter at Muhamed's Efterfølgere havde erobret Persien; til Gengæld udbredte C. sig mod Nordvest, hvor Petschenegerne bleve deres farligste Modstandere. Deres Hovedstæder vare Semender paa Vestsiden af det kaspiske Hav, og Itil, i Nærheden af det nuværende Astrachan. En livlig Handel blomstrede under deres Herredømme. Det byzantinske Rige stod i hyppig Berøring med dem. En Datter af en chasarisk *Chakan* (Fyrste) blev gift med den byzantinske Kejser Konstantinos Kopronymos og blev Moder til Kejser Leon IV Chasaren (775—80). Ved byzantinsk Hjælp opførtes 833 Fæstningen Sarkel, »det hvide Hus«, sandsynligvis ved Don's nedre Løb, til Værn mod Petschenegerne. Chakan'en var C.'s religiøse Overhoved, hans Statholder Beg'en deres militære Fører. De havde en staaende Hær, *Larssien*, paa 12,000 Mand. Religionen var i den senere Tid den jødiske; af alle bekendte Folk er C. det eneste, som har antaget denne. Om deres Overgang til Jødedommen og Rigets Udbredelse i 10. Aarh. have vi gode og mærkelige Oplysninger i den Korrespondance, som omtr. 960 blev ført mellem Rabbi Chasdai Ibn-Schafrut i Cordoba og Chakan'en Josef; efter dennes Brev skulde C. have antaget den jødiske Tro for 340 Aar siden under Bulan's Regering. I 9. Aarh. søgte, ifølge byzantinske Kilder, Methodios og Kyrillos at udbrede Kristendommen mellem dem. I 10. Aarh. begyndte Russernes Angreb paa Riget; Oleg kæmpede med Held mod det, Svjatoslav tog Sarkel og plyndrede Itil og Semender omtr. 964—65. Et halvt Hundrede Aar efter forsvinde C. næsten ganske; kun paa Krim og i Kaukasus holdt sig en Tid lang endnu nogle Rester af Folket. (Kilderne ere, foruden de ovennævnte, navnlig arabiske Forfattere fra 8.—10. Aarh. Frahn, *Excerpta de Chasaris* [St. Petersborg 1821]; samme, *Ibn Fozlan* [smst. 1823]; Harkavy i »Russische Revue« [1875 ff.]; Korrespondancen smst. [1875 S. 69 ff.]). *K. K.*

Chascomús, By i den argentiske Republik, Provins Buenos Ayres, 100 Km. S. f. Hovedstaden, med fiskerige Damme, et Hospital og (1882) 3,700 Indb.

Chase [tše!is], Salmon Portland, nordamerikansk Statsmand, født 13. Jan. 1808 i New Hampshire, død 7. Maj 1873. Han hørte til en gammel puritansk Slægt, som 1640 var udvandret fra England, og blev 1830 Sagfører i Cincinnati. Han udarbejdede 1832—35 en ordnet Samling af Staten Ohio's Love med dertil hørende Kommentar, som vandt et godt Navn i den nordamerikanske Retslitteratur. Siden 1837 optraadte han jævnlig som Forsvarer for flygtede Slaver eller deres Hjælpere, idet han gjorde gældende, at Slaveriet kun var en Stats-, men ikke en national Institution, der gjaldt for hele Unionen. Han var med at grundlægge Free-sailers-Partiet 1841 og hindrede derved H. Clay's Valg til Præsident 1844. C. blev 1849 valgt til Unionssenator, bekæmpede Kompromisset 1850 om Udlevering af flygtede Slaver, men arbejdede for Jorduddeling til Indvandrere og Bygning af Stillehavs-Jærnbanen samt var 1855 Medstifter af det republikanske Parti. 1856—60 var han Guvernør i Ohio, blev i Marts 1861 Finansminister under Lincoln, indtil Juli 1864, og gennemførte Papirspengesystemet samt understøttede Proklamationen om Slavernes Frigørelse I. Jan. 1863. C. blev Decbr. 1864 Formand for Unionens Højesteret og var under Johnson's Præsidentskab en Modstander af de ivrige Republikanere, som ikke vilde nøjes med Slaveriets Afskaffelse, men krævede militært Regimente i Sydstaterne og Udelukkelse af alle Oprørere fra borgerlige Rettigheder. *E. E.*

Chase [tše!is], William, amerikansk Maler, er født 1. Novbr. 1849 i Franklin Township (Indiana). Efter at have studeret Kunst, 1868, i Indianapolis under B. F. Hayes, næste Aar i New York under I. O. Eaton og virket en Tid som Blomster- og Frugtmaler i St. Louis tog han 1872 til München, hvor han uddannedes paa Akademiet under Piloty og F. Wagner, hurtig gjorde Lykke og saa temmelig gik op i tysk Kunst. Et Ophold i Venezia bragte ham under Indflydelse fra gammelvenetiansk Kunst (Tintoretto). 1878 vendte han tilbage til Amerika, hvor han blev Præsident for »Americain artists«. I den senere Tid er hans Kunst gaaet i impressionistisk Retning. Til hans bekendteste Værker høre: »Den fornemme Enke«, »Den itubrukne Krukke«, »Hofnarren«, »Før Ridtet«, og »Den saarede Krybskytte«. Særlig Fortjeneste hat C. indlagt sig ved sine gode Portrætter, saaledes Portrætterne af Piloty's Børn og Portrættet af Maleren Duveneck (i Fr. Hals'es Smag), der indbragte ham en Medaille paa den internationale Kunstudstilling i Miinchen 1883. *A. Hk.*

Chasidæer (Asidæer, hebr. Chassidim: »de fromme«), i Alm. Betegnelse for Jøder, som i særlig Grad beflitte sig paa Fromhed efter Loven. Navnet forekommer ofte i gl. Test. Paa Seleukidernes Tid træffe vi et helt Samfund af C, som under Forfølgelsen taalmodig holdt fast ved Israels Tro, og som en Tid sluttede sig til Makkabæerbevægelsen; fra dem udgik Farisæernes Parti. — C. er ogsaa Navnet paa Medlemmerne af en nyere israelitisk Sekt (efter Stifteren ogsaa Beschtianer), udgaaet fra Israel fra Podolien, sædvanlig kaldet Baal-Schem (Undergører), afkortet Bescht, som levede midt i 18. Aarh. Han optraadte som Profet, og fortalte om Henrykkelser og Visioner, og som Undergører, vandt snart Anseelse som en hellig Mand og fik mange Tilhængere; han antog Titlen Zaddik, erklærede sig for Guds Stedfortræder paa Jorden, saa at Andel i Samfundet med Gud kunde kun naas af dem, der stode i Forbindelse med ham. Streng Underkastelse under ham var en Hovedbetingelse. Han optraadte fjendtlig og spottende over for Talmud, og i Modsætning til Kabbalisterne fremhævede han Glæde og Livsnydelse som Kendetegn paa et Gud velbehageligt Liv. Han lagde Vægt paa Bønnen, som maatte fremgaa af en løftet Stemning, der frembragtes paa temmelig raa Maade ved Nydelse af stærke Drikke, Springen, Skrigen og Larmen. Hertil kom saa Tvætning paa de gamle Essæeres Vis og ejendommelig Klædedragt. Zaddik's Orakelsprog, som maatte købes for Gaver, havde ubetinget Autoritet. Trods Rabbinernes Modstand var Tallet paa hans Tilhængere ved hans Død naaet op til henved 40,000, og senere tog det stærkt til i Polen, Ungarn, Galizien og Donaulandene, idet hans Sønnesønner delte hans Magt og ved deres Underkure og Orakelsprog, om hvilke de lode udsprede eventyrlige Beretninger, fik stor Magt over de overtroiske Skarer, som de rigtig lode punge ud. Sekten deltes efterhaanden i mange smaa Samfund, hvert med sin Zaddik, over for hvem Medlemmerne ere forpligtede til ubetinget Lydighed. Disse Zaddik'er drive en meget indbringende Forretning og ere en af de væsentligste Hindringer for Udbredelse af Kultur i de Egne. *V. O.*

Chaskoi, By i Østrumelien, Kreds C, ved Vejen fra Adrianopel til Filippopel, har (1888) 14,191 Indb., og et stort Aarsmarked.

Chasles [ša!l], Charles Émile, Søn af nedenn. Ph. C, er født 1827 i Paris, siden 1873 Generalinspektør for Undervisningen i levende Sprog, har foruden Lærebøger i tysk og engelsk Historie og Litteratur udgivet »Etude sur la comédie au XVIe siécle« [1862] og »Michel de Cervantes, sa vie, son temps et son ceuvre« [2. Opl. 1866]. 5. *Ms.*

Chasles [ša!l], Michel, fransk Matematiker, født 15. Novbr. 1793, død 18. Decbr. 1880. C, der havde gennemgaaet »École polytechnique«, blev 1841 Professor i Geodæsi og Maskinlære ved denne Skole; 1846 overtog han en for ham oprettet Lærerplads i højere Geometri ved »Faculté des sciences« i Paris, hvilken han beklædte til sin Død. 1851 blev han Medlem af »Académie des sciences«. — C.'s Arbejde falder overvejende inden for den moderne Geometri (se Geometri). Ligesom Tyskeren Steiner behandler han de simplere Kurver og Flader (særlig Keglesnittene) væsentlig rent geometrisk ud fra saadanne Definitioner, at man paa alle de fundne Resultater straks kan anvende den moderne Geometris to store Metoder: Dualitet og Projektion. Disse Undersøgelser findes i C.'s Lærebøger: »Traité de géométrie supérieure« [1852, 2. Udg. 1880] og »Traité des sections coniques« [1865], samt i hans berømte Værk: »Aperçu historique sur l'origine et le développement des méthodes en géométrie [1837]. Dette sidste Skrift er en videre Udvikling af to geometriske Afhandlinger, som 1830 bleve prisbelønnede af Akademiet i Bruxelles, med en tilknyttet historisk Oversigt, der er ledsaget af Noter, af hvilke flere ere betydelige geometriske Afhandlinger. Hvor uafhængig C. her er af Steiner, er uvist; derimod er han uimodsigelig Skaber af

nogle af Antalgeometriens vigtigste Metoder. C. har videre skrevet: »Rapport sur les progrés de la géométrie en France« [1870], »Les trois livres de porismes d'Euclide« [1860], hvori han forsøger at rekonstruere Euklid's tabte Værk, samt talrige Afhandlinger (især i »Comptes rendus de l'académie des sciences«), i hvilke han foruden de nævnte Emner ogsaa behandler andre, som sterografisk Projektion, Kinematik m. m. Nogle Breve, som C. havde købt af en Autografsamler, forledte ham til 1867 at opstille den Paastand, at den almindelige Tiltrækningskraft ikke skyldtes Newton, men Pascal; først 2 Aar efter opdagede han, at Brevene vare falske. *Chr. C.*

Chasles [ša!l], Philaréte, anset fransk Kritiker, født 8. Oktbr. 1798 i Mainvilliers, død 19. Juli 1873 i Venezia. Hans Fader, der var en gammel Jakobiner og som Divisionsgeneral havde spillet en Rolle under Revolutionen, opdrog ham efter Rousseau's Grundsætninger og satte ham 15 Aar gammel i Lære hos en Bogtrykker, der som ivrig Jakobiner havde Del i en Sammensværgelse, blev fængslet og trak den unge C. med sig i Fængslet. Chateaubriand bevirkede hans Frigivelse, han gik til England og beskæftigede sig her 1819—26 med ivrige Studier af den engelske Litteratur. 1824 vandt hans »Discours sur la vie et les ouvrages de Jacques Auguste de Thou«, og 1828 vandt hans »Tableau de la marche et des progrès de la langue et de la littérature du XVIe siècle jusqu'en 1610« Akademiets Pris. Efter sin Hjemkomst til Frankrig arbejdede han, ved talrige Tidsskriftartikler, for en sund og fordomsfri Kritik, blev 1837 ansat ved »Bibliothéque Mazarin« og 1841 udnævnt til Professor i nordiske Sprog og Litteratur ved »College de France«, hvilken Post han beklædte til sin Død. C. var en ualmindelig frodig Forfatter. Foruden en lang Række Romaner, Noveller, Fortællinger af enhver Art, Rejseskildringer o. s. v., som kun havde ringe Betydning, skrev han nogle historiske Værker: »Revolution d'Angleterre; Charles I, sa cour, son peuple et son parlement« [1844], »Oliver Cromwell, sa vie privée, ses discours publics, sa correspondance particuliére« [1847] o. a. Men størst Anseelse opnaaede han ved sin mangeaarige litterær-kritiske Virksomhed i Blade og Tidsskrifter som »Journal des debats«, »Revue de Paris» og »Revue des deux mondes«. Hans Kritik er spirituel og ejendommelig, ofte præget af en Lyst til Parodokser, der gaar over til Manér. De vigtigste af sine Afhandlinger samlede han under Titlen: »Etudes de littérature comparée« [1847 ff., efter hans Død afsluttet 1877]; heraf kunne specielt nævnes:» Etudes sur l'antiquité« [1847], »Etudes sur le XVIe siécle en France« [1848], »Etudes surl'Espagne«, »Études sur le XVIIIe siécle en Angleterre«, »Études sur Shakespeare, Marie Stuart et l'Arétin«, »Etudes sur les bommes et les mceurs au XIXe siécle«, »Etudes sur l'Allemagne« og »Etudes contemporaines«. Efter hans Død udkom »L'antiquité« [1875], »La psychologie sociale des nouveaux peuples« [1875] og hans »Mémoires« [1876—77, 2 Bd.j, der skuffede de store Forventninger, men dog rumme meget vigtigt Materiale. C. har tillige udgivet Oversættelser fra Latin og Engelsk. Hans store Belæsthed og Kendskab til fremmed Litteratur, navnlig engelsk, udbredte det alsidige Litteraturkendskab i Frankrig. Hans Kritik er noget løs, lunefuld og springende, men samtidig velgørende fri for System og Teori. *S. Ms.*

Chasmorhýnchus se Klokkefugle.

Chasna, den tyrkiske Sultans Skat; *Chasnadar*, hans Skatmester. *K. K.*

Chassa (arab.), den tyrkiske Sultans Livgarde og Garderegimenter. *K. K.*

Chassaignac [šasæña'k], Charles Marie Édouard, fransk Kirurg, født 1805 i Nantes, død 26. Aug. 1879 i Versailles. 1835 blev nan Doctor i Paris og s. A. Professeur agrégé i Fakultetet, endvidere Prosektor smst. Han udgav talrige selvstændige Arbejder og oversatte bekendte Værker, konkurrerede ikke mindre end 7 Gange til Professoratet i Anatomi, dog uden at sejre. Først 1868 blev han Medlem af »Académie de médecine«. Imidlertid var han bleven verdensberømt som Kirurg. Han opfandt den ublodige Operationsmetode, der kaldes Ecrasement linéaire, som han beskrev i sin »Traité de l'écrasement linéaire« [Paris 1856]. Dernæst gjorde han sig til Talsmand for den kirurgiske Drænage i sit Skrift »Traité pratique de la suppuration et du drainage chirurgical« [2 Bd., Paris 1859]. C. er ikke Opfinderen af Drænagen; men han var den første, der begyndte at anvende Gummirør dertil, og det lykkedes ham at faa Drænagen mere anvendt end tidligere, men sin rette Betydning fik Drænagen dog først, da Lister indførte den antiseptiske Saarbehandlingsmetode. Ogsaa paa mange andre Punkter i Kirurgien gjorde han sig fortjent (Saarbehandling, Trakeotomi, Osteomyelitis). *G. N.*

Chassaw Jurt, 1) Distrikt i den sydøstlige Del af Terekgebetet i det russiske Generalguvernement Kaukasien, er 5,371 □ Km. stort og har 60,138 Indb., mest Kumyker og Nogaier. — 2) Distriktsby i Departementet C. og Fæstning, har (1883) 1,281 Indb., 1 Kirke og 2 Synagoger.

Chasse [ša!s] (fr.), Jagt; Billardspil med 15 Baller.

Chassé [šase'] (fr.), Sidetrin i Dans; c. croisé [šasekrwaze'], samtidig »Chasseren« af to dansende til hver sin Side.

Chassé [šase'], David Henri, Baron, fransk og nederlandsk General, født i Tiel i Geldern 18. Marts 1765, død i Breda 2. Maj 1849. Han blev Kadet 1775 og havde 1787 naaet Kaptajnsgraden. Efter den preussiske Intervention i Holland traadte han 1793 i fransk Tjeneste, ansattes i Pichegru's Hær og kom med den tilbage til sit Fædreland 1795. Han deltog i Felttoget i Preussen 1796 og 1799 i Kampen mod Hertugen af York's Ekspedition, ved hvilken Lejlighed han særlig udmærkede sig. I Krigsaarene 1800, 1805 og 1806 tjente han under Dumonceau. Senere gjorde han fortrinlig Tjeneste i Spanien i Spidsen for hollandske Tropper og fik som Belønning herfor Barontitlen og en Dotation paa 6,000 Rm. Paa Grund af sin Forkærlighed for Bajonetangreb og sin hensynsløse Gaaen paa fik han Tilnavnet »général la baïonette«. 1813 vendte han tilbage fra Spanien og udmærkede sig 1814 ved Bar-sur-Aube, hvor han saaredes haardt. Efter Napoleon I's Abdikation 1814 traadte han over i nederlandsk Tjeneste og kæmpede med Udmærkelse mod Franskmændene ved Waterloo. Efter den anden Pariser-Fred fik han Kommandoen over 4. Armékorps med Hoved-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

kvarter i Antverpen og søgte ved den belgiske Revolutions Udbrud 1830 at hævde Besiddelsen af Byen for Hollænderne. I 2 Aar forsvarede han Citadellet, indtil delte, da det ikke efter London-Konferencen rømmedes, blev angrebet af et fransk Korps paa 50,000 Mand under General Gérard. I 3 Uger holdt C. endnu Stand mod denne Overmagt og overgav da Fjenden det til en Grushob forvandlede Citadel. Under Belejringen havde Kongen af Nederlandene udnævnt ham til General i Infanteriet. C. bragtes som Fange til Frankrig, hvorfra han vendte tilbage efter Fredsslutningen 1833. Han modtoges i sit Fædreland med megen Begejstring, traadte dog ikke mere aktivt op, om han end først 1840 fuldstændig udtraadte af Tjenesten. *B. P. B.*

Chassēki, tidligere nogle af den tyrkiske Sultans nærmeste Tjenere; senere hans Yndlingshustru. *K. K.*

Chasseloup-Laubat [sasluloba'], François, Markis, fransk Ingeniørgeneral, født 18. Aug. 1754 i Saint-Sornin (Departementet Charente-Inférieure), død i Paris 6. Oktbr. 1833. Han gennemgik Militærskolen i Mezières, hvorfra han udgik som Ingeniørofficer 1776. Trods udvist Dygtighed var han 1791 kun naaet til Kaptajn. 1792 udmærkede han sig ved Forsvaret af Montmédy og gjorde udmærket Tjeneste det følgende Aar; men det var dog først 1794, at han viste sig som en Ingeniørofficer af første Rang. Efter Slaget ved Arlon udnævntes han til Bataillonschef, og ved Kapitulationen af Maastricht, til hvilken han særlig havde bidraget, blev han Oberst. Han førte Kommandoen over Ingeniørtropperne ved Belejringen af Mainz og ved Hæren i Norditalien, hvor han vandt Napoleon's Tillid. Han ledede Belejringen af Mantova og blev efter Slaget ved Rivoli General i Ingeniørerne. 1799 førte han atter Kommandoen over Ingeniørtropperne i Norditalien og udnævntes efter Slaget ved Novi til Divisionsgeneral: Napoleon overdrog ham Anlægget af forskellige Fæstningsværker, navnlig i Norditalien. Han fremkom med Forslag til Forbedring af det bastionære Befæstningssystem, konstruerede en Forsvindingslavet (maaske den første) og vakte almindelig Beundring ved Befæstningen af Alexandria. 1805 kommanderede han Ingeniørtropperne under Masséna, deltog 1806 i Felttoget i Polen og Preussen, under hvilket han ydede Napoleon store Tjenester, dels ved at lede Belejringen af forskellige Pladser, saaledes af Kolberg, Danzig og Stralsund, hvilke 2 sidste Belejringer først afsluttedes 1807, dels ved Anlæg af forskellige Værker, der fik den allerstørste Betydning. Under Felttoget 1809 var han igen i Italien og deltog 1812 med Udmærkelse i Felttoget i Rusland, under hvilket han anlagde flere Befæstninger. Ved Napoleon's Fald sluttede han sig til Ludvig XVIII og afslog Napoleon's Tilbud om Tjeneste i de 100 Dage. C. havde Sæde i Senatet, hvor han stadig var knyttet til det konstitutionelle Parti, og stemte mod Marskal Ney's Domfældelse. Det var C.'s Hensigt at samle alle sine mange Manuskripter; men han naaede ikke at fuldende dette Arbejde. Han offentliggjorde kun lidt, det vigtigste Arbejde er: »Essais sur quelques parties de l'artillerie et des fortifications« [Paris 1811]. *B. P. B.*

Chasseloup-Laubat [sasluloba'], Prosper, fransk Statsmand (1805—73), Søn af ovenn. F. C.-L., blev 1828 ansat under Statsraadet og var 1838—48 Medlem af dette. Desuden var han 1837—48 Medlem af Deputeretkamret, hvor han hørte til Mellempartiet, og 1849—51 af Nationalforsamlingen. Han sluttede sig tidlig til Præsidenten, Louis Napoleon, var fra Apr.—Oktbr. 1851 Marineminister og 1852—58 Medlem af den lovgivende Forsamling. I Marts 1859 blev han Minister for Algérie og Kolonierne, og i Novbr. 1860 for Flaaden og Kolonierne indtil Jan. 1867; han havde som saadan væsentlig Del i Flaadens Omformning og hele Søvæsenets Udvikling. Han blev 1862 Senator og var Juli—Decbr. 1869 paa ny Minister som Præsident for Statsraadet, dengang det »liberale« Kejserdømme skulde træde i Virksomhed. 1871 valgtes C. til Nationalforsamlingen, sluttede sig til højre Centrum og var 1872 Ordfører for Hærudvalget. Siden 1863 var han Markis (tidligere Greve), og siden 1864 Formand for det geografiske Selskab. *E. E.*

Chasse-Marée [šasmare'], fransk Fiskerfartøj med Dæk og Luggerejsning, forekommer hyppigst i den fransk-engelske Kanal. *C. L. W.*

Chassepotgevær [šaspo'-], saaledes kaldet efter Opfinderen, Chassepot, Værkfører i Depot central de l'artillerie, benævnedes officielt (fransk) Gevær af Model 1866, var det første i Frankrig indførte Bagladegevær. Med C. førte Franskmændene Krigen mod Tyskerne 1870—71, medens disse sidste vare bevæbnede med Tændnaalsgevær af Model 1841, der saavel i Ladehastighed og Skudsikkerhed som i Rækkevidde stode langt under C. Selve C. var $1{,}_3$ M. langt og vejede $4{,}_{05}$ Kg. Kalibret var 11 Mm., Riffelgangenes Antal 4, deres Dybde $0{,}_3$ Mm., Stigning 50 Kalibre; Viseret var et Trappegalgeviser, inddelt fra 200 M. til 1,200 M. C. er et Tændnaalsgevær med Cylinderlukning og Skruefjederlaas. Bundstykkets hule Rum er delt ved en indskruet Bund med Gennemboring for Naalen; i det forreste Rum er anbragt Naalerøret, der styrer Naalen og med sit Bryst beskytter den paa Røret indsatte Kautsjukring, der tilvejebringer Tætningen af Laasen; i det bageste Rum, der lukkes ved en indskruet Bund med Hul for Naalebolten, ligger Slagfjedren omkring Bolten. Naalebolten, der ved en Muffe er forenet med Naalen, er ved en Stift bagtil forenet med Hanen med Roerne. Geværet har 4 Ladningsgreb: Hanen spændes, Laasen føres tilbage, Patronen indføres, Laasen lukkes, hvorefter Geværet er færdigt til Skud. — Patronen til C. er en Papirsenhedspatron, Projektilvægt 25 Gr., Ladningsvægt $5{,}_6$ Gr.; i Bunden af Papirshylstret, der omslutter Ladningen, sidder en Kautsjukbrik, paa hvilken Fænghætten er anbragt- — C, der nu er forældet, var, hvad Konstruktion af Løb og Riffelgange angaar, Forbilledet for flere af de nyere 11 Mm. Geværmodeller i de europæiske Hære. *E. P.*

Chasseral [sasra'l] (tysk Gestler), Bjærgryg i de Bernsk-Neuchâtelliske Jura, 1,609 M. høj, hæver sig op fra Bielersøens Vestside i tre Afsatser, der ere bedækkede med talrige Landsbyer og grønne Enge. Toppen, der lettest bestiges fra Neuveville (fra Biel fører en Kørevej næsten helt derop), frembyder en herlig Udsigt over Berner-Seeland indtil Alpernes snebedækkede Tinder, mod Nord indtil Schwarzwald og Vogeserne. Bjærget

byder Naturforskeren et rigt Udbytte, Gastronomen den lovpriste »Frauenkäse«. *C.A.*

Chassérian [šaserjo'], Théodore, fransk Maler, født i Samana (spansk Amerika) 20. Septbr. 1819, død 8. Oktbr. 1856 i Paris. C. var Elev af Ingres og malede i Begyndelsen Billeder i dennes Smag med dygtig Formgivning og stærk Accentueren af Figurernes plastiske Liniespil, saaledes »Fangne Trojanerinder«, »Andromeda«, »Susanna« og flere kirkelige Billeder (i St. Merry). Han fulgte derefter Delacroix's maleriske Retning og vovede sig langt frem i denne, særlig efter en Orientrejse, paa hvilken hans Interesse blev tagen fangen af de fremmede Folketyper og det orientalske Livs broget-maleriske Fænomener. En Frugt af disse ny Impulser var Arbejder som: »Arabiske Ryttere, der efter endt Kamp samle deres døde op« (1850). I hans følgende Produktion mærker man en Bestræbelse — der næppe altid kronedes med Held — efter at bevare denne romantisk-koloristiske Stil ved Siden af tidligere Tiders Formstrenghed og ved stærk koloristisk Virkning at gyde kraftig svulmende Liv ind i de Ingres'ske kolde Former. Fra denne Periode skriver sig bl. a. et af hans bedste Billeder: »Tepidarium i Pompeji« (1853) og de religiøse Arbejder i Daabskapellet i St. Roch. Louvre-samlingen ejer det nys nævnte »Tepidarium« og »Susanna«. (Litt.: A. Bouvenne, *Th. C., souvenirs et indiscrétions).* *A. Hk.*

Chasseron [šasrõ'], en Bjærgryg i Jurabjærgene, schweizisk Kanton Vaud, 11 Km. N. V. f. Yverdun ved Neuchatelsøen, 1,611 M. høj, med herlig Udsigt.

Chasseurs [šasö'r] (fr.), i Frankrig og Belgien d. s. s. Jægere. *C. å pied* [šasörapje'], Fodfolk i Frankrig, *c. å cheval* [šasöraŝva'l], lette Ryttere, *c. d'Afrique* [sasordafri'k], afrikanske Jægere, *c. dits de montagne* [šasördidmõta'ñ], Bjærgjægere. Se Frankrig (Hærvæsen).

Chassignít se Meteorsten.

Chasteler [šatlæ!r], Johann Gabriel, Markis, østerrigsk Felttøjmester, født paa Slottet Malbais ved Mons 22. Jan. 1763, død i Venezia 7. Maj 1825. Han var først Elev paa Akademiet i Metz, men kom efter to Aars Ophold her paa Akademiet for Ingeniører i Wien, hvorfra han udgik som Officer 1780. Han deltog med Udmærkelse i Krigen mod Tyrkiet 1787—90 og i Krigen mod Frankrig 1792, i hvilken Krig han forsvarede Namur, hvor han toges til Fange. I Kampen ved Wattignies 1793 saaredes han haardt og tog med særlig Udmærkelse Del i Forsvaret af Mainz det paafølgende Aar. For sine Fortjenester af dette Forsvar udnævntes han til Oberst i Generalstaben og kort efter til General. 1799 var nan Generalkvartermester ved Hæren i Italien, tvang Moureau til at gaa tilbage, bidrog væsentlig til Sejren ved Trebbia og saaredes to Gange ved Indtagelsen af Citadellet i Alexandria. 1805 var han Divisionsgeneral i Tyrol, men maatte her vige for Overmagten. 1809 sendtes han atter til Tyrol for at understøtte Opstanden. Han angreb de langt overlegne Franskmænd og Bayrere, men sloges fuldstændig af Lefebvre ved Wörgl og maatte gaa tilbage til Steiermark. 1811—12 var han Kommandant i østerrigsk Schlesien, tog Del i Kampene ved Dresden og Kulm, men fandt her ingen Lejlighed til at udmærke sig. Efter Slaget ved Leipzig fik han Kommandoen over det Klenau'ske Korps. Han blev senere Guvernør i Venezia, for hvis Befæstning han virkede med stor Energi. C. hører utvivlsomt til Østerrigs mest fremtrædende Ingeniørofficerer. *B. P. B.*

Chastellain [šatlæ'] (Châtelain), George, flandersk Historieskriver, født i Gent 1404, død 1474, stod i høj Anseelse hos de burgundiske Hertuger Filip den Gode og Karl den Dristige og faldt ved Belejringen af Neuss. Han skrev: »Chronique des ducs de Bourgogne 1461—69« [udg. af Buchon 1827] og »Récollection des merveilles avenues en notre temps«, hvoraf største Delen dog er tabt [udg. af Molinet 1531]. Ogsaa som Digter var C. i sin Tid meget rost. Hans samlede Værker ere udgivne af Kervyn de Lettenhove [Bruxelles 1863—66, 8 Bd.]. *Kr. E.*

ChaSWOrth d. s. s. Chatsworth.

Chatamlys [tšä'tᵊm-] (eller Chathamlys), et Signallys, der dannes ved Indblæsning af et brændbart Pulver i en Spiritusflamme. Paa mindre Afstande kan man hjælpe sig med Kul- eller Harpikspulver, paa større maa man bruge en Blanding af Harpiks- og Magniumpulver. Det kan bruges ved optisk Telegrafering og anvendtes først af Englænderne i den abessinske Krig 1868. *K. S. K.*

Chatanga, Kystflod i Sibirien, mellem Jenissej og Lena, optager fra venstre Side Cheta og falder efter et Løb paa 740 Km. i det nordlige Ishav, hvor den danner den 260 Km. lange Chatangabugt. Ved dens Bred ligger, ved Cheta's Indmunding, den russiske Koloni Chatanskoje. *C. C. C.*

Château [šato'] (fr.), Borg, Slot, Herregaard. Chateaux en Espagne [šatoãnæspañø], Slotte i Spanien o: Luftslotte, Luftkasteller.

Chateaubriand [šatobriã'], Frangois René, Vicomte de, fransk Digter og Statsmand, født 4. Septbr. 1768 i Saint-Malo, død 4. Juli' 1848 i Paris. C. var af gammel adelig Familie og beslægtet med Malesherbes. Sin Barndom levede han paa den gamle Borg Combourg; tidlig udvikledes hans sværmeriske, melankolske Naturfølelse i Bretagne's store, vilde Egeskove med Udsigt til det brusende Hav. Længe vaklede han i Valget af Livsstilling, vilde først være Søofficer, saa gejstlig, men blev endelig Infanteriløjtnant. Efter Faderens Død 1786 gik han til Paris, kom i litterære Kredse og paavirkedes af Forfattere som Parny, Chamfort og Laharpe; han blev Fritænker, og skønt han som ægte Adelsmand kom til Hoffet i Versailles, var hans Sind dog fanget af Rousseau's reformatoriske Ideer. Imidlertid pinte det ham at være Tilskuer ved Revolutionens første voldsomme Udbrud; han higede mod ny Jord, mod Utopier, og drog 1791 til Nordamerika, oprindelig med den Plan at finde Nordvestpassagen. Men paa Vejen Nord paa fordybede han sig i de store Urskove ved de canadiske Søer; han genfandt sin Barndoms vilde Sceneri i mere storladen Maalestok, han forelskede sig i de vildes uskyldsrene Naturliv; den fremtrængende Kultur syntes ham demoraliserende over for denne Primitivitet. I Urskovens tungtbrusende Stilhed undfangede han Ideen til de senere saa berømte Skildringer af Naturlivet og Naturfolkets Undergang: »Atala«, »René«, »LesNatchez«. Tilfældig erfarede han Revolutionens Stormgang i hans Fædreland: Kongen og Tronen var truet. Han vendte hurtig tilbage til Paris 1792. Han blev uden Kærlighed gift

med en rig Dame, hvilket Ægteskab hans Familie fremtvang. Forarget over Begivenhedernes Gang emigrerede han sammen med sin Broder, lod sig indrullere som menig i Prinsernes Hær og gik med Østerriger- og Emigrantarmeen mod sit Fædrelands Grænser. Ved Thionville blev han haardt saaret, tillige Offer for Koppeepidemien, flygtede syg over Ostende til Jersey og derfra til London, hvor han blev helbredet. I London levede han nu fra 1793 til 1800 i usle Kaar, svagelig og henvist til at leve for største Delen af Oversætterarbejde. Her udgav han ogsaa 1797 sit første Arbejde: »Essai historique, politique et moral sur les revolutions anciennes et modernes, considérées dans leur rapport avec la revolution française«, et uklart, ufrit og umodent Værk, der dog endnu ganske er gennemsyret af den Rousseau'ske Oplysningsfilosofi. Imidlertid ændredes hans Livsbetragtning; Revolutionen havde ramt ham personlig; hans Broder var død under Guillotinen, hans Moders og Søsters Liv forkortedes ved haardt Fængsel. Da Moderen døde 1798, foregik der et brat Omslag i hans religiøse Følelsesliv, der nu vendte sig til og fandt Trøst i en positiv Kristendomsbekendelse. Som Forløber for sit Hovedværk offentliggjorde han 1801 i »Mercure de France« Fortællingen »Atala« (paa Dansk ved Johs. Jørgensen), der skildrer en ung kristnet Indianerindes Kærlighed til den unge hedenske Indianer Chactas; i helligt Sværmeri foretrækker Jomfruen Døden fremfor den hedenske Elskov. Skuepladsen for denne Skildring er den amerikanske Urskov, hvis storladne Pragt og Fylde i Digterens Sjæl føder en Diktion af dengang ukendt poetisk Kraft og Flugt; omkring den strenge Beretning om kristelig Askese, om Kristendommens Sejr, bruser en stemningsfyldt Prosa, der er den franske Romantiks første Vaarbrud. »Atala« udgør kun en som Eksempel anbragt Episode af C.'s navnkundige Værk »Génie du christianisme«, der udkom 1805, et Forsvar for Kristendommen ikke i dogmatisk eller historisk Forstand, men som Følelsens Religion, Fantasiens Evangelium, den Kilde, hvoraf Martyr-Ekstase, Altopofrelse og Salighedshaabet vælder. Uden Logik, uden Forstandsundersøgelse docerer han sin poetiske Kristendom og dens Magt gennem Tiderne med en ildfuld Veltalenhed, der rev alle hen. Hans Bevisførelse gaar ofte i Cirkellinie. Konklusionen af Værket er følgende: Kristendommen er fuldkommen, Menneskene ufuldkomne; da nu intet fuldkomment kan udgaa fra noget ufuldkomment, kan Kristendommen ikke være kommen fra Mennesker, men fra Gud, og er den kommen fra Gud, kan den kun være meddelt Menneskeheden gennem Aabenbaring — følgelig er Kristendommen en aabenbaret Religion.— C.'s Bog var et Led i den Reaktion mod det 18. Aarh.'s Rationalisme, hvorefter Sindene allerede længtes; uden i mindste Maade at være ortodoks gav den de religiøse Tendenser Vækst og pustede til det romantiske Sværmeri. Efter 18. Brumaire var C. vendt hjem til Frankrig; »Génie du christianisme« passede ind i Napoleons Planer, der netop dengang gik ud paa en Forsoning med Romerkirken. Hans Forhold til Napoleon blev da ogsaa en kort Tid venskabeligt, 1803 sendtes han som Gesandt til Rom; men allerede Aaret efter fratraadte han sin Stilling for at protestere mod Justitsmordet paa Hertugen af Enghien. 1806 tiltraadte han sin store Udenlandsrejse, besøgte Grækenland, Lilleasien, Palæstina, Afrika og Spanien og samlede sine rige Iagttagelser, sine Følelser og Stemninger dels til en stor religiøs Prosa-Epopé »Les martyrs, ou le triomphe de la religion chrétienne« [2 Bd., 1809], hvori Hedenskab brydes med Kristendom, hedensk Elskov med kristelig, indtil den kristne Helt, Eudoros, besejrer sig selv og i Rom lider Martyrdøden under Diocletian, dels til en beaandet Rejseskildring »Itinéraires de Paris a Jérusalem« [3 Bd., 1811], en Art Scenarium til Handlingen i »Les martyrs«. Forinden disse to Værkers Fremkomst havde han 1807, som særskilt lille Bog, udgivet »René«, der ligesom »Atala« egentlig udgør en Episode af »Génie de christianisme«. René er maaske det mest typiske Udtryk for C.'s Digterindividualitet, en Art Selvbiografi; René er en fransk *Werther*; sygelig følsom, gnavet af en dump Verdenssmerte, forfærdet over sin Søsters Skæbne, der i Klostret gør Bod for en ulyksalig Lidenskab, hvis Genstand han selv uafvidende har været, ryster han Kulturens Støv af sine Fødder, drager til Amerikas Urskove og fordyber sig i Træernes tungsindige Brus, i et halvt asketisk, halvt vellystigt Sværmeri, i Sorgens Monotoni. I »Les Natchez«, der dog først udkom 1825, fortsættes René's Liv og religiøse Udvikling; han gifter sig med en Indianerinde og falder i Kampen; Indianerstammen selv — »Les Natchez« — gaar til Grunde, meget pompøst og højtideligt med Indgriben af baade Dæmoner og Engle. — Under sit Ophold i Spanden inspireredes han i Alhambra til sin berømte Fortælling »Les aventures du dernier des Abencérages«. Alle disse Prosa-Digtninger vandt europæisk Ry, og endnu den Dag i Dag griber hans Naturmaleris friske Kraft. Han behandler Sproget som en Mester, hans Foredrag er som Orgelspil; snart smelter det hen i søde Harmonier, snart bruser det op i Følelsens Vælde, i Fantasiens flyvende Rytmer. C. var Frankrigs første egentlige Romantiker; men trods al den religiøse Ekstase gnaves hans Produktion inderst inde af Livsledens Orm. — Hans Statsmands Løbebane bragte ham kun ringe Ære. En grænseløs Forfængelighed, der ligefrem udartede til en latterlig Skinsyge over for den sejrrige Napoleon, og en ganske umandig Irritabilitet præger al hans offentlige Færd. Hans Had til Napoleon blev mere og mere lidenskabeligt, især efter at denne 1811 havde forbudt hans Tiltrædelsestale til Akademiet, fordi den var imod Revolutionen og Kejserdømmet. Efter Kejserens Fald udgav han 1814 en skamløs Pamflet »De Bonaparte et des Bourbons«, som Ludvig XVIII selv mente gavnede ham mere end en hel Hær. I de 100 Dage var han Kongens Indenrigsminister i Gent, siden optraadte han, som Pair af Frankrig, paa yderste Fløj af Højre og viste sig i sine politiske Skrifter, navnlig i »La monarchie selon la charte« [1816], som endnu mere royalistisk end selve Kongen, der forbitredes over hans uforbeholdne Udtalelser, saa C. nogle Aar var i Unaade, indtil hans Panegyrik over Hertugen af Berry, ved dennes Død 1820, paa ny bragte ham i Yndest. Skiftevis var han Gesandt i Berlin, Minister, Gesandt i London, befuldmægtiget paa Kongressen i Verona, hvor han varmttalte Grækernes

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Sag, blev 1822 Udenrigsminister, fremkaldte som saadan den spanske Krig, der medførte Enevældens Genoprettelse i Spanien, men kom i Klammeri med Førsteministeren, Villéle, og erholdt pludselig sin Afsked 1824. Fra nu af traadte han over i den liberale Opposition, hilste Karl X's Tronbestigelse i sit begejstret affattede Flyveskrift »Le roi est mort! vive le roi!«; men da han alligevel ikke opnaaede at blive Minister, vedblev han at støtte Oppositionen og førte navnlig et heftigt Angreb mod den genoprettede Censur. 1828 blev han, under det liberale Ministerium Martignac, Gesandt i Rom, men nedlagde straks sin Post, da dette 1829 maatte vige for Ministeriet Polignac. Efter Julirevolutionen, hvori han ikke deltog, nægtede han Ludvig Filip Troskabsed, kæmpede for Chambord's nedarvede Tronret og søgte at iværksætte en Alliance mellem Legitimisterne og Demokratiet. Den fordrevne bourbon'ske Linie helligede han trofast sin Kamp, og han fortsatte i Brochurer og Avisartikler sin Polemik mod Borgerkongedømmet; sin politiske Trosbekendelse gav han i »De la restauration et de la monarchie élective« [1831] følgende karakteristiske Form: Jeg er Tilhænger af Bourbon'erne af Æresfølelse, Royalist af Overbevisning, Republikaner af Tilbøjelighed. I øvrigt levede han Resten af sit Liv i Fred i Abbayes-aux-Bois, nær ved sin mangeaarige, tro Veninde, Mme. Récamier, i hvis Salon hån fejredes som en Gud af det unge Frankrig, sysselsat med historiske og litterære Studier, bl. a. med et Værk om engelsk Litteratur, en Oversættelse af Milton's »Paradise lost« [1836], men navnlig med Affattelsen af sine »Mémoires d'outre-tombe«. Som Titlen siger, skulde de først udkomme efter hans Død; imidlertid nødte Pengetrang ham til at afhænde Manuskriptet til en Forlægger, og denne begyndte allerede i hans sidste Leveaar at lade Livserindringerne trykke i »Presse«, hvorefter de udkom i 12 Bd. [1849—50]. Den uhyre Forventning, hvormed man imødesaa Afsløringen af dette rigtbevægede Liv, skuffedes stærkt; thi i Memoireværket røber den fantasiomtumlede Digter-Politiker sig ofte som en uklar, svag og smaalig Aand; dog rumme Erindringerne en Mængde Materiale. Overvurderingen af C. fik sin Reaktion. Dog anerkendes endnu hans Digtnings Patos, hans Sprogs stærke Stemningsfylde. Nationen rejste 1875 et Mindesmærke (af Millet) paa hans Grav i St.-Malo. »Œvres completes« udgaves af ham selv [1826—31, 31 Bd.], af Sainte-Beuve [1859—61, 12 Bd.]. G. Doré illustrerede »Atala« [1862]. »Mémoires« ere paa ny udgivne 1856 i 8 Bd. (Biografi af Ancelot) og 1893 i 6 Bd. (Litt.: Villemain, *C., sa vie, son influence litt. et polit.* [1858, 2 Bd.]; Sainte-Beuve, *C. et son groupe littéraire sous l'empire* [1860, 2 Bd.; 3. Opl. 1873]; Bénoit, *C., sa vie et ses œuvres* [1863]; Carné, *Etude sur la vie et les ouvrages de C.* [1874]; De Bona, C, *sa vie et ses écrits* [1886]; De Lescure, *C.* [1892]). *S. Ms.*

Chateaubriand [satobria'J, tykke Skiver Oksemørbrad, der tilberedes med Bibeholdelse af al Saften i Kødet og med Champignons eller Smør og hakket Persille.

Châteaubriant [satobria'J, By i det vestlige Frankrig, Departement Loire-Inférieure, Arrondissement C., ved Chére's venstre Bred, en middelalderlig bygget By, har flere gamle interessante Kirker (deriblandt den romanske St.-Jean-de-Béré fra 1114, nylig restaureret), et Slot og (1891) 5,500 (med Kommune 6,500) Indb., der drive Jærn- og Klokkestøberi, Maskin- og Læderfabrikation og Handel med Korn, Kvæg etc. I Nærheden findes rige Jærngruber. I C. udstedte Henrik II Ediktet af 27. Juni 1551 mod Hugenotterne. *H. W.*

Cllâteau-Chinon [šatošinõ'], By i det østlige Frankrig, Departement Neévre, Arrondissement C, beliggende paa et Bjærg over Yonne, med omfangsrige Slotsruiner, nogen Industri, Handel med Vin, Kvæg og Korn og (1891) 2500 Indb. *H. W.*

GhâteaU-dn-Loir [šatodylwa!r], By i det nordvestlige Frankrig, Departement Sarthe, Arrondissement St.-Caiais, ikke langt fra Loire, har (1891) 3,500 Indb., Industri i Lærred og Vat, Farveri, Frugt- og Vinavl. *H. W.*

Châteaudun [šatodõ'], By i Mellemfrankrig, Departementet Eure-et-Loir, Hovedstad i Arrondissementet C, tidligere Hovedstad i Landskabet Dunois (deraf dens Navn: Chateau-Dun), smukt beliggende ved Loire, har (1891) 6,600 (med Kommune 7,100) Indb., der drive Industri i Maskiner, Jærnvarer, Uldtæpper m. m. samt Handel med Korn, Kvæg, Uld, Hamp o. s. v. C. er en By med mange gamle Bygninger, flere Kirker fra 12—15. Aarh., Greverne af Dunois'es gamle Slot med et Taarn fra 12. Aarh., et nyt Justitspalads, et College og et Bibliotek. Den gjorde sig bekendt i Oktbr. 1870 ved Beboernes tapre Forsvar mod Preusserne, som indtoge den og stak den i Brand. *H. W.*

Chateau d'Oex [satode'], By i det schweiziske Kanton Vaud, beliggende i 994 M. 's Højde ved Saane, med (1888) 2,700 Indb.; berømt som Luftkursted.

Château en Espagne se Chateau.

Château-GrOntier [šatogõtje'], By i det nordvestlige Frankrig, Departement Mayenne, Hovedstad i Arrondissement C, ved den sejlbare Mayenne, har en interessant Kirke (St.-Jean, fra 11. Aarh.), et Bibliotek, et Museum og (1891) 7,300 Indb., der drive Fabrikation af Lærred og Serge, Uldspinderi, Oliefabrikation etc. Umiddelbart ved C. ligge to jærnholdige Mineralkilder af 7°. 26. Oktbr. 1793 sejrede her Vendéerne over Republikanerne. *H. W.*

Château-Haut Brion [šatoobriõ'], en af de fineste røde Bordeauxvine fra Pessac ved Bordeaux.

Château-Lafitte [šatolafi't], en af de bedste røde Bordeaux-(Medoc-)vine fra Lesparre ved Pauillac; indeholder ca. 8,5—9,5 p. Ct. Alkohol.

Châteaulin [šatolæ'], By i det nordvestlige Frankrig, Departement Finistére, Hovedstad i Arrondissement C, ved Aulne og ved Kanalen fra Nantes til Brest, har en for store Skibe tilgængelig Havn (Port Launay), Laksfiskeri, Handel med Kvæg, Fjerkræ, Smør, Korn etc. og (1891) 2,500 (med Kommune 3,700) Indb. I Nærheden findes betydelige Skiferbrud. *H. W.*

Château-Margaux [šatomargo'], en fin, rød Bordeauxvin fra Margaux; den har en noget krydret Smag og indeholder ca. 9—9,5 p. Ct. Alkohol.

Châteauneuf [satono'f], Navn paa flere smaa Byer i Frankrig, deriblandt: 1) Landsby og Badested i Mellemfrankrig, Departement Puy-de-Dôme, Arrondissement Riom, ved Alliers Biflod Sioule med (1891) 900 Indb., Stenmindesmærker fra Kelter-

tiden og mange kolde og varme (indtil 38°) Mineralkilder. — 2) C.-sur-Charente, By i det vestlige Frankrig, Dep. Charente, Arrond. Cognac, ved Charente's venstre Bred, med (1891) 2,000 Indb., en gammel Kirke (til Dels fra 12. Aarh.), Slotsruiner, nogen Industri (Klæde, Uldspinderier m. m.) og Handel med Vin og Cognak. — 3) C.-sur-Loire, By i Mellemfrankrig, Dep. Loiret, Arrond. Orléans, ved Loire's højre Bred, har (1891) 2,900 (med Kommune 3,500) Indb., Ruiner af et Slot, der ofte har været Residens for de franske Konger, en Kirke med smukke Gravmæler, Industri, især i Uld og Vineddike, og Handel. I Hundredaarskrigen blev den stormet af Englænderne 1428, men befriet Aaret efter af Jeanne d'Arc. — 4) C.-sur-Sarthe, tidligere kaldet Saronnes, By i det vestlige Frankrig, Dep. Maine-et-Loire, Arrond. Segré, ved Sarthe's højre Bred, har (1891) 1,200 Indb. og Ruiner af et Slot, der er bygget af Gotfred Plantagenet. 5) Se Chatellerault. *H. W.*

Château-Porcien [šatopårsjæ'], By i det nordøstlige Frankrig, Departement Ardennes, Arrondissement Rethel, ved Aisne, med Ruiner af et gammelt Slot og (1891) 1,400 Indb. C. var allerede til i Romertiden, var Hovedstad i et Grevskab, som blev oprettet af Filip IV den Smukke; 1561 ophøjedes det til et Fyrstendømme, senere tilhørte det Kardinal Mazarin. *H. W.*

Château-Renard [šatorøna!r], 1) By i det sydøstlige Frankrig, Departement Bouches-du-Rhône, Arrondissement Aries, i Nærheden af Durance, med to gamle Taarne, der ere Levninger af Greverne af Provence's Slot, Morbærplantager og (1891) 2,400 Indb. — 2) By i Mellemfrankrig, Departement Loiret, Arrondissement Montargis, med Ruiner af et Slot, en Kirke fra 11. Aarh., Silkeavl, Klædefabrikation og (1891) 1,400 Indb. *H. W.*

Châteaurenault [šatorøno'], By i Mellemfrankrig, Departement Indre-et-Loire, Arrondissement Tours, ved Brenne, har Slotsruiner og (1891) 3,900 Indb., der drive Industri (især i Læder, Lim, Drænrør, Uld) og Handel med Korn. *H. W.*

Châteauroux [satoru'], By i Mellemfrankrig, Hovedstad i Departementet Indre og Arrondissementet C, beliggende ved Indre's venstre Bred paa en stor Slette omkring en Høj, paa hvilken ligger Slottet Château-Raoul (*CastrunRodulphi*), der har givet Byen sit Navn, har (1891) 22,600 Indb. C, som er Garnisonsby og Sæde for Præfekten (Præfekturet er det ovennævnte Slot), en Handelsdomstol og en Filial af den franske Bank, har et Lyceum, en Normalskole, Raadhus med et Museum og et Bibliotek (20,000 Bd.) samt en Statue (af Rude) af General Bertrand, der er født her; af Kirkerne mærkes den ny St.-Andrékirke (1864—75). C. har en Del Industri, især i Tobak, Uld, Læder, 01 og Landbrugsmaskiner, og Handel med Korn, Vin, 01, Uld, Lærred, Kvæg m. m. Ved to Broer er den forbunden med den paa Flodens anden Bred beliggende Forstad Déols, der er ældre end C. selv. — C. er grundlagt 950 af Raoul de Déols; under Ludvig XIII fik Henrik II af Bourbon det som Hertugdømme; senere gav Ludvig XV det til sin Elskerinde, Marie Anne de Mailly, en af de 5 Søstre de Nesle, som derefter kaldtes Hertuginde af C. *H. W.*

Château-Salins [šatosalæ'] (tysk: Salzburg), Kredsby i det tyske Rigsland Elsass-Lothringen, Kreds Lothringen, ved Lille Seille, har en smuk Kirke og (1890) 2,000 Indb., der drive nogen Industri (Læder, Glas, Savskæreri). C. har Navn af et 1826 nedlagt Saltværk. *H. W.*

Chateau-Thierry [satotjæri'], By i det nordøstlige Frankrig, Departement Aisne, Arrondissement C. (tidligere Hovedstad i Brie pouilleuse i Champagne), beliggende ved Marne's venstre Bred, amfiteatralsk op ad en Klippe, paa hvis Top staa Resterne af det Slot, der skal være bygget 720 af Karl Martel til Teodorik IV, og som har givet Byen Navn (*CastrunTheodorici*), har (1891) sammen med Forstaden Marne, der ligger paa Flodens anden Bred og er forbunden med C, ved en smuk Bro, 6,500 Indb., som drive en Del Industri, især i musikalske og matematiske Instrumenter, Læder, Lærred og Bomuld, og livlig Handel med Korn, Faar, Uld, Vin, Træ o. s. v.; i Omegnen Stenbrud (Brosten, Møllesten). C. har bl. a. 2 Kirker, et College og et Museum. I C. findes en Statue af Digteren Lafontaine, der er født her, ligesom hans Fødehus vises, efter Sigende omtrent i samme Tilstand, som det var i 17. Aarh. — I den senere Middelalder vare Slottet og Byen i Greverne af Vermandois's og Champagne's Besiddelse, og det har ofte været Residens, bl. a. for Henrik II og Ludvig XIII. Ved C. sejrede Napoleon 12. Febr. 1814 over Preusserne. *H. W.*

Chateau d'Yquem [šatodikæ!m] se Bordeaux-vine.

Chatel [satæ'l], Ferdinand Toussaint François, Stifter af den fransk-katolske Kirke (1795—1858). 1823—30 var han Feltpræst og blev bekendt ved sine Prædikener, hvor han udtalte meget fri Anskuelser. Efter Julirevolutionen samlede han en Del Tilhængere om sig i Paris, fordrede en Del Reformer i Kirken, f. Eks. Afskaffelse af det private Skriftemaal og Præsternes Cølibat. Han udnævnte sig selv til Primas i Gallien og kaldte sin Kirke den fransk-katolske. Ogsaa en Trosbekendelse affattede han, men den lød paa »den rene Naturlov«; der opstod snart Splittelse mellem hans Tilhængere, og 1842 lukkede Politiet Kirken og gav C. en Ansættelse ved Postvæsenet. C. var en elegant Taler, men en overfladisk Person, hvis Reformationsforsøg ikke bundede nogen religiøs Trang. *H. O—d.*

Châtel [šatæ'l], Jean, fra Paris, oplært af Jesuitterne, foretog 27. Decbr. 1594 et Mordattentat paa Henrik IV af Frankrig, for gennem en saadan, Gud velbehagelig Gerning, at sone sit tidligere syndefulde Liv. Attentatet, som kun saarede Kongen paa Overlæben, men bragte C, 19 Aar gl., Døden (han parteredes), gav Anledning til Jesuitternes Uddrivelse af Frankrig.

Chatel [satæ'l] se Duchatel.

Châtelain [šatlæ'], George, se Chastellain.

Châtelaine [satlæ'n] (fr.), Borgfrue; Damehalsbaand; Kvindelivbælte, i Brug allerede fra Slutn. af 16. Aarh., sammensat af talrige udsmykkede Metaldele; til dette befæstedes Bønnebøger, Nøgler, Vifter o. 1.

Chateldon [šatældõ'], Badested i det franske Departement Puy-de-Dôme, Arrondissement Thiers, beliggende ved Foden af stejle Klipper, har (1891) ca. 1,300 Indb., et Slot, der siges at være grundlagt af Ludvig den Tykke, og 5 kulsyreholdige Jærnkilder (9°—13°), hvis Vand ogsaa forsendes.

Vandet taales let selv ved mindre god Fordøjelse og benyttes en Del mod Nyregrus og Blærekatarr. *Lp. M.*

Châtelet [satlæ'], Théâtre du Châtelet i Paris, grundlagt 1861, dyrker som Specialitet de store Udstyrsstykker og Melodramer som »Jorden rundt i 80 Dage«, »Kejserens Kurer«, »Faldgruben«, o. s. v.

Châtelet [satlæ'] (af *Castellum*), Navnet paa to Taarne, Grand-C. og Petit-C, der hørte til det gamle Paris's Befæstning, da den endnu var indskrænket til Øen (la Cité), og hvoraf det første endog skal stamme fra Julius Cæsar's Tid; i det mindste spillede det en meget betydelig Rolle ved Normannernes Angreb paa Paris 885 (se Joh. Stenstrup, »Vikingetogene mod Vest i g. Aarh.«, 1878, S. 218 fl.). Senere blev Grand-C. Greverne af Paris's Slot og Sæde for Byens og Grevskabet Paris's Domstol, som selv efterhaanden blev kaldt C, og som bestod indtil Revolutionen 1789. Den lededes af 5 »lieutenants« (Forstandere), af hvilke navnlig »lieutenant general de la police« havde en indflydelsesrig Stilling i 18. Aarh., og der var knyttet en Mængde Raader, Advokater, Notarer, Skrivere o. s. v. til den. Under Revolutionen bleve C.'s berygtede Fængsler ødelagte, og Bygningerne ere nu for længst forsvundne (Petit-C. nedreves 1684), men Navnet er bevaret i en Plads og et Teater i Paris. *H. W.*

Châtelet [satlæ'], By i den belgiske Provins Hainaut, Arrondissement Charleroi, ved Sambre, lige overfor Chatelineau, med Stenkulsgruber, Lervarefabrikker, Naal- og Knivfabrikker og (1890) 11,200 Indb. *H. W.*

Chatelguyon [šatælgijõ'], Badested i det franske Departement Puy-de-Dôme, Arrondissement Riom, med varme, kogsalt- og kulsyreholdige Jærnkilder (23°—36°), 2 Badeanstalter, Slotsruiner og (1891) ca. 1,300 Indb. Vandet, der ogsaa har en afførende Virkning, forsendes og benyttes især ved kroniske Mave- og Tarmkatarrer samt ved Kirtelsyge; i Doucher og Bade bruges det ved kronisk Reumatisme. *Lp. M.*

Châtelineau [šatlino'], Flække i den belgiske Provins Hainaut, Arrondissemegt Charleroi, ved Sambre, lige overfor Châtelet, med hvilken den næsten er sammensmeltet, er Knudepunktet paa i Jærnbanen fra Charleroi til Namur og har Stenkulsgruber, store Jærnfabrikker, Kornmøller og (1890) 10,200 Indb. *H. W.*

Châtellerault [šatælro'] (*Castrum Heraldi*), By i Mellemfrankrig, Departement Vienne, Arrondissement C, beliggende i en frugtbar Egn ved Vienne, som her bliver sejlbar, og over hvilken der fører en 144 M. lang Stenbro til Forstaden Châteauneuf, og ved Banen, der fører fra Paris over Orleans til Bordeaux, har (1891) 18,100 (med Kommune 22,500) Indb. C, som er Garnisonsby og bl. a. har en Handelsdomstol, et College, et Bibliotek, et Vaabenmuseum, en Børs og flere Kirker, deriblandt Kirken St.-Jean-Baptiste og den 1863 restaurerede Kirke St.-Jacques fra 11. Aarh., er en af Frankrigs vigtigste Industribyer; især er der stor Industri i Jærn- og Staalvarer (Knive), Læder, Kniplinger, Hatte, Bijouterivarer, Møllesten m. m.; i Forstaden Châteauneuf er der en af Staten 1815 grundlagt Geværfabrik, der beskæftiger over 5,000 Arbejdere; ligeledes er der betydelig Handel, især med Vin, Cognak, Landbrugsprodukter (Asparges, Blommer) og Byens Industrivarer. — I Middelalderen var C. med Omegnen et Vicegrevskab, Châtelleraudois, som efter flere Omskiftelser til sidst kom ind under Huset Bourbon; Frants I gjorde det til Hertugdømme for Connetablen af Bourbon, men 1538 blev det forenet med Kronen sammen med Connetablens øvrige konfiskerede Ejendomme. *H. W.*

Chatham [tšä'təm], By i det sydøstlige England, Sh. Kent, sammenbygget med Rochester, ved Medway, der 17 Km. længere nede ved Sheerness udmunder i Thamesbugten. Med Forstæderne Brompton og Gillingham (1891) 31,711 Indb. Mægtigt Flaadearsenal, oprindelig grundlagt af Dronning Elisabeth og i den sidste Tid saaledes udvidet, at det næppe staar tilbage for Portsmouth; Dokkerne kunne optage de største Panserskibe og ere omgivne af Bedinger, Værksteder og Magasiner til Krigsskibenes Bygning og Udrustning. Kaserner, Militærhospitaler, Ingeniørskole, Tugthus. Staden forsvares ved fremskudte Søforter mod Angreb fra Søsiden. 1667 ødelagde den hollandske Admiral Ruyter Værfterne. *C. A.*

Chatham [tšä'təm], 1) By i Provinsen Ontario i Canada, ved den sejlbare Thames, er Handelsmidtpunkt i en meget frugtbar Egn og har (1881) henved 8000 Indb., deriblandt næsten 2000 Sorte, der tidligere ere flygtede hertil fra de forenede Stater. 2) Havnestad i Provinsen New Brunswick i britisk Nordamerika, oven for Miramichi's Udløb i Miramichibai, har Skibsværfter, Østers- og Hummerfiskeri, livlig Trædhandel og (1881) 5,700 Indb. *S. B. T.*

Chatham [tšä'təm], W. P., se Pitt.

Chatham [tšä'təm] **Øer** eller Broughton-Øerne, en Øgruppe i Sydhavet, 660 Km. 0. f. New Zeeland, er tilsammen 971 □ Km. stor og bestaar af Hovedøen Chatham eller Warekauri og flere smaa Klippeholme som Pitt eller Rangihaute. Flora og Fauna vise Tilslutning til New Zeeland, men er meget fattigere. Hovedøen er ved Kysten flad, men i det indre bjærgrig, i det hele meget frugtbar og med et sundt Klima, hvorfor Øen ogsaa har faaet en europæisk Kolonni. Befolkningen beløber sig til 400 Personer, deraf 195 Maori og Moriori, Øernes Urbeboere. Øerne opdagedes 1781 af Løjtnant Broughton paa Skibet Chatham og høre politisk under New Zeeland. *C. A.*

Chatîb (arab.) er Betegnelsen for den Mand, der om Fredagen holder Prædikener i Moskeen. Det er ikke altid den faste Embedsmand, *Imam* en, der fungerer som C, enhver af Menigheden, der føler sig inspireret, har Lov til at træde frem (smlg. Chotba). *J. O.*

Châtillon [satijo'], Navn paa flere Byer i Frankrig, deriblandt: 1) C.-lès-Bagneux, Flække i det nordvestlige Frankrig, Departement Seine, Arrondissement Sceaux, beliggende paa Plateauet S. V. f. Paris, har (1891) 2,000 Indb., Avl af Grønsager (Champignons), Sten- og Marmorbrud og et stærkt Fort, der er opført efter 1870 og er et vigtigt Led i Paris's ny Fæstningslinie. Ved Beg. af Paris's Belejring 1870 stod her en heftig Kamp 19. Septbr., idet General Ducrot ved et Udfald søgte at hindre Belejringen, men blev slaaet. — 2) C.-sur-Indre, By i Mellemfrankrig, Dep.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Indre, Arrond. Châteauroux, ved Indre's venstre Bred, har (1891) 2,200 Indb., Industri i Metal og Læder, en interessant Kirke fra 11. Aarh. med Skulpturer, og Slotsruiner. — 3) C.-sur-Loing, By i Mellemfrankrig, Dep. Loiret, Arrond. Montargis, ved Loing og Kanalen af samme Navn, har (1891) 1,800 Indb., Rester af Slottet Coligny og Mindesmærke for Admiral Coligny, der er født her. — 4) C.-sur-Loire, By i Mellemfrankrig, Dep. Loiret, Arrond. Gien, ved Loire's venstre Bred, har (1891) 2,400 Indb., Brud af Marmor og Bygningssten og Rester af gamle Mure og et Slot. — 5) C.-sur-Seine, By i det østlige Frankrig, Dep. Cote-d'Or, Arrondissement C, ved Seine, har (1891) 5,000 Indb., der drive Industri (Højovne, {jernstøberier m. m.) og Handel (især med Jærn, Uld, Træ, Slibesten og litografiske Sten); den tidligere store Klædeindustri er nu kun ringe. C. har bl. a. en Handelsdomstol, et College, et Bibliotek (18,000 Bd.) med et Oldsagsmuseum, flere Kirker, deriblandt St.-Vorle (fra 11. Aarh.) med Skulpturer og Fresker, og St.-Nicolas (fra 12. Aarh.), Hospitalet St.-Pierre (et tidligere Abbedi), et Slot, der er bygget af den i C. fødte Marskal Marmont, og Ruiner af den højtliggende gamle Borg, der har givet Byen Navn. Nær ved Byen findes den meget vandrige Kilde, Fontaine de la Donix. C. er bekendt i Historien af Kongresseni C. 4. Febr.— 19. Marts 1814, hvor de allierede Magter underhandlede med Napoleon om Fred paa Grundlag af Frankrigs Grænser fra 1792; men de strandede, til Dels begrundet paa Napoleon's Umedgørlighed efter hans Sejre over Blücher 10.—11. Febr. 19. Novbr. 1870 tilføjede franske Francs-tirailleurs under Ricciotti Garibaldi preussiske Tropper et Nederlag ved C. — 6) C.-sur-Sévre, Flække i det vestlige Frankrig, Dep. Deux-Sèvres, Arrond. Broessuire, med (1891) 1,400 Indb., et gammelt Abbedi, Ruiner af en Borg, Industri i Flonel, og Kvæghandel. C. er bekendt fra Opstanden i Vendée, da den 1793 var Insurgenternes Hovedkvarter. *H. W.*

Chatillonais [šatijånæ'] **Faar** se Kvægracer.

Chatma (arab., egl. »Afslutning«) er Betegnelsen for den Læsning af Koranen eller Stykker heraf, der danner Afslutningen paa Begravelsesceremonierne. Ved denne Recitation indfinde alle sig, der vil vise den afdødes Familie deres Deltagelse, og deltage undertiden aktivt deri. Ved fornemme Personers Død kunne disse Koranlæsninger strække sig over et længere Tidsrum; saaledes holdtes der for den afdøde Kediv af Ægypten, Tewfik Pasha, Recitation i 40 Dage. *J. Ø.*

Châtou [šatu'], Flække i det nordvestlige Frankrig, Departement Seine-et-Oise, Arrondissement Versailles, ved Seine, over hviken der fører en smuk Stenbro, med (1891) 3,600 Indb., talrige Villaer og Havebrug. C. er meget besøgt af Pariserne paa deres Søndagsudflugter. *H. W.*

Cbåtre, La [laša!tr], By i Mellemfrankrig, Departement Indre, Arrondissement C, er smukt beliggende ved Indre, har en gammel romansk Kirke, et gammelt Slotstaarn, der nu bruges som Fængsel, et College og (1891) 4,400 Indb., der drive Industri i Uld, Læder og Handel med Heste. I C. er et Mindesmærke for George Sand. *H. W.*

Chatsworth [tšä'tswəþ], Hertugen af Devonshires pragtfulde Herresæde i Derbyshire (England), nær Bakewell ved Derwent, nyopbygget 1688—1706 efter Wren's Plan. Slottet ligger midt i storartede Parkanlæg og indeholder rige Kunstskatte (Malerier, Haandtegninger, Skulpturer og Træskærerarbejder). Drivhuset er Josef Paxton's Værk. Springvande med 80 M. høje Vandstraaler taale næsten Sammenligning med dem i Versailles. *C. A.*

Chattahoochee [tšätähu!tši], Flod i Nordamerika, udspringer i Nærheden af Savannah's og Tennessee's Kilder i Blue Ridge i Staten Georgia, strømmer først mod Sydvest, derpaa mod Syd og danner fra West-Point Grænsen mellem Georgia og Alabama. Den er 880 Km. lang og indtil Columbus sejlbar for Dampskibe. I den sydvestligste Del af Georgia forener den sig med Flint-River (s. d.) eller Thronateeska til den i den mejikanske Havbugt faldende Apalachicola (s. d.). *C. A.*

Chattanooga [tšätänu!ga], Stad i den nordamerikanske Stat Tennessee ved Floden Tennessee, er et blomstrende Jærnbaneknudepunkt, som 1890 havde 29,100 Indb. Omegnen er rig paa Stenkul og Jærn, og Stadens Industri er betydelig. 25. Novbr. 1863 slog General Grant her de konfødererede. *S. B. T.*

Chatterton [tšä!tətən], Thomas, engelsk Digter, født i Bristol 20. Novbr. 1752, død i London 25. Aug. 1770. Han var Søn af fattige Forældre og gik i en Fattigskole. Allerede som Dreng viste han poetiske Evner. Han blev anbragt paa et Prokuratorkontor, men beskæftigede sig en Del med Læsningen af Middelalderens Digtere. Der var paa den Tid i England en ikke ringe Interesse for gammel Poesi; 1762 havde James Macpherson udgivet sin falske »Ossian«, og tre Aar senere kom Dr. Percy's »Reliques of Ancient English Poetry«. C. skrev nu i et antikveret Sprog en Del Ballader, som han foregav, at hans Fader havde fundet i en gammel Kiste i Kirken St. Mary Redcliffe, og som skulde være forfattede af en Munk ved Navn Thomas Rowley. 1770 kom han til London, hvor kun Sult og Elendighed ventede ham, og i Fortvivlelse tog han sig selv af Dage ved Gift. 1777 udgav Thomas Tyrwhitt »The Poems supposed to have been written at Bristol by Thomas Rowley and others in the Fifteenth Century, with an Introductory Account of the several Pieces, and a Glossary«. Aaret efter fulgte C.'s »Miscellanies in Prose and Verse« og 1784 »Supplement to the Miscellanies of Thomas C.«, Den Strid, der i lang Tid blev ført om Digtenes Ægthed, er nu for længst afgjort, og ingen tvivler mere om, at C. selv var Forfatteren. De røbe en for en saa ung Digter ualmindelig Begavelse. De ere blevne udgivne ofte, første Gang i samlet Udgave 1803. Blandt de moderne Udgaver maa fremhæves W. W. Skeat's med en Afhandling om Digtene og Levnedsskildring af Forfatteren [2 Bd.]. *C. K.*

Cnatterton Compound [tšä'tətənkåmpau'nd], en Blanding af Guttaperka, Trætjære og Harpiks, der bruges som Isolermiddel ved Telegrafkabler. *K. S. K.*

Chaucer [tšå!sə], Geoffroy eller Jeffrey (Galfridus), Englands største Digter før Shakespeare, født omkring 1340, død 25. Oktbr. 1400. Fødselsaaret 1328, som tidligere ofte angaves, har intet at søtte sig paa, og meget taler derimod, bl. a. at C.'s Fader, Johan C, Vinhandler i London,

bevislig dengang kun var 16 Aar gammel og ugift. Den vordende Digter kom tidlig i Forbindelse med højtstaaende Familier; 1357 er han Page hos Elisabeth af Ulster, Edvard III's Søn Lionels Gemalinde; to Aar efter følger han denne Prins i Felttoget i Frankrig, hvor han bliver tagen til Fange; Kongen selv betaler hans Løsesum eller dog en Del deraf. Vi finde ham i den følgende Tid stadig tjenende Kongehuset og belønnet af det paa forskellig Maade; en mægtig Beskytter havde han i Hertugen af Lancaster, Johan af Gent, der jo navnlig i Begyndelsen af Richard II's Regering var altformaaende; det er endogsaa temmelig sandsynligt, at C.'s Kone, Philippa, var en Søster til den Katharina Swynford, der siden blev Hertugens tredje Gemalinde. Hvordan det nu end forholder sig, sikkert er det, at C. tidlig blev anvendt flere Gange til betydningsfulde Sendelser til Udlandet; af stor Betydning for Digteren var hans to Rejser til Italien 1372—73 og 1378; han fik der en frisk Førstehaandspaavirkning fra Italiens Kultur og rige Poesi; paa den første Rejse har han — hvad vi ere berettigede til at slutte af hans egne Udtryk i Indledningen til »Studentens Fortælling« — sikkert personlig truffet Petrarca, og hans Digtning vilde for en stor Del være utænkelig uden Indflydelsen fra Boccaccio og Dante. C. belønnes for sin diplomatiske Virksomhed paa forskellig Vis: allerede fra 1367 af har han haft en fast Aarpenge; efter Hjemkomsten fra den første Italiensrejse faar han desuden en Krukke Vin daglig af Kongens Kælder (senere omsat til Penge), og kort efter udnævnes han til Kontrolør ved Uld-, Skind- og Lædertolden i London, og der skaffes ham paa anden Maade gode Indtægter. 1382 avancerer han i Toldfaget, og det ny Embede har den store Fordel, at det kan besørges ved en Fuldmægtig, hvad C, der foretrak Guds fri Natur og Digternes Værker for de tørre Regnskabsbøger, har sat stor Pris paa. Da Johan af Gents Stjerne imidlertid dalede, mistede C. dog sine Embeder; siden faar han nok en kort Tid et godt Embede som en Slags Bygningsinspektør, men i det hele sidder han i den sidste Del af sit Liv kummerligt i det, hvilket vi se af hans talrige Anmodninger om smaa Forskud paa den ham tilstaaede Pension og af saadanne Digte som hans »Klage til min tomme Pung«. Ved Omvæltningen 1399 kom hans gamle Beskytters Søn paa Tronen (Henrik IV), og han tog sig nok venlig af Digteren, men allerede Aaret efter var denne død. I C.'s Digtning er til en Begyndelse stærkt præget af den datidige franske Poesi, især den berømte i »Rosenroman«, som han oversætter i alt Fald Brudstykker af. C.'s første nogenlunde omfattende Værk er »Hertugindebogen« (»The Book of the Duchesse«), skrevet i Anledning af Johan af Gents første Hustrus Død [1369]; men Digteren glemmer ofte sit Hovedemne og fortaber sig i lange Digressioner af forskellig Art; de smukke Enkeltheder, der findes, kunne for os ikke opveje Digtets Mangel paa gennemført Plan. Langt mere helstøbt og ulige mere fornøjeligt er det næste Lejlighedsdigt, »Fugleparlamentet« (»The Parlement ofFowles«), skrevet til Forherligelse af Richard II's Bryllup [1382]; her finde vi Paavirkning af Dante og af et af Boccaccios Digte, og C.'s litterære Modtagelighed i Forbindelse med hans levende Kærlighed til Naturen og hans skælmske Humor sætter ham i Stand til at skabe et lille Mesterværk. Han giver sig nu i Kast med en større Opgave: at omplante Boccaccio's store Heltedigt »Il Filostrato« paa Engelsk under Titlen »Troylus and Cryseyde«. Uagtet Bearbejdelsen paa mange Steder er en blot og bar Oversættelse, lægger C. dog sin *egen* Farve over det hele og naar navnlig i Personskildringen langt videre end Boccaccio; særlig maa fremhæves Pandare's Skikkelse (hvorefter det engelske Sprog har faaet sin Benævnelse paa en Kobler, *pander).* Det ufuldendte Digt »Famas Hus«, i tre Sange, til hvilken Dante's Commedia paa en Maade danner Forbilledet, har Interesse væsentlig ved det Indblik, det paa flere Steder give os i Digterens Stemningsliv; derimod har »Legenden om de gode Kvinder«, der blev skrevet paa Bestilling af Dronningen, mindre Interesse for os, naar bortses fra enkelte Steder i Indledningen; de skildrede Kvindeskikkelser ere alle hentede fra den klassiske Oldtids Digtning og føles ikke som C.'s eget Kød og Blod. Det er da først i sit Livs sidste store Værk, »Canterbury-Fortællingerne«, at C.'s hele rige Digterejendommelighed ret kommer til Udfoldelse. Navnet paa denne stort anlagte, men aldrig fuldførte Fortællingscyklus skriver sig fra Rammen: omtrent tredive Mænd og Kvinder begive sig i Forening paa en Valfart fra London til Canterbury og forkorte Tiden under det lange Ridt ved at give Fortællinger til Bedste. I den med Rette berømte Prolog tegner C. en Række mesterlige Portrætter af Pilegrimmene; vi se dem for os som et helt Galeri af typiske Skikkelser fra Datidens England og lære alle deres karakteristiske Egenskaber, fysiske og psykiske, at kende. C. skildrer med samme friske Anskuelighed den bolde Riddersmand og hans livsglade Søn, den pertentlige Priorinde, den jagtelskende Munk og den bogelskende Student, den epikuræiske Gaardmand og den uforlignelige Kone fra Bath med alle hendes mangfoldige Erfaringer om Ægteskab og Mandfolk, den pligtopfyldende Præst og den liderlige Stævningsmand, den kyniske Afladskræmmer og den joviale Vært, der fungerer som en Slags Ordstyrer. Enhvers Fortælling er nøje afpasset efter hans Karakter, og Cyklus'en kommer derved til at omspænde de forskelligste Sujetter, Ridder-eventyr og Dyrefabler, rørende Beretninger om Kvinders Troskab og Taalmod, de kaadeste Satirer over utro Koner og Ægteskabet i det hele, naivt-fromme Helgenlegender og indignerede Afsløringer af Alkymisternes Bedragerier, o. s. v. C. aabenbarer her en forbavsende Alsidighed og bliver ingen Sinde kedelig undtagen i de to lange Prosastykker, som det endda maaske slet ikke var hans Mening at medtage i den Skikkelse, i hvilken de foreligge. Men ikke mindst vellykket er den Maade, hvorpaa disse forskellige Fortællinger ere indrammede, saa at man bliver Vidne til livlige Vekselspil mellem de medrejsende; man ser, hvorledes hver Fortælling bliver modtagen og giver Anledning til Bemærkninger og Diskussioner, alt efter hver enkelt Deltagers Individualitet, saa at man har kaldt disse Mellemspil Dramaer før det engelske Dramas Fødsel. C.'s Sprogbehandling er i det hele fortræffelig; hans Verskunst er uddannet til stor Virtuositet især i flere af hans mindre Digte. Udgaver: »The Poetical Works

Artikler, som savnes under C, maa søges under **K.**

of G. C«, udg. af R. Morris [Aldine Udg., Lond. 1885], nu fordunklet af den store Udgave i 6 Bd., som W. W. Skeat er begyndt at udgive 1894 [4 Bd. ere allerede udkomne]. Enkelte Skrifter foreligge i talrige Udgaver, især »Canterbury Tales«: Tyrrwhit [1775—78], med Noter, der grundlægger Chaucerfilologien; Wright; Skeat i Clarendon Press Series. Nøjagtige Haandskriftaftryk ere besørgede af Chaucer Society ved Furnivall. (Litt.: Ten Brink, »Chaucer Studien« [Münster 1870]; Ward, *C.* [i Serien »English Men of Letters«, 1888]; Bierfreund, »Kulturbærere« [Kbhvn. 1892]; Lounsbury, *Studies in C.* [I—III, New York 1892]; Jespersen, »C.'s Liv og Digtning« [Kbhvn. 1893]; A. W. Pollard, *C.* [London 1893]). *O. Jsp.*

Chauci se Chauker.

Chaudes-Aigues [šodzæ'g], Badested i det franske Dep. Cantul, Arrond. Saint-Flour, med talrige hede Kilder, hvis Hovedbestanddel er kulsurt Natron (ca. $0,_5$ Gr. pr. Liter). Vandets Temperatur er 62^0—$81,_5^0$, og det er de varmeste Kilder, der findes i Frankrig (heraf det gamle Navn, *Aquae calentes*). Badene benyttes hovedsagelig mod kronisk Reumatisme, navnlig Muskelreumatisme og mod Neuralgier. *Lp. M.*

Chaudet [sodæ'], Antoine Denis, fransk Billedhugger, født 31. Marts 1763 i Paris, død smst. 19. Apr. 1810.' C, som var Elev af Stouf, gjorde hurtig Lykke, vandt tidlig Akademiets første Pris, studerede derefter i Rom flittig Antikkerne og blev senere Akademiprofessor i Paris. Han er en af de første franske Kunstnere, der, rigtignok i stærkt konventionelle Former, førte Billedhuggerkunsten hen imod en strengere antikiserende Retning, analog med den David'ske i Malerkunsten. Han stod højt i Napoleon I's Gunst og har udført adskillige gode Portrætstatuer af denne, saaledes den veltrufne, der opstilledes i den lovgivende Forsamlings Sal (Gengivelsen i Berlins Museum); hans Bronzestatue af Napoleon paa Vendome-Søjlen nedtoges 1814 og omsmeltedes senere til en Statue af Henrik IV. Efter hans første betydeligere Arbejde, Relieffet »Fama, der understøtter en døende Kriger« (Pantheons Peristyl), fulgte en lang Række flinke Værker, som Basrelieffet »Digtekunsten« (Louvre's Gaard), Statuen »Freden« (Tuilerierne), »Cincinnatus« (Senatets Sal), en Række Buster af S. Bourdon, Malesherbes, Kardinal Maury, Sabatier etc, Statuerne »Den unge Pige med Mimosen« og »Cyparissus«. I Louvre findes hans »Hyrden Forbas og den lille Oidipos« samt »Amor og Sommerfuglen« (sidstnævnte Arbejde i Gips i Ny-Carlsbergs Glyptotek). *A. Hk.*

Chaudey [šodæ'], Gustave, fransk Journalist, født 5. Oktbr. 1817, død 23. Maj 1871, blev 1840 Advokat i Paris, men hengav sig straks til journalistisk Virksomhed og blev 1845 en af Bladet »Presse«'s vigtigste Medarbejdere. Han tog 1848 Del i Reformbanketterne, støttede efter Februarrevolutionen Lamartine og siden Cavaignac, men blev som ivrig Republikaner efter Statskuppet 2. Decbr. 1851 holdt to Maaneder i Fængsel og derpaa landsforvist. Han var Bladredaktør i Neuchatel indtil 1853, da han fik Lov at vende tilbage til Frankrig; blev 1856 Advokat i Paris og senere Medarbejder af »Siécle«. 1869 udgav han et Flyveskrift, »L'Empire parlementaire est il possible«. Efter Kejserdømmets Fald i Septbr. 1870 blev C. Maire for et af Paris'es Kvarterer og i November Medhjælper (*adjoint*) hos Mairen for Staden Paris. I denne Stilling bød han 22. Jan. 1871 Mobilgardisterne at skyde paa de Oprørere, som angrebe Raadhuset; men til Hævn herfor blev han fængslet som Gidsel under Kommunens Regimente og 23. Maj skudt efter dens Politiprokurør Rigaults udtrykkelige Paalæg. *E. E.*

Chaudfontaine [sofotæ!n], Badested i den belgiske Provins og Arrond. Liège, ved Vesdre, har stærkt besøgte varme Bade, Uldspinderi og (1890) 1,688 Indb. I Nærheden ligger Valfartskirken Chévremont.

Chaudière [šodjæ!r], Flod i den canadiske Provins Quebec, strømmer fra Meganticsøen mod Nordnordvest gennem et guldførende Distrikt og udmunder, efter et Løb paa 200 Km., og idet den danner det 30 M.høje Chaudiére fald, i Lawrencefloden ca. 12 Km. oven for Quebec. *C. A.*

Chaudordy [sodårdi'J, Jean Baptiste Alexandre Damase, Greve, fransk Diplomat, er født 4. Decbr. 1827, blev 1848 ansat i LTdenrigsministeriet og 1853 ved Gesandtskabet i Rom indtil 1855. Han var 1861—62 Legationssekretær i Kjøbenhavn og blev derefter Kabinetschef hos Udenrigsministeren Drouyn de Lhuys og 1866 Underdirektør i Ministeriet. 1867—69 var C. Afsending i Madrid og blev i Septbr. 1870 Direktør for Udenrigsministeriet under den provisoriske Regering i Tours. I denne Stilling rettede han stærke Angreb paa den tyske Krigsførelse og klagede bittert over Tysklands Krav paa en Landafstaaelse. 1871 valgtes C. til Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til Højre; blev i Decbr. 1873 Afsending i Bern og 1874—78 i Madrid, samt var i Vinteren 1876—77 Frankrigs Repræsentant paa Konferencen i Konstantinopel. I Decbr. 1881 udnævnte Gambetta, under hvem han havde arbejdet 1870—71, ham til Afsending i St. Petersborg, men Udnævnelsen blev ikke stadfæstet af Gambetta's Efterfølger i Styrelsen. 1887 udgav C. »La France à la suite de la guerre de 1870—71« og 1889 et politisk Skrift »La France en 1889«. *E. E.*

Chauffeurs [šofö!r], 1) Bander af Mordbrændere, som under det af den store Revolution affødte Anarki hærgede store Dele af Frankrig, navnlig i Nordvest og Vest. Disse Bander bestode dels af Bønderhobe, der vare bragte til Desparation ved mangfoldige Aars brutal Udsugelse og Undertrykkelse, og som nu, efter at være blevne *citoyens* og i Kraft af Konstitutionen deres fordums Herrers Lige, toge Hævn over disse, dels af de store Byers værste Bundfald; Anførerne vare mest deserterede Soldater, Tyve og Røvere af Profession, løsladte Tugthusfanger, kagstrøgne og brændemærkede Karle alle til Hobe. Overalt plyndrede, brændte og lejlighedsvis myrdede de, ikke alene hos de store, men ogsaa hos de smaa. Var Udbyttet af Plyndringen mindre, end de havde ventet, plejede de at binde den udplyndrede og hans Familie paa Arme og Ben og holde deres blotte Fødder tæt op til et Baal eller over glødende Kul (deraf Navnet C.) for ved Pinsler at fremtvinge Tilstaaelse om, hvor de havde skjult de Penge og Værdigenstande, de formodedes at være i Besiddelse af. Ogsaa senere, navnlig i Chouanneriets Tid, fremstod der slige C. i Frankrig. *F. J. M.*

Artikler, der savnes under C, *maa søges under* K.

2) se Claque.

Chauker (*Chauci*), en germansk Folkestamme, der boede ved Nordsøkysten fra Ems til Elben. Da Romerne i Kejser Augustus'es Tid kom til deres Land, stillede C. sig først venlig til dem; senere sluttede de sig dog til Batavernes Opstand under Civilis. Med Folkevandringen forsvinder deres Navn. *Kr. E.*

Chauliac [šolja'k], Guy de, fransk Kirurg, født omtrent 1300, studerede Medicin særlig i Montpellier, Bologna og Paris, levede derpaa i længere Tid som Læge i Lyon, indtil han blev Livlæge hos Paverne Clemens VI, Innocens VI og Urban V i Avignon. Han udgav en Kirurgi, *Collectorium artis chirurgicalis medicinae*, der var den berømteste kirurgiske Lærebog i flere Hundrede Aar. Denne Bog kaldes i Alm. hans »store Kirurgi« i Modsætning til hans »lille Kirurgi«, som ogsaa er bevaret. Den første trykte Udgave af hans store Kirurgi er fra 1490 (Venezia); men derefter er den udkommet i talrige Oplag og mange Oversættelser. Han var en meget kundskabsrig Mand, der væsentligst støttede sig til Araberne (især Avicenna). *G. N.*

Chauimoograolie [tšå.lmå!gra-], Lucraban-olie, en fed Olie, der faas af Frøene af *Chaulmoogra odorata*. Disse indeholde 50—52 p. Ct. Olie, der efter Fremstillingsmaaden, Presning eller Ekstraktion, smelter ved 17 eller 14°, har en lysebrun Farve, og som, fremstillet af friske Frø, er næsten uden Smag og Lugt. C. fremstilles mest i England, hvortil Frøene indføres fra Ostindien og Kina, og finder en Del Anvendelse, bl. a. til Indfedtning af Skind. *K. M.*

Chaulness [šonæ's], Michael Ferdinand d'Albert d'Ailly, Hertug af, fransk General og videnskabelig Amatør (1714—69). C. blev 1743 Æresmedlem af Akademiet og har skrevet nogle Artikler i »Journal de Physique«. 1768 udgav han »Nouvelles méthodes pour diviser les instruments de mathématiques« samt en Beskrivelse af et Mikroskop og forskellige Mikrometre bestemte til at maale Cirkelbuer og rette Linier med størst mulig Nøjagtighed. *K. S. K.*

Chaumette [šomæ't], Pierre Gaspard, fransk Revolutionsmand, født 24. Maj 1763 i Nevers, død 13. Apr. 1794, Søn af en Skomager, nød som Barn nogen Undervisning, blev derpaa Matros, men vendte snart Søen Ryggen og var ved Revolutionens Udbrud Skriver hos en Notar i Paris. Han kastede sig med fanatisk Iver ind i den revolutionære Bevægelse, skrev fnysende Artikler i Prudhomme's Blad, »Les Revolutions de Paris«, var en af de raest fraadende Talere i Palais Royal og kom som saadan i Bekendtskab med Camille Desmoulins. I den skæbnesvangre Nat 9.—10. Aug. blev C. Medlem af den insurrektionelle Kommune; for Septembermyrderierne bærer han vel ikke direkte Hovedansvaret, men han gjorde intet for at forhindre dem. Da Manuel (s. d.) traadte tilbage som Kommunens Prokurør, kom C. i hans Sted og fik Hébert (s. d.) til Substitut, og disse to elendige havde nu en Tid lang en saa overordentlig Indflydelse i Kommunen, blandt de yderligstgaaende Cordelierer og over den fanatiske, rovbegærlige og myrdelystne Pariserpøbel, at selve Robespierre begyndte at blive betænkelig derover. C. bidrog sit til Oprettelsen af det blodige Revolutionstribunal, til Loven mod de mistænkelige, til Indførelsen af Maksimum; medens han bestandig raabte paa Dyd og gode Sæder og var en Skræk for de talløse prostituerede Fruentimmer, hvoraf Paris vrimlede, sølede han Religionen og alt, hvad dertil hørte, i Skarnet; det var ham, som foreslog Konventet at omdanne Notre-Dame-Kirken til »Fornuftens Tempel«, ham, der opfandt de berygtede *fêtes de la Raison*, ham, der stod i Spidsen for de frække Vanhelligeiser af Kirker og hellige Genstande, for de odiøse Processioner, hvor Æsler, Skøger og drukne Sanskulotter, behængte med Alterklæder og Messehagler, profanerede alt, hvad man før havde holdt helligt og i Ære. Han lod sig kalde Anaxagoras, som han sagde, efter en gammel Vismand, der var bleven hængt for sine revolutionære Meninger, forlangte, at alle Franskmænd skulde gaa med Træsko, at Tuilerihaven skulde omdannes til en Kartoffelmark for at bidrage til at føde det hungrende og dydige Folk og andre lignende Afsindigheder. Til sidst blev alt dette Robespierre for galt, og da Hébertisterne tilmed øjensynlig omgikkes med Planer om at iværksætte en ny 31. Maj — som denne Gang vilde være kommen til at gaa ud over de ledende paa Bjærget — lod han Hébert, C.'s højre Haand, arrestere og henrette, og kort efter maatte C. lide samme haarde Skæbne. *F. J. M.*

Chaumière [šomje!r] (fr.), straatækt Hytte, landlig Hytte i en Park. Grande C. [grādšomjæ!r], et berømt Forlystelsesetablissement for Demimonden i Paris.

Chaumont [šomõ'], en Bjærgryg i Schweizer Jura, N. 0. f. Neuchâtel i det schweiziske Kanton Neuchatel, 1,173 M. høj, forlænger sig mellem Val de Ruz og Neuchatelsøen indtil Bernergrænsen, hvor den slutter sig til Chasseral (s. d.). Paa sine Skraaninger er Bjærget tæt bevokset med Skov, paa Højfladen, i ca. 1,000 M.'s Højde, bedækket med prægtige Alpegræsgange. Udsigten, en af de skønneste i Schweiz, ligner den fra Chasseral. Fra Neuchâtel bestiges Bjærget, paa hvis Top der ligger flere Landsteder og et stort Kurhotel, ofte ad Fodstier eller paa god Kørevej i $2—2^1/_2$ Time. Paa Toppen hen imod Fenin ligger i Skoven en uhyre, fra Montblanc's Bjærge stammende Gletscherblok, Pierre a bot. *C. A.*

Chaumont-en-Bassigny [šomõtābasiñi'], By i det østlige Frankrig, Hovedstad i Dep. Haute-Marne og Arrondissementet Chaumont, beliggende paa en Høj mellem Floderne Suize og Marne, hvor de forene sig, har (1891) 12,800 (med Kommune 13,300) Indb., der drive Industri, især i Handsker, Knive og Uld, og Handel med Korn, Kul og Jærn; i Nærheden findes Jærngruber. C. er Garnisonsby og har bl. a. en Handelsdomstol, et Lyceum, en Normalskole, et Bibliotek (40,000 Bd.), et Museum, 4 Kirker, hvoriblandt den smukke St.-Jean-Baptiste (fra 13. Aarh.) med værdifulde Malerier og Skulpturer, og et stort Raadhus, en ny Præfekturbygning og et Justitspalads. Af Greverne af Champagnes Slot staar endnu Taarnet Hautefeuille (fra 10. Aarh.). Over Suize's Dal fører en storartet, 600 M. lang Jærnbaneviadukt. C. er bekendt af den der mellem Østerrig, Rusland, England og Preussen afsluttede Alliance-overenskomst af 8. Marts 1814 (antedateret I Marts), der kom i Stand paa Grundlag af Under

handlingerne i Châtillon, og hvis Indhold var et Offensiv- og Defensivforbund (paa 10 Aar) mod Napoleon, i Fald han ikke vilde gaa ind paa at slutte Fred med Grænserne fra 1792 som Grundlag. *H. W.*

Chauna se Aniuma.

Chauny [šoni'] (Colniacum), By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Aisne, Arrond. Laon, ved Oise's højre Bred, der her bliver sejlbar og optager Crozatkanalen, har et storartet Etablissement til Slibning af det i St.-Gobain fabrikerede Spejlglas, Industri i Tøjer, Roesukker, Kemikalier etc, Jærn- og Kobberstøberier, betydelig Handel og (1891) 9,100 Indb. *H. W.*

Chauseyøerne [šozæ'-], en Gruppe af smaa Klippeøer ved Frankrigs Nordvestkyst, 12 Km. N. V. f. Granville ved Indgangen til St.-Michelbugten, Dep. La Manche, Arrond. Avranches. De tidligere Fæstningsværker, der laa her, ere nu opgivne. Paa den største af Øerne, Grand-Ile, findes et Fyrtaarn og Ruinerne af et gammelt Abbedi. Øerne, der have ca. 100 Indb., ere ret frugtbare, men have især Betydning ved deres Granitbrud, der navnlig forsyne Paris med Brosten; desuden tilberedes Soda af Søtang. *H. W.*

Chaussard [šosa!r], Pierre Jean Baptiste, revolutionær Skribent, født 8. Oktbr. 1766 i Paris, død smst. 9. Jan. 1823, var Parlamentsadvokat og allerede en bekendt Publicist, da Revolutionen udbrød. Da han straks med Begejstring greb til Pennen — under Mærket Publicola — for at kæmpe for de ny Ideer, i hvilke hans entusiastiske og overspændte Aand saa mangt og meget, som de ikke indeholde, og forherligede Revolutionen baade i Poesi og Prosa, gjaldt han snart for en *citoyen* af reneste Vand og blev Jan. 1793 af Ministeren Lebrun sendt til Belgien for at revolutionere (*mettre apas*, som man dengang sagde) dette Land og forberede dets Indlemmelse i Frankrig. Ikke desto mindre overfløjede Begivenhedernes Udvikling ogsaa ham: en Skribent af Fortjeneste hævede sig jo over den store Hob, forbrød sig som saadan med Lighedsprincippet og var slet og ret en Aristokrat. C. frelste dog sit Hoved og blev efter 9. Thermidor Generalsekretær for den offentlige Undervisning og i Napoleonstiden Professor ved flere Provinslyceer og til sidst i Paris. Ved Restaurationen 1814 blev han afskediget fra dette Embede af Ludvig XVIII. Hans patriotiske Oder have nu kun Værdi som litterære Kuriositeter fra Revolutionens Dage, hans »Théorie des lois criminelles« [1789] vil vor Tids Forskere næppe have stort Udbytte af, hans Bog »De l'Allemagne et de la maison d'Autriche« [1792] fortjener endnu at læses. Hans didaktiske Digt, »Epître sur quelques genres, dont Boileau n'a pas fait mention« [anon. 1811, omarb. og udg. 1817 som »Poétique secondaire ou essai didactique«], holdes for hans bedste Arbejde, men vil vanskelig finde mange Læsere nu. *F. J. Af.*

Chaussé [sose'] er en ved Kunst anlagt og befæstet Vej, dog tænkes herved navnlig paa større Veje med god Befæstelse. Denne (Chausseringen) bestaar af et Stenlag, bygget paa forskellig Maade, som nedenfor skal beskrives, anbragt i en dertil udgravet Kasse i det ved Jordarbejdet tilvejebragte Planum, og hvis Overflade er fast og jævn og forsynet med en Oprunding for Vandafledningens Skyld (Forholdet mellem Pilhøjde og Korde er $^1/_{32}$—$^1/_{48}$). Det befæstende Stenlag naar ikke helt ud til Vejens Kanter; men her findes i Alm. mindst ca. 1 M. brede Rabatter (gruslagte, benyttes som Ridestier, Sommerveje, Materialoplagspladser o. l.) til Indfatning, og for yderligere at hindre en Udskriden af det befæstende Lag er det ofte indfattet af Randsten, der ere saa høje, at de naa fra Vejens Overflade til noget under Bunden af Stenlaget. Dette selv er i Tidernes Løb konstrueret paa meget forskellig Maade. Romerne, der jo anlagde mange ypperlige Veje, brugte et indtil ca. 1 M. tykt Lag Sten, store nederst, mindre opefter, almindelig formurede i Mørtel. Hele Middelalderen og den nyere Tid igennem indtil 18. Aarh. anlagdes overhovedet ingen ordentlige Veje; men da man begyndte paa Vejanlæggene igen, indskrænkedes Tykkelsen betydelig; dog have flere af de ældste danske Hovedlandeveje endnu (1895) Tykkelser af Stenlaget paa ca. 0,5 M. Nu bygges Chausseringen paa en af to Maader: med Paklag eller som Makadamisering; Stenlagets Tykkelse er 15—30 Cm., noget mere paa Midten end ved Kanterne og noget større ved Anvendelsen af Paklag end ved Makadamisering. Ved Veje med Paklag bestaar Befæstelsen af to Lag af forskellig Beskaffenhed, nederst Paklaget, 10—15 Cm. tykt, bestaaende af større Sten, omtrent som en omvendt Brolægning; herover kommer saa Dæklaget, et Lag Skærver, der efter Anbringelsen komprimeres ved Tromling, indtil Overfladen er fast; under Tromlingen paaføres et tyndt Lag Grus, og der vandes, alt for at fremskynde Skærvernes faste Lejring. Makadamiseringen bestaar derimod i hele sin Tykkelse af Skærver af ensartet Størrelse (4—5 Cm.); de paaføres i to, tre Lag, som hver for sig tromles, det øverste stærkest. Makadamisering er opkaldt efter den engelske Ingeniør, Mac Adam, der 1820 først foreslog og udførte Vejbefæstelse paa denne Maade. Ingen af de to Metoder har absolut Fortrinnet frem for den anden; i Danmark have de fleste C. Paklag. *A. O—d.*

Chaussure [šosy!r] (fr.), Fodtøj. Chaussere, trække Strømper og Sko paa; belægge en Vej med Sten og Grus, saa den danner en Chaussé (s. d.).

Chautauquesøen [tšå!tå.k-], i County Chautauque i den nordamerikanske Stat New York, er 28 Km. lang, 2—5 Km. bred og besejles af Dampere. Den ligger 394 M. o. H., 224 M. over den kun 10 Km. derfra liggende Eriesø.

Chauveau [sovo'], Evrard og René, to franske Kunstnere, som virkede i længere Tid i Sverige, Sønner af den meget produktive Kobberstikker François C. (1620—76). Evrard (1660—1739) var Maler; han var 1696—1703 sysselsat i Stockholm, særlig med Udsmykningen af Drottningholm Slot (bl. a. Loftsbilledet »Pandora's Fødsel«). René (1663—1722), Billedhugger, blev indkaldt til Sverige 1693 og ledede her de store, endnu for største Delen bevarede, dekorative Arbejder i Stockholms Slots Nordparti. Ligesom Broderen arbejdede han ogsaa i det Tessin'ske Palais, det nuværende Overstatholderhus; 1700 vendte han tilbage til Paris. *A. Hk.*

Chauveau [šovo'], Francois, fransk Kobberstikker og Raderer, født i Paris 1613, død smst. 1676, Elev af de la Hyre. Efter flere Forsøg i Kobberstikket hengav C. sig udelukkende til Raderingen, der bedre tilfredsstillede hans over-

vældende frugtbare skabende Evne og rige Fantasi, og han frembragte i Aarenes Løb ca. 3,000 Bl., hvoraf mange efter la Hyre, N. Poussin, Lesueur (St. Bruno's Liv) og efter Italienerne; største Delen af C.'s Produktion er dog Vignetter, med hvilke han skabte sig et Navn, som Raderingerne til la Fontaine's »Fables« 1668, til Karussellen 1662 [»Courses de testes et bague«, Paris 1670] og sammen med Leclerc til Racine's »Œuvres« [1678, 2 Bd. efter Lebrun]. Kobberstiksamlingen i Kbhvn. har 150 af C.'s Blade. (Litt.: *Mémoire sur la vie de F. C. etc.* [1738, ny Udg. Paris 1854]). *A. Ls.*

Chauveau-Lagarde [šavolaga!rd], Claude François, berømt fransk Advokat, født 21. Jan. 1756 i Chartres, død 28. Febr. 1841 i Paris, gjorde hurtig Karriere ved sin Lærdom og Veltalenhed og var Advokat ved Parlamentet i Paris, da Revolutionen udbrød. Han sluttede sig først til denne, men skræmmedes hurtig bort fra den ved dens voldsomme og blodige Udskejelser. I Rædselstiden var det C, Tronchet, Desèze, Troncon Ducoudray og Doulcet de Pontécoulaut, der førte de mest celebre Sager for det blodige Revolutionstribunal: C. talte saaledes for General Miranda, hvis Liv det lykkedes ham at frelse, for sin Barndomsven Brissot, for Charlotte Corday, Ludvig XVI's Søster Elisabeth og for Marie Antoinette. Hans Forsvar for denne sidste bevirkede, at Hébert, Chaumette og Collot d'Herbois anklagede ham som Fjende af Folket; han sad længe fængslet, men Katastrofen 9. Thermidor frelste hans Liv. Napoleon gjorde ham 1806 til Statsraadsadvokat, Ludvig XVIII adlede ham. Efter den anden Restauration forsvarede han med Kraft, men forgæves, den tapre og patriotiske General Bonnaire. 17. Maj 1828 blev C. Medlem af Kassationsretten. Foruden et Forsvarsskrift for Bonnaire, »Exposé simple et fidele de la conduite i du général Bonnaire« [1816], skrev han s. A. sin i »Note historique sur le procès de Marie Antoinette et de Mme. Elisabeth« og havde allerede 1789 offentliggjort en »Théorie des états généraux en la France régenerée«. *F. J. M.*

Chauvel [šovæ'l], Théophile Narcisse, fransk Landskabsmaler og Raderer, er født i Paris 1832, Elev af Picot og d'Aligny. Han er bekendt ved sine Raderinger og særlig sine Gengivelser af de første franske Landskabsmaleres Arbejder, hvilke han udfører med sjælden Troskab, selv Malerens Penselføring er oftere efterlignet i Raderingen. Blandt C.'s Blade efter Rousseau, Diaz, Corot, Daubigny o. a. skulle nævnes: »Tronc d'arbre« efter Diaz og »Chaumières sous bois« efter Rousseau samt de store Blade: »Le nid de l'aigle« efter samme og »La Saulaie« efter Corot. Hans Værk udgør 114 Bl., hvoriblandt flere maleriske Litografier. (Litt.: Beraldi, *Les graveurs du XIX siècle*). *A. Ls.*

Chauvelin [sovlæ'], Francois Bernard, Marquis de, fransk Statsmand, født i Paris 29. Novbr. 1766, død smst. 9. Apr. 1832, var ved Revolutionens Udbrud 1789 Ludvig XVI's Garderobemester, men sluttede sig desuagtet til den Del af Adelen, der vilde gøre Tredjestand Indrømmelser og bringe Ofre. Snart efter tog han Tjeneste, blev Adjutant hos Marskal Rochambeau, men slog kort efter ind paa den diplomatiske Vej og blev sendt til London for, sammen med Talleyrand, at formaa Hoffet i St. James til Neutralitet under den almindelige Krig, der stod i Begreb med at udbryde. C.'s Ophold i London var meget pinligt for ham, han blev behandlet med Kulde og Mistænksomhed af Kongen og de store, og det blev endnu værre, da han maatte notificere det engelske Hof Katastrofen 10. Aug. og Ludvig XVI's Fængsling. Om end C., som Adelsmand, var Republikanerne mistænkelig og forhadt, blev han dog i London til efter Ludvig XVI's Henrettelse, da det engelske Kabinet bød ham forlade Landet. Efter sin Tilbagekomst til Paris blev C. sendt som Gesandt til Firenze, som han dog, da den engelske Flaade truede med at bombardere Livorno, hvis han ikke blev udvist, hurtig maatte forlade. I Paris blev han fængslet som Aristokrat og holdt fangen i elleve Maaneder; 9. Thermidor frelste hans Liv. Efter 18. Brumaire kom han ind i Tribunatet og blev siden Præfekt i Dep. Lys (Brügge). Napoleon satte ham ind i Statsraadet og sendte ham senere som Generalintendant i Katalonien til Spanien. Markistitlen, som han bar, smagte af *l'ancien régime* og var derfor Napoleon imod; da Kejseren imidlertid vilde indlemme saa mange af Frankrigs store og gamle Navne som muligt i sin ny Adel, gjorde han C. til Greve. Efter Napoleon's Fald blev C, trods hans revolutionære og imperialistiske Antecedenser, af Ludvig XVIII udnævnt til Æres-Statsraad. 1816 sendte Dep. Cote d'Or ham til Deputeretkamret. Ved de famøse Valg 1824 faldt han igennem, men opnaaede atter Valg Novbr. 1827. Dog nedlagde han to Aar senere sit Mandat og traksig tilbage til Citeaux ved Nuits, hvilket gamle Kloster hanhavde købt. Her grundlagde han flere Fabrikker, som han dog ikke opnaaede at se i Blomstring. *F. J. M.*

Chauvenet [šå!venet], William, amerikansk Matematiker og Astronom, født 24. Maj 1820 i Milford, død 13. Decbr. 1870 i St. Paul. C. var en Tid Professor i Matematik ved »Naval Asylum« i Filadelfia, senere ved »Naval Academy« i Annapolis Mar. og blev 1859 Professor i Matematik og Astronomi ved Washingtonuniversitetet i St. Louis Mo. Foruden talrige Afhandlinger i amerikanske matematiske og astronomiske Tidsskrifter har han skrevet »Manual of spherical and practical astronomy« [Filadelfia 1863, 5. Udg. 1887]. *J.Fr.S.*

Chauve-souris [sovsuri'] (fr.), Flagermus; Maskeradedragt: mørk Domino med Hætte og sort Helmaske.

Chauvin [šovæ'], J., d. s. s. Calvin (s. d.).

Chauvinisme [sovini'sm](fr.), udfordrende sabelklirrende — og, særlig i den nyeste Tid, revanchesøgende Patriotisme. C. er et fransk Ord af forholdsvis moderne Oprindelse (omtr. fra 1830). Det afledes, som »en gammel Pariser« i »Le Figaro« 1882 Nr. 41 mener, fra Nicolas Chauvin fra Rochefort, en af Napoleon's gamle Soldater og entusiastiske Beundrere, som skal have givet Scribe Ideen til hans »Soldat laboureur«, eller fra den af sin Bravour og sine eventuelle Bedrifter pralende Rekrut Chauvini Brødre ne Théodore og Hippolyte Cognard's Lystspil »La cocarde tricolore« [1831]. *F. J. M.*

Chaux-de-Fonds [šodøfõ], La, By i det schweiziske Kanton Neuchatel, 15 Km. N. V. f. Byen Neuchatel, ikke langt fra den franske Grænse, 992 M. o. H. i en af Jurabjærgenes Højdale, omgiven af 1,000—1,300 M. høje, naaleskovbevoksede Højdedrag. Det er egentlig kun en stor Landsby (kaldes af sine Beboere: »den store Landsby«), men er anselig og regelmæssig bygget og havde 1888:

25,800 Indb., hvoraf Hovedmassen var reformerte. Næst efter Locle er C. Hovedsædet for den schweiziske Urindustri (aarlig Udførsel ca. 2 Mill. frc.) og de dermed forbundne Biindustrier, som Guld-, Sølv- og Bronzearbejder, Email-, Agat- og Krystalsliberier, Billedskæren og Fabrikation af matematiske og fysiske Instrumenter. C. er Fødested for Maleren Leopold Robert og den berømte Mekaniker Droz. — Ved Slutn. af 17. Aarh. indførtes Urmageriet fra Locle, og dermed begyndte Stedets Blomstring. *C. A.*

Chavanne [šava'n], Joseph, østerrigsk Geograf og rejsende, er født 7. Aug. 1846 i Graz, studerede i Prag og Graz, berejste 1867—69 Nordamerika, Vestindien, Mejiko og Nordafrika, var derpaa ansat ved meteorologisk Institut i Wien og blev fra 1875 Redaktør af »Mitteilungen der Geografischen Gesellschaft« i Wien. Febr. 1884 drog han for det belgiske geografiske Selskab til Congo for at foretage en nøjere topografisk Undersøgelse af Egnene mellem Congo og Kuilu-Niadi paa den ene Side og Congomundingen og Ækvatorstationen paa den anden Side. Som første Resultat er udkommet et Kort over Congo's Nedreløb til Boma og fra Mundingen mod Nord til Landana. Af C. er udkommet: »Die Temperaturverhältnisse von Osterreich-Ungarn, dargestellt durch Isothermen« [Wien 1871], »Beiträge zur Klimatologie von Ö.-U.« [1872], »Die Sahara« [1878], »Afghanistan« [1879], »Afrika in Lichte miserer Tage« [1881], »Die mittlere Hohe Afrikas« [1881], »Afrikas Ströme und Flüsse« [1883], »Reisen und Forschungen im alten und neuen Kongostaat in den J. 1884—85« [Jena 1887], »Physik.-Statist. Handatlas von Osterreich-Ungarn« [Wien 1884—87]. Endvidere har han besørget et nyt Opl. af Balbi's »Allgemeiner Erdbeschreibung«. *C. A.*

ChavanneS [sava'n], Alexandre César, født i Montreux 1731, død som Professor i Teologi i Lausanne 1808. C. udgav 1788 »Anthropologie ou science générale de l'homme pour ser vir d'introduction å l'e'tude de la philosophie et des langues, et de guide dans le plan d'éducation intellectuelle ci-devant propose par A. C. C«, hvori han for første Gang bestemte den moderne Antropologis Begreb. C. er med Urette bleven betegnet som Grundlæggeren af denne Videnskab; hans litterære Virksomhed var af rent spekulativ Natur og fik ingen Betydning for den senere følgende Udvikling af Menneskets Naturhistorie; men den har Interesse som et tidligt Forsøg paa en systematisk Fremstilling af de herhenhørende Fag. C.'s øvrige Skrifter ere af teologisk-pædagogisk Indhold. *S. H.*

ChavanneS [šava'n] se Puvis de C.

Chavée [save'], Honoré Joseph, belgisk Sprogforsker (1815—77), var Præst, men studerede desuden Sanskrit. Resultatet af sine Studier nedlagde han bl. a. i »Lexicologie indoeuropéenne« [1849], hvori han erklærede sig for Sprogenes og Racernes oprindelige Flertal. Som Følge heraf afholdt han sig siden fra præstelig Virksomhed. Efter at have bosat sig i Paris udgav han Tidsskriftet »Revue de linguistique«.

Chaves [ša'veż], By og Fæstning i det nordlige Portugal, Provins Traz os Montes, i en frugtbar Dal ved Tamega's venstre Bred (Veigadal) ca. 20 Km. fra den spanske Grænse, har et gammelt Kastel, forfaldne Fæstningsværker og (1878) 6,500 Indb., der drive Silkehandel og Linnedvæveri. Over Floden fører en 154 M. lang Bro paa 12 Buer, et fra Trajans Tid stammende romersk Bygningsværk, over til Forstaden Santa Maria Magdalena. I Nærheden findes saltholdige varme Kilder (indtil 56°), der allerede hos Romerne (*AquaeFlaviae*) vare berømte for deres Lægekraft. *H. W.*

Chaves [ša'veż], Manoel de Silveira, Markis af, portugisisk General, død 1830, deltog 1807—14 som Grev Amaranti i Krigen med Franskmændene og forraadte 1820 til Regeringen den Plan om en Opstand i Oporto, som var bleven betroet ham, men fremskyndede netop derved Opstandens Udbrud og Udstedelsen af en fri Forfatning. Som ivrig Absolutist fremkaldte han Febr. 1823, da den franske Hær var rykket ind i Spanien for at undertrykke dettes Frihed, en militær Opstand i Byen Chaves, men blev allerede i April trængt over paa spansk Grund. Herfra vendte han tilbage, da Reaktionen havde sejret i Lissabon i Juni s. A., og fik til Løn store Godser samt Titlen Markis af C. Jan. 1827 rejste C. igen Reaktionens Banner og udraabte i Tavora Dom Miguel til Enevoldskonge, men blev tre Gange slaaet °g flygtede til Spanien, hvor han fik Hjælp til at gentage Forsøget. Sidste Gang bleve dog hans Tropper afvæbnede efter den engelske Regerings Forlangende, og C. kom først tilbage til Portugal i Sommeren 1828, da Dom Miguel helt havde sejret. Men da fik C. slet ingen Løn for sin trofaste Iver og døde i Sindsforvirring. *E. E.*

Chazal [sazaTj, Pierre Eman. Félix, Baron de, belgisk General, født 1. Jan. 1808 i Dep. Øvre-Pyrenæerne, hvor hans Fader, et tidligere Konventsmedlem, var Præfekt, død 25. Jan. 1892. 1815 maatte Familien drage til Belgien, og C. kom senere i Handelslære og blev Købmand i Bruxelles. Han tog virksom Del i Frihedskampen 1830, blev snart Generalintendant og 1831 Oberst samt Adjutant hos Kong Leopold I. 1842 blev C. Brigade- og 1847 Divisionsgeneral; var 1847—50 Krigsminister og paa ny 1859—66. I denne Stilling udarbejdede og gennemførte han Planen til Antwerpens ny Befæstning. Under den fransk-tyske Krig 1870 fik C. Anførslen over den mobiliserede Hær, men trak sig 1874 af Helbredshensyn tilbage fra Krigstjenesten. 1860 fik han Titel af Baron og 1866 af Statsminister. 1887 optraadte han som Modstander af General Brialmont's ny Befæstningsplan. *E. E.*

Chazelles-sur-Lyon [sazælsyrlio'], By i det østlige Frankrig, Dep. Loire, Arrond. Montbrison, med betydelig Hattefabrikation, Silkevæveriер og (1891) 4,300 Indb.

Chazellit, en Varietet af Mineralet Berthierit fra Chazelles i Auvergne. *N. V. U.*

Chazi-ChristOS, Anfører for det serbisk-bulgarisk-thrakiske Hjælpekorps i den græske Frihedskrig, født 1783 i Belgrad, død 1853 i Athen, udmærkede sig ved Dervenaki, kæmpede 1822 i Phthiotis, faldt ved Pylos sammen med Ærkebiskop Gregor af Methone i tyrkisk Fangenskab, af hvilket han senere befriedes af I. Kapo d'Istrias, under hvem han kæmpede i Naupaktos; senere kæmpede han ligeledes med Held under A. Ypsilanti. Kong Otto gjorde ham til Statholder i Arkadien, senere til sin Adjutant.

Chazor, Navn paa flere Stæder i Palæstina. Mest bekendt er C. i Naftali Stamme, indtil Debora's

Tid kananitisk Kongeby; den laa paa den nu *Tell Chureibe* kaldede Høj, strategisk betydningsfuld, fordi den beherskede Overgangen over Jordan neden for Meromsøen. *V. O.*

Cheadle and Gatley [tši!dl'ändgä'tli], Sogn i Cheshire (England), S. f. Stockport, med Bomuldsindustri og (1891) 8,252 Indb.

Chebec [šebe'k ell. ši!bek], lille tomastet Dæksfartøj i Middelhavet af spansk eller italiensk Nationalitet. Takkelagen er enten som Lugger (store firkantede Sejl) eller som Polakker (modificeret Brigrejsning), efter som Vinden er mod eller med. Skroget er skarpt under Vandet, over dette bredt, udfaldende med høje Stævne. *C. L.W.*

Cheboygan, By i den nordamerikanske Stat Michigan ved den nordvestlige Side af Huronsøen, der her optager Floden C, med Savværker, Kornmøller og (1890) 6,200 Indb.

Chebra kadischa (hebr.: hellig Forening), en i de fleste israelitiske Menigheder bestaaende Forening til Forrettelse af de ved Jordfæstelser almindelige Ceremonier. *V. O.*

Check [tše'k] (eng, *cheque*, fr. *chèque*). Ligesom dette Ords etymologiske Oprindelse er usikker, saaledes er det ogsaa vanskeligt at give en almengyldig Definition deraf, fordi de forskellige Landes Lovgivninger ikke ere overensstemmende i deres Opfattelse. C. maa nærmest betegnes som en særlig Art af Anvisninger eller Veksler — dog benyttes ogsaa undtagelsesvis Kvitteringsformen. I Alm. udstedes de for helt eller delvis at inddrage en Pengesum, som staar til Udstederens Disposition hos den, paa hvem C. trækkes, og denne Inddragning kan ske, enten ved at Udstederen selv præsenterer C. til Betaling hos den paatrukne eller — hvad der navnlig vil være Tilfældet i Lande, hvor Brugen af C. har naaet en høj Udvikling — at han benytter den som Betalingsmiddel over for Tredjemand. Som oftest vil den, paa hvem en C. udstedes, være den Bank eller Bankier, hos hvem Udstederen har sine Penge staaende, og den almindelige Sprogbrug benytter derfor Ordet C. som ensbetydende med Bankanvisning, hvilket ogsaa er i Overensstemmelse med nogle — men ikke alle — Landes Lovgivningers Definition af Ordet.

Brugen af C. fremkommer navnlig, hvor det er Skik, at de handlende ikke opbevare deres Kassebeholdninger, men deponere dem hos Banker, Bankierer eller andre, der særlig give sig af med Pengeforretninger, for at disponere over dem, efterhaanden som de skulle yde Betalinger. Som ældre Former kunne saaledes fremhæves de hollandske Kassierbriefjes, Anvisninger, som hollandske Købmænd allerede i 16. Aarh. udstedte paa de saakaldte Kassiers, hos hvilke de deponerede deres Penge, og dernæst ogsaa Anvisninger udstedte paa de gamle Girobanker i Italien og andre Lande (smlg. Bank S. 537). I den nyere Tid har Brugen af C. ganske særlig udviklet sig i England og Nordamerika, hvor de ikke alene benyttes af Handelsstanden, men ogsaa i stort Omfang af private. I disse Lande er Brugen deraf særlig bleven fremhjulpen ved Udviklingen af Clearinghouses (s. d.), i hvilke de forskellige Bankhuse gensidig udveksle de Fordringer, som de i Dagens Løb faa paa hverandre. Fordringer, som i særlig Grad opstaa derved, at C, udstedte paa een Bank, indleveres i en anden.

Paa Grund af den store Benyttelse af C. i England har der i dette Land tidlig udviklet sig Lovregler om dem. Hovedbestemmelserne findes nu i Vekselloven af 1882. I nogle andre Lande, f. Eks. Frankrig, har Forholdet derimod snarest været det, at det ikke har været Brugen af C, der har fremkaldt Lovreglerne, men at Lovgivningen er traadt til, for ved sine Bestemmelser at opmuntre til Brugen af C, ved at give dette Kreditmiddel særlige Begunstigelser i Retning af Stempelfrihed eller lave Stempeltakster. Bestemmelserne om C. findes for de forskellige Landes Vedkommende enten i Handelslovgivningen eller i Vekselloven eller — som i Frankrig (Love af 1865 og 1874) og Belgien (Lov af 1873) — i særlige Checklove. I det tyske Rige og Østerrig findes ingen Lovgivning om C, med Undtagelse af Bestemmelser om Stemplingen af dem i de to Landes Stempellovgivning. Derimod findes mere detaillerede Bestemmelser i nogle af de tyske Enkeltstater, navnlig i Elsass-Lothringen, hvor den franske Lov af 1865 er gældende. Saavel i Tyskland som i Østerrig har der i de senere Aar været forberedt Lovudkast om C. I de skandinaviske Landes Lovgivning findes ingen som helst Bestemmelser om C, og disse maa derfor behandles efter de almindelige Regler om Anvisninger (ang. Stempelpligten se nedenf.).

Den britiske Veksellov definerer C. som »a bill of exchange drawn on a banker payable on demand«. Denne Tilkendegivelse af, at C. er en Vexel, er afvigende fra de fleste andre Landes Ret, hvorefter den enten maa betragtes som en Anvisning eller som en Mellemting mellem Anvisning og Veksel. Fordringen om, at den paatrukne skal være et Bankfirma, findes ogsaa i nordamerikansk og tysk Ret. I Italien og Portugal skal han være Købmand, i Holland »Kassier«; de fleste andre Lande opstille ikke nogen Fordring om en særlig Forretningsegenskab hos den paatrukne. Fordringen om, at C. skal være betalbar paa Anfordring, er, foruden i England, opstillet i Tyskland, Frankrig, Belgien og Schweiz, men f. Eks. ikke i Italien, Portugal og Rumænien, og antages i Praksis heller ikke at gælde i de nordamerikanske Fristater. I øvrigt har den tyske og franske Rets Definition af Begrebet Interesse. Den tyske Stempellov fra 1869 taler om Stempelfrihed for »die statt der Barzahlung dienenden, auf Sicht zahlbaren Platzanweisungen und C, d. i. Anweisungen auf das Guthaben des Ausstellers bei dem die Zahlungen desselben besorgenden Bankhause oder Geldinstitute, wenn sie ohne Accept bleiben«. Efter den franske Lov af 1865 er C. »l'écrit qui, sous la forme d'un mandat de payement, sert au tireur à effectuer le retrait à son profit ou au profit d'un tiers de tout ou partie de fonds portes au crédit de son compte chez le tiré, et disponibles«. I øvrigt indeholde de franske Love en Række Bestemmelser, hvis særlige Formaal er at hindre, at de C. indrømmede Stempelbegunstigelser benyttes til Omgaaelse af Stempellovgivningen derved, at man under Form af C. udsteder andre Dokumenter, navnlig Veksler, der ere underkastede en højere Stempeltakst. Navnlig har Lovgivningen frygtet, at man ved falsk Datering eller senere Forandring af Datoen benytter Formen af C. til Dokumenter, der ere bestemte til at have en længere Løbetid. Der er strenge Forbud mod urigtig Datering, og det forlanges, at Datoen skal være skreven med

Bogstaver og af den samme, som har skrevet (ikke nødvendigvis underskrevet) den øvrige Del af C. Herhen hører ogsaa Bestemmelsen om, at C. kun maa udstedes mod »provision préalable« d. v. s. mod et Beløb, som Udstederen før Udstedelsen har til gode hos den paatrukne. Dog fortolkes denne Bestemmelse derhen, at det ogsaa kan være tilstrækkeligt, at den paatrukne har givet Udstederen Ret til at trassere et vist Beløb paa Kredit, altsaa uden at han i egentligste Forstand har det til gode. — En Bestemmelse om, at Ordet C. skal findes i Dokumentets Tekst, forekommer vistnok kun i schweizisk Lovgivning.

Et af de væsentligste Punkter i Retsreglerne om C. er Ordningen af Regresretten. I Alm. indrømmer de forskellige Landes Lovgivning Ejeren af en C, der ikke honoreres, Regres over for sine Formænd i Lighed med den vekselretlige, men dog med væsentlige Indskrænkninger i Henseende til Rettens Varighed. Hensigten med Udstedelsen af en C. er ikke, at den som en Veksel skal kunne gaa fra Haand til Haand, saaledes at der forløber længere Tid mellem dens Udstedelse og dens Forevisning til Betaling, men at den skal tjene som Betalingsmiddel, saaledes at Modtageren hurtigst muligt lader den forevise for enten at faa Beløbet udbetalt eller indsætte det paa sin Konto. Som Følge heraf er Regresretten over for Endossenterne som Regel betinget af, at C. præsenteres en vis kort Tid efter Modtagelsen. Den engelske Rets Regel er, at C. skal præsenteres »within reasonable time«, hvilket i Praksis forstaas saaledes, at den, der modtager en C. paa den By, hvori han bor, skal lade den præsentere senest Dagen efter Modtagelsen, medens han, hvis den er betalbar i en anden By, skal indlevere den paa Posten senest Dagen efter Modtagelsen. I modsat Fald mister han Regressen over for de tidligere Endossenter, hvorimod han — inden for den sædvanlige Forældelsesfrist — beholder den over for Udstederen, medmindre denne har lidt Skade ved Forsinkelsen, f. Eks. derved, at den paatrukne Bank er gaaet fallit efter Præsentationsfristens Udløb. Den franske Lov bestemmer, at en C, der er betalbar i samme By, hvori den er udstedt, skal præsenteres senest 5, og en C., betalbar i en anden By end Udstedelsens, senest 8 Dage efter Udstedelsen. Følgerne af, at Præsentationsfristen oversiddes, ere ganske lignende som i den engelske Lovgivning.

C. ere stempelfri i Tyskland, Belgien og de nordamerikanske Fristater. I Storbritannien og Irland betale C. ligesom andre paa Anfordring betalbare Veksler et Stempel af 1 penny. I Østerrig betale de et Stempel af 2 Kreuzer, og i Frankrig er Stemplet af C., naar de ere betalbare i samme By som den, hvori de udstedes, 10, og naar de ere betalbare i en anden By, 20 Centimer. I de skandinaviske Lande, der ganske mangle Lovgivning om C, vil Stemplingen bestemmes efter de almindelige Regler for Stemplingen af Anvisninger. I Norge, der ikke kender Stempling af Veksler og Anvisninger, ere de derfor fuldstændig stempelfri; i Sverige ere de ligeledes stempelfri fra I. Jan. 1895 ifølge den ny Stempellov. I Danmark er selve Anvisningen stempelfri (medmindre den accepteres); men enhver Transport stemples efter Taksterne for Gældsbreve. Dog er der i Henhold til den ved L. af 11. Febr. 1863 givne Bemyndigelse tilstaaet en stor Mængde Banker og Sparekasser den Begunstigelse, at deres Foliohaveres Anvisninger paa eget Folio, naar de ere betalbare ved Forevisning (altsaaa egentlige C), kunne transporteres stempelfrit paa Navn, men ikke *in blanco*.

C. kan i de fleste Lande lyde saavel paa en bestemt Person uden Overdragelsesret (Rectachecks), som paa en bestemt Person eller Ordre (Ordrechecks) eller paa Ihændehaver. I England var den sidste Form i ældre Tid den almindeligste, og da dette kunde føre til, at C. blev gjort gældende i en uberettiget Persons Haand, udviklede der sig tidlig en Fremgangsmaade, der delvis skulde hindre dette, nemlig den endnu brugelige saakaldte *crossing* (Krydsning). Denne bestaar i, at der tværs over Eorsiden af C. trækkes to parallele Linier; hvis der mellem disse Linier intet skrives eller blot Ordene »& Co.«, siges C. at være *crossed generally*; hvis der skrives Navnet paa et bestemt Bankfirma, er den *crossed specially*. Enhver Ihændehaver kan foretage Krydsningen eller forandre en almindelig Krydsning til en speciel ved at tilføje et Bankfirmas Navn; men i øvrigt er det ikke tilladt at udslette eller forandre den engang foretagne Krydsning. Dennes Betydning er den, at, naar en C. er crossed generally, har den paatrukne kun Ret til at betale den til et Bankfirma, og hvis den er crossed specially, kun til det Firma, paa hvis Navn Krydsningen lyder. Herved opnaas, at en uretmæssig Ihændehaver ikke kan gøre Brug af en crossed C, medmindre han er personlig kendt med et Bankfirma, der kan inkassere den for ham (idet Bankfirmaerne ikke pleje at modtage C. af Personer, de ikke kende), og naar den er crossed specially, kan den kun benyttes til Indbetaling hos det i Krydsningen nævnte Bankfirma, og altsaa kun af en Person, der er kendt af dette Firma. En yderligere Sikkerhed opnaas ved Tilføjelse af Ordene »not negotiable«. Betydningen heraf er den, at medens den godtroende Erhverver af en stjaalen eller bortkommen C. efter de almindelige Regler bliver Ejer af denne, erhverver ingen Ihændehaver af en C, der er paategnet »not negotiable«, nogen større Ret med Hensyn til C, end hans Formand havde.

Brugen af crossed C. har desuden stor økonomisk Betydning derved, at da de nødvendigvis maa gaa gennem Bankerne, bidrage de yderligere til, at Betalingerne afgøres ved Udligning i Clearinghouse i Stedet for ved kontante Penge. Det er ogsaa særlig denne Side af Sagen, som man har taget Sigte paa, naar man i andre Lande har efterlignet crossed C, saaledes i Tyskland og Østerrig, hvor det ved Overenskomst mellem Bankerne er vedtaget, at man tværs over Forsiden af en C. kan skrive eller trykke Ordene »Nur zur Verrechnung« med den Virkning, at C. ikke kan udbetales kontant, men kun benyttes til Afregning mellem Bankerne. Ogsaa for selve Udstederen af C. bevirker Krydsningen i Forbindelse med Clearinghousesystemet en stor Besparelse. Da han er sikker paa, at en om Formiddagen udstedt crossed C. ikke vil blive præsenteret til Betaling straks, men først fremkommer til Afvikling om Eftermiddagen i Clearinghouse, behøver han i Udstedelsesøjeblikket ikke at have Beløbet til gode i Janken, naar han blot er vis paa, at Beløbet vil indgaa, inden Clearingen finder Sted.

Artikler, der savnes undtr C, maa søges under IL.

I Alm. benyttes til C. Blanketter efter bestemte Formularer, og Bankerne udlevere deres Kunder saakaldte Checkbøger, d. v. s. Hæfter, indeholdende et vist Antal Blanketter. Til hver Blanket hører en Kupon, som bliver siddende i Bogen, naar Blanketten afrives, og paa denne Kupon kan Udstederen notere C.'s Beløb og Navnet paa den, til hvem den er udstedt, hvorved han kan føre Kontrol med sine Udbetalinger. I England er det desuden Reglen, at Banken med visse Mellemrum tilbageleverer Udstederen de indløste C. (med en Paategning, der gør det umuligt at benytte dem igen). Disse tilbageleverede C. kan Udstederen benytte som juridisk Bevis for de skete Betalinger, hvorved han i mange Tilfælde ikke er nødsaget til at tage Kvittering for Betalingen.

Den økonomiske Betydning af Brugen af C. kan i Hovedsagen sammenfattes derhen, at den er en af Hovedformerne, hvorunder Betalinger kunne foregaa uden Brug af kontante Penge. Idet Købmænd og andre, i Stedet for at have deres Kassebeholdning beroende kontant, lade den indestaa hos Banker eller Bankierer og afgøre deres Betalinger ved at udstede C. paa disse, opnaas for det første en betydelig Kapitalbesparelse. Beløb, der ellers vilde ligge brak, komme gennem Bankernes Virksomhed Produktion og Omsætning til gode (smlg. Bank S. 538, 539 og 544). For Købmændene selv opnaas der endvidere den Fordel, at de undgaa Risikoen ved at opbevare Pengene hjemme og Ulejligheden ved de med kontante Ud- og Indbetalinger forbundne Tællinger. Brugen af C. og Bankfolio ligesom ogsaa af Girooverførsler er et Led i den udviklede Arbejdsdeling, idet den egentlige Pengeforvaltning udskilles fra Handelsvirksomheden og overgaar til Pengeinstituterne. — Som Ulemper ved Systemet kan fremhæves dels den Fare, der kan ligge i, at et Lands effektive kontante Betalinger blive for smaa — hvad der af flere Forfattere er gjort gældende med Hensyn til England — og dels den Risiko, som den enkelte løber ved i Betaling at modtage C. i Stedet for Kontanter. Risikoen bestaar dels i Muligheden af, at Udstederen ikke har Beløbet til gode, og dels i, at den paatrukne kan være insolvent, i hvilket sidste Tilfælde man jo imidlertid har Regres til Udstederen og, for saa vidt Lovgivningen hjemler det, til de eventuelle Endossenter. Man bør derfor kun modtage C. udstedte af Personer, paa hvis Hæderlighed man kan stole, og kun saadanne, der ere udstedte paa solide Bankfirmaer. Hvis C. modtages i Betaling for almindelige Regningskrav har Sagen mindre Betydning; men Risikoen bliver større, naar man imod Betalingen udleverer vigtige Dokumenter, saasom Værdipapirer, Konnossementer eller Veksler. I England har der derfor uddannet sig den Praksis, at den, der modtager en C. i Betaling for en forfalden Veksel, ikke udleverer denne, men paategner den Ordene *paid by cheque* og foreløbig beholder den, men udleverer den til Banken, samtidig med at han hæver C. Udstederen af denne giver da ved Udstedelsen Banken Ordre til kun at indfri C. mod Udlevering af Vekslen.

For Fuldstændigheds Skyld tilføjes, at Ordet C. nogle Steder bruges om andre Dokumenter end de egentlige C. Saaledes bruges f. Eks. i Østerrig Udtrykket »Effectencheck« som Betegnelse for den Udleveringsordre, som de, der handle med Børseffekter, give den Bank, hos hvilken Papirerne ere deponerede. (Litt.: Shaw, *A practical treatise on the Law of Banker"s C.* [London 1871]; Bédarride, *Commentaire de la loi du 14. Juin 1865 sur les C.* [Paris og Aix 1874]; Le Mercier, *Etudes sur les C.* [Paris 1874]; Hulshoff, *De C. uit een economisch en juridisch oogpunt beschouwd* [Amsterdam 1871]; Hildebrand, »Das Chequesystem und das Clearinghouse in London« [Jena 1867]; Cohn, »Zur Geschichte der C.« og »Zur Lehre der C.« [Ztschr. fur vergl. Rechtswissenschaft I, II og III 1878—83] og »C.« [Handworterbuch der Staatswissenschaften II, 1891]; E. Meyer, »Om C- og Clearinghouse-Systemet« [Nationaløk. Tidsskr., 17. Bd., 1881]). *E. M.*

Checks [tše'ks], et i England, Holland, Sachsen og Böhmen vævet blaat og hvidternet eller stribet, lærredsagtigt Stof af Hørgarn eller Bomuld eller en Blanding af begge. Det eksporteres navnlig til Amerika og bruges meget til Matrosskjorter o. l. *K. M.*

Cheddar [tše'dᵊ], Landsby i Sommersetshire (England), ved Foden af Mendiphøjen (s. d.), med Drypstenshule og berømt Ostefabrikation.

Chedīve se Kediv.

Chedūba se Arakan.

Cheefoo se Tchifu.

Cheer [tši!ᵊ] (eng.), Leve! Hurra! Glædesraab, Hurraraab.

Chef [šæ'f] (fr.), Hoved, Overhoved, Anfører, Forstander.

Chef d'oeuvre [šædö!vr] (fr.), Hovedværk, Mesterværk.

Chefren eller Khefren kaldes af Herodot den Konge i det gamle Ægypten, hvis ægyptiske Navn man plejer at læse Chafra (Khafra), og som tilhører det fjerde Dynasti (før Aar 3000 f. Chr.). Han var en Efterfølger af Kheops, enten umiddelbart eller efter en kortere Mellemregering af en anden Konge. C. opbyggede den næststørste Pyramide ved Ghizeh; Højden er $136{,}_{40}$ M., altsaa noget mindre end Cheops's, men den ser højere ud, da den ligger paa en højere Flade. Imedens den store Pyramide i Aarhundreder har staaet aaben, var Indgangen til den anden Pyramide ukendt, indtil den 1818 aabnedes af Belzoni (se Bd. II, S. 824); Kongens Sarkofag fandtes i Gravkamret, men sønderbrudt; Mumien var ligeledes ødelagt. Foran Pyramiden findes Spor af en Bygning, rimeligvis bestemt til Bolig for Kongens Aand, og længere borte, ikke langt fra den store Sfinx, fandt Mariette en Bygning af Granit, i hvilken han fandt Brudstykker af mange Statuer af Kongen. De ere af haard Sten og fortrinlig udførte. Denne Bygning har vel ogsaa tjent Kongens Aand, men den synes snarest at være en Art Kælderrum under et nu forsvundet øvre Stokværk; den er for Resten fortrinlig bygget. Den store Sfinks henføres undertiden til C.'s Tid; det er dog muligt, at den er ældre end C. Herodot og efter ham Diodor, der ogsaa skriver hans Navn Chabryis, hvilket sikkert kommer den ægyptiske Udtale meget nær, sætter C. ligesom de andre Konger, som have bygget Pyramider, ned i Forfaldstiden, over 2000 Aar for langt ned i Tiden. *V. S.*

Chefsgaardsfondet er i Norge et, i Henhold til Lov om civile og militære Embedsgaarde af 25. Aug.

1848, ved Salg eller Bortforpagtning af de tidligere saakaldte Chefsgaarde — Statsejendomme, der anvistes militære af højere Grader til Bolig, som en Del af deres Løn — oprettet offentligt Fond, hvoraf der til efter Loven berettigede Officerer udredes en nærmere bestemt aarlig Godtgørelse for Afsavn af Chefsgaard, til Bebyggelse og Vedligeholdelse af en saadan eller til Hesteholdsgodtgørelse. Fondet bestyres umiddelbart under Forsvarsdepartementet, der beskikker dets Regnskabsfører. Nærmere Bestemmelser om C. findes i kgl. Resol. af 22. Juni 1857. Det deles i et Kapital- og et Rentefond; det første udgjorde 1. Juli 1893 noget over $2^1/_2$ Mill. Kr., det sidste 1,662,833 Kr. *K. V. H.*

Cheiat se Tikal.

Cheilangioskopī (*χείλος*, Læbe, *ἀγγεῖον*, Kar, *σκοπέω*, ser), en af Hueter angivet Undersøgelsesmetode, der gaar ud paa, ved et særlig dertil indrettet Mikroskop med svag Objektivforstørrelse (stor Brændvidde) og stærkt Okular at observere Blodomløbet i Menneskets Læbe; denne holdes fikseret ved en særlig Klemme og oplyses ved paafaldende Lys fra en lille elektrisk Buelampe. Hueter mente ved en saadan Undersøgelse at kunne gøre Blodet saa vidt til Genstand for Observation i selve Karrene, at han kunde bestemme Blodlegemernes relative Mængde, saa at Metoden skulde kunne konkurrere med Blodlegemetællingen. Men det er ikke lykkedes at faa Metoden almindelig anvendt, saa den efter Hueter's Død synes at være bleven ganske forladt. Som didaktisk for at demonstrere Cirkulationen hos Mennesket kan den have sit Værd ved Siden af andre herhen hørende Metoder (smlg. Blod S. 145). *E. A. T.*

Cheilitis, Betændelse af Læben; Betegnelsen anvendes ikke synderlig.

Cheilon se Chilon.

Cheiloplastik, Operation til Dannelse af Læbe, hvor denne er gaaet tabt enten ved Sygdom eller Læsion, eller fjernet ved Operation eller, alleroftest, hvor Læben er spaltet ved medfødt Misdannelse — Hareskaar (s. d.) (smlg. i øvrigt Plastiske Operationer). Operationen bestaar hyppigst i, at Randene af den i Læben værende eller dannede Spalte simpelt hen sys sammen; hvis Substanstabet i Læben er særdeles stort, som ved Operationer for stærkt udviklet Læbekræft eller ved store Knusninger (f. Eks. Skudlæsioner), maa man undertiden danne en hel ny Læbe ved at løsne Lapper fra Kinden, fra Hagen eller Halsen og sy disse ind paa Læbens Plads. I sjældnere Tilfælde har man ogsaa for søgt at tage Hud lapper fra Armen. *E. A. T.*

Cheiloschísis (*χείλος*, Læbe, *σχίσις*, Spalte), Synonym med *Labium leporinum*, Hareskaar (s. d.). Det med Kæbe- og Ganespalte komplicerede Hareskaar hedder *Cheilognato-palato-schisis. E. A. T.*

Cheiránthus se Gyldenlak.

Cheiron (græ.), en af Kentaurerne (s. d.). I Sagnene om C, der hyppig møde os i den græske Digtning og Billedkunst, gør der sig en egen Dobbelthed gældende: der er mange Træk, som C. har tilfælles med de øvrige Kentaurer, medens andre bestemt skille ham fra dem. Grundene til denne Dobbelthed ere ikke fundne og ville maaske aldrig findes, da vi ikke kende de ældste folkelige Forestillinger om C. i hans Hjemland, Thessalien; selv de ældste episke Digtere forstode dem ikke, men hjalp sig over Modsætningerne, som de forefandt, ved at kalde C. »den retfærdigste af Kentaurerne«. — Fælles for C. og de øvrige Kentaurer er for det første den ydre Skikkelse, fantastisk sammensat af Menneske- og Hestelegeme (se Kentaurer). Ligesom sine Fæller tænkes han boende paa Thessaliens Bjærge, særlig paa Pelion, hvis Skove han gennemstrejfer paa Jagt efter de vilde Dyr; han fører de samme Vaaben som de andre, Fyrrestammer og Klippestykker. C. tager ogsaa Del i Kampen mod Lapitherne, hvorfra han slipper lykkelig bort, senere i Kampen mod Herakles, der saarer ham dødelig med en af sine giftige Pile; som en dødelig stiger han derpaa ned til Hades. — Men andre Sagn, overleverede i samtidige og til Dels i de samme Kilder, stille C. i Modsætning til hans raa Fæller. Han tænkes ikke som disse avlet af Ixion og en Sky (Nefele), men af Kronos og Najaden Filyra. I Pelions Bjærgskove lærer han Planternes Natur at kende, udfinder dem, der have Lægekraft og bliver en ypperlig Saarlæge; ogsaa anden aandelig Gerning øver han, særlig Musik. I Overensstemmelse hermed er C.'s Karakter mild og retskaffen; han gælder for en faderlig Raadgiver for Thessaliens Heroer, særlig Peleus, som han redder af de andre Kentaurers Vold og hjælper til at vinde Thetis, Peleus'es Søn Achilleus, som han lærer at spille paa Lyre, at ride, o. s. v., Asklepios, som han underviser i Lægekunst, Jason o. a. Disse Forestillinger findes hos Digterne ogsaa udvidede saaledes, at de nævnte Heroer (undertiden ogsaa andre) tænktes at være C.'s Plejesønner, opvoksede i den Hule paa Pelion, som var hans Hjem. Den samme Tanke laa til Grund for et nu tabt episk Digt »C.'s Formaninger til Achilleus«, som indeholdt Regler for en adelig Ynglings Opdragelse; det gjaldt i Oldtiden sædvanlig for et Værk af Hesiodos. Et bekendt pompejansk Vægmaleri forestiller C. undervisende Achilleus i Lyrespil. — Stjernebilledet Skytten (s. d.) kaldes hos de alexandrinske Digtere Kentauren, idet det efter gamle kaldæiske Forbilleder opfattes som en med Bue væbnet Kentaur; yngre Forfattere antage denne Kentaur for at være C, som til Løn for sin Retfærdighed efter Døden skulde være optagen blandt Stjernerne (jfr. Kentaurer). *C. B.*

Cheiroptĕra se Flagermus.

Cheirospásmus, Krampe i Haanden, se Skrivekrampe.

Cheirotherĭum se Urpadder.

Cheirotoní (græ.), Haandsoprækning, den i Athen brugeligste Form for Afstemning. *K. H.*

Chekanblade se Eugenia.

Chelard [šəla'r], Hippolyte André Jean Baptiste, fransk Operakomponist (1789—1861), var Søn af en Klarinettist ved den store Opera i Paris og havde til sine Lærere dels ved Konservatoriet dersteds, dels senere under sit Ophold i Italien, saa udmærkede Musikere som Gossec, Mehul, Cherubini, Baini og Zingarelli. I sidstnævnte Land fik C. en Opera-bouffe »Lacasa vendere« opført. 1816 vendte C. tilbage til Paris og levede af at undervise; denne Virksomhed tilfredsstillede ham ikke i Længden, og han søgte at skaffe sig en Stilling som Operakomponist. Ikke uden Møje lykkedes det ham at faa en Opera »Macbeth« opført paa den store Opera (1827). Synderligt Held havde han dog ikke med sit Værk, hvis Tekst (af Rouget de Lisle) navnlig var

yderst tarvelig, og C. forsøgte da Lykken i Tyskland, hvis Musikere han satte meget højt. I München opførtes »Macbeth« og blev der en saa stor Succes, at C. udnævntes til bayersk Kapelmester. 1829 var C. atter i Paris; men Julirevolutionen afbrød næste Aar paa ny hans Virksomhed. Fra Slutn. af 1830 levede C. i Tyskland, afset fra et Ophold i London (1831—32), 1835 fik han opført i Miinchen Operaen »Hermannsschlucht«, C.'s Hovedværk, og 1836 kaldtes han til Weimar, hvor han var Kapelmester til 1843, da Fr. Liszt afløste ham. — C, hvis Ry i sin Tid var ret betydeligt, var ikke nogen fremragende eller selvstændig Kunstner; derimod var han en dygtig og erfaren Musiker med megen Sans for scenisk Effekt. Hans Operaererenuforsvundneaf Repertoirerne. *W. B.*

Chelath, det tidligere Navn for Achlat (s. d.).

Chelĭdon (Bysvale) se Svaler.

Chelidonĭae Insulae, Svaleøerne, fem af Oldtidens Søfarere frygtede Klippeøer uden for Forbjærget Hieron eller Chelidonion (nu Chelidoni) paa Sydkysten af Lykien i Lilleasien. Her eller ved Faselis skal den saakaldte Kimoniske Fred have sat Grænsen mellem den attiske og den persiske Krigsflaades Omraade. *K. K.*

Chelidonĭsma (græ.), »Svalesang«, en gammel Folkesang om Svalens Tilbagekomst, som Drengene paa Rhodos plejede at synge, medens de gik omkring og tiggede ved Dørene. *K. H.*

Chelidōnium se Svaleurt.

Chelidōnsyre (Pyrodicarbonsyre), $C_3H_2O_2$ $(COOH)_2+H_2O$, findes i *Chelidonium majus* (Svaleurt) sammen med Æblesyre og Citronsyre. Den danner farveløse, silkeglinsende Naale, der smelte ved 262^0 og ved 100^0 opløses i 26 Dele Vand. Syntesisk lader den sig fremstille af Acetondioxalæter ved Opvarmning med uorganiske Syrer. *O. C.*

Chelidromĭa, Chilidromia, Halonesos, græsk 0 blandt de nordlige Sporader, 45 Km. N. 0. f. Euboa, 82 □ Km. stor. En 22 Km. lang Bjærgryg, med Toppe paa indtil 457 M. og bevokset med Fyr, strækker sig paa langs gennem hele Øen, hvor man har fundet et betydeligt Lag af Brunkul. I Oldtiden kaldtes den Ikos og havde to Stæder, hvoraf der findes Ruiner; nu er der kun en Landsby med (1889) ca. 500 Indb. *C. A.*

Chelĭfer se Mosskorpioner.

Chelles [šæ'l], Flække i det nordvestlige Frankrig, Departement Seine-et-Marne, Arrondissement Meaux, ved Marne, med en Kirke fra 13. Aarh., Rester af et gammelt Abbedi, et Fort, der hører til den ydre Befæstningslinie om Paris, samt (1891) 2,700 Indb. C. var i Merovingertiden ofte Residensby; Chilperik I blev dræbt her (584). Valplads i den fransk-tyske Krig (21. Decbr. 1870).

Chelm se Cholm.

Chelmĭnski [χæl-], Jan, polsk Maler, er født 27. Jan. 1851 i Brzostov (russisk Polen). C. er uddannet i München, særlig under Fr. Adam. Hans Specialitet er Landskaber og Genrebilleder frahans Fædreland: »Polske Insurgenter«, »Morgen i Ukraine«, »Aften i Ukraine« (udstillet 1883 i Kbhvn.) etc, livfulde Arbejder med effektfuld Kolorit; som Jagt- og Sportmaler har han vundet betydeligt Ry. I Miinchen, hvor han opholder sig, har hans Kunst især vundet Paaskønnelse, »En Ryttergruppe med Prinsesse Therese af Bayern« er i den bayerske Prinsregents Besiddelse; andre populære Værker af C. ere »Jagt-Rendezvous« og »I. Kavaleribrigade defilerer forbi Prins Leopold af Bayern«. *A. Hk.*

Chelmos, Bjærg i Arkadien, se Aroania.

Chelmsford [tše'(l)mzfəd], By i det engelske Grevskab Essex, 48 Km. N. 0. f. London ved den her sejlbare Chelmer, der falder i Blackwaterbugten. (1891) 11,000 Indb. Blandt dens Bygninger bemærkes et stateligt Raadhus, talrige Kirker og en Grevskabshal (Shire Hall). Da den ligger i en af Englands vigtigste Agerbrugsegne, har den en stor Kornbørs og betydelig Handel med Korn, Kvæg og Humle. *C. A.*

Chelmsford [tše'(l)mzfəd], Frederick August Thesiger, engelsk General, er født 31. Maj 1827. Han deltog i Krimkrigen og havde 1855 naaet Majorsrang. Senere tjente han i længere Tid som Oberst og Generaladjutant ved Hæren i Indien. 1877 udnævntes han til Generalmajor, blev 1878 Guvernør i Caplandet og fik Overledelsen af Kampen mod Kafferne. Han skuffede i Begyndelsen de Forventninger, man havde næret til ham. Englænderne lede Nederlaget ved Isandula, hvilket for en Del tilskreves deres Mangel paa energisk Optræden og Mangel paa Omsorg for en omhyggelig Ordning af Sikringstjenesten. Oppositionen, der i den Anledning rejste sig mod C. i England, foranledigede Regeringen til at fratage ham Overkommandoen, der overdroges General Wolseley. C. beholdt dog Overkommandoen over Hovedkorpset og genvandt sit Ry ved det afgørende Nederlag, som han tilføjede Cetewayo, saa at han ved Tilbagekomsten til England 1879 blev modtagen med megen Hæder. 1882 udnævntes han til Generalløjtnant. *B. P. B.*

Chelmsford [tše'mzfəd ell. tše'lmzfəd], Frederick Thesiger, Lord, engelsk Statsmand, født 15. Juli 1794, død 5. Oktbr. 1878, var 1807 som Midshipman med paa Toget imod Kjøbenhavn, ligesom hans Farbroder, Kaptajn Fr. Thesiger var Nelson's Adjutant i Slaget 2. Apr. 1801. Men da hans Fader var død, og Familien snart tabte sin Formue, opgav han Sømandslivet og lagde sig 1815 efter det juridiske Studium. 1818 blev han Sagfører og vandt snart en udbredt Praksis. 1840 valgtes han til Underhuset og blev 1844 Solicitor- og 1845 Attorney-General i R. Peel's Ministerium indtil dets Afgang 1846. Han var en af det konservative Partis vigtigste Talere, tog 1851 vigtig Del i Forhandlingerne om den saakaldte »kirkelige Titellov«, der forbød katolske Biskopper at antage Titler efter Stifter i Statskirken, og var ligeledes en ivrig Modstander af Jødernes Adgang til Parlamentet. 1852 var han igen Attorney-General og blev Febr. 1858 ophøjet til Peer som Lord C, samt udnævnt til Lordkansler i Jarl Derby's Ministerium indtil Juni 1859, samt paa ny Juli 1866—Febr. 1868. " *E. E.*

Chelone, Chelonĭa, Chelonĭdae se Havskildpadder.

Chelonobĭa se Rurer.

Chelsea [tše'lsi], Kvarter i det vestlige London, beliggende V. f. Westminster paa Nordsiden af Themsen over for Battersea, med (1891) 96,300 Indb. C. er særlig bekendt for sit af Karl II 1682 oprettede Invalidehospital, opført af Wren med en 16 Hekt. stor Have; over 500 Invalider ere

bosatte her; men desuden modtage ca. 85,000 afskedigede Soldater gennem denne Stiftelse deres Pensioner som »Out-Pensioners«. Endvidere findes her den 1801 af Hertugen af York stiftede Opdragelsesanstalt »Military Asylum« for forældreløse Soldaterbørn, samt store Kaserner og en 1673 anlagt botanisk Have med Mindesmærke over Botanikeren Hans Sloane (død 1753). Store Haveanlæg langs Themsen, der her løber mellem inddæmmede Bredder. (Se i øvrigt London). *C. A.*

Chelsea [tše'lsi], Stad i den nordamerikanske Stat Massachussetts, skilt fra Østboston ved Chelsea River (se Boston).

Cheltenham [tše'ltenhäm], By i det vestlige England, Shire Gloucester, ved Foden af Cotswold Hills og ved Bredden af Severns lille Biflod Chelt. Med Forstaden Charlton Kings (1891) 43,972 Indb. Som flere andre af Byerne i det sydvestlige England er C. et meget besøgt Badested med Hospitaler, Kursal, Teater og smukke Anlæg omkring de mineralske Kilder, hvis Vande indeholde Kogsalt, Svovl, Jærn og Kalk. Af denne Grund og paa Grund af sit milde Klima er C. en ægte »Pensionist«-By, og navnlig vælge mange afskedigede indiske Embedsmænd C. til Opholdssted. Af Dannelsesanstalter har den en berømt højere Drengeskole (Proprietors College) og et Lærerseminarium. *C. A.*

Chelva [tše'lva], By i det østlige Spanien, Provins Valencia, ved en Biflod til Guadalaviar, har (1887) 4,900 Indb. Levninger af en romersk Vandledning, Silke-, Oliven- og Vinavl.

Chelydra, *Chelydridae* se Sumpskildpadde.

Chelyosoma, en til Familien *Phallusiadae* hørende Slægt af Søpunge. Det flade, til Underlaget fastvoksede Legeme er omgivet af en tynd, hornagtig, brunlig Skalkappe, hvis fri Overflade er delt i et Antal kantede Plader. Mund- og Kloakaabninger ere 6-lappede, og om hver af dem findes 6 trekantede, under Tillukningen pyramideformet sammenstødende Plader. Gællesækken har Papiller og spiralformede Stigmata, og Muskulaturen bestaar kun af Traadbundter i Randen af de sammenstødende Plader og stillede lodret paa disses Sider. Tarmkanalen ligger bag Gællesækken. En Art af denne Slægt, *C. macleayanum*, er funden i Grønland. *M. L.*

Chelys (græ. *χέλυς*) er Navnet paa Musikinstrument hos de gamle Grækere, om hvis Beskaffenhed man ikke er ganske paa det rene; man antager, at det har været en Fællesbenævnelse paa forskellige Instrumenter, af hvilke Lyra (s. d.) og Kithara (s. d.) ere de væsentligste, men som i hvert Fald har det tilfælles, at Strengene ere udspændte over en Resonanskasse, der er dannet af en Skildpaddeskal eller i Lighed dermed. C. er nemlig oprindelig det græske Navn paa Skildpadden, og som bekendt sættes Lyrens Opfindelse i Forbindelse med det Sagn, der fortæller, at Guden Hermes — efter endnu ældre Sagn den ægyptiske Gud Thot —, der havde fundet en udtørret Skildpaddeskal, paa hvilken der endnu sad nogle Rester af henvisnede Sener, derved var bleven Ophavsmand til den første Lyre. *S. L.*

Chelys se Sumpskildpadder.

Chem se Min.

Chemawinit, et Mineral, som i Udseende og Egenskaber staar Ravet meget nær, forekommer i smaa Brudstykker i Sand ved Stranden af Cedar Lake i Canada. *N. V. U.*

Chemillé [šmije'], By i det vestlige Frankrig, Departement Maine-et-Loire, Arrondissement Cholet, ved Hyrome, har en Kirke fra II. Aarh., en jærnholdig Mineralkilde, Lærredsvæveri, Fabrikation af Flonel og Papir og (1891) 3,200 (med Kommune 4,500) Indb.

Chemin [šmæ'] (fr.), Vej; *c. å rails* [šmæaræ!l], Sporvej; *c. de fer* [šmæntfæ!r], Jærnbane.

Cheminement [šminmâ'], Fremrykning mod en befæstet Stilling ved Løbegravene, førte i Siksak. At cheminēre er at rykke frem paa denne Maade. *A. L—n.*

Cheminēre se Cheminement.

Chemise [šmi!z] (fr.), Særk; *chemisette* [šmizæ't], Krave, kort Kvindelivstykke, Brystdug.

Chemmis se Achmim.

Chemnitz, By i Kongeriget Sachsen, Kreishauptmannschaft Zwickau ved Floden C. (et lille Tilløb til Mulde) med (1890) 138,954 Indb., medens den i 1840 kun havde 23,476 Indb. C. er en af Tysklands vigtigste og selve Sachsens største Industriplads, der allerede i en lang Tid har været Sæde for en stor Tekstilindustri, hvis Begyndelse naar tilbage til 15. Aarh., men som i Løbet af 19. Aarh. har taget et forbavsende Opsving ved Indførelse af Maskiner og ved det stigende Udbytte af de nærliggende Kullejer. Hertil er i den senere Tid ogsaa kommen en mægtig Maskinindustri, saa at Byen i de sidste 50 Aar har fordoblet sit Indbyggerantal over 5 Gange og nu er Sachsens tredjestørste By. Kun den midterste Del af Byen omkring den tidligere Fæstning har et gammelt Udseende med snævre Gader; uden om den grupperer sig talrige, smukt anlagte moderne Forstæder. Af ældre Bygninger mærkes et Raadhus med et højt Taarn, den gotiske St. Jakobskirke med en smuk Portal, og Johanneskirken; af nyere et Teater, et nyt Raadhus, Gymnasium, et Handelsinstitut og talrige industrielle Læreanstalter. Hovedinteressen ved C. knytter sig til den kolossale Industri, der har skaffet den Tilnavnet »det sachsiske Manchester«. Vigtigst er Fabrikationen af Maskiner, Værktøj og Instrumenter med 179 Fabrikker, der 1892 beskæftigede 11,622 Arbejdere, derefter Spinderier med 160 Fabrikker og 13,351 Arbejdere. Den samlede Produktion af Maskiner var 1892 til en Værdi af 27 Mill. Rm. mod 4 Mill. i 1851 og bestod af alle Slags Dampmaskiner, Lokomotiver, mekaniske Vævestole, Strikkemaskiner, og Landbrugsmaskiner. Produktionen af Tekstilvarer var (1892) 70 Mill. Rm. mod $7\frac{1}{2}$ Mill. i 1851, derunder for $13\frac{1}{2}$ Mill. Handsker. Foruden disse vigtige Grene findes ogsaa betydelige Fabrikker i Læder- og Maskinremme, Stentøj og Cementvarer, Kemikalier, Kopierpresser, Vægte, Pengeskabe, Metaltraad, Voksdug, Tapeter; endvidere findes Farverier og Appreturanstalter, store Blegerier, Bryggerier og Teglværker. C. har levende Handel med de industrielle Frembringelser (navnlig til Amerika) og Agerbrugsprodukter; Handelen fremmes ved en Børs, en Filial af Rigsbanken, den sachsiske Bank og andre Pengeinstitutter; Byen er ligeledes Knudepunktet for et stort Jærnbanenet til Dresden, Annaberg, Doebeln, Zwickau, Reichenbach, Aue, Leipzig og Reitzenhain. Uden om Byen grupperer sig en Række mindre Byer, der bidrage

til at forøge C.'s Betydning, nemlig Alt-C. (6,400 Indb.), Altendorf (3,834), Bernsdorf (2,080), Borna (2,300), Furth (1,900), Gablenz (9,860), Hilbersdorf (4,893) og Kappel (5,245), saa at hele det store Industrikompleks med C. til Midtpunkt har en Befolkning af 175,467 Mennesker. — C. har sit Navn efter Floden C. og stammer omtrent fra Aar 1000, da den benævntes Camenizi ɔ: Stenfloden; men den fik dog først nogen Betydning, efter at Kejser Lothar (død 1138) havde anlagt et Benediktinerkloster, der senere blev til et Slot. I de talrige Krige, navnlig i Trediveaarskrigen, led C. meget, og det er først i 19. Aarh., at den har taget det store Opsving. (Litt.: Zollner, »Geschichte der Fabrik- und Handelstadt C.« [Chemnitz 1888]; Ehrhardt, »Führer durch C.« [smst. 1891]). *C.A.*

Chemnitz, Johann Hieronymus, tysk Præst og Konkyliolog, født 10. Oktbr. 1730 i Magdeburg, død 18. Septbr. 1800 i Kjøbenhavn; . han studerede i Halle og kom i en Alder af 23 Aar til Danmark som Pagehovmester hos Dronning Sofie Magdalene's Søster, hos hvem han senere blev Kabinetspræst. 1757 blev han ansat som Præst ved den danske Legation i Wien, hvor han forblev, indtil han 1768 udnævntes til Kompastor i Rendsborg. Aaret derefter blev han Slotspræst paa Kronborg og Præst ved Mariekirken i Helsingør. 1772 blev han ansat som tysk Sognepræst ved Garnisonskirke i Kjøbenhavn, i hvilket Embede han forblev til sin Død. Som Konkyliolog var han nærmest Dilettant, men vandt dog Anseelse baade i Danmark og Udlandet som Artskender og Samler. Hvad han præsterede i Litteraturen paa andre af Zoologiens Omraader var uden Betydning; men ved Udgivelsen af det af Martini begyndte store Arbejde: »Neues Systematisches Conchylien-cabinet« indlagde han sig megen Fortjeneste. Fra 1780—95 udgav han de 8 sidste Bind af Værket, der foreligger komplet i 11 Bd. med over 400 kolorerede Kobbertavler. Originaleksemplarerne til en stor Mængde af de deri beskrevne Arter opbevares i Kjøbenhavns Universitets zoologiske Museum. *J. C.*

Chemnitz (Kemnitz), Martin, berømt tysk Teolog, født 9. Novbr. 1522, død 8. Apr. 1586. Hans Ungdom var i flere Henseender trang nok, indtil hans Interesse for Astrologien bragte ham i Yndest hos Hertug Albrecht af Preussen, der gjorde ham til sin Bibliotekar, i hvilken Stilling han lagde Grunden til sin store teologiske Lærdom. 1553 kom han til Wittenberg, hvor han en kort Tid holdt teologiske Forelæsninger under stor Tilstrømning; men allerede 1554 blev han kaldet til Braunschweig, hvor han blev til sin Død, først som Coadjutor hos Superintendenten Mørlin, senere som Superintendent, idet han afslog alle nok saa ærefulde Kaldelser andensteds hen. C.'s Betydning ligger dels paa Dogmatikkens, dels paa Polemikkens Omraade. Som Dogmatiker har han væsentlig indlagt sig Fortjeneste ved sin Bog: *De duabus naturis in Christo* [1571], der er det første med stor Skarpsindighed gennemførte Forsøg paa at opstille en Kristologi, der forener Oldkirkens Lære om Christi Person med den lutherske Kirkes Grundsætninger. Som Polemiker gjorde han sig bemærket ved at være den første, der gjorde den evangeliske Kirke opmærksom paa den Fare, der truede fra de fremtrængende Jesuitter. Den Polemik, han derved førtes ind i, gav Anledning til, at han skrev sit store banebrydende Værk: *Examen concili Tridentini* [1565—73]. Det vakte stor Opsigt baade blandt Protestanter og Katolikker, og han blev prist som »den anden Martinus«, der fuldendte den førstes Værk. Bogen fortjener ogsaa sit Ry; den udmærker sig baade ved Lærdom, Skarpsindighed og ved sin rolige, klare Bevisførelse og har sikkert bidraget meget til at fæstne Lutherdommens Lære over for Romerkirkens. Sammen med J. Andreae deltog C. ogsaa ivrig i Arbejdet for Konkordieformlen (s. d.). C. har bidraget sit til at føre den lutherske Kirke gennem oprivende indre Stridigheder ind i fastere Former og jævnere Udvikling. Hans milde og dog faste Karakter var æret af alle. (Litt.: Th. Pressel, >M. Chemnitz« [Elberf. 1862]; C. G. H. Lentz, »Dr. M. Chemnitz, ein Lebensbild« [Gotha 1866]; H. Hachfeld, »M. Chemnitz nach seinem Leben und Wirken« [Leipzig 1867]. Det sidste Værk indeholder et udførligt Referat af hans *Examen).* *J. P. B.*

Chemnitz, Matthaus Friedrich, slesvig-holstensk Advokat (1815—70), bekendt som Forfatter af Sangen »Schleswig-Holstein meerumschlungen«.

Chemnitzer, Ivan Ivànovitsch, russisk Fabeldigter (1745—84). Faderen, der var tyskfødt Militærlæge i Guvernementet Astrachan, blev 1755 forflyttet til St. Petersborg, hvor Sønnen blev sat i Latinskole. Skolelivet tiltalte dog ikke Drengen, der vilde være Soldat, og 12 Aar gl. overgik han derfor til en Militæranstalt, blev Officer, deltog i Syvaarskrigen, men tog 1769, ked af Militærlivet, sin Afsked som Løjtnant for saa at gaa over til Tjeneste ved Bjærgværksvæsenet, indtil han 1781 blev ansat som russisk Generalkonsul i Smyrna, hvor han døde. Efter sin Afgang fra Militærtjenesten havde C, der i Hjemmet havde talt Tysk og endnu som moden Mand skrev paa dette Sprog, af Trang til litterær Virksomhed for Alvor begyndt at lægge sig efter Russisk. Efter nogle famlende poetiske Forsøg (fra 1770 og 1774) slog han sig paa Fabeldigtningen, der alt tidligere af Kantémir og Tredjakofskij efter fremmede Forbilleder, men uden egen Originalitet og i et tungt og ubehjælpsomt Sprog var bleven indført i den russiske Litteratur. C. var den første, der gengav Lafontaine's og Gellert's Fabler i en tiltalende Form, og han skrev selv originale Fabler, der udmærkede sig ved et naivt, ofte bidende Indhold i en letflydende, forstaaelig Stil. Paa denne Maade blev han I løber for de efterfølgende russiske Fabeldigtere Dmitrijef og Krylof. Den første Fabelsamling udgav han anonymt [1779], indeholdende 33 Fabler; 2. Udg. [1782] bragte 35 ny Fabler, og i en efter hans Død foranstaltet ny Udg. kom hertil endnu 24 Fabler. De originale Fabler udgøre i alt ca. 60. Den bedste Udg. af hans Skrifter, ledsaget af en Biografi, er besørget af J. K. Grot [St. Petersborg 1873]. *K. V.*

Chemosis (græ.) er en ødemagtig Svulst af Øjets Bindehinde, saaledes at den Del af samme, der dækker Øjet, svulmer op, tit i saa høj Grad, at den danner en fremragende Svulst mellem Øjelaagene. Aarsagen er Betændelse i Omfanget, enten Dannelsen af Bylder i Øjelaagene, bag eller om-

kring Øjet, eller voldsomme Betændelser i Bindehinden (gonorroiske eller difteritiske). I sjældnere Tilfælde kan ingen Aarsag paavises. C. svinder af sig selv sammen med den foranledigende Sygdom; men bliver den for betydelig, kan man punktere den, hvorved der udtømmes en klar Vædske, og Svulsten falder. *G. N.*

Chemúlpo, en af Korea's 3 Traktathavne, ligger paa Øen Kokwa ved Vestkysten, ikke langt fra Floden Han-kangs Munding. C, der for faa Aar siden var en ubetydelig Fiskerby, er, efter at den 1881 var bleven aabnet for Japaneserne og i Aarene mellem 1882—86 for de øvrige Magter, blomstret op til en ret vigtig Handelsby. Dens Beliggenhed gør den til en naturlig Havn for Hovedstaden Søul, med hvilken den har stadig Forbindelse til Lands; i Sommertiden løbe tillige to smaa Dampere, der tilhøre et udenlandsk Selskab, mellem C. og Søuls Flodhavn Mapo. Men Havnen er kun lavvandet, og Indsejlingen vanskeliggøres ved den stærke Ebbe (indtil 11 M.), der giver Anledning til heftige Strømninger. I Lighed med hvad der saa ofte er Tilfældet med asiatiske Traktathavne, falder C. i flere Kvarterer, hvert med sit Præg: et koreansk, et japansk, et kinesisk og et europæisk. 1891 talte man 2,600 fremmede (deraf 2,000 Japanere), men Indbyggerantallet er i stadig Stigen. Den er telegrafisk forbundet med Tientsin og ved Dampskibsfart med Shanghai, Nagasaki, Vladivostok og Fusan. Værdien af de indførte Varer havde 1889 en Værdi af 1,813,173 Dollars. Under den nu (1894—95) stedfindende Krig mellem Kina og Japan forefaldt der i Juli 1894 — altsaa inden Krigen endnu var officielt erklæret — en større, for Japaneserne sejrrig Søtræfning ved C, der blev af stor Betydning for den senere Krigsførelse. *C. C. C.*

Chenavard [snavair], Paul Joseph, fransk Maler, er født 9. Decbr. 1808 i Lyon. Med sine Interesser for videnskabelige Sysler studerede han først Matematik, men kastede sig snart i Paris, hvortil han kom 1825, over Malerkunsten, uddannet først under Hersent, senere under Ingres og ikke mindst ved gentagne Rejser til Italien, hvor han flittig iagttog Cinquecentisterne, kopierede (bl. a. udmærkede Kopier af Hovederne i »Nadveren« i Milano), studerede og filosoferede. C. er en mærkelig Kunstnerpersonlighed, hvis Tankefylde, bygget paa grundige Studier og alvorlig Tilegnelse at Kulturlivets Faser, gennemgaaende laa Publikum for højt, og hvis Foragt for sin Kunsts rent maleriske Midler yderligere svækkede hans Popularitet. Han er en »orateur en peintre«, en med Cornelius beslægtet Aand, hvis Maal er Tankemaleriet, en Filosofi, klædt i Tegningens strenge Linier, fri for materielle Farvers hemmende Baand. Som Kaulbach i Tyskland, men med større Originalitet, syslede ogsaa han med en mægtig Fremstilling af Verdenshistoriens Udvikling: imidlertid ere hans Arbejder mere blevne en Række Forsøg, højt skattede af en snævrere Kreds, der vurderer deres storartede Opfattelse og klare Fremstilling, men strandede paa Halvvejen, som Følge af tilstødende ydre Uheld. Hans første store Arbejde »Luther paa Rigsdagen i Worms« gjorde kun ringe Lykke, Konkurrencebilledet »En Episode fra Nationalkonventet 1789« (1833) vandt ikke Prisen, og hans betydelige Tegning »Ludvig XVI's Dødsdom«, der vakte stor Opsigt, blev hurtig efter L. Philippe's Ønske af politiske Grunde fjernet fra Udstillingen. Hans tidlig planlagte og omhyggelig forberedte Yndlingstanke: en Fremstilling af Verdenshistorien i en Række storslaaede, filosofiske Kompositioner, syntes Virkeligheden nær, da det efter Februarrevolutionen overdroges ham at udføre denne Cyklus i store monokrome Kartoner til Vægmalerier i Pantheon, der paa ny skulde omdannes til et profant Monument for Frankrigs store Aander. Med stor Ihærdighed og fuldkommen Uinteresserethed over for det pekuniære Udbytte tog han fat paa Opgaven og skabte omtrent en Snes Kartoner (Syndfloden, Zoroaster's Død, den trojanske Krig, Ludvig XIV's Tidsalder, Oplysningstidens Førere i Voltaire's Hus etc.); men da Pantheon, ved Napoleon's Statskup 1851, atter kom den kirkelige Kultus i Hænde, og Gejstlighedens Fordømmelse af C.'s Værk som formentlig ateistisk fik Medhold af Tidsaanden, var det ude med hans Livs Hovedopgave, og Staten beholdt hans atten store Kartoner (udstillede 1855). Senere skabte han Værker som »Cato's Død«, »Brutus's Død« og det store, mægtig anlagte »Divina tragedia« [1869, Luxembourg Museum]. (Litt.: Th. Silvestre, *Etude sur P. C.* (i »Histoire des artistes vivants«); A. Peyrouton, *P C. et son œuvre* [Paris 1887]). *A. Hk.*

Chênedollé [šændåle'], Charles Pioult de, fransk Digter (1769—1833). C. begejstredes tidlig for Delille og Bernardin de Saint-Pierre og vilde selv være Digter. Som Adelsmand emigrerede han 1791, gjorde et Par Felttog med i Emigranternes Hær, slog sig siden for et Par Aar ned i Hamburg, hvor han paavirkedes af to saa modsatte Naturer som Klopstock og Rivarol, og skrev nu en Række Digte i Delille's naturbeskrivende Manér, f. Eks. »L'invention«, »Le génie de Buffon« og »Les regrets«. Fra Hamburg gik han til Schweiz, hvor han omgikkes Mme. de Staël og Benjamin Constant, og 1799, da han slettedes af Emigrantlisten, til Paris. Senere sluttede han sig til Chateaubriand og den unge romantiske Skole, der hædrede ham som en Slags Oldermand. Ved det følelsesfulde Sving i sine Naturbeskrivelser er han ogsaa at betragte som en Forløber for den romantiske Lyrik. Hans største Værk er »Le génie de l'homme« [1807]. »Œuvres« udkom 1865. *S. Ms.*

Chenée [sne'], By i den belgiske Provins Liége, 5 Km. fra Liége ved Vesdre's og Ourthe's Sammenløb, har (1889) 6,900 Indb., store Zinkovne, der tilhøre Aktieselskabet Vielle Montagne, Kobberværker og Glasfabrikker.

Chenery [tše'nᵉri], Thomas, engelsk Orientalist og Journalist, født 1826 paa Barbados, død 11. Febr. 1884 i London. C. studerede i Cambridge ved »Cajus College«, gik under Krimkrigen som Korrespondent for »Times« til Krigsskuepladsen og studerede ivrig Arabisk. 1868 blev han Lord-Almoner-Professor i Arabisk i Oxford, var 1870 en af Revisorerne af den engelske Bibeloversættelse af det gamle Testamente og udgav 1869 »The Arabic Language« og 1872 »Machberoth Pthiel of Alcharizi« efter et Haandskrift i det Bodleyanske Bibliotek. Fra 1877 til sin Død var han Hovedudgiver af »Times«. *V. S.*

Chenevixit, et mørkegrønt Mineral fra Cornwall, bestaar af Arsensyre, Kobber, Jærn og Vand. *N. V. U.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Chénier [serge'], 1) Marie André de, fransk Digter, født i Konstantinopel 29. Oktbr. 1762, guillotineret i Paris 25. Juli 1794. Faderen var Generalkonsul i Konstantinopel, Moderen en skøn og aandfuld Grækerinde, der tidlig prægede hans Sind med Hellenismens ideelle Klarhed. Som 3-aarig kom han til Frankrig, uddannedes dels af sin Moder, dels paa College de Navarre og blev 20 Aar gl. Løjtnant i Armeen. Dog snart efter opgav han den militære Løbebane og kastede sig over klassiske og videnskabelige Studier med en Iver, saa han blev syg af Overanspændelse og maatte søge Helbredelse ved et Ophold i Schweiz. 1787 blev han Sekretær ved Legationen i London, men opgav snart Diplomatien for at vende hjem til Paris (1790) og vie sit Liv til Frihedens Sag. I »Journal de Paris«, som han grundlagde sammen med Roucher, bekæmpede han Royalismens Misgerninger og prædikede en ideal Frihed, der dog snart blev Jakobinernes tyranniske Radikalisme for moderat og blodløs. C. begyndte nu at bekæmpe Terrorismen; der foresvævede ham Billedet af et konstitutionelt Monarki, og da Kongen fængsledes og anklagedes paa Liv og Død; optraadte han end-og som Forsvarer af Kongeværdigheden. I Kongens Navn appellerede han i »Moniteur« Dommen til Folket. Senere hyldede han Charlotte Corday, Marat's Morderske, i en begejstret Hymne, og Velfærdskomiteen lod ham endelig arrestere Jan. 1794. I Fængslet Saint-Lazare skrev han nogle af sine skønneste Digte; 25. Juli overførtes han til Conciergeriet; hans Eksistens var nær gaaet i Glemmebogen; nu afgjordes hans Skæbne i et kort og samvittighedsløst Forhør, og 26. Juli førtes han til Guillotinen. Kun 2 Dage efter oprandt 9. Thermidor med Robespierre's Fald, der kunde have reddet ham. Saaledes bortreves den unge Digter-Idealist midt i sin Udvikling. Paa selve sin Dødsdag skrev han beaandede Vers og tiltaler uforfærdet Døden i det Øjeblik, den banker paa Fængselsdøren for at føre ham til Skafottet. Paa Vejen til Guillotinen slog han sig for Panden og udbrød smertelig: »Jeg havde dog endnu saa meget derinde!«. Skønt C.'s digteriske Arv kun er liden, vejer den meget. Hans Elegier, Hymner, Oder og poetiske Breve samledes først 1819. Chateaubriand apoteoserede hans Muse, og C.'s Lyrik blev betragtet som en af Romantikkens første tidlige Foraarsdage. C.'s Digtning betegner virkelig en Fornyelse: »hans Olymp staar ikke i Versailles, men i Hellas selv«. Han flyede Kunstpoesiens Rokokohaver og søgte tilbage til Hellenismens klare, simple Natur. Som Dreng havde i han oversat Anakreon's og Sappho's Vers; 1786 j berejste han den græske Halvø, og Antikkens Aand og Natursandhed genfødtes i hans Digtersjæl, samtidig med at Nyklassicismen opstod i Kunsten ved Winckelmann og Sergell. Naturens rene klare Kilder risle gennem hans rytmiske Vers og svulme i hans frihedselskende Hymner. Hans Plastik er frigjort og ædel, hans Tanker tage original Farve, , hans Fantasi kan flyve, hans Følelse stige til Lidenskab. Ved sit Gemyts dybe Inderlighed er denne Nyklassiker tillige moderne, romantisk paa lignende Maade som Goethe er det. De franske Romantikere, navnlig Lamartine, skylde ham meget. — En kritisk Udgave af C.'s Poesier besørgedes 1862 af Becq de Fouquiéres [1888 Luksusudgave med Raderinger af Bida]. Paul Lacroix har udgivet hans Prosaværker [1840]. En god Udgave af hans Værker er Joubert's [1883]. (Litt.: Sainte-Beuve, *Rev. des deux mondes* [1839, 1844 og 1851] i *Causeries du lundi*, IV; Brenthel, »A. C. als Dichter und Politiker« [1881]; H. Seidel, »A. C.« [1883]; Todeschini, *Etude sur A. C.* [Milano 1891]; Rouquet, *Les Chénier, portraits et lettres et fragments inédits* [1891]; Haraszti, *La poésie d'A. C.* [1892]). *S Ms.*

2) Marie Joseph de, fransk Digter, Broder til foreg., født i Konstantinopel 28. Aug. 1764, død i Paris 10. Jan. 1811. C. kom meget ung til Paris og traadte 17 Aar gl. ind i Hæren som Dragon-officer. Allerede to Aar efter tog han Afsked for at blive dramatisk Digter. Hans Dramaer faldt igennem; »Azémire« 1786 gjorde endog Fiasko ved Hove, hvorfor C. skilte sig fra Adelspartiet og nærmede sig de litterære Revolutionskredse. Opførelsen af nogle ny Stykker blev da forbudt; men det lykkedes C. at oparbejde Folkestemningen og ved Danton's Hjælp at fremtvinge Opførelsen af »Charles IX« 4. Novbr. 1789; heri spillede Talma sin første Hovedrolle. Opførelsen selv var en revolutionær Begivenhed. Stykket skildrer Bartholomæusnatten, Revolutionens Ideer og Kongedømmets raadne Faldefærdighed. Ikke uden Grund pralede C. senere af at have skrevet et Stykke, der først kunde spilles efter Revolutionen. En revolutionær-politisk Tendens gjorde sig fremdeles gældende i de ny Dramaer »Henri VIII« og »La mort de Calas« [1791]; derimod er deres digteriske Værd ringere. Under Terrorismen skiftede C. Holdning. Der var en karakterløs Umandighed over hele hans offentlige Færd. Som Medlem af Konventet stræbte han efter human Mildhed uden dog at turde bryde med Bjærget. Hans Sang, »Le chant du départ« [1792], til Musik af Méhul, konkurrerede enlang Tid med »Marseillaisen« i Popularitet. Endvidere skrev han en Hymne til »Fornuften« og til »det højeste Væsen«. Han stemte for Kongens Død, var nogen Tid bitter Uven af sin Broder, forsonede sig igen med ham, da Velfærdskomiteen hindrede Opførelsen af hans ny Stykker, »Caius Gracchus«, »Fénélon« og »Timoléon«, fordi de lugtede af Moderation; Gracchus forlangte »Love, ikke Blod«. Hans Broder guillotineredes, og hans egen Stilling var noget truet, da 9. Thermidor reddede ham fra Anklage. Hans politiske Modstandere bebrejdede ham endog Delagtighed i Broderens Død; C. rensede sig i Satiren »Epitre sur la calomnie«, og selv en af hans største Uvenner, Chateaubriand, har hævdet hans Uskyldighed. Fra Nationalkonventet traadte C. ind i de 500's Raad og i Tribunatet, men trak sig 1802 ud af Politikken. De sidste 10 Aar af sit Liv var han næsten altid syg, delvis ogsaa forarmet, da han gentagne Gange faldt i Unaade hos Napoleon, dels ved Dramaet »Cyrus«, der opførtes ved Kejserkroningen og var af ubehagelig Tendens, dels ved en aandfuld Satire, »Epitre a Voltaire«. C. mistede sin Stilling som Undervisningsinspektør, og først da han var i den yderste Nød, gav Napoleon ham en lille Pension, formildet ved et Bønskrift fra ham. 1802 var han bleven Medlem af det genoprettede Akademi; paa dettes Opfordring skrev han »Tableau historique de l'état et des progrés de la littérature frangaise depuis 1789« [1816 og mange senere Opl.]. — C. naaede hverken som Menneske eller Digter sin Broders ædle Storhed.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Han var lidenskabelig og heftig, men manglede Kraft og Karakter. Men gennem sine Sange var han paa Revolutionens store Dage en heldig Talsmand for Folkestemningen, og hans Tragedie »Charles IX« blev efter Revolutionen Folkets Yndlingsstykke. C. er tillige en af de første, der lader Skikkelser af den nyeste Historie optræde paa Scenen. Desuden har han oversat Klassikere og Lessing's »Nathan den Vise«. — Hans »Œuvres« ere udgivne af Arnault [8 Bd., 1824—26], »Poésies« af Labitte [1840], »CEuvres posthumes« ved Daunon [3 Bd., 1824]. *S. Ms.*

Chenille [šøni'j] er bløde, laadne Snore af Silke, Uld eller Bomuld, der have en temmelig lang Luv strittende ud til alle Sider. Man fremstiller dem bl. a. ved at væve brede Baand, skære disse i Strimler paa 3—6 Mm.'s Bredde og af disse udtrække Kædetraadene paa nær de to midterste. Naar de saaledes dannede, til begge Sider aabne Baand snos stærkt i udspændt Tilstand, kunne de to skruevundne Kædetraade holde tilstrækkelig fast paa Islætten til, at det hele faar den fornødne Fasthed. C. fabrikeres i talrige forskellige Kvaliteter og finder efter de vekslende Moder forskellig Anvendelse, til Strikning af Sjaler, Vævning af lette Portierer og Tæpper o. l., tidligere til Fremstilling af kunstige Blomster, Blonder o. a. *K. M.*

Chennevières-Pointel [šænvjæ.rpwẽtæ'l], Charles Philippe, Marquis de, fransk Museumsembedsmand og Skribent, er født 1820 i Falaise (Calvados), hørte til Romantikernes Kreds og udgav 1842 nogle Bind »Contes normands«, rejste derpaa omkring i Sydfrankrig og studerede særlig Museerne. 1846 ansattes han ved de kgl. Museer, blev 1852 Inspektør for Provinsmuseerne og for de aarlige Kunstudstillinger og organiserede som saadan Udstillingerne i Palais-Royal og i Menus-Plaisirs samt Verdensudstillingen 1855; C. var ansat som Konservator ved Luxembourggaleriet og udnævntes 1873 til *Directeur des beaux-arts* efter Ch. Blanc, hvilken Stilling han beklædte til 1878; han ophævede straks Kopimuseet og sendte Billederne til Provinserne, 1874 udvirkede han Dekorationen af Pantheons Indre ved forskellige Kunstnere og fattede s. A. Planen til en Fortegnelse over Frankrig's Kunstskatte, hvis Redaktion tildeltes forskellige Forfattere; endvidere har han virket for en aarlig Konkurs ved Sévres, for Mosaikskolens Oprettelse smst. og for »Union central des arts décoratifs« Udstillinger. C.'s vigtigste Skrifter ere: »Recherches sur la vie et les ouvrages de quelques peintres provinciaux de l'ancienne France« [1847—62, 4 Bd.], »Portraits inédits d'artistes francais« [1853—69, 5 Bd., fol.], »Les dessins du Louvre« [1882—84, 4 Bd.] samt »Archives de l'art frangais«, grundlagt 1851 sammen med Montaiglon, efter 1856 udg. af denne alene og senere af »la société de l'art francais«. C. var ogsaa Medarbejder ved »Inventaire général des richesses d'art de la France« og ved Udgivelsen af »Mémoires inédits sur la vie et les ouvrages des membres de l'académie royale etc.« [1854, 2 Bd.]. *A. Ls.*

Chenonceaux [šnõso'], Slot i Mellemfrankrig, Departement Indre-et-Loire, Arrondissement Tours (Touraine), beliggende ved Landsbyen af samme Navn og paa en lille 0 i Floden Cher samt paa en Bro, der forbinder Floden med den ene af Bredderne. Slottet, der er omgivet" af en stor Park, er en af Frankrigs smukkeste Renaissancebygninger, hvis Opførelse begyndte under Frants I og fuldendtes af Katharina af Medici, og til hvis Udsmykning Kunstnere som Philibert Delorme, Germain Pilon, Jean Goujon og Benevenuto Cellini have bidraget; det er blevet restaureret 1870—88 og indeholder bl. a. et Kapel, et Bibliotek og en værdifuld Malerisamling. Det blev bygget af Skatteopkræver Th. Bohier, men købtes af Henrik II til hans Elskerinde Diana af Poitiers, fra hvem det gik over til Katharina af Medici; især i 18. Aarh. stod C. i stort Ry som Samlingssted for den litterære Salon, der holdtes af Generalforpagter Dupin. *H. W.*

Chenook [tšᵉnu'k] (Chinook), Indianerstamme hørende til Columbiagruppen, bo i det nordvestligste Hjørne af U. S. A. langs nedre Columbia. C. presse Hovedet fladt og have skraatstillede, mongollignende Øjne. *C. A.*

Chenopodiacēae (Salturtfamilien, norsk Meldefamilien), Familie af de krumkimedes Orden, for største Parten urteagtige Planter med spredte, ofte kødfulde Blade uden Axelblade, sjældnere Buske eller ganske lave Træer. Mange ere »melede« paa Grund af en Beklædning af meget ejendommelige Haar, der paa en ganske tynd Stilk bære en meget stor og ofte mærkelig formet, saftfyldt Celle; ved Berøring knække de tynde Stilke let over, og de store Saftceller blive da som »Mel«

Chenopodium Quinoa. Længst tit venstre en Blomsterknop, i Midten en Blomst og til højre en Frugt.

siddende paa Fingrene. Blomsterne, der i Reglen ere samlede i Nøgler, som atter ofte ere samlede i topformede Stande, ere meget uanselige, med enkelt, grønt, oftest 5talligt, under- eller omkringsædigt Bioster og 5 Støvblade, som staa lige for Blosterbladene, og en af 2—5 Frugtblade dannet

enrummet Støvvej med et grundstillet, krumt Æg. Frugten er en Nød med en ringformet eller spiralsnoet Kim omkring en melet Frøhvide. Biosteret bliver staaende efter Afblomstringen, omsluttende Nødden, og forandres ofte paa forskellig Vis, idet det træder i Frugtspredningens Tjeneste. Hos de fleste ere Blomsterne tvekønnede; adskillige Slægter have dog enkønnede Blomster; hos nogle mangler Biosteret, hos andre reduceres Støvbladenes Antal; desuden træffes andre Afvigelser inden for Familien. Nogle C. have proterogyne, andre proterandriske Blomster, og Tidsforskellen mellem Støvbladenes og Arrenes Modning er ofte saa stor, at Selvbestøvning af den Grund er udelukket. Bestøvningen finder Sted dels ved Vindens Hjælp, dels ved Hjælp af forskellige smaa Insekter, som ofte findes kravlende omkring i Blomsterne; i nogle Tilfælde kan Selvbestøvning dog ogsaa finde Sted.

Frugtspredningen foregaar dels ved Dyrs, dels ved Vindens Hjælp, og særdeles forskellige og mangeartede ere de Bygningsforhold, som træde i Frugtspredningens Tjeneste. Hos nogle blive Frugterne bærlignende, idet enten Frugtknudens Væg eller det omsluttende Blostet bliver kødet og farvet og derfor søges af Dyr. Hos en stor Mængde spredes Frugterne ved at hænge fast i Dyrenes Pels ved Hjælp af Torne paa Bioster eller Forblade. Ved Vinden foregaar Spredningen hos de talrige Arter, hos hvilke de Frugten omgivende Blade — Bioster eller Forblade — ere udstyrede med talrige Haar eller med Vinger, eller hvor disse Blade ere blevne oppustede og svampede; hos nogle ere Nødderne selv vingede. — De fleste vokse paa saltholdig Jordbund, dels langs Kysterne, dels paa Saltstepper, endvidere paa stærkt gødet og derfor ofte ret saltholdig Jord; de for saa mange C. karakteristiske tykke, kødede Blade staa i nøje Forbindelse med Voksestedets Saltholdighed. Der kendes over 500 Arter i ca. 85 Slægter, hvoraf her kun skal omtales Slægten *Chenopodium* L. (Gaasefod, norsk: Melde) med 50—60 Arter, med tvekønnede Blomster med 5 Blosterblade og oftest 5 Støvblade. De fleste vokse paa dyrket Jord, og mange høre til de mest almindelige og udbredte Ukrudtsplanter, f. Eks. *C. album* L. (Hvidmelet Gaasefod, norsk: Meldestok). Af nogle Arter, f. Eks. *C. ambrosioides* L.: faas vellugtende Olie, der findes i Kirtelhaar; andre dyrkes mange Steder som Køkkenurter. *C. Quinoa* Willd. (se Fig.) er i Peru en vigtig Melplante. *C. R.*

Enaarige *Chenopodium*-Arter dyrkes i Haverne paa Grund af deres smukke Habitus og Løv: *C. scoparium*, 1—1½ M. høj, stærkt forgrenet, af pyramidal Vækst og med linielancetdannede, blegrønne Blade; Blomsterne ere meget smaa, grønne og uanselige. Den saas i April—Maj paa Blivestedet, og de unge Planter udtyndes til 50—60 Cm.'s indbyrdes Afstand. *C. Atriplices*, 1 M. høj; de unge Blade og Stængler ere dækkede med et rødviolet eller purpurviolet Støv, som gør Planten egnet til Anbringelse i Bladgrupper o. l.; Bladene ere æghjertedannede. Frøet saas i Begyndelsen af Marts i Bænk, de unge Planter prikles i Potter og udplantes i Slutningen af Maj i 40—50 Cm.'s Afstand. Ved Knibning af Skuddene maa man regulere Væksten og forme Planterne. *L. H.*

Chenopodīna se Strandgaasefod.

Chenopodium se Chenopodiaceae.

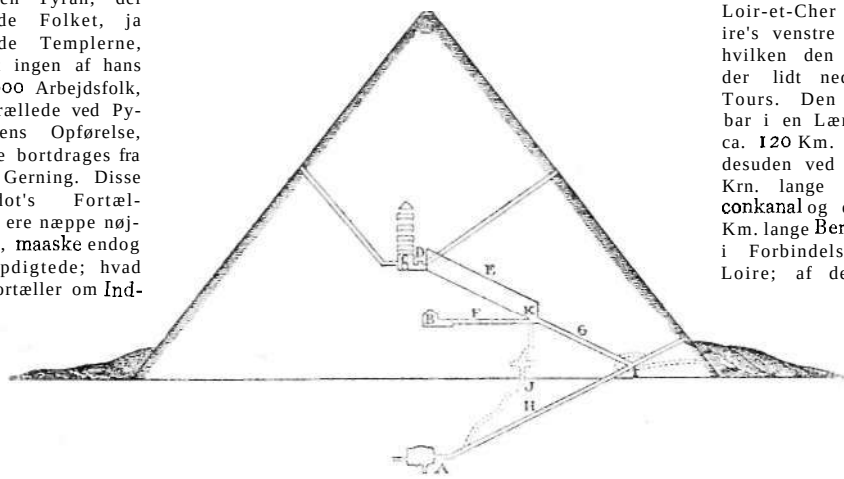
Chenu [šny'], Jean Charles, fransk Militærlæge, født 30. Aug. 1808 i Metz, død 20. Novbr. 1879 i Paris. 1829 blev han Militærlæge og var i en Del Aar Bibliotekar ved den militære Lægeskole Val-de-Grâce. Han deltog i Krimkrigen og det italienske Felttog, og efter at han 1868 var gaaet af, ledede han under den fransk-tyske Krig Pressens Ambulancer i Paris. Sammen med en Del Medarbejdere udgav han »Encyclopédie d'histoire naturelle« [31 Bd., 1850—61], desuden »Rapport au conseil de santé sur les resultats du service médico-chirurgical pendant la campagne d'Orient en 1854—55—56« [Paris 1865], »Recrutement de l'armée et de la population de la France« [Paris 1867], »Statistique médico-chirurgicale de la campagne d'Italie en 1859 et 1860« [Paris 1869], »De la mortalité dans l'armée et des moyens deconomiser la vie humaine« [Paris 1870], »Aperçu historique, statistique et clinique sur la service des ambulances et des hopitaux de la société francaise de secours aux blessés de terre et de mer pendant la guerre de 1870—71« [Paris 1874], »Aperçu stilles expéditions de Chine, de Cochinchine, de Syrie et de Mexique« [Paris 1877] o. s. v. Ganske særlig søgte C. at paavise det meget uheldige i, at det franske Militærlægevæsen var underlagt Intendanturen, og han tog ivrig Ordet for en Forandring heraf, som dog først blev gennemført 1882. *G.N.*

Chenziny (Checiny), By i russisk Polen, Guvernement Kjelzy, ved Landevejen fra Kjelzy til Krakov, har (1885) 6,200 Indb., hvoriblandt mange Jøder, to katolske Kirker og en Synagoge. I Omegnen findes Bly- og Sølvgruber samt Marmorbrud; men i øvrigt driver Byen særlig Handel med Korn fra det rige Agerland i Omegnen. *C. A.*

Chēops eller Kheops kaldes af Herodot den Konge i Ægypten, hvis ægyptiske Navn man plejer at læse Chufu eller Khufu; han er en af de første Konger af det 4. Dynasti og residerede i Memfis eller Omegn. Han levede rimeligvis før Aar 3000 f. Chr. C. har efterladt sig adskillige Mindesmærker, hvoraf hans Gravpyramide, den »store Pyramide ved Ghizeh«, er den mærkeligste; den er opført af vældige Kalkstensblokke og var oprindelig 147 M. høj, nu er den kun 137 M.; Længden af Grundfladen er paa hver Side 230 M. Kun Kernen er tilbage, den glatte Beklædning, som fordum dækkede Siderne, er omtrent helt forsvunden, og Spidsen er afbrudt, saaledes at et større Selskab finder rigelig Plads paa Toppen, der aarlig besøges af Tusinder af rejsende. Pyramiden indeholder 3 Kamre, hvoraf de to ere tomme. Det egentlige Gravkammer, »Kongens Kammer«, findes midt i Pyramiden i en Højde af henved 50 M. over Jorden. Her ser man endnu Kongens Stensarkofag, men Laaget er ødelagt og Mumien forsvunden. Den til Kamret førende Gang var oprindelig spærret ved Falddøre af mægtige Granitblokke, efter at Mumien var bragt ind. Sarkofagen har ingen Indskrift, men paa nogle af de Stenblokke, hvormed Pyramiden er opført, har man læst Navnene Chufu og Chnum-Chufu. Foran Pyramiden laa en tempelagtig Bygning, bestemt til Ophold for hans Aand; men den er helt forsvunden. I Nærheden af Pyramiden findes Grave, opførte af Stormænd, der have levet i hans Dage; de talrige Billeder paa de aabentstaaende Kamres Vægge give os et godt Indblik i

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Datidens Ægypteres Liv. Paa Sinaihalvøen ved Vadi-Maghara ses et Klipperelief, hvor Kongen er afbildet hævende sin Arm med Sværdet for at nedhugge en Fjende, han har taget i Haartotten; mindre Genstande, Skarabæer o. l., med Kongens Navn, findes undertiden. Herodot fortæller meget om C, hvem han skildrer som en Tyran, der plagede Folket, ja lukkede Templerne, for at ingen af hans 100,000 Arbejdsfolk, der trællede ved Pyramidens Opførelse, skulde bortdrages fra deres Gerning. Disse Herodot's Fortællinger ere næppe nøjagtige, maaske endog helt opdigtede; hvad han fortæller om Indskrifter paa Pyramiden indeholdende Meddelelser om, at der var fortæret Løg, Rædiker o. desl. til Værdi 1,600 Sølvtalenter af Arbejderne, beror sikkert ogsaa paa en Fejltagelse eller Forveksling med Indskrifter i Gravene omkring Pyramiden. Herodot og efter ham Diodor o. a. satte C. over 2,000 Aar for langt ned i Tiden og henføre ham til Forfaldstiden, medens tværtimod Ægyptens Forhold vare i høj Grad blomstrende i hans Dage. Hos Manetho kaldes han Sufis. *V. S.*

Cheops Pyramide („den store Pyramide") ved Ghizeh. (D Gravkammer med Kongens Kiste; *B* og *A* andre Kamre *E*, *F*, *G* og *H* Korridorer til Kamrene; *I* Gang, brndt af Gravrøvere).

Chepang (Tschepang), et kun lidet kendt Folkeslag hørende til Himalayafolkene og beboende de fugtige Skovegne i Nepal. *C. A.*

Chepewyans [tši'pᵉweiᵊnz] (Chippewyans Tschepewæ) bruges af Englænderne ofte som Betegnelse for den store Tinné eller Athabaskastamme. C. i snævrere Forstand udgøre kun en lille Horde paa vel næppe mere end 2,000. De bebo de øde Egne mellem Hudsonbugten og Ishavet, der dels bestaa af Skove dels af Tundraer. C. ernære sig af Jagt og staa for største Delen i Hudsonbugtkompagniets Tjeneste som Jægere, særlig ved Forterne om Store Slavesø og Athabaskasø. De maa ikke forveksles med de til Algonkinerne hørende Chippewæ eller Ojibwæ. *C. A.*

Chepping Wycombe [tše'piŋwikᵊm] se Wycombe.

Chepstow [tše'psto.u], Søstad i det sydvestlige England, Grevskab Monmouth, ved Wye, over hvilken der her fører en 182 M. lang Jærnbanebro, 3 Km. oven for dens Udløb i Severn, har (1891) 3,400 Indb., Ruiner af et Slot fra 13. Aarh., Værfter, Handel med Kul, Korn, Jærn og Sten.

Cheque se Check.

Cher [šæ!r] (fr.), kær, dyrebar; *cher ami* [særami'], kære Ven; *mon cher* [mõšæ!r] og *machère* [mašæ!r], min kære (henholdsvis Ven og Veninde).

Cher [šæ!r] (Oldtidens *Carus*), en ca. 335 Km. lang Flod i Mellemfrankrig, Biflod til Loire, udspringer paa Auvergne's Bjærge i Departementet Creuse og løber mod Nord, Nordvest og Vest gennem Departementerne Allier, Cher og Loir-et-Cher til Loire's venstre Bred, i hvilken den udmunder lidt neden for Tours. Den er sejlbar i en Længde af ca. 120 Km. og staar desuden ved den 65 Krn. lange Montluconkanal og den 158 Km. lange Berry kanal i Forbindelse med Loire; af dens Bifloder nævnes i venstre Bred Tarbes, Arnon og Fouzon, i højre Aumance, Yèvre (med Auron) og Sauldre. C. er meget rig paa Fisk og let til at svømme over sine Bredder, hvorfor den ofte anretter Skade.

Departementet, der har Navn efter Floden, ligger i Mellemfrankrig, er dannet af en Del af Berry (Haute-Berry) og noget af Bourbonnais, begrænses mod Nord af Departementet Loiret, mod Øst af Niévre, mod Syd af Allier og Creuse og mod Vest af Indre og Loir-et-Cher, og er 7,300 □ Km. med (1891) 359,300 Indb., ca. 49 paa I □ Km., altsaa langt under Middeltallet (72); Befolkningen er dog i Tiltagen i Modsætning til flere franske Departementer (1876: 345,600); det deles i 3 Arrondissementer: Bourges, St.-Amand og Sancerre og har Bourges til Hovedstad. C. er en bølgeformet Slette med skovbevoksede Høje; kun mod Syd findes lave Udløbere af Centralplateauet; den vestlige Del vandes af Cher og dens Bifloder, som Yèvre og Sauldre, mod Øst flyder Loire og dens Biflod Allier, der danner Østgrænsen. Landet er gennemgaaende frugtbart, især omkring Cher og Yévre og hen imod Loire; mindst frugtbart er der mod Nord og Nordvest i Departementets Andel i Landskabet Sologne, der er opfyldt af store Hede- og Mosestrækninger; mange af Departementets Sumpe og Damme ere dog blevne udtørrede i den senere Tid. Klimaet er mildt og sundt; kun mod Nord er det noget taaget. Agerbruget har i de senere Aar taget et betydeligt Opsving og drives nu mere og mere rationelt; der dyrkes mere Korn, især Hvede og Havre (1889 af hver ca. 1,5 Mill. Hektoliter), end der bruges, desuden Kartofler, Roer, Hamp, Kastanjer og Frugt, ligesom der avles en Del god Vin (især i Sancerre;

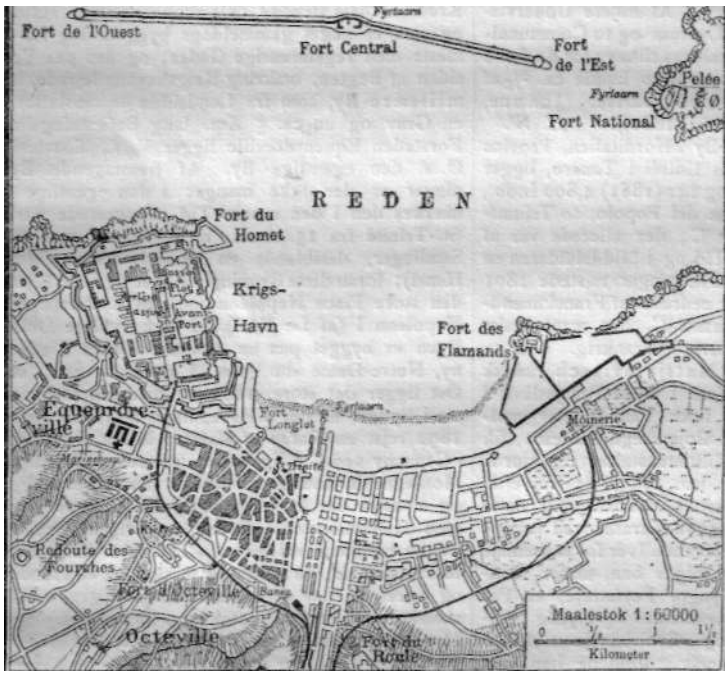
1889 var Udbyttet ca. 110,000 Hektoliter). Ogsaa Kvægavlen er betydelig, især er der Rigdom paa Faar (1889: 499,000), og Biavlen er anselig; Skovene levere rigeligt baade af Tømmer og Brændsel. Over 3,900 □ Km. af Arealet regnes som Agerland, 1,100 som Enge, over 1,300 ere bedækkede med Skove, 135 ere Vinbjerge. Fiskeriet afgiver rigeligt af Laksforeller, Karper og Aloser (en Slags Sild). Af Mineraler er det vigtigste Jærnerts, hvori Departementet før har været det første (nu er der dog flere, som Haute-Marne og Meurthe-et-Moselle, der overgaa det); desuden findes der Brunsten, Bygningssten, Ler og Gips. Industrien beskæftiger sig især med Jærn og Staal, Uld og Lærred; desuden er der Fabrikker i Porcelæn, Fajance, Glas, Læder o. s. v. Af højere Undervisningsanstalter har C. et Lyceum og to Communal-Collèges; Oplysningen skal staa tilbage for de fleste andre Departementers; ved 1870 kunde ca. $^2/_3$ af Befolkningen hverken læse eller skrive. (Joanne, *Géogr. du Dép. du C.* [Paris 1881]). *H. W.*

Cherasco [kera'sko], By i Norditalien, Provins Cuneo, 2 Km. fra Stura's Udløb i Tanaro, ligger i en meget frugtbar Egn og har (1881) 4,800 Indb., en Kuppelkirke, Madonna del Popolo, to Triumfbuer samt Silkeindustri. C, der allerede var af Betydning paa Romernes Tid og i Middelalderen en af Norditaliens stærkeste Fæstninger, mistede 1801 sine Fæstningsværker, der nedreves af Franskmændene. 1631 endte Freden i C. den mantuanske Arvefølgekrig mellem Østerrig og Frankrig. *C. A,*

Cheràskof, Michail Matfjéjevitsch, russisk Digter (1733—1807). Født i Byen Perejaslavlj i Guvernementet Poltava, i en Familie der nedstammer fra en rumænsk Bojarslægt, Heresco, fik han sin Uddannelse i Militæranstalter og gjorde Tjeneste i Hæren, indtil han 1755, da Universitetet i Moskva blev oprettet, ansattes ved dette °S 1763 blev Direktør, 1778 Kurator ved samme Anstalt. Besjælet af en levende Iver for at fremme sit Fædrelands Litteratur udgav han, under Medvirkning af en Række yngre Forfattere, et Par Journaler »Poléznoje uveselènie« (»Nyttig Adspredelse«) [1760—61] og »Svobòdnyje tschasy« (»Fritiden«) [1763], og selv udfoldede han, i et for den Tid ret velformet Sprog, en mangesidig Produktivitet med Dramaer, Tragedier, lyriske Digte, følelsesfulde og moraliserende Romaner o. s. v. Han var den, der først indførte Kunstepos'et i den russiske Litteratur ved en voluminøs Epopé »Rossiaden«, hvis historiske Baggrund er Kasans Erobring ved Ivan den Skrækkelige 1552, et Digterværk, der vel hos hans Samtid skaffede ham Tilnavnet »den russiske Homer«, men kun er en løs Sammenflikning af Efterligninger efter Aeneiden, Tasso's »Befriede Jerusalem«, Milton's »Tabte Paradis« og Voltaire's »Henriade«. Dette Digterværk er for længst glemt, ligesom alt andet, hvad han har skrevet, og naar hans Navn endnu mindes i den russiske Litteraturhistorie, saa er det som den Mand, der i en mere end 40aarig fremragende Stilling ved Moskva's Universitet havde rig Lejlighed til og virkelig ogsaa øvede en vækkende Indflydelse paa den yngre Generation. Det meddeles, at der næppe var nogen af de begyndende Forfattere, der ikke søgte hans Raad og Protektion, og at man derfor kaldte ham »Starrosta rossijskoj literatùry« (Forstander for den russiske Litteratur). *K. V.*

Cherbourg [Særbu'r], By, Fæstning og Krigshavn af 1. Rang i det nordvestlige Frankrig, Departement la Manche, Hovedstad i Arrondissementet C. (Normandiet), ligger ved Mundingen af den lille Flod Divette ved det inderste af en temmelig lidt buet, ca. 8. Km. bred Bugt paa Nordkysten af Halvøen Cotentin ved Kanalen mellem Frankrig og England (noget over 100 Km. fra Englands nærmeste Havn, Portsmouth), og i Jærnbaneforbindelse med Paris, og har (1891) 38,500, med Forstæderne Equeurdreville og Tourlaville 45,700 Indb. C. bestaar af to Hoveddele, den egentlige, oprindelige By, der ligger inderst inde i Bugten omkring Handelshavnen og Divette's Munding, fra Landsiden omgiven af en Kreds af dels stenede, dels skovbevoksede Højder, og som er noget gammeldags bygget, dog for det meste med regelmæssige Gader; og den paa Vestsiden af Bugten, omkring Krigshavnen lejrede, helt militære By, som fra Landsiden er omsluttet af en Grav og en ca. 5 Km. lang Befæstningslinie. Forstaden Equeurdre ville ligger V. f, Tourlaville 0. f. den egentlige By. Af fremragende Bygninger er der ikke mange; i den egentlige By mærkes den i den senere Tid restaurerede Kirke, St.-Trinité fra 15. Aarh., og Raadhuset med flere Samlinger, deriblandt en Malerisamling (Musée Henri); foran disse Bygninger ligger lige ved Kysten den store Place Napoleon med en Rytterstatue af Napoleon I (af Le Véel). I den sydlige Del af Byen er bygget paa en gammel Kirkes Plads en ny, Notre-Dame du Voeu, i romansk Stil; mod Øst ligger det store, 1862 opførte Hopital civil; mod Sydøst er der i Haveanlægget, Jardin Public, 1892 rejst en Statue af Maleren Millet, der er født i Grouchy ved C.; lige uden for denne Park ligger Montagne du Roule, paa hvilket der findes et Fort, og hvorfra der er en prægtig Udsigt over Byen med Handelshavnen, Reden og Krigshavnen, om hvilke nærmere nedenfor. C. er bl. a. Sæde for en Marinepræfekt, en Artilleridirektion og en Handels- og Søret og har et Lyceum, et College, en Marineskole, et Stadsbibliotek (ca. 60,000 Bd.) og et Marinebibliotek og en Børs. Industrien giver sig især af med alt, der vedkommer Skibs- og Arsenalvæsen; desuden er der Industri i Kemikalier, strikkede Sager, Blonder, Spinderier og Garverier, samt Fiskeri og livlig Handel, især med England. En livlig Indtægtskilde ere ogsaa de mere og mere besøgte Søbade. — C.'s Handelshavn, der ligger ved Divette's Munding og i de senere Aar er bleven udvidet, bestaar af et over 400 M. langt og ca. 125 M. bredt Bassin og en ydre Havn, som staar i Forbindelse med Havet ved en Kanal, der er indfattet af ca. 600 M. lange Granitmoler; 1890 løb ind i Havnen 1,140 Skibe med 140,161 Tons, deraf kom 410 fra fremmede Havne; de vigtigste Udførselsartikler ere Fjerkræ, Æg og Kvæg (mest til England), desuden saltet Kød, Salt m. m.; Indførslen bestaar mest i Træ, Jærn, Korn og Kolonialvarer. C.'s Havn staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Le Havre, St.-Brieuc, London, Southampton, Lissabon og de brasilianske Havne. Af langt større Betydning er dog Krigshavnen, der er det anseligste Arbejde i sin Slags. Det var Ludvig XIV, der begyndte paa Arbejdet 1686 ved Vaubans Hjælp, men disse Arbejder naaede dog ikke nogen stor Udstrækning; det var først

Napoleon I, der som Konsul genoptog Planen 1803, og Napoleon III fuldendte det store Værk. Havnen med dens Bygninger strækker sig over ca. 22 Hkt. og bestaar af 3 Hovedbassiner, der ere udhuggede i Klippen, nemlig den 1813 aabnede ydre Havn (*Avant-Port*), der har en Dybde af $9{,}_5$ M. ved den laveste Vandstand, og som staar i Forbindelse med Reden ved en 64 M. bred Kanal, dernæst det N. f. dette lejrede Bassin *(Bassin å Flot)*, som fuldendtes 1829, der har den samme Dybde som den ydre Havn og er forbunden med den ved en Sluse, og endelig V. f. disse to den 1858 fuldendte indre Havn

Situationsplan af Cherbourg

(Arriire-Bassin), der er forbunden med de andre ved Sluser; de tre Bassiner kunne rumme 40 Krigsskibe Desuden er der flere mindre Bassiner, Dokker, Værfter, Arsenaler, Maskinværksteder, Ankersmedjer, Pakhuse o. m. a. Etablissementer, der tjene til Skibes Udrustning og Proviantering, og Arbejderne i det store Anlæg fortsættes stadig; især er det store Arsenal med en Samling af ca. 50,000 Vaaben af stor Interesse. Dertil kommer den uden for Krigs- og Handelshavnen lejrede Red, der ved laveste Vandstand har en Dybde af 14 M. og kan optage mindst 30 Krigsskibe. Da den er udsat for Tilsanding, er den beskyttet ved en henved 4 Km. lang Stendæmning, der strækker sig fra Øst til Vest mellem Øen Pelée og Pointe de Querqueville, og hvis Bygning paabegyndtes under Vauban, men først under uhyre Bekostninger (ca. 67 Mill. frc.) er fuldendt i 19. Aarh., navnlig ved Napoleon I's Initiativ (paa hans Rytterstatue i C. staar: »J'avais résolu de renouveler a C. les merveilles de l'Égypte«, idet han stillede Dæmningen lige med Kæmpearbejder som Pyramiderne). Dæmningen, der er bedækket med tilhugne Granitsten, har en Grundflade af 200 M. og er 9 M. bred foroven. Seks Fyrtaarne, hvoraf de 3 paa Dæmningen, oplyse Havnen og Reden.

Byen og Havnene ere overordentlig stærkt befæstede. Flere Forter, som Fort du Hornet, Fort du Galet og Fort des Flamands, ligge i Baggrunden af Reden; desuden beherskes det østlige Indløb til Reden af det stærke Fort paa Øen Pelée og det vestlige Indløb af Forterne Baise-Chavagnac og Querqueville; dertil komme Forterne, der ere lejrede bag ved Krigshavnen og Byen paa de omliggende Højder, som Forterne Octeville og duRoule. Men de største Forsvarsværker ligge dog paa Dæmningen foran Reden; her ligge de 4 Forter, Fort de l'Est, Fort Central, Fort intermédiaire og Fort d'Ouest, der ere forsynede med det sværeste Skyts og forbindes indbyrdes ved en Række Batterier.

C, hvor det romerske *Coriallum* skal have ligget (andre udlede Navnet af *Caesaris Bur gu-ni)*, var oprindelig en Borg (i Vilhelm Erobrerens Tog til England nævnes en Greve afC). Under Krigene mellem Frankrig og England var C. tit udsat for Angreb fra det sidste Lands Side, saaledes især i Hundredaarskrigen, da Englænderne erobrede C. 1346 og atter 1418; 1450 toge Franskmændene den tilbage. Det var dog først Ludvig XIV's Planer om at gøre C. til en Krigshavn, der gav Byen Betydning; men de Befæstninger, som Vauban opførte, bleve helt ødelagte af Englænderne, da de under Admiral Howe 1758 indtoge den. Vel tog Ludvig XVI atter fat paa Befæstningen og navnlig Opførelsen af den store Stendæmning; men i en stormfuld Nat tilintetgjordes alt, hvad der var udrettet, og det var som ovenfor omtalt først i Beg. af 19. Aarh., at Napoleon I genoptog Arbejdet og lagde Planen til de 3 store Bassiner, som nu ere fuldendte; Dæmningen blev først færdig 1853, og 1858 kundeNapoleon III under stor Højtidelighed og Dronning Viktoria's Nærværelse indvie Værket. (Litt.: *Les ports maritimes de la France* [3 Bd., Paris 1878]). *H. W.*

Cherbuliez [šærbylje'], 1) Antoine Elysée, schweizisk Nationaløkonom, retslærd og Politiker, født i Geneve 29. Juli 1797, død i Zürich 7. Marts

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

1869. C. efterfulgte 1833 Rossi som Professor i Jurisprudens og fra 1835 ogsaa i Nationaløkonomi ved Genève's Universitet; ved Siden af deltog han ivrig i det politiske Liv og var siden 1831 Medlem af Kantonets lovgivende Forsamling. 1848 flygtede han, misfornøjet med Sagernes Gang i sit Fædreland, til Frankrig, men vendte efter Statskuppet 1851 tilbage for at overtage en Professorstilling, først ved Akademiet i Lausanne, senere ved Ziirich's Polyteknikum. Som Politiker var han konservativ Republikaner. Af hans statsvidenskabelige Skrifter kunne mærkes »Théorie des garanties constitutionelles« [2 Bd., 1838—39] og »De la démocratie en Suisse« [2 Bd., 1843] Hans Anseelse er imidlertid navnlig knyttet til hans Virksomhed som Nationaløkonom. Under sit Ophold i Frankrig optræder han som en energisk Bekæmper af den der fremtrydende Socialisme (»Le socialisme, c'est la barbarie« [1848], »Simples notions de l'ordre social« [1848], »Lettre å Mr. Proudhon sur le droit de la propriété« [1849], »Le potage a la tortue« [1849]). Senere uddyber han sine Studier over det sociale Spørgsmaal i »Etudes sur les causes de la misere« [1853]. Hans Hovedværk er det klare og velformede »Précis de la science économique et de ses principales applications« [2 Bd. 1862]. *K. V. H.*

2) Joël, Broder til foreg., fransk Forfatter (1806—71). Født i Geneve overtog han sin Faders derværende Forlagsforretning og grundlagde 1833 i Paris det ansete Tidsskrift »Revue critique des livres nouveaux«. Allerede tidligere havde han i en Parodi-Roman, »Le lendemain du dernier jour d'un condamné«, gjort sig bemærket ved at kritisere Victor Hugo's berømte, dengang lige udkomne Bog mod Dødsstraffen 1829. I Litteratur og Politik var C. udpræget konservativ. Sammen med sin Søster, Adrienne, oversatte han tysk Litteratur, bl. a. Zschokke og Heinrich Kleist. Sit grundige Kendskab til sin Fødebys Historie har han nedlagt i »Geneve, ses institutions, ses mceurs, son développement intellectuel et moral« [1867]. *S. Ms.*

3) Victor, fransk Forfatter, er født i Geneve 19. Juli 1829, Søn af ovenn. A. C. Sin Ungdom anvendte C. til ihærdige og alsidige Studier af Filologi, Kunsthistorie og Filosofi, ikke blot i sin Fødeby og i Paris, men ogsaa ved fremmede Universiteter, i Bonn og Berlin. 1860 udgav han »Apropos d'un cheval, causeries athéniennes« [ny Udg. 1864 under Titlen »Un cheval de Phidias«], en fantasifuld og romanlivlig Studie i græsk Kunsthistorie, der med eet Slag gjorde hans Navn bekendt. »Revue des deux mondes« erhvervede ham som Medarbejder, og fra 1862 begyndte han i dette Tidsskrift en Række, senere i Bogform udkomne Romaner, der have gjort ham til en af Europas mest læsteog skattede Romanforfattere. C.'s Romaner oprindelig udgaaet fra den George Sand'ske. Hans Fortællemaade er effektfuld og spændende, Figurtegningen kraftig og typisk, om ikke altid fin, Naturskildringen levende og farverig, Stilen elegant og smidig. C. er en vittig og aandfuld og navnlig altid smagfuld Fortæller, hvis Dannelse gør ham yndet overalt i »det gode Selskab«. Hans Bøger oversættes da ogsaa paa adskillige Sprog. Af Romanerne kan nævnes følgende, der alle foreligge paa Dansk: »Le comte Kostia« [1862], »Prosper Randoce« [1868], »L'aventure de Ladislas Bolski« [1869], »La revanche de Joseph Noirel« [1872], »Méta Holdenis« [1873], »Le fiancé de Mlle. Saint-Maur« [1876], »Samuel Brohl & Cie« [1877], »Noires et rouges« [1881], »La ferme di choquard« [»Bjærgravnen, 1883«], »Oliver Maugant« [1885], »La bete« [1887], »La vocation du comte Ghislain« [1888] og »Le secret du précepteur [1893]. — I »Revue des deux mondes« signerer C. sine Afhandlinger og Kritikker G. Valbert. — 1882 blev han Medlem af Akademiet. *S. Ms.*

Cherbury [tše'əbəri], Edward Herbert, Lord Herbert af, engelsk Religionsfilosof og Statsmand, født 1582 i Eyton, død 20. Aug. 1648 i London. Efter at have studeret i Oxford drog han til Paris, tjente dernæst i Nederlandene som frivillig under Prins Mouritz af Oranien og gæstede senere Schweiz og Italien. 1618—25 var han Englands Afsending i Frankrig, men levede Resten af sit Liv i England, hvor han under Borgerkrigen efter nogen Tøven stillede sig paa Parlamentets Side. Som Forfatter har C. stor Betydning: han er den engelske Deismes (s. d.) Fader. Hans Hovedskrift er *De veritate* [Paris 1624], men Omtale fortjener ogsaa hans Afhandlinger *De causis errorum una cum tractatu de religione laici* og *De religione gentilium.* I Religionerne søger han de fælles Grundsandheder, der tilsammen danne en Naturreligion, hvortil Religionsformerne bør føres tilbage, og dette Grundlag for sand Religion er for ham følgende 5 Punkter: 1) Tro paa en Gud, 2) Pligt at dyrke ham, 3) Dyrkelsen skal hovedsagelig bestaa i et moralsk Liv, 4) Tro paa Sjælens Udødelighed og 5) Tro paa en retfærdig Gengældelse. Den kraftige moralske Rationalisme, som er udtrykt heri, blev et Program for en Mængde yngre Forfattere. C. har ogsaa skrevet et historisk Skrift, om Henrik VIII's Liv og Regering [udg. 1649], mere veltalende end behersket, og en livlig Selvbiografi [udg. 1764 af Horace Walpole]. (Litt.: Ch. de Rémusat, *Lord Herbert de Cherbury, sa vie et ses œuvres* [Paris 1874]). *H. O.*

Cherchez la femme [šæršelafa'm] (fr.) d. s. s. *Ou est la femme* (s. d.).

Chéreau [šero'], François, fransk Portrætstikker, født i Blois 1680, død i Paris 1729, Elev af G. Audran og af P. Drevet, Medlem af Akademiet 1718 paa L. de Boullongne's Portræt efter ham selv. I sine Gengivelser af H. Rigaud's Portrætter staar C. paa Højde med Pierre Drevet, saaledes Portrætterne af Gondrin, Kardinal de Fleury, N. Delaunay (1719), og Kardinal de Polignac (1729); til hans bedste Blade hører ogsaa Largilliére efter ham selv (1715). Af C.'s 50 Bl. har Kobberstiksamlingen i Kbhvn. 10. — Broderen, Jacques C., født 1688 i Blois, død i Paris 1776, var en dygtig Kobberstikker og levede efter et længere Ophold i England som Kunsthandler i Paris; af hans ca. 25 Blade skulle nævnes Marie Leckzinska som ung, efter C. Vanloo, og »La belle jardinière« efter Rafael. (Litt.: Portalis, *Les graveurs du XVIII siècle*). *A. Ls.*

Cherem se Band.

Chéret [šeræ'], Jules, fransk Tegner, er født 31. Maj 1836 i Paris. C. er paa en Maade Banebryder for Reklameplakaten ɔ: Affichen i dens virkelige kunstneriske Skikkelse. Han har mest uddannet sig paa egen Haand, var en halv Snes Aar i London, optagen af litografisk Virksomhed, tog saa til Paris, hvor han 1866 grundede et

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Trykkeri, som han atter 1881 afhændede, medens han dog selv bevarede den kunstneriske Ledelse af det og selv vedblev at tegne paa Sten. Den første Plakat, der udgik fra Trykkeriet, var »La biche au Bois« for Porte St. Martin. Saa fulgte i myldrende Mængde andre til Døgnets forskellige Øjemed, altid fikst aktuelle og anlagte paa at fange og smigre Øjet. Hans med faa, men friske Farver udførte Affiches, der dog særlig udmærke sig ved Tegningens graciøse Sving, Figurernes elegante Konturer, omkring paa Boulevardernes Avissøjler, bleve hele Smaabegivenheder for Pariserne. I den pikante og »chic«, men decente Fremstilling af Pariserinden udfolder hans Virtuositet sig i den største Glans; hans elegante Damer nedstamme, som man har sagt, fra Watteau's Skønheder. En Del af C.'s Plakater (fra Cirque d'hiver, Hippodromen, Folies-Bergéres, den store Plakat for Musée Grévin med en Række Danserinder, etc.) ere paa Vej til at blive klassiske, ivrig efterspurgte og højt betalte af Samlere. Paa Plakatudstillingen i London 1894 fejrede han berettigede Triumfer. (Litt.: Béraldi, *Les graveurs du XIX siede* [1886]). *A. Hk.*

Chéri [seri'], Rose Marie Cizos, kaldet, fransk Skuespillerinde, født 27. Oktbr. 1824 i Etampes, død 21. Septbr. 1861 i Passy. C, hvis Forældre vare omrejsende Skuespillere, anvendtes allerede som Barn paa Scenen og var, endnu næppe voksen, Selskabets ubestridelige Primadonna; efter denne purunge Sejrsbane i Provinserne kostede det hende Møje blot at opnaa en Debut i Paris, og selv efter denne, 30. Maj 1842 paa Gymnase, syntes hun lige vidt; da kom Tilfældet hende til Hjælp: Teatrets mægtige Skuespillerinde, Mlle Nathalie, var ikke tilfreds med sin Rolle i Teatrets ny Kassestykke og meldte sig en Aften syg i sidste Øjeblik; C., der kunde Rollen, maatte i Hast spille den og gjorde denne Aften, 5. Juli 1842, trods Publikums øjeblikkelige Uvilje stormende Lykke, og Teatrets Direktør skyndte sig at knytte C. til sig med et fordelagtigt Engagement. Fra det Øjeblik af blev C. trods adskillige fristende Tilbud fra Théâtre-français fast ved Gymnase, »hvor hun«, efter sit eget Udsagn, »havde fundet alt, hvad der for hende var jordisk Lykke«. 12. Maj 1847 ægtede hun Lemoine Montigny, der fra Juli 1844 styrede Teatret. C.'s ægte kvindelige Skikkelse og Kunst inspirerede den Kreds af unge Forfattere, som med Augier og Dumas fils i Spidsen sluttede sig til Montigny's litterære Bestræbelser, og til Gengæld kappedes de om at skrive Roller for hende. Hun ejede de fineste og sjælfuldeste Udtryk for den unge Piges muntre Skælmeri, for den lykkelige Hustrus stille Glæde, for den forsmaaede — det være sig nu legitime eller illegitime — Kvindes dybe Smerte, og ved Siden af den store Kunstnerinde var C. den hæderlige Kvinde, den trofaste Hustru og den ømme Moder; hun døde af en Tyfus, som hun havde paadraget sig ved sit Barns Sygeseng. Dumas fils, der tilegnede C. sin »Diane de Lys«, slutter sin senere Tilskrift med de gamle Ord: »Elle fut grande artiste et fila de la lame«. *A.A.*

Chéri [seri'], Victor (egl. Cizos), fransk Musiker (1830—82), var en udmærket Orkesterdirigent og har for de Teatre i Paris, ved hvilke han har virket i denne Egenskab, komponeret en Del smuk Balletmusik samt en Opera-comique, »Aventure sous la ligue«. *W. B.*

Cheribon (Tjeribon), hollandsk Residentskab paa Nordkysten af Java, 6,751 □ Km. med henimod $1^1/_2$ Mill. Indb., er i sin nordlige Del et lavt, delvis sumpet Sletteland, men hæver sig længere mod Syd op mod den høje, skovklædte Centralkæde, hvor Vulkanen Pic Cherimaï (Tjermaï) naar 3,043 M. Det er næsten overalt et tæt befolket (over 200 pr. □ Km.), udmærket frugtbart Kulturland, dyrket med Kaffe, Indigo og Sukkerrør. Hovedstaden C, der ligger ved Mundingen af en lille Flod, 200 Km. fra Batavia, har en Havn og 15—20,000 Indb. N. f. Byen paa Gunong Dsjati findes den hellige Grav af Ibn Mulana, der indførte Muhamedanismen paa Java. *C. C. C.*

Charmes abiētis se Bladlus.

Chernetīdae se Mos'skorpioner.

Cherokēser eller Tschiroki, i deres eget Sprog *Chelaki*, kaldes en appalachisk Indianerstamme, der tidligere boede i de nuværende Stater Tennessee, North- og South-Carolina og Georgia. De engelske Kolonisters Forfølgelser fremkaldte en blodig Krig, som endtes 1761, da C. maatte underkaste sig Englænderne; ved Slutningen af Frihedskrigen optraadte de fjendtlig mod Unionen, men maatte 1785 atter underkaste sig. 1819 flyttede en Del af C. til Arkansas, Resten forblev tilbage i Georgia, under hvilken Stat deres Omraade nominelt hørte; skønt de oprettede Skoler, skabte en Forfatning med skrevne Love og toge fat paa forskellige borgerlige Næringsveje, bleve de dog 1838 af Præsident Jackson tvungne til Udvandring til Fordel for Staten Georgia. Men heller ikke deres ny Boliger i Arkansas, der vare dem sikrede »for evig Tid«, fik de Lov at beholde; trods alle højtidelige Løfter maatte de 1843 »sælge« deres Land til Unionen og flytte længere mod Vest, hvor de nu bebo et frugtbart, velvandet Distrikt, omtr. 41,000 □ Km., i det nordøstlige Hjørne af Indianerterritoriet mellem 36° og 37^0 n. Br., hvoraf igen 1889 en Del, Oklahoma, er bleven aabnet for europæisk Indvandring. Uagtet den ved Flytningen foraarsagede Forstyrrelse i alle deres borgerlige og huslige Forhold høre C. dog til de mest civiliserede Indianere i Nordamerika. De ere Kristne, have offentlige Skoler, drive regelmæssig Agerbrug og Kvægavl, tale for det meste Engelsk, klæde sig paa europæisk og have en skriftlig affattet, republikansk Forfatning. En Mestits, Segw'oya (George Guess), opfandt 1821 et Stavelsesalfabet med 85 Tegn, der sammenføjedes til Ord, og med dette Alfabet udgaar nu endog et Ugeblad; deres Sprog er vellydende, men indtager i øvrigt en aldeles enestaaende Plads i Rækken af de nordamerikanske Sprog; thi de Mellemled, som dannede Overgangen til deres sydlige Naboers Sprog, ere gaaede tabte. C. erholde endnu af Unionen betydelige Aarspenge for deres afstaaede Besiddelser, og desuden leverer Regeringen dem Lærere i de forskellige Haandværk. C.'s Antal ansloges 1883 til ca. 22,000. Beslægtede med dem ere Choktawerne, Creekerne, Chickasawerne og Seminolerne, hvilke alle have naaet samme Civilisation som C. *C. A.*

Cherquemolles [særkmå!l] se Bast S. 658.

Cherra-Pungi, Station i Khassiabjærgene (s. d.)

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

i Assam i Indien, bekendt for sin uhyre Regnmængde, den største paa Jorden. I Gennemsnit falder der aarlig 1,270 Cm., men eet Aar (1861) steg Nedslaget endog til 23 M., og det er hændet (14. Juni 1876), at der paa een Dag er faldet dobbelt saa megen Regn ($103_{/6}$ Cm.) som i Kbhvn. paa et helt Aar. Dette store Nedslag, der udelukkende falder i Tiden fra April til September, er ganske lokalt og betinget af de omgivende Terrainforhold. I Sommertiden bliver den S. f. liggende, lave Silhetslette helt oversvømmet, og idet Sydvestmonsunen stryger hen over den varme Vandflade, optager den en meget stor Mængde Vanddamp (mætter sig ved høj Temperatur), men idet de stejle 1,500—1,800 M. høje Khassiabjærge lidt nordligere tvinge Luftmasserne til pludselig at stige til Vejrs, afgive de ved den derved fremkaldte stærke Afkøling (ca. $^1/_2{}^0$ pr. 100 M.) igen den optagne Vanddamp, der falder i voldsomme Regnskyl. *C. C. C.*

Chersifron, græsk Bygmester fra Knissos paa Kreta, som ledede Opførelsen af det gamle Artemistempel i Efesos. Arbejdet begyndte i første Halvdel af 6. Aarh. f. Chr., fortsattes af C.'s Søn Metagenes, men fuldførtes først efter Forløbet af 120 Aar. Det var et meget stort, diptert Marmortempel med 8 Søjler i Fronten. 356 ødelagdes det ved Herostratos'es Brand. Forskellige Rester, bl. a. af en af de Søjler med Relief, som Kroisos havde skænket, ere fundne af Wood ved hans Udgravninger og ere nu i British Museum. (Litt.: *Journ. of hell. studies* [1889]; Brun-Bruckmann, »Denkmäler« [Taf. 148]). *K. K.*

Cherso [kæ'rso], en til det østr.-illyriske Kystland (Istrien) hørende Ø i Quarnerobugten fra Adriaterhavet, af en meget langstrakt Form og forbunden med den tæt V. f. liggende Ø, Lussin, ved en Bro, 390 □Km. med (1890) 10,180 Indb. C. er opfyldt af en Kalkstensmasse, hvis højeste Tinder ere nøgne, Monte Sysz 638 M.; derimod trives i rigt Maal Vin og Sydfrugter paa Skrænterne og ved Kysten; de store Skove afgive Bygningstømmer og Brændsel. I Øens Midte ligger Vrana, »Kragesøen«, der hverken har synligt Til- eller Afløb. Hovedernæringskilderne ere Faareavl, Vin-, og Olivendyrkning. — Hovedstaden C. ligger paa Øens Vestside og har (1890) 4,700 Indb., der drive Fiskeri, Skibsbyggeri, samt Handel med Vin og Sydfrugter. *C. A.*

Cherson, Guvernement i det sydlige Rusland, omfatter den største Del af den tidligere russiske Provins, Ny-Serbien (mellem Dnjepr og Bug) og den vestlige Nogaiersteppe; det grænser mod Nord til Guvernementet Podolien, Kijev og Poltava, mod Øst til Jekaterinoslav og Taurien, mod Syd til det sorte Hav og mod Vest til Bessarabien. 71,284 □ Km. med (1890) 2,029,200 Indb. Guvernementet er for største Delen et Steppeland, ensformigt og ufrugtbart langs Havet, men desto frugtbarere, jo længere man naar mod Nord, op mod »den sorte Jord«. Floderne ere Dnjepr og Dnjestr, der danne Grænserne mod Øst og Vest, samt Bug, Ingul og Ingulez, som med deres Bifloder gennemstrømme Guvernementets Midte, hvert Foraar gaa over deres Bredder og efterlade et frugtbart Lag af Dynd og Humus; ved Mundingen dannes flere Strandsøer eller Liman'er, som have brakagtigt Vand og paa Grund af den ringe Dybde ere uden synderligt Udbytte for Skibsfarten. Klimaet er et ustadigt Fastlandsklima, om Vinteren koldt og stormfuldt, om Sommeren tørt og hedt; meget frygtede ere Januarstormene, »Mjatjelje«, som ofte med uhyre Voldsomhed feje hen ad Stepperne fra Nordøst og ledsages af Snefald. Den aarlige Middeltemperatur er $8—10^0$. Befolkningens Hovedmasse er Store- og Lillerussere, hvortil komme Rumænere, Bulgarere, Serbere, Polakker, Grækere, Armeniere, Tyrkere, talmudiske og karaitiske Jøder samt Zigeunere; i C. findes den største Del af Sydruslands tyske Kolonier, omtr. 70 i Tallet med ca. 50,000 Kolonister. Hovedmængden af Befolkningen bekender sig til den græsk-katolske Religion (omtr. 84 p. Ct.), Resten udgøres af Protestanter, Katolikker, gregorianske Armeniere og Jøder. C. udgør et særligt Ærkebispedømme, de romerske Katolikker have en Biskop i Tiraspol. Agerbruget er den vigtigste Erhvervsgren, Guvernementet hører til Ruslands bedste Kornegne; der avles alle almindelige Kornsorter, særlig Hvede og Majs, endvidere Hirse, Tobak, Hør, Hamp, Træfrugt ja selv Vin. Meget betydelig er ogsaa Kvægavlen, og navnlig holdes et betydeligt Antal Faar. Fiskeriet i det sorte Hav, Liman'erne og Floderne er vigtigt; mærkes maa den betydelige Hummer- og Skildpaddefangst. Jagt og Skovbrug spille en mindre Rolle, da Landet er meget fattigt paa Skove, saa man endog maa anvende Gødning og Sivstraa til Brændsel. Af mineralske Frembringelser findes Ler, Kridt, Sandsten, Salpeter, Salt og Kalksten, der bestaar af et Konglomerat af Forsteninger. Industrien er endnu ikke stor, men gør betydelige Fremskridt, navnlig Uldvadskerier, Kornmøller og Brænderier. Indenlandshandelen fremmes ved Markeder, af hvilke det i Jelissavetgrad er det betydeligste; af andre Centrer kunne nævnes Berislav, Alexandrija, Vosnessensk, Olviopol og Tiraspol. Langt betydeligere ere dog Søhandelsstæderne, af hvilke en, Odessa, er den første Handelsstad ved hele Sortehavet, stor Betydning have ogsaa Cherson, Nikolajev og Otchakov. Guvernementet deles i seks Kredse: Alexandrija, Ananjev, C, Jelissavetgrad, Odessa og Tiraspol. Guvernementet var for 100 Aar siden en næsten øde Steppe, hvis Kolonisation skyldes Katharina II. — Guvernementets Hovedstad af samme Navn ligger ved Dnjepr, 30 Km. fra dens Munding, malerisk hævende sig op ad Steppeplateau'ets ca. 30 M. høje Skrænt ud mod Flodens højre Bred. Floden er her omtr. 7 Km. bred, men opfyldt af en Mængde sivbevoksede Holme, der om Foraaret staa under Vand; de Gader og Torve, som ligge nærmest Kajerne, ere ved Dæmninger og Brystværn beskyttede mod Flodens Oversvømmelser. (1889) 61,800 Indb. C. er regelmæssig, men gennemgaaende tarvelig bygget; endnu ses talrige Huse opførte af Ler og tækkede med Siv; først i de senere Aartier har man begyndt at anvende Kalkstenene fra Omegnen til Beboelseshuse. Af betydeligere Bygninger kunne nævnes 12 græsk-katolske, 1 romersk-katolsk og 1 luthersk Kirke, 2 Synagoger og 10 jødiske Bedehuse (1/3 af Befolkningen er Jøder); af de tidligere Fæstningsværker ere kun bevarede to Porte og nogle Volde, som indeslutte store Kaserner og Magasiner samt en Kirke med Potemkins Grav. Af Skoler findes 2 Gymnasier, 2 højere Pigeskoler, 1 Kredsskole, I

jødisk Læreanstalt. Industrien beskæftiger sig særlig med Uldvadskning, Fabrikation af Tobak og Cigarer samt Møllevirksomhed. Indlandshandelen op ad Dnjepr er betydelig, derimod har Byen i Udenrigshandelen ikke kunnet konkurrere med de opblomstrende Naboer, Odessa og Nikolajev, navnlig er Kornhandelen gaaet meget tilbage. C. er Sædet for Guvernementets fleste Myndigheder, tidligere ogsaa for et Admiralitet, der nu imidlertid er flyttet til Nikolajev. — C. er anlagt 1778 af Potemkin; 1787 fandt her et Møde Sted mellem Kejser Josef II og Kejserinde Katharina II. *C. A.*

Chersonêsos (græ.), Halvø. Med dette Navn betegnedes i Oldtiden særlig følgende Halvøer. *C. aurea* (»den gyldne Halvø«), det nuværende Malakka i Bagindien, *C. cimbrica* (græ. *C. Kimbrike*), Jylland, hvor indtil omtr. 120 f. Chr. Cimbrerne boede; tauriske ell. skytiske C, det nuværende Krim. Ad den smalle Landtange, hvorved den forbindes med Landet mod Nord, trængte de skytiske Nomader tidlig ned paa Halvøens nordlige, af Stepper opfyldte Halvdel. Mod Syd strækker en Bjærgkæde fra Vest til Øst sig gennem Halvøen. Her boede efter Skyternes Indfald den oprindelige Befolkning, Taurierne, der maaske vare Rester af de gamle Kimmeriere. De vare berygtede som Sø- og Strandrøvere, der ofrede de skibbrudne til Gudinden Parthenos (Artemis, Tauropolos) i hendes Helligdom (se nedenf.). En Blanding af Taurier og Skyter vare Tauroskyterne. Paa Sydkysten havde Hellenerne anlagt flere Kolonier, C. (se nedenf.), Theodosia, Nymfaion, Pantikapaion, hvoraf den sidste fra 5. Aarh. f. Chr. blev Hovedstaden for det bosporanske Rige (s. d.), der omfattede den østlige Del af Halvøen (*C. tracheia*, det klippefulde C.) og en Del af Landet 0. f. det kimmeriske Bosporus. Af stor Betydning for Hellas var Halvøens Korn, som i store Mængder udførtes, særlig til Athen; i de talrige Saltsøer vandtes Salt; gode smaa Heste fandtes paa Stepperne. Paa den Landtange, som Halvøen udsender mod Sydvest, anlagde doriske Kolonister fra det bethyniske Herakleia i 5. Aarh. (?) Staden C. Fra sin første Plads blev denne By senere flyttet lidt længere mod Øst til et Forbjærg mellem to dybe Havnebugter i Nærheden af det Sted, hvor det nuværende Sevastopol ligger, og en Mur opført tværs over Landtungens Istme til Værn mod Taurierne. Fiskefangst, Vin- og Træfrugtavl gav Byen Velstand. Paa Forbjærget Parthenion 100 Stadier fra Staden laa Parthenos'es bekendte Helligdom. Angreben af Taurierne blev C. tvungen til at søge Kong Mithradates Eupator's Protektorat, kom senere under Romerne, men bevarede sin Autonomi og blev først af Justinian direkte indlemmet i det østromerske Rige. Under Navnet Cherson var den ogsaa i den byzantinske Tid en meget vigtig Stad, over hvilken Handelen førtes med Rusland. Til Grunde gik den ved Lithauernes og Russernes Ødelæggelse i 14., Tyrkernes i 15. Aarh.; dens Ruiner ble ve i Beg. af 19. Aarh. anvendte til Opførelsen af Sevastopol.

Thrakiske C, ofte blot kaldet C, den omtr. 75 Km. lange, smalle Halvø, som fra Thrakien strækker sig ud i sydvestlig Retning mellem Hellespontos og Melas-Bugten. Den er mod Nord bjærgrig, mod Syd lav; en omtrent 7 Km. bred Istme forbinder den med Fastlandet. De oprindelige Beboere vare Thraker. Aiolere fra Lesbos koloniserede Sestos ved det smalleste Sted af Hellespontos, Milesierne Kardia ved Istmen, Teierne Elaius mod Syd. Indkaldt af de indfødte Dolonker grundede Athenæeren Miltiades den Ældre ca. 550 f. Chr. her et Fyrstendømme, som gik i Arv til hans Slægt, men 494 blev erobret af Perserne. Efter at disse vare fordrevne, blev C. Medlem af det attiske Forbund og 447 besat med 1,000 attiske Klerucher. I 4. Aarh. var C. snart uafhængigt, snart i Athens Besiddelse, indtil Halvøen blev erobret af Kong Filippos og 338 af Athen afstaaet til ham. Efter Sejren over Antiochos den Store kom C. under Romerne. *K. K.*

Cherubini [ke-], Maria Luigi Carlo Zenobio Salvatore, berømt italiensk Komponist, født 8. eller 14. Septbr. 1760 i Firenze, død 15. Marts 1842 i Paris. C. var Søn af en Musiklærer, Barthélemi C, der selv tog sig af det mærkelig tidlig udviklede Barns første Undervisning. C.'s Fremskridt vare usædvanlige, og allerede i 13 Aars Alderen komponerede han Kirkemusik; han fik nu andre Lærere, og blandt disse blev det særlig Sarti i Bologna, hvis Vejledning han nød fra 1778—80, der fik afgørende Indflydelse paa C. Efter at være udlært forsøgte C. sig som Operakomponist. En Række Værker opførtes paa de italienske Scener med vekslende Held, men dog saaledes at hans Navn blev vidt bekendt. Disse Operaer vare i den traditionelle Stil, kun udmærkende sig ved en egen Ynde og fin Melodiøsitet. 1784 gik C. efter Opfordring til London, hvor hans Opera »Le finta primipessa« gjorde stor Lykke, medens den følgende, »Giulio Sabino«, faldt igennem. Denne Omstændighed bidrog til, at C. hurtigere end bestemt forlod London; paa Hjemrejsen opholdt han sig en Tid i Paris (1786). Det følgende Aar træffe vi C. i Torino, hvor hans Opera »Ifigenia in Aulide« blev opført uden særlig Held, og kort Tid efter (1788) drog han atter til Paris, hvor han fra nu af havde sit Hjemsted. Her var Musikverdenen optagen af den berømte Gluck-Piccini'ske Strid, og denne fik ogsaa i høj Grad Indflydelse paa C.; ikke saaledes at han sluttede sig til nogen af de stridende Partier, men derved at han søgte ind i sig selv, opgav sin tidligere Tilslutning til den flade italienske Operastil og tilstræbte at give sine Intentioner et ejendommeligt og mere uddybet Udtryk. Det er ogsaa først fra denne Periode, at C.'s betydningsfuldere Arbejder stamme, fremfor alle den berømte Opera: »Les deux journees« (»Vandbæreren eller de to Dage« [1800]), der efterhaanden fikindpas paa alle større Operascener. Andre bekendte Operaer fra disse Aar ere: »Lodoiska«, »Elisa«, »Medea«, »Emma ou la prisonnière« og »Anacréon«. Fra 1789 dirigerede C. Orkestret i den af Marie Antoinette's Frisør, Leonard, grundede italienske Opera. 1795 blev C. Inspektør ved Musikkonservatoriet. Derimod opnaaede han foreløbig ingen Lærerstilling ved dette Musikinstitut, saa lidt som hans Arbejder naaede frem til »den store Opera«. Grunden hertil maa væsentlig søges i det uvenlige Forhold, der bestod mellem C. og Napoleon Bonaparte, der just i disse Aar steg fra Værdighed til Værdighed, og hvem C. havde stødt ved ærlig og uforbeholden Kritik af den daværende Generals musikalske Smag. Uagtet C.'s Navn allerede paa denne Tid var bleven berømt, følte han sig dog lidet tilfreds

■*Artikler, der savnes under C, maa søges under IL.*

med Forholdene i Paris, hvortil dels den Tilsidesættelse, der fra officiel Side vistes ham, dels hans selvfølte og let forbitrede Naturel bidrog. Han tog da med Glæde (1805) mod en Kaldelse til Wien, hvor hans Personlighed og Værker hædredes saavel af de store samtidige som af Publikum. Skæbnen var imidlertid ogsaa her C. ugunstig. Krigen mellem Østerrig og Frankrig nødte til at afbryde Operaforestillingerne i Wien, og efter paa ny at have haft et Sammenstød med sin Fjende Napoleon vendte C. mismodig tilbage til Frankrig, hvor han levede et Par Aar næsten uden at beskæftige sig med Musik. En ydre Anledning blev Aarsag til, at han atter tog fat paa Kompositionen, idet han paa Opfordring skrev en »Messe« til en Kirkeindvielse paa Fyrsten af Chimay's Gods, hvor C. paa den Tid (1808—09) levede. Den Begejstring, dette Værk vakle, opmuntrede C. til fortsat Virksomhed, og i de følgende Aar frembragte han en Række ypperlige Kirkekompositioner: »Missa solemnis i D«, »Kroningsmesse«, »Requiem i C« (et af hans berømteste og skønneste Arbejder), »Credo« m. fl.; men ved Siden deraf vendte han endnu nogle Gange tilbage til Scenen og skrev saaledes »Les Abencérrages« og »Ali Baba« (1833, hans sidste større Værk); endelig stammer fra disse fem Aar hans Forsøg som Kammermusikkomponist, i hvilken Genre han frembragte de tidligere meget spillede, yndefulde og ejendommelige 4 Strygekvartetter.

Efter Napoleon's Fald formede C.'s Liv sig lykkeligere, og offentlig Anerkendelse blev ham i høj Grad til Del; Stillingen som Direktør for Konservatoriet overdroges ham endelig (1821), og ved sin Død var C, der holdt sig aandelig frisk i sin høje Alder, i Besiddelse af alle Slags Udmærkelser. Om C.'s Musik ikke led af en vis Tørhed, af en Slags Ængstelse for helt at give sig hen, om den ikke savnede Varme og Fylde, vilde han være at regne blandt Tonekunstens ypperste Mestere. Men selv med disse Mangler indtager den ved sin rige Opfindsomhed, Aandfuldhed og Ynde, Vid og Alvor, glimrende Instrumentation og store Formfuldendthed en fremragende Plads i Musikhistorien. I formel Henseende er C. en saadan Mester, at han fuldt ud kan regnes blandt Klassikerne; men hans Musiks Indhold er ikke saa rigt eller dybt som disses. — Den under C.'s Navn bekendte »Lære i Kontrapunkt og Fuga« er ikke skrevet af ham selv, men samlet af Halévy som Frugten af dennes Studier hos C. Et Mindesmærke for C. findes i hans Fødeby. (Biografier af C. ere skrevne anonymt [Erfurt 1809]; af Loménie [Paris 1841]; Miel [Paris 1842]; Charles Place [Paris 1842]; Picchiante [Firenze 1844]; Rocoul-Rochette [Paris 1843]; Gamucci [Firenze 1869] m. fl.). *W.B.*

Chéruel [šerʉæ'l], Pierre Adolphe, fransk Historiker, født 17. Jan. 1809 i Rouen, død 1. Maj 1891 i Paris, blev først ansat ved Kollegiet i sin Fødeby, 1849 Lærer ved Normalskolen i Paris, 1866 Rektor for Akademiet i Strassburg, derefter for Akademiet i Poitiers; 1874 tog han sin Afsked. Han syslede først med sin Fædrenestads Historie og skrev: »Histoire de Rouen sous la domination anglaise« [1840] og »Histoire de Rouen pendant l'époque communale 1150—1382« [1844, 2 Bd.], Siden kom han ind paa mere almindelige Spørgsmaal af sit Fædrelands Historie og forfattede: »Histoire de l'administration monarchique en France depuis Philippe-Auguste jusqu'à la mort de Louis XIV« [1855] og »Dictionnaire historique des institutions, mœurs et coutumes de la France« [1855; 6. Opl. 1884, 2 Bd.]. Endelig koncentrerede han sine Studier om Frankrigs Historie i Tiden umiddelbart efter Richelieu og skrev: »Histoire de France pendant la minorité de Louis XIV« [1878—80, 4 Bd.], fortsat med: »Histoire de France sous le ministére de Mazarin« [1882—83, 3 Bd.], to fortræffelige Arbejder, der helt igennem bygge paa grundige Undersøgelser og tillige udmærke sig ved fængslende Fremstilling. C. har ogsaa virket som Udgiver, saaledes af »Journal d'Olivier Lefévre d'Ormesson« [1860—62, 2 Bd.], af »Mémoires du duc de Saint-Simon« [sammen med Régnier, 1873 — 74, 20 Bd.] og endelig af »Lettres du cardinal Mazarin pendant son ministère« [1879—84, 2 Bd.], ved hvilket sidste Arbejde han forberedte sit eget fremstillende Hovedværk. *Kr. E.*

Cherúsker, germansk Folk, standsede under Anførsel af Arminius (s. d.) Romernes Fremtrængen ved Slaget i Teutoburgerskoven (9 e. Chr.) og modstod senere baade Germanicus's Angreb (14—16) og Markomannerfyrsten Marbod (18 — 20). C, hvis Bopæle maa søges ved Weser, nævnes endnu i 4. Aarh., men forsvinde da; de maa være gaaede op i Sachserne. *Kr. E.*

Cherville [šærvi'l], Gaspard George, Marquis de, fransk Forfatter, er født 1821 i Chartres. C. var Dumas père's Medarbejder og har Del i henved 40 af hans Romaner. Som en stor Jæger og Dyreven er han optraadt med selvstændige Bøger, der halvt ere faglige, halvt humoristiske, f. Eks. »Les aventures d'un chien de chasse« [1862, 2. Opl. 1882], »Histoire d'un trop bon chien« [1867, illust. Udg. 1884], »L'histoire naturelle en action« [1873], »Les bétes en robe de chambre« [1882], »Le gibier plume et poil« [2 Bd., 1884—85] og »Chiens et Chats« [1888, illust. af Lambert]. I Jagtverdenen har han stort Ry; han blev Medarbejder ved »Journal des chasseurs« og redigerede Pragtværket »La vie å la campagne« [3 Bd., 1879 — 85]; under samme Titel offentliggør han Jagt- og Landlivs-Causerier i »Le Temps«. *S. Ms.*

Cherwell [tšə'wel], Biflod til Themsen (s. d.).

Chesapeakebugten [tše'säpi.k-], den betydeligste Bugt fra Atlanterhavet paa Østsiden af U. A. S., danner sammen med Delawarebugten Halvøen Delaware. C skyder sig ind i Staten Maryland, som den deler i to Halvdele, og er fra Mundingen mellem Kap Henry og Kap Charles til sit inderste Punkt 320 Km. lang med en Bredde af 6—60 Km. Den modtager Vandet fra Susquehanna, Patapasco, Potomac og James River. Ved dens Bredder ligger den betydelige Handelsstad, Baltimore, samt de mindre Byer Havre de Grace og Norfolk. En Kanal paa 27 Km.'s Længde forbinder den med Delaware, en anden paa 70 Km. med Albemarlesund. *C. A.*

Chesham [tše'häm], By i det sydøstlige England i Buckinghamshire, i den frugtbare Cheszdal med Papirfabrikker og (1891) 8,000 Indb.

Cheshire [tše'šə], Shire i det vestlige England, begrænses mod Nord af Shire Lancaster og York, mod Øst af Derby, mod Sydøst af Stafford, mod Syd af Shrop, mod Vest af Wales (Denbigh og Flint) og naar mod Nordvest ud til den irske Sø. 2,659 □ Km. med (1891) 730,052 Indb.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

C. er gennemgaaende en Lavslette, som strækker sig fra Dee til Mersey og gennemstrømmes af Weaver, med dens Bifloder; Slettens Lergrund er ualmindelig frugtbar, og dens altid saftige Græsmarker ere i høj Grad gunstige for Kvægavl. Mod Nordvest strækker Sletten sig ud paa Halvøen Wirral, som springer ud i den irske Sø mellem Dee's og Mersey's Mundinger; gennem Halvøens Midte optræde nogle Bakkestrøg (Delamere Forest, Beeston Hills), som dele den i en østlig og en vestlig Del. Mod Øst endelig begrænses Sletten af Udløbere fra Peakbjærgene, nemlig Højdedragene Congleton Edge og Macclesfield Forest; de ere rige paa Kul, Jærn og Bly. Ulige værdifuldere ere dog de Lag af Stensalt og de Saltkilder, som forefindes i Sandstenen ved Northwich og andre Steder, og som endnu ikke efter fulde 200 Aars Udnyttelse (fra 1670) vise Spor til Udtømmelse. Kvægavlen er vigtigere end Agerbruget, og Chesterost forsendes over den hele Verden. Af Mineraler indvindes aarlig 600,000 Tons Kul og næsten 2 Mill. Tons Salt. Industrien har i de senere Aar taget et mægtigt Opsving, den beskæftiger sig navnlig med Bomulds- og Silkefabrikation, Maskinbygning, Hatte, Jærn- og Staalvarer, Skibsbygning og Kemikalier. Hovedstaden er Chester (s. d.). (Litt.: Murray, *Handbook for Shropshire and C.* [London 1880]). *C. A.*

Cheshunt [tšc'šənt], By i det sydøstlige England, Grevskab Hertford, 22 Km. N. f. London, i Nærheden af den i Themsen faldende Lea, har (1891) 9,600 Indb. C. Park har tjent til Residens for Kardinal Wolsey, Jakob I og Richard Cromwell. Et berømt Seminarium for Huntingdonianerne. *C. A.*

Chesnelong [šænlõ'], Pierre Charles, fransk Politiker, er født 14. Apr. 1820, overtog 1857 efter sin Fader Ledelsen af en stor Klædehandel i Orthes i Dep. Nedre-Pyrenæerne. Allerede 1848 optraadte han paa Vælgermøder og stillede da Krav paa en afgjort demokratisk Republik; men da han 1855 blev Maire i sin Fødeby, sluttede han sig til Kejserdømmet og valgtes 1865 som officiel Kandidat til den lovgivende Forsamling. Her viste han sig snart som en dygtig Taler, men afgjort klerikal; forsvarede med Varme Pavens Sag og aftvang 1867 Rouher den berømte Erklæring, at Frankrig aldrig vilde tilstaa Italien Besiddelsen af Rom. Genvalgt 1869 blev han Ordfører for Finansudvalget og stemte 1870 for Krigen med Preussen. Jan. 1872 valgtes C. til Nationalforsamlingen og hørte her til yderste Højre; tog i Oktober 1873 virksom Del i Bestræbelserne for at genoprette Kongedømmet og søgte personlig at overtale Greven af Chambord til visse Indrømmelser, bl. a. med Hensyn til den trefarvede Fane. Han blev 1874 Medlem af Forfatningsudvalget og stemte Febr. 1875 mod den republikanske Statsordning, men kæmpede ivrig for fri katolske Universiteter. C. opnaaede ikke Valg til Deputeretkamret 1876, men valgtes s. A. til livsvarig Senator og har som saadan været afgjort Modstander af de ny Skolelove og ivrig Talsmand for det katolske Præsteskab. *E. E.*

Chesney [tše'sni], Francis Rawdon, engelsk Officer og rejsende, født 1789 i Ballyrea i Irland, død 30. Jan. 1872. Efter at have gennemgaaet Artilleriskolen i Woolwich og deltaget i Krigene mod Napoleon berejste han i Aarene 1831—32 Lilleasien, Grækenland, Ægypten og Eufrat's Kildeomraade for at søge en mere direkte Forbindelse mellem England og Indien end den da brugte Sønden om Afrika. Efter sin Tilbagekomst til England forelagde han Regeringen sin Beretning i »Report on the navigation of the Euphrates« [London 1833]. 1835—37 berejste han hele Eufrat's Løb, og da han kom til det Resultat, at Floden mellem Birdschik og Skanderunbugten nærmer sig Middelhavet paa en Afstand af ca. 160 Km., kom den Tanke stærkt frem at forbinde disse to Vande ved et Kanalanlæg, en Tanke, der dog senere faldt for Sueskanalen. Senere tjente han i Indien og gjorde Felttoget i Kina (1843—47) med som Brigadegeneral i Artilleriet. Efter sin Tilbagekomst til Europa udgav han »Observations on the reconstruction of the Royal Regiment of Artillery« [London 1849], samt i Anledning af Krimkrigen »The Russo-Turkish campaigns of 1828—29, with a view of the present state of Affairs in the East« [1854]. Sine Anskuelser om en telegrafisk Forbindelse med Indien nedlagde han i »Telegraphic communication with India« [1854]. Af rene militære Emner har han udgivet nogle Skrifter om Forbedringer af Skydevaaben. *C. A.*

Chessylit d. s. s. Azurit.

Chester [tše'stə], By i det vestlige England, Hovedstad i Cheshire, ligger 25 Km. S. S. 0. f. Liverpool paa et klippefuldt Højdedrag ved højre Bred af Floden Dee, 13 Km. fra dens Munding i den irske Sø, (1891) 37,100 Indb. C. var oprindelig en romersk *Castrum* (*Deva*), og ingensteds i England træffer man saa mange Spor af Romernes Herredømme som her. Den af røde Sten byggede Bymur (fra 14. Aarh.) følger de gamle romerske Volde og danner nu en over 2 Km. lang Spadseregang rundt om Byen; selve Byens Anlæg genspejler den romerske Lejr; de to gamle Lejrgader, Hovedgaderne Eastgate og Bridgestreet, gennemskære hele Byen og dele den i 4 Kvadrater. Da disse Gader ere indhuggede i Klippen, løbe Fortovene langs Husene i en Højde af 2 M. over Gadens Niveau paa Buegange, *Rows*, til hvilke man naar op ad Trappetrin. Mange af Husene ere af Bindingsværk og vende Gavlene til Gaden. Over Dee fører en gammel Bro med syv Buer samt en ny Bro, Grosvenorbroen. Den gotiske Domkirke, delvis fra 12. Aarh., men restaureret 1876, Werburghabbediet og Kirken Johannes den Døber med et fritstaaende Klokketaarn minde om Byens Ælde; derimod er der af Vilhelm Erobrerens gamle Borg kun faa Rester tilbage; paa dens Tomt er opført en Samling ny Bygninger, der tjene til Raadhus, Fængsel og Kaserner. C. er Sædet for en Biskop, har et Lærerseminarium og en Latinskole (*King's School*). C. er vel endnu en Søhavn, men kun Kystfartøjer naa op ad Floden til Byens Havn, og selv Ellesmerekanalen, som fører til Ellesmere Port, ved Mersey er kun tilgængelig for smaa Skibe. Stadens Handel med Udlandet er derfor kun ringe, og det nærliggende Liverpool har langt overfløjet den; derimod er Kystfarten af Vigtighed, og Ost, Salt, Kul, Bly og irsk Lærred ere de vigtigste Handelsartikler. Industrien beskæftiger sig med Tobak, Læder, Skotøj, Lærred, Blyhvidt og Skibsbyggeri. Uden for Murene ligger den bekendte Væddeløbs-

bane Rodee og 4 Km. mod Syd Eaton Hall, Hertugen af Westminsters prægtige Herresæde. Mod Øst ligger Hawarden, Gladstone's Sæde. (Litt.: Murray, *Handbook for Shropshire and C.* [London 1880]). *C. A.*

Chester [tše'stə], By i den nordamerikanske Stat Pennsylvania, ved Delaware, 15 Km. neden for Filadelfia, med Skibsværfter, talrige Fabrikker og (1890) ca. 30,000 Indb. C. er den ældste Koloni i Pennsylvania; den grundlagdes 1643 af Svenskere og kaldtes da Upland. Under William Penn var Byen 1682 Sæde for den provisoriske lovgivende Forsamling. *S. B. T.*

Chesterfield [tše'stəfi.ld], By i Mellemengland, Derbyshire, 36 Km. N. f. Derby, ved Rother, der falder i Don (Humber), har (1891) 13,200 Indb., en smuk Sognekirke (14.—15. Aarh.) med et 70 M. højt snoet Taarn; Iærn- og Messingstøberi, Garveri, Fabrikation af Silke- og Bomuldsstoffer og Possementmagervarer. I Nærheden findes Jærn-, Bly- og Kulgruber. I St. Trinity Church hviler George Stephenson. Den 1776 anlagte, 74 Km. lange C.-Kanal fører fra C. til Trent og har 65 Sluser. *C. A.*

Chesterfield [tše'stəfi.ld], Philip Dormer Stanhope, Jarl af, engelsk Statsmand og Forfatter, født i London 22. Septbr. 1694, død 24. Marts 1773. Efter at have afsluttet sine Studier i Cambridge foretog han en større Udenlandsrejse. Han blev ved sin Hjemkomst Kammerjunker hos Prinsen af Wales, valgtes til Medlem af Underhuset og blev 1726 Medlem af Overhuset; to Aar senere rejste han til Holland som Ambassadør, hvorefter han blev Overhofmarskal. 1745 udnævntes han til Vicekonge i Irland, men vendte hjem allerede næste Aar og blev derpaa Statssekretær. 1748 trak han sig tilbage til Privatlivet og helligede sig til litterære Sysler. C. var gift med en uægte Datter af Georg I, hvilket Ægteskab var barnløst; uden for Ægteskab havde han derimod en Søn, til hvem han skrev en Række Breve, som bleve udgivne i 2 Bd. 1774. De strække sig over en lang Aarrække og indeholde en saadan Vejledning i alle Livets Forhold, som en kundskabsrig, klog og aandrig Verdensmand med en ikke alt for streng Moral kunde give sin Søn De ere skrevne i et fortrinligt Sprog og give ypperlige Bidrag til Belysning af Sæder og Skikke paa den Tid i de fornemste Kredse i og uden for England. Hans »Miscellaneous Works« bleve udgivne første Gang 1777 af Dr. Maty. Blandt de nyere Udgaver af hans Værker kan nævnes Jarlen af Carnarvons (»Letters of Philip Dormer, fourth Earl of C., to his Godson and Successor« med Biografi, 2. Udg. 1890) samt et Udvalg (»Lord C.'s Worldly Wisdom. Selections from his Letters and Characters«) udgivet af George Birkbeck Hill 1891. En dansk Overs. af C.'s Breve er paabegyndt 1895. *C. K.*

Chesterfieldøerne [tše'stəfi.ld-], en V. f. Nykaledoniens Nordspids beliggende Gruppe af Klippeøer, der ere rige paa Guano, hvorfor Franskmændene toge dem i Besiddelse 1878. *C. A.*

Chesterlit, en Varietet af Mikroklin, se Feldspatgruppen.

Chesterost [tše'stə-], en bekendt, i det engelske Grevskab Cheshire tilberedt Ostesort.

Chesvan (Marchesvan), 8. Maaned i det jødiske Aar, svarende til Oktober—November.

Chetitter (Khetitter ell. Hethitter), Navn paa to Folk, af hvilke det ene, der fandtes i Sydsyrien, i Palæstina i Patriarkernes Dage, og hvormed bl. a. Abraham kom i Berøring, længe har været kendt, hvorimod det andet, der boede i Nordsyrien og har spillet en langt vigtigere Rolle i Historien, var fuldstændig ukendt indtil for faa Aartier siden, da man saavel i de ægyptiske Indskrifter, hvor de kaldes Kheta ell. Khetta, som i de assyriske Indskrifter, hvor de kaldes Khatti, fandt mange vigtige Oplysninger om dette Folk. Omtrent fra Aar 1500 f. Chr. kom C. i Berøring med Ægypterne, med hvilke de førte lange og haarde Krige. I Begyndelsen bleve de overvundne af Ægypterne; men under Ramses II, og maaske allerede tidligere maatte Ægypterne anerkende deres Uafhængighed og slutte Traktater med dem, hvori de stilledes fuldstændig paa lige Fod med Ægypterne. En saadan Traktat fra Ramses II's 21. Regeringsaar haves endnu, indhugget i Templet i Karnak. Af dette Aktstykke erfare vi, at C. havde en egen Skrift. I de senere Aar ere flere Stene med en ejendommelig Billedskrift fundne i Nordsyrien (de fleste nu i British Museum). J. Menant i Paris har gjort en Begyndelse til at dechifrere disse Indskrifter; et andet Forsøg er gjort af Peiser: »Die hetitischen Inschriften« [Berlin 1892]. C. vare næppe Semitter; men efter Aar 1000 trængte Aramæisk ind i Landet og benyttedes bl. a. i 8. og 7. Aarh. f. Chr. af Kongerne i det til C.'s Land hørende Samalla, hvis Ruiner ere udgravne ved Sendjerli, se E. Sachau, F. v. Luschan »Sendjerli« [Berlin 1893].

C. havde tidlig en ikke ringe Kultur, som de rimeligvis for en Del have modtaget fra det gamle Babylonien, og de synes at have udøvet en vis Indflydelse paa deres Naboer saavel i Syrien som særlig i Lilleasien. Man har nemlig i Lilleasien paa flere Steder fundet Mindesmærker, som minde ikke lidet om de chetitiske i Nordsyrien, og som man derfor, men næppe med Ret, har kaldet chetitiske (smlg. Puchstein: »Pseudohethitische Kunst« [Berlin 1890]). Under Kampen med /Egypterne synes C. at have dannet et mægtigt Kongerige; til andre Tider omtales flere Kongeriger i Landet; et af Kongesæderne var Karkemis ved Eufrat. Henimod Aar 700 blev Landet assyrisk Provins, og siden omtales C. ikke mere som Folk. Om C.'s Mindesmærker se Sayce, *The Monuments of the Hittites* og Ryland, *The inscribed Stones from Jerabis etc.*, begge i *Transactions of the Society of Biblical Archæology* [Bd. VII, 1881—82]; W. Wright, *The Empire of the Hittites* [London 1881]. Om Folket se ogsaa Lantsheere, *De la race et de la langue des Héthites* [Bruxelles 1892]. Det er tvivlsomt, hvorvidt C. i Palæstina og i Nordsyrien ere eet og samme Folk, og hvorvidt de C, der omtales i »Kongernes Bøger«, ere de samme som C. i Nordsyrien. *V. S.*

Chev., ved zoolog. Navne Forkortelse for Aug. Chevrolat, Entomolog i Paris; ved Plantenavne Forkortelse for F. F. Chevallier, født 1796 i Paris, død 1840 i Freiburg.

Chevalerésk [švalræ'sk] (af fr. *chevaleresque*), ridderlig.

Chevalerie [švalri'] (fr.), Ridderskab, Ridderlighed. *C. de lecture* [švalridlækty'r] (lat. *milites clerici*), i Middelalderen d. s. s. Universitetsdoktorer i Teologi, der sammen med Doktordiplomet tillige gjorde Krav paa Ridder værdigheden.

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Chevalier [svalje'] (fr.), Ridder; tidligere i Frankrig Titlen paa den lavere Adel. *C. d'honneur* [švaljedånö!r], Hofkavaler, en fyrstelig Persons Æresledsager; *c. d'industrie* [švaljedædystri!], Industri- eller Lykkeridder, *c. de grâce* [svaljedgra!s] Naadesridder (se Johanniterordenen); *c. sans peur et sans reproche* [svaljesaporesarprå's], Ridder uden Frygt og Lyde (Bayards og andres Ærestitel). *C. de la triste figure* [švaljedlatristfigy!r], Don Quijote. *C. d'Sr* [švaljedå!r], Guldmønt med Malteserriddernes Kors.

Chevalier [švalje'], Michel, fransk Ingeniør, Nationaløkonom og Statsmand, født 13. Jan. 1806 i Limoges, død 28. Novbr. 1879. Som ung Ingeniør sluttede han sig 1829 til Saint-Simonismen og viede dennes Propaganda en saadan Iver, at han er bleven kaldt en af »dette Kirkesamfunds Kardinaler«. I to Aar redigerede han Socialisternes Hovedorgan »Globe« og udfoldede allerede her sin glimrende Fremstillingsevne. 1832 paadrog han sig ved denne Virksomhed et Aars Fængsel; men endnu før Straffetidens Udløb blev han af Regeringen, der havde faaet Øje paa hans eminente Dygtighed, sendt i en offentlig Mission til Amerika for at studere Jærnbanevæsen. Ved Berøring med Livets praktiske Virkeligheder fordampede snart hans socialistiske Sværmerier. Fra Amerika sendte han til »Journal des Debats«, blandt hvis Medarbejdere han stadig senere hørte, en Række Korrespondancer, der ved sin Fremkomst vakte betydelig Opsigt og endnu besidder kulturhistorisk Værd (»Lettres sur l'Amérique du Nord« [2 Bd., 1836]). Det mere videnskabelige Resultat af hans Rejse var foruden et Programskrift om Frankrigs Kommunikationsvæsen det grundige Værk »Histoire et Description des voies de communication aux États-Unis« [2 Bd. og et Atlas, 1840]. 1841 efterfulgte han Rossi som Professor i Nationaløkonomi ved College de France. Af Forelæsningerne her fremgik hans »Cours d'Economie politique« [2 Bd. 1842—44; 2. betydelig omarbejdede Udg. 1855—56]. Som et 3. Bd. af dette »Cours« udkom 1850 »De la Monnaie«, der giver en mesterlig Udredning af Møntspørgsmaalet. Revolutionen 1848 havde i meget hans Sympati; men de socialistiske Eksperimenter fandt i ham en energisk Modstander; sine polemiske Artikler herom i »Debats« samlede han i »Lettres sur l'organisation du travail et la question des travailleurs«, hvor C. ret lægger sin Aandssmidighed, mangeartede Kundskaber, Tankerigdom, klartsynede Iagttagelsesevne og fængslende Formfuldendthed for Dagen. Hans Artikler ramte, hvor de sigtede, og den revolutionære Regerings Svar var et Dekret, der afsatte ham fra hans Lærestol; denne Beslutning annuleredes imidlertid næste Aar af den ny konstituerende Forsamling. Af Frygt for Parlamentarismen sluttede C. sig, dog uden nogen Begejstring, til Statskuppets Regimente, og 1852 blev han trods sin lunkne Tilslutning kaldet til Statsraadet; hans Kateder blev efter hans Ønske overdraget til Henri Baudrillart (s. d.). Samme Aar rettede han sit flængende og betydningsfulde Angreb paa Beskyttelsessystemet i »Examen du systéme . . . protecteur«. Allerede 1846 havde han sammen med Bastiat (s. d.) stiftet Frihandelsligaen, og Frihandelens praktiske Gennemførelse blev efterhaanden en af hans kæreste Interesser. C. er den egentlige Ophavsmand til den i Europas Toldpolitik epokegørende Handelstraktat af 23. Jan. 1860 mellem England og Frankrig; det var ham, der fik Cobden (s. d.) til at gaa med paa den store Tanke. C. blev 1860 Medlem af Senatet. 1866 genoptog han sine nationaløkonomiske Forelæsninger, som han nu fortsatte indtil 1878, da han blev afløst af Svigersønnen P. Leroy-Beaulieu. Som en varm Forkæmper for alt, hvad der kunde fremme Handel og Næringsliv, ivrede C. stærkt for Afholdelsen af de franske Verdensudstillinger; paa dette Omraade var han navnlig virksom ved Organisationen af Udstillingen 1867 i Paris, og han satte denne et smukt Minde i »Introduction aux Rapports du Jury international de 1867«, der giver et ypperligt Overblik over det internationale økonomiske Liv i Samtiden. C.s mindre Afhandlinger og Artikler om alle de økonomiske, tekniske og handelspolitiske Spørgsmaal, der stadig sysselsatte hans livlige Aand, ere utallige; nogen større Samling af dem foreligger ikke.

C. var ikke alene en lærd, men fremfor alt en praktisk og initiativrig Handlingens Mand. Til alle Samtidens store økonomiske Foretagender og Planer i hans Fædreland er hans Navn knyttet. Hans Interesse for Kommunikationsvæsenets Udvikling har været af den største Betydning for Udvidelsen af Frankrigs Jærnbanenet, for Anlægget af Sueskanalen og Planen om en Panamakanal, og Tanken om at forbinde Frankrig og England ved en submarin Jærnbane havde i ham en nidkær Tilhænger. Efter Kejserdømmets Fald 1870 trak han sig ganske tilbage fra den aktive Politik; hans sidste politiske Handling var, at han som den eneste af Senatorerne stemte mod Krigserklæringen lige over for Tyskland; ellers altid Optimist imødesaa han i dette Tilfælde med Pessimisme Begivenhedernes uafvendelige Udvikling. *K. V. H.*

Chevalier d'Eon se Eon de Beaumont.

Chevau-légers [švoleže'] var oprindelig Betegnelsen for let Rytteri i Modsætning til det svært-bevæbnede. Saaledes benævnedes f. Eks. det lette Rytteri, som Henrik IV af Navarra oprettede, sandsynligvis for at økonomisere ved at indskrænke sit svære Rytteri. Senere og indtil vore Dage har Benævnelsen imidlertid været anvendt kun paa enkelte Regimenter af det lette Rytteri, bl. a. i Frankrig, Østerrig og Bayern. Betegnelsen C. træder da inden for det lette Rytteri i Modsætning til Husarer, Chasseurs o. s. v., og Forskellen bestaar hovedsagelig kun i Uniformeringen. *C. G. B.*

Chevé-Metoden [sve'-], en simplificeret, paa Sang beregnet Nodelæsningsmetode, der ved Brugen af Tal i Stedet for Noder søger at omgaa Vanskelighederne ved Læsningen af disse. Allerede Rousseau havde foreslaaet for Nemheds Skyld at benytte Tal ved Sangundervisningen; Tonerne i en Oktav betegnes ved Tallene 1—7, Tallet alene angiver Mellemoktaven, et Punkt over Tallet den højere, et Punkt under Tallet den dybere Oktav o. s. fr.; Grundtonen i Musikstykkets Tonart er altid 1, de andre diatoniske Intervaller opfattes let ved Forholdet mellem de syv Tal. En anden Vanskelighed ved Nodetegnene, det indviklede Taktsystem, forsøgte den franske Matematiker P. Galin (1786—1821) at bøde paa ved Opfindelsen af et klart og letfatteligt matematisk System, der dog ikke kunde finde Indgang i Tysk-

land, hvorimod man i Frankrig optog det fuldt ud; navnlig var det Sanglæreren Aimé Paris, der virkede her for dets Udbredelse. Men Sagen fik dog først rigtig Fart, da Lægen Emile Chevé (1804—64), der var gift med Paris's Datter Nanine, opgav sin Lægevirksomhed for tillige med sin Hustru at hellige sig til Sangundervisning med Tal. Han udarbejdede en Læremaade, den chevé'ske Sangmetode, der havde til Formaal at lære Eleverne at læse Musik o: at synge fra Bladet med Tal, alene ved egen Hjælp. Den danske Musiker Jørgen Malling, der 1862 havde det' Ancker'ske Rejsestipendium, lærte i Paris C. at kende og bragte den til Danmark. Den blev indført i flere Skoler, og der dannedes et Chevé-Samfund for voksne. Der blev arbejdet ivrig og med Lyst af baade Lærere og Elever; men da Malling senere forlod Kjøbenhavn, og Chevé-Sagen navnlig hos Musikerne mødte en, ganske vist særlig passiv Modstand, sygnede den efterhaanden ganske hen i Danmark. (Litt.: Jacob Erslev, »Syngeøvelser med Tal« [Kbhvn. 1863; 4. Opl. 1871]). *J. Erslev.*

Cheville, Pas de [patšvi!j], Pas i Freiburgeralperne paa Grænsen af de schweiziske Kantoner Vaud og Wallis. Vejen, der dels er Kørevej, dels Gangsti, hæver sig fra Bex gennem Avançondalen til en Højde af 2,066 M. og sænker sig derpaa ned i Kh6nedalen, som den naar ved Corthcy (509 M.) 5 Km. V. f. Sitren. *H. W.*

Chevillère se Farveri.

Cheviot [tši!vɛ̈t, tsi'vɛ̈t ell. tše'vɛ̈t], oftest mørktfarvede, kiprede uldne Stoffer, i Reglen vævede og appreterede som Klæde, dog med længere Luv; bruges baade til Herre- og Dameklæder. *K. M.*

Cheviot-Hills [tši'vɛ̈thilz], et 56 Km. langt Bjærgstrøg, der danner Grænsen mellem England og Skotland og i Peak Cheviot naar en Højde af 802 M. Bjærgets Kerne dannes af Porfyr. De højere Dele ere bedækkede med Heder og Moser, medens Dalene, i hvilke der drives en blomstrende Faareavl, ere frugtbare og rige paa Græs. Talrige Bifloder til Tyne, Tweed og Esk udspringe paa C. *C. A.*

Chevitter, et kanaanitisk Folk, som ved Israels Fremtrængen frivillig underkastede sig disse og skaanedes for Udryddelse. *V. O.*

Chèvremont [šævrømõ'], et i Middelalderen berømt Kloster i den sydvestlige Del af den belgiske Provins Liége. I Nærheden laa paa en stejl Klippe den 980 ødelagte Borg C, der flere Gange tjente som Tilflugtssted for de lothringske Hertuger i deres Kampe mod de sachsiske Kejsere, navnlig mod Otto den Store. Paa Borgens Sted ligger nu et Mariakapel (Valfartssted). *H. W.*

Chevreul [švrö'l ell. švrö'j], Michel Eugéne, berømt fransk Kemiker, født i Angers 31. Aug. 1786, død i Paris 9. Apr. 1889. C. var Søn af en anset Læge; i 17 Aars Alderen kom han til Paris, indtraadte som Medarbejder i Vauquelin's kemiske Fabrik og overtog her Ledelsen af Vauquelin's Laboratorium. 1813 blev han Lærer ved Lycée Charlemagne, senere Professor i Kemi og Direktør for Farveriet ved Gobelinsfabrikkerne (1826), hvor ban kunde ofre sig for analytiske Studier. 1826 blev C. Medlem af Akademiet, 1833 Medlem af det kgl. danske Videnskabernes Selskab; fra 1830 var han Professor ved *Musée d'histoire naturelle*, hvis Direktør han var i en længere Aarrække; 1879 fratraadte han Direktørposten, men vedblev at være Professor. Ved Gobelins blev han 1833 Direktør for det Laboratorium, hvori der foretoges Undersøgelser over Farvernes Teori og Konstitution. C. har indlagt sig de største Fortjenester ved sine Undersøgelser over Fedtstoffernes Kemi, der maa betegnes som klassiske; tillige var han en Kapacitet paa Farvekemiens Omraade. De store Fortjenester, han havde indlagt sig, i Forbindelse med den Popularitet, som hans usædvanlig høje Alder skaffede ham, bevirkede, at der paa hans 100 Aars Fødselsdag (1886) vistes ham særlig store Æresbevisninger; hans Statue blev ved den Lejlighed rejst i Museet, og en Erindringsmedaille blev præget i Dagens Anledning, hvorhos han saavel fra sit Fædreland som overalt fra Udlandet modtog de talrigeste Beviser paa den Anerkendelse, hans betydelige Arbejder havde skaffet ham. Af disse Arbejder skulle nævnes: »Recherches chimiques sur les corps gras d'origine animale« [1823], »Considérations générales sur l'analyse organique et sur ses applications« [1824], »Lecons de chimie appliquée å la teinture« [1828—31], »De la loi du contrastc simultane des couleurs et de l'assortiment des objets coloriés considérés d'aprés cette lois dans ses rapports avec la peinture« [1839], »Théorie des effets optiques, qui présentent les étoffes de soie« [1846], »Des couleurs et de leurs applications aux arts industriels å l'aide des cercles cromatiques« [1864], »Histoire des connaissances chimiques« [I, 1866], endvidere forskellige Arbejder vedrørende Kemiens Historie, der findes offentliggjorte i »Journal des savants«. *O. C.*

Chevreuse [švrø!z], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine-et-Oise, Arrondissement Rambouillet, ved Yvette, med Slotsruiner, gammel Kirke fra 12. Aarh., Garveri, Porcelænsfabrik og (1891) 1,600 Indb. I Nærheden ligger Slottet Dampierre, en smuk Renaissancebygning fra 17. Aarh. *H. W.*

Chevreuse [švrø!z], Maria af Rohan Monbazon, Hertuginde af (1600—79), Datter af Hertug Herkules af Rohan Monbazon, gift 1617 med Connetablen af Luynes og efter hans Død 1622 med Claude de Lorraine, Hertug af C. Den skønne og aandrige, men ærgerrige og rænkefulde Kvinde styrtede sig i Hoffets Intriger og virkede i Dronning Annas Interesse. Hun blev derfor forvist af Richelieu og vendte først efter hans Død tilbage fra England til Frankrig. Under Frondekrigen (1650—51) spillede hun en politisk Rolle blandt Mazarin's Modstandere. *S. B. T.*

Chevrotère (af fr. *chevroter* [švråte']), at synge med brægende Stemme.

Chevs'urer (Kløftboere, af georgisk *chevi*, en Kløft), et i det nordlige Kaukasus levende indoeuropæisk Folk, der i et Antal af 6—7,000 bebo i de snævre Dale, der gennemstrømmes af Aragva's ; Bifloder (den pshaviske Aragva med den chevsuriske Aragva). De tale en gammel georgisk Dialekt, uforstaaelig for de egentlige Georgier, og ere efter al Rimelighed en Blanding af oprindelige Georgier med Tschetschenser, Osseter og andre Bjærgstammer; men deres afsides Hjem, fjernt fra enhver Berøring med Civilisationen, har givet deres Sæder et eget Præg, og mange middelalderlige Skikke og Anskuelser, der andensteds ere forsvundne, virke

endnu bestemmende for dette lille Folks Liv og Tænkemaade. Deres fattige Landsbyer, der omgives af smaa Byg- og Boghvedemarker, ligge spredte rundt omkring paa Bjærgskraaningerne, Husene ere opførte af Skifre i to Etager, af hvilke den nederste er forbeholdt Kvinderne; i Centrum af Byen hæver sig et 20—25 M. højt, fæstningsagtigt Taarn, og i Nærheden ligger gerne en hellig Lund, hvis Alter (*Kapischtsche*) spiller en stor Rolle i deres religiøse Ceremonier. Skønt de nu leve som fredelige Hyrder, Jægere og Biavlere, vidner deres Dragt dog endnu om deres tidligere krigerske Sindelag. Selv under Arbejdet i Marken bære de hyppig baade Ringbrynje, Armskinner og Hjælm og i hvert Fald altid baade Skjold og Sværd. Til deres karakteristiske Vaaben høre endvidere den tykke, plejlagtige Pisk, der bæres i en Rem over Skulderen, og som i eet Slag kan knække en Arm, samt *Sazerulien*, en udtakket Jærnring, der bæres paa Tommelfingeren, og af hvilken de fleste ældre C. bære Mærke i Form af parallelle Skrammer i Ansigtet. Drengene øves tidlig i Vaabenfærdighed, der i Forbindelse med Veltalenhed anses for Mandens bedste Dyder. Den for primitive Kulturer saa karakteristiske Klansforfatning er bevaret, og Slægtens ældste adlydes ubetinget. Manddrab kræver Blodhævn, men Drabet kan efter et Aars Forløb afsones med en Mandebod. Kvæget er den almindelige Værdimaaler. En Hingst gælder fire Køer, en Hoppe seks, en Ko fire Faar. I Mandebod betales 416 Faar og en Ko i Tilgift, hvert Saar har sin Pris; et udstukkent Øje koster 30 Køer, en Tommelfinger 5, Pegefingeren 4 o. s. v. til Lillefingeren, der kun koster 1 Ko. Religionen er en ejendommelig Blanding af Kristendom, Jødedom, Muhamedanisme og Hedenskab. De vise stor Ærbødighed for Korset, helligholde Søndagen, tilbede Helgener; men de helligholde med Jøderne ogsaa Lørdagen og følge Moselovens Bestemmelser om Kvindens Urenhed. Med Muhamedanerne helligholde de Fredagen, rage Hovedet, medgive de døde Brød, spise ikke Hare- eller Svinekød. Om Hedenskabet erindre de hellige Lunde med deres Altre, Troen paa Aander, der befolke Træer og ensomme Steder, paa Østens og Vestens Gud og megen anden Overtro. Foruden Søndag, Lørdag og Fredag helligholde de ofte tillige Mandag, og hertil kommer endvidere i Aarets Løb en Mængde navnlig til de hellige Lunde knyttede Fester. Blandt deres Præster mærkes Kadagia'en, Sandsigeren, der i Ekstase udsiger Guds Hensigter, Dekanen, den egentlige Præst, det forretter Tjenesten ved Altret i den hellige Lund, og Dasturierne, Tjenerne ved Helligdommene, der vaage over Tempelgaverne og under mange Ceremonier brygge Øllet til de store Fester. Kvinderne, der spinde, væve og indsamle Kogødning til Brændsel, anses under Barselsperioden for urene, Fødslerne maa foregaa uden for Landsbyen i Fødselshytten (*Satschechi*), der kun bestaar af nogle Stænger dækkede af Straa. Først 7 Uger efter maa hun igen betræde Landsbyen. Ligesom hos Baskerne udstrækkes Fødselsvirkningerne ogsaa til Faderen, der i et lignende Tidsrum ikke maa deltage i nogen Festlighed. Til Brylluppet er knyttet mange mærkelige Skikke; men Vanskeligheden ved at ernære flere Børn har givet Anledning til en ejendommelig Moral. Det anses saaledes for uanstændigt for Ægtefolk at faa Børn før efter 4 Aars Ægteskab, og mellem hver Fødsel maa senere hengaa 3 Aar. Forældrene nære megen Kærlighed for Børnene, men det regnes for en stor Skam at vise Hengivenhed i andres Nærværelse. De døende og døde anses for urene og maa kun berøres af Narevierne ɔ: de dertil særlig udvalgte Folk. Efter Begravelsen følge kostbare Mindefester med Mindetaler, halsbrækkende Væddeløb etc. Den nærmeste Slægtning paa mødrene Side arver den afdødes Hest og Forpligtelsen til at sørge for de efterladte Børn. (Litt.: Olaf Lange, »C.« [i »Naturen og Mennesket«. 1894]; G. Radde, »Die C. und ihr Land« [Kassel 1878]; Hahn, »Aus dem Kaukasus« [Leipzig 1892]). *C. C. C.*

Chevy Chase [tše'vitše.is] ɔ: Jagtdistrikt i Cheviotbjærgene (paa Grænsen mellem England og Skotland), Navnet paa et engelsk Digt af en ukendt Forfatter, sandsynligvis fra 15. Aarh. Det skildrer en Kamp mellem Jarl Percy af Northumberland og Jarl Douglas. Det blev først trykt af T. Wright for Roxburghc Klubben i »Songs and Ballads of the Reign of Philip and Mary«; et andet Aftryk efter det eneste eksisterende Manuskript fra gammel Tid [Ashmole M S 48, Bodleian Library, Oxford] findes i Prof. Skeat's »Specimens of English Literature 1394—1579«. I Percy's »Reliques of Ancient Poetry« findes det i moderniseret Form, hvorefter det er optrykt i »Bishop Percy's Folio M S«. udg. af Hales og Furnivall 1868, med en Indledning af førstnævnte [2. Bd.]. *C. K.*

Cheyenne [šie'n], en opblomstrende By i den nordamerikanske Stat Wyoming, 1851 M. o. H. ved Union-Pacifikbanen, med Jærnbaneværksteder, Agatsliberier og (1890) 11,700 Indb. Dens Øgenavn er »Magic City«, fordi den siden sin Grundlæggelse 1867 er fremvokset saa fabelagtig hurtig. Den har nu Sporvej, elektrisk Belysning og er som Midtpunkt for en storartet Kvægavl Sædet for (1889) 36 Aktieselskaber (Kapital 26 Mill. Dol.). *S.B. T.*

Cheyne-Stokes'ske [tše!insto!uks-]**Fænomen** er en bestemt Form af Aandedræt, karakteriseret ved ofte meget lange Aandedrætspauser, der optræde ganske regelmæssig efter en Række først jævnt tiltagende, dernæst jævnt aftagende Aandedrag. Dette Fænomen, der først er paavist af Lægerne Cheyne og Stokes, ses ved forskellige sygelige Tilstande, især ved Affektioner af Hjernen og af Hjertet, og er i Reglen Tegn paa en dyb Liden af disse Organer, derfor hyppigst til Stede kortere eller længere Tid før Dødens Indtræden. *A. F.*

Chézy [šezi'], Antoine Leonard de, fransk Orientalist, født 25. Jan. 1773 i Neuilly, død 31. Aug. 1832 i Paris. Han studerede Arabisk og Persisk under Sacy og Langlès, blev 1798 ansat i Udenrigsministeriet; siden 1799 Konservator af de orientalske Haandskrifter i Nationalbiblioteket. C. var den første i Frankrig, der helligede sig til Studiet af oldindisk Sprog og Litteratur; 1815 overtog han den Lærestol i Sanskrit, som Ludvig XVIII havde skabt for ham ved Collège de France. Værker: Fri Oversættelse af »Medschnun og Leila« [2 Bd., Paris 1807; oversat paa Tysk af Hoffmann, Leipzig 1807]; Udg. af Sakuntala [smst. 1830]; »Anthologic érotique d'Amarou, texte, sanscrit, traduct., notes et gloses«, under Pseudonymet A. L. Apudy [smst. 1831]; nogle Episoder af Maha-Bharata og Ramayana med Oversættelse og Anmærkninger. *S. S.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Chézy [šezi'], Wilhelmine Christiane v., tysk Digterinde (1783—1856). Hun var en Datterdatter af den bekendte Digterinde Anna Karsch(in) og var anden Gang gift med ovenn. A. C. Efter Skilsmissen fra ham vendte hun tilbage til Tyskland og viede sig under Frihedskrigen (1813) til de saaredes Pleje. Hendes »Gedichte« [1812] og »Herzenstone auf Pilgerwegen« [1833] have skaffet hende en anset Plads blandt Tysklands romantiske Digterinder. Hun har desuden skrevet Noveller og Fortællinger [1822], nogle Romaner, hvoraf kan fremhæves »Emma's Prüfungen« [1827], samt under Pseudonymet Helmina »Leben und romant. Dichtungen der Tochter der Karschin, verheiratheten v. Klencke« [1805]. Endnu kan nævnes, at hun har forfattet Teksten til Weber's Opera »Euryanthe« [1824]. *C.A.N.*

Chiabrera [kjabre!ra], Gabbriello, italiensk Digter, født i Savona 8. Juni 1552, død smst. 14. Oktbr. 1638. Han kom som ung til Rom og levede der nogle Aar i Kardinal Cornaro's Palads; men da han med Sværdet havde taget Hævn over en Adelsmand, der havde fornærmet ham, maatte han forlade Staden og opholdt sig nu i sin Fødeby. Der havde han imidlertid ogsaa Sammenstød af lignende Art som i Rom, blev saaret og hævnede sig, saa at han maatte gaa i Landflygtighed nogle Maaneder. Siden levede han rolig, hædret af forskellige italienske Fyrster. C. er en af sin Tids mest fremragende Digtere og fortjener som Lyriker endnu Opmærksomhed. Han søgte at holde sig uden for Marini's (s. d.) svulstige Stil, der dengang var næsten eneraadende i den italienske Poesi, og tog Pindar og Anakreon — o: de saakaldte »Anakreontika« — til Mønstre. I nogle af hans Heltesange er der virkelig høj Flugt; men undertiden er han saa pindarisk, at han næsten bliver lige saa kunstlet og opstyltet som Marini. De lettere Digte af C, navnlig de erotiske, udmærke sig ofte ved Ynde og musikalsk Velklang, ved en noget forfinet Folkesangstone, som i Canzonetta'erne »Del mio ben son ricciutegli I capegli«, »Damigella Tutta bella« o. fl. Ualmindelig følt — i en alvorligere Stemning — er »Le nevi dileguaronsi«. C. besad en betydelig Evne til at opfinde strofiske Former, der falde smukt og naturlig; han bestræbte sig ligefrem herfor og sammenlignede sig i den Anledning med Columbus, idet han vilde bort fra den italienske Digtekunsts fortærskede Metra, og han har derfor haft en ikke ringe Indflydelse paa sit Lands senere lyriske Digtning. Hans talrige episke Digte (»L'Amadeide«, »La Firenze«, »La Gotiade« o. fl.) og dramatiske Arbejder ere uden synderligt Værd og bleve snart glemte. Af C.'s samlede Værker er der en Udgave udkommen i Venezia 1768 [6 Bd.]; der mangler dog nogle af de episke Digte; af hans »Rime« har man mange Udgaver, saaledes Genova 1605—06 [3 Bd.], smst. 1618—19 [ligeledes 3 Bd.], Firenze 1627—28 [4 Bd.], Rom 1718 [3 Bd.], Venezia 1730—31 [4 Bd.], Milano 1807—08 [3 Bd.]. Udvalg af hans Digte ved Polidori [Firenze 1865] og Francesia [Torino 1873]. *E. G.*

Chiaje [kja'je] betyder ved zool. Navne Steffano delle C., født 1794, død 1860 som Professor i Anatomi i Napoli. Han skrev bl. a.: »Descrizione degli animali invertebrati della Sicilia citeriore« [5 Bd. med Atlas, Napoli 1823—29]. Han stod i sin Tid i livlig Forbindelse med nordiske Museums- og Videnskabsmænd.

Chiāna [kja-], lille Flod i Mellemitalien, i den sydøstlige Del af Landskabet Toscana og den vestlige Del af Umbrien. Paa Grund af sit ringe Fald havde den forvandlet Dalen til en yderst usund og ufrugtbar Sump, som man allerede 1551 begyndte at udtørre; men delte lykkedes først 1823 ved at skaffe Afløb mod Nord til Arno og mod Syd til Tiberens Biflod Paglia. Vandskellet (Argine de separazione) ligger i en Højde af 250 M. mellem de to smaa Søer Chiusi og Montepulciano; den nordlige Arm, C. Toscano eller Canale Maestro, er for største Delen kanaliseret og sejlbar og falder N. V. f. Arezzo i Arno. Chianadalen er nu forvandlet til en yderst frugtbar, vel dyrket og tæt befolket Egn, navnlig bekendt for sin gode Vin. *C. A.*

Chianciano [kjantša!no], Badested i Provinsen Siena, Station paa Jærnbanelinien til Rom. Der findes varme, alkalinske Kilder (37°).

Chiánti [kja-], Bjærglandskab i Mellemitalien, Provins Siena, bedækket med Oliven- og Morbærplantninger, men fornemmelig med Vin. Den velsmagende Rødvin af dette Navn konsumeres mest i Rom og Firenze. Den bedste Sort er den fra Broglio.

Chiapa [tša!pa], et Folk medeget Sprog, stamme- og sprogbeslægtet med Manquerne eller Manguerne, der danne Nicaragua's oprindelige Befolkning. De danne en lille Sprogø midt iblandt Mayastammerne. Efter dem har den mejikanske Stat Chiapas (s. d.) faact sit Navn.

Chiapa de los Indios [tša!pa-], By i den mejikanske Stat Chiapas, ved den sejlbare Chiapas, er grundlagt 1527 og saaledes den ældste i Staten, men har kun (1890) 4,300 Indb., af hvilke ca. Halvdelen er Indianere.

Chiapas [tša!pas], Las C, Stat i den sydøstlige Del af Republikken Mejiko, mod Øst begrænset af Republikken Guatemala, mod Syd af det stille Ocean (Tehuantepecbugten), mod Vest af Staterne Oajaco og Vera Cruz, mod Nord af Tabasco. 77,000 □ Km. med (1890) 269,700 Indb. Langs det stille Ocean strækker sig en flad Kyst med betydelige Strandsøer, men uden naturlige Havne; fra Kystsletten hæver sig brat Sierra Madre med flere høje Tinder, der hyppig ere udbrændte Vulkaner, som Soconusco (2,377 M.); inden for Sierra'en ligger C.'s Højslette, en Fortsættelse af Guatemala's, gennemsnitlig næppe 1,000 M. o. H.; men op over Højsletten hæve sig flere med Sierra Madre parallelle Bjærgstrøg, Hueitepec (2,670 M.). Midten af Højsletten gennemskæres af den delvis sejlbare Rio C, der i sit nedre Løb kaldes Mescalapa og Grijalva og under Navnet Tabasco udmunder i Campêchebugten; dens Tilløb, Usumacinta, danner en Del af Grænsen mod Guatemala. Klimaet er tropisk, men mildnes ved Højden, og ingenlunde usundt, og det tilsteder selv oppe i Højlandet Dyrkningen af europæiske Havefrugter. Største Delen af Staten er endnu dækket af frodige Urskove, som levere værdifulde Træsorter (Campêchetræ). Agerbruget og Kvægavlen ere kun lidet udviklede; der dyrkes Majs, Kakao, spansk Peber, Kaffe, Sukkerrør, Tobak og Indigo. Af Mineraler findes Guld, Sølv, Kobber, Stenkul og Petroleum, men disse Rigdomme udnyttes ikke. Befolkningen er overvejende

Artikler, der savnes under C, maa søges under **A.**

Indianere af Stammen Zoque; der skelnes mellem fri (lacandones) og bosiddende (avecindados); Ruiner af gamle Bygningsværker, særlig ved Palenque, vidne om, at Befolkningen tidligere har staaet paa et langt højere Kulturtrin. Hovedstaden er San Christobal (10,500 Indb.). — Ved Spaniernes Ankomst var C. en uafhængig Stat med republikansk Forfatning, hørte derpaa først under Vicekongedømmet Mejiko og sloges senere med Tuxtla og Soconusco til Generalkapitanatet Guatemala. Efter Revolutionen sluttede Tuxtla og C. sig som en egen Stat til den føderative Republik Mejiko, medens Soconusco forblev ved Guatemala, der først 1854 mod en Godtgørelse af 1½ Mill. Kr. opgav ethvert Krav paa C. *C.A.*

Chiaramónte Gúlfi [kja-], By paa Sicilien, Provins Syrakusa, beliggende i en frugtbar Egn paa et Bjærg, hvorfra haves en smuk Udsigt, har (1881) 9,770 Indb. og Vinavl.

Chiaramónti [kja-], Barnaba Ludovico, Pave Pius VII's Familienavn; efter ham have flere Samlinger i videnskabeligt og kunstnerisk Øjemed, f. Eks. *Museo C.* i Vatikanet eta, faaet Navn.

Chiarelli [kjarel'li], italiensk Lutspiller, født ca. 1675 i Messina, død 1699, berømt særlig for sin Færdighed paa den saakaldte *Arciliuto*, en stor Lut, og for sine Kompositioner for dette Instrument. *A. H.*

Chiāri [kja-], By i Norditalien, Provins Brescia, med teknisk Skole, Bibliotek, Silkeavl og (1881) 6,000 Indb. C , der tidligere var befæstet, er af historisk Interesse ved den Sejr, som Østerrigerne under Prins Eugen 2. Septbr. 1701 her vandt over Franskmændene og Spanierne under Villeroi. *C.A.*

Chiāri [kja-J, Pietro, italiensk Forfatter, født 1700 i Brescia, død smst. 1788. Han var opdragen i den gejstlige Stand og skulde være indtraadt i Jesuiterordenen, men blev kun »Abbate« og levede som en meget skrivende Litterat. Efter en Tid at have haft et Professorat i Modena, hvor Hertugen havde udnævnt ham til sin Hofdigter, flakkede han om i Italien og fæstede endelig Bo i Venezia, hvor han 1750—51 rivaliserede med Goldoni som dramatisk Digter, idet han under Samtidens uhyre Bifald fabrikerede med stor Lethed en Mængde Komedier, Tragedier og Tragikomedier, rige paa spændende Begivenheder, men meget svage i Henseende til poetisk Værd. Hans Force var især de sentimentale Grædestykker. Men desuden har C. frembragt et Utal af Digte, Breve, Romaner, Afhandlinger og Oversættelser samt et Stridsskrift mod Carlo Gozzi, som drog stærkt til Felts mod ham. Alt dette er der nu ingen mere, der læser. *E. G.*

Chiarini [kjari!ni], Giuseppe, italiensk Forfatter, er født 17. Aug. 1833. Efter at have beklædt forskellige Embeder under Undervisningsvæsenet udnævntes han 1884 til Direktør for Liceo Umberto I i Rom; han har desuden været Redaktør af et Par Tidsskrifter, navnlig af »Nuova Antologia« [1884—86]. C. er en fin Kender af de germanske Litteraturer saavel som af Oldtidens Klassikere, især Horats; han har oversat flere Værker af Heine, saaledes »Atta Troll« [1878] med Indledning af G. Carducci og Anmærkninger af Karl Hillebrand, og han har skrevet om samme Digter, om Shakespeare, Shelley o. 8. Af Leopardi's Værker besørgede han 1869—70 en Udg. i 2 Bd. med Indledning, og Foscolo udgav han i Livorno 1882. Blandt C.'s digteriske Arbejder og øvrige Skrifter kunne mærkes: *In memoriam* [Imola 1875], »Elogio di Pio IX« [Brescia 1878], *Lacrymae* | Bologna 1879], »Ombre e figure, saggi critici« [Rom 1883]. Som god Ven og Meningsfælle af Carducci optraadte han som dennes Forsvarer i »I critici italiani e la metrica delle Odi barbare« [Bologna 1878]. *E.G.*

Chiaromonte [kja-], Francesco, italiensk Komponist (1814—86), var født paa Sicilien, studerede oprindelig Jura, men blev, navnlig paa Grund af at han besad en usædvanlig smuk Tenorstemme, ført ind paa Musikerbanen. C. blev Elev af Donizetti og havde allerede med Held faaet en Opera opført i Napoli, da han 1848 blev arresteret (paa Grund af liberale Sympatier) og holdt længe fængslet. 1850 fik C, der efter sin Løsladelse var støttet af Venner, opført Operaen »Caterina Clevis«, men blev kort efter udvist af Napoli. C. tog nu Ophold i Genova, hvor en Række Operaer af ham opførtes, og senere i Paris, hvor han blev ansat ved »Théatre-Italien«. 1862 flyttede han til Bruxelles, hvor han skaffede sig en stor og anerkendt Virksomhed som Sanglærer, fra 1871 ved Konservatoriet. C. har i Bruxelles skrevet en Messe, en bibelsk Opera, »Hjob«, og en stor »Méthode de chant«. *W. B.*

Clliaroscuro [kjarosku! ro] (Clairobscur) er 1) i Maleriet Kunsten at fordele Lys og Skygge og særlig at indhylle Figurer eller enkelte Dele af den fremstillede Scene i gennemsigtige Halvtoner eller Skygger af en meget fin Tone. Tidligst udmærkede sig heri Lionardo og Correggio, højest staar Rembrandt og de nederlandske Genremalere, som Ostade, P. de Hooch, Terburg; 2) i Kobberstikkerkunsten, Stik og særlig Træsnit, der ved Hjælp af flere (3—5) Plader eller Stokke, hver Plade fremstillende en Tone, gengive Tegninger, udførte paa Tonpapir med Pen eller Tusk eller Malerier i Camaieu (s. d.). De tidligste C.-Træsnit ere udførte i Augsburg kort efter 1500 af J. de Necker, Wechtlin og Burgkmair, i Italien optraadte U. da Carpi 1518, senere A. da Trento og Andreani; i 17. Aarh. udmærker Chr. Jegher sig; enkelte C.-Stik skyldes A. Bioemart og Goltzius. Nogen stor Udbredelse vandt denne Kunst ikke, da Træstokkenes Udviden og Svinden i forskellig Temperatur meget vanskeliggør Farvetrykningen. C. bruges i Maleriet ensbetydende med Camaieu og Grisaille, og C.-Træsnit kaldes ogsaa Camaieu. (Litt.: Seibt, »Studien zur Kunst- und Kulturgeschichte« [III—V, Helldunkel, Frankfurt 1885—91]). *A. Ls.*

Chiasma [ki-j, Synsnervernes Krydsning, se Øje.

Chiasme [ki-], Krydsstilling, er Benævnelse paa en ejendommelig retorisk Ordstilling, hvor de enkelte Bestanddele i sideordnede Led imod Sprogets almindelige syntaktiske Love stilles over Kors. Ordet er dannet efter Navnet paa det græske χ. En C. er det, naar det f. Eks. hedder: *Hans Arm er stærk, og stærkt er hans Mod.* Ordstillingen i ukunstlet Tale er: *Hans Arm er stærk, og hans Mod er stærkt.* — Undertiden anvendes C. om enhver Krydsstilling i Talen, ogsaa hvor den er en ligefrem Følge af det udsagtes Indhold, f. Eks. *Nat jager Dag, Dag Nat paa Flugt,* eller hvor den er begrundet i Sprogets syntaktiske

Love, f. Eks. *Hører du'- Jeg hører! Naar jeg er ene, er jeg ulykkelig.* *P. K. T.*

Chiásso [kja-], Flække i det schweiziske Kanton Ticino, kun 5 Km. N. V. f. Comosøen og saaledes den sydligste By i Schweiz, beliggende i 233 M.'s Højde ved Fallopia og ved Linien Lugano-Como af St. Gotthardsbanen, har (1888) 2,498 Indb., Silkespinderier og Tobaksfabrikker. *C. A.*

Chiastolit se Andalusit.

Chiávari [kja-], By i Norditalien, Provins Genova, malerisk beliggende ved Rapallobugten og omgiven af den rigeste Vegetation, har flere smukke Kirker og Paladser, en teknisk og en nautisk Skole, en Havn og (1881) 7,570 Indb., der drive Fiskeri (Sardeller), Vin- og Olieavl, Silkefabrikation, Kunstsnedkeri (de lette, smagfulde Lænestole fra C. ere vidt bekendte'), Kystsejlads og Handel, navnlig med Vin, Olie og Ost. *C. A.*

Chiavénna [kja-], By i Norditalien, Provins Sondrio, smukt beliggende ved Mera, som falder i Comosøen, og ved Foreningspunktet mellem Vejene over Splugen og gennem Engadin (Septimer og Julier); (1881) 3,200 Indb, C. er en gammel velhavende By med 6 Kirker, deriblandt San Lorenzo med et slankt Klokketaarn, betydelige Ruiner af et Slot, der har tilhørt den graubündiske Familie Salis, og sparsomme Rester af den Borg, hvor Frederik Barbarossa skal have gjort Knæfald for Henrik Lowe. Endnu har den betydelig Industri i Bomuld, Silke og Papir, Ølbryggerier, Fabrikation af Stentøj samt Handel med Frugt og Vin. Paa Bjærgskraaningerne findes talrige Kløfter, de saakaldte Ventaroli, »Aandehuller«, som anvendes til Vin- og Ølkældere. C. er en vigtig Nøgle til Alperne, da Vejen fra Milano over Comosøen og de ovennævnte Alpeveje her støde sammen; derfor har den betydelig Transithandel, ligesom den i den senere Tid er stærkt besøgt af Turister — C. med det nærliggende Veltelin var et Tvistens Æble mellem Hertugerne af Milano, Biskopperne af Chur og Kanton Graubünden, til dette 1576 erobrede Distriktet og hævdede Besiddelsen deraf indtil 1797. C. indlemmedes nu i den cisalpinske Republik, kom derved 1815 til Østerrig og 1859 til Italien. *C. A.*

Chiaves [kja!ves], Desiderato, italiensk Forfatter og Politiker, er født 2. Oktbr. 1825 i Torino. Fra 1856 fik han Sæde i Parlamentet, hvor han straks sluttede sig til det liberale Højre (Cavour's Parti). I et halvt Aar (1865—66) havde han Portefeuillen som Indenrigsminister i Lamarmora's Kabinet. Som Forfatter er C. optraadt med en Del smaa Lystspil, hvoraf navnlig »Lo zio Paolo« har vundet Bifald; de udkom samlede i Torino 1876 med Titlen »Ricreazioni d'un filodrammatico«. *E. G.*

Chiavétte [kja-] (ital., »lille Nøgle«, ogsaa *Chiavi trasportate)* er i ældre Musik Betegnelsen for de almindelige Sopran-, Alt-, Tenor- og Basnøgler, naar de anbringes paa andre Linier, end de dem sædvanlig tilhørende, og derved antyde en Transposition af de efterfølgende Noder, i Reglen en Terts op eller ned. *S. L.*

Chibcha se Muisca.

Chibük [tši-] (tyrk.), Tobakspibe, tidligere meget i Brug hos Tyrkerne, men nu i Færd med at fortrænges af Cigaretten. *K. K.*

Chic [ši'k] (fr.), Smag, elegant Sving, korrekt og flot Optræden, navnlig i Henseende til de selskabe- J ige Formers og Modens Fordringer; i Malerkunsten: effektfuld Fremstilling med rask, flot og sikker Udførelse. Ogsaa brugt adjektivisk: flot.

Cllica [ši'ka], Chicarødt, et rødt Farvestof, der fremstilles i Guyana og Brasilien ved Gæring af de i Vand hensatte Blade af *Bignoniachica.* Farvestoffet udskilles herved og formes tillige med en Del Planterester og Urenheder til Kager, der danne Handelsvaren, og af hvilke man med varm Alkohol kan udtrække C. Dette finder Anvendelse i Farveriet, dog kun i ringe Udstrækning og især til Orangefarvning af Bomuld. *K. M.*

Chica [tši'ka] kaldes i Bolivia en Folkedrik der fremstilles ved, at Kvinderne tygge Majskorn og blande den derved frembragte Grød med Majsmel og Vand, hvorefter det hele hensættes til Gæring. Ved Tygningen blandes Majsen med det i Spyttet indeholdte Ferment, Ptyalin, der kan omdanne Stivelsen baade i den tyggede Majs og i Majsmelet til Sukker, der da atter kan forgære til Alkohol og Kulsyre. Enkelte andre Steder tilberedes lignende Drikke paa samme Maade af Ris. *K. M.*

Chicago [šᵉkâ!goj] (hermed et Kort), nordamerikansk By i Cook County, Staten Illinois, ligger paa Vestkysten af Michigansøen ved Mundingen af Chicagofloden under 41° 53' n. Br. og 87° 36' v.L. f. Grw. Skønt den yngste af Unionens Storbyer staar den kun tilbage for New York i Folkemængde, medens den som Handels- og Fabrikstad truer med at overfløje de østlige Storbyer. Dens Beliggenhed, 911 engelske Mil i direkte Linie fra New York og 2,450 Mil fra Stillehavskysten, gør den til Centralpunktet for 90,000 Mil Jærnbanevej. Som Hovedstation for Farten paa Michigansøen besidder den Fordele som ingen anden af Unionens Byer. Den rivende Fart, hvormed C. udviklede sig for derpaa næsten at gaa til Grunde ved to store Ildebrande, dens derpaa endnu kraftigere Vækst og Opblomstring og dens aldrig svigtende Energi, der har besejret alvorlige finansielle og sociale Rystelser, give dens Historie et helt eventyrligt Præg. For et Par Generationer tilbage eksisterede der faktisk ikke noget C.; men Historien beretter, at Udgangspunktet for den senere By var et Blokhus, som 1799 fandtes ved Chicagoflodens Bredder, og som beboedes af en Neger. der ernærede sig som Jæger. 1804 oprettede Forbundsregeringen en militær Post, Fort Dearborn, i et Pottawatonieindianerne afkøbt Distrikt, inden for det nuværende C.'s Grænser, og fra det Tidspunkt spores den hvide Races Tilstedekomst. Under Krigen med England 1812 blev Fortet opgivet, men Mandskabet med dets Kvinder og Børn blev pludselig overrumplet af Indianerne og led et frygteligt Nederlag; 1816 genopbyggedes Fortet, og omkring dette dannedes der efterhaanden en lille By med et Værtshus, en Skolebygning og Loghytter, der beboedes af Jægere, som dreve Tuskhandel med Pelsværk. Efter at Staten Illinois 1827 havde bevilget en Landstrækning til Anlæg af Illinois- og Michigan-Kanalen, lagdes Grunden til C.s senere Udvikling. 1829 anlægges den som Landsby af Kanalkommissærer og har et Fladerum af $^3/_8$ af en eng. □ Mil. 3 Aar senere dækker den et Areal af 560 Acres, har 550 Indb. og 195 Bygninger. 1833 bevilgede Kongressen i Washington 30,000 Dol. til Uddybning af Indsejlingen ved Chicagofloden, og fra den Tid aabnedes Handelen paa

Artikler, der savnes under C, *maa søges under* **K.**

de store Indsøer. 1836 udgjorde C.'s Areal 10 eng. □ Mil med noget over 4,000 Indb., der ansøgte Statens lovgivende Forsamling om Privilegium til at indrette den som By. Ansøgningen blev bevilget, og Maj 1837 fandt det første Byvalg Sted. Io Aar efter saa man sig nødsaget til at udvide Territoriet, 1853 bleve Grænserne atter udvidede, Aaret efter fandt man det igen for knebent, og saaledes vedblev man, indtil Arealet kort før den store Ildebrand 1871 udgjorde 36 eng. □ Mil. I de sidste 15 Aar har der hersket en sand Mani blandt Forstadsbeboere for at komme ind under C, hvis Areal 1894 er vokset til $180_{,70}$ eng. □Mil. Terrainet er fladt, endnu fladere end Sjælland, med en sandet og leret Jordbund. De Dele af Byen, der begrænses af Michigansøen og Floden, vare oprindelig ikke andet end Sumpland, men 1855, da C. allerede havde naaet en betydelig Anseelse, hævede man samtlige Bygninger over 2 M.ved Hjælp af Skruer og begyndte med Opfyldning af Gaderne. Endnu mange Aar efter fortsattes denne Proces i de andre Distrikter.

Bydele, Gader, Bygninger o. s. v. Gennemskaaren af Floden deles Byen i 3 Dele, Syd-, Nord- og Vestsiden, der forbindes ved store, massive Svingbroer af Jærn, som aabnes og lukkes ved Dampkraft. Der findes tillige to Tunneler, der ere byggede paa Flodens Bund, og som benyttes af Kabelvognene, der føre Passagerer fra de to Bydele til Byens Centrum paa Sydsiden. For at lette Trafikken og afværge Ulykkestilfælde er der bygget foreløbig i alt 15 Viadukter paa de Pladser, hvor Jærnbaneanlæg ligge i Niveau med Gaderne. — Noget bestemt Fysiognomi har C. endnu ikke antaget. Bygninger, som rejstes for en Snes Aar siden, sløjfes for at gøre Plads for andre af nyere Konstruktion. Dette gælder navnlig for Sydsidens Vedkommende. Her findes de fleste *Sky Skrapers*, smaa Babelstaarne paa 15—20 Etager. Nogle af disse imponere mere ved deres Dimensioner end ved deres arkitektoniske Skønhed; navnlig trykke de ikke sjælden deres Omgivelser, der ellers have en meget respektabel Størrelse. De fleste af disse Bygninger skjule dog deres Højde i velproportionerede Dimensioner. Blandt de mest beundrede er »Masonic Temple«, en Hjørneejendom, der har en *Facadelængde* af $53_{,4}$ M. paa State Street og $35_{,8}$ M. paa Randolph Street. Den er 95 M. høj og har 21 Etager, og paa dens flade Tag findes et Forlystelsesetablissement. Henved 1,200 elegante Kontorlokaler findes i denne Bygning, og Transporten op og ned besørges af 14 Elevatorer. Underbygningen er af Granit, og det øvrige Materiale bestaar af Jærn, Staal og ildfaste Sten. Vestibulen er i denne som i de fleste andre lignende Bygninger yderst elegant med Gulve af farvede Sten, der ere lagte i Mønstre, Marmortrapper, blanke Metalgelændere og Prydelser af Onyks o. a. kostbare Stenarter. Masonic Temple er anslaaet til 3 Mill. Dol. Ikke mindre imponerende Ydre har »Chamber of Commerce« (13 Etager), »Rookery« og »The Women's Temple« (12 Etager), der er bygget i fransk-gotisk Stil med en Bekostning af en Mill. Dol. Paa Sydsiden findes ogsaa de fleste offentlige Bygninger, som Raadhuset (*Court House*) og Administrationsbygningen (*City Hall*), der ere forbundne med hinanden og opførte i fransk Renaissancestil med en Bekostning af 6 Mill. Dol. Skønt kun 15 Aar gamle anses de begge for modne til at erstattes af andre Bygninger med bedre Ventilation, bedre Lys og større og flere Lokaler. Paa Sydsiden findes ogsaa den saakaldte Forbundsregeringsbygning, der omfatter Lokaler for Postvæsenet, Regeringskontorer og Retslokaler for Distriktsdommere. I samme Bydel findes ogsaa de største Engros- og Detailforretninger. De mest fashionable Gader paa Sydsiden ere Michigan Boulevard, Prairie Avenue, Lake Shore Drive, Calumet Avenue, Washington Boulevard, Drexel Boulevard og endnu flere milelange Gader, med vel vedligeholdte Græsplæner og Haver foran Husene. Disse Bygningers Arkitektur er nærmest engelsk; først for nylig har fransk Indflydelse gjort sig gældende ved Bygninger af amerikanske Familiehjem. Paafaldende ere de store Variationer i Former, som disse Residenser antage, og Materialet er ligeledes stærkt variabelt, mest Stensorter af forskellige Farver.

Sydsiden er dog ikke udelukkende et fashionabelt Kvarter, man finder ogsaa her Vest paa de grelleste Kontraster, det laveste Proletariat af alle Farver og Nationer, Negre, Italienere, Syrere, Kinesere og Grækere, der leve i usle Hytter eller ere stuvede sammen i store Kaserner, for det meste Bindingsværkshuse, der staa som Levninger efter de store Brande 1871 og 1874, eller i faldefærdige Murstensbygninger af primitiv Konstruktion. Det er navnlig Terrainet omkring Jærnbanedepoterne, som frembyde et ynkeligt Skue.

Vestsiden, der forholdsvis har lidt mindst under de hærgende Ildebrande, og som derfor ogsaa har de fleste Træbygninger, er den stærkest befolkede Bydel; Apr. 1894 talte denne Bydel 606,500 Indb. Ejendommelig for C.'s kosmopolitiske Befolkning er, at de forskellige Nationaliteter have samlet sig i Kolonier. Danske og Norske, Tyskere og Polakker udgøre saaledes den væsentligste Bestanddel af C.'s nordvestlige Bydele, medens Irlændere og Bøhmere have samlet sig mod Vest og Sydvest. Selvfølgelig findes der ogsaa et stort amerikansk Element, hvis aristokratiske og velstaaende Bestanddele ere bosiddende paa de store og brede Boulevarder, der føre til de nærliggende Parker.

Nordsiden, hvor det svenske Element er stærkt fremtrædende, tegner til at blive C.'s smukkeste Bydel. Forretningskvarteret har en mindre Udstrækning, til Gengæld ere de private Beboelseshuse saa meget talrigere og langs Søen af stor Skønhed. I dette Kvarter findes Byens store Arresthus (*Jail*), hvor de offentlige Henrettelser finde Sted, en nylig opført Stenbygning med Lokaler for den kriminelle Retspleje, Jurylokaler og Stadsadvokatens Kontorer. Her findes ogsaa Byens største Vandværk. Nordsiden er forholdsvis tyndest befolket, idet den kun tæller 308,200 Indb. I alle tre Bydele findes der store ubebyggede Strækninger, ofte meget kostbare Byggetomter. C. er endnu langt fra bygget op. 1893 rejstes der 8,359 nv Bygninger, der repræsentere en Kapital af 29 Mill. Dol.

Medens Byen nærmest imponerer ved sine store Dimensioner, de milelange, brede Gader, der skære hverandre i Retvinkler, og ved dens store Variation i Bygningsstil, udgøre dens Parker med de dertil førende Boulevarder enhver Chicagobeboers Stolthed. Parkerne omspænde Byen og ere alleanlagte efter en stor Maalestok. Syd paa findes

Jackson Park, med et Areal af 586 Acres, og South Park, der dækker over et Areal af 371 Acres. Førstnævnte strækker sig langs Michigansøen i en Længde af 2,2 Km. Indgangene lil disse to Parker dannes af to Køreveje, hver ca. 63 M. brede, og ere kendte under Navnene Grand- og Drexel Boulevard. Sidstnævnte er anlagt med den parisiske Avenue de l'Impératrice som Mønster, med en lang Strækning af Grønsvær og Blomsterflor i Midten, og brede Gangstier og Køreveje paa hver sin Side. Nordsidens Park, der bærer Martyrpræsidenten Lincoln's Navn, har et Areal af 250 Acres, men udvides bestandig. Den er den af Parkerne, som er stærkest besøgt. De store Drivhuse indeholde sjældne Planter fra tropiske Egne, og her findes tillige en god Begyndelse til en zoologisk Have. Rundt om findes Bronzestatuer i kolossal Størrelse af berømte Mænd. Foruden en Lincolnstatue, en Rytterstatue af Grant, have Schiller og Linné hver faaet sit store Mindesmærke i Bronze, henholdsvis af Byens tyske og svenske Befolkning. I Lincoln Park tænkes ogsaa opstillet en Statue af H. C. Andersen, hvortil Danske have foretaget en Indsamling. Vestsiden er forsynet med tre Parker, Douglas-, Garfield- og Humboldt-Park. Sidstnævnte, der er stærkt besøgt af Skandinaver, har et Areal af noget over 200 Acres. Som i de andre Parker findes her et rigt Blomsterflor, store Herbarier og kunstige Søer med Damp- og Robaadc. Humboldt's og Reuter's Statuer i Bronze høre til Parkens Prydelser. Alle disse Parker ere forbundne med brede Køreveje, hvis Bredde varierer mellem ca. 45—80 M., og som have en samlet Længde af 58 Km.

C.'s Befolkning tæller flere Nationaliteter og i større Antal end nogen anden By i de forenede Stater. Ifølge den i Apr. 1894 afsluttede Skolecensus udgjorde det samlede Antal 1,567,657 Indb., hvoraf 658,360 vare under 21 Aars Alderen. Det er selvfølgelig Indvandringen, hvem den i Spring fuldbyrdede Tilvækst skyldes. 10 Aar efter dens Tilblivelse som By (1837) har den 16,859 Indb., 1855 er Befolkningen naaet til 80,000, men 1870 300,000 Indb., og 1880 har den naaet 503,185. Ved den stadig tiltagende Indvandring og ved Anneksion af flere af dens Forstæder har C. 1893 naaet ovennævnte Størrelse. Om Byens stærkt kosmopolitiske Karakter vil man bedst faa et Begreb af nedenstaaende Tabel.

Amerikanere	949,002	Østerrigere ...	6,133
Tyskere	216,324		1,932
Irlændere	111,037	Schweizere ...	1,774
Svenske	58,763		1,525
Polakker	47,881		778
Bøhmere	34,960		786
Englændere...	31,045		319
Norske	22,405		142
Kanadiere ,...	17,535	Indianere	160
Italienere	14,194		110
Skotter	12,460	Rumæner	62
Danske	9,754	Mejikanere ...	29
Franske.....	7,413	Portugisere ...	12
Hollændere...	7,384		

Vanskeligheden ved at smelte denne Befolkning sammen til een stor, homogen Masse, der alle tale og forstaa Landets Sprog, er et Arbejde, der kræver en betydelig Anstrengelse og Tid, og Bevidstheden herom er saa levende hos Administrationen, at den har fundet sig foranlediget til at meddele Vandskattens Forfaldstid til Skatteydere i visse Distrikter paa trykte Blanketter i det polske, bøhmiske, italienske og endnu andre Sprog. Henved 1/3 af Befolkningen er Indvandrere med deres Afkom.

I Spidsen for Byens Styrelse staa Mayoren og Byraadet, der tæller 68 Medlemmer (*aldermen*), fra hver af Byens 34 Distrikter (*wards*). Raadets Beslutninger ophøjes til Lov ved Mayorens Underskrift. Belægger han en Forordning med sit Veto, kan dette overstemmes ved to Tredjedels Majoritet af del samlede, beslutningsdygtige Raad. Undlader han efter 10 Dages Forløb at underskrive en Forordning, betragtes dette som en Protest, men Forordningen sættes i Kraft som Lov. Mayorens Indflydelse er af lang Rækkevidde, hans Magt til at ansætte og afskedige Mænd i Byens Tjeneste er næsten ubegrænset, og han kan, hvis han vil, skabe sig et politisk Apparat, der blindt lyder hans Kommando. Samtidig med Mayoren vælges en Skatmester, hvis Embede er overordentlig indbringende, ikke fordi Gagen er saa stor, men fordi han ifølge gammel Vedtægt oppebærer Renterne af alle de Midler, der i Aarets Løb komme under hans Værge. Ifølge de senest offentliggjorte Rapporter vare Byens samlede Indtægter for Aaret 1893 32,670,926 Dollars; de samlede Udgifter beløbe sig til 32,426,210 Dollars. Indtægterne fremkomme dels ved almindelige Skatter, dels ved Specialskat og dels ved Udstedelse af Bevillinger (*licenses*). Bykassens Andel ved den direkte Beskatning af Grunde og Ejendomme beløb sig 1893 til 12 Milt. Dollars. Specialskatten er de Afgifter, som Ejendomsbesiddere maa yde for Brolægning af Gader, Nedlægning af Vand- og Kloakrør, for Anbringelse af Lygtepæle o. s. v. Bevillinger til at føre visse Erhverv indbringe Byen betydelige Summer i Aarets Løb. Saaledes maa ethvert Udskænkningssted (*saloon*), hvor 01 og Spirituosa sælges over Disken, svare en aarlig Skat af 500 Dollars, og da C. har mellem 5 og 6 Tusinde Saloon'er, var Byens Indtægt 1893 fra den Kilde alene 3,266,845 Dollars. Sporvejs- og Kabelvogns-Selskaberne svare en aarlig Skat af 60,000 Dollars, Tømmeroplagsstederne 10,000, Hundeskatten indbringer aarlig 70,000 Dollars. En af Byens største Indtægter er Vandskatten, der 1893 indbragte en Sum af henved 4 Mill. Dollars. Vurderingen af Grundejendomme foretages af *assessors*, hvoraf der findes 11, der vælges af Befolkningen. Det egentlige C. er delt i tre Skattedistrikter, og det er enhver Vurderingsmands Pligt under Ed at opgive, hvad en Ejendom vil indbringe ved et rimeligt, frivilligt Salg i rede Penge (*a fair, voluntary cash sale*). Skatten svares dog ikke af Vurderingssummen, men denne divideres efter *assessors* Skøn med Tal, der rangere fra 10 til 20, og af den fremkomne Sum svares som Skat den Procent, som en Ligningskommission fastsætter hvert Aar. De Vilkaarligheder, der flyde af denne Ordning, ere saa iøjnefaldende, at der forestaar en Revision af Skatteværket. Den samlede Værdi af Ejendomme 1893 ansloges til 189,299,120 Dollars.

Under By forvaltningen sorterer Politi- og Brandvæsenet. Byen er inddelt i 14 Politidistrikter. Den samlede Styrke udgjorde Jan. 1894 3,189 Mand, hvoraf 1,947 vare Gadebetjente. I Spidsen

Artikler, der savnes under C, maa søges tinder **K.**

for Styrelsen staar en Chef (*chiefof police*) med 2 Assistenter, 14 Kaptajner og 7 Inspektører. Omkostningerne ved Politiforvaltningen beløb sig 1893 til $3^1/_2$ Mill. Doll. Af den aarlige Inventaropgørelse fremgaar det, at C. ejer 4 med Dampsprøjter forsynede Baade, der operere paa Floden i Ildebrandstilfælde langs denne; 67 Dampsprøjter, 26 kemiske Sprøjter, 81 Slangevogne, 29 Brandstigevogne m. m. Udgifterne ved Brandvæsenet beløb sig 1894 til $1^1/_2$ Mill. Dollars. — C. faar sit Drikkevand fra Michigansøen gennem Tunneler, der strække sig langt ind under Søens Leje til de saakaldte *cribs* eller Indsugerør, der ere konstruerede for Øjemedet. Hovedpumpestationer findes nær Kysten, paa Nords'iden, 3 andre Stationer arbejde i de andre Bydele.

Det offentlige Skolevæsen er en af de Institutioner, som den indfødte Befolkning værner om med stor Aarvaagenhed. Man ser i de offentlige Skoler det bedste Middel til at amerikanisere den fremmedfødte Befolknings Børn og til at skabe patriotiske Borgere. I Spidsen for samtlige Skoler staar et Skoleraad (*board of education*), der ansætter Skoledirektøren. Systemet er et Friskolesystem. Ethvert Barn fra 7 Aars Alderen kan fordre Optagelse, og Undervisningsmaterialet leveres gratis, hvis Forholdene kræve det. Undervisningen omfatter The Primary School, The Grammar School og The High School. I Primær-Klasserne lægges Hovedvægten paa Engelsk, dernæst undervises i Skrivning °g Regning. I de højere Klasser (*grammars*) fortsættes med Indøvelsen af vanskeligere engelske Læsestykker, Udvalg af amerikanske og engelske Forfatteres Prosa og Poesi samt den rudimentære Grammatik. Naar Eleven anses for kvalificeret til at forlade Skolen med dennes Bevis for tilstrækkelig Dygtighed, har han gennemgaaet Amerikas Historie i dens Hovedtræk, har et godt Kendskab til Geografi i Alm. og Amerikas i Særdeleshed, har lært Korttegning, besidder en ikke ringe Færdighed i at løse Regneopgaver og skriver en tydelig Haand. I alle Klasser synges der, og i de øverste indøves Nodelæsning; desuden foretages Gymnastikøvelser. En Elev, der indtræder i 7 Aars Alderen, vil i Reglen dimitteres fra Skolen i Alderen mellem 14—15 Aar. Under almindelige Forhold kan en Elev naa gennem Højskolen i 5 Aar. Her udvikles Evnen til at besvare Stilopgaver. Undervisningen drives for øvrigt i alle Fag med stor Kraft og omfatter Algebra, Geometri, Trigonometri, Zoologi, Fysik, politisk Økonomi samt klassiske og moderne Sprog. Eleven behøver dog ikke at modtage Undervisning i alle disse Fag, men gør et Udvalg i Overensstemmelse med Reglementet. Efter endt Eksamen er Eleven godt udrustet til at begynde et Studium ved et af Universiteterne; men medens Forældre indtil for ganske nylig have set sig nødsagede til at sende deres Børn til Statsuniversitetet i Illinois eller til et af Østens Universiteter, har Grundlæggelsen af Universitetet i C. overflødiggjort et saadant Skridt for Fremtiden. Denne Læreanstalt er grundlagt ved Privatmanden Rockefeller's Gaver. Fakultetet er sammensat af de bedste Kræfter fra Harvard og andre af Østens Universiteter; men man har for øvrigt ogsaa indkaldt Kræfter fra Europa. Det samlede Antal af offentlige Skolebygninger i C. beløber sig til 251, desuden lejes der 95 Bygninger for Skoleøjemed. I Juli 1894 udgjorde Elevantallet 185,358, hvoraf 91,834 vare Drenge, og 93,524 vare Piger, med en Lærerbesætning at 4,000. Som Regel er Principalen i enhver af Skolerne af lavere Grad en Mand, medens Undervisningen gives af Kvinder, der have gennemgaaet Højskolen. Enhver af Skolerne bære Navn efter berømte Amerikanere eller Europæere. Saaledes findes der en Lincoln-, Washington-, Grant-, Sherman-, Longfellow-, Emerson-Skole. En af Byens største og smukkeste Skoler bærer Navnet H. C. Andersen, en anden hedder Kossuth, en tredje hedder Humboldt o. s. v. I Vintermaanederne gives der om Aftenerne i disse Skolelokaler fri Undervisning i Engelsk, hvilket navnlig er beregnet paa indvandrede Arbejdere. Skolefonden var i Juli 1894 2,888,000 Dollars og øges stadig ved de Midler, der komme ind som Leje af Bygninger, som staa paa Grunde, udvalgte for Skoleøjemed. Udgifterne for Skolevæsenet i Skoleaaret, der endte Maj 1894, beløb sig til 6,472,156 Dollars, hvoraf 3,034,255 Dollars gik med til Lønninger for Lærerpersonalet. Foruden de offentlige Skoler findes der en Mængde Privatskoler og Kirkeskoler, navnlig udfolde Katolikkerne af alle Nationaliteter en betydelig Virksomhed. Tillige findes 3 tekniske Skoler, een, der sorterer under Byen, en anden, som er stiftet af Rigmanden Armour, og en tredje under jødisk Ledelse. Blandt Fagskoler kunne nævnes et Akademi for Uddannelse af Bryggere, og hvortil er knyttet et kemisk analytisk Laboratorium. Skolen er den eneste i sit Slags i C., og en af dens Grundlæggere er Kemikeren Dr. Henius, en dansk Indvandrer.

Det offentlige *Bibliotek* styres af et Raad, hvis Medlemmer udnævnes af Mayoren. Biblioteket har et foreløbigt Hjem i Administrationsbygningens øverste Etage. Under Opførelse er en massiv Biblioteksbygning, hvortil der er bevilget $1^1/_2$ Mill. Dollars. I Maj 1894 ejede Biblioteket 177,200 Bind, hvoraf 4,000 skandinavisk Litteratur, samt en stor Samling af Patentrapporter (ɔ: Tegninger og Beskrivelser af Opfindelser og Patenter), amerikanske, engelske og tyske. Til Biblioteket er knyttet et Læseværelse, der er forsynet med amerikanske Blade alle Vegne fra, samt europæiske Dag- og Ugeblade. Til Lettelse for fjerntboende Laantagere findes Stationer i Byens forskellige Dele, hvor læste Bøger afleveres og ny rekvireres og bringes den følgende Dag i Bibliotekets Vogne. Stationerne have tillige Læseværelser forsynede med Haandbøger og Litteratur for Ungdommen. Bibliotekernes Aarsberetning (Juni 1894) viser, at Lønningsudgifterne beløbe sig til 69,000 Dollars. Det samlede Udgiftsbeløb for Aaret var 130,000 Dollars. Et andet stort Bibliotek, The Newberry Library, tilfaldt Byen ifølge testamentariske Bestemmelser af W. L. Newberry. Efter de sidste Slægtninges Død 1886 var der noget over 2 Mill. Dollars til Biblioteket; Bygningen, der er ca. 94 M. lang og 19 M. dyb og bygget af Sten, er i sit Slags en Mønsterbygning, indrettet med al den Komfort og simple Elegance, der er saa karakteristisk for dannede Amerikanere. Fra dette Bibliotek finder intet Udlaan Sted; det er i det hele taget mest beregnet for studerende, der her have Lejlighed til at sysle med sjældne Haandskriftcr paa Litteraturens, Videnskabens, Kunstens og Musikkens Omraade. Musikafdelingen er særlig

righoldig. Det sjældneste Værk i Afdelingen er maaske en original Udgave af Operaen »Euridice«. af Paiopo Peri, trykt i Firenze Aar 1600. Et tredje Bibliotek vil i en nær Fremtid rejse sig ved Midler, der ere testamenterede af Rigmanden John Crerar. Endnu kan nævnes et Bibliotek, som ejes af Chicago Historical Society, og som omfatter Litteratur, der behandler Byens Historie. Alle Bibliotekerne ere stærkt søgte, Udlaanet i det offentlige beløber sig til 3,424 Bøger daglig.

Pressen i C er lige saa mangeartet som selve Befolkningen. Aviser trykkes i alle Tungemaal. Den specifikt amerikanske Presse udmærker sig ved en til Fuldkommenhed udviklet Rapportage. Begivenheder af særlig Interesse for amerikanske Læsere fremstilles hyppig, efter Omstændighederne med Patos, Dristighed og Gemyt. De store Blade sky intet pekuniært Offer for at bringe telegrafiske Meddelelser fra andre Lande. Der findes i alt 30 Dagblade og henved 300 Ugeblade. De betydeligste Dagblade ere: »Tribune« (grundlagt 1847), »Inter Ocean«, »Chicago Herald«, »Times«, »Morning Record«, »Evening Journal« (grundlagt 1844), Daily News«. Alle nævnte Blade ere Selvejere, og navnlig har »Herald« indrettet sig med stor Elegance. Af skandinaviske Dagblade findes kun eet, »Skandinaven«, der ejes af Joh. Anderson, en energisk og dygtig Mand, der tillige er Ejer af Ugebladet af samme Navn. Blandt de øvrige skandinaviske Blade kunne nævnes »Norden«, et Ugeblad for norske og danske Læsere, »Hemlandet«, Svcnska Tribunen« og »Svenska Amerikanaren«, hvilket sidste har et litterært Tilsnit. Den skandinaviske Presse har sin Betydning som Bindeled i mellem Moderlandene og som Vejleder for Indvandrere, der ikke forstaa Engelsk.

De skønne Kunster have 1893 faaet sig et stort og prægtigt Hjem paa Michigan Avenue, »The Art Institute«, med en særdeles imponerende Portal; det har Galerier for Malerkunst, Skulptur, Raderinger og Kobberstik. Kunstelskende Amerikanere have skænket Instituttet ikke faa værdifulde Gaver; der findes saaledes originale Arbejder af Murillo, Van Dyck, Rembrandt og Rubens. Indtil 1880'erne var der kun liden Sans for Kunst i C; men den stadige Berøring gennem Rejser i Europas Kulturlande og Verdensudstillingen 1893 have givet Stødet til at vække Interesser ud over de materielle. Ved Indførelsen af en større kunstnerisk Arkitektur er der givet Lejlighed for Udøvere af den bildende Kunst til at faa lønnende Bestillinger. De fleste af Kunstnerne ere Europæere. To danske Kunstnere have her skabt sig en Virksomhed, der ofte har været Genstand for megen Ros i Pressen: Carl Rohl-Smith har modeleret den store, som Kunstværk højt skattede Gruppe, der fremstiller en Episode af Massakren ved Fort Dearborn. Gruppen er udført i Bronze og er en Bestilling af den bekendte Pullmann, uden for hvis Ejendom den er opstillet. Fra samme Kunstners Haand udgik Franklin-Statuen, der stod foran Indgangen til Elektricitetsbygningen paa Verdensudstillingen (1893), og i hans Atelier findes Modeller til et stort Soldatermonument, som Staten Iowa har gjort Bestilling paa, samt en Mængde Portrætbuster af fremragende Amerikanere. Den anden danske Kunstner er Johannes Gelert, der har modeleret Monumentet til Erindring om de I ved Anarkisturolighederne 1886 faldne Betjente, opstillet paa Haymarket Square. Gelert har ogsaa modeleret flere vellykkede Vægdekorationer til M. Vicker's Teater; en Heroldfigur til Bladet »Herald's« Bygning, en Statue af Grant til dennes Fødeby, en Statue af H. C. Andersen samt flere Portrætbuster. — Den sceniske Kunst harikke nogen selvstændig fremtrædende Bygning, alle Teatrene ligge indeklemte mellem andre Bygninger, og Forhusene optages af Forretningslokaler af forskellig Beskaffenhed. Antallet af Teatre udgør 25, der gennemsnitlig hver Spilleaften besøges af 30,000 Mennesker. »Auditorium« (4,500 Siddepladser) er overordentlig rigt dekoreret og udstyret med stor Luksus. Det er nærmest beregnet paa Operaer og Koncerter og har et Orgel, der siges at være det største og mest værdifulde i Landet; M. Vicker's (2,300 Pl.) og Hooley's (2,000 Pl.) Teatre høre til de bedst besøgte. Blandt de andre kunne nævnes »Columbia-Chicago Opera House«, »Shiller«, »Criterion«, »Grand Opera House«, der alle ere omtrent af samme Storrelse og Udstyr. Noget permanent Skuespillerselskab findes ikke, den ene Trup afløser den anden. Europæiske Berømtheder gøre næsten altid gode Affærer i C. — Paa det musikalske Omraade gaa Tyskerne i Spidsen. Fire store Orkestre, der i Vintermaanederne give en Række Koncerter, anføres alle af Tyskere, og de store Sangforeninger af Betydning staa ligeledes under deres Anførsel.

Handel, Industri o. s. v. C.'s Ry som Verdens største Korn- og Kvægmarked er for længst slaaet fast, Omsætningsforholdene antage for hvert Aar større og større Dimensioner. Tilførsien af Kornsorter og Mel i dets Kornækvivalent 1893 udgjorde 246,972,966 Bushels, den største Tilførsel for et enkelt Aar undtagen 1892, da Tilførslen beløb sig til 255,832,556 Bushels. Udskibningen (1893) beløb sig til 198,791,216 Bushels imod 216,182,008 det foregaaende Aar; Udskibningen af Majs var 78,919,781 Bush., af Havre 67,129,119 Bush., af Mel 4,105,117 Barreis, af Hvede 24,715,738 Bush. Ved Udgangen af 1893 fandtes i Byens Kornmagasiner (*elevators*) 24 Mill. Bushels af alle Kornsorter. I den af C.'s Børs aarlig offentliggjorte, meget detaillerede Rapport (1893) fremhæves de med Held foretagne Bestræbelser for Indførelsen af amerikansk Majs til Danmark. Tilførslen af levende Kvæg i 1893 omfattede 6,057,278 Svin, 3,133,406 Stk. Hornkvæg, 3,031,174 Faar, 210,557 Kalve, 82,492 Heste, i alt 12,514,907 Stk. Kvæg, der repræsentere en Kapital af 249,442,375 Doll. Værdien af Tilførslen af levende Kvæg fra 1866 til 1893 inkl. beløb sig til 3,950,795,102 Doll. Alt det til C. ankomne Slagtekvæg føres pr. Jærnbane til de verdensberømte *Union Stock Yards*, der dække over et Areal af henved 400 Acres og ere beliggende i Byens sydvestlige Del. Her enten sælges det, transporteres videre eller nedslagtes i de dertil indrettede Etablissementer. Omkring disse har der dannet sig en By af Arbejdere med deres Familier, i alt hen ved 25,000. Stockyarden hører til Byens Seværdigheder, hvis man for øvrigt kan taale at komme i dens Nærhed. Etablissementet har 3,400 Baase og Stalde for 25,000 Okser, 16,000 Faar og 150,000 Svin. I Vintermaanederne ere alle Svineslagterierne i fuld Drift, og Antallet af slagtede Dyr anslaas til 40—60,000 daglig.

Ar i kler, der savnes under C, rnaa søges under K.

De største Firmaer ere Armour & Co., Swift & Co. og Nelson Morris & Co., som med 48 andre Firmaer beskæftige henved 23,000 Mennesker, dels i selve Slagterierne, dels i Lokaler, hvor Kødet præpareres til videre Forhandling. Der findes tillige en hel Hær af Arbejdere, beskæftigede med Fabrikationen af Blikdaaser, Tønder o. s. v.

I samme Forhold som Handel og Industri tage til i Omfang, i samme Forhold tiltager ogsaa Bankvæsenet. Nationalbankernes samlede Kapital ved Begyndelsen af 1894 beløb sig til 21,300,000 Doll., Statsbankerne beherskede en Kapital af 13,127,000 Doll., samtlige Bankers Omsætningskapital (*total bank clearance*) beløb sig til 4,676,960,968 Doll. C.'s største Bank er »First National Bank«, der har Korrespondenter hele den civiliserede Verden over, og som arbejder med en Grundkapital af 6 Mill. Doll. og et Depositum af 17 Mill. Doll. Blandt Statsbankerne staar »Illinois Trust and Savings« i første Række. Dens Ressourcer beløb sig Novbr. 1893 til henved 23 Mill. Doll. Alle National- og Statsbankers Regnskaber underkastes aarlig Prøvelse af *comptroler* i Washington og Statsauditøren i Illinois. Hovedtrækket i Bankernes Styrelse er streng Konservatisme i Ordets gode Betydning. Under Finanspanikken 1893 bestode de alle Prøven. Under en Storm paa nævnte Sparebank i Sommeren 1893 gjorde den end ikke Brug af sin Ret til ikke at udbetale Summer over 100 Doll. uden 30 Dages Opsigelse, men holdt derimod sine Lokaler aabne til langt ud paa Natten for Sparere, der ønskede deres Penge. Blandt Statsbankerne findes to, der styres af Skandinaver: »Milwaukee Avenue Statebank« under Nordmanden Paul Stensland's Ledelse, med Aktiva til et Beløb af 642,000 Doll. (Novbr. 1893), og »State Bank of Chicago« med Ressourcer til et Beløb af 2,500,000 Doll. (Novbr. 1893) under Ledelse af Haugan (Nordmand) og Lindgren, der er svensk Konsul. Blandt Privatbanker kunne nævnes Petersen og Bay's (begge danske), som har overlevet de mange Storme og Panikker, der hjemsøgte C. i 1870'erne, da Winsløv's skandinaviske Bank gik under, og den af Tietgen stiftede Bank under Ledelse af Skou-Petersen og Isberg. Fra 1. Jan. 1894 have de store Sparebanker nedsat Renten af Sparebeløb til 3 p. Ct. (tidligere var den 4 p. Ct.). Sparebankernes Antal har for øvrigt været i stærkt Aftagende siden 1870'erne, og i deres Sled er traadt Bygge- og Laaneforeninger (*building and loan associations*), hvoraf de fleste ere under Statens Opsyn. Aktierne udstedes paa 100 Doll. med Indbetaling af 50 Cents hver Maaned. Der hengaar som Regel 8—9 Aar, før Aktierne forfalde til Udbetaling; dog kunne indbetalte Beløb med 6 p. Ct.'s Rente udbetales med 30 til 60 Dages Opsigelse.

Som Fabrikstad har C. taget et betydeligt Opsving siden 1880'erne. 1892 fandtes der 3,600 i fabrikerende Firmaer med en Kapital af 220 Mill. Doll., og som beskæftigede 190,000 Arbejdere, der oppebare Lønninger til et Beløb af 110 Mill. Doll. Byens nære Beliggenhed ved Lake Superior's jærnproducerende Distrikter og dens Fortrin som Havnestad have ført til Etablering af umaadelige Valseværker (*rolling mills*) hvor blandt andet uhyre Kvantiteter af Jærnbaneskinner fabrikeres. Henved 40,000 Arbejdere findes beskæftigede ved denne Virksomhed. — Men er nu C. som Havnestad af stor Betydning for Fabrikdrift og Handel, saa er den som Endepunkt for alle de store Hoved-Jærnbanelinier i Unionen, Øst, Vest, Syd og Nord, og den direkte Forbindelse med Canada og den mejikanske Republik af endnu større Betydning. Af de 35 Jærnbanelinier, som løbe ind til Byen, ere 22 i store Kompagniers Hænder. Det daglige, gennemsnitlige Antal af indkommende Tog er 940, hvoraf 640 løbe mellem Forstæderne. Byen er forsynet med 8 store Jærnbanedepoter, hvoraf de, der ere byggede i de sidste Aar, udmærke sig ved deres smukke Bygningsstil, alle forsynede med Taarne. Passagertrafikken i Byen besørges af Kabelvogne, Sporvogne, Luftbaner og Vogne, der drives ved Elektricitet.

Kirker, Hospitaler m. m. De evangelisk-lutherske Menigheder have 30 Kirker, hvoraf Tyskerne have 27, Nordmændene 8, Svenskerne 5 og Danske 3; Katolikkerne have 90 Kirker. Der findes i alt 315 egentlige Kirker og noget over 100 Missionshuse. De færreste af Kirkebygningerne udmærke sig ved smuk Arkitektur; Undtagelser danne dog Second Presbyterian Church, der er bygget i gotisk Stil med Taarne, den romersk-katolske St. James Kirke, der er forsynet med farvede Glasvinduer, og First Presbyterian, der har det højeste Kirketaarn i Byen. De jødiske Menigheder have 16 Synagoger, hvoraf Sinaitemplet, der er bygget i maurisk Stil, er den største og smagfuldeste. Der gives ogsaa kristne Menigheder uden Kirker i C; saaledes prædiker f. Eks. Professor Swing for en meget fashionabel og rig Menighed i et stort Koncertlokale, og Dr. Thomas for en lignende Menighed i et af Byens Teatre.

Af Hospitaler er County Hospital (Kommunehospitalet) det største og indtager ti *squares*. Hospitalet staar under Kommunens Kontrol og ligger i umiddelbar Nærhed af en stor Anstalt for Uddannelse af Læger Rush Medical College); Hospitalet ledes til Dels af et Lægeraad uden Lønninger. Blandt skandinaviske Læger, der have virket her, kunne nævnes den ansete Dr. S. Jacobsen, der 1894 afgik ved Døden i Kjøbenhavn, og Dr. C. Fenger, som nu er Medlem af det Fakultet, der styrer Chicago Medical College, og som har et anset Navn som Kirurg. Blandt andre Hospitaler kunne nævnes Mercy Hospital, Alexian Brother's og St. Josefs Hospital, alle katolske, hvilket dog ikke udelukker Optagelse af anderledestænkende, Presbyterian Hospital, St. Lukas'es Hospital, Michael Recse Hospital, der ledes af Jøder, samt det norsk-lutherske Tabitha-Hospital, der indviedes i Oktbr. 1894.

Den mest mindeværdige Begivenhed i C.'s Historie er Branden 1871. Man vil vide, at dens Aarsag var en væltet Lampe, der antændte et lille Træhus; Ilden forplantede sig herfra med rivende Fart til det hele Distrikt, hvor Husene næsten udelukkende vare af Træ. Branden opstod 8. Oktbr. om Aftenen og fortsattes med uforstyrret Heftighed til den næste Dag langt ud paa Eftermiddagen, da man ved Hjælp af Dynamiteksplosioner fik den under Kontrol. De Ødelæggelser, den anrettede paa sin Vej fra Byens vestlige Kvarter til dens nordlige og sydlige, vare frygtelige. Paa Vestsiden strakte den sig over 194, paa Sydsiden over 460 og paa Nordsiden over 1,470 Acres; i alt brændte Ejendomme over en Strækning af 2,124 Acres.

Artilder, der savnes under C, maa søges under **K.**

telmmisert?illustr Konversationsleksiko

Axel Eamodtk & Etabl

Antallet af de ødelagte Bygninger var 17,450, og 98,000 Mennesker bleve gjorte husvilde. Det samlede Tab af Ejendomme og personlige Effekter anslaas til 196 Mill. Doll., hvoraf næppe Halvdelen erstattedes af Assuranceselskaber. Alle Byens offentlige Bygninger tilintetgjordes, og samme Skæbne lede de fleste store Varelagere. Profetien om, at C. var ødelagt for bestandig, skulde ikke gaa i Opfyldelse. Endnu medens Ilden ulmede i Asken, paabegyndtes Rydningen, og tre Aar efter var Byen atter saa temmelig bygget op, men Arbejdet vidnede stærkt om Hastværk. Det er først siden 1880'erne, at man har lagt sig efter at give Byen Præget af en Verdensby og iført den en Klædning, der passer til dens Størrelse. Ingen By i Verden kan opvise saa mange paladslignende Forretningsbygninger som C. Efter Branden maatte Opførelse af Træbygninger give Plads for Murstensbygninger; nu begynder Murstenen at forsvinde, og i dens Sted er traadt Granit, Staal, Jærn og Terrakotta.

En epokegørende Begivenhed i C.'s Historie var Afholdelsen af Verdensudstillingen 1893. Efter en lang og haardnakket Kamp med andre konkurrerende Storbyer gik C. af med Prisen. Udstillingen afholdtes i Jackson Park ved Michigansøen; hele Terrainet blev fuldstændig drænet og nivelleret, og Veje og kunstige Søer konstruerede, forinden Opførelsen af Bygninger paabegyndtes. Selve Udstillingsterrainet dækkede over et Areal af 268,65 Hekt., der begrænsedes af Strandkanten ved Michigansøen i en Udstrækning af 2,4 Km. Foruden de egentlige Udstillingsbygninger havde Regeringen ladet opføre sin egen Bygning, hvori bl. a. Smithsonian Institut (s. d.) var fyldig repræsenteret; her j fandtes ogsaa en instruktiv Samling af modelerede Typer af de forskellige Indianerstammer. Regeringen havde ogsaa foranstaltet en meget omfangsrig Udstilling af Landets Fiskearter i store Akvarier, ligesom ogsaa Faunaen var fyldig repræsenteret. Desuden havde hver Stat sin særlige Bygning, der ikke blot indeholdt de for den ejendommelige Naturfrembringelser, men ogsaa gav et anskueligt Overblik over den progressive Udvikling paa næsten alle deres respektive Omraader. Foruden de Bygninger, der repræsenterede Staterne, havde flere af de europæiske Regeringer ladet opføre Bygninger, j saaledes Tyskland, Frankrig, Norge og Sverige. Danmark var repræsenteret i Industrihallen, Agrikulturhallen og Kunstgaleriet, Norge tillige i Fiskerihallen, hvor dens Udstilling vakte betydelig Opsigt. De væsentligste Bygningers Dimensioner vare: Industrihallen 242×516,5 M., Maskinhallen 151×169 M., Agrikulturbygningen 153,5×246 M., Kunstgaleriet 153,5×98,5 M., Fiskeribygningen 51×112 M., Hortikulturbygningen 77×301,5 M., Administrationsbygningen 81×81 M., Elektricitetshallen 106×212 M. Den hvide Farve paa de paladslignende Bygninger (deraf Benævnelsen »den hvide By« i Jackson Park), som til Dels laa vis å vis, skilte fra hverandre ved kunstige Søer og forbundne ved smukke forsirede Broer, dannede en prægtig Kontrast til det friske, bløde Grønsvær med dets Mangfoldighed af Planter, der stredes om Prisen som Udstillingssager fra Gartnere. Det stærke Sollys forhøjede end yderligere Virkningen, og naar ved Mørkets Frembrud de utallige Edison'ske Glødelamper, der sade i tætte Rader under Bygningernes Tag eller snoede sig i Buer omkring Kupler og Taarne, alle tændtes paa een Gang, samtidig med at det elektriske Springvand begyndte sin Virksomhed, og Græsplænernes farvede Lamper funklede som Diamanter, var Virkningen i høj Grad overvældende smuk. Den enstemmige Dom af fremmede Ingeniører er, at selve Bygningen for Udstillingen var dens Glanspunkt. — Som Anneks til Udstillingen og inden for dens Terrain kan nævnes »Midway Plaisance«, der strakte sig i en Længde af noget over 1 Km. Det var Entreprenører fra alle Verdens Kanter, der havde sluttet Kontrakter med Udstillingskomiteen om at forevise deres Specialiteter. Her var en øredøvende Larm af Udraabere, der foreviste Javanesere i deres Boliger af Bambusrør, en Gade i Kairo med Befolkning og Kameler, Dahomianere med Amazoner, Fakirer fra Indien, Negre fra Ildlandet, en tysk Landsby, gamle Wien, Glaspusterier, kinesiske Teatre, hinduiske Troldmænd, ægyptiske og syriske Sangerinder og Danserinder o. s. v. Udgifterne. der beløbe sig til noget over 25 Mill. Doll., bestredes dels af Regeringen, dels af Byen C, dels ved Indtægter gennem Entré, Koncessioner o. s. v. Udstillingen, der varede fra Maj til November, var besøgt i alt af 27,559,521 Mennesker, hvoraf noget over 20 Mill. betalte en Entré af 50 Cents hver, næsten 1½ Mill. (Børn under 14 Aar) 25 Cents hver, medens noget over 6 Mill. havde gratis Entré. (Litt.: *Annual Report of the Trade and Commerce of Chicago* [1894]; *School Census of the City of Chicago* [1894]; *Annual Statement of the Finances of the City of Chicago* [1894]; Eugen Seeger, *Chicago a Wonder City* [Chicago 1893]). *M. S.*

Chichen-Itza [tšiteni'tsa], Ruiner af en gammel indiansk By i den mejikanske Provins Choáca, i Yucatan, S. f. Byen Valladolid. Mærkelig ved sine Pyramider og andre pragtfulde Bygninger, hvoriblandt særlig maa nævnes El Palacio de las Monjas, El Castillo o. s. v. Murene ere rigt udstyrede med Indskrifter, ejendommelige Friser og store Basreliefs. I Aaret 1527 besatte Francisco de Montejo C.-I.; han behandlede imidlertid Indianerne saa grusomt, at han med Levningerne af sin Bande nødtes til at flygte derfra. *V. B—e.*

Chichester [tši'tšestə], By i det sydøstlige England, Hovedstad i Sussex, 23 Km. N. 0. f. Portsmouth, ved Floden Levant paa en frugtbar Slette mellem South Downs Højder og tæt ved Kanalen. (1891) 7,840 Indb. C. er en gammeldags By med en smuk Domkirke, hvis Taarn er 91 M. højt, og som har interessante Gravmæler. Den er Bispesæde, har et teologisk Seminarium og et Lærerseminarium. Ikke ubetydelige Fiskerier samt Handel med Korn, Malt og Salt. I Nærheden ligger Goodwood Park med Hertugen af Richmond's Slot. *C. A.*

Chichimēker [tšitši-], en indiansk Folkestamme, der efter Toltekerrigets Undergang omkring Aar 1000 gjorde sig til Herrer i Anahuac (Mejiko), indtil de atter maatte bukke under for Alcolhuaner, Tlascalaner og Aztteker ca. 1200. De have i Kultur staaet under baade Tolteker og Aztteker og have maaske været Urbeboere paa Højsletten. *CA.*

Chickahominy [tšikəhä'məni], Flod i den nordamerikanske Stat Virginia, der 12 Km. oven for Jamestown falder i York River. Ved dens Bredder kæmpede Mac Clellan 31. Maj og 1. Juni 1862

med afgjort Uheld mod de konfødererede og saa sig tvungen til at opgive sit Forehavende, at naa Richmond.

Chickamauga [tšikämâ!gä] (Dødens Flod), en lille Biflod til Tennessee i den nordamerikanske Stat Georgia, hvor de konfødcreredes General, Bragg, 19.—20. Septbr. 1863 slog Unionstropperne under Rosecranz i et blodigt Slag.

Chickassaws [tši'käsâ.z], Indianerstamme i Nordamerika (se *Cherokeser*).

Chiclāna [tši-] **de la Frontéra,** Distriktsby i det sydlige Spanien, Provins Cadiz (Sevilla), 22 Km. S. S. 0. f. Cadiz, beliggende ved Lirio, i en meget frugtbar, med Landsteder opfyldt Egn, ikke langt fra Kysten, har (1887) 12,300 Indb., en berømt Tyrefægtningsarena, besøgte Svovlbade (23°) og udmærket Vinavl. I Nærheden slog 1811 de forenede Spaniere og Englændere under Graham Franskmændene under Victor. *H. W.*

Chīclayo [tši-], By i det peruanske *Departamento* Lambayaque, beliggende i Nærheden af Kysten ved Jærnbanen Pimentel-Ferrenafe, har 11,325 Indb.

Chicontepec [tši-], By i den mejikanske Stat Veracruz, 150 Km. S. f. Tambico, med Stenkulslejer og (1880) 8,210 Indb.

Chicopee [tšikapi!], By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, ved Connecticut River, har Bomuldsværverier, Bronzefabrikker og (1890) 14,000 Indb. Dwight-Manufacturing Company beskæftiger alene 130,000 Væve.

Chiddehel, hebr. Navn for Tigris, assyrisk *Idiglath*.

C h i d h e r (arab.: den grønne, ungdomsfriske), muhamedansk Sagnskikkelse, om hvem der fortælles meget i østerlandske Sagn; han skal bl. a. have været Vesir hos Dsul-karnaim (han med de to Horn), en anden Sagnskikkelse, der for en Del svarer til Alexander den Store; C. skal ogsaa have været Profet og have drukket af Livets Kilde, saa at han vil være evig ung til den yderste Dag. En Del af hvad der fortælles om Elias og om den hellige Georg tillægges ogsaa C. *V. S.*

Chief [tši!f] (beslægtet med Chef, føjet til den øvrige Embedsangivelse, betegner i det engelske Rets- og Administrationssprog den paagældende som den øverste og ledende, som den, der fører Forsædet i samme. *C.-Justice* eller med den fulde Titel *Lord C.-Justice* er saaledes Embedsbetegnelsen for Justitiarius eller Formanden for Englands øverste Domstol. *C.-Baron* kaldtes paa samme Maade tidligere Præsidenten i den nu som selvstændig Ret ophævede *Court of exchequer*, hvis øvrige 4 Medlemmer benævnedes *Barons;* jfr. Clerc. *C. V. N.*

Chiemsee [ki!m-], den største Sø i Bayern og derfor kaldet Bayrisches Meer, ligger i det sydostlige Bayern ved Foden af Alperne i en Højde af 503 M. o. H. og har et Areal af 192 □Km. med en Maksimumsdybde af 97 M. Bredderne ere lave og udmærke sig ikke som de fleste andre bayerske Søer ved landskabelig Skønhed; men i den sydvestlige Del ligge tre yndige Øer ved Aabningen til en Bugt, og fra dem har man et pragtfuldt Skue ud over den vide Vandflade mod Højbjærgene i Syd. Den største 0, Herrenwörth, Herrenchiemsee), har smukke Skove og et prægtigt kongeligt Slot, den mindre, Frauenwörth (Frauenchiemsee), har et Benediktinerkloster og et af Sommergæster meget besøgt Værtshus. C. optager Achen, Prier og Roth og har Afløb gennem Alz til Inn. *C. A.*

Chiénti [kje-], Flod i Provinsen Macerata i Mellemitalien, udspringer ved Monte Femma (1,573 M.) i Apenninerne, løber mod Øst forbi Tolentino og udmunder ved Porto Civitanova, ca. 40 Km. S. S. 0. f. Ancona, i Adriaterhavet efter et Løb paa 75 Km. Gennem C.'s Dal gaar den vigtige Vej fra Ancona over Serravallepasset til Foligno. *C. A.*

Chiēri [kje-], By i Norditalien, Provins Torino, beliggende i en frugtbar Bjærgegn, deles af Tepice i to Dele og har (1881) 9,500 Indb., en smuk gotisk Kirke, Santa Maria della Scala, flere Klostre, et Teater samt Linnedvæveri, Silke- og Bomuldsspinderier. — Paa Romerrigets Tid hed Byen *Carea*. Efter i 9. og 10. Aarh. at have været under biskoppeligt Herredømme blev C. i II. Aarh. en uafhængig Republik, som Frederik Barbarossa 1155 igen ophævede. Efter en vekslende Skæbne og efter 1551 at være bleven næsten fuldstændig ødelagt af Franskmændene blev Byen endelig af Emanuel Filibert varig erhvervet for Huset Savojen. *C. A.*

Chiers [sjæ!r], Flod i det nordøstlige Frankrig, udspringer i den sydvestlige Del af Storhertugdømmet Luxembourg (her paa Tysk kaldet Korn) og falder efter et ca. 110 Km. langt Løb, hvoraf kun 10 Km. ere sejlbare, oven for Sedan i Meuse. *H. W.*

Chiesa libera [kjezali'bera] se Frikirke.

Chiēse [kje-], Biflod til Oglio (s. d.).

Chiēti [kje-j, Provins i Syditalien, til 1871 kaldet Abruzzo citeriore, grænser mod Øst til det adriatiske Hav, mod Nord til Provinsen Teramo, mod Vest til Aquila, mod Syd til Campobasso. 2,861 □Km. med (1881) 343,950 Indb. Provinsen falder efter sit Terrainforhold i to Dele, en indre bjærgrig Del, hvor Gruppen Majella kan fremvise Toppe paa indtil 2,795 M.'s Højde, og en flad Kystegn ud mod Adriaterhavet, vandet af talrige Floder, som Pescara, Trigno, Pal.ena, Sangro, Sinello og Trista. Jordbunden er i Bjærgegnene ufrugtbar, paa Sletterne og langs Floderne overordentlig frugtbar; men desuagtet er omtr. $^2/_5$ af Arealet uopdyrket. I de store Egeskove paa Bjærgene holdes en Mængde Svin, paa Græsgangene Faar; Agerbruget beskæftiger sig med Hvede, Ris, Olie, Vin, Bælgfrugter, Tobak og Hør. En ikke uvigtig Industri i Klæde og Bomuldsvarer, Huer og Hatte har udviklet sig i Byerne. Provinsen gennemskæres af den lange adriatiske Kystbane. Den deles i tre Kredse: C. (115,559 Indb.), Lanciano (112,730) og Vasto (115,660). — Hovedstaden C, Romernes *Theate Marrucinorum*, ligger ved højre Bred af Pescara i en Afstand af 12 Km. fra Adriaterhavet. Med Landsogn (1881) 25,000 Indb. Den var allerede hos Sabellerne en betydelig By, der 305 f. Chr. kom under Romerne. Efter Romerrigets Undergang havde den en meget vekslende Skæbne, saaledes ødelagdes den af Pipin den Lille, men genopbyggedes af Normannerne og var Hovedstad i Abruzzerne, indtil den forenedes med Kongeriget Sicilien. Af Levninger fra Fortiden har den ikke faa, saaledes fra Romertiden Diana Trivia's Tempel, Amfiteater etc, fra Middelalderen en stor Domkirke med Krypt fra 1070 og mægtige Ruiner af en normannisk Borg. Nu er den Sædet for en Ærkebiskop, en Præfekt og Generalkommandoen

for 14. Division; den har et Lycealgymnasium, flere Skoler og et Teater. Betydelig Fabrikation af Uldvarer, Hatte, Glas og Tændstikker samt Handel med Vin, Korn og Olie. — 1524 stiftede Gaetano fra Theate her Theatinerordenen. *C. A.*

Chievitz [ki!-], Johan Henrik, dansk Læge, er født 16. Oktbr. 1850 i Svendborg. C. tog medicinsk Eksamen 1875, og efter at have været Kandidat paa et Par Hospitaler blev han 1877 *Prosector anatomiae*, fik Universitetets Guldmedaille 1879, rejste 1881 til Leipzig for at studere Anatomi, men vendte hjem s. A., da han blev Lektor i Anatomi ved Kbhvn.'s Universitet. 1888 blev han *Professor anatomiae* og har tillige fra 1885 været Docent i Anatomi ved Kunstakademiet. 1893 blev han Æresdoktor i Medicinen ved Lunds Universitet. — Foruden nogle danske Tidsskriftsartikler har han udgivet: »Fosterets Udvikling fremstillet for medicinske Studerende« [Kbhvn. 1891]. Med særlig Forkærlighed har han studeret Nethindens Bygning og har skrevet en Række Afhandlinger om *Area* og *Fovea centralis retinae* i »Internat. Monatschr. f. Anat. & Phys.« [1887], »Archiv f. Anat. & Phys.« [1889 og 1890] o. fl. St. *G. N.*

Chievitz [ki!-], Poul, dansk Forfatter, født i Kjøbenhavn 19. Juni 1817, død smst. 6. Aug. 1854. Faderen var ansat ved Toldvæsenet og sad i knappe Kaar, saa at det for Sønnen ikke var til at tænke paa at blive Student. Straks efter Konfirmationen kom han paa et Handelskontor i Kjøbenhavn, og videre end til som beskeden Kontorist al sidde det foreskrevne Antal Timer ved Pulten med Pennen i Haand, regne og skrive, drev han det i social Henseende ingen Sinde. C. var nemlig ingen Handlingens Mand; tværtimod erklærer han selv »Driverlysten« for sin mest udprægede Tilbøjelighed — paa Gaden eller i Gyngestolen, i en Høstak, naar Solen bager, og det koster for megen Ulejlighed at holde Ild i Cigaren —, det kommer ham ud paa eet, blot han maa drive, slentre gennem Livet og betragte Selskabet gennem Overlegenhedens og Ironiens Glar. Denne C.'s centrale Livsanskuelse doceres atter og atter i hans Skrifter, hvis Række aabnedes med »Nytaarsgave for Forlovede. Saaledes forholder det sig. Af Annette T.—« [1845], en Roman, lille af Omfang, men dog stor nok til at vække en vis Skandale i Bourgeoisiets Kredse. Thi C. havde heri med en let gennemskuelig Anonymitet ladet sin forhenværende forlovede, Frk. A. T(ronjer), en i Datidens Kjøbenhavn vel kendt ung Dame, ikke alene figurere paa Titelbladet, men ogsaa i en bidende Satire persifleret hende, hendes Familie, Venner og Veninder, rettet djærve Hug mod Halvdannelsen i Selskabslivet og særlig mod den danske »Forlovelse«. I Modsætning hertil opstiller han baade her og i sine to, med den første nærbeslægtede, Romaner, »Fra Gaden« [1847] og »Jafet, der søger sig en Hustru« [1852], det muntre, fri og uafhængige Liv, der kun lidet bryder sig om Formerne og vrænger ad den gode Tone; hvor man morer sig bedre i Grisettens end i den forlovelsessyge, paa lutter Øjenforblendelse anlagte, unge Dames Selskab; hvor man hellere tager i Skoven, drikker sig en Perial og ler over nogle Frivoliteter end danser og drikker Tevand mellem lutter Spidsborgere. Alle C.'s Arbejder ere byggede over samme Tema og virke derfor noget ensformig. Kompositionen er den samme: en kjøbenhavnsk Frue af Middelstanden, som gerne vil have sine uforsørgede Pigebørn anbragte, Frieren, »Cancellisten«, en Ærkepedant med nogen Læsning og forfærdelig megen Moral, som han ikke bliver træl af at prædike, men just ikke er ivrig i at følge, og endelig hans Rival, den umiddelbare, inderlig brave, men letsindige unge Mand, udgaaet fra »de fri Fugles« Lag, men med Hjertet paa rette Sted og derfor vis paa Sejren. Flere Steder i disse Romaner give interessante Bidrag til kjøbenhavnsk Leve- og Tænkesæt i 1840'erne; men adskilligt er ogsaa blevet til under Paavirkning af samtidig fransk Litteratur, ikke mindst Paul de Kock, hvis Grisetter uden videre ere omformede til danske Sypiger, der ere stærkt idealiserede. Af lignende Art var C.'s første dramatiske Arbejde, »Venskab og Kjærlighed«, som opførtes paa det kgl. Teater 1847. — Krigsaarene standsede foreløbig C.'s Produktion, da han fungerede i Felten som Intendant. Efter sin Hjemkomst tog han atter fat paa at skrive. Med Bistand af den fortrinlige Visedigter Ad. Recke skrev han Vaudevillerne »En høiere Dannelsesanstalt«, den endnu saa populære »For Alvor« og »En Fortid« (i hvis Udarbejdelse ogsaa Kaalund havde Lod). Alle disse maa nærmest ses som en Slags Dramatisering af hans Romaner; de samme Ideer og Typer gaa igen. C. havde mange Modstandere blandt Publikum; de, som ikke vare sædelig indignerede, følte sig frastødte af den lidet danske Aand i hans Arbejder. Man oversaa hans glimrende Blik for Folks Svagheder, undervurderede hans vittige Pen, saaledes særlig i den Hostrup-Hauch'ske Kreds. Dette irriterede C, og han bed bravt fra sig i et polemisk Arbejde, »Det kedelige Drama eller hvad der behager Publikum« [1854], som blev hans sidste. (Litt.: Goldschmidt, »Livs-Erindringer«, I; »Ny Jord« 1888, II). *Y. Cl.*

Chièvres [šjæ! vrᵉ]. By i det sydlige Belgien, Provins Hainaut, ved Dender, 21 Km. N. V. f. Mons, har (1890) 3,400 Indb., et smukt gotisk Slot. Korn- og Kvæghandel. I Nærheden ligger Slottet, det tidligere Abbedi, Cambron. *C.A.*

Chiffer se Cifre.

Chifferskrift se Lønskrift.

Chiffon [šifõ'] (fr.), Klud. Betegnelse for et shirtingsagtigt Stof.

Chiffonnère (fr.), forjaske, sammenkrølle, fortrinsvis om kvindelige Klædningsstykker. *Chiffonier* [šifånje'], Kludesamler, Nyhedskræmmer. *Chiffonière* [šifånjæ!r], Kludesamlerske: Kommode (til at gemme Damepynt i); Møbel med Skuffer.

Chifrēre (af fr. *chifrer* [sifre']), skrive Tal, nummerere; skrive med Lønskrift.

Chigi [ki!dzi], en fornem romersk Slægt, stammende fra Siena. Fra denne By var det, at Agostino C, født omtrent 1465, død 1520, faa Dage efter Rafael, flyttede til Rom, hvor han som Pave Julius II's Bankier erhvervede sig ikke blot stor Rigdom, men ogsaa et smukt Navn som Kunstmæcen. Han var Beskytter af Rafael, Perugino. Baldassare Peruzzi, Il Sodoma (Giovan Antonio Bazzi), Sebastiano del Piombo, Giulio Romano, Giovanni da Udine o. fl. I Rom lod han 1509 opføre den skønne Villa Farnesina, efter Peruzzi's Tegning og dekoreret med herlige Malerier af Rafael, Sodoma, Peruzzi og Seb. del Piombo; endvidere Kapeller i Kirkerne Santa Maria della Pace (med Rafael's Fresko af fire Sibyller) og Santa

Maria del Popolo (efter Rafael's Plan og med Mosaikdekorationer i Kuplen efter hans Udkast). (Litt.: Cugnoni, C. *il Magnifico* [Rom 1881—83]). — Fabio C. blev Pave under Navn af Alexander VII (s. d.). — Flavio C. (1810—85) var Kardinal og anset Diplomat; der har i det hele været 5 Kardinaler i Familien. Den blomstrer endnu, har arvet Albani'erne og besidder store Godser samt prægtige Paladser i Rom; i det ene, paa Piazza Colonna, bygget af en af Alexander VII's Nevøer (fra 1526), findes det værdifulde Bibliotek, Libreria Chigiana, som oprettedes af den nævnte Pave. *E. G.*

Chignon [šiñõ'] (fr.), egl. Nakke; det i en Pung, Valk, opsatte og paa Issen ved en Kam befæstede Nakkehaar. Denne Haarfrisure anvendtes i den nyere Tid først af Damerne ved den franske Kong Henrik III's Hof og fandt i Forbindelse med Pudring udbredt Anvendelse i 18. Aarh.; fra Paris kom den i 1860'erne atter en Tid lang i Mode; til C. benyttedes ofte fremmed Haar.

Chihuahua [tsiua'ua], Stat i den nordlige Del af Republikken Mejiko, grænser mod Syd til Durango, mod Øst til Coahuila, mod Nord til A. U. S., mod Vest til Sinaloa og Sonora. 228,946 □Km. med (1889) 298,073 Indb., hvad der giver ca. 1,3 pr. □ Km. C. indtager den nordligste Del af det mejikanske Plateau, Anahuac, og er for største Delen en bølgeformet Slette, vidt og bredt bevokset med Akacier og af en Gennemsnitshøjde af 1,200—1,600 M.; paa de dybeste Steder ligge Saltlaguner, som Patos, Santa Maria og Guzman. Mod Vest strækker C. sig ud til Højslettens Randbjærge, Sierra Madre og Tarahumare (hvis højeste Top, Los Frailecticos, naar 3,000 M.), der mod Vest sænke sig brat med talrige Kløfter, Barrancas, ned mod Sonora's og Sinaloa's hede Kyststlette, medens mod Øst skovbevoksede Mellembjærge og isolerede Grupper danne en jævnere Overgang til Højsletten. De fleste Floder, som tage Retning mod Øst, tabe sig i de nævnte Saltsøer, kun Rio de los Conchos naar frem til Grænsefloden mod A. U. S., Rio Grande del Norte. De Floder, der som Rio Fuerte, Mayo og Yaqui søge til den kaliforniske Havbugt, høre kun med deres øvre Løb til Staten. Mod Sydøst gaar Højsletten over i den mærkelige, ørkenagtige Depression Bolsonde Mapimi, der skiller Staten fra Coahuila. Klimaet er i det hele mildt og sundt; i Bjærgene mødes skarpe Modsætninger (varme Somre og strenge Vintre), men paa Højsletten hersker et tempereret Klima med klar Himmel og stadig godt Vejr, kun afbrudt af Regntiden (Juli og August). Den sydvestlige Del af C. bebos af halvciviliserede Indianere (Tarumares) og Mestizer, medens omstrejfende Apacher og Conchos have den nordlige Del og de vidtstrakte Stepper mod Øst i Besiddelse. C. egner sig bedst til Kvægavl, og der findes talrige Hjorde af Heste, Muldyr, Hornkvæg og Faar. Der avles Majs, Hvede, Byg, Bomuld, Annis, Bælgfrugter samt Vin. Sølvrigdommen er meget betydelig, desuden findes Guld, Kobber, Bly og Jærn. Tidligere vare Sølvminerne Santa Eulalia, Jesus Maria, Guadalupe y Calvo og Parral særlig berømte; delvis bearbejdes de endnu af amerikanske Selskaber. En Banelinie fører gennem Staten fra El Paso del Norte, Grænsestationen mod A. U. S., til Sydmejiko. — Hovedstaden C, der ligger i en Højde af 1,400 M., er en af Mejiko's smukkeste Steder, henrivende beliggende ved en Biflod til Rio de los Conchos, og har (1889) 25,000 Indb. Af betydelige Bygninger kunne mærkes en pragtfuld Domkirke, opført for Udbyttet fra Sølvminerne ved Santa Eulalia, og det gamle Regeringspalads. En storartet Vandledning, opført af en rig Bjærgværksejer, forsyner Byen med Drikkevand fra de omliggende Bjærge. *C. A.*

Chijs [sai's], Peter Otto van der, hollandsk Numismatiker, født 1802 i Delft, død 1867 i Leyden, hvor han havde studeret, og hvor han var Amanuensis ved Antiksamlingen og Direktør for Universitetets Møntkabinet. Han har udgivet forskellige Arbejder om nederlandske Mønter.

Chikāne (af fr. *chicane* [šika!n]), ondskabsfuld Streg, beregnet paa at forpurre et Foretagende e. l., krydse en andens Planer; Rænker; smaalig Forfølgelse; bedragerisk Kneb; Lovtrækkeri. Chikanere, udøve C; Chikanør, Udøver af C, Rænkesmed; chikanøs, chikanerende.

Chilah (arab., mindre korrekt skrevet *Chalat* eller *Chylat*) er Betegnelsen for den Æresklædning, hvormed de orientalske Fyrster forlenede dem, de særlig vilde udmærke; undertiden omfattede Gaven ogsaa Rustning og Hest. Dette er en Form for Hædersbevisninger, der har været anvendt i Orienten lige fra de ældste Tider (sml. Esthers Bog) og til vore Dage; den forekommer endnu i Marokko og anvendes ogsaa undertiden af den russiske Regering i Centralasien. *J. 0.*

Child [tšai'ld], Francis James, amerikansk Forfatter, er født i Boston 1. Febr. 1825. Han studerede ved Harvard Universitetet, hvor han senere blev Professor, først i Veltalenhed, derefter i engelsk Litteratur. Han har bl. a. udgivet »Four Old Plays« [1848], Spenser's Værker, en Samling engelske og skotske Ballader [1857—58, ny Udg. 1886], »Poems of Sorrow and Comfort« [1865] og »Observations on the Language of Chaucer and Gower« [i I. Del af Ellis's »Early English Pronunciation«, London 1869]. *C. K.*

Child [tšai'ld], Sir Josiah, engelsk Købmand og handelspolitisk Forfatter (1630—99). C. erhvervede sig ved Købmandskab en betydelig Formue, som han forøgede ved at anbringe den i det indiske Handelskompagni, hvis Formand og dermed de indiske Koloniers virkelige Hersker han blev. 1678 udnævntes han til Baronet som Anerkendelse al hans Fortjenester af den engelske Kolonialpolitik. Kompagniets vordende Storhed skyldtes vistnok for nogen Del C.'s kloge og ærgerrige, men lidet skrupuløse Bestræbelser for at udvide og befæste dets Magt; heri understøttedes han af sin Broder og villige Redskab, Sir John C. (død 1690), der i de sidste Aar før sin Død var Militærguvernør over det ostindiske Kompagnis Besiddelser. C. har efterladt sig flere økonomiske Afhandlinger, der vise ham som maadeholden Merkantilist. Han fremsætter for sin Tid mærkelige Tanker om Pengevæsen, Befolkning og Kolonialpolitik; med Forkærlighed henviser han til Hollands økonomiske Politik som Forbillede for England. For at hæve Landets Handel anbefalede han stærkt, foruden en ved Lov fastsat Rente af 4 p. Ct., Oprettelsen af Handelsmonopoler, navnlig med Hcnpegen paa sit eget Kompagni. Hans vigtigste litterære Arbejde er »Brief observations concerning trade and the

interest of money«, hvis I. Udg. er af 1668, men som kun kendes i de senere under Titel: »The New Discourse of Trade«. *K. V. H.*

Child [tsai'ld], Lydia Maria (født Francis), amerikansk Forfatterinde, født i Medford (Massachusetts) 11. Febr. 1802, død i Wayland (Mass.) 20. Oktbr. 1880. Hun var Lærerinde og derefter Skolebestyrerinde, til hun (1828) ægtede Journalisten David Lee C. (født 8. Juli 1794, død 18. Septbr. 1874). Som ung Pige udgav hun en Roman, »Hobomok« [1821] og skrev derefter en lang Række af Romaner (»The First Settlers in New England«), Børnebøger, Digte og Flyveskrifter ligesom ogsaa Værker, der behandlede praktiske Forhold i det daglige Liv (»The American Frugal Housewife« [1829, 33. Udg. 1855]). Med stor Iver deltog baade hun og hendes Mand i Kampen mod Negerslaveriet; det var hende, som skrev den første Bog, der behandlede Slavespørgsmaalet (»Appeal for that Class of Americans called African« [1833]), og da det amerikanske Selskab til Bekæmpelse af Slaveriet begyndte Udgivelsen af »The National Anti-Slavery Standard«, blev hun valgt til Redaktør (1840) og ledede det, til hendes Mand 1843 overtog Redaktionen. *C. K.*

Childe [tsai'ld] ell. Chylde (eng.), Betegnelse for en Søn af en engelsk adelig, forinden han har erholdt sin Faders Titel eller ved egne Fortjenester har erhvervet sig ny Hæderstitler, f. Eks. C. Roland. Berømt er Byron's »Childe Harold«.

Childebert [šildəbæ'r] **I—II,** frankiske Konger af Merovingernes Slægt. C. I var en Søn af Chlodovech I og fik ved Faderens Død (511) en Fjerdedel af Riget med Paris til Hovedstad. Sammen med Broderen, Chlotar I, erobrede han 534 det burgundiske Rige; begge enedes ogsaa om at dræbe deres afdøde Broder Chlodomer's Børn og dele deres Lande. Selv døde C. 558 og arvedes af Chlotar. — C. II, en Søn af Sigebert af Austrasien og Brunehilde, blev efter Faderens Mord 575 udraabt til Konge. Kort efter blev han adopteret af Kong Guntram af Burgund, og 587 sluttede begge Arveforliget i Andelot, hvorefter den længstlevende skulde arve den andens Lande; da Guntram døde 593, fik C. ogsaa Burgund. Han døde 596 og fulgtes paa Tronen af to umyndige Sønner under Formynderskab af deres Bedstemoder Brunehilde. *Kr. E.*

Childerik I—III, frankiske Konger af Merovingernes Slægt. C. I siges at være en Søn af Merovech, Konge over de saliske Franker, og fulgte denne i Herredømmet, men blev efter Sagnet fordreven af Frankerne, fordi han forførte deres Døtre. Siden kaldtes han dog tilbage og døde 481. Hans Grav ved Tournai blev funden 1653 (jfr. Cochet, *Le tombeau de Childéric* [Paris 1859]). — C. II, en Søn af Chlodovech II, var siden 660 Konge i Austrasien og bemægtigede sig, indkaldt af de med Majordomus Ebroin misfornøjede Stormænd, baade Neustrien og Burgund, men blev selv dræbt 673. — C. III blev 743 sat paa Tronen af Karl Martel og var den sidste Skyggekonge af Merovingernes Æt. Da Pippin den Lille antog Kongenavn, blev C. med afraget Haar sendt i Kloster i St. Omer og døde her 754. *Kr. E.*

Childers [tši'ldəz], Hugh, engelsk Statsmand, er født 28. Juni 1827. C. drog 1850 til Australien, hvor han straks blev Medlem af Kolonien Victoria's Regering som Handels- og Toldminister, og valgtes 1856 til dens første lovgivende Forsamling. Han vendte 1857 tilbage til England som Koloniens Agent over for Regeringen og valgtes 1860 til Underhuset, hvor han siden stadig havde Sæde indtil 1892. 1864 blev han Admiralitetslord og 1865 Skatkammersekretær i det liberale Ministerium indtil dettes Afgang i Juli 1866. Men da Gladstone i Decbr. 1868 skulde danne sit første Ministerium, blev C. Marineminister indtil Marts 1871; han gennemførte vigtige Reformer i Flaadens Ordning og var især ivrig for at indføre Sparsommelighed i dens Forvaltning. Aug. 1872—Septbr. 1873 havde C. paa ny Sæde i Ministeriet som Kansler for Hertugd. Lancaster (ɔ: Minister uden Portefeuille); overtog i Maj 1880 i Gladstone's andet Ministerium Posten som Krigsminister og i Decbr. 1882 som Skatkammerkansler indtil Ministeriets Afgang i Juni 1885. Endelig var han Jan.—Juni 1886 Indenrigsminister og viste i alle disse Stillinger stor Arbejdsdygtighed og Reformlyst. *E. E.*

Childers [tši'ldəz], Robert Cesar, engelsk Pāli-Forsker, født 1838, død 28. Juli 1876. Han fik 1860 Ansættelse i Administrationen paa Ceylon, vendte 1864 af Sundhedshensyn tilbage til England, blev 1872 Underbibliotekar ved India Office Library og 1873 den første Professor i Pali og buddhistisk Litteratur ved University College i London. Hovedværk, »Dictionary of the Pali Language« [London 1875], som grundlagde en ny Epoke i Pāli-Studiet. Desuden Udgaver af Pāli-Tekster med Oversættelser og Undersøgelser om Singhalesisk i »Jour. Roy. As. Soc«. *S. S.*

Childrenit, et Mineral, som væsentlig bestaar af Fosforsyre, Lerjord og Jærnforilte ($2FeO \cdot Al_2O_3 \cdot P_2O_5 \cdot 4H_2O$; i Stedet for noget af Jærnet indgaar dog altid Mangan). C optræder i rombiske Krystaller, hvis Farve kan variere mellem gullighvid og mørkebrun; Haardheden er næsten lige saa stor som Apatittens. Det vigtigste Findested er Tavistock i Devonshire. *N. V. U.*

Chile [tši'le]. Den spansk-sydamerikanske Republik C, hvis Omraade er blevet mere end fordoblet siden 1880 (se Afsn. »Historie«) og nu (1895) udgør ca. 776,000 □ Km., danner en ca. 4.9°° Km. lang Kyststrimmel i den sydligste Andesregion, indtagende over Halvdelen af Verdensdelens samlede Vestrand fra Panama til Cap Horn og i alle Henseender den dominerende Stat paa Sydamerikas Pacifikkyst. I omvendt Forhold til Længden staar Landets Bredde, idet denne kun i Provinsen Antofagasta naar op over 400 Km. og ellers gennemsnitlig er 150—200 Km. Den foreløbig fastsatte Nordgrænse mod Peru ligger under $17^0\ 17'$ s. Br. Som Østgrænse mod Bolivia og den argentinske Republik respekteres siden 1881 Vandskelslinien, der imidlertid, saa vidt den er udforsket, ikke altid følger Andeskædens Ryg, men f. Eks. mod Syd ligger 0. f. denne, inde paa det patagoniske Højdeplateau. En chilensk-argentinsk Kommission har 1886 fastsat den 52^0 s. Br. som Grænselinie, saaledes at Kysterne paa begge Sider af Magalhaensstræde tilhøre C-, medens kun den østlige Del af Ildlandet samt Staten-Land tilfalder Argentina. C. strækker sig saaledes lige til Cap Horn ($55^0\ 59'$). — Skønt et Territorium af en saa

ejendommelig Figuration som C.'s og samtidig af et Fladerum, der overgaar Tysklands, ikke skulde synes egnet til at udgøre nogen Enhed, er dette dog Tilfældet for C.'s Vedkommende, — hvilket ogsaa dets seneste Historie og Udvikling har vist. Hvad der skaber C.'s geografiske, politiske og kommercielle Enhed er dels Andeskædens naturlige Bolværk mod de omgivende Stater, dels, og i endnu højere Grad, den i Forhold til del øvrige Sydamerika differentierede Kyst, i hvis centrale Del Valparaiso's Havn danner et vigtigt Sammenkny tningspunkt. Indtil 41° 44' forløber Kysten i øvrigt efter en temmelig regelmæssig Linie med kun smaa — men som Havne særdeles betydningsfulde Bugter. Fra Chacaokanalen til Cap Horn følger imidlertid et Virvar af Stræder og Fjorde og en sammenhængende Række Øgrupper (Chiloe, Chonos, Wellington, Ildlands-Archipelet), der gøre denne Kyststrækning til en af Jordens mest udprægede Skærgaardskyster. Øernes Antal er over 3,000; mange af dem have endnu intet Navn (angaaende de ovennævnte se de specielle Artikler). Kun politisk, ikke geografisk høre til C. de smaa pacifikke Øgrupper: San Ambrosio og San Felix, Juan Fernandez samt, endnu fjernere borte: Paaskeøen og Sala-y-Gomez.

Terrainforhold og geologisk Bygning. C. er et udpræget Bjærgland, der, orografisk set, bestaar af tre parallelle Zoner, som med vekslende Bredde strække sig fra Nord til Syd, nemlig Andes'es eller Cordillerernes høje Hovedkæde, en meget lavere Kystkæde og en mellemliggende Længdedal. (Om Cordillererne s.d.). Medens Andes'es Ryg først hævedes i den mezo- og kænozoiske Tid, lejredes der allerede i den azoiske og palæozoiske Tid en vestlig Kystkæde fra Arica Syd efter, dannende et Bolværk foran Andes. Denne Kystkæde er opbygget af krystallinske og metamorfiske Skifre, Sandstene og gamle Eruptivmasser. Sete fra Søen frembyde dens øde Aase et monotont Skue, der først i den sydlige Del bliver afvekslende og imponerende, idet Kæden her brydes i en Række Øer og Halvøer, der som vældige Fjældmure hæve sig lodret op over de snævre, dybe Fjorde og Sunde, . »hvor Skibene glide som smaa Insekter«. Paa flere Steder bærer Kystkæden tydelige Spor af terrasseformige Afsatser og er dækket af Skalbanker af nulevende Havmollusker. Medens Poppig og Darwin betragtede disse Fænomener som Spor af fordums Strandlinier, forklare andre, som Suess, Skalbankcrne som Køkkenmøddinger og tyde i hvert Fald delvis Terrasserne som fremkomne ved, at Kystkæden har dannet en Barriere for Floderne. Mellem de to udprægede Hævningssystemer, der strække sig parallelt gennem hele Landet, ligger C.'s Længdedal, en mere eller mindre sammenhængende Indsænkning af temmelig ensartet, ringe Bredde, men vekslende Højdeforhold (indtil 800 M.), der gennemgaaende blive lavere fra Nord mod Syd og Øst mod Vest. Det er imidlertid kun de nordlige Totredjedele af denne Længdedal, der ligge over Havfladen, idet den fra Chacaokanalen til Cap Horn ere undersøisk, dannende Sundene og Fjordene mellem Fastlandet og Kystkædens Fortsættelse som Øer. Den sydlige Tredjedel af C.'s Fastland optages saaledes alene af Andes'es Hovedkæde, der fortsætter sig over Magalhaensstrædet lige til Cap

Chile.

* *Artikler, der Savnes under C, maa søges under* **K.**

Horn. Omtrent paa samme Breddegrader (32—34°) opnaa saavel Kyst- som Hovedkæden deres Maksimalhøjde, hin i Cerro del Tajo (2,300 M.), denne i Aconcagua (s. d.), der i det hele danner det centrale Knudepunkt i C.'s orografiske System, idet Andeskædens Højde herfra aftager successivt saavel mod Nord som mod Syd, ligesom ogsaa de Udløbere, der delvis forbinde Hoved- og Kystkæden, ere mest udprægede heromkring, og mod Nord og Syd aftage i Højde og i Mængde. Delvis paa samme Strækning (32—35°) findes ogsaa underordnede, longitudinale Hævningssystemer i C.'s Længdedal, dannende en Midterkæde, Cordillera del medio. For øvrigt spiller C.'s Længdedal en for Landels Kommunikationsforhold betydelig Rolle, idet den afgiver et gunstigt Leje for dets Hovedbane (se Afsn. »Samfærdselsveje«). Paa Grund af dens Frugtbarhed er ogsaa C.'s Agerbrug fornemmelig knyttet dertil. — For Forbindelsen med Nabostaterne ere de mange over Andes førende snævre Passer vigtige Faktorer, især følgende: mellem Provinserne Tacna og Tarapaca samt Staten Bolivia: Tacora (4,180 M.), Pichuta o. fl.; mellem C. og Argentina det historisk berømte (se Afsn. »Historie«) og i kommunikativ Henseende særdeles vigtige Uspallata- eller Cumbre-Pas (3,800 M.), hvorigennem Pacifikbanen Valparaiso—Buenos Ayres er ført (se Afsn. »Samfærdselsveje«), samt flere andre Passer af ca. 4,000 M.'s Højde. Først fra Planchon-Passet 0. f. Curico (ca. 2,500 M.) bliver Højden ringere Syd efter. — Om C.'s Mineralrigdom se under Afsn. »Industri«.

Floder og Søer. Paa Grund af Vandskellets nære Forløb langs Kysten og Flodernes transversale Retning ere disse af ringe Længde. I det nordlige C, hvor Regnmængden ligesom i de tilstødende Landsdele er ubetydelig, ere de desuden vandfattige, til Dels stagnerende og udtørrende, og have kun Interesse som fordums eller nuværende Grænseskæl (Rio Sama siden 1892). Idetsydlige C. derimod danne Floderne vandrige, hurtigstrømmende Elve, der ad snævre Dalkloftcr (*cajones*) med stejle Fjældvægge paa Siderne styrte sig ned mod Havet, dannende bratte Vandfald og Kaskader, og kun sejlbare i deres sidste korte Løb. Den eneste betydelige af C.'s Floder er Rio Biobio, der har en Længde af 370 Km. og et frugtbart Opland paa ca. 20,000 □ Km.; den udmunder paa omtr. 37° s. Br. De sydligste Floder komme oftest fra en eller anden lille Bjærgsø; nogle af dem tage, som berørt, deres Udspring 0. f. selve Andeskæden og gennembryde denne. — Ogsaa Søerne ere uanselige, — enten, som mod Syd, smaa, men meget dybe, Fjældvande, oftest ved en Gletschers Fod (kun Llanquihue har en anselig Størrelse), eller, som mod Nord, delvis udtørrede Saliner eller dybe Sumpe, hvilke sidste ere dannede ved, at de fra Andeskæden nedskyllede Partikler have udfyldt de oprindelige Søer.

Klima. Saavel Landets betydelige meridionale Udstrækning som dets stærkt differentierede Overfladeforhold fremkalde store klimatiske Forskelligheder mellem de nordlige, tropiske, og de sydlige, tempererede, Egne, og mellem den milde Kyst og de af evig Sne dækkede Cordillerer. (Om disses Klima se Cordillerer). Som paa hele Sydamerikas occidentale Kyst ere de vestlige Vinde de mest fremherskende, hvormed det staar i Forbindelse, at et Steds Aarstemperatur, sammenlignet med tilsvarende. Breddegrad paa Kontinentets Østkyst, er betydelig lavere for C.'s Vedkommende. For at finde en til Buenos Ayres svarende Temperatur paa C.'s Kyst maa man saaledes gaa ni Breddegrader længere mod Nord, helt op i Atacama's Ørken. Landets almindelige Struktur tvinger Vindene til at antage en nordlig eller sydlig Retning, mere eller mindre parallel med Meridianen. Foraarct og Sommeren igennem ere de sydlige, polare Vinde de fremherskende, bidragende til at formindske Heden, medens de nordlige, ækvatoriale Vinde ere de herskende om Vinteren og saaledes mildne denne. Ogsaa de daglige lokale Vindretninger ere meget gunstige for Klimaet, idet der om Dagen stryger en forfriskende Havbrise ind over Landet, medens Nætterne svales af den fra Cordillerernes Snetoppe kommende Landbrise, *ter ral.* Gennemgaaende er C.'s Klima saaledes sundt; og netop i Mellemchile, Landets egentlige Kerne og bedst befolkede Del, er det overordentlig gunstigt for Udviklingen af et alsidigt og produktivt Agerbrug. Fra Nord til Syd, en Strækning som fra Kjøbenhavn til Sahara's Sydgrænse, gennemløber C. følgende klimatiske Faser:

I Nordchile, der til Dels falder ind under Tropernes Bælte, er den største Ejendommelighed den her herskende, næsten absolutte Regnmangel. For store Strækningers Vedkommende er Regn en saadan Sjældenhed, at man til Leje for Jærnvejene paa sine Steder trøstig har benyttet de ved tidligere Regnskyl og Strømme dannede Gennemskæringer, *quebradas.* Hvad der i disse Egne udøver en saa stærkt destruerende Virkning paa Jordbunden, at dennes Overflade bliver løs, gruset og sandet, er da ikke Vandets Indflydelse, men Virkningen af Temperatursvingningerne mellem Dag og Nat, der kunne beløbe sig til 40—50°. At disse Egne ikke altid have lidt af Vandmangel, derom vidne ikke blot mange udtørrede Flod- og Sølejer, men ogsaa de Fund af store Træstammer, man har gjort paa nogle Steder, f. Eks. i Nærheden af Iquique, — Rester af betydelige Skove, hvorom Indianersagn fortælle, at de bleve forvandlede til Sten, for at den syndige Slægt, der levede i deres Skygge, skulde uddø. At den klimatiske Forandring endnu ikke var afsluttet, da Europæerne trængte ind i Landet, bekræftes dels ved de store Ruiner, der findes i disse nu saa ubeboelige Egne, dels ved forskellige gamle spanske Stednavne, der vidne om Tilstedeværelse af Skove eller af Vande. Saaledes benævnedes Copiapo tidligere San Fernando de la Selva (Skov), og man ved, at Floden Copiapo tidligere naaede helt ud til Havet, medens den nu svinder hen i Sandet. En overordentlig vigtig Rolle for den sparsomme Plantevækst i Nordchile's Kystegne (se Afsn. »Vegetation«) spiller den saakaldte *garuga*, en stærk Taage, der dannes, idet Søbrisen om Morgenen stryger ind og møder den fra Cordillererne kommende, kølige Nattevind. Denne Taagedannelse, der er særlig stærk i Vintermaanederne, finder Sted langs hele C.'s Kyst, men mest udpræget i Nordchile. Da Taagetæppet her gennemsnitlig ikke naar op over 400 M.'s Højde, og Luften i de højere beliggende Egne stedse forbliver klar og tør, forklares herved det mærkelige Fænomen, at disse indtil en vis Grænse have en lige saa varm eller endog varmere Gennemsnits-

temperatur end de lave Kystegne. For Copiapo's Vedkommende (27° 23' s. Br.; 400 M. o. H.) angives i øvrigt Middeltemperaturen for de to mest forskellige Maaneder, Januar og Juli, til henholdsvis 31° og 7,5°. Dog trives egentlige tropiske Frugter, f. Eks. Bananer, ikke her. En Ubehagelighed for Egnene omkring Copiapo ere de hyppige Jordskælv — over 40 aarlig —, der ere saa frygtede af Befolkningen, at denne ikke gerne sover fuldstændig afklædt og oftest for aabne Døre. — Medens de fugtige Sydvinde opvarmes og udtørres efterhaanden, som de trænge mod Nord, er det omvendte Tilfældet med de herfra kommende hede og tørre Vinde. Jo længere vi gaa mod Syd, desto fugtigere bliver derfor C.'s Klima. Medens den aarlige Regnmængde i Copiapo kun anslaas til S Mm., og det her kun regner 1, højest 2 Gange om Aaret og ofte slet ikke, er Regndagenes Antal i Coquimbo 4, i Santiago 21 med 419 Mm. samlet Regnmængde, paa Kysten ud for Santiago 57, i Valdivia 150 med 2,930 Mm. Regnmængde, paa Øen Chiloë 194 med 3,400 Mm. Regnmængde; og i Magalhaens-Archipelet regner det saa godt som hver Dag. Om Klimaet i Sydchile siger ogsaa et chilensk Ordsprog: »det regner de 6 Ugedage, og den 7. er det Graavejr«. — I det nordlige Mellemchile, f. Eks. Egnene omkring Coquimbo, skildres Klimaet som overordentlig behageligt. Faa Grund af de omtalte Vindforhold og under yderlig Indflydelse af den kolde, fra Syd kommende Havstrøm, der gaar op langs C.'s Kyst, er Klimaet meget ensartet, idet de varmeste Maaneders Temperatur er som en mild mellemeuropæisk Sommerdags, medens Vintertemperaturen ikke synker ned under Syditalien's eller Algérie's. Uvejr og Storme ere yderst sjældne, Orkaner og Haglbyger ukendte. Agerdyrkeren og Kvægejeren har kun een, heldigvis sjælden, Fjende, de saakaldte *temporales* eller *aguaceros*, voldsomme, uventede Regnskyl, der lade Elvene svulme op og anrette Ødelæggelser. — De udførligste Oplysninger om Mellemchile's Klima haves naturligvis fra Santiago, beliggende under 33,4° s. Br. paa et Plateau i C.'s Længdedal, 570 M. o. H., adskilt fra dette ved Kystkæden, medens Cordillererne hæve sig terrasseformig mod Øst. Ligesom Beliggenheden saaledes skildres ogsaa Klimaet som henrivende; de snedækte Andestoppes Nærhed kølner Sommerheden, medens Vinteren er saa mild, at Haverne kunne prange med tropiske Planter. Aarets Middeltemperatur er 13,1°, Januars og Julis henholdsvis 19° og 7,2°. Af smaa, uskadelige, ganske lokale Jordrystelser, *tremblores*, tæller man aarlig 11; virkelige, videre virkende Jordskælv, *terremotos*, ere langt sjældnere. Regndagene ere næsten udelukkende indskrænkede til Vintermaanederne Juni—August, medens Luften i de øvrige Dele af Aaret oftest er ren og klar. I Sydchile, hvis Klima særlig karakteriseres ved sin høje Fugtighed, er Regnen mere ligelig fordelt over det hele Aar, hvoraf følger, at Sommeren er kølig. Derimod er Vinteren forholdsvis mild, men dens Vejrlig sludfuldt og yderst ubehageligt. I Ancud paa Øen Chiloë beløber den aarlige Temperaturforskel sig kun til 6°, medens de absolutte Ekstremer i et givet Aar vare 20° og 0°. Paa Grund af den stærke Fugtighed modnes mellemeuropæiske Frugter, f. Eks. Kirsebærret, dog ikke, medens paa den anden Side de stedsegrønne Skove ere saa yppige under disse Breddegrader, og Epifytternes Antal saa stort, at Darwin paa sit Besøg her næsten følte sig hensat til Brasilien. Ved Melinca paa Chonosarchipelet (43° 52' s. Br.) angives Aarets Middeltemperatur til 9,1°; Sommerens Gennemsnitstemperatur er 12°; Vinteren er raa, med megen Taage og hyppige, haglblandede Regnbyger, ofte ledsagede af voldsomme Storme. Sydchile's overvættes Fugtighed forklarer, at Snegrænsen her er meget lav; under 42° s. Br. naas den saaledes allerede paa 1,600 M.'s Højde, medens man i Norge, hvis Kyst og Klima i øvrigt saa meget minder om Sydchile's, først finder en tilsvarende Snegrænse under den 61. Breddegrad. Af samme Grund naa Gletscherne i Sydchile ogsaa helt ned til Havet under Bredder, der ere analoge med Norditaliens. — Om Ildlandets Klima se Ildlandet.

Vegetation. De Strækninger, der ligge S. f. den 27. Breddegrad, tilhøre den australe Region (Drude), de Nord herfor liggende den peruanske Kystzones Steppe- og Ørkenregion. Overensstemmende med Regnforholdene naar C.'s Plantevækst sin største Fylde omtrent ved 40° s. Br. (Valdivia) og aftager herfra, jo mere vi nærme os det tropiske Bælte —, staar altsaa i omvendt Forhold til Vegetationens Udvikling paa Sydamerikas Østkyst under de tilsvarende Bredder. Følge vi C.'s Kyst fra Cap Horn Nord paa indtil Perugrænsen, passere vi følgende floristiske Subregioner (Drude): 1) Den magalhaenske Kratskov-Region strækker sig indtil ca. 46° og oftest kun til 5—600 M.'s Højde. Dens vigtigste Karakterplanter ere et lavstammet, cypresagtigt Naaletræ (*Libocedrus*) og nogle dværgagtige, smalbladede Bøgearter. Tætte Krat af Fuchsia'er, Berberis o. a. blomstrende Buskvækster oplive disse lave, antarktiske Skove, men gøre dem samtidig vanskelige at gennemtrænge Kun de fugtigere og mod de heftige Storme beskyttede Strækninger bære Skov. 2) Den valdiviske Naaletræ-Region strækker sig fra ca. 46° forbi Valdivia indtil 34° s. Br. (Santiago) og udgør C.'s yppigste Floragebet. Dets mest typiske og almindelige Skovtræ er den smukke *Araucaria imbricata*, hvis over 30 M. høje, rankt opstigende Stamme bærer en halvkugleformig, pinjelignende Krone, men i Højde dog overgaas af den mindre hyppige *Fitzroya patagonica* (50 M.). Til disse slutte sig mange andre smukke og nyttige Naaletræarter; men de chilenske Skove forskønnes desuden af en Mængde selskabelig optrædende, til Dels stedsegrønne, Løvtræer, fornemmelig mange Bøgearter, endvidere Myrter, Magnolier, Laurbær- og Rosentræer. I Underskoven vokse Bambus, der mod Syd ere dværgagtig krummede og forgrenede, længere mod Nord ranke og høje. Mellem 40—34° s. Br. bidrage foruden disse talrige Lianer og Epifytter (Orchideer og Bromeliaceer) til at give de store Skove et tropisk Præg; dog mangle Palmer, Bregner og Scitamineer ganske. 3) C.'s Overgangsregion til Steppe- og Ørkenfloraen strækker sig fra 34° til 27° s. Br., hvor de regelmæssige Nedslag ophøre. Skovtræerne afløses efterhaanden af xerofile Vækster: tornede Mimoser, Rhamneer, Kaktus og Bromeliaceer, og kun paa Andes'es Udløbere (indtil 1,700 M.'s Højde) holde Naaletræerne sig, særlig Cypressen *Libocedrus*. Højstammede Træer (Lauraceer, Rosaceen *Quillaja*

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

*saponaria*o. fiV træffes kun i de for Tørken beskyttede Dalstrøg; en enkelt indtil 9 M. høj Fjerpalme (*Jubaea*)og nogle Bambus repræsentere her den tropiske Flora. Ved 32°s. Br. ophore Skovene, ved 30° s. Br. Trævæksterne. 4) Atacama's Ørkenregion fra Copiapo til Peru's Grænse er Sydamerikas mest tørre og vegetationsfattige Landsdel. Af stor Betydning for Plantevæksten ere Kysttaagerne *(garugas)*; men da disse kun stige indtil 450 M.'s Højde, standser Vegetationen her saa pludselig, at det grønne Florabælte set fra Søen tegner sig med en skarpt begrænset horizontal Grænselinie. I dette forholdsvis frodige Bælte overstiger ingen Vækst 2 M.'s Højde. Kurvblomstrede (*Baccharis*), *Oxalis*-Arter, Ranunculaceer, Malvaceer og især Kaktus ere her de karaktergivende Planter. Store Strækninger ere imidlertid fuldstændig blottede for Vegetation, og Darwin kalder Patagoniens øde Stepper frugtbare, sammenlignede med disse Egne. Kun smaa, græsbevoksede Pletter ved de faa ubetydelige Vandløb muliggøre Rejser i Atacama; paa saadanne Oaser trives ogsaa tropiske og subtropiske Frugttræer. 5) Den antarktiske højandine Region strækker sig fra Ildlandet gennem hele C. med en mod Nord stadig stigende Højde, overalt karakteriseret ved visse endemiske Arter af ru Græstuer, Lyngplanter, Ranunculaceer o. m. fl., bl. a. den mærkelige Skærmplante *Azorella glebaria*, hvis tykke, elastiske Tuer Chileneren kalder *terre?notos*, fordi deres Gyngen under Vandrerens Fod minder om Jordskælv. I Mellemchile's Andes ligger Trægrænsen paa 1,800 M.; over denne følger indtil 3,000 M. en kraftig Buskvegetation; derpaa Urter indtil 4,000 M., over hvilken Højde der hersker fuldstændig Nøgenhed. Paa Nordchile's Andes (Atacama's Højland) give mægtige Kaktussøjler Landskabet en ejendommelig Karakter. Vigtige, for C. specifikke Nytteplanter ere: *Araucaria* (Tømmer og spiselige Frø, der ere et Ilo vednæringsmiddel for Araukanerne), *Fitzroyapatagonica* (Tømmer) samt Kartoffelplanten *(papa)*, der sandsynligvis har hjemme paa Chiloë-Øen, men desuden er vildtvoksende paa Andes.

Fauna'en tilhører den af Wallace opstillede »chilenske Subregion«, der tillige omfatter store Dele af Nabostaterne. Den er langtfra saa rig, som Landets store meridionale Udstrækning kunde lade formode. Blandt Pattedyrene ere Lama'erne den for C. mest karakteristiske og tillige mest nyttige Slægt. Af dens fire Arter er den egentlige Lama som bekendt et vigtigt Lastdyr, der som saadant repræsenterer den gamle Verdens Kameler. Alpakaen, der har Betydning ved sin fine Uld og sit velsmagende Kød, lever i halvvilde Flokke paa Estancias. Som Jagtdyr efterstræbes Guanaco'en og den sky Vikuna, af hvilke den første tidligere har været tæmmet og endnu 1620 benyttedes af Spanierne til Transport; kun denne Lama-Art lever S. f. Magalhaensstrædet. Blandt C.'s mange Gnavere ere Chinchilla'erne særlig typiske og tillige efterstræbte for deres Pelses Skyld; andre ejendommelige Gnavere ere den gravende *Ctenomys*, hvis Huller ses i forbavsende Mængde i Atacama's ellers saa dyrefattige Ørkenegne, samt *Myopotamus*, der i Henseende til Levevis repræsenterer Nordamerikas Bævere. I C.'s Andes lever den mindste eksisterende Hjort (*Cervus pudu*) samt den sjældnere Chilihjort. Blandt Rovdyrene kunne fremhæves »Brillebjørnen« *(Ursus ornatus)*, Puma'en, forskellige Stinkdyr, hvis Skind benyttes, samt en ved Magalhaensstrædet levende Ræv, der bl. a. fortærer Havmollusker. Kongen i C.'s Fugle verden er naturligvis Kondoren, der naar op i Andes indtil 7,000 M.'s Højde. Nogle Arter Kolibrier og Papegøjer gaa mod Syd helt til Magalhaensstrædet. Paa de sydlige Kyster og Øer lever en enorm Mængde Svømmefugle. Af Krybdyr og Padder findes kun faa; de første ere stærkest repræsenterede i de tørre og hede Nordegne, de sidste i de fugtige sydligere Landsdele. Skildpadder og Giftslanger mangle ganske. Mærkeligt nok findes der næsten ingen Fisk i Floderne og slet ingen i Bjærgsøerne; derimod er Havets Fiskerigdom overordentlig stor, særlig mod Syd, hvor de umaadelige Tangskove ogsaa ere Hjemstedet for en utallig Rigdom af alle Slags hvirvelløse Havdyr.

Befolkning. Den oprindelige Befolkning udgøres i Sydchile af Ildlænderne (s. d.), der i spredte Stammer leve paa Kysten og Øerne fra Chonos-Archipelet indtil Cap Horn. De fleste Øer langs Vestkysten ere dog næsten menneskетomme. Hovedkontingentet af Ildlændere bebor Ildlandet og de øvrige Øer S. f. Magalhaensstrædet. Det nuværende Mellemchile fra Chiloë-Øen indtil ca. 30° s. Br. beboedes paa Opdagelsens Tid af Araukanerne (s. d.), medens Nordchile var sparsomt befolket af Aymara-Stammerne (s. d.), men i øvrigt en Tid lang stod under Quichuaeller Inka-Folkets Overherredømme (se Afsn. »Historie«). Ingen af disse oprindelige Beboere have ydet et saa væsentligt Element til Landets nuværende Befolkning som Araukanerne; thi med disses Kvinder giftede de indtrængende spanske Erobrere sig, og først hen imod Midten af 16. Aarh. kom den første spanskfødte Kvinde til C. Om end Spanier i Henseende til Sproget der i øvrigt er betydelig modificeret), er Chileneren derfor til fulde lige saa meget Indianer som Europæer med Hensyn til Afstamning. Denne har ogsaa sat sit Præg i Befolkningens Karakter; ikke uden Grund kalde Chilenerne sig »Sydamerikas Englændere«; de ere roligere, koldblodigere og mere energiske end Befolkningen i det øvrige Sydamerika. — Befolkningsmængden beregnedes 1893 til 3,317,000 Indb., hvoraf Indianernes Antal ansloges til ca. 50,000. Befolkningen udgjorde 1810 kun ca. 700,000 og er saaledes i det mellemliggende Tidsrum bleven fordoblet omtrent fem Gange. Skønt C. er omtrent af Tysklands Størrelse, er Befolkningsmængden kun omtrent lig Kongeriget Sachsens; og dog er det Sydamerikas bedst befolkede Stat (3 Individer pr. □ Km.). Det er imidlertid kun Mellemchile med de store Byer Santiago og Valparaiso som Centra, der har en tæt Befolkning (ca. 2,700,000 Indb.); saa vel Nordsom Sydchile ere yderst tyndt befolkede eller endogsaa for store Strækningers Vedkommende ganske ubeboede. Medens Befolkningstætheden i Mellemchile saaledes udgør 12, er den i Nordchile kun 1,8 og i Sydchile endog blot 0,01. Grundene til denne ulige Fordeling maa dels søges i den korte Tid, Nord- og Sydprovinserne have tilhørt C, dels og fornemmelig i disse Landsdeles ugunstige klimatiske og fysiske Forhold. Det er Mellemchile, der saavel i Henseende til Befolkning som til ma-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

teriel og aandelig Udvikling er at betragte som Republikkens egentlige Kerne. — Blandt de europæiske Emigranter spille Tyskerne baade i Henseende til Antal og Betydning (som Agerbrugere) den vigtigste Rolle; efter dem følge Englænderne (Handels- og Bjærgværksfolk).

Agerbruget er vel endnu ikke saa fremskredet, at det frembringer C.'s Hovedeksportprodukter; men for Landets Udvikling er denne Næringsvej dog den betydningsfuldeste, idet den er tiltagen saa stærkt, at C. nu ikke blot producerer tilstrækkeligt til sin egen Befolknings Underhold, men endogsaa udfører Korn til sine nordlige Nabostater og til Kalifornien, paa hvis Marked C. konkurrerer med og til Dels har fortrængt Nordamerika. Selv til Europa har C. i de sidste Aar udført en Del Hvede. Agerbruget drives saa godt som udelukkende i Mellemchile, især i dettes frugtbare Længdedal mellem Andes og Kystbjærgene. Hovedkulturen er Hvede; men i øvrigt dyrkes de sædvanlige europæiske Kulturplanter. I den senere Tid begynder Vinavlen at spille en fremtrædende Rolle. Af andre Frugter dyrkes fornemmelig europæiske Æblesorter, der have forvildet sig saa stærkt, at de mange Steder danne hele Skove. Agerbruget er uheldigvis for største Delen i Hænderne paa enkelte store Godsbesiddere, der i høj Grad trykke »det lille Landbrug« (Kolonisterne). I Sydchile er den overvættes store Fugtighed, Nattefrosten og de voldsomme Storme hemmende for Agerbruget, der her afløses af Kvægdrift som Hovednæringsvej. Særlig egnede herfor ere Ildlandets Græssletter, der danne en naturlig Fortsættelse af Patagoniens Pampas. Endnu er C.'s Kvægbestand dog ikke tilstrækkelig til Befolkningens Underhold, og der importeres aarlig meget Kød fra Argentina. — En anden vigtig Næringsvej i Sydchile er Skovbruget, hvortil de store Naaleskove levere fortræffeligt Materiale.

Industri. C.'s Mineralrigdom er meget stor og overgaar endogsaa de i den Henseende saa berømte Lande Bolivia og Peru, — rigtignok for en stor Del paa Grund af, at netop de fra disse Stater annekterede Provinser kunne betragtes som een umaadelig Mine. Som rimeligt er Bjærgværksdriften Landets fornemste Industrigren, og Udførslen af dens Produkter udgør C.'s mest indbringende Indtægtskilde (se Afsn. »Handel«). Medens Agerbruget er knyttet til Mellemchile, har Minedriften sit Sæde i det øde Nordchile, fortrinsvis i Provinserne Antofagasta, Tarapacá og Tacna. De vigtigste Metalprodukter ere Guld, Sølv og Kobber, hvoraf der 1888 produceredes henholdsvis 2,454 og 197,421 Kg. samt 31,240 Tons. Ogsaa af Mangan vindes der ikke saa lidt, medens C.'s Rigdom paa Jærnmalme endnu kun benyttes i forholdsvis ringe Grad. En langt vigtigere Rolle end Metalminerne spiller Nordchile's enorme Salpeterlag. Hvor stærke Fremskridt Bearbejdelsen deraf har gjort, vise følgende Tal: 1830 produceredes 1,380 Tons, 1860: 63,020 Tons, 1874: 284,420 Tons, 1888: 784,250 Tons. Minedriften ledes næsten udelukkende af engelske Ingeniører. Knyttede til disse Salpeterlag have store Arbejderbyer rejst sig i tilsyneladende ubeboelige, fuldstændig øde Egne. Som vigtige Biprodukter ved Salpeterindustrien vindes Jod og Boraks. Lykkeligvis for C.'s Industri besidder Landet selv ikke ubetydelige Kullag (især i Omegnen af Conception), og Produktionen beløb sig 1888 til 580,000 Tons. Derved er det muligt for C. selv at tilvirke sine Malme og udvinde Biprodukterne i Stedet for at sende dem i raa Tilstand til England. Begunstigede ved Tilstedeværelsen af Kul have i den senere Tid alle europæiske Industrigrene begyndt at slaa Rod og vokse kraftig frem i C., hvor der nu findes Smelteovne, Jærnstøberier, Teglværker, Dampmøller, Garverier, Ølbryggerier, Sukkerkogerier o. m. a. Fabrikanlæg.

Handelen er i Forhold til Landets Indbyggertal meget højt udviklet. Den drives fornemmelig med England, hvorfra Importen udgør ca. 23 p. Ct. af hele C.'s Indførsel, medens Eksporten dertil beløber sig til ca. 68 p. Ct. af den samlede Udførsel. Efter England følger Tyskland, derpaa Frankrig, hvorefter komme Nordamerika og Peru. Da Handelen med Argentina for en stor Del bestaar i Smuglerier (Kvægimport) over Andespasserne, svare de statistiske Opgivelser langtfra til de virkelige Handelsforbindelser med dette Land, der sikkert ere ret betydelige. C.s samlede Import beløb sig 1891 til 63,685,000 Pesos, dets Eksport til 65,702,000 Pesos. Dets Havne anløbes s. A. af 11,284 Skibe paa tilsammen 11,614,000 Tons. Dets egen Handelsflaade talte 1892: 192 Skibe paa tilsammen 92,715 Tons, hvoraf 43 vare Dampere paa tilsammen 24,342 Tons. Dets Handelscentrum er ubetinget Valparaiso, hvis Havn er den vigtigste Plads paa Sydamerikas Vestkyst. Totredjedelen af Landets samlede Import gaar gennem Valparaiso s Havn; i Henseende til Udførselsmængde overtræffes denne dog af Salpeter-Handelspladserne Iquique og Pisagua. Det er Bjærgværksdriften og, næst derefter, Agerbruget, der afgiver C.'s vigtigste Eksportprodukter. Af disse udførtes 1892 for følgende Summer: Salpeter 31,785,000 Pesos, Sølv- og Guldmalme 5,435,000 Pesos, Jod 5,138,000 Pesos, Kobber 5,077,000 Pesos, Guld 684,000 Pesos, Agerbrugsprodukter 7,284,000 Pesos.

Samfærdselsveje. Medens C. i Beg. af 19. Aarh. kun besad een Kørevej (fra Valparaiso til Santiago), ejer det nu en Række betydelige Jærnvejsanlæg. 1892 beløb de i Drift værende Baneliniers samlede Længde sig til 2,800 Km., hvoraf ca. 1100 Km. tilhørte Staten, Resten private Selskaber. Sydchile er foreløbig ganske uden Jærnveje. I Mellemchile tilhøre disse saa godt som alle Staten, i Nordchile private Selskaber. Nordchile's Baner ere hovedsagelig byggede med det Formaal for Øje at være Transportveje fra Minerne til den nærmeste Havneplads, og de frembyde derfor kun ringe Bekvemmeligheder for de rejsende. Det betydningsfuldeste og tillige kostbareste Anlæg her er den transandine Bane, der fra Antofagasta stiger over Andes ind i Bolivia. Medens Nordchile's Baner ikke danne noget sammenhængende Net, men en Række isolerede Tværsystemer fra Havnestæder ind mod Andeskæden, har Staten anlagt et for Agerbruget og Kommunikationen overordentlig vigtigt Banenet, der har Mellemchile s frugtbare Længdedal til Opland. Udgangspunktet for dette System er Valparaiso, hvorfra en Tværlinie gennemtrænger Andes (fuldendt 1894) og forbinder sig med den argentinske Linie fra Buenos Ayres Denne 1,490 Km. lange Bane er en af Ingeniørkunstens største Triumfer, idet den alpine Stræk-

ning fra Mendoza i Argentina til St. Rosa de los Andes næsten bestaar af lige saa mange Tunneler som aabne Strækninger; gennem C.'s Andes er Stigningen langt stærkere end paa den østlige Side. Den øverste, i 3,178 M.'s Højde beliggende og tillige største Tunnel har en Længde af 5,065 M. Betydningen af denne transandine Bane fra C. til Buenos Ayres er indlysende, naar det betænkes, hvilken Tid der spares ved at undgaa den langvarige og besværlige Sejlads gennem Magalhaensstrædet. Fra denne fremtidig saa vigtige Jærnvejslinie udgaar mod Syd C.s store Centralbane, der over Hovedstaden Santiago fortsætter sig gennem Mellemchile's frugtbare Længdedal og foreløbig (1892) er i Drift indtil Victoria. Herfra er den projekteret videre mod Syd indtil Osorno, altsaa temmelig nær til Chiloe-Øen. Fra denne Hovedstamme udgaa Tværgrene til Conception og (under Arbejde 1894) til Valdivia. En anden Pacifikbane, fra Conception til Buenos Ayres, er projekteret. Den øvrige Forbindelse over Andes med Nabostaterne foregaar pr. Muldyr og Lamaryg gennem Bjærgpasserne, de saakaldte *fluer tos seccos* eller »tørre Havne«. Paa disse øde, ugæstfri Steder findes med regelmæssige Mellemrum *casuchas*, Hytter, hvori den rejsende kan overnatte eller søge Ly mod de heftige Snestorme. Det mest bekendte og befærdede Pas er Cumbre, ogsaa kaldet Uspallata, S. f. Aconcagua, paa det Sted, hvor Pacifikbanen er gennemført. Forinden Banens Aabning ansloges Tallet af de rejsende, der i de fem Sommermaaneder passere dette ene Pas, til 7—8,000. Nuvil dette Tal være blevet mange Gange forøget. Statens Telegraflinier beløb sig 1892 til 11,537 Km., og Traadenes Længde til 13,355 Km., Bureauernes Antal til 184, de besørgede Telegrammer (1890) til 619,421. Desuden findes mange private Telegraflinier, hvis samlede Længde er 7,608 Km. 1891 fandtes 516 Postbureauer, hvorigennem der besørgedes ca. 17,600,000 Breve og 15,931,000 Aviser og Tryksager, i alt ca. 14 Postsager pr. Individ, et i Sammenligning med de øvrige sydamerikanske Stater temmelig højt Tal.

Den aandelige Udvikling staar højere i C. end i det øvrige Sydamerika. Staten interesserer sig meget for Skoleværsenet, og alle Statsskoler, saa vel de højere som de lavere, yde gratis Undervisning (henholdsvis 6- og 3-aarige Undervisningskursus). Deres Tal beløb sig 1890 til 1200, der besøgtes af 102,000 Elever. I stærkere Grad end i de øvrige sydamerikanske Lande interesserer man sig i C. tillige for det kvindelige Køns Uddannelse. I Santiago findes et Universitet, der omfatter de samme Fakulteter som de europæiske Universiteter; det besøgtes 1890 af 1200 studerende. Landbrugsskoler ere oprettede i Landets forskellige Agerdyrkningscentra. Desuden findes en Kunst- og Kunstindustriskole, en Sømands- og Militærskole, en Billedhuggerskole, et Musikkonservatorium, et Observatorium, et Museum og et videnskabeligt Selskab for hydrografiske, topografiske og geologiske Undersøgelser i C. — 1820 opretledes det første Trykkeri; for Tiden (1895) tæller Landet over 200 Aviser og Tidsskrifter. I C. som i de fleste andre sydamerikanske Stater ere de politiske og journalistiske Interesser saa dominerende, at alle andre aandelige Interesser ere trængte i Baggrunden af disse.

Politisk-statistiske Forhold. C. bestaar af 23 Provinser og 1 Territorium. Disse Provinser ere af meget forskellig Størrelse. Paa Sydchiles Omraade falder det 195,000 □ Km. store Territorium Magalhaens og den 10,438 □ Km. store Provins Chiloe. Mellemchile omfatter 16 smaa Provinser paa tilsammen kun 165,319 □ Km., altsaa ikke engang 1/4 af Landets Fladerum; den mindste af disse Provinser er Valparaiso (4,297 □ Km.). Nordchile omfatter 6 store Provinser og udgør omtrent Halvdelen af Republikkens Areal (382,549 □ Km.); alene Provinsen Antofagasta indtager 187,000 □ Km. De betydeligste Byer ere Hoved- og Universitetsstaden Santiago (190,000 Indb.) og Handels- og Havnestaden Valparaiso (105,000 Indb.).

Republikken C.'s Konstitution er af 1833. I Spidsen for Regeringen staar en Præsident, der vælges paa 5 Aar, samt 6 Ministre. Senatet bestaar af 32 Medlemmer, valgte paa 6 Aar af Provinserne; hvert 3. Aar fornyes det halve Antal. Deputeretkamret tæller 94 Medlemmer, valgte paa 3 Aar. For at have Stemmeret eller for at være valgbar til Deputeretkamret kræves, at man har fyldt 21 Aar; for at være valgbar til Senatet maa man have fyldt 36 Aar. Dansk Generalkonsulat findes i Valparaiso; danske Vicekonsulater i Conception, Iquique og Talcahuano.

Den aktive Hær, hvis Tropper ere hvervede paa 5 Aar, talte 1892 6,000 menige og 959 Officerer. Den passive Hær (Nationalgarden) talte s. A. 51,090 Mand; denne omfatter alle vaabenføre Borgere. Flaaden talte 1893 foruden Transportbaade o. l. 23 Skibe paa tilsammen 28,522 Tons. Desuden er det statsunderstøttede Dampskibsselskab *Compañhia Sul Americana de vapores* forpligtet til i Krigstilfælde at stille sine Skibe til Regeringens Disposition.

Finansforholdene, der tidligere vare fortræffelige, bleve betydelig rystede dels ved Krigene med Peru og Bolivia, dels ved Borgerkrigen 1891. Denne foreløbige Tilbagegang ytrer sig bl. a. i. at Møntfoden ikke længere er Sølv-, men Papirpesos, hvis Værdi er henved 3 Gange mindre (henholdsvis ca. 3 Kr. 60 Øre og ca. I Kr. 35 Øre). Statsgælden beløb sig 1893 til 55,394,000 Sølvpesos i ydre Gæld og 53,167,000 Papirpesos i indre Gæld. Statens vigtigste Indtægtskilde udgøres af Tolden paa Salpetereksport.

Historie.

Første Erobringer og geografiske Undersøgelser. I Beg. af 15. Aarh. trængte den peruanske Inkafyrste Yupangui gennem Atacama helt ned til Copiapo og anlagde gennem disse øde Egne den berømte Inkavej, hvis anselige Levninger endnu vække Beundring. Han fortsatte sine Erobringer lige til Coquimbo; men Syd herfor stødte han paa Araukanerstammerne, som han trods blodige Kampe ikke formaaede at betvinge. Derimod underlagde Inka'erne sig hele det nuværende Nordchile, inddelte dette i Distrikter, byggede Soltempler og store Vandledninger, hvoraf Ruiner endnu ere tilbage, og oprettede Lervarefabrikker og Guldminer, hvorfra en aarlig Tribut sendtes til Cuzco. Fra Inka'erne stammer C.'s Navn, der i Inkasproget betød Kulde. — C.'s geografiske Udforskning af Europæerne begyndte med Magalhaens'es epokegorende Opdagelse (1520)

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

at Strædet, der bærer hans Navn. Magalhaens fortsatte imidlertid sin Sejlads og gav sig ikke Tid til nærmere at undersøge C.'s Kyst. En saadan Kystundersøgelse foretoges forst 1540 af Alonzo de Camargo; men da vare Spanierne allerede trængte ind i C. fra peruansk Side (1535) under Anførsel af Almagro, der i Spidsen for 15,000 Peruanere og 500 Spaniere skred over Cordillererne ned gennem Atacama. Skønt ca. 10,000 Mand omkom af Kulde og Hungersnød, drog Almagro dog frem, til han naaede Egne (vistnok omkring Rio Maule), »hvor Beboerne vare klædte i Sælhundeskind, og hvor det regnede meget«. Her tvang de samme Araukanerstammer, der havde standset Inka'ernes Fremtrængen, ogsaa Almagro til at standse, skønt han med sine Skydevaaben og sit Kavaleri paaførte dem ganske ukendte Krigsmetoder. 1540 optog Pedro de Valdivia Almagro's Værk og trængte længere mod Syd end denne, grundlagde Aaret efter Santiago, der blev den i spanske Kolonis Hovedstad, og drog under stadige Kampe videre indtil Rio Biobio (1546). Her bøde Araukanerne hans Tropper en haardnakket og tapper Modstand. Vel naaede Valdivia helt ned til Byen, der bærer hans Navn og alt tidligere var bleven anlagt fra Søsiden, og vel grundede han forskellige Kolonier i Araukanernes Land; men disse fik ingen blivende Betydning. Valdivia selv faldt, og ved gentagne dristige Overfald, Drab og Ilesterøverier tvang Araukanerne de spanske Erobrere alle som een til at trække sig tilbage N. f. Rio Biobio. Saaledes vare endnu ved 17. Aarh.'s Begyndelse de af Araukanerne beboede Dele af C. uafhængige.

Fortsatte geografiske Undersøgelser. S. f. Araukanernes Land genoptoges imidlertid Udforskningerne. 1558 betraadtes Øen Chiloe af Valdivia's Efterfølger, Garzia Hurtado de Mendoza, ledsaget af Digteren Alonzo de Ercilla, der i Træernes Bark indgraverede sine Heltesange. Samme Aar eksplorerede Ladrilleros paa ny Magalhaensstrædet og fastslog i Modsætning til den gængse Tro, at dette ikke er nogen Flod. 1566 grundede Castro en Koloni paa Chiloe, der i over to Aarhundreder betegnedes i de spanske Dokumenter som »Kristenhedens Grænse«, og Juan Fernandez fandt tilfældig den Øgruppe, der bærer hans Navn. Disse Opdagelser bleve imidlertid ikke synderlig bekendte uden for Spanien, hvis Regering paa alle Maader søgte at hemmeligholde Vejen til Stillehavskysterne og forsætlig udbredte den Tro, at Magalhaensstrædet var blevet spærret af en opdukket Ø. Dog genfandt og gennemsejlede den engelske Søfarer Francis Drake 1578 Strædet og opdagede yderligere Archipelet paa Ildlandets Vestside. Aaret efter undersøgte, opmaalte og kortlagde den mere videnskabelig uddannede Sarmiento de Gamboa Øerne og Kysterne omkring Magalhaensstrædet og grundede endogsaa paa C. Froward, midt i Strædet, en spansk Koloni, det nuværende Puerto Hambre (Sultens Havn), hvis 400 Medlemmer lede den ynkeligste Tilværelse, indtil de alle omkom. I 17. Aarh. fulgte en Række hollandske og spanske Farter, der yderligere udvidede Kendskabet til disse antarktiske Egne (Hollænderne Lemaire og Brower, Spanieren Nodal). Samtidig og i hele det følgende Aarhundrede gennemstrejfede jesuitiske Missionærer C. i forskellige Retninger og kortlagde Landet. I 19. Aarh. har ingen Ekspedition bidraget saa meget til al lære C.'s Natur at kende som det under Fitz Roy's Kommando paa »Beagle« ledede Togt 1826—36, hvori Charles Darwin deltog som ung, endnu ukendt Naturforsker. Hvad Humboldt og Bonpland's Rejser havde været for Sydamerikas nordlige Egne, blev dette Togt for dets sydlige Lande. Ikke blot opdagedes og undersøgtes en Mængde Fjorde, Øer og Kyster i Sydchile; men Darwin's Iagttagelser og Raisonnementer over C.'s Geologi, Flora og Fauna bleve Fundamentet og Udgangspunktet for alle senere fra chilensk Side foretagne Forskninger angaaende C.'s Natur. Disse have været talrige og indgaaende, og af alle Andesstaterne er C. den grundigst kendte og bedst kortlagte.

C. som spansk Koloni. Uafhængighedskampe. Indtil 1797 dannede C. en Del af det spanske Vicekongerige Peru; men i dette Aar ophøjedes Landet til et selvstændigt spansk Generalkapitani, fik tilstaaet adskillige Handelsfriheder, begyndte at drage en Strøm af spanske, især baskiske, Udvandrere til sig og blomstrede i det hele op. Under Paavirkning af Uafhængighedsbevægelsen i Argentina og andre spanske sydamerikanske Kolonier opstod ogsaa i C. en national Selvstændighedstrang, og 1810 traadte en Kongres, *Junta*, sammen, som 18. Septbr. udraabte Chileneren Zambrano til Præsident. Indre Splid svækkede imidlertid det nationale Parti, saa at dettes Hær 1814 tabte et afgørende Slag mod de spanske Regeringstropper og C. atter kom under Spaniens Herredømme. I Argentina befrygtede man imidlertid en spansk Invasion fra chilensk Side, og for at forhindre en saadan kom Guvernøren i Mendoza, San Martin, Nationalpartiet til Undsætning. Med en 4,000 Mand stor Hær og 10,000 Heste og Muldyr drog han i Januar 1817 gennem Cumbrepasset over Andesbjærgene, — en af den nyere Krigshistories dristigste Marcher —, og tilføjede 12. Febr. Spanierne et fuldstændigt Nederlag. Efter endnu et tabt Slag ved Rio Maipu 5. Apr. 1818 var Spaniernes Herredømme over C. definitivt endt.

C. som Republik. Den ny Æra som selvstændig Stat begyndte ingenlunde gunstig, idet Landets Udviking hemmedes af indre Partistridigheder og bestandige Præsidentskifter (O'Higgins, Freire, Pinto, Vicuña). Først med General Prieto's Udnævnelse til Præsident (1831) begyndte en Reformperiode, hvori Handelen tog Opsving, Statsgælden formindskedes, og en staaende Hær oprettedes, hvorved de hidtidige Militæropstande undertryktes. En af de tidligere Præsidenter, General Freire, der var forvist til Peru, foretog imidlertid herfra et Angreb paa G, der besvarede dette med at erklære Peru Krig (1837—39). Efter at C. var gaaet ud af Kampen som Sejrherre, og Folkets Nationalfølelse derved var bleven yderligere styrket, fulgte atter en for Landets indre Udvikling gunstig Periode under Præsidenterne Bulnes (1841—51) og Manuel Montt (1851—61). Spanien anerkendte 1844 lovformelig C. som uafhængig Stat; en Række vigtige Handelstraktater afsluttedes med forskellige europæiske og amerikanske Magter, friere Toldlove gaves, og europæisk Indvandring fremmedes. 1852 aabnedes den første Jærnbane (Caldera—Copiapó), Telegrafledninger anlagdes, Bankinstitutter oprettedes, og det indre Administrations- og Lovgivningssystem reguleredes. José Joaquim Perez afløste

1861 Montt som Præsident. Under hans Regering allierede C. sig 1865 med Peru, der var indviklet i en Krig med Spanien. Da en spansk Flaade 1866 bombarderede den aabne Handelsby Valparaiso, hvorved betydelige, for største Delen fremmede, Kapitaler ødelagdes, — uden at Spanien i øvrigt fik noget nærmere Resultat deraf —, mæglede de nordamerikanske Fristater og udvirkede en Vaabenslilstand (1869), hvorved Spanien idømtes en Skadeserstatning. Perez reformerede C.'s Forfatning af 1833 i liberal Retning og afskaffede bl. a. Retten til at genvælge en Præsident, efter at dennes femaarige Regeringsperiode var udløben. Under den næste Præsident, Frederico Erraguriz (1871—76), opførtes mange offentlige Bygninger, og Hær og Flaade styrkedes.

»Salpeterkrigen«. 1876 tiltraadte Anibal Pinto Præsidenturen. Under ham udbrød en blodig Krig med Naboerne Peru og Bolivia, af hvilken C. gik ud som Sejrherre, ikke blot betydelig forøget i Henseende til Omfang, men tillige saa styrket i politisk og kommerciel Henseende, at det derefter i Forening med Argentina blev den mægtigste Stat i den spansktalende Del af Sydamerika. Stridens Aarsag var Opdagelsen af de værdifulde Salpeterlag i Atacama's hidtil lidet paaagtede Ørken, hvor Grænserne mellem Staterne ikke i Forvejen vare bestemt fastslaaede. Til Grænsespørgsmaalet kom, at Bolivia ved traktatstridige Toldpaalæg direkte søgte at skade C.'s Salpeterindustri. Efter forgæves Protester besatte C. i Febr. 1879 Antofagasta og flere andre bolivianske Havne, og da Peru, der optraadte som mæglende Magt, fordrede, at C. skulde afvæbne, erklærede C. ogsaa dette Land Krig. Efter forskellige uafgørende Træfninger vandt den chilenske Flaade 8. Oktbr. 1879 en Søsejr, der gjorde den til Hersker paa Havet og muliggjorde en Landsætning af 10,000 Mand chilenske Tropper ved Pisagua i den salpeterrige Provins Tarapacá, som efter et Slag ved San Francisco (19. Novbr.) kom fuldstændig under C.'s Herredømme. 1880 fortsattes Kampen med stigende Held for C, der fra 10. Apr. blokerede Lima's Havnestad Callao og flere andre peruanske Havne. Paa hele Stillehavskysten var den chilenske Flaade nu Eneherre, og det peruanske Flag var fuldstændig forsvundet fra Søen. 26. Maj vandt C. et stort Slag paa Landjorden, ved Tacna; 12—13,000 Mand kæmpede her paa hver Side med komplet Nederlag for de allierede. Herefter trak Bolivia sig ud af Krigen. Efter at Mæglingsforsøg fra de nordamerikanske Fristaters Side vare strandede paa, at Peru, der ganske vist erklærede sig villig til at udrede Krigsomkostningerne, ikke vilde afstaa noget Landomraade, besluttede C. at gøre en Ende paa Krigen ved at angribe Peru's Hovedstad. I Decbr. 1880 landsattes i Nærheden af Callao 26,000 Mand, der under Anførsel af General Baquedano angrebe den 30,000 Mand stærke peruanske Hær, som stod i en forskanset Stilling. Efter afgørende Sejre ved Chorillos og Miraflores 13. og 14. Jan. 1881 kunde C.'s Tropper besætte Callao og Lima 17. og 18. Jan. Hermed var C. nu Herre saavel til Lands som til Vands, medens Peru's Hær var omtrent, dets Flaade fuldstændig tilintetgjort. C. havde i de samlede tre Felttog mod Antofagasta, Tacna og Lima haft ca. 10,000 døde og saarede, og desuden vare mange blevne syge af Peru's hede Klima; dets Krigsomkostninger beløb sig til ca. 30 Mill. Pesos. Efter endnu et Par Aars ubetydelige Sammenstød sluttedes der 20. Oktbr. 1883 en foreløbig og 31. Marts 1884 en endelig Fred med Peru, hvortil Bolivia sluttede sig i April s. A. Stridens Æble tilfaldt C, idet Bolivia definitivt afstod Provinsen Antofagasta, Peru Provinsen Tarnpacà, medens Provinserne Tacna og Arica i 10 Aar stilledes under C.'s Overhøjhed, efter hvilken Periodes Udlob deres Befolkning ved Afstemning skulde afgøre, hvilken Slat der har den blivende Ejendomsret. Ogsaa i en anden Retning forøgedes C.'s Omraade, dog ad fredelig Vej, idet en Traktat med Argentina 23. Juli 1881 fastslog den nu gældende Grænselinie, hvorved hele Magalhaensstrædet med tilstødende Kyster kom under C.'s Herredømme. Følgende Tal illustrere tydeligst C. s stærke Tilvækst: 1880 udgjorde C. 298,716 □ Km., 1881 493,716 □ Km., 1888 776,122 □ Km. Som man ser, er det ikke uden Grund, at C.'s Vaaben bærer Devisen: *Por la razonó la fuerza,* »Med Ret eller med Magt«.

C,'s nyeste Historie. Præsidenten Santa Maria (1881—86) afløstes 1886 af Balmaceda, der fremmede Undervisningsvæsenet og udviklede Jærnvejsforbindelserne betydelig. Et Budgctspørgsmaal gav i Jan. 1891 Anledning til Tvistigheder mellem Balmaceda og Kongressen. Da Balmaceda opløste denne og opkastede sig til Diktator, udbrød en Opstand, støttet af Flaaden. Revolutionspartiet satte sig straks fast i Nordprovinserne, trængte herfra mod Syd og udraabte i Febr. s. A. en selvstændig Regering. 7. Marts lede Balmaceda's Tropper et Nederlag ved Pozo Almante, medens det 23. April lykkedes en af Balmaceda's Torpedobaade at sprænge den revolutionære Flaades Admiralskib i Luften i Bugten ved Caldera. Imedens optraadte Balmaceda som fuldstændig Despot, ophævede de civile Domstole og deporterede enhver, der kunde mistænkes for at være politisk Modstander. Kongrespartiet havde imidlertid dannet en velordnet Hær, der i Aug. s. A. landede i Nærheden af Valparaiso og 21. Aug. tilføjede Balmaceda's Tropper et afgørende Nederlag. Efter endnu et Slag 28. Aug. ved La Placilla, S. 0. f. Valparaiso, besatte Revolutionshærens Fører, General Canto, samme Dag Valparaiso. Balmaceda flygtede til Santiago, hvor han holdt sig skjult nogle Dage i det argentinske Gesandtskabshotel, indtil han 19. Septbr. dræbte sig selv, efter at Hovedstaden havde overgivet sig til Kongrespartiet og Revolutionen dermed havde sejret. Jorje Montt, Formanden for den af Kongrespartiet sammenkaldte Forsamling (*Junta*), overtog Regeringen provisorisk og udnævntes 18. Novbr. s. A. til Præsident, hvilken Værdighed han endnu (1895) besidder. (Litt.: Sievers, »Amerika« [1894]; E. Reclus, *Nouvelle Géographie universelle. Vol. XVIII: Amérique du Sud. Les régions andines* [1893]; Ochsenius, »C, Land und Leute« [Bibliotek: »Das Wissen der Gegenwart«, 1884]. Specielle Værker: Aimé Pissis, *Geografia Fisica de la Republica de C.*', samme, *Mémoire de la constitution géologique de la chaîne des Andes*; samme, *Salpêtres et Guanos du désert d'Atacama*; Espinosa, *Geographia descriptiva de la republica de C.* [1890]; Opitz og Polakowsky, *Mapa de la Republica de C.* I : 2,500,000 [1891];

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Poppig, »Reise in C, Peru und auf den Amazonen-flusse« [1836]; Güszfeldt, »Reise in den Andes von C. und Argentinien« [1887]; Charles Darwin, »Rejse om Jorden« [1876]; *Anales del Museo National de C.* og *Anales de la Universidad de C.* [siden 1843]; *Annuario hidrográphique de la marine de C.*; Child, *The Spanish American republics* [1891]; Markham, *The War between Peru and C.* [1882]; Harvey, *Dark days in C.* [1891]; Kunz, »Der Burgcrkrieg in C.« [1892]; Barros Arara, *Historia general de C.* [11 Bd., 1885—91]). *B.-P.*

CllileCitO se Famatino.

Chilesit, Vanadinkobberblymalm, en Kobbermalm af mørkebrunt, jordagtigt Udseende med omtrent 12 p. Ct. Kobber og for øvrigt indeholdende Bly, Vanadinsyre o. a. Den forekommer i Sølvminen de la Marqueza i Chile. *N. V. U.*

Chilenit, et kornet, sølvhvidt Mineral fra Sølvminen San Antonio ved Copiapó (Chile), bestaar af Sølv og Vismut (maaske Ag_6Bi). *N. V. U.*

Chiler-Baschi ell. Kilar-Baschi (tyrk.), den tyrkiske Sultans Hoffurér, som bestyrer hans Chiler, Proviantен til hans Husholdning (af græ. *kellarion*, Forraadskammer), og har den øverste Ledelse af Chiler-Odassi, Hoffurerkontoret. *K. K.*

Chiliade [ki-] ell. **Chilias** (græ.), et Antal eller en Række af Tusind (f. Eks. Aar, et Aartusind).

Chiliark [ki-] (græ.), Anfører for tusinde Mand; efter persisk Mønster indførtes denne Charge af Alexander den Store ved flere Afdelinger af den makedoniske Hær. *K. K.*

ChiliaS [ki-] se Chiliade.

Chiliasme [ki-: (af *χιλιάς*, »Tusinde«) betegner den i den kristne Kirke uddannede Forestilling om et tusindaarigt Rige, som tænkes oprettet af Christus selv ved hans Genkomst til Jorden, og i hvilket han personlig vil herske over alle troende og gennem dem over den hele Verden. Hvad der ligger til Grund for en saadan Forestilling er sikkert nok Tanken om, at denne Verden ikke vil kunne afslutte sin Udvikling, uden at dens fulde Formaal først paa en tydelig Maade er kommet til Aabenbarelse og blevet naaet. At der efter denne Verdens Undergang skal komme en Herlighedstilstand, hvor det gode hersker og det onde ligger under, synes ikke tilstrækkeligt for den religiøse Forhaabning; man trænger til endnu paa den gamle Verdens Grund at se det ondes Magt blive brudt ved en sejrrig Fremtræden af det overnaturlige Guds Rige, Det er fornemmelig i Johannes'es Aabenbaring, Kap. 20, at C. finder sit kristelige Fodfæste; foruden dette Sted kan der i Ny Test. kun nævnes 1 Kor. 15, 23 og 1 Thess. 4, 16—17 som Støttepunkter herfor. Men det maa indrømmes, at Tanken er forberedt ved de Fremstillinger af Messiasriget, som træffes overalt hos Gl. Test.'s Profeter. Der henvises her til en fremtidig Fuldkommenhedstilstand, hvor en fuld Gudserkendelse skal sande ikke blot alle de adsplittede Dele af Israel, men ogsaa Hedningefolkene omkring den hellige Stad, og hvor der tillige skal findes den højeste timelige Lykke med ydre Velstand og Fred i Naturen. Og jo mere trykkende de udvortes Kaar bleve for Jødefolket, des stærkere maatte ganske naturlig et saadant Fremtidsbillede komme til at gøre sig gældende; det optog hele Folkets Forhaabning og blev særlig tilegnet efter dets polrtiske Side. Ogsaa til Grund for den nytestamentlige Apokalyptikers Syner ligger Tanken om en Trængselstid for Menigheden, og det har altid senere bekræftet sig, at Udviklingen af C. staar i et nøje Forhold til det ydre Tryk, hvorunder Kirken til de forskellige Tider har befundet sig. Det er gennem det forskellige Blik paa Joh. Aabenbaring, Kap. 20, at Kirkens Stilling til C. bestandig har udtrykt sig. Det fremstilles her, hvorledes Christus fra Himlen kommer tilbage til Jorden og lader »Dyret« og den falske Profet kaste i Ildsøen, 19, 11 ff.; Djævelen selv bliver nu ogsaa bunden, og i tusinde Aar bliver det givet de genopvakte Martyrer og de troende i det hele at herske over Jorden, indtil Djævelen igen bliver løst og med hans endelige Overvindelse den almindelige Opstandelse og Verdens Undergang med den yderste Dom oprinder, 20, 1—15. For den kristne Kirke i de tre første Aarhundreder, der var stedt under Forfølgelsernes Tryk, havde den her udtalte Forhaabning den allerstørste Betydning. Forskellige af de ældre Kirkefædre som især Papias, Irenæus og Tertullian optoge Tanken og udførte den med Forkærlighed paa forskellig Maade; snart søgte de at begrunde den ved at sammenknytte den med Skabelsesberetningen, idet de gik ud fra, at ligesom Skabelsesværket i de seks Dage afsluttedes med Hviledagen, saaledes skulde ogsaa Verdenshistoriens seks store Perioder afsluttes med Tusindaarsriget som en stor Verdenssabbat; snart beraabte de sig paa et bestemt Ord af Herren selv. saaledes som Papias, og indlode sig derefter i saadanne Skildringer af Naturens tilkommende Frugtbarhed, som fremstillede denne paa en temmelig sanselig og fantastisk Maade. I denne Henseende bleve de kirkelige Teologer dog langt overgaaede af forskellige sekteriske Partier som Ebionitter og især Montanister; med ekstatisk Begejstring forkyndte de sidste, at det himmelske Jerusalem om kort Tid skulde dale ned fra Himlen og grundfæstes paa Jorden i Nærheden af Byen Pepuza i Frygien. Men just denne sværmeriske Overdrivelse fremkaldte Reaktionen mod C. inden for Kirken. Det var især de alexandrinske Teologer som Origenes, der rejste en principiel Modstand mod den hele Forestilling; idet de paa platonisk Vis satte en skarp Adskillelse mellem det aandelige og legemlige og ansaa Aandeliggørelsen af alt for det højeste Maal, kunde de i Talen om et jordisk Jerusalem ikke se andet end en jødisk Overtro. Men fornemmelig var det dog den udvortes Forandring, der skete med Kirkens hele Stilling, da Kristendommen blev den sejrende Magt, der gav de chiliastiske Forestillinger deres Dødsstød. Det var Augustin, som ogsaa her udtalte det afgørende Ord, idet han gjorde gældende, at Tusindaarsriget ikke mere var en Fremtidstanke, men at det allerede havde fundet sin Virkeliggørelse i den kristne Kirke, hvor de hellige sammen med Christus herske paa Jorden. Denne Opfattelse har siden efter fuldkommen hersket inden for den katolske Kirke; med dens Sejr er det fuldendte Herlighedsrige paa Jorden virkeliggjort. Men ogsaa den protestantiske Kirke har gennem Reformatorerne væsentlig anerkendt Augustin's Grundbetragtning. Der var i Reformationstiden forskellige sværmeriske Partier, fornemmelig Anabaptisterne, som optoge Tanken om Tusindaarsrigets fremtidige Herlighed; de gjorde

imidlertid dette paa en yderst radikal Alaade, saaledes at de med Verdens nære Undergang for Øje søgte at forberede et udvortes Rige, hvor de hellige skulde herske i aandelig Frihed ɔ: uden Love og Øvrighed, Ægteskab og Privatejendom. De Ekscesser, hvortil de hermed gave Anledning, bevirkede nu ikke blot den verdslige Magts Indskriden, men foranledigede ogsaa Kirkens Mænd til at tage Afstand fra deres Meninger. I Conf. Aug., Art. 17 hedder det, at man fordømmer saadanne, som nu udsprede jødiske Forestillinger om, at de fromme forud for de dødes Opstandelse skulle tage Herredømmet over Verden, efter al alle de ugudelige ere tilintetgjorte. Hvorvidt hermed enhver Tanke om et fremtidigt Herlighedsrige er afvist, har været Genstand for forskellig Opfattelse, men det synes dog nærmest saa; og de senere ortodokse Dogmatikere have da ogsaa bestemt lært, at der ikke kan være Tale om Tusindaarsriget paa anden Maade end saaledes, som det har eksisteret, i Statskirken siden Konstantin's Dage. Men da det dog i Længden ikke kunde være skjult for en omhyggelig Skriftfortolkning, at Joh. Aabcnb. bestemt viser hen til Tusindaarsriget som et fremtidigt, saa er det forstaaeligt, at nyere protestantiske Teologer have optaget den overleverede Anskuelse til en fornyet Revision. Efter at først Pietismen gennem Spener og den som Vranglærer afsatte Superintendent Petersen havde vist Sympati for C, var det især den württembergske Teolog Bengel, som gav denne Forestilling Indpas i den protestantiske Teologi. Mangfoldige nyere Teologer ere fulgte efter ham, dels saaledes, at de have søgt at klare Skriftens forskellige Udtalelser og bringe dem i Samklang med hinanden, dels saaledes, at de have søgt at give den hele Tanke et spekulativt-filosofisk Underlag ved at sætte den i Forbindelse med Forestillingen om en aandelig Legemlighed. Til den første Klasse maa i Danmark henregnes Prof. P. Madsen, der tænker sig som Aabenbaringens Mening, at Jesus Christus og hans hellige engang skulle regere fra Himlen over Menneskeheden paa Jorden; til den anden Klasse hører Biskop Martensen, der opfatter Tusindaarsriget somen Tilstand, hvor ikke blot Kristendommens Idealer beherske Virkeligheden, men ogsaa en Forklarelse af Naturen tager sin Begyndelse. Det kan dog næppe siges, at man i nogen Henseende er naaet til en virkelig afsluttende Forstaaelse. Og samtidig med en saadan afdæmpet kirkelig Betragtning har den mere ekstreme Opfattelse stadig haft et Tilhold hos forskellige protestantiske Sekter. I ældre Tid kunne her nævnes de bøhmisk-mæhriske Brødre under deres Adspredelse og de forfulgte Hugenotter, der i Cevennerne kæmpede den sidste Kamp for deres Frihed (Kamisarderne). I nyere Tid er det fornemmelig to Sekter, der, skønt de ere yderst forskellige i moralsk Henseende, ere fælles om at vise tilbage til C, som deres egentlige Moderskød, Irvingianismen og Mormonismen. (Litt.: P. Madsen, »Johannes Aabenbaring«). *F. C. K.*

Chilidromĭa se Chelidromia.

Chilisalpeter er salpetersurt Natron, der findes i Ler- og Sandlag ved Iquique og Tarapaca det; krystalliserer i Romboedre, isomorft med Dolomit, og har i ren Tilstand Sammensætningen $NaNO_3$, medens Raaproduktet indeholder meget Kogsalt, noget Glaubersalt o. a. Om dets Egenskaber og Anvendelser se i øvrigt Natronsalpeter. *O. C.*

Chilka, Strandlagune paa Østkysten af Forindien i Provinsen Orissa, staar ved en 300 M. bred Kanal i Forbindelse med den bengalske Bugt og har efter Aarstiden meget vekslende Dybde og Omfang (1—$2^1/_2$ M. og 890—1170 □ Km.). I Regntiden er Vandet næsten fersk, i Tørtiden derimod salt. *C. C. C.*

Chillan [tšilja'n], San Bartolomeo de C, By i den sydlige Del af Republikken Chile, Hovedstad i Provinsen Nuble, ligger 330 Km. S. f. Santiago. 5 Km. fra Floden Nuble paa en frugtbar Slette og har (1885) 20,755 Indb. Tidligere var C, Midtpunktet for Jesuitternes Missionsvirksomhed. 1751 blev den ødelagt ved Jordskælv og er endnu (1895) udsat for hyppige Oversvømmelser. Betydelig Handel. — Oppe i Cordillererne i en Højde af 2,217 M. ligger det for sine smukke romantiske Omgivelser bekendte Badested, Baños de C, ikke langt fra Vulkanen C. (2,879 M.). *C.A.*

Chillicote [tši'likət], 1) By i den nordamerikanske Stat Ohio, beliggende i den frugtbare Sciotodal i Nærheden af det sydlige Ohio's Stenkuls- og Jærngruber, har smukke, brede Gader og (1890) 11,300 Indb. Byen blev anlagt 1796.

2) By i den nordamerikanske Stat Missouri, paa den frugtbare Præri i Nærheden af Thomson Fork's Udløb i Grand River (Biflod til Missouri), har (1890) 5,700 Indb., Træindustri og Kulgruber.

Chillon [šijõ'], berømt Slot i det schweiziske Kanton Pays de Vaud, mellem Villeneuve og Montreux. C. er opført paa en Klippe i Genfersøen og er forbundet med Fastlandet ved en Bro paa 20 M.; Slottet bestaar af flere uregelmæssige Bygninger, grupperede om et firkantet Taarn, og er med sine vældige hvide Mure synligt vidt og bredt. Ind i Klippen, helt ned under Vandspejlet, er indhugget Hvælvinger, paa hvis Piller man kan læse mange berømte Navne (Byron, George Sand. Victor Hugo, o. fl.). Slottet, der er meget gammelt, vistnok fra 9. Aarh., er mest bekendt som den schweiziske Reformator Francois de Bonivard's (s. d.) Fængsel. C. var til 1732 Sædet for Bern's Landfoged, derpaa Statsfængsel og fra 1798 Tøjhus og Strafanstalt. (Litt.: Vulliemin, C, *étude historique* [Lausanne 1863]; R. Rahn. »Schloss C« [Zürich 1888]). *C. A.*

Chiló, Maal for tørre og flydende Varer paa de ioniske Øer = 8 engelske Imp. Gallons = 36,349 Lit. For flydende Varer ere 2 C. = 1 Bari'la (se Baril). *C. V. S.*

Chilo- [ki'lo], paa Italiensk Tilføjelse til Enhedsbenævnelserne i Metersystemet for at udtrykke 1000 Gange Enheden, f. Eks. *C.-ara* = 1000 Ares, *Chilometro* = 1000 M. eller 1 Km. Smlg. Kilo- og Meter. *C. V. S.*

Chiloé [tšilo!e]. I) Provinsen C. omfatter den Del af det sydlige Chilé, der strækker sig fra $41,5^0$ til 47^0 s. Br. Mod Nord grænser den til Provinsen Llanquihuc, mod Syd til det store Magalhaens Territorium. Mod Vest og Øst falde dens Grænser sammen med Republikkens. Dens Areal udgør 10,348 □Km. med (1892) en Befolkning paa 79,500 Indb., der hovedsagelig leve paa Øen C., færre paa Chonos-Archipelet (s. d.), medens den Fastlandet tilhørende Del er saa godt som ubefolket. Provinsens Kerne udgøres af Øen C,

hvorpaa ogsaa dens Administrationscentrum, Byen Ancud, er beliggende. Dens kommercielle Betydning beror paa de endnu kun lidet udnyttede Urskove, der dække største Delen af Provinsen, hvis fugtige Klima betinger en i Forhold til Breddegraden paafaldende yppig Vegetation (se nedenf.). 2) Øen C. (egl. *Chili-hue,* »Del af Chile«) danner geologisk set en Fortsættelse af Chile's Kystcordillerer, kun adskilt fra disse ved Chacaokanalens smalle Indsænkning. Ganske i Overensstemmelse med Chilekystens Orografi findes Øens Højderyg paa dens vestlige Kyst (gennemsnitlig 6—700 M.'s Højde med et 975 M. højt Kulminationspunkt mod Syd). Mod Øst, altsaa hen imod Fortsættelsen af Chile's Længdedal (se Chile), aftager Øens Højde, indtil den sluttelig sænkes under Havet, op over hvilket en Mængde (ca. 100) Smaaøer og Holme rage, ganske svarende til de spredte Aase, der f. Eks. i Omegnen af Santiago løfte sig op over Dalen. I Stedet for denne træder her den brede Corcovado- og Ancud-Bugt, der adskiller C. fra Fastlandet mod Øst (Cordillerernes Hovedkæde). Klimaet er ensartet, mildt, men ubehageligt paa Grund af sin overordentlig store Fugtighed (aarlig Regnmængde 3,400 Mm.). Vegetationen er som Følge heraf enestaaende yppig, saa at Øen dækkes af een eneste, næsten uigennemtrængelig Skov, hvis mange Lianer og stedsegrønne Træarter give Landskabet et tropisk Præg. »Ingen, der ikke selv har set det, kan forestille sig en saadan sammenflettet Masse af levende og døde Stammer. Den, der søger at bane sig Vej gennem disse Skove, befinder sig ofte i mere end 10 Minutter ad Gangen i 4—5 M.'s Højde over den af hensmuldrende Træstammer og andre Plantedele dækkede Jord« (C. Darwin, »Rejse om Jorden«). Beboerne have overvejende indiansk Blod. Kun en mindre Del af Øens lave Østside er kultiveret. Vejene ere næsten ufremkommelige, hvor de ikke ere dannede af Træblokke, rammede ned i den opblødte, sjælden solbeskinnede Jord. Ved Siden af Agerbrug udgør Fiskeri og fornemmelig Skovbrug Befolkningens Hovednæringsvej. Der udføres meget Tømmer til Chile's Fastland. Paa den fjordrige Østkyst findes flere udmærkede Havnepladser (Chacao, Dalcahue, Castro og Chonchi). — C. Opdagedes 1558 af Garzia de Mendoza og forblev nogen Tid i spansk Besiddelse, efter at Spanierne havde maattet rømme Fastlandet. Først 1826 indroges Archipelet under Republikken Chile. *B.-P.*

Chilognāthae se Skolopendre.

Chilok, sejlbar Biflod til Selenga i det russisk-sibiriske Gebet Transbaikalien, er 470 Km. lang. Dens øvre Løb ligger i Nærheden af den til Lena hørende Witim og Ingoda. En projekteret Jærnbane skal føres gennem C. og Ingodadalen og saaledes forbinde Jenissej- og Amursystemet.

Chilon, Spartaner, en af »de 7 vise«, fra hvem det bekendte Ord γνῶθι σεαυτόν (»kend dig selv«) siges at hidrøre. *K. H.*

Chiloplastik se Cheiloplastik.

Chilopöda se Tusindben.

Chilpancingo [tšilpansi'ŋo], Ciudade de los Bravos, By i den mejikanske Stat Guerrero, beliggende 1,380 M. o. H. paa en Højslette mellem Stillehavet og Rio Mexcalu, har en Regeringsbygning, en Højskole (Colegio) og (1889) 5,500 Indb.

Chilperik I—II, frankiske Konger af Merovingernes Slægt. C. I, Søn af Chlotar I, maatte efter Faderens Død (561) dele Riget med sine tre Halvbrødre; men klogere og mere energisk end disse havde han dog Hovedindflydelsen ogsaa i deres Lande. Han ægtede den vestgotiske Kongedatter Galsvinthe, der snart efter blev myrdet paa Anstiftelse af C.'s Elskerinde Fredegunde; Galsvinthe's Søster Brunehilde ophidsede da sin Ægtefælle, Sigebert af Austrasien, til Krig mod Broderen, men denne reddedes ved, at Fredegunde fik Sigebert myrdet (575). C. var ingen Ven af Kirken, og Gregor af Tours kalder ham sin Tids Herodes og Nero; men ved Siden af sin Grusomhed og Vellyst var han litterært dannet og skrev latinske Digte. Han blev myrdet paa Jagten ved Paris 584. - C. II, Søn af Childerik II, blev ved Faderens Død (673) sat i Kloster; 715 blev han dog valgt til Konge i Neustrien. Han blev gentagne Gange overvunden af Karl Martel, især ved Vincy 717, men til sidst anerkendt af denne som Skyggekonge kort før sin Død 720. *Kr.E.*

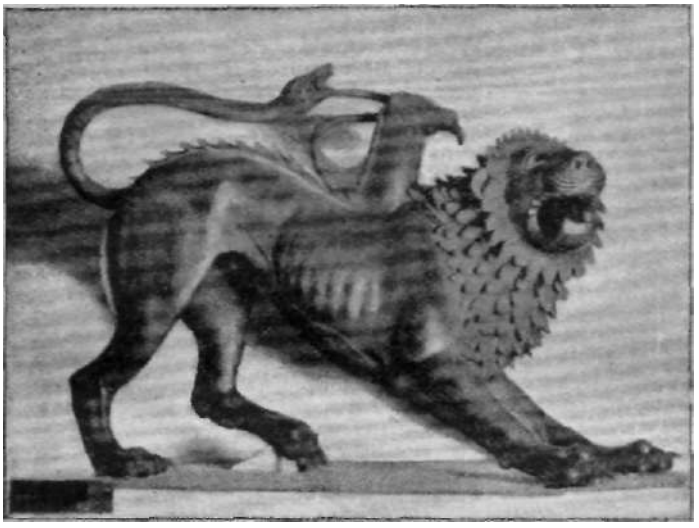
Chiltern Hills [tši'ltənhilz], et Kridthøjdedrag, der strækker sig gennem den sydlige Del af det engelske Grevskab Oxford, derpaa gennem Buckingham og Hertford og i Wendower Hill i Buckinghamshire naar sin største Højde (276 M.); dens Længde er 113 Km., dens Bredde 25—30 Km. Tidligere var den bedækket af tæt Skov, der afgav Ly for talrige Røverbander. For at raade Bod paa dette Uvæsen oprettedes under Benævnelsen Chiltern Hundreds et Embede, hvis Indehaver (*the steward*) udnævntes af Regeringen og oppebar en ringe aarlig Indtægt. Embedet er imidlertid lige til vore Dage nominelt vedblevet at bestaa, uagtet Røverne for længst ere forsvundne, og Beskikkelse i samme benyttes, naar et Medlem ønsker at udtræde af Parlamentet, hvilket nemlig som Regel ikke tilstedes. Derimod mister det Medlem, som modtager et Statsembede efter at være indvalgt i Parlamentet, sit Sæde i samme, og den, der vil nedlægge sit Parlamentsmandat, ansøger derfor om og erholder stedse hin nominelle Embedsudnævnelse, hvorefter intet er til Hinder for hans Udtrædelse. »At nedlægge sit Mandat« hedder derfor ogsaa i Parlamentssproget »to take the Chiltern Hundreds«. *C. V.N.*

Chiltern Hundreds [tši'ltənhə'ndredz] se Chiltern Hills.

Chimāēra, Chimaerīdae se Havmus.

Chimaira (græ., »Ged«), en af den græske Sagnverdens mest fantastiske Skikkelser. I Iliaden beskrives C. som et ildspyende Uhyre, der »fortil var en Løve, bagtil en Slange, i Midten en Ged«; den var af guddommelig Æt og voksede op i Lykien, hvor den bragte mange Mennesker Død og Undergang; Lykiens Konge lod Bellerofontes (s. d.) kæmpe med den, og det lykkedes Helten at fælde Uhyret. I Hesiodos'es Teogoni har C. Plads mellem en Række Uhyrer, som avledes af Tyfaon og Echidna; yngre Forfattere hensætte den blandt andre fantastiske og gruelige Skabninger i Underverdenen. Sandsynlig ere Grækernes Forestillinger om C. afledede af gamle Folkesagn i Lilleasien; hvad Betydning Uhyret fra først af har haft her, er ukendt, da alt, hvad vi vide om det, indskrænker sig til dets Indfletning i den homeriske Fortælling om Bellerofontes. — C.'s Billede, en Løvekrop, hvis Hale er en Slange, og af hvis Ryg et Gedehoved vokser frem, hører til

den græske Kunsts Yndlingsmotiver, især i den archaiske Periode; hyppig findes det anvendt som Skjoldmærke, Møntbillede (i Korinth og Sikyon) o. l.; det synes, at man har tillagt det, ligesom andre Rædselsskikkelser, ondtafværgende Kraft. Af større antikke Kunstværker forestillende C. kendes

Chimaira.

kun en Bronzestatue med etrurisk Indskrift (i Museet i Firenze). *C. B.*

Chimaltenango [tšimaltena'ŋo], Departamento af den centralamerikanske Republik Guatemala, paa den nordlige Skraaning af Kystkæden mellem Søen Atitlan og Amatitlan, har (1889) 59,335 Indb. Hovedstaden af samme Navn ligger ved Vejen fra Guatemala til Solola. *C. A.*

Chimay [šimæ'], By i det sydlige Belgien, Provins Hainaut. (1890) 4,000 Indb. C. ligger i en Bjærgværksegn og har talrige Jærnværker med tilhørende Højovne, samt anselige Marmorbrud. Fyrsterne af C. have her et Residensslot. *C. A.*

Chimay [simse'], Francois Joseph Philippe de Riquet, Fyrste af (1771—1843), var fransk Officer, da Revolutionen udbrød, og emigrerede med sin Slægt. Han arvede 1804 efter sin Morbroder Fyrstendømmet C. og ægtede 1805 Tallien's Enke, Thérèse Cabarrus (se Tallien). Han vendte 1814 tilbage til Frankrig og var 1815—16 Medlem af Deputeretkamret, hvor han hørte til det frisindede Mindretal. Senere bosatte han sig i Belgien og var 1820—30 kongevalgt Medlem af Nederlandenes første Kammer samt fik 1824 Stadfæstelse paa Fyrstetitlen (hed desuden Grev af Caraman). — Hans Søn, Joseph, Fyrste af C. (1808—86), blev 1830 belgisk Diplomat og gjorde senere Tjeneste som Afsending i Haag, Frankfurt og Rom; var 1843—56 Medlem af Repræsentanternes Kammer, hvor han hørte til det katolske Parti, og sluttede 1852 Overenskomst med Frankrig om Afskaffelsen af det belgiske Eftertryk. — Dennes Søn, Joseph, Fyrste af C. (1836—92), var 1870—78 Guvernør i Provinsen Hainaut og siden 1884 belgisk Udenrigsminister. Datteren, Valentine, født 1839, indgik 1861 Ægteskab med Fyrst Bauffremont, men skilte sig fra ham 1875 og indgik nyt Ægteskab med Fyrst G. Bibesco. Ægteskabet blev 1876 i Paris erklæret for Bigami, men 1880 kendt gyldigt af en belgisk Domstol. *E. E.*

Cllimboraƶo [tšimbora'so], 1) en af de højeste Tinder i de sydamerikanske Cordillerer, ligger i Republikken Ecuador paa 1° 47' s. Br. i den vestlige Kæde, der begrænser Quito's Højslette. C. er en mægtig afstumpet Kegle, en gammel Vulkan, dog uden Krater, og bestaar væsentligst af Trakyt. Den naar 6,310 M. og rager 3,400 M. op over Højsletten; de øverste 1,600 M. ere dækkede af evig Sne. Siderne ere furede af talløse Kløfter (*Barrancos*). C. var i lang Tid anset for at være Jordens højeste Bjærg, og Maalingerne have varieret betydelig; saaledes anslog La Condamine den 1745 til 5,100 M., Humboldt og Bonpland (1802) til 5,759 M., og Boussingault og Hall (1831) til 6,004 M. Man har ofte forsøgt at bestige den, og allerede 1872 naaede Dr. Stübel til 5,810 M.; men det lykkedes dog først 1880 Whymper at naa helt til Toppen. *C. A.*

2) Provins i den sydamerikanske Republik Ecuador, omfatter den sydlige Del af Højsletten Tacunga, der ligger mellem de tvende Kæder af Cordillererne, samt Skraaningen af den østlige Kæde og begrænses af Provinserne Leon, Guayaquil, Azuay og Canar. 14,360 □Km. med (1885) 90,800 Indb. Agerbrug og Kvægavl ere Hovednæringskilderne, desuden væves Bomulds- og Uldtøjer. C. har betydelig Rigdom paa Alun og Svovl, særlig ved Alausi, hvor der findes hele Bjærge af Svovl. En Jærnbane forbinder Provinsen med Havnestaden Guayaquil. Hovedstaden er Riobamba (18,000 Indb.). *C. A.*

Chimenti [kimenti], italiensk Maler, se Empoli.

Cllimesyan (Tschimsian), Indianerstamme, hørende til Tlinkitterne, paa Vestkysten af britisk Nordamerika.

Chimophila se Vintergrøn.

Chimpanse se Anthropomorpha.

Chimu [tši'mu], Navn paa et Rige og Folk, der boede i Kystlandet i det nordlige Peru og talte et fra Quichuasproget forskelligt Sprog. De havde allerede inden Inkaernes Herredømme udviklet en ikke ringe Kultur, og af den gamle Hovedstad C. er der betydelige Rester tilbage ikke langt fra Truxillo. (Litt.; Middendorf, »Das Muschik oder die Chimusprache« [Leipzig 1892]). *C. A.*

Chimæra d. s. s. Chimaira.

China [tšai'na], engelsk Betegnelse for Porcelæn; *chinaclay* d. s. s. Kaolin.

Chinaldin, $C_9H_6(CH_3)N$, er α-Metylkinolin og faas ved Opvarmning af en Blanding af Anilin, Paraldehyd og raa Saltsyre flere Timer paa Vandbad, Tilsætning af Natronhydrat og Destillation.

Det er en Vædske, hvis Lugt ligner Kinolinets, og som koger ved 246—247°. *O. C.*

Chinamēca [tši-], Indianerby i den mellemamerikanske Republik Salvador, ved den nordlige Skraaning af Vulkanen C, har (1888) 7,000 Indb., der drive Majsavl.

Chinandēga [tši-], Hovedstad i Departementet af samme Navn i den centralamerikanske Stat Nicaragua, 50 Km. N. f. Leon, har (1888) 8,000 Indb. og en anselig Havn. 7 Km. nordligere ligger C la Vieja med ca. 4,000 Indb.

Chincha Alta [tši'ntša-], Pueblo i Departementet Ica i den sydamerikanske Republik Peru, N. f. Rio Chincha, i Nærheden af hvis Munding den lille Havneby Chincha Baja ligger, har gammelindianske Oldsager og (1889) 4,000 Indb.

Chincha-Øerne [tši'ntša-], en Øgruppe ved Kysten af Peru, ud for Piscobugten, bekendt som en rig, men nu udtømt Fundgrube for den bedste Guano, derfor ogsaa kaldet Guanoøerne. De tre Hovedøer hæve sig som nøgne, sønderrevne og kløftede Klipper op til en Højde af 60 M. og bare paa Toppen et ca. 30 M. højt Lag Guano. Udforsien blev paabegyndt 1841, og endnu 1853 anslog man det tilstedeværende Guano til 12,376,100 Tons, men allerede 1874 vare de udtømte. Lagene tilhørte Staten, og Øerne udgjorde derfor en Tid lang Republikkens vigtigste Indtægtskilde. *C. A.*

Chinchilla (*Eriomys*) se Haremus.

Chinchilla [tšintši'lja], Pelsværk, faas fra Chile og Peru og stammer fra *Eriomys C.* Skindene ere 29—36 Cm. lange og overordentlig bløde og fine; de ca. 3 Cm. lange silkebløde Haar ere mørkegraa med lysere sølvglinsende Spidser, hvorved det ejendommelige Spil i Skindenes Farve opstaar. Ringere Sorter ere Chinchillone, store og mørkegule, og Bastard-C., smaa og korthaarede. Fangsten af Dyrene i Andesbjærgenes utilgængelige Klippehuler ermeget vanskelig, og da de alligevel blive sjældnere og sjældnere, staa Skindene nu i en i Forhold til deres Ise meget høj Pris, idet der betales indtil 16 Kr. for et særlig fint Skind. C. bruges ogsaa som Betegnelse for en Slags meget fine, langluvede, sølvgraa Uldstoffer, der nu kun fabrikeres meget sjælden. *K. M.*

Chincllilla de Monte Aragōn [tšintši'lja-], By i det sydostlige Spanien, Provins Albacete • Murcia), beliggende paa og omkring en Høj ved en i Jucar faldende Flod, har (1887) 6,100 Indb., en smuk Sognekirke, Ruiner af et Slot, Marmor- Og Gipsbrud, Pottemageri og Uldvæveri. I Højen findes mange Huler, der tjene som Boliger. *H. W.*

Chinchillone [tšintšiljo!ne] se Chinchilla (Pelsværk".

Chinchīna, latinsk Navn for Kinabark.

Chiné [sine'], chinerede Tøjer, fremstilles af Garn, der er farvet med forskellige Farver i bestemte Mellemrum, idet man enten lader Tilfældet raade for, hvorledes de farvede Stykker komme til at ligge i Forhold til hinanden, eller ordner dem saaledes f. Eks. i Kædetraadene, at de ensfarvede Længder i to ved Siden af hinanden liggende Traade kun forskydes lidt indbyrdes, hvorved der fremkommer et flammet Mønster. *K. M.*

Chinētum eller Quinetum er et i Ostindien meget anvendt Kininpræparat, der bestaar af en Blanding af raa Kinaalkaloider, ofte med et Indhold af kun 10 p. Ct. Kinin. Et lignende Præparat forekommer i Amerika under Navn af Cinchoquinine. *A.B.*

Chingan, en lang, smal, kun 2,500 M. høj Bjærgkæde, som skiller Ørkenen Gobi fra Mantschuriet og naar til den sibiriske Grænse. Efter Richthofen danner C. Afslutningen paa det store vulkanske Omraade, som begynder i Syd med Basaltkeglerne i Provinsen Schantung og med faa Afbrydelser strækker sig mod Nord. C. skal sidst have haft Udbrud 1720—21. Til denne Bjærgkæde, der ogsaa kaldes Store C, slutter sig, forbunden ved Iljchuri Alin og Dousse Alin, paa det russiske Gebet Lille C. eller Burejabjærgene (s. d.). *CCC.*

Chinhydrōn se Chinon.

Chinicīn og **Chinidīn** se Kinabascr.

Chinioidīn se Chinoidin.

Chiniquy [siniki'j, Charles, amerikansk katolsk Præst, der traadte over til Protestantismen, er født 1809 i Canada; han fik sin Opdragelse blandt katolske Præster og blev selv præsteviet 1833. Som saadan førte han 1840—50 med stort Held et Felttog mod de berusende Drikke og kaldtes Canada's Afholdsapostel. 1851 blev han af Chicago's Biskop kaldt til hans Bispedømme for at lede franske Udvandreres Kolonisationsforsøg i St. Anna, Illinois. Mere og mere gik det op for ham, hvor fordærvet det romerske Præsteskab paa Grund af Cølibatet var, og hvor megen Fordærvelse der voldtes ved det hemmelige Skriftemaal. Fordi han paatalte Misligheder, var han udsat for Præsteskabets Forfølgelser, hvorfor han 1858 traadte ud af den romerske Kirke, og hele hans Menighed fulgte ham og sluttede sig til Presbyterianerne. Siden den Tid har han i Nordamerika ledet en kraftig antiromersk Propaganda, i hvilket Øjemed han ogsaa skrev »Den katolske Præst, Kvinden og Privatskriftemaalet«, der hidtil er udkommen i 50 Opl. og oversat paa flere Sprog; en norsk Oversættelse [Chra. 1892] fremkaldte flere Stridsskrifter, bl. a. af den norske Præst M. J. Færden og af den katolske Biskop i Christiania J. B. O. Fallize. Hans Selvbiografi hedder: »Femti Aar i den katolske Kirke« [1893]. *H. O—d.*

Chinizarīn, $C_6H_4(CO)_2 . C_6H_2(OH)_2[1,4]$, er isomer med Alizarin og dannes ved Ophedning af en Blanding af Hydrochinon og Phtalsyreanhydrid; det danner gulrøde Blade, naar det udkrystalliserer af en Opløsning i Æter, medens det af Alkohol eller Benzol udkrystalliserer i mørkerøde Naale. Opløsningen i Æter viser grøngul Fluorescens. C opløses i Alkalier med blaa Farve; af sin Opløsning i Kali fældes det i Modsætning til Alizarin ved Tilledning af Kulsyre. — Ved Glødning med Zinkstøv giver det Antracen. *O. C.*

Chin-kiang (ell. Tsjin-kiang), Navnet paa flere Byer i Kina, blandt hvilke den vigtigste ligger i Provinsen Kiangsu lidt oven for Mundingen af Yang-tse-kiang, hvor denne Flod støder sammen med Kejserkanalen. C, der har omkring 140,000 Indb., hører til de saakaldte Traktathavne, som ere aabne for den europæiske Handel. Den er en vigtig Stabelplads for Raasilke og besøgtes 1886 af 3,526 Skibe med 2,3 Mill. Tons. Den er Sædet for en katolsk og en protestantisk Mission. Dens vigtige militære Beliggenhed ved Sammenstødet af Kina's vigtigste Færdselsveje har flere Gange skadet Byen; 1842 erobredes den af Englænderne, 1853 blev den ødelagt under Taipingopstanden. *C. C. C.*

Chino [tši!no] (sp.), i Peru Afkommet af en Indianer og en Negerinde, i Argentina af en hvid og en Indianerinde (*Cholo*), i Mejiko det der fødte Afkom af rene Negre.

Chinoidīn (Chinioidīn) er en harpiksagtig, mørkebrun, glinsende Masse, der vindes som Biprodukt, ved Fældning af den fra Kininfabrikationen tilbageblevne Moderlud med Natron. Det herved udskilte Bundfald (raa C.) renses ved Opløsning i Saltsyre og atter Fældning med Natron, hvorefter den udskilte Masse vadskes med varmt Vand, smeltes og formes i Stænger, i hvilken Tilstand C. kommer i Handelen. Det er kun lidt opløseligt i Vand, let opløseligt i Vinaand, Kloroform og fortyndet Saltsyre. Tidligere, da Kininens Pris var langt højere end nu, blev C. meget anvendt i Medicinen i Stedet for dette som Febermiddel; nu er derimod dets Anvendelse stærkt i Aftagen. C. er en varierende Blanding af mange forskellige amorfe Kinaalkaloider, og netop paa Grund af denne inkonstante Sammensætning er den medicinske Anvendelse uheldig. *A. B.*

Chinois [šinwa'], smaa, bitre, kandiserede Pomeranser, der komme fra Italien og udgøre en Artikel i Delikatessehandelen.

Chinolīn se Kinolin.

Chinōn, Benzochinon, $C_6H_4O_2$, dannes ved Iltning af Kinasyre, Kinit, Quercit og talrige γ-Disubstitutionsprodukter af Benzol og fremstilles bedst ved Iltning af Anilin med Natriumbichromat og Svovlsyre. Det danner lange, guldgule Prismer, der smelte ved 116°, men allerede fordampe ved almindelig Temperatur og udbrede en klorlignende Lugt; C. er meget tungtopløseligt i koldt Vand, letopløseligt i varmt Vand, Alkohol og Æter samt i varm Ligroïn. Under Lysets Adgang farves det efterhaanden brunt. Ved Indvirkning af Reduktionsmidler giver det først Chinhydron, $C_6H_4O_2 \cdot C_6H_4(OH)_2$, der danner rødbrunt farvede, kantarideglinsende Prismer, og som ved fortsat Reduktion giver Hydrochinon(s.d.), $C_6H_4(OH)_2$. *O. C.*

Chinon [šinõ'], By i Mellemfrankrig, Departement Indre-et-Loire, Hovedstad i Arrondissementet C. (Touraine), beliggende ved Vienne, 15 Km. fra dens Udløb i Loire, og ved flere Jærnbanelinier, har Ruiner af et gammelt Slot, der egentlig bestod af tre Slotte, og af den gamle gotiske Kirke St.-Mesme, der til Dels stammer fra Karolingertiden, to gotiske Kirker, St.-Étienne og St.-Maurice, et Mindesmærke for Rabelais, der er født i Omegnen, et College og (1891) 4,300 (med Kommune 6,100) Indb., der drive nogen Industri (Kurvefletning, Bødkerier, Tovværk), Handel med Vin, Korn, Honning og Voks, samt Vinavl. Den middelalderlig udseende By med snævre, krumme Gader og mange gamle Huse fra 15.—16. Aarh. er en af Frankrigs historiske Byer, der allerede var befæstet og ret anselig paa Merovingernes (Chlodovech's) Tid og i Middelalderen kendtes under Navnet *Castrum Caino.* Paa Slottet sammenkaldte Karl VII Rigsstænderne, og her foregik det første Møde mellem ham og Jeanne d'Arc; paa Slottet døde den engelske Konge Henrik II og den franske Konge Ludvig XI. *H. W.*

Chinook [tšenu'k ell. tšenu!k] er oprindelig Navnet paa en Syd- eller Sydvestvind, der blæser i den vestlige Del af det engelske Nordamerika, men bruges nutildags ogsaa om enhver varm og tør Vind fra en vestlig Retning, der optræder paa den østlige Side af et Bjærg i den nævnte Del af Amerika. C. blæser ofte med stormende Kuling og medfører ualmindelig tør og varm Luft; den er derfor oftere bleven sammenlignet med Fohn-Vinden (s. d.), men adskiller sig fra denne derved, at C. ogsaa kan opstaa paa Sletteland langt fra Bjærge, hvilket Fohnen ikke kan. C. kan optræde paa en hvilken som helst Tid af Døgnet, og dens Varighed er fra flere Timer til flere Døgn, *W. J—n.*

Chinophtalōn se Kinolinfarvestoffer.

Chinovīn se Kinabark.

Chintreuil [sætrolj], Antoine, fransk Maler (1816—73), et oprindeligt og betydeligt, ved Selvstudium uddannet Talent, der maatte kæmpe haardt med Næringssorger — han var en Tid Tegnelærer, senere Boghandler — for at bryde igennem. Hans Landskaber, der ofte skildre et effektfuldt Naturscneri (stormpiskede Træer o. l.), udmærke sig ved interessant Lysvirkning og dyb Naturfølelse. I Louvre i Paris findes bl. a. »Krat med Raadyr«, »Regn og Solskin«. (Litt.: F. Henriet, *Esquisse biographique* [Paris 1858]; Fiselure m. fl., *La vie et l'oeuvre de C.* [Paris 1874]). *A. Hk.*

Chints, Chits, fine blomstrede Sirtser, der fabrikeres i England.

Chiny [šini'], By i det sydlige Belgien, Provins Luxemburg, ved Semoy, med ca. 1,000 Indb., var fra 10. Aarh. Sæde for et Grevskab af samme Navn, der 1364 ved Køb erhvervedes af Hertugen af Luxemburg. Ved C. begynder den over 2,000 Hekt. store Chinyskov, den Skov i Belgien, der er rigest paa Vildt. I Nærheden findes Ruiner af det 1793 af Franskmændene ødelagte Benediktinerkloster Orval. *C, A.*

Chiococca L., Slægt af Krapfamilien, Buske med blanke og læderagtige Blade og brede Akselblade; Blomsterne, i Svikler eller Top, ere hvide, ligeledes de smaa Stenfrugter. 5—6 Arter. *C. anguifuga* Mart. (Brasilien) giver et mod Slangebid berømt Middel, Caincarod (*Radix Caincae*). Lignende gælder *C. racemosa* L., der er meget hyppig paa Antillerne, i Mejiko og Sydamerika. *A. Af.*

Chioggia [kjod'dža] (Chiozza), By i Norditalien, Provins Venezia, 24 Km. S. f. Venezia, paa en Ø i Lagunerne, 4 Km. N. f. Brenta's Munding. (1881) 25,100 Indb., Forstaden Sottomarina indbefattet. C. er bygget paa Pæle og er ved en smal Stenbro paa 250 M.'s Længde forbunden med Lido di Brondolo; den omgives af den sejlbare Canale Lombardo og gennemskæres af Canale Vena, der deler Byen i to Dele. Havnen, der er den dybeste i Lagunerne, forsvares af Forterne Caroman og San Felice, ligesom flere Batterier beskytte Sottomarina. Herfra og til Fort San Pietro ved Nordspidsen af Lido di Palestrina løber den 20 Km. lange, 16 M. brede og 9,5 M. høje Kæmpedæmning, *murazzi*, som skal hindre Ødelæggelsen af den Sandklitrække (*Lidi*), der beskytter Lagunerne. Langs Venakanalen fører en bred Gade med Buegange. C. er Sædet for en Biskop og har en smuk Domkirke; den har ikke ubetydelige Silkeværerier og Fabrikation af Kniplinger, Avl af Grønsager, Skibsbyggerier, Skibsfart og betydeligt Fiskeri. — C, Romernes *Fossa Claudia*, fremvoksede stærkt i 5. Aarh. under Goternes og Hunnernes Ødelæggelser af Italien. Den blev 1379 erobret af Genueserne, men det følgende Aar tilbageerobret af Venetianerne. C. *A.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Chiolit, et Mineral, som bestaar af Fluor, Aluminium og Natrium ($5NaF.3AlF_3$). Den danner snehvide, kornede Masser, som ligne Kryolit; Krystaller (tetragonale) ere sjældne. Haardheden er lidt under Flussspattens, Vægtfylden 3,0. C. forekommer sammen med Kryolit i Ilmenbjærgene ved Miask(Ural) og ved Ivigtut i Grønland. C. fra den sidstnævnte Forekomst kaldtes tidligere Arksutit. *N.V.U.*

Chīon, en Discipel af Platon, myrdede 353 f. Chr. Tyrannen (Klearchos) i sin Fædreneby, det pontiske Heraklea, og blev selv dræbt af Livvagten. De ham tillagte 17 Breve (optagne af Orelli i Udgaven af Memnon, Leipzig 1816) ere vist uægte. *K.H.*

Chionánthus L., Slægt af Olietræfamilien, Buske eller smaa Træer med hele og helrandede Blade og anselige Blomster. Kun to Arter. *C. virginica* L. er en haardfør, i Danmarks Klima middelhøj Busk med hvide Blomster, samlede i Klaser. Den ynder en kraftig Jord og formeres ved Frø. *L. H.*

Chióne (græ., afledet af *χιών*, Sne), 1) Datter af Boreas, ved Poseidon Moder til Eumolpos. 2) Datter af Daidalion, ved Hermes og Apollon Moder til Autolykos (s. d.) og Filammon; til Straf for en Krænkelse blev hun dræbt af Artemis; hendes Fader blev af Apollon forvandlet til en Høg. *C. B.*

Chionides, ca. 480 f. Chr., nævnes af Aristoteles som den ældste Digter af den gamle attiske Komedie; Fragmenterne ere optagne i Meineke's Samling [2 Bd., Berlin 1839]. *K. H.*

Chiōnis se Skedenæb.

Chionodóxa Boiss., Slægt af Liljefamilien, meget lig *Scilla,* men Blosteret har et kort Rør og tilbagebøjede Flige. *C. Luciliae* Boiss. er en i den nyere Tid fra Lilleasien indført Løgvækst, der ligner *Scilla bifolia* men er smukkere. Blomsterne, som ere hvide med blaa Kronbladspidser, ere samlede i en klaseformet Blomsterstand. Den blomstrer i det tidlige Foraar og egner sig baade til Frilands- og Pottekultur. *L. H.*

Chios [ki-], Chio, Skios, Sakyz-Adazi, »Mastix«-Øen, tyrkisk 0 i Archipelagus, S. f. Lesbos ud for Lilleasiens Kyst, skilt fra Halvøen Karaburnu ved det 7 Km. brede Chiosstræde. 827 □ Km. med (1890) 40,000 Indb., næsten alle Grækere. Øen er bjærgfuld, men frugtbar og veldyrket; den højeste Tinde er St. Eliasbjærget (1,267 M.). I Bjærgene findes Antimonglans og Okker, og Øen var i Oldtiden berømt for sine Marmorbrud. Dyreverdenen er fattig; af Husdyr holdes talrige Geder, hvis Skind er en vigtig Udførselsgenstand til Triest, fremdeles Æsler og Muldyr, men kun faa Heste og lidet Hornkvæg; desuden findes talrige Maarer og Kaniner, Agerhøns og Vildænder samt mange Slanger. Af Planterigets Produkter udføres særlig Mastix (aarlig 40—60,000 Kg.), endvidere Appelsiner og Citroner (aarlig 30—40 Mill.), Mandler, syltede Frugter, Vin, Orange- og Rosenvand. Silkeavlen er meget betydelig; der udføres aarlig ca. 250,000 Kg. Kokoner til Lyon, men meget forarbejdes ogsaa paa selve Øen. — Hovedstaden C, der efter Kastellet ogsaa kaldes Kastro, ligger paa Østsiden af Øen og har ca. 13,000 Indb., hvoraf 3,000 Tyrkere og 2—300 Jøder. C. er Hovedstaden i Sandschakatet Sakyz og er Sædet for en græsk Biskop. I Nærheden ligger det berømte Kloster Nea-Moni. Betydelig Handel og Skibsfart; Øen skal have en Handelsflaade paa 500 Skibe. — C., som i Oldtiden var en af de mest blomstrende ioniske Kolonier i Lilleasien, er i den nyere Tid mest bekendt for sin sørgelige Skæbne under den græske Frihedskrig. Tyrkerne hærgede i April 1822 Øen paa det grusomste, myrdede 23,000 Mennesker, solgte 47,000 som Slaver, og kun 5,000 undkom. 3. April 1881 hjemsøgtes C. af et frygteligt Jordskælv, som aldeles ødelagde Byen, voldte 3,588 Menneskers Død og anrettede en Skade paa 50—70 Mill. Kr. *C. A.*

Chiosterpentin se Terpentin.

Clliozza se Chioggia.

Chippenham [tši'penhäm ell. tši'pnəm], By i Sydengland, Wiltshire, 48 Km. N. N. V. f. Salisbury, ved Avon, over hvilken der fører en Bro paa 22 Buer, har (1891) 4,600 Indb., Kornmøller, Agerbrug og store Kvæg- og Ostemarkeder. C. var allerede af Betydning under Alfred den Store.

Chippewa [tši'pewa.], Flod i den nordamerikanske Stat Wisconsin, udspringer i Nærheden af Øvresø, strømmer i sydlig Retning og udmunder efter et næsten 400 Km. langt Løb i den ved en Udvidelse af Mississippi dannede Lake Pepin.

Chippewa-Falls [tši'pewafå.lz], By i den nordvestlige Del af den nordamerikanske Stat Wisconsin, har betydelig Trædhandel og (1890) 8,700 Indb.

Chippeways [tši'pewe.iz], Tschippeværer, Ojibway, en Stamme af Algonkin-Indianerne, som faldt i talrige Underafdelinger: Pottowatomies, S. f. Michigansøen i Omegnen af det nuværende Chicago, Ottawas, mellem Michigan og Huronsøen, Saulteaux, ved den nordøstlige Bred af Øvresøen, og Missinsig, ved den nordøstlige Ende af Ontariosøen. I det vestlige Canada leve endnu ca. 2,500, i Staterne Minnesota, Wisconsin og Michigan 18,000, samt i Dakota 400. C. i A. U. S. ere alle bosiddende i særlige Reservationer. *C. A.*

Chippewyans [tšipewe.ianz] se Chepewyan.

Chipping Barnet [tši'piŋbaənet] se Barnet.

Chipping Norton [tši'piŋnåtən], By i Sydengland, Grevskab Oxford, 29 Km. N. V. f. Oxford, har (1891) 4,222 Indb., Agerbrug, to Uldfabrikker (600 Arbejdere) og Fabrikation af Læderhandsker.

Chipping Wycombe [tši'piŋwikəm] se Wycombe.

Chippolīn, Træ, bemalet med Vand- eller Limfarve og lakeret saaledes, at det faar et porcelænsagtigt eller emailleagtigt Udseende. *K. M.*

Chiquimula [tšikimu!la], Departamento i den mellemamerikanske Republik Guatemala, har (1889) 64,700 Indb. Hovedstaden af samme Navn paa højre Bred af Hualan har ca. 4,000 Indb. og en stor, smuk Kirke. I Nærheden findes Ruiner af det ved Jordskælv ødelagte Gammel-C. Indbyggerne drive Avl af Majs, Bananer og Cochenille. *C. A.*

Chiquinquirà [tšikinkira], By i Departementet Boyaca i Republikken Columbia, 70 Km. V. f. Hovedstaden Tunja, ligger i 2,650 M.'s Højde over Rio Juarez og har 13,100 Indb. 1 Byen opbevares et undergørende Mariabillede, til hvilket aarlig 20—30,000 Mennesker valfarte. Hvert syvende Aar finder her en offentlig Procession Sted, i hvilken 50,000 fremmede deltage. *C. A.*

ChiqnitOS [tšiki'tos], en til Andesfolkene henhørende Indianerstamme i den sydamerikanske Republik Bolivia, Departamento Santa Cruz, boende mellem Paraguay's og Madeira's Tilløb. Deres Antal er omtrent 20,000, og de ere af Jesuitterne omvendte til Kristendommen samt have faste Boliger. *C. A.*

Chir-, Chiro- (af græ. χειρ, Haand) anvendes hyppig som første Del af sammensatte Ord, hvis Betydning staar i en eller anden Forbindelse med Haanden. Smlg. Kir-.

Chirāg ra se Arthritis.

Chiriqui [tširi'ki], tidligere en Provins i den sydamerikanske Republik Columbia, nu med Distriktet (*Comarqua*) Bocas del Toro et Departement af Provinsen Panama. Grænsen mod Republikken Costa Rica gaar ifølge Traktat af 1856 fra Punta Burica ved det stille Hav til Culebre's Munding i det caribiske Hav; langs dette sidste ligger Distriktet Bocas del Toro, som omfatter Landet ved Bugten Bahia del Almirante og Chiriquilagunen. Det indre af C opfyldes af Isthmus-Cordillererne, hvis højeste Punkt er Vulkanen C. (3,433 M.). Landet er opfyldt af tætte tropiske Skove, særlig paa Østsiden, Klimaet er fugtigt, varmt og meget usundt, i saa Henseende dog bedre i det indre. Befolkningen, væsentligst Indianere, udgør ca. 42,000 Indb., hvoraf kun 5,300 i Bocas del Toro. Avl af Tobak, Kaffe og Kakao samt Kvægdrift sysselsætte Hovedmassen af Befolkningen; derimod er Bjærgværksdriften meget ringe, skønt der baade findes Guld og Kul. Hovedstaden i C. er David, i Bocas del Toro derimod Flækken af samme Navn paa en 0 i Bahia del Almirante. *C. A.*

Chirka-i-scherif (o: den berømmelige Klædning) er Navnet paa en af de kostbareste muhamedanske Relikvier; det er den Kappe, som Profeten skænkede Digteren Kaab ibn Zuhajr, og som opbevares i Konstantinopel, hvor den fremvises en Gang aarlig paa den 15. Ramazan (smlg. Burda). *J. 0.*

Chirodota, en til Familien *Synaptidæ* hørende Slægt af Ormepølser. Forenden er omgiven af 10—20 i Spidsen fingerformet delte Tentakler, og Huden paa den til Bugsiden svarende Overflade forsynet med smaa Vorter, som indeholde hobevis forenede smaa Kalkhjul. *C. laevis* findes i Grønland. *M. L.*

Chirogalĕus se Halvaber.

Chiromo, engelsk-afrikansk Station ved Schire's og Buo's Sammenløb, har Fort, Post- og Telegrafstation. Lige over for C. paa Buo's anden Bred have Portugiserne ligeledes Forskansninger.

Chirŏmys se Ai-Ai.

Chiron se Cheiron.

Chiroptéra se Flagermus.

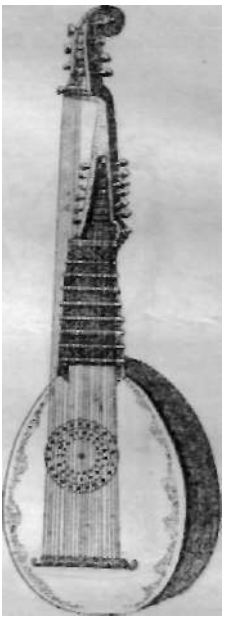
Chirōtes se Ormeøgler.

Chiselhurst [tši'zlhøst], Landsby i Sydengland, Grevskab Kent, 17 Km. S. V. f. Londonbroen, med talrige Landsæder, deriblandt Camden House, der tidligere ejedes af Annalisten Camden (død 1623). I dette døde Napoleon III 9. Jan. 1873, og 16. Marts 1874 blev her Kejserprinsen højtidelig erklæret for myndig. Kejserens Lig er bisat i Byens romersk-katolske Kapel. *C. A.*

Chiswick [tši'zik], vestlig Forstad til London, i Grevskabet Middlesex, paa den nordlige Bred af Themsen, har (1891) 22,000 Indb., smukke Anlæg og mange Landsteder, deriblandt det Hertugen af Devonshire tilhørende C.-House med rige Kunstsamlinger og pragtfuld Park. Paa Kirkegaarden ved den gamle Sognekirke hviler Hogarth. *C. A.*

Chitarra se Guitar.

Chitarrōne (ital., »stor Guitar«, Basguitar), et af de store lutagtige Basinstrumenter fra 17. og 18. Aarh., i Slægt med den saakaldte Theorbe (s. d.), men endnu større. Det ejendommelige for C var, at de ved Siden af Gribebrættet liggende Basstrenge, de saakaldte Borduner (s. d.), vare saa lange (omtrent dobbelt saa lange som de øvrige Strenge), al de tilhørende Skruer maatte anbringes i et Hoved i Forlængelsen af den til de andre Strenge hørende Skruekasse. Man opnaaede derved en saa langt større Dybde og Fylde i Tonen. Antallet af Strengene paa C. angives i Reglen til 20 (12 paa Gribebrættet, 8 Borduner). Se i øvrigt Lut. *S. L.*

Chitarrone.

Chitīn, $C_{15}H_{26}N_2O_{10}$, hører til de saakaldte Skeletiner, kvælstofholdige, svovlfri Substanser, der findes i Skeletdannelserne hos Evertebraterne, og som synes at indtage en Mellemstilling mellem Kulhydraterne og Æggehvidestofferne. C findes ganske særlig hos Arthropoderne; ofte er det gennemtrængt af uorganiske Salte. Det kan fremstilles af Kræbsens og Hummerens Panser i større Mængde, idet man først fjerner Kalksaltene med Saltsyre, derpaa koger Substansen med Natronlud og opløser det herved efterladte C. i koncentreret Saltsyre; af denne Opløsning fældes C. atter ved Tilsætning af Vand, hvorefter Opløsningen og Fældningen gentages flere Gange for at rense Produktet. C. er ligesom Keratin et i høj Grad uopløseligt Stof, men adskiller sig dog fra Keratinet ved sin Uopløselighed i koncentreret Alkalilud; kun koncentrerede uorganiske Syrer opløse det. C. er farveløst og amorft. Ved Kogning med uorganiske Syrer giver det Glykosamin, $C_6H_{13}NO_5$, og Eddikesyre. Koges C. ca. I Time med koncentreret Saltsyre, bliver Opløsningen sort eller brun, og efter Inddampning udskilles rombiske Krystaller af saltsur Glykosamin. Dannelsen af disse Krystaller er en bekvem Reaktion for C. *O. C.*

Chitōn, hos Grækerne i Oldtiden et Klædningsstykke, som blev baaret inderst paa Legemet. Ordet C. synes at være semitisk og betegne en Linnedskjorte. Brugen af denne indførtes tidlig hos Ionerne i Lilleasien, først hos Mændene; derfra udbredte den sig videre, og selv der, hvor den ikke optoges, hos de doriske Kvinder paa Peloponnesos, blev C. dog den almindelige Betegnelse for det Klædningsstykke, som man bar umiddelbart paa Legemet. Man skelnede nu mellem den korte doriske Uldchiton og den lange ioniske af Linned. Denne sidste blev indtil Perserkrigene regelmæssig baaren af de fornemme Athenæere. Den Art C, som Mændene i Grækenland i den senere Tid sædvanlig bare, var den korte, som naaede til

Knæene, omgjordedes med et Bælte og hyppig havde Halværmer. Den lange C. beholdtes nogle Steder som Kultus- og Festdragt, mest hos Kitharøder, Skuespillere, Vognstyrere ved Festlege, og paa nogle Gudestatuer. Af Kvinderne beholdt Spartanerinderne den korte C.; denne findes desuden hos Jægerinden Artemis, hos Amazoner, Danserinder og Væd deløbersker.

Langt almindeligere var den lange C., der naaede indtil Fødderne; den forfærdigedes nu mest af Uld. Sædvanlig var Tøjet endogsaa en Del længere end Kroppen, for at det kunde ombøjes og j lægges dobbelt for- i oven paa Brystet og Ryggen. Det saaledes fremkomne Overslag naaede omtrent til Hofterne (se Fig.). Uden for Huset havde j man C. omgjordet j med et Bælte, der : anbragtes over eller | under Overslaget.

Halværmer vare ret almindelige. Paa enkelte Mindesmærker ses Kvinderne samtidig bære den lange og den korte C. C.'s Farve var hos Mændene i Reglen hvid; mørkere Farver benyttedes af fattigere og ved Sorg. Kvindernes C. var mere broget. Hjemme gik man sædvanlig kun i C.; ude bare Mændene over denne en Chlamys eller et Himation, Kvinderne et Ampechonion, der lignede Himation (s. d.). *K. K.*

Chitonidae se Skallus.

Chits se Chints.

Chittack [tši'täk], Flademaal i Bengalen = 4,181 □ M., se Biggah. Som Vægtenhed sammesteds — 52,919 Gr. eller — 58,211 Gr. eller — 58,319 Gr. *C. V. S.*

Chiusa [kju!za], »Bjærgpas«, Navn paa flere italienske Byer og Lokaliteter, f. Eks. C. di Pesio, Landsby i det nordvestlige Italien, Provins Cuneo. (1881) 2,800 Indb. Den har et gammelt Slot og Fabrikation af Glas og Majolika. - - C. di San Michele i Norditalien, Provins Torino, er særlig bekendt for sine gamle Fæstningsanlæg, hvor Longobarderne søgte at afværge Pipin den Lille's og Karl den Store's Angreb. — C. Sclafani, By paa Sicilien, Provins Palermo, ligger i en frugtbar Egn med Oliven og Appelsiner og har (1881) 7,100 Indb. *C. A.*

Chiusi [kju!zi], By i Mellemitalien, Provins Siena, ligger ved Floden Chiana og er et Knudepunkt paa Banelinien Firenze—Roma. (1881) 1,800 Indb. I Byens Museum findes talrige etruskiske og romerske Oldsager fra Omegnen, hvor man overalt træffer etruskiske Grave (deriblandt den mægtige saakaldte Porsenna's Grav) med Gravkamre, labyrintiske Gange, Malerier og talrige Fund af Lerkar, Smykker, udskaarne Stene, o. s. v. — C. hed i Oldtiden *Clusium*. *C. A.*

Chiva (Khiva eller Urgendsch), »Lavningens Land«, Kanat i Vest-Turan i Asien, S. f. Aralsøen mellem 40—43° n. Br., begrænses mod Øst af Amu-darja, mod Syd af Ørkenen Kara-Kum, mod Vest af Ust-Urtplateauet, mod Nord af Aralsøen. Med Undtagelse af en lille Strækning mod Sydøst, hvor det støder op til Buchara, er det helt indesluttet af russiske Besiddelser og er selvsiden Krigen 1873 ganske afhængigt af Rusland, om det end endnu af Navn er selvstændig;. Størrelsen er ca. 60,000 □ Km., Folketallet lidt over 1/2 Mill.

Naturforhold. Største Delen af C. bestaar af øde, ufrugtbare Sandørkener. Kun langs Amudarja, hvis Vand gennem talrige Kanaler ledes mange Km. ud fra Floden, strækker der sig en bred Stribe af Kulturland, der imidlertid næppe udgør 1/10 af det hele Areal. Man dyrker her fra gammel Tid omtrent de samme Planter som i Sydeuropa: Meloner, Æbler, Ferskener, Vin, Morbær, Tobak og af Kornsorter Ris, Hvede, Byg og Hirse. Desuden er Dyrkningen af Bonner, Kaal og Kartofler i de senere Aar indført af Russerne. Klimaet er udpræget kontinentalt med brændende hede Somre, strenge Vintre og næsten fuldstændig Regnløshed. Landskabet har efter de forskellige Aarstider et meget forskelligt Præg, Vinteren begynder i November og ender i Februar. Termometret synker i denne Tid ofte meget dybt (Middelvarmen for Januar i Pedro Alexandrovsk ved Amu er —6°), og baade Amu-darja og Aralsøen dækkes af et 15—30 Cm. tykt Isdække. Overgangen til den varme Aarstid er brat; i Slutningen af Marts begynde Granatæblerne, Vindruerne og Figentræerne at skyde, og i Begyndelsen af April staar alt grønt. Sommervarmen stiger stærkt (Middelvarmen i Juli 28,8°), og Høsten falder allerede i Begyndelsen af Juli. Heftige Storme fra Vest og Nord hvirvle i Efteraar og Vinter Sandet op i store Skyer, der ofte anrette stor Skade i Oaserne; ogsaa de enkelte Regnbyer tilhøre den koldere Tid, i Foraarstiden erstattes Regnen af rigeligt Dugfald. (Om de øvrige Naturforhold se Asien, Turan, Aralsøen, Amu-darja.

Befolkningen er dels bosiddende, dels Nomader. Blandt de sidste ere Turkmenerne (s. d.) talrigst, dog findes der ikke faa Kirgiser, og i den nordlige Dal af Kanatet, i Nærheden af Aral og Byen Kungrad, bo Karakalpakerne (s. d.). Den bosiddende Befolkning er Usbeker (s. d.) og Sarter (s. d.). De første, der leve som Agerbrugere og navnlig koncentrere sig om Byen C., ere det herskende Folk og danne Hovedbestanddelen af Hæren. De Tyrkisk talende Sarter, der ere Landets oprindelige Befolkning, leve derimod af Handel, der fortrinsvis omfatter Bomuld, Silke, Faareuld og Korn. 1888 udførtes 57,000 Baller Bomuld og 40,000 Kg. Silke. Blandt Næringsvejene kunne foruden Agerbrug, Kvægavl (Kameler, Faar) og Handel nævnes Industri (lidt Silke- og Bomuldsvarer) og Jagt. Muhamedanismen er den herskende Religion, Oplysning og Kultur i det hele meget svage. Regeringen er despotisk og arvelig i det af Muhamed Rachim 1802 stiftede Usbekerdynasti. Siden 1873 har Kanen dog maattet overlade den diplomatiske Repræsentation hos Nabokanerne og Retten til at slutte Traktater til Rusland, og da han desuden endnu ikke har be-

' *Artikler, der savnes under C, maa søges under* ***K.***

talt Krigsomkostningerne fra 1873 (2,9 Mill. Rubler), har Rusland stadig Panteret i Landet. Kanens Indtægter kunne anslaas til 350—400,000 Rubler aarlig. Familie- og Handelsskatten erlægges i Guld; en *Tilla* er lidt over 14 Kr., men ogsaa russiske, persiske, buchariske og hollandske Guldmønter ere i Omløb), Grundskatten i Naturalier. De nomadiserende Turkmener ere skattefri.

Kanatets **Hovedstad** C. ligger ved en fra Amu-darja afledet Vandingskanal under 40° 23' n. Br. Den skildres som en fattig, smudsig, af Lerhytter med flade Tage opbygget By, omgiven af Lermure. Kun Minareterne og Kuplerne paa de talrige Moskeer bryde Ensformigheden. Paa en Høj i Midten af Byen, omgiven af en anden Mur, ligger Citadellet med Kanens Palads og de forenede Embedsmænds Boliger. Byen har henimod 30 Moskeer, 22 gejstlige Skoler og 3 Basarer. Den smukkeste Bygning er Moskeen Polvan-Ata, hvis Kuppel spænder over fire hvælvede Rum, i hvilke flere Helgener, deriblandt Byens Skytshelgen Polvan, og adskillige Kaner ligge begravne. Blandt de andre Bygninger mærkes Seid-Bai Moskeen, hvis slanke Minaret hæver sig højt over den øvrige By, og Dsjumma-Moskeen, der besøges af Kanen hver Fredag, men om hvilken Lansdell for øvrigt bemærker, »at et hæsligere Gudshus kan man ikke vel tænke sig«. Byen har lidt Tæppeindustri; Indbyggerantallet angives meget forskelligt fra 6,000 til 30,000. De andre Byer ere alle smaa. Den betydeligste er den nordligere liggende Kunia Urgendsch (3,000 Indb.), i hvilken Handelen navnlig koncentrerer sig. I Amu's Delta ligger Kungrad og sydligere Gurlen.

Historie. C. (Choarizm, Charism) nævnes allerede hos Herodot. Sammen med Parther, Sogdier og Arier udgjorde Choaresmierne det 16. Distrikt af Perserriget, de kæmpede under egne Feltherrer i Xerxes's Hær, og deres Konge Pharasmanes traf sammen med Alexander i Zariaspa. 680 e. Chr. kom C. under Arabernes Herredømme, men blev senere erobret af de tyrkiske Seldshuker. Ved Slutningen af 11. Aarh. fik Kutbh Eddin Muhamed, Sønnen af en tyrkisk Slave, Statholderskabet med Titlen *Charezm-Schah*. Under ham blomstrede Landet op, han vandt Beboernes Gunst og samlede mange lærde om sit Hof. C. blev snart farligt for Seldshukersultanerne og til sidst endog Arving til deres Magt. Ved Aar 1200 herskede det over hele Persien og Dele af Afghanistan, medens dets Grænser mod Vest naaede til det kaspiske Hav og Bagdad. Men dette blomstrende Rige faldt for Mongolernes Angreb. 1220 blev Byen C. ødelagt af Djingiskans Søn Tolui, og halvandet Hundrede Aar efter paa ny af Timur (1379), der dog senere igen opbyggede den. I henved 100 Aar havde Landet Ro; derefter kom det for en kort Tid under Persien, senere under Usbekerne, hvis Sultan Ilbars fordrev Perserne og grundlagde det nuværende Usbekerherredømme. I 17. Aarh. falde de første Sammenstød med Russerne, og under Peter den Store stod C. for en kort Tid under Ruslands Beskyttelse. Det 18. og Begyndelsen af 19. Aarh. udfyldtes til Dels med Kampe mod Kirgiserne, Karakalpakerne og Buchara. Det nuværende Fyrstehus stammer fra Muhamed Rachim (1802—25); under dennes Efterfølger Alla-Kuli-Kan (1825—42) kom det til Krig med Rusland; men den russiske Hær, der under Perovski 1839 rykkede frem mod C., gik næsten fuldstændig til Grunde i Steppen paa Grund af Sygdom og Frost. De følgende Herskere vare Rachim Kuli, Muhamed Emin (til 1855), Abdullah (1855—56), Seid Muhamed (1856—64) og Seid Muhamed Rachim (siden 1865). Den sidste ydede Kirgiserne Hjælp i deres Oprør mod Russerne, og da han hverken vilde hindre sine Turkmenerstammers røveriske Indfald eller frigive fangne Russere, rykkede General Kauffmann i November 1872 med 12,000 Mand fra Taschkent frem mod Amu. Efter Slaget ved Mandyk (20. Maj 1873) flygtede Kanen, Hovedstaden erobredes, Slaveriet ophævedes, og 3,000 Persere vendte som fri tilbage til deres Hjem. 12. Aug. sluttedes Freden. Alle C. s Besiddelser paa højre Bred af Amu-darja og hele dennes Delta indlemmedes i det russiske Rige, C. skulde i Løbet af 20 Aar betale 2½ Mill. Rubler i Krigsomkostninger, Russerne fik samme Handelsrettigheder som Beboerne og overtoge Landets Repræsentation udadtil. Hermed er C. for stedse bragt ind under Rusland, og den engelske Indflydelse, der efter 1840 for en Tid havde været temmelig betydelig, fuldstændig udelukket. (Litt.: Vambéry, »Reise in Mittelasien« [Leipzig 1873]; Lerch, »C., seine histor. und geogr. Verhältnisse« [St. Petersborg 1873]; Stumm, »Aus C« [Berlin 1873]; Emil Schmidt, »Die Expedition gegen C. im Jahre 1873« [St. Petersborg 1875]; Ker, *On the road to C.* [London 1874]; Mac-Gahan. *Campaigning on the Oxus and the fall of C.* [1—2 Bd., London 1874 — 76]: Uddrag heraf i »Fra alle Lande« [1875—76]; Stumm, »Der russ. Feldzug nach C.« [1 Bd., Berlin 1875]; Lansdell, *Russian Central Asia* [London 1885, paa Tysk 1—3, Leipzig 1885]; Moser, *A travers l'Asie centrale* [Paris 1886; Tysk, Leipzig 1888]). *C. C. C.*"

Chiva [tši'va], By i det østlige Spanien, Provins Valencia, ligger i en frugtbar Egn ved Foden af en Høj med Ruiner af et maurisk Kastel og har (1887) 5,100 Indb.

Chi va piano va sano (tørt.), den, der gaar sindig, gaar sikkert; langsomt, men sikkert; far i Mag!

Chivasso [ki-], By i Norditalien, Provins Torino, paa venstre Bred af Po, har (1881) 5,500 Indb., Jærnbane- og Dampsporvejsforbindelse med Torino og Brusasco, Korn- og Kvæghandel. I Nærheden ligger Svovlbadet Geneseo. — C. vattidligere en stærk Fæstning, der 1804 blev sløjfet af Franskmændene. *C. A.*

Chliviatit, et graat metallisk Mineral fra Chiviato i Peru, bestaar af Svovl, Vismut og Bly ($2\,PbS.\,Bi_2S_3$). *N. V. U.*

Chivilcoy, By i Argentina, Provins Buenos Ayres, 150 Km. V. f. denne, ligger i en velbefolket og frugtbar, men temmelig usund Egn. Den er i stærk Opkomst paa Grund af den stærke Indvandring og har (1889) 11,000 Indb., der drive Faareavl og Agerbrug. *C. A.*

Chizé (Kisch ell, Kese, tyrk.), Pung; Pung Guld.

Chizerots [šizro'], en Folkestamme i de franske Departementer Ain (Arrondissement Bourg en Bresse) og Saône-et-Loire, der indtager en lignende Særstilling, som de saakaldte Cagots (s. d.). *S.H.*

Chladni, Ernst Florens Friedrich, tysk Fysiker, født 30. Novbr. 1756 i Wittenberg, død 3. Apr. 1827 i Breslau. C. fik af sin Fader en meget streng Opdragelse og maatte efter hans Ønske studere Retsvidenskab. Kort efter, at C. havde taget Doktorgraden, døde Faderen, og han fulgte nu sin Tilbøjelighed for Naturvidenskaberne. Allerede tidligere havde han lagt sig efter Musik og havde opdaget Klangfigurerne, en Opdagelse, han beskrev sammen med andre i »Entdeckungen iiber die Theorie des Klanges«[1787] og senere i sin »Akustik« [1802]. Han var fattig og søgte derfor at tjene Penge ved sin Opdagelse, hvilket ogsaa i nogen Grad lykkedes ham, idet han 1790 dannede sin »Euphon«, der bestod af Glas- og Metalstænger forbundne med hinanden. Ved at stryge Glasstængerne med Fingrene eller en »Strygevalse«, satte man dem i Længdesvingninger, der meddelte sig til Metalstængerne, som kom i Tværsvingninger og fremkaldte Toner. Senere blev Instrumentet forsynet med Klaviatur og fik Navnet Clavicylinder«. Med dette Apparat rejste han om i flere Lande; i Paris kom han i Forbindelse med franske Fysikere og Musikere. 1821 skrev han »Beiträge zur praktischen Akustik und zur Lehre von Instrumentenbau«. C. maa betegnes som Grundlæggeren af den nyere Akustik; men ogsaa paa et helt andet Omraade brød han en ny Bane, idet han 1794 og 1819 udgav to Skrifter om Ildkugler og Meteorstene, hvori han viste, at disse ikke, som man dengang antog, kunde stamme fra Atmosfæren, men maatte være af kosmisk Oprindelse. Han havde aldrig noget Embede, men levede af Indtægterne af sine Forevisninger og Skrifter. En Selvbiografi findes i hans »Akustik« [Leipzig 1802, 2. Opl. 1830]. *K. S. K.*

Chladni's Klangfigurer se Klangfigurer.

Chladnit, et Mineral, som er fundet i Meteorsten, har vist sig at være det samme som Eustatit (se Pyroxengruppen). *N. V. U.*

Chlaina se Chlamys.

Chlamydomōnas se Alger, 1. Bd. S. 514.

Chlamydophŏrus (Panserdyr) se Bæltedyr.

Chlamydosaŭrus se Leguaner.

Chlamydotherĭum se Bæltedyr.

Chlamys, hos Grækerne i Oldtiden et af Mændene baaret Overklædningsstykke, Kappe. C. bestod af et Stykke Uldtøj, som blev lagt om Halsen og ved en Spange eller en Knap sammenhæftedes paa højre Skulder eller over Brystet (se Fig.). Ved denedhængende Spidser (*Ptera*) fastgjordes smaa Metalstykker. Brugen af C. skal i oprindelig stamme fra Makedonien eller Thessalien. Hos Hellenerne omtales den fra ca. 600 f. Chr.; samtidig blev Brugen af Himation (s. d.) almindelig. Tidligere j havde Mændene som Overklædning benyttet et Uldsjal, Chlaina. C. anvendtes ved Ridning, paa Rejser, i Felten og hørte tillige med til Efebernes Dragt; sammen med C. bar man sædvanlig en Petasos, Hat. Af Guderne har Hermes regelmæsig C. og Petasos. Hos de fornemme var C. ofte purpurfarvet. Romernes Krigskappe, Sagum og Paludamentum, havde samme Form og var en Efterligning af den græske C. *K. K.*

Chlamys.

Chlapowski [χlapo'fski], Dezydery, polsk General, født 29. Maj 1789 i den nuværende Provins Posen (Poznan), død smst. 27. Marts 1879, indtraadte 1807 i den polske Hær, udnævntes af Napoleon I til Eskadronschef i det franske Gardekavaleri og deltog med Udmærkelse i Felttogene i Spanien og Rusland, men tog 1813 sin Afsked, da han ikke kunde opnaa det Avancement, han havde haabet paa. Under Revolutionen 1830—31 kæmpede han som Brigadegeneral med fortrinlig Tapperhed i Slaget ved Grochów, fik dernæst Overkommandoen over Tropperne i Litauen, men var paa Grund af disses Faatallighed ude af Stand til at udrette noget synderligt og gjorde et forgæves Forsøg paa at erobre Hovedstaden Wilno. Han maatte trække sig tilbage, og indeklemt fra alle Sider af de russiske Tropper nødtes han til at gaa over Grænsen og overgive sig med hele sin Hær. Efter at være holdt nogen Tid i Arrest af de preussiske Myndigheder tilbragte han sin øvrige Levetid paa sine Godser i Poznań, hvor han grundlagde en ypperlig Landbrugsskole. Han har forfattet »Lettres sur les événements militaires en Pologne et en Lithuanie« [Paris 1832]. *St.R.*

Chloantit, et tinhvidt, metallisk Mineral, bestaar af Arsen og Nikkel ($NiAs_2$) med $28{,}_1$ p. Ct. Nikkel. Nikkelindholdet er dog ofte noget ringere, idet en Del Nikkel er erstattet af Kobolt og Jærn. Krystallerne tilhøre det regulære System, de ere oftest Kubooktaedre. Haardheden er omtrent som Feldspattens. Vægtfylden ca. fc'fø- C. forekommer paa Mineralgange sammen med andre Nikkel- og Koboltmalme og er en værdifuld Nikkelmalm. Den brydes paa mange Steder i Sachsen, ved Riechelsdorf i Hessen, Allemont i Dauphiné o. a. St. *N. V. U.*

Clloåsma, Leverplet, brun Farvning af Huden, der vistnok har en ganske forskellig Oprindelse, idel det enten kan vise sig som en Affektion for sig (*C. idiopaticum*) eller som et Symptom paa anden Lidelse (C *symptomaticum*). Det idiopatiske C. kan være medfødt (smlg. *Naevus spilus* ell. *pianus)* eller erhvervet ved Indvirkning af Solstraalerne, stærk Hede, ætsende Gifte, Stød eller andre Læsioner, hvorefter der tales om *C. solare, caloricum, toxicum, traumaticum.* Det symptomatiske C. kan skyldes Svangerskab (*C. gravidarum*) eller tærende Sygdomme (*C. cachecticorum*), deriblandt Adison's Sygdom (s. d.), men hvorledes Forbindelsen egentlig er mellem den almindelige Lidelse og C., er ikke fastslaaet. At Blodblandingen spiller en vis Rolle, er rimeligt. Hvilke lokale Momenter der i øvrigt begrunde Opstaaen af C ved de forskellige Lejligheder, hvor det opstaar, er kun til Dels udfundet. At Blodfarvestoffets Udtræden ved de fleste erhvervede idiopatiske C. er medvirkende, er vist uden for al Tvivl. Unna's Teori om Solstraalernes Indvirkning som en kemisk Irritation synes støttet ved de

nyere Opdagelser af Finsen om dette Punkt. — C. maa ikke forveksles med den ogsaa under Navnet Leverplet gaaende *Pithyriasis versicolor*, der skyldes en Svamp. *E. A. T.*

Chlodio, Konge over de saliske Franker, kæmpede imod Romerne og erobrede Cambrai, Tournai og Amiens. Hans Herredømme naaede til Somme; men da han overskred denne Flod, blev han slaaet af Aëtius og døde 448. Han gælder som Stamfader for de frankiske Konger. *Kr. E.*

Chlodömer, frankisk Konge, Chlodovech I's næstældste Søn, fik ved Delingen efter Faderens Død (511) Landet mellem Loire og Garonne med Orleans til Hovedstad. Han faldt i et Slag mod Burgundcrkongen Godomar 524, og hans Sønner bleve siden ombragte af deres Farbrødre Childebert og Chlotar. *Kr. E.*

Chlodovech (Chlodvig, senere Ludvig) hed flere frankiske Konger af Merovingernes Slægt. 1) C. I, Søn af Childerik I, fulgte sin Fader 481 som Konge over en Del af de saliske Franker med Hovedsæde i Tournai (Doornik) og blev Grundlæggeren af det mægtige Frankerrige. Først gjorde han Ende paa den sidste Rest af romersk Herredømme i Gallien, idet han 486 overvandt Syagrius ved Soissons og derved vandt Landet indtil Seine. 493 ægtede han Clothilde (Chrotechildis), en burgundisk Prinsesse, der var Kristen; hun søgte ogsaa at vinde C. for sin Religion, men først da han 496 drog imod Alemannerne, lovede han umiddelbart før den afgørende Kamp at blive Kristen, om Christus hjalp ham til Sejr. Han vandt i Slaget og lod sig nu tillige med 3000 Franker døbe i Reims af Biskop Remigius; den herved brugte Salve tjente siden, som det hed sig, ved Salvingen af alle frankiske og franske Konger. Fra nu af støttede Gejstligheden og de katolske Indbyggere C., og de hidtil uafhængige Byer i Aremorica mellem Seine og Loire underkastede sig ham frivillig. C. brugte ogsaa Religionsforskellen til Paaskud, da han 507 vendte sig mod de arianske Vestgoter; han slog deres Konge, Alarich, og erobrede Aquitanien, men hans videre Fremtrængen standsedes af Østgoterkongen Theodorik. Endnu lykkedes det ham ved List og Vold at udrydde alle Kongerne over de andre Frankerstammer. De store Strækninger, som C. havde underlagt sig i saa kort Tid, styrede han ved Hjælp af Grever; de undertvungne Folk havde ingen politisk Indflydelse, og selv hos Frankerne hørte de gamle Folketing nu op. Kongen var ganske uindskrænket og betragtede Riget som sin Ejendom; da C. døde 511, blev det ogsaa delt mellem hans 4 Sønner.

2) C. II, Dagobert I's anden Søn, blev 638 Konge over Neustrien og Burgund, og da det 656 ogsaa lykkedes ham at erobre Austrasien, havde han hele Frankerriget under sig, men døde endnu samme Aar.

3) C. III, Søn af Theodorik III, var frankisk Konge (690—94); den virkelige Magt havde dog Majordomus Pippin (af Heristal). *Kr. E.*

Chlodvig se Chlodovech.

Chloë (græ.), Tilnavn til Demeter (s. d.), som Beskytter af den grønne Sæd. Sammen med Ge Kurotrofos havde Demeter C. en Helligdom umiddelbart S. fr Opgangen til Akropolis; her ofredes der hende den 6. i Maaneden Thargelion en Vædder. *C. B.*

Chloëia, en til Familien *Amphinomidæ* (s. d.) hørende Slægt af temmelig store, brede og flade Børsteorme, som langs ned ad Ryggen ere forsynede med to Rækker dobbelt fjerformede Gæller. Den lille Hovedlap er udstyret med en langstrakt Kam. De savtakkede Rygbørster og de i Spidsen gaffeldelte Bugbørster danne mægtige Bundter, som sidde i næppe mærkelige Fremspring af Kroppen. Arter i Indien og Vestindien. *M. L.*

Chlopicki følåpi'tski],J 6ze f, polsk General, født 24. Marts 1771 i Galizicn, død i Krakov 30. Septbr. 1854. C. indtraadte i en Alder af 16 Aar i Krigstjenesten og kæmpede 1794 ved Kosciuszko's Side i Slaget ved Raclawice. Efter Polens tredje Deling 1795 begav han sig til Udlandet og bidrog meget til Virkeliggørelsen af den af Dacbrowski undfangede Tanke om Dannelsen af polske Legioner ɔ: polske Tropper i fransk Tjeneste. Han deltog med glimrende Tapperhed i næsten alle Napoleon's Krige og blev haardt saaret i Slaget ved Borodino (Moskva). Efter Oprettelsen af Kongeriget Polen udnævnte Alexander I ham til Divisionsgeneral; men stadige Rivninger med Storfyrst Konstantin foranledigede, at han maatte tage sin Afsked. Da Revolutionen udbrød i Varszava 29. Novbr. 1830, nærede han straks Tvivl om et heldigt Udfald, men alligevel overtog han 5. Decbr. Diktaturet, og Rigsdagen, som blev aabnet 18. Decbr., stadfæstede ham i denne Værdighed. Imidlertid kunde han ikke komme overens med den radikale Fløj, den saakaldte patriotiske Forening, hvis Mishag han havde vakt, fordi han, i Stedet for kraftig at drive paa Rustninger, ønskede og haabede paa en fredelig Bilæggelse af Striden. 23. Jan. nedlagde han frivillig Diktaturet for helt al trække sig tilbage til Privatlivet. Men da den russiske Hær en Maaned senere stod uden for Hovedstadens Porte, meldte han sig øjeblikkelig til Tjeneste, kæmpede med enestaaende Heltemod i de blodige Slag ved Wawre og Groshow og bevirkede ved sin Krigserfaring, at Tilbagetoget ikke forvandledes til et afgjort Nederlag. Han fik et alvorligt Saar i Hovedet, der gjorde ham uskikket til videre at tage Del i Krigen. Resten af sit Livhenlevede han i Krakov. Af sin Samtid er C. bleven stærkt kritiseret, men hovedsagelig med Urette. Om hans patriotiske Sindelag og fremragende strategiske Begavelse kan der ikke rejses Tvivl; derimod manglede det ham paa urokkelig Tillid til sig selv og den Sag, der var lagt i hans Hænder, og muligt er det, at Revolutionen under en mere energisk og hensynsløs Fører kunde have faaet et andet Udfald. *St. R.*

Chlōris, Datter af Amfion og Niobe (s. d.). Efter et argivisk Sagn, der er fortalt hos Pausanias, skulle C. og hendes Broder Amyklas, da Apollon og Artemis dræbte Niobiderne, have anraabt Leto om Beskyttelse og være blevne frelste; til Tak byggede de Leto's Tempel i Argos, hvor der senere ved Siden af Gudindens Statue ogsaa fandtes et Billede af C. *C. B.*

Chlōris Sw., Græsslægt (*Chlorideae*) med tilsyneladende kransstillede Aks og med enblomstrede Smaaaks; oven over de to Yderavner og den stakbærende samt behaarede Inderavne findes een eller flere tomme og ofte med Stak forsynede Avner. Ca. 40 Arter i varme Lande, ikke i Europa; som Prydplanter dyrkes nogle af disse smukke Græsser, f. Eks. *C. gracilis* Dur. *A. M.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under ***K.***

Chlorococcum se Alger, 1. Bd. S. 514.

Chlorocythrium se Alger, 1. Bd. S. 514.

Chlorophycēae se Alger, 1. Bd. S. 514.

Chlorophytum Ker., Slægt af Liljefamilien, Urter med Rodstok. Ca. 50 Arter, af hvilke *C. comosum* (Thunb.) Baker (C *Sternbergianum* Stindel, ogsaa kaldet *Cordyline viviparum*) en meget almindelig Væksthusplante, der overvintres ved 6—10°, men som for øvrigt i særlig Grad egner sig til Stuekultur. Fra Rodstokken fremskyde lange, græslignende, smukt grønne og grundstillede Blade. Mellem disse hæve sig Stænglerne, hvoraf nogle bære de temmelig smaa og hvide Blomster, andre derimod ere golde og hængende; hist og her paa disse fremkommer der store Bladbundter og kødede Luftrødder. Den er meget anvendelig som Ampelplante. Varieteten *C. c. aureo marginatum* har gulstribede Blade; men den skyder kun sjælden golde Stængler og har derfor mindre dekorativt Værd end Stamformen. *L. II.*

Chlōrops, Flueslægt af Anthomyiernes Familie, indbefattende smaa, ofte gule Fluer, som leve i Hvedens og Byggens Straa og hindre Planternes Vækst. Hunnen lægger Æggene paa Kernerne, og de deraf udkrøbne Larver æde sig ind i disse. *C. W.-L.*

Chlorōsis se Blegsot.

Chlorum solūtum se Klor.

Chlotar I—IV, frankiske Konger af Merovingernes Slægt. C. I, Chlodovech I's yngste Søn, fik ved Delingen efter Faderens Død (511) Rigets nordligste Del med Soissons til Hovedstad. Han og hans Broder Childebert ombragte deres afdøde Broder Childebert's Sønner og delte deres Lande; ligeledes delte de Burgund mellem sig, da de erobrede dette Rige 532. Da C.'s Brodersøn Theudebald døde 555, og Broderen Childebert 558, fik han deres Lande og havde saaledes atter det hele store Frankerrige under sig indtil sin Død 561, da det deltes mellem hans fire Sønner. — C. II, yngste Søn af Chilperik I og Fredegunde, var kun 4 Maaneder gammel, da han 584 valgtes til Konge under Moderens Formynderskab. Under de store Kampe mellem Fredegunde og Brunhilde (s. d.) havde han, selv en svag og from Fyrste, en meget omvekslende Skæbne; til sidst fik han dog Brunhilde i sin Magt og lod hende henrette paa den grusomste Maade. Fra nu af (613) var han Herre over hele Frankerriget; 622 overlod han dog sin Søn Dagobert Austrasien, og selv døde han 628. — C. III, Søn af Chlodovech II, var frankisk Konge 656—70; ved sin Død var han kun 15 Aar gammel, og Styrelsen førtes af Majordomus Ebroin. — C. IV blev 717 opstillet af Karl Martel som Skyggekonge imod Chilperik II, men døde allerede 719. *Kr. E.*

Chlumecky [χlumæ'tsky], Johann v., østerrigsk Statsmand, er født 23. Marts 1834. C. studerede Retsvidenskaben i Wien og fik derefter et Embede i Briinn, men tog sin Afsked for frit at kunne bekæmpe Ministeriet Belcredi's føderalistiske Planer som Medlem af den mähriske Landdag, hvortil han 1865 var bleven valgt af Godsejerklassen. Da det tyske »Borgerministerium« var kommet til Magten, blev C. 1868 Statholderiraad i Mähren; men 1870, da Potocki kom til Roret, gik han igen af og valgtes s. A. til Rigsraadets Underhus. I Novbr. 1871 blev han Agerbrugs- og i Maj 1875 Handelsminister og forblev i denne Stilling indtil Aug. 1879, da Grev Taaffe blev Førsteminister, og søgte at forsone de slaviske Folkeslag med den konstitutionelle Helstat ved forskellige Indrømmelser til deres nationale Ønsker. C mistede ved de ny Valg sin tidligere Plads i Underhuset, men blev 1880 valgt i Briinn og er senere stadig genvalgt. Han har været en af Førerne for det tyske Parti, idet han dog selv har vist meget Maadehold i sin Optræden, og blev 1885 2. og 1888 1. Næstformand samt endelig 1893 Underhusets Formand. *E. E.*

Chmel [χmæ'l], Joseph, østerrigsk Historiegransker, født 1798 i Olmiitz, død i Wien 28. Novbr. 1858. C. var først Stiftsbibliotekar i Korherrestiftet St. Florian, fra 1834 ansat i Statsarkivet i Wien. Han har udfoldet en omfattende Udgivervirksomhed, især til Østerrigs Historie i Slutningen af Middelalderen. Fremhæves kunne *Regesta chronologico-diplomatica Ruperti, regis Romanorum* [Frankfurt 1834], *Regesta chronologico-diplomatica Friderici III, Romanorum imperatoris* [Wien 1838—40, 2 Bd.] og »Aktenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilians I« [smst. 1854—58, 3 Bd.]; desuden var han Udgiver og flittig Medarbejder af »Archiv für Kunde osterreichischer Geschichtsquellen«. Fremstillende Arbejder kom han sjældnere ind paa, efter at han havde fuldendt sit Ungdomsarbejde: »Geschichte Kaiser Friedrichs IV«, den, der ellers kaldes Frederik III [Hamburg 1840—43, 2 Bd.]. *Kr. E.*

Chmielnik [χmjæ'lnik], 1) By i Polen, Guvernement Kielce, ved Skodnia's Kilder, har 2 Kirker, en Synagoge og (1890) 7,400 Indb. (mange Jøder). I Nærheden findes anselige Kobberværker og Jærngruber. — 2) (Chmelnik), By i det sydvestlige Rusland, Guvernement Podolien, ved Bug, har flere græske og en katolsk Kirke, en Synagoge og (1885) 12,200 Indb. (1800 kun 1178). *C. A.*

Chmielowski tømjælo'fskij. Piotr, polsk Litteraturhistoriker, er født 19. Febr. 1848 i Zawadynce i Podolien. Efter at have studeret fra 1866 til 1870 ved den saakaldte Szhola giowna i Varszava afsluttede han sin akademiske Uddannelse under et Ophold ved Universitetet i Leipzig, hvor han ogsaa disputerede for Doktorgraden. C. er den ypperste Litteraturhistoriker, som Polen har fostret. Udrustet med grundige filosofiske Kundskaber, en fortrinlig Hukommelse, en fænomenal Arbejdsdygtighed og en medfødt Evne til at opfatte det karakteristiske begyndte han sit Livs Gerning, at lægge Grunden til en paa Kildestudier støttet Forskning af den polske Litteraturs Historie. Som han overhovedet er en fuldt ud moderne Aand, slutter han sig i sin kritiske Metode nær til Taine, og allerede i sine første Arbejder fra Slutningen af 1860'erne paaviste han Nødvendigheden af at opgive den romantiske Digtning og i Stedet for optage Emner fra det virkelige Liv. Han er ofte Polemiker; men det agitatoriske Element træder kun sjælden i Forgrunden, idet han mere ynder at virke overtalende ved sin udstrakte Kundskabsfylde, og hans aandelige Smidighed har tilladt ham i Form af Monografier at skrive om Litteraturepisoder og Forfatterskikkelser, hvis Behandling man hidtil havde anset for umulig paa Grund af de herskende Censurbestemmelser. Dog have disse hindret ham i at fremstille den interessante og for polsk Aands-

liv saa karakteristiske Vekselvirkning, som findes mellem Litteraturen og de politiske Forhold. Blandt C.'s uhyre frodige Produktion fortjene især at nævnes: »Kvinderne hos Mickiewicz, Slowacki og Krasiński« [Varszava 1873], »Vore Romanforfattere« [Krakov 1886], »De sidste 16 Aars polske Litteratur i Grundrids« [Varszava 1881], »Polske Forfatterinder i det 19. Aarhundrede« [Varszava 1885], »Adam Mickiewicz« [Krakov 1885], »Józef Kraszewski« [Krakov 1888], »Studier og Skitser vedrørende den polske Litteraturs Historie«, I—II [Krakov 1886]. En stor Mængde af hans Afhandlinger findes trykte i Tidsskriftet »Ateneum«, hvis Redaktør han har været siden 1880. (Litt.: En kort Biografi af Wład. Prokesch, »Piotr Chmielowski« [Krakov 1892]). *St. R.*

Chmjeljnítskij [ɣmjæl-], Nikolaj Ivànovitsch, russisk dramatisk Forfatter, særlig Lystspildigter (1789—1846), overgik efter som militær at have deltaget i Kampene imod Napoleon (1812—14) til den civile Embedskarriere, fra hvilken han 1838 tog Afsked som Guvernør i Archangelsk for at tilbringe Resten af sit Liv i St. Petersborg. Han debuterede som Forfatter 1817 med et rimet Lystspil »Sludderbøtten« (»Govoimn«), og efter dette fulgte i rask Produktion en lang Række andre Teaterstykker: »Luftkasteller« (»Vozdùžnyje zàmki«), »Bedstemoders Papegøjer« (»Bàbuškiny papugàji«), »Ingen undgaar sin Skæbne« (»Sùženago konjòm ne objèdeš«) o. a. Ihvorvel største Parten af disse ikke ere Originaler, men hente deres Emner fra det franske, have de dog i den russiske Teaterhistorie haft en ikke ringe Betydning, idet deres joviale Indhold, der aldrig strejfer det platte j og udtraadte, de harmoniske og letflydende Kupletter og det livlige og vittige Replikskifte vare Egenskaber, der i lange Tider holdt dem paa Repertoiret og vise et Mesterskab i Bearbejdelsen. Med Rette tillægger man derfor C. Æren af at være den Forfatter, der har skabt Vaudevillen paa den russiske Skueplads. Hans samlede Værker udkom i St. Petersborg 1849 i 3 Bd. *K. V.*

Chnum eller Khnum, ægyptisk Gud, der i græske Indskrifter gerne kaldes Chnumis, Chnubis eller Knufis, undertiden ogsaa Kneph. Han fremstilles i Reglen altid med Vædderhoved (med grøn Farve) og med snoede Horn, forskellige fra de Vædderhorn, hvormed Amon afbildes. C. dyrkedes særlig ved Katarakten og paa Øen Elefantine, men ogsaa andre Steder i Ægypten, særlig i Mellemægypten. Skabelsen eller Dannelsen af Verden og Menneskene tilskrives ofte C.; i det ægyptiske Eventyr »De to Brødre« skaber C. en Kvinde. C. spiller ogsaa en vis Rolle i Livet efter Døden. Ved Katarakten dyrkedes to Gudinder, Sate og Anke eller Anuke, ved Siden af C. Den største Bronzestatue, der antages at fremstille C, findes i Ny Carlsberg Glyptoteket i Kjøbenhavn. *V. S.*

Chnumis se Chnum.

Choānae, de bageste Næsebor, se Næse.

Choanoflagellāter se Infusionsdyr.

Choapa se Chuapa.

Choáspes se Kercha

Choc [šå'k] er en i Danmark forældet Benævnelse for Sammenstødet med Modstanderen under Rytteriets Angreb til Hest med blanke Vaaben. Ordet brugtes dog ofte i Flæng med Attake. *C. G. B.*

Chochol (russisk) »Haartop«, »Hanekam«, bruges af Storrusseren som Øgenavn for Lillerusseren.

Chocim se Chotin.

Choctaw [tšå'ktå], Indianerstamme i Nordamerika, se Cherokeser.

Alexander ofrer til Guden Chnum (fra Øen Elefantine).

Chodavendikjar, tyrkisk Vilajet i Lilleasien, omfatter paa det nærmeste det gamle Mysien, Frygien og det sydvestlige Bithynien, d. v. s. den nordvestlige Del af Halvøen S. f. Marmarahavet, og tæller omtrent 1/2 Mill. Indb. Det inddeles i 4 Sandschak'er: Brussa, Karassi, Karahissar-Shahib og Kutahya. Hovedstaden er den prægtig liggende Brussa (s. d.). *C. C. C.*

Chodkiewicz [føodkjæ'vits], Jan Karol, fremragende polsk Feltherre, født omtr. 1560 i Litauen, død 24. Septbr. 1621 i Chocim i Podolien. Han nedstammede fra en meget anset Magnatfamilie. Sin første Uddannelse fik han i Jesuiterkollegiet i Wilno, hvorpaa han foretog en længere Rejse i Tyskland og de romanske Lande, paa hvilken han fik Lejlighed til at lære Krigsvæsenet under Alba's og Alexander Farnese's Vejledning. Efter sin Hjemkomst tog han Del i Krigen mod de oprørske Kosakker under Nalewajko, og nogle Aar senere ledsagede han Hetmanen Zamoyski paa hans Tog mod Vallakiet. Zamoyski opdagede snart hans betydelige Feltherreevner og overdrog ham 1602 Overanførslen over Tropperne i Livland og Fortsættelsen af Krigen mod Svenskerne. C. sejrede ved Reval, Dorpat og Weissenstein, og 27. Septbr. 1605 slog han den fem Gange talrigere Fjende ved Kirchholm. Da den polske Hær, som 1610 havde indtaget Moskva og indsat den falske Demetrius til Zar, ved sine Udsugeiser og hele sin hensynsløse Færd havde vakt en russisk Folkerejsning mod sig og var kommen i en meget alvorlig Knibe, kaldtes C, der allerede i Begyndelsen af 1605 var bleven udnævnt til litauisk Storhetman, til Hjælp. Han havde kun faa og lidet disciplinerede Tropper

Artikler, der savnes under C, maa søges under ***K.***

til sin Raadighed, saa at det viste sig umuligt at holde Kreml; men ved Raadsnarhed lykkedes det ham at frelse Hæren fra fuldstændig Undergang. 1617 drog han for anden Gang i Felten mod Russerne og kæmpede med vekslende Held, indtil Kosakkerne under Konaszewicz bragte ham Undsætning og skaffede Polakkerne Sejr. Hans sidste store Bedrift er hans Deltagelse i Kampene ved Chocim 1621. Indesluttet af en overvældende tyrkisk Overmagt tilbageviste han i en hel Maaned de fjendtlige Stormangreb, men han døde under Belejringen, og først hans Medanfører, Lubomirski, fuldendte Sejren. (Litt.: Naruszewicz, »Jan Karol C.'s Levned« [1. Udg. Varszava 1781, 3. Udg. Krakov 1858]). *St. R.*

Chodneffit, Mineral, er en uren Varietet af Chiolit (s. d.).

Chodowiecki [χodovjæ'tski], Daniel Nikolaus, tysk Maler, Tegner og Raderer, født i Danzig 16. Oktbr. 1726, død i Berlin 7. Febr. 1801; Tysklands originaleste Kunstner i 18. Aarh. C. var først i Købmandslære og uddannedes under store Vanskeligheder, nærmest som Autodidakt; han malede først Miniaturer og Emailler paa Daaser; i 1757 begynde hans første Raderinger at udkomme, i hvilke han viser sig som Elev af de franske Genrefremstillere, Chardin, Eisen og Moreau, men med større Troskab end disse skildrer han sine Omgivelser, det preussiske Folk og Berlinerlivet 1750—1800, med bestemt Fastholden af dettes spidsborgerlige Præg; fra 1767 begynder han at illustrere talrige Skrifter, særlig Komedier og Almanakker, og bliver snart meget søgt og skattet som Illustrator; til hans bedste Illustrationer høre 12 Bl. til »Minna v. Barnhelm« [1769] og Gessner's »Idyller« i [24 Bl., 1771], de sidste visende hans fineste tekniske Udførelse, gjorte med stikkeragtig Finhed, lignende Moreau, men uden dennes Glathed; til sidste Fuldendelse anvender han kold Naal. C.'s større Blade og de, for hvilke ingen Naturiagttagelse ligger til Grund, staa langt tilbage for ovennævnte; til hans Hovedblade hører dog det større Blad »L'atelier d'un peintre«, fremstillende ham selv og hans Familie; i alt har han udført 978 Plader med 2,075 Fremstillinger, foruden 2,000 Tegninger, af hvilke bør fremhæves »Rejse til Danzig«, tilhørende Berlins Kunstakademi, udgiven i Lystryk, Berlin 1882. C. blev Rektor ved Berlin-Akademiet 1764, Vicedirektør 1788 og Direktør 1797. Hans Portræt, malet af A. Graff, er stukket af Arnold. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn ejer ca. 450 af C.'s Blade. (Litt.: »D. C, Auswahl aus des Kunstlers schonsten Kupferstichen« [Lystryk, 2. Opl., Berlin 1884]; Engelmann, »D. C.'s sämtliche Kupferstiche« [Berlin 1857, Nachtrag 1860]; F. Meyer, »D. C, der Peintre-graveur« [Berlin 1888]). *A. Ls.*

Chodscha Saleli, Landsby i Buchara ved Amudarja paa Grænsen af Buchara, russisk Turkmenien og Afghanistan. C. S., der ligger ved Karavanvejen fra Balk til Byen Buchara, var 1886 Sædet for den til Reguleringen af Afghanistan's Nordgrænse nedsatte russisk-engelske Kommission. *C. C. C.*

Chodschend (af *chub-dschend*: den skønne Stad), 1) Kreds i den sydøstlige Del af Provinsen Sir Darja i det russisk-centralasiatiske Generalguvernement Turkestan, er 22,800 □ Km. (lidt mindre end Jylland) med ca. 1/4 Mill. Indb., mest Tadschiks og Usbeker, der navnlig leve af Agerbrug og Kvægavl.

2) Hovedstad i Kredsen af samme Navn, 130 Km. S. f. Taschkent ved Sir Darja, ikke langt fra Chodscha Bakargan's Indmunding, under 40° 17' n. Br. og 256 M. o. H., er en smukt bygget By, der ligger næsten helt skjult i prægtige Haver og omgives af en dobbelt Mur. Blandt dens Bygninger maa fremhæves Citadellet med den tidligere Herskers Palads, den store Basar, den russiske Kirke, de talrige Moskeer (over 200) og Skoler. C., der 1885 havde 34,800 Indb., er en efter centralasiatiske Forhold livlig Handels- og Industriby, hvis Silkespinderier og Farverier ere bekendte, og i hvis vidtstrakte Frugthaver sydeuropæiske Frugter naa en sjælden Fuldkommenhed. Berømte ere navnlig dens Pistaceer. Udførslen, der væsentlig bestaar i Bomuld, Læder, Rosiner og anden Frugt, gaar for det meste til Rusland. Byen savner godt Drikkevand, og Klimaet holdes for mindre sundt.

C. anses for den ældste By i hele Centralasien, men den har sjælden spillet nogen politisk Rolle. Sammen med de østligere liggende Byer, U ra Tepe og Dsjisak, dannede den tidligere en selvstændig Stat, blandt hvis mest fremragende Fyrster maa nævnes Usbeken Ak Buta-Beg ved Beg. af 18. Aarh. Han befæstede Staden og udbedrede Citadellet. Schadman-Beg byggede senere Gulbak, Fyrstens Bolig. I Beg. af 19. Aarh. blev C. erobret af Chokand og var derefter i mange Aar et Tvistens Æble mellem denne Stat og Buchara, til den 5. Juni 1865 blev besat af Russerne (se i øvrigt Turan, Sir Darja og Russisk Centralasien). *CCC.*

Chodźko føoldzko], Alexander, polsk Skribent, er født 11. Juli 1804 i Krzywicze i Litauen, studerede ved Universitetet i Wilno, hvor han hørte til Mickiewicz's intime Venner, uddannede sig derpaa i de østerlandske Sprog ved det orientalske Institut i St. Petersborg og var 1829—41 russisk Konsul i Byen Rescht ved det kaspiske Hav, 1857—84 Professor i slavisk Litteratur ved College de France i Paris. C. har udgivet en Del fortrinlige Oversættelser fra Persisk (især »Théâtre persan« [Paris 1878], en »Grammaire persane« [Paris 1852]), samt en Del slavistiske Arbejder, af hvilke de litteraturhistoriske ere ypperlige, medens de lingvistiske ofte ere upaalidelige (»Legendes slaves du moyen-åge« [Paris 1859], »Grammaire paléoslave« [Paris 1869], »Etudes bulgares« [Paris 1875 o.a.]). *St. R.*

Chodźko føo'dzko], Ignacy, polsk Skribent, født 15. Jan. 1795 i Nærheden af Wilno, død 1. Aug. 1861. Han er Forfatter til en Række Skildringer af litauiske Tilstande, særlig det indre, huslige Liv hos Smaaadelen (*Szlachta'en*) 18. og 19. Aarh. Han fortæller jævnt og roligt, med en vis Godlidenhed og hjemlig Hygge, der har forskaffet ham en udstrakt Læsekreds. (»Obrazy litewskie« o: Billeder fra Litauen, I—XIII [Wilno 1847—62], »Podania litewskie« o: litauiske Historier [Wilno 1852—58], 4 Serier, hvorafisær er yndet »Dwó mego dziadka« o: Bedstefar's Gaard). Hans Biografi er forfattet af Kondratowicz [Wilno 1861]. *St. R.*

Chodźko [χo'dźko], Leonard Jakob, polsk Skribent, født 6. Novbr. 1800 i Oborek i Litauen (ved Beresinafloden), død 21. Marts 1871 i Poitiers. Efter at have studeret i Wilno ledsagede han 1819 Fyrst Michael Ogiński paa en Rejse Europa rundt,

tog Del i Julirevolutionen og den polske Rejsning 1830—31 og levede for øvrigt i Frankrig som Bibliotekar i Undervisningsministeriet. C. var Historiker og Geograf og har skrevet baade paa Polsk og paa Fransk. Mest bekendte ere: »La Pologne historique, littéraire, monumentale et pittoresque« I—III [Paris 1835—37, 8. Opl. 1854—57], »Histoire de la Lithuanie« [Paris 1831], »La Pologne illustrée« [Paris 1839]. *St. R.*

Choerŏpsis se Flodhest.

Choës (græ.: »Kander«), Hovedfestdagen (2. Dag) i den attiske Dionysosfest *Anthesteria* (s. d.). En Procession ledsagede Basilissa (ɔ: Archon Basileus'es Hustru, se Archonter) til Dionysostemplet, hvor hun tænktes at indgaa Ægteskab med Guden. Med Maske og i Kostume droge Folk under alle Haande Lystighed gennem Gaderne. Til Slutning holdtes stort Drikkelag, hvorefter Festdagen havde sit Navn, idet enhver af Deltagerne, i Modsætning til almindelig Festskik, havde sin egen Vinkande, som det gjaldt at være første Mand til at tømme. *C. B,*

Choffard [såfa!r], Pierre Philippe, fransk Kobberstikker, født i Paris 1730, død smst. 1809, lærte først hos en Kobberstikker og tegnede Kartucher og Ornamenter til Kort, derpaa hos Ornamentstikkeren Babel, men uddannede sig nærmest selvstændig efter N. Edelinck, Balechou og Cochin. C. udmærker sig blandt 18. Aarh.'s mange franske Ornament- og Vignetstikkere ved sin rige Fantasi og fine Følelse; sin Lykke gjorde han med Vignetterne til Lafontaine's Fabler, Pragtudgaven 1761—62, 53 Bl., og i 30 Aar leverede han talrige Stik til en Række smagfulde Udgaver af ældre og nyere Forfattere; højest staa hans Vignetter til »Metamorphoses d'Ovide« [1767], »Les saisons« af Saint-Lambert [1769], Imbert's »Jugement de Paris« [1772] samt Désormeaux's »Histoire de la maison de Bourbon« [1779—88]. C. har ogsaa stukket adskilligt efter Monnet, Cochin, Moreau o. a.; han vedblev at arbejde under Revolutionen og Kejserdømmet, men den ny Tids Smag passede ej med hans elegante Gravstik. 1804 udgav han »Notice historique sur l'art de la gravure«. Tallet paa hans Blade er ca. 900. (Litt.: Portalis, *Les graveurs du XVIII siècle*, II). *A. Ls.*

Chôï, By i den persiske Provins Aserbeidschan, beliggende 1,188 M. o. H. i en frugtbar Egn ved Kotur og ved Karavanvejen til Erzerum, er den vigtigste By i persisk Armenien og tæller 20—30,000 Indb.

Choirĭlos, Navn paa 3 græske Digtere. 1) C. fra Athen, ca. 500 f. Chr., græsk Tragiker, der især skal have udmærket sig som Digter af Satyrdramaer. 2) C. fra Samos, ca. 450—400 f. Chr., græsk Epiker, Forfatter til Epos'et *Perseis*, der behandlede Athen's Sejr over Perserkongen Xerxes, og til Digtet *Samiaka*. Fragmenterne ere samlede af Näke [Leipzig 1817]. 3) C. fra Iasos, en Digter, der ledsagede Alexander den Store paa hans Tog og besang hans Bedrifter. *K. H.*

Chois, ved botaniske Navne Forkortelse for J. D. Choisy (s. d.).

Choiseul [šwazö'l], en af de større Øer i den tyske Salomonsgruppe i Sydhavet, i Nord adskilt fra Øen Bougainville ved Bougainvillestrædet, er ca. 5,850 □ Km. stor, stejl, bjærgfuld og endnu næsten ukendt.

Choiseul [swazo'l], Etienne François, Hertug af C. og Amboise, Ridder af det gyldne Skind, fransk Statsminister, født 28. Juni 1719, død 7. Maj 1785, deltog med Hæder — som Markis de Stainville — i den østerrigske Successionskrig og forfremmedes til Generalløjtnant, ægtede derpaa den rige Finansmand Crozat's Datter og traadte saa ind i Diplomatiet, hvor han, støttet af sin nøje — som der ymtedes om: alt for nøje — Forbindelse med Ludvig XV's Mætresse Pompadour, gjorde hurtig Karriere. 1756 blev han fransk Sendemand hos Benedikt XIV, hvor han behændig løste et Par religiøs-politiske Spørgsmaal, og afløste s. A. Grev d'Aubenterre i dennes Gesandtskabspost i Wien. Straks efter Bernis's (s. d.) Fald fik C. hans Plads i Ministeriet, Novbr. 1758 og blev i Jan. 1759 Pair af Frankrig og Hertug af C. Skønt han skyldte Mætressen sin Ophøjelse og til hendes Død paa det nøjeste var knyttet til hende, var hans Ledelse af Statsforretningerne dog præget af Kraft, Indsigt og værdig Optræden udadtil. Den Arv, han havde at løfte efter Bernis, var tung; det ny Forbund med den gamle Arvefjende Østerrig skulde styrkes og befæstes, — da det nu engang var der —, Krigen med England og Preussen fortsættes, alle bourbonske Stater knyttes nærmere sammen, Frankrigs sunkne Prestige hæves, Landets dybe Elendighed lindres. Krigen bragte Frankrig hverken Ære eller Fordel (Fredsslutningerne i Paris og Hubertsburg 1763), heller ikke efter at C, selv 1761 havde overtaget Krigsministeriet efter Marskallen af Belleisle og noget senere ogsaa Marinen; derimod lykkedes det C. at bevare og styrke Forbundet med Habsburgerne og ligeledes at afslutte den bourbonske Familietraktat, hvorved Spanien og de bourbonske Stater i Italien knyttedes til Frankrigs Politik, til lider? Baade for dem alle (1761). — Efter Krigen arbejdede C. kraftig paa at bringe det udpinte Land paa Fode igen, han stræbte at indføre nogle af den indbrydende ny Tids Ideer i det franske Statsliv, sørgede — i de ham nær staaende Fysiokraters Aand — for Agerdyrkning, Kornhandel, Landøkonomi, stillede sig liberalt lige over for Byerne og deres Krav, fremmede Handel, Industri og Fabrikvirksomhed og skaffede ved kyndig Administration stærkt forøget Udbytte af Frankrigs vestindiske Kolonier. Han skabte en ny fransk Flaade i Stedet for den, der var gaaet til Grunde i Søkrigen mod England, og reformerede, navnlig ved Ordonnansen af 10. Decbr. 1762, den franske Armé efter preussisk Mønster, det første Forsøg paa at gøre Hæren fra en Slags Privatentreprise til en Statsinstitution, paa at hemme den forargelige Uskik, at 8—10-aarige adelige Drenge udnævntes til Oberster, købte og solgte deres Regimenter som en anden Handelsvare og spærrede al Udvej til Forfremmelse for alle talentfulde underordnede Officerer. Ogsaa Artilleriet, Ingeniørvæsenet og Militærskolerne nøde godt af C.'s Omsorg. — Med de mægtige Parlamenter stræbte han at undgaa Kiv, — hvad der ofte var vanskeligt nok —, den myndige og ufordragelige franske Gejstlighed arbejdede han paa saa vidt muligt at tøjle, og endelig erklærede han Novbr. 1764 Jesuiterordenen ophævet i Frankrig. Udadtil stræbte han med Held at genføde Frankrigs tabte Prestige, han støttede de polske konfødererede, bidrog sit til at indvikle Rusland i Krig med Tyrkerne og

erhvervede Korsika for Frankrig. — Ved Pompadour's Død 1764 mistede C. sin kraftigste Støtte; snart dukkede der ny og hensynsløse Ærgerrigheder op: Aiguillon, Maupeou, Abbé Terray o. a., og da C. haardnakket vægrede sig ved at være den ny, i de parisiske Kloaker opsamlede Mætresse Dubarry's lydige Tjener, blev hans Fald besluttet. Ved et haardt og hensynsløst Brev af 24. Decbr. 1770 fratog Ludvig XV ham hans Portefeuiller og forviste ham til hans Pierresæde Chanteloup. Men C.'s Fald blev en Triumf for ham: han havde paa sin Side Digterne, Skribenterne, Filosofferne, Encyklopædisterne, Pressen, den offentlige Mening, alt hvad der endnu i Frankrig bluedes over Regimet i Versailles og Skandalerne i Hjorteparken, og som forvist nød han større Popularitet, end han nogen Sinde havde vundet som almægtig Minister. Efter Ludvig XV's Død 1774 kaldte Ludvig XVI ham tilbage til Hoffet, hvor han dog ikke mere spillede nogen Rolle. (Litt.: Filon, *L'ambassade de C. å Vienna 1757—58* [Paris 1872]; Jobez, *La France sous Louis XV* [smst. 1869—73]; Masson, *Bernts* [smst. 1884]; Besenval, *Mern.;* Duclos, *Mern.;* Schlözer, »C. u. seine Zeit« [Berlin 1848] o. a.). *F. J. Af.*

Choiseul-Gouffier [šwazölgufje'], Marie Gabriel Auguste Florent, Greve af, fransk Diplomat og Oldgransker, født i Paris 27. Septbr. 1752, død 20. Juni 1817, gik 1776 paa Skibet Atalante, hvis Chef, Chabert, optog et Kort over en Del af Middelhavets Kyster, til Grækenland, som han berejste og beskrev i »Voyage pittoresque en Grèce« [Paris 1782], hvorpaa han 1784 blev Medlem af Akademiet. Snart efter blev C. fransk Gesandt i Konstantinopel, hvor han bl. a. friede den russiske Gesandt ud af hans Fangehul i de syv Taarne; han lod ogsaa franske Kunstnere som Cassas o. a. berejse Lilleasien og Syrien og aftegne Mindesmærkerne. Da Frankrig 1792 blev Republik, vedblev han at betragte sig som Bourbon'ernes Afsending; men da hans Brevveksling med Ludvig XVIII opsnappedes af den franske Rhinhær, besluttede Konventet 22. Novbr. 1792 at lade ham fængsle og straffe. Han reddede sig dog ved Flugt, gik til Rusland, til Katharina II, der modtog ham vel. Kejser Poul gjorde ham til Statsraad, Direktør for Kunstakademiet og kejserlig Bibliotekar; 1802 vendte han tilbage til Frankrig, kastede sig atter over sine græske Studier, blev efter Restaurationen Pair af Frankrig og Statsminister. Han døde paa en Baderejse i Aachen. I Akademiets Skrifter findes adskillige Afhandlinger af C. Hans Antiksamling købtes af Louvre. (Litt.: Dacier, *Notice sur la vie de C.* i »Mémoires de l'Académie des Inscriptions« 1824). *V. S.*

Choiseul-Praslin [šwazölpralæ'] se Praslin.

Choisy [šwazi'], Jacques Denis, schweizisk Botaniker, født 1799, død 1859 som Professor i Botanik i Genève. Hans Arbejder falde alle i den deskriptive Botanik. For De Candolle's *Prodromus* bearbejdede han *Hypericaceae*, *Guttiferae*, *Afarcgraviaceae* o. a. En mejikansk Rutacé-Slægt, *Choisya*, er af Kunth opkaldt efter ham. *V. A. P.*

Choisy-le-Roy [šwazil°rwa'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine> Arrond. Sceaux, smukt beliggende 11 Km. S. f. Paris ved Orléansbanen, har Rester af et Slot, som Ludvig XV byggede her for Madame Pompadour, men som ødelagdes under Revolutionen, en Bronzestatue af Rouget de l'Isle, som døde her, og (1891) 8,400 Indb., der drive nogen Industri i Porcelæn, Glas, Læder, Sæbe og Kemikalier, samt Handel, især med Vin og Kul. C. er et af Pariserne meget yndet Udflugtssted om Sommeren. I den fransk-tyske Krig fandt her Kampe Sted under Pariserhærens Udfald, nemlig Septbr. 1870 under General Vinoy og i Novbr., da de Franske toge Banegaarden og hævdede dens Besiddelse i nogen Tid. *H. W.*

Chokēre (af fr. *choquer* [šāke']), støde, støde an imod, fornærme, mishage; chokant (fr. *choquant* [šākā']), anstødelig, fornærmende, paafaldende, forbløffende.

Chokolade (af mejik. *choco*, Kakao, og *latl*, Vand) er en Blanding af ristede og afskallede Kakaobønner og Sukker, oftest med Tilsætning af en ubetydelig Mængde Krydderi, især Vanille. Til Fremstilling af C. og andre Kakaopræparater blive Kakaobønnerne (s. d.) først sigtede for at befries for Sand o. l., sorterede og derpaa ristede paa lignende Maade som Kaffebønner, men ved en lavere Temperatur end disse, nemlig allerhøjest indtil 140°. De undergaa derved ingen dyberegaaende Forandring, men faa en mere aromatisk og mindre skarp Smag, og Skallen bliver tør og sprød. Efter at de ere afkølede, brækkes de i Stykker i en Stiftetromle eller paa en Kværn, hvorved Skallerne løsnes og derefter let kunne bortskaffes ved en Blæser; ved disse Behandlinger miste Bønnerne 9—20 p. Ct. i Vægt. De saaledes rensede Bønner lade sig let male til en dejagtig Masse, naar de opvarmes til 40—50°, ved hvilken Temperatur det i Bønnerne indeholdte Fedt smelter; i det store sker denne Finmaling paa Maskiner, der kunne opvarmes, oftest bestaaende af to Stenvalser, der dreje sig med forskellig Hastighed, og den Grad af Finhed, der herved opnaas, er i høj Grad bestemmende for Produktets Godhed. Naar man ikke vil fremstille den saakaldte Kakaomasse eller Bitterchokolade, tilblandes under Malingen den fornødne Mængde Sukker og Krydderi, og Massen behandles herefter, for at opnaa en omhyggelig Blanding, i Æltemaskine, i hvilken den blandes og gennemskæres af en Transportskrue, der presser den ud gennem et snævert Rør forneden i Apparatet. Den lægges derefter i Blikforme, der anbringes paa en opvarmet, med Rysteindretning forsynet Plade, hvorved Massen lægger sig fast i Formene, og Luftblærer undslippe; selvfølgelig fremstilles dog mange af de almindelige Chokoladekonfiturer uden Anvendelse af saadanne Forme. Foruden Sukker og Krydderier faar C. ofte mange andre Tilsætninger, saaledes f. Eks. Lægemidler, hvis ubehagelige Smag derved dækkes; men oftest ske Tilsætningerne i Forfalskningsøjemed. Dette gælder saaledes om den hyppig anvendte Indblanding af de fint pulveriserede Skaller, en Indblanding af Mel o. l. Ofte udpresses en Del af Fedtet og erstattes med billigere Fedtsorter, og ofte tilsættes uforholdsmæssig meget heraf og da samtidig, for at give Massen den rette Konsistens, meget Sukker. Fin C. bør ikke indeholde stort mere end 50 p. Ct. Sukker, men ikke sjælden findes lige op til 70 p. Ct. Ganske billige C. tilfredsstille aldrig den Fordring, man kan stille til uforfalsket C, at den kun skal bestaa af ren Kakao-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

masse, fremstillet af afskallede Bønner, Sukker og en meget ringe Mængde, indtil 1 p. Ct., Krydderi. I Forbindelse med C. skulle omtales de saakaldte Kakaopulvere. Disse fremstilles af den omtalte Kakaomasse, ved at behandle denne i opvarmede Presser, hvorved Halvdelen til to Tredjedele af Fedtet udskilles, og man erholder derved et mere letfordøjeligt Produkt. Under Navn af opløseligt Kakaopulver gaa i Handelen talrige Pulvere, der angives at være fremstillede ved Behandling af Kakaomasse med Alkalier, hvorved Fedtet til Dels omdannes til Sæbe, medens Bønnens Cellevæv samtidig svulmer op og blødgøres. Oftest bestaa disse Pulvere dog kun af almindeligt Kakaopulver, hvortil er sat en ringe Mængde tvekulsurt Natron eller, sjældnere, Magnesia, idet man ogsaa ved denne Tilsætning fremkalder den saakaldte Opløselighed, der i Virkeligheden blot bestaar deri, at Pulverne lettere fordele sig, naar de udrøres i Vand. Disse forskellige nærende og bekvemme Præparater have i den senere Tid skaffet sig en meget stor Udbredelse. Angaaende Kakaoens kemiske Sammensætning se Kakaobønner.

Brugen af C. eller rettere af en Drik, tilberedt af Kakaomasse og Vand, med eller uden Tilsætning af Honning, Mel og Krydderier, var almindelig i Mejiko, da Spanierne kom dertil 1519. Bønnerne, der kort efter af Cortez sendtes til Spanien, fik dog ingen videre Anvendelse, og først da der ogsaa blev sendt færdig Kakaomasse, og man lærte dennes *Fremstillingsmaade* at kende, blev Brugen af C. almindelig. I lang Tid anvendtes C. dog kun i Spanien, hvor man hemmeligholdt Fabrikationsmaaden; men i Begyndelsen af 17. Aarh. overførte Florentineren Carletti denne til Italien, hvor der da opstod talrige Fabrikker. 1657 indførtes Brugen af C. i England, og i Slutningen af 17. Aarh. var den almindelig over hele Europa, men endnu konsumeres den langt overvejende Mængde af de romanske Folkeslag. Den fineste C. faas fra Frankrig, der aarlig producerer ca. 12 Mill. Kg., hvoraf en stor Mængde eksporteres. (Litt.: P. Zipperer, »Die C.-Fabrikation« [1888]). *K. M.*

Cholaemia, Galdens Overgang i Blodet, se Gulsot.

Cholagōga, Midler, der befordre Afsondring af Galde. Herhen høre alle afførende Midler, men særlig har Rabarber (*Rheum*) Navn for at være et C. *Lp. M.*

Cholālsyre se Galde og Galdesyre.

Cholecystektasi, Udvidning af Galdeblæren, opstaar som Regel ved Tillukning af Galdeudførselsgangene, hvilket kan fremkomme ved Betændelser, ved Sten, ved Svulster. Den udvidede Galdeblære kan findes fyldt med Galde, tilblandet med Galdesten eller grumsede Masser, med Slim, med Materie eller med klar, vandagtig Vædske. Hvis Lidelsen volder betydeligere Symptomer, hvilket langtfra altid er Tilfældet, vil man som oftest nutildags føle sig fristet til en af de i efterfølgende Art. nævnte Operationer. *E. A. T.*

Cholecystektomi, Udskæring af Galdeblæren (se Galdevejsoperationer).

Cholecystotomi, Snit i Galdeblæren (se Galdevejsoperationer).

Cholecystenterostomi, Anlæggelse af en blivende Aabning mellem Galdeblæren og Tarmen (se Galdevejsoperationer). *E. A. T.*

Cholecystitis, Galdeblærebetændelse (se Galdevejssygdomme).

Choleïnsyre se Galde og Galdesyre.

Cholelit se Galdesten.

Cholelithiāsis se Galdesten.

Cholen se Saigon.

Choler [ßåle'], Adolphe, fransk dramatisk Forfatter (1822—89). TilParis'es Morskabsteatre har C. enten alene eller i Reglen medeen eller to Medarbejdere skrevet en Mængde Vaudeviller, Parodier, Farcer og Operetter. Med Labiche forfattede han bl. a. »Les marquises de la fourchette« [1854] og »Un pied dans le crime« [1866]; med Thiboust og Siraudin »Le fils de la belle au bois dormant« [1858]; med Labiche og Delacour »Les chemins de fer« [1867] o. s. v. Af hans øvrige Medarbejdere kunne nævnes Clairville, Cogniard, Dennery, Dumanoir, Lefranc, Marc Michel og H. Rochefort. *S. Ms.*

Cholĕra morbus se Kolera.

Choles, Indianerstamme i den sydamerikanske Republik Columbia, høre til Mayafolkene og bebo Kysten S. f. Dariengolfen. De ere bekendte for at bygge deres Hytter paa Pæle, men ere i øvrigt i Sprog og Levevis forskellige fra de øvrige Stammer paa Tangen. *C. A.*

Cholesteatōm, Perlesvulst, kaldes en Svulstdannelse eller Ophobning af voks- eller stearinlignende, paa Overfladen perlemorglinsende Masser, som skyldes en rigelig Udvikling, Afstødning Og Retention af Epitelceller, blandede med Fedt og Cholesterin. C. findes især ved sygelige Tilstande i Ørets Trommehule, i visse Cyster og under mange andre patologiske Forhold. *A. F.*

Cholesterin, $C_{26}H_{43}OH$ eller $C_{27}H_{45}OH$, er en etatomig Alkohol, den forekommer i Blodlegemerne i Nervevævet, i Galden o. a. St.; af Galdestene kan det let vindes ved Ekstraktion med kogende Alkohol og paafølgende Rensning med vinaandig Kalilud; det kan ogsaa fremstilles af Hjerne eller Rygmarv. C. er let opløselig i varm og kold Æter, Glycerin, Petroleum, Benzol, varm Alkohol og Kloroform. Af fortyndet Vinaand udkrystalliserer det med I Molecule ILO i rombiske Tavler, der ere let kendelige under Mikroskopet; af vandfri Æter krystalliseres det vandfrit. Tørt C. smelter ved 145° og destillerer i Vacuum ved 360°; det er optisk aktivt og har Vægtfylden 1,046. Ved Opvarmning med Svovlsyre og Vand (5 : 1) farve Krystallernes Kanter sig røde. En Opløsning af C. i Kloroform bliver ved Rystning med samme Mængde koncentreret Svovlsyre først rød, senere purpurfarvet; den Syre, der samler sig i den nederste Del af Glasset, viser grøn Fluorescens (Salkowski's Reaktion). C. findes ogsaa i Frø og Olier af flere Planter. *O. C.*

Cholet [ßålæ'], By i Mellemfrankrig, Dep. Maine-et-Loire, Hovedstad i Arrondissementet C. (Anjou), beliggende amfiteatralsk paa en Høj 60 Km. S. V. f. Angers ved Maine, har (1891) 15,100 (med Kommune 16,900) Indb. C, af hvis Bygninger kun den ny Kirke, Notre-Dame, kan fremhæves, har et College og er en meget betydelig Industriby, især i Bomulds- og Lærredsstoffer (Lommetørklæder), en Industri, der i C og Omegn beskæftiger 15—16,000 Arbejdere; desuden har den stor Handel med Slagtekvæg. C. led overordentlig i Vendéekrigen og blev omtrent helt ødelagt, men er senere vokset stærkt. I Omegnen

findes store Stensætninger, saakaldte druidiske Mindesmærker. *II. TV.*

Choliambe (græ., haltende Jambe, ogsaa *v. scazon*) kaldes et jambisk Trimeter, hvis sidste Fod i Stedet for den ventede Jambe er en Trokæ eller Spondé. Verset bliver derved ligesom haltende, hvilket kan gøre en ret komisk Virkning. Skema:

C. skal være opfunden af den græske Satiriker Hipponax og er især benyttet af Herondas i hans Mimiamber, saavel som af romerske Digtere (Catull og Martial). *K. H.*

Cholīn (ogsaa Sinkalin, Bilineurin) er en saavel i Planteriget som i den dyriske Organisme overordentlig udbredt organisk Base, der i Forbindelse med Glycerin, Fosforsyre og en af de højere fede Syrer (Stearinsyre, Palmitinsyre) eller Oliesyre danner det i saa godt som alle Celler og Legemsvædsker, men især i Nervesystemet tilstedeværende vigtige Stof, Lecithin (s. d.). C. er første Gang fremstillet af Strecker, af Oksegalde. Det har den empiriske Formel $C_5H_{15}NO_2$ og er ifølge Wurtz'es og Bayer's Synteser: Trimethyloxæthylammoniumhydrat $C_2H_4\,(OH).N(CH_3)_3.OH$. Det er i ren Tilstand en farveløs, sirupstyk, stærkt alkalisk reagerende Vædske, der med en Syre giver krystalliserende Salte, og med Platinklorid meget karakteristisk krystalliserende Dobbeltsalt (orangerødt). Brieger har paavist C. blandt Forraadnelsesbakteriernes Stofskifteprodukter og regner det til Ptomaïnerne (s. d.). Det er ugiftigt; men ved Afspaltning af Vand dannes let det giftige Neurin (s. d.). *S. T.*

Cholm [χ-], By i det nordvestlige Rusland, Guvernement Pskov, ved de yderste Forbjærge af Valdaiplateauet og ved den sejlbare Lovatflod, der her forbinder sig med Kunoi og falder i Ilmensøen, har (1889) 5,360 Indb., der drive livlig Handel med Kvæg, Hør og Hamp, samt stort Fiskeri. *C.A.*

Cholmogöry [χ-], gammel By i Nordrusland, Guvernement Archangelsk, ved Dvina, 119 Km. fra Flodens Udløb, har 7 russiske Kirker, et Nonnekloster og (1889) 1,100 Indb., der drive Fiskeri, Kvægavl og Handel. I C. fødtes Digteren Lomonossov, for hvem her er rejst et Mindesmærke; her døde ogsaa 1746 den af Kejserinde Elisabeth detroniserede Regentinde Anna. *C.A.*

Cholo se Chino.

Choloepus se Dovendyr.

Cholui [χ-], Markedsflække i Mellemrusland, Guvernement Vladimir, 48 Km. N. 0. f. Vladimir ved den sammen med Kljasma i Oka faldende Tesa, har (1889) 2,170 Indb. Her males en Mængde Helgenbilleder (aarlig 1/2 Mill.), der spredes over hele Rusland. 5 store Aarsmarkeder, af hvilke det første (8. Juli) paa en vis Maade kan betragtes som Forløberen for Verdensmarkedet i Nischnij-Novgorod, det andet (30. Aug.) somdets Afslutning. *C. A.*

Cholūla [tso-], San Pedro, By i den mejikanske Stat Puebla, 10 Km. V. f. Puebla, 2,138 M. o. H., var paa den Tid, da Cortez erobrede Landet, en af Atztekernes mest blomstrende Stæder og Hovedsædet for den mejikanske Religionskultus, med mere end 400 Templer og mindst 150,000 Indb. Nu er Byen en lille, af smukke Agaveplantager omgiven Plads med ca, 9,000 Indb., kun mærkelig ved den i en ejendommelig Stil (sandsynligvis af Cortez) byggede San Franciscokirke og det berømte Teokalli (Gudshus), det mest kæmpemæssige arkitektoniske Monument fra Atztekertiden. Det var rejst til Ære for Guden Quetzalcoatl og danner en afstumpet, af fire Afdelinger over hverandre bestaaende Pyramide af 54 M.'s Højde med en Grundflade af 11 Hekt. Materialet er ubrændte Teglsten. Paa Pyramidens 4,200 □ M. store Platform var rejst tempelagtige Bygninger; nu ligger der i dens Midte en af Cypresser omgiven Kirke for Vor Frue de los Remedios. Fra Pladsen er der en henrivende Udsigt til Vulkanen Puebla og Orizaba. *C. A.*

Cholutēca [tso-], Departementshovedstad i den centralamerikanske Stat Honduras, ved den sejlbare Flod af samme Navn, 60 Km. oven for dens Udløb i Fonsecabugten, med Handel og 4,000 Indb.

Chômage-Forsikring har sit Navn af det franske Udtryk *chômage* [ʃoma'ʒ]: Hviletid, Standsning af Arbejde eller Mangel paa Arbejde. Ved Siden af den direkte Skade, en Ildsvaade medfører, og som indbefattes i den Erstatning, som Forsikringsselskabet er forpligtet til at udrede, opstaar der nemlig ved enhver Fabrikvirksomhed eller andre industrielle Foretagender som Regel en Standsning i Forretningsdriften, der hyppig forvolder den forsikrede større Skade end den umiddelbart ved Branden foraarsagede. For at sikre sig herimod har man, særlig i Frankrig, uddannet en selvstændig Art af Forsikring, C.-F. Efter Overenskomst mellem den forsikrede og Selskabet ansættes et saadant Tab til en vis Sum pr. Uge. Maaned o. s. v., og Præmien udregnes som visse Tusindedele (Promilledele) heraf. Ligesom imidlertid ethvert fast Holdepunkt endnu maa siges at mangle ved Fastsættelsen af saavel Forsikrerens (Selskabets) som den forsikredes gensidige Ydelser, hvorved der aabnes et vidt Spillerum for hasarderede Forsikringskontrakter, saaledes maa det ogsaa siges, at denne Forsikringsform i særlig høj Grad rummer Farer for letsindig, ja endog forbryderisk Omgang med Ild, og naar bortses fra Frankrig, Italien og Belgien, har C.-F. derfor ikke vundet synderlig Udbredelse som selvstændig Forsikringsart, medens man dog undertiden træffer den som Supplement til andre Forsikringsformer, særlig Brandforsikringen. *J. M.-B.*

Chomer [χ-], Rummaal for tørre og flydende Varer hos Jødefolket i Oldtiden. I C. var lig 10 *Bath*. Hvor stor en C. var i Forhold til de nu brugelige Maal, vides ikke. *C. V. S.*

Chomjakof tø-J, Aleksjéj Stepánovitsch, russisk Forfatter, født 13. (1.) Maj 1804, i Moskva, død 5. Oktbr. (23. Septbr.) 1860 af Kolera smst. C. nød en omhyggelig Opdragelse. Sværmerisk anlagt flygtede han, greben af den filhellenske Bevægelse, som 17-aarig Yngling bort fra Fædrehjemmet i Vinteren 1821 for at deltage i Grækernes Frihedskampe, men blev indhentet i Sydrusland og af Faderen indsat i Gardekavaleriregimentet i St. Petersborg, fra hvilket han 1825 tog sin Afsked for at foretage en Udenlandsrejse, der endte med et længere Ophold imellem Czekkerne, Slovakerne, Slovenerne og Kroaterne, hvis Sprog og nationale Forhold han gjorde til Genstand for Studier. For ligeledes paa nært Hold at lære de sydslaviske Stammer at kende deltog han som Officer i det tyrkiske Felttog 1828—29, hvorpaa han definitivt forlod den militære Løbebane for udelukkende at ofre sig for sine Ideer. I 1830'erne

kom den saakaldte slavofile Retning op i Moskva, en litterær Bevægelse, der oprindelig var ren videnskabelig, men hurtig fik en politisk Tendens og blev den russiske Form for den saakaldte Panslavisme (s. d.). Slavofilerne saa i den europæiske Civilisation, i hvis Ledebaand Rusland havde vandret siden Peter den Stores Reformer, en Kulturtilstand, der havde overlevet sig selv og stod for Fald; efter deres Mening burde Rusland forlade den af Peter inaugurerede Kurs og basere sin Kulturudfoldelse paa en hjemlig, historisk overleveret Grundvold, og en saadan fandt de for Troslivet i den ortodokse russiske Kirke, der i deres Øjne, i Modsætning til den katolsk-protestantiske Kirke, var Kristendommen i dens oprindelige, uforfalskede Form, og paa det økonomiske Omraade saa man en ny *Udviklingsbasis* i den russiske Kommuneordning med Jordfællesskab og i de ejendommelige russiske Arbejderassociationer, som kaldes Arteller (s. d.). For disse Ideer var C. Fyr og Flamme, og ikke uden Grund har man kaldt ham »Slavofilernes Fader« ; thi blandt de første Repræsentanter for denne Skole var han den, der med den største Alsidighed og den ærligste Overbevisning kæmpede for Sagen i talrige historisk-filologiske, politisk-økonomiske og teologiske Indlæg. Mest bekendte i Udlandet ere hans 3 paa Fransk skrevne Brochurer, »Quelques mots par un chrétien orthodoxe«, der gaa ud paa at fremstille og forsvare Slavofilernes Teorier. Ogsaa som Digter traadte han i Skranken for sine Ideer og besang Slavofilismen i klangfulde, billedrige Vers, »Lyriske Digte« [Moskva 1844]. Hans 2 Tragedier, »Jermàk« [1832] og »Dmitrij Samozvånets« (»Den falske Dmitrij«) [1833] ere skrevne i fortrinlige Vers, men sloge ikke an paa Scenen. Samàrin besørgede en Udgave af hans »Samlede Værker« [4 Bd., Moskva 1861]. *K. V.*

Chondrīn, Brusklim, se Lim.

Chondrītes Sternb., fossil Algeslægt, der forekommer fra Lias til Tertiærtiden.

Chondrodít se Humit.

Chondrogēn se Lim.

Chondrologi, Læren om Bruskene, en i øvrigt som Regel ikke udskilt Del af Anatomien, idet Bruskene gerne afhandles sammen med Knoglerne, hvorved C. bliver en Del af Osteologien. *E.A. T.*

Chondrōma se Brusksvulst.

Chondroptēri, Chondropterygii se Bruskfisk.

Chondrosīn se Lim.

Chondrostēi, Bruskganoider, se Stør og Fisk.

Chondrus se Alger, S. 523.

Chonia hed i Oldtiden en Landstrækning i Italien paa Vestkysten af den tarentinske Bugt, omtr. fra Metapontion til Kroton. Indbyggerne, Chonerne, antages for beslægtede med Chaonerne i Epeiros (se Chaoner). *K. K.*

Choniātes, N. A., byzantinsk historisk Forfatter, se Niketas.

Chonosarchipelet (C.-Øerne) se Guaytecasøerne.

Chons (Khons ell. Khonsu), ægyptisk Gud, dyrket særlig i Theben, Søn af Amon og Mut, fremstilles ofte i Mumieform; paa Siden af Hovedet har han gerne en Haarlok, Kendetegnet paa Barnealderen, hvilken Prydelse i Reglen karakteriserer de ægyptiske Gudetreheders tredje Guddom. C. har ikke sjælden Høgenæb. Han har gerne Maaneskiven paa Hovedet; identificeres derfor undertiden med Thot, der var den fornemste Maanegud. I det store Tempel i Karnak byggede Ramses III et eget Tempel for C, der i det hele nød stor Anseelse i det XX Dynastis Dage og her synes at have haft et eget Orakel. En hieroglyfisk Indskrift fortæller om, hvorledes Gudens Vogn med dens hellige Barke under en Konge Ramses rejste til Bakhtan d. e. Bagistan og helbredede Kongens Datter, der var besat af en ond Aand; Indskriften er imidlertid næppe historisk, men et senere Forsøg, maaske fra Perserliden, paa at forherlige Guden C. *V. S.*

Chontāles [tšon-], Departement i den mellemamerikanske Republik Nicaragua, 0. f. Nicaraguasøen. 30,854 □ Km. med (1888) 31,000 Indb., der leve af Agerbrug eller som »vilde« Indianere strejfe om i Skovene. Hornkvæg, Muldyr, Huder og Ost ere de vigtigste Frembringelser. Guld indvindes af engelske Selskaber i Gruberne Santo Domingo i Alto Grande Bjærgene. Hovedstaden er Sebastian de Acoyapa. *C. A.*

Chooriesmør se Bassiasmør.

Chopart [šåpa!r], François, fransk Kirurg (1743—95), kendes nærmest ved en af ham angiven Amputationsmetode i Fodroden. Operationen gaar ud paa at fjerne Forfoden ved at skille de forreste Fodrodsben (*os naviculare, os cuboideum* og *ossa cuneiforma*) fra de to bageste (*calcaneus* og *talus*). Operationen har nu tabt noget Terrain, fordi de Tilfælde, man i sin Tid opererede efter C, nu ofte behandles konservativt, og hvor en saadan Fremgangsmaade ikke kan føre til noget, vil man ofte foretrække Operation højere oppe paa Foden. *E. A. T.*

Choper [χope!r], Flod i det sydøstlige Rusland, falder efter et meget bugtet, væsentligst sydligt Løb paa 740 Km. i Don's venstre Bred; dens største Biflod er Vorona. C. er en ægte Steppeflod, der om Sommeren kun har lidet Vand, medens den om Foraaret efter Snesmeltningen oversvømmer hele sin Dal, der er ca. 7 Km. bred; neden for Vorona's Udløb vrimler C. om Efteraaret af Baade, der transportere Korn, Huder, Uld o. s. v. Den højre Bred er næsten overalt stejl, dækket af tætte Løvskove og med Hundreder af Gravhøje (Kurganer, C. er rig paa fortrinlige Aborrer og Gedder. *C. A.*

Choperskiske Stepped [χ-], en Del af den sydrussiske Steppe, der i Guvernementet Voronesch strækker sig langs Choper's Bredder mellem Byerne Novochopersk og Borissogljebsk. Jordbunden er meget frugtbar, og Græsmarker afveksle med Skovstrækninger og Kulturland. Der produceres meget Korn, og holdes meget Kvæg af store- og lillerussiske Kolonister, medens Steppen ved 19. Aarh.'s Begyndelse laa omtrent øde hen; der avles ogsaa megen Frugt, især Kirsebær og Blommer; af de sidste produceres fortrinlig Brændevin, og store Masser af Svesker forsendes over hele Rusland. Ved Borissogljebsk gaar den c. S. over i den Tambovske, som strækker sig langs Vorona ind i Guvernementet Pensa. *C. A.*

Chopi [χ-], Flod i Guvernementet Kutais i det russiske Statholderskab Transkaukasien. C har sit Udspring paa Omjaschbjærget ved Svanetien's Grænse, gennemflyder Mingrelien og udmunder efter et 110 Km. langt Løb i det sorte Hav ved Redutkalé. C. er det gamle *Chobus.* *C. A.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Chopin [šåpæ'], Frédéric François, berømt Komponist og Klaverspiller, født 1. Marts 1809 i Zelazowa Wola ved Varszava, død 17. Oktbr. 1849 i Paris. C.'s Fader var en indvandret Franskmand, Gymnasiallærer i Varszava, hans Moder en født Polakinde; hans musikalske Begavelse ytrede sig tidlig, og i sin Hjemstavn optraadte C. som »Vidunderbarn«; grundigere Undervisning i Klaverspil og Musikteori fik han senere, fra sit 12. Aar, af den dygtige Musiker Joseph Elsner, og hans Ry som Virtuos og Komponist var snart saa betydeligt, at han ønskede at skaffe sig et større Publikum. C. drog da 1829—30 ad Paris til, denne By, der særlig dengang var som en aandelig Hovedstad for Polen, hvor talrige emigrerede Polakker havde taget Ophold. Paa Vejen koncerterede C. i Wien og Miinchen, fra Paris besøgte han senere Leipzig, hvor han modtoges med Begejstring af Rob. Schumann, der havde vakt det tyske Musikpublikums Opmærksomhed ved sin Omtale af C.'s Op. 2, Variationer over et Tema af »Don Juan«. I Paris samlede C. snart en Kreds af Landsmænd og fremragende Kunstnere som Heine, Berlioz, Balzac, Liszt, Meyerbeer, Delacroix, George Sand o. fl., om sig; men den sky, indadvendte unge Musiker vandt ikke straks Indgang hos det store Publikum, saa meget mere som han ikke yndede at lade sig høre offentlig, men foretrak Vennernes Kreds eller de fornemme Saloner, i hvilke han blev indført. Efterhaanden blev C.'s Navn dog kendt, hans Ry voksede stadig, Kompositioner af ham udkom, Eleverne strømmede til, og han gav sin første offentlige Koncert med stort Held, men uden synderlig Tilfredsstillelse for C. selv, hvis Spillemaade og hele Naturel ikke gjorde ham skikket til Optræden i Koncertsalen. Han spillede da ogsaa fremtidig forholdsvis sjælden offentlig. De nærmest følgende Aar af C.'s Liv vare hans lykkeligste, han var højt skattet af Vennerne for sin store ejendommelige Begavelse og sin elskværdige, aandfulde og ridderlige Personlighed, og han var forgudet i Salonerne (hvis Tone han meget vel vidste at tilegne sig), ikke mindst af sine kvindelige Tilhørere. 1836 forlovede C. sig med en ung polsk Pige, Maria Wodzynska; da han kom tilbage fra en Kunstrejse i Tyskland, havde hans forlovede imidlertid brudt sit Ord i og givet en polsk Adelsmand sin Haand. Denne Skuffelse gjorde stærkt Indtryk paa C.'s i Forvejen melankolsk disponerede Sind, og, som det synes, for at vinde Erstatning kastede han sig i Armene paa Mdm. Dudevant (George Sand), et Forhold, der i alt Fald i de første Aar havde en stor Betydning for C, men senere vistnok blev en Byrde for ham, og som brødes et Par Aar før hans Død. 1838 viste de første Spirer sig til den Brystsygdom, der skulde blive C.'s Bane; han blev straks voldsomt angreben og maatte søge Lindring i varmere Klima. Sammen med sin elskede tilbragte C. da Vinteren paa Øen Majorka, og Opholdet der havde en meget gunstig Indflydelse paa ham. Sygdommen lod sig dog ikke bekæmpe; sandsynligvis gjorde ogsaa Brudet med George Sand sit til at nedbryde C.'s Helbred. En kort Tid syntes en Bedring at indtræde, og C. besluttede da at virkeliggøre et længe næret Ønske: at optræde i England. I Foraaret 1849 drog han til London, fejrede der store Triumfer i Koncertsalen, feteredes i Selskabskredse, deltog uden Hensyn til sit Helbred i alskens Adspredelser, ja gjorde endog en Udflugt til Skotland. Men hermed var hans Kraft ogsaa udtømt, han naaede næppe til Paris, før et voldsomt Sygdomsanfald kastede ham paa Sygelejet og snart gjorde Ende paa hans Liv. Efter sit Ønske begravedes C. ved Siden af Bellini. — C.'s Kompositioner ere næsten udelukkende Klaverkompositioner. Enkelte af hans Værker ere skrevne for dette Instrument i Forbindelse med andre, nemlig: 2 Koncerter med Orkester, en Trio for Klaver med Strygere og 2 Sonater for Violoncel og Klaver; men alle de andre, med Undtagelse af 16 polske Sange, ere skrevne alene for Klaver, og blandt disse ca. 60 opus findes hans ypperste og berømteste Frembringelser. Hovedgrupperne af disse Klaverværker ere: »Sonater« (3), »Ballader«, »Fantasier«, »Polonæser«, »Mazurkaer«, Præludier«, »Etuder«, »Valse« og »Scherzi«. Denne forholdsvis lidet omfattende Produktion har skaffet C. et berømt Navn i den moderne Musiks Historie. Ikke blot fordi han i saa høj Grad har fremmet og udviklet det Instruments Teknik og Virkemidler, for hvilket han komponerede, men navnlig fordi hans Frembringelser ere Udtryk for hans usædvanlig originale og poetiske Kunstnerpersonlighed. Største Parten af C.'s Klaverværker ere geniale Inspirationer, undfangne i en hel og sluttet Stemning, tænkte ene for dette Instrument, som de ere skrevne for, ejendommelig og fantasifuldt, men dog sikkert og smagfuldt formede. Hovedpræget af C.'s Musik er Ridderlighed og Elegance, Vemod og sværmerisk Følelse af erotisk Art, lidenskabelig Hengivelse og smidig Spøg — . alt dog udtrykt uden alt for skarpe Accenter, ligesom afdæmpet uden noget udfordrende, hvilket C. afskyede i Musikken. I svagere Arbejder kan Ridderligheden blive til et vist Lapseri, Vemoden til Sentimentalitet, Erotikken til Koketteri og Udtryksmaaden sødladen og »salonmæssig«; dog slige mindre friske Frembringelser ere kun ringe i Tal blandt C.'s Værker. Ejendommelig for disse er fremdeles den lette polske Kolorit, der præger dem (navnlig Polonæserne, Mazurkaerne og Sangene) uden dog at blive smagløst fremtrædende. C. har ved sin Udvikling af Klaverteknikken haft den største Indflydelse paa de efterfølgende Pianister. Som Komponist har han egentlig ikke dannet Skole, dertil var han for egenartet; hans Ejendommelighed lod sig ikke udvikle yderligere, og Efterfølgerne bleve kun Efterlignere uden Betydning. Derimod fik hans Musik indirekte stor Betydning for samtidige og følgende Komponister som Schumann, Grieg, Berlioz, Gounod og flere franske Musikere — og af hans moderne, fine og idérige Harmonik, Melodik og Anvendelse af Kromatik kan endog hist og her spores Paavirkning hos en saa forskelligartet og sen• Mester som Richard Wagner. (Blandt Biografier af C. fremhæves Moritz Karasowski's [Dresden 1877], Fr. Liszt's [Paris 1852], H. Barbedette's [Paris 1861] og Fr. Niecks's [Leipzig 1890, oversat fra Engelsk af W. Langhans]). *W. B.*

Chopine [šåpi!n], gammelt fransk Maal for flydende Varer = 0,466 Lit. *C. V. S.*

Choquettes [šåkæ't], Kokoner af syge Silkeorme.

Chŏra, Samos's nuværende Hovedstad, be-

liggende paa Sydøstkysten af Øen; her bor Fyrstendømmet Samos'es Guvernør og samles dets Raad. (1875) 1,433 Indb. I 2—3 Km.'s Afstand derfra ved Kysten ligge Ruinerne af den gamle Stad Samos (s. d.). *K. K.*

Choragium se Kor.

Chorasân (Landet mod Øst, Sollandet), den nordøstligste og største Provins i Persien, begrænses mod Nord af Turan, mod Øst af Afghanistan, mod Syd og Vest af de persiske Provinser Kirman og Irak Adschmi. Hverken Areal eller Befolkning kunne opgives nøjagtig; tilnærmelsesvis kan Provinsen anslaas til 322,000 □ Km. med ca. 850,000 Indb. Baade i Terrain og Naturfysiognomi træffes store Modsætninger. Den nordlige Del er et udpræget Bjærgland, hvis Kæder (Gulistans Bjærge, Ala Dagh, Benâlûdbjærgene, Dschuvein Dagh, Korat Kuh) naa op til Højder paa 3,000 M. og mod Nord, med stejle, vanskelig tilgængelige Skraaninger, falde af mod det dybtliggende Turan. De indeslutte en Række brede Dallandskaber, deriblandt Meschheddalen, som gennemstrømmes af Keschef, og Vester paa gaar over i Atrekdalen, der efterhaanden flader sig ud til Lavlandet omkring det kaspiske Hav. Længere mod Syd dannes C. mest af Højsletter (800—1,200 M.), over hvilke der hæver sig enkelte Kæder, i Midten Kach Kuh og Gesuk Kuh, i de sydvestlige Dele Kohistans Bjærge. Jordens Frugtbarhed og Modtagelighed for Kultur er ganske afhængig af Tilstedeværelsen af Vand. I Bjærgegnene er Nedslaget endnu tilstrækkeligt til Dannelsen af talrige Smaafloder; men paa Højsletterne, navnlig mod Vest og Øst, er Ørkennaturen i den Grad fremherskende, at man ikke med Urette kan tale om et persisk Sahara. Vester paa dækker »den store Saltsteppe« (Descht-i-Kewir) uhyre Strækninger, og i den sydvestlige Del naar Sandørkenen, Lut fra Kirman, langt ind i Landet. Ogsaa Øster paa, henimod Afghanistans Grænse, have Saltstepperne en vid Udbredelse, og beboelige Egne ere uden for Bjærgene i det hele saa sjældne, at de enkelte Oaser ofte ere skilte ved hele Dagsrejsers Afstand. Klimaet er udpræget fastlandsagtigt. De overmaade varme Somre følges uden synderlig Overgang af strenge Vintre; Bjærgene klæde sig i Sne, og Vandløbene fryse. Højsletterne ere næsten ganske regnløse, men paa de højere Bjærge falder der nu og da stærke Byger. Regnvandet er af en saa indgribende Betydning for Beboernes Eksistens, at man paa enhver Maade søger at bevare det mod Fordampning. Gennem underjordiske Kanaler ledes det ofte langt ud fra Bjærgene for at bruges til Markernes Overrisling, og i de derved dannede frugtbare Oaser dyrkes Ris, Vin, Tobak, Bomuld, Hamp, talrige Frugttræer, Grøntsager og mange medicinske Planter. De store Græsgange paa Bjærgskraaningerne begunstige Nomadelivet. Der holdes Kameler, ypperlige Heste og fnuldede Faar. Af vilde Dyr forekomme Panteren, Tigeren, Sjakalen og Vildæslet. Indbyggerne ere dels bosiddende Tadschikker, dels Nomadestammer af arabisk, tyrkisk, kurdisk eller mongolsk Oprindelse. Nutildags ere de fleste Næringsveje i stærkt Forfald; men tidligere vare mange Byer berømte for deres fortrinlige Tæppeværerier og Vaabenfabrikker. Handelen, der udelukkende er Karavanhandel, følger de fra gammel Tid benyttede Veje, men Anlæggelsen af den transkaspiske Jærnbane, der løber parallelt med Nordgrænsen, synes i den nyeste Tid mere og mere at samle den omkring Meschhed (s. d.), Provinsens Hovedstad. Blandt de andre Byer mærkes den gamle Nischapur, engang den stolteste, rigeste og mest blomstrende By i Persien. Den ligger lidt S. f. Benåliidbjærgene i en frugtbar, naturskøn Egn, helt skjult af store Frugttrælunde. I Nærheden findes berømte Malakit- og Tyrkisgruber. Længere mod Nordvest ligge Ruinerne af det gamle Th us, Firdusi's Fødeby. Talrige andre Stæder i Dalene langs Nordranden vare tidligere blomstrende Byer, men ligge nu enten i Ruiner eller ere forladte paa Grund af de røverske Indfald af Turans Turkomannerbander. Russernes Erobringer have dog nu gjort Grænserne sikre. I de sydlige Egne (Kuhistan) er Birdjand et Centrum for Karavanhandelen. — C.'s Berømmelse tilhører Fortiden, da det bar Tilnavnet »Persiens Sværd«. I Oldtiden dannede det de gamle eranske Provinser Parthia, Aria og Margiana (se Kortet I Bd. S. 480), over hvilke Bessos paa Alexanders Tid var Statholder. Senere kom det under Seleukiderne, indtil Arsakes 256 f. Chr. dræbte den seleukidiske Statholder og grundlagde i C. Partherriget (s. d.). 226 e. Chr. kom Landet under Ny-Perserne, 646 under Kaliferne. 820 stiftede Statholderen Tahir et selvstændigt Rige i C. En kort Tid vare Sultanerne af Ghasna Herrer; men fra 1037 kom det efterhaanden ind under Seldshukkernc, der havde Magten i Persien. 1220 erobredes det af Dschingis-kan og stod til 1507 under Mongolernes Herredømme. Senere kom det ind under Persien. Tidligere regnedes ogsaa Egnene omkring Herat (s. d.) til C.; men efter længe at have været et Stridens Æble mellem Persien og Afghanistan danner det nu en Del af sidstnævnte Rige. (Se ogsaa Persien og Eran). (Litt.: Mac Gregor, *Narrative of a journey through the provines of C.* [London 1879]; Khanckov, *Mémoire sur la partie méridionale de l'Asie centrale* [St. Petersborg 1865]; Bellew, *From the Indus to the Tigris*, Beresford Lovell, *Eastern Persia*; Schindler, »Die Gegend zwischen Sabzwår und Meschhed in Persien« (»Jahrb. Geol. Reichsanst.«) [Wien 1886]). *C. C. C.*

Chorāzin, Sted i Galilæa, ikke langt fra Kapernaum, at søge i Ruinerne Kerāze.

Chorda (lat., af græ. *χορδή*, ital. *corda*), Streng, Tone.

Chorda se Alger, S. 520.

Chorda dorsālis, Rygstrengen, en hos alle Hvirveldyrfostre paa et tidligt Stadium forekommende bruskagtig Streng, der indtager den senere Hvirvelsøjles Plads, og som nærmest synes bestemt til foreløbig Støtte for Nervesystemet. — *C. tendinea* se Hjerte. — *C. tympani*, en lille, bl. a. Smagsnervetraade førende Nervegren, der gaar igennem Mellemøret. 5. *B.*

Chordariacēae se Alger, S. 520.

Chordāta (*Chordonia*) »Rygstrengsdyr«, en af Ernst Haeckel fremsat Betegnelse for alle med Rygmarv og Rygstreng (se Chorda) forsynede Dyr: Hvirveldyrene og Søpungene. Specielt bruger Haeckel dog dette Navn for dermed at betegne en for disse to Grupper fælles (hypotetisk) Stamgruppe, der maatte søges blandt Ormene og nær ved den mærkelige *Balanoglossus*, en Levning

af en gammel primitiv Ormeklasse (*Enteropneusta*, Gegenbaur), hvis Tarmrespirationsorganer vise Forhold, der ere beslægtede med C.'s »Gælletarm«, d. v. s. den gitteragtig gennembrudte Gællesæk, hvortil deres Tarmkanals forreste Del er bleven omdannet. Ogsaa denne Karakter udgør en af C.'s Fundamentalejendommeligheder. (Litt.: Haeckel, »Natiirliche Schöpfungs-Geschichte« [Berlin 1889].) *B.-P.*

Chorde (mat.) se Korde

Chordītis (græ.), Betændelse af Stemmebaandene.

Chordomēter (græ., »Strengemaaler«), et Instrument til at maale Strenges Tykkelse med, for derved at opnaa det rigtige Forhold i Betrækket (s. d.) paa et Strengeinstrument. Den bedste Slags bestaa af to 14—16 Cm. lange, smalle Metalplader, der i den ene Ende ere sammenskruede saaledes, at deres Kanter berøre hinanden nede ved Skruen, medens de i den modsatte Ende ere fjernede omtrent 1 Cm. fra hverandre og altaa danne en kileformet Spalte. Paa begge Sider af denne er der paa Metalpladerne anbragt en Gradinddeling. Skubber man nu den paagældende Streng ind i Spalten, saa langt ned mod Skruen, som det lader sig gøre uden Tvang, vil Gradmaaleren angive dens Tykkelse. Omstændeligere, og mindre nøjagtig, er en anden Art C, der bestaar af en Plade, i hvilken der er boret Huller af forskellig Diameter; i disse stikker man Strengene for at erfare deres Tykkelse. *S. L.*

Chorēa (græ. *χορεία*), *C. sancti Viti, danse de St. Guy*, Veits Dans, er en Lidelse i Nervesystemet, men uden paaviselige sygelige Forandringer i dette, derfor hørende til Neurosernes Gruppe ligesom Hysteri og Epilepsi. C. begynder hyppigst i Barnealderen (5.—15. Aar), ikke sjælden dog først i en noget senere Alder og da særlig hyppig hos Kvinder, men ogsaa i Barnealderen har Kvindekønnet Overvægt (3: 1). Den kan endog optræde hos gamle Personer (C. *senilis*). En særlig Form er den hos frugtsommelige Kvinder optrædende (C. *gravidarum*), der udmærker sig ved sine mindre gode Udsigter til Helbredelse, der ellers er Reglen. Man har skelnet mellem C. *minor*, den almindeligste Form, og C. *major*, der nu anses for at være en hysterisk Lidelse og rimeligvis var den, hvorunder Middelalderens Danse-epidemier (Tarantelepidemier) optraadte. C. træffes især hos Individer med lidet modstandsdygtigt Nervesystem, med saakaldet neuropatiske Anlæg. Udgangspunktet for C. er undertiden akutte Sygdomme, ofte stærk sjælelig Paavirkning (Angest og Skræk); Efterabeise spiller en stor Rolle (Skole-epidemier); dog drejer det sig her vistnok som oftest snarere om en hysterisk Lidelse end en egentlig C. C. staar dernæst i et særligt, men ikke fuldt opklaret Forhold til Gigtfeber og Hjerteaffektioner, som enten findes samtidig med den eller danne Udgangspunkt for dens Optræden eller følge efter den. C. er karakteriseret ved en stadig Muskeluro, ved i det uendelige skiftende, ganske umotiverede Bevægelser, hvorunder Arme, Ben, Hoved og Krop drejes, vrides, slynges i de mest besynderlige Retninger, medens Trækninger i Ansigtet fremkalde idelige Grimasser. Ofte ere Bevægelserne indskrænkede til enkelte Legemsdele, især Ansigtet og Armene. Er Uroen meget betydelig, kan Talen blive vanskelig, Aandedrættet uregelmæssigt, Gangen kan vanskeliggøres eller blive helt umulig, ja Patienten kan ofte slet ikke staa. De choreatiske Bevægelser forstærkes ved Forsøg paa vilkaarlige Bevægelser, ved Affekter, Patienten kan ikke gribe eller fastholde en Genstand. Desuden findes ofte en vis Pirrelighed, en aandelig Træghed og Mangel paa Energi. Almenbefindendet er i øvrigt godt, Feber findes som Regel ikke. I lettere Tilfælde varer Sygdommen 6—8 Uger, i sværere nogle Maaneder; men den kan ogsaa holde sig aarevis, og der er stor Tilbøjelighed til Tilbagefald. Den er dog som Regel helbredelig, og Helbredelsen paaskyndes, naar Patienten bringes under gunstige Forhold, ved Ophold paa Landet, ved styrkende og nærende Kost, ved kolde Bade, kolde Afvadskninger, Styrtebade. Af narkotiske Midler har Bromkalium en gavnlig Virkning, af roborerende især Arsenik og Jærn. Metodisk anvendt Gymnastik er tit af stor Virkning. *A. F.*

Choregēion (græ.), Stedet, hvor i Oldtiden Koret indøvedes; Choregia, Opførelsen af Koret, se Kor. *K. K.*

Chorēgiske Mindesmærker opstilledes i Grækenland i Oldtiden til Erindring om Sejre, som ved Fester vare vundne ved Opførelsen af Kor. Korene vare dramatiske (tragiske, satyriske, komiske), musikalske eller orkestriske (f. Eks. af Vaabendansere, se Kor). Skikken at opstille Mindesmærker ved saadanne Lejligheder var meget udbredt i hele Hellas; bedst kendes den fra Athen. Ofte indviede den sejrrige Choreg kun et Relief med en Fremstilling af Korets Indøvelse og med en Indskrift, som indeholdt hans Navn samt en Angivelse af Sejrens Art og Aaret. Naar der af Staten som Sejrspris var udstillet en Trefod (*Tripus*), indviedes denne til Guden, ved hvis Fest den var vunden. I Athen fandtes 0. og S. 0. f. Akropolis en Gade, hvor de ved Festerne i den nærliggende Dionysoshelligdom vundne Trefødder opstilledes, og som derfor havde Navnet *Tripodes* (Trefodgaden, se Athen, 2. Bd. S. 235). Trefoden, der var af Bronze, anbragtes her paa Taget af smaa Bygninger, der ofte havde Form af runde, aabne Templer, i hvis Indre Statuer kunde opstilles; i en af dem stod saaledes Praxiteles'es Satyr. Endnu vel bevaret er Lysikrates'es Mindesmærke (s. d.), opført 335—34, en lille Rundbygning i korinthisk Stil paa høj Basis. Oven over Dionysosteatret stod foran en Hule paa Sydsiden af Akropolis Thrasyllos'es Monument (s. d.). *K. K.*

C h or ēgos (græ.), Korfører, se Kor.

Chorēus (græ. *χορεῖος*), andet Navn paa Versefoden Trokæ (— ⏑). *K. H.*

Choreutik (græ.), Dansekunst; Choreut eller Choret, Danser, tillige d. s. s. Korist; choreutisk, C. vedrørende.

Choriāmbe (græ.), en af en *Choreus* (= Trokæ) og en Jambe sammensat Versefod: — ⏑⏑ —. C. udgør en væsentlig Del af det asklepiadeiske Metrum, som især Horats har benyttet. *K. H.*

Chorioīdea, Aarehinden, se Øje.

Chorion. Hos de lavest staaende Pattedyr, Monotremerne og Pungdyrene, forbliver Kimblærens serøse Hinde glat ligesom under Krybdyrenes og Fuglenes Fosterudvikling. I dette Tilfælde dannes ingen saa-

Artilder. der savnes under C, maa søges under **K.**

kaldet C, og de nævnte Pattedyr kunne sammenfattes under Benævnelsen *Mammalia achoria* (Køllikcr). Hos alle øvrige Pattedyr udvikler Kimblærens Epitel tillige med dens nedenunder liggende, blodkarfyldte Bindevæv fine, mere eller mindre stærkt forgrenede Papiller eller Frynser (*VM*), der forsynes med Blodkar fra Allantois (s. d.) og gribe nøje ind mellem tilsvarende Papiller og Fordybninger paa den blodrige Livmoders (*Uterus*) Slimhinde. Herved fremkommer et provisorisk, *intra-uterint* Ernæringsorgan med en i Forhold til den ringe Pladsoptagelse meget betydelig Resorptionsfiade, hvorigennem Fosteret opsuger Næring fra Moderen. En paa denne Vis udviklet Kimblære kaldes C, og de Pattedyr, der besidde dette embryonale Organ, benævnes *Mammalia choriata* (Køllikcr).

C. kan være mere eller mindre differentieret. a) Hos nogle choriate Pattedyr ere Papillerne smaa, svagt grenede og spredte over hele C, og Fosterets Forbindelse med *Uterus* er ikke mere intim, end at C.'s Papiller ved Fødslen løsnes fra de tilsvarende Fordybninger i *Uterus*, uden at denne mister nogen Del, den saakaldte *Decidua*, af sin Slimhud. Dette er Tilfældet hos følgende Pattedyrgrupper, der af Huxley tilsammen benævnes *Mammalia indeciduata*, nemlig: Svin, Flodheste, Tapirer, Næsehorn, Heste, Kameler, Dværghjorte, Søkøer og Hvaler.

Ogsaa Drøvtyggerne ere indeciduate og have spredte Papiller paa C.; men disse ere større, mere grenede end hos den foregaaende Gruppe. Forbindelsen mellem C. og *Uterus* bliver derved mere intim, og en Placentadannelse er paabegyndt (se Placenta). b) Hos de deciduate Pattedyr skrider denne Differentiation videre, idet C.'s Papiller samles gruppeformig, enten dannende en Ring, som hos Carnivorerne, eller dannende en Skive, som hos Gnaverne, Insektæderne, Flagermusene, Halvaberne, Aberne og Mennesket. Papillerne ere meget rigt træagtig forgrenede, og Forbindelsen med *Uterus* saa intim, at en Løsning uden Sønderriveise er umulig. En virkelig Moderkage eller *Placenta* er derved dannet, bestaaende af en uterin Del, som tilhører Moderen, og en foetal Del, dannet af C. Den saaledes udviklede Del af denne, der deltager i Placentadannelsen, benævnes *C. frondosum* eller den grenede C, medens dens øvrige Overflade, der ikke træder i nærmere Forbindelse med *Uterus*, kaldes *C. laeve* eller den glatte C. (Litt.: Osc. Hertwig, »Lehrbuch der Entwickelungsgeschichte des Menschen u. der Wirbelthiere« [Jena 1886]; Fr. Balfour, *A Treatise on Comparative Embryology* [Bd. II, London 1881]). *B.-P.*

Hvad særlig Forholdene hos Mennesket angaar, er altsaa C. (Aarehinden) den uden paa Amnion (s. d.) liggende seje, stærke Hinde, der danner Fostersækkens udvendige Beklædning. Den dannes af Æggets *Zona pellucida*, der forstærkes ved Dele af mellemste Kimblad. Det befrugtede Æg bliver hurtig paa sin Overflade (ɔ: C.) besat med smaa Frynser (*VM*), hvormed det hæfter sig til Livmoderens Slimhinde. Gennem Allantois (s. d.) føres Blodkar fra Fosteret ud til C., og i 5. Uge af Fosterlivet forsynes alle C.'s Frynser med Blodkar paa denne Maade. Men medens *Vili* paa et begrænset Sted udvikles stærkt, blive store og buskede, svinde de næsten ganske paa den øvrige Del af C, hvorved denne deles i den buskede C. (*C. frondosum*) og den glatte C. (C *laeve*). Denne Adskillelse er allerede tydelig i 2. Fostermaaned og bliver snart endnu mere udtalt, idet *C. frondosum* danner Hovedmassen af Moderkagen (s. d.). Den indre Fosterhinde, Amnion, lægger sig snart fuldstændig op ad C.'s Indside, saa at de danne som een Hinde, der dog let lader sig adskille i sine to Blade. Ved Fødslen briste de to Fosterhinder som Regel, men ikke altid, paa samme Tid og paa samme Sted. *Lp. M.*

Chorioretinitis, Betændelse i Øjets Aare- og Nethinde (se Øjet).

Choripetălae se Frikronbladede.

Choristocarpaceae se Alger S. 520.

Chorizēma Labill., Slægt af Ærteblomstrede. Buske eller Halvbuske med hele Blade og orange eller røde Blomster. 15 Arter, næsten alle fra Vestaustralien. *C. ilicifolium* Labill. og *C. Hendersonii* ere smaa stedsegrønne Halvbuske med tornede Blade af stor Lighed med Kristtornens. Blomsterne ere halvt gule, halvt røde. De maa plantes i smaa Potter, vandes med Forsigtighed og holdes nær Glasset. De ynde en sandblandet porøs Lyngjord, overvintres i Koldhus og formeres ved Stiklinger af ungt Træ om Foraaret paa halvvarm Bænk og under Glasklokker. *L. II.*

Chorizónter (græ.: »de sondrende«) kaldes en kritisk Skole i den alexandrinske Tid, som antog Iliaden og Odysseen for skrevne af to forskellige Forfattere og kun betragtede Iliaden som et Værk af Homer (smlg. Homer). *K. H.*

Chorley [tšå'əli], Fabrikby i Lancashire (England), 13 Km. S. f. Preston, med (1891) 23,082 Indb., har Bomuldsfabrikker, Katuntrykkerier, Vognfabrikker og Jærnværker. I Nærheden findes Kulgruber og Stenbrud.

Chorley [tšå'əli], Henry Fothergill, engelsk Musikkritiker og -forfatter (1808—72), nød stort Ry som Digter og Kritiker, i hvilken sidste Egenskab han udmærkede sig ved stor Upartiskhed, men nogen Ensidighed; han skrev i »Athenæum« og har udgivet Bøgerne: »Music and manners in France and Germany«, »Modem German music« [1854], »Thirty years musical recollections« [1862]. Desuden har C. skrevet en Selvbiografi og Tekst til talrige Operaer og andre musikalske Værker. *W. B.*

Chorol [z~\t By i det sydlige Rusland, Guvernement Poltava, ved Floden af samme Navn, har en Sejldugsfabrik, stærkt besøgte Aarsmarkeder, hvor der omsættes Kvæg og Agerbrugsprodukter i Mængde, og (1889) 6,600 Indb. I Omegnen finder man hyppig romerske Mønter. *C. A.*

Choron [šårõ], Alexandre Etienne, fransk Musikforfatter og Komponist (1772—1834), nød en fortræffelig Opdragelse, der dog ikke omfattede Musikken. Det var matematiske Studier, der bragte C. i Berøring med denne Kunst, og skønt han senere beklædte forskellige Stillinger, ofrede han dog væsentlig sit Liv til musikalske Studier og til at udbrede musikalsk Sans og Viden blandt sine Landsmænd. Utrættelig flittig studerede C. gammel italiensk og tysk Musik og teoretiske Værker derom. 1816 blev C. Direktør for den store Opera og en kort Tid tillige for det genaabnede Konservatorium. Senere grundede han et eget »Conservatoire de musique classique et

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

religieuse«, der bestod til hans Død. C, der ifølge Fétis var den »grundigste Teoretiker, Frankrig har ejet«, efterlod sig foruden en »Dictionnaire historique« [2 Bd., Paris 1810—11] talrige Værker om musikhistoriske og teoretiske Emner. Endnu flere havde han planlagt uden at naa til Udførelse deraf, hvilket hans talrige Beskæftigelser og urolige, stadig af ny Ideer optagne Aand ikke tillod ham. Af C.'s Kompositioner have nogle Romancer en Tid lang været populære i Frankrig. *W. B.*

Chorremåbåd, By i den persiske Provins Luristan, ved Floden Keschgan, med Ruiner af en Borg og ca. 5,000 Indb. Paa den lige overfor liggende Bred findes Levninger af den gamle By C.

Chorrillos [tšori'ljos], Søbad i det peruanske Departement Lima, 12 Km. S. f. Lima, med hvilken det er forbundet ved Jærnbane, ved C.-Bugten N. f. Bjærget Salto del Frayle, der løber ud i Punta de C., har (1889) 3,000 Indb. og er et yndet Sommeropholdssted for Hovedstadens Beboere. 13. Jan. 1881 overraskede Chilenerne (26,400 Mand) den ulige stærkere peruanske Hær og erobrede dennes faste Stilling og Byen C, medens en Del af Modstanderne stode uvirksomme i Nærheden ved Miraflores. *C. A.*

Chortatzis, Georg, græsk Digter fra Kreta i 17. Aarh., Forfatter til et Drama, »Eropsile« [Venezia 1772], en Bearbejdelse af den italienske Novelle »Guiscardo e Gismonda«. *K. H.*

Chortitza, 0 i Floden Dnjepr over for Alexandrovsk, bebos af ca. 500 tyske Mennonitter fra Kolonien Chortitzy. Øen har afvekslende tjent til Bolig fra Kosakker, Polakker, krimske- og Nogai-Tatarer, Russere og Tyskere. 1738 opkastede Russerne her forskellige Forskansninger mod Tyrkerne, men de ere nu forsvundne. *C. A.*

Chortitzy, (Chortitzkaja), Hovedbyen i de af de preussiske Mennonitter fra Danzigegnen i det sydlige Rusland anlagte Kolonier, ved Floden Dnjepr's sidste Hvirvel (Porog Volnenskoj) over for Øen Chortitza; 1,700 Indb., der drive levende Handel med de omboende Russere, Tatarer, Jøder og Armeniere. *C. A.*

Choräus, Michael, svensk Digter, født 16. Marts 1774 i Østerbotten (Finland), død 3. Juni 1806 paa Karlsberg. C. hører til den efter-gustavianske Tids (Gustaf IV Adolfs Tids) Poeter og var en højt skattet Repræsentant for visse Retninger, der vare særlig yndede under denne Resignationens Periode: Elegien og Læredigtet. I sit Forfatterskab anslaar han en Tone, der er fælles for ikke faa finsk-svenske Digtere lige fra Frese: en vis øm, lidt klagende Lyrik. C. var født i Finland, men kom som 16aarig til Sverige; fortsatte dog senere sine Studier i Åbo, bl. a. under Porthan, og blev Docent ved Universitetet. 1802 flyttede han igen til Sverige, hvor han blev Adjunkt i Teologi ved Karlsbergs Krigsakademi og erhvervede sig et berømt Navn som Prædikant, overvejende i Oplysningstidens Aand, læggende stærk Vægt paa Moralen, hvilket ogsaa giver hans Digtervirksomhed sit Præg. Han døde i en Alder af kun 32 Aar, efterladende en Enke, der senere blev hans Ven og Digterfrænde Franzén's Ægtefælle. I en Del af sine Digte er C. stærkt moraliserende, og ingen svensk Digter har i sine Skrifter saa ofte som han anvendt Ordet »Dyd«. Af hans didaktiske og retoriske Arbejder maa særlig fremhæves det store Mindedigt over Sveaborgs Grundlægger, Augustin Ehrensvärd. Højest staar han dog i en Del Smaadigte, i hvilke kommer til Orde et vist elegisk Tungsind, som dog ikke er sygeligt (f. Eks. »En tanke på min egen graf«). I den barnlig naive Tone skrev han Digtet »Barnsligheten« (Lilla Clara, förebrå ej mig). Hans »Samlade Skaldestycken« udgaves 1815 af Franzén [2. Opl., 1826], som dertil føjede en Levnedsskildring af C. Det svenske Akademi har (1894) ladet slaa en Medaille til Minde om C, hvortil Grev Carl Snoilsky har føjet et Mindeskrift. *K. W—g.*

Choschen, Brystsmykket, som den israelitiske Ypperstepræst bar ved Indgangen i det allerhelligste. Det var befæstet til Skuldrene med gyldne Kæder. I det vare indfattede 12 Ædelstene med Israels 12 Stammers Navne. *V. O.*

Choschöter se Kalmukker.

ChOSe [šo!z] (fr.), Ting, Sag.

ChOSrev Mehemed Pasha, tyrkisk Statsmand, (ca. 1763—1855), var oprindelig Slave af abchasisk Byrd, men svang sig senere saaledes op, at han 1804 blev Statholder i Ægypten. Herfra fortrængtes han af Mehemed Ali, hvem han selv havde hjulpet frem, og nærede derfor et bittert Nag mod denne. 1822 blev C, som dengang var Statholder i Trapezunt, sat i Spidsen for den tyrkiske Flaade efter Ulykken ved Chios; han gjorde 1823 et forgæves Forsøg mod Missolonghi, indtog Juli 1824 Øen Ipsava, som nu blev helt ødelagt, men led snart efter store Tab ved Angreb paa Samos og 1825 ny Tab ved Andros. 1827 blev han Krigsminister og virkede for Hærens Omdannelse efter preussisk Mønster, indtil han 1836 blev fortrængt fra sin Post. Det var ogsaa ham, som 1833 sluttede den for Rusland særlig gunstige Traktat i Hunajar Suclessi. 1838 kom C. paa ny i Sultanens Gunst, og under Abd-ul-Medshid blev han Juli 1839—Juni 1840 Storvesir, men derefter forvist i Unaade fra Konstantinopel. Dog blev han Decbr. 1845—Decbr. 1847 paa ny Krigsminister. Da Fyrst Menzikov i Marts 1853 drog bort fra Konstantinopel, overgav han C. som Ruslands gamle Ven Kejser Nikolajs Billede i Brillanter. *E. E.*

Chosroes ell. Khosroes, græsk Gengivelse af et oldpersisk Navn, Khosrev ell. Khosru, der bl. a. bares af en armenisk Konge i 1. Aarh. e. Chr. og af to nypersiske Konger af Sassanidernes Dynasti. — 1) C. I Nushervan ell. Anusharvan (»den Salige«), Konge fra 531—579 e. Chr., Søn af Kavadh (Kabades), en dygtig og retfærdig Konge, der herskede over Landene mellem Eufrat og Indus i henved 1/2 Aarh. Først ordnede han Grundskatteforholdene i sit Rige, hvad hans Fader allerede havde begyndt paa; derpaa kom han 540 i Krig med det østromerske Rige, faldt ind i Syrien og tvang 546 Justinian til en Vaabenstilstand, hvorved denne forpligtede sig til at sende Perserkongen en aarlig Tribut; 562 sluttedes Fred, men 572 udbrød en ny Krig, der først afsluttedes under hans Søn og Efterfølger, Hormizd IV ell. Hormisdas. 2) C. II Parviz, Sønnesøn af C. I og Søn af ovenn. Hormizd, Konge i Persien 591—628, fortrængtes først af sin Broder, Bahram, men sejrede til sidst over ham ved Hjælp fra Kejser Mauritios i Konstantinopel. Da denne 602 myrdedes af Fokas, begyndte C. for at

Artikler, der savnes under C, maa søges under ***K.***

hævne sin Velgører en Krig med det østromerske Rige, som varede i 20 Aar og særlig gik ud over Syrien. C. trængte sejrrig frem til Jerusalem, som faldt 614, og hvorfra han bl. a. bortførte det hellige Kors. Først Kejser Heraklios lykkedes det at drive Perserne tilbage, og et Forsøg, C. gjorde paa at hidse Avarerne mod Konstantinopel, mislykkedes. Da Heraklios snart efter faldt ind i Persien, gjorde Rigets Stormænd Oprør mod C, der var flygtet til Medien, og satte hans Søn, Kavadh, paa Tronen, hvorpaa denne lod sin Fader henrette og sluttede Fred med Heraklios. *V. S.*

Chotan (Choten, Khotan, Kotan), 1) Fællesnavn for en Række Oaselandskaber (tidligere Kanat) i kinesisk Øst-Turkestan, der under 37° n. Br. strækker sig langs Kwen-lyn-Bjærgenes nordlige Fod. De vandes af talrige Smaafloder, der komme ned fra Bjærgene og gennem et vidtdrevent Kanalsystem ledes ud over Markerne, hvor de efterhaanden miste alt deres Vand. Kun C.-darja med dens vandrige Biflod Kara-Kasch evner at naa frem til Tarim-floden. De vigtigste af de til C. eller Alty-Schahr-i-C. hørende o: de seks chotanske Byer, som det tidligere Kanat kaldtes, ere fra Vest til Øst: Karakasch, Jurung Kasch, C. eller Iltschi, Tschira, Kiria og Naja, der alle skildres som vidtstrakte, vel vandede, udmærket dyrkede og meget folkerige Landskaber (Prezevalskij nævner 300,000 Beboere, hvad der dog sikkert er for meget), »hvis endeløse, tætte Alleer af Morbærtræer og Grupper af slanke Popler trods det Støv og Smuds, der som Følge af de hyppige Sandstorme dækker alt, fremkalde en ubeskrivelig Henrykkelse hos den rejsende, der fra den omgivende, livløse Sten- eller Sandørken betræder Oasens Grund«. For øvrigt maa Beboerne føre en haard Kamp for Oasernes Besiddelse, Ørkenen er i stadig Fremrykning, hver Storm skyder ny Rækker af Flyvesandhøje (*Barchaner*) ind over det kultiverede Land, og de talrige Ruiner af Byer, der overalt langs Karavanvejene rage frem af Ørkensandet, vidne om, hvilke uhyre Strækninger Sandflugten i Tidernes Løb har ødelagt. De oprindelige Beboere vare indoariske Folk, der tidlig bleve blandede med indvandrede tyrkiske Stammer, hvis Efterkommere endnu udgøre Hovedmassen af Befolkningen. I de senere Aar er der desuden indvandret talrige Kinesere.

2) (tyrkisk *Iltschi*), Hovedstad i det tidligere Kanat C-, ligger paa venstre Bred af Chotanfloden under 37° 8' n. Br. og 80° ø. L. f. Grw., 1,340 M. o. H. Den skildres af de faa rejsende, der have besøgt den, som en velhavende, folkerig By (6,000 Huse med ca. 40,000 Indb.), omgiven af en Mur og med Forstæder langs begge Flodbredder. Den har et udstrakt Agerbrug (dens Omgivelser ere et sandt Virvar af Kanaler) og en ikke ringe Industri (berømte Tæppeværerier, Silke- og Bomuldstøj, Kobberkar), og om den end under de urolige Forhold i de sidste Aartier gentagne Gange har været udsat for fjendtlige Indfald, sikrer dens gunstige Beliggenhed ved et Knudepunkt for Karavanvejene den dog stadig stor Betydning. Handelen omfatter foruden de i Byen tilvirkede Industrivarer navnlig Moskus og Nefrit (s. d.), der forekommer i rige Lejer S. f. Byen og allerede i Oldtiden gjorde C.'s Navn kendt til de fjerneste Egne af Asien. De vigtigste Karavanveje følge Kwen-lyns Nordside (mod Nordvest til Yarkand og Kaschgar, mod Øst til Tscher-tschen og Lob Nor), en tredje Vej fører mod Syd til Tibet og Kashmir, en fjerde langs Chotanfloden mod Nord til Tarim. C. var allerede i Oldtiden afhængig af Kina; i Middelalderen stod det en Tid lang under Mongolerne og Tibetanerne, senere igen under Kina; men de store Ørkenstrækninger, der omgave det, sikrede det altid en vis Selvstændighed under egne Herskere. Muhamedanismen trængte ind i Landet i 8. Aarh., og ligesom det øvrige Østturkestan følte C. sig altid nøje knyttet til Stamfædrene V. f. Pamir. Fra Slutn. af 1860'erne til 1877 udgjorde det en Del af Jakub Kan's (s. d.) Rige; men efter dennes Død blev det paa ny erobret af Kina, og dets tidligere selvstændige Stilling med egen Beg gik tabt. Embedsmændene ere nu alle Kinesere, og kinesiske Soldater vaage over Ordenens Opretholdelse. Ifølge et Dekret af 1884 udgør det nu en Del af den 20. kinesiske Provins, Hsinchiang (s. d.). (Litt.: Marco Polo's Rejser, 32. Kap. i Charton's »Rejser i ældre og nyere Tid« II [Kbhvn. 1856]; Johnston, *Report on the journey to Ilchi* [1867] Prezevalskij, »Reisen in Centralasien« [1871—85]; Forsyth, »Ost-Turkestan und das Pamir-Plateau« (Pet. Mitt., Gotha 1877]; Bogdanowitsch, »Afhandl. om Øst-Turkestan« [Pet. Mitt., 1892]). *C. C. C.*

Chota Nagpar se Nagpur.

Chotbah (arab.) er Betegnelsen for Fredagsbønnen eller rettere for den dertil knyttede Prædiken, der holdes af en Chatib (s. d.). At blive nævnet i C.'en var en af Kalifernes Forrettigheder. *Y. Ø.*

Chotin [χ-], Chocim, Chotschim, befæstet By i det sydvestlige Rusland, Guvernement Bessarabien, ved Dnjestr's højre Bred umiddelbart ved den østerrigske Grænse. (1889) 20,070 Indb., med ikke ringe Industri (Garverier, Lysestøberier, Skotøj, Teglværker og Bryggerier). I Nærheden findes gamle Fæstningsværker med et gammelt, forhen vigtigt Kastel. C. var Genuesernes mest fremskudte Koloni og har spillet en vigtig Rolle i Polakkernes og Russernes Krige med Tyrkerne; 1806 blev den sidste Gang erobret fra disse. *C. A.*

Chouanere (fr. *Chouans* [šwã']) er Navnet paa de royalistiske Bander, som i den store Revolutions Tid i Bretagne og de denne Halvø nærmest liggende Departementer paa Loire's nordlige Bred grebe til Vaaben mod »de Blaa«, Republikkens Soldater, medens Vendéerne gjorde det samme paa Loire's venstre Bred. Navnet C. menes at stamme fra Jean Cottereau, kaldet Chouan (af *Chat huant*. Ugle), som i Efteraaret 1793 i de tætte Skove i Dep. Ille-et-Villaine i Spidsen for en lille Hob begyndte Kampen mod de Blaa. Oprøret bredte sig hurtig, ogsaa efter Vendéernes Nederlag ved Savenay 18. Decbr. 1793; men Vaabenlykken var ikke C. gunstig: de bleve slaaede ved Granville og ved la Gravelle, og i en Træfning ved Laval 29. Juli 1794 faldt Jean Chouan. Endnu krankere Lykke havde C., da Velfærdskomiteen efter at have erklæret de nordvestlige Departementer i Belejringstilstand gav Hoche Overanførselen mod Oprørerne: Forbindelsen med Vendéerne, der trængtes haardt af Hoche, blev umulig, Jean Chouan's Efterfølger, Cormatin, og C.'s andre Høvdinger, Tinteniac, Scépeaux, Cadoudal o. a., vare langtfra Hoche voksne, fra England, Emigranterne og de landflygtige franske Prinser ventede man længe forgæves Hjælp, og da

den langt om længe kom, var det kun for ynkelig at strande i Havnen (Affæren paa Quiberon Juni 1795). Da endelig Hoche efter at have gjort Ende paa Opstanden i Vendée gik over paa Loire's højre Bred for at gøre det af med C., bleve deres Bander nedsablede een for een, og deres Anførere og de sprængte Levninger af deres Hobe flygtede til alle Sider. En Del af dem sank ned til at blive Chauffeurs (s. d.), som da ogsaa deres Krigsførelse altid havde været temmelig barbarisk. — Da Statsstyreisen i Direktoriets sidste Tid var elendigere end nogen Sinde, udbrød C.'s Rejsning paa ny under Cadoudal; men efter 18. Brumaire sendte Førstekonsulen Bonaparte General Brune mod Oprørerne. Brune sprængte C.'s Bander for alle Vinde, Anførerne underkastede sig, og en Amnesti blev udstedt. — Efter Storarmeens Undergang i Rusland udbrød der igen 1814 Chouanerbevægelser i Loire-Egnen, hvilke dog Napoleon's endelige Fald og Ludvig XVIII's Tilbagekomst hurtig gjorde Ende paa. — (Litt.: Kérigant, *Les C.* [Paris 1882]; la Frégoliére, *Emigr. et Chouannerie* |smst. 1882]; G. de Cadoudal, *Georges Cadoudal et la C.* [smst. 1887]). *F. J. M.*

Chouquet |šukæ'], Adolphe Gustave, fransk Musikhistoriker (1819—86), var født i Havre, men studerede navnlig i Paris, hvor Musikken blev hans Hovedinteresse. I en Snes Aar levede C. i Amerika (New York) og begyndte her at skrive musikalske Essays. Sygdom nødte ham til at vende tilbage til Frankrig og til gentagne Ophold i Syden. 1871 blev C. Konservator ved Paris-Konservatoriets Instrumentsamling. C. har skrevet et præmieret, uudgivet Udkast til en Musikhistorie i 14.—18. Aarh. samt en 1873 offentliggjort »Histoire de la musique dramatique en France depuis les origines jusqu' å nos jours«, et fortjenstfuldt, til Dels grundlæggende Arbejde. C. har ogsaa forfattet forskellige Kantatetekster. *W. B.*

Chowan [tšowå!n], Flod i den nordøstlige Del af den nordamerikanske Stat Nordkarolina, opstaar ved Foreningen af de i det sydlige Virginien udspringende Nottaway og Meherrin og udmunder i Albemarlesund. C. er sejlbar i en Længde af 120 Km.

Chresam se Chrisma.

Chresmologi (græ.), Spaadom.

Chrestomati (græ.), Samling af udvalgte Stykker, tagne af een eller flere Forfattere, især prosaiske (smlg. Antologi), ofte foretaget for Undervisningens Skyld; saadannc C. fandtes allerede i Oldtidens Slutning. *K. H.*

Chrestos var ifølge en Ytring hos Suetonius en romersk Jøde, der foranledigede saa store Uroligheder blandt sine Landsmænd, at Kejser Claudius udjog dem alle af Rom. Nogle mene, at den romerske Historieskriver blot har misforstaaet det Røre, der vaktes i Anledning af Spørgsmaalet om Christus. *H. O.*

Chrétien de Troyes [kretjædøtrwa'], fransk Trouvère, der levede i sidste Halvdel af 12. Aarh.; om hans Liv vides omtrent intet. Næsten alle hans Digte behandle Emner fra de gamle Sagn om Kong Arthur (s. d.) og den hellige Graal; han er den første Digter, der har optaget til kunstnerisk Behandling de mange skønne og interessante Temaer, der findes i »La matière de Bretagne«. Hans vigtigste Værker ere følgende: »Erec et Enide« ca. 1160], oversat og efterlignet paa Tysk af Hartman von Aue, »Lancelot ou le chevalier de la charette«, »Ivain ou le chevalier au Lyon«, oversat paa Tysk af Hartman von Aue, »Perceval ou le conte du Graal« [ca. 1175], oversat paa Tysk af Wolfram von Eschenbach; af bretonske Emner har han tillige behandlet Sagnene om Tristan og Isolde, men dette Digt et gaaet tabt ligesom hans Oversættelser af Ovid. I Digtet »Cligès« har han benyttet et gammelt orientalsk Sagn om Salomons Dronning, der lader sig bortføre fra sin Mand; C.'s skønneste Digt er »Ivain«, der stod i overordentlig høj Anseelse i Middelalderen og blev meget læst, ligesom det foreligger i en Mængde forskellige Oversættelser. C. er en ægte Digternatur, en af de originaleste i den oldfranske Litteratur. Han fortæller livligt og underholdende; hans Stil er simpel og ligefrem, og han er en Mester i Sprogbehandlingen. I alle hans let skrevne og let læste Digte spiller Kvinden en fremtrædende Rolle, hun hyldes paa alle Maader, og særlig i »Lancelot« træffe vi Begyndelsen til den overdrevne Kvindekultus, der paa en saa mærkelig Maade præger en stor Del af den følgende middelalderlige Litteratur. Hans ridderlige og høviske Helte vare de ideale Typer for Samtidens højere Samfundsklasser. Det er kort sagt fra C.'s Digte, at hele den idealiserede Betragtning af Middelalderens Ridderliv og Kærlighedsliv tager sin Udgang. *Kr. N.*

Chrië (af græ. χρεία, Brug, Anvendelse, Sentens), iblandt de retoriske Øvelser en ejendommelig og meget benyttet Form for Behandlingen af et filosofisk eller litterært Udsagn (eller i det hele af et Emne) efter visse Synspunkter. Af saadanne opstillede Retoren Aphtonius 8: 1) Fremsættelse af Udsagnet med en Ros over dets Ophavsmand (*dictum vel factum cum laude auctoris*), 2) Forklaring ved oplysende Omskrivning (*paraphrasis*), 3) Begrundelsen (*aetiologia*), 4) Belysning ved Modsætning (*contrarium*), 5) Sammenligning (*simile*), 6) Eksempel (*exemplum*), 7) Vidnesbyrd (*testimonium*), 8) Slutning (*conclusio*). Denne Form har længe spillet en stor Rolle i Skoleøvelserne og udgjorde allerede i Oldtiden en væsentlig Del af Forøvelserne til Indførelse i Talekunsten. *Cl, W.*

Glll'isara se Chrisma.

Chrisma (græ., ogsaa Chresam, Chresem, Chrisam), Salveolie, bestaaende af Olivenolie og Balsam, anvendes fra tidlig Tid i hele den katolske Kirke til de fleste Arter Salvning (s. d.). I den romersk-katolske Kirke indvies den af Biskoppen paa Skærtorsdag; Præsterne faa da hos ham, hvad de skulle bruge Aaret igennem, og udrede derfor de saakaldte »Chrismapenge«. *H. O.*

Chrismāle, et hvidt Tørklæde, der bindes om Panden paa den, der skal salves paa Hovedet med Chrismaen. *H. O.*

Chrismarium, en Æske til den indviede Chrisma. Navnet bruges ogsaa stundom som Betegnelse for et lille Relikvieskrin. *H. O.*

Chrismatīn, en brændbar Mineralsubstans af gul Farve og smøragtig Konsistens, bestaar af en Kulbrinteart (maaske $C_{13}H_{38}$) og forekommer i Hulheder i Kalkspat- og Kvartskrystaller i en le*r-holdig Sandsten i Kulformationen ved Wettin i Sachsen. *N. V. U.*

Chrismon, et Tegn i Begyndelsen af de gamle Oldbreve, symboliserende Paakaldelsen af Christus

eller Treenigheden, enten nu Paakaldelsens Ordlyd j fulgte efter eller ikke. Oprindelig brugtes Christi Monogram, i Merovingertiden og Karo- lingertiden dog stærkt omdannet ved Snirkler eller ved tironiske Mærker (s. d.), i hvilke i Reglen findes udtrykt Christi Navn, Ordet »Amen« eller Sætningen *Anteomnia Christus*. Senere, fra Slutn. af II. Aarh., bliver Bogstavet C det fremherskende i dette Monogram, saaledes især i Diplomerne fra de tyske Regenter. I Stedet for C forekommer ogsaa ofte et Kors, der har samme Betydning. Endnu oftere findes Korset foran Underskrifterne, naar saadanne forekomme under Diplomet; men i Pavebuller fra 10.—12. Aarh. ombyttes stundom dette Kors (eller Hjul) med C, og i Breve fra Ludvig VI i Frankrig er Kongens Monogram ligeledes af og til ombyttet med dette Tegn. Med 13. Aarh.'s Begyndelse ophører man at bruge C. (Litt.: Giry, *Manuel de diplomatique* [Paris 1894]). *H. O.*

Christchurch [krai'sttšətš], 1) By i Sydengland, Hampshire, ved Avon's Udløb i den engelske Kanal, med en statelig anglo-normannisk Kirke, Fabrikation af »Snegle« (til Ure), Handsker og (1891) 4,000 Indb.

2) By paa Østsiden af Sydøen af New Zeeland, paa en Slette ved Floden Avon. Med Forstæderne (1891) 37,350 Indb. Den rask opblomstrende By driver betydelig Industri og Handel. Foruden Universitetet maa navnlig Museet med en fortrinlig Samling Skeletter af australske Dyr fremhæves. C. staar i Jærnbancforbindelse med sin Havnestad Lyttelton og med hele den sydlige Del af Øens Østkyst; gennem det 940 M. høje Arthur Pas, 105 Km. N. 0. f. C, gaar Vejen til de New-Zeelandske Gulddistrikter. *C. A.*

Christ **Church** Hospital [krai'sttšətšho'spetəl] cll. *Blue Coat School*, en 1547 af Henrik VIII grundlagt Skole i Londons City, hvor Børn af ubemidlede Forældre af de bedre Stænder faa gratis Forplejning og Opdragelse. Disciplene bære en lang, lige til Jorden gaaende blaa Frakke med hvide Metalknapper, Knæbenklæder og lange gule Strømper og gaa altid ud uden Hovedbedækning.

Christen, Joseph, schweizisk Billedhugger, født 1769, død 1838 i Basel, hvor han særlig virkede. C, som først var Træskærer, derefter uddannedes af Wiirsch i Luzern i Tegning, af Trippel i Rom 1788—91 i Skulptur, har især opnaaet smukke Resultater i Portrætfaget: Busterne af S. Gessner, Schweizerhelten Hans v. Hallwyl, Pestalozzi, Pfeffel (Glyptot. i München) m. fl., og Statuen af Nikolaus v. der Flüe. Et Hovedværk er Gruppen »Angelika og Mcdor«. Hans Søn og Elev, Rafael C. fra Bern, studerede i Rom under Thorvaldsen. Hans betydeligste Værk, en Statue af Berna, findes ved Forbundspaladset i Bern. *A. Hk.*

Christensen, Anders, dansk Læge (1551—1606), var født i Ribe og studerede i Kjøbenhavn, hvor han blev *Baccalaureus* og Kommunitetsprovst indtil 1575. Han rejste derpaa med kgl. Rejsestipendium over Rostock til Wittenberg, hvor han studerede i to Aar og blev Magister. Efter et kortere Ophold i Jena vendte han tilbage til Wittenberg og kastede sig især over Anatomi. 1579 rejste han med ny Understøttelse til Padova, Basel, hvor han blev Doktor 1585, til Paris og Strassburg. 1584 kaldtes han hjem som Professor i Medicin ved Kjøbenhavns Universitet. I denne Stilling søgte han at udvikle Studiet af Anatomien; men hans Forsøg paa at foretage Dissektioner vakte en saadan Afsky, at ingen vilde omgaas ham, saa at han blev nødt til at docere paa den gammeldags Maade. Han var desuden en beskæftiget praktisk Læge. Fra 1595 blev han Forstander og Økonom for Kommunitetet. Et Forsøg, han gjorde paa at anlægge en botanisk Have ved Studiegaarden, mislykkedes. 1602 fik han den betydelige Stilling som Forstander for Sorø Skole og Gods. Han var anset som en dygtig Videnskabsmand og Docent, og han var en af de Professorer, som Kong James af Skotland under sit Besøg i Danmark 1590 hørte en Forelæsning af. Han har kun efterladt sig mindre Skrifter. (Litt.: »Biografisk Leksikon«; Ingerslev, »Danmarks Læger og Lægevæsen«). *G. N.*

Christensen, Anders, dansk Kemiker og Farmaceut, er født i Hjerpsted i Slesvig 11. Maj 1852. Han tog 1874 farmaceutisk Eksamen, blev 1876 Assistent ved den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles kemiske Laboratorium, i hvilken Stilling han med et Par Aars Afbrydelse forblev indtil 1. Apr. 1892, da han udnævntes til Docent i Kemi ved den farmaceutiske Læreanstalt. C. studerede 1881—83 ved forskellige udenlandske Universiteter. 1884 fik han Universitetets Guldmedaille for en Afhandling om den kvantitative Bestemmelse af Urinstof. Desuden har C. i Aarenes Løb publiceret en Række større og mindre, omhyggelig udførte Arbejder af analytisk kemisk Indhold, væsentlig omhandlende Urinanalysen og Bestemmelsen af de i medicinsk Henseende vigtigste Alkaloider. Nogle af Afhandlingerne ere optagne i Videnskabernes Selskabs Oversigter. *O. C.*

Christensen, AnthonieEleonore (Anthonore), dansk Blomstermalerinde, Datter af A. F. Tscherning, er født i Kjøbenhavn 5. Juli 1849. Sin første Vejledning i Kunsten fik hun af sin Moder, Eleonore Christine født Lützow, der selv var en begavet Malerinde; senere arbejdede hun under Emma Thomsen og mødte paa Foraarsudstillingen 1867 med fire Billeder, hvoraf navnlig »Blomster paa en fredet Grav« og »Blomster paa en forfalden Grav« vakte megen Opmærksomhed. Endnu større Anerkendelse vandt hun det følgende Aar ved »Voksende Anemoner«, der blev købt til Xationalgaleriet, og ved »Aakander og andre Blomster, voksende ved Kysten«, som erhvervedes af Kunstforeningen. 1869 var hun ude paa sin første større Rejse, der førte hende til Schweiz, Norditalien og Paris; 1871 ægtede hun den ansete unge Filolog Dr. Richard C, med hvem hun, understøttet med et større Stipendium, foretog en to Aars Studierejse til Italien og Grækenland. Efter sin Hjemkomst udfoldede hun en meget betydelig Virksomhed, kun i et Par Aar, fra 1876—80, afbrudt i denne ved Sorgen over sin Ægtefælles Død; de Arbejder, hun udstillede 1881 og de følgende Aar, bære Vidnesbyrd om kraftig Udvikling, navnlig i koloristisk Henseende, og snart naaede hun almindelig Anerkendelse som en af sit Fags dygtigste Repræsentanter, hvis Kunst er præget af den inderligste Kærlighed til og Agtelse for Naturen. Hun former med Sikkerhed og Delikatesse, er nobel i sin Komposition

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

og fin i sin Farvevirkning, og ofte findes der i hendes Billeder, til hvilke hun dels har benyttet sydlandske, dels og fornemmelig danske Motiver, en ejendommelig poetisk Stemning, der peger ud over det egentlige Blomstermaleris snævre Grænser. *S. M.*

Christensen, Balthasar Matthias, dansk Politiker, født i Randers 25. Oktbr. 1802, død 20. April 1882. Hans Fader var Kavalerieofficer og steg til Generalmajor. C. blev Student 1819, juridisk Kandidat 1825. Han gik først Embedsvejen, blev ansat som Assistent under den danske Kolonialforvaltning paa Guineakysten, men vendte allerede 1831 tilbage herfra. Saa slog han ind paa Sagførerløbebanen og blev 1839 Overretsprokurator i Kjøbenhavn. Allerede forinden var han begyndt at tage virksom Del i det offentlige Liv. Han skrev til Fordel for Pressefriheden, deltog i Trykkefrihedsselskabets Virksomhed og var fra 1839—41 ansvarlig Redaktør for Dagbladet »Fædrelandet«, som han selv havde været med at stifte. Ogsaa det kommunale Liv lagde stærkt Beslag paa ham. Fra 1840—43 var han Borgerrepræsentant i Kjøbenhavn, senere Medlem af Frederiksberg Sogneforstanderskab og af Kjøbenhavns Amtsraad.

C. var en udpræget Tilhænger af den politiske Liberalisme, saaledes som den trivedes i 1830'erne og 1840'erne. Han arbejdede med Varme for alle de Formaal, der vare fælles for Datidens danske liberale, navnlig for en fri Forfatning og Pressefrihed. Som Tilhænger af et Danmark til Ejderen sluttede han sig nøje til det i 1840'erne opblomstrende nationalliberale Parti, men dog saaledes, at han inden for dette havde sit særlige Omraade: Landbosagerne. Fra 1835 var C. bleven Ejer af Gaarden Grøndal paa Frederiksberg, og denne Stilling bidrog vel væsentlig til at henlede hans Opmærksomhed paa denne Side af Datidens Reformopgaver. Han blev 1841 valgt ind i Østifternes Stænderforsamling som Repræsentant for de mindre Landejendomsbesiddere paa Lolland. I Stænderne var det, C. tjente sine Sporer og vandt sin store Indflydelse hos Øernes Bondestand. Sammen med I. C. Drewsen kæmpede han her for Fæsteforholdets Afløsning af Selvejendom, Jagtprivilegiernes Indskrænkning, Ophævelsen af de mange Uligheder mellem Bonde- og Herregaardshartkornet med Hensyn til Beskatning og Naturalpræstationer, den almindelige Værnepligt m. m. 1844 stillede Drewsen og han Forslag om et Andragende til Kongen om Nedsættelsen af en Landbokommission for at undersøge Bondestandens Forhold og fremkomme med Forslag til en almindelig Reformlovgivning paa Landboforholdenes Omraade. Forslaget afvistes og gav Anledning til bitre Debatter med »Godsejerbanken«, men ikke mindst disse Angreb bragte C.'s Popularitet til at stige end yderligere. Han var ogsaa en hyppig Gæst ved Bondemøderne, især paa Sjælland, og deltog i Stiftelsen af forskellige »Kommunalforeninger« og Brandforsikringsforeninger. 1846 var han en af Hovedmændene ved Stiftelsen af det i lang Tid saa indflydelsesrige »Bondevennernes Selskab«, hvis Formand han efter Tscherning's Afgang var fra 1848—58.

Da 1848 kom, var C. utvivlsomt den Mand, der besad størst Indflydelse blandt Øernes Bønder. Et Ord af ham var nok til at fremkalde de største Ofre fra deres Side, saaledes ved frivillige Hesteydelser til Hæren. Endnu fulgte han Trop med det nationalliberale Parti og stod navnlig de ny Martsministre Lehmann og Monrad nær. De for øvrigt ikke meget talrige eller dybtgribende Landboreformer, Martsministeriet gennemførte, skyldtes ogsaa nærmest hans Initiativ. Det viste sig dog snart, at C. fulgte en mere udpræget demokratisk Politik end de egentlige nationalliberale Førere, og Bestemmelsen i Regeringens Forslag til Valglov for den grundlovgivende Rigsforsamling om, at en Fjerdedel af Forsamlingens Medlemmer skulde være kongevalgt, førte til et Brud mellem ham og dem. C. gik nu, ligesom Bondevenneselskabet i det hele, Haand i Haand med den radikale »Hippodrombevægelse« i Kjøbenhavn og kæmpede for Udskillelse af de kongevalgte, suspensivt Veto, Etkammersystem, m. m.

C. deltog ivrig i Valgbevægelsen til den grundlovgivende Rigsforsamling, og det lykkedes ham i Øernes Landkredse at faa et ikke ringe Antal Bondevenner og Hippodrommænd valgte. Selvvalgtes han til Rigsdagsmand for Nakskovkredsen. Som Fører for dette »Venstre«, der i Rigsforsamlingen talte 40—50 Mand, spillede C. en betydelig politisk Rolle og løste i det hele sin Opgave med Klogskab og Takt. Navnlig maa det fremhæves, at han, da den allerede frembrydende Reaktion gjorde det usikkert, om man vilde naa til et tilfredsstillende Resultat af Rigsforsamlingens Arbejde, energisk greb det, der i Øjeblikket kunde naas, og opgav de videregaaende Planer, han tidligere havde kæmpet for. Hans Parti fulgte ham hin Dag, den største i hans Liv, da han i Rigsforsamlingen sluttede sig til det saakaldte Bruun-Jespersenske Mæglingsforslag og derved sikrede dettes Vedtagelse. C. blev Medlem af den 1849 nedsatte Landbokommission og havde sin Del i de Love, der i den første ordinære Rigsdagsperiode gennemførtes paa Grundlag af dens Arbejde. Med Hensyn til Hovedspørgsmaalet, Tvangsafløsningen af Fæsteforholdet, forspildte han dog den gunstige Lejlighed 1849—50, og jo længere det trak ud. jo mindre Udsigt blev der til senere at faa Sagen gennemført.

Indtil 1853 havde C. Sæde i Folketinget som Repræsentant først for Holbæk- og senere for Blæsenborgkredsen. Fra 1853—66 var han Medlem af Landstinget. Han ledede sammen med Tscherning og J. A. Hansen Rigsdagens bondevenlige Venstre; men det varede ikke længe, før han traadte i Skygge for begge sine Fæller. C. var en redelig og overbevisningstro Natur med betydelige Anlæg for politisk Agitation og Organisation; men hans Evner, som havde slaaet til, saa længe det gjaldt et Arbejde, der væsentlig gik ud paa Folkevækkelse, Partidannelse og Fremstilling i store Træk af Fremtidens politiske Opgaver, vare ikke fuldt tilstrækkelige til at løse de vanskeligere og mere komplicerede Opgaver, som den egentlige politiske Arbejdstid stillede. Hans noget vel »almindelige«, blomsterrige Veltalenhed egnede sig heller ikke ret for den praktiske parlamentariske Forhandling. Tscherning overgik ham i politisk Klarsyn, J. A. Hansen i Skarpsindighed og taktisk Opfindsomhed. Indtil 1854 stod C Tscherning meget nær og fungerede som hans

Artikler, der savnes under **C,** *maa søges under* **K.**

politiske Stabschef. Han fulgte ham ogsaa, skønt med meget store Betænkeligheder, i hans Tilslutning til Helstatstanken og hans hele stærkt opportunistiske Regeringspolitik. 1854 kom det imidlertid til et Brud imellem dem, og C i Forening med J. A. Hansen førte Bondevennernes Hovedstyrke over i Alliancen med de nationalliberale. Senere udviklede der sig, trods delvist Samarbejde, et udpræget Modsætningsforhold mellem det C.'ske- J. A. Hansen'ske og det Tscherning'ske Venstre. Det førstnævnte, der i de nationale Spørgsmaal var ejderdansk og skandinavisk, beholdt dog afgjort Ledelsen paa Øerne.

Fra Midten af 1850'erne var C.'s Indflydelse i stærk Dalen ogsaa udadtil, hvortil ikke mindst hans trykkede økonomiske Forhold bidroge. Hans store Børneflok og hans uegennyttige Tilsidesættelse af sine private for de offentlige Interesser havde bragt ham i Trang, som gentagne Indsamlinger blandt hans Partifæller ikke kunde afhjælpe. Dog greb han endnu ved mange Lejligheder virksomt ind i Begivenhedernes Gang. Hans nære Forbindelse med Kammerherre Berling gjorde ham til en af Hovedmændene ved Ministeriet Rotwitt's Dannelse 1859. 1861 var han med at stifte »Dannevirkeforeningen«. Som Medlem af Rigsraadet stemte han mod Novemberforfatningen af 1863, ikke fordi den skabte et Danmark til Ejderen, men fordi den ikke var demokratisk nok. Af den gennemsete Grundlov af 1866 var han en erklæret Modstander. Fra 1866—73 var C. Folketingsmand for Frederikssundskredsen, blev slaaet her 1873 Og repræsenterede saa fra 1875 til sin Død Middelfartskredsen. Da det forenede Venstre dannedes 1870, blev han vel dets Formand, men Ledelsen var J. A. Hansen's og Berg's. Fra 1853—80 var han Statsrevisor. (Litt.: H. Holm, »B. C.« [Studentersamfundets Smaaskrifter, 3. Række]). *N. N.*

Christensen, Christen, dansk Billedhugger og Medaillør, født i Kjøbenhavn 18. Jan. 1806, død smst. 21. Aug. 1845. Han blev som Dreng Elev af Kunstakademiet og af Dajon; begge Sølvmedaillerne og den mindre Guldmedaille vandt han, inden han var 20 Aar gammel, og 1827 tilkendtes den store Guldmedaille ham for det Relief af »Profeten Elias og Enken i Sarepta«, der nu findes indmuret i Charlottenborgs Port; allerede tidligere havde han udført forskellige Statuer — allegoriske Figurer — og et Relief til Christiansborg. Alt tegnede til, at C. som Billedhugger kunde se en lys Fremtid i Møde; da henvendte Akademiets Præses, Prins Christian Frederik, sig til ham med Opfordring til at uddanne sig som Medaillør, og C. føjede sig efter den indflydelsesrige Mands Ønske. Hos Hermann Freund fik han nogen Vejledning i Stempelskæringens Kunst, og efter kort Tids Øvelse var han kommen saa vidt, at han kunde paatage sig Udførelsen af den Medaille, der 1829 prægedes i Anledning af Prins Ferdinands og Prinsesse Karolines Bryllup. For den ypperlige Medaille, hvormed 1830 Arkitekten C. F. Hansen hædredes, fik han en større Præmie og et Rejsestipendium, paa hvilket han i Sommeren 1831 begav sig Syd paa. Først opholdt han sig 5 Maaneder i Miinchen, derfra gik han til Rom, hvor han dvælede i to Aar, og endelig til Paris; til Kjøbenhavn vendte han tilbage i December 1834, giftede sig og tog fat paa det Arbejde, der skulde skaffe ham Sæde blandt Akademiets Medlemmer. Paa Grund af Uheld under Hærdningen af Stemplerne blev det først færdigt 1838; da modtoges det imidlertid med fuld Anerkendelse som et af de mest fremragende Værker af denne Art, den nyere Tid havde set fremstaa. C.'s »Medlemsstykke« er hans Hovedværk; det er den store »Medaille i Anledning af Thorvaldsens Arbejders Hjemsendelse« med det prægtig modelerede Portræt paa Aversen og den rige og geniale Sammenstilling af Gengivelser af Mesterens Hovedværker paa Reversen. Ved Thorvaldsens Død 1844 blev C. hans Efterfølger som Professor ved Akademiets Modelskole. C. har efterladt sig 25 Medailler, blandt hvilke som de ypperste kunne nævnes foruden Thorvaldsen-Medaillen en Skuepenge til Minde om Kong Frederik VI's Helbredelse af en farlig Sygdom, »Reformations-Medaillen«, Medaillerne i Anledning af Frederik VI's Død og Christian VIII's Kroning samt den saakaldte »Kometmedaille«, en Ærespris for astronomiske Opdagelser; hans sidste Arbejde var Modellen til en Medaille til Minde om Thorvaldsens Død. Vi lære ham i dem at kende som en Mester med udpræget Kompositionsevne og Stilsans, dyb Skønhedsfølelse og glimrende udviklet Teknik. (Litt.: Prof. Th. Stein, i »Musæum« [1894 Hæfte 10]). *S. M.*

Christensen, Christen, dansk Landbohistoriker, født 26. Juli 1824, død 13. Decbr. 1891 i Hørsholm, hvor han en kort Tid havde været Amtsforvalter og siden opholdt sig. Hans Interesse for dette Sted saavel som hans landøkonomiske Sysler førte ham ind paa historiske Studier, hvis første Frugt var den fortrinlige: »Hørsholms Historie« [1879]. Senere vovede han sig til at give en samlet Fremstilling af de danske Landboforholds historiske Udvikling (»Agrarhistoriske Studier« [2 Bd., 1886—91]), og om end han langtfra formaaede at løse denne vanskelige Opgave, indeholder hans Skrift dog værdifulde Bidrag til Forstaaelse af Landbrugets Stilling, især i Tiden nærmest før og efter Enevældens Indførelse. *Kr. E.*

Christensen, Christen, dansk landøkonomisk Forfatter, er født 5. Aug. 1844 i Ørslev, Holbæk Amt. Forældrene ere Gaardmandsfolk. Han tog 1866 Skolelærereksamen og 1869 Landbrugseksamen paa Landbohøjskolen. To Aar efter oprettedes en af Danmarks nu bedst kendte Landbrugsskoler, Tune ved Taastrup, ved hvilken C. straks blev og fremdeles (1895) er knyttet. Ved Siden af sin Lærergerning har han udfoldet en betydelig litterær Virksomhed. Han begyndte 1882 Udgivelsen af »Vort Landbrug. Et Ugeblad for den danske Bonde«, i hvilket han har skrevet en Mængde Artikler, og af Bøger har han bl. a. skrevet »Uorganisk Kemi« og »Organisk Kemi«, »Landbrugets Kulturplanter« [2. Udg. 1893] og »Gødningslæren og Sædskiftet« [3. Udg. 1893]. Han er en belæst og kundskabsrig Forfatter, der skriver klart og populært. Hans Bøger have deres Fortjeneste mere heri end ved deres Originalitet. I Landbruget har C. beklædt eller beklæder endnu forskellige Tillidsposter, saaledes er han Formand for Ramsø-Tune Herreders Landboforening. *H. H.—l.*

Christensen, Christian Ferdinand, dansk Teatermaler, født i Kjøbenhavn 28. Juli 1805, død smst. 30. Oktbr. 1883. I sine Drengeaar blev han oplært som Valdhornist, men opgav tid-

ligt Musikstudiet og blev Elev af Kunstakademiet, af C. A. Lorenzen og, fra 1820, af Teatermaleren Wallich. 1825 og de følgende Aar udstillede han kjøbenhavnske Gadeprospekter, malede med Limfarve; samtidig udførte han Dekorationer for Scenen og vandt snart Anseelse som en dygtig Teatermaler. 1838—39 studerede han med offentlig Understøttelse i Syden, 1841 optoges han blandt Akademiets Medlemmer, og Aaret derpaa blev han ansat som kgl. Teatermaler. Som saadan arbejdede han indtil 1869 og udførte en Mangfoldighed af landskabelige Dekorationer, der udmærkede sig ved smagfuld Komposition og betydelig malerisk Virkning. *S. M.*

Christensen, Christian Thomsen, dansk Nordamerikaner, er født 26. Jan. 1832 i Kjøbenhavn, kom 1846 i Handelslære, men drog 1850 til New York og arbejdede sig hurtig op, saa at han allerede 1853 kunde gifte sig med en dansk-født Dame og 1855 fik Ansættelse i en Bank. Som ivrig Republikaner og begejstret Tilhænger af H. W. Beecher indtraadte han ved Borgerkrigens Udbrud 1861 i et Kompagni af skandinaviske frivillige og blev Løjtnant; kom senere ind i General Wool's Stab og gjorde Tjeneste i Mac Clellan's Felttog i Virginia 1862; var senere Stabschef hos General Canby ved Mobile's Indtagelse 1865 og blev til Løn udnævnt til Brigadegeneral. Efter Krigen vendte C. tilbage til Forretningslivet, blev 1868 Associé i et stort Handelshus i New York og har siden 1880 haft en vigtig Post i et af Stadens største Bankierhuse. 1880—84 var C. Brigadegeneral i Brooklyn's Borgervæbning og derefter i nogle Aar Divisionsgeneral for hele Styrken. 1869—73 var han dansk Konsul, og han har siden paa mange Maader været en kraftig Støtte for sine Landsmænd. *B. B.*

Christensen, Fanny, dansk Operasangerinde (Alt), er født 28. Oktbr. 1855 og debuterede 2. Novbr. 1878 paa det kgl. Teater som Margarethe i »Den hvide Dame«. Hvorvel C.'s Stemmeomfang ikke har tilladt hende at binde an med de store dramatiske Altpartier, har hun ved sin musikalske Begavelse, sin støtte og altid paalidelige Kunst udfyldt en, ganske vist beskednere, men derfor ikke mindre væsentlig Plads i Operarepertoiret, hvis talrige værdige Mødre og Ammer — foruden enkelte andre mere ungdommelige Altpartier, som f. Eks. Nancy i »Martha«, Fatime i »Oberon«, den ene Markis i »Kongen har sagt det« og Mercedes i »Carmen« — altid har været i omhyggelige Hænder hos hende. *S. L.*

Christensen, Georg, dansk Rustmester, født 27. Decbr. 1810, død 2. Febr. 1883, blev 1840 Bøssemagersvend og foretog, efter at have søgt Undervisning paa den polytekniske Læreanstalt, 1843—47 en Udenlandsrejse, paa hvilken han stærkt paavirkedes af de demokratiske Bevægelser i Paris. Efter sin Hjemkomst deltog han med en Del af Kammeraterne fra Paris i Oprettelsen af »Haandværkerdannelses-Foreningen« (Oktbr. 1847) og optraadte ved Hippodrommøderne, hvad der førte til, at han blev kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling. Her spillede han imidlertid ingen Rolle. 1849 etablerede han sig som Bøssemager, blev 1857 af Regeringen sendt til Udlandet for at indkøbe de til en Omdannelse af Kronborg Geværfabrik nødvendige Maskiner, blev 1861 Rustmester og ledede som saadan 1866 Anlægget af Geværfabrikken paa Tøjhuset. Fra 1861 var han Medlem af Overbestyrelsen for de danske Skytteforeninger og fra 1865 af Industriforeningens Bestyrelse, hvor han navnlig virkede for Afholdelsen af en nordisk Industriudstilling, og Udstillingen i Kjøbenhavn 1872 skyldtes da navnlig ham. Fra 1876 var han Industriforeningens Formand, og som saadan gennemførte han, at Foreningen købte Udstillingsbygningen fra 1872 med tilhørende Grund og flyttede ud i den (1881). Da han 1879 blev Formand for den nystiftede »Fællesrepræsentation for dansk Industri og Haandværk«, stod han ved sin Død som Formand for hele Danmarks industrielle Foreningsvirksomhed. *C. N.*

Christensen, Halvor Olaus, norsk Embedsmand og Politiker (1800—91), 1832—89 Byfoged i Stavanger, hvis Stortingsrepræsentant han var paa alle Storting mellem 1833 og 1873 med Undtagelse af Sessionerne 1851, 1857 og 1859. I Tinget indtog C. en meget anset Stilling; han beklædte oftere dets højeste Tillidsposter -- var saaledes Præsident i Lagtinget 1845, 1854 og 1862—69 og Præsident i det samlede Storting 1848 —, ligesom han var Medlem af de vigtigste Komiteer, hyppig som disses Formand; han fik derigennem en væsentlig Andel i talrige betydningsfulde Sagers Forberedelse og Afgørelse, var i det hele under sin Tinglid en af Nationalforsamlingens mere fremragende og indflydelsesrige Medlemmer. Af de større politiske Reformer, han viede et ivrigt og dygtigt Arbejde, maa særlig nævnes Indførelse af de aarlige Storting og Statholderpostens Ophævelse. I Behandlingen af de unionelle Spørgsmaal kæmpede han i Frisindets Rækker for Norges fulde Selvstændighed og Ligestilling i Unionen. Ogsaa inden for sin Kommune virkede han i sin lange Embedstid til Indførelsen af Fremskridt og Forbedringer i forskellige Retninger. Som et Vidnesbyrd om den Højagtelse og Taknemmelighed, hans Medborgere nærede for ham, oprettedes der kort før hans Død et kommunalt Legat, der bærer hans Navn. *K. V. H.*

Christensen, Hjalmar, norsk Kritiker og Forfatter, er født 5. Maj 1869 i Førde (Søndfjord), hvor Faderen, Kaptajn C., boede til sin Død 1895; Moderen var en Søster til Forfatteren Kristian Elster. Fra sit strengt konservative Hjem kom han ind paa Bergen's Latinskole og derfra til Universitetet, hvor han blev Student med Udmærkelse 1887 og 1891 tog juridisk Eksamen. Fra Beg. af 1894 blev han ansat som Sceneinstruktør ved Christiania Teater. Han har allerede offentliggjort flere Fortællinger og en Samling Noveller (»En frisindet« [1889], »Mat Blod« [1891], »Bastarder« [1893]), to Skuespil (»Loths hustru« [1892], »En seirherre« [1893]), der have været opført paa Christiania Teater uden at gøre synderlig Lykke, og endelig en Samling kritiske Studier over sine samtidige (»Unge Nordmænd« [1893]). C. synes at raade over større Muligheder som Kritiker — hans seneste Arbejde er et prisbelønnet Essay i Tidsskriftet »Samtiden« 1894 om Arne Garborg — end som produktiv Forfatter. Paa det sidste Omraadc bliver han let noget tør og abstrakt, man savner Fylde og Frodighed. Han interesserer sig levende for »Dekadenterne« og regner sig selv i Slægt med dem. *H. J.*

Christensen, Mads, dansk Læge, født 16.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Aug. 1805 i Assens, død 27. Apr. 1864 i Kbhvn. C. begyndte at studere Farmaci, men fik snart, paavirket af daværende Overlæge ved Almindeligt Hospital Wendt, Interesse for Medicin og tog 1829 medicinsk Eksamen. Allerede som Student var han Kandidat paa Almindeligt Hospital, hvortil han var knyttet omtrent hele Resten af sit Liv undtagen fra 1831—34, da han var Distriktslæge i Kjøbenhavn. 1834 blev han Reservemedikus ved Hospitalet, 1838 ved Wendt's Død Overmedikus, i hvilken Stilling han forblev til Hospitalets Omordning ved Aabningen af Kommunehospitalet 1863. *Doctor medicinae* blev han 1836. Som Overlæge ved Almindeligt Hospital udfoldede han en stor Virksomhed, idet han, der var en udmærket Undersøger, med største Omhu fulgte sine Patienter, forbedrede Journalføringen, der havde været forsømt, og foretog meget omhyggelige Sektioner. Paa de studerende fik han ligeledes stor Indflydelse, idet han paa en særdeles elskværdig Maade forstod at holde dem til strengt og omhyggeligt Arbejde, og desuden var han 1860—62 konstitueret Professor i medicinsk Klinik, efter at Fenger havde forladt denne Stilling. Som Forfatter hår han navnlig i »Hospitalsmeddelelser«, der udgaves af Hospitalsoverlægerne, leveret en Række større Afhandlinger, væsentligst Gengivelser af hans egne Erfaringer. (Litt.: »Bibliotek for Læger«, 5. R. VIII S. 471 o. ff.; Smith & Bladt, »Den danske Lægestand« [4. Udg.]). *G. N.*

Christensen, Mathilde, dansk Forfatterinde, er født i Kjøbenhavn 10. Juni 1851 og har under Navnet F. C. van der Burgh udgivet et Par Rækker Skitser [1884 og 1886] og flere Fortællinger (»Et ubetydeligt Menneske« [1885], »De smaa Tings Magt« [1885], »Dagtyve og Arbejdsdage« [1889], »En Søn« [1890]). I disse er Nutidsliv, særlig i de højere borgerlige Samfundskredse, i hvilke Forfatterinden er født og opvokset, skildret med livfuld Iagttagelse og fin Dannelse og i et behageligt, naturligt Sprog. *V. V.*

Christensen, Odin Tidemand, dansk Kemiker, er født i Ho ved Varde 4. Decbr. 1851, blev Student fra Aalborg Skole 1870, tog Magisterkonferens i Kemi 1877 og Doktorgraden 1886. 1874 blev C. Assistent ved Universitetslaboratoriet og 1877 ved polyteknisk Læreanstalts Laboratorium. Siden 1887 har han virket som Lektor i Kemi ved Landbohøjskolen og siden 1890 tillige som Sekretær for Skolens Direktør og Undervisningsraad. S. A. blev han Medlem af det kgl. danske Videnskabernes Selskab. Videnskabelige Arbejder: »Roseokrom og Xanthokromforbindelser (Krom-Ammoniakforbindelser)«, »Manganets Ilter og Dobbeltfluorider«, »Fluorets Atomtal«, »Dobbeltcyanider af Mangan og Krom«, »Rhodan-Krom-Ammoniakforbindelser«, »Ammoniakkens Virkninger ved lave Temperaturer« samt »Undersøgelser over de paa Island udviklede vulkanske Luftarter« (disse Arbejder ere dels trykte i Vidensk. Selskabs Oversigter eller Skrifter, dels i »Journal f. prakt. Chemie« og »Tidsskr. f. Fysik og Kemi«). C. har siden 1882 været Medarbejder ved »Tidsskrift for Fysik og Kemi« og siden 1888 ved »Jahresbericht über die Fortschritte der Chemie u. s. w.«. Desuden har han skrevet forskellige populære Afhandlinger. *K. S. K.*

Christensen, Ove, dansk Pianist, er født 18. Aug. 1856 i Kjøbenhavn, Elev af Musikkonservatoriet og af Edm. Neupert. Efter en tiaarig Ansættelse i det kejserlige Kapel i St. Petersborg har C siden 1887 været bosat i Kjøbenhavn, hvor han har gjort sig bemærket som dygtig Kammermusikspiller og tillige virker som Lærer. *A. H.*

Christensen, Polycarpus Godfred Benjamin Wildenradt, dansk Landskabsmaler, er født i Kjøbenhavn 23. Juli 1845. Maleren Kiærschou var den første, der havde Øje for det udprægede Talent, han allerede som Dreng lagde for Dagen, og som meddelte ham nogen Vejledning i Kunsten; fra 1860—67 var C. Elev af Akademiet, i hvis Udstillinger han deltog fra sit 17. Aar. 1865 vandt han den Neuhausen'ske Præmie for »Et fritstaaende Bøgetræ«; samme Pris tilkendtes ham atter 1871, og 2 Aar senere vakte han almindelig Opmærksomhed ved forskellige Arbejder, blandt hvilke især »Landevej med Piletræer i Nærheden af Bækkeskov« udmærkede sig ved megen Kraft og Finhed i Farven. Kort derpaa opnaaede han et større Rejsestipendium, der satte ham i Stand til at opholde sig 2 Aar i Syditalien, Schweiz, Italien og Frankrig. Fra denne Rejse hjemsendte han betydelige Arbejder, og paa den, saavel som under sine senere Ophold i Udlandet, modtog han en stærk Paavirkning af fremmed, navnlig fransk Malerkunst. Særlig udviklede han, der i Forvejen var en fortræffelig Komponist og Tegner, sig som Kolorist; med stedse voksende Sikkerhed arbejdede han sig frem til at opfatte og gengive sine Forbilleder som sluttede Helheder, for hvis samlede Stemning Lyset og de med dette bestemte Lufttoner ere det absolut afgørende. Fra den minutiøse Fortolkning af Enkelthederne er han bestandig kommen længere bort, men former dog stedse med megen Fasthed og Klarhed i store Træk. Sine Emner søger han mest i Fædrelandet og da særlig paa Steder, hvor der er vid Udsigt over Enge og Heder, Bakkeaase, Fjorde og Søer, saaledes i Vejleegnen og ved Himmelbjærget; et af hans Hovedværker er »Himmelbjærget set fra Bugten ved Laven«, der udstilledes 1881 og senere kom til Nationalgalleriet. Flere af hans Billeder fra Syden ere dog ogsaa af fremragende Værd, saaledes det grandiose »Fra Pyrenæerne« [1879]. Medlem af Akademiet blev C. 1881; 1888 fik han Titel af Professor. *S. M.*

Christen Thomsens-Rev (ogsaa kaldet Strandby-Rev), et lille, stejlt opgaaende Stenrev, der ligger N. f. Frederikshavn og V. f. Græsholm. Paa det laveste af Reveter der 8 Fod Vand. *G. F. H.*

Christian (Christiern) **I** (1426—81), dansk Konge, tilhørte den oldenburgske Greveslægt, der siden 11. Aarh. havde været bosat i Egnene V. f. Wesér's Udløb. Grev Diderik den Lykkelige af Oldenburg (død 1440) var anden Gang gift med Hedevig, en Datter af Gerhard VI af Holsten, som i tredje Led nedstammede fra Erik Glippings Datter Richiza; deres Sønner vare C, Morits og Gerhard. I sin Ungdom opholdt C. sig mest hos sin Morbroder, Hertug Adolf af Slesvig, der, selv barnløs, ønskede at faa ham til sin Efterfølger og ogsaa udvirkede, at mange af Ridderskabet hyldede ham. Snart aabnede der sig imidlertid langt større Udsigter for C. Da Unionskongen Christoffer af Bayern døde sønneløs 6. Jan. 1448, ønskede det

danske Rigsraad at vælge Hertug Adolf til hans Efterfølger; denne henledede i Stedet Opmærksomheden paa den 22-aarige C. og støttede selv ivrig dennes Kandidatur, efter dog først at have taget det Løfte af C, at han vilde overholde den 1326 givne Forsikring om, at Danmark og Sønderjylland aldrig skulde forenes under een Herre (den saakaldte *Constitutio Valdemariana*, d.). Forhandlingerne trak noget i Langdrag, fordi Rigsraadet gerne vilde enes med Sverige og Norge om Valget; men da Svenskerne i Juni 1448 paa egen Haand havde valgt Karl Knutson til Konge, enedes det danske Rigsraad nu med C.; 1. Septbr. udstedte denne i Haderslev en foreløbig Haandfæstning (en endelig blev aldrig udfærdiget), og 28. Septbr. blev han hyldet paa Viborg Landsting. Samtidig trolovedes C. med Christoffers unge Enke, Dorothea af Brandenburg; Aaret efter holdtes Brylluppet (26. Oktbr.), og to Dage senere blev C. kronet i Kjøbenhavns Frue Kirke.

Ved det dobbelte Kongevalg var den nordiske Union bleven brudt, og de to nyvalgte Konger stræbte begge at faa Magten i Norge; ogsaa Gotland gav Anledning til Strid, da dette gamle svenske Lydland efter Valdemar Atterdag's Erobring 1361 aldrig var blevet ret knyttet til Sverige igen. Erik af Pommern havde Øen i sin Magt; mod ham sendte Karl Knutson straks efter sit Valg en Hærstyrke; men da Erik mærkede, at han ikke kunde forsvare sig, lod han en dansk Besætning komme ind i Visborg, medens han selv drog til Pommern, og i Sommeren 1449 sluttedes der et Forlig mellem Hærene, hvorved Afgørelsen af Gotlands fremtidige Stilling blev henskudt til et Fredsmøde, der Aaret efter skulde afholdes i Halmstad. Ved denne Tid havde det norske Rigsraad besluttet at tage C. til Konge; men i den følgende Vinter kom Karl Knutson personlig til Norge og blev kronet i Trondhjem (Decbr. 1449). Halmstadmødets Afgørelse blev dog meget gunstig for C.; de 24 danske og svenske Rigsraader, der mødte (2. Maj 1450), bestemte, at Karl skulde give Afkald paa Norge, og tillige, at den længstlevende af de to Konger skulde anerkendes i alle tre Riger; Spørgsmaalet om Gotland blev udsat. Uvillig maatte Karl Knutson bøje sig for denne Beslutning, og C. drog til Norge for at blive kronet; i Bergen sluttedes 29. Aug. 1450 en nøje Forening mellem Danmark og Norge, og da Dorothea havde født Kongen en Søn, fik denne Navnet Oluf efter Norges Skytspatron.

Besiddelsen af de to Riger maatte i Længden give C. Overvægten over Karl Knutson; de Krige, der førtes mellem dem fra 1452 af, vare vel uafgørende, men 1457 rejste Unionspartiet i Sverige sig mod Karl under Ledelse af Ærkebispen Jens Bengtsson (Oxenstierna), og Kongen maatte forlade Landet; i Juli kunde C. holde sit Indtog i Stockholm og blev kronet i Upsala. Saaledes vare alle tre Riger atter forenede, og Aaret efter antoges C.'s Søn Hans til hans Efterfølger (den førstefødte Søn, Oluf, var død i spæd Alder ligesom en anden Søn, Knud). Straks efter viste der sig paa en helt anden Kant Mulighed for en væsentlig Magtudvidelse for C., idet Hertug Adolf døde 4. Decbr. 1459. Der var i Slesvig og Holsten megen Uenighed om, hvem man skulde anerkende som Herre; i men Ridderskabet var dog enigt om at vælge den samme Fyrste i begge Lande, og Valget faldt da paa C. (1460); til Gengæld maatte denne stadfæste Raadets og Ridderskabets Rettigheder, indrømme Stænderne Valgret ogsaa for Fremtiden og endelig love, at de to Lande »evig skulde blive tilsammen udelte«. Medens Eftertiden har dadlet C. for ikke at have nyttet Lejligheden til at inddrage Sønderjylland som ledigt *Len*, opfattede Samtiden denne Ordning, hvorved »Holstenerne bleve danske«, som en stor politisk Sejr.

Hidtil havde Lykken overalt fulgt C; den lille tyske Greve var bleven Konge over de tre nordiske Riger, Herre over baade Slesvig og Holsten; i Udlandet saa man med Beundring paa hans vidtstrakte Herredømme og talte ham med blandt Europas mægtigste Fyrster. Virkeligheden svarede dog ikke ret til Navnet. I Sverige var det danske Herredømme forhadt af Folket, og Forbindelsen holdtes kun oppe ved en Del store Adelsslægter, der ved Godsbesiddelser og Familieforbindelser vare knyttede til Danmark. Fastere stod C.'s Herredømme i Slesvig og Holsten; men det var købt meget dyrt, idet C. ved store Pengeløfter havde maattet affinde sig baade med Adolfs schauenburgske Frænder og sine egne Brødre, d'er ogsaa mente at kunne gøre Krav gældende. De Skatter, Kongen udskrev til dette Formaal, vakte Misfornøjelsen i Sverige og bragte Uenighed mellem C. og Ærkebisp Jens Bengtsson, saaledes at denne endog blev ført som Fange til Danmark (1463). Straks rejste hans Frænde, Biskop Ketil af Linkoping, Opstand, og Almuen tvang Stormændene til at kalde Karl Knutson tilbage. Ny Modstandere fik C, da han brød med den mægtige Adelsæt Thott, der havde udstrakte Len og store Godser baade i Danmark og i Sverige. Samtidig voldte Pengeforholdene de største Vanskeligheder i Slesvig og Holsten, og da C. udnævnte sin Broder Gerhard til Statholder her (1469), viste det sig snart, at denne stræbte efter at erhverve Landene for sig selv, og han maatte atter afsættes (1470). Efter Karl Knutson's Død førte C. personlig en Hær til Stockholm, men paa Brunkebjærg led han et afgørende Nederlag (10. Oktbr. 1471), og derefter opgav han ethvert Forsøg paa med væbnet Haand at faa sit Herredømme i Sverige anerkendt.

Det sidste Tiaar af C.'s Regering blev saaledes fredeligt; Kongen lod sig nøje med den Magt, han sad inde med, og i Stedet for den endeløse Kamp om Sverige tilfredsstillede han nu sin Forfængelighed ved store Rejser udenlands, under hvilke han overalt modtoges med de største Æresbevisninger; 1474 drog han til Paven i Rom, og undervejs besøgte han baade Kejser Frederik III og Hertug Galeazzo Maria af Milano; næppe var han naaet hjem, før han atter rejste ud, denne Gang for at mægle mellem Kejseren og Karl den Dristige af Burgund. Disse Rejser kostede umaadelige Summer og bragte kun ringe Udbytte; dog opnaaede C. af Kejseren at blive forlenet med Ditmarsken, og fik Holsten ophøjet til Hertugdømme; hos Paven udvirkede han Tilladelse til at oprette Universitetet i Kjøbenhavn, der aabnedes 1479.

De storpolitiske Maal, som C. forfulgte, gjorde, at han paa andre Kanter tilsidesatte sine Undersaatters Interesser, og især viste han sig mere eftergivende over for Hanseaterne og deres Handelsindflydelse i Norden end nogen anden Konge.

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Dette gik vel mest ud over Norge, og i det hele er C.'s Styrelse af dette Rige den svageste Side ved hans Regering. Ustraffet kunde Hanseaterne dræbe baade Biskop Thorlaf af Bergen og den kongelige Lensmand Oluf Nielsen; ved Besættelsen af de norske Bispestole var C. ofte meget uheldig, og da han 1469 bortgiftede sin eneste Datter, Margrete, til den skotske Konge Jakob III, blev først Orknøerne og siden ogsaa Shetlandsøerne pantsatte for Medgiften, hvorved disse Øer gik tabt for den norske Krone.

Personlig var C. en Mand af smukt Ydre og kæmpemæssig Højde; han var øvet i alle ridderlige Idrætter, og ved flere Lejligheder viste han stort personligt Mod, ikke mindst i Slaget paa Brunkebjærg, hvor han selv blev saaret. Betydelige Herskerevner havde han derimod ikke; de store Fremskridt, han gjorde fra 1448 til 1460, skyldtes mere Held end Klogskab, og han forstod ikke at fastholde det vundne; han stræbte mere efter ydre Glans end efter virkelig Magt, og hans Finansstyrelse var overmaade uheldig; med Rette kaldte Svenskerne ham »den bundløse Pung«. C. døde Natten mellem 21. og 22. Maj 1481 og blev begraven i det af ham opførte Hellig Trefoldigheds Kapel ved Roskilde Domkirke; han overlevedes af sin Hustru og af de to Sønner Hans og Frederik (I). (Litt.: Langebek, »Jubeltale over C. I« [1749]; C. Paludan Müller, »De første Konger af den oldenborgske Slægt« [1874]; L. Daae, »C. I's norske Historie 1448—58« [1879]; Styffe, »Bidrag till Skandin. Hist.«, III — V). *Kr. E.*

Christian (Christiern) II, Konge af Danmark og Norge 1513—23, i Sverige 1520—23, Søn af Kong Hans og Dronning Christine, født paa Nyborg Slot 1. Juli 1481, død som Fange paa Kalundborg 25. Jan. 1559. Omtrent 6 Aar gl. var han i kort Tid i Huset hos lians Bogbinder (s. d.), derpaa hos sin Lærer, Kanniken Jørgen Hintze, der for at passe paa den ustyrlige Dreng skal have ladet ham synge med blandt Kordrengene i Vor Frue Kirke. Faderen tog ham da tilbage paa Slottet og satte ham under Vejledning af en tysk Lærer, Mester Conrad. Vild og ustyrlig skal han paa denne Tid have været, sværmede omkring om Natten og kom i Konflikt med Byvagten. Senere fik han den ansete Rigsraad Niels Eriksen Rosenkrantz til Hofmester og vænnedes tidlig til Deltagelse i det offentlige Liv. 6 Aar gl. var han allerede 1487 bleven hyldet som tilkommende Konge paa Landstingene i Danmark; 1489 havde det norske Raad anerkendt hans Valg; efter Sverige's Erobring 1497 valgtes han ligeledes af det svenske Raad og hyldedes personlig 19. Maj 1499 i Stockholm af Udsendinge fra alle Sverige's Landskaber, hvorpaa han, ledsaget af Sten Sture (den Ældre), gjorde en Rejse rundt i Landet. Da Sverige faa Aar efter atter faldt fra, gjorde han 1502 i sit 21. Aar som Hærfører et rask Strejftog fra den norske Grænse ind i Sverige og viste baade Mod og Energi. 1506—12 styrede han derpaa Norge med uindskrænket Myndighed paa Faderens Vegne og hævdede allerede her med en forbavsende Kraft under vanskelige Forhold den kgl. Myndighed; de upaalidelige norske Stormænd fjernedes fra de vigtigste Lensmandsposter og afløstes af paalidelige danske Mænd; Oprør dæmpedes med ubønhørlig Strenghed, Hansestædernes Overgreb standsedes; men egenmægtigt Stivsind, parret med List, med Mistænksomhed og undertiden med klog Forstillelse, havde han allerede vist, ikke mindst i sit Forhold til Gejstligheden. — Da han ved Faderens Død skulde overtage Regeringen, var han saaledes allerede en fuldt udviklet Herskernalur med et kraftigt, i ridderlige Færdigheder øvet Legeme, hvis mandige Skønhed vakte Beundring hos en Kender som Albrecht Diirer, med en livlig og opvakt Aand, der interesserede sig for alt nyt, med Forkærlighed for de lavere Stænder som Modvægt mod Adel og Gejstlighed, der vare en Hindring for hans udprægede Herskerlyst.

Misstemningen mod ham var allerede vakt hos de højere Stænder i Danmark, ikke mindst hos Gejstligheden, paa Grund af hans Adfærd i Norge, hvor han, uden at bryde sig om Indsigelser fra Ærkebisper, Paven eller hans egen Fader, havde holdt Biskop Karl af Hamar i et strengt Fængsel. Det var formodentlig i Følelsen af denne Misstemning, at Kong Hans gentagne Gange, sidst i Juli 1512, havde ladet Rigsraadet forny sit Valgbrev. Allerede straks efter Kongens Død (20. Febr. 1513) skulle flere jydske Rigsraader have henvendt sig til Kong C.'s Farbroder, Hertug Frederik, om at overtage Regeringen. Dette blev dog afværget, og 22. Juli s. A. vedtoges paa et dansk-norsk Herremøde i Kjøbenhavn en fælles Haandfæstning for Danmark og Norge, men med de Kongemagten meget indskrænkende Bestemmelser, at Kongen ikke allerede i sin Levetid maatte lade sin Søn, hvis han fik en saadan, kaare til Konge, og at Rigernes Indbyggere, hvis Kongen overtraadte Haandfæstningtn og ikke vilde rette sig efter Rigsraadets »Undervisning« i saa Henseende, skulde ved deres Ære troligen tilhjælpe at afværge det uden derved at bryde deres Troskabsed. — I Oktbr. s. A. blev Kongen derpaa hyldet i Hertugdømmerne; 11. Juni 1514 kronedes han i Kjøbenhavn og s. A. i Oslo; 12. Aug. 1515 stod derpaa i Kjøbenhavn hans Bryllup med den 13aarige Elisabeth, Søster til den senere Kejser Karl V, uden at Kongen derfor afbrød Forbindelsen med Hollænderinden Dyveke (s. d.), med hvem han havde gjort Bekendtskab i Bergen, og som var fulgt med til Kjøbenhavn tillige med sin Moder, Sigbrit, der fik en stor Indflydelse paa Kongen. — En Tid lang syntes dog alt at skulle gaa godt; men da Dyveke pludselig døde i Sommeren 1517, saa Kongen og Sigbrit heri en aftalt Plan; Kongens Lidenskab og Had til de højere Stænder blev nu for Alvor vakt; Torben Okse (s. d.) fik, med eller uden Grund, Skyld for at have ryddet Dyveke af Vejen ved Gift og henrettedes til Trods for Rigsraadets Frikendelse. Dette var et aabenlyst Brud paa Haandfæstningen; fra nu af var Kongen i Strid med Aristokratiet. Om den kloge Sigbrit samlede sig en Række af uansvarlige Raadgivere, der fik den største Indflydelse, medens Rigsraadet blev trængt tilbage. Kongens Planer om en enevældig Magt traadte stedse tydeligere frem.

Forholdet til Sverige holdt dog endnu Striden med de højere Stænder noget tilbage. Her var C. jo allerede hyldet som Barn; men den nuværende Rigsforstander, Sten Sture den Yngre, havde hidtil forstaaet at hævde sin Magt. Da han imidlertid var kommen i Strid med Ærkebiskop Gustaf Trolle,

optraadte Kongen som Kirkens Forsvarer og lod Ærkebiskoppen af Lund som Sverige's Primas sætte Sten Sture og hans Tilhængere i Band. De første Felttog (1517 og 1518) vare dog ingenlunde heldige; men da Stockholm, efter at Kongen 1520 havde opbudt hele sin Magt, havde maattet overgive sig, lod han sig 4. Novbr. 1520 krone som Arveherre, efter at han havde ladet Biskop Jens Andersen (s. d.) Beldenak med sin juridiske Spidsfindighed bevise, at Sverige oprindelig var et Arverige. Tilgivelse for alt, hvad der var forbrudt mod Kongen selv, mod Kirken og Gustaf Trolle, blev givet; men da hans gejstlige Raadgivere (Didrik Slaghæk, Gustaf Trolle) havde forestillet ham, at han ikke kunde tilgive Forseelser mod Kirken, greb han atter dette som et juridisk Paaskud til at lade en Kætterdom afsige mod Sten Stures Tilhængere og foranstaltede det stockholmske Blodbad (8. Novbr. 1520). Omtrent 80 Personer skulle denne Dag være faldne for Bøddeløksen, nogle henrettedes senere; men ved Valget af Ofrene herskede stor Vilkaarlighed; Kætterlisten blev ikke udelukkende lagt til Grund; Kongen synes at have ladet sin Hævnfølelse og sit Magtbegær raade.

Det stockholmske Blodbad var direkte Aarsag til, at han mistede Sverige's Krone, og indirekte til, at han mistede Danmarks. I Sverige rejste Gustaf Vasa kort efter Folket; dog faldt Stockholm selv først i hans Magt 16. Juni 1523, flere Maaneder efter, al C. selv havde forladt sine Riger. Ogsaa i Danmark blev Kongens Regimente fra nu af stedse vildere. Det var, som om alle Lidenskaber nu vare løsslupne, alle Hensyn satte til Side. Alt, hvad der var til Hinder for hans egen Magt eller for hans Rigers Trivsel, skulde ryddes bort; Kirkens og Adelens Magt skulde stækkes; paa den vilkaarligste Maade griber han derfor ind i Kirkens Styrelse; Liibeck's Magt skulde knækkes, derfor udkaster han endnu i Stockholm Planen om at gøre Kjøbenhavn til en fri Stabelstad og Hovedet for en Slags nordisk Hansa. En forbavsende Energi kunde han under disse Forhold vise, men ogsaa ofte hurtig opgive en Plan, naar han mødte uventede Hindringer, hvorved der ofte kommer en Dobbelthed ind i hans Handlemaade. Medens han saaledes i Sverige gav sig Udseende af at optræde som Kirkens Forsvarer, lod han samtidig en luthersk Prædikant optræde i Kjøbenhavn, men opgav atter dette Forsøg, da han paa Grund af flere Biskoppers Henrettelse i Stockholm var kommen i et spændt Forhold til Pavestolen; Didrik Slaghæk (s. d.) gøres da — næppe helt uden Grund — til Syndebuk og blev brændt paa Gammel Torv, kort efter at Kongen selv havde indtrængt ham i Lund's Ærkesæde. — Medens Kongen var stærkt optagen af sine Reformplaner, Tankerne om at knække Lübeck og at bringe sin Farbroder, Hertug Frederik af Gottorp, i større Afhængighed af sig, gjorde han derpaa pludselig en Rejse til Nederlandene (Juni—September 1521). Hans uventede Ankomst vakte den største Opsigt; overalt blev han som Kejserens Svoger og en af Europas største Fyrster modtagen med store Æresbevisninger. Sin Aandsoverlegenhed over den 21-aarige Kejser viste han ved i fortrolige Sammenkomster uden Raadgivere at faa denne til at bekræfte gamle, af Arkivernes Støv fremdragne, middelalderlige Breve om Danmarks Rettigheder over Lubeck og at aftræde til sig Lensretten til Holsten. Efter at have naaet sin Hensigt forlod han snart Hoffet, men rejste om til de rige nederlandske Stæder, med skarpt Blik for alt, hvad der i det rige Kulturland kunde komme hans egne Lande til gode. Bl. a. kom han i nærmere Forbindelse med Albrecht Durer og »Humanismens Fyrste«, Erasmus Rotterdamus; det var i en Samtale med sidstnævnte om Luther, at han lod falde den for ham selv saa betegnende Ytring: >Ved milde Midler udretter man intet; de Lægemidler, som formaa at ryste den hele Krop, det er de bedste og sikreste«.

Efter Kongens Hjemkomst udkom de store, til Dels efter nederlandsk Mønster udarbejdede Landslove: Loven for Købstæderne og Loven for Landet. Ogsaa disse vidne i høj Grad om Kongens Sans for Oplysning og Fremskridt; de Bestemmelser, de toge for at modarbejde den lavere Gejstligheds Uvidenhed og den højere Gejstligheds Overdaadighed og Verdslighed, vidne om Humanismens Indvirkninger; Humanitetshensyn vise sig i høj Grad, saaledes i Vragsrettens Sikringer mod skibbrudnes Overlast og i Forbudet mod den »onde og ukristelige Skik at sælge Bønder som uskellige Kreaturer«. Men de sigtede tillige til at sikre Kongen selv Magten og grebe stærkt ind i hele den bestaaende middelalderlige Samfundsordning. Biskoppernes Jurisdiktion blev saa godt som ophævet; Kirken blev løsreven fra sin Forbindelse med Rom ved Indsættelsen af en egen gejstlig Overdomstol; Kronen greb ind i Forholdet mellem Jorddrot og Fæster, og det stavnsbundne Vornedskab paa Øerne blev stærkt indskrænket; i Købstæderne indsattes kgl. Fogeder (Skultus) over Borgemester og Raad. Dertil kom, at der grebes stærkt ind i Individets personlige Ret, hvorpaa Nordboen altid har sat stor Pris, f. Eks. ved Bestemmelser om Renlighed ikke blot paa Købstædernes Gader og Stræder, men ogsaa i Borgernes private Boliger. Selv Borgerstanden, der var trykket af Skattefogeder og Skattepaalæg, som Fejden med Sverige og med Lubeck, der af Frygt for Kongens Planer understøttede Sverige, gjorde nødvendige, havde ikke Øje for de store Loves Betydning. Samtidig blev Kongens Adfærd stadig vilkaarligere; de højadelige Lensmænd fortrængtes til Dels af Smaaadelen eller, i Strid med Haandfæstningen, af ligefrem borgerligfødte; de ny Lensbreve indeholdt, ligeledes i Strid med Haandfæstningen, Bestemmelser til Fordel for Kongens Søn som hans Efterfølger. Alt tydede paa, at en arvelig Regering tilstræbtes; Sverige var blevet et Arverige; skulde Unionen bevares, var allerede derved de øvrige Rigers fri Valg et Skin; men ifølge Tidens Opfattelse var Arverige d. s. s. Enevælde, da man, ukendt med vor Tids »Grundlove«, kun gennem de enkelte Haandfæstninger kunde sikre sig over for Kronen. I Baggrunden stod Billedet af det stockholmske Blodbad, og Moder Sigbrit's hvasse Tunge skulde ikke bidrage til at dæmpe Frygten for noget lignende i Danmark. Da rejste en Del jydske Biskopper og Rigsraader pludselig Oprørsfanen mod Kongen ved en Sammenkomst i Viborg 21. Decbr. 1522 og satte sig i Forbindelse med Hertug Frederik af Gottorp. De optraadte som det forfatningstro Parti; men nogen »Undervisning« af Rigets Raad, saaledes som Haandfæstningen bød, var ikke gaaet i Forvejen, og da Kongen,

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

ledet af Mogens Gjo (s. d.), indkaldte en Rigsdag til Aarhus 25. Jan., hvor han lovede at ville afhjælpe alle Klager, og hvor der altsaa havde været Lejlighed for hele Rigsraadet med Mogens Gjo i Spidsen til at forlange en Systemforandring, Fjernelsen af Sigbrit og Raadets Genindsættelse i dets forfatningsmæssige Stilling, saa havde dette Skridt kun til Følge, at Oprørspartiet, der jo allerede havde henvendt sig til Hertug Frederik, 20. Jan. 1523 paa Viborg Landsting opsagde Kongen Huldskab og Troskab og rejste Jyllands Indbyggere, der villig fulgte Opraabet. Kongen var paa denne Tid omgiven af store Vanskeligheder, i Krig med Sverige og Lübeck, med en upaalidelig Befolkning baade i Jylland og Fyn; men paa Kjøbenhavn og Malmø og paa Almuen paa Sjælland kunde han rimeligvis stole. Han viste dog under disse Forhold stor Vaklen; det var, som om der efter den lidenskabelige Overspændthed var fulgt en Slaphedens Reaktion. I Stedet for at samle alt til en Kamp for sine Planer og Ideer indlod han sig paa resultatløse Underhandlinger, der kun styrkede Modpartiet, og sejlede bort 13. Apr. 1523, ledsaget af sin Dronning, sine tre smaa Børn, Moder Sigbrit og en Skare trofaste Mænd, der ikke svigtede ham i Ulykken, paa en Flaade paa omtrent 20 Skibe, for at søge Hjælp hos upaalidelige Venner i Udlandet og landede 1. Maj 1523 ved Veere i Zeeland.

I Nederlandene fandt Kongen kun en lunken Modtagelse hos Dronningens Faster, Regentinde Margrete. Om Udbetalingen af de 150,000 Gylden, som endnu stod tilbage af hans Medgift, en efter de Tiders Pengeværd meget stor Sum, der vilde have hjulpet Kongen over alle Vanskeligheder, var der ikke Tale under Kejserens daværende Krig med Frankrig. Fra Juni 1523 til Juli 1524 opholdt Kongen sig derpaa i Tyskland for at udruste et Tog til det belejrede Kjøbenhavn's Undsætning; en Troppestyrke blev ogsaa samlet, men løb fra hinanden paa Grund af Pengemangel. En Tid lang opholdt Kongen sig i Wittenberg, hvor han i sin nedtrykte Stemning lod Luther kalde til sig. Dennes Prædiken gjorde et dybt Indtryk paa Kongen, der hidtil i Reformationen næppe havde set andet end et politisk Middel til sin Fordel; fra nu af synes han i sit Hjerte at være luthersk. Han omgikkes meget med Mænd som Luther, Maleren Lucas Cranach o. a. Han lod sine Ledsagere, Hans Mikkelsen og Christiern Vinter, oversætte det ny Testamente paa Dansk og lod mange Eksemplarer heraf sende til Danmark. Senere (1529) udkom Christiern Pedersens Oversættelse; selv syslede Kongen med en Oversættelse af det gamle Testamente, vel nærmest efter Luther's Oversættelse. Men baade Kongens og Dronningens Tilnærmelse til Luther gjorde kun Forholdet til den kejserlige Familie køligere. Efter Tilbagekomsten til Nederlandene anvistes der dem Ophold i Staden Lier i Brabant, hvor deres Opholdssted under Navnet »het hof van Denemarken« endnu (1895) er til. Der tilstodes dem 500 Gylden maanedlig; men herfor skulde 60 Personer underholdes, og alle Udgifter til Rejser, Hvervninger o. s. v. besørges. Gælden og Nøden bleve stedse større; alle Klenodier, selv Børnenes Legetøj, pantsattes. Under disse Forhold hjemsøgtes Kongen ofteaf den dybeste Melankoli, der desuden var en Arv fra Faderen. Da hans unge, opofrende Dronning derpaa døde (19. Jan. 1526), og hans tre smaa Børn (Hans [1518—32]; Dorothea, født 1520, 1534 gift med Kurfyrst Frederik af Pfalz; Christine, født 1521, gift 1) med Frants II Sforza af Milano, 2) 1541 med Frants af Lothringen) nu bleve tagne fra ham for ikke at blive luthersk opdragne, rejste Kongen mismodig til Tyskland for om muligt at bringe et Tog til Danmark i Stand, hvortil Udsigterne nu syntes lysere efter Madridfreden 1526, men som atter mislykkedes af Pengemangel og paa Grund af den kort efter atter udbrudte Krig mellem Kejseren og Frants I. I de følgende Aar opholdt Kongen sig dels i Tyskland, dels i Nederlandene under uafbrudt, men frugtesløs Virksomhed for at naa sit Maal.

Først efter Cambrai-Freden 1529 bleve Udsigterne lysere. I Danmark ventedes Kongens Tilbagekomst med Længsel af de lavere Stænder, ikke blot paa Øerne, men ogsaa i Jylland, hvor man hurtig havde faaet nok af det Adelsregimente, der var fulgt efter. Den bekendte Fuglevise om Ørnen, der for om paa vilden Hede, medens Høgene sade i Egctop, giver et smukt Udtryk for Stemningen. At Frederik I, ligesom Gustaf Vasa i Sverige, sluttede sig til Lutheranismen. vandt ikke synderlig Stemningen for ham i Borgerstanden, hvor dog ellers Luther's Lære havde fundet mest Indgang, og i Norge henledte dette Forhold atter Opmærksomheden paa C., navnlig hos Biskopperne. Da optraadte C. atter som Katolik; han satte sig i Forbindelse med de norske Biskopper, og for at sikre sig Kejserens Hjælp forpligtede han sig (8. Febr. 1530) til at holde alle sine Riger til den katolske Tro under kejserligt Tilsyn. Ved Sammenkomster med Kejseren i Innsbruck og Augsburg fik han Løfte om Udbetaling af en Pengesum, men havde først i en pavelig Legats Nærværelse maattet afsværge sine Vildfarelser og modtage Kirkens Absolution. Atter havde Udsigten til Kronen ledet ham bort fra hans Overbevisning. Dobbeltheden i hans Væsen træder i den følgende Tid stedse tydeligere frem; vel lykkedes det ham med stor Energi endelig at faa samlet en Hær paa ca. 10,000 Mand, hvormed han 24. Oktbr. 1531 afsejlede fra Medemblik i Holland; men Uheldet fulgte ham fra nu af; Storme splittede en Del af Flaaden, og kun med ca. 4—5,000 Mand landede han 5. Novbr. ved Hestnæs Udhavn i det sydlige Norge. Vel hyldedes han og hans Søn i en Del af Norge, men Akershus Fæstning kunde han ikke indtage. Hans Vankelmod var desuden tiltagen med Aarene; han benyttede atter Underhandlinger, hvor han skulde have handlet; hans Stilling som Katolicismens Forsvarer var desuden en Umulighed; samtidig med denne Rolle tog han en af sine ivrigste lutherske Tjenere, Peder Kempe, til Kansler, og denne udstedte i Kongens Navn de svulstigste Skrivelser i luthersk Aand! Til sidst maatte Kongen I. Juli 1532 med Biskop Knud Gyldenstjerne, der var sendt til Norge med en stor dansk-hanseatisk Flaade, indgaa en Overenskomst i Oslo, ifølge hvilken han under Lejde førtes til Kjøbenhavn for nærmere at underhandle med sin Farbroder. Under forskellige Paaskud brød man Lejdet, idet man tillige beskyldte Knud Gyldenstjerne for at have overtraadt sin Fuldmagt, og besluttede at sætte C. i Forvaring paa Sønderborg Slot, dog under Skin af, at det kun skulde være en Opsættelse, indtil han i Flensborg kunde faa en Sammenkomst med Farbroderen; men forinden havde denne hemmelig forpligtet sig over

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

for sine danske og holstenske Raader til aldrig st frigive C., der ikke skulde betragtes som hans, men som Danmarks og Fyrstendømmernes Fange; 4 danske og 4 holstenske Raader skulde have Tilsyn hermed; Slottet skulde ogsaa holdes til deres Haand; uden deres Indvilligelse maatte intet foretages.

9. Aug. 1532 ankom C. til Sønderborg; af hans Ledsagere fik kun en Dværg (Hofnar?), der længe havde været i hans Tjeneste, og et Par Kokke Lov til at følge med paa Slottet; selv det gyldne Vlies'es Ordenskæde rev man af Kongens Hals. Selv ventede han stadig en Sammenkomst med Farbroderen; den kom aldrig. Han anbragtes i »det blaa Taarn«; hans »Gemak« her var en lys og rummelig Hvælving med Udsigt over Byen og Sundet; maaske havde han i Begyndelsen ogsaa flere Værelser i Taarnet til Disposition. 4 Adelsmænd vare satte til at »varte paa Kong C.«; kun med dem maatte han tale; han kunde ogsaa om Dagen gaa temmelig frit omkring paa Slottet og Blokhuset, ligesom ogsaa bevarede Lensregnskaber vise, at han under hele sit Ophold paa Sønderborg Slot blev rigelig forsynet med Mad, Drikke og Klæder; man foregav ogsaa stedse, at han nød »en fyrstelig Underholdning«; men videre gik denne næppe. Da han imidlertid gennem Dværgen, der som syg blev ført ud af Taarnet, havde forstaaet at sætte sig i Forbindelse med Omverdenen, skærpedes Fængslet stærkt, og han blev nu (i Beg. af 1533 eller maaske ved Grevefejdens Udbrud) indespærret (»indmuret«) i sit »Gemak«, ligesom der ogsaa var givet Ordre til at nedstøde ham, hvis Slottet skulde blive taget. En gammel Soldat var nu hans eneste Selskab; Stengulvet viste Mærker af den tunge, ensomme Vandring rundt om Bordet. Denne Indespærring synes at have fundet Sted indtil 1540, da Christian III, der personlig ønskede at formilde hans Skæbne, men som jo var bunden af de 8 Raader, bød, at han om Dagen maatte komme uden for Taarnet til bedre Værelser; og nu fik han atter 4 Adelsmænd til Opvartning. Ifølge Freden i Speier (1544) skulde han have større Frihed, navnlig til at jage og fiske; men da Svigersønnerne ikke vilde opgive Døtrenes formentlige »Arverettigheder«, hindredes Løftets Opfyldelse. Senere fik Fangen dog nogle større Friheder, holdt Gilder i Sønderborg, men vilde nødig igen om Natten ind i Taarnet, pirrelig som han nu var; Sorgerne slukkede han ofte i Vinen; til andre Tider stod han hensunken i den dybeste Melankoli, især fordi Døtrenes Paastaaelighed hindrede ethvert Forlig. I Beg. af 1549 førtes han dog paa standsmæssig Maade til Kalundborg. Man har tidligere troet, at en Kontrakt af 1546, aftalt personlig mellem Kongerne, ifølge hvilken han skulde have Indtægterne af Kalundborg og Samsø paa Livstid og frit kunne færdes i Lenet, samt have Ret til selv at foreslaa en Lensmand, var lagt til Grund for hans Ophold paa Kalundborg; men denne Kontrakt traadte aldrig i Kraft, da Kejserens og Døtrenes Ratifikation aldrig kom. C. var ogsaa paa Kalundborg fuldstændig Fange; han havde, som tidligere Adelsmænd til at opvarte sig og passe paa sig og maaske nogle flere Tjenere end tidligere, ogsaa en »Prædikanter« samt en Sum til Uddeling af Almisser; 1550 fik han Tilladelse til undertiden at ride, spadsere og komme i Kirke, men først 1554 til undertiden at drage paa Jagt, dog under nøje Tilsyn, og straks, da Efterretningen om Christian III's Død (1. Jan. 1559) kom til Kalundborg, forbød Lensmanden ham at gaa ud; dette Forbud godkendtes af Regeringen 15. Jan. Intet Under, at den gamle Konge under disse Forhold skal have udgydt Taarer ved Efterretningen om Christian III's Død, og hvilken Frygt for en gammel skrøbelig Skygge paa $77^1/_2$ Aar! — 10 Dage efter døde han og bisattes derpaa under kgl. Æresbevisninger efter Ønske hos sine Forældre i Odense Graabrødrekirke, hvorfra Liget 1805 førtes til St. Knuds Kirke. (Litt.: Svaning, »Hist. Chr. II« [udk. 1658]; Huitfeld, »Chr. II's Hist.«; Behrmann, »Kong Chr. II's Hist.« [I—II, 1815]; Allen, »De tre nord. Rigers Hist. 1497—1536« [I—V]; Paludan-Muller, »De første Konger af den oldenborgske Slægt«; Allen, *De rebus Chr. Iid'exulis* [1844]; Allen, »Breve og Aktstykker til Chr. II's og Fred. I's Hist.« [I, 1854]; *Diplomatarium Norvegicum* [I—XIV]; Sick, »Bidrag til Chr. II's Hist. under Landflygtigheden« [1860]; Heise, »Chr. II i Norge og hans Fængsling« [1877]; Behrmann, »Chr. II's Fængsels- og Befrielses-Hist.« [1812]; »Dansk Mag.« 5. R. I [A. D. Jørgensen, »Chr. II paa Sønderborg Slot«]; Danske Kancelliregistranter 1550—59 [Kalundborg]). *A. H—e.*

Christian III, Konge af Danmark og Norge (1536—59), Søn af Frederik I og dennes første Hustru, Anna af Brandenburg, født paa Gottorp 12. Aug. 1503, død paa Koldinghus 1. Jan. 1559. Størst Indflydelse paa hans Udvikling fik Mester Wolfgang v. Utenhofen, der selv havde studeret i Wittenberg, hvorpaa han 1518 blev den unge Hertugs Lærer og kort efter som Kansler en af Hertug Frederiks og senere Hertug Christian's vigtigste Raadgivere, samt Johan Rantzau, der kort efter blev hans Hofmester. I Følge med sidstnævnte overværede Hertug C. 1521 Rigsdagen i Worms, hvor Luther's Optræden gjorde et dybt Indtryk paa ham. Efter at Faderen Marts 1523 var bleven hyldet af Jyderne, blev Hertug C. med Johan Rantzau som Raadgiver sat i Spidsen for den Hær, der sendtes mod Kjøbenhavn, og har som øverste Høvedsmand beseglet Overenskomsten om Stadens Overgivelse 3. Jan. 1524. Der udviklede sig imidlertid snart et spændt Forhold mellem den lutherskindede unge Hertug og det katolsksindede Rigsraad i Danmark. Da han efter sit Giftermaal med den 15aarige Dorothea, Datter af Hertug Magnus af Sachsen-Lauenburg (Efteraaret 1525), var bleven aflagt med Tørning og Haderslev Len, begyndte han straks her at indføre Reformationen, endogsaa i de Distrikter i Nordslesvig, som hørte under Ribe Bispestol, uden at bryde sig om Biskoppens Indsigelser; 1526 styrede han desuden i nogen Tid med Iver og Dygtighed under Faderens Fraværelse i Danmark Hertugdømmerne Slesvig og Holsten som Statholder, og 1529 sendtes han til Norge for at bringe nogen Orden i dette Riges temmelig opløste Forhold; Faderens forsigtige Politik hindrede ham dog i, meget mod hans eget Ønske, at gribe ind med større Kraft; men ogsaa under dette Ophold havde han fundet Lejlighed til paa en temmelig hensynsløs Maade at vise sin lutherske Iver. Under disse Omstændigheder bedredes hans Forhold til det danske Rigsraad ikke; selv skal han ligefrem have ytret Ulyst til at blive Konge i Danmark. Rigsraadets katolsksindede Flertal udvirkede, at hans unge Halvbroder Hans 1529 fik Ophold i

Danmark med Udsigt til at blive Faderens Efterfølger, uden at Sagen dog var bragt i Orden ved dennes Død (10. Apr. 1533). — Ledet af sine kraftige holstenske Raadgivere overtog Hertug C. straks Regeringen i Hertugdømmerne i sit eget og sine umyndige Halvbrødres Navn og modtog 8. Juni i Kiel Arvehylding for sig og Brødrene. Samtidig sikrede han den ny Læres Udbredelse i Hertugdømmerne. »Hellere vil jeg gaa til Fods herfra og lade alt blive liggende, end finde mig i deres (d: Katolikkernes) ukristelige Levned«, havde han kort efter Faderens Død skrevet til Landgrev Filip af Hessen.

Hertug C. havde saaledes tidlig taget et fast Stade i religiøs Henseende og tabte aldrig Maalet af Sigte. Da det danske Rigsraad af Frygt for Hertugens lutherske Sindelag havde faaet det fælles dansk-norske Kongevalg udsat et Aar, for imidlertid ved Nordmændenes Hjælp at kunne sikre Hertug Hans Kronen, tilbød baade det lutherske Adelsparti med Rigshofmesteren Mogens Gjø i Spidsen og det lutherske Folkeparti under Ledelse af Borgemestrene Jørgen Kock, Ambrosius Bogbinder og Liibeckeren Jiirgen Wullenwever ham Tronen, naar han vilde vise sig i Landet med væbnet Styrke; men han forlangte først et lovformeligt Valg af Rigsraadet. Først da Wullenwever og Grev Christoffer (s. d.) havde rejst den fangne Christian II's Sag, og Adelen i Jylland og Fyn ved Moderne i Ry og Hjallese (Juli 1534) havde kaaret ham til Konge, modtog han Tilbudet. — 18. Aug. hyldedes han derpaa i Horsens af Indbyggerne i den Del af Jylland, som ikke havde sluttet sig til Skipper Clement (s. d.). I et samtidigt Forsikringsbrev lovede han at udstede en Haandfæstning, naar Riget kom til Ro; da skulde der ogsaa i Forening med Rigsraad og Adel gøres »en god kristelig Skikkelse i alle Maader«. — I Virkeligheden en Dødsdom over det katolske Hierarki. Efter Clement-Fejdens Undertrykkelse hyldedes han derpaa 8. Marts 1535 paa Viborg Ting af hele Jylland. Personlig optraadte han paa de Retterting, han paa denne Tid holdt i Jylland, dæmpende og mildnende og har i næppe haft personlig Del i den haarde Medfart, Johan Rantzau og Adelen efter Clement's Fængsling lod overgaa Bønderne.

Den forsigtige Tilbageholdenhed, C. tidligere havde vist, faldt ingenlunde i hans holstenske Raaders Smag; man raabte paa Reformer, og at det var nødvendigt at knække de danske »Stor-Hanser«, der under Grevefejden atter havde vist sig upaalidelige. Det var formodentlig under denne Indflydelse, at Kongen efter Kjøbenhavns Overgivelse (29. Juli 1536) i et hemmeligt Aftenmøde med sine holstenske Raader og tyske Landsknægtoberster besluttede, at de katolske Biskopper skulde fængsles, hvilket iværksattes tidlig næste Morgen (12. Aug., Kongens Fødselsdag). Man havde ogsaa tænkt paa at fængsle de verdslige Medlemmer af Rigsraadet; men dette blev til Held for den fremtidige Udvikling afværget, idet der saaledes bevaredes et betydningsfuldt nationalt Element i Styrelsen som Modvægt mod en alt for stor holstensk-tysk Indflydelse. Man indskrænkede sig da til at aftvinge de verdslige Rigsraader en Forpligtelse til at finde sig i Biskoppernes Fængsling og Reformationens Indførelse. Da alle Hindringer saaledes vare ryddede af Vejen, gennemførtes paa Rigsdagen i Kjøbenhavn 30. Oktbr. 1536 en >Rigens Konstitution«, hvorved Bispemagten afskaffedes, og alt Bispegods og alle Bispetiender samt Klostergodset inddroges, medens Kirken for øvrigt i alt væsentligt beholdt sit Gods. Samme Dag udstedtes Kongens Haandfæstning, af hvilken de for Kongemagten mest stødende Bestemmelser fra tidligere Haandfæstninger udelodes, og Kongen fik straks sin Søn erkendt som sin Efterfølger. — Da Norge, hvor C. var anerkendt af det søndenfjældske Raad, men hvor Ærkebiskoppen af Trondhjem endnu gjorde Modstand, med væbnet Magt var blevet bragt til Ro, idet Ærkebispen April 1537 forlod Landet, blev Kongen derpaa paa sin 34aarige Fødselsdag 12. Aug. 1537 kronet af Bugenhagen i Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn.

Den betydelige Magt, der 1536 var bleven lagt i Kongens Haand, brugte han i det hele taget med Maadehold. De første Aar af hans Regering var Spændingen mellem Dansk og Tysk endnu temmelig stærk; fra Christian II's Slægtninge truede desuden endnu Farer, indtil der 1544 sluttedes Fred i Speier med Kejser Karl V. S. A. ordnedes derpaa Hertugdømmernes Forhold endelig, idet Kongen delte Landene med sine nu myndige Halvbrødre, Hans og Adolf, paa hvis Vegne han siden 1533 havde ført hele Regeringen. Dette medførte et Brud med Johan Rantzau, der som det slesvig-holstenske Ridderskabs Fører i Delingerne saa en Slappelse af Baandet mellem de lo Hertugdømmer og derfor ønskede en Fællesregering af alle Brødre i Forening uden særlige Delinger. Efterhaanden havde Kongen desuden frigjort sig for de Baand, hans holstenske Raader tidligere havde lagt paa ham, og atter udsonet sig med de danske Stormænd, som tidligere havde sluttet sig til Grev Christoffer, ligesom ogsaa Biskopperne efterhaanden havde faaet deres Frihed mod at udstede Forpligtelser om ikke at lægge den ny Ordning Hindringer i Vejen. I Danmark gennemførtes derpaa med Ro og Sindighed de store Reformer, som de ny Forhold krævede. Kirkens Stilling ordnedes ved Kirkeordinansen af 14. Juni 1539; vigtige Love gennemførtes, Lensvæsenet ordnedes paa en for Kongemagten langt gunstigere Maade end tidligere. Selv i Besiddelse af kirkelig og videnskabelig Sans støttede Kongen enhver Stræben i denne Retning; Universitetet genoprettedes; med Luther og Melanchton stod han stadig i Forbindelse. Selv viste han sig under hele sin Regering som et Eksempel paa Gudsfrygt og Fromhed, hvilke atter virkede gavnlig paa hele hans Hof, hvorfra der udgik en religiøs og alvorlig Tone, der spores hos den bedre Del af Adelen i den følgende Tid. Den hensynsløse Fremfærd, hans Ungdom af og til bar Præg af, havde han aflagt i Aarenes Løb; ved sin rolige og sindige Gennemførelse af de store Reformer har han derfor i Danmark indlagt sig saa store Fortjenester, at han bør regnes for en af de betydeligere Konger af den oldenborgske Stamme. — I Norge derimod er han bleven strengere bedømt. I den danske Haandfæstning var indført, al Norge, hvis det atter kom i Forbindelse med Danmark, skulde betragtes som en Provins af delle Land ligesom Jylland eller Sjælland. I hele sin Strenghed blev denne Bestemmelse, der desuden stred mod Kongeslægtens Arvefordringer, vel ikke gennemført; thi Kongen vedblev i sin Titel at nævne Landet som et særegent Konge-

rige, men Reformationen blev indført ved Kongebud, og da den katolske Bispemagt afskaffedes, ophørte tillige et særegent norsk Rigsraad. Landet sank derved ned til at blive et Slags Lydland under den danske Krone og styredes i alt væsentligt af danske Lensmænd. Det viste sig herved klart, hvilken Ulykke det under de daværende Samfundsforhold var for Norge, at der ikke som i Danmark var en livskraftig Adel, der kunde modsætte sig den fremmede Indflydelse. Naar man fra norsk Side klager over, at C. ikke tog sig tilbørlig af Landets Udvikling, maa det paa den anden Side dog fremhæves, at Landet gik frem i materiel Udvikling, og at det var i hans Tid, at Christoffer Valkendorff som Lensmand i Bergen indskrænkede det lybske Handelskontors store Myndighed.

C. bisattes 3. Febr. 1559 i St. Knuds Kirke i Odense; 1579 flyttedes Liget til Helligtrekongers Kapel i Roskilde Domkirke, hvor der af Sønnen, Frederik II, opsattes over ham det endnu bevarede, af nederlandske Kunstnere i Renaissancestil forfærdigede, pragtfulde Gravminde. (Litt.: Huitfeld, »Kong Christian III's Hist.« [1595]; Cragii *Annales Christian III*, ed. Gram; Allen, »De tre nordiske Rigers Hist.« [V, 246 ff.]; Paludan Muller, »Grevens Fejde« [I—II]; Waitz, »Lübeck unter Jiirgen Wullenwever« [I—III]; »Hist. Tidsskr.« [4. R. III og VI]; Erslev, »Konge og Lensmand i 16. Aarh.«; D. Schafer, »Geschichte von Danemark«, IV; Sars, »Udsigt over d. norske Hist.«, III—IV). *A. H—e.*

Christian IV, Konge af Danmark og Norge (1588—1648), født paa Frederiksborg Slot 12. Apr. 1577, død 28. Febr. 1648. Da Ægteskabet mellem Frederik II og Sofie af Mecklenburg hidtil kun havde været velsignet med Døtre, imødesaas Dronningens Nedkomst med Spænding, og stor var Jubelen baade hos Kongen og Befolkningen, da det denne Gang blev en Prins. Daaben fandt Sted med stor Højtidelighed i Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn 2. Juni, og umiddelbart efter fulgte den unge Prins efter Datidens Skik med Bedsteforældrene, Hertug Ulrik og Hertuginde Elisabeth af Mecklenburg, til deres Hjem. Efter 2 Aars Forløb vendte han atter tilbage til Danmark og blev paa Herredagen i Odense i Apr. 1580 valgt til Tronfølger, hvortil ogsaa Norges Adel og Lagmænd gav deres Samtykke paa et Møde i Oslo i Jan. 1582. 1584 fandt Hyldingen Sted paa de 4 Landsting i Danmark.

Kong Frederik II, der selv følte Manglerne ved sin Opdragelse, søgte at forberede den unge Prins saa godt som muligt til hans fremtidige Gerning. I Efteraaret 1582 udnævntes Hans Mikkelsen til Prinsens Lærer, og omtrent samtidig eller maaske først noget senere blev den pommerske Adelsmand Henrik Ramel hans Hofmester. Denne sidste var en meget kundskabsrig og vidt berejst Mand og i Besiddelse af stor diplomatisk Smidighed. Hans Mikkelsen havde ogsaa gode Forudsætninger for at løse sin vanskelige Opgave; han var en Elev af den berømte Pædagog Johan Sturm i Strassburg og havde en Tid været Rektor paa Herlufsholm, siden Hofpræst paa Frederiksborg. Frederik II gav meget strenge Regler for Prinsens Opdragelse; der findes en hel Række Ordrer til Lensmændene paa de kgl. Slotte, hvor Prinsen skiftevis opholdt sig, hvori der gives meget detaillerede Bestemmelser om Prinsens Underholdning og Beskæftigelse. Særlig var Kongen omhyggelig for at holde alt slet Selskab borte fra ham, og Lensmændene havde streng Ordre til kun at lade enkelte, nærmere angivne Personer faa Adgang til ham. En Tid opdroges nogle unge adelige sammen med Prinsen for at være ham til Selskab, og Ludvig Munthe udnævntes siden til Undertugtemester med Befaling til at tage sig af disses Undervisning, for at Hans Mikkelsen kunde anvende al sin Tid paa Prinsen. Religion og Latin vare naturligvis Hovedgenstande for Undervisningen, men ved Siden deraf lærtes Fransk og Italiensk; Tysk synes derimod ikke at have været Genstand for særlig Undervisning, men heri oplærtes han jo ogsaa ganske naturlig ved Omgangen med sin Moder og sin tyske Hofmester. Matematik, Tegning og Musik ses der ogsaa at have været lagt stor Vægt paa. Prinsens endnu bevarede Stilebøger vise, at han tidlig er bleven vænnet til klar Iagttagelse og til at udtrykke sine Tanker i et jævnt, forstaaeligt Sprog.

Ved Frederik II's Død 4. Apr. 1588 overtoges Regeringen for den umyndige Konge i Danmark og Norge af en Formynderregering, bestaaende af 4 af Rigsraadet valgte Regeringsraader; i Hertugdømmerne, hvor den unge Konge var bleven valgt til Landsherre 19. Septbr. 1588 sammen med Hertug Filip af Gottorp og var bleven hyldet 1590, førte Moderen Formynderskabet for ham. Den unge Konge undgik ikke at blive dragen ind i de Stridigheder, der snart opstode mellem Regeringsraaderne og Enkedronningen. Saa længe Henrik Ramel var Hofmester, gik det dog nogenlunde; men 1590 maatte han som Udlænding vige Pladsen for Hak Ulfstand, som tillige blev Medlem af Regeringsraadet i Stedet for Christoffer Valkendorf, der maatte træde ud vistnok formedelst Mogens Hejnesens Henrettelse. Nu brød Striden ud i lys Lue. Enkedronningen klagede over Hak Ulfstands ringe Dannelse og Forsømmelse af den unge Konges Opdragelse i ridderlige Idrætter; men endnu mere ophidsedes hun mod Hans Mikkelsen, hvem hun beskyldte for at gøre alle Tyskere forhadte hos den unge Konge, ja endog for at sætte Splid mellem Moder og Søn, alt sammen for at indynde sig hos Regeringsraaderne. Hertil kom heftige Stridigheder angaaende hendes Livgeding, Nykøbing paa Falster, og Styrelsen af Hertugdømmerne, hvor hendes Formynderstilling dog ophørte i September 1593, da det var lykkedes Regeringsraaderne uden Enkedronningens Vidende at erhverve en kejserlig Myndighedsbevilling for C. Da Regeringsraaderne til sidst nægtede at betale Enkedronningens Folk deres Løn, maatte hun i Marts 1594 forlade Hoffet og begive sig til sit Livgeding. Den unge Konge, der saa vidt muligt holdtes borte fra Moderen, var i disse Stridigheder væsentlig kun et Redskab i Regeringsraadernes Hænder; hans Stilebøger vise dog, at han ikke altid har været tilfreds med Regeringsraadernes og Hans Mikkelsens Formynderskab. Ved Slutningen af Formynderregeringen synes der ogsaa at være kommen en vis Spænding mellem ham og det gamle Rigsraads vigtigste Medlemmer, hvilket giver sig Udslag i hans Udnævnelse af Christoffer Valkendorf til Rigshofmester og Christian Friis til Kansler

og i Rigsraadets Supplering med 8 ny Medlemmer, deriblandt Henrik Ramel, i Juni 1596.

17. August 1596 underskrev C. sin Haandfæstning, og 29. s. M. fandt Kroningen Sled i Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn. Det spændte Forhold til Rigsraadet synes at have holdt sig endnu i nogen Tid og at have ført C. til at gøre Forsøg paa at støtte sig til Borgerstanden, men denne Støtte viste sig snart for svag. I det hele har C.'s Initiativ næppe gjort sig stærkt gældende i Danmarks Administration i de første Aar af hans Regering; derimod kastede han sig med Iver over de norske Forhold. Han foretog mange Rejser til dette Land (25 i hele sin Regeringstid), afsatte flere Lensmænd og Lagmænd, der havde forset sig, og undersøgte det nordlige Norges Grænseforhold til Sverige. I den udenrigske Politik træder C.'s Person ogsaa mere frem. Det er i denne Periode Sverige, som særlig er Genstand for hans Opmærksomhed. Han kunde ikke glemme, at dette Rige en Tid havde hørt til den danske Krone, og haabede stadig paa en Fornyelse af dette Forhold. Hertil kom saa Grænsestridighederne i det nordlige Norge og Spørgsmaalet om Herredømmet over Østersøen. Gang efter Gang søgte han at bevæge Rigsraadet til Krig mod Sverige; men dette holdt stadig igen, indtil endelig de Svenskes Overgreb og Kongens Trusel om i alle Tilfælde at begynde Krigen som Hertug i Slesvig og Holsten tvang Rigsraadet til at indvillige heri 1611. Krigen, der endte ved Freden i Knærød 1613, gav Kongen Lejlighed til at vise stor Tapperhed, men bragte ikke noget varigt Resultat.

Den følgende Periode indtil Trediveaarskrigen er C.'s lykkeligste Tid. Han kunde da anvende al sin Kraft paa Landets indre Opkomst, og den finansielle Tilstand var gunstig. Han havde al Tid næret stor Interesse for Bygningskunst, og dels før, dels efter Kalmarkrigen rejste der sig rundt omkring Byer og pragtfulde Bygninger. Saaledes anlagdes Christianopel (1600), Christianstad (1614), Glückstadt (1617), Christianshavn (1618), Christiania og Kongsberg (1624), Christianspris 1632 og Christianssand (1641). Frederiksborg Slot ombyggedes i Aarene 1602—20, og i Kjøbenhavn opførtes: Tøjhuset (1604), Proviantgaarden (1605), Rosenborg (1610 ff.), Børsen (1619—40), Holmens Kirke, Regensen (1623), Nyboder (1631 ff.), Trinitatis Kirke med Rundetaarn (1637——57). Ligeledes gjorde C. meget for at oparbejde Handel og Industri; men hans Bestræbelser kronedes her ikke altid med et heldigt Resultat. Der oprettedes et islandsk Kompagni (1602), et ostindisk (1616) og et grønlandsk (1636). I Ostindien købtes Trankebar (1620), og til Grønland foretoges 4 Opdagelsesrejser i Tiden 1605—19. Der anlagdes flere Fabrikker og stiftedes et Klæde-, et Silke- og et Saltkompagni. Det første ordentlige Postvæsen skyldes ogsaa C. Universitetet fik ny Statutter 1621, og der oprettedes flere Lærerposter. Ved de betydeligste Latinskoler oprettedes Gymnasier, og et adeligt Akademi stiftedes i Sorø 1623. Landets Forsvarsvæsen var ogsaa Genstand for C.'s Omhu, men han hemmedes dog her noget af Rigsraadet, der ikke altid vilde gaa med til de store Udgifter. Han byggede som ovenfor nævnt Tøjhuset i Kjøbenhavn og flere Fæstninger, og i Aaret 1615 oprettede han en staaende Hær paa 4,000 Mand. Flaaden, for hvilken C. nærede særlig Interesse, blev sat paa en god Fod, Nyboder byggedes til Bolig for de faste Skibsfolk, og en Navigationsskole anlagdes. C.'s Del i alle disse Foretagender var ikke af formel Natur. Planerne udgik tit fra ham selv, og hans Breve vise, at han fulgte alle Arbejdets Detailler.

Udadtil foregik der i denne Periode en Drejning mod Syd i C.'s Politik. Det blev mere og mere Forholdene i Tyskland, der fængslede hans Opmærksomhed. Religiøse Hensyn spillede ganske vist en Rolle her, men maaske endnu mere rent politiske og dynastiske Hensyn. Han saa med Misundelse paa Sveriges Fremgang i Østersø-provinserne og Preussen og vilde danne en Modvægt herimod ved at skabe sig en dominerende Stilling i Nordtyskland, hvor der aabnedc sig Udsigt for ham til at skaffe sine Sønner ind i Bispeembederne. Han haabede ogsaa herved at kunne drage Holland bort fra Sverige. Resultatet af C.'s Deltagelse i Trediveaarskrigen blev imidlertid en stor Skuffelse. Dette skyldtes til Dels, at hans allierede, England og Frankrig, ikke holdt deres Løfter til ham, men ogsaa, at han i høj Grad havde overvurderet sine egne Evner som Hærfører og sit Lands Kræfter. I Slaget ved Lutter am Barenberg 17. Aug. 1626 faldt C.'s Herredømme i Nordtyskland sammen, og de følgende Aar bragte uhyre Ødelæggelser over hans eget Land. Freden i Liibeck 1629 var efter Forholdene ganske vist meget gunstig, men C.'s Prestige var sunket stærkt.

Den følgende Tid er Tilbagegangens Tid. Landets Finanser vare i stor Uorden og Befolkningen i høj Grad forarmet. Kongen søgte ganske vist at raade Bod herpaa, men Rigsraad og Adel vare uvillige, og efter den ulykkelige Krig, der var begyndt mod Rigsraadets Vilje, havde han ikke mere Autoritet til at sætte sin Vilje igennem. Saaledes faldt C.'s Forslag (1634) om at ophæve Vornedskabet paa Sjælland og Smaaøerne for Adelens Modstand. Borgerstandens Klageskrifter mod Adelen førte heller ikke til noget. Med Hamburg havde C. forskellige Stridigheder angaaende Sejladsen paa Elben; 1630 slog han en hamburgsk Flaade paa Elben, og 1643 tvang han Staden til at gøre skriftlig Afbigt og betale 280,000 Rdl. i Skadeserstatning. I de lyske Forhold vedblev C. stadig at blande sig for at hindre Sverige i at vinde for stor Magt og selv vinde Bispedømmerne Bremen og Verden for sin næstældste Søn Frederik. Det sidste lykkedes ganske vist 1634, men ved sin noget tvetydige Politik havde han opbragt Sverige i høj Grad mod sig. Dette blev saa meget farligere, som han ogsaa havde ophidset Nederlandene ved sin stadige Forhøjelse af Sundtolden og ved sin strenge Hævden af Herredømmet over Havet mellem Norge og Island. Trods forskellige Advarsler kom dog Sveriges Overfald paa Danmark 1643 baade Kongen og Rigsraadet uventet. Danmark stod ene og var aldeles ikke forberedt paa Krig. Men den gamle Konge tabte ikke Modet; overalt var han paa Færde, og Lyspunkterne i denne Krig, særlig Slaget paa Kolberger Red I. Juli 1644, skyldes C.'s Tapperhed og utrættelige Energi. Freden i Brømsebro 1645 brød fuldstændig C.'s

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Kraft. Han gjorde ganske vist endnu nogle Forsøg paa at gennemføre Reformer, saaledes ved at foreslaa Lenenes Bortforpagtning til den højestbydende og Rostjenestens Afløsning af en Pengeafgift, men Adelen satte sig bestemt derimod, og da Kongens ældste Søn, Prins Christian, døde 1647, maatte han fuldstændig give efter for Rigsraadet, der lod ham vide, at han ellers ikke maatte vente at faa den anden Søn Frederik valgt til Tronfølger.

Naar C.'s Regering baade i den ydre og indre Politik til Slutning led Skibbrud, laa dette for en stor Del i Forholdenes Natur og i Fejltagelser, som vare fælles for alle den Tids Statsmænd. Sverige var vokset Danmark over Hovedet, den af C. hyldede Merkantilisme betragtedes dengang i hele Europa som det eneste lykkebringende System for et Lands indre Styrelse, de ufri Stænder vare ikke stærke nok til at yde Kongen væsentlig Støtte lige over for Adelen, og de enevældige Teorier vare endnu ikke naaede til Danmark. Men paa den anden Side kan C. heller ikke frikendes for en væsentlig Del af Skylden. Han havde mange gode Egenskaber som Konge, han var i Besiddelse af en utrættelig Arbejdslyst, følte varmt for sin egen og Landets Hæder og var ligefrem og omgængelig. Hans talrige, egenhændige Breve, der berøre selv de mindste Enkeltheder, vise hans rastløse Virken, hans sunde Opfattelse af mange Ting og hans djærve Humor og Naturlighed. Men de vise ogsaa hans Svagheder. Hans Iver for Detaillerne lod ham ofte tabe Helheden af Syne; han var ikke nogen overlegen eller vidtskuende Aand, ja man kan end ikke frikende ham for en vis Smaalighed. Han var ofte ikke i Stand til at beregne Maal efter Midler, og han havde ikke Selvbeherskelse til at holde inde, selv naar han godt saa, at han ikke kunde trænge igennem; noget skulde der gøres, og vi se ham derfor tit gøre en Række Tilløb, der ikke skaffede ham selv nogen Fordel, men opirrede hans Modstandere. Han var ikke overlegen Diplomat nok til at beregne Følgerne af sin Politik, han saa ikke det farlige i at støde Nederlandene fra sig og samtidig tirre Sverige, ligesom han heller ikke rigtig vurderede den Modstand, hans dynastiske Planer maatte vække hos Nordtysklands Fyrster. Man kan heller ikke give Rigsraadet og Adelen alene Skyld for Landets daarlige Tilstand; Kongens Krigspolitik, som Rigsraadet stærkt ivrede imod, ødelagde til Dels, hvad han havde bygget op i Freden, og tvang Kongen til at lægge et ulideligt Skattetryk paa Befolkningen; Bønderne i Sjælland lede ogsaa stærkt ved Hoveri til de mange Byggeforetagender. I det hele mærkes en Mangel paa Harmoni og Konsekvens hos C. Hans Sindsstemninger vare meget vekslende, han blev let hidsig og opfarende og var da ikke god at komme nær. Skønt hans hele Natur og Tænkemaade syntes at være saa udpræget dansk, klagedes der dog tit over, at han foretrak Tyske for Danske, gav det tyske Kancelli alt for stor Indflydelse og opholdt sig for meget i Gliickstadt. Hans overordentlige Ødselhed ved mange Lejligheder passede ogsaa kun daarlig til hans daglige Sparsommelighed. I Folkets Bevidsthed baade dengang og siden traadte disse Mangler dog i Skygge for de gode Egenskaber. Han har altid været en af de populæreste Skikkelser i den danske Historie ikke alene paa Grund af sin Tapperhed, jævne Optræden og djærve Humor, men ogsaa paa Grund af alt det, han virkelig udrettede for Landet; at meget gik galt, lagde man ikke saa meget ham til Last, og hans sidste ulykkelige Aar bidrog meget til at vække Sympati for den haardt prøvede gamle Konge.

I sit huslige Liv var C. heller ikke lykkelig; men her bar han selv den største Skyld. Han havde ægtet den brandenburgske Prinsesse Anna Cathrine 27. Novbr. 1597. Hun havde ikke videre Indflydelse paa ham og døde allerede 29. Marts 1612. Allerede inden hendes Død havde han staaet i Forhold til Kirsten Madsdatter, om hvis Herkomst der ellers ikke vides noget; hun fødte ham Sønnen Christian Ulrik Gyldenløve. Da hun døde 1613, knyttede han en Forbindelse med Karen Andersdatter, en Datter af Skriver Anders Hansen paa Bremerholm; Kongen havde danset med hende ved et Bryllupsgilde og førte hende derfra med sig op paa Slottet. Hun blev Moder til en eller to Døtre, der døde som Børn, og Sønnen Hans Ulrik Gyldenløve. Denne Forbindelse afbrødes dog et Par Aar efter, da Kongen blev forelsket i den 17-aarige Kirstine Munk, Datter af Ludvig Munk og Ellen Marsvin; han lod sig vie til hende 31. Decbr. 1615, vistnok i al Stilhed, og havde med hende Sønnen Valdemar Christian foruden en Søn, der døde et Par Aar gammel, samt 8 Døtre, hvoraf de 5 bleve gifte med danske Adelsmænd og spillede en betydelig Rolle. Efter en 10—11 Aars Forløb forstyrredes dog dette Ægteskab, da Kirstine Munk blev forelsket i Rhingrev Otto Ludvig af Salm. Det kom i den Anledning til heftige Optrin mellem hende og Kongen, hvilke til sidst førte til, at Kirstine Munk i Januar 1630 for bestandig forlod Frederiksborg. Striden med hende og Moderen og for en Del Døtrenes Ægtefæller forbitrede dog Kongen hans senere Aar; særlig uheldigt for C. var det, at han i Foraaret 1629, ganske vist efter at Forholdet til Kirstine Munk var brudt, men medens hun endnu var ved Hoffet, havde knyttet en Forbindelse med en af Kirstine Munks Kammerpiger, Vibekke Kruse, der fødte ham Sønnen Ulrik Christian Gyldenløve og Datteren Elisabeth Sofie Gyldenløve. Særlig Ellen Marsvin var utrættelig i at fremstille Forholdet til Vibekke Kruse som den egentlige Grund til Datterens Fjernelse. Senere kom der Stridigheder formedelst Kongens stærke Begunstigelse af Vibekke Kruse og hendes Børn. Den udvalgte Prins Christians Død 1647 voldte ogsaa Kongen stor Sorg, særlig da den næstældste Søn Frederik altid havde staaet ham noget fjernt.

Om Efteraaret 1647 begyndte C. at skrante af en Mavclidelse. Ondet tog til i Løbet af Vinteren. 21. Febr. lod han sig bringe fra Frederiksborg til Rosenborg, hvor han døde. (Litt.: »C.'s egenhændige Breve« ved Molbech [1848] og ved Bricka og Fredericia [1878 ff.]; Schlegel, »Saml. zur dänischen Geschichte«, II [Kalenderoptegn. 1607, 1608 og 1621]; Suhm, »Ny Saml.«, II [Kalenderoptegn. 1614 og 1616]; Nyerup, »Mag. f. Reiseiagttag.« IV [Kalenderoptegn. 1618—20, 1625 og 1635]; »Danske Saml.«, V [Kalenderoptegn. 1617, 1629 og 1639]; samme, 2 R. III

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

[Udtog af Kalenderoptegn. 1609, 1622, 1624, 1626—27, 1630, 1633—34, 1636—38, 1640—42]; »Nyt hist. Tidsskr.« III; »Dansk Biogr. Leks.« III; Slange, »C.'s Historie«, Udg. af H. Gram [Kbhvn. 1749]; samme oversat paa Tysk og udgivet af J. H. Schlegel [Kopenh. und Leipzig 1759—71]; Bering-Liisberg og A. Larsen, »C». [Kbhvn. 1890—91]). *L. L.*

Christian IV's 0, Grønlands sydligste Del, paa 60° n. Br. Høj, stærkt indskaaren og ca. 50 Km. lang 0. Saavel N. som S. f. denne 0 gaa Sunde ud til Grønlands Østkyst. Det nordlige, snævre Sund hedder Ikerasarsuak (Prins Christians Sund), det sydlige, brede Sund Ikek. Navnene C. og Prins Christians Sund erc givne af Kaptajn Graah 1828. *G. F. H.*

Christian V, Konge af Danmark og Norge (1670—99), Søn af Frederik III og Sofie Amalie af Braunschweig-Liineburg, født 15. April 1646 i Flensborg, død 25. Aug. 1699 i Kbhvn. 1650 blev han valgt til Tronfølger og hyldet som saadan 1655, og 6 Aar efter repræsenterede han Faderen ved de norske Stænders Arvehylding i Christiania. Aaret efter tiltraadte han en længere Udenlandsrejse, der varede fra Maj 1662 til Aug. 1663; efter et Fjerdingaars Ophold i Holland og Belgien gik Prinsen til England for at besøge sin Slægtning Karl II; derpaa drog han til Frankrig, hvor Ludvig XIV og hans glimrende Hof gjorde et stærkt Indtryk paa ham, hvorefter Hjemvejen lagdes gennem Schweiz og det vestlige Tyskland. Det var Meningen, at Kronprinsen paa denne Udenlandsfart skulde lægge sig efter Matematik og erhverve sig noget Kendskab til Fæstningsbygningskunst; men meget mangelfuldt udrustet med Kundskaber som han var, da han aldrig havde vist nogen Interesse for boglig Idræt, heri ganske ulig sin lærde Fader, fik hans Forsøg i denne Retning ingen Betydning; den livsglade Yngling følte sig langt mere tiltrukken af Livet ved Hofferne og i den store Verden, og Kendskabet hertil var ikke altid heldigt for ham. Heller ikke efter Hjemkomsten gjorde han noget synderligt for at udvikle sine aandelige Evner; derimod blev han en Mester i alle Haande legemlige Øvelser, og faa kunde maale sig med ham i saa Henseende. Da han tilmed først i Faderens sidste Levetid fik Lejlighed til at deltage i Statsstyreisen, kunde man ikke gøre sig store Forventninger om ham, da han besteg Tronen (9. Febr. 1670), og han blev heller ikke nogen betydelig Konge, hverken i Krig eller Fred, men han erhvervede sig stor Popularitet og fortjente den ved de gode Sider af hans Karakter, der nu kunde vise sig i fuldt Lys. C, der saa længe har maattet gaa og gælde for tysk i Tænkemaade og Tale, var nemlig i Virkeligheden trods al Hofvirak og trods sine tyske Yndlinge en jævn dansk Mand, aaben, ærlig og ligefrem i sin Færd, naar han maatte raade sig selv; han talte og skrev ogsaa helst Dansk, og det ofte med et vist bredt Lune, der undertiden næsten kan minde om Christian IV. Hans Mildhed og Venlighed vandt Folk for ham, naar de søgte at faa ham i Tale, hvad der ikke var vanskeligt, og hans Hjertensgodhed tillod ham sjælden at afslaa nogen Bøn, naar det blot paa nogen Maade var muligt at opfylde den. Hvor folkeyndet han derfor var, viser den gamle Beretning, der fortæller, at Kjøbenhavns Borgere, i hvis Midte han jo som oftest færdedes, tit, naar han red gennem Gaderne, med Glasset i Haanden hilste ham og drak paa hans Sundhed. At Kongen tillige var en rask og modig Mand, hvad man fik at se i den skaanske Krig. forhøjede naturligvis Hengivenheden for hans Person, medens man, som Følge af Tidens Tænkemaade, ikke lagde videre Vægt paa, at hans Livslyst i hans yngre Aar undertiden efter et Drikkelag kunde antage vel ubændige Former; heller ikke synes det at have forringet hans Anseelse, at han havde en »fast ansat« Mætresse, Sofie Amalie Moth, som han gjorde til Grevinde af Samsø; det var jo noget, man var vant til at se ved Datidens Hoffer. Men var C. saaledes med alle sine Skrøbeligheder en brav og godhjertet Mand, bliver Dommen over ham som Konge ikke nær saa gunstig; thi hans tarvelige Evner, hans faa Kundskaber og hans, trods al hans Selvfølelse som enevældig Hersker, svage Vilje hindrede ham i at blive noget betydeligt som Regent, skønt han ærlig arbejdede paa at opfylde sine Pligter som Statsstyrer. Der er opbevaret egenhændige Optegnelser af Kongen (Dagbøger og Dagregistre), som vise, at C. ingenlunde over den ny Hofskik og Jagten, hans Hovedpassion, glemte, hvad han var sin Stilling skyldig; diplomatiske Forhandlinger, Hærens og Flaadens Anliggender, finansielle Betragtninger og meget andet Staten vedrørende ere Genstand for hans Undersøgelse og Overvejelse. Men Ulykken er, at medens han nok kunde gøre Fyldest, hvor det kun drejede sig om Spørgsmaal af mindre Vigtighed, kommer hans Mangel paa Evne til overlegen Ledelse frem paa en sørgelig Maade overalt, hvor det gjaldt om Afgørelser af indgribende Betydning; han savnede da Kraft og Mod til selvstændig Beslutning og søgte Hjælp og Raad fra forskellige Sider, hvad der tit kunde have skæbnesvangre Følger, naar hans Raadgivere vare indbyrdes uenige. Dette var saa meget mere uheldigt, som hin Tid ikke havde Mangel paa dygtige Mænd, der kun behøvede en kraftig Ledelse fra oven for at arbejde sammen i Statens Tjeneste paa Udviklingen af de Spirer til frugtbare Nydannelser, der under de forandrede Samfundsforhold begyndte at vise sig paa forskellige Punkter. Det er derfor forklarligt nok, naar man ser hen til de vanskelige Tider dengang, at Resultatet af Kongens Regering ikke kom til at svare til hans gode Vilje. C. saa ikke sine Riger vokse i Magt og Velstand. Hans Udenrigspolitik bar ikke gode Frugter, og hans Styrelse af Statens indre Anliggender kan, skønt der skete gode Fremskridt i enkelte Retninger, ikke opvise nogen almindelig Fremgang af Betydning. Hvad nu først Forholdet til Udlandet angaar, stode to Partier i Kongens Omgivelser lige over for hinanden, hvoraf det ene ved et Forbund med Sverige og Frankrig vilde skaffe Danmark og Norge en sikker Stilling, medens det andet ved et Angreb paa Sverige og Gottorp haabede paa Oprejsning for det i sidste Krig lidte Nederlag, en Mening, der ganske stemte med Kongens Tilbøjelighed; men Griffenfeld holdt igen, til den ved Frankrigs Angreb paa Holland skabte politiske Situation skaffede Krigspartiet Sejr. Den skaanske Krig (1675—79), der blev en Følge heraf, gjorde det vel klart, at Danmark og Norge atter vare saa temmelig jævnbyrdige med Sverige, men den ventede Oprejsning udeblev; Niels Juel's glimrende Bedrifter til

Søs kunde ikke veje op mod de uheldige Resultater af Landkrigen; Kongen fik Lejlighed til at vise sin personlige Tapperhed, men hans Viljesvaghed og Mangel paa Udholdenhed bleve her umiddelbart ødelæggende for de danske Vaaben over for en Modstander som Karl XI, der netop havde de Egenskaber, C. savnede. Frankrigs truende Holdning hidførte saa Freden i Lund (1679), hvor alt blev ved det gamle. Forholdet til Sverige blev nu efterhaanden mere fredeligt, og 1691 kunde de to gamle Fjender gaa sammen i et Neutralitetsforbund under den ny Krig i Vesteuropa, som Frankrig havde givet Stødet til. Ogsaa Striden med Gottorp endte med et Nederlag for den danske Politik, idet C. ved Forliget i Altona 1689 maatte finde sig i, at Hertugen fik sine Lande og Rettigheder tilbage. En tilsyneladende Magtudvidelse opnaaede dog C, da han 1676 blev Herre i Oldenburg og Delmenhorst efter Grevestammens Uddøen (1667), men denne Erhvervelse fik først politisk Betydning i det følgende Aarhundrede. I øvrigt kunde Danmark og Norge efter Freden i Lund glæde sig ved en tyveaarig Fredsperiode, og C. kunde mod Subsidier sende Troppekorps i udenlandsk Tjeneste, 1689 hos Vilhelm III af England, 1692 hos Kejser Leopold. Men Statens indre Forhold gjorde det ogsaa til en bydende Nødvendighed, at Lysten til at spille en Rolle i den europæiske Politik ikke kom til at føre ny Krige med sig. Rigets Finanser vare nemlig i den sørgeligste Forfatning til sine Tider var Tilstanden helt fortvivlet, og først efter 1692 lykkedes det den dygtige Chr. Sigfrid Plessen at bringe en efter Omstændighederne tilfredsstillende Ordning til Veje. Grunden til den trykkende Pengenød laa i de frygtelige Ulykker, som de ødelæggende Krige under fire foregaaende Konger havde bragt over Landbruget, Statens Hovedindtægtskilde. De mange Skatter, man efter 1660 paalagdc Jordejendommene, følte sig som en knugende Byrde under den almindelige Armod, og C.'s Regering formaaede ikke at skaffe den dybt fornedrede Bondestand bedre Livsvilkaar; af finansielle Hensyn gav man Herregaardene Skattefrihed, mod at deres Ejermænd svarede for deres Fæstebønders Skatter, ligesom Regeringen af samme Grund gerne saa store Godser fremstaa — til liden Baade for Bønderne. I Handel og Fabrikvæsen derimod begyndte der at komme Liv, og man forsøgte at faa Del i den oversøiske Handel ved Erhvervelsen af St. Thomas og St. Jan. For Skolevæsen og Videnskab gjorde Regeringen saa godt som intet, for sligt havde C. heller ingen Interesse. Det ypperlige Lovarbejde »Danske Lov« (1683) kom dog til at bære hans Navn; 1687 fremkom »Norske Lov«. Hvad der laa Kongen mest paa Hjerte var Hæren og Flaaden, og det lykkedes jo ogsaa trods de knappe Pengemidler at holde begge i ret god Stand. Indretningen og den faste Ordning af det ny Statsmaskineri var Griffenfeld's Værk, og hertil anvendte C. de Kræfter, der vare at finde, baade borgerlige og adelige, dog saaledes, at han undgik at bruge Medlemmer af den gamle danske Adel i større Udstrækning; mod den nærede han en indgroet Uvilje, hvad der kommer til Orde i hans saakaldte »Testamenter«. Det var ogsaa som en Modvægt mod den, at den ny Adel med Greve- og Barontitler blev oprettet, og for at den kunde blive en virkelig Højadel, blev den forsynet med udstrakte Privilegier. Rangvæsenet skulde hæve Borgerstanden og knytte den til det enevældige Kongedømme, der ogsaa ved Fornyelsen af Elefantordenen og ved Oprettelsen af Dannebrogsordenen fik Midler i Hænde til at belønne udvist Iver i Kongens Tjeneste. At den ny Adel, Rangvæsenet og de to Ordener ogsaa skulde kaste Glans over Enevoldskongens prægtige Hof, følger af sig selv. C, med sine høje Tanker om den suveræne Konges Magt og Herlighed, satte Pris paa de ny Hofskikke, men holdt sig dog helst til Jagtens Glæder, og det var et Held paa en Parforcejagt, der var en væsentlig Aarsag til hans Død. Med sin Dronning, Charlotte Amalie af Hessen-Cassel, havde han 5 Sønner, hvoraf 3 overlevede ham (Frederik, der fulgte ham paa Tronen, Karl og Vilhelm), og to Døtre, hvoraf een overlevede ham (Sofie Hedevig); med Sofie Amalie Moth havde han 2 Sønner og 3 Døtre; fra den ældste af Sønnerne, Christian Gyldenløve, nedstammer Familien Danneskjold-Samsø. (Litt.: N. D. Riegels, »Forsøg til Femte Christians Historie« [Kbhvn. 1792, ubrugelig]; E. Holm, »Danmark-Norges indre Historie under Enevælden, fra 1660—1720«, 1—2 [Kbhvn. 1885—86]; A. D. Jørgensen, »Peter Schumacher Griffenfeld«, 1—2 [Kbhvn. 1894]; Chr. Brasch, »Om Robert Molesworthe's Skrift: »An account of Denmark as it was in the year 1692«« [Kbhvn. 1879]; A. Tuxen, »Fra Christian den Femtes Ungdom« [i Tidsskriftet »Museum«, Kbhvn. 1892]; R. Mejborg, »Billeder af Livet ved Christian den Femtes Hof« [Kbhvn. 1882]; »Nyt Hist. Tidsskrift«, 1—2 [Kbhvn. 1847—48]; Geheimearkivets Aarsberetninger, 6—7 [Kbhvn. 1882 — 83]; Suhm, »Nye Samlinger«, I [Kbhvn. 1792]; »Kong Christian V's Testamenter«, udg. ved J. Worsaae [Kbhvn. 1860]). *C. F.*

Christian VI, Konge af Danmark og Norge (1730—46), Søn af Frederik IV og Luise af Mecklenburg-Gustrow, født 30. Novbr. 1699, død 6. Aug. 1746. Allerede som Barn var han svagelig, og hans Konstitution forbedredes ikke i Aarenes Løb, saa at han alle sine Dage vedblev at være en i legemlig Henseende svag Mand, hvis Ydre, lille, mager og spinkelt bygget, som han var, kun var lidet imponerende og ingen Sinde fik Præget af kongelig Anstand; et alt andet end aandfuldt Fysiognomi og en af og til næsten pibende Stemme gjorde det mangelfulde ved hans Fremtræden endnu mere kendeligt, og det var vistnok Følelsen af det heraf opstaaede Misforhold til hans over al Maade højtstemte Ideer om en enevældig Konges Stilling, der gjorde hans Væsen kejtet og forlegent over for andre end dem, han var vant til at omgaas. Heller ikke hans aandelige Evner vare betydelige; han havde en god, sund Forstand, men var ellers kun ganske jævnt begavet; han fik imidlertid en Uddannelse, der var bedre end den, der var bleven hans Fader til Del, ligesom han ogsaa i Frederik IV's sidste Aar fik noget Kendskab til Statssagernes Behandling; men hans Lærere, Tyskere, der stode den pietistiske Retning nær, lagde fortrinsvis Vægt paa den religiøse Side af hans Opdragelse, hvorved Grunden lagdes til et Gudsforhold, der gjorde C. til en virkelig from Mand og satte saa smuk en Frugt i hans rene og sædelige Vandel, hans hæderlige og retskafne Tænkemaade, hans store Samvittighedsfuldhed i alt, hvad han foretog sig,

Artikler. der savnes under C, maa søges under **K.**

men paa den anden Side gav ham det mørke og tunge Livssyn, der fulgte ham gennem hele hans Levetid. Faderens uheldige huslige Forhold skulde heller ikke gøre hans Stemning lysere; han stod helt og holdent paa Moderens Side og følte det som en bitter Ydmygelse, at Anna Sofie Reventlow blev hans Stifmoder (1721). Samme Aar rejste han til Tyskland, hvor han (7. Aug.) ægtede den et Aar yngre Prinsesse Sofie Magdalene af Brandenburg-Culmbach; det var personlig Tilbøjelighed, der havde ledet ham i Valget af Ægtefælle, og da Sofie Magdalene's Anskuelser i de fleste Retninger stemte mærkelig sammen med hendes Gemals, ikke mindst i religiøs Henseende, og begge vedbleve at være hinanden inderlig hengivne, blev det el smukt og lykkeligt Ægteskab, kun en enkelt Gang formorket ved Sofie Magdalene's skinsyge Mistro til Søsteren, den smukke og livlige Sofie Caroline, Enkefyrstinde af Ostfriesland, der levede i Danmark; hvad Rygtet fortalte om et Forhold mellem hende og C. var imidlertid lutter Bagvadskelse, og naar mange Aar efter Kongens Død et Fruentimmer i Møens Tugthus udgav sig for en Datter af C. og Enkefyrstinden, var denne Paastand blottet for ethvert Spor af Grund. Men hvor meget man end maa respektere Sofie Magdalene som Hustru og nu om Stunder er tilbøjelig til at opfatte hende som en i det hele taget agtværdig Karakter, kom hun dog ved sin indgroede Tyskhed og sin Forkærlighed for Pomp og Pragt til at udøve en uheldig Indflydelse paa sin Gemal, der alt i Forvejen var disponeret i saa Henseende. Ved deres Hof taltes kun Tysk, og C. benytter i sine utallige Breve og Optegnelser næsten udelukkende dette Sprog, skønt han selvfølgelig baade talte og skrev Dansk, naar saa skulde være, hvad i øvrigt ogsaa Sofie Magdalene kunde præstere; Tyskere ansattes i alle Stillinger, og det betragtedes ved mange Embedsbesættelser som et Fortrin at være tyskfødt; dog fik C. i sine sidste Aar en Fornemmelse af det urigtige i slige Forhold, der langt mere end den kolde Hofglimmer fjernede ham fra Nationens Hjerte. Populær kunde nu C. efter hele sin Personlighed aldrig blive; skønt hans Liv efter hans Tronbestigelse (12. Oktbr. 1730) gik hen i uafbrudt og anstrengt Arbejde for Rigernes Vel, var dog hele denne rastløse Virksomhed et Stuemenneskes, der kun nu og da paa Rejser i Provinserne kom i Berøring med andre end Hoffolk og høje Embedsmænd. For den store Almenhed maatte det se ud, som om alt var lagt an paa at holde Folket i en ærefrygtsfuld Afstand fra Kongen; færdedes han eller Dronningen uden for Slottene, var det gerne i høj Galla med Vognene omgivne af Militær og Hofbetjente; den bekendte Lænke om Christiansborg Slot opfattedes af de fleste, skønt vistnok med Urette, som et Udtryk for Hoffets Uvilje mod Tilnærmelser fra Befolkningens Side, ja man antog, at det var paabudt at gaa med blottet Hoved forbi Residensslottet, hvad slet ikke var Tilfældet. Inden for Slottenes Mure kom sjælden andre end dem, der hørte til den snævre Hofcirkel, om end C. ikke undslog sig for personlig at modtage Ansøgninger. Hoffester, der kunde have bragt større Kredse i Forbindelse med Kongehuset, fandt aldrig Sted, og Livet ved Hove var, midt i al den stive Glans, stille og ensformigt. Men denne Stræben efter at afsondre sig fra Omverdenen havde sin Grund i Kongens Temperament, og hele det store Apparat af ceremoniel Pragtudfoldelse var for ham Kengemagtens nødvendige Attribut; om Hovmod eller Forfængelighed er der ikke Tale hos C, men det var hans Fejl, at han af Svaghed lige over for Sofie Magdalene ofte gik videre, end han selv ønskede. Det er Hoffets enorme Kostbarhed og dets Tyskeri, der i lange Tider har stillet C.'s Minde i Skygge, saa det først er vor Tid, der har formaaet at yde ham fuld Retfærdighed som Regent, og som saadan gør han paa os et i mange Maader tiltalende Indtryk. Det er hans utrættelige Arbejdsomhed og næsten pinlige Samvittighedsfuldhed i Udøvelsen af sit Kald, der bringer ham til at skrive den ovenfor omtalte uhyre Mængde Breve, hvorved han søger at skaffe sig Kendskab til Regeringssager af enhver Art og at faa disse belyste fra alle Sider, inden han træffer en endelig Afgørelse. Vi se ham her med vaagent Øje følge alle Statens Anliggender, og hvor begrænsede end hans Evner vare, hvor snæver hans Synskreds end mangen Gang viste sig at være, som Regent har han sikret sig et hæderligt Eftermæle, og hans Styrelsestid betegnes ved Fremskridt i adskillige Retninger. Hvad der bidrog meget hertil, var, at han som Hjælpere i Ledelsen af det velordnede Statsmaskineri havde Held til at finde dygtige Mænd, som Brødrene Plessen, Rosenkrantz, Løvenørn, Danneskjold-Samsøe, Schulin og I. L. Holstein (s. d.). I Forhold til Udlandet søgte C. ved forsigtige, ikke uden Dygtighed ledede Underhandlinger, i Stil med 18. Aarh.'s Kabinetspolitik, ved Alliancer og Subsidietraktater at skaffe Staten Indtægter og en betrygget Stilling uden at udsætte den for at blive indviklet i Krige, hvad der ogsaa lykkedes, idet det kun een Gang, i Anledning af det svenske Tronfølgervalg 1743, trak op til Fredsbrud, der dog heldigvis blev undgaaet, hvor nødig end Kongen opgav sine skandinaviske Unionsplaner. At møde den Fare, der kunde true fra Gottorpernes Side, var naturligvis Hovedformaalet for den danske Politik, der først støttede sig til England og Østerrig, men senere traadte over paa Frankrigs Side; ogsaa ved Traktater med Rusland og Sverige søgte man at dække sig. dog uden at opnaa nogen tilfredsstillende Ordning af Sagen. En virksom Raadgiver i disse Anliggender som i mange andre havde Kongen i sin Fætter, Grev Christian Ernst af Stolberg-Wernigerode (s. d.), en af hans Hovedkorrespondenter. C.'s Tid blev altsaa en Fredsperiode, saa Kongen fik nogenlunde Ro til med sin utrættelige Arbejdsomhed at kaste sig over Rigets indre Styrelse, og her voldte de ulykkelige Landboforhold og, som Følge heraf, Finanserne ham mange bitre Timer. Ganske vist var Administrationen af Statens Pengevæsen vel ordnet, men at Status 1746 trods den uafbrudte Fred endog var lidt ringere end 1730, derfor bærer C. selv en Del af Skylden, idet hans Hofholdning og Udgifterne til det kongelige Hus gennemsnitlig slugte over en Femtedel af Statens aarlige Indtægter. Aarsagen hertil laa navnlig i de storartede Byggeforetagender, blandt hvilke Opførelsen af Hirschholm Slot og Christiansborg særlig maa fremhæves; det sidste kostede efter vore Værdiforhold ca. 16 Mill. Kr. Lignende Forhold findes imidlertid ved mange af Datidens Hoffer, og Dommen over C. maa ogsaa her tage et billigt

Artikler., der savnes under **C.** *maa søges under* **K.**

Hensyn til Tidsaanden. De uheldige Landboforhold havde ligeledes deres Sidestykke i en stor Del af Europa, og hverken i Danmark eller andensteds var Reformernes Tid kommen endnu. At C. ikke manglede Hjerte for Bondestandens sørgelige Kaar, viste han ved straks efter sin Tronbestigelse at ophæve Landmilitsen og de dertil knyttede Indskrænkninger i Bøndernes Frihed, men Godsejernes højlydte Klager bragte ham snart til at forlade den indslaaede Vej; han savnede Indsigt og Mod til at bryde med Tidens Anskuelser og vidste ikke bedre Raad end, skønt ugerne, at føje sig efter dem, hvorved han kun gjorde ondt værre, hvad Virkningerne af Stavnsbaandets Indførelse (1733) noksom vise; andre Tvangsforholdsregler samt Misvækst og Kvægpest fuldendte Elendigheden. Bedre Held havde hans Bestræbelser for at fremme Skibsfart, Handel og Industri; et eget Kollegium, »General Landets Oeconomie og Commerce Collegium«, skulde, naturligvis i Merkantilsystemets Aand, vaage over de økonomiske Interessers Trivsel, en Bank blev oprettet (1736), Handelskompagnierne bleve satte i bedre Stand, og meget blev gjort for at fremkalde en indenlandsk Industri. Et Opsving i hine Næringsveje blev ogsaa snart kendeligt, særlig for Hovedstadens Vedkommende. At en Stat som Danmark-Norge til Handelens og Søfartens Betryggelse maatte have en stærk Krigstlaade, glemte C. ikke, og den danske Marine blev i hans Tid holdt i fortrinlig Stand under Ledelse af den dygtige Fr. Danneskjold-Samsøe; ogsaa Landforsvaret blev holdt i god Orden, saavidt de indskrænkede Pengemidler tillode det. Hensynet hertil kom desværre ogsaa til at hemme Kongens Arbejde i Oplysningens Tjeneste; Latinskolevæsenet blev imidlertid sat paa en bedre Fod, og der blev gjort et alvorligt Forsøg paa at indføre en ordnet Almueundervisning over hele Landet (1739); at Forsøget til Dels strandede, var ikke Kongens Skyld. Universitetet fik en ny Fundats (1732), del medicinske Studium fik bedre Vilkaar at arbejde under, og videnskabelig Virksomhed fandt Støtte hos C, der med Glæde saa Oprettelsen af Videnskabernes Selskab (1742) og Selskabet for Fædrelandets Sprog og Historie (1745). Skønt Kunst laa Kongen fjernere, var han ogsaa her villig til at træde hjælpende til, og de første svage Spor til et Kunstakademi skrive sig fra hans Tid. Nationens religiøse Liv maatte dog selvfølgelig for en Mand som C. i første Række blive Genstand for uafbrudt og indgribende Opmærksomhed. Men Kongen var Pietist, om end i maadeholden Grad, hvad hans Forhold til Zinztndorf (s. d.) viser, og hans kirkelige Foranstaltninger kom til at bære Mærke heraf. At Konfirmationen indførtes (1736), billigede de fleste, medens man saa skævt til det ny Kollegium, General-Kirke-Inspektionskollegiet, der fra 1737 skulde have Opsigt med Præster og Lærere, med Kirketjeneste i Almindelighed og med Bogcensuren. Tungest følte Samtiden de Tvangsforholdsregler, hvorved Regeringen vilde fremme Moralitet og Gudsfrygt, og det kunde jo ikke være andet, end at Hykleri og Skinhellighed paa mange Maader maatte fremmes derved, men Eftertiden er gaaet meget for vidt i sin strenge Bedømmelse af disse Forhold; særlig Sabbatsforordningen af 1735 har lagt Kongen for Had, og dog er den kun en, noget formildet, Gentagelse af Frederik IV's Sabbatsforordning af 1730; heri forbydes verdslige Forlystelser paa Søn- og Helligdage samt Dagen før de høje Kirkefester; men C. har aldrig forbudt Komedier, Dans eller Fornøjelser af anden Art, altsaa heller ikke Bøndernes Riden Sommer i By, til andre Tider. Bestemmelserne om Kirkegangen tog man det ikke saa nøje med, og Øvrigheden saa gennem Fingre dermed, saa slet saa trykket, som man har antaget, kan Tiden dog ikke have været; alligevel — det var Kongens Kirkeregimente, der bragte Folk til at føle hans Bortgang som en Lettelse, og først i vore Dage har man formaaet at se den brave og i Grunden godmodige Mands virkelige Gudsfrygt bag de forkerte Midler, han anvendte. C. døde, temmelig pludselig, paa Hirschholm Slot, Dagen før sin Sølvbryllupsdag. I sit Ægteskab med Sofie Magdalene havde han 3 Børn, hvoraf de to overlevede ham, nemlig Frederik (V) og Datteren Luise, der blev gift med en Hertug af Sachsen-Hildburghausen og døde 1756. (Litt.: N. D. Riegels, »Skildcrie af Sjette Christian« i »Smaa historiske Skrifter« III [Kbhvn. 1798] [ubrugelig]; J. Møller, »Mnemosyne« 2—4 [Kbhvn. 1831—33]; L. Koch, »Kong Christian VI's Historie« [Kbhvn. 1886]; H. L. Møller, »Kong Kristian VI og Grev Kristian Ernst af Stolberg-Wernigerode« [Kbhvn. 1889]; E. Holm, »Danmark-Norges Historie under Kristian VI« [Kbhvn. 1893—94]). *C. F.*

Christian VII, Konge af Danmark og Norge (1766—1808), Søn af Frederik V og Louise, Datter af den engelske Konge Georg II, født 29. Jan. 1749 i Kjøbenhavn, død 13. Marts 1808 i Rendsborg. C. havde allerede som 3 Aars Barn den Ulykke at miste sin udmærkede Moder, og hans Opdragelse, som Faderen kun lidet bekymrede sig om, blev, da han var 6 Aar gl., lagt i Hænderne paa Mænd, der mindst af alt vare skikkede til at være Opdragere. Ingen af dem havde Gnist af pædagogisk Evne, ingen af dem forstod at behandle Drengen, der af Naturen havde udmærket gode Evner, men tillige var en ejendommelig sart Natur med Spirer til Egenskaber, der skulde mødes med kærlig Forstaaelse og ledes frem med varsom Haand. Hans Overhofmester, Grev Ditlev Reventlow, var en brutal Mand, for hvem al Opdragelse kun var Dressur, og den Lærer, der særlig havde med C. at gøre, Teologen (senere Bibliotekar og Konferensraad) Georg Nielsen, var en gnaven og pedantisk Rationalist, der tilmed ganske underordnede sig Reventlow's Opdragelsesmetode. Resultatet af denne blev, at Drengens Hjerne fyldtes med en Mængde ufordøjeligt Stof, der forkvaklede hans naturlige sunde Udvikling, medens samtidig den raa Behandling med Skældsord og Prygl, der blev ham til Del — ofte endog i Tjenerskabets Nærværelse —, ganske kujonerede ham. Endelig var han i sin Fritid i det slettest mulige Selskab med en Page og en Kammertjener, begge moralsk fordærvede Personer, der havde den sørgeligste Indvirkning paa Prinsen og tilmed førte ham ind paa kønslige Forvildelser. I C.'s 12. Aar traadte den udmærket dygtige Schweizer Reverdil til som en af Prinsens Lærere; det lykkedes ham en kort Tid at faa nogen Indflydelse paa C., og han gjorde sig den største Umage for at bringe Prinsens Opdragelse ind i et bedre Spor, men kunde dog intet

, *Artikler, der savnes under C, maa søges under* **K.**

udrette overfor Reventlow's Opdragelsesprincipper og Følgerne af disse.

Da C. ved Faderens Død 1766 besteg Tronen, havde han i Virkeligheden intet lært ud over det, hin Tids *bon ton* krævede som Dannelsesfernis hos enhver Kavaler — alt det, der baade for ham selv og Landet var det eneste nyttige, var en lukket Bog for ham. Der var dog Mulighed for, at hans Arbejdsevne, der var svækket under det meningsløse Opdragelsessystem, kunde være kaldt til Live igen og hans gode Egenskaber udviklede i et sundt og vækkende Arbejdes Tjeneste, om Ministrene og hans personlige Omgivelser havde formaaet at indvirke paa ham; men uheldigvis blev dette ikke Tilfældet. Ministrene manglede Evne til at fængsle eller blot vække Kongens Opmærksomhed, og selv J. H. E. Bernstorff, der ledede Konseil'et, var med al sin aandelige Overlegenhed ikke Manden hertil. Og hans personlige Omgivelser bleve meget snart en lille Klike af letsindige eller fordærvede unge Mennesker, i hvis Selskab C.'s Liv væsentlig kun blev en Fortsættelse af det tidligere Liv med Pagen og Kammertjeneren. Fra denne Kreds strømmede Haan og Spot over alt og alle, ondskabsfulde Bagvadskelser og rænkefulde Intriger ud over Omgivelserne. Kongens Sympatier og Antipatier vekslede uophørlig, han var uberegnelig, umulig at stole paa; om Aftenen var man hans Ven, om Morgenen hans Fjende. Alt kunde opnaas ved at ægge hans Selvfølelse og give ham Lejlighed til Magtudfoldelse. Hver ny Afskedigelse, han kunde iværksætte, voldte ham Nydelse, og han nægtede sig intet i den Retning. Reverdil arbejdede trofast paa at bringe Kongen paa ret Køl igen, men kunde intet udrette, alene som han stod i Kampen; tilsyneladende var det lykkedes ham at vække Kongens Interesse for Landboreformerne, men det viste sig snart, at denne Sag kun var et Fantasibillede for C, at der slet ikke hos ham var Tale om nogen dybere Forstaaelse af dette store Spørgsmaal. Reverdil selv faldt som Offer for Kongens Lune, og dermed var Sagen ude af Verden; glimtvis vaktes C.'s Interesse paa ny for den under Struensee's Indflydelse og foranledigede endog Reverdil's Tilbagekomst; men den slukkedes saa hurtig i Aandssløvhedens Mørke.

Bernstorff, der med Angest saa, hvorledes Kongens Trang til Udskejelser voksede (kort efter sin Tronbestigelse havde C. betroet sin Livlæge, at han vilde »rase« i to Aar), fremskyndede derfor Kongens Ægteskab med den engelske Prinsesse Karoline Mathilde, Georg II's Sønnedatter; Forhandlinger om dette Parti vare alt indledede 1764, Forlovelsen var bleven deklareret 18. Jan. 1765, og nu fandt Formælingen mellem den 17aarige C. og den 15aarige Karoline Mathilde Sted 8. Novbr. 1766. Forventningerne om, at dette Ægteskab skulde medføre Forandring i Kongens Levevis, skuffedes dog meget hurtig. C, der alt paa Forhaand havde udtalt, at han betragtede Ægteskabet som den største af alle Byrder, behandlede snart Karoline Mathilde med ligegyldig Kulde; hun trak sig ængstelig tilbage og lod sig paavirke af sine kvindelige Omgivelser, der ved deres uheldige Optræden forværrede Forholdet mellem det kongelige Par, Hofintriger sattes i Gang, og allerede faa Uger efter Formælingen var Forholdet mellem det unge Par af den sørgeligste Natur. Kongen selv fandt større og større Behag i Samlivet med sine lystige Venner, og Udskejelserne i deres Selskab bleve vildere og vildere; Slotsgemakkerne bleve snart for trange, og Scenen forlagdes da andensteds hen. I Selskab med sine trofaste Følgesvende sværmede C. nu om i Gaderne, besøgte Knejper og berygtede Huse, indlod sig i Klammeri med de forbigaaende eller med Vægterne, slog Lygter og Ruder itu o. s. v.; ikke altid slap Kongen og hans Svirebrødre lige heldig fra disse natlige Optøjer, og ved en enkelt Lejlighed undgik C. ikke temmelig alvorlige Prygl. I det hele satte Kongen i denne sørgelige Periode alle Hensyn til Side; det var saaledes ikke ualmindeligt, at han efter Nattens Begivenheder stærkt beruset ravede gennem Gaderne hjem til Slottet ved højlys Dag.

I Foraaret 1768 tiltraadte Kongen en Udenlandsrejse gennem Tyskland, Holland og Belgien til England; han blev her modtagen med store Æresbevisninger, Byen London udnævnte ham til Æresborger, Universiteterne i Cambridge og Oxford kreerede ham til Æresdoktor, o. s. fr. Efter to Maaneders Ophold her tog han til Paris, hvor han ligeledes var Genstand for megen Hylding og Lovprisning. Rejsen, hvis Varighed oprindelig var fastsat til to Aar, indskrænkedes dog til ni Maaneder; i Jan. 1769 kom han tilbage til Kjøbenhavn. Man havde ved Hoffet ikke været synderlig glad ved denne Rejse, der saa pludselig afbrød de vilde Udskejelser; med Rette frygtede man, at Scenen for disse nu skulde forlægges til London og Paris og Kongen derved kompromittere Landet; med stor Glæde var man da Vidne til dens heldige Udfald. C. havde i enhver Retning opført sig med en mærkelig Takt og Sømmelighed, havde forstaaet at indtage en værdig Holdning som Majestæt og samtidig vinde alle for sig ved sin elskværdige og fordringsløse Optræden, sin livlige Aand og sit kvikke Lune. Fjernelsen fra det vante Hoflivs Uro og Intriger, Samlivet med andre Omgivelser og de mange ny Indtryk, Rejselivet førte med sig, holdt ham oppe. At Rejsens Varighed ikke blev længere skyldes hovedsagelig, at C. følte sig træt og slappet; den Sindssygdom, hvis Spirer han havde baaret sit hele Liv, brød nu igennem.

Utvivlsomt har C. fra Fødslen af været særlig prædisponeret til Sindssyge, og de Forhold, hvorunder han kom til at leve, fremmede i højeste Grad alle sygelige Anlæg hos ham. De bizarre Ideer og fantastiske Forestillinger, der fra Barnsben af udviklede sig af hans mærkelig levende Indbildningskraft og ledsagedes af en sygelig overdreven Selvfølelse, søgte man ikke at regulere; den meningsløse Opdragelse og Mishandlingerne under Reventlow's Pisk fremkaldte en ejendommelig Angestfølelse, der blev Kilden til en stadig nervøs Uro, og de hemmelige kønslige Forvildelser undergravede samtidig hans Helbred. Den bratte Overgang fra Forkuelse til Livet som enevældig Regent medførte ødelæggende Virkninger paa hans intellektuelle og moralske Sundhed; under Samlivet med Karoline Mathilde og Udviklingen af Intrigerne ved Hoffet udvikledes der hos ham en sygelig Irritabilitet, medens samtidig de vilde Udskejelser nedbrøde hans legemlige Kræfter. Udenlandsrejsen medførte overdreven Anspændelse af hans sjælelige og legemlige Evner, og da alt det, der paa den

holdt ham oppe, nu afløstes af Stilheden, kommer Reaktionen, og han synker sammen i Slaphed. Fra den Tid gaar det med rivende Fart nedad. Allerede i Vinteren 1769—70 levede han i sløv Ligegyldighed for Livet omkring sig, opfyldte vel mekanisk de rent materielle Krav, Livet stillede til ham som Kronens Bærer, men befandt sig bedst ved den ensformige, sørgelige Tilværelse, han førte i sine egne Gemakker, hvor et Par Drenge og nogle Hunde vare hans bedste Adspredelse. Afvekslende befandt han sig i en fuldkommen Sløvhedstilstand eller fik voldsomme Anfald af Vildskab, der gave sig Luft i en ubændig Trang til at ødelægge alt, hvad han i Øjeblikket fik fat paa. Og midt i denne ulykkelige Tilstand, der viste alle Tegn paa en vidt fremskreden Sindssyge, kunde der saa indtræde Perioder af ganske kort Varighed, hvor han paa een Gang river sig ud af den sædvanlige Sløvhed, tager sig sammen og forbavser Omverdenen ved sine fornuftige Svar, der tilmed ofte vare prægede af en mærkelig Aandfuldhed eller et sarkastisk Lune.

Overfor de mange forskelligartede Begivenheder, der hændte i Landet i de næsten 40 Aar, hvori han endnu af Navn var Konge, stod han altsaa ganske sløv. For det Regimente, Struensee, der netop traadte til umiddelbart efter Rejsen, indførte, bøjede han sig ganske viljeløst; den Mangel paa Ærbødighed og undertiden ligefremme Haan og Tilsidesættelse, Struensee og Enevold Brandt (s. d.) viste ham, fandt han sig let i, selv om han ved en enkelt Lejlighed blev bragt i Raseri over for Brandt; endelig var han ganske ligegyldig over for det intime Forhold mellem Struensee og Karoline Mathilde, højest spottede han i sine lysere Øjeblikke kynisk over det. Aldeles mekanisk satte han 17. Jan. 1772 sin Underskrift under Fængselsordren mod Dronningen, Struensee og deres Tilhængere og underskrev ligeledes senere Dødsdommen over Struensee og Brandt, for den førstes Vedkommende dog, saa vidt man kan skønne, først efter nogen Nølen. I øvrigt forandrede hans mentale Tilstand sig ikke synderlig i Aarenes Løb; de pludselige Udbrud af Voldsomhed bleve vel Aar for Aar sjældnere, men samtidig ogsaa de lysere Øjeblikke, den nervøse Angestfølelse blev stærkere, og Sløvheden antog maaske derved en uhyggeligere Karakter. Medlidenheden med den ulykkelige Konge holdt sig nogenlunde i det Slægtled, der havde Begivenhederne fra Struensee-Tiden i frisk Minde; senere tabte den sig, og Dommene over ham bleve alt for haarde og ensidige, medens de mange »formildende Omstændigheder«, der dog kaste et forstaaende og forsonende Lys over dette ulykkelige Menneskeliv, ikke toges i Betragtning. (Litt.: *Struensée et la cour de Copenhague 1768—72*, Mémoires de Reverdil [Paris 1858]; Molbech, »Til Chr. VII's Historie« [i Nyt hist. Tidsskr. IV]; Chr. Blangstrup, »Chr. VII og Caroline Mathilde« [Kbhvn. 1890; 3. Udg. 1894]). *Chr. Bl.*

Christian VIII, Konge af Danmark (1839—48), ældste Søn af Arveprins Frederik og Sofie Frederikke af Mecklenburg-Schwerin, født paa Christiansborg Slot 18. Septbr. 1786, død paa Amalienborg 20. Jan. 1848. Ledelsen af C.'s Undervisning overdroges den klassisk dannede Filolog, Prof. N. I. Schow, og blandt hans Lærere maa, foruden Zoologen H. S. Holten, Matematikeren K. F. Degen og Juristen Christian Colbjørnsen fremhæves. Den unge Prins, der havde arvet Moderens Begavelse, udmærkede sig ved hurtig Fatteevne, Lethed i at udtrykke sig og Sans for Videnskab og Kunst. Han voksede desuden op i en Kreds, der udøvede en dannende Indflydelse paa ham; thi i hans Faders Hjem, paa Amalienborg og Sorgenfri, samledes mange af de daværende Notabiliteter i Aandens Verden. Efter Faderens Død 1805 udnævntes han til Chef for dennes Regiment, med hvilket han i de to følgende Aar laa ved den holstenske Grænse; men han følte ingen Interesse for Militærvæsenet, og naar han gav det Udseende af det modsatte, var det nærmest for at tækkes Kronprinsregenten. Under Frederik VI's Fraværelse i Holsten førte C. Overkommandoen for den paa Sjælland samlede Troppestyrke. I sin militære Stilling fortsatte han imidlertid sin Syssel med Naturvidenskaben og Kunstværker, korresponderede med fremmede Videnskabsmænd, og hans Udnævnelse til Formand for Kunstakademiet og for det norske Videnskabernes Selskab var i Virkeligheden Udmærkelser, der stemte med hans Tilbøjeligheder. I Kjøbenhavns fornemme og rige Kredse var Prinsen en feteret Gæst, og han glimrede her ved sin smukke Personlighed, sine slebne Former og sit Konversationstalent. Hans Beundrere talte om hans »Apollohoved«, og i Oehlenschlägersk Stil erklæredes han skøn som Baldur og veltalende som Brage. Kong Frederik VI's Opmærksomhed for hans aandelige Kvaliteter tildrog han sig ganske særlig ved en blomstrende Tale, han holdt i Decbr. 1811 ved en Fest paa Gæthuset i Anledning af den kongelige Resolution om Oprettelsen af et norsk Universitet.

Hidtil havde C. kun deltaget i militære Paradeøvelser og i det fine kjøbenhavnske Selskabsliv med dettes materielle og intellektuelle Adspredelser; men i Foraaret 1813 kaldtes kan til en politisk Virksomhed, under hvilken han senere skulde blive Centralpersonligheden i store Begivenheder og henlede Europas Opmærksomhed paa sig. Danmarks ulykkelige Krig med England, der medførte saa store Lidelser for Norge, havde haft Dannelsen af et antidansk Parti til Følge, hvilket vilde ophæve Forbindelsen med Danmark. Kongen besluttede nu at benytte C. som et personligt Bindeled mellem Tvillingrigerne og udnævnte ham 10. Maj 1813 til Norges Statholder. Hemmelig begav Prinsen sig for at undgaa de engelske Krigsskibes Efterstræbelser om Bord i en Fiskerbaad fra Frederikshavn til Hvaløerne, hvor han 21. Maj betraadte norsk Grund, og holdt Dagen efter sit Indtog i Christiania. Ved sin smukke Personlighed, ved sin Intelligens og Veltalenhed vandt Prinsen snart Nordmændenes Hengivenhed og var under sin første Inspektionsrejse som Statholder Genstand for uskrømtet Hyldest fra Befolkningens Side.

Medens C. som Norges Statholder var i Færd med at reorganisere Landets Administration, Finanser og Forsvarsvæsen og skaffe Tilførsel af Korn, gik Frederik VI videre ad sin skæbnesvangre Vej. Fornyelsen af Alliancen med Napoleon og Krigserklæringerne mod Sverige, Rusland og Preussen førte endelig til Fredsslutningen i Kiel 14. Jan. 1814, ved hvilken Kongen af Danmark frasagde sig til Bedste for Kongen af Sverige alle sine Rettigheder og Fordringer paa Kongeriget Norge,

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

der fremtidig skulde tilhøre Kongen af Sverige med fuld Ejendoms- og Suverænitetsret. Men en norsk Notabelforsamling paa Eidsvold erklærede Kongen af Danmark for uberettiget til at overdrage Norge til nogen anden Regent og nægtede derfor at anerkende Kielerfreden. I Kraft af Folkesuverænitetens Princip vilde Nordmændene saaledes selv tage Bestemmelse om deres Fremtidsskæbne. Under denne Situation maatte C. opgive sin oprindelige Tanke at lade sig proklamere som Norges Konge ifølge sin Arveret. Efter Notabelforsamlingens Opfordring traadte han i Spidsen for Styrelsen som Regent og indkaldte en konstituerende Rigsforsamling, der mødtes i Eidsvold 10. Apr. 1814. Efter at denne havde vedtaget Norges nuværende Grundlov, valgte den enstemmig Christian Frederik til Konge 17. Maj. C. gjorde nu Forsøg paa at vinde en Støtte i England; men hans Sendebud afvistes, ligesom hans Planer om at blive valgt til svensk Tronfølger kun forbleve tomt Hjernespind. Sveriges Tronfølger, Karl Johan, og Kong Karl XIII førte henholdsvis en Hær og Flaade mod Norge, medens der fra de fire Stormagter England, Rusland, Østerrig og Preussen ankom Kommissærer, der forlangte Kielerfredens Anerkendelse og Gennemførelse. C. befandt sig i en Situation, der næppe kan tænkes vanskeligere: paa den ene Side stod han saa at sige under det samlede Europas Tryk, og paa den anden Side skulde han, der var aldeles ukrigersk og blottet for militært Blik, optage Kampen med en feltøvet svensk Hær, der kommanderedes af en af Napoleon's forhenværende Marskaller. Vi skulle ikke her forfølge det to Ugers Felttog til Søs og til Lands, og heller ikke kunne vi fordybe os i de diplomatiske Underhandlingers Enkeltheder. Hvad vi her holde os til, er Hovedspørgsmaalet, om C. ved sin politiske Optræden under den foreliggende Situation har indlagt sig Fortjenester af Norges Selvstændighed. Herpaa give de nyeste Undersøgelser (Y. Nielsen, »Fra Kiel til Moss 1814«) et bekræftende Svar. Han vandt Stormagtskommissærerne for den Opfattelse, at Norge var et Kongerige, der havde Ret til at lage Beslutning om sin fremtidige Stilling, og ved først at tilbyde en betinget, dernæst en ubetinget Tronfrasigelse opnaaede han de Indrømmelser, der fandt deres Udtryk i Konventionen i Moss af 14. Aug. 1814. Ved den forpligtede han sig til straks at sammenkalde et overordentligt Storting, overdrage Regeringen til Statsraadet, nedlægge sin Krone, naar Tinget var traadt sammen, og forlade Landet. Den svenske Regering anerkendte paa sin Side den norske Grundlov med de Ændringer, som Norges Union med Sverige nødvendiggjorde. Saaledes var Kielertraktaten bleven afløst som Forhandlingsgrundlag af Moss-Konventionen. 28. Oktbr. gik C., efter at han havde opfyldt de anførte Betingelser, ved Frederiksværn om Bord i den danske Brig »Bornholm«, som Dronning Marie havde opsendt for at hente ham. Han landede i Aarhus 4. Novbr., samme Dag som Karl XIII valgtes til Norges Konge.

Efter dette Afsnit af Prinsens Liv, der havde været saa rigt paa epokegørende Begivenheder, fulgte nu et 25-aarigt Tidsrum, i hvilket han førte en forholdsvis stille Tilværelse som præsumtiv dansk Tronfølger. Det personlige Forhold mellem ham og Frederik VI var, efter hans endelige Optræden i Norge, noget køligt, hvortil Grunden vel væsentlig var den, at han havde voldt Kongen Bryderier med Stormagterne, der en Tid lang mistænkte ham for at handle efter hemmelige Ordrer fra Kjøbenhavn. At Frederik VI, der var opfyldt af levende Uvilje imod Karl Johan, skulde have misbilliget Prinsens norske Politik eller hans Bestræbelse for at skaffe Norge en selvstændig Stilling, er der ingen Aarsag til at antage. I øvrigt vare Prinsen og Kongen saa grundforskellige Personligheder og afvege saa stærkt fra hinanden i Interesser, at et egentlig sympatetisk Forhold mellem dem derved var udelukket. I Marts 1815 udnævntes Prinsen til Guvernør i Fyn, en Stilling, hvorved han kom til at staa som et administrativt Mellemled mellem Regeringen og Kommunerne. 22. Maj s. A. viedes han i Augustenborgs Slotskapel til Prinsesse Karoline Amalie. Her knyttedes saaledes Juliane Marie's Sønnesøn til Karoline Mathilde's Datterdatter. Ægteparret tiltraadte derefter med et kort Mellemrum to Udenlandsrejser. I Sommeren 1818 besøgte det forskellige Punkter i Rhinegnene. Etter et Vinterophold paa Palæet i Odense begav han sig i Maj 1819 sammen med sin Hustru paa en stor Udenlandsrejse, der varede i henved halvfjerde Aar. Prinseparret besøgte Tyskland, Ttalien, Schweiz, Frankrig, England, Belgien og Holland. Det var i disse Aar, at Sydeuropa var "Skueplads for revolutionære Rejsninger, som den hellige Alliance undertrykte, idet den hjalp de legitimistiske og konservative Principper til Herredømmet. C, med sin norske, demokratiske Fortid, betragtedes derfor med mistænksomme Blikke, især ved Kong Ludvig XVIII's reaktionære Hof. Men Stemningen mod ham slog om, da den russiske Gesandt i Paris, Pozzo di Borgo, efter en Samtale med ham udbrød: »Gives der nogen Aristokrat i Verden, da er det ham«. Efter sin Hjemkomst hyldedes han af Studenterne, der bragte ham et Fakkeltog under hans Ophold paa Sorgenfri Slot. Prinseparret opholdt sig skiftevis i Hovedstaden, paa Sorgenfri og i Odense, hvorfra Prinsen foretog Inspektionsrejser i sit Guvernement. 1824 besøgte han Bornholm; 1825 fik han Prædikatet Kgl. Højhed; 1826 berejste han Hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Hidtil havde C. været holdt uden for al Deltagelse i Statsstyreisen; men 4. Marts 1831, da Kong Frederik VI paatænkte Indførelsen af raadgivende Provinsialstænder, fik han Sæde i Statsraadet. 1838 begav han sig til Toplitz i Böhmen, hvor han konfererede med Kejser Nikolaj, Grev Nesselrode og Fyrst Metternich. Denne Forhandling stod i Forbindelse med Frederik VI's Plan om at faa Kongelovens Arvefølge udstrakt til Holsten. Det følgende Aar, 3. Decbr. 1839, døde Frederik VI, og Prinsen besteg Danmarks Trone som Kong Christian VIII.

Under C.'s Regering voksede den konstitutionelle og den nationale Bevægelse, der vare begyndte under Frederik VI, sig begge stærke. Hvorledes stillede nu C. sig personlig til disse Bevægelser? Det liberale Parti, der fejlagtig troede, at han i sin Tid havde haft Andel i Norges demokratiske Grundlov, ventede, at C.'s Tronbestigelse skulde hidføre en konstitutionel Æra i Danmark. Ved sine Svar paa Adresserne viste C. sig som en dygtig Taler, idet han i velvalgte Udtryk og med stor Virtuositet varierede den Grund-

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

tanke, at man maatte blive staaende ved Provinsialstænderne og kun tænke paa Forbedringer i Forvaltningen. C.'s Holdning vakte stærk Misfornøjelse hos de liberale, hvad der kom til Udtryk ved hans Salvings- og Kroningsfest 28. Juni 1840, den sidste Akt af den Art i Danmark. Indtil sin Regerings Slutning opretholdt C. sin Enevælde i dens fulde Omfang. Den nationale Bevægelse ytrede sig dels som Schleswigholsteinisme dels som Skandinavisme. Overfor hin indtog C. en vaklende Holdning. Han opfyldte sin Svogers, den slesvigholstenske Fører Prins Frederik af Augustenborgs Ønske om at blive Statholder i Hertugdømmerne. C. var i det Tilfælde hildet i den Forestilling, at Taknemmelighed og Familiebaand skulde bringe Svogeren til at skifte politisk Holdning. Personlig var vel C. ved sin Aandsdannelse og sin Sprogfærdighed skikket til at være Monark i en Stat som den danske, med to Nationaliteter. Men det danske Element i hans Personlighed var dog overvejende, hvad der ogsaa i de to sidste Aar af hans Regering prægede sig i hans Optræden over for Slesvig. C. var en erklæret Modstander af Skandinavismen, hvad der væsentlig skyldtes den Indflydelse, Kabinettet i St. Petersborg udøvede paa ham. Men stillede C. sig end afvisende over for den skandinaviske Tanke, saa traadte han dog i et venskabeligt Forhold til den svensk-norske Kongefamilie. Vidnesbyrdet herom var Kong Oskar I's og hans Dronnings Besøg hos det danske Kongepar 1846. Hoffet i Berlin lagde vel ikke Skjul paa sin Sympati for Schleswigholsteinismen, men C. søgte alligevel at staa personlig paa en god Fod med det. Han havde 1843 en Sammenkomst paa Rugen med Kong Frederik Vilhelm IV.

Til C.'s Navn knytter der sig en lang Række Reformer paa det administrative og finansielle, paa det sociale og kommunale Livs Omraade, hvilke vi her ikke kunne gaa nærmere ind paa. Statsindtægten steg aarlig, Næringsvejene blomstrede, og Statsgælden aftog. Medens C.'s Regering saaledes havde lyse materielle Sider, stode ogsaa Kunst og Videnskab, ja Aandslivet i det hele, i fuldt Flor, og paa dette Felt udgik der fra Kongen personlig Tilskyndelse. Hans levende Interesse for Videnskab og Kunst holdt sig usvækket gennem Aarene, han samlede ofte disses Dyrkere om sig, og i disse Selskaber herskede der en fri og gemytlig Tone. Han var ved slige Lejligheder, siger en af Deltagerne (H. L. Martensen), altid i civil Dragt med en enkelt Stjerne paa Brystet og gjorde det bedste Indtryk, naar han traadte ind i de indbudtes Kreds. Havde man ikke vidst, at han var Kongen, vilde man snart af Konversationen have faaet den Opfattelse, at han var en i Sandhed fornem Mand af den højeste Dannelse. Med sine ideelle Interesser forbandt han stor Arbejdskraft, hvilken ogsaa lagde sig for Dagen i en detailleret Gennemarbejdelse af rent praktiske Sager. Det kan vel ikke nægtes, at C. var hengiven til sanselige Nydelser af forskellig Art; men alt i alt var han efter de kompetenteste Vidnesbyrd en ideelt anlagt Individualitet. De politiske Resultater af C.'s Regering vare i Modsætning til de materielle uheldige, og med Sorg var han i Slutningen af sin Levetid Vidne til, hvorledes den danske Stat befandt sig i en Tilstand af indre Splid og Gæring, hvorledes Kongerigets og Hertugdømmernes Stænderforsamlinger stodefjendtlig over for hinanden, medens Regeringen selv var Genstand for det liberale Partis Angreb. 5. Jan. 1848 havde C. under et Besøg om Bord i Korvetten »Valkyrien« paadraget sig en Forkølelse, der gik over til en stærk Feber. En Aareladning paa Armen førte til en rosenagtig Betændelse, der endte med en Blodforgiftning, for hvilken Kongen bukkede under. Paa Sygelejet havde Forfatningsspørgsmaalet og den slesvigholstenske Bevægelse sysselsat Kongens Tanker. Med Hensyn til det første erklærede han, at hvis hans Liv endnu kun maatte vare en kort Tid, vilde han kunne tage Folkets Taknemmelighed med sig i Graven. Angaaende Situationen i Hertugdømmerne ytrede han med sin forestaaende Død for Øje, at det nu vilde »briste derovre«. — C. var bleven skilt fra sin første Gemalinde, Prinsesse Charlotte Frederikke (s. d.) 1810. Hans anden Gemalinde, Dronning Karoline Amalie (s. d.) overlevede ham i 33 Aar.

(Litt.: C. F. Wegener, »Mindeblad om Kong Chr. VIII« [Kbhvn. 1848]; »Kong Chr. VIII's Dagbog fra Regenttiden i Norge«, udg. af A. Ahnfelt [1883]; Yngvar Nielsen, »Bidrag til Norges Historie i 1814« [2. Bd., Chra. 1882—86]; samme, »Kielerfreden« [Chra. 1886]; A. D. Jørgensen, »Kong Chr. VIII og den danske Sag i Nordslesvig« [Sønderjydske Aarbøger 1894]). *A. T.*

Christian IX, Konge af Danmark, fjerde Søn af Hertug Vilhelm af Slesvig-Holstcn-Sønderborg-Beck, er født paa Gottorp Slot 8. Apr. 1818. Hans Faders Stamtræ rækker tilbage til Frederik II's Broder, Hans den Yngre; hans Moder, Prinsesse Louise Karoline, var Datterdatter af Frederik V og Søster til Frederik VI's Dronning, Marie Sofie Frederikke. C. er altsaa baade paa fædrene og mødrene Side knyttet til Danmarks gamle Kongestamme. Faderen, der var Generalmajor og havde ledsaget Frederik VI til Wienerkongressen, stod i høj Gunst hos Kongen, der nærede Tillid til hans retsindige Karakter og sunde Dømmekraft. 1825 skænkede Frederik VI Hertugen, som et Tegn paa sin Yndest, Glücksborg Slot til Bolig og bestemte det tillige til Enkesæde for Hertuginden med den Tilføjelse, at deres mandlige Efterkommere skulde bære Navn efter Slottet. Ved Hertug Vilhelm's Død 17. Febr. 1831 var C. en Dreng paa 13 Aar. Kongen overtog nu Formynderskabet for Sønnerne, og efter hans Ønske traadte Prinsen, der selv følte Lyst til Marinen, ind i Hæren. C. kom nu til Kjøbenhavn, hvor han, medens han gennemgik et Kursus paa Landkadetakademiet, opholdt sig i Akademichefen Oberst Linde's Hus. I hele Kongefamiliens Nærværelse konfirmeredes han 1835 i det kgl. Audiensværelse paa Amalienborg af Garnisonspræst Glahn. C. udnævntes til Ritmester i Hestgarden og anvendtes 1837—38 til et Par Sendelser til det engelske Hof. Han bragte saaledes Dronning Viktoria Kongens Lykønskning i Anledning af hendes Tronbestigelse; og ved hendes Kroning var han til Stede som Frederik VI's Repræsentant. C, hvis Uddannelse hidtil fortrinsvis havde været militær, ønskede at gennemgaa et akademisk Kursus. 1839 begav han sig da til Universitetet i Bonn, hvor han studerede i henved et Par Aar. Paa Tilbagerejsen til Hjemmet besøgte han Hoffet i Berlin, hvor han mødte megen Opmærksomhed fra Frederik Vilhelm IV's Side. — I Efteraaret 1841 deklareredes hans Forlovelse med Prinsesse Louise,

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Datter af Landgrev Vilhelm af Hessen, og 26. Maj 1842 viedes han i Landgrevens Palæ paa Amalienborg til hende. Ægteparret fik Bolig i det saakaldte gule Palæ i Amaliegade, hvor det førte en stille Tilværelse, helliget Børnenes Opdragelse og Familielivets Glæder. C. berørtes indtil 1846 ikke af de politiske og nationale Rivninger under Christian VIII's Regering; men nævnte Aar droges han i det mindste middelbart ind i disse. Medens hans ældste Broder, Hertug Karl af Glücksborg, udstedte en Protest mod det aabne Brev af 8. Juli 1846 angaaende Arvefølgen, stillede C. sig afgjort paa den danske Regerings Standpunkt. Han fornyede sin Tjenesteed til Kong Christian VIII, idet han fuldt ud tiltraadte Kongens Erklæring om, at det aabne Brev var grundet paa Sandhed og Ret. Hermed var C.'s Stilling givet, da det slesvigholstenske Oprør udbrød efter Frederik VII's Tronbestigelse 1848. I Modsætning til Broderen, Hertug Karl, gjorde han Damnarks Sag til sin og fulgte som Chef for Hestgarden den danske Fane under Felttoget 1848, men kom ikke til at deltage i nogen Kamp. Prinsens hele Færd var præget af Patriotisme og Troskab, hvorfor Kongen fandt begejstret Tilslutning, da han ved en offentlig Fest 1850 rettede en varm Taksigelse til ham.

Da Stormagterne, med Undtagelse af Preussen, Aug. 1850 ved London-Protokollen havde udtalt sig for Bevarelsen af det danske Monarkis Integritet, maatte det næste Skridt blive dennes Sikring ved en fælles Arvefølge, naar Mandslinien uddøde med F'rederik VII. Under de diplomatiske Forhandlinger, som førtes angaaende denne Sag, kom man snart til Erkendelse af, at Prins C af Gliicksborg vilde være den rette Bærer af den danske Krone, hvis han overlevede Kongen. Prinsen var nemlig ikke blot Grundlægger af et blomstrende eventuelt Dynasti, men han havde tillige i et af Statens mest kritiske Øjeblikke stillet sig ubetinget paa Danmarks Side. En saadan Ordning af Arvefølgen krævede dog først, at den russiske Kejser. Nikolaj I, der var Overhovedet for den holstengottorpske Linie, vilde opgive sin utvivlsomme Arveret til visse Dele af Holsten. Zaren viste levende Interesse for Prinsen og frafaldt ved Varszava-Protokollen af 5. Juni 1851 sin Arveret til Fordel for ham. Ved Renunciationsakter overførte Prinsesse Louises Søskende deres Arvefordringer paa hende, der atter overdrog den saaledes erhvervede Ret til sin Ægtefælle, C. Endelig anerkendte ved London-Traktaten af 8. Maj 1852 alle Stormagterne, i Forening med Sverige og Norge, C. og hans mandlige Afkom med Prinsesse Louise som arveberettigede til det danske Monarki. 31. Juli 1853 vedtoges Tronfølgeloven af den danske Rigsdag. Som præsumtiv Tronfølger, som »Prins af Danmark«, havde C. visselig kunnet ønske gennem Rejser i Riget at træde i nærmere Forbindelse med Befolkningen; men i den Retning stødte han paa en vis Modstand ved Hoffet, hvor F'rederik VII's morganatiske Gemalinde, Lensgrevinde Danner, udøvede en herskende Indflydelse. Dette Forhold bevirkede, al Prinsen førte et temmelig tilbagetrukkent Liv og kun ved officielle Lejligheder traadte i nærmere Forbindelse med Kongen. Først 23. Oktbr. 1856, da den ny konstitutionelle Helstatsforfatning var bleven udstedt, og Andræ havde overtaget Konseilspræsidiet, fik C. Sæde i Geheimestatsraadet. Han var i øvrigt Aaret forinden bleven anvendt i en Sendelse af halvt politisk Karakter, idet han havde overbragt Zar Alexander II Kong Frederik's Lykønskning i Anledning af hans Tronbestigelse. Hvad C.'s Standpunkt i det danske Monarkis daværende Forfatningskonflikt angaar, da stod han det af Bluhme repræsenterede konservative Helstatsparti nærmere end det nationalliberale Eiderparti, der lededes af Mænd som Hall, Monrad og Lehmann.

Aaret 1863 blev af epokegørende Betydning i C.'s Liv. I Marts blev nemlig hans ældste Datter formælet med den britiske Tronarving, Prins Albert Edvard af Wales, og samme Maaned valgte den græske Nationalforsamling hans næstældste Søn, Prins Vilhelm, til »Hellenernes Konge« under Navn af Georg I. Ved disse Begivenheder faldt der curopæisk Glans over Huset Glücksborg. C. traadte for sit eget Vedkommende den danske Trone et Skridt nærmere, da Arveprins Ferdinand døde 29. Juni 1863. Endelig tilfaldt Kronen ham 15. Novbr.

C.'s første betydningsfulde Regeringshandling bestod i Stadfæstelsen 18. Novbr. af den af Ministeriet forelagte og af det dansk-slesvigske Rigsraad vedtagne Fællesforfatning for Danmark og Slesvig, ved hvilken Hertugdømmet vel ikke indlemmedes i Kongeriget, men dog knyttedes nærmere til dette. C. havde helst undgaaet Novemberforfatningens Stadfæstelse; men han maatte bøje sig for den stærkt ophidsede, nationalliberale Opinion i Hovedstaden. En Række skæbnesvangre Begivenheder fulgte: Prins Frederik af Augustenborg proklameredes som Hertugdømmernes Arveherre og Hersker, og den tyske Forbundsdag lod Holsten og Lauenborg besætte af Forbundstropper. Da Østerrig og Preussen dernæst besluttede at tage Slesvig i Pant paa, at Tysklands Fordringer vilde blive opfyldte ved den endelige Ordning, udbrød Krigen mellem Danmark og de to Stormagter. Resultatet af den ulige Kamp blev de tre Hertugdømmers Tab ved F'reden i Wien 30. Oktbr. 1864. Hvad C.'s personlige Deltagelse i Krigen angaar, da kan det fremhæves, at han efter en Mønstring over Tropperne ved Slesvig By 3. Jan. 1864 besøgte Centrum af Dannevirkestillingen 3. Febr., da dette blev angrebet af Østerrigerne. 22. Marts gik Kongen, udsat for Granaterne fra de preussiske Batterier paa Broager, gennem alle Skanserne i Dybbølstillingen. Kongen besøgte derpaa Lazaretterne paa Als og i Fyn, inspicerede Fæstningen Fredericia og mønstrede Kavaleriet paa Mors, hvorefter han vendte tilbage til Hovedstaden. 16. Novbr. tog C. i varme og bevægede Ord Afsked med Slesvigerne. 28. Juli 1866 stadfæstede Kongen Danmarks Riges gennemsete Grundlov. Karakteristisk for de sidste 22 Aar af C.'s Regering har Forfatningskampen mellem Ministeriet og Landstinget paa den ene Side og F'olketinget paa den anden været. Under hele denne Forfatningskonflikt indtog Kongen personlig en fast, konsekvent Holdning.

C. har foretaget en Række Rejser til Udlandet, blandt hvilke den store Rejse fra September 1871 til Maj 1872, paa hvilken han besøgte Tyskland, Grækenland og Italien, kan fremhæves. Da Island 1874 fejrede sin Jubilæumsfest i Anledning af Øens tusindaarige Beboelse, var C. Befolkningens Gæst og var saaledes den første regerende, danske Konge, der nogen Sinde havde besøgt Øen. 1876 drog Kongen til St. Petersborg, og tre Aar senere af-

lagde han en Visit ved Hofferne i Wien og Berlin. 1887 begav han sig til London, hvor han lykønskede Dronning Viktoria i Anledning af hendes 50 Aars Regeringsjubilæum. 1888 og 1890 modtog Kongen Besøg af den tyske Kejser Vilhelm II, hvilke han besvarede med en Visit hos Kejseren i Berlin. Hyppig har det danske Kongepar samlet en talrig Kreds af Slægtninge og Venner om sig paa Fredensborg. Under stor Deltagelse fra Folkets, fra den talrige Slægts og fra udenlandske Fyrsters Side fejrede C. 1867 sit Sølvbryllup, 1888 sit 25 Aars Regeringsjubilæum og 1892 sit Guldbryllup. (Litt.: Alex Thorsøe, »Den danske Statshistorie fra 1814—48« [Kbhvn. 1879]; U. P. B. Barfod, »Kong Christian IX« [Kbhvn. 1888]). *A. T.*

Christian IX's Land se Kong Christian IX's Land.

Christian (V), udvalgt Prins til Danmark og Norge, født 10. April 1603, død 2. Juni 1647, var Søn af Christian IV og Dronning Anna Kathrine. Da en ældre Broder Frederik var død kort efter Fødslen 1599, var C. ældste Søn og blev som saadan valgt til Tronfølger 1608 og hyldet i de forskellige Landsdele i Danmark og i Norge 1610. Samme Aar blev Mag. Niels Jørgensen Ærylæus hans Tugtemester, og der indrettedes en egen Hofstat for ham. Han havde Christian Friis til Krageup til Hofmester 1615—16 og derefter Christian Thomsen Sehested; 1617—20 var den berømte Professor Jesper Brochmand hans Tugtemester. Der blev gjort alt for at bibringe ham saa gode Kundskaber som muligt, men hans Begavelse var ikke stor, og han satte mere Pris paa legemlige Øvelser. C. kom tidlig til at deltage i Landets Styrelse, da man i Maj 1625 overdrog ham Regeringens Forelsc, medens Christian IV var i Tyskland med Hæren. Han høstede dog ingen Berømmelse i denne Stilling; han viste sig meget ødsel, lod sig lede af alle mulige og vakte stor Forargelse ved sit Forhold til Fru Anne Lykke, der fulgte med ham rundt om i Landet. Det gik saa vidt, at Christian IV til sidst lod Anne Lykke arrestere. 1628—32 residerede Prinsen paa Malmøhus, derefter var han en kort Tid en Slags Statholder i Fyrstendømmerne, men tog saa Bolig paa Nykjøbing Slot, da han endnu 1632 blev forlenet med Lolland og Falster. Han havde altid været noget svagelig, og hans Helbred forbedredes ikke ved hans overdrevne Legemsøvelser og Udsvævelser. For om muligt at bringe nogen Forandring heri søgte Christian IV at faa ham gift. Efter længere Tids Forhandling blev han 1633 forlovet med Magdalene Sibylle, Datter af Kurfyrst Johan Georg I af Sachsen, og 5. Oktbr. følgende Aar fejredes Brylluppet med en uhyre Pragt i Kjøbenhavn. Prinsen vedblev efter sit Giftermaal at bo paa Nykjøbing Slot og anvendtes kun meget lidt i offentlig Virksomhed; saaledes var han en kort Tid Regent, da Christian IV lige efter Nytaar 1644 forlod Kjøbenhavn i Anledning af det svenske Overfald paa Danmark, og i Efteraaret s. A. var han i Malmø, der truedes af en svensk Hær, men vendte snart tilbage til Kjøbenhavn formedelst Sygdom og fik derefter Ordre fra Kongen til at begive sig til Falster. Han var i den følgende Tid meget misfornøjet med sin Stilling og klagede i Breve til Korfits Ulfeld og Christian Thomsen Sehested stærkt over, at han blev tilsidesat. Hans fortvivlede Pengeforhold voldte ham ogsaa mange Ubehageligheder; han havde altid været en daarlig Økonom, og skønt Faderen flere Gange betalte hans Gæld, vedblev det stadig at være lige galt. I Efteraaret 1646 forværredes hans Helbred betydelig, og han søgte saa Kongen og Rigsraadet om Penge til en Rejse til de bøhmiske Bade. Mod Kongens Kaution fik han ogsaa et Laan paa 30,000 Daler hos Hertugen af Gottorp og rejste i Maj 1647 til Sachsen. Da han herfra vilde rejse længere Syd paa, blev han heftig syg og døde 2. Juni paa Slottet Korbitz ved Dresden. Hans Lig førtes tilbage til Danmark, bisattes 8. Novbr. 1647 i Frue Kirke i Kjøbenhavn og førtes 1655 til Roskilde Domkirke. *L. L.*

Christian, Prins af Danmark, ældste Søn af Kronprins Frederik og Kronprinsesse Louise, er født paa Charlottenlund Slot 26. Septbr. 1870. Han uddannedes baade i akademisk og militær Retning. Prinsen tog 1889 Examen Artium ved Metropolitanskolen og er den første Prins i det danske Kongehus, der har vundet Immatrikulationsret som akademisk Borger. Aaret i Forvejen var C. bleven udnævnt til Sekondløjtnant ved den kgl. Livgarde og 1891 til Premierløjtnant. 1891—92 gennemgik han Sekondløjtnantsskolen ved Rytteriet i Randers. C. gjorde fra Juni til Septbr. 1892 Tjeneste som Premierløjtnant ved 3. Dragonregiment i Aarhus. *A. T.*

Christian af Braunschweig, født 20. Septbr. 1599, død 16. Juni 1626, tredje Søn af Hertug Henrik Julius af Braunschweig-Wolfenbüttel og Elisabeth af Danmark, Datter af Frederik III, blev 1617 valgt til Biskop af Halberstadt; men den krigslystne unge Mand begav sig til Holland, hvor han traadte i Tjeneste hos Morits af Oranien. Efter Frederik af Pfalz's Fordrivelse fra Böhmen gav han sig i dennes Tjeneste og optraadte som Ridder for sin Kusine, den bøhmiske Dronning Elisabeth. Med Valgsproget *Tout pour Dieu et pour elle* eller »Gottes Freund, der Pfaffen Feind« hærgede han de gejstlige Fyrstendømmer i Rhinlandene med en hvervet Hær, som han underholdt ved Plyndringer, men blev slaaet af Tilly 20. Juni 1622. I Forening med Mansfeld (s. d.) drog han til Elsass; men efter at Frederik af Pfalz havde afskediget sine to vilde Forkæmpere, traadte de i de hollandske Staters Tjeneste; ved at undsætte Bergen op Zoom mistede C. sin højre Arm, som han erstattede med en Sølvarm. Han drog derefter til Nedre-Sachsen, hvor de protestantiske Stænder forgæves søgte at befri sig for de besværlige Hjælpere. Efter at C. i Sommeren 1623 atter var bleven slaaet af Tilly, begav han sig til Mansfeld i Ostfriesland, hvorfra de begge gik til England. I Februar 1625 vendte de tilbage til Fastlandet, og C. sluttede sig nu til sin Morbroder Christian IV, som var i Færd med at aabne sit Felttog i Tyskland. Han deltog i Krigen med sin sædvanlige Utrættelighed og Hensynsløshed, men døde to Maaneder før Slaget ved Lutter am Barenberg. (Litt.: Wittich, »C. der Halberstädter und die Pfalzgräfinn Elisabeth«). *S. B. T.*

Christian Albrecht, Hertug af Gottorp, Son af Hertug Frederik III af Gottorp og Marie Elisabeth af Sachsen, født 3. Febr. 1641, død 27. Decbr. 1694. Ved Farbroderen Johan's Død 1655 blev han Biskop af Lübeck og ved Faderens Død

10. Aug. 1659 Hertug af Gottorp. Han arvede Faderens fjendtlige Forhold til Danmark og fik som Sveriges Forbundsfælle ved Freden i Kjøbenhavn 1660 Bekræftelse paa Roskildefredens Erhvervelser. Aaret efter sluttede han en Traktat med Sverige, hvorved der gaves ham Udsigt til under visse Forhold at vinde den kongelige Del af Hertugdømmerne; men 1667 opgav han dog sin mod Danmark fjendtlige Politik, idet han ved Forliget i Glückstadt 12. Oktbr. stadfæstede »Unionen« af 1533 og 1623 og derefter 24. Oktbr. ægtede Kong Frederik III's Datter Frederikke Amalie. Det gode Forhold til Danmark varede dog ikke længe. Efter den sidste Greve af Oldenburg, Anton Giinthcr's Død 1667 havde Kong Frederik III og C. A. taget Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst i Besiddelse; Hertugen af Ploen gjorde imidlertid ogsaa Fordring paa Arven, og da der var Udsigt til, at han vilde vinde Sagen for Rigskammerretten, afkøbte Danmark paa Forhaand Ploen dets Fordringer paa Grevskaberne, uden at C. A. fik noget at vide derom. I den følgende Tid, ogsaa efter at Rigskammerrettens Dom 1673 var falden ud til Gunst for Ploen, førtes der Forhandlinger med Gottorp om en mindelig Overenskomst med Hensyn til Grevskaberne, uden at disse dog førte til noget Resultat; 1676 satte Christian V sig i Enebesiddelse af Grevskaberne, og Gottorp maatte oven i Købet betale Ploen en stor Erstatning for de under Okkupationstiden oppebaarne Indtægter. C. A., der med Rette var opbragt over Danmarks noget uærlige Politik i denne Sag, sluttede sig nu atter nærmere til Sverige. 1675, da Krigen med Sverige stod for Døren, kom Forholdet til en Krise. Da C. A. ikke vilde gaa ind paa de kgl. Forslag til Landdagen om Bevilgelsen af Midler til Hertugdømmernes Forsvar og deres Anvendelse, og en personlig Sammenkomst mellem Christian V og C. A. i Rendsburg ikke førte til nogen Enighed, lod Kongen 26. Juni Fæstningens Porte lukke og tvang ved Forliget 10. Juli Hertugen til at udlevere sine Fæstninger, opgive sin Suverænitet og tilbagegive Svabsted Amt, som han havde erhvervet ved Freden i Roskilde. Da Hertugen, der havde taget Ophold i Hamburg, protesterede mod Forliget og ikke søgte Forleningen i rette Tid, erklærede Kongen den hertugelige Del af Sønderjylland for forbrudt og tog Landet i Besiddelse. Ved Freden i Fontainebleau 1679 blev Hertugen dog ved Frankrigs Hjælp indsat i sine gamle Rettigheder; men da Danmark siden gik over til det franske Parti, ansaa Christian V Lejligheden for gunstig til at forny Striden og gjorde 1684 Fordring paa alene at føre Regeringen udadtil. Da Hertugen protesterede herimod, inddrog Christian V den hertugelige Del af Sønderjylland og lod den besætte. Stormagterne blandede sig dog paany i Sagen, og der forhandledes flere Aar i Altona, indtil der endelig ved et stærkt Pres fra England og Holland blev sluttet et Forlig 20. Juni 1689, hvorved C. A. fik sine Lande tilbage. C. A. stiftede 1665 Universitetet i Kiel. *L. L.*

Christian August, Prins af Gottorp, yngre Søn af ovennævnte Hertug Christian Albrecht, født I. Jan. 1673, død i Hamburg 25. April 1726. 1701 blev han valgt til Koadjutor i Bispedømmet Liibeck af de gottorpsksindede Medlemmer af Kapitlet, medens et andet Parti valgte den danske Prins Karl, Christian V's yngre Søn. Da Biskoppen, C. A.'s Farbroder August Frederik, døde 2. Oktbr. 1705, var C. A. nærmest ved Haanden og satte sig straks i faktisk Besiddelse af Bisperesidensen i Eutin og Bispegaarden og Domkirken i Liibeck. Prins Karl lod nu Eutin besætte af danske Tropper; men da Sverige, Holland og England togc Parti for C. A., maatte Kong Frederik IV lade sin Broders Krav falde; dog fik denne en stor Pengeerstatning af England og Holland. C. A. var imidlertid bleven kaldet til en større Virksomhed, da den ældre Broder Frederik var falden i Slaget ved Klissov 1702 og kun efterlod sig en toaarig Søn, Karl Frederik, der opholdt sig hos Moderen i Stockholm. Da Danmark protesterede mod, at Gottorp blev styret fra Udlandet, overdroges Regeringens Førelse til C. A., der fra nu af kaldte sig »Hertug og Administrator til Slesvig-Holsten«. lians Regering blev skæbnesvanger for de gottorpske Lande. Han selv var en ringe begavet og uselvstændig Natur, der fuldstændig lod sig lede af sine Raadgivere; saa længe Wedderkop stod i Spidsen for Styrelsen, bevaredes det gode Forhold til Danmark, men da han fortrængtes af den rænkefulde Baron Gortz, kom Gottorp's Politik ind paa en farlig Vej. Trods Forliget i Hamburg 1711 og den rendsburgske Reces 1712, der skulde gøre en Ende paa Stridighederne mellem Danmark og Gottorp, og de højtideligste Forsikringer fra C. A.'s Side om Neutralitet, sluttede han dog 21. Jan. 1713 hemmelig en Traktat med den svenske General Stenbock, hvorved han indrømmede denne Fæstningen Tönningen mod Garanti af Sverige for de gottorpske Lande og Løfte om deres Forøgelse med Segeberg Amt og Pinneberg. Dette førte til den danske Sekvestration af de gottorpske Besiddelser og C. A.'s Bispedømme. C. A. opholdt sig i de følgende Aar i Hamburg og søgte forgæves at faa Stormagterne til at intervenere. Da Brodersønnen, Karl Frederik, 1716 erklærede sig for myndig, nedsattes en Kommission for at undersøge C. A.'s Styrelse; han blev dog fuldstændig frifunden, fik Generalkvittering af Karl Frederik for sin Styrelse og kom atter i Besiddelse af sit Bispedømme. 2. Septbr. 1704 havde C. A. ægtet Albertina Frederikke af Baden-Durlach, med hvem han havde 4 Sønner og 4 Døtre; af Sønnerne blev Adolf Frederik Konge i Sverige, Frederik August Hertug af Oldenburg. *L. L.*

Christian August, Prins af Slesvig-Holsten-Augustenborg, se Augustenborgske Linie.

Christian AugUSt'S Minde er en i Christiania til Erindring om Prins C. A. af Slesvig-Holsten-Augustenborg oprettet Arbejdsanstalt for Byens arbejdsløse fattige. Indbydelse til at tegne Bidrag i dette Øjemed udgik efter Initiativ af Biskop Bech 29. Decbr. 1809; den indbragte 31,625 Rdl.; ved Fattigvæsencts Tilskud øgedes Summen til 36,000 Rdl., for hvilket Beløb man indkøbte den efter en tidligere Ejer, Generalløjtnant Mangeissen, saakaldte »Mangelsgaard«, i Folkemunde endnu i Dag Anstaltens sædvanlige Navn. Først ved betydelige Gaver fra Karl Johans Side kunde Anstalten sættes i Virksomhed 1818 og betydelig udvides 1832. Oprindelig var den tænkt samtidig at skulle være et Arbejdshus for frivillige og en Tvangsarbejdsanstalt; men den er omtrent udelukkende bleven anvendt i sidstnævnte Øjemed, idet dens langt overvejende

Artikler, åer savnes under C, maa søges under **K.**

Belæg har bestaaet af Mænd og Kvinder, som af Politiet ere beordrede indsatte der for Løsgængeri, Drukkenskab samt Undladelse af at opfylde deres Forsørgelsespligter. Siden 1877 har den kunnet drives udelukkende for Udbyttet af det ved Anstalten udførte Arbejde, væsentlig Vævning, Skomageri, Stenhugning, Vadsk etc. Den ejes af Fattigvæsenet. Anstalten havde ved Beg. af 1892 et Belæg af 244 Mænd og 38 Kvinder; der indsattes i Aarets Løb 994 Mænd og 233 Kvinder og udgik 1,018 Mænd og 212 Kvinder; det samlede Antal Belægdage var for Mænd 63,645 og for Kvinder 17,378. *K. V. H.*

Christiand'or, ældre dansk Guldmønt, der første Gang prægedes under Christian VII. For saa vidt saadanne Mønter ere prægede under en Konge af Navnet Frederik, kaldes de ogsaa Frederikd'or. Mønten indholder omtrent 5,95015 Gr. fint Guld og har altsaa en Guldværdi af omtrent 14 Kr. 75 Øre. *E. M.*

Christiane, Datter af Christian IV og Kirstine Munk, fødtes 15. Juli 1626 paa Haderslevhus. Allerede 1636 blev hun forlovet med Hannibal Sehested, men Brylluppet fandt først Sted 1642. Efter hendes Mands Fald 1651 maatte hun bekræfte hans Afstaaelse af hans norske Godser og opholdt sig i den følgende Tid dels i Hamburg, dels paa Boller hos Moderen. Hun synes at have været en bitter og hadefuld Natur og stod ikke i noget godt Forhold hverken til sine Søskende eller sin Mand, der var hende utro og ikke sørgede for hendes Underhold. Efter Mandens Udsoning med Kongen fik hun et nyt Vaaben og antog Titel af Grevinde, men levede ellers sin meste Tid paa Lundegaard i Fyn, som hun havde arvet efter Moderen. Hun overlevede sin Mand, men hendes Dødsaar er ubekendt. *L. L.*

Christiane, den hellige, efter Legenden en kristen Slavinde, som i Begyndelsen af 4. Aarh. virkede blandt de hedenske Imeretier ved det sorte Hav og omvendte Folkets Konge og Dronning. Helgendag 15. Decbr. eller 13. Juli. *H. O.*

Christian Frederik se Christian VIII.

Christiani, Anton Carl Emil, dansk Præst, er født 27. Septbr. 1817 i Kjøge. Han blev Cand. theol. 1840, var 1846—71 Præst i Bjerregrav, 1871—86 i Nysted. C. sluttede sig ivrig til Grundtvig og fremkaldte ved sine maaske vel »flotte« Udtalelser i sin Artikel: »Om Inspirationsbegrebet« (Dansk Kirketidende 1863 Nr. 5) en Forhandling, hvori ogsaa Martensen deltog ved sin Ordinationstale: »Apostlenes Inspiration« (Taler ved Præstevielse 1868, S. 82), og som løb ud i en heftig Kamp for og imod Grundtvig; saaledes skrev C. Stridsskriftet, »Professor H. N. Clausen og det levende Ord«. For øvrigt har C. skrevet Prædikensamlinger, Smaaskrifter, Bladartikler, forsvaret Frimurerne mod Professor Fr. Nielsen [1882], holdt og udgivet folkelige Foredrag (»Nutidsspørgsmaal i 15 folkelige Foredrag« [1887]), udgivet en Rimordbog, samt oversat den tyske Professor A. Harnacks Bog om Trosbekendelsen. *J. P. B.*

Christiani, Christoph Johann Rudolph, født i Nordby 1761, død i Eutin 6. Jan. 1841, var først Præst i Kalleby-Moldened i Sønderjylland, blev 1792 tysk Hofpræst i Kjøbenhavn, hvor han paa Vesterbro oprettede et Institut, der skulde være en Gennemførelse af de nyeste pædagogiske Ideer. Herved vakte C. stor Opsigt, indtil man opdagede, at han som Pædagog ikke stak synderlig dybt, og at der til hans svulstige Talemaader svarede en glimrende Overfladiskhed, saa at end ikke det ellers brugbare i det pædagogiske System kunde komme til ret at gavne Eleverne. 1810 blev C. da forflyttet, idet han blev Præst i Oldenburg i Holsten; men allerede 1813 forfremmedes han til Superintendent i Lybeck og Præst i Eutin, og 1814 blev han Superintendent i Eutin. C. var i Besiddelse af en vis Lærdom, der skaffede ham den teologiske Doktorgrad (1817); han var et fuldblods Barn af den da raadende gamle Rationalisme. *H. O.*

Christiani, Emil, Musiker, Søn af ovenn. A. C. E. C, er født 6. Oktbr. 1851 i Bjerregrav og Elev af Musikkonservatoriet 1870—72. Han drog tidlig til Udlandet, hvor han fornemmelig har virket som Musikdirigent ved forskellige Teatre, saaledes i Leipzig, ved Stadtheatret i Hannover, i Wismar, Hamburg og Bremen, New York, St. Francisco, Boston og Washington. C. har skrevet en Del Teatermusik og udgivet et Hæfte Sange. *A. H.*

Christiani, Wilhelm Ernst, holstensk Historiker, født 25. April 1731, blev 1761 Professor i Kiel, hvor han levede lige til sin Død I. Septbr. 1793. Foruden nogle kritiske Undersøgelser til Valdemarernes Historie (»Zeitrechnung der Geschichte Waldemar des I« [Kbhvn. 1781] og »Vergleichung der Nachrichten von danischen Begebenheiten 1182—1219« [smst. 1789]) har han skrevet en stor Slesvig-Holstens Historie: »Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein« [4 Bd., Flensborg 1775—79] og »Geschichte der Herzogthümer unter dem Oldenburgischen Hause« [2 Bd., Kiel 1781—84]; det er et paalideligt og grundigt Arbejde, der endnu har Betydning, og som efter Forfatterens Død blev fortsat af Hegewisch. *Kr. E.*

Christiania (hertil Kort), Norges Hovedstad, ligger paa det aabne terrasseformede Terrain, som under Navn af Akersdalen eller Christianiadalen breder sig N. f. Fjorden op mod de i henimod 7 Km.'s Afstand liggende Fjælde, der i en Halvcirkel om: give denne. Disse danne Dalens naturlige Grænser undtagen paa Østsiden, hvor Skellet mellem Grefsenfjældenes Granit og Ekebergs Urformation har dannet en forholdsvis smal Aabning, der strækker sig tværs over mod Skedsmos Dalføre. Til Gengæld gaar Ekeberg helt frem til Fjorden. Inden for dette Terrains sydlige Del ligger C. i en Trekant, hvis Grundlinie gaar fra Aasen over Kværner Brug ved Loelven til Frognerelvens Udløb i Frognerkilen, omtrent 6½ Km. lang, og fra Højden ved Bjørsheim Fabrik til Vippetangen, omtrent 6 Km. Fjordens Bredder ere meget udtungede, ikke mindre end 3 Bugter skære ind i Byterritoriet, længst mod Vest Frognerkilen, i hvis Bund den fra Tryvandshøjden gennem Sognsvandet kommende Frognerelv falder ud; længere mod Øst Piperviken, i hvilken Bisletbækken tidligere havde sit Udløb, og østligst Bjørviken ved Akershus Fæstning skilt fra Piperviken, og i hvilken Akerselven og Loelven falde ud. Byens Havn dannes væsentlig af de to sidste Bugter; men der er god Ankerplads i det store Bassin, som mod Øst og Syd begrænses af en Række af Øer, Bygdø, Lindø, Hovedøen m. fl. Af

Elvene inden for Bygrænsen have kun Akerselven (tidligere benævnet Frysja) samt Loelven nogen Betydning. Den første kommer fra de store Søer i Nordmarken, løber ud i Maridalsvandet, der ligger paa en Højde af 150 M., men dens Fald inden for Byen er næppe over 60 M.; fra Maridalsvandet gaar den næsten ret mod Syd og optager kun nogle ubetydelige Bække, Mobækken paa Vestsiden, Torshaugbækken, Tøjenbækken og Munkebækken paa Østsiden; samtlige ere nu saa overbebyggede, at snart kun Sagnet vil vidne om deres Eksistens.

Oslo Bysegl; Originalen fra 1344 i formentlig opr. Kapitlets Segl).

Loelven har sit væsentlige Tilløb fra en Del større og mindre Søer paa Fjældstrækningen 0. f. Grefsenaasen, der har skaaret sig dybt ned i det bløde Muld- og Lerlag, hvoraf Dalen her bestaar, først i sydlig Retning og siden i en Bue mod Vest under Ekeberg. Mægtige Ler- og Sandlag danne Underlaget for C, stærkest fremtrædende paa Østsiden af Akerselven, medens Fjældet optræder mere i Vest. Som i Dagen trædende Fjældpartier kunne nævnes Akershus Fæstning; Fjældet fortsættes herfra mod Nord langs Voldgaderne over mod Hammersborg til St. Hanshaugen. Omtrent parallelt hermed gaar et andel Fjældparti fra Tyveholmen over Tivoli, Slottet, øvre Del af Pilestrædet mod Vestre Akers Kirke; et tredje har man endnu længere tilbage i Dragonskoven og Uranienborghøjden. Længere tilbage (Vest over) hviler vistnok den største Del af den nybyggede vestlige Del af Byen paa Fjæld. Byggegrunden er dog ikke at stole paa, Fjæld og mange Meter dyb Ler kunne veksle med faa M.'s Afstand. Paa Østsiden af Akerselven er Grunden mere jævn; her bestaar den næsten udelukkende af en svagt mod Syd hældende Flade af Sand- og Lerlag, kun i den sydlige Del bringer Enerhaugen og Kampens Bjærgparti nogen Afveksling. Allersydligst trænger Byterritoriet og Bebyggelsen sig op over Ekebergs Fjældmasse.

Christianias nuværende- Mærke.

Da Kong Christian IV 27. Septbr. 1624 personlig ledede Udstikningen af den ny By, hvortil Oslo Borgere efter den Ildebrand, som 17. Aug. havde overgaaet deres gamle By og lagt den i Aske, havde faaet Ordre til at flytte, var det Terrain, hans Blik dengang saa ud over, vidt forskelligt fra det, man nu ser fra det samme Standpunkt, gamle Akershus Fæstning. Søen gik langt længere op end nu; Bjørviken gik op mod Vaterlands Bro og indtog den største Del af det nu saakaldte Vaterland, skyllede op mod Stcnergaden og Nygaden, mod Kødbasaren under Vor Frelsers Kirke, langs Dronningensgade og sendte en Kile op mod Norges Bank, S. f. hvilken en lav Sandtange strakte sig ud i Søen, den nuværende nedre Volds Fæstning. Paa den anden Side var Oslo Havn, Grundingen og derværende lavtliggende Jærnbanetomter en Del af Fjorden, idet dog noget Land synes at have været indvundet nærmest Loelvens Udløb til Bryggeplads for det gamle Oslo. Paa den anden Side Akershus gik Piperviksbugten op til Stortingsgaden og fortsattes videre i en Sump op over Tullinløkken, Vandet gik op mod Bakkegaden, over Vestbanestationens Tomt langs Filipstad og ind mod Drammensvejen ved Skillebæk. Den ny By anlagdes paa den skraanende Flade, som fra Bjørviken hævede sig op mod den Bjærgstrækning, der brat faldende mod Piperviken forlænges Nord over mod gamle Akers Kirke og som en Udmark under Navn af Akershagen hørte under Aker Gaard. Det var ingen stor Del af det nuværende C., som 1624 udlagdes til By, fra Pipervikbugten langs øvre Voldgade til Karljohansgade, derfra til denne langs Dronningensgade og saa tilbage til Fæstningen. Hertil kom en allerede gammel Bebyggelse af nogle Fiskerlejer i det dengang saakaldte Vaterland, nuværende Storgaden og Brogaden, samt i Piperviken paa Nordsiden al Strandgaden. Den af Christian IV udstukne By var og er meget regulær, det modsatte var derimod Tilfældet med de Forstæder, som lidt efter lidt byggedes uden for den egentlige By, navnlig efter at de C. omgivende Fæstningsværker efter den store Ildebrand 1686 vare sløjfede. Til Byen henlagde Christian IV under Navn af Bymarker de 5 paa Vestsiden af Akerselven liggende Gaarde: Tøjen, Lindern, Valle, Sten og Store Aker, som havde tilhørt det nedlagte Nonnesæter Kloster, der laa omtrent paa det nuværende Bodsfængsels Tomt i Oslo, og om hvilket endnu Navnene Klostergaden og Klosterengen minde. Liden var Byen fra Begyndelsen af, og smaat gik det med Udvidelsen; endnu 1794 var det kun omkring Kirken og ud imod Elven, Storgaden og Vaterland, at der fandtes nogen mere samlet Bebyggelse. Pipervikens Huse vare vistnok voksede i Antal, men næppe i godt Ry. Oppe ved Sagene var der en Del Bebyggelse for Arbejderne ved de derværende Møllebrug, ligesaa paa Østsiden af Elven, hvorhos der i det gamle Oslo lidt efter lidt opførtes en Del Huse, nærmest som en Forstad. Det var dog først, efter at C. efter Adskillelsen fra Danmark var bleven Norges Riges Hovedstad, at Byen begyndte at skyde Fart. Hvor stort Indbyggerantallet var, efter at den første Bebyggelse var fuldført, lader sig nu vanskelig paavise, stort over 3,000 Mennesker har det dog næppe været; thi endnu ca. 150 Aar efter finder man ved den første Folketælling 1769, at Befolkningen, heri iberegnet Forstæderne og Fæstningen, endnu ikke udgjorde mere end 7,500. 1801 er den stegen til 9,500 og 1815 til ca. 11,000. Hovedstaden begynder nu at vise sin Indflydelse; 1825 er der over 15,000 og 1845 mere end 25,000. hvilket 10 Aar senere var steget til 32,000. For-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

stæderne voksede imidlertid stadig og ledede til Byens Udvidelse først 1857, hvorved Folkemængden blev forøget med ca. 10,000 Mennesker; Folketællingen 1865 viste et Antal af over 57,000 og 1875 endog over 77,000; en senere Udvidelse 1878 tilfarte C. endnu 35,000 ny Indbyggere; 31. Decbr. 1878 talte Byen 113,000 og 8 Aar senere 134,000 Indb. 1 Slutningen af 1894 eller 270 Aar efter Anlægget talte C. 175,000 Mennesker. Det gamle Oslo er for længst gaaet ind i C. som en egen Bydel med de omliggende Ekebergsvingen, Vaalerengen, Kampen og Enerhougen; ved Grønland forenes det over Vaterlandsbro med Hovedbyens Udliggere Vaterland og Fjerdingen, længere mod Nord træffer man, fremdeles paa Østsiden af Elven, paa Grünerløkken og Rodeløkken. Paa Vestsiden findes ogsaa Særnavne for enkelte Bydele, Minder om fordums Forstæder eller Nybygger, saaledes Hammersborg, Sagene og Moløkken nærmest Elven, længere mod Vest Meyerløkken, Homannsbyen, Hegdehougen og Balkeløkken, det gamle Piperviken ikke at forglemme. Alle disse Særnavne holde dog paa at forsvinde ligesom de sidste endnu tilbagestaaende Gaarde af Christian IV's By. I Stedet for de gamle Huse sjælden over 2 Etager høje rejse sig nu 4 à 5 Etagers til Dels marmorbeklædte Forretningspaladser; Forretningen har bemægtiget sig den gamle By, medens Bebyggelsen breder sig udover: den elegantere, Villakvartererne, her som andensteds Vest over, Arbejderboligerne mod Nord og Øst. Har Bebyggelsen siden 1880'erne gjort kæmpemæssige Fremskridt, er der dog endnu overflødig Plads inden for det ved Lov af 1877 fastslaaede Byterritorium; dette er nemlig meget nær 16 □ Km. stort. Adgangen til Byen var gennem lange Tider yderst tarvelig, og paa alle Veje fandtes lange, bratte, berygtede Bakker, som umuliggjorde Transporten af tunge Læs, saaledes paa Vejen fra Smaalenene Ekebergbakken lige inde i Byen ved Oslo gamle Kirke; Trondhjemsvejen fra Oplandene førte over den lange Gjelleraasen; for al komme fra Ringerike maatte man op ad Krogkleven og fra Drammen ad Paradisbakkerne. Nu ere disse gamle Bakker omgaaede ved ny Chausseer, og Jærnbaner føre fra Hovedbanestationen ved Bunden af Bjørviken mod Syd til Smaalenene og videre til Sverige og mod Øst til Lillestrømmen, hvor den deler sig i Kongsvinger-Stockholmsbanen og i Hamar-Trondhjemsbanen; fra Vestbanestationen ved Piperviken gaar Jærnbane til Drammen, hvorfra Forgreninger til Skien og Randsfjorden. Havnen indskrænkes ikke nu længere til Bjørviken, mellem Loclven og Akerselven er opmudret og stensat en ny indre Havn Oslo Havn, og Piperviksbugten er for en stor Del forsynet med grundmurede Kajer. Indsejlingen til Havnen er oplyst ved Fyr paa Dyna, Hægholmen, Kavringen og Vippetangen, om Vinteren holdes den aaben ved de kraftige Isbrydere »Mjølner« og »Isbjørn«. Forbindelsen mellem den lange Kyst og Udlandet besørges af en Mængde Dampskibe, som have faste Router paa næsten alle Europas mest bekendte Pladse.

Som Hovedstad har C. en hel Del offentlige Bygninger at fremvise: Stortingsbygningen, opført af Langlet 1861—66, har tillige Plads for Rigsarkivet; det kongelige Slot, bygget 1825—28 paa en Højde i Byens Vestkant i en Park; Universitetet 1841 — 51, 3 Bygninger, hvoraf det ene er Universitetsbiblioteket med ca. 320,000 Bind; det ny Rigshospital, en stor Bygningskompleks nederst paa Meyerløkken; det gamle Hospital i Akersgaden er udset til Tomt for en Regeringsbygning, hvortil Tegninger allerede ere udarbejdede; Post- og Telegrafbygningen i Karljohansgade. Paa Tullinløkken mellem Christian IV's og Christian August's Gader ligger Skulpturmuseet, hvori ogsaa Nationalgalleriet og Kobberstiksamlingen have Plads; her er ogsaa udset en Tomt til et større Museum, som skal optage de historiske Samlinger, som f. T. have Plads i Universitetet. Af Skoler kunne mærkes Katedralskolen, Krigsskolen og den militære Højskole, flere større private Skoler, den tekniske Skole samt 15 for Kommunens Regning opførte Folkeskoler. Under Universitetet høre ogsaa Tøjens botaniske Have paa Østkanten og Observatoriet paa Vestkanten, hvis geografiske Beliggenhed er 50° 54' 44 n. Br. og 10° 43' 30 0. L. f. Grw. Christiania Teater, en gammel firkantet, tarvelig Bygning, opført 1837, ligger nede ved Fæstningen, det skal afløses af et nyt Nationalteater, der siden 1893 er under Opførelse i Studenterlunden lige over for Universitetet. Af offentlige Mindesmærker kunne nævnes Christian IV's Statue (af C. Jakobsen) paa Stortorvet, Karl Johans Rytterstatue (af B. Bergslien) foran Slottet, Henrik Wergelands Statue (af.B. Bergslien) paa Eidsvolds Plads, A. M. Schweigaards Statue (af Middelthun) foran Universitetet og P. Chr. Asbjørnsens Statuette (af B. Bergslien) paa St. Hanshaugen. Af den Mængde ny Pragtbygninger, som mere og mere give Byen et storstadsmæssigt Præg, kan mærkes detunder Navn af Victoria Terrasse paa en Højde over Piperviken opførte store Bygningskompleks; endvidere den ny, 1894 indviede, Frimurerloge; Tivoli Etablissement m. fl. Kirkernes Antal er vokset med Byens Størrelse, den ældste er gamle Akers Kirke, opført i 11. Aarh. og restaureret 1860, var tidligere Hovedkirke for Akers Herred; Vor Frelsers Kirke ved Stortorvet blev opført 1695—99, efter at Byens første Kirke var nedbrændt; den var længe Byens eneste Kirke; St. Halvards Kirke i Oslo indeholder til Dels Levninger af et Franciskanerkloster. Af nyere Kirker kunne mærkes St. Johannes paa den samme Tomt, hvor C. ældste Kirke laa, Trefoldigheds Kirke i Akersgaden; Uranienborg Kirke for de vestlige Bydele, Jakobs Kirke ved Ankertorvet; for de nordlige Bydele haves Sagenes, Griinerløkkens og Paulus Kirker, for de østlige foruden Oslo, Grønlands og Kampens Kirker. C. Garnison benytter som Kirke den gamle Riddersal paa Akershus Fæstning. Den katolske Menighed har en egen Kirke, St. Olafs i Akersgaden, og den engelske ligesaa, St. Edmunds i Møllergaden. Politiet har sin egen store Bygning ved Youngstorvet samt flere mindre Stationer omkring i Byen; idømte Straffe udsones i Straffeanstalten paa Akershus, det saakaldte Slaveri, og i Bodsfængslet i Oslo, mindre Forseelser i Mangelsgaarden i Storgaden; Kvinder hensættes i Tugthuset, ligeledes i Storgaden. Byens Belysning besørges ved Gasværket og det ny Elektrici-

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

tetsværk, der dog endnu kun omfatter en Del af den søndre Bydel. Paa Grund af Byens store Udstrækning i Forhold til Folkemængden have Gader og Vejeen uforholdsmæssig samlet Længde, nemlig 113 Km. Vandledningerne strække deres Rør gennem 153 Km., dels fra Maridalsvandet og dels fra Sognsvandet; Kloakerne naa op i henimod 130 Km. Forbindelsen mellem de forskellige Bydele vedligeholdes foruden ved Drosker, fordelte paa en Mangfoldighed af Steder, tillige ved Sporvej for Heste fra yderst i Oslo til Homannsbyen og fra Vestbanestationen til Bejerbroen øverst paa Griinerløkken, samt ved elektrisk Sporvej fra Hovedbanestationen ved Bjørviken gennem de vestlige Bydele til Majorstuen med Sidelinie langs Drammensvejen til Skarpsno. Begge Net ere under betydelig Udvidelse. For de rejsendes Underbringelse sørger en Mængde Hoteller, af hvilke kunne nævnes Victoria Hotel, Grand Hotel, Metropole, Scandinavie, Britannia etc.

Fabrikvirsomheden benytter for en stor Del Vandfaldene i Akerselven som Drivkraft, de fleste industrielle Anlæg ere derfor ogsaa beliggende ved denne eller ved Sagene, saaledes flere Spinderier og Væverier, 1 Sejldugsfabrik, et Par Jæriistøberier og Maskinværksteder, Kornmølle, Papirfabrik m. v. Ogsaa Loelvens Vandkraft er udnyttet; her ligger bl. a. Kværner store Støberi. Skibsbygning og Skibsreparationer ere repræsenterede ved Nylands Værksted ved Bjørviken og Akers ved Piperviken. Af Ølbryggerier findes ikke mindre end 10, af Tobaksspinderier 2 store. Som Rigets Hovedstad er C. Sæde for den norske Regering, Stortinget og Højesteret; som Stiftstad for en Biskop og en Stiftamtmand. Byens Anliggender styres af en kgl. udnævnt Magistrat — 3 Borgemestere - - et Formandsskab paa 15 og et Repræsentantskab paa 45 Medlemmer, valgte af Borgere efter Formandsskabsloven af 1837. Med en god Havn og beliggende i Hjertet af Landets bedste Egne har C. en meget betydelig Handel, der for den udenrigske Dels Vedkommende omfatter mere end 1/3 af hele Landets; Værdien af Indførslen er omkring 80 Mill. Kr. og af Udførslen ca. 30 Mill. Kr. C. har en Handelsflaade (1890) af 327 Fartøjer med 194,062 Tons.

Som en forholdsvis ung By har C. kun faa historiske Minder at pege tilbage paa. Den eneste er Karls XII's Belejring eller rettere Indeslutning af Fæstningen 1716. I Marts Maaned rykkede Karl XII over Grænsen og marcherede i Ilmarcher mod. C., allerede 21. Marts saa man ham i Spidsen for 700 Mand paa Isen fra Bundefjorden med Hensigt at søge i Land under Ekeberg yderst i Oslo; heri blev han imidlertid hindret af Akershus Kanoner og maatte, dækket af Øerne, søge over mod Ladegaardsøen (Bygdø), hvorfra han bag Bymarkens Fjældknauser søgte ned i Vaterland, som han besatte tilligemed de øverste Gaarde af selve Byen — altsaa omkring Karl Johansgade. Selv tog han Bolig i Vaterland paa Hjørnet af store Vognmandsgade og Rødfyldgaden. Til nogen egentlig Belejring kom det dog ikke, da Svenskerne manglede Kanoner, og de lede større Tab end Fæstningens Garnison. Efter at betydelige Forstærkninger vare tilførte denne henimod Midten af April, fandt Karl XII Stillingen uholdbar og trak sig den 29. April atter ud af Byen og tilbage til Smaalenenc. Et stort Tab blev ved denne 2 Maaneders fjendtlige Okkupation paaført C. baade ved en Mængde Bygningers Ødelæggelse og ved de Plyndringer og Brandskatninger, som den havde været udsat for. Dette er den eneste Begivenhed af militær Interesse, som knytter sig til C. Historie, de øvrige ere heldigvis af fredelig Beskaffenhed. Som saadanne kunne nævnes Oprettelsen af Universitetet 1811 og Vedtagelsen af Byen 1814 som Rigets Hovedstad. (Litt.: L. Daae, »Det gamle C.« [2. (ill.) Udg., Chra. 1891]; i Alf Collett, »En gammel Christianiaslægt« [Chra. 1883]; Alf Collett, »Gamle C. Billeder« [Chra. 1893]; »Femtiaars-Beretning om C. Kommune for Aarene 1837—86«, udgivet af C. Magistrat [1892]; W. C. Brøgger, »Geologisk Kort over Øerne ved Christiania, m. Tekst« [Chra. 1887]; Ingv. Undset, »Christianiadalens første Bebyggelse« [Chra. 1890]; H. J. Huitfeldt-Kaas, »Christiania Bys Vaaben« [i »Hist. Tidsskr.«, 3. R., II, 409 ff.]; foruden Y. Nielsens og Chr. Tønsbergs Rejsehaandbøger over Norge, Christiania Adressebog, m. fl.). " *J. F. W. II.*

Christianiafjord, den gamle Foldin, strækker sig som en Forlængelse af Kattegat ret i Nord 100 Km. lang ind til Christiania, hvor den under Navn af Bundefjorden bøjer mod Syd og endnu fortsætter i 18. Km. Længde til Næsset. Almindelig regner man Fjorden at begynde ved Lille Færder Fyr; her i Mundingen mellem Tønsberg Tønde paa Vestsiden og den svenske Kyst er den omtrent 50 Km. bred, men smalner snart af; i Højde med Fredrikstad er den 20 Km., ved Slagenstangen 10 og mellem Horten og Jeløen uden for Moss ikke mere end 8 Km. for dog oven for Jeløen at udvide sig til et bredere Bassin, hvis Bredde gaar op til 20 Km. mellem Holmestrand og Soon. N. f. denne Udvidelse deler C. sig i to; den vestlige gaar under Navn af Drammensfjorden op til Drammen, og denne er atter ved Svelvigmorænen, der kun levner et smalt Løb langs det vestre Land, delt i den ydre 10 Km. Drammenfjord fra Rødtangen til Svelvig og den indre, bredere, en Indsø lignende egentlige Drammensfjord; den østlige fortsætter som en stedse smallere Rende forbi Filtvedt, hvor den endnu er 2 Km. bred, op til Oskarsborg, hvor denne 0 deler C. i to kun nogle Hundrede M. brede Sunde. Oven for Oskarsborg har man atter en Udvidelse, Askerfjorden, paa indtil 10 Km., der ved Næsodden svinder ind til 2 Km.; inden for dette Næs ligger den egentlige Byfjord, hvis Bredde gaar op til 12 Km. mellem Fastlandet paa begge Sider, men som er saa fuld af Øer, at den gør Indtryk af at være betydelig smallere. Fjordens Dybde varierer ganske betydelig og naar næppe nogensteds stort over 300 M. C. er saaledes ingen dyb Fjord i Sammenligning med mange andre Fjorde i Norge. Fra selve Hovedfjorden stikker en Mængde Sidearme ind i Landet saavel paa Vestsiden som paa Østsiden; i Vest gaar S an de fjorden 10 Km. op til Byen af samme Navn, parallelt med denne Midtfjorden 8 Km. og rundt om Pynten med den berygtede Tønsberg Tønde, ret i Nord den 30 Km. lange Tønsbergfjord, som paa Ydersiden begrænses af Øerne Nøtterø og Tjømø, adskilte ved det for sin Naturskønhed bekendte Sund Vrængen, uden for hvilke en lang Række mindre Øer Bolærene stikke ud i Fjorden.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

I Øst ligger den store Øgruppe Hvaløerne, langs hvis Sydside Sundet Sækken fører ind paa Singlefjorden, hvorfra man atter gennem det trange Svinesund kommer ind paa Idefjorden, der først gaar 10 Km. i Øst til Fredrikshald, hvorpaa den bojer mod Syd og danner i 15 Km.'s Længde Grænsen mod Sverige. Singlefjorden danner de i Nord gaaende Arme Skjebergkilen og Thorsøkilen, begge ubetydelige, og længere mod Nord Indsejlingen til Fredrikstad, der dels gaar ind paa Singlefjorden ad Sundet Løberen mellem 2 af Hvaløerne, dels ad Øster- og Vesterelven paa begge Sider af Kragerøen. N. f. denne sidste 0 ligger ved Østlandet Hankø med sit bekendte Badested ret ud for den lange smalle Ellinggaardkile og Rauø og Elø, inden for hvilke Fjorden kaldes Krogstadleret, en god Ankerplads. Af Jeløen dannes Værlen og Mossesundet, forbundne ved en Kanal. Stranden mellem Tønsberg og Horten er flad og sandrig, her stikker Slagenstangen længst ud, længere mod Nord Hortens ydre Red Langgrunden, beskyttet af den udenfor liggende Bastø; den indre Red eller den egentlige Havn dannes af Øerne Løvø, Mellemø og Østø, oven for hvilke Holmestrandsfjorden med sin Forlængelse Sandebugten gaar ind i en Længde af 12 Km., dækket af en Række mindre Øer. Medens Drammensfjorden er fri for Øer, ligger inden for Oskarsborg og umiddelbart ved denne den store Haaø foruden en hel Del større og mindre Holmer og Skær; Askerfjorden er igen ren undtagen i den nordre Del, hvor en større Gruppe af Øer, Næsøen, Brønnø, Østø, Gaasø m. fl., beskytte Sandvigsbugten og de mange derfra ind i Fastlandet skærende Vige og trange Kiler.

Sejladsen paa Fjorden er godt belyst af Fyr; ved Indsejlingen mødes man af Færder og Thorbjørnskjær, derpaa af Fuglehuk og Torgerø paa Vestlandet og Torgauten paa Østlandet, saa af Bastø og Guldholmen; Rødtangen ligger ved Indløbet til Drammensfjorden og Filtvedt ved C.'s nordre Indsnævring, derpaa Degerud, Steilene og de egentlige Havnefyre Dyna, Hegholmen, Nakholmen, Kavringen og Vippetangen. Foruden disse Fyr er der ved de fleste Indsejlinger anbragt en Mængde Fyrlygter. C.'s Bredder ere i det hele taget lave; kun i det indre Parti hæver Fjældet sig i nogen større Højde med smukke, markerede Konturer; Skoven gaar næsten overalt lige ned til Stranden, hvor den ikke har maattet vige for veldyrkede Marker, eller hvor det nøgne Fjæld ikke har tilladt Træet at fæste Rod. Navnlig den indre Del og af denne særlig Opsejlingen til Christiania er bekendt for sin Naturskønhed. *J. F. W. H.*

Christianiaposten var Navnet paa et norsk Dagblad, hvis Nr. 1 udkom 17. Maj 1848, forlagt af daværende Boghandler C. A. Dybwad og redigeret — som det hedder i Programartiklen — af »nogle Mænd, som længe have elsket Friheden, og som efter Evne have stræbt at klare sig, hvorledes den skal levendegøres i det menneskelige Samfunds. Bladet begyndte paa et Tidspunkt, da Europa befandt sig under Indflydelsen af politiske Omvæltninger og en overalt gærende Uro, hvis Bølgeslag ogsaa havde naaet Norge, hvor Kravet paa et politisk Systemskifte og en livligere reformativ Styrelse just var rejst i Stortinget i den allernærmest forudgaaende Tid. De konservative politiske Interesser havde tillige mistet deres ledende Organ i den norske Presse, da »Den Constitutionelle« var gaaet ind i første Halvaar af 1847, medens det daværende Organ for en aktiv demokratisk Politik »Morgenbladet« under A. B. Stabell's Ledelse var i Opgang med Hensyn til saavel Udbredelse som Indflydelse. De unævnte Hovedredaktører af det ny Dagblad vare indtil Midten af 1853 daværende Justitiarius i Overretten Carl Arntzen (s. d.) og daværende Rektor ved Christiania Katedralskole F. L. Vibe (s. d.), som begge stode og altid vedbleve at staa fjernt fra den aktive Politik, hvorfor deres Redaktionsvirksomhed ogsaa havde et stærkt akademisk Præg; deres Forsvar for Regeringen og de konservative Interesser var mere de intelligente og kundskabsrige Iagttageres Defensorat for det bestaaende end de praktiske Politikeres slagfærdige Deltagelse i Døgnets Strid. Grundige Afhandlinger og oplysende Fremstillinger af Tidens Foreteelser ude og hjemme gjorde Bladet til et i den dannede Borgerklasse meget læst, men ikke ligesaa indflydelsesrigt Organ. Mere fortrolig med den praktiske Politik var deres Efterfølger som Bladets Hovedredaktør (fra April 1853 til Juli 1856), den bekendte Publicist og Stortingsmand L. Kr. Daa (s. d.), der i øvrigt havde været knyttet til Bladet som Medarbejder for Udenrigsartiklen helt fra dets Begyndelse af, og som i sin Redaktionstid vedblev at lede Bladet, ligesom sine Forgængere, i den skandinaviske Politiks Aand. Efter Daa's Fratrædelse var Redaktionen efter haanden overdraget til en hyppig skiftende Række af mere og mindre øvede Talenter (fra 1857 Bjærgmanden og Filosoffen N. Mejdell [s. d.] og senere bl. a. Overretssagfører, nu Amtmand U. F. C. Arneberg [s. d.]), og med Redaktionen skiftede ofte ogsaa Bladets politiske Holdning og Program. I rent teknisk-journalistisk Henseende indførte C. en Nyhed i den norske Presse, idet Bladet fra 1856 medsendte som løse Tillægsark »C.'s Feuilleton«, et med Omhu og Skønsomhed redigeret Udvalg af Samtidens mest yndede udenlandske Romanlitteratur, den første Fraklipningsfeuilleton i Norges politiske Dagspresse. Trods den Kapital af Penge og Intelligens, som i Aarenes Løb var nedlagt deri, lykkedes det dog aldrig at bringe Bladet op til et rentabelt Foretagende, og da Forlæggeren maatte sælge det, ophørte Udgivelsen 31. Jan. 1863, hvorefter det fra 2. Febr. s. A. fortsattes, redigeret af Novelleforfatteren Frithjof Foss (Israel Dehn), under Navn af »Dagbladet«, der atter igen fra 16. Novbr. s. A. forandredes til »Christiania Dagblad«, hvis sidste Nummer udkom 2. April 1864; dets sidste Redaktør var Overlærer Aug. Holth. Bladet var begyndt samtidig med den første dansk-tyske Krig og var i disse første Aar Skandinavismens og den danske Sags varme og udholdende Forsvarer; det standsede paa den anden dansk-tyske Krigs mest skæbnesvangre Tidspunkt, ivrig bekæmpende, hvad der havde været en af Bladets bærende Ideer i dets første Tid: Sammenslutningen mellem Nordens Folk til Værn mod fælles Fjender. — Om det 1886 begyndte og endnu (1895) udkommende Blad »Kristianiaposten« (s. d.). *J. B. H.*

Christianissimus (Superlativ af *Christianits*),

den allerkristeligste, Titel for Kongerne af Frankrig, se Allerkristeligste Majestæt.

Christianit, Mineral, 1) d. s. s. Anortit, se Feldspatgruppen, 2) d. s. s. Fillipsit se Zeolitgruppen.

Christianopel, ubetydelig Handelsplads (Köping) paa Østkysten af Sverige, Blekinge, beliggende paa et lille, i Østersøen udskydende Næs omtrent over for Øland's Sydspids, har (1894) kun 140 Indb. C. er anlagt 1600 af Christian IV (C. 3: Christians Stad), i Nærheden af den tidligere By Avaskiir, hvis Privilegier snart efter bleve overførte paa den, og kaldtes i Begyndelsen af de Danske Styr-Kalmar, da den var anlagt mod Fæstningen Kalmar; 1606 blev den befæstet. Under Kalmarkrigen indtog Gustaf Adolf, dengang Kronprins, ved en Krigslist C. i Juli 1611 og ødelagde den; men don blev snart genopbygget og fik ny Privilegier 1622 og 1648; ved Roskildefreden kom den med Blekinge til Sverige. Under den skaanske Krig var den atter Krigsskueplads, idet Admiral Tromp indlog den 1676; Aaret efter bleve dens Fæstningsværker sløjfede, og den mistede sine Købstadsprivilegier; 1707 blev den Köping; som By naaede den aldrig nogen Betydning. I Historien er den bekendt af Traktaten i C. 13. (23.) Aug. 1645, hvor Danmark efter Brömsebrofreden maatte nedsætte Sundtolden til ca. en Fjerdedel for de Svenskes Forbundsfæller, Hollænderne. *H. W.*

Christians Amt, (1891) 107,873 Indb. Størst Udstrækning fra Nord mod Syd fra Torbuhø ved Aursjøen i Lesje paa 62° 26' n. Br. til Skinknatten i Nordmarken paa 60° 8' n. Br. og fra Vest mod Øst fra Stavbrækken i Skiaker 7° 17,3 ø. L. f. Grw. til Skreklingodden i Mjøsen n. Skrcia 11° 10' 0. L. f. Grw. Amtet indtager den nordvestlige Del af det søndenfjældske Norge, det er et udpræget Fjælddistrikt, hvis nordlige og vestlige De) opfyldes af Dovres og Langfjældenes Forgreninger, der her naa deres største Højde og indbefatter Skandinaviens højeste Tindegrupper Jotunfjældene, Snehætten med Omgivelser og Rondane; kun i den sydlige Del sænke Fjældene sig ned mod Totens, Lands og Hadelands frugtbare Bakker, uden dog at naa dybere end 125 M. o. H. ved Mjøsen og 130 M. ved Randsfjorden. Amtet er delt i 5 Fogderier: Nordre Gudbrandsdalen, Søndre Gudbrandsdalen, Valders, Hadeland og Land samt Toten. De to første følge Laugens Dalføre, det tredje Bægna's, det fjerde Dokka's og Randsfjorden, det femte ligger paa Mjøsens Vestside. De beboede Strøg ere for de 3 nordlige Fogderiers Vedkommende indskrænkede til de to Hoveddalfører Gudbrandsdalen og Valders med deres Sidedale; af disse er Gudbrandsdalen den nordligste, den gennemstrømmes i sin hele Længde, 200 Km., af Laugen, som har Udløb fra det lille Lesjeskogen Vands østre Ende, medens Rauma, Romsdalens Hovedelv, løber ud af det samme Vands vestre Ende; endnu 36 Km. af denne Elvs Dalføre hører til C. A. Denne øvre Del af Dalen er aaben med jævnt skraanende Fjældsider; uagtet den store Højde over Havet, ca. 600 M., klæder Skov Skraaningerne højt over Dalen, hvis flade Bund dannes af det 23 Km. lange, nu udtappede Lesje Vand. Fjældene naa saavel paa Nordsiden som paa Sydsiden betydelige Højder, saaledes i Nord Snehætten 2,274 M., Skredahø ca. 1,700 M. Storhorungen 1,750 M., Storhø 2,040 M. Fokstuhø 1,732 M., i Syd Digerkampen 1,725 M., Skardstind 1,883 M., Lomshorungen 1,725 M.; selve Fjældplateauet kan dog næppe sættes højere end til 1,000 M. Sidedale af Betydenhed findes ikke paa dette Strøg, Joradalen fra en Del Fjældsøer paa Nordsiden af Dalen og Lordalen paa Sydsiden ere de største. I den sydlige Del af Dovre indsnævrer Dalen sig, og Lougen styrter sig her i et over 11 Km. langt Fossefald ned i de 300 M. dybere liggende Sellsmyrer, sandsynlig opdæmmet af den Vest fra kommende Ottaelv og den Nord fra Rondane kommende Ulla. Fjældsiderne ere her høje og bratte og sende i den øvre Del umaadelige Stenmasser, Urer, næsten lige ned i Elven; Bebyggelsen er derfor væsentlig indskrænket til Sydsiden. Ottaelven er Hovedelven i det store Dalføre, som med Bygderne Vaage, Lom og Skiakerløber parallelt med Gudbrandsdalen, dog i mere ret Øst til Vest, den største Bebyggelse ligger her langs Elven og de af den dannede store Vande, Vaage. Vand og Otta Vand eller Loms Vandet; af Sidedale kan her mærkes B øver dal en (s. d.) paa Sydsiden. Fjældene paa Sydsiden høre samtlige til Norges højeste under Fællesbenævnelsen Jotunheimen; her skulle kun nævnes Galdhøpiggen 2,560 M., Glitretinden 2,554 M., Kvitningshjølen 2,127 M. og Nautgardstinden 2,475 M., længere mod Vest i Skiaker optræde Bræerne mere samlet som Sikkelbræen og Skridulaupbræen. S. f. Otta's Udløb i Lougen udvider Dalen sig igen. Fjældene træde mere tilbage og danne svagere skovbevoksede Skraaninger; om end endnu anselige, naa de ikke de samme Højder som længere mod Nord, Hedalsmuen 1,737 M., Ruten 1,530 M., begge paa Sydsiden, ere de højeste i den søndre Del af Gudbrandsdalen. Elven flyder rolig i den flade Dalbund uden at danne noget betydeligere Fossefald, naar man ikke hertil vil regne Hunnerfossen ca. 10 Km. oven for Elvens Udløb i Mjøsen, men den udvider sig ikke som Bægna til en Række af større Søer; det 16 Km. lange, men smalle Losna Vand i den søndre Del af Dalen gør dog herfra en Undtagelse. Af Sidedale udmunde Hedalen, der gennemstrømmes af den fra Gjendevand i Jotunheimen kommende Sjoa Elv samt Kviknedalen, hvis Hovedelv Vinstra ligeledes har Udspring fra de i samme Fjældgruppe liggende Bygdin Sjø og Vinstervandene, begge paa Sydsiden omtrent midt i Dalen, paa Nordsiden kommer kun Venebygden med den i Rondane udspringende Fryaelv ned noget oven for Losna. Den sidste Sidedal af nogen Betydning støder til Hoveddalen ca. 8 Km. N. f. Mjøsen, det er den i Vest opgaaende Gausdal, der deler sig i flere Dele og er en af Fogderiernes skovrigeste, mest veldyrkede og bedst bebyggede Strækninger. Gudbrandsdalen er bekendt for sin Naturskønhed, om den end i Længden er noget ensformig, for Klimaets Sundhed, hvorom de mange Sanatorier. navnlig i den søndre Del, vidne; paa Fjældene drives betydelig Jagt og Fiskeri.

Amtets tredje Fogderi Valders danner den største Del af Bægnaelvens Dalføre, det løber i samme Retning Nordvest til Sydøst som Gud-

brandsdalen, adskilt fra denne ved Jotunheimens og de fra denne Øst over udgaaede Fjældes indtil 70 Km. brede, øde Strækninger. Lignende Fjældmasser skille Valders fra den S. f. i Buskerud Amt liggende Hallingdal; disse naa dog kun en Bredde af 35 Km., om end Plateauets Middelhøjde for del hele Fogderi holder sig i ca. 1,000 M.; af Toppe kunne mærkes Skaget 1,693 M., Bitihorn 1,600 M. og Mugnatind 1,739 M. paa Nordsiden, og Grindotten 1,710 M., Hugakollen og Grønsendknippen 1,334 M. paa Sydsiden; samtlige disse tillige med den vestlige mod Bergensgrænsen opstigende Suletind 1,760 M. høre til Fogderiets øvre Del; længere mod Syd aftager Højden paa de isoleret liggende Tinder. Af Sidedale har Valders kun to af Betydning, den Nord fra i Slidrefjorden omtrent midt i Dalen udmundende Øste Slidre Dal samt den længere mod Øst ligeledes Nord fra kommende Etnedal. I Modsætning til Laugen danner Bægna (s. d.) en Mængde større og mindre Søer, som bringe en Afveksling i Landskabet, der gør Valders til en af de smukkeste Egne i Landet. Mellem Etnedalen i Valders og Gausdal strækker sig en ca. 30 Km. bred Fjældstrækning, der kulminerer i det 1,414 M. høje Synesfjæld (højeste Top Spaatind), 0. f. hvilken løber fra Nord mod Syd Elven Dokka; dennes Dalføre er den nordligste Del af Hadelands og Lands Fogderi. Straks N. f. Odnæs forenes Etna og Dokka og falde ud i Randsfjorden 73 Km. lang, der i sin hele Længde falder ind i dette Fogderi, hvis bebyggede Del ligger paa begge Sider af de mod Fjorden skraanende frugtbare Bakker, navnlig er den østlige Del veldyrket. Skoven dækker derfor ogsaa de forholdsvis lave Fjælde, som skille Randsfjorden fra Bægna's Dalføre næsten helt ned til Fjordens Strand, medens den paa Østsiden har sin største Bredde i den sydlige Del af Fogderiet og smalner af paa de Aasstrækninger, som skille det fra Totens Fogderi, hvis veldyrkede Marker skraane ned mod Mjøsen. Dette sidste Fogderi er det mindste inden for C. A., men det jævnest dyrkede og befolkede. Under Amtet høre 2 Købstæder, Gjøvik ved Hunselvens Udløb i Mjøsen og Lillehammer i Nordenden af den samme Sø ved Laugens Udløb (s. d.).

Paa Grund af Amtets store Udstrækning veksle Næringskilderne overmaade; foruden Agerbrug, som har sin store Betydning i det hele Amt, og maaske ikke mindst i Vaage og Lom, fremdrevet ved kunstig Vanding, drives der navnlig i Gudbrandsdalen paa Hesteopdræt og Kvægavl, begunstiget af fortrinlige Fjældgræsgange. Fra de sydlige Dele af Valders samt Hadeland og Land føres en Mængde Tømmer gennem Randsfjorden og Bægna's Vasdrag ned til Drammen; ogsaa fra Gudbrandsdalens sydlige Del føres ikke lidet Træ- | last gennem Laugen og Mjøsen, dog ere Skovene her betydelig mere medtagne.

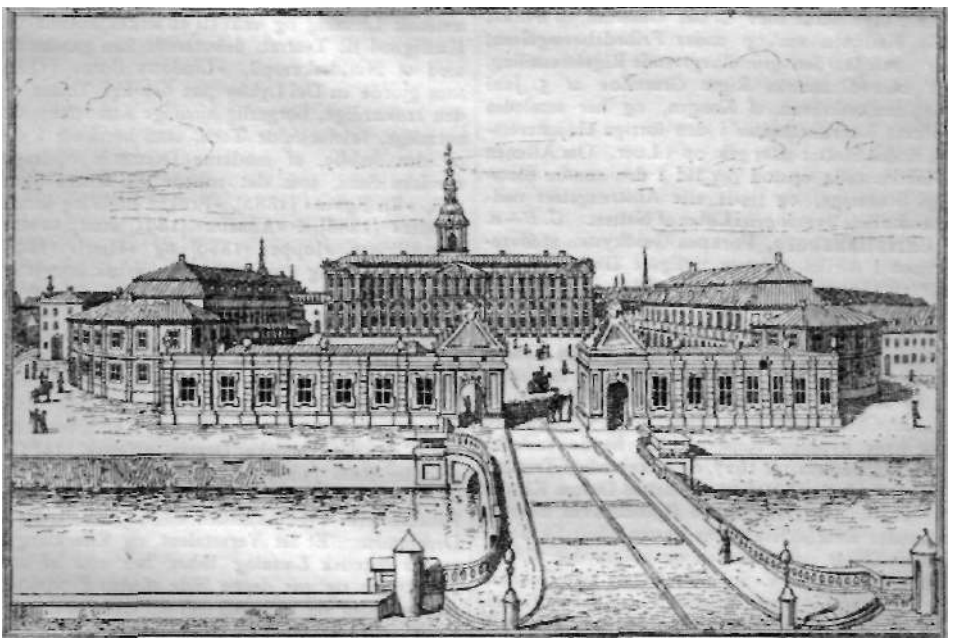
Kommunikationerne inden for Amtet ere gode; gennem Gudbrandsdalen fører Hovedvej til Romsdalen og til det Trondhjemske over Dovrefjæld, bredsporet Jærnbane er under Anlæg op til Sell ca. 130 Km. fra Lillehammer; Randsfjordbanen, som ender ved Randsfjordens Sydende, staar med Dampskibe i Forbindelse med Nordenden ved Odnæs, hvorfra Hovedvej over Tonsaasen til Valders og videre gennem denne Dal til Lærdal og Øst over gennem Toten til Gjøvik, hvorfra Dampskibsforbindelse paa Mjøsen baade Nord over og Syd over. Fra Christiania føre derhos Hovedveje over Hakedalen til Hadeland og derfra baade langs Randsfjorden til Odnæs og langs Eina Vand til Gjøvik, samt over Eidsvold og Feiringen langs Mjøsen til Gjøvik og videre til Lillehammer.

Af historiske Minder har Amtet kun faa at opvise. Naar undtages Olaf den Helliges Stridigheder med Gudbrand Herse i Froen, Ribbungers og Varbelgers Hærgninger paa Hadeland og Toten under Borgerkrigene og Skotternes Tog gennem Gudbrandsdalen, som endte med deres Tilintetgørelse i Passet ved Kringen i Nord Fron, finder man kun Beretninger om Farsot, Hungersnød og Oversvømmelser, af hvilke især kunne mærkes Flommene 1789 og 1860. Om den sidstes Størrelse vidne de i Fjældvæggene udhugne Mærker med Indskriften »hid steg Flommen i 1860«, hele den søndre Del af Dalen op til oven for Frya (ca 50 Km.) var da en eneste lang, smal Sø.

I gejstlig Henseende hører Amtet under Hamar Stift, det indbefatter 5 Provstier og 26 Præstegjæld; i retslig Henseende til Eidsiva og Frostatings Lagdømme. I Oldtiden regnedes Toten til Oplandene, Hadeland og Land til Hadafylke, medens Valders og Gudbrandsdalen under samme Navne dannede egne Landskaber; senere kom Amtet under Akershus Len og ved Suverænitetens Indførelse til Akershus Amt, som atter 1756 blev delt i Akershus og Oplandenes Amt, og af dette sidste udskiltes igen 1781 det nuværende C. A. Amtets Areal er 25,841 □ Km., hvoraf 1,151 □ Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Christiansborg Slot, det tidligere kgl. Residensslot i Kjøbenhavn, opført af Christian VI i Aarene 1731—45 paa Slotsholmen, hvor oprindelig Kjøbenhavns Slot og derefter Frederik IV's Residens havde ligget. Denne sidste tillige med en Del tilstødende Privathuse lod Christian VI nedbryde for at skaffe Plads til den ny Pragtbygning. Den ledende Arkitekt ved Byggearbejdet var Brigadier og Generalbygmester Elias David Häuser og fra Efteraaret 1736 for den indre Udstyrelses Vedkommende Oberstløjtnant Laurids Thura og Kaptajn (senere Oberstløjtnant) Nikolai Eigtved. 1738 fik dog en særlig Slotsbygningskommission (som blev ophævet 22. Febr. 1745) hele Overledelsen, medens Eigtved efter Hiiusers Fratrædelse 1742 blev den eneste bygningskyndige Leder. Trods uophørlige Forsinkelser, især fremkomne ved Pengevanskeligheder, saaledes at hele Arbejdet endog truede med at gaa i Staa, stod det kolossale Slot i det væsentlige færdigt i Slutn. af 1745 og havde da kostet 2,700,000 Rdl. i Datidens Penge (hvoraf 50,600 vare medgaaede til Marmorbroen og 88,000 til Møbler). Hovedbygningen, eller rettere Dele af den, blev dog allerede tagen i Brug 26. Novbr. 1740, da Christian VI under stor Pomp holdt sit højtidelige Indtog i den ny Residens. Slottet, der var i Rokokostil, kobbertækt og helt beklædt med Sandsten, overlæsset med dekorative Enkeltheder paa Gesimser og Vinduesindfatninger, smykket med Vaser, Relieffer, Statuer og Grupper, bestod af en Hovedbygning paa fire Fløje med Taarn og Spir over Hovedindgangen fra Ridebanen, fire saakaldte »Løngange« paa

Siderne, endvidere den tilstødende anselige Slotskirke samt endelig udstrakte »Nebenbygninger«, Stalde med Buegange, Ridehus, Hofteater og Palvilloner ved Marmorbroen over Frederiksholms Kanal. Alle disse Udbygninger, der ligge samlede om den store ydre Slotsplads (Ridebanen), staa den Dag i Dag. Hovedbygningens Tagryg var 36 M. i høj, Slotstaarnets Fløjknap 84 M. over Jorden og Murene i Kælderne 3 M. tykke. Stilen i den indre Udsmykning var naturligvis ogsaa Rokoko, fuld af Svejfninger, Snirkler og Sving, overlæsset og tung, struttende af Forgyldning paa hvidt og i alle Enkeltheder komponeret efter skæve Linier. Det varede dog længe, for Slottet stod færdigt i det indre; i hele Frederik V's Tid arbejdedes der videre paa Udsmykningen med Malerier og Billedhuggerarbejder; den prægtige Riddersal, til hvilken Franskmanden Jardin gav Tegningen, blev først indviet ved Christian VII's Formælingsbal 10. Novbr. 1766, ligesom de enkelte Rum selvfølgelig efter den skiftende Smag og Anvendelse uophørlig underkastedes større og mindre Forandringer. Blandt de Kunstnere, som især vandt Berømmelse her, maa fremhæves Abildgaard, Wiedewelt, Stanley. Mandelberg og Krock. C. blev for det meste om Vinteren beboet af Kongehuset; det var her, at Baller, Fester, Maskerader og Operaforestillinger afløste hverandre i en ustandselig Hvirvel, og det var her, at den mindeværdige Hofrevolution, som bragte Struensee paa Skafottet og jog den unge Dronning Karoline Mathilde i Landflygtighed, foregik Natten mellem 16. og 17. Jan. 1772. Det er ikke det mindst mærkelige ved den kolossale, solide og tilsyneladende for Evigheden opførte Bygning, at den svævede i bestandig Brandfare. Natten mellem 9. og 10. Decbr. 1774 var Slottet paa et hængende Haar ved at gaa op i Luer og frelstes kun ved Slotsfogdens Paapasselighed og Iver, og det var ingen Hemmelighed for Slottets Betjente, at der mange Gange hver Vinter var Brand i de vidtforgrenede Ildkanaler og Kakkelovnsrør, som laa skjulte bag Vægge, Paneler, Gesimser og mellem Lofter og Gulve. Alle Sikkerhedsforanstaltninger, som bleve trufne, viste sig utilstrækkelige, ja 1779 erklærede Bygningsdirektionen rent ud, at »den ikke havde kunnet udfinde noget sikkert Middel mod Brandfaren«. Katastrofen indtraadte da ogsaa 26. Febr. 1794 om Eftermiddagen Kl. 3, da en heftig Ild pludselig brød frem i Arveprinsens Gemakker og i Løbet af Natten lagde hele Hovedbygningen i Aske, saaledes at kun de rygende, sværtede og vaklende Mure stode tilbage. Der blev straks aabnet en Nationalsubskription til Slottets Genopførelse; men under de usikre politiske Forhold i Europa ansaa man det for mere paatrængende at anvende de meget betydelige Summer, der indkom, til Flaaderustninger. De paafølgende Nationalulykker: Kjøbenhavns store Ildebrand 1795, efter hvilken Slotsruinerne og deres Omgivelser bleve et Tilflugtssted for Hundreder af husvilde og fattige Familier, Bombardementet 1807, Flaadens Tab, Pengenøden og endelig den langvarige Krig med England, der gjorde Ende paa al Velstand og dræbte al Energi, bevirkede, at Tanken om Slottets Genopførelse saa godt som blev stillet i Bero, skønt ingenlunde opgiven, og det varede derfor længe, før der for Alvor blev taget fat. Først henimod Slutn. af 1820'erne rejste Hovedbygningen sig igen efter den senere Konferensraad, Arkitekt

Christiansborg Slot før Branden 1794.

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Christian Frederik Hansens Plan og under hans Ledelse. Da de gamle Fundamenter og Mure bibeholdtes, vedblev C. at være kolossal og mægtig i sine Dimensioner, men den totale eller dog næsten fuldkomne Mangel paa ydre Dekorationer gjorde den tung og ensformig. Dog var Facaden til Ridebanen, hvor Riddersalsfløjen med Taarnet bortfaldt og afløstes af en Kolonnade, ikke uden Ynde og Skønhed. 14. Maj 1826 indviedes Slotskirken paa Tusindaarsfesten for Kristendommens Indførelse i Norden og 1. Novbr. 1828 Slottet selv (da 130 Gemakker vare færdige) i Anledning af den senere Kong Frederik VII's Formæling med Frederik VI's Datter, Prinsesse Vilhelmine. Ved det ny Slots indre Udsmykning virkede navnlig Thorvaldsen, Historiemalerne J. L. G. Lund, Eckersberg, Freund (Ragnaroksfrisen), Bissen, Lorentzen, Eddelien og Jerichau. Hverken Frederik VI eller Christian VIII residerede hyppig paa C; derimod forandredes Forholdet under Frederik VII. Som Følge heraf blev C. det Centrum, til hvilket hele Nationen saa op under Frihedsbevægelsen; her samledes den grundlovgivende Rigsforsamling, her blev Danmarks Riges Grundlov af 5. Juni 1849 underskreven af Kongen, og her samledes Folkets Repræsentanter i den forrige Højesteretssal, indtil Slottet atter gik op i Luer. Om Aftenen 3. Oktbr. 1884 opstod der Ild i den søndre Slotsfløjs Stueetage, og trods alle Anstrengelser nedbrændte hele Bygningen i Løbet af Natten. *C. B—n.*

Christiansborg, Fort paa Guldkysten af Øvre-Guinea i Afrika, tilhørte tidligere Danmark, men solgtes 1850 til England, der 1875 gjorde den til Sæde for Guvernøren over Guldkysten. *C. A.*

Christiansdal, Hovedgaard i Odense Herred, 4 Km. S. f. Odense, hed oprindelig Dalum Kloster (s. d.). Dette blev ved Reformationen inddraget under Kronen som kongeligt Len og benyttedes ofte af Christian IV som midlertidigt Opholdssted paa hans hyppige Rejser. Han havde saaledes her sit Hovedkvarter 1627, da de kejserlige Tropper faldt ind i Jylland. 1659 pantsattes Dalum Kloster til den for sin Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar bekendte Renteskriver Jens Lassen; han fik 2 Aar senere Skøde paa Gaarden og solgte den til Geheimeraad Didrik v. Schult. Denne gav Gaarden sit ny Navn C. efter Christian V. Admiral Gabel, den følgende Ejer, solgte den 1718 til Frederik IV, og den laa nu under det fynske Rytterdistrikt til 1764, da Ryttergodset solgtes ved Auktion. C. købtes af Kammerherre Christian Benzon, hvis Slægt endnu (1895) ejer Gaarden. En Tid indgik C. som Substitution i Stamhuset Cathrinebjærg, senere i Stamhuset Lønborggaard. Bygningerne stamme fra Slutn. af 18. Aarh.; dog skal en Del af den gamle Klosterbygning endnu forefindes i den nordlige Fløj. *B. L.*

Ghristiansdal, Hovedgaard i Nørre Herred, 4 Km. N. f. Nakskov, hed oprindelig Lundegaard og tilhørte i 15. Aarh. Slægten Oxe. Senere laa den under Kronen, solgtes af Frederik IV til Grev Danneskjold og af ham til Grev Adam Chr. Knuth. Dennes Enke, Ida Margrete, født Reventlov, oprettede af Lundegaard og andre Ejendomme Baroniet C. 15. Juni 1804 substitueredes Baroniet med en Fideikommiskapital. C. er, efter at Bøndergodset er frasolgt, senere indlemmet i Grevskabet Hardenberg-Reventlov. Gaarden brændte i Svenskekrigen 1659. *B. L.*

Christiansdal Kloster, Stiftelse for 24 aldrende Jomfruer af den dannede Klasse, der have virket i et nyttigt og rosværdigt Liv, ligger ca. 3 Km. fra Sorø i Bavelse Sogn, Præstø Amt. C. K. grundlagdes ved Fundats af 25. Aug. 1866 af Kammerherre Rønnenkamp (ny Fundats af 5. Apr. 1872 af hans Enke, Caroline Howden); Bygningerne opførtes 1869—70, og Stiftelsen traadte i Virksomhed i Maj 1872. Den ejer 67 Tdr. Land og en Formue af ca. 200,000 Kr. og faar et aarligt Tilskud af 800 Kr. fra Næsbyholm og Bavelse-Godser; fra 1917 vil den faa en yderligere Aarsindtægt af 4,000 Kr. Foruden fri Bolig faar hver af Stiftelsens Damer 300 Kr. aarlig, Brændsel, fri Medicin og Lægehjælp m. m.

Christiansen, Arne Einar, dansk Forfatter, Søn af nedenn. A. E. C, er født i Kjøbenhavn 20. Juli 1861 og blev teologisk Kandidat 1886. Opvokset i gamle, gennemdannede Kredse af Hovedstadens Bourgeoisi, fra Dreng af gennemtrængt af æstetisk Læsning og vakt til en ærkekjøbenhavnsk Kærlighed til Teatret, debuterede han ganske ung med et Nutidsskuespil, »Lindows Børn« [1880], som gjorde en Del Lykke paa det kgl. Teater ved den troværdige, borgerlig hjemlige Atmosfære, den naturlige, følelsesfulde Tone, som herskede i det, og den habile, af moderne Dramatik opdragne sceniske Sans, som det røbede. I senere Skuespil, »En Egoist« [1882], »Frøken Bodil og hendes Broder« [1888], i »Annette« [1893] samt i to store Fortællinger, »Joppe« [1889] og »Hjarl« [1894], har C. holdt sig i samme kjøbenhavnsk borgerlige Luft, og han er i sine sidste Arbejder naaet til, i et lidt blegt, tamt Sprog at skildre Nutidsmennesker og Familieskæbner i dannede Kredse med fortrolig Forstaaelse og ægte Følelse. En velgørende Hjertets Finhed og Kultur taler naturlig og stilfærdig til os i disse Bøger om Hjemlivets og moderne Ungdoms Konflikter. Ved Siden heraf har C. i det tragiske Drama »Nero« [1885], i »Broder Rus« [1889], i »Peter Plus« [1890] og »Lætizia« [1891] søgt op i en friere, romantisk Fantasisfære — ikke sjælden under Paavirkning af Drachmann. Et let Versetalent og Efterklang af megen æstetisk Læsning løber her ofte af med Forfatteren og gør denne Side af hans Produktion mindre lødig og selvegen end den ovenfor omtalte. Kun i »Broder Rus« og enkelte Steder i »Lætizia fornemmes egentlig hans originale Selvs Tone. Nogle Sange, der ere vedføjede den sidste Bog, samt senere Digte — bl. a. »Mine Sange« — udtrykke smukt friske og usentimentale Følelser. Fra Oktbr. 1892 har C. overtaget Redaktionen af »Illustreret Tidende«. *V. V.*

Christiansen, Asmus Edvard, dansk Søofficer, født i Kjøbenhavn 10. Oktbr. 1831, død smst. 29. Novbr. 1884, blev Løjtnant 1852, Kaptajn 1868, Kommandør 1881. C., der i sin Ungdom for til Koffardis som Fører af en Brig, blev hurtig anset som en ualmindelig duelig og arbejdsdygtig Officer og benyttedes derfor meget; han har bl. a. haft Tjenestehverv dels som Kontorchef i Marineministeriet, som næstkommanderende ved Krydstoldvæsenet, som Adjutant og Stabschef i Øvelseseskadren; tillige var han et anset Medlem af Sø- og Handelsretten. 1869 udgav han »Officielle Bemærkninger vedrørende de internationale

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Regler til Forebyggelse af Sammenstød mellem Skibe« o. a.; som Medlem af Bestyrelsen i Lystsejladsforeningen forfattede han en velskreven Manøvrebog. Størst Betydning har C. dog haft ved sine udmærkede Opmaalingsarbejder og Kortlægning af danske Farvande med særligt Henblik paa Krigsforhold, hvorved han har sat sig et Eftermæle af blivende Værd. *C. L. W.*

Christiansen, Christian, dansk Fysiker, er født 9. Oktbr. 1843 i Lønborg, Ribe Stift, hvor Faderen, Folketingsmand M. P. C. var Gaardejer. Efter at være dimitteret privat til Universitetet tog C. 1866 Magisterkonferens i Fysik og ansattes straks efter som Prof. Holten's Assistent ved polyteknisk Læreanstalts fysiske Samling. 1873—82 var han Lærer i Fysik ved Søofficersskolen, 1876—86 Docent i Fysik ved polyt. Anstalt og 1882—86 tillige ved Landbohøjskolen. 1886 udnævntes han til Professor i Fysik ved Universitetet. Af den betydelige Række videnskabelige Afhandlinger, han har skrevet, og som især findes i Videnskabernes Selskabs Skrifter og Oversigter samt i Poggendorff's og Wiedemann's »Annalen«, kunne nævnes: »Om Brydningsforholdet for rød Anilin« [1871], der indeholder hans Opdagelse af Fuchsinets »anomale Dispersion« (se Dispersion); »Krystallografisk-optiske Undersøgelser« [1873], udførte i Forening med Dr. H. Topsøe, for hvilket Arbejde C. 1872 havde faaet Videnskabernes Selskabs Guldmedaille; »Nogle Forsøg over Varmeledningsevnen« [1881], hvori han beskriver sin »Ledningsstøtte«, et Apparat, der tilsteder en nem og nøjagtig Sammenligning af Vædskers Varmeledningsevne; »Absolut Maaling af Udstraalings- og Indsugningsevne for Varme« [1883]; »De hvide Legemers optiske Egenskaber« [1884] med interessante Oplysninger om de Farve fænomener, der fremkomme ved Blanding af gennemsigtige, ufarvede Vædsker og faste Pulvere; »Om et nyt Elektrometer« [1893]; »Eksperimentalundersøgelse over Gnidningselektricitetens Oprindelse« [1894]. Den efter C. benævnte Vandluftpumpe er i sin oprindelige Form beskrevet af ham i Poggendorff's »Annalen« 1872. Savnet af tidssvarende danske Lærebøger, beregnede paa et videregaaende Studium af Fysikken, har C. afhjulpet ved Udgivelsen af sine to betydelige Arbejder: »Indledning til den matematiske Fysik« [1887—89], samt »Lærebog i Fysik« [2 Bd. 1891—94]. Det førstnævnte Værk er af Joh. Muller bearbejdet for tyske Forhold og udgivet paa Tysk under Navn af »Elemente der theoretischen Physik«. *K. S. K.*

Christiansfeld, Flække i den preussiske Provins Schleswig-Holstein, Kreds Haderslev (i den danske Tid Haderslev Amt, Tyrstrup Herred), i den nordøstlige Del af Sønderjylland, ca. 14 Km. N. f. Haderslev, med (1890) 600 Indb., ligger i en frugtbar, bakket Egn. C. er anlagt 1773 af Herrenhuterne, efter at de to Aar før havde købt Tyrstrupgaard af Kronen, er meget regelmæssig bygget og bestaar af to parallelt løbende Gader. Af Bygningerne mærkes Bedehuset, Brødre- og Søsterhuset. C. har haft en Del Betydning, især i Beg. af 19. Aarh., i religiøs Henseende (Pietisterne); men dette er nu ophørt, og dens Indbyggerantal er i Aftagen (1845 ca. 800). Indbyggerne drive lidt Industri i Lædér, Pap, Lys, Sæbe, Tobak, Handsker og Honningkager. *H. W.*

Christianshaab, Grønlands Vestkyst, Koloni, der ligger ved Diskobugt, 68° 49' n. Br. og 51° 5' v. L. f. Grw. Anlagt 1734 efter Ordre af Jacob Severin, der af den danske Regering havde faaet den grønlandske Handel overdragen som Monopol. Det er den først oprettede Missionsplads i Nordgrønland; især har Poul Egede virket paa dette Sted. Senere udførte Niels Egede, skønt han var Købmand, meget fortjenstfuldt Arbejde for Missionen. Koloniens grønlandske Navn er Kasigianguit. C.'s Distrikt ligger mellem Egedesmindes Distrikt og Jacobshavns Isfjord. I lige Linie har det langs Kysten en Udstrækning af omtrent 75 Km. (1892) 500 Indb. *G. F. H.*

Christianshavn se Kjøbenhavn.

Christianshavns Strafanstalt se Strafanstalter.

Christiansholm, Grevskab paa Lolland, oprettet 16. Apr. 1734 af Geheimeraadinde v. Raben (født Levetzau) for hendes Sønnesøn Grev Christian v. Raben og bestaar af Godserne Aalholm (s. d.), Bramslykke og Gaardene Egholm og Stenvængegaarden. Størrelse: 456 Tdr. Hartkorn; i Bankaktier 16,000 Kr., i Fideikommiskapitaler 2,178,000 Kr. Hovedgaardenes Tilliggende udgør 1,434 Tdr. Land foruden 2,386 Tdr. Land Skov. C. ejes 1895 af den første Besidders Brodersøns Søn, F. C O. Greve Raben-Levetzau. *B. L.*

ChristianspriS se Frederiksort.

Christianssand, Stiftstad i c. Stift, paa 58° 7,5' n. Br., 7° 55' 0. L. f. Grw., blev anlagt af Kong Christian IV 1641. Mellem Tønsberg og Stavanger fandtes dengang ingen Købstad, hvorfor Kongen, der under en Rejse til Herredagen i Bergen tog ind til Flekkerø for at besigtige de der under Opførelse værende Fæstningsværker og samtidig aflagde Besøg hos Lensherren over Agdesidens Len, med denne afhandlede Spørgsmaalet om Anlæg af en ny Købstad. Efter at et Par Steder vare undersøgte, bestemte han sig for den saakaldte Storesand, en flad, med Furuskov bevokset Slette, der er dannet ved Søens og Torrisdalselvens eller Otteraaens Brydning mod hinanden. I Byens umiddelbare Nærhed, kun skilt ved et smalt Sund, ligger i Syd den stejle, klippefulde 0 Odderøen, og i Nord gaa nu næsten nøgne Fjælde, Banehejen, lige ind mod Bymarken. Selve Sletten har en svag Hældning mod Søen, der danner Byens ved Odderøen i to ulige Dele afdelte Havn; af disse er den vestre den største og vigtigste, her er Kajer for Dampskibene, og her tørne altid fremmede Orlogsfartøjer op; den er ogsaa bedre beskyttet af udenfor liggende Øer end den østre, som nærmest er at betragte som en Elvemunding, der er saa meget mere aaben og vid, som den brede Topdalsfjord skærer sig ind i Landet straks 0. f. Byen. C. er ligesom det oprindelige Christiania udstukket i en Firkant med lige Gader, men har i Modsætning til denne under sin Fremvækst beholdt sin regulære Form; det udstukne Areal har vist sig stort nok til den kun langsomt voksende Bebyggelse. Om end udstyret med store Privilegier, stadig fornyede paa de nærliggende Ladesteders Bekostning, vilde det ikke rigtig gaa med den ny By, Indflyttelsen var og blev liden, Handelen vilde ikke trives; selv efter at Stavanger ved Reskript af 10. Juni 1686 var bleven degraderet til Ladested og C. bestemt at skulle være Stiftstad, Kirken være Katedral og Domkirke, og Latinskolen forlægges

Artiklor, der savnes under C, maa søges under **K.**

dertil, vokser dog ikke Befolkningen i nævneværdig Grad. Nogen Fremgang havde Byen dog i Beg. af 18. Aarh.; den havde saaledes 1721 over 3,000 Indb., da der 6. Maj 1734 udbrød en Ildebrand, som lagde $^3/_4$ af Byen i Aske og satte den tilbage for lange Tider, navnlig i økonomisk Henseende. Kun langsomt gik Nybygningen for sig, og endnu 50 Aar senere var Indbyggerantallet ikke steget mere end til 3,100. I de sidste Aartier af 18. Aarh. kan imidlertid en betydelig Fremgang i

111 med 44,300 Tons. Som Stiftstad er C. Sædet for en Stiftamtmand og for en Biskop, her er Latinskole, Skolelærerseminarium, Døvstummeinstitut og en Afdeling af Norges Bank. I retslig Henseende hører C. under Borgarthing's og Agder's Lagdømme samt Bergens Stifts Overret.

Sin største Betydning har dog C. maaske haft for Landets Forsvar. I Forbindelse med Befæstningerne i det straks udenfor liggende Flekkerø dannede de til Byens eget Forsvar anlagte Værker

CHRISTIANSSAND S.
Maalestok 1 : 15000

Handelsvirksomheden spores, og Folkemængden er 1800 stegen til omtrent 5,000, i de følgende Aar endog til 7,200. Stedets heldige Beliggenhed som Replipunkt for Søforsvaret og Kaperfarten bragte en midlertidig Velstand i 19. Aarh.'s Begyndelse, men den sank snart under i Trængselsaarene 1812—14. Det gik dog fremover; 1845 levede der 8,300, 1865 over 10,500 og 1882 endog 12,882 Mennesker i C. Dette sidste Tal var ved Folketællingen 1891 gaaet ned til 12,821, men Handelsomsætningen er tiltagen betydelig og dermed Formuen. De i Byen hjemmehørende Skibes Antal var 1890

en efter Tidernes Fordringer ikke ubetydelig Fæstning, som til sine Tider havde en Garnison af henimod 3,000 Mand. Den østre Havn forsvaredes af et Fort paa den lille, med Byen ved en Bro forbundne Christiansholm; den vestre af Batterierne paa Lagmandsholmen, en 0 liggende omtrent midt i Havnen. Paa Odderøen var der flere Anlæg, saaledes Morterbatteriet, Karantænebatteriet, østre, vestre og søndre Batterier; derhos var der til yderligere Styrke for Forsvaret anlagt Batterier ved Sandvigen, paa Dybingsholm og Galgebergstangen, ved

, *Artilder, der savnes under C, maa søges under* **K.**

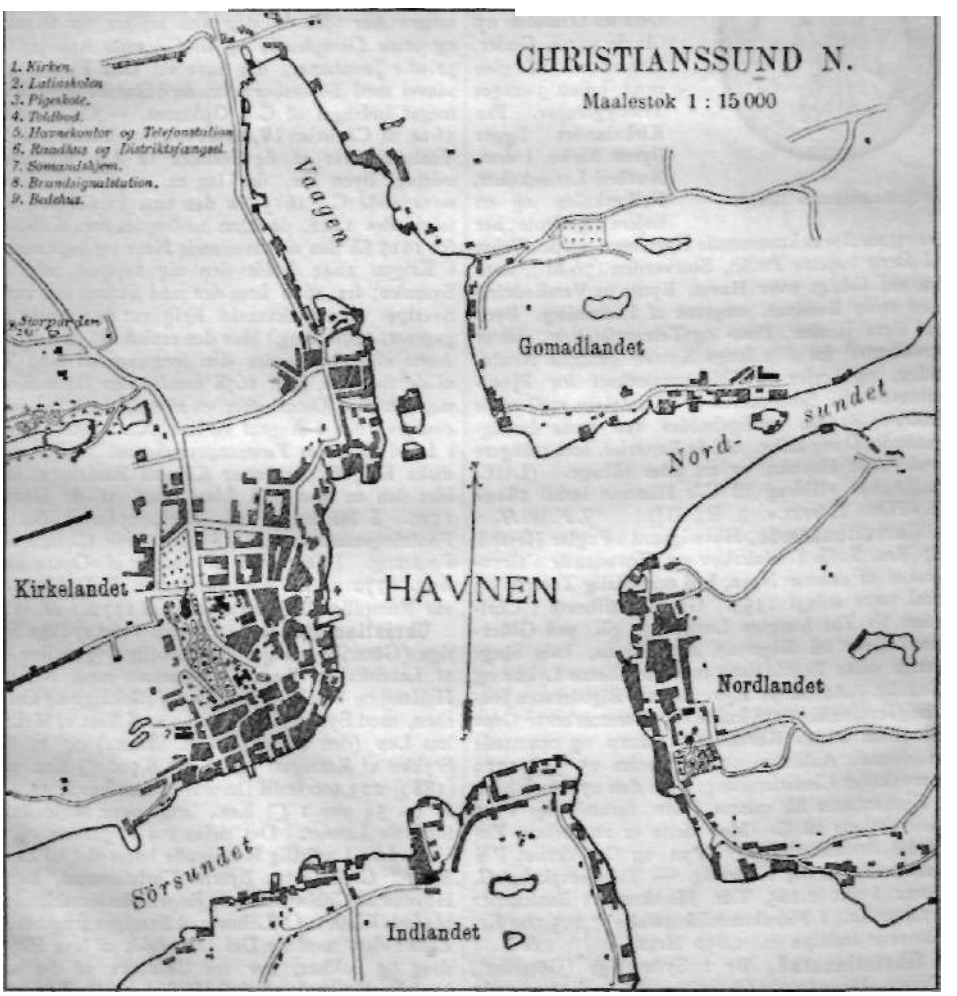
Otteraaens Udløb og paa Gravskjærene. Af alle disse Værker, som have hindret mangen en Brandskatning af Byen, er nu kun Ruiner tilbage, om end C. fremdeles har Kommandant og Garnison. Har Fjendehaand skaanet C., har den været saa meget haardere ramt af Ildebrande, af hvilke, foruden den ovenfor omtalte 1734, kan mærkes den, som i Aug. 1859 ødelagde 80 Vaaningshuse, Branden i Oktbr. 1880, hvorunder 20 Huse og Domkirken brændte, samt den sidste store Brand i Juli 1892, hvorunder omtrent den halve Del af den bedst bebyggede Del strøg med. Byen har een Kirke, Domkirken, der som saadan indviedes 1696; den afbrændte 1734, blev atter opført paa samme Sted og færdig 1738 og brændte igen 1880; den restaurerede Kirke ligger fremdeles paa samme Sted. (Litt.: P. B. Lassen, »Beretning om Stiftsstaden C., dens Fortid og Nutid« [Chra. 1883]; N. Wergeland, »Brudstykker af en utrykt C.'s Beskrivelse« [i »Hist. Tidsskr.«, 2. R., III). *J.F. W. H.*

Christianssands Bysegl.

Christianssted, Hovedstad paa Nordkysten af den dansk-vestindiske 0 St. Croix, Kolonialregeringens Residens, er en smuk, regelmæssig bygget By, har en god, af flere Forter beskyttet Havn, til hvilken dog Adgangen besværes af en Koralbanke, og (1890) 5,500 Indb., hvilket viser en betydelig Tilvækst fra 1880 (4,900 Indb.), noget, der skyldes den store Indvandring af fremmede Arbejdere. Efter Religionen ere de fleste Protestanter (2,300 Anglikanere, ca. 1,200 Lutheranere, 800 mähriske Brødre), ca. 1,200 ere Katolikker. *H. W.*

Christianssund, Købstad i Romsdals Amt, paa 63^0 6' 57" n. Br. og 7^0 $44{,}5'$ 0. L. f. Grw., med (1891) 10,386 Indb., ligger paa 3 Øer, som kun

Artikler, der savnes under C, maa søges under IL

ved det Vest for liggende Fiskevær Grip er dækket mod Havet. Af Øerne ligger Indlandet sydligst, Nordlandet N. 0. f. dette og Kirkelandet N. f. begge; da derhos den sidste ved en i Nord dybt indgaaende Bugt, Vaagen kaldet, næsten er delt i to, faar Byens Havn Udseendet af et Kors. Øerne ere nøgne og golde og Stedet i det hele bekendt for sit fugtige, vindhaarde Klima. Den største Bebyggelse findes paa Kirkelandet; her laa ogsaa det tidligere Handels- og Toldsted Lille Fosen, som 1708 fik sin egen Kirke og 1742 Købstadsrettigheder under sit nuværende Navn. Befolkningen er tiltagen jævnt, fra 1,100 i 1800 til 3,100 i 1845 ognu (1895) over 10,000; den er et Udtryk for den stigende Omsætning, som væsentlig omfatter Fiskevarer; C. har saaledes overtaget en stor Del af Bergens og Trondhjems Handel paa Nordland. Byens Handelsflaade bestod 1890 af 70 Fartøjer med 9,618 Tons.

Christianssunds Bysegl.

Byggegrunden er overalt meget ubekvem, deraf krogede og stejle Gader, bratte Bakker føre i alle 3 Dele fra Stranden op til de øvre Gader, Husene ere i Reglen smaa, højest 3-etages Træbygninger. Paa Kirkelandet ligger Byens Kirke, i dens Nærhed Latinskolen, Folkeskolen og en højere Pigeskole; her ere ogsaa Byens kommunale Bygninger og, paa Vejen til Øens højeste Punkt, Storvarden (76 M.), hvor fra vid Udsigt over Havet, Byens ny Vandledning med store Bassiner, omgivne af Parkanlæg. Byen har flere Banker, Post- og Telegrafstation; den er Anløbssted for alle langs Kysten gaaende Routeskibe, og herfra er Udgangspunktet for Fjordrouterne paa Nordmøre. Forbindelsen mellem de enkelte Bydele vedligeholdes ved smaa hurtiggaaende Dampskibe. Af de Batterier, som tidligere beskyttede Havnen, er nu intet tilbage. (Litt.: L. Daae, »Bidrag til C.'s Historie indtil 1814« [i »Hist. Tidsskr.«, 3. R., II]). *J.F.W.H.*

Christianssæde, Hovedgaard i Fuglse Herred, 17 Km. S. 0. f. Nakskov og Hovedsæde i Grevskabet af samme Navn, hed oprindelig Tostrup og skal være anlagt 1353. Gaarden tilhørte i Christian I's Tid Slægten Lunge og gik ved Giftermaal over til Rigsraad Axel Brahe, hvis Slægt længe delte Besiddelsen med Familierne Lykke og Grubbe. Af senere Ejere nævnes Rigsdrosten Joakim Gersdorff. 1728 købte Overkammerherre Grev Christian Ditlev Reventlov Tostrup og oprettede af denne, Aalstrup og Lungholm 25. Juli 1729 Grevskabet Christiansborg. Da den ny Kongeborg i Kjøbenhavn fik samme Navn, forandredes 1741 Grevskabets til C. Med dette er nu forenet Baroniet Brahetrolleborg i Fyn og Grevskabet Reventlov-Sandberg i Slesvig. — Til Grevskabet C. hører i alt 2,185 Tdr. Hartkorn, i Bankaktier 27,800 Kr., i Fideikommiskapitaler 1,295,500 Kr. Skovene indtage ca. 1,650 Hekt. *E. L.*

Christianstad, By i Sydsverige (Gotarike), Skaane, Hovedstad i Christianstad Len, ligger smukt ca. 22 Km. fra Østersøens Kyst ved Helgeån og dens Udvidelse, Sjoviken (eller Helgesjon), paa den lille Halvø Ållön, og har (1889) 10,300 (1879: 9,300) Indb., der drive nogen Industri i Jærn (Støberier, Maskinværksteder), Tobak, Sprit, 01, Garverier, Farverier, Mølledrift m. m., samt livlig Handel, især med Landbrugsprodukter og Brændevin. C, som er regelmæssig bygget og omgives mod Øst og Vest af smukke Promenader paa de nedlagte Fæstningsværkers Plads, er Garnisonsby (Vende's Artilleriregiment) og Sæde for Landshøvdingen over C. Len og Hofretten for Skaane og Blekinge; den har en højere lærd Skole, C.'s Enskilda Bank, en Filial af Skaane's Enskilda Bank, en Sparekasse m. m. Af Bygningerne maa nævnes den af Christian IV i Renaissancestil byggede, 1628 indviede smukke Trefoldighedskirke, det under Karl XIV Johan byggede Kronohuset, hvor baade Hofretten og Garnisonen have Lokaler, Stadshuset, flere Kaserner og andre Militærbygninger. Som C.'s Havn og Ladeplads kan betragtes den ca. 2 Km. fra Helgeån's Udløb beliggende Åhus (s. d.), med hvilken C. staar i Jærnbaneforbindelse; denne Havns Udbedring og Helgeån's Uddybning i de senere Aar (den er dog kun sejlbar for Pramme og smaa Dampbaade op til C.) samt Anlægget af private Jærnbaner, der have sat C. i Forbindelse saavel med Solvesborg som med Statsbanerne, have meget bidraget til C.'s Opkomst. — C er anlagt 1614 af Christian IV, hvis Navnetræk staar i Byens Vaaben, efter at de Svenske to Aar før havde ødelagt Byen Væ, der laa ca. 10 Km. S. f. det nuværende C; 1615 fik den sine Privilegier, som udvidedes 1622, da Ahus nedlagdes som Købstad; fra 1617 fik den sit nuværende Navn og befæstedes; i Krigen 1644 holdt den sig tappert mod de Svenske; fra 1658 kom den med Skaane ind under Sverige. I den skaanske Krig var den stærkt engageret, 1676 (Aug.) blev den erobret af de Danske; Aaret efter belejredes den forgæves en lang Tid af de Svenske, men 1678 maatte den tapre Kommandant v. d. Osten efter en meget haard Belejring overgive den i August til Karl XI. Efter Freden i Lund sløjfedes Fæstningsværkerne. I den nordiske Krig fik den atter Krigens Rædsler at føle, idet den en kort Tid blev besat af de Danske 1710. I Midten af 18. Aarh. opførtes der ny Fæstningsværker; men 1843 opgaves C. helt som Fæstning. I Sverige er C. bekendt af »Opstanden« Aug. 1772 under Kommandanten Hellichius, der var Forspillet til Omvæltningen af 1772. *H. W.*

Christianstad Len, Provins i det sydlige Sverige (Gotarike), udgør den nordlige og østlige Del af Landskabet Skaane, begrænses mod Nord af Halland og Småland, mod Øst af Blekinge og Østersøen, mod Syd af Østersøen og mod Vest af Malmöhus Len (den anden Del af Skaane) og et lille Stykke af Kattegat, og er ca. 6,500 □Km. med (1889) 223,400 Indb. (hvoraf Byerne havde 15,300); ca. 34 paa 1 □ Km., langt over Middeltallet for hele Landet. Det deles i 4 Fogderier og 10 Herreder; i gejstlig Henseende hører det til Lunds Stift; i C. L. ligge Byerne Christianstad, Lenets Hovedstad, Cimbrishamn og Engelholm samt Handelspladsen Båstad. C. L. hører til Sveriges frugtbareste Egne; dets nordlige Del er opfyldt af lave Højdedrag og Bakker, der ere Udløbere af det smålandske Højland; mod Syd, det smalle Landskab

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

langs Østersoen, er det Lavland (»Christianstadsletten«), hvis nordlige Parti har en Mængde smaa Søer (se for øvrigt nærmere Skaane); det er meget skovrigt. Af Arealet vare (1889) ca. 207,200 Hckt. Agerland, 54,200 Hekt. Eng og 2,800 Hekt. Haver, medens Skovene udgjorde ca. 186,400 Hekt. Kreaturholdet er meget stort; i Aarene 1880—89 var Gennemsnitstallet ca. 40,000 Heste, over 118,000 Stk. Hornkvæg, 70,400 Faar og 79,500 Svin. *H. W.*

Christiansø, eller Ertholmene, en lille Ø-gruppe i Østersøen, ca. 18 Km. N. Ø. f. Bornholm, under ca. 55° 18′ n. Br. og 15° 12′ Ø. L. f. Grw., der bestaar af de tre smaa Klippeøer Christiansholm, Frederiksholm og Græsholmen samt nogle omgivende Skær. Tilsammen ere de ca. 15 Hekt.; den største, Christiansholm, er ca. 690 M. lang og 390 M. bred, Frederiksholm er ca. 440 M. lang og halvt saa bred. Kun disse to ere beboede; 1890 var der 55 Huse og 274 Indb., der drive nogen Havedyrkning, Kartoffelavl og Græsning; men deres vigtigste Erhverv er Fiskeri, og Øerne have en udmærket Havn i det ca. 280 M. lange Sund mellem Christiansholm og Frederiksholm; ved en Flaadebro deles den i en søndre, kun noget over 4 M. dyb Havn og en nordre, der er langt dybere og tilgængelig for meget store Krigsskibe, men rigtignok ikke meget rummelig; imidlertid gør den god Nytte som Nødhavn. Indtil for et Par Aarhundreder siden vare Øerne nøgne og ubeboede; da fattede Christian V den Plan at omdanne dem til en stærk Fæstning; han lod fra 1684 føre Jord derover i Baade (»Ertholmene« skal komme af det tyske Ord Erde), lod de to større Øer omgive med Murværker og anlægge betydelige Fæstnings værker (»Østersøens Malta«); men C. fik dog aldrig nogen Betydning som Fæstning paa Grund af den isolerede Beliggenhed, og 1855 nedlagdes den som Fæstning, og Befolkningen aftog (1801 var der 500, 1860 kun 100 Indb,). Men de to Taarne paa Øerne minde endnu om Fæstningen; paa det større paa Christiansholm er der nu Fyr (ca. 29 M. o. H.); en Bygning paa Frederiksholm er bleven brugt som Statsfængsel (Dr. Dampe, s. d.), ligesom det ogsaa en Tid betragtedes som en Slags Forvisning at blive udnævnt til Kommandant paa C. Øerne hore under Bornholms Amt, Øster Herreds Jurisdiktion. *H. W.*

Christie, Filip, serbisk Statsmand, er født 1819, studerede paa Statens Bekostning 1839—41 i Wien og 1841—48 i Paris, hvor han tog juridisk Doktorgrad. Efter sin Hjemkomst blev han først ansat i Undervisningsministeriet og senere i det fyrstelige Kancelli; blev 1856 Medlem af Højesteret og 1858 af Statsraadet, 1859 Kabinetssekretær og 1860—62 Udenrigsminister. 1870—73 var han Afsending i Konstantinopel, derefter et Aars Tid Undervisningsminister; 1878 paa ny Afsending i Konstantinopel (den første, efter at Serbien var blevet et uafhængigt Rige), 1879 forflyttet til Wien og 1883 til London; endelig 1885 Guvernør for den serbiske Nationalbank. — En anden serbisk Statsmand af samme Navn, Nikola C, var 1861—67 Indenrigsminister og blev 1. Oktbr. 1883, da Landet var i stærk politisk Ophidselse, udnævnt til Førsteminister. Med stor Strenghed dæmpede C. Bevægelsen ved Hjælp af Belejringstilstand og lignende Midler, kuede hurtig et Oprørsforsøg og lod i faa Maaneder 20 Dødsdomme fælde, samt 630 Fængselsstraffe ikende. Da Roligheden var genoprettet, traadte C. i Febr. 1884 tilbage og fik Sæde i Statsraadet. I April 1888 blev han paa ny Førsteminister, forberedte Forfatningens Omdannelse i frisindet Aand og afgik derefter i Jan. 1889. Oktbr. 1894 blev han atter Førsteminister. *E. E.*

Christie, Eilert Christian Brodtkorb, norsk Arkitekt, nedenn. V. F. K. C.'s Brodersøn, er født 24. Decbr. 1832 i Bergen. 1849 blev han sendt til Tyskland for at uddannes til Arkitekt, først ved den polytekniske Skole i Hannover, senere i Karlsruhe, paa hvilket sidste Sted han nærmest sluttede sig til sin fremragende Lærer, Bygningsraad Eisenlohr. 1855 vendte han tilbage til Bergen, hvor han i 3 Aar var Lærer ved Tegneskolen; derefter forflyttedes han til Christiania, hvor han dels var Lærer ved Kunst- og Tegneskolen, dels privatiserede som Arkitekt, men navnlig virkede som rejsende Tegner for »Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring«. Ved denne Virksomhed erhvervede han et grundigt Kendskab til Ejendommelighederne i den norske Bygningsskik i Middelalderen, hvad han igen udnyttede med Smag og historisk og kirkelig Sans saavel i de af ham udarbejdede Restaurationsplaner for Stavanger Domkirke, for Mariekirken og Domkirken i Bergen og for Haakonshallen smst. som i Tegningerne til flere ny Kirker paa Vestlandet (Borgund, Lærdal, Aardal, Holmedal o. fl.). Hans praktiske Dygtighed ikke mindre end hans nævnte historiske Indsigt og kunstneriske Smag udpegede ham derfor som den næsten selvskrevne til at sættes i Spidsen for Restaurationsværket ved det betydeligste Bygningsmindesmærke i Norge, Trondhjems Domkirke, da Stortinget 1872 havde bevilget Midler til Genrejsningen af den næsten i Ruiner sunkne Dom. I nu 23 Aar har han ledet dette Arbejde, som har frembudt de største Vanskeligheder baade i kunsthistorisk og bygningsteknisk Henseende; den største Del af Bygningens Detailler var nemlig gaaet tabt eller bleven spredt paa de forskelligste Steder, og store Hovedpartier af den oprindelige Kirke vare aldeles forsvundne. Højkorets og Hovedskibets Restauration blev færdig 1890, og senere er Tværskibets Genopførelse bleven fortsat under Ledelse og efter Tegninger af C. *J. B. H.*

Christie, Hartvig Caspar, norsk Naturvidenskabsmand, født 1. Decbr. 1826, død 3. Marts 1873. C. tog 1848 mineralogisk Embedseksamen, virkede derefter først nogle Aar som Natstiger ved Kongsberg Sølvværk, senere som Lærer i Matematik og Naturfag i Christiania, hvor han 1855 tog Reallærereksamen. 1859 blev han Lektor i Fysik ved Universitetet; fra 1860 af havde han tillige været Lærer i Fysik, Geognosi og Mineralogi ved den militære Højskole. Som Docent udmærkede C. sig ved sine sjælden anskuelige og fængslende Foredrag; for sin Videnskab virkede han desuden, foruden ved en Del mindre, spredte Afhandlinger, ved sine for sin Tid ansete og i mange Aar benyttede Lærebøger i Fysik, en større i 2 Dele til Universitetsbrug [1. Del 1864, 2. 1865], og en mindre for Middelskolen [1871, 4. Udg. 1882, overs. til Svensk og Finsk]. C. var en Mand med mangesidige praktiske Interesser og utrættelig Virkelyst, der kom adskillige offentlige, administrative Foretagender til gode. Han har store For-

Artikler, der savnes under C, maa søges under EL.

tjenester af den tekniske Undervisnings Fremme og af det industrielle Livs Udvikling i Norge, ligesom han har en væsentlig Andel i Grundlæggelsen af »Den norske Haandværks- og Industriforening«, hvis Formand han en Tid lang var. Desuden var han i de seneste Aar af sit Liv Administrator i Enkekassen, Medlem af Tilsynskomiteen for de private Forsørgelsesselskaber, Medlem af Direktionen for Hoved- og Kongsvingerbanen og Formand i Nationalgaleriets Bestyrelse. Ved Siden heraf var han et virksomt Medlem af Christiania Formandsskab, hvori han blev indvalgt 1869 og sad indtil sin Død. Ved Stortingsvalget 1870 blev han 3. Suppleant for Christiania. Da hans Interesser væsentlig opslugtes af praktiske Reformer, til hvis Gennemførelse han udrettede meget, kom han ikke til at tage synderlig Del i den aktive Politik, hvor han hyldede konservative Anskuelser. *K. V. H.*

Christie, Vilhelm Frimann Koren, norsk Embedsmand og Politiker, født 7. Decbr. 1778 i Christianssund, død 10. Oktbr. 1849 i Bergen. C. blev 1794 Student ved Kjøbenhavns Universitet og tog 1799 og 1802 juridisk Embedseksamen. 1801 blev han Underkancellist i det danske Kancelli, 1804 Sekretær i Karantæne-Direktionen og fik 1805 Titel af Kancellisekretær. Ihvorvel der aabnede sig de mest glimrende Udsigter for ham i Kancelliet, besluttede han sig dog meget snart til at vende tilbage til Fædrelandet. Traditionen inden for Familien vil vide, at ubesvaret Kærlighed vakte hans Længsel efter Hjemmet. 1808 blev han Sorenskriver i Nordhordland ved Bergen, i hvilken By han tog Bolig. 1814 valgtes han fra Bergens By til 1. Repræsentant ved Rigsforsamlingen paa Eidsvold. Her fungerede han som Sekretær, men spillede i øvrigt ingen særlig fremtrædende Rolle; han ansaas dog af flere som Leder af en moderatere Gruppe end den, som Falsen og Sverdrup stode i Spidsen for. Efter Rigsforsamlingens Opløsning blev han af den nyvalgte Konge sammen med Statsraad Aall og Købmand Rosenkilde sendt til England for at tale Norges Selvstændigheds Sag; Deputationen blev imidlertid ikke modtagen, men hjemsendtes med uforrettet Sag. Til det i Henhold til Konventionen til Moss indkaldte første overordentlige Storting valgtes C. til Repræsentant med det udtrykkelige Mandat at stemme mod Foreningen med Sverige. Ifølge dette stemte han da ogsaa 20. Oktbr. selv femte mod Foreningens Indgaaelse. Men for øvrigt blev det dog ham, som førte de herhenhørende Forhandlinger, idet han fra 11. Oktbr. var Stortingets Præsident. Denne Stilling udfyldte han paa en glimrende Maade og vandt herigennem et udødeligt Navn i Landets Historie. Efter at han 14. Oktbr. var valgt til Medlem af den Komité, som skulde modtage Oplysninger fra de svenske Kommissarier og meddele dem til Stortinget, tog han 26. Sæde i Komiteen, og her gik Ledelsen af Forhandlingerne med de svenske Kommissarier straks over til ham. Med Fasthed og Bestemthed ledede han disse Forhandlinger, i hvilke han vidste at skaffe Eidsvoldsmændenes Værk Agtelse, saa at der i Konstitutionen af 17. Maj kun foretoges de Ændringer, som Foreningen med Sverige absolut krævede. Stortinget bevidnede ham da ogsaa sin Anerkendelse ved at skænke ham en Guldpokal, votere ham en Takadresse og stille ham i Spidsen for den Deputation, der paa Stortingets Vegne skulde overbringe Karl XIII et Eksemplar af den norske Grundlov og en Adresse. Ved hans Hjemkomst til Bergen stiftede denne Bys Borgere et Legat, der skulde bære hans Navn. En Kaldelse til at indtræde i Kongens Raad afslog han; derimod blev han 1815 udnævnt til Stiftamtmand i Bergens Stift og Amtmand i Søndre Bergenhus Amt. Samme Aar valgtes han ogsaa til Repræsentant ved det I. ordentlige Storting, ved hvilket han jævnlig fungerede som Stortingets og til Dels som Odelstingets Præsident. Herigennem faldt det i hans Lod at grundlægge Stortingets Forretningsorden og fastslaa Udviklingen af den konstitutionelle Praksis i Norge. Den Indflydelse, som C. øvede paa dette Storting, var meget betydelig og større, end nogen anden Statsmand senere har været i Besiddelse af. Men han undgik dog ikke Miskendelse, navnlig fra Embedsmandsoppositionens Side, der dels var vendt mod Regeringen, dels mod det ved Grundloven grundlagte Bondevælde; denne saa i C.'s Forhold til Regering og Bondestand nærmest et Forræderi mod den Stands Interesser, C. selv tilhørte, og mistænkte ham derhos for at fremme de svenske Amalgamationsplaner. 1817 var C. Medlem af Lovkommissionen og mødte 1818 atter som Stortingsrepræsentant for Bergens By. Hans Indflydelse var paa dette Ting ikke mindre end 1815; han fungerede jævnlig som Stortingets og som Lagtingets Præsident og var Medlem af ikke mindre end 19 forskellige Komiteer. Men samtidig med al denne Anerkendelse blev ogsaa en vidtstrakt Miskendelse ham til Del. Det overanstrengende Arbejde, som læssedespaa C.'s Skuldre, knækkede ham. Valg til Stortinget vilde han ikke mere modtage, og da han efter et Ophold i Karlsbad ikke følte nogen Bedring, søgte han Afsked, der under 24. Jan. 1825 blev ham tilstaaet med hans fulde Gage i Pension. Lidt efter lidt bedredes hans Helbred; Karl Johan tilbød ham da Statsministerstillingen i Stockholm og Justitiariusembedet i Højesteret. Ingen af disse vilde han dog modtage; derimod søgte og fik han (1828) Posten som Toldinspektør i Bergen. Om Efteraaret 1835 blev C, som dengang var fraværende fra Byen, atter valgt til Stortingsrepræsentant for Bergen; men ved Hjemkomsten frasagde han sig Valget under Paaberaabelse af sin vaklende Helbred. — C. fik 1825 Medaillen for Borgerdaad og 1847 ved St. Olafsordenens Oprettelse dennes Storkors. — Et smukt Vidnesbyrd om C.'s Patriotisme og Almenaand afgiver hans omfattende Virksomhed for Bergens Museum, som han 1825 stiftede, og hvis Samlinger han til sin sidste Levetid arbejdede for at udvide. Flere Afhandlinger af ham om arkæologiske Genstande ere trykte i »Urda«, der udgaves i Bergen, og han var en flittig Samler af Folketraditioner, Dialektord m. v. Hans Dagbog fra Eidsvold er trykt i »Norske Samlinger«, II. — En Statue af ham afsløredes 1868 paa Bergens Torv, ogsaa i hans Fødeby er der rejst et Mindesmærke over ham. **(Litt.:** »Dansk biogr. Leks.« III; Halvorsen, »Norsk Forfatterlexikon« og de der citerede Kilder). *O. A. Ø.*

Christie [kri'sti], William Henry Mahoney, engelsk Astronom, er født 1. Oktbr. 1845 i Woolwich, studerede 1864—68 i Cambridge, blev

1870 Assistent ved Greenwich Observatorium og succederede 1881 Airy som *Astronomer Royal*. C. har væsentlig arbejdet med Spektroskopi og, benyttende sig af sit Halfprismspektroskop, studeret Linieforskydning i Spektret; men paa Grund af de mange Fejlkilder, dette Spektroskop er behæftet med, har det ikke fundet Anvendelse uden for Greenwich, ligesom de Værdier, det har givet, ikke længere staa paa Højde med dem, som andre og mere sindrige Apparater give. Til Brug for Greenwich Observatorium har C. konstrueret *The -personal equation machine* [»Montly Notices XLVIII«]. I den senere Tid har han hovedsagelig beskæftiget sig med Stjernefotografering og de Studier, denne giver Anledning til. Som Direktør for Greenwich Observatorium har C. udgivet de aarlige »Greenwich Observations« og »Greenwich ten year catalogue of 4059 stars for 1880« [London 1889] °g »Five-year catalogue of 258 fundamental stars for 1890« [Lond. 1893]. 1878 grundede C. Tidsskriftet »The Observatory«, som han redigerede til 1882 (de 2 sidste Aar sammen med E. W. Maunder). *J. Fr. S.*

Christiern se Christian I og II.

Christina Augusta, svensk Dronning, Datter af Gustaf II Adolf og Maria Eleonora af Brandenburg, født i Stockholm 8. Decbr. 1626, død i Rom 9./19. Apr. 1689, var kun 6 Aar gl., da hun efter sin Faders Død ifølge de gældende Arvefølgebestemmelser besteg Tronen. Landets Styrelse varetoges derfor af en Formynderregering med den store Statsmand, Rigskansler Axel Oxenstjerna som den ledende. Regentskabet havde tillige at vaage over C.'s Opdragelse, der i Betragtning af hendes vordende Opgave fik en overvejende mandlig Karakter. Under Vejledning af den lærde Johannes Matthiæ gjorde hun beundringsværdige Fremskridt i alle den Tids Videnskabsfag. Legemsøvelser og ridderlige Idrætter forsømtes ikke heller. I Regeringskunsten indviedes hun af Oxenstjerna, og Formynderregeringen i sin Helhed fulgte med levende Interesse hendes Uddannelse. Særlig bestræbte man sig for at bibringe hende Ærbødighed for sit Fædrelands Ret og Sæd, for dets protestantiske Tro. For den kvindelige Del af C.'s Opdragelse sørgede hendes Faders Halvsøster, Pfalzgrevinde Katarina (Karl X Gustafs Moder) paa bedste Maade, efter at Regeringen var bleven nødt til at tage hende fra Maria Eleonora, hvis Melankoli og underlige mørke Sindsretning kunde have faaet skæbnesvangre Følger for Datteren. Tidlig begyndte C. at følge Verdensbegivenhedernes Gang med ufravendt Opmærksomhed og røbede et ret ualmindeligt Anlæg for Statssager. Den skarpsynede Kansler sagde om hende (1641), at hun ikke var »som et Fruentimmer, men behjertet cg af en god Forstand«, og indførte hende allerede 1642 i Raadet.

Lige saa godt som Formynderne sørgede for C.'s Opdragelse, lige saa godt havde de varetaget Sveriges ydre og indre Politik. Svenske Hære opererede sejrrig mod Kejseren i hans egne Arvelande, medens det før saa overlegne Danmark, besejret til Lands og til Vands, stod rede til at underhandle om Fred paa de haardeste Vilkaar. Rigets Administration havde faaet en ny og formaalstjenlig Organisation, Finanser og Næringsdrift vare i en bedre Forfatning, end man efter de store Krige gennem saa mange Menneskealdre havde kunnet vente. Som regerende Dronning (siden 7. Decbr. 1644) fulgte C. i Begyndelsen Kanslerens prøvede Raad. Paa Vilkaar, hvorom de vare fuldstændig enige, sluttedes 1645 Fred med Danmark i Brömsebro, og den tyske Krig fortsattes med Kraft. Snart begyndte dog C. over for sin Faders Raadgiver at vise en Ømtaalighed for sin Magt, der ikke er ualmindelig hos unge Regenter, og forenede dermed en kvindelig Svaghed for at lade sine Handlinger ledes af Følelsesstemninger og personlige Hensyn, der ikke var til Bedste for Landet. C. mistænkte Oxenstjerna for at ville føre hende i Ledebaand og begyndte fra 1646 mere og mere at skyde denne til Side. I Stedet laante hun den unge M. G. de la Gardie Øre; denne havde indtaget hende ved sine glimrende Egenskaber, og han overvældedes nu med Velgerninger og Udmærkelser af alle Slags. Fra ham og fra den franske Resident Chanut, hvem hun ogsaa skænkede sin Tillid, indsugede hun en stærk Forkærlighed for Frankrig. Denne Stemning viste sig kun alt for meget i hendes Politik under den westfalske Fredskongres. Oxenstjerna's faste og selvstændige Statskunst forlodes. Af Uvilje mod Oxenstjerna gav Dronningen Adler Salvius, der tillige med sin Modstander Johan Oxenstjerna var svensk Legat paa Kongressen, hemmelige Befalinger, hvorved Virkningen af de svenske Underhandlinger i høj Grad svækkedes. Mange af hendes Foranstaltninger havde vel deres Grund i hendes Tilbøjelighed til at genoprette Freden; men ikke saa sjælden var det hendes Øjemed »at gøre sig *gratieuse*« hos Frankrig. En skarp og mod Oxenstjerna bitter Skrivelse, som hun 1647 afsendte til Legaterne, var nær ved at fremkalde et fuldstændigt Brud mellem hende og Kansleren, men bidrog dog til at fremskynde Freden.

C.'s Hang til absolut Uafhængighed og Eneraadighed gjorde hende utilbøjelig til at paalægge sig selv Ægteskabets Baand. Gustaf Adolf havde lagt Planen til et Giftermaal mellem hende og Frederik Vilhelm af Brandenburg; men Formynderregeringen var af Statshensyn ugunstig stemt for Planen, og C. afviste bestemt Kurfyrstens Frieri. Ikke bedre Held havde de danske Prinser Ulrik og Frederik, for hvem Christian IV under C.'s Mindreaarighed gentagne Gange bejlede. Bedre Udsigter havde en Tid C.'s Fætter Karl Gustaf, for hvem hun fra Barndommen af nærede Hengivenhed. Men ogsaa han fik til sidst Afslag. C. havde besluttet sig til at leve ugift. Under saadanne Forhold maatte Tronfølgen ordnes, og Dronningen gennemførte med hensynsløs Energi, trods Raadets og Adelens ihærdige Modstand, at Stænderne 1649 overdroge denne til Karl Gustaf og 1650 tillige til hans eventuelle Afkom paa Sværdsiden.

C. havde gengivet sit Land Freden. Hendes Køn og hele Sindsretning anviste hende en anden Vej end Krig til at gøre sin Regering berømt. Hun vilde i Henseende til Kultur hæve sit Land til en Højde, svarende til dets politiske Stilling. I dette Øjemed understøttede hun ikke blot indenlandske, men indkaldte og opmuntrede gavmildt en Mængde fremmede lærde. Descartes, Saumaise, N. Heinsius, I. Voss, Freinsheim og Naudé udgjorde kun en Del af de mange, som »Nordens Pallas« drog til Stockholm. Med saadanne Mænd underholdt C. sig daglig for at udvikle sine rige

videnskabelige Interesser, ved deres Hjælp skaffede hun sig rige Samlinger af Bøger og Manuskripter, af Kunstsager og Antikviteter. Men de intellektuelle og kunstneriske Interesser vare langtfra alene herskende. Skønhed og Aandrighed, en behagelig utvungen Omgangstone spredte tillige Glans over C.'s Hof, og alle Haande Adspredelser, som Balletter, Maskerader, Skuespil, Dystløb og Jagter afløste de lærde Idrætter og Regeringsforretningerne. Det syntes, som om en hendøende Tidsalder mødtes med en endnu ikke frembrudt. Der gik et Pust af Renaissance hen over C.'s Hof, men der fandtes ogsaa en »Filosof paa Tronen«.

Dette glimrende Hofliv svarede imidlertid bedre til C.'s høje Tanker om Kongedømmet og Sveriges ny Stilling end til Landets Hjælpekilder. For at skaffe Midler til Krigens Førelse og til at belønne fortjente Officerer havde allerede Formynderregeringen givet en Mængde af Kronens Godser i Pant eller som Len, men C.'s Gavmildhed med Krongods kendte ingen Grænser. Saaledes udtørredes en af de vigtigste Indtægtskilder, medens Luksus'en og Ødselheden ved Hoffet forøgede Udgifterne. Herved opstod der en trykkende Finansnød og en vidt udbredt Misfornøjelse hos Skatteyderne. Paa Rigsdagen 1650 fik denne Udtryk i de uprivilegerede Stænders Krav paa, al de Krongodser, der vare bortgivne som Len, skulde inddrages. C. var ikke blind for det berettigede i denne Fordring, men syntes at have manglet Mod til at bryde med Adelen ved at efterkomme den, og Tilstanden forblev uforandret. Da kastede nogle af de misfornøjede deres Blik paa Tronfølgeren. Den unge Arnold Messenius sendte Karl Gustaf et Skrift, hvori han under Fornærmelser mod C. opfordrede ham til at tilrive sig Regeringen, men blev angiven for Dronningen og tillige med sin Fader henrettet (22. Decbr. 1651).

I Mellemtiden var der i al Hemmelighed foregaaet den sælsomste Forandring i C.'s Sind. Gustaf Adolfs Datter var bleven Katolik. Med en religiøs Grundstemning forenede hun en Ringeagt over for Kultus'ens ydre Former. Ligesom sin Lærer, Synkretisten Matthiæ, havde hun mere Sans for det væsentlige, som forenede, end for det mindre væsentlige, som adskilte de forskellige Bekendelser. En Anskuelse som denne, Omgangen med geniale Mænd (Chanut, Descartes) af katolsk Tro, aandeligt Slægtskab med denne, eller hvad det nu kan have været, førte hende stedse nærmere Rom. Men derved blev hendes Stilling som svensk Regent uholdbar og for den sandhedskærlige C. utaalelig falsk. Straks efter at hun havde givet Macedo, den portugisiske Gesandts Skriftefader, det Hverv, at indbyde til Stockholm nogle Jesuiterpatere, med hvem hun kunde forhandle om sin Overgang til Katolicismen, erklærede hun i Raadet, at hun vilde nedlægge Kronen (Aug. 1651). Raadsherrerne, der ikke kendte C.'s virkelige Motiv, fik hende dog denne Gang, om end med Vanskelighed, formaaet til at afstaa fra sit Forsæt. Men da Jesuiterpaterne Malines og Casati paa C.'s Kaldelse vare ankomne, fattede hun (Foraaret 1652) den uigenkaldelige Beslutning at abdicere og bosætte sig i Syden. I sine sidste Aar som svensk Dronning viste C. en stedse større Koldsindighed over for den Kirke, hun i sit Hjerte havde forladt, uden at kunne røbe sin Tilslutning til nogen anden. Samtiden stemplede hende derfor som Ateist.

Den store Forandring i C.'s Indre medfulgtes ikke af nogen Forandring i hendes Optræden som Dronning. Hun helligede sig vedblivende med Nidkærhed og Alvor til Regeringsførelsen, men lod tillige de økonomiske Misbrug vedvare. Paa Slutningen gjorde hun dog et første Skridt til en Reduktion af Krongods. Altid villig til at optræde som Fredstifterske tilbød hun sin Mægling mellem Frankrig og Spanien, mellem den franske Regering og Fronden, men uden Resultat. Et Forslag af C. (1653) om et svensk-dansk Forbund til Værn for Østersøens Frihed under Krigen mellem England og Nederlandene vandt lige saa liden Anklang i Danmark. Dette Land nærede Mistro til hende for den Venlighed, hun ved sit Hof viste den landflygtige Ulfeldt. I Politikken tog hun nu atter mod Raad af Axel Oxcnstjerna, for saa vidt som hendes Hang til Egenraadighed tillod det. M. G. de la Gardie paadrog sig 1653 en lige saa velfortjent som fuldstændig Unaade. Blandt hendes Omgivelser ved Hoffet i disse Aar skulle fortiden Ulfeldt nævnes Clas Tott, Ebba Sparre, den eneste Kvinde, C. skænkede sin Tillid, den polske landflygtige Radziejovski samt fremfor alle andre den spanske Minister Pimentel og Bourdelot, C.'s franske Livmedikus, der havde genoprettet hendes Sundhed. Over for de to sidstnævnte viste Dronningen en Fortrolighed, der ofte misforstodes. Sagen var, at de vare indviede i hendes store Hemmelighed, og at de (Bourdelot som Kabinetssekretær) førte de Underhandlinger med Hoffet i Madrid og Kurien, der resulterede i, at C. selv efter Tronfrasigelsen behandledes som Suveræn.

Omsider satte C. Abdikationsplanen i Værk paa en Rigsdag i Upsala (6. Juni 1654), efter at Stænderne til hendes Underhold havde anvist Indtægterne af Norrköping, Øland, Gotland, Øsel samt nogle Byer i Nordtyskland. Derefter forlod C. skyndsomt Sverige og begav sig gennem Danmark, Tyskland og Nederlandene til Bruxelles. Her gik hun formelig, men i al Hemmelighed, over til den katolske Kirke Juleaften 1654. Det aabenbare Trosskifte fandt først Sted 24. Oktbr. (3. Novbr.) det følgende Aar i Innsbruck. Derfra begav hun sig til Rom. Her modtoges hun som en Triumfator af Pave Alexander VII, til hvis Ære hun forandrede sit Navn til C. Alexandra.

Med kortere Afbrydelser tilbragte C. Resten af sit Liv i Rom, omgiven af et glimrende Hof og en Mængde lærde, som hun med sædvanlig Gavmildhed understøttede. Alt, hvad Rom havde af aandelige Interesser, samledes omkring hende. At være Dronning i de lærdes Verden var dog ikke nok for C, hendes urolige Sind arbejdede rastløst med politiske Planer, der tit vare mere end fantastiske. Hun sluttede sig til Mazarin's Politik i Italien, og en italiensk Fyrstekrone viste sig i Aanden for hende som Løn. Hun vilde i Spidsen for en fransk Hær fordrive Spanierne fra Napoli. I Sammenhæng med disse Planer stilles C.'s Besøg i Frankrig 1657, og Monaldeschi's (s. d.) Henrettelse skal have været en Straf, fordi de vare blevne røbede. To Gange, 1660—61 og 1667, besøgte C. Sverige. Første Gang fremkom hun endog med en Slags Fordring paa Tronfølgen, men maatte forny sin Abdikation. Den strenge Religionslov krydsede ogsaa hendes Plan om at bosætte sig i Fædrelandet. 1668 optraadte hun, understøttet af

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Paven, som Prætendent til Polens Trone, men uden Held. I Tidens mange politiske Forviklinger i Rom fremtraadte hun ofte.

C.'s rige Samlinger adsplittedes efter hendes Død. En Del af hendes Bibliotek forenedes med det vatikanske. Af Malerierne gik en stor Del til Frankrig. Hendes Papirer findes nu i Montpellier, hvorhen de bleve førte efter Roms Erobring 1798. — Hendes Liv er blevet poetisk behandlet af flere af Sveriges Digtere, saaledes af T. G. Rudbeck i det fra Fransk bearbejdede Skuespil »Drottning C. vid 16 år« [1839], af C. F. Ridderstad i Skuespillet »Drottning C. i Italien« [1848], af Vilhelmina Stålberg i Romanen »C.« [1861], af Carl Snoilsky i Digtcyklus'en »C.« [1881], m. fl.; af danske Digtere har bl. a. Carl Bagger behandlet en Episode af hendes Liv i Tragedien »Dronning C. og Monaldeschi« [1833]. (Litt.: Archenholtz, *Memoires concernant Christine, reine de Suède*, I—IV [1751—60], en Samling Materiale, der bl. a. indeholder C.'s Skrifter samt Uddrag af hendes Papirer; Odhner, »Sveriges inre historia under Dr. Christinas formyndare« [1865]; samme, »Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen« [1875]. Af Fremstillinger i den fremmede Litteratur kunne nævnes: Grauert, »Christina, Konigin von Schweden«, I— II [1837—42] samt Bain, *Christina, queen of Siveden* [1890]. I den seneste Tid har Prof. M. Weibull, først og fremmest ved sin Kritik af de saakaldte *Mémoires de Chanut* [»Svensk historisk tidskrift« 1887—88], kastet nyt Lys over mange af de dunkle Punkter i C.'s Historie). *P. O.*

Christine, Kong Hans'es Dronning, født i Torgau 24. Decbr. 1461, død i Odense 8. Decbr. 1521, var Datter af Kurfyrst Ernst af Sachsen og Elisabeth af Bayern, blev 1477 fæstet og 6. Septbr. 1478 i Kjøbenhavn viet til Christian I's Søn Hans, blev 18. Maj 1483 tillige med Kong Hans kronet i Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn og 4. Febr. 1499 i Upsala som Sveriges Dronning. I Aug. 1501 efterlod Kongen hende, under den truende Gæring i Sverige, i Stockholm, medens han selv vendte tilbage til Danmark, hvorpaa hun fra Septbr. 1501 til 6. Maj 1502 paa Stockholm Slot med stor Fasthed udholdt en af Unionstidens haardeste Belejringer; af en Besætning paa 1,000 Mand vare til sidst kun 70 af Hunger og Sygdom udtærede Skikkelser tilbage. Imod Overgivelsesvilkaarene holdtes Dronningen under forskellige Paaskud tilbage i Sverige, først i Sortebrødreklostret i Stockholm, senere i Graabrødreklostret, til sidst i Vadstena Kloster, indtil hun endelig i Oktbr. 1503, til Dels efter lybsk Mægling, af Rigsforstanderen Sten Sture ledsagedes til Grænsen og udleveredes. Ved sit udholdende Forsvar af Stockholm Slot vandt hun sig et stort Ry, men ikke mindre ved sin ægte kvindelige, bløde, fromme og godgørende Karakter. Kort efter Tilbagekomsten fra Sverige søgte hun Kirkens Aflad ved en Pilegrimsrejse til bekendte Valfartssteder i Nordtyskland og stiftede kort efter St. Klare Kloster i Kjøbenhavn for Nonner af Franciskanerordenen og senere et lignende i Odense. Den fromme Franciskus, Graabrødreordenens Stifter, var hendes Yndlingshelgen. Derfor fik hun efter Kong Hans'es Død 20. Febr. 1513 ham begravet i Graabrødrekirken i Odense, hvor hun oprettede det nu i St. Knuds Kirke opbevarede Mindesmærke over ham og sig, og her lod hun Claus Berg udføre sin bekendte Altertavle med Billeder af hele Kongefamilien. Som Enke opholdt hun sig nemlig i Reglen paa sit Livsejegods Næsbyhoved ved Odense. (Litt.: Molbech, »Nord. Tidsskr. f. Hist. o. s. v.« I, S. 430 ff. [Uddrag af Dronningens interessante Regnskaber]; Werlauff, »Monum. over Kong Hans og Dronning C. i St. Knuds Kirke«; Allen, »De tre nord. Rig. Hist.« **I,** S. 216 ff. o. fl. St.). *A. H—e.*

Christine, den hellige, ifølge Legenden en etrurisk Pige, blev kristen og pint under Diocletianus og, da hun ikke vilde svigte sin Tro, dræbt ved Pileskud. Palermo gør Krav paa at have hendes Grav og ærer hende som sin Værnehelgeninde. Hendes Mindedag er 24. Juli *H. O.*

Christine (Kirsten), Knud Lavard's næstældste Datter, blev bortfæstet til den norske Konge Magnus Sigurdsøn (ca. 1132); endnu næppe voksen blev hun da Norges Dronning (1133), men samme Aar forskudt, fordi hun havde hjulpet sin landflygtige Farbroder Erik Emune, da Magnus vilde svige ham. Fra nu af levede hun i Danmark, hvor hun endnu nævnes i et Oldbrev fra 1141; men dernæst taber hendes Spor sig. Man har villet identificere hende med Folkevisens »Liden Kirsten«; men denne er næppe nogen historisk Person, og var hun det, maatte hun i alt Fald være meget yngre end C. *H. O.*

Christine, Marie, spansk Dronning, født 27. Apr. 1808, død 22. Aug. 1878, Datter af Kong Frants I af begge Sicilierne, ægtede 11. Decbr. 1829 den barnløse Kong Ferdinand VII som hans fjerde Hustru og vandt straks stor Indflydelse paa sin aldrende Ægtefælle ved sin Ungdom og Skønhed. Hun overtalte ham til at ophæve den saliske Arvefølge 29. Marts 1830 og genindføre den gamle kastilianske, hvorved Arveretten udstraktes ogsaa til Kvinder, og hendes Datter Isabella, født 10. Oktbr. s. A., blev altsaa arveberettiget fremfor Kongens Broder Don Carlos. Da dennes Tilhængere i Septbr. 1832 under Kongens Sygdom havde aflokket ham et Samtykke til den ny Ordnings Tilbagekaldelse, fik C. ham omstemt snart efter og opnaaede 20. Juni 1833 ogsaa Cortes's Stadfæstelse paa den ny Arvelov. Tre Maaneder senere, 29. Septbr. 1833, blev hun Enke og Regentinde i Datterens Mindreaarighed og søgte straks at vinde Folkets Yndest ved at udstede en almindelig politisk Benaadning. Da Carlisterne rejste Oprørsfanen og holdt fast ved Enevælden, saa C. sig nødt til at spille frisindet og udstedte 1834 samt 1837 fri Forfatninger, skønt hun i Virkeligheden selv snarere hyldede absolutistiske Grundsætninger. Under Borgerkrigen kaldtes det frisindede Parti ogsaa Christinere; men da Kampen var til Ende, søgte hun at indskrænke Kommunalselvstændigheden og vakte derved en Opstand imod sig, saa at hun 12. Oktbr. 1840 maatte overdrage Regentskabet til Espartero og forlade Spanien. I Febr. 1844 vendte hun dog tilbage, hjemkaldt af Narvaez, og øvede i en halv Snes Aar stor Indflydelse. Hun understøttede villig Kong Ludvig Filip's Planer om Isabella's og hendes yngre Søster Louise's samtidige Ægteskab 10. Oktbr. 1846 og arbejdede senere ivrig for at gennemføre en politisk Reaktion, efter at have faaet Narvaez fortrængt 1849. Ligeledes viste hun sig meget dygtig til at

berige sig paa Statens Bekostning for at skaffe i Midler til at udstyre sine Børn af andet Ægteskab. Hun havde nemlig 28. Decbr. 1833, altsaa efter tre Maaneders Enkestand, hemmelig giftet sig med en Livgardist Fernando Munoz (1808—73) og lod 13. Oktbr. 1844 dette Ægteskab højtidelig kundgøre og ham udnævne til Hertug af Rianzares. Endelig vakte Uviljen over hendes Færd og Datterens reaktionære Styrelse en ny Opstand i Juni 1854; hun blev en Tid lang holdt fangen og under Forhaanelser forjagen til Portugal, ja i et Par Aar bleve hendes Godser og Apanage endog beslaglagte. Senere levede hun mest i Frankrig, men besøgte dog nogle Gange i kortere Tid Spanien. I sit andet Ægteskab havde hun 7 Børn, 4 Sønner og 3 Døtre; af Sønnerne ere (1894) kun 2 i Live. *E. E.*

Christine de Pisan [kristi'ndøpizã'], fransk Forfatterinde, født i Venezia 1363, død 1431 i et fransk Kloster. I en Alder af fem Aar kom hun til Frankrig, hvor hun blev tidlig gift; da hun var 25 Aar gammel, mistede hun sin Mand, og hun helligede da Resten af sit Liv til litterære Sysler. Hun har forfattet en lang Række Skrifter af højst forskelligt Indhold; politiske Afhandlinger som »Livre de chevalerie« og »Livre de la paix«, moraliserende Afhandlinger som »Vision de Christine«, »Livre des trois vertus« o. s. v., en Art rimet Verdenshistorie, der kaldes »Mutation de fortune«, filosoferende Digte, som »Chemin de longue estude«, foruden talrige mindre Kunstdigte *(Ballades, virelais, lais, rondes, complaintesamoureuses)*. Som hendes Hovedværk maa betegnes »Le livre des faits et bonnes mœurs du sage roy Charles V«. En ny Udgave af hendes Digte er paabegyndt af Maurice Roy [Paris 1886 fif.]. *Kr. N.*

Christinehamn, By i Mellemsverige (Svealand), Vermlands Len, beliggende ved Varnan, ca. 1 Km. fra dens Udløb i Varnumsviken, en lille Bugt ved Søen Venern's Nordøstkyst, har (1889) 5,800 Indb., der drive en Del Industri i Jærn (stort Maskinværksted, Støberi); desuden har den Bryggerier, Garverier, Mølledrift, Tobaksfabrik m. m.; men Handelen, især med Jærn, Korn og Tømmer, er dens vigtigste Erhverv, og berømt over hele Sverige er det store »Fastingsmarknad«, der holdes her hvert Aar i April, og hvor Priserne for Jærn, Korn og Tømmer fastsættes; Markedet har dog i de senere Aar mistet noget af sin Betydning. C. har en Enskilda Bank og en Sparekasse; af Bygninger mærkes kun den ny, smukke Kirke med to Taarne lige uden for Byen. — Hvor C. ligger, havde der længe været en meget besøgt Markedsplads, Varnum, Hamna eller Brohamn, hvor Hertug Karl (senere Karl IX) opførte et Slot; efterhaanden voksede den nuværende By op her, og under Dronning Christine fik den 1642 Købstadsrettigheder. Som andre svenske Byer har den ofte lidt af Ildebrand, saaledes 1777, da den næsten helt nedbrændte. *H. W.*

Christinere (*Christinos*), spansk politisk Parti 1834—39, opkaldt efter Enkedronning Marie Christine, fordi de forsvarede hendes Datter Dronning Isabella's Arveret samt den konstitutionelle Forfatning imod den legitimistiske Prætendent Don Carlos og hans Planer om Enevælde. *E. E.*

Christinestad, By i Storfyrstendømmet Finland, Østerbotten, Guvernement Vasa, beliggende paa en lille Landtunge ved den bottniske Bugt, har (1890) 2,700, mest svensktalende Indbyggere, der drive lidt Industri, Skibsfart og Handel, især med Tømmer, Tjære og Fisk; den indre, gode Havn har en Dybde af ca. 4,5 M. C. blev anlagt 1649 under Dronning Christine af Per Brahe. *H. W.*

Christmas [kri'smäs] (eng.), »Christmesse«, egl. Christi Dag eller *C.-day* (25. Decbr.), dernæst den hele Juletid, der tidligere i England varede til 2. Febr. og nu ender med *twelfth-day* eller den »tolvte Dag« (6. Jan.).

Christmas-box [kri'smäsbåks] (eng.), »Julekasse«, i England: Julegave. *Boxing-day* [bå'ksinde'i], den anden (ulehelligdag, paa hvilken Uddelingen af Gaverne finder Sted.

Christmas Pantomime [kri'smäspa'nt^{e}maim], Julepantomime, Betegnelse for en Art engelske Teaterforestillinger. John Rich, der var en dygtig Mimiker og Direktør for Teatret i Lincoln's Inn Fields i London, var Opfinderen af den moderne engelske Pantomime med vekslende komiske og alvorlige Scener og med Benyttelse af de gamle italienske Pantomimefigurer; hans første Skuespil af denne Art var *Harlequin Sorcerer*, der opførtes 1717. I vore Dage ere Julepantomimerne, hvis Handling i Reglen bygges over et velkendt Eventyr, en broget Blanding af Opera og Ballet, Feeri, Revy og Gymnastik samt en »Harlequinade«, hvor Klovnen, Pantalon, Harlekin og Kolumbine optræde sammen med en engelsk Politibetjent og andre i vild Lystighed; litterær Værdi kan man næppe tillægge dem. De sættes overordentlig pragtfuldt i Scene og opføres Aften efter Aften til lige stor Glæde for voksne og Børn; første Opførelse finder Sted 26. Decbr. (*Boxing Night*). De høre særlig hjemme paa Drury Lane Teatret, men spilles i vore Dage ogsaa paa adskillige andre Scener (Covent Garden, CrystalPalace o. s. v.). *C. K.*

Christodōros, byzantinsk Digter fra Koptos i Ægypten, ca. 500 e. Chr., Forfatter til nogle Epigrammer og et længere Digt om Statuerne i Zeuxipposgymnasiet i Byzans; dette Digt er udgivet med Noter af Anselmus Banduri i hans Værk, *Libri VII Antiquitatum Constantinopolitanarum* [Paris 1711, Venezia 1729] og er optaget i Jacobs s *Anthologia Palatina* [Leipzig 1813—17] og *Anthologia Graeca* ed. Stadtmüller Bd. I [smst. 1894]. *K. H.*

Christodūlos (græ.: »Christi Træl«), den byzantinske Kejser Johannes VI Kantakuzenos's (s. d.) Forfatternavn.

Christoffer I, dansk Konge 1252—59, født ca. 1219, død i Ribe 29. Maj 1259, Valdemar Sejr's og Berengaria's yngste Søn. Faderen overdrog ham Lolland og Falster som Arvelod, og medens Broderen Erik Plovpenning var Konge, deltog C undertiden i Hertug Abel's og de andre fyrstelige Lensmænds Kamp imod denne; til Abel som Konge stod han derimod i venligt Forhold, og han skal have lovet at støtte Abel's ældste Søn Valdemar til at faa Riget efter Faderens Død. Da Abel allerede 29. Juni 1252 faldt i Kampen mod Friserne, lod C. sig dog selv udraabe til Konge, og der lagdes derved Grunden til en Strid mellem de to Linier af Kongehuset, der varede Menneskealdere igennem. Den unge Valdemar, der da sad i Fangenskab hos Ærkebispen af Köln, blev løskøbt af sine

, Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Morbrødre, de holstenske Grever, og disse understøttede ham med Hærmagt mod C.; samtidig truedes denne af et Angreb Nord fra af Nordmænd og Svenskere. Under disse Forhold maatte C. søge Underhandlinger, og det kom ogsaa til Forlig med Holstenerne; C. forlenede 1253 Valdemar med Hertugdømmet Sønderjylland, medens denne til Gengæld opgav sine Krav paa Riget, hvor nu C.'s lille Søn Erik hyldedes som hans Efterfølger. Paa andre Kanter vedblev dog Uroen; Nordmændene gjorde et Plyndringstog ind i Halland, samtidig var der Bondeopstand i Danmark, hvor »Kaadkarlene (den laveste Almue) rasede med deres Køller«, og dertil kom endelig en stor Strid mellem Kongen og den nyvalgte, energiske Ærkebiskop, Jakob Erlandsen, som naaede sit Højdepunkt, da Ærkebispen paa et Kirkemøde i Vejle 1256 fik vedtaget den berygtede Konstitution: *Cum ecclesia Daciana*, hvorved det blev fastsat, at ved et Overgreb imod en Biskop skulde hele Riget falde under Interdikt. C. udsonede sig nu med Kong Haakon i Norge og Birger Jarl i Sverige, der mødtes med ham i Kjøbenhavn 1257; til Gengæld gik han des skarpere frem mod sine andre Modstandere. Da Valdemar døde endnu samme Aar, inddrog han Hertugdømmet; Bønderne bleve overvundne i et stort Slag ved Lejrebro, og da Jakob Erlandsen nægtede at foretage Kroningen af C.'s Søn, lod Kongen ham fængsle (5. Febr. 1259). Det Interdikt, der nu skulde hvile over Landet, blev kun i ringe Maal gennemført; farligere var det, at Ærkebispens Forbundsfælle, Fyrst Jaromar af Rygen, i Forening med Hertug Valdemar's Broder Erik, landede paa Sjælland og plyndrede vidt og bredt. C. samlede Tropper imod ham i Jylland; her døde han imidlertid pludselig, efter den almindelige Tro forgivet af Abbed Arnfast af Ry. Hans Enke, Margrethe Sambiria, en pommersk Fyrstedatter, som C, havde ægtet 1248, overtog Styrelsen for sin endnu kun tiaarige Søn Erik (Glipping). *Kr. E.*

Christoffer II, dansk Konge 1320—32, næstældste Søn af Erik Glipping, født 29. Septbr. 1276, død 2. Aug. 1332 i Nykjøbing paa Falster. Allerede 1294 brugte Broderen Erik Menved ham til at udføre Fængslingen af Ærkebisp Jens Grand, hvorved C. gik frem med en ufornøden Hensynsløshed. Snart efter viste hans onde Karakter sig over for Broderen; allerede 1298 var der aaben Strid mellem dem, og skønt Kongen 1303 gjorde C. til Hertug af Estland og 1306 gav ham Hertugdømmet Halland i Stedet, var C. dog stadig misfornøjet og mente, at han ikke behandledes, som det tilkom en Kongesøn. Han nyttede derfor enhver Lejlighed til at sætte sig op imod Broderen; bl. a. indlod han sig 1307 i forræderske Forbindelser baade med de svenske Hertuger og de som hans Faders Mordere udlagte fredløse, stilende mod, at han selv skulde gøres til Konge i Broderens Sted. Noget af, hvad her var aftalt, kom snart frem, men Erik behandlede Broderen meget skaansomt; først senere kom det hele sorte Forræderi for Dagen, og Brudet mellem Brødrene blev da ulægeligt. C. gik i Landflygtighed (1315), forbandt sig med Erik's Hovedmodstander, Markgrev Valdemar af Brandenburg, senere med den Kongen fjendtlige Ærkebisp Esger og de svenske Hertuger. Saa døde Broderen i Decbr. 1319; han efterlod sig ingen Børn, og C. var nærmest til Kronen. Paa sit Dødsleje havde Erik advaret mod at vælge ham; men C. blev støttet af sin Halvbroder, den holstenske Greve Johan den Milde, og vandt de danske Stormænd ved rige Løfter. Efter at have udstedt en streng Haandfæstning blev han paa Landstinget i Viborg valgt til Konge (25. Jan. 1320), og da han Aaret efter ved et Forlig havde endt Broderens Strid med Ærkebisp Esger, blev han kronet af denne sammen med sin ældste Søn Erik. I hans første Regeringsaar var C.'s Politik ganske heldig; han fik den mecklenburgske Fyrste Henrik til at anerkende Danmarks Lenshøjhed over Rostock, et Indfald af den landflygtige Stormand Knud Porse blev slaaet tilbage, og C. fik sin Datter Margrete gift med Kejser Ludvig af Bayern's Søn Ludvig, som Faderen havde forlenet med Brandenburg, hvor det askaniske Hus var uddød. Men denne Udenrigspolitik krævede mange Penge; i Strid med Haandfæstningen paalagde C. høje Skatter, og blandt Stormændene voksede Misnøjen mod ham. 1325 døde Rigets to fyrstelige Lensmænd, Hertug Erik af Jylland og Vitslav af Rygen, og C. udstrakte sin Haand efter disses Lande; de holstenske Grever stillede sig dog imod ham, de danske Stormænd sluttede Forbund med dem, og der rejste sig Opstand mod C, der selv maatte flygte til Tyskland, medens hans Søn Erik toges til Fange; Hertug Erik's lille Søn Valdemar blev valgt til Konge under Formynderskab af Grev Gert (Juni 1326), medens inden- og udenlandske Herrer delte hele Riget mellem sig. Den almindelige Harme over denne Tilstand vakte hos C. Haab om at komme tilbage; ved store Ofre kobte han sin Halvbroder Grev Johan's Hjælp, og i Sommeren 1329 landede han paa Falster. Han og Johan fik snart Magten i Østdanmark; ogsaa Grev Gert opgav den unge Valdemar's Sag, og medens denne vendte tilbage til sit fædrene Hertugdømme, fik Gert arvelig Forlening paa Fyn og andre Dele af Danmark i Pant (Febr. 1330). Saaledes var C. atter Konge, om end hans virkelige Magt kun strakte sig over nogle Stykker af Nørrejylland. End ikke disse fik han Lov til at beholde; da der kom Strid mellem Johan og Gert, vilde Kongen hjælpe den første, men Gert tilføjede ham paa Lohede et fuldstændigt Nederlag (29. Novbr. 1331); C.'s næstældste Søn, Otto, blev fangen, den ældste, Erik, styrtede under Flugten med Hesten og døde som Følge heraf; ved Forliget med Grev Gert maatte C. overlade ham hele Nørrejylland i Pant (Jan. 1332). Fra nu af levede Skyggekongen paa Lolland, hvor han endda led den Skam, at nogle Adelsmænd brændte Huset af over hans Hoved og førte ham selv som Fange til Grev Johan. C. ligger begravet sammen med sin Dronning, den pommerske Prinsesse Eufemia, i Sorø, hvor deres Gravminde med liggende Figurer endnu er bevaret. I 8 Aar efter hans Død stod Riget kongeløst; da blev hans yngste Søn, Valdemar Atterdag, tagen til Konge og fik atter Riget bragt paa Fode. *Kr. E.*

Christoffer, uægte Søn af Valdemar den Store og Tove, udmærkede sig tidlig baade paa Vendertogene og som Høvedsmand i Sønderjylland, men døde allerede 1173, kun lidt over en Snes Aar gammel. *Kr. E.*

Christoffer, eneste Søn af Valdemar Atterdag, blev 1359 udnævnt til Hertug af Lolland og hyldet som Tronfølger; Aaret efter overværede han det

Artikler, der savnes under C, man søges under ***K.***

store Danehof i Kalundborg, og hans Navn staar jævnsides Faderens i den mærkelige Landefredsakt, der udstedtes her. Under Krigen med Hanseaterne anførte han den danske Flaade og sejrede i Søkampen ved Helsingborg (1362), ved hvilken Lejlighed han selv blev haardt saaret. Aaret efter blev han under Højtideligholdelsen af Søsteren Margretes Bryllup med den norske Kong Haakon alvorlig syg og døde allerede II. Juni 1363; han blev begravet i Roskilde Domkirke, hvor hans Gravmæle, der fremstiller ham i hel, hvilende Figur, iført en kostelig Rustning, endnu ses. Han var den sidste mandlige Ætling af Sven Ætridsens Kongestamme. *Kr. E.*

Christoffer, Greve af Oldenburg, født omtr. 1504, død 1566, blev som yngre Søn af Grev Johan XIV bestemt for den gejstlige Stand, blev allerede som Barn Domherre i Bremen og Køln og fik en omhyggelig Opdragelse. 1524 kom han til Landgreve Filip af Hessens Hof og deltog med ham i Bondekrigen 1525. Humanistisk anlagt gjorde han her Bekendtskab med Reformatorerne, især Melanchton; dennes Skrifter og Homer vare hans Yndlingslæsning, selv midt under de mange Felttog, hvori den eventyrlige og livsglade Kriger tumlede sig. Da han 1533 kom til Østersøen som Deltager i et nederlandske Tog mod Liibeck, traadte han i hemmelig Forbindelse med Jørgen Kock i Malmø og senere med Jiirgen Wullenwever i Liibeck om at befri sit Næstsøskendebarn, den fangne Christan II, med hvem han allerede havde staaet i Forbindelse under dennes Landflygtighed. I Maj 1534 viste han sig uden for Liibeck med en 3—4,000 Mand og sluttede Forbund med Hansestaden om Christian II's Befrielse og Evangeliets Fremme. Efter et Indfald i Holsten i lybsk Interesse viste han sig pludselig med en lybsk Flaade ved Dragør 21. Juni og gjorde Dagen efter Landgang ved Skovshoved. Det uventede Angreb lykkedes fuldstændig. »Grevens Fejde« var begyndt; Borgere og Bønder sluttede sig til ham; Adelen søgte han at vinde ved klog Hensynsfuldhed. Under den almindelige Forvirring hyldedes Greven i hele det østlige Danmark som »Gubernator« i Christian II's Navn; ogsaa i Fyn og en Del af Nordjylland fik han en Tid Magten. Men da Lykken vendte sig efter Johan Rantzau's Sejre ved Aalborg og Øksnebjærg, maatte han efter en langvarig Belejring 29. Juli 1536 overgive Kjøbenhavn til Christian III og forlade Landet. I den følgende Tid tumlede han sig, snart i nederlandsk, snart i Landgrev Filip's, snart i brandenburgsk eller pfalzisk Tjeneste i de utallige Fejder, hvoraf Tyskland var hjemsøgt; 1558 trak han sig i Ro tilbage, dels til Bremen, dels til sin oldenborgske Besiddelse, Rastedt Kloster, hvor han havde indført Reformationen, tilbringende Tiden dels med Studeringer i sin store Bogsamling, dels med Samtaler med Videnskabsmænd eller Krigere, der hyppig besøgte denne Overgangstidens berømte »Alkibiades«, som Melanchton kaldte ham. (Litt.: Hamelmann, »Oldenb. Chronik«; v. Alten, »Graf Christoff. v. Oldenb. u. d. Graferfehde« [1853]; Waitz, »Liibeck u. Jiirgen Wullenwever«, II, 19, III, 340 ff.; Paludan Muller, »Grevens Fejde«). *A. H—e.*

Christoffer, Hertug af Württemberg, eneste Søn af Hertug Ulrik, født 12. Maj 1515, død 28. Decbr. 1568. Ved Faderens Død 1550 modtog han Regeringen under de vanskeligste Forhold; Landet var ødelagt ved Ulriks Deltagelse i den schmalkaldiske Krig, og det var tillige tildømt Huset Habsburg som et forbrudt Len. Den kloge og maadeholdne C. sikrede sig dog ved Forliget i Passau (1553) den arvelige Besiddelse af Wiirttemberg, °g i de følgende Fredsaar lægedes under hans fortræffelige Styrelse alle Landets Saar. Den stænderske Forfatning blev ordnet, en Landret affattet; de kirkelige Forhold kom til Ro, idet den rene lutherske Lære indførtes i Stedet for det saakaldte Interim, og Landskirken udstyredes med det rige Gods, der vandtes ved Nedlægningen at Klostrene. C. var selv en alvorlig religiøs Mand, der paa talrige Religionssammenkomster virkede for at opretholde Enigheden mellem de to protestantiske Konfessioner og et fredeligt Forhold til Katolikkerne. I Stuttgart byggede han det nu saakaldte »gamle Slot«. (Litt.: Kugler, »C, Herzog zu Wurttemberg« [Stuttgart 1868—72, 2 Bd.]). *Kr. E.*

Christoffer af Bayern, dansk Konge 1440—48, Søn af Wittelsbacheren Pfalzgrev Johan i hans Ægteskab med Erik af Pommern's Søster Cathrine; Forældrene bleve gifte 1407, men C. skal først være født 1418, død 6. Jan. 1448. Da de danske Stormænd besluttede at afsætte Erik af Pommern, indkaldte de C. til Danmark som den nærmeste Tronarving, og han overtog 1439 Styrelsen som Rigsforstander; 1440 hyldedes han som Konge, Aaret efter blev han tagen til Konge i Sverige, 1442 ogsaa i Norge, hvorefter han 1. Jan. 1443 blev kronet i Ribe. Ved Indrømmelser til alle Sider var dette Resultat købt; Foreningen mellem Rigerne var indskrænket til at være en blot Personalunion, Sønderjylland havde C. 1440 maattet forlene arvelig til Adolf af Schauenburg, Hansestæderne havde faaet Løfte paa deres store Særrettigheder; i det indre var Stormændenes og Rigsraadets Indflydelse bleven den afgørende, medens det var lykkedes at undertrykke den store Bondeopstand, der flere Aar igennem havde raset i Nørrejylland; i Slaget paa St. Jørgensbjærg bleve Vendelboerne helt knuste (6. Juni 1441). C. selv, en lille, tyk Herre, var livsglad og godmodig; savnede han end ingenlunde Herskerevner, fik han dog ikke synderligt udrettet i sin korte Regeringstid. Han havde ved sin Tiltrædelse lovet Svenskerne at skaffe dem Gotland, hvor den fordrevne Kong Erik sad paa sit faste Slot Visborg; C. søgte ved Underhandlinger at faa ham bort derfra, men udrettede intet, og naar der klagedes over det Sørøveri, som Erik drev, svarede han letsindig: »Morbroder skal ogsaa leve«. I Sverige mindedes han som »Barkekongen«, fordi Folket under en indtraadt Misvækst maatte blande Bark i Brødet; til hans Regering knytter sig dog ogsaa Vedtagelsen af en Omarbejdelse af Magnus Eriksens almindelige Landslov. I Danmark klagede man over, at C. indkaldte og begunstigede sine Landsmænd, Bayrerne. Nogen Interesse synes han at have haft for at tilbagetrænge Hansestædernes Handelsvælde; han begunstigede deres Medbejlere, Nederlænderne og Englænderne, og naar han mødtes med Nordtysklands Fyrster, frygtede man i de fri Stæder, at der lagdes onde Raad op imod dem; det hed sig ogsaa, at man efter Kongens Død fandt en stor

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Skat samlet, som han vilde have brugt til et Overfald paa Lübeck. 26. Septbr. 1445 ægtede han Dorothea af Brandenburg, en Datter af Markgrev Johan Alkymisten, men Ægteskabet var endnu sønneløst, da C. pludselig døde paa Helsingborg Slot 1448, og Dorothea ægtede Aaret efter hans Efterfølger, Christian I. *Kr. L.*

Christofle [kristå'fl] & CO, Firma i Paris og Karlsruhe, oprettet af den franske industridrivende CharlesChristofle, født 1805 i Paris, død 13. Decbr. 1863 i Brocnoy (Seine-et-Marne). Firmaets Ry erhvervedes omtr. 1842 fordets galvanoplastiske Arbejder og navnlig galvanisk Forgyldning og Forsølvning. C. leverede ikke alene alle Slags Genstande til daglig Brug, men ogsaa plastiske Arbejder af stor Kunstværdi. Især maa fremhæves hans Kunstbronzer og emaillerede Metalarbejder. C.'s Navn er knyttet til det saakaldte Christofle-Metal eller Alfenid (s. d.). Han har forfattet »Observations sur les lois qui régissent le commerce de la bijouterie« [1835], »Projet de loi sur les marques de fabrique et de commerce« [1847], »Histoire de la dorure et de l'argenture électrochimiques« [1851]. *F. W.*

Christophe [kristå'f], Erneste, fransk Billedhugger, født i Januar 1827 i Loches (Indre-et-Loire), død 16. Januar 1892, Elev af Rude, arbejdede sammen med denne paa Gravmælet over Cavaignac paa Montmartre (1847) og vandt yderligere Anseelse ved Statuen »Filoktet paa Lemnos« [1851]. Fra hans seneste Tid skrive sig Gruppen »Baiser suprême« [1889] og Bronzemonumentet over Rude [1890]. Hans Navn er dog fornemmelig knyttet til det interessante, dygtige, meget omstridte Arbejde »Masken«, en Statue i store Dimensioner, der forestiller en nøgen Kvinde, hvis Ansigt, set fra den ene Side, skjules af en Maske [1876]; den er nu opstillet i Tuilerihaven. Gipsstatuen »Smerten« [1855] var et Udkast til den. *A. Hk.*

Christophe [kristå'f], Henri, Konge paa Haiti, født 6. Oktbr. 1767 som Negerslave paa Øen Grenada, død 8. Oktbr. 1820, fik tidlig sin Frihed og blev Hotelbestyrer paa Haïti. Efter Udbrudet af Opstanden mod Frankrig 1793 svang han sig op til General, medvirkede 1798 til de engelske Troppers Fordrivelse og til Øens Underkastelse under Frankrig 1802. Snart efter gjorde Negrene igen Opstand, og 1806 blev C. deres Overanfører og Præsident i Republikken Haiti. 1811 lod han sig udraabe til Konge i Negerrepublikken, men søgte forgæves at underkaste sig Mulatrepublikken San Domingo. C. efterlignede de europæiske Monarkier, men herskede med Grusomhed, hvorfor der udbrød en Opstand, under hvilken han skød sig selv. *S. B. T.*

Christophersen, Christian Eilert Rasch, norsk Forretningsmand, er født 16. Juni 1840 i Porsgrund. C. er en *self-made man*: i sin Ungdom virkede han som handelsrejsende og etablerede 1870 i Christiania en Agenturforretning, som han hurtig arbejdede op til et betydeligt Omfang. C. havde imidlertid faaet Øjet opladt for Træmasseindustriens Fremtid i Norge, og med hele sin Energi kastede han sig over dennes Udvikling; ved udstrakte Rejser i Europa og Amerika formidiede han Produktets Afsætning og skabte sig Forbindelser. Sammen med den norske Træmasseeksport voksede hans Forretning; selv anlagde han flere ny, meget store Fabrikker i Branchen. I Forbindelse med Træmasseindustrien har C. i de senere Aar virket for Papirfabrikation i stor Stil. Desuden er han interesseret i talrige andre kommercielle og industrielle Foretagender. Hans Firma har Filialer i London og Paris. Ved Siden af sin mangesidige Forretningsvirksomhed har C. fundet Anledning til at beskæftige sig med en stor Mængde almennyttige Formaal, til Dels af repræsentativ Art. Han har saaledes taget en ledende Andel i Administrationen af de norske Afdelinger ved Verdensudstillingerne i Philadelphia og Antwerpen og Fiskeriudstillingerne i London og Berlin; han har været eller er et indflydelsesrigt Medlem af Bestyrelserne for en stor Mængde økonomiske Foretagender, af forberedende Komiteer og repræsentative Korporationer inden for den norske Handelsverden; han har bl. a. været Formand i den norske Handelsstands Fællesforening, der 1889 stiftedes under hans Forsæde, og i længere Tid Formand i Christiania Handelsstands Forening. Siden 1874 er C. Uruguay's Generalkonsul for Norge og Sverige. *K. V. H.*

Christophersen, Harald Edvard, dansk Operasanger, Tenor, er født i Odense 11. Febr. 1838, havde først Plads som Handelskommis i Svendborg, men fik, navnlig i Tillid til sin gode Tenorstemme, Lyst til at prøve sine Kræfter paa Scenen og sluttede sig til Ehlers'es Skuespilselskab, hvor han gjorde Lykke i forskellige Elskerroller i Synge- og Lystspillet. I Sommeren 1864 optraadte han paa Alhambrateatret i Kjøbenhavn, var i Sæsonen 1864—65 knyttet til Kasino og blev, efter at have ladet sin Stemme uddanne hos H. Rung, 1. Juli 1865 ansat ved det kgl. Teater, hvortil han var knyttet indtil 1893, og som i ham har haft en meget benyttet og meget paalidelig Støtte som Indehaver af en stor Række større og mindre Tenorpartier, bl. a. Hertugen i »Jødinden«, hans egentlige Debut, George Brown i »Den hvide Dame«, »Postillonen i Lonjumeau«, Narren i »Liden Kirsten«, Rane i »Drot og Marsk«, Max i »Jægerbruden«, Konrad i »Hans Heiling«, David i »Mestersangerne« o. s. fr. Efter sin Afgang fra det kgl. Teater drog C. paa Turné i Provinserne og blev fra Sæsonen 1894—95 knyttet som Skuespiller og Sceneinstruktør til Kasinos Teater. 5. *L.*

Christophersen, Wilhelm Christopher, norsk Konsularembedsmand og Diplomat, Broder til ovenn. C. E. R. C, er født i Brevig 15. Decbr. 1832. Efter 1850 at have taget Examen artium kom C. til Udlandet — først som Huslærer for en norsk Familie i Holland — og fik saaledes Anledning til at lægge Grunden til en omfattende Fortrolighed med fremmede Sprog og Forhold. 1857 tog han juridisk Embedseksamen og knyttedes 1859 til Indredepartementets Handels- og Konsulatkontor, der blev Forskolen for hans senere Karriere. Siden 1864 har han nemlig indehaft betydeligere Konsulatembeder og er efterhaanden bleven en af den unionelle Konsulatetats mest fremtrædende Personligheder. Efter i nogle Aar at have været Konsul i Barcelona gik han 1867 til Buenos Ayres, hvor han virkede med Afbrydelser indtil 1878, fra 1870 af som Generalkonsul; i denne Egenskab forflyttedes han til Leith (Edinburgh),

og er siden 1882 i Antwerpen. Ved Siden af sit egentlige Embedshverv er C. bleven benyttet ved en Række kommercielle, diplomatiske og andre officielle Missioner; 1872 rejste han saaledes i Australien og New Zecland for at undersøge disse Landes Handelsforhold; ved Verdensudstillingerne i Philadelphia 1876 og i Paris 1878 og 1889 virkede han som norsk Kommissær. 1884—85 udsendtes han til Mejiko som *Ministre plénipotentiaire ad hoc* for at ordne en som Følge af et norsk Skibs Beslaglæggelse opstaaet Vanskelighed mellem de to Lande (den saakaldte »Circassia-Affaire«); samtidig formidlede han Afslutningen af en Handelstraktat mellem Mejiko og de forenede Riger. I de seneste Aar har C. atter været hyppig anvendt ved Istandbringelse af ny Handelstraktater, saaledes den mellem Frankrig og de forenede Riger 1892 afsluttede Fællestraktat og de mellem Spanien og Norge 1893 og Schweiz og Norge 1894 indgaaede Særtraktater. Disse sidste have for Norge Betydning ogsaa derved, at det her optræder selvstændig underhandlende med de respektive fremmede Magter; de betegne derfor praktiske Skridt paa den norske Unionspolitiks Vej med Opløsning af det unionelle Fællesskab i konsulære og diplomatiske Sager. I Arbejdet for Oprettelsen af et eget norsk Konsulatvæsen har C. været virksom bl. a. som Formand i den af den norske Regering 1891 nedsatte saakaldte Konsulat-Komité, hvis Arbejde har grundlæggende Betydning derved, at Konsulatspørgsmaalet gennem den Udredning, Komiteen leverede, traadte i Forgrunden i norsk Politik. C. opholder sig for Tiden (Beg. af 1895) i Norge som Formand for den Oktober 1894 sammentraadte parlamentariske Kommission til Udarbejdelse af Lovregler om Statskontrol med Skibes Sødygtighed. *K. V. H.*

Christophle [kristå'fl], Albert, fransk Politiker, født 13. Juli 1830, blev 1852 Dr. jur. og 1856 Advokat. Han hengav sig særlig til Studiet af administrativ Ret, skrev talrige Artikler om derhenhørende Spørgsmaal og 1862 en »Traité des travaux publics«. I Septbr. 1870 blev han Præfekt for Departementet Orne, lod Kommuneraadene vælge deres Mairer og støttede sig ligeledes paa det folkevalgte Departementsraad, men tog Afsked 28. Decbr., da denne Holdning ikke fandt Bifald hos de radikale Magthavere. 1871 valgtes C. til Nationalforsamlingen, sluttede sig straks til venstre Centrum (blev dets Formand) og vandt Ry som Taler om praktiske Spørgsmaal, samt blev Medlem af vigtige Udvalg (om den kommunale Ordning og Forfatningslovene). Som afgjort Tilhænger af den konservative Republik stemte han 1873 imod Mac Mahon's Septennat og senere imod Buffet's reaktionære Lyster. 1876 valgtes C. til Deputeretkamret og genvalgtes indtil 1885, samt paa ny i siden 1887. Han var Minister for de offentlige Arbejder Marts 1876—Maj 1877 under Dufaure og Jules Simon og blev Febr. 1878 udnævnt til Guvernør for *Crédit foncier*, som under hans Styrelse har faaet et stort Opsving. *E. E.*

Christophōrus, den hellige, en af de mest folkelige Helgener, æret saavel i den romersk-katolske (25. Juli) som i den østerlandsk-katolske Kirke (9. Maj). Legenden om ham synes altid at have været fantastisk og eventyrlig. Han skal ifølge de ældste Sagn have hørt hjemme i Lykien i Byen Samos (en saadan By har aldrig været til) og skal have været en Kæmpe paa 7½ M.'s Højde og med Hundehoved; Martyrdøden led han under »Kong Dagnus« (snarest Kejser Maximinus Daja), og ved Udholdenhed i Lidelserne omvendte han ifølge Fortællingen mange Tusinde Mennesker. I Middelalderen opdukker en anden Legende om C, ejendommelig præget af den gamle germanske Tanke om Tjeneste- og Troskabsforholdet til den mægtige Høvding: C. vil tjene den stærkeste og vælger en stor Fyrste; men da han ser, at denne er ræd for Djævelen, træder han i Djævelens Tjeneste. Imidlertid opdager han, at ogsaa Djævelen har sin Overmand, idet han har Sky for et Christusbillede, og C. vælger da at tjene Christus. Endnu udøbt paatager han sig den Fromhedsgerning at bære Pilegrimme over en strid Strøm. En Dag er det et Barn, der beder om hans Hjælp; men Barnet viser sig at være saa tungt, at han har al sin Kraft nødig for at bære sin Byrde; et Øjeblik trykkes han endog under Vandet. Men dermed er han døbt; thi Barnet er Christus, og nu faar C. sit Navn, der betyder »Christusbæreren«. C. findes ofte afbildet i Kirkerne; særlig i Forhallen eller det nederste af Langskibet ser man udskaarne eller udhugne og i Reglen malede Figurer af hans Kæmpeskikkelse med det lille Christusbarn paa Skuldrene, saaledes i Koln's og Münster's Domkirker. Berømte ere ogsaa Freskerne i Capella s. Jacopo e Cristoforo i Padova, der fremstille hans Levned. Til C.'s Ære dannedes der i Middelalderen Broderskaber (s. d.), der toge til Opgave at færge Pilegrimme eller vejfarende over Floder og Aaer. Mest kendt er Vorarlberger Broderskabet, der stiftedes 1386. *H. O.*

Christopūlos, Athanasios, nygræsk Digter og Grammatiker, født 1772 i Makedonien, død 1847, studerede Retsvidenskab og Medicin i Padova; 1812 blev han af Hospodaren Karadscha ansat i fiere offentlige Embeder i Moldau, og det overdroges ham at redigere en ny Lovbog. C.'s Digte ere i anakreontisk Stil [Paris 1833, 2 Bd.; nyUdg. 1841]; desuden har han ved flere grammatiske Arbejder gjort sig fortjent af det nygræske Sprog. Hans *Hellenika archaiologemata*, der bl. a. indeholder Iliadens I. Sang og Saffo's Oder i Oversættelse, udkom først efter hans Død [Athen 1853]. *K. H.*

Christus se Jesus.

Christus, P., se Cristus.

Chrodegang, Biskop i Metz og Grundlægger af Domkapitelinstitutionen, var af høj ripuarisk Æt, blev Præst og Referendar ved Karl Martel's Hof og 742 Biskop i Metz. Sendt til Italien af Pipin hentede han Pave Stefan II til Frankrig og ledsagede ham der (753 — 54); til Løn fik han Ret til at bruge Ærkebispernes Værdighedstegn. C. stiftede flere Klostre, saaledes Gorze, og sørgede for Kirkernes Udsmykning. Størst Betydning fik dog hans Stræben for at hæve den franske Præstestand. Hans Iver for denne Sag førte ham til at samle sine Præster i et fælles Hus, der kaldtes *claustrum* (Kloster) eller *monasterium* (deraf »Münster«), men ogsaa i Alm. *domus* (Hus, deraf »Dom«kirke); Augustinus'es Præstegaard i Hippo var hans Forbillede, og flere Ideer laante han fra Benediktinerreglen, men Præsterne fik, i Modsætning til Munkene, Ret til Særeje. I andre

Maader var Fællesskabet derimod strengere gennemført, saaledes havde man fælles Spisesal og Sovesal. Alt ordnedes i det hele efter en fast Regel (*canon*), hvorfor Præsterne kaldtes *Canonici*, Kanniker. C. døde 766; men hans Regel udbredtes videre efter hans Død, og Kirkemødet i Aachen 817 krævede den gennemført ved alle Hovedkirker. *H. O.*

Chromulīna se Alger, 1. **Bd. S.** 518.

Chronegk, Ludwig, tysk Teaterintendant, født 3. Novbr. 1837, død 8. Juli 1891. C, der debuterede 1856 paa Kroll's Teater i Berlin, ansattes 1866 ved Hofteatret i Meiningen og fandt sin Livsopgave i Ledelsen af »Meiningernes« Gæstespil (1874—91); med sikker Haand styrede han det omfattende Foretagendes praktiske Sider, ligesom han nøje vaagede over, at den fastslaaede Regie overholdtes i alle Enkeltheder. *A. A.*

Chroniquescandaleuse [kränikskädaløz] (fr.), (»Sladderhistorie«); Meddelelser, særlig af forargeligt Indhold, om en Persons private Forhold; Bysladder. Benævnelsen C. s. anvendtes allerede i Frankrig i Jean de Troye's »Chronique du roy Louis XI, autrement dite la C. s.« ; under Ludvig XIV skrev Claude le Petit 1668 sin »C. s. de Paris«, et ret uskyldigt satiriserende Digt om Paris'es Gader, Paladser etc, hvilket imidlertid medførte Digterens Død paa Baalet (paa Grévepladsen) som Følge af Beskyldning for Blasfemi.

Chrónos (græ.) o: Tiden, findes stundom hos de græske Digtere personificeret som en gammel, graanet Gud, der hører alt, ser alt og aabenbarer alt. I den senere Oldtid forveksles C. stundom med Titanen Kronos, Zeus'es Fader. Orfikernc betragtede C. som Ophav til alt (jfr. Kosmogoni). *C. B.*

Chroococcaceae, Chroococcus, se Alger, 1. Bd. S. 522.

Chroolēpus se Alger, 1. Bd. S. 516.

Chrotta, et af de ældste europæiske Strygeinstrumenter, der efter Navnet at dømme (*crwth, crowd, crouth*) synes at være af britisk Oprindelse, og som ogsaa i sin ejendommelige Form kun har holdt sig i længere Tid i Storbritannien og i Bretagne, medens det i det øvrige Frankrig og Tyskland hurtig undergik væsentlige Omdannelser. Fra de dengang almindelig brugte Strygeinstrumenter adskilte det sig ved at mangle Halsen; den firkantede Resonanskasse fortsattes i en Bøjle, i hvis Midte Stemmeskruerne vare anbragte; de fem Strenge løbe dels over, dels ved Siden af et smalt Gribebræt. C. fandtes endnu i Slutn. af 18. Aarh. i sin gamle Skikkelse hos Landbefolkningen i Irland, Wales og Bretagne. *S. L.*

Chrudim, By i Böhmen, ligger ved Elbens lille Biflod Chrudinska, 111 Km. 0. f. Prag, og har (1890) 12,100 Indb. 'C. er en betydelig Fabriksby med Industri i Sukker, Sprit, Kunstgødning samt med Møllebrug. Bryggerier, Garverier og store Hestemarkeder. Af Undervisningsanstalter maa fremhæves et Overrealgymnasium, en Agerbrugs- og en Handelsskole. *C. A.*

Chrysamīn d. s. s. Flavofenin.

Chrysamīnsyre, $C_{14}H_4(NO_2)_4O_4$, dannes ved Indvirkning af Salpetersyre paa Aloë; gule, guldglinsende Krystaller, der smage meget bittert og ere tungtopløselige i Vand, lettere opløselige i Alkohol og Æter. Ved Ophedning forpuffer deri. j De chrysaminsure Salte ere grønne, metalglinsende eller karminrøde og give med rygende Salpetersyre Pikrinsyre. *O. C.*

Chrysander, Friedrich, tysk Musikforfatter, er født 8. Juli 1826 i Mecklenburg, studerede Filosofi i Rostock, ved hvis Universitet han tog Doktorgraden. En Del af sit, udadtil lidet bevægede Liv, har C. tilbragt i England, hvis Sprog og Kultur har øvet stor Tiltrækning paa ham; senere tog han Ophold i Bergedorf ved Hamburg. C.'s Hovedværk er en stort anlagt og med sjælden Kundskabsfylde og Flid udført Biografi af Händel; dette Værk, hvoraf 3 Bind foreligge, har skaffet C. et fremragende Navn som musikhistorisk Forfatter. Desuden har C. grundet »Händel-Selskabet« i Leipzig og er endnu (1895) beskæftiget med Redaktion af en Udgave af Händel's samlede Værker. C.'s øvrige Arbejder ere dels musikhistoriske Monografier, dels kritiske Artikler, i hvilke han som Følge af stadig Beskæftigelse med klassisk Musik stiller sig noget skarpt over for den moderne. Disse Arbejder ere navnlig fremkomne i »Jahrbücher f. musikalische Wissenschaft« og »Allgemeine musikalische Zeitung«, hvilke han selv redigerede. Som Komponist er C. kun optraadt med nogle »Kriegslieder« fra 1870. Hans Søn, Dr. Rudolph C., har gjort sig bekendt som Fyrst Bismarcks Sekretær og Læge. *TV. B.*

Chrysanilīn, $C_{19}H_{15}N_3$ (p-Amidofenyl-2-amidoacridin), vindes som Biprodukt ved Rosanilinfabrikationen, idet Nitratet af C. udskilles ved Tilsætning af Salpetersyre til Moderluden fra Rosanilinsaltet. Nitratet er Hovedbestanddelen af det smukke gule Farvestof Fosfin. Det fri C. krystalliserer af en Opløsning af fortyndet Alkohol i guldgule Naale, der smelte ved 268°; med Syrer danner det røde Salte, hvis Opløsninger vise smuk gulgrøn Fluorescens og farve Uld og Silke gult. C. dannes syntetisk ved Iltning af Ortoleukanilin med Arsensyre. *O. C.*

Chrysanthĕmum, L. (Okseøje, norsk Præstekrave), Slægt af Kurvblomstrede (Astergruppen), en- eller fleraarige Urter eller sjældnere Halvbuske med helrandede eller fjerdelte Blade og oftest store og enlig stillede Kurve, hvis Svøbblade ere ordnede i mange Rækker, og hvis Blomsterleje er fladt eller hvælvet og nøgent; Randkronerne ere oftest meget større end Skivekronerne; Frugterne uden eller med en meget svag Fnok. Henved 100 Arter, udbredte over Europa, Nord- og Mellemasien, Nordamerika og flere Egne i Afrika, særlig det nordlige. *C. segetum* L. (Gul Okseøje, Brandenborger, Onde Urter, norsk Gul Præstekrave, Marigul) bliver $0{,}15$—$0{,}50$ M. høj, har tandet fligede, glatte og blaagrønne Blade og guldgule Blomster; i Randen af Kurven ere Frugterne tovingede, i Midten tiribbede. Gul Okseøje er enaarig og blomstrer i Juni—August. Den er udbredt over næsten hele Europa og i Middelhavslandene og optræder ofte som et særdeles besværligt Ukrudt. I Danmark er den meget hyppig paa dyrkede Marker, især i Vaarsæden; med fremmed Sæd er den indført senest i Begyndelsen af 17. Aarh. Den er mindre almindelig i Norge. *C. coronarium* L. fra Middelhavslandene har ligeledes gule Blomster; den dyrkes til Pryd ligesom *C. (Ismelia) carinatum* Schousb. fra Berberiet (se nedenf.); begge ere enaarige. *C. Leucan-*

Artikler, der savnes under C, maa søges tinder **K.**

themum L. (Hvid Okseøje ell. Præstekrave, norsk Hvid Præstekrave) bliver 0,20—0,50 M. høj og har en rank og ugrenet eller faagrenet Stængel, der er svagt haaret eller glat ligesom de takkede eller lidt fligede Blade; disse erenedentil paa Stænglen næsten ægdannede, oventil lancetdannede. De store, enlige Kurve have hvide Randkroner; Frugterne ere uvingede. Hvid Okseøje er fleraarig og blomstrer i Juni—Juli. Den vokser næsten overalt i Europa, i Nordamerika og er indført til New Zeeland. I Danmark er den almindelig ved Veje og paa Marker, i det hele paa temmelig tørre Steder; ligeledes i de sydlige Egne af Norge. *C. Parthenium* (L.) (Matrem-Okseøje) adskiller sig fra Hvid Okseøje bl. a. ved at være dunhaaret og ved Stænglens oventil halvskærmformede Forgrening; Bladene ere fjersnitdelte, Blomsterne ere undertiden alle rørformede, og Frugterne have en svag Fnok. Planten har ligesom de tre nærmest følgende Arter en stærk Lugt; forvildet fra Haver vokser den hist og her i Danmark og Norge. *C. roseum* Web. et Mohr. (*Pyrethrum carneum* M. B.) og *C. Marschallii* Aschers. (*Pyr. roseum* M. B.) fra det sydvestlige Asien, begge med rosa eller kødfarvede Randkroner, give persisk Insektpulver, *C. cinerariifolium* (Trev.) Bocc. dalmatisk. Nærmest beslægtede med de sidstnævnte Arter og ligeledes fleraarige ere *C. indicum* L. og *C. sinense* Sabine, der har større Randkroner end hin og hindeagtige, tørre Svøbblade; begge stamme fra Kina og Japan, hvor de have været dyrkede i lang Tid. I Europa, særlig i England, er der i den senere Tid fremkaldt en stor Mængde Former af dem. Se nærmere Vinterasters. *A. M.*

C. coronarium dyrkes som enaarig Sommerplante. Stænglen er stærkt grenet, buskagtig, 0,60 til I M. høj; Blomsterne ere fyldte, hvide eller gule. Den blomstrer hele Sommeren indtil Efteraaret. *C. carinatum* adskiller sig fra foregaaende ved sine blaagrønne, noget kødede Blade; Skivekronerne ere brunviolette, Straalekronerne hvide, ved Grunden gule. Blandt de temmelig talrige Varieteter fortjene at nævnes *Burridgeanum*, hvide Straalekroner med en purpurfarvet Krans og inderst, nærmest Skiven, en gul Krans; Varieteten *roseum*, Straalekronerne rosa purpurfarvede, ved Grunden gule; Varieteten/før.? *pleno*, hvide, tæt fyldte Blomster; Varieteten *hybridum fl. pl.* har hvide, gule, purpurviolette og rosenrøde Blomster. En fortrinlig Varietet, der egner sig baade til at plantes i Grupper og som fritstaaende, er Golden Feather, hvis Stængelblade ere guldgule og Blomsterne hvide med en karmesin og en gul Ring. *C. multicaule* adskiller sig fra de foregaaende ved kun at blive 20—25 Cm. høj, Blomsterne ere skinnende guldgule. Af de nævnte Arter og Varieteter saas Frøet om Foraaret paa et afbrugt Varmebed, og de unge Planter udplantes paa Blivestedet i Maj med 30—40 Cm. Afstand. De studses flere Gange. *C. roseum* er en Staude, lidet grenet, 0,50—0,60 M. høj. Straalekronerne ere mørkrosa, Skiven gul; men ligesom af *C. carinatum* er der ogsaa af denne tiltrukken en Mængde Varieteter saavel med fyldte Blomster som med rent hvide, kødfarvede, karminrøde og purpurrøde. De begynde allerede at blomstre i Juni, og afskærer man de afblomstrede Blomsterstængler, kunne de vedblive at blomstre til Efteraaret. De formeres ved Rodskud om Foraaret og ved Frø, som saas i Skaaler i Marts paa Undervarme, og efter at være priklede udplantes de unge Planter i Maj i en Afstand af 40—50 Cm. *C. indicum* og *sinense* se Vinterasters. *L. H.*

Chrysanthemumordenen, japanesisk Orden, stiftet af Mikadoen 1876, gives kun til kronede Hoveder og de højeste Statsembedsmænd. Dekorationen bestaar af en Stjerne i Korsform med 32 hvid-emaillerede, gyldne Straaler; mellem de fire Hjørner, der dannes ved brudte Straaler, sidder en Chrysanthemum mellem to grønt-emaillerede Blade. Den røde Midtplade omgives af en gylden Ring. De øverste Straaler forbindes ved en Chrysanthemum med en gylden Ring; paa Bagsiden af Blomsten staa fire japanesiske Bogstaver, der betyde »for ophøjet Virken og ærefulde Handlinger«. Ordensbaandet er rødt med mørkeblaa Rand og bæres over Skulderen.

Chrysāor (græ.: »Guldsværd«), Sønaf Poseidon og Gorgonen Medusa, sprang tillige med den vingede Hest Pegasos ud af Medusa's Hals, da Perseus (s. d.) afhuggede hendes Hoved. Med Okeanos'es Datter Kalirrhoe avlede C. Geryones, en Kæmpe med tredobbelt Overkrop. *C. B.*

Chrysarobīn, $C_{30}H_{26}O_7$ ell. $O(CH.C_6H_3OH.C_6H_2(CH_2OH)(CHOH)_2$, faas af Arraroba- eller Goapulver (af *Andira Arraroba)* og udtrækkes heraf med Benzol, hvorefter det omkrystalliseres af Iseddike. Det danner gule Blade eller Naale, der ere opløselige i Kloroform, Benzol og Iseddike, tungere opløselige i Alkohol og Æter, næsten uopløselige i Vand. C. smelter ved 170—178°. C. anvendes i Medicinen. *O. C.*

Chrysazīn, (OH). $C_6H_3(CO)_2 . C_6H_3OH$, er isomert med Alizarin og dannes ved Smeltning af χ-Antrachinondisulfonsyre med Kali. C. danner rødbrune glinsende Naale og smelter ved 191°; i Alkalier opløses det let med gulrød Farve. Ved længe fortsat Smeltning med Kali giver det Salicylsyre, ved Glødning med Zinkstøv Antracen. C. er temmelig opløseligt i Alkohol, Æter, Kloroform og Iseddike, uopløseligt i Ammoniakvand og kulsure Alkalier. *O. C.*

Chrysēis, efter Iliaden Datter af Chryses, som var Apollons Præst i Byen Chryse. Da Grækerne under Achilleus'es Anførsel erobrede det hypoplakiske Theben, faldt C. i deres Magt og blev som Slavinde givet til Agamemnon. Hendes Fader gik da til Grækernes Lejr for at løskøbe hende; men Agamemnon viste ham bort med Haansord. For at straffe den Krænkelse, Chryses havde lidt, vakte Apollon Pest iblandt Grækerne, indtil de med Achilleus i Spidsen tvang Agamemnon til at give C. tilbage til hendes Fader. (Jfr. Achilleus). *C. B.*

Chryselefantin (af græ. χρυσος, Guld, og ἐλέφας, Elfenben), dannet af Guld og Elfenben. De i den græske Billedhuggerkunst til Gudefremstilling hyppig anvendte c. Statuer vare formede, over en Kerne af Træ eller Ler, dels af Guld (i tynde Plader) til Gengivelse af Klædebonnet, dels af Elfenben til de blottede Legemsdele, Ansigt, Hænder, Fødder m. m. Oldtidens berømteste c. Arbejder vare bl. a. Feidias'es Statuer af Zeus i Olympia, Afrodite i Elis og Athene paa Parthenon i Athen, Polykleitos'es Herastatue i Argos og Thrasymedes'es Fremstilling af Asklepios

i Epidauros. I Strid med Traditionen lode de makedoniske Herskere ogsaa profane Værker (Medlemmer af det makedoniske Kongehus, til Opstilling i Olympia) udføre chryselefantint. *A. Hk.*

Chrysën, $C_{18}H_{12}$, er en Kulbrinte, der findes i de Dele af Stenkulstjæren, der have højest Kogepunkt; Indblandinger fjernes ved gentagen Behandling med Svovlkulstof, og Produktet omkrystalliseres af Xylol. Ved Kogning med Alkohol og noget Salpetersyre kan Stoffet faas i ren hvid Tilstand; det har faaet sit Navn paa Grund af, at det som Regel har en gullig Farve. Det rene C. danner hvide rombiske Tavler, der vise stærk rødviolet Fluorescens; det smelter ved 250° og koger ved 448^0. C. kan fremstilles syntetisk; ved Iltning med Kromsyre i Iseddike giver det Chrysochinon, $C_{18}H_{10}O_2$, der danner smukke røde Prismer, som smelte ved 235^0 og ved Destillation over Blyilte give Chrysoketon, $C_{16}H_{10}.CO$, der danner gule eller røde Naale og smelter ved $132_{,5}{}^0$ *O. C.*

Chryseolīn se Tropæolin.

Chryses se Chryseis.

Chrysīdae se Guldhvepse.

Chrysippos, Søn af Pelops og Nymfen Axioche. Et græsk Sagn, der bl. a. tjente som Motiv i en Tragedie af Euripides, fortalte, at han ved sin vidunderlige Skønhed vakte Thebaneren Laios'es Kærlighed, blev bortført til Thcben og derefter dræbte sig selv af Fortvivlelse herover; flere antikke Vasebilleder forestille Bortførelsesscenen: Laios, som kører af Sted i fuldt Firspring, medens han holder C. fast i sine Arme. Andre Sagn give en helt afvigende Beretning om C.'s Skæbne. Efter dem var C. sin Faders særlige Yndling; Pelops'es Hustru Hippodameia var skinsyg paa ham af Frygt for, at hendes egne Sønner, Atreus og Thyestes, skulde blive tilsidesatte, og fik dem til at dræbe deres Halvbroder; da Pelops opdagede Mordet, dræbte Hippodameia sig selv, Atreus og Thyestes flygtede bort, forbandede af deres Fader. *C. B.*

ChrySippOS, Søn af Apollonios fra Soli i Kilikien eller fra Tarsos, stoisk Filosof (280—206 f. Chr.), blev efter Kleanthes'es Død Leder af den stoiske Skole i Athen. Han regnes for den stoiske Skoles anden Stifter og nød især Anseelse for sin store Lærdom og dialektiske Færdighed. Han skal have skrevet 700 Bøger; men man sagde om ham, at han gentog sig selv, og om man vilde udslette af hans Skrifter, hvad han havde taget af andre, blev det tomme Papir tilbage. *C. St.*

Chrysis se Guldhvepse.

Chryso . . . (græ.), i Sammensætninger: Guld . . .

Chrysobālanus L., Slægt af Mandelfamilien, Buske eller Smaatræer med spredte, hele og helrandede Blade og lidt uregelmæssige Blomster i topformet Stand; Støvdragerne ere talrige og oprette, Griflen grundstillet. 3 Arter, tropiske. *C. Icaco* L., i Vestindien og det nordøstlige Sydamerika, har næsten kredsrunde og læderagtige Blade og temmelig smaa hvide Blomster. De gule, røde eller violette Frugter, af Størrelse som Blommer, spises meget almindelig raa eller syltede. *A. M.*

Chrysoberȳl, et Ædelsten-Mineral, bestaar af Beryljord og Lerjord ($BeAl_2O_4$). C. har en Haardhed, som er større end Topasens, Vægtfylden er 3,7, og Krystallerne tilhøre det rombiske System. C. er gennemsigtig, grønlighvid, gulgrøn eller grøn. ofte med et ejendommelig blaaligt Skær (især hos Varieteten Cymofan fra Ceylon). De smukt smaragdgrønne Krystaller fra Stretinsk i Ural vise sig røde i gennemfaldende Lys, de kaldes Alexandrit. — C. forekommer sparsomt, dels i Krystaller, i som sidde i Granit og Gnejs, saaledes f. Eks. ved Marschendorf i Mähren og ved Stretinsk, dels findes den i løse afrundede Smaastykker i Flodsand (Ceylon, Brasilien). Smukt farvede Stykker blive ofte slebne og polerede med afrundet Overflade til Indfatning i Smykker. *N. V. U.*

Chrysochalk (Guldbronze), guldlignende Legeringer enten af 95 Dele Kobber og 5 Dele Tin eller af 90 Dele Kobber, 9 Dele Zink og 2 Dele Bly. *F. W.*

Chrysochinōn se Chrysen.

Chrysochlōris se Guldmuldvarp.

Chrysofenīn, $C_{30}H_{26}N_4O_8S_2Na_2$, er et Farvestof af kompliceret Sammensætning (Natronsaltet af Diamidostilbendisulfosyre-disazofenolætylæter). Det danner et orangegult Pulver, der er tungtopløseligt i koldt Vand, letopløseligt i kogende Vand med rødgul Farve; det farver Bomuld gult i Sæbebad. *O. C.*

Chrysografi er et græsk Ord, der betyder Guldskrift, og bruges i Palæografien om Dokumenter og haandskrevne Bøger, der ere helt eller delvis skrevne med Guldblæk. Allerede Oldtidens Grækere og Romere kendte saadanne, ligesom Manuskripter skrevne med Sølvblæk, — dette sidste brugtes dog noget sjældnere, da det blev sort med Tiden. Det var i Alm. paa Pergament, man skrev med disse kostbare Materialer, og man plejede da at farve det med Purpur. Selve den metalliske Skrift anbragtes gerne paa en rød Undergrund. Efter Kristendommens Indførelse anvendtes C. hyppig til Afskrifter af de hellige Bøger, først i Byzans, hvor bl. a. Konstantin den Store lod en Evangeliebog udføre i Guld. Fra Vesteuropa har man i Nationalbiblioteket i Paris et prægtigt Psalter i C, der stammer fra Merovingernes Tid og siges at have tilhørt den hellige German, Biskop af Paris. Under Karolingerne florerede C. i høj Grad, og man har adskillige smukke Manuskripter tilbage fra 10. og 11. Aarh., saavel med Guld- som med Sølvbogstaver paa purpurfarvet Pergament. Af Dokumenter af denne Art haves en Del udstedte af tyske Kejsere, saaledes af Lothar III (1137), Konrad III (1147) og Frederik I (1152). Man vedblev at anvende C. indtil 13. Aarh. I Norden findes en smuk Prøve paa C. i Rigsbiblioteket i Stockholm; det er den saakaldte *Codex aureus,* indeholdende Evangelierne paa Latin og skreven med Guld paa Pergament; hvert andet Blad er hvidt, hvert andet purpurfarvet (violet). En berømt *Codex argenteus* (med Sølvbogstaver) er i Universitetsbiblioteket i Upsala; den indeholder et Fragment af Ulfilas'es gotiske Bibeloversættelse. *E. G.*

Chrysokēras (græ.: det gyldne Horn), Havnebugten ved Konstantinopel (s. d.).

Chrysokol (Kobbergrønt, Kiselmalakit) er et grønt Mineral, som bestaar af vandholdig kiselsurt Kobberilte ($CuSiO_3.2H_2O$). C. forekommer i tilsyneladende amorf og oftest meget uren Tilstand som et Omdannelsesprodukt af kobberholdige Mineraler i Cornwall, Sachsen, Thüringen, Chile og mange andre Steder. *N. V.U.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Chrysolit se Olivin.

Chrysologus, Tilnavn til Petrus, fra 433 Biskop i Ravenna, død 450. Med »gylden« Veltalenhed prædikede C. mod Arianere og Eutychianere og haandhævede Rettroenheden. Han efterlod sig en stor Mængde Prædikener *(sermones),* af hvilke især de, der gennemgaa det apostolske Symbol, have stor Interesse. Ældste Udgave af hans *Sermones* udkom i Bologna 1534; seneste Udgave af hans samtlige Skrifter er i *Bibliotheca maxima patrum,* VII. *H. O.*

Chrysolōras, Manuel, en højbyrdig og lærd Græker fra Konstantinopel, kom i Berøring med Vesterland, da han af Kejser Manuel Palæologos blev sendt til Italien for at paakalde Krigshjælp mod Tyrkerne (1391). Som Retor og Filosof havde han stort Ry, og i Firenze helmede man ikke, før man fik ham indkaldt; fra 1397 virkede han nu som Lærer i græsk Litteratur og uddannede en Kreds af berømte Humanister, bl. a. Poggio og Leonardo Bruni (s. d.). C. blev hilst som »en Solstraale i Italiens Mørke«; som den, der først forplantede den græske Litteratur til Vesterland og lagde Grund til de humanistiske Studier, har han unægtelig ogsaa faaet stor Betydning i Aandslivets Historie. Foruden i Firenze virkede han i Milano, Pavia, Venezia og Rom. C. støttede den gamle Pave Gregorius XII i hans Forsøg paa at tilvejebringe Union med den græske Kirke, og han fulgte Pave Johannes XXIII til Kirkemødet i Konstanz, hvor han døde (1415). Foruden nogle teologiske og filosofiske Skrifter udarbejdede han en Lærebog i Græsk (*Erotemata*) og oversatte Platon's »Stat« paa Latin. *H. O.*

Chrysomelīdae se Bladbiller.

Chrysomĭtris se Sisken.

Chrysomonadinacēae se Alger, 1. Bd. S. 518.

Chrysomórfisk (græ.), guldagtig, guldlignende.

Chrysomyxa Ung., Slægt af Rustsvampe, med lange flercellede, orangegule Hvilesporer (Teleutosporer), der dannes under Overhuden paa de angrebne Planters Blade. *C. Rhododendri* de Bary og *C. Ledi* de Bary ere værtskiftende og have tre Generationer, hvoraf den ene, Skaalrustformen, findes paa Rødgranens Naale, medens de to andre, Sommer- og Hvilesporerne, dannes paa Blade af Alperose og Porst. Hos *C. abietis* Ung., paa Rødgran, kendes kun Hvilesporer. *C. R.*

Chrysōpa se Netvingede.

Chrysōphrys se Havbrasen.

Chrysophyllum L., Slægt af *Sapotaceae,* Træer med spredte, læderagtige og ofte fillede Blade og smaa, hvide eller gullige Blomster i tætte, akselstillede Stande. Bærrene have oftest kun eet Frø med en lille Frøhvide. Ca. 60 Arter i Troperne, især Amerika. *C. Cainito* L. har elliptiske, ogsaa paa Undersiden guldrødt-filtede og glinsende Blade samt store, kuglerunde, purpurrøde og velsmagende Bær med 7—10 Frø (Stjerneæbler). Det 9—12 M. høje Træ er udbredt over hele det tropiske Amerika og dyrkes i øvrigt i tropiske Egne som Frugttræ. Ogsaa af *C. monopyrenum* Sw. (Antillerne) spises de enfrøede og ægformede Bær (Damascenerblommer). Endnu andre storfrugtede Arter benyttes i Troperne som Frugttræer, og visse Arter have et haardt og holdbart Ved, der anvendes paa forskellig Vis. *A. M.*

Chrysoprās er æblegrøn Kalcedon (s. d.).

Chrysops se Klæger.

Chrysopyxacēae, Chrysopvxis, se Alger, 1. Bd. S. 518.

Chrysor, fønikisk Gud for Smedekunst.

Chrysorĭn (Mosaikguld, mosaisk Guld), Legering af 2 Dele Kobber og I Del Zink, ligner Arbejdsguld og forarbejdes til Luksusartikler. Urkasser o. 1. lade sig godt forgylde. Først smeltes under et Borakslag Halvdelen af Zinken sammen med Kobberet ved muligst lav Temperatur, derefter tilsættes Resten af Zinken i Smaastykker under stadig Omrøren. *F. W.*

Chrysórrhoas (»Guldfloden«, hebraisk Amana, nu Nahr Barada), Flod i Syrien, udspringer paa Antilibanon, gennemstrømmer i talrige Arme Damaskus, hvis Omegn efter muhamedansk Opfattelse ved den gøres til et af de fire Paradiser paa Jorden, og udmunder 0. f. Byen i en Sumpsø (Atebesøen).

Chrȳsos (græ.), Guld.

Chrysosplēnium L. (Milturt, norsk Majguld), Slægt af Stenbrækfamilien, en- eller fleraarige, ofte kødede Urter med randtakkede Blade og smaa, grønlige eller gullige Blomster, der kun have et enkelt Bioster; Frugten er en enrummet Kapsel. 40 Arter. *C. alternifolium.* (Almindelig Milturt) bliver 0,08—0,15 M. høj og er fleraarig; Bladene ere spredte, nyredannede og nedentil langstilkede; de firtallige, gule Blomster sidde tæt samlede i en Kvast. Alm. Milturt er cirkumpolar; den er almindelig paa fugtige Steder i Danmark og Norge. Temmelig sjælden er derimod *C. oppositifolium* L. (Smaabladet Majguld), hos hvilken de modsatte, næsten kredsrunde Blade alle ere kortstilkede. *A. M.*

Chrysostomos se Dion C.

Chrysostŏmos ɔ: Gyldenmund, et Tilnavn, som Efterverdenen tildelle den berømte græske Kirkefader Johannes fra Antiochia (ca. 347—407) paa Grund af hans store Veltalenhed. Hans fromme Moder, Anthusa, opdrog ham efter Faderens tidlige Død. I sit 18. Aar besøgte han den berømte Hedning Libanios'es Retorskole og blev hans Yndlingsdiscipel. Dog tiltalte Advokatstillingen ham ikke. Han lod sig døbe og droges mod Munkelivet, men hans Moders Bønner holdt ham tilbage. Efter hendes Død fulgte han sin Lyst og tilbragte 6 Aar i Klosterlivets Ensomhed, men vendte saa tilbage til sin Fødeby, Antiochia, hvor han (386) blev Presbyter. Hermed begynder hans Prædikevirksomhed. Man flokkedes om hans Talerstol, og det følgende Aar, da Staden svævede i den største Frygt for Kejser Theodosius'es Vrede i Anledning af oprørske Bevægelser i Byen, som endogsaa havde ført til Omstyrteisen af den kejserlige Families Billedstøtter, holdt han sine berømte 21 Taler »Om Billedstøtterne«, som helt dramatisk male os hine angestfulde Dages Liv og vise os baade C.'s personlige og i det hele Kirkens Magt over Sindene. Hans Navn vandt Ry, og 398 blev han kaldet til Patriarkstolen i Konstantinopel, Kejserens Residensstad, den højeste gejstlige Værdighed i Østerland. Det var en vanskelig Stilling, og C.'s frimodige og ubestikkelige Personlighed, der ikke kendte til Persons Anseelse, maatte skabe ham mange Fjender i de rænkefulde Omgivelser. Det lykkedes da ogsaa hans arge Fjende, Theofilus, Patriark i Alex-

andria, at styrte ham. Indstævnet til Konstantinopel i Anledning af de origenistiske Stridigheder landede Theofilus 403 i Hovedstaden med et prægtigt Følge, og da han fik Hoffet, særlig Kejserinde F.udoxia, paa sin Side, lykkedes det ham, under dels usande, dels latterlige Paaskud, at faa C. afsat paa en Synode af ca. 40 mod C. fjendtligsindede Bisper (»Synoden ved Egen«, *ad guercum*). Samtidig beskyldtes C. for Majestætsforbrydelse. For at afværge Folkeopstand udleverede han sig frivillig til Statsmagten og blev skyndsomst bortført, men, da et Jordskælv den følgende Nat vakte Kejserindens Samvittighed, atter kaldt tilbage. Befolkningen jublede, men det varede kun kort. Forbitret over hans frygtløse Udtalelser i Anledning af Indvielsen af Kejserindens Billedstøtte lod hun ham afsætte paa en ny Synode; han blev da 404 ført bort til Kukusus i Armenien, og 407 skulde han sendes endnu længere bort (til Pityus i Kolchis), men døde paa Vejen med sit Yndlingsord paa Læben: Gud være lovet for alle Ting.

C. er en af Oldtidens prægtigste Skikkelser. I en Tid, der fortabte sig i ørkesløs Iver for ren Lære, var han den strenge og dog kærlighedsfulde Talsmand for Kristendommens Livskrav. Hans Prædikener, af hvilke vi have ca. 1,000, som maaske efter nordisk Smag cre for blomstrende og ordrige, ere fulde af rigt strømmende, ofte skønne, undertiden dog noget ensformig brugte og bredt udførte Billeder og sindrige Tanker. Gribende evner han. at tale om Verdenslivets Forfængelighed, om hvordan der kun er Tryghed i det evige, men der ogsaa ubetinget. Og som han talte, saa levede han. Grundtonen i hans Liv er den mest ubetingede Hengivelse i Guds Vilje, i alle Forhold, i Medgang og Modgang, er han den samme, selvforglemmende og uforfærdet. Tænker, Dogmatiker var han ikke, om han end deltog noget i de da førte Kirkekampe, men som Ekseget er han betydelig, og man mærker paa hans Taler, at han øser direkte af Biblens Kilder. Vel deler han sin Tids Stade i de fleste Ting, men næsten overalt mærker man en velgørende, bibelsk Reaktion mod Tidens ubibelske Tendenser, saaledes naar han taler om Faste, Helgendyrkelse, Præstedømmet (hvorom han har skrevet en berømt Bog), ja selv Munkevæsnet, som han dog satte saa højt. Hans sædelige Iver førte ham til en stærk Hævdelse af Viljens Frihed; de kristelige Kærlighedsgerninger, ogsaa Missionen, havde i ham en virksom Talsmand. Hans Værker cre udgivne af Montfaucon [Paris 1718—38]. (Litt.: A. Neander, »Der heilige C.« [3 Opl., Berlin 1848]; W. R. W. Stephens, *Life and times of St. John C.* [Lond. 1872].). I »Vidnesbyrd af Kirkefædrene« [Bd. X, Chra. 1885] ere hans »Udvalgte Skrifter« oversatte. *J. P B.*

Chrysothĕmis, Sanger fra Kreta, som ved en Ode til Apollon skulde have vundet Prisen i den første musiske Væddekamp i Delfoi. *C. B.*

Chrysotil se Serpentin.

Chrysōtis se Papegøjer.

Chrysun-Keras d. s. s. Chrysokeras.

Chrzanov [χrša!nuv], By i Galizien. ved Ferdinands-Nordbanen (Oderberg-Krakov) nær Schlesiens Grænse, har (1890) 7,700 Indb., der drive Brændevinsbrænderi og Likørfabrikation, Agerbrug, Bjærgværksdrift og livlig Handel.

Chrzanovski førsano'fski], Adalbert, polsk og senere piemontesisk General, født i Polen 1788, død i Paris 5. Marts 1861. Han uddannedes paa Militærkolen i Varszava, deltog med Hæder under Napoleon som Ingeniørofficer i Felttogene 1812—15 samt i det russiske Felttog mod Tyrkerne 1829 som Kaptajn i Generalstaben. Uagtet han ansaa den polske Opstand 1830 for uklog, sluttede han sig dog til denne, blev Stabschef hos Skrzynecki og kort efter Brigadegeneral. Han udviste ikke ringe Dygtighed, forfremmedes til Divisionsgeneral og blev Guvernør i Varszava under Krukoviecki. Han nærede imidlertid ingen Tillid til de polske Troppers Held og stemte for Byens Overgivelse. Ved sit hele Forhold vakte han sine Landsmænds Mistanke om at staa i Forbindelse med Russerne. Ved Opstandens Slutning indtraadte han igen i den russiske Hær som Oberstløjtnant, avancerede til Oberst, men begav sig senere til Paris. 1849 kaldtes han til Torino for at reorganisere den piemontesiske Hær og overtog som Generalløjtnant Overledelsen over de piemontesiske Stridskræfter i det 5 Dages Felttog, der endte med Nederlaget ved Novara. Efter Felttogets Slutning afskedigedes han. Han begav sig først til Frankrig, senere til de forenede Stater, hvor han i lang Tid opholdt sig i Louisiana, og vendte dernæst tilbage til Paris. Han har her paa det polske Sprog offentliggjort flere militære Afhandlinger samt udgivet et Kort over Polen. *B. P. B.*

Chthonĭa, Datter af Athens mytiske Konge Erechtheus. Et Sagn fortalte, at hun ifølge et Orakelsvar blev ofret til Guderne for at skaffe Erechtheus Sejren, da Eumolpos (s. d.) i Spidsen for Eleusinierne angreb Athen. *C. B.*

Chthonĭos, græsk Adjektiv afledet af χθών, »Jorden«. Flere af de græske Guddomme tænktes virkende baade i Himlen, paa Jorden og i Dødsriget (Underverdenen), som alm. antoges liggende under Jorden ; i den sidste Egenskab havde de sædvanlig Tilnavnet C.; det er f. Eks. Tilfældet med Hermes, Dionysos og Demeter. Hades kaldes stundom som Dødsrigets Hersker Zeus C. (den underjordiske Zeus). Chthoniske Guder (θεοὶ χθόνιοι) er en Fællesbetegnelse for alle Underverdenens Guddomme. *C.B.*

Chthonisotérmer, de i Jordens Indre tænkte Flader, paa hvilke alle Punkter med samme Jordvarme (s. d.) ligge. I Bjærgegne have C. en mere uregelmæssig Form end under store Sletter; Bestemmelsen af deres Forløb hører til de væsentligste Forarbejder ved projekterede Tunnelbygninger i Bjærgegne.

Chuapá [tšu-], Choapa, Flod i Chile, udspringer paa Cerro del Mercedario i Cordillererne, bærer, hvor den forlader Bjærgene, Navnet Potrero Largo og hedder først C, efter at den har forenet sig med Leyva. Dens vigtigste Biflod er Illapel. Efter et Løb paa 193 Km. falder den i det stille Ocean ikke langt fra Byen Mincha (31° 37' s. Br.). Dens Strømareal er 9,567 □Km. *C. A.*

Chubut [tsu!-], Chuput, Flod i Patagonien, udspringer med tre Hovedarme, af hvilke den vigtigste er Nahuel, paa Cordillerernes Østskraaning og falder ud i det atlantiske Ocean paa 43°s. Br. Adgangen fra Havet er meget vanskelig, da Dybden i Mundingen kun beløber sig til 1—1½ M., og i det i hele er den kun lidet sejlbar; dog har Moreno besejlet den 60 Km. fra Mundingen. — Den har give t

Navn til et Gobernacion af Argentina, der ligger langs begge dens Bredder mellem 42 og 46° s. Br. og indtager et Areal af 247,000 □ Km., hvoraf den største Del dog endnu (1895) er omtr. ukendt. Beboerne ere væsentligst Indianere; men i Nærheden af Flodens Munding har der dog bestaaet en walisisk Agerbrugskoloni siden 1865. Hovedstaden er Rawson med 1,500 Indb. *C.A.*

Chudleigh [tšə'dli], 1) C, se Clifford. 2) E. se Kingston.

Chufu se Cheops.

Chulachondacordenen (Cholachaumklorordenen), en siamesisk Orden, stiftet 16. Novbr. 1873 af Kongen af Siam i Anledning af hans Kroning. Den omfatter 5 Klasser: Storkors, Ridderkommandører, Kommandører, Riddere og 5. Kl., der kun bærer Medaille. Ordenstegnet: Kongens Buste (blaa, europæisk Uniform) paa rød Grund, omgiven af en blaa Ring med Guldskrift; det hele omrammet af en grøn Laurbærkrans, og Kongekrone foroven. Bryststjernen: en ottestraalet Sølvstjerne med rødt Midtskjold i blaa Indfatning. Baandet er rødt vatret. Halskæden bestaar af Cifre, Guldblomster og fantastiske Dyreskikkelser, sammenholdt af en trehovedet kronet Elefant.

C h ulm (Khulm, Chulam), et siden 1850 til Afghanistan hørende Landskab i den nordligste Del af dette, mellem Balkh og Kunduz, gennemskæres af Floden C, der, afledet i mange Vandingskanaler, nu ikke mere naar Amu-darja. Den tidligere, store Hovedstad C. ligger nu delvis i Ruiner; dens Plads er indtagen af den 7 Km. sydligere liggende, regelmæssig anlagte, befæstede og af Kanaler gennemskaarne By Taschkurgan, hvis 30,000 Indb. drive livlig Frugt- og Blomsteravl samt Handel. *C, C. C.*

Chumsach, By i Avarien, tidligere de avariske Kaners Residens, nu en Ruinby, behersket af Kanonerne fra et russisk Fort.

Chuquet [sykæ'j, Arthur Maxime, fransk historisk Forfatter, er født i Rocroy 13. Marts 1853. C, der er Leder af »Revue critique«, hvori han har skrevet en Mængde interessante Artikler, særlig om tyske Forhold, har endvidere bl. a. skrevet »Le general Chanzy« [Paris 1884] og »Les guerres de la revolution« [Paris 1886—92], begge prisbelønnede af det franske Akademi.

Chuquet [sykæ'j, Nicolas, fransk Matematiker og Læge fra 15. Aarh. C. er os bekendt gennem en Lærebog i Aritmetik og Algebra i tre Bøger: »Le triparty en la science des nombres« [1484]. Dette Værk, der kun eksisterede som en Del af et Manuskript, indtil det 1880 blev trykt i Boncompagni's Bulletino, giver vistnok et godt Billede af Matematikkens daværende Standpunkt og indeholder desuden Spirer til forskellige Fremskridt, saasom: Betegnelser for Potenser af den ubekendte, ogsaa naar Eksponenten er o eller negativ, der meget ligne vore, Opgaver, der føre til brudne Eksponenter, Forklaring af de negative Tals Betydning og Fortolkning af dem som Løsninger af Opgaver, endelig en Anvisning til at bruge en Række udregnede Potenser af 2 til Multiplikation af to Tal i Rækken, paa samme Maade som vi bruge Logaritmerne. (Litt.: J. P. Gram, »Tidsskrift for Matematik« [1882]). *Chr. C.*

Chuquisaca [tšukiza'ka], Departement i den sydamerikanske Republik Bolivia, begrænset af Dep. Potosi, Cochabamba, Santa Cruz og Tarija og strækkende sig mod Øst gennem Gran Chaco til Floden Paraguay, der danner Grænsen mod Brasilien. 188,500 □ Km. med (1889) 122,500 Indb., foruden de fri Indianere, hvis Antal anslaas til 50,000. Den vestlige Del af Departementet opfyldes af Terrasserne fra den østlige Kæde af Cordillererne, Cordillera Real; den østlige Del er Lavland, for største Delen endnu bedækket med Urskove og beboet af vilde, uafhængige Indianerstammer. Af Floder mærkes mod Nord Rio Grande eller Guapay, mod Syd Pilcomayo. Agerbrug ved Siden af Bjærgværksdrift paa Guld, Sølv, Kobber og Bly ere Befolkningens Hovederhvervskilder. Hovedstaden C. eller Sucre, tidligere Ciudad de la Plata, »Sølvstaden«, er tillige Hovedstad for hele Republikken Bolivia. Den ligger 80 Km. N. 0. f. Potosi, paa en Højslette, 2,700 M. o. H., (1890) 19,000 Indb. Den er Regeringens Sæde og har en smuk Domkirke med et rigt prydet Mariabillede; derimod er Universitetet kun af ringe Betydning. Paa Grund af sit milde Klima er C. Opholdsted om Vinteren for de mere velhavende Grubearbejdere fra Potosi. C. er grundlagt 1539 af Francisco Pizarro og fik 1824 sit officielle Navn, Sucre, efter General Sucre, Sejrherren ved Ayacucho. *C. A.*

Chur, Coira, Quera, By i det sydøstlige Schweiz, Hovedstad i Kanton Graubünden, har (1888) 9,400 Indb. C. ligger 590 M. o. H. i Rhindalen, dog ikke ved selve Rhinen, men ved dens lille Biflod Plessur. C. er et meget besøgt Turiststed, dels paa Grund af den skønne Beliggenhed i en Vinkel mellem høje skovklædte Bjærge (Mittenberge og Piz Okel) og dels som Endepunkt for Banelinien Ziirich og Rohrsach-Sargans og som Udgangspunkt for Bjærgvejene over Albula, Julier, Splügen og Bernhardin. Tidligere, inden Alpebanerne bleve byggede, skaffede denne heldige Beliggenhed C. stor Betydning som Speditions- og Stabelplads, nu har den i denne Henseende kun ringe Betydning. I den øvre Stad ligger det biskoppelige Palads, »der Hof«, med en gammel, mærkelig Domkirke i romansk Stil. Af Undervisningsanstalter mærkes den store Kantonskole, der omfatter et Gymnasium, en Industriskole og et Lærerseminarium, endvidere et Præsteseminarium, et Kantonbibliotek paa 18,000 Bd. og flere naturvidenskabelige Samlinger. — C. er af romersk Oprindelse (Opførelsen af *Curia Rhaetorum* skal være begyndt under Kejser Constantius), og allerede 452 nævnes den som Sæde for en Biskop. Byen gjorde sig lidt efter lidt uafhængig af Biskop og det tyske Rige, og 1460 fik den af den tyske Kejser et Frihedsbrev. I 16. og 17. Aarh. var den Skueplads for skrækkelige Partikampe og fra 1607—17 for den saakaldte Strafferet med græsselige Tortur- og Henrettelsesscener. 1798—99 stod her en Række Kampe mellem Landbefolkningen, Østerrigerne og Franskmændene (Suvarov's Tilbagetog). — 14 Km. fra C, i en lille Sidedal til Plessur, findes den berømte mineralske Kilde Pasugg, og 7 Km. mod Syd paa Vejen til Engadindalen Landsbyen Churwalden (1,225 M. o. H.) med et berømt Luftkursted. *C. A.*

Church [tšə'tš] (eng.), Kirke. *High C.* [hai'tšətš], *Broad C.* [brå'dtšətš], *Low C.* [lo'utšətš], se Anglikansk Kirke.

Artikler, der savnes under C, man søges under **K.**

Church [tšə!tš], Frederick Edwin, nordamerikansk Landskabsmaler, er født 1826 i Hartford (Connecticut). Han blev Elev af den til Amerika (Catskill i New York) indvandrede engelske Landskabsmaler Thomas Cole, der øvede en betydelig, men i levende Live kun kortvarig Indflydelse (han døde allerede 1848) paa hans Kunst. Denne har fundet et uudtømmeligt og vel udnyttet Stof i Amerikas mægtige, mangeartede og uberørte Natur, som C. fik Lejlighed til at studere ved udstrakte Rejser. Det er de store Natureffekter, der især drage ham, og efterhaanden som han overvandt de, i Begyndelsen af hans Produktion ret fremtrædende, maleriske Mangler, opnaaede han stor Virkning i Fremstillingen af disse gribende Naturscenerier. Til hans tidligste Arbejder høre »East Rock ved New Haven«, »Optrækkende Storm«, »Aften efter Stormen«. Resultaterne af Rejser i Sydamerika (1853 og 1857) vare effektfulde Arbejder som »Ny-Granada's Bjærgkæde«, »Andesbjærgenes Hjerte« med den storslaaede Lys-Virkning [1859], »Cotopaxi« [1862] og »Chimborazo« [1864]. Fra tropiske Egne søgte han mod Nord, helt op til Labrador, og skabte sit Billede »Isbjærgene«, der vakte stor Beundring paa Udstillingen i London 1863. Af andre amerikanske Billeder kan endvidere nævnes det tidligere malede »Niagarafaldet«. En Rejse (1868) til Europa og Orienten har givet Anledning til Arbejder som Billederne fra Parthenon, Damaskus, Jerusalem og Fjældtemplet El Chasne i det »stenede Arabien«. *A. Hk.*

Church [tšə!tš], Richard, græsk General, født 1785 i Grevskabet Cork, død i Athen 30. Marts 1873. Han traadte ind i den engelske Hær som Fændrik 1800, deltog i Felttoget i Ægypten og udmærkede sig ved Forsvaret af Capri samt ved Indtagelsen af Zante, Cephalonia, Paxo og Ithaka. Til Forsvar af Øerne oprettede han 1809 i Zante et græsk Fodfolksregiment i engelsk Tjeneste og 1812 endnu et saadant, hvilke Regimenter paa Tyrkernes Opfordring dog atter opløstes 1815. C, der var bleven Oberstløjtnant 1812, ansattes nu som Militærattaché ved den østerrigske Hær og rykkede med de allierede ind i Frankrig 1815. Han paatog sig senere den vanskelige Opgave at undertrykke Røveruvæsenet i Kongeriget Napoli og blev Kommandant paa Sicilien 1820; men Revolutionen kastede ham ud af denne Stilling. Han fængsledes i Napoli, men løslodes kort efter. Ved Udbrudet af den græske Opstand 1827 blev han højestbefalende for den græske Landmagt. Hans Forsøg paa at undsætte Athen mislykkedes, han sloges tilbage med stort Tab, og der fremkom en stærk Misstemning mod ham. Efter Søslaget ved Navarino tog han imidlertid Offensiven, afskar Tyrkerne fra Forbindelsen med Missilongi og Lepanto og tvang Reschid Pasha til Tilbagetog. Paa Grund af Uoverensstemmelser med Præsidenten, Capo d'istrias, indgav C. ved Nytaar 1830 sin Afskedsbegæring og trak sig tilbage til Argos. Efter Præsidentens Mord traadte han igen frem og erklærede sig mod den ny Regering. 1835 indsattes han af Kong Otto i Statsraadet og havde en væsentlig Del i Indførelsen af den konstitutionelle Regeringsform i Grækenland 1843. Han blev Senator og udnævntes 1854 til General i den græske Hær. Det græske Folk, der kaldte ham »den store Borger«, har rejst et Monument til hans Ære. *B. P. B.*

Church Army [tšə!tša.əmi] se Frelsens Hær.

Churchill [tšə!tšil], Flod i Dominion of Canada, Nordamerika, udspringer omtrent midt imellem Mackenzie's og den nordlige Saskatschevan's øvre Løb, hedder i Begyndelsen Beaver-River eller, som de indfødte benævne den, Missinippi, og løber gennem La Crossesøen. Fra Nord optager den Deer River, der danner Afløbet fra Wollaston-lake og Deerlake. Efter at have gennemstrømmet Granville og Indianlake antager den Navnet C. og falder efter et knapt 1,100 Km. langt Løb i Hudsonbugten paa 59° n. Br. Skønt dens Opland kun er ringe i Forhold til Mackenzie's og Nelson's, kan dens Vandmængde dog godt maale sig med disse to Floders; men paa Grund af sit rivende Løb og talrige Strømhvirvler har den kun ringe Betydning som Samfærdselsaare. *C. A.*

Churchill [tšə!tšil], Charles, engelsk satirisk Digter (1731—64). Han studerede først i Oxford, hvorfra han blev bortvist, og derefter i Cambridge, men tog aldrig nogen Eksamen. Ikke desto mindre blev han Præst, om end »mere af Nødvendighed end af Kald«, og virkede tillige som Lærer for at hjælpe paa sine sparsomme Indtægter. Han var en fremragende Begavelse, og de bedste af hans Digte udmærke sig ved en ualmindelig Skarphed i Satiren og en glimrende Form. Af hans Værker kunne fremhæves: »The Rosciad«, hvori han satiriserer over Teatrene, og det derefter følgende »The Apology; addressed to the Critical Reviewers« [1761], »The Ghost« i 4 Bøger [1762—63], »The Prophecy of Famine«, der gaar ud over Skotland og Skotterne, »The Conference« og »The Duellist« [1763] samt »Gotham« og »Independence« [1764]. En samlet Udgave af hans Digte udkom i eet Bind 1763, Aaret efter forøget med et nyt Bind; derefter i 2 Bind [1766] og i 4 Bind 1774. Sidstnævnte indeholder ogsaa en Del Prædikener, der dog antages at være forfattede af hans Fader, som var Præst. Den bedste Udgave af hans Værker lindes i Serien »The Aldine Poets« [2 Bd., med en Biografi af Digteren af James Hannay 1844, paa ny udgivet 1867 og 1893]. *C. K.*

Churchill [tšə!tšil], Randolph Spencer, Lord, engelsk Politiker, født 13. Febr. 1849, død 24. Jan. 1895, yngre Søn af den 7. Hertug af Mariborough, valgtes 1874 til Underhuset og havde siden stadig Sæde deri. I de første 6 Aar holdt han sig meget tilbage og tog kun sjælden Ordet, men rettede dog 1878 et skarpt Angreb paa Regeringens Lovforslag om valgte Grevskabsraad, skønt han ellers hørte til det ministerielle Parti; han fandt det nemlig i Strid med gode konservative Grundsætninger. I 1880—84 optraadte C. derimod med en overordentlig Iver og Voldsomhed imod Gladstone's Ministerium (i en enkelt Samling holdt han 74 Taler og stillede 21 Spørgsmaal) og beredte det mange Vanskeligheder ved sine dristige og utrættelige Angreb. Han var Fører for en egen lille Gruppe, det saakaldte »fjerde Parti« (ved Siden af det konservative, det liberale og det irske), hvortil ogsaa den senere Minister Balfour hørte. Han kaldte sig selv Tory-Demokrat, krævede almindelig Stemmeret og vilde skaffe Bønderne Jord til Selveje og Arbejderne egne Huse, men var 1880—81 en afgjort Modstander af Ch. Bradlaugh's Opta-

gelse i Underhuset. Som en lidenskabelig Beundrer af Jarl Beaconsfield grundlagde han 1884 »Primrose-League'n« og indtog i det hele en lignende Stilling som det »unge England« i 1840'erne. Juni 1885—Febr. 1886 var C. Statssekretær for Indien (Øvre-Birma's Indlemmelse foretoges), og Juli 1886 blev han Skatkammerkansler og Underhusets Leder i Salisbury's andet Ministerium; men allerede i Decbr. trak han sig tilbage, da han ikke kunde sætte sin Vilje igennem med Hensyn til Besparelser, særlig i Udgifterne til Hær og Flaade. Siden har C. ikke spillet nogen fremragende Rolle. 1874 ægtede han en nordamerikansk Dame; men skønt han nærmest skyldte hendes virksomme Deltagelse i Valgkampen, at han selv blev valgt 1885, udtalte han sig dog Jan. 1894 imod at give Kvinderne Valgret. *E. E.*

Churchit, et sjældent Mineral fra Cornwall, bestaar af vandholdigt, fosforsurt Ceriumilte og Kalk. *N. V. U.*

Church Missionary Society [tšə!tšmisjənärisåsai!ət!] blev stiftet 1799 af 16 gejstlige af den engelske Statskirke, Wilberforce medvirkede kraftig. Det var i Begyndelsen meget højkirkeligt, men er senere mere blevet Repræsentant for Bred- og Lavkirken, medens »Society for Propagation of the Gospel« er Højkirkens Selskab. C. M. S. betoner, at et venskabeligt Forhold til andre Missionsselskaber skal vedligeholdes. Paa sit vidtstrakte Omraade har det nu Missionsbiskopper; det er det største af alle Missionsselskaber og har nu (1895) en hidtil stadig voksende Indtægt af ca. 5,000,000 Kr., over 400 Missionærer foruden ca. 100 ugifte kvindelige Missionærer, ca. 300 indfødte Præster. Det arbejder i Palæstina, Ægypten, Persien, Indien, Japan, Kina, Øst- og Vestafrika, New Zeeland og Nordamerika. Dets Organ er: »Church Missionary Intilligencer and Record«. *II. O—d.*

Churfürstengebirge eller Churfirstengebirge (Kuhfirstengebirge), en selvstændig Gruppe i Appenzelleralperne (s. d.) i de schweiziske Foralper, Kanton St. Gallen, N. f. Wallensø. Det er en ca. 12 Km. lang Bjærgaas, der gaar i vestøstlig Retning og har en Kamhøjde af noget over 2,000 M.; af de ni forskelligformede Toppe (højeste Punkt 2,309 M.) fremhæves gerne 7, der have givet Gruppen Navn, hvilket dog egentlig skal afledes af Firste D: Aas. Gemserne i C. ere fredede. *H. W.*

Churriguerresk [tšurige'resk] er Navnet paa den stærkt udviklede Barokstil, som i den sidste Halvdel af 17. Aarh. beherskede Spaniens Bygningskunst. Den er opkaldt efter Periodens største Mester, C. José Churriguera, Spaniens Borromini, i hvis Arbejder Stilen naaede sit Højdepunkt i fantastiske Overdrivelser. *E. S.*

Churros [tšu'ros] (sp.), Landfaar fra det nordlige Spanien (de højtliggende Dale i de baskiske Provinser). Mælken og den grove Uld, som dette Faar leverer, benyttes og forarbejdes i Hjemmet af Bønderne, som anvende meget ringe Omhu paa Racens Forbedring. *H. G.*

Churrus se Haschisch.

Churwalden, lille By i det schweiziske Kanton Graubünden og besøgt Luftkursted. Den ligger 7 Km. S. f. Chur, ved den Vej, der fra Chur fører over Lenzer Heide til Oberengadin, i en af Rabiusa dannet Dal 1,225 M. o. H. Den er beskyttet mod Vinden og har et mildt, lidet variabelt Højdeklima, hvorfor den søges meget af blodfattige Patienter og Reconvalescenter. *Lp. M.*

Chusâ'a (o: de udskilte) er Navnet paa en arabisk Stamme, der i den førmuhamedanske Tid spillede en betydelig Rolle som Bevogtere af Helligdommen Kaabah. Ved nogle Stridigheder mellem to forskellige Stammer var nemlig den sorte Sten bortkommen, og da en Kvinde af Stammen C. havde fundet den, vilde hendes Stammefrænder kun udlevere den mod at faa den omtalte Stilling; de bevarede denne, indtil de fortrængtes af Koreishitterne, den Stamme, til hvilken Profeten hørte. *Y. 0.*

Chusan (Tschusan eller Tschouschan), Øgruppe ved Kina's Østkyst lige over for Ningpo, $1^1/_2$ Km. fra Kysten, bestaar af en 600 □Km. stor Hovedø med den befæstede By Tinghai (30,000 Indb.) og omtrent 400 Smaaøer, i alt med henimod 400,000 Indb. Paa den lille 0 Putu ligger en Mængde buddhistiske Klostre og Templer. Hovedøen C. var 1840, 1841 og 1860 besat af Englænderne. *C. C. C.*

Chusistān (Khusistan) eller Arabistan, de gamles *Susiana,* Provins i det sydvestlige Persien, begrænset mod Syd af den persiske Bugt, mod Vest af Mesopotamien (asiatisk Tyrki), mod Nord og Øst af de persiske Provinser Luristan, Irak Adschmi og Farsistan. Størrelsen angives til lidt over 100,000 □ Km., Befolkningen til 600,000, men nøjagtige Tal foreligge ikke. Den østlige Del af Provinsen er et Bjærgland, hvis Kæder, der væsentlig bestaa af ældre Dannelser og have en udpræget nordvest-sydøstlig Strygningsretning, paa Grænsen af Farsistan hæve sig til alpine Højder (5,000 M.). Længere mod Vest sænke Bjærgene sig gennem en Række tertiære, til Dels meget frugtbare Højsletter ned til det lave Alluvialland omkring Schatt-el-Arab og Kystsletten langs det persiske Hav. Disse Egne, der bestaa af Sumpland eller øde Steppeegne, ere kun modtagelige for Kultur langs Floderne, hvor kunstig Vanding er mulig. Hovedfloderne ere Kercha og Karun, der begge flyde til Schatt-el-Arab, ab Ergun og Zab, der munde i det persiske Hav. Af disse Vandløb er Karun (med Biflod Disful) Persiens eneste sejlbare Flod. Dampbaadene kunne stige indtil 250 Km. op fra dens Munding, og siden 1889 har Sejladsen paa denne Flod faaet international Betydning. Karun mundede tidligere direkte i Bugten. Nu ledes det meste af dens Vand gennem en Kanal til Schat-el-Arab. Klimaet viser ifølge Terrainets Forskellighed mange Overgange. Kystsletten er i Sommertiden hed og usund. Temperaturen naar allerede i Midten af Februar 18^0, stiger i Juli til en Middelvarme af over 34^0 og synker først ved Slutn. af November under 18^0. Vinteren er derimod ret behagelig, og de gamle persiske Konger foretrak derfor at tilbringe denne Aarstid i Susa (s. d.), hvis Ruiner ligge ikke langt fra det nuværende Disful. Paa Højsletterne og i Dalene er Klimaet mere tempereret; men Bjærgene have et raat, uvenligt Klima. Vinteren er kold og lang. Til helt ind i August ere Toppene dækkede med Sne. Sommeren er kort og glødende hed. Regnen, der falder i Tiden fra December til Marts, er i Kystegnene meget sparsom, i Bjærgegnene derimod rigelig. De lavere Bjærgskraaninger ere derfor

dækkede med mægtige Egeskove, og i de beskyttede Dale trives Valnød-, Figen-, Granattræ, Platan og Morbærtræ. Den sortagtige Jord er, naar den vandes, saa frugtbar, at den aarlig giver dobbelt Høst, og i Sletterne omkring Ramhormus, Babohan og Malamir trives Sukker, Indigo, Tobak, Opiatvalmue, Vin, Ris, Byg og Hvede. C. er som Persien i det hele svagt befolket, navnlig siden Hungersnøden og Pesten 1873. I Bjærgegnene leve Nomader (Feili, Bakhtyari, Kuhgelu, Mamesenni), der tilbringe Sommeren i de græsrige Højdale, men i Vintertiden leve i Smaabyer i det lavere Land. Her ligger Babohan (4,000 Indb.), engang en stor By, nu delvis i Ruiner.. Langt betydeligere ere Schuster (6,000 Indb.), der før Pesten 1832 var C.'s vigtigste By, og Disful (30,000 Indb., s.'d.). Beboerne af disse Byer ere Persere, Arabere, Lurere og Bachtijarer. I Steppelandet hen imod Tigris lever en Del arabiske Nomadestammer. Her ligger ved Karun's Munding Mohamera (16,000 Indb.), der, efter at Færdselen paa Floden siden 1889 er aabnet, er i stærk Opgang. I Sletten langs den persiske Bugt træffes kun faste Bopladser ved Kysten og Floderne. Ved Zab ligger Hindian (5,000 Indb.), ved ab Ergun's Udløb Fellahiyah (8,000 Indb.) og Chalifahad, omgivne af smukke Palmelunde. (Litt.: Karl Prellberg, »Persien« [i »Mitt. d. Vereins f. Erdkunde zu Leipzig«, 1890], hvor den meste Litteratur over C. er sammenstillet). *C. C. C.*

Chutba d. s. s. Chotbah.

Chvaliser, i 9. og 10. Aarh. Beboerne ved den vestlige Side af det kaspiske Hav, ved Volga's Udløb; deraf det chvalisiske Hav, d. s. s. det kaspiske Hav.

Chvalynsk, By i det sydøstlige Rusland, Guvernement Saratov, ved Volga, har 4 Kirker, flere Fabrikker, mange Frugthaver og (1889) 22,650 Indb.

Chvolson, Daniel, russisk Arkæolog, er født 10. Decbr. 1820 i Vilna af jødiske Forældre. Han studerede fra 1840 i Breslau orientalske Sprog, senere opholdt han sig i Wien for at benytte orientalske Haandskrifter og fortsatte efter 1850 sine Studier i St. Petersborg, hvor han 1855 efter at være gaaet over til Kristendommen blev udnævnt til Professor i orientalske Sprog ved Universitetet, 1858 til Professor ved det russiske gejstlige Akademi. Af hans Skrifter kunne fremhæves: »Die Ssabier und der Ssabismus« [St. Petersborg 1856, 2 Bd.], et Værk, der frembød en Del nyt for Religionsvidenskaben; et Par Værker om gammelbabylonisk Litteratur og Religion; »Die scmitischen Völker, Versuch einer Charakteristik« [Berlin 1870]. Han udgav et Værk med hebraiske Indskrifter og Skriftprøver af Bibelhaandskrifter fra 9.—15. Aarh., upaalideligt, da han byggede paa Fiskovitzsch'es forfalskede Haandskrifter. *V. O.*

Chvoschtschinskaja, Nadjèshda Dmitrijevna, russisk Forfatterinde (1825—89). Under Forfattermærket »V. Krest6fskij« (senere »V. Krestôfskij, Pseudonym« for at undgaa Forveksling med en anden virkelig eksisterende russisk Romanforfatter, Vsèvolod Krestôfskij) debuterede hun 1847 med en Digtsamling og skrev 1850 sin første Novelle, »Anna Michàjlovna«, der efterfulgtes af en lang Række andre Prosafortællinger. Den mest bekendte af disse er Romanen »Karlsvognen« (»Bolšàja medvjèdica«), der dog ikke hæver sig synderligt over almindelige Dameromaner og falder lidt kedelig ved alt for detaillerede psykologiske Analyser. Disse Noveller og Romaner publiceredes oprindelig omkring i russiske Tidsskrifter, men ere siden 1883 udkomne i en samlet Udgave i St. Petersborg. *K. V.*

Chydēnius, Anders, finsk-svensk Præst og økonomisk Forfatter (1729—1803). C. var ved Siden af at være en nidkær Sjælesørger tillige en usædvanlig praktisk anlagt Natur, der ved sit Raad og Eksempel fremmede Agerbrug, Fædrift og Husflid blandt sine Sognebørn; ved Tidens Mangel paa Læger bragtes han ogsaa til at øve en udstrakt Sygepleje, endog paa Kirurgiens Omraade. For Efterverdenen har han navnlig betydelig Interesse ved sine mærkelige nationaløkonomiske Afhandlinger; han er endog (af Professor Odhner) bleven betegnet som »Sveriges talentfuldeste Tænker i økonomiske Emner«. Allerede hans første Skrift: »Hvad kan vara orsaken att sådan myckenhet svenskt folk årligen flytter utur Landet, etc.?« (1765) er tiltrækkende ved sine Anskuelsers Friskhed og Frisind. Betydelig Opsigt og Diskussion i Samtiden vakte hans tankerige og velskrevne Indlæg »Vederläggning« etc. mod Stockholms, Abo's og Gefle's Handelsmonopol; men i endnu højere Grad blev dette Tilfældet med Skriftet: »Källan till rikets vanmakt« (2. Udg. 1765), som fremkaldte en Mængde Modskrifter. Til Forsvar for sine ny og djærvt frisindede Meninger udgav C. s. A.: »Den nationale vinsten«, indeholdende en teoretisk Redegørelse i usædvanlig koncis og klar Form, samt »Omständeligt svar etc«, der indeholder hans økonomiske System og paaviser Svaghederne ved den indtil da herskende svensk-finske Handelspolitik. C.'s Skrifter frembyde i deres Bevisføring og deres Hovedresultater en slaaende Overensstemmelse med Adam Smith's 11 Aar senere i »Wealth of nations« fremsatte epokegørende Tanker. Paa fabelagtig kort Tid fik C. rystet sine Skrifter ud af Ærmet, og fremdeles vakte han 1765 som Repræsentant for Østerbottens Kapellaner paa Aarcts Rigsdag den voldsomste Bevægelse ved sin Brochure »Rikets hjälp genom en naturlig finance-system«, hvis Radikalisme overtraf alt, hvad han tidligere havde præsteret af hvas Kritik over Samtidens økonomiske Fejlgreb. Han blev stemplet som Landsforræder og afsat fra sin præstelige Værdighed. C. virkede paa Rigsdagen for Indførelse af en lovbunden Trykkefrihed. En interessant Selvbiografi af ham findes i »Göteborgs vetenskaps- och vitterhetssamhälles samlingar« for 1780. Hans samlede økonomiske Arbejder udkom 1877—80 i Helsingfors, indledet med en udførlig Levnedsskildring af Prof. E. G. Palmen. (Litt.: J. W. Arnberg, »Frihetstidens politiska Ekonomi«, I [1868]). *K. V. H.*

Chylat se Chilah.

Chylopoiēsis og **Chylopoiētisk** anvendes om de Virksomheder og Egenskaber, der ere særlige for alle de Indvolde, Kar og Nerver, der staa i Chylustilberedningens Tjeneste. *E. A. T.*

Chyluri er en Lidelse, der viser sig ved en ejendommelig Forandring af Urinen, der bliver hvidlig blakket som af tilblandet Mælk, hvoraf ogsaa kommer den synonyme Betegnelse Galakturi. Den almindeligste Antagelse om C.'s Oprindelse er, at den skulde skyldes en Parasit, *Filaria sangvinis*

hominis. Ved Urinens nærmere Undersøgelse ved denne Lidelse har man fundet Tilblanding af Æggehvide og fine Fedtdraaber, saaledes som de findes i Chylus, undertiden er ogsaa paavist smaa Mængder Blod; men den Paastand, at denne Tilblanding skulde skyldes Bristning af Lymfekar inde i Urinvejene, har dog ikke vundet Anklang, navnlig paa Grund af, at der ingen Sukker findes i Urinen ved C, medens der dog findes Sukker i Lymfen. Ved de faa Obduktioner af Patienter med C, som foreligge, har man fundet Nyrerne sunde. Lidelsen synes at være af forholdsvis godartet Natur. Dens Hjemstavn er Troperne, men den forekommer ogsaa uden for disse Zoner, især hos Personer, som have levet i disse Egne. *E. A. T.*

Chylus kaldes den Vædske, som findes i Underlivsorganernes Lymfekar (Chyluskarrene) og Mælkebrystgangen (*Ductus Aurium*) under Fordøjelsen. C. er altsaa i Virkeligheden Lymfe plus en Del opsugede, til Dels lidt omdannede Næringsstoffer (se i øvrigt Lymfe). *S. T.*

Chymosin kaldes det i Mavesaften især hos diende Dyr forekommende Løbeferment, der bevirker Mælkens Ostning ved en Omdannelse af Ostestoffet (Kasëinet, se i øvrigt Fordøjelse.) *S. T.*

Chymus kaldes den vællingagtige Masse, som dannes af Fødemidlerne og Mavesaften under Fordøjelsen i Mavesækken, det er i Virkeligheden altsaa en Blanding af mere eller mindre sønderdelte og fordøjede Fødemidler opslemmede i Mavesaften (se i øvrigt Fordøjelse). *S. T.*

Chytridiacëae, Familie af mikroskopiske Svampe, der fortrinsvis leve i Vandplanter, især Alger, og i smaa Vanddyr; en enkelt Slægt, *Synchytrium*, lever i Landplanters Overhudsceller. I Alm. bestaar Svampen kun af en enkelt Celle, der til sidst bliver til et Sporangium med en stor Mængde Sværmsporer; disse ere forsynede med en Sving« traad og bevæge sig hurtig gennem Vandet, indtil de træffe en Værtplante, i hvis Celler de bore sig ind, omgive sig med en Væg, vokse og til sidst blive til ny Sporangier med Sværmsporer. Nogle bestaa af to Celler, af hvilke den ene er forgrenet og optager Næring, medens den anden danner Sværmsporer. *C. R.*

Chytræns, David (Kochhafe), betydelig luthersk Teolog (1530—1600), Professor i Rostock siden 1551, blev af Kejser Maximilian II kaldet til at ordne de evangeliske Kirkeforhold i Østerrig (1569) og medvirkede til *Istandbringelsen* af Konkordieformlen. Hans teologiske Værker ere udgivne i 2 Bd. [Leipzig 1599]. (Litt.: O. Krabbe, »D. Chytræus« [Rostock 1870]). *J. P. B.*

Ciaconna se Chaconne.

Cialdīni [tšal-], Enrico, italiensk General, født 10. Aug. 1813 i Castelvetro, død 8. Septbr. 1892. Han sluttede sig til Opstanden 1831 og flygtede efter Ancona's Kapitulation til Paris, hvor han fortsatte sine tidligere afbrudte medicinske Studier. 1833 begav han sig imidlertid til Portugal for som simpel Soldat at deltage i Kampen mod Dom Miguel. 1835 traadte han i spansk Tjeneste og udmærkede sig saaledes i Kampen mod Karlisterne, at han forfremmedes til Oberstløjtnant, men afskedigedes 1841. 1848 traadte han i sit Fædrelands Tjeneste, saaredes og fangedes ved Forsvaret af Vicenza og kæmpede med megen Tapperhed i det uheldige Slag ved Novara. 1855 var han Brigadekommandør paa Krim i og efter Hjemkomsten fra Krimkrigen Adjutant hos Kong Viktor Emanuel. 1859 førte han den 4. piemontesiske Division med Udmærkelse ved Palestro og forfremmedes til Generalløjtnant. 1860 førte han de sardinske Tropper mod Kirkestaten og slog de pavelige Tropper under Lamoricière ved Castelfidardo, sejrede s. A. over de neapolitanske Tropper og indtog det følgende Aar Capua, Gaeta og Messina's Kastel. Han udnævntes for sine Fortjenester i dette Felttog til General, fik Titlen Hertug at Gaëta og blev Statholder i Napoli, hvilken Stilling han dog kun beklædte i ganske kort Tid. 1864 valgtes han til Senator. I Krigen mod Østerrig 1866 havde han ingen Lejlighed til Udmærkelse, han ansattes efter Slaget ved Custozza som Generalstabschef ved Hæren i Stedet for Lamarmora. Under den fransk-tyske Krig 1870—71 søgte han forgæves at bevæge Italien til at gribe ind til Gunst for Frankrig. I Slutn. af 1873 overtog han Generalkommandoen i Firenze og udnævntes 1876 til Gesandt i Paris, hvilken Stilling han beklædte indtil 1881. ***B.P.B.***

Ciampi [tsa'mpi], Ignazio, italiensk Forfatter, født 31. Juli 1824, død 21. Jan. 1880. Han var med i den nationale Rejsning 1847—49, blev siden Sagfører og 1874 Professor i nyere Historie i Rom. C. var en frugtbar Forfatter i mange Retninger, ogsaa som Digter: »Poesie varie« [1857], »Nuove poesie« [1861], »Stella« (et Digt i 5 Sange [1858]), desuden Komedier, Fortællinger og en fri Bearbejdelse af Alexander Puschkins Digte. Af hans øvrige Skrifter kunne anføres en Del Udgaver af middelalderlig Litteratur, »La commedia italiana, studi« [litterærhistoriske Afhandlinger, Rom 1880], »La città estrusca« [historisk Værk, smst. 1866], »Innocenzo X. e la sua corte« [historisk Værk, smst. 1878] og især »Storia moderna dalla scoperta dell' America alla pace di Westfalia« [udg. efter C.'s Død, Imola 1881—83, 2 Bd.]. *E G.*

Ciampi [tsa'mpi], Sebastiano, italiensk Forfatter, født i Pistoja 3. Oktbr. 1769, død i Nærheden af Firenze 14. Decbr. 1847. Han var Professor i Pisa, men forlod Landet 1818 og fik en Ansættelse ved Universitetet i Varszava; der opholdt han sig i 4 Aar. Af C.'s temmelig talrige litterære Arbejder, der gaa i historisk og litteraturhistorisk Retning, kunne fremhæves: »Memorie d'un manoscritto autografo di G. Boccaccio« [Firenze 1827—30], »Memorie della vita di Messer Cino da Pistoia« [Pisa 1808], hvortil sluttede sig en Udgave af Cino's Digte [smst. 1813], »Notizie inedite della sagrestia pistoiese de' belli arredi e del Campo santo pisano« [Firenze 1810] samt som Vidnesbyrd om hans Interesse for det Land, der havde vist ham Gæstfrihed, »Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze dell' Italia colla Russia, Polonia etc.« [Firenze 1834—43, 3 Bd.] med flere mindre Afhandlinger vedrørende Polens Historie. *E. G.*

Ciampoli [tša'mpoli], Giovanni Battista, italiensk Digter, født i Firenze 1589, død i Jesi 8. Septbr. 1643. Sine Studier drev han under Beskyttelse af Giovanni Battista Strozzi i Firenze, der bragte ham i Forbindelse med Galilei, til hvem han ganske sluttede sig. Efter at have levet nogen Tid først i Padova, siden i Bologna, kom han til Rom, hvor især Kardinal Barberini (senere Pave Urban VIII) tog sig af ham, interesserede sig for hans poetiske Frembringelser og gav ham forskellige

Embeder, saaledes en Sekretærpost i det pavelige Kancelli og et Kannikedømme ved Peterskirken. Over alt dette blev den ingenlunde talentløse C. uhyre indbildsk og fornærmede sin Patron, der forviste ham, hvorefter Kong Ladislaus af Polen skænkede ham sin Naade i hans sidste Aar og lod hans Værker trykke (efter Forfatterens Død), nemlig »Rime« [Rom 1648] og »Prose« [smst. 1667]. C.'s Digte ere fulde af »concetti«, d. v. s. temmelig maniererede. *E. G.*

Cianciana [tšantša'na], By paa Sicilien, Provins Girgenti, ligger i 380 M.'s Højde og har (1881) 5,700 Indb., Svovlbjærgværker og Vinavl.

Ciardi [tša'rdi], Guglielmo, italiensk Landskabs- og Marinemaler, er født 13. Septbr. 1844 i Treviso og blev uddannet (fra 1861) paa Kunstakademiet i Venezia. Han fortsatte sin Uddannelse i forskellige europæiske Kunstcentra og vandt snart europæisk Berømmelse (og Medailler) for sine natursande og farverige Lagunebilleder. Det er overhovedet Venezia og Omegn, hans Kunst særlig drejer sig om. Til de mest bekendte af hans mange Arbejder høre »Sommer« (1872), »Torcello«, »Porto d'Anzio« (1879), »Chioggia« (1881), »Hjem fra Græsgangen« (Museet i Torino), »Messidoro« (fra den venetianske Campagna, 1886 i Gal. nazionale i Rom), »Efter Stormen«, »Morgen i Venezia« (1888) og de to Malerier i det kgl. Galeri i Monza: »Canale grande« og »Venetianske Fiskerbaade«. *A. Hk.*

Gibber, Caj (eller Cajus) Gabriel (1630—1700), Billedhugger, var født i Flensborg. Om hans Ungdomsaar vides intet. Omtr. 1655 forlod han Danmark for aldrig mere at vende tilbage dertil. Han studerede Kunsten i Rom og sluttede sig senere nøje til den engelske Billedhugger John Stone, hvem han fulgte til England, hvor han snart vandt et anset Kunstnernavn. 1688 greb C. til Vaaben for Vilhelm af Oranien mod Jakob II og blev til Belønning for denne sin Optræden snart efter udnævnt til kgl. engelsk Kabinetsbilledhugger. Han var tillige en habil Arkitekt og byggede 1696 den danske Kirke i Whitechapel, London, i hvilken han ligger jordfæstet, under et af ham selv gjort Monument. Mange af C.'s Værker ere gaaede til Grunde, saaledes en Del Statuer til Londons Børs af engelske Konger til Karl I inkl. og af Sir Thomas Gresham, hvilke tillige med Bygningen selv tilintetgjordes ved Ildsvaade 1838. Relieffet paa Fodstykket af »the monument«, som af Paulskirkens Bygmester, Christopher Wren, rejstes paa Fishstreet-hill til Amindelse om Londons Brand 1666, er af C, ligeledes de to berømte Statuer »Melankoli« og »Raseri« (1680), som fordum stode i Galeanstalten »Bedlam's« Vestibule og nu ere i South Kensington. Andre Værker af C. ere William af Wykeham's Statue i Winchester College, Statuerne »Tro« og »Haab« paa Alteret i Chatsworth Slotskapel, Basrelieffet Phønix over Paulskirkens sydlige Indgangsdør o. a, m. *F. J.M.*

Cibber [si'bə], Colley, engelsk Skuespiller og Lystspilforfatter, født 6. Novbr. 1671, død 12. Decbr. 1757. C, der var Søn af ovenn. C. G. C, vandt i Begyndelsen kun ringe Bifald, men lidt efter lidt kom han til Klarhed over sine Evner og arbejdede sig frem til en anset Plads ved Drury-Lane Teatret; med kraftigt Lune latterliggjorde han gamle Folks pirrelige Vaner og sære Skrøbeligheder, og med lystig Humor spottede han unge som gamle forelskede Narres dumme Gøren og forfængelige Lader. Da han havde erhvervet sig Navn som Skuespiller, begyndte han 1696 med Lystspillet »Love 's last shift« en frugtbar Virksomhed som dramatisk Forfatter; helt naturligt indeholdt hans Stykker store Roller, specielt skrevne for hans egne Evner, men han forsømte ikke derfor Hclhedsvirkningen. C. skildrede i sine Lystspil sin Samtids Sæder og Latterligheder, saaledes er hans bekendteste Stykke »The careless husband« [1704] et tro Tidsmaleri; undertiden havde hans i Satire en polemisk Brod, saaledes var »The nonjuror« [1717] en Efterligning af Molière's »Tartuffe«, rettet mod Jakobitterne. Dels ved sit Forfatterskab, dels ved sin Direktørvirksomhed — fra 1710 var C. Meddirektør for Drury-Lane Teatret — skabte han sig mange Fjender; den hidsigste var vel Pope, der forbitret over C.'s Udnævnelse til Hofdigter forfulgte ham med stærke Beskyldninger for Plagiat og gjorde ham til Hovedperson i sit satiriske Digt »Dunciaden«. Da C. havde opgivet sin Teatervirksomhed, forfattede han en Art Selvbiografi: »Apology for the life of Colley C, the comedian« [senest udgiven ved R. W. Lovn, Lond. 1888], der indeholder mange interessante Bidrag til engelsk Teaterhistorie. C.'s samlede — i alt 26 — Lystspil udkom i 5 Bd. i Lond. 1777. — Hans Søn, Theophilus C. (1703—57), der ogsaa var Skuespiller, men uden Betydning, var i sit andet Ægteskab gift med en Søster til »Rule Britannia«'s Komponist Arne, Susanna Marie C. (1716—66); hun udmærkede sig ved sin Skønhed og regnedes for en god Sangerinde og Skuespillerinde, særlig i tragiske Roller. *A. A.*

Cibdareal se Gonez de Cibdareal.

Cibeber se Rosiner.

Ciborium (κιβώριον) kaldtes den af fire Søjler baarne Baldakin, som allerede i Oldtiden hyppig anbragtes over Alteret. Mellem de to forreste Søjler anbragte man ofte et Tæppe, hvorved det »Allerhelligste« var skjult for Menighedens Blikke. Mellem Søjlerne hang i Metalkæder et Kar i Form af en Due, af Metal, ofte emailleret eller endog besat med Ædelstene. Dette Kar, der ogsaa ofte er blevet kaldet C, var Stedet, hvor den indviede Hostie opbevaredes. Fra Midten af Middelalderen havde man ogsaa staaendc Kar til det indviede Nadverbrød, i Form af Taarne e. 1. *H. O.*

Cibotium Kaulf., Bregneslægt af *Cyatheaceae* med rodstokagtig, sjælden træagtig Stamme. Frugthobene sidde i Randen af Bladene og have et toklappet-skaalformet Slør. Faa Arter, de fleste paa Sandwichsøerne. Mest bekendt er *C. Barometz* Sm., der vokser paa Sundaøerne, Filippinerne, i Sydkina, Bagindien o. fl. St., og af hvilken Rodstokkens Haar i Handelen gaa under Navnet Barometz (s. d.); de ægdannede, dobbelt fjerdelte Blade blive (inkl. Stilken) næsten 3 M. lange og 1,30 M. brede. Ogsaa af andre Arter benyttes Haarene paa lignende Vis. *A. M.*

Cibrario [tsi-], Giovanni Antonio Luigi, Greve, italiensk Statsmand, Historiker og Nationaløkonom, født 23. Febr. 1802 i Torino, død 1. Oktbr. 1870. Han indtraadte 1824 i sardinisk Statstjeneste, var 1832—33 i diplomatiske Missioner til Schweiz, Frankrig og Østerrig; som Kong Albert's Kommissær tog han 7. Aug. 1848 Venetien i Besiddelse

for Sardinien. Da han 1850 var bleven Generaltoldintendant, organiserede han en ordnet Grænsevagt og indførte en Handelsstatistik; 1852 blev han Finansminister, senere Indenrigsminister og endelig Maj 1855 Udenrigsminister; sin Portefeuille afgav han imidlertid allerede det følgende Aar til Cavour og trak sig tilbage til Privatlivet for, ved Siden af at være Senator, at vie sig til yderst flittige og frugtbare videnskabelige Studier. C. har skrevet en stor Mængde historiske Skrifter, navnlig vedrørende Savojens Kongehus. Sin Berømmelse uden for sit Fædreland skylder han imidlertid væsentlig de to betydelige social-historiske Værker: »Storia dell' economia politica nel medio evo« [3 Bd., 1839, 5. Udg. i 2 Bd. 1861; oversat til Fransk af Barneaud 1859] og »Della Schiavitu e del Servaggio e specialmente dei Servi agricolari« [2 Bd., 1868—69]. (Litt.: Odorici, *Il conte Luigi Cibrario e i sui tempi* [1873]). *K. V. H.*

Cicāda, Cicadellīdae, Cicadīdae se Cikader.

Cicatrice [sikatri's] (fr.) d. s. s. Ar. Cikatrisation d. s. s. Ardannelse.

Cicca L. se Phyllanthus.

CiCCi [tši'tši], Maria Luigia, italiensk Digterinde, født i Pisa 14. Septbr. 1760, død 8. Marts 1794. Trods sin Faders Forbud og de Hindringer, han lagde i Vejen for hende, tilegnede hun sig en Mængde forskellige Kundskaber i Smug; senere hen boede hun hos sin Broder i Pisa, hvor hun var Midtpunktet i en litterær Kreds og blev Medlem af Arkadernes Akademi og af Accademia degli Intronati. Efter hendes Død udgaves hendes ret nette Digte i et lille Bind [Parma 1796], trykt fortrinlig hos Bodoni, med en Fortale af Anguillesi, hvori den hedengangne Forfatterinde roses alt for umaadelig. *E. G.*

CiCCiO [tšit'tšo] se Solimena.

CiCCione [tšittšo'ne], Andrea, italiensk Billedhugger og Bygmester fra 15. Aarh., død 1457 i Napoli, hvor han byggede flere Kirker. Som Billedhugger indleder han i sin Fødeegn Overgangen til den nyere Tid, Renaissancens Gennembrud, og skaber bl. a. det interessante, dog overvejende gotiske, Gravmonument over Kong Ladislaus i S. Giovanni a Carbonara i Napoli, med en halvvejs realistisk, halvvejs antikiserende Stil i Figurerne: Dyderne, de siddende Figurer af den kgl. Familie og selve Kongens Rytterstatue. *A. Hk.*

CiCCOne [tšikko'ne], Antonio, italiensk Nationaløkonom og Politiker, født 9. Febr. 1808, død 2. Maj 1893, var Professor i Napoli siden 1865, Medlem af General Menabrea's Ministerium 1868—69 og italiensk Senator siden 1870. C. er Forfatter af en stor Mængde nationaløkonomiske og socialpolitiske Skrifter. Mest bekendt er hans Haandbog, »*Principii* d'economia sociale« [3 Bd., 1866—68, 3. Udg. 1882]. Blandt hans mindre Arbejder ere navnlig værdifulde de to Monografier fra 1884: »Questione sociale economica« og »Considerazione sul valore d'uso e sul valore di scambio«. C. forfægtede liberale Anskuelser. *K. V. H.*

Cicer L., Slægt af Ærteblomstrede (Vikkegruppen), en- eller fleraarige, oftest kirtelhaarede Urter eller Halvbuske med lige- eller uligefinnede Blade, hvis Smaablade ere tandede, medens Endesmaabladet oftest er omdannet til en lille Slyngtraad eller en Børste; store Akselblade. De hvide, blaa eller violette Blomster sidde enkeltvis eller i en faablomstret Klase i Bladenes Hjørner. Bælgen er ægformet eller aflang og oppustet; Frøene have en næsten ret Kim. 14 Arter i det vestlige Asien. *C. arietinum*. (Kikerært, norsk Bukert) er enaarig, og dens siksakbøjede Stængel bliver 0,20—0,25 M. høj; Bladene ere uligefinnede og sav-

Cicer arietinum.

takkede, og de enkeltvis siddende, smaa Blomster hvide eller blegblaa; hele Planten er kirtelhaaret, Haarene indeholde Oksalsyre. Bælgen indeholder kun 1—2 store Frø, der ere hvide, rødlige eller sorte, og Frøet ligner et Vædderhoved (*aries*, deraf Artsnavnet). K., hvis oprindelige Hjemsted ikke er nøje kendt (Armenien?), dyrkes i flere Varieteter i Sydeuropa og Orienten, ligesom Kulturen af den i Kina, Ostindien og Nordafrika er meget gammel. De melrige Frø ere en meget almindelig og yndet Føde, efter Sigende mere velsmagende end Bønner. I Tyskland, hvor Frøene benyttes som Kaffesurrogat, dyrkes Planten hist og her. I danske og norske Haver holder den sig meget godt, men dyrkes for Tiden (1895) ikke i større Maalestok. *A.M.*

Cicernacchio [tšitšernak'kio], Angelo Brunetti, for Spot kaldet C., d. v. s. »daarlig Cicero«, romersk Folkeleder, født omtr. 1800, død 1849, var 1846, da Pius IX besteg Pavestolen, Vognmand i Trastevere. Ved sin naturlige Veltalenhed øvede han stor Indflydelse paa Almuen og tog fra første Færd virksom Del i Folkedemonstrationerne for den ny Pave, samt forstod snildt under gentagen Hyldest at afvinde denne frisindede Indrømmelser. Han fik bl. a. Jødekvarterets (Ghetto's) Mure og Porte nedbrudte i April 1848. Senere sluttede han sig til det revolutionære Parti, og efter Roms Indtagelse fulgte han 2. Juli 1849 Garibaldi paa Flugten, men omkom paa Vejen gennem Mellemitalien og er rimeligvis bleven fangen af de østerrigske Tropper og skudt tillige med sine to Sønner. *E. E.*

Cicero kaldes i Bogtryk en Skriftgrad, imellem Korpus og Mittel; nærmere betegnes Graden

nutildags ved »12 Punkter«. Denne Skriftart,

Cicero,

der hører til »Brødskrifterne«, eksisterer baade i Antikva, Schwabacher og Fraktur, men tidligere, da de store Formater hyppigere anvendtes til Bøger, var den nok saa almindelig benyttet som i vore Dage. Navnet hidrører fra den 1467 i Rom (hos Sweynheym og Pannartz) trykte Udgave af M. Tullius Cicero's *Epistolae ad familiares*, hvori Skriften første Gang er brugt. *E. G.*

Cicĕro, Marcus Tullius, romersk Statsmand, Taler og Forfatter, født i Arpinum i Volskerlandet 3. Jan. 106 f. Chr., død 7. Decbr. 43. Hans Fader, M. Tullius C, romersk Ridder, var, ligesom Moderen Helvia, af en velhavende og anset Familie; men ingen af dens Medlemmer havde beklædt romerske Embeder eller været Medlem af Senatet. Den unge C. fik en omhyggelig Opdragelse; 15 Aar gl. kom han til Rom i Huset hos den ansete Jurist Æ. Mucius Scævola Augur; efter dennes Død sluttede C. sig til hans Slægtning af samme Navn, der var Pontilex. 89 tjente han som Rekrut i Forbundsfællekrigen; de følgende Fredsaar og under Borgerkrigen mellem Marius og Sulla levede han i Rom, beskæftiget med Studiet af Retorik og Filosofi, under Vejledning af ansete Lærere af forskellige Skoler (Epikuræeren Fædrus, Akademikeren Filo, Stoikeren Diodot, Retoren Molon fra Rhodos). Allerede 81 var C. optraadt som Taler for Retten; men ved sit frimodige Forsvar af S. Roscius 80 paadrog han sig Sulla's Mishag og foretog derfor en Udenlandsrejse, der gik til Athen, Lilleasien og Rhodos; han fortsatte her sit Studium af Retorik og Filosofi under Datidens berømteste Lærere. Efter at være hjemkommen til Rom 77 fortsatte han sin Virksomhed som Taler for Retten, der hurtig skaffede ham et anset Navn og aabnede ham en let Adgang til de lavere Embeder. 75 var han Kvæstor (paa Sicilien), 69 Ædil, 66 Prætor. Som saadan holdt han sin første Tale til Folket til Anbefaling for det Maniliske Lovforslag, hvorefter Overbefalingen i den Mithridatiske Krig overdroges til Pompeius. C. optraadte her som maadeholden Demokrat og Tilhænger af Pompeius; det samme havde han allerede gjort nogle Aar i Forvejen (70) i sin Anklage mod C. Verres. Denne havde som Statholder paa Sicilien i 3 Aar (73—71) udsuget Provinsen paa den frækkeste Maade; efter hans Hjemkomst fik C. ham dømt og benyttede samtidig Lejligheden til at fremsætte en Række Angreb paa de senatoriske Domstole, som Pompeius netop dengang tænkte paa at forandre (*lex Aurelio.* 70).

Under Pompeius's Fraværelse i Østen (66—61) falder den Catilinariske Sammensværgelse (se Catilina). Da Catilina og C. søgte Konsulatet sammen for Aaret 63, besluttede Senatspartiet, for at hindre Catilina's Valg, at kaste sine Stemmer paa C, der i Forvejen støttedes af Mellempartiet (Ridderstanden); det lykkedes ham paa denne Maade at blive valgt til Konsul i en Alder af 42 Aar (Lavalderen for Opnaaelsen af dette Embede), skønt ingen af hans Familie før havde beklædt høje Embeder, og skønt ellers for saadanne »ny Mænd« Adgangen til de højeste Embeder var yderst vanskelig. Som Konsul viste C. ikke ringe Energi og Dygtighed. Han hindrede først et — for øvrigt ganske forstandigt — Forslag om en Landuddeling af Tribunen Rullus; vandt sin Kollega Antonius, der var en Tilhænger af Catilina, for sig ved at afstaa ham sin Provins Macedonien, der bød Antonius en gunstig Lejlighed til at bringe sine forfaldne Pengesager paa Fode; afslørede dernæst i Senatet Catilina's Planer, om hvilke han havde fuld Underretning gennem hemmelige Agenter, og fremskyndede derved Catilina's Afgang fra Rom. Dernæst lykkedes det ham i Slutn. af Aaret at faa Beviser i Hænde mod de Ledere af Sammensværgelsen, der vare blevne i Rom, og at paagribe dem og sætte dem fast. Ved den derpaa følgende Senatsforhandling om, hvad der skulde gøres ved de sammensvorne, indtog C. en vaklende Holdning; men da Cato havde formaaet Senatet til at beslutte, at de fangne skulde henrettes, lod C. i Overensstemmelse med sit i Senatet givne Tilsagn denne Beslutning udføre. Han paatog sig derved ikke blot Ansvaret for en utvivlsomt ulovlig Handling, men lagde sig tillige ud med det demokratiske Parti, hvis Fører, Cæsar, bestemt havde fraraadet Catilinariernes Henrettelse.

Heller ikke hos den fraværende Pompeius fandt C.'s Handlemaade Medhold, og i den følgende Tid blev han Genstand for en Række Angreb fra Folkepartiets Side. Efter dettes afgørende Sejr ved Pompeius'es og Cæsar's Sammenslutning Aar 60 var det givet, at C. vilde blive krævet til Regnskab for Mordet paa Catilinarierne; det skete 58, da hans personlige Uven, Almuetribunen Clodius, indbragte et Lovforslag, rettet imod ham; allerede før dets Vedtagelse forlod han Rom. Han blev derpaa fraværende dømt til Landflygtighed, hans Hus blev revet ned og hans Ejendomme plyndrede. Selv rejste han til Epirus og derfra til Macedonien, hvor han tilbragte et halvt Aar i en meget nedtrykt Sindsstemning; han kunde aldeles ikke undvære Rom.

I Rom havde imidlertid Clodius lagt sig ud med Pompeius, og i det følgende Aar (57) tillod denne C.'s Hjemkaldelse. Han vendte hjem efter i alt $1^3/_4$ Aars Fraværelse og blev modtagen med almindelig Begejstring. Belært af Erfaring indtog han dog nu en forsigtigere Holdning, understøttede Magthaverne, ogsaa Cæsar, hvor det forlangtes af ham, men holdt sig i det hele noget tilbage, saa at han fik Tid til litterære Sysler. Aar 53, efter Crassus'es Død, udnævntes han til Augur. 51 blev han, der efter sit Konsulat havde frasagt sig sin Provins, som Følge af en Omordning af Provinsstyrelsen, nødt til at gaa som Statholder til Cilicien. Da han i Slutn. af 50 vendte tilbage, stod Borgerkrigen for Døren. Efter forgæves Forsøg paa at tilvejebringe Enighed forlod C. Rom sammen med de øvrige Pompeiancrc, men tøvede endnu i flere Maaneder, før han gik over til Pompeius'es Lejr ved Dyrrhachium. Efter Slaget ved Pharsalus nedlagde han straks Vaabnene og fik hurtig Tilgivelse af Cæsar, saa at han allerede 47 atter var i Rom. Under Cæsar's Herredømme afholdt han sig næsten fuldstændig fra Deltagelse i det offentlige Liv; han kunde ikke komme over Tabet af Republikken og modstod standhaftig Cæsar's Forsøg paa at knytte ham til den ny Statsorden. Fra denne Tid skrive de fleste af hans filosofiske og retoriske Skrifter sig. I Cæsar's Mord havde han ingen Andel, men billigede det straks efter, at det havde fundet Sted.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

og tilvejebragte en foreløbig Udsoning mellem Antonius og Cæsar's Mordere. Men da disse kort efter bleve fordrevne fra Rom af Antonius, forlod C. ligeledes Rom og kastede sig atter over sine litterære Sysler. Han tænkte endog paa at rejse til Grækenland og var allerede undervejs, da han blev kaldt tilbage ved Efterretningen om, at Udsigterne for det republikanske Parti vare lysere. Efter hans Tilbagekomst indtraadte der et voldsomt Brud mellem ham og Antonius, og C. traadte nu i Spidsen for det republikanske Parti i Senatet og rettede de heftigste Angreb paa Antonius; for at byde denne Spidsen fik han Senatet til at støtte sig til Cæsar's Arving, den unge Octavian, der bragte en Hær af Cæsar's Veteraner paa Benene. Antonius nødtes til at forlade Rom, og under den nu følgende Krig forhindrede C. stadig ethvert Forsøg paa en Udsoning med Antonius og understøttede af al Magt hans Modstandere D. Brutus og Octavian. Da derpaa Octavian efter Sejren over Antonius sluttede sig sammen med denne og Lepidus og svigtede Senatspartiet, udgik der en almindelig Straffedom over Triumvirernes Modstandere, og blandt disse blev ogsaa C. sat paa Proskriptionslisten af Antonius, der vilde hævne sig paa sin bitreste Fjende. C forsøgte at flygte, men blev indhentet af Antonius'es Soldater og dræbt.

Om hans huslige Forhold er endnu at tilføje, at han 77 ægtede Terentia, der fødte ham en Søn og en Datter. Sønnen, M. Tullius, var ikke ganske uden Evner, men forfaldt tidlig til Drik og blev aldrig til noget; Augustus gav ham senere Konsultitlen — paa det store Navns Vegne. Datteren Tullia var C.'s Yndling; hun ægtede Cn. Dolabella, en Tilhænger af Cæsar og Antonius'es Kollega som Konsul 44. Fra ham blev hun dog skilt 45 og døde kort efter til stor Sorg for C. Med Terentia levede han i øvrigt ikke lykkeligt, og 46 lod han sig skille fra hende og ægtede en ganske ung Dame, Publilia, hvem han dog efter Tullia's Død atter skilte sig fra. Ogsaa hans Broder Quintus gjorde ham adskillige Sorger; ved sit hensynsløse Væsen lagde han sig ud med Alverden, og C. maatte gøre det godt igen og fik endda idelige Bebrejdelser. Til alle disse Sorger kom økonomiske Bekymringer. C. begyndte med ringe Formue, men havde stadig store Indtægter, især ved Arv; den af Navn ulønnede Sagførervirksomhed betaltes nemlig i Form af Legater i Klientens Testamente, og ogsaa ellers tilfaldt der ofte ansete og indflydelsesrige Mænd Legater. Men C. var en slet Økonom og hengiven til at købe og bygge; han havde foruden flere Huse i Rom, der dog til Dels vare ret indbringende, mindst 8 prægtige Villaer i Italien, og han var hensynsløs i sine Bestræbelser for at forskønne dem. I alle disse Anliggender havde han en trofast Raadgiver og Hjælper i sin Ven Atticus (s. d.), tillige hans Bankier og Forlægger. Ogsaa ellers stod han i livligt Samkvem med Datidens fornemme og intelligente Rom, hvorom hans Brevveksling endnu bærer Vidne.

Om C.'s Hæderlighed i det private Liv og hans personlige Elskværdighed ere alle enige; derimod bedømmes og bedømtes allerede i Oldtiden hans Virksomhed som Politiker højst forskellig. At han ogsaa her var fri for Laster, der plettede mange af hans samtidige, som Havesyge og Grusomhed, at han var en opigtig Tilhænger af den republikanske Forfatning, og at han, hvor hans personlige Interesse ikke var med i Spillet, ikke manglede en vis Forudseenhed i det enkelte, er almindelig anerkendt; ligesaa, at han var en svag Karakter, der mere lod sig lede af Omstændighederne og af personlige Indskydelser end af en fast Overbevisning, og at han besad en høj Grad af personlig Forfængelighed, der ofte bragte ham til at se skævt paa Forholdene. Forskellen ligger egentlig mere i de Slutninger, der drages af disse Præmisser, end i Præmisserne selv. Drumann (Gesch. Roms V—VI) og efter ham Mommsen (Rom. Gesch. III Slutn.) stempler C. som en maadelig Politiker og et lille Menneske, medens andre, der mere se hen til, hvad han har villet, end hvad han har udrettet, dømme ham mildere.

C.'s litterære Produktion var overordentlig mangesidig; han har forsøgt sig paa næsten alle Omraader, alene den egentlige Historieskrivning undtagen. Man kan sondre mellem følgende Grupper:

1. Taler. Saavel sine politiske som sine Retstaler plejede C. at udgive, og der er bevaret os et stort Antal, skønt mange ere tabte. De vigtigste ere: *Pro Roscio Amerino* (80), i en Sag om Fadermord, rettet mod Sulla's Yndling Chrysogonus. *In Verrem* (70), C.'s eneste større Anklagetale (se ovenf.). Største Delen af denne Tale, der fylder flere Bind, er kun udgiven, aldrig holdt, da Verres gik i Landflygtighed uden at afvente Processens Slutning. *Pro lege Manilia* (66, s. ovenf.). 4 Taler mod Catilina (63), hvoraf dog kun de to første angaa Catilina; de to sidste dreje sig om Paagribelsen og Eksekutionen af de sammensvorne. Disse Taler ere en Del omarbejdede ved Udgivelsen. Talen *pro Milone* (52), i Oldtiden trods sin gennemgaaendc Usandfærdighed anset for den bedste af alle C.'s Taler. Processen angik Drabet paa Clodius, der var begaaet af Milo; den os foreliggende Tale er dog ikke holdt, men udgiven bagefter; under Retsforhandlingen tabte C. Fatningen og talte slet. Endelig de 14 »filippiske Taler«, fra Kampen mod Antonius, saaledes kaldede, fordi de sammenlignedes med Demostenes'es Taler mod Filip.

C. tilhørte som Taler den rodiske Skole, der var stiftet af Demostenes'es berømte Modstander Æschines. Han var paa Veltalenhedens Omraade Reformator, idet han trigjorde Sproget for de sidste Rester af gammeldags Ufrihed, modvirkede sin umiddelbare Forgænger Hortensius'es Forsøg paa at indføre den kunstlede asiatiske Retorik i Rom og i Stedet krævede Tilslutning til de bedste græske Mønstre. Hans retoriske Prosa bliver derved klassisk og er af hele Eftertiden anerkendt som saadan, hvad Formen angaar; kun i hans egen Samtid og den umiddelbart følgende Generation blev denne Dom bestridt af en Retning, der krævede nøjere Tilslutning til den gamle attiske Veltalenhed. Derimod er Dommen meget afvigende, naar Indholdet tages med i Betragtning. Dog er det vistnok almindelig anerkendt, at C. manglede politisk Blik og juridisk Sans; at hans Fortrin som Taler alle ere af advokatorisk Art, og endda ikke af høj Rang: han var vittig, ofte paa urette Sted; han forstod at røre og anvendtes derfor ofte paa sidste Plads, hvor flere førte Forsvaret, og hans lyse Hoved gjorde ham det let at finde paa et Forsvar, selv for en slet Sag. At hans Forfængelighed og Lyst

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

ti! at tale om sig selv ofte skadede ham og den Sag, han førte, er ligeledes utvivlsomt. Naar han, trods alt dette, af mange regnes for en Taler af første Rang, kan denne Dom kun bero paa hans formelle Fortrin.

2. Retoriske Skrifter. Fraset et ganske uselvstændigt Ungdomsarbejde *(de inventione)* tilhøre C.'s Skrifter om Talekunstens Teori hans senere Leveaar. Det betydeligste af dem, *de oratore* (3 Bb.), er skrevet kort efter Landflygtigheden (55); to andre, *Orator* og *Brutus*, i hans sidste Periode (46). De ere i det rent tekniske afhængige af den græske Teori, men tilligc Udtryk for en stor praktisk Erfaring og sikker Formsans; *Brutus* er desuden af stor litteraturhistorisk Interesse, idet den indeholder den romerske Veltalenheds Historie; i *Orator* forsvarer C. sig mod den attikiserende Retning, der kom op i hans sidste Aar.

3. Filosofiske Skrifter. I sin Ungdom oversatte C. nogle Dialoger af Platon og Xenofon; dernæst vendte han i 54 tilbage til disse Studier og skrev *de re publica* (om Staten, opr. 6 Bb.; kun overleveret i Brudstykker) samt paabegyndte i 52 *de legibus* (om Lovene), der aldrig blev fuldendt. Af de andre Skrifter, der alle tilhøre hans sidste Leveaar, ere de vigtigste: *Academica* (erkendelsesteoretisk, ufuldstændig overleveret); *de finibus bonoru?n et malorum* (5 Bb., om det højeste Gode og Onde, C.'s etiske Hovedskrift); *Tusculanae disputationes* (5 Bb., etiske Specialundersøgelser); *de natura deorum* (3 Bb., om Gudernes Væsen) og *de divinatione* (2 Bb., om Spaadomsevnen); *de officiis* (3 Bb., om Pligterne, et Etikkens System) samt de mindre Afhandlinger *Cato maior s. de senectute* (om Alderdommen) og *Laeliuss. de amicitia* (om Venskabet), foruden flere andre, der for største Delen ere tabte. Næsten alle disse Skrifter ere forfattede i stor Hast og ere ikke væsentlig andet end Oversættelser fra Græsk. C. selv var ikke filosofisk anlagt, og hans Skrifter indeholde talrige Uklarheder i Tanken og ligefremme Misforstaaelser i Gengivelsen. Ikke desto mindre have de haft en overordentlig Betydning: de populariserede den græske Filosofi for Romerne; de vare en vigtig Del af Middelalderens filosofiske Læsning, og for os ere de Hovedkilden til vor Kundskab om den græske Filosofis Historie fra Aristoteles'es Død til henimod Christi Fødsel. C. sluttede sig i sin Erkendelseslære til det nyere Akademis skeptiske Retning, i Etikken til de maadeholdne Stoikere; men han refererer tillige en Mængde afvigende Anskuelser, idet næsten alle Skrifterne (undtagen *de officiis*) ere affattede i Dialogform, og han har saa godt som overalt benyttet Kilder, der ere tabte i Originalen.

4. Breve. Der er os overleveret følgende Samlinger, alle udgivne efter C.'s Død: 1) *ad familiares* (til Venner), 16 Bb., udg. af C.'s frigivne og Sekretær Tiro; 2) *ad Quintum fratrem*, 3 Bb.; 3) *ad M. Brutum*, 2 Bb. (disse Breves Ægthed har, især tidligere, været bestridt); 4) *ad Atticum*, 16 Bb. Oldtiden kendte ogsaa andre og fyldigere Samlinger, ordnede efter Modtagerne. C.'s Korrespondance viser os ham fra hans elskværdigste Side og giver os ikke blot et Kendskab til ham selv, som vi ikke have til nogen anden Personlighed fra Oldtiden, men er tillige af største Vigtighed i historisk Henseende.

5. Endelig har C. forsøgt sig som Digter, dels med en Oversættelse af Aratos (s. d.), dels med et Epos om Marius (begge Ungdomsarbejder), endelig med et episk Digt til Forherligelse af sit Konsulat, forfattet i 62, og et om sine Lidelsesaar; de sidste have indbragt ham megen Spot paa Grund af deres grænseløse Selvros, men ere nu tabte, ligesom »Marius«; af Aratosoversættelsen ere Fragmenter tilbage. (Litt.: At give en samlet Oversigt blot over Cicerolitteraturens vigtigste Frembringelser er her umuligt; den, der vil kende Udg. og Oversætt. af de enkelte Skrifter, kan finde dem f. Eks. i Teuffel-Schwabe's »Gesch. d. röm. Litt.« [1. Bd.]. Den kritiske Hovedudgave er besørget af Orelli, Baiter og Halm [Ziirich 1845—62, 4 Bd.] (dertil 5. Bd. af Orelli-Baiter's ældre Udg. [Ziirich 1833], indeholdende de antikke Kommentarer til C. og 6—8 Bd. med *Indices* o. s. v, 1836—38). Gode Tekstudgaver af Baiter og Kayser [Leipz. 1860—69, 10 Bd.]; C. F. W. Müller o. fl. [Leipz. 1885 ff. 11 Bd]. Vigtige Specialudgaver: Talerne mod Verres ved Zumpt [Berlin 1831]; *de oratore* ved Ellendt [Königsb. 1840, 2 Bd.]; *de finibus* ved Madvig [Kbhvn. 1876, 3. Udg.]; Brevene *ad familiares* ved Mendelssohn [Leipzig 1893]. En god Kommentar til et Udvalg af Talerne ved Halm [7 Hæfter, Berlin 1850—66 og ofte senere]. — Leksika, foruden Indices til Orelli's og Baiter's Udgave: *Ernesti, clavis Ciceroniana* [i hans Udg., sidste Gang Halle 1820]; Schütz, *Lexicon Ciceronianum* [Leipzig 1817, 4 Bd.]; Merguet, »Lexikon zu den Reden des C.« [4 Bd., Jena 1877—84]; »zu d. philos. Schriften« [2 Bd., 1887—90]. — Danske Oversættelscr: Om de ældre se Thaarup »Fortegnelse paa danske Oversættelser af græske og lat. Skribenter« [Progr., Helsingør 1836]; »Ti Taler«, ved O. Kjær [Kbhvn. 1868]; »Kato d. Ældre og Lælius« ved samme [1869]; »Udvalgte Taler paa Norsk« af R. Monrad [Chra. 1889]; »Om Varsler og Spaadomme« af Y. Thoresen [Kbhvn. 1893]. — Tyske Oversættelser af samtlige Værker f. Eks. Stuttg. 1859—72. — Biografier: Fra Oldtiden af Plutarch; nyere: Middleton, *History of the life 0/ C.* [2 Bd., Dublin 1741]; Drumann, »Geschichte Roms«, V—VI; Boissier, *Cicéron et seamis* [7 Udg., Paris 1884]). *A.B.D.*

Cicĕro, Quintus Tullius, ovenn. M. T. C.'s yngre Broder, 102—43 f. Chr., opnaaede 62 Præturen, var derefter Statholder i Asien 61—58, Legat hos Pompeius i Sardinien 56, hos Cæsar i Gallien 54—52 og hos sin Broder i Cilicien 52, stod i Borgerkrigen paa Pompeius es Side, men blev benaadet af Cæsar; under Proskriptionerne i 43 blev han dræbt ligesom Broderen. C. havde litterære Interesser og skrev endog Tragedier; af nogle anses han for Udgiver af Lucretius's efterladte Værk (se Lucretius). Af Karakter var han ikke behagelig; under sin Provinsbestyrelse viste han sig endog raa og grusom; derimod var han en dygtig Officer og udmærkede sig som saadan under Cæsar. (Litt.: C.'s efterladte Skrifter ere udgivne af Bucheler [Leipzig 1869]; Gaston Boissier, *Cicéron et ses amts* [Paris 1884]; Drumann, »Gesch. Roms« VI). *A.B.D.*

Cicerone [tšitšero'ne], i Italien, navnlig i Rom, den almindelige Betegnelse paa Omvisere, Fremmedførere; derefter brugt i overført Betydning om

Rejsebøger (f. Eks. Burckhardt's »C.«). Ordet er rimeligvis afledt af Cicero, den berømte Taler, og indeholder saaledes en Hentydning til disse Føreres Veltalenhed.

Cicester, Ciceter se Cirencester.

Cichorium se Cikorie.

Cicindēla se Markspringer.

Cicinolie faas af Frøene af en Euforbiacé, *Jatropha curcas* og benyttes til Sæbefabrikation og som Smøreolie. *K. M.*

Cicisbeo [tšitšisbe!o] (ital.) kaldtes, navnlig i Venezia, en gift Dames stadige Ledsager, i Teatret, i Kirken o. s. v. Denne Husven, hvis Navn betyder noget lignende som »galant«, »Dameven«, var formelig Stedfortræder for Ægtemanden i Forhold til Omverdenen; han tog i Alm. sin Opgave med megen Alvor og Anstand. »Cavaliere servente« er en ældre Benævnelse for samme Person. Skikken, der stammer fra 16. Aarh., ophørte i Beg. af 19. *E.G.*

Cicogna [tšiko'nja], Emmanuele Antonio, italiensk Forfatter, født i Venezia 17. Jan. 1789, død smst. paa sin Fødselsdag 1868. Han havde et lille Embede i sin Fødeby og benyttede sin Fritid til ivrig at samle Bøger og litterære Kuriositeter. Frugter heraf ere hans »Iscrizioni veneziane raccolte ed illustrate« [Venezia 1824—43, 5 Bd. i Kvart; en ny Udg. udkom 1885 i Venezia uden Forfatterens Navn] og »Saggio di bibliografia veneziana« [Venezia 1847, ligeledes Kvart]. Det er gode og solide Arbejder. Desuden har han skrevet et Par Fortællinger. *E. G.*

Cicognara [tšikoña!ra], Leopoldo, Greve af, italiensk Kunsthistoriker og Kunstsamler, født 1767 i Ferrara, død 1834 i Rom. Han nærede fra sin tidlige Ungdom varm Interesse for Kunst og Æstetik og drev kunstneriske Studier under sine Ophold i Rom, Venezia og paa Sicilien. Dahan 1795 slog sig ned i Modena, blev han en Tid lang optagen af diplomatiske Hverv og administrativ Virksomhed (blev Statsraad), som han imidlertid atter (1808) opgav, for snart efter at blive kaldet til Præsident for Kunstakademiet i Venezia. Fra den Tid kunde han med fuld Kraft hellige sig til Kunststudiet og Forfattervirksomhed i denne Branche; han har bl. a. skrevet »Memorie storiche dei letterati ed artisti ferraresi« [Ferrara 1811], Hovedværket: »Storia della scultura dal suo risorgimento in Italia« [Venezia 1813—18, 3 Bd. med Kobbere; 2. Opl. Prato 1823—24, 7 Bd.] og »Le fabriche più cospicue di Venezia« [Venezia 1815—20; 2. Opl. 1833—42, 2 Bd.]. Sine mange Rejser benyttede han ogsaa til flittig Samlen af Kunstgenstande, særlig de dengang endnu ret oversete Nielloarbejder. I sin Ungdom optraadte han ogsaa som æstetisk Forfatter og skrev: »Le ore del giorno«. (Litt.: Zanetti, *Cennibiografici di C.* [Venezia 1834]; *Le premiersiècle de la calcographie ou catalogue raisonné des es tampes du cabinet de L. C.* [Venezia 1837; Katalogen over C.'s værdifulde Kobberstiksamling]; Malamani, *Memorie del conte L. C* [Venezia 1888, 2 Bd.]). *A. Hk.*

Cicōni [tši-], Teobaldo, italiensk Digter, født 20. Decbr. 1824 ved Udine, død 27. Apr. 1863 i Milano. Ligesom saa mange andre af det unge Italiens Skribenter deltog han 1848 i den nationale Bevægelse; han havde studeret i Padova. Siden levede han som Journalist og Forfatter til en Del Stykker, der gjorde Lykke hos Publikum, deriblandt »Le pecorelle smarrite«, »I Garibaldini« og »La statua di carne«. *E. G.*

Ciconĭa se Storke.

Cicuta se Gifttyde.

Cid, El, arab. Ord (»Seid«), som betyder »Herre«; under dette er den spanske Krigshelt Rodrigo (Ruy) Diaz de Vivar især bleven berømt. Omtr. 1050 fødtes han, rimeligvis i Burgos, af Lain Calvo's gamle ansete Slægt. Det synes, at han under Kong Fernando I af Kastilien fulgte dennes Søn, Sancho, paa Krigstog; og under Sancho's Regering blev han Ridder og Kongens Bannerfører og kæmpede som saadan med imod Kongens Broder, Alfonso. Efter Sancho's Mord 1072 uden for Zamora forfulgte C, der tillige vandt stor Navnkundighed ved sine Tvekampe med kristne og mauriske Helte, hans Morder, Bellido Dolfos. Derpaa var han blandt de 12 Riddere, for hvem den ny Konge, Alfonso VI, maatte sværge, at han ikke havde nogen Del i sin Broders Død. Dog skænkede Alfonso ham og hans Hustru, Jimena Diaz, i flere Aar baade Gunst og Gaver, indtil han, vistnok forledt dertil af C.'s Fjender ved Hove, forviste ham fra Rige og Land i Slutningen af 1081. Han begav sig til Maurerkongen i Zaragoza, Al-Mutámin, og udførte store Bedrifter i hans Tjeneste under de Tronstridigheder, han havde med sin Broder; i et Slag (1082) fangede han Greven af Barcelona, der støttede Al-Mutåmin's Fjender, og 1085 slog han disses anden Forbundsfælle, Kong Sancho af Aragonien. Senere var han med at belejre Valencia, hvor den mauriske Konge Al Kaadir, en Vasal af Alfonso af Kastilien, regerede. Her spillede han, lader det til, paa een Gang under Dække med Kongerne af Zaragoza og Denia og med sin gamle Herre, Kongen af Kastilien, med hvem han til sidst forsonede sig. Men 1090 brød de atter med hinanden, og C. vatnu snart i den ene, snart i den anden Fyrstes Tjeneste, ja blev en kort Tid atter Alfonso's Vasal, medens hans Berømmelse stadig voksede. 1094 erobrede han paa egen Haand Valencia, idet han støttede de misfornøjede Maurere i dette Rige (hvis Konge, Al Kaadir, var bleven myrdet) mod Almoraviderne; og han regerede nu for Helig i Staden, lod de mest fremragende af det mauriske Modparti brænde og slog paa ny Almoraviderne, efter at han havde forbundet sig med den aragonske Konge. Men da hans Slægtning, Alvar Fañez, led et Nederlag i et nyt Slag mod det samme arabiske Folk, døde C. af Græmmelse Juli 1099. Hans Enke forsvarede Valencia i 2 Aar, men maatte saa forlade Byen i Spidsen for de kristne Krigere med C.'s Lig, som begravedes i Kirken San Pedro de Cardeña ved Burgos; hans og hans Hustrus jordiske Levninger bleve 1842 anbragte i et lille Kapel i Burgos'es Raadhus. C.'s to Døtre ægtede Fyrster: den ene Ramiro at N avarra, den anden Berenguer af Barcelona. Dette er, hvad Historien (efter arabiske og spanske Krøniker og Dokumenter) virkelig har at berette om C, ogsaa kaldet med Hædersnavnet »el Campeador«, hvilket hans Samtid navnlig brugte om ham. At C. har udført store Bedrifter, er der ingen Tvivl om; men han synes dog væsentlig at have været en Art Condottiere og ikke virket stadig i een Sags Tjeneste, Kristenhedens mod Maurerne. Imidlertid begyndte Sagnet

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

snart at kaste en ideal Glans over hans Skikkelse; længe varede det ikke, før den tapre Kriger kom til at staa som Spaniernes Nationalhelt, som deres Værn mod de Vantro, og hans Historie udsmykkedes med mange romantiske Tilsætninger. Et latinsk Digt fra 1. Halvdel af 12. Aarh. er den ældste poetiske Fremstilling af hans Liv; derefter følger — fra samme Tid omtrent — »El Poema del C«, et mærkeligt Heltedigt i Lighed med de franske »Chansons de geste«, af megen poetisk Værdi ved sin jævne, kraftige Tone og i det hele det betydeligste Mindesmærke fra den spanske Digtekunsts ældste Periode. Det Afsnit af C.'s poetiske Historie, der har faaet mest Betydning for Verdenslitteraturen, findes imidlertid først i »Cronica rimada del C«, nemlig Fortællingen om, hvordan Gomez Gormaz fornærmer C.'s Fader, hvordan den ganske unge C. hævner dette ved at dræbe Fornærmeren i Tvekamp, derefter hans Tvist med Gomez'es Datter Jimena, som endelig bliver hans Brud. Digtet er sandsynligvis fra omtr. Aar 1300 og besidder ingenlunde det Værd som det ældre »Poema«. I Prosa har man en særlig »Crónica del C«, en Blanding af Fiktion og Sandhed; den maa betragtes som et Udtog af »Cronica general«, den store spanske Krønike fra 13. Aarh., hvortil den kastilianske Kong Alfonso X's Navn er knyttet. Men desuden er der opbevaret et større Antal Folkesange (Romances) om C, hvor vi se ham optræde snart som loyal Undersaat af sin Konge, snart som overmodig og umedgørlig Lensmand, men altid som Saracenernes vældige Overvinder. De ere af forskellig Ælde, men de fleste dog ikke synderlig gamle. I 17. Aarh. gjorde bl. a. Guillen de Castro C. til Genstand for dramatisk Behandling i det ypperlige Stykke »Las mocedades del C«, og dette Drama efterlignede saa Pierre Corneille i Tragedien »Le C«, der blev et af de mest beundrede Digterværker i den franske Litteratur og som saadant endda Genstand for senere Bearbejdelse i G. de Castro's Fædreland (»El honrador de su padre« af Diamante). En fransk Prosabearbejdelse af Romancerne om C. — i »Bibliothèque universelle des romans« for 1783 — ligger til Grund for Herder's Digtcyklus »C«. — (Litt: Det bedste og fuldstændigste, man har om C.'s virkelige og poetiske Historie, er Afhandlingen *Le C., d'aprés de nouveaux documents* af R. Dozy i hans »Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne au moyen åge« [1. Udg. Leyden 1849; 3. Udg. smst. 1881; S. 1—233 i 2. Bd. af sidstnævnte]. Men desuden kunne nævnes Malo de Molina, *Rodrigo el Campeador* [Madrid 1857, Kvart] og et længere Afsnit (S. 219—300) i Miláy Fontanals, *De la poesía heroico-popular castellana* [Barcelona 1874]; endvidere Risco, *La Castilla y el mas famoso castellano* [Madrid 1792, med en latinsk Krønike om C, *Gesta Roderici Campidocti*, vistnok fra 13. Aarh.] og V. A. Huber »Geschichte des C.« [Bremen 1829]. Huber har ogsaa udgivet den spanske Prosakrønike om C. [Marburg 1844]; paa Engelsk er den bearbejdet af Southey [1808]; tidligere var den trykt i Burgos 1512 og oftere siden under Titlen *Cronica particular del C.* Et mindre Udtog er den tit udgivne *Cronica del C.* [først Sevilla 1498]. *Poema del C.* udgaves første Gang af T. A. Sanchez i »Colecci6n de poesias castellanas anteriores al siglo XV« [1 Bd., Madrid 1779]; derefter af Damas Hinard [Paris 1858], af Florencio Janer [Madrid 1864, i 57. Bd. af »Biblioteca de autores espanoles«] og af K. Vollmöller [Halle 1879]. Paa Tysk er Digtet oversat af O. L. B. Wolff [Jena 1850], paa Svensk af C. G. Estlander Helsingfors 1863], og Damas Hinard's Udgave er ledsaget af en fransk Oversættelse. Af *Cronica rimada del C.* haves Udgaver af Francisque Michel efter et Pariserhaandskrift og navnlig af A. Duran [i »Romancero general«, 2. Bd., Madrid 1882]. C.-Romancerne bleve for sig samlede af Juan de Escobar [Lissabon 1605 og mange andre Udgaver], i den nyere Tid af A. v. Keller [Stuttgart 1840], Duran *[Romancero general* I] og Carolina Michaelis de Vasconcellos [Leipzig 1871]; de ere gengivne paa Tysk af Duttenhofer [1842], Regis [s. A.] og K. Eitner [1871]. Herder's »C.« er, som anført, kun en Andenhaands-Bearbejdelse, smlg. Reinh. Köhler, »Herder's C. und seine franzosische Quelle« [Leipzig 1867], ogsaa Voegelin, »Herder's C., die französische u. die spanische Quelle« [Heilbronn 1879]). *E. G.*

Cidarĭdae, Cidaris se Søpindsvin.

Cider se Frugtvin.

Ci-devant [sidvã'] (fr.), tidligere, forhen; foran; *Cidevants {les ci-devant)* kaldtes spotvis de adelige og fyrstelige Personer, der ved den franske Revolution 1798 mistede deres Forrettigheder.

Cie., Forkortelse for *Compagnie* i et Firma.

Ciechanov [tsæxanov] (russ. *Zjechanov*), By i Polen, Guvernement Plozk, 150 Km. N. 0. *t.* Plozk ved Lydynia, har (1890) 7,650 Indb., deraf mere end Halvdelen Israelitter, Ruiner af et Slot fra 15. Aarh., 2 katolske Kirker, en Synagoge, lidt Handel og Industri. *C. A.*

Gieco [tschæ!ko[**da Ferrara,** Il, o: den blinde fra Ferrara, italiensk Digter, levede omtr. 1500. Hans egentlige Navn var Francesco Bello, og 1492 opholdt han sig hos Gonzaga'erne i Bozzolo, derefter i Mantova og Ferrara; han maa være død før 1506. Det vides, at Kardinal Ippolito af Este tog sig af ham i hans sidste Aar. Ved sit Heltedigt »11 Mambriano«, i 45 Sange med de karolingiske Sagn til Emne, sluttet 1496, trykt første Gang i Ferrara 1509 efter Forfatterens Død, viser han sig som en ikke ringe Digter i Stil med L. Pulci og Bojardo; han er ved dette Epos bleven en af Ariosto's Forløbere. Det udkom ofte i 16. Aarh. og oversattes paa Fransk; men senere er det kun udgivet 1840 i Venezia. Man har troet, at han ogsaa har forfattet »Descrizione del gran torneamento di M. Giov. Bentivoglio di Bologna« [Bologna 1471], men det er ikke Tilfældet. *E. G.*

Cienāga de Santa Marta, ogsaa kaldet San Juan de Cordoba, By i den sydamerikanske Republik Columbia, Dep. Magdalena, ligger ved Indløbet til Lagunen Sta. Marta og gør med sine straatækte Huse et kummerligt Indtryk; den har Jærnbane til Sta. Marta og (1886) 6,000 Indb., mest Indianere og Mestizer. *C. A.*

Cienfuēgos, Havnestad paa Sydkysten af Øen Kuba, ved Bahia de Jagua, grundlagt 1819, har Maskinværksteder, Udførsel af Sukker, Melasse, Rom, Tobak og (1887) 40,960 Indb., deraf 18,538 farvede.

Cienfuēgos, Nicasio Alvarez de, spansk Digter, født i Madrid 14. Decbr. 1764, død i Orthez i Beg. af Juli 1809. I sin Studentertid i

Salamanca optraadte han først som Digter, idet han sluttede sig til den Skole, hvis Hoved var Melendez Valdés. Snart erhvervede han sig et anset Navn ved sin Lyrik og flere Tragedier, og 1798 udgav han sine »Obras« i 2 Bd. Imidlertid var han bleven ansat i et offentligt Kontor og tillige Redaktør af det officielle Blad »La Gaceta«. Da Franskmændene havde holdt deres Indtog i den spanske Hovedstad, optraadte C, der var en glødende Fædrelandsven, med stort Mod; allerede en dristig Artikel i Bladet vakte Murat's Harme mod ham, og da C. havde taget Del i Opstanden 2. Maj 1808, skulde han have været skudt, men hans Venner fik Dommen mildnet til Landsforvisning. Kort efter at han var ankommen til den franske By Orthez, døde han, dels af Kummer, dels af legemlig Svaghed efter udstaaede Lidelser under Transporten derhen. Han var en ret betydelig Lyriker, om end noget tilbøjelig til Svulst og Sentimentalitet. En forøget Udg. af hans Værker udkom i Madrid 1816 [2 Bd.] og hans »Poesias« 1821 smst., ogsaa i 67. Bd. af »Biblioteca de autores espanoles«. *E. G.*

Cienkovski [tsænko'fski], Ladislaus, russisk Botaniker, født 1822, blev efter at have været Professor i Botanik i Odessa 1873 Professor i Charkov.] Det er ganske særlig de laveste Organismer, Alger, Svampe, Bakterier, Slimsvampe o. l. mikroskopiske Former, som han har studeret. Af hans Arbejder kunne nævnes: »Zur Entwickelungsgeschichte der Myxomyceten«; »Die Pilze der Kahenhaut«; »Zur Morphologie der Bakterien«. *V. A. P.*

Cieszkovski [tjæško'fski], August, polsk Filosof og Nationaløkonom, født 14. Septbr. 1814 i Landskabet Podlasie, død 12. Marts 1894 i Byen Posen (Poznan), studerede i Berlin, hvor han blev en ivrig Hegelianer, toretog en Del større Rejser i Europa og nedsatte sig 1847 i Provinsen Posen. Efter at have faaet preussisk Borgerret valgtes han til Medlem af Landdagen og forsvarede i denne Egenskab i en længere Aarrække med Energi og Dygtighed den polske Sag. Paavirket af Hegel og Michelet har han især i »Ojcze nasz« o: Fadervor [Paris 1848] forsøgt at grundlægge et nyt filosofisk System, grundet paa en uklar, halvt mystisk Anskuelse, der vilde tilkende Polen en privilegeret Undtagelsesstilling inden for den slaviske Verden. Af hans andre Skrifter kunne mærkes: »Prolegomena zur Historiosophie« [Berlin 1838], »Gott und die Palingenesie« [Berlin 1842] samt de nationaløkonomiske Arbejder: »Du crédit de la circulation« [Paris 1839] og »Zur Verbesserung der Lage der Arbeiter auf dem Lande« [Berlin 1846]. *St. R.*

Ciëza, By i del sydøstlige Spanien, Provins Murcia, meget smukt beliggende paa venstre Bred af *Segura i* den frugtbare Val de Ricote, har (1887) 10,900 Indb., talrige Kirker og Klostre og Alabastbrud. I Nærheden findes Ruiner af en romersk Fæstning.

Cif, Sammendragning af c. i. f., som atter er en Forkortelse af de engelske Ord: *cost, insurance, freight,* paa Dansk Pris (nemlig Varens Pris frit om Bord), Assurance og Fragt. Ved Salg af Varer c. har Sælgeren at levere Varen frit om Bord paa Afsendelsesstedet og betaler desuden Fragt og Assurance til Bestemmelsesstedet. Er Varen indladet i kontraktmæssig Beskaffenhed og rettidig afskibet samt Assurancen dækket, ophører hermed Sælgerens Forpligtelser, og al Risiko ved Transporten, Følgerne af mulig forsinket Ankomst til Bestemmelsesstedet, Beskadigelser og Svind undervejs, eventuelt Tabel af Varen ved Havari eller Forlis falder Køberen til Last, saaledes at han herimod kun har at holde sig til Assurancepolicen, som tilhører ham med alle af den flydende Rettigheder. Assurancepolicen skal yde fuld Dækning for Fakturabeløbet; derimod kan det efter dansk Sædvane, medmindre andel udtrykkelig er vedtaget, ikke kræves, at Assurancesummen overstiger Fakturabeløbet, til Dækning ogsaa af saakaldet imaginær Avance, nemlig af den Avance, som Køberen tænkes at ville kunne tjene paa Varen, naar den kommer ham i Hænde i god Stand og atter af ham gøres til Genstand for videre Forhandling. Alle Omkostninger ved Varens Modtagelse paa Bestemmelsesstedet afholdes af Køberen. Idet Sælgeren har at betale Fragten, der paa den anden Side først forfalder til Betaling efter Varens rigtige Aflevering paa Bestemmelsesstedet, faktureres Varen i Reglen til den aftalte c.-Pris med Fradrag af Fragten, som da betales Skibet af Køberen. Selv om der ved Handelens Afslutning er betinget rentefri Kredit, kan Køberen ikke undslaa sig for at betale Fragten kontant efter endt Udlosning uden Rentegodtgørelse. Ved en c.-Handel, i Modsætning til et Køb frit om Bord (forkortet f. o. b. eller fob, s. d.), har Køberen den Fordel at være fri for at skulle skaffe Skib og straks ved Handelens Afslutning at vide, hvad Pris Varen vil staa ham i ved Ankomsten. *C. V. S.*

Cifra [tši-], Antonio, italiensk Kirkekomponist, født 1575, død ca. 1638 i Loreto. Som Elev af Palestrina og Nanini hører C. til de mest fremragende Komponister af den romerske Skole, hvis Hovedegenskaber, dog tilsatte med enkelte moderne Træk, genfindes i hans talrige Kompositioner (5 Bind Messer, 7 Bind Motetter og andre, ogsaa verdslige, Musikværker, udkomne 1600—38). C. beklædte Kapelmesterposten ved forskellige Kirker i Rom (deriblandt ved Lateranet) og Loreto; 1622—29 var han i østerrigsk Tjeneste. *A. H.*

Cifre (mat.) = Taltegn o: skriftlige Betegnelser for nogle af Talrækkens hele Tal, hvilke kunne sammensættes til Betegnelser for de øvrige. Navnet kommer af det arabiske Ord *as-sifr,* det tomme, hvilket brugtes som Betegnelse for Nul, der som det sidst indførte C. spillede en særlig Rolle. Saadanne Taltegn maa paa et tidligt Kulturtrin have været en Nødvendighed, og vi kunne ogsaa forfølge dem meget langt tilbage hos Ægypterne (se Ahmes), Babylonierne og Kineserne. Grækerne brugte omtrent 600—300 f. Chr. som Tegn for I en Streg, som Tegn for 5, 10, 100, 1000, 10000 de tilsvarende Talords Begyndelsesbogstaver og endvidere nogle deraf afledede Tegn for 50, 500, 5000, 50000. Andre Tal skreves ved, at man ved Siden af hinanden opskrev de forskellige Tegn saa mange Gange, som de tilsvarende Enheder forekom, stadig de større Enheder foran de mindre. Fra dette System gik Grækerne over til et andet, der krævede flere Tegn, men gav kortere Betegnelser, idet de senere brugte det ioniske Alfabet med tre Bogstaver af et ældre Alfabet indskudte efter s, π og ω, som Betegnelser for Tallene 1, 2...9, 10, 20...90, 100, 200...900. Tusinderne betegne sved $1^{\alpha}, 1^{\beta}$ ...1^{ϑ}, 10000 ved 1^{ι} og 20000 ved $1^{\varkappa}$ (f. Eks. 833 = $\omega\lambda\gamma$). Romerne brugte Tegnene I = 1, V = 5, X = 10, L = 50, C = 100, D = 500, M =

1000. Som i det ældre græske System dannedes Betegnelserne for de andre Tal ved, at Tegnene opskreves ved Siden af hinanden; dog satte Romerne ogsaa undertiden en lavere Enhed foran en højere for at angive, at den første skulde trækkes fra den sidste (f. Eks. IX =9, XC = 90). Inderne havde C, først for 1, 2...9, senere (dog før 400 c. Chr.) ogsaa for o; ved delte sidste C.'s Indførelse muliggjordes Positionssystemet (se Talsystemer og Aryabhata). Araberne optoge de indiske C, og det antages almindelig, at disse, efter af Araberne at være bragte til Europa, have udviklet sig til de nu brugelige, der jo almindelig kaldes de arabiske; den Opfattelse er dog ogsaa gjort gældende, støttet paa en Bemærkning af Boëthius, at vore C. kunne føres tilbage til Pythagoræerne. Deres Udvikling kan med Sikkerhed forfølges tilbage til 11. og 12. Aarh., f. Eks. til Gerbert (Sylvester II); men de have naturligvis siden den Tid undergaaet ikke ringe Forandringer. Almindelig brugte ere de vist først blevne i 15. Aarh. *Chr. C.*

Cigarer. Brugen af C. er ført til Europa af Spanierne, der ved Opdagelsen af Amerika forefandt den hos de indfødte der; men først 1788 oprettedes der en Cigarfabrik i Tyskland, og ikke førend ind i 19. Aarh. kan Tobakkens Benyttelse til C. siges at være bleven almindelig i Nordeuropa. En C. bestaar af Dæksbladet, der omgiver Vikkelen, som atter bestaar af Indlægget og Ombladet. Til Dæksblad kunne kun de største og smukkeste, udsøgte Blade benyttes, medens Vikkelen bestaar af alle Slags mindre og iturevne Blade, Affald fra Tilskæringen af Dæksbladet, ved ganske simple C. tillige af de fladt udvalsede, til Dels knuste, store Bladribber o. 1. Affald. Bladene dyppes i Vand og henligge ca. 24 Timer for at blive tilstrækkelig bløde, saa at Ribberne kunne aftages, uden at Bladene i øvrigt beskadiges; de til Dæksblade bestemte glattes omhyggelig og presses, og Hovedribberne fjernes. Denne Udblødning kan ogsaa foretages i store Tromler, i hvilke de hele Baller anbringes, hvorefter der tilledes Damp, hvorved Ballerne løsnes. Ved en derpaa følgende Afkøling fortættes Dampen og gennemfugter derved Bladene. Indlægsmaterialet bliver derefter igen tørret, da C. fremstillet af fugtigt Indlæg ikke vilde kunne trække, og den til en C. fornødne Mængde ordnes paa et Omblad og rulles med Haanden sammen med dette frem og tilbage paa et Bord. Dæksbladet tilskæres i Form af en lang Strimmel paa langs af Bladet og rulles i fugtig Tilstand i Skrueform op om Vikkelen, og endelig tildannes Spidsen og befæstes med et eller andet Klæbemiddel, medens den anden Ende afskæres lige. Denne Fremstillingsmaade, Haandarbejde, kræver stor Øvelse, men er uundværlig ved finere C.; ved simplere Varer benyttes derimod meget de saakaldte Vikkelmaskiner, todelte Forme med oftest 20 Udhulinger, i hvilke de løst sammenlagte Vikler indlægges, hvorefter det hele presses, idet oftest flere Forme anbringes i en Presse og holdes under Tryk i Løbet af 24 Timer; de saaledes tildannede Vikler kunne nu let omgives med Dæksblad, og der fordres hertil ingen særlig øvede Arbejdere. Undertiden anvendes i Stedet for disse Maskiner saadanne, i hvilke Ombladet ved Hjælp af et Baand rulles om Indlægget paa lignende Maade i som i de almindelig kendte Haand-Cigaretmaskiner. Arbejdet afsluttes med en Sortering, Pakning og Lagring. Lagringen og den dermed forbundne Tørring bør ikke foregaa for hurtig; bedst er det at foretage Tørringen ved almindelig Temperatur, ikke i særlig opvarmede Tørrestuer; men da dette tager lang Tid, anvendes det kun sjælden. Efter Farven skelner man mellem *colorado claro*, *colorado*, *maduro* og *oscuro*, idet sidstnævnte er mørkest. Ved Fremstillingen af Cerutter, især paa Manilla, omlægges Dæksbladet efter Længden, ikke skrueformet, og befæstes med et Klæbemiddel, hvorefter den svagt koniske C. afskæres for begge Ender. Hvad det ved Fabrikationen særlig kommer an paa er at vælge den rette Blanding til Indlægget; til Dæksbladet, der ofte koster lige saa meget som Vikkelen, kan som nævnt kun de bedste Blade benyttes, og man regner, at ved en god Høst kun ca. 1 p. Ct. af Udbyttet giver Dæksblade. Den langt større Finhed, som de fra Habana importerede C. besidde fremfor de i Europa ogsaa af Habanatobak fremstillede, skyldes en særlig Eftergæring, som Bladene der undergaa, efter at de have været befugtede og ere blevne befriede for Ribberne, og som bevirker Dannelsen af særlig aromatiske Stoffer. Ved denne Eftergæring stiger Temperaturen saa stærkt, at der samtidig finder en Tørring Sted, som her i Europa maa frembringes ved kunstig Varme eller ved Ophængning i Tørreskur. Denne Eftergæring skyldes særlige Svampe, og man er for Tiden (1895) i Færd med at rendyrke disse for direkte at kunne udsaa dem paa Bladene ved Fabrikationen her i Europa. Det synes, som om man virkelig vil kunne naa et Resultat ad denne Vej, og noget lignende gælder om selve den første Gæring af Bladene; disse Forhold findes nærmere omtalte under Tobak. Selvfølgelig er det dog ogsaa den fineste Tobak, der forarbejdes i selve Habana, og man vil ikke nogen Sinde ved en nok saa omhyggelig ført Gæring kunne opnaa at udslette den Kvalitetsforskel, der skyldes Planternes forskellige Voksesteder. Dette viser sig ogsaa derved, at der i de senere Aar paa Cuba fabrikeres store Mængder C. af indført Tobak, som ikke i Kvalitet kunne naa de ægte Habana-C. Disse benævnes oftest efter de paagældende Firmaers Navn, medens Betegnelser som Londres, Trabucos og Caballeros o. s. v. referere sig til Formen. (Litt.: L. v. Wagner, »Tabakkultur. Tabak- und Cigarrenfabrikation« [1888]). *K. M.*

Cigaretpapir se Cigaretter.

Cigaretter fremstilles af fintskaaren, oftest tyrkisk eller amerikansk Tobak, der anbringes i et Hylster af Cigaretpapir. Hertil kan kun bruges en Slags meget fint, ulimet Kludepapir, der for den langt overvejende Dels Vedkommende fabrikeres i Frankrig. C. med Mundstykke fabrikeres oftest for Haanden, idet den nødvendige Mængde Tobak lægges i et lille Messingrør eller rulles i et Stykke Pergamentpapir og derefter skydes ind i det færdige Hylster, hvorefter Mundstykket sammenrulles af et trekantet udskaaret Stykke Papir og ligeledes skydes ind i Hylstret. Hylstrene fabrikeres paa særlige Maskiner, af hvilke nogle ikke bevirke Randenes Sammenhold ved et Klæbemiddel, men derved at Randene falses over hinanden. Til Fabrikationen af C. uden Mundstykke haves talrige Maskiner, ved hvilke Tobakken som Regel først tildannes i Form af et langt Baand, der dernæst føres gennem et Rør, hvor det omvikles af endeløst Papir, som afskæres i den rigtige Størrelse, forsynes med Gummi

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

og sammenklæbes, hvorefter C. afskæres i den rette Længde. Man kan saaledes paa en enkelt Maskine gøre 10,000 C. færdige i Timen. Paa lignende Maskiner fremstilles de saakaldte Cigarillos, C, der i Stedet for Papir have et tyndt Tobaksblad. *K. M.*

Cigarillos se Cigaretter.

Cigarskib, Jærn- eller Staalskib af Form som en Cigar. Største Delen af Skroget flyder i Vandet, medens en Opbygning, en Art lukket, vandtæt Dækshus, tjener til Ophold for Dæksmandskabet. Forskellige Konstruktioner af denne Type have været forsøgt i Orlogsmarinerne, det mest bekendte er »Polyfemus« (Torpedoskib) i den engelske Flaade; man ventede sig af dem en stor Fart og ringe Saarbarhed paa Grund af den ringe Skive, de frembød mod Beskydning. Forventningerne ere dog blevne skuffede, og Typen er nu forladt. *C. L. W.*

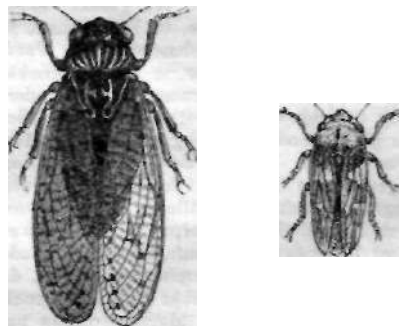
Cigliano [tšilja'no], By i Norditalien, Provins Novara, 0. f. Dora Baltea, er Krydsningspunkt for vigtige Landeveje og har (1881) 5,600 Indb., der hovedsagelig dyrke Ris.

Cignani [tšiña'ni], Carlo, Cavaliere, italiensk Maler, født 1628 i Bologna, død i Forli 1719, var Elev af Giov. Batt. Cairo, senere af F. Albani, som hvis Medhjælper han en Tid virkede, og uddannede sig for Resten i eklektisk Retning gennem Studiet af Corregio's, Carracci'ernes og G. Reni's Værker. Hans meget rige og af Samtiden højt skattede Virksomhed er knyttet til Bologna, Rom, Parma og Forli (her ca. 1686—1706). Paverne vare hans Velyndere; Clemens XI gjorde ham til Direktør for Kunstakademiet i Bologna, Hertug Ranuccio fra Parma (for hvem han bl. a. malede et Mariabillede) til Ridder, og fremmede Fyrster bestilte Billeder hos ham. Til de bekendteste af hans tidligere Arbejder høre Freskomalerierne i det farnesiske Palads i Bologna: »Frants I helbreder ved Berøring de syge i Bologna« og »Pave Poul III's Indtog«. Efter et treaarigt Ophold i Rom, hvortil han fulgte med Paven, var han atter i fuld Virksomhed i sin Fødeby, hvor han malede en Mængde dels mytologiske (f. Eks. Amormyten, Danae etc), dels kirkelige Billeder for private. Et af sine Hovedværker udførte han, allerede højt til Aars, i Forli, hvor han i Freskobilleder fremstillede »Maria's Himmelfart« for Kirken Madonna del Fuoco, et Arbejde, der spændte over en Snes Aar. Endog som Olding formaaede han at overkomme store Arbejder, saaledes »Jupiter, der dier Geden Amalthea« for Kurfyrsten af Pfalz (nu i Münchens Pinakotek). Om end C.'s Kunst i Nutidens Omdømme er dalet langt ned fra det Stade, den paa Kunstnerens Tid indtog, rummer den dog kunstneriske Egenskaber: yndefuld Fremstilling, særlig af Kvinder og Børn, otte kraftig, varm Kolorit, sikker Tegning og karakterfuld Opfattelse, der endnu øve Tiltrækning. Han er en af Bologneserskolens sidste dygtige Repræsentanter. Uden for Italien findes der Arbejder af ham bl. a. i Berlins Museum (»Venus og Anchises«), i Wiens Hofmuseum »Pera og Kimon« m. m., i Dresdens Galeri »Josefs Kyskhed«, i Stockholms Nationalmuseum en »Caritas«. Nationalgaleriet i Kjøbenhavn ejer bl. a. en køn »Hellig Familie«; desuden tilskrives der ham her en temmelig raat udført Fremstilling af »Josef og Potifars Hustru«. En Søn, Felice (1660—1724), og et Barnebarn, Paolo (1709—64), vare ligeledes, men rigtignok kun tarvelige, Malere. (Litt.: Zanelli, *Vita del gran pittore C. C.* [Rom 1722]). *A. Hk.*

Cignaroli [tšiñaro'li], Giambettino, italiensk Maler fra Verona (1706—70), var Elev af Santo Prunati og Balestra og uddannede sig endvidere, særlig efter P. Veronese, i Venezia, der ejer flere Malerier af ham. I Verona, hvortil han hovedsagelig er knyttet, vandt han snart stort Ry, flink og ferm Manierist som han var, og stiftede det endnu bestaaende Accademia di pittura; et Bevis paa hans Anseelse er det store Antal Bestillinger, der strømmede ind til ham fra Fyrster (Josef II) og fornemme Personer. I Italien findes kirkelige Arbejder af ham, foruden i Venezia, i Verona (»Transfigurationen« m. fl.), Parma, Pisa m. fl. St. Hofmuseet i Wien besidder hans »Maria med Barnet og den hellige Ottilie«, Prado-Museet i Madrid en »Madonna med hellige«. C. var alsidig anlagt, drev fysiske Studier, forsøgte sig med Held som Digter og forfattede kunsthistoriske Værker: »Serie de' pittori veronesi« (i 3. Bd. af »Cronica della Zogata«) og Noterne til Pozzo's »Vite de' pittori, scultori e architetti veronesi«. *A. Hk.*

Cigoli [tsi'goli], L., se Cardi.

Cikader danner den ene af de 4 store Hovedgrupper, hvori Rynkoternes eller de Næbmundedes Orden falder. De kendes paa den lange, treleddede Snabel, paa de korte, børsteformede Følehorn og paa, at Vingerne ere mere eller mindre gennemsigtige; 1. Par antager dog som oftest en mere

Cikader (Sangcikade og Skumcikade).

læderagtig Beskaffenhed. Bagbenene ere hyppig kraftige Springben. Hovedet er altid stort og veludviklet; det bærer foruden de to store, tavlede Øjne som oftest 2 enkelte Øjne, der dog ogsaa kunne mangle. Snablen, som i øvrigt er sammensat paa samme Maade som Bladluses og Tægers, udgaar tilsyneladende fra Hovedets Underside og ligger, saa længe den ikke bruges, bøjet ned under Bugen. Den er, som næsten overalt i denne Orden, et sugende Redskab, hvis Kindbakker og 1. Par Kæber ere Stikkebørster, men hvis 2. Par Kæber (Underlæben) er sammenvokset til et hult Rør, hvori Stikkebørsterne ere skjulte, og som understøtter disses Bevægelser og danner det Hulrum, hvori Plantesafterne suges op. Hovedet forlænger sig ofte fortil, navnlig hos Fulgoriderne (Lyscikaderne) i et ejendommeligt, tykt, snabelagtigt Fremspring og er især hos den mærkelige surinamske Lygtedrager stærkt oppustet og meget stort. Paa Brystets

Bygning skal ikke her gaas ind. Kun skal bemærkes, at det, der giver saa mangfoldige tropiske C. (navnlig Gruppen *Membracidae*) deres ejendommelige Præg og eventyrlige Udseende, næsten altid skyldes de yderst mærkværdige, i høj Grad varierende Udvækster paa den forreste Brystring, °g som ogsaa findes hos en af de danske Arter, den mærkelige Horncikade (*Centrotus cornutus* F.), den eneste Repræsentant i Danmark af Membracidernes ellers næsten helt tropiske Familie. Af de 2 Par Vinger, som i Hvilen bæres tagformet over Kroppen, er, særlig hos Smaacikader (*Cicadellidae*) og Membraciderne, 1. Par læderagtigt og tykt; undertiden ere begge Vingepar, som hos den mærkelige *Poecilopteraphalenoides*, dækkede med et hvidt, voksagtigt Støv, hvorved Dyret i meget høj Grad kommer til at ligne en Sommerfugl. Hos Sangcikaderne ere begge Par Vinger glasklare, gennemsigtige og gennemtrukne af et groft, stærkt Ribbenet. Hvad Benene angaar, ere 1. og 2. Par i Alm. korte, 3. Par derimod, navnlig hos Smaacikaderne, omdannet til kraftige Springben. Bagkroppen er næsten altid kort, tyk og plump, mere eller mindre skjult af Vingerne og ender hos Hunnerne i en Læggebrod. Denne er hos Sangcikaderne dannet af savdannede Klinger, hvormed de save Huller i Træernes Grene, og inde i disse lægge da Dyrene deres Æg. Bagkroppen er ofte hos tropiske, navnlig orientalske, Former dækket af et tykt Lag fint, hvidt Voks, som hos visse Former secerneres i saa rigelig Mængde, at man deraf har kunnet fremstille et i Handelen gaaende Produkt (kinesisk Voks). Dette udsvedes i lange, tynde Traade fra talrige Kirtler spredte ud over Bagkroppen. Hos Fulgoriderne (Lyscikaderne) synes det, at dømme efter forskellige samstemmende, i øvrigt ofte modsagte Vidnesbyrd, at der fra forskellige Steder paa Huden skulde udstraale et stærkt lysende Skær. Navnlig er dette blevet paastaaet for den kinesiske Lanternedrager (*F. candelaria*) men ganske særlig for den i alle Middelalderens foliostorc Billedværker over Naturaliekabinetter figurerende surinamske Lygtedrager (*F. lantenaria*), om hvilken M. Merian paa sin Rejse i Sydamerika fortæller, at Lyset, der udgik fra den, var saa stærkt, at hun ved det kunde læse en hollandsk Avis. Senere hen er denne Meddelelse bleven regnet til Fablernes Verden, og fuld Sikkerhed have vi endnu ikke angaaende denne Sag, særlig fordi Insektet, der i øvrigt ikke er indskrænket til Surinam alene, overalt synes at være meget sjældent. Hvad Fordøjelseskanalen angaar, findes altid, navnlig hos Sangcikaderne, stærke Spytkirtler og 4 malfigiske Kar. Fordøjelsen foregaar meget livlig; det Skum, man i Sommertiden træffer rundt om paa Straa overalt paa Markerne, skyldes som bekendt de smaa Skumcikader og er i Virkeligheden ikke andet end de sammenklæbede hvide Ekskrementer, som hobes op uden om Dyret og danner denne store Spytmasse, hvori mindst een, men meget ofte ogsaa 6—9 grønne Cikadelarver findes Spyttet afgiver Beskyttelse for Larverne mod Snyltehvepses Angreb. C.'s Ekskrementer tjene meget ofte i Troperne, hvor Bladlusene, Myrernes egentlige Honningdyr, næsten ganske mangle, disse til Næring. Ogsaa her berøre Myrerne C.'s Ryg med Følehornene, og Resultatet er det samme som hos Bladlusene: C. bøje Bagkroppen opad og udsende den honningsøde Ekskrementdraabe; ligeledes er der gjort den interessante Iagttagelse, at mange vilde brasilianske Bier ogsaa søge C, særlig Skjoldcikaden (*Umbonia indicator*), for at faa Honningen. — Det er en velbekendt Sag, at ogsaa danske C., navnlig af Smaacikadernes Gruppe, eje Evnen til at frembringe Lyde ved at gnide forskellige Legemsdele mod hinanden. Disse Lyde overgaas imidlertid i høj Grad i Styrke af de Toner, som Sangcikaderne formaa at frembringe Disse stamme fra nogle meget mærkelige Lydorganer, Hannerne have paa Bugsiden ved Grunden af Bagkroppen. Der findes nemlig her 2 ejendommelige Huler, adskilte fra hinanden ved en Skillevæg og mere eller mindre overhvælvede af et Par Klapper. Over Bunden i disse Huler, som alm. betegnes Trommehuler, er udspændt en tør, noget foldet Hinde. Paa denne fæstne sig med deres ene Ende 2 stærke, kraftige Muskler, med den anden ere de fæstnede til 2. Bugring. Naar nu disse Muskler strammes, drages Huden, »Trommeskindet«, indad; ved at slappes antager det sin gamle Stilling. Der frembringes ved denne Muskelbevægelse en stærk, smækkende Lyd, som i høj Grad forstærkes dels ved Resonansen fra Trommehulens Vægge og dels ved de meget kraftige, blæreformet opsvulmede Aanderør, der ligge tæt op til Trommehulen. Kun Hannerne have dette ejendommelige Apparat; allerede Xenarchos, for hvem dette Forhold ikke var ubekendt, bemærker ondskabsfuldt: »Lykkelige ere Cikaderne; thi deres Kvinder ere stumme«. For Grækerne var overhovedet C.'s Sang et velbekendt Fænomen; Aristoteles omtaler det, i Myterne forekommer det ofte (Kampen mellem Lyraspillerne Eunomos og Ariston), og forskellige Digtere, bl. a. Anakreon, hellige dem Oder eller omtale dem i Tragedierne (Sofokles). Den Lyd, disse Sangcikader frembringe, er overordentlig stærk og i Længden meget trættende at høre paa. Lyden er saa stærk som en kvækkende Frøs og siges at kunne høres selv fra et rullende Jærnbanetog.

C.'s Forvandling er ufuldstændig. Af Æggene, der lægges i Jorden eller paa Planterne, udvikles en Larve, der gennemgaar adskillige Hudskifter, inden den bliver voksen. Enkelte bruge en uforholdsmæssig lang Tid til deres Udvikling, og en enkelt af dem, den nordamerikanske C. (C. *septendecim*), siges at bruge ikke mindre end 17 Aar til sin Udvikling. I 16 Aar skal dette Dyr ligge i Jorden og som Larve ernære sig af Planternes Rødder. — C. ere saa godt som alle Solskinsdyr, oftest udmærkede ved pragtfulde Farver. Enkelte, som mange Sangcikader, opnaa den betydeligere Størrelse af ca. 5 Cm. og *Fulgora laternaria* endog af over 8. De leve altid af Planternes Safter, men ødelægge dem som deres Frænder Bladlusene kun yderst sjælden, og det er faa C, der kunne kaldes for skadelige Insekter. Til disse maa fremfor alle den 17aarige C. regnes, som i det Aar, den er fremme, skal optræde særdeles ødelæggende; tillige angives en C. at være farlig for Sukkerrøret, en anden for Byg og en tredje for Kartofler. Det er ligeledes kun faa C, der levere os brugbare Stoffer. Voks faas af den kinesiske *Flata limbata*. Den saakaldte Mannacikade (*C. or ni*) frembringer ved sit Stik Udsvedninger paa Mannaasken. Disse Udsvedninger bruges

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

vel nok; dog har Dyret ikke særlig stor Betydning, da man mest bruger den Manna, et sukkerholdigt Stof, der flyder ud af de lodrette Ridser, man skærer i Træernes Bark (om Israelitternes Manna og Mannaregn se Manna).

Hvad C.'s Systematik angaar, da falder Gruppen naturlig i flere Familier: *Cicadellidae* (Smaacikaderne), hvortil de fleste af den tempererede Zones C. høre (herhen Skumcikaderne); *Membracidae* overvejende amerikanske Former, mærkelig ved Udvækster paa Hoved og Bryst (herhen den danske Hornciкade [*Centrotus cornulus*]); *Fulgoridae* ell. Lyscikaderne (den surinamske og den kinesiske Lygtedrager), alle tropiske, og endelig *Cicadidae* (Sangcikaderne) med Mannacikaden (*C. orni*) og den 17aarige C. (*C. septendeum*), alle tropiske og subtropiske. (Litt.: Stål, »Neue systematische Eintheilung der Homopteren« [»Entom. Zeitung«, 19. Aarg., 1858]; Schiødte, »Nogle ny Hovedsætninger af Rhyncoternes Morphologi og Systematik« [»Nat. Tidsskr.«, 3. R., 6. Bd., 1869]; Fieber, *Les Cicadesd'Europ* [1875]; H. T. Hansen, »Gamle og ny Hovedmomenter til Cicadariernes Morphologi og Systematik« [Svensk Entomologisk Tidskrift, 1890]). *C. W.-L.*

Cikorie (*Cichorium* L.), Slægt af Kurvblomstrede (Cikoriegruppen), een- eller fleraarige og aabent forgrenede Urter med kraftig Pælerod. Kurvene have en dobbelt Kreds af Svøbblade, de ydre udstaaende, de indre oprette og omfattende Grunden af Frugterne. Blomsterne ere blaa, og de utydelig femkantede Frugters Fnok bestaar af 1—2 Rækker talrige og korte Skæl. 7 — 8 Arter i Middelhavslandene indtil Abessinien. *A. M.*

Almindelig C. (6'. *Intybus* L.) er fleraarig; i første Aar udvikles en lang og kraftig, hvid, mælkesaftholdig, bitter Rod og en Bladroset, senere en 0,75—1 M. høj, stiv, opret, ru Stængel med stive Grene og høvlformede, halvomfattende Blade, siddende Kurve med lyseblaa Kroner. 1,000 Frø veje ca. 1,35 Gr. Alm. vildtvoksende ved Vejkanter og paa Græsmarker. — Allerede de gamle Ægyptere, Grækere og Romere dyrkede C, dog vistnok nærmest som Havebrugsplante, og som saadan dyrkes den endnu i stor Udstrækning, navnlig i Frankrig og Belgien, idet Bladene benyttes, dels i bleget, dels i ubleget Tilstand, som Salat. I Nordeuropa har den derimod ingen Sinde været meget yndet som Salatplante. I sidste Halvdel af 18. Aarh. blev Opmærksomheden henledt paa, at Cikorieplantens Rod i tørret og brændt Tilstand i visse Egne af Tyskland anvendtes som Surrogat for Kaffe, og man begyndte da at dyrke den til dette Brug. Under Kontinentalspærringen blev dens Brug paa nævnte Maade almindelig, og der opstod, navnlig i Tyskland, flere Fabrikker for Tilvirkning af C. Som Surrogat for og Tilsætning til Kaffe har den nu stor Betydning næsten over hele Europa og da ogsaa i Nordeuropa, hvor den, især i Nordtyskland, Danmark og Sydsverige, er Genstand for en ret udstrakt Dyrkning og dermed i Forbindelse staaende Fabrikvirksomhed. — Dyrkningen af C. til Fabrikbrug falder i Hovedsagen sammen med Dyrkningen af de øvrige »Rodfrugter«. Den kræver en middelgod, dybt og omhyggelig behandlet, velgødet Jord og saas først i Maj i Rækker med 30—35 Cm.'s Afstand. Til 1 Hekt. bruges ca. 10 Kg. Frø, der kun taale 2—3 Cm. Dækning. De opkomne Planter udtyndes til ca. 10 Cm.'s Afstand, hvorefter Marken Sommeren igennem holdes ren og løs. Optagningen foregaar i Oktober. Den afskaarne Top er i mindre Mængde et godt Kreaturfoder. En Middelafgrøde kan anslaas til 25—3000 Kg. friske Rødder pr. Hekt., der for Tiden (1895) betales med 2 Kr. 50 Øre—3 Kr. pr. 100 Kg. Da lang Transport af de friske Rødder bliver for dyr, kræver en lønnende Dyrkning af C. nærliggende Fabrikker eller Tørrerier; hvor man har let Adgang til saadanne, kan Dyrkningen for Tiden være ret fordelagtig, saa meget mere som C. er en »sikker« Afgrøde, der er temmelig uafhængig af Vejrforholdene og ikke i udsat for Sygdomsangreb. — I de sidste Aartier har Dyrkning af C. faaet ikke ringe Betydning for visse Egne af Danmark, særlig det sydlige Jylland, hvor der findes flere store Fabrikker og Tørrerier. Ogsaa Kjøbenhavn og Aarhus have Cikoriefabrikker. Som Følge af den udvidede hjemlige Tilvirkning er Indførslen af C. aftagen betydelig, men er dog endnu, trods en stærk Toldbeskyttelse, ret anselig. Danmarks Overskudsindførsel af tørrede Cikorierødder udgjorde nemlig 1873 1,780,677 Kg., 1883 1,274,614 Kg., 1893 649,894 Kg. En anden Art af samme Slægt, Endivien (*C. Endivia* L.), dyrkes udelukkende i Haver for Bladenes Skyld, der anvendes som Salat. *K. H—n.*

Cikorieroden indeholder ca. 75 p. Ct. Vand, ca. 1 p. Ct. Æggehvidestoffer og ca. 20 p. Cr. Stivelse og Sukker. Ved Fabrikationen af C. afskæres først Toppen, der bruges til Kvægfoder, hvorpaa Rødderne vadskes, skæres itu i lignende Maskiner som de, der anvendes til Behandling af Sukkerroer, og tørres, indtil næsten alt Vandet er uddrevet. Derefter finder den egentlige Ristning Sted i Jærntromler, idet man undertiden tilsætter 1—5 p. Ct. Planteolie, der giver en behageligere Lugt og Smag og bevirker, at den færdige Vare ikke indsuger saa megen Fugtighed som ellers. Efter Ristningen males Rødderne fint og indpakkes, oftest i Papir, og man opbevarer derpaa som Regel Pakkerne i Kældere, hvor de tiltrække Fugtighed og derved tiltage i Vægt. Ved Ristningen omdannes Stivelsen og Sukkeret til Dels til Karamel og lignende Stoffer af bitter Smag og med en meget stor Farvekraft, og det er især disse Stoffer, der betinge C.'s Anvendelse, idet en meget ringe Tilsætning deraf til Kaffe frembringer en mørk Farve og stærk Smag. C. bruges ogsaa alene til Fremstilling af en Drik, der til en vis Grad har Kaffens stimulerende Egenskaber. Til Trods for C.'s lave Pris er den dog ofte forfalsket, navnlig ved Tilsætning af Roer. Ærtemel, Byg o. a., ligesom man flere Gange har fundet Indblanding af brugt Garvebark o. m. a. I den senere Tid har man forsøgt at anvende Rødderne til Alkoholfabrikationen, hvilket paa Grund af det betydelige Indhold af Sukker og Stivelse muligvis kan faa Betydning paa Steder, der egne sig for Dyrkningen. *K. M.*

Ciléntо [tši-], af *cis Alentum*, »paa denne Side af Floden Alento«, Bjærglandskab ved Kysten af den italienske Provins Salerno, S. f. Cap Licosa, frembringer fortræffelig Vin.

Cilia, Øjenvipper se Øje.

Ciliär Injektion er en Blodfyldning af de ci-

liare Blodkar, der viser sig som en fint stribet purpurrød Farvning langs Hornhinden. Den kan lindes paa begrænset Sted eller omgive hele Hornhinden. Den findes altid ved Sygdomme i Hornhinden, Regnbuehinden og *Corpus ciliare*. — Ciliare Smerter kaldes Smerter, der lokaliseres til Øjets nærmeste Omgivelser, især Panden, og som skyldes betydeligere Sygdomme i selve Øjet, som f. Eks. Betændelse i Regnbuehinden. — Ciliar Ømhed kaldes en meget udtalt Ømhed ved Berøring af Øjets ciliare Del. Den optræder især ved Betændelser i *Corpus ciliare*. *G. N.*

Ciliäter se Infusionsdyr.

Cilicien se Kilikien.

Ciliciske Pas se Kilikien.

Cilicïum se Haarskjorte.

Cilĭe se Svingtraad.

Ciliöflagellāter se Infusionsdyr.

Cilli, slovenisk *Celje*, By i Østerrig, Provins Steyermark, ved Sava's lille Biflod Sann og ved Jærnbanelinien Wien-Triest. (1890) 6,260 Indb., hvoraf $^3/_4$ Tyskere, Resten Slovener. Der er ikke ringe Industri i Zink samt Handel med Vin og Korn. Gamle Bymure med romerske Basrelieffer minde om den romerske By *Celeja Claudia*. Paa Byens sydøstlige Side ligge Ruiner af Ober-C., tidligere Residens for de mægtige Grever af C. I Nærheden findes flere Badesteder, Neuhaus (36,5°), Tuffer, Romerbad og Rohitsch. *C. A.*

Cilnier (*Cilnii*), romersk Slægtnavn. Slægten stammede fra *Arretium* (Arrezzo) i Etrurien, hvor dens Medlemmer i gammel Tid skulle have beklædt Kongeværdigheden; i Rom er dens eneste berømte Medlem Cilnius Mæcenas (s. d.). *A. B. D.*

Cima [tši-] (ital.), Tinde; Betegnelse for talrige Bjærge i det italienske Sprogomraade af Alperne og Apenninerne.

Cima [tši-], Giovanni Battista da Conegliano, kaldet C, efter egen Betegnelse Johannes Baptista Coneglianensis ell. J. Baptista, italiensk Maler af den venetianske Skole, fra Slutn. af 15. og Beg. af 16. Aarh. Hans Livsforhold ere uopklarede, han er vist født ca. 1460 i Conegliano, hvis Bjærgtoppe han ynder at fremstille paa sine Billeder, virkede ifølge daterede Billeder 1489—1508, malede først i Tempera, fik sit kunstneriske Præg i Venezia, hvor han uddannede sig særlig under Indflydelse fra G. Bellini og Antonello da Messina, og hvor han tilegnede sig en fortræffelig, varm Kolorit, og boede afvekslende i Udine, Conegliano og Venezia. Trods hans Billeders fine Udførelse findes der dog rundt om, dels i Hjemlandet, dels i Museer uden for Italien, mange (religiøse) Arbejder af ham, der aflægge Vidnesbyrd om hans store Evner, koloristiske Begavelse og kraftige Karakteristik. Hans ældste daterede Arbejde er »Maria med hellige« i Vicenza's Galeri, senere maler han »Christi Daab« i 8. Giovanni in Bragora [Venezia 1494]. Venezia ejer desuden, bl. m. a., i »Hyrdernes Tilbedelse« i Carmine og i »Tronende Madonna med hellige« i Akademiet skønnePrøver paa C.'s Andagtsbilleder. I Italien findes der endvidere Malerier af ham i Conegliano, Parma, Milano, Modena (»Christi Begrædelse«) m. fl. Museet i Berlin ejer en nydelig »Tronende Maria med Barnet og hellige« m. fl., Hofmuseet i Wien: »Madonna under Orangetræet«, Dresdens Galeri: »Velsignende Christus« og »Fremstillingen i Templet«, Louvre-Samlingen det betydelige: »Maria med Barnet, Johannes Døberen, den hellige Katharina o. fl.«. Sønnen Carlo var ogsaa Maler. *A. Hk.*

Cimabue [tšimabu'e], Giovanni, italiensk Maler, født i Firenze ca. 1240, død kort efter 1302. Kunsthistorien har udpeget C. som Grundlæggeren af den ny Stil i Malerkunsten, som Bæreren af en mere natursand Kunstretning, idet han dels gyder nyt Liv i de overleverede, stive byzantinske Former, dels danner en nødvendig Forudsætning for sin Elev Giotto's sejrrige Gennembrud. Hans Levned er i høj Grad uopklaret, hans Værker ikke sikkert fastslaaede. Et uomtvisteligt Arbejde af C. er dog Mosaikbilledet med den tronende Frelser og Evangelisten Johannes i Domkirken i Pisa (1301—02; Maria-Skikkelsen udført af en anden 1321), der har lidt meget i Tidens Løb; i øvrigt nævner Vasari en lang Række Værker af ham. Han har nyt Samtidens uskrømtede Beundring, hvad Fortællingen om hans store Madonnabillede paa Guldgrund, Madonna de' Rucellai, viser; dette Arbejde skal nemlig under Mængdens jublende Beundring være baaret i højtideligt Optog fra Kunstnerens Bolig til dets Bestemmelsessted i Kirken S. Maria novella; Dante lader ham, i »Divina commedia«, optræde i Skærsilden paa Grund af Kunstnerens stærke Selvvurdering. Foruden de alt nævnte Arbejder tilskrives der C. bl. a. Madonnabillederne i Akademiet i Firenze (i strengere, ældre Stil) og i Louvre. Skønhed, Ynde og fin Følelse trænge ofte i disse Værker (som i Madonnabilledet i S. Maria novella) lykkelig frem gennem de endnu stive og ufri Former. Han skal endvidere have været sysselsat (med større Mosaikarbejder) i Siena, ligeledes i Assisi, i hvis Kirke S. Francesco man viser en hel Række, daarlig bevarede, ret livfulde Vægmalerier af ham. (Litt.: Strzygowski, »C. und Rom« [Wien 1888]). *A. Hk.*

Cimarōnes, de forvildede Heste paa de sydamerikanske Pampas; de skulle nedstamme fra de Heste, der bleve tilbage, da Buenos Ayres blev opgiven af Kolonisterne.

Cimarōsa [tši-], Dominico, italiensk Operakomponist, født af fattige Forældre 17. Decbr. 1749 i Aversa, død 11. Jan. 1801 i Venezia. En gunstig Skæbne lod Organisten ved Minoritklosteret i Napoli opdage Fattigskoledrengens Begavelse; han tog sig af ham, lærte ham Musik og Latin og fik ham senere optagen i Konservatoriet Santa Maria di Loreto, hvor C. erholdt Friplads (1761). Hans Lærere der vare Mænd som Sacchini og Piccini, og hele 11 Aar studerede C. i Konservatoriet. Samtidig med sin Udtræden deraf optraadte han som Komponist med Operaen »Le Stravaganga del conte«, og i den følgende Tid skrev han Aar efter Aar for Rom og Napoli den ene Opera efter den anden, der alle havde stort Sceneheld. I Napoli havde han at kæmpe med den af Datiden saa forgudede Paisiello's Ry og Tilhængere, men C. formaaede desuagtet fuldt ud at hævde sig ved Siden af ham. C.'s Produktionsevne var forbavsende; saaledes skrev han i eet Aar (1781) fire Operaer for fire forskellige Byer, tillige et Bevis paa, i hvor høj Yndest han stod hos sine Landsmænd. At C.'s Ry ogsaa var udbredt uden for Italien, fik han Vidnesbyrd om, da han (1789) fik Tilbud om Kapelmesterstillingen

St. Petersborg, hvor tidligere Paisiello havde virket; C. drog altsaa mod Nord med sin Hustru og gjorde paa Vejen Holdt forskellige Steder for at opføre sine Arbejder og blev da navnlig begejstret modtagen i Wien. Endelig efter 4—5 Maaneders Rejse naaede C. til Ruslands Hovedstad, hvor han hurtig vandt Kejserinde Katharines Gunst; han komponerede flere Operaer og en Mængde Musik til Hoffester o. desl. Af lang Varighed blev C.'s Ophold i Rusland dog ikke; Klimaet nødte ham til 1792 at vende tilbage til Syden. Paa Hjemrejsen opholdt C. sig paa ny i Wien og skrev der det Værk, der blev hans berømteste, »Il matrimonio segreto« (»Det hemmelige Ægteskab«), en Opera-buffo, der gjorde en saadan Lykke, at Wienerne gerne havde holdt C. tilbage. Han længtes imidlertid til sit Hjemland, og det næste Aar var han atter i Napoli. Her gjorde »Det hemmelige Ægteskab« ogsaa overordentlig Lykke, og en Række Operaer fulgte den, blandt hvilke særlig »Astuzie feminili« fremhæves. Under Oprøret 1798 tog C. Parti med de i Landet indfaldende Franskmænd og blev som Følge deraf fængslet og dømt fra Livet. Paa den østerrigske Kejserindes Bøn blev han benaadet; men de politiske Forviklinger og det mod C. fjendtlige Paisiello'ske Parti gjorde ham ked af Opholdet i Napoli. Han agtede sig til Rusland, men blev paa Vejen syg i Venezia, hvor han døde. Der udbredte sig det Rygte, at C. var forgivet (af kunstneriske eller politiske Fjender), men den i Venezia residerende Pave, Pius VII, lod konstatere, at C. var død en naturlig Død. — C.'s Produktion er usædvanlig omfangsrig; over 80 Operaer, flere Messer, Oratorier og Kantater har han efterladt sig foruden mindre Musikstykker. Skønt hans hele Stil nu lidet tilfredsstiller, er hans »Hemmelige Ægteskab« endnu ikke helt forsvunden fra Operascenerne, og det store Fond af Melodi og den Lethed, Elegance og naturlige Lystighed, der præger denne Opera, gør, at den har bevaret sit Værd. Men for øvrigt har C, der i sin Tid fordunklede Mozart's Ry, nu nærmest musikhistorisk Interesse. *W. B.*

Cimbal se Cymbal.

Cimbex se Bladhvepse.

Cimbrer og Teutoner, de første germanske Folkefærd, der kom i Forbindelse med Romerne og saaledes træde frem i Historien. De senere klassiske Geografer søgte med Rette eller Urette Cimbrernes oprindelige Bolig i Jylland, som de kalde den cimbriske Halvø; Teutonerne skulle have boet noget sydligere, i Egnene 0. f. Elben. Fordrevne fra deres oprindelige Hjem af en stor Oversvømmelse, som det hedder, droge Cimbrerne mod Syd, og 113 f. Chr. kom de til den romerske Provins *Noricum* (Kärnthen og Krain); de stillede sig venlig til Romerne, og Konsulen Gnaeus Papirius Carbo medgav dem en Vejviser. Denne skulde dog føre dem i et Baghold; imidlertid blev det i Stedet Romerne, der i Slaget ved *Noreja* lede et fuldstændigt Nederlag. Cimbrerne fortsatte deres Vandring i vestlig Retning, og flere Folkeslag sluttede sig til dem, saaledes Tigurinerne fra Schweiz, Ambronerne af uvis Oprindelse (ældre Forfattere satte deres Navn i Forbindelse med den nordfrisiske 0 Amrum), endelig ogsaa Teutonerne. Den samlede Masse ansloges nu til at tælle 300,000 Krigere og var aldeles uimodstaaelig, da de i Gallien atter stødte paa Romerne; 109 og følgende Aar blev den ene romerske Hær efter den anden oprevet under Sammenstødene med de vilde Barbarer, og i Rom udbredte der sig en fuldstændig Panik, saaledes at den »cimbriske Rædsel« *[terror cimbricus]* siden blev til et Ordsprog. Man valgte da Gajus Marius, der lige havde fuldendt den jugurthinske Krig, paa ny til Konsul baade 104 og i de efterfølgende Aar. Han rustede omhyggelig og førte sin Hær til Gallien, længe dog uden at vove et Slag. Først da Fjenderne delte sig, og Cimbrerne atter gik Øst paa Nord om Alperne, kom det til en Kamp mellem Teutonerne og Marius, og ved *Aquae Sextiae* vandt denne en fuldstændig Sejr (102). Cimbrerne vare imidlertid gaaede over Alperne ned i Italien, og den anden Konsul, Q. Lutatius Catulus, havde maattet vige tilbage S. f. Po. I det følgende Aar kom imidlertid Marius til, og paa de raudiske Marker ved *Vercellae* (mellem Torino og Milano) bleve ogsaa Cimbrerne slaaede; hele Folket enten omkom paa Slagmarken eller faldt i romersk Fangenskab. Cimbrerne beskrives som høje Kæmper med lyse Haar og blaa Øjne; Romerne opfattede dem først som en keltisk Folkestamme, men da de siden lærte Germanerne ret at kende, tvivlede de ikke om Cimbrernes Stammefrændskab med disse. (Litt.: Schiern, *Origines et migrationes Cimbrorum* [1842]; Pallmann, »Die Cimbern und Teutonen« [Berlin 1870]). *Kr. E.*

Cimbrishamn eller Simrishamn, By i det sydlige Sverige (Götaland), Skåne, Christianstad Len, beliggende ved Østersøen lige over for Bornholm og forbunden ved Jærnbane med den ca, 45 Km. mod Sydøst beliggende Ystad, har (1889) 2,000 Indb., der drive lidt Industri, Skibsfart og livlig Handel med Korn og Brændevin. Havnen er ikke videre god og kun henved 3 M. dyb. C. er en gammel By, der allerede omtales ved Aar 1300 (»Sommershaffven«), og har tidligere haft større Betydning ved det rige Sildefiskeri, som nu næsten er ophørt. Nu fiskes der en Del Laks baade her og i de omliggende smaa Fiskerbyer, saaledes Baskemolla mod Nord, Brantevik og Skillinge mod Syd. *H. W.*

Cimbriske Halvø se Chersonesos.

Cimēlier (græ.), Kostbarheder, Klenodier, dernæst særlig en Kirkes Skatte, deraf Cimeliark, Skatmester for Kirker og Klostre.

Cimex, Slægt af Tægerne, hvortil Væggetøj hører. Se Sengetæge.

Ciminĭus (*Lacus C.*), den nuværende Lago di Vico, N. V. f. Rom. Bjærget af samme Navn N. f. Søen hedder nu Monte Cimino (s. **d.**).

Cimino [tšimi!no], Monte, tillige Monte di Viterbo ell. Soriano, hos Romerne *Mons Ciminius*, et med Lag af vulkansk Tuf bedækket 1,056 M. højt Trakytbjærg i Kredsen Viterbo af den italienske Provins Rom; over det fører den gamle Landevej fra Viterbo til Rom. I Nærheden, omgiven af tætte Skove, ligger Lago di Vico, i Oldtiden *Lacus Ciminius* (507 M. o. H.), en 1,488 M. bred og 4,460 M. lang Kratersø. *C. A.*

Cimolit, et hvidt blødt Mineral, bestaar af vandholdig, kiselsur Lerjord og forekommer især paa den græske 0 Argentiera, dannet ved Forvitring af Trakyt. *N. V. U.*

Cimone [tšimo!ne], Monte, Bjærgtop i de

etruskiske Apenniner i den italienske Provins Modena, oven for Fiumalbo, af konisk Form og 2,167 M. højt.

Cinalōa se Sinaloa.

Cinca, en ca. 180 Km. lang Flod i det nordlige Spanien, Provins Huesca, udspringer i Centralpyrenæerne paa Mont Perdu, løber efter at have dannet et over 800 M. højt Vandfald gennem Bielsa's Dal og falder i Segre kort før dennes Udløb i Ebro.

Cinchōna se Kinatræ.

Cinchonidīn, Cinchonīn se Kinabaser.

Cinchonīnsyre se Kinolinkarbonsyre.

Cincinnati [sinsʳna!ti], den største Stad i den nordamerikanske Stat Ohio, ligger under 39° n. Br. ved Floden Ohio, som med en Bredde af 100 M. omflyder Staden i en stor Bue mod Syd, medens den mod Nord er omgiven af Høje, der hæve sig til 140 M. C. blev anlagt 1788 og havde 1800 kun 800 Indb.; men efter 1816 steg den stærkt, saa at den 1850 havde naaet en Folkemængde af 115,400 og 1880 af 255,100, blandt hvilke 46,200 Tyskere. Den blev kaldet »Vestens Dronning«, men har i den nyeste Tid ikke kunnet holde Skridt med Chicago og St. Louis; 1890 var Folkemængden 301,400, og naar man medregner de ligeoverfor i Staten Kentucky liggende Byer, af hvilke Covinton er den største og tæller 37,400 Indb., udgør den 373,600. Over Ohio føre flere Broer, blandt hvilke en 686 M. lang Hængebro. C. er regelmæssig bygget paa to Terrasser, 16 og 33 M. høje; Miamikanalen deler Staden i to Dele, af hvilke den østlige overvejende er beboet af Tyskere og kaldes »Little Germany«. Blandt de 180 Kirker mærkes den prægtige katolske Domkirke og den gotiske Jesuitkirke med et 106 M. højt Taarn, af andre Bygninger det ny Forbundshus med Post-, Told- og Retsbygning. C. har et Universitet og andre højere Skoler, et storartet Sygehus, en Sindssygeanstalt og mange videnskabelige Selskaber. Staden er Midtpunktet for 18 Jærnbaner og har vigtig Handel og Industri. 1880 beskæftigede dens Fabrikker 54,500 Arbejdere og producerede Varer til en Værdi af 105 Mill. Dollars. Særlig betydelige ere Svineslagterierne, hvorfor man har kaldet C. »Porcopolis« (Svinestaden); men ogsaa i denne Henseende er den nu bleven overtruffen af Chicago. Endnu har den de forenede Staters største Hestemarked. *S. B. T.*

Cincinnātus, Lucius Quinctius, romersk Sagnhelt, Forkæmper for Patricierne mod Plebejerne og udmalet som Mønster paa gammelromersk Dyd, var uden egen Skyld bleven fattig og pløjede selv sin lille Jordlod. Alligevel blev han 460 valgt til Konsul; to Aar efter valgtes han til Diktator, for al han skulde befri den af Æquerne indesluttede Konsul Minucius, hvad der ogsaa lykkedes ham, saaledes at han efter kun 16 Dages Forløb kunde nedlægge Diktatorværdigheden. For anden Gang blev han, højt bedaget, valgt til Diktator 439, da Plebejeren Spurius Mælius, der under en Hungersnød havde uddelt Korn til de fattige, beskyldtes for at stræbe efter Eneherredømmet. Mælius blev dræbt af C.'s *magister equitum* Servilius Ahala, og C. priste denne Daad som yderst fortjenstlig. *Kr. E.*

Cincinnātusordenen, Orden i de nordamerikanske Fristater, stiftedes efter Frihedskrigen 1783, til Værn om de tilkæmpede Rettigheder og Friheder, af Hærens Officerer, der med Henblik paa Cincinnatus's Færd, da han efter endt Sejr vendte tilbage til huslige Sysler, kaldte sig Cincinnati. Ordenstegnet bestod af en paa en Laurbærgren siddende Sølvørn med ovalt Brystskjold, hvorpaa ses Cincinnatus bag Ploven omgiven af Ordene *Omnia relinquit servans rempublicam* (o: han forlader alt for at frelse Staten). Et lignende Skjold paa Bagsiden af Ørnen viser Cincinnatus og Overskriften: *Virt. praemoc. Cin. inst. 1783.* Washington blev Ordenens første Præsident. Da der rejste sig en skarp Kritik mod Ordenen, som man mente stred mod de republikanske Grundsætninger, blev denne, der skulde have været arvelig, forbeholdt de allerede dekorerede og forsvandt derfor med disse.

Cincĭus, L. Alimentus, en af de ældste romerske Annalister, levede paa den anden puniske Krigs Tid og forfattede i det græske Sprog en romersk Historie, hvori de tidligere Tider vare behandlede ganske kort, hans egen Tidsalder udførlig. Værket er tabt paa nogle ubetydelige Brudstykker nær. *Kr. E.*

Cincĭus, L., Forfatter af juridiske og antikvariske Skrifter, synes at have levet kort f. Chr. Fødsel. Man tillægger ham en Række nu tabte Værker: *de fastis, de comitiis, de consulumpotestate* o. s. v., der tidligere urigtig henførtes til Historikeren L. Cincius Alimentus (se ovenf.); nogle identificere ham med Cicero's samtidige L. C andre henføre ham til Augustus'es Tid. *A. B. D.*

Cinclus se Vandstær.

Cinctorĭum (lat.), hos Romerne i Oldtiden de højere Officerers (Tribuners og Legaters) Livbælte, et smalt Baand af fint Læder; for det meste tjente C. tillige til at bære Sværdet, som disse Officerer i Modsætning til Soldater og Centurioner havde hængende ved venstre Side, da de intet Skjold førte. *K. K.*

Cinctus Gabīnus (lat.), hos Romerne i Oldtiden en egen, gammeldags Maade at bære Togaen paa. Den Tredjedel af Togaen, som ellers blev ført fra højre Side forbi Brystet og lagt op paa venstre Skulder, blev ved *C. G*, ført som et Bælte omkring hele Taljen og til sidst stukken fast forpaa (se Toga). Saaledes skal man i den ældste Tid have baaret Togaen i Krig. Senere beholdtes *C. G.* ved visse højtidelige Akter, bl. a. ved nogle Ofringer og maaske ved Affattelse af Testamenter i Felten før Slaget (*in procinctu*). Derved blev tillige en Del af Togaen trukken op over Hovedet. *K. K.*

Cinders se Koks.

Cinéas se Kineas.

Cinélier (ital.: *cinelli*), en mindre Art af det musikalske Slaginstrument Bækken (s. d.), der i sin almindelig brugte Form paa Italiensk kaldes *piatti.* *S. L.*

Cineol er isomer med Borneokamfer (Borneol), $C_{10}H_{18}O$, og hører til de Substanser, der hyppig forekomme i terpentinholdige æteriske Olier. Det er en Hovedbestanddel af *Oleum Cinae, Ol. Eucalypt. globul., Ol. cajeputi* o. a. Det flydende C. koger ved 176° og har Vægtfylde 0,927. Med Brom, Jod, Klorbrinte og Brombrinte giver det ejendommelige, ubestandige Additionsprodukter. Ved Fraspaltning af Vand giver det Dipenten.

Iltes C, dannes Cineolsyre, der smelter ved 196— 197°. *O. C.*

Cineraria se Fnugurt.

Cinerarium (lat.), hos Romerne i Oldtiden en Urne, hvori den afdødes Aske samledes; i den romersk-katolske Kirke Beholder med en Helgens Aske. *K. K.*

Ciney [sinæ'], Flække i det sydlige Belgien, Provins Namur, Knudepunkt for Statsbanelinien Bruxelles-Luxembourg, med gammel Kirke, Stenbrud og (1890) 4,200 Indb.

Cingoli [tsi'ngoli], By i Mellemitalien, Provins Macerata, beliggende paa en Højslette mellem Potenza og Esino, har (1881) 2,000 Indb., der drive Træ- og Kulhandel. C. er det gamle *Cingulum*, der anlagdes af Labienus og blev befæstet af Cæsar; den er Pave Pio VIII's Fødested. *C.A.*

Cingulum (lat.), Bælte. 1) *C. militiae*, hos Romerne i Oldtiden Soldaterbælte for menige og Centurioner (smlg. Cinctorium). *C. militiae*, der blev baaret over eller under Panseret, var en Læderrem, hvorfra der fortil ofte hang tre eller fire korte Remme ned; sædvanlig var den smykket med Metalbeslag. Ofte havde man desuden et andet Bælte, hvori Sværdet hang; men hyppig blev dette baaret i et Bandoler (*balteus*), der laa over Skulderen. Afbildninger hos Daremberg et Saglio, »Dictionnaire des Antiquités« (*C.*). *C. militiae* var i Oldtiden Soldaterstandens, i Middelalderen Riddernes Værdighedstegn. I den merovingiske Tid uddeltes, ifølge Gregor af Tours, saadanne prægtige Bælter, *C. militiae*, af de fornemme. 2) *C.* er det latinske Navn for den hvide Linneds- eller Bomuldssnor med Kvaster paa Enderne, som tjener til at omgjorde de katolske Præsters Alba. Ogsaa over Sutanen bærer de katolske gejstlige et *C.*, der i Reglen er sort. *K. K.*

Cingulum (med.). 1) En Kropbandage, der som et bredt Bælte gaar om hele Kroppen oftest i flere Lag. Man benytter gerne et stort Haandklæde eller et Lagen sammenlagt til den ønskede Bredde; dette sammenrulles nu som et alm. Bind og lægges i Cirkelture om Kroppen, hvorefter det fæstes ved Naale. Det anvendes for at fastholde Omslag eller andre Forbindinger paa Kroppen eller for at støtte denne ved Brud af Ribben eller andre Læsioner af Bryst, Ryg, Skulder eller Overarm. *C. Neptuni* er et i koldt Vand dyppet C, der lægges om Kroppen for at fremkalde en Blodtilstrømning til Huden (Derivation), idet Huden først paavirkes af det kolde Vand, der dernæst opvarmes af selve Legemsvarmen. Ved Betændelsestilstande og Nervesmerter har *C. Neptuni* fundet rigelig Anvendelse. 2) Synonym med *Herpes zoster* (s. **d.**). *E. A. T.*

Cinisi [tšini'si], By paa Sicilien, Provins Palermo, i Nærheden af Castellamarebugten, har (1881) 5,500 Indb.. der drive Vinavl.

Cinixys se Landskildpadder.

Cinna, C. Helvius, se Helvius Cinna.

Cinna, 1) Lucius Cornelius, en Romer af patricisk Familie, blev for Aaret 87 f. Chr. valgt til Konsul sammen med Gnæus Octavius; Sulla fandt sig deri, skønt C. hørte til Modpartiet, dog kun mod at han lovede ikke at foretage noget mod de af Sulla trufne Foranstaltninger. Næppe havde Sulla dog forladt Italien for at gaa imod Mithridat, før C. svigtede sit Løfte, og da han blev fordreven fra Rom, vendte han snart tilbage med en Hær af Forbundsfæller og Marius'es Tilhængere; Byen maatte overgive sig, og i fem Dage foregik et almindeligt Myrderi. C. lod sig vælge til Konsul for Aaret 86 sammen med Marius, der ved sin Død erstattedes af Lucius Valerius Flaccus. og ogsaa i de to følgende Aar styrede C. ganske egenmægtig som Konsul. Da Sulla endelig var i Stand til at forlade Asien, vilde C. møde ham med en Hær i Grækenland; men hans Tropper vægrede sig ved at følge ham og myrdede ham til sidst (84).

2) Lucius Cornelius, Søn af ovenn. L. C. C, forsøgte 78 f. Chr. at omstyrte den sullanske Forfatning; da hans Planer mislykkedes, flygtede han til Sertorius i Spanien. Ved Mægling af Cæsar kom han siden tilbage, og den samme skaffede ham 44 Prætorværdigheden. Efter Cæsar's Mord haanede C. dog hans Minde; det forbitrede Folk vilde dræbe ham, men dræbte i Stedet for en af Cæsar's tro Tilhængere, Gaius Helvius Cinna. Siden forsvinder C. af Historien.

3) Gaius Cornelius, Søn af sidstn. L. C. C, stod ved Actium paa Antonius'es Side, men blev taget til Naade af Augustus og endda behandlet med særlig Velvilje. Alligevel stiftede han Aar 4 e. Chr. en Sammensværgelse imod Kejseren; denne skaanede ham dog atter, ja lod ham udnævne til Konsul, og fra nu af viste C. sig tro. *Kr. E.*

Cinnabarit (naturlig Cinnober) er et Mineral, som bestaar af 13,§ p. Ct. Svovl og 86,2 p. Ct. Kvægsølv (HgS). Krystallerne ere oftest smaa og meget fladerige (man kender 84 forskellige Former); de tilhøre det heksagonalc Krystalsystems trapezoedriske Gruppe (ligesom Kvartskrystallerne); i optisk Henseende udmærke de sig ved at være circularpolariserende. Haardheden er 2 (omtrent som Gips), Vægtfylden meget høj (8,0—8,2). Farven er kochenillerød, i fint Pulver dog noget lysere; Glansen og Lysbrydningen er meget stærk. En uren, med Ler og organiske Stoffer blandet Varietet af C. er den sorte eller mørkebrune Kvægsølvlevermalm. C. forekommer i Reglen i smaa Aarer i Ler eller Sandsten eller fint fordelt (som Imprægnation) i disse Bjærgarter. Den er saa godt som det eneste Mineral, af hvilket man vinder Kvægsølv, og den forekommer kun paa forholdsvis faa Steder. De rigeste europæiske C.-Lejer er Almaden i Spanien, hvor C. forekommer i Sandsten, og Idria i Krain, hvor den forekommer i Lerskifer og Dolomit og som Kvægsølvlevermalm. Bekendt er ogsaa Forekomsten ved Moschellandsberg i Pfalz. Langt rigere end de europæiske ere Minerne ved New Almaden i Kalifornien. En Dannelse af C. i ringe Mængde paa Jordoverfladen er iagttagen ved flere hede Kilder, saaledes ogsaa ved Geyser paa Island. *N. V. U.*

Cinnamein se Kanelsyre.

Cinnamomum Bl., Slægt af Laurbærfamilien, Træer eller Buske med modsatte eller delvis spredte, læderagtige og oftest trenervede Blade og med smaa eller middelstore, gullighvide og undertiden særkønnede Blomster, der sidde i en aksel- eller endestillet Top; Frugten er et enfrøet Bær, som til Dels omsluttes af det skaalformede Underbæger. Omtrent 50 Arter, alle fra det tropiske og subtropiske Sydøstasien. Væsentlig af to Arter, *C. zeylanicum* Breyn og *C. Cassia* Bl., faas den

***Artikler**. der savnes under C, maa søges under* **K.**

som Krydderi og i Farmacien anvendte Kanelbark; de fortjene derfor begge Navnet Kaneltræ. Dyrkningen og Benyttelsen er meget gammel, og Kanelbark har derfor længe været en vigtig Handelsartikel. *C. zeylanicum* (se Fig.) bliver indtil 10 M. højt; dets Grene ere glatte og næsten firkantede. Bladene ere omtrent ægdannede, helrandede og 3—7-nervede, oventil mørkegrønne og glinsende, men paa Undersiden graagrønne; som unge ere de skarlagenrøde. Blomsterne ere smaa og Bærrene ovale, 1,3 Cm. lange og blaaligbrune. *C. zeylanicum* har oprindelig hjemme paa Ceylon, men Kulturen af det og dets Varieteter strækker

Gren af Kaneltræet *(Cinnamomum zeylanicum).*

sig tillige over Kina, Forindien, Bagindien, Java, Sumatra o. a. St., selv til den ny Verden (Brasilien) er den naaet. Dyrkningen lykkes bedst paa solrige Steder med sandet Jordsmon og rigeligt Regnfald. De bedste Plantager paa Ceylon findes i det 20—50 Km. brede Kystland, der strækker sig fra Negumbo til Øens Sydspids, hvor de anlægges indtil en Højde af omtr. 300 M. Ved Beskæring forhindres Stammens Dannelse; man faar da Buske af 4 eller 5 omtr. 3 M. høje Skud. Grenene afskæres efter $1^1/_2$ eller 2 Aars Forløb, naar den rigelige Korkdannelse just har fundet Sted; de ere da 15 Mm. tykke. Spidserne af de midterste Skud give den fineste Bark. I Maj—Juni foretages Hovedhøsten, medens en Efterhøst finder Sted i November—Januar; paa disse Tider er Saftstigningen paa Grund af de stærke Regnskyl saa stærk, at Bark- og Korklag let lade sig løsne. Fra Tid til anden fornys Kulturen ved Stiklinger eller Udsæd. *C. Cassia* er højere at Vækst og har lysegrønne og lancetdannede Blade; det dyrkes i Kochinkina og de sydøstlige kinesiske Provinser samt paa Sundaøerne. Kulturen foregaar under lignende Forhold som antydet med Hensyn til den ceylonske Art, men skal være mindre omhyggelig. Ogsaa andre Arter give Produkter, der dels ere komne i Verdenshandelen, dels have spillet en vigtig Rolle ved Fremstilling af forskellige Lægemidler. C. *Culilawan*(L.)Bl. giver Kulilabanbark, af C. *Tamala*(Spr.) Nees et Eberm. benyttes Bark og Blade (*Cortex* og *Folia Malabathri*), og af *C. Loureirii* Nees samt endnu andre Arter gik de tørrede Blomster, de saakaldte Kassiablomster (*Flores Cassiae*), tidligere i Handelen. *C. Camphora* (L.) Nees et Eberm. (Kamfertræ) bliver 40 M. højt og adskiller sig især fra de foregaaende Arter ved at have veludviklede Knopskæl og meget fladere Bloster. Kamfertræet har hjemme og dyrkes i Japan, Kina og især paa Formosa; alle dets Dele indeholde Kamferolie, der ved Iltning gaar over til Kamfer. Ogsaa Veddet anvendes. *A. M.*

Cinnămus, J., se Kinnamos.

Cinnamȳl er Kanelsyrens Radikal, C_9H_7O, se Kanelsyre.

Cinnamȳlcocaïn se Cocain.

Cinnōber se Kvægsølvsulfid.

Cino [tši'no] da Pistoia, italiensk Digter, født 1270 i Pistoia, død (vistnok) 1337 smst. Navnet C. er en Forkortelse af hans Fornavn, Guittoncino; Familienavnet var Sinibuldi. Han synes at have studeret Lovkyndighed i Bologna og blev en dygtig Jurist. Han tog Del i den indre politiske Strid i sin Fødeby, sluttede sig her til Ghibellinernes Parti og blev jaget i Landflygtighed ved Modpartiets Sejr. Først opholdt han sig som Flygtning i Lombardiet, derpaa lader det til, at han levede en Tid i Frankrig. I sine Digte besang C. en Datter af de pistoiesiske Ghibelliners Fører, Filippo Vergiolesi, ved Navn Selvaggia; han priste hendes Skønhed, medens hun levede, og begræd siden hendes Død, ligesom Petrarca sang om sin Laura. Med sin juridiske Indsigt støttede han Kejser Henrik VII's Sag mod Robert af Napoli. Da C. 1314 havde endt sin Kommentar til »Justinians Codex« (1.—9. Bog), trykt 1483 og senere ofte, vandt han saa stor Berømmelse som retslærd, at Universiteterne kappedes om at tilbyde ham en Lærestol; han valgte Perugia, hvor han bl. a. havde Bartolo da Sassoferrato til

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Discipel. 1334 drog han til Firenze for at holde Forelæsninger over Civilret; men to Aar senere begav han sig til Pistoia, og der døde han efter længere Tids Sygdom. Han var en Ven og Beundrer af Dante og digtede en Sang ved hans Død; ogsaa til Petrarca stod han i Venskabsforhold, og denne skrev en Sonet til hans Minde. C.'s Digte indeholde, ved Siden af en Del Kunstlerier, meget smukt — det er Canzoner og Sonetter — og han betegner ligesom en Overgang mellem Dante og Petrarca; særlig berømt blev hans Sonet »Mille dubbi in un dì, mille querele«. Udgaver af hans Digte ere komne i Venezia 1589 (Kvart), i Pisa 1813—14 (ved S. Ciampi), i Pistoia 1878 (ved Fanfani); et Udvalg i Firenze 1864 (ved Carducci). (Litt.: Chiappelli, *Vita ed opere giuridiche di C. da P.* [Pistoia 1881]). *E. G.*

Cinostérnum se Sumpskildpadder.

Cinq-Mars [sæma!r], Henri Coiffier de Ruzé, Marquis de, Ludvig XIII af Frankrigs Yndling, født 1620 som anden Søn af Marskal Marquis d'Effiat, død 12. Septbr. 1642 C. blev i en ganske ung Alder af Richelieu, til hvem Familien var nøje knyttet, ansat som Kaptajn for et Kompagni af det kongelige Livregiment og forstod at vinde Kongens Gunst i den Grad, at han, endnu knap 19 Aar gammel, udnævntes til Overstaldmester Den ærgerrige Yngling vilde dog ikke nøjes med sin Hofstilling; han vilde være Hertug og Pair, stræbte efter et Giftermaal med Prinsessen Marie Gonzaga og vilde udøve baade politisk og militær Indflydelse. Da Richelieu haanlig afviste alle hans Ønsker, besluttede C. at styrte selve Kardinalen; han vidste, at dennes Person var Kongen imod, og forbandt sig nu baade med Kongens Broder, Hertug Gaston af Orléans, og andre misfornøjede Stormænd med det Maal at myrde Richelieu; ja, han traf ligefrem Aftale med Rigets Fjender Spanierne om at støtte Forehavendet med Vaabenmagt; til Gengæld skulde Frankrig tilstaa Spanien en gunstig Fred. Sammensværgelsen blev opdaget, og den allerede dødssyge Richelieu tor frem mod Deltagerne med den største Haardhed. Orleans reddede sit Liv ved at forraade C.'s forræderske Forbindelser, og baade denne og hans nærmeste fortrolige, de Thou, bleve dømte til Døden og henrettede i Lyon 12. Septbr. 1642; Hertugen af Bouillon fik forst sin Frihed, da han afstod sit uafhængige Fyrstendømme Sedan. Alfred de Vigny har skildret C.'s Skæbne i sin velkendte Roman: »C. ou une conjuration sous Louis XIII«. *Kr. E.*

Cinquecentister se Cinquecento.

Cinquecento [tsinkvetšæ'nto] (ital.) betyder egentlig 500, men er i Italien og derefter i andre Lande blevet almindelig Benævnelse paa 16. Aarh., altsaa det, hvori Tallet fem findes; navnlig bruges det i Litteraturhistorien og i Kunsthistorien om denne Tids Aandsfrembringelser, og for saa vidt falder den omtrent sammen med »Højrenaissancen«. Cinquecentister ere i Kunsten Rafael, Michelangelo, Tizian o. s. v., i Litteraturen Ariosto, Tasso o. s. v. Paa samme Maade har man Navnet »Trecento« om Petrarca's og Boccaccio's Tid, »Quattrocento« om Lorenzo de' Medici's, Poliziano's og Dom. Ghirlandajo's, og saa fremdeles. *E. G.*

Cinquefronde [tšinkvefrå'nde], By i Syditalien, Provins Reggio di Calabria, ved Golfen ved Gioja, med Silkeormeavl og (1881) 4,900 Indb.

Cinque Ports [si'ŋkpo.ɔts]. Under denne Benævnelse henføres i det engelske Retssprog siden Vilhelm Erobrerens Dage 5 paa Kysterne af Kent og Sussex lige over for Frankrig liggende tilforn stærkt befæstede Havne med deres Opland, nemlig Hastings, Romney, Hythe, Dower og Sandwich, hvortil senere føjedes Rye og Winchelsea, saa at altsaa Femhavnskredsen i Virkeligheden kom til at omfatte 7 Havnelag. Der paahvilede disses Beboere visse særlige Forpligtelser, bl. a. til at deltage i Kysternes Bevogtning og Afvisning af fjendtlige Landgangsforsøg; men til Gengæld nøde de forskellige Begunstigelser, dels i Henseende til Beskatning, dels ogsaa derved, at hvert Havnelag dannede en særegen Jurisdiktion, under en Mayor med 12 Havneedsvorne, hvis Afgørelse atter kunde indankes til *the lord warden of the cinque-ports*; saaledes kaldtes den for den samlede Femhavnskreds af Kronen beskikkede højeste Embedsmand, der residerede paa Slottet Walmer ved Deal med næsten fyrstelig Pragt, og fra hvis Domstol (*Court of Shipway*) der var Appel til den kgl. Ret i Westminster. I Tidernes Lob have disse Havne, for en stor Del ved Tilsanding, tabt deres tidligere Betydning; men Embedet som *Lord Warden* er ikke desto mindre bevaret, selvfølgelig nærmest som en Sinecure (over 18,000 Kr. aarlig Løn). *C. V. N.*

Cintra, By i Portugal, Provins Estremadura, ligger ca. 7 Km. N. V. f. Lissabon 350 M. o. H. ved Nordaffaldet af den i sydlig Retning gaaende, skovbevoksede Granitkæde Sierra de C. (ca. 500 M.) og i en Egn, der har Navn for sit herlige og sunde Klima (Byron kaldte C. *A glorious Eden);* den har (1878) 4,800 Indb., der drive Vinavl og udbytte Marmorbrudene i Omegnen. C, der er et yndet Udflugtssted for Hovedstadens Beboere, er særlig bekendt som Hoffets Sommerresidens; Slottet, der er omgivet af store Parkanlæg, stammer fra Maurertiden (»Det portugisiske Alhambra«) og indeholder bl. a. en kostbar Vaabensamling. Hvad der i høj Grad bidrager til C.s Skønhed, ere de talrige Haver og Villaer, som for en Del tilhøre Portugals fornemste Adelsfamilier, deriblandt Quinsta de Monserrate, som ejes af den til portugisisk Vicomte udnævnte Englænder Francis Cook. Ligeledes maa nævnes det nærliggende Slot Castillo da Penha (o: Klippeslot), der har rige Kunstskatte og helt er overvokset med Vedbend, og det mærkelige »Korkkloster« Sta. Cruz, der til Dels er udhugget i Klippen, og hvis Celler ere beklædte med Kork for Fugtighedens Skyld. Paa Nordenden af Sierra de C. ligge Ruinerne af et maurisk Slot, paa Sydenden et tidligere Hieronymuskloster. C. er historisk bekendt af den 22. Aug. 1808 sluttede Konvention i C, mellem Englænderne under General Dalrymple og Franskmændene under Junot, ifølge hvilken de sidste maatte rømme Portugal. *H. W.*

Ciona, en til Familien *Phallusiadae* hørende Slægt af Søpunge. Det langstrakte, med den nederste Ende fasthæftede Legeme er omgivet af en blød, mere eller mindre gennemsigtig Skalkappe. Tarmkanalen ligger paa venstre Side og strækker sig bagtil ud over Gællesækken. Muskulaturen er hovedsagelig udviklet i Form af et ringe Antal tydelige Længdebaand. Mundaabningen er 7—8-tandet, Kloakaabningen 6-tandet. I Danmark findes *C. canina,* som af nogle deles i 3 Arter. *M. L.*

Cione [tšo!ne], A., se Orcagna.

Ciotat [siåta'], La, provençalsk *Cioutat* d. v. s. Byen, By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Bouches-du-Rhone, Arrond. Marseille, beliggende ved Middelhavet og Baie de C, har (1891) 10,500 (med Kommune 12,200) Indb., en Promenade »La Tasse« med smuk Udsigt, en ved Cap Bec de l'Aigle og Øen Verte beskyttet Havn med to Fyrtaarne, Fiskeri, navnlig Koralfiskeri, betydelige Skibsværfter (Jærnskibe) og Værksteder *(Messageries maritimes,* ca. 3,000 Arbejdere) og Udførsel, især af saltet Fisk, Frugt og Vin. Omegnen er rig paa fortræffelig Muskatvin og paa Olie- og Orangetræer. C, det 160 f. Chr. fra Marseille grundlagte *Portus Cytharistae,* var af Betydning for Handelen paa Levanten. I Hugenotkrigene var den en af Protestanternes vigtigere Byer. *H. W.*

Cipaquira [-ki-], Zipaquira, By i den sydamerikanske Republik Columbia, Dep. Cundinamarca, ligger paa en smuk Slette (2,628 M. o. H.) 45 Km. N. f. Bogota. (1886) 8,300 Indb. Den har en Agerbrugsskole og betydelige Sallgruber. *C.A.*

Cipīpamel d. s. s. *Tapiocca* (se Kassawa).

Cipolla [tši-], Carlo, Greve, italiensk Historiker, er født i Verona 26. Septbr. 1854. C. studerede i Padova og fik 1882 Ansættelse som Professor i nyere Historie i Torino; han har ogsaa beklædt en Post som Inspektør over Oldsager og Kunstværker i Verona. Hans Forfatterskab udgøres af en stor Del mindre Afhandlinger om Emner af speciel Interesse, især trykte i norditalienske Tidsskrifter, som »Miscellanea di storia italiana« og »Archivio veneto«. *E. G.*

Cipollīn (Cipolino) er en italiensk Marmorart; den er hvid med bleggrønne Skyer, som hidrøre fra indesluttet lysegrøn Talk eller Glimmer. *N. V. U.*

Cippus (lat.)., i den romerske Oldtid lav Pille eller Søjle, ofte med Basis og Gesims, anvendtes forsynet med Indskrift som Grænsesten (mest cylindrisk) eller Gravmæle; i det sidste Tilfælde smykkedes den hyppig med Relief. *K. K.*

Cipriåni [tši-], Amilcare, italiensk Anarkist, er født 1845 i Rimini, tog allerede 1860 Del i Garibaldi's Tog til Syditalien og 1862 i hans Forsøg imod Rom. Han drog derefter til Grækenland og kæmpede 1866—68 paa Kreta sammen med G. Flourens; fulgte med denne til Paris og deltog 1871 i Kommunens Oprør. Han blev dødsdømt og deporteret til Ny-Kaledonien, hvor han senere fik en Fængselsstraf paa 18 Maaneder for J et Forsøg paa at undvige. Efter Benaadningen 1879 kom C. tilbage til Frankrig, men blev allerede næste Aar udvist paa Grund af sit voldsomme Sprog paa offentlige Møder og i Bladartikler. Han drog Historie. Franskmændene erholdt Landet af Nizamen nu til Italien og tog Del i en socialistisk Kongres i Rom 1881, men blev senere fængslet og dømt for Desertion fra Hæren 1862 til 10 Aars Bagnostraf. Derimod valgte hans Partifæller ham 1886—87 i Rimini tre Gange til Deputeretkamret, dog uden at opnaa Stadfæstelse paa Valget. C. vendte sig da igen til Frankrig og blev Medarbejder af socialistiske Blade. *E. E.*

Cipriåni [tsi-], Giovanni Battista, italiensk Maler fra Firenze (1727—85), studerede først sammen med Bartolozzi Kunst i sin Fødeby, derefter i Rom. Da han 1754 paa Tilskyndelse af en Rigmand rejste til London, aabnede der sig hurtig en rig Arbejdsmark for ham; hans Skønhedssans, der kommer til Orde bl. a. i hans mytologiske Kvindeskikkelser med fine Formers rytmiske Liniespil og med en Tilsætning af kælen Følsomhed, indtog snart, let tilgængelig og overfladisk som den var, det engelske kunstinteresserede Publikum; hans Kunst blev tagen i Beslag til mangeartede dekorative Foretagender (bl. a. Loftsbillederne i Queen's House i Landsdown og i Melbourne [nu York] House), særlig hans Tegninger gjorde Lykke, han blev et af de første Medlemmer i det kgl. Kunstakademi i London, og hans Ven Bartolozzi bidrog til hans Ry og Popularitet ved at gengive en Del af hans Tegninger i Kobberstik. Flere af disse findes i Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn. *A. Hk.*

Cirage [sira!ż] kaldtes tidligere Malerier, der vare udførte brunt i brunt.

Circa (lat.), om, omkring, i Reglen forkortet *ca.*, omtrent, henved (ved Talangivelser).

Circaea L. (Steffensurt, norsk Troldurt), Slægt af Natlysfamilien, fleraarige Urter med underjordisk krybende Rodstok, tynde, modsatte Blade og smaa, hvide Blomster i Klase; Bæger og Krone ere totallige, af Støvdragere findes kun to. Frugten er en en- eller tofrøet Nød, besat med talrige Hagebørster. 7 Arter i den nordlig tempererede Zone. I Danmark er *C. lutetiana* L. (Dunet Steffensurt) almindelig, sjælden i Norge; dens Udløbere svulme i Spidsen knoldformet op, og kun denne Del overvintrer; $0{,}15-0{,}40$ M. høj; Bladene ere ægdannede, tilspidsede og utydelig tandede; Blomsterstilkene ere haarede, og Dækbladene mangle eller falde af før Blomstringen. Dunet Steffensurt blomstrer i Juli—August og vokser i Skove. Almindelig i Norge, men sjældnere i Danmark er *C. alpina* L. (Glat Steffensurt), hos hvilken Bladene ere hjertedannede og grovt tandede, Blomsterstilkene ere oftest glatte, og Dækblade findes. Lignende Voksested og Blomstringstid som foregaaende Arts. Endnu findes i begge Lande en Mellemform, *C. intermediet* L., som er sjælden. *A. M.*

Circaëtus se Slangeørn.

Circars [sœka!es] (ell. Sirkars, nøjagtigere Sarkar, »Regering«), i Ostindien tidligere Navnet paa den øverste Regeringsmyndighed, derpaa under Muhamedanernes Herredømme Betegnelse for Distrikt, Provins. Som den »nordlige C.« betegnedes fra 5. til 18. Aarh. de nuværende Kystdistrikter Gantur, Kistna, Godaweri, Vizagapatam og Gandjam i Præsidentskabet Madras, mellem 16 og 20^0 n Br., tilsammen 64,700 □ Km. med 4,5 Mill. Indb. C. nævnes gentagne Gange i de engelske Erobringers (s. d.) 1752 som Skadesløsholdelse for ydet militær Bistand; derpaa blev det et Stridens Æble mellem dem, Englænderne og Nizamen, indtil de 4 nordlige C. (Northern Sirkars) 1765 og Gantur 1778 kom fuldstændig under det indiske Kompagnis Herredømme. *C. C. C.*

Circassienne [sirkasiæ!n], lette klædeagtige Stoffer, enten helt af Uld eller med Kæde af Bomuld eller Hørgarn. De ere temmelig løst vævede og let valkede, saaledes at Luven ikke dækker fuldstændig over de enkelte Traade, men appreteres i øvrigt som det fineste Klæde. C. haves

i hel og halv Bredde, i Sjalsstørrelse, ensfarvet, meleret, stribet og mønstret og bruges især til Sommerfrakker, Overstykker o. 1. *K. M.*

Circe se Kirke.

Circénses (lat., egl. *ludi c.*) hos Romerne i Oldtiden Festlege i Cirkus. Disse bestode hovedsagelig i Væddekørsler, dernæst af forskellige Ridderspil og af Kunstridning; ogsaa andre Væddekampe (se nedenf.) fandt en Tid lang Sted i Cirkus. *C.* vare Romernes ældste Festlege; allerede i Kongetiden skal man have afholdt Væddekørsler til Ære for Guden Consus (Neptun). Da *C.* vare de mest yndede Skuespil, fejredes de efterhaanden hyppigere, forskellige Cirkusplader indrettedes (se Cirkus), den religiøse Betydning tabte sig. I den senere Republiks Dage og i Kejsertiden fejredes de regelmæssig som Afslutning af alle store Fester; i Kalenderen for 354 e. Chr. opføres der 64 Dage, da der regelmæssig afholdtes Festlege i Cirkus; dertil kom talrige ekstraordinære *C.* Ved kostbar Udstyrelse søgte Embedsmændene (Ædiler og Prætorer) under Republikken, senere ogsaa Kejserne, at vinde Folket, hvis hele Attraa, efter Juvenal's bekendte Udtryk, var *panem et c.* Foruden i Rom afholdtes dc i andre Stæder; overalt samledes Folket i stor Mængde og fulgte dem med sand Lidenskab. De begyndte i Rom sædvanligvis med et Optog (*pompa*), der gik fra Capitolium til Cirkus. Toget aabnedes af den Embedsmand, som afholdt dem; derefter fulgte den romerske Ungdom, Gudebilleder paa Baarer, Kejserbilleder, Heste, Vogne, Magistrater og Præster, Offerdyr o. s. v. Ankommen til Cirkus gik Processionen omkring Arenaen, hilset af den forsamlede Mængde. Derefter toge Legene deres Begyndelse. Vognene vare i Reglen forspændte med 4 Heste, undtagelsesvis med flere, indtil 10. Der omtales ogsaa Forspænding med Muldyr og i Kejsertiden med Kameler, Elefanter, Hjorte o. s. v. Antallet af Løb var oprindelig ikke stort, men hævede sig i Kejsertiden fra 10 til 20 og 24; hertil medgik da hele Dagen. I hvert Løb (*missus*) deltog sædvanlig 4 Vogne, der hver hørte til en af de fire Farver (se nedenf.). Signalet til Starten blev givet med et Stykke hvidt Tøj (*mappa*) af den præsiderende Magistrat, der sad paa en Balkon over Hovedindgangen. Der kørtes omkring Spina'en; hvert Løb varede 7 Omgange. For at kontrolere Løbenes Tal borttoges efter hver Omgang en af de 7 Kugler (Æg, *ova*) og de 7 Bronzedelfiner, der vare opstillede paa Spina'en. Ved Endemaalet var der en Kridtstreg. Vognene vare lette, bagtil aabne. Hovedvanskeligheden ved Kørslen bestod i den skarpe Drejning til venstre om Meta'erne; den venstre Hest af Spandet var derfor valgt med særlig Omhu, og i Sejrsindskrifterne opføres den med Navn efter Kusken (*auriga*). Paakørsler ved Meta'erne og Sammenstød fandt ofte Sted. De bedste Heste kom fra Hirpinernes Land, fra Sicilien, Spanien, Afrika og Kappadokien. Først i 5 Aars Alderen deltoge de; hver havde sit Navn og sit Stamtræ; om en enkelt (Victor) fortælles det, at den vandt 429 Gange, om en anden (Tuscus) 386. Caligula's, Nero's og Verus'es Lidenskab for gode Heste er bekendt. Spandene ejedes af Partier (*factiones*); af disse fandtes oprindelig kun to, det røde *(russata)* og det hvide (*albata*); det blaa *{veneta)* og det grønne *(prasina)* omtales fra Kejsertiden. Domitian tilføjede det purrøde og det gyldne; men disse bortfaldt ved hans Regerings Ophør. Senere høre vi næsten kun Tale om det blaa og det grønne. Partiernes Væddestrid udartede til Kampe og fik en politisk Karakter; 532 havde Justinian nær mistet Livet ved en Opstand (*Nika*), som udgik fra Hippodromen, og som Belisarius dæmpede ved at dræbe 30,000 Md. — Andre Lege paa Cirkus: Desultores, Ryttere, som førte to Heste og under Ridtet sprang fra den ene over paa den anden; militære Evolutioner til Hest og til Fods (*armaturae*); Troja, en Turnering mellem fornemme unge Romere, genoptagen af Augustus; Seksmands-Legene (*ludi sevirales*). Løb, Brydning, Nævekamp, Gladiatorlege og Venationes (Dyrekampe) afholdtes ligeledes paa Cirkus, indtil der blev bygget Stadier og Amfiteatre (s. d.). Festspillets Giver beværtede endelig ofte Folket med gratis Maaltider eller lod uddele Spisevarer, Klæder, Penge eller Jeton'er, som gave Ret til Foræringer af forskellig Art. (Litt.: Friedländer, »Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms« 2. Bd.). *K. K.*

Circeo [tsirtšc'o], Promontorio C, Monte Circello, Forbjærg paa Italiens Vestkyst, 18 Km. V. f. Terracina. Det er en 540 M. høj Klippe, der. set i Frastand, tager sig ud som og oprindelig ogsaa har været en 0, der er bleven landfast. Skraaningen mod Havet er brat, fuld af Huler og Grotter (Stalaktitgrotten della Maga), og har kun en tarvelig Plantevækst, hvorimod den modsatte Side fremviser alle Middelhavslandskabets vildtvoksende Planter og Kulturplanter, endog Dværgpalmen. Fra Forbjærgets Top har man en prægtig Udsigt paa den ene Side over de pontinske Sumpe og Campagna di Roma til Albanerbjærgene og St. Peters Kuppel i Rom i Baggrunden, paa den anden Side til Vesuv og Ischia. Paa en Højde S. 0. f. Bjærget ligger San Felice C. med (1881) 1,260 Indb. Til denne Klippe er det gamle Sagn om Troldkvinden Kirke (s. d.) knyttet. *C. A.*

Circinātus (lat.), kredsformet, anvendes om en Del Hududslæt, der optræder i hele Kredse eller Dele deraf. Denne Form af Udslættet beror i mange Tilfælde paa, at Sygdommen heler paa det oprindelige Udgangspunkt samtidig med, at den vokser videre i Randen *(gyratus, annulatus* staar nær ved C). *E. A. T.*

Circĭnus (lat.) se Passeren.

Circĭter (lat.), d. s. s. Circa.

Circitōres (*circuitores*) hos Romerne i Oldtiden Opsynsmænd, som havde det Hverv at gaa Runde; Funktionærer, som havde Tilsyn med Byernes Vandledninger; i Hæren Soldater eller Officerer, som inspicerede Poster. *K. K.*

Circleville [sə'klvil], By i den nordamerikanske Stat Ohio, beliggende paa venstre Bred af Scioto, 40 Km. S. f. Columbus, i en rig, agerdyrkende Egn ved Ohio-Eriekanalen, er Jærnbaneknudepunkt og har (1890) 6,600 Indb. og livlig Kornhandel.

Circuit [sə'kət] (lat. *circuitus*) bruges i det engelske Retssprog dels om den Rundrejse, som Dommerne i *the high court of justiciary* (Højesteret) i Westminster 4 Gange aarlig foretage til de forskellige Grevskabers Hovedbyer for at paadømme de paastævnte (saavel civile som kriminelle) Nævningeretssager, dels om de 7 store Retskredse, i hvilke England og Wales — sidstnævnte

med 2 Underafdelinger — deles, og i hver af hvilke Rundrejse, som nys berørt, foretages af Dommerne vekselvis. Med Dommerne følger en Sværm af Advokater og Sagførere foruden Protokolførere og underordnede Tjenestemænd, og de modtages med stor Pomp af de højere Grevskabsembedsmænd, naar de indfinde sig i de Byer, hvor Edsvornesessionerne skulle afholdes. Det engelske System med rundrejsende Dommere har fundet Indgang i de fleste Lande, hvor den angelsachsiske Lovgivning er bleven den gældende, bl. a. ogsaa i Nordamerika, hvor selve Unionen er delt i 9 C, i hver af hvilke en Dommer fra Unionsretten i Washington har sit Sæde. Ogsaa i andre Stater har det, om end med en Del Tillempelser, vundet Indpas, bl. a. i Norge, hvor der for hvert af Rigets 5 Lagstolskredse, under Lagmandens Forsæde holdes Lagmandsting et vist Antal Gange aarlig i hvert Lagsogn (i Reglen 1 for hvert Amt), hvori Landet er delt; jfr. ogsaa det af den danske Regering i sin Tid Rigsdagen forelagte Udkast til Lov om Nævningers Indførelse. *C. V. N.*

Circulātor, den romersk-katolske gejstlige, der visiterer Kirkerne (Ruraldekanen); bruges sjældnere inden for de protestantiske Kirkeafdelinger om dem, der øve Kirkeinspektion. *H. O.*

Circum. . . se Cirkum. . .

Circumstantĭa (lat.), Omstændighed, Beskaffenhed. *Circumstantiae variant rem,* Omstændighederne forandre Sagen; circumstantiél, afhængig af Omstændighederne; omstændelig.

Circus se Kærhøge.

Cirencester [sai!rensestə], populært Cicester, Ciceter, By i Mellemengland, Sh. Gloucester, 25 Km. S. 0. f. Gloucester, ligger i Cotswodshills ved Floden Churn, en af Themsens Kildefloder. (1891) 7,450 Indb. Fra 15. Aarh. stammer den store prægtige Kirke, St. John's. Byen har betydelig Industri i Klæde, Tæpper og Knive samt levende Handel med Uld, Korn og Kvæg. I Byen findes et stort Antikvitetsmuseum og i Nærheden Landbrugsinstituttet *The Royal Agricultural College of C.* med stor Hovedbygning og en betydelig Agerbrugs-Mønstergaard. ■— C. er det romerske *Corinium* eller *Durocornovium.* *C.A.*

Cirey sur Blaise [siræsyrblæ!z], eller Cirey-le-Château, Landsby i det nordøstlige Frankrig, Dep. Haute-Marne, Arrond. Blaise, ved Blaise, har (1891) ca. 400 Indb. og et Slot, der er blevet berømt ved Voltaire's Ophold her 1733—49.

Ciriaco [tši-] **de' Pizzicolli** (Cyriacus fra Ancona), italiensk Humanist (1391— ca. 1450), var født i Ancona i en Købmandsfamilie. Dreven af stærk Rejselyst kom C. tidlig som Skibsskriver til Lilleasien og Byzans, lærte sig efter sin Hjemkomst Latin og begyndte under et Ophold i Rom 1424 at arbejde som Antikvar. Denne Virksomhed fortsatte han paa talrige Rejser, hvilke han som Handelsagent foretog omkring i Italien, til Dalmatien, Grækenland, Øerne og Lilleasien. Paa Cypern begyndte han at lære sig Græsk. Selv til Ægypten kom han. Overalt afskrev han latinske og græske Indskrifter, aftegnede og beskrev Monumenter, samlede Mønter, Gemmer og Haandskrifter. Han var den første Humanist, som drev den antikvariske Side af Oldtidsstudiet. Sine Optegnelser indlemmede han i sine Kommentarer, som til sidst omfattede 3 Bd. Kun en Del af Arbejdet er nu bevaret i Kopier: en Afskrift i det barberinske Bibliotek med Tegninger af Arkitekten S. Gallo og Schedel's Tegninger i München. Disse Brudstykker ere endnu af stor Værdi, da mange Mindesmærker, som C. saa, senere ere blevne helt eller delvis ødelagte. Videnskabsmand var C. ikke; dertil manglede han Kundskaber og Kritik. *K. K.*

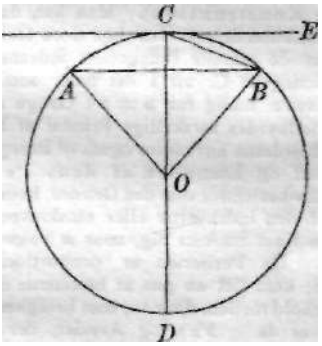
Ciris, et latinsk Digt, som er overleveret under Vergils Navn, men skyldes en anden, ukendt Forfatter fra samme Tid. Digtet fortæller det græske Sagn om den megariske Konge Nisos'es (s. d.) Datter Skylla, der til Straf for et Forræderi blev forvandlet til Havfuglen C. *C. B.*

Cirkassien, egentlig Tsherkessien, Tscherkessernes Land, omfatter den vestlige Del af Kaukasus'es Nordskraaning samt Kysten af det sorte Hav fra Anapa til Ubychernes Land, altsaa der. sydlige Del af det russisk-kaukasiske Kubandistrikt og den vestlige Del af Terekdistriktet. *C. A.*

Cirkel (Prisme-C. eller Pistors C), nautisk Instrument, opfundet af den danske Videnskabsmand Ole Rømer, forbedret og først indført i Brug af Franskmanden La Borda 1775, benyttes til Søs ved Maaling af Sol- og Stjernehøjder, ved Maane-distance-Observationer samt terrestriske Vinkler. Det ligner en Del den almindelige Sekstant (s. d.), men adskiller sig fra denne derved, at man her er i Stand til at maale større Vinkler (over 120°). Medens man ved Borda's C. bruger et Spejl, som er belagt med Kvægsølvamalgam paa den underste Halvdel af Bagfladen, men er gennemsigtigt paa den øverste, til at fremskaffe et reflekteret og »retset« Billede af de Genstande, man vil maale til, benyttes i »Prisme- eller Pistors C.« et slebet Glasprisme til Opnaaelsen af samme Formaal. *C. L.W.*

Cirkel i Kronologien se Cyklus.

Cirkel (lat. *circulus*) er en lukket plan krum Linie, hvis Punkter alle have samme Afstand fra et fast Punkt, Centrum *O.* Ved C. menes ogsaa ofte den af den krumme Linie begrænsede Del af Planen, og den krumme Linie selv kaldes da C.'s Periferi eller Omkreds. Punkternes Afstand fra Centrum kaldes Radius; en Korde *CD* gennem

Centrum kaldes Diameter. En ret Linie kan højest skære C. i to Punkter; Tangenten *CE* har kun Berøringspunktet *C* fælles med C. og staar vinkelret paa Radius til dette Punkt. En Diameter *CD* vinkelret paa en Korde *AB* halverer Korden og de til Korden svarende Buer *ACB* og *ADB*;

en Tangentvinkel, ɔ: Vinklen mellem de to Tangenter, der fra eet Punkt kunne trækkes til C, halvcres af Linien fra Punktet til Centrum. Om andre Egenskaber ved C. se Centervinkel, Perifervinkel, Potens, Ptolemæiske Læresætning. Centrum for den C, der kan tegnes gennem 3 givne Punkter, faas som Skæringspunkt mellem Linierne vinkelrette paa Punkternes Forbindelseslinier i deres Midtpunkter; der kan tegnes 4 C, der røre 3 givne rette Linier, og deres Centrer faas som Skæringspunkter mellem Halveringslinierne til Vinklerne mellem de givne Linier. Gaar en C. gennem alle en Polygons Vinkelspidser, er den omskreven om Polygonen og Polygonen indskreven i den; omvendt hvis den tangerer alle Polygonens Sider. Enhver regelmæssig Polygon har baade en omskreven og en indskreven C. To C. skære hinanden i højest to Punkter; falde disse sammen til eet, siges C. at berøre hinanden. Af Hensyn til Astronomien søgte man meget tidlig at beregne Korder i en C. med given Radius (se Trigonometri). Man fandt saaledes forskellige Sider i regulære indskrevne Polygoner, saasom 4-kantsiden $= r \sqrt{2}$, 6-kantsiden $= r$, 10-kantsiden $= r \frac{\sqrt{5} - 1}{2}$, hvor r betyder C.'s Radius, og kunde derfra gaa over til andre ved Formlerne: $K = k \sqrt{4 - k^2}$ og $k = r \sqrt{2 - \sqrt{4 - K^2}}$, hvor k og K betyde Korderne til en Bue og til den dobbelt saa store Bue, samt ved den paa den ptolemæiske Læresætning støttede Formel:

$$\left(\frac{a}{r}\right)^2 + \left(\frac{b}{r}\right)^2 = \left(\frac{c}{r}\right)^2,$$

hvor a og b betegne Korderne til to vilkaarlige Buer, medens c er Korden til Buernes Sum eller Differens, efter som øverste eller nederste Tegn læses. Udtrykkene for de saaledes fundne Polygonsider ere kun irrationale ved Kvadratrod, og Siderne kunne altsaa konstrueres ved Passer og Lineal (se Konstruktion). Man kan da ogsaa ved Konstruktion dele C. i n lige store Dele, hvis n er en af de omtalte Polygoners Sideantal; en saadan Deling af C. vil i det hele, som Gauss har vist, være mulig for $n = 2^q$ Gange et Produkt af indbyrdes forskellige Primtal af Formen $2^P + 1$. Korderne anvendtes ogsaa til Beregning af C.'s Areal og Længden af dens Periferi. Denne sidste bestemtes som den Grænse, hvortil Omkredsen af den indskrevne eller omskrevne regelmæssige «-Kant nærmer sig, naar n vokser i det uendelige. Da Periferien er proportional med Diametren, kom det an paa at bestemme det konstante Forhold mellem disse to, som betegnes ved π. Periferien er da $= 2\pi r$, og Arealet, der ved de omskrevne Polygoner er = C.'s Radius X Polygonens halve Omkreds, bliver her $= r \cdot \frac{1}{2} \cdot 2\pi r = \pi r^2$. For π, der med 10 Decimaler er $= 3{,}1415926536$, er der beregnet mange forskellige Tilnærmelsesværdier. Saaledes fandt Ægypterne $(\frac{16}{9})^2$, Archimedes $\frac{22}{7}$, Aryabhata $\frac{62832}{20000}$; Vieta havde 9 rigtige Decimaler, men Ludolph van Ceulen fandt 35, en Nøjagtighed, der var saa meget større end, hvad der tidligere var opnaaet, at man undertiden efter ham har kaldt π det Ludolphiske Tal. I de to sidste Aarh. er Beregningen af π lettet meget ved Anvendelse af Rækkeudviklinger, og man har bestemt flere Hundrede Decimaler. De tidligere Tilnærmelsesværdier maa for største Delen være fundne ved Beregning af Polygonomkredse (Archimedes gik til 96-Kanten), men Oprindelsen til enkelte af dem, f. Ex. det indiske $\sqrt{10}$, er vanskelig at forstaa. Foruden at søge saadanne tilnærmede Bestemmelser af C.'s Areal beskæftigede man sig ogsaa med den under Navnet C.'s Kvadratur berømte Opgave: at konstruere et Kvadrat, hvis Areal er = C.'s. Umuligheden af denne Opgaves Løsning ved Passer og Lineal er først i de sidste Aar bleven bevist af Tyskerne Lindemann (1882) og Weierstrass (1885). Da Konstruktionen ved Passer og Lineal ikke kunde findes, søgte Grækerne at anvende andre Kurver (se Kvadratrix), ikke saameget for den tilnærmede Bestemmelse af Cirkelperiferiens Længde, de gave, som for at faa en nøjagtig Definition paa denne Længde, der kunde bruges ved andre Undersøgelser. En tilnærmet Bestemmelse ved Konstruktion af Periferiens Længde, hvorved Fejlen er omtrent $\frac{1}{100000}$ af Diametren, er følgende: *AB* er en Diameter i en C. med Centrum *O*. Om *A* som Centrum slaas en C. gennem *O*, der skærer den givne i *C*; om *C* som Centrum slaas en Cirkel gennem *A*, der skærer den forrige i *O* og *D*. Paa den forelagte C.'s Tangent i *A* afsættes dens Radius 3 Gange fra Tangentens Skæringspunkt med *OD* hen til den Side, hvor *A* ligger. Kommer man derved til Punktet *F*, er *BF* omtrent = den halve Periferi. Afsættes paa *AB*'s Forlængelse *BK* = Radius, vil en fra *A* udgaaende Bue *AG* paa den forelagte C., der er $< 45^\circ$, rektificeret være omtrent = det Stykke, som *KG* afskærer paa Tangenten i *A*, regnet ud fra *A*. Om andre Metoder henvises til Chr. Nehl: »Graphische Rektificationen von Kreisbogen«. En Del af en C. begrænset af to Radier og en Bue kaldes et Cirkeludsnit eller en Cirkelsektor, *OACB*; er Buens Gradetal $= g$, er dens Længde $= b$ og Udsnittets Areal $= \frac{g\pi r}{360}$. Den Del af en C-, der begrænses af en Korde og dennes Bue, kaldes et Cirkelafsnit eller Cirkelsegment, *ACB*; dens Areal er $= r^2 \left(\frac{\pi \delta}{360} - \frac{g}{2} \sin S^1\right)$, hvor der skal læses + eller —, efter som Buen er mindre eller større end en Halvcirkel. *Chr. C.*

Cirkelbevis eller Diallel (διάλληλος) betyder et Bevis, der forudsætter, hvad der skal bevises, en Slutning, hvis Præmisser forudsætte Slutningens Sandhed. De gamle Skeptikere mente, at al Viden er usikker, fordi vi stadig gaa i en Cirkel. Vi kunne ikke finde Sandheden; thi for at finde den maa vi først vide, hvorledes den ser ud. *C. St.*

Cirkelsav se Rundsav.

Cirkulation 1) se Kredsløb; 2) Opvarmning ved C. se Opvarmning.

Cirkulēre (lat.), være i Omløb, gøre Runde.

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Cirkulær, d. s. s. cirkelformet.

Cirkulær anvendes om Lidelser, der vise vekslende Symptomer i en regelmæssig Skiften, saaledes at de samme Symptomer vende tilbage efter en bestemt Turnus. (Ensbetydende med cyklisk). Anvendelsen er hyppigst ved visse Sindssygdomsformer, der vise sig som en gennem hele Livet varende regelmæssig Vekslen af nedtrykte og eksalterede Stemningsanomalier. Disse c. Sindssygdomme ere kendte i en Mængde Gradationer lige fra ganske lette Stemningsbølger indtil de allervoldsomste Vekslinger mellem dyb Melankoli og voldsom Mani. De give kun ringe Udsigt til Helbredelse. *E. A. T.*

Cirkulærakkreditiv, Rundrejseakkreditiv og forskellige lignende Betegnelser benyttes om Akkreditiver, hvorved en Person bemyndiges til at hæve Penge indtil et vist Beløb hos forskellige Personer (navnlig Bankhuse), der bo i forskellige Byer. C. benyttes meget af Folk, der foretage Rejser og ikke ønske at have for mange kontante Penge hos sig. *E. M.*

Cirkulære (af fr. *circulaire* [sirkylæ!r]), Rundskrivelse, Skrivelse rettet til flere (enten ved successiv Omgang eller ved direkte Tilsendelse af et, oftest trykt, Eksemplar af C. til hver især) om een og samme Sag. C. vedkommende Administration og Forvaltning udgaa ikke sjælden fra de forskellige Ministerier til Amtmændene og Underøvrighederne om Emner af mere almindelig Betydning til Vejledning og Indskærpelse. *C. V, N.*

Cirkulære Funktioner kaldes i Matematikken Funktionerne *arc (sin. =x), arc (cos. =x)* o. s. v., hvilke betegne den Bue eller Vinkel, hvis *sin. cos.* o. s. v. er =*x*. *Chr. C.*

Cirkulærkreditbrev d.s.s. Cirkulærakkreditiv.

Cirkulærnote kaldes i det diplomatiske Sprog en fra et Lands Regering om et eller andet det folkeretlige eller statsretlige Samkvem vedrørende Forhold udgaact Udtalelse, der er bestemt til i ligelydende Udtryk at meddeles dets Gesandter og Afsendinge ved fremmede Hoffer og efter Omstændighederne bringes til disse Hoffers Kendskab. *C. V. N.*

Cirkulærsystem, et oprindelig af Albrecht Dürer foreslaaet og senere af Montalembert mere udviklet Befæstningssystem, hvorefter Fæstningens Vold faar et i Hovedsagen cirkulært Grundrids. Man opnaar vel herved, at Voldens Linier ikke kunne enfileres, men Systemets Mangler, navnlig Fæstningens excentriske Ild og den vanskelige Gravflankering, ere dog langt overvejende. *A. L—n.*

Cirkumcelliōner kaldtes omstrejfende Personer i Nordafrika i 4. Aarh., som under Paavirkning af Donatismens religiøse Lære vilde omvælte hele det bestaaende Samfund og paa kommunistisk Vis gøre alle lige. Deres Færd var ofte røverisk, saa at selv Donatisterne maatte paakalde Statens Hjælp imod dem, og Bevægelsen blev efterhaanden slaaet ned. Se for øvrigt Donatisme. *H. O.*

Cirkumcisiō, Operation, hvorved Forhuden afskæres enten for at fjerne en tilstedeværende Misdannelse eller Lidelse (se Fimosis) eller af rituelle Hensyn hos nogle Folkeslag (se Omskærelse). *E. A. T.*

Cirkumflex (lat. [*accentus*] *circumflexus*), »den omdrejede Accent«, en Oversættelse af det græske *ἡ βαρεῖα προσῳδία* som Benævnelsen paa en ejendommelig musikalsk Tone (»totoppet« eller »sammensat« Tone) og paa Tegnet derfor (ˆ). Paa Fransk bruges en lidt anden Form (ˆ), *l'accent circonflexe*, i Reglen som Tegn paa, at en Lyd er bortfalden. I moderne sprogvidenskabelige Værker bruges tit dette sidste Tegn (ˆ) for at angive Vokallængde; dette stammer væsentlig fra en i gamle Haandskrifter brugelig Modifikation af Længdetegnet (" eller '). Se i øvrigt Accent. *O. Jsp.*

Cirkummeridiānhøjder kaldes de Stjernehøjder, man observerer i Nærheden af Meridianen for deraf ved Beregning at finde den sande Højde i Meridianen. C. ere meget bekvemme for at bestemme et Steds Bredde eller Polhøjde og benyttes især, naar man ikke har fast opstillede Instrumenter til sin Raadighed. C. maa ikke forveksles med korresponderende Højder (s. d.). *J. Fr. S.*

Cirkumpolār kaldes den Himmelegn omkring Polen, der under Himmelhvælvingens daglige Omdrejning altid er over et Steds Horisont. *J. Fr. S.*

Cirkumpolārstjerner kaldes de Stjerner, som ikke gaa ned for et bestemt Sted. Betingelsen herfor er, at Stjernernes Afstand fra Polen (Poldistance) er mindre end Stedets Polhøjde eller Bredde, og disse kunne altsaa observeres saavel i øvre Kulmination (over Polen) som i nedre (under Polen). Ved Jordens Ækvator ere ingen Stjerner C, og derfra kan man se hele Himlen, medens ved Polen, hvorfra man kun ser den ene Halvkugle, alle Stjerner ere C. *y. Fr. S.*

Cirkumskript (lat.), begrænset, benyttes i Lægevidenskaben om en sygelig Forandring, hvis Afgrænsning mod Omgivelserne er tydelig udtalt (modsat diffus). Tales der om en c. Lidelse af et Organ eller en Legemsdel, vil dette altsaa som oftest betyde, at kun en (hyppigst mindre) Del heraf er angreben. *Lp. M.*

Cirkumskriptiōnsbuller kaldes de pavelige Kundgørelser, der ordne et Stifts eller et Sogns Grænser og øvrige ydre Forhold, men endvidere de pavelige Kundgørelser, der ordne Forholdet mellem en Stat og den romerske Kirke, naar dette ikke sker ved det mere indgaaende Konkordat. De i Tyskland gældende C. fra Aarene 1821—27, der ere Udbyttet af Statens Forhandlinger med Kurien, have faaet Retsgyldighed ved at offentliggøres som Statslove. *H. O.*

Cirkumvallatiōnslinie se Indeslutning.

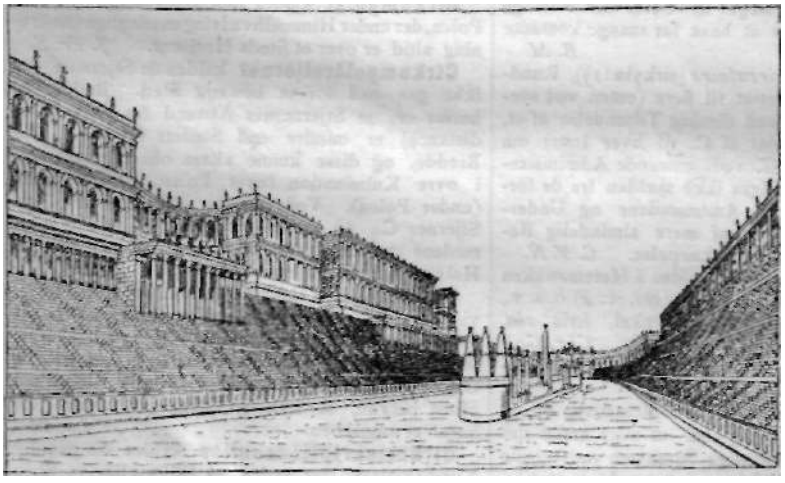
Cirkumvenēre (lat.), omringe, omgive, bringe i Forlegenhed, overliste.

Cirkumversiōn (lat.), Omdrejning.

Cirkus (*circus*, lat.), hos Romerne i Oldtiden Rendebane, hvor Væddekørsler og andre Cirkuslege (se Circenses) fandt Sted. Indretningen af C. kende vi af Ruiner, der ere fundne i forskellige Egne af Riget; bedst bevaret er en lille C. i Bovillae ved Albanerbjærget. I sin Grundplan var C. en Efterligning af den græske Hippodrom (s. d.); den bestod af følgende Dele: en flad, aflang, ved den ene Ende halvrund Plads, hvor Kørslerne og de øvrige Væddekampe fandt Sted. Paa de to lange Sider og den halvrunde korte Side fandtes Siddepladser i opstigende Rækker. Paa den anden af de korte Sider laa *Carceres*, Baasc, hvor Vognene kørte ind og ventede, indtil Signalet blev givet til Løbets Begyndelse. Carceres vare

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

anlagte i en udad buet Kurve, for at Afstanden fra dem alle kunde være lige stor til et Punkt inde paa Banen, hvorfra det egl. Væddeløb tog sin Begyndelse. Banen var, efter Længden, delt ved en lav Mur *{spina,* Rygrad); ved hver af dennes Ender stod en *Meta,* tre Keglesøjler paa en fælles Basis. Vognene kørte fra Carceres først til højre for Spina'en, drejede om Meta'en ved Spina'ens fjernere Ende og fortsatte derpaa videre, i Reglen i alt syv Gange rundt. En Kridtstreg (*calx* eller *creta)* betegnede Maalet. Sejrherren kørte bort ad *Porta triumphalis* paa Midten af den halvrunde Side. Tag fandtes ikke. — Roms Cirkusbygninger vare indrettede efter samme Plan som Bovillae's; men alt var der større og prægtigere. *Maxentius'es C.*, opført 311 e. Chr. kort uden for Rom ved Via Appia, var 482 M. lang, 71 M. bred og kunde rumme 20,000 Tilskuere. Interessant er der Spiform *{podium)* var forbeholdt Senatorer, den mellemste Ridderne, den øverste tredje Stand. Kvinderne sade i C. blandt Mændene. Kejseren havde sin Plads i Senatorernes Afdeling; enkelte Kejsere indrettede sig en særskilt Loge (*pulvinar*). Paa Spina'en i *Circus Maximus* opstillede Augustus en Obelisk (nu paa Piazza del Popolo), hvortil Constantin føjede en anden, endnu større (nu paa Lateranpladsen). Paa Ydersiden af *Circus Maximus* fandtes en Mængde Butikker og Forlystelseslokaler; her vare Spisekvarterer, og her kunde man bestandig finde Gøglere, Astrologer, syriske Danserinder etc. *Circus Maximus* er nu helt ødelagt; hosstaaende Billede beror paa en Rekonstruktion af Canina; Bygningerne foroven til venstre ere Kejserpaladserne paa Palatium. — Desuden fandtes i Rom *C. Flaminius,* ved Marsmarken, opført 221 f. Chr., til de plebejiske Lege. Caligula's C, hvor Nero optraadte, har faaet en sørgelig Berømmelse ved de kristne Martyrier; den laa ved den nuværende S. Pietro in Vaticano. Domitian's C. paa det nuværende Piazza Navona. De fleste større Stæder i Riget og mange af de mindre Byer havde hver sin C. — Vor Tids C. ere mest Rundbygninger med Tag, hovedsagelig bestemte til Opførelsen af ekvestriske Skuespil. Til de mest bekendte hører *Cirque d'Été* paa Champs-Elysées i Paris, opført af Hittorff 1854 til 3,500 Personer; Hippodromen, ligeledes i Paris, til 6,000; C. i Friederichsstrasse i Berlin, opført af Hitzig 1855. (Litt.: J. Durm, »Handbuch d. Architektur«). *K. K.*

Circus Maximus i Rom.

Cirkusdal se Botn.

Ciro [tši:ro], Flække i Syditalien, Provins Catanzaro, ved Floden af samme Navn og 5 Km. fra det ioniske Hav, har (1881) 4,189 Indb., der drive Silkespinderi og betydelig Sardelfangst. Byen led 1832 meget ved et Jordskælv. *C. A.*

Cirpan, By i Østrumelien, Distrikt Eski Zagra. beliggende paa den frugtbare Filippopelslette ved en Biflod til Maritza, tæller (1888) 11,024 Indb.

Cirratulus, en Slægt af Børsteormе, hvis regnormlignende Legeme mangler Antenner og Cirrer, men er udstyret paa Rygsiden med to Rækker meget lange traadformede Tentakler, som vistnok staa i Aandedrættets Tjeneste. Desuden findes en Gruppe af saadanne Traade paa hver Side af en af de forreste Ringe. Børsterne, som sidde i næppe mærkelige Fremspring af Kroppen, ere korte og af simpel Bygning. Af denne Slægt ere

na'ens skæve Retning, hvorved Arenaen blev en Del bredere paa det Sted, hvor Vognene i Begyndelsen af Løbet endnu kørte i een Linie. Roms ældste og fornemste C. var *Circus Maximus,* der laa i Dalen mellem Palatin og Arentin. I den ældste Tid lejrede Folket sig her i Græsset paa Skrænterne for at overvære Skuespillet. Under Tarquinius Superbus blev det Skik, at hver af de 30 Kurier ved Festerne opførte sig en Loge af Træ. En Bygning omtales først under Cæsar. Den af ham opførte C. hørte til Roms Pragtbygninger, var 650 M. lang og kunde rumme 150,000 Tilskuere. Mellem Banen og Tilskuerpladsen løb en 3 M. bred Grav (*Euripos*). De nederste af Siddepladsernes Rækker vare af Marmor, de øvre kun af Træ, hvorfor Sammenstyrtninger ofte fandt Sted. Efter Branden under Nero, som udbrød i *Circus Maximus,* genopbyggedes den større; Euripos blev tilkastet. Under Vespasian kunde *Circus Maximus* rumme 250,000. Bygningens Udseende efter Trajan's Ombygning kende vi af Møntbilleder. Mod Slutningen af Kejsertiden skal den have rummet 485,000 Tilskuere. Tilskuerpladsen bestod af tre koncentriske Afdelinger; den nederste tillige med den foran liggende Plat-

4 Arter fundne i danske Farvande, af hvilke den mest bekendte er *C. cirratus.* *M, L.*

Cirre se Børsteorme.

Cirrhipēdia se Rankefødder.

Cirrhōse (græ., af κιρρος, rødliggul), en i Leveren ofte optrædende sygelig Proces, hvorved den paa Snitfladen faar et kornet, gult Udseende (se Levercirrhose), men betegner dernæst i det hele taget sygelige Forandringer, hvorved der findes en rigelig Udvikling af Bindevæv, som senere skrumper ind, saa at vedkommende Organ bliver formindsket, sejt og haardt, derfor Lungecirrhose, Nyrecirrhose o. s. v. *A, F.*

Cirro-cumŭlus, Cirro-stratus, **Cirrus** se Skyer.

Cirrus (bot.), d. s. s. Ranke, Slyngtraad.

Cirsĭum se Bladhoved.

Cirsocēle d. s. s. Varicocele, Blodaarebrok.

CirsoidéllS, som ligner Aareknuder; f. Eks. Aneurisma c, et Aneurisme med talrige slyngede, udvidede, tyndvæggede Kar. *E. A. T.*

Cirsomphălus (græ.) d. s. s. *Caput Medusae*, Udvidning af en Del af Bugvæggens Blodaarer. Ved Hemning af Blodafløbet i Portaaren paa Grund af Leversygdomme kan denne Hemning af Blodafløbet fortsætte sig igennem Navlevenen, som har holdt sig aaben, og videre til de henimod Navlen løbende Blodaarer i Bugvæggen; den derved opstaaede, noget slangebugtede, mere eller mindre centrifugalt udstraalende Tegning af de udvidede Blodaarer, har man givet Navnet Medusahoved eller C. *E. A. T.*

Cirta se Constantine.

Cis (lat.), Præposition: paa denne Side af; hyppig i Sammensætninger ved geografiske Betegnelser, f. Eks. cisalpinsk, paa denne Side Alperne (fra Rom regnet; det cisalpinske Gallien — det nuværende Norditalien); cisrhenansk, paa denne (Frankrigs) Side af Rhinen; cisleithansk, paa denne (Østerrigs) Siden af Leitha (s. d.); modsat *trans* (transalpinsk o. s. v.). *A. B, D.*

CiS, i det musikalske Alfabet det ved et ♯ (se Fortegn) forhøjede C.

Cisa, la [latši!za], Pas i den italienske Provins Massa e Carrara over de liguriske Apenniner, 1,235 M. o. H.; her igennem gaar Vejen fra Parma til Spezia, der nu skal erstattes ved en Jærnbane.

Cisålier kaldes i Møntteknikken de under Prægningen forulykkede Møntstykker. *E. M.*

Cisalpinsk, beliggende paa denne Side Alperne; saaledes benævnede Romerne Lande, der tra deres Standpunkt laa paa »denne Side« Alperne (Gallia Cisalpina ɔ: Norditalien).

Cisalpinske Republik (cisalpinsk, ɔ: paa denne Side Alperne, d. v. s. fra Rom) var Navnet paa den af Bonaparte i Juni 1797 dannede Stat i Norditalien, som Østerrig maatte anerkende i Freden i Campo Formio 17. Oktbr. 1797. Den var en Sammensmeltning af de tidligere af Bonaparte dannede cis- og transpadanske Republikker (s. d.) og bestod af det østerrigske Lombardi med Mantova, de venetianske Besiddelser Bergamo, Brescia og Cremona, Hertugdømmet Modena, Fyrstendømmerne Massa og Carrara og de pavelige Legationer Bologna, Ferrara og Mesola tillige med Romagna. Hertil føjedes allerede 22. Oktbr. s. A. de fra det schweiziske Kanton Graubunden tagne Distrikter Valtelin, Bormio og Chiavenna, saaledes at Republikken havde et Areal af ca. 42,500 □ Km. med ca. 3,5 Mill. Indb; den var delt i 10 Departementer. Regeringen, der havde sit Sæde i Milano, bestod af 5 Direktører (de første udnævntes af Bonaparte) og en i to Kamre delt lovgivende Forsamling (det store Raad og de Ældres Raad); men Staten var fra Begyndelsen stærkt knyttet til Frankrig, idet den 20,000 Mand stærke Hær stod i fransk Sold, og endnu fastere blev Forbindelsen, da den i Marts 1798 indgik en Defensiv- og Offensivalliance samt en Handelstraktat med Frankrig. Ved Russernes og Østerrigernes Sejre i Norditalien Maj 1799 blev den opløst; men Bonaparte genoprettede den efter Slaget ved Marengo (1800) og gav den samtidig en ny Forfatning, der lagde den udøvende Magt i Hænderne paa en af 9 Medlemmer bestaaende Regering (*Governo*) med et Raad paa 5° Medlemmer (*Consulta*) ved Siden; nogle Maaneder efter (September) udvidedes den med Distrikterne Novara og Tortona, og Østerrig maatte atter give sin Anerkendelse ved Freden i Lunéville (1801). 25. Jan. 1802 blev den omdøbt til den Italienske Republik og fik atter en ny Forfatning med Bonaparte til Præsident; den deltes nu i 13 Departementer; 17. Marts 1805 blev den omskabt til Kongeriget Italien, der fik Napoleon til Konge og bestod til hans Fald 1814. *H. W.*

Cis-dur, den Dur-Tonart, der har *Cis* til Grundtone; der har 7 ♯ (se Tonart).

Ciselering (af fr. *ciseau* eller *ciselet*: Mejsel), egentlig Mejsling, bruges nu almindelig om Færdiggørelsen af Figurarbejde i Jærn eller Bronze. Hvor godt man end støber, tilfredsstiller en støbt Figur kun undtagelsesvis de strenge Fordringer til Formens Renhed og Skarphed, som man stiller til en Kunststøbning, den maa derfor gaas efter. Ved Fil, Skraber og Mejsel jævner man hele Overfladen og befrier den for Støberande o. 1., derefter udarbejdes saadanne fordybede Linier og Figurer med Gravstik og Punsler, som ikke kunne gengives skarpt nok ved Støbning. C. i snævrere Forstand er Fremstilling af drevet Arbejde i tynd Metalplade og kræver foruden mekanisk Færdighed og Kunstsmag tillige grundig Kendskab til Tegning og Plastik. Den tynde Metalplade udglødes for al blive blød, Tegningen indridses omhyggelig og i alle sine Enkeltheder paa den med en skarp Staalnaal. Under Drivningen hviler Arbejdet paa en Blok af Kit (Drivekit) sjældnere paa Staalambolten; plane Plader fæstes til Kittet ved Randens Ombøjning. Hule Genstande, f. Eks. Kander, Lysestager, Krus, fyldes med et smeltet Drivekit af Beg og Teglstensmel. Man frembringer derefter Fordybninger i Pladen ved at sætte et lille Staalstempel, Punselen, paa og slaa med Punselhammeren. Ved passende Valg af Punsler, som have mange Former, giver man efterhaanden Fordybningen den ønskede Form, for at den kan fremtræde rigtig som Ophøjning paa Retsiden, der vender mod Kittet. Drivningen kan udføres alene paa den ene eller paa begge Sider af Genstanden. Kun sjælden kan man blive færdig i een Proces; navnlig ved Figurer med stærke Reliefs maa man i Tide høre op med Drivningen, da den har gjort Pladen haard og følgelig skør, og udglød den, før man

Ar. kler, der savnes under C, maa søges under **K.**

paa ny kan drive. Uagtet Punslerne have simple Former, kan den duelige Arbejder dog med dem fremstille meget sammensatte Figurer. *F. W.*

Cisiojānus kaldtes før Indførelsen afNutidens Almanakker de latinske Vers, af hvilke man kunde se Rækkefølgen af de vigtigste Dage i Maaneden; Navnet kommer af de Ord, hvormed dc første Vers begynde. Da man gerne betegnede Datum efter Fester og Helgenes Dage, saa havde man bragt de vigtigste af disse i hver Maaned i en Slags latinske Heksametre, hvoraf hvert Par indeholdt lige saa mange Stavelser, som der var Dage i Maaneden. Festernes Navne vare saa anbragte saaledes i disse Vers, at deres første Stavelse stod paa den Plads i Stavelsernes Rækkefølge, der svarede til Festens Datum; dog maatte Navnene ofte forkortes for at passe i Verset, og man anbragte da over Verselinien de fornødne Supplementer. I Verset: *Cisio Janus Epiphaniidic dona Magorum*, hvormed en saadan (af Melanchton forfattet) Kalender begynder, betegner *Cisio* som Afkortning for *Circumcisio* Christi Omskærelses Fest, der falder paa den første Januar; *Epiphaniis* Helligtrekonger (6. Januar) o. s. v.; de øvrige Ord ere mere eller mindre Fyldekalk. Indtil langt ned i 17. ja ind i 18. Aarh. vedblev man at benytte C, indtil de fortrængtes af Almanakkerne. *A. B. D.*

Cisĭum (lat.), hos Romerne i Oldtiden let, tohjulet og tospændig Vogn (Gig), bestemt til hurtige Rejser og kun til højest to Personer. *K. K.*

Cisjurānsk, hvad der ligger paa denne Side Jurabjærgene (regnet fra Frankrig).

Ciskaukāsien, den N. f. Kaukasus'es Hovedkæde liggende Del af Kaukasien (s. d.), i Modsætning til Transkaukasien, omfatter det nuværende Guvernement Stavropol tillige med det kubanske og terekske Distrikt. *C. A.*

Cisleithānien, en almindelig brugt, men ikke officiel Betegnelse for de østerrigske Kejserlande eller den Del af det østerrig-ungarske Fællesmonarki, som repræsenteres i det østerrigske Rigsraad og for en stor Del ligger paa »denne Side« (cis), d. v. s. V. f. Donau's Biflod Leitha, hvorfra Navnet stammer. *C. A.*

Cis-mol, den Mol-Tonart, der har *Cis* til Grundtone; den har 4 ♯ (se Tonart).

Cispadānske Gallien se Gallien.

Cispadānske Republik (cispadansk, o: paa denne Side Po, d. v. s. fra Rom) var Navnet paa den i Septbr. 1796 af Bonaparte dannede Republik S. f. Po (samtidig oprettede han N. f. Po den transpadanske Republik), som i Begyndelsen bestod af Modena, Reggio, Ferrara og Bologna og var delt i 10 Departementer. Den var helt indrettet efter den franske Direktorialregerings Mønster (3 Direktører, det store og de Ældres Raad). Men dens Levetid var kun kort; thi efter Oprettelsen af den cisalpinske Republik (s. d.) sluttede den sig snart til denne. *H. W.*

Cis-Satledschstaterne (*Cis-Sutlej-Hill-States*) kalder man i britisk Indien 21 smaa Fyrstendømmer i det vestlige Himalaya ved den venstre Bred af Satledsch; de høre til Provinsen Pandschab og have et Areal af 17,050 □ Km. med (1891) 494,300 Indb. Det største Fyrstendømme (Bissahir) har et Areal af 8,598, det mindste af næppe 8 G Km. *C. C. C.*

Cissey [sisæ'], Ernst Louis Octave Courtot, fransk General og Politiker, født i Paris 23. Septbr. 1810, død smst. 15. Juni 1882. Efter med Udmærkelse at have gennemgaaet Skolen i St. Cyr 1830—32 gik han 1835 efter sin Udnævnelse til Løjtnant til Algérie, hvor han paa Grund af sit i forskellige Fægtninger udviste gode Forhold forfremmedes til Kaptajn 1839, °g naaede 1852 Oberstgraden, i hvilken Grad han fungerede som Adjutant hos Generalguvernøren. Under Krimkrigen var han Stabschef ved Divisionen Bosquet og udnævntes paa Grund af sin Tapperhed i Slaget ved Inkerman til Brigadegeneral. 1863 blev han Divisionsgeneral og førte 1870 Kommandoen over I. Division af 4. Armékorps. Han deltog med Dygtighed i Kampene omkring Metz 14., 16. og 18. Aug. og i Kampen ved Noiseville 31. Aug. og kom ved Overgivelsen af Metz i Krigsfangenskab. Ved Tilbagekomsten til Frankrig fik han Kommandoen over 2. Korps af Versailleshæren, trængte med dette 22. Maj 1871 ind i Paris og bemægtigede sig ved en rask og dristig Bevægelse den venstre Seinebred. Allerede i Febr. s. A. valgtes han til Medlem af Nationalforsamlingen og blev i Juni Maaned Krigsminister, i hvilken Stilling han virkede ivrig for Hærens Reorganisation. Da Thiers styrtedes 1873, traadte C. ogsaa tilbage og fik Kommandoen over 9. Korps i Tours. I Maj det følgende Aar dannede han paa Mac Mahon's Opfordring et nyt Kabinet, i hvilket han tillige beklædte Stillingen som Krigsminister. 1875 valgtes han til livsvarig Senator og traadte i Aug. 1876 ud af Ministeriet. 1878 fik han 11. Armékorps i Nantes, hvilken Kommando han maatte nedlægge 1880 paa Grund af nogle mod ham rettede Beskyldninger for Landsforræderi og Pengemisbrug, uagtet den til Undersøgelse af Sagen nedsatte Kommission frikendte ham, og Kamret stadfæstede Frikendelsen. *B. P. B.*

Cissus L., Slægt af Vinrankefamilien, klatrende Halvbuske eller Buske med spredte Blade og med Slyngtraade lige over for disse. Blomsterne ere uanselige og Bærrene en- eller flerfrøede. Ca. 200 Arter i tropiske og subtropiske Egne, mange optrædende som Lianer i Skovene. Enkelte dyrkes som Prydplanter (se nedenf.). *A. M.*

C. discolor Blume (se Fig.) har hjemme paa Java og maa dyrkes i Varmhus; den udmærker sig ved sine prægtigt farvede Blade i graat, hvidt og rødligt. Den taber en Del af sine Blade om Vinteren; er den derved bleven nøgen forneden, kan man om Foraaret skære den af 5 — 6 Cm. over Jordoverfladen, og den vil da skyde paa ny. Holdes den for tørt og varmt, angribes den let af rødt Spind. Til Plantningen anvendes Bladjord, og den formeres ved Stiklinger. *C. antarctica* Vent. (Nyholland) har smukke, glinsende grønne Blade og anvendes til Dækning af Søjler, Vægge o. 1. i Koldhuset; ogsaa til Stuekultur egner den sig godt. Om Sommeren maa den skygges stærkt. Den formeres ligesom foregaaende ved Stiklinger. *L. H.*

Cistāceae se Soløjefamilien.

Cisterciénsere, en Gren af Benediktinerordenen, der har Navn efter Moderklostret Citeaux *(Cistercium)* ved Dijon, stiftet 1098 af Robert fra Champagne. Robert vilde reformere Benediktinerne. Han forsøgte først i Skoven ved Molesme, senere slog han sig sammen med 20 andre Munke ned i Skovene ved Citeaux; men paa Pavens Bud

maatte han Aaret efter vende tilbage til Molesme. Hans Efterfølger, Alberich, fik pavelig Stadfæstelse paa Klostret og skrev *Instituta monachorum Cisterciensium*, hvori der paabødes streng Opfyldelse af Benedikt's Regel samt en brun Ordensdragt; denne ombyttedes senere med en hvid Kappe med sort Skapuler og Kapusse. Efter Alberich's Død 1109 blev Englænderen Stephan Harding Abbed i Citeaux. Livet der blev under ham saa haardt, at ingen turde træde ind, men saa kom 1112 den hellige Bernard (s. d.) med 30 Venner, og Bernhardinerne, som C. nu ofte kaldes, voksede med rivende Fart. 1150 talte man 343 Abbedier og i Midten af 14. Aarh. 700. *Charta castitatis*, der fik pavelig Stadfæstelse 1119, er Ordenens Grundlov. Abbeden i Citeaux, der vælges af sit Klosters Munke og Dølreklostrenes Abbeder, staar i Spidsen for hele Ordenen; men øverste Instans er det aarlige Generalkapitel, der kan afsætte selve Generalabbeden. C.'s videnskabelige Betydning er ringe, men Arkitektur, Tonekunst og Agerbrug staa i stor Gæld til dem. Deres Kirkebygninger, som i Modsætning til Cluniacensernes udmærkede sig ved Simpelhed, ere nogle af Gotikkens betydeligste Mindesmærker. Deres Avisgaarde vare Middelalderens Landbrugsskoler. Det gik imidlertid C., som det er gaaet alle andre Munke; de overlæssedes med Privilegier og Rigdomme, og det kvalte Livet. Reformatorer fremstod og dannede ny Kongregationer, hvoraf Feuillanterne (s. d.) og Trappisterne (s. d.) ere de vigtigste, og Pave og Abbeder, saaledes Kardinal Richelieu, der var Abbed i Citeaux, søgte at indføre en strengere Observans, men C.'s Hovedstok skøttede ikke derom. Man følte derfor kun ringe Medlidenhed med dem, da Citeaux ophævedes 1790 og de andre Klostre i Beg. af 19. Aarh. Nu træffer man sjælden egentlige C. De forskellige Forgreninger medregnet talte man 1894 211 Cistercienserklostre (196 i Europa, 3 i Asien, 3 i Afrika, 8 i Amerika og I i Australien). Paverne Eugen III og Benedikt XII vare C. Cistercienserinderne, som sædvanligst kaldes Bernhardinerinder, skylde den hellige Bernard deres Oprindelse. Deres berømteste Kloster var Port Royal, Pascal's og Jansenisternes Hjem. (Litt.: Sharpe, *The architecture of the Cisterciensans* [London 1894]; Janauschek, *Origines Cisterciensium* [Wien 1877]; Brunner, »Cistercienserbuch« [Wiirzburg 1881], se for øvrigt De Smedt, *Introductio generalis ad Historiam ecclesiasticam* [Geneve 1876] S. 358—60). *L. M.*

Cissus discolor Bl.

Cistérna di Roma [tsi-], By i Mellemitalien, Provins Roma, ved Nordenden af de pontinske Sumpe, med (1881) 2,000 Indb., er sandsynligvis det gamle *Tres tabernae* i Apostlenes Gerninger, hvor Paulus havde sin første Sammenkomst med de romerske Kristne. C. er en Markgrevetitel for Caëtani'erne, der her byggede en Borg. *C. A.*

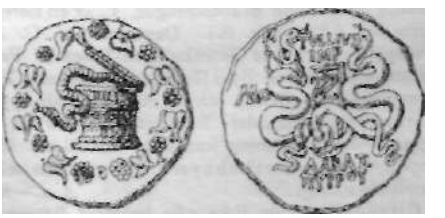
Cistérne er en underjordisk Vandbeholder, i hvilken Regnvand opsamles for at benyttes til Drikkevand. Den benyttes kun, hvor det er umuligt at faa godt Drikkevand paa anden Maade, f. Eks. paa smaa lave Øer; saaledes blive flere af de frisiske Øer forsynede med Vand fra C. Dens Vægge maa beklædes med Murværk, Beton eller paa lignende Maade for at forhindre, at Vandet synker i Jorden. Se nærmere Vandforsyning. *I. R.*

Cistemino [tši-], By i Syditalien, Provins Bari delle Puglie, med (1881) 6,000 Indb.

Cisticŏla se Græssmutte.

Cistīflorae se Cistusblomstrede.

Cistophōrus, antik Sølvmønt, prægedes i den Del af Lilleasien, som hørte under de pergameniske Konger, og som ved Attalus III's Testamente tilfaldt Romerfolket. De forekomme baade som

Cistophorus.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

autonome og med romerske Øvrighedspersoners Navne; blandt disse mærkes de under Taleren Cicero's Prokonsulat prægede. De ere væsentligst udmøntede i Ephesus, Pergamum, Sardes, Tralles, Apamea og Laodicea. Deres Navn hidrører fra Typen, der fremstiller den mystiske Kasse, hvorfra en Slange skyder sig frem, og som har Hentydning til Dionysosdyrkelsen. (Litt.: Pinder, »Die Cistophoren« [Berlin 1856]). *P. B.*

Cistūdo se Sumpskildpadder.

Cistus L., Slægt af Soløjefamilien, Urter, Halvbuske eller Buske med hele og oftest modsatte Blade; hyppig ere de forsynede med bløde og klæbrige Haar. Blomsterne sidde enkeltvis eller i faablomstrede Kvaster; de have store, hvide, rosa eller purpurfarvede Kroner. Henved 50 Arter i Middelhavslandene; mange stedsegrønne. Af nogle, især af *C. creticus* L., faas en vellugtende Harpiks, der gaar i Handelen under Navn af Ladanum (s. d.); andre dyrkes i Væksthuse (se nedenf.). *C. ladaniferus* L. er en temmelig høj Busk, der vokser i Spanien, hvor den paa Sierra Morena er ganske dominerende i en Udstrækning af mange Kvadratkilometer, Portugal og Sydfrankrig; dens Kronblade ere hvide eller have sortrøde Pletter ved Grunden. Ogsaa denne Art giver Ladanum. Den er Spaniens Vaabenblomst. *A. M.*

67. *purpureus* Lam. har purpurfarvede, *C. laurifolius* L. hvide Blomster. *C.* overvintres i Koldhuset og anbringes om Sommeren paa Friland, hvor de ogsaa kunne udplantes paa tørt beliggende Steder, f. Eks. paa en Stenhøj; de blomstre i Juni—Aug., men Blomsterne ere kun af kort Varighed. De maa vandes sparsomt, ogsaa i Sommertiden, og formeres ved Stiklinger. *L. H.*

Cistusblomstrede (*Cistiflorae*), Orden af tokimbladede og frikronede Planter, hvortil der henregnes et betydeligt Antal Familier, saaledes Resedafamilien, Soldugfamilien, Violfamilien, Soløjefamilien, Perikonfamilien o. fl. a.; den naturlige Sammenhængen mellem Familierne er ikke alle Vegne god. Blomsterne ere undersædige og hyppigst femtallige; de talrige og undertiden knippcstillede Støvdragere opstaa ved Spaltning. En ret vigtig Ejendommelighed er den trebladede og enrummede Frugtknude med vægstillede Æggestole. Frøhvide findes hos nogle Familier, mangler hos andre. (Litt.: Warming, »System. Botanik« [3. Udg. 1891]). *A. M.*

Citadel eller Kastel er et mindre, lukket Fæstningsværk, som er anlagt i eller ved en større Fæstning og tjener som sidste Tilflugtssted for Besætningen, naar denne er bleven fordreven fra Fæstningens Hovedvold. Angriberen tvinges da til at erobre C, forinden han kan sætte sig i fuldstændig Besiddelse af Fæstningen. C. er en særegen Form for Afsnit (s. d.). Desuden har C. ofte til Opgave at holde Befolkningen i den af Fæstningen indesluttede By i Tømme. Imellem C. og Byen maa der derfor være et fladt, ubebygget Terrain, en saakaldet Esplanade, for at C. ogsaa i denne Retning kan have frit Skud. Eksempel: C. Frederikshavn i Kjøbenhavns ældre Landbefæstning. *A. L—n.*

Citadelskib, en ikke ofte benyttet Betegnelse for et Panserskab af en særegen Type, der oftere benævnes Kasematskib (s. d.). *C. L. W.*

Citánt (af lat. *citare*, at stævne), en navnlig i Praksis benyttet Betegnelse for den, der anlægger en civil Sag. Modparten kaldes da gerne »Indstævnte«. I Lovgivningen betegnes de samme Personer i Reglen ved Udtrykkene: Sagsøger og Sagsøgte. — Naar C.'s Søgsmaal mødes med et Kontrasøgsmaal fra indstævntes Side, kaldes førstnævnte Hovedcitanten, sidstnævnte Kontracitanten. *E. T.*

Citāt (lat.), et ordret anført Sted af en Forfatter, paa Tryk i Alm. fremhævet ved Anførselstegn. Særlig berømte og almindelige Citater kaldes »bevingede Ord« (s. d.). *Cl. W.*

Citation se Stævning.

Citationstegn se Anførselstegn.

Citāto lōco (forkortet c. l.) (lat.), paa ovenanførte Sted.

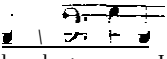
Cité [site'] (fr., eng. *city*, ital. *cittd*, af lat. *civitas*) betyder By og bruges gerne om den ældre Del af Byen, men i visse Byer er det saa at sige blevet Egennavn; saaledes ere C. Seineøen i Paris, og City i London Navn for de ældste Dele af disse Byer. C. kan ogsaa bruges om et Kompleks af Huse, f. Eks *C, ouvrière* (i Mühlhausen). Undertiden bruges C. ogsaa som Navn for Borgerskabet eller Kommunen. *H. W.*

Citeaux [sito'] (lat. *Cistercium*), Landsby i det østlige Frankrig, Dep. Cote-d'Or, Arrond. Beaune (Bourgogne), har (1891) 500 Indb., der drive *Industri* i Roesukker og fortrinlig Vinavl (i Nærheden ligger Vinbjærget Clos-Vougeot). C.'s Navn er blevet berømt ved det nærliggende Abbedi C., der stiftedes 1098 af Grev Eudes og Abbed Robert, og som har givet Cistercienserordenen dens Navn; i 12. Aarh. hørte mere end 3,000 Munke- og Nonneklostre under den. I Klosterkirken, der led meget under Revolutionen, findes de ældre burgundiske Hertugers Grave. Abbediets Bygninger, der for øvrigt have undergaaet gennemgaaende Forandringer, huse nu en Agerbrugskoloni for unge Forbrydere. *H. W.*

Citēre (lat.), forelægge, navnlig for Retten, indstævne; hidkalde, besværge (Aander); anføre ordret et Sted af en Bog eller lignende, henvise til et Sted i en Bog.

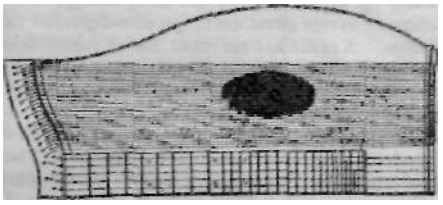
Citērior (lat.), dennesidig; alm. i Romernes geografiske Navne, f. Eks. *Gallia c.*, Gallien paa denne (o: Roms) Side af Alperne; *Hispania c.*, den nærmeste af de to spanske Provinser, modsat *Gallia, Hispania ulterior*. Jvfr. cis. *A. B. D.*

Cither (tysk Zither) er et Strengeinstrument, hvis Oprindelse gaar tilbage til den graa Oldtid, men som i Tidernes Løb har undergaaet utallige Forandringer. Den moderne C. — som navnlig forekommer i Spanien, Tyrol, Steiermark og andre tyske Bjærgegne — bestaar af en flad Resonanskasse (ca. 1/2 M. lang og 1/4 M. bred), over hvilken der er udspændt et stort Antal Strenge (36—42), af hvilke de 5 (Gribestrengene) ere stemte i

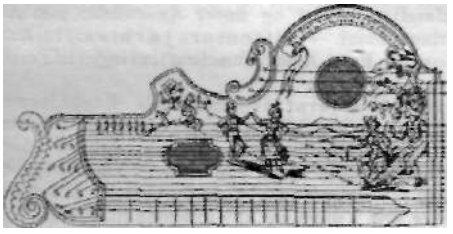
fifø: og løbe over et Gribebræt, der begrænser Instrumentets ene Langside, medens de andre (Basstrengene) ere stemte i Kvinter og Kvarter fra [enstrøget] f' til [Kontra] ,Fis. De 5 højeste Basstrenge ere Tarmstrenge, alle de andre derimod af Staal. C. spilles (slaas) ved Hjælp af en lille Stift af Ben, Horn eller Metal, et saakaldt Plektrum, og under Spillet ligger Instrumentet fladt ned paa et Bord. En større og dybere stemt Art af C. er Bas- eller Elegi-C.

En Afart af den almindelige C, der ogsaa kaldes Slag-C, er den saakaldte Stryge-C, paa hvilken de paa Gribebrættet anbragte Strenge ligge saa meget højere end de andre, at de kunne stryges med en Bue. — C.'s Oprindelse maa vel føres tilbage til det gamle græske Instrument *Kithara* (s. d.),

Cither.

der ogsaa — baade hvad Navn og Konstruktion angaar — er at betragte som Forbilledet for den middelalderlige Guitar (sp. *Guitarra*, tysk *Quin-*

En Tyrolercither fra 18. Aarh.

tern), der oprindelig var en mindre Art af Lutten, men senere fik en flad Resonanskasse, og gik over til vor moderne Guitar (s. d.). *S. L.*

Citigrādae se Jagtedderkopper.

Citissime se Cito.

Citĭum, By paa Cypern, se Kition.

Citlalitépetl o: Stjemebjærget, d. s. s. Orizaba (s. d.).

CitO, lat., »hurtig«, »haster« (gmldgs. Udskrift paa Breve); stærkere citissime, »hurtigst muligt« (ligesaa).

Citoyen [sitwajæ̃] (fr.), egentlig ethvert stemme- og valgberettiget Medlem af Borgerskabet i en *Cité*, særlig i Paris'es Cité; i Revolutionstiden blev Benævnelsen C. udstrakt ogsaa til det besiddelsesløse Proletariat. I den nuværende franske republikanske Statsforfatning er C Betegnelsen for Statsborgeren o: hver indfødt Franskmand, der er fyldt 21 Aar, og hver Udlænding, der ved 10 Aars Ophold i Frankrig har opnaaet Statsborgerret. — Ordet C. er egentlig først bragt i Kurs af J. J. Rousseau og vandt hurtig Plads i Talesproget, særlig efter at Kvinderne havde begyndt at pryde sig med Betegnelsen *Citoyenne* »som med en Kokarde« (Taine). Allerede 1762 kalder Laurette de Malboissière sig *Citoyenne* (i hendes af Markise de la Grange offentliggjorte Korrespondance). 1792 paabød et Dekret af den lovgivende Forsamling i Tiltale at bruge C. og Citoyenne i Stedet for det aristokratiske *Monsieur* og *Madame.* Dette Dekret blev overholdt en Stund, nemlig saa længe Jakobinernes Rædselsherredømme varede; men allerede i Direktoriets Tid var C som Tiltale til Andenmand gaaet ud af Kurs, brugtes nu kun ved offentlige Forhandlinger og i Embedsmedfør og forsvandt endelig ganske ved Kejserdømmets Oprettelse 1804. For en Stund dukkede C atter op under Februarrevolutionen 1848 og under Kommunen af 1871. *F. J. M.*

CitraCOnsyre (Metylmaleïnsyre), $C_5H_6O_4$ eller $CH_3 . C_2H(CO_2H)_2$. Denne Syres Anhydrid dannes ved Destillation af Citronsyre; opløses Anhydridet i Vand, gaar det efterhaanden over til C, der krystalliserer i klare, henflydende monokliniske Prismer, Smeltepunkt 80°. *C.* spaltes ved Destillation i Vand og Citraconsyreanhydrid. Ophedes den med Vandtil 120°, gaar den over til Itaconsyre. *O. C.*

Citraga [tši-] (»malet«), et Tegn, som Inderne male paa Bryst og Pande med rødt Sandeltræ eller Aske af Komøg eller hellig Jord, for at antyde den religiøse eller filosofiske Sekt, som de bekende sig til. Malingen foretages hver Dag efter de sædvanlige Afvadskninger under Fremsigelseaf særlige Bønner. Jfr. Hinduisme. *S. S.*

Citrēn, en klar gul Varietet af Mineralet Kvarts (s. d.).

Citron se Citrus.

Citronāt se Cedrat.

Citronél, en Slags Buksbomtræ (s. d.).

Citronelleolie, Citrongræsolie, Lemongræsolie, Vetiverolie, æteriske Olier, der faas ved Destillation af forskellige Arter *Andropogon* (s. d.). Den vigtigste er den egentlige C. fra Ceylon, der ligesom de andre benyttes i Parfumeriet, især til Pomader og Sæber, og ofte bruges til Forfalskning af Geranium- og Rosenolie; en Slags kommer hyppig i Handelen over Konstantinopel under Navn af *Idris Jaghi*, tyrkisk Geraniumessens. Lugten hos de forskellige Sorter minder om Melisse, Citron, Rosenolie, Sandeltræolie og Verbena. *K. M.*

Citronfinke (*Chrysomitris citrinella*) se Sisken.

Citrongræsolie se Citronelleolie.

Citronīn, Under dette Navn gik tidligere en Blanding af Tetranitrodifenylamin med lidt Dinitrodifenylamin i Handelen som Farvestof. For Tiden bruges samme Betegnelse for en Blanding af nitreret Difenylaminorange med Nitroforbindelser af Difenylamin og for det Farvestof, der ellers benævnes Naftolgult (s. d.). *O. C.*

Citronkamfer se Citronolie.

Citronolie, Cedrolie, *oleum citri*, den i Citronskaller indeholdte æteriske Olie, fremstilles især i det sydlige Italien ved Presning af Skallerne, hvorved faas en slimet uklar Vædske, paa hvis Overflade Olien udskiller sig ved Henstand. De udpressede Skaller indeholde endnu en Del C, der vindes ved Destillation med Vanddampe, men den saaledes fremstillede Olie er ikke saa fin som den pressede. Oftest blandes de to Slags, og en saadan Blanding er umulig at opdage. C. er tyndflydende, farveløs eller gullig og har en Vægtfylde $0{,}_{840}$—$0{,}_{870}$; den er stærkt lysbrydende og polariserer til højre. Ved Henstand, udsat for Lyset, bliver den sur og mørktfarvet og udskiller et fast Stof, Citronkamfer, Citropten. Hovedbestanddelen af C er to Terpener (s. d.), Citren og Pinen. En Forfalskning med Terpentinolie er ikke sjælden, ogsaa paa Produktionsstedet, og er ikke

let at opdage ved Lugten. C. anvendes i Parfumeriet, til Konditorvarer, i Husholdningen og paa Apotekerne bl. a. til Fremstilling af Citronsukker, *Elaeosaccharum citri*, ved Sammenrivning af Olien og Sukker. *K. M.*

Citronplaster tilberedes af 6 Dele alm. Harpiks, 4 Dele gult Voks, 2 Dele Faaretalg og 1 Del Terpentin, som efter Sammensmeltning hældes ud i en flad Kapsel og efter Afkøling skæres ud i tavle formede Stykker. Anvendes undertiden som Husraad mod reumatiske Smerter samt mod Ligtorne og lignende kroniske Forhærdelser. *A. B.*

Citronsaft fremstilles i Middelhavslandene ved Udpresning af de afskallede Frugter, efter at de bitre Kerner ere fjernede, og opvarmes derefter til 75—80°, hvorved Æggehvidestofferne koagulere og kunne frafiltreres. Den indeholder 6—7 p. Ct. Citronsyre og kommer i Handelen dels ganske raa, i hvilken Tilstand den let gaar i Gæring, og dels filtreret, men oftest efter at være inddampet saa meget, at den indeholder 16—25 p. Ct. Syre. Den anvendes til Fremstilling af Citronsyre (s. d.) og Konditorvarer og er i koncentreret Tilstand holdbar i flere Aar. Forfalskes undertiden ved Tilsætning af Mineral syrer. *K. M.*

Citronsommerfugl, *Rhodocera Rhamni*, en i Danmark almindelig Dagsommerfugl, let kendelig paa sin pragtfulde citrongule Farve og sine Vingers eleganteForm. Hunnen overvintrer som fuldkomment Insekt mellem det nedfaldne Løv og under Bark og kommer frem i det meget tidlige Foraar længe før nogen anden Sommerfugl. Den lægger sine Æg paa *Rhamnus*, og de udkrøbne Larver, der ere grønne med en hvid Streg paa Siderne, ernære sig af Buskens Blade. Hunnens Farve er mere hvidgul, Hannens dyb citrongul. C. *W.-L.*

Citronsukker se Citronolie.

Citronsyre, $C_6H_8O_7$ eller $CO_2H \cdot CH_2 \cdot C(OH)(CO_2H) \cdot CH_2 \cdot CO_2H$, er en fireatomig, trebasisk, organisk Syre, der findes vidt udbredt i Planteriget dels i fri Tilstand, dels som citronsure Salte, oftest ledsaget af Vinsyre og Æblesyre. Særlig findes den i Citronsaft, men ogsaa i Saften af Ribs, Blaabær, Hindbær, Stikkelsbær samt i umodne Morbær og i mange andre Frugter og Plantedele. Den kan dannes syntetisk af Diklorhydrin og af Aceteddikeæter, men fremstilles altid af Saften af de endnu ikke fuldstændig modne Citroner, idet denne, der indeholder 6—7 p. Ct. C, efter Gæring koges og neutraliseres med Kalk, hvorved der udskilles citronsur Kalk, der udvadskes med varmt Vand og derpaa sønderdeles med fortyndet Svovlsyre; den herved tilvejebragte Opløsning af C. inddampes til Krystallisation. C. krystalliserer i farveløse, klare Prismer med 1 Molecule Vand; den har Vægtfylde 1,542, er opløselig i 0,75 Dele koldt eller i 0,5 Dele kogende Vand og i 1,15 Dele 80 p. Ct. holdig Alkohol. 100 Dele absolut Alkohol opløse ved 15° 75.9 Dele C, 100 Dele Æter opløse 9,1 Dele C. Den vandholdige Syre skrumper sammen ved 70—75°, idet den mister Vand; inddampes dens vandige Opløsning, indtil den har Temperaturen 130°, da udskiller der sig ved Afkøling vandfri C, der har den mærkelige Egenskab", ved Omkrystallisation af koldt Vand atter at give vandfri Krystaller. Den vandholdige C. er optisk uvirksom, smelter ved 100° og bliver da efterhaanden vandfri, hvorefter den atter smelter ved 153—154°. Ved stærkere Ophedning giver den ved 175° Aconitsyre, ved 220° Itacon- og Citraconsyreanhydrid. C. har en intensiv sur Smag; det er den mest velsmagende Plantesyre, hvorfor den ogsaa finder Anvendelse i Husholdningen; ogsaa til medicinsk Brug og i Katuntrykkeriet benyttes den. Som trebasisk Syre danner C. tre Rækker Salte, af hvilke Alkalisaltene og Magnesiasaltet ere letopløselige i Vand, medens de øvrige oftest ere tungtopløselige eller uopløselige. Ammoniumcitrat finder Anvendelse i Analysen ved Bestemmelsen af Fosforsyre i Fosfater. Særlig mærkeligt er Kalksaltet $(C_6H_5O_7)_2Ca_3 + 4H_2O$; sætter man Kalkvand til en fortyndet Citronsyreopløsning, fremkommer intet Bundfald ved almindelig Temperatur, men ved Kogning af Blandingen udskiller Saltet sig. Saltet fældes ogsaa, naar man til en kendelig alkalisk Opløsning af et citronsurt Alkali sætter Klorkalcium; Bundfaldet er ved almindelig Temperatur ukrystallinsk og letopløseligt i Eddikesyre og i Salmiakopløsning; af disse Opløsninger udskilles Saltet igen ved fortsat Kogning, men er da krystallinsk og meget vanskelig opløseligt i Salmiakopløsning. Magniumcitrat, $(C_6H_5O_7)_2Mg_3 + 14H_2O$, er letopløseligt i Vand og finder Anvendelse som Afføringsmiddel. — Citronsurt Jærntveilte-Ammoniak (Ferri-Ammoniumcitrat) anvendes til Ferrotypi (s. d.).

Af C.'s Æterarter kan nævnes Ætylcitronsyre, $C_6H_7O_7 \cdot C_2H_5$, der kan faas ved Kogning af C. med Eddikeæter og danner vel udviklede Krystaller, som kunne omkrystalliseres af kogende Vand. Ætylcitrat, $C_6H_5O_7(C_2H_5)_3$, kan fremstilles ved Tilledning af Klorbrinte til en vinaandig Opløsning af C. og danner en olieagtig Vædske, der smager bittert. — C. er opdaget af Scheele 1784. *O. C.*

Citrontræ. 1) Ægte C. af forskellige Arter *Citrus* er tæt og hvidt og modtager en smuk Politur; det forekommer saa at sige aldrig i Handelen i Nordeuropa. 2) Vestindisk C. af usikker Oprindelse, maaske af en Varietet af *Ferolia guyanensis*, er gulligt, fint, tæt og tungt og har en svag citronagtig eller cederagtig Lugt; det anvendes en Del til finere Snedkerarbejder. *K. M.*

Citroptēn se Citronolie.

Citrullus Neck. (*Colocynthis* Tourn.), Slægt af Græskarfamilien (nær *Cucumis*), en- eller fleraarige, nedliggende eller klatrende Urter med tjerlappede Blade, hvis Afsnit atter ere lappede eller dybere indskaarne; Slyngtraadene have 2—3 Grene, men kunne ogsaa være uforgrenede. Enbo. Blomsterne sidde enkeltvis og have store hjulformede og gule Kroner; Støvdragernes Knapbaand forlænger sig ikke ud over Knappen, og Arret er trelappet. Frugten er oftest kuglerund og uopspringende. 4 Arter, alle fra Afrika. *C. vulgaris* Schrad. (Vandmelon) er enaarig; den har efter al Sandsynlighed hjemme i det sydligere Afrika, hvor Livingstone fandt den vildtvoksende, og hvor den søgtes baade af Mennesker og Dyr. Allerede før Christi Tid dyrkedes den i Ægypten, Orienten og Sydeuropa; nutildags er Kulturen endnu videre udbredt, den er saaledes naaet baade til Nord- og Sydamerika. *C. Colocynthis* (L.) Schrad. (Kolokvint, se Fig.) er fleraarig og har kuglerunde og glatte, først grønne og senere gule Frugter af Størrelse som Appelsiner; deres Kød er svampet og meget bittert.

Kolokvint vokser vildt i Ostindien, Persien, mange Egne af Afrika og Middelhavsgebetet; den dyrkes enkelte Steder, f. Eks. i Sydspanien. Saavel de skallede og tørrede Frugter (*Fructus Colocynthidis*) som Frøene ere officinelle; de indeholde et meget bittert Stof, Kolokynthin, hvis Virkninger ligne

Citrullus Colocynthis (L.) Schrad.

Aloinets i Aloesaften. Anvendelsen, ved meget haardnakkede Forstoppelser, har længe været kendt og udbredtes i sin Tid især af Araberne. *A. M.*

Citrum kaldtes hos de gamle Romere Træet af *Thuja occidentalis*, der anvendtes til de fineste og kostbareste Træarbejder. *K. M.*

Citrus L. (Orangetræ, Agrumi), Slægt af *Rutaceae* (Orangegruppen), ofte tornede Træer eller Buske, medvedvarende, læderagtige og spredte Blade, hvis talrige gennemskinnende Punkter hidrøre fra de oftest umiddelbart under Bladoverhuden liggende Oliekirtler; Grænsen mellem Stilk og Plade dannes af en skarp Indsnævring eller et Led, der træder saa meget des tydeligere frem, som Stilken er mere eller mindre vinget. 6*.-Bladet opfattes af nogle som et sammensat Blad med kun eet Smaablad (Endesmaabladet). Tornene ere Omdannelser af enten det ene eller begge Forblade paa Akselknoppen. Blomsterne sidde enkeltvis i Bladhjørnerne eller i mere eller mindre sammensatte, kvastformede Stande. De ere allerhyppigst femtallige, have et lavt sambladet, skaalformet og femtandet Bæger og hvide eller rødlige, meget vellugtende Kronblade; Støvdragerne sidde i en Kreds omkring en Honningring og ere uregelmæssig spaltede i flere Knipper. Frugtknuden er glat eller svagt furet, og Frugten bliver et stort Bær, hvis Skal er mere eller mindre tyk og læderagtig, olierig og gult eller rødt orangefarvet; de temmelig talrige Rum ere udfyldte af en stor Mængde meget kraftige og saftfyldte Haardannelser, som oprindelig ere opstaaede paa Indersiden af Rummenes Vægge; Sidevæggene forblive ganske tynde. De talrige Frø have en temmelig tyk Skal og ofte flere Kim. *C.*-Arternes Hjemsted er det tropiske Asien, det nordlige Ostindien, Kochinkina og maaske delvis det sydlige Kina (se nærmere nedenf.); de dyrkes i alle varme Lande i et stort Antal Varieteter. Antallet af Arterne kan for Tiden ikke angives bestemt, da Botanikerne endnu ingenlunde ere enige om Opfattelsen af »Art« og »Varietet« inden for denne af Kulturen saa stærkt og mangesidig paavirkede Slægt. Imidlertid er man dog nu enig om kun at opstille nogle faa Arter og at henføre de mange dyrkede Former til enten den ene eller den anden af disse; og dette kan vistnok med Rette gøres, indtil en udførlig Monografi af de hidtil fundne formentlige Stamformer, sammenholdte med de dyrkede, kan foreligge. I det følgende benyttes væsentlig den Opfattelse, som især de yngre engelsk-indiske Botanikere have gjort gældende, og som er tiltraadt f. Eks. af A. de Candolle (»Origine des plantes cultivées«). Herefter omfatter *C. Aurantium* L. de af nogle som selvstændige Arter betragtede *C. vulgaris* Risso, *C. Aurantium* Risso og *C. Bergamia* Risso. Selv om disse altsaa muligvis kun ere Varieteter, kan deres Karakter og deres Historie dog bedst afhandles for sig.

C. vulgaris Risso (*C. Aurantium* α *amara* L., Bigaradier [fr.], Arancio forte [ital.], Pomeranstræ) bliver 6—12 M. højt og er tornet. Bladene ere elliptiske og over 1 Cm. lange, tilspidsede og fjernt takkede i Randen; Bladstilken er hjerteformet-vinget. Blomsterne have hvide, stærkt duftende Kronblade og 30—34 Støvdragere. Frugten er kuglerund, glat og dybt orangerød. Pomeranstræet stammer efter al Sandsynlighed fra Indien, hvor Sir Jos. Hooker skal have fundet det vildt paa flere Lokaliteter omkring Himalaya. Sanskrit havde et Navn *Nagarunga*æll. *Nagrunga*, som muligvis refererer sig til Pomeranstræet; deraf afledes utvivlsomt Orange, idet *Nagrunga* af Hinduerne forandredes til *Narungee* og paa Italiensk blev til *Naranzi*, *Arangi* og *Arancio* (det i Middelalderen anvendte latinske Navn var: *Arancium*, *Aranzium*, *Aurantium*). Pomeranstræet kendes for øvrigt ej af Grækere og Romere; paa Sicilien dyrkedes det først omkring Aar 1000 hidført af Arabere. Nu er det derimod, dyrket og forvildet, udbredt i Middelhavslandene o. a. varme Lande, hvor det findes i adskillige Varieteter. De bittert smagende Blade (*Folia Aurantii*) have tidligere været officinelle (anvendte mod Epilepsi). Blomsterne, der indeholde en fra Bladene forskellig æterisk Olie, tjene til Fremstilling af Neroliolie og Orangeblomstervand, som benyttes i Parfumeriet. Af større Betydning er den Anvendelse, Frugterne have; umodne (*Fructus Aurantii immaturi*) og tagne saa store som Ærter eller Kirsebær benyttes de i Medicinen til Fremstilling af Tinkturer; af Skallerne laves Likører og Essenser (Biskopessens se Bi-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

skop). Curaçaoskallerne, af en paa Curacao og Barbados forekommende Varietet, findes i alt Fald ægte (ell. brune) sjælden i Handelen, de bruges, ligesom de uægte (ell. grønne) fra Portugal og Spanien, især til Fremstilling af Curaçaolikør. De umodne og stærkt tørrede Frugter benyttes ogsaa til Rosenkranse. De modne Frugter (Pomeranser) gaa i Handelen som Appelsiner og Citroner; af de tørrede Skaller (*Cortex fructus Aurantii, C. Aurantiorum*, Pomeransskaller) fremstilles Likører (Pomeranslikør) o. l. To buskformede Varieteter af Pomeranstræet: *C. sinensis* Risso (Dværgpomerans) og *C. myrtifolia* Risso (Myrteorange) dyrkes som Prydplanter. *C. Aurantium* Risso (6". *Aurantium fi dulcis* L., Oranger sauvage å fruit doux, Arancio dolce [ital.], Appelsintræ), bliver 6—12 M. højt; dets Stamme er klædt med en graabrun Bark, og Grenene ere tornede. Bladene ere aflangtovale, tilspidsede og let takkede i Randen; de ere ganske glatte (ligesom de unge Skud) og dybt grønne. Bladstilken er kun smalvinget. Blomsterstandene have fra 2—6 Blomster med helt hvide Kronblade og 20—22 Støvdragere. Frugten (Appelsin) er kuglerund, glat og guldgul. Appelsintræet synes at have hjemme i Kina og Kochinkina; herfra er det rimeligvis henimod den kristne Tidsregnings Begyndelse blevet bragt til Indien, hvor det saa i meget lang Tid har været dyrket, indtil Europæere forholdsvis sent (henimod Beg. af 15. Aarh.) have ført Kulturen til Sydeuropa; Dyrkningen af Appelsintræet var altsaa, ligesom af Pomeranstræet, ukendt af Grækere og Romere. Frugtens danske Navn er en Gengivelse af det tyske »Apfelsine«, der er sammensat af »Apfel« og *sinensis* (kinesisk); Gallesio o. a. benævnede Appelsintræet *C. Aurantium sinense*. Nutildags dyrkes Appelsintræet i hele Sydeuropa, paa Middelhavsøerne, Nordafrika, Orienten, Caplandet og Sydamerika. Appelsiner ere som et yndet Forfriskningsmiddel blevne en vigtig Handelsartikel; de bedste, men mindst almindelige paa Markedet, ere efter Sigende de maltesiske. Af de talrige Varieteter giver een (*C. Aurantium hierochunticum* Risso) de saakaldte Blodappelsiner, hvis Kød er blodrødt og meget sødt; ogsaa Skallen antager store røde Pletter. Endelig føjes hertil *C. Bergamia* Risso (Bergamotorange) som den tredje formentlige Varietet af *C. Aurantium*. Den dyrkes i Sydeuropa og er ej funden vild; Blomsterne ere mindre end de to foregaaendes og Frugterne (Bergamotter) pære- ell. kugleformede, noget mindre end Appelsiner og Pomeranser; af de blegt guldgule Frugtskaller faas Bergamotolie.

C. medica L. (Alm. Orangetræ) adskiller sig fra *C. Aurantium* ved sin ægformede Frugt, der i Spidsen bærer en vorteagtig Fremragning; Skallen er lysegul, tyndere og meget mere vedhængende Frugtens Indre end hos Appelsiner, ofte er den bulet og tyk hos nogle Varieteter; endelig er Saften overordentlig syrlig. Brandis og Hooker skelne mellem 4 dyrkede Varieteter, der af andre regnes for selvstændige Arter. Som saadanne opregnes ogsaa de tre, der her skulle omtales, medens Muligheden af, at de ere Varieteter, dog vel snarest bør antages. Hovedarten antages at stamme fra Indien, hvor den dyrkedes meget tidlig i forskellige Former; herfra bragtes disse mod Vest. *C. medica* Risso (*C. medica α* L., Cedratier [fr.], Cedrattræ) har lange, stærkt og uregelmæssig forgrenede og tornede Grene; Bladstilkene mangle Vinger. 10—15 Blomster i hver Stand, de fleste golde; Kronbladene ere udvendig purpurfarvede; 40—50 Støvdragere med flade Traade. Frugterne ere store, aflange og knudrede, som unge rødviolette, men gule ved Modenheden. Skallen er tyk og svampet og Kødet forholdsvis mindre syrligt. Cedrattræ var rimeligvis kendt af Jøderne; det vides ej sikkert, hvornaar Grækerne, som lærte Frugten (*Malum persicum*) at kende i Persien og Medien længe før Christi Tid, begyndte at dyrke Træet; men i 3. eller 4. Aarh. e. Chr. var Kulturen i Gang i Italien. De friske Frugtskaller syltes og gaa i Handelen som Citronat eller Sukat. *C. Limonum* Risso (*C. medica β* L., Citronnier [fr.], Citrontræ, Limontræ) bliver 3—5 M. højt; Stammen er meget grenet og klædt med en lysegraa Bark, de yngre Skud ere violette. Bladene ere aflange og takkede i Randen; deres Stilke ere vel vingede, men ej til Grunden. Blomsternes Krone er udvendig purpurfarvet og dufter stærkt; omtrent 36 lange Støvdragere. Frugten er ægformet, dens Skal er lysegul og tynd. Citrontræet er af Araberne ført til Afrika og Europa, muligvis før 10. Aarh.; sikkert nok dyrkedes det i Sydeuropa i 13. Aarh.; nu om Stunder findes det i Landene om Middelhavet, i Sydasien og i Vestindien. Træet blomstrer næsten hele Aaret; Frugterne (Citroner, i Syden Limoner) afplukkes, ligesom Appelsiner, før Modenheden; den første Høst falder fra Slutningen af Juli til midt i September, den anden i November og den tredje i Januar. De fleste Citroner komme til Nordeuropa fra Messina og Napoli. Skallerne ere rige paa æterisk Olie, og Kødet indeholder 6—9 p. Ct. Citronsyre; Benyttelsen til Fremstilling af Citronsyre og -olie samt i Husholdningen er velbekendt. Varieteter af Citrontræet er *C. Limonum Bignetta* Risso, hvis Frugter kaldes Bignetter, og *C. Limonum Rosolinum* Risso, hvis Frugter kaldes Rosaliner eller Voksmeloner; de ere store og kunne ofte veje 1 Kg. *C. Limetta* Risso (*C. Lumia* Risso, *C. medica y* L., Limettræ) adskiller sig fra de andre Varieteter af *C. medica* ved at have omtrent kuglerunde Frugter (med Vorter) og en temmelig rød Saft; det dyrkes i Sydeuropa. Af den temmelig tykke Skal faas Limetolie, der anvendes i Parfumeriet. *C. Peretta* Risso er atter en Varietet af *C. Limetta;* Frugterne (Peretter) ere ægformede eller pæreformede og have surt Kød; de anvendes til Syltetøj. Ogsaa *C. Pomum Adami* Risso skal være en Varietet af *C. Limetta* (se Adamsæble).

C. decumana L. (Pompelmustræ, Navn af hollandsk Oprindelse) bliver et stort Træ med store, stumpe og udrandede Blade, hvis Stilk er bredvinget; de unge Skud ere haarede (i Modsætning til de øvrige *C.*-Arter). Blomsterne ere store og hvide, og Frugterne kuglerunde, undertiden saa store som et Menneskehoved, i alt Fald større end store Appelsiner. Træet dyrkes i Kina, Sydasien, Sydeuropa og Amerika; det stammer fra Øer i det indiske Archipel. Frugtkødet spises, og af Skallen faas Sukat; tillige bruges Veddet. *C. nobilis* Loureiro (Mandarintræ) har meget mindre Frugter (Mandariner) end Appelsiner;

de ere lidt knudrede paa Overfladen og kugle-runde, men noget fladtrykte paa begge Ender. Mandarintræet stammer fra Kina og Kochinkina, hvor det, ligesom paa Sundaøerne, dyrkes. Træet er forholdsvis meget ungt i europæiske Piaver, idet det næppe er blevet mere almindeligt der førend i Begyndelsen af 19. Aarh. Mandariner nydes som Appelsiner. Om Væksthuskulturen af C-Arter se Orangeri. (Litt.: Gallesio, *Traité de C.* [Paris 1811]; Risso, *Sur l'histoire naturelle des orangers* etc. *[Annales du Muséum d'histoire naturelle*, Bd. 20, Paris 1813]; Risso et Poiteau, *Histoire naturelle et culture des orangers* [Paris 1818—19; ny Udg. af Du Breuil 1872]). *A. M.*

Cittá [tši-] (ital.), i Sammensætninger hyppig Civita (af det lat. *civitas)*, By, Begyndelsen til mange italienske Bynavne (smlg. Cité og City).

Cittadélla [tši-], Distriktsby i Norditalien, Provins Padova, ved Brentella, har en smuk Sognekirke (med gode Malerier), en botanisk Have og (1881) 4,000 Indb., der drive Papir-, Klæde- og Bomuldsfabrikation. Byen blev anlagt 1220 som Grænsefæstning mod Treviso og er endnu den Dag i Dag omgiven af Mure, Taarne og Grave. *C. A.*

Cittadélla [tsi-] se Lombardi, A.

Cittå [tsi-] **della Piéve,** By i Mellemitalien, Provins Perugia, ved Chiana, er Bispesæde og har (1881) 5,800 Indb. I Byens Kirker og Klostre findes endnu flere værdifulde Billeder af den her 1446 fødte Pietro Perugino. *C. A.*

Cittå [tsi-] **di CastéllO,** By i Mellemitalien, Provins Perugia, ved Tiberen, har (1881) 5,400 (med Kommune 24,000) Indb. Den er Bispesæde og har en Domkirke opført af Bramante, endvidere et Slot og flere paa Kunstværker rige Paladser. Silkespinderier, Vin- og Olieavl. C. di C. er Romernes *Tifernum*. *C. A.*

Cittå [tši-] **ducāle,** By i Mellemitalien, Provins Aquila, ved Velino og ved Foden af Monte Terminello, har (1881) 2,000 Indb., en Domkirke og en smuk, gotisk Brønd. I Nærheden ligge Levninger af den gamle By *Cotylia* ved en nu udtørret Sø med en svømmende 0. *C. A.*

Cittanōva [tsi-], By i Syditalien, Provins Reggio di Calabria, ved den nordlige Rand af Aspromonte, har (1881) 11,600 Indb. C. er opstaaet paa Ruinerne af det 1783 ved Jordskælv ødelagte Casalnuovo; den erholdt 1852 Navnet C. *C. A.*

Citta [tši-] **nuova** (slav. Novigrad), By i det østerrigske Markgrevskab Istrien, beliggende paa en Landtange ved Quieto's Udløb, har en Havn, Havfiskeri og (1890) 1,740 Indb., næsten alle Italienere. *C. A.*

Citta | tsi-] **Sant' Angelo** [-a'ndżelo], By i Mellemitalien, Provins Teramo, ved Salino, 5 Km. fra Adriaterhavet, har Handel med Korn, Vin og Olie og (1881) 2,700 Indb. C. var i Oldtiden en af Vestinernes fire Byer. *C. A.*

Cittavecchia [tsitavæk'kja] (slav. Starigrad), By paa Nordkysten af den dalmatiske 0 Lesina, med Havn, Skibsbyggeri, Dominikanerkloster og (1890) 3,400 Indb. Byen blev bygget paa og til Dels af Ruinerne af den gamle By *Pharia*; i Omegnen findes Oldtidslevninger. *C. A.*

Citta Vecchia [tsitavæk'kja] **Notábile, af de** indfødte paa Arabisk kaldet *Medina,* gammel Hovedstad paa Øen Malta, højt beliggende paa Øklippens Top, der er udhulet ved Katakomber, med forfaldne Mure, talrige Paladser (nu delvis omdannede til Klostre og Skoler), en stor Domkirke og (1881) 6,200 Indb. I Nærheden ligger Verdala, den engelske Guvernørs Sommerresidens. *C. A.*

City [si'ti] (eng.), By i Alm., i England Betegnelse for saadanne Byer, der ere eller have været Bispesæder; særlig fører ogsaa den ældste Kerne af Byen London (s. d.), der endnu er i Besiddelse af mange gamle Privilegier og danner Midpunktet for Verdensbyens hele Handel og Fabrikdrift, Navnet C, paa samme Maade som den ældste Del af Byen Paris kaldes *la Cité.* I Nordamerika betegner man ved C. enhver By (*town*), der er inkorporeret og styres af en *Mayor* tillige med *Aldermen*. *C. A.*

City Point [si'tipåint], Havn i den nordamerikanske Stat Virginia ved Udløbet af Apponomax i den brede James River, blev 1864 besat af Unionstropperne under Butler og var derefter et vigtigt Støttepunkt i Kampen mod de konfødererede. *S. B. T.*

Cindåd [siuda!d] (sp.), port. *cidade,* af det lat. *civitas,* i Spanien og Portugal og i de fra disse Riger koloniserede Lande Benævnelsen paa større Byer med egen Jurisdiktion, i Modsætning til Villas, mindre Købstæder uden egen Jurisdiktion, og Aldeas, port. *Aldeias,* smaa Flækker, Handelspladser eller store Landsbyer. Mange af disse C. vare fordum langt betydeligere end nu. *F. J. M.*

Ciudåd Bolivar, By i Venezuela, se Angostura.

Ciudåd de la Asuncion, Hovedstad paa Øen Margarita (s. d.) i Staten Guzman Blanco (Venezuela), beliggende paa en frugtbar Slette 343 M. o. H., har en Styrmandsskole og 3,000 Indb.

Cindåd de las Cåsas, By i Mejiko, se San Christobal.

Cindåd de los Reyes o: Kongernes By, det ældste Navn paa Lima (s. d.), i hvis Vaaben ses Stjernen, som vejledede de hellige tre Konger.

Ciudåd del Principe, By paa Cuba, se Puerto Principe.

Ciudåd de Oropésa, ældste Navn paa Cochabamba (s. d.).

Ciudadēla (Oldtidens *Jamno*), By (tidligere Hovedstad) og Bispesæde paa Vestkysten af den spanske 0 Menorca (Provins Balearerne), har en smuk Domkirke, forfaldne Fæstningsværker, en lille Havn og (1887) 8,400 Indb., der drive nogen Plandel med Skotøj, Kvæg, Uld, Ost og Bygningssten. Byen har fra gammel Tid været Opholdssted for Øens Adel og har derfor mange gamle, interessante Bygninger. I Nærheden findes den berømte Drypstenshule Cava Perella. *H. W.*

Ciudåd Morēlos, By i Mejiko, d. s. s. Morelos (s. d.).

Ciudåd Reāl, Provins i det mellemste Spanien, den sydligste og største af Ny-Kastiliens 5 Provinser, grænser mod Nordøst og Nord til Provinserne Toledo og Cuenca, mod Vest til Badajoz (Estremadura), mod Syd til Cordoba og Jaen (Andalusien) og mod Øst ti] Albacete (Murcia), er 19,600 □ Km. og har (1887) 292,3000 Indb., o; ca. 15 paa 1 □ Km., saa at den hører til Spaniens daarligst befolkede Provinser. Den deles i 10 Distrikter. C. bestaar af den største Del af

Artikler, der savnes under **C,** *maa søges under* **K.**

Landskabet La Mancha, en jævn, for det meste tør og træløs Flade, hvor der milevidt kun ses Krat og Espartogræs; dog findes der ogsaa frugtbare Strøg; det plateauagtige Præg findes mest i nedre Mancha (Mancha baja), den nordlige Del; kun mod Nordvest findes Udløbere af Montes de Toledo; den sydlige Del (Mancha alta) har mere Afveksling og er til Dels et smukt Bjærgland, opfyldt af Udløbere af Sierra de Morena, mellem hvilke findes frugtbare, med store Egeskove bevoksede Dalstrøg. Hovedfloden er Guadiana med dens Biflodер (Zancara, Azuel, Jabalon); mod Syd vandes C. af Jandula. De vigtigste Næringsveje ere Agerbrug og Kvægavl, og skønt en stor Del af Landet lider af Tørke og Dyrkningen ikke drives meget rationelt, afgiver det dog en Del Korn og god Vin (især er Vinen i Egnen om Valdepenas bekendt for sin Godhed); andre Produkter ere Safran og Esparto; af Husdyrene have Mulæslerne Ry som de bedste i Spanien, og Tyrene ere meget søgte til Tyrefægtninger. Af Mineraler maa især mærkes Kvægsølv (Minerne ved Almaden); men der findes ogsaa Jærn, Antimon m. m. Industrien har kun ringe Betydning. Jærnbanerne, der ere anlagte i de senere Aar (fra Madrid gaa Baner til Badajoz, Cordoba og Alicante gennem Provinsen), have dog bragt mere industrielt Liv og i det hele ophjulpet Provinsen. Befolkningen, især i Mancha (Manchegos), har intet godt Ry og regnes for overtroisk, bigot og uvidende (1887 kunde over 27,000 ikke læse).

Hovedstaden af samme Navn ligger 650 M. o. H. paa en frugtbar Slette mellem Guadiana og dens Biflod Jabalon og har (1887) 14,700 Indb., som drive nogen Industri i Uld, Klæde, Olie, Læder m. m. og ret anselig Handel, især ere dens Æsel- og Muldyrmarkeder af Betydning. Den regelmæssig byggede By har endnu Rester af gamle Mure, flere Kirker og Klostre og en Tyrefægtningsarena og er Sæde for en Biskop. C. er anlagt i 13. Aarh. og led meget ved Moriskernes Fordrivelse i 16. Aarh. Ved C. sejrede Franskmændene 27. Marts 1809 over Spanierne. *H. W.*

Ciudád Rodrīgo, By i det vestlige Spanien, Provins Salamanca (Leon), beliggende paa en stejl Høj ved Agueda's højre Bred, ca. 25 Km. fra Portugals Grænse, er Bispesæde og Fæstning af 2. Rang og har (1887) 8,300 Indb., der drive nogen Industri i Uld, Lærred, Læder og især i Sæbe (*Jabon de piedra*), og Handel. C, der er grundlagt i Beg. af 13. Aarh. og endnu er omgiven af Mure, har et Kastel, flere Klostre og Kirker, hvoriblandt den gotiske Katedral, og et biskoppeligt Seminarium; paa det smukke Torv staa 2 romerske Søjler, i Nærheden findes Resier af en romersk Vandledning. Lige fra sin Grundlæggelse har C. haft Betydning i Krigshistorien; i den spanske Arvefølgekrig erobrede Englænderne den 30. Maj 1706, Aaret efter (4. Oktbr.) toge Franskmændene den tilbage; men navnlig indtog den en fremragende Plads i Franskmændenes Kampe i Spanien under Napoleon; Marskal Ney med 50,000 Mand begyndte at belejre den i Juni 1810, men de 4,000 Spaniere under Herrasti forsvarede sig saa tappert, at den først faldt 10. Juli; Januar 1812 indesluttede Wellington den og tvang den til Overgivelse 19. — 20. Januar. Den var fra nu af et af Englændernes vigtigste Støttepunkter, og Wellington udnævntes af de spanske Cortes til »Hertug af C.« og Grande af I. Klasse. *H. W.*

Ciudåd Viéja, det ældste, af Alvarado 1524 grundlagte, men allerede 1541 ved et vulkansk Vandudbrud ødelagte Guatemala (s. d.).

Ciullo [tšul'lo] d'Alcamo, ell. **Cielo** dal Camo, italiensk Digter i 13. Aarh. Om hans Liv ved man intet, kun at han var Sicilianer, og ikke engang hans Navn, ses det, er sikkert; men han er Forfatter til det ældste bevarede italienske Digt. Det findes i et Haandskrift 1 Vatikanet og er en Vekselsang (*Contrasto*) mellem en Elsker og hans elskede: hun er først meget knibsk, truer ham med sin Fader og sine Brødre og vil heller gaa i Kloster eller drukne sig end blive hans, men efterhaanden lader hun sig dog bøje, opfordrer ham til at fri hos hendes Forældre, og efter at han har svoret paa Evangeliebogen, at han vil tage hende til Ægte, giver hun sig hen til ham. Det begynder: »Rosa fresca aulentissima (: olentissima)«, »Du friske, duftende Rose«. Digtet, der i sin Bredde gør Indtryk af poetisk Umiddelbarhed og folkelig Oprindelighed, er delt i 32 rimede Strofer, hver paa fem Linier; Sproget er Gammelsiciliansk. Af en Hentydning til bestemte historiske Begivenheder ses, at det maa være digtet efter 1231. Det er udgivet af V. Nannucci i »Manuale della letterature del primo secolo« [1845], siden af A. d'Ancona og D. Comparetti i »Antiche Rime volgari« [1875], °S nar — som interessant paa Grund af sin Ælde og usikre Sprogform — været Genstand for mange Undersøgelser, navnlig af D'Ancona »Studi sulla letteratura« [1884]. *E. G.*

Çiva (»gunstig«), en af de vigtigste Guder i Hinduismen. 1) I Vedahymnerne omtales en »morderisk« Gud Rudra (»frygtelig«) med frygtelige Skydevaaben (ogsaa Lyn), som han fra det høje afskyder mod Jorden; han anraabes om ikke at dræbe den bedendes Familie og Kvæg med sine Pile eller ved Sygdom, men vende dem mod andre; paa den anden Side er han den bedste Læge og kan fjerne det onde, som kommer fra Guderne, og løse fra Varuna's (s. d.) Baand; han kaldes »Himlens Vildsvin«, Bjærgboeren etc, og skildres som ung og kraftig, oftest mørkfarvet eller rødlig, skindklædt, med gyldne Prydelser og et Halsbaand, og med Haaret opsat i en snoet Knude paa Issen. Marut'erne (Stormguder, oprindelig maaske Lynguder) eller Rudra'erne ere Sønner af ham og Pṛcni (snarest Personifikation af Tordenskyen). Rudra fremtræder allerede i Rigveda mere som en vældig og frygtelig personlig Gud end som en Personifikation af en enkelt Side i Naturen, dog ved Siden af, ikke over de andre Guder (han anraabes ogsaa sammen med Soma, og som Lyngud identificeres Agni med ham); navnlig indgaar der ingen ritualistiske Træk i det Billede, vi faa af ham, hvorfor ogsaa kun faa Hymner ere rettede til ham. — 2) I Atharvaveda omtales Bhava, Çarva, Rudra, Paçupati (»Dyrenes Herre«), Içāna (»Herskeren«), etc, som forskellige nær forbundne Guder af samme Karakter som Rudra, og Kāla (»Tiden«) som alle Tings Princip; Rudra er mere fremtrædende og frygteligere end i Rigveda. — 3) I Yajurveda er Identifikationen med Agni temmelig fremherskende, og her træffe vi Legender om hans Fødsel og Bedrifter. I Brāhmana'erne, hvor en Skaber (Prajapati, senere

Brahman) staar i Spidsen for Udviklingen, frembringer Prajāpati Ilden (Agni), Vinden (Vayu), Solen (Āditya) og Maanen (Candramas) eller »Væsnerne« samt Morgenrøden (Ushas), med hvem de andre avle en Dreng, som af Prajāpati faar 8 Navne: Rudra, Sarva (eller Carva; jfr. Amshaspand), Paçupati, Ugra (»vældig«), Açani (»Tordenkile«), Bhava, Mahadeva (»den store Gud«) og Içāna, hvorved han »bliver« Agni, Vandene, Planterne, Vayu, Lynet eller Indra, Parjanya (Torden- og Regngud) eller Føde, Candramas eller Prajapati, og Āditya, o: han aabenbarer

Çiva.

sig i disse forskellige Former, som tilsammen udgøre hans Væsen; Prajapati forklares rationalistisk som Aaret, »Væsnerne« som Aarstiderne; Rudra siges ogsaa at være opstaaet af Prajāpati's (senere Brahmån's eller Vishnu's) Vrede (manyu). — 4) I den til Yajurveda hørende Upanishad Çatarudriya (»Hymne til de 100 Rudra'er«) fremstilles han som værende i alt muligt, ogsaa særlig som Beskytter af Haandværkere, Jægere, Vandbærere, Krigere, Banditter, etc, allestedsnærværende, særlig ogsaa i Skove, ensomme Steder og Bjærge, med sine utallige Ledsagere (Rudra'er), alt sammen Kendemærker paa en Gud af rent folkelig Oprindelse, og som stemmer med, at C. er Gud for Tiggere og Fakirer, »for Cudra'er og simple Folk«, og dyrkes uden Brahmaner. — - 5) Disse Træk og disse og mangfoldige andre (1,000 eller 8,000) Navne overføres i de episke Digte og Purāna'erne paa C. Det er rimeligvis C-, der omtales under Navnet Dionysos af Megasthenes som dyrket paa Bjærgene. I Hinduismen er ingen anden Gud lige med eller over C. end Brahmán og Vishnu, og C. er den 3. Person i »Tre-Skikkelsen« (Trimūrti, s. d.), nemlig Verdens Ødelægger med »Egenskaben« Mørke (jfr. Bhagavadgitā) og identificeret med Mṛityu (»Døden«) eller Kāla (»Tiden«), ja Civadyrkerne (Çaiva) gøre ham til eet med det absolutte (jfr. Bråhman) og lade ham som saadan dele sig i Brahman, Vishnu og C. og baade skabe og ødelægge Verden. Nogle (Weber) have ment, at C. er opstaaet ved Sammensmeltning af Rudra med Agni (nogle af hans Navne ere ogsaa Navne paa Agni, og nogle af hans Hustrus Navne ere ogsaa Navne paa Agni's Flammer eller »Tunger«, jfr. endvidere nedenf.), andre (Wurm), at han er en Sammensmeltning af Rudra med en dravidisk Gud (uantageligt); i Virkeligheden turde han være en rent folkelig Gud, der fra først af som Herre over Lynet har Berøring med Agni, og hvis Krav paa Enegyldighed, imødekommet af den ortodokse rationalistiske Spekulation og Identificeringslyst, har bevirket, at han til Dels har opslugt Agni, der bliver en af hans Former; »han tenderer ikke til en mere eller mindre fysisk eller abstrakt Panteisme som de gamle Guder (skønt Spekulationen, naar den tilegner sig ham, maa reducere ham til sine panteistiske Formler), men altid til en vis personlig Monoteisme eller til en organiseret Polyteisme under en øverste Gud«. C. har et tredje Øje midt i Panden, hvorfra den Flamme udbryder, som skal fortære Verden (jfr. Çesha). Han bærer Diskus, Trefork, Kølle, Sværd og Økse; hans Bælte, Ørenringe og Skuldersnor ere af Slanger, hans Yderklædning af Slangeskind; han har et Halsbaand af Hjerneskaller; Maanen er hans Diadem, og han er oversmurt med Aske; han ler skrækkeligt, synger, danser, musicerer, taler som en vanvittig eller drukken, etc, eller hengiver sig til forfærdelige Spægelser. Hans Hals er blaa, fordi han drak den ved Havets Kerning opstaaede skrækkelige Gift (se Amṛita), eller fordi Nārāyaṇa ved Daksha's (s.d.) Offer greb ham i Struben. Han troner paa Bjærget Kailāsa, omgiven af Yaksha'er, Piçāca'er og andre Bhūta'er (s. d.), som frekventere Rettersteder og Begravelsespladser, og sværmer om med dem om Natten. Hans Hustru Durgā (s. d.) er hans çakti (s. d.); hans Sønner ere Lærdomsguden Gaṇeça (s. d.) og (i Agni's Skikkelse) Krigsguden Skanda (s.d.), hans Tyr Nand in. Hans Gunst vindes ved Spægelser og urokkelig Udholdenhed, saa at man hellere opgiver Livet end afstaar fra sit Forehavende. lians Dyrkelse er blodig (i Sagnhistorien holder Kong Jarasandha af Girivraja ca. 100 fangne Konger indespærrede for at ofre dem til C., indtil de befries af Krishṇa); den er asketisk, magisk (han er Hoved for yogin'erne, s. d.) eller orgiastisk (jfr. Bhairava). At

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

hans Bedrifter kan, foruden hans Optræden ved Daksha's Offer og Havets Kerning, mærkes hans Tilkaldelse i Anledning af Brahmán's Blodskam, at han brændte Asura'ernes By Tripura (s. d.). modtog Ganges i sit Haar (se Bhagiratha), opbrændte Kærlighedsguden (Kāma, s. d.), fordi denne forstyrrede ham i hans Askese, understøttede Bāna (s. d.), giver Viçvāmitra, Paracu-Rāma og Arjuna (se Mahābhārata) himmelske Vaaben, etc. Han dyrkes under Symbolet af en kegleformet Fallos (linga).

Civaismen synes ældre end Vishnuismen. Den synes længe at have været en Slags professionel Religion for Brahmaner og Forfattere (endnu udgøre Brahmaner en meget stor Del af Civaitterne; de ældste Dramaer m. m. begynde med en Bøn til Ç.; Pānini fik Grammatikken aabenbaret af Ç.; Ganeca anraabes foran indiske Bøger); men vi have ingen gammel Fremstilling af den, som kan sammenlignes med f. Eks. Bhagavadgita for Vishnuismen; de civaitiske Purana'er ere de mest aandløse. Af gamle Sekter nævnes Pāçupata'erne (i Mahabharata) og Māhecvara'erne (i Indskrifter fra 5. Aarh. e. Chr.), angaaende hvilke vi væsentlig ere henviste til Sayana's (s. d.) Sarvadarçanasangraha. Civaismen havde væsentlig antaget den deistiske Sankhya's (s. d.) Lærdomme: Sjælen er som et Dyr (paçu), lænket af Materien (prakṛiti), hvori Guds (Ç.'s) Blendværk (maya eller cakti o: Durgā) virker, og som forhindrer Sjælen fra at vende tilbage til dens Herre (pati o: Ç.; man har altsaa givet Navnet Paçupati'en allegorisk Udtydning), hvilket skal være dens Formaal; Pāçupata'erne hyldede absolut Prædestination; andre lærte, at Ç. trods sin Almagt lod Sjælen beholde en vis Frihed, saa at den kunde tage Initiativet til sin Frelse. Nu er C. vel den Gud, som har flest Helligdomme, hvor han mest dyrkes under Skikkelse af linga; dog er Civaismen langt fra at være den fremherskende Religion i Indien, undtagen i Kashmir, Nepal og Benares; ellers har den mistet Terrain i Hindustan; thi vel dyrke alle Ç., men forholdsvis faa som deres højeste Gud, medens den i Dekan omtrent holder Vishnuismen Stangen. Af de nuværende Sekter ere de vigtigste: Dandin'erne eller Daçanāmin'erne i Norden, Smārta-brāhmana'erne i Syden, begge stammende fra Cankara (s. d. og Brahmaner); deres Mærke (se citraga) er 3 vandrette Streger i Panden. Yogin'erne (jfr. yoga) eller gosain (Fakirer) flakke om (mest i Norden) som Gøglere og Mirakelmagere, tidligere nøgne, hvilket nu er forbudt; deres egentlige Stifter skal være Gorakhnāth (15. Aarh. e. Chr. i Nordindien); de dyrke særlig Bhairava (s. d.); deres Mærke er en horisontal Linie af Aske i Panden, og deres største Helligdom er i Benares. De almindelige Caiva'er nøjes med en stor faststaaende linga i Templerne; men Vira-Caiva'erne eller Lingaitterne bære tillige en lille linga af sort Sten hos sig i en Bøsse som en Amulet og kendes paa et oblatformet Pandemærke; de ere talrigest i Syd-Mahratta (paa nogle Steder 1/4—1/3 af Befolkningen); deres Stifter er Basava (s. d.). — Den civaitiske Litteratur er stor, men ny; meget er skrevet i sydindiske Folkesprog, Efterligning af de vishnuitiske Purana'er (fortællende om Vishnu's avatara'er, Brahman's Æg og Virksomhed ved Skabelsen, men gørende C. til Urgrunden, hvoraf Brahman og Vishnu ere afhængige, og efter hvis Befaling de virke). Avatāra-Teorien er optagen fra Vishnuismen, og der nævnes adskillige Inkarnationer af C. (som Durvasas og Çankara) eller af Nandin (Basava), etc. Frelsen naas ved jñāna (»Kundskab« o: allegorisk Fortolkning af Legenderne) og bhakti (s. d.), som er det vigtigste. Der brugtes tidlig Gudebilleder, Templer og Symboler (navnlig linga); talrige hellige Tyre gaa frit om ved deres Helligdomme, navnlig i Benares. Man har ogsaa Tantra-Ritualer (s. d.) med Formler og Litanier (f. Eks. C.'s 1,000 Navne), Faster, Spægelser, etc. Tempelpræsterne (pūjāri) ved mange civaitiske Helligdomme paa Dekhan (særlig alle Lingaitternes) ere ikke Bramaner; den gejstlige Myndighed og Sjælesorgen tilkomme Medlemmerne af vedkommende Munkeorden; pūjāri'en besørger den daglige Fejning, Lamperne, Ringningen, Blomsterne, at vække, paaklæde og vadske, made, putte i Seng og vaage over Billedet, medens det sover; i de store Helligdomme er der et stort Antal Tjenere og Bajaderer; paa visse Dage skifter Guden Residens, kørende paa en Vogn. Fra de troendes Side bestaar Gudsdyrkelsen i Bøn, Vadskning i den hellige Dam, Gaver (Penge etc. til Guden eller Præsten) og Ofringer (Blomster, Olie, Parfume, Mad; Dyr til Frigivelse eller Ofring, som til C. hyppig foregaar uden for Templet; Maden [naivedya, prasada] er et Sakrament, som de troende dele imellem sig), Fester (melā) og Pilegrimsrejser. Jfr. Bhūta og Cakta. I Buddhismens senere Faser er C. m. m. optagen. (Litt.: Barth, *Religions of India;* Wurm, »Gesch. d. ind. Religion«; Muir, *Orig. Skr. Texts,* IV; Wilson's »Vishnu-Purana« ved Fitzedward Hall; Wilson, *Religions sects of the Hindus).* *S. S.*

Civétta [tsi-], Bjærg i de sydtyrolske Dolomitalper, 3,220 M. højt, beliggende S. 0. f. Alleghesøen i den italienske Provins Belluno.

Civétta [tši-] se Bles, H.

Civette (*Viverra civetta*) se Desmerkat.

Civiale [sivja'l], Jean, fransk Kirurg, født 1792 i Salilhes ved Aurillac, død 18. Juni 1867 i Paris. Allerede som Student begyndte han at anstille Forsøg med at sønderdele Blæresten i Blæren ved kemiske Midler og, da dette ikke lykkedes, ved Hjælp af Instrumenter. 1820 blev han Doktor, 1823 udgav han: »Nouvelles considérations sur la rétention d'urine suivies d'un traité sur les calculs urinaires, sur la manière d'en connaitre la nature dans l'intérieur de la vessie, et la possibilité d'en opérer la déstruction sans l'opération de la taille«, og han var derefter (1824) den første, der udførte Stenknusning paa et levende Menneske, i Overværelse af en Kommission, nedsat af Videnskabernes Akademi, og en stor Mængde Pariserkirurger. Som Belønning fik han af Akademiet 1826 en Pris paa 6,000 frc. og 1827 den Monthyon'ske Pris paa 10,000 frc. Herefter beskæftigede han sig saa godt som udelukkende med denne Operation og med Forbedring af Instrumenterne. Han udgav en Del Arbejder over dette Emne og blev 1828 Overlæge ved en Afdeling for Patienter med Stensygdomme i Hopital Necker. Han erhvervede sig en overordentlig Færdighed i denne Operation og søgtes af en Mængde Patienter fra alle Lande. Som Lærer var han ikke særlig

begavet, og de lidenskabelige Polemikker, hvori han indvikledes, gjorde ikke det bedste Indtryk ved de talrige Beskyldninger og Insinuationer mod andre. (Litt.: »Biograph. Lex. d. hervorrag. Aerzte aller Zeiten u. Volker«). *G. N.*

Cividäle [tsi-] **del Friuli,** By i det nordøstlige Italien, Provins Udine, ved Natizone med (1881) 3,800 Indb. Fra gammel Tid stamme de vældige Bymure, en Bro (fra 15. Aarh.), Domkirken med en smuk Facade (fra 1501), et stort Klokketaarn, et gammelt Baptisterium (fra 736) og Raadhuset, bygget 1553 efter Tegninger af Palladio. Lærredsværerier og Handel. C. er rimeligvis Cæsar's *Forum Julii,* hvoraf Navnet Friuli, Friaul. * *C. A.*

Civil kan gengives ved »borgerlig« og bruges ligesom dette Ord snart i Modsætning til »gejstlig« snart i Modsætning til »militær«. I Sammensætningen »Civiletaten« forstaas det udelukkende som Modsætning til Militæretaten. Undertiden bruges Ordet ogsaa i Retsplejen som Modsætning til »kriminel«, altsaa om »Privatret« lige overfor »Strafferet«. Civilist betegner, naar det bruges om nogen til Forskel fra »militær«, det samme som c, dog med Bibegrebet af en vis Overlegenhed paa den militære Side. *C. V. N.*

Civildepartementet er i Sverige Navnet for, hvad der i Danmark hedder »Indenrigsministeriet«, i Norge »Indredepartementet«.

Civil-Deputeret i Admiralitetet (s. d.), det eller de Medlemmer i Admiralitetet. som bestyrede Sø-Etatens Økonomi og Regnskabsvæsen. *CL. W.*

Civiletat se Civil.

Civilingeniør — i Modsætning til Ingeniørofficer — kaldes en paa en polyteknisk Skole eller lignende Institution uddannet Tekniker, der paatager sig Projektering og Udførelse af tekniske Anlæg for fremmed Regning, saasom Jærnbaner, Veje, Broer, Havne o. l., Etablering og Drift af Fabrikker eller maskinelle Anlæg, Vandforsynings-, Belysnings-, Kloak- eller Opvarmningsanlæg (hygieinisk Ingeniørvæsen), Vandings- eller Udtørringsarbejder (agrikulturtekniske Arbejder). Efter den Specialitet, hvormed han giver sig af, benævnes C. ofte: Jærnbane-, Havne-, Maskiningeniør o. s. v. *A. O—d.*

Civilis, Julius eller Claudius, Leder af Batavernes Opstand imod Romerne 69—70 e. Chr. C. benyttede sig af Tronstridighederne i Romerrige* og under Skin af at være Tilhænger af Vespasian rejste han en Opstand, der i Virkeligheden tilsigtede at befri Bataverne. Under de opløste Forhold ledsagedes hans Foretagende i Begyndelsen af Held; de romerske Legioner lede Nederlag over for ham og sluttede sig til sidst til Opstanden; ogsaa i Gallien rejste der sig Uroligheder, og man tænkte her paa at oprette et stort, uafhængigt gallisk Rige. Da imidlertid Borgerkrigen i Rom endte med Vespasians Sejr, faldt baade Gallerne og de frafaldne Legioner hurtig til Føje, og C. selv maatte, efter en Tid at have kæmpet tappert, overgive sig til Romerne for at undgaa sine egne Landsmænds Vrede. *Kr. E.*

Civilis actio (lat.). I Romerretten kaldtes de Klagerettigheder *actiones civiles* (se Actio), der havde deres Udspring i *jus civile* (den ældre Romerret), i Modsætning til *actiones honoraria,* der skyldes den senere Retsdannelse gennem Prætors Edikt, jfr. f. Eks. *rei vindicatio* i Modsætning til *actio in rem Publiciana.* *K. B.*

Civilisation (af lat. *civis,* Borger), Dannelse, Oplysning, intellektuel Udvikling. C. betegner, i Modsætning til Barbariet, en saadan Udvikling af Sæder og Tankesæt, som betinger et ordnet borgerligt Samfund.

Civilist se Civil.

Civilité (lat.), Anstand, Høflighed.

Civilkammer betyder i al Almindelighed en saadan Afdeling af en større Domstol, ved hvilken almindelige borgerlige Sager behandles, i Modsætning til de Afdelinger, der behandle Straffesager, eventuelt ogsaa i Modsætning til de Afdelinger, der særlig behandle Handelssager. — I den bestaaende danske Procesordning bruges Betegnelsen C. kun om de to Afdelinger af Kbhvn.'s Kriminal- og Politiret, ved hvilke de saakaldte »private Politisager« (s. d.) behandles. liver af disse Afdelinger har sin særlige Dommer samt en Protokolfører og et Retsvidne. I Domsafsigelse deltage dog fem af Rettens Medlemmer. De Rigsdagen 1880—81 forelagte Procesreformforslag henlægge Behandlingen af større Sager til saakaldte »Landsretter«, hvilke tillige skulde fungere som Appelinstans for Underretterne. Disse Landsretters »Hovedafdeling« er bestemt til at virke som C, medens en »særlig Afdeling« skal behandle Straffesager. *E. T.*

Civilkommissærer kaldtes den midlertidige Civilregering, som Preussen og Østerrig i Februar 1864 indsatte i Slesvig efter Landets Erobring. C. Zedlitz og Revertera omdannede straks Forholdene i Slesvig i tysk Retning og afskedigede for største Delen de verdslige Embedsmænd i Nordslesvig, hvorefter de fleste udvistes af Landet. *S. B. T.*

Civilliste er efter almindelig konstitutionel Sprogbrug Betegnelsen for den Apanage, som tillægges selve den regerende Fyrste eller Fyrstinde. I ældre Tid bestod Kongens Indtægter væsentlig i Jordegods (Domæne) med de dertil knyttede Afkastninger og Herligheder foruden Andel i Bøder og Gæsteri; men senere, efterhaanden som en stor Del af Domænerne afhændedes eller bortskænkedes, slog dette ikke mere til, og de kgl. Indtægter fløde da væsentlig af de Skattepaalæg, som Rigsstænderne bevilgede, og Tolden, saaledes at deraf ikke blot den egentlige Hofholdning, men ogsaa selve Statsudgifterne bleve at afholde. Efter Enevoldsmagtens Indførelse behøvede man ej længer at ty til Stændernes Medvirkning; men Kongerne paalagde fra nu af, af egen Magtfuldkommenhed, hvad de ansaa for nødvendigt til deres eget personlige og Statens Behov, uden at have nødig at gøre lang Proces dermed, om det end maa erkendes, at der hos flere af de danske Regenter efter 1660 har vist sig en rosværdig Bestræbelse efter at trække bestemte Grænser mellem Indtægtsbeløbenes Anvendelse til selve Statstjenesten og til dem selv personlig og Hofholdet, d: til hvad der efter Datidens Sprogbrug kaldtes den kgl. Chatolkasse.

Efter den nu gældende Statsret (Grundlovens § 9) bestemmes i Danmark Kongens C. for hans Regeringstid ved Lov, hvorved tillige fastsættes, hvilke Slotte og andre Statsejendele der skulle henhøre til samme. I Medfør af denne Bestemmelse er til den nuværende Konge ved Lov 17. Decbr. 1863 bevilget en Sum af 1 Mill.

Art ikler. der savnes under C. maa søges under **K.**

Kr. aarlig, hvoraf der hverken svares Skat til Stat eller Kommune, og forbeholdt ham tvende Palæer paa Amalienborg til Vinterophold og Slottene Bernstorf og Fredensborg til Sommerophold, alt med det fornødne Bohave og Service (Statsinventariet), og saaledes at Staten besørger Bygningernes Vedligeholdelse. Det tilkommer ligeledes Kongen af afholde Jagter i Statsskovene og paa de under Domænerne hørende Søer. C. kan efter Grundlovens udtrykkelige Bydende ikke behæftes med Gæld.

C.'s Indtægter og Udgifter forvaltes af en kongelig Intendant; desuden er der ved denne ansat en Kasserer, en Bogholder, en Revisor og en Decisor. I den saakaldte Statsinventariekommission, der har at paase Afleveringen til og fra C. af de til Kongens Brug overdragne, Staten tilhørende Løsøregenstande m. v., er Staten og C. hver repræsenteret ved et Medlem, under hvilke fungere en Inspektør og Sekretær.

Om norsk C. se Apanage. — Efter den svenske Statsret kan C. ligesom Apanagerne for Kongehusets Vedkommende forhøjes eller formindskes ved de aarlige Budgetter, om end dette i Reglen ikke sker. Foruden Bidragene fra Norge (se Apanage) samt Apanager til Kronprinsen og de øvrige Medlemmer af Kongehuset og særlig bestemte Tilskud til Slottenes og Inventariernes Vedligeholdelse m. v. er der aarlig til selve Hofholdningen beregnet 800,000 Kr. samt som en Art Familiefideikommis i Godtgørelse for Indløsningen af Øen Guadeloupe 300,000 Kr., hvorhos særskilte Beløb udredes ved Kroninger, Formælinger, Begravelser o. s. v. Til Kongen og Kongehuset ere derhos anviste *efternævnte* Lystslotte med Hovedbygninger, Haver og Lystparker: Drottningholm og Svartsjo, Gripsholm, Strømsholm, Ulriksdal, Tullgarn, Rosersberg, Haga og Stockholms Slot, alt med tilhørende Møbler, Malerisamlinger og Biblioteker. — C. forvaltes uafhængig af Statskassen efter Kongens nærmere Bestemmelser. — Den danske Grundlovs Bestemmelse om, at C. ej kan behæftes med Gæld, mangler i den svenske.

Benævnelsen C. skriver sig ifølge Macaulay (»History of England«, V 223) fra Aaret 1690, da Parlamentet bevilgede Vilhelm III og Maria foruden de ældre aarlige Indkomster (Domæneindtægter, Bøder, Postindtægter o. s. v.), takserede til mellem 4 og 500,000 L. St., endvidere Andel i Toldindtægterne til et Beløb af 300,000 L. St. Af disse Indtægter skulde den kongelige Hofholdning bestride og tillige udrede en stor Del Lønninger vedkommende den civile Statstjeneste, over hvilke en Liste fremlagdes. Deraf fik den bevilgede Indkomst i det hele Navn af *Civil list.* Udgifterne til Hofholdningen ere nu selvfølgelig i England som i alle andre konstitutionelle Stater nøje sondrede fra Udgifterne til den egentlige Statstjeneste, og de opføres uden nogen som helst Forbindelse med hinanden, men, som den nysnævnte Forfatter bemærker, »ved en sælsom Fordrejelse er Navnet *Civil list* blevet bevaret for den Del af Indkomsterne, som er forbeholdt Udgifterne til Hofholdningen, og hvad der er endnu mærkeligere, forskellige Nabonationer have Tid efter anden fundet Føje til at optage dette meningsJøseste af alle Navne«. *C. V. N.*

Civilproces er Betegnelsen for den Del af Retssystemet, der angaar Behandlingen af borgerlige Retstrætter (ɔ: Processer om Anerkendelse af Rettigheder og Opfyldelse af Forpligtelser) i Modsætning til Kriminalprocessen (Straffeprocessen), der angaar Behandlingen af Straffesager. Herved maa dog bemærkes, at efter den for Tiden (1895) i Danmark gældende Procesordning behandles visse Straffesager i C.'s Former. Dette gælder dels om de saakaldte »private Straffesager« (Ærefornærmelser, mindre betydelige Voldsgerninger, Selvtægt og flere saadanne Forseelser, som af Loven ere overladte til den krænkedes egen Forfølgning), dels om saadanne Straffesager, der, som f. Eks. Stempelovcrtrædelser og Toldsvigsager, forfølges af andre Myndigheder end selve Justits- og Politivæsenet. I Procesreformforslagene ere dog ogsaa disse Arter af Straffesager inddragne under Kriminalprocessen.

Det er en almen anerkendt Sætning, at Dommerens Opgave og Stilling i C. maa være væsentlig forskellig fra Dommerens Opgave og Stilling i Kriminalprocessen, og Forskellen kan kortelig udtrykkes saaledes, at medens det i Kriminalprocessen er Opgaven at komme til Klarhed over den virkelige Skyld og Uskyld, er det i C. Opgaven at fastslaa, ikke just hvad der i Virkeligheden maatte være Ret mellem Parterne, men hvad der ifølge det af disse for Domstolen fremførte er Ret (dette benævnes undertiden mindre heldig »formel Ret«).

Denne Hovedgrundsætning inden for C. kan ved første Øjekast synes absurd, men er i Virkeligheden velgrundet. For det første er det jo nemlig klart, at man ikke kunde stille Dommeren den Opgave at udfinde, hvorledes det omtvistede Mellemværende i Virkeligheden hænger sammen, uden at give ham lignende Magtmidler, som man giver Undersøgelsesdommeren i Kriminalprocessen (Hjælp af Politi, Myndighed til at anordne Tvangsfremstillelse, Husundersøgelse, Beslaglæggelse, Varetægtsfængsel, etc); men Indrømmelse af saadan Myndighed vilde blandt andre onde Følger have den paa den ene Side at skræmme samvittighedsfulde Folk fra at anlægge et civilt Søgsmaal og derved sætte et saa uhyggeligt Apparat i Bevægelse, og paa den anden Side bevæge Folk til at efterkomme ugrundede Krav, der fremsattes med Trusel om Proces og den deraf følgende offentlige Indgriben i private Forhold. Hertil kommer endvidere, at Loven ikke uden at komme i Modsigelse med sig selv kunde stille Dommeren den Opgave at trænge til Bunds i det private Mellemværende og dømme udelukkende efter, hvad han der fandt. Bortset fra visse selvfølgelige Begrænsninger, hidrørende fra Love, der værne om Liv, Frihed, Velanstændighed m. m., er Forholdet nemlig det, at Parterne i en borgerlig Retstrætte ere raadige over, hvad Sagen skal dreje sig om. Selv om de maaske staa i et vidtløftigt og mangesidet Mellemværende, maa de — lige saavel som de overhovedet kunne holde sig helt borte fra Domstolene og ordne det hele i Mindelighed — ogsaa kunne nøjes med at bringe en enkelt bestemt Del frem for Domstolen til retlig Afgørelse, medens de i øvrigt ikke ønske Domstolens Hjælp. Ligeledes maa Sagsøgeren kunne indskrænke sig til kun at forlange en Del af, hvad han i Virkeligheden har til gode, eller til kun at anvende en enkelt Søgsmaalsgrund, medens han holder andre borte, og paa

Artilder, der savnes under C, maa søges under **K.**

lignende Maade kan det hænde, at sagsøgte vel ønsker Frifindelse paa Basis af f. Eks. en Betalingsindsigelse, men ikke af f. Eks. en Umyndigheds- eller Præklusionsindsigelse. Men hermed er det ogsaa givet, at Dommeren i en civil Sag ikke vilde være i Stand til at gennemføre den Opgave i Embeds Medfør at trænge ind i den virkelige Sammenhæng og bedømme denne helt juridisk; han maatte stadig vente at støde paa Parternes Erklæring om, at den Paastand ville de ikke nedlægge, den Side af Sagen ville de ikke have draget med ind, paa den Søgsmaalsgrund eller Indsigelsesgrund ville de ikke vinde Sagen, etc.

Endelig kommer hertil, at det er af største Vigtighed, at Dommeren staar uhildet, naar det Øjeblik kommer, da Sagens tvivlsomme Bevis- og Retsspørgsmaal af ham skulle afgøres, men denne hans Stilling kan let forkvakles, naar han først har haft den Opgave i Embeds Medfør at tilvejebringe Sagens Materiale.

Det vil herefter forstaas, at den nyere Tids C. har maattet naa til at anvise Dommeren en forholdsvis tilbagetrukken Stilling. Hovedkravet til en god C. gaar med andre Ord ikke ud paa, at at den skal sætte Dommeren i Stand til ved egen Hjælp at trænge ind til den virkelige Sandhed, men paa, at den skal sætte Parterne i Stand til, naar de og deres Sagførere ellers bære sig forstandig og omhyggelig ad, at faa fremdraget for Retten let og klart alle de Momenter af Betydning, som de kunne ønske at faa frem. *1* samme Grad, som Procesformerne og Bevisreglerne aabne saadan Adgang, i samme Grad have Dommene Chance for at blive gode og retfærdige. Den gældende danske og norske ordinære civile Proces lader i denne saavel som i forskellige andre Henseender meget tilbage at ønske. Bl. a. er Dommerens tilbagetrukne Stilling her j outreret til saadan Yderlighed, at Dommeren udelukkende henvises til at dømme efter de af Parterne i under en langsommelig og slæbende skriftlig Procedure tilvejebragte Papirbunker, medens der i øvrigt under Processens Gang er som et højt Plankeværk mellem Parter og Dommer, saa at sidstnævnte ikke engang behøver at vide, hvad Sagen drejer sig om, før Proceduren sluttes og Sagen optages til Doms. Men saadan overdreven Passivitet er ikke nødvendig; med C.'s ovenbeskrevne Princip kan tværtimod meget godt forenes en for Sagens Fremme og rette Bedømmelse yderst gavnlig Vekselvirkning mellem Dommer og Parter under Processens Gang. Lettest vil imidlertid en saadan Vekselvirken tilvejebringes under en mundtlig Procedure, i hvilken der gives Retten Adgang til straks at faa fjernet det overflødige og opklaret det utydelige af, hvad der fra Parter, Sagførere, Vidner eller Skønsmænd fremkommer, samtidig med at Sagen dog stadig holdes inden for den Ramme, som Parterne afstikke, og bedømmes paa det Grundlag, som disse tilvejebringe.

Med den omtalte Regel om Parternes Raadighed over Sagen (Dispositionsmaksimen) og den dermed nær forbundne Regel om, at Parterne selv maa sørge for Sagens Udvikling og Oplysning (Forhandlingsmaksimen), hænger en tredje Hovedregel nøje sammen, nemlig Reglen om, at den i en civil Sag trufne Afgørelse kun afgør, hvad der er Ret mellem Parterne (og disses Successorer), men ikke forbinder Tredjemand. Netop fordi en civilprocessuel Dom kun afgør, hvad der efter Parternes Procedure er Ret, maa den altid læses med et underforstaaet »Tredjemands Ret forbeholden«. At f. Eks. Ejendomsretten over en Ting i en Proces mellem lo Personer tilkendes den ene af dem, vil ikke sige andet end, at den ene efter det Retten forelagte maa antages ejendomsberettiget fremfor den anden, men udelukker aldeles ikke, at derefter en tredje kan anlægge en Sag over for den vindende og under denne godtgøre sin bedre Ret, hvorefter en fjerde, femte etc. hver for sig kan rejse ny Sag om Ejendomsspørgsmaalet.

Da det derhos er den danske og norske, saavel som overhovedet moderne Lovgivningers Regel, at, kort udtrykt, enhver som helst frit kan anlægge Sag mod hvem som helst om hvad som helst, gælder det for C.'s Vedkommende fuldt ud, at ingen har Fred længere, end hans Nabo vil. Heller ikke dette kan imidlertid godt være anderledes uden til Gengæld at medføre andre og større Ulemper, og som Modvægt mod Lysten til at anlægge urimelige Processer tjener da ogsaa dels dette, at den, der uden rimelig Grund anlægger og derefter taber en Sag, maa betale, ikke blot sine egne, men ogsaa Modpartens Procesomkostninger, og dels Mulkterne for unødig Trætte, der efter dansk Ret ved de forskellige Instanser kunne stige til henholdsvis 40, 100 og 400 Kr. Efter norsk Ret ilægges der uden for Højesteret forholdsvis ubetydelige faste Mulktbeløb, og Mulkten er derfor nærmest af moralsk Betydning.

Inden for C. sondres mellem den ordinære og den ekstraordinære. Sidstnævnte omfatter særlige Arter af Sager, der tiltrænge en fra det almindelige afvigende Behandling, enten fordi de maa ønskes særlig hurtig afgjorte (Gæsteretssager, Sager, i hvilke den hurtige Retsforfølgning efter dansk Frd. 25. Jan. 1828 er vedtagen, Vekselsager), eller fordi de tiltrænge Afgørelse ved Fagdommere (Handelssager, Søsager), eller fordi de ere for ubetydelige til at bære det almindelige Procesapparat med Sagførere, større Retsgebyrer etc. og bedre egne sig til Afgørelse i simplere Former med mere aktiv Indgriben fra Dommerens Side (smaa Gældssager, private Politisager), eller endelig fordi de paa Grund af deres særlige Beskaffenhed ikke helt ere undergivne Parternes fri Raadighed (Skilsmissesager). Enkelte af disse Sager behandles ved særlige Retter (Sø- og Handelsretten i Kjøbenhavn, Søretter, Politiretter); men de fleste behandles ved de almindelige Retter, saaledes at den ordinære Procesmaade paa flere eller færre Punkter fraviges.

De enkelte Led i en almindelig Proces efter nugældende dansk og norsk Ret ere i øvrigt ordentligvis følgende: Forligsprøve, Stævning, Inkamination, Deduktion, Indlægsveksel, eventuelt i Forbindelse med Vidneførsel og anden Bevisførelse — under kraftig Anstandtagen (o: Udsættelse fra Retsdag til Retsdag) mellem de enkelte Skridt —, Optagelse (Votering), Domsafsigelse, Domsforkyndelse, undertiden efterfølgende Edsaflæggelse i Henhold til Dommen og endelig, hvis domfældte ikke godvillig efterkommer Dommen, Eksekution og eventuelt Tvangsauktion. Om alt dette saavel som om Arrest, Appel, Afvisning, Værneting, Udeblivelse, Ophævelse, Kumulation, Kontrasøgsmaal, Kontinuationssøgsmaal, Intervention, Adcitation, fri Pror

Artikler, der savnes under ***C****, maa søges under* ***K****.*

ces, Procesomkostninger og processuelle Straffe samt om de Hovedprincipper, der foruden de alt nævnte beherske C. (Offentlighedsprincippet, Skriftlighedsprincippet, Eventualmaksimen, Princippet om Formalitetens Betydning etc), maa henvises til de forskellige særlige Artikler. Her skulle endnu blot omtales dels de Hovedanker, der rettes mod den gældende danske og norske C, dels de Hovedforandringer, der ere foreslaaede, dels endelig Hovedejendommelighederne ved forskellige fremmede Landes Civilprocesordning.

Hvad der klages over — og med Rette — er navnlig følgende: Det gældende System hviler paa spredte, ufuldstændige og til Dels utydelige Lovbestemmelser, supplerede af Praksis; Reglerne ere som Følge heraf blevne unødvendig komplicerede, mangfoldige og til Dels omtvistelige. Systemet har derhos, for overhovedet at kunne virke, maattet tage sin Tilflugt til Supplering og Korrigering gennem en udstrakt, ikke tidssvarende og med gode, judicielle Principper lidet stemmende Brug af administrative Bevillinger; endvidere ere Værnetingsreglerne ufuldstændige og alt for snævre og Appelinstituttet alt for tungt, naar Klagen kun gælder accessoriske Punkter. De største og mest følelige Ulemper ved den gældende C. ere dog dels dens overordentlige og stadig tiltagende Langsomhed, dels dens slappe og utilstrækkelige Sandn edsudforskning som Følge af Bevissystemets Mangler (jfr. Motiverne til Reformforslagene af 1880), dels endelig den urimelige Vægt, der tillægges Formaliteten som saadan.

Til Belysning af Langsomheden skal eksempelvis nævnes, at af de ca. 580 Sager, der i Xovbr. 1894 verserede for Landsover- samt Hof- og Stadsretten i Kjøbenhavn, var 1 paabegyndt 1886, 2 1888, 2 1889, 6 1890, 21 1891, 45 1892, 154 1893 °g Resten i selve 1894. Og dog er dette, at ikke saa faa Sager saaledes henstaa i Aarevis, ikke i sig selv nok til at fordømme Systemet; thi der er utvivlsomt adskillige Sager, hvis Beskaffenhed er saadan, at det kan være Parterne ret ligegyldigt, om Afgørelsen falder et Par Aar før eller senere. Hvad der er Ulykken, er derimod dels det Spild af Kraft, der finder Sted, hvor Sager, der under en mundtlig Konference mellem Parter og Dommer kunde afgøres i en Haandevending, tværes ud igennem en Mængde i Maaneder eller Aar fortsat overflødigt Skriveri, dels og navnlig dette, at selv i Tilfælde, hvor den ene Parts Velfærd staar paa Spil, hvor Modparten maaske forholder ham de eneste Midler, han har til eget og Families Underhold, og hvor han selv og hans Sagfører gøre alt for at fremskynde Sagen, vil den vedkommende — selv uden for Tilfælde af ligefrem Chikane fra Modpartens Side — se Maaned efter Maaned løbe hen med Indlægsvekslen, Vidneførsel, Skønsforretninger, Korrespondance etc, uden at han vil være i Stand til for Retten at godtgøre, at Modparten bruger længere Tid end nødvendigt eller traditionelt set passende. Hertil kommer saa, at alle Sager angaaende mindst 200 Kr. i Kjøbenhavn kunne føres gennem to, uden for Kjøbenhavn gennem tre Instanser, hvorved Maanederne let forvandles til Aar. I Norge ere Instanserne alene to, i Christiania endog kun een, medmindre Sagen angaar fast Ejendom eller en Værdi af mindst 1,000 Kr.

Med Hensyn til den gældende danske og norske C.'s Mangel paa Evne til at hjælpe den deri interesserede Part til at faa den virkelige Sandhed frem skal fremhæves, at det allerede kan være vanskeligt nok at faa Sandheden frem under en mundtlig og offentlig Procedure, hvor Dommer, Parter og Vidner staa Ansigt til Ansigt, hvor Dommerens Interesse vækkes ved den intensive og æggende Kamp, der under hans Ledelse foregaar for ham, hvor hvert Spørgsmaal har Mulighed for at faa en øjeblikkelig Besvarelse, der maaske kaster nyt Lys over Sagen eller viser et nyt Spor, som straks kan forfølges videre, hvor Part og Sagfører have Adgang til at krysafhøre Modpart og Modvidner, hvor hver den, der afgiver Forklaring, løber den Risiko at blive øjeblikkelig og offentlig desavoueret, om han paa noget Punkt afviger fra Sandheden. Men selvfølgelig blive Chancerne for at faa den virkelige Sandhed frem endnu langt ringere, hvor denne, som i den gældende danske og norske skriftlige Procedure, skal uddrages af Indlæg og andre Akter, i Reglen ubegrænsede i Mængde, Længde og Kedsomhed, i hvilke den ukendte Part dækker sig bag sin Sagførers Behændighed, og usete Vidner — maaske modvillige, ligegyldige eller ukyndige om, hvad Sagen egentlig drejer sig om — under en slap Afhøring for en Dommer, der ofte i øvrigt intet kender til Sagen, give Forklaringer, der let komme til at se ud af meget mere eller meget mindre, end de i Virkeligheden fortjene, hvortil endnu kommer, at Dommerens Skøn efter den gældende Ret delvis bindes ved de ikke ubetydelige Rester af lovbunden Bevisbedømmelse, der endnu ere bevarede (se Bevis, 2. Bd., S. 1000).

For at raade Bod paa disse og andre Mangler samt gennemføre det i dansk Grundlov af 1849 §§ 76 og 79 (rev. Grl. §§ 71 og 74) angivne Program nedsattes 1868 i Danmark en Kommission, hvis Arbejde udmundede i et, navnlig af Nellemann udarbejdet, Forslag til Lov om den borgerlige Retspleje, hvilket forelagdes Rigsdagen første Gang i Samlingen 1880—81, men uden at blive gennemført. I Maj 1892 er paa Foranledning af Folketinget en ny Regeringskommission nedsat til at gennemgaa de foreliggende Forslag. Denne Kommission har dog endnu (Jan. 1895) ikke tilendebragt sit Arbejde. Ved det alt foreliggende Forslag søges der gennem et kodificeret System af Regler, der ere tydeligere, mere tidssvarende og mere bevægelige end de gældende, tilvejebragt en Procedure, der efter en kort, indledende Skriftveksel koncentrerer sig i en mundtlig Hovedforhandling. Under denne vil der i Reglen være Adgang for Parterne (eller deres Sagførere) til mundtlig Afhøring af Modpart. Vidner og Skønsmænd med fri Spørgsmaalsret for Dommeren. Retten skal derhos under den hele Proces have en langt friere, regulerende Myndighed end hidtil, ligesom al Dispensationsmyndighed gaar over til den. Bevisbedømmelsen bliver omtrent fri; om fornødent afgør Retten ved Kendelse inden den endelige Hoved forhandling, hvad der tiltrænger Bevis. Formalitetsfejl tillægges der kun Betydning, for saa vidt de kunne antages at have haft reel Betydning for Processen. Derhos afskærer Forslaget i Konsekvens af Umiddelbarhedsprincippet Appel fra Landsret til Højesteret af Bevisførelsen, for saa vidt denne beror paa mundtlig Afhøring af Parter, Vidner eller Skønsmænd

Av tikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

nemlig under Hensyn til, at saadan Afhøring ellers enten maa protokolleres (hvorved man kommer bort fra Umiddelbarheden) eller gentages (hvilket undertiden er umuligt og i alt Fald uheldigt) — en Ordning, der dog har vakt megen Betænkelighed. I øvrigt aabnes der Adgang til »Besværing« (s. d.) over forskellige accessoriske Spørgsmaal.

Som andre Punkter af speciel Interesse i det nævnte Civilprocesforslag kunne fremhæves, at Sag i videre Omfang end nu kan anlægges anden steds end ved sagsøgtes eget Hjemting, at Sager paa indtil 400 Kr. skulle begynde ved Underretterne, hvis Antal i øvrigt tænkes stærkt begrænset, medens større Sager straks kunne bringes for Landsretterne, at Appelsummen fra Underret til Landsret er 40 Kr., medens enhver af en Landsret i første Instans paakendt Sag kan bringes for Højesteret, at Oversyn og Overskøn bortfalde, at Retten endog efter Sagens Optagelse kan stille Spørgsmaal til Parterne og indkalde Syns- og Skønsmænd, at Procesomkostningerne som Regel skulle idømmes den tabende Part (nu for Tiden »hæves« de som oftest) og med deres fulde Beløb, at det nu brugelige Tvangsmulktsystem til Handlingers Fremtvingeise opgives, idet Sagsøgerens Krav i Stedet omsættes i Penge, hvorhos der dog tillige hjemles Straf (af Bøder eller Fængsel) over for enhver, der forsætlig undlader at efterkomme en Handlingsdom, at Eksekutions- og Appelfristen bliver een og samme (4 Uger), at fremmede Dommes Eksigibilitet lettes, samt at Umyndiggørelse henlægges til Domstolene. *E. T.*

Ogsaa i Norge nedsattes der, 1891, en kgl. Kommission til Udarbejdelse af Forslag til en ny Civilproceslov, idet man nærmest havde for Øje Indførelse af mundtlig Proces, saaledes som allerede sket i Straffesager. Denne Kommission er dog endnu (Januar 1895) ikke traadt sammen, da flere af dens Medlemmer og navnlig dens Formand, Rigsadvokat Dr. Getz, have været optagne af andre Lovarbejder. En Del af de mere fremtrædende Ulemper ved den gældende C. har man imidlertid søgt at rette paa ved en Lov af 4. Juni 1892. *H. S.*

Den svenske C. er væsentlig skriftlig. Som ejendommelig for den kan nævnes, at Underdomstolene i enkelte Byer og paa Landet indeholde et Lægmandselement, at der ikke i Sverige findes nogen egentlig monopoliseret Sagførerstand, samt at den svenske Dommer, skønt Forhandlingsmaksimen i det hele gælder, dog har en større Myndighed til at gribe ind for at regulere Sagen og faa den oplyst end den danske og norske efter nugældende Ret. I øvrigt er den svenske C. i det hele gammeldags; den arbejder tungt og langsomt, og faste Regler for Formalitet og Bevis øve en utilbørlig Indflydelse paa Retfærdighedens Bekostning. Ogsaa i Sverige paatænkes imidlertid en Reform (se »Nya Lagberedningens Betänkande ang. rättegångsväsendets ombildning«, 1884); det samme gælder om Finland.

I Tyskland har man ved L. 30. Jan. 1877 gennemført en ny Procesordning, der i Hovedsagen er overensstemmende med den i Danmark foreslaaede; dens Resultater ere derfor af særlig Interesse. Det siges om den, at den i det hele virker tilfredsstillende og navnlig fremmer den materielle Retfærdighed bedre end den ældre C, idet den i mundtlige Procedure dels bringer mange intetsigende Formalitetsindsigelser til at forsvinde, dels giver Adgang til en let og udstrakt Anvendelse af Dommerens Spørgsmaalsret. Dog er det ikke lykkedes at gennemføre Umiddelbarhedsprincippet i det Omfang, der vel egentlig var paatænkt. Dels føres Vidner meget ofte andensteds end for selve den dømmende Ret (se Bevis, S. 1002), hvilket igen fører til, at Skrift maa benyttes i større Omfang end beregnet; dels er Vidneafhøringen overladt Dommeren, hvilket nødvendiggør, at denne forud maa sætte sig ind i Sagen gennem grundig Gennemlæsning af de skriftlige Indlæg. Heller ikke opnaas nogen særlig Hurtighed, hvilket dels beror paa den nysnævnte mangelfulde Gennemførelse af Umiddelbarhedsprincippet, dels paa Sagførernes Tendens til at forlange Sagerne udsatte, dels ogsaa derpaa, at det er Brug at affatte Dommene med vidtløftige Præmisser.

Østerrig har endnu skriftlig Procedure i civile Sager. Reformforslag have været fremme 1876 og 1881.

Den franske C. er baseret paa Napoleons *Code de procédure civile* af 1806. Ligesom Napoleon's andre Lovbøger har den trods store Mangler holdt sig i Hovedsagen uforandret lige til Nutiden (større Forandringer ere foretagne 1838, 1851, 1855 og 1862, hvorimod en 1883 nedsat Reformkommission endnu ikke har sat Frugt) og har tjent som Forbillede baade for Holland, Belgien, Schweiz og Middelhavslandene. Den udmærker sig ved at gennemføre en virkelig mundtlig Procedure med deraf følgende Liv og Hurtighed, men er i øvrigt behæftet med mange Fejl og Ufuldkommenheder, navnlig en betydelig Stivhed. Bedst er den saakaldte summariske Behandling, der anvendes i Sager, som angaa mindre end 1500 frc, eller som ere særlig likvide eller særlig paatrængende. Ejendommelig for Frankrig, men næppe heldig, er det overordentlig store Antal Domstole og Dommere. Til den Del af Retsplejen, der i England besørges af 29 Dommere, bruges i Frankrig over 800, og alligevel maa man jævnlig (sidst for Paris Juli 1892) forøge Tallet, fordi Sagerne bunke sig op.

Den engelske C. betragtes af mange, navnlig efter at den 1873 har gennemgaaet en stor Koncentrations- og Udrensningsproces, som Idealet ai mundtlig Retspleje. Ubestrideligt er det ogsaa, at den engelske C. udmærker sig ved høj Grad al Liv og Hurtighed, Elasticitet og Energi, forbunden med stor Evne til intensiv Sandhedsudforskning. Dette beror dybere set paa forskellige Grundtræk i engelsk Nationalkarakter, men har i øvrigt til umiddelbar Forudsætning: Enkeltdommersystemet med udstrakt Myndighed for den enkelte Dommer, den vidtgaaende Vidnepligt samt den store Dygtighed hos den højere Advokatstand. Skyggesiden ved engelsk C er dens overordentlige Bekostelighed, der næsten gør Retsnydelse ad civil Vej til et Privilegium for de velhavende (der nævnes Sager, hvor Omkostningerne ere løbne op til flere Hundrede Tusinde Kr., og selv i almindelige Sager kan man, naar man vil bruge Advokat, næppe gøre Regning paa at slippe med under 500 å 1000 Kr.). Til Dels er der dog bødet herpaa ved de 1846 til Behandling af mindre Sager oprettede *County Courts*, hvis Kompetence stadig udvides. Ejendommelig for engelsk C. er Adgangen til at bruge

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Jury til Bevisspørgsmaalets Afgørelse, noget, der andensteds kun kendes i Straffesager. (Litt.: Nellemann, »Civilprocessens alm. Del« [3. Udg. 1887]; samme, »Den ordinære civile Procesmaade« [4. Udg., 1889—92]; samme, »Om mundtlig Rettergang i civile Sager« [1874]; Deuntzer, »Den ekstraordinære Civilproces« [2. Udg. 1894]; Schweigaard, »Dennorske Proces« [5. Udg. 1891]; Hagerup, »Forelæsninger over den norske C.« [Chra. 1895]; Schrevelius, »L'årobok i Civilprocessen« [1853]; »Nordisk Retsencyklopædi«, IV; tor tysk Rets Vedk.: Kommentarer af Gaupp [3 Bd., 2. Opl. 1889 ff.]; Struckmann og Kock [5. Opl. 1887]; Wilmowsky og Levy [6. Opl. 1892]; Lærebøger af Bar [2. Opl. 1882]; Fitting [7. Opl. 1890]; Wach [1885]; Lincke [1889]; Planck [1887 og 1891]; Ullmann, »Oesterreichisches Civilrecht« [2. Opl., 1887]; Füger-Wessely, »Gerichtliches Verfahren in [österreich.] Streit-Sachen« [8. Opl., 1886]; Garsonnet, *Traité théorique et pratique de procédure* [6 Bd., det sidste endnu (Jan. 1895) ikke udkommet]; samme, *Précis de procédure civile* [1. Bd., 2. Udg. 1893]; Boitard, Colmet-Daage og Glasson, *Legons de procédure civile* [2. Bd., 14. Udg. 1885]; Fahlcrantz, »Rättegångsväsendet i England« [1885]; Schuster, »Die bürgerliche Rechtspflege in England« [1887], begge med engelsk Litteraturangiv.). *E. T.*

Civilret, borgerlig Ret, omfatter Personret, Familieret, Arveret og navnlig Formueret. Denne Del af Retssystemet findes i mange Lande samlet i en særlig Lovbog, saaledes i den franske »Code civil« (»Code Napoleon«) fra 1804, den østerrigske »Allg. burgerl. Gesetzbuch« fra 1811, den italienske »Codice civile« fra 1865 o. s. v. For det tyske Kejserdømme er udarbejdet et Forslag til en for hele Riget fælles borgerlig Lov. Dette af juridisk Lærdom struttende Værk med 2,164 Paragraffer og bindstærke Motiver er holdt i meget doktrinær og konservativ Aand. Det offentliggjordes 1888, har været til 1. Behandling i den tyske Rigsdag og har i øvrigt i Tyskland fremkaldt en hel Litteratur af Angrebs- og Forsvarsskrifter (se i Danmark »Tidsskrift for Retsvidenskab« [1888 og 1890] og »Tilskueren« [1891]). England har ingen »Civil-Kodeks«, og de nordiske Lande ikke anden C-*Kodifikation* end, hvad der indeholdes i de gamle Rigslove, hvilke selvfølgelig i Tidens Løb ere ændrede og supplerede paa mangfoldige Punkter.

I snævrere Forstand bruges i Tyskland Udtrykket C. (Zivilrecht) som Betegnelse for den paa romerretlige Sætninger hvilende Del af den borgerlige Ret, og en Docent heri benævnes Zivilist, (Romanist). — I England er Udtrykket *civil law* synonymt med »Romerret«. *E. T.*

Civilstand (Personenstand, Familienstand; fr. *état civil*) er en tysk Betegnelse for et vist Indbegreb af Forhold, vedrørende den enkeltes Person, som det er af særlig Vigtighed at faa konstateret med Sikkerhed, navnlig Fødsel, Navn, Ægteskab og Død. I Frankrig, Tyskland, England, Holland, Belgien, Italien, Schweiz og flere Lande føres nu for Tiden, af verdslige Statsembedsmænd, særlige Registre, der indeholde Oplysning om de nævnte Forhold. Disse ere tilgængelige for Publikum (eventuelt mod Betaling af et Gebyr), og Udskrifter tjene som Bevis for de omhandlede Forhold, saa længe indtil Urigtigheden af Registrets Indhold udtrykkelig godtgøres. I Danmark, Norge og Sverige maa de tilsvarende Oplysninger navnlig søges i Kirkebøgerne. *E. T.*

Civiltå cattélica, La [tsi-], et italiensk Tidsskrift, der udkommer hver 14. Dag i Rom. C, der er Jesuitternes udprægede Organ og som saadant yderst klerikalt og antinationalt, blev grundlagt 1850 af P. Curci i Firenze. Da det blev undertrykket her paa Grund af dets heftige Angreb paa Statens Retshaandhævelse, flyttede det senere til Firenze og derpaa faa Aar efter til Rom.

CiviS (lat.), Borger.

Civita [tsi-] se Citta.

Civitå [tsi-] **Castellåna,** By i Mellemitalien, Provins Roma, malerisk beliggende ved Treja (en Biflod til Tiber) og paa en høj Tuf klippe, der er tilgængelig ved en 50 M. høj, paa een eneste Pille hvilende Bro, er Bispesæde, har en smuk Domkirke (bygget 1210), et under Alexander VI bygget Citadel med et ottekantet Taarn (nu Statsfængsel) og (1881) 4,300 Indb. I Nærheden findes Spor af det gamle etruskiske Falerii. 4. Decbr. 1798 sejrede her Franskmændene over Neapolitanerne. *C. A.*

Civitåli [tsi-] (Civitale), Matteo, italiensk Billedhugger og Bygmester fra Lucca (1435—1501). C. hører efter sine Værkers Natur nærmest til den florentiske Billedhuggerskole, hos hvem han sikkert har faaet sin kunstneriske Uddannelse; han staar særlig Desiderio da Settignano nær. Hans Kunst, der naar højt i Følelsens Finhed og Inderlighed og i Formens udtryksfulde Skønhed, findes endnu hovedsagelig i hans Fødeby. Her, i Domkirken, ses saaledes det af Desiderio stærkt paavirkede Gravmæle for Pietro a Noceto (død 1472) og Monumentet over Dom. Bertini [1479], i S. Romano: den hellige Romanus's Gravmæle [1490]. Et af de skønneste og mest andagtvækkende af C.'s Arbejder er »De bedende Engle« for det nu ødelagte Sakramentsalter i Lucca's Domkirke [1473]. I Lucca ses endvidere (i Domkirken) hans »Regulusalter« [1484] med de tre stort anlagte Statuer forneden, heriblandt den smukke »Sebastian«, desuden en Buste af Christus som »Schmerzensmann« (i Museet) — et af C. yndet Motiv — og dekorative Arbejder som Prædikestolen i Domkirken. Henimod Slutningen af Aarhundredet fik C. en større Bestilling i Genova: Udsmykningen af det indre af Domkirkens Johanneskapel og modelerede, foruden Relieffer, seks legemsstore Marmorstatuer, Adam, Eva, Jesaias, Habakuk, Elisabeth og Zacharias [1496]. I Bargello i Firenze ses hans smukke Relief »Troen«. (Litt.: Yriarte, »C.« [Paris 1886]). *A. Hk.*

Civitanöva [tsi-] **Marche** [-ke], By i Mellemitalien, Provins Macerata, 2 Km. fra Adriaterhavet, med (1881) 6,400 Indb.; dens Havnestad Porto di Civitanova, N. f. Chienti's Munding, har 3,106 Indb., Værfter og Skibsfart.

Civitas (lat.), Borgerret. Ligesom oprindelig ethvert Folkeslags Ret kun har gældt for Folkeslagets egne Borgere, medens fremmede betragtedes som Fjender eller som faktisk retsløse, saaledes gjaldt Romerretten i sin ældre Form (*jus civile)* oprindelig kun for romerske Borgere *(cives Romani)*, medens fremmede stode uden Retsbeskyttelse og kunde behandles ganske vilkaarlig. Civitet o: Egenskab af romersk Borger var derfor op-

rindelig en Betingelse for at kunne nyde godt af romerske Retsinstitutioner.

Denne skarpe Forskel mellem Romernes og fremmedes Retsbeskyttelse mildnedes imidlertid efterhaanden og bortfaldt til Dels ganske, dels ved at Rom indgik Forbund med andre Stater, hvorved en vis begrænset Retsbeskyttelse tilstodes disses Borgere paa romersk Territorium, dels ved at Romerriget, alt som det udvidede sit Landomraade, tildelte undertvungne Stater fuld C. (videst gik her Kejser Caracalla, der gav alle Verdensrigets Undersaatter C.), dels og navnlig ved Udbredelse af romersk Ret til de ny Lande og Udviklingen af en særlig Gren af romersk Ret, *jus gentium*, der havde Anvendelse paa alle fri Mennesker, uanset om de vare romerske Borgere eller ej. — C. kunde fortabes som Straf eller som Følge af Straf (*mors civilis*, borgerlig Død), f. Eks. ved Deportation, samt ved Udvandring. *K. B.*

Civitavecchia [tši—vek'kja], Romernes *Centum cellae* eller *Portus Trajani*, By i Mellemitalien, Provins Roma, 71 Km. N. V. f. Rom, er den italienske Hovedstads Havneplads ved det toskanske Hav og ligger ved Banelinien Rom—Pisa og Via Aurelia i en øde og usund Egn, (1881) 9,200 (med Kommune 12,000) Indb. C.'s Havn, som i Hovedsagen allerede blev anlagt af Trajan, er baade Krigs- og Handelshavn; den har en Størrelse af 87 Hekt. og en Dybde af 6 M., den indesluttes af to mægtige Moloer og beskyttes af en Bølgebryder. Paa den nordlige Mole ligger et Fyrtaarn, paa den sydlige det efter Michelangelo's Plan byggede Kastel. Havnen rummer betydelige Skibsværfter, Magasiner og et af Bernini bygget Arsenal. Paa Landsiden beskyttes Byen af Batterier, som dog beherskes af Udløbere fra Monti di Tolfa. Af Bygninger mærkes en antik Akvædukt, en smuk Domkirke og et Teater. Den driver betydelig Fabrikation af Hamp- og Hørlærred, Katuner og Læder, men dens Hovedbetydning ligger dog i dens Handel. Den har regelmæssig Dampskibsforbindelse med Marseille, Genova, Livorno og Napoli. Ligeledes anløbes den ofte af det danske forenede Dampskibsselskabs Skibe, som gaa mellem Østersøhavnene, Antwerpen, Italien og Sortehavet. I Nærheden findes stærkt besøgte Svovlbade og Søbade (med antikke Rester af *Aquae Tauri nae*). C. havde 1849—70 fransk Besætning med Undtagelse af Tiden September—Oktober 1867. *C. A.*

Civitélla [tši-] **del Trónto**, By i Mellemitalien, Provins Teramo, beliggende 8 Km. S. f. Tronto paa en stejl Klippe højt oppe over Salinello's højre Bred, har (1881) 1,300 Indb. og et Kastel, der 20. Marts 1861 maatte overgive sig til Italienerne. *C. A.*

Civitēt se Civitas.

Civray [sivræ'], By i Mellemfrankrig, Dep. Vienne, Arrondissement C, ved Charente, har en meget gammel Kirke (St.-Nicolas), et College og (1891) 2,400 Indb., der drive Industri i Uld og Handel med Korn, Kvæg, Trøfler og Heste. Omegnen er rig paa Oldtidsminder, som Stensætninger og Stendysser. *H. W.*

Civry [sivri'], Grevinde af, uægte Barn af Karl af Braunschweig og en Englænderinde. Da hun gik over ril Katolicismen, blev hun forstødt af Faderen. Hendes Processer om Retskrav paa Hertugens Formue, dels før, dels efter hans Død, bleve frugtes-

Efter hendes Død (1880) optog Sønnen, Ulrich, Vicomte de C. (født 1853, Søn af Grev C), der under et meget ødselt og vildt Liv var kommen i Trang, og som paa Grund af Bedragerier var bleven dømt til 3 Aars Fængselsstraf, Moderens Fordringer. Medens han blev afvist ved Retterne i Geneve og Braunschweig, vandt han 1891 sin Proces imod Staden Genève om sin Bedstefaders Formue for Paris's Domstol, der erklærede sig kompetent og anerkendte Klagerens Arvekrav, da Moderen var bleven anerkendt som Datter af Hertugen.

C. 1. d. s. s. *citato loco* (s. d.).

Claar [kla!r], Emil, tysk Teaterintendant, er født 7. Oktbr. 1842 i Lemberg. C. debuterede 1860 paa Burgteatret, arbejdede 5 Aar under Laube som Regissør ved Stadtteatret i Leipzig, overtog 1874 Residensteatret i Berlin, som han ledede, indtil han 1879 tiltraadte sin nuværende Stilling som Intendant ved de to forenede Scener i Frankfurt a. M. C. har forfattet en Del Skuespil, baade Lystspil og Sørgespil. — Hans Hustru, Skuespillerinden Hermine C.-Delia (egl. Deligale), er født 8. Apr. 1848 i Wien, debuterede, uddannet af Lewinsky, 1864 i Pest, fik, især i Leipzig under Laube, et stort — baade klassisk og moderne — Repertoire; nu optræder hun kun af og til som Gæst. *A. A.*

Clabulāre (lat.), i den senere romerske Kejsertid Benævnelse for en Transportvogn.

Clackheaton se Cleckheaton.

Clackmannan [klă'kmänən], Shire i det sydøstlige Skotland, begrænset af Shire Stirling, Perth og Fife. Det er det mindste i Landet, kun 127 □ Km. med (1891) 26,000 Indb. Shiret hæver sig fra Forthbugtens Nordside jævnt mod Ochille Hills med Ben Cleuch (717 M.). Hovedfloden er Devon, hvis Dal er bekendt for sin landskabelige Skønhed og talrige Vandfald, især ved Caldron Linn. Jordbunden langs Forth er meget frugtbar; men dog er kun ca. $^1/_3$ af Landet Agerland. Der indvindes Jærn og Kul, og Industrien leverer Uldtøj, Whisky, Støbegods, Papir, Maskiner, Glas og Lertøj. Hovedstaden C. ligger ved Devon og bestaar kun af een eneste ubrolagt Gade, (1891) 1,502 Indb. Paa en nøgen Top ligger et 24 M. højt Taarn (C. Tower), i hvilket man tidligere gemte Robert Bruce's Sværd og Skjold. I Nærheden ligger Devon Jærnværker. *C. A.*

Cladel [kladæ'l], Léon, fransk Romanforfatter, født 13. Marts 1835 i Montauban, død 21. Juli 1892. C. var Søn af en Haandværker og studerede nogen Tid Jura i Toulouse, før han gik til Paris for helt at dyrke Litteraturen. Sine Iagttagelser af de sølle Smaaskribenters Liv og Genvordigheder i Hovedstaden nedlagde han i en satirisk Karakterroman »Les martyrs ridicules« [1862], og selve Charles Baudelaire slog til Lyd for den unge Forfatter i et glimrende skrevet Forord. En Række Aar opholdt C sig nu i sin Hjemstavn, hvis Natur og Sæder han kraftig skildrede i en Del udmærkede Noveller: »Fral le dompteur« [1865], »Le nommé Qouael« [1868], »Achille et Patrocle« [1869] o. fl. Hans Ry var allerede betydeligt og forøgedes yderligere ved en Række Romaner under Fællestitlen »Mes paysans«, hvortil høre »Le Bouscassié« [1869] og »La fête votive de Saint-Bartholomée

Porte-Glaive« [1872]. Selv efter at han var vendt tilbage til Paris, vedblev han at hente Stoffet til sine Bøger fra Folkelivet; nævnes kunne fremdeles »Les va-nu-pieds« [1874], »Crête-Rouge« [1875], »L'homme de la Croix-aux-bæufs«, »Une maudite« [1876], for hvilken Novelle der rejstes Tiltale mod Forfatteren for anstødeligt Indhold, og han idømtes 4 Ugers Fængsel, »Ompdrailles, le tombeau des lutteurs« [1879], »Bons hommes« [1879], »Eaux fortes, six morceaux de littérature« [1880], »Le deuxième mystére de l'incarnation« [1883], »Urbains et ruraux« [1884], »Petits cahiers« [1885], »*Héros* et pantins« [1885], »*Gueux* de *marque*« [1887], »Raca« [1888], »Seize morceaux de littérature« [1889] o. fl. *S. Ms.*

Cladium se Avneknippe.

Cladobåtes se Egernspidsmus.

Cladocéra se Dafnier.

Cladonia Hill. (Bægerlav), en meget udbredt Slægt af Laver med to Slags Løv, nemlig dels skællet-bladagtigt eller, sjældnere, grynet-skorpeagtigt, udbredt Løv, dels opret, buskformet Løv; det første bestaar af større eller mindre bladagtige, til Substratet fæstede, oftest opstigende Skæl, som kun have Barklag paa Oversiden, der er graagrøn eller brungrøn, medens Undersiden er uden Barklag og derfor hvidlig. Det bladagtige Løv er altid goldt, idet Apothecierne kun dannes paa det oprette, buskformede Løv; dette, der har Barklag helt rundt og i Reglen er hult, er ofte ved Grunden, sjældnere overalt, mere eller mindre tæt beklædt med Skæl eller Gryn af samme Slags som de, hvoraf det udbredte Løv bestaar. Det buskformede Løvs Form er meget forskellig hos de forskellige Arter; i dets simpleste Skikkelse er det søjleformet eller kølleformet, ugrenet eller kun meget lidt grenet, f. Eks. hos *C. papillata*; hos de fleste Arter er det bægerformet eller tragtformet; fra

Rensdyrlav. *s* Sporehusene, lidt forstørrede.

Bægerranden, som bærer Apothecierne, udgaa da ofte ny Grene med Apothecier. *C. gracilis*, *C. coccifera* og *C. furcata* ere tre meget udbredte Arter med bægerformet, opret Løv. Endelig kan det oprette Løv være stærkt grenet, med Apothecier i Grenspidserne, f. Eks. hos den meget almindelige *C. rangiferina*. Apothecierne ere oftest livlig farvede, røde, gule eller brune; Sporerne ere encellede, ægformede, lyse. Foruden Apothecier findes der i Spidsen af det oprette Løv tillige Spermogonier med cylindriske eller linieformede Spermatier. Ca. 50 Arter, de fleste meget variable og vanskelige at begrænse; de vokse især paa Jord; de fleste ere anselige, selskabelig voksende Laver, som især have hjemme i de kolde og middelvarme Lande, hvor de paa mange Steder, f. Eks. paa tørre Heder, danne en væsentlig Bestanddel af Vegetationen, ja flere Steder endog danne vidtstrakte, rene Bevoksninger; især er dette navnlig i kolde Egne Tilfældet med den over hele Jorden udbredte *C. rangiferina* (Rensdyrlav, Fjældmose, Renlav), som i Højnorden paa mange Steder danner Hovedmassen af Vegetationen og ofte udgør det eneste Foder for Rensdyrene; bruges ogsaa

Cladonia gracilis. *s* bægerformet Løv, endnu uden Sporehuse.

Cladonia gracilis med Grene fra Bægerranden, *A* uden, *fi* med Sporehuse.

tit sammen med andre Laver som Foder til Svin og Kvæg; ogsaa i Jyllands Hedeegne benyttedes Rensdyrlav tidligere meget, alene eller sammen med ung Lyng, som Foder til Faar og Ungkvæg, og benyttes hist og her endnu paa samme Maade, især i Tilfælde af Fodertrang. Den skal være meget nærende, idet en Vægtdel Rensdyrlav skal have samme Værdi som tre Vægtdele Kartofler. I Norge, Sverige og Rusland benyttes den en Del til Fremstilling af Alkohol, hvortil den egner sig ret godt, idet dens Cellulose (Amylcellulose) let lader sig omdanne til Sukker ved Kogning med fortyndet Svovlsyre eller Saltsyre. *C. R.*

Cladophöra, Cladophoracëae se Alger, S. 514.

Cladosporium Link, en til *Hyphomycetes* hørende Svampeslægt med stive, mørke, flercellede Frugthyfer, der i Spidsen bære en Kæde af mørke, med 1—3 Tværvægge forsynede Sporer, som meget let falde fra hverandre, hvorfor man ofte kun ser een Spore paa Spidsen af hver Frugthyfe. Flere herhen hørende Arter ere meget almindelige og

meget udbredte; de danne brune eller næsten sorte Pletter paa døde Plantedele. Nogle Arter have vist sig at være Ungdomsstadier af Arter af Pyrenomycetslægterne *Pleospora* og *Fumago*. *C. R.*

Cladothrix, Bakterieslægt af Familien *Crenothricaceae*, traadformede Bakterier, af hvilke *C. dichotoma* Cohn (Grenhaar) er en af de i stillestaaende eller langsomt rindende Vande hyppigst forekommende Former, hvor den som oftest findes i Selskab med *Beggiatoa*. Dens Cellehinde er ofte farvet rustbrun af Jærntveiltehydrat. Traadene have den for mange Spaltningsplanter ejendommelige, falske Forgrening. De kunne i Løbet af deres Udvikling dele sig i kortere eller længere, bacillignende Stave, og det paastaas, at de under visse Omstændigheder skulle kunne danne *Spirillum-* eller *Spirochaete*-lignende, skrueformede Stykker, der ved Svingtraade svømme rundt i Vandet. Ogsaa store, grenede *Zoogloea*-Masser kan den danne. Som Snylter optræder den aldrig, hvorimod den ikke sjælden forekommer massevis i Vandledningsrør. *V. A. P.*

Claëson, Kristian Teodor, svensk Filosof, født 7. Juli 1827, død 21. Novbr. 1859 i Upsala, blev 1857 Docent ved Upsala Universitet i praktisk Filosofi. Han sluttede sig til Bostrom og søgte især at paavise den Sammenhæng, der er mellem et Folks Sprog og dets Karakter. Skrifter: »Om møjligheten af en filosofisk rättslära« [1857], »Om språkets ursprung och väsende«, trykt i Nord. Univers. Tidsskrift [IV, 1858], »Skrifter af K. C. utg. af Gustaf C.« med Forfatterens udførlige Biografi [2 Bd., 1860]. *C. St.*

Claessens [kla'sens], flamsk Malerfamilie, hvis enkelte Medlemmer for Tiden mindre godt kunne udredes fra hverandre. Bekendtest er Anthonie C. den Ældre fra Antwerpen, vist en Elev af Q. Massys. Ham tilskrives en »Dommedag« [1574] for Raadhuset i Brügge og »Johannes Døberen« i Karteuserkirken i Miraflores. *A. Hk.*

Claessens [kla'sens], Lambert Anton, flamsk Kobberstikker i Punkter- og Gravstikmanér, født i Antwerpen 1764, død smst. 1834, studerede først Landskabsmaleriet i Antwerpen, lærte derpaa at stikke hos Bartolozzi i London og bosatte sig i Amsterdam, hvor han udførte Rembrandt's »Nattevagt« i Punktermanér. C.'s Hovedværker ere Rubens's »Nedtagelsen af Korset« [1808] og G. Dou's »Den vattersottige Kvinde« [1823]; det sidste gjorde megen Lykke ved den dygtige Gravstikbehandling. C. udgav et Udvalg af sine Værker: »15 sujets graves par L. A. C.« [Paris 1830], hvoriblandt gode Portrætter af Rembrandt, Rubens og Teniers. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har C.s Hovedblade. *A. Ls.*

Claesz [kla's] (Claasz), Pieter van Haarlem, hollandsk Maler fra 17. Aarh., født i Steinfurt, Fader til Nic. Pietersz Berchem, virkede i Haarlem, hvor han omtales som viet 1617, og hvor han blev begraven 1. Jan. 1661. Han var en frugtbar og betydelig Maler, der udelukkende malede i Nature-morte-Genren, under tydelig Paavirkning i koloristisk Henseende fra Fr. Hals. Billeder af ham findes i Amsterdam, Haag, Berlin, Dresden, Munchen eta, et i privat Eje i Danmark. *A. Hk.*

Claeszoon [kla'sso.n], Alart, ogsaa: Aertgen van Leyden og efter sin Livsstilling kaldet »Valkeren«, hollandsk Maler fra Leyden (1498—1564), Elev af Cornel. Engelbrechtsz, uddannede sig især efter Scorel's og Heemskerck's Stil. Han var en talentfuld og frugtbar Maler, af hvis Billeder, kirkelige, der dog nu kun er temmelig lidt tilbage. *A. Hk.*

Claim [kle'im] (eng.), Fordring, Reklamation; i Amerika og Australien det erhvervede Stykke Jord, Andel i et Guldgraven.

Clain [klæ'], en ca. 125 Km. lang Flod i det franske Dep. Vienne, udspringer N. V. f. Confolens (Dep. Charente) og falder i Vienne oven for Châtellerault. *H. W.*

Clair [klæ'a], Saint C., Sø i Nordamerika paa Grænsen af Canada og de forenede Stater, staar ved den 80 Km. lange St. C. River i Forbindelse med Huronsøen og har Afløb til Ericsøen gennem den 35 Km. lange Detroit River. 1,669 □ Km. Paa de talrige Øer findes endnu Indianere. Detroit flyder gennem en veldyrket Egn, men danner et sumpet Delta, hvorigennem der fører en Kanal af 3,6 M.'s Dybde. *C. A.*

Clairac [klæra'k], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Lot-et-Garonne, Arrond. Marmande, ved Lot, har (1891) 2,000 (med Kommune 3,600) Indb., der dyrke fine hvide Vine *(vins pourris')* og drive Handel med Blommer. C. var den første By, der bekendte sig til den reformerte Kirke (1527). *H. W.*

Clairanlt [klæro'], Alex. Claude, fransk Matematiker og Astronom (1713—65). C. var en af de første, der anvendte Descartes's Koordinatmetode paa Rumkurver og Flader; hans Værk herom: »Recherches sur les courbes à double courbure« [Paris 1731], som er forfattet i hans 17. Aar, bevirkede hans Optagelse i »Académie des sciences«. Han har desuden skrevet flere Afhandlinger om Differentialligninger i Akademiets Memoirer. Af hans astronomiske Arbejder kunne nævnes Afhandlinger om Aberrations- og Perturbationsteorien, om Maaneteorien (prisbelønnet af Akademiet i St. Petersborg), en Beregning af den Halley'ske Komet med Forudsigelse af dens Genkomst [1759], og endelig »Théorie de la figure de la terre« [1743], indeholdende en Beretning om den af det franske Akademi henimod 1740 foranstaltede Gradmaaling i Lapland, hvori C. deltog (se Celsius, A.). *Chr. C.*

Claires [klæ'r] se Østers.

Clairet [klæræ'], fransk Betegnelse for lyserøde Vine, Clairette [klæræ't] for en let Hvidvin.

Clairin [klæræ'], Georges Jules Victor, fransk Maler, er født 11. Septbr. 1843 i Paris. Han er Elev af Picot og Pils og besøgte Ecole des Beaux-arts, hvor han især sluttede sig til sin jævnaarige, Regnault, hvem han ledsagede til Spanien og Marokko. Ved Arbejder som »Scene fra Konskriptionen 1813« [1866], »Scene fra den spanske Revolution 1868« [1869], »Abencerragerne i Granada« og sine dygtige Portrætter af Sarah Bernhardt og af Mounet-Sully som Hamlet [1889] har han særlig vundet sig et Navn. Han har udfoldet en betydelig dekorativ Virksomhed ved Malerierne i den store Opera og Eden-Teatret i Paris, i Spillesalen i Monte-Carlo etc. Hans »Pierrette« saas paa den franske Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888. *A. Hk.*

Clair-obscur [klæråbsky'r], den Tilstand mellem Lys og Mørke, ved hvilken Genstandene vel ere synlige, men dog med ganske udviskede Konturer.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

I Træskærerkunsten betyder C. den tidligere anvendte Fremgangsmaade til at fremstille farvede, oftest brunlige eller rødlige, Tegninger, der ligne Tusktegninger, under Anvendelse af 2—3 forskellige Plader. Den samme Virkning frembringes nu ved Plader, ætsede efter fotografiske Gengivelser af vedkommende Tegninger. *K. M.*

Clairon [klæro'] (fr.) se Clarino.

Clairon [klærõ'], Claire Josephe Hippolyte Legris de la Tude, kaldet Mlle C, fransk Skuespillerinde, født 1723 i Flandern, død 18. Jan. 1803 i Paris. C, der var et uægte Barn, optraadte allerede 1736 paa Théâtre-Italien i Paris; efter nogle Aars Omflakken i Provinserne, debuterede C, der hidtil havde spillet Subretteroller, 19. Septbr. 1743 paa Théâtre-français som Racine's »Fædra« og gjorde overordentlig Lykke; hun fik hurtig et stort tragisk Repertoire — som hendes ypperste Roller nævnes »Fædra«, »Zenobia«, »Dido« og, fremfor alle, »Medea« — og, skønt hendes ydre Midler langtfra vare gode, og hendes Skikkelse paa ingen Maade passede til Tragediens store Heltinder, formaaede hendes sjælfulde Spil og pragtfulde Deklamation at bringe hendes ydre Mangler i Forglemmelse, og C. regnedes for en af Samtidens største Skuespillerinder, da hendes Teaterbane pludselig afbrødes. Hun tillige med flere Kolleger vægrede sig i April 1765 ved at optræde sammen med en berygtet Person; C.'s Fjender, af saadanne havde hun formedelst sin stolte Uafhængighed mange blandt de store Herrer, benyttede Lejligheden til Hævn: C. blev kastet i Fængsel, og, skønt hun hurtig løslodes, følte hun sig saa forurettet, at hun ikke derefter betraadte Scenen. Senere levede C. i 17 Aar ved Markgreven af Anspach-Bayruth's Hof som hans Mætresse, paa Grund af sin store Godgørenhed meget afholdt; omtrent 1790 vendte hun tilbage til Paris, hvor hun døde i Fattigdom. C. udgav 1799 »Mémoires d'Hippolyte C. et réflexions sur la déclamation théâtrale«, der indeholde mange interessante Enkeltheder til Studiet af hendes Karakter og af Skuespilkunstens daværende Standpunkt. (Litt.: Andrieux, *Notice sur Mlle C.* [Paris 1822, i en ny Udgave af C.'s Memoirer]; E. de Goncourt, *Mlle C.* [Paris 1890]; *Hisloire de la demoiselle Bronel, dite Frétillson, actrice de Rouen, écrite par elle même* [Haag 1742] er et Smædeskrift, der skyldes en afvist Elsker). *A. A.*

Clairv., Forkortelse ved naturvidenskabelige Navne for Josephe Philippe de Clairville, fransk Entomolog, født 1742, død 31. Juli 1831 i Winterthur; han skrev om Schweiz'es Flora og om schweiziske Biller: »Entomologie helvétique« [Ziirich 1798 og 1806], »Manuel d'herborisation en Suisse et en Valais« [Winterthur 1811, Geneve 1819].

Clairvaux [klærvo'], berømt fransk Cistercienserkloster ved Aube's venstre Bred, paa Grænsen af det gamle Burgund og Champagne, nu i Departementet Aube, Arrondissementet Bar-sur-Aubc, Kommunen Ville-sous-la-Ferté. Grev Hugo af Troyes skænkede Abbed Stefan af Citeaux den første Grund til Klosteret, den saakaldte »Malurtdal« (1115), og den hellige Bernard (s. d.), der allerede havde hævet Citeaux, fik det Hverv, sammen med 12 andre Munke at grundlægge den ny Cistercienserkoloni. Klosterbygningerne vare kun lave og tarvelige, og Dalen var usund; men under Munkenes travle Flid forvandledes den til en smilende Plet (*Clara vallis*, den lyse Dal, fr. Clairvaux), med yppige Vinhaver og bugnende Hvedemarker. Allerede 1135 kunde det første Kloster ikke længer rumme Munkene, og Bernard flyttede da sit Kloster omtr 2 Km. Øst paa; Bygningerne staa til Dels endnu. Men Klostret voksede fremdeles; ved Bernard's Død (1153) havde det 700 Munke, og dets Ry overgik alle andre Klostres. Derfra udgik Munke til ny Cistercienserkolonier; til sidst stode ikke mindre end 127 Klostre i Datterforhold til C, deraf 40 uden for Frankrig, bl. a. i Danmark Esrom. 1174 indviedes den tredje Klosterkirke, en stor Bygning, 160 M. lang, i Modsætning til de tidligere Kirker rigt udstyret, forsynet med 32 Altre; denne Kirke stod indtil Begyndelsen af 19. Aarh. Store Gaver fra Fyrster og Bisper strømmede ind; i 13. Aarh. havde C. allerede 14 Ladegaarde, og Munkenes Agerbrug og Havedyrkning vare mønsterværdige. Dertil dreve de Værkflid i stor Stil; til sidst havde C. store Væverier og andre Fabrikker. Endvidere drev C. udstrakt Handel, saa at sige over hele Europa, begunstiget ved Toldfrihed og andre Privilegier (allerede i 13. Aarh. indførtes 49 Oldbreve af den Art i C.'s *Chartularium*); fra Danmark hentede de især Huder og Voks, som det ses af to endnu bevarede danske Kongebreve fra 1230. Rigdommene toge bestandig til. I 17. Aarh. forøgedes Klosteret med mægtige Nybygninger længere Øst paa. Abbederne havde over 100,000 Livres om Aaret, og da Munkenes Tal tog af (1789 var der kun 45), var deres Part i Klostrets Rigdomme saa meget større. Under den store Revolution blev Klostret ophævet og en Del af Bygningerne efterhaanden nedreven. Det tilbageblevne, der har et Omfang af 2 Km., bruges væsentligst til Statsfængsel; dette kan rumme 2,300 Individer. Klostrets Refektorium bruges til Fængselskapel. Den nyere Klosterbygning med Bernard's Grav er endnu i høj Grad imponerende. (Litt.: d'Arbois de Jubainville, *Etudes sur l'état intérieur des abbayes cisterciennes* [Paris 1858]; Viollet le Duc, *Dictionnaire de l'Architecture*). *H. O.*

Clairville [klærvi'l], Louis François, egl. Nicolaie, fransk dramatisk Forfatter (1811—79). C. var Søn af en Skuespiller, der havde forladt sit Hjem og antaget det ny Navn C, som gik over paa Sønnen. Kun 10 Aar gammel blev denne fremført paa Scenen. Ved Siden af sin Stilling som Skuespiller, Sufflør m. m. begyndte han snart at skrive for Teatret. Han hører til de frugtbareste franske Farce- og Vaudevilleforfattere. Hans dramatiske Arbejder løbe op til henved 300. Navnlig i den komiske Revu, som han 1836 indførte paa Brædderne, fejrede han mange Triumfer; gennemsigtige Allusioner, tvetydige Kupletter, snærtende Pointer og lystige Brandere gjorde Arten yndet. Selvfølgelig har C. haft en Mængde Medarbejdere, f. Eks. Dennery, Dumanoir, Mélesville og Thiboust. Blandt hans talløse Stykker kunne nævnes »Margot« [1837], »Satan, ou le diable å Paris« [1844], »Clarisse Harlowe« [1846], »Les tentations d'Antoinette« [1850], »Le cotillon« [1862], »Une femme dégelée« [1865], »Le déluge universel« [1865] o. s. v. Paa Dansk kendes Farcen »Den svage Side« og Operetterne »Madam Angot's Datter«

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

og »Cornevilles Klokker«. — 1853 udgav C. et Bind ubetydelige »Chansons et poésies«. *S. Ms.*

Clairvoyance [klærvwajā's] *{second-sight,* Hellsehen, Synskhed), kaldes den hos visse Personer — Seere og Seersker, synske — antagne Evne til at kunne angive, enten hvad der samtidig foregaar paa fjerne Steder (Fjernsyn), eller hvad der skal ske i Fremtiden (Fremsyn). C. er altid kun rettet paa jordiske Begivenheder, saa at alle Aandesyner maa udsondres herfra; ganske vist har den clairvoyante eller synske jævnlig tillige Evnen til at se Aander, men det er en C. uvedkommende Sag. Siden 1880'erne har man fra C tillige udsondret alle Angivelser af Tildragelser, som vare kendte af levende Personer, der kunde have nogen Interesse af at overføre deres Tanker paa den synske; hvor dette er Tilfældet, kaldes Fænomenet telepatisk (se Telepati). C. kan optræde baade hos sovende og hos vaagne; men i sidste Tilfælde kræver den som nødvendig Betingelse en vis ekstatisk Tilstand, der ofte indtræder spontant, uvilkaarlig, mod Seerens Ønske og Vilje, men som ogsaa kan fremkaldes ved kunstige Midler. For den spontant optrædende C. bruges sædvanlig Betegnelsen second-sight, zweites Gesicht, medens Ordene C, Hellsehen, Synskhed omfatte baade den spontane og den kunstig fremkaldte Tilstand.

Spontant indtrædende Synskhed siges at være meget almindelig hos visse Folkeslag, især Højskotterne, derefter ogsaa hos Skandinaver, særlig Danske, og hos enkelte slaviske Folk. Hvor den forekommer, er den gerne arvelig i bestemte Familier; mange døende siges at være clairvoyante i deres sidste Øjeblikke, selv om de aldrig have været det tidligere. Naar en Seer har et Syn, skal dette kunne overføres paa en anden synsk Person blot ved en Berøring. I øvrigt har man iagttaget, at Seerens Øjne staa stive og stirrende i Hovedet, saa længe Synet varer, og i denne Tilstand er han let udsat for at falde i Afmagt, hvis han træffes af en pludselig, stærk Sansepaavirkning, hvilket alt tyder paa en, i det mindste forbigaaende, Ekstase.

Af kunstige Midler til at fremkalde C. findes utallige, der alle tage Sigte paa at bevirke Ekstase. De vildes Medicinmænd og Shamaner opnaa dette ved voldsomme Bevægelser, Musik og narkotiske Stoffer; ogsaa Middelalderens Hekse skulle være blevne clairvoyante under Indflydelse af Narkotika, »Heksesalver« (s. d.), men ellers vides berusende Midler ikke at være brugte til Opnaaelse af C. Hos Skotterne anvendes en, rimeligvis fra det nordiske Hedenskab stammende Metode, som kaldes Deasil (s. d.). Endelig findes en Mængde Midler, der for største Delen have været kendte af de østerlandske Folk saa langt tilbage, vore Efterretninger række; fra dem ere de gaaede over i den europæiske Magi. Fælles for alle disse Metoder er, at der stirres saa længe paa en blank Genstand, til Billederne stige op for Seeren. Efter den Genstand, som benyttedes, delte man disse Spaadomskunster i Hydromantik (s. d.), Leconomantik (s. d.), Gastromantik (s. d.), Kaptromantik (s. d.), Onimantik (s. d.) og Krystallomantik (s. d.). Børn og svangre Kvinder vare mest modtagelige for disse Syner; denne Omstændighed i Forbindelse med, at det væsentlig kom an paa at stirre paa en blank Genstand, viser os, at der til sigtedes Fremkaldelse af en Art Hypnose. I Overensstemmelse hermed staar, at man i den nyere Tid ofte har ment at have iagttaget C. hos dybt hypnotiserede Personer, Somnambuler.

Med Hensyn til den Form, i hvilken Forudsigelserne fremtræde for Seeren, kunne de enten melde sig som Lyde, indre Stemmer, eller hyppigst som Synsbilleder, Visioner. Disse sidste kunne igen enten direkte fremvise en bestemt Tildragelse eller være symbolske, saa at Seeren først maa fortolke dem. I Henseende til Styrke kunne de variere fra den lette, ubestemte Anelse, der optræder uden nogen paaviselig Ekstase, til den uimodstaaelige, alle Hensyn tilsidesættende Profeti (s. d.). C. er bleven forklaret paa meget forskellig Maade. De religiøse Ekstatikere have naturligvis til alle Tider opfattet deres Visioner som guddommelige Aabenbaringer. Den profane Synskhed betragtedes hos alle hedenske Folk som et Værk af gode eller onde Aander, der fremkaldte Synet for Seeren; samme Opfattelse gør sig endnu gældende hos de fleste Spiritister i vore Dage; den kristne Kirke har sædvanlig anset den for Djævlens Værk, da den var en Rest af den hedenske Magi. Talrige Forskere i den nyere Tid have været enige om at tillægge Mennesket en indre Sans, »Allsinn«, som oplades i Søvne eller under Ekstase, naar de ydre Sanser tillukkes. Ved denne indre Sans skulde Mennesket være i Stand til direkte at skue Tingenes Væsen, at iagttage uafhængig af Tid og Rum, fordi Sansningen ikke hemmedes af den legemlige Organismes indskrænkende Baand. De i den nyeste Tid anstillede eksperimentale Undersøgelser over C, af Fysiologen Richet med Somnambuler og af forskellige Psykologer med Krystallomantikere, have dog ikke bekræftet en saadan Evnes Eksistens, idet den rigtige Angivelse eller Forudsigelse af Tildragelser viste sig nærmest at bero paa den hos alle hypnotiserede forekommende, skærpede Erindring. I den clairvoyante Ekstase dukke talrige glemte Indtryk op og give Seeren et større Erfaringsmateriale, hvorpaa der kan bygges et Skøn over Begivenhedernes Gang, end han raader over i vaagen Tilstand. Hvor et saadant Materiale mangler, hvad man let kan sikre sig ved planmæssige Forsøg, slaa Angivelserne ikke hyppigere til, end det efter en Sandsynlighedsberegning vilde være muligt ved tilfældigt Sammentræf. Skærpet Erindring, tilfældig Overensstemmelse og, fremfor alt, unøjagtige Beretninger, der ere blevne lempede efter det faktisk indtrufne, maa derfor anses som Hovedaarsagerne til, at Forudsigelser virkelig eller tilsyneladende ere gaaede i Opfyldelse, hvorom der i Litteraturen foreligger talløse Beretninger. (Litt.: Horst, »Deuteroskopie« [Frankfurt 1830]; Perty, »Die mystischen Erscheinungen der menschl. Natur« [Leipzig 1872]; Richet, »Experimentelle Studien a. d. Gebiete d. Gedankenübertragung« [Stutt. 1891]; talrige Afhandlinger i »Procecdings of the Society for Psychical Research«; Rells, »Psychologische Skizzen« [Leipz. 1893]). *Alfr. L.*

Claix [klæ'], Flække "i det sydøstlige Frankrig, Dep. Isère, Arrond. Grenoble, ikke langt fra Drac, over hvilken der fører en 1611 bygget Bro med en 46 M. vid Bue og en ny med en 52 M. vid Bue, det største Bygningsværk af den Art i Frankrig. C. har (1891) 400 (med Kommune 1,200) Indb. *H. W.*

Artikler, der savnes under **C**, *maa søges under* **K**.

Clamart [klama'r], Flække i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine, Arrond. Sceaux, ligger nær ved Parken Meudon (C.-sous-Meudon) paa det 180 M. høje Plateau C. og Chatilion, der strækker sig S. V. f. Paris, og som nu (efter 1871) er inddraget i Paris'es Befæstning med Fortet Chatillon, og har Stenbrud, store Vadskerier og (1891) 5,500 Indb. Under Paris'es Belejring besatte Fjenden Højderne ved C., hvorfra han kunde beskyde de indre Forter og Byen; de belejrede gjorde Udfald mod disse Højder 13. Oktbr. 1870 og 10. Jan. 1871. *H. W.*

Clamecy [klamsi'], By i Mellemfrankrig, Dep. Nièvre, Arrondissement C, ved Yonne's og Beuvron's Sammenløb og ved Canal du Nivernais, er en slet bygget, men velhavende By, der har en gotisk Kirke, et College, en Handelsdomstol og (1891) 4,600 Indb., der især drive Plandel paa Paris med Tømmer (fra de nærliggende skovrige Morvanbjærge), dernæst Vin, Kvæg, Kul o. s. v., og Industri i Læder. *H. W.*

Glam-Gallas, Eduard, østerrigsk General, født 14. Marts 1805 i Prag, død 17. Marts 1891 i Wien. Kun 18 Aar gl. traadte han ind i den østerrigske Hær og naaede i Løbet af 23 Aar Generalsrang. 1848 kæmpede han i Italien og udmærkede sig særlig ved St. Lucia, Montanara og Vicenza. Efter Slaget ved Novara forsattes han til Hæren i Ungarn, førte det siebenburgske Armékorps og slog med det fuldstændig den ungarske General Bern i flere Træfninger. Ved Hærens Reorganisation fik han 1. Armékorps i Böhmen, hvor han var højestbefalende indtil 1866, og førte dette Korps ved Magenta og Solferino. Han udnævntes efter Krigen til General i Rytteriet og blev 2 Aar senere livsvarigt Medlem af Herrehuset. 1866 førte han atter I. Armékorps, men sloges af Preusserne ved Hiihnerwasser, Podol, Münchengrätz og Gitschin. Efter den sidste, uheldige Træfning afsattes han fra Kommandoen og stilledes for en Krigsret, der imidlertid frikendte ham. Han fik umiddelbart efter ifølge Ansøgning sin Afsked af Krigstjenesten. *B. P. B.*

Clam-Martinitz, 1) Karl Josef Nepomuk, Greve, østerrigsk General (1792—1840), var 1812—14 Adjutant hos Fyrst Schwarzenberg og havde 1814 det Hverv at ledsage Napoleon I til Elba. Han blev senere Oberst i et Kyrasserregiment og brugtes i flere diplomatiske Sendelser, saaledes 1824 og 1826 til Rusland og 1831 til Berlin, hvor han virkede som en trofast Tilhænger af Metternich's reaktionære Politik. 1835 blev han Generaladjutant, 1836 Chef for Militærafdelingen i Statsraadet og var i Virkeligheden Krigsminister; 1837 Feltmarskalløjtnant og 1838 Geheimeraad. *E. E.*

2) Heinrich Jaroslav, Greve, østerrigsk Politiker, født 15. Juni 1826, død 5. Juni 1887, ovenn.'s Søn. C. studerede Retsvidenskaben og indtraadte 1848 i Statstjenesten. Han blev 1853 Statholderiraad for Ungarn og 1856—59 Landspræsident i Vestgalizien. 1860 optoges han i det forstærkede Rigsraad, tog fremragende Del i dets Forhandlinger og var en af Ordførerne for Flertallet, hvis Hævdelse af »de historisk-politiske Individualiteter« og det føderalistiske System senere fik Udtryk i Oktober-Diplomet. Da dette snart efter blev skudt til Side af det tyske centraliserende Helstatsparti, blev C. Fører for den feudale Opposition, dels i den bøhmiske Landdag 1861—72, dels i Rigsraadets Underhus. Han udtraadte af dette allerede 1862, valgtes paa ny 1873, men tog først Sæde 1879 og var nu til sin Død en af Adelspartiets Førere. 1885 genvalgtes han til den bøhmiske Landdag af Godsejergruppen. Siden 1861 var han Præsident for det bøhmiske Museum, blev 1859 Geheimeraad. *E. E.*

3) Richard, Greve, østerrigsk Politiker, født 12. Marts 1832, død 15. Novbr. 1891, ovenn.'s Broder, blev 1856 Ritmester og Adjutant hos Kejseren, men afgik 1865 fra Hæren som Oberst. Han var 1879—88 Medlem af Rigsraadets Underhus og siden 1883 dets første Næstformand; valgtes 1885 ogsaa til den bøhmiske Landdag og hørte i begge Forsamlinger til det feudale Partis Førere. 1884 blev han Geheimeraad og 1889 livsvarigt Medlem af Herrehuset. *E. E.*

Clāmor (lat.), Raab.

Clam, Vi aut precario (lat.). Den, der hemmelig (*clam*) eller ved Vold og Magt *(vi)* havde mistet Besiddelsen af en Ting eller imod Aftalen ikke af Laantageren fik den tilbage paa Anfordring (*precario*), havde efter Romerretten som særlige Retsmidler til at vinde Besiddelsen tilbage Interdikterne henholdsvis *de clandes tina possessione* (hyppigere dog *interdictumutrubi*), *unde vi* og *de precario*. Ejendommeligt for denne »hurtige Retsforfølgning« var, at petitoriske Indsigelser o: saadanne, der støttes paa en bedre reel Ret over Tingen, under den Sag vare afskaarne. Havde saaledes en Tings virkelige Ejer taget den med Magt fra en, der uden Ret besad den, maatte han alligevel under Interdiktsproceduren levere Tingen tilbage til den sidste, skønt uretmæssige Besidder. Denne Ordning er ikke efterlignet i nyere Retsforfatninger, saaledes ikke i dansk og norsk Ret. Se i øvrigt Besiddelse. *K. B.*

Clanejūla se Ænder.

Clan-na-Gael [klänäge'il], d.e. Galernes Sønner, et hemmeligt Selskab, som 1870 blev grundet af Irlænderne i Amerika; tilstræber Irlands Løsrivelse fra det britiske Rige. Se Fenierne. *S. B. T.*

Glan William [klänwi'ljəm], Division i Nordvestprovinsen af den britiske Capkoloni, har om Sommeren meget varmt, om Vinteren temmelig koldt Klima. 15,659 □ Km. med (1891) 11,586 Indb., deriblandt 4,486 hvide. Stærkt sandede Veje vanskeliggøre Samkvemmet. Hovedstaden C. ligger i Olifantflodens frugtbare Dal. *C. A.*

Claparède [klaparæ'd], Antoine René Edouard, schweizisk Naturforsker, født 24. Apr. 1832 i Geneve, død 31. Maj 1871 i Siena. Han beskæftigede sig fortrinsvis med Studiet af Araknidernes, Ledormenes og Infusoriernes Anatomi og Udviklingshistorie og har leveret en Række fortrinlige Arbejder over disse Emner. Særlig maa fremhæves det af ham i Forening med Lachmann udgivne Værk: »Etudes sur les Rhizopodes et les Infusoires« [1857—61], endvidere »Beobachtungen iiber Anatomie und Entwickelungsgesch. wirbelloser Thiere« [1863], »Recherches sur l'évolution des Araignées« [1862], »Les Annélides Chétopodes du Golfe de Naples« [1868] og »Études anatomiques sur les Annélides, Turbellariés, Opalines et Grégarines observés dans les Hébrides« [med 7 Tavler, 1861]. *J. C.*

Clapeyron [klapærõ'], Benoit Paul Emile,

iransk Ingeniør, født i Paris 1799, død 1864. C. medvirkede ved Anlægget af de første Jærnbaner i P"rankrig(Paris-St. Germain, Versailles-Banen, hvor han ved sin Lokomotivkonstruktion muliggjorde Anvendelsen af Stigninger af 1—200, hvilket dengang (1836) var uopnaaet). Senere deltog han i Projekteringen af Nordbanen, Sydbanen o. fl.; men det er dog navnlig ved sine Brokonstruktioner og de dertil hørende teoretiske Undersøgelser, han har vundet Navn, specielt ved Angivelsen af de efter ham opkaldte Clapeyron'ske Ligninger, der opstille en simpel Relation mellem Understøtningsmomenterne og Bjælkens Form og Belastning ved en kontinuerlig Bjælke. *A. O—d.*

Clapham [klä'pəm], Forstad til London (s. d.), i Grevskabet Surrey, 5 Km. fra Westminsterbroen, har (1891) 43,700 Indb.

Clapisson [klapisõ'], Antoine Louis, fransk Musiker (1808—66), optraadte allerede som Barn som Violinspiller, kom senere i Paris-Operaens Orkester under Habeneck. En levende Trang til at komponere for Scenen tilfredsstillede C. 1838—60 ved at skrive en Række Operaer, mest i den lettere Genre, som han vel for største Delen fik opført, men uden at de, med ganske enkelte Undtagelser, indbragte ham nogen Succes. 1861 blev C. Lærer ved Konservatoriet, og s. A. afkøbte Staten ham hans meget betydelige, med Flid og Kundskab erhvervede Instrumentsamling, hvorefter C. modtog Udnævnelse til Konservator for Samlingen, der er knyttet til Konservatoriet. *W. B.*

Clapperton [kläpətən], Hugh, britisk afrikarejsende, født 1788 i Annan i Skotland, død i Sokoto (Afrika) 13. Apr. 1827. Efter at have faret til Søs med Handelsskibe traadte C. ind i Marinen og avancerede til Løjtnant. Som Deltager i den af det afrikanske Selskab under Oudney udsendte Ekspedition, der forlod Tripolis i Februar 1822, naaede C. efter Oudney's Død (Januar 1824) Sokoto. Paa denne Rejse, hvori ogsaa Denham deltog, fik man for første Gang paalidelige Efterretninger om Tsadsøen og Negerstaterne S. f. Sahara. C. vendte i April 1825 tilbage til England, i udnævntes til Kaptajn og tiltraadte allerede i Efteraaret, efter Opfordring af Lord Bathurst, en ny Rejse til Sudan, denne Gang med Beninbugten som Udgangspunkt, for herfra at naa Sokoto og Bornu samt undersøge Nigerflodens Løb, hvilket til Dels lykkedes ham. Sokoto's Sultan forbød ham at rejse videre, og C. døde af Overanstrengelse i Nærheden af Byen Sokoto. C. ledsagedes paa denne Rejse af sin Tjener, Lander, der bragte hans Dagbøger til England. Barrow udgav en Beskrivelse af C.'s første Rejse: *Narrative of travels and discoveries in northern and central Africa etc.* [London 1826] samt de af Lander hjembragte Dagbøger m. m: *Journal of a second expedition into the interior of Africa* [London 1829, oversat paa Tysk Wien 1830]. Lander har udgivet: *Records of C.'s last expedition to Africa* [London 1830]. *O. I.*

Claque [kla'k], fransk Teaterudtryk for et paa Teatrenes Tilskuerplads anbragt Korps, der for Betaling har til Opgave, paa forud angivne Steder, ved at give Tonen an, at lede Publikums Stemning, saavel med Hensyn til Stykket som til Skuespillernes Udførelse, i den Retning, hvori den derfor betalende ønsker denne ledet. Oprindelsen til C. er at søge i de Frigængere, der mente sig, til Gengæld for Fribilletter, forpligtede til at fremkalde og forstærke Bifaldet; men efterhaanden forvandledes dette »Forklapperi« fra en frivillig Vennetjeneste til en lønnet Bestilling, og samtidig kunde ogsaa Mishag fremskaffes for Betaling. En driftig Mand ved Navn Sauton bidrog især til denne Udvikling, idet han 1820 oprettede et formeligt Bureau »Assurance des succes dramatiques«, hvor der kunde gøres Bestillinger paa saavel Bifaldssom Mishagsytringer. C. blev snart en fast Institution ved Paris'es Teatre, bredte sig ogsaa til andre Lande og trives nu frodig under forskellige Former i alle større Teaterbyer; C. optræder hyppigst som »Forklapper«, sjælden som »Forpiber«.— Ligesom C. først opstod i Paris, saaledes har den ogsaa der naaet sin højeste Udvikling. C.'s Medlemmer kaldes i Alm. *Clagueurs* eller, efter deres oprindelige Plads i Parterret lige neden under Lysekronen, *Chevaliers du lustre*; der gives mange forskellige Arter af Klakører, alt efter deres Opgave og Plads i Teatrene: *Tapageurs* ere saaledes de simple Haandklappere, *Rieurs* og *Pleureurs* have til specielt Arbejdsfelt henholdsvis Latteren og Graaden, *Connaisseurs*, der gerne ere anbragte paa de fineste Pladser, give sig Mine af Kunstentusiaster og henlede ved bifaldende Mumlen eller direkte ved Bemærkninger de omkringsiddendes Opmærksomhed paa Stykkets eller Spillets Enkeltheder, *Bisseurs* virke efter Tæppets Fald og foranledige Fremkaldelser og Dacaporaab, medens *Chatouilleurs* bearbejde Stemningen før Forestillingen og i Mellemakterne; uden for Teatrene, paa Gaden ved Plakaterne, lovprise *Chauffeurs* Stykket, og paa Kafeer udbrede de Bladenes rosende Anmeldelser, medens de bortskaffe de ugunstige. *A. A.*

Clara, den hellige, Stifter af Clarisserindernes Nonneorden, født 16. Juli 1194, som ældste Datter af Adelsmanden Favorino Sciffi i Assisi, død 11. Aug. 1253. 1212 hørte hun en Prædiken af sit Bysbarn, den hellige Frants, og saa valgte hun at vandre Forsagelsens og Næstekærlighedens Vej; Palmesøndag, Natten mellem 18. og 19. Marts, modtog Frants, paa Trods af alle kirkelige Regler, Ordensløfterne af C. og gav hende Tonsur uden noget Noviciat. Hun gik ind i det nærliggende Benediktinerkloster, San Paolo, men Faderen satte alt i Bevægelse for at faa hende tilbage til Verden. Benediktinerne bleve saa forskrækkede herover, at C., efter 14 Dages Forløb, forlod Klostret og gik ind i San Angelo in Panso ved Assisi, hvor hun blev, indtil Frants fik indrettet en Bolig for hende og de Kvinder, der fulgte hendes Eksempel, ved Kirken, San Damiano, lige uden for Assisi. Her levede C. til sin Død, under alt slræbende efter at virkeliggøre det evangeliske Ideal. Ligesom Frants vilde hun ikke nogen anden Regel end Evangeliet, kun den fri, selvopofrende Kærlighed, og Forestillinger fra Præsternes Side om hendes Tankers Umulighed afviste hun med Bestemthed. Forholdet mellem hende og Frants er af ejendommelig Art: en fuldkommen Sjælenes Overensstemmelse og en Hengivelse uden noget seksuelt Moment. Hun blev helligdømt 1255, hendes Dag er 12 Aug. (Litt.: Demore, *Vie de S. Claire d'Assise* Paris 1856]; Sabatier, *Vie de S. Francois d'Assise* [Kap. IX, Paris 1894]). *L. M.*

Clara Raphael se Fibiger, M. L.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Clara VOCe (lat.), med lys, klar Stemme.

Clare [klæ!ə], Shire i den vestlige Del af Irland, Provins Munster, breder sig som en Halvø mellem Galwaybugten og Shannon's Munding og begrænses af Shirene Galway, Tipperary, Limerick og Kerry. 3,350 □ Km. med (1891) 123,900 Indb. Shiret danner for største Delen et øde Højland, der ved den frugtbare Slette omkring Shannon's Biflod Fergus falder i to Halvdele; Slieve Bernagh (532 M.) mod Øst er det højeste Punkt. Periodiske Søer, Tulloghs, som kun om Vinteren have Vand, og underjordiske Vandløb ere hyppige. Agerbrug og Kvægavl ere Hovedbeskæftigelserne; men opdyrket ere dog kun 17 p. Ct. af Overfladen, 5,7 p. Ct. ere Græsland, Skov mangler næsten ganske. Fiskeriet er betydeligt, og Stenkul, Jærn, Bly og Mangan forefindes; der brydes endvidere Skifer, Marmor og Bygningssten. Industrien indskrænker sig til Fabrikation af grove Uldtøjer. Shiret har sit Navn af Landsbyen C. ved Fergus's Munding i Shannon. Den nuværende Hovedstad er Ennis. *C. A.*

Clare [klæ!ə], John, engelsk Digter, født i Helpstone (Northamptonshire) 13. Juli 1793, død 20. Maj 1864. C. var Søn af en Avlskarl og betalte selv for sin Undervisning ved ekstra Arbejde i Mark og Lo. Læsningen af Thomson's »Seasons« vakte hans poetiske Tilbøjeligheder i en tidlig Alder. Hans naturlige, kønne Vers gjorde en ikke ringe Opsigt ved deres Fremkomst, og hans første Digtsamling »Poems descriptive of Rural Life and Scenery« [1820] udkom i flere Oplag; nu er han kun lidet læst. C. udgav »The Village Minstrel« [2 Bd., 1821], »The Shepherd's Calendar« [1827] og »The Rural Muse« [1835]. Købet af en Landejendom voldte ham store økonomiske Vanskeligheder, han hensank i Fortvivlelse og døde i Northampton Sindssygeanstalt. (Litt.: Frederick Martin, *Life of J. C.* [1865]; J. L. Cherry, *Life and Remains of J. C.* [1873]). *C. K.*

Claremont [klæ!əmənt], By i den nordamerikanske Stat New Hampshire, ved Sugarfloden ikke langt fra dens Udløb i Connecticut, har (1890) 5,000 Indb., *Stevens High-Shool*, Papir-, Tekstil- og Skotøjfabrikker.

Claremont [klæ!əmənt], 1) By i den britisk-afrikanske Capkoloni, 8 Km. 0. f. Capstaden, ved Foden af Tafelbjærget, har (1891) 6,300 Indb. 2) se Esher.

Clarence [klä'rəns], Flod i det nordlige New South Wales (Australien), udspringer paa den sydlige Skraaning af Macphersonkæden og falder efter et 380 Km. langt Løb i Shoolbai i Stillehavet. Biflod til C. er Mitchell. Indtil Grafton, 72 Km. fra Mundingen, er Floden sejlbar for Dampere. Landskaberne langs Bredden høre til Koloniens rigeste Sukkerdistrikter, men ere fra Tid til anden udsatte for ødelæggende Oversvømmelser. *C. A.*

Clarence [klä'rəns], Albert Victor Christian Edward, Hertug af C. og Avondale, Greve af Athlone, født 8. Jan. 1864, død 14. Jan. 1892, ældste Søn af Prins Albert Edvard af Wales. C. traadte 1877 ind i Marinen og gjorde store Rejser til de fremmede Verdensdele. Derefter studerede han i Cambridge og blev forlovet med sin Kusine, Prinsesse Maria af Teck, men døde kort efter. *S. B. T.*

Clarence [klä'rəns], George og Thomas, se Plantagenet.

Clarencestrædet [klä'rəns-], Havsnævring i den nordvestlige Del af Australien, fører ved Sydspidsen af Øen Melville fra Timorhavet ind i Vandiemensbugten. ■

Clarence Town [klä'rənstaun] se Fernando Po.

Clarendon [klä'rənd'n], 1) Anna Hyde, nedenn.'s Datter, ægtede 1659 i Breda, uden sin Faders og Karl II's Vidende, den sidstes Broder, Hertugen af York, den senere Kong Jakob II, og blev Moder til to Døtre, Maria og Anna, som begge siden bestege Tronen. Hun døde 1671.

2) Edward Hyde, Greve af, engelsk Statsmand, født 18. Febr. 1609, død 9. Septbr. 1674, hørte, som Medlem af det lange Parlament, i Begyndelsen til Oppositionen mod Karl I's despotiske Foretagender og medvirkede til Stratford's Fald; men da Parlamentet overskred de lovlige Grænser, sluttede C. sig til Kongen og blev udnævnt til Skatkammerkansler. Efter Slaget ved Naseby 1645 fulgte han Prinsen af Wales til Udlandet og blev 2 Aar paa Jersey, hvor han begyndte sit store Værk om Borgerkrigen [3 Bd., 1702—04]. Efter Karl I's Henrettelse 1649 virkede han ivrig for hans Søns Sag, hvorfor han blev udnævnt til Storkansler, og efter Restaurationen 1661 til Greve af C. I flere Aar var han Karl II's ledende Minister; men efterhaanden vakte han Kongens Uvilje ved Modstand mod hans ulovlige Planer, fornærmede Royalisterne ved sin Stolthed og Strenghed, Dissidenterne ved sin skarpe Optræden for Højkirken, ligesom han var bleven upopulær ved Krigen mod Holland. 1667 mistede han derfor sit Embede og blev anklaget for Højforræderi, hvorfor han flygtede til Frankrig, hvor han døde. Jfr. C. Press. *S.B. T.*

Clarendon [kla'rend'n], George Will. Fred. Villiers, Jarl, engelsk Statsmand, født 26. Jan. 1800, død 27. Juni 1870, var allerede 1820—22 ansat ved Gesandtskabet i St. Petersborg og derefter Skattekommissær. 1831 brugtes han til Underhandlinger med Frankrig om en Handelspagt, og 1833 blev han Afsending i Spanien; han øvede her stor Indflydelse og medvirkede væsentlig til det konstitutionelle Systems Indførelse. 1838 tilfaldt Jarlsværdigheden ham, og endnu s. A. vendte han tilbage til England og indtog sit Sæde i Overhuset. I August 1839 optoges han i Ministeriet som Seglbevarer, men ombyttede i Oktbr. 1840 denne Post med en lignende som Kansler for Hertugdømmet Lancaster. I Septbr. 1841 afgik C. tillige med de andre liberale Ministre og udfoldede senere store Evner som Oppositionstaler, især i Oregonspørgsmaalet 1845, medens han understøttede R. Peel's Frihandelsreformer i Overhuset, ligesom hans Broder, Charles Villiers, i Underhuset. Efter Peel's Afgang, Juli 1846, blev C. Handelsminister og, i Slutningen af 1847, Vicekonge i Irland. Han viste stor Dygtighed ved Undertrykkelsen af O'Brien's Oprørsforsøg, men stræbte at afhjælpe Nøden ved omfattende offentlige Arbejder. I Febr. 1852 maatte C. gaa af med det øvrige Ministerium, men blev i Decbr. s. A. Udenrigsminister, indtil Febr. 1858. Han ledede saaledes Englands Udenrigspolitik under Krim-Krigen og tog Del i de første Konferencer i Wien 1853, samt i Pariserkongressen 1856, hvor han kraftig

støttede Cavour's Optræden over for Østerrig. Derimod blev han ikke optagen i Palmerston's andet Ministerium 1859, fordi han mentes at være alt for imødekommende over for Napoleon III; men i Marts 1864 blev han paa ny Kansler for Lancaster og deltog som Englands anden Repræsentant i Londonerkonferencen, hvor han viste megen Velvilje for Danmark. Efter Palmerston's Død i November overtog C. Udenrigsministeriet, dog kun indtil Juni 1866, samt paa ny i Decbr. 1868. Hans Iver for Freden kom straks til Syne, idet han søgte at opnaa en Overenskomst med Nordamerika om Alabama-Sagen; ligeledes stræbte han at faa afstukket en Grænse for Ruslands Fremtrængen i Mellemasien. *E. E.*

Clarendon Press [klärendənpres], berømt engelsk Trykkeri og Forlagsanstalt, kaldet saaledes efter den ansete Statsmand og Historiker E. H. Clarendon (s. d.). Oxford havde allerede fra 1588 sit Universitetsboglrykkeri, 1669 fik det sit Sæde i det af Ærkebiskop Gilbert Sheldon opførte *Theatrum Sheldonianum*, og 1713 byggedes »The Clarendon printing-house«, tæt op til den Sheldon'ske Bygning og bestemt til at huse Trykkeriet; det opførtes for de Penge, der kom ind ved Salget af Lord Clarendon's Værk »History of the Rebellion and civil wars in England, 1641 etc.« [Oxford 1702—04]. Den Clarendon'ske Bygning prydedes med Stifterens Statue. Der fandtes saa Trykkeriet indtil 1830, da det anbragtes i et nyt Hus. Etablissementet, som stadig har været anset for sine udmærkede Frembringelser, bestaar endnu og ledes af en Bestyrelse paa 12 Medlemmer, der vælges af Universitetet; det beskæftiger 600 Personer i selve Oxford og har desuden et stort Magasin i London, hvor 300 Mennesker have Beskæftigelse, samt Agenturer i Edinburgh, New York og Leipzig. Det har sin egen Papirfabrik ved Oxford, endvidere store Værksteder for alt med Trykkeriet beslægtet Boghaandværk, Skriftstøberi, Bogbinderi, Litografi, mekanisk Billedreproduktion o. s. v. Sammen med Cambridge-Universitetet har det Privilegium paa Bibeludgaver og Bøger til Brug ved Gudstjenesten, og hvad denne Side af Virksomheden angaar, gaar det almindelig under Navnet »Oxford University Press«; det er Verdens største Bibeltrykkeri. Men som Forlag og Trykkeri for videnskabelig (især filologisk Litteratur) og Undervisningsbøger har det — i snævrere Forstand — faaet Navnet C. P. *E. G.*

Clarēni fråtres, en Gren af Franciskanerordenen (s. d.) af den strenge Observans, stiftet i Begyndelsen af 14. Aarh. af Angelo di Cortona, der efter Cølestinerord enens (s. d.) Ophævelse nedsatte sig sammen med nogle af de hjemløse Cølestinere ved den lille Flod Clarene i Mark Ancona. De udbredte sig kun i Italien og forenedes 1510 af Pave Julius II med Franciskanerne. *L. M.*

Claret [klä'ret], engelsk Betegnelse for røde Bordeauxvine.

Claretie [klarti' ell. klarsi'], Jules, egl. Arsène Arnaud, fransk Forfatter, er født 3. Decbr. 1840 i Limoges. Som meget ung blev han Journalist og erhvervede sig hurtig Yndest ved sine livlige Causerier over Kunst, Teater og Litteratur. Ogsaa som Novelle- og Romanforfatter forstod han at skrive let, spændende og aktuelt. Han griber ofte Øjeblikkets brændende og spændende Spørgsmaal, som da han i »Jean Mornas« [1885, paa Dansk 1887] konstruerede en forbløffende sandsynlig Forbryderroman, hvor Mordet udføres af en hypnotiseret. Af C.'s talrige Romaner, der sloge fortræffelig an i det store Publikum, kunne fremdeles nævnes: »Mlle Cachemire« [1867], »Madeleine Bertin« [1868], »Le train 17« [1877], »La maison vide« [1878], »La maitresse« [1880], »Le million« [1882, paa Dansk 1883], »Le prince Zilah« [1884], »Noris, mœurs du jour« [1883], »Candidat« [1886, paa Dansk: »Valgkandidat!« 1887], »Puyjoli« [1890] og »L'Américaine« [1892, »Amerikanerinden« 1893]. Tillige har han skrevet patriotisk-følsomme og tyskfjendtlige Værker, f. Eks. »Les prussiens chez eux« [1872] og »Cinq ans après, l'Alsace et la Lorraine depuis l'annexion« [1876]. Endelig forsøgte han sig ogsaa som Dramatiker, men var først heldig med nogle historiske Tableau-Komedier over den franske Revolution, f. Eks. »Les Muscadins« [1874] og »Le regiment de Champagne« [1877] samt med nogle Dramatiseringer af egne Romaner, bl. a. »Le prince Zilah« [1885; »Fyrst Zilah« paa Kasino i Kjøbenhavn]. 1885 udnævntes han til Administrator for *Théâtre français*, hvor han har virket for Forbedringer og gode unge Kræfter. 1888 blev han Medlem af Akademiet. *S.Ms.*

Claretta, Gaudenzio, Baron, italiensk Historiker, er født i Torino 21. Novbr. 1835. Han har forfattet en Række Skrifter og Afhandlinger vedrørende Savoyens Historie, deriblandt »Storia del regno e dei tempi di Carlo Emanuele duca di Savoia«[3 Bd., Genova 1877—79], og er siden 1873 Sekretær for »Regia Deputazione sovra gli studii di storia patria« i Torino. *Kr. E.*

Clāri, Giovanni Carlo Maria, italiensk Komponist, født 1669 i Pisa, død ca. 1745 som Kirkekapelmester i Pistoja, er mest bekendt ved sine Kammerduetter og -terzetter med Kontinuo [udk. 1720], der stilles ved Siden af Steffani's. Ogsaa som Kirkekomponist har han vundet et betydeligt Navn. En Opera af ham »Il savio delirante« blev opført i Pisa 1695. *A. H.*

Clarigatio (lat.), i den ældste romerske Folkeret den mundtlig fremsatte Paastand paa Erstatning for begaaet Overgreb, der rettedes til en fremmed Stat som Indledning til en Krig. Den fremsattes i den ældste Tid af et særegent Præsteskab, Fetialerne (s. d.), under bestemte Ceremonier og efter en fast Formular, men gik senere af Brug. *A. B. D.*

Clarīno (ital.; fr. *clairon*, eng. *clarion*), Navnet paa den i ældre Tid benyttede høje Trompet, der havde en snævrere Mensur end den dybere, saakaldte Principaltrompet. Den benyttedes fornemmelig som melodiførende Instrument blandt Messinginstrumenterne. I ældre Partiturer betegner C. det samme som Tromba, Trompet (s. d.). *S. L.*

Clarisserinder, Nonneorden, stiftet af den hellige Clara (s. d.) 1212; de kaldte sig »de fattige Kvinder« eller »Damianistinderne« efter Moderklosteret, San Damiano, og ere Frants fra Assisi's anden Orden. I de første 7 Aar fulgte de Frants's mundtlige Raad; men efter at han havde nedskrevet en Regel for sine Brødre, gav han, paa Clara's Bøn, en lignende Regel for sine Søstre, C-Reglen, der paabød fuldstændig Fattigdom, streng Faste og stadig Tavshed og stadfæstedes ved pavelig Bulle af 15. Apr. 1253. C. udbredte sig hurtig, ogsaa til Norden; men overalt, undtagen i Italien

og Spanien, modtoge de den af Pave Urban IV 1264 mildnede Regel, hvorved Klostrene fik en fast Indtægt og Fastebuddet mildnedes. I 15. Aarh. førte den hellige Coleta (død 1447) C. tilbage til Reglen fra 1253, som C. af den strenge Observans, hvortil Kapussinerinderne (s. d.) høre. Deres Dragt er brun med et Reb om Livet. *L. M.*

Clarit, et sandsynligvis monoklint Mineral fra Schapbach i Baden, har samme kemiske Sammensætning som Enargit (s. d.). *N. V. U.*

Clark [kla!ək], Alvan, amerikansk Optiker, født i Ashfield Mass. 8. Marts 1804, død i Cambridge Mass. 19. Aug. 1887, kom i sin Ungdom i Gravørlære i Lowell, nedsatte sig 1836 i Boston som Portrætmaler, blev 1844 interesseret for Fabrikation af Teleskoper og var den første Amerikaner, der forfærdigede akromatiske Linser. I hans Værksted i Boston ere Nutidens største Linser blevne slebne, og C.'s Kikkerter findes saa godt som over hele Verden. De største Linser, som C. har leveret, findes paa Lick i Kalifornien (91,5 Cm. i Diameter), i Pulkova, Rusland (76 Cm.), Washington (66 Cm.), Chicago (66 Cm.), Clinton (58,5 Cm.) etc. For Tiden (1895) er C.'s Søn, Alvan Graham, født 10. Juli 1832 i Fall River Mass., der med den til Chicago bestemte Kikkert (47 Cm.) 1862 saa Sirius'es Ledsager, hvilket indbragte ham Lalande-Medaillen fra Videnskabsselskabet i Paris, beskæftiget med at slibe en Linse paa 110 Cm., som Rigmanden Yerkes skal skænke Universitetet i Chicago. *J. Fr. S.*

Clark [kla!ək], Sir Andrew, engelsk Læge, født 28. Oktbr. 1826, død 6. Novbr. 1893, studerede i Edinburgh og Aberdeen. Han praktiserede i London, hvor han i en lang Aarrække var knyttet til *The London Hospital.* Han var en overordentlig anset Læge, der havde en meget stor Praksis (han blev bl. a. hyppig omtalt som Gladstone's Læge), og hædredes af sine Kolleger ved i flere Aar at være Præsident for *The Royal College of Physicians.* *G. N.*

Clark [kla!ək], John B., nordamerikansk Nationaløkonom, er født i Providence, Rhode Island, 1847. Fra 1872—75 studerede han Statsvidenskab i Paris, Heidelberg og Zürich og blev ved sin Hjemkomst Professor i Nationaløkonomi og Historie i Northfield, Minnesota. C. er Præsident i »American Economic association«. Hans litterære Virksomhed falder overvejende inden for den teoretiske Nationaløkonomis Omraade, med Resultater i nær Overensstemmelse med den moderne østerrigske Skoles; navnlig har han beskæftiget sig med Teorierne for de økonomiske Goders Fordeling. Hans vigtigste Skrifter ere: »The philosophy of wealth« [1886]; »Capital and his earnings« [1888], sammen med F. H. Giddings »The modern distributive process« [1888], »Law of wages and interest« [1890] og »The surplus gains of labor« [1893], foruden mindre Arbejder og Tidsskriftartikler. Siden 1893 er C. Professor ved Amherst College, Massachusetts. *K. V. H.*

Clark [kla!ək], William George, engelsk Forfatter, Universitetslærer og gejstlig, født Marts 1821 i Darlington, død 6. Novbr. 1878 i York. C. har især gjort sig fortjent ved sine i Forening med W. Aldis Wright besørgede, fortrinlige Udgaver af Shakespeare, »The Cambridge Edition« [1863—66] og »The Globe Edition« [1864]; af de i »Clarendon Press«-Serien udkomne enkelte Skuespil har han Del i »Købmanden«, »Richard II«, »Macbeth« og »Hamlet«. C. har ogsaa udgivet lyriske Digte, »Scale of Lyrics« [udg. anonymt 1849], og Rejseskitser, »Gazpacho« [1850], »Peloponnesus« [1858], og var en af Redaktørerne af »Journal of Philology«. *C. K.*

Clarke [kla!ək], Edward Daniel, engelsk Mineralog og Oldgransker, født 5. Juni 1769, død 9. Marts 1822. C. studerede i Cambridge og fulgte 1792 med Lord Berwick til Italien, hvor han blev et Par Aar i Napoli. Efter at have været Huslærer i England og foretaget Rejser i sit Fødeland begav han sig 1799 igen paa en større Udenlandsrejse. C. opholdt sig i Ægypten, da den franske Okkupationshær kapitulerede, og han henledede nu sine Landsmænds Opmærksomhed paa den store videnskabelige Betydning, som de Oldsager besade, hvilke de franske Videnskabsmænd, der ledsagede Napoleons Ekspedition, havde samlet i Ægypten, og han bidrog meget til, al disse Mindesmærker, der bestode af Sarkofager, Statuer, Tavler med Indskrifter (deriblandt den uvurderlige Rosettesten, ved hvis Hjælp Champollion (s. d.) senere skulde tyde de gaadefulde Hieroglyftegn), Haandskrifter o. desl., bleve førte til London, hvor Georg III skænkede dem til British Museum. For at han kunde fortsætte sine mineralogiske Studier og gøre dem frugtbringende for sit Fødeland, gav Universitetet ham først et Vikariat i Harlton, og 1808 oprettedes der i Cambridge et eget Professorat for ham i Oryktognosi og Mineralogi; 1817 blev han tillige Bibliotekar ved Universitetet. Paa sine Rejser havde han ogsaa samlet adskillige værdifulde Haandskrifter, deriblandt et af Platon, som han havde opdaget paa Patmos; alle disse Haandskrifter, østerlandske og græske, købtes af det Bodleianske Bibliotek i Oxford. C. gav sig ogsaa af med kemiske Forsøg o. desl. og gjorde paa disse Omraader vigtige Opdagelser; han har bl. a. opfundet et Glaslodningsrør. C. udgav 1807 »A methodical distribution of the mineral Kingdom« [London]. Sine Rejser beskrev han i et stort Værk i 6 Bd.: »Travels in various countries of Europe, Asia and Africa« [Lond. 1810—23], der oftere er udgivet og oversat, paa Fransk [Paris 1812—13]. *V. S.*

Clarke [kla!ək], Henrijacques Guillaume, Greve af Huneburg, Hertug af Feltre, Marskal af Frankrig, født 17. Oktbr. 1765, død 28. Oktbr. 1818, hørte til en gammel adelig irsk Familie. 1781 kom han paa Militærskolen i Paris og blev 1782 Officer i Rytterregimentet Berwick. 1790 tog han sin Afsked og var i nogen Tid ansat ved den franske Legation i England. Snart tog han dog atter Tjeneste i den franske Hær, blev 1792 Oberstløjtnant og udmærkede sig ved Indtagelsen af Speyer, i Træfningen ved Herxheim 6. Maj 1793 og under Custine's uheldige Affære ved Rülzheim 17. Maj, hvorpaa han blev udnævnt til Brigadegeneral (1793). Kort efter, i Terrorismens Tid, blev han afsat, som Adelsmand, hans Godser konfiskerede og han selv kastet i Fængsel, af hvilket dog Carnot udfriede ham og gjorde ham til Chef for Militærkomiteens topografiske Bureau. Efter Robespierre's Fald blev han Divisionsgeneral (1795), hvorpaa Direktoriet sendte ham i diplomatisk Øjemed først til Wien og derpaa til Italien for at holde Øje med den Direktoriet meget mistænkelige General Bona-

parte. C. sluttede sig imidlertid snart meget nøje til denne og blev derfor efter Statskuppet af 18. Fructidor (ɔ: 4. Septbr. 1797) og hans Velynder Carnot's Flugt kaldt tilbage i Unaade og berøvet sine Embeder og Værdigheder. Disse fik han dog tilbage efter 18. Brumaire og blev derpaa af Bonaparte sendt til Departementet Meurthe for at lægge alt til Rette for Fredsunderhandlingerne i Lunéville. Derefter var C. i tre Aar fransk Gesandt ved Kongen af Etruriens Hof. I Felttogene 1805—06 ledsagede han Kejseren, som efter Ulm og Jena gjorde ham til Militærguvernør i Wien (1805), Erfurt og Berlin (1806), hvor han regerede med Jærnhaand. 1807 kom han tilbage til Paris og afløste Berthier som Krigsminister (til 1814). Skønt Napoleon overøste ham med Velgerninger, svigtede C. ham dog, da det gjaldt. 8. April 1814, endnu før alt uigenkaldelig var tabt, stemte C. for Kejserens Afsættelse. Efter Ludvig XVIII's første Tilbagekomst blev han Pair af Frankrig (6. Juni 1814), flygtede, efter Napoleon's Tilbagekomst fra Elba, med Ludvig til Gent og blev endelig, efter Waterloo, Krigsminister 1815—17, da han afløstes af Gouvion St. Cyr. 1816 var han bleven Marskal af Frankrig. Tidlig svag og affældig trak han sig 1817 tilbage til sit Slot Neuville, ikke langt fra Liege, hvor han døde. — Der er fældet meget haarde Domme over C, og han er bleven beskyldt for Forfængelighed, Egennytte, unødvendig Strenghed o. a. m. *F. J.M.*

Clarke [kla!ək], Hyde, engelsk Forfatter, født i London 1815, død 22. Decbr. 1878. Blandt C.'s mange og forskelligartede Værker kunne nævnes: »Theory of Railway-investment« [1846], »Engineering of Holland« [1849], »Colonization, Defence, and Railways in our Indian Empire« [1857], »Comparative Philology« [1858], »Sovereign and quasi-sovereign States, Debts, etc.« [2. Opl. 1879]; endvidere en engelsk Grammatik og et engelsk Leksikon samt talrige etnologiske og mytologiske Arbejder: »Researches on prehistoric and protohistoric Comparative Philology, Mythology and Archæology« [1875], »Serpent and Siva Worship and Mythology« [1876] o. s. v. *C. K.*

Clarke [kla! ak], Jacob Augustus Lockhart, engelsk Læge, født 1817 i London, død 25. Jan. 1880. C. studerede ved Guy's og St. Thomas'es Hospitaler; da han var bleven Læge, gav han sig nærmest af med Centralnervesystemets Fysiologi og Histologi, og fra 1871, da han blev Læge ved *Hospital for Epilepsy and Paralysis*, ogsaa med disse Sygdommes kliniske Former. Han har skrevet en lang Række fortrinlige Afhandlinger, navnlig i »Philosophical Transactions« [1851—68]. Efter ham ere de »Clarke'ske Søjler«, hvormed menes nogle Grupper af Ganglieceller i Rygmarven i nederste Del af Brystet og øverste Del af Lændepartiet, opkaldte. *G. N.*

Clarke [kla!ək], James Freemann, amerikansk unitarisk Teolog, er født 1810 i Hanover i New Hampshire. Han modtog sin Uddannelse paa det ortodokse Harvard College, var derefter Præst for en unitarisk Menighed i Louisville i 7 Aar og kom 1840 til Boston, hvor han samlede en Menighed om sig. Han har været en af de ivrigste til litterært at gøre Propaganda for Unitarismen. Hans Bøger have faaet stor Udbredelse; de vigtigste ere: »Christian doctrine of forgiveness«, »Christian doctrine of prayer«, »Orthodoxy, its truths and errors«, »Steps of belief«, »The great religions«, »Common sense in religion«, »Essentials and non-essentials of religion«. Desuden har han oversat en Del til Engelsk fra Fransk, Tysk og Latin. *H. O—d.*

Clarke [kla!ək], Jeremiah, engelsk Komponist, født 1668 i London, død 5. Novbr. 1707. Efter at have beklædt Stillingen som Lærer ved Paulskirken og Organist smst. blev han 1704 udnævnt til Organist i det kgl. Kapel. Hans »Anthems« erhvervede sig stort Ry; ligeledes har han komponeret Kantater og (sammen med den yngre Purcell) flere Operaer. *A. H.*

Clarke [kla!ək], John, engelsk Musiker (1770—1836), var Organist, oprindelig i Dublin, senere i Cambridge og Hereford. C. har dels udgivet en Samling Kirkemusik, »Cathedral services«, dels komponeret en stor Mængde Vokalmusik, navnlig af kirkeligt Præg, og endelig har han bearbejdet forskellige Værker af Handel, Purcell o. a. *W.B.*

Clarke [kla!ək], 1) Mary Cowden, engelsk Forfatterinde, født 22. Juni 1809, har bl. a. udgivet »A Complete Concordance to the Works of Shakespeare« [1845], et vægtigt Bidrag til Shakespeare-Litteraturen, og »The Girlhood of Shakespeare's Heroines« [1850]. I Forening med sin Mand, 2) Charles Cowden C, født 15. Decbr. 1787, død 13. Marts 1877, besørgede hun flere gode Udgaver af Shakespeare og skrev »Recollections of Writers« [1878] samt et fortræffeligt Supplement til sin »Concordance« under Titlen »Shakespeare Key« [1879]. Charles C. har alene bl a. udgivet »Tales from Chaucer« [1833 og 1870], »Shakespeare's Characters, chiefly those Subordinate« [1863] og »Moliere Characters« [1865]. *C. K.*

Clarke [kla!ək], Samuel, engelsk Filosof, født 11. Oktbr. 1675 i Norwich, død 17. Maj 1729 i London, studerede i Cambridge og blev stærkt paavirket af Newton. Hans teologiske Studier bleve derved førte i en ejendommelig Retning. 1698 blev han Kapellan hos Biskop Moore i Norwich, 1702 Rektor (Præst) i Drayton, 1709 i St. James. 1704 overdroges det ham at holde de apologetiske Forelæsninger i Boyle-Stiftelsen. Fra 1706 kastedes han ind i den deistiske Bevægelse, idet han rettede et Angreb paa Dodwell, hvorved han bl. a. ogsaa kom i Strid med Collins. 1712 udgav han »Scripture doctrine of the Trinity«, hvorved han paadrog sig en Anklage i Underhuset for kætterske Meninger (1714). C. maatte for Overhuset afgive en Erklæring i ortodoks Retning, men forstod at komme uden om de vanskeligste Stridspunkter. Han nød stor Anseelse og stod for Samtiden som Hovedrepræsentant for engelsk Filosofi efter Locke's Død, om end hans Anskuelser gik i modsat Retning af dennes.

C. tilskriver den rene Fornuft Evne til at naa Erkendelsen af de højeste Ting. Gud maa eksistere, fordi der nødvendigvis maa være en første Aarsag til alt. Og dette nødvendige og absolutte Væsen maa være evigt og uendeligt, da Tid og Rum ere uden Grænser, og disse Bestemmelser ere Bestemmelser ved Gud, da de ikke selv kunne være Substanser. Denne Lære bragte C. i en heftig Strid med Leibnitz, der skarpt og bidende paaviste, hvor svagt C.'s Raisonnement var, idet Guds Evighed og Uendelighed netop ikke kunde rime sig med Tiden som det successive, og med Rummet

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

som det delbare. Endvidere hævdede C. over for Collins Sjælens Udødelighed og Viljens Frihed som nødvendig Betingelse for al Moral. Moralen selv søgte han, i Modsætning til Hobbes, at bygge paa en Erkendelse af Tingenes evige Natur og ikke paa Erfaringer over nyttige og skadelige Handlinger. C. mener, at det er en logisk Modsigelse at slaa ihjel, af samme Art som at paastaa, at 2-|-2 er 5. En Udgave af hans filosofiske Skrifter udkom i 4 Bd. [London 1732—42]. *C. St.*

Clarkes Fork [kla!əksfā.ək], Clarkes River, Flod i A. U. S., Staterne Montana, Idaho og Washington, opstaar ved Foreningen af Flathead og Bitter Rood og falder i Columbia under 49° n. Br., altsaa paa Canada's Grund. Længde 600 Km. *C. A.*

Clarke'S [kla!ək-] **Maskine,** en magnetoelektrisk Rotationsmaskine, i hvilken den Akse, der bærer de to roterende Induktionsruller, staar vinkelret paa den faste Staalmagnets Plan. Beskreven 1836 i »Poggendorff's Annalen«, 39. Bd. og i »Philosophical Magazine«. *K. S. K.*

Clarkes River [kla!əksrivə] se Clarkes Fork.

Clarkia Pursh., Slægt af Natlysfamilien, enaarige Urter eller Stauder med smukke, store og enkeltvis staaende Blomster, hvis 8 Støvdragere ere ulige lange. 5 Arter fra det vestlige Nordamerika. *C. pulchella* Pursh. bliver 30—50 Cm. høj og har sortrosa eller purpurrosa Blomster; der findes flere Varieteter af denne, dels med hvide Blomster *(C. p. flore albo),* dels med mørkkarminrøde *(C. p. pulcherrima)* dels med fyldte Blomster (rød: *C. p. flore roseo pleno,* hvid: *C. p. flore albo pleno). C. elegans* Lindl. bliver noget højere og er stærkere grenet, Blomsterne ere hvide, rosenrøde eller violette, enkelte eller fyldte. Frøet saas paa en kold Bænk, og de unge Planter udplantes i Slutningen af Maj paa Blivestedet. *L. H.*

Clarks eller Latimer C.'s Normalelement, se Galvaniske Elementer.

Clarksburg [kla!əksbərə], By i den nordamerikanske Stat Vest-Virginia, ved Monongahelafloden, ligger midt i et Kuldistrikt, har talrige Fabrikker og (1890) 3,000 Indb.

Clarkson [kla!əksən], Thomas, engelsk Filantrop (1761—1846), vandt allerede i Cambridge Prisen for en Afhandling om Slavehandelen og vakte ved dennes Udgivelse almindelig Interesse for denne Handels Afskaffelse. Ogsaa efter at have naaet dette Maal (1807) fortsatte han sin Virksomhed for Slaveriets Afskaffelse, medens Wilberforce trak sig tilbage. Inden sin Død saa han ogsaa dette Formaal naaet. Foruden talrige Afhandlinger over Slaveriet har C. skrevet en »Udsigt over Slavehandelens Afskaffelse« [1808], »Will. Penn's Levned« [1813] og »Kvækernes Historie« [1820]. *S.B. T.*

Clarksville [kla!əksvil], By i den nordamerikanske Stat Tennessee, N. V. f. Nashville og ved den nordlige Bred af Cumberland, er Jærnbaneknudepunkt, har (1890) 8,000 Indb. og betydelig Tobakshandel.

Clarône, andet Navn for Bassethorn (s. d.).

Clason, Edvard Claes Herman, svensk Læge, er født 17. Oktbr. 1829 paa Furudals Bruk i Dalarne. C. blev Student i Upsala 1849, cand. med. 1857, Licentiat med. 1861 og Dr. med. 1862. Han var Underlæge ved Garnisonssygehuset i Stockholm 1852, Amanuensis ved det anatomiske Institut i Upsala 1853—55, Prosektor ved Anatomisalen i Upsala 1861—63, blev 1862 Docent i Anatomi og Fysiologi ved Upsala Universitetet og 1863 Adjunkt i samme Fag, 1877 ekstraord. Professor i Anatomi og Histologi og 1882 Professor i Anatomi ved Upsala Universitet. C. foretog videnskabelige Studierejser til det vestlige Tyskland og Schweiz 1864 samt til Tyskland, Italien, Frankrig, Belgien og Holland 1869—70. Sine videnskabelige Studier har han offentliggjort i talrige Afhandlinger i Upsala Universitetets Aarsskrift og Upsala Lægeforenings Forhandlinger. *A. B. B.*

Classen, Alexander, tysk Kemiker, Professor ved den tekniske Højskole i Aachen, er født 1843 i Witten i Westfalen. C. har særlig gjort sig fortjent af den analytiske Kemi og har navnlig bragt Anvendelsen af den elektriske Strøm i den kvantitave Analyses Tjeneste til stor Fuldkommenhed. Han har udgivet flere analytiske Lærebøger, saaledes »Handbuch der qualitativen und quantitativen Analyse« [2. Bd., 4. Udg.] og »Quantitative chemische Analyse durch Elektrolyse« [3. Udg., 1891]. Tillige har han besørget 6. Opl. af Mohr's »Titrinmethoden«, og for Tiden (1895) udgiver han sammen med Prof. Roscoe i Manchester 2. Udg. af Roscoe-Schorlemmers »Lehrbuch der anorganischen Chemie«. *O. C.*

Classen, Johan Frederik, dansk industridrivende, Godsejer og Legatstifter, født i Christiania 11. Febr. 1725, død paa Arresødal 24. Marts 1792. Efter at have gennemgaaet Byens Latinskole blev han 1741 Student og 1744 teologisk Kandidat ved Kjøbenhavns Universitet. Han benyttede imidlertid ikke sin Eksamen, men slog ind paa praktiske Veje. Da Frederik V 1749 gæstede Norge, var C. med i Admiral Rosenpalm's Følge, og kort efter optraadte han som Kommissionær for Moss'es Kanonstøberi og i det hele som Leverandør af Krigsartikler. Han kom saaledes til at levere de »Presenter«, som Danmark dengang ydede Barbareskstaten Algérie, og som væsentlig bestod i Kugler, Krudt, Tovværk og Tømmer. C.'s store Dygtighed, Energi og Smidighed lod ham hurtig skabe sig en indbringende Stilling, der ogsaa i det Ydre anerkendtes. 1751 udnævntes han til Kancelliraad og 1753 til Sekretær i Kommercekollegiet. Han forstod at finde formaaende Tilknytningspunkter i Enevoldskongens umiddelbare Omgivelser og vedblev hermed hele sit Liv. Det var for ham uden Betydning, om det var A. G. Moltke, Struensee eller Guldberg, der stod i Spidsen for Regeringen. 1756 skænkede Frederik V ham, sammen med Købmanden, Etatsraad Just Fabritius, en ved Arresøens Udløb i Issefjorden liggende Mølle (Agatmøllen), og her skabte han, stærkt støttet af Staten, et stort industrielt Etablissement, Frederiksværk, der navnlig leverede Krudt og Kanoner. 1757 blev C. Generalkrigs- og Ammunitionskommissær med Justitsraads Rang og 1760 Generalkrigskommissær med Rang som Oberst. 1761 ønskede Etatsraad Fabritius at trække sig tilbage, og Staten købte nu Frederiksværk, som den samtidig betroede til C.'s Ledelse, ja 1767 blev der truffet Forberedelser til at skænke ham det tillige med Kronborg Geværfabrik. En saa stor Naadesakt vakte dog ikke ringe Opmærksomhed. Sagen overgaves til en Kommission, og Resultatet blev, at C,

der samtidig fik Rang med Generalmajorer, maatte betale Frederiksværk med 100,000 Rdl., medens H. C. Schimmelmann overtog Kronborg Geværfabrik for 70,000 Rdl. Tidens fysiokratiske Anskuelser synes imidlertid at have paavirket C, han blev nu ogsaa Jordbruger og Godsejer. Allerede tidligere havde han ejet en Lystgaard uden for Østerport (den senere C.'s Have), men 1768 købte han Korselitze og Karlsfeldt paa Falster, og faa Aar efter fik han af Godset ved Frederiksværk oprettet to Hovedgaarde, Arresødal og Grønnesøgaard. Og denne Svingning fik Udtryk i hans testamentariske Bestemmelser. Medens de tillade, at Frederiksværk overtages af Prins Karl af Hessen, lægge de Vægt paa Oprettelsen af en Agerdyrkningsskole og — noget i Modsætning til hans myndige Optræden i levende Live — paa en Række Bestemmelser til Fordel for Bønderne paa hans Godser. Da Organistsønnen fra Christiania afgik ved Døden, stod han som en af Landets store. 1775 havde han faaet Titel af Generalmajor og var bleven Ridder (Storkors) af Dannebrog, og 1783 havde han faaet Prædikatet Excellence. (Litt.: C. Nyrop, »J. Fr. C.« [Kbhvn. 1887]). *C. N.*

Classens Have var tidligere Navnet paa en større Ejendom paa Østerbro ved Kjøbenhavn. Dens Areal begrænsedes omtrent af de nuværende Gader Østerbrogade, Classensgade, Gefionsgade og Rosenvængets Allé. Sit Navn havde den faaet efter sin sidste Ejer, ovenn. Generalmajor J. F. Classen, som ved sin Død skænkede den tillige med sine øvrige Efterladenskaber til det af ham oprettede Classenske Fideikommis (s. d.). Dette har senere ladet Ejendommen udparcellere og bortsælge. C. H. havde længe udgjort en samlet Ejendom og skiftet Navn med de skiftende Ejere. 1658 kaldtes den Verner Klaumans Have og nævnes som saadan i Belejringens Historie; senere kaldtes den Laurvigens Have og Ahlefelds Have, indtil den sidst i 18. Aarh. fik det Navn, den bar, da den blev udparcelleret. Mest bekendt blev C. H. ved Udfaldet gennem Kastelsporten mod den engelske Belejringshær i Sommeren 1807. Blandt Tropperne vare Kjøbenhavns Livjægerkorps under Major Holstein og Herregaardsskytterne. Det lykkedes at trænge ind i Haven, og her kom det til en ret livlig Kamp, som dog endte med, at de Danske igen maatte gaa tilbage. Flere af Gadenavnene i det nu bebyggede Kvarter minde om denne Begivenhed (Holsteinsgade, Livjægergade). *A. L.*

Classenske Fideikommis er stiftet af Generalmajor J. F. Classen (s. d.) ved Testamente af 28. Jan. 1789 med tilhørende Kodicil af 23. Marts 1792, hvorefter hans efterladte Formue som »en bestandig samlet Fond« skal anvendes »til at danne nyttige Mennesker til Statens Bedste, til at understøtte og befordre Vindskibelighed og Arbejdsomhed i de nødvendigste Dele for Landets Vel og til at hjælpe og lindre Fattigdom og Elendighed«. Det raader over en rentebærende Kapital paa ca. 2 Mill. Kr., med en Reservefond paa ca. 100,000 Kr., ejer Godserne Korselitze og Karlsfeldt paa Falster, Gaarden Arresødal paa Frederiksværk, 3 Gaarde i Amaliegade i Kjøbenhavn o. s. v. I de testamentariske Bestemmelser fastslaas, næst forskellige Legater til private og Stiftelser, Oprettelsen af en Agerdyrkningsskole, Udsættelsen af 2 aarlige Præmier gennem Videnskabernes Selskab samt offentlig Benyttelse af Testators Bibliotek. Fra 1796 skete dette i en særlig Biblioteksbygning i Amaliegade, til det 1867 forenedes med Universitetsbiblioteket. Agerdyrkningsskolen er paa Næsgaard ved Karlsfeldt; et Asyl er oprettet ved Korselitze, en Plejestue i Karleby og en Skole i Hjortebjerg ligesom et Rekonvalescenthjem paa Arresødal. Endnu skulle nævnes de 1866—80 opførte Arbejderboliger ved Godthaabsvejen ved Kjøbenhavn samt det 1809 stiftede Litteraturselskab for Læger, der bl. a. udgiver det medicinske Tidsskrift »Bibliotek for Læger«. — Direktionen, der med kgl. Stadfæstelse for de enkelte Medlemmer fornyer sig selv, og for hvilken (fra 1889) Kronprinsen er Protektor, skal efter Testators Bestemmelse hvert Aar afgive en Beretning til Kongen. Den offentliggøres nu i Ministerialtidende. *C. N.*

ClaSSes (lat.: »Flaaderne«), Havnestad ved Ravenna, ved den Krigshavn, som Augustus anlagde til den adriatiske Flaade en geografisk Mil 0. f. Ravenna. En Kanal (Padusa) forbandt den med Pofloden. Havnestadens Navn er endnu bevaret i Kirkenavnet S. Apollinare in Classe. *K. K.*

Claudātur (lat.), »skal sluttes eller lukkes«; bruges mest i Diktat for at betegne, at en Parentes skal sluttes.

Claude [klo'd], Jean, fransk reformert Teolog, født 1619 i La Sauvetat, død 1687, blev 1654 Præst i Nimes og 1666 i Charenton-le-Pont ved Paris, dengang et Midtpunkt for Protestantismen i Frankrig. C. var Hovedforkæmperen for Protestanterne mod Jansenisterne Arnauld (s. d.) og Nicole og Jesuitten La Noue, særlig i Spørgsmaalet om den katolske Messe og Nadverlære. Fremhæves maa hans store Skrift »Défense de la reformation« [4 Bd., Rouen 1673], rettet mod Nicole. Ved det nantiske Edikts Ophævelse 1685 maatte han skyndsomst flygte og bosatte sig i Haag, hvor han skrev »Plaintes des protestants« [Køln 1686], og hvor han døde. Hans Søn udgav hans efterladte Skrifter [5 Bd., Amsterdam 1688]. *H. O.*

Claude-Gérard [klådžera!r], Pseudonym for den svenske Forfatterinde A. Ljungstedt (s. d.).

Claude-Lorrain [klådlåræ'] se Gellée.

Claudetit se Arsenolit.

Claudĭa (Claude de France [klådfra's]), fransk Dronning, Datter af Ludvig XII og Anna af Bretagne, (1499—1524). C. var først forlovet med den senere Kejser Karl V, men ægtede 1514 Tronfølgeren i Frankrig, Frants I, der med hende arvede Hertugdømmet Bretagne samt andre franske Len, dertil Krav paa Milano. Aaret efter besteg hun Tronen sammen med Frants og vandt Folkets Yndest, saaledes at det kaldte hende *la bonne reine.* — Blommearten *Reine-Claude* har sit Navn efter hende. *Kr. E.*

Claudiānum senātusconsúltum, Betegnelse for forskellige Senatsbeslutninger i Romerretten. Den interessanteste af disse gik bl. a. ud paa, at den Kvinde, der levede sammen med en fremmed Slave og trods Advarsel fra Slavens Herre fortsatte Forholdet, selv blev vedkommende Herres Slavinde. Dette C. s. ophævedes af Justinian. *E. T.*

Claudiānus, Claudius, romersk Digter, født i Alexandria, flyttede ca. 394 e. Chr. til Rom, hvor han snart fandt en Velynder i Vandalen Stilicho, der paa den Tid stod i Spidsen for det vestromerske Rige, og blev det daværende Hofs Digter. Han naaede hurtig stor Anseelse og hædredes

Artikler, der savnes under C, *maa søges under* **K.**

endog af Senatet med en Statue, hvis Indskrift endnu er bevaret. Intet af hans Digte indeholder Hentydninger til Begivenheder efter 404, saa at han antages at være død ved denne Tid, rimeligvis i en ung Alder. Største Parten af hans Digte er Lejlighedsdigte, dels Forherligelser af Honorius, Stilicho og andre højtstaaende Personligheder (*De nuptiis Honorii et Mariae*; *Laudes Stilichonis* o. fl.), dels Angreb paa Stilicho's Modstandere Rufinus og Eutropius (*In Rufinum*, 2 Bb., *In Eutropium*, 2 Bb.); disse Værker ere af stor Betydning for vort Kendskab til Datidens Historie. Endvidere findes et større mytologisk Digt, *De raptu Proserpinae* (om Proserpina's Rov, 3 Bb., ufuldendt), og et mindre om Gigantkampen. Endelig 5 poetiske Epistler, 7 Idyller og en lille Samling Epigrammer. — C. er den synkende Oldtids betydeligste Digter; han viser nøje Kendskab til den hedenske Mytologi, Retorik og Filosofi, endskønt han næppe, som man tidligere har ment, har været Hedning, og han behersker fuldkomment den klassiske Latinitets poetiske Form. I Lejlighedsdigtene staar den pragtfulde retoriske Stil undertiden i Misforhold til Emnets Lidenhed; i det mytologiske Epos beundres den levende Fantasi og Kraft i Skildringerne; overalt fremtræder en original Digterpersonlighed, der forstaar at sige ny Ting i de gamle Former. — Hovedudgave ved Birt, Mon. Germ. hist. Auct. ant. X [Berlin 1892]; overs. af Wedekind [Darmst. 1868]. Hodgkin, *C., the last of the Roman poets* [Newcastle 1875]. *A. B. D.*

Claudiānus Mamertus, Præst i Vienne, hvor han hjalp sin Broder, Biskop Mamertus, og Ven med Apollinaris Sidonius, hvem han efterlignede i Iver for klassisk Dannelse; derved blev han i den barbariske Folkevandrings Tid et af Bindeledene mellem Oldtidens og Middelalderens Aandsliv. Megen Anseelse nød især hans Bog *De statu animae*, et filosofisk Skrift om Sjælens Udødelighed. Ligeledes forbedrede C. Liturgien. Passionshymnen *Pange, lingua gloriosi* tillægges ham. C. døde ca. 474. *H. O.*

Claudiopŏlis, i Oldtiden Stad i Mariandynernes Land i det østlige Bithynien, hed oprindelig Bithynion, men skiftede Navn fra Kejser Claudius's Tid. Hadrian's Yndling Antinoos var født der; under Theodosius II blev C. Hovedstad for Provinsen Honorias. *K. K.*

Claudĭus (Claudia gens). Der fandtes i Rom to Claudiske Slægter, den ene patricisk, den anden plebejisk; af den sidste vare Marcellerne (s. d.) mest kendte. Som Stamfader til den patriciske nævnes i Sagnet Appius C, der skal være indvandret til Rom fra Regillum i Sabinerlandet, hvor han kaldtes Atta Clausus; han blev i sin ny Stad en ivrig Forkæmper for Patriciernes Forrettigheder, og ved at modsætte sig en Formildelse af Gældslovene bidrog han meget til, at Plebejerne udvandrede til det hellige Bjærg (494 f. Chr.). Ogsaa hans Efterkommere udmærkede sig ved aristokratisk Overmod og skarp Opposition mod Plebejerne, ofte dog parret med en udpræget Omvæltningslyst; de mest fremragende ere:

1) Appius C, en Sønnesøn af den førnævnte, var 451 f. Chr. blandt de Decemvirer, der indsattes for at affatte ny Love, og stræbte som saadan ivrig efter at vinde Folkegunst. Han opnaaede ogsaa at blive genvalgt for Aaret 450, men viste nu sit sande Sindelag, opkastede sig til Tyran og beholdt sammen med sine Kolleger ogsaa Magten 449. Hans voldsomme Optræden og til sidst hans Brøde mod Virginia (s. d.) vakte dog en Opstand, der førte til hans Fald; han blev kastet i Fængsel og dræbte her sig selv.

2) Appius C. Cæcus (den Blinde), var Censor 312 f. Chr. og søgte at sikre sin Indflydelse ved at udnævne Mænd af ringe Stand til Senatorer og optage frigivne i de romerske Tribus. Han blev derved virkelig i Stand til at beholde Censorembedet ud over den foreskrevne Tid; men allerede 311 bleve dog de af ham indsatte Senatorer atter udelukkede af Senatet, medens de ny Borgeres Indflydelse blev indskrænket ved, at Quintus Fabius som Censor 304 lod dem indskrive udelukkende i de 4 Bytribus. C.'s Censorat mindedes ogsaa, fordi han byggede den første store Vandledning og anlagde den Appiske Vej. Da han senere blev blind, trak han sig tilbage fra Deltagelse i Statslivet; men da Pyrrhus havde sejret 280 og sendte sin fortrolige, Cineas, til Rom med Fredstilbud, lod C. sig bære hen i Senatet og bevægede ved sin Tale dette til det stolte Svar, at Pyrrhus først maatte forlade Italien, før man vilde underhandle om Fred.

3) Publius C. Pulcher, ovenn.'s Søn, var Konsul 249 f. Chr., under den første puniske Krig, og befalede den romerske Flaade under Lilybæums Belejring. Da han vilde angribe den karthagiske Flaade i Havnen ved Drepanum, og de hellige Høns, ved ikke at ville æde, viste et ugunstigt Varsel, skal han have udraabt: »Naar de ikke ville spise, skal de drikke«, og lod dem kaste i *Havet*; han led derefter et fuldstændigt Nederlag. Da Senatet nu overdrog ham at udraabe en Diktator, udnævnte han Claudius Glicia, en Søn af en af hans frigivne, og et foragteligt Menneske, der straks maatte afsættes. Ikke længe efter skal C. selv have gjort Ende paa sit Liv. (Litt.: Mommsen, >Die patricischen C.« [i »Römische Forschungen«, I]). *Kr. E.*

Claudĭus, (romerske Kejsere).

1) Tiberius Claudius Nero, se Tiberius.

2) Tiberius Claudius Drusus Nero Germanicus, romersk Kejser 41—54 e. Chr., en Søn af Augustus's Stifsøn Drusus og Antonia, Kejser Tiber's Søsterdatter, født 10 f. Chr. i Lugdunum (Lyon). Ubegavet og sygelig blev C. holdt borte fra al Del i Styrelsen, indtil Prætorianerne, efter Caligula's Drab, udraabte ham til Kejser, hvad Senatet blev nødsaget til at tiltræde. Som Kejser viste C. sig velsindet og godmodig, men tillige svag; personlig interesserede han sig mest for Retsplejen, hvori han selv tog Del, oftest dog paa en kejtet og uheldig Maade; desuden syslede han med lærde Studier og forfattede ogsaa flere historiske Værker, der viste mange Kundskaber, men liden Smag og Forstaaelse. I Rigets indre Styrelse udrettedes der adskilligt; to store Vandledninger byggedes til Roms Forsyning, en ny Havn anlagdes ved Tibermundingen i Stedet for den tilsandede ved Ostia; for at hindre Fucinersøens Oversvømmelser byggedes en storartet Afløbskanal. I det ydre var C.'s Politik heldig; Mauretanien blev gjort til Provins, og Erobringen af Britannien blev paabegyndt. Men C. formaaede ikke at holde

Styr paa sine Hustruer, Messalina og Agrippina, og saavel de som hans frigivne, Pallas og Narcissus, forledede ham til mange Grusomheder. Til sidst blev han forgiven af Agrippina, der vilde sikre sinegen Søn, Nero, Tronfølgen. (Litt.: Lehmann, »C. und seine Zeit« [Gotha 1858]).

3) Gaius Claudius Nero, se Nero.

4) C. II, Marcus Aurelius Claudius Gothicus, romersk Kejser 268—70 e. Chr., var en tapper Feltherre, som Soldaterne valgte til Augustus efter Kejser Gallienus'es Død. Ogsaa Senatet hilste med Glæde den almenagtede C. som Kejser, og han tog med Iver fat paa Reorganisationen af Riget. Sin Hovedopmærksomhed maatte han dog vende imod de ydre Forhold, da Goterne angrebe Riget med vældige Hærmasser baade til Lands og til Vands. Ved Naissus i Møsien tilføjede Kejseren dem imidlertid et afgørende Nederlag (269), og Riget var saa godt som renset for Fjender, da C. døde af Pesten i Sirmium, 56 Aar gammel. *Kr. E.*

Claudius, Matthias, tysk Forfatter, født 15. Aug. 1740 i Reinfeld ved Liibeck, død 21. Jan. 1815 i Hamburg. Han nedstammede fra en gammel protestantisk Præstefamilie, som siden Reformationen havde haft Kald i Ribe Stift; endnu Bedstefaderen var Præst i Løgum Sogn ved Tønder. I sit 19. Aar kom han paa Universitetet i Jena for at studere Teologi, men han slog snart om og studerede i nogle Aar Jura og levende Sprog. I Jena udgav han sine første poetiske Forsøg »Tändeleien und Erzählungen« [1763], som aldrig vides at have vundet Bifald, knapt nok hos ham selv, thi han optog kun eet eneste lille Digt af dem i sine samlede Skrifter. Fra Universitetet begav han sig uden Eksamen til sit Hjem, hvor han tilbragte nogen Tid i kontemplativ Uvirksomhed, indtil han 1764 fik Ansættelse i Kjøbenhavn som Sekretær hos en Grev Holstein. Her gjorde han Bekendtskab med Klopstock og opfriskede sit Studenterkammeratskab med Gerstenberg og blev af disse Mænd tilskyndet til digterisk Virksomhed, medens han samtidig vandt Kendskab til Shakespeare, Ossian og Eddalæren og tillige lærte at beherske Formen bedre. Efter knapt halvandet Aars Forløb opgav han sin Stilling og rejste hjem, hvor han blev i tre Aar uden fast Beskæftigelse, men hvor han synes at være modnet til den, han siden stadig var, især i Retning af inderlig, barnlig Tro. I Efteraaret 1768 rejste han til Hamburg, hvor Boghandler Bode havde antaget ham som Medarbejder ved »Adress-Komptoir-Nachrichten«. Opholdet i denne By var yderligere betydningsfuldt for C, ikke blot paa Grund af det stærkt pulserende sociale, religiøse og litterære Liv, som paa den Tid rørte sig der, men især ved at han gjorde Bekendtskab med Mænd som Lessing, Reimarus, Basedow og Herder og deres Kreds, hvor det rigeste aandelige Samkvem aabnede sig for ham. I Efteraaret 1770 ophørte hans Arbejde ved Bladet, og det blev en trang Tid for ham, indtil Bode i Slutningen af Aaret tilbød ham Arbejde ved et Tidsskrift, han agtede at udgive i Wandsbeck under Titel »Der Wandsbecker Bote«, og som foruden Dagsnyt ogsaa skulde meddele poetiske og »lærde« Bidrag. Denne sidste Afdeling skulde C. redigere, og han flyttede derfor til Wandsbeck, hvor han arbejdede ved sit Tidsskrift, indtil det gik ind 1774; han maatte nu leve af Oversættelser og andet tilfældigt litterært Arbejde, ofte tarveligt nok. Han samlede og udgav efterhaanden, paa eget Forlag, sine spredte poetiske og prosaiske Smaaskrifter fra »Wandsbecker Bote« og andre Blade under Titel »*Asmus omnia sua secum portans,* oder sämmtliche Werke des Wandsbecker Boten« [8 Bd.. 1774—1812]. 1776 skaffede Herder ham Embedet som »Overlandkommissær« i Darmstadt med en Gage af 800 Gylden; men Stillingen tiltalte ham ikke, han følte sig ensom og venneløs paa det fremmede Sted, og 1777 vendte han tilbage til sit kære Wandsbeck. Her var han 1778—80 Opdrager for F. H. Jakobi's Sønner og fik herfor en rundelig Understøttelse af Faderen. 1785 tilstod Kronprins Frederik ham en aarlig Pension paa 250 Daler og udnævnte ham 1788 til første Revisor ved den holstenske Bank i Altona, med exceptionel Tilladelse til at bo i Wandsbeck, hvorved han sattes i Stand til at leve et sorgfrit og lykkeligt Familieliv og uforstyrret hengive sig til sine litterære Sysler. 1813 blev dog hans Fred forstyrret af Krigsbegivenhederne, og han maatte opholde sig forskellige Steder hos Venner i Holsten. I Foraaret 1814 kom han tilbage til Wandsbeck, men flyttede om Vinteren til Hamburg, hvor han døde. Som Forfatter giver han sig altid uforbeholdent hen, hans Tanker og Følelser ligge aabne for alle, kun jævnlig tilslørede under en jovial, ofte naiv Humor; hans Stil — hvis man tør bruge dette Udtryk — er ofte lidt sær og lider af Lyst til at udtrykke sig populært og dagligdags; i sin Kritik er han tilbageholden, besindig, og fremfor alt venlig; om religiøse Spørgsmaal udtaler han sig ofte med Kraft, altid med inderlig og varm Tro. Hans Valgsprog har i en sjælden Grad været: *suaviter in modo, fortiter in re.* Flere af hans Smaadigte ere ganske særlig blevne det tyske Folks Ejendom, især »Rheinweinlied« og den berømte »Urians Reise um die Welt (wenn jemand eine Reise thut, so kann er was verzählen)«. Han fremtræder paa hver Side af sine Skrifter — ganske vist ikke som Skønaand eller aandelig Fører — men som en sjælden hjerteren og elskelig Karakter; som Bevis paa, at han, skønt den Tids moderne filosofiske Retning var ham stærkt imod, dog ingenlunde var kras ortodoks, kan anføres, at han højagtede og jævnlig forsvarede Lessing, og at han *con amore* har oversat Platon's Apologi. (Litt.: Biografier af Herbst [Gotha 1857, 4. Opl. 1878] og Rich. Petersen [Kbhvn. 1884]). *C. A. N.*

Claus, Adolf, tysk Kemiker, Professor i Kemi i Freiburg (Breisgau), er født 6. Juni 1840. C. har udført Undersøgelser over Platinmetallerne samt over forskellige organiske Stoffers Kemi, f.Eks. Akrole'in, Akrylsyre, Crotonsyre o. fl. Ogsaa med Hensyn til Benzolets Konstitution har han gjort en særlig Opfattelse gældende og er oftere traadt i Skranken for den af ham opstillede saakaldte Diagonalformel (se Benzol). 1867 udgav han »Theoretische Betrachtungen und deren Anwendung zur Systematik der organischen Chemie«. *O. C.*

ClaUS, Karl Friedrich Wilhelm, tysk Zoolog, er født 2. Jan. 1835, studerede fra 1854 Naturvidenskab i Marburg, senere specielt Zoologi i Giessen under Leuckart's Ledelse. 1858 fik han Doktorgraden, 1859 blev han Docent i Zoologi i Würzburg, 1860 overordentlig Professor smst. 1863

Artikler, der savnes under **C,** *maa søges under* **K.**

udnævntes han til Professor ord. i Marburg, 1870 i Gottingen og 1873 i Wien, hvor det tillige overdroges ham at lede Oprettelsen af den zoologiske Station i Triest. Han har fortrinsvis beskæftiget sig med Studiet af lavere Dyr, især Kræbsdyr, Gopler, Svampe og Koraldyr. Blandt hans mange Arbejder maa nævnes: »Die frei lebenden Copepoden« [1863], »Untersuchungen zur Erforschung der genealog. Grundlage des Krustaceensystems« [1876], »Untersuchungen üb. d. Organisation und Entwickelung der Medusen« [1883], »Grundzüge der Zoologie« [2 Bd. 1879] og »Die Platysceliden« [1887]. I det af ham 1878 stiftede Tidsskrift »Arbeiten aus d. zool. Institut d. Univers. Wien und d. zool. Station in Triest« har han publiceret talrige Afhandlinger, f. Eks. »Der Organismus der Phronimiden«, »Neue Beiträge zur Morphologie d. Krustaceen«, »Organismus d. Nebaliden« o. m. a. I alle sine Arbejder optræder C. som en ivrig Tilhænger af Descendensteorien, men som en afgjort Modstander af den, navnlig af Haeckel repræsenterede, yderliggaaende Retning af den Darwinske Lære. *J. C.*

Clausel [klozæ'l] (Clauzel), Bertrand, fransk General, født 12. Decbr. 1772, død 21. Apr. 1842, var 1791 Underløjtnant og blev 1792 Kaptajn i en Bataillon frivillige. Han udmærkede sig i Krigen ved Pyrenæerne og svang sig 1794 op til Generaladjutant samt fik det Æreshverv at overbringe Konventet de tagne Faner. I Decbr. 1795 fulgte C. med det franske Gesandtskab til Madrid, men blev i Marts 1798 Stabschef hos Grouchy og førte Underhandlinger med Kongen af Sardinien. 1799 udmærkede han sig som Brigadegeneral ved Novi, fulgte 1801 Leclerc paa Toget til Haiti og blev 1802 Divisionsgeneral. Senere blev han brugt i halvt civile Hverv i Neapel, Dalmatien og Illyrien, men udmærkede sig 1810—13 i Spanien, især i det blodige Slag ved Salamanca 1812; han overtog her Anførselen efter Marmont og ledede, skønt selv saaret, Tilbagetoget. Ogsaa gjorde han god Tjeneste i den sidste Del af Krigen, efter den franske Hærs Nederlag ved Vittoria. 1814 blev C. udnævnt til Generalinspektør over Fodfolket; men i de 100 Dage 1815 sluttede han sig straks til Napoleon I og blev udnævnt til Pair; allerede 1810 var han bleven Baron. C. blev derfor stillet for en Krigsret og 1816 fraværende dømt til Døden, men han var forinden flygtet til Nordamerika og vendte først tilbage efter Amnestien 1820. Han valgtes 1829 til Deputeretkamret som Oppositionsmand og genvalgtes indtil sin Død. Efter Julirevolutionen sendtes han i Septbr. 1830 til Algérie for at afløse Bourmont, gjorde et Tog til Medeah, men blev allerede i Febr. n. A. hjemkaldt og fik kort efter Marskalstaven. I Juli 1835 blev han paa ny Generalguvernør i Algérie, gjorde n. A. et uheldigt Tog til Constantine og blev derfor i Marts 1837 kaldt tilbage. *E. E.*

Clausen, Henrik Georg, dansk Teolog, født 12. Marts 1759 i Karlum i Slesvig, død 25. Febr. 1840 i Kbhvn. C. virkede siden 1797 ved Frue Kirke i Kbhvn., fra 1811 som Stiftsprovst. Han staar paa en ejendommelig Maade mellem to Tider. I Begyndelsen stod han som den anerkendte Forkæmper for »fornuftig Kristendom og sædelig Dyd« over for naturalistisk Vantro; men da han senere kom til staa som en Rationalismens Talsmand over for det med Mynster og Grundtvig fremspirende religiøse og kirkelige Liv, fik han Strømmen mod sig. Han var en af de 6 Præster, der 1811 førte Klage over Grundtvig's Dimisprædikcn. Den Frihed, hvormed han (trods Kancelliets uventede Indskærpelse af Ritualet 1828) vedblivende behandlede særlig Daabsritualet, førte 1832 til alvorlige Kollisioner, som endte med C.'s Nederlag, hvorfor han ikke senere forrettede nogen Daabshandling. Vi se i C. en karakterfuld og agtværdig Repræsentant for Rationalismen. Hans Samtid gav ham det Vidnesbyrd (se Adressen fra Alumner af Pastoralseminariet, der skylder ham sin Tilblivelse), at han besad en »frimodig Selvstændighed, som til enhver Tid forfægtede og fremmede det, som den en Gang efter modent Overlæg havde erkendt og endnu erkendte for det sande og rette«. (Litt.: H. N. Clausen, »H. G. C.'s Eftermæle« [Kbhvn. 1840]). *J. P. B.*

Clausen, Henrik Nikolai, dansk Teolog og Politiker, Søn af ovenn. H. G. C., født 22. Apr. 1793 i Maribo, død 28. Marts 1877 i Kjøbenhavn. Til sit 25. Aar førte han, der 1809 var bleven Student, 1813 teologisk Kandidat, et Hjemmeliv i sin Faders Præstegaard, over hvis indsnævrende Indvirkning, trods al Hjemmets Hygge, han senere har klaget. Tiden gik med teologiske og filosofiske Studier; 1817 disputerede han for Doktorgraden i Filosofi (om de for-theodosianske Kirkefædres Betragtning og Bedømmelse af Platon og Platonismen). Ny Vidder aabnede sig for ham da han 1818 drog ud paa en Studierejse. Under denne Rejse fik særlig Berlin, hvor han ivrig hørte Schleiermacher, og Rom med sine Kunstskatte og ejendommelige Kirkeliv Betydning for ham. I Schleiermacher's Forening af »inderlig Kristentro og frygtløs Kritik« vilde nu ogsaa han søge Maalet for sin teologiske Stræben, og Studiet af Katolicismen bragte ham kun til at blive sig sin Protestantisme end mere bevidst og at betone det fælles-protestantiske, det »evangeliske«. Kort efter Hjemkomsten blev han (1821) Lektor i Teologi og (1822) Professor. Han bearbejdede nu det paa Rejsen vundne Materiale til en Bog »Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus«, som udkom 1825. Kun faa Dage efter udsendte Grundtvig »Kirkens Gjenmæle«, et voldsomt Angreb, der i C.'s Bog kun saa christusfornægtende og kirkeopløsende Rationalisme. C. svarede med Sagsanlæg. For ham, der var sig sit Fremskridt ud over den tidligere Rationalisme gennem Schleiermacher bevidst, maatte dette uhørte Angreb staa som et Udslag af bornert Fanatisme, og Angrebet, som med en utrolig Ihærdighed og Smaalighed optoges af Grundtvig's Venner, særlig J. C. Lindberg, og holdtes ved lige hele 5 Aar, kunde derfor kun virke indvortes befæstende paa ham: »han søgte ind i sig selv for at blive klar for sig selv, fast i sig selv og sikker paa sig selv« —; saa meget mere, som ingen offentlig tog hans Forsvar, bortset fra Adressen fra 88 Kandidater og Studenter, et ikke særlig imponerende Tal. Først mod Stridens Slutning skrev han (1830) »Om den teologiske Partiaand« og (1831) »Om Injuriantens og den injurieredes Stilling i Danmark«.— En anden Sag er det, at C.'s Bog, trods det udvidede Syn, ikke betegnede noget Brud med den rationalistiske Fortid, men snarere viser en noget uklar Svæven over Modsætningerne, en »Midtvejsteologi« med stærke Sympatier for det reformerte

Væsen. Derfor optraadte ogsaa hans Modstandere som Lutherdommens Forkæmpere. C. var ikke Manden for at bringe nyt Liv; men unægtelig havde han ikke fortjent at lide saa meget under det ny Livs gærende Frembrud.

Men C. var ikke blot Teolog. I Folkelivets Frembrud til Frihedstrang og Nationalfølelse har han haft en ikke ringe Del. Han var med til at stifte Trykkefrihedsselskabet (1835) til »Oplivelse af Almenaanden«, som det dengang hed. Fra 1840—46 var han Medlem af (siden 1842 Præsident for) Roskilde Stænderforsamling. Politiker af Fag var han ikke; med en Politikers Agitation lod desuden hans fornemme, aandsaristokratiske Væsen sig daarlig forene. Men han traadte i Skranken for de nationale Følelser, der besjælede ham: »at Folket maatte blive i Sandhed og Virkelighed et dansk Folk«; Danskhed, Skandinavisme, Forfatningsfrihed vare hans Idealer. I de bevægede Dage 1848 med Kasinomøderne o. s. v. var C. en af de virksomste, og 22. Marts var Sejren vunden. I Martsministeriet fik C. dog ikke Sæde; derimod fik han, som kongevalgt Medlem, Sæde i den grundlovgivende Rigsdag (efter først at være falden igennem i Præstø over for den tidligere straffede Væver, Hans Hansen), og endnu samme Aar blev han Medlem af »Novemberministeriet« (Moltke), som Minister uden Portefeuille til Juni 1851. — C. var en ivrig Forkæmper for Slesvigs konstitutionelle Sammenslutning med Kongeriget og fastholdt, som de nationalliberale i det hele, den statsretslige Grænse til Ejderen; dog vilde han uden Betænkning foretrække Slesvigs Deling fremfor et selvstændigt, kun i udvortcsForbindelse med Kongeriget staaende Slesvig. Siden 1849 var han Medlem af Folketinget, men flyttede 1854 over til Landstinget, for dog endnu s. A. at nedlægge sit Mandat paa Grund af Ministeriet Ørsted's voldsomme Fremfærd mod Embedsmænd af Oppositionen (Biskop Monrad's Afskedigelse). Men efter Ministeriets Fald blev han atter Medlem af Landstinget (1855—68). C. havde megen Ære og Glæde af sin nationale og liberale Virksomhed, 1854 udnævntes han saaledes til Æresmedlem af Studenterforeningen, og paa dette Omraade mødtes han med Grundtvig; ved Slesvigernes Besøg i Kbhvn. 1865 stode de Side om Side.

Ogsaa paa det kirkelige Omraade viste sig hans liberale Stræben, om han end ikke sympatiserede med Grundtvigianernes Frihedsønsker, der forekom ham kirkeopløsende. Allerede 1840 havde han stillet Forslag om særlig Fællesbestyrelse for Kirke- og Undervisningsvæsenet, og 1848 stillede han, sammen med Martensen og Grundtvig, som Medlem af Kjøbenhavns Konvent, Forslag om en lovgivende Kirkeforsamling, hvad da ogsaa førte til Grundlovens § 80, hvis Løfte om en Kirkeforfatning imidlertid aldrig er blevet indfriet. Men Kirkeforfatningssagen havde stadig i C. en varm Talsmand, indtil han, efter det totalt mislykkede Forsøg paa at faa Sagen frem i Rigsdagen 1857—58, fuldstændig opgav den og overgav dens Behandling »til Historiens Dom«. Han ønskede en Kirkeforfatning efter reformerte Forbilleder, men med tilbørligt Hensyn til Episkopatets nedarvede Stilling i vor Kirke; ogsaa paa det liturgiske Omraade ønskede han Forandring i Retning af større Frihed. Ved Mynster's Død 1854 vilde han gerne have været Sjællands Bisp, men Ørsted foretrak, vistnok af politiske Grunde, Martensen. 1869—70 var han for sidste (sjette) Gang Universitetets Rektor; først 1874, i sit 81. Aar, traadte han tilbage fra sin Professorgerning.

Man vil næppe i C.'s teologiske Forfatterskab, lige saa lidt som i hans Liv, kunne paavise noget Brud, derimod nok en Vækst i positiv Retning. Selv har han udtalt, at det stedse mer og mer blev hans Maal at nærme det teoretiske til det praktiske. Han skrev ikke lidt. Paa Eksegesens Omraade: Kommentarer til Synoptikerne, Johannesevangeliet og Romerbrevet, desuden en Hermeneutik, et af hans bedste og selvstændigste Arbejder. Et Forarbejde hertil var det Skrift, hvormed han erhvervede den teologiske Doktorgrad (1826): »Augustin som Skriftfortolker«. Paa det historisk-dogmatiske Omraade, foruden sin Bog om Katolicisme og Protestantisme: »Udvikling af de kristelige Hovedlærdomme«, »Kristelig Troslære« og »Evangelisk Kirkeliv i Nutid og Fremtid«, en Bog, han selv lægger Vægt paa. Desuden talrige mindre Afhandlinger og Artikler, hvoraf en Del er samlet under Titlen »Mindre Arbejder« [udg. 1885 af hans Søn, Biskop Dr. J. Clausen]. Endelig har han skrevet: »Optegnelser om mit Levneds og min Tids Historie« [udg. 1877]. (Litt.: ovennævnte »Optegnelser«; »Dansk biogr. Leks.« III). *F. P. B.*

Clausen, Johannes, dansk Biskop, ovenn.'s Søn, er født 7. Juni 1830 i Taarbæk, blev Student 1848, teologisk Kandidat 1853, Dr. phil. 1861, Andenlærer ved Jonstrup Seminarium 1857, begyndte 1863 sin kirkelige Virksomhed som Sognepræst ved Trinitatis Kirke i Fredericia samt Vejlby, men blev 1872 Sognepræst i Horsens og 1884 Biskop i Aarhus. I de yngre Aar var det mest kirkehistoriske Studier, som optoge C.; især fremmede han dem paa en længere Rejse 1855—56 med Hovedophold i Rom, hvor fremfor alt Humanismens Tidsalder fængslede ham. Af Studierne fremgik hans »Laurentius Valla« (Doktordisputats 1861) og hans Oversættelse af to interessante Smaaskrifter fra 15. Aarh. (»Om Roms Ruiner« og »Bøhmeren Hieronymi Martyrdød« [1862]). Senere har C.'s Forfattervirksomhed haft kirkelige, aktuelle Emner til *Genstand*, saaledes »Om Frimenighedslov« [1867] og »Om Brugen af Guds Ord ved Gudstjenesten« [1878], ligesom han har deltaget i Udarbejdelsen af de ny kirkelige Læsestykker. *H. O.*

Clausen, Johannes Carl Emil, dansk Præst, er født 20. Apr. 1832 i Adslev, hvor Faderen var Præst. 1857 blev han teologisk Kandidat og næste Aar Kapellan i Stenmagle og Stenlille. Her kom han en Del sammen med V. Beck, disse sluttede varmt Venskab, og C. var Medstifter af »kirkelig Forening for Indre-Mission i Danmark« 1861. 1864 blev han Feltpræst under Krigen og derefter et Par Aar Rejsepræst under Indremission. 1866 blev han opfordret til at søge Ryslinge Sognekald, der var blevet ledigt ved Birkedal's Afskedigelse. Her samlede han en talrig Menighed om sig, og Forholdet til Valgmenigheden blev efterhaanden godt; C. lærte en Del af Grundtvigianerne, uden selv at komme til at høre til Partiet. Han oprettede en Højskole, som siden er bleven en af de betydeligste i Landet. 1877 forflyttedes han til Nørre-Lyndelse, 1885 til St.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Peders Kirke i Slagelse. 1874 udtraadte han af Indremissions Bestyrelse, men er vedbleven at være en god Ven af Indremissionen og V. Beck. Han har et varmt Hjerte for Folk og Fædreland og har siden 1879 baade i Tale og Skrift virket for Forsvarssagen (»Om vort Fædrelands Forsvar« [1879]). C. er en meget aandsbevægelig Mand, som levende har interesseret sig for alle kirkelige Spørgsmaal, hvorom en hel Mængde Lejligheds- og Stridsskrifter vidne. Han er en dygtig Præst, der ogsaa har set Frugter af sin Gerning, hvor han har været. I de senere Aars kirkelige Forhandlingsmøder er han en stadig Deltager. *H. O—d.*

Clausen, Ludvig, dansk Arkitekt, er født 18. Juni 1851 i Slagelse og gennemgik Kunstakademiet, hvor han vandt den lille Guldmedaille 1880 og den store 1883. Senere har han vundet Præmier i Konkurrencen om Kunstmuseet 1886 og 87 og Raadhuset i Kbhvn. 1889 og 90. Efter længere Studierejser i Udlandet 1881—82 og 1883—85 blev han 1887 ansat som Arkitekt hos Stadsarkitekten, i hvilken Stilling han har haft en ikke ringe Indflydelse paa det moderne Kjøbenhavns kommunale Bygninger. Blandt hans selvstændige Arbejder kan, foruden forskellige Villaer og Fabrikanlæg, nævnes den monumentale Privatbygning »Ny Rosenborg« ved Vestre Boulevard 1894. *E. S.*

Clausen, Thomas, tysk Astronom og Matematiker, født 16. Jan. 1801 i Niibel i Slesvig, død 25. Maj 1885 i Dorpat. C. blev 1824 Assistent ved Observatoriet i Altona, traadte 1827 i Forbindelse med Utzschneider's optiske Institut i München, men vendte nogle Aar senere tilbage til Altona, ansattes 1842 som Observator i Dorpat og var 1865—72 Direktør for Observatoriet smst. C. har publiceret i Fagtidsskrifter talrige matematiske og astronomiske Afhandlinger; foruden disse, der hovedsagelig ere af teoretisk Art, fortjener at nævnes hans Beregning af det Ludolfiske Tal π med 250 Decimaler og af i alt 14 Kometbaner; af disse er mest bekendt hans Arbejde over Kometen fra 1770 »Den Lexell'ske Komet«, der 1840 blev prisbelønnet af Videnskabsselskabet i Kbhvn. *F. Fr. S.*

Clausewitz, Carl, preussisk Generalmajor og Militærforfatter, født I. Juni 1780 i Burg, død 16. Novbr. 1831 i Breslau. Han traadte 1792 som Junker ind i Hæren og deltog 1793 og 1794 i Felttogene ved Rhinen. 1801 kom han som Elev paa Militærakademiet i Berlin, hvor Scharnhorst, der her var Lærer, lagde Mærke til ham og tog sig særlig af ham. Paa Scharnhorst'es Anbefaling blev han 1803 Adjutant hos Prins August af Preussen og blev ved Prenzlau Krigsfange tillige med Prinsen, som han fulgte til Nancy. Efter Fangenskabet ansattes han som Major i Generalstaben og var i Krigsministeriet Scharnhorst'es virksomme Medarbejder. 1810—12 var han desuden Lærer for Kronprinsen i Krigsvidenskaberne. Da Preussen 1812 stillede et Hjælpekorps for Franskmændene, tog han sin Afsked og traadte i russisk Tjeneste. Under Felttoget 1813 var han Generalstabschef i Wallmoden's Korps og skrev under Vaabenstilstanden paa Opfordring af Gneisenau »Der Feldzug von 1813 bis zum Waffenstilstande« [anonym, Leipzig 1813], der vakte en ikke ringe Opsigt. Først efter Fredslutningen 1814 samtykkede Kongen af Preussen i igen at ansætte ham i den preussiske Hær. 1815 var han Gencralstabschef under Thielmann, i hvilken Stilling han forblev indtil 1818, da han udnævntes til Generalmajor og ansattes som Direktør for Krigsskolen; i denne Stilling har han udarbejdet Hovedparten af sine krigsvidenskabelige Værker. 1830 udnævntes han til Inspektør for 2. Artilleriinspektion i Breslau og var 1831 Generalstabschef hos Gneisenau i den Hær, der opstilledes paa den polske Grænse i Anledning af Opstanden. Kort efter sin Tilbagekomst til Breslau døde han af Kolera. C. skylder sine militære Skrifter en stor Del af sin Berømmelse. Hans Enke udgav med Bistand af Grev Groben og andre Venner hans Skrifter under Titlen »Hinterlassenen Werken über Krieg und Kriegfuhrung« [Berlin 1832—37]. Af disse Skrifter, der have haft en betydelig Indflydelse paa det tyske Officerskorps, skulle særlig fremhæves »Vom Kriege«, »Der Feldzug von 1796 in Italien«, »Der Feldzug von 1815«, »Nachrichten iiber Preussen in seiner grossen Katastrophe«. C. var i Besiddelse af en glimrende Fremstillingsevne og udmærkede sig i særlig Grad ved sin kritiske Behandling af Krigshistorien. *B. P. B.*

Claushavn, Handelssted paa Grønlands Vestkyst, ligger 6 Km. S. f. Mundingen af Jacobshavns Isfjord, 69° 5' n. Br. og 51° 1' v. L. f. Grw. Hører ind under Kolonien Christianshaab; det betydeligste af Koloniens Handel indsamles her. Oprettet som Missionsplads 1752 af Missionær Bloch; Peder Egede og Hans Egede Saabye have senere virket som Missionærer her. Stedets grønlandske Navn er Ilimanak. *G. F. H.*

Clausholm, oprindelig Klaxholm, Hovedgaard i Galten Herred, 11 Km. S. 0. f. Randers, nævnes allerede i Begyndelsen af 14. Aarh. Under den jydske Opstand mod Valdemar Atterdag satte Oprørerne sig i Besiddelse af C., der 1359 toges tilbage af Kongen. Hele 15. Aarh. ejedes C. af Familien Brock. Den sidste Indehaver, Pernille Brock's Datter, Margrete Bydelsbach, bragte ved sit Ægteskab med Rigets Hofmester, Mogens Gjø til Krenkerup, bekendt i Reformationshistorien, C. til Slægten Gjø, som ejede den 16. Aarh. igennem. Derefter gik den over til Brahe'rne og kom 1649 ved Giftermaal i Hænderne paa Oberst Hans Friis. Denne forsvarede i Svenskekrigen 1658 med stor Tapperhed Mogens Gjø's faste Hovedbygning, som han lod fuldstændig befæste, mod Svenskerne, og oprettede, paa egen Bekostning, et Rytterregiment paa 800 Mand. Da hans eneste Datter døde kort efter hans Hustru (1678), maatte Friis, der havde boet paa C. over 30 Aar, dele Gaarden med sin Datters efterlevende Mand, Brigader Johan Rantzau. Denne solgte snart sin Part til Grev Conrad Reventlov (den senere Storkansler), som efter — ved Hans Friis'es Død 1697 — at være bleven Eneejer af Gaarden lod den ombygge og modernisere. Frederik IV, som i Reventlov's levende Live havde besøgt C. flere Gange, indfandt sig efter hans Død ubuden og bortførte derfra 26. Juni 1712 hans 19aarige Datter, Anna Sofie, der kort i Forvejen havde gjort dybt Indtryk paa ham. Samme Aften viedes hun paa Skanderborg Slot til Kongen (venstre Haand). 1718 købte Frederik IV C. af hendes Moder og foretog 1722—23 forskellige Udvidelser og Tilbygninger, saa C. mere kom til at ligne et kongeligt Slot end en Adelsgaard. I Stalde og Ladebygninger indrettedes der Kaserner til 3 Rytter-

, Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

regimenter. Straks efter Frederik IV's Død 1730 forvistes Anna Sofie til C. og boede her til sin Død 7. Jan. 1743. C. kom nu i forskellige Hænder. 1743 til Justitsraad Chr. v. d. Maase, 1757 til Geheimeraad Hvitfeldt og 1803 til dennes Svigersøn, v. Schilden, der antog Navnet v. Schilden-Hvitfeldt. Han oprettede 4. Aug. 1810 af sine jydske og holstenske Godser to Fideikommisser; det ene — det Schildenske-jydske — bestaar af C, Schildenseje og Sofie Amaliegaard og er endnu i Slægtens Eje (Berner-Schilden-Holsten).

Fideikommisset bestaar (1895) af 353½ Td. Hartkorn, Bankaktier 7,000 Kr., Fideikommis-Kapital 215,000 Kr., og i Arvefæsteafgift af bortsolgt Gods 2,254 Tdr. Byg. Hovedgaarden har et Tilliggende af 858 Hekt. Land og 640 Hekt. Skov. *B. L.*

Clausilia-Slægten omfatter et betydeligt Antal, mest smaa, Landsnegle med meget slank, svagt spoleformet Skal, hvis Munding gerne er indsnævret ved fremstaaende Kalklister. Naar Dyret er trukket helt ind i Skallen, lukkes Mundingen ved en til Skallens Indside med en elastisk Stift fasthæftet Kalkplade, som ikke har nogen direkte Forbindelse med Dyrets Bløddele. Flere Arter i Danmark. *H. J. P.*

Clausius, Rudolph Julius Emanuel, tysk Fysiker, født 2. Jan. 1822 i Koslin i Pommern, død 24. Aug. 1888 i Bonn. C. studerede fra 1840 i Berlin, hvor han blev Lærer ved Artilleriskolen. 1855 kom han som Lærer til *Polytechnikum* i Zürich, hvor han to Aar efter tillige blev ordinær Professor ved Universitetet. 1867 blev han Professor i Wurzburg og 1869 i Bonn. Hans videnskabelige Virksomhed samlede sig især om den mekaniske Varmeteori, hvor han kom til at indtage en Førerstilling. Carnot's Princip (s. d.) i sin ældre Form var i 1840'erne almindelig antaget af Fysikerne; visse Beregninger, især over den Sænkning, som Vands Frysepunkt lider ved Tryk, vare udførte ved Hjælp af dette Princip og derpaa bekræftede ved Forsøg. Men i Løbet af 1840'erne viste Mayer, Colding og Joule, at Varme kan forvandles til Arbejde, hvilket syntes at stride mod Carnot's Princip. Medens andre Fysikere mente at burde afvente ny Erfaringer, paaviste C. 1850 (Poggendorff's Annalen, »Ueber die bewegende Kraft der Wärme« etc), hvorledes Carnot's Lære kunde omformes saaledes, at dens Kerne bevaredes, medens den bragtes i Harmoni med den ny Lære om Varmen som en Energiform. Ogsaa som en af Grundlæggerne for den »mekaniske Gasteori« (Poggendorff's Annalen 1857) maa C. nævnes, og til Elektricitetslæren har han givet vigtige Bidrag. Under Titlen »Die mechanische Wärmetheorie von R. C.« [Braunschweig 1876—91, 3 Bd., det sidste udgivet efter hans Død] erc hans Arbejder over Varme, Elektricitet og Gasteori samlede. Desuden har han skrevet: »Die Potentialfunktion und das Potential«. *K. S. K.*

Clauson-Kaas, Jens Adolph Friedrich, dansk Husflidslærer, er født 16. Maj 1826 i Langenfelde; han gennemgik Landkadetakademiet i Kjøbenhavn og gjorde derefter Tjeneste som Officer ved Dragonerne, Garden til Hest og det holstenske Grænsegendarmeri. Ved Hærreduktionen 1866 afgik han som Ritmester og oprettede nu et Institut til Husflidens Fremme. Sammen med N. C. Rom begyndte han 1871 Udgivelsen af »Nordisk Husflidstidende«, og ved deres Initiativ stiftedes 1873 »Dansk Husflidsselskab«, hvis Sekretær C. blev. Han afholdt desuden en Række Kursus for Husflid med Statsunderstøttelse og arbejdede ivrig for at faa Haandgerning anerkendt som et Skolefag. Da han 1881 afgik som Sekretær ved Husflidsselskabet, tog han Bolig i Dresden, hvor han siden har virket. *C. N.*

Glanssen, Rasmus, dansk Politiker, Søn af en Gaardfæster paa Langeland, er født 3. Febr. 1835. Han var 1859—70 Fæster paa sin Fødegaard, flyttede saa til Falster og købte Gaard der. Denne opgav han 1874 og grundlagde samme Aar Venstrebladet »Lolland-Falsters Folketidende«, som nu er et udbredt og indflydelsesrigt Blad. C. har ogsaa en Tid været Ejer af »Nakskov Tidende« og »Nyborg Dagblad«. 1872 blev han, som havde erhvervet sig en betydelig Indflydelse inden for den Lolland-Falsterske Landbefolkning, valgt til Folketingsmand for Nykøbingkredsen og er senere stedse bleven genvalgt. Han tilhørte paa Rigsdagen det forenede Venstre og sluttede sig ved dettes Deling 1877—78 til den af Berg og Hørup ledede radikale Gruppe. Senere hørte han i nogle Aar til »de udtraadtes« og derefter til den Hørupske Gruppe. C. var 1880—92 Medlem af Finansudvalget og til sidst dettes Formand. 1889 valgtes han til Folketingets 2. Viceformand. I Efteraaret 1890 indledede han sammen med Bojsen den ny Retning i Venstres Forhandlingspolitik, der førte til Aprilforliget 1894. I Efteraaret 1892 valgtes C. til Statsrevisor og i Decbr. 1894 til Folketingets Formand. Han har i en Række af Aar taget virksom og dygtig Del saavel i Lovgivningsarbejdet som i Partiledelsen i og uden for Rigsdagen. *N. N.*

Claussøn, Peder, norsk Provst, født 1. Apr. 1545 i Ekersund, død 15. Oktbr. 1614 (ikke 1623); hans Fader, Claus Thorolfsøn Friis (hvilket Familienavn ogsaa Sønnen undertiden brugte), blev omtr. 1550 Sognepræst i Undal paa Lister (ved Lindesnes), hvor C. saaledes tilbragte sin Barndom. C. gik i Skole i Stavanger og blev ved Faderens Død hans Eftermand i Undal, kun 21 Aar gl., og allerede samme Aar Provst over Listers Provsti. Den energiske Biskop i Stavanger, Jørgen Eriksen, som paa sin første Visitatsrejse 1572 havde lært at skatte C, knyttede ham 1575 til Stiftets gejstlige Styrelse som Kannik i Stavanger, nogle Aar senere som Archidiakon (Kapitlets Viceformand). C. var som Biskoppen strengt luthersk og virkede som denne for Udryddelse af katolske Kirkeskikke og for Tiendens rette Ydelse; han deltog i Herredagen i Skien Juli 1576, hvor Tienden blev reguleret, og da disse Bestemmelser vakte Modstand hos Bønderne, maatte C. paa Biskoppens og Lensherrens Vegne Sommeren 1592 rejse om i Nedenes Fogderi for at forhandle med Almuen, som han ogsaa bragte til at underkaste sig. Som gejstlig Tilsynsmand havde C. mange Vanskeligheder med de stridige og løsagtige Præster, men det lykkedes ham dog efterhaanden at reformere disse. Ogsaa Almuen var vrangvillig, og han kom flere Gange i Strid med nogle af sine Sognefolk, men han nød i øvrigt stor Tillid hos disse og var stadig hjælpsom mod dem; i verdslige Stridigheder stillede han sig ofte paa Almuens Side, og derved var han

engang nær ved at komme i Ulykke. Lensherren Peder Grubbe, over hvem Listerbønderne klagede til *Herredagen* i Bergen 1604, mente, at C. havde ophidset Bønderne mod ham, og hævnede sig ved at indkalde ham til samme Herredag, hvor han havde en Række Ankeposter. Men ved Herredagens Dom, hvori Kongen deltog, blev C. dels ganske frikendt, dels slap han med en mild Bebrejdelse, medens Grubbe fik en skarp Advarsel og kort efter fjernedes. C. døde i sit 70. Aar i sin Præstegaard; hans samtidige Portræt hænger endnu i Søndre Undals Kirke. — C. har faaet sit litterære Navn som Topograf og Sagaoversætter. Han havde ikke studeret ved noget Universitet og var aldrig kommen uden for sit Fædrelands sydlige Stifter; men hans Skoledannelse har været god, og den Stilling, han tidlig kom i, bragte ham allerede 1 hans Ungdom i Forbindelse med mange lærde og oplyste samtidige, som kunne have vakt hans Interesse for Norges og dets Bilandes Geografi, Historie og Oldsprog. Den lærde Lagmand paa Agdesiden, Trønderen Jon Simonsen (død 1575), har vistnok været hans Lærer i Oldsproget, særlig de gamle Love; af udenlandske Forfattere synes navnlig Olaus Magnus samt senere Arngrim Jonsson at have givet ham Impulser til historisk-geografiske Optegnelser. Hans første kendte Arbejde var en kort Oversigt over Islands Historie [1580], derpaa følge topografiske Optegnelser om Færøerne [1592] og historisk-geografiske om Grønland [1596]. 1599 fuldførte han en vidtløftigere Skildring af Norges Naturhistorie i en Række Afsnit: »Om alle slags diur, som ere udi Norrig«, »Om Fiske«, »Om Skove og Træ«, »Om Urter og Blomster«. Samme Aar tog han efter Statholderen Axel Gyldenstierne's Opfordring fat paa en Oversættelse af Snorre Sturlasøn's Kongesagaer, som han ogsaa fuldførte. I sine senere Aar var han foruden med Omarbejdelse og Udvidelse af ældre Skrifter navnlig optagen med topografiske Arbejder: først udarbejdede han en Stavanger Stifts Beskrivelse [1609], og senere samlede han alle sine Iagttagelser og Optegnelser til den smukke »Norriges Beskrivelse« [1613]. — Intel af C.'s Skrifter blev trykt i hans Levetid; men ca. 1630 sendte en følgende Stavangerbiskop, Wegener, C.'s »Beskrivelse« til Kjøbenhavn, hvor Dr. O. Worm besørgede den i Trykken [Kbhvn. 1632], og da Worm derved blev opmærksom paa Sagaoversættelsen, fik han ogsaa den udgivet [»Norske Kongers Chronica«, 1633] med Tillæg af en kort Norgeshistorie fra 1263 til Foreningen med Danmark. Senere fik Worm ogsaa fat i C.'s naturhistoriske Optegnelser, som ere benyttede i Worm's sidste Arbejder 1653-54; Haandskriftet brændte 1670 hos Th. Bartholin, som havde tænkt paa at udgive det i latinsk Oversættelse. En Afskrift var dog tagen, som havnede i det store kgl. Bibliotek, hvor den blev opdaget af G. Storm ved Udgivelsen af C.'s »Samlede Skrifter« for den norske historiske Forening. — C.'s Skrifter i Worm's Udgaver bleve for lange Tider Hovedværkerne om Norges og dets Bilandes Geografi og Historie; »Beskrivelsen« blev tillige Mønster og Forbillede for en ikke liden Række topografiske Arbejder, den blev oversat paa Latin og Tysk, og dens Efterretninger indgik i de geografiske Haandbøger og de udenlandske Atlasser. Og Sagaoversættelsen skabte eller i alt Fald fornyede Snorre Sturlasøn's Anseelse som historisk Forfatter; den gav paa een Gang Norge en sammenhængende og læseværdig Fremstilling af dets Oldtids og Middelalders Historie og gav Oversætteren (*Petrus Claudii* eller *Undalinus*) Rang som historisk Autoritet. Sagaoversættelsen, som egentlig er en noget fri Bearbejdelse, udmærker sig ved et kraftigt, djærvt og rent Sprog, og som det første Forsøg paa Oversættelse fra Oldsproget har den haft stor Betydning for Udbredelse af Kendskab til dette og dets Litteratur. (Litt.: »Saml. Skrifter af Peder Claussøn Friis«, udg. af G. Storm [Chra. 1881] samt »Dansk biogr. Leks.« III og de der citerede Kilder). *G. St.*

Clausthal (i Alm. nu Klausthal), den vigtigste i Bjærgstad paa Hare, ligger 605 M. o. H. paa et koldt og regnfuldt Plateau, hvor Korn næppe kan modnes. C. er en ganske vakker By med brede Gader og venlige Huse. Indbyggerne, (1890) 8,736, ernære sig mest som Hytte- og Bjærgmænd. C. har et udmærket, af Udlændinge stærkt besøgt Bjærgakademi. Bjærgværkerne i Nærheden af C. ere betydelige og store, især de, som ligge paa »Bergstädter Zug« (Gangtog), saasom Gruberne »Hcrzog Georg Wilhelm« (ca. 900 M. dyb Skakt), »Anna Eleonora« etc. 1 Km. fra C. ligger en storartet Tilberedningsanstalt, der behandler alt Gods, der vindes i Omegnen; og endnu I Km. længere borte ligger Frankenschauer Sølvhytte med 14 Ovne, hvor endogsaa amerikanske Sølvmalme blive forsmeltede. Grubedriften finder Sted paa et Gangtog (15 Km. langt, 4—5 Km. bredt), som sætter op igennem Lerskifer, hørende til Stenkulsformationens Serie, Kulm, og fører især sølvholdig Blyglans samt Blende og andre Svovlmetaller. Gangene ere sjælden over 1 M. mægtige; men de ligge ofte saa tæt, at de kunne af bygges samtidig i Bredder paa 15—20 M. For at føre Grubevandet ud af Gruben er der her blevet udført to store Stolanlæg; Georgstollen (udf. 1779—99), ca. 19 Km. lang, munder ud 284 M. o. H, Ernst-Auguststollen (1851—64) er 200 M. dybere og 26 Km. lang og tjener ogsaa delvis til Malmtransport i Baade. Denne sidste er et mønstergyldigt Bjærgmandsarbejde og et Mesterstykke af Markscheiderkunst, og sikrer Grubedriften paa Harz for lange Tider. For at give en Idé om dette Grubedistrikts Betydning hidsættes de Værdier, som ere blevne udvundne her 1893: Sølv 72,875 Kr., Bly 2,403,253 Kr., Zink 1,174,788 Kr., Kobber 15,675 Kr. *A. G.*

Clausthalit (Selenbly), et regulært, Blyglans lignende Mineral, bestaar af Selen og Bly (Pb Se) og forekommer i smaa Mængder bl. a. ved Clausthai og Harzgerode i Harz. *N. V. U.*

Claustrum (lat.), Indelukke, d. s. s. Kloster.

Clausula cassatoria er et Forbehold, som indføres i Konnossementer og lignende Dokumenter, der udstedes i flere Eksemplarer, gaaende ud paa, at naar eet Eksemplar er indfriet, ere de øvrige ugyldige. For saa vidt Lovgivningen indeholder deklaratoriske Regler i samme Retning, er Tilføjelsen af saadan Klausul overflødig. *E. T.*

Clausūra se Klausur.

Clava, en Slægt af nøgne Hydroidpolypper, som findes paa lavt Vand og danne Overtræk paa Tang, Stene o. s. v. De kølleformede Enkeltindivider ere i den udvidede Endedel forsynede

med spredte, traadformede Tentakler, og Kønskapslerne have deres Plads i tætte Samlinger under denne tentakelbærende Del. De enkelte Individer ere forbundne ved traadformede Udløbere. To Arter (C. *multicornis* og *sqvamata*) findes ved danske Kyster. *M. L.*

Clavadel, lille Badested ved Davos (s. d.).

Olavana, **Clavariacēae,** se Køllesvampe.

Clavecin [klavsē'] (fir.; ital.: *clavicembalo*), se Klaver.

Clavellīna se Kolonisøpunge.

Clavering [kle!ivəri], engelsk Kaptajn. 1823 var Briggen »Griper« under hans Kommando udrustet paa Togt til det nordlige Norge, Spitsbergen og Østgrønland for at foretage videnskabelige Undersøgelser under Ledelse af Kaptajn, senere General Sabine. Denne anstillede Observationer med Pendulsvingninger for at erfare Sekundpendulets Længde paa forskellige Steder af Jorden for derigennem at komme til Kundskab om Jordens Form. Efter at Sabine var sat i Land 13. Aug. paa den senere efter ham opkaldte 0 (ca. $74^1/_2{}^0$ n. Br.) paa Grønlands Østkyst, undersøgte C. Landet i Omegnen og traf paa Sydsiden af den efter ham opkaldte 0 (paa ca. 74^0 n. Br.) et Eskimotelt, beboet af 12 Personer. Det er den eneste Gang, at der er truffet indfødte paa Grønlands Østkyst N. f. 66° n. Br. *G.F.H.*

Clāves St. Petri (lat.), »den hellige Petrus'es Nøgler« o: Kirkens Magtfylde; den kirkelige Jurisdiktionsmyndighed.

Clavicembălo [-tše'm-], en af Forløberne for vort moderne Klaver (s. d.).

Clavĭceps se Meldrøjersvamp.

Clavichord, en af Forløberne for vort moderne Klaver (s. d.).

Clavicornĭa se Køllehornede.

Clavicŭla d. s. s. Nøgleben.

Clavicularĭus (lat. *claviger* af *clavis*, Nøgle), en, der har Nøglen til noget, f. Eks. Kirkens Skatmester; Petrus som Indehaver af Himmeriges Nøgler.

Claviére [klavjæ!r], Etienne, fransk Revolutionsmand, født 27. Jan. 1735 i Genève, hvor han blev Bankier, død 8. Decbr. 1793. Fordreven fra Geneve for sine politiske Meningers Skyld flygtede han til Paris, hvor han snart, ved heldige Spekulationer, blev Ejer af en stor Formue og vandt Ry som udmærket Finansmand. Han kastede sig med Iver ind i Revolutionen, optraadte fjendtlig mod Hofpartiet, og navnlig mod Necker, og traadte i nøje Forbindelse med Mirabeau, der jævnlig inspirerede C. i dennes financielle Brochurer og Memoirer og derfor i kyniske Udtryk roste sig af at være *l'accoucheur de C.* Efter Mirabeau's Død sluttede C. sig paa det nøjeste til Girondinerne, navnlig Brissot, og blev Marts 1792 Finansminister i det Ludvig XVI paatvungne Ministerium Roland. Da den plagede Monark i Juni s. A. afskedigede Girondinernes Ministerium, erklærede den lovgivende Forsamling, at C. og hans Stalbrødre ved deres Afskedigelse medtoge Nationens Agtelse og dens dybe Beklagelse af det skete. Efter Tronens Fald, 10. Aug., fik C. sin Portefeuille tilbage, men overfløjedes snart af den revolutionære Bevægelse; han maatte dele Skæbne med sine Venner, Girondinerne, og blev arresteret sammen med dem 2. Juni. For ikke at lide Døden under Guillotinens Faldøkse dræbte C. sig i Fængslet ved et Knivstik i Hjertet. Hans Hustru dræbte sig ved Gift 2 Dage efter. *F. J. M.*

Claviger (lat.) 1), (afledet af *clava*) »Køllebærer«, Tilnavn til Herkules; 2) (afledet af *clavis)* »Nøglebærer«, Tilnavn til Janus.

Clavĭger se Køllebille.

ClavijO y FajardO [klavi'χo i faχa'rdo], José, spansk Forfatter, født paa de kanariske Øer 1730, død i Madrid 1806. Han var anset som et godt Hoved, havde skrevet i forskellige Retninger, var bleven Arkivar og havde 1762 begyndt Udgivelsen af Tidsskriftet »El Pensador«, der gjorde Lykke, — da en Hændelse af meget privat Natur gav hans Liv en hel anden Retning og for en Del ødelagde hans Løbebane. En fransk Arkitekt, Guilbert, havde bosat sig i Madrid med sin Hustru, født Caron, og dennes Søster; C. forelskede sig i Mlle. Marie Caron og lovede hende Ægteskab efter at have vundet hendes Genkærlighed; men han brød sit Løfte, og hendes Broder rejste da (1764) sporenstregs fra Paris til Madrid for at tage Hævn over den troløse. Det var den senere berømte Lystspildigter, Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais, der optraadte saa kraftig og og klogt lige over for C, at han afnødte denne en Erklæring, hvorved Mlle. Caron fik fuldstændig Æresoprejsning, og Giftermaalet syntes nær forestaaende, da Beaumarchais fik at vide, at C. søgte at mistænkeliggøre ham hos Regeringen og faa ham arresteret. Harmfuld ilede han til Ministrene, ja til Kongen selv, og opnaaede, at C.'s Embede blev frataget ham, og at han forvistes fra Hovedstaden. Hele sit Liv maatte C. høre ilde for denne Begivenhed, der er skildret af Beaumarchais selv i en berømt »Mémoire«, har givet samme Digter Stof til det sentimentale Skuespil »Eugénie« [1767] og to andre franske Dramatikere til lignende Stykker og endelig er bleven dramatiseret af Goethe i den effektfulde, men ikke særlig værdifulde Tragedie »Clavigo« [1774], hvor han lader Marie dø af Kummer og Beaumarchais dræbe C. I Virkeligheden levede denne mange Aar efter og blev endda nogenlunde tagen til Naade af Regeringen, som fra 1773 gjorde ham til Redaktør for »Mercurio histórico y político« og derhos til Inspektør for det naturhistoriske Museum. Han har oversat — meget godt — Buffon's Naturhistorie paa Spansk [12 Bd., Madrid 1785—90; ogsaa smst. 1791 — 1802, 16 Bd.]; hvad han ellers har udgivet, læses nu ikke mere. *E. G.*

Clāvis (lat.: »Nøgle«) anvendes — eller anvendtes — i den musikalske Terminologi i mange forskellige Betydninger. Oprindelig var C. en Betegnelse for Tangenterne paa Orglet, hvor de jo fungerede som en Art Nøgle, idet de ved Nedtrykningen aabnede Luften Adgang til Piberne; da man havde for Skik at opskrive Tonernes Navne (Bogstaverne *A—G)* paa Tangenterne, gik Benævnelsen C. over paa selve Nodealfabetet; og da Bogstavnoteringen ved Indførelsen af Liniesystemet i 11. Aarh. indskrænkedes, for saa vidt kun enkelte Bogstaver blevc anbragte som Kendetegn foran Linierne (*Claves signatae),* beholdt disse specielt Navnet C. (vore nu brugelige »Nøgler«). Fra Orglet gik Navnet C. ogsaa over paa Tangenterne paa Klaveret og andre lignende Instrumenter (deraf Klaviatur). Ogsaa Klapperne paa Blæseinstrumenter kaldes C. (fr. *clefs*). — I

Orglet kaldes den Stang, ved Hjælp af hvilken det øverste Bælgbord hæves, for C. (Bælgclavis). *S. L.*

Clavius, Christopher (1537—1612), Jesuit og Lærer i Matematik først i Coimbra, senere ved Jesuiterkollegiet i Rom, er især bekendt ved sin Andel i den Kalenderreform, som Gregor XIII foretog (se Kalender). Muligvis har C. 20 Aar før Vernier benyttet Nonius. Hans Arbejder ere samlede i *Opera mathematica* [5 Bd., Mogunt. 1612]. *J. Er. S.*

Clävus (lat.), Purpurstribe paa Forsiden af den romerske Tunika, fra Halsen til den nederste Søm. Senatorerne bare en bred C. (*latus c.*), Ridderne en smal (*angustus c.*); de kaldtes derfor henholdsvis *laticlavii* og *angusticlavii*. *K. K.*

Clävus hystericus, en begrænset Smerte i Isseregionen hos hysteriske.

Clay [kle!*], Cassius Marcellus, amerikansk Statsmand, nedenn.'s Brodersøn, er født Oktbr. 1810 i Kentucky, blev 1832 Sagfører og senere Medlem af Statens lovgivende Forsamling. 1845 grundede han i Lexington Antislaveribladet »True Americain«, hvorved han tildrog sig voldsomme Forfølgelser. 1846—47 deltog C. i Krigen mod Mejiko, i hvilken han blev tagen til Fange. Efter at være vendt tilbage fortsatte han sin Kamp mod Slaveriet, under hvilken han 1849 blev saaret. 1861 blev han af Lincoln sendt som Gesandt til St. Petersborg, men blev Aaret efter kaldt tilbage og virkede ivrig for Slaveemancipationens fuldstændige Gennemførelse. 1863—69 var han paa ny Gesandt i Rusland. *S. B. T.*

Clay [kle!i], Henry, nordamerikansk Politiker, født i Hanover County, Virginia, 12. Apr. 1777, død 29. Juni 1852. C. fik i sin Ungdom kun en yderst tarvelig Skoledannelse, men formaaede alligevel ved sine glimrende Evner hurtig at arbejde sig opad, blev Advokat i den lille By Lexington, Kentucky, og betraadte med afgjort Held den politiske Løbebane, idet han 1803 indvalgtes i Statens lovgivende Forsamling. Allerede 1806, før han havde opnaaet den lovmæssige Alder, valgtes han til Medlem af Senatet, 1811 blev han Kongresmedlem, og 1814 sendtes han som de forenede Staters Repræsentant til Fredsforhandlingerne med England i Gent. Tre Gange, 1824, 1832 og 1844, var han det frisindede Whigpartis Kandidat til Præsidentværdigheden. Hertil naaede han dog ikke frem; derimod satte han 1824 Adam's Valg igennem og blev da dennes Statssekretær for Udenrigsministeriet. For øvrigt virkede han med kortere Afbrydelser som Senator i henved 40 Aar. 1842 trak han sig tilbage fra det politiske Liv. C.'s Navn er særlig knyttet til Udviklingen af det saakaldte »amerikanske System«, der tilspidset i Monroe-Doktrinen gik ud paa lige over for Europa at hævde det amerikanske Fastlands Integritet og indad at hæve Landets Hjælpekilder gennem Beskyttelsespolitikken; Staterne skulde ikke staa i Afhængighedsforhold til den fremmede Handel og Industri. En stor Del af C.'s mange og glimrende Taler er viet Udredningen af og Agitationen for Beskyttelsesteoriernes Principper, tilpassede efter Staternes økonomiske Forhold. I den indre Politik søgte han at mægle mellem Slavestaterne og Nordstaterne, og et af de tidligste og mest bekendte Udslag af hans herhenhørende Bestræbelser er det saakaldte »Missourikompromis« fra 1820, ifølge hvilket for Eftertiden Slaveriet ikke skulde være tilladt i nogen Stat N. f. 36°30' n. Br. C. beskæftigede sig ogsaa med Mønt- og Bankspørgsmaal. Hans Liv og politiske Virksomhed er skildret af Calvin Colton i *Works of Henry C.* [6 Bd., 1863 fif.], der foruden Biografi indeholder et Udvalg af hans Breve og Taler, samt af Karl Schurz [2 Bd., 1887]. *K. V. H.*

Clay Centre [kle!isentə], By i den nordamerikanske Stat Kansas, V. N. V. f. Topeka ved Republican, er Jærnbaneknudepunkt og har (1890) 2,800 Indb.

Clay CrOSS [kle!ikrås], By i det nordøstlige Derbyshire (England), med Kulgruber og Jærnværker og (1891) 7,100 Indb.

Clay Iron-stone [kle!iaiənsto.un] d. s. s. Lerjærnsten.

Clays [klæ'], P. Jean, belgisk Marinemaler, er født 27. Novbr. 1819 i Briigge. Han er Elev af Gudin. Hans smukke Søstykker, hyppig med belgiske Motiver (Ostende, Schelde's Bredder etc), have vundet megen Paaskønnelse i hans Fædreland og have ofte gjort sig fordelagtig gældende paa Paris-Salonerne. »Efter Skibbrudet« [1852] findes i Galeriet i Gent. *A. Hk.*

Clayton [kle!itən], By i Yorkshire (England), V. f. Bradford, med Uldvarefabrikation og (1891) 4,700 Indb.

Clayton [kle!itən], John Middleton, nordamerikansk Statsmand, født 24. Juli 1796 i Staten Delaware, død 9. Novbr. 1856, blev 1818 Sagfører og valgtes 1824 til sin Hjemstats lovgivende Forsamling. Senere blev han Statssekretær her, var Unionssenator 1829—37 og derefter i 3 Aar Overdommer. 1844—49 var han paa ny Senator og blev Marts 1849 Unionens Statssekretær D: Udenrigsminister, dog kun indtil Juli 1850. I denne Stilling afsluttede han med England den saakaldte »C.-Bulwer-Traktat« om de to Landes indbyrdes Stilling i Mellemamerika. Efter at være afgaaet som Minister blev han 1851 igen Senator indtil sin Død; han hørte til Whigpartiet. *E. E.*

Claytonia L., Slægt af Portulakfamilien, oftest glatte, kødede, en- eller fleraarige Urter med smaa, hvide eller rosenrøde Blomster, der have 5 Biosterblade og 5 Støvblade. Omtrent 20 Arter i det østlige Sibirien og nordvestlige Nordamerika. Enkelte dyrkes i botaniske Haver, saaledes den meget udbredte *C. perfoliata* Don, der er enaarig; Bladene mangle Nerver, og de to øverste erc med Randene sammenvoksede til en flad Skaal, i hvis Bund de hvide Blomster sidde. Den vokser enkelte Steder i Danmark, forvildet fra Haver, men dens Hjem er det vestlige Nordamerika. *A. M.*

Clayton le Moors [kle!itnlemå.əs] se Accrington.

Clear [kli!ə], lille 0 ved Irlands sydvestlige Kyst, danner paa Sydsiden det bratte, 81 M. høje Cap C, Irlands sydligste Punkt (51° 24' 56" n.Br.). Sydvest herfor Fastnett Rock med et Fyr af 28 Km.'s Synsvidde, og paa det nærliggende Fastland Fiskerlejet Baltimore. *C. A.*

Clearinghouse [kli!riŋhaus] (eng.), et Kontor, hvor Udsendinge fra Banker udveksle de gensidige Fordringer, som disse daglig faa paa hverandre. En saadan Udveksling af Fordringer havde allerede

i nogen Tid fundet Sted i Amsterdam og Edinburgh, da den 1775 begyndte at foregaa mellem Kommis'er hos de londonske Bankfirmaer, hvorved Grunden lagdes til den Milliardomsætning, der nu finder Sted i Londons C., og som i Forbindelse med den engelske Handelsverdens stærke Benyttelse af Bankfolio og Checks (s. d.) medvirker til, at de store Pengetransaktioner i Verdenshandelens Midtpunkt kunne foregaa med en ganske overordentlig ringe Benyttelse af Kontanter (*smlg.* Bank, S. 539 2. Bd.).

De Bankfirmaer, der oprindelig havde stiftet C, forholdt sig i Begyndelsen meget eksklusive. Aktiebankerne, af hvilke den første grundlagdes 1833, fik først Adgangsret 1854, og *Bank of England* blev holdt udenfor indtil 1864; men nu ere alle betydeligere Bankfirmaer i London's City Medlemmer. Clearingen foregaar Morgen, Middag øg Eftermiddag, men Middagsclearingen omfatter kun Checks, der indkomme fra Provinserne eller ere trukne paa Provinsbanker, som Citybankerne ere Agenter for. Forretningsgangen er i store Træk følgende: Før Clearingens Begyndelse indfører hver Bank sine Checks og andre Fordringer paa de andre Medlemmer af C. i en *outclearingbook* og sorterer dem derefter i Pakker, saaledes at alle Anvisninger paa samme Bank komme i samme Pakke. Pakkerne bringes hen i C, hvor hver Bank er repræsenteret af een til seks Kommis'er. Hver Banks Repræsentanter have deres Pult, og Pakkerne fordeles paa de forskellige Pulte. Naar Fordelingen er færdig, undersøger hver Banks Udsending foreløbig alle de Pakker, der ere lagte paa hans Pult, og noterer deres Beløb i en *inclearing book*. Pakkerne sendes hjem i Banken, for at det kan afgøres, om denne anerkender Fordringerne. Vil Banken gøre Indsigelse mod nogen af dem, maa det ske inden et vist Klokkeslet. Differencen mellem den samlede Sum i den enkelte Banks *outclearing-* og *inclearing book* viser, hvor stort et Beløb den har at modtage eller betale. Dette Beløb opgives til en af C.'s *Superintendents*, der noterer det paa Kredit- eller Debetsiden af en Liste, paa hvilken alle Medlemmernes Navne ere opførte. For saa vidt der ikke begaas nogen Fejl, maa den samlede Sum af alle Saldi paa Debetsiden af denne Liste være lig med den samlede Sum paa Kreditsiden. Viser det sig, at Listen stemmer — efter at Fristen for eventuelle Indsigelser er udløben — foregaar Afgørelsen af Saldoerne ved *Transfertickets* (Overdragelsesordrer). Tidligere bleve Saldoerne betalte kontant, men nu er Sagen ordnet paa den Maade, at hvert Medlem af C. har Konto i *Bank of England*, og at de endvidere have en Fælleskonto smst., over hvilken Superintendenten disponerer. Den, der har en Saldo at betale, leverer en *ticket* paa *Bank of England*, medens den, der faar en Saldo til gode, modtager en *ticket* paa samme Bank, udstedt af Superintendenten. Betydningen af hele Systemet er, at det aabner Mulighed for, at alle Transaktioner mellem London's handlendeindbyrdes kunne foregaa uden Brug af Kontanter. Naar f. Eks. enhver, der har en Betaling at gøre, udsteder Anvisning (Check) paa den Bank, hvor han har Folio, naar den, der modtager Checken, ikke hæver den, men deponerer den i en Bank for atter at give Anvisning paa det derved opstaaede Tilgodehavende, og naar endelig Bankerne benytte C. til Likvidation af alle gensidige Fordringer, vil Resultatet være opnaaet.

Omsætningerne i C. ere af et meget betydeligt Omfang og vare indtil 1890 stadig stigende. I dette Aar udgjorde de 7,800 Mill. L. St. eller gennemsnitlig 26 Mill. om Dagen. Paa Dage, hvor Forretningerne ere særlig store, f. Eks. paa den 4. i hver Maaned (den Dag, da de til Betaling den I. stilede Veksler paa Grund af de i engelsk Veksellov stipulerede 3 Respitdage forfalde), eller paa de to Dage i Maaneden, da Terminsforretningen paa *Stock Exchange* likvideres, kunne Omsætningerne stige til 60 å 70 Mill. 1894 var den samlede Omsætning ca. 6,337 Mill. L. St.

Foruden i London findes nu C. i flere britiske Byer, saaledes i Manchester (Omsætning i 1894 160 Mill. L. St.), Dublin og Edinburgh. Uden for England har Systemet navnlig udviklet sig i Nordamerika's forenede Fristater. I C. i New York, der oprettedes 1853, staa Omsætningerne paa Højde med eller overgaa dem i London (ca. 40 Milliarder Doll.). Derimod have Omsætningerne i C. i forskellige europæiske Byer, saasom Paris (opr. 1872), Rom og Wien, kun et ringe Omfang.

I Berlin oprettedes 1883 et »Abrechnungsstelle« under den tyske Rigsbanks Auspicier. Dog havde der allerede før 1883 eksisteret en Institution, der blandt andre Formaal ogsaa havde det at fungere som en Art C., nemlig »Bank des Berliner Cassen-Vereins«, hvis Virksomhed, der imidlertid er begrænset til en Gruppe Banker og Bankierer, ogsaa er bleven fortsat efter Aabningen af Abrechnungsstelle. I de nærmeste Aar efter 1883 oprettedes i Forbindelse med det berlinske Abrechnungsstelle lignende Institutioner i 8 andre større tyske Byer. Det samlede aarlige Beløb af Fordringer, der indleveres i de 9 Anstalter, er omtr. 18 Milliarder Rm., hvoraf vistnok henimod Halvdelen falder paa Hamburg. (Litt.: Hildebrand, »Das Chequesystem und das Clearinghouse in London« [Jena 1867]; Jevons, *Money and the Mechanism of Exchange* [London 1875]; Koch, »Abrechnungsstellen in Deutschland und deren Vorgänger« [Stuttgart 1883]). *E.M.*

Cleasby [kli!zbi], Richard, engelsk Filolog, født 30. Novbr. 1797, død 6. Oktbr. 1847. C., der var Søn af en velhavende Forretningsmand i London, skulde træde ind i Faderens Virksomhed; men han opgav, 27 Aar gl., den Bane og helligede sig udelukkende til videnskabelige, særlig filologiske Studier, foretog Aar efter Aar forskellige Rejser rundt omkring i Europa og besøgte forskellige Universiteter. 1834 besøgte han Norden for første Gang. Fra Efteraaret 1839 tog han Ophold i Kjøbenhavn (men foretog dog idelig Rejser til England o. a. St.) og begyndte at studere Islandsk under Prof. Konr. Gislason's Vejledning. C, hvis Studier vare særdeles grundige, følte straks Savnet af en virkelig tidssvarende islandsk Ordbog, og allerede Jan. 1840 havde han fattet den dristige Plan at samle til og udgive en islandsk-engelsk Ordbog over Prosasproget, grundet paa de bedste Kilder, Haandskrifterne. Han tog energisk fat paa Arbejdet og benyttede flere Islændere i Kjøbenhavn til at samle Stoffet. Det forundtes ham ikke at fuldføre sit Arbejde, idet han døde i Kjøbenhavn af Tyfus. Hans Arvinger vilde imidlertid ikke, at han skulde have arbejdet helt forgæves, og efter at en Tid var gaaet, blev den lærde Islænder Guðbr. Vigfusson (s. d.) engageret til at fuldføre Værket

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

[1864]. Ved hans fremragende Arbejdsdygtighed og utrættelige Flid fremkom det Værk. der bærer Titlen: »An Icelandic-English Dictionary based on the ms. collections of thc late R. C., enlargcd and completed by G. Vigfusson«, og hvis sidste Hæfte udkom 1874. Denne Ordbog, der, som det i Indledningen uforbeholdent indrømmes, mere er G. Vigfusson's Arbejde end C.'s, er til Trods for forskellige, ikke uvæsentlige Mangler et særdeles dygtigt Værk; navnlig bør dets Righoldighed fremhæves, idet det, heldigvis, ogsaa tager Hensyn til Sproget paa Island efter den klassiske Oldtid, og ikke mindst bør det betones, at dets Oversættelser af de islandske Ord og Fraser for det allermeste ere særdeles nøjagtige og korrekte og staa i saa Henseende jævnsides, om ikke over det ellers saa fortrinlige Arbejde af Fritzner (s. d.). C.'s uforglemmelige Fortjeneste er at have taget Initiativet til dette Værk og at have anvendt Flid og Penge paa en god Del af Forarbejderne dertil. (Litt.: *Icel.-Engl. Dict.*, Indledn.). *F. J.*

Cleator Moor [kli!tømå.ɔ], By i det nordvestlige England, Shire Cumberland, 3 Km. fra Whitehaven (s. d.), med Kulgruber og (1891) 9,500 Indb.

Cleavelandit d. s. s. Albit, se Feldspat.

Clebscll, Fr. Alfred, tysk Matematiker, født 1833 i Konigsberg, død 1872. C. blev 1858 Professor i analytisk Mekanik ved den polytekniske Skole i Karlsruhe; fra 1863 virkede han som Professor i Matematik, først i Gicssen, senere (fra 1868) i Göttingen. Af hans mange betydelige matematiske Undersøgelser kunne fremhæves de, der behandle nyere Geometri og Algebra, Differentialligninger, Hydrodynamik og navnlig hans Sammenknytning af de Abel'ske Integralers og de algebraiske Kurvers Teori. Denne sidste skyldtes det især, at det franske Akademi hædrede ham med den til Minde om Poncelet oprettede *Prix Poncelet,* da denne 1869 første Gang skulde gives til den, der i de sidste 10 Aar mest havde bidraget til Matematikkens Fremskridt. C. har skrevet: »Theorie der Elasticität fester Korper« [1862], »Theorie der Abelschen Funktionen« [sammen med P. Gordan, 1866], »Theorie der binaren algebraischen Formen« [1872], desuden mange Afhandlinger i »Crelle-Borchardts Journal« og i »Mathematische Annalen«, som han var med at stifte *1868. 1876* er udkommet »Vorlesungen ttber Geometrie von Alfred C«, bearbejdet og udgivet af Lindemann, I. Bd. *Chr. C-*

Cleckheaton [kle'khi.tn] (Clackheaton), Fabrikby i Yorkshire (England), N. V. f. Dewsbury, med Kunstuld- og Klædefabrikation og (1891) 11,800 Indb.

Clee-Hills [kli!hilz], Højdedrag i Vestengland, Shropshire, begrænser Severndalen paa højre Side og hæver sig til en Højde af 545 M.

Cleethorpes [kli!þå°ps], Badested i Østcngland (Lincolnshire) ved Nordsøen, 4 Km. S. 0. f. Grimsby, har stærkt besøgte Søbade og (1891) sammen med det nærliggende Thrunscoe 4,300 Indb.

Cleistocarpēae se Mosser.

Clemanges [klᵉmã'ż], Matthæus Nicolaus de, fransk Teolog (1360—1434). Han var Discipel af Pierre d'Ailly og Gerson. Som Rektor for Paris-Universitetet (fra 1393) spillede han en Hovedrolle i dettes Kamp mod Pavesondringen. Paa Grund af at han 1407 gik til Avignon som Benedikt XIII's Sekretær, kom han en Tid i spændt Forhold til Universitetet. Fra 1408 levede han stille i et Karteuserkloster, hvorfra han 1421 vendte tilbage for at forsvare den gallikanske Kirkes Rettigheder. Største Parten af C.s Værker er udgiven af J. Lydius [Leyden 1613, I—II]. (Litt.: Miintz, *N. C-, sa vie et ses écrits* [Strassburg 1846]). *L. M.*

Clemātis L., (Skovranke), Slægt af Ranunkelfamilien, Stauder eller klatrende Buske med modsatte og enkelte, men oftest trekoblede eller fjerdelte Blade, hvis Stilk uddannes til Slyngtraad; hos nogle Arter *C.* bliver ogsaa Endesmaabladet omdannet dertil. Blomsterne, der sidde enkeltvis eller i kvastformede Stande, have oftest fire kronbladagtige Blosterblade med foldet-klaplagt Knopleje. Frugterne ere Nødder, der hyppig bære en langt udvoksende og haaret Griffel. Omtrent 170 Arter i alle tempererede Egne; nogle have skarpe, blæretrækkende Stoffer, en Mængde dyrkes som Prydplanter (se nedenf.). *A. M.*

Blandt Stauder kunne nævnes *C. integrifolia* L., 50—60 Cm. høj, *C. heracleaefolia* DC. (ɔ: *Davidiana* Decne.), 1 M. høj, og *C. erecta* AU., ligeledes I M. høj. Blomsterne ere hos dc to første blaa eller violette, hos sidstnævnte gullighvide; af denne findes tillige en Varietet med fyldte Blomster. Af langt større Betydning ere de som Slyngplanter dyrkede. *C. Vitalba* L. har grønlig-hvide og temmelig uanselige Blomster, samlede i en Top, og Frugterne bære i Spidsen lange, haarede Grifler, der ogsaa ere en Pryd for Planten. Den er meget stærkt voksende og kan blive indtil 16 M. høj, hvorfor den egner sig til Dækning af Lysthuse, Verandaer o. 1. *C. Viticella* L., der er vildtvoksende i Mellem- og Sydeuropa, har aabne, klokkeformede og enlige, violetrøde eller blaa Blomster. Planten bliver ikke saa stor som foregaaende, kun indtil 5 M. *C. francofurtensis* er sandsynligvis en Bastardform af *C. Viticella* og *C. patens* Morr. et Dec.; den har mørkviolette, fladt udbredte Blomster af 5—6 Cm.'s Gennemsnit. *C. Viorna* L. har klokkeformede Blomster med temmelig kødede Blosterblade, der udvendig ere bleggrønne, indvendig purpurviolette. Nær beslægtede med denne er *C. coccinea* Engelm. med cinnoberrøde Blomster; begge blive kun 2—4 M. høje og ere i det hele mindre yppige i Vækst end de foregaaende. *C. patens* Morr. et Dec, hvis Blomster ere langstilkede og store, indtil 12 Cm. i Gennemsnit, med 8 elliptiske Blosterblade af en blegblaa Farve. Af denne er der tiltrukken Varieteter med mere eller mindre hvide og fyldte Blomster. *C. lanuginosa* Lindl. har 6—7 brede Blosterblade af en azurgraa Farve, og Blomsternes Størrelse overgaar endog dem hos *C. patens. C. florida* Thunbg. har ligesom foreg. 6—7 brede Blosterblade, der ere bredt tilspidsede og af grønlighvid Farve. De tre sidstnævnte ere hjemmehørende i Japan og Kina, hvor de fra gammel Tid have været dyrkede; derfra er der i den nyere Tid, navnlig af Siebold, indført en stor Mængde Varieteter til Europa, ogsaa nogle med fyldte Blomster. Ved Krydsning mellem disse indbyrdes og med *C. Viticella* er der nu tiltrukken en Mængde Former, som alle udmærke sig ved deres store, pragtfulde Blomster og smukke Løv. Farven kan variere fra hvid (Marie Boisselot), blaa (Hilde-

gard Späth), violet (La France) til mørkepurpur (*velutina purpurea*). Hyppigst ere Blomsterne enkelte, men kunne ogsaa være fyldte (Duchess of Edinburgh, hvid; John Gold Veitch, blaa). Endelig kan der være betydelig Forskel paa Blomsternes Størrelse; i denne Henseende udmærke sig f. Eks. Hildegard Späth, La France o. fl. De storblomstrede Varieteter egne sig bedst til Dækning af Mure eller til Plantning ved fritstaaendc Espalier. De ere ikke fuldstændig haardføre og maa derfor dækkes med Granris om Vinteren. — Som en Undergruppe af *C.* kan *Atragene* betragtes. Heraf er *C. alpina* (L.) Mill. den hyppigst dyrkede; den anvendes ligeledes til Dækning af Plankeværker, Mure o. l.; Blomsterne ere hvidlige.

De Arter *C.*, der bære Frø, kunne formeres ved Udsæd, men Frøet maa da saas straks efter Modningen paa en varmtliggende Rabat. Den hyppigst anvendte Formeringsmaade er Aflægning; Stikning er meget vanskelig og usikker. De storblomstrede Varieteter formeres ved Spalt- eller Sidepodning paa Rødder af *C. Vitaida* og *Viticella* i Formeringshuset; Forædlingen foretages bedst om Foraaret, og til Ædelris benyttes Skud, som endnu ikke have begyndt at bryde. De unge Planter holdes i Potter den første Sommer og overvintres i et Jordhus eller lignende Sted, og først det paafølgende Foraar udplantes de. De plantes saa dybt, at Forædlingsstedet kommer under Jordoverfladen, for at Ædelriset kan udvikle Rødder. *L. II*

Clémenceau [klemãso'], George Benjamin, fransk Politiker, er født 28. Septbr. 1841 i Vendée af en gammel republikansk Slægt, tog 1867 medicinsk Doktorgrad i Paris og røbede allerede ved sin Afhandling for Graden sine afgjort materialistiske Meninger. Han rejste kort efter til Nordamerika, hvor han giftede sig, men kom 1869 tilbage til Paris og blev Læge. Septbr. 1870 blev han udnævnt lil Maire i Montmartre-Kvarteret og brugte sin Myndighed til at foreskrive Lægmandsundervisning i Folkeskolerne. Han stadfæstedes i sin Post ved Folkevalg i November og valgtes i Febr. 1871 til Nationalforsamlingen, hvor han straks sluttede sig til yderste Venstre og stemte mod Freden. Da Kommunens Oprør udbrød i Marts, søgte C. forgæves at redde Generalerne Lecomte og Clément Thomas og maatte selv forlade Paris for at undgaa Fængsling. Han indtog nu en mæglende Stilling mellem Nationalregeringen og de ny Magthavere i Paris; men da hans Forslag ikke vandt Bifald, opgav han sit Sæde i Nationalforsamlingen. Juli 1871 valgtes C. til Paris'es ny Byraad, var virksom for Skatteväesenets Udvikling og finansielle Reformer og blev 1874 Næstformand og Novbr. 1875 Formand for Raadet; som saadan udtalte han sig med stor Bestemthed for Stadens Krav paa Selvstyre (»Paris for Pariserne« lød Stikordet). I Febr. 1876 valgtes han i Paris til Deputeretkamret og genvalgtes indtil 1889. Han fik i Forsommeren 1877 Sæde i Republikanernes Fællesudvalg for at ordne Modstanden mod den truende Reaktion og var 1879 det radikale Partis vigtigste Ordfører, baade ved Forlangendet om Anklage mod Ministeriet Broglie og ved Forslaget om fuldstændig Amnesti for Deltagerne i Kommunens Oprør. Ved sin skærende Veltalenhed blev han sit Partis egentlige Leder og øvede i en Række Aar en stor, men ingenlunde gavnlig Indflydelse, idet hans Politik ikke syntes at have noget virkeligt Formaal, men kun gik ud paa at fortrænge det ene Ministerium efter det andet. Særlig bekæmpede han Jules Ferry og gjorde 1887 de yderste Anstrengelser for at hindre hans Valg til Præsident. Mere end een Gang knyttede han end- og Forbund med Monarkisterne for at kunne sætte sin Vilje igennem mod det Ministerium, han vilde til Livs. Ogsaa var det ham, som 1886 først skød Boulanger frem, men han vendte sigsenere mod ham, da det blev klart, hvor lidet republikansk Generalen i Virkeligheden var. Hvor ringe hans eget Frisind var, fremgik tydelig Jan. 1891 af hans Klage over, at man paa Théâtre francais opførte Sardou's Skuespil »Thermidor« og saaledes fordømte Voldsgerningerne under Rædselstiden 1793—94; thi »man kunde ikke rive en enkelt Sten ud af Revolutionens Bygning«. C. var en afgjort Modstander af Frankrigs nyere Kolonialpolitik og misbilligede enhver Indblanding i Ægypten saavel som Tunis'es Tilknytning; han holdt haardnakket fast ved Grundsætningen om Kirkens Adskillelse fra Staten og tog Ordet for en fuldstændig og gennemgribende Omdannelse af Forfatningen. I de senere Aar vakte hans herskesyge Optræden megen Uvilje hos de maadeholdne Republikanere, og hans Indflydelse tabte sig. 1889 blev han kun valgt ved bundet Valg i Dep. Var, og 1893 faldt han endog igennem, efter at der nogle Maaneder i Forvejen var fremsat den Beskyldning mod ham, at ogsaa han havde nydt godt af Panamasvindlerierne. Siden 1880 har C. været Udgiver af Bladel »Justice«. *E. E.*

Clemens, 17 Paver af dette Navn, hvoraf 3 som skismatiske ikke tælles med i Paverækken af Romerkirken.

1) Clemens I med Tilnavnet Romanus, ved Aar 100. Han spiller en Hovedrolle i Undersøgelserne om den efterapostolske Tid og regnes til de apostolske Fædre; men man ved saa godt som intet sikkert om ham. Efter nogle var han den Konsul Flavius C-, Kejser Domitian's Fætter, der blev henrettet 95, efter andre en af Paulus'es Medarbejdere i Filippi (Fil. 4,3); efter nogle blev han Martyr 102 (Martyrdag 23. Novbr.), efter andre døde han Straadøden; efter nogle var han den anden Biskop i Rom efter Peter, efter andre den tredje eller fjerde. Man har tillagt ham følgende Skrifter: I. og 2. Clemensbrev, Clementinerne (s. d.), de apostolske Konstitutioner og Kanoner (s. d.) samt forskellige Breve. Af disse Skrifter er kun 1. Clemensbrev ægte, og det giver os det eneste sikre om C. Romanus. Brevet er skrevet omtr. 95 af C. i den romerske Menigheds Navn til den korinthiske Menighed, hvor der var opstaaet Splittelser. Forfatteren indtager en fremragende Plads i Romermenigheden, en Plads, der sikkert berettiger ham til Navnet Biskop (s. d.). Brevet giver vigtige Bidrag til Forstaaelsen af den efterapostolske Menigheds Kaar og Forfatning, men om Forstaaelsen af Enkelthederne er der Strid. Brevet, der findes i flere gamle Bibelhaandskrifter, saaledes i *Codex Alexandrinus*, blev først fuldstændig kendt, da Patriarken Bryennios i Konstantinopel udgav det 1875; derefter Harnack's og Gebhardt's Udgave [2. Opl. Leipzig 1876] og Funk's [Tübingen 1881]; i Oversættelse i »Vidnesbvrd fra Kirkefædrene«, IV [Chra. 1881].

2) Clemens II (1046—47). Under dette Navn

blev Sachseren Suidger, Biskop i Bamberg, Pave, efter at Kejser Henrik III havde afsat de 3 Modpaver paa Mødet i Sutri 24. Decbr. 1046. Han døde 6. Oktbr. 1047 i Rom og ligger begraven i Bamberg.

3) Clemens (III), Modpave, hed Wibert, var Ærkebiskop i Ravenna og Henrik IV's Kansler. Henrik opstillede ham 1080 til Pave mod Gregor VII. Han holdt sit Indtog i Rom 1084, blev kronet 24. Marts i S. Peter, hvorefter han gav Henrik Kejserkronen. Døde 1100 i Ravenna uden nogen Sinde at være godkendt som Pave.

4) Clemens III (1187—91), Romeren Paolo Scolari, Kardinalbiskop af Præneste, valgtes til Pave 19. Decbr. 1187. Paa Grund af Romernes fjendtlige Holdning maatte han til at begynde med bo i Pisa og kunde først drage ind i Rom, efter at han havde gjort vigtige Indrømmelser med Hensyn til Borgernes municipale Selvstændighed. Han fik 1189 Frederik Barbarossa, Filip August og Richard Løvehjerte til at gaa paa Korstog (det tredje). Døde 20. Marts 1191.

5) Clemens IV (1265—68), Guido Fulcodi fra Languedoc, var efterhaanden militær, Advokat og Kong Ludvig IX's Sekretær; han var gift og Fader til flere Børn, blev efter Hustruens Død Karteusermunk, Biskop i Puy, Ærkebiskop i Narbonne, Kardinal og 5. Febr. 1265 Pave, valgt af det welfisk-franske Parti. Han prædikede Korstog mod Manfred, skatsatte hele Europa for at knuse den sidste Rest af Hohenstauferne og lod sin Landsmand Karl af Anjou krone til Siciliens Konge. Han var en from Mand, fri for Egenkærlighed og Nepotisme, men han saa rolig paa, at Konradin henrettedes i Napoli. Død i Viterbo 29. Novbr. 1268.

6) Clemens V (1305—14), den første avignonske Pave. Bertrand de Got, Adelsmand fra Gironde, blev Biskop i Comminges, Ærkebiskop i Bordeaux og 5. Juni 1305 Pave. Han skyldte den franske Konge Filip den Smukke Tiaraen. Man kan ikke bestemt sige, hvilken Pris han maatte give for den, men den synes at have været fuldstændig Underkastelse under Kongens Vilje i alle franske Forhold. C. kronedes i Lyon, boede i Bordeaux, i Poitiers og fra 1309 i Avignon, der tilhørte Kongen af Neapel. Han tilbagekaldte Bullerne *Clericis laicos* og *Unam sanctam*, frikendte dem, der havde mishandlet Pave Bonifacius VIII, nedsatte en Kommission til at undersøge denne Paves Liv, genindsatte Familien Colonna i alle dens Rettigheder, ophævede paa Kirkemødet i Vienne 1311 Tempelherreordenen og fyldte Kardinalkollegiet med Franskmænd. Alt dette skete Kong Filip til Vilje; kun da denne fordrede, at han skulde forbande Bonifacius VIII, mindedes han, hvem han var. Mod Kongens Ønske skænkede han Kejserkronen til Henrik af Luxemburg, efter hvis Død han erklærede Kejseren for Pavestolens Vasal og Paven som Kejserens Vikar i Italien under en Mellemregering (1314). Fra hans Papat skrive Annaterne (s. d.) sig. Kirkeretten øgede han med *Clementinae constitutiones* (se Corpus juris). C. var en godmodig Mand, der gerne vilde gøre alle tilpas, helst sine begærlige Slægtninge, ogsaa over for Kvinder skal han have været svag; Nepotisme og Pengepugeri kan han ikke frikendes for. Han døde 20. Apr. 1314 i Roqucmaure i Languedoc. (Litt.: *Regestum Clementis Papae V* etc. [Rom 1885—92]; Rabanis, *Clément et Philippe le Bel* [Paris 1858]; Wenck, »C. V und Heinrich VII« [Halle 1881]; Ehrle, »Der Nachlass Clemens V« i »Archiv fiir Litt. und Kirchcngeschichte des Mittelalters« V [1889] S. 1—166; Leo KSnig, »Die päpstliche Kammer unter C. V und Johann XXII« [Wien 1894]).

7) Clemens VI (1342—52), Pierre Roger, Adelsmand fra Limousin, gik som Dreng i et Benediktinerkloster, blev teologisk Professor i Paris, Biskop i Arras, Ærkebiskop i Sens, Ærkebiskop i Rouen, Kardinal og 7. Maj 1342 Pave. Han fortsatte sin Forgængers Kamp mod Ludvig af Bayern, fik ham afsat 1346 og Karl af Mähren valgt til Kejser. Han begunstigede Cola di Rienzi (s. d.), fordi han kunde bruge ham mod de romerske Stormænd. For at tilfredsstille Romerne lod han Jubelaaret fejre 1350. Dronning Johanne af Neapel solgte ham 1349 Avignon for den ringe Sum af 80,000 Gylden, fordi han havde givet hende Absolution for at have ladet sin Mand snigmyrde og ægtet en af Snigmorderne. C. var en lærd Teolog, liberal og med Hang til store Ting og Pragt, men nogen Helgen var han ikke. Døde 6. Decbr. 1352.

8) Clemens (VII), Modpave 1378—94, Robert, Greve af Geneve, Biskop i Cambrai, valgtes 1378 af de franske Kardinaler til Urban VI's Modpave. Hermed begyndte den store Pavesondring. Døde 1394 i Avignon, berygtet som en grov Pengepuger.

9) Clemens (VIII), Modpave 1424—29, Gil Muñoz, Kannik i Barcelona, blev efter Benedikt XIII's Død 1424 valgt til Pave af 3 Kardinaler. Han trak sig tilbage 1429.

10) Clemens VII (1523—34), hed Giulio de' Medici, født 1477 som uægte Søn af den Aaret efter myrdede Giuliano de' Medici. Hans Slægtning, Pave Leo X, gjorde ham til Ærkebiskop i Firenze, Kardinal og Romerkirkens Vicekansler og brugte hans politiske Talent og Arbejdsdygtighed det mest mulige. Ogsaa under Hadrian VI havde han stor Indflydelse. 19. Novbr. 1523 valgtes han til Pave af Kejser Karl V's Parti i Kardinalkollegiet, og han fortsatte som Pave den Politik, han havde fulgt som Kardinal: Begunstigelse af den spanske Indflydelse i Italien. Da den efterhaanden truede med at blive overvældende, sluttede han efter Freden i Madrid 1526 den hellige Ligue med Milano, Firenze, Venezia og Frankrig. Karl V lod sine Tropper rykke ind i Italien under Ledelse af Georg Frundsberg, der vilde til Rom for at hænge Paven, og 6. Maj 1527 trængte de tyskspanske Tropper med Karl af Bourbon i Spidsen over Roms Mure. C. indesluttedes i Engelsborg og maatte se paa, at Rom hærgedes som aldrig før. Efter 6 Maaneders Indespærring flygtede han forklædt bort. 29. Juni 1529 sluttede han Fred med Kejser Karl i Barcelona paa Betingelse af, at han godkendte Kejserens Magt i Italien og nægtede at hæve den engelske Konge Henrik VIII's Ægteskab med Katarina, medens Karl lovede at genoprette Medicæernes Magt i Firenze og udrydde Kætteriet i Tyskland. I Februar Aaret efter kronede han Karl til Kejser i Bologna. 1533 sluttede han imidlertid atter Forbund med den franske Konge Frants, hvilket besegledes ved hans Nieces, Katarina af Medici's, Ægteskab med Frants'es næst-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

ældste Søn. I hans Dødsaar rev England sig løs fra Rom, og næsten alle germanske Folk vare vundne for Reformationen, som strakte sine Fangarme langt ind i de romanske Lande. C. var en alvorlig og virksom Mand, men nervøs og ude af Stand til at magte de store Opgaver, som laa for ham. Han besad et vist Skarpsind, men han brugte det hovedsagelig i den medicæiske Huspolitiks Tjeneste; han var aandrig og kunde tale med om de forskelligste Ting, men det, som det netop kom an paa, forstod han ikke, saa han blev ulykkelig paa alle sine Veje. Død 23. eller 25. Septbr. 1534. (Litt.: *Epistolae Clementis VII ad Carolum V, alterae Caroli V Clementi respondentis* [1627]).

11) Clemens VIII (1592—1605). Kardinal Ippolito Aldobrandini, født 1536 i Fano af florentinsk Familie, gik 20. Jan. 1592 som Pave ud af et meget stridigt Konklave. Han udvidede Kirkestaten med Ferrara og søgte at gøre Republikken Venezia afhængig af Pavestolen. Til Jesuiterordenen kom han i et spændt Forhold, fordi han hævede Bandet over Henrik IV af Frankrig, nægtede at kanonisere Ignatius Loyola og i dogmatisk Henseende sluttede sig til Dominikanerne. Han beskyttede Videnskaben, gjorde Baronius og Bellarmin til Kardinaler, lod besørge en ny Udgave af Vulgata [1592] og lod *Missale Romanum* samt *Pontificale Romanum* revidere [1595]. Han var opfyldt af sit Embedes store Betydning, var en arbejdsom og dygtig Mand af rene Sæder. Død 3. Marts 1605. (Litt.: *Pontificale Romanum Clementis VIII ac Urbani VIII* [Venezia 1704]).

12) Clemens IX (1667—69). Giulio Rospigliose, født 1600 i Pistoja, var Nuntius i Spanien, Kardinal og Statssekretær og blev Pave 20. Juni 1667. Han understøttede Venezia i dets Kamp mod Tyrkerne, mod hvilke han haabede at kunne opbyde baade Frankrigs og Spaniens Krigsmagt. Den jansenistiske Strid (s. d.) bragte han til en foreløbig Hvile ved den saakaldte klementinske Fred 1668. C. havde ingen store Fejl, men heller ingen store Egenskaber, han var beskeden og maadeholden og fri for Nepotisme. Død 9. Decbr. 1669.

13) Clemens X (1670—76). Kardinal Emilio Altieri, født 1590 af en romersk Patricierfamilie, blev, sandsynligvis fordi han var saa gammel (80 Aar), Pave 29. April 1670. Kardinal Paluzzi (Altieri) regerede for ham. Død 22. Juli 1676. (Litt.: Amelot de la Houssaye, *Relation de l'élection du pape Clément X* [Paris 1677]).

14) Clemens XI (1700—21). Giovanni Francesco Albani, født 22. Juli 1640 i Pesaro, var under Innocens XI Sekretær for de hemmelige Breve, blev 1690 Kardinaldiakon og 23. Novbr. 1700 Pave. Han siges kun at have modtaget Valget paa Betingelse af, at Ludvig XIV syntes om det. Han anerkendte Ludvig XIV's Sønnesøn Filip som Konge i Spanien; men tvungen af Kejser Leopold anerkendte han Ærkehertug Karl's Rettigheder til Neapel (1709). Han laa i Strid med Victor Amadeus af Savojen, der efter Freden i Utrecht uden Pavens Samtykke var bleven Siciliens Konge, om Kirkens Domsret paa Sicilien; Striden standsede først, da Victor Amadeus 1720 bortbyttede Sicilien for Sardinien. C kunde ikke forsone sig med de stedfindende politiske Omvæltninger; han gjorde Indsigelse mod, at Kurfyrsten af Brandenburg tog Kongetitel, og modtog Jakob II af Englands Søn i Rom med kongelige Æresbevisninger. I den jansenistiske Strid (s. d.) stadfæstede han i Bullen *Vineam domini Sabaoth* [1705] Fordømmelsesdommen over 5 Sætninger af Jansen, ved Bulle af 27. Marts 1708 ophævede han Port-Royal, »Hæresiernes Rede«, og i Bullen *Unigenitus* [1713] fordømte han 101 Sætninger hos Pater Quesnel. I Bullen *Ex illa die* [1715] fordømte han Missionærernes, især Jesuitternes, Lempelse efter Hedenskabet i Kina. C. havde megen Interesse for Videnskab og Kunst. Han øgede det vatikanske Bibliotek med en stor Mængde orientalske Haandskrifter, og i Bologna oprettede han et Kunstakademi. Han skal være den første, der har fattet Tanken om Cellefængsler, og med egen Haand skrev han et Reglement for et Forbedringshus. Død 19. Marts 1721. C.'s Buller, Taler og Breve ere udgivne i 2 Bd. af Kardinal Albani [Rom og Frankfurt 1729]. (Litt.: Lafiteau, *Vie de Clément XI* [Padova 1752]; Reboulet, *Histoire de Clément XI* [Avignon 1752]).

15) Clemens XII (1730—40). Lorenzo Corsini, født 1652 i Firenze, var Ærkebiskop af Nicomedia *in partibus*, pavelig Skatmester og Kardinal og blev Pave 12. Juli 1730. Han lod opføre prægtige Bygninger, fremmede Handelen ved at nedsætte Afgifterne og udstedte Love til den offentlige Sædeligheds og Sikkerheds Fremme. Kunstsamlingerne og det vatikanske Bibliotek berigede han. Forgæves erklærede han Parma og Piacenza for et til Kirkestaten hjemfaldent Len, da Fyrstehuset Farnese uddøde 1731; det tilfaldt Don Carlos, som afstod det til Østerrig, da han 1735 blev Konge i Neapel, som hvilken C. gav ham Investituren. C. omgikkes med Planer til at føre Protestanterne og de græsk-katolske tilbage til Rom, men hans Forslag i den Retning vare betydningsløse. Han blev til sidst blind og var stadig sengeliggende. Død 6. Febr. 1740. (Litt.: Fabroni, *De vita et rebus gestis Clementis XII* [Rom 1760]).

16) Clemens XIII (1758—69). Carlo Rezzonico, født 1693 i Venezia, var Biskop i Padova og Kardinal og blev 6. Juli 1758 Pave. Jesuitterne ansaa han for Pavedømmets bedste Værn, og han satte Kirkestatens Eksistens paa Spil for at forsvare dem. Hele hans Papat er optaget af Strid med de katolske Magter for og imod Jesuitterne. Som et Modtræk mod Jesuitternes Udjagelse fra Spanien og Frankrig udstedte han 1765 Bullen *Apostolicum pascendi*, i hvilken han gør Kirkens Sag til eet med Jesu Selskab, der erklæres for gennemtrængt af Fromhed og Hellighed. Svaret paa Bullen var, at Jesuitterne udjoges fra Neapel, Malta og Parma. C. fremtog derpaa middelalderlige Vaaben som Band, Interdikt o. l., men det var det uheldigste, han kunde gøre i Voltaire's og Rousseau's Dage. Frankrig inddrog Avignon og Venaissin, Neapel Benevent og Pontecorvo. 10. Decbr. 1768 præsenterede de bourbon'ske Hoffer C. en bestemt Fordring om Ordenens Ophævelse, til hvis Behandling han sammenkaldte et hemmeligt Konsistorium. Dagen før dets første Sammenkomst døde han, 2. Febr. 1769. — C. arbejdede alvorlig for Kirkestatens Opkomst (Udtørring af de pontinske Sumpe) og søgte at fremme Præstestandens Sædelighed (Forbud mod at Præster dreve

Handel og gik i Teatret). (Litt.: Ravignan, *Clement XIII et Clément XIV).*

17) Clemens XIV (1769—74). Giovanvincenzo Ganganelli, født 31. Oktbr. 1705, en Lægesøn fra San-Arcangelo ved Rimini, blev 18 Aar gl. Franciskanermunk og tog Navnet Fra Lorenzo, drev grundige teologiske og filosofiske Studier og fik et anset Navn som Lærer i Ascoli, Bologna og Milano. Benedikt XIV udnævnte ham til Raadgiver ved Inkvisitionen og Clemens XIII 1759 til Kardinal. I Kardinalkollegiet indtog han en Mellemstilling mellem *Zelanti* (Jesuitpartiet) og de liberale, men han mente dog, at det var bedst for Kirken at ophæve Jesuitordenen; det var derfor først efter lang Kamp, at han 19. Maj 1769 gik ud af Konklavet som Pave. 13. Decbr. 1769 udsendte han en Encyclica, et Program for hans Pontifikat, hvori han anbefalede Fyrsterne Ærbødighed mod og Kærlighed til Kirken, hvis Vel var Staternes Vel. 1770 ophævede han Bullen *In coena domini*, der oplæstes hver Skærtorsdag og bandlyste alle Ikke-Katolikker (se Skærtorsdagsbulle). Efter i Stilhed og nøje at have overvejet Jesuitspørgsmaalet udstedte han 16. Aug. 1773 Bullen *Dominus ac redemptor noster*, hvorved Jesu Selskab ophævedes for Kirkens Skyld. Frankrig tilbagegav derpaa Avignon og Venaissin, Neapel Benevent og Pontecorvo. — C. fremmede Handel og Industri og grundlagde en ny Afdeling af den vatikanske Skulptursamling. Han var en inderlig from Mand, i hvem det franciskanske Ideal var levende, han talte sjælden og levede i største Tarvelighed, hvorfor Romerne ikke lede ham. Da han døde 22. Septbr. 1774, mente man, at Jesuitterne havde forgivet ham; noget sikkert herom kan ikke siges, men han troede selv, at de vare i Stand til det. (Litt.: Theiner, *Clementis XIV Epistolae et Brevia* [Paris 1852]; samme, *Histoire du pontificat de Clément XIV*, I—II [Paris 1852]; Uschner, *C. XIV* [2. Opl. Berlin 1867]).

(Litt.: Foruden de ved de enkelte særlig anførte Kilder skulle til disse Pavers Historie i Alm. anføres: Gregorovius, »Geschichte der Stadt Rom« [Stuttgart 1859—73]; Ranke, »Die rSmische Päpste« [Leipzig 1885; 8. Udg.]; Pastor, »Geschichte der Päpste« [2 Bd., Freiburg i B. 1886—94]). *L. M.*

Clemens Alexandrinus, en fremragende Kirkelærer ved Aar 200. Titus Flavius Clemens fødtes omtr. 150, maaske i Athen, døde omtr. 220. Han var en vidt berejst og meget belæst hedensk Filosof, blev Kristen og ved sin Lærer, Pantænos'es, Hjælp Lærer ved Kateketskolen i Alexandria og Presbyter. Efter Pantænos'es Død blev han Skolens Forstander. Under Kristenforfølgelsen 202 flygtede han til Palæstina, vendte maaske tilbage til Alexandria, men hans Plads var optagen af Origines. ■— Af hans Skrifter ere bevarede: *Exhortatio ad Graecos*, en Formaningstale til Grækerne om at modtage Kristendommen, *Paedagogus*, en kristelig Sædelære, og *Stromata*, forskellige Afhandlinger om Trossager, i 8 Bøger, samt *Quis Dives salvabitur*. C. fandt i Kristendommen Løsningen paa alle Gaader, den havde Sandheden, som Filosofien søgte; men ligesom Loven for Jøderne havde været en Opdrager til Christus, saaledes Filosofien for Hedningerne, for hvem Gud ogsaa havde aabenbaret sig *(logos spematikos)*. Herom talte og skrev han med Begejstring og udkastede Tanker, som i Origines fandt en Jordbund, hvori de voksede en glimrende Vækst. C.'s filosofisk-kristelige Spekulationer bleve en af Grundstenene til den kristelige Teologi, men Kristendommens sædelige Opgave har han indskærpet saa godt som nogen. (Se Alexandrinsk Skole). Hans Skrifter ere udgivne i Firenze 1550, Lyon 1610, Oxford 1715, Venezia 1757, Leipzig 1831—34 og Oxford 1869. (Litt.: H. de Groot, *De vita Clementis Alex.* [Groningen 1826]; Cognat, *Clément d'Alexandrie* [Paris 1857]; Freppel, *Clément d'Alexandrie* [Paris 1866]; Merk, »C. von Alexandria in seiner Abhangigkeit von der griechischen Philosophie«). *L. M.*

Clemens, Johan Frederik, navnkundig dansk Kobberstikker, født 29. Novbr. 1749 i Golnau ved Stettin, død 5. Novbr. 1831 i Kbhvn. C. var Søn af en fattig, sachsisk Væver, som i C.'s tidligste Barndom med Familie flyttede til Danmark og døde som Spindemester ved Alm. Hospital 1782. Sønnen kom i Malerlære, blev Svend og arbejdede saa i Dekorationsfaget under Mandelberg (s. d.), i hvis Værksted han gjorde Bekendtskab med Abildgaard, Bradt, Lymann og andre senere bekendte Kunstnere. Allerede som elleveaarig Purk havde han meldt sig til Undervisning paa Akademiet og havde ved den gamle Simon Stanley's (s. d.) Velvilje opnaaet at blive admitteret, skønt han var saa lille, at han maatte staa paa en Skammel for at naa op til Tegnebordet. Allerede 1765 vandt C. begge Akademiets Sølvmedailler og kom saa, paa Anbefaling af Akademiets Direktør, Saly (s. d.), til J. M. Preisler (s. d.), der, efter at C. paa egen Haand havde gjort et Stik efter Doullé, blev hans velvillige Ven og Beskytter. — Snart efter vandt C. endnu en indflydelsesrig Beskytter i Wiedewelt, hvis kyndige Øje snart havde opdaget det unge Menneskes store Talent, og som til sin Død vedblev at være hans velvillige og faderlige Ven og Velynder. For Wiedewelt stak C. (1772) Tegningerne til Pragtudgaven af »Peder Paars«, Plader, som dog ikke hæve sig over det almindelige. Betydelig bedre vare hans Stik efter Als'es Portræt af Mandelberg (1773), og da samtidig Wiedewelt og den kunstelskende Joh. Sal. Augustin havde gjort Udveje for Rejsepenge til C, forlod han Kbhvn. Han gik til Paris, hvor han arbejdede ivrig og studerede under Wille (s. d.) og de Launay (s. d.), stak meget, særlig Portrætter, og fandt endda Tid til at forlove og gifte sig (1781) med Urmagerdatteren Marie Jeanne Crevoisier, hvem han uddannede til en ret habil Kobberstikkerinde. Hans Ry var allerede da saa stort, at Akademiet i Paris tilbød at gøre ham til dets Medlem paa et nyt Stik; men Akademiet i Kbhvn. kaldte ham hjem, da »visse høje Personer« (Arveprins Frederik) absolut vilde have C. til at stikke Pladerne til Wandahl's Værk over Mindestenene paa Jægerspris, og C. gik derved Glip af de parisiske Laurbær. Paa Hjemrejsen opholdt han sig nogen Tid i Geneve og stak der Bonnet (s. d.) efter Juel (1778), uden Tvivl det bedste Blad, dansk Kobberstikkerkunst indtil da havde frembragt. Henad Jul 1778 kom han saa endelig tilbage til Kbhvn., hvor Wiedewelt havde faaet ham udnævnt til kgl. Hofkobberstikker med 400 Daler aarlig Løn. — Skønt C. allerede 1778 var bleven agreeret ved Akademiet i Kbhvn., blev han dog først Medlem 1786

paa sine fortræffelige Stik »Kronprins Frederik« og »Lovise Augusta«. I de følgende Aar gjorde han sin »Sokrates« og sin »Ossian« efter Abildgaard, sine Stik til »Niels Klim« og sin »Ewald«, hvilket sidste Arbejde Wiedewelt's Velvilje havde skaffet ham, skønt Enkedronning Juliane Marie havde forlangt det givet til en anden Kobberstikker, Terkel Kleve. — 1788 drog C. efter Indbydelse til Berlin for at stikke en af Frederik den Stores Revuer efter Cunningham's Tegning og fra Berlin 1792 til London, hvor han udførte sit pragtfulde Stik efter Trumbull's »Montgomerz's Død«. Dette udmærkede Arbejde fik han betalt med 1,050 Guineer, en Pris, som, uden at være høj, dog stod i en skærende Modsætning til den kummerlige Betaling, der ydedes i Danmark for Kunstværker af enhver Art. — Skønt der indløb flere andre hædrende og fordelagtige Tilbud fra Udlandet til C, i vendte han dog 1795 hjem til sitkære Danmark, — for der at finde Skuffelser og Mangel paa fortjent Paaskønnelse. Vel steg hans kummerlige Løn et'terhaanden til 800 Daler, og 1797 fik han Fribolig paa Charlottenborg, men 1810 maatte han døje den ufortjente Krænkelse, at Georg Haas, en i Sammenligning med C meget middelmaadig Kobberstikker, og tilmed hans personlige Uven, blev foretrukken for ham til Professor ved Modelskolen, og først 1813 blev C. Professor i Kobberstikkerkunsten og 1818 ekstraordinær Professor ved Modelskolen. Dengang trykkede Alderen ham allerede meget, hans Syn svækkedes Dag for Dag, og hans Stik fra denne sidste Del af hans Liv hæve sig ikke over det almindelige.

C.'s første Hustru var død under Opholdet i Berlin. Med sin anden Hustru, Englænderinden Ann Rees fra Wales, levede han et lykkeligt, om end tarveligt Familieliv. Sommertiden plejede han at tilbringe hos sin Ven og Velynder, Bülow paa Sanderumgaard. 1804 havde han den Sorg at miste sin 22aarige Søn, en haabefuld Søofficer. Efter sin Hustrus Død 1824 faldt han stærkt og hurtig sammen og døde endelig, legemlig og aandelig nedbrudt. (Litt.: Fick, »J. F. Clemens« [1851]; »Dansk biogr. Leks.« III). *F. J. M.*

Clemens [kle'mens], Samuel Langhorne, amerikansk humoristisk Forfatter, er født 30. Novbr. 1835 i Florida (Monroe county, Missouri), berømt under Navnet Mark Twain. C. gik i en Landsbyskole, kom i Bogtrykkerlære og blev derefter (1851) Lods paa Mississippidamperne. 1861 drog han til Nevada, hvor han efter et Aars Forløb blev Redaktør af Virginiabladet »Enterprise«. 1865 blev han Reporter for »The Morning Call« i San Francisko, forsøgte sig derefter som Guldgraver i Caiveras county og tog saa atter fat paa Journalistikken. Efter et halvt Aars Ophold paa Sandwich-Øerne (1866) holdt han humoristiske Foredrag i Kalifornien og Nevada og udgav derefter i New York »The Jumping Frog, and other Sketches« [1867]. Efter en Rejse til Middelhavslandene, Ægypten og Palæstina kom »The Innocents Abroad« [1869], der gjorde kolossal Lykke og efterfulgtes af »The Innocents at Home«. C. bosatte sig nu i Hartford (Connecticut) og virkede som Journalist og Foredragsholder, i hvilken Egenskab han rejste til England 1872. Samme Aar udgav han »Roughing It« og Aaret efter (i Forening med C. D. Warner) »The Gilded Age«, der blev dramatiseret og under stærkt Bifald opført i New York 1874. Han har siden udgivet en stor Mængde Skitser og Fortællinger: »Sketches, Old and New«, »Adventures of Tom Sawyer« [1876], »Punch, Brothers, Punch« [1878], »A Tramp Abroad« [1880], »The Stolen White Elephant« [1882], den alvorlige Fortælling »The Prince and the Pauper« [1882], »Life on the Mississippi« [1883], »Adventures of Huckleberry Finn« [1885], »A Yankee at the Court of King Arthur« [1889], »The American Claimant« [1891], »Pudd'n-head Wilson« [1894]. Navnet »Mark Twain« [ordret: Mærk to (Favne)!] skriver sig fra C.'s Virksomhed som Lods; det var det Raab, der stadig brugtes paa Mississippidamperne, naar man loddede Dybden, og benyttedes af C. som Forfattermærke allerede i hans første Arbejder. Han er sikkert den mest populære af Amerikas nulevende Novellister, og hans drastiske Humor har vundet ham Læsere i alle Lande. Paa Dansk foreligge næsten alle hans Værker i gode Oversættelser ved C. L. With, I. Berner o. a. 1884 stiftede C. Forlæggerfirmaet C. L. Webster & Co. i New York, der hurtig har udviklet sig til at blive et af Amerikas største. *C. K.*

Clemens non papa (til Adskillelse fra den samtidige Pave Clemens VII), Jacques, nederlandsk Kontrapunktiker, død før 1558. Om hans Levned ved man ikke synderlig mere end, at han beklædte Stillingen som Kapelmester hos Karl V. Han hører til de frugtbareste og betydeligste Komponister i Tiden imellem Josquin des Prés og Orlando Lasso, betydelig baade ved Stilens Adel og Udtrykkets Livfuldhed. Hans Motetter ere mønstergyldige for sin Tid. Sammen med et stort Antal Messer, Chansons etc. ere de udkomne i pragtfulde Enkeltudgaver [Louvain 1555—80]. Ligeledes mærkes hans »Souter liedekens« [Antwerpen 1556—57], Salmer, komponerede over nederlandske Folkemelodier. *A. H.*

Clemens Romanus se Clemens (Paver) 1).

Clement, Skipper, død 1536, skal være født i Vedsted, i Kær Herred i Vendsyssel, men have ejet Gaarde baade i Aalborg og Kjøbenhavn. 1525 bortførte han i en Septembernat to af Frederik I's bedste Skibe fra Kjøbenhavns Red, hvorpaa han i flere Aar som uforfærdet og dristig Fribytter i Christian II's Tjeneste fejdede mod dennes Fjender. 1531—32 deltog han i Kongens Tog til Norge, men fortsatte efter Kongens Tilfangetagelse sit Fribytterliv. 1534 sendtes han af Grev Christoffer til Vendsyssel for at rejse den jydske Bondestand og viste sig her som en baade dristig og dygtig Fører. 16. Oktbr. blev den jydske Adel slaaet ved Svendstrup, 8 Km. S. f. Aalborg, hvorpaa Rejsningen under Adelsgaardenes Udplyndring og Opbrænden bredte sig over hele Nord- og Midtjylland og langs Vestkanten hen ad Varde til; men da Johan Rantzau rykkede frem Syd fra, maatte C. indeslutte sig i det velbefæstede Aalborg, som toges ved Storm 18. Decbr. Under Blodbadet undkom C, der var saaret i Armen, men fangedes paa Flugten af en Bonde og førtes som Fange til Hertug Christian paa Gottorp. En Tid lang skal Skipper C. have siddet fangen paa Koldinghus, men blev, efter gamle Beretninger, hvis Paalidelighed i senere Tider er bleven omstridt, men ikke modbevist, først 9. Septbr. 1536 henrettet paa Viborg Landsting. »Clemens-« eller

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

»Skipperfejden« var de jydske Bønders sidste Rejsning mod Adelsvælden. De oprørske Herreder bleve haardt straffede, hvorved den jydske Bondestand led et svært Knæk. (Litt.: »Dansk biogr. Leks.« IV, 5 ff. og dender anførte Litt.). *A. H—e.*

Clément [klema'], Ambroise, fransk Nationaløkonom, født 21. Marts 1805, død 19. Novbr. 1886. C. opnaaede et populært Navn først ved sine fortjenstfulde Undersøgelser angaaende Fattigdommen, »Recherches sur les causes de l'indigence« [1846], senere og navnlig ved »Essais sur la science sociale« [2 Bd. 1867], hvoraf 1. Bd. er overført til Svensk under Titlen: »Den politiska Ekonomien i sin narvaranda utveckling, med inledning och tillämpning på fäderneslandets forhållanden« af C. F. Bergstedt [1868]. C. var en trofast Discipel af J. B. Say og sluttede sig for øvrigt til Bastiat og Frihandelsskolen. Kun med ringe Held søgte han at sammenknytte Økonomien med Moralen og Politikken. *K. V. H.*

Clément [klemã'], Charles, fransk Kunstforfatter, født 9. Aug. 1821 i Rouen, død 4. Juli 1887 i Paris, en Tid ansat ved Musée Napoléon III, har udfoldet en frugtbar kunsthistorisk Virksomhed. Hans bekendteste Skrifter ere: »Michel Ange, Leonard de Vinci, Raphael« [4. Opl. 1881], »Géricault« [3. Opl. 1879], »Prud'hon, sa vie, ses ceuvres et sa correspondance« [3. Opl. 1880], »Leopold Robert d'aprés sa correspondance inédite« [1874], »Artistes anciens et modernes« [1876], »Ch. Gleyre, sa vie et ses ceuvres« [1877] og »Decamps« [1886]. Desuden har han skrevet mange Afhandlinger i »Gazette des Beaux-Arts«, »Revue des Deux Mondes« o. fl. *A. Hk.*

Clément [klema'], Daniel Louis, dansk Bogbinder, født 15. Juni 1820 i Aalborg, død 15. Apr. 1877 i Kbhvn. C. oplærtes som Bogbinder i Kbhvn., hvor han etablerede sig 1844 og nu i en lang Aarrække virkede for sit Fags Udvikling, bl. a. ved Indførelsen af forskellige Maskiner og ved at lade Kunstnere faa Indflydelse paa dets Frembringelser. Fra 1856 var han Næstformand i Kjøbenhavns Haandværkerforening, fra 1859 Oldermand i Kjøbenhavns Bogbinderlav og fra 1859—76 Formand for det tekniske Selskab, der forestod Haandværker-Undervisningsanstalten, det tekniske Institut. Som Graver ved den fransk-reformerte Kirke i Kbhvn. viste han sin Interesse for denne ved at udgive et paa Fransk affattet Skrift om den. *C. N.*

Clément [klema'], Felix, fransk Musiker og Musikforfatter (1822—85), var bestemt til Lærerstanden og studerede kun i Smug Musik; en Tid lang var han Huslærer i Normandiet, men 1843 bestemte han sig til at hellige sig helt til Musikken og beskæftigede sig navnlig med historiske Studier og med at komponere. C. beklædte efterhaanden Stillingerne som Organist og Kapelmester ved forskellige Kirker i Paris og fremførte 1849 en Række Kompositioner fra 13. Aarh., hvilke han s. A. udgav under Titlen: »Chants de la sainte Chapelle«. Desuden har C. udgivet flere Skrifter saasom »Méthode complète de plain-chant«, »Histoire générale de la musique religieuse«, »Dictionnaire lyrique ou Histoire des operas«, Arbejder, hvortil Stoffet er samlet med Flid, men hvis Værdi i øvrigt er noget omtvistet. Som Komponist er C. kun optraadt med nogen Kirkemusik og et Par Operaer. *W. B.*

Clément [klemã'], Jacques, den franske Konge Henrik III's Morder, født i Sorbon ved Reims, var kun 25 Aar gammel og nylig indtraadt i Dominikanerordenen, da han, en ivrig Tilhænger af Ligaen, besluttede at myrde Kongen, der belejrede det oprørske Paris. Om Aftenen 31. Juli 1589 fik han i St. Cloud Foretræde hos Kongen, som Overbringer af viglige Efterretninger, og gennemborede denne med en Kniv; Kongen rev Kniven ud af Saaret og ramte Morderen med den; de tililende Tjenere dræbte ham. Liget blev kastet ud af Vinduet, slæbt hen til Retterstedet og her først sønderrevet af fire Heste, siden brændt. Kongen døde to Dage efter af det modtagne Saar, og Modpartiet priste C. som Helgen og Martyr. *Kr. E.*

Clément [klema'], Pierre, fransk Historiker og Nationaløkonom, født 2. Juni 1809, død 8. Novbr. 1870. C. indtog først en højere Stilling i Finansministeriet, senere i Møntforvaltningen; som sin ovenn. Navnefætter A. C. var han en ivrig Tilhænger af Frihandelsretningen. C.'s Hovedværk er det prisbelønnede, paa omhyggelige Arkivstudier hvilende Arbejde om Colbert: »Histoire de la vie et de l'administration de Colbert« [1846; 2. Udg. 1874], hvortil slutter sig »Le Gouvernement de Louis XIV 1683—89« [1848] og »Histoire du système protecteur en France depuis Colbert jusqu' å la revolution de 1848« [1854]; derhos bevirkede han paa offentlig Foranstaltning udgivet »Lettres, instructions et mémoires de Colbert« [7 Bd., 1863—73]. En interessant og fortræffelig historisk Samfundsskildring giver ogsaa hans »Jacques Coeur et Charles VII ou la France au XV. siècle« [2 Bd. 1853, 4. Udg. 1874]. Foruden de nævnte har han skrevet en Række mindre Arbejder af økonomisk, historisk og skønlitterær Art. *K. V. H.*

Cleménti, Murio, fremragende Klaverspiller og Komponist, født 1752 i Rom, død 10. Marts 1832 i England. C. fik allerede fra Barndommen af god Musikundervisning, saavel praktisk som teoretisk. Han havde alt fra sit 14. Aar gjort sig bekendt som Klavervirtuos og Komponist, da en Englænder ved Navn Bedford eller Beckford tilbød at tage sig af ham for at skaffe ham bedre Betingelser for hans fremtidige Uddannelse. C. levede nu flere Aar paa sin Velynders Gods, beskæftiget med musikalske Studier; 1770 kunde han da optræde som fuldt færdig Virtuos, og han vakte hurtig den største Opsigt og fik talrige Elever. Fra 1777—80 var C. Dirigent ved den italienske Opera i London, men opgav denne Stilling for at begive sig paa Koncertrejser. Den første af disse førte ham til Wien, hvor han søgte til og omgikkes med Mozart og Haydn; efter Kejser Josefs Ønske foranstaltedes der en Slags Væddestrid paa Klaver mellem den førstnævnte og G, en Strid, der fik et for begge Parter lige hæderligt Udfald. 1785 var C. i Paris, og i de følgende Aar paa ny i England, hvor han ved Siden af sin offentlige Optræden og sin Lærervirksomhed ogsaa gav sig i Kast med ren praktisk Gerning, idet han blev Deltager i en Musik- og Pianoforteforretning (Longman and Broderip). Efter dennes Fallit fortsatte han Forretningen i Forening med Collard og havde nu Held med sig, saaledes at han senere kunde trække sig ud af Forretningen, der fortsattes til

Artikler, der savnes under C, maa søges under ***K.***

vore Dage, med et stort pekuniært Udbytte. En stor Skare Elever samlede sig efterhaanden om C, blandt hvilke Navne som Cramer, Ludv. Berger (Mendelsohn's Lærer), Alex. Klengel, Meyerbeer, Moscheles, Kalkbrenner og Field ere de mest bekendte. Med Field rejste C. 1802 til St. Petersborg, hvor de begge gjorde stor Lykke og Field blev tilbage. Vejen fra Rusland lagde C. over Tyskland, hvor flere af de fornævnte Elever nøde godt af hans Undervisning og Protektion. I Berlin giftede den allerede aldrende C. sig, men mistede inden et Aars Forløb sin unge Hustru; som Følge heraf afbrød han pludselig sit Ophold i Tyskland og søgte Adspredelse ved et nyt Besøg i St. Petersborg; han følte sig imidlertid lidet tilfreds der, og kort efter kaldte hans Broders Død ham til Rom. Efter dette sidste Ophold i sit Fødeland drog C. endelig tilbage til England, hvorfra han havde været borte i 8 Aar. Han giftede sig igen og levede sin Alderdom lykkelig og stille paa et Landgods, mest optagen af at komponere Symfonier, der opførtes i London med meget Bifald, men forbleve utrykte. Offentlig traadte han ikke mere op, men Fétis beretter, at han lige til sine sidste Dage af og til lod sig høre i Vennekredse, hvor han da spillede med ungdommelig Friskhed og Færdighed. — C. hørte til sin Tids betydeligste Klavervirtuoser. Som Komponist af 106 Sonater (for Klaver, til Dels med Ledsagelse af Violin, Fløjte eller Cello), en berømt Toccata, Capricer, Fantasier og navnlig det store Undervisningsværk *Gradus ad Parnassum* har han haft overordentlig Indflydelse paa Klavermusikkens Udvikling. Han har udvidet og fæstnet den fra Ph. E. Bach overleverede »Sonateform«, og han har haft grundlæggende Betydning ved at sætte »Fingersætningen« i System. Hans Sonater høres nu kun sjælden, de ere klart formede og besidde Elegance og Naturlighed, men ere uden synderlig melodisk Opfindsomhed og virke i det hele noget tørt. Hans *Gradus ad Parnassum* er derimod stadig et vigtigt Led i Studiet af Klaverspil. *W. B.*

Cleménti, Prospero, italiensk Billedhugger, se Spani.

Clementĭa (lat.), »Mildhed«, hos Romerne personificeret som Gudinde. I den offentlige Kultus optoges C. efter Cæsars Drab; der byggedes da et Tempel med Billeder af Cæsar og C., som rakte hinanden Haanden. I Kejsertiden var det staaende Skik at tilbede Kejserens »Mildhed« (*C. Augusta, C. imperatoris*) som Gudinde. Paa Mønterne fra denne Tid er C. ofte afbildet, sædvanlig som en Skikkelse, der minder om Juno, staaende, med den ene Haand støttet paa et Scepter, medens den anden holder en Offerskaal. *C. B.*

Clementin, Niels Hjersing, dansk Skuespiller, født 1. Decbr. 1721, død 4. Jan. 1776. C, der var en Præstesøn fra Jylland, studerede Teologi og havde endog nogle Gange prædiket, da han brød ud fra den slagne Embedsvej og blev Skuespiller. Hans Teaterbane begyndte paa von Qvoten's Teater i Store Kongensgade; paa den ny danske Skueplads skal han i Begyndelsen have ført en temmelig ubemærket Tilværelse i Officers- og Lapseroller, dog allerede i den anden Sæson udførte han saavel »Den Stundesløse« som »Den politiske Kandestøber«, og derefter tilfaldt ham snart alle Gammelmandsroller i Komedien; i en saadan, »Geronte« i »Det gavmilde Testamente«, optraadte han 4. Decbr. 1775 sidste Gang. — Flid og Nøjagtighed kendetegne C. som Kunstner: i Modsætning til de fleste af hans Kolleger mødte han altid vel forberedt til Prøverne, og han faldt først sent til Ro i Udførelsen, men utrættelig som han var, vedblev han at udforme og forbedre sit Spil; han lyttede ogsaa efter andres Udtalelser, saaledes agtede han, den da højt ansete Mester, paa den purunge Rosenstand-Goiske's Domme i »Den dramatiske Journal«; paa den anden Side kunde hans Nøjagtighed undertiden forstenes til pedantisk Vanemæssighed; saaledes fortælles det, at han en Aften, da Londemann i en Scene havde skiftet Plads, alligevel hele Scenen igennem vedblev at tale og agere til den Side, hvor hans medspillende plejede at være. C. er Refleksionens første Repræsentant paa den danske Skueplads; hans Spil var altid nøje overvejet og inderlig afpasset efter Situationen, ingen vidste som han at forberede det kommende som at udfylde de tomme Scener, og aldrig forrykkede han sin Rolles Plads, hverken i Stykkets Plan eller i den enkelte Scene. Han var stor i de komiske Gammelmandsroller — Schwarz vidnede: »Hvad jeg har været i mine gamle Mænd, takker jeg C. for; han var mit Mønster« — uden for disse altid pligtopfyldende. (Litt.: Overskou, »Danske Skuepl.« II; Collin, »Holberg'ske Skuespillere«; »Illustr. Tid.« XXVI, Nr. 9; P. Hansen, »Danske Skuepl.« I). *A. A.*

Clementīnere, 1) *Constitutiones clementinae*, en officiel Samling Decretaler fra Pave Clemens V's Tid, se Corpus juris canonici.

2) Navn paa 3 Skrifter, som uden Grund længe have gaaet under Clemens Romanus'es Navn. De ere følgende: 1) »Homilierne«, som omfatte 2 Breve og 20 Taler. De handle om en vis Clemens af kejserlig Familie, der bliver Kristen i Alexandria, følger Apostlen Peter paa hans Rejser og overværer hans Disputationer med Simon Troldkarl. Gennem Romanstoffet viser Forfatteren, der hører til Ebjonitternes (s. d.) Kreds og har levet i Slutningen af 2. Aarh., at Kristendommen ikke er andet end en i Ritus simplificeret Jødedom, og han polemiserer mod Paulus, hvem han sandsynligvis tænker paa ved Simon Troldkarl. 2) »Rekognitionerne« behandler samme Romanstof paa en lidt anden Maade. 3) »Epitome« giver et Udtog af Romanen. Faustsagnet er maaske ikke uden Forbindelse med C. C. er udgiven af de Lagarde [Leipzig 1865], af Gersdorf, *Bibliotheca patr. lat.* [Bd. I, Leipzig 1858], Dressel [Leipzig 1859]. *L. M.*

Clément's [klemâ'] og Désormes's [dezâ'rm] Forsøg. Sammentrykker man pludselig en Luftmasse, stiger dens Temperatur, og Trykket forøges stærkere, end det vilde gøre, om Luften var bleven sammentrykket lige saa meget ved uforandret Temperatur. Af Forholdet mellem de to Trykforøgelser kan man beregne Forholdet mellem Luftens Varmefylde ved Opvarmning under konstant Tryk og Varmefylden ved Opvarmning under konstant Rumfang. C. og D. udførte Forsøget med Luft i en Flaske, der rummede 20 Lit. Der anvendes kun ganske smaa Trykforøgelser. *K. S. K.*

Clemmensen, Andreas Laurits, dansk Arkitekt, er født 7. Aug. 1852 i Læk Præstegaard i Slesvig. 1876 vandt han Akademiets lille Guld-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

medaille, 1887 den Neuhausen'ske Præmie, 1880—83 studerede han i Udlandet for det Stoltenberg'ske Legat. Han er Elev af Herholdt og Hans T. Holm og har Æren af at have givet Initiativet til den moderne danske keramiske Bevægelse. Blandt hans større selvstændige Arbejder maa nævnes Kommuneskolerne i Øhlenschlægersgade [1885], Sjællandsgade [1886] og paa Nøjsomhedsvej [1887], Kreditkassen for Husejere [1890], Farmaceutisk Læreanstalt [1892], Kjøbenhavns Valgmenighedskirke [1893], alle i Kjøbenhavn; Øster Marie Kirke paa Bornholm [1891] og forskellige Landsteder, f. Eks. Otto Benzon's Villa i Ny-Taarbæk [1894]. Kreditkassens elegante Renaissancearkitektur og Valgmenighedskirkens kraftige Ejendommelighed vise Omfanget af hans Talents Rækkevidde. *E. S.*

Cleome L., Slægt af Kapersfamilien, Urter eller Halvbuske med oftest sammensatte (3—7-koblede) Blade og hvide, gule eller røde Blomster i Klase. Ca. 70 Arter i tropiske og subtropiske Egne, særlig i Sydamerika og Arabien. Frøene af *C. ornithopodioides* L., der vokser i Arabien og omliggende Lande, anvendes til Sennep (Levantisk Sennep); andre Arter dyrkes til Pryd (se nedenf.). *A. M.*

Af *C.*-Arter, der dyrkes som enaarige Sommervækster, kunne nævnes: *C. spinosa* L. med hvide Blomster, *C. pungens* Willd. med purpurviolette og *C. speciosissima* med lys purpurrøde. De saas i Marts paa halv varm Bænk. Efter at være priklede sættes de unge Planter enkeltvis i Smaapotter og holdes under Glas, til de ere blevne ca. 20 Cm. høje; da udplantes de paa et solaabent og næringsrigt Bed. De blomstre fra Juli til Efteraaret. *L. H.*

Clepsine se Igler.

Clerc [klæ!r] (fr., af lat. *clericus*) brugtes i Middelalderen over hele Europa, ogsaa her i Norden, og bruges endnu i Frankrig om gejstlige, dog nærmest underordnede Personer. — Da i tidligere Tider Skrivekunsten saa godt som udelukkende var en gejstlig Færdighed, kom Ordet efterhaanden til at betyde Skriver eller Kontorbetjent, og denne Betydning har det endnu baade i Frankrig og andre romanske Lande. I England, hvor Ordet skrives *Clerk*, gælder til Dels det samme. Der tales om C. i de offentlige Kontorer, hos Sagførerne og i de forskellige store private Forretningsbrancher; *chief-clerk* eller *head-clerk* betegner da den, der staar i Spidsen for det paagældende Personale. — *Clerk of parliament* er Titlen paa den Embedsmand, der i Overhuset indtager en Stilling svarende til Bureauchef i Rigsdagen eller Stortinget, medens der for Underhuset fungerer en tilsvarende, kaldet *Clerk of the house of commons*. — *Clerks of the peace* er Benævnelsen paa de hos Fredsdommerne, hvoraf der som bekendt gives flere i hvert af Englands Grevskaber, fungerende, af disse selv antagne Sekretærer, til Bistand ved Udførelsen af de forskellige Fredsdommerhverv. De have i Reglen Uddannelse som *attorneys* eller *sollicitors* (s. d.), hvorimod Fredsdommerne som oftest ere større Godsejere, Præster eller andre ansete Mænd, der ofte ere uden egentlig retlig Fordannelse. *C. V. N.*

Clerc [løklæ!r], Louis Auguste le, Billedhugger, født 1688 i Metz, død 8. Marts 1771 i Kbhvn., Søn af nedenn. S. le C, var Elev af Coysevox (s. d.) og blev 1735 indkaldt til Danmark, hvor han gjorde kostbare Arbejder til det 1794 nedbrændte Christiansborg. Sammen med Maleren Miani (s. d.) stod han i Spidsen for det ældste danske Kunstakademi, i Enken Lyders'es Hus ved Gammel Strand, og hørte senere til de første Professorer ved det ifølge kgl. Resolution af 12. Febr. 1748 omordnede Akademi, hvor han dog ikke spillede nogen større Rolle. Der nævnes kun faa Arbejder af ham; enkelte udmærkede Tegninger ere bevarede. *F. Y. M.*

Clerc [løklæ!r], Sébastien le, fransk Tegner og Kobberstikker (1637—1714). C. var Søn af en Guldsmed, begyndte med syv Aars Alderen at stikke i Kobber og uddannedes i Geometri og Perspektiv; 1660 blev han Ingeniør-Geograf hos Hertug de la Ferté, senere ansat ved Ingeniørvæsenet i Paris, hvor Maleren Lebrun blev opmærksom paa hans Talent og fik ham gjort til Professor ved Gobelinfabrikken samt til Ludvig XIV's Hofkobberstikker. C. udførte med stor Lethed og smagfuldt, nærmest i Callot's Manér, Illustrationer til talrige af Datidens litterære Værker, i alt ca. 4,000 Blade; han forfattede desuden flere Værker over Geometri og Arkitektur. Kobberstiksamlingen i Kbhvn. har af C. 150 Bl. (Litt.: C. A. Jombert, *Catalogue raisonnée S. Leclerc* 2 Bd., Paris 1774]). *A. Ls.*

Clerck [klæ'rk], Karl, fransk Entomolog (1710—65), Elev af Linné. Han udgav *Aranei Suedici* [1757] og *Icones insectorum rariorum* [1759]. *Y. C.*

Clerfait [klærfæ'], Karl Josef de Croix, Greve, østerrigsk Feltmarskal (1733—98). C. begyndte sin militære Løbebane i Østerrig 3 Aar før Udbrudet af Syvaarskrigen, der gav ham rig Lejlighed til at udmærke sig. Paa Grund af udvist Dygtighed i Slagene ved Prag, Leuthen, Hochkirchen og Liegnitz var han ved Fredsslutningen naaet til Oberst. Han deltog i den belgiske Arvefølgekrig, under hvilken man forgæves søgte at bevæge ham til Frafald fra Østerrig; men navnlig i Tyrkerkrigene 1788—89 udmærkede han sig særligt. Han førte her som Feltmarskalløjtnant et selvstændigt Armékorps, med hvilket han besejrede Tyrkerne ved Mehadia. Efter Erobringen af Belgrad førte han Kommandoen i Vallakiet og vandt her en glimrende Sejr ved Calafatu, hvorved hele Vallakiet befriedes for Tyrkerne. C. tog en meget fremragende Del i den franske Revolutionskrig 1792, i hvilken han kommanderede det østerrigske Hjælpekorps under Hertugen af Braunschweig. Han var medvirkende ved Indtagelsen af Longwy og Verdun, slog Franskmændene ved Croix au Bois, hvorved Dumouriez blev tvunget tilbage til Chalons. Han dækkede senere med stor Dygtighed Hertugen af Braunschvveig's Tilbagetog, deltog i Slaget ved Jemappe og ledede med Dygtighed Hærens Tilbagetog, forenede sig med Hertugen af Sachsen-Koburg og slog i Forbindelse med ham Franskmændene ved Aldenhoven 1793, tvang dem til at hæve Belejringen af Maastricht samt afgjorde Slaget ved Neerwinden, men sloges senere ved Wattegnies. 1794 blev Forsvaret af Vestflandern ham overdraget. Han sloges her gentagne Gange af Pichegru, fik efter Hertugen af Sachsen-Koburg's Afgang Overkommandoen over den østerrigske Hær, men blev tvungen til at føre denne over Rhinen. 1795 blev han Feltmarskal og slog som højestbefalende over de østerrigske Tropper ved Rhinen Jourdan ved Hochst og Pichegru ved Falkenthal, hævede Be-

lejringen af Mainz og tvang Franskmændene tilbage over Rhinen. Ved disse Sejre opnaaede han en fordelagtig Vaabenstilstand, kom paa Grund af denne i Stridigheder med Minister Thugut og tog i den Anledning, uagtet Kejseren stadig viste ham sin Erkendtlighed, sin Afsked til Forbavselse og Sorg for Hæren og Folket. *B. P.B.*

Clergé [klærże'] (fr.) Klerus, Præsteskab, Gejstlighed.

Clerĭca (lat.), Tonsur.

Clerĭcus se Klerk.

Clerĭcus clerĭcum non decĭmat (lat), »Den ene gejstlige tager ikke Tiende af den anden«, o: »Den ene Ravn hugger ikke Øjet ud paa den anden«. *A. B. D.*

Clerk [kla!ək ell. klə!k] se Clerc.

Clerke [kla!ək], Charles, engelsk søfarende, Byron's og Cook's Ledsager paa deres Opdagelsesrejser til Sydhavet. Efter at den sidste af Modvind var bleven ført tilbage til Hawaii, sejlede C. mod Nord for at finde en østlig Gennemgang til Atlanterhavet, men maatte med uforrettet Sag vende tilbage til den kamtschadalske Havn, St. Peter og Paul, og døde der 22. Aug. 1779. *C. A.*

Clerkenwell [kla!ɐkenwel], Bydel i det østlige London, Hovedsæde for Urmagere og Juvelererc, med (1891) 65,900 Indb.

Clermont-de-Lodève [klærmõdlodæ'v] ell. C-l'Hérault, By i det sydlige Frankrig, Depart. Hérault, Arrond. Lodève, har Ruiner af et gammelt Slot, en smuk Kirke, St.-Paul, med et højt Taarn, og (1891) 4,800 Indb., der drive en Del Handel og Industri, især i Klæde. *H. W.*

Clermont-en-Argonne [klærmõãnargå!n], Flække i det nordøstlige Frankrig, Dep. Meuse, Arrond. Verdun, beliggende paa Skraaningen af en Høj nær ved Aire, har (1891) 1,300 Indb., der drive nogen Industri (Teglbrænderier, Fajancefabrik m. m.). C. var tidligere Fæstning og Hovedstad i Grevskabet Clermontais, der en Tid hørte under Biskoppen af Verdun og senere under Hertugerne af Lothringen, indtil det i 17. Aarh. kom ind under den franske Krone; Ludvig XIV gav det til Huset Condé, der beholdt det indtil Revolutionen. *H. W.*

Clermont-en-Beauvaisis [klærmõãbovæzi'] ell. C.-de-l'Oise, By i det nordvestlige Frankrig, Depart. Oise, Hovedstad i Arrondissementet C, beliggende paa en Højde ved Oise's Biflod Brèche, har (1891) 5,600 Indb., der drive nogen Industri (i Bomuld) og Handel med Heste og Hornkvæg, et gammelt Raadhus fra 1320, der skal være det ældste i Nordfrankrig, en smuk, nylig restaureret Kirke fra 14.—16. Aarh., en bekendt Sindssygeanstalt (ca. 1,400 Patienter), en kvindelig Straffeanstalt, der er anlagt paa den Plads, hvor det gamle Slot laa, hvoraf der endnu staar et Taarn (fra 11. Aarh.), et *College* m. m.. C. var en Tid i Middelalderen et Grevskab, som 1218 kom ind under den franske Krone. Den franske Konge Filip den Smukke er født her. *H. W.*

Clermont-Ferrand [klærmõfærã], By i Mellemfrankrig, Hovedstad i Landskabet Auvergne og Departementet Puy-de-Dôme, beliggende 407 M. o. H. paa en Høj midt paa en frugtbar, af høje Bjærge (hvoraf selve Puy-de-Ddme er det mest imponerende) omgiven Højslette, er Knudepunktet for Lyon- og Orléansbanen og har (1891) 45,100 (med Kommune 50,100) Indb. C. er en temmelig livlig By, men gammeldags bygget med skumle, snævre, krumme og stejle Gader, og det triste Udseende forøges ved Bygningsmaterialet, den mørke Lava (fra Brudene i Volvic, s. d.); men den har flere store Torve, deriblandt Place de Jande, med en Statue af Desaix. Mod Nordvest ligger Bydelen eller Forstaden Montferrand, der i Middelalderen var Hovedbyen, og som ved sin endelige Forening med Clermont i første Halvdel af 17. Aarh. skaffede den Tilnavnet Ferrar.d; den har en Kirke fra 14. Aarh. og skilles fra den egentlige By ved det militære Kvarter med store Kaserner. C. selv har flere mærkelige Bygninger, især den smukke gotiske Katedral, der er paabegyndt ved Midten af 13. Aarh. og egentlig først har naaet sin Fuldendelse i den seneste Tid, bl. a. ved Opførelsen af det 80 M. høje Taarn, og den smukke romanske Kirke, Notre Dame du Port (fra 11. Aarh., restaureret 1834), med Krypt; desuden maa nævnes Præfekturbygningen (et tidligere Kloster), det ny Raadhus, der tillige er Justitsbygning, og de ny Fakultetsbygninger. Af Mindesmærker findes, foruden Desaix'es, en Statue af den her fødte Pascal og en smuk Fontæne fra Renaissancetiden. C. er Bispesæde og tillige Sæde for Præfekten og 13. Armékorps'es Generalkommando og har bl. a. en Handelsdomstol, en Børs og en Bankfilial. Som Pascal's Fødeby hævder den sit Ry ved sine mange Institutioner for Videnskab, Undervisning og Kunst; den har saaledes Fakulteter for Litteratur og Naturvidenskaber, et Lyceum, et teologisk Seminarium, en Normalskole for Lærere og Lærerinder, foruden flere Fagskoler, et Bibliotek paa ca. 50,000 Bd., en botanisk Have, Museer for Oldsager og Naturvidenskaber, et Akademi for Videnskab og Kunst o. s. v. C. har Industri i Lærred, Læder, Kemikalier, Fajance, kandiserede Frugter, Lys, Maskiner m. m. og meget betydelig Handel, især med Kvæg og Landbrugsprodukter (Vin, Frugt, Smør, Ost, Hamp). I Omegnen findes flere Mineralkilder og Badeetablissementer, navnlig mærkes den lige N. f. Byen beliggende forkalkende, jærnholdige Kilde, St.-Alyre (18°), der er ganske mærkelig ved sine to Kalkbroer. — C. var en gammel By i Arvernernes Land, som rimeligvis er grundlagt eller befolket efter det nærliggende Gergovia's Fald, og som hed *Nemetum* (af Romerne kaldet *Augustonemetum*); det nuværende Navn skal stamme fra Borgen, *Clarus mons.* Paa Kejserdømmets Tid var det en blomstrende By; men under Folkevandringen og de følgende Aarhundreder led den meget og plyndredes afvekslende af Vandaler, Vestgoter, Franker, Normanner (864) og Maurerne; ogsaa under Hundredaarskrigen fik den Krigens Rædsler at føle. Allerede i 3. Aarh. blev C. Bispesæde. Af de 7 Koncilier, der ere holdte i C, er det mest bekendte Konciliet Novbr. 1095, da Urban II prædikede det første Korstog; den ovennævnte Kirke, Notre Dame du Port, var Samlingsstedet, og endnu viser man ved Kirken den gamle *ager publicus*, hvor Mødet holdtes. Da Auvergne blev inddragen under Filip August, blev C. Biskoppens Ejendom; under Katharina af Medici kom C. ind under Kronen. I C. er ogsaa Gregor af Tours født. *H. W.*

Clermont-Tonnerre [klærmotånæ'r], Aimé Marie Gaspard, Markis, og siden 1842 Hertug af

(1779—1865), indtraadte 1799 i den polytekniske Skole og gjorde som Løjtnant Tjeneste 1805 i Italien og 1806 i Tyskland. 1808 blev han Kaptajn og Adjutant hos Kong Josef Bonaparte i Spanien indtil 1814. Han sluttede sig straks med Iver til Bourbon'erne og blev Oberst i Hestgarden; fik 1815 Sæde i Pairskamret, hvor han stemte for Marskal Ney's Henrettelse, og blev i Decbr. 1821 Marineminister under Villéle og i Aug. 1824 Krigsminister indtil Slutningen af 1827. Efter Julirevolutionen 1830 opgav han sit Sæde i Pairskamret, da han ikke vilde aflægge Edtil denny Konge. *E.E.*

Clermont-Tonnerre [klærmōtånæ'r], Stanislas, Greve af, Sønnesøn af Marskal Gaspard de C.-T. (1747—92). C. var ved Revolutionens Udbrud Oberst; 1789 kom han ind i Generalstænderne som en af Adelens deputerede; her viste han sig straks som frisindet, stemte for Sammenslutningen af de tre Stænder og tog i Nationalforsamlingen Sæde blandt de konstitutionelle. I den berømte Nat 4. Aug. 1789 stemte han for Afskaffelsen af alle Privilegier og Særrettigheder; han bidrog væsentlig til, at der blev givet Protestanter, Jøder og Skuespillere borgerlige Rettigheder, og kæmpede senere for de to Kamre, for det kgl. Veto og for alle den konstitutionelle Krones Prærogativer. For at modarbejde den om sig gribende Jakobinismes Udskejelser stiftede han, Malouet (s. d.) o. a. *Club des amis de la Monarchie*, som dog Pøbelens Voldsomheder tvang dem til at opløse, og udgav sammen med Fontanes (s. d.) »Journal des impartiaux«, som dog snart maatte gaa ind. C.'s Moderantisme gjorde ham forhadt af de yderliggaaende Partier og Pariserpøbelen: allerede i Juni 1791 stod han Fare for at blive myrdet af Pøbelen, og ved Tronens Fald, 10. Aug. 1792, blev hans Hus plyndret og ødelagt, og han selv, paa Foranstaltning af sin fordums Tjener, massakreret af Pøbelen midt paa Paris'es Gader. Med ham udslukkedes den grevelige Gren af det navnkundige Hus C.-T. *F. J. M.*

Clerodéndron L., Slægt af Verbenaceernes Familie, Træer eller Buske, der undertiden ere slyngende og have brede og oftest hele Blade samt kvastformede Blomsterstande. Blomsterne ere mere eller mindre uregelmæssige, oftest vellugtende og smukt farvede; Frugten bliver en firfrøet Stenfrugt. Flere Arter af denne tropiske og subtropiske Slægt, der forekommer paa begge Halvkugler, dyrkes som Prydplanter i Varmhuse. *A. M.*

C. foetidem Bunge (o: *Bunge*; Steud.) indflyttes om Efteraaret i Varmhuset, hvor den i Løbet af Vinteren udfolder sine rosenrøde Blomster; efter Afblomstringen holdes den i Koldhuset. *C. Thomsonae* Balfour (o: *Balfourii*) har hvide og skarlagenrøde Blomster. *C.* ere graadige Planter, som man derfor maa give store Potter, næringsrig Jord og Omplantning hvert Aar. I Vækstperioden fordre de rigelig Vanding, fra Tid til anden med Gødningevand. *L. H.*

Clērus se Blødbiller.

Clésinger [klezæ̃ʒe'], Jean Baptiste Auguste, fransk Billedhugger, født 22. Septbr. 1814 i Besançon, død 6. Jan. 1883 i Paris. Han lærte først Kunst under sin Fader og drog derpaa til Rom, hvor han blev Thorvaldsen's Elev. Det var dog ikke ad dennes Veje, at hans Kunst skulde naa frem til Anseelse og stor Popularitet; det var 17. og 18. Aarh.'s franske Billedhuggerkunst med dens elegante og drevne Behandling af Marmoret, der blev hans nærmeste Forbillede, og han udfoldede snart stor Virtuositet og meget Pikanteri i Fremstillingen af graciøse og koket-lystne nøgne Kvindeskønheder. Hans første Arbejder paa Salonen [1843 o. ff.] vare nogle livfulde Portrætbuster, et Felt, han ogsaa senere dyrkede med stort Held (særlig Kvindebuster, f. Eks. Madame Ratazzi [1876]). Arbejder som »Kvinde stukken af en Slange« [1847], »Nereide« og »Bakkantinde« [1848] ansloge straks Hovedstrengene i hans Kunst; de vandt meget Bifald, skaffede ham talrige Bestillinger og dannede Begyndelsen til et helt Galeri af Kvindefigurer: »Zingara«, »Sappho« [to Fremstillinger, udstillet 1859], »Bakkantinde« [1863], »Kleopatra for Cæsar« [1869], »Fryne for Areopagos«, »Danserinde med Kastagnetter«, »Ariadne«, »Europa paa Tyren« [1872], »Andromeda's Befrielse« [1879] etc. Til større monumentale Arbejder strakte hans Kunst mindre vel til; hans Statue af »Friheden« [1848], »Fraternité« [1848], »Pietå« [1851], Marmorstatuen »Tragedien« [1852 til Théâtre français, nu i Odéon] manglede en alvorligere Stil og bleve ogsaa i Kunstnerens Levetid Genstand for stærk Kritik; dette gjaldt dog især om hans Rytterstatue af Frants I [1856], der ikke kom ud over Modellens Stadium. Til Théâtre francais'es Foyer modelerede han en Statue af sin Svigermoder, George Sand. Paa den franske Kunstudstilling 1888 i Kbhvn. saas hans Buste af Christus. *A. Hk.*

Clesse [klæ's], Antoine, belgisk Folkedigter (1816—89). C, der var Vaabensmed i Mons, debuterede allerede 1839 med et større Digt »Godefroid de Bouillon« og udgav 1841 et Bind »Poésies diverses«, men vandt navnlig Ry for en lang Række patriotiske Sange og friske Viser. Dog var han ingen egentlig Arbejderdigter, thi hans Liberalisme var af mild og borgerlig Karakter, hvorfor ogsaa Regeringen flere Gange paaskønnede ham, naar en republikansk Krise stod for Døren. Hans Sange have et vist fyrigt Sving og ere skrevne paa smukt Fransk. Der udkom flere Samlinger »Chansons« [1845—48, 1866] og før hans Død tillige »Nouvelles Chansons«. *S. Ms.*

Clēthra L., Planteslægt, der oftest henføres til Lyngfamilien eller opstilles som en egen dermed meget nær beslægtet lille Familie (*Clethraceae*): Baillon vil nærme *C.* mere til Ternstrømiaceerne. Buske eller lave Træer med spredte, hele, temmelig læderagtige og overvintrende Blade; dog ere de nordamerikanske Arter løvfældende. Blomsterne, der sidde i en endestillet Klase eller Top, mangle Forblade; de ere regelmæssige og have et dybt femdelt og blivende Bæger, 5 fri og oftest hvide Kronblade, 10 Støvdragere, der aabne sig med Porer, og en trerummet Frugtknude med en lang, i tre Ar delt Griffel; Frugten er en treklappet Kapsel. *C. alnifolia* bliver noget over 1 M. høj, den er nordamerikansk og dyrkes i danske Haver som Prydbusk. Ligeledes *C. arborea* Ait. fra Madeira; den naar en Højde af 4—6 M. Om Dyrkningen se Lyngplanters Kultur. *A. M.*

Cleve (Kleve), By i det vestlige Tyskland, Provins Rheinland, Regeringsdistrikt Düsseldorf, i Nærheden af den hollandske Grænse og ved den sejlbare Spoykanal. (1890) 10,400 Indb., mest Katolikker. C, som er bygget paa hollandsk Vis og temmelig

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

gammeldags, bestaar af en Over- og Understad. Paa en Høj ligge Resterne af Hertugerne af C.'s Residensslot (nu Fængsel og Regeringsbygning) med det 56 M. høje, efter Sagnet af Cæsar opførte, Schwanenthurm, hvortil knytter sig Sagnet om Svaneridderen. Af monumentale Bygninger mærkes den katolske Sognekirke med de hertugelige Grave, et tidligere Minoriterkloster (nu Hospital), to Klostre og et Mindesmærke for Kurfyrst Johan Sigismund. Byen har ikke ubetydelig Industri i Landbrugsredskaber, Tobak og Cigarer, Uldvarer og Rebslageri samt Handel med Kvæg og Hør. 0. f. Byen ligger Kermisdalen, en Rest af den tidligere forbi Slottet flydende Rhinstrøm; senere er den kanaliseret som Spoykanalen. I Byens meget smukke Omgivelser mærkes mod Nord Tiergarten med smukke Parkanlæg og en jernholdig Kilde med Vandkuranstalt, mod Øst Lystskoven »Berg-und-Thal«. C. var Hovedstaden i Grevskabet, senere Fyrstendømmet C, som omfattede 2,200 □Km. med 100,000 Indb. og 1609 kom ind under Brandenburg (Preussen). *C. A.*

Cleve, JoachimZachris, finsk Pædagog, fhv. Professor ved Helsingfors Universitet, er født 1820, gennemløb de akademiske Grader og blev Professor i Pædagogik og Didaktik 1862, fra hvilken Stilling han tog Afsked 1882. Han er Grundlægger af den lærde Skoles nuværende Metode og Læreplan i Finland og har udgivet en »Lærebog i Psykologi« i Hegelsk Aand og en »Lærebog i Skolepædagogik«. Ogsaa for den finske Folkeskoles Ordning har han haft Betydning. *Iv. B.*

Cleve, Joos van (Joost van), nederlandsk Maler, født i Antwerpen, indskreven 1511 i denne Bys Malergilde, død 1540 smst. C. virkede især i Antwerpen og Paris (under Frants I). Denne flinke Kunstner, af hvem Berlins Museum ejer et Mandsportræt, hører — saa uopklarede hans Livsforhold, saa lidet fastslaaede hans Arbejder ere —, til de meget omtvistede kunsthistoriske Skikkelser. Man har ment i ham at finde den meget eftersøgte »Mester for Maria's Død«. En Joost van Cleef, *»de Zotte«* (den enfoldige) hører en lidt senere Tid til; han var sysselsat i England, paavirkedes af Holbein og A. Mor. Et Portræt af hans Hustru ses i Windsor Castle. *A. Hk.*

Cleve, Per Teodor, svensk Kemiker og Naturhistoriker, er født 10. Febr. 1840, blev Student i Upsala 1858, Dr. phil. 1863 og s. A. Docent i organisk Kemi ved nævnte Universitet, Adjunkt i Kemi ved det teknologiske Institut i Stockholm 1870 samt Professor i Kemi ved Upsala Universitet 1874. C. viste tidlig Anlæg for Naturvidenskaberne i Alm., fortrinsvis dog for Kemi, Botanik og Geologi, og arbejdede 1866 paa Wurtz'es Laboratorium i Paris, men begav sig 1867 paa geologiske Studierejser til Sydeuropa og 1868—69 i samme Øjemed til Nordamerika og Vestindien. Under Opholdet i Vestindien undersøgte C. de nordøstlige Øers, særlig de danske Koloniers, dengang næsten ubekendte Geologi, over hvilken han ved Hjemkomsten forfattede en Redegørelse, »On the geology of the North-eastern West India islands«, som er optagen i det kongelige svenske Videnskabernes Akademis Forhandlinger. Da der ved Hjemkomsten viste sig Udsigt for C. til at kunne danne sig en Fremtid som Kemiker, forlod han de geologiske Studier. Lige fra Ungdomsaarene havde C. ved Siden af andre Arbejder med Interesse helliget sig til Studiet af de kryptogame Planter, særlig Ferskvandsalgerne, som hidtil ikke havde fundet nogen Forsker i Norden. Afhandlinger over Desmidiceer og Konjugatalger vidne om hans Indsigt i denne Videnskabsgren, hvorefter han mere og mere koncentrerede sine Studier paa Diatomaceerne. Af de mange Artikler i forskellige Tidsskrifter, han har udgivet om den sidstnævnte talrige Gruppe Alger, er den betydeligste: »Synopsis of the naviculoid diatoms«, I [1894]. Diatomaceernes Betydning for Geologien har C. paavist gennem talrige mikrogeologiske Undersøgelser af Aflejringer fra Nordtyskland, Danmark, Sverige og Finland. Som Kemiker har C. i Tidsskrifter udgivet et stort Antal Afhandlinger om Originalundersøgelser, fortrinsvis om Platina og Krombaser, sjældne Jordarter og Naftalinderivater. For øvrigt har han skrevet: »Kort larobok i organisk och oorganisk kemi for begynnare« [1874, 3. Opl. under Titel: »Lärobok i kemiens grunder«, 1886]; »Larobok i kemi«: I, »Oorganisk kemi« [1872, 2. Opl. 1877], II, »Organisk kemi« [1874; 2. Opl. 1888]; III, »Analytisk kemi« I, »Qualitativ kemisk analys« [1875]; »Kemiskt handlexikon« [1883]; »Om stenkol, deras uppkomst, utbredning och betydelse« [2 Opl. 1874]; »Om korallerna och de kalkstensbildande organismernas betydelse i naturen« [1876]. Desuden har C. udgivet 3. Del af »Vetenskap för alla« [1880] og forfattet »Carl Vilhelm Scheele. Ett minnesblad« [1886] samt »Om kraft. Minne af filosofiedoktorspromotionen i Upsala den 31. Maj 1890«.

Som akademisk Lærer har C. dels søgt at interessere de studerende for Udførelsen af videnskabelige Originalundersøgelser, dels ivret for de akademiske Studiers og Eksaminationens Ordning paa en planmæssig Maade. Til Fremme af sidstnævnte Øjemed indgav C. 1885 til det filosofiske Fakultet i Upsala et Forslag til Ordning af Undervisningen og Eksaminationen, hvilket gav Anledning til de seneste Forordninger vedrørende Undervisningen og Eksaminationen ved de svenske Universiteter. C. er Medlem af det kgl. danske Videnskabernes Selskab. *A. B. B.*

Clevedon [kli'vdən], Søbadested paa Sydkysten af Bristolkanalen i det engelske Sommersetshire, har (1891) 5,400 Indb. I C. levede Colcridge (1795). Ikke langt fra C. ligger det gamle Slot Clevedon-Court. *C. A.*

Cleveit er et paa sjældne Grundstoffer rigt Mineral, som i sine Egenskaber meget ligner Brøggerit (s. d.); dog indeholder det mere Yttrium. *N. V. U.*

Cleveland [kli'vliind], den næststørste By i den nordamerikanske Stat Ohio, ligger under 41° 30' n. Br. ved en Bugt af Eriesøen og Cuyahoga River's Udløb. Staden, som blev anlagt 1797 af Nybyggere fra Connecticut, havde 1820 endnu kun 150 Indb., men 1850 17,000, 1870 92,800, 1880 160,100, 1890 261,400. Den ligger paa en ca. 30 M. høj Slette og gennemskæres i rette Vinkler af brede Gader, som ere beplantede med Træer, og paa flere Steder findes smaa Parker, som have givet C. Navnet *Forest City* (Skovstaden). I Monumental Park hæver sig et Mindesmærke for Commodore Perry, som ikke langt herfra slog Englænderne paa Eriesøen (1814). C. har et Lærerseminarium, 2 medicinske og I juridisk Skole.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Staden, som ved Ohiokanalen er forbunden med Ohio og er Knudepunkt for flere Jærnbaner, har en betydelig Handel og Industri, der beskæftiger sig med alle Vestens Produkter. *S. B. T.*

Cleveland [kli'vländ], Cliff Land, »Klippeland«, et temmelig ufrugtbart, bakket Landskab i det engelske Grevskab York, mellem Tees og Kysten, var tidligere bekendt for sin Hesteavl og er nu Hovedsædet for den engelske Jærn- og Staalindustri. Den betydeligste By er Middlesborough. *C. A.*

Cleveland [kli'vländ], Grover, nordamerikansk Præsident 1885—89 og paa ny for 1893—97, er født 18. Marts 1837 i Staten New Jersey, hvor hans Fader var presbyteriansk Præst (Slægten indvandrede allerede 1635). Han blev 1859 Sagfører i Buffalo og fik efterhaanden en stor Praksis, kun afbrudt i Aarene 1870—73, da han var valgt til Sheriff. 1881 blev han Mayor i Buffalo og vandt snart Tilnavnet »Veto-Mayor«, fordi han — ligesom senere i større Stillinger — modsatte sig mange unyttige Udgiftsbevillinger og alle Overskridelser af Byraadets Myndighed: i et halvt Aar sparedes I Mill. Doll. for Byen. C.'s selvstændige og upartiske Styrelse vakte saa megen Opsigt, at han 1882 som Demokraternes Kandidat valgtes til Guvernør for Staten New York med et ualmindelig stort Flertal (535,000 St. af 919,000), og han stræbte nu ufortrøden at gennemføre streng Orden og Sparsommelighed i Forvaltningen, ligeledes ved jævnlig Brug af sit Veto. Ved Præsidentvalget 1884 skaffede C.'s Popularitet hans Parti Sejren for første Gang siden 1856, skønt kun med et Overtal af 23,000 St. (paa et samlet Tal af 10 Mill.). Han arbejdede især for at gennemføre en væsentlig Ændring i den civile Tjeneste, idet han stik imod en halvhundredaarig fast Regel kun vilde lade politiske Hensyn gælde for de øverste Embedsmænds Udnævnelse, men ellers alene spørge om Hæderlighed og Dygtighed. Ogsaa vilde han sætte en Stopper for den utilbørlige Ødselhed med Statens Midler, som var bleven Skik under Republikanernes Styrelse, og brugte alene i det første Aar sit Veto imod 115 Lovforslag (af 987), deriblandt 102 private Forslag om Pensioner. Han fik derfor ogsaa Navn af »Veto-Præsidenten«. Forgæves gjorde han Forsøg paa at faa Toldtariffen ændret, og 1888 blev han ikke genvalgt, skønt han havde 96,000 Vælgerstemmer flere end sin Medbejler Harrison, medens denne havde et Overtal af 77 Valgmænd. 1892 skaffede derimod Uviljen over det yderlige Beskyttelsessystem og den overdrevne Rundhaandethed i Pensioner til tidligere Krigere og deres Enker og Børn C. en smuk Sejr (over tre Femtedele af Valgmandsstemmerne og et Overtal af 380,000 blandt Vælgerne). Det lykkedes ham allerede i Efteraaret 1893, uagtet en stærk Modstand, at udvirke Tilbagekaldelsen af den saakaldte Sherman-Bill om maanedligt Opkøb af Sølv til Skatkamret, hvorved Landets Møntforhold bleve helt forrykkede; men da han svigtedes af en stor Mængde Partifæller, kunde han ikke sætte Partiets Program om en grundig Toldreform igennem, og han vilde derfor ikke give sin formelle Stadfæstelse til den stærkt beskaarne Tariflov. — Hans Hustru, Frances Folsom, født 1864, hvem han ægtede som Præsident 1886, er den yngste Præsidentfrue, der har haft Bolig i »det hvide Hus«. *E. E.*

Clevn Kvæg se Kvægracer.

Clew-Bai [klu'be.i], Bugt paa Vestkysten af Irland, i Provinsen Connaught, er 24 Km. lang og 13 Km. bred. Den udenfor liggende 0, Clare, bærer et Fyrtaarn. I det indre af Bugten ligge henimod 300 frugtbare Smaaøer; inderst inde ligge Westport og Newport, og paa Sydsiden hæver sig Broagh Patrick (765 M.). *C. A.*

Cleyn, Frants, tysk Maler, født i Rostock omtr. 1590, død i London 1658, studerede i Rom og arbejdede derefter omtr. 1611—23 i Danmark for kgl. Regning. Af hans Arbejder her nævnes nogle store Plafondbilleder til Riddersalen paa Rosenborg; de borttoges, da nævnte Loft i Frederik IV's Tid blev udstyret med Stukkatiirarbejde. Af Jakob I blev C. derpaa indkaldt til England, hvor han vandt et anset Navn som Historie- og Groteskmaler, gjorde skønne Kartoner til Brug for de kgl. Tapetfabrikker og leverede mytologiske Billeder til Somersethouse og andre Slotte. Ogsaa ætsede han, raderede og stak i Kobber. — Hans Søn Francis C, død 1650, førte ligesom Faderen en ganske smuk Naal og Pensel. *F. J. M.*

Cliánthus Soland. (*Donia* G. Don), Slægt af Ærteblomstrede (Astragelgruppen), Urter eller Halvbuske med uligefinnede Blade og pragtfulde Blomster i korte Klaser; Kronens Fane er lang, tilspidset og tilbageslaaet. 2 Arter, der dyrkes i Koldhuset. *C. puniceus* Soland. (*Z>. punicea* Don) fra New Zeeland har skinnende purpurfarvede, 8 Cm. lange Blomster og *C. Dampier i* Cum. (*Donia speciosa* Don) fra Nord- og Sydaustralien skarlagenrøde Blomster med en stor, sort Plet ved Grunden af Fanen. Sidstnævnte dyrkes bedst som enaarig. Frøet saas om Foraaret i en sandblandet Lyngjord. De unge Planter sættes i Smaapotter og omplantes, efterhaanden som de have fyldt Potten med Rødder, indtil de sidste Gang sættes i en 20 Cm. bred Potte. Ved sidste Omplantning blandes Lyngjorden med lidt Markjord. De vandes sparsomt og med Forsigtighed, saaledes at der ikke kommer Vand paa Stammen. Bedst trives *C. D.* ved at udplantes paa en halvvarm Bænk i April; efter at Planterne ere afhærdede, tages Vinduerne af i Juni og lægges kun paa i Regnvejr. I stærkt Solskin maa de skygges. Behandlede paa denne Maade, ville de blomstre rigelig fra Juni til August. *C. puniceus* maa overvintres ved 3 — 6° i et tørt, lyst og luftigt Hus, da Blomsterknopperne, som dannes om Efteraaret, ikke taale Fugtighed; den blomstrer fra April til Juli. Om Sommeren anbringes den paa Friland. Den formeres ved Stiklinger og Frøudsæd om Foraaret. *L. H.*

Clias, Phokion Heinrich, født i Boston 1782, død 1854 i Schweiz. C. løb i sin Barndom sin Vej fra en Opdragelsesanstalt, blev Skibsdreng og kom 1803 i engelsk Krigsfangenskab. Efter dette flakkede han yderligere om og begyndte samtidig at lægge sig efter gymnastiske Øvelser. Han har indført Gymnastik (Turnen) i Schweiz og England. C. skal have været i Besiddelse af udmærkede legemlige Egenskaber, gymnastisk set, samt haft en stor Energi, men ved Siden deraf været opfyldt af en meget betydelig Ærgerrighed, der ikke tillod ham at erkende andres Fortjenester. *N. H. R.*

Clichy [klisi'lagaræ'n], 1) (C.-la-Garenne) By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine, Arrond.

St.-Denis, N. V. f. Paris ved Seine, er til Dels vokset sammen med Paris og har (1891) 30,700 Indb. C. har store Vadskerier og talrige Fabrikker, navnlig for Kemikalier, Stivelse, Glas, Konserver, Tarmstrenge m. m. Byen bestod allerede i 6. Aarh. (*Clippiacum*) og var ofte Residens for merovingske Konger. I C. dannedes der en royalistisk Klub 1795—97, hvis Medlemmer kaldtes *Clichiens* [klišjæ'].

2) (C.-en-Launois [klišiālonwa'] ell. -sous-B-ois [klišisubwa']), Landsby i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine-et-Oise, Arrond. Pontoise, beliggende 11 Km. N. 0. f. Paris i Bondyskoven, har (1891) 500 Indb., et Slot og et Valfartskapel. C. var et Punkt af Vigtighed ved Paris'es Cernering 1870—71.

3) Navn paa det gamle Paris-Gældsfængsel i Rue de C., tidligere officielt kaldet *La Dette*. *H. W.*

Cliens, Clientēla se Klient.

Clifden [kli'fdən], Havnestad i det vestlige Irland, Grevskab Galway, beliggende i storartede Omgivelser ved Ardbearbugten, har (1891) 1,200 Indb., Marmorbrud og Udførsel af Hummer og Sild. 3 Km. fra C., der besøges meget af Turister, ligger et Slot. *C. A.*

Cliffe Leslie [klifle'slⁱ] se Leslie, J. E. Cliffe.

Cliff-houses [kli'fhauzᵉz] se Amerikanske Oldsager, S. 715.

Cliff ord [kli'fᵊd], en berømt gammel engelsk Familie. Som Stamfader nævnes William C., en Dattersøn af Hertug Richard II af Normandiet; hans Sønnesøn Walter vandt ved Giftermaal Baroniet C. Dennes Datter Rosamunde, dødca. 1176, er som Henrik II's Elskerinde bleven berømt i Sagnet. I Kampene mellem den hvide og røde Rose hørte Familien til Huset Lancaster's Parti, og ligesom Robert C, der var bleven Peer 1299, faldt ved Bannockburn 1314, faldt Lord Thomas C. ved St. Albans 1455 og Lord John C. 1461. Den sidstes Sønnesøn Henry blev 1525 Greve af Cumberland Hans Sønnesøn George C. (1558 — 1605) udmærkede sig som Søkriger mod Spanierne, men ødelagde sin Formue ved Ødselhed og vildt Liv. — Til en yngre Linie af Huset C. hørte Thomas C., Medlem af Cabalministeriet »inder Karl II, født Aug. 1630, død Septbr. 1674. Han gik over til Katolicismen og blev 1660 Medlem af Underhuset. Her viste han stor Iver for at udvide Kongens Magt og naaede det ene høje Embede efter det andet; 1672 blev han udnævnt til Lord af Chudleigh; men da han ikke havde kunnet hindre Testaktens Vedtagelse 1673, maatte han nedlægge sit Embede. *S. B. T.*

Cliffort [kli'fᵊt], George, Greve, engelsk Gesandt i Holland, død 1750 som Borgemester i Amsterdam. Fra 1736—38 var Linné Huslæge hos ham og Inspektør over hans botaniske Have paa Godset Hartecamp mellem Amsterdam og Harlem; *Hortus Cliffortianus* [Amsterdam 1737], med 36 Tavler, skriver sig fra denne Periode, ligesom Linné ogsaa opkaldte en kapensisk Rosacé, *Cliffortia*, efter ham. *V. A. P.*

Cliftonit, et Mineral, som er fundet i Meteorjærn, har i det væsentlige Grafittens Egenskaber, men optræder i regulære Krystalformer. C. anses for omdannede Diamantkrystaller. *N. V. U.*

Clinchant [klāšā'], Justin, fransk General, født 24. Decbr. 1820 i Thiaucourt ved Metz, død 20. Marts 1881 i Paris. Han udgik fra Militærskolen i St. Cyr som Underløjtnant 1841, opholdt sig i Aarene 1847—52 i Algérie, hvor han deltog i flere Ekspeditioner. I Krimkrigen, i hvilken han tog Del som Bataillonschef, udmærkede han sig ved Stormen paa Malakoff. Efter Felttoget i Italien 1859, i hvilket han førte Gardejægerne, udnævntes han til Oberstløjtnant. Som Chef for r. Zuavregiment var han med i Mejiko, avancerede til Brigadegeneral og vendte tilbage i Marskal Bazainc's Stab. Ved Udbrudet af Krigen 1870 fik han en Brigade i 3. Armékorps og førte denne i Kampene omkring Metz. Det lykkedes ham al undgaa Fangenskab, og da han stillede sig til Raadighed for Regeringen, fik han Divisionsgenerals Rang og i Stedet for Crouzat Kommandoen over det nyoprettede 20. Armékorps, med hvilket han deltog i Felttoget under Bourbaki. Da denne 26. Jan. 1871 forsøgte Selvmord, fik han Kommandoen over de ved Besancon forsamlede Tropper. Det lykkedes ham imidlertid ikke at redde Hæren, han maatte 1. Febr. med ca. 90,000 Mand gaa ind paa schweizisk Territorium. Efter Tilbagekomsten til Frankrig deltog han i Versailleshærens Kamp mod Kommunen som Chef for 5. Armékorps. Fra 1873 — 79 kommanderede han 1. Armékorps og blev 1879 Militærguvernør i Paris. *B. P. B.*

Clinch River [kli'nšrivᵊ], Flod i de nordamerikanske Stater Virginia og Tennessee, udspringer i den første, strømmer derpaa i sydvestlig Retning gennem Tennessee og falder efter et Løb paa ca. 320 Km. i Tennessee.

Clingmannit d. s. s. Margarit, se Sprødglimmer.

Clinici (lat., af græ. *κλίνη*, Seng) kaldtes i Oldkirken de, der (ved Bestænkning) vare døbte paa Sygelejet. Saadanne havde ikke gennemgaaet den sædvanlige Forberedelse til Daaben og kunde derfor vanskelig blive Præster og slet ikke blive Biskopper. Af denne Grund blev en af Roms mest fremragende Præster, Novatianus, vraget ved Bispevalget 250; men hans Tilhængere kaarede ham dog til Biskop, hvorved der opstod en Spaltning. *H. O.*

Clinopodium se Kransbørste.

Clinton [kli'ntᵊn] er Navnet paa flere Byer i de nordamerikanske Fristater: 1) By i Massachusetts med (1890) 10,000 Indb. 2) By i Missouri med (1890) 4,700 Indb. 3) By i Jowa ved Mississippi, over hvilken der her fører en prægtig Jærnbanebro (12,000 M. lang). C, der først grundlagdes 1855, har (1890) 13,600 Indb., Savmøller og Jærnbaneværksteder. *S. B. T.*

Clinton [kli'ntᵊn], gammel engelsk Familie. 1) Edward C. (1562—84) blev under Elisabeth Overanfører til Lands og Vands og udnævntes til Earl of Lincoln. 2) Henry Pelham Fiennes C, Greve af Lincoln (1785—1851), blev efter sin Fader Hertug af Newcastle. Som ivrig Tory modsatte han sig Katolikkernes Emancipation og Reformbillen, og da den sidste gik igennem 1832, opgav han sin offentlige Virksomhed. *S. B. T.*

Clinton [kli'ntᵊn], en Familie i New York, som længe der havde stor Indflydelse. Til den hørte De Witt C. (1769—1825), som flere Gange var Medlem af Unionens Senat og 1816 blev Guvernør i New York, berømt som Advokat og Eriekanalens Anlægger. *S. B. T.*

Clinton [kli'ntᵊn], Henry, engelsk General, (1738

—95), kæmpede i Syvaarskrigen under Hertugen af Braunschweig, fra 1775 i Nordamerika, hvor han 1778 fik Overkommandoen. I Maj 1780 indtog han Charleston, hvor han gjorde sig skyldig i store Grusomheder; men da flere af hans andre Foretagender fik et uheldigt Udfald, og hans Mangel paa Disciplin havde sørgelige Følger, blev han hjemkaldt 1782. Hjemme kom han i en heftig litterær Fejde med Lord Cornwallis om den ulykkelige Kapitulation ved Yorktown, som han ikke havde hindret. Han døde som Guvernør i Gibraltar. *S. B. T.*

Clintöngruppen er en Underafdeling af Over-Silurformationen (s. d.) i Nordamerika. Sandstene henhørende til denne Formation træde blandt andre Steder frem mellem Niagara og Ontariosøen. *K. R.*

Glintonia Raf., Slægt af Konvalfamilien (Konvalgruppen), ileraarige Urter med underjordisk Rizom og 2—3 Løvblade ved Grunden af den overjordiske Stængel. Blomsterne i Skærm eller enlige. *C. pulchella* Lindl. er en Ampelplante, hvis blaa og hvide, med gul Farvetegning forsynede Blomster, gøre den særlig dekorativ. Frøet saas i Marts, men dækkes ikke, og Frøskaalene anbringes paa Undervarme. Planterne maa holdes under Glas hele Sommeren og maa vandes med Forsigtighed. *L. H.*

Clintonit se Sprødglimmer.

Clio, den latinske Form for Kleio (s. d.).

Clio, Cliōne se Vingesnegle.

Clipĕus (lat.), rundt Skjold af Bronze; hermed vare Borgerne af 1. Klasse bevæbnede i den ældre romerske Falanks i Oldtiden; paa de vejentiske Kriges Tid afløstes det af det større *scutum* og benyttedes derefter udelukkende af letbevæbnede. C. betegner ogsaa et rundt Metalskjold med Portræt. *K. K.*

Clique [kli'k] (fr.) se Klike.

Cliquot [kliko'j, en Slags Champagne, der fabrikeres af Firmaet Veuve C. i Reims.

Clisson [kliso'J, By i det vestlige Frankrig, Dep. Loire-Inférieure, Arrond. Nantes (Bretagne), smukt beliggende ved Moine's Udløb i Sèvre-Nantaise, har (1891) 2,300 Indb., der drive Uld- og Bomuldsspinderi, Lærreds- og Papirfabrikation. C. og dets mægtige Slot, hvis Ruiner (med 3 M. tykke Mure) rage op over Byen, blev i Vendéerkrigen 1793 fuldstændig ødelagt og har efter Genopbyggelsen faaet et helt italiensk Udseende. Ved C. findes smukke Parkanlæg. *H. W.*

Clisson [kliso'J, Olivier de, fransk Ridder, født 1336 i Bretagne, død 1407. Han bekæmpede de »store Kompagnier« sammen med Duguesclin og blev 1380 hans Efterfølger som Connetable. 1382 bidrog C. meget til Sejren ved Rosebecke over Flamlænderne og havde fra den Tid stor Indflydelse hos Kong Karl VI. Hans krigerske Dygtighed skæmmedes dog af hans Grusomhed, der skaffede ham Tilnavnet Slagteren *(le boucher)*, og af hans Pengegridskhed; da Kongen blev vanvittig, blev C. derfor styrtet og af Parlamentet dømt til Forvisning samt til at bøde 100,000 Mark Sølv. *Kr. E.*

Clitéllum se Regnorme.

Clitheroe [kli'ðəro^{u}], By i det nordvestlige England, Lancashire, malerisk beliggende ved Ribble, oven for Preston, har (1891) 10,800 Indb., Spinderier og Katuntrykkerier. Paa det nærliggende Pendle Hill vokser *Rubus chamaemorus*, en arktisk Plante. I Omegnen rige Kalkbrud. *C. A.*

Clitocybe Fr. (Tragtsvamp), Slægt af Agaricaceerne's Familie, kødede Svampe med regelmæssig kredsformet Hat og midtstillet Fod, med skarpkantede, oftest nedløbende Lameller og ufarvede, i Masse hvide, Sporer. Hatten i Begyndelsen hvælvet, senere ofte tragtformet fordybet. I Reglen store eller middelstore Svampe, af hvilke nogle ere spiselige, f. Eks. *C. nebularis* (Pudret Tragtsvamp) og den vellugtende *C. odora* (Anissvamp). *C. K.*

Clitoria L., Slægt af Ærteblomstrede (Bønnegruppen), Urter eller Buske, nogle slyngende, med trekoblede Blade og ofte store og smukt farvede Blomster. 3° Arter i varme Egne uden for Europa. *C. ternata* L. (Asien og Østafrika) har blaa eller undertiden hvide Blomster og dyrkes som Prydplante. Rod, Blade og Frø benyttes til Brækmidler, de blaa Blomster tjene til Farvning af Ris, og de unge Blade spises som Gemyse. *A. M.*

Clitŏris se Kønsorganer.

Clitúmnus, nu Clitunno, en lille Flod, som udspringer i det sydlige Umbrien ved Spoletium og efter at have forenet sig med Floden Tinea udmunder i Tiberen. Ved dens Kilde laa der i Oldtiden i en Cypreslund en Helligdom for Flodguden C, der nød særlig Dyrkelse for sin Spaadomsevne. Talrige rejsende, blandt dem Caligula, besøgte Stedet. som ogsaa var bekendt for sin landskabelige Skønhed. En Beskrivelse haves i et Brev af Plinius. Endnu ligger der et lille antikt Tempel (nu Kapel, San Salvatore), der tidligst er fra Antoninernes Tid. *K. K.*

Clive [klai!v], Robert, Baron af Plassey, Grundlægger af Englands Herredømme i Ostindien, født 29. Septbr. 1725, død 22. Novbr. 1774, var en ustyrlig Dreng og gik i sit 18. Aar, dreven af Lyst til Eventyr, til Ostindien, hvor han i Begyndelsen var Skriver under Regeringen i Madras, men ved Opsætsighed mod sine overordnede bragte sig i saa ulykkelige Forhold, at han to Gange forsøgte paa at tage sig selv af Dage. Men efter at han var bleven militær, udmærkede han sig ved en glimrende Tapperhed. 1752 nødte hans Sundhed ham til at vende tilbage til England; men 1755 afgik han atter som Oberst til Madras. Herfra blev han 1757 i Spidsen for en lille Eskadre sendt til Kalkutta, som var bleven indtagen af Naboben af Bengalen. C. tilbageerobrede Kalkutta trods Nabobens store Overmagt og indgik derpaa en mindre hæderlig Overenskomst med Nabobens Minister Mier Jafier, som lovede at forraade sin Herre og betale Englænderne en umaadelig Sum Penge, naar de vilde hjælpe ham paa Tronen. Da C. derpaa rykkede frem med sin lille Skare mod den store fjendtlige Hær, forlod Mier Jafier med sine Tropper sine Landsmænd i Slaget ved Plassey (23. Juni 1757), °g Englænderne vandt en let Sejr, der kan regnes for Begyndelsen til deres Herredømme i Forindien. Mier Jafier blev Nabob af Bengalen, men blev fuldstændig afhængig af Englænderne, og disses Herredømme over et frugtbart Land med 30 Mill. Mennesker blev snart efter anerkendt af den svage Stormogul, som hos dem søgte en Støtte mod oprørske Vasaller. 1760 vendte C. tilbage til England med en Formue af 1 Mill. L. St. og blev overvældet med Æresbevisninger; 1762 blev han Peer med Titlen Baron C. af Plassey. Men i hans Fraværelse bleve Forholdene i Bengalen ved

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Embedsmændenes Tøjlesløshed og slette Styrelse saa fortvivlede, at det ostindiske Kompagnis Direktion 1764 sendte C. derover som Guvernør med udstrakt Fuldmagt til at forbedre Tilstanden. Efter at han var bleven rig, var det ham lettere at være redelig, og han gennemførte nu med hensynsløs Energi store Reformer. Derved gjorde han sig forhadt, og da han 1767 igen vendte tilbage til England, rejste der sig en stærk Misstemning imod ham. 1773 blev han anklaget for Myndighedsmisbrug og Underslæb; vel blev han frikendt paa Grund af sine store Fortjenester af Englands Magtudvidelse; men den stolte Mand kunde ikke *taale* j Ydmygelsen, og da han tillige blev plaget af Sygdom, dræbte han sig selv. (Litt.: Biografier af Caraccioli [4 Bd,, London 1775—76], Malcolm [3 Bd., London 1836], Gleig [London 1848] og Macaulay [smst. 1851]). *S. B. T.*

Olivia Lindl., Slægt af Narcisfamilien, Løgvækster med liniedannede Blade og røde eller orange Blomster. 3 Arter fra Cap; de dyrkes alle til Pryd, almindeligst *C. nobilis* Lindl., der er en Koldhusplante. Den fordrer stort Potterum og rigeligt Vandaftræk og overvintres i det tempererede Hus eller Varmhuset; jo koldere den overvintres, des mindre Vand maa man give i denne Periode. Ved Omplantningen om Foraaret maa Rødderne ikke beskæres. Den formeres i Reglen ved Sideskud. *L. H.*

Cloăca congenĭta (lat.), medfødt Misdannelse, hvorved Urinrøret og Endetarmen aabne sig i en fælles Udmunding (Kloak), hvorigennem altsaa baade Urin og Aabning udtømmes. Oftest udmunde ogsaa Kønsorganerne i Kloakken. *Lp. M.*

ClOåca Maxĭma (lat.: »den største Kloak«), underjordisk Kloakledning i Rom, efter Sagnet anlagt af Tarquiniierne, samlede — og samler endnu — det Vand, som har Afløb til Forum Romanum fra de omliggende Høje, og leder det ud i Tiberen. I Kejsertiden forlængedes den fra Forum Romanum mod Nord til Augustus's Forum. Denbegynder her ved den nuværende Via Tor' de' Conti, løber i sydlig Retning tværs over Forum Romanum langs den østlige Side af Basilica Julia, passerer under Janus Quadrifrons og udmunder i Tiberen kort V. f. Maria del Sole. Materialet er Kvaderstensblokke. Siderne ere lodrette; en Tøndehvælving tjener til Dække; i Bunden findes Lavapolygoner. Bredden, som paa Forum Romanum er $1{,}_{20}$ M., udvider sig mod Mundingen. (Litt.: »Antike Denkmäler« I, i Tavl. 37 med Tekst). *K. K.*

Clodĭa se Clodius, P. C. P.

Clodion [klodjõ'], egl. Claude Michel, fransk Billedhugger, født i Nancy 1738, død i Paris 1814. Han blev rimeligvis først oplært i Kunst af Faderen, derefter, fra 1755, da han tog til Paris, i Morbroderen Lambert S. Adam's Atelier, hvor han tilegnede sig stor teknisk Dygtighed, og senere under Pigalle. 21 Aar gl. kom han som Indehaver af Akademiets store Pris til Rom som *pensionnaire* og levede her til 1771, stærkt optagen og meget paaskønnet, saa at endog Katharina II vilde vinde ham for Rusland. Med Undtagelse af en Studierejse til Rom og et længere Ophold i Nancy (1792—98), hvor han især arbejdede i Kunstindustriens Tjeneste, udførte nydelige Modeller til Fajancevarer og med stor Smag udsmykkede forskellige Privatfolks Huse, var han nu knyttet til Paris. Han udførte 1776, efter Bestilling, en Statue af den hellige Cæcilie og et Relief, der fremstillede hendes Død, for Notre-Dame i Rouen, modelerede to Statuer [1779 og 1783] af Montesquieu og var meget sysselsat med Arbejder for private Rigmænd (»Døende Kleopatra« etc.). Da David's Klassicisme blev højeste Kunstnorm, dalede C.'s Stjerne. Af hans senere Værker kan anføres »Ung Kvinde, der fodrer Fugle« [1806]. C.'s Kunst har især været af Betydning for Kunstindustrien; hans graciøse Terrakottaer med nydelige Amoriner fandt Vej til mange Hjem. (Litt.: Thirion, *Les Adam et C.* [Paris *1885*]). *A. Hk.*

Clodĭus, 1) Publius C. Pulcher, Partifører i den romerske Republiks sidste Tid, tilhørte den patriciske Claudicrslægt (ogsaa ved andre Medlemmer af denne forekommer Navneformen C. i Stedet for Claudius). Han ledsagede sin Svoger Lucullus paa hans Felttog i Asien under den tredje mithridatiske Krig og ophidsede Soldaterne til det Myteri, der røvede Lucullus Frugten af hans Sejre. Senere spillede han i Rom ved flere Lejligheder en meget tvivlsom Rolle og blev bl. a. anklaget for at have skaffet sig Indpas til Kvindefesten for Bona Dea, hvortil det var enhver Mand strengt forbudt at komme; det lykkedes ham at bestikke Dommerne; men under Processen havde Cicero aflagt Vidnesbyrd imod ham, og fra nu af var C. dennes bitreste Fjende. Under Cæsar's Konsulat 59 f. Chr. traadte C. ved Adoption over i Plebejerstanden og opnaaede derved at blive valgt til Folketribun for Aaret 58. Som saadan fik han Cicero fordreven ved at stille det mod ham rettede Lovforslag, at den, der uden Dom havde ladet romerske Borgere henrette, skulde forvises, og i de følgende Aar øvede han i Spidsen for en lejet Gladiatorskare de største Voldshandlinger i Rom, ofte under blodige Kampe med Milo, der havde opkastet sig til Forkæmper for Senatspartiet. Endelig blev han saaret under en Kamp paa den appiske Vej og derefter dræbt paa Milo's Befaling (52).— Hans Søster Clodia, der ogsaa var en Fjende af Cicero, var lige saa skøn som usædelig; hun skal have dræbt sin Ægtefælle Quintus Metellus Celer (Konsul 60 f. Chr.) ved Gift, og da hun siden anklagede sin tidligere Elsker M. Coelius Rufus for at have forsøgt at forgive hende, forsvarede Cicero ham i en Tale, der endnu er bevaret. Under Navnet Lesbia forherliges Clodia af Digteren Catul.

2) Decimus C. Albinus, af Commodus udnævnt til Statholder i Britannien, blev her 193 e. Chr. af Legionerne udraabt til Kejser imod Didius Julianus, men blev besejret af Septimius Severus nær ved Lyon og dræbt 197. *Kr. E.*

Clodt-Jürgensburg, Peter Karlovitch, Baron, russisk Billedhugger, født 29. Maj 1805 i Reval, død i Novbr. 1867 paa Godset Chalala i Finland. C. var først Artillerioffícer, men blev derefter Elev af St. Petersborgs Kunstakademi og fandt snart i Fremstillingen af Hesten, som han allerede i sine Officcrsdage havde været saa fortrolig med, sit rette Felt. Hans Billedhuggerarbejder, i Træ, Gips og Bronze, af Heste, særlig i stærk Bevægelse, stejlende og rejsende sig i Udladelse af intens Energi, bleve højt beundrede af Samtiden. Hans bekendteste Arbejder ere: De fire Heste for Quadriga'en paa Sejrsporten (Triumfalnaja Vorota) i St. Petersborg [1838], de fire kolossale Bronze-

grupper med Hestetæmmere paa Anitschkov-Broen (Nevskijprospekt) — to af disse ses i Gengivelse paa Slotsterrassen i Berlin, en Gave fra den russiske Kejser til Fr. Vilhelm IV — samt den ca. 6. M. høje Rytterstatue af Kejser Nikolaj, ligeledes i St. Petersborg (afsløret 1859). Desuden har C. modeleret en Bronzestalue af Storfyrst Vladimir i Kiev, et Krilov-Monument, adskillige mindre Fremstillinger af Kosak- og Steppeheste, m. m. En Slægtning af P. K. C., Michael Konstatinovitch, og P. K. C.'s Søn, Michael Petrovitch, have udmærket sig som Malere. De ere begge blevne uddannede paa St. Petersborg Akademiet. Michael K. C., som blev Professor ved Akademiet 1864, er fortrinsvis Landskabsmaler og har særlig vundet Ry ved russiske Landskaber med smuk Lysvirkning: som »Hjem fra Marken«, »Parti fra Guvernementet Orel« og »Prospekt af Volga ved Simbirsk« ; Michael P. C., som er Genremaler og 1867 blev Akademimedlem, har malet (meget roste) Værker som »Antikvaren«, »Martyren«, »Besøg hos Fangerne« og »Fødselsdagsfest i Rusland«. *A. Hk.*

Cloelia var efter Sagnet en romersk Jomfru af fornem Herkomst, som med andre Jomfruer blev givet som Gidsel til Porsenna, men undflyede, svømmede over Tiberen og vendte hjem til Rom. Senatet lod hende bringe tilbage; men af Beundring for hendes Mod gav Kongen hende fri og tillod hende at medtage nogle af de øvrige Gidsler. Hun valgte de yngste. Andre Forfattere fortælle det samme om Poblicola's Datter Valeria. En Rytterstatue, som i den senere republikanske Tid stod paa Via Sacra, antoges at forestille C. eller Valeria. *K. K.*

Cloison [klwazo'] (fr.), Skillevæg.

Cloisonné [klwazåne'] se Emailmaleri.

Cloka, i den indiske Metrik en 2-liniet Strofe, særlig Indernes gamle episke Vers; den bestod oprindelig af et 4 Gange gentaget 8-Stavelses Vers med dijambisk Udgang; i den Form (anushtubh) bruges C. allerede i den vediske Poesi; maaske for at undgaa den trættende Monotoni af de stadig tilbagevendende Jamber blev i senere Tid følgende Skema brugeligt: .... ⏑ — — ‖ • • ■ • ⏑ — ⏑ — (2 Gange), for hvilket der hos Kunstdigterne endnu gælde forskellige Love. (Litt.: Oldenberg i »Zeitschr. d. deutsch. morg. Ges.,« Bd. XXXV og XXXVII). *S. S.*

Clonakilty [klənaki'lti], By i det sydlige Irland, Grevskab Cork, ved den sandede og farlige C-Bugt, har (1891) 3,200 Indb., Korn-, Lærreds- og Garnhandel. I Nærheden findes en keltisk Stenkreds.

Clonmel [klənme'l], By i det sydlige Irland, Hovedstad i Grevskabet Tipperary, ved den sejlbare Suir, over hvilken der fører tre Broer, er beliggende i en henrivende Dal og er smukt bygget, har en Kunstskole, et Hospital og Sindssygeanstalt og (1891) 8,500 Indb., der drive betydelig Handel med Landprodukter. Fæstningsværkerne bleve 1650 sløjfede af Cromwell. C. er Digteren Lawrence Sterne's Fødeby. C. *A.*

Clontarf [klənta!əf], Forstad til Dublin, beliggende ved Havet N. 0. f. denne, har et gammelt Slot og (1891) 5,100 Indb. Her vandt Brian Boroimhe 1014 sin sidste Sejr over Danskerne.

ClOOtz [klo!ts|, Jean Baptiste, bedre kendt under Navnet Anacharsis C., preussisk Baron og halvforrykt Sværmer, født 1755 paa Slottet Val-de-Gråce nær Cleve, død 24. Marts 1794, blev som 11-aarig sendt til Paris for at opdrages og blev her fyldt med sin Onkel, Domherren Corn. de Pauw's Lærdom, med Helvetius's, Diderot's og Rousseau's Filosofi og med de fra den Holbachske Salon udstrømmende ateistiske Ideer. Under saadan Paavirkning fattede C. den Plan at reformere hele Verden. Til en Begyndelse bortkastede han sit Døbenavn og sin Titel, antog Navnet Anacharsis (efter Helten i Abbé Barthélemy's filosofiske Roman) og drog ud i Verden for at prædike sine kosmopolitiske Ideer. Ved Revolutionens Udbrud 1789 var han i Paris, antog Tilnavnet *Orateur du genre hurnain,* fremstillede 19. Juni 1790 for Nationalforsamlingens Skranker en Hob Arabere, Kaldæere, Persere o. s. v., — for en stor Del opsamlede i Paris's Rendestene — og forlangte alle kronede Despoters Udryddelse og almindeligt Broderskab mellem alle Menneskens Børn. Ligeledes stillede han en stor Sum af sin uhyre Formue (1792) til Republikkens Raadighed »til Udrustning af et Antal Kæmpere for Menneskehedens hellige Sag mod Tyrannerne«. Efter Tronens Fald 10. Aug. 1792 erklærede C. sig for »personlig Fjende« af Gud og Jesus Christus, prædikede den krasseste Materialisme, forlangte, at der skulde sættes en Pris paa Hertugen af Braunschweig's Hoved, en anden paa »Nordens Sardanapal«, Kongen af Preussen's, lovpriste Gustaf III's Mordere og ønskede dem mange Efterlignere. Efter i Aug. 1792 at have faaet fransk Borgerret blev han valgt ind i Konventet, hvor han i hele Menneskehedens Navn stemte for Ludvig XVI's Henrettelse. Trods alt dette lykkedes det dog ikke C. at finde Naade for Robespierre's Øjne: den store Tribun lod ham udstøde af Jakobinerklubben »som adelig og alt for rig« og indviklede ham derefter i Processen mod Hébertisterne, der anklagedes for Planer mod Bjærget. Skønt C. mindst af alt tænkte paa noget saadant, og skønt hans Uskyldighed i det, han beskyldtes for, var øjensynlig, blev han dog dømt til Døden og guillotineret. Baade hans Livsførelse og de enkelte Værker, han forfattede, vidne om, at Stakkelen næppe har været rigtig klog. (Litt.: Avenel, *Anacharsis C., orateur du genre hurnain* [2 Bd., Paris 1865]). *F. J. M.*

ClOSerie des Lilas [klozridælila'], et Danseetablissement i Paris, der dog nu gerne benævnes (Jardin) Bullier.

Closterium se Alger, S. 514.

Clostridium butyricum se Smørsyrebakterie.

Clos-Vougeot [klovužo'], Burgund's mest udstrakte (ca. 50 Hekt.) og værdifulde Vinbjærg i Dep. Cote-d'Or, mellem Dijon og Nuits, ligger 5,5 Km. S. 0. f. Chambertin (se Bourgogne-vine) og blev anlagt i 12. Aarh. fra Klostret Citeaux (s. d.). *H. W.*

Clot [klo'|, Antoine Barthélemy, fransk-ægyptisk Læge, født 7. Novbr. 1793, død 28. Aug. 1868 i Marseille. Han studerede i Frankrig, blev 1820 Doktor i Medicin, 1823 i Kirurgi i Marseille og praktiserede derefter i denne By, men rejste 1825 til Ægypten som Chef for den ægyptiske Hærs Lægevæsen. Han fik stor Indflydelse paa Mehemet-Ali, og ved dennes Hjælp fik han oprettet et Sundheds-

raad i Kairo og grundede 1828 en medicinsk Skole i Abu-Zabel tæt ved Kairo. Hertil knyttedes en Skole for Farmaceuter og for Dyrlæger, for Jordemødre og i Kvindesygdomme. 1837 bleve alle disse Læreanstalter flyttede til Kairo. Stor Vanskelighed havde han ved at faa god Undervisning i Anatomi i Gang, idet Muselmændenes Religion stred mod Dissektion af menneskelige Lig; men ved Mehemet-Ali's Hjælp kom han over denne Vanskelighed. Som Lærere ved de nævnte Anstalter indkaldtes Tyskere, Italienere og Franskmænd. Selv underviste han i Kirurgi og foretog talrige dristige Operationer, som han beskrev i en lang Række Afhandlinger. 1832—33 rejste han til Paris med 12 unge Arabere, der skulde studere Medicin der, besøgte dernæst England, men vendte 1833 tilbage til Ægypten for at ordne Lægevæsenet ved den ægyptiske Flaade efter fransk Mønster. Da en stor Pestepidemi 1835 ramte Ægypten, tog han ivrig til Orde i den Anledning og udtalte sig navnlig mod Karantæne i dens tidligere Form. Dette Emne kom han gentagne Gange tilbage til, efter at han ved Mehemet-Ali's Død 1849 var vendt tilbage til Marseille. 1856 maatte han atter til Ægypten for at reorganisere sine Skoler, der vare gaaede stærkt tilbage, men rejste dog igen tilbage til Marseille, hvor han udgav sit sidste Arbejde over Pest. C. har erhvervet sig stor Fortjeneste ved at indføre Studiet af videnskabelig Medicin i Ægypten. *G. N.*

Cloth [klå'þ], engelsk Betegnelse for Klæde.

Clotho se Moirer.

Cloture [kloty!r] bruges i det engelske (engelsk-normanniske) og franske Retssprog saavel om Forhandlingernes Afslutning som om det derpaa rettede Andragende fra et af Kammermedlemmernes Side. Under den bourbonske Restaurationsperiode (1814—30) i Frankrig betegnedes ved C. de Tilraab og den Larm, hvorved Regeringens fanatiske Tilhængere (deraf kaldte *Clôturiers*) søgte at bringe Oppositionens Talere til Tavshed. *C. V. N.*

Clou [klu'] (fr.), Søm, Effektnummeret i et Skuespil, paa en Udstilling etc, »Trækplaster«.

Cloué [klue'], George Charles, fransk Søofficer, født 20. Aug. 1817, død i Paris 25. Decbr. 1889. C. blev Premierløjtnant 1855, Kommandør 1862, Kontreadmiral 1867, i hvilken Stilling han først gjorde Tjeneste som næstkommanderende ved den fransk-vestindiske Eskadre, senere som *Major général* i Cherbourg og endelig som Guvernør paa Martinique. 1874 Viceadmiral; 1875 *préfet maritime* i Cherbourg, 1878 Chef for Øvelseseskadren i Atlanterhavet, Aaret efter for Middelhavsflaaden. Da Jules Ferry 1880 rekonstruerede sit Ministerium, overtog C. Marineminister-Porteføuillen og forblev i denne Stilling, indtil Gambetta det paafølgende Aar i November afsatte Ferry. 1888 blev han Statsraad. C. er bekendt som Forfatter af flere hydrografiske Værker. *CL. W.*

Clouet [kluæ'], François, fransk Maler, født mellem 1510—15, død mellem 1570—72, var Søn af den nederlandske til Frankrig indvandrede Maler Jean (Jehan) C-, der virkede i Tours og Paris. C, der ligesom Faderen, efter dennes Fornavn, blev kaldet Jehannet eller Janet (Jannet), og som 1541 fik fransk Borgerret, arvede sin Faders Stilling som Hofmaler og Kammertjener og beklædte denne Posl baade under Frants I, Henrik II og Karl IX. I Egenskab af Hoffets Maler blev han benyttet til alskens Arbejde. Sin Berømmelse har han dog vundet ved sine, ogsaa af Samtiden højt priste, Portrætter. Mange af disse, der tidligere gik under C.'s Navn, have senere Tiders Forskning henført til C.'s Skole Hans Kunstnerfysiognomi staar derfor med lidt udviskede Træk, men viser dog flere sikre Karaktermærker: et meget omhyggeligt, redeligt og sanddru Fremstillingssæt, der stiller en Ansigt til Ansigt med den gengivne Personlighed, en klar Kolorit med ofte fremtrædende Sølvtone, uden stærke Skygger, saa at Figurerne udfolde sig lidt fladt paa Billedfladen. Hans Kunst udviser Lighedspunkter med Holbein's. Til hans helt autentiske Portrætter høre Billederne af Karl IX og hans Dronning Elisabeth af Østerrig i Louvre i Paris. Andre Værker, der henføres til ham eller hans Skole (et Tegn paa hans store kunstneriske Indflydelse), ere: Portrættet af Katharina af Medici med hendes fire Børn, Howard Castle i England, Karl IX's Portræt i Hofmuseet i Wien, en Suite paa over 80 Portrætter i sort og rødt Kridt af Medlemmer af det franske Hof, det store Rytterportræt af Henrik II i Chateau d'Azay-le-Rideau etc. *A. Hk.*

Clough [klə'f], Arthur Hugh, engelsk Digter, født i Liverpool 1. Jan. 1819, død 13. Novbr. 1861. 1823 udvandrede C.'s Fader med sin Familie til Amerika; men Sønnen blev sendt tilbage til England, da han var 9 Aar gl., og blev derefter opdragen i Rugby under den berømte Dr. Arnold's Ledelse. 1837 kom han til Oxford, hvor han forblev til 1848, da han ikke længere kunde samstemme med de der herskende religiøse Anskuelser. Efter et Ophold i Italien, hvor han bl. a. skrev Digtet »Easter Day« [Napoli 1849], modtog han en Ansættelse ved Universitetet i London; men 1852 udvandrede han til Amerika, nedsatte sig i Cambridge (Massachusetts) og helligede sig i nogen Tid udelukkende til litterært Arbejde. Et Tilbud om en Post som Eksaminator kaldte ham imidlertid atter tilbage til Fædrelandet. 1861 besøgte han igen Italien i Haab om at genvinde sit noget svækkede Helbred, men han døde i Firenze, paa hvis protestantiske Kirkegaard han ligger begravet. Hans Produktion er ikke meget omfattende: »Ambervalia« [1840], »The Bothie of Tober-na-Vuolich«, en højlandsk Idyl [1848], og »Amours de Voyage«, der blev til i Rom, ere hans vigtigste Værker. C. var, medens han levede, kun kendt inden for en snævrere Kreds; det var først, da hans »Poems« 1863 bleve udgivne med en kort Levnedsskildring af F. T. Palgrave, at en større Interesse blev vakt for ham. 1869 blev »Poems and Prose Remains« med et Udvalg af hans Breve og en Biografi udgivet af hans Hustru, og 1871 udkom hans »Poems and Essays« med Levnedsbeskrivelse af J. A. Symonds. C. var en ærlig, sandhedssøgende Natur; hans Digte afspejle hans Tanker over religiøse Spørgsmaal, hans Tro og Tvivl; de ere mandige og noble, men ikke sjælden tunge og uklare, og have været Genstand for højst forskellige Bedømmelser inden for de forskellige Lejre. *C. K.*

Clousonit, en Varietet af Jordbeg (Asfalt), som forekommer i en blaa Kalksten ved Inganess paa Orkney-Øerne. *N. V. U.*

Clove [klo!uv], gammel, men endnu brugelig

Vægt for Uld i Storbritannien. 1 C. — 7 engelske Pd. =3,175 Kg. 2 C. = 1 *Stone*. *C. V. S.*

Clovio, Giulio, kaldet Macedo, berømt italiensk Miniaturmaler, født 1498 i Grizane i Kroatien, død 1578 i Rom. Han blev Domherre i Flagellantcrordenen, men fik af Paven Tilladelse til at udtræde af den gejstlige Stand og gik derpaa i Lære hos Giulio Romano for at lægge sig efter Historiemaleriet. Det gik dog snart op baade for Mester og Elev, at det ikke var dette, men Miniaturmaleriet, C. sad inde med store Anlæg for; C. gik derfor til Giovanni de' Libri i Verona for at lære den nævnte Kunst hos ham. Han naaede snart saa stort Mesterskab i sin Kunst, at han med Grund regnes for den ypperste, Italien har frembragt paa dette Felt. Han gjorde med Forkærlighed og i stort Antal Billeder til Messebøger, Koralbøger, Bønnebøger, af hvilke mange opbevares som kostelige Skatte i forskellige Biblioteker og Museer, som i Museo Nazionale i Napoli, i British Museum i London, i det vatikanske Bibliotek i Rom; kun lidt af ham er paa privat Haand. Hans Billeder ere fantasifulde, smagfuldt anordnede og af mesterlig Udførelse; som Regel anbringer han paa sine Billeder særdeles mange Figurer, oftest af meget smaa Dimensioner, — efter Vasari stundom ikke større end en Myre, — men alle beundringsværdig fint gjorte og karakteriserede. En Tid lang levede han i Perugia i Kardinal Grimani's Tjeneste, 1540 gik han til Rom i Kardinal Farnese's Tjeneste og døde der. Hans Selvportræt er i Ambras-Samlingen i Wien. Der er stukket og skaaret en hel Del efter ham, ogsaa af Dürer. *F. J. M.*

Clown [klau'n] (eng ,) se Klovn.

Clugny se Cluny.

Clumber Spaniol [klœmbəspa'njəl] se Hunde.

Clunes [klu'ns], By i den britisk-australske Koloni Victoria, 200 Km. N. V. f. Melbourne ved Creswick-Creek, tæller (1891) 3,500 Indb. og har Kvartsbjærgværker med rigt Udbytte af Guld.

Clunia se Aranda de Duero.

Cluniacénsere, en Gren af Benediktinerordenen, der har faaet Navn efter Hovedklostret Cluny. Hertug Vilhelm fra Aquitanien stiftede 910 et Abbedi i Cluny og overgav det til Abbed Berno, der gennemførte Benediktinerreglen i sin oprindelige Strenghed. Hans Efterfølger, Abbed Odo (927—941), skærpede Reglen og indførte den i andre Klostre, som kom til at danne en Kongregation under Opsyn af Cluny-Abbeden, der stod umiddelbart under Paven. Cluniacenserkongregationens Regler, *Consuetudines*, ovbandt Munkenes Liv i de mindste Enkeltheder, saa det Spillerum for de individuelle Forskelle, som Benediktinerreglen med saa megen Takt havde tilladt, helt forsvandt. Der var Regler for, hvordan man skulde spise og drikke, hoste og nyse o. l. For at bøde paa den strenge Tavshedspligt opfandt Munkene et Tegnsprog. Pavemagten var baandlagt af Usædelighed og Kirken af Lensvæsenet. Herimod rejste C. sig. Med Gregor VII kom en C. paa Pavestolen; hvad han havde lært i Cluny, førte han med hele sin Personligheds Vægt ud i Livet: Kirken uafhængig af Staten (Investiturstriden) og Præsterne uafhængige af Familielivet (Cølibat), og C. var overalt for Haanden som kampberedt og uforfærdet Hær. De overøstes til Løn herfor med Privilegier og Rigdomme, der snart ødede deres Energi og ideale Trang. Under Peter den Ærværdige (1122—56) lyste Cluny i sin forrige Renhed; men de senere Forsøg paa Reformer (i 13. Aarh. af Abbederne Hugo V og Yvo, i 14. Aarh. af Henrik I) faldt til Jorden. 1790 ophævedes Klostret i Cluny og hele Ordenen; samtidig nedreves den 1089 paabegyndte Basilika, der i Størrelse kun blev overgaaet af St. Peter i Rom og i Pragt søgte sin Lige. Fra Ordenen udgik Paverne Gregor VII, Urban II og Paschalis II. (Litt.: Greeven, »Die Wirksamkeit der Cluniacenser auf kirchlichem und politischem Gebiet in XI. Jahrh.« [Wesel 1870]; Cuchérat, *C. au XI siècle, son influence* etc. [2. Opl., Autun 1873]; Deminuid, *Pierre le Vénérable, ou la vie et l'influence monastiques au 12. siècle* [Paris 1878]; E. Sackur, »Die C. in ihrer kirklichen und allgemeingesch. Wirksamkeit bis zur Mitte d. II. Jahrh.« [2 Bd., Halle 1892-94]). ; *L.M.*

Cluny [klyni'] (Clugny) (lat. *Cluniacum*), By i det østlige Frankrig, Dep. Såone-et-Loire, Arrond. Mâcon (Bourgogne), ved Såone's Biflod Grosns, har (1891) 3,400 Indb., der drive Industri i Papir, Lærred, Læder og Eddike. C.'s Navn er berømt ved det her 910 stiftede Benediktinerabbedi, hvorfra udgik en særlig Afdeling af Benediktinerordenen, Cluniacenserne (s. d.). Der findes kun ringe Rester af den store Klosterkirke, som efter Ordenens Ophævelse 1790 for en stor Del ødelagdes under Revolutionen (ogsaa under Hugenotkrigene havde Klostret lidt meget), men mange af de gamle Bygninger staa endnu og indeslutte saa at sige Byen; Bygningerne benyttes for en stor Del af Byens offentlige Institutioner, saaledes Biblioteket, et berømt Museum (se Hôtel de G), en Industriskole m. m. I C. er Maleren Prud'hon født. *H. W.*

Clupĕa se Sild.

Cluse-et-Mijoux, la [laklyzemižu'], Landsby i det østlige Frankrig, Dep. Doubs, Arrond. Pontarlier, med (1891) 900 Indb. og nogen Industri, ligger ca. 850 M. o. H. ved Indgangen til et af de vigtigste Passer mellem Frankrig og Schweiz over Jurabjærgene (fra Pontarlier til Neuchâtel). Indgangen beskyttes ved to stærke Forter, det ny anlagte Fort Larmont paa venstre, og det gamle Fort Joux paa højre Side. Det sidste er anlagt i 16. Aarh. og var meget omtvistet i Kampene om Franche-Comté, indtil det endelig erobredes af Ludvig XIV; det er ofte blevet benyttet som Statsfængsel, bl. a. have Grev Mirabeau (1775) og Toussaint l'Ouverture (til sin Død 1803) siddet fangne her. Det var gennem dette Pas, at Bourbaki's Hær gik ind i Schweiz Febr. 1871 efter en sidste Kamp med Tyskerne. *H. W.*

Cluseret [klyzræ'], Gustav Paul, fransk Revolutionsmand, er født 13. Juni 1823 i Paris, Søn af en Oberst, blev 1843 Underløjtnant og i Febr. 1848 forfremmet til Løjtnant. Under Februarrevolutionen havde han Post ved Banken og holdt den i 24 Timer; brugtes senere til at organisere Mobilgarden og førte en Bataillon i Gadekampen i Junidagene. Ved Afstemningen efter Statskuppet 1851 stemte han Nej og blev derfor afskediget, men indtraadte 1854 paa ny i Hæren og blev i Krimkrigen Kaptajn. 1858 tog C. Afsked, var 1860 Oberst under Garibaldi paa Sicilien og i

Syditalien og tjente 1861—63 i Nordamerika i Unionshæren bl. a. som Adjutant hos Mac Clellan. Lincoln udnævnte ham 1862 til Brigadegeneral, men Senatet nægtede sin Stadfæstelse. Senere udgav han et Ugeblad for at virke for Fremont's Valg til Præsident og søgte i Aug. 1865 at ophidse Negrene i Sydstaterne til en Racekrig. Han drog 1867 til Irland, hvor han havde nøje Forbindelse med Fenierne, og 1868 til Paris, hvor han som Bladredaktør heftig angreb Kejserdømmet og knyttede sig til »Internationale«. Han skulde derfor fængsles 1869, men blev som nordamerikansk Borger udvist og drog til Belgien. Han vendte i Septbr. 1870 tilbage til Frankrig og søgte først i Paris, senere i Lyon og i Marseille at oprette en rød socialistisk Republik ved en Konføderation af de sydfranske Departementer, men blev af Forsvarsregeringens Repræsentanter Challemel Lacour og Esquiros fordreven til Geneve. I Febr. 1871 kom han til Paris og var i April under Kommunens Oprør Leder for Krigsforvaltningen, men blev afsat 1. Maj og kastet i Fængsel. Han undslap ved Stadens Indtagelse, holdt sig skjult i 5 Maaneder og undslap til Mejiko, medens han 1872 fraværende blev dødsdømt. Han levede nu i flere Aar som Maler, især i Østerland, kom hjem 1880 efter Amnestien og blev Medarbejder af radikale Blade; men allerede næste Aar maatte han flygte igen, da han blev idømt Fængselsstraf for at have søgt at forlede Soldater til Myteri. 1884 kom han atter tilbage og valgtes 1888 til Deputeretkamret som socialistisk Kandidat; genvalgtes 1889 og 1893, men har ingen Rolle spillet. 1887—88 udgav C. sine Erindringer i 3 Bd. og forsvarede heri Kommunen, men rettede stærke Angreb imod dens Ledere. *E. E.*

Cluses [kly!z], By i det østlige Frankrig, Dep. Haute-Savoie, Arrond. Bonneville, 495 M. o. H. ved Arve, har (1891) 1,600 Indb., hovedsagelig Urmagere, og en Skole for Urmageri. Benediktiner-Kongregationen i C. stiftedes 966 af Hugo af Scousat, reformeredes 1066 og talte 1216: 145 Klostre. *H. W.*

Clusia L., Slægt af *Guttiferae*, Træer eller oftest epifytiske Buske, der ere forsynede med talrige Luftrødder, og hvis Blade ere læderagtige, aflange eller omvendt-ægdannede. Blomsterne ere tvebo med 4—10 Bæger- og Kronblade. De talrige Støvdragere ere fri eller mere eller mindre sammenvoksede og af yderst forskelligartet Udseende. Frugtknuden er 5 — 1 o-rummet og Frugten en tyk, læderagtig eller kødet Kapsel. Alle Dele indeholde rigelige Mængder af Harpiks i Gange. Omtrent 80 Arter i det tropiske og subtropiske Amerika's Urskove. Af flere Arter, især *C. rosea* L., der har meget store, røde Blomster, og *C. minor* L. (begge i Vestindien), anvendes Harpiksen dels til Lægemidler (afførende og mod Saar), dels til Fremstilling af Beg og Tjære, der navnlig bruges i Skibsbyggeriet. Af den ligeledes vestindiske *C. flava* L. faas den saakaldte Svinegummi, et Saarmiddel, hvis Navn hidrører fra, at vilde Svin, som ere saarede, skulle gnide sig op ad Stammen, indtil Harpiksen flyder ud. *A. M.*

Clusiacēae se Guttiferae.

Clusius se Lecluse, Ch. de.

Clusōne, tysk Klausen, By i Norditalien, Provins Bergamo, beliggende i 649 M.'s Højde ved den i Adda faldende Serio, har (1881) 3,900 Indb., Kobber- og Vitriolværker, Klæde- og Jærnvarefabrikation. Her fundne Oldsager tyde hen paa den romerske Koloni *Clausonium*. *C. A.*

Cluysenaar [klåi'sena.r], Jean André Alfred, belgisk Historiemaler, er født 24. Septbr. 1837 i Bruxelles. Han er uddannet i sin Fødeby og i *Paris* under Cogniet. Hans Hovedværk er Freskerne i Gent's Universitet (med de fem Emner: det romerske Rige; Grundlæggelsen af det kristelige Dogme; Pavedømmets Kamp med den verdslige Magt; Reformationen og Renaissancen samt den franske Revolution). Til hans senere Værker hører »Sovende Bakkantinde« [1890]. *A. Hk.*

Clwyd [kluid], Flod i Nordwales, Grevskab Denbigh, udspringer 13 Km. S. V. f. Ruthin, løber 50 Km. mod Sydvest og falder ved Rhyl i den irske Sø. Dens Dal er berømt for sin Skønhed.

Clyde jklai'd], Flod i det sydvestlige Skotland, udspringer paa Queensberry Hill i den sydlige Del af Grevskabet Lanark. Dens øvre Løb har en meget vekslende Karakter. Fra en snæver Dal træder den ud i den brede Biggarslette, gennem hvilken den efter al Rimelighed tidligere forenede sig med Tweed. Nordligere sænker dens Leje sig saa stærkt, at den paa en Strækning af 7 Km. falder ikke mindre end 110 M. Den danner her fire Vandfald, af hvilke navnlig Cora Lin lidt oven for Byen Lanark er vidt berømt. Længere mod Nordvest gennemstrømmer C. de rigeste og bedst befolkede Egne i Skotland, »det skotske Paradis«, passerer Glasgow og munder efter et Løb paa 157 Km. ved Greenock ud i Firth of C. Endnu for 100 Aar siden var den ganske usejlbar for større Skibe, og Glasgow var dengang en Indlandsby paa næppe 50,000 Indb. I vore Dage er C. ved Uddybning gjort tilgængelig selv for de største Skibe, og den samlede Drægtighed af de Skibe, der aarlig besøge Glasgow, er næsten 3 Mill. Tons. Ved dens Bredder ligge nu næsten alle Skotlands Skibsværfter. C.'s Opland, Clydesdale, hvilket Navn nu ofte kun bruges for den Del, der ligger i Grevskabet Lanark, er 4,092 □ Km.; det er bekendt for sine ypperlige Heste og sin Rigdom paa Frugthaver, Kul og Jærn. Paa det lille Omraade bor næsten en Tredjedel af hele Kongeriget Skotlands Befolkning. Firth of C. kaldes den Fjord fra den irske Sø, som skærer sig ind i Vestskotland mellem Halvøerne Cantyre og Ayrshire; i den vestlige Del ligger Øen Arran, som ved Kilbrannansound skilles fra Cantyre. *C. A,*

Clydesdale [klai'dzde.il] se Clyde.

Clydesdale-Hesten se Hesteracer.

Clymenia, spiralsnoet Ammonit (s. d.) med vinkelbøiede Kammervægsrande og dorsal Sipho, fra De von- og Kulformationen. *H. J. P.*

Clypeastridae se Søpindsvin.

Clytus, Slægt af Cerambycidernes Familie, kendelig paa gule eller hvidgule Tværbaand over Dækvingerne; Blomster- og Solskinsdyr uden forstlig Betydning. *C. W.-L.*

Cliiver (Cluverius), Philipp, tysk Geograf (1580—1623). Efter at have berejst Norge, England, Skotland, Frankrig, Tyskland og Italien i Aarene 1607—13 bosatte han sig i Leyden, hvor han særlig kastede sig over Studiet af den gamle

Geografi. Efter Offentliggørelsen af *Germaniaantiqua* [1616] fik han Titel af *Geographus academicus*. Hans Hovedværk, *Introductio in universam geographiam tam veterum quam novorum* [Leyden 1629], som først udkom efter hans Død, blev meget udbredt. I videnskabelig Henseende staar det dog tilbage for hans overordentlig omhyggelig udarbejdede Beskrivelse af det gamle Italien og Sicilien saavel som hans *Germania antiqua*. (Litt.: Philipp C. i Penck's »Geogr. Abhandlungen« V 2 [Wien 1894]). *C. A.*

Cm., forkortet Betegnelse for Centimeter. Kvadratcentimeter betegnes ved C m.^{2}, Kubikcentimeter ved Cm.^{3}. Se Meter. *C. V. S.*

C-mol, den Mol-Tonart, der har C. til Grundtone, den har tre ♭, for *k*, *e* og *a*. Se. C. og Tonart. *S. L.*

Cn., Forkortelse af det romerske Fornavn Cnaius, Cnaeus, Gnacus.

Cnemidōtus, Slægt af Vandkalvenes Familie, indbefattende meget smaa, uanselige Biller. *C. W.-L.*

Cnemiérnis se Hønsegaas.

Cnethocámpa se Processionsspinder.

Cnícus L., Slægt af de Kurvblomstrede (Tidselgruppen) med en enkelt Art, *C. Benedictus* L. (Benediktinertidsel, Cardobenedikt), en enaarig, $o_{,20}$—$o_{,40}$ *M.* høj Urt med aflange, fjerlappede og tornede Blade, der ligesom hele Planten ere klæbrige og spindelvævsagtig haarede. De kegleformede Kurve sidde enkeltvis i Grenenes Ender, omgivne af nogle tætstillede Løvblade; de indre Svøbblade have en lang, fjerdelt Torn; Blomsterne ere gule og Frugterne udstyrede med en dobbelt Fnok. *C.* vokser i de europæiske Middelhavslande og Lilleasien; Frø og Blade ere officinelle og anvendes til Fremstilling af bitre Midler. *A. M.*

Cnidium se Seline.

C-Nøgle se C. og Nøgle.

Co., Forkortelse af Compagnied. s. s. Handelsselskab. Bruges kun ved Firmanavne for at betegne et Selskabsforhold. F. Eks. Firmanavnet P. Mørck & Co. angiver, at P. Mørck ikke er eneste Indehaver af Firmaet, men at der tillige findes andre aktive og passive Deltagere. — Se Associé og Firma. *C. V. S.*

Coa, en ca. 150 Km. lang Flod i det nordlige Portugal, Provins Beira, udspringer nær ved den spanske Grænse, paa Serra de las Mesas, drejer mod Nord ved Sabugal og falder i Douro's venstre Bred ved Fozcoa, o: C.'s Munding. *H. W.*

Coahuila eller Cohahuila, Stat i den nordligste Del af Mejiko, begrænset mod Nord og Nordøst af Floden Rio Grande del Norte, 156,731 □ Km. med (1892) 177,793 Indb., som overvejende ere Kreoler eller Mestizer, kun for en ringe Del rene Indianere. Da C. delvis omfatter »Mejiko's Sahara« (Bolson de Mapimi), en udstrakt 1,150 M. høj Sænkning i Højsletten, som i Tørtiden paa store Arealer er ganske vandløs, men i Regntiden vidt og bredt dækker sig med Saltsumpe og kun tjener til Opholdssted for omstrejfende halvvilde Indianere, hører Staten til de allertarveligst befolkede Egne af Mejiko. Uden for Ørkenlandet strække forskellige Højdedrag sig hen over Højsletten, som sænker sig Nord paa ned mod Rio Grande, hvorhen de vigtigste Floder (navnlig den 300 Km. lange Rio Salado) søge. I Bjærgene indvindes en ringe Mængde Sølv, Kobber og Bly; men for øvrigt er Befolkningens vigtigste Erhverv Kvægavlen, og fæstningsagtige Gaarde *(haciendas)*, hvis store Kvæghjorde vogtes af beredne og bevæbnede Hyrder, ligge vidt spredte over Landet. Klimaet er tørt, og Nedbøren næsten indskrænket til de tre Sommermaaneder; men der avles dog lidt Hvede, Majs, Vin og Bomuld. Tvende Jærnbaner gennemskære det med Kakteer, Agaver, Yucca'er og Kreosotbuske overvoksede Land. Hovedstaden er Saltillo (23,000 Indb). *J. J. N.*

Coal-Grit [ko!ulgrit] ell. Gritstone [gri't-sto.un] betegner visse kiselholdige Konkretioner, der ikke sjælden forekomme i Kullagene fra Stenkul- og Juraformationen, paa forskellige Steder i og uden for Europa. *K. R.*

Coal-Measures [ko!ulmeʒəz] se Stenkulsformationen.

Coanza se Cuanza.

Coast Range [ko!ustre.indž], »Kystkæden«, en Længdekæde langs Kysten af det stille Ocean i Nordamerika, strækker sig gennem Kalifornien, Oregon og Washington fra Colorado's nedre Løb til Juan de Fucastræde og finder sin naturlige Fortsættelse mod Syd i den kaliforniske Halvøs Bjærge; og mod Nord i Bjærgstrøgene paa Vancouver og de andre Kystøer. Den mellemste Del af Kæden hører til Kridtformationen, mod Nord og Syd findes eocene Stenmasser, saa at hele Kæden er af betydelig yngre Dannelse end den indenfor liggende Nevadakæde. Vulkanske Gennembrud have fundet Sted; men virksomme Vulkaner findes ikke længere. Kystkæden gennembrydes mod Nord af Floden Columbia, i Staten Kalifornien af Golden Gate, »den gyldne Port«, og saaledes aabnes der Adgang til tvende brede Længdedale; den nordlige strækker sig mellem C. R. og Kaskadebjærgene, udgør den frugtbareste Del af Staten Oregon og vandes af Willametta; den sydlige Længdedal begrænses mod Øst af Sierra Nevada og vandes af Sacramento og dens Biflod San Joaquin. De højeste Toppe ere Olympus (2,480 M.) ved Juan de Fucastrædet og San Bernardino (2,590 M.) i Kalifornien. Hele Kæden er indhyllet i tætte Naaleskove. *C. A.*

Coast Survey [ko!ustsə!ve.i], videnskabeligt Statsinstitut i de forenede Stater, der har samme Formaal som den europæiske Gradmaaling, men oprindelig kun foretog Kystmaalinger.

Coatbridge [ko!utbridž], By i det sydvestlige Skotland, Lanarkshire, 15 Km. 0. f. Glasgow, ved Monklandkanalen, med vigtige Jærnværker og (1891) 30,000 Indb.

Coating [ko!utiŋ], glatte eller kiprede, klædeagtige Stoffer, sværere end almindeligt Klæde og temmelig fast valkede, men kun svagt overskaarne, og derfor forsynede med lang Luv, dog ikke saa lang som ved Kalmuk, med hvilket Stof C. i øvrigt har stor Lighed. Det benyttes især til Vinterfrakker. *K. M.*

CoatzaCOåICOS, mejikansk Havnestad ved Campêchebugten, det østlige Udgangspunkt for en 318 Km. lang Jærnbane, der gaar over Tehuantepec-Tangen til den pacifiske Havn St. Cruz og saaledes er en Konkurrent til Panamabanen. *J. J. N.*

Cob, Mønt paa Gibraltar, se Dollar.

Cob [kå'b], tætbygget, kraftig, engelsk Halvblodshest af Middelstørrelse. *C. G. B.*

Cobaëa Gav., Slægt af *Polemoniaceae*, klatrende Urter med tynde Stængler og ligefinnede Blade,

der ende i forgrenede Slyngtraade. Blomsterne sidde enkeltvis i Bladhjørnerne; de have brede, løvbladlignende Bægerblade, stor, klokkeformet Krone og langt fremragende Støvdragere. Kapslen er læderagtig og Frøene bredvingede. 6 Arter, der have hjemme i det tropiske Amerika, og hvoraf nogle dyrkes i Væksthus, saaledes *C. scandens* Cav.; dens Blomster ere først lysegrønne og siden violette. *A. M.*

C. scandens Cav. er meget stærkt voksende. Den dyrkes i Koldhus og oftest i enaarig Kultur. Hvis man ikke udplanter den i Koldhuset, maa man give den store Potter. Den formeres ved Frø, der saas paa Varmebed i April. *L. H.*

Coban, By i den centralamerikanske Stat Guatemala, Dep. Alta Verapaz, er beliggende paa en frugtbar Højslette i Tierra tempiada, har (1880) 4,900 Indb., næsten lutter Indianere, og var tidligere Midtpunktet for Dominikanernes Virksomhed. I Omegnen stor Kaffeindustri. *C. A.*

Cobar, By i den britisk-australske Koloni New-South-Wales, 150 Km. S. f. Fort Bourke ved Darling, med (1891) ca. 1,200 Indb. og Jærnbanetilslutning til den fra Sidney til Bourke førende Bane. I Omegnen findes rige Kobberminer, af hvilke Great C. Mine alene sysselsætter 6—700 Mennesker og indtil 1888 har produceret Kobber til en Værdi af Mill. Kr. *C.A.*

Cobb [kå'b], Howell, nordamerikansk Statsmand (1815—68), blev 1836 Sagfører i sin Fødestat Georgia, 1838—40 og 1844 — 50 Medlem af Unionens Repræsentanthus. Som ivrig Demokrat forsvarede han Frihandelssystemet og Krigen mod Mejiko samt Clay's Kompromisforslag og blev derefter Guvernør i Georgia. 1856 virkede han ivrig for Buchanan's Valg og blev derefter Finansminister. Da Sydstaternes Oprør begyndte i Novbr. 1860, arbejdede han planmæssig paa Ødelæggelsen af Unionens Finansvæsen. I Decbr. afgik han fra sit Embede og sluttede sig aabent til Oprøret. *S. B. T.*

Cobbett [kåVt], William, engelsk politisk Forfatter, født 9. Marts 1762, død 18. Juni 1835, lod sig 1784 hverve til Soldat ved et Regiment i Ny-Skotland og rykkede senere op til Underofficer. Han tog Afsked 1791 og maatte næste Aar, for en Klage over nogle Officerer, først ty til Frankrig og derefter til Nordamerika. Her gjorde han snart i Lykke ved et Flyveskrift og skrev senere flere andre under Mærket Peter Porcupine (d. v. s. Pindsvin), samt udgav 1797—99 et Dagblad »Porcupine Gazette« med de bitreste Udfald imod de demokratiske Grundsætninger og den franske Revolution. (En Samling af disse Artikler, »Porcupine Works«, udkom 1801—02 i 12 Bd.). Da C. for sit voldsomme Sprog idømtes store Bøder (5,000 Doll.) og ikke kunde udrede dem, vendte han 1800 tilbage til England. Han vakte 1802 stor Opsigt ved et Flyveskrift mod Freden med Frankrig (affattet som et Brev til Minister Addington) og grundlagde endnu s. A. Ugebladet »Weekly political register«, som med korte Afbrydelser fortsattes til hans Død og er et vigtigt Kildeskrift for Tidshistorien. I de første Aar var C. en af Toriernes ypperste Talsmænd i Pressen; men allerede 1805 slog han om og blev efterhaanden lige saa yderlig radikal, som han tidligere havde været konservativ. Et Angreb paa Pryglestraffen i Hæren paadrog ham 1810 2 Aars Fængsel, og han blev derved materielt ødelagt. Vistnok naaede hans Blad 1816 en hidtil ukendt Udbredelse (100,000 Holdere), men alligevel havde han en umaadelig Gæld, og under Presseforfølgelsen 1817 saa han sig nødt til at flygte til Nordamerika. Herfra vendte han først 1819 tilbage og bragte nu med sig Th. Paine's Ben, skønt han en Snes Aar tidligere havde udtalt de skarpeste Ord imod denne radikale Forfatter. 1820 var C. en varm Forsvarer for Dronning Karoline og udgav et nyt Dagblad »Evening Post« i dette Øjemed. Ved Siden af sin journalistiske Virksomhed udfoldede C. stor Frugtbarhed som Forfatter. Han udarbejdede den første Tredjedel af »Parliamentary History of England from the earliest period (1066) to 1803« [12 Bd. 1803—12, indtil 1743], der blev afsluttet af Parlamentets Bogtrykker, Hansard, og fortsat med »Parliamentary Debates«, hvoraf C. indtil 1812 udarbejdede 23 Bd. (Aarene 1803 — 12), og udgav ligeledes de 8 første Bd. af den store »Collection of State Trials« (politiske Retssager) [1809—10], fortsat af Howell. Desuden skrev han en engelsk Sproglære [1818], som i en Maaned solgtes i 10,000 Aftryk, og som i Form af grammatiske Eksempler gør bidende Udfald imod Kongedømmet [ny Udg. 1868]. En »History of the reformation in England and Ireland« [1824—27] er mærkelig ved sine haarde Domme over Luther og Calvin samt over Reformationens voldsomme Gennemførelse. Som ivrig Landmand gennemrejste han England til Hest og skildrede sine Indtryk i »Rural Rides« [1830]. C. valgtes 1832 til Underhuset, men spillede ikke her nogen Rolle. Et Udvalg af hans politiske Skrifter — i alt udgøre hans Værker 100 Bd. — udgaves 1848 i 9 Bd. af hans Søn, John Morgan C, som 1852—62 var radikalt Medlem af Underhuset. (Litt.: Ed. Smith, *W. Cobbett* [Lond. 1878]). *E. £.*

Cobbler [kå'blə] (eng.), en Drik, der tilberedes af Vin, stødt Is, Sukker og undertiden Krydderier og drikkes gennem et Halmstraa e. 1. Den mest anvendte er Sherry-C.

Cobden [kå'bden], Richard, engelsk Politiker og praktisk Nationaløkonom, »Frihandelens Apostel« og geniale Agitator, født 3. Juni 1804, død 2. Apr. 1865. C. var en *self-mademan;* hans Fader var en fattig Bonde i Sussex, og i Barneaarene maatte C. som Hyrdedreng bidrage til Familiens Underhold. Ikke desto mindre lykkedes det ham tidlig, takket være fortrinlige Evner, ved Selvstudium at erhverve et ikke ubetydeligt Fond af Kundskaber, som han hele sit Liv igennem øgede. Hans Rustning i Livskampen var en aaben Intelligens, en sej Handlekraft og en i alle Forhold ubestikkelig Ærlighed; anden Indsats havde han ikke, da han fra Hjemmets yderst beskedne Kaar som 15 Aars Dreng fik Ansættelse hos en i London boende Slægtning, der ejede en større Manufakturforretning; for denne blev han efter et Par Aars Forløb handelsrejsende, og som saadan virkede han en Aarrække. 1832 overtog han sammen med et Par Venner en Katunfabrik i Lancashire, med Manchester som Forretningsdomicil, og snart blev han dens ledende Chef; Fabrikatet var inden ret længe saa vel anskrevet, at det efter ham blev kaldt *C. prints,* og Indtægterne stege hurtig. Rigdom var imidlertid ikke C.'s Maal; saa snart han følte sin økonomiske Stilling nogenlunde sikret, kastede han sig med Liv og Sjæl ind

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

i Agitationen for sine frisindede Ideer, og 1837 stillede han sig som Kandidat til Parlamentet fra Stockport, men faldt igennem. Hans Virksomhedstrang fandt imidlertid Udløb foreløbig ad en anden Vej. I Slutn. af 1838 havde der i Manchester dannet sig en Forening, hvis Løsen var den trykkende Korntolds Ophævelse; Eksemplet fulgtes andensteds, og allerede Foraaret 1839 stiftedes det snart saa mægtige Agitationsforbund *Anti-cornlaw-league* (s. d.), hvis populære Organisator og Leder, ja Personifikation C. meget hurtig blev. 1841 stillede han sig atter til Valg i Stockport og blev denne Gang sendt til Underhuset; allerede hans Jomfrutale, der for øvrigt af hans langt overmægtige Modstandere blev mødt med Haanlatter, var rettet mod de forhadte Kornlove. Men saa langt fra at lade sig afskrække ved den lunkne Modtagelse, han her fik, æggede den kun yderligere hans Iver, og han kastede sig nu ind i en voldsom Agitation, der i hele fem Aar uden Afbrydelse holdtes gaaende over det hele Land, og hvori C. var Sjælen; god Hjælp ydedes ham især af hans Ven John Bright (s. d.). Endelig indsaa Regeringen, at Bevægelsen ikke længere var at modstaa, og foreslog selv 1846 Korntoldens Afskaffelse. I Underhuset, hvis Stemning efterhaanden afgjort havde vendt sig til Gunst for Reformen, opnaaedc den denne Gang 337 mod 240 Stemmer, og Overhuset fandt det klogest at give efter. Selv om man kan sige, at Robert Peel var den Statsmand, der, trods sin Modstræben, direkte foranledigede Korntolden afskaffet og dermed i det hele formidlede Frihandelsgrundsætningernes Sejr i England, er det ikke desto mindre en af Peel selv i Underhusets Møde 26. Juni 1846 anerkendt uomtvistelig Kendsgerning, at det aldeles overvejende skyldtes C.'s utrættelige Energi og hans overbevisende, om end prunkløse Veltalenhed, at den dybtgribende Reform saa hurtig kunde gennemføres. Ved sine personlige Ofre af Tid, Arbejdskraft og Pengemidler var C. imidlertid bragt omtrent til Grænsen af Fattigdom; men som en Erstatning og i Taknemmelighed blev der af hans Venner og Beundrere subskriberet sammen en Æresgave paa 80,000 L. St. (1,440,000 Kr.) til ham.

C.'s Arbejde til Frihandelens Gennemførelse var dog ingenlunde afsluttet med Kornlovenes Ophævelse. Da han 1847 paa ny indvalgtes i Parlamentet, opgav han definitivt sin Forretning for helt at vie sig til sin Frihandels-Mission, saa langt hans rystede Helbred strakte til. Foreløbig bidrog han 1849 med vanlig Iver til Navigationsaktens (s. d.) Ophævelse. Men skønt hans Modstand mod den indirekte Beskatning og alle indskrænkende Baand paa Omsætningslivet blev skarpere efter den første store Sejr, var Frihandelen dog ikke hans eneste Tanke og Maal. Den dannede i hans politiske System kun et enkelt Udslag af den Bentham'ske Nyttemorals Princip om den størst mulige Sum af Lykke og Velvære for det størst mulige Antal (se Bentham). Som praktisk, demokratisk Politiker vare Midlerne hertil for ham dels af moralsk Art, som Folkeoplysning og Filantropi, dels af økonomisk, som Sparsommelighed i Statshusholdningen og Skattelettelser tor de overvejende indirekte og tungest bebyrdede lavere Samfundsklasser, dels af politisk, som udvidet Stemmeret og Selvstyre, dels endelig en Genoptagelse og videre Udvikling af den gamle fysiokratiske *Laissez-faire*-Doktrin, ifølge hvilken Samfundets Fremgang tænkes bedst formidlet gennem det enkelte Individs Frihed og Ret til — inden for Rammen af Moral og Samfundsvedtægt — uhemmet af Statens Indgreb selv at være sin Lykkes Smed. Efter den store Industriby, hvor denne liberal-økonomiske Retning paa denne Tid havde et af sine vigtigste Udgangspunkter, og hvor bl a. fremragende Tilhængere ogsaa C. virkede, blev Læren nu — i Begyndelsen som et særlig af tyske Økonomer benyttet Spottenavn — kaldt »Manchesterskolen«. Dens Lære opfattedes og var ensbetydende med Kravet paa fuld Frihed for det økonomiske Liv og paa Udfoldelsen af en saa vidt muligt ubunden fri Konkurrence som dettes Regulator. Med denne Fordring paa de økonomiske Kræfters Frigørelse gennem fri Handel, fri Samfærdsel, fri Konkurrence hang hos C. hans Fredskærlighed og Antimilitarisme sammen. Hans Modvilje mod Krigen som folkeretligt Afgørelsesmiddel kommer til Orde allerede i nogle af hans første Brochurer: »England, Ireland and America« [1835] og »Russia« [1836]. Som Fredsven arbejdede han for Oprettelsen af en international Voldgiftsdomstol, for almindelig Afvæbning og søgte i Tale og Skrift (Brochurerne »1793 and 1853« [1853] og »Three panics« [1862]) at modvirke enhver hos det engelske Folk opdukkende krigersk Stemning. Ud fra sin Ikke-Interventions-Politik søgte han ogsaa at forhindre Krimkrigens Udbrud og formaaede Underhuset til at vedtage et Mistillidsvotum mod det Palmerstone'ske Ministerium, da dette 1857 indviklede England i Krig med Kina. Dette kostede vistnok C. hans Plads i Underhuset; men 1859 blev han dog alter indvalgt deri fra Rochdale, som han repræsenterede indtil sin Død. C. havde i disse Aar gentagne Gange vægret sig ved at modtage en Plads i Regeringen.

Som praktisk Politiker fik C. Anledning til at vise sit Fædreland en sidste stor Tjeneste ved sin Medvirkning til Afslutningen af den epokegørende fransk-engelske Handelstraktat af 23. Jan. 1860. Efter Initiativ af Michel Chevalier (s. d.) og med Opdrag af den engelske Regering begav C. sig i Oktbr. 1859 til Paris, hvor han havde langvarige og vanskelige Underhandlinger med Napoleon III. C. var ingenlunde blind for, at Traktatpolitikken efter sit Væsen stred mod Frihandelens Princip, men han bøjede sig for de praktiske Hensyn, navnlig med den Kendsgerning for Øje, at Beskyttelsessystemets Magt i Frankrig dermed for lange Tider vilde være brudt. Det blev hans sidste Stordaad.

Sine økonomiske og sociale Grundanskuelser hentede C. væsentlig fra Adam Smith, Bastiat og Bentham; til den overleverede Lære føjede han lidet eller intet nyt. Han var ingen Opdager, ej heller nogen Teoriernes Mand; end ikke Frihandelsprincipperne har han givet en selvstændig Udformning; de vare i alt væsentlig fremsatte allerede af W. Huskisson (s. d.) i 1820'erne. Men de Teorier, C. gjorde sig til Talsmand for, formaaede han at belyse med en saa slaaende Klarhed, at de fattedes af enhver. Han havde den for en Agitator uvurderlige Evne, at holde sine Tilhøreres Opmærksomhed anspændt fangen og begejstre dem for sin Sag. Sine store Resultater skyldte han dernæst den medfødte Sejhed, hvormed han forfulgte dem, og at han med Selvbegrænsningens Kunst forstod at sætte hele sin Kraft ind paa den Opgave, der

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

netop forelaa for ham. Al politisk og anden Doktrinarisme laa ham fjern. Under sin store Agitation nedbrød han de gamle Partidannelser og ænsede hverken Torier eller Whigger; for ham eksisterede der kun Tilhængere eller Modstandere, og hans Politik var positivt opbyggende.

C.'s ikke meget omfangsrige litterære Produktion er udgiven af Sir Louis Mallet: »The politicai writings of R. C, with an introduction« [2 Bd., *1867*]; ved John Bright og J. E. Thorold Rogers foreligger en Samling »Speeches on Questions of Public Policy« [2 Bd., 1870, ny Udg. 1878]. (Litt.: Bastiat, *C. et la Ligue* [1845]; L. Holst, »Frihandelsforeningens Tidsskrift« I—III [Kbhvn. 1862]; L. J. Vogt, »Frihandelens Fremgang og Sejr i Storbritannien og Irland« [Chra. 1864]; F. v. Holtzendorff, »R. C.« [3. Udg. 1874]; Salis-Schwabe, *R. C., notes sur ses voyages, correspondance etc.* [Paris 1879]; Hovedværket er dog John Morley, *Life of R. C. [2* Bd., 1881]).

Efter Initiativ af Thorold Rogers og John Bright stiftedes 1866 til C.'s Minde og for at fortsætte hans Værk *C.-Club* med London som Hovedsæde. Foreningens Virksomhed har i det forløbne Tidsrum navnlig bestaaet i at sprede frihandelsagitatoriske og andre liberal-økonomiske Skrifter i som udenfor England. I alt har den fra Juli 1866 til April 1893 udsendt, for en stor Del ved gratis Distribution, over 15 Mill. Flyveblade og 2,9 Mill. Brochurer og Bøger, overvejende af eget Forlag. Den har herved, og ellers ved Foredrag, Avisindlæg, Opmuntringspræmier for litterære frihandels venlige Arbejder etc, utvivlsomt udrettet meget til at forebygge en Indtrængen i England af det paa Fastlandet siden 1870'ernes Slutning paa ny fremtrængende Beskyttelsessystem. Sin værste Dyst havde den omkring 1880'ernes Midte at bestaa med den saakaldte *Fair-trade*-Politik (se Fair-trade). Foreningens Sekretær og praktisk talt dens Leder er for Tiden (Foraaret 1895) Richard Gowing, der har skrevet en populær, *en masse* udbredt Biografi af C.

Ved Siden af *C.-Club* maa *Financial Reform Association*, grundlagt Apr. 1848, siges at repræsentere C.'s politiske Anskuelser. Dens Program er »Økonomi i Statshusholdningen, retfærdig Beskatning og fuldstændig Frihandel« ; dens Organ er »Financial Reformer«, et billigt Maanedstidsskrift med betydelig Udbredelse; desuden besørger den aarlig udgivet »Financial Reform Almanack«, der indeholder en Mængde Bidrag til Belysning af Landets Økonomi, Finansvæsen og Handelspolitik. Denne Forenings Hovedsæde er Liverpool. *K. V. H.*

Cobenzl, Joh. Ludvigjos., Greve, østerrigsk Diplomat, født 21. Novbr. 1753 i Bruxelles, død 22. Febr. 1809, kom ved Fyrst Kaunitz'es Yndest tidlig ind i den diplomatiske Tjeneste og blev 1774 Afsending i Kjøbenhavn, 1777—78 i Berlin og 1779—97 i St. Petersborg, hvor han som en smidig Hofmand vidste at indynde sig hos Katharine II og Potemkin og arbejdede paa at knytte Rusland og Østerrig nøje sammen. Han udvirkede 1795 Galiziens Tilknytning og lagde endog Plan til Tyrkiets Deling. I Septbr. 1797 blev han kaldt tilbage for at underhandle med Bonaparte, men kom til kort over for dennes voldsomme Optræden (B. kastede et kostbart Testel i Gulvet, som C. havde faaet af Katharine II) og lod sig skræmme til at slutte Freden i Campoformio. Han deltog derefter i Kongressen i Rastatt, vendte tilbage til Rusland, men kunde ikke forhindre det senere Brud og faldt aldeles i Unaade hos Keiser Poul 1800. I Oktbr. s. A. blev C. Udenrigsminister, sluttede 1801 Freden i Luneville uden at kunne udvirke nogen Formildelse af de strenge Vilkaar og viste siden stor Svaghed over for Frankrig. Straks efter Fredsslutningen 1805 fik han sin Afsked. Hans Fætter, Joh. Filip C., Greve, (1741—1810) var ligeledes Diplomat; han ledsagede 1777 Josef II til Paris, brugtes 1779 ved Fredsunderhandlingerne i Teschen og var derefter Vicckansler indtil 1789. Han søgte at dæmpe Urolighederne i Belgien ved Indrømmelser, blev 1792 paa ny Minister og førte meget uheldige Underhandlinger med Preussen, i Haab om at opnaa et Mageskifte mellem Belgien og Bayern. C. afgik 1793, men var 1801—05 Afsending i Paris. *E. E.*

Cobequid Hills [kåVkwidhilz], et Højdedrag i Dominion of Canada, Provins Nova-Scotia, strækker sig i en Længde af 280 Km. fra Cap Chignecto ved Fundybai indtil Gut of Canso, hæver sig til en Højde af 335 M., er skovbevokset og rigt paa Stenkul og Jærn. *C. A.*

Cobet [kåbæ'], Carl Gabriel, hollandsk Filolog, født 1813 i Paris, død 1889 i Leyden, fra 1847 Professor smst. C. syslede især med de attiske Prosaikere og udmærkede sig ved fin Sprogfølelse, skarp Kritik og stor Divinationsevne; men undertiden forfaldt han til Hyperkritik, hvilket maaske endnu mere gælder om den af ham stiftede Skole (van Herwerden o. a.). C.'s vigtigste Arbejder ere : *Oratio de arte interpretandi* [Leyden 1847], *Variae lectiones* [smst. 1854, 2. Udg. 1873], *Novae lectiones* [smst. 1858], *Orationes et fragmenta Lysiae* [Amsterdam 1863], *Miscellanea philologica et critica* [Leyden 1876], *Observaliones ad Dionysii Halicarnassensis antiquitates Romanas* [smst. 1877], *Collectanea critica* [smst. 1878]; mange Bidrag har han leveret til Tidsskriftet »Mnemosyne«, som han udgav sammen med andre. Desuden har C. besørget Udgaver af Xenofon's »Anabasis« [Leyden 1859, 2. Udg. 1873] og »Hellenika« [Amsterdam 1862], af Hypereides [Leyden 1858] og af Diogenes Laertius [Paris 1850, 2. Opl. 1862]. Smlg. Hartman, »De Car. Gabr. C.« [Berlin 1890]. *K. H.*

Cobham [kå'bäm], Landsby i det engelske Grevskab Kent, 5 Km. fra Gravesend, med 900 Indb. og et af Inigo Jones bygget, Grev Darnley tilhørende Slot, der indeholder en værdifuld Malerisamling og er omgivet af en stor Park. *C. A.*

CobldO se Covado og Covid.

Cobija [kobi'ɣa] (Puerto la Mar), Havneby i den sydamerikanske Republik Chile, Dep. Antofagasta. Omegnen er nøgen, og selv Drikkevand mangler, saa at Byen, trods sine Privilegier som Frihavn, kun har lidt over 400 Indb. Indtil 1883 tilhørte C. Bolivia, hvis eneste Havn den var. *Y. Y. N.*

Cobitis se Smærling.

Cobourg [ko!ub*g], By i Dominion of Canada, Provins Ontario, ved Nordsiden af Ontariosøen, har en god Havn, livlig Handel og (1881) 5,000 Indb. C. er Sædet for Viktoria-Universitetets filosofiske og teologiske Fakulteter. *C. A.*

Cobra de Capello, portugisisk Navn for den indiske Brilleslange *Naja Tripudians,* se Giftsnoge. *Ad. Y.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Cobrasøerne. Fællesnavn for Øerne Pemba, Sansibar, Mafia og Lamu ved Afrikas Østkyst.

Coburg (Koburg), Hovedstad i Hertugdømmet i C. og, afvekslende med Gotha, Residensen for Hertugen af Sachsen C.-Gotha. Byen ligger overordentlig smukt i en Højde af ca. 3,000 M. paa Sydaffaldet af Thüringerwald i Dalen omkring Floden Itz, en Biflod til Main, og ved følgende af Werrabanens Linier Eisenach-Lichtenfels, C.-Sonneberg og C.-Rodach. Den indre By er for største Delen af gammel Oprindelse i Modsætning til den ydre, der først er opstaaet i den nyeste Tid og har talrige smukke Villaer. Paa Torvet findes en af Theed modeleret Billedstøtte af Dronning Victoria's Gemal Prins Albert, paa Slotspladsen en Statue af Hertug Ernst I og paa Ernstpladsen et Krigsmindesmærke for Krigen 1870—71. Blandt Byens 5 Kirker kunne nævnes den gotiske St.-Moritzkirke og den katolske Augustinkirke. Det hertugelige Residensslot, Ehrenburg, i engelsk gotisk Stil er oprindelig et Kloster, der blev ombygget 1549 og senere udvidet. Blandt de øvrige Bygninger kunne fremhæves Regeringsbygningen, Tøjhuset med et anseligt offentligt Bibliotek (50,000 Bd.), Raadhuset, det hertugelige Teater o. fl.; blandt Undervisningsanstalter et Gymnasium. C. er Sædet for en Amtsdomstol, et Handelskammer samt flere Bankinstitutter. C. har (1890) 17,100 Indb., hvoraf 900 Katolikker og 200 Jøder. Den ikke ubetydelige Industri beskæftiger sig særlig med Væverier (Uld, Bomuld, Lærred), Fabrikation af Porcelæn og Vogne, Kurvefletning samt betydeligt Ølbryggeri med stor Eksport.

C. bliver meget besøgt paa Grund af sin smukke Omegn. 0. f. Byen ligger paa et kegleformigt Bjærg den mindeværdige Borg C. med en tredobbelt Ringmur og talrige Bastioner og Taarne. Den skal være bygget under Kong Henrik I og var indtil 1547 Residensslot, først for Greverne af Henneberg og derefter for Hertugerne af Sachsen. 1632 blev den besat af Svenskerne og forgæves belejret af Wallenstein. I 19. Aarh. anvendtes den midlertidig som Tugthus og Daareanstalt. 1838—54 blev den ombygget i sin oprindelige Stil og indrettet til et Museum for Kunst- og Oldsager. Der findes en rig Vaabensamling og en værdifuld Kobberstiksamling samt en zoologisk Samling. Nær Byen ligge Slottene Neue Friedhof, Callenberg og Rosenau samt Flækken Neusesz, hvor Fr. Rückert opholdt sig en stor Del af sin Levetid og ligger begraven. *Joh. P.*

Coburg [ko!ubeg], 1) Halvø ved Australiens Nordkyst, ved Indløbet til Vandiemensbugten og ved Melvilleøen skilt fra Dundasstrædet. Paa C. ligge de smukke Havne Raffles og Essington. 2) By i Australien, Provins Victoria, ikke langt fra Melbourne. (1891) 4,600 Indb. Et stort Fængsel for 2,000 Straffefanger. *C. A.*

Cocagna [koka'ña] ell. rettere Cuccagna (ital.), betyder et Fantasiland, »Slaraffenland«, hvor alle Livets materielle Goder, især de spiselige, ere til Stede i Overmaal og let tilgængelige; det er derfor, især i Napoli, blevet brugt om en Folkefest, hvor der uddeles Spisevarer fra et Stillads i Forn af et Bjærg. *Mât de Cocagne* er en gammel Folkeforlystelse i Frankrig, allerede omtalt i Begyndelsen af 15. Aarh.; den bestaar i, at der oprejses en Stang, i hvis Top der anbringes Pølser, slagtede Gæs og lignende Sager, som det gælder at naa ved at klatre derop. Ogsaa ved den omtalte neapolitanske Forlystelse, som den i tidligere Tid fandt Sted paa de sidste fire Søndage i Kamevallet, blev paa Kongens Bekostning indrettet en Pyramide med Spisevarer anbragte foroven; til disse skulde man klavre op ad de med Fedt besmurte Sider. Ordet er blevet forklaret af Tysk »Kuchen«, Kage, med Hentydning til Eventyrets Pandekagehuse, men kan ogsaa stamme fra det latinske *coquere*, at koge; mærkes kan ligeledes, at i det italienske Børnesprog betyder *cucco* et Æg, og at i den wallonske Dialekt er C. Betegnelsen for et Paaskeæg. — Ordet findes ogsaa i Spansk (som cucaña), i Fransk (som cocagne) og i Oldengelsk (som cokaygne). *E. G.*

Cocaïn-Methyl-Benzoylecgonin, $C_{17}H_{21}NO_4$, er et Alkaloid, som forekommer i Gocablade, af hvilke Niemann første Gang fremstillede det 1860. Dets Mængde i Bladene er varierende efter disses Behandling. I en god Vare kan Indholdet af C. beløbe sig til højest 0,75 p. Ct., men kan let gaa ned til 0,9 p. Ct., og i slet behandlede Blade endog til Nul. C. kan fremstilles af de pulveriserede Bladeved, efter Befugtning med en 20 p. Ct. Sodaopløsning, at udtrække med Petroleumsæter, Benzin eller Petroleum, som opløser C. m. m. Af denne Opløsning udrystes C. med fortyndet Saltsyre eller Svovlsyre, fældes med Sodaopløsning og renses ved Omkrystallisation af Alkohol, hvorved C. faas temmelig rent. Syntetisk kan C. fremstilles af Ecgonin, og denne Fremstillingsmaade har stor Betydning og Interesse, da den med Fordel kan anvendes teknisk og leverer et fuldstændig rent C, samtidig med at man udnytter de ellers forurensende Stoffer Isatropyl- og Cinnamylcocain samt andre amorfe Alkaloider, som forekomme sammen med C. i Bladene, og af hvilke især det første er meget giftigt. Disse Bi-Alkaloider omdannes ved Kogning med Saltsyre til Ecgonin, og ved Behandling af dette med Benzoesyreanhydrid eller Benzoylklorid dannes Benzoylecgonin, som dernæst ved Opløsning i Methylalkohol og Tilledning af Klorbrinte omdannes til C. Dette kunstige C. er fuldstændig identisk med det naturlig forekommende C. — C. krystalliserer i Prismer, som smelte ved 98°, og er letopløseligt i Alkohol, Æter, Benzol, Kloroform, Petroleum etc, opløseligt i 700 Dele Vand. Opløsningerne dreje Polarisationsplanet til venstre. Med koncentreret Saltsyre spaltes det i Benzoesyre, Methylalkohol og Ecgonin, af fortyndede Syrer opløses det let og danner hermed Salte, som i Reglen ere krystallinske, og af hvilke flere anvendes i Medicinen, særlig dog det saltsure C. Dette danner farveløse Krystaller, som opløses med neutral Reaktion i Vand, Vinaand og Kloroform. Den vandige Opløsning af Saltet smager bittert og fremkalder en forbigaaende Følesløshed paa Tungen; Opløsningen har Tilbøjelighed til at spaltes, hvilket bedst forhindres ved Tilsætning af lidt Salicylsyre.

C. har siden Freud's og Koller's Forsøg 1884 fundet overordentlig stor Anvendelse i Medicinen, særlig til lokal Bedøvelse, idet det forbigaaende lammer Nerverne og kun de Nervedele, som direkte komme i Berøring med Opløsningen. Ved Undersøgelser og Operationer i Næse, Hals, Øje etc. er C. bleven et uskatterligt Middel. I Reglen benyttes det til Pensling i en 10—20 p. Ct. Opløsning af det saltsure C.; til Inddrypning i Øjet

benyttes en 2—10 p. Ct. Opløsning; til Indsprøjtning i eller under Huden bruges som Regel kun svage Opløsninger (0,5 å 2 p. Ct.), ligeledes ved Indsprøjtning i Urinrøret kun ca. 2 p. Ct. Opløsning. Man har set Forgiftningstilfælde (Kongestioner til Hovedet, Besvimelse, Aandedrætsstandsning, Pulssvækkelse) ja endog Død ved Brugen af Midlet i for stærke Opløsninger og for stor Mængde; anvendt med passende Forsigtighed maa Midlet dog anses for ufarligt. Til Indsprøjtninger sammen med Helvedsten anbefales det salpetersure Salt (2 p. Ct. Opløsning), ved Tandoperationer anbefales særlig det karbolsure C. Ogsaa til indvortes Brug anvendes C, ved Brækninger under Svangerskabet, Mavekatarr og til Bekæmpelse af Morfinisme; dog er der ved lang Tids Brug af C. altid Fare for, at Patienten kan blive »forfalden« til C. (Cocainisme), der er lige saa nerveødelæggende som Morfinisme. Som Modgift mod Forgiftning ved overdreven Brug af C. er anbefalet Indaanding af 3—4 Draaber Amylnitrit. C. formaar til en vis Tid at undertrykke saavel Søvn Som Hunger og Tørst, ligesom man efter Nydelsen af C. kan udholde stor legemlig Anstrengelse. Herpaa beror den allerede af Humboldt omtalte Anvendelse af Cocabladene hos Sydamerikas Bjærgboere. *A. B.*

Cocainisme se Cocain.

Cocaplanten se Erythroxylon.

Cócca, Pízzo di, den højeste Top i Bergamaskeralperne (3,052 M.), bestiges (med Vanskelighed) fra Bondione i Seriodalen.

Coccapiéller, Francesco, italiensk Politiker, er født 1831 i Rom af schweizisk Byrd, førte i sin Ungdom et eventyrligt Liv i Ind- og Udland (var bl. a. Rytterkaptajn under Garibaldi) og begyndte 1880 at udgive et Blad i Rom. I dette fremsattes en sælsom Blanding af monarkiske og socialistiske Ideer, hvorhos C. tillagde sig Titlen »Det romerske Folks Tribun«; men da han tillod sig voldsomme Angreb paa fremragende Mænd for at afpresse dem Penge, blev han 1882 dømt til Fængsel, men udfriet derfra, da hans Tilhængere valgte ham til Deputeretkamret. Da han ikke her kunde udrette noget, trak han sig allerede i Juni 1883 tilbage. Senere paadrog han sig en længere Fængselsstraf, men blev i Maj 1886 udfriet herfra ved et nyt Valg. Hans svulstige Taler gjorde ingen Virkning i Kamret, og det formenes, at meget af, hvad der er udgivet under hans Navn, slet ikke er skrevet af ham. *E. E.*

Coccējus (Koch), Johannes, hollandsk Teolog (1603—69), Professor i Dogmatik i Leyden. Hans Virksomhed har haft stor Betydning for den reformerte Kirke, idet han paa en Tid, da en stiv Ortodoksi sad i Højsædet, vendte sig fra dens ufrugtbare Distinktioner til selve den hellige Skrift og deraf øste sin ejendommelige, saakaldte »Føderalteologi«. Medens den hellige Skrift af de ortodokse blev sat til Side og kun, ofte vilkaarlig nok, blev brugt som et bevisende Anhang til den i sig selv faststaaende Lære, saa fandt C. i Skriften den hellige Historie om Guds Pagter med Menneskene, en underfuld Veksel mellem Gerningspagt og Naadepagt, og idet han lærte absolut Underkastelse under Skriften, hævdede han tillige Friheden over for enhver Kirkelære, der vilde binde Samvittighederne ud over Skriften. Der udbrød da en heftig Strid mellem hans Retning og den hidtil herskende, hvis Fører var den lærde og fromme Gisbert Voet (død 1676). Den begyndte 1650 med en Strid om Sabbatsbuddet, idet C. — tvært imod den reformerte Kirkes stive Lovstandpunkt — lærte, at det som nødvendigt, bogstaveligt Bud er ophævet for de troende inden for Naadepagten i Christus. Men ved dette Punkt blev Striden ikke staaende. Det er ogsaa let at se, at den reformerte Hovedlære om Prædestinationen hos C. maatte faa en mindre fremtrædende Stilling, idet Pagtsforholdets Begreb dog synes at maatte kræve en Medvirken af Mennesket, som den strenge Lære om Naadevalget udelukker. Efter ca. 25 Aars heftige Kampe afløstes Striden af Taalsomhed og gensidig Anerkendelse. *J. P. B.*

Coccĭdae se Skjoldlus.

Coccidĭum se Protozoer.

Coccinellĭdae se Mariehøns.

Coccochromăticae se Alger S. 520.

Coccolŏba L., Slægt af Skedeknæfamilien, Træer eller Buske med oftest store Blade og smaa Blomster i lange Aks eller Klaser. Det højt sambladede Bioster bliver kødfuldt og omslutter den trekantede Nød, naar denne modnes. 125 Arter i det tropiske og subtropiske Amerika. Af nogle spises Frugtkødet, saaledes af *C. uvifera* Jacq., hvis Frugter ere saa store som Kirsebær; ogsaa denne Arts Ved anvendes. Andre Arter dyrkes i Væksthusene (se nedenf.). *A. M.*

C. rugosa Desf. (o: *C. macrophylla* Desf.) er en Varmhusplante med hjerteformede Blade og skarlagenrøde Blomster; den maa helst udplantes fri i Huset, men skal ellers have store Potter og rigelig Vanding i Vækstperioden. Den formeres ved Stiklinger paa Undervarme eller ved Frø. ***L. H.***

Coccon, Nicolo, italiensk Komponist, er født 10. Aug. 1826 i Venezia, blev 1856 Organist og 1873 første Kapelmester ved St. Marcus Kirken i sin Fødeby. Han nyder et betydeligt Ry som Musiker og har komponeret en stor Mængde kirkelige Kompositioner, deriblandt et Oratorium »Saul«. Af verdslige Arbejder af C. nævnes et Par Operaer og nogle patriotiske Lejlighedskompositioner. *W. B.*

Coccostĕus se Skjoldfisk.

Coccothraustes se Kernebider.

Coccus (bot.) er i Bakteriologien en morfologisk, men ikke systematisk Fællesbetegnelse for kugleformede Bakterier (Mikrokokker, Diplokokker, Strepto- og Stafylokokker), efter som de ere lejrede henholdsvis enkeltvis, parvis, i Kæder eller i Hobe. *V. A. P.*

COCCUS se Skjoldlus.

Coccygodyni, Smerter og Ømhed i Egnen af Halebenet (*Coccyx*). Lidelsen kan bero paa en Betændelse i dette Ben eller dets Ledforbindelse med Krydsbenet; men som oftest ere Smerterne forplantede gennem Nerverne, f. Eks. fra betændelsesagtige Sygdomme i Organerne i det lille Bækken (saaledes Livmoderen, Æggestokkene o. s. v.), eller maa opfattes som en ren Neuralgi eller som Udtryk for en Lidelse af hele Nervesystemet (især Hysteri). Lidelsen optræder i det langt overvejende Antal Tilfælde hos Kvindekønnet. Smerterne optræde ofte stærkest, naar Patienten sætter sig ned eller rejser sig op. Behandlingen maa først og fremmest rette sig efter den til Grund liggende Sygdom; endvidere anvendes Igler, Ors-

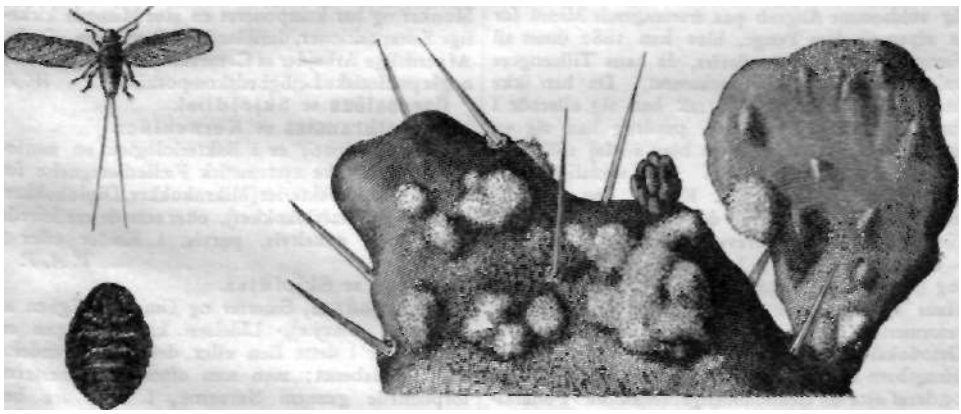
slag, Bade, Elektricitet, ja undertiden ere Operationer, saaledes Borttagelse af Halebenet, nødvendige. *Lp. M.*

Cocentaina, By i det østlige Spanien, Provins Alicante, N. f. Alcoy ved Foden af Moncabrer (1,386 M.), med romerske Ruiner, stærkt besøgt Messe, et Slot, der tilhører Hertugerne af Medinaceli, og (1887) 7,800 Indb., der drive Papirfabrikation og Hørspinderi. *H. W.*

Cochabamba [kotšaba'mba], 1) Departement i det indre af Republikken Bolivia, ligger mellem Floderne Mamoré's, Beni's og Rio Grande's øvre Løb og omfatter en Del af den østlige Cordillere saavel som dennes nordlige Skraaning og Højsletten S. f. Cordilleren. Arealet er 70,000 □Km. med (1889) 196,766 Indb. (mest Indianere og Mestitser). — 2) Hovedstad i Dep. C, Bolivia's næststørste By (1886: 19,500 Indb.), ligger 2,560 M. o. H. i et nu udtørret Søbassin (deraf Navnet, som betyder »Søsletten«) og bestaar af lave enetages Huse, omgivne af Haver. Da den omgivende Højslette er meget godt dyrket, er C., skønt vanskelig tilgængelig paa Grund af de omliggende Bjærge, et vigtigt Knudepunkt for Handelen og har tillige mange Fabrikker (i Uld, Bomuld, 01, Sæbe, Stivelse); der udføres Cocablade, Korn, Kvæg, Uld, 01 og indføres Bomuldstøj (fra Nordamerika). Naar der holdes Marked her eller i en anden af Slettens Smaabyer, strømme de indianske Bønder med deres Landprodukter sammen i Tusindvis. Byen blev grundlagt 1565 under Navn af Ciudad de Oropesa. *Y. J. N.*

Cochenille [kotšeni'lje], den paa Kaktusplanten *Opuntia coccinellifera* levende Skjoldlus, som leverer det velbekendte røde Farvestof. Hannen har to røgfarvede Vinger, to-leddede Følehorn og lange Halebørster. Dyret er meget lille og maaler i Vingefang kun ca. 1 Cm. Hunnen er saavel som Hannen af en dyb, mørkerød Farve, men mangler dennes Vinger og er nærmest en tyk, noget uformelig Klump, med svagt udviklede Ben. Angaaende Munddelenes Bygning og Anatomien i det hele henvises til Artiklen Skjoldlus. — C.'s egentlige Hjem er Mejiko; men den er derpaa bleven udbredt omtrent over hele den tropiske Zone og findes saaledes paa de vestindiske Øer, Spanien, Algérie, Java og Teneriffa. Hunnen sidder med Snablen nedboret i Plantens Kød, opsugende dens Safter. Den er altid dækket med en tæt, hvidkornet Voksmasse, saaledes som det fremgaar af Billedet; Vokset udsvedes af talrige Hudkirtler, spredte ud over hele Legemet. Naar Hunnen dør, falder den ned fra Planten, men dens talløse Æg ligge gemte i det hvide Vokslag, og efter kort Tids Forløb komme de spæde Larver frem. Hannerne gennemløbe et hvilende Puppestadium, inden de blive fuldt udviklede Insekter, Hunnerne mangle derimod et saadant. Da der til et Kulds Udvikling i det højeste kun behøves lidt over en Maaned, vil man se, at man kan høste flere Kuld, ofte 5—6, om Aaret. Hunnerne af det sidste Efteraarskuld overleve befrugtede Regntiden og lægge først efter dennes Ophør deres Æg. — Overalt, hvor C. dyrkes, findes de store, vidtstrakte Opuntiamarker, og paa bestemte Tider af Aaret ere Kvinder og Børn travlt beskæftigede med Indsamling af de hvide, kornede Voksklumper, der indeholde de røde, prægtig farvede Hunner. Naar Regntiden nærmer sig, tage de mejikanske Cochenilledyrkere alt, hvad der skal leve videre til det kommende Aars Avl, ind i Husene, og Kaktusplanten, der evner at leve særdeles længe, hænger da med Hunnerne over i dertil indrettede Huse og udsættes først efter Regntidens Ophør atter paa Markerne. *C. W-L.*

C.-Dyrkningen har fra Mejiko forplantet sig til hele Mellemamerika, det gode Haabs Forbjærg, de kanariske Øer og Algérie. En Hekt., beplantet med Kaktus, kan aarlig give ca. 400 Kg. C, og hvert Kg. indeholder ca. 140,000 tørrede Dyr. De indsamlede Hunner dræbes enten ved Vanddampe og tørres i Solen, hvorved faas en rødbrun Vare, eller i en Bagerovn, hvorved de blive sølvgraa, eller endelig paa Jærnplader, der holdes over Ilden, hvorved C. blive sorte. Handelsvaren udgøres af indskrumpede Korn, der ere størst og værdifuldest at de dyrkede Dyr, mindre og indeholdende mindre Farvestof af de vilde. Under Navn af *C. ammoniacale, en pate,* gaar i Handelen et Produkt i Form af Kager, der fremstilles ved at macerere pulveriseret C. med Ammoniakvand og tilsætte Lerjordhydrat. Det virksomme Stof i C. er Karmin (s. d.), af hvilket der findes 25—50

Cochenille-Skjoldlus: Han og Hun samt et Stykke af en Kaktusplante med de af Vokskorn omgivne Hunner.

p. Ct., og som betinger C.'s Anvendelse til Rødfarvning af Silke og Uld. Som den bedste Slags anses den sorte *Zacadilla*-C. fra Honduras og Veracruz, og derefter følge Mejiko-*Zacadilla*, graa Honduras, graa kanarisk, graa Mejiko o. s. v. Anvendelsen af Anilinfarvcstoffer har i den senere Tid stærkt indskrænket Brugen af C. *K. M.*

Cochery [kåšri'], Louis Adolphe, fransk Statsmand, er født 26. Apr. 1819, blev 1839 Advokat i Paris og var 1848 Kabinetchef hos Justitsminister Crémieux. Han genoptog sin Stilling som Sagfører og optraadte i talrige politiske og Pressesager. 1869 valgtes han som Oppositionsmand til den lovgivende Forsamling, stillede 5. Juli 1870 Forespørgsel om det spanske Kongevalg, men stemte imod Krigserklæringen. I Septbr. s. A. blev han Regeringskommissær for Departementet Loiret og overværede som saadan Kampene omkring Orleans samt fulgte Thiers til Underhandlingerne i Versailles med Bismarck. 1871 valgtes C. til Nationalforsamlingen, hvor han tidlig sluttede sig til de maadeholdne Republikanere; han var tre Gange Ordfører for Finansudvalget. 1876—87 var han uafbrudt Medlem af Deputeretkamret, blev i Decbr. 1877 Understatssekretær for Finanserne og overtog i Marts næste Aar Styrelsen af Post- og Telegrafvæsenet. Da der i Februar 1879 oprettedes et eget Ministerium herfor, overdroges det til C, som indtil April 1885 styrede det uden Hensyn til de forskellige Ministerskifter og fik Lejlighed til at gennemføre mange vigtige Fremskridt. 1888 valgtes han til Senator. *E. E.*

Cocllin se Kotshin.

Cochin [kåšæ̃'], 1) Charles Nicolas, fransk Kobberstikker, født i Paris 1688, død smst. 1754, Elev af G. Audran, gengav med Dygtighed samtidige franske Maleres Værker, særlig Watteau, Chardin og Lancret; mærkes kan hans »Bondebryllup« efter Watteau og »Blindebuk« efter Lancret (1739); det væsentlige af Tegningen udførte han i Radering og de finere Overgange med Gravstik. I sine senere Aar stak han mest efter Sønnens Tegninger. Hans Værk udgør ca. 500 Bl.

2) Charles Nicolas, fransk Tegner og Raderer, født i Paris 1715, død smst. 1790, Søn og Elev af foreg., uddannet videre hos Restout og Lebas. Som Illustrator udmærker C. sig ved rig Fantasi og sjældent Kompositionstalent og indtager under Ludvig XV samme Plads som S. Leclerc under Ludvig XIV; oftere lide hans yndefulde Vignetter dog af den overdrevne Brug af Allegorien. Af de talrige Værker, C. illustrerede, og hvis Stik oftest ere udførte af andre, som Chodel, Fessard og Aveline, skulle mærkes: »Roland furieux« (1775—83) og »Gerusalemme liberata« (1783—86). Selv raderede han »Les ports de France« efter S. Vernet (14 Bl. 1760—67) og en Række Festligheder, »Cérémonies«, der høre til hans bedste Frembringelser, udmærkede ved de talrige Figurers ypperlige Gruppering; 1739 udnævntes han til Tegner og Stikker af de kgl. Forlystelser og ved det kgl. Kobberstikkabinet, 1749—51 ledsagede han Markis de Vandières, Pompadour's Broder, i Italien, og da denne derefter blev *Directeur des beaux arts*, var C. i Resten af Ludvig XV's Regering den egentlige Leder af Kunstforholdene i Frankrig. 1758 udgav han »Voyage d'Italie, recueil de notes sur les ouvrages de peinture et de sculpture etc.«; hans andre Afhandlinger om Kunst ere samlede i »Œuvres diverses« [3 Bd., 1771], og hans »Mémoires secrets« ere udgivne af Ch. Henry [Paris 1881]. Louvresamlingen ejer mange af C.'s bedste Tegninger, en Række Profilportrætter og flere »Cérémonies«. C.'s raderede Værker udgøre ca. 400 Bl. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af C (Fader og Søn) tilsammen ca. 200 Bl. (Litt.: Jombert, *Catalogue de l'Œuvre de Ch. N. C. fils* [Paris 1770] og Portalis, *Les graveurs du XVIII siècle* [I]). *A. Ls.*

Cochinchina [košinši'na] (Kotschinchina, kin. *Ko-tschin-tsching* betegner 1) (i videste Forstand) Kejserdømmet Anam (s. d.), 2) den østlige, langs det sydkinesiske Hav mellem $10\frac{1}{2}^0$ og $17\frac{1}{2}^0$ n. Br. liggende Del af dette Rige, de indfødtes Provins Dang-trong, 3) (under Formen Nedre-C., *la basse Cochinchine*) den sydligste af de franske Besiddelser i Bagindien. I denne nu almindeligste Betydning omfatter C. Landet omkring Saigonfloden, Nedre-Mekong og den Syd herfor liggende Halvø. Sammen med Smaaøerne Pulo Condor, Pulo Obi, Pulo Damo i det kinesiske Hav og Siambugten har det en Størrelse af 59,456 □ Km. med (1889) 2,034,453 Indb.

Terrainforhold. Den nordlige Del af C. er et lavt, granitisk Bakke- eller Bjærgland, Resten et fladt, rigt vandet og frugtbart Alluvialland. Hovedfloden Mekong, hvis Deltadannelse allerede begynder ved Pnom Penh i det N. f. C. liggende Kambodja, træder i to brede Arme (Tien Giang og Hau Giang) ind i C, hvor den gennem 6 større og mange mindre Mundinger udtømmer sig i det kinesiske Hav. Fire korte, men vandrige Strømme (vestlige og østlige Vaïco, Donnai og Saigonfloden) øge ved deres Aflejringer end yderligere det i Forvejen saa store Delta. Men skønt disse Floder hver for sig ere dybe nok til at bære større Skibe, ere Mundingerne dog næsten alle utilgængelige, fordi de spærres af store Sandbanker, og det er egentlig kun Saigonfloden, der til alle Tider kan befares af dybtgaaende Fartøjer. En Mængde mindre Vandløb og talrige naturlige Kanaler, der forbinde Floderne indbyrdes og med Siambugten i Vest, fuldstændiggøre det vidtløftige hydrografiske Net og betinge ved deres Oversvømmelser og Dyndaflejringer Jordens store Frugtbarhed.

Klimaet er som i de fleste lavtliggende Tropelande meget usundt for de ikke akklimatiserede Europæere, og faa Steder er Akklimatisering vanskeligere. Den berygtede cochinchinesiske Diarré, der muligvis skyldes en lille, i Drikkevandet forekommende Rundorm (*Rhabditis intestinalis*), der i uhyre Mængder udvikler sig i Menneskets Tarm, har dræbt Tusinder af Soldater og Matroser. Ogsaa Hudsygdomme, Sumpfeber og Anæmi ere almindelige Lidelser, men Dødeligheden er dog nu i det hele langt mindre end i de første Aar efter den franske Erobring. Aaret falder i to Perioder, der faa deres Præg af de herskende Monsunvinde. Fra Slutningen af April til Oktober blæser Sydvestmonsunen, under hvilken Regnen ofte falder i saa stærke Byger, at det, for at bruge en fransk Forfatters Ord, er, »som om et Hav strømmede ned fra Himmelrummet gennem et Sold«. »Himlen falder«, sige de indfødte i denne Tid. Varmeforholdene ere i Regntiden temmelig ensartede (om-

kring 18°); men under den tørre Nordøstmonsun, der blæser fra Oktober til April, naar Forskellen mellem Dag- og Natvarme ofte 12—13°. Varmest plejer det at være i Februar og i Begyndelsen af Marts. Heftige Hvirvelvinde fra det sydkinesiske Hav (Taifuner) anrette i Tiden om Monsunkæntringen ofte store Ødelæggelser.

Vegetation og Dyreliv. I floristisk Henseende slutter C. sig nær til Kambodsha, Anam og Siam, sammen med hvilke det danner et eget Vegetationsomraade, der navnlig udmærker sig ved sine talrige Clusiaceer. Den sumpede Kystzone dækkes af Mangroveskove, Pandaner og Rotangpalmer, de højere Egne af tætte Urskove; men mellem begge breder sig et yppigt Kulturland, der væsentlig anvendes til Risdyrkning. Dyrelivet karakteriseres ved sine store Rovdyr (Tiger, Panter), sine Tykhude (Rhinoceros, Elefant), Hjorte, Bøfler, Krokodiller, talrige giftige og giftløse Slanger, sin brogede Fugleverden og sit rige Insektliv.

Befolkningen udgjorde 1889 2,034,453 Individer. Flertallet er Anamitter og Kambodshanere; men ogsaa Kinesere ere til Stede i betydeligt Tal. Efter Kinas Erobring af Mantschuerne 1644 udvandrede nemlig mange Kinesere til Anam og fik af den daværende Kejser anvist Jord i Mekongdeltaet. Af Europæere fandtes 2,418, næsten alle Franskmænd. Den herskende Religion er Buddhismen, Kristendommen prædikes, men har endnu kun gjort ringe Fremgang. Missionens Sæde er Saigon, hvor den har et Præsteseminarium og en Kateketskole. Undervisningsvæsenet er i god Fremgang. I alle større Stæder findes Skoler efter europæisk Mønster, desuden findes en Mængde anamitiske Elementarskoler. 1889 besøgtes Skolerne i alt af 18,981 Elever, der undervistes af 115 franske og 1,183 indfødte Lærere.

Næringsveje. Blandt de dyrkede Planter indtager Risen langt den overvejende Plads. Over en Sjettedel af Landet anvendes til Dyrkningen heraf, og Udbyttet er saa betydeligt, at Udførslen, der navnlig gaar til Kina, 1891 beløb sig til 370,000 Tons (to Tredjedele af Høsten) til en Værdi af ca. 30 Mill. Kr. Af andre Planter dyrkes især Morbær og, i ringere Maalestok, Bomuld, Tobak, Jordnød og Sukkerrør. Ved Siden af Agerdyrkning ere de øvrige Næringsveje kun lidet udviklede. Handelen er for største Delen i Hænderne paa Kineserne. 1890 havde Eksporten (Ris, lidt Fisk, Fiskelim, Bomuld, Bøffelskind) en Værdi af 35 Mill. Kr., Importen (vævede Sager, Opium, Te) af 27,5 Mill. Kr. De mange Floder afgive endnu ligesom tidligere de vigtigste Færdselsveje; dog have Franskmændene ikke forsømt Anlæggelsen af gode Landeveje, og siden 1885 fører en 77 Km. lang Jærnbane fra Saigon til Mitho ved Mekong's nordligste Munding. Søhandelen foregaar saa godt som udelukkende over Saigon, der 1891 besøgtes af 322 Skibe med en Drægtighed af 315,445 Tons. Telegrafnettet havde 1887 en Længde af 2,463 Km. De vigtigste Byer ere Saigon (s. d.), Hovedstaden og Guvernørens Sæde, med Forstæderne 65,000 Indb., Cholon, en Kineserby 6 Km. fra Saigon, med hvilken den er forbunden ved Dampsporvogn, Mitho (10,000 Indb.), Bien-hoa ved Donnai og Vinhlong.

Forvaltning. C. deles i 4 Provinser: Saigon, Mitho, Kuh-long og Bassac, der igen deles i Arrondissementer. Den selvstændige Kommunetorvaltning, som Franskmændene forefandt, lode de for største Delen bestaa; kun udnævnes den øverste lokale Myndighed (*Xa*) nu af Guvernøren. Provinsforvaltningen og Retsplejen bleve derimod væsentlig ændrede. C. styres nu af en Viceguvernør, der staar under Generalguvernøren for hele Indo-Kina, medens Provinsernes og deres Underafdelingers Styrelse er i Hænderne paa saakaldte *Inspecteurs des affaires indigènes*. C. er den eneste franske Koloni der endnu giver Overskud til Moderlandet. Hovedindtægterne ere Told, Personalskat og Opiumsmonopol. Indbyggerne ere militærpligtige; men kun et ringe Antal (2,900) bliver klædt og væbnet efter fransk Mønster, de fleste komme i Militsen, som man har ladet beholde sin tidligere Organisation og Bevæbning.

Historie. C. var i tidligste Tid en kinesisk Vasalstat, dannede saa en Del af Kongeriget Kambodsha og kom endelig i Løbet af 17. og 18. Aarh. helt ind under Anam. Dets tidligere Historie falder derfor til Dels sammen med disse Rigers. Krigen mellem Frankrig og Anam (s. d.) 1858—62 havde til Følge, at C. ved Freden i Hue (5. Juni 1862) afstodes til førstnævnte Magt; men talrige Opstande, der understøttedes fra Anam og Kambodsha, beredte Franskmændene saa mange Vanskeligheder, at Landet først 1879 kunde anses for pacificeret og en Civilregering indsættes. 1887 blev Provinsen sammen med Kambodsha, Anam og Tonkin under Fællesnavnet Indo-Kina stillet under en Generalguvernør, medens de enkelte Lande dog have beholdt deres administrative Selvstændighed. (Litt.: Veuillot, *La Cochinchine et le Tonquin* [ny Udg. Paris 1883]; Cortambert og de Rosny, *Tableau de la Cochinchine* [Paris 1863]; Aubaret, *Histoire et description de la Basse-Cochinchine* [1864]; Pallu, *Histoire de l'expédition de la Cochinchine en 1861* [1864]; H. Petison, *La Cochinchine française* [1883]; Delaunay, *Histoire ancienne et moderne de l'Annam et de Cochinchine* [1884]; *La Cochinchine religieuse* [1885]; Fague, *L'Indo-Chine française* [1887] de Lanessan, *L'Indo-Chine frangaise* [1888]). *C. C. C.*

Cochinchinahøne se Hønseracer.

Cochlléa, Sneglen, se Øre.

Cochlëae, af Konkyliesamlere og Konkologer benyttet, nu forældet Navn for enskallede Konkylier, Snegleskaller. *H. J. P.*

Cochlearĭa se Kokleare.

Cochlæus, Johann, romersk-katolsk Teolog (1479—1552), var en af Reformationens ivrigste og lidenskabeligste Modstandere. Han var til Stede ved Rigsdagen i Worms 1521; ligeledes 1530 ved Rigsdagen i Augsburg, hvor han affattede et Anklageskrift mod Melanchthon som den augsburgske Konfessions Forfatter. 1546 deltog han i Samtalen i Regensburg. I sine talrige polemiske Skrifter kæmpede han kun lidet med saglige Grunde; desto mere bare de Vidne om et uforsonligt Had, der bragte ham til at forklare Reformationen af de laveste Bevæggrunde. Saaledes i hans Hovedværk, en Biografi af Luther (*Commentaria de actis et scriplis Mt. Lutheri* etc). Efter et meget omflakkende og ustadigt Liv døde han 1552. (Litt.: C. Otto, »Johannes Cochlæus, der Humanist« [Breslau 1874]). *J. P B.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Cochon [kåšõ'] (fr.), Svin, urenligt Menneske; Cochonnerie [kåsånri!], Svineri, Svinskhed.

Cochrane [kå'krᵊn], Alexander Dundas Baillie, engelsk Politiker og Forfatter (1814—90), Søn af nedenn. Th. C, var 1841—52 Medlem af Underhuset og blev her bekendt ved sine Angreb paa de revolutionære Bevægelser i Udlandet og Lord Palmerston's velvillige Holdning over for disse. Han forsvarede aabent Østerrigs og Neapels Regeringer, saavel i Parlamentet som i sit Skrift »Young Ttalia« [1850]. C. faldt igennem ved Valgene 1852, men var, med en kort Afbrydelse, paa ny et konservativt Medlem af Underhuset 1859—80 og blev derefter ophøjet til Peer som Baron Lamington. C. har ogsaa udgivet et Par Digtsamlinger, Romaner, Skildringer af Firenze, »Florence the beautiful« [1854], og Grækenland [1862] samt historiske Skrifter, »Historic pictures« [2 Bd., 1865], »Francis I« [2 Bd., 1870], »Historie chateaux« [1876] o. fl. *E. E.*

Cochrane [kå'krᵊn], Sir Alexander Forrestier Englis, engelsk Admiral, nedenn. Th. C.'s Onkel, født 22. Apr. 1758, død 26. Jan. 1832. C. blev Officer 1778 og deltog 2 Aar senere i Slaget ved Martinique, hvor han blev haardt saaret; tjente under den berømte Rodney i Vestindien. 1793 udmærkede han sig som Fregatchef mod franske Kapere; to Aar senere bestod han sejrrig en smuk Kamp mod 3 fjendtlige Skibe. 1799 var C. i Lord St. Vincent's Flaade og under Lord Warren i Kampene ved Quibiron og Ferrol. Han tjente derefter under Lord Keith i Middelhavet, landsatte engelske Tropper i Ægypten og understøttede deres Operation i Land paa en saadan Maade, at han høstede megen Anerkendelse derfor. 1802 blev C. Parlamentsmedlem, 1804 Kontreadmiral og Chef for en Eskadre ved Ferrol, hvor han var behjælpelig ved Erobringen af den spanske Sølv-Armada ud for Cap St. Maria. 1806 var han næstkommanderende i Slaget ved St. Domingo og udmærkede sig særdeles. 1810 erobrede han Øen Guadelupe og blev her i 4 Aar som Guvernør; derefter Chef for den nordamerikanske Eskadre, hvor der dog intet væsentligt blev udrettet. 1821 øverstbefalende for Marinestationen iPlymouth, 1819 virkelig Admiral. *C. L. W.*

Cochrane [kå'krᵊn], Elizabeth, amerikansk kvindelig Journalist (Pseudonym Nellie Bly), er født 1867 i Armstrong County i Pennsylvania, hvor Faderen, som døde, da hun var 10 Aar, var Sagfører. Henvist til sit eget Arbejdes Udbytte begyndte hun i 16 Aars Alderen at skrive smaa Skitser, navnlig angaaende kvindelige Arbejderes Kaar, i Pittsburgbladet »Sunday Dispatch«, hvilke vakte adskillig Opmærksomhed. Senere foretog hun, ledsaget af sin Moder, en Rejse til Mejiko som Korrespondent for nævnte Blad; derefter flyttede hun til New York og fik her Ansættelse i Reporterstaben ved Bladet »The World«. Hendes første Bedrift som Reporter i Bladet var at simulere Sindssygdom med saadan Dygtighed, at hun førte Lægerne ganske bag Lyset og blev indespærret i et Sindssygeasyl, hvis store Misbrug hun skaanselløst afslørede for Almenheden, saa snart hun blev udskreven. Ved en Række af lignende dristige og heldige Reportergerninger fremkaldte hun Reformer i mere end een af New Yorks offentlige Institutioner. I 3 Aar vedblev hun paa denne Vis næsten hver Uge at byde sit Blads Læsere en ny Overraskelse, da hun 1891 begav sig af Sted paa en Rejse Jorden rundt, for at søge at slaa den af Fileas Fogg satte Rekord af 80 Dage. Hun tilendebragte ogsaa Rejsen paa 72 Dage 6 Timer og udgav efter Tilbagekomsten en let og livlig skreven Skildring af Rejsen; en dansk Oversættelse ved N. Boas udkom 1893. *J. B. H.*

Cochrane [kå'krᵊn], John, berømt engelsk Skakspiller (1798—1878), levede som Jurist i Kalkutta, hvor han vandt et Navn som Skakspiller og med Held udfægtede Kampe med Brahmanen Moheschunder o. fl.; under et Ophold i England (1841—42) spillede han mange Partier med Staunton. Efter ham har en Art Gambit faaet Navnet »C.-Gambit«.

Cochrane [kå'krᵊn], John Dundas, engelsk rejsende (1780—1825), Brodersøn af o venn. Sir A. C, tjente til 1814 i den engelske Marine, foretog herefter en Rejse til Fods gennem Frankrig, Spanien og Portugal. Efter af det engelske Admiralitet at have faaet et Afslag paa en paatænkt Ekspedition til Niger forlod han 1820 England for at foretage en Rejse, for en stor Del til Fods, gennem Rusland, Sibirien og Nordamerika. Efter mange Farer naaede han Aaret efter Kamtschatka, hvor han ægtede en Russerinde, og vendte tilbage til Europa. Denne Rejse beskrev han i »Narrative of a pedestrian journey through Russia and Siberian Tartary« [London 1824]. Dreven af Rejselyst begav han sig til Amerika, hvor han døde 1825 i Valencia (i Columbia). *Joh. F.*

Cochrane [kå'krᵊn], Thomas, 10. Jarl af Dundonald, engelsk, chilenisk, brasiliansk og græsk Admiral, født i Lannarkshire 14. Decbr. 1775, død 31. Oktbr. 1860, er en af Englands interessanteste Søhelte. Oprindelig bestemt til Hæren kom han først til Søs 17 Aar gammel og havde i Begyndelsen drøje Læreaar. C. blev Officer 1795 og tjente derefter i Middelhavsflaaden under Lord Keith; hans iltre Sind bragte ham snart i Konflikt med Krigslovene, saa at han 1798 stilledes for en Krigsret; ved Admiralens Beskyttelse slap han imidlertid med en Irettesættelse. Senere var han Chef for en Brig, udmærkede sig glimrende ved de spanske Kyster, erobrede endog en svær Fregat, hvis Besætning var 6 Gange større end hans egen. Da han imidlertid ikke mente at finde tilstrækkelig Paaskønnelse, kom han straks paa spændt Fod med Amiralitetets Chef, den navnkundige Jervis Lord St. Vincent, der blev ham en uforsonlig Modstander. Efter Fredslutningen erholdt C. ingen Udkommando og benyttede derfor Tiden til at studere i Edinburgh; men da Krigen 1803 paa ny brød ud, fik han en Fregat at føre ved Orkneyøerne, hvor der dog intet var at udrette. Da St. Vincent var bleven afløst, opnaaede han Kommandoen over et bedre Skib, med hvilket han ved Azorerne gjorde talrige Priser; kom hjem 1805 belæsset med Bytte. C. gjorde derefter Forsøg paa at komme i Parlamentet, hvortil paa de Tider hørte megen Bestikkelse; herpaa vilde han dog ikke indlade sig og faldt derfor ogsaa igennem; bagefter offentliggjorde han, at enhver, der bevislig havde stemt paa ham, kunde erholde 10 L. St. Aaret efter valgtes han med stor Majoritet, men skuffede denne Gang sine Vælgere ved intet at give dem. 1806 var han paa ny til Søs, gjorde

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

en Masse Erobringer og udmærkede sig glimrende, men fik stadig ingen Anerkendelse, hvorfor han i Parlamentet lod sig henrive til bitre Udfald mod Regeringen. Atter sendt paa Togt tjente han under Collingwood ud for Toulon, blev derefter sendt paa en selvstændig Ekspedition til Korfu, hvor han standsede adskillige Misbrug, men kun fik Skam til Tak. Han fik nu Ordre til at gaa til de spanske Kyster, hvor han snart blev en sand Rædsel for Beboerne; da Spanien imidlertid efter 4 Maaneders Forløb sluttede Fred med England, hjalp han dem mod Franskmændene paa en saa energisk Maade, at hans Ros naaede hjem. 1809 kom han tilbage, blev af Administrationen opfordret til at udkaste en Plan til den franske Atlanterhavsflaades Ødelæggelse og senere betroet at udføre denne Plan. Han gik da med en Del Brandere til den engelske øverstkommanderende, Lord Gambier, men blev meget koldt modtagen. Desuagtet udførte han sit Angreb, drev de franske Skibe paa Land, men understøttedes saa lunkent, at kun 4 Skibe bleve erobrede. I England indgav han Klage over sin foresatte, men tabte mærkeligt nok sin Sag og faldt i Unaade. Da han med yderlig Djærvhed angreb Ministeriet i Parlamentet efter denne uretfærdige Behandling, beordredes han atter til Søs, men nægtede Lydighed og blev sat paa Pension. Hans ihærdige Opposition havde dog til Følge, at en Del Misbrug afskaffedes. Ved Onklen A. C.'s Udkommando som Chef for den vestindiske Styrke kom C. paa ny i Virksomhed, idet han ansattes som Flagkaptajn hos Admiralen; men en Franskmand, de Berenger, fik ham uskyldig indviklet i en Svindlerproces, hvorved han mistede sin Stilling, Orden og desuden dømtes til en Bøde og et Aars Fængsel. Rasende over denne Behandling forsøgte han at undvige, men blev fangen; da Parlamentet kasserede hans Valg, tog Befolkningen Parti for ham og genvalgte ham med store Demonstrationer, der endog gik saa vidt, at der blev sat en Penny-Subskription i Gang for ham. Hans Stilling i England var dog eflerhaanden bleven saa uholdbar, at han 1818 modtog et Tilbud om at reorganisere og anføre Marinen i Chile, der paa nævnte Tidspunkt var i Krig med Spanien. Ogsaa fra dette Hverv skilte han sig med glimrende Bravur. Hans Erobring af Fæstningen Valdivia og Fregatten Esmeralda, midt i Havnen Callao, hører sikkert til hans største Triumfer, men mødte kun liden Paaskønnelse eller Løn, hvorfor han ogsaa 1822 forlod Landet igen. Den brasilianske Regering lagde dernæst Beslag paa ham, og fra 1823 — 25 anførte han ogsaa dens Flaade; men heller ikke her fandt han blivende Sted. Med en Fregat drog han bort paa Krydstogt, løb ind til England og solgte der Skibet, da Autoriteterne i Rio intet vilde give ham til Besætningens Underhold. Ved denne Tid bejlede den græske Opstands Regering til hans Gunst; han lod sig bevæge til at tage Kommandoen over dens Flaade, men forlangte Anskaffelse af ny Krigsfartøjer; man lovede ham naturligvis alt, men holdt intet, og C. formaaede derfor ikke at udrette noget. I Decbr. 1828 vendte han tilbage til England, hvor den offentlige Mening stadig havde været til Gunst for ham; endelig 1832 erholdt han en Slags Rehabilitation og genindsattes i sine Værdigheder; omtrent samtidig arvede han Jarledømmet og forfremmedes til Kontreadmiral. Med store personsonlige Ofre virkede han nu for Indførelsen af Skruedampskibe i Marinen; 1841 blev han Viceadmiral, kommanderede Vestindieflaaden 1848—51, blev 1851 virkelig Admiral og 1854 Rigs-Kontreadmiral. C, hvis Liv var som en indholdsrig Roman, kan betegnes som en ejendommelig sammensat Karakter; modig, koldblodig som faa, glimrende begavet, men tillige ubændig og hidsig, paa een Gang en dygtig Officer og et Stykke af en Fribytter. Hans Navn nævnes i England Side om Side med Nelson, Rodney og Blake; dog maa det erindres, at han nærmest har spillet en Rolle som den djærve Skibschef, men forholdsvis mindre som overlegen Anfører for større samlede Masser. — (Litt.: *Authobiography of a Seaman by Th. Earl of Dundonald* [1860, ny Udg. 1873]; *Life of Th. Earl of Dundonald,* udg. af hans Søn [2 Bd., 1869]). *C. L. W.*

Cochyt [kåši'], Pierre André, fransk Nationaløkonom, (1807—90). 1836—69 hørte C. til »Revue des deux mondes«s flittigste Medarbejdere; ved sin fortrinlige Fremstilling opnaaede han at afvinde de økonomiske og kolonialpolitiske Spørgsmaal, der hovedsagelig beskæftigede ham, Interesse selv hos et større Publikum, ligesom der efterhaanden blev tillagt hans uafhængige og frimodige Kritik af det andet Kejserdømmes Finanspolitik betydelig Vægt. Hans første større Arbejde, en »Rapport general« om Algérie, var netop under Trykning, da Februarrevolutionen brød ud og standsede Offentliggørelsen. C. blev ved denne Tid knyttet til Bladet »National«, hvor hans Artikler om Socialismen gjorde megen Opsigt; et Uddrag af disse udkom 1851 som den endnu ikke helt forældede Bog »Les associations ouvrières«. Statskuppet lamslog for længere Tid hans Interesse for den aktuelle Politik. 1853 udgav han det interessante finanshistoriske Værk »Law, son système et son époque«. 1870—85 var C. Direktør for den offentlige Laaneindretning, *Mont de Piété,* i Paris. Sin Aandslivlighed bevarede han til det sidste, endnu 1888 valgtes han til Præsident for *Société de Statistique* i Paris, og siden 1881 havde han været Vicepræsident i det franske *Société d'économie politique.* *K. V. H.*

Cock, Hieronymus, nederlandsk Kunsthandler og Kobberstikker, (1510—70). C. har raderet en Række Blade, af hvilke de bedste ere 12 Landskaber efter hans Broder, Mathias C. Mest kendt er han som Lærer for flere dygtige Kunstnere, som Kobberstikkerne H. Collaert, Corn. Cort, G. Ghisi og Maleren P. Brueghel den Ældre, og særlig som Udgiver af talrige illustrerede Værker og Kobberstik efter sin Tids betydeligste Mestere. Han bosatte sig tidlig i Rom, hvor han var Ven med Vasari og andre af Datidens indflydelsesrige Kunstnere, og udgav mange Blade efter Rafael og Renaissancemestrene; 1546 vendte han hjem og optoges i St. Lukasgildet i Antwerpen, hvor han nu ved sin rige Forlagsvirksomhed udbredte Kendskabet til sin Tids flamske Kunst, der overvejende gik i Italienernes Ledebaand, til de italienske Kunstnere samt til romerske Oldtidslevninger. Af større Værker fra C.'s Forlag skulle her nævnes: *Praecipua aliquot Rom. antiquitatis monumenta* [1551], *Divi Caroli V praecipuae victorarum imagines* [156] og *Pictorum*

aliquotetc. (flamske Kunstnerportrætter) [1572], de sidste stukne af ham selv og af H. Wierx. *A. Ls.*

Cockburn [ko!ubə.n], en af de canadiske Øer ved Nordsiden af Huronsøen og ved den vestlige Ende af den store Manitulinø, kaldes ogsaa Mellem-Manitulinøen.

Cockburn [ko!ubə.n], Alexander, engelsk Dommer, (1802—80), blev 1829 Sagfører og valgtes 1847 til Underhuset; her forsvarede han 1850 med Dygtighed Palmerston's Udenrigspolitik og blev s. A. *Solicitor-* og 1851 *Attorney-General* indtil Ministeriets Afgang Febr. 1852. Dog inden Aarets Udløb fik han paa ny sin Post, og 1856 blev han Overdommer ved en af Londons høje Domstole. Da han 1859 forfremmedes til Overdommer ved Queens-Bench-Retten, blev han den fornemste juridiske Embedsmand i England næst efter Lordkansleren. 1871 var C. en af Voldgiftsdommerne i Alabama-Sagen. *E. E.*

Cockburn [ko!ubə.n], Sir George, engelsk Admiral, født 1772, død 19. Aug. 1853, tjente i Sluп. af 18. Aarh. i Middelhavet, hvor han udmærkede sig ved flere Lejligheder. 1803—05 var han i Ostindien, j 1808 i Vestindien, deltog i Kampen ved Martinique og hjemførte de franske Fanger fra denne 0, var senere Anfører for en Del Kanonbaade, som kæmpede mod Admiral Misiessey paa Schelden. 1812 Kontreadmiral og Eskadrechef i de nordamerikanske Farvande, opererede mod Amerikanerne i Chesapeakebugten. Aaret efter optraadte han assisterende Landhæren og spillede en fremragende Rolle ved Indtagelsen af Byen Washington. 1815 førte han Napoleon til St. Helena, men afløstes Aaret efter som dennes Fangevogter af Sir Hudson Lowe. 1819 Viceadmiral, 1837 virkelig Admiral og 1851 Flaadeadmiral. 1841—46 første Admiralitetslord. 1852 arvede han ved Broderens Død Familiens Baronetskab. *C. L. W.*

Cocker [kå'kə], Flod i det nordvestlige England, Grevskab Cumberland, udspringer ved Black-Lead-Mines i Seendistriktet og falder ved Cockermouth i Derwent. Cockermouth, 37 Km. S. V. f. Carlisle, har (1891) 5,500 Indb., Ruiner af en 1548 sløjfet, normannisk Borg, betydelig Handel, Garveri og Fabrikation af Uld- og Bomuldsvarer. C. er Digteren Wordsworth's Fødeby. *C. A.*

Cockerell [kå'kərel], Charles Robert, engelsk Arkitekt og Arkæolog, (1788—1863). Han var Søn og Lærling af Samuel C, deltog 1809 i Genopførelsen af Coventgarden-Teatret og studerede 1810—17 antik Kunst i Italien, Grækenland og Lilleasien; han foretog talrige Udgravninger, særlig ved Jupitertemplet i Ægina (Gavlfeltsfigurer i Miinchen) og Apollotemplet i Phigalia (Frise i British Museum). Efter at være hjemvendt til London tegnede han det filosofiske Institut i Bristol, det hannoveranske Kapel i London 1825, en Fløj af Universitetsbiblioteket i Cambridge, offentlige Bygninger i Westminster, Liverpool o. s. v. Han har udgivet: »Temples at Aegina and Phigalia« [London 1860], »The west front of Wells cathedral« [London 1851], »Ancient sculpture in Lincoln cathedral« [1848] og sammen med flere: »Alterthiimer von Athen und anderen Orten Griechenlands, Siciliens und Kleinasiens« [Darmstadt 1833], »Antiquities of Athens« [London 1830]. *E. S.*

Cockerill [kå'kəril], John, industridrivende, født 3. Aug. 1790 i Haslington, Lancashire, død i Varszava 19. Juni 1840, fik tillige med sin Broder, James, af sin Fader, der var Maskinbygger, en Maskinfabrik indrettet i Liége 1807, som, efter at Faderen 1814 havde trukket sig ud af den, gik stærkt frem. Af de forskellige andre Etablissementer, som C. grundlagde vidt omkring, er Seraing (s. d.), »det i lille Creusot«, som oprettedes 1816 med ca. 16 [Mill. frc, det største. C. udviklede en saadan ■ Dygtighed og et saadant finansielt Talent ved Tilvejebringelsen af Kapital til sine store Anlæg og som Medstifter af den belgiske Bank, at han faktisk stod i Spidsen for Belgiens Industri.

James C. afstod 1825 sin Del til Kongen af Nederlandene, som altsaa blev C.'s Kompagnon og kraftig understøttede hans Planer. I Liége fremstod saaledes foruden Maskinfabrikken et Bomuldsspinderi, et Kamgarnsspinderi og et Maskinvæveri, i Ardennes ved Namur en Maskinpapirfabrik og et Katunsvæveri, i Namur et Bomuldsspinderi, ved Charleroi flere Masovne, i Spaa en Kardefabrik og et Bomuldsspinderi, forskellige Steder i Belgien Dampmøller og Hørspinderier, i Jemappes og Val St. Lambert Jærnstøberier og Glasværker, i Aachen, Verviers, Val-Benoit, Decazeville og Bezêche og i St. Petersborg Maskinfabrikker, i St. Denis et Kamgarnspinderi, i Verviers og Aachen Merinovæverier og Katuntrykkerier, i Stolberg ved Aachen et Zinkværk, i Kottbus et Uldspinderi, i Przedborg i Polen en Klædefabrik, ligeledes en Klædefabrik i Barcelona, andensteds i Spanien Jærnværker; i Surinam, hvor C. havde Plantager, Lager af Sukkermøller og Dampmaskiner, i alt over 60 Etablissementer. 1833 blev C, efter at Kongen af Nederlandene havde afstaaet sin Del til Belgien, Eneejer af Seraing. Under de krigerske Forhold 1838 i Belgien rystedes Tilliden til C.'s Foretagender, især da den belgiske Bank indstillede sine Betalinger. 1839 nødtes C, for at tilfredsstille sine Kreditorer, til at sælge alle sine Ejendomme med Undtagelse af dem i Liége og Seraing. Kort efter gik han paa Opfordring af den russiske Regering til Rusland for at oprette ny Fabrikker; men paa Hjemrejsen døde han. I Bruxelles oprejstes 1872 hans Statue. *F. W.*

Cockermouth [kå'kəmauþ] se Cocker.

Cockisien se Coxie.

Cockle Sand [kå'klsänd], farlig Banke ca. 15 Km. N. f. Yarmouth. Paa det laveste findes kun $2_{/4}$ M. Vand. C. S. Fyrskib ligger paa Østsiden af den nordlige Indsejling til Yarmouth Red. *G. F. H.*

Cocktail [kå'kte.il], en fra Amerika stammende Drik, der tilberedes af Cognak, forskellige Likører og Krydderier og drikkes baade kold og varm.

Coclicus, Adrien Petit, nederlandsk Kontrapunktiker, født ca. 1500 i Hennegau, død ca. 1563 formentlig i Kjøbenhavn, var en talentfuld Elev af Josquin des Pres og førte et omflakkende Liv. Efter at have været Sanger ved det pavelige Kapel i Rom og paa Grund af sit Levned tilbragt flere Aar i Fængsel der drog han 1545 til Wittenberg og gik over til Protestantismen, fik Ansættelse under Hertug Albrecht af Preussen, kom senere til Nurnberg og sluttelig til Danmark (1556), hvor Christian III gav ham Plads i det kgl. Kantori. C. har udgivet et *Compendium musices* og firstemmige Salmer [Nurnberg 1552]. *A. H.*

Cocon [kåkõ'], almindelig Betegnelse for det Puppehylster, som mangfoldige Insektlarver danne

sig, umiddelbart før de gaa over i Puppestadiet. Da selve det hvilende Puppestadium netop er del karakteristiske for alle Insekter med fuldstændig Forvandling i Modsætning til Insekter med ufuldstændig, j er det en Selvfølge, at vi aldrig finde C. hos de sidstnævnte (dog med Undtagelse af Skjoldlushannerne). Men selv inden for Insekter med fuldstændig Forvandling er C. ingenlunde altid til Stede; den findes hos alle vore Aften- og Natsværmere samt hos store Grupper af de Aarevingede, særlig Snyltehvepse, mange Blad- og Træhvepse samt Gravehvepse, og findes ogsaa hos visse enlige Bier samt hos de brodløse Myrer. Kos Fluer findes den ofte, hvorimod den inden for Flervingernes Orden kun optræder hos Myreløver og de fleste Florfluer og hos Billerne kun hos ganske enkelte Slægter, særlig af Bladbillernes Familie. C. kan dannes næsten udelukkende af fremmed Materiale, kun sammenspundet med faa Traade (f. Eks. visse Florfluer), eller bestaa af et fint Net, styrket ved paaklistrede fremmede Bestanddele (Myreløven), men kan endelig udelukkende være forfærdiget af Larven selv, af Spind, der sveder ud fra særlige Kirtler. Som oftest er C. et tæt og fast Hylster (Hvepse, Fluer), men undertiden, navnlig hos Sommerfuglene, ligger der uden om denne indre C. et løst Spind; teknisk Betydning har C. kun hos Silkeormen. Med Ordet C. betegner Zoologen i Alm. tillige det Hylster, hvormed mangfoldige Dyr omgive deres Æg; som saadan kan C. have yderst forskellig Oprindelse. Denne Slags C. findes f. Eks. hos den almindelige danske Vandkær, hos mange Græshopper, hos Regnorme, Igler, Vandmider. Hos kødædende Havsnegle samt hos adskillige Fisk af Bruskfiskenes Gruppe (f. Eks. Rødhajen o. a.) findes ganske tilsvarende Dannelser. *C. W.-L.*

GOGOS se Kokospalme.

CoCOtfe [kåkå't] (fr.), barnlig Betegnelse for en Høne; Demimondedame; letfærdigt Fruentimmer; d. s. s. Lorette.

CocqneS se Coques.

Cocu [kåky'] (fr.), Hanrej.

Cocuzzo Monte, Tinde i de kalabriske Apenniner, 1,542 M. høj.

Cocxie, M., se Coxie.

C. 0. **D.,** i Handelssproget brugelig Forkortelse af det engelske Udtryk *cash on delivery*, paa Dansk: kontant Betaling ved Varens Levering. *C. V. S.*

Coda (ital.), egl. Hale, Slæb, er i Metrikken Slutningen af Canzone-Strofen fra 7. Linie at regne, og den lille Slutningsstrofe af hele Digtet, Congedo'en, bestaar da af hele C. eller den sidste Del deraf (naturligvis metrisk talt, ikke de samme Ord). Men desuden bruges C. om de Verslinier, kortere eller længere, der ofte i ældre italiensk Digtekunst hægtes til den regelmæssige Sonet, naar denne er af komisk, burlesk Indhold (saaledes hos Burchiello, Berni o.fl.). — I Musikken et Tillæg til eller en Afslutning af et Musikstykke, navnlig naar dette bestaar af flere Gange gentagne Dele, f. Eks. ved Menuetter og Scherzo'er, Rondo'er og Valse; det kan udtrykkelig være betegnet som C. eller ikke. *E. G.*

Codans Bølge, digterisk Omskrivning for Østersøen. Om Oprindelsen se *Sinus codanus.*

Codde, Picter, hollandsk Maler, (1599 eller 1600—78). C, som sikkert er uddannet under Indflydelse fra Fr. Hals i Haarlem, virkede i Amsterdam, hvor han 1637 skal have faaet det Hverv at fuldende Fr. Halses Skyttebillede. Han malede sædvanligvis »musico's«, Selskabsstykker, hvor Damer og Herrer fordrive Tiden med Musik, Spil etc., eller ogsaa Vagtstuescener. Hans Kunst, der først af den nyere Tids Kunstforskning er stillet paa sin rette, fremtrædende Plads og nu betales med meget høje Priser, findes repræsenteret bl. a. i Museer i Haag, Haarlem, Wien, Dresden, Schwerin og Berlin (»Forberedelse til Karnevallet«); den staar Duck's og Palamedesz'es nær, hører ind under Fr. Hals'es Kunstretning og udmærker sig ved omhyggelig Penselføring og en fint stemt Kolorit (udmærkede Kostumer) med overvejende kolde Farvetoner. »Retsbetjenten hos Bonden« i Nationalgaleriet i Kbhvn. er af C. *A. Hk.*

Code [kå'd], af *Codex* (s. d.), fransk Benævnelse paa en større Samling af Love, en Lovbog. C. bruges dog især om de 5 napoleon'ske Lovbøger, specielt om *C. civil* (se C. Napoleon). Undertiden bruges C. om det, vi vilde kalde en Lov; man taler saaledes om *C. de la pêche* (Fiskerilov), *C. de la chasse* (Jagtlov), *C. constitutionel* (Forfatningslov). *Ludv. H.*

Codēbitor (lat.), Medskyldner.

Code civil [kådsivi'l] se Code Napoleon.

Codeïn se Opiumsbaser.

Codēmo, Luigia, italiensk Forfatterinde, er født 5. Septbr. 1828 i Treviso; Faderen, Michelangelo C. (død 1861), var Litterat. Hun har rejst meget, foruden at hun nød en omhyggelig Undervisning som Barn og ung Pige. Personligt Bekendtskab med Manzoni og med G. Giusti fik ikke ringe Indflydelse paa hendes Udvikling; men især blev hun paavirket af George Sand, hvem hun ligeledes lærte at kende personlig. I den venetianske Revolution 1848—49 deltog hun ivrig; 1851 ægtede hun Karl von Gerstenbrand, Venetianer, men af tysk Herkomst (død 1880). 1856 udkom hendes første Fortælling, »Memorie di un contadino«, og fra den Tid har hun skrevet meget. Fremhæves kunne »Berta« [1858; den rostes af G. Sand], »La rivoluzione in casa« [2. Opl., Venezia 1872], »Miseric e splendori della povera gente« [3. Opl., Roveredo 1865], »Fronde e fiori del Veneto letterario«, »Pagine famigliari, memorie autobiografiche«, »Scene marinare« [1879], »Patire non morire, scene artistiche« [1886]. Desuden — af hendes mange Romaner, Digte, Skuespil, Artikler o. s. v. — »L'ultima Delmosti« [1867], »Una donna di cuore« [1869], »Scene e descrizioni« [1871], »I nuovi ricchi« [1876], »Andrea« [2. Opl., 1877], »Svago a buona scuola« [1880], »Le Zattere« [1881] og »Racconti, scene, bozzetti e produzioni drammatiche« [2 Bd., 1882]. C. har et betydeligt Talent for det naturalistisk malende, hvilket staar i Samklang med hendes lejlighedsvise Syslen med den bildende Kunst. *E. G.*

Code Napoléon [kådnapåleo']. Før Revolutionen herskede der paa den franske Rets Omraade en broget Mangfoldighed. Retsenhed for hele Riget strakte sig nemlig kun saa vidt, som de kgl. Forordninger (*ordonnances royales*) havde skabt Fællesret; men uden for dette Omraade gjaldt de fra Middelalderen nedarvede lokale Sædvaneretter (*coutumes*), forskellige for de forskellige Dele af Frankrig, hvortil kom, at der var en gennemgribende Forskel mellem det sydlige Frankrig, hvis Sædvaneret beroede paa Romerret (*pays du droit écrit*), og det nordlige Frankrigs mere germanske Sæd-

vaneret (*pays du droit coutumier*). Allerede fra Slutn. af 16. Aarh. havde man klaget over denne Tilstand og faaet Løfter af Kongerne om Forandring; men først med Revolutionen kom der Fart i Bevægelsen hen imod Retsenhed. Den konstituerende Forsamling udtalte 21. Aug. 1790 Ønsket om en *Code général*, Forfatningerne af 1791 og 1793 gave Løfter herom, og forskellige Udkast til Civillovbøger fremkom; men først da Konsularregeringen ved Beslutning af 18. Juli 1800 antog sig Sagen og lod nedsætte en Kommission af 4 fremragende Jurister (Tronchet, Portalis, Bigot de Préameneu og Maleville), fremkom der (i Løbet af 4 Maaneder) det Forslag, der skulde blive Grundlag for C. N. Udkastet forelagdes Jan. 1801 til Betænkning for de overordnede Retter og for Slatsraadets Afdeling for Lovgivningssager. Her omarbejdedes Udkastet og prøvedes saa i samlet Statsraad under Forsæde af de to Konsuler, Napoleon og Cambacérés; efter her atter at være omarbejdet forelagdes det den lovgivende Forsamling, der efter forskellige Ændringer vedtog de 36 Love, hvoraf Udkastet var sammensat, hvorefter Loven af 30. ventôse Aar XII (21. Marts 1804) formede disse Love til *Code civil.* Titlen *Code civil* ændredes efter Oprettelsen af Kejserdømmet 1807 til C. N.; efter Restaurationen indførtes atter den oprindelige Benævnelse, der saa igen under det andet Kejserdømme afløstes af C. N. Efter Genindførelsen af Republikken 1870 er Benævnelsen nu atter *Code civil.* Med Hensyn til *Code civil*'s Forhold til den ældre Ret kan det siges, at med Undtagelse af den rene Lensret findes hele den gammelfranske Ret med nogle Modifikationer i *Code civil;* den er en Sammenarbejdeise af de gamle kgl. Ordonnanser, Sædvaneretterne og Romerret. *Code civil,* der er delt i 3 Bøger, 30 Titler og 2,281 Artikler, omfatter hele Privatretten, idet 1. Bog omhandler, hvad vi kalde Person- og Familieretten, 2. Bog Tingsretten og 3. Arveret og Obligationsret. *Code civil* udmærker sig ved at formulere Retten i korte, klare Sætninger og var selvfølgelig i sin Tid et meget stort Fremskridt; men i den nyere Tid klager man over, at den er bleven alt for overvurderet, og at dette har ført til, at den franske Ret — om den end naturligvis paa mange Punkter har ændret *Code civil* — dog har staaet for meget stille, medens de fremmede Lande, der i sin Tid accepterede *Code civil,* ganske anderledes have omdannet den efter Nutidens Krav. Med Napoleon's Erobringer udbredtes *Code civil* nemlig til forskellige fremmede Lande, og den ligger endnu til Grund for Privatretten i flere af disse. I den Del af Tyskland, der ligger paa venstre Side af Rhinen, har *Code civil* bevaret den Gyldighed, den fik under det franske Herredømme, og *C. N.* er indført i Baden som »Landret« i en officiel Oversættelse. I Belgiens, Hollands, nogle Schweizerkantoners og Italiens Privatret beror i større eller mindre Grad paa *Code civil;* det samme er Tilfældet med Rumænien, Ægypten, Mejiko, den argentinske Republik o. s. v. Til *Code civil* slutter sig *Code de procédure civil* af 1806 (Civilproces), *Code de commerce* af 1807 (Handelsret), *Code d'instruction criminelle* af 1808 (Straffeproces) og *Code pénal* af 1810 (Strafferet); disse 4 Lovbøger sammenfattes undertiden med *Code civil* under Benævnelsen *les cinq Codes,* og man finder *C. N.* brugt om disse 5 Lovbøger. (Litt.: *C. N.*'s Forhistorie behandles af Fenet, *Recueil complet des travaux préparatoires du Code civil* [15 Bd., Paris 1827—29]. God Udg.: Roger og Sorel, *Codes et lois usuelles* [15. Udg., indeholdende Lovgivningen til 1883, Paris 1883]; Kommentarer: Demolombe, *Cours de Code civil* [4. Udg., 1869]; Sirey og Gilbert, *Les codes annotés* [3. Opl., Paris 1891]; Mercadet og Pont, *Explication théorique et pratique du Code Napoleon* [7. Udg., Paris 1873]; Mourton, *Répetitions écrites sur le Code Napoléon* [11. Udg., 1880]. Om Napoleon som Lovgiver se Pelouse, *Napoléon I et les lois civiles* [Paris 1866]). *Ludv. H.*

Cōdex (lat., Flertal *codices)* betyder oprindelig Træklods; dernæst brugtes det af Romerne om en Bog af sammenklappede Trætavler, indvendig bestrøgne med Voks, der benyttedes dels til Breve, dels som Noticebog. Da man henimod Oldtidens Slutning gik over til i større Omfang at benytte Pergament til Bøger, kaldte man disse, for saa vidt de vare af samme Form som vore Bøger, C. paa Grund af Ligheden i Form med de gamle C. og til Forskel fra Papyrusrullerne, den hidtil almindelige Bogform. Derfor bruges nu C. om alle gamle Haandskrifter i Bogform, hvad enten de ere af Pergament (*c. membranaceus*) eller af Papir (*c. chartaceus*). Om *c. argenteus* se Ulfila, *c. rescriptus* se Palimpsest. — *Codices accepti et expensi* (Bog over Indtægt og Udgift) hedder den romerske Husfaders Regnskabsbog; det hørte til god gammel Skik i Rom at føre den nøjagtig, og der tillagdes den en vis Retskraft. — I Retssproget betegner C. hos Romerne en Samling af Love eller Forordninger.; *c. Theodosianus* se Theodosius, *c. Justinianeus* se Corpus juris. *A. B. D.*

Cōdex regius er i Virkeligheden ethvert Haandskrift, der findes i det kgl. Bibliotek i Kbhvn. Særlig kalder man dog saaledes en Del af de derværende oldislandske Haandskrifter og blandt disse atter fortrinsvis det Haandskrift, der uden Sammenligning er det vigtigste, og som udelukkende indeholder den Samling af Oldkvad, der udgør Hovedbestanddelen af de saakaldtc Eddadigte. Haandskriftet, der er skrevet med en fortrinlig Haand omtr. 1270 og bestaar af 45 Blade, er udgivet i fototypisk Gengivelse, ledsaget af Tekst med almindelige Typer samt en udførlig Indledning og Anmærkninger, under Titlen: »Haandskriftet Nr. 2365 4to gl. kgl. Samling . . . (*Codex regius* af den ældre Edda) i fototypisk og diplomatisk Gengivelse. Udgivet for Samf. til Udg. af gl. nord. Litt. ved Ludv. F. A. Wimmer og Finnur Jonsson, Kbhvn. 1891«. Haandskriftet kom i Biskop Brynjolfr Sveinsson's (s. d.) Eje 1643, og han forærede det nogle Aar senere til Frederik III. *F. J.*

Codiaceae, Codĭum se Alger S. 516.

Codicillus se Kodicil.

Codiŏlum se Alger S. 516.

C od. ms., Forkortelse for *Codex manuscriptus* (lat.), Haandskrift.

Codogno [kodå'no], By i Norditalien, Provins Milano, har (1881) 9,800 Indb., Lærred- og Silkeindustri, Garverier og Majolikafabrikation. C. er Hovedmarkedet for Parmesanost og er et vigtigt Knudepunkt for Banelinierne Milano-Bologna og Pavia-Cremona. *C. A.*

Codrington [kå'drinᵗən], Sir Edward, engelsk Admiral, født 27. Apr. 1770, død 28. Apr. 1851,

blev Officer 1793 og tjente under Admiral Howe, blev 1795 Skibschef og deltog s. A. i Slaget ved l'Orient. C. deltog 1805 som Chef for Linieskibet »Orion« i Slaget ved Trafalgar, hvor han spillede en fremragende Rolle. Efter at have deltaget i Krigen mod Spanierne 1810—12 blev han 1814 Kontreadmiral og var i Admiral A. Cochrane's Flaade i Nordamerika. 1821 Viceadmiral. 1826 udnævntes C. til Chef for Middelhavsflaaden og fik det kildne Hverv at iagttage Kampen mellem Tyrkerne og Grækerne samt om muligt forhindre Krigen. Hjemmefra, hvor den offentlige Mening var paa Grækernes Side, havde han modtaget meget uklare Ordrer, som paa den ene Side gave ham et vidt Spillerum, men paa den anden Side ogsaa lagde hele Ansvaret paa ham. Efter forskellige frugtesløse Forhandlinger med den tyrkiske Admiral Ibrahim Pasha blev Forholdet til denne meget spændt, saa at han paa en Maade blev tvungen ind i Kamp; 1828 ledede han det navnkundige Slag ved Navarino. Man desavouerede dog officielt i England hans Optræden og holdt ham en Tid lang derefter uden for Virksomhed. 1831 blev han Chef for den engelske Kanalflaade, 1837 Admiral af det blaa Flag og var 1837—42 øverstkommanderende for Marinestationen i Portsmouth. *C. L. W.*

Codrington [kå'dri$_{ŋ}$tən], William John, engelsk General, ovenn.'s Søn, født 26. Novbr. 1804, død 6. Aug. 1884 i London. Han traadte som Fændrik ind i Garden 1821 og naaede 1846 Oberstrang uden at have været synderlig i aktiv Tjeneste. Ved Krigens Udbrud 1854 udnævntes han til Generalmajor og førte i Kampene ved Alma og Inkerman en Brigade i den lette Division. Skønt uden Erfaring som General viste han i begge Kampe Tapperhed og Resoluthed og tog ved Inkerman, da Divisionsgeneralen saaredes, Befalingen over Divisionen. I Juni 1855 blev han Divisionsgeneral og deltog i det uheldige Angreb 8. Septbr., hvis Resultat dog ikke egentlig tilskreves ham. Da General Simpson traadte tilbage, fik C. II. Novbr. 1855 Overbefalingen over den engelske Hær paa Krim, uagtet Campbell havde større Fordringer paa Overkommandoen; men paa Grund af den afsluttede Vaabenstilstand fik han ingen Lejlighed til at udmærke sig i denne Stilling. Ved sin Tilbagekomst til England udnævntes han til Generalløjtnant og blev 1857 Medlem af Parlamentet. 1859—65 var han Guvernør paa Gibraltar. 1863 blev han General, og man tilbød ham 2 Gange Marskalstitlen, hvilket Tilbud han dog afslog. *B. P. B.*

Codrus se Kodros.

Cody [ko!^{u}di], William Frederik, bekendt under Navnet Buffalo Bill, er født 29. Febr. 1845 i den nordamerikanske Stat Jowa, gjorde Tjeneste som Spejder og Fører for Unionstropperne under Borgerkrigen og senere mod Indianerne, var tillige Skuespiller. 1883 organiserede han et Cirkusforetagende, kaldet *Wild West*, hvormed han 1887 rejste til Europa. *S. B. T.*

Coehoorn [ku!ho.rn], Menno van, berømt hollandsk Ingeniørofficer, (1641—1704), blev allerede i en Alder af 16 Aar Kaptajn og udmærkede sig i sit Fædrelands Krige mod Ludvig XIV. Ved Belejringen af Grave (1673) anvendtes for første Gang de efter ham opkaldte, smaa coehoorn'ske Morterer, der kunde transporteres og opstilles hvor som helst og vare bestemte til Bekastning af Belejrerens Batterier og Løbegrave. C. forbedrede og ombyggede en meget stor Del af de talrige nederlandske Fæstninger, og efter at være avanceret til Generalløjtnant og Inspektør for Fæstningsvæsenet erobrede han i den spanske Arvefølgekrig talrige Fæstninger og deltog i mange Slag. Sin store Berømmelse vandt han som sin Tids betydeligste Ingeniør ved Siden af Vauban; men hans Befæstningssystemer — den nyere nederlandske Skole — ere saa væsentlig baserede paa de hollandske Jordbundsforhold (fladt, vandrigt Terrain), at de ikke have kunnet finde synderlig Anvendelse andensteds. Sine Principper for Befæstningskunsten har han fremsat i følgende Værker: »Versterkinge des vijfhoeks met alle sijne buytenwerken« [1682] og »Nieuwe vestingbouw« [1685]. *A. L—n.*

Coelenteråta se Polypdyr.

Coele Syria (græ., »det hule Syrien«) var i Oldtiden oprindelig Navnet paa den brede Dal (nu El Beka'a) mellem Libanos og Antilibanos. Fra Midten af Landet, hvor Baalbek laa, strømmer Orantes mod Nord, Lita mod Syd. I den senere Tid udvidedes Navnet til ogsaa at omfatte Egnen mod Øst indtil Eufrat. *K. K.*

CoellIO [koel'ju], Francisco Adolpho, portugisisk Filolog, erfødti Coimbra 1847. Han blev 1878 Professor i sammenlignende Sprogvidenskab i Lissabon og 1884 tillige Bestyrer for en stor Skole smst. C. har udfoldet en rig og fortjenstfuld Forfattervirksomhed som Sprog- og Sagnforsker og som pædagogisk Skribent; han er den første Portugiser, der har modtaget en grundig og metodisk Uddannelse som romansk Filolog under Paavirkning af fransk Videnskabelighed. Af hans filologiske Skrifter ere at anføre »A lingua portugueza« [Coimbra 1868], »Origem da lingua portugueza« [Lissabon 1870], »Theoria da conjugação em latim e portuguez« [smst, 1871], »Formes divergentes portugaises« [1873, paa Fransk, om Dobbeltformerne — de »folkelige« og de »lærde« — i Portugisisk; svarer til Brachet's »Dictionnaire des doublets français«], »Questoes da lingua portugueza« [Oporto 1874], »A lingua portugueza, nocoes de glottologia geral e especial portugueza« [smst. 1881, ny Udg. 1888], »Os dialectos romanicos na Africa« [Lissabon 1881], »Diccionario manual etymologico da lingua portugueza« [1890]. Til Folklore-Studierne henhøre »Contos populares portuguezes« [Lissabon 1879], »Romances populares e rimas infantis portuguezas« [i »Zeitschrift fiir romanische Philologie«, III] og »Costumas e crencas« [1880 ff.]. Desuden har C. skrevet pædagogiske Skrifter, som »A questao do ensino«, politiske og kritiske Smaaskrifter og talrige Afhandlinger og Artikler af forskelligt Indhold i portugisiske og udenlandske Tidsskrifter og Blade. 1875 begyndte han sammen med Th. Braga og Joaquim de Vasconcellos at udgive »Bibliographia critica de historia e litteratura«, men dette kritiske Tidsskrift bestod ikke længe; og fra 1880 udgav han »Revista d'ethnologia e de glottologia«. *E. G.*

Coello [koe'ljo], 1) Alonso Sanchez, spansk Maler, født mellem 1515 og 1525 i Benifayro ved Valencia, død 1590 i Madrid. Han var først i Rom, blev derefter uddannet af Anth. Mor, hvem han fulgte til Lissabon, og slog sig ned i Madrid, hvor han blev Filip II's skattede Hofmaler og udførte Portrætter af den kgl. Familie. Hans Kunst, som i koloristisk Henseende ofte rager op over San-

tidens spanske, findes fornemmelig i Madrid, i Galeriet (Portrætter af Infanten Don Carlos og Donna Isabella), i S. Geronimo, i Escorial etc. Højest naar han som Portrætmaler; hans, lidt stive, Portrætter ere godt og omhyggelig formede og give gerne en rammende Karakteristik. Meget af C.'s Kunst er gaaet under ved Ildebrande; uden for Spanien er den fyldigst repræsenteret i Museet i Bruxelles (3 Portrætter); i Berlins Museum ses et Portræt af Filip II, andre Arbejder i St. Petersborg og Wien.

2) Claudio, spansk Maler fra Madrid (ca. 1621—93), Elev af Franc Rizi, var en dygtig Maler, der ad eklektisk Vej, ved Efterligning af de gamle Spaniere, Nederlændere og Venetianere, søgte at haandhæve den klassiske Kunsts Traditioner midt i Forfaldets Tid. Han nød ogsaa længe betydeligt Ry, malede Freskoarbejder i Madrid og Toledo (fra 1683) for Augustinerkirkens Kuppel i Zaragoza, blev kgl. Kammermaler, som saadan anvendt til Udsmykningen af det gamle Slot i Madrid og malede for Escorial sit Hovedværk: »Processionen med Hostien« med mange Portrætfigurer. Men da L. Giordano kom til Madrid, dalede C.'s Stjerne, og en Forbigaaelse (ved Dekorationen af Escorial's Trappe) skal have voldt den nidkære Kunstners Død. Mange af C.'s Malerier, med kirkelige Emner, ses endnu rundt om i Spanien, i Prado-Museet to Fremstillinger af »Marias Himmelfart«, andre Værker i Escorial, S. Ildefonso, Paular, Zaragoza etc. *A. Hk.*

Coelom-Teorien er en af de to fremragende, tyske Embryologer, Brødrene Oscar og Richard Hertwig, 1881 opstillet Teori, der søger at opklare det dunkle og meget omstridte Spørgsmaal om det mellemste Kimblads, Mesodermens, Udvikling hos Fostret. Efter Hertwig bestaar »Mesodermen« (s. d.) af to i Henseende til Oprindelse ganske torskellige Elementer: Mesoblast og Mesenchym, hvis Dannelse foregaar paa følgende Maade: Ved det befrugtede Ægs Kløvning fremkommer en af eet Cellelag bestaaende Kimblære eller »Blastula«. Af denne dannes ved Indkrængning en »Gastrula«, bestaaende af to Cellelag, det ydre og det indre som Kimblad, hvilket sidste omslutter »Urtarmen«. Idet denne derpaa sender to, hinanden mødende Udposninger ind mellem de to primære Kimblade, bliver Fostret sammensat af fire Cellelag, af hvilke de to midterste, der danne Dyrets Legemshule eller Coelom, kaldes Mesoblasten. I Overensstemmelse med sin direkte Opstaaen af de primære Kimblade bevarer Mesoblasten under Fostrets videre Udvikling sin oprindelige Karakter af et epitelialt Organ og danner Krophulens, Kønskirtlernes og (vistnok) Nyreorganernes Epitel samt hele den tværstribede og vilkaarlige Muskulatur. Af ganske anden Oprindelse og Beskaffenhed er Mesenchymet, der dannes ved, at det indre Kimblad afsnører og udskiller Celler, som enkeltvis vandre ind mellem de epiteliale Kimblade og udfylde alle Hulrum. Af disse »Mesenchymkim« opstaa alle Bindevævssubstanser (Slimvæv, fibrillært Bindevæv, Brusk og Ben), endvidere Blodet og Blodkarrene, de lymfoide Organer, de glatte Muskler og (vistnok) Hjertets tværstribede, uvilkaarlige Muskulatur. — Foruden denne histologiske Betydning give Brødrene Hertwig C.-T. en større systematisk Rækkevidde, idet de efter Mangelen eller Tilstedeværelsen af Mesoblast opstille følgende Grupper af Metazoer: 1) Coelenterater (s. d.), der mangle Mesoblast og Krophule og kun besidde Urtarmen, 2) Pseudocoelier, der mangle Mesoblast og en ægte, epitelklædt Krophule (Fladorme, Hjuldyr, Mosdyr og de egentlige Bløddyr), 3) Enterocoelier, der have en ægte, ved Udkrængning dannet Mesoblast og Krophule (alle øvrige flercellede Dyr). — Brødrene Hertwig's Teori er bygget paa en bred Basis, idet den støtter sig paa en Række sammenlignende anatomiske og embryologiske Studier over hinanden fjerntstaaende Dyretyper. Den fremsættes i et klart og let Sprog og er en af den moderne Embryologis betydeligste Teorier. Den kan imidlertid ikke siges at give den endelige Løsning af Spørgsmaalet om Mesodermens Udvikling, og navnlig dens systematiske Side indeholder Modsigelser, der have været Genstand for megen skarp Kritik. (Litt.: O. og R. Hertwig, »Studien zur Blättertheorie« [H. I—V, Jena 1879—83]). *B.-P.*

Coelosphaerium se Alger S. 522.

Coen [ku!n], Johann Peterssohn, (1587—1629), Grundlægger af den nederlandske Koloni i Ostindien, traadte 1607 i det ostindiske Kompagnis Tjeneste, hvor han ved sin Energi udmærkede sig i den Grad, at han 1617 blev Generalguvernør. Paa Java's Nordkyst i Nærheden af Byen Jacatra grundede han et Fort, hvorfra han, efter at have hentet Forstærkning fra Molukkerne, overvandt Englænderne og Javaneserne. Den fjendtlige By, Jacatra, indtog og opbrændte han og anlagde paa samme Sted 1620 Batavia. 1623 nedlagde han sin Stilling og vendte tilbage til Holland. 1627 blev han atter Generalguvernør og forsvarede sig kraftig mod Bantam og Fyrsten af Mataram, Østjava's mægtige Behersker. Under en Belejring af Batavia døde han af Kolera, kort før Fjenderne trak sig tilbage i fuldstændig Opløsning. *Joh. F.*

Coenen [ku!nen], Franz, hollandsk Musiker, er født 26. Decbr. 1826 i Rotterdam, uddannede sig under Molique og Vieuxtemps til Violinvirtuos og gjorde bl. a. en Koncertrejse til Amerika i Forening med Henry Herz. C. er højt anset som Musiker i sit Hjemland; han deltager i Styrelsen af det store Selskab »Til Befordring af Tonekunsten«, er Lærer ved Konservatoriet i Amsterdam og har dannet en udmærket Strygekvartet. Ogsaa som Komponist har han erhvervet sig Anerkendelse (Symfonier, Kantater, Kvartetter). *W. B.*

Coenobium eller »Cellehorde«, en af Ernst Haeckel opstillet Betegnelse for en Hob ensartede Celler, der endnu ikke ere differentierede i hensemte Væv, f. Eks. den ved Ægkløvningen fremkomne Kimblære ligesom ogsaa de flercellede Protister (Flagellaterne o. fl.). *B.-P.*

Coenūrus se Bændelorme S. 993.

Coerulein (Alizaringrønt, Antracengrønt, Cerulein), $C_{20}H_8O_6$, er et Tjærefarvestof, der faas ved Ophedning af Galleïn (s. d.) med koncentreret Svovlsyre til 200°. Det er en sort, dejagtig Masse, der er uopløselig i Vand og i Alkohol; udrøres C. med Vand og fortyndes hermed, dannes en rødligbrun Opløsning, derpaa en grønlig Opløsning og et grønsort Bundfald. C. farver bejdset Bomuld grønt. Under Navnet C. *S.* gaar en Forbindelse af C. med Natriumbisulfit i Handelen; denne Forbindelse danner et sort Pulver, der er meget tungtopløseligt i Vand

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

ved almindelig Temperatur, men lettere opløses ved Kogning dermed. I kogende Alkohol opløses den noget med graablaa Farve; den farver bejdset Bomuld grøn. *O. C.*

Coeruleus, blaalig, se Blaasot.

Cœur [ko!r] (fr.), Hjerte; i Kortspil »Hjerter« efter det røde Hjerte paa Kortet; *C. de lion* [kördljõ'], Løvehjerte, den engelske Kong Richard I's Tilnavn; *de bon c.* [døbökö!r], Hjertens gerne, beredvillig.

Coeur [ko'!r], Jacques, berømt fransk Finansmand, født ca. 1400 i Bourges, død 25. Novbr. 1456, vandt ved Handelsforetagender, for hvilke Montpellier var Midtpunktet, store Rigdomme og blev 1435 af Kong Karl VII sat i Spidsen for Frankrigs Finansvæsen. Han ledede dette med stor Dygtighed, blev 1440 adlet, 1444 Præsident for Languedoc's Stænder, 1446 Gesandt i Genova, 1447 i Rom, men 1451 styrtet ved sine Fjenders Bagvadskelser. Paa Pinebænken aftvang man ham falske Tilstaaelser, hvorefter han blev indespærret i et Kloster. Befriet ved sine Venners Hjælp begav han sig til Rom, hvor Pave Nikolaus V satte ham i Spidsen for et Tog mod Tyrkerne, under hvilket han døde paa Chios. (Litt.: Clement, *J. C. et Charles VII* [Paris 1853]; Joret-Desclosiéres, *Procès de J. C.* [Paris 1867]). *S. B. T.*

Coffëa se Kaffetræ.

Coffin [kå'fin], John Huntington Crane, amerikansk Astronom, er født 14. Septbr. 1815 i Wascasset Me, ansattes 1843 ved Naval Observatory i Washington, blev 1853 Professor i Matematik ved Naval Academy og 1865 Superintendent for »The american ephemeris and nautical almanac«, hvilken Stilling han opgav 1877. Foruden »Observations with the mural circle at the U. S. Naval Observatory 1845—49« og adskillige matematiske og nautiske Afhandlinger i amerikanske Fagskrifter har C. skrevet: »Navigation and Nautical Astronomy« [New York 1868]. *J. Fr. S.*

Coffinhal [kåfina'l], Jean Baptiste, født i Aurillac 1754, henrettet i Paris 18. Thermidor II (4. Aug. 1794). Han blev Advokat ved Châtelet i Paris, kastede sig med Iver ind i Revolutionen og viste sig som Vicepræsident for Revolutionstribunalet som en ubarmhjertig og blodtørstig Terrorist. Han var fanatisk Jakobiner og Robespierrist og tro mod sin Herre og Mester til det sidste. Under Begivenhederne 9. Thermidor udviste han stor Energi, og havde Robespierre ladet ham raade, vilde Udfaldet vistnok være blevet et andet. Med væbnet Haand befriede han Kommunens General Henriot, som var bleven fængslet i Sikkerhedskomiteens Lokaler, men kastede ham derpaa, oprørt over hans Mangel paa Handlekraft i et saa kritisk Øjeblik og over hans Beruselse, ud af et af Raadhusets Vinduer. Under den endelige Katastrofe undslap C.; han skjulte sig paa Svaneøen, en dengang ubebygget Holm i Seine, men pint af Sult forlod han sit Skjul og søgte Tilflugt hos en Ven, hvem han fordum havde bevist Velgerninger. »Vennen« lod ham arrestere, og C, der var erklæret fredløs, maatte lægge Hovedet under Øksen. *F. J. M.*

Coffinøerne se Boninøerne.

Cofire [kå'fr], Benoit, fransk Maler, som i Beg. af 18. Aarh. — fra 1708 eller før — arbejdede i Kjøbenhavn for kgl. Regning og gjorde en Mængde Historiemalerier til flere kgl. Slotte, som Frederiksberg, Fredensborg, Rosenborg og Palæet bag Børsen. Ogsaa malede han Portrætter. C. døde i Kjøbenhavn en af de sidste Dage i Novbr. 1722. Hans efterladte Enke er uden Tvivl identisk med Skuespillerinden Mme. C, som agerede paa den ældste holbergske Scene. (Litt.: Meier, »Fredensborg« [1880]). *F. J. M.*

Cogalniceano, Michael, rumænsk Statsmand og Historiker, født 1806, død 1. Juli 1891, blev i en meget ung Alder Professor i Historie i Jassy og studerede 1834—38 i Udlandet, især Berlin. Han udgav her »Histoire de Moldau et Valachie« (1. Del, 1241—1792) og »Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains« [begge 1837]. Efter sin Hjemkomst var han Medstifter saavel af et litterært Tidsskrift (»Dacia literara«, 1840) som af et politisk Blad og havde ved dette væsentlig Del i, at Zigeunernes Slaveri i Moldau ophævedes 1843. Endvidere fortsatte C. sine historiske Arbejder, udgav en Samling Aktstykker [1841] og »Fragments tirés des chroniques moldaves et valaches« [1—2, 1845] med Bidrag til Peter den Store's og Karl XII's Historie. Efter Krimkrigen grundlagde han et nyt Blad, hvori han stærkt hævdede Nødvendigheden af de to rumænske Landes Forening; virkede i samme Retning 1857 som Medlem af Moldau's Lands forsamling og fremsatte her de Grundsætninger, der bleve Rumæniens senere politiske Program (Enhed og Selvstændighed under en fremmed arvelig Fyrste). Under Fyrst Alexander Johan vandt han en stadig voksende Indflydelse, var 1860 et halvt Aar Førsteminister i Moldau og blev 24. Oktbr. 1863 Førsteminister for det samlede Rumænien. Da hans Udkast til en ny Landbolov, som vilde ophæve Bøndernes Ufrihed og gøre dem til Selvejere, mødte Modstand i Kamrene, gjorde han i Maj 1864 Statskup, opløste Kamrene og udstedte en ny Forfatning med større Frihed. Desuden gennemførte han paa egen Haand ikke alene Landboloven, men en Række andre vigtige Reformer (ny Lovbøger, en Retsordning med Nævninger, Kommunal- og Departementsraad m. m.), samt lod den hele Omvæltning stadfæste ved almindelig Afstemning. Det lykkedes ham ogsaa at opnaa Sultanens Samtykke til den fuldstændige Sammensmeltning af de to Lande, som den ny Forfatning tilsigtede; men han blev dog i Febr. 1865 nødt til at afgaa fra Statsstyreisen. Under den ny Fyrste, Carol, var C. Novbr. 1868—Febr. 1870 paa ny Førsteminister og derefter i 6 Aar Oppositionens veltalende Leder; blev i Apr. 1877 Udenrigsminister under Bratiano og repræsenterede sammen med denne Rumænien paa Berlinerkongressen 1878, hvor de gjorde kraftig Indsigelse imod Bessarabiens Afstaaelse til Rusland. 1879 valgtes C. til Senator, blev Indenrigsminister Juli 1879—Apr. 1880 og derefter Afsending i Paris indtil Novbr. 1881; men her kom han i Strid med Bratiano og medvirkede til dennes Fald 1888. *F. F.*

Cogels, Joseph, belgisk Landskabs- og Marinemaler, født i Bruxelles 1786, død 1831 paa Slottet Leitheim ved Donauworth, uddannet paa Düsseldorf's Kunstakademi, derefter ved Rejser, særlig i Frankrig; slog sig, efter et fireaarigt Ophold i Belgien, 1810 ned i München, hvor han for Kongefamilien, Hertugen af Leuchtenberg o. a. udførte sine af Samtiden meget yndede Landskaber med Vandfald og gamle Monumenter, mest Motiver fra Kunstnerens Fædreland. *A. Hk.*

Artikler, der savnes under C, ***maa*** *søges under IL.*

Coghétti, Francesco, italiensk Maler, født 4. Oktbr. 1804 i Bergamo, død 21. Apr. 1875 i Rom, tilhører som Historiemaler den klassiske Retning, som den fremtraadte i 19. Aarh.'s Begyndelse; han var ogsaa Elev af Camuccini og uddannede sig i øvrigt efter Rafael. C, som længe var Præsident for S. Luca-Akademiet i Rom, har malet mange Alterværker og Fresker, saaledes i Kirker og Paladser i sin Fødeby, i Rom (i Villa Torlonia »Alexanders Heltebedrifter«, i Palazzo Torlonia »Bacchus'es Triumf«, »Amazoneslag« m. m.) o. a. St. I Villa Torlonia ved Castelgandalfo har han bl. a. behandlet Myten om Amor og Psyche. *A. Hk.*

Cogĭto, ergo sum (lat.) d. v. s. »Jeg tænker, altsaa er jeg til«, Descartes'es (s. d.) Hovedgrundsætning, der som det umiddelbart indlysende utvivlsomme og sande bliver hans Sandhedskriterium, hvorved han prøver Gyldigheden af alle andre Paastande. *C. St.*

Cognac [kåña'k], By i det vestlige Frankrig, Dep. Charente, Hovedstad i Arrondissementet C. (Angoumois), beliggende i en smuk Egn ved Charente's venstre Bred, har (1891) med Forstaden St.-Martin 17,400 Indb. Det er en gammeldags bygget By med snævre Gader, men meget velhavende, da den er Midtpunktet for Egnens Produktion af Kognak og driver stor Industri i alt, hvad der vedkommer denne Produktion, saaledes i Fade, Korkpropper og Flasker; desuden har den betydelig Handel med Korn og Kvæg. De talrige Landsteder i Omegnen vidne om dens Købmænds Rigdom. C. har bl. a. en Handelsdomstol, et Kommunal-Collège, en romansk Kirke (fra 14. Aarh.) og et gammelt Slot, der nu bruges som Magasin for Kognak, og hvori Frants I er født; 1864 er der rejst en Bronzestatue af ham. — C. er Oldtidens *Condate*; senere hed det *Coniacum*, hvilket atter gik over til Coignac; i den senere Middelalder var det et eget Grevskab, der i Beg. af 16. Aarh. kom ind under Kronen. I C. afsluttedes Maj 1526 den hellige Ligue mellem Frants I, Henrik VIII af England, Pave Clemens VII, Venezia og Milano mod Karl V. Under Hugenotkrigene spillede den en vis Rolle, idet Protestanterne indtoge den 1562; forgæves søgte det kgl. Parti at tage den tilbage 1569, og ved Freden i St.-Germain-en-Laye 1570 blev den indrømmet dem som en af Sikkerhedsstæderne; 1651 blev den forgæves belejret af Condé. *H. W.*

Cognatĭo, Cognati, se Agnatio og Kognater.

Cognetti [koñet'ti] de Mårtiis, Salvatore, italiensk Nationaløkonom, er født i Bari 19. Jan. 1844 og er siden 1876 Professor ved Universitetet i Torino. Hans betydeligste Arbejder ere: »Le forme primitive nell' evoluzione economica« [1881], »L'economia come scienza autonome« [1886] og »Socialismo antico« [1889]. C. er stærkt paavirket af de moderne Naturvidenskaber og deres Metode; han betragter Naturlovene i Almindelighed og de biologiske Love i Særdeleshed som Grundlag for det økonomiske Samfund og dets Love: Sociologien — Samfundets Naturvidenskab — har at bygge paa Eksperiment og Erfaring og at betjene sig af Induktion. C, der nyder en stigende Anseelse som økonomisk Tænker baade i og uden for sit Fædreland, er Udgiver og Redaktør af den siden Foraaret 1894 udkommende 4. Serie af Samleværket »Biblioteca dell' Economista« (se Boccardo), til hvis enkelte Dele og Afsnit han skriver de historisk-kritiske Indledninger. *K. V. H.*

Cogniard [kåña'r], Brødrene Hippolyte (1807—82) og Théodore (1806—72), franske Dramatikere, der som Ledere af forskellige Teatre som Porte-Saint-Martin, Vaudeville og Varietés have udfoldet en rig Produktion af Vaudeviller, Lystspil og Tryllestykker. Under deres Ægide udvikledes den komiske Operette, der fortrængte den gamle Vaudeville, og Offenbach blev dens fejrede Maestro. Fra 1831 skreve de Aar for Aar en Utallighed af Stykker, af hvilke som de bekendteste kunne nævnes »La courte paille« (>Det korteste Straa«), »La fille de l'air« (»Luftens Datter«), »Les mille et une nuits«, »La biche au bois«, »Les bibelots du diable«, »Le pied de mouton«, »La reine Crinoline, ou le royaume des femmes« (»Dronning Krinoline den Store«) o. s. v. Flere af disse ere opførte paa nordiske Teatre. *S. Ms.*

Cogniet [kåñæ'], Léon, fransk Maler, født 29. Aug. 1794 i Paris, død 20. Novbr. 1880 smst. C. var Elev af Guérin; som *pensionnaire* i Rom blev han yderligere oplært i David'sk Klassicisme. Hans første større Arbejde, »Marius paa Carthago's Ruiner« [1824] bærer ogsaa Tidens akademiske Præg, men peger allerede, i Valget af Lysvirkning, hen imod den romantiske Skoles Stemningsindhold og Farveglæde, som C. i sin Kunst søger at formidle med den klassiske Retnings enkle Stil og Formsikkerhed. Denne Tendens træder endnu tydeligere frem i et Værk fra samme Aar: »Barnemordet i Bethlehem«, fremstillet gennem det ene Moment: en Moder, der i Rædsel har søgt Ly i en Krog for at værne sit Barn imod Morderne. Hans Kunst blev nu tagen i Beslag til monumentale Arbejder, saaledes Plafondmaleriet i Louvre: »Napoleon, omgiven af Arkæologer, under Ekspeditionen til Ægypten«, »S. Stephanus« i S. Nicolas des Champs, »Englen, der forkynder Jesus'es Opstandelse« i Madeleine [1827] og det dygtige, af kraftig Stemning baarne »Paris-Nationalgardens Udmarch 1792« [1836, i Versailles's Museum]. Særlig vellykkede, gennem varm Kolorit og Valg af psykologisk interessante Emner og heftig bevæget Følelsesliv, ere »Tempelherren bortfører Rebekka fra det brændende Slot« [1831, efter W. Scott's »Ivanhoe«] og hans mest populære Maleri, »Tintoretto, der maler sin unge Datters Lig« [1843; Museet i Konigsberg]. I sine senere Aar fik C, optagen af Lærergerning, kun Tid til at male (gode) Portrætter. C., som i sin Tid nød Verdensry, og i hvis Atelier Kunstnere flokkedes fra Frankrig, Norden, Tyskland og hele Europa, har nu nærmest kunsthistorisk Betydning som en udmærket Lærer, hvis Kunstskole gav de forskellige maleriske Retninger passelig Plads og de unge Talenter fornødent Spillerum for deres Evner; han raadede ikke over en mægtig skabende Fantasi, men var en solid, gennemuddannet Kunstner, hvis Teknik dog er bleven sejlet agterud af Tiden. (Litt.: Vinet, *L. C.* [Paris 1883]). *A. Hk.*

Cognitĭo se Causae C.

Cognitor, i den romerske Civilproces den, der af en Part i en Retssag udnævntes til at repræsentere ham under denne Sag, medens ved Prokurator dengang forstodes den, der paa Grund af Overenskomst med Parten eller som dennes Forret-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

ningsfører havde almindelig Bemyndigelse til at repræsentere ham for Retten og ikke blot for den enkelte Sags Vedkommende. *K. B.*

Cognōmen (lat.), Tilnavn; se Nomen.

Cogolēto, Flække i Norditalien, Provins Genova, ved Genovabugten, har Fabrikation af Blyhvidt, Kalk, Olie, Papir; en Havn og (*1881*) 980 Indb. C. strides med Genova om den Ære at være Kolumbus'es Fødested; man viser her det Hus, i hvilket han formentlig skal være født. *C. A.*

Cohen, Emil Wilhelm, tysk Mineralog og Geolog, er født 12. Oktbr. 1842 paa Hovedgaarden Aakjær ved Horsens. Han studerede i Berlin og Heidelberg og blev Privatdocent ved Universitetet i sidstnævnte By 1871. I de to følgende Aar rejste han i Sydafrika, hvor han bl. a. besøgte Diamantforekomsterne og Guldforekomsterne i Transwaal. 1878 blev han ekstraord. Professor i Petrografi i Strassburg og tillige ansat ved Elsass-Lothringens geologiske Undersøgelse. 1886 blev han Professor i Mineralogi i Greifswald. — C.'s talrige videnskabelige Arbejder, af hvilke nogle faa nævnes nedenfor, omhandle især Bjærgarternes mikroskopiske Beskaffenhed og Meteoritterne; ogsaa adskillige rent geologiske Arbejder foreligge fra hans Haand. Sammen med Benecke udgav han 1879—81 »Geognostische Beschreibung der Umgegend von Heidelberg«; 1883—83 udgav han i 80 Tavler: »Sammlung von Mikrophotographien zur Veranschaulichung der mikroskopischen Struktur von Mineralien und Gesteinen«; i Forening med W. Deecke skrev han 1889: »Ueber das krystalline Grundgebirge der Insel Bornholm«. Ogsaa som videnskabelig Lærer nyder C. stor Anseelse. *N. V. U.*

Cohen [koæ'n], Jules, fransk Komponist, er født 2. Novbr. 1830 i Marseille af velhavende Forældre, blev Elev af Konservatoriet i Paris, hvor hans Forældre havde taget Bopæl. Fra den sædvanlige Konkurrence om *Prix de Rome* trak C. sig tilbage til Fordel for de mindre bemidlede Elever og belønnedes paa en Maade derfor ved at blive ansat som Lærer ved Konservatoriet. C. har skrevet en stor Del dramatisk Musik, der vel er kommen til Opførelse, men ikke har gjort Lykke; hvad han derimod har komponeret af Instrumentalværker og kirkelige Kompositioner, omtales med megen Anerkendelse. *W. B.*

Cohenit, en Bestanddel i visse Meteorjærn (s. d.).

Cohn, Ferdinand Julius, tysk Botaniker, er født 24. Jan. 1828 i Breslau, hvor han siden blev og endnu (1895) er Professor i Botanik samt Forstander for det plantefysiologiske Institut. Hans Arbejder bevæge sig for det meste paa de mikroskopiske Væseners Omraade; af stor Værdi er især hans berømte »Untersuchungen über Bakterien« [1872 og 1875]. Han fremhæver heri uden Tvivl Bakteriernes rette Slægtskab og forsøger, paa ægte morfologisk Vis, at grunde et (provisorisk) System. Ogsaa hans Studier over *Protococcus pluvialis* [1850], *Empusa muscae* [1853, sammen med Lebert], *Stephanosphaera pluvialis* [1857, sammen med Wichura], *Sphaeroplea annulina* [1855], *Pilobolus crystallinus* [1851] o. a. have haft videnskabelig Betydning. Siden 1870 udgiver han det højt ansete Tidsskrift »Beiträge zur Biologie der Pflanzen«. *V. A.* **P.**

Cohn, Gustav, tysk Nationaløkonom, er født 12. Decbr. 1840 i Marienwerder (Vestpreussen), studerede i Berlin, Jena og Heidelberg. Efter 3 Aars Virksomhed ved det baltiske Polyteknikum i Riga tiltraadte han 1873 en længere Studierejse til England; Resultatet heraf blev den prisbelønnede og interessante, historisk-kritiske Monografi »Untersuchungen iiber die englische Eisenbahnpolitik« [2 Bd., 1874—75]. Fra 1875 virkede han 9 Aar som Professor i Nationaløkonomi ved Ziirichs Polyteknikum, indtil han 1884 blev kaldet til Göttingens Universitet, hvor han endnu (1895) lærer; 1892—93 var han Medlem af den tyske Rigskommission til Udarbejdelse af en *Enquete* over Børsvæsenet, som han desuden har gjort til Genstand for Undersøgelse i en Del af sine talrige, i inden- og udenlandske Tidsskrifter publicerede Afhandlinger (delvis samlede i »Volkswirthschaftliche Aufsätze« [1882], »Nationalokon. Studien« [1886] og »Beiträge zur Deutschen Borsenreform« [1895]). C. er en særdeles frugtbar og inden for sit Fag mangesidig Forfatter, men har dog specielt beskæftiget sig med Transport-, Finans- og Beskatningsspørgsmaal. Foruden ved den o venn. Monografi, der er fortsat i »Die englische Eisenbahnpolitik der letzten 10 Jahre« [1883], har han vakt betydelig Opmærksomhed navnlig ved sit »System der Nationalokonomie«, hvoraf 1. Bd., »Grundlegung«, udkom 1885 (et Afsnit heraf er: »History of political Economy« [Philadelphia 1894]), 2. Bd., »Finanzwissenschaft«, udkom 1889 (amerik. Overs. udg. af Chicago's Universitet Foraaret 1895).

Med dette eminente Hovedværk, der vil blive fortsat med et 3. Bd. om »Die Agrar-, Gewerbe- und Handelspolitik«, har C. indtaget en fremskudt Plads blandt Samtidens Nationaløkonomer; men hans Skrifter udmærke sig ikke alene ved Indhold, men ogsaa i fortrinlig Grad ved en sleben Form. Ud fra et etiserende Grundsyn er han en ivrig Bekæmper af Manchesterliberalismen, idet han med Styrke hævder, at Mennesket ikke er nogen Arbejdsmaskine, bestemt til at skabe Værdier for andre, men at dets Maal er Personlighedens Udvikling. Udpræget selvstændig i sin Samfundsopfattelse, er han samtidig radikal og reaktionær. og hans ofte flængende Kritik skaaner ingen af de herskende socialpolitiske Retninger, om han end med sin faste Tro paa Statens Autoritet og Ret til at gribe regulerende ind i det økonomiske Liv, staar den Wagner'ske Katedersocialisme nær. (Litt.: M. Rubin, »En moderne tysk Nationaløkonom« i »Nationaløkon. Tidsskrift« [27. Bd., 1889]; J. Platter, »Kritische Beiträge etc.« [1894]). *K. V.H.*

Cohn, Hermann, tysk Øjenlæge, er født 4. Juni 1838 i Breslau, studerede først Naturvidenskaber, især Fysik og Kemi, blev 1860 Dr. phil., studerede derpaa Medicin og blev 1863 Dr. med. Han studerede især Øjensygdomme og praktiserer fra 1866 som Øjenlæge i Breslau, hvor han 1874 blev Professor i Oftalmologi. Han har især givet sig af med Skolehygieine, og hans store Arbejde: »Untersuchungen der Augen von 10,000 Schulkindern, nebst Vorschläge zur Verbesserung der den Augen nachtheiligen Schuleinrichtungen« [Leipz. 1867] var i den Retning banebrydende og efterfulgtes af talrige Arbejder af ham og andre. Blandt hans andre oftalmologiske Arbejder er »Studien

über angeborene Farbenblindheit« [Breslau 1879] det betydeligste. *G. N.*

Cohnheim, Julius Friedrich, tysk Læge, født 20. Juli 1839 i Demmin i Pommern, død 14. Aug. 1884 i Leipzig. Efter at have studeret ved forskellige tyske Universiteter blev han 1864 Assistent hos Virchow. 1867—72 var han Professor i alm. Patologi og patologisk Anatomi i Kiel, 1872 — 78 Professor i de samme Fag i Breslau og fra 1878 til sin Død Professor i alm. Patologi og Direktør for det patologiske Institut i Leipzig. — C. var den første, der anvendte Frysning af Væv for at kunne undersøge dem friske uden Hærdning. Af stor Betydning var hans Paavisning af de hvide Blodlegemers Udtræden af Blodkarrene ved Betændelse, idet han derved godtgjorde, at Puslegemerne væsentligst ere hvide Blodlegemer og ikke opstaaede ved en Deling af Bindevævscellerne (se Betændelse). Af hans Arbejder handle de vigtigste om Betændelse, om Embolier og om Tuberkulose. Den sikre Metode til Paavisning af Tuberkulose ved Indpodning i en Kanins forreste Øjenkammer skyldes C. i Forbindelse med den danske Bakteriolog C. J. Salomonsen. C.'s samlede Afhandlinger, ledsagede af en Biografi, ere udgivne af E. Wagner [Leipzig 1885]. *G. N.*

Cohoes [kᵊho!uz], By i den nordamerikanske Stat New York, oven for Albany, ved Mohawk's Udløb i Hudson samt ved Champlainskanalens Udløb i Eriekanalen, har (1890) 22,500 Indb., en højere Skole, et Akademi, Jærn- og Bomuldsindustri og store Fabrikker for strikkede Varer.

Cohrastryk se Farveri.

Coïba (Quibo), 0 ved Sydkysten af den columbiske Provins Panama, er 550 □ Km. stor, har en god Havn og besøges af Perlefiskere.

Coiffeur [kwafö'r] (fr.), *coiffeuse* [kwafø!z], henholdsvis: mandlig eller kvindelig Haarskærer, Frisør; coiffēre, frisere; *coiffure* [kwafy!r], Haarpynt, d. s. s. Frisure, Haarets Opsætning.

Coignet [kwañæ'], Jules Louis Philippe, fransk Landskabsmaler, født 2. Decbr. 1798 i Paris, dødsmst. 1. Apr. 1860. Han blev, uddannet i Bertin's Skole, oplært i Valenciennes's akademisk-konventionelle Landskabskunst; han kom tidlig til Italien, udstillede her talrige Landskaber, især med italienske Motiver, og udnyttede derefter sine Rejser til Frankrig, Schweiz, Tyrol, Syrien og Ægypten (1845) til ret livfulde »pittoreske« Landskaber, der hvilede paa adskillig mere Virkelighedsskildring end den Skoles, han var udgaaet fra, og især tilførte den franske Landskabskunst større koloristisk Virkning. I Mimchen's »Ny-Pinakotek« ses hans »Paestum's Ruiner« [1844]. C. har udgivet »Cours complet de paysages« og »Vues pittoresques de l'Italie« [60 Bl., Paris 1825]. *A. Hk.*

Coïmbatūr, Distrikt i det britisk-indiske Præsidentskab Madras, i Gapdalen, S. f. Nilgiribjærgene, har en Størrelse af 20,310 □ Km. med (1881) 1,657,700 Indb.; Landet, der skraaner jævnt mod Øst, gennemstrømmes af Cåveriflodens (s. d.) øvre Tilløb. Klimaet er sundt (Juli $27,6^0$, Januar $22,6^0$), men Regnen, der i Alm. falder under Nordøstmonsunen fra Oktober til December, udebliver stundom, og Misvækst er derfor ikke sjælden. Der dyrkes Hirse, Ris, Bomuld, Tobak. Industri og Handel ringe; Fangsten af vilde Elefanter derimod ret vigtig. Distriktet gennemskæres af Jærnbanelinien Beipur-Madras. Hovedbyen C. med (1891) 46,383 Indb. ligger ved den venstre Bred af Noyil, ikke langt fra Nilgiribjærgene. *C. C. C.*

Coimbra [kui'bra], By i det mellemste Portugal, Hovedstad og Bispesæde i Provinsen Beira, meget smukt beliggende mellem Vinhaver, Oliven- og Orangelunde ved højre (nordlige) Bred af Mondego, over hvilken der fører en gammel Stenbro og en Jærnbanebro, dels ved den lave Flodbred, dels op ad stejle Højder, og med et mildt, men meget fugtigt Klima (Regnmængden aarlig ca. 890 Mm.), har (1878) 13,400 Indb. Udefra gør C. et ret imponerende Indtryk med sine mange Kirketaarne og Universitetsbygningen, som rager højt op over Byen; ellers er den gammeldags bygget, mest med snævre Gader, især i den, mest af Haandværkere og Arbejdere beboede, nedre Del; den øvre By er bedre anlagt med brede Gader; mange Huse ere smalle med høje Gavle, Karnapper og smaa Vinduer. Af de mange Kirker og Klostre maa især mærkes den store, i sin Simpelhed smukke, gotiske Domkirke (*la velhaa* ɔ: den gamle) og Augustinerklostret Santa Cruz i den nedre By, med Gravmæler over de første portugisiske Konger. Den mest fremragende Bygning er dog Universitetet med store, prægtige Sale i maurisk Stil. Indbyggerne, der have Ord for at tale det reneste Portugisisk, drive nogen Industri, i Lærred, Lervarer og Hornsager, og Handel, især med Vin og Kvæg; men det vigtigste Erhverv er dog Universitetet, der er Portugals eneste og behersker Byen med sit Liv. Det er stiftet 1290 i Lissabon, men blev allerede 1308 flyttet til C., hvor det siden har været, undtagen 1338—1537; 1772 blev det reorganiseret af Pombal, og fra 1816 har det fem Fakulteter (ca. 75 Lærere og 1100 Studenter). Til Universitetet høre mange Institutioner, saaledes et Observatorium, etnografiske og naturhistoriske Samlinger, en stor botanisk Have, et kemisk Laboratorium, et Bibliotek (ca. 60,000 Bd.); desuden er der et gejstligt Seminarium og et Collegio des Artes. I Nærheden, paa den anden Side Floden, ligger mellem Orangelunde og en stor Park det af Camões forherligede Quinta das lagrimas (»Taarernes Landsted«), hvor Peter den Grusommes Gemalinde, Ines de Castro, holdtes fangen, og Klostret Santa Clara, hvor hun blev myrdet. — C (Romernes *Conimbrica*) blev 1064 erobret fra Maurerne, fik Byrettigheder af Kong Henrik I og var Residensstad, til Lissabon blev erobret fra Maurerne 1147; ogsaa undertiden senere. C. led en Del ved Jordskælvet 1755. Ved C. stode flere Kampe i Beg. af 19. Aarh., nemlig Septbr. 1810, da en Afdeling af den franske Hær under Masséna blev tagen til Fange af Englænderne, og Marts 1811, da de Franske atter lede Nederlag og maatte rømme C. Dom Miguel holdt en Tid Residens her 1834, og i Juli 1846 udbrød der i C. en miguelistisk Opstand. C. er maaske Camoes'es Fødeby. *H. W.*

Coin, meget smukt beliggende, af Orangelunde omgiven By i Sydspanien, Provins Malaga (Granada) ved Foden af Sierra de Mijas, har (1887) 9,800 Indb. og Marmorbrud. *H. W.*

Coira se Chur.

Coiter [kå͡itᵊ], Volcher, hollandsk-tysk Læge og Anatom, født i Groningen 1534, død 1590 (efter

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

nogle allerede 1576) i Nürnberg, hvor han praktiserede fra 1569. Han studerede Anatomi under de berømte Anatomer Faloppio, Eustachio o. fl. og har selv skrevet en betydelig Mængde anatomiske Bøger, hvori han paa mange Punkter bringer ny Opdagelser. Mest bekendte bleve hans *Tabulae externarum et internaru?n humanicorporis partium* [Nurnberg 1572, Loven 1653], der danner et Atlas over topografisk Anatomi, og hans *Diversorum animalium saeletorum explicationes iconibus artificiosis et genuinis illustratae* [Nürnberg 1575 og 1595]. *G. N.*

Coĭtus (lat.), Samleje, Parring. *C. anticipatus*, Samleje før Ægteskabet; *c. damnatus*, *illicitus*, Blodskam.

Coity-Castle [kå͡ĭtikasl] se Bridgend.

Coĭx L., Græsslægt (Majsgruppen), med ret forgrenet Straa; Grenene ende med Blomsterstande, der ved Grunden ere omgivne af et pæreformet, hvidt og haardt Hylster; dette er Støttebladet for den i Hylstret skjulte hunlige Blomsterstand, der kun bestaar af et enkelt frugtbart Smaaaks og et Par golde. Ud af Hylstrets ligesom gennemborede Top rager den hanlige Blomsterstand med parvis stillede Smaaaks. 3—4 Arter; mest kendt er *C. Lacryma* L., der har hjemme i alle tropiske Egne, er temmelig bredbladet og bliver omtrent meterhøj. Den dyrkes i Kina for Kornenes Skyld, der have medicinsk Anvendelse, og i danske Haver som Prydplante. I katolske Lande bruges Frugthylstrene til Rosenkranse. *A. M.*

C. Lacryma dyrkes som enaarig paa Friland. Frøet saas om Foraaret paa Bænk, og de unge Planter udplantes i Maj med 40—50 Cm.'s Afstand. *L. H.*

Cojutepeque [koɣutepe'ke], By i den centralamerikanske Stat Salvador, ved Vejen fra San Salvador til San Vicente, med to betydelige Aarsmarkeder og (1878) 4,154 Indb.

Coke [ko!uk ell. ku'k], 1) Sir Edward, engelsk retslærd, født I. Febr. 1552, død 3. Septbr. 1634, blev Advokat, 1593 af Underhuset valgt til dets *Speaker*, af Dronning Elisabeth til *Solicitor General*, 1594 til *Attorney General*. Under Jakob I blev han Overdommer og Medlem af Geheimeraadet, men blev afskediget 1616, fordi han ikke vilde føje Kongen i hans ulovlige Indgreb i Rettens Ledelse. Fra nu af hørte han til Underhusets Opposition og var Ophavsmand til *Petition of Rights* 1628. Hans »Institutes of the laws of England« [London 1628—44] og »Reports« danne Grundlaget for den engelske Ret. (Litt.: Johnson, *Life of C.* [London 1837]).

2) Thomas William, Greve af Leicester, engelsk Landmand, født 4. Maj 1752, død 30. Juni 1842, var 1774—1832 Underhusmedlem for Norfolk og blev 1837 Peer som Grev Leicester of Holkham. C. havde store Fortjenester af en forbedret Agerdyrkning og Kvægavl. (Litt.. Rigby, *Holkham, its agriculture* etc. [London 1821]). *S. B. T.*

Cokes [ko!uks ell. ku'ks] se Koks.

Col [kå'l], et fransk Ord (ital. *colle*, tysk *Joch*), der bruges for en smal, ikke videre dyb Indsænkning, som fører over en Bjærgryg og gerne danner et Pas. Mest benyttes Navnet i Alperne; saaledes ligge i Vestalperne det 1,873 M. høje C. di Tenda, over hvilket Vejen fører fra Nizza til Torino, og C. de Traversette (3,155 M.) ved Mont Viso, hvor Vejen gaar fra den franske Flække Mont Dauphin til Saluzzo, C. de la Seigne (2,538 M.), C. de Balme (2,204 M.) og C. Ferret, alle i Montblancgruppen, og C. de St.-Theodul (3,222 M.) eller Matterjoch i Walliseralperne o. m. fl. Navnet benyttes ogsaa i Jurabjærgene (saaledes C. de Travers N. f. Neuchatelsøen) og i Pyrenæerne, som C. de Perthus, kun 250 M., lige ved Middelhavet, det 1,620 M. høje C. de la Perche i Østpyrenæerne og det 1,632 M. høje C. de Canfranc (eller Somport) i Centralpyrenæerne ved Pic du Midi d'Ossau; men i Pyrenæerne benævnes disse Punkter ofte med det franske *port* eller det spanske *puerto*. *H. W.*

Cŏla Schott., Slægt af *Sterculiaceae*, Træer med hele, lappede eller undertiden fingrede Blade og topformet Blomsterstand. Blomsterne ligne *Sterculia's*. ere kronløse, men have et femdelt, klokkeformet og farvet Bæger. Oftest ere de særkønnede; de 10—15 Støvblade ere sammenvoksede til en i regelmæssig Ring; Frugtknuden har 3—10 Grifler og lige saa mange Rum med talrige Æg. Frugten bestaar af 4—5 læder- eller træagtige Bælgkapsler; Frøene mangle Frøhvide, men have tykke Kimblade. 14 Arter i Afrika, de fleste i Guinea. *C. acuminata* R. Br. er et indtil 12 M. højt Træ med langstilkede, aflange og tilspidsede Blade; Blomsternes Bæger er gult og purpurstribet. Det giver de saakaldte Kola- eller Gurunødder d. v. s. Frøene, der ere saa store som Hestekastanjer og indvendig røde. De indeholde rigelig Stivelse, Koffein og Theobromin og smage svagt bittert, men ej ubehagelig. Kolanødderne ere i lang Tid blevne benyttede af Negrene i store Strækninger af Afrika som Nærings- og Pirringsmiddel og have spillet en vigtig Rolle som Handelsobjekt. De tygges, men anvendes ogsaa til Fremstilling af Drikke; tillige gøre de daarligt Vand drikkeligt. Nøddernes styrkende og stimulerende Egenskaber have i de senere Aar givet Anledning til, at man har begyndt at indføre dem til Europa (især London og Hamburg) og der fremstillet forskellige Præparater som Kola-Bitter, -Vin, -Chokolade, -Pastiller o. s. v. (s. d.), ligesom ogsaa Læger have taget dem i Brug til Fremstilling af Lægemidler mod forskellige Sygdomme. *A. M.*

Cola, colētur (paa Recepter), »sies«, se Kolere.

Colåni, Thimothée, fransk reformert Teolog, født 1824 i Lemé, død 2. Septbr. 1888 i Grindelwald, blev 1852 Præst i Strassburg, 1861 Professor smst., først i fransk Litteratur, senere i praktisk Teologi, 1864 Dr. theol. 1850—69 udgav C. den frisindede, af nyrationalistisk tysk Teologi paavirkede »Revue de théologie«, der blev stærkt bekæmpet af det ortodokse Parti, og han blev afgjort Fører for de liberale Protestanter i Frankrig (*Union protestante libérale*). Efter Krigen 1870 nedlagde C. sit Embede og opholdt sig i Reglen i Paris, hvor han blev Bibliotekar ved Sorbonne. I sine senere Aar udfoldede han en omfattende journalistisk Virksomhed, stadig kæmpende for Liberalisme i Kirke og i Stat. Hans vigtigste Skrifter hidrøre imidlertid fra hans Ophold i Strassburg, saaledes to Prædikensamlinger [»Sermons«, 1857—60] og »Jésus Christ et les croyances messianiques de son temps« [Strassburg 1864]. *II. O.*

Colascione [kolašo!ne] eller Calascione, et Strengeinstrument, der ligner Mandolinen og spilles

med et Plektron; det forekommer navnlig i Nedre-italien. *S. L.*

Colban, Adolfine Marie, født Schmidt, norsk Forfatterinde, født i Christiania 18. Decbr. 1814, død 27. Marts 1884 i Rom, hvor hun ligger begraven paa den protestantiske Kirkegaard ved Siden af sin Landsmand, Historikeren P. A. Munch. 1836 ægtede hun Sproglæreren N. A. C, Adjunkt ved Christiania Katedralskole. Hendes Mand, der var en Snes Aar ældre end hun, var i eet og alt en Mand af den gamle Skole; han holdt paa Sprogets Sirlighed og Elegance, et Princip, som han havde faaet bestyrket under et fleraarigt Studieophold i Paris. Han var fransk ud i Fingerspidserne og indpodede sin Hustru Kærlighed til fransk Sprog og Litteratur saavel som en levende Sans for et soigneret Sprog. Under hans Opsigt begyndte hun sin litterære Virksomhed som Oversætterinde fra Fransk. Hendes første Oversættelse — en Roman af Eugène Sue — bar Mandens Navn paa Titelbladet. Efter hans Død (1850) fortsatte hun sin Oversættervirksomhed paa egen Haand. Under et Ophold i Frankrig (1856) sendte hun Rejsebreve til »Morgenbladet«, og dette bragte hende til at fatte den Plan at nedsætte sig i Paris som Korrespondent og Oversætterinde. Hun realiserede denne Plan 1859 og skrev fra nu af »Breve fra Paris« til »Morgenbladet« og »Illustreret Nyhedsblad«. Hun var saa heldig at faa Adgang saavel til de aristokratiske Saloner som til det toneangivende Paris overhovedet, og dette gav hendes Korrespondancer en intim Tilforladelighed, der bidrog ikke lidet til at begrunde deres Popularitet. Skønt hun næsten hver Sommer aflagde et Besøg i Norge, var hun dog hele Tiden at betragte som bosat i Paris, indtil hun Vinteren 1883—84 slog sig ned i Rom, hvor hun ogsaa gennem sine Pariserforbindelser, navnlig beskyttet af Prinsesse Mathilde Bonaparte, fik Adgang til de højeste aristokratiske Kredse. — Sin novellistiske Forfattervirksomhed begyndte C. 1869 med en lille Skitse »Lærerinden«. 1873 fulgte »Tre Noveller tilegnet de norske Kvinder«, 1875 »Tre ny Noveller«. Senere udgav hun »Jeg lever« [1877], »En gammel Jomfru« [1879], »Cleopatra« [1880] og »Thyra« [1882], alt sammen Fortællinger, hvoraf de fleste oversattes til Svensk og Tysk. Hendes Produktion som Forfatterinde er fin og elskværdig, uden paa noget Punkt at udmærke sig ved den Oprindelighed og Umiddelbarhed, der røber det fødte digteriske Talent. I 1870'erne nøde imidlertid hendes Arbejder ikke ringe Anseelse, især inden for den kvindelige Læseverden. En Del af sine »Indtryk og Erindringer« har hun fortalt i »Nyt Tidsskrift« 1883 og 1884. (Litt.: Halvorsen, »Norsk Forfatterleks.« I, og de der citerede Kilder). *H. J.*

Colbert [kâlbæ'r], Jean Baptiste, en af Frankrigs mægtigste og betydeligste Statsmænd i alle Tider, født i Reims 29. Aug. 1619, død i Paris 6. Septbr. 1683. C. udgik fra Borgerstanden — hans Fader var Klædehandler — og opnaaede først i sit senere Liv sin adelige Titel som Marquis de Seignelay. I en tidlig Alder kom C. ind i Krigsadministrationen og tildrog sig her snart, ved sin Evnerigdom, Arbejdskraft og Iver, Mazarin's Opmærksomhed; han blev til sidst denne Magthavers højre Haand og fortrolige, og paa sit Dødsleje (1661) anbefalede Mazarin ham som sin Efterfølger til Ludvig XIV's Bevaagenhed. C, der allerede siden i 1649 havde indehaft en høj Stilling i Administrationen, blev nu 16. Marts 1661 udnævnt til Intendant for Finanserne og endnu s. A., ved Nicolas Fouquet's Fald 5. Septbr., sat i Spidsen for den hele Finansforvaltning, først med et Raad ved sin Side, fra 1666 som *Contrôleur général* med udstrakt Magtfuldkommenhed ogsaa uden for de egentlige Finansers Omraade. Hans Opgave blev at bringe paa Fode Landets Statshusholdning og Økonomi, der efterhaanden var kommen i Forvirring og Forfald; hertil trængtes et administrativt Geni af hans Rang. De Spirer, der fra Sully's Tid (1601) forelaa til et ordnet Statsbudget, bleve af C. udviklet videre. Men at bringe Orden i det egentlige Finansvæsen var kun een, og ingenlunde den vanskeligste, Side af hans Opgave. C. forstod, at det var Landets materielle Ophjælp, det kom an paa, og at det sikreste Middel hertil var at aabne ny og brede Udveje for dets Næringsliv og navnlig for dets Produktion og Handel. C.'s største Fortjeneste er, at han gjorde sit Fædreland til et mægtigt Industriland; hans Idealer vare den praktiske og borgerlige Mands i Pagt med Tidens merkantilistiske Lære: den at bevare og forøge Landets Rigdom ved at søge forhindret, at Pengene strømmede ud af det, og søge udnyttet de Rigdomskilder, der kunde bringe Penge ind i Landet. Ud fra dette Synspunkt maa hans handelspolitiske og administrative Forholdsregler ses. Hans Bestræbelser gik ud paa, at Landet i økonomisk Henseende skulde staa paa egne Ben, saa vidt muligt ikke behøve andre Nationers Produkter, men vel nok omvendt. Han lagde da an paa at hæve og udvide Frankrigs industrielle Produktionsevne: Indførselen af Raastof lettedes betydelig; Industriarbejdere indkaldtes i stor Udstrækning — Staalarbejdere fra England, Spejlarbejdere og Kniplersker fra Venezia, Klædevævere fra Holland, Grubearbejderc fra Sverige o. s. v., — medens Udvandring af franske Arbejdere hemmedes eller ligefrem blev forbudt; Voldgiftsafgørelser i Arbejdsstridigheder (*Conseils de prud'hommes*) indførtes; Opfindere beskyttedes, og i det hele blev enhver Opmuntring til Oprettelse af Manufakturer og andre industrielle Anlæg bragt i Anvendelse. Men samtidig laa C. under for Samtidens Hang til at kontrolere og regulere det industrielle Liv, som derved blev tvunget ind i opstukne Baner eller hindret i sin fri Udfoldelse. For adskillige Varers Vedkommende blev der saaledes givet smaalige Bestemmelser om deres Kvalitet, et Inspektionssystem til at overvaage Reglernes Overholdelse blev oprettet, og Lavsbaandene strammedes. Desuden blev det private Initiativ afslappet ved Tilstaaclse af stærkt privilegerede Handelsmonopoler og ved Anlæg af statsunderstøttede Manufakturer, blandt hvilke det mest kendte er Tæppevæveriet *Les Gobelins*, anlagt 1667. Disse og andre Beskyttelsesbestræbelser ere sammenfattede og, som Udslag af et formentligt System, efter Mengotti (se Litt.) blevne kaldte »Colbertisme«. At C. skulde have handlet ud fra et afgrænset System eller en bevidst Teori, er imidlertid ikke bevisliggjort. Dertil var han ikke tilstrækkelig doktrinær. Impulsiv og initiativrig som han var, fæstedes hans Opmærksomhed fortrinsvis ved de i ethvert Øjeblik foreliggende Vanskeligheder; han gik fra Reform til Reform, gennem-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

førte dem med en Autokrats Magt og en ubøjelig Jærnvilje, der kun fandt sin Begrænsning i hans praktiske Blik. Kun som Praktiker kan han tages til Indtægt for Merkantilismen (s. d.), men ingenlunde for dens Teori, som han ikke i nogen Retning konsekvent fulgte. Naar det gjaldt, hvad der for ham stillede sig som Almenvellets Bedste, var han mindst af alt Principrytter. Imidlertid fik hans Reformiver Afløb ogsaa paa en hel Del andre af det økonomiske Livs Omraader. Han bevirkede saaledes Landets Vejvæsen betydelig udbedret, anlagde Kanaler — som f. Eks. den store Languedockanal, der byggedes mellem 1665 og 81, og Orléanskanalen, fuldført 1679—, befordrede i det hele Kommunikationsvæsenets Udvikling, organiserede et ordnet Postvæsen, gjorde Dunkerque og Marseille til Frihavne, indførte Skovbeskyttelse og plantede ny store Skove i Les Landes og Provence. Endvidere tog han sig med stor Forkærlighed af Kolonierne, idet han i deres Udvikling saa en Betingelse saavel for Rigets Magt til Søs som for dets Handels Trivsel. Ved sine Bestræbelser lagde han Grunden til Frankrigs senere saa frygtede Krigsflaade og gav den i Rochefort en udmærket ny Station. For Handelen sørgede han ved en for sin Tid mærkelig Lovgivning (Ordonnancen af 1673), der suppleredes ved Søfartsloven af 1681. Pauperismen søgte han at bekæmpe ved Oprettelse af Fattighjem og Hittebørnsanstalter, og han sørgede for, at Antallet af Hospitaler og milde Stiftelser forøgedes, og at de kom til at opfylde deres Bestemmelse. I Tidens Medfør fandt C. ogsaa at burde søge Befolkningens Tilvækst befordret; enhver Familiefader med mindst 10 Børn blev derfor fritagen for Skat.

Haand i Haand med C.'s økonomiske og sociale Politik gaar hans statsfinancielle.. En af hans første Regeringshandlinger var at omregulere den haarde, trykkende, direkte Skat *La taille*. Men af størst Vigtighed paa dette Omraade var hans Toldpolitik. Dennes Tendens var at beskytte det indenlandske Næringsliv. Efter enkelte Tilløb i denne Retning istandbragte han den bekendte Tarif af 1664, der, ud fra det af ham givne Synspunkt, udmærker sig ved sin Moderation; den reducerede for adskillige Varesorters Vedkommende Ind- eller Udførselstolden, og den betegner tillige et afgjort Fremskridt ved at forenkle og lette Toldopkrævningen. Det havde været C.'s Tanke helt at afskaffe de indenlandske Toldgrænser og kun beholde Rigets; men paa dette Punkt mødte han en saa levende Modstand, at han nødtvungen indskrænkede sig til at afskaffe den indenlandske Told i 12 af de nordlige og midterste Provindser, der herved kom til at udgøre et Slags Toldforbund; de fleste af de sydlige Provinser dannede et andet Forbund med en langt strengere Tarif, den, der udkom 1667. Lige over for Holland, dengang Frankrigs alvorligste Konkurrent paa Handelens og Søfartens Omraade, førtes en forbitret Toldkrig, der 1672 gik over til en virkelig.

I alle Dele af de C. underlagte Grene af Statsforvaltningen bekæmpede han med vanlig Kraft den nedarvede Uorden og Bestikkelighed. Hans ordnende Haand efterlod sig ogsaa her mange Spor. En Undersøgelse viste, at der dengang i Frankrig fandtes 45,000 Funktionærer i Poster, der fuldt ud kunde skøttes af 6,000; med ubøjelig Fasthed gav han sig i Færd med at reducere dette overflødige Embedsværk.

Den virkelystne og forbavsende ihærdige og mangesidige, talentfulde Mand havde imidlertid stadig læsset ny Embeders Byrder paa sine Skuldre: 1664 var han bleven Overkontrolør over Statens Bygningsvæsen, 1669 Marineminister og kort efter ogsaa Minister for Handelen og Kolonierne samt Intendant for de kongelige Paladser.

For Kunstens og Videnskabens Betydning havde C. et aabent Øje; 1663 grundlagde han *L'académie des inscriptions et belles lettres*, 1664 rekonstruerede han *L'académie de peinture et de sculpture*, og paa Foranledning af de private Sammenkomster af Samtidens store Tænkere og lærde, som Descartes, Gassendi, Pascal o. fl., grundlagde han 1668 *L'académie des sciences*; s. A. oprettede han det franske Akademi i Rom og 1671 *L'académie d'architecture*. Han opmuntrede Smagen for Luksus, særlig paa Bygningskunstens Omraade, grundlagde den store Opera i Paris 1667 og modsatte sig ikke Afholdelsen af pragtfulde og kostbare kongelige Fester. Hans Motiv hertil var at bringe Handelen i Flor, *faire atter le commerce*. Men rundhaandet, som C. paa saadanne Omraader var over for de betydelige Udgifter, disse Formaal krævede, kunde han dog ikke holde Skridt med Ludvig XIV's stadig voksende Lidenskab for Udfoldelse af Pragt og Magt; den gjorde ham til sidst urolig, og da Krigsministeren, Louvois, ved at puste til Kongens Krigslyst efterhaanden fortrængte den fredelskende C. fra Kongens Yndest, blev hans Stilling stadig vanskeligere. Da C. engang forestillede Kongen Faren for Rigets Udarmelse som Følge af den voksende Ødselhed, fik han en Tilrettevisning, der ganske overvældede den loyale Kongetjener og lagde Grunden til en Sygdom, der snart lagde ham i Graven.

C. var en ærlig, pligtopfyldende Mand, der først og sidst søgte det, han antog for at være sit Fædrelands Velfærd. For sin Tid betegner hans Virksomhed og Politik et stort Fremskridt. Folkets Lykke var hans Maal. En stor Mængde af hans Reformer bleve til varig Velsignelse for hans Fædreland, og naar Eftertiden kaldte ham *Le grand C.*, synes der derfor heri ikke at ligge en Overdrivelse af hans Fortjenester. (Litt.: Mengotti, *Le Colbertisme* [1791]; P. Clement, *Histoire de la vie et de l'administration de C.* [1846]; samme, *Les Lettres, Instructions et Mémoires de C.*, [7 Bd., 1861—73]; F. Joubleau, *Etudes sur C.* [2 Bd., 1856]; A. Neymarck, *C. et son temps* [2 Bd., 1887]). *K. V. H.*

Colbjørnsdatter, Anna, norsk Præstekone, Datter af Præsten Colbjørn Thorstensen Arneberg, født omtr. 1665, død 23. Juli 1736. Hun blev 1682 gift med Kapellan, senere Sognepræst til Norderhov paa Ringerike, Mag. Jonas Ramus, bekendt historisk og topografisk Forfatter. Under Krigen 1716 fik hun Lejlighed til at gøre Fædrelandet en vigtig Tjeneste, der af Traditionen imidlertid er bleven utilbørlig overdreven. For at omgaa Nordmændenes Stilling ved Gjellebæk sendte Karl XII Oberst Axel Lowen med 5—600 Mand over Hakedalen, Hadeland og Ringerike; opholdt af Forhugninger, som forsvaredes af Bønder under Befaling af Præsten Anders Hammer paa Gran, naaede de sent om Aftenen Norderhov's Præste-

gaard, hvor de til Dels maatte kampere under aaben Himmel. Samme Aften vare nogle Hundrede Dragoner af Oberst Øtken's Regiment, der skulde møde Svenskerne, komne til Gaarden Sten i Hole, der ligger 5 Km. fra Præstegaarden. A. C. skal nu have sørget for, at disse fik Underretning om Svenskernes Styrke og udstillede Posteringer. Om Natten overrumplede derefter Nordmændene Svenskerne, som Præstekonen skal have forstaaet at gøre trygge og ved rigelig Beværtning med 01 og Brændevin tillige udygtige til at kæmpe. Oberst Lovven blev med flere Officerer og ca. 130 Mand tagen til Fange, 40 nedhuggedes, medens Resten vendte tilbage til Christiania den samme Vej, de vare komne. C, der blev Enke 1718, levede i sine sidste Aar paa Gudsgaarden i Norderhov. (Litt.: »Dansk biogr. Leks.«, III, og der anførte Kilder). *O. A. 0.*

Colbjørnsen, Christian, juridisk Embedsmand, født paa Gaarden Sørum paa Romerike 29. Jan. 1749 (efter Christiania Skoles Protokol 1. Febr.), død i Kjøbenhavn 17. Decbr. 1814. Hans Fader, Brodersøn af Peder og Hans C. og Anna Colbjørnsdatter (s. d.), døde 1761, og et Par Aar efter blev C, der ligesom sine Brødre gik i Christiania Latinskole, tagen ud af Skolen (uvist af hvad Grund) og kom i Huset hos Amtmand i Oplandene (senere Stiftamtmand i Bergen) Chr. Petersen, der lod ham arbejde paa sit Kontor, hvorved C. tidlig indviedes i den juridiske Praktik, medens han samtidig forøgede sine Skolekundskaber. Efter at Chr. Petersen havde taget sin Afsked som Stiftamtmand, tog C. fast Ophold i Kjøbenhavn, hvor han 17. Juli 1773 blev indskreven som Student ved Universitetet og to Dage efter tog juridisk Eksamen med 1. Karakter, hvorpaa han 11. Novbr. s. A. fik Bestalling som Højesteretsadvokat, vistnok ved Hjælp af Broderen Jakob Edvard C. (s. d.). C. har altsaa ikke ført noget Studenterliv og ikke faaet en akademisk Uddannelse, ligesom han synes at have været fremmed for den Kreds af unge, begavede Nordmænd, der dengang samledes under »Norske Selskabs« Fane; men det var heller ikke som Videnskabsmand eller Skønaand, han skulde vinde sine Sporer, sit store Navn skylder han udelukkende sin Virksomhed som Advokat og den glimrende Dygtighed, han udfoldede i sine høje Embedsstillinger. I begge Henseender var han i Besiddelse af saa fremragende Evner, at ingen kunde gøre ham Pladsen som første Mand stridig, og hvor han var med, ansaa Samtiden ham som selvskreven Fører og Leder, ja man betragtede ham som Sjælen i den indenrigske Styrelse i 18. Aarh.'s sidste Decennium, han fik baade Æren og Ansvaret, om end andre beklædte de højeste Stillinger i Administrationen. Hans Foredrag for Højesterets Skranke gjaldt som Mønstre paa Veltalenhed; man beundrede hans ildfulde Kraft, hans ædle Patos saavel som hans bidende Vid og den Raskhed og Sikkerhed, hvormed han vidste at finde Vej til Sagens Kernepunkt; hvad der er levnet os af hans Taler bærer dog stærke Spor af en Smagsretning, der ikke er vore Dages. Derimod staar hans Embedsvirksomhed endnu med samme Glans over sig som for hundrede Aar siden, hvad enten man ser hen til hans humane Tænkemaade eller til hans omfattende Blik og klare, praktiske Sans, der ikke tillod ham at forlade det historiske Grundlag under Arbejdet paa indgribende Reformer og holdt ham fri fra at vildledes af Teoriernes Lygtemænd.

Hvor meget end nemlig C. delte sin Tidsalders Ideer om borgerlig Lighed og Frihed, hvor stærkt han end drog til Felts mod alle Levninger af Aristokratiets Forrettigheder, og hvor skarpt han end hævdede Staten som et Samfund med de enkelte Individers størst mulige Lyksalighed til Formaal, var han dog en udpræget konservativ Natur, der i den oplyste Enevælde saa den bedste af alle Regeringsformer, idet den alene var i Stand til at holde de egoistiske Standsinteresser i Ligevægt og til at tillade en vidtstrakt Ytringsfrihed om religiøse, sociale og politiske Anliggender, hvorved Vejen kunde banes for en besindig Løsning af Samfundsopgaverne. Dette sit politiske Synspunkt fastholdt han stadig, og det kunde derfor ikke undgaas, at han til sidst maatte komme i Modsætning til mange hjemme, der vare Tilhængere af de Grundsætninger, som kom til Orde i den franske Revolution. En betydelig Misstemning mod C, der hos enkelte, til Dels paa Grund af tilfældig sammenstødende Omstændigheder, gav sig Luft i hadefulde Angreb, var Følgen heraf; hans store Fortjenester syntes glemte, mange ansaa ham for en Overløber, der havde svigtet sin Fane, og der skulde gaa Aar hen, før man fik Øjet op for, hvilken Uretfærdighed man herved begik imod ham. C, der i det hele taget var en hvas Personlighed, et skarpt anlagt Intelligensmenneske (i religiøs Henseende var han Fritænker, hvad der gav Biskop Balle Anledning til Klage, og kunde komme med ret frivole Ytringer), blev ikke sine Modstandere Svaret skyldig, og ved saadanne Lejligheder kom ligesom i tidligere Kontroverser de mindre heldige Sider af hans Karakter frem: en stærkt fremtrædende Følelse af bureaukratisk Myndighed, Mangel paa Evne til at kunne taale Modsigelse og en Stridbarhed, der ikke altid var nøjeregnende i Valget af Kampmidler. Efterhaanden mildnedes dog hans Sind ved den tiltagende Alder, og i sine sidste Aar var han Genstand for dyb Ærbødighed og Højagtelse, Følelser, som Eftertiden fuldt ud kan dele, naar den følger hans virksomme Liv gennem Aarenes Række.

Den ansete og indbringende Stilling, C. siden 1773 indtog som Højesteretsadvokat, trættede ham snart, hans Helbred synes ikke at have været stærkt, og allerede 1778 søgte han Ekspektance paa Amtmandsembedet i Stavanger; heldigvis blev det ikke til noget med hans Forflyttelse til Norge, og han maa vel have opgivet Tanken herom, idet han, inden Embedet virkelig blev ledigt, modtog Ansættelse som Kammeradvokat (1780); men da han kom i et skævt Forhold til den daværende Justitiarius i Højesteret, forlod han definitivt Advokaturen (1785). Hans Otium varede dog ikke længe; thi allerede Aaret efter indtraadte han som Medlem i den store Landbokommission og blev dens Sekretær, hvorved han tillige blev dens ledende Aand. Det er hans Arbejde for de store Landbo-reformer, der fortrinsvis har gjort hans Navn berømt; og selv da han, efter 1788 at være bleven deputeret i Kancelliet og Generalprokurør, var ophørt med at være Sekretær i Kommissionen, vedblev han at have den største Indflydelse paa Ordningen af Landbosagerne, idet Kancelliet, hvor hans Stemme havde den afgørende Vægt, nu blev

Artikler, der savnes under C, maa søges under IL

en virksom Støtte for Bondevennerne. Det er hans udmærkede Betænkninger og Forestillinger, der ligge til Grund for de vigtige Forordninger, hvorved Bondestandens Livsvilkaar ganske forandredes og ny Baner aabnedes for Agerbruget; Lovene om Fæstevæsenets Ordning og om Hoveriets Afløsning skylde saaledes hovedsagelig ham deres Tilblivelse, ligesom han ved Siden af Reventlow havde en væsentlig Andel i Stavnsbaandets Løsning. C. fik Æren for disse Foranstaltninger, og paa ham rettede Modstanderne af Reformerne de voldsomste Angreb, men naaede kun derved end mere at forøge hans Berømmelse. Ogsaa som Generalprokurør erhvervede han sig et stort Navn, og med Rette, idet de fleste af de Justitsvæsenet vedrørende Love, der udkom i hans Embedstid, saa godt som udelukkende ere hans Værk, ligesom hans Fortolkninger af gældende Love i Reglen bleve tagne til Følge; enkelte af hans fortrinlig redigerede Lovudkast og Betænkninger ere trykte i juridiske Tidsskrifter, ellers optraadte C. ikke som retsvidenskabelig Forfatter. Iblandt de offentliggjorte Indstillinger findes Forarbejderne til den vigtige Forordning af 1796 om Rettens vedbørlige og hurtige Pleje; af andre Love har især Forordningen om Forligelseskommissioners Indretning (1795) faaet Betydning. C.'s fremragende Dygtighed, hans Humanitet, der kom til Orde i kriminalretlige Love, og hans Frisind, for hvilket Presseloven af 1790 ansaas som en Borgen, skaffede ham en stor Folkeyndest, der i Midten af 1790'erne naaede sit Højdepunkt; men efterhaanden som det blev mere og mere tydeligt, at han gjorde og som Følge af sine Anskuelser maatte gøre Front mod Ordførerne for de franske Ideer, der bleve satte i Kurs paa en ofte yderst letfærdig og udæskende Maade, tabte hans Popularitet sig, og Processen mod P. A. Heiberg gav den Grundskuddet. De ærerørige Beskyldninger, Heiberg udslyngede mod C, ere ubeviste og ubevislige, men mange troede paa dem, og da Trykkefrihedsforordningen af 27. Septbr. 1799 kom, gav man ham Skylden derfor, ja ikke faa antoge, at han af personlige Motiver havde foranlediget dens Udstedelse. Nu ved man, at dette ikke var Tilfældet, og at C. tværtimod modstræbende, da han ansaa Forordningen af 1790 (med en Skærpelse af Straffen) for tilstrækkelig, maatte udarbejde Loven efter højere Ordre, der havde sin Grund i et stærkt Pres fra Ruslands Side. Den Miskendelse, C. nu blev udsat for, steg fra mange Sider til ligefremt Had, og samtidig hermed ansaa han sig for tilsidesat af Regeringen, da han ikke, hvad han havde ventet, blev Kancellipræsident; 1804 afgik han fra Kancelliet og blev Justitiarius i Højesteret (1787 var han bleven Assessor i samme Ret), en Stilling, han beklædte til sin Død. (Litt.: A. S. Ørsted, »Af mit Livs og min Tids Historie«, I [Kbhvn. 1851], S. 69 ff.; E. Holm, »Kampen om Landboreformerne« [Kbhvn. 1888]; samme, »Den offentlige Mening og Statsmagten i Slutningen af det 18. Aarh.« [Kbhvn. 1888], S. 166 ff.; »Hist. Tidsskrift«, 6. R. I [Kbhvn. 1878], S. 426 ff.; (Norsk) »Hist. Tidsskrift«, 3. R. I [Chra. 1890] S. 45 ff.; »Hist. Tidsskrift«, 6. R. III [Kbhvn. 1892], S. 477 ff). *C. F.*

Colbjørnsen, Hans, norsk Handelsmand, ovenn. A. C.'s Halvbroder, født ca. 1680, død 1754. Ved Fjendens Indfald 1716 var han bosat paa Frederikshald, hvor han i Forening med Broderen Peder drev en omfattende Trælasthandel. Da Svenskerne paa Tilbagetoget fra Christiania vendte sig mod Frederikshald, deltoge Brødrene med Iver og Lyst i Oprettelsen af et borgerligt Frikorps, Anlægget af Batterier m. v. Efter at Karl XII havde sat sig i Besiddelse af Frederikshald, henvendte C. sammen med en anden Borger af Byen, Jens Munck, sig til ham for at udvirke Sikkerhed for Indbyggernes Gods samt for de Kvinder og Børn, som befandt sig i Omegnen. Kongen, der var tagen ind i Borgeren William Walcker's Hus, modtog C. med synlige Tegn paa sin Unaade og lod sig forlyde med, at han vilde lade ham undgælde for, hvad han og hans Broder havde gjort mod ham, skønt de ikke vare Krigsmænd. C. svarede hertil, at hver Mand var Soldat, naar Fædrelandet kaldte. Samtalen afbrødes ved, at en Bombe fra Fæstningen slog gennem Taget og sprang i det Værelse, hvor Kongen og C. vare. Kongen befalede, at C. og Jens Munck skulde bevogtes, og da Byen straks efter blev stukken i Brand, førte de retirerende Svenskere dem med sig. Ved Overgangen over en for Fæstningens Kugler stærkt udsat Bro saa C. sit Snit til at kaste sig i Elven og reddede sig i Land ved Svømning. 1717 bleve Brødrene C. udnævnte til Kaptajner, 1733 til Oberstløjtnanter °g 1749 gav Frederik V under sit Besøg paa Frederikshald C. Titel af Oberst. (Litt.: »Dansk biogr. Leks.«, III, og der anførte Kilder). *O. A. Ø.*

Colbjørnsen, Jakob Edvard, danskretskyndig, ovenn. C. C.'s Broder, født 19. Novbr. 1744 paa Gaarden Sørum paa Romerike i Norge, død i Kjøbenhavn 23. Febr. 1802. Efter at have studeret Retsvidenskab under Vejledning af Kofod Ancher og efter i 1770 at have bestaaet juridisk Embedseksamen med særlig Udmærkelse, blev C. straks efter Eksamen Højesteretsadvokat, men ansattes allerede 2 Aar efter som overord. Professor i Lovkyndighed ved Kjøbenhavns Universitet. I denne Stilling fortsatte han sin Forgænger Dons'es Værk: at foredrage den danske Ret selvstændigt, uden Forbindelse med den romerske Ret. Hans Forelæsninger ere ikke blevne trykte, men haves i Haandskrift paa Universitetsbiblioteket. C., der ogsaa holdt Forelæsninger over den almindelige Retslære og Romerret, erhvervede 1774 den juridiske Doktorgrad for en Afhandling: *De dominio minus pleno.* Samme Aar fik han Titel af ekstraordinær Assessor i Højesteret; 1775 paalagdes det ham at udføre Forretningerne som Generalauditør ved Søetaten; 1781 blev han Etatsraad, 1784 Konferensraad, og 1787 indtraadte han i Rentekamret som justitsdeputeret, idet han dog vedblev at varetage sine Pligter som Professor indtil 1789. C. var Medlem af den 1786 nedsatte store Landbokommission, i hvilken ogsaa hans Broder Chr. C. havde Sæde; ligeledes sad han i den store Finanskommission og i den Kommission, der 1800 nedsattes for at gøre Forslag til en ny Straffelov. 1799 udnævntes han til Justitiarius i Højesteret, og i det Par Aar, han indtog denne Stilling, gjorde han sig fortjent ved at sørge for Sagernes hurtigere Fremme. C.'s store Begavelse og Elskværdighed medførte, at han fik mange Hverv uden for sin Embedsgerning; han var saaledes Medlem af Direktionen for Søassurancekompagniet, af Bestyrelsen for det Classen'ske Agerdyrkningsseminarium og

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

for det Arnemagnæanske Legat. C.'s Bidrag til den juridiske Litteratur er kun ubetydeligt; men at hans Samtid satte ham højt som Videnskabsmand, fremgaar af det Faktum, at han (1792) optoges i Videnskabernes Selskab. (Litt.: »Dansk biogr. Leks.«, IV). *Ludv. H.*

Colbjørnsen, Peder, norsk Handelsmand og Patriot, yngre Broder af H. C. og Halvbroder til A. C, født paa Sørums Præstegaard 5. Juli 1683, død 17. Marts 1738. Han deltog sammen med Broderen i forskellige Anstalter til Frederikshalds Forsvar 1716 og blev Chef for det af Byens Borgere og Tistedals Bønder oprettede Frikompagni. I dettes Operationer sammen med Militæret deltog C. paa en Maade, der skaffede ham Anerkendelse. Da Karl XII 4. Juli trængte ind i Byen, beredte Nordmændene ham en varm Modtagelse, men maatte dog efter den tapreste Modstand trække sig tilbage til Fæstningen og den indre Borgerskanse, hvor C. førte Kommandoen. Nu havde Borgerne og Fæstningens Kommandant før truffet den Aftale, at hvis Byen maatte falde i Fjendens Hænder, skulde den stikkes i Brand, og i Henhold hertil overdængedes den med Bomber og Brandkugler. Karl XII sendte da Bud til Fæstningen for at forlange Vaabenstilstand; men dette afsloges, den ene Gang af C. med de Ord: »Fjenden er selvbuden kommen ind; vi maa gøre vort bedste for at faa ham ud«. Da Bombardementet ikke gjorde den tilsigtede Nytte, sørgede Brødrenes Tjenestefolk for at faa Ilden til at gribe om sig. Byens Nordside blev afbrændt af Kongen selv paa hans Tilbagetog. Samme Aar rejste C. til Kjøbenhavn for at søge Kongen om Hjælp for den afbrændte By, og der blev paabudt en Ekstraskat til Byens Genopførelse. Blandt dem, der havde lidt størst Skade, var C, der anslog sit Tab under Krigen til 30,000 Rdl. C. blev ved Arv atter en holden Mand og hædredes med Titel først af Kaptajn, siden (1733) af Oberstløjtnant. (Litt.: »Dansk biogr. Leks.«, IV, og der anførte Kilder). *O. A. 0.*

Colbran, Isabella Angela (ell. Angelica), berømt Sangerinde, født i Madrid 2. Febr. 1785, død i Bologna 7. Oktbr. 1845, gift med Rossini (s. d.). *F. Y.M.*

Colchagua [kåltša'gwa], Provins i Republikken Chile, umiddelbart S. f. Santjago, indtager hele Landets Bredde, fra Havet til Cordilleren, og er 9,829 □Km. med (1892) 162,000 Indb. Længdedalen mellem den indtil 4,500 M. høje Cordillere og den lave Kystkæde er overordentlig frodig og giver en rig Hvede- og Majshøst; der er gode Græsgange og holdes meget Kvæg, desuden Bjærgværksdrift paa Guld, Kobber, Salt. Hovedstaden San Fernando (7,000 Indb.), midt i Længdedalen, passeres af Jærnbanen fra Santjago Syd paa. *y. y. N.*

Colchester [ko!ultšestə], Lordtitel for Familien Abbot. Charles Abbot, født 14. Oktbr. 1757, død 27. Maj 1829, blev 1801 irsk Statssekretær, 1802 Underhusets Speaker, men nedlagde 1816 sine Embeder og blev udnævnt til Lord C. Hans Søn Charles Abbot Lord C, født 12. Marts 1798, død 18. Oktbr. 1867, var Admiral, 1852 Minister og gjorde sig fortjent som Generalpostmester 1858—59. *S. B. T.*

Colchester [ko!ultšestə], By i det sydøstlige England, Shire Essex, 34 Km. N. 0. f. Chelmsford ved den sejlbare Colne, 12 Km. oven for dens Munding og tilgængelig for Skibe indtil 100 Tons, (1891) 34,600 Indb. Fra ældre Tid staar der tilbage store Rester af de gamle Bymure, et mægtigt Slotstaarn fra Vilhelm Erobrerens Tid (nu et Antikvitetsmuseum) og Ruiner af Kirken St. Botholfe fra 12. Aarh.; af Bygninger fra den nyere Tid mærkes Raadhuset, Kornbørsen og de store Kaserner. C. var tidligere Sædet for en betydelig Industri i Uld, senere i Silke, nu er den væsentligst kun bekendt for sin Østersavl. Byen har en anselig Flaade af Fiskefartøjer, der drive Fiskeri i Nordsøen. C. er Romernes *Colonia Camulodunum*, og talrige romerske Oldsager bærer Vidnesbyrd om en datidig Blomstring. Flamlændere, forjagne ved Hertugen af Alba's Tyranni, indførte 1571 Klædeindustrien. 1648 var C. den sidste By, som holdtes af Kavalererne, og den blev kun tagen ved Udhungring. *C. A.*

Colchicāceae se Giftliljefamilie.

Colchĭcum se Tidløs.

Colchotar se Jærntveilte (Ferrioxyd).

Coldcream [ko!uldkri.m] er en gullighvid salveagtig Blanding af 1 Del hvidt Voks, 3 Dele Spermacet, 24 Dele Mandelolie og 12 Dele Rosenvand. C. anvendes meget som en mild Salve mod Sprækker i Huden (sprukne Læber, solbrændt Ansigt etc). *A. B.*

Colding, Ludvig August, dansk Fysiker og Ingeniør, født 13. Juli 1815 paa Arnakkegaard pr. Holbæk, død 21. Marts 1888 i Kjøbenhavn. Efter at C. i sine yngre Aar havde virket som Haandværker, paabegyndte han 1837 Studiet ved den polytekniske Læreanstalt, hvorfra han blev dimitteret 1841. 1845 blev C. konstitueret som Brolægnings- og Vejinspektør og 1847 som Vandinspektør i Kjøbenhavn; efter at han derpaa 1850 havde foretaget en Udenlandsrejse, udførte han 1851 Projekt til et nyt Gas- og Vandværk i Kjøbenhavn, hvis Udførelse han med nogle Modifikationer paa Basis af senere Undersøgelser ledede som kontrolerende Ingeniør. 1858 blev han udnævnt til Stadsingeniør i Kjøbenhavn, hvilket Embede han beklædte til 1886; i denne Stilling blev han dog kun lidet benyttet til at projektere og lede kommunale Foretagender, men hovedsagelig til at afgive Erklæringer over og foretage Undersøgelser af tvivlsomme tekniske Problemer. C.'s egentlige Ingeniørvirksomhed maa derfor siges at være afsluttet med Bygningen af Kjøbenhavns Gas- og Vandværk. — Hermed formindskes hans Betydning for Ingeniørvæsenet dog ikke. Da hans Anlæg mere vare af teoretisk Beskaffenhed, havde han altid interesseret sig meget for Naturvidenskaberne; saaledes havde han allerede 1843 indsendt en Afhandling til Videnskabernes Selskab, hvori han hævdede Naturkræfternes Uforgængelighed paa Basis af en Række Undersøgelser, han havde foretaget over Varmeudvikling ved Gnidning. Som Stadsingeniør fortsatte han sine fysiske Studier, men beskæftigede sig særlig med Opgaver, der havde eller kunde faa Betydning for Ingeniørvidenskaben; af disse maa særlig fremhæves hans Undersøgelser af Vandets Bevægelse i lukkede Ledninger (paa Grundlag af hvilke Kjøbenhavns Kloaker ere projekterede) og i Jordbunden, samt af Varmens Forplantning. *I. R.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under IL

Colding, P. J., se Kolding.

Coldinuordenen, et rimeligvis meget gammelt, hemmeligt Ordensselskab af ukendt Oprindelse. Nu findes det kun i Sverige (i Stockholm, med to Filialer »Gota C.-Orden« og »Kronans Coldinu«, henholdsvis i Goteborg og Karlskrona), hvor det indførtes 1768. Ordenen, der 1879 omfattede 4 — 500 Medlemmer, og som har sit Hovedkvarter i Selskabets Ejendom »Piperska muren« i Stockholm, ledes af en Stormester, der selv vælger sin Efterfølger.

Cold-Spring [ko!uldspriŋ], By i den nordamerikanske Stat New York, ved Hudson og ved Foden af Mount Taurus, lige over for Westpoint, har (1890) 3,500 Indb. og et Kanonstøberi.

Coldwater [ko!uldwåtə], By i den nordamerikanske Stat Michigan, ved Coldwaterfloden ikke langt fra Statens Sydgrænse, har (1890) 5,200 Indb., to Nationalbanker, en højere Skole og livlig Lokalhandel.

Cold-wave [ko!uldwe!iv] betyder Kuldebølge og bruges i Nordamerika om de stærke Fald i Temperaturen; som foraarsages ved indtrædende Vinde fra nordlige Retninger. Man har for faa Aar siden indført et Varselssystem for C. *W. J—n.*

Cole [ko!ul], Vicat, engelsk Landskabsmaler, født 1833 i Portsmouth, død 20. Marts 1893, modtog den første Undervisning i Kunst af Faderen George C. (1810—83), en anset Landskabs- og Dyrmaler, der paa egen Haand havde uddannet sig i Kunst. V. C. har vundet megen Popularitet ved sine Landskabsbilleder, særlig fra Surrey-Egnen og gerne med effektfulde Solopgangs- og -nedgangsmotiver — Arbejder, der have deres Styrke i den virkelighedstro Skildring. Til de betydeligste høre: »Dagen hælder« [1864], »Foraar« [1865], »Storm« [1867], »Sollys i Efteraarsskoven« [1868], »Solregn« [1870]. I sine senere Aar valgte han helst Motiver fra Themsen, »Themsen ved Herley« [1879], »Themsens Kilder« [1882], »The pool of London« [1888] etc., lidt karakterløse Rutinearbejder, der næppe naa de tidligere Værker, men dog holdt Kunstnerens Popularitet vedlige. *A. Hk.*

Colebrooke [ko!ulbruk], Henry Thomas, engelsk Sanskritist, født 15. Juni 1765 i London, død 10. Marts 1837 smst., sin Tids første Sanskritist og Hovedgrundlægger af Studiet af indisk Litteratur i Europa. Han kom tidlig til Indien, blev først Dommer i Mirzapur og senere britisk Resident ved Hoffet i Berar. 1816 vendte han tilbage til Europa og skænkede sine rige Samlinger af indiske Haandskrifter til East India House's Bibliotek. Han døde som Præsident for det asiatiske Selskab. Værker: Afhandlinger i »Asiatic Researches« [samlede i »Miscellaneous Essays«, 2 Bd., London 1837; nyt Oplag, 3 Bd., med C.'s Biografi 1873]; »A Digest of Hindoo Law on contracts and successions« [Kalkutta 1797; London 1861; Madras 1864]; »Two treatises of the Hindoo law of inheritance« [Kalkutta 1810; aftrykt i »Stokes's Hindu Lawbooks«, smst. 1865]. Udgaverne af »Mitakshara Dharma Shastra« [Kalkutta 1813], »Dayabhaga« [smst. 1814], »Pānini« [smst. 1809], »Hemacandra's Abhidhānacintāmani« [smst. 1807] og »Amarakoca« med engelsk Oversættelse [Serampore 1808]; »Grammar of the Sanskrit language« Bd. I [Kalkutta 1805]; »Algebra of the Hindoos« [London 1817; Oversættelse af indiske matematiske Værker]; »On the philosophy of the Hindoos«, i »Transact. of the Roy. As. Soc.«; »On the sacred books of the Hindoos« [oversat paa Tysk af Poley, Leipzig 1847]. (Litt.: T. E. Colebrooke, *Life of Henry Thomas C.* [London 1873]). *S. S.*

Colebrookedale [ko!ulbrukde!l] se Madeley.

Coleman [ko!ulmän], Edvard (1765—1839), var først Kirurg, men blev senere Professor ved Veterinærskolen i London. I denne Stilling indlagde han sig store Fortjenester ved sine Studier af Hestefodens Anatomi og dens Sygdomme samt af Hovbeslag. *G. S.*

Colemanit, et farveløst Mineral, der bestaar af vandholdig borsur Kalk ($2CaO.3B_2O_3.5H_2O$). Den forekommer i indtil 8 Cm. lange, monokline Krystaller og i kompakte Masser i San Bernardino og Inyo County i Kalifornien. *N. V. U.*

Colénso [kəle'nso], John William, Biskop i Natal, født 1814, død 20. juni 1883. Sin Universitetsuddannelse fik han i Cambridge, hvor han 1836 modtog Doktorgraden. Som Tutor ved Universitetet skrev han matematiske Lærebøger, der fik stor Udbredelse i Skolerne. Efter i 7 Aar at have været en nidkær Præst modtog han 1853 af Kærlighed til Hedningemissionen en Kaldelse til at være Missionsbiskop i det nyudskilte Stift Natal. Ogsaa der gjorde hans Dygtighed sig gældende, han fik anlagt ikke saa faa ny Missionsstationer i sit Stift, ligesom han utrættelig tog sig af de indfødte og oversatte »Prayer-book« og Dele af Biblen paa Zulusproget. Imidlertid vakte han stærkt Anstød ved at erklære, at Fordringen om, at Kafferne, før de ved Daaben bleve optagne i Menigheden, skulde give Afkald paa deres Polygami og bortsende alle deres Koner paa een nær, var baade uklog, ukristelig og ubibelsk; den Animositet, der herved fremkom mod ham, blev foræget en Del ved, at han betvivlede Helvedsstraffenes Evighed og udtalte, at Hedninger vel ogsaa kunde blive salige, men især ved hans Bibelkritik, der fremkom i en Bog: »The Pentateuch and the book of Joshua, critically examined« [1862]. Han blev kaldt til England for *the convocation*, en Forsamling af Biskopper, der fordrede, at han skulde nedlægge sit Embede, og Biskoppen i Kapstaden udtalte som Metropolit Ekskommunikation over ham. C. appelerede til Dronningens *Privy Council*, hvor han blev frikendt. *Society for Propagation of the Gospel* havde brudt med ham 1863, en Modbiskop blev opstillet mod ham 1869, og Stiftet delte sig imellem de to. C. kunde dog ikke jages bort fra den Station, hvor han selv arbejdede, Ekukajeni; men det Samfund, som sluttede sig om ham, var ikke stort. (Litt.: Cox, *J. W. C.* [2 Bd., Lond. 1888]). *H. O—d.*

Coleochaetāceae, Coleochāete se Alger, 1. Bd., S. 516.

Coleoni se Colleoni.

Coleophŏra baricinélla, Lærkens Minermøl, lægger sine Æg paa Lærketræer, og de udkrøbne Larver æde sig ind i Naalene, hvis forreste Halvdel derved afbleges og ruller sig op. Senere hen gaar Larven ud af Naalen, danner sig et Hylster af disse løst siddende afblegede Naalespidser, kryber en Tid lang om i dette og sætter sig da fast paa en Naal for at forpuppe sig. I Maj spinder Larven sig ind, og i Juni kommer Sommerfuglen frem. *C. W.-L.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Coleoptĕra se Biller.

Coleorhiza se Rodskede.

Coleosporium Lév., Slægt af Rustsvampe med orangefarvede, i Kæde stillede Sommer- eller Uredosporer og med køllcformede, flercellede Hvile- eller Teleutosporer, der ere fast forbundne til et orangefarvet Lag, dækket af Værtplantens Overhud; hos enkelte Arter er der desuden paavist en tredje Slags Sporer — Aecidium-Sporer — der findes paa en anden Værtplante end den, der huser Sommer- og Hvilesporerne. *C. R.*

Coleraine [ko!ulre.in], By i Nordirland, Grevskab Londonderry, ved Bann, der danner en Havn, Port Rush, for smaa Skibe; den har et Slot, Papirmøller, Sæbefabrikation, Garverier, Lærredsvæverier og (1891) 6,800 Indb. *C. A.*

Coleridge [ko!ulridž], John Duke, engelsk Dommer, (1821—94), blev 1846 Sagfører og 1861 forfremmet til *Queens Counsel* (o: beskikket Advokat). Han var 1865—73 liberalt Medlem af Underhuset og blev 1868 *Solicitor* og 1871 *Attorney general* i Gladstone's første Ministerium; han havde i som saadan vigtig Del i den Tichborne'ske Sags Opklaring. 1873 blev han *Master of the Rolls*, men endnu samme Aar ophøjet til Overdommer og Peer som Lord C. 1880 blev han Cockburn's Efterfølger som Overdommer ved Queens-Bench-Retten. *E. E.*

Coleridge [ko!ulridž], 1) Samuel Taylor, engelsk Digter og Filosof, født i Ottery St. Mary (Devonshire), hvor hans Fader var Præst, 21. Oktbr. 1772, død i High gate (London) 25. Juli 1834. C. gennemgik en haard Skoletid i Christ's Hospital, hvor han imidlertid knyttede et livsvarigt Venskab med Charles Lamb. 1791 kom han til Cambridge, men i Decbr. 1793 forlod han pludselig Universitetet, fortvivlet over en mindre Gæld, han havde paadraget sig, og gjorde i nogle Maaneder Tjeneste som Dragon. I Sommeren 1794 blev han forlovet med en ung Pige i Bristol, Sara Fricker, af hvis Søstre en var gift med Digteren Robert Loveli, en anden forlovet med Robert Southey. Alle vare de stærkt begejstrede for den franske Revolution; Southey og C. skrev i Forening et i Drama »The Fall of Robespierre«, og sammen med andre ligesindede virkede de ivrig for Stiftelsen af et kommunistisk Samfund i Amerika; de nødvendige Penge kunde imidlertid ikke skaffes til Veje, og da Southey og C. vare blevne gifte (1795), døde Sagen hen. C. bosatte sig i Clevedon nær ved Bristol, skrev for »The Morning Chronicle« og »The Critical Review«, udgav et Ugeskrift (»The Watchman«), hvoraf dog kun 10 Numre saa Lyset, en Digtsamling (»Poems on Various Subjects«), der forblev temmelig upaaagtet, en Ode (»Ode to the Departing Year«) m. m., alt 1796; samme Aar udkom Southey's »Joan of Arc«, hvori C. ogsaa havde Del. Paa denne Tid gjorde han Wordsworth's Bekendtskab; C. flyttede til Nether Stowey (Somersetshire), og for at være i hans Nærhed bosatte Wordsworth sig i Alfoxden. De skrev dengang hver paa sin Tragedie; C. arbejdede paa »Osorio«, Wordsworth paa »The Borderers«. De paavirkede hinanden i høj Grad og udgav i Fællesskab »Lyrical Ballads« [1798], hvori bl. a. fandtes C.'s fængslende og fantastiske Digt »The Rime of the ancient Mariner« og første Afsnit af »Christabel«; i denne Periode digtede han ogsaa »The Three Graves«, der desværre (ligesom »Christabel«) er forblevet ufuldendt. Samme Aar blev han Præst for en unitarisk Menighed; men to rige Mænd, Brødrene Wedgewood, der frygtede, at den gejstlige Virksomhed skulde hindre C.'s Udvikling som Digter, tilbød ham 150 L. St. om Aaret, hvis han vilde hellige sig den Opgave, for hvilken Naturen havde bestemt ham. Han modtog Tilbudet, bestemte Pengene til sin Families Underhold og rejste til Tyskland, hvor han forblev en halv Snes Maaneder. Den nærmeste Frugt af dette Ophold var en fortrinlig Oversættelse af Schiller's »Wallenstein« [1800]. Efter at have boet i London i nogen Tid flyttede han til Greta Hall, et Hus i Nærheden af Keswick, hvor ogsaa Southey et Par Aar senere slog sig ned; Wordsworth var dengang bosat i Town End, Grasmere. De tre. Digtere vare saaledes samlede i The Lake District, hvorved den ydre Foranledning fremkom til Betegnelsen »The Lake Poets« for disse Digtere og andre med dem beslægtede Forfattere. Under en Sygdom (1803) begyndte C. at tage Opium og forfaldt efterhaanden til Nydelsen heraf. Hans Helbred blev stærkt nedbrudt, og 1804 rejste han til Malta i Haab om her at generhverve sin Sundhed. Han blev Sekretær hos Øens Guvernør, Sir Alexander Ball, men opgav sin Stilling Aaret efter og rejste til Sicilien og Rom, hvor han blev i 8 Maaneder. Al den Tid havde hans Familie og Venner intet hørt fra ham; da han kom hjem, blev han mødt med Kulde af sin Hustru, og inden længe bosatte han sig i London, medens hun forblev med deres Børn i Keswick. Nu fulgte en Række sørgelige Aar; forpint af Sygdom og Skam kæmpede C. for at holde sig oppe. Han skrev slet betalte Artikler til Bladene, holdt Foredrag og digtede; 1809 begyndte han et Tidsskrift »The Friend«, hvoraf der dog kun kom 27 Numre; han arbejdede utrættelig, men han følte sig selv som en slagen Mand. 1813 fik Byron hans Tragedie »Osorio«, der hidtil havde ligget uopført, frem paa Drury Lane Teatret under Titlen »Remorse«; den gjorde Lykke, men da C. vilde forfølge sit Held med et nyt Skuespil »Zapolya«, blev det sendt tilbage til ham. 1814 skrev han »Biographia Literaria«. Fra 1816 boede han hos Dr. Gillman i Highgate, hvor han forblev til sin Død, og under hvis kyndige Omsorg han lidt efter lidt fandt Helbredelse. En Skare beundrende Venner, der med Glæde lyttede til hans Tale, samledes her om ham i hans senere Aar. Han kunde tale i Timevis om næsten et hvilket som helst Emne og fængslede sine Tilhøreres Opmærksomhed selv ved de lærdeste Materier. Medens C. boede hos Dr. Gillman, fortsatte han bestandig sin litterære Virksomhed. 1816 udkom »Christabel«, 1—2 Afsnit, 1816 og 1817 to »Lay Sermons«, og sidstnævnte Aar fik han tillige »Biographia Literaria« og »Zapolya« trykt samt udgav Digtsamlingen »Sibylline Leaves« med adskillige af hans bedste Digte. Hans følgende Værker ere: »Treatise on Method« [1818], »Aids to Reflection« [1825], »On the Constitution of the Church and State« [1830]; 1828 udsendte han en samlet Udgave af sine poetiske og dramatiske Værker i 3 Bd. (sidste Udg. 1880, 4 Bd. ved R. H. Shepherd). Efter hans Død har hans Svigersøn H. N. C. udgivet hans »Table Talk« [2 Bd., 1835; ved T. Ashe,

London 1884], »The Literary Remains of S. T. C.« [4 Bd., 1836—39] og »Confessions of an Inquiring Spirit« [1840; 4. Udg. 1863]; »Hints towards the formation of a more comprehensive Theory of Life« er udgivet af S. B. Watson [1848], »Notes and Lectures upon Shakespeare« af Digterens Datter, Sara C. [2 Bd., 1849] og »Notes on English Divines« af hans Søn D. C. [2 Bd., 1853]. Blandt de mange nyere Udg. af hans Digte kunne nævnes: D. og S. C.'s [1863], W. M. Rossetti's [1872 og 1880], Skipsey's [1884] og T. Ashe's [2 Bd., sidste Udg. 1893] med Biografi og Noter. »Letters, conversations, and recollections of S. T. C.« er udgivet af T. Allsop [2 Bd. 1836, 3. Udg. 1864]; »Unpublished Letters from S. T. C. to John Prior Estlin« ved Henry A. Bright [Philobiblon Society, London 1884]. (Litt:. J. Gillman, *The Life of S. T. C.* [1838]; H. D. Traill, »C«. [iSerien »English Men of Letters«, 1884]; Alois Brandl, »S. T. C. und die englische Romantik« [Berlin 1886]; Hall Caine, *Life of S. T. C.* [i Serien »Great Writers« 1887]).

2) Hartley, engelsk Forfatter, Søn af ovenn. S. T. C, født i Bristol 19. Septbr. 1796, død i Rydal 6. Jan. 1849. Efter at hans Forældre havde ophørt at bo sammen, blev han opdragen i Southey's Hus og studerede siden i Oxford, som han forlod 1826. Han har udgivet »Poems«, »Biographia Borealis« [1833] og »Worthies of Yorkshire and Lancashire« [1836] samt besørget en god Udgave af de gamle Dramatikere Massinger og Ford [1840]. Hans Broder Dervent C. har udgivet hans »Poetical Remains« med en Biografi og »Essays and Marginalia«, der indeholde hans Prosaværker [hver i 2 Bd., 1851].

3) Sara, engelsk Forfatterinde, Søster til ovenn. H. C., født i Keswick 22. Decbr. 1802, død 3. Maj 1852. 1829 blev hun gift med sin Fætter Henry Nelson C, hvem hun var behjælpelig med Udgivelsen af Faderens Værker. Selv har hun udgivet nogle Oversættelser og skrevet »Pretty Lessons for Good Children« [1834, ny Udg. 1875] samt Eventyret »Phantasmion« [1837, ny Udg. 1874]. Hendes »Memoirs and Letters«, der indeholde meget af litteraturhistorisk Interesse, bleve udgivne af hendes Datter [1873]. *C. K.*

Coleroon [ko!ulru.n] se Caveri.

Colesberg [ko!ulzbə.g], By i Distriktet af samme Navn i Kapkolonien, S. f. Oranjefloden, er ved Jærnbane forbunden ved Port Elizabeth og har (1890) 1,800 Indb. C. Kopje, berømte Diamantgruber smst., have fremkaldt en hel ny By, New Rush. *C. A.*

Coles'Ske Taarne se Drejetaarne.

Colet [kålæ'], Louise, født Révoil, fransk Forfatterinde (1810—76). C. har forfattet en Mængde Digte, større og mindre, hvoraf flere kronede af Akademiet, alle svulmende af høj heroisk Følelse, patriotiske, begejstrede for Polen, Napoleon, Republikken o. s. v.; endvidere en Del Romaner, hvoraf den berømteste »Lui, roman contemporain« [1859, paa Dansk »Han« 1863] skildrer Musset's og George Sand's Kærlighedsforhold, nogle Dramaer, f. Eks. »Charlotte Corday et Mme Roland« [1842], og en lang Række Rejseskildringer og Indtryk, f. Eks. »Promenade en Hollande« [1859], »Naples sous Garibaldi« [1861] og »L'Italie des Italiens« [4 Bd., 1862—64]. Hendes frodige Produktivitet bredte sig til næsten alle Litteraturens Omraader. *S. Ms.*

Coleus Lour., Slægt af Læbeblomstrede, Urter eller Halvbuske med store Blade og smaa Blomster; Støvtraadene ere noget sammenvoksede og tillige med Griflen nedsænkede i den baadformede Underlæbe. Omtrent 60 Arter i det tropiske Afrika og Ostindien. *A. M.*

6".-Arterne ere Varmhusplanter, der dyrkes paa Grund af de smukt farvede Blade. Enkelte Arter som f. Eks. *C. Verschaffeltii* Lem. anvendes almindelig til Udplantning i Bladgrupper eller Tæppebede; men alle de andre anvendes udelukkende til Dekoration i Stuer o. l. Man har en talløs Mængde Varieteter, baade storbladede og smaabladede, med gule, røde, purpurfarvede indtil næsten sorte Blade, baade ensfarvede, plettede, marmorerede og stribede, med mere eller mindre dybe Indskæringer i Bladranden. Der er imidlertid ingen Grund til særlig at nævne Varieteter, idet man nu er naaet saa vidt, at Formerne ere nogenlunde konstante ved Frø, og naar man derfor ønsker at skaffe sig en smuk Samling *C.*, kommer man baade billigere og lettere til en saadan gennem Frøudsæd. Frøet, som man maa sikre sig fra velrenommerede Frøavlere, udsaas tidlig om Foraaret paa Undervarme. Blandt Frøplanterne udsøger man de smukkest farvede, og Resten kasseres. Ønsker man at formere de paa denne Maade tiltrukne særlig smukke Planter, overvintres de paa en lys og tør Plads i Varmhuset, og naar de næste Foraar begynde at skyde, afskæres de unge Skud og bruges som Stiklinger. De fordre rigelig Vanding i Sommertiden, store Potter og en muldet, næringsrig Jord. De formes ved fortsat Knibning af Skuddene og blive smukkest farvede, naar de om Sommeren dyrkes i en Bakke eller lignende Sted. *L. H.*

Colfax [ko!ulfäks], Schuyler, Vicepræsident i de nordamerikanske Fristater, født 23. Marts 1823 i New York, død 13. Jan. 1885, studerede Retsvidenskaben og nedsatte sig i South Bend i Indiana, hvor han 1845 grundede et republikansk Blad. 1855—69 repræsenterede han Staten Indiana i Kongressen og var flere Gange Repræsentanthusets *Speaker*, 1869—73 Kongressens Vicepræsident. Som delagtig i mindre hæderlige Foretagender maatte han trække sig tilbage til Privatlivet. *S. B. T.*

Colhué, Sø i det argentinske Guvernement Chubut, mellem 45 og 46° s. Br. og under 69° v. L. f. Grw., gennemstrømmes, ligesom den i Nærheden og Vest derfor liggende Sø Musters, af Senger.

Colica se Kolik.

Colico, Flække i Norditalien, Provins Como, ved den nordøstlige Bred af Comosøen, med (1881) 900 Indb., er vigtig som Udgangspunkt for Alpevejene over Spliigen og Stilfser Joch, til hvilke her slutte sig Dampskibslinien over Comosøen til Como. *C. A.*

Coligny [kåliñi'], Flække i det østlige Frankrig, Dep. Ain, Arrond. Bourg (Landskabet Bresse), ved Jurabjærgene, har Brændevinsbrænderier, Ruiner af Slottet C, den berømte Familie C.'s Stammeslot, og (1891) 1,100 Indb. *H. W.*

Coligny [kålini'], 1) Gaspard de Châtillon, Greve af, Admiral af Frankrig, født 16. Febr. 1519 i Châtillon-sur-Loing, myrdet 24. Aug. 1572.

■C. tilhørte paa fædrene Side en anset Adelsslægt, og hans Fader, Marskal Gaspard de C, ægtede 1514 Louise de Montmorency af en af Frankrigs navnkundigste Familier; af deres fire Sønner var Gaspard den næstyngste. Faderen døde allerede 1522; Morbroderen, Anne de Montmorency, hjalp dog sine unge Frænder frem, og i Frants I's sidste Krig begyndte baade C. og hans yngre Broder Andelot (se nedenf.) deres krigerske Løbebane. Under Henrik II blev Montmorency den mest indflydelsesrige Statsmand, og ogsaa C. opnaaede straks fremragende Stillinger; 1547 blev han Generaloberst for Infanteriet, 1552 udnævntes han til Admiral af Frankrig. Gentagne Gange viste han sit Mod og sit Feltherretalent, især i Kampen ved Renty 1554; men ogsaa som Diplomat indlagde han sig Fortjenester og sluttede den for Frankrig fordelagtige Stilstand i Vaucelles 1556. Aaret efter blev han indesluttet i St.-Quentin og faldt efter heltemodig Modstand som Fange i Filip II's Hænder; Fangenskabet, der varede næsten 2 Aar, bragte ham ensomme og sørgmodige Timer, og det synes at være paa denne Tid, at han blev vunden for Calvin's Meninger, som allerede hyldedes baade af hans yngre Broder og af hans Hustru, Charlotte de Laval. Under Frants II stillede C. sig ganske paa Hugenotternes Side (1560), og da Religionskrigen begyndte 1562, blev han sammen med Condé deres vigtigste Fører. Efter Nederlaget ved Dreux, hvori Condé faldt i Fangenskab, reddede C. Resterne af den reformerte Hær ved et mesterligt Tilbagetog, og allerede Aaret efter kom det til Religionsfreden i Amboise (1563), som C. dog betragtede med berettiget Mistro. Da Religionsediktet i de følgende Aar blev meget ilde udført, rejste C. atter Huguenotterne og forsøgte 1567 ved et pludseligt Overfald at bemægtige sig Karl IX og Enkedronning Katherina af Medici; det mislykkedes dog, og under de vanskeligste Forhold fortsattes Kampen. Slaget ved Jarnac blev tabt, og Condé faldt her (13. Marts 1569); C, der overtog Befalingen i den unge Henrik af Navarra's Navn, led selv Nederlag ved Montcontour (Oktbr.), men med ubøjeligt Mod fattede han alligevel Planen til et dristigt Angreb paa Paris. Han gav sig virkelig paa Vej helt nede fra Nîmes i Syden med kun 5,000 Mand, et Elitekorps, alle til Hest, og selv om Paris ikke naaedes, blev Regeringen dog saa forskrækket, at Freden i St. Germain 8. Aug. 1570 bragte Hugenotterne gunstigere Vilkaar end nogen Sinde. C, saa ogsaa denne Gang med indgroet Mistillid paa Katherina af Medici's Tilnærmelser; først et helt Aar efter Freden kom han til Hoffet, men her opnaaede han hurtig stor Indflydelse, og den unge Konge lyttede begærlig til hans Tale, naar han pegede paa, at alle Franskmænd burde mødes til fælles Kamp mod den spanske Overmagt, der truede hele Europa. Et Stykke lod ogsaa Enkedronningen sig drage med hen imod denne Politik, og til Forsoning af Partierne besluttedes Ægteskabet mellem Kongens Søster Margrete af Valois og Henrik af Navarra. Til Brylluppet kom C. selv til Paris; her blev han 22. Aug. paa aaben Gade saaret af en lejet Morder. Kongen blev højst forbitret og aflagde selv Admiralen et Besøg; bag ved Mordforsøget stod imidlertid Enkedronningen, der frygtede for at tabe Magten over sin Søn, og det lykkedes nu hende at bevæge den svage Konge til at gøre Skridtet fuldt ud. Myrderierne i Bartholomæusnatten (s. d.) begyndte, og C. blev det første Offer; Hertugen af Guise trængte ind i hans Bolig, stødte ham ned og kastede Liget ud af Vinduet. Det blev siden efter Parlamentets Dom slæbt til Retterstedet og ophængt i en Galge; først 1599 bleve C.'s Levninger paa Henrik IV's Befaling førte til hans Fædres Grav i Chatilion. Saaledes døde den store Hugenotfører, en af de karakterfuldeste og prægtigste Skikkelser i den paa fremragende Personligheder saa rige Reformationstid, en dybt religiøs Natur, sanddru og ædel, dertil en fremragende Feltherre og Statsmand. C.'s Datter Louise ægtede 1583 Prins Vilhelm af Oranien og blev Moder til Statholderen Prins Frederik Henrik. (Litt.: Delaborde, *Gaspard de C.* [3 Bd., Paris 1879—82]; Mareks, »Gaspard von C.« [1. Bd.'s 1. Hæfte, Stuttgart 1892]). *Kr. E.*

2) Odet de, kaldet Kardinalen af Châtillon, ældre Broder af foreg. G. de. Ch. C, født 10. Juli 1517, død 14. Febr. 1571, traadte tidlig ind i Gejstligheden, og hans Morbroder Montmorency skaffede ham allerede 1533 Kardinalshatten; snart efter blev han Ærkebiskop af Toulouse, Grevebiskop af Beauvais og dermed en af Frankrigs Pairer. Ogsaa han traadte dog ligesom Brødrene over til Kalvinismen, og 1563 blev han ekskommuniceret. Han kæmpede med i Religionskrigene og levede uden kirkelig Vielse sammen med Isabella Hauteville. 1568 søgte han Tilflugt i England og forblev her ogsaa efter Religionsfreden 1570; dog var han i Færd med at vende tilbage til Frankrig, da han døde, forgivet af en Tjener. Hans Lig hviler i Domkirken i Canterbury. *Kr. E.*

3) Francois de C, Sieur d'Andelot, yngste Broder af de foreg. G. de Ch. C. og O. C, født 18. Apr. 1521, død 27. Maj 1569. Han vandt krigersk Ære sammen med sin ældre Broder Gaspard og beklædte efter denne Stillingen som Generaloberst for Infanteriet. Ved hans Side deltog han i Forsvaret af St.-Quentin og blev ogsaa tagen til Fange; dog lykkedes det ham straks at undslippe. Kort efter paadrog hans kalvinistiske Meninger ham et Aars Fængsel. Siden deltog han i Religionskrigene; ved Dreux udmærkede han sig (1562), Orléans forsvarede han mod Hertugen af Guise, indtil dennes Mord gjorde Ende paa Belejringen. Efter Nederlaget ved Jarnac var han ivrig sysselsat med at samle en ny Hugenothær, da han blev bortreven af Feber. *Kr. E.*

Cólima, 1) Stat i det vestlige Mejiko ved Stillehavskysten, 5,418 □Km. med (1892) 72.600 Indb. (mest mejikansk talende Indianere). Langs Kysten Sletteland, længere inde høje, utilgængelige Bjærge, blandt hvilke 2) Vulkanen C. (4,000 M. høj) maa nævnes paa Grund af dens hyppige Udbrud, ved hvilke Sidekraterne (»Colima's Sønner«) have udsendt Lavastrømme (saaledes 1872, 73 og 85), medens Hovedkeglen er udbrændt. Staten C. hører til de bedre befolkede Egne af Mejiko, Jordbunden er frugtbar, og der kultiveres saavel Bomuld som Sukker, Ris, Kakao og Tobak, ligesom der indvindes en Del Søsalt. 3) Hovedstaden af samme Navn (25,000 Indb.) er en sund, smuk By, der ligger 65 Km. fra Havet i 450 M.'s Højde. Herfra fører en *Jærnbane* ud til den vigtigste Havn,

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Manzanillo (eller PuSrto de C), som anløbes af Stillehavsdamperne. *J. F. N.*

Colin [kålæ'], Gabriel Constant, fransk Veterinær, er født i Molians (Haute-Saône) 12. Maj 1825 og blev efter at have studeret ved Veterinærskolen i Alfort og efter at have taget Lægeeksamen Professor ved Alfort i alm. Patologi og Terapi samt Leder af de kirurgiske Operationer og af Beslagsmedien smst. Som Videnskabsmand og Forfatter har C. navnlig gjort sig fortjent ved sine Studier og Værker over Husdyrenes Fysiologi. Hans Arbejder, blandt hvilke man især bør nævne hans Undersøgelser over Fordøjelseskirtlerne og Fordøjelsesvædskerne, ere offentliggjorte i »Receuil de médecine vétérinaire«, »Annales des sciences naturelles« og »Comptes rendus de l'académie des sciences«. Mest kendt er hans store illustrerede »Traité de physiologie comparée des animaux«, der udkom første Gang 1854—56, og som endnu, efter at den 1885 er udkommen i 3. Opl. (2. Bd. in-8), benyttes som en værdifuld Haandbog. C. fratraadte sin Stilling ved Alfort 1887 og blev samtidig udnævnt til Æresprofessor. Siden 1865 har han været Medlem af *Académie de médecine.* *H. G.*

GoliDS [kålæ'] (Colin), Alexander, nederlandsk Billedhugger, født i Mecheln ca. 1526, død 17. Aug. 1612. Efter at han havde givet Beviser paa sin kunstneriske Duelighed i den plastiske Udsmykning af Otto-Heinrichsbau i Heidelberg, blev han 1564 valgt til at fuldføre det imponerende Maximilian-Monument i Stiftskirken i Innsbruck; hans Andel heri synes at have været: Fuldendelsen af 3 af Brødrene Abel paabegyndte Relieffer samt den selvstændige Udførelse af 21 tilsvarende, med Fremstilling af heroiske Scener og Optrin af Kejserens Liv, lidt overlæssede Værker, der imidlertid udmærke sig ved livfuld Skildring og en meget dygtig og indgaaende Marmorteknik. C. blev nu Kejser Ferdinand I's Hofbilledhugger og udførte efterhaanden en Del smukke Gravmæler: Monumentet over Ærkehertug Ferdinand I af Tyrol med den liggende Statue af Fyrsten i gulligt Marmor under den sorte Marmorbue i Kirkemuren, Mindesmærket over Filippine Welzer med en hvilende Marmorstatue af den afdøde (i Sølvkapellet i Stiftskirken i Innsbruck), Gravstenen over Biskop Johann Nas med Bispens Billede i Legemsstørrelse og Kunstnerens egen Gravsten (paa Kirkegaarden i Innsbruck), hvorpaa er fremstillet Lazarus's Opvækkelse. Desuden har C. ogsaa udført mindre Arbejder i Træ og Elfenben, hvoraf der findes Prøver i Ambrasersamlingen i Wien. (Litt.: v. Schönherr, »Alex. C. u. seine Werke« (i »Mitt. zur Gesch. des Heidelberger Schlosses« [2 Bd., Heidelberg 1889]). *A. Hk.*

Colins [kålæ'], Jean Guillaume César Alexandre Hippolyte de (ogsaa skrevet De Colins), fransk Socialist, født i Bruxelles 24. Decbr. 1783, død i Paris 12. Novbr. 1859. C. blev opdragen af Jesuitter, udvandrede 1819 til Habana, hvor han praktiserede som Læge, men vendte 1830 tilbage til Europa og genoptog sine videnskabelige Studier i Paris. I sit første Værk, »Le pacte social« [1835], forkynder han allerede sin moderate Socialisme, hvis Hovedfordring var Kollektivisme i al fast Ejendom. Denne Lære udviklede han yderligere i flere bindstærke Værker: »Qu'est ce que lascience sociale« [4 Bd., 1853—54]; »L'économie politique« [3 Bd., 1856—57]; »La société nouvelle« [2 Bd., 1857] og »Science sociale« [6Bd., 1857 ff.]. C. blev herigennem Grundlæggeren af den saakaldte »rationelle« Socialisme. 1875 begyndte hans Elever Udgivelsen af Maanedsskriftet »La philosophie de l'avenir« som Særorgan for C.'s Samfundslære. *K. V. H.*

Colisēo se Colosseum.

Colītis, Betændelse i Tyktarmen, se Tarmkatarr.

Colins se Musefugle.

Coll [kå'l], en af de sydligste Hebrider, hørende til det skotske Grevskab Argyll, 9 Km. N. V. f. Mull, 20 Km. lang og 77 Km. i Omfang, har (1890) 700 gælisktalende Indb., der drive Fiskeri og Agerbrug, samt brænde Whisky og fabrikere Soda. Øen bestaar af Gnejs og naar sin største Højde i Ben Heymish (144 M.). *C. A.*

Colla (ital.), Sammentrækning af *con la;* f. Eks. *c. destra:* med højre Haand; *c. sinistra:* med venstre Haand; *coll'arco:* med Buen. *S. L.*

Colladon [kåladō'], Jean Daniel, schweizisk Ingeniør og Fysiker, (1802—93), født i Geneve, tilhørte en protestantisk Familie, der i 16. Aarh. flygtede fra Frankrig for *Religionsforfølgelsernes* Skyld. C. studerede i Paris, blev Professor i Geneve 1839 og var nyttig for sin By paa mange Maader, bl. a. som Gastekniker. Sit Ry som Ingeniør skylder han især sine Arbejder over Anvendelsen af Trykluft ved Tunnelboringer. Hans Planer benyttedes ved Gennemboringen af Mont Cenis, og ved St.-Gotthardt-Tunnelen ledede han selv Udførelsen af Trykluftanlægget. Sammen med sin Ungdomsven, Sturm, *maalte* han 1827 Lydens Hastighed i Vand ved Forsøg paa Genèvesøen. *K. S. K.*

Collaert [ko'la.rt], Adriaen, hollandsk Kobberstikker og Kunsthandler, født i Antwerpen 1540, død smst. 1618, Svigersøn og rimeligvis Elev af Phil. Galle, udgav paa Cock's Forlag, til Dels i Samarbejde med Broderen, Hans C. (død i Antwerpen 1628), en stor Mængde Stik (7—800), af temmelig tør Udførelse, de smaa dog ofte af megen Finhed, saaledes »Forkyndelserne« efter Heinr. Goltzius. < Kobberstiksamlingen i Kbhvn. har af A. og H. C. ca. 650 Blade. *A. Ls.*

Collan, 1) Fabian, finsk Filolog og Forfatter, (1817—51). I Studentertiden sluttede han sig varmt til de da begyndende fennomane Bestræbelser (se Fennomani), stærkt paavirket af Lönnrot; 1838—40 offentliggjorde han nogle fortrinlige Afhandlinger om Personer i Kalevala (s. d.) og Folkelivsbilleder fra Østfinland og blev 1841 Redaktør af »Helsingfors Morgonblad«, den første Forløber for den egentlig fennomane Dagspresse. Samtidig syslede han med historisk-videnskabeligt Arbejde — en latinsk Afhandling om Reformationen udkom 1843. — Som Rektor for Kuopio's Gymnasium forfattede han, paa Grundlag af Castrén's og Lonnrot's Arbejder, den første Skolegrammatik i Finsk [1847], blev Docent i Historie ved Universitetet 1850, men døde allerede Aaret efter. Hans udvalgte Skrifter udkom 1872.

2) Karl, finsk Forfatter og Komponist, ovenn.'s Broder, (1828—71), blev Student 14 Aar gammel, gennemløb de akademiske Grader, virkede som Lærer ved Skoler fra 1849 og ansattes 1866 som Universitetsbibliotekar. Inden for sine ganske dag-

ligdags ydre Livsforhold, som ofte pinte den fribaarne, livlige C, udfoldede han en rig og betydningsfuld aandelig Virksomhed. Alt, hvad han rørte ved, fik han noget godt ud af. Han blev en ogsaa i Udlandet anerkendt Autoritet paa Biblioteksordningens Omraade — hans Bog om Biblioteksystemer udkom 1861 —, udgav nogle ypperlige Læsebøger, oversatte Heine, redigerede »Litterært Tidsskrift« [1863—65] og gav 1864 den endelige, mønstergyldige Oversættelse til Svensk af »Kalevala« med en historisk Indledning [1864—68]. Naar han som Barn spurgtes, hvad han vilde være, svarede han: »Det samme som min Broder Fabian«, og som Student fulgte han trolig Broderens Bestræbelser; han kom derved i en Forbindelse med »Finsk Litteraturselskab«, som skulde blive af epokegørende Betydning. 1854 sendtes han af Selskabet til Øst finiand for at samle Folkeviser, og 1854—55 udkom de i Toner og Ord lige ejendommelige, fine og vemodige »Kansanlauluja« (Folkeviser), paa hvilke al moderne, finsk original Musik hviler. 1860 fulgte en Oversigt over »Serbiens Folkeviser«. Selv komponerede C. Sange — først som Dilettant, senere med godt teoretisk Grundlag — navnlig Mandskvartetsang, som hurtig blev Almeneje blandt de dybt musikalske Finner og ogsaa har banet sig Vej uden for Landet, (Sange af Runeberg, Topelius, Oksancn [s. d.] o. a.; ogsaa nogle tyske Tekster). En Samling [1871] udkom efter hans Død. *Fv.B.*

Colla pårte (ital): »med Hovedstemmen«, betegner i Musikstykker, at Akkompagnementet, eller de ledsagende Stemmer, skal følge og rette sig efter Hovedstemmen (Principalstemmen, vokal eller instrumental), med Hensyn til Tempo, Nuancering og Udtryk. Anvendes derfor navnlig paa saadanne Steder, hvor Solostemmen — Sanger eller Instrumentalist — kan tillade sig en vis Frihed i Foredraget. *S. L.*

Colla piscium (lat.), Fiskelim, Husblas (s. d.).

Collaps, pludselig Sammensynken som Følge af j en indtrædende Svækkelse eller Lammelse af Hjertet, er ofte Forløber for Døden, men lader sig undertiden hæve ved Anvendelsen af stimulerende Midler. | C. optræder jævnlig ved febrile Sygdomme, især i disses Rekonvalescensstadium, paa Grund af den forudgaaede betydelige Svækkelse af Organismen, men ses ogsaa ved store Blodtab, ved stærke Konfusioner, efter Operationer, især under Narkose, og karakteriseres ved Indtrædelsen af en pludselig Bleghed, ved lille Puls, kølig Hud, Sved, almindelig Slappelse. *A. F.*

Coll'arco se Arco.

Collãres, By i det portugisiske Distrikt Lissabon (Estremadura), beliggende N. 0. f. Cabo da Roca paa en Høj ikke langt fra Atlanterhavet, har berømt Vinavl, Brud af sort Marmor og 3,100 Indb.

Collas [kåla'] **-Manér** (Relief-Manér), en ad mekanisk Vej frembragt Raderingsmaade, opfunden i Paris 1825 af Achille Collas; ved Hjælp af Reliefkopiermaskinen (s. d.) gengives med stor Troskab alle Slags ophøjede Arbejder, saavel paa Kobber- og Staal- som Stenplader. Collas udgav 1832: »Trésor de numismatique et de glyptique«. *A. Ls.*

CollateråliS (lat.), hørende til Sidelinien.

Collatio se Kollation.

Collé [kåle'J (fr.), »tillimet«, liggende tæt ved, benyttes navnlig om en Billardbal, der ligger lige ved Banden; deraf Colléstød, et Stød bort fra Banden; højeste Grad: *presse-c.* [præskåle'].

Collé [kåle'J, Charles, fransk Digter, (1709—83). Som ung Mand sluttede C. sig til Datidens anakreontiske Fornøjelsespoeter, delte deres epikuræiske Filosofi og sang glade og letfærdige Viser med dem. Hans første dramatiske Forsøg »Alphonse impuissant« var en Parodi paa Lachaussé. Senere blev han Sekretær hos Hertugen af Orleans, der interesserede sig stærkt for Komedie, og skrev for hans Teater nogle Stykker, der baade ere vittige og sandfærdige Skildringer af Tidens lette Sæder. Særlig karakterfuldt er »La partie de chasse de Henri IV«, der ogsaa oversattes paa Dansk og gjorde Lykke paa det danske kgl. Teater i 18. Aarh. (»Henrik IV's Jagt«). Hans »Théâtre de société« udkom 1768 i 2 Bd. Hans lystige og frivole Selskabssange, »Chansons« [2 Bd., 1807], mindes Bérangcr rosende i Fortalen til sine egne Viser. A. A. Barbier udgav hans livlige »Journal historique« [3 Bd., 1807] og tillige »Correspondance inédite de C.« [3 Bd., 1805 — 7, ny Udgave ved Bonhomme 1864]. *S. Ms.*

Colle, Raffaele del, kaldet Raffaelino, italiensk Maler fra Borgo San Sepolcro, (1490—1566), var Elev af Rafael og Giulio Romano og disse behjælpelig med flere større Arbejder (i Loggierne og i Sala di Constantino i Vatikanet m. m.), ligeledes hjalp han Vasari med dennes Malerier til Festen i Anledning af Kejser Karl V's Besøg i Firenze 1536. Han var ogsaa sysselsat med at tegne Kartons til Tæpper for Cosimo I og arbejdede desuden for Majolikafabrikken i Urbino. Hans selvstændige Arbejder, Alterværker, »Christi Opstandelse«, »Maria's Himmelfart« m. m., findes især i Umbrien. *A. Hk.*

Collectándi jus (lat.), Retten til at sætte en Kollekt (Indsamling i veldædigt Øjemed) i Gang, se Kollekt. *K. B.*

Collectanéa (lat.), »Læsefrugter«, Samlinger af Uddrag af Forfatteres Skrifter.

C611e di Val d'Elsa, By i Mellemitalien, Provins Siena, ved Elsa, er Bispesæde og danner næsten kun een eneste lang Gade i tre Afdelinger, har en smuk Domkirke fra 13. Aarh. et gammelt Kastel med Taarne, betydelig Glas-, Papir- og Jærnfabrikation og (1881) 5,200 Indb. *C. A.*

College [kå'ledż] benyttes i Englands videnskabelige Liv og Undervisningsvæsen i 3 forskellige Betydninger:

1) som Navn paa de Undervisningsanstalter af akademisk Karakter, der saa at sige udgøre Kernen af Englands ældre Universiteter: Oxford med 21 C. og Cambridge med 17. Deres Opgave er at befordre den videnskabelige Dannelse gennem Undervisning, Diskussion, Læsning, skriftlige Øvelser og den personlige Indflydelse, som de ældre Lemmer af C. udøve paa de yngre. Hvert C. er en selvstændig og rigt udstyret Institution med udstrakte, af en parkagtig Have omgivne Bygninger, et Kapel, i hvilket der daglig holdes Gudstjeneste, Bibliotek og videnskabelige Samlinger, Bolig for Studenterne, Økonomibygninger o. s. v. I Spidsen for C.staar en *Master* (som oftest en Professor ved Universitetet med forskellige Titler ifølge C.'s nedarvede Sædvaner, som *Master, Dean, President, Warden, Rector, Provost),* der vælges af *Fellows*

(s. d.), som forvalte C.'s Anliggender under Overledelse af Styreren. Undervisningen besørges af *Lecturers* og *Tutors* (Docenter); ogsaa en Del af Universitetsforelæsningerne holdes ved C, til hvilke de studerende fra andre C. have Adgang. C.'s Sammenhæng med Universitetet bestaar nærmest deri, at Universitetet uddeler akademiske Grader paa Betingelse af Prøver (Eksamina), til hvilke kun de kunne indstille sig, som i et bestemt Antal Kvartaler *{terms)* have været Medlemmer af et C, eller, hvilket er sjældnere og af nyere Dato, en bestemt Tid have været indskrevne og kontrolerede som non-kollegiate Studenter. De et C. tilhørende Studenter staa ogsaa under Universitetets Overopsyn, og C.'s Styrere ere repræsenterede i Universitetsbestyrelsen. Universitetets og Universitetsprofessorernes Indtægter bestaa ogsaa til Dels af Bidragene fra C. (se for øvrigt Cambridge og Oxford).

Af en anden Natur ere de C, der slutte sig til *Victoria University* (Manchester), som *Owens C.* i Manchester og C i Liverpool og Leeds; de ere kun akademiske Undervisningsanstalter uden Bolig for og Opsyn med Studenterne. *Victoria University* selv er ikke en Undervisningsanstalt, men det uddeler akademiske Grader og foranstalter Prøver til dette Formaal. — Endelig findes der universitetsagtige Undervisningsanstalter, der føre Navnet C, men ikke staa i officielt Forhold til noget Universitet, som *University C.* og *Kings C.* i London, *Mason C.* i Birmingham o. fl. Studenterne ved saadanne Anstalter kunne erhverve sig deres akademiske Grader ved *University of London,* der kun er en Eksamens- og Promotionsanstalt. Det kræver ikke noget Vidnesbyrd om en bestemt Uddannelse, men dets Prøver ere strenge.

I den nyere Tid er der ogsaa opstaaet Anstalter for den akademiske Uddannelse af kvindelige studerende, men uden officielt Forhold til et Universitet. I de i Oxford (*Somerville Hall)* og i Cambridge *(Newnham* og *Girton)* beliggende C. af denne Slags holdes Forelæsningerne dog til Dels af Universitetslærere, og Disciplene prøves, om just ikke officielt, af Universitetseksamenskommissionen, men promoveres ikke (ved Universitetet i London ere de akademiske Grader derimod ogsaa aabne for kvindelige Kandidater). I disse Anstalter bo Disciplene som i de andre C. i Oxford og Cambridge; andre C. for kvindelig Undervisning ere kun Undervisningsanstalter.

2) som Benævnelse for videnskabelige Selskaber, som *The Royal C. of Physicians* og *The Royal C. of Surgeons,* der repræsentere Lægernes og Kirurgernes Stand paa en lignende Maade som *Inns of Court* Advokaternes. Hvert af dem bestaar af to Klasser af Medlemmer, en højere med Titlen *Fellow* og en lavere med Titlen *Member,* og de ere berettigede til at meddele Ikkemedlemmer Licentiatgraden, der medfører visse Rettigheder med Hensyn til Udøvelse af Praksis. — Der findes ogsaa et *C. of Preceptors* for Lærerstanden. — Endvidere fører den offentlige Myndighed, der er Hovedautoriteten paa Heraldikkens Omraade, Navnet *C. of Arms* eller *Heraids C.*

3) som Navn paa visse Gymnasier, der af historiske Grunde føre Titlen C. i Stedet for School (saaledes *Eton C., Winchester C.,* der have samme Formaal som Skoler ellers). I de forenede Stater føre Højskoler af forskellig Art ogsaa Navnet C. *Cl. W.*

C **ollège** [kålæ!ž], i Frankrig og Belgien Betegnelse for højere Undervisningsanstalter. De til Danmarks lærde Skoler og Tysklands Gymnasier svarende offentlige Skoler kaldes i Frankrig *Lygées,* naar de ere Statsanstalter, *C. communaux,* naar de ere Kommunalanstalter; men de sidste ere dog kun højere Borgerskoler. I Belgien hedde de af Staten oprettede lærde Skoler *Athénées,* Provinsernes og Kommunernes C. *Cl. W.*

Collège de France [kålæždøfrã's] i Paris er en Statsanstalt for akademisk Undervisning, særlig i alle de Discipliner, der vedrøre Sprog- og Litteraturstudiet. Det blev grundlagt i Aarene 1518—45 af Frants I for Studiet af det latinske, græske og hebraiske Sprog i Humanismens Aand, og Direktørposten tilbødes først Erasmus, der dog afslog den. I Begyndelsen udviklede det sig kun langsomtog under Modstand fra Paris-Universitetet; men i Aarenes Løb fik det flere og flere Lærestole, særlig i Sprog og Litteratur, men dog ogsaa i Matematik, Naturvidenskaberne og Nationaløkonomi, og ved Udbrudet af den franske Revolution stod det i saa høj Anseelse, at det bevaredes, og det blomstrer fremdeles. Der er nu ca. 40 Lærestole. *Cl. W.*

College Point [kå'ledžpåint], Fabrikby i den nordamerikanske Stat New York ved Long Island Sound med (1890) 6,100 Indb.

Collegium se Kollegium. — *C. de -propaganda fide* se Propaganda.

Col legno [kolle'ño] (ital., egl. »med Træet«), med Buestokken, betegner i Musik for Strygeinstrumenter en ejendommelig Virkning, der fremkommer ved at banke med Buestokken paa Strengene. *S. L.*

C **ollemac ē** ae, en til Laverne hørende Familie med ensartet, bladformet eller skorpeformet, geléagtig Løv, og med skiveformede Apothecier. Over 100 Arter, der vokse paa Jord, Stene og Træstammer. En af de vigtigste Slægter er *Collema* Hoffin. med oftest bladagtig-lappet, sjældnere grynet-skorpeformet Løv, hvis grønne Celler, Gonidier, altid ere blaagrønne og ordnede i perlesnorformede Rækker ganske som hos Algeslægten *Nostoc*; Løvet er i tør Tilstand sortgrønligt, i fugtig Tilstand derimod olivengrønt, glinsende og ofte uformelig opsvulmet. Apothecierne rødbrune, med ellipsoidisk-tenformede, flercellede, lyse Sporer. *C. R.*

Colleōni (Coleoni), Bartolommeo, italiensk Condottiere, født 1400 paa Slottet Sonzo ved Bergamo, død 1475. Efter at have lært Krigshaandværket under Sforza og Braccio da Montone kæmpede C. skiftevis i Venezia's Tjeneste mod Milano og i milanesisk Tjeneste mod Venezia; mest udmærkede han sig, da man i Milano efter Visconti'ernes Uddøen (1447) genoprettede Republikken, og C. slog den franske Hær, som Hertugen af Orleans havde udsendt for at gøre sine Krav paa Herredømmet over Milano gældende. Ved sin Død testamenterede C. Republikken Venezia 100,000 Gulddukater til Oprettelsen af milde Stiftelser, dog paa det Vilkaar, at man skulde rejse ham en Statue paa selve Markuspladsen; Gaven blev modtagen, og Andrea del Verrochio udførte den navnkundige Rytterstatue af C, men denne blev anbragt ikke i Stadens Midtpunkt, men paa den afsides Plads foran Kirken San

Giovanni e Paolo. Selv havde C. 1460 ladet Amadei bygge sig et pragtfuldt Gravkapel i Domkirken i Bergamo »for ogsaa efter Døden at vise sin Magt«. *Kr. E.*

Collesano, By paa Sicilien, Provins Palermo, ved Foden af Pizzo-Antenna (1,975 M.), har (1881) 5,400 Indb. og Levninger af ældgamle Mure. I Nærheden findes en Svovlkilde og er fundet talrige Agater. *C. A.*

Collet [kålæ'] (fr.), Halskrave, Uniformsfrakke med korte Skøder (før Indførelsen af Vaabenfrakken), Køllert.

Colletia Commers., Slægt af Vrietornfamilien, Buske, der ofte ere bladløse, eller hvis Blade i hvert Fald ere smaa eller skældannede; af Hensyn til Assimilationsarbejdet blive Grenene da til Gengæld sammentrykte og bladdannede, ofte ere de tillige tornede. Blomsterne, der sidde enlig eller i faablomstrede Kvaster, udspringe neden for disse Grene; de have et langt, rørformet Bæger og meget smaa Kronblade. Ca. 12 Arter i tempererede Egne af Amerika. *C. spinosa* Lamk. træffes almindelig i Væksthuse. *A. M.*

Collett, en fra London til Christiania 1683 indvandret Slægt, hvortil ogsaa et Par i Danmark og Sverige bosatte mindre Grene høre. Slægtens Stamfader i Norge James C. (født i Lond. 1655, død i Chra. 1727) hørte til en meget gammel og udbredt Slægt i England, rimeligvis af normannisk Herkomst. Han kom i nævnte Aar til Christiania i Handelsanliggender, blev senere gift med den rige Trælasthandler Raadmand Peder Leuch's Datter Karen og blev saaledes selv et Medlem af den temmelig afsluttede Kreds af rige, toneangivende Familier i 18. Aarh.'s Christiania, der bidrog til, at engelsk Tone i saa lang Tid var fremherskende i den norske Hovedstads øvre Samfundslag, hvorved igen engelsk Indflydelse kom til at gøre sig mærket saavel i politisk som i litterær Retning. Ved sin Død var James C. sandsynligvis Christiania's rigeste Mand. Fra ham og hans norskfødte Hustru nedstammer en Slægt, der gennem Generationer har udmærket sig ved høj Dannelse og anset social Stilling. (Se følgende Art.). *J. B. H.*

Collett, Alf, norsk Genealog og Specialhistoriker, Søn af nedenf. nævnte P. J. C. og Forfatterinden Camilla C, er født 8. Aug. 1844, blev Student 1861 og juridisk Kandidat 1867. 1868 blev han ansat i Marinedepartementet, hvor han siden 1880 har været Bureauchef. Sit første, som Manuskript trykte, genealogiske Arbejde (»Familien Collett« [Chra. 1872]) omarbejdede han senere til en indholds- og omfangsrig Monografi over sin Slægts Historie, tegnet paa Baggrunden af den norske Hovedstads hele kommercielle og selskabelige Liv (»En gammel Christiania-Slægt«, [Chra. 1883]), hvorved han viste sig som en kyndig og kritisk Samler med indgaaende Kendskab til baade trykte og utrykte Kilder. Som et Slags Supplement til denne Bog kan man betragte hans »Fladeby« [Chra. 1881], kulturhistoriske Skildringer af Jagt- og Julelivet paa denne Herregaard omkring Begyndelsen af 19. Aarh., og det smukke illustrerede Værk »Gamle Christianiabilleder« [Chra. 1893], Byens topografiske Historie i Tekst og Billeder fra dens Anlæg 1624 til Nutiden. Ogsaa hans øvrige genealogiske Arbejder (»Raadmand Peder Müller's Efterkommere« [Chra. 1881] og »Familien Elieson« [Chra. 1881]) omhandle særlig christianiensiske Personer og Forhold. *J. B. H.*

Collett, Frederik Jonas Lucian Bothfield, norsk Landskabsmaler, er født i Christiania 25. Marts 1839. Han gennemgik sin Fødebys Latinskole, for saa til Søs et Par Aar, inden han endelig begyndte sine Kunststudier under Gude's Ledelse i Dusseldorf. Han udstillede første Gang 1865. Senere arbejdede han flere Aar i Kjøbenhavn. Det var dengang navnlig den norske Kyst og Kystbyerne, han interesserede sig for, medens han i sin senere Kunst er bleven kendt og skattet for sine Vinter- og Sommerbilleder fra Oplandene, særlig fra Egnene om Lillehammer. I sine enkle Billeder viser han en rigt nuanceret og stemningsfuld Opfatning af Snelandskabet. I det norske Nationalgaleri findes et karakteristisk Billede af ham fra Mesnaelven. *Fr. O.*

Collett, Jacobine Camilla, født Wergeland, norsk Forfatterinde, født i Christianssand 23. Jan. 1813, død i Christiania 6. Marts 1895. Hun er Datter af den bekendte Politiker og Forfatter Præsten Nic. Wergeland (s. d.), der 1817 forflyttedes til Eidsvold, hvor hun da henlevede sin Barndom og Ungdom. Hun fik en, som det synes, temmelig gammeldags Undervisning af forskellige tarvelige Huslærere; senere (1827) kom hun et Par Aar til Herrenhuternes Opdragelsesanstalt i Christiansfeld; mest lærte hun af Omgangen med de forskellige interessante Mennesker, der hørte til Familiens og Broderen Henrik Wergeland's (s. d.) Kreds. Megen Udvikling skylder hun, efter eget Udsagn, en Rejse, som Faderen for hendes Skyld foretog med hende til Paris og Hamburg 1834, da en Hjertesorg havde nedbrudt hende baade aandelig og legemlig; efter denne vandt hun en større Sundhed og Ligevægt. 1841 blev hun gift med P. J. Collett (s. d.), som s. A. var bleven Lektor ved Universitetet. Den smukke og fintdannede Fru C. drog ikke mindre end hendes begavede og elskværdige Ægtefælle en Mængde af Christiania's intelligenteste yngre Mænd og Kvinder til Hjemmet. Blandt disse vare Asbjørnsen og Moe, der da netop begyndte at udgive deres Eventyr; i Asbjørnsens Nytaarsgave »Hjemmet og Vandringen« og i Bladet »Den Constitutionelle« skrev hun paa Collett's Opfordring sine første Skitser, »Kongsgaard«, »Strikketøjsbetragtninger« o. fl. Hun viser sig allerede her som den fint dannede Stilist; men hendes egentlige betydelige Forfattervirksomhed tilhører dog ikke denne Norges kortvarige romantiske Litteraturperiode. Hun maatte prøves haardt af Livet, inden hun fandt sit rette Omraade. I Løbet af faa Aar mistede hun, foruden en kær Veninde, begge sine Forældre, sin Broder Henrik og endelig (1851) sin Mand. Den voldsomme Forandring, dette sidste Tab frembragte i hendes ydre Stilling, og den dybe Ensomhed, hun følte sig hensat i, modnede hendes Livsanskuelse. 1855 kom hendes Roman »Amtmandens Døtre«. Det gik denne Bog omtrent, som det 14 Aar før var gaaet »Adam Homo«: den gjorde Opsigt, men Samtiden begreb ikke ret, hvad Meningen var, medens Eftertiden fandt den klar nok. Den er et skarpt Angreb paa den demoraliserende Betragtning af Ægteskabet som »Kvindens eneste Brødstudium«; foruden ved den personlige Grebethed, hvoraf den er udsprungen, har den Værdi ved sine realistiske Skildringer af norsk

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Hjemliv og ved sit elegante, klare, fransk paavirkede Sprog. Den hører til de Bøger, der bevare en fast Læsekreds; 1892 kom 4. Udg., og den er oversat paa Svensk, Tysk, Fransk og Russisk. »Amtmandens Døtre« er hendes eneste større Bog; men fra nu af skrev hun en Række Bøger, indeholdende kortere Fortællinger, Skildringer og Indlæg i Tidens Spørgsmaal, altid dog med flere Aars Mellemrum (»Fortællinger« 1861, »I de lange Nætter« 1863, »Sidste Blade« I 1868, II og III 1872, IV og V 1873, »Fra de Stummes Lejr« 1877, »Mod Strømmen« 1879, ny Række 1885). Fra 1872 tager hun Plads blandt Forkæmperne for Kvindesagen, der netop paa denne Tid fik et stærkt Opsving i de skandinaviske Lande; hun arbejder mindre for ydre Reformer end for at fremkalde en anden Samfundsopfattelse af Kvinden. »Fra de Stummes Lejr« vakte en livlig Pennefejde i Danmark og skaffede hende bitre Angreb, men ogsaa en varm Hyldest fra en anselig Kreds af Mænd og Kvinder; en endnu langt større Hyldest, fra hele Norden, bragtes hende paa hendes 80-aarige Fødselsdag. — Nerven i C.'s Forfatterskab er den dybe Medfølelse med alt, hvad der underkues og lider; Træet, der er flyttet ind fra Skoven for at visne paa Paris'es Boulevarder, Dyret, der vaander sig under Vivisektorens Kniv, den fattige Arbejder, der, takket være et økonomisk Kommunalraad, ikke har et grønt Blad at glæde sig ved — alt fremkalder hendes Medlidenhed og Indignation; de stærke Ord, denne sidste lægger hende paa Læben, har jævnlig paadraget hende Beskyldning for »opfindsom Bitterhed«. Hendes Stil er ejendommelig; omhyggelig uddannet under Paavirkning af de bedste europæiske Forfattere har den dog bevaret et stærkt personligt Præg: klar, rammende, energisk, snart bidende vittig, snart gribende vemodig. Hendes i Vers naa ikke hendes Prosa; mange Stykker af denne, især af »I de lange Nætter«, ere fuldendte Prosadigte. Denne sidste Bog maa sikkert regnes for hendes bedste; foruden sit betydelige litterære Værd giver den værdifulde Bidrag til Forstaaelsen af Faderens, Broderens og hendes egen Personlighed. 1892—94 kom en samlet Udgave af hendes Skrifter i 8 Bd. (Litt.: H. Jæger, »Litteraturhistoriske Pennetegninger«; Clara Tschudi, »Tre Nutidskvinder«; Halvorsen, »Norsk Forf.-Leks.«). *I. F.-H.*

Collett, Jonas, norsk Statsraad, født 25. Marts 1772 paa Rønnebæksholm (Sjælland), død i Christiania 3. Jan. 1851. C. blev 1787 Student og 1790 juridisk Kandidat ved Kbhvn.'s Universitet, traadte s. A. ind i Rentekamret, hvor han 1794 blev Fuldmægtig. 1795 udnævntes han til Foged i Numedal og Sandsvær og 1813 til Amtmand i Buskeruds Amt. Efter at det var blevet bestemt, at Kongsbergs Sølvværks Drift skulde indstilles, blev C. sammen med Kammerjunker, Major Petersen beordret til at tiltræde Oberbergamtet i alle de Sager, som vedrørte de Forhold, Værkets Nedlæggelse foranledigede, samt at deltage i Udarbejdelsen af de fornødne Forslag til fremtidig Ordning af Bergstadens Fattigvæsen. Resultatet af hans Arbejder dermed, hvori Grev Wedel-Jarlsberg ogsaa en Tid deltog, var den ved kgl. Resol. af 31. Oktbr. 1806 approberede provisoriske Plan for Fattigvæsenets Ordning paa Kongsberg, der blev staaende ved Magt til 1815. I Trængselsaarene 1807—08 udfoldede han en storartet Virksomhed for at faa afhjulpet Nøden saavel i som uden for sit Distrikt og lønnedes herfor med offentlig Paaskønnelse. Som Amtmand i Buskerud — et Embede, hvori han oftere havde været konstitueret — skulde han kun fungere knapt et Aars Tid. Som ivrig Tilhænger af Christian Frederik og Norges Selvstændighedssag deltog han 16. Febr. i Notabelforsamlingen paa Eidsvold, blev kaldet til Medlem af det af Prinsregenten indsatte Regeringsraad og udnævntes efter Christian Frederiks Tronbestigelse til Statsraad, i hvilken Egenskab han bestyrede det 2. Departement. Efter at have deltaget i Afslutningen af Konventionen paa Moss ledede han og de tre eller rettere to andre Medlemmer af Statsraadet med stor Forsigtighed og Dygtighed Rigets Styrelse under Interregnet, og Fortjenesten for, at Statsraadet klarede de vanskelige Forhold paa en overraskende heldig Maade, tilkommer væsentlig C. Efter Forningen af Norge og Sverige blev C. staaende som Medlem af Kongens Raad indtil 1836. I den første Tid bestyrede han sit gamle Departement, der nu benævnedes 4. Departement, indtil dette fra 1. Jan. 1819 sloges sammen med Finans- og Tolddepartementet, senere 5. Departement (Marinedepartementet), hvorefter han fra I. Jan. 1822 ved Grev Wedel's Tilbagetræden overtog Ledelsen af 3. Departement, Finans-, Handels- og Tolddepartementet, hvorunder ogsaa det tidligere Indredepartement nu sorterede. Her var der vistnok af hans Forgænger udfoldet et meget fortjenstfuldt Arbejde paa at bringe Sagerne i Orden; men Landets finansielle Forhold lode dog fremdeles meget tilbage at ønske, og det var først og fremmest C.'s økonomiske Geni, det lykkedes at skabe og styrke Statens Kredit udadtil, samtidig med at Finanserne snart viste voksende Overskud. Det var C, som for Statens Regning købte Dampskibene »Constitutionen« og »Prins Carls« og herved aabnede Dampskibsfarten inden for Riget, og da Stortingene 1827 og 1830 havde besluttet at afhænde Statens fornemste Domæne, Kongsberg Sølvværk, naar et Bud paa 75,000 Specier naaedes, var det C, som fik Salget forpurret, — et Skridt, som Værkets rige Produktion snart retfærdiggjorde.

C. var længe meget lidet populær. Bodøsagen (s. d.), i hvis Behandling han havde deltaget, gjorde ham, skønt uforskyldt, til Genstand for Uvilje, og det var gentagne Gange paa Tale at dekretere Rigsret mod ham. Først 1827 besluttede Odelstinget, at han skulde stilles under Tiltale for Rigsret, fordi han havde udvirket 3 provisoriske Anordninger og foranlediget, at enkelte Pensioner, som Stortinget paa egen Haand havde bevilget, ikke bleve udbetalte af Statskassen, at de af dette reviderede Gage- og Pensionslister vare forelagte Kongen til Approbation, samt at der af Statskassen uden for Stortingets Bevilling var foretaget forskellige Udbetalinger, deriblandt til Anskaffelsen af Dampskibe. Ved Rigsrettens Dom blev Sagen for den sidste Anklageposts Vedkommende afvist som for tidlig anlagt; den blev heller ikke senere optagen. I de øvrige Poster blev C. frifunden, idet de paaklagede Handlinger dels antoges at bero paa en undskyldelig Misforstaaelse af Grundloven, dels ikke kunde anses at staa i aabenbar Strid med sammes Bud.

Fra nu af indtraadte der et Omslag i Stemningen mod C, der en Tid baade kunde glæde sig ved Kongens og Folkets Gunst, som paa forskellige

' *Artikler, der savnes under C, maa søges under XL*

Maader lagdes for Dagen. Men til Statsminister Løvenskjold kom han snart i et spændt Forhold, hvortil C.'s forskellige Forslag om Udvidelse af Kommunernes Selvstyre gav den ydre Foranledning. Da det oppositionelle Storting 1836 ved sin Holdning blev Genstand for en Opmærksomhed i Udlandet, der lod Karl Johan frygte for Indgriben i Halvøens Anliggender fra russisk Side, besluttede han sig til at opløse det, og Løvenskjold protesterede ikke mod denne Beslutning. Kongens Befaling blev 6. Juli overbragt C. som Regeringens første Medlem; denne underrettede da straks Stortingets Præsidenter derom, medens Underretningen først næste Dag meddeltes Statsraadets øvrige Medlemmer. Stortinget fik derfor før sin Opløsning Lejlighed til at omraade sig saa vidt, at det kunde faa sig vedkommende Statsraadsprotokol udleveret. Odelstinget dekreterede derefter, at Løvenskjold skulde tiltales for Rigsret for ikke at have protesteret til Protokollen mod Opløsningen. Da Rigsretten idømte Løvenskjold en Bøde af 1,000 Specier, besluttede Karl Johan sig til at forandre Statsraadets Sammensætning og indsætte en Statholder i Norge. Til denne Stilling udsaas Løvenskjold's Ven, Grev Wedel-Jarlsberg. Under den Konference, som Grev Wedel i Stockholm havde med Karl Johan, blev det besluttet, at det skulde paalægges C. at søge Afsked, hvad han paa Forespørgsel erfarede, paa Grund af den Meddelelse, han 6. Juli havde givet Stortingets Tillidsmænd. C. indgav da 10. Oktbr. Ansøgning om Afsked, der Maanedsdagen derefter blev ham bevilget med fuld Gage i Pension. Som Udtryk for Folkets Erkendtlighed blev denne ogsaa voteret ham af Stortinget 1839. C, der senere hen ofte modtog Bevidnelser om, at Kongens velvillige Følelser for ham ikke vare forandrede ved det indtrufne, boede i sin sidste Tid i Christiania. (Litt.: Thv. Boeck »J. C.« [1870]; »Dansk biogr. Leks.« III og de der anførte Kilder). *O. A. 0.*

Collett, Peter Jonas, norsk retslærd og Publicist, født 12. Septbr. 1813, død 18. Decbr. 1851. Efter at have studeret Retsvidenskab først i Christiania og senere (1839—40) med offentligt Stipendium ved forskellige udenlandske Universiteter blev han 1841 udnævnt til Lektor i Lovkyndighed og 1848 til Professor. Han var fra 1841 gift med ovenn. J. Camilla C. Som Jurist har han vundet sig et Navn ved sine Forelæsninger over »Den norske Familieret« [1851, 5. Udg. 1885] og over »Personretten efter den norske Lovgivning« [1864—66], Arbejder, der endnu bruges som Lærebøger ved Christiania Universitet. Til Samtidens Blade og Tidsskrifter ydede han jævnlig Bidrag, bestaaende af Digte, Rejseskildringer, men især af kritiske Anmeldelser. Som Kritiker førte han en skarp, undertiden meget udfordrende Pen. Bekendt er især hans Artikelserie i »Den Constitutionelle« 1838 »Om Henrik Wergeland og Campbellerne«, en yderst nedsættende Dom om Wergeland's hele Forfattervirksomhed. I den Wergelandsk-Welhavenske Fejde stod han helt paa Welhaven's Side. (Litt.: Halvorsen, Norsk Forf.-Leks., II, og de der citerede Kilder). *H. J.*

Collett, Robert, norsk Zoolog, ovenn. P. J. C.'s Søn, er født 2. Decbr. 1842 i Christiania. Til sit Embedsstudium valgte han Lovkyndighed, men opgav senere denne Vej for at hellige sit Liv til Studiet af Zoologien, hvori han allerede 1864 havde udgivet sit første større Arbejde, »Oversigt i af Christiania Omegns ornitologiske Fauna«. 1871—72 var han Assistent ved Universitetets zoologiske Museum, 1874 blev han ansat som dets Konservator og 1882 som dets Bestyrer i Forening med G. O. Sars. Efter Esmark's Død (1884) blev han Professor i Zoologi. 1875 erholdt han Guldmedaille for et Arbejde over Norges *Araneae*; men for øvrigt angaa saa godt som alle hans øvrige Arbejder Hvirveldyrenes forskellige Klasser. Han har ganske særlig sat sig til Opgave at studere sit Fødelands Vertebratfauna, og han har paa dette Omraade udrettet særdeles meget, navnlig for Fugle- og Fiskefaunaens Vedkommende. Største Delen af det righoldige Materiale, der har dannet Grundlaget for hans Undersøgelser, har han selv tilvejebragt paa sine mange Rejser, navnlig i Finmarken og ved Norges Kyster. Som Museumsbestyrer har han indlagt sig stor Fortjeneste, og de af ham anlagte Samlinger ere af ikke ringe videnskabelig Betydning. Blandt hans talrige litterære Arbejder, der for en ikke ringe Del ere publicerede i udenlandske videnskabelige Tidsskrifter, maa fremhæves: »Norges Fiske« med 2 Tavler [1875], »Fiske« (i Pragtværket »Den norske Nordhavs-Ekspedition«) med 5 Tavler [1880], »Remarks on the Ornithology of Northern Norway«, »Bemærkninger til Norges Pattedyrfauna«, »Zoologisk-botaniske Observationer« samt en stor Mængde Monografier af Arter og Slægter inden for Hvirveldyrenes Række. For sit »Carte zoo-géographique de Norvège« [2. Udg., 1876] har han faaet Medailler paa flere Verdensudstillinger. Ogsaa som populær Forfatter har han ydet mange Bidrag til Litteraturen, værdifulde ved deres Rigdom paa interessante biologiske Træk og deres klare Fremstilling. Blandt disse Arbejder maa navnlig fremhæves »Fuglenes Husliv« [1868], »Liv i Naturen« [1868] og »Fugleliv i det arktiske Norge« [1892, oversat paa Tysk og Engelsk]. (Litt.: Halvorsen, Norsk Forf.-Leks., II). *J. C.*

Colletta, Pietro, italiensk Historieskriver, født 23. Jan. 1775 i Napoli, død 11. Novbr. 1831 i Firenze, blev 1796 Artilleriofficer i den neapolitanske Hær, men sluttede sig 1798 til Franskmændene og blev derfor 1799 afsat samt en Tid lang holdt i Fængsel. Han levede i de følgende Aar som Ingeniør, blev 1806 igen optagen i Hæren og under Kong Josef Bonaparte og 1808 Intendant i Øvrekalabrien. 1812 blev C. Direktør for Vejbygningen og 1813 Chef for Hærens Ingeniørkorps. Han deltog 1815 i Kampen mod Østerrigerne, men beholdt dog sine Stillinger under Kong Ferdinand I. 1820 blev C. Statholder paa Sicilien og undertrykte dets Løsrivelsesforsøg, var siden en kort Tid Krigsminister; men efter Reaktionens Sejr 1821 blev han som en af det konstitutionelle Partis Førere ført som Statsfange til Briinn i Mähren og sad her i 3 Maaneder. Efter Løsladelsen bosatte han sig i Firenze, hvor han skrev sit berømte Værk: »Storia del reame di Napoli dal 1734 sino al 1825«, udgivet 1834 i 2 Bd. og siden flere Gange (1878 med Anmærkninger af Ulloa). 1861 udkom C.'s mindre Skrifter i 2 Bd. G. Capponi beskrev 1849 hans Levned. *E. E.*

Cólli se Collo.

Colli CULUS seminālis se Blærehalskirtel.

Collier [kålje'] (fr.), Halsbaand, Halssmykke.

Collier [kå'ljə], Arthur, engelsk Filosof, (1680

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

—1732). Han virkede især for at bekæmpe Materialismen og den ateistiske Verdensanskuelse, som han saa maatte blive Følgen af, at man paa den ene Side hævdede Naturens lovmæssige Gang og paa den anden Side vedblev at fastholde Modsætningen mellem Aand og Natur. C. kom under denne Bestræbelse til at udvikle en filosofisk Teori, der har stor Lighed med Berkeley's, men, i alt Fald i sin oprindelige Skikkelse, er upaavirket af denne. I sin Samtid øvede C. ikke stor Indflydelse; for os har han væsentlig kun historisk Interesse. — (Litt.: R. Bensen, *Memoirs of the life and writings of C.* [1837]). *C. St.*

Collier [kå'ljə], Jeremy, lærd engelsk gejstlig, (1650—1726). C. blev flere Gange arresteret paa Grund af politiske og religiøse Meninger og blev 1696 erklæret fredløs. 1698 udgav han »A Short View of the Immorality and Profaneness of the English Stage«, et haardt, men ikke ufortjent Angreb paa det daværende engelske Teater; Congreve, Vanbrugh o. a. gave Svar paa Tiltale, og der opstod en mangeaarig Strid, som bidrog betydelig til at hæve den engelske Skueplads i moralsk Henseende. Af C.'s andre Værker kan nævnes: »An Ecclesiastical History of Great Britain« [2 Bd., 1714]. *C. K.*

Collier [kå'ljə], John Payne, engelsk Litterærhistoriker og Shakespearekritiker, født i London 11. Jan. 1789, død 17. Septbr. 1883. Han var Medarbejder ved »The Times« 1809—21 og derefter ved »The Morning Chronicle« til 1847. Allerede fra Drengeaarene var han fortrolig med de Elisabethanske Digtere, som han først behandlede i »The Poetical Decameron« [2 Bd., 1820]. To Aar efter udgav han anonymt et langt allegorisk Digt i *Spenserstanzer* »The Poet's Pilgrimage«; 1825—27 besørgede han en ny Udgave af »Dodsley's Old Plays« i 12 Bd. med 6 hidtil utrykte Dramer, hvortil han 1833 føjede 5 andre; 1828 udgav han Teksten til »Punch and Judy« med en fortrinlig Indledning. Hans Hovedværk: »History of English Dramatic Poetry and Annals of the Stage« [3 Bd., 1831; 2. Udg. 1879], der er af den største Betydning for Studiet af det engelske Drama, fulgtes af en lang Række Arbejder vedrørende ældre engelsk dramatisk Litteratur og dertil knyttede Værker, af hvilke kunne nævnes: Bale's »Kynge Johan« [1838], »Memoirs of E. Alleyn« [1841], »Alleyn Papers« [1843], Shakespeare's Værker [8 Bd., 1842—44], »Shakespeare's Library« [2 Bd., 1843], der meddeler de Kilder, hvorfra Skuespillene ere hentede. »Diary ot Henslowe« [1845] og »Memoirs of Actors in the Plays of Shakespeare« [1846]. Adskillige af C.'s Arbejder bleve udgivne for Camden-, Percy- og Shakespeare-Selskaberne, til hvis Ledelse og hele Virksomhed han var nøje knyttet. 1847—50 var han Sekretær for en Kommission, der var nedsat for at undersøge British Museums Forhold; i denne Periode udgav han »A Book of Roxburghe Ballads« [1847] og »Extracts from the Registers of the Stationers' Company« [2 Bd., 1848—49]. Derefter fulgte »The Dramatic Works of Th. Heywood« [1850—51], »Five Old Plays« [1851], »Notes and Emendations to the Plays of Shakespeare« [1852; 2. Udg. 1853] og en derpaa grundet ny Udg. af Shakespeare [1853]. De sidste to Værker vakte en litterær Strid, der blev skæbnesvanger for C, da det viste sig, at hans »Notes and Emendations« hvilede paa Falsknerier, udførte i et Eksemplar af den 2. Folioudgave af Shakespeare's Værker, der ved Køb var kommet i hans Besiddelse. Ogsaa andre af hans Arbejder (især Teaterdirektørerne Henslowe's og Alleyn's Dagbøger) maa af lignende Grund benyttes med største Varsomhed. 1862 udgav C. en fortræffelig »Spenser« [5 Bd.], 1865 »Bibliographical and Critical Accounts of rare Books« [2 Bd.] og endelig 1871—72 »An Old Man's Diary forty years ago, 1832—33«. *C. K.*

Collierbugten [kålje'-] skærer sig fra det indiske Ocean ind i den nordlige Del af Vestaustralien. Den indeholder talrige Smaaøer, og dens Østkyst er stejl og bjærgfuld, medens der ved dens Sydende V. f. Kong Leopoldsbjærgene findes godt Græsland. *C. A.*

Collin, Edgar, dansk Journalist og Teaterhistoriker, Brodersøn af nedenn. Edv. C, er født 26. Oktbr. 1836 i Kbhvn. C, der blev Student 1856, har siden 1864 beskæftiget sig med Journalistik, redigerer nu (1895) »Nationaltidendes« Feuilleton og besørger en Del Teateranmeldelser. Paa Teaterhistoriens Omraade har C. fremdraget en Del utrykt Materiale, f. Eks. »Af Jonas Collin's Papirer« (1872), efter Overskou's Død fuldført dennes Teaterhistorie, ligesom 1879 besørget 4. Udgave af Overskou's »Haandbog« og til Jubeludgaven af Holberg forfattet en Række Monografier »Holberg'ske Skuespillere«. C. er som Journalist sindig og fordragelig, som Teaterhistoriker paalidelig og grundig. *A. A.*

Collin, Edvard, dansk Embedsmand og bekendt litterær Samler, Søn af nedenn. Jonas C., født i Kjøbenhavn 2. Novbr. 1808, død 10. Apr. 1886. C. tog 1831 juridisk Eksamen og kom 1832 ind i Finansdeputationen som Auskultant, blev 1840 Assessor, 1842 kommitteret og 1848 Direktør i Finansministeriets Departement for Assignations- og Møntvæsen. I denne Stilling ledede han 1854 Overgangen til Rigsmønt. Han var i nogle Aar tillige Generaldecisor for det indirekte Skattevæsen, men afskedigedes 1864 efter Tabet af Hertugdømmerne. I en Mængde humane Foretagender med ideelle og praktiske Formaal var han en ivrig Deltager, navnlig Musikforeningen, Efterslægtsselskabet, Lægeforeningens Boliger, Børnehospitalet og Sparekassen for Kjøbenhavn og Omegn, i hvilken han var Direktør fra 1851 til kort før sin Død. Han har skrevet »H. C. Andersen og det Collinske Hus« [1882] og »Anonymer og Pseudonymer i den danske, norske og islandske Litteratur fra de ældste Tider indtil 1860« [1869]. (Litt.: »Dansk biogr. Leks.«, IV). *H.-L.*

Collin, Johan Gabriel, svensk Læge, født i Stockholm 1794, død 1879. Som Student fik han 1813 Ansættelse som Underlæge, senere som Bataillonslæge ved Reservearmeen mod Norge, og efter Hjemkomsten derfra tog han 1818 med. filos. Eksamen ved Carolinska institutet. Af Pengemangel maatte han imidlertid nøjes med et kirurgisk Kursus og blev 1820 *chirurgiae magister*, og derefter blev han Læge i Mariefred, 1828 Lasaretlæge og Stadskirurg i Norrkoping. 1831 udnævntes han til tit. Professor, 1845 blev han *Dr. med. honorar.* i Upsala, 1847 Medlem af Vetenskaps akademien. Han skrev: »Almän husläkare« [1858—59], »Afhandl.

■*Artikler, der savnes under C, maa søges under* **K.**

om barnsjukdomar« [1841—51], »Om menniskans temperamenter« [1822] og oversatte »Speciel Therapi« af A. G. Richter [1824—34]. *G. N.*

Collin, Jonas, dansk Finansmand og praktisk Foregangsmand, født 6. Jan. 1776 i Kjøbenhavn, død 28. Aug. 1861, Søn (og Sønnesøn) af en Klasselotteriinspektør, blev 1792 Student og 1795 juridisk Kandidat, men drev desuden med stor Iver flere andre videnskabelige Studier og gav sig tidlig af med litterære Arbejder (oversatte 1796 Fichte's Forelæsninger om den lærdes Bestemmelse og 1799 Filangieri's Lovgivningssystem). 1801 blev han Kopist og snart efter Fuldmægtig i Rentekamret, men endnu s. A. tillige Fuldmægtig i Finanskollegiet og saaledes knyttet til de tvende Grene af Statsstyreisen, i hvilke han i henholdsvis 40 og 48 Aar udfoldede en ualmindelig Virksomhed. 1803 blev han endvidere Sekretær for Fonden *ad usus publicos* (undtagen 1832) og kom derved i Aarenes Løb i Forbindelse med de mangfoldige Videnskabsmænd, Forfattere, Kunstnere og Teknikere, som maatte søge Statens Hjælp. Ved sin Stilling i Finanskollegiet blev han Schimmelmann's nærmeste Medarbejder ved Affattelsen af Indstillinger og fik senere flere derhenhørende Hverv, saaledes 1807 som Bankkommissær ved Kurantbanken og 1812 som Sekretær ved den store Finanskommission. Som saadan var han væsentlig medvirkende ved Rigsbankens Oprettelse 1813. Da Finanskollegiet ophørte 1816, blev han Finansdeputeret (siden 1841 den første), og 1831 blev han Rentekammerdeputeret indtil 1840's Udgang. Desuden var han 1821—29 samt paa ny 1841—49 Medlem af Teaterdirektionen og 1834—49 af Direktionen for Veterinærskolen. Men foruden disse faste Stillinger havde han efterhaanden Sæde i en stor Mængde Kommissioner til Ordning eller Drøftelse af alle Haande økonomiske Spørgsmaal og ydede i dem alle væsentlige Bidrag; thi han havde en næsten utrolig Arbejdslyst og Arbejdsevne (nærmest i Lighed med A. S. Ørsted). I flere Spørgsmaal var han betydelig forud for sin Tid (allerede 1815 fremsatte han i »Minerva«, i en Afhandling, »Om Forretningsgangen i Staten«, Tanken om at gaa over fra den kollegiale Styrelse til den ministerielle, som indførtes 1848), og medens stundom hans Planer strandede paa den seje Modstand hos de gamle Kollegieherrer, brød han til andre Tider igennem ved at rette sine Indstillinger umiddelbart til Kongen og fremkaldte derved en hurtig Løsning af Sagerne til Forargelse for Tilhængerne af den overleverede Forretningsgang. Han fremkaldte saaledes 1833 Forsteksaminationskommissionen (blev dens Formand) og 1834 Dannelsen af den statistiske Tabelkommission, i hvis Arbejder han tog vigtig Del, indtil den afløstes 1849 af det statistiske Bureau. Han havde Del i Arbejderne baade ved Helsingørs Havn (1821 ff.) og Frederikshavns Havn (1829 ff.) samt i Styrelsen af Frederiksborg Stuteri (1832—40). Hans Planer til en kameralistisk Eksamen (1833) og en Landmaalereksamen (1839) kom først langt senere til Udførelse. Men skønt C. saaledes var — hvad enhver anden vilde kalde — overlæsset med offentlige Hverv, fik han dog desuden Tid til at medvirke ved Stiftelsen og til Dels Styrelsen af en Mængde mere private Institutioner og Foreninger: 1820 Kjøbenhavns Sparekasse (Medbestyrer i en Snes Aar), 1822 Ryssensten Søbadeanstalt og 1831 Rosenborg Brøndanstalt, 1824 Athenæum og Selskabet for Naturlærens Udbredelse, 1829 Kunstforeningen og 1832 Selskabet til Hesteavlens Fremme. Ligeledes var han med at fremkalde den første større Industriudstilling i Kjøbenhavn 1836. Thi han havde en god Vilje lil at fremme, hvad han regnede for godt og nyttigt, en Sejhed til at overvinde Modstand og Betænkeligheder samt et lykkeligt Greb til at bringe Sager i Gang og fremkalde Samarbejde. Disse Egenskaber vare naturligvis Grunden til, at C.'s Tid misbrugtes til Hverv af rent underordnet Vigtighed, ret som om intet kunde gøres uden hans Medvirkning; men paa den anden Side undsaa han sig aldrig ved at tage Del selv i smaa Foretagender (saaledes Plantningen af Kongelunden paa Amager 1819), og han fandt sin Glæde i at se, hvor godt et saadant trivedes. Paa intet Omraade — uden for hans egentlige Embedsgerning — har hans Virksomhed været større og baaret rigere Frugter end paa Landbrugets, til hvis Fremme han har bidraget overordentlig i det lange Tidsrum af 46 Aar (1809—55), da han var den ene af Landhusholdningsselskabets Præsidenter. Af helt anden Art er den Fortjeneste, C. indlagde sig, idet han 1833, efter L. Bødtcher's Opfordring, gav Stødet til, at Thorvaldsen gjorde Alvor af sit Forehavende at skænke Kjøbenhavn sine Værker og Kunstskatte, og han blev derfor med Rette Formand for den Komité, som senere byggede Thorvaldsens Museum. Ogsaa var det C, der som Teaterdirektør brød den Modstand, som den gamle Æstetiks Hævdere rejste imod Heibergs Vaudeviller, og senere fik hans »Elverhøj« frem, og med fuld Sandhed kunde Fru Heiberg kalde ham »sin faderlige Ven«; thi det skyldtes nærmest hans Omsorg, at den unge Johanne Pætgus saa tidlig fik Lov at bruge sine Vinger. Ej heller maa overses, hvad han virkede til Gavn for vore Kunstnere og Digtere, Rahbek, Oehlenschläger, Blicher o. fl., for ikke at tale om H. C. Andersen, der fra den tidligste Tid fik den kraftigste Støtte hos C. og fandt et kærligt Tilhold i hans Hjem og Familiekreds. J. C. Drewsens Forretning paa Strandmøllen reddedes ogsaa i sin Tid ved C.'s Mellemkomst. Det var derfor slet ikke nogen Overdrivelse, naar Brøndsted engang i et Brev kaldte C. »vor Jarl, som har saa mange Ting i Hovedet, og som maa passe paa os alle sammen«. Og denne Mand, som var i travlt Arbejde fra tidlig Morgen til sen Aften, og som dog altid havde Tid til ny Gerning, optræder ogsaa som Forfatter med to Bind, »For Historie og Statistik, især Fædrelandets« [1822—25]. Faa Mennesker have vistnok levet et virksommere og gavnligere Liv end han. Selvfølgelig steg han efterhaanden i Rang — fra Justitsraad 1813 til Etatsraad 1815, fra Konferensraad 1829 til Geheimeraad 1847; Storkors af Dannebroge blev han 1840. Ved hans 5oaarige Embedsjubilæum 1851 ophængtes hans Billede i Thorvaldsens Museum, og 1859 slog Landhusholdningsselskabet en Medaille til hans Ære. Han afgik fra sin Post i Finansstyrelsen i Decbr. 1848; men Aaret efter tilbød Tscherning ham en Plads i Landstinget, og der skal engang være tilbudt ham Sæde i Ministeriet; dog begge Dele afslog han. (Litt.: Edv. Collin, Afsnittet »Det Collinske Hus« i hans

Artikler, der savnes under C, maa søges under ***K.***

Bog »H. C. Andersen og det Collinske Hus« [1882]). *E. E.*

Collin, Jonas Sigismund, dansk Zoolog, Søn af ovenn. Edv. C, er født 8. Apr. 1840, tog Artium 1859 og Magisterkonferens i Zoologi 1865. C. er en fortræffelig Samler og Iagttager; hans zoologiske Arbejder gaa væsentligst i faunistisk og biologisk Retning. Som hans Hovedværk maa betragtes den af ham besørgede ny og væsentlig forøgede Udgave af Kjærbøllings »Skandinaviens Fugle« [1875 — 77]; desuden har han skrevet »Danmarks Frøer og Tudser« [»Naturhistorisk Tidsskrift« 1869], forskellige malacologisk-faunistiske Arbejder, flere Bidrag til Kundskaben om Danmarks Fiskerier, en Del populær-naturvidenskabelige Afhandlinger samt Biografier af Abildgaard og Konkyliologen Mørch. Siden 1870 har C. fungeret som Regeringens Konsulent i Østersfiskeri. I en Aarrække var han naturvidenskabelig Medarbejder ved »Dagbladet«, og desuden har han beskæftiget sig meget med forskellige litterære og filantropiske Spørgsmaal. — C. deltog som frivillig i Krigen 1864. Sammen med Digteren H. C. Andersen har han foretaget flere længere Rejser i Europa og Nordafrika. ***H. F. P.***

Collin [kålæ'], Louis Joseph Raphael, fransk Maler, er født 17. Juni 1850 i Paris. Han er Elev af Cabanel og har udstillet fra 1873. De bekendteste af hans Malerier ere »Søvnen«, »Idyl« [1875, Museet i Arras], »Dafnis og Chloë« [1877, Museet i Alençon], de to dekorative Arbejder »Musik« og »Dans« for Teatret i Belfort [1880—81], »Floréal« [1886, Luxembourg-Museet] og »Fin d'été« [for Sorbonne 1888], »Poésie« [til Hôtel-de-ville i Paris, 1893], noble Arbejder af en fin og ejendommelig Kunstnerpersonlighed. Som sin Lærer ynder han Fremstillingen af den nøgne Kvinde, men ud fra et vidt forskelligt Synspunkt; hans sarte Kvindeskikkelser fortone sig i en fint graanende Luft; som Friluftsmaler staar han i Gæld til sin Ven, Bastien Lepage. Ogsaa hans Portrætter, af Jane Esler [1876] etc, ere vægtige Kunstværker. I Pontus Fürstenberg's Galeri i Goteborg findes et Arbejde af C. Han var repræsenteret paa den franske Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888 ved flere Malerier: en Studie til »Été«, »Sidst i Oktober« m. fl. *A. Hk.*

Collin d'Harleville [kålædarlvi'], Jean François, fransk Digter, (1755—1806). C. lagde Juraen paa Hylden for at skrive. Hans mange Lystspil og Karakterstykker vandt stort og varigt Bifald paa Scenen. Han gjorde enkelte Forsøg paa at komme bort fra det traditionelle franske Lystspils Mønster, men vendte igen tilbage dertil. Hans bedste Stykke er »Le vieux célibataire«. Man bebrejder som oftest hans Lystspil, at de mangle ægte Komik og ere svage i Karaktertegningen. Flere af sine Komedier skrev han paa fine og yndefulde Vers. Hans Sentimentalitet gaar undertiden over til elegisk Føleri. Foruden Teaterstykker skrev han et allegorisk Digt, »Melpomène et Thalie«. C. var højagtet som Menneske ved sin pletfri og elskværdige Karakter. »Œuvres choisies« udkom 1822 og 1828 [4 Bd.]. *S. Ms.*

Collingwood [kå'liŋwud], By i Provinsen Ontario (Canada), ved Georgian Bay af Huronsøen, har (1889) 5,000 Indb. og livlig Udførsel til de forenede Stater.

Collingwood [kå'liŋwud], Cuthbert, Lord, engelsk Admiral, født i Newcastle 26. Septbr. 1750, død 7. Marts 1810. C. kom til Søs 1761, men blev først Officer 1772; han deltog 1775 i Slaget ved Bunkers Hill, var senere i Ekspeditionen mod San Juan og undslap med Nød og næppe den hærgende Sygdom, der angreb en Mængde af Flaadens Personel. 1781 var han Chef for en Fregat, der led Skibbrud i Vestindien, blev derefter Linieskibschef, sluttede sig til Nelson imod sin Admiral og vandt derved hins Venskab. 1794 deltog han i et Slag under Kontreadmiral Bowyer, tog senere (1797) med stor Hæder Del i det navnkundige Slag ved St. Vincent, hvor han meget kraftig understøttede Nelson. Under Sejrherren ved St. Vincent, Admiral Jervis, tjente han derefter flere Aar, men stod i et spændt Forhold til denne yderst strenge Flaadechef. 1799 Kontreadmiral, 1804 Viceadmiral; deltog 1805 i det store Slag ved Trafalgar, hvor han spillede en fremragende Rolle; efter Nelson's Død i Kampen overtog C. Kommandoen, men forspildte ved sin Uforsigtighed en Del af Sejrens Frugter. Efter denne Kamp adledes han og erholdt mange andre Æresbevisninger. Indtil 1810 forblev han som øverstkommanderende for Middelhavsflaaden, men havde kun ringe Held med sig over for den franske Admiral Ganteaume og Toulonflaaden. (Litt.: Davies, *Lord C.* [Lond. 1878]). *C. L. W.*

Collini, Cosmo Alessandro, italiensk Forfatter fra Firenze, (1727—1806), studerede Historie og Retsvidenskab i Pisa, blev 1752 i Berlin Voltaire's Sekretær og har som saadan væsentlig Del i samme Forfatters »Annales de l'empire«. Han fulgte med Voltaire til dennes Landejendom ved Geneve, men gik senere i tysk Statstjeneste. Han har bl. a. skrevet det interessante Skrift »Mon séjour auprés de Voltaire« [Paris 1807].

Collins [kå'linz], Anthony, (1676—1729), engelsk Tænker. C. blev tidlig bekendt med Locke og vandt dennes varme Venskab ved sin aabne og venlige Karakter. Ved at gennemføre Principperne for Locke's Filosofi kom C. til den Anskuelse, at Sjælen maatte være materiel, og da han angreb Clarke's Beviser for Sjælens Udødelighed, fik han Ry for at være Ateist. Mange Angreb blev han i den følgende Tid Genstand for, men ingen angreb nogen Sinde hans Karakter. Fra 1715 levede han som Fredsdommer i Essex, men vedblev stadig at deltage i den filosofiske Bevægelse, man betegner som Deismen. C. skrev »A discourse of freethinking, occassioned by the rise and growth of a sect cailed Freethinkers« [Lond. 1713] og »A discourse of the grounds and reasons of the Christian religion« [Lond. 1724]. (Litt.: *Memoirs of the life of A. C.* [2 Bd., Lond. 1848—49]). *C. St.*

Collins [kå'linz], Mortimer, engelsk Digter og Romanforfatter, født i Plymouth 1827, død i Richmond 28. Juli 1876. C. var Medarbejder ved forskellige Blade, især »The Globe«. De betydeligste af hans Værker ere: »Summer Songs« [1860], »Idyls and Rhymes« [1865], »Who is the Heir?« [1865], »Sweet Anne Page« [1868], »The Ivory Gate« [1869], »The Vivian Romance« [1870], »The Inn of Strange Meetings, and other Poems« [1871], »Two Plunges for a Pearl« [1872], »Princess Clarice« [1872], »Miranda« [1873], »Squire Silchester's Whim« [1873], »Frances« [1874] og

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

»Sweet and Twenty« [1875]. Efter C.'s Død har hans Enke udg. hans »Letters and Friendships, with some Account of his Life« [2. Bd., 1877]. Hans Thoughts in my Garden« blev udgivet af Edmund Yates [1880], og samme Aar udkom en Samling Epigrammer o. l., udvalgte fra hans Arbejder, under Titlen »Attic Salt«. *C. K.*

Collins [kå'linz], William, engelsk Maler (1788—1847) fra London. Han studerede under Morland og blev 1820 Medlem af Akademiet. Fra 1807 udstillede han adskillige kønne Genremalerier »Dreng ved Frokosten« etc, kastede sig derpaa over Landskabskunsten og malede stemningsfulde Kyst- og Skovbillcder, »Norfolk's Kyst« [1818], senere tiltalende Arbejder fra Syditalien med virkningsfuld Staffage. Mest Lykke gjorde han dog med Genrebilleder som »Lykkelig som en Konge« [1836]. Efter sit Ophold i Italien forsøgte han sig, uden synderligt Held, i Historiemaleriet: »Disciplene i Emmaus«, »Jesus imellem de skriftlærde i Templet« o. s. v. Han har ogsaa raderet nogle Blade og var en flink Akvarelmaler. (Litt.: W. Wilkie Collins, *Memoirs of the life of W. C. Esq.* [2 Bd., London 1848]). *A. Hk.*

Collins [kå'linz], William, engelsk Digter, (1720—56), studerede i Oxford og tog derpaa Ophold i London, hvor han kæmpede med Fattigdom, til han 1749 arvede 2,000 L. St. efter en Onkel. Han udgav »Persian Eclogues« [1742] og »Odes« [1747]; da James Thomson døde Aaret efter, skrev han en Ode til hans Minde. Snart efter maatte han imidlertid indlægges paa en Sindssygeanstalt. 1754 flyttedes han til sin Fødeby, hvor hans Søster drog Omsorg for ham. Hans Værker ere udgivne af Langhorne [1765], Mrs. Barbauld [1797], Dr. Johnson [1798], Dyce [1827], Sir Harris Nicolas [1830] samt Moy Thomas [1858, ny Udg. 1893 i Serien »Aldine Poets«]. *C. K.*

Collins [kå'linz], William Wilkie, engelsk Romanforfatter, Søn af ovenn. Maler W. C, født 8. Jan. 1824 i London, død 23. Septbr. 1889. C. skrev en god Biografi af sin Fader [2 Bd., 1848] og har senere udgivet en lang Række af »spændende« Romaner og Fortællinger, af hvilke »The Woman in White« [t860] er den berømteste; han var Dickens'es Ven, og flere af hans Arbejder fremkom i dennes »Household Words«. Af hans andre Værker kunne nævnes: »Antonina: or the Fall of Rome« [1850], »Basil« [1852], »Mr. Wray's Cashbox« [1852], »Hide and Seek« [1854], »After Dark«, en Samling Fortællinger »i Ramme«, blandt hvilke »A Terribly Strange Bed« er den mest kendte [1856], »The Dead Secret« [1857], »No Name« [1862], »Armadale«, »The Moonstone«, »Man and Wife« [1870], »Poor Miss Finch« [1872], »Miss or Mrs.?« [1873], »The New Magdalen« [1873], »The Law and the Lady« [1875], »Two Destinies« [1876], »The Haunted Hotel« [1879], »Heart and Science« [1883], »I say No«, »The Legacy of Cain« og »Blind Love«. Alle de ovenf. nævnte Romaner have i Oversættelse fundet Plads i de nordiske Blades Romanfeuilletoner i Aarene 1850—80. C. har ogsaa skrevet et Par Skuespil: »The Lighthouse« og »The Frozen Deep«, og flere af hans Romaner ere blevne dramatiserede. (Litt.: E.v. Wolzogen, »W. C.« [Leipz. 1885]). *C. K.*

Collinsia Nutt., Slægt af Maskeblomstrede, enaarige Sommervækster, der blive 20—30 Cm. høje; Blomsterne have en tolæbet, blaa, rød eller hvid Krone. 17 Arter i Nordamerika. *C. bicolor* Benth. har hvide Blomster med lillafarvet Underlæbe. Varieteten *candidissima* er rent hvid, *marmorata* er hvid med violet og lilla Tegning. Frøet saas i Marts—April paa en kold Bænk, og de unge Planter udplantes i Maj med 15 Cm.'s Afstand. *C. verna* Nutt. blomstrer om Foraaret, og Frøet maa derfor saas i Septbr.—Oktbr. paa en beskyttet Plads paa Friland. *L. H.*

Collinson [kå'linsən], Richard, engelsk Nordpolarfarer, født 7. Novbr. 1811 i Gateshead, død 13. Septbr. 1883. C. gik til Søs, deltog i en Opmaalingsrejse omkring Sydamerika og fra 1841 i Opmaalinger i de kinesiske Farvande og langs Kinas Kyst. 1849 blev han sat i Spidsen for en Ekspedition, bestaaende af de 2 Skibe Enterprise og Investigator, der skulde afgaa gennem Beringsstrædet til Undsætning af John Franklin. 1850 trængte han frem til Kap Barrow, hvor han paa Grund af Ishindring maatte vende om. I April 1851 sejlede han atter Nord paa, gennem Prinsen af Wales'es Stræde, hvor han overvintrede. I Sommeren 1852 naaede han Mundingen af Kobberfloden, hvor han overvintrede for anden Gang. Den følgende Vinter tilbragte han i Nærheden af Mackenzie's Munding. Først 1854 tiltraadte han Hjemrejsen uden at have fundet Franklin's Spor. *Joh. F.*

Collioure [kåljuːr], By i det sydlige Frankrig, Departement Pyrénées-Orientales, Arrondissement Céret, ved en lille Bugt af Middelhavet, beliggende amfiteatralsk omkring et gammelt Slot og omgiven af flere Forter, hvoraf det ene, St.-Elme, ogsaa behersker del nærliggende Port-Vendres, har (1891) 3,400 Indb., der drive nogen Industri (Propper), Skibsfart, Fiskeri og Handel med Sardiner, Sardeller og den fortrinlige Rødvin, som avles i Omegnen (Rousillonvine). Ved Indløbet til den lille Havn ligger Valfartskirken St. Vincent paa en lille 0. — C, hvis gamle Navn Caucoliberis minder om den iberiske Oprindelse, hørte til Spanien indtil Pyrenæerfreden 1659 og blev befæstet af Vauban; men fra 1866 er den opgiven som Fæstning. I Decbr. 1793 toge Spanierne den, men maatte atter rømme den nogle Maaneder efter. *H. W.*

Collipulli, By i den chilensiske Provins Malleco, Departement C., ved den nordlige Bred af Floden Malleco og ved Jærnbanen, er en nyanlagt, vindskibelig By med 4,030 Indb.

Collmannmaskine se Dampmaskine.

Cóllo (ital.), Flertal *Colli*, betegner ved Transporten af Varer den enkelte Indpakning af hvilken som helst Art, Form eller Størrelse: Kasse, Kurv, Sæk, Tønde, Balle o. s. v., eller det enkelte Stykke Gods, som forsendes uden Indpakning. Det til en enkelt Forsendelse hørende Antal C. mærkes i Reglen med eet og samme Mærke, f. Eks. et Par Bogstaver, med Tilføjelse af fortløbende Nummere, og idet denne Betegnelse da anføres paa det ledsagende Forsendelsesdokument: Fragtbrev eller Konnossement, haves der en let og sikker Kontrol med, at de rette C. i rigtigt Antal modtages af Transportbesørgeren og af ham atter paa Bestemmelsesstedet afleveres til Adressaten. Det danske Ord Stykke bruges ikke sjælden i samme Betydning som C. og kan fuldkommen erstatte dette fremmede Ord. *C. V. S.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Collocalia se Salangan.

Collodĭum se Kollodium.

Collomĭa Nutt., Slægt af *Polemoniaceae*, en- eller fleraarige Urter, oftest med fjersnitdelte Blade og røde, gule eller hvide Blomster. 18 Arter i Nordamerika og Chile. *C. coccinea* Lehm. er en enaarig Sommervækst, der bliver 20—30 Cm. høj Blomsterne ere samlede i et Hoved og have skarlagenrøde Kroner. Den egner sig til Indfatning og dyrkes som *Collinsia bicolor*. *L. H.*

Colloquĭum (lat.), Samtale. Medens Ordet oprindelig benyttedes som Betegnelse for Disciplenes Disputereøvelser i Skolerne, anvendtes det senere navnlig om Disputter mellem Teologer af afvigende Religionsanskuelser, hvorved man søgte at naa en Ende paa Striden, og i den nyere Tid som Betegnelse for en i forskellige nordtyske Landskirker indført Prøve over gejstlige, som ere valgte at Menigheden, hvorved man søger at sikre sig imod, at Mænd med yderliggaaende religiøse Anskuelser eller rene Fritænkere ansættes i gejstlige Embeder. Endelig benyttes C. ogsaa som Udtryk for visse Universitetsøvelser, der anvende Samtaleformen. *Cl. IV.*

Collot [kålo'], Jean Marie, fransk Revolutionsmand (1750—96). C, som var født i Paris og for at pynte paa sit plebejiske Navn lod sig kalde C. d'Herbois, var først Oratorianer og derpaa omrejsende Skuespiller. Han optraadte i Holland, Genève og i mange franske Byer; i Lyon vakte hans Spil kun Spot og Latter. At han skal være bleven udpeben der, er ikke bevist. Ved Revolutionens Udbrud ilede han til Paris, hvor han blev Medlem af Jakobinerklubben og snart gjorde sig bemærket ved sin Eksaltation og sine blooddryppende Taler, som han foredrog med brølende Stemme, skumle Blikke og gøgleragtige Attituder. Det var C, som satte den saakaldte Rehabilitation af de til Galejerne dømte Soldater af Regimentet Châteauvieux igennem (se B o ui 11 é); derved banede han sig Vej videre frem, allierede sig nøje med Billaud-Varennes (s. d.) og bidrog sit til at forberede Septembermyrderierne. Samtidig satte Byen Paris C. ind i Konventet. Da der ved dettes Aabningsmøde fra Manuel og Grégoire fremkom Forslag om Kongemagtens Afskaffelse, støttede C. dette Forlangende, og Republikken proklameredes. I Konventet fordrede C. Dødsstraf for hver Emigrant, der betraadte Frankrigs Jord, stemte for Ludvig XVI's Henrettelse uden Opsættelse og uden Appel til Folket, og bidrog sit til Girondens Fald. 6. Septbr. 1793 kom han ind i Velfærdskomiteen, hvor han og Billaud vare Repræsentanterne for den mest yderliggaaende Terrorisme. »Vi maa guillotinere for at indjage Forfærdelse, indjage Forfærdelse for at herske«, var denne elendiges Princip. Efter det oprørske Lyon's Underkastelse bleve C. og Fouché sendte derned for »at pacificere« og, efter Konventets Dekret af 21. Vendemiaire, demolere denne Frankrigs anden By, hvis Ruiner fremtidig skulde benævnes *Commune affranchie*. Hans i Lyon udøvede Grusomheder skaffede ham det odiøse Tilnavn *Le Mitrailleur*; allerede tidligere havde Girondinerne, paa Grund af hans Hang til Drukkenskab, stemplet ham med Spotnavnet *Le sobre C.* I de skammelige Manøvrer, der hidførte Danton's Fald og Henrettelse, havde C. sin Andel; det mislykkede Attentat mod ham af Admiral, som 23. Maj 1794 affyrede to Pistolskud mod ham, forhøjede endnu hans Anseelse hos Parispøbelen, og Robespierre begyndte at betragte ham med onde Øjne. Da C. nu med Grund frygtede for sit Hoved, sluttede han sig til den store Tribuns Fjender og bidrog væsentlig til Statskuppet 9. Thermidor. — Snart stod dog ogsaa C for Fald: 13. Fructidor o: 30. Aug. 1794 anklagedes han i Konventet af Lecointre, og efter Oprøret 12. Germinal D: 1. Apr. 1795 dømtes han til Cayenne, hvorhen han blev deporteret straks efter Revolten af I. Prairial. I Cayenne søgte han at ophidse de sorte mod de hvide og satte den sidste Rest af Livskraft til ved hæsligt Fylderi. Han døde under Transporten til et Hospital 8. Jan. 1796. — C. er Forfatter af en Del meget slette Komedier. *F. J. M.*

Coll'ottåva (ital.), »med Oktaven«, betegner, at man foruden de foreskrevne Noder skal spille Oktaven med; staar Tegnet over Noderne, gælder det den højere Oktav, staar det under Noderne den dybere. *S. L.*

Collum (lat.), Hals. Bruges i Anatomien ikke blot om selve Halsen, men ogsaa om den halsformede eller halslignende Del af forskellige Organer, saaledes *C. femoris*, Laarhalsen, *C. uteri*, Moderhalsen o. s. v. *Lp M.*

Collybĭa Fr., Slægt af Agaricaceernes Familie, kødede Svampe med regelmæssig kredsformet Hat og midtstillet Fod (Stok), med hudagtige, skarpkantede Lameller og ufarvede, i Masse hvide, Sporer. Hatten er hvælvet eller flad, som ung med indrullet Rand; Foden mere eller mindre bruskagtig, i Reglen hul, ofte med en rodlignende Forlængelse. Smaa eller middelstore Svampe, der vokse paa raaddent Ved eller paa Jord Skove. *C. R.*

Colman [ko!ulmän], George (den Ældre), engelsk dramatisk Forfatter og Teaterdirektør, født 1733 i Firenze, hvor hans Fader var britisk Gesandt, død 14. Aug. 1794. Han blev opdragen i Westminster School og Christ Church, hvorfra han kom til Oxford. Medens han var ved Universitetet, udgav han i Forening med sin Ven, Bonnel Thornton, Tidsskriftet »The Connoisseur«; 1758 tog han Graden som *Master of Arts*, senere studerede han Jura i Lincoln's Inn; men efter at have taget Eksamen opgav han den juridiske Bane for den dramatiske. Hans første Skuespil, »Polly Honeycomb«, blev opført paa Drury Lane 1760, Aaret efter fulgte Komedien »The jealous Wife«, der gjorde betydelig Lykke, og 1766 »The Clandestine Marriage«, som han skrev i Forening med Garrick. De sidstnævnte to Stykker ere ogsaa opførte paa det danske kgl. Teater: »Den skinsyge Kone« 1789 og følgende Sæsoner, »Det hemmelige Ægteskab« 1815. 1768—75 var han Medejer af Covent Garden Teatret, og det var under hans Styrelse, at Oliver Goldsmith's berømte Komedier bragtes til Opførelse; 1777 købte han Foote's Teater (Haymarket). C. udmærkede sig ogsaa som Oversætter af Terents [1765] og Horats *(Ars poetica* [1783]). 1790 blev han lam, og sine sidste Aar tilbragte han i en Sindssygeanstalt. *C. K.*

Colman [ko!ulmän], George (den Yngre), ovenn.'s Søn, engelsk dramatisk Forfatter og Teaterdirektør, født 21. Oktbr. 1762, død 26. Oktbr. 1836. 1783 kom han til London og optraadte s. A. som

dramatisk Forfatter. Operaen »Incle and Yarico«, der er bygget over en rørende Fortælling af Steele i »The Spectator«, gjorde stor Lykke 1787; af hans talrige andre Skuespil, der eje adskillige af den ældre engelske Komedies ejendommelige Egenskaber, gode Karaktertegninger og en ikke ringe Humor, kunne nævnes Dramaet »The Iron Chest«, »Love Laughs at Locksmiths« og »John Bull«; det danske kgl. Teater bragte »Kobbersmeden« til Opførelse 1811. C. er ogsaa Forfatter til en Samling komiske Fortællinger »Broad Grins«, »Poetical Vagaries« og en Del mindre Digte; hans Memoirer, »Random Records«, udkom 1830. Da Faderen, paa Grund af sin Sygdom, var ude af Stand til at lede Haymarket, overtog C. Styrelsen af dette Teater; fra 1824 var han Teatercensor. *C. K.*

Colman [ko!ulmän], Samuel, amerikansk Landskabsmaler, er født 1833 i Portland (Maine). C., som meget tidlig viste Kunstanlæg, uddannede sig dels paa egen Haand, dels under Durand i New York. Længere Ophold i Europa, første Gang 1860—62 i Frankrig og Spanien, senere 1871 i Paris og Rom, 1874 i Dresden eta, fortsatte hans Uddannelse og forsynede ham med rigeligt og afvekslende Stof til sine mange Landskabsbilleder og Arkitekturstykker, der ere meget omhyggelig udførte og faldt godt i hans Landsmænds Smag. 1862 blev C. Medlem af Akademiet i New York og stiftede her senere det amerikanske Selskab af Akvarelmalere, som hvis Præsident han fungerede fra 1866—71. Af hans Værker fremhæves: »To Baade paa Hudson«, »Georgsøen«, »Andernach ved Rhinen«, »Gadescene i Caen«, »Parti fra Adirondacs« [1870], »Venetianske Fiskerbaade« [1876], »Ruinerne af Mansura-Moskeen« »Solrig Eftermiddag i Algérie« [1877] og »Fluelen ved Vierwaldstättersøen«; blandt Akvarelbillederne: »Cordoba«, »Spansk Tyrefægtning«, »Aften i Venezia« og »Katedralen i Quimper i Brétagne«. *A. Hk.*

Colmance [kålma's], Louis Charles, fransk Folkedigter, (1805—70). C. var Søn af uformuende Forældre og kom i Haandværkerlære. Ved sit muntre Liv med Værkstedskammeraterne og som Deltager i de glade Viseklubber paa Knejperne — *goguettes* — begyndte han snart at forfatte Sange, og navnlig efter at være optagen i Folkesanger-Foreningen *Lice chansonnière* blev han bekendt for sit frodige og friske Talent. Han fristede ellers en krank Skæbne i Livet, var nogle Aar Spisevært, blev saa Bogjøde og endelig Boghandler paa Montmartre. Hans talrige »Chansons« trykkedes enkeltvis i mange Oplag og spredtes vidt og bredt. Til mange har C. selv sat Melodi, skønt han ikke kendte Noder. Hans Viser ere let og behændig skrevne, sprudle af naturligt Humør og fri Skæmt (*gaudrioles*). Han digtede baade i Skriftsproget og i Dialekt. En fuldstændig Folkeudgave af Viserne udkom 1862. *S. Ms.*

Colmar, By i Elsass, Hovedstad i Oberelsass, smukt beliggende 193 M. o. H. ved Lauch og Logelbach og nær ved Ill, med hvilken den staar i Kanalforbindelse, har (1890) 30,400 Indb. (hvoraf over 1/4 Protestanter og 1,100 Jøder). C. er en gammel, middelalderlig udseende By med snævre og krumme Gader, naar undtages det ny Kvarter ved Banegaardene, hvor der findes en bred Boulevard med Anlæg (Champ de Mars) og Bronzestatuer for C.'s Bysbørn, Admiral Bruat og General Rapp; ogsaa over Folkedigteren Pfaffel, der ligeledes er født her, er der rejst et Mindesmærke. Byen er omgiven af smukke, paa de tidligere Fæstningsvolde anlagte Spadsereveje. Blandt Kirkerne mærkes den katolske Sognekirke St.-Martin, en smuk Bygning fra 13.—14. Aarh., med to Taarne og et berømt Madonnabillede af Martin Schongauer, og den evangeliske Kirke (fra 15. Aarh.); af andre Bygninger nævnes det tidligere Dominikanerkloster fra 13. Aarh., Unterlinden, med et 80,000 Bd. stort Bibliotek og store Oldsags-, kunsthistoriske og andre Samlinger, den gamle Toldbodbygning, det gamle Købmandshus (Pfeilerhaus) fra 15. Aarh., det tidligere Præfektur, nu Sæde for Distriktsøvrigheden, og flere andre interessante Renaissancebygninger. C. er Garnisonsby og har bl. a. et Handelskammer, en Overdomstol for Elsass-Lothringen, et Lyceum, 2 Seminarier og flere andre Læreanstalter. C. har betydelig Industri, især i Bomuld, Klæde, Jute, Silke, Paklærred og Maskiner, og betydelig Landhandel; i Omegnen Vin- og Tobaksavl samt Havebrug. Den 3 Km. mod Vest beliggende lille Fabrikby, Logelbach, (Bomuldsværverier) hører til C. — C, vistnok Romertidens *Columbarium*, blev 1226 fri Rigsstad og tiltraadte 1255 det rhinske Statsforbund; den tog ivrig Del i Reformationsstridighederne; under Trediveaarskrigen indtoge de Svenske den 1632, 1673 erobrede Ludvig XIV den og beholdt den efter Reunionskamrenes Bestemmelse 1680 (fra 1790 Hovedstad i Departementet Haut-Rhin), indtil den med Elsass vendte tilbage til Tyskland 1871. *H. W.*

Colmatage [kålmata!ż] se Kolmation.

Colmeiro, Manuele, spansk Nationaløkonom, er født i Santiago 1. Jan. 1818 og virkede fra 1847 som Professor i Nationaløkonomi ved Madrids Universitet. Foruden ved en anset Haandbog i sit Lands administrative Ret, »Derecho administrativo espanol«, har han navnlig gjort sig bekendt ved sin »Historia de la economia política en Espana« [1863], der imidlertid ender med 18. Aarh. og mere er det økonomiske Livs, de politiske Forholdsreglers og Institutionernes Historie end de videnskabelige Teoriers og Værkers; et Supplement hertil er Samlingen: »Biblioteca de los economistas espanoles de los siglos 16., 17. y 18.« [1861, ny Udg. 1880]. Desuden skrev han et Par Haandbøger og Monografier. *K. V. H.*

Colne [ko!uln], gammel By i Nordengland paa Grænsen af Lancashire og Yorkshire, N. f. Burnley, Romernes *Colunio*, har (1891) 16,800 Indb., der drive betydelig Bomuldsindustri. I Omegnen findes Kalk- og Skiferbrud samt Kulminer. *C. A.*

Colney-Hatch [ko!ulnihätsh], Landsby i Sydengland, Grevskab Middlesex, 11 Km. N. N. V. f. Londonbroen, med en Sindssygeanstalt, der byggedes 1847—49 efter Dance's Plan og har Plads til 2,000 syge. I Nærheden ligger Alexandra Palace, londonsk Forlystelsessted. *C. A.*

Colóbus se Stumpaber.

Colocasia Schott., Slægt af Arumfamilien, nær *Caladium*, Stauder med Knold eller opret Stamme og med langstilkede, skjold- eller ægdannede og ved Grunden hjertedannede Blade. Støvdragerne ere sammenvoksede til Synandrier. 6 Arter i Ostindien og Kochinkina. *C. antiquorum* Schott. har

hjemme i Ostindien, men dyrkes baade i den ny og den gamle Verdens tropiske Egne, hvor den ligesom *Alocasia macrorhiza* har en ikke ringe Betydning som Køkkenurt. Dens Knold bliver af et Barnehoveds Størrelse og indeholder en stor Mængde Melstof; ogsaa Blade og Bladstilke benyttes i Husholdningen. *A. M.*

C. antiquorum har meget store, ovalt hjertedannede Blade. Kulturen er som angivet for *Caladium*. Den er noget mere haardfør end Caladier og kan derfor om Sommeren anbringes paa Friland i Bladgrupper, hvor den, sammenplantet med *Canna*, er af god Virkning. *L. H.*

Colocynthin, $C_{56}H_{84}O_{23}$, findes i Coloquinterne af *Citrullus Colocynthis*; det er et hvidt Pulver, der smager yderst bittert, er opløseligt i Vand og Alkohol og reducerer Fehling's Vædske. I koncentreret Svovlsyre opløses det med mørkerød, i Salpetersyre med lyserød Farve. Det er et drastisk Afføringsmiddel. *O. C.*

Colocynthis Tourn. se Citrullus.

Coloeus (Allike) se Ravnefugle.

Cologna [kolå'na] **Venēta,** By i Norditalien, Provins Verona, ved Kanal Frassine, med gamle Ringmure, en Kirke med Malerier af Paolo Veronese o. a. og (1881) 2,500 Indb., der drive Silkeavl, Hamp- og Vinavl. *C. A.*

Cologne [*kolå'ñe*], 1) Flække i Norditalien, Provins Brescia, 9 Km. N. N. 0. f. Chiari og nær ved Oglio. (1881) 2,000 Indb. 2) det franske Navn paa Köln, derfor *Eau de Cologne*, Vand fra Köln. *C. A.*

Colōma, Pater Luis, spansk Forfatter, er født i Jerez de la Frontera 9. Jan. 1851. Han var fra først af bestemt til at være Sømand, men kom dog til at studere ved Universitetet i Sevilla. Som juridisk Student deltog han meget i Selskabslivet, ogsaa i de aristokratiske Kredse, og hans litterære Interesser førte ham bl. a. sammen med den gamle Romanforfatterinde Cecilia de Arron (»Fernán Caballero«), der tog sig moderlig af den begavede unge Mand. Efter at have faaet Embedseksamen levede han i Madrid, stærkt optagen af den politiske Bevægelse, der gik forud for Alfons XII's Tronbestigelse, hvilken C. ogsaa havde gjort sit til at forberede. 23 Aar gammel stod han en Dag i sit Hjem og rensede en Revolver, da denne gik af og ramte ham saa farlig i Brystet, at han efter Lægernes Sigende blot kunde vente at leve i tre Timer. Han kom sig alligevel. Straks efter sin Helbredelse gik han ind i Jesuiterordenen, idet han havde fast besluttet at hellige sit Liv fremtidig til Kirkens Tjeneste. Som Jesuit skrev han, der allerede som Student havde udgivet et lille bclletristisk Arbejde, en Række Smaafortællinger af halvt opbyggeligt Indhold, der offentliggjordes i Tidsskriftet »El Mensajero del Coraz6n de Jesus« og røbede et Talent, der vandt ham en ikke ringe Læsekreds i de frommes Lejr, Da udsendte han i en Alder af 40 Aar et Værk, der tildrog sig hele det spanske Publikums Opmærksomhed. Det var Romanen »Pequeneces«, som først saa Lyset i det nys omtalte Tidsskrift og derefter udkom i Bogform i Bilbao 1891 (2 Bd.; den ene Udgave fulgte hurtig den anden, saa at en Mængde Eksemplarer spredtes over Landet): en højst talentfuld, om end skarp og ensidig Skildring af Livet i de højere Kredse i Madrid, stærkt hævdende de religiøs-etiske Krav, realistisk i Formen, og i et ypperligt, kernefuldt Sprog, med talrige Stænk af andalusisk Lune. Den vakte megen Beundring, men ogsaa mange Indsigelser, og der var dem, som i Hovedpersonerne vilde finde Portrætter af bekendte Personer (vistnok ikke ganske uden Grund), hvad der jo ogsaa bidrog til at pirre Interessen for den ny Romandigter og hans Arbejde. Af de Skrifter, dette har givet Anledning til, kan fremhæves Juan Valera's (anonym) »Carta de Currita Albornoz al P. Luis C«, hvori Bogens Heltinde fingeres at tage til Genmæle og søge at vise, at hun og hendes Standsfæller ikke erc saa slemme, som de fremstilles af den strenge Moralist. Siden »Pequeneces«, der er bleven oversat paa Fransk (først som Feuilleton i »Journal des Débats«), har C. ikke udgivet noget større æstetisk Arbejde. Hans ældre, mindre Fortællinger ere for største Delen samlede i »Lecturas recreativas« og »Del natural«. *E. G.*

Colomb [kå'lem ell. kålō'], Philip Howard, engelsk Admiral, er født 29. Maj 1831, kom til Søs 1846, blev Officer 1851, avancerede til Kaptajn 1863 og 1870 til Kommandør; 1886 afgik han med Kontreadmirals Karakter, hvilken senere er bleven forhøjet til Viceadmiral. C, der i sin Tjenestetid ansaas for en fremragende Dygtighed, har navnlig gjort sig bekendt som Opfinder af det C.'ske Natsignalsystem, ved hvilket der benyttes Blinklygter med korte og lange Blink; desuden som Forfatter af den nu brugelige Taktikbog for den engelske Marine og adskillige andre Værker. Som Medlem af en Komité, der havde til Opgave at fastslaa Regler for de moderne Krigsskibes Manøvrer, kom han i Modsætningsforhold til daværende Kommandør, scnerere Admiral Tryon (bekendt fra Victoria's Forlis), hvilken Strid utvivlsomt har bidraget til, at hans Karriere saa hurtig afsluttedes. Efter sin Afsked har han stadig givet vægtige og velskrevne Bidrag i de fleste offentlige Diskussioner om maritime Forhold. Han er nu Medlem af det engelske *Trinity House*, nautisk Konsulent for Overhuset og beklæder desuden andre offentlige Tillidsposter. *C. L. W.*

Colombat de l'Isére [*kolōbadlizæ'r*], Marc, fransk Læge, født 28. Juli 1798 i Vienne (Isère), død 10. Juni 1851. C. studerede først Retsvidenskab, men maatte flygte fra Frankrig paa Grund af politiske Forseelser. 1824 blev han amnesteret og studerede derefter Medicin. Han konstruerede en Hysterotom og beskrev sin Operation og sit Instrument i »De l'hystérotomie, ou l'amputation du col de la matrice dans les affections cancéreuses . . . avec la description de l'hystérotome et de plusieurs autres instruments« [Paris 1828]. Især studerede han Stammen, hvis nervøse Natur han erkendte, og som han søgte at helbrede ved en rytmisk Udtale af Ordene, og han havde saa meget Held med sin Metode i det ortofoniske Institut, han oprettede, at det franske Videnskabsakademi 1833 tilkendte ham en Pris paa 50,000 frc. Hans Skrift om Stammen, der blev oversat paa flere Sprog, var »Du bégaiment et de tous les autres vices de la parole« [Paris 1830], der udkom i flere Oplag med noget ændret Titel. Desuden skrev han »Dictionnaire historique et iconographique de toutes les operations et des instruments, bandages et appareils de la chirurgie ancienne et moderne«

[2 Bd., 1835], »Traité complet des maladies des femmes« [2 Bd., 1838, 1843] o. s. v. (Litt.: »Biograph. Lex. der hervorrag. Aerzte«). *G. N.*

Colombe [kålo!b] (Colomb, Columb), Michel, berømt fransk Billedhugger, født ca. 1430, død 1512. 1445 rejste han til Bourgogne, hvor han kom under Indflydelse af Claus Sluter's Kunst, senere aabnede han et Værksted i Tours, hvor han var sysselsat med Arbejder i Marmor, Terrakotta etc. Meget af hans Kunst er nu forsvundet, saaledes Relieffet »Ludvig XI og Ærkeenglen Mikael«, udført for Kongen. Hans Navn er nu hovedsagelig knyttet til det skønne Gravmæle, som Dronning Anna lod oprette til Minde om sin Fader, Hertug Frants II af Brétagne, og hans anden Hustru, Marguerite af Foix (fuldendt 1507, i Nantes's Katedral). Det er af forskelligfarvet Marmor og viser de to liggende Statuer af Hertugen og Hertuginden, hvilende paa Puder, som understøttes af Engle; paa Monumentets fire Hjørner staa Statuer af Kardinaldyderne; til denne Udsmykning slutte sig Figurer af Apostlene m. m. samt seksten *pleureuses*. Den samme dekorative Smag, der raader i dette Arbejde, viser sig ogsaa i Relieffet »St. Georg og Dragen«, udført for Slottet Gaillon, nu i Louvre. *A. Hk.*

Colombes [kålõ'b], Flække og Villaby i det nordvestlige Frankrig, Departement Seine, Arrondissement St.-Denis, 11 Km. N. f. Paris, nær ved Seine's venstre Bred, har (1891) 18,900 Indb., Industri, især i Eddike, Petroleumsraffinaderi og en Væddeløbsbane. *H. W.*

Colombey-Nouilly [kålõbænuji']. Colombey er en ca. 7 Km. 0. f. Metz beliggende Gaard, Nouilly en Landsby ca. 3 Km. N. f. Colombey. Den betydelige Kamp, der 14. Aug. 1870 leveredes mellem Dele af den franske Rhinhær under Marskal Bazaine og I. tyske Armé under General Steinmetz, benævnes sædvanligvis Slaget ved C.-N., men kaldes af Franskmændene Slaget ved Borny (en tæt V. f. Colombey liggende Landsby). Marskal Bazaine havde 13. Aug. givet Befaling til, at de Tropper, der befandt sig paa Mosel's højre Bred, den 14. skulde sætte sig i Bevægelse mod Vest for at forene sig med Mac Mahon's Hær ved Chalons. Afmarchen kunde imidlertid ikke foregaa ubemærket, da Tyskerne netop den 13. om Aftenen naaede Føling med de franske Forposter. Da de tyske Patrouiller ved Middagstid den 14. meldte om Franskmændenes i fuld Gang værende Afmarch, besluttede Føreren for 7. tyske Korps's Avantgarde, General v. der Goltz, paa eget Ansvar og uden Befaling, at angribe de tilbagegaaende Franskmænd for at opholde dem og gøre dem saa megen Skade som muligt. Han meldte til 7. Korps, at han rykkede frem til Angreb, og sendte ligeledes Meddelelse derom til Naboafdelingerne. Angrebet rettedes mod Afsnittet ved Colombey, og ca. Kl. 4 havde 26. Infanteribrigade besat dette Afsnit; men yderligere Fremtrængen standsedes af det lige over for staaende franske 3. Korps under General Decaen. Først ca. Kl. $6^3/_4$, da 7. Korps'es andre Brigader naaede frem til Understøttelse, 25. Brigade paa højre Fløj, 28. paa venstre og 27. bagved i Reserve, lykkedes det at tage den af Franskmændene haardnakket forsvarede Skov mellem Colombey og i Bellecroix. Kl. 7 gik 28. Brigade frem mod Bornyskoven, samtidig med at 18. Infanteridivision af 9. Armékorps samt 1. Kavaleridivision, der vare ilede til Hjælp over Peltre, gik frem mod Grigy. Begge disse Punkter forlodes af Franskmændene, og hermed endte Kampen paa denne Fløj. Paa højre Fløj af 7. Korps førtes 1. Korps i Ilden med I. Division mod Montoy og 2. Division over Noisseville mod Servigny, Nouilly og Højderne ved Mey. Korpset havde straks Fremgang, men standsedes ved et omfattende Angreb af 4. franske Korps under General Ladmirault, der havde afbrudt sin March tilbage og vendt sig mod Angrebet. Tyskerne kastedes vel noget tilbage, men det omfattende Angreb standsedes, hovedsagelig af det samlede Artilleri fra I. Korps og 3. Kavaleridivision. Kampen paa denne Fløj varede til Kl. 9 og endte med Franskmændenes Tilbagegang, der støttedes ved Skydning fra Forterne ved Metz. General Steinmetz, der ved sin Ankomst paa Valpladsen havde søgt at standse Kampen, lod af Hensyn til de saarede Tropperne blive paa Valpladsen nogle Timer, men befalede derefter Tilbagegang til de før Slaget indtagne Stillinger. Tyskernes Tab var af saarede og døde 222 Officerer og ca. 4,700 Mand. Franskmændene mistede 200 Officerer og ca. 3,400 Mand. *B. P. B.*

Colómbi, Marchesa, se Torriani, Maria.

Colombia se Columbia.

Colombiāno eller *Peso colombiano*, Sølvmønt i Republikken Columbia. Mønten vejer 25 Gr., har en Finhed at $^9/_{10}$; indeholder saaledes 22,5 Gr. fint Sølv og har for Tiden (1895) en Værdi af omtr. 1 Kr. 75 0. *E. M.*

Colombier [kolõbje'] se Papir.

Colombīna, egl. »lille Due«, italiensk Komedietype, der kom frem i Slutningen af 17. Aarh. paa det italienske Teater i Paris, paa en Tid, da dette var blevet mere fransk end italiensk og forsynedes med Stykker af Regnard, Dufresny og andre franske Lystspildigtere. I disse Komedier, der findes samlede i Gherardi's »Théâtre italien«, er C. almindeligvis den muntre Soubrette eller Kammerpige. Under Teaternavnet C. optraadte først Caterina Biancolelli, Datter af den berømte Harlekinfremstiller, Domenico Biancolelli; hun debuterede 1683 tillige med sin Søster (der fik Elskerinderollerne) og vandt snart saa stor Berømmelse for sit Spil i Soubretterollerne, at den typiske Skikkelse C. fik Navn efter hende. 1697 blev Caterina gift med den fremragende Skuespiller La Thorilliére og trak sig tilbage fra Scenen; men siden var C. (i 18. Aarb.) en typisk Figur paa *Les Théâtres de la Foire*, hvor navnlig Lesage, »Gil Blas«'s Forfatter, lod opføre Stykker med hende som Hovedperson, og hvor flere Skuespillerinder vandt stort Navn for Udførelsen af denne Rolle. I Holberg's »De Usynlige« hedder Arlequin's Kæreste C, og S. Meisling har skrevet en lille Maskekomedie i C. Gozzi's Smag. med Titel »C. som Due« [1855]. I Danmark er C. nutildags bedst kendt som konstant Pantomimefigur i de Casorti'ske Pantomimer og deres Efterligninger, saaledes som de bestandig spilles paa Tivoli's Teater i Kjøbenhavn; der er hun Elskerinden, Datter af den gamle Cassander, og forenes til sidst med Harlekin. *E.G.*

Colombo se Columbus.

Colomb'ske Natsignalsystem se Colomb.

Colon se Aspinwall.

Colon, Departement i den centralamerikanske Stat Honduras ved Atlanterhavet og Grænsen af

Nicaragua, har (1887) 2,800 Indb., til Dels uciviliserede Indianere. Hovedstad Trujillo.

Colon d. s. s. Tyktarm.

Colon, Mont [mōkålō'], eller Collon, Navnet paa en af Hovedgrupperne i de pennin ske Alper eller Walliseralpernc, beliggende i det schweiziske Kanton Wallis V. f. Matterhorn og S. f. Arolladalen. Af de tre Toppe i Gruppen hæver Grand C. sig til 3,644 M., og rundt om udsender den Gletschere, der strække sig ned i de omliggende Dale, saaledes Glacier d'Arolla ned i Arolladalen, Glacier d'Otemma og Glacier de Breney i Val de Bagnes. Over Gruppen mellem Toppene føre flere Passer eller Gletscherstier; det mest benyttede er Arollapasset. C er først bleven betraadt af Bjærgbestigerne i 1850'erne; nu er det en yndet Sport at besøge denne Type paa en Gletscheregn. *H. W.*

Colonel [kålånæ'l] (fr.), Oberst. *Lieutenant-C.* [ljøtnäkålånæ'l], Oberstløjtnant. — Ordet gaar tilbage til lat. *columna*, Søjle, hvoraf det italienske Diminutiv *Colonnello*.

Colonĭa (lat.), Koloni, Plantestad. Af de talrige romerske Kolonier nævne vi kun C. Agrippina, det nuværende Köln (Cologne), anlagt 50 e. Chr. under Kejser Claudius, hvis Gemalinde Agrippina var født der. *K. K.*

Colonia, 1) Departement i den sydamerikanske Republik Uruguay, ved Rio de la Plata, 0. f. Floden Uruguay's Munding, delvis et ufrugtbart, bakkefuldt Lavland, men med frodige Dale og Lavninger. 5,682 □ Km. med (1889) 37,400 Indb., hvoraf mange indvandrede Europæere. Kvægavlen er Hovednæringskilden; 1884 bestod Kvægbestanden af 161,000 Stkr. Hornkvæg og 1,165,000 Faar. 2) C. del Sacramento, Hovedstad i Departementet af samme Navn, ligger ved Rio de la Plata, 145 Km. N. N. V. f. Montevideo, har forfaldne Fæstningsværker, en god Havn og en Dok, som kan optage Skibe paa 1,000 Tons. (1889) 1,500 Indb. *C.A.*

Colonna, italiensk Slægt, der navnlig har levet i Rom (hvor den endnu blomstrer) og spillet en fremtrædende Rolle i denne Bys Historie. Den hørte i 13. og 14. Aarh. til det ghibellinske Parti og førte heftige Kampe mod den guelfiske Familie Orsini. Kardinal Ottone C. blev 1417 Pave under Navn af Martin V; af Slægtens andre fremragende Medlemmer kunne her nævnes: Egidio C., (1247—1316), berømt Teolog, kaldet Ægidius Romanus og hædret med Tilnavnet *Doctor fundatissimus*. Han beklædte en Tid en Lærestol ved Paris'es Universitet, blev siden General for Augustinerordenen, den franske Konge, Filip IV's Opdrager og 1295 Ærkebiskop af Bourges. I Striden mellem Kongen af Frankrig og Bonifacius VIII stod C. paa Pavens Side. Som Teolog var han en ivrig Discipel af Thomas af Aquino, hvilket han lagde for Dagen i sine talrige Skrifter; af disse kunne mærkes Kommentarer til hans Lærers *Sententiae*, til Aristoteles, til Højsangen og Romerbrevet, men især *De regimine principum*, skreven til Kong Filip og udkommen første Gang i Trykken i Augsburg 1473 (siden oftere, ogsaa oversat paa forskellige Sprog). — Jacopo C., Kardinal, død 1318, havde modsat sig Bonifacius VIII's Valg til Pave og blev derfor med sine Slægtninge haardt forfulgt af ham; han maatte gaa i Landflygtighed, men kom 1305 til sin Værdighed igen. — Sciarra C, Broder til Jacopo, var en af Pave Bonifacius'es værste Modstandere: han var bleven jagen i Landflygtighed af ham, søgte Tilflugt hos Filip IV og deltog, sammen med den franske Udsending, Nogaret, i den Voldsdaad mod Paven (1303), som middelbart havde dennes Død til Følge. 1328 var han med at krone Ludvig af Bayern som romersk Kejser. — En tredje Broder, Stefano C., var i første Halvdel af 14. Aarh. den mægtigste Partihøvding i Rom; men 1347, da Cola di Rienzi tilrev sig Magten, maatte C. forlade Staden og faldt kort efter i en Træfning uden for dens Mure. — Hans Søn, Jacobo C, Biskop af Lombez og Kardinal, død 1348, yndede og beskyttede Petrarca. — Prospero C, (1452—1523), navnkundig som Feltherre; sammen med Gonzalo de Córdoba (El gran capitán) bekæmpede han Karl VIII af Frankrig i Napoli. Senere blev han som milanesisk Hærfører fangen af Franskmændene ved Villafranca 1515; men 1522 erobrede han til Gengæld Genova fra dem. — Pompeo C, død 1532, Kardinal, blev kejserlig Vicekonge i Napoli 1530.— Vittoria C, se nedenf. — Marcantonio C, død 1584, var først i pavelig Tjeneste og kommanderede i Slaget ved Lepanto 1571 de Skibe, hvormed Kirkestaten hjalp Spanierne og Venetianerne mod Tyrkerne; derefter tjente han den spanske Konge og blev Statholder paa Sicilien. — (Litt.: Coppi, *Memorie Colonnesi* [Rom 1855]). *E.G.*

Colónna, Giovanni Paolo, italiensk Musiker, (ca. 1640—95), Stifter af den i Slutningen af 17. Aarh. blomstrende Musikskole i Bologna, Medstifter og gentagende Gange Præsident for *Accademia filarmonica*. Hans kontrapunktiske Dygtighed nød stor Anseelse, og som Lærer var han meget søgt; en stor Del af Tidens berømte Komponister ere hans Elever. Af hans talrige Kirkekompositioner [udk. 1681—98] nævnes *Psalmi 8 vocibus, Liber tertius* [Bologna 1694] som særlig fremragende. Blandt hans Værker findes bl. a. ni Oratorier og tre Operaer. *A. H.*

Colonna, Michele Angelo, italiensk Maler, (1600—87), Elev af Caprera i Como og G. Ferrantini i Bologna, den By hvortil han særlig har været knyttet. Han udmærkede sig i Dekorationsfaget, efterlignede Dentone, og malede som denne Arkitekturdele af meget skuffende Virkning. En Tid var C, der var meget søgt, i Spanien og arbejdede her i Buen Retiro og det ny Slot i Madrid. Arbejder af ham findes bl. a. i Bologna (Paladser, Kirker) og i Firenze (Palazzo Pitti). *A. Hk.*

Colónna, Vittoria, italiensk Digterinde, (1490—1547). Hun var Datter af den neapolitanske Storkonnetabel Fabrizio C. (en Fætter til Prospero C, se ovenf.) og blev i en ung Alder gift med Fernando Dávalos, Marchese af Pescara, berømt som Feltherre i Karl V's Tjeneste og tillige som en Mand med stor Sans for Kunst og Videnskab, hvilke Interesser han delte med sin Hustru, der var lige saa skøn som aandfuld, lige saa kundskabsrig som begavet. Deres Ægteskab var da ogsaa overordentlig lykkeligt. Men i Slaget ved Ravenna 1512 blev Marchesen tagen til Fange og var nogen Tid i Fjendernes Vold, og ved Pavia 1525, hvor han i høj Grad bidrog til Sejren over den franske Konge, fik han saa store Saar, at han døde ikke længe efter i Milano. Hans Enke, som begræd hans Død hele sit øvrige Liv, gav sin Sorg et

digterisk Udtryk i en Række Sonetter, stærkt paavirkede af Petrarca's og dennes Efterligner Bembo's Lyrik; hertil sluttede sig en Del lignende Digte i religiøs Retning, idet Digterinden til sidst tog Ophold i et Kloster og hengav sig til Andagtsøvelser. Det er kraftig og formskøn Lyrik, men vilde maaske dog ikke være blevcn i den Grad rost, som den blev, hvis ikke Forfatterindens Personlighed havde været saa ædel og højtanset. Til sine Venner kunde hun ogsaa regne nogle af Italiens bedste Mænd, som Michel Angelo Buonarroti og Baldassare Castiglione; Ariosto har sunget hendes Pris, og lige over for alt dette har naturligvis en Pietro Aretino's Spot og hadefulde Angreb intet at betyde. C.'s »Rime« udkom første Gang i Parma [1538], »Rime spirituali« [Venezia 1548], derefter »Tutte le rime« [smst. 1558]; 1840 udgaves de i Rom af P. E. Visconti, siden af Saltini [Firenze 1860]. De ere oversatte paa Tysk af Bertha Arndts [Schaffhausen 1858]. »Carteggio di V. C.« er udgiven 1889 i Torino af Ferrero og Müller. (Litt.: Der eksisterer mange Levnedsbeskrivelser af C, saaledes af Albrizzi, af Roscoe [London 1868]; A. Reumont [Freiburg 1881]; Morpurgo [Triest 1888]; Lawley [London 1889, 2. Udg.] og More [Rom 1890]). *E. G.*

Colonna de Castiglione [kastiljo'nej, Adèle d'Affry, Hertuginde af, schweizisk Billedhuggerinde, født 6. Juli 1837 i Freiburg i Schweiz, død i Paris 22. Juli 1879, blev 1856 gift med Hertug Karl Colonna de Castiglione Aldovrandini. Da hun kort efter mistede sin Mand, genoptog hun Billedhuggerkunsten, som hun havde været oplært i fra sin tidlige Ungdom. Hun udførte »Bianca Capello« [1863], to Hoveder af Marie Antoinette, henholdsvis i Tuilerierne og i Temple, »Den hellige Chlotilde«, »Gorgonen«, »Wilhelm Tell« (en kolossal Statue for Altorf i Schweiz), »Bakkantinde«, »Pythia« for den ny Opera i Paris og »Redemptor mundi«. Efter hendes Død blev en Mængde Marmorarbejder og Gipsmodeller, som hun havde testamenteret sin Fødeby, samlet til et særligt Museum i Freiburg. Hun optraadte gerne under Pseudonymet Marcello. *A. Hk.*

Colénna, Palåzzo, i Rom ved Kvirinalets Fod, stammer fra 15. Aarh. og er berømt for sine pragtfulde Galerier og sin dejlige, terrasseanlagte Have, hvor Resterne af Konstantin's Termer findes. Malerisamlingen indeholdt tidligere henved 1,400 Billeder, men er i Aarenes Løb blevet en Del forringet. Blandt de betydeligste Kunstværker kunne nævnes: »Franciskaneren Onofrio Panvino« af Tizian, »Maria's Himmelfart« af Rubens, »Madonna« af Palma Vecchio, 13 Temperalandskaber af Poussin o. s. v. *E. S.*

ColonnåtO (ell. Colomne), en gammel Sølvmønt (Piaster) fra det spanske Sydamerika, som i Præget ved Siden af det spanske Vaaben har to kronede Herkules-Søjler som Symbol paa Gibraltarstrædet. *E. S.*

Colonne [kålå'n], Edouard, fransk Musiker, er født 23. Juli 1838 i Bordeaux, Elev af Pariserkonservatoriet, hvor han særlig uddannede sig som Violinist. I denne Egenskab fik han Ansættelse i den store Operas Orkester, men opgav 1871 denne Stilling for at grunde *Le Concert national.* Som Orkesterdirigent ved dette Foretagende, der senere kaldtes *l'Association artistique* (eller efter Opførelsesstedet *Concerts du Châtelet*), har C. indlagt sig megen Fortjeneste, idet han har fremført eller ladet Komponisterne selv fremføre talrige Værker af den ny franske Musik. En særlig Dyrkelse har C. helliget Berlioz, hvis samtlige store Værker han har opført. *W. B.*

Colonsay [kå'lᵊnse.i] og **Oronsay** [å'rᵊnse.i], to Øer blandt de indre Hebrider V. f. Skotland, ligge ved Mundingen af Firth of Lorne og høre til Grevskabet Argyll. De adskilles kun ved et smalt Stræde, som ved Lavvande kan passeres af Fodgængere, og ere tilsammen 45 □ Km. med (1891) 387 Indb., alle Gaëler, som navnlig drive Faareavl og Indvinding af Soda (*Varech*) af Havtangen. Paa C. skal den hellige Columbanus have slaaet sig ned, før han drog til Jona. *C. A.*

Colōnus (lat.), ifølge romersk Retsterminologi dels overhovedet en Forpagter af en Ejendom paa Landet [c. *partiarius*, en Forpagter, der i Lejeafgift svarede en vis Kvotadel af Afgrøden), dels i den senere Kejsertid (fra Konstantin til Justinian) en livegen, som med Familie og Afkom var stavnsbunden til Jorden (*glebae adscriptus*) og altsaa ikke turde forlade den uden Godsejerens Samtykke. *C.* svarede en Afgift til Jorddrotten — sædvanlig af Afgrøden — og var i meget ikke bedre stillet end en Slave; kun maatte Jordens Ejer ikke vilkaarlig forhøje Afgiften eller sælge ham adskilt fra Jorden, ved hvis Salg han fulgte med i Købet. *K. B.*

Cōlor (lat.), Farve.

Colorādo se Cigarer.

Colorado [kåloᵊra!dou], en af de forenede Stater i Nordamerika, ligger mellem 37 og 41° n. Br. og 102—109° v. L. f. Grw. og har et Fladeindhold af 269,150 □ Km. med (1890) 411,000 Indb. De store Sletter stige fra Øst til Vest efterhaanden op til Klippebjærgene, som i Colorado-, Front- og Sangre de Christo Range naa deres højeste Spidser: Long Peak (4,350 M.), Pike's Peak (4,312 M.) og Mount Lincoln (4,359 M.); imellem Bjærgrækkerne udbrede sig frugtbare Højsletter (Parks), blandt dem den fiodrige San Luis Park (46,000 □ Km.), som begrænses af San Juan Mountains. Den vestlige Del gennemstrømmes af Green- og Grand River, Kildefloder til Colorado, den østlige af South Platte River og Arkansas. Klimaet er mildt og sundt. I Produktion af ædle Metaller, især Sølv, indtager C. den første Plads i Unionen: 1887 produceredes for 4,908,637 Doll. Sølv, for 15,884 Doll. Guld, 1889 for 24 Mill. Doll. Guld og Sølv; 1888 for 6,834,078 Doll. Bly samt 2,185,000 Tons Kul, men Kulminerne ere endnu kun lidet udbyttede. Ved Siden af Bjærgværksdriften naar Agerbruget nu stor Betydning, men beror næsten ganske paa kunstig Overrisling. 1888 vare 1,500,000 Acres Land opdyrkede og ydede Hvede til en Værdi af 1,693,300 Doll., Majs til en Værdi af 469,000 Doll. og Hø til en Værdi af 1,127,000 Doll. Der fandtes $1^1/_2$ Mill. Stkr. Hornkvæg, $^1/_2$ Mill. Heste, 3 Mill. Faar. Hovedstaden er Denver (s. d.). Statens Senat tæller 26 Medlemmer, Deputeretkamret 49. Til Kongressens Repræsentanthus sender C. 2 Medlemmer. C. koloniseredes 1858 af Guldsøgere. 1861 organiseredes det som Territorium, 1870—72 aabnedes det ved Jærnbaner. 1876 optoges det som Stat i Unionen og kaldtes derfor Centennial State, fordi Unionens Hundredeaarsfest fejredes i dette Aar. (Litt.: Fossett, *C., its gold and silver mines*

[New York 1880]; Pabor, *C. as an agricultural state* [New York 1883]", Brockett, *Our western empire* [Philadelphia 1882]; samme, *The State of C.* [New York 1885]; Bancroft, *History of the Pacific States* [20. Bd., San Francisco]). *S. B. T.*

Colorādo [kål°ra!dou], Navn paa tre Floder i Amerika. 1) Rio C, Vestens C, udspringer paa Vestsiden af Rocky-Mountains med to Kildefloder, Green River, som kommer fra Wind River Mountains i Wyoming, og Grand River fra Middle Park i C; de forene sig paa 38° 20' n. Br. i Utah. Floden flyder derpaa mod Sydvest, bøjer mod Syd ved Calville, hvor den bliver sejlbar, og løber ud i den kaliforniske Havbugt; i højre Bred optager den Virgin River, i venstre San Juan River, C. Chiquito (Lille C.) og Rio Gila. Paa det meste af sin Vej løber den igennem uhyre Canons (s. d.), den største er Grand C. Cañon, som har en Længde af 383 Km. C.'s Vandomraade er 582,000 □Km., Længden 2,700 Km., og den er sejlbar for Dampere 735 Km. fra Mundingen til de første Hvirvler. Ved høj Vandstand løber C. i sit nedre Løb undertiden til den mod Vest liggende Coloradoørken, hvis dybeste Sted ligger 60 M. under Havspejlet.

2) Texas'es C. udspringer paa Llano Estacado, løber mod Sydøst forbi Austin og Columbus og falder efter et Løb paa 1,450 Km. paa 37^0 45' n. Br. ud i den side Matagordabugt fra den mejikanske Havbugt. Til Austin er den sejlbar for smaa Dampere, længere oppe lægge derimod talrige Fald Sejladsen Hindringer i Vejen. Dens Bredder ere for det meste skovrige og frugtbare.

3) Rio C. eller Kobu Leufu, Gobu Leobu, den »store Flod«, i den sydamerikanske Republik Argentina, opstaar paa Cordillererne af Rio Grande og Rio de Barrancas, hvorpaa Floden efter et Løb paa 1,150 Km. paa 40^0 s. Br. falder i det atlantiske Ocean N. f. Rio Negro. I sit øvre Løb gennemskærer den frugtbare Distrikter, længere nede strømmer den igennem tørre Pampas. Den svulmer vel stærkt op ved Snesmeltningen, men er dog kun i ringe Grad sejlbar. *C. A.*

Coloradobille se Kartoffelbille.

Colorado City [kål°ra!d°siti] se C. Springs.

Coloradoit (Tellurkvægsølv), et sort, metallisk, sjældent Mineral fra Colorado, bestaar af Tellur og Kvægsølv (HgTe). *N V. U.*

Colorado Springs [kål°ra!d°spriŋz], By i den nordamerikanske Stat Colorado, 1,924 M. o. H. ved Pike's Peak, med (1890) 11,500 Indb., et Mineinstitut, et College, 2 Nationalbanker, betydelig Kvægavl og i Omegnen Guld-, Sølv- og Kulbjærgværksdrift. I Nærheden af C, der besøges meget af Turister, ligge Manitou (s. d.) -Kilderne. Tæt herved Colorado City med 1,200 Indb. *S. B. T.*

Colorādoørken, C. Desert, Nordamerika, det sydøstlige Hjørne af Staten Kalifornien, hvis Midte optages af en Saltsump, som ligger 60 M. under Havets Overflade. Ved høj Vandstand træder Floden C. undertiden ind i denne Indsænkning, hvorfor man har foreslaaet at forvandle den til en Indsø. En Gren af den sydlige Pacifikbane gennemskærer paa 200 Km. denne Ørken. *C. A.*

Colórno, Flække i Norditalien, Provins Parma, ved den lille Flod Parma kun 5 Km. S. f. Poflodcn, har (1881) 2,400 Indb., der drive Avl af Vin og Hamp. Et Slot med pragtfulde Haveanlæg. *C. A.*

Colossae se Kolossai.

Colossēum eller (ital.) Coliseo er nu det almindeligste Navn for det bekendte Flaviske Amfiteater i Rom (se Fig.). C. er anlagt af Vespasian noget 0. f. Forum, i Dalen mellem Velia, Esquilin og Caelius, paa et Sted, hvor Nero havde ladet anlægge et pragtfuldt Bassin. Bygningen blev Aar 80 indviet af Titus med Festlege i 100 Dage. Beliggende omtrent midt i Staden blev C. snart Folkets mest yndede Samlingssted; det rummede 87,000 Tilskuere. Arenaen, der har Form af en Ellipse, er i Gennemsnit 86 og 54 M.; under den findes murede Rum til de Dyr, som skulde optræde i Kampene. Den omgivende Bygning har overalt samme Dybde. Længdeaksen er 188 M., Tværaksen 156. Den samlede Højde af de fire Etager er $48_{,50}$ M. Materialet er mest Travertinkvadre. Ydermuren bestaar i de tre nederste Etager af Arkader, der ere smykkede med henholdsvis doriske, ioniske og korinthiske Halvsøjler. Gennemgangene i nederste Etage, 80 i Tallet og nummererede, føre ind til et velordnet System af bekvemt indrettede Gange og Trapper i det indre. Af Tilskuerpladsen er den nederste og fornemste Afdeling, Podium, af Hensyn til Faren fra de vilde Dyr noget højere, end det i Teatre var sædvanligt. Her havde den kejserlige Familie, Senatorer, Præster og de vestalske Jomfruer deres Plads. Oven over Podiet laa den øvrige Tilskuerplads i tre Etager (*maeniana*); den første, der bestod af omtrent 20 Rækker, var bestemt til Ridderne, den anden (med omtrent 16 Rækker) til romerske Borgere. Øverst sad det fattigste og tarveligste Publikum. Til Værn mod Regn og Solskin kunde der udspændes et Sejl. C. var det største Amfiteater og overhovedet en af Romertidens største Bygninger. Bestemt var det til Opførelsen af Gladiatorkampe og Venationes (Dyrekampe). Her optraadte bl. a. Kejser Commodus, som paa een Dag nedlagde 100 Bjørne og en anden Dag selv kæmpede som Gladiator. Lynnedslag og Brand nødvendiggjorde gentagne Restaurationer af Bygningen i Kejsertiden. I Middelalderen tjente C. til Fæstning for romerske Stormænd, bl. a. Frangipani og Annibaldi. I 14. Aarh. begyndte Ødelæggelsen; Stene toges herfra til Palazzo Venezia, Farnese o. a. Clemens X anlagde en Salpeterfabrik i C. Først fra Benedict XIV har man beskyttet de endnu bestandig mægtige Ruiner mod videre Ødelæggelse. *K. K.*

Colossochēlys (Sivalik-Skildpadden), en kæmpemæssig uddød Landskildpadde med et Skjold paa over 2 M.'s Længde. Funden i indiske miocene Dannelser. *Ad. J.*

Colóstrum, Raamælk, den Vædske, der afsondres, før den egentlige Mælkeafsondring kommer i Gang. Det er en gulig, ofte tykflydende Vædske, der er rigere paa faste Stoffer, navnlig Fedt, Mælkesukker og Salte, end egentlig Mælk. De i Mælken indeholdte Mælkekugler ere i C. forenede til større Kugler eller Klumper, de saakaldte Colostrumkugler. Endvidere er C.'s Æggehvidestof overvejende Albumin (Sero-Albumin) og ikke, som Mælkens, Kasein. — C afsondres hos Kvinden fra 3. — 4. Maaned i Svangerskabet til nogle Dage efter Fødselen, i hvilket Omdannelsen til egentlig Mælk gaar for sig, saa at der i Reglen fra 4. Dag kun udskilles ren Mælk. Man har opstillet den Formodning, at C, paa Grund af sit større Indhold

af Sukker og Salte, skulde virke afførende og derved bidrage til en hurtig Udtømmelse af det i Tarmen under Fosterlivet opsamlede Indhold (Mekonium, s. d.). *Lp. M.*

Colquhoun [kᵒhu!n], Patrick, engelsk Politiembedsmand og Statistiker, (1745—1820). I sit af

Colosseum.

praktiske Foretagender stærkt opfyldte Liv fik C. ikke desto mindre Anledning til at affatte omtr. 30 større og mindre Skrifter af socialvidenskabeligt Indhold. Blandt disse have navnlig følgende varigere Interesse og Betydning: »Treatise on the Police of the Metropolis« [1795], »Treatise on Indigence« [1806] og særlig »Treatise on the Population, Wealth, Power and Resources of the British Empire . . .« [1814], der skønt — som han selv opgiver — ingenlunde nøjagtigt i sine statistiske Meddelelser, afgiver en værdifuld Kilde til Belysning af de sociale Tilstande i England ved 19. Aarh.'s Begyndelse. *K. V. H.*

Colt [ko !ult], Samuel, nordamerikansk industridrivende og Opfinder, (1814—62), gik til Søs, var derefter i Lære i et Farveri i Massachusetts og erhvervede sig samtidig paa egen Haand en Del Kundskaber i Kemi, som han udnyttede som Foredragsholder, og som derved atter gave ham Midlerne til yderligere at forbedre sin Opfindelse, Konstruktionen af en Revolver, som han allerede til Søs havde givet sig i Lag med. 1835 tog C. sit første Patent; en af ham oprettet Revolverfabrik i Patterson i New Jersey fallerede vel 1842, men 1847 kunde han atter, under den mejikanske Krig, optage Fabrikationen og fik fra Regeringen en større Bestilling paa sine Revolvere. 1850 flyttede han sin ny store Fabrik fra Whitneyville til Hartford; den tog hurtig et stort Opsving (en daglig Produktion af 1,000 Revolvere), der fremmedes bl. a. ved Indførelsen af Revolveren i den amerikanske Hær og ved den amerikanske Borgerkrig.

Colton [ko'ultən], Caleb, engelsk Forfatter, født 1780 (?), død 28. Apr. 1832. C. gik i Eton Skole, studerede derefter i Cambridge og blev Præst i en ung Alder. — Han var i Besiddelse af stor Veltalenhed og har skrevet fortræffelige Digte og Aforismer, men stod lavt som Menneske. Han ruinerede sig ved Spil og blev nødt til at forlade Landet; først flygtede han til Amerika, senere til Frankrig, hvor han i Fontainebleau skød sig. Af hans Værker kunne nævnes: »Napoleon, or Lines on the Conflagration of Moscow« [1816, 4. Udg. 1822], »Hypocracy, a Satire<, »Remarks, Critical and Moral, on the Talents of Lord Byron« [1819], »Lacon, or Many Things in Few Words, addressed to those who thinks« [1820]. *C. K.*

Colton [ko'ultən], Calvin, amerikansk gejstlig, Journalist og Nationaløkonom, (1789—1857). C. var først presbyteriansk, senere episkopal Præst, men forlod den gejstlige Stand for at gaa over i Journalistikken. 1852 blev han Professor i National-

økonomi ved Trinity College, Hartford, Connecticutt. Han sluttede sig trofast til Henry Clay (s. d.), hvis Biografi, Taler og Breve han udgav, og forfægtede energisk denne Politikers Lære om Beskyttelse for den indenlandske Industri. Foruden ved nogle Rejsebeskrivelser og religiøse Skrifter har C. varigere Betydning navnlig ved sine større Bøger: »The Junius tracts« [1843—44] og »Public Economy for the United States« [1848]. *K. V. H.*

Colŭber, Colubrĭdae, se Snoge.

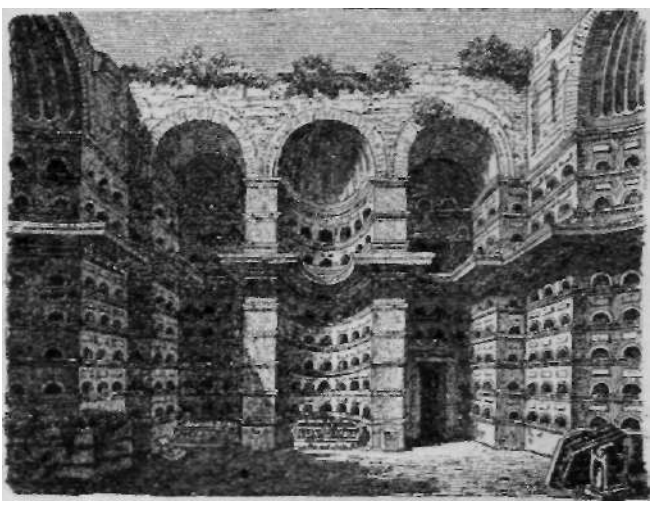
Colúmba, 1) se Duer. 2) (astron.) se Duen.

Colúmba, den Hellige, irsk Munk, født 521, død 597 paa Øen Jona. Født af fyrstelig Familie, sandsynligvis i Gartan i Donegal, kaldtes ogsaa Columbkille; nogle mene, at hans egentlige Navn var Crimthan. Han drev lærde Studier, blev præsteviet og drog 40 Aar gl. med 12 Ledsagere til Skotland for at kristne Nordpikterne. Midtpunkter for hans Mission var det af ham grundede Kloster paa Øen Jona. Hvor han fandt en modtagelig Jordbund, grundede han et Kloster, hvis Opgave var at kristne det omliggende Land, og han vandt Pikterne for Kristendommen. Jona blev Hovedet for den af ham grundede Kirke, og dets Abbed, skønt kun præsteviet, ordinerede Biskopperne. C.'s store og ædle Personlighed led ingen Skade, da Romerkirken senere bekæmpede og udryddede den keltiske Kirke, hvis tro Søn han var. (Litt.: Reeves, *The life of Columba* [Dublin 1857]). *L. M.*

Columbacsermyg se Kvægmyg.

Columbānus, irsk Munk, født i Leinster ca. 550, død 615, blev opdragen i Klostret Bangor. 590 forlod han med 12 unge Mænd Bangor og slog sig ned i Burgund, hvor han grundede Klostrene Anegray, Luxeuil og Fontenay med en meget streng Regel. Fra disse Klostre udgik en alvorlig sædelig Reformation. Menigmand beundrede C. for hans strenge Alvor; men det burgundiske Hof med Dronning Brynhild hadede ham for hans frimodige Vidnesbyrd. C. forplantede den keltiske Kirkes ejendommelige Skikke til Fastlandet, hvorfor de romerske Præster modarbejdede ham og fik ham anklaget paa en Synode af franske Bisper (602). Brynhild og hendes Søn Kong Thierry II lode ham med Magt føre ud af Landet. Han slog sig saa ned i Schweiz og prædikede ved Zürich og Bodensø; men da Thierry II erobrede Austrasien, drog C. til Italien. Han blev vel modtagen af Longobarderkongen Agilulf og grundede Klostret Bobbio, hvor han døde efter at have arbejdet for Ortodoksiens Sejr over Arianismen. I 8. Aarh. toge de af ham stiftede Klostre, der bleve Arnesteder for videnskabeligt Liv, Benedikl's Regel. (Litt.: *Columbani Opera (Regula coenobialis, Sermones XVI, Epistolae VI, Carmina IV)* i *Gallandii Bibliotheca P P* [Venezia 1780, XII, S. 319]; Migne, *Patrologiae cursus completus* [Paris 1850, LXXX, S. 201]; Hertel, »Ueber des heil. Columban Leben und Schriften« i »Zeitschrift fur die hist. Theologie« [1875]; Seebass, »Ueber C.'s Klosterregel und Bussbuch« [Dresden 1883]). *L. M.*

Columbarĭum (lat.), Dueslag; saaledes kaldtes ogsaa, paa Grund af Ligheden, hos Romerne i Oldtiden de underjordiske Gravkamre, i hvis Vægge der til Askeurnerne var anbragt smaa Nicher i Rækker over hinanden. En lille Marmortavle over hver Niche indeholdt den afdødes Navn. C. er en maaske oprindelig etruskisk, men senere specifik romersk Gravform, findes alene i og ved Rom og synes hovedsagelig at være bleven anvendt i 1. Aarh. e. Chr. C. benyttedes ikke af de velhavende til deres egen Begravelse, men indrettedes af dem for deres talrige frigivne og Slaver. Andre byggedes af Begravelsesselskaber til deres Medlemmer, mest fattige Folk. Der er i alt fundet omtrent 100. Til de

Columbarium.

bekendteste hører det, hvori Augustus'es Gemalinde Livia's frigivne og Slaver bleve bisatte (se Fig.); det ligger ved Via Appia og bestaar af flere Rum, hvoraf de inderste ere rigt dekorerede. Meget anseligt er ogsaa C. i Vigna Codini, som i ni Rækker indeholder 425 Nicher. *K. K.*

Columbia [kᵒlə'mbᵉa], 1) Forbundsdistrikt i de forenede Stater i Nordamerika med Forbundshovedstaden Washington, adskilt ved Potomakfloden fra Virginia, men for øvrigt omgivet af Maryland, 191 □ Km. med (1890) 229,800 Indb., deriblandt 76,000 farvede. C. styres af 3 Kommissærer under Kongressens lovgivende Myndighed, og Borgerne have ingen Stemme.

2) Navnet paa flere Byer i de forenede Stater. 1) Hovedstad i Sydcarolina ved Congaree River med (1890) 15,333 Indb. C. er anlagt 1787 og er regelmæssig bygget med brede, retvinklede Gader. Den har et Statsuniversitet, flere Colleges, et Vajsenhus og betydelig Bomuldshandel. 2) By i Pennsylvania ved Susquehannah med (1890) 10,600 Indb., Træ- og Kulhandel og flere Støberier. 3) By i Missouri med et Statsuniversitet og (1890) 4,000

Indb. 4) By i Tennessee, et Jærnbaneknudepunkt med (1890) 5,400 Indb.

3) se Britisk Columbia. 4) C. College; se New York. *S. B. T.*

Columbia [kolə'mbea] ell. **Oregon** [å'regən], Flod i det vestlige Nordamerika, udspringer i Dom. of Canada i den lille Sø C. paa Vestsiden af Rocky Mountains paa 50° n. Br. I den første Del af sit Løb følger den Klippebjærgenes Fod i nordvestlig Retning, indtil den omtrent ud for Mont Hooker og Athabascapasset (52° 10′ n. Br.) meget brat og pludselig vender sig mod Syd. Den gennemstrømmer nu de to langstrakte Søer Arrow Lakes og træder ved Forth Shepherd ind i A. U. S., Staten Washington, efter at den tæt ved Grænsen har optaget i venstre Bred Kootanil og Clarke's Fork. Ved Grænsen har den en Højde over Havet af 385 M.; den fortsætter med store Krumninger sit sydvestlige Løb; neden for Colville danner den en Række Strømhvirvler og Vandfald og optager Spokane i venstre og Okinane i højre Bred. Til den sidstes Munding har den været ledsaget af Skove, nu træder den ind i Stepperne og Prærierne paa C.-Sletten. Efter i venstre Bred at have optaget sin største Biflod, Levis Fork ell. SnakeRiver, »Slangefloden«, bøjer den af mod Vest og har fra nu af en vestlig Retning langs Grænsen mellem Staterne Washington og Oregon. Før C. naar ned i Kystregionen, gennembryder den Kaskadebjærgene i to Kløfter, nemlig de af høje Basaltvægge dannede *the Dalles*, »Renderne«, hvor Floden indsnævres til en Bredde af 75 M. og under Foraarsstigningen naar 19 M. over Vinterens Vandstand. 60 Km. længere nede danner den de 15 M. høje Cascades; i sit nedre Løb optager den fra Syd Willamette og vider sig endelig ved sit Udløb i det stille Ocean ud til en Bredde af 11 Km., men Indsejlingen er farlig paa Grund af Sandbanker, hyppig Taage og stærke Vinde. C. er 2,250 Km. lang og har et Vandomraade paa 772,000 □Km.; men trods sin Længde har den kun ringe Betydning for Sejladsen, idet kun i alt 965 Km. ere sejlbare, fordelte paa fire Strækninger, hvoraf den første fra Mundingen til Cascades er 190 Km. Vigtigere end Sejladsen er det rige Laksefiskeri, aarlig 12½ Mill. Kg. *C. A.*

Columbĭa (Colombia) (se Kortet »Peru m. fl.«), Republik i det tidligere spanske Sydamerika, ligger mellem Venezuela, Brasilien og Ecuador og beskylles mod Nord af det caribiske Hav, mod Vest af Pacifikhavet. Foruden det nordvestlige Hjørne af Sydamerika omfatter Staten den smalle Panamátange indtil Golfo Dulce og Chiriqui-Lagunen (under 83° v. L. f. Grw.). Paa Nordkysten, som længst mod Øst afsluttes med Halvøen Goajira (Nordspids Punta Gallinas) ved Maracaibobugten, afsættes Darienbugten, paa Stillehavskysten, der ender med Cap Manglares (1½° n. Br.), Panamagolfen, St. Miguel- og Buenaventurabugterne. Blandt de faa og ubetydelige Øer maa nævnes Coiba og Perlearchipelet S. f. Panamátangen. Arealet anslaas til 1,330,875 □Km.; men Tallet tør kun opfattes som tilnærmelsesvis rigtigt, bl. a. fordi Landgrænsen, der til Dels gaar igennem ubeboede, herreløse Egne, langtfra er fast afstukken.

Overflade og Vandløb. Den østlige Halvdel af C. er et stort, af Tilløb til Orinoco og Amazonas gennemstrømmet Lavland, som dels hører med til Llanos (s. d.) og har Karakter af udstrakte Græssletter, dels falder inden for det store ækvatoriale Skovbælte omkring Amazonfloden. Hele Resten af Landet omfatter derimod de nordlige Udløbere af Sydamerikas Andes med de mellemliggende anselige Floddale. Dette, det egentlige C.'s Terrain og Hydrografi ere i store Træk meget simple. Bjærgknuden Pasto, tæt ved Ecuadors Grænse, bør retteligst vælges til Udgangspunkt ved en Behandling af C.'s Andes. Fra denne 4,264 M. høje Vulkan, der er i stadig Virksomhed og omgives af talrige andre Udbrudskegler, udstraale nemlig i Vifteform de tre mægtige Cordillerekæder (Central-, Øst- og Vestcordilleren), som væsentlig bestemme Overfladens Form. I de to lange, dybe Dale, som skille Bjærgdragene skarpt fra hinanden, løbe i nordlig Retning C.'s Hovedaare, Magdalena — den fjerde i Vandrigdom blandt Sydamerikas Strømme — og dennes Biflod Cauca. Centralcordilleren (eller som den ofte kaldes Sierra de Quindio) er den Kæde i C, som har det mest regelmæssige Forløb, uden Sidekæder, og som ogsaa har de højeste Toppe, det mest alpine Præg, hvorfor den maa betragtes som Hovedkæden. I geologisk Henseende bestaar den, ligesom de to andre Cordillerer, af krystallinske Stenarter og Kridtdannelser, men udmærker sig tillige ved sin Rigdom paa vulkanske Pyramidebjærge, dem, manganske savner i Øst- og Vestcordilleren. Allerede tæt N. f. Pasto ligger den mægtige Vulkan Puracé (ca. 5,000 M.), der et Par Gange i 19. Aarh. har haft stærke Udbrud og længere Nord paa følges af det tretoppede Huila (5,500 M.), hvorfra Svovldampe udstrømme. Under Kædens videre Forløb danner Quindíopasset (3,485 M.) en Tværvej mellem Magdalena og Cauca; men snart stiger Højden atter, idet Kæmpen blandt C.'s Andes, den snedækte Lavakegle Tolima, som enkelte Gange i 19. Aarh. har udsendt Dampsøjler, V. f. Bogotá stiger til 5,616 M. Andre høje Arner, til Dels i svag Virksomhed, følge efter, saaledes St. Isabel (5,110 M.), Ruiz (5,300 M.) og endelig Mesa de Herveo, den nordligste Vulkan i hele Kæden, som nu, efter at have spaltet sig i flere Grene, ender i Nærheden af Cauca's Udløb i Magdalena. Den østlige Cordillere naar vel ikke saa betydelige Højder som Centralcordilleren, men breder sig stærkt ud til Siderne og danner et anseligt Alpeland med uregelmæssige Kæder og mellemliggende Højsletter. Paa en af disse (en tidligere Sø) ligger Hovedstaden Bogota 2,645 M. o. H. Herfra ses mod Syd det colombianske Olymp, Suma-Paz-Kæden (4,310 M.), som tager sig prægtig ud i den nedgaaende Sol og derfor har gjort stærkt Indtryk paa Bjærgfolkenes Fantasi. N. f. Bogota ligger Østcordillerens højeste Parti, Sierra Nevada de Cocui (5,085 M.), men hen ad Goajirahalvøen til, hvor Cordilleren taber sig i Sierra Perijaå, synker Højden atter, og Passer paa kun 900 M. skabe en temmelig let Forbindelse mellem Magdalena og Maracaibosøen. De vældige Længdedale omkring Cauca og den til Stillehavet flydende Patiá danne den østlige Begrænsning for Vestcordilleren, som paa sine Steder falder saa brat af mod Cauca, at denne kommer til at flyde i en uhyre Kløft. Kæden gaar ud til det caribiske Hav, men staar ikke i orografisk Forbindelse med Mellemamerika, hvorfra

Artilder, der savnes under C, maa søges under K.

den adskilles ved den til Darienbugten søgende Atrato's Dal. Den højeste Top synes at være Cérro Torrå (3,840 M.). — Hvad C.'s Andes angaar, maa endnu tilføjes, at en lav Kæde, den saakaldte Kyst- eller Chocó-Cordillere, gaar parallelt med Stillehavets Bredder, mod Øst begrænset af Atrato og Dalen omkring San Juan (til det stille Hav) og strækkende sig fra Buenaventurabugten til Panamåtangen, hvor Sænkningen bliver saa stærk, at Banelinien mellem Colón og Panama kun stiger til 80 M., og hvor Jordbundens ganske unge Dannelser tydelig vidne om, at der her i en, geologisk talt, meget sen Tid har eksisteret et Stræde mellem Atlanterhavet og det stille Ocean. — Paa et enkelt Punkt uden for det egentlige Cordil leresystem antager C. en bjærgrig Natur, det er i det 5,100 M. høje Sierre Nevada de Santa Marta, hvis snedækte Granitmasse rager brat op fra det caribiske Hav 0. f. Magdalena's Munding og danner et ganske isoleret Bjærgparti, begrænset mod Syd, som det er, af dybtliggende, moradsige Lavlande.

Klimaet og den organiske Natur fremtræde med et vidt forskelligt Præg efter Højden o. H. Der er en jævn Overgang fra det lave i Lands tropiske Hede, rige Vegetation og Dyreliv til Bjærghøjdernes evige Sneregion; men det er bleven traditionelt for Oversigtens Skyld at sondre mellem flere Højdetrin — Tierra caliente, Tierra tempiada, Tierra fria, Páramos og Sneregionen — en Inddeling, der til Dels er vilkaarlig, men dog ogsaa hviler paa visse klimatiske eller endnu mere paa plantegeografiske Forhold. I Tierra caliente, som naar fra Havfladen til 1,000 M., hersker det ægte Tropeklima med en aarlig Middelvarme af mindst 24^0. Tætte Urskove med Rigdom paa Palmer, Lianer og Epifytter brede sig næsten overalt, hvor Aaret falder i to Regn- og to Tørtider (saaledes i Magdalena's Dal); men naar Regntiderne smelte sammen til een, og Tørtiden strækker sig over 5—6 Maaneder, hvilket Llanos frembyder et Eksempel paa, danne udstrakte Græsarealer den herskende Planteformation. Tierra tempiada (indtil 2,000 M.) er det subtropiske Bælte, Aarets Middelvarme naar mindst 18^0. Her ere Palmerne forsvundne, og det er Træbregner, Kinatræer, stedsegrønne Ege, som udgøre Skovenes karakteristiske Planteformer; men Faunaen er omtrent den samme som i Tierra caliente, man træffer baade Jaguarer, Pumaer, Papegøjer og Kolibrier, ja nogle af disse Dyr optræde endog, om end sporadisk, paa selve Páramos. Tierra fria (indtil 3,000 M.) er nu som før den egentlige Kulturzone i C. De civiliserede Indianerfolk, som paa Erobringstiden beboede C, havde deres Hjem i dette Bælte. Her, hvor den aarlige Middel varme ligger mellem 12 og 18^0 (Bogotá's koldeste og varmeste Maaned + $13^1/_2$ og + 15), og hvor en tilstrækkelig Nedbør væder Jorden (ca. 1,900 Mm. aarlig), synes da ogsaa Forholdene gunstige for Menneskets Udvikling. Det tempererede Klima, der minder om et evigt Foraar, er i det hele sundt, Tierra caliente's farlige Febersygdomme optræde saa godt som aldrig, og Lungesvindsot er en ukendt Sygdom i denne Højde, ligesom det nærmest kun er den ringe Sans for Renlighed, der er Aarsag til den epidemisk herskende Tyfus. Noget generende virker det ret hyppige og stærke Temperaturskifte; paa sollyse Dage bliver Varmen let trykkende, men Heden kan hurtig afløses af klamme Taager, og Gigt er af den Grund ingen ualmindelig Sygdom her. I en Højde af 3,000 M., hvor Páramos begynde, hører i Reglen den sluttede Skov op, det er da kun under særlig gunstige Forhold, at Smaaskove kunne træffes 3,400 M. til Vejrs. Vegetationen er nu sparsom og bestaar af Buske og Urter, som snart have tykke og uldklædte, snart læderagtige og sammenrullede eller tornede Blade. Naar Solen skinner heroppe, trænge dens Straaler med stor Kraft gennem den tynde Luft; thi Insolationen (o: den direkte Solstraaling) er langt stærkere end i Lavlandet; men Páramo'en præsenterer sig sjælden i fuld Belysning, tyk Taage, der jævnlig bringer vedholdende Regn, hviler næsten stadig over disse Højder. Temperaturen hæver sig i de øvre Egne af Páramos (4,000 M.) kun lidet over Frysepunktet, og nødig vover man sig fra de lune Dale herop, hvor den iskolde Vind pisker Vandreren grove Hagl i Ansigtet og truer Tropebeboerne med farlige Tilfælde af Koldbrand. Paa timelange Rejser øjnes ofte ikke en Menneskebolig, og faar man endelig en saadan i Sigte, er det en simpel Lerhytte, hvis fattige Ejer frister Livet ved at dyrke en Smule Byg og Kartofler. Páramos stige i det hele taget til den øverste Grænse for menneskelig Bebyggelse, og i en Højde af 4,500—5,000 M. afløses de af den evige Sne, der hist og her udsender Gletschere. — Hvad Menneskelivets og Kulturplanternes Forandringer med Højden for øvrigt angaar, henvises til det følgende.

Befolkningen skal udgøre ca. $3^1/_2$ Mill. Individer, hvoraf 15 p. Ct, angives at være Indianere, 10 p. Ct. hvide, 40 p. Ct. Mestizer, Resten Negre eller Mulatter. Folketypen veksler med Højden o. H. I Tierra caliente er den mørke Hudfarve, som skyldes Negerblodet, stærkt fremtrædende, og de sortes Smag for grelle Farver giver sig Udslag i Benyttelsen af lyse, spraglede Klæder; Tierra tempiada og Tierra fria derimod skyes af Negrene, heroppe hersker Indianernes eller Kreolernes lysere Lød, og hvad Dragten angaar, er sort Yndlingsfarven. Det er en almindelig Regel, at Befolkningens mere dannede Bestanddel er Hvide, Middelstanden Mestizer og den lavere Klasse Indianere eller Negre; de Hvide repræsentere bl. a. Embeds- og Godsejerstanden, skønt rigtignok ogsaa mangen indvandret Europæer har slaaet sig ned som Købmand eller Haandværker. Som i Dragten gør ogsaa i Boligen en vis Modsætning sig gældende mellem de hede Lavlande og Bjærgegnene, hist opfører den fattige sig en Hytte af Bambusrør med Palmetag, her udgør en tarvelig Lerhytte Bondens Hjem; men for øvrigt have de større Gaarde (Haciendaer) overalt det samme Præg og gøre med deres Lervægge og faa elendige Værelser et lidet herskabeligt Indtryk; Godsejeren plejer da ogsaa at overlade Gaarden til sin Forvalter og selv praktiserer han i Byen som Læge, Advokat e. l. Byerne ere alle Vegne som støbte i een Form. Enhver ordentlig By maa efter spansk-amerikansk Opfattelse være regelmæssig delt i kvadratiske Bygningskomplekser, og derfor løbe Gaderne altid lige ud, skærende hinanden under rette Vinkler og hyppig orienterede efter de fire Verdenshjørner. I Midten af Byen have Husene i Reglen to Etager, ere opførte af lufttørrede, hvidkalkede Sten og prydede med udskaarne Bal-

koner og Trægitre for Vinduerne; men fjerner man sig fra dette aristokratiske Kvarter, blive Husene snart enetages, Gaslygterne forsvinde og erstattes i det højeste af Petroleums-lamper, som hænge tværs over Gaden; i Stadens Udkanter er det endelig Indianerlandsbyen med dens Hytter af stampet Ler, der træder en i Møde. Slet Brolægning, Rendesten midt gennem Gaden og megen Urenlighed karakterisere yderligere de colombiske Byer; selv den ret anselige Hovedstad, der dog for Colombianeren staar som Indbegrebet af alt stort og smukt, et andet Paris, hæver sig ikke over dette primitive, provinsielle Stade. Gamle spanske Kirker og Klostre, delvis (som i Panama) i Ruin, pleje at være til Stede i Byerne i stort Antal; men af gamle indianske Mindesmærker er intet bevaret. — Af de talrige Indianerstammer, der paa Erobringstiden befolkede C, stod Muisca- eller Chibcha-stammen, paa Højsletten omkring det nuværende Bogota, højt i Kultur. Ligesom Atztekerne og Peruanerne vare disse Indianere kyndige i Agerbrug og Vævning, de indvandt Salt og Guld af Bjærgene og formede Guldet til Skiver, der anvendtes som Mønt ved den livlige Handel med Omverdenen. Efter Undertvingelsen gik Højslettens Beboere hurtig tilbage i Antal, og om end Ansigtstræk og Legemsbygning hos Flertallet af dem endnu i vore Dage røbe Afstamning fra de gamle Indianere, have de dog mistet deres nationale Præg; de ere mer eller mindre gennemtrængte af spansk Blod og spansk Aand, over et Aarhundrede er gaaet, siden nogen Olding blandt Muiscafolket talte Indianersproget, som ganske har maattet vige for Spansk, og ligeledes er Katolicismen trængt sejrrig igennem. Imidlertid er der i C. talrige andre, men rigtignok kun smaa, Indianerstammer, som have holdt sig saa temmelig uberørte af Spanierne og endnu til Dels leve i Naturtilstand. Smaahorder i Bjærgene og paa Llanos undfly Civilisationen ved at føre et omvankende Liv eller skjule sig i Skovens Tykninger, og overhovedet fastholde Indianerne uden for C.'s egentlige Kulturzone med stor Sejhed deres nationale Grundpræg, selv Stammer, som officielt ere gaaede over til Kristendommen og lade deres Børn døbe, have derfor ikke glemt de gamle religiøse Ceremonier. I intellektuel Henseende staar C. lavt. Almueundervisningen er gratis, men meget mangelfuld; 1891 fandtes 1830 Skoler med kun ca. 100,000 Elever. Paa Landet have vel de fleste nogenlunde befolkede Kommuner en Skole; men Afstandene ere i Reglen for store og Værdsættelsen af Kundskaber for ringe til, at Forældrene skulde lade Børnene nyde godt deraf. I Byerne er Forholdet lidt bedre, og i Bogotá skal f. Eks. $^1/_3$ af Indbyggerne kunne læse og skrive; men selv de højere Læreanstalter, hvortil Nationaluniversitetet i Bogota, nogle Kollegier og Præsteseminarier høre, fattes de simpleste Undervisningsmidler og professionelle Lærere; de indfødte Læger og Apotekere bl. a. ere da ogsaa højst elendige. Moralen staar højere, end det efter dette var at vente, i Lavlandene med den talrige Negerbefolkning forekomme Mord og Overfald nok nu og da; men paa de indre Højsletter rejser man trygt, da Indianeren er fredelig og for indolent til at begaa alvorlige Forbrydelser, han stjæler i det højeste Smaating ved given Lejlighed; lyve, det gør derimod saare mange i C., baade høje og lave, og den lidet udviklede Retsfølelse gør det vanskeligt for den fattige at skaffe sig Ret over for Rigmanden. Gejstligheden, før saa rig og mægtig, har mistet det meste af sin Velstand og Anseelse, Præsterne ere meget uvidende. En Ærkebiskop residerer i Bogota og 5 Biskopper i Popayan, Cartagena, St. Marta, Antioquia og Panama. Administrativt danner C. en republikansk Enhedsstat, La República de C, som falder i 9 Departementer (Antioquia, Bolivar, Boyacá, Cauca, Cundinamarca, Magdalena, Panama, Santander, Tolima). I Spidsen for Republikken staar Præsidenten, der vælges paa 6 Aar og har 7 ansvarlige Ministre ved sin Side. Den lovgivende Forsamling, som bestaar af Senatet og Repræsentanternes Hus, samles kun hvert andet Aar. I Senatet sidde 27 (3 for hvert Departement) indirekte paa 6 Aar valgte Medlemmer, som maa være over 30 Aar gamle. Repræsentanternes Hus tæller 68 (1 for hver 50,000 Indb.) direkte paa 4 Aar valgte Medlemmer (paa over 25 Aar). Af enhver Vælger kræves, at han er fyldt 21 Aar og kan læse og skrive eller har en aarlig Indtægt paa 500 Pesos eller en Grundejendom til en Værdi af 1,500 Pesos. Forfatningen er af 5. Aug. 1886. Finanserne ere i en slet Tilstand, Statens Indtægter i 1893 beløb sig til ca. 25 Mill. Pesos, Udgifterne til $27^1/_3$ [1 Peso (Papirpeso) reelt = 1,80 Kr., nominelt mere]. Statsgælden over 50 Mill. Pesos. Guld- og Sølvmønter præges ikke mere og ere saa godt som forsvundne af Landet, man kender kun de ædle Metaller som Handelsvare, det gængse Betalingsmiddel er Papirspenge. Hæren tæller i Fredstid 5,500 Mand; men i Krigstilfælde er enhver Columbianer værnepligtig. Nogen Flaade eksisterer ikke.

Næringsveje. Landbefolkningen udgør Hovedmassen af C.'s Indbyggere, og Landbruget er det vigtigste Erhverv. Medens de gamle Indianere kun dyrkede nogle faa Kulturplanter (Majs, Quinoahirse, Maniok, Kartoffel, Bomuldsplanten, Batat, Kakao og Tobak) og ingen Husdyr holdt, indførtes efter Erobringen den gamle Verdens dyrkede Planter og Husdyr, og siden den Tid ere Bananen og Sukkerrøret med deres lysegrønne Løv og Kaffetræet med sine myrteagtige Blade og røde Frugter blevne karakteristiske for det colombianske Landskab. Hver Kulturplante finder sine gunstigste Livsbetingelser i en bestemt Højde o. H. Mest uafhængig af Omgivelserne er Majsen, som kun taber sin Spireevne i de hedeste Dale og paa de koldeste Højder. Kakao, Indigo, Ris og Tobak høre fortrinsvis hjemme i Tierra caliente, medens Bomuldsplanten, Bananen, Sukkerrør og Maniok tillige gaa et Stykke op i Tierra templada's tempererede Strøg, hvor de møde Orangerne og Kaffetræet, hvilket sidste trives indtil 2,000 M.'s Højde. Derover ligger Tierra fria med sin Kultur af Hvede, Byg, vore hjemlige Grønt- og Frugtsorter; til denne sidste Zone hører Bogota's Højslette. Agerbruget drives overalt meget primitivt, Ploven er endnu ofte af Træ, og om Gødning af Jorden eller Vekseldrift er der sjælden Tale; Udbyttet derfor tarveligt. Driften af de smaa Gaarde gaar væsentlig ud paa at tilfredsstille Familiens daglige Behov; paa de større Ejendomme arbejdes ogsaa for Udførselen ved Anlæg af store Plantager med Sukkerrør, Kakao- og Kaffetræet, hvilket sidste er den colombianske Kurturplante, der leverer det største

Artikler, der savnes under ***C****, maa søges under* ***K****.*

Bidrag til Eksporten. Skønt Plantekost baade i Høj- og Lavlandet udgør Folkets Hovednæring, er Husdyrholdet ikke ringe. Faar ere sjældne i Tierra caliente, men hyppige i Tierra fria og paa de høje Páramos. Hornkvæg træffes paa alle Højdetrin, men der ofres liden Omhu paa dets Opdræt, det giver derfor kun lidt Mælk og græsser oftest uforstyrret paa Marken, indtil det er slagtefærdigt. Saavel Heste som Muldyr og Æsler spille en Rolle for Transporten i det uvejsomme Land, og Svinet er i alleregentligste Forstand Husdyr i hver Fattigmands Hytte. Baade Hornkvæg og Transportdyr have i de varme Egne korte, glatte Haar, men anlægge oppe paa Páramos en tyk, tottet Pels; om Svinet paastaas endog, at det bliver uldhaaret deroppe. — Hvad Skovbruget angaar, var Produktionen og Udførslen af Kinabark indtil for faa Aar siden meget betydelig; men dette Erhverv udviklede sig til en sand Rovdrift, de forskellige Handelshuses Arbejdere leverede hinanden formelige Bataller i Skovene for at komme i Besiddelse af den kostbare Bark, og Kinatræerne, som trives i en Højde af 1,500—3,000 M. paa Cordillerens Skraaninger, ere nu sjældnere Fremtoninger i C.'s Skove. Prisen paa Barken er gaaet ned, og Forsøg med Anlæg af Kinaplantager have derfor ikke givet videre Udbytte. I Skovene samles en Mængde prægtige Orkidéer til Europas Væksthuse; desuden indvindes Kautsjuk og Elfenbensnødder. — C.'s Metalrigdom er overordentlig stor, og dog giver Bjærgværksdriften kun et temmelig ringe Udbytte. I halvfjerde Aarhundrede har C. produceret Guld til en samlet Værdi af $2^1/_2$ Milliard Kr.; men Pengemangel og uheldig Ledelse har ofte hemmet Driften, som Lovgivningen tillige lægger Hindringer i Vejen for, og nutildags er Guldproduktionen ikke betydelig. Sølvminerne (i Magdalena's øvre Dal), der under det spanske Herredømme udnyttedes stærkt, ere næsten opgivne, derimod spiller Indvindingen af Salt endnu, som i Muiscatiden, en stor økonomisk Rolle for Bogotá's Højslette, hvor man ligeledes (ved Muso) finder Verdens smukkeste Smaragder, som allerede længe før Spaniernes Komme søgtes af de indfødte. I 19. Aarh. er man begyndt at bearbejde de rige Jærnlejer i Bogotá's Cordillerer, og de love godt Udbytte i Fremtiden. — I Modsætning til de dybe, varme Regioners Beboere, hvem Livsfornødenhederne falde saa at sige lige i Skødet, nødtes Højsletternes Befolkning til at sørge for varme Klæder, lune Boliger og allehaande Redskaber. Hos de gamle Muisca-Indianere stod Industrien derfor i frodig Blomstring, og den har til Dels holdt sig til Nutiden, men er rigtignok snarere gaaet tilbage end fremad, saa der ikke er Tale om, at den kan dække Landets Forbrug. Foruden Lervarer, Bomuld- og Uldstoffer tilvirkes Maatter og Sandaler af Agavetrævler, og Nacumapalmen afgiver Stof til Straahatte, som afsættes paa det lokale Marked, men ikke kunne maale sig i Finhed med de ægte Panamáhatte fra Ecuador. Forsøg paa at grunde moderne Fabrikker (i Glas, Papir, Sko, Kemikalier o. a.) i C. ere i Reglen strandede paa uheldig Ledelse og den ringe Afsætning.

Handel og Samfærdsel. Ved sin Beliggenhed, der, hvor tvende store Have nærme sig hinanden paa faa Km.'s Afstand, er C. af Naturen bestemt til Gennemgangsland fra Ocean til Ocean, og som saadant har det haft Betydning, saa længe det har været kendt. Til Cartagena, paa C.'s Nordkyst, stævnede aarlig den spanske Sølvflaade for at hente det vestlige Sydamerikas rige Produkter, og allerede i Kolonisationens første Dage var Panamåtangen af Betydning for Varetransporten mellem Oceanerne, ligesom da ogsaa Panama var en af de første spanske Byer, der rejste sig i Amerika. 1855 fuldførtes en Bane tværs over Tangen fra Colon til Panama, og ad denne Vej føres Varer til saa betydelige Værdier, at Jærnbanefragten aarlig andrager adskillige Mill. Kr. Som Straaler i en mægtig Vifte løbe talrige Dampskibsruter sammen i Colon og Panamá og betegne tilstrækkelig Trangen til et Kanalanlæg. Naar bortses fra Transithandelen, er C.'s Omsætning for øvrigt ikke stor (1890 = 137 Mill. Kr.). Eksporten bestod 1890 særlig i Bjærgværksprodukter (15 Mill. Kr.), Kaffe (15 Mill.), Tobak ($6^1/_2$), Huder og Kvæg (4). Af Kinabark, engang C.'s vigtigste Udførselsartikel, udføres nu kun en Ubetydelighed. Importen omfatter hovedsagelig Tekstil-, Jærn- og Staalvarer (fra England, Tyskland og Nordamerika). Udenrigshandelen besørges dels af europæiske, dels af nordamerikanske Skibe. Drægcigheden af de til colombiske Havne indgaaende Dampere og Sejlskibe var 1890 lidt over 800,000 Tons. Den vigtigste Handelsstad er (bortset fra Panama) Barranquilla, som ligger faa Km. inden for den af Banker halvt spærrede Magdalenamunding og ved en Jærnbane er forbunden med sin Havn Sabanilla. For Indenrigstrafikken er Hovedvejen ubetinget Magdalena. Denne besejledes 1890 af 25 Person- og Fragtdampere i regelmæssige Ruter mellem Barranquilla og den lille By Honda (ca. 100 Km. N. V. f. Bogota), hvor Strømsnævringer og Vandfald sætte en Grænse for Sejladsen; Turen op ad Floden — en Rejse saa lang som fra Hamburg til Königgrätz — tager seks Dage. Ogsaa paa øvre Magdalena saavel som paa de mindre Floder, Atrato, San Juan og Patía, ere Smaadampere i Fart. Uden for Flodvejene foregaa ellers i de fleste Egne af C. Rejser og Varetransporter endnu som hos os i Middelalderen. Af Køreveje er der kun faa, den meste Færdsel følger optraadte, tit næsten ufremkommelige Stier. Heste eller Muldyr tjene som Ride- og Lastdyr; men ogsaa Æslet anvendes nu og da af de fattige Bønder. Transportomkostningerne ere af den Grund overordentlig store, særlig naar Talen er om meget tunge Genstande, der ikke uden Fare kunne læsses paa Dyrene, men maa bæres af Mennesker; det koster f. Eks over 1,000 Kr. at faa et Flygel transporteret paa denne Maade ind til Bogota fra dennes Havn Honda. Der eksisterer intet Banenet i C; thi Jærnbanerne, som 1892 havde en samlet Længde af 383 Km., danne kun korte isolerede Smaastumper. Foruden den 76 Km. lange Panamåbane og Bolivarbanen fra Sabanilla til Barranquilla (28 Km.) ere de vigtigste af disse: Cucutabanen fra Villamizar til Cucuta (39 Km.), Caucabanen (27 Km-) fra Buenaventura ved det stille Hav lidt ind i Landet, Bogotåbanen fra Bogota mod Nordvest til Facatativá (i Retning af Honda, som det er Maalet at naa) og Antioquiabanen fra Puerto Berrio (ved Magdalena's venstre Bred) mod Vest. — Antallet af Telegraflinier er forholdsvis stort (Traadlængden 1892 = 9,689 Km.,

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

273 Stationer), og Taksten lav; men Linierne cre meget slet anlagte og derfor lige saa ofte i Uorden som i Drift. En virkelig Posttrafik findes overhovedet kun paa Hovedvejene, og det endda kun een Gang ugentlig, alt efter Postens Størrelse besørges den pr. Bud eller Muldyr; afsides liggende Punkter faa slet ingen egentlig Post.

Historie.

C. fortjener sit Navn; thi Colombus var den første, som (1498) berørte Landet, idet han besejlede Kysten mellem Chiriquibugten og Cap San Blas. Aaret efter naa Hojeda og Vespucci frem til Cap de la Vela paa Halvøen Goajira, medens Resten af Nordkysten, indtil Darienbugten, 1500 passeres af Bastidas. Colombus'es Opdagelse af Guld paa Panamåtangen lokkede spanske Eventyrere hid, og en af dem, Vasco Nunez Balboa, saa (1513), efter en 23 Dages Vandring over Tangen, for første Gang »Sydhavet«. 1522 besejlede dernæst Andagoya C.'s Vestkyst og bragte Bud tilbage om et Guldland mod Syd, hvorhen Pizarro og Almagro snart organiserede deres Erobringstog. Efter at Spanierne havde sat sig fast paa Nordkysten og grundlagt Stæder der, skrede de til Erobringen af det indre. Af særlig Betydning blev det Tog, som Statholderen i St. Marta, Gonzalo Jiménez de Quesada, 1536 foretog op ad Magdalenadalen til Bogotá's Højslette, hvis Indianere hurtig opgave al Modstand, saa at Spanierne allerede 1538 kunde grundlægge Byen Santa-Fé (nu Bogota) og proklamere den som Hovedstad i »det ny Kongerige Granada«, der opkaldtes efter Quesada's Hjem i Spanien. Desværre er den Historie, Quesada skrev over sit Tog, gaaet tabt, og det er i hele den spanske Kolonialtid kun yderst faa Bidrag, der gives til Oplysning om C.'s Geografi. Først efter at Humboldt 1801 havde besøgt C., kastes der mere Lys over Landet; Humboldt selv giver vel ikke nogen sammenhængende Fremstilling af C, men dog karakteristiske Meddelelser om flere vigtige Punkter, og navnlig ansporer han de indfødte Videnskabsmænd til Virksomhed, hvoraf Resultatet bl. a. blev Francisco Caidas's Beskrivelse af hele Kongeriget. I Begyndelsen af 19. Aarh. udgave talrige Europæere Rejsebeskrivelser fra C; men naar undtages de vigtige Arbejder af Degenhardt og den berømte Franskmand Boussingault, har ingen af dem Interesse; derimod indlagde den colombianske General og Præsident, Mosquera, sig stor Fortjeneste, da han 1848 bevægede Italieneren Codazzi til at udforske og skildre Landet, thi den Dag i Dag er Codazzi's Kort [udkommen 1864 i Paris] og Beskrivelse Grundlaget for vort Kendskab til C. Paa denne Basis have indfødte Forskere, med mer eller mindre Held, arbejdet videre; men af større Betydning ere dog de dygtige Undersøgelser, som i de senere Aar talrige Tyskere, navnlig Reisz og Stübel, Karsten, Sievers og Hettner, have foretaget.

Landets politiske Udvikling har, særlig i 19. Aarh., været ret urolig og springende. 1547 indrettedes C. som et selvstændigt Generalkapitanat, der 1710 optog Ecuador i sig og 1718 ophøjedes til et Vicekongerige, Ny-Granada; men i Beg. af 19. Aarh. (1810) udbryder der her, som i det øvrige spanske Amerika, et almindeligt Oprør, og derved iværksættes Emancipationen fra Moderlandet. Ved Bolivar's Indflydelse forenedes (1819) den nordlige Del af Vicekongeriget med Venezuela til Republikken Colombia, hvortil Ecuador 1822 sluttede sig. Denne Slat faldt imidlertid snart fra hinanden, thi 1829 og 1830 udtraadte Venezuela og Ecuador af Forbundet og dannede nu hver for sig selvstændige Lande, hvorefter del nuværende C. konstituerer sig som en egen Republik, Ny-Granada, hvis Forfatning proklameredes 21. Novbr. 1831. Den første Præsident, General Santander, udnævntes 9. Marts 1833. Republikkens Barndomsdage vare ingenlunde lykkelige Tider; allerede under Santander's Efterfølger, Dr. Marquez, rejste en Aspirant til Præsidentværdigheden, Obando, en Opstand (1839—41), som styrtede Landet i stor Nød og Elendighed. Vel var der Fremgang under de to følgende Præsidenter, Generalerne Herran og Mosquera, som arbejdede for at reducere Statsgælden, begunstigede Indvandringen og fremmede Oplysning, Handel og Samfærdsel; men under Lopez og Obando, der fulgte dem paa Præsidentstolen, gled C. ud i meget fri demokratiske, næsten anarkiske Tilstande, hvor separatistiske Tendenser kom stærkt til Orde, idet Forfatningen af 1853 gav hver enkelt Provins Ret til at danne en egen Stat og træde i Føderativforbund til Moderstaten, Ny-Granada. Under Præsident Ospina (1857—61) vandt, ved Mosquera's Indflydelse, Separatismen yderligere Terrain, en ny Forfatning dannedes (1858), hvorefter det nordamerikanske Føderativsystem blev indført, og de tidligere Provinser omdannede til Smaarepublikker, der kun knyttedes sammen af Centralregeringen i Bogota. Dette Systemskifte gik dog ikke af i Ro, tværtimod blev det Signalet til en langvarig Borgerkrig, hvor Mosquera's liberale, revolutionære Parti stod over for de af Ospina og senere (fra 1861) af Arboleda anførte konservative. Sejren fulgte de liberale, Mosquera indtog Bogotá (18. Juli 1861), og de liberale Republikker indgik, 20. Septbr. 1861, et Føderativforbund under Navn af »C.'s forenede Stater«. Aaret efter blev Arboleda myrdet, og med Løfte om Amnesti anerkendte nu de konservative Føderativforfatningen. Mosquera blev foreløbig Diktator, men nedlagde denne Værdighed 1863. Murillo's Præsidiat (1864—66) betegner atter en urolig Periode, der fortsættes under Mosquera, som paa ny var Præsident 1866—68, men paa Grund af en Konflikt med Kongressen forvistes til Peru. Senere (1884—85) har der raset en blodig Opstand, hvorved Forfatningen er ført tilbage til sin tidligere Skikkelse (før 1858), C. er ikke mere en Føderativrepublik, Styrelsen er bleven koncentreret, Smaarepublikkerne igen omskabte til Provinser. (Litt.: Humboldt, »Reise in den Æquinoctialgegenden«; Pereira, *Les États-Unis de C.* [1883]; Karsten, *Géologie de l'ancienne Colombie Bolivarienne* [1886]; Sievers, »Reise in der Sierra Nevada de Santa Marta« [1887]; Hettner, »Reise in den colombianischen Anden« [1888]; Hettner, »Die Kordillere von Bogota« [Peterm.'s Mitt., Erganzungsheft 104, 1892]; Child, *The spanisk american republics* [1891]). *J. J. N.*

Columbit (Baierin, Niobit, Grønlandit, Dianit), et Mineral, væsentlig bestaaende af Jærnmetaniobat $FeNb_2O_6$ med større eller mindre Blanding af det tilsvarende Tantalat $FeTa_2O_6$; i Stedet for Jærn ogsaa ofte mere eller mindre Mangan. C. er sort,

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

temmelig haardt og tungt; det krystalliserer i stærkt kalomelatisk glinsende Krystaller, der tilhøre det rombiske System. Disse ere meget formrige (ca. 30 Former iagttagne) og forskellig udviklede efter Forekomstens Art, idet dog navnlig to Typer kunne holdes ud fra hinanden (Grønlandstypen og Bodenmaisertypen); de naa ofte en Størrelse af flere Decimeter og en Vægt af flere Kilogram.

C. hører til de mere karakteristiske Mineraler paa de granitiske Pegmatitgange. Saaledes findes det i Norge paa talrige Steder i Smaalenene, navnlig i Rygge, Raade, Aremark o. s. v.; flere Kilogram vægtige Krystaller ere her fundne. Blandt andre lignende Forekomster kunne nævnes Bodenmais i Bayern, Minsk i Ural samt adskillige Steder i de forenede Stater (f. Eks. ved Black Hills i Dakota i Masser af over tusind Kilograms Vægt). En ganske særskilt Udvikling vise Krystallerne fra Kryolitforekomsten ved Ivigtut i Grønland, hvorfra tidligere de smukkeste og formrigeste Krystaller af C. kom.

Columbitgruppens Mineraler. Isomorft med C. er det tilsvarende Jærnmetatantalat $FeTa_2O_6$, Tantalit; der findes alle Mellemled mellem begge. Den rene Tantalit vejer op til 7,5 og Mellemledene ere mindre tunge med aftagende Tantalgehalt. Tantalit er langt sjældnere end C.; den er dog kendt fra flere amerikanske Forekomster (f. Eks. fra Amelia Co. i Virginia eta), — Den tilsvarende Manganforbindelse (Mangantantalit) er beskreven fra Sanarka i Ural.

Isomorf med C. er fremdeles en Række Mineraler, i hvilke foruden Niobsyre indgaar Titansyre, og i Stedet for Jærnoxydet væsentlig Ytterjord og noget Cerítoxyder; derhos ofte Urandioxyd. Af saadanne Metasalte af Titansyre med Niobsyre, der have C.'s Krystalform, kunne nævnes Euxenit og Polykras. Euxenit er fundet paa en Mængde Pegmatitgange ved Arendal og videre langs Kysten til Hitterø (Alvc, Mørefjær, Eitland o. s. v.) samt paa Kragerøen ved Frederikstad; Polykras er fundet paa Hitterø, derhos ved Slättåkra i Småland og paa et Par Forekomster i Nordamerika. Baade Polykras og Euxenit ere sorte, men amorfe, metamikte Mineraler med musligt Brud (se amorf). Det samme er Tilfældet med Annerødit (fra Annerød, Smaalenene, Norge), der ogsaa har C.'s Krystalform, men bestaar af et Pyroniobat af væsentlig Uran-, Cer- og Ytterjorder etc. — En tetragonal Mineralrække, der er dimorf i Forhold til Columbitgruppens Mineraler, er Tapiolitrækken (se Tapiolit). *W. C. B.*

Columbrétes (Slangeøerne), en til den spanske Provins Castellon de la Plana hørende Øgruppe i Middelhavet, ca. 70 Km. 0. f. Valencia's Kyst, er af vulkansk Beskaffenhed og var i Middelalderen berygtet som Smuthul for mauriske Pirater. Den er ubeboet. *H. W.*

Columbus [kələ'mbəs], Navnet paa flere Byer i de forenede Stater i Nordamerika: 1) Hovedstad i Ohio paa begge Sider af Scioto River med (1890) 88,150 Indb. Staden har brede, regelmæssige Gader og er Knudepunkt for 6 Jærnbaner samt ved en Kanal forbundet med Ohiokanalen; dens Industri og Handel ere betydelige. Statskapitolet er bygget efter Pantheon's Mønster. C. har en Sindssygeanstalt, et Døvstumme- og Blindeinstitut, 2 katolske Seminarier, et Agerdyrknings- og et medicinsk College. 2) By i Georgia paa Grænsen af Alabama ved Chatahoochee River med Bomuldsfabrikker og (1890) 17,300 Indb. 3) By i Mississippi paa Statens Østgrænse ved Tombigbeefloden med (1890) 4,600 Indb. 4) By i Indiana, S. 0. f. Indianopolis ved White River, et Jærnbaneknudepunkt med (1890) 6,700 Indb. *S. B. T.*

Columbus, Christoffer **(hal.** Christofero Colombo, sp. Christobal Colòn), Amerikas berømte Opdager, var en Italiener, men udførte sin Bedrift i spansk Tjeneste. Saavel om hans Fødested som om hans Fødselsaar har der hersket den største Strid; men efter Harrisse's og Staglieno's Undersøgelser maa det nu anses for sikkert, at C. er født i Genova mellem 25. Maj 1446 og 20. Marts 1447, altsaa sandsynligvis i Aaret 1446, død 21. Maj 1506 i Valladolid. Han var Søn af en borgerlig Væver Domenico C. (1418—94) og Susanna Fontanarossa fra Bisagna, der foruden den ældste Søn Christoffer havde to andre Sønner, Bartholomeo og Diego (Giacomo). Alle Fortællinger om hans adelige Byrd maa sikkert forkastes som Forsøg fra senere Tider paa at hæve ham i Anseelse. Hans Ungdomstid er meget dunkel, hvorfor hans senere Biografs Fantasi her har haft frit Spil til at udsmykke denne Periode i den store Opdagers Liv med de mest romantiske Begivenheder. Han skal saaledes stamme fra en gammel adelig Slægt, der efterhaanden forarmedes; men hans Fader saa sig dog i Stand til at sende den raske, begavede Dreng til Universitetet i Pavia, hvor han studerede Kosmografi, Astrologi og Geometri. Senere drog han til Søs, hvor han bl. a. udmærkede sig ved et Tog mod Tunis i Kong René af Anjou's Tjeneste. Hans Ankomst til Portugal var meget eventyrlig. I en Søkamp uden for Portugal's Kyst brændte hans Skib; men C. var en god Svømmer, han greb en Aare, ved hvis Hjælp han svømmede til den 15 Km. fjerne Kyst. Betragter man nu derimod kun det, man sikkert ved om hans Liv før hans Ankomst til Portugal, se vi, at han tilbragte sin Barndom og Ungdom i sin Faders Hus, hvor han drev Faderens Haandværk, Væveriet, og han omtales indtil 1473 flere Gange i Retsdokumenter i Genova og den nærliggende lille By Savona, hvortil hans Fader var flyttet. At han ved Siden af Væveriet ogsaa har forsøgt sig paa Søen, er rimeligt nok for en ung Mand, der levede i en af Datidens livligste Søfartsbyer. Man ved saaledes, at han 24 Aar gl. (1470) sejlede med Vin, og at han bl. a. 1474 har været paa den daværende genuesiske 0 Chios, maaske for at hente Vin. Hvor længe C. har boet i Savona kan ikke bestemt angives; men da Faderen stedse blev fattigere og 1477 maatte sælge sit andet og sidste Hus i Genova, er det rimeligt, at den da 30 Aar gamle C. har forladt sit Fædrehjem for at søge Lykken i Udlandet. Han drog til Portugal, hvor der dengang opholdt sig mange italienske Søfolk, og hvor der ved Portugisernes store Foretagender til Søs maatte være noget at gøre for en Sømand. Her ægtede han en ung adelig Dame, Filippa Perestrello, en Datter af den første Lensherre paa Øen Porto Santo. Samme Aar (1477), maaske før Brylluppet, skulde den Rejse til Island være foretagen, som han selv omtaler, og som Finn Magnussen benytter til derigennem at antyde, at C. paa Island skal have faaet Underretning om Nord-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

boernes tidligere Rejser til Vinland. Rimeligst er det som Thoroddsen at antage, at C. aldrig har været i Land paa Island og endnu mindre, som han selv fortæller, midt om Vinteren rejst 750 Km. Nord derfor; et andet Sted omtaler C. ogsaa selv, at han har været saa langt mod Syd som Guinea og saa langt mod Nord som England. Og selv om man antog, at han virkelig havde været paa Island, er der dog kun en yderst ringe Sandsynlighed for, at han har hørt om Nordboernes Farter, ellers havde han sikkert fremført dette glimrende Bevis for Muligheden af en vestlig Rejse paa Kongressen i Salamanca, og saa var han fra Spanien sejlet mod Nordvest og ikke mod Sydvest. Hele Beretningen er sikkert falsk eller fortalt for at prale af hans store Rejser. Derimod er det sikkert, at han under sit Ophold i Portugal har foretaget Rejser til Guineabugten.

I Portugal, hvor Interessen for Opdagelsesrejser efter Prins Henrik Søfarerens Død (1460) havde været noget kølnet, var den paa den Tid atter vaagnet til nyt Liv, og i Lissabon's Havn herskede der den livligste Færdsel af Søfolk fra alle Verdens Egne. Beretningen om nyopdagede vidunderlige Lande hørtes overalt, og Planer om ny større Rejser voksede frem, efterhaanden som Kendskabet og Fortroligheden til lange Sørejser gave Sømændene mere Selvtillid. Det endelige Maal for alle disse Planer var de eventyrlige, vidunderlig rige Lande Cathay (Kina) og Indien, som Marco Polo og Nicolo Conti havde berettet om. At Tanken om at kunne naa disse Lande ved at sejle mod Vest let kunde dukke op, var ikke saa mærkeligt, da alle Videnskabsmænd og Søfolk dengang allerede vare paa det rene med Jordens Kugleform. I en saadan Atmosfære har C. faaet Ideen til selv at prøve paa at virkeliggøre denne Tanke, eller, hvis han tidligere har haft Ideen, har den her let kunnet modnes og fæstnes hos ham. Og da den først er bleven fast, maa man indrømme, at han arbejder med en sjælden og usædvanlig Ihærdighed paa at bringe den til Udførelse, den bliver hans store Livsidé. Rimeligvis har han ogsaa haft et aabent Øje for den store Betydning, en saadan Rejse vilde have, og den Berømmelse og personlige Fordel, han kunde hoste deraf, derpaa tyde de i Virkeligheden næsten ublu Fordringer, han stiller som Løn. Omhyggelig indsamler han alle Oplysninger, der kunne tjene hans Idé, baade mundtlige Beretninger af Søfolk om opskyllede fremmede Genstande og ukendte Lande, sete i Vesten, og skriftlige Beviser af Forfattere baade fra Oldtiden og Datiden. Sine Beviser for Planens Udførlighed inddeler han i tre Grupper: De naturlige Grunde (jordens Kugleform, etc), lærde Mænds Autoritet (Aristoteles, Ptolemæus, Seneca, Marco Polo, Jean de Mandeville og fremfor alle Petrus d'Alliacus) og Søfolks Beretninger. Men den bedste Støtte faar han dog fra den florentinske Læge Paolo Toscanelli (1397—1482), en af sin Tids berømteste Astronomer og Kosmografer. Denne havde allerede 1474 sendt den portugisiske Kong Alfons V's Skriftefader, Fernam Martinez, et Brev, hvori han gør Rede for, hvorledes en vestlig Rejse til Indien skal udføres, og et Kort, hvorpaa den bedste Route var anlagt. Dette Brev fik C. Nys om, og han satte sig i Forbindelse med Toscanelli (Tiden er uvis), fra hvem han modtog et lignende Kort og en Kopi af Brevet til Martinez, senere endnu et lignende Brev. Dette Brev findes endnu, derimod er desværre det interessante Kort bortkommet; hvorledes det har set ud, faar man en Forestilling om ved at betragte Martin Behaim's Globus fra 1492, der støtter sig paa Toscanelli's Kort. C. har sikkert haft det med paa sin første Rejse og brugt det; thi hans Route lader sig nøje indskrive paa Behaim's Globus. Styrket med dette Hjælpemiddel tror C, at Tiden er kommen til at iværksætte hans Plan, og han henvender sig naturligst først til Kongen af Portugal; det portugisiske Hof vilde imidlertid ikke indlade sig paa Foretagendet, sandsynligvis fordi C.'s Betingelser vare for uantagelige. Kort Tid efter, i Aaret 1484, forsvandt C. hemmelig fra Portugal, efterladende i Lissabon sin Hustru og sine yngste Børn, som han aldrig gensaa mere, og kun medtagende sin ældste fireaarige Søn Diego. Grunden til, at han saaledes flygtede hemmelig fra Portugal, søger man i, at han var kommen i Konflikt med de borgerlige Domstole; thi i et senere Brev, hvor Kong João II indbyder ham til at komme til Lissabon, lover han ham frit Lejde: »saa at I ikke for nogen som helst Aarsag, hverken af civil eller kriminel Art, skal blive sat fast, holdt tilbage, kaldt for Retten eller udspurgt«. Hvilken Lovovertrædelse han har gjort sig skyldig i, vides ikke, men noget alvorligt maa det være; der antydes Sørøveri.

C. dukker op i Spanien, hvor han blev godt modtagen af Hertugerne af Medina Sidonia og Celi; hans Plan forelagdes Hoffet, og der sammensattes en Junta, der i Salamanca 1486 skulde prøve hans Plan. Junta'ens Bedømmelse var ingenlunde ugunstig; men den fandt ikke Tiden passende til Udførelsen paa Grund af de krigerske Forhold i Landet, og C. blev holdt hen med en lille Ventepenge. Tiden blev ham imidlertid for lang, og han besluttede at drage andensteds hen, sandsynligvis til England, 1491. Paa Vejen til Palos kom han til Klostret La Rabida, hvis Prior ikke vilde lade ham rejse, men sendte Bud til Dronning Isabella, der kaldte C. til Hoffets Lejr foran Granada. Endnu en lille Ventetid forestod ham her, idet Dronningen ikke kunde indlade sig paa noget inden Granada's Fald; men endelig kom det dog til et Resultat, særlig ved Aragoniens Skatmester, De Sant-Angel's Hjælp, og 17. Apr. 1492 undertegnedes den Kontrakt mellem Kronen og C, der satte denne i Stand til at foretage sin verdenshistoriske Fart. C. skulde være livsvarig Admiral for alle de Øer og Fastlande, han maatte opdage, Værdigheden skulde være arvelig og have samme Rang som Storadmiralen af Kastilien. Han skulde være Guvernør eller Vicekonge i de nyopdagede Lande, og til ethvert Embede skulde han foreslaa tre Personer, hvoriblandt Regeringen kunde vælge. Han skulde have en Tiendedel af Værdien af alle de Skatte, Perler, Guld, Sølv, Krydderier og andre Varer, der kom fra hans Opdagelser. Som man ser, var det ikke smaa Fordringer, C. stillede, og man kan godt forstaa, at den spanske Regering saa længe trykkede sig ved at opfylde den fremmede og ukendte Sømands Forlangender. Den lille By Palos i Andalusien blev udset til Stedet for Afrejsen. C. var her saa heldig at vinde en af Byens betydeligste Familiers Bistand, nemlig Pinzon'erne.

3. Aug. 1492 løb den lille Eskadre ud fra Palos.

Artilder, der savnes under C, maa søges under **K.**

Den bestod kun af tre Smaaskibe, Karaveler, »Santa Maria c under C. selv, »Pinta« under Martin Alonso Pinzon, og »Niña« under Vicente Yanez Pinzon. Skibsmandskabet beløb sig til i alt 120 Personer. Allerede samme Dag beskadigedes Roret paa » Pinta«, og C. maatte søge ind til de canariske Øer for at reparere. Det tog ikke mindre end fire Uger, i hvilken Tid de bl. a. iagttoge et Udbrud af Teneriffa. Først 6. Septbr. kunde C. tiltræde Farten mod det ubekendte og styre mod Vest, stolende paa Toscanelli's Kort. Vejret var godt, Passaten gav mild og regelmæssig Medbør, og Mandskabets Stemning var gennemgaaende munter; ganske vist forskrækkedes de over Magnetnaalens Afvigelse og Forekomsten af store Tangmasser i Havet — det er den første Iagttagelse af Sargassohavet — men Myteri har der ikke været Tale om; C. roser selv Mandskabets Holdning, og Historien om den Frist paa tre Dage, de gave ham, maa sikkert som saa mange andre Historier om C. henregnes til Fablernes Verden. C. førte en dobbelt Dagbog; en privat, hvori han angav den rigtige Afstand, der var tilbagelagt, og en officiel, hvori han angav for korte Afstande for ikke at forskrække Folkene. Flere Gange i September meldtes Land; men det viste sig altid at være Skymasser. 7. Oktbr. ændrede C. efter Pinzon's Raad Kursen mod Sydvest, da han af Fuglenes Flugt sluttede, at der der maatte være Land. At C., hvis han havde bibeholdt sin oprindelige Kurs, havde stødt paa selve Nordamerikas Fastland, og at saaledes Opdagelsernes Forløb sandsynligvis havde formet sig anderledes, har allerede Las Casas gjort opmærksom paa. Tegnene paa Lands Nærhed bleve i de følgende Dage stedse talrigere, og Kl. 2 om Morgenen 12. Oktbr. 1492 opdagede en Matros, Rodrigo de Triana, Land. Det var Øen Guanahani eller, som C. kaldte den, San Salvador, en af Bahamaøerne, sandsynligvis den nuværende Watling Island. Da det var bleven Dag, betraadte C. som den første, bærende Kastiliens Banner, den ny Verdens Jordbund og tog den højtidelig i Besiddelse for den spanske Krone. Da de indfødte ved Tegn gave til Kende, at der fandtes Guld imod Syd, styrede Flaaden efter tre Dages Forløb i denne Retning imellem Bahamaøernes Sværm og naaede 28. Oktbr. Cuba, hvor de forbleve til 12. Novbr., da de styrede mod Sydøst efter ny Guldlande. 6. Decbr. naaede C. Haiti (Hispaniola, Espafiola), hvor Admiralskibet, »Santa Maria«, strandede Julenat. Af dets Rester byggedes et lille Fort, La Navidad, hvori der efterlodes 40 Mand, og 16. Jan. 1493 tiltraadte C. Tilbagerejsen paa »Niña«, idet »Pinta« allerede forinden havde skilt sig fra Flaaden. Endnu inden C. havde forladt de vestindiske Farvande, stødte Pinzon med »Pinta« til C, og begge Skibe satte Kursen direkte tilbage til Spanien. Hjemrejsen gik ikke saa let som Udrejsen, og i en frygtelig Storm, da Skibene atter bleve skilte ad, blev C. saa bange for, at Skibet skulde gaa under, at han nedskrev Beretningen om sine Opdagelser og lagde den i en Tønde, som kastedes i Havet, for at Verden dog muligvis, selv om han omkom, kunde faa Kundskab om hans Bedrift. 4. Marts naaede han dog lykkelig Mundingen af Tejo og blev modtagen i Audiens af Kong Joao II. 15. Marts ankom han endelig til Palos, og samme Aften indkom ogsaa »Pinta«. Jubelen i Byen var ubeskrivelig, da de fleste af Deltagerne hørte hjemme der. C.'s Rejse til Hoffet i Barcelona var et sandt Triumftog og hans Modtagelse storartet; det var den glorrigeste Dag i hans Liv. I offentlig Audiens, omgiven af Kastiliens og Aragoniens Ridderskab, hørte Regenterne paa hans Beretning, efter at de havde vist ham den store Ære at lade ham sætte sig ned i deres Nærværelse. Han fik atter Bekræftelse paa sin Admiralsværdighed og øvrige Rettigheder og fik Tilladelse til at føre Kastiliens Borg og Leons Løve i sit Vaaben. Det blev straks bestemt, at der skulde udrustes en ny stor Ekspedition til Erobring og Kolonisation af de nyopdagede Lande, og Regeringen indledede Underhandlinger med Vatikanet om Bekræftelse paa de ny Besiddelser; som Resultat fremkom den berømte pavelige Bulle, der delte Jorden mellem Portugal og Spanien ved en Demarkationslinie, der senere (7. Juni 1494) blev bestemt at skulle gaa 370 Leguas V. f. de capoverdiske Øer.

25. Septbr. 1493 var Udrustningen af den ny Ekspedition færdig, og C. stak i Søen paa sin anden Rejse med 17 Skibe og 1,500 Mand. Han styrede denne Gang noget sydligere og stødte allerede 3. Novbr. paa den første 0, Dominica, blandt de smaa Antiller. I de følgende Dage opdagedes Marigalante, Guadelupe, Montserrate, jomfruøerne og Puerto Rico. 27. Novbr. kom han til La Navidad, men fandt Fortet ødelagt og hele Besætningen dræbt. Da denne Egn ikke egnede sig til Anlæg af en Koloni, sejlede Flaaden tilbage langs Nordkysten af Haiti, og her anlagdes den første europæiske By i Amerika, Isabella, hvorefter C. gik videre ud paa Opdagelser. Han sejlede langs Sydsiden af Cuba for at undersøge, om den var en 0 eller en Halvø af Fastlandet, og da han ikke naaede den vestligste Ende af Øen, følte han sig overbevist om, at han her havde truffet Indiens Fastland, hvilket han lod Mandskabet tage i Ed paa og føre til Protokols. Senere opdagede han Jamaica og kom over Puerto Rico tilbage til Isabella 29. Septbr. 1494. Her var der imidlertid stor Utilfredshed. De fleste vare dragne ud for at vinde Ære og Rigdomme, men fandt kun Savn og Anstrengelser, ja Kolonien maatte endog have Proviant fra Spanien. Der udbrød ligefrem Myteri, og for at stille de urolige Hoveder tilfreds maatte C. give dem Anvisning paa de indfødte som Slaver.

Hans Broder, Bartholomeo, var imidlertid ankommen med Understøttelser fra Spanien, og i denne dygtige og handlekraftige Mand fik C. en Stedfortræder, hvem han med Fortrøstning kunde overlade Kommandoen over Kolonien i sin Fraværelse. 10. Marts 1496 gik han under Sejl til Spanien og naaede Cadiz 11. Juni. Skønt Resultatet af denne Rejse kun var ringe, anviste Dronning Isabella ham dog Midler til en ny Rejse; men paa Grund af Krigen med Frankrig og sørgelige Familieforhold i Kongehuset, navnlig Infantens Død, kunde C. først 30. Maj 1498 drage ud paa sin tredje Rejse med seks Skibe fra San Lucar. Mærkelige Teorier om, at Jordens værdifuldeste Frembringelser skulde findes nærmest Ækvator, førte ham til med de tre Skibe at styre langt sydlig, medens de tre droge direkte til Hispaniola. 31. Juli fik C. den sydligste af Antillerne i Sigte og kaldte

Artilder, der savnes under C, maa søges under **K.**

den Trinidad. Langs Sydkysten kom han ind i Pariagolfen og ud for Orinoco's Delta. Den store Vandmængde, Floden førte, lod ham ane, at han her var stødt paa et Fastland; men religiøs Sværmer som han cfterhaanden var bleven, fik han her den mærkelige Opfattelse, at han havde fundet Paradiset; mærkeligere endnu var dog hans ny Idé, at Jorden ikke var kugleformet, men snarere pæreformet, hvad han sluttede af den Kraft, hvormed Flodens Vande førtes ud i Havet. En nærmere Undersøgelse af dette ny Land foretog han dog ikke, dertil interesserede hans Kolonis Skæbne ham for meget, og ved Perleøen Margarita vendte han sig mod Nord til Hispaniola, hvor Bartholomeo havde grundlagt en ny By, San Domingo, paa Sydsiden. De paafølgende Administrationsaar vare for C. de drøjeste i hans Liv, og han viste til fulde, at han ikke besad Evner til at styre en Koloni. Ved sin Ankomst fandt han Kolonien i fuldt Oprør; Hovedmanden, Roldan, havde Bartholomeo forjaget til en afsides Del af Øen, hvor de utilfredse flokkedes om ham og vidste at sende Bud paa Bud til Spanien om C. Denne kunde ikke faa Bugt med Oprørerne og nødsagedes endog til at genindsætte Roldan i hans Dommerembede. Til sidst vare Forholdene saa forvirrede, at Hoffet afsendte en Overdommer med kongelig Fuldmagt til at dømme i Stridighederne. Men den Mand, Bobadilla, der valgtes, viste sig meget uheldig. Straks ved sin Ankomst overtog han egenmægtig Vicekongens Myndighed, og da C. modsatte sig det, lod han ham samt hans to Brødre, Diego og Bartholomeo, kaste i Lænker og føre tilbage til Spanien, hvor de ankom 25. Novbr. 1500. Her gjorde den Ydmygelse, der var tilføjet den ny Verdens Opdager, stor Opsigt, og selv Majestæterne bleve pinlig berørte. C. blev straks kaldt til Hoffet, hvor man lovede ham en streng Undersøgelse af Bobadilla's Færd og genindsatte ham i hans gamle Værdigheder. Bobadilla blev afsat; men da det kom til Stykket, turde man dog ikke atter afsende C. som Vicekonge, hvortil Nicolas de Ovando blev udnævnt 1502. Derimod udrustedes en ny Flaade, med hvilken C. skulde søge at finde et Stræde, der kunde føre til det indre af Indien; **thi** at det virkelig var Indiens yderste Lande, han var kommen i Berøring med, tvivlede C. ikke et Øjeblik om.

9. Maj 1502 brød han med fire Skibe op fra Cadiz paa sin fjerde Rejse. Han ledsagedes af sin Broder Bartholomeo og sin 13-aarige, uægte Søn Fernando, hans senere Historieskriver. Fra Canarerne naaede han Martinique, hvorpaa han vendte sig mod Hispaniola. Her ventede ham den Ydmygelse, at Ovando af Frygt for Uroligheder nægtede ham Lov til at gaa i Land. C. gik da atter under Sejl og styrede mod Vest mellem Jamaica og Cuba, derpaa mod Sydvest, saa at han traf Mellemamerikas Kyst i Hondurasbugten, hvor han stødte paa de første Kulturfolk i den ny Verden, Mayafolket. Desværre vendte han sig mod Syd og ikke mod Nord, hvorved han vilde have opdaget Yucatan og Mejiko; nu sejlede han langs Mellemamerikas Kyst lige til Tangen ved Panama. Da han fandt talrige Spor af Guld, besluttede han sig til at grunde en ny Koloni; men de indfødtes Modstand og hans Skibes usle Tilstand tvang ham til at søge Hispaniola. Han naaede dog kun Jamaica, hvor han saa sig nødt til at sætte sit sidste Skib paa Land. De skibbrudnes Stilling var her meget trøstesløs; men det lykkedes ham dog at faa sendt en Baad til Hispaniola, hvorfra Ovando sendte ham et Skib til Undsætning. Inden Hjælpen kom, lede de tilbageblevne utrolig; de indfødte nægtede at give dem Levnedsmidler, indtil C. truede dem med en Maaneformørkelse, der skulde indtræffe 29. Febr. 1504; det hjalp, men derpaa udbrød der blandt hans egne Folk Myteri, som det dog lykkedes den handlekraftige Bartholomeo at undertrykke. 13. Aug. kom C. endelig til San Domingo, som han en Maaned senere forlod for aldrig mere at gense den ny Verden. 7. Novbr. 1504 landede han i Cadiz samme Maaned, som hans Velynderinde, Isabella, døde. Den Jubel, der havde mødt ham efter hans første Rejse, var forstummet, Reaktionen var kommen; den ny Verden bragte ingen Indtægt, kostede kun Penge og Menneskeliv. Ingen bekymrede sig mere om Admiralen. Kong Ferdinand behandlede hans Fordringer som ganske uvedkommende sit Land, Aragonien; man tilbød ham Besiddelser i Spanien til Erstatning for hans tabte Vicekongedømme; men derpaa vilde C. ikke indlade sig. Sine sidste Leveaar tilbragte han syg og nedbøjet, men ingenlunde i Trang eller i Armod, da han ejede en anselig Formue. Hans Død vakte saa liden Opsigt, at end ikke Byens Kronik omtaler den med et eneste Ord. Hans Lig blev først bragt til Franciskanerklostret i Valladolid, derpaa bisat i Kirken Santa Maria de las Cuevas i Sevilla. Senere bleve hans jordiske Levninger 1537 overførte til San Domingo, hvorfra Spanierne 1796, da de maatte rømme Øen, lode dem bringe til Havana's Domkirke. Det synes dog, som om der er sket en Forveksling ved denne Lejlighed, og 1877 vil man have fundet hans Grav i San Domingo, der saaledes endnu maaske huser Støvet af sin første Vicekonge.

C. staar for alle Tider som Amerikas egentlige Opdager, den Ære kan ikke tages fra ham, selv om man kan paastaa, at Ideen ikke er hans egen, og at det kun var et storartet Held, der havde ladet det falde i hans Lod at udføre denne for Menneskehedens Udvikling saa vigtige Bedrift; Udførelsen, det er hans. Om hans Værd som Menneske er der i øvrigt næsten lige saa mange Meninger, som der er Forfattere over hans Historie. Dommene over ham veksle lige fra den rene Forgudelse, der vil søge ham kanoniseret som Helgen, til den reneste Fornægtelse af en hvilken som helst god Egenskab. Sandheden ligger vel midt imellem. C. var et Barn af sin Tid, med alle dens lyse og mørke Sider. En levende Tro, der til sidst gik over i religiøs Mysticisme, forbandt sig hos ham med en vis Foragt for Menneskeliv, der endog lod ham blive Indstifteren af Slaveriet i den ny Verden. C.'s vigtigste Egenskab var hans seje Vedholden ved sin en Gang fattede Idé og hans urokkelige Tro paa sine Autoriteter, der var saa stor, at han endog undertiden satte dem over, hvad han saa med sine egne Øjne, og at han endog lige til sin Død ikke kunde tro, at han havde opdaget en ny Verdensdel, thi derom vidste de gamle Forfattere intet. I øvrigt havde han en skarp Iagttagelsesevne og en lykkelig Gave til levende Skildringer; han sammenligner Plantevæksten i den ny og den gamle Verden, han lægger Mærke til

Sargassotangens Udbredelse, han finder Magnetnaalens Deklination, han fremsætter Teorier om Havstrømninger og de vestindiske Øers Bygning. I hans senere Aar, da Trængslerne stormede ind paa ham, fortabte han sig i en Labyrint af Mysticisme, der endog bragte ham til at tro, at han havde fundet Paradis; han troede til sidst, at han var et af Gud udvalgt Redskab, der skulde udbrede Kristendommen til Hedningerne; det Guld og Sølv, han fandt, mente han, skulde anvendes til at udruste Hære, hvormed de Kristne kunde frarive Muhamedanerne den hellige Grav. C. var en god praktisk Sømand efter sin Tid og meget samvittighedsfuld; i farefulde Tilfælde holdt han altid ud paa sin Post paa Dækket, men i den videnskabelige Nautik overgaas han af mange af sine samtidige; hans Bredde- og Længdebestemmelser vare langtfra gode. Af Udseende var han høj og kraftig, med langt Ansigt, Ørnenæse, livlige graa Øjne og i sin Ungdom med rødligt Haar og Skæg; men han graanede tidlig og syntes derfor ældre, end han i Virkeligheden var. I Omgang var han mild og alvorlig og vidste at føre sig med stor Værdighed, samt var i Besiddelse af en glimrende Veltalenhed. I Modsætning til de fleste af sine samtidige var han maadeholden i Spise og Drikke.

C. havde to Brødre, Bartholomeo og Giacomo (sp. Diego). Den førstnævnte var allerede inden C. kommen til Lissabon, hvor han ernærede sig som Kosmograf og Korttegner. Da Broderen ikke havde Lykken med sig i Spanien, drog Bartholomeo til England, hvis Konge, Henrik VII, lovede ham Skibe til Forsøget. Paa Tilbagerejsen hørte han i Paris om C.'s Opdagelse. Han blev godt modtagen i Spanien og blev sendt efter sin Broder, der allerede var afsejlet paa sin anden Rejse. Under C.'s Fraværelse førte han Kommandoen paa Hispaniola med Titel af *Adelantado* (Viceguvernør). 1500 blev han af Bobadilla sendt sammen med Broderen til Europa. Han deltog derpaa i C.'s fjerde Rejse, og efter C.'s Død drog han 1509 med dennes Søn til Hispaniola, hvor han efter et Besøg i Moderlandet 1511 døde 1515. Han var en ualmindelig energisk og dygtig Mand og langt mere praktisk end sin berømte Broder, der ofte i farlige Situationer maatte støtte sig paa ham.

Diego Colon (Giacomo C.) drog sandsynligvis allerede 1493 til den ny Verden, hvorfra han vendte tilbage 1495. Derpaa drog han 1498 atter derover og blev 1500 sendt fængslet tilbage sammen med sine to Brødre. Han døde 1515 i Sevilla.

Af C.'s Sønner er den interessanteste Don Fernando Colon, en uægte Søn, hans Moder hed Beatrice Henriques, en adelig Dame fra Cordoba. Han er født 1488 og ledsagede, 13 Aar gl., sin Fader paa dennes fjerde Rejse. Han levede efter Faderens Død mest i Sevilla; dog gjorde han 1509 en Rejse til Vestindien og har ogsaa besøgt flere europæiske Lande. Han var mere Videnskabsmand end Sømand og var navnlig en stor Bogelsker. Særlig alt, hvad der vedrørte Faderens Opdagelser, samlede han med Omhyggelighed, og han efterlod sig ved sin Død et Bibliotek paa ca. 15,000 Bind. Det blev testamenteret til Domkirken i Sevilla, der imidlertid har mishandlet det i saa høj Grad, at der i Slutn. af 17. Aarh. næppe fandtes 4—5,000 Bd. tilbage. Senere blev det endnu mere ødelagt; men efter den Tid er der gjort meget for at forny det, saa at Biblioteket (*La Columbina)* 1871 skal have indeholdt 34,000 Bd. Fernando Colon er dog særlig bekendt som sin Faders Historiograf. Den Biografi af hans Fader (»Historie del Signor D. Fernando Colombo . . . dell' Ammiraglio D. Christoforo Colombo suo padre«), der udkom 1571 i Venezia og indtil de sidste Aar har været Hovedkilden til den berømte Opdagers Historie, er dog sikkert, efter Harrisse's Undersøgelser, meget forvansket, om ikke helt uægte. (Litt.: Harrisse, *D. Fernando Colon, historiador de su Padre* [Sevilla 1871]; samme, *Fernand Colomb, sa vie, ses œuvres* [Paris 1872]; samme, *Excerpta Colombiana* [Paris 1887]).

C.'s ældste Søn, Don Diego Colon, var født ca. 1480 og blev 1493 Page hos Infanten Don Juan. Først efter Faderens Død, da han var bleven anerkendt som Guvernør og Admiral i Indien, drog han 1509 til den ny Verden, ledsaget af sin Gemalinde, Maria de Toledo. Hans Regimente paa Hispaniola var meget heldigt, men forstyrret af idelige Uroligheder og Anklager som i Faderens Tid. Sin meste Levetid førte han Proces mod Kronen om sine Rettigheder og Indkomster fra Indien, der vare tilsagte hans Fader. Han døde i Spanien 1526, efterladende sig to Sønner, Luis og Christobal.

Luis Colon var født 1521 paa Haiti; allerede i en Alder af seks Aar blev han anerkendt som Admiral over Indien, uden at denne Titel dog fik nogen virkelig Betydning. 1536 afstod han sin Ret som Vicekonge til Karl V og blev som Erstatning Hertug af Veragua og Markis af Jamaica. 1551 drog han til Europa, hvor han levede et saa vildt Liv, at han 1559 endog blev arresteret for Polygami og 1563 forvist til Oran i Afrika, hvor han døde 1572. Med hans Brodersøn Diego, fjerde Admiral af Indien og anden Hertug af Veragua, uddøde 1578 de mandlige Efterkommere af den store Opdager. Paa Kvindesiden findes dog endnu Descendenter, og Titlen »Hertug af Veragua« eksisterer endnu.

(Litt.: C.'s egen Dagbog, udgiven af Navarrete i 1. Bd. af »Colecion de los viajas y descubrimientos« [Madrid 1825—37]; Asensio, *Christobal Colon* [Barcelona 1891]; d'Avezac, *Année veritable de la naissance de Chr. C.* [Paris 1872]; Büdinger, »Zur Columbus Literatur« [Wien 1889]; Beecher, *The Landfall of C.* [Lond. 1856]; Bancroft, *History of the pacific states* [Lond. 1883]; Las Casas, *Historia de las Indias* [udg. Madrid 1875]; Gelcich, »Columbus-Studien« [Berlin 1887]; Harrisse, *Ch. Colomb, son origine, sa vie, ses voyages* etc. [Paris 1884]; samme, *C. Colo?nb, les Corses et le gouvernement frangais* [Paris 1890]; samme, *L'histoire de Chr. C., attribuée à son fils Fernand* [Paris 1878]; Herrera, *Historia general de los hechos de los Castellanos* [Madrid 16—15]; Humbol dl, *Examen critique de l'histoire de géogr.* etc. [Paris 1836—37]; Irving, W., *History of the life and voyages of Chr. C.* [Lond. 1828]; Munoz, *Historia del nuevo mondo* [Madrid 1793]; P. Martyr, *Opus epistolarum* [Alcaha 1530]; samme, *De rebus oceanicis* [Sevilla 1511]; Manrique, *Guanahani* [Arrecife Canarias 1890]; Oviedo, *Hist. general de las Indias* [Madrid 1851]; Peregallo, *Chr.*

■ *Artikler, der savnes under C, maa søges under* **K.**

C. a la sua famiglia [Lissabon 1889]; Peschel, »Das Schiffsbuch des Entdeckers von Amerika« [»Ausland« 1864]; samme, »Die Landung des C. in der neuen Welt« [»Ausland« 1857]; samme, »Wo liegt Guanahani« [»Ausland« 1864]; samme, »Zeitalter der Entdeckungen« [Stuttgart 1858]; Ruge, »Zeitalter der Entdeckungen« [Berlin 1881]; samme, »Christoph C.« [Dresden 1892]; Staglieno, »Verschiedene Aufsätze über die Familie des C.« [1885, 1887, 1888]; Weitemeyer, »Æmner og Kuriositeter fra Columbustiden etc.« [Kbhvn. 1892]; samme, »Columbus« [>Geogr. Tidsskrift«, Kbhvn. 1892]; Clausen, »Chr. C.« [Studentersamfundets Smaaskrifter, Kbhvn. 1892]; G. Storm, »Christofer Columbus og Amerikas Opdagelse«, med Ill. og Kort [Chra. 1893]; samme, »Vinland og Vinlandsrejserne« [i Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1887]; samme, »Columbus paa Island« [i det norske geogr. Selskabs Aarbog 1892—93). *C A.*

Colúmbus, Samuel, svensk Digter og Sprogforsker, (1642—79), var en af 17. Aarh.'s mere begavede lyriske Digtere. Han var Georg Stjernhjelm's kæreste Elev og var ligesom denne af Dalkarleslægt. Han tilhørte den unge Flok af Upsalastudenter, som i Aarene omkring 1660 dyrkede litterære Interesser; senere blev han ansat som Embedsmand i Stockholm og var bl. a. Stjernhjelm's Amanuensis i Antikvitetskollegiet. Efter 1674 at have udgivet to Digtsamlinger foretog han en Udenlandsrejse til Tyskland, Franktig, Holland, England og *Danmark*; han havde til Hensigt at forsyne Sveriges Litteratur med Oversættelser efter Udlandets daværende klassiske Litteratur og havde da ogsaa begyndt at oversætte Molicre og Corneille; han naaede imidlertid ikke videre, thi kort efter Hjemkomsten døde han i en Alder af 37 Aar. — Af hans Værker er »Den bibliske verld« en Samling bibelske Digte, der behandler Skabelsens Historie, Syndefaldet og Forsoningen; mere betydelige ere hans *Odae Suetícae*, i hvilke han, nærmest i Tilslutning til den Opitz'ske Skole, giver sin milde Tænkemaade Udtryk. Af størst Betydning blandt disse ere de religiøse Digte, de første svenske Salmer, som have et virkelig poetisk Præg; i det mindste een af dem er bevaret i den nuværende svenske Salmebog som Nr. 440. C. har ogsaa skrevet en Samling Prosaanekdoter »Mål Roo« (nærmest lig de tyske »Tischreden«) samt et sprogvidenskabeligt Arbejde af Værdi, »En svensk Ordaskotsel«, der indeholder et af de første, om ikke det første Forsøg paa at give en svensk Grammatik (udg. 1881 af Ad. Noreen), og hvori han bl. a. for første Gang formulerer bestemte Principper for en fonetisk Retskrivning. (Litt.: »Minne af S. Columbus«, af P. D. A. Atterbom i »Sv. Ak. Handlinger«, Del XXIV). *K. W—g.*

Columélla, Lucius Junius Moderatus, landøkonomisk Forfatter, født i Cadiz i Tiden omkring Christi Fødsel. C. opholdt sig en Tid lang i Syrien som romersk Officer og skrev senere (i 60'erne e. Chr.) paa Latin et Værk om Landbruget *(De re rustica)* i 12 Bøger, af hvilke den 10., om Havedyrkningen, er paa Vers i Efterligning af Vergil's *Georgica.* Tillige er opbevaret et Afsnit om Træplantning *(De arboribus)* af et mindre Værk af samme Art. C.'s Skrift er den udførligste Fremstilling af Landbrugets Teori fra Oldtiden. — Udg. af Schneider i *Scriptores rei rusticae* [4 Bd., Leipzig 1794—97]; overs. paa Dansk af Freehland [2 Bd., 1806—07], paa Tysk af Curtius [Hamburg 1769]. *A. B. D.*

Colúmna (lat.), Søjle; Æressøjle. *C. Maenia*, Søjle oprejst paa Forum i Rom 338 f. Chr. til Minde om Gaias Maenius'es Sejre over Latinerne. Den stod i Nærheden af Carcer og bar formodentlig en Rytterstatue. — *C. rostrata*, Æressøjle med Skibssnabler. En saadan rejstes i Rom paa (eller ved) Talerstolen til Ære for Gaius Duilius (Duellius), som 260 f. Chr. havde vundet den første romerske Søsejr. Af Indskriften findes nu i det kapitolinske Museum en ufuldstændig Kopi fra den første Kejsertid. En i 16. Aarh. udført Efterligning af Søjlen selv opbevares ligeledes i dette Museum. — *C. Traiana* se Trajanssøjlen. *K. K.*

Columna vertebrālis d. s. s. Hvirvelsøjle.

Columniférae se Søjleblomstrede.

Colūtëa se Blæretræ.

Colville Valley [kå'vilvali] se Washington.

Colwell [kå'lwel], Stephen, amerikansk Nationaløkonom, (1800—72), var først Sagfører, senere Jærnhandler og ved Siden deraf en frugtbar og indflydelsesrig Forfatter om økonomiske Emner; en større Del af hans Skrifter er affattet til Forsvar for Beskyttelsessystemet. Til dettes Fremme udgav han en Oversættelse med en udførlig Indledning af List's berømte Værk (»National System of Political Economy« [1856]). C.'s mest bekendte originale Arbejde er »The Ways and Means of Commercial Payment« [1858], der leverer en indgaaende og skarpsindig Analyse af Kredittens Begreb og Virkemaade. Da Borgerkrigen var til Ende, blev han (1865) Medlem af en af Centralregeringen nedsat Budgetkommission; som saadan afgav han 1866 en værdifuld »report« om Beskatningsvæsenet. *K. V. H.*

Colwyn Bay [kå'lwinbe.i], opblomstrende Søbadested i Nordwales, Denbighshire, med (1891) 4,800 Indb.

Colymbus se Lom.

Com. ell. **CommerS.,** ved naturvidenskabelige Navne Forkortelse for Ph. Commerson (s. d.).

Coma se Kometer.

Coma (græ.), dyb Søvn, kaldes den dvale- eller dødlignende Tilstand, i hvilken Patienter kunne henligge kortere eller længere Tid, og er en højere Grad af Somnolens, ved hvilken Bevidstheden vel er stærkt omtaaget, men ikke som ved C. fuldt ophævet. Legemet er ved C. fuldstændig slapt, alle vilkaarlige Bevægelser ere ophævede, Tarmens Lukkemuskler (Sfinkterer) lammede, saa at Ekskrementerne afgaa uvilkaarlig, ligesom ofte Urinen; Patienterne føle intet, ere uimodtagelige for alle ydre Indtryk, deres Aandedræt er ofte larmende, snorkende (stertorøst), mere eller mindre uregelmæssigt, ofte med Cheyne-Stokes'es (s. d.) Type, men bliver ligesom Hjerteslaget kun svagere henimod Dødens Indtræden, for hvilken C. ofte er en Forløber. C. skyldes altid en Paavirkning af Hjernen og er karakteristisk for visse Sygdomme, som Epilepsi, Apopleksi, Slutningsstadiet af Nyresygdomme (*C. uraemicum*), Sukkersyge (*C. diabeticum*), og ender her som oftest med Døden; men den kan ogsaa skyldes Indvirkning af visse Gifte, navnlig de narkotiske. Kloroformnarkosen er saaledes ligesom Alkoholrusen en komatøs Tilstand, hvoraf Individet imidlertid atter kan vækkes. *A. F.*

Coma Berenices se Berenikes Hovedhaar.

Comacchio [komak'kio], det gamle *Comacula*, j By i det nordøstlige Italien, Provins Ferrara, med (1881) 7,600 Indb., iberegnet Havnestaden Magnacava 10,000 Indb., der næsten alle beskæftige sig med Fiskeri, særlig af Aal. C. er bygget paa 13 ved talrige Broer forbundne Smaaøer i Valli di C, et stillestaaende laguneagtigt Vandbækken, der ligger umiddelbart S. f. Poflodens sydligste Arm, Po di Volano, er 140 Km. i Omkreds og ved Dæmninger inddelt i 4 Bassiner. Paa den Landstrimmel, som skiller Valli di C. fra Adriaterhavet, findes en Indsejling, hvor den med Taarne befæstede Havneplads Magnacava er beliggende; herfra fører dels en Kanal, dels en Vej med to Broer tværs gennem Lagunen. *C. A.*

Comancher, Komantscher, en til den sososniske Afdeling af den store uto-atztekiske Gruppe hørende Indianerstamme i den vestlige Del af A. U. S. Tidligere, da de vare meget udbredte, strakte deres Omraade sig fra Colorado's, Rio Grande del Norte's og Arkansas'es Kilder i Nord til Nuece's Kilder i Syd. C. vare dengang meget frygtede af Kolonisterne; deres Vaaben vare Buer, forgiftede Pile, Lanser og Skjolde; for Tiden føre de Bagladere og Revolvere; de ere fortrinlige Ryttere og eje talrige Heste. Efter at New Mejiko er kommet ind under Unionen, er Tallet paa C. stærkt aftaget; 1847 anslog man det endnu til 10—12,000 med 2,500 vaabenføre Mænd. Efter de uheldige Krige 1867 og 1874 mod Unionstropperne og Vildtmængdens Aftagen saa C. sig tvungne til Underkastelse; de have begyndt at holde Husdyr, opdyrke Jorden og sende deres Børn i Skole; nu findes kun tilbage ca. 1,400, samtlige paa en Reservation i Indianerterritoriet mellem Floden Washita i Nord og Red River i Syd. (Litt.: M. G. Fisher, *On the Arapahos, Kiowas and Comanches*). *C. A.*

Comárca (ital.), Retsdistrikt; C. di Roma, Byen Rom og dens Omgivelser, der paa den Tid, da Pavens verdslige Herredømme bestod, dannede en særlig Provins i Kirkestaten.

Cōmărum se Potentil.

Comayāgua, indtil 1880 Hovedstad i den centralamerikanske Republik Honduras, som saadan nu afløst af Tegucigalpa, beliggende 650 M. o. H. i en frugtbar Dal, har en statelig Domkirke (bygget 1700—15), et Universitet og kun 2,743 Indb. C. grundlagdes 1540 og havde før Emancipationen 18,000 Indb. Det omgivende Departement af samme Navn var i den gamle Indianertid tættere befolket end nu og er rigt paa Ruiner. *Y. Y. N.*

Comb se Coom.

Combat [kōba'] (fr.), Kamp, Fægtning; *Combattant* [kōbatā'] se Kombattant.

Combe [ku!m ell. ko!um], Abram, skotsk Kommunist, født 1785 i Edinburgh, død 11. Aug. 1827. Efter et Besøg 1820 hos Robert Owen (s. d.) i New Lanark blev han en begejstret Tilhænger af denne geniale Fantasts kommunistiske Lære og gav sig nu selv i Værk med praktisk at følge den. Ved stor Udholdenhed lykkedes det ham endelig 1826 at faa grundlagt en kommunistisk Koloni i Orbiston (s. d.); men han bukkede allerede det følgende Aar under som Følge af Overanstrengelser, efter at han ogsaa havde ofret sin ikke ubetydelige Formue paa sit Projekt. C. var en mangesidig dannet, ideelt anlagt Mand. Han har intet af Betydning skrevet. *K. V. II.*

Combe [ku!m ell. ko!um], Andrew, skotsk Fysiolog, født 27. Oktbr. 1797 i Edinburgh, død 9. Aug. 1847. C. studerede i Paris og Edinburgh; 1827 blev han Præsident i frenologisk Selskab, 1835—36 Livlæge hos Kong Leopold af Belgien, derefter hos Dronning Victoria. Hans vigtigste Arbejder ere: »Principles of physiology applied to the conservation of health« [Edinburgh 1834], »The physiology of digestion« [1836, Folkeudg. 1860], »Treatise on the physiological & moral management of infancy« [1840, Folkeudg. 1847 og 1860], »Observations on mental derangement« [Edinburgh 1841].

2) George, skotsk Frenolog, ovenn. A. C.'s Broder, født 21. Oktbr. 1788 i Edinburgh, død 14. Aug. 1858 i Moor Park i Surrey. C. uddannede sig først til Sagfører, men studerede senere Frenologi. Hans Bøger bleve meget udbredte: »Essays on Phroenology« [London 1819, fl. Udg.], »System of Phroenology« [1824, 5 Udg., Oversættelser], »On popular Education« [1832, fl. Udg.]; »The constitution of man, considered in relation to external objects« [1828, fl. Udg. og Oversættelser] var et meget yndet Skrift. Efter at have foretaget Rejser i Amerika og Tyskland skrev han: »Notes on the United States« [3 Bd., Edinburgh 1841] og »Notes on the Reformation in Germany« [London 1846]. *G. N.*

Gombe [ko'b] (fr.) o: Bjærgkløft, Navn paa nogle Dale i Jurabjærgene (s. d.).

Comb er [kå'mbə], T. J., britisk Missionær og afrikarejsende, født i London 1852, død i Juni 1887 paa Rejsen fra Congofloden til Europa. Udsendt af det britiske Baptistmissionsselskab gik C. 1875 til Kamerun, hvor han besteg Bjærget af samme Navn og foretog Rejser i Omegnen. Tre Aar senere drog han til Congofloden og besøgte bl. a. San Salvador, hvorfra han forgæves søgte at rejse direkte til Stanley Pool. 1884 rejste han sammen med den britiske Missionær Grenfell op ad Congofloden til Bangala og videre op ad Bifloden Kassai til Mundingen af Kuango. Hans Rejseberetninger findes i: »Proceedings of the Royal Geographical Society«. *O. I.*

Combes [ko'b], François, fransk Historiker, født 27. Septbr. 1816 i Albi, død 7. Febr. 1890 i Bordeaux, hvor han siden 1860 var Professor i Historie. Blandt hans talrige og spredte Arbejder kunne fremhæves: »Histoire de la diplomatie européenne« [1854—55, 2 Bd.], »L'entrevue de Bayonne et la question de la Sainte Barthélemy« [1882] og »Madame de Sévigné historien« [1885]; efter den fransk-tyske Krig 1870 studerede han ogsaa Tysklands Historie og skrev »Histoire de la monarchie Prussienne et de sa fondation«. *Kr. E.*

Combin [kobæ'], en af Hovedgrupperne i de penninske Alper eller Walliseralperne, i det schweiziske Kanton Wallis, med flere højtragende og snedækkede Tinder, som sende betydelige Gletschere ned i de omliggende Dale. Den højeste Top er Grand-C. (Graffeneire) mellem Dalene Bagne og Entremont, 4,317 M.; mod Syd og Øst falder den næsten lodret af, medens den paa de andre Sider har stejle, isdækkede Skraaninger. Ca. 4 Km. N. f. Grand C. hæver sig C. de Corbassiére og noget N. V. f. denne atter Petit C.

(3,712 M.). Der. største af Gruppens tre mægtige Gletschere er Olacier de Corbassière, der er lejret mellem Grand C. og C. de Corbassière, og som sender Vandet til Drance i Bagnedalen. Gruppen, hvis højeste Top først blev bestegen 1857, er nu gjort mere tilgængelig for dristige Bjærgbestigere ved Anlægget af en Alpehytte i 2,770 M.'s Højde ved den østlige Rand af Glacier de Corbassière. *H. W.*

Combourg [kōbu!r], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Ille-et-Vilaine, Arrond. St.-Malo, med et gammelt Slot fra 14.-15. Aarh., i hvilket Chateaubriand henlevede sin Ungdom, betydelige Garverier, besøgte Markeder og (1891) 1,700 (med Kommune 5,600) *Indb.* *H. W.*

Come (ital.), Sammenligningskonjunktionen som; anvendes meget i den musikalske Terminologi, som f. Eks.: c. prima: som før; c. sopra: som ovenfor; c. sta: saaledes som det staar (skrevet), en Forskrift, der skal forhindre Vilkaarlighed og Tilføjelser i Udførelsen og kræver en nøjagtig Gengivelse af de foreskrevne Noder. *S. L.*

Côme, Frere, se Baseilhac.

Comedĭa (sp.) er hos Spanierne ikke det samme som den dramatiske Digtart, man ellers kalder Komedie (i Modsætning til Tragedie). Benævnelsen findes brugt allerede i det spanske Dramas ældste Periode, 15. og 16. Aarh., hos Gil Vicente, Torres Naharro, Lope de Rueda, Juan de Timoneda, Juan de la Cueva, Cervantes o. fl., men i Flæng med mange andre Betegnelser; dog er det mest en broget og indviklet Handling, der kaldes C. Lope de Vega, dog til Dels forberedt af andre Digtere, giver endelig den spanske C. dens definitive Form, og fra hans Tid hedder Nationaldramaet saaledes. Om en vis Art religiøse Stykker bruges imidlertid *Auto* (s. d.), og mindre Stykker have Navnene *Entremés, Loa, Sainete* o. fl. »La c. nueva«, som Tirso de Molina benævner den, er et Skuespil med livlig og underholdende Handling, i tre Akter og paa Vers, med Sammenblanding af det komiske og tragiske, og det navnlig ved Indførelse af en komisk Person (*Gracioso*'en), selv hvor Handlingen er meget alvorlig, med et stærkt fremtrædende lyrisk Element, og endelig uden nogen Iagttagelse af Reglerne om Tidens, Stedets og Handlingens Enhed; det mest anvendte Versemaal er det firestavelses trokæiske Romancemetrum. Trods skiftende Tider og Indflydelser fra den franske Klassicisme og andensteds er Formen endnu den Dag i Dag væsentlig det spanske Dramas. (Litt.: A. Morel-Fatio, *La comedia espagnole du XVII. siècle* [Paris 1885]). *E. G.*

Comédie **française** se Théâtre francais.

Comĕdo kaldes smaa, hvidlige Knuder, i Reglen med et mørkt Punkt i Midten, som have deres Sæde i Huden, hyppigst omkring Næsen og i Panden, og som skyldes en Ophobning af Fedt i Hudens Fedtkirtler. De ere almindelige i Pubertetsalderen, men kunne ogsaa ellers blive saa talrige og vansirende, at en Behandling bliver nødvendig. I lettere Tilfælde kan det være tilstrækkeligt at anvende Dampbade, Vadskning med Sæbe og varmt Vand eller med Sandsæbe; men i sværere Tilfælde, især naar de som i Reglen ere forbundne med Acne (s. d.), kunne mere energiske, navnlig afskallende eller opblødende Applikationer komme til Anvendelse. *E. P—n.*

Comenĭus, Johan Amos (egentlig Komensky efter Faderens Fødby Komna), Grundlæggeren af den nyere Pædagogik, født 28. Marts 1592 i Nivnitz eller Ungarisch Brod i Mähren, død 15. Novbr. 1670 i Naarden ved Amsterdam. Familien hørte til den bøhmisk-mähriske Brødremenighed. Da C.'s Forældre døde tidlig, fik han ingen ordentlig Undervisning før i sit 16. Aar; men den Modenhed, hvormed han tilegnede sig den, fremkaldte Tanken om at finde en naturligere Vej til Dannelse. Medens han fra 1611 i 3 Aar studerede Teologi ved de reformerte Universiteter i Herborn (Nassau) og Heidelberg og herfra besøgte Holland, lærte han Ratke's ny Undervisningsmaade at kende. 1614 vendte han hjem, blev Rektor ved Brødremenighedens Skole i Prerau og indførte her Realundervisning. 2 Aar efter blev han præsteviet og 1618 ansat i Brødremenighedens Hovedsæde Fulnek som Præst og Skolebestyrer. I Prerau havde han begyndt at skrive Skolebøger efter ny Grundsætninger, og delte Arbejde fortsatte han her. Men med den Vending, Trediveaarskrigen tog efter Slaget paa det hvide Bjærg, begyndte en Trængselstid for C. og hans Trosfæller. Kejserens spanske Tropper plyndrede og afbrændte Fulnek 1621, og C.'s Bøger og Manuskripter bleve et Rov for Luerne. Menigheden adspredtes, og C. flakkede fredløs om. En Tid lang fandt han et Fristed hos de evangeliske Adelsmænd Karl v. Zerotin i Mähren og Georg Sadowsky v. Slaupna i Bohmen. Pesten bortrev hans Børn og første Hustru; men desuagtet vidste han at trøste sine Lidelsesfæller ved Opbyggelsesskrifter, af hvilke »Verdens Labyrint og Hjertets Paradis«, en af den czekkiske Litteraturs Perler, skildrer hans eget Liv under Billedet af en Pilegrim, der til sidst finder Hvile i Gud. Da alle Protestanter endelig bleve forviste fra Kejserens Lande, udvandrede C. 1628 med Resten af Brødremenigheden til Lissa i Polen (nuv. Posen). Her virkede han ufortrødent for sin Menighed og arbejdede tillige for Skolen. Gymnasiet i Lissa blev omordnet efter hans Plan, og 1636 blev han dets Rektor. Han udgav »Moderskolen«, fuldendte 1629 sin i Bohmen paabegyndte *Didactica ?nagna seu omnes omnia docendi artificium*(» Almindelig Undervisningslære eller Kunsten at lære alle alt«), der dog først blev trykt 1657, og skrev sin *Janua linguarum reserata* (»Den aabnede Sprogdør«), en Anvisning til at lære Sprog paa en ny Maade. Den sidstnævnte Bog, der snart blev fulgt af en *Vestibulum* som Indledning, vakte en saadan Opsigt, at den blev oversat paa mange Sprog og spændte Forventningerne til det pædagogiske System, som her var antydet. Ledet af den samme Overbevisning, der laa til Grund for hans pædagogiske Anskuelse, besluttede C. at skrive en Fremstilling af al menneskelig Viden og Tro, en Art Encyklopædi (Pansofi), hvis Udarbejdelse han efterhaanden ansaa for sit Livs Hovedopgave, da han mente, at en fælles Verdensanskuelse vilde føre til religiøs Fordragelighed, om ikke Enighed. En kort Fremstilling af Planen til dette Arbejde (*Pansophiae Prodromus*) lod hans Ven Samuel Hartlib mod C.'s Vilje trykke i London 1637, og det henledte i den Grad Opmærksomheden paa C, at han 1641 efter Opfordring af flere fremragende Mænd rejste til Eng-

land, hvor Parlamentet selv interesserede sig for ham; men Borgerkrigen forhindrede ham fra at omordne Skolevæsenet, og han arbejdede videre paa sin Pansofi. Af den hollandske Købmand Louis de Geer, der som Laangiver til den svenske Krone var bleven Godsejer i Sverige og nu vilde fremme Videnskabeligheden i sit ny Fædreland, blev C. 1642 indkaldt til Sverige, hvorfra han 4 Aar før havde modtaget en Opfordring til at reformere dets Skoler, hvilken han havde afslaaet. Nu udviklede C. i Norrkoping og Stockholm sine Tanker for de Geer og Axel Oxenstjerna, og den sidste raadede ham til foreløbig at holde sig til Skolens Omdannelse for derigennem at bane Vej for sine større Planer. Med Overvindelse maatte C. tilsidesætte sine pansofiske Arbejder og forfattede efter de nævnte Mænds Opfordring en Række Skolebøger, medens han for at være Sverige nærmere opholdt sig i Elbing 1642—48. Han omarbejdede sine tidligere latinske Lærebøger, skrev en latinsk Ordbog og Sproglære samt den geniale *Methodus linguarum novissima*. 1648 blev han valgt til Biskop over Brødremenigheden og maatte derfor drage tilbage til Lissa, bittert skuffet i sine Forventninger om, at hans Trosfæller skulde opnaa Beskyttelse ved den westfalske Fred. C. fik nu Anmodninger om at reformere Skolerne i Littauen, Siebenbiirgen og Ungarn. Kun den sidste tog han imod. Efter Fyrst Sigismund v. Rakoczi's Ønske bosatte han sig 1650 i Sarospatak, i Nærheden af Tokai, og indrettede den derværende Skole ganske efter sine Grundsætninger. For at lette Eleverne Tilegnelsen af Undervisningsstoffet dramatiserede han sin *Janua* i *Schola ludtis* (»Skolen som Leg«) og skrev sin epokegørende Bog *Orbis sensualium pictus* (»Den afmalede Sanseverden«) (s. d.), det første Grundlag for elementær Anskuelsesundervisning. Paa Grund af Vanskeligheden ved at tilvejebringe Billederne i Bogen udkom den først 1657. Imidlertid var C. vendt tilbage til Lissa 1654. Under Krigen mellem Sverige og Polen blev Byen besat af Svenskerne, men 1656 tilbageerobret af Polakkerne og fuldstændig ødelagt. Herved mistede C. alt, hvad han ejede, og deriblandt en Mængde uerstattelige Manuskripter. Paa ny maatte han som hjemløs drage til fremmede Lande. Efter at have opholdt sig i Schlesien, Brandenburg og Hamburg bosatte han sig de sidste 14 Aar af sit Liv i Amsterdam efter Indbydelse af Lorenz de Geer, en Søn af hans gamle Velynder. C. tog sig vedvarende af de adsplittede Medlemmer af Brødremenigheden, hvis sidste Biskop han var, og fik samlet betydelig Pengehjælp til dem. Han blev understøttet af de rige Købmænd, hvis Børn han underviste. 1657 udgav han i 4 Foliobind alle sine pædagogiske Værker (*Opera didactica omnia*); men da han samlede en Række Sværmeres Forudsigelser af Kirkens og Menneskehedens Fremtid og udgav dem i god Tro under Titlen *Lux in tenebris* (»Lys i Mørket«), mødte han megen Modstand og Spot. 1668 udkom hans sidste Bog *Unum neccessarium* (»Det ene fornødne«), hvori han formaner siner Venner til ikke at fortabe sig i Verden, gennemgaar sit Levned og viser, at han altid har stræbt efter ideale Formaal, og takker Gud, som har villet, at han i hele sit Liv skulde være »en Længselens Mand«. Syslen med hans aldrig afsluttede Pansofi optog ham til hans Død.

Til C.'s bevægede Liv svarede en rig Personlighed med omfattende Tænkning, dyb Følelse og et fromt, menneskekærligt Sind. Midt i Fanatismen prædiker han Fordragelighed, og under Trediveaarskrigens Rædsler haaber han paa Harmoni mellem Nationerne ved Hjælp af Kristendommen, den universelle Tænkning og en forbedret Opdragelse. Denne Tankegang gaar igennem alle hans henimod 100 Skrifter, der spænde over de forskelligste Omraader, især Teologiens og Pædagogikkens. Sin Hovedbetydning har han dog som Pædagog. C. havde et stort Syn for Skolens Opgave; i hans Øjne var den et Værksted for sand Humanitet, idet den burde være for alle, uden Hensyn til Stand og Køn, og lære Eleverne alt, d. v. s. Hovedtrækkene af alle Sider af Tilværelsen. De forskellige Arter Skoler burde udgøre en Enhed, delt i 4 seksaarige Trin: 1) Moderskolen, 2) Modersmaalsskolen, 3) Latinskolen og 4) Akademiet. Ved Undervisningen vil C. lade al Erkendelse hvile paa Anskuelse, hvorfor han bekæmper den herskende Metode, der udgik fra Ord (Verbalisme) og ikke fra Ting (Realisme), vil skride naturmæssig fremad, fra det nærmere til det fjernere, saa at Eksemplet gaar forud for Reglen, Modersmaalet for de fremmede Sprog, og vil endelig fængsle Elevens Interesse og lægge Beslag paa hans Selvvirksomhed, alt under mild Tugt og uden at tilsidesætte den legemlige Udvikling. I disse Tanker var han saa langt forud for sin Samtid, at først Nutiden har forstaaet at vurdere ham. Som den moderne Pædagogiks Grundlægger, hvis Tanker endnu ere vejledende for Skolens Udvikling, fejredes hans Minde 1892 Verden over paa 300-Aarsdagen for hans Fødsel. Ved en lignende Fest 1871 oprettede Leipzig Lærerforening Comeniusstiftelsen, et pædagogisk Centralbibliotek i denne By, med det Formaal at samle et saa fuldstændigt Materiale som muligt til Fremme af det pædagogiske Studium. Under Ledelse af Julius Beeger og støttet af Underafdelinger i hele Tyskland er det blevet Verdens største pædagogiske Bogsamling. I tysk Oversættelse foreligge C.'s Skrifter i mange Udgaver, deriblandt »Pädagogische Schriften« ved C. T. Lion [3. Opl., 1891]. Paa Dansk findes kun »Moderskolen«, ved J. Pio [1874]. (Litt.: Raumer, »Geschichte der Pädagogik«, II B.; Brügel, »J. A. C.« i K. A. Schmid og G. Schmidt: »Geschichte der Erziehung«, III B.; Baur, »J. A. C.« i Schmid og Schrader: »Encyklopædie«, I B. Jfr. H. Trier, »Comenius'es Grundtanker om Opdragelsen« [1874], »Fra C.'s Samtid« og »A. C.'s *Didactica magna*« i H. Trier, »Af Opdragelsens Historie« [1893] samt Mindeskrifter 1892 af Fridtjuv Berg [Stockholm] og Otto Andersen [Christiania]). *J. L.*

Comeniusstiftelse se Comenius.

Cōmes (lat., egentlig Ledsager; Flertal *comites*) kaldtes hos Romerne oprindelig Medlemmerne af Statholderens Følge (*cohors*), naar han drog til sin Provins. I Kejsertiden blev det fast Skik, at Kejseren paa Rejser medtog et vist Antal højtstaaende Venner som en Art Raad, især ved retslige Afgørelser (*comites Augusti*); de fik Løn, og Stillingen blev efterhaanden fastere, saa at der heraf udviklede sig et ogsaa i Rom fungerende Statsraad (*consistorium*). Tillige blev C. fast Benævnelse dels paa et Par af Ministrene: *c. sacrarum*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

largitionum (Finansminister), *c. rei privatae* (Domæneminister), dels paa visse højere Embedsmænd, baade civile og militære (*c. stabuli*, den kejserlige Staldmester, o. s. v.) af en bestemt Rang; Titlen gaves ogsaa til udtjente Embedsmænd. Af den romerske Brug af Ordet har den middelalderlige Betydning Greve (s. d.) udviklet sig. *A. B. D.*

Cōmes (lak), Ledsageren, Svaret, er i en Fuga (s. d.) Gentagelsen af Hovedtemaet (*Dux* Føreren) i en anden Stemme og paa andre Tonetrin. *S. L.*

Comes stābuli se Comes og Connétable.

Comettant [kåmætã'], Oscar, fransk Forfatter og Komponist, er født i Bordeaux 1820. Som Medarbejder og Korrespondent ved forskellige Blade har C. berejst baade den gamle og den ny Verden og søgt Stof til sine talrige Artikler og Værker. 1889 besøgte han saaledes de nordiske Riger. Han har ogsaa skrevet om Musik og Komponister og selv komponeret Romancer og Klaverstykker. Af hans Bøger kunne nævnes: »Trois ans aux États-Unis« [1857], »Musique et musiciens« [1862], »Les Civilisations inconnues« [1863], »Le Danemark tel qu'il est« [1865], »Francis Plante, portrait musical å la plume« [1874], »Les compositeurs illustres de notre siècle« [1883], »Histoires de bonne humeur« [1883], »Un nid d'autographes, recueil de lettres de compositeurs« [1885] o. s. v. *S. Ms.*

Comines [kåmi'n] (Commines), By eller egentlig to Byer paa Grænsen af Belgien og Frankrig, idet den ved Grænsefloden Lys er skilt i to Dele, saaledes at den Del, der ligger ved venstre Bred, C.-Nord, hører til Belgien, Provinsen Vestflandern, Arrond. Ypscs, og den, der ligger paa den højre, er fransk, Dep. Nord, Arrond. Lille. Den belgiske Del har (1890) 4,800, den franske (1891) 5,400 (med Kommune 7,400) Indb. C. har betydelig Industri i Uld, Lærred og Bomuld, ogsaa i Tobak; i den franske Del findes Ruiner af en Borg og et Beffroi fra 14. Aarh. I C. er Philippe de Comines født. Begge Delene udgjorde tidligere en stærk Fæstning; men denne nedlagdes, da Frankrig fik den sydlige Del ved Freden i Utrecht 1713. *H. W.*

Comines [kåmi'n], Philippe de la Clite de, Sieur d'Argenton, fransk Statsmand og Historieskriver, født 1445 paa Slottet C. i Flandern, død i Argenton 17. Oktbr. 1509. C. var først i Tjeneste hos de burgundiske Hertuger og blev Karl den Dristiges fortrolige; han mæglede bl. a. Freden mellem denne og Kong Ludvig XI, som Karl havde taget til Fange i Péronne. 1472 traadte han over i den franske Konges Tjeneste og opnaaede dennes Gunst og Fortrolighed i en sjælden Grad; han blev Senechal af Poitou og brugtes i de vigtigste Anliggender. Straks efter Karl VIII's Tronbestigelse faldt han derimod i Unaade; 1486 blev han beskyldt for forræderske Forbindelser mod Hertugen af Orleans og fængslet. Han tilbragte først 8 Maaneder i et Jærnbur paa Slottet Loches i Berry, sad siden 3 Aar fængslet i Paris og blev endelig bandlyst fra Hoffet for ti Aar. Hans Uskyldighed kom dog for Dagen, og han indtraadte atter i Kongens Tjeneste og stod til sin Død ogsaa i høj Anseelse hos Karls Efterfølger Ludvig XII. I sin Fængselstid begyndte han sine Memoirer om Ludvig XI's og Karl VIII's Regering og Levned fra 1464—98 (Paris 1524, bedste Udgaver af Lenglet Dufresnoy [London og Paris 1747, 4 Bd.], Dupont [Paris 1840—47, 3 Bd.] og Chantelauze [Paris 1881], oversat paa flere Sprog). Dette Værk er en Hovedkilde til Datidens Historie, skrevet af en Mand, der var dybt indviet i Politikken og sanddru fortæller, hvad han har erfaret. C. beundrer Ludvig XI i høj Grad, og hvad politiske Synspunkter angaar, staar han paa samme Stade som Machiavelli; uden Hensyn til Moralen dømmer han kun efter Hensigtsmæssighed og Fordel. (Litt.: Kervyn de Lettenhove, *Lettres et négociations de Philippe de C.* [2 Bd., Bruxelles 1867—68]). *Kr. E.*

Comīno, en næsten ubeboet, britisk Ø i Middelhavet mellem Gozzo og Malta (s. d.); den har et stærkt Fort, som ligger over for Castel Rosso paa Malta. V. f. Øen ligger Holmen Comineto. *C. A.*

Comīsa, Havnestad paa Øen Lissa (s. d.).

Comīso, By paa Sicilien, Provins Siracusa, har en smuk Fontæne (»Dianabadet«), et Teater, Tobaksdyrkning, Fabrikation af Sæbe og Pottemagervarer og (1881) 19,300 Indb. *C. A.*

Comissatĭo (lat.), Sviregilde, Drikkegilde; oprindelig betegner Ordet det med et saadant Gilde ofte forbundne Tog gennem Gaderne, der foregik under Larm og Munterhed.

Comitán eller Comitlán (San Domingo C), By i den mejikanske Stat Chiapas, ved Grænsen af Guatemala, med Dominikanerkloster, Smughandel med Belize og Guatemala og (1889) 7,000 Indb.

Comitātus (lat.), Følge; Stilling som *comes* (s. d.; ogsaa *comitiva*); Middelalderen ogsaa det af en Greve bestyrede Distrikt, Grevskab, hvoraf fransk *comté*.

Comitia (Flertal; i Enkelttal *comitium* s. d.) hedder paa Latin den romerske Folkeforsamling, for saa vidt den træder sammen for at tage Beslutning af en hvilken som helst Art (ogsaa ved Valg), i Modsætning til den blot debatterende Forsamling, *contio*, der regelmæssig indleder C., men ogsaa kan afholdes selvstændig. Medens Folket i *contio* staar blandet, træder det til C. fra hinanden i visse Afdelinger, i hvilke der stemmes. Stemmerne optælles først inden for hver enkelt Afdeling, hvorved dennes Stemme udkommer, saa at der ved den endelige Optælling ikke er flere Stemmer end Afdelinger (Kollektivstemmer). Efter de forskellige Inddelingsprincipper er der tre Slags C:

1) *C. curiata*, den ældste romerske Folkeforsamling og før Oprettelsen af *c. centuriata* den eneste. Folket stemte her efter den gamle Inddeling i 30 *curiae*, Afdelinger, der holdtes sammen ved visse religiøse Baand, men hvis Karakter i øvrigt er lidet klar. Paa *c. curiata*, der kun kunde holdes paa Roms Grund, valgtes Kongerne og vedtoges de ældste Love; ligesaa valgtes de første Almuetribuner her. Senere benyttedes de kun ved visse rent ceremonielle Handlinger, som ved Adoption af en myndig (*arrogatio*), og ved Vedtagelsen af den Lov, der gav de højeste Embedsmænd den fulde Feltherremyndighed (*lex curiata de imperio*, se Imperium); det hele Folk repræsenteredes her af 30 Liktorer.

2) *C. centuriata* fremkommer først ved Servius Tullius'es Inddeling af hele Folket efter Formuen i Klasser og Centurier (se Census, Centurie).

Idet denne Inddeling tillige laa til Grund for Hærordningen, fik *c. centuriata* et bestemt militært Tilsnit: de kunne kun holdes af en Magistrat med *imperium* (ordinært Konsul eller Prætor); de skulle afholdes uden for Byens Grund *(extra pomoerium*, i Reglen paa Marsmarken, den gamle Eksercerplads); saa længe de holdes, vajer Krigsfanen paa Capitolium, o. s. v. Paa *c. centuriata* valgtes i hele Republikkens Tid Konsuler (Krigstribuner med Konsulmagt), Prætorer og Censorer; her stemtes over alle af en Konsul (Prætor) indbragte Love, og her dømtes i den ældre Tid, indtil Oprettelsen af staaende Domstole i Midlen af 2. Aarh., i Sager, der gik ud paa Livsstraf eller en dermed sideordnet Straf, som Landsforvisning. I en senere Tid foregik der en Forandring i Indretningen af *c. centuriata*, idet Centurieinddelingen sattes i Forbindelse med de 35 Tribus, saaledes at der blev 70 Centurier, to i hver Tribus. Men denne i øvrigt lidet bekendte Ændring berørte i hvert Fald ikke Centuriatcomitiernes ejendommelige Karakter som den Forsamling, hvor de besiddende Borgere havde størst Indflydelse, og hvis Lovgivning var bunden til Konsulernes af Senatets Ønsker begrænsede Initiativ.

3) *C. tributa* var ikke nogen Forsamling af det hele Folk, men kun af Plebejerne, og kunde kun ledes af disses særlige Øvrighed, Almuetribunerne; efter Traditionen holdtes de første Gang 491 ved Almuetribunernes Anklage mod Coriolan. Almuen stemte her efter Inddelingen i 35 Tribus (s. d.), uden nogen Forskel efter Formue eller Rang. Da Forsamlingen kun bestod af Plebejerne, kunde den oprindelig kun fatte Beslutninger, der alene vedrørte Plebejerne (Plebiscitter), samt vælge disses Embedsmænd, Almuetribunerne, hvad den gjorde fra 471. Senere, da Patricierne bleve saa faa, at deres Udelukkelse ingen praktisk Betydning havde, fik den plebejiske Forsamlings Beslutninger bindende Kraft for det hele Folk *(lex Publilia* 339), og den bliver efterhaanden den vigtigste lovgivende Forsamling, paa hvilken navnlig Reformer i demokratisk Retning fremsættes ved Tribunernes af Senatet uafhængige Initiativ. Fra gammel Tid havde *c. tributa* ligeledes dømmende Myndighed i Sager, der kun gik ud paa en Bøde, en Ret, som indtil Midten af 2. Aarh. ofte udøvedes. I den senere Tid valgtes tillige her foruden Tribunerne de lavere Øvrigheder (Ædiler, Kvæstorer og Krigstribuner), disse undtagelsesvis under Forsæde af en Konsul. *C tributa* kunde holdes hvor som helst i og uden for Rom, dog inden for en romersk Mils Afstand fra Byen.

Om Enkeltheder ved Formen for C.'s Afholdelse o. s. v. se Madvig, »Den rom. Stats Forfatning og Forvaltning« I, Kap. 3; Mommsen, »Rom. Staatsrecht« III, 1. I Kejsertiden bevaredes C. som et Skin under August, men ophørte allerede i alt væsentligt under Tiber, der henlagde deres vigtigste Funktioner til Senatet. *A. B. D.*

Comitiālis morbus kaldtes Epilepsi (Ligfald) hos Romerne, fordi Comitierne bleve afbrudte, naar der indtraadte et saadant Tilfælde af Krampeslag. Det var meget almindeligt, at man ansaa Patienter, der fik Krampe, for besatte af onde Aander o. l. *G. N.*

Comitium (lat.), lille, indhegnet Plads umiddelbart N. f. Forum i det gamle Rom. Paa *C.* holdtes Folkeforsamlinger og Rettergang, indtil i 2. Aarh. f. Chr. Pladsen blev for lille, hvorfor det offentlige Liv næsten helt henlagdes til Forum. Paa *C.* afholdtes derefter kun de gamle *co?nitia curiata. K. K.*

Commeātus (lat.), Orlov, Permission; Transport; Tilførsel af Levnedsmidler.

Comme Chez **nous** [kåmšenu'] (fr.), ligesom hos os.

Comme Ci comme Ca [kåmsikåmsa'] (fr.), nogenlunde, saa som saa.

Commedia (ital.) bruges fra det 16. Aarh. i Italien som Betegnelse for et Lystspil paa Vers eller Prosa, anlagt oprindelig efter de romerske Komediers Mønster, hvad Stilen og Karaktertyperne angaar. De ældste italienske Lystspildigtere vise deres nøje Tilslutning til Plautus og Terents endog ved Stykkernes halvt latinske Navne (»Cassaria« o. desl.); og C. — eller som man ogsaa har kaldt den: C. erudita — naaede aldrig at blive Nationaldrama, hvor meget Talent og Vid end dens Forfattere have udfoldet, især i 16. Aarh. (Ariosto, Bibbiena, Macchiavelli, Cecchi), og hvor megen kulturhistorisk Interesse den end besidder. Noget lignende gælder om Goldoni's og hans samtidiges og Efterfølgeres C.: Lokalbilleder med fransk Paavirkning fra Landets Fornedrelsestid. Selv i vore Dage, efter Italiens Genfødelse og Sammenslutning, er det hidtil ikke lykkedes at frembringe nogen national Lystspildigtning af blivende Værd. *E. G.*

Commedia dell' arte (ital.) er den Slags improviserede, folkelige Stykker, der siden 16. Aarh. have været en Yndlingsforlystelse for Italienerne og derved ogsaa ere komne til at øve Indflydelse paa den dramatiske Litteratur ad forskellige Veje. Navnet betyder »Haandværkskomedie«, fordi den udførtes af Skuespillere af Faget; man har ogsaa kaldt den »Commedia a soggetto« (Emnekomedie e. l.), fordi kun Scenegangen er angiven af Forfatteren, medens det er overladt Skuespillerne at improvisere Replikker og Indfald (»Lazzi«). Genren, har man ment, stammer maaske oprindelig fra de oldromerske Atellaner og Mimer, der kunne spores langt ned i Middelalderen; men den har vel nok nærmest sin Oprindelse fra Karnevalslystigheden. Det er drøj Komik, uden Karakterskildring. Betegnende for C. dell' a. ere de faste Typer eller Masker, der repræsentere forskellige italienske Provinser. Der er de to gamle Mænd, Pantalone og Il Dottore Graziano, af hvilke især den sidste fremstilles som latterlig, Capitano'en (en Storpraler, som til syvende og sidst bliver til Nar), Tjenerne (»i Zanni«), nemlig Pedrolino, en lystig Fyr, der sætter Intriger i Gang, og Arlecchino, der er mindre kløgtig og ofte kommer galt af Sted; dummere end han er imidlertid Mezzettino, og en lignende Figur som denne er Burattino; endelig Bonden Cavicchio med sine Viser og Historier. Som Pantalone repræsenterer Venezia, saaledes er il Dottore Bologneser, Zanni er gerne Neapolitaner og Capitano'en spansk. Senere hen i Tiden kom mange andre Masker til; men de kunne dog i det hele henføres til de fire Hovedgrupper. Man har af Gammelmandsroller bl. a. Cassandro, Il Pedante (Modifikationer af il Dottore), endvidere Spezzaferro, Matamoros, Spavento o. fl. Soldatertyper, Tjenerne Trappolino, Francatrippe, Trivel-

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

lino, Tartaglia, Pulcinella, Coviello, Scapino, Scaramuccia, Beltrame, Brighella m. m. Kvinderollerne og Elskerrollen ere ikke saa fremtrædende; dog er den muntre og listige Tjenestepige bleven en ret vigtig Person i Komedien, under Navn af Franceschina, Colombina o. m. Fra C. dell' a.'s Moderland bragtes den 1576 til Frankrig ved Selskabet »I Gelosi«, under Ledelse af Flaminio Scala, der indkaldtes af Kong Henrik III for at forlyste Stænderforsamlingen i Blois. Fremragende Medlemmer af Truppen, der bleve i Frankrig, vare Francesco Andreini og hans Hustru Isabella (død 1604), efter hvem Elskerinderollen fik Navn. Fra den Tid og til langt ned i 18. Aarh. havde den italienske Maskekomedie fast Fod i Frankrig, efterhaanden dog paavirket af det franske Kunstdrama, saalcdes som den selv havde indvirket paa Molière; berømte Skuespillere ved Paris'es italienske Teater vare Tiberio Fiurelli (død 1694, Scaramuccia), Angelo Costantini (Mezzettino) og en hel Række Harlekinfremstillere: Domenico Biancolelli(død 1688), Evaristo Gherardi, Tommaso Vicentini (død 1739) og Carlo Bertinazzi. I Italien selv florerede C. dell' a. lige fra 16. Aarh.'s 2. Halvdel til henimod Slutningen af 18. Aarh.; Goldoni slog den omtrent ihjel, uagtet C. Gozzi tog den i Forsvar og søgte at hæve den til et højere Stade ved sine »Fiabe«; nu, i 19. Aarh.'s sidste Aarti, ere kun svage Spor tilbage af den.

I Danmark eksistere endnu de Casorti'ske Pantomimer som en Aflægger af de gamle italienske Maskespil; og af de italiensk-franske Stykker i Gherardi's Samling (Repertoiret fra Aarene 1682—97) har Holberg øst ikke saa lidt. Af den rigtige C. dell' a.'s ældre Repertoire findes, som rimeligt er, kun »Scenari«. Allerede Flaminio Scala udgav et Antal saadanne i Venezia 1611, fra Dom. Biancolelli's Tid haves ogsaa nogle, og 22 »Scenari inediti« bleve udgivne af A. Bartoli i Firenze 1880 efter et Haandskrift fra Beg. af 18. Aarh. (Litt.: L. Riccoboni, *Histoire du théâtre italien* [Paris 1731, 2 Bd.]; S. Meisling, Afhandling om »Kunstkomedien« (i hans Overs. af Gozzi's dramatiske Eventyr [Kbhvn. 1821]); Brødrene Parfaict, *Histoire de Vancien théâtre italien* [Paris 1753]; Maurice Sand, *Masques et bouffons* [Paris 1862]; L. Moland, *Molière et la comédie italienne* [Paris 1867]; Scherillo, *La com?nedia dell' arte in Italia* [Torino 1884]). *E. G.*

Comme il faut [kåmilfo'] (fr.), som det bør være, behørig, passende; med fine Manerer; paa Moden, o. l.

Commelin (ogsaa Commelyn), Kaspar, hollandsk Botaniker, født 1667 i Amsterdam, død smst. 1731 som Professor i Botanik. Skrev bl. a. *Flora malabarica.* Linné opkaldte Slægten *Commelina* efter ham. *V. A. P.*

Commelin, Isaak (1598—1676), levede i Amsterdam som Bogtrykker, men gjorde sig tillige bekendt som historisk Forfatter, navnlig ved Værker over Hollands Historie: »Hollandsch Placcaatboek« [Amsterdam 1644, 2 Bd., Folio], »Begin en voortgang van de vereenigde Nedcrlandsche Oost-Indische Maatschappij« [smst. 1646, 2 Bd., 4°], »Frederik Hendrik van Nassau, Prinse van Oranje, sijn leven en bedrijv« [smst. 1651, 2 Bd., Folio] m. m. *E. G.*

Commelin [komlæ'], Jérôme, Bogtrykker og Filolog i 16. Aarh. Han var født i Douai, men maatte som Protestant udvandre derfra til Geneve, hvor han virkede fra 1560 som Bogtrykker; fra 1587 var han i Heidelberg i samme Egenskab, men tillige som Bibliotekar hos Kurfyrsten af Pfalz. Han var meget anset hos saa fremragende lærde som De Thou og Scaliger og blev berømt i sin Tid som lærd Udgiver af Oldtidsklassikere, f. Eks. Euripides'es, Hesiodos'es og Seneca's Tragedier, og af Kirkefædre. Han døde 1597. *E. G.*

Commelina se Commelinaceae.

Commelinacēae, Familie af enkimbladede Planter, der kunne henføres til Ordenen *Enantioblastae,* en- eller fleraarige Urter med leddede (knæede) Stængler og hyppigst med omskedende Blade. Blomsterne sidde i Svikler i Bladhjørnerne; de ere tvekønnede, oftest regelmæssige og sammensatte af tretallige Kranse. De tre ydre Blosterblade ere grønne Bægerblade, de indre kronbladagtige. Støvdragerne, der ofte ere tæt klædte af perlesnorformede Haar, kunne være golde eller delvis undertrykte, hvorved der fremkommer en vis Grad af Zygomorfi i Blomsten. Frugten bliver en trerummet Kapsel med rumdelende Opspringning eller Nød; ud for Kimroden findes et Laag, der falder af ved Spiringen. Gennemgaaende anatomiske Træk ere Mængder af Rafider i lange Cellerækker; Støvtraadenes Haar (særlig af *Tradescantia-Arter)* ere meget anvendte og taknemmelige Objekter ved Studiet af Protoplasmastrømninger og Cellekernedelinger. — Familien tæller noget over 300 Arter, fordelte paa 25 Slægter; de ere næsten alle tropiske og mangle fuldstændig i Europa. Ikke faa dyrkes som Prydplanter i danske Haver. Den artrigeste Slægt er *Commelina* L., hvis Blomsterhave hudagtige Bægerblade og oftest blaa Kronblade; tre Støvblade ere gerne frugtbare. Frugten har kun to Frø i hvert Rum. 88 Arter i alle tropiske Egne af Jorden. Nogle ere Prydplanter (*C. coelestis* Willd. fra Mejiko), andre Lægeplanter i deres Hjemstavn, og atter andre ere Køkkenurter, saaledes *C. tuberosa* L. (Mejiko), hvis Rizom spises, og *C. Rumphii* Kostel., af hvilken de overjordiske Dele nydes som Gemyse. *C. bengalensis* L. har kleistogame Blomster. *A. M.*

C. tuberosa L. er en Staude fra Mejiko, 40—60 Cm. høj og med himmelblaa Blomster fra Juni til September. Knoldene tages op om Efteraaret ligesom Georginer og overvintres i en frostfri Kælder, indslaaet i Sand. Den formeres ved Frø, der saas i April—Maj, de unge Planter udplantes paa Friland, men blomstre i Reglen ikke første Aar. *L. H.*

Commemoratĭo (lat.), Omtale; i den katolske Kirke: Mindefest; *c. omnium defunctorum,* Alle Sjæles Fest; *c. omnium sanctorum,* Alle Helgens Dag.

Commenda se Kommende.

Commendatiōnes se Kommendationer.

Commentarii (lat.), Optegnelser for at huske en Ting, Noticer; specielt om Docentens Noticer til Brug ved hans Forelæsninger saavel som om Tilhørernes Optegnelser; deraf har Betydningen »Kommentar« udviklet sig (oprindelig om Forelæsninger til Fortolkning af et Værk). Cæsar kaldte sine Skrifter om Gallerkrigen og Borgerkrigen C. for at betegne dem ikke som udarbejdede historiske Værker, men som blotte Optegnelser om Begivenheder i hans eget Liv. *A. B. D.*

Arttider, der savnes under C, maa søges under ***K.***

Commentry [kåmātri'], By i Mellemfrankrig, Dep. Allier, Arrond. Montluçon, har (1891) 9,300 (med Kommune 12,600) Indb. og betydelige Stenkulslejer (1891: 932,000 Tons), et stor Jærnhytteværk og Industri, især i Jærn. Kulbækkenet i C. er i Henseende til Udstrækning og Udbytte det femte i Rækken i Frankrig. *H. W.*

Commer, Franz, tysk Musiker, født 23. Jan. 1813 i Kom, død 17. Aug. 1887 i Berlin. C.'s Ansættelse i det daværende kgl. Musikinstituts Bibliotek bragte ham i Forbindelse med den fremragende Forsker v. Winterfeld, og herfra stamme C.'s historiske Studier, der førte til Udgivelsen af gammel Musik i *Collectio operum musicorum Batavorum saeculi XVI, Musica sacra XVI, XVII saeculorum, Canica sacra* o. il. 1844 grundede C. den berlinske »Tonkünstler Verein«. Hans egne Kompositioner ere navnlig Kantater, Messer og andre Korværker. *W. B.*

Commerce [kåmæ'rs] (fr.), Handel, deraf: Kommers: Støj, Løjer; et Slags fransk Kortspil.

Commercy [kåmærsi'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Meuse, Hovedstad i Arrondissementet C, beliggende ved Meuse og nær ved en stor Skov, har (1891) 7,500 Indb. C. har et gammelt Benediktinerkloster, der nu er en Normalskole, et smukt Slot fra 17. Aarh., hvor Voltaire og Stanislaus Leszczinski have boet, og som nu bruges til Kaserne, flere Fontæner, en Statue af den lærde Benediktiner Calmet, desuden et College og et Lærerseminarium, Industri, især i Jærn, vævede Sager, Strømper og Kager (»Madeleines«) og Handel med Korn, Kvæg, Tømmer m. m. C. *'jOommerciacum, Commarchia*) hørte en lang Tid til Lothringen, 1744 kom det til Frankrig; 1870 var C. Hovedkvarter for Kong Vilhelm. *H. W.*

Commers., ved Plantenavne Forkortelse for Ph. Commerson (s. d.).

Commerson [kåmærso'], Philip (1727—73), fransk Læge og Naturforsker, særlig Botaniker. Han anlagde en botanisk Have i sin Fødeby Châtillon, og hans Studier angik navnlig Frankrigs og Middelhavslandenes Flora. Sammen med Bougainville tiltraadte han 1764 en Rejse omkring Jorden; han døde paa Mauritius. *A. M.*

Commīlito (lat.), Krigskammerat; i flere Forbindelser ogsaa for Kammerat i Alm. (Professoren tiltaler paa Latin Studenterne *commilitones*, o. s. v.). *A.B.D.*

Comminges [kåmæ'ż], gammelt fransk Grevskab i Gascogne ved Pyrenæernes Nordside, udgør nu den sydlige Del af Departementet Haute Garonne og den sydlige Del af Gers, havde Muret til politisk og St.-Bertrand de C. (*Lugdunum Convenarum*), med en seværdig gammel Domkirke, til kirkelig Hovedstad. *H. W.*

Commissoriāle se Kommission.

Commissum (lat.), hvad der er paalagt, et paalagt Hverv; noget begaaet, navnlig en begaaet strafbar Handling i Modsætning til en ved Undladelse (*omissum*) bevirket Forbrydelse. *K. B.*

Commis voyageur [kåmivwajażö!r] (fr.), handelsrejsende (s. d.).

CommixtIO (lat.), Sammenblanding.

Commodātum (lat.), Betegnelse for den romerretlige Retshandel: Laan til Brug uden Vederlag. Den adskilte sig fra *mutuum* (s. d.) eller Laan til Eje ved at paalægge Laantageren (*commodatarius*) en Pligt til i sin Tid at tilbagelevere Laangiveren (*commodans*) den samme Ting i uforringet Stand og ikke blot en Ting af samme Art og Godhed, samt fra *locatio* (Leje) ved bl. a. at være en vederlagsfri Given til Brug. Den kunde stiftes over alle Genstande, der ikke bleve opbrugte eller fortærede ved Brugen. Laantageren var i vidt Omfang ansvarlig for Forringelse eller Ødelæggelse af Tingen, medens den var i hans Værge, om end hans Ansvar ikke gik saa abnormt vidt som efter D. L. 5—8—1; paa den anden Side var han sikret over for Laangiveren i sin Brug af Tingen i den aftalte Tid eller til det aftalte Formaals Opnaaelse. Skulde dette ikke være Tilfældet, men skulde Laangiveren paa Anfordring kunne kræve Tingen tilbage, regnedes Forholdet ikke for C.; det kaldtes da *precarium*. Se i øvrigt Laan. *K.B.*

Commodiānus fra Gaza, kristelig Digter i 3. Aarh., har efterladt sig to større Digte, det ene kaldet *Instructiones*, som dels formaner Hedninger til at blive Kristne, dels de Kristne til at være bodfærdige, det andet kaldet *Carmen apologeticum adversus Judaeos et Gentes*. C. spotter ironisk over den hedenske Gudelæres Usædelighed og vil indpode sine Trosfæller Alvor ved Henvisning til Verdens snarlige Undergang, der giver ham Lejlighed til ejendommelige Skildringer af det 1000-aarige Rige og Antikristen. I sin Opfattelse af Forholdet mellem Faderen og Sønnen var han Monarkianer (s. d.). Hans Heksametre vare dannede uden Hensyn til Kvantitet og Hiater, blot efter Accent, men derved des lettere at lære for Lægfolk. Digtene ere udgivne af Ludwig [Leipzig 1877—78] og Dombart [Wien 1887]. (Litt.: Ebert, »Tertullian's Verhältnisz zu M. Felix« [Leipzig 1878]; Manitius, »Gesch. d. christ.-latein. Poesie« [Stuttgart 1891]). *H. O.*

Commodore [kå'modoə], en Værdighed i den engelske Marine, der ikke maa forveksles med den danske og norske Betegnelse Kommandør, hvis tilsvarende engelske Betegnelse er *Captain* (*Post-Captain*). Den tildeles en Kaptajn, som er Chef for en mindre Eskadre med selvstændigt Hverv, og varer kun saa længe, han fungerer som Eskadrechef. Ihvorvel der intet er til Hinder for, at en C. senere kan indtræde som almindelig Skibschef i en Flaade eller Eskadre, er Reglen dog den, at dette ikke sker, og Titlen kan derfor betragtes som et Overgangsstadium til Kontreadmiralsværdigheden (*Rear-Admiral*). *C. L. W.*

Commodum (lat.), Fordel. Derved forstaas i romanistisk Retsvidenskab navnlig en Tilvækst, der, efter at en Retshandel om Overdragelse af en Ting er afsluttet, men inden Retshandelen endnu er fuldbyrdet, tilflyder Tingen og altsaa bevirker et Mere, hvorom egentlig ingen Aftale er truffen, f. Eks. naar en Ting, efter at den er solgt eller bortforpagtet, men inden den endnu er overdragen Køberen eller Forpagteren, afkaster Frugter. Spørgsmaalet bliver da, hvem dette C. bør tilfalde. Herom udtalte Romerretten: *C. est ejus cujus periculum est* (den, der bærer Risikoen, har ogsaa Krav paa Vindingen).

Denne Sætning holder imidlertid ikke altid Stik, idet f. Eks. den, hvem en Ting er lovet i Gave, ikke har Krav tillige paa de Frugter, Tingen afkaster inden Overleveringen, uagtet han jo maa bære Risikoen, hvis Tingen skulde forgaa forinden;

men det maa komme an paa den i det enkelte Tilfælde foreliggende Retshandels Beskaffenhed samt paa det nærmere eller fjernere Aarsagsforhold, hvori Afkasteisen af Vindingen staar til Tingen. *K. B.*

Commŏdus, Lucius Ælius Aurelius, kaldet Marcus Antoninus, romersk Kejser, Søn af Marcus Aurelius og Faustina, født i Lavinium 31. Aug. 161 e. Chr., død 193. I sit 6. Aar udnævntes han til Cæsar og deltog fra 177 som Augustus i Regeringen, der efter Faderens Død (180) tilfaldt ham alene. Hans første Gerning var at ende Kampen med Germanerne for at kunne vende tilbage til Rom og i Ro og Mag hengive sig til Hovedstadens Nydelser, medens han fra første Færd af overlod Statens Styrelse til sine forskellige Raadgivere og Yndlinge, blandt hvilke kunne fremhæves Perennis og efter dennes Drab Kleander, en forhenværende frygisk Slave og Lastdrager, der udplyndrede Rom som en erobret By. Lykkeligere end i Hovedstaden var Tilstanden i Provinserne, hvor dygtige Generaler holdt Fjenderne i Ave og værnede Grænserne. Allerede som Prins havde C. ikke vakt gode Forhaabninger, og svag og uselvstændig som han var, afhang alt af hans Omgivelser. Hans første Aar gik dog bedre, end man havde ventet. Men 183 opdagedes en Sammensværgelse, hvori hans egen Søster var Sjælen, og C. lagde nu ikke mere Baand paa sin Grusomhed. Flere af hans dygtige Raadgivere ryddedes af Vejen, en Mængde rige og fornemme Mænd dræbtes, og deres Godser konfiskeredes for atter at fylde Statskassen, i hvilken C.'s Ødselhed havde bragt en betænkelig Ebbe; thi han brugte saa uhyre Summer, at endogsaa de nyttige Alimentationer for en Stund maatte ophøre. Kejseren var greben af et fuldstændigt Højhedsvanvid; han lod sig dyrke som Gud, klædte sig som Hercules og pralede af, at han overgik denne i Bueskydning. I det kapitolinske Museum findes en Buste fremstillende C. som Hercules med Løvehuden, Køllen og Hesperidernes Æbler. Samtidig fandt han det ikke under sin Værdighed at optræde som Gladiator og Dyrefægter, ganske vist kun mod uskadelige Dyr og for et klækkeligt Honorar. Folket holdt han i lang Tid i godt Lune ved det sædvanlige Middel: »Brød og Lege« ; men efterhaanden tabte det Taalmodigheden, og 189 udbrød et farligt Oprør, hvortil Prætorianerne sluttede sig. Det dæmpedes imidlertid, men Grunden var svunden bort under C.'s Fødder. Han fortsatte dog ubekymret i det gamle Spor; men da han endogsaa vilde rydde sin Elskerinde Marcia og flere høje Embedsmænd af Vejen, kom disse ham i Forkøbet og lode ham dræbe Nytaarsnat. (Litt.: Zürcher, »Commodus« [Leipzig 1868]). *M.M.*

Common [kå'mən], Andrew Ainslie, engelsk Astronom, er født 7. Aug. 1841 i Newcastle on Tyne, erholdt 1884 af det astronomiske Selskab i London dets Guldmedaille for sine Fotografier af Stjernetaager, Kometer, Planeter, der vare udførte paa hans Privatobservatorium i Ealing, i Nærheden af London, ved Hjælp af ækvatorialt opstillede Reflektorer, der for største Delen ere forarbejdede efter C.'s Anvisning (»On the construction of a five foot equatorial reflecting telescope« [London 1892]). I den senere Tid har C. været beskæftiget med at konstruere en ny Form af det Cassegrain'ske Teleskop, hvorved han vil søge at overvinde de Vanskeligheder, disse Instrumenter foraarsage, naar de bruges til Himmelfotografering. *J. Fr. S.*

Commoner [kå'mənə] betegner nærmest Medlemmerne af det engelske Underhus *(the house of commons)* i Modsætning til Medlemmerne af Overhuset *(the house of lords);* men det bruges dernæst i en gennem dette Modsætningsforhold afledt Betydning om engelske Gentlemen i Alm., der ikke henhøre til *nobility* med dens fem Grader af Lorder *(barons, viscounts, earls, marquis, dukes)*, men desuagtet ofte ere af ældgammel og berømmelig Æt og Besiddere af store Rigdomme og overvejende Indflydelse, baade politisk og social; man erindre sig blot Mænd som Edv. Seymour paa Jakob II's Tid, Horace Walpole og Edmond Burke i 18. Aarh., Robert Peel og Gladstone m. fl. i 19. Aarh. *C. V. N.*

Common law [kå'mənlå.] (ordret: almindelig, fælles Ret) bruges i engelsk Retsterminologi i forskellig Betydning. I ældre Tid anvendtes Udtrykket navnlig som Betegnelse for den ældre engelske nationale Ret i Modsætning til de dels ved nyere Lovgivningsbestræbelser, dels ved direkte Efterligning af fremmed (navnlig romersk eller kanonisk) Ret skabte eller forsøgte Innovationer. I Fortsættelse heraf blev c. 1. under engelsk Rets videre Udvikling Betegnelse for den paa Tradition beroende Del af Retten, en Tradition, der dels er mundtlig, dels støtter sig til al den Kundskab, der er at udlede af private Retsdokumenter, retslærdes Skrifter, Domsreferater og overhovedet alt skriftligt af juridisk Indhold undtagen netop de i autentisk Skikkelse foreliggende Love, der ere senere end *the Provisions of Merton* (1235). C. 1. benævnes i denne Forstand ogsaa *unwritten law* i Modsætning til den paa de autentiske Love fra Tiden efter 1235 hvilende *statute law.*

I nyere Tid bruges Udtrykket c. 1. dog hovedsagelig som Betegnelse for al den ved de almindelige Domstole praktiserede Ret uden Hensyn til dennes Oprindelse i Modsætning til den ved *Chancery*-Domstolene udviklede særlige *Equity*-Retse Equity). *E.T.*

Commons, House Of [hausəvkå'mənz], Underhuset, se Parlament.

Common **sense** [kå'mənse'ns] o: den sunde Fornuft, er et Begreb, som i Filosofien særlig er blevet anvendt af den skotske Skole (se Reid, Th.). *C. St.*

Commune **affranchie** [kåmynafrãši'], i Terrorismens Tid Navnet paa Lyon. Da denne Stad 29. Maj 1793 havde erklæret Jakobinerne Krig og forjaget sit jakobinske Municipalitet, belejrede Konventets Hær Byen fra Aug. til 10. Oktbr. s. A., da den overgav sig. Paa Forslag af Barcre dekreterede Konventet, at Lyon skulde udslettes af Jorden, at kun den fattiges Hytte og de velgørende Stiftelser maatte spares, og at de skaanede Bygninger fremtidig skulde bære Navnet C. a. — Slet saa slemt gik det dog ikke (se Couthon og Collot d'Herbois). — Allerede i Direktoriets Tid var C. a. som Navn paa Frankrigs næststørste By fuldstændig ude af Brug. *F. J. M.*

Commune naufragium (lat.), fælles Skibbrud; *c. n. dulce*, »fælles Skibbrud er en Trøst«, det er

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

lettere at bære Ulykken, naar man er flere om den. *A. B. D.*

Communĭo bonōrum se Formuefællig.

Communĭo incĭdens (lat.), romersk teknisk Udtryk for det saakaldte tilfældige Sameje (s. d.). *K.B.*

Communiqué [kåmynike'] (fr.), Meddelelse, snart underrettende, snart berigtigende, udgaaende fra Regeringerne til Gesandtskaberne i Udlandet eller til andre Regeringer, stundom endog til ansete Blade for at oplyse et eller andet Forhold af Interesse. *C. V. N.*

Como, Provins i Norditalien, omfatter Landet ved Comosøen, strækker sig mod Vest til Lago Maggiore og begrænses mod Nord af Schweiz (Kanton Ticino), i øvrigt af Provinserne Sondrio, Bergamo, Milano og Novara. 2,796 □Km. med (1881) 515,100 Indb. Provinsen er et Overgangsland fra Alperne, omfatter Luganosøen (for saa vidt den tilhører Italien), Varese og andre smaa Alpesøer, er mod Nord bjærgfuld med smukke Dale (Val Sassina, Val Assina, Val Travaglia) og skraaner mod Syd jævnt ned til Posletten; de højeste Punkter (Monte Legnone 2,636 M.) ligge i Bergamaskeralperne, som strække sig langs Østsiden af Comosøen. Af rindende Vande mærkes Adda, gennem Comosø, og talrige smaa Vildbække (Olona, Tresa og Aqua nera). Hovedfrembringelserne ere Vin og Silke, især i »Lombardiets Have«, Landskabet Brianza, dernæst Korn, Tømmer, Oliven, Jærn, Marmor, Alabast, Slibesten samt Fisk. Betydelig Husdyravl og Industri i Silke, Bomuld, Glas og Jærn samt Fabrikation af Kniplinger og Papir. Det milde, sunde Klima og den smukke Natur hidlokke mange fremmede. Provinsen falder i tre Kredse, *Circondarii*: C., Varese og Lecco. — Hovedstaden C. ligger 40 Km. N. V. f. Milano og har (1891) 35,000 Indb. C. er malerisk beliggende ved Sydsiden af Comosøens vestlige Forgrening, mellem jævnt skraanende Bjærge, klædte i Vin, Oliven- og Kastanjeskove, og ved Banen fra Milano over St. Gotthard. Byen har flere Bygninger fra gammel Tid, saaledes gamle Bymure og Taarne, en gotisk Domkirke med smuk Marmorfaçade, de gamle Basilikaer Sant' Abbondio og San Felice, Raadhuset (Broletto) og en stor Arkadebygning fra 13. Aarh., udført i trefarvet Marmor. C. er Sædet for Provinsens verdslige Myndigheder og en Biskop, den har et Bibliotek paa over 50,000 Bd., et Lyceum, tre Gymnasier, en teknisk Skole og et Handelskammer. Den har betydelige Silke- og Fløjlsværverier, Fabrikation af Sæbe, Handsker, Strømper, Metalstøberier, Billedhuggerier og levende Handel; aarlig udvandrer en Del af Beboerne (Comaskere) som Bissekræmmere til Schweiz og Tyskland. Paa et Bjærg S. f. Staden knejse Ruinerne af den gamle Borg Baradello, og langs den vestlige Søbred strækker sig den prægtige Strade Regina forbi talrige Villaer til Villa d'Este. — C., Romernes *Comum*, var i den tidlige Middelalder Stabelstaden for Handelen fra Rhætien til øvre Donau og allerede dengang berømt for sin Industri i Jærn; senere var Staden et Hovedstøttepunkt for Ghibellinerne, »de tyske Kejseres aabne Port til Italien«, ødelagdes 1127 af Milano, men genopbyggedes 1158 og befæstedes stærkt af Frederik Barbarossa. *C. A.*

Comodo (Comodamente) (ital.), bekvem; *a suo c.*, musikalsk Foredragsbetegnelse, efter Behag.

Comoedia se Komedie.

Comonfort [kå'monfɔt], Ygnazio, Præsident i Mejiko, født 12. Marts 1812 i Puebla de los Angelos, død 13. Novbr. 1863, deltog allerede 1832 under Santa Anna i en Opstand og blev Kaptajn i Rytteriet. Da Santa Anna sluttede sig til de reaktionære, forlod C. ham og trak sig tilbage til Privatlivet. 1837 blev han Præfekt i Jalapa og udmærkede sig saavel ved sin dygtige og redelige Styrelse som ved Tapperhed i Kampen mod Indianerne. Hans Fødeby Puebla valgte ham til Medlem af Kongressen, hvorefter han beklædte flere Embeder; i Krigen mod de nordamerikanske Fristater kæmpede han som Oberst. Da Santa Anna 1854 havde gjort sig til Herre i Mejiko, blev C. afskediget; men 1855 deltog han i en Opstand og blev efter Santa Anna's Fald Præsident. 1856 udstedte han flere Dekreter mod Kirken og inddrog dens Grundejendomme, men maatte stadig kæmpe mod Opstande og blev Jan. 1858 fordreven fra Mejiko. Han begav sig til de forenede Stater, men havde forinden i Overensstemmelse med Forfatningen indsat Højesteretsformanden, Juarez, til Præsident. 1862 vendte C. tilbage og deltog i Kampen mod Franskmændene, men blev myrdet af en Guerillabande. *S. B. T.*

Comōrerne, *Ilhas de Comoro*, en af 4 Øer bestaaende fransk Øgruppe i den nordlige Del af Mosambikkanalen mellem Madagaskars Nordspids og Afrikas Østkyst. 1,972 □ Km. med (1887) 63,550 Indb. De 4 Øer ere Stor-Comoro (Angasija), 1,002 □Km. med 35,000 Indb., Moheli (Mohilla), 231 □Km. med 6,000 Indb., Johanna eller Anjuan, 373 □ Km. med 12,000 Indb., og Mayotta, 366 □ Km. med 10,550 Indb. Samtlige Øer ere høje, bjærgfulde og vulkanske, omsluttede af Koralrev, men frembyde flere gode Ankerpladser; paa Stor-Comoro ligger en endnu virksom Vulkan (2,600 M.). Jordbunden er overordentlig frugtbar, og Øerne ere rige paa Kokos- og Arekapalmer, fortrinligt Skibstømmer, Sukkerrør, Kaffe, Ris, Majs, Bananer, Mangos, Ananas, Bomuld, Oranger samt Skildpadder og Kvæg. Det varme Klima tempereres ved de stadige Vinde, men er højst usundt for Europæere. Beboerne ere Suaheliere, blandede med Arabere, som ere den herskende Stamme; de ere Muhamedanere, men meget af den gamle Fetichtilbedelse har dog holdt sig endnu. De drive Agerbrug og Kvægavl, væve fortrinligt Lærred, smede Klinger og andre Vaaben, Juvel- og Guldsmedearbejde. C. staa fra Apr. 1886 under fransk Protektorat; Mayotta blev dog allerede købt 1841, men har ikke kunnet faa noget rigtigt Opsving paa Grund af det dræbende Klima (1887: 10 Fødsler, men 18 Dødsfald mellem Europæerne). Indførslen havde 1887 en Værdi af 864,000 Kr., Udførslen af 1 Mill. Kr.; Antallet af de indgaaende Skibe var 175, udgaaende 181. Koloniens Budget var 170,000 Kr., Moderlandets Tilskud 157,000 Kr. Hovedstaden er Dsaudi (N'zaondzi). *C, A.*

Cōmo-Søen, Lago di Como ell. Lario, Romernes *Lacus larius*, Sø i Norditalien, Lombardiet, strækker sig fra Foden af Adula- og Berninaalperne 37 Km. mod Syd og spaltes af Landtungen Bellaggio i to Grene, en sydvestlig, der

ender ved Byen Como, og en sydøstlig, ogsaa kaldet Lago di Lecco, hvor Floden Adda, der fra Val Tellina træder ind i den nordlige Del af Søen, atter forlader samme. 156 □ Km.; Højden 202 M. o. Middelhavet (lidt højere end Lago Maggiore). Dybden er meget betydelig, ved Bellagio over 600 M. Bredderne indesluttes af høje Bjærge, som mod Nord naa en Højde af 2,000—2,600 M., mod Syd derimod synke ned til 600 M., og hvis Skraaninger kun levne Plads til en smal Kyst. Søens meget afvekslende Bredder prange i den sydeuropæiske Vegetations hele Glans med dybt grønne, mørke Kastanjeskove og smukke Vandfald, ere oversaaede af hvide Landsbyer, henrivende Villaer, blinkende Kirker og Kapeller og regnes med Rette blandt Europas smukkeste Landskaber; de største Skønheder samle sig paa Halvøen Bellaggio, hvis yderste skovbevoksede Pynt hæver sig 160 M. over Søens Spejl. Den er meget rig paa Fisk, især Foreller og Aal, og vrimler af Vandfugle. Søens klare Vande svulme ved Foraarssnesmeltningen 5 M., mest i den sydvestlige Arm, som ikke har noget Afløb, under Indvirkning af Tirano'en (Nordenvinden), indtil Breva'en (Sydvestvinden) atter opretter Ligevægten. I Comoarmen ligger Søens eneste, kun lille 0, San Giovanni, hvor der engang knejsede en berømt, fast Borg. Søen befares regelmæssig af Dampskibe fra Como til Colico, hvor Alpevejene over *Splügen* og Stilfser Joch ende. *C. A.*

Compagni [kompa'ñi], Dino, italiensk Forfatter, født i Firenze i Midten af 13. Aarh., død 26. Febr. 1324. Om denne samtidige af Dante vides, at han 1280 kom ind i det florentinske Silkevæverlav, og at han flere Gange beklædte Æresposter af Betydning under Republikken: 1289 var han en af Stadens Priorer, ligeledes 1301, og 1293 *Gonfaloniere della giustizia.* — C. er først og fremmest bekendt som Historieskriver for sin »Krønike over Begivenheder hændte i hans egen Tid«. Den omfatter Firenze's Historie 1280—1312, udmærker sig ved koncis Form og godt Sprog og er af et meget personligt Præg, idet C. fremstiller sig selv, som om han har taget stor Del i Begivenhederne, hvad dog maaske ikke var Tilfældet i den Grad. I Striden mellem Guelfer og Ghibelliner hørte han til sidstnævnte (»de Hvides«) Parti ligesom Dante, men undgik Landflygtigheden, der blev den store Digters Lod. C.'s Fremstilling er jævn og tiltalende, og hans Værk, der første Gang udgaves 1726 af Muratori i 9. Bd. af *Scriptores rerum italicarum,* blev da ogsaa længe meget rost og anset som Hovedkilde til Tidens Historie. Men 1858 rettede P. Fanfani i sin Bog »Il Piovano Arlotto« et stærkt Angreb paa dets Værd og Ægthed, medens K. Hillebrand forsvarede C. kraftig [»D. C«, Paris 1862]. Striden fortsattes af andre Litteraturhistorikere gennem mange Aar. Italieneren Grion udtalte i »La Cronica del C. opera di Anton Francesco Doni« [Verona 1871] den Anskuelse, at Værket stammer fra 16. Aarh.; ogsaa Scheffer-Boichorst i »Florentiner Studien« [Leipzig 1874] og »Die Chronik des D. C.« [smst. 1875] er afgjort imod C.'s Forfatterskab. I samme Retning gaar E. Boehmer's og O. Hartwig's Opfattelse — henholdsvis i »Sur la question de D. C.« [»Romanische Studien«, III] og »La question de D. C.« [»Revue historique«, 1881], — og Fanfani hævdede endnu en Gang sin Mening i »D. C. vendicato dalla calunnia di scrittore della Cronica« [Milano. 1875]. Men fra den anden Side hørtes ogsaa vægtige Røster, nemlig — foruden Hillebrand — Roberti i »Apologia di D. C.« [Milano 1875], den berømte florentinske Historiker Gino Capponi og især Isidoro del Lungo, hvis store Værk, »D. C. e la sua Cronica« [Firenze 1879—80, 2 Bd.], ogsaa indeholder en Udgave af selve Krøniken. Nu er man mest tilbøjelig til at slutte sig til det Mellemstandpunkt, som repræsenteres ved Karl Hegel i »Die Chronik des D. C, Versuch einer Rettung« [Leipzig 1875]: C. er virkelig Forfatter til Krøniken, men den er allerede tidlig bleven forvansket og forsynet med Tilsætninger. — Man har endvidere et Par Smaadigte af C. samt et længere allegorisk Digt, »LTntelligenza«, i meget en Efterligning af samtidig fransk Digtekunst og ikke uden Værdi; det er udgivet af Franc. Trucchi 1846 og siden af Gellrich [Breslau 1883]. *E. G.*

Compagnie se Kompagni.

Compagnie des Indes [kopanidæzæ'd], et fransk Aktieselskab, stiftet af John Law. Efter at Law 1717 havde stiftet *Compagnie d'Occident,* der fik Monopol paa Bæverfangsten i Canada og Handelen paa Louisiana og Mississippidalen og begyndte med en Aktiekapital af 100 Mill. Livres, sammensmeltede han det 1719 med flere ældre Selskaber, der dreve Handel paa Indien og Kina, og det udvidede Selskab fik Navnet C. d. I. Emissionen af 25 Mill. Livres i ny Aktier *(les filles)* fandt Sted til høje Kurser ved Hjælp af snild Agiotage. Kort efter overtog Selskabet Møntfabrikationen og G eneral forpagtningen af Skatterne, hvad der førte til gentagne Emissioner af ny Aktier *(les petites-filles).* Kurserne svindledes op til en enorm Højde. Aktiekapitalen voksede til 300 Mill. Livres (Oktbr. 1719), som vare emitterede til Kurser, der udbragte 1,677½ Mill., og i det aabne Marked dreves Kursen Decbr. 1719 op til 4,000 p. Ct. (20,000 Livres for en Aktie paa 500, altsaa 12,000 Mill. for hele Aktiekapitalen). Selskabets virkelige Formue var ganske forsvindende i Forhold til disse Summer. Jan. 1720 begyndte Folk at realisere deres Aktier, og Kursen faldt efterhaanden. Der blev forsøgt forskellige Forholdsregler derimod, Selskabet blev slaaet sammen med den af Law stiftede *Banque Générale,* og der fastsattes en Kurs, hvorefter Aktierne bleve indløste med Banksedler; men disse bleve efterhaanden værdiløse (se Law, J.). Efter at Law's »System« var styrtet sammen, vedblev C. d. I. at bestaa henimod 50 Aar, dog kun som et almindeligt Handelsselskab. Dets Handelsprivilegium blev ophævet 13. Aug. 1769, hvorefter det likviderede. *E. M.*

Compagnie générale transatlantique [kopañi'ženera'ltrãsatlãti'k], fransk Damp- og Sejlskibsselskab, stiftet i le Havre af Brødrene Emile og Isak Pereire til Fremme af den franske Handelsmarine. 1855—61 bar Selskabet Navnet *Compagnie généralemaritime;* derefter gik det over til et Aktieselskab under ovenstaaende Navn, samtidig med at dets Virksomhed betydelig udvidedes. Foruden at Selskabet har etableret Sejlskibslinier paa Bordeaux-Kalifornien, og at det driver Fiskeri ved New Foundland, har det oprettet og vedligeholder regelmæssige Dampskibsrouter mellem le Havre og New York, St. Nazaire og Centralamerika (Guadeloupe,

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Colon o. 11.), Bordeaux, Marseille, Barcelona og Centralamerika samt forskellige Middelhavsrouter med Marseille som Udgangspunkt. Selskabet har Ret til Postbefordring paa samtlige Dampskibslinier og erholder derfor af den franske Stat en aarlig Subvention paa 11 Mill. frc. Dets Aktiekapital er omtr. 50 Mill. frc, dets Udbytte for 1890 var $21/_2$ Mill. Selskabet ejer for Tiden (1895) 66 Dampskibe med ca. 175,000 Tons Brutto Drægtighed: mere end det halve af den danske Stats Handelsfiaades Tonnage. *C. L. W.*

Compagnonnages [kõpañåna!ż] (af *compagnon*, »Arbejder«) er Navnet paa visse faglige Organisationer af franske Haandværkssvende, hvis Oprindelse kan søges langt tilbage i Middelalderen. Formaalet med disse Institutioner var oprindelig gensidig Understøtteise, f. Eks. til Sikring af Syge- og Begravelseshjælp samt Oprettelsen af Herberger til Fremme af de for Svendenes Uddannelse foretagne Vandringer. Men da Modsætningsforholdet mellem Mestere og Svende i den senere Middelalder uddybedes, omdannedes C. ofte til Kamporganisationer mod Arbejdsgivere. Fremtrædende Betydning fik C. inden for Bygningshaandværket, navnlig under dettes stærke Opsving i den glimrende Byggeperiode i Beg. af 13. Aarh.; men medens disse Institutioner oprindelig havde sat den faglige Uddannelse øverst paa deres Program, spaltedes de senere, efter de forskellige Grene af Bygningshaandværket, i flere skarpt adskilte Organisationer, der kun søgte at fremme deres egne Interesser udadtil og laa i indbyrdes Fjendskab; de optraadte med stor ydre Pragt og forstode ved Hjælp af et omfattende System af hemmelighedsfulde Ceremonier at omgive sig med et vist mystisk Skær. *C. T.*

Companies **Acts** [kə'mpänizakts] (1862—90) er Benævnelsen paa en Række nugældende engelske Love, der give Regler for Interessentskaber (derunder ogsaa Foreninger) paa mindst 7 Medlemmer. For nogle af disse Selskaber gælde, at de kunne, for andre (navnlig de, der drive Næringsvirksomhed), at de skulle lade sig indregistrere. Hovedvirkningen af saadan Registrering er, at den gør vedkommende Selskab til en selvstændig juridisk Person (*a body corporate*), hvilket igen har den Betydning, at en over Selskabet erhvervet Dom kun kan eksekveres i Selskabets Formue. Selv om et registreret Selskabs Medlemmer hæfte personlig for Selskabets Gæld, kan denne deres Forpligtelse derfor kun gøres gældende mod dem af den, der forestaar Selskabets Likvidation, men ikke direkte af Kreditorerne, medens i et almindeligt, ansvarligt Interessentskab (*partnership*) saavel som i ethvert andet uregistreret Selskab den Kreditor, der har erholdt Dom for sit Krav, straks og direkte kan holde sig til hver enkelt Deltagers Formue. Derhos er det overhovedet kun gennem saadan Registrering, at Begrænsning i Interessentskabs-Deltageres Ansvar for Selskabsgælden saavel som særlige Begrænsninger i en Bestyrelses Signatur-Beføjelse kan faa Virkning over for alle og enhver.

I øvrigt kan et *Company* anmeldes til Registret enten som et *unlimited Company*, i hvilket Deltagerne hæfte med deres hele Formue for Selskabets Forpligtelser, eller som et Selskab med begrænset Ansvar (*company with limited liability*). I sidste Fald kan Ansvaret enten være begrænset til de af hver især overtagne Aktiers Beløb (*company limited by skares* — Aktieselskab) eller saaledes, at Deltagerne ere forpligtede til, naar Selskabet kommer under Likvidation, at bidrage til Gældens Dækning indtil et vist Beløb (*company limited by guarantee*). Ogsaa andre Kombinationer kunne forekomme.

For registrerede Selskaber gælde en Række Offentliggørelses- og Kontrolforskrifter, saaledes forskellige Begrænsninger med Hensyn til Dannelsen af Firmanavn, Forpligtelse til at indlevere en *memorandum of association* (indeholdende Oplysning om Firmanavn, Sted, Virksomhedsgenstand, Kapital, Ansvar etc.) eventuelt tillige *ar ticles of association* (Statutter) samt til at anmelde Forandringer i de nævnte Ting, Pligt til at føre en for Publikum tilgængelig Medlemsprotokol, til at foranstalte offentlig Bekendtgørelse af forskellige vigtigere Begivenheder i Selskabets Liv etc. At selve det af det offentlige førte Register er let tilgængeligt for Publikum, forstaar sig af sig selv. Endvidere skulle Selskaber med Aktiekapital afgive aarlig Indberetning om, hvem Aktionærerne ere (medmindre Aktierne ere udstedte til Ihændehaveren — *sharewarrants* — hvilket forudsætter, at de ere fuldt indbetalte), samt om Aktiekapitalens Stilling i det hele (jfr. i øvrigt Aktieselskab, 1. Bd., S. 402—03). Alle Banker, Forsikringsselskaber m. fl. skulle een Gang halvaarlig offentliggøre en paa nærmere bestemt Maade opgjort Status-Oversigt o. s. fr.

Forskellige Foreninger af særlig Art kunne vælge mellem at lade sig registrere i Henhold til *the C. A.* eller at lade sig registrere i Henhold til særlige for dem givne Love, saasom *Building Societies Acts, Friendly Societies Acts, Industrial and Provident Societies Acts* m. fl., hvis Regler paa mange enkelte Punkter afvige fra de i C. A. indeholdte. (Litt.: V. C. Thomsen, »Tillæg til de dansk-norsk-svenske kommitteredes Udkast til Lov om Handelsregistre, Firma og Prokura« [Kbhvn. 1884]; Lindley, *Treatise on the law and practice of joint stock and other companies* [5.. Udg. med Supplement 1891]; samme, *Law of partnership* [6. Udg. 1893]). *E. T.*

Company [kə'mpäni] (eng.), Handelsselskab, Companies Acts (s. d.).

Comparaison [kõparæzõ'] (fr.), Sammenligning; *en c.* [ãkõparæzõ'], i Sammenligning; *par c.* [parkoparæzo'], sammenligningsvis; *sans c.* [sãkõparazo'], uden Sammenligning o: enten: uden at sammenligne, eller: i Betydningen af uforlignelig.

Comparatio (lat.), Sammenligning, Komparation.

Comparétti, Domenico, italiensk Filolog, er født 27. Juni 1835 i Rom; Professor i Græsk i Pisa, senere i Firenze, nu (1895) i Rom. Blandt C.'s talrige Arbejder kunne fremhæves: »Vergilio nel medio evo« [2 Bd., Livorno 1872; overs. til Tysk af Dütschke, Leipzig 1875], »La villa ercolanese dei Pisoni« [sammen med de Petra, Torino 1883], »Le leggi di Gortyna« [Milano 1893, 3 Bd. af »Monumenti antichi«, udg. af *Accademia dei Lincei*], »Kalewala« [Halle 1892]. I Forening med Ancona har C. publiceret »Canti e racconti del popolo italiano« [Torino 1870—89, 8 Bd.]; desuden har han været Medredaktør af »Rivista di filologia« og redigerer nu »Museo italiano di antichità classica«. *K. PI.*

Comparse se Statist.

Compartiménto (ital.), afdelt Rum; Jærnbane-

Artikler, der savnes under C, maa søges under li..

kupé; Distrikt; saalcdes i Italien Navnet for de 16 Landskaber, i hvilke de 69 Provinser ere inddelte.

Compascŭum (lat.), fælles Græsgang; *jus compascui* ell. *compascendi*, Ret til at lade sit Kvæg græsse paa en andens Grund — en i Romerretten omtalt hyppig Servitut paa Landejendomme (*servitus praediorum rusticorum*). *K. B.*

Compenĭus, bekendt tysk Orgelbyggerfamilie i 16.—17. Aarh. Esaias C. (født ca. 1560) var fyrstelig braunschweigsk Orgelbygger og tillige Organist i Braunschweig. Han indførte forskellige Forbedringer i Orgelbygningen, skrev en — dog vistnok ikke trykt — Traktat angaaende Konstruktionen af Træpiber og skal have opfundet Dobbeltpiben. Et berømt Orgel af ham, bygget 1612, kom under Christian IV ca. 1617 til Frederiksborg Slot, hvor det endnu eksisterer. Det er kun lille. har 27 Registre og lutter Træpiber. Men det udmærkede Arbejde og den kunstneriske og kostbare Udstyrelse gør det til et af de vigtigste Monumenter om Orgelbygningen i 17. Aarh. — En Heinrich C. (født ca. 1540) levede som Orgelbygger i Magdeburg, hvis Domorgel (42 Registre) er el af hans Hovedværker. *A. H.*

Compensatĭo, Udjævning, Modregning, Kompensation. *C. culpae*, Betegnelse for en i Jurisprudensen ofte opstillet Sætning om, at, hvor to eller liere, hver for sig tilregnelige Personer, successivt have foretaget retsstridige Handlinger, der ende med cn Retsforstyrrelse, skal Ansvaret for denne udelukkende lægges paa den sidst handlende — forudsat at den eller de forud handlende ikke netop have handlet med det Forsæt at hidføre Retsforstyrrelsen, i hvilket Tilfælde ogsaa de selvfølgelig ere ansvarlige. En Anvendelse af Sætningen foreligger, naar det i Erstatningslæren ofte antages, at den skadelidende, der ved sin egen uagtsomme Handling selv har været sidste og nærmeste Aarsag til, at en ved en andens Uagtsomhed hidført farlig Situation ender med Skade, ikke kan forlange Erstatning af denne anden. Som Eksempel herpaa kan nævnes, at en stiller en ladt Bøsse fra sig paa et Sted, hvor alle og enhver kunne faa fat i den, hvorefter en anden ved Uforsigtighed kommer til at saare sig selv dermed. — Medens denne særlige Anvendelse af Sætningen regelmæssig vil fore til naturlige Resultater, er Sætningens Værd i øvrigt meget omtvistelig. Man tænke sig f. Eks., at i det nysnævnte Tilfælde den, der giver sig til at lege med Bøssen, ikke saarer sig selv, men en anden. Man skal i saa Fald have ondt ved at anføre overbevisende Grunde for, at den, der herved maaske faar skudt et Øje ud, udelukkende bør henvises til at søge Erstatning hos den, der er kommen til at skyde Bøssen af (og som maaske intet ejer), medens han skal være udelukket fra at søge Erstatning hos den, der har vist grov Uagtsomhed ved den Maade, hvorpaa han har stillet den ladte Bøsse fra sig (og som maaske er en Velhaver). *E, T.*

Compère [kõpæ'r] (fr.), Fadder; tillige d. s. s. hemmelig Medhjælper, f. Eks. en Taskenspillers. j

Compére [kopæ'r], Loyset, berømt nederlandsk Kontrapunktiker, død 1518 som Kanonikus ved Katedralen i St. Quentin. Det blødt-inderlige i hans Musik giver ham en Særstilling blandt hans \ samtidige; Ambros kalder ham for Romantikeren \ blandt dc gamle Kontrapunktikere. Hans Værker ‘ ere meget sjældne. *A. H.*

Compiacevole [kompjatše'vole] (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: behagelig, med elskværdigt Udtryk. *S. L.*

Compiègne [kõpjæ'ñø], By i det nordlige Frankrig, Dep. Oise, Hovedstad i Arrondissementet C, smukt beliggende ved Oise's højre Bred, har (1891) 14,500 Indb. C. er Garnisonsby, har bl. a. en Handelsdomstol, et Kommunal-Collège, et Kunst- og Oldsagsmuseum, et Bibliotek (30,000 Bd.) og et stort Hospital; af Bygninger mærkes de gotiske Kirker St.-Antoine (til Dels fra 12. Aarh.), St.-Jacques (fra 13. Aarh) og St.-Germain (fra 15. Aarh.), det smukke gotiske Raadhus fra 16. Aarh. med Taarn og Slottet, der er grundlagt paa Merovingernes Tid, men fuldstændig nyt opført under Ludvig XV; det indeholder en Malerisamling og andre Samlinger, Kapeller, et Teater, er omgivet af en Park og ligger ved Nordvestranden af den ca. 14,5 □ Km. store Skov C, som fra gammel Tid er bleven benyttet af de franske Konger som Dyrehave, ligesom Slottet ofte har været deres Sommerresidens; navnlig ere Napoleon III's Jagtpartier i C. berømte. 0. f. Skoven ligger Slottet Pierrefonds (s. d.). Indbyggerne drive Industri, især i Tovværk, Hampelærred, Sukker, Strømper m. m., samt Handel med Korn, Tømmer og Kul. — C, der skal være en gammel gallisk By og paa Merovingernes Tid hed *Compendium*, er en af Frankrigs historiske Byer, hvor der er afholdt talrige Koncilier og Rigsdage, saaledes 833, da Lothar afsatte F'aderen, Ludvig den Fromme; ved Byens Belejring Maj 1430 blev Jeanne d'Arc tagen til Fange af Englænderne; 1880 er der i C. rejst en Statue for hende. Den afsatte Kong Karl IV af Spanien boede paa Slottet efter 1808. *H. W.*

Compiègne [kõpjæ'ñø], Victor, Markis de, fransk rejsende, (1847—77). Som ganske ung berejste han 1869—72 det indre af Florida, men hans Virksomhed er i øvrigt knyttet til Afrika. 1872—74 berejste han saaledes med Miarche Ogovefloden, hvorefter han blev Generalsekretær ved det ægyptiske Selskab 1875 — 76. Aaret efter blev han dræbt i Kahirah i en Pistolduel. *C. A.*

Compitalĭa (lat.), hos Romerne i Oldtiden Folkefest til /Ere for de Larer (s. d), der dyrkedes som Gadernes Skytsguder og havde deres Altre og Kapeller paa Gadehjørnerne (se Compitum). Festen holdtes i Republikkens Tid om Vinteren; efter at Augustus havde ladet sin Genius optage mellem disse Larer, fejredes Festen i Maj og August. *K. K.*

Compĭtum (lat.), hos Romerne i Oldtiden, Sted, hvor to eller flere Gader støde sammen. *K. K.*

Complaisance [koplæza's] (fr.), Villighed, Artighed, Høflighed; *complaisant* [koplæza't], artig, tjenstvillig; brugt substantivisk som: Øjentjener.

Compluvĭum (lat.), rektangulær Aabning i Atriets Tag i de romerske Huse i Oldtiden. Herigennem fik Atriet Lys og Luft. Under C. fandtes paa Gulvet *Impluvium*, et rektangulært Vandbassin i Størrelse som C. *K. K.*

Composé [kõpoze'] (fr., ital.: *composto*), komponeret.

CompOSltae se Kurvblomstrede.

Compositeur [kõpozitö!r] (fr., ital. *compositore*), Komponist; tillige Sætter.

Compositum (lat.), noget sammensat; sammensat Ord.

Cómpos méntis (lat.), cgl. »sit Sind (sig selv)

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

mægtig« o: tilregnelig, Herre over sine egne Handlinger.

Compossessĭo (lat.), Sambesiddelse, naar flere i Fællesskab besidde en Ting. *K. B.*

Compostéla se Santiago de C.

Compounddynamomaskine se Dynamomaskine.

Compound Lokomobil se Lokomobil.

Compoundlokomotiv se Lokomotiv.

Compoundmaskine se Dampmaskine.

Compoundplader se Panserplader.

Compsognāthus se Dinosaurier.

Comptant [kõtã'] se Kontant.

Compte [ko't] (fr.), Beregning, Regnskab, Konto. *C. rendu* [kõtrãdy'], Regnskabsaflæggelse, Beretning, navnlig skreven Beretning af officiel Natur, f. Eks. om hvad der er foregaaet paa et Møde af en Bestyrelse eller en repræsentativ Forsamling. *C. V. S.*

Compteseletəj se Kumtesele.

Comptoir [kõtwa!r] se Kontor.

Compton [kå'm(p)tᵊn], Henry, engelsk Biskop, (1632—1713), yngste Søn af Greven af Northhampton, som faldt paa kongelig Side i Borgerkrigen. C. deltog ogsaa i sin Ungdom i Krigen, men kastede sig over Studierne og naaede hurtig, fornemmelig paa Grund af sin Fødsel, en fremragende Stilling i Kirken, blev 1674 Biskop i Oxford, 1675 i London og Medlem af *Privy council.* Under Karl II havde han stor Indflydelse og ledede Prinsessernes, de senere Dronninger Marie's og Anna's religiøse Opdragelse. Under Jakob II modsatte han sig Kongens Bestræbelser for at fremme Papismen paa den anglikanske Kirkes Bekostning og faldt paa Grund af en Tale i Overhuset 1685 i Unaade og mistede sin Stilling i *Privy council;* kort efter blev han suspenderet fra sin Stilling som Biskop, da han vægrede sig ved at afskedige en antipapistisk Præst, Dr. Sharp, som havde paadraget sig Kongens Vrede. Han var med til at indkalde Vilhelm af Oranien 1688; men da Jakob spurgte ham om hans Stilling i dette Spørgsmaal, svarede han temmelig jesuitisk. Under den ny Regering fik han igen sit Embede; da Sancroft, Ærkebiskop af Canterbury, ikke vilde krone Kongeparret, gjorde C. det, men ved Valget af en ny Ærkebiskop tog man ikke ham, men Tillotson, hvorover C. følte sig meget stødt. Han bevarede dog stor Indflydelse baade under Vilhelm og under Dronning Anna lige til sin Død. *H. O—d.*

Comptonit d. s. s. Thomsonit, se Zeolitgruppen.

Compulsoire [kõpylswa!r]. Autentiske Eksemplarer af vigtige Kontrakter, Gavebreve, Testamenter og lignende private Dokumenter opbevares i Frankrig hyppig hos Notarerne. Disse ere selvfølgelig forpligtede til strengt at hemmeligholde Dokumenternes Indhold for Tredjemand. Hvis imidlertid en saadan under en Proces kan godtgøre, at han har retfærdigt Krav paa at blive bekendt med et eller andet saaledes opbevaret Dokument, kan han af Retten opnaa Bemyndigelse til at forlange, at vedkommende Notar skal levere ham en Kopi eller et Uddrag deraf eller give Adgang til Gennemsyn af Originalen. Den Fremgangsmaade, som en Procespart maa følge for at opnaa saadan Bemyndigelse, er angiven i *Code de procédure civile,* §§ 847—52, og benævnes C. *E. T.*

Computatĭo (lat.), juridisk Beregning af Tiden. Herom kan som Hovedregel opstilles, at naar en Tidsfrist, f. Eks. et Stævnevarsel, ansættes i Dage, da er derved ikke at forstaa Tidsrum paa 24 Timer, men den saakaldte civile C. anvendes, hvorefter man kun regner med hele Dage og lader Dagen gaa fra Midnat til Midnat. Skal der f. Eks. gives 14 Dages Varsel til et Møde d. 15. Kl. 9 Form., da er Varslet givet, naar Indkaldelsen sker d. 1., selv om det er nok saa længe efter Kl. 9 om Form. Ved Stævnevarsler regnes Dagen for Stævningens Forkyndelse med, ved Appelfrister Domsafsigelsesdagen med, o. s. v. Angaaende Veksler derimod bestemmer dansk Veksellov af 7. Maj 1880 § 33, at naar Vekslens Forfaldsdag er ansat til et vist Antal Dage efter Udstedelsen eller Sigt, medregnes ikke Udstedelses- eller Forevisningsdagen. — Er Tidsfristen bestemt i Maaneder, da vil der, hvor ikke særlige Data tale derimod, ved Maaned ikke være at forstaa en naturlig eller Ugemaaned (=4 Uger eller 28 Dage), men en i Dagantal varierende Kalendermaaned, saaledes at der regnes fra Datum til Datum. Angaaende Veksler bestemmer Vekselloven § 33, at er en Veksels Forfaldstid bestemt til Begyndelsen af en Maaned, skal den indfris paa Maanedens første Dag; ved Midten af en Maaned forstaas den femtende Dag og ved Slutningen af en Maaned dens sidste Dag. — Ved Aar forstaas ligeledes Kalenderaar. Varslet »Aar og Dag« (1 Aar og 6 Uger) bliver altsaa en Dag længere, hvis vedkommende Aar er et Skudaar. — Endelig mærkes, at Udtrykket 8 Dage i Overensstemmelse med alm. Sprogbrug betyder en Uge eller 7 Dage. *K. B.*

Comte [ko't] (fr., af det latinske *comes*), Greve.

Comte [ko't], François Charles Louis, fransk Publicist, født 23. Aug. 1782 i Ste. Eminie i Dep. Lozère, død i Paris 13. Apr. 1837, blev Advokat og hurtig en nidkær og modig Kæmper — i det af ham stiftede Tidsskrift »Le Censeur« — for Friheden, som Napoleon saa længe havde traadt under Fødder. Ved Kejserens Tilbagekomst fra Elba havde C. endog det Mod at offentliggøre et Skrift »om det umulige i at opnaa et konstitutionelt Monarki under et militært Statsoverhoved og allermindst under Napoleon«. Denne søgte ved Gunst og Gave at vinde C. og hans Medarbejder Dunoyer, men disse afviste alle Tilbud og Tilnærmelser. Efter Bourbon'ernes anden Restauration, som kun bragte Frankrig et magert Charte og en hvid Terrorisme, der ikke stod tilbage for den røde, fortsatte C. i sin »Censeur« uforfærdet Kampen for den lovbundne og konstitutionelle Frihed, hvad der paadrog ham Ultra'ernes Had og Regeringens Forfølgelser: han blev idømt store Mulkter, beskyldtes for Angreb paa Monarkens og Kamrenes Myndighed og dømtes sluttelig til to Aars Fængsel, en Straf, han undgik ved at flygte til Schweiz. Da den franske Regering forlangte ham udvist herfra, gik han til England, hvor han endelig efter fem Aars Landflygtighed fik Tilladelse til at vende tilbage til Fædrelandet. Her kastede han sig nu over politiske, filosofiske og statsøkonomiske Studier og fik 1828 Montyon's Pris for sin ypperlige »Traité de législation, ou exposé des lois générales suivant lesquelles les peuples prosperent, périssent ou restent stationnaires« [4 Bd., 1828, 1832]. Efter Julirevolutionen kom han ind i Deputeretkamret og sluttede sig der til Oppositionen, til hvis kyndigste og anseteste Medlemmer

han regnedes. 1831 blev han Medlem af *l'Académie des sciences* og senere dettes livsvarige Sekretær. — Hans Værker fortjene endnu at læses. (Litt.: Guyot de Fère, i »Nouv. biogr. gén.«; G. Sarrut, i »Biogr. des hommes du jour«). *F. J. M.*

Comte [kɔ̃'t], Isidore Marie Auguste François Xavier, fransk Filosof, født 19. Juni 1798 i Montpellier, død 5. Septbr. 1857 i Paris, er bekendt som den mest fremragende Grundlægger af den Tankeretning, der kaldes Positivismen. Allerede som Dreng udmærkede han sig i Skolen baade ved sin Flid og sin Ærbødighed over for dem, han saa op til, som ogsaa ved sin Trods over for dem, der blot vilde befale over ham. 1814 kom han ind i den polytekniske Skole, blandt hvis Elever der endnu stadig herskede en vis revolutionær Aand. Nogle Chikanerier fra Regeringens Side fremkaldte en Demonstration fra Elevernes Side, for hvilken C. gik i Spidsen; og denne førte til, at samtlige Elever hjemsendtes. Som 20-aarig kom han i Forbindelse med St. Simon, og hans begyndende Refleksioner fik herved en stærk Paavirkning i positiv praktisk Retning. Samfundets Reformation var det store Maal, som Menneskets Arbejde skulde stræbe hen imod; men før dette Arbejde kunde lykkes, maatte man gøre sig de almindelige Betingelser og Principper klare, som danne Forudsætningen. C. skilte sig netop væsentlig paa dette Punkt fra St. Simon; medens denne gik op i at udmale sig Maalet, — drømte, vilde C. arbejde paa at gøre sig til Herre over Midlerne — forske og tænke. C. offentliggjorde i denne Tid et Arbejde: »Plan des travaux scientifiques nécessaires pour reorganiser la société« [1822], hvor han endnu erkender sig som St. Simon's Elev, men allerede fremsætter de store Love for den historiske Udvikling, han mener at have fundet, og som have gjort ham saa berømt. Men efter denne Tid blev hans Forhold til St. Simon forandret. Denne kunde ikke finde sig i C.'s voksende Selvstændighed, og C. kom ogsaa bestandig mere til i St. Simon at se den uklare Drømmer. St. Simon forsøgte at indordne C.'s Arbejde under sit eget og lod det paa ny optrykke (under Titel: »Système de politique positive« [1824]) som udarbejdet efter hans Anvisning, men samtidig som kun en underordnet Del af hans eget System. Forhandlingerne, der gik forud for dette, tørte til et fuldstændigt Brud mellem de to Mænd. Aaret efter giftede C. sig, men havde intet at leve af. Han havde flotte Tilbøjeligheder og fandt sig kun daarlig i de smaa Forhold. Noget tjente han ved at skrive Artikler i »Le Producteur«, og han tænkte nu at gøre sig yderligere bekendt og at forbedre sin Stilling ved at indbyde til en Række Forelæsninger over sin ny filosofiske Betragtning. Flere Berømtheder, f. Eks. Humboldt, vare til Stede, da disse aabnedes 1826; men kort efter blev C. greben af Vanvid. Hans strenge Arbejde, hans Kontroverser med St. Simonisterne, hvem han beskyldte for at stjæle hans Ideer, fremkaldte Krisen, og han blev saa ustyrlig, at han var farlig for sine Omgivelser. 3/4 Aar blev han anbragt hos den berømte Esquirol, uden at nogen Bedring opnaaedes; hans Hustru tog ham da hjem, og hendes Pleje lykkedes det at helbrede ham, saa han atter 1828 kunde genoptage sin Forelæsning og denne Gang føre den til Ende. 1830—42 falder saa C.'s betydeligste Livsgerning, Udgivelsen af de 6 Bind »Cours de la philosophie positive«. Som Eksaminator ved den polytekniske Skoles Adgangseksamen og Matematiklærer ved et Forberedelseskursus tjente han nogenlunde, hvad han brugte.

Med Afslutningen af 6. Bind af det store Værk fulgte en Fortale, der blev skæbnesvanger for C. Han fremstillede sig i denne som en Mand, der paa Grund af sine Meninger blev holdt nede i daarlige økonomiske Vilkaar. Hans Hustru havde raadet ham fra at skrive denne Fortale, og det kom i den Anledning til heftige Scener imellem dem, hvilket førte til Skilsmisse 1842. Men ogsaa udadtil fik denne Fortale ubehagelige Følger. C. blev afskediget fra sin Stilling som Eksaminator (1844), og kun ved Venners Hjælp kunde hans Eksistens nu sikres. Dette skete først ved nogle engelske Beundreres personlige Støtte (Grote, Molesworth og Raikes Currie), siden ved en Subskription, for hvilken Littré satte sig i Spidsen (1848). Imidlertid havde C. begyndt at lægge Planen til et nyt stort Arbejde. Hans »Cours de la philosophie positive« havde gjort Rede for de almindelige Principper, havde givet de forskellige Videnskabers Filosofi og søgt at *slaa* de Love fast, som findes ved en rent objektiv Betragtning af Fænomenerne. Det gjaldt nu om at anvende alt dette for det store Formaal, som havde fyldt C. i hans Ungdom, for Indretningen af det menneskelige Samfund. Men inden han fik taget alvorlig fat paa dette Arbejde, blev han paa ny greben af stærke nervøse Rystelser, som kombinerede sig med en heftig Forelskelse i Md. de Vaux (1845). Da hans tilbedte kort efter døde, vendte C.'s Sind sig mere og mere i mystisk Retning. Siden sin Ungdom, i hvilken han havde læst uhyre meget, havde han ganske ladet alt Studium ligge for at hengive sig udelukkende til sin egen Tænkning. Denne Omstændighed medførte nu, at hans Tanker, da de kom ind paa alle Samfundslivets forskellige Problemer, ikke havde tilstrækkelig Ballast og flakkede om i Stemninger. Han begyndte at optræde som en Menneskehedens Apostel og samlede sine Tilhængere om sig som en Menighed, hvor han foretog Vielser, døbte o. s. v. Flere af hans tidligere Beundrere, der netop havde hilst hans stærke Hævdelse af den objektive Metode med Glæde, vendte sig nu fra ham og vilde ikke godkende hans Tilbagevenden til den subjektive Metode.

C.'s Grundtanke er, at intet har Værdi uden den positive Tænkning. Alt, hvad der hedder Metafysik, er uden Værdi. Vi kende intet til Tilværelsens inderste Væsen eller de Kræfter, som sætte det ene Fænomen i Stand til at frembringe det andet. Vi kunne kun ved Iagttagelse og Eksperiment fastslaa den Regelmæssighed, de Love, Fænomenernes Rækkefølge er underkastet. Allerede i sit ovennævnte Ungdomsskrift paaviste C, at al Tænkning gennemløber tre Stadier, det teologiske, metafysiske og positive, og at den historiske Udvikling følger samme Spor, Præsternes, Juristernes og den positive Videnskabs Tidsaldre. C. følte sig her i Slægt med Kant (»Idee zu einer allgem. Gesch. in weltbürgerlicher Absicht«) og endogsaa tiltalt af Hegel. Ogsaa før C. har der været Mennesker, som alene i den positive Forsken saa det ene nyttige. Men Forsagelsen over for al

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Metafysik stod for dem da tillige som Forsagelse over for den højeste Videns Ideal; den positive Forsken var en Opgivelse af den filosofiske Erkendelse. C. derimod hævder, at al virkelig Viden er naaet netop ved Opgivelse af den metafysiske Spekulation, og at den fuldstændige radikale Forsagelse af denne netop ikke er et Skridt bort fra Filosofien, men tværtimod Erhvervelsen af den sande virkelige Filosofi. Vor Videns Karakter er positiv og relativ, vor Filosofi maa netop derfor ogsaa bygges paa det positive og relative, og enhver Længsel efter det absolutte er ikke en Sandhedsstræben, men en teologisk Drøm eller Stemning. I sin »Cours de phil. pos.« gennemgaar C. de enkelte Videnskaber og paaviser, hvorledes de ordne sig i et System, hvor den følgende forudsætter den foregaaende: Matematik, Astronomi, Fysik, Kemi, Biologi og Sociologi. Foruden den glimrende Fremstilling af disse Videnskabers Principper og Metoder udmærker det store Værk sig ogsaa ved en Mængde specielle faglige Redegørelser. Særlig i hans Syn paa Historien er der indeholdt mange storslaaede Ting. I sin Politik vender C. sig til de menneskelige Følelser; det gælder om at opdrage Samfundsfølelserne hos Mennesket. Den positive Forsken vilde undersøge de objektive Betingelser, under hvilke disse Følelser opstaa, og lade Følelsen staa som Signalet for, at Samfundet indeholdt positive Nytteværdier for Mennesket. C. hengiver sig til Mystik, idet han sætter Samfundsfølelserne som et Maal i og for sig og lægger stærk Vægt paa de ydre Ceremonier og Andagtsøvelser, hvori saadanne Følelser kunne give sig Udslag. Saaledes indrettede han blandt andet en Kalender, hvor Maaneder, Uger og Dage vare viede til fremragende historiske Personligheders Minde. — Skrifter foruden de ovenn.: »Considérations philosophiques sur les sciences et les savants« [1825]; »Considérations sur le pouvoir spirituel« [1826]; »Discours sur l'esprit positif« [1844]; »Le fondateur de la Société positiviste å quiconque désire s'y incorporer« [1848]; »Discours sur l'ensemble du positivisme« [1848]; »Calendrier positiviste« [1849, 8. Udg. 1869] (de to sidste optagne i »Politique posit.«); »Système de politique positive, ou traité de sociologie instituant la religion de l'humanité« [4 Bd. 1851—54]; »Catéchisme positiviste ou sommaire exposition de la religion universelle« [1852]. (Litt.: Caird, *The social phil. and religion of C.* [Glasgow 1885]; Littré, *A. C. et la philosophie posit.* [3. Udg. Paris 1877]; Mill, *A, C. and Positivism* [2. Udg. London 1866]). *C. St.*

Comte [ko't], Pierre Charles, fransk Historiemaler, er født 23. Apr. 1823 i Lyon. C, Robert-Fleury's betydeligste Elev, har i en Række Arbejder, der udmærke sig ved god malerisk Teknik, sikker Tegning og især ved en fint beregnet Kolorit, — med dygtig Karakteristik og passende Afvejen af Hensynet til Kostume og kulturhistorisk Apparat mod Kravene til Emnets indre Værdi og maleriske Natur — anskueliggjort adskillige interessante historiske Momenter. Saaledes »Lady Jane Gray« (1847), der gav Grundlaget for hans Anseelse. Med Forkærlighed har han skildret Episoder af Frankrigs Historie under Henrik III's Tid; i det betydelige Arbejde »Henrik III og Hertugen af Guise« (1855, Luxembourg-Museet) fremstilles de to Rivalers Møde foran Blois's Slotstrappe; derefter fulgte Malerier som »Kardinalen af Guise's og Ærkebispen af Lyon's Tilfangetagelse«, »Karl IX opildnes af sin Moder til Paris-Blodbadet« og det gribende »Eleonore af Este lader sin Søn sværge, at han vil hævne sin Fader, Hertugen af Guise's Død« (1864, Museet i Lyon). Af C.'s øvrige Værker skulle fremhæves: »Jeanne d'Arc ved Karl VII's Kroning« (1861, Museet i Reims), »Frants I besøger Benv. Cellini«, »Richelieu i sit Værelse«, »Katharina af Medici i Slottet Chaumont«, »Karl V's sidste Besøg i Slottet i Gent efter sin Tronfrasigelse« (1866), »Ludvig XI og Zigeunerne« (1869), »Don Quijote's Niece« og »Dante«. C. har udfoldet en frugtbringende Lærervirksomhed. *A. Hk.*

Comtesse [kõtæ's] (fr.), Grevinde, Greves Hustru eller Enke; i Danmark og flere andre Lande uden for Frankrig brugt særlig om en Greves ugifte Datter.

Comum se Como.

Comunéros (sp.), de kastilianske Borgere (af *comunidades*, Kommuner), som gjorde Oprør mod Karl V i Begyndelsen af hans Regering. Da den ny Regent, som nødig vilde forlade sine Nederlændere, endelig fulgte Kardinal Jiménez'es indstændige Opfordring og begav sig til Spanien, døde Kardinalen kort efter hans Ankomst (1517), og Karl lod sig nu ganske lede af nederlandske Yndlinge, stødte Spanierne fra sig ved det ene Misgreb efter det andet, og da han efter sin Farfaders, Maximilian I's Død (1519), vilde rejse til Tyskland for at lade sig krone som Kejser, holdt det haardt for ham at faa de kastilianske Cortes til at bevilge de Penge, han ønskede, navnlig da han havde stævnet dem til at møde helt oppe i Galicien, i Santiago de Compostela. Fra Byen Toledo udgik Stødet til et almindeligt Oprør i Kastilien, der brød ud, saa snart Karl havde forladt Landet i Slutn. af Maj 1520. Kongens Lærer, Kardinal Adrian af Utrecht, der var indsat til Statholder, opbragte Folket ved uklog og vilkaarlig Styrelse; snart flød der Blod i flere af de kastilianske Byer, og deputerede fra disse mødtes i Avila, hvor de valgte en Overledelse, *la Junta santa*, i hvilken ■ Toledaneren Juan de Padilla, en modig og høj- | sindet, men ikke statsklog, ung Mand, spillede en fremtrædende Rolle som Anfører for Stædernes • Krigsmagt. Dronning Johanna i Tordesillas, hvis Sygdom just dengang tegnede til at bedres, fik man til at laane Foretagendet sin Autoritet, og nu henvendte man sig til Karl V med en Række Besværinger og Fordringer, der gik ud paa en Indskrænkning af Kongemagten. Men snart opstod j Uenighed mellem Bevægelsens Ledere, og svigtede af Adelen, der først havde støttet dem, maatte Stæderne se Tordesillas og Dronningen falde i de kongelige Troppers Hænder (Decbr. 1520); faa Maaneder efter (23. Apr. 1521) lede C. et afgørende Nederlag ved Villalar, væsentlig ved Admiral Fadrique Enriquez'es Dygtighed som Hærfører; her fangedes Padilla, og Dagen derpaa henrettedes han med to andre Førere. Nu overgav den ene By efter den anden sig; kun Toledo, hvor ! Padilla's heltemodige Enke, Maria Pacheco, ledede ! Forsvaret, holdt sig længe, indtil den maatte kapitulere i Oktbr. 1521, hvorefter hun begav sig til Portugal. Admiralen behandlede i det hele Op-

rørerne med Mildhed. Strengere for Kejseren frem, da han var vendt tilbage til Spanien i Aug. 1522, og 28. i samme Maaned bleve 300 Personer dømte til Døden i Valladolid ved et Lovbud, som mærkeligt nok benævnedes *per don general.* Hermed var der for lange Tider sat en Bom for den kastilianske Borgerstands Frihedsfølelse. (Litt.: Ferrer del Rio, *Decadencia de Espana, I, Historia del levantamiento de las comunidades de Castilla* [Madrid 1850]).

C, eller *los Hijos de Padilla,* kaldtes ogsaa en hemmelig, politisk Forening, der oprindelig stod i Forbindelse med Frimurerne i Spanien og begyndte sin Virksomhed 1821 i yderliggaaende, ja revolutionær Retning. 1822 talte den 40,000 Medlemmer, siden endnu flere, og indsatte Ministeriet Florez de Estrada 1823; men da Reaktionen triumferede ved Franskmændenes Hjælp, ophævedes Foreningen ved en kongelig Befaling. *E. G.*

C 0 **mūn** i (Sette og Tredici), »de 7 og 13 Sogne«, to Bjærglandskaber i Norditalien, det første i Provinsen Vicenza, det andet i Provinsen Verona, hvor der har holdt sig tyske Sprogøer lige til vore Dage, skønt det tyske Sprog nu er i Færd med at tabe sig. Indtil 1797 dannede Tredici, »de 13«, en lille Fristat under Venezia's Beskyttelse. Lignende tyske Sprogøer, men mindre, findes ogsaa i vælsk Tyrol. (Litt.: Schmeller, »Deutsche und Romanen in Siidtirol und Venetien« [Peterm. Mitt., 23. Bd.]; Galanti, *I Tedeschi sul versante meridionale delle Alpi* [Rom 1887]). *C. A.*

Comus se Komos.

Con, italiensk Forholdsord: »med«. Forekommer i Forbindelse med Hovedord meget hyppig som musikalsk Foredragsbetegnelse, f. Eks. con affetto, med Lidenskab, con agitazione, udtryksfuldt, con allegrezza, muntert, con anima, sjælfuldt, o. s. v. *S. L.*

Conāmen (lat.) benyttes i Lægevidenskaben i Sammensætningen *c. suicidii,* Selvmordsforsøg (ensbetydende med *tentamen s.).*

Con amore (ital.), med Kærlighed, med Hjertens Lyst.

Conarium, ogsaa kaldet *epiphysis cerebri* ell. *glandula pinealis,* er et paa Oversiden af Hjernestammen, foran Firhojene liggende, 10—12 Mm. langt Organ omtrent af Form som en Fyrrekogle. Medens man tidligere, med Descartes, ansaa det for Sjælens Sæde, betragtes det nu som et tilbagedannet, rudimentært Organ, der af nogle Forskere anses for Levninger af et Isseøje, hvoraf der hos visse Krybdyr findes tydelige Spor. *S. B.*

Conātus (lat.), Forsøg, Forehavende, Begyndelse.

Con bOCCa chiusa [kju!sa] (ital.), »med lukket Mund«, en Betegnelse for Sang uden Tekst og med lukket Mund, hvorved Tonen faar en vis blæseinstrumentagtig Karakter; kaldes ogsaa ofte Brumstemmer og forekommer navnlig som Akkompagnement til en Solostemme i Sange for Mandsstemmer. *S. L.*

Con brío (ital.) se Brio.

Conc., Forkortelse af *concentratus,* koncentreret, eller *concisus* (s. d.).

Cónca (ital.), Musling; *C. d'oro* (den gyldne Muslingeskal), Bugten med Omegn ved Palermo.

Concarneau [kôkarno'], By i det vestlige Frankrig, Dep. Finistére, Arrond. Quimper, ved Østsiden af Bugten La Forest (ell. Fouesnant), har (1891) 6,000 Indb. og bestaar af en af gamle Fæstningsværker omgiven Bydel paa en lille 0 (Ville-Close) og den lige overfor paa Kysten liggende ny By. Den ved en Mole beskyttede Havn er kun tilgængelig for smaa Skibe, men dog af stor Betydning for C, idet Sardinfiskeri og Tilberedning af Sardiner (6--700 Baade; aarlig ca. 18 Mill. Daaser) ere Indbyggernes Hovedbeskæftigelse. Ved Havnemundingen er der en af Coste (s. d.) grundlagt Fiskeudrugningsanstalt (Sardiner, Hummer, Kræbs), med hvilken der er forbunden en zoologisk Station (Laboratorium og Akvarium). Ved C. er der Søbade. *H. W.*

Concēdo (lat.), »jeg indrømmer det«, »indrømmet«.

Concejales [konsexa'les] se Ayuntamiento.

Concéntus (lat.), egl. Sammensang, dernæst Overensstemmelsen mellem flere Stemmer, altsaa hvad vi kalde Harmoni eller Akkord. Endvidere betegnede C. enhver flerstemmig Sats, for Sang eller Instrumenter, og endelig samtlige de, der udførte en saadan, altsaa Kor eller Orkester. — En særlig Betydning har C. i den romerskkatolske Kirkesang, hvor det betegner den Del af den gregorianske Kirkesangs Ritualsange, som det samlede Kor havde at synge, altsaa Hymner, Salmer, Responsorier, Halleluja etc, i Modsætning til *Accentus,* der omfatter Kollekter, Epistler, Evangelier etc, med andre Ord, det, som Præsterne og de andre ved Altertjenesten fungerende sang, eller rettere sagt reciterede. Se i øvrigt Messe. *S. L.*

Concepcion [konse'psjon] (Conception), hyppig forekommende Lokalnavn i det gamle spanske Amerika, betyder »Undfangelse«. 1) By i Chile ved den nordlige Bred af Floden Biobio (12 Km. fra dennes Munding), Landets tredjestørste By (1894: 24,200 Indb.). Renlige brolagte Gader og en Del smukke, lave Privathuse. Der er et Raadhus, et nyt Teater, Banker, flere Skoler og Seminarier; Byen er tillige Bispesæde. Handelen er livlig; men da store Skibe ikke kunne gaa over Barren ved Flodmundingen, maa C bruge de omliggende Smaabyer (Coronel, Lota, Talcahuano) som Havnestæder. Jærnbaner sætte C. i Forbindelse saavel med disse som med den store chilensiske Længdebane. En kæmpemæssig Jærnbanebro (1,864 M. lang) fører Togene over Biobio Syd paa til nærliggende rige Kulminer. C.'s Eksport bestaar særlig i Kul. C. grundlagdes 1550 af Pedro de Valdivia, ikke nøjagtig paa sin nuværende Plads, men lidt nordligere, der, hvor nu Flækken Penco ligger; 1554 og 1608 hærgedes den af Araukanerne, 1570, 1657 og 1751 af Jordskælv. Genopbygget 1754, hvor den nu staar, ødelagde Jordskælv og Oversvømmelser den paa ny 1835. Ved den nærliggende Talcahuanobugt har Chile indrettet sig en Krigshavn. 2) Den omgivende Provins af samme Navn har Betydning som det eneste Parti af Chile, hvor der indvindes Kul i større Mængde, men er tillige et rigt Kornkammer. Kullene forekomme særlig ved Havnestæderne Coronel (s. d.) og Lota, Produktionen i 1890 600,000 Tons. Provinsen er 9,155 □ Km. med (1894) 238,000 Indb. og omfatter 6 Departementer. 3) C. del Uruguay eller C, By i Argentina (Provinsen Entre-Rios), paa højre Bred af Floden Uruguay. Ligger i en agerdyrkende Egn og omgives i vid Udstrækning af Tobaksmarker. Opgaaende Dampere, der stikke over 6 M. dybt,

maa standse her. Jærnbane mod Vest til Provinsens Hovedstad Paraná. Indbyggerantallet angives (1893) til 10,000. 4) C. del Arauco d. s. s. Arauco (s. d.). 5) C, Hovedstad i den colombiske Provins Garcia Rovira. 6) C, By i den mejikanske Stat Chihuahua (med 4,000 Indb.). — Tvende Smaabyer, een i Nord- og een i Syd-Bolivia, føre samme Navn. *J. J. N.*

Concēpi (lat.), jeg har forfattet det. At underskrive sin C, at erklære sig for at have affattet vedkommende Skrift, navnlig ved retslige Dokumenter (se Koncipere). *K.B.*

Conceptio (lat.), Undfangelse; *C. immaculata*, (Marias) ubesmittede Undfangelse.

Conception [kənse'pšən], Lille Windwardø, 0 i Bahama-Archipelaget, 60 Km. S. V. f. San Salvador, 7,2 □ Km. stor.

Conceptionbay [kənse'pšənbe.i], Indskæring paa Nordkysten af Halvøen Avalon i det østlige Newfoundland, med talrige Fiskerbyer og Havnen Harbour-Grace.

Concertándo [-tser-] ell. concertāto (ital.; fr. *concertant*), koncerterende, Betegnelse for de Stemmer i et Musikstykke, der ikke alene optræde ledsagende eller akkompagnerende, men som afvekslende med Hovedstemmen optræde melodiførende og ligesom kappes (af ital. *concertare*) med denne eller med hinanden indbyrdes. Derfor en Arie med koncerterende Violin, Fløjte, Klarinet o. s. v., hvor disse Instrumenter ikke blot optræde underordnet eller ledsagende Hovedstemmen, men delvis overtage dennes Plads, eller indtræde med en anden, selvstændig — dog mindre fremtrædende — Melodi. (Se ogsaa Obligat). *S, L.*

Concertina [-tšer-] se Harmonika.

Concertino [-tser-] (ital.), Koncertstykke, en mindre Koncert (se Koncert).

Concerto [-tser-] se Koncert.

Concerts spirituels [kōsærspirityæ'l] (fr.), »gejstlige Koncerter«, kaldtes i 18. Aarh. de store Koncerter, som afholdtes i Paris paa de kirkelige Festdage, da Teatrene vare lukkede. De grundlagdes af Philidor (1725) og fandt Sted i Schweizersalen i Tuilerierne 24 Gange om Aaret, oprindelig kun med gejstlige Kompositioner, der dog senere afvekslede med mere verdslige Musikstykker. De havde, indtil Revolutionen 1791 bragte dem til at ophøre, en lignende toneangivende Betydning som de senere *Concerts du conservatoire*. 1805 optoges de igen, dog under en noget anden Form og kun indeholdende religiøs Musik, og nutildags finde de kun Sted i den stille Uge. En betydelig Konkurrence havde disse C. s. i de siden 1770 under Ledelse af Gossec stedfindende *Concerts des amateurs*, der fra 1780 fik Navnet *Concerts de la Loge Olympique*, og for hvilke Haydn har skrevet seks Symfonier. Ogsaa *les Concerts de la rue de Cléry* (fra 1789) og *les Concerts Feydeau* (1794) spillede en given Tid en vis Rolle. *S. L.*

Goncetti [-tse'-] (ital.). Ordet hedder i Enkelttal *concetto* (af lat. *conceptus)* og betyder dels Begreb, Idé, dels Udtryk for et Begreb; men navnlig er C. i Retorikken og Æstetikken kommet til at betyde spidsfindig vittige, mere eller mindre søgt elegante Udtryk og Pointer, en stilistisk sententiøs Ordleg, der især i 16. og 17. Aarh. florerede i den italienske Litteratur og fra den bredte sig som en Mode (tillige med Ordet) til andre Nationer. Selv en saa stor Digter som Torquato Tasso er ikke fri for C.-Sygen, og endnu mere udbredt var Tilbøjeligheden for C. hos 17. Aarh.'s Manierister (som Marini og Gongora og deres Efterfølgere). Af danske Forfattere ere f. Eks. Chr. Tychonius og C. F. Wadskjær stærkt forfaldne til C. *E. G.*

Concha [ko'ntsa], 1) José Gutierrez, spansk General og Statsmand, født i Madrid 1800. Efter at have forrettet Tjeneste i Amerika og derefter med Dygtighed deltaget i Kampen mod Karlisterne udnævntes han 1839 til Generalløjtnant. Fra 1843—46 var han Generalkaptajn i de baskiske Provinser og udmærkede sig her ved Undertrykkelsen af Opstanden, hvorfor han ansattes som Overgeneral for det spanske Rytteri. 1849 blev han Generalkaptajn paa Cuba, fra hvilken Stilling han dog igen afsattes 1852 paa Grund af Stridigheder med Regeringen. Han traadte nu over til Oppositionen, forvistes 1853 til Majorca, men flygtede i rette Tid til Frankrig. Revolutionen i Spanien 1854 førte ham tilbage, og han indsattes atter som Generalkaptajn paa Cuba, men kaldtes allerede 1856 af Narvaez tilbage til Spanien. Han beskæftigede sig nu med Politik, tog ivrig Del i Forhandlingerne i Senatet, hvor han var en fremragende Taler. 1862 udnævntes han til Gesandt i Paris, men forlod kort efter denne Post, da han misbilligede General Prim's Optræden ved Forliget angaaende de mejikanske Forviklinger. Han bekæmpede nu i Senatet med stor Energi Regeringens mejikanske Politik, blev 1863 Krigsminister i Ministeriet Miraflores og 1864 Præsident i Senatet. Ved Udbrudet af Militærrevolutionen 1868 betroede Dronning Isabella ham Ministeriet efter Gonzales Bravo's Tilbagetræden, men det lykkedes ham ikke at redde Tronen for Dronningen. Han sluttede sig nu til Alfons XII's Parti og var fra 1872—75 for 3. Gang Generalkaptajn paa Cuba, hvor han optraadte med stor Energi. Paa Grund af Stridigheder med Krigsministeren mistede han denne Stilling og trak sig nu tilbage til Privatlivet, dog blev han 1882 Senatspræsident og 1883 udnævnt til højestbefalende for Spaniens Nordhær. *B. P. B.*

2) Manuel Gutierrez, spansk General, Broder til ovenn. J. G. C, født 25. Apr. 1808 i Cordoba del Tucuman i Argentina, død ved Estella 27. Juni 1874. Han kom som Kadet ind i den kgl. Garde og deltog med megen Udmærkelse i den første Karlistkrig. Efter Sejren ved Cartelotte blev han Generalmajor, slog 1838 Karlisterne under Elio ved Arroniz og Barbarin og havde en væsentlig Andel i deres Nederlag ved Siguenza og Tafalla 1840. Paa Grund af sin Deltagelse i Oprøret mod Espartero maatte C. 1841 flygte til Udlandet. Som en af Hovedmændene ved Espartero's senere Fald 1843 blev C. Kommandant i Valencia og Murcia, betvang Saragossa og besatte Barcelona. 1844 undertrykte han den progressistiske Bevægelse i Cartagena og nedslog 1845 en Opstand i Katalonien, hvor han var bleven Generalkaptajn. I Krigen mellem Spanien og Portugal 1847 førte han 6,000 Mand mod Oporto, som han besatte, hvornæst det lykkedes ham ved behændige Underhandlinger at bilægge Striden. Han tog som næstkommanderende Del i Ekspeditionen mod Rom til Gunst for Pavedømmet 1849 og besatte Terracina. Da han var Medunderskriver af den bekendte Adresse til Dron-

ning Isabella, hvori der fordredes en mere liberal Regering, forvistes han til de canariske Øer 1854, men flygtede i rette Tid til Frankrig. Efter Narvaez'es Fald vendte C. tilbage til Spanien og tog ivrig Del i Revolutionen. Han fik alle sine Værdigheder tilbage og Titel af Marskal. 1858—59 var han Præsident i Senatet, deltog i Ekspeditionen til Marokko som Korpskommandør og var Guvernør i Andalusien 1860—64. Under Militærrevolutioncn 1868 stod han paa Dronningens Side, kunde ikke bevare Tronen for hende og indskrænkede sig som højestbefalende i Madrid til at haandhæve Ordenen her indtil den sejrige Revolutionshærs Ankomst. Han maatte nu træde tilbage og opholdt sig nogen Tid i Paris. 1873 fik han Kommandoen over 3. Korps mod Karlister og havde Hovedfortjenesten af Bilbao's Undsættelse. Han udnævntes til højestbefalende for hele Nordhæren, men Mangel paa Penge og Proviant hemmede hans Fremtrængen. Han faldt i Spidsen for sine Tropper ved Stormen paa Karlisternes Hovedstilling ved Estella. *B. P. B.*

Concha auris se Øre; *C. nasi* se Næse.

Conchae **praeparātae** se Østersskaller.

Conchagua [kontša'gua], 1,236 M. høj Vulkan i Republikken Salvador. Ligger paa Nordsiden af Indløbet til Fonsecabugten, lige over for Coseguina (s. d.), og ansaas til 1868 for udslukt. *J. J. N.*

Conches [kō'š] (C.-en-Ouchc), By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Eure, Arrond. Evreux, ved Rouloir, har en Kirke fra 15. Aarh. med et smukt Taarn og Glasmalerier, Ruiner af et gammelt Slot fra 12. Aarh. og et Kloster, Handel, Jærnværker og (1891) 2,200 Indb. *H. W.*

Conchifēra se Muslinger.

Conchinīn se Kinabaser.

ConcllOS [ko'ntšos] (Rio de los C.), Flod i det det nordlige Mejiko, udspringer paa Sierra Madre, gennemstrømmer den frugtbare Del af Staten Chihuahua og udmunder efter et 480 Km. langt Løb i Rio Grande, ikke langt fra Presidio del Norte. Floden har faaet sit Navn efter Conchosindianerne. *J. J. N.*

Concia [ko'ntša], ældre Maal for Vin og Brændevin i Venezia = 75,117 Lit.

Concierge [kōsjæ'rž] (fr.), Portner (Portier); tidligere: Borg- og Slotsfoged, Fangevogter.

Conciergeriet (fr. *la Conciergerie* [lakosjærzri']), Fængsel i Paris, er en af de ældste Bygninger i denne Stad. Dets Hovedfaçade, med de to skumle, middelalderlige Fangetaarne, runde med kegledannede Tage — hvilke Taarne ere de eneste nu eksisterende Levninger af de gamle franske Kongers Borg paa den store Seine-Ø — vender ud mod *Quai de l'Horloge* og staar i Forbindelse med Justitspaladset paa nævnte Seine-Ø. Allerede i meget gamle Tider stod C. under en *concierge*, Borgfoged eller Slotsforvalter; han førte Titlen *bailli* og sad til Doms over alle kgl. Husofficianter (ligesom flere Aarhundreder senere i Danmark Borgretspræsidenten paa Kbhvn.'s Slot); hans Jurisdiktionsomraade kaldtes *baillage du Palais*. Fra Decbr. 1391 nævnes C. som sorterende under Parlamentet i Paris. — Der knytter sig mange skumle Minder til C.'s mørke Mure og uhyggelige Fangetaarne: lige ned til 19. Aarh.'s Begyndelse vare C.'s Fængsler gruopvækkende og Fangernes Behandling barbarisk; en lang Række af Frankrigs berømteste Navne — lige fra Ludvig XI's Historieskriver Comines til Girondinerne, Marie Antoinette, Charlotte Corday, Danton o. m. a. — have hensiddet i C., de fleste for derfra at vandre til Retterstedet. I de blodige Septemberdage 1792 massakrerede Pøbelen 288 i C. hensiddende Fanger. — Dronning Marie Antoinette's Fangehul blev 1816 omdannet til et Slags *Chapelle expiatoire*, med lang latinsk Indskrift paa en stor sort Marmortavle; denne Celle blev med flere andre ødelagt ved Ild under Kommuneopstanden Maj 1871. — C. tjener endnu som Fængsel, navnlig for Varetægtsarrestanter, men tæller nu ikke mere saa berømte Navne blandt sine Fanger som fordum. *F. J. M.*

Concino [-tši!-] (Concini) se Ancre.

Concĭo (lat.) se Contio.

Concīsus (lat.) (paa Recepter), skaaren (Rødder, Urter etc).

Concitāto [-tši-] (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: ophidset, i rask og heftig Bevægelse.

Conclamātum est (lat), Talemaade, ordret: »Klageraabet er raabt« o: der er ikke mere ved den Ting at gøre, alt er tabt. Udtrykket skriver sig fra Begravelser og betyder egentlig, at Begravelsens sidste Akt, Farvelraabet til den døde, er fuldendt (man raabte: *have, pia anima* o: far vel, gode Sjæl, og: *sit tibi terra levis* o: gid Jorden være let for din Aske). *A. B.* **D.**

Conclusĭo (lat.) se Konklusion.

Concōne, Giuseppe, berømt italiensk Sanglærer og Komponist, født 1810 i Torino, død smst. 1861 som Organist ved det kgl. Kapel. En halv Snes Aar (1837—48) var han bosat som Sanglærer i Paris. Af hans Kompositioner, hvoriblandt to Operaer, Arier, Duetter o. s. v., er det navnlig hans praktisk anlagte og meget benyttede Sangøvelser (Vokaliser), der have gjort hans Navn berømt. *S. L.*

Concord [kâ'ŋkəd], 1) Hovedstad i den nordamerikanske Stat New Hampshire ved begge Bredder af den sejlbare Merrimak, har (1890) 17,000 Indb., et Kapitol, et storartet Fængsel, en Sindssygeanstalt og forskellige Fabrikker, som især sysselsætte sig med Bomuld, Uld og Vogne. I Nærheden fortrinlige Granitbrud.

2) By i Massachusetts ved Concord River, 33 Km. V. f. Boston, har (1890) 4,000 Indb. Her skete 19. Apr. 1775 det første Sammenstød imellem Amerikanerne og Englænderne. *S. B. T.*

Concordant [kokårda'], fransk Navn for Baryton (s. d.).

Concordĭa (lat.), »Enighed«, hos Romerne dyrket som Gudinde. C. hører til de ældste Begrebspersonifikationer i den romerske Gudeverden. Efter Overleveringen skal allerede Camillus 366 f. Chr. efter Kampen om de liciniske Love have bygget et Tempel for Gudinden ved Foden af Capitolium; i senere Perioder af Republikkens Historie hædredes C. flere Gange, naar indre politiske Stridigheder vare endte, ved Indvielse af ny Smaatempler eller Ombygning af det gamle. I Republikkens Tid tillagde Romerne C. en væsentlig politisk Karakter som Gudinde for Enighed og god Forstaaelse mellem Borgerne; men C. var da en sædvanlig lidet fremtrædende Guddom. Under Kejserdømmet ændredes disse Forhold. Dyrkelsen af C. traadte mere i Forgrunden og blev et Led i Kejsertilbedelscn. De gamle Concordiahelligdomme ved Foden af Capitolium afløstes under

Augustus af et stort nyt Tempel, indviet af Tiberius Aar 12 e. Chr., hvoraf Rester endnu findes. C. dyrkedes fra nu af som Gudinde for Kejserparrets og Kejserfamiliens Enighed og for den Lykke, som det gode Samliv mellem de herskende skulde skænke Land og Folk. Hyppig bar Gudinden derfor Tilnavnet Augusta (C. *Augusta* omtr. d. s. s. »Majestæternes Enighed«). Kejsertidens Mønter vise ofte C.'s Billede: en staaende eller hyppigere tronende Gudinde, sædvanlig med Offerskaal og eet eller to Overflødighedshorn som Udtryk for Enighedens Velsignelser. En Statue forestillende C. er funden i Eumachia's Bygning i Pompeji (fra Tiberius'es Tid). De græske Dele af Romerriget dyrkede C. under Navnet Homonoia (s. d.). *C. B.*

Concordĭa, By i den argentinske Provins Entre Rios, paa højre Bred af Uruguay, ved Jærnbanen til Caseres, har (1889) 11,500 Indb. og Udførsel af saltet Kød og Paraguayte (Maté).

Concordia res parvae crescunt, discordĭa maximae dilabuntur (lat.), »Ved Enighed vokser en lille Stat, ved Uenighed gaar den største til Grunde« (Sallust »Jugurtha« Kap. 10). *A. B. D.*

Concordia Sagittarĭa, Sogn i Distriktet Portogruaro af den italienske Provins Venezia, ved Lemene, har (1881) 2,950 Indb., romerske Oldtidsbygninger og en 1873 atter udgravet gammel kristen Kirkegaard med 160 Gravstene. C. grundlagdes sandsynligvis af Augustus som Colonia Julia Concordia.

Concrete [kå'kri:t ell. kɔnkri'!t] se Beton.

Concurrence déloyale [kõkyrãsdelwaja'l] (fe.), uberettiget Brug af eller Efterligning af Andenmands Navn, Firmanavn eller Varemærke, i den Hensigt derved at skaffe sig Fordel paa hans Bekostning og føre Publikum bag Lyset. Ifølge fransk Lov er den, der gør sig skyldig i C. d., erstatningspligtig lige over for den, som han derved foruretter. *C. V. S.*

Concúrsus, Sammenløben, Sammentræffen, Sammenstød f. Eks. af flere lige gode Rettigheder til samme Formuegenstand. Deraf Konkurs (s. d.). *C. ad delictum*, Meddelagtighed. — *C.* (*delictorum*) *idealis*, teknisk juridisk Betegnelse for det Forhold, at der — som det i Reglen udtrykkes — ved een og samme Handling begaas flere Forbrydelser. Der tales om *C. idealis homogeneus*, naar de flere Retsbrud ere ensartede (en Mand dræber f. Eks. ved samme Skud flere Personer), og om *C. idealis heterogenens*, naar samme Handling rummer flere uensartede Retsbrud (en Mand bevirker f. Eks. ved at aflægge falsk Ed, at en uskyldig bliver straffet). Liszt (»Lehrbuch des Deutschen Strafrechts«) bestrider Begrebets Berettigelse, for saa vidt som han hævder, at en Handling kun kan indeholde een Forbrydelse, og at der, hvor der tales om *C. idealis*, ikke foreligger Sammenstød af flere Forbrydelser, men kun af flere Love (Straffebud). De fleste fremmede Straffelove bestemme da ogsaa, at i saadanne Tilfælde kun eet af de paagældende Lovbud (det, der hjemler den strengeste Straf) skal anvendes. I Modsætning hertil bestemmer dansk Straffelov's § 62, at samtlige de overtraadte Straffebud skulle tages i Betragtning ved Straffens Fastsættelse, dog at Maksimum af det strengeste ikke overskrides. At i øvrigt Begrebet *C. idealis* hænger nøje sammen med Lovgivningens Ufuldkommenhed (selv den udførligste Straffelov kan ikke give særlige Regler for alle tænkelige forbryderske Kombinationer) lader sig ikke bestride. Naar f. Eks. en Mand forsætlig brænder en anden inde, bliver der ikke Tale om *C. idealis*, hvis vedkommende Straffelov indeholder Mordbrand som et selvstændigt Forbrydelsesbegreb; indeholder den derimod ikke saadant Begreb, tales der om *C. idealis* af de to Forbrydelser Drab og Brand. (Litt.: Torp, »Om Straffen« [Kbhvn. 1894, S. 152 ff.] *E. T.*

Concussĭo, romerretligt Forbrydelsesbegreb fra Kejsertiden, der falder ind under Begrebet Afpresning i moderne Strafferet (se Pengeafpresning). Der taltes om *C. publica*, naar nogen under Foregivende af at besidde en offentlig Myndighed i Medfør af denne tiltvang sig Formuefordele, og om *C. privata*, naar nogen ved Trusel om Anlæggelse af kriminel Sag tiltvang sig saadanne. *E. T.*

Condamine [kodami'n], Charles Marie dela, fransk Geodæt, født 28. Jan. 1701 i Paris, død 4. Febr. 1774 smst. C. begyndte sin Uddannelse som militær og deltog i Belejringen af Rosas, men traadte tidlig ud af denne Stand for at kunne vie sin Tid og sine Kræfter udelukkende til videnskabelige Interesser og foretog i dette Øjemed flere Rejser til Levanten og Afrikas Kyster, ansattes 1730 som Amanuensis i Kemi ved det franske Videnskabsselskab og valgtes 1735 som Deltager sammen med Bouguer (s. d.) og Godin i den til Peru udsendte Ekspedition (se Gradmaaling). Paa Hjemvejen benyttede C. Lejligheden til at befare Amazonfloden, som her første Gang blev videnskabelig undersøgt (»Rélation abrégée d'un voyage fait dans l'interieur de l'Amerique méridionale< [Paris 1745]). Sin Rejse til Peru har han beskrevet i »Journal du voyage fait å l'equateur« [Paris 1751], og de videnskabelige Resultater af denne Ekspedition ere nedlagte i »La figure de la terre« [1749] og »Mésure des trois premiers degrés du méridien dans l'hémisphère austral« [1751]. Fra denne Rejse bragte C. med til Europa den første *Curare* (Pilegift, s. d.). C. vedblev efter sin Hjemkomst at interessere sig for metriske Problemer, var en ivrig Forkæmper for et internationalt Maalsystem og gjorde, under et Besøg i Rom, omhyggelige Maalinger af de gamle Bygninger, for at faa en nøjagtig Bestemmelse af Længden af den romerske Fod. Han skrev ogsaa til Gunst for obligatorisk Inokulation som Beskyttelse mod Kopper. *Y. Fr. S.*

Condamnation conditionelle [kodanasjokodisjonæ'l], betinget Domfældelse (se Betingede Straffedomme).

Condé [kõde'], Navn paa flere Byer i Frankrig, deriblandt 1) C.-sur-l'Escaut [kõdesyrlæsko'. By og Grænsefæstning i det nordlige Frankrig, Dep. Nord, Arrond. Valenciennes, beliggende i en sumpet Egn ved Hayne's Udløb i Escaut og ved Condékanalen, der fører til Mons, har (1891) 3,800 (med Kommune 4,800) Indb., der drive Handel og Industri i Cikorie, 01, Læder, Olie, Skibsbyggeri m. m. C. har et smukt Arsenal, et Kommunal-Collège og Familien Condé's Stamslot, Hermitage, fra 15. Aarh. C, der er en meget gammel By, er kendt i Krigshistorien; i Slutningen af 9. Aarh. var den en Tid Udgangspunkt for Normannertogenc; 1478 erobrede Ludvig XI den, 1649, 1656 og 1676 toges den af de Franske, som beholdt den ved Freden

i Nijmegen 1678, hvorpaa Fæstningen blev bygget af Vauban; 1793 erobrede østerrigerne den. 2 Km. N. f. C. ligger Landsbyen Vieux-C. med (1891) 7,000 Indb., Industri (især i Jærn og Sukker) og Stenkulsgruber. 2) C.-sur-Noireau [kodesyr nioiro'], By i det nordvestlige Frankrig, Depart. Calvados, Arrond. Vire, ca. 40 Km. S. V. f. Caen, ved Noireau's og Drouance's Forening, har (1891) 6,200 (med Kommune 6,800) Indb., der drive Industri i Bomuld, Uld, Maskiner m. m. og Handel. C. har en Handelsdomstol, et College og en Statue af sit Bysbarn, Søfareren Dumont d'Urville. *H. W.*

Condé [kode'], fransk Fyrsteslægt, som nedstammede fra Ludvig den Helliges fjerde Søn, Robert af Clermont og dennes Hustru, Beatrix af Bourbon. Slægten har Navn af Byen Condé, som i 14. Aarh. ved Giftermaal kom til det bourbon'ske Hus Vendôme. Louis I af C. (s. d.) (død 1569), Søn af Charles af Vendome (død 1537), var den første, der kaldte sig Prins af C. Hans ældste Søn var Henri I af C. (s. d.), død 1588; dennes Søn, Henri II af C. (s. d.), døde 1646; han var Fader til Louis II af C, »den store C.« (s. d.), død 1686, og til dennes yngre Broder Armand, som blev Stamfader til Sidelinien Conti. Den store C.'s ældste Søn var Henri III Jules af C. (s. d.), død 1709; dennes Søn Louis III af C. (s. d.), Hertug af Bourbon og Enghien, døde 1710 og havde tre Sønner: a) Louis Henri af C.-Bourbon (s. d.), død 1740, b) Charles af C, Greve af Charolais (s. d.), død 1760 og c) Louis af C. (s. d.), Greve af Clermont, død 1771, den fra Syvaarskrigen bekendte General. Den førstnævnte af disse tre Brødres Søn var Louis Joseph, Prins af C. (s. d.), død 1818, med hvis Søn, Louis Henri Joseph, Prins af C. (s. d.), Faderen til Prinsen af Enghien, hvem Napoleon 1804 lod skyde i Vincennes, Linien C.-Bourbon udsluktes 1830. — Titlen »Prins af C.« førtes siden af Louis Philippe Marie Léopold d'Orléans, ældste Søn af Hertugen af Aumale, født 1845, død 1866 i Sydney i Australien. *F. J. M.*

Condé [kode'], Prinser af Huset C.

1) Charles af C, Greve af Charolais, anden Søn af Ludvig III af C. og Ludvig XIV's uægte Datter, Mlle. de Nantes, født 19. Juni 1700, flygtede 1717 hemmelig fra Frankrig for under Prins Eugen at kæmpe mod Tyrkerne og døde ugift 1760 i Paris.

2) Henri I af C, Søn af Ludvig I af C. og Eleonore de Roye, født i la Ferté-sous-Jouarre 9. Decbr. 1552, død i St. Jean d'Angely 5. Marts 1588. Han lærte Krigskunsten under Coligny, som tillige med Henrik af Navarra stod i Spidsen for Hugenotterne. I Anledning af Henrik's Bryllup med Karl IX's Søster, Margot, gik C. til Hoffet, hvor han vel skaanedes i Bartholomæusnatten, men dog maatte afsværge sin reformerte Tro. Snart efter flygtede han til Tyskland og traadte 1574 atter over til Calvinismen. 1575 vendte han tilbage til Frankrig og var nu i en Del Aar *Hugenotternes* Generalissimus og virksomste Fører. I de tre Henrik'ers Krig blev han fangen for Coutras 1587, men kom snart igen paa fri Fod. Kort efter døde han, som det formodedes forgiven af sin Hustru, Catherine Charlotte de la Trémouille.

3) Henri II af C, Søn af foreg., født i St. Jean d'Angely 1. Septbr. 1588, nogle Maaneder efter Faderens Død, død 1646, henlevede sin Barndom i la Rochelle, men blev derpaa af Henrik IV kaldt til Hoffet og opdragen i den katolske Tro. 1609 ægtede han den skønne Charlotte de Montmorency og blev ved hende Fader til »den store C«. Da Kongen, der endnu stedse var den gamle uforbederlige *vert galant*, efterstræbte C.'s Hustru, flygtede Ægteparret til Holland og vendte først tilbage efter Henrik's Mord. Under Ludvig XIII's Mindreaarighed gav C. Regeringen nok at skaffe; han og de andre misfornøjede Stormænd: Epernon, Guise, Montmorency o. a. tvang Hoffet, ved Kontrakten af St. Ménéhould, til 1614 at sammenkalde Generalstænderne (sidste Gang før Revolutionen af 1789); dog fik Hoffet til sidst C. i sin Magt og holdt ham fangen i tre Aar i Vincennes, hvorefter han forligede sig med Maria af Medici, kastede sig i Richelieu's Arme og blev fremtidig Regeringen tro. C. var en Mand uden fremragende Evner, og hans største Hæder, siger Voltaire, var, at han var Fader til den store C.

4) Henri III Jules af C, ældste Søn af den store C. og Richelieu's Niece, Claire Clémence de Maillé-Brezé, født 1643, død i Paris 1. Apr. 1709. Allerede som Barn deltog han i Frondekrigen og var senere med ved Dunerne 1658 og Seneffe 1674. Som de fleste Prinser af C. var han Stormester for det kongelige Hus. Han var uden store Egenskaber, og St. Simon giver et meget mørkt Billede af ham. I en Række Aar før sin Død synes han at have være noget aandssvag.

5) Louis I af C, yngste Søn af Charles de Bourbon, Prins af Vendome, født 7. Maj 1530 i Vendome, dræbt 13. Marts 1569. Hans ældre Broder, Antoine, blev Konge af Navarra. Allerede som ganske ung kæmpede han i Piemont under Marskal Brissac, bidrog 1552 til Metz es Forsvar mod Karl V og var med ved St. Quentin og Indtagelsen af Caiais. Han besvogrede sig med de katolske Montmorency'er og (den calvinistiske) Coligny ved at ægte deres Slægtning, Eleonore de Roye, gik over til Calvinismen og var den egentlige Hovedleder af la Renaudie's Sammensværgelse i Amboise. Under de paafølgende Uroligheder havde han det Mod at begive sig til Hoffet i Orléans, hvor imidlertid Guise'rne, der gennem deres Slægtning, Marie Stuart, den svage Frants II's Dronning, vare almægtige, lode ham fængsle og dømme til Døden som Højforræder. Til Held for C. døde Frants II omtrent samtidig hermed, og Catharine af Medici gav ham fri for at benytte ham mod de overmægtige Guiser. Men trods Ediktet af St. Germain (17. Jan. 1562) blev Forbitrelsen mellem Katolikker og Hugenotter bestandig større, og efter Blodbadet i Vassy (1. Marts 1562) aabnede C. i April, som Hugenotternes Anfører, den første Religionskrig. Han indtog Orleans, Rouen o. a. Stæder (se Hugenotter) og viste sig endog uden for Paris, hvorfra han dog maatte trække sig tilbage med Tab. 19. Decbr. tabte C. Slaget ved Dreux, blev saaret og fangen, men efter Freden i Amboise (19. Marts 1563) sat paa fri Fod. Derefter nærmede han sig mærkeligt til Catharine og Hofpartiet, indtil Enkedronningens Sammenkomst med Filip II og Alba i Bayonne (Juni—Juli 1565), som varslede ondt for Protestanterne, atter knyttede ham til Coligny og hans Trosfæller, hvorpaa den anden Religionskrig udbrød (1567—68). 10. Novbr. 1567 stod det uaf-

gørende Slag ved St. Denis; men da C. straks efter fik Hjælp fra Tyskland under Johan Casimir af Pfalz, kunde han, uden Tab for sine Trosfæller, slutte Freden i Longjumcau, *la petite paix* eller *la paix boiteuse*, (Marts 1568). Den falske Catherine's Plan ved et uformodet Overfald at bemægtige sig C.'s Person undgik han lykkelig, flygtede til la Rochelle og kaldte paa ny sine Trosfæller til Vaaben (tredje Religionskrig 1568—70). Ved Jarnac stod 13. Marts 1569 det afgørende Slag, C. blev haardt saaret, fangen og endelig skudt af Hertugen af Anjou's (den senere Henrik III's) Gardekaptajn Montesquiou.

6) Louis II af C, »den store C«, Søn af Henrik II af C. og Charlotte de Montmorency, født i Paris 8. Septbr. 1621, død i Fontainebleau 11. Decbr. 1686, var allerede med ved Belejringerne af Arras 1640 og Perpignan 1642 og førte næste Aar den franske Hær i Nederlandene, hvor han 19. Maj ved Rocroy overvandt de hidtil ubesejrede gamle spanske Infanteribander, hvad der skaffede ham Navn af en stor Feltherre. Hans Hovedegenskab som saadan var hans store Evne til, hvor mange Menneskeliv det end kostede, at faa sine Mænd til med *furie francaise* at gaa løs paa Fjenden i Stormmarch, men han stod langt tilbage for Turenne i koldblodig Ro og altoverskuende Feltherreblik. I Efteraaret 1643 blev han sendt til Elsass for at støtte Turenne og overtog 1644 Kommandoen over den franske Hær i Sydtyskland, hvor han i nogen Tid kæmpede uheldig mod Mercy, men derpaa forenede sig med Turenne, hvorefter de Franske sejrede ved Allersheim og Nordlingen. 1646 stod C. under Hertugen af Orleans i Flandern, hvor han erobrede Dünkirchen; ved Faderens Død blev han Familiens Hoved, og næst efter Hertugen af Orleans var nu *Monsieur le Prince* den højeststillede Mand i Frankrig. 1647—48 var C. i Katalonien, hvor han forgæves belejrede det stærke Lerida. Han kom nu paa en spændt Fod med Mazarin, som dog 1648 gav ham Kommandoen i Nederlandene, hvor han indtog Ypern og gjorde det af med Resten af de gamle spanske Bander ved Lens 20. Aug. Den udbrydende Frondestrid kaldte ham tilbage. Han tog først Hoffets Parti, medens hans Broder, Conti, og Søster, Hertuginden af Longueville, holdt med Fronden (s. d.), og da Hoffet 6. Jan. 1649 hemmelig forlod Paris, rykkede C. mod Byen og satte Konventionen i Rucil igennem (April), ifølge hvilken Hoffet i Aug. vendte tilbage. Men ved sin hovmodige Optræden fornærmede C. Dronningen og Mazarin, og 16. Jan. 1650 vovede denne sig til at lade C, hans Broder og Søster fængsle. Turenne, der var bleven (kortvarig) forelsket i C.'s Søster, tog imidlertid de fangne Prinsers Parti, Paris ligeledes, og 13. Febr. 1651 kom C. igen paa fri Fod, medens Mazarin gik i Eksil til Köln. C. førte nu det store Ord i Paris, men stødte snart Borgerskabet fra sig ved sin Hovmod og Fordringsfuldhed, hvad der gjorde det let for Anna af Østerrig at løsrive de ledende Frondører fra ham. Da Ludvig XIV kort efter erklærede sig myndig, og Anarkiet i Paris øjensynlig voksede C. over Hovedet, troede Hoffet sig stærkt nok til at begynde Kampen med ham (sidst i 1651). C. hvervede Tropper i Bordeaux, fik Hjælp af Lejetropper fra Nederlandene og slog Dronningens Hær under Marskal d'Hocquincourt ved Bleneau (ved Loire) 6. Apr. 1652. Derpaa rykkede C. mod Paris; men Turenne, som havde forliget sig med Hoffet, tilføjede ham et Nederlag ved Etampes og slog ham derefter 2. Juli saa eftertrykkelig i Forstaden St. Antoine, at C. kun med Nød og næppe slap ind i Paris. Anarkiet her var han ude af Stand til at styre og begav sig i Aug. til den spanske Hær, som under Fuensaldaña stod i Champagne. Han fik nu Overbefalingen over den mod Frankrig opererende spanske Hær paa Nordgrænsen, men kunde intet udrette mod Turenne og blev slaaet af denne ved Arras 25. Aug. 1654, efter af Mistro til Mazarin at have tilbagevist de af denne 1653 forsøgte Tilnærmelser og derefter Marts 1654 af Parlamentet i Paris at være dømt til Døden for Landsforræderi. Pyrenæerfreden 1659 rehabiliterede ham dog fuldstændig, og 1660 vendte han uanfægtet tilbage til Paris. Da Turenne nogle Aar efter havde lagt sig ud med Louvois, blev C. foretrukken for ham til i Devolutionsrettens Krig (1665—68) at operere i Franche-Comté; han indtog her Besançon, Dole o. a. og underkastede sig i tre Uger hele Landet. Polakkernes Ønske om efter Johan Casimir's Tronfrasigelse 1668 at faa C. til Konge kunde ikke opfyldes, da det stred mod Ludvig XIV's Planer. I Krigen mod Nederlandene 1672—79 leverede C, Aug. 1674, de tre blodige, men uafgørende Batailler ved Seneffe og fik, efter at Turenne var falden ved Sassbach, Overanførslen over de franske Hære i disse Lande. Han tvang vel Montecuculi til at hæve Belejringen af Hagenau og undsatte Zabern, men kort efter tvang hans svækkede Helbred og stærke Gigtlidelser ham til at nedlægge Kommandoen. Han levede Resten af sit Liv i sit prægtige Chantilly, hvor han — trods sit Hovmod og sin Spottelyst — jævnlig saa Frankrigs mest udmærkede Aander (la Bruyère, Santeuil, la Fontaine, Boileau o. a.) om sig.

7) Louis III af C, Hertug af Bourbon og Enghien, Søn af Henri III Jules af C. (1668—1710), var gift med Mlle. de Nantes, en naturlig Datter af Ludvig XIV, og Fader til efterfølgende

8) Louis af C, Greve af Clermont, født 15. Juni 1709, død 1771, uduelig fransk General i Syvaarskrigen, hvor han afløste den lige saa uduelige Hertug af Richelieu og blev slaaet ved Crefeld af Ferdinand af Brunsvig.

9) Louis Henri af C.-Bourbon, ovenn.'s ældste Broder, fransk Premierminister, født 1692, død i Chantilly 1740. Efter Regenten Filip af Orléans's Død, blev han Frankrigs Premierminister, men udrettede som saadan lidet eller intet, i alt Fald intet godt. Han sendte den for Ludvig XV bestemte spanske Prinsesse tilbage og drev derved Spanien over i Østerrigs Arme, forfulgte i Frankrig Protestanter og Jansenister og formaaede ikke at sætte sine valne Forsøg paa en Reform af Skattevæsenet igennem lige over for de privilegerede Stænders heftige Modstand. Han var en aandelig ganske ubetydelig Mand og gik bestandig i sin Mætresse, Markise de Prie's Ledebaand. 11. Juni 1726 blev han styrtet af Taburetten af Ludvig XV's Lærer, Kardinal Fleury (s. d.).

10) Louis Joseph af Bourbon, Prins af C, eneste Søn af ovenn. Ludvig Henrik og Caroline af Hessen-Rheinfels, født i Chantilly 9. Aug. 1736,

død i Paris 13. Maj 1818. Som ung var han meget yndet af Ludvig XV, og 15 Aar gl. blev han Stormester for det kgl. Hus. Han deltog i Syvaarskrigen, var med ved Hastenbeck og blev 22 Aar gammel Generalløjtnant. Sofn saadan vandt han i Aug. 1762 ved Friedberg nogle Fordele over Ferdinand af Brunsvig. Da han underskrev Protesten mod Kansleren Maupeou's — af Kongen billigede — barske Fremfærd mod Parlamenterne, faldt han for en Stund i Unaade (1771). Paa sit Slot Chantilly førte han stort Hus og modtog Besøg af mange fremmede Fyrster og af lærde og Videnskabsmænd. I Notablernes Forsamling 1787 underskrev han Adelens og Gejstlighedens Protest mod ethvert Indgreb i deres Privilegier. Efter Bastillens Fald 1789 emigrerede han til Torino, oprettede senere ved Rhinen i Tyskland en lille Hær af Emigranter, »C.'s Korps«, som han lønnede af sin egen Lomme, men som intet som helst udrettede. Lige saa liden Virkning gjorde et af ham udstedt Manifest, hvori han erklærede at ville genrejse den franske Trone eller begrave sig under dens Ruiner. 1792 forenede han sin Hær med Wurmser's og var med, da Linierne ved Weissenburg toges, dog blev han straks efter af de Franske dreven tilbage til Breisgau. I de følgende Felttog kunde han intet udrette mod Moreau; efter Campo Formio gik han og hans Hær i russisk Tjeneste og kæmpede 1799 i Schweiz, men vare ganske magtesløse lige over for Masséna og Lecourbe. Efter Slaget ved Hohenlinden maatte C. og hans Skare drage til Steyermark; efter Lunéville opløste hans Hær sig. Fra 1801—14 levede han i England, i Amesbury Abbey. I Ludvig XVIII's Følge vendte han 1814 tilbage til Frankrig og fik sine fordums Æresposter som Stormester og Generaloberst for det franske Infanteri tilbage. Han er Forfatter af et ikke ufortjenstfuldt »Essai sur la vie du grand C.« [Paris 1798, 1806].

11) Louis Henri Joseph, Prins af C., Hertug af Bourbon, Søn af ovenn. Louis Joseph, født 7. Apr. 1756, død 1830, ægtede Louise Marie Therese, Mlle. d'Orléans (født 9. Juli 1750, død i Paris 10. Jan. 1822), hvem han bortførte fra et Kloster, og som blev Moder til Prinsen af Enghien (skudt 1804). 1780 lod C. sig skille fra sin Hustru, emigrerede 1789 og tjente i sin Faders Hær til dens Opløsning. Fra 1801—14 levede han i England og vendte tilbage i Ludvig XVIII's Følge. Da Napoleon kom tilbage fra Elba, betroede Ludvig XVIII, før han flygtede fra Paris, C. Overbefalingen i de vestlige Departementer; C. maatte imidlertid straks kapitulere i Nantes og begav sig til Spanien. Efter den anden Restauration 1815 levede han paa sit Slot Chantilly, siden 1817 i fortroligt Forhold til Englænderinden Sophy Dawes, der havde ægtet C.'s Adjutant, Baron Feuchéres, ladet sig skille fra denne og derefter fuldstændig beherskede den aandelig og legemlig svage C. 27. Aug. 1830 fandt man denne Ætling af den hellige Ludvig og sidste Descendent af den store C. hængt paa Dørstolpen i sit Sovekammer paa Slottet St. Leu. Ved Testamente af 30. Aug. 1829 havde han indsat Hertugen af Aumale til sin Arving og anvist Englænderinden to Mill. frc. og to Landgodser. De nærmeste Slægtninge og Intestatarvinger, Prinserne af Rohan og deres Søster Prinsessen af Rohan-Rochefort, angrebe imidlertid Testamentets Gyldighed, paastode, at C. var bleven myrdet, og søgte ved en Appel til Offentligheden (Oktbr. 1830) at henlede Mistanken for dette præsumerede Mord paa Englænderinden og dennes fortrolige, Abbé Brien; de tabte dog Sagen gennem alle Instanser. C. var den sidste af sin Slægt.

12) Louise Adelaide de Bourbon, Prinsesse af C, Søster til ovenn. Louis Henri Joseph, født i Chantilly 5. Oktbr. 1757, død 10. Marts 1824, tog i Warszava Sløret som Søster Marie Louise de la Miséricorde, kom efter 1815 tilbage til Paris og døde der. (Litt., Prinserne af C. angaaende: Louis Jos. de C, *Essai sur la vie du grand C.* [Paris 1798, 1806]; Aumale, *Hist. des Princes de C.* [Paris 1869—92]; Chéruel, *Hist. de France pend. la minorde L. XIV* [4 Bd., Paris 1879—80]; samme, *Hist. de France sous le min. de Mazarin* [3 Bd., Paris 1883]; Chambelland, *Vie de Louis Jos. de Bourbon-C.* [3 Bd., Paris 1819—20]; d'Equevilly, *Camp. du corps de C.* [1818]; Muset, *Hist. de l'armée de C.* [Paris 1844]; Fitzpatrik, *The great C. and the period of the Fronde* [London 1874]; *Mémoires de la Rochefaucould, Retz, Coligny, 'lavannes, Grammonto. a.).* *F. J. M.*

Condictio (lat.) Ved *C.* forstodes i Romerretten Klager, udsprungne af saadanne kvasikontraktmæssige Skyldforhold, der hvilede paa det saakaldte Berigelsesprincip (se Berigelseskrav). Flere *C.* havde særlige Navne, som *C. causa data causa non secuta* ell. *C. ob causam datorum, C. indebiti,* o. s. v. *K. B.*

Condillac [kodjja'k], Etienne Bonnot de, fransk Filosof, født 1715 i Grenoble, død 1780 i Abbediet de Flux nær Beaugency, tilhørte ved Fødslen Embedsklassen, *noblesse de robe.* Han bestemtes tidlig til at blive gejstlig ligesom sin Broder (den bekendte Abbed Mably); men de filosofiske Studier toge ham tidlig helt og holden fangen, og hans gejstlige Stilling var for ham, som for saa mange paa den Tid, kun et Stipendium. Med de encyklopædiske Filosoffer, saasom Diderot og Rousseau, stemte han ikke overens. De teologiske Spørgsmaal interesserede ham ikke, eller han var forsigtig nok til ikke at indlade sig paa dem. En Tid lang levede han som Opdrager for en Prins af Huset Parma.

C. er i sine første Skrifter en Tilhænger af Locke: al vor Erkendelse skriver sig fra Sansningen, men forudsætter desforuden ogsaa et aktivt Princip i Bevidstheden, Refleksionen. C.'s særlige Standpunkt, den rene Sensualisme, udvikler sig først senere, idet han mener at kunne føre Refleksionen, Opmærksomhed, Sammenligning og Vilje, kort sagt alt det aktive i vor Natur, tilbage til Sansningen. I sin »Traité des sensations« [1754] fremstiller han, hvorledes et levende Væsen (en Statue), der endnu ingen Sanser eller Aandsliv havde, kan bringes til et fuldt udviklet Aandsliv, blot ved at Sanserne efterhaanden træde i Virksomhed. Opmærksomheden er slet intet andet end den Tilstand, hvor et Sansebillede i Klarhed og Styrke ganske overstraaler og fortrænger andre; Billedernes Forskel giver Sammenligning; vi have i Forstandens hele Liv kun at gøre med Sansebilleder og omdannede Sansebilleder. Ligeledes er hele Viljelivet kun et Spil af de Følelsestoner, behageligt og ubehageligt, som findes knyttede til de oprindelige Sanse-

Artikler, der savnes ander C, maa søges under ***K.***

billeder. — I sit første Værk »Essai sur l'origine des connaissances humaines« [1746] undersøger C. Forholdet *mellem* Tanken og Sproget. Uden Sprog, ingen Tanke. C. gør her opmærksom paa et overmaade vigtigt Forhold, men overser, at om man end maa indrømme, at Sproget virker tilbage paa Tankelivet og klarer og udfolder det, har det dog ikke skabt dette. — I metafysisk Henseende antager C. en Forskel mellem Sjæl og Legeme. Han afviser Materialismen; thi det materielle er udstrakt og delbart, Bevidstheden er ikke udstrakt og forudsætter Væsenets Enhed. — I over en Menneskealder nød C.'s Filosofi en overordentlig Autoritet, idet den udmærkede sig ved en fremragende Klarhed og mekanisk Simpelhed. Først Maine de Biran, og efter ham mange andre, vendte sig imod C. og hævdede det aktive Princips Oprindelighed. Hans »CEuvres« udgaves af Arnoux og Mousnier [23 Bd., Paris 1798]. (Litt.: Réthoré, *C. ou l'empirisme et le rationalisme* [Paris 1864]; Høffding, »Den nyere Fil.'s Hist.« I, S. 432). *C. St.*

Con discrezione [-tsjo!-] (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: med Forsigtighed, med Omhu, særlig med Hensyn til eller underordnende sig Hovedstemmen. *S. L.*

Conditio, Betingelse, Tilstand, Beskaffenhed. *Conditionaliter* eller *sub c.*, betingelsesvis, paa Betingelse af. *C. sine qua non,* ordret: Betingelse uden hvilken ikke o: ufravigelig Betingelse.

Con dolcezza [doltsed'dza] (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: blidt, med Ynde.

Con dolore (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: smertelig, sørgmodig.

Condom [kõdõ'], By i det sydvestlige Frankrig, Depart. Gers, Hovedstad i Arrondissementet C, beliggende i en smuk Dal ved Gele's Forening med Garonne's Biflod, Baise, har (1891) 4,700 (med Kommune 7,400) Indb., der drive Industri i Uld, Brændevin, Porcelæn m. m. og Handel med Korn og Vin. C. har et College, en Tegneskole, en smuk gotisk Katedral fra 16. Aarh., et tidligere Bispepalads, der nu bruges som Justitsbygning, og Rester af et Kloster. — C. var tidligere Hovedstad i Grevskabet Condomois i Gascogne og Bispesæde (1317—1790); blandt Bisperne mærkes Bossuet, som dog aldrig tog det i Besiddelse. C. led meget i Hugenotkrigene. *H. W.*

Condominium (lat.), Sameje.

Condor, Guldmønt i Chile og Columbia, d. s. s. 10 Pesos. Den chilenske C. vejer $15{,}253$ Gr., af Finhed 900, og har en Værdi af 34 Kr. $4^1/_2$ Øre; den columbiske vejer $16{,}129$ Gr. af samme Finhed; Værdi 36 Kr. *E. M.*

Condorcet [kõdårsæ'], Marie Jean Nicolas Caritat, Marquis de, fransk Revolutionsmand, Matematiker og filosofisk Skribent, født 17. Septbr. 1743 i Ribemont ved Saint-Quentin, død i Bourg-la-Reine ved Paris 8. Germinal II = 28. Marts 1794. Han gjorde gode Studier i *College de Navarre* og overgav allerede som Yngling Videnskabernes Akademi en lærd Afhandling, »Essay sur le calcul integral«, som han sammen med et senere Arbejde, »Mémoire sur le problème des trois corps«, i noget udvidet Form udgav 1768 i sin »Essay d'analyse«. Disse Skrifter skaffede ham et stort Navn og 1769 Sæde i Akademiet, hvis Sekretær han blev 1777 for sine »Éloges des *académiciens morts* avant 1699«. I 1777 vandt han for sin »Théorie des comètes« en af Berlin-Akademiet udsat Pris. Samtidig arbejdede han paa d'Alembert's Opfordring for den franske Encyklopædi, og han var den sidstlevende af Encyklopædisterne. — Ved Revolutionens Udbrud sluttede han sig med Iver til denne, skrev over statsretlige og statsøkonomiske Emner i Cerutti's »Feuille villageoise« og erklærede mundtlig og skriftlig Kongemagten for en antisocial Institution. Byen Paris sendte ham til den lovgivende Forsamling, og senere Dep. Aisne til Konventet, hvor han stod Gironden nær og som Regel stemte i samme Aand som den. Det var C, der gjorde Udkastet til Girondinernes — i øvrigt mangelfulde — Konstitution, hvis Indførelse forhindredes ved Katastrofen 31. Maj og 2. Juni. Paa Forslag af Chabot (s. d.) afsagde Konventet 8. Juli 1793 Arrestdekret over C. som Girondinernes medskyldige, han flygtede og blev derfor erklæret fredløs, men fandt Optagelse i Billedhuggeren Louis Franc. Vernet's Enkes Hus i Gaden Servandoni 21, hvor han holdt sig skjult i otte Maaneder. Her skrev han sit sidste Værk, »Esquisse d'un tableau hist. des progrès de l'esprit humain« [Paris 1794 og oftere], hvor han priser Revolutionen — der holdt Øksen over hans Hoved — og Republikken som Frihedens og Menneskeaandens sidste og sandeste Endemaal. I denne Rædselstid, da Snese af Hoveder daglig faldt paa Skafottet, var den, som husede en fredløs, Døden vis; for ikke at kompromittere sin ædelmodige Værtinde forlod C. hemmelig hendes Hus og vankede forklædt som Sansculotte, i Carmagnole og med rød Jakobinerhue paa Hovedet, i nogle Dage om i Paris og Omegn. 7. Germinal gik den berømte lærde, pint af Sult, ind i et Værtshus i Clamart ved Paris; her fandt man hans fornemme Ydre under de jakobinske Pjalter mistænkeligt, slæbte ham for Revolutionskomiteen i Bourg-Egalité (o: Bourg-la-Reine) og kastede ham ind i et Hul, hvor man næste Morgen fandt ham død. Han havde dræbt sig ved en af hans Svoger Cabanis tilberedt Gift, som han altid bar hos sig. (Nogle lade ham være død af Sult). — C.'s samlede Værker ere udgivne af Garat og Cabanis i 21 Bd. [Paris 1804] og af Condorcet O'Connor og Arago i 12 Bd. [smst. 1847—49] med Levnedsskildring af C. ved Arago; Wallon, *Trib. re'vol.*, III. *F. J. M.*

Condótta (ital.) betyder bl. a. Befaling, Anførsel, Ledelse af et Arbejde (deraf »Konduktør« i Bygningsvæsenet), fremdeles Leje, Dagleje, Fragt, Transport; *a c. di* er i Handelssproget: befordret ved den og den. *E. G.*

Condottiēre (ital.), af *condurre*, anføre (en Hær), kaldtes Anførerne for de Horder af Lejetropper, som i 14. og 15. Aarh. huserede i Italien, hvor de mange Smaatyranner havde Brug for disse Bander for at bekæmpe deres Fjender og Medbejlere. Banderne bestode for en stor Del af tyske Krigsknægte, til hvilke saa i Italien alskens Pak sluttede sig; de saaledes dannede *compagnie* (ital.) maa vel nærmest betragtes som Affødninger af »de store Kompagnier« i Middelalderen, og de huserede og plyndrede da ogsaa ligesom disse. C-, der anførte disse Bander, vare højadelige Riddere, som den engelske John Hawkwood og Johanniteren Montréal, stundom ogsaa af fyrstelig Æt, som Hertug Werner af Urslingen og Grev Lütz af Landau, men desuagtet hyrede de sig bort til de højestbydende, hvis Sag de uden Betænkning forlod, saa snart

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

nogen bød dem endnu højere Sold. De vare derfor ikke til at stole paa, om end flere C. for længere eller kortere Tid toge fast Tjeneste hos forskellige italienske Herskere, som Visconti'erne, Scala'erne, Ubaldini'erne. — Under C.'s Styrelse uddannedes nu efterhaanden Middelalderens raa og naive Krigshaandværk til en Krigskunst: Strategi, Taktik, Manøvrekunst, Belejringskunst, Forplejnings- og Forvaltningsvæsenet opstode og udvikledes, og mange C. vare for deres Tid betydelige Feltherrer. Mod Slutn. af 15. Aarh. bleve Kompagnierne mindre og mindre og C. sjældnere, og efter Karl VIII's Indfald i Italien afløstes de hurtig af staaende Hære (den franske allerede af Karl VII stiftede, det berømte spanske Infanteri, de tyske Landsknægte, de schweiziske »Reisläufer« [ɔ: »Reiseläufer«] o. s. v.). — De navnkundigste C. vare Colleoni (s. d.), Francesco Bussone, Greve af Carmagnola (død 1432), Muzio (eller Gian) Attendolo af Cotignola med Tilnavnet Sforza (Betvingeren), død 1424, og dennes Søn, Francesco Sforza (død 1465), som blev Herre i Milano og der grundede et Herskerhus. (Litt.: Ricotti, *Storia delle comp. di vent.* [4 Bd., Torino 1845]; F. Steger, »Franz Sforza« [Leipzig 1853, 1865]; Battistella, *Il Conte Carmagnola* [Gen. 1889]). *F. J. M.*

Condrieu [kōdriø'] (Condrieux), By i det østlige Frankrig, Dep. Rhone, Arrond. Lyon, ved Rhone og Foden af Mont Pilat, har 3 Kirker og (1891) 1,800 (med Kommune 2,100) Indb., der drive Fabrikation af Hatte, Silkevarer og Kniplinger m. m. og dyrke god hvid Vin. *H. W.*

Condroz [kōdro'], det paa Cæsars Tid af de germanske Condrusi beboede Landskab i Belgien mellem Meuse, Ourthe og Lesse. Det omfatter den østlige Del af Provinsen Namur og den sydvestlige Del af Provinsen Liège og har irodige Kornmarker og gode Græsgange. De vigtigste Byer er i den øvre, sydlige Del Ciney, i den nedre, nordlige Huy. *C. A.*

Con duōlo (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: sørgmodig, med Smerte.

Condurángo se Gonolobus.

Condurángobark (*Cortex Condurango*). Under Navn af Condurango eller Cundurango benyttes i Sydamerika forskellige Planter af Asclepiadaceernes Familie som Middel mod Slangebid, Syfilis og Kræft. C. er først i de sidste 10—15 Aar kommen til Europa, og Kendskabet til den er kun ringe. Den i forskellige Landes Farmakopeer officinelle Bark formenes at stamme fra *Gonolobus Condurango Triana*, der vokser paa Grænsen af Ecuador og Peru. Den forekommer som sammenrullede lette Barkstykker i en Længde af indtil 15 Cm. og 3—7 Mm. tykke, er udvendig graabrun eller brunlig, indvendig lys graabrun. Den har en bitter og nogen kradsende Smag. C. benyttes i Medicinen i Form af et Koldtvandsudtræk som Middel mod Mave- og Tarmkatarr, Mavekræft etc. At den skulde kunne helbrede Kræft er ikke Tilfældet; derimod synes det, at den formaar at mildne visse Former af denne Sygdom. C.'s virksomme Bestanddele ere kun lidet kendte. Man har af Barken fremstillet et Glykosid — *Condurangin* — som dog næppe er noget enkelt Stof, men snarere en Blanding af flere. Conduranginet har den mærkelige Egenskab, at det er lettere opløseligt i koldt end i varmt Vand. Det er giftigt og virker særlig paa Nervesystemet. *A. B.*

Condurrit d. s. s. Domeykit.

Condylárthra Cope, en uddød Hovdyrgruppe, kendt fra tertiære Aflejringer i det vestlige Nordamerika og (meget sparsomt) fra eocene Lag i Europa. Lemmerne vare plantigrade (støttede paa hele Saalen) og havde 5 Tæer, af hvilke den yderste og den inderste vare kortere end de øvrige. Haandrodens to Rækker af Smaaknogler vare ordnede serialt o: hver Knogle i den proksimale Række artikulerede kun med een enkelt i den distale; Albu- og Spoleben vare helt adskilte, Overarmen næsten altid gennemboret (af *foramen entepicondyloideum*) nederst paa Indersiden. Laarbenet havde en stærkt udviklet tredje Kno (*trochanter tertius*), Skinne- og Lægben vare helt adskilte; den sidste Knogle endte, ligesom hos Rovdyrene, frit uden Ledforbindelse med Fodrodsknoglerne (*calcaneus ogastragalus*). — Tandsættet var (næsten altid) $\frac{3.\ 1.\ 4.\ 3}{}$, brachyodont (ɔ: med lave Kindtænder) $\frac{3.\ 1.\ 4.\ 3}{}$ og bunodont (Kindtænderne firhøjede). Hjernehulen var temmelig lille, Hemisfærerne, der ikke dækkede den lille Hjerne, havde kun svage Vindinger. — Den først beskrevne Slægt var *Phenacodus* [Cope, 1873]; nu deles denne Pattedyrgruppe ofte i 4 Familier med en ret anselig Række af Slægter. De største Arter havde Dimensioner som en Bjørn, de mindste som en Maar. — Af C. have sandsynligvis baade de artiodaktyle (ligetaaede) og de perissodaktyle (uligetaaede) Hovdyr udviklet sig; af nogle (bl. a. Cope) anses de endog for Stamfædre til Rovdyr og Aber. — (Litt.: Cope, *Arner. Naturalist* 1884, S. 790—892; Marsh, *Arner. Journ. Sc.* 1892, XLIII). *K. C. A.*

Condylōma kaldes en vorteagtig, blød og fugtig Form af smaa Hudsvulster. Der maa skelnes mellem to grundforskellige Arter. *C. latum*, flade Kondylomer, ere af lokal Natur, bero paa en stærk Udvikling af Hudens Papiller og vise sig som hanekamformede, ofte stilkede Dannelser, der oftest findes paa *Genitalia*, men ogsaa kunne vise sig andre Steder, og som skyldes Irritation af skarpe Afsondringer, hyppigst Dryppertsekret. Ved Urenlighed og Forsømmelse kunne de blive meget store og generende. Behandlingen bestaar hovedsagelig i Fjernelse ved Hjælp af Instrumenter eller Ætsmidler. *E. P—n.*

Condylus se Led.

Condys liquid er en Opløsning af manganoversurt Natron (Natriumpermanganat). *O. C.*

Conegliano [konelja!no], By i det nordøstlige Italien, Provins Treviso, beliggende ved Foden af en Høj, der bærer Ruiner af et Kastel (Rocca) og Stiftskirken, er omgiven af Mure, har flere Kirker og Paladser med seværdige Malerier og (1881) 5,200 Indb., der drive Silkeindustri og avle fortræffelig Vin. I C. fødtes Maleren Giambattista Cima, der fik Navn efter Byen. Efter denne fik ogsaa Marskal Moncey af Napoleon I Titel af Hertug af C. *C. A.*

Conegliano [konelja!no], italiensk Maler se Cima.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Conejera [konexe'ra], en lille mellem de spanske Balearer Mallorca og Cabrera beliggende, nu ubeboet 0 paa 1,7 □ Km., siges at være Hannibal's Fødested.

Con espressione (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: udtryksfuldt.

Conestabile della Ståffa, Gian Carlo, italiensk Greve (1824—77) fra Perugia, gjorde sig fortjent ved at fremme og understøtte Studierne af Mindesmærkerne i det sydlige Etrurien. *K. K.*

Coney Island [ko!uniailänd], »Kaninøen«, en lille 0 S. f. New York, den vestligste Del af den Sandbanke, der i nogen Afstand fra Landet strækker sig langs hele Sydkysten af Long Island (s. d.). Den smukkeste Del er Manhattan Beach med store Parkanlæg; en Jærnbane forbinder den med Brighton Beach. Den faste Befolkning tæller (1890) 3,300 Indb., medens Øen i Badesæsonen besøges af mindst 10 Mill. Mennesker. *C. A.*

Confarreatio (lat.) kaldtes i Rom den højtideligste Form for Indgaaelsen af et Ægteskab. Den bestod i en Offerceremoni, hvorved et Brød af Spelt *{far,* deraf Navnet) spillede en Rolle, og som foretoges i Overværelse af 10 Vidner og med Anvendelse af bestemte Formularer. Retsvirkningen af c. var den ved de strengere Ægteskabsformer sædvanlige: Hustruen blev undergiven Mandens fulde Myndighed *{manus)* og betragtedes retlig som hans Datter og sine egne Børns Søster. Visse højere Præster (*flamines*) skulde være fødte af et saadant Ægteskab og selv indgaa Ægteskab ved c.; af Hensyn hertil holdtes Skikken i visse Kredse kunstig i Live helt ned i Kejsertiden. *A. B. D.*

Confer (lat., afkortet *cf.* ell. *c/r.),* conferātur, jævnfør, sammenlign.

Conférva, Confervoidēae se Alger S. 514.

Confessĭo (lat.), Bekendelse. *C. fidei,* Trosbekendelse; *C. augustana,* Augsburgske Konfession (s. d.).

Confessionarĭus, Skriftefader. Ordet er bibiholdt i Danmark i Kongefamiliens Sjælesørgers Titel: Kgl. C. *F. P B.*

ConfessiO tetrapolitāna (ɔ: Firstadsbekendelsen) kaldes den Bekendelse, der den 11. Juli 1530 paa Rigsdagen i Augsburg overraktes Kejseren af de 4 overtyske Stæder Strassburg, Lindau, Memmingen og Konstanz, der vare paavirkede af den fra Zwingli udgaaede Reformationstypus og derfor ikke kunde slutte sig ganske til den af Melanchthon paa de lutherske Stænders Vegne affattede Bekendelse. Firstadsbekendelsen, der er affattet af Strassburgreformatorerne Bucer og Capito, adskiller sig fra denne ved utvetydig at hævde Skriftprincippet, ved at betone, at der i Sakramenterne ogsaa sker en Bekendelse af Troen, og at Nadvernydelsen maa forstaas aandeligt som en Mættelse af Sjælen. Den blev ikke oplæst, men Kejseren lod sine Teologer skrive en Gendrivelse, der atter fremkaldte et Forsvarsskrift for Tetrapolitana. *F. P. B.*

Confessor (Bekender) kaldtes i Oldkirken den Kristne, som under Forfølgelserne aabent over for Øvrigheden vedkendte sig sin Kristendom, men ikke (som Martyren) maatte bøde for sin Tro med Livet. Bekenderne vare meget ærede i Menighederne og tiltoge sig derfor i Karthago den Rettighed at udstede Fredsbreve for »de faldne«, der under Forfølgelserne havde fornægtet deres Kristendom; imod de Misbrug, de herved gjorde sig skyldige i, optraadte Cyprianus (s. d.). Senere bruges C. hyppig om den Helgen, der vel døjede Modgang, men ikke led Martyrdøden, i Danmark f. Eks. om Provst Kjeld. Den engelske Kong Edvard (1042—66), der efter Folkets Mening udmærkede sig ved munkeagtig Fromhed, fik ogsaa Tilnavnet C. *H. O.*

Confessoria actĭo, romerretlig Betegnelse dels for den Klage, der anvendtes over for den, der erkendte sin Forpligtelse, for at faa Forpligtelsens Omfang fastslaaet, dels for den Klage, ved hvilken en Servitut-Ret gjordes gældende. *E. T.*

Confétti (ital.) er i Italien Benævnelsen paa Sukkerværk, oversukrede eller i Sukker indsyltede Mandler, Pistacier, Korender, Nøddekerner, ogsaa Sukkerkugler o. l., overhovedet al Slags »Konfekt.. C. anvendtes fordum i langt højere Grad end nu i Karnevalstiden, under Korsokørselen, navnlig i de sidste Dage før Fasten, til at kaste paa gaaende eller kørende, bekendte og ubekendte, eller til at lade hagle ned over alle fra Balkoner og Vinduer, et lystigt Bombardement, som de angrebne saa efter bedste Evne besvarede. Denne Kasten med C. er dog nu i stærk Aftagende og er mange Steder rent forbudt af de lokale Myndigheder, da man fandt paa at forfærdige C. af Gips og andre ufordøjelige Stoffer, som det kunde have skadelige Følger at nyde. *F. Y. M.*

Confinĭum (lat.), Grænseomraade, Grænse. — I dansk Eksamensordning betegner *c.* (i visse Fakulteter) et Grænseomraade mellem 1. og 2. Karakter, der fremkommer ved Sammentællingen af Karaktererne for den skriftlige Prøve; den mundtlige Prøve afgør saa, om Kandidaten skal have I. eller 2. Karakter. — *Confines,* Folk med fælles Grænser, Naboer. *A. B. D.*

Confitéor (lat.), jeg bekender. Smlg. Messe.

Confiture, Confitures [kõfity!r] (fr.), kandiserede Frugter, Konfekt; Sukkergodt; Konfiturer, Syltetøj.

Conflans [kõflã'] se Albertville.

Conflans-l'Archevêque [kõflãlaršvæ'k] eller Conflans-les-Carriéres [kõflãlækarjæ!r], Landsby i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine, Arrond. Sceaux, ved Seine's og Marne's Forening (Conflans ɔ: Confluent), med et gammelt ærkebiskoppeligt Slot (nu Opdragelsesanstalt), store Haveanlæg og (1891) 600 Indb. I C. sluttedes 20. Oktbr. 1465 Fred mellem Ludvig XI og la Ligue du bien public. *H. W.*

Conflans-Sainte-Honorine [kõflãsætånåri!n], Flække i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine-et-Oise, Arrond. Versailles, 9 Km. N. 0. f. Poissy, ved Seine lidt oven for Oise's Udløb i denne Flod, har (1891) 2,200 Indb.. et smukt Slot, en gotisk Kirke fra 12. Aarh., Stenbrud og en Bronzevarefabrik. *H. W.*

Confolens [kõfålã'] (lat. *Confluentes*), By i det vestlige Frankrig, Dep. Charente, Arrond. C, ved Vienne's og Goire's Forening, har 2 smukke Kirker, Ruiner af et gammelt Slot (fra 12. Aarh.), et College og (1891) 2,700 Indb., der drive Industri i Uld, Papir, Læder m. m. og Handel med Korn, Vin og Kvæg. *H. W.*

Confolensit, en blegrød Varietet af Mineralet Montmorillonit (s. d.) fra Confolens i Dep. Charente, Frankrig. *N. V. U.*

Conformers se Konformister.

Confórti, Rafaello, italiensk Statsmand, (1808—80), var siden 183 3 Advokat i Napoli og tillige en anset Lærer i Kriminalret, blev Febr. 1848 Indenrigsminister i det ny konstitutionelle Ministerium, men maatte derfor i Maj flygte til Genova og blev Advokat i Torino. Septbr. 1860 blev C. Indenrigsminister i Syditalien under Garibaldi og vandt her Overvægt over Mazzini's Indflydelse samt udvirkede Folkeafstemningen om Tilslutning til Sardinien. 1861—65 havde C. Sæde i Deputeretkamret, var Apr.—Decbr. 1862 italiensk Justitsminister under Rattazzi og blev 1867 Senator samt Generalprokurør i Napoli; Marts—Decbr. 1878 paa ny Justitsminister under Cairoli. *E. E.*

Confråter (lat., fr. *confrère*) »Medbroder«, Kollega, Embedsbroder, den Titel, de protestantiske gejstlige give hverandre indbyrdes. *Confraternitas*, Broderskab (navnlig fromt).

Confrère [kofræ'r] (fr.), d. s. s. *confrater*; *Confrérie*, Broderskab (s. d.); *Confrèrie de la Basoche*, et Lav fra 14. Aarh., se Basoche.

Confrérie de la Passion [kõfræridlapa.sjõ'], Passionsbrødrelavet, er rimeligvis dannet i 14. Aarh. Dets Formaal var at opføre religiøse Skuespil, Mysterier og Mirakler, og dets Medlemmer tilhørte væsentlig Haandværkerstanden. 1402 anerkendtes Lavet officielt af Karl VI og fik Eneret til i Paris at opføre Mysterier og andre religiøse Skuespil; det lejede nu til sine Forestillinger en særlig Sal i *Hôpital de la Trinité*; 1539 flyttede det til *Hôtel de Flandres* og 1548 til *Hôtel de Bourgogne*. Da Lavets Forestillinger særlig efter en Opførelse af »Apostlenes Gerninger« 1541 vare komne i Vanry, blev det ved en Parlamentsbeslutning 1548 forbudt at opføre Mysterier i Paris; herved fik det middelalderlige religiøse Teater Dødsstødet, og Passionsbrødrelavet havde udspillet sin Rolle. Det ophørte efterhaanden med selv at give Forestillinger, men beholdt stadig sit Monopol og lejede sin Teatersal ud til forskellige dramatiske Trupper. Lavet ophævedes først 1676 af Ludvig XIV. *Kr. N.*

Con frétta (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: med Ilfærdighed, jagende.

Confucius se Kung-fu-tse.

Confuõco (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: med Ild, fyrig; forekommer ofte i Forbindelse med Tempobetegnelser: *Allegro c. f.* o. s. v.

Confusio, Sammenflyden, Sammenløben, Sammensmelten, Sammenfalden (se Konfusion).

Congaree [kångä'ri'], Flod i den nordamerikanske Stat Sydcarolina, opstaar af to Floder, den i Nordcarolina udspringende Broad River og den fra den sydlige Skraaning af Blue Ridge kommende Saluda, der forene sig ved Columbia. C. kaldes efter sit Sammenløb med Catawba Santee (s. d.).

Congé [kõże'] (fr.), Orlov, Afsked. *Pour prendre c.* [purprådkõże'] (forkortet *p. p. c.*, »for at tage Afsked«), en paa Visitkort brugt Formel. *En c.* [ånkõże'], med Orlov.

Gonger, Havaal, se Aal.

Congerien er en Underafdeling af Tertiærformationens tredje ældste Afdeling, *Pliocen*. Congerielagene ere særlig udbredte i Italien omkring Livorno. Lagene synes for største Delen at være opstaaede i Brakvand og indeholde en righoldig Fauna af forskellige Bløddyr, særlig *Congeria*-Arter. *K. R.*

Congiarium (lat.), egentlig en Gave af en Congius (ɔ: lidt over 3 Lit.); i den romerske Kejsertid Benævnelse paa de Gaver af Levnedsmidler (Vin, Olie, Korn), som Kejseren uddelte til Almuen ved festlige Lejligheder, som Kejserens Tronbestigelse o. s. v. Undertiden gaves *c.* i Penge. *A. B. D.*

Congius (lat., af græ. κόγχη), hos Romerne i Oldtiden Maal for flydende Varer, 1/8 af en Amfora, altsaa = 3,275 Lit. *K. K.*

Congleton [kå'ŋglt^{ə}n], By i det nordvestlige England, Cheshire, ved Dane, med betydelig Silketøjs- og Baandfabrikation, en Latinskole og (1891) 10,700 Indb.

Congobanen, en smalsporet Bane fra Matadi ved den nedre, sejlbare Congoflod til Leopoldville ved den øvre, sejlbare Flod ved Stanley Pool gennem de nedre Vandfaldsegne, hvor Floden er ufarbar med Undtagelse af en mindre, meget vanskelig farbar Strækning. Banens Længde bliver ca. 400 Km. Den anlægges af et 1889 i Belgien oprettet Selskab, der samme Aar støttedes af den belgiske Statskasse med 10 Mill. frc. Anlægskapitalen, 25 Mill. frc, vil blive betydelig overskreden. Driften er optagen paa en Strækning af 80 Km. fra Matadi, og Lokomotivet havde 1. Marts 1895 naaet omtrent til 100 Km. 1894 beskæftigedes ca. 180 Hvide og 2,500 Farvede ved Anlægget, af hvilket den vanskeligste Del synes at være tilendebragt. *O. I.*

Congofloden ell. Zaire, ca. 4,700 Km. lang, er Afrikas og overhovedet den gamle Verdens største Flod med Hensyn til Vandmængde, hvis Vandbækken har en Størrelse af ca. 3 1/4 Mill. □Km. C. udspringer mellem Søerne Tanganika og Nyassa i Chingambobjærgene ca. 700 Km. fra det indiske Hav under Navn af Chambezi, som løber Syd om Bangweolosøen (1,140 M. o. H.); i den tørre Aarstid danner Flodens og Søens overskydende Vandmasse den store Bembasump. Efter at have beskrevet en Bue mod Syd løber Floden, optagende talrige mindre Bifloder, i nordlig Retning under Navn af Luapula igennem Moerosøen (940 M. o. H.) og videre i nordvestlig Retning til Ankorro, hvor den optager Lualaba, hvis Kilder ligge under 11 3/4^{0} s. Br. (1,525 M. o. H.), og som under sit Løb optager flere Bifloder; baade i Luapula og Lualaba findes Katarakter. Ved Ankorro under 6 1/2^{0} s. Br. faar Floden Navn af Congo og løber med nordlig Hovedretning, optagende i højre Bred: Lukuga (Tanganikasøens Afløb), Luama, Lulindi, Punda (falder under omtr. 4^{0} s. Br. ved Njangwe, 625 M. o. H., i C, der her er sejlbar og ca. 1,000 M. bred), Elila, Ulindi, Loa, Munduku og Lokepo (ved Stanley Fall's Station under 1/2^{0} n. Br., 423 M. o. H.). Mellem de to sidstnævnte Bifloder findes de af syv Katarakter bestaaende Stanley Falls. I venstre Bred optager C. paa den nævnte Strækning kun ubetydelige Bifloder. Fra Stanley Falls løber C. i en mægtig Bue, der naar op til ca. 2^{0} n. Br., i nordvestlig, vestlig og sydvestlig Retning til Stanley Pool (under 4 1/4^{0} s. Br., 280 M. o. H.). Paa denne 1,600 Km. lange Strækning, hvor C. er sejlbar og fuld af Øer, paa sine Steder (væsentlig N. f. Ækvator) 20—30 Km. bred, med (0. f. 16 1/2^{0} 0. L.) i det hele lave, ofte sumpede og skovbevoksede Bredder, optager Hovedfloden flere store Bifloder. I højre Bred: Aruwimi (sejlbar

250 Km.), Ilimbiri, Mongaia (sejlbar 370 Km.), Ubangi (C.'s største Biflod, der optager flere Bifloder, er sejlbar 1,200 Km.; Uëlle er Navnet paa Flodens øvre Løb, hvis Kilder ligge ca. 50 Km. fra Albert Njansa's Nordende), Sangha (sejlbar 900 Km., optager Likuala — sejlbar 325 Km. — og Alima — sejlbar 330 Km.) og Lefini (sejlbar 110 Km.). I venstre Bred: Lomami (sejlbar 750 Km.), Lulonga (sejlbar 650 Km., optager den 450 Km. sejlbare Lopori), Ikelemba, Ruki (sejlbar 860 Km.), Irebu (det korte Afløb af Matumbasøen), og Kassai ell. Kwa (C.'s næststørste, 800 Km. sejlbare Biflod, der i højre Bred optager Sankuru — sejlbar 900 Km. — og Muni-Lukenie, der atter optager Leopold II Søens Vande; Søens Bredder og sidstnævnte Biflods sejlbare Strækning ere 2,000 Km. lange; i venstre Bred optager Kassai Bifloder, sejlbare 800 Km.). Fra Kassai's Munding indsnævres C. til en Bredde af et Par Km.; Bredderne blive her klippefulde indtil den indsølignende Stanley Pool. For største Delen af Biflodernes Vedkommende gælder, at Sejlbarheden hist og her afbrydes af Katarakter, i enkelte Tilfælde af Vandfald. Fra Stanley Pool baner C. sig paa en Strækning af 350 Km. med et bugtet Løb gennem 33 Katarakter (Livingstonefaldene), der paa sine Steder antage Karakter af Vandfald, Vej gennem Randbjærgene, optagende en Del Bifloder, til det lave Kystland, hvor dens noget bugtede, 180 Km. lange Løb, atter bliver sejlbart. Store Skibe kunne løbe op ad den nedre brede Flod, i hvilken der findes talrige Øer og Banker, til Matadi ved Vandfaldsegnenes Fod. C. og dens Bifloder ere tilsammen tagne sejlbare for mindre Dampskibe paa Strækninger, der i alt ere over 15,000 Km. lange. I Mundingen har C. (efter Reclus) en Bredde af 11 Km., en Dybde af indtil 300 M. og et Volumen af ca. 50,000 Kbm. i Sek.; 22 Km. uden for Mundingen er Vandet i Overfladen ganske fersk; 64 Km. til Søs er dets Farve gulladen; 450 Km. til Søs har Havet en brunlig Tone af C.'s Vand, og 480 Km. til Søs ere Aflejringer af Congovandet konstaterede paa Havbunden. Man har udregnet, at C.'s Aflejringer i Havet kunne anslaas til et Volumen af 350 Mill. Kbm. aarlig, og Lodninger have paavist Beliggenheden af de af C. opbyggede mægtige undersøiske Banker. I Mundingen indtræffer Flodens højeste Vandstand i Maj og December. 40 mindre Dampere (Regerings-, Handels- og Missionsdampere) befare den øvre C. og dens Bifloder. (Litt.: Stanley, *The Congo and the founding of its Free State* [Lond. 1885]; Albert Chapaux, *Le Congo historique, diplo?natique, physique etc.* [Bruxelles 1894]). *O. I.*

Congokonferencen, en i Berlin fra 15. Novbr. 1884 til 26. Febr. 1885 af den tyske Regering i Overensstemmelse med den franske Regering sammenkaldt Konference, paa hvilken, foruden de tvende nævnte Regeringer, Regeringerne i Belgien, Danmark, England, Italien, Nederlandene, Portugal, Rusland, Spanien, Sverige og Norge, Tyrkiet, Østerrig-Ungarn og de forenede Stater vare repræsenterede væsentlig for at drøfte Spørgsmaalene om fri Skibsfart og Handelsfrihed paa Congofloden, fri Skibsfart paa Nigerfloden, samt hvilke Formaliteter der i Fremtiden skulde iagttages, for at Staternes Landerhvervelser i Afrika kunde siges at være gyldige.

Opdagelsen af Congoflodens Løb og den Virksomhed, som Stanley's og de Brazza's Opdagelser i Congoegnene overhovedet gave Anledning til, fremkaldte Spørgsmaal om Højhedsretten over nogle af de paagældende Egne, og navnlig gjorde Portugal Fordring paa Højhedsretten over begge Bredder af Congoflodens Munding. Frankrig vilde ikke indrømme dette; men efter Forhandlinger, der varede fra Efteraaret 1882 til 26. Febr. 1884, undertegnede Lord Granville en Traktat med Portugal, i hvilken dette Lands Fordringer paa Højhedsretten over Congomundingen bleve støttede, mod at England opnaaede visse Handelsfordele. Denne Traktat, der i øvrigt ikke blev ratificeret, vakte almindelig Utilfredshed i Udlandet — ogsaa den engelske Presse og de engelske Handelskamre protesterede mod portugisisk Indflydelse i Congoegnene — og gav bl. a. Anledning til venskabelige Forhandlinger mellem Tyskland og Frankrig. Den ikke ganske ny Tanke om at etablere fri Skibsfart og Handelsfrihed paa Congofloden ved en international Overenskomst antog fastere Form, og Fyrst Bismarck, der delte den franske Regerings Opfattelse af Sagen, udstedte Indbydelse til en Konference i Berlin efter at have indhentet de andre i Sagen interesserede Stormagters Anskuelser.

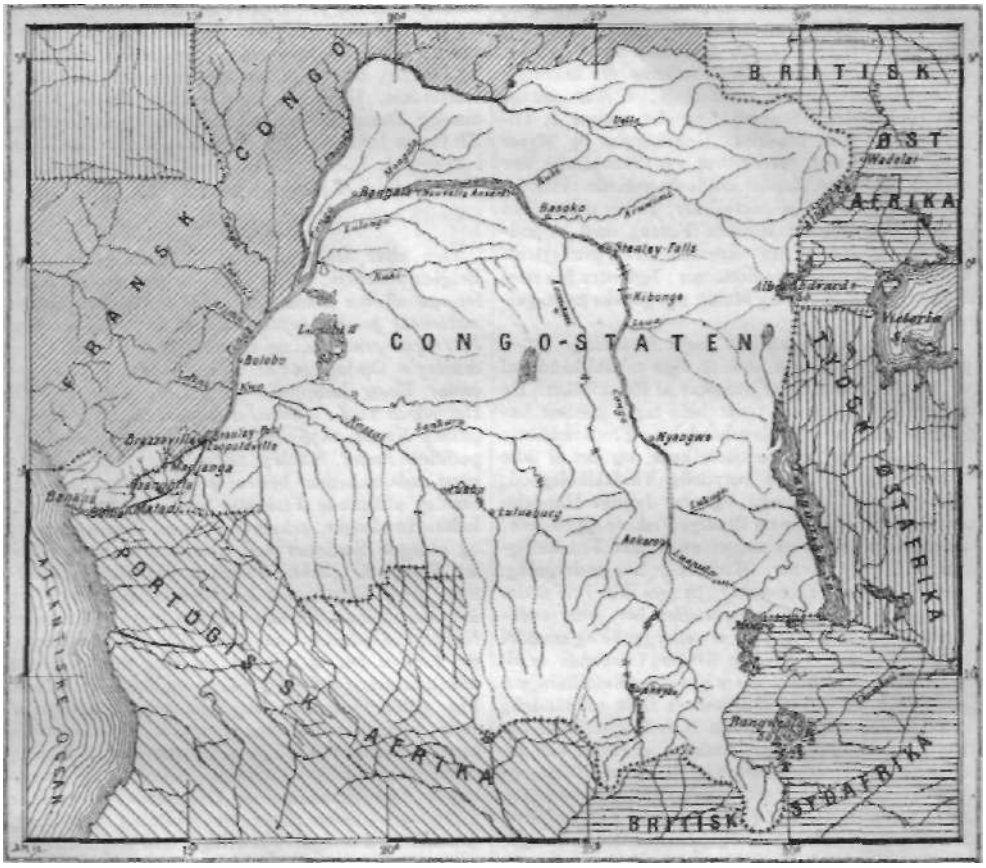
Konferencen traadte sammen 15. Novbr. 1884 under Rigskansleren, Fyrst Bismarck's Forsæde og afsluttedes 26. Febr. 1885, da de nævnte Magters Repræsentanter samt en Repræsentant for *l'Association Internationale du Congo*, hvis Flag før og under Konferencen var blevet anerkendt af de forskellige Magter, undertegnede *l'Acte Général de la Conférence de Berlin.* Denne Generalakt indeholder 7 Kapitler med 38 Artikler og tilsikrer alle Nationer fri Skibsfart og Handelsfrihed, foreløbig i 20 Aar, i Congobækkenet, hvis Grænser nærmere bestemtes, samt i de Øst herfor liggende Egne til Kysten ved det indiske Ocean fra 5° n. Br. til Sambesiflodens Munding; disse udstrakte Egne erklæredes neutrale Slavehandelen forbødes, Bestemmelser fastsattes for Skibsfarten paa Congo- og Nigerfloden samt deres Bifloder og for Gyldigheden af Annektioner i Afrika. En af C.'s vigtigste Følger var Anerkendelsen af Congostaten (s. d.) og Bestemmelsen af dennes Grænser. (Litt.: Emile Banning, *Le Partage Politique de VAfrique d'aprés les transactions internationales les plus récentes 1885—88* [Bruxelles 1888]; H. Droogmans, *Notice sur l'Etat Indépendant du Congo* [Bruxelles 1889]). *O. I.*

Congostaten, *l'Etat Indépendant du Congo.* er den under Belgiernes Konge, Leopold II's Suverænitet 1885 oprettede, omtr. 2,250,000 □ Km. store, afrikanske Stat, hvis Indbyggerantal anslaas højst forskellig, fra 15 til 30 Mill.

Grænser og Naturbeskaffenhed. C-, som omfatter en stor Del af Congobækkenet, grænser kun paa en Strækning af omtr. 40 Km. N. f. Congoflodens Munding til det atlantiske Ocean. En længere Strækning af Vestgrænsen (se Kortet) dannes af Congofloden og dennes Biflod Ubangi, som ogsaa udgør den vestlige Del af Nordgrænsen, der derpaa fortsættes af Ubangi's Biflod Mbomu og videre Øst paa til den øvre Nil, hvor Grænserne imidlertid ikke endnu ere fastsatte. Østgrænsen.

hvis nordligste Del heller ikke er fastsat, udgøres af Vestkysten af Albert Njansa og fortsættes derpaa for en stor Del langs den 30. Længdegrad til Tanganikasøen, hvis Vestkyst og — længere Syd paa — Luapulafloden (S. f. Moerosøen) omtrentlig afslutte den østlige Grænse. Den sydlige Grænse er meget uregelmæssig. Medens den nordligste Del af C. ligger under ca. 5^0 n. Br., naar den sydligste Del næsten 14^0 s. B., og medens Congomundingen ligger under ca. 12^0 0. L., ligge de østlige Egne under ca. 31^0 0. L. En Del af dette store Landomraade, hvis største Udstrækning fra Vest til Øst og fra Nord til Syd er omtr. 2,000 Km., er endnu ikke bleven besøgt, og navnlig gælder dette om ret anselige Strækninger af den nordøstlige Del af Landet, om visse Egne 0. f. den øvre Congoflod oven for Stanley Falls og i Landets Midte; i det hele taget er dette bedst kendt ved Floderne. Største Delen optages af Højsletten med Congoflodsystemets mægtige Bækken, der har en svag Hældning fra Sydøst til Nordvest (om Højdeforholdene se Congofloden), og større Bjærgmasser optræde kun i de nedre Vandfaldsegne i Statens sydvestlige Del, i det sydøstlige Hjørne — i Katanga — og i det nordøstlige Hjørne; meget frugtbare Strækninger, Savanner med Trævækst, store Skove og sumpede Egne findes i Congoflodsystemets Bækken.

Klima, Plante- og Dyreverden. I de nedre Congoegne er Klimaet ikke sundt, navnlig paa Grund af temmelig pludselige og betydelige Temperaturovergange; det er bedre i de øvre Congoegne, paa Højsletten, hvor Febertilfældene overhovedet have en mindre alvorlig Karakter. Regntiden og Tørtiden have omtrent samme Varighed og indtræffe omtrent samtidig i det udstrakte Congobækken. Regntiden varer fra Oktober til Maj inkl. med delvis Afbrydelse i Januar og Februar og Maksimum-Nedbør i April; Tørtiden varer fra Juni

til Slutningen af September. I Regntiden har man iagttaget meget høje Temperaturer; i Boma ved den nedre Congoflod undtagelsesvis $41\frac{1}{2}^0$ i Skyggen; den laveste Temperatur iagttaget her er 13^0; i de øvre Congoegne har man i Luluabourg og ved Aruwimifloden iagttaget henholdsvis 36^0 og 40^0 som Maksimum og begge Steder 17^0 som Minimum; i Katanga, ca. 1,000 M. o. H. med et forholdsvis sundt Klima, har man som Maksimum iagttaget 34^0 og som Minimum kun nogle faa Grader over Frysepunktet. Hvad Regnmængden angaar, da ligger den overvejende, større østlige Del inden for et Bælte, i hvilket den aarlige Nedbør er 1,250—2,500

Mm., medens denne i den vestlige Del kan anslaas til 625—1,250 Mm. — Planteverdenen optræder i Nærheden af Floderne og i de mægtige Skove i det indre ofte med Tropernes Rigdom og Pragt, medens der paa sine Steder, bl. a. i de nedre Congoegne, findes Savanner; men ogsaa her er Vegetationen ofte yppig i Dalene ved de talrige Flodløbs Bredder. Maniok, Ris, Hirse, Majs, Sukkerrør, Tobak, Bananer, Jordnødder, Ananas, forskellige Grønsager, Krydderier m. m. dyrkes; Palme-, Teak-, Baobab-, Farvetræer, Ibenholt og talrige andre Frugt- og Gavntræer optræde, og Kautsjuk er en af C.'s vigtigste Udførselsartikler. — Dyreverdenen er talrig repræsenteret: Elefanter, Flodheste, Bøfler, Vildsvin, Løver, Leoparder, Pantere, Hyæner, Sjakaler, Zebraer, Giraffer, Antiloper, Aber o. fl.; af Fugleverdenen: Papegøjer, Kolibrier, Pelikaner, Hejrer, Ibiser, Fasaner, Ørne, Falke, Høge, Duer, Ænder o. fl.; Floderne ere fiskerige, og Krokodiller findes i Mængde; Firben antage ofte en betydelig Størrelse, og det samme er Tilfældet med flere Insekter; Græshopper og Myrer volde stor Skade; Moskitoer og Skorpioner ere almindelige. Som Husdyr holde de indfødte: Hunde, Geder og Høns, sjældnere Faar; i den senere Tid er der blevet gjort lovende Forsøg med at indføre Hornkvæg — fra Mossamedes i portugisisk Vestafrika — paa flere Stationer; ligeledes har man heldig indført Æsler og Muler og ganske undtagelsesvis Heste.

Befolkningen anslaas højst forskelligt, 15—30 Mill., og bestaar saa at sige udelukkende af en broget Blanding af Stammer af Bantufolket. De nedre Congoegne ere i det hele taget slettest befolkede paa Grund af Slavehandelen; Flodbredderne i det indre ere ofte tæt befolkede, og det er ikke ualmindeligt at træffe betydelig Vindskibelighed; flere Stammer udmærke sig som dygtige Handelsmænd, tapre Krigere og dristige Fiskere og Jægere; Stammernes Antal er meget stort med Forskelligheder i Sprog, Evner, Hudfarve, Legemsbygning, Sæder, Vaaben, Tatovering (bruges ikke i de nedre Congoegne) o. s. v.; man træffer her, efter europæisk Maalestok, Stammer af velbyggede og smukke Folk og Stammer, hvis Individers Udseende er alt andet end tiltalende. Fetichisme er Befolkningens Religionsform. Kannibalisme er ikke ualmindelig i det indre. Saavel N. som S. f. Congofloden har man fundet Dværgfolk. Antallet af Hvide kan anslaas til ca. 1,000, ansatte ved Stationer, Faktorier, Missioner, Baneanlægget i de nedre Congoegne o. s. v. 1893 afsendte C. 254 Hvide, hvoraf 217 Belgiere, 16 Svenskere, 5 Danskere og 3 Nordmænd til Congoegnene; de forskellige Handelsselskaber afsendte 280, hvoriblandt 197 Belgiere. Blandt de vigtigste Handelspladser og Stationer skulle vi nævne, ved den nedre Congoflod: Banana, Boma (Generalguvernørens Residens), Matadi (Jærnbanens Udgangspunkt) og Lukugu (den betydeligste Station i de nedre Vandfaldsegne); ved den øvre Congoflod og Bifloder: Leopoldville (ved Stanley Pool), Coquilhatville (under Ækvator), Nouvelle Anvers (i Ubangi-Uelledistriktet, den vigtigste Station efter Boma), Basoko (ved Aruwimiflodens Munding), Stanley Falls (neden for de øvre Fald), Lusambo (i Lualabadistriktet), Luluabourg (i Kassaidistriktet) o. fl.

Statsforvaltning. Under Kongen af Belgiens Suverænitet styres C af en Centralregering i Bruxelles — en Statssekretær, en *trésorier général* og tre Generalsekretærer for Udenrigs-, Indenrigs- og Finansvæsenet — og af Generalguvernøren i Boma. Landet er inddelt i 13 Distrikter, der styres af Distriktkommissærer. Generalguvernøren raader over en Troppestyrke af ca. 3,500 Mand indfødte, kommanderede af hvide Officerer, samt over en Flotille af 6 Dampere paa den nedre og 12 paa den øvre Congoflod. Budgettet for 1895 udviser en Indtægt af 6,004,764 frc. — hvoraf 1 Mill. af Kong Leopold og 2 Mill. Forskud af den belgiske Statskasse — og en Udgift af 7,370,939 frc, hvoraf omtrent Halvdelen medgaar til den væbnede Magt.

Handel. Udførselens Værdi i 1894 udgjorde 8,761,622 frc, hvoraf Elfenben 3,807,240 frc, Kautsjuk 1,849,316 frc, Palmenødder 977,766 frc. og Palmeolie 727,107 frc. ere de vigtigste Udførselsartikler. Indførselens Værdi 1894 udgjorde 11,194,723 frc. Fra Antwerpen, Liverpool, Hull, Rotterdam, Hamburg og Lissabon er der regelmæssig Dampskibsfart til Congoflodens Munding. Til Boma indkom 1893 86 Skibe paa 110,444 Tons i oversøisk Fart og til Banana 80 Skibe paa 94,159 Tons foruden Kystfartøjer.

Historie.

Den efter Indbydelse af Kong Leopold II af Belgien i Septbr. 1876 afholdte geografiske Konference affødte Dannelsen af *L'Association internationale pour l'exploration et la civilisation de l'Afrique centrale*, og omtrent to Aar senere gav Stanley's Opdagelse af Congoflodens Løb, atter under Kong Leopold's Auspicier, Anledning til Dannelsen af *Le Comité d'études du Haut Congo* (stiftet Novbr. 1878), som udsendte den store Ekspedition under Stanley 1879—84, hvis Udgifter snart udelukkende bestredes af Kong Leopold. Stanley afsluttede Traktater med en Mængde indfødte Høvdinger, erhvervede store Landomraader og anlagde Stationer ved Congofloden indtil Stanley Falls. *Le Comité d'études*, hvis Formaal nærmest gik i filantropisk og kommerciel Retning, og det førstnævnte Selskab sammensloges 1882 under Navn af *L'Association internationale du Congo*, da Tanken om at oprette en stor Stat i Afrika efterhaanden gjorde sig mere og niere gældende. Paa dette Tidspunkt begyndte man i Europa at rejse Spørgsmaalet om, hvorvidt *L'Association* havde suveræne Rettigheder over de af Stanley erhvervede Landstrækninger. Efter at Forhandlinger med Frankrig om Grænserne i de nedre Congoegne havde faaet en foreløbig Afslutning, fremkaldte Portugals Fordringer paa Højhedsretten over Congomundingen langvarige Forhandlinger, hvori England og Frankrig indblandedes, og overhovedet fremkaldte Sagernes Udvikling Congokonferencen (s. d.), forinden og under hvilken *L'Association*'s Flag — blaat med gylden Stjerne — anerkendtes, og C, *L'Etat Indépendant du Congo*, oprettedes (Febr. 1885). I April s. A. forandredes en Paragraf i den belgiske Forfatning, ifølge hvilken Kongen ikke uden Kamrenes Samtykke kunde være en anden Stats Overhoved, mod kun en enkelt Stemme i hvert af Kamrene, derhen, at Kong Leopold »bemyndigedes til at være Overhoved for den i Afrika af *L'Association* grundlagte Stat«, med Tilføjelse af, at »Forbindelsen mellem Belgien og den ny Congostat skal udeluk-

Artikler, der savnes under C, maa søges under EL.

kende være personlig«. Kong Leopold føjede til sin Titel af Belgiernes Konge: *Souverain de l'État Indépendant du Congo.* C., hvis Grænser bestemtes i Overensstemmelse med Traktater, afsluttede mellem *L'Association internationale du Congo* og Tyskland, Frankrig og Portugal, Traktater, der kundgjordes paa Congokonferencen, erklæredes neutral. Ved testamentarisk Bestemmelse af Aug. 1889 har Kong Leopold overdraget Belgien sine Rettigheder til C. uden Krav paa Erstatning af de meget store personlige Ofre, som han har bragt og vedvarende bringer C, og det paafølgende Aar laante Belgien denne 25 Mill. frc. til Aaret 1900 under en saadan Form, at Belgien til det nævnte Tidspunkt vil have det i sin Magt at afgøre, hvorvidt det vil modtage den af Kongen tilbudte store afrikanske Stat som Koloni eller ikke. I Juli og Aug. 1893 vedtoge de belgiske Kamre, med C.'s eventuelle Overgang til belgisk Koloni for Øje, med overvældende Majoritet en Forfatningsrevision gaaende ud paa, at Belgien overhovedet kan erhverve Kolonier. 9. Jan. 1895 afsluttedes mellem Belgien og C. en Traktat om dennes Overgang til belgisk Koloni, og den følgende Maaned forelagdes de belgiske Kamre et Lovforslag i saa Henseende. C.'s oprindelige Grænser ere blevne underkastede betydelige Forandringer, bl. a. fordi man, da disse Grænser bestemtes, savnede Kendskab til de paagældende Egnes Geografi. Der er derfor gentagne Gange senere blevet afsluttet Grænsetraktater med Frankrig, England og Portugal.

En lang Række større og mindre Ekspeditioner, dels afsendte af C, dels af Handelsselskaber, har bidraget til at befæste Europæernes Stilling, til Udvidelse af C.'s Grænser og til at knuse de arabiske Slave- og Elfenbenshandleres Magt. En stor Ekspedition under Van Kerkhoven afgik saaledes bl. a. Febr. 1891 til C.'s nordøstlige Grænse fra Stanley Pool og naaede den øvre Uëlleflod ad Itimbirifloden. Ekspeditionen trængte gennem Niam-niam- og Mombuttulandene frem til Wadelai ved Nilen — Grænserne mellem C. og britisk Østafrika ere endnu (1895) ikke endelig fastsatte — og havde flere Kampe mod Araberne, som den tilføjede store Tab. Van Kerkhoven døde ved et Vaadeskud Aug. 1893. 1892 rejste Araberne i de øvre Congoegne, hvor Europæernes Virksomhed blev mere og mere skadelig for deres Interesser, sig mod de Hvide, og i Maj myrdedes Hodister, der stod i Spidsen for en stor Handelsekspedition, og flere af hans Ledsagere, hvilket foraarsagede, at C. udrustede en stor Ekspedition under Kapt. Dhanis, der i Slutningen af 1892 og Begyndelsen af det paafølgende Aar tilføjede Araberne en Række følelige Nederlag og besatte Njangwe og Kassongo. En Opstand af Araberne ved Stanley Falls undertryktes af C.'s Tropper her. I Slutningen af 1893 og Begyndelsen af 1894 pacificerede Dhanis Manjema ved flere sejrrige Kampe mod Sultan Rumaliza fra Ujiji, der var ilet sine Trosfæller ved øvre Congo til Hjælp. I Kampene mod Araberne — disse bekæmpedes ogsaa af de af Antislaveriselskaber til Tanganikasøens vestlige Bred afsendte Ekspeditioner — optraadte flere af Dhanis'es undergivne selvstændig med stor Dygtighed, og flere Officerer faldt. De nævnte Ekspeditioner have næsten renset C. for Slavejægerne, der i saa høj Grad modarbejdede Civilisation og Fremskridt. Af andre betydningsfulde Ekspeditioner skulle vi nævne tre af et stort Handelsselskab til Katanga's metalrige, ufuldkomment kendte Egne ved C.'s sydøstlige Grænse 1891—92 afsendte Ekspeditioner under Delcommune, Bia og Englænderen Stairs, hvilken sidste dirigerede den af ham førte Ekspedition fra Sansibarkysten; Bia og Stairs døde henimod Ekspeditionernes Slutning, og overhovedet havde Katangaekspeditionerne store Vanskeligheder at overvinde, men berigede Geografien og bragte Høvdingerne i udstrakte Egne til at anerkende C. (Litt.: *Le mouvement géographique. Le Congo illustré*; Stanley, *The Congo and the founding of its Free State* [Lond. 1885]; Albert Chapaux, *Le Congo historique, diplomatique, physique* etc. etc. [Bruxelles 1894]). *O. I.*

Con grandézza (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: med Værdighed og Højhed.

Con gravitå (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: med Vægt, med Eftertryk.

Con gråzia (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: med Ynde, yndefuldt.

Congregation [kåŋgre^{e}!išən] (Oxford). Den fuldstændige Titel er *The C. of the University of Oxford.* I Oxforduniversitetets Styrelse deltage 3 Korporationer: 1) Konvokationen, der bestaar af alle de højere graduerede *[Master of arts, Doctores)*, der enten bo i Oxford eller ved en aarlig Ydelse af 1 L. St. vedblive at være Medlemmer af Universitetet, 2) Kongregationen, der omfatter de i Oxford boende Medlemmer af Konvokationen, og 3) *the Hebdomadal Council,* der bestaar af Kansleren, Vicekansleren, de to *proctors* og 18 Medlemmer (6 Direktører for Kollegierne eller Hallerne, 6 Professorer og 6 andre Medlemmer af Konvokationen), der vælges af C. for 6 Aar. Medens *Hebdomadal Council* har Initiativet i Universitetets Lovgivning, har C. det Hverv at antage, tilbagevise eller ændre saadanne Forslag til Statutforandringer, og i den antagne Form forelægges de saa Konvokationen til simpel Antagelse eller Forkastelse. Ved Siden af C. bestaar der en noget anderledes sammensat Korporation, *The ancient House of C.*, hvis Hverv er at meddele de akademiske Grader; men da enhver Kandidat, der opfylder de formelle Betingelser og har erholdt det nødvendige Bevis af Eksamenkommissionen, er berettiget til at erholde den tilsvarende Værdighed, er Raadets Funktion kun nominel. I Cambridge bruges Udtrykket C. for Senatets Møder. *Cl. W.*

Congreve [kå'ŋgri.v], Richard, engelsk Filosof, er født i Leamington 4. Septbr. 1818. I sin Skoletid paavirkedes han stærkt af den bekendte Pædagog Arnold. Han studerede i Oxford og blev snart en ivrig Tilhænger af Comte, hvis Ideer han blindt fulgte. Han har skrevet »History of the Roman Empire of the West« [1855], »Elizabeth of England« [1862], »Catechism of the Positive Religion« [1858], »Essays, political, social and religious« [1874]. *C. St.*

Congreve [kå'ŋgri.v], William, engelsk dramatisk Forfatter, født i Bardsey i Nærheden af Leeds 10. Febr. 1670, død i London 19. Jan. 1729. C. kom i sin tidlige Barndom til Irland, studerede fra 1685 ved Trinity College, Dublin, vendte 1688 tilbage til England og studerede en Tid lang Jura. 1692 udgav han sit første Arbejde, Novellen »In-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

cognita: or, Love and Duty Reconciled«, som blev optrykt flere Gange. Dryden fattede Interesse for den unge Digter, og da han med Bistand af en Kreds af yngre Forfattere udgav en Oversættelse af Juvenal og Persius, lod han C. oversætte II. Satire af Juvenal; mange Aar efter (1717) besørgede C. en Udgave af Dryden's Værker. Komedien »The Old Bachelor«, som han skrev vistnok allerede 1690, blev opført første Gang i Jan. 1693 og gjorde stor Lykke; 6. Opl. udkom 1697. Mrs. Bracegirdle, der spillede Araminta, »den eneste fuldstændig uskyldige og dydige Person« i Stykket, vedblev at staa i nært Venskabsforhold til Digteren lige til hans Død, og de kvindelige Hovedroller i hans Stykker bleve bestandig skrevne for hende. Hans næste Skuespil, »The Double Dealer«, opførtes i Novbr. 1693. Uenighed i Londons Teaterverden gav paa denne Tid Anledning til Opførelsen at et nyt Skuespilhus i Lincoln's Inn; det blev aabnet i Apr. 1695 med en ny Komedie af C, »Love for Love«; Stykket udkom i Maj og blev trykt i flere Udgaver samme Aar. Ejerne af Teatret tilbøde C. Andel i dette, hvis han vilde skrive udelukkende for dem, og han forpligtede sig da til at skrive et nyt Arbejde hvert Aar, »saafremt hans Helbred tillod det«. Allerede paa den Tid var han imidlertid stærkt svækket, og i en ung Alder blev han næsten blind; Tragedien »The Mourning Bride« [1697], der længe holdt sig paa Repertoiret, men hvis Deklamation den moderne Læser har vanskelig ved at nyde, samt den glimrende vittige Komedie, »The Way of the World«, der ikke blev modtagen med Velvilje af Publikum, bleve hans eneste dramatiske Værker af større Betydning. C. har skrevet en Del Digte, hvoriblandt »A Pindaric Ode« [1706], der ledsagedes af en kritisk Af handling, hvori C. paaviste, i hvilke Misforstaaelser Datidens Digtere (deriblandt for øvrigt ogsaa C. selv) havde gjort sig skyldige ved Behandlingen af de siden Cowley's Tid saa moderne »pindariske« Oder. C.'s Vers ere polerede og korrekte, men i Reglen kun lidet fængslende; som Lystspildigter indtager han en meget fremragende Plads; hans »Comedies of Manners«, som man har kaldt den Tids dramatiske Sædeskildringer, give et tro Billede af den elegante Verdens Liv i C.'s Dage, men den Moral, der prædikes i dem, og det Sprog, der tales, støder vor Tids Følelse. Forf.'s tekniske Dygtighed er meget betydelig, Skuespillets Bygning er ypperlig, Replikkerne ere sprudlende vittige — for vittige undertiden, saa at Helhedsvirkningen og Karaktertegningen lider derunder. Da Jeremy Collier (s. d.) 1698 aabnede sit Felttog mod den engelske Skueplads, var C. selvskreven til at forsvare Teatret; men hans »Amendments of Mr. Collier's False and Imperfect Citations« [1698] var ikke ubetinget heldig. Om den sidste Halvdel af hans i Liv er kun lidet kendt; han beklædte forskellige Embedsstillinger, erhvervede en betydelig Formue, tog sig af yngre Digtere, var beundret af Kvinderne, afholdt af alle for sin overordentlige Elskværdighed og bevarede, trods bestandig Sygdom, sit gode Humør. I sine sidste Aar sluttede han sig nær til Henrietta, Hertuginde af Marlborough, hvem han testamenterede største Delen af sin Formue (10,000 L. St.). C. blev begraven i Westminster Abbey, hvor Hertuginden har sat en Mindetavle over ham. Den første samlede Udgave af hans Værker udkom 1710; af moderne Udgaver maa nævnes Leigh Hunt's »The Dramatic Works of Wycherley, Congreve, Vanbrugh and Farquhar« [1849], med en kritisk og biografisk Indledning, og A. C. Ewald's »C.'s Plays« i »Mermaid«-Serien [1887, med et Aftryk af Macaulay's Essay om C.]. (Litt.: Macaulay, *Comic Dramatists of the Restoration* [»Critical and Historical Essays«, 1843]; Thackeray, *The English Humorists of the Eighteenth Century* [1853]; Zink, »Congreve. Vanbrugh og Sheridan« [Kbhvn. 1869]; Gosse, *Life of W. C.* [1888]). *C. K.*

Congreve [kå'ŋgri.v], William, Sir, engelsk Artilleri general og Ingeniør, født 20 Maj 1772 i Woolwich, død 15. Maj 1828 i Toulouse, bekendt for sine Raketter, havde Fortjeneste af Forbedringer i Sluse- og Kanalbygning og af Forbedringer ved det engelske Hærvæsen under Hertugen af York, hvorfor han blev udnævnt til Chef for det kongelige Laboratorium. Med sine Brandraketter anstillede han 1804 de første større Forsøg, de kom senere til Anvendelse 1806 ved Boulogne, 1807 ved Kjøbenhavns Bombardement, 1809 ved Angreb paa den franske Flaade ved Aix og Beskydningen af Vliessingen. Englænderne sendte deres Allierede Raketbatterier, som 1813 benyttedes ved Belejringerne af Wittenberg og Danzig, i Slaget ved Leipzig og Træfningen ved Göhrde og derefter indførtes i de fleste europæiske Hære, saaledes ogsaa den danske, men atter opgaves. En anden Opfindelse af C. er Congrevetryk. 1816 og 1817 ledsagede C. den daværende Storfyrste Nicolaus paa hans Rejser i England. 1824 traadte han i Spidsen for et Selskab til Indførelse af Gasbelysning paa Fastlandet, hvilket voldte ham pekuniære Vanskeligheder; paa en Rejse i den Anledning døde han. *F. W.*

Congrevemaskine [kå'ŋgri.v-], en til Brug ved Congrevetryk opfunden, nu ikke mere benyttet, Hurtigpresse.

Congreveske Raketter se Raketter.

Congreveske Tændstikker se Tændstikker.

Congrevetryk [kå'ŋgri.v] se Farvetryk.

Congrŭi jus, romanistisk Udtryk for den Ret, der i Kraft af særlig Adkomst (Overenskomst, Testamente eller Lov) kunde tilkomme en Ejer af en Grundejendom til at indløse Jordstykker, der vare blevne adskilte fra Ejendommen (Løsningsret, Gespilderecht). *E. T.*

CongruUS (lat.), overensstemmende, passende.

Con gústo (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: med Smag.

Coni se Cuneo.

Conidia se Konidier.

Coniférae se Naaletræer.

Coniferin, $C_{16}H_{22}O_8 + 2H_2O$, er et Glukosid, der findes i Naaletræernes Kambialsaft og danner glinsende Naale; det forvitrer i Luften og smelter ved 185°. C. smager svagt bittert, er letopløseligt i varmt Vand, men kun lidet opløseligt i Vand og i Alkohol, uopløseligt i Æter. Det drejer Lysets Polarisationsplan til venstre. Befugtes det med Fenol og Saltsyre, farves det mørkeblaat. Ved Kogning med Syrer eller ved Indvirkning af Emulsin spaltes det i Glykose og Coniferylalkohol, $C_{10}H_{12}O_3$ eller $C_6H_3(OH)(OCH_3) \cdot C_3H_4OH$, der danner farveløse Prismer, som ere letopløselige i Alkohol og Æter, men meget tungtopløselige i

Vand. Coniferylalkohol smelter ved 75° og giver ved Iltning med Kromsyreopløsning Vanillin (s. d.). *O. C.*

Conigliani [konilja'ni], Carlo Angelo, nulevende (1895) italiensk Nationaløkonom. C. er en udpræget Tilhænger af den moderne østerrigske Skole med dens deduktive Metode; for øvrigt er han en Elev af Ricca-Salerno og ren Teoretiker. Hans Undersøgelser af Værdilæren: »Le basi subjettive del valore« og »Le basi subjettive dello scambio« [1890] ere af dogmehistorisk Betydning. Han har ogsaa beskæftiget sig med Beskatningsvæsenets Teori og Virkemaade og i »Teoria generale degli effetti economici delle imposte« [1890] leveret et Arbejde, der har indbragt ham megen Anerkendelse. *K. V. H.*

Coniin, $C_8H_9(C_8H_7)NH$, er et Alkaloid, der findes i alle Dele af Skarntyde (*Conium maculatum*); det vindes, idet man destillerer Frugterne med spændt Vanddamp efter Tilsætning af Sodaopløsning. C. er en farveløs Olie, der reagerer alkalisk og har en gennemtrængende Lugt og en brændende Smag; det koger ved 167—168°, har Vægtfylden $0{,}886$ ved 0° og er en heftig virkende Gift. C. drejer Lysets Polarisationsplan til højre i $(\alpha D = +13{,}8^0)$. Dets Klorhydrat smelter ved 218°. — Af α-Allylpyridin faas ved Indvirkning af Natrium i vinaandig Opløsning α-Normalpropylpiperidin eller optisk neutral C; denne Forbindelse lader sig spalte i Venstre-C. og Højre-C., og den sidstnævnte er identisk med det i Skarntyden forekommende C, der saaledes lader sig fremstille ad kunstig Vej. Denne første Syntese af et naturlig forekommende Alkaloid blev udført af Ladenburg 1886. *O. C.*

Conil, By i det sydlige Spanien, Provins Cadiz, ved Kysten af Atlanterhavet, 15 Km. V. f. Cap Trafalgar med en Havn og (1887) 5,400 Indb., der drive Tunfiskeri og Ansjosfangst. Der har tidligere været Svovlgruber i Nærheden. *H. W.*

Con impĕto (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: med Voldsomhed, med Heftighed.

Coninck [kå'niŋk], Adolphe Louis Charles de, dansk Embedsmand og Politiker, født i Kjøbenhavn 3. Juni 1814, død 27. Jan. 1872. Han blev juridisk Kandidat 1836 og betraadte derefter den juridiske Embedsvej. 1848—55 var han Rigsdagens Bureauchef, derefter Chef for Landsover- samt Hof- og Stadsrettens Justitskontor. Han var en politisk livlig interesseret Mand, som fra sin Ungdom af varmt sluttede sig til det nationalliberale Parti. Under sin Virksomhed ved Rigsdagen vandt han en betydelig politisk Kundskab, som han frugtbargjorde gennem talrige, mest anonyme Artikler i »Dagbladet«. Han nærede en afgjort Uvilje mod Bondevennerne og blev ved at iagttage disses stigende Indflydelse en Modstander af selve den almindelige Valgret, paa hvilken hint Partis Magt beroede. 1860 skrev han i »Dagbladet« en Række »politiske Breve«, i hvilke denne hans politiske Anskuelse fik sit skarpeste Udtryk, og som formede sig til en fuldstændig Filippika mod Bondevennerne, hvilken gjorde et ret betydeligt Indtryk paa Datidens Middelstandskredse i By og paa Land. Talrige Tilslutningsadresser indløb til ham fra alle Landsdele, og det relative Nederlag, Bondevennerne lede ved de paafølgende Valg 1861, sættes ikke uden Grund i Forbindelse med den Coninck'ske Kampagne. I sine senere Aar helligede han sig navnlig æstetiske Interesser. *N. N.*

Coninck [kå'niŋk], Charles Edvard de, dansk Handelsmand, er født 16. Septbr. 1823. Indehaver af Firmaet P. de C, som han har overtaget efter sin Fader Pierre de C. C. har siden 1864 været Medlem af Grosserersocietetets Komité, og fra 1884 dens Viceformand, han er Medlem af Landmandsbankens Bankraad og har en Tid lang været Medlem af Sø- og Handelsretten. Han er kgl. nederlandsk Konsul i Kjøbenhavn med Titel af Generalkonsul. *C. V. S.*

Coninck [kå'nir,k], David og Salomon, Malere, se Koninck.

Coninck [kå'niŋk], Frédéric de, dansk Handelsmand, født i Haag 5. Decbr. 1740, død i Kbhvn. 4. Septbr. 1811, kom 1763 til Kjøbenhavn, hvor han 1765 tog Borgerskab som Grosserer. Tjente ved Handel paa Ostindien en stor Formue og indtog en anset Stilling i Handelsverdenen. Da han under Kjøbenhavns Belejring 1807 havde paataget sig at levere Forsyninger til den engelske Hær, blev han anklaget for Forræderi, men fuldstændig frifunden. *C. V. S.*

Coninck [kå'niŋk], Louis de, dansk Søofficer, ovenn. F. C.'s Søn, født 24. Febr. 1788, død 28. Jan. 1840. C, der 1804 udnævntes til Officer, 1838 var avanceret til Kommandør-Kaptajn, deltog 1807 som Chef for et lille Orlogsfartøj i Erobringen af den engelske Orlogsbrig »The Tickier«. 1835 var han Chef for Fregatten »Bellona« i Middelhavet, hvorfra han hjemførte en Del af Thorvaldsen's Arbejder. C. var 1827—40 Udgiver af »Arkiv for Søvæsen«, 1835 erholdt han den kgl. Videnskabernes Selskabs Guldmedaille for en Afhandling over det af ham opfundne Klinometer (s. d.), der indførtes i flere Mariner. Han ejede en Tid lang Dalsgaard ved Furesøen. *C. L. W.*

Coninck [kå'niŋk], William Frederik de, dansk Oversætter, er født 9. Marts 1822, var 1849—89 knyttet til Udenrigsministeriet i Kjøbenhavn og har gjort sig fortjent ved at oversætte Pascal's »Tanker« [3. Udg. 1883], »Provinsialbreve« [1876] og »Breve, Afhandlinger og Samtaler« [1868] samt nyere fransk religiøs Litteratur (Vinet, A. Monod, Naville). *H. O.*

Coninck [kå'niŋk], de, belgiske Musikere. Jacques Felix C., (1791—1866), Elev af Konservatoriet i Paris, var en fortræffelig Klaverspiller, der i lang Tid opholdt sig i Amerika, til Dels paa Tourné med Malibran. Senere var han Dirigent i Antwerpen for et af ham grundet *Société d'Harmonie.* Han har komponeret for sit Instrument Sonater, Koncerter og Variationer. Francois C, født 20. Febr. 1850, har ligeledes studeret i Paris (under Kalkbrenner) og lever (1895) som Musiklærer i Bruxelles. Han har særlig komponeret Klavermusik og udgivet en Klaverskole. Joseph Bernard C, født 10. Marts 1827, kom 1851 til Paris for at nyde Undervisning i Konservatoriet, og da han var udlært, forblev han i Paris, virkende som Kritiker og Musiklærer. C. har skrevet en Del Operaer og nogle Sange og Klaverværker. *W. B.*

ConinxlOO [-lo.], Gillis (Aegidius) van, flamsk Landskabsmaler, født 1544 i Antwerpen, død 1607 i Amsterdam. C. berejste Frankrig og virkede fornemmelig i sin Fødeby, i Franckenthal og Amsterdam. 1570 blev C, som var Elev bl. a. af Giliis

Artikler, der savnes under C, rnaa søges under **K.**

Mostaert, Mester. Hans Arbejder, som ere sjældne (et i Lichtensteingaleriet i Wien), høre til den Retning inden for det nederlandske Landskabsmaleri (stærk Benyttelse af bibelsk og mytologisk Staffage), der fik sine mest fremragende Dyrkere i Malere som J. Brueghel og Savery, og som netop C. var med til at grundlægge. *A. Hk.*

Coniróstres, Fugle med kegledannet Næb, den fjerde Familie af Spurvefugle *(Passeres)* i Dumeril's Fuglesystem, omfattende Finker, Stære og flere andre Fugletyper. Navnet C. bibeholdes ofte af senere Systematikere, men Gruppens Indhold har vekslet en Del (Finker alene; eller tillige Mejser og Lærker; o. s. v.). *K. C. A.*

Conisborough Castle [kå'nisbʌgkäsl] se Doncaster.

Coniston [kå'nᵉstᵉn], Landsby i det nordvestlige England, Lancashire, ved Nordspidsen af den 10 Km. lange maleriske Sø Coniston Water og ved Foden af Coniston Old Man (802 M.).

Conĭum se Skarntyde.

Conjugāta se Bækken.

Conjugātae se Alger, 1. Bd. S. 514.

Conjugĭum (lat.), Ægteskab.

Conjunctĭva, Øjets Bindehud, se Øje.

Conjunctivītis se Øjenbetændelse.

Conjux (lat.), Ægtefælle.

Conkling [kå'ˌkliŋ], Roscoe, nordamerikansk Politiker, er født 30. Oktbr. 1829 i Albany i Staten New York, blev 1850 Sagfører og 1858 May or i Byen Utica. Han valgtes s. A. til Unionens Repræsentanthus indtil 1862 og paa ny 1864—66; var ivrig Republikaner og Medlem af 15-Mands-Udvalget om Sydstaternes Rekonstruktion. 1867 blev han Senator og tog fremragende Del i alle vigtige Forhandlinger; var ivrig Støtte for Grant og arbejdede 1880 virksomt for dennes Valg til Præsident for tredje Gang. Han kom derfor snart i Strid med Præsident Garfield og nedlagde 1881 sit Valgbrev, fordi han ikke fik Lov til at øve fuld Indflydelse paa Embedsbesættelserne i sin Hjemstat. Da han ikke blev genvalgt ved de ny Valg, som han havde haabet, trak han sig tilbage fra det politiske Liv og overtog paa ny sin Sagførervirksomhed. *E. £.*

Con leggerezza [leddʒeret'tsa] (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: med Lethed, Ynde.

Con mŏto (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: med Liv, livfuldt; forekommer ofte i Forbindelse med Tempobetegnelser, som *Allegro c. m.*

Conn. (sjældnere Ct.), officiel Forkortelse af Navnet paa den nordamerikanske Stat Connecticut.

ConnaiSSance [kånæsa's] (fr.), Kendskab, Bekendtskab; ogsaa Betegnelse for et illegitimt Kærlighedsforhold og for Frille.

Connaissance des temps [kånæsãsdætã'] se Efemeride.

Connaissement [kånæsmã'] se Konnossement.

Connaught [kå'nå.t], den vestligste og mindste af Irlands fire Provinser, 17,773 □Km. med (1891) 723,570 Indb. mod 1,420,700 i 1841. Den vestlige Del er Højland, medens den østlige Del er Sletteland, der skraaner ned mod Shannon's Dal, som paa et langt Stykke danner Provinsens Grænse. I Bjærgegnene har Naturen et mørkt alvorligt Præg: nøgne, sønderrevne Fjælde, skilte ved dybe, snævre Dale med talrige Søer og bugtede Vandløb; overalt i Lavningerne Moser og Heder, og kun enkelte Steder i en eller anden afsides Dal et lille Stykke opdyrket Land. Det er i disse barske Egne, at Irlands keltiske Element har holdt sig mest ublandet, og i de afsides Dale træffes endnu mangt et Træk af de Skikke og Særegenheder, der udmærkede de gamle Irlændere. Lavlandet er venligere, men dog temmelig ufrugtbart og hen imod Østgrænsen dækket af store Tørvemoser. Af de talrige Søer kunne fremhæves Lough Conn, Mask og Corrib. Befolkningen er meget fattig og tager ved den stærke Udvandring stadig af. Næringsvejene ere væsentligst Fiskeri, Faareavl og Linnedfabrikation. Provinsen deles i 5 Grevskaber: Galway, Mayo, Sligo, Leitrim og Roscommon. Hovedstaden er Gal way ved en Bugt fra Atlanterhavet. *C. A.*

Counaught [kå'nå.t], Arthur William Patrick Albert, Hertug af, tredje Søn af Dronning Victoria af England, er født I. Maj 1850, britisk Generalløjtnant, var 1886—89 øverstkommanderende over Armeen i Præsidentskabet Bombay i Indien og kommanderer nu Syddivisionen i England. Siden 13. Marts 1879 er han gift med Prinsesse Luise Margrete, født 25. Juli 1860, tredje Datter af Prins Friedrich Karl af Preussen. De have 1 Søn og 2 Døtre. 5. *B. T.*

Conneau [kåno'], Henri, fransk Læge, født 4. Juni 1803 i Milano, død 14. Aug. 1877 paa Corsika, blev allerede 1820 Privatsekretær hos Louis Bonaparte i Rom og senere Dr. med. i Firenze. Han bosatte sig i Rom som Læge, men maatte 1831 flygte fra Italien, fordi han havde deltaget i Opstanden sammen med Louis Napoleon og hans Broder. Han blev derefter Læge hos Dronning Hortense og efter hendes Død 1837 Louis Napoleon's uadskillelige Ledsager. Som medskyldig i Opstandsforsøget i Boulogne i Aug. 1840 blev han dømt til Fængsel paa Fæstningen Ham; blev benaadet 1844, men vilde ikke forlade Prinsen og havde væsentlig Del i, at dennes Flugt 1846 lykkedes. Siden 1848 var han igen Prinsens og senere Kejserens Læge, var 1852—67 Medlem af den lovgivende Forsamling og 1867—70 Senator. C. brugtes stundom i fortrolige politiske Hverv (han forberedte Underhandlingerne med Cavour i Plombières 1858) og fulgte 1870 Kejseren i Fangenskabet og siden i Landflygtigheden. *E. E.*

Conneaut [kåne'å!t], By i den nordamerikanske Stat Ohio, 3 Km. fra Eriesøen, er Udskibningshavn for Agerbrugsprodukter og har (1890) 3,240 Indb.

Connecticut [kᵉne'tekᵉt], en af de oprindelige 13 nordamerikanske Fristater, udgør den sydvestligste Del af Ny-England og ligger mellem 41° og 42° 3' n. Br. og 71° 55'—73° 50' 0. L. f. Grw. Det har et Fladeindhold af 12,924 □Km. med (1890) 746,258 Indb. (1790: 237,946, 1820: 370,792, 1880: 622,700, deriblandt 11,931 Farvede). Landet er for største Delen bølgeformigt; mod Vest har det Bjærge, som naa en Højde af 300 M. Hovedfloden er C, 0. f. den Thames, mod Vest Housatonic, de ere alle sejlbare, strømme fra Nord til Syd og falde ud i Long-Island-Sundet, som danner Statens Sydgrænse. Floddalene ere i Alm. frugtbare, Sundets Bredder sandede. I C.'s Dal dyrkes meget Tobak, en Del Majs, men Agerdyrkningen er ikke betydelig. Mod Sydvest dyrkes

Haveurter til New York's Markeder. Kvægavlen er vigtig, og Mælk, Smør og Ost ere Hovedprodukter. Klimaet er sundt; men der er en stor Modsætning mellem den varme Sommer og den strenge Vinter: i New Haven er Aarets Middeltemperatur $9,4^0$, Januars $3,1^0$, Julis $22,1^0$. C. er overvejende Fabrikstat; især ere Bomulds-, Uld- og Metalfabrikkerne betydelige. 1890 havde Industriens Produkter en Værdi af 186 Mill. Doll. Handelen, som begunstiges af talrige gode Havne, gaar især paa Vestindien. 1889 bestod Handelsflaaden af 796 Skibe med 119,302 Tons, deriblandt 168 Dampskibe. 108 Fartøjer dreve Stokfiske- og Makrelfangst, 3 Hvalfiskefangst. Folkeskolevæsenet er fortræffeligt og Undervisningen gratis. I Stæderne findes Realskoler (*high schools*), og C. har 3 Colleges. Statens Senat tæller 24 Medlemmer, som vælges paa 2 Aar; de 250 deputerde vælges paa 1 Aar, Guvernøren paa 2. Til Unionens Kongres sender C. 4 deputerede og 2 Senatorer.

Historie. Den første europæiske Koloni i C. blev grundet 1633, da hollandske Nybyggere nedsatte sig i Dutch Point, Statens nuværende Hovedstad Hartford; i de følgende Aar stiftedes flere engelske Kolonier. 1665 forenedes de, og C. fik en fælles Forfatning, som først blev forandret 1818. C. deltog ivrig i Frihedskrigen og var den femte Stat, som antog de forenede Staters Konstitution (Jan. 1788). (Litt.: Dwight, *History of C.* [New York 1841]; Hollisher, *The history of C.* [New Haven 1855]; Brakett, *The state of C.* [Hartford 1880]; Johnston, »C.« [Boston 1887]). *S.B.T.*

Connecticut [kə'ne'tɛkət], Flod i A. U. S., Hovedfloden i Ny-Englandsstaterne, kommer fra en lille Sø tæt ved Canada's Grænse, strømmer i sydlig Retning paa Grænsen mellem Vermont og New Hampshire, løber gennem Massachusetts og Connecticut og falder i Long Island Sound efter et Løb paa 542 Km. Dens Opland er 26,500 □ Km. I sit øvre Løb har C. talrige Strømhvirvler og Vandfald, dens Mellemløb danner en bred Dal med de store Byer Springfield og Hartford, som ved Højvande ere udsatte for Oversvømmelse. Skibe paa indtil $2_{,5}$ M.'s Dybgaaende kunne naa op til Hartford, 70 Km. fra Mundingen. *C. A.*

Connecticut Sund se Long Island.

Connell se OKonnell.

Connellit, Mineral af heksagonal Krystalform og klar blaa Farve, bestaar af vandholdigt, basisk svovlsurt Kobber (indeholder ogsaa noget Klor). Det forekommer i smaa naaleformede Krystaller som et Omdannel sesprodukt af Kobbermalme paa flere Steder i Cornwall. *N. V. U.*

ConnellSVille [kå'nɛlzvil], By i den nordamerikanske Stat Pennsylvania, ved Youghhigony River, lige over for New Haven, har Jærn- og Messingstøberier, Vognfabrikker, Kulbjærgværker og Kokesfabrikker og (1890) 5,600 Indb. *S. B. T.*

Connemära, Landskab i den vestlige Del af Irland, Provins Connaught, ved det atlantiske Hav, bærer sit Navn »Bugternes Land« efter de talrige Bugter, af hvilke 20 ere tilgængelige for de største Skibe. I C.'s Bjærge, som falde i talrige, ved dybe og snævre Kløfter skilte Grupper, er det højeste Punkt Twelfe Pi ns (730 M.). Landskabet udmærker sig ved vilde Scenerier, ved sine Bjærgbække, Søer og Vandfald og kaldes det »irske i Højland«. Ponnier fra C. værdsættes højt. *C.A.*

Connersville [kå'nəzvil], By i den nordamerikanske Stat Indiana, beliggende 0. S. 0. f. Indianopolis, er Jærnbaneknudepunkt og har (1890) 4,500 Indb., Møbel- og Vognfabrikation. *S.B. T.*

Connétable [kåneta'blə] (fr. af lat. *comes stabuli, constabulus* o: Staldmester) var i Slutningen af den romerske Kejsertid en højere Embedsmand, der havde Opsynet over de kejserlige Stalde, anførte Rytteriet eller beklædte andre høje Statsembeder. Embedet optoges af Frankerne, efter at disse havde erobret Gallien, og under Karolingerne vare C. vedblivende kun kgl. Staldmestere samt stundom ogsaa Hærførere. Men efterhaanden udvidedes deres Magtomraade betydelig, og ved Midten af 13. Aarh. var *C. de France* Landets højeste Embedsmand. Han stod i Rang kun under Kongen, havde Overbefalingen over de kgl. Tropper og udøvede i Krigen næsten en romersk Diktators Myndighed. Kongerne saa derfor med Skinsyge paa deres Magt, og da C. Lesdiguière døde 1626, ophævede Ludvig XIII efter Richelieu's Raad Embedet, der ikke passede ind i det enevældige System. Det indførtes paa ny af Napoleon I, der 1804 gav sin Broder Ludvig og Marskal Berthier Titlen af C. og Viceconnétable; men ligesom saa mange andre af Napoleon's Institutioner overlevede det ikke hans Fald. Foruden Frankrigs Konger havde ogsaa de franske Hertuger og Kongerne paa den pyrenæiske Halvø i Napoli og England deres C. Desuden anvendtes Navnet paa lavere Embedsmænd som f. Eks. Borgfogeder o. l., hvorfra Benævnelsen *Constable* (s. d.) har sin Oprindelse. *M. M.*

Connex se Konneksitet.

Connor se O'Connor.

Connubium (lat.), Ægteskab; især Ret til at indgaa Ægteskab, der anerkendes af Staten, saaledes at Børn deraf blive Borgere. Efter almindelig antik Regel er der kun C. mellem Borgere af samme Stat; i Rom var der i den ældste Tid end ikke C. mellem Patriciere og Plebejere. Det indførtes først ved *lex Canuleia* 445, og fra den Tid var der (om end med visse Indskrænkninger, navnlig for de frigivnes Vedkommende) C. mellem alle romerske Borgere. *A. B. D.*

Conodónter benævnes nogle smaa hornagtige *Fossilia*, der have Form som krumme og takkede Legemer; de findes i forskellige siluriske og devoniske Lag og anses af nogle Forskere for at være Slimaaletænder, medens andre i dem se Hornkæber af Mollusker eller Orme. *H. J. P.*

Conolly [kå'nåli], John, engelsk Sindssygelæge, (1796—1866), var Læge paa en stor Sindssygeanstalt paa mere end 1,000 Patienter i Nærheden af London. Hans Hovedfortjenéste er, at han er den egentlige Skaber af det saakaldte *No-restraint-system*, d. v. s. en Behandlingsmaade af sindssyge, hvorved Tvang ikke anvendes. I tidligere Tid havde man anvendt Spændetrøje og andre Tvangsmidler i talrige Tilfælde, hvor C. viste, at det var unødvendigt eller endog skadeligt. 1856 var han kommen saa vidt, at han kunde meddele, at der ikke anvendtes Tvang i 24 engelske Sindssygehospitaler med over 10,000 syge. *G. N.*

Con passiōne (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: med Lidenskab.

Conques [kō'k], Flække i det sydvestlige Frankrig, Dep. Aveyron, Arrond. Rodez, beliggende

paa en Høj i Dourdoudalen, har (1891) 600 Indb., et berømt, under Merovingerne grundlagt, rigt Benediktinerkloster, der ophævedes paa Revolutionstiden, og en dertil hørende romansk Kirke (11. Aarh.) med mærkelige Skulpturer i Portalen og rig Kirkeskat (prægtige middelalderlige Guldsmedearbejder). *H. W.*

Conquisitōres (lat.), Hververe, Mænd, der presse Folk til Krigstjeneste.

Conquistador [konkistado!r] (sp.) ɔ: Erobrer, kaldes de spanske (og port.) Anførere for større eller mindre Hobe af krigsvante Eventyrere, som efter Amerikas Opdagelse ved dristige — ofte dumdristige — Tog lagde vide Strækninger af den ny Verden under spansk (og port.) Scepter. De vare selv som oftest Eventyrere, fattige Adelsmænd eller Adelsmænds Bastarder, stundom ogsaa udgaaede af Samfundets lavere eller laveste Lag, men alle til Hobe frygtløse Vovehalse, der ikke vege tilbage for noget, naar det gjaldt at udvide deres Fyrsters Magtomraade eller berige sig selv. De bekendteste C. ere Cortez (som erobrede Mejiko), Pizarro (Peru), Almagro (Chile), Ojeda (Darien). Ogsaa Jaime I, Konge af Aragonien, som fratog de mauriske Zeirider Valencia, Murcia og Balearerne (død 1276) og Affonso I af Portugal, der overvandt Maurerne ved Ourique i Alemtejo 1139 og blev Portugals første Konge, havde Tilnavnet el C. *F, J. M.*

Conrad, Johannes, tysk Statistiker og Nationaløkonom, er født 28. Febr. 1839 som Søn af en vestpreussisk Godsejer. Herved kom han til at vie en Del af sin Ungdom til praktisk Landbrug; men da en Sygdom fot mange Aar gjorde ham vanfør, kastede han sig over Studier, først af Naturvidenskab, senere af Statistik og Nationaløkonomi. 1864 tog han Doktorgraden med det kritiske Skrift: »Liebigs Anschauungen von der Bodenerschöpfung«. Efter udstrakte Studierejser habiliterede han sig 1868 som Docent i Jena med Skriftet »Die landwirtschaftliche Productionsstatistik«, og 1870 blev han ekstraordinær, 1872 ordinær Professor i Nationaløkonomi i Halle a. S. Siden 1872 har C. været Medredaktør af det højt ansete Maanedsskrift: »Jahrbücher flir Nationalokonomie und Statistik«, der hyppig citeres blot som »C.'s Jahrb.«. Selv har han dertil leveret talrige Bidrag, særlig af agrarstatistisk, toldpolitisk og pris-historisk Indhold. Efter sin Medredaktørs Død 1878 fortsatte han Tidsskriftet alene, i de senere Aar med Professorerne L. Eister i Breslau, Edg. Loening i Halle og W. Lexis i Gottingen som Medudgivere. Sammen med disse Mænd har han ogsaa været Medudgiver af den storartede nationaløkonomiske Encyklopædi, »Handwörterbuch der Staatswissenschaften« [Bd. I—VI, 1890—94], hvortil C. har ydet talrige Bidrag. Siden 1877 har han desuden udgivet en længere Række Arbejder fra sit stærkt søgte statsvidenskabelige Seminarium; blandt disse Publikationer er ogsaa et større Arbejde af ham selv: »Untersuchungen iiber den Einflusz von Beruf und Lebenshaltung auf die Totesursachen« [1878]. Til det af Prof. Lexis for Verdensudstillingen i Chicago 1893 bestemte store Værk over de tyske Universitetsforhold leverede C. den statistiske Del. C. nyder ikke blot i sit Hjemland, men ogsaa i Udlandet en grundfæstet Anseelse. Vidnesbyrd herom er, at han 1889 blev optagen som Medlem af *The Academyof politicai science* i Boston og 1890 som korresponderende Medlem af *Institut de France.* 1890 indtraadte han ogsaa i Kommissionen til Udarbejdelse af den ny Civillovbog for Tyskland. *K. V. H.*

Conrad, Michael Georg, tysk Forfatter, er født 5. April 1846 i Franken. Han studerede nyere Sprog og Filosofi i Geneve og opholdt sig derefter i flere Aar i Italien, senere i Paris og sidst i Miinchen, hvor han gennem personligt Bekendtskab med Henrik Ibsen stærkt paavirkedes af denne. Han har skrevet »Die Musik im heutigen Italien« [1879] samt en Del Noveller i udpræget realistisk Retning. I Miinchen grundlagde han 1885 et Tidsskrift »Die Gesellschaft«, som repræsenterer den naturalistiske Skole i Kunst og Litteratur. *C. A. N.*

Conrad [kå'nräd], Timothy Abbot, amerikansk Konkyliolog og Palæontolog, (1803—77). Hans vigtigste Arbejder ere: »American Marine Conchology« [1831], »Fossil Chells of the tertiary formations of the United States« [1832], »Monography of the Unionidae of the United States« [12 Bd., 1834—59], »Palaeontology of the State of New York« [1838—40]. *J. C.*

Conrādi, Andreas Christian, norsk Læge, født i Tønsberg 1. Juni 1809, død paa Madeira 31. Oktbr. 1868. Efter at være bleven medicinsk Kandidat (1831) sendtes han paa offentlig Bekostning til Hamburg for at indhente Erfaringer om den der herskende Epidemi af asiatisk Kolera. ■ 1832 — 35 praktiserede han som Læge i forskellige Landsbygder, hvor han, trods en betydelig Praksis, dog havde Tid og Lejlighed til at sætte sig ind i de nyeste lægevidenskabelige Metoder, bl. a. i de dengang uden for Frankrig næppe mere end af Navn kendte Undersøgelsesmetoder Auskultation og Perkussion. 1835 blev han Reservelæge ved Rigshospitalet og erhvervede 1837 Licentiatgraden i Medicin for sin Afhandling *De auscultationeobstetricia,* foretog derefter med offentlig Understøttelse en længere videnskabelig Udenlandsrejse, udnævntes 1841 til Lektor og s. A. til Overlæge ved Rigshospitalet; 1845 blev han Professor ved Universitetet i Patologi og Terapi. Hans videnskabelige Forfattervirksomhed blev væsentlig indskrænket til forskellige Afhandlinger i den Tids norske Fagtidsskrifter; men som Overlæge og klinisk Lærer gjorde hans skarpe Iagttagelsesevne, hans sikre Blik og grundige Kundskaber ham til en paalidelig Vejleder for alle medicinske studerende. C. var en Mand med ikke almindelige oratoriske og digteriske Evner, hvorom ogsaa offentliggjorte Digte fra hans Ungdom vidnede saavel som Festtaler og Foredrag ved offentlige Lejligheder eller i det norske Frimurernes Samfund, hvis ordførende Mester han var i mange Aar. Frimurerne lode ogsaa hans Lig føre tilbage til Hjemmet og rejste 1877 et Mindesmærke paa hans Grav. (Litt.: J. B. Lund, »Bidrag til Dr. A. C. Conradis Levnetsbeskrivelse« [Chra. 1868]; F. Kiær, »Norges Læger«, 2. Udg. I; Halvorsen, »Norsk Forf.-Lex.«, II). *J. B. H.*

Conrādi, August, tysk Komponist, (1821—73), var oprindelig Organist i Berlin, men tog senere Stilling som Kapelmester i forskellige Provinsbyer, indtil han 1856 atter kom til Berlin, hvor han havde Ansættelse som Kapelmester ved de folkelige Scener som Kroll's Etablissement, Viktoria-

og Wallner Teater. C., der var en begavet Musiker, havde alt fra Ungdommen af skaffet sig Ry gennem Opførelsen af Symfonier og Operaer af Værdi; men efterhaanden beskæftigede han sig kun med at komponere Musik til Farcer (*Possen*) og Vaudeviller, samt med at udgive Potpourris og Arrangements af Operaer, og hans Virksomhed, der skaffede ham megen Popularitet i Øjeblikket, fik saaledes ikke blivende Værd. *W. B.*

Conrādi, Georg Johannes, tysk Præst, født i Riga 1679, død 1747, blev pietistisk paavirket under sine teologiske Studier i Halle, ansattes 1710 som Præst ved en tysk Menighed i Stockholm og blev 1720 af Kong Frederik IV kaldet til tysk Hofpræst. 1728 blev han Generalsuperintendent for Slesvig og Holsten. I denne Stilling arbejdede han for Reformer i pietistisk Retning; men der kom ikke meget ud af hans Forslag (Revision af Kirkelovene, nyt Ritual m. m.), skønt Christian VI's Tronbestigelse bragte Pietismen Vind i Sejlene. Hans Stilling til Djævleforsagelsen ved Daaben (han havde 1737 udvirket Tilladelse for sit Stift til, at den maatte udelades, naar Forældrene ønskede det) vakte Tvivl om hans Rettroenhed. For Danskhedens Stilling i Slesvig havde han, den fødte Tysker, naturligvis ingen Forstaaelse. *J. P. B,*

Conrādi, Johan Gottfried, norsk Musiker, er født 17. Apr. 1820 i Tønsberg. Efter at have taget farmaceutisk Eksamen studerede han nogen Tid Medicin, men forlod snart den akademiske Bane og uddannede sig som Musiker. 1844 skrev han til Tekst af Henrik Wergeland en Lejlighedskantate, der blev opført i Vor Frelsers Kirke i Christiania. Fra 1848 foretog han for at vække Musiksansen aarlig Rejser til de norske Provinsbyer, hvor Sangforeninger og til Dels Orkesterforeninger stiftedes. 1853 — 54 var han Musikdirektør ved det kort forud oprettede norske Teater i Christiania. 1855 gik han med offentlig Stipendium til Tyskland og opholdt sig her i 2 Aar, fornemmelig i Leipzig. Efter Hjemkomsten bosatte han sig i Christiania, hvor han fra 1857—59 dirigerede »Abonnementskoncerternes« Musikopførelser; senere har han virket som Musiklærer, som Sanglærer ved Skoler og som Instruktør for Arbejdersamfundets Sangforeninger, hvorfra han Efteraaret 1893 tog Afsked. Han har skrevet Musik til det ofte opførte Skuespil »Gudbrandsdölerne« og enkelte Musiknumre til andre dramatiske Værker, nogle Hæfter Sange med Klaverakkompagnement samt flere Mandskor. Endelig har han udgivet »Kortfattet historisk Oversigt over Musikkens Udvikling og nuværende Standpunkt i Norge«, ledsaget af biografiske Notitser [Chra. 1878], ogsaa udgivet paa Fransk s. A. af Komiteen for Norges Deltagelse i Verdensudstillingen i Paris. *I. H.*

Conradsen, Harald, dansk Medaillør og Billedhugger, er født i Kjøbenhavn 17. Novbr. 1817; hans Fader var den ved den kgl. Mønt ansatte *Hofmedaillør Johannes* C, og af ham fik han nogen Vejledning i Kunsten, indtil han blev Elev af H. E. Freund; i dennes Atelier vedblev han at arbejde, ogsaa efter at han var optagen paa Akademiet, hvis Billedhuggerskole han gennemgik, og hvor han heldig bestod de sædvanlige Konkurser; den store Guldmedaille tilkendtes ham 1845 for det fine og stilfulde, om end saavel af Læreren som af Thorvaldsen kendelig paavirkede Relief »Hektor's Afsked med Andromache«. Da dette Arbejde udstilledes, havde C. for øvrigt allerede vakt Opmærksomhed paa de Omraader, hvor han senere skulde vinde sine bedste Sejre; han havde skaaret flere smukke Stempler og udført en Gemme efter Thorvaldsen's »Amor med Løven« ; for sidstnævnte Værk saavel som for Stemplerne til en Specie havde han vundet den Neuhausen'ske Præmie; 1841 var han bleven ansat som Medhjælper ved Mønten. Samtidig med den store Guldmedaille fik han et Rejsestipendium, med hvilket han opholdt sig fire Aar i Udlandet, særlig i Rom. I sidstnævnte By sluttede han sig nær til den udmærkede Billedhugger J. A. Jerichau, hvis trofaste Medarbejder og Hjælper han senere blev; der fuldendte han ogsaa flere værdifulde Stempler, saaledes til Medaillen til Thorvaldsen's Minde og til en Oehlenschlägermedaille; paa denne blev han 1851 optagen som Medlem af Kunstakademiet. 1873 blev han udnævnt til Medaillør ved Mønten og har som saadan udført en Mængde Stempler, desværre ikke altid efter egne Modeller. — Af større Billedhuggerarbejder har C. kun udført faa, blandt hvilke foruden nogle fint opfattede Portrætter i Medaillon og enkelte Buster bør nævnes den store Statue af Evangelisten Markus til Slotskirken i Kjøbenhavn og den yndefulde, i teknisk Henseende kostelig gennemførte Statuette af en ung Pige, der henter Vand. Betydeligt er derimod Tallet paa hans Medailler, der gennemgaaende staa meget højt ved skøn og nobel Linieføring og en sjælden Forening af Sikkerhed og Blødhed i Snittet: Universitetets Prismedaille, den Collin'ske Medaille, Medaillen over Zoologen Kroyer, Universitetets Jubilæumsmedaille 1880, *Madvigsmedaillen* og adskillig flere; de samme Egenskaber udmærke hans mange Kameer og i haarde Stene udskaarne Gemmer, der i Finhed og Skønhed staa højt over alt, hvad der ellers i Danmark er udført paa disse Omraader, og over det allermeste af, hvad der i nyere Tider er fremkommet i Udlandet. *S. M.*

Conrart [korair], Valentin, fransk Forfatter, (1603— 75). Han besad udstrakte Kundskaber i Sprog og Litteratur, og i hans Hus samledes til ugentlige Møder en Mængde af Datidens litterært interesserede Mænd. Af disse Møder fremgik *l'Académie française*, hvis Sekretær C. var til sin Død. *Kr. N.*

Conring, Hermann, tysk retslærd og Læge, født i Norden i Ostfriesland 9. Novbr. 1606, død i Helmstedt 12. Decbr. 1681. C, der havde foretaget Studier paa næsten alle Videnskabers Omraader, blev 1632 ansat som Professor i Filosofi i Helmstedt og blev et Par Aar efter Professor i Lægevidenskab. Da han havde afslaaet en Anmodning fra Dronning Christine af Sverige om at blive hendes Livlæge, udnævntes han ogsaa til Professor i Politik. Hans Berømmelse steg nu mere og mere, og hans Raad søgtes baade i Tyskland og Udlandet i de vigtigste Statssager, samtidig med, at hans Ry som udmærket Læge bevaredes. 1658 udnævntes han af Kong Karl Gustav af Sverige til hans »Raad« og Livlæge. Ved Bestalling af 23. Jan. 1669 ansattes han af Kong Frederik III af Danmark som »Raad« med 1,000 Rdl. aarlig Løn, og Kongen indhentede hans Betænkning om de bedste Midler til at sikre Arveregeringen i Danmark. Samme Aar afgav C.

»Ohnmaesgebliches bedenken von stetswährender erhaltung der neuen erb-monarchie des . . . Konigreichs Danemark«, der gaar ud paa, at Folket burde deltage i Statsstyreisen og i Kontrol af Statshusholdningen, samt at Bondestanden burde løses af sin Trældom. Som Videnskabsmand har C. Betydning for Lægevidenskaben, men især for Retsvidenskaben. Han betegnes med Rette som den tyske Retshistories Grundlægger, idet han ved en Række fortræffelige Afhandlinger og ved at uddanne Elever lagde Grunden til et virkeligt retshistorisk Studium og dermed til Fremdragelsen af den nationale tyske Ret. C.'s samlede Skrifter ere udgivne af Göbel [6 Bd., Braunschweig 1730]. (Litt.: Stobbe, »H. C. der Begrunder der deutschen Rechtsgeschichte« [Berlin 1870]; Marx, »Zur Erinnerung der ärzlichen Wirksamkeit H. C.'s« [Göttingen 1873]. Om C.'s Forhold til Danmark se A. D. Jørgensen, »Griffenfeldt«, I [1893] S. 225 og 477). *Ludv. H.*

Consålvi, Ercole, italiensk Kardinal, født 8. Juni 1757 i Rom, død 24. Jan. 1824, Søn af en Markis, blev 1781 Prælat og hengav sig især til litterære Studier, men vandt ved sine Udtalelser imod den franske Revolution de fordrevne franske Prinsessers Yndest og blev ved deres Indflydelse 1792 Dommer i Overdomstolen Rota og senere sat i Spidsen for den pavelige Hærforvaltning. Efter de franske Troppers Indrykning 1798 blev han forvist fra Staden. Som Sekretær ved Konklavet i Venezia 1800 viste C. stor Iver for Pius VII's Valg til Pave og lønnedes derfor med Udnævelse til Kardinal og Statssekretær. Som saadan sluttede han 1801 Konkordatet med Frankrig, men fjernedes 1806 efter Napoleon's Forlangende, fordi han ikke var villig til at underordne sig Kejserens Vilje; han havde ogsaa 1804 fraraadet Paven at rejse til Paris til Kejserkroning. 1810 blev han selv ført til Paris og senere forvist til Reims, fordi han ikke vilde overvære Napoleon's Ægtevielse; 1813 fik han dog Lov at bo i Fontainebleau hos Paven og medvirkede til dennes Forkastelse af det med Kejseren aftalte Konkordat. C. var 1814 pavelig Afsending paa Wien-Kongressen og udvirkede her Legationernes og Mark Ancona's Tilbagegivelse til Kirkestaten. Han blev paa ny Statssekretær og tog fremragende Del i Ordningen af Kirkestatens Forvaltning, idet han modsatte sig den yderlige Reaktion. Ogsaa viste han Omsorg for Videnskab og Kunst og fremkaldte Mindesmærket for Pius VII, som Thorvaldsen senere udførte efter hans Bestilling. Ved Afslutning af en Række Konkordater udfoldede C. megen diplomatisk Kløgt, men fik Afsked i Oktbr. 1823, da Leo XII blev Pave. (Litt.: Bartholdy, »Ziige aus dem Leben Kardinals C.« [1824]; Crctineau Joly, *Le cardinal C.* [2 Bd. 1864]; Daudet, *Le cardinal C.* [1866]). *E. E.*

Consanguinĕi (lat.), Halvsøskende, der have samme Fader.

Conscience [kõsjã's ell. kånsce'nse], Hendrik, flamsk Romanforfatter og Novellist, en af den flamske Bevægelses Forkæmpere, født 3. Decbr. 1812 i Antwerpen, hvor nu hans Statue er rejst paa den lille Plads foran det kommunale Bibliotek, død 10. Septbr. 1883 i Bruxelles. Hans Fader stammede fra Besançon, Moderen var Flamlænderinde. Paa Grund af Svagelighed maatte han tilbringe sine første Leveaar i en lille Stol ved Vinduet, og hans Moder søgte at forkorte ham Tiden ved at fortælle ham gamle antwerpenske Historier. C. blev først Lærer og gik 1830 med som frivillig i Kampen mod Holland. Efter at være traadt ud af Tjenesten kom han i Forbindelse med den flamske Bevægelses Forkæmpere i sin Fødeby Antwerpen og blev nu vunden for den flamske Sag, for hvilken han skulde blive en saa væsentlig Støtte. Medens han tidligere havde skrevet franske Vers, satte han nu al sin Kraft ind paa at blive flamsk Folkeskribent. Paa dette Omraade blev han Foregangsmand. Han debuterede 1837 med »In't wonderjaar 1566«, der vakte stor Opsigt. Den efterfulgtes 1838 af: »De leeuw van Vlaenderen«, og nu fulgte Slag i Slag en lang Række Romaner og Fortællinger, der gjorde deres Forfatter berømt ikke alene i hans eget Land, men ogsaa i Udlandet. Han er i Virkeligheden den eneste af de flamsk- og hollandsk-skrivende Forfattere, der har erobret sig en Stilling inden for Verdenslitteraturen (flere af hans Arbejder ere ogsaa overs. paa Dansk og Norsk), paa samme Tid som han blev Grundlæggeren af den moderne flamske Litteratur. Mest Bifald fandt hans Fortællinger fra Folkelivet: »De loteling« [1850], »Blinde Rosa« [1850], »De arme edelman« [1851] o. a. ved deres naive Trohjertighed. Dog naaede C. aldrig at beherske det flamske Sprog med fuld Sikkerhed, ofte mærker man franske Konstruktioner bag hans Stil. Hans folkelige Bestræbelser mødte ikke sjælden Miskendelse og Modstand, og hans Livsvilkaar faldt ikke altid lette. 1868 ansatte Regeringen ham som Konservator ved den kgl. Maleri- og Skulptursamling i Bruxelles. C. har tillige udgivet en illustreret »Geschiedenis van Belgie« [Antwerpen 1845] og et Syngespil, >De dichter en zij'n droombeeld« [1872]. En samlet Udgave af hans Værker udkom i 10 Bd. [Antw. 1867—80]. (Litt.: Pol de Mont, *H. C.* [Haarlem 1883]). *A. I.*

Conscience-money [kå'nšensmåni] (eng.), »Samvittighedspenge«, anonymt indsendte Pengesummer, for hvilke man har bedraget Statskassen.

Consecutio (lat.), Følge, Slutning; *c. temporum* hedder i Grammatikken Læren om Tidernes Følge i Verberne, for saa vidt den er betinget ved Sætningernes indbyrdes Afhængighed (f. Eks. han siger, at han har gjort det; han sagde, at han havde gjort det, o. s. v.). *A. B. D.*

Conseil [kõsæ'j] (fr.), Raad, Raadsforsamling; i mere indskrænket Forstand bruges det som enstydigt med Statsraadet, i hvilket Suverænen fatter sine Beslutninger efter at have hørt sine Ministres Udtalelser. I Stedet for C. bruges hyppig Sammensætningen Geheime-C., eller Gehcime-Statsraadet, hvilket i den dansk-norske Stat efter Enevældens Indførelse var den gængse Betegnelse for hin Landets øverste Myndighed under den absolutte Arvekonge. Efter den nugældende danske Grundlov af 28. Juli 1866 kaldes det Medlem af Statsraadet, der fører Forsædet i samme og som Chef staar i Spidsen for Kabinettet, Konseilspræsident; efter Grundloven af 5. Juni 1849 var hans Titel Premierminister. Om det nuværende *Conseil d'état* eller Statsraad i Frankrig se Contentieux administratif. *C. V. N.*

Conseils de prud'hommes [kõsæjdprydå'm] se Arbejderdomstole S. 1057.

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Consénsus (lat.) se Konsens.

Conséntes dii (lat., de »samværende Guder«) kaldtes hos Romerne den øverste Gudekreds, der omfattede følgende 12 Guder og Gudinder: Jupiter, Juno, Vesta, Ceres, Diana, Minerva, Venus, Mars, Mercurius, Neptunus, Vulcanus, Apollo. Lignende Systemer af 12 store Guddomme fandtes hos Etruskerne og Grækerne; det romerske stemmede ganske overens med det græske og var afledet deraf. — Ved Foden af Capitolium laa paa en kunstig Terrasse foran Underbygningen til Kørevejen (*Clivus Capitolinus*) en Søjlehal (*Porticus deorum consentium*) med forgyldte Statuer af C. d.; denne Søjlehal blev 1834 funden i Ruiner og er nu genopført. Fra hvilken Tid den stammer, er ukendt; en Indskrift paa Arkitraven viser, at den er bleven restaureret i Aaret 367 e. Chr. *C. B.*

Conservatoire national des arts et métiers [kŏsærvatwa'rnasjâna'ldæzaremætie'] i Paris er en storartet, væsentlig polyteknisk Institution til Industriens Fremme med et aarligt Budget paa ca. 1/2 Mill. frc. Det kan føres tilbage til en af den berømte Mekaniker Jacques de Vaucanson anlagt Samling af Maskiner, Redskaber og Værktøjer, der efter hans Død (1783) gik over til den franske Stat. Samlingerne ere af denne blevne udvidede og fortsatte, saaledes at de nu ogsaa omfatte bl. a. Patentbeskrivelser, Fabrik- og Varemærker, Maskintegninger og færdige Industriprodukter. Fra 1812—74 var Institutionen forenet med en Tegneskole, og fra 1819 har den hver Vinter ladet afholde Forelæsninger, hvad der har udviklet sig til, at den nu har 14 ordinære Lærestole. *C. N.*

Consett [kå'nsęt ell. kənse't], By i det nordlige England, Durhamshire, med Stenkulsgruber, Jærnindustri og (1891) 8,200 Indb.

ConshohOcken [kənšo'ukən], By i den nordamerikanske Stat Pennsylvania, ved Schuylkill, har Valseværker, Støberier, Bomuld- og Uldfabrikker og (1890) 5,500 Indb. Lige overfor paa den venstre Bred ligger Fabrikbyen West-C. (Mingo) med (1890) 1,700 Indb. *S. B. T.*

Considérant [kŏsidərâ'], Victor Prosper, fransk socialistisk Forfatter og Politiker, født i Salins (Jura) 12. Oktbr. 1808, død i Paris 27. Decbr. 1893. C. var først Militær-Ingeniør, men tog som Kaptajn Afsked 1831 for helt at vie sig til Propagandaen for den Fourier'ske Socialisme. Han blev denne Retnings mest fremragende Discipel, brød med dens værste Fantasterier og skaffede den herved og ved sin ihærdige publicistiske og praktiske Virksomhed en Tid lang talrige Tilhængere. Foruden et stort Antal mindre og større Skrifter, navnlig i 1840'erne, har han forfattet denne saakaldte *Sociétaire*-Skoles Hovedværk: »Destinée sociale, exposition élémentaire complete de la théorie sociétaire« [»dédié au roi« ; 3 Bd. 1835—44; 2. Udg. 1851]. Efter Fourier's Død 1837 overtog han det Aaret i Forvejen grundlagte Tidsskrift »La Phalange, journal de la science sociale«, der fra Septbr. 1840 kunde udkomme 3 Gange ugentlig, takket være C.'s glimrende Talent som Journalist. 15. Juni s. A. var ogsaa det af ham ledede *Société pour la Propagation et pour la Réalisation de la Théorie de Charles Fourier* traadt i Virksomhed med en Driftskapital af ikke mindre end 700,000 frc. Selskabet besørgede blandt meget andet udgivet Fourier's »Œuvres complètes« [1841—45] og bidrog ogsaa ellers til at skaffe den societære Retning Indgang ikke blot i Frankrig, men ogsaa i adskillige andre Lande. I Aug. 1843 afløstes »La Phalange« af Dagbladet »La Démocratie pacifique«, der med C. som Chefredaktør snart vandt en betydelig Udbredelse ved sin Moderation. Som videnskabeligt Organ for den societære Retning udkom der ved Siden af, 1845—49, et Maanedsskrift, »La Phalange, Revue de science sociale«. Efterhaanden tilkæmpede C. sig en ikke ringe politisk Indflydelse, og 1848 indvalgtes han i den konstituerende Forsamling. 15. Oktbr. s. A. traadte ogsaa en af 115 Repræsentanter for franske societære Foreninger bestaaende *Congrès phalanstérien* sammen i Paris, og med Støtte i dennes Resolutioner kunde C — rigtignok uden Held — fremsætte for Nationalforsamlingen en Række socialpolitiske Reformforslag, hvoriblandt Ret til Arbejde og Eksistensminimum samt Tilladelse til Anlæg for private Midler af en »Phalange« i Nærheden af Paris. Efter Statskuppet styrtede den hele Bevægelse hurtig sammen. C. flygtede til Belgien og dømtes *in contumaciam* til livsvarig Forvisning, og hans Blad blev undertrykt (sidste Nummer udkom 30. Novbr. 1851). Imidlertid opgav C. ikke sine Planer. Det lykkedes ham fra Bruxelles af at vinde Tilhængere for Grundlæggelsen af en »Phalange« i Tejas, hvorfra han vendte tilbage 1853. Skriftet »Au Texas« [1854] gav Programmet, og 26. Septbr. s. A. stiftedes det »Europæisk-amerikanske Kolonisations-Selskab« med en *Mill. Doll.* i Grundkapital. Det begyndte kort Tid efter sin Virksomhed i Nærheden af Byen San Antonio i Tejas, men allerede C.'s Indberetning: »Du Texas. Premier rapport å mes amis« [1857] er holdt i en meget nedstemt Tone, og 1863 blev Phalangen opløst, efter at Sydstaternes Oprør havde paaskyndet dens Ruin. 1869 vendte C. tilbage til Frankrig, men deltog aldrig senere i noget Forsøg paa at realisere sine socialistiske Idealer. Længe før sin Død var han glemt. (Litt.: O. Warschauer, »Geschichte des Socialismus und Communismus im 19. Jahrh.«, II [1893]). *K. V. H.*

Consilia evangelica (lat.) se Evangeliske Raad.

Consilium (lat.), Raad, Raadslagning, Raadsforsamling (s. d.).

Consillum abéundi (lat.), det Raad at gaa bort, en Form for en Students Bortvisning fra et Universitet, i Alm. paa en vis Tid, i Modsætning til Relegation, der medfører Bortvisning for bestandig. *Cl. W.*

Consivia (lat., afl. af *conserere* »besaa, beplante«), Tilnavn til Gudinden Ops (s. d.). *C. B.*

Consolāto del Mare, et meget omfangsrigt og for nyere Søret grundlæggende Arbejde i katalansk Sprog, rimeligvis forfattet af en Privatmand i Barcelona i Tiden omkring 1370. Det samler i sig en stor Mængde søretlige Sædvaner og Lokalregler og bygger paa en ældre Samling, der vides at være brugt i Byen Tortosa 1279—94. Navnet C. d. M. har Samlingen faaet i Midten af 15. Aarh., fordi den anvendtes af Søretterne, hvis Dommere kaldtes *consules maris*. Den fulgtes oprindelig i det sydvestlige Europa og bredte sig derfra til Italien, Holland, England og videre. Der findes Udgaver af den af Capmany, Pardessus og Tr. Twiss; men en ny, kritisk Udgave savnes. *E. T.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Consols [kå'nsålz ell. kənså'lz] (eng.) er en kort Betegnelse for konsolideret eller funderet Statsgæld i Modsætning til den svævende. Oprindelig stammer Betegnelsen fra en Forandring, der i Aaret 1751 blev foretagen med den engelske Statsgæld. Denne var oprindelig — ligesom i adskillige andre Lande — ordnet paa den Maade, at der til hvert enkelt Statslaan, der stiftedes, henlagdes særlige Statsindtægter, hvoraf Rente og Amortisation betaltes. Alle Laan stiftedes under den Form, at Kreditor købte en aarlig Rente, der enten var ophørende *(terminal annuity)* eller stedsevarende *(perpetual annuity)*. Paa denne Maade var der efterhaanden opstaaet en Række af Aarsrenter, der vare forskellige i Henseende til Betalingsvilkaarene og hver funderede paa sine særskilte Indtægter. 1751 samledes de forskellige 3 p. Ct. Aarsrenter til en samlet Gæld, der kaldtes *Consolidated annuities* eller C. Aarsrenterne vare indskrevne i Regeringens »store Bog«, uden at der var udstedt egentlige Obligationer for dem. Først i den nyere Tid har man indført den Ordning, at Kreditor for sit Tilgodehavende kan faa udleveret Obligationer forsynede med Kuponer. Fra England har Benævnelsen C. bredt sig til andre Lande, f. Eks. til Preussen, hvor den særlig bruges om Statsobligationer, der ikke ere amortisable. *E. M.*

Consommé [kösåme'] (fr.), Kraftbouillon, stærk Suppe.

Con sordīno (ital.), »med Dæmper«, betegner Anvendelsen af et Apparat af forskellig Konstruktion for de forskellige Musikinstrumenters Vedkommende, ved Hjælp af hvilken Tonen dæmpes, dens Styrke formindskes, se Sordin. *S. L.*

Consortéria (ital.) (d. s. s. Kammeraderi) var i Aarene omkring 1870 et Spottenavn for det gammelliberale Parti i Italien, der vel skiftede Ministerier, men dog næsten uafbrudt holdt sig ved Magten. *E. E.*

Consórtes lítis se Litis consortium.

Consp. (lat.) paa Recepter, Forkortelse af *consperge*, bestrø (f. Eks. Piller).

Constable [kə'nstəbl] (eng.) (af samme Oprindelse som *connétable*). Foruden *the lord high c.*, som under de første normanniske Konger indtog en lignende Stilling som den franske *Connétable* og bl. a. præsiderede i Ridderretten *(court of chivalry)*, der havde Jurisdiktion over alle engelske Krigere i og uden for England — den sidste Indehaver af denne høje Stilling, Lord Eduard Stafford, henrettedes 1521, og nu besættes Embedet i selve England kun ved højtidelige Lejligheder saasom Kroninger, kongelige Jordfæstelser o. desl., hvorimod det i Skotland er arveligt i Familien Errol — havdes tidligere 2 Slags C.: Højkonstablerne *(the high c.)*, som siden 1284 beskikkedes til Bistand for Lordløjtenanterne og Sherifferne til Vedligeholdelse af den offentlige Orden i Grevskaberne og Forfølgelse af visse større Forbrydelser, saasom Landevejsrov, Indbrud o. desl., og almindelige C. *(the petty c.)* til Bistand for Fredsdommere og almindelig Politityeneste. Siden 1829, da Politiet omdannedes under Robert Peel, er der i London og efterhaanden ved senere Love over hele England ansat en talrig Stab af Politikonstabler med mange forskellige Grader. *C. V. N.*

Constable [kə'nstəbl], Archibald, skotsk Boghandler, (1774 —1827), grundlagde 1802 det berømte Tidsskrift »Edinburgh Review«. Han var Ven af Walter Scott og tillige dennes Forlægger. 1815— 24 udgav han 4.—6. Oplag af »Encyclopaedia britannica«. *I. S.*

Constable [kə'nstəbl], Henry, engelsk Digter (ca. 1555— 1614), studerede ved St. John's College (Cambridge) og kom som romersk Katolik i forskellige Vanskeligheder med Regeringen; 1592 udgav han »Diana«, en Samling Sonetter, der kom i forøgede Udgaver 1594 og 1598; sidstnævnte indeholdt ogsaa Digte af Sir Philip Sidney, der var hans gode Ven. C. har endvidere skrevet 4 Hyrdedigte til »England's Helicon« [1600], af hvilke »The Shepherd's Song of Venus and Adonis« er det bedst kendte. Hans Værker bleve udgivne 1859 af W. C. Hazlitt og »Diana« af Prof Arber i »English Garner«, Bd. II [1877]. *C. K.*

Constable [kə'nstəbl], John, engelsk Landskabsmaler, født 11. Juni 1776 i East Bergholt i Suffolk, død 30. Maj 1837 i London. C. kom 1800 ind i Londons Kunstakademi, hvor han især arbejdede under Reinagle. Han malede først Portrætter, men vendte sig snart mod Landskabsmaleriet, hvortil hans skønne Fødeegn og senere det idylliske Hampstead, hvor han opholdt sig fra 1820, gav ham rige Impulser og prægtige Motiver. Han vilde »prøve at male, hvad han saa, uaffektert og jævnt«, og hans Genialitet ligger netop i hans Evne til at gennemføre dette Formaal og gaa uden om det traditionelle »Vedute«-maleri og det konventionelt komponerede ideale Landskabsmaleri. Hans Billeder — man har over 100 — høre derfor til den moderne Landskabskunsts klassiske Værker. Særlig i Frankrig gjorde han, endnu i levende Live, stor Lykke; han vakte mægtig Opsigt paa Paris-Salonen 1824, Malere som Daubigny og andre af den senere Barbizonskoles Koryfæer saa i ham den rette Fortolker af Naturens Stemning og søgte som han at lede Luft og Lys inden for Billedets Ramme. C. kan derfor med en vis Ret regnes for Grundlæggeren af »le paysage intime«. Hans Malerier ere ofte enkle og jævne: en Eng, en Kornmark, en Trægruppe o. l.; men gennem den fortrinlige Behandling af Lys, Luft, Skymasser, den indgaaende Redegørelse for hver enkelt Genstands særlige Karakter og maleriske Virkning og den udmærkede Anslaaen af Hovedtonen i de kraftige Lokaltoners brogede Mylder gør han de simple Emner storladne og stemningsrige. 1829 blev C. Medlem af Londons Kunstakademi. Kensington-Museet ejer flere af hans Malerier, Londons Nationalgaleri »The cornfield« og »The valley farm«, i Louvre i Paris er han ligeledes godt repræsenteret. (Litt.: Leslie, *Memoir of the life of John C.* [Lond. 1842, med 22 Stik]; Brock-Arnold, *Gainsborough and C.* [Lond. 1891]). *A. Hk.*

Constabŭlus se Connétable.

Constans. Den yngste af Konstantin den Stores og Fausta's 3 Sønner, født 323 e. Chr., død 18. Jan. 350, blev 333 Cæsar og fik 2 Aar senere Italien, Afrika og de illyriske Provinser at bestyre. Ved Rigsdelingen 338 fik han tillige den øvrige Del af Balkanhalvøen med Undtagelse af Thrakien (Konstantinopel), men kom snart i Strid med sin Broder Konstantin om Afrika. Denne omkom imidlertid ved Aquileja 340, og hans Lande, Spanien, Gallien og Britannien, tilfaldt Sejrherren. I religiøs Henseende sluttede C. sig til det athanasianske

Parti og viste stor Intolerance mod de andre Sekter. Da han tillige var udsvævende og uduelig, stødte han Hæren fra sig, og da Livgardeanføreren Magnentius i Beg. af 350 rejste Oprørsfanen i *Augustodunum* (Autun), vandt han stor Tilslutning blandt Soldaterne. C. maatte flygte, men dræbtes i Helena (nu Elne) ved den spanske Grænse. *M. M.*

Constans II, østromersk Kejser, (641—68), Sønnesøn af Kejser Heraclius, besteg Tronen i en Alder af 12 Aar, efter at Folket og Soldaterne havde afsat hans Forgænger Herakleonas. Foruden af talløse Kampe med Araberne og Slaverne optoges hans Regering af en Strid med det romerske Episkopat, der endog gik saa vidt, at han 653 lod Pave Martin I fængsle og forvise til Krim. Da han paa Grund af sin Grusomhed havde gjort sig forhadt i Konstantinopel, forlod han 661 sin Hovedstad for først at drage til Athen og Aaret efter til Italien, hvor han kæmpede med Longobarderne i Benevent. Senere gik han til Sicilien og bosatte sig i Syrakus, i hvilken By han myrdedes. *M. M.*

Constans [kōstā'], Jean Ant. Ernest, fransk Statsmand, er født 3. Maj 1833, studerede først Retsvidenskaben, men drev derefter i flere Aar Handelsforretninger i Spanien. Efter sin Tilbagekomst til Frankrig blev han ansat ved Retsfakultetet i Douai og senere i Toulouse; valgtes her 1871 til Byraadet og virkede som Mairens Medhjælper til at indføre Lægmands-Undervisning i de kommunale Skoler. Under den reaktionære Regering 1873 fik han Afsked og blev da paa ny Advokat. 1876 valgtes C. til Deputeretkamret som Republikaner og blev senere stadig genvalgt; han erklærede Republikken for den eneste Statsform, der var et Demokrati værdig, men stillede samtidig Republikanerne den Opgave at uddanne sig til et Regeringsparti. Efter de ny Valg 1877 sluttede C. sig derfor til Opportunisterne, blev i Decbr. 1879 Understatssekrctær i Indenrigsministeriet og i Maj 1880 selv Minister indtil Novbr. 1881. Han oplraadte med stor Kraft over for det revolutionære Partis paatænkte Demonstration til Minde om Paris-Kommunens Oprør, men ikke mindre ved Gennemførelse af Dekretet om de gejstlige Ordener, særlig ved Udvisning af Jesuitterne. Ogsaa ledede han Valgene 1881 til en afgjort Sejr for Republikanerne, men fik dog ikke Sæde i Gambctta's Ministerium. 1884 stillede han Forslaget om at vælge Deputeretkamret ved Listeafstemning, hvad ogsaa vedtoges n. A., men paa ny tilbagekaldtes 1889. I Mellemtiden gik C. i særligt diplomatisk Hverv til Kina i Juni 1886 og var derefter Generalguvernør i Bagindien indtil Decbr. 1888. Som Indenrigsminister fra Febr. 1889 bekæmpede han med Kraft Boulanger's Agitation og opløste Patriotliguen; hans Afgang i Febr. 1890 medførte snart Ministeriet Tirard's Opløsning, og C. blev da paa ny Minister indtil Febr. 1892 og bidrog væsentlig til at sikre Republikken. Boulangisterne gjorde Gengæld ved at rette de voldsomste Angreb og mest nærgaaende Beskyldninger imod C., endog for ligefrem forbryderske Handlinger, og da dette endog gentoges i Deputeretkamret, tog han sig selv til Rette og pryglede det paagældende Medlem for Foden af Talerstolen 19. Jan. 1892. I Virkeligheden tandt denne voldsomme Færd almindeligt Medhold. I Decbr. 1889 valgtes C. til Senator, men har siden sin Afgang som Minister holdt sig meget tilbage og langtfra spillet den politiske Rolle, som hans Fortid syntes at give ham Udsigt til. *E. E.*

Constant [kōstā'], Benjamin, fransk Maler, er født 10. Juni 1845 i Paris. Han fik sin første Kunstuddannelse i Toulouse og studerede i Paris under Cabanel. Efter at have gjort Lykke med »Hamlet« [1869], som Staten købte, og Allegorien »For sent« vendte han sig under Indflydelse fra Fortuny's farverige Kunst (»Vicaria«) mod en anden Stof kreds; han rejste til Spanien, sluttede sig i Granada til Tissot's Gesandtskab til Sultan Muhamed, gjorde Studier i Marokko og Algérie og udstillede, paa Grundlag af disse, farvestraalende Billeder, der gentagne Gange indbragte ham Medailler paa Salonen. Omsvinget i C.'s Kunst betegnedes ved Arbejder som det i koloristisk Henseende meget virkningsfulde »Marokkanske Fanger«, »Haremskvinder i Marokko« [paa Salonen 1874] og »Janitshar og Eunuk« [1875]. Fra næste Aar er Hovedværket »Muhamed II's Indtog i Konstantinopel« (Mus. i Toulouse) med dets energiske Foredrag, kraftige Farvevirkning og stærkt realistiske Karakteristik. Senere har C. malet »Emirens Favoritter« [1879], »Herodias'es Datter« [1881], »Christus i Graven«, »Begravelsesdag i Marokko« [1889] og »Beethoven's Maaneskinssonate« [1890], desuden dekorative Billeder for Sorbonne og Hôtel de ville i Paris (her: »Paris indbyder Verden til sine Fester«). Han har ogsaa udført Portrætter, saaledes et fortrinligt Billede af en Fru Glänzer (i New York). *A. Hk.*

Constant de Rebecque [kōstādrøbæ'k], Henri Benjamin, altid kaldt Benjamin Constant, fransk Politiker og Forfatter, født 23. Oktbr. 1767 i Lausanne, død 8. Decbr. 1830 i Paris. Han fulgte 1774 med sin Fader, der var Oberst i hollandsk Tjeneste, til Holland, opdroges 1776—81 i Bruxelles og studerede senere i Erlangen og Oxford. Under et Ophold i Paris 1787 havde han en Kærlighedsforstaaelse med en langt ældre Kvinde, Mad. de Charrière, hvilket afgav Grundlag for hans senere Fortælling »Adolphe«. 1788—94 var han Kammerherre hos Hertug Karl Vilhelm af Brunsvig og kom 1795 til Paris, hvor han særlig knyttede sig til Mad. de Staël og til de maadeholdne Republikanere (M. Chenier, Daunou o. fl.). Han mødte 1796 for de 500's Raad og krævede fransk Borgerret til alle dem, der ligesom han selvstammede fra de ved det nantiske Edikt forviste Hugenotter. Han var med at grundlægge den konstitutionelle Klub, fulgte Talleyrand's Ledelse og udtalte sig i flere Flyveskrifter med lige Styrke mod Despoti og Anarki, samt om Nødvendigheden af, at alle Partier samledes om Direktoriet. Efter 18. Brumaire 1799 blev C. optagen i Tribunatet og viste baade Selvstændighed og Frisind, men blev derfor ogsaa fjernet i Jan. 1802 ved den saakaldte »Udrensning« eller Afskumning, som Mad. de Staël med Rette betegnede den. 1803 fulgte han sin Veninde i hendes Forvisning, drog senere til Weimar, hvor han gjorde Bekendtskab med Tysklands store Digtere, og Gottingen, hvor han 1808 ægtede Charlotte Mahrenholtz, en Kusine af Fyrst Hardenberg. 1814 kom han tilbage til Frankrig, sluttede sig til Bourbon'erne, fordi han troede

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

paa det konstitutionelle Systems Sandhed, men maatte snart tage Ordet imod den ny Lov om Censur. Han skrev i »Journal des Debats« imod Napoleon endnu 19. Marts 1815, Dagen før hans Indtog i Paris, og sammenstillede ham med Attila og Dschingischan, men modtog dcg en Plads i Statsraadet og medvirkede væsentlig til Affattelsen af den ny Forfatning (Tillægsakten af 23. Apr.). Han maatte derfor senere gaa til England, hvor han skrev »Adolphe« [udg. 1816, 3. Udg. 1824, norsk Oversættelse af Hj. Christensen, Chra. 1894]; fik 1816 Lov at vende hjem og valgtes 1819 til Deputeretkamret. Baade her og i de frisindede Blade var C. en ufortrøden Talsmand for de politiske Friheder og blev en af Grundlæggerne af den liberale Doktrinarisme. Han var 1830 virksom for at fremme Kongemagtens Overdragelse til Ludvig Filip og fik til Løn af denne en betydelig Pengesum (200,000 frc.) for at redde sig ud af Pengeforlegenheder som Følge af Spillegæld, men optraadte dog snart som Oppositionsmand, fordi den ny Regering ikke gik vidt nok i sine Fremskridt. En stor Del af hans Smaaskrifter udkom samlet i »Collection complete sur le gouvernement représentatif« [4 Bd. 1817—20] og senere i »Cours de politique constitutionnel«, udg. af Ed. Laboulaye [2 Bd. 1861, ny Udg. 1872]. Desuden skrev C. et omfattende Værk: »La religion considérée dans sa source, ses formes et ses développements« [5 Bd. 1824—31], hvortil slutter sig »Du polythéisme romain considéré dans ses rapports avec la philosophie grecque et la religion chrétienne« [2 Bd. 1833]. Hans Taler udgaves 1828—33 i 3 Bd.; hans Brevveksling 1844 og hans Breve til Mad. Récamier (1807—30) 1881; endelig hans »Lettres de B. C. å sa famille« [1775—1830] i med hans »Journal intime« 1888. Hans »Œuvres politiques« udkom 1875. *E. E.*

Constantia (lat.), »Karakterfasthed«. Flere af Kejser Claudius'es Mønter bære Billedet af en siddende eller staaende Kvindeskikkelse med Omskriften *C. Augusti* o »Kejserens Karakterfasthed«, der sandsynligvis ligesom andre personificerede kejserlige Dyder (jfr. Concordia) er bleven dyrket som Gudinde. *C. B.*

Constantia, Landskab i Kaplandet, 11 Km. i S. f. Kapstaden og ved den sydøstlige Fod af Tafelbjærget. Den er berømt for sine Vine. Der er kun tre Godser, i hvis Haver den fortrinlige C.-Vin vokser: Høj- (Van Reenen), Stor-(Cloete) og Lille-C. (Coligne). *C. A.*

Constantina, By i det sydvestlige Spanien, Provins Sevilla (Andalusien), ved Sierra Morena's sydlige Affald, har Sølvminer og (1887) 12,000 Indb., der drive betydelig Handel med Vin, Brændevin og Eddike.

Constantine [kostati'n], det østligste Departement i den franske Koloni Algérie, begrænses mod Nord af Middelhavet, mod Vest af Dep. Alger, mod Syd af Sahara og mod Øst af Tunis. 191,527 □ Km. med (1891) 1,714,500 Indb. Det deles som alle de algierske Departementer i et *Territoire civile* (58,754 □ Km.) og et *Territoire militaire* (132,773 □ Km. med 170,600 Indb.). Det første inddeles atter i 7 Arrondissements: Batna, Bona, Bougie, C, Gelma, Philippeville og Sétif, det sidste i 4 Divisioner. Hovedstaden C. ligger paa et Kalkplateau (665 M.), der paa de tre Sider falder stejlt ned mod Floden Roumel's Dal, medens det imod Sydvest er forbundet med de lige overfor liggende Bjærge ved en naturlig Dæmning. (1891) 46,600 Indb., hvoriblandt 15,000 Europæere og talrige Jøder. C. er Sædet for Departementets civile og militære Øvrigheder, øverste gejstlige og dømmende Myndigheder. Byens Fysiognomi er meget forskelligt efter de Folkeslag, der bebo de enkelte Dele. Den nordlige Del indtages af det højtliggende Citadel (Kasbah), de militære Etablissementer og det europæiske Kvarter med dets lige, velbyggede Gader, i Midten bo Mzabitterne, imod Syd træffer man Arabernes Kvarter, med dets Labyrint af snævre Gader, der dog overtræffes i Usselhed af Jødekvarteret mod Øst. Af Bygninger mærkes talrige Moskeer, en katolsk og en protestantisk Kirke, den jødiske Synagoge og et stort fransk-arabisk College. Byens Industri er nu kun ubetydelig; derimod er Handelen med Korn, Mel, Uld, Silke, Frugt og Vin betydelig paa Grund af de talrige Jærnbaner, der sætte C. i Forbindelse med Alger, Philippeville, Bona, Tebessa og Biskra. Selve Plateauet er vandløst, hvorfor allerede Romerne anlagde en Bro med en Akvædukt over Roumel's 120 M. dybe Kløft til den modsatte Højde Mansurah; denne Bro styrtede dog sammen 1857, hvorfor Franskmændene anlagde en ny. C. var allerede en berømt By i det gamle Numidien under Navn af Cirta og paa Grund af sin Beliggenhed anset for uindtagelig. Under Romerherredømmet sank dens Anseelse, indtil Cæsar skænkede den til Sittius, der anlagde en romersk Koloni, hvorfor den fik Navn *Colonia Sittianorum*, som den beholdt, indtil den under Konstantin den Store omdøbtes til Constantina. I Middelalderen havde her de rige Købmandshuse i de italienske Handelsrepublikker deres Kontorer. Under Tyrkerne var den Sædet for en Beg; selv efter at Franskmændene havde erobret Algérie, hævdede C. endnu i lang Tid sit Renommé for Uindtagelighed, indtil den 13. Oktbr. 1837 stormedes efter en yderst haardnakket Kamp af Franskmændene under Marskal Vallée. *C. A.*

Constantinsborg, oprindelig Stadsgaard, Hovedgaard i Ning Herred, 8 Km. S. V. f. Aarhus, tilhørte i 15. Aarh. Slægten Lykke. Frederik II erhvervede den 1581 ved Mageskifte. Frederik III overlod den efter 1660 til den hollandske Bankierfamilie Marselis, som fik store Godser i denne Egn, og den første Ejer kaldte den efter sig C. Hans Enke, Sofie Elisabeth Charisius, oprettede 9. Decbr. 1703 af C. et Stamhus, som 1741 gik over til Slægten Charisius og 1787 til den rigsgrevelige Slægt Fædder Charisius. 1796 blev C. substitueret med en Kapital af 193,251 Rdl. og kom i privates Hænder. C. tilhører nu (1895) Generalkonsul Pontoppidan. — Dennu til Dels tørlagte Brabrand Sø naaede tidligere helt op til C, fra hvis Have der havdes en prægtig Udsigt over Søen. *B, L.*

Constantinus se Konstantin.

ConstantIUS I Chlorus (fuldstændig: Flavius Valerius C. Chlorus o: den Blege), født ca. 250 e. Chr., død 25. Juli 306, var Søn af en fornem Sardaner, Eutropius, og Claudia, Kejser Claudius II's Niece. Ved sin Dygtighed vandt han de illyriske Kejseres Gunst og blev af Diokletian udnævnt til Maximian's Medregent som Cæsar. I.

Marts 293 indførtes han af Maximian, der efter Diokletian's Bud havde adopteret ham, i sin ny Værdighed og ægtede samtidig hans Stifdatter Theodora efter at have skilt sig fra sin første Hustru Helena, en syrisk Kvinde af lav Æt. Gallien og Britannien udgjorde C.'s Del af Riget; men den sidste Provins var i Hænderne paa Usurpatoren Carausius (s. d.), og først efter hans Mord lykkedes det 296 at vinde den tilbage til Romerriget. Fra sin Hovedstad Augusta Trevirorum (Trier) styrede C. sine Lande med udmærket Dygtighed. Alamannerne, der vare trængte dybt ind i Gallien, slog han fuldstændig ved Langres 298, Frankerne trængtes ud af Batavernes Land, og Rhingrænsen fra Mainz til Bodensøen dækkedes ved ny Skanser. Ogsaa indadtil søgte han at læge de Saar, Borgerkrigene og Germanernes Indfald havde slaaet, og den store Kristenforfølgelse, der 303 rasede i hele det øvrige Rige, mistede ved C.'s Maadehold og Mildhed sin Brod i hans Lande. Da Diokletian og Maximian 305 nedlagde Regeringen, rykkede C. og hans Kollega Galerius op til Auguster, saaledes at C. dog beholdt Forrangen. Men allerede Aaret efter døde han i Eboracum (York) paa et Tog mod Picterne i Skotland. *M, M.*

Constantĭus II, romersk Kejser, Konstantin den Store's og Fausta's næstældste Søn, født 317 i Sirmium, død 3. Novbr. 361. 323 udnævntes han til Cæsar, og 335 overlod Faderen ham Bestyrelsen af Rigets østligste Provinser. Foruden ham og hans Brødre fik ogsaa 2 af hans andre Slægtninge Ledelsen af forskellige Rigsdele, og C, der var misfornøjet over dette, stod bag ved et Soldateroprør efter Konstantin's Død 337, i hvilket saa godt som hele Kejserfamilien ryddedes af Vejen. Ved den paafølgende Rigsdeling 338 fik han Ægypten, Besiddelserne i Asien og Thrakien med Konstantinopel. I religiøs Henseende opgav han Faderens Tolerance over for Hedenskabet uden dog ligefrem at forfølge Hedningerne. 341 udstedte han saaledes et Edikt mod »Ofringernes Daarskab« og »Overtroen«, som Hedenskabet officielt kaldtes, og senere (353) paabød han endogsaa Templernes Lukning. Kristendommen var saaledes gjort til Statsreligion. Inden for Kirken sluttede C. sig til Arianismen og optraadte strengt mod anderledestroende; Athanasius maatte f. Eks. to Gange forlade Alexandria. Ydre Tryk tvang ham dog stundom til at begunstige Arianerne, og Kirkens Enhed kunde han ej skabe. Udadtil var han næsten ganske optagen af Krigen med Perserne, der gjorde gentagne Indfald i Armenien og Mesopotamien. C. led et stort Nederlag mod dem ved Singara 348; men da de trods flere Forsøg ikke mægtede at tage Fæstningen Nisib, døde Krigen efterhaanden hen og endte (350) samtidig med, at C. maatte vende sig mod Usurpatoren Magnentius (se Constans). Trods flere Vanskeligheder lykkedes det C. at slaa ham ved Mursa i Nærheden af Sava 351; de frafaldne Lande straffedes med frygtelig Grusomhed, og Magnentius dræbte sig selv 353. Hele Riget var nu samlet paa een Haand, men C. kunde ikke paa samme Tid holde Frankerne tilbage fra Gallien og Perserne fra de asiatiske Provinser. Allerede 351 havde han derfor taget sin Fætter Gallus til Medregent og overladt ham Østen; hans Valg havde imidlertid ikke været heldigt, thi Gallus viste stor Uduelighed og blev snart efter henrettet. Nu udnævnte C. 355 sin anden Fætter Julian, der nær havde maattet dele Broderens Skæbne, til Cæsar i Gallien. Selv kæmpede han i Donaulandene og mod Perserne, der 358 atter havde begyndt Krigen. Julian havde i Mellemtiden vist stor Dygtighed i Gallien, og af Misundelse og for at svække ham fordrede C, at han skulde sende Tropper til Østen. Julian var villig, men Soldaterne vægrede sig og udraabte ham til Augustus. Han forsøgte først en fredelig Ordning; men da C. ikke vilde give efter, trængte han ind i Illyrien. C. ilede imod ham, men døde undervejs i Lilleasien. *M. M.*

Constanza (Constanta), tidligere Køstendsche, By i Kongeriget Rumænien, Landskabet Dobrudsha ved det sorte Hav. Den er Endepunktet for Jærnbanen fra Tschernavoda til det sorte Hav og j har (1890) 8,000 Indb. Dens Beliggenhed som . den eneste Havnestad i Dobrudsha giver den ikke ubetydelig Handel, der særlig bestaar i Udførsel af Byg, Hørfrø, Faar, Uld og Læder. Fra C. til Tschemavoda ved Donau ligger den gamle , Trajansvold. I Nærheden findes Ovid's Forvisningssted Tomi. 1857 forefaldt her en Træfning mellem Russerne og Tyrkerne. *C. A.*

Constipantĭa d. s. s. *obstipantia*, Stoppemidler ! (s. d.).

Constituante [kostitya't] (fr.) (*assemblée*), kon-'. stituerende (Forsamling).

Constitucion (tidligere Nueva Bilbao), Havnestad i Provinsen Maule i Chile, ved Rio Maule's Munding, blev grundlagt 1794, er regelmæssig bygget, har Dampsavskærerier, Skibsværfter, Udførsel af Korn, Kød, Ost, Sten og Bygningstømmer og (1885) 6,533 Indb. Ingen Jærnbaneforbindelse.

Constitŭens kaldes indifferente Stoffer, som bruges ved Lægemidlernes Tilberedning for at bringe det virksomme Stof i en eller anden ønsket Form. Til Pulvere bruges hyppig Sukker som C., til Miksturer Vand, til Piller Altæarod, til Salver Fedt etc. etc. *A. B.*

Constituição, By i det sydlige Brasilien, Provins Sao Paulo, beliggende ved Piracicaba's Strømfald, har Kaffeplantager, en smuk Kirke, et Hospital og 5,000 Indb.

Constitutĭo (lat.) er Navnet paa de af de romerske Kejsere udstedte Forordninger og trufne Retsafgørelser, hvad enten de som Edikterne og Mandaterne vare Forordninger og Instrukser af almindeligere Indhold eller som Dekreterne og Reskripterne kun vare Afgørelser af enkelte Tilfælde. Som udgaaede fra den enevældige Kejser havde C. Lovskraft og vare almindelig retsforbindende, naar de ikke udtrykkelig vare indskrænkede til at gælde for det enkelte Tilfælde (*C. personalis*). Kejser Theodosius II samlede Aar 429 e. Chr. en Codex af alm. kejserlige C. fra Konstantin's Tid (*Codex Theodosianus*). Berømtere er dog Justinian's Codex af C. i *Corpus juris* (s. d.). *K. B.*

Constitutio criminalis Carolina eller »die peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V« (ofte i al Korthed kaldet »Carolina« og betegnet ved Bogstaverne CCC eller PGO), en 1532 paa Rigsdagen i Regensburg vedtagen Lov for hele det tyske Rige, gav dels — og derpaa var Hovedvægten lagt — Regler for den kriminelle Rets-

Artikler, der savnes under C, maa søges under IL.

pleje (hvorledes der skulde procederes *in criminalibus*), dels en Række Bestemmelser vedrørende den materielle Strafferet, bl. a. om hvorledes en hel Del grovere Forbrydelser skulde straffes. Carolina, der er den første fælles-tyske Straffelov, havde i øvrigt — ifølge et i dens Fortale taget Forbehold — kun subsidiær Gyldighed over for den i de enkelte Dele af Riget gældende partikulære Ret; imidlertid trængte den dog til Trods herfor ind overalt hele Riget over og dannede i de følgende tre Aarhundreder Grundlaget for hele den tyske Strafferet. Til sidst var dog dens Herredømme kun rent formelt, idet dens Bestemmelser gennem Praksis efterhaanden vare blevne omdannede i en meget væsentlig Grad. Carolina, der bygger dels paa Romerretten, dels paa den ældre tyske Strafferet, navnlig de forskellige partikulære »Halsgerichtsordnungen«, bl. a. >Die Bamberger Halsgerichtsordnung« fra 1507 *(mater Carolinae)*, har Ord for at udmærke sig ved et klart, bestemt og letfatteligt Sprog. Derimod kan man ikke rose den for Mildhed. Som et ægte Barn af sin Tid har den et helt Arsenal af grusomme Straffe i Beredskab for Forbryderne, saasom Baal og Brand, Drukning, levende Begravelse, Radbrækning, Partering i fire Dele, Udskæring af Tungen o. s. v. (Af Udgaverne af Loven kan nævnes den af Zöpfl foranstaltede, der udkom i 3. Opl. 1883). *K. G.*

Constitutionel, Le [løkŏstitysjånæ'l], et 1815 (i Beg. under Navnet »L'indépendance«) startet parisisk Blad, af liberal bonapartistisk Farve; det har stillet sig i bestemt Opposition til Absolutismen og *l'ancien regime.*

Constitutionelle, Den, norsk Blad, se Den Constitutionelle.

Constitutiōnes apostōlicae se Apostoliske Konstitutioner.

Constitutio Valdemariāna eller Valdemari kaldes af nyere Historikere en Bestemmelse, som Hertug Adolf af Slesvig fik Christian I til at stadfæste 1448, da der var Udsigt til, at han vilde blive valgt til Danmarks Konge, og som lød saaledes: »Item skal Hertugdømmet Sønderjylland aldrig forenes med Danmarks Rige og Krone, saaledes at een bliver Herre over begge<. Under den slesvig-holstenske Strid blev der fra tysk Side lagt megen Vægt paa denne Bestemmelse, der havde sin positive Udfyldelse i Løftet fra 1460 om, at Slesvig og Holsten altid skulde blive »udelte sammen«; fra dansk Side blev derimod C. V.'s Ægthed bestridt, især af Werlauff [»Antislesvig-holstenske Fragmenter«, II, 1848], dog næppe med tilstrækkelig Grund, Bestemmelsen er aabenbart en Artikel af den Haandfæstning, som den sønderjydske Hertug Valdemar maatte udstede ved sit Valg til Konge 1326, og det er let forstaaeligt, at Grev Gerhard af Holsten, der satte ham paa Tronen, ved en saadan Bestemmelse har villet udelukke den i dette Øjeblik saa nærliggende Forening mellem Hertugdømmet og Kongeriget. Paafaldende er det ganske vist, at Artiklen ikke findes i den Afskrift af Valdemar's Haandfæstning, hvorfra denne nu ene kendes; men denne er først tagen ved Aar 1500, og paa den Tid er det vel tænkeligt, at man bevidst har udeladt denne Bestemmelse, som j var ret ubekvem, efter at 1460 Slesvig (samt Holsten) virkelig havde faaet samme Herre som Kongeriget; i Sammenhæng dermed staar saa, at selve j den originale Haandfæstning er forsvunden, medens ellers alle Haandfæstningerne omhyggelig ere bevarede. *Kr. E.*

Constitūtum, romerretligt Udtryk for et formløst, men dog forbindende Løfte om at betale sin egen eller en andens Gæld. I første Fald tales om et *pactum constituti debiti proprii,* hvilket paa forskellig Maade kunde forstærke, sikre eller forandre det oprindelige Skyldforhold. I sidste Fald tales om et *pactum constituti debiti alieni,* hvilket altsaa betyder det samme som en Kaution for en andens alt stiftede Gæld. *E. T.*

Constitlitum **possessorĭum,** Betegnelse for det Forhold, at en Person, der hidtil har besiddet en Ting paa egne Vegne, gaar over til at besidde i den paa en andens Vegne. Eksempel derpaa foreligger, naar nogen sælger noget ham tilhørende, men samtidig lejer eller laaner det. Modstykket dertil er *brevi manu traditio* (s. d.). *E. T.*

Constrictor kaldes en Muskel, der er saaledes anbragt i Væggene af et kanalformet Hulrum, at den ved sin Sammentrækning kan forsnævre dette (f. Eks. *C. pharyngis*, se Svælg). *S. B.*

Constringentia, Lægemidler, der kunne faa Vævene til at trække sig sammen, altsaa ganske tilsvarende til Adstringentia (s. d.). *Lp. M.*

Consualia (lat.), Fest for Consus (s. d.).

Consuégra (Romernes *Consaburum*), By i det mellemste Spanien, Provins Toledo (Ny-Kastilien) i la Mancha, ved Amarguillo og ved Foden af en efter Sigende af Trajan bygget Bjærgfæstning, har (1887) 7,600 Indb., der drive nogen Industri og Handel, især med Muldyr, og Rester af et romersk Amfiteater. Septbr. 1891 led C. meget ved Oversvømmelser. *H. W.*

ConSUlåriS (lat.), en forhenværende Konsul. Saaledes kaldtes i Rom alle de, der havde beklædt Statens højeste Embede; de dannede den anseteste og indflydelsesrigeste Gruppe i Senatet, idet de voterede først i alle Sager. I Kejsertiden gaves Navnet som en blot Titel, der medførte høj Rang. *A. B. D.*

Consulta (ital., sp.), raadgivende Forsamling; Statsraad.

Consus (lat.), romersk Gud. C. synes oprindelig at have været en landlig Frugtbarhedsguddom og Husdyrenes Skytsgud; han dyrkedes af Bønder og Hyrder, som bragte ham Høstofre og paa hans Festdage lode deres Træk- og Lastdyr have fri og smykkede dem med Blomster. I Rom havde C. et underjordisk Alter i Circus Maximus, hvor hans Hovedfest (*Consualia*) fejredes 15. Decbr. med Ofre og Heste- og Muldyrvæddeløb; et almindeligt Sagn (som i alt Fald til Dels skyldes en falsk Etymologi: C. afl. af *consilium,* »Raad«) fortalte, at Consualia vare indstiftede af Romulus efter C.'s Raad, for at Romerne kunde røve Sabinerinderne, som strømmede til for at tage Del i Festen. Paa Aventinerhøjen fandtes et Tempel for C, bygget 293 eller mulig 272 f. Chr.; her fejredes andre, mindre ansete, Fester. I Folkets Bevidsthed traadte C. tidlig i Baggrunden; kun de nævnte Fester synes derefter at have vedligeholdt Mindet om ham. Det er derfor forklarligt, at romerske Forfattere sædvanlig identificerede C. med Poseidon Hippios (s. d.), der ligesom C. flere Steder fejredes med Hestevæddeløb. *C. B.*

Cont., Forkortelse af *contusus* (s. d.).

Artikler, der savnes under C, maa søges under IL.

Contades [kõta'd], Louis Georges Erasme, fransk Marskal, (1704—93), traadte ind i Hæren 1720 og udmærkede sig særlig i Italien 1734 ved Forsvaret af Befæstningen Colorno, som han med en ubetydelig Styrke forsvarede mod en uforholdsmæssig Overmagt. 1745 naaede han Generalløjtnantsrang, kæmpede 1757 ved Hastenbeck og 1758 ved Krefeld. Efter Clermont's Nederlag her fik han Overkommandoen over Hæren i Tyskland, og efter at det var lykkedes ham at trænge Hertugen af Braunschweig tilbage paa den højre Rhinbred, forfremmedes han til Marskal af Frankrig. Han trængte efter Broglie's Sejr ved Bergen frem gennem Hessen og Westfalen til Weser, men tabte 1759 Slaget ved Minden mod Hertugen af Braunschweig, hvilket Nederlag gav Anledning til hans Fjernelse fra Overkommandoen, der gaves til Broglic. *B. P. B.*

Contagium se Smitte.

ContangO se Report.

Contarii se Contus.

Contarini, venetiansk Adelsfamilie, som nedledte sin Herkomst fra en af de 12 Slægter, der 697 valgte den første Doge. Blandt dens Medlemmer kunne, foruden en Række Statsmænd, lærde og Kunstnere, fremhæves 8 Doger: 1) Domenico I C, Doge 1043—71. Han opbyggede Markuskirken i dens nuværende Skikkelse, opførte desuden flere Klostre og kæmpede heldig med Ungarn, fra hvem han erobrede Zara. 2) Giacomo C., Doge 1275—80. Tvang Ancona til at underkaste sig Venezia's Supremati, dæmpede forskellige Oprør i Istrien og paa Kreta og skaffede Republikken en betydelig Magtudvidelse i Romagna'en og hinsides Adriaterhavet. 3) Andrea C, Doge 1367—82, der 1355 havde siddet mellem Marino Falieri's Dommere, førte en heldig Krig mod Padova og dæmpede flere Oprør i de undertvungne Lande. Størst Fortjeneste indlagde han sig dog ved at tilendebringe en mere end 100-aarig Krig med Genova, som han efter Søslaget ved Chioggia 1379 tvang til Fred og Anerkendelse af Venezia's Overherredømme paa Havet (1381). Den taknemmelige Republik lod hans Sejrsindtog male i Dogepaladset af Paolo Veronese, i og ved hans snart paafølgende Død (5. Juni 1382) hædrede den ham mod tidligere Skik og Brug ved en Ligtale paa Statens Bekostning. 4) Francesco C., Doge 1623—24. 5) Nicola C., Doge 1630—31, Forfatter af forskellige historiske og statsretlige Skrifter, blandt hvilke kunne nævnes en utrykt *Istoria Veneziana*, der udførlig behandler Tidsrummet 1597—1628, og *Modo della elezione del' serenissimo principe di Venezia* [Rom 1630]. 6) Carlo C, Doge 1655 — 56, førte en heldig Sø-krig mod Tyrkerne, hvem Admiralen Mocenigo tilføjede et stort Nederlag i Dardanellerne. 7) Domenico II C, Doge 1659—75, maatte trods Morosini's tapre Forsvar 1669 afstaa Kreta til Tyrkerne. 8) Ludovico C. havde været Republikkens Repræsentant ved Underhandlingerne om den westfalske Fred og blev 1676, uagtet Adelen søgte at hindre det, valgt til Doge ved Folkets Hjælp; død 1684. *M. M.*

Contarini, Gasparo, Venetianer af fornem Byrd, (1483—1542). Efter at have nydt en udmærket Opdragelse begyndte han en glimrende Løbebane som Statsmand, var 1521 Venezia's Gesandt paa Rigsdagen i Worms og bragte 1525 Forsoning i Stand mellem Kejser Karl V og Pave Clemens VII. Men C. var ogsaa en alvorlig religiøs Natur, i Grunden evangelisk sindet, med aabent Blik for adskillige af den kirkelige Tilstands Mangler, om han end var og blev romersk Katolik. 1535 gjorde Poul III ham til Kardinal; men han fornægtede heller ikke i denne Værdighed sin Overbevisning om, at Rom kun med Kraft kunde modarbejde Reformationen ved selv at reformere, og indgav 1538 et frimodigt *consilium de emendanda ecclesia*, der senere (1559) blev sat paa Indeks. Han forlangte praktiske Forbedringer, særlig Pavemagtens Begrænsning, og tillagde de dogmatiske Forskelle mindre Betydning. Han skulde dog selv erfare deres Rækkevidde paa Rigsdagen i Regensburg 1541, hvor han som pavelig Legat deltog i den der afholdte Religionssamtale. Skønt man her kom hinanden nærmere end nogen Sinde før (saaledes i Retfærdiggørelseslæren, hvor C.'s evangeliske Retning gjorde sig gældende), opnaaedes der dog langtfra Enighed. Hans egen Rettroenhed blev mistænkeliggjort; skuffet og harmfuld paa Protestanterne vendte han tilbage til Italien, og Aaret efter døde han. Hans mandige, rene og milde Karakter anerkendes nu almindelig. — Hans Værker ere udgivne i Paris 1571 og (delvis katolsk tillavede) Venezia 1589. (Litt.: Th. Brieger, »G. C. und das Regensburger Concordienwerk« [Gotha 1870] og i »Stud. u. Krit.« [1872]; Christoffel i »Zeitschrift f. hist. Theol.« [1875] og F. Dittrich, »Regesten u. Briefe des Kardinals C.« [Braunschweig 1885] og »Nachträge i Hist. Jahrbucher des Görresgesellschaft« [1887]). *J. P. B.*

Contarini, Giovanni, venetiansk Maler, født og død i Venezia (1549—1605), studerede først Lovkyndighed, men uddannede sig senere i Malerkunst, særlig under A. Vittoria's Vejledning. Han var en habil Efterligner af Tizian og tog senere Palma Giovine til Forbillede. 1580 kaldtes han af Kejser Rudolf II til Wien, hvor han især blev sysselsat med Portrætkunst. Det er dog mest hans historiske Arbejder, kirkelige og mytologiske, med deres dekorative Sving, der have sikret C. et Navn. I Wiens Hofmuscum ses hans »Christi Daab«, andre bekendte Malerier ere: »Dogen Marino Grimani tilbeder den hellige Jomfru«, »Venetianerne indtage Verona« (Dogepaladset) og de religiøse Billeder (1588) i S. Francesco di Paula i Venezia, hvis Galeri ejer flere af hans Værker. *A. Hk.*

Contat [kõta'], Louise, fransk Skuespillerinde, (1760—1813), debuterede 16 Aar gl. paa Théâtre-francais uden Held i tragiske Roller, prøvede dernæst sin Lykke i Komedien og fandt her sit Fag i Elskerinde- og Kokette-Roller; hun straalede af Ynde og Skønhed, hendes Spil gnistrede af Aand og Lune, og over hendes Skikkelse som Spil lyste hendes elskværdige Naturlighed. C, hvis skønne Figur efterhaanden vansiredes af en tiltagende Korpulence, trak sig 1809 tilbage fra Scenen for at gifte sig; hendes sidste Levetid forbitredes af svære Kræftlidelser. C. var i Privatlivet lige saa afholdt, som hun var beundret paa Scenen. *A. A.*

C6nte (ital.), Greve.

Conte [kõ't], et fransk Ord, der betegner en kortere Fortælling i Poesi eller Prosa; det anvendes i indskrænket Betydning særlig om anekdotemæssige, lystige Smaafortællinger, hvor et Kærlighedseven-

tyr, en Gavtyvestreg e. 1. behandles. Den franske C.-Litteratur er meget betydelig og gaar langt tilbage i Tiden. Allerede i Middelalderen er den rigt repræsenteret i de saakaldte *fableaux* eller *fabliaux*; disse ere dog alle versificerede. Først i 15. Aarh. træffe vi C. i Prosaform; den ældste Samling, »Les cent nouvelles nouvelles« [ca. 1460], der med Urette tillægges Louis IX, er vistnok sammenarbejdet af Antoine de la Salle. Væsentlig under italiensk Indflydelse fremkommer der paa Renaissancetiden en Mængde tilsvarende Samlinger; som de vigtigste skulle anføres: »Heptaméron« af Marguerite de Navarre, »Récréations et joyeux devis« af Bonaventure Despériers, »Contes d'Eutrapel« af Noel du Fail, »Grand Paragon des nouvelles nouvelles« af Nicolas de Troyes, »Le moyen de parvenir« af Béroalde de Verville o. s. v.; mange enkelte C. findes rundt omkring i Rabelais's store Roman og hos Henry Estienne (»Apologie pour Hérodote«). Som fælles Træk for denne store og interessante Litteratur kan fremhæves dens bidende Udfald mod Kvinder og dens stærke Had til Munke. I 17. Aarh. bringer La Fontaine Middelalderens versificerede *fableau* atter til Ære og Værdighed i sine vittige, men yderst frivole »Contes et Nouvelles« [1665 ff.], og han finder talrige Efterlignere, der dog næsten alle ere ham langt underlegne; i 19. Aarh. er den versificerede C. særlig repræsenteret af Greven af Chévigné (»Contes rémois«, 1839). Langt vigtigere er dog Udviklingen af den prosaiske C.-Litteratur, hvis betydeligste Repræsentant i 18. Aarh. er Voltaire, der omskaber de tidligere hyppig harmløse Smaafortællinger til hvasse Satirer over Samtidens Sæder eller voldsomme antireligiøse Pamfletter. Af nyere Forfattere har Hon. de Balzac søgt at genoplive Renaissancetidens C.-Genre i sine »Contes drolatiques«; i den helt moderne Litteratur maa særlig Armand Silvestre (»Contes grassouillets«, »Contes de derrière les fagots«, o. s. v.) fremhæves. *Ær. N.*

Conté [kote'], Nicolas Jacques, fransk Mekaniker og Maler, (1755—1805), har bl. a. gjort sig fortjent ved sit Forslag om Anvendelsen af Luftballonen i militært Øjemed, hvilket Forslag iværksattes i Nederlandene under Kampene med Østerrigerne under Prinsen af Koburg, og som skaffede ham Direktoriet for det aërostatiske Institut og Stillingen som Brigadechef for Hærens Aëronauter. Endvidere har C. (1795) opfundet det nu brugelige Blyant af Grafit etc, ligeledes en hydraulisk Presse, og har endelig ydet Napoleon store Tjenester under den ægyptiske Ekspedition ved Oprettelsen af Værksteder i Kairo til Hærens Forsyning.

Contemporain [kotapåræ'J (fr., lat. *contemporaneus*), samtidig.

Contenance [kôtnâ's] (fr.), Fatning, Holdning, Selvbeherskelse, Sindsro.

Content [kôtâ'] (fr.), [kənte'nt] (eng.), tilfreds; i det engelske Overhus'es Forretningssprog ved Afstemninger d. s. s. bifaldet (i Modsætning til: *Non c.*).

Conténta (af lat. *contentum*), Indhold (af et Brev, en Bog o. desl.), Hovedpunkter (i et Skrift etc); i anatomisk Forstand: hvad der indeholdes i en af Legemets Hulheder, f. Eks. Indvolde eller ogsaa Indholdet af Indvoldene. Smlg. Kontenter.

Contentieux administratif [kotasjøzadministrati'f] er Betegnelsen for den Fremgangsmaade, der i Frankrig og til Dels ogsaa i Belgien anvendes ved Afgørelsen af Stridigheder med Forvaltningsmyndighederne. I Frankrig ere Domstolene meget bestemt afskaarne fra at paakende de om administrative Handlingers Lovlighed opstaaende Spørgsmaal, men disse henhøre alene under Administrationen, under hvilken man imidlertid til Gengæld atter sondrer mellem den egentlige, aktive Administration og de administrative Retter. Blandt disse sidste skelnes igen mellem de ordinære, hvortil høre: Præfekturraadet og Statsraadet, og de specielle, saasom Regnskabsretten *(cour des comptes)*, der afgør alle Sager om Regnskabsaflæggelse fra Oppebørselsbetjentene, Udskrivningsretterne *(conseils de revision)*, svarende til de danske Sessionsretter, Undervisningsretter *(conseils de l'instruction publique)*, for Skole- og Universitetssager o. s. v. Præfekturraadet *(conseil de préfecture)*, der ved Siden af at være Domstol tillige fungerer som et Slags Raad for Præfekten i Departementet, bestaar af Præfekten som Formand, der dog sjælden deltager i Retsafgørelserne, og af 3 — 8 Bisiddere med juridisk Fordannelse, udnævnte af Republikkens Præsident. Forhandlingerne føres væsentlig skriftlig, og Retten vejleder Parterne i vidt Omfang. De vigtigste under Raadet henlagte Sager ere: Sager om direkte Skatter, om offentlige Arbejders Udførelse, om Salg af Statsejendom, om Gyldigheden af Valg til Municipal- og Arrondissementsraad, om Paabydelsen af forskellige sanitære Foranstaltninger o. desl. — Statsraadet *(conseil d'état)*, der tillige har at udtale sig om de det forelagte Lovudkast og Henvendelser fra Republikkens Præsident eller Ministrene, har faaet sin nuværende Ordning ved Lov af 24. Maj 1872. Det bestaar af Ministrene, et vist Antal ordinære og ekstraordinære Statsraader, af nogle saakaldte *maîtres des requêtes* (Undersøgere) og Auditører, alle udnævnte af Republikkens Præsident. Statsraadet dømmer i første og sidste o: eneste Instans over Klager over Beslutninger, fattede af Republikkens Præsident eller af Ministrene, der paastaas at krænke andres Ret; og i anden Instans paakender det som Appelret saadanne ministerielle Afgørelser, der opfattes som Domme, og Præfekturraadenes Afgørelser, men som Kassationsret *(contentieux de cassation)*, Love eller Kendelser, endelig afgivne af de foranførte specielle Retter, og enhver Kendelse og Beslutning af administrativ Art, naar der paastaas at foreligge *exces de pouvoir* o: Myndigheds Overskridelse, hvilken kan finde Sted ved Tilsidesættelse af de foreskrevne Former, i Inkompetencetilfælde og ved Krænkelse af Loven. Det tilkommer derhos særlig Statsraadet at træffe endelig Afgørelse, naar forskellige administrative Retter samtidig i en Sag anse sig kompetente eller inkompetente, og i visse Tilfælde, naar Ministrene i Sager, der paa Grund af Appelfristernes Udløb ere blevne endelig afgjorte, ønske Oplysning for en anden Gangs Skyld om, hvad der burde have været statueret. — Til Afgørelsen af opstaaede Konflikter mellem Domstolene paa den ene og Administrationen og de administrative Retter paa den anden Side om Grænserne for deres Myndighed er der endelig ved nysnævnte Lov 24. Maj 1872 oprettet en særlig saakaldet Konfliktsdomstol *(tribunal des con-*

flicts), bestaaende af Justitsministeren som Formand og et vist Antal Medlemmer af Statsraadet og af Kassationsretten (o: den øverste Domstol for hele Frankrig). Se nærmere Joh. Ussing, »Om Afgørelsen af Tvistigheder med Forvaltningen« [Kbhvn. 1893]. *C. KN.*

Contéssa (ital.), Grevinde.

Contéssabugten skærer sig fra Archipelagus ind i Makedonien paa den østlige Side af den chalkidiske Halvø (Athos). Nu benævnes den ofte Rendina-, Orfani- ell. Stilaribugten. *C. A.*

Contestatĭo litis (lat.), i den romerske Civilproces det Tidspunkt, da Parternes Forhandling for Prætor var afsluttet, og denne derefter henviste Sagen til nærmere Bevisprøvelse og Paakendelse til Dommerne ved en Instruks, hvori han for disse udredede Stridsspørgsmaalets foreløbige faktiske Stilling efter Parternes Procedure. *K. B.*

Conti se Konto.

Conti [kõti'] (Conty) var oprindelig Navnet paa en Familie af Slægten Mailly, som ejede den lille By C. ved Amiens. Efter at denne Families Mandsstamme var uddød, kom dens Ejendom og Titel til en Sidelinie af Huset Condé, idet Eleonore af Roye, Datter af Arvedattercn Magdalena af C, blev gift med Prins Ludvig I af Bourbon-Condé. Deres yngre Søn var Frants af Bourbon, Prins af C, født 19. Aug. 1558, død 3. Aug. 1614. Den som Protestant opdragede Prins gik i Bartholomæusnatten 1572 over til den katolske Religion og sluttede sig til Henrik III, senere til Henrik IV, som gjorde ham til Guvernør i Paris. Efter at han var død uden mandlige Efterkommere, blev hans anden Gemalinde, Louise Margrete af Lothringen, Datter af Hertug Henrik af Guise, født 1577, der havde gjort sig berygtet ved sine Elskovseventyr, hemmelig gift med Marskal Bassompierre (s. d.). Da Bassompierre blev sat i Bastillen, maatte hun trække sig tilbage til Eu, hvor hun døde 1631. Hun skal være Forfatterinde til »Histoire des amours du grand Alcandre« (Henrik IV) [Köln 1667].

Til det yngre Hus C. hørte 1) dets Stifter Armand af Bourbon, Prins af C., yngre Søn af Henrik II af Condé, født 18. Oktbr. 1629, død 21. Febr. 1666. Prins Armand var bestemt til at være gejstlig og fik flere Abbedier; men især dreven af sin Søster, Hertuginden af Longueville, forlod han den gejstlige Bane og deltog ivrig i Frondebevægelsen. 1650—51 sad han derfor i Fængsel; men efter at have forsonet sig med Mazarin ægtede han 1654 hans Niece, Anna Maria Martinozzi, og blev derefter Guvernør i Guienne. 1655 indtog han flere Stæder i Katalonien; men 1657 var han uheldig i Spidsen for Hæren i Italien ved Alessandria. Han skrev »Les devoirs des grands« [Paris *1666*] og »Traité de la *comédie* et des spectacles selon la tradition de l'église« [smst. 1667].

2) Ludvig Armand af Bourbon, Prins af C., Søn af foreg. A., født 4. Apr. 1661, død 3. Novbr. 1685, blev 1680 gift med Mlle. de Blois, Ludvig XIV's Datter med La Valliére (født 1666). Efter at have kæmpet i de kejserlige Hære i Ungarn mod Tyrkerne vendte han *1682* tilbage til Paris, men blev forvist fra Hoffet og døde barnløs i Fontainebleau.

3) Frants Ludvig af Bourbon, Prins af C, Broder til foreg. L. A., født 30. Apr. 1664, død 22. Febr. 1709, delte sin Broders Skæbne og faldt i Unaade hos Ludvig XIV paa Grund af spottende Ytringer om Kongen og Mme. de Maintenon. 1686 fandt han paa Condé's Forbøn Tilgivelse og udmærkede sig derefter i Krigen i Nederlandene, især 1693 ved Neerwinden. 1697 var han Kandidat til Polens Trone og kom med en fransk Flaade til Danzig, men bukkede ved Valget under for August II af Sachsen. C. blev derefter Guvernør i Languedoc og havde 1703 Overkommandoen i Italien, men kunde ikke udrette noget.

4) Ludvig Armand II af Bourbon, Prins af C., Søn af foreg. F. L., (1695—1727).

5) Ludvig Frants af Bourbon, Prins af C, Søn af foreg. L. A., født 13. Aug. 1717, død 2. Aug. 1776, deltog fra 1733 i Felttogene i Tyskland, Italien og Flandern, men var i Unaade hos Mme. Pompadour og Kongen. 1732 var han bleven gift med en Datter af Prinsregenten af Orleans, men blev efter hendes Død (1736) Storprior over Malteserne i Frankrig. Den ødsle og forgældede C. stod i Spidsen for Prinsernes Opposition mod Maupeou, senere mod Turgot's Reformer.

6) Ludvig Frants II Josef af Bourbon, Prins af C., eneste Søn af foreg. L. F., født 1. Septbr. 1734, død 13. Marts 1814, deltog i Syvaarskrigen og blev Generalløjtnant og Guvernør i Berry. I Modsætning til Faderen var han en ægte Hofmand; i Notabelforsamlingen var han en Fjende af enhver Reform og emigrerede Juli 1789, men vendte tilbage 1790 og blev paa sine Godser. Efter *18.* Fructidor (1797) maatte han gaa i Landflygtighed og levede derefter indtil sin Død i Spanien. Med ham uddøde Slægten C.

7) Amalie Gabriele Stephanie Louise, Prinsesse af C, uægte Datter af L. F. og Hertuginden af Mazarin (1756—1825), førte et højst eventyrligt Liv, som har givet Goethe Stoffet til hans »Natürliche Tochter«. Hun skrev »Mémoires historiques« [2 Bd., Paris 1798]. Smlg. Barthélemy, *La princesse de C. d'après sa correspondance inédite* [Paris 1875]. *S. B. T.*

Conti, Augusto, italiensk Filosof, er født 1822 i Villa di San Piero i Toscana og studerede Jura i Siena, Pisa og Lucca. Før Frihedskrigen 1848 var han Advokat i Firenze; efter at have deltaget ivrig i disse Krige bosatte han sig i San Miniato. 1855 blev han Professor i Lucca; 1863 blev han Professor i Filosofiens Historie i Pisa og flyttede 1867 til Firenze som Professor ved Institut o di studio superiori. Hans Filosofi er uden Betydning for de principielle Spørgsmaals Vedkommende; paa en vag Maade søger han at forsone Tænkningens aprioriske Principper med Sansningens empiriske. Som Filosofihistoriker er han ikke uden Betydning. Skrifter: »Storia della filosofia« [2. Bd., Firenze *1864,* 3. *Opl. 1882*], »Evidenza *amore* e fede o i criteri della filosofia« [2. Bd., Firenze 1862, 3. Opl. 1872], »L'armonia delle cose« [2. Bd., Firenze 1878]. *C. St.*

Conti, Bernardino de' (ogsaa Bernardinus de Comitibus eller Comes), italiensk Maler af den lombardiske Skole, født i Pavia, hvor han rimeligvis har faaet sin første kunstneriske Uddannelse. Senere har han virket i Milano, hvor hans Kunst under Paavirkning af Lionardo og hans Kreds (Ambrogio de Predis) har faaet sit afgørende Præg.

Af hans daterede Arbejder fremgaar det, at han har været sysselsat i alt Fald i Tidsrummet 1499 indtil efter 1522. Denne Kunstner, hvis Værker ere gaaede under beslægtede Maleres Navne, er først stillet i skarp Belysning af Lermolieff (saaledes i hans Værk om Galericrne i Paladserne Borghese og Doria-Pamphili), som med sin empiriske Metode, i dens minutiøse og skarpsindige Undersøgelse af Figurtypernes tilsyneladende ret uvæsentlige Karaktertræk, Øre, Fingerform, Negle etc, har ment at kunne give et ret fyldestgørende Signalement af denne dygtige Kunstnerpersonlighed. Blandt C.'s Malerier maa da herefter fremhæves: et Alterbillede i Breragaleriet i Milano, Kardinal portrættet i Berlins Museum (1499), Portrættet af Trivulcius (Grevinde d'Angrogna's Eje, Torino), »Madonna med Christusbarnet« i Eremitagegaleriet i St. Petersborg og et Madonnabillede i Poldi-Pezzoli-samlingen i Milano. Man har ogsaa smukke Haandtegninger af C, saaledes det udmærket karakteriserede Profilportræt af M. Sforza som Barn, en Studie til det omtalte Brera-Billede. *A. Hk.*

Cónti, Carlo, italiensk Komponist, (1797—1868), var Elev af Zingarelli og vandt sig et betydeligt Navn som Komponist af en Række Operaer, af hvilke særlig »Olimpiade« gjorde Lykke. 1846 blev C. Lærer i Kontrapunkt ved Napoli's Konservatorium, 1862 Direktør for samme. C, der ogsaa har skrevet en Del Kirkemusik, nød Ry som en af Datidens mest kundskabsrige Musikere i Italien. *W. B.*

Conti [kõti'], Charles Étienne, fransk Politiker, (1812—72), var under Kong Ludvig Filip en ivrig Agitator paa sin Fødeø Korsika i demokratisk-bonapartistisk Retning. Han valgtes 1848 til Nationalforsamlingen og sluttede sig tidlig til Prins Louis Napoleon; blev 1852 Statsraad, 1864 efter Mocquard's Død Privatsekretær hos Kejseren og 1868 Senator. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen, og da han 1. Marts under Forhandlingerne om Fredsslutningen vovede at forsvare Napoleon III's Politik, fremkaldte han netop Beslutningen (vedtagen med alle Stemmer mod 6), hvorved Kejseren gjordes ansvarlig for Frankrigs Ødelæggelse og Lemlæstelse. *E. E.*

C6nti, Nicolo de, italiensk rejsende fra 15. Aarh., født i Chioggia, rejste som Købmand i Aarene 1428—53 over Damaskus, Bagdad, Ormus, Oman til Indien. C. er den første Europæer, der har rejst tværs igennem Halvøen Dekan; han besøgte ogsaa Ceylon og Sumatra, vendte sig derpaa igen til Forindien, sejlede en Strækning op ad Ganges og rejste derpaa igennem Arakan til Irawadi og besøgte Ava. Paa Hjemrejsen kom han ogsaa til Sokotora og Djedda. Hans Rejseberetninger, der have megen Interesse, da C. baade var det arabiske og det persiske Sprog mægtig, bleve først udgivne 1723 af Poggio under Titlen: *De varietate fortunae*; 1883 udkom i Milano en ny Udgave med oplysende Anmærkninger af Belemo, »I viaggi di Nicole de' Conti«. C.'s Skrift er ogsaa optrykt i Kunstmann's »Kenntniss Indiens im 15. Jahrhundert« [Miinchen 1863]. *V. S.*

C6nti, Tito, italiensk Genremaler, er født 3. Septbr. 1842 i Firenze. Han uddannedes paa Akademiet i sin Fødeby og virker nu (1895) som Professor ved samme Kunstinstitut. Han har malet populære Arbejder som »Svær Begyndelse«, »Hemmelig Korrespondance«, »Værtshusscene«, »Lutspillerne« [1883], »Odaliske« og »Fanebæreren« [1889]. *A. Hk.*

Contich (Contigh), Flække i den belgiske Provins og Arrondissementet Antwerpen, har (1890) 4,450 Indb., der drive Hørspinderi, Hatte- og Læderfabrikation. Omegnen er bekendt for sit mønsterværdige Agerbrug.

Continŭo se Basso continuo.

Continustol se Spinding.

Contio (lat.), Forsamling, især af Folket, men ogsaa af Hæren, sammenkaldt for at paahøre noget. En *C.* kunde i Rom enhver Magistrat sammenkalde, medens det var Konsuler, Prætorer og Tribuner forbeholdt at lede de besluttende Forsamlinger, *comitia* (s. d.). *C.* lededes af den Magistrat, der havde sammenkaldt den, og kun han, og hvem han gav Ordet, kunde tale deri. Forud for Afstemningen om Lovforslag gik der gerne flere C, hvori Lovens Talsmænd og Modstandere vekselvis bearbejdede Folket; ogsaa den i en saadan Forsamling holdte Tale benævnes en *C.* *A. B. D.*

Conto se Konto og Bogholderi.

Conto a méta se A meta.

Contocorrent se Kontokurant.

C6nt0 de Réis er i Portugal og Brasilien Betegnelsen for en Sum af 1,000 *Milréis* eller en Mill. *Réis*, altsaa i Portugal ca. 4,032 Kr., i Brasilien ca. 2,039 Kr. 1,000 C. kaldes *Conto de Conto.* *E. M.*

Contorniāti (Kontorniater), antikke romerske Broncemedailloner, der ikke prægedes af Staten for at benyttes som Mønter, men vare af privat Oprindelse, og som antages paa en eller anden Maade at hentyde til Cirkuslegene. Navnet, der ikke forekommer hos Oldtidens Forfattere, men først er opstaaet i senere Tider, formodes at hidrøre fra det italienske *contorno*, idet de ere forsynede med en ophøjet Rand. Præget er fladt, og Stilen tyder paa Kunstens Forfaldsperiode, idet det antages, at de hidrøre fra 4. og 5. Aarh., selv om de indeholde Portrætter af og Navne paa Personer fra tidligere Aarhundreder, saaledes Terents, Sallust, Horats; meget hyppig forekomme Nero's

Kontorniat med Nero's Billede.

og Trajan's Billeder paa dem, rimeligvis fordi Cirkuslegene særlig blomstrede under disse Kejsere. Det er imidlertid ikke alene romerske Personligheder, som figurere paa C, men ogsaa græske forekomme hyppig, navnlig Alexander den Store. Bagsiden indeholder mangeartede Fremstillinger, snart af mytologisk Indhold, snart af Heroernes Bedrifter og endelig af Skuespillene i Cirkus: Væddeløb, Jagt paa forskellige Dyr, Nævekampe, o. desl.; ikke sjælden findes forskellige dengang berømte Vognstyreres og Væddeløbshestes Navne forevigede paa disse Medailloner. Om deres Bestemmelse har man, da de ikke omtales af samtidige Forfattere, kun Gisninger at henholde sig til. Nogle antage, at de ere prægede som Belønninger ved Cirkuslegene, andre formode, at de have haft en mystisk Betydning, og at de ere blevne benyttede i hine overtroiske Tider for paa magisk Maade at skaffe de kæmpende Sejren; endelig kan det tænkes, at de have været anvendte som Adgangstegn til Cirkus. (Litt.: Eckhel, *Doctrina numorum veterum* [VIII, Wien 1798]; Sabatier, *Description générale des médaillons contorniates* [Paris 1860]). *RB.*

Contórtae se Snokronede.

Contorta-lagene se Triasform.

Contra (lat.), imod, tværtimod.

Contractĭo venae (lat.), Straalens (»Aarens«) Sammentrækning d. v. s. den Sammentrækning, en Vædskestraale lider tæt uden for Udstrømningsaabningen. Se Hydrodynamik. *K. S. K.*

Contractus se Kontrakt.

Contradictĭo in adjécto, Modsigelse i Tillægsordet; en logisk Fejl, der opstaar, naar man til et Substantiv føjer et Adjektiv, der betegner en Egenskab, der strider mod Substantivets Begreb, f. Eks. en firkantet Cirkel. *A. B. D.*

ContråltO (ital., fr. *Haute contre)* d. s. s. Altstemme, se Alt.

Contra principĭa negántem disputāri non pótest (lat.), »Med den, som nægter Grundsætningerne, kan der ikke disputeres« (nemlig om Grundsætningernes Konsekvenser); logisk Regel, der udsiger, at man ved enhver Disput maa være paa det rene med, om man har fælles Udgangspunkt med sin Modstander, da man ellers ikke vil kunne overbevise ham. *A. B. D.*

Contrarĭa actĭo. Medens en gensidig Kontrakt (f. Eks. Køb og Salg) for begge Parter afføder principale Forpligtelser, hvilke i Romerretten hævdedes gennem en, hver af Parterne tilkommende, *actio directa sive principalis,* er der andre Kontraktsforhold (f. Eks. Laan, Pant, Depositum), der principalt kun skabe et obligatorisk Krav for den ene af Parterne (i de nævnte Tilfælde Laangiverens, Pantsætterens eller Deponentens Krav paa, til sin Tid, at faa den udlaante, pantsatte eller deponerede Ting tilbage). Undtagelsesvis — men altsaa uden at saadant ligger i selve den vedkommende Kontraktarts Begreb — kunne dog ogsaa Forhold af sidstnævnte Slags afføde Krav for den anden Part, saaledes f. Eks. naar den laante, pantsatte eller deponerede Ting viser sig i Besiddelse af særlige skadegørende Egenskaber, der forvolde Modtageren Tab. Den Klage, hvorved Krav af denne sidste Art i Romerretten gjordes gældende, kaldtes *C. a.*; den kunde i øvrigt ikke blot benyttes til Fremsættelse af Modkrav over for *actio principalis,* men kunde ogsaa gøres selvstændig gældende. *B. T.*

Contra sextum (lat.), underforstaaet *praeceptum* (ɔ: Bud), Forseelse, Forbrydelse mod det sjette Bud.

ContråstO (ital.), lyrisk Digt eller Vekselsang i Dialogform, hvis Emne er en Tvist mellem to Personer; det svarer omtrent til Provencalernes *Tenson* og hører hjemme i den af Provence's Poesi paavirkede, sicilianske Digterskole før Dante. Et Eksempel er Ciullo d'Alcamo's (s. d.) »Amante e Madonna«. *B. G.*

Contrat de grosse [kotradgro's] (ell. *pr ét å la grosse* ell. *prét å la grosse aventure),* Bodmeri (s. d.).

Contraténor, en i ældre Tid brugelig Benævnelse for Altstemmen, se Alt.

Contrat SOCial [kõtrasåsja'l] (fr.) se Rousseau, J. J.

Contra vim non vālet jus (lat.), »Over for Magten gælder Retten ikke«; »Magt gaar for Ret«.

Contre [kõ'trø] (fr.), »imod«, bliver, ligesom det latinske *contra,* ofte anvendt i Sammensætninger; smlg. Kontre . . .

Contre-billet [kõtrøbije'] (fr. *contrelettre* [kõtrølæ'trø]), Modbevis, Modattest, Modforskrivelse, hvorved en tidligere udstedt Attest erklæres for ugyldig; tillige d. s. s. Kontramærke.

Contrectatĭo (lat.), i Romerretten Fravendelse af en Ting (ved Tyveri, Underslaaen, retsstridig Brug eller paa anden Maade) se Furtum. *K. B.*

Contre-escarpe [kotræska'rp] se Kontreskarpe.

Contregarde [kõtrøga'rd] se Kontregarde.

Contrepente [kõtrøpã't] se Glacis.

Contrēras, Juan, spansk General, er født 1807 i Pisa. Han deltog i Arvefølgekrigen fra 1833—42 og naaede 1845 Generalsrang. Han blev en uforsonlig Modstander af Dronning Isabella og en ivrig Deltager i de mod hende rettede Sammensværgelser. Efter Revolutionen 1868 blev C. Generalkaptajn i Katalonien. Han afsattes dog senere fra dette Embede, som han igen modtog 1873 for efter en Maaneds Forløb atter at opgive det, af Hensyn til den slette Disciplin, som han holdt blandt Barcelona's føderalistisk sindede Tropper. Som en ivrig Føderalist sluttede han sig til den Opstand, der samme Aar udbrød i flere Provinser, og blev Præsident for den revolutionære Regering i Carthagena. Da han imidlertid ikke kunde holde sig her, forlod han i Januar 1874 Byen paa Fregatten »Numancia«, med hvilken han gennembrød den spanske Flaade, som blokerede Havnen. 3 Dage efter sin Afrejse landede han ved Mers el Kebir i Algérie og overgav sig til Franskmændene. *B. P. B.*

Contrēras, Juan Senen, spansk General, født 1760 i Madrid, død smst. 1826. Han foretog 1787 paa Karl III's Befaling en Rejse i de store europæiske Stater for at foretage militære Studier og deltog 1788 under Prinsen af Coburg i det østerrig-russiske Felttog mod Tyrkiet. Efter sin Hjemkomst til Spanien offentliggjorde han en Beretning om sin Rejse og skrev en Afhandling om Felttoget 1788. Han tjente med Udmærkelse i Kampen mod Frankrig. 1808 trængte han Junot tilbage, opholdt ved Montrion den franske Hoved-

styrke og kæmpede under Wellington ved Talavera 1809. Han udnævntes til Divisionsgencral og fik kort efter Overkommandoen over et Armékorps og den Opgave med dette at dække Landet mellem Tajo og Guadiana. Han reddede Badajoz, sejrede over Franskmændene i flere Fægtninger og udnævntes til Generalkaptajn i Galizien. 1811 forsvarede han med megen Tapperhed det svagt befæstede Tarragona. Da Byen faldt, førtes C. som Krigsfange til Frankrig, hvor han indespærredes, da han nægtede at gaa over til Napoleon. Det lykkedes ham 1812 at undvige fra Fangenskabet og at flygte til England, hvor han i London offentliggjorde en Beretning om Belejringen af Tarragona. 1814 vendte han tilbage til Spanien og beskæftigede sig Resten af sit Liv med militære Studier. *B. P. B.*

Contreras, Don Rafael, berømt spansk Arkitekt og kunsthistorisk Skribent, er født 1824 i Granada, har vundet et europæisk berømt Navn ved sin ypperlige Restaurering af de gamle mauriske Kongers Slot, Alhambra (s. d.), som i lange Tider var blevet skammelig forsømt og ilde medhandlet. C, som er Medlem af det spanske Akademi for de skønne Kunster og af Kommissionen for de historiske Mindesmærkers Bevaring, er en af de ypperste Kendere af den arabiske Kunst i Spanien. Hans Hovedværker ere hans »Estudio descr. de los mon. arabes de Granada, Sevilla y Cordoba« [Madrid 1878], og »El arte árabe en Espana, manifestado en Granada, Sevilla y Cordoba« [Madrid 1875, 4. Udg. 1885]. *F. J. M.*

Contrexéville [kotræksevi'l], bekendt fransk Badested i Departementet Vosges, Arrondissementet Mirecourt, 30 Km. fra Bourbonne. Der findes 3 Kilder, hvoraf de 2 bruges til Bade; Hovedkilden, le Pavillon, bruges til at drikke. Den leverer 52,000 Lit. Vand i Døgnet. Vandet er 12^0, dets vigtigste Bestanddel er svovlsur Kalk; det indeholder desuden en Mængde kulsure og svovlsure Salte samt lidt Jærn, i alt kun 2,871 Gr. faste Bestanddele pr. Lit. Vandet, der drikkes i meget store Mængder (endog indtil 20—30 Glas daglig), har en stærk urindrivende Virkning. Badestedet benyttes hovedsagelig mod Nyregrus samt mod kroniske Urinvejs-Katarrer, ogsaa noget mod Gigt. Sæsonen varer fra 1. Juni til 10. Septbr. Vandet forsendes ogsaa. *Lp. M.*

Contritio (lat.) se Bod.

Controra (af lat. *contra*, mod, og *hora*, Time), Betegnelse i Syditalien for Eftermiddagstimerne 2—4, i hvilke i den hede Aarstid alt Forretningsliv hører op. (Ogsaa kaldet *meriggiata*).

Contubernium (lat.), egl. Teltkammeratskab i Krigen; deraf *contubernales*, Folk, der dele Værelse med hinanden. Særlig brugtes *C.* om et med Herrens Tilladelse stiftet Samliv mellem Slave og Slavinde, der ikke, som de fri, kunde indgaa noget retmæssigt Ægteskab. De i et saadant *C.* fødte Børn, som overhovedet alt Afkom af Slavinder, bleve Slaver og Herrens Ejendom. *A. B. D.*

Contucci [kântut'tši], A., se Sansovino.

Contlls (lat., af græ. *kontos*), lang Stang med Jærnspids, Stage, som i Oldtiden Sømændene benyttede til at undersøge Vandets Dybde eller stage deres Baad. Charon afbildes paa græske Lekythoi med en C. i Haanden. Dernæst betegner C. en lang Lanse, omtrent lig den makedoniske Sarissa. En Rytterskadron, der synes at være oprettet af Trajan og bestod af romerske Borgere, var bevæbnet med C. og kaldtes *contarii*. *K. K.*

Contusio (lat., ligefremt oversat: Stød) benyttes i Lægevidenskaben som det systematiske Navn paa alle Lidelser fremkomne ved, at Legemet slaar imod eller stødes af et ikke skarpt eller spidst Legeme, saa at der som Regel ikke fremkommer noget Saar. Derimod lide Bløddelene under Huden mere eller mindre Overlast, medens man ikke plejer at regne Brud af Knoglerne med til C. Bløddelslæsionerne ved C. kunne være af overmaade forskellig Beskaffenhed, efter som C. er fremkaldt med større eller mindre Kraft; man faar derved saa forskellige Følger af C, at de veksle fra ganske ubetydelige Blodunderløbninger (blaat Øje, Bule) lige indtil livsfarlige Knusninger af indre Organer eller Koldbrand af større eller mindre Dele af Lemmerne. Hvad der dog er fælles for enhver C, er Blodudtrædning paa Grund af de ved Stødet fremkaldte Bristninger af Blodkar, og Betydningen af en C. afhænger netop ofte af Antallet og Størrelsen af de saaledes bristede Kar. Selv C. af tilsyneladende ringere Betydning kunne faa langvarige Følger, ved at Nervesystemet paavirkes af Stødet, idet langvarige, maaske irreparable Lamheder kunne indtræde. Ogsaa Muskelkontusioner kunne give Anledning til saadanne langvarige Følger, og det er utvivlsomt, at C. af Bløddelene ofte have større Betydning end selve Bruddet af en Knogle, naar Talen er om de efter Benbrud følgende Lidelser. Behandlingen af C. skulde altid, indtil Lægehjælp kommer til Stede — om det gøres nødigt — bestaa i kolde Omslag, Is samt Ro for det angrebne Parti. Men Lægen vil ofte ordinere Massage, og man har ved Behandling hermed navnlig i de senere Aar vundet betydelige Resultater for Hurtigheden af Helbredelsen af C. *E. A. T.*

Contūsus (lat.), paa Recepter: knust.

Conurīnae, langhalede Papegøjer, en fælles Betegnelse for ca. 16 Papegøjeslægter (af Familien *Psittacidae*). De to midterste Halefjer ere altid de længste, Fjerdragten grøn, hos nogle Arter gul eller blaa, Næbbet aldrig rødt. Hos de fleste er Øjeringen fuldstændig, Nøglebenene til Stede, Kønnene ens farvede. Hertil høre bl. a. Ara'er *(Ara)*, Kilehaler *(Conurus)*, Kvækerpapegøjer (*Myopsittacus*, *Bolborhynchus*), Spurvepapegøjer *(Psittacula,* en noget afvigende Slægt: kortere Hale, ingen Nøgleben, Kønnene af forskellig Farve) og smalnæbbede Papegøjer *(Brotogerys)*. De ca. 100 Arter findes kun i Amerika, hvor de ere udbredte lige fra Carolina til Patagonien. Se for øvrigt Papegøjer. *K. C. A.*

Conūrus (Kilehaler) se Papegøjer.

Conus se Keglesnegl.

Conus arteriōsus se Fisk (Hjertet).

Convallāria, Convallariāceae se Konvalfamilien.

Convénae (lat.), sammenløbne Folk, fremmede.

Conventio in mānum (lat.), i den ældre Romerret en Form for Stiftelse af Ægteskab, hvorved Hustruen kun emanciperedes fra den fædrene Myndighed (*patriapotestas*) for med sin Person og Formue at komme ind under sin Mands næsten ligesaa absolutte Herredømme *(manus)*. Hun traadte da ganske ud af sin Slægt og ind i

Mandens og blev, som det hed, i Datters Sted (*filiae loco*) til sin Husbond, ihvorvel hun dog bar Titlen at Husfrue (*mater familias*). Denne Akt blev indgaaet under Formen af *Confarreatio* (s. d.); men hele Instituttet var gaaet af Brug længe før Justinian's og *Corpus juris*'es Tid. *K. B.*

Convention [kᵊnve'nšᵊn] er den strengt tekniske Benævnelse for et Parlament, der paa Grund af overordentlige Omstændigheder ikke er traadt sammen efter Indkaldelse (*writ*) af Suverænen, om det end i øvrigt er valgt med Iagttagelse af alle Lovgivningens Forskrifter. For ikke at gaa alt for langt tilbage i Tiden, var saaledes den Forsamling af *commoners* og *lords*, som 1660 genindsatte Karl II paa den engelske Trone, en C, og det samme var Tilfældet, da Vilhelm og Marie 1689 proklameredes til Suveræner for Storbritannien og Irland. Ved en Akt, udfærdiget s. A. og stadfæstet af Kronen, erklærede Forsamlingen sig derpaa at være et lovligt Parlament, efter meget stormende Forhandlinger, under hvilke der, saavel af Vennerne som af Modstanderne af Loven, fremdroges Præcedenstilfælde næsten lige fra den normanniske Erobrings Tider. *C. V. N.*

Convéntlls se Konvent.

Conversano, meget gammel By i Syditalien, Provins Bari, beliggende paa en Høj 8 Km. fra Adriaterhavet, er Bispesæde, har gamle Mure, et Kastel, en smuk Domkirke og (1881) 11,900 Indb., der drive Handel med Vin, Oliven, Mandler og Bomuld. *C. A.*

Convérsi (lat.: »omvendte«), se Konvertitter og Lægbrødre.

Convictorĭum (af lat. *con* og *vivere*, leve), Madsal, Spiselokale for mange. Jfr. Konvikt, Fribord, Frispise for uformuende.

Convivĭum (lat.), Gæstebud.

Convocation [kånvᵒke'išᵊn]. I kirkelig Henseende har England fra gamle Tider været delt i 2 Provinser eller Ærkestifter: det nordlige, mindre, under Ærkebispen af York, og det sydlige under Ærkebispen af Canterbury, der tillige er Rigets Primas og den, hvem det tilkommer at krone Suveranerne i Westminster. — For hvert af Stifterne er der organiseret repræsentative Forsamlinger, der føre Navn af C.; men gennem hele Middelalderen og endog senere er det egentlig kun Forsamlingen for Canterbury, der spiller nogen Rolle, medens den yorkske enten slet ikke lader høre fra sig eller indskrænker sig til at tiltræde de af den canterburyske fattede Beslutninger. Det var ogsaa kun om denne sidste, der var Tale, da Parlamentet 1689 enedes om at opfordre Vilhelm af Oranien til at sammenkalde en C. — der blev den sidste af nogen Betydning i England — for om muligt ved dens Hjælp at komme ud over de Vanskeligheder, som Forholdet mellem Statskirken og de talrige Dissentermenigheder beredte Riget. Canterburystiftets C. omfattede 2 Kamre: et Overhus, bestaaende af Provinsens Biskopper, og et Underhus paa 144 Medlemmer, hvoraf de 100 havde Sæde som Indehavere af forskellige højere gejstlige Stillinger og blot de 44 vare valgte af de sognegejstlige i de vedk. Bispedømmer. — Det lykkedes ikke denne Forsamling at udrette noget, og efter den Tid faldt den hele Institution lidt efter lidt i Glemsel, indtil den for nogle Aar siden atter blev kaldt til Live, uden dog derved at have kunnet genvinde sin tidligere Indflydelse. Se nærmere Macauley, *History of England*, S. 148 ff. og Bucle, *History of civilisation* I, 414—15. *C.V.N.*

Convolvulaceae (Snærlefamilien, norsk Vindelfamilien), tokimbladede og helkronede Planter (af Ordenen *Tubiflorae*), en- eller fleraarige Urter, der ofte have Mælkesaft, Halvbuske eller Buske, sjælden Træer; Stænglen eller Grenene ere hyppig slyngende (til venstre). Bladene ere oftest hele, men kunne ogsaa være haand- eller fjerformet delte. Blomsterne, som sidde enkeltvis eller i akselstillede Stande, ere gerne store og smukke. De ere tvekønnede, regelmæssige og femtallige. Kronen er rør-, tragt-, klokke- eller næsten hjulformet; ofte ere Lapperne meget utydelige. Meget karakteristisk er Kronens Knopleje, i det den i Knoppen er saaledes foldet efter Længden, at kun fem, smalle og opefter tilspidsede Partier, som følge Lappernes Midte, ere synlige udvendig, medens de mellemliggende Dele af Kronen ere indfoldede og i Farve, Behaaring samt i Konsistens ere forskellige fra hine; tillige er Kronen snoet til højre. 5 Støvdragere, der ere fæstede ved Grunden af Kronrøret; inden for disse findes en Honningring. Frugtknuden bestaar af to Frugtblade, hvert med to Æg, og Frugten bliver oftest en Kapsel, undertiden er den bæragtig. Frøhvide ringe eller kødet; Kimen er krum og har foldede samt ofte tolappede Kimblade. *C.* tælle over 800 Arter og findes i alle Verdensegne undtagen de koldeste; særlig talrige ere de i det tropiske Asien og Amerika; i Vestindien beløbe de sig saaledes til 2 p. Ct. af alle Fanerogamer. — (Om den som en Gruppe af *C.* opstillede Silkegruppe [*Cuscuteae*] se Cuscutaceae). — *Convolvulus* L. (Snærle, norsk Vindel), slyngende, nedliggende eller oprette Urter eller Halvbuske, undertiden smaa, stærkt grenede og tornede Buske; Bladene ere oftest hjerte-, spyd- eller pildannede. Blomsternes Forblade ere smaa og dække ikke Bægeret (jfr. Calystegia). Kronen er klokkeformet og meget svagt femlappet. Støvdragerne ere indesluttede i Kronen og Frugtknuden torummet. 160 Arter, især i tempererede og subtropiske Klimater; de fleste findes i Middelhavslandene og Orienten. Den eneste dansk-norske Art er *C. arvensis* L. (Ager-Snærle, Ager-Vindel). De spyddannede Blade variere stærkt i Bredden; dens Kroner ere hvide og rosenrødt stribede eller helt rosafarvede, de aabne sig kun i Solskin og dufte sødlig. Ager-Snærle er almindelig udbredt i Europa, Asien, Nordafrika og Amerika og er overalt et særdeles besværligt Ukrudt paa Marker og i Haver. I Danmark meget almindelig (se ncdenf.), i Norge findes den i Lavlandet mellem Christiania og Lindesnæs. *C. Scammonia* L. ligner Ager-Snærle, men har grønlig eller hvidlig gule Kroner og ulige lange Bægerblade, af hvilke de ydre ere kortere end de indre, oventil brede og ofte uregelmæssig lappede. Den findes vild i Lilleasien og paa de græske Øer; ved Indsnit i Rizomet udflyder der en tyk og harpiksagtig Saft, der allerede siden Oldtiden er gaaet i Handelen under Navn af *Scammonium*, stærkt benyttet som afførende Middel. Af *C. scoparius* L. og *C. virgatus* Webb. (Teneriffa), der begge ere Buske, vandtes tidligere *Lignum Rhodium*, hvoraf fremstilledes Rosentræolie. *A. M.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Ager-Snærle forekommer ofte som Ukrudt i Mark og Have og er overordentlig vanskelig at udrydde paa Grund af, at de vidtkrybende og dybtgaaende Rødder med stor Lethed danne Rodskud, ligesom ethvert løsrevet Rodstykke udvikler sig til en ny Plante, hvorimod Frøformeringen spiller en underordnet Rolle, dels fordi der i det hele dannes lidt Frø, dels fordi dette sjælden naar at blive modent, før Afgrøden høstes. Hvor den forekommer i større Mængde, anses den med Rette for en af de skadeligste Ukrudtplanter, der ved at sno sig omkring Kornstraaene og trække disse ned kan forringe Afgrøden i meget betydelig Grad. Udstrakt Dyrkning af Rodfrugter, der passes meget omhyggelig med Renholdelse, hemmer den noget; men kun ved toaarig Brak, hvor den ingen Sinde faar Lejlighed til at udvikle grønne Blade, er det muligt at udrydde den. Selv afgiver den i øvrigt et godt Foder. *K. H—n.*

C. tricolor L. (Middelhavslandene) er en enaarig og meget almindelig dyrket Sommerplante, hvis store Blomster ere udvendig blaa, indvendig hvide, og i Svælget gule. *C. tricolor variegatus* har hvide, *C. tricolor subcoeruleus* lyseblaa, *C. tricolor azurens* mørkeblaa, *C. tricolor splendeus* brunviolette og *C. tricolor roseus* rosenrøde Blomster. Man kan enten saa Frøet paa Blivestedet i *Maj—Juni*, og de unge Planter udtyndes da til 30 Cm.'s indbyrdes Afstand, eller, hvad der er bedre, saa dem under Glas og da udplante dem med fuld Klump, medens Planterne endnu ere smaa. *L. H.*

Convolvulin se Jalapin.

Convolvulus se Convolvulaceae.

Conway [kå'nwe.i], gammel By i Carnarvonshire (Wales), 2 Km. oven for C.'s Munding, over hvilken Telford's mærkelige Kædebro og Stephenson's Jærnbanebro føre, med (1891) 3,500 Indb. C. er omgiven af tykke Ringmure, og dets 1284 af Edvard I byggede Slot (nu i Ruiner) hørte til de mest storartede Bygningsværker af den Art i England. *C. A.*

Conway [kå'nwe.i], Derwent, Pseudonym for Henry David Inglis, engelsk Forfatter, født i Edinburgh *1795*, *død* i London 20. Marts *1835*. Han har udgivet en Del Rejseskildringer fra mange Lande (»Spain in 1830«, »Ireland in 1834« o. s. v.) og nogle Noveller. *C. K.*

Conway [kå'nwe.i], Moncure Daniel, amerikansk Forfatter og gejstlig, er født i Stafford county 17. Marts 1832. Han studerede først Jura, blev senere unitarisk Præst i Washington og 1863—84 i London. Foruden en Mængde Artikler i Fraser's Magazine, Fortnightly Review og Harper's Magazine har han bl. a. udgivet »Tracts for To-day« [1858], »The Rejected Stone« [1861], »The Golden Hour« [1862], »Testemonies concerning Slavery« [1865], »The Earthward Pilgrimage« [1870], »Republican Superstitions« [1872], »Idols and Ideals« [1877], »Demonology and Devil-Lore« [1879], »A Necklace of Stories« [1880], »The Wandering few and the Pound of Flesh« [1881] samt »Thomas Carlyle« [1881]. *C. K.*

Conydrin (Oxyconiin), $C_5H_8(OH)C_3H_7NH$, findes sammen med Coniin i Skarntyde og udskilles ved stærk Afkøling af en æterisk Opløsning af raa Coniin. C. danner glinsende Blade, der ere opløselige i Vand og Æter, letopløselige i Alkohol. Det smelter ved 120°, koger ved 226° Og reduceres af Jodbrinte til Coniin. *O. C.*

Conze, Alexander Christian Leopold, tysk Arkæolog, er født 10. Decbr. 1831 i Hannover og studerede 1851—55 i Göttingen; rejste 1859 paa Thasos, Lemnos, Imbros og Samothrake og 1860 sammen med Michaelis paa Peloponnesos", blev 1863 ekstraord. Professor i Halle, rejste 1864 paa Lesbos og blev 1869 ord. Professor i Arkæologi i Wien. 1873 og 1875 ledede han de østerrigske F.kspeditioner til Samothrake. 1877 blev han kaldet til Berlin, hvor han blev Direktør for Museerne. Her tog han Initiativet til Udgravningerne i Pergamon, hvis Leder han blev. 1887 udnævntes han til Generalsekretær ved Direktionen for det tyske arkæologiske Institut i Berlin. Skrifter: »Reise auf den Inseln des thrakischen Meeres« [Hannover 1860]; »Reise auf der Insel Lesbos« [1865], »Melische Thongefässe« [Leipzig 1862], »Die Familie des Augustus, ein Relief« [Halle 1867], »Beiträge zur Geschichte der Griech. Plastik« [2. Opl., Halle 1869], »Zur Geschichte der Anfänge der griech. Kunst« [Wien 1870—73]. I Forbindelse med Hauser, Niemann og Benndorf, »Archäologische Untersuchungen auf Samothrake« [2 Bd., Wien 1875 og 1880], »Heroen und Gottergestalten der griech. Kiinste« [Wien 1874], »Rom. Bildwerke einheimischen Fundortes in Osterreich« [smst. 1872—78], »Theseus und Minotaurus« [Berlin 1878]. I Forbindelse med andre: »Alterthümer von Pergamon« [Berlin 1890 ff.]; »Die attischen Grabreliefs« [smst. 1890 ff.]. *K. K.*

C OUZO, ældre Maal for flydende Varer i Triest = 84,884 Lit.

Cook [ku'k], Eliza, engelsk Digterinde, født i London 24. Decbr. 1818, død 25. Septbr. 1889. Hendes første Digtsamling »Lays of a wild Harp« udkom 1835, »Melaia, and other Poems« fulgte 1838, og fra Midten af 1840'erne udsendte hun i en Aarrække flere Bind »Poems«. Hun redigerede »Eliza C.'s Journal« 1849—54 og udgav »Jottings from my Journal« [1860]. Hendes senere Værker ere: »New Echoes, and other Poems« [1864] og en Samling Aforismer »Diamond Dust« [1865]. Hendes »Poetical Works« udkom 1870 og er senere flere Gange optrykt. C. nød i sin Tid en ikke ringe Anseelse; hendes Digte, der ikke udmærke sig ved særlig Originalitet, ere ofte melodiske og kønne. *C. K.*

Cook [ku'k], James, berømt engelsk Søfarer, født 27. Oktbr. 1728 i Yorkshire, død 14. Febr. 1779. C. var først i Købmandslære, hvorfra han dog snart løb bort for at gaa til Søs. I syv Aar tjente han paa et Kulskib, men gik 1755 i kongelig Tjeneste. Han deltog som Underløjtnant i den nordamerikanske Krig, efter hvis Slutning han var beskæftiget med Kortlægning af St. Lawrencebugten og Kysterne af New Foundland. Hans Arbejder her vare saa gode, at Lord Hawke 1768 udnævnte ham til Løjtnant og Chef for det Skib, der skulde overføre en Astronom til den af Wallis Aaret i Forvejen opdagede 0 Tahiti for der- at iagttage en Venuspassage. Som Astronom medfulgte Green, som Naturforsker en rig Grundejer fra Lincolnshire, Joseph Banks, der som Medhjælper havde antaget Svenskeren Solander. 26. Aug. 1768 gik Skibet under Sejl fra Plymouth og kom rundt om Cap Horn, 12. April 1769 til

Tahiti, hvor Venusgennemgangen blev iagttagen 3. Juni i godt Vejr. Efter at have undersøgt og bestemt de omliggende Øer, som han gav Navnet Selskabsøerne, tiltraadte C. sin store Opdagelsesrejse. Han styrede straks imod Syd, opdagede 13. Aug. Rurutu, den første 0 i det lille Tubuai Archipel, og standsede ikke, før han havde naaet 40° 22' s. Br. uden at se Land. Han satte derefter Kursen mod Nordvest efter New Zeeland, som Abel Tasman 127 Aar tidligere havde set, men som ikke var bleven besøgt i Mellemtiden, og da der 6. Oktbr. blev raabt »Land«, kom alle i den største Spænding, fordi man troede nu endelig at have truffet »det ubekendte Australland«. Det var Østkysten af Nordøen, man havde set, derfra omscjlede C. denne 0 og gennemsejlede 6. Febr. 1770 det efter ham benævnte Stræde, hvorved han konstaterede, at New Zeeland bestod af to Øer, hvis Kyster han fuldstændig kortlagde, inden han forlod Øerne. 31. Marts forlod han New Zeeland og styrede mod Nordvest, saa at han 19. April stødte paa Australlandets Østkyst paa 37° 58" s. Br. Denne da fuldstændig ukendte Kyst fulgte han mod Nord, kom 28. April til en Bugt, som han paa Grund af den store Rigdom paa ny Planter kaldte Botany Bay, derefter til Port Jackson. Paa sin videre Fart mod Nord kom han ind i det snævre farlige Farvand mellem Kysten og det store Barriererev, hvor han heller ikke undgik at faa en saa farlig Læk, at han maatte søge ind i en Flod, som han efter sit Skib kaldte Endeavourriver, for at reparere. Endelig 13. Aug. lykkedes det ham at slippe ud i aaben Sø gennem en Aabning i Revet; men allerede to Dage senere trængte han dristig paa ny gennem Revet for ikke mere at slippe Kysten af Syne; hans Hensigt var nemlig at afgøre, om Ny-Guinea var forbundet med Fastlandet eller en 0. Det lykkedes ham virkelig ogsaa 21. Aug. at omsejle Cap York og gennemsejle Torresstrædet. Det opdagede Land havde han taget i Besiddelse for den engelske Krone under Navn af New South Wales. Over Batavia tiltraadte han derpaa sin Hjemrejse Syd om Afrika og ankom til England 11. Juni 1771. Resultatet af denne Rejse havde været overordentlig rigt: Opdagelsen af New Zeeland's Ønatur, Afsløringen af Australlandets Østkyst og Ny-Guinea's Adskillelse fra Fastlandet ved Torresstrædet, og dog staar hans anden Rejse næsten endnu højere. 17. Juli 1772 drog han ud med to Skibe »Resolution«, som han selv førte, og »Adventure« under Tobias Fourneaux. Som videnskabelige Ledsagere fulgtes han denne Gang af to Tyskere, Johann Reinhold og Georg Forster. Det var C.'s Agt at forsøge paa en Verdensomsejling fra Vest til Øst, altsaa imod Passaten, for derved at afgøre, om der paa den sydlige Halvkugle fandtes andre Fastlande end Australien. Fra Kaplandet styrede han omtrent lige mod Syd og mødte allerede 10. Decbr. den første svømmende Is paa 51° 5" s. Br. Da han 10. Jan. 1773 endnu ikke havde fundet Land paa 60. Breddegrad, styrede han S. f. denne Parallel mod Øst, overskred 17. Jan. den sydlige Polarkreds paa 40° 0. L. f. Grw. og styrede derpaa for at udhvile sit Mandskab til New Zeeland. Derfra løb han 26. Novbr. 1773 ud paa sin anden Polarfart og naaede 30. Jan. 1774 sin største sydlige Bredde, nemlig 71° 10' paa 106° 54' v. L. f. Grw., hvor en sammenhængende Ismur nødte ham til at vende om. Paa Hjemrejsen til Europa holdt han sig omtrent paa New Zeelands Bredde og fortsatte, efter at han 3. Jan. 1775 havde passeret Cap Horn, den østlige Retning, saa at han 14. Jan. stødte paa Sydgeorgien. Derfra styrede han sydøstlig og opdagede 31. Jan. Sandwichgruppen paa 59° 13' s. Br.; 30. Juli 1775 kom han efter tre Aars Fraværelse tilbage til England. Udbyttet af denne Rundrejse var Erkendelsen af den overvejende Vandbedækning, paa den sydlige Halvkugle, hvorved endelig det antarktiske Fastland forsvandt fra Kortene, efter at det i to Aartusinder havde spøgt derpaa. Efter sin Hjemkomst blev C. virkelig Skibskaptajn og fik en Ansættelse ved Hospitalet i Greenwich samt blev optagen som Medlem af Royal Society. Men han kunde ikke holde sig længe hjemme, og da der udlovedes en Belønning paa 20,000 L. St. til den, der kunde finde en nordlig Gennemgang fra Atlanterhavet til det stille Ocean, drog han 12. Juli 1776 ud paa sin tredje Rejse med Skibene »Resolution«, som han atter selv førte, og »Discovery« under Clerke. 8. Decbr. 1777 forlod han Selskabsøen Borabora og holdt nordnordvestlig, saa at han 18. Jan. 1778 traf Sandwichøerne, der vel tidligere vare berørte af Spanierne, men ikke indlagte paa Kortene. Han opsatte dog Undersøgelsen af disse og søgte sit egentlige Maal, Nordamerikas Vestkyst, som han traf 7. Marts paa 44° 30' n. Br. Han fulgte Kysten mod Nord og erkendte snart, at Amerika strakte sig meget længere mod Nordvest, end man tidligere havde antaget. Forbi Kodjak, hvor han traf russiske Kolonister, trængte han ind i Beringshavet og igennem Beringsslrædet op i Ishavet. For at søge efter den ønskede Gennemgang mellem de to Oceaner fulgte han Nordamerikas Kyst mod Øst; men 18. Aug. nødte uigennemtrængelige Ismasser ham dog til at vende om ved Iskap paa 161° 46' v. L. f. Grw. Han drog til Sandwichøerne, som han naaede 17. Jan. 1779, og blev venlig modtagen af de indfødte; men, da han paa Hjemrejsen af Modvind nødsagedes til at styre tilbage til disse Øer, kom han i Strid med de indfødte om en ubetydelig Genstand og blev dræbt med en Del af sine Folk. C.'s Bedrifter som Opdager og Sømand ere saa betydelige og værdifulde, at man med fuld Ret kan sammenligne ham med de store nautiske Opdagere Columbus, Vasco da Gama, Magalhaens og Abel Tasman. Vi skylde ham Fastsættelsen af New Zeelands og Ny-Guinea's Ønatur, Afsløringen af Australiens Østkyst, Opdagelsen af flere Sydhavsøer, deriblandt Ny-Kaledonien og Sandwichøerne, Undersøgelsen af Nordamerikas Vestkyst fra 44—70° n. Br. og endelig Fjernelsen af det ukendte Sydland; han fuldendte saa at sige Jordens Hydrografi. (Litt.: »C.'s Rejser 1773—85«; G. Forster, *A voyage round the world*; Wiedmann, »Leben und Schicksale des Kapitäns C.« [Erlang. 1789—90]; Kippis, *Life of C.* [Lond. 1788]; W. Besant, *Captain C.* [Lond. 1890]; Peschel, »Geschichte der Erdkunde« [1877]). *C. A.*

Cook [ku'k], Thomas, Stifter af det verdensberømte C.'ske Rejsebureau i London, født 22. Novbr. 1808, død Juli 1892. Som Afholdsmand foranstaltede han i sin Ungdom fælles billige Jærn-

Artikler, der savnes under C, *maa søges under* **K.**

banerejser for Maadeholdsforeningens Medlemmer, og heraf udviklede sig det Rejsebureau, der indtil 1878 lededes af ham, siden af Sønnen John Mason C. Dets Virksomhed er udbredt over hele Verden; 1890 havde det 84 Filialer, 85 Agenturer, over 2,600 Funktionærer og udstedte $3^{1}/_{4}$ Mill. Billetter.

C00ke [ku'k], Benjamin, engelsk Musiker, (1734—93), var Dirigent ved *Academy of ancient music*, senere Organist ved Westminsterabbedi. Han var en fremragende Komponist i de for den engelske Musik ejendommelige Vokal former *Glees*, *Catckes* og *Anthems*, men har ogsaa skrevet anden Kirkemusik og Instrumentalværker. *W. B.*

C00ke [ku'k], John Esten, amerikansk Forfatter, født 3. Novbr. 1830 i Winchester i Virginia, død 27. Septbr. 1886. C. studerede først Jura, kastede sig derefter over Litteraturen og udgav en Række Romaner: »Leather Stocking and Silk« [1854], »The Youth of Jefferson« [1855], »The Virginia Comedians« [1855], »The Last of the Foresters« [1856], »Henry St. John« [1858], »Fairfax« o. s. v.; 1859 udgav han »Virginia, historical and social«. 1861—65 deltog han i Borgerkrigen som Stabsofficer i Sydstaternes Hær, og han har skildret Krigen i Værker som »Hammer and Rapier« og »Wearing of the Gray«, ligesom han ogsaa har udgivet Biografier af Generalerne Lee og Jackson. Hans Broder Filip Pendleton C., født 1816, død 20. Jan. 1850, har skrevet »Froissart Ballads and other Poems« [1847] og en ufuldendt Roman »Chevalier Merlin«. *C. K.*

C00ke [ku'k], Thomas, engelsk Optiker, født 8. Marts 1807 i Allerthorpe, død 19. Oktbr. 1868 i York, nedsatte sig, efter nogle Aar at have været Pædagog i sin Fødeby, som Optiker i York og vandt snart et saadant Ry for Forfærdigelse af astronomiske Kikkerter, at de engelske Observatorier bestilte alle deres Instrumenter hos ham. Efter C.'s Død overtoge hans Sønner, Thomas og Frederick, hans velrenommerede Værksted, Buckingham Works, som fra Septbr. 1894 har sit Hovedkontor i London. *J. Fr. S.*

Cooke [ku'k], William Fothergill, Sir., engelsk Elektriker, (1806—79), studerede Medicin i Heidelberg, da han 1836 fik en elektrisk Naaletelegraf (Schillings) at se. Han opgav Medicinen og vendte tilbage til England, hvor han 1837 gik i Kompagni med Wheatstone, hvis videnskabelige Kendskab til Telegrafien heldig suppleredes ved C.'s større Forretningsdygtighed. Samme Aar toge de Patent paa en Telegraf med 5 Naale og i 5 Traade, som de søgte at faa indført ved Jærnbanerne; men først efter 1845, da de havde faaet konstrueret en Enkeltnaalstelegraf, vandt Opfindelsen rigtig Indgang, og 1846 solgte de deres Patenter for 120,000 L. St. til et nydannet Telegrafselskab. C. forlod nu Wheatstone, med hvem han alt tidligere havde haft Strid om Æren for deres Opfindelser, for at gaa i Selskabets Tjeneste, men har næppe efter denne Adskillelse bragt Telegrafien meget fremad. *K. S. K.*

Cookeit, en noget omdannet Varietet af Mineralet Lepidolit, se Glimmer.

Cook [ku'k], **Mount,** Ahoarangi, det højeste Bjærg paa New Zeeland, ligger paa 43^{0} 36' s. Br. omtrent midt i de sydlige Alper, der løbe langs Vestkysten af Sydøen, og naar 3,768 M. Fra det udgaar fem store Gletschere, af hvilke Tasmanbræen er den vigtigste. Det besteges første Gang 1882 af Englænderen Green sammen med to tyrolske Førere. *C. A.*

Cooks [ku'k-] **Nordkap** se Irkaipij.

Cooksstræde [ku'k-] adskiller New Zeelands to store Øer. Paa Sydøen afsættes talrige Arme: Tasmanbay, Admiraltybay, Pelorus- og Dronning Charlottessund, Cloudybay o. s. v.; paa Nordøen mærkes Port Nicholson og Palliserbay. Skønt Vind og Strømninger hemme Sejladsen, er Færdslen dog meget levende. Et Kabel til den telegrafiske Forbindelse mellem Øerne er nedlagt. Strædet er opkaldt efter James Cook, der første Gang besejlede det 6. Febr. 1770. *C. A.*

Cookssund [ku'k-], Bugt af det stille Ocean, mellem Alaskakæden (hvor Iljaminsk hæver sig til en Højde af 3,678 M.) og Kenaihalvøen.

CookSøerne [ku'k-], Herveyøerne, Mangaiaarchipelaget, en polynesisk Øgruppe i det store Ocean, S. V. f. Selskabsøerne, 18—22^{0} s. Br. og 156—161^{0} v. L. f. Grw.; tilsammen ere de kun 368 □ Km., med 7,400 Indb., hvoraf ca. 100 Europæere. Øerne ere Palmerston, Raratonga, Mangaia, Aitutaki, Hervey, Takutea, Atin, Mitiaro og Manki. De ere Koraløer, og Palmerston er en ægte Atol, kun Raratonga, den største (81 □ Km.) med 2,000 Indb. er af vulkansk Oprindelse; fra en frugtbar, lav Kyst hæve sig Bakker, derpaa Basaltbjærge med smukke Dale; lige til de højeste Spidser (880 M.) ere Bjærgene bedækkede med den frodigste Plantevækst. Klimaet er meget mildt og tempereret, saa at selv Europæere kunne arbejde hele Aaret i det fri. Befolkningen er Polynesiere, men blandet med Papuaer; den var tidligere hengiven til Kannibalisme, men nu ere alle Beboerne omvendte til Kristendommen og høre til de mest fremskredne Sydhavsbeboere; mange Raratongaere gaa som kristne Missionærer til de forskellige Øer i det store Ocean, lige til Ny Guinea. C. besøges meget af Hvalfangere, som her indtage Provisioner. Der udføres særlig Kaffe, Bomuld og Salep. Havnen Avarua paa Raratonga er den vigtigste. Øerne opdagedes af Cook paa hans anden Rejse 1773, besøgtes atter af ham 1777, men gik derpaa i Forglemmelse, til en Missionær 1821 paa en Rejse til New Zeeland genfandt dem og efterlod to kristne indfødte, ved hvis Anstrengelser Kristendommen (Protestantismen) hurtig vandt Indgang. Faktisk ere Missionærerne C.'s Herrer; de se nødig europæiske Kolonister, og Salg af Jordejendomme til disse er forbudt. Archipelet staar under britisk Protektorat. *C. A.*

Cooktown [ku'ktaun], Havneby i det nordlige Queensland, ved Endeavourfloden, med (1891) 2,600 Indb. (deriblandt 500 Kinesere). Byen kan for sin Eksistens takke de tidligere langt vigtigere Guldmarker ved Palmerfloden (den talte i sin Tid 10,000 Indb., deraf 6,000 Kinesere) og rige Tingruber. C. er tillige Centrum for et udstrakt Trepangfiskeri. *C. A.*

Coom [ku!m], Maal for tørre Varer i England = 32 Imperial Gallons = 145,395 Lit. Den gamle før 1826 brugelige C, som endnu bruges i mange Kolonier og i de forenede Stater, var = 4 Wincester Bushels (se Bushel) = 140,958 Lit. 8 C. = I Chaldron (s. d.). *C. V. S.*

Coomans [ku! mans], Jean Baptiste Nicolas, belgisk Forfatter, er født 6. Decbr. 1813 i Bruxelles. C, som blev klerikalt Medlem af Kamret og 1862 Redaktør af Ugeskriftet »La Paix«, har bl. a. forfattet »Histoire de la Belgique« [Gent 1836], »Richilde, episodes de l'histoire de la Flandre au XI siècle« [2 Bd. smst. 1839, 6. Opl. 1864], »Les communes belges« [5. Opl. Bruxelles 1863], »Une académie de fous« [2 Dele, Bruxelles 1861 ff.] og »Portefeuille d'un fianeur« [8 Bd., Bruxelles 1863—75].

Coomans [ku! mans], Pierre Olivier joseph, belgisk Historie- og Genremaler, født 28. Maj 1816 i Bruxelles, død 3. Jan. 1890 i Boulogne-sur-Mer. C. blev først undervist i Kunst i Gent (under Hasselaere), blev derefter Elev af de Keyser og Wappers i Antwerpen og høstede Bifald for »Korsfarerne indtage Jerusalem« [1841] og »Slaget ved Askalon« [1842]. Et Ophold i Algérie, hvortil han var rejst med de franske Tropper under Kampen med Abd-el-Kader, gav Anledning til Arbejder som »Syndfloden«, »Landskab i Provinsen Konstantine«, »Dansende Araberinder« m. m. Hans godt anlagte og i koloristisk Henseende virkningsfulde » Attila's Nederlag paa de katalauniske Marker« [1848] bragte ham en smuk Succes. Efter at han dernæst havde skabt »Slaget ved Alma« [1855] og »Filistrenes Fest til Dagons Ære« [1856], vendte han sig imod en helt ny Forestillingskreds, som hans anden Rejse til Italien (1857) og Synet der af de pompejanske Malerier gav Anledning til. Han blev nu en smagfuld, og skattet, Skildrer af det antikke Liv og malede »Pompeji's sidste lykkelige Dage« [1863], »Fryne«, »Glycera«, »Pompejansk Familiescene« etc. C. har ogsaa udfoldet en ret omfattende Virksomhed som Illustrator. *A. Hk.*

CoomaSSie se Kumassi.

Cooper [ku!pa], den største Indlandsflod i Australien, udspringer paa Vestsiden af Queenslands Bjærge og bærer først Navnet Barcoo eller Victoria; men efter at have optaget Thomson fører den Navnet C. Efter et bugtet sydvestligt Løb deler den sig i flere Arme i et af midlertidige Saltsøer oversaaet Delta (Lake Distrikt). Den sydligste Arm udmunder i Blanchesøen, den nordligste i Eyresøen. Kun i sit øvre Løb har den stadig Vand; saa snart den træder ind i Lavlandet, tørrer den paa Grund af det næsten regnløse Klima ind til en Række af Pytter, medens dens flade Seng ved de enkelte stærke Regnskyl hurtig fyldes, saa at der endog indtræder hyppige Oversvømmelser. *C. A.*

Cooper [ku!pə], Astley Paston, Sir, berømt engelsk Kirurg, født 23. Aug. 1768 i Brooke i Norfolk, død »2. Febr. 1841. C fik væsentlig sin Uddannelse paa St. Thomas'es Hospital i London. 1789 blev han *Demonstrator anatomiae* ved dette Hospital, 1792 begyndte han at holde kirurgiske Forelæsninger. 1793 blev han Professor i Anatomi ved Surgeons Hall, 1800 Kirurg ved Guy's Hospital, 1805 Medstifter af *Royal Medico-chirurgical Society*. 1813 blev han Professor i sammenlignende Anatomi ved *Royal College of Surgeons*, men nedlagde dette Embede 1815. Paa Grund af svækket Helbred opgav han sine Forelæsninger ved St. Thomas'es Hospital 1825, men gik ind paa at oprette en medicinsk Skole ved Guy s Hospital, hvor han ogsaa selv af og til holdt Forelæsninger. Han var overordentlig beskæftiget som Kirurg, saa at hans Aarsindtægt endog naaede op til 21,000 L. St. Af hans Arbejder, der indloge en meget høj Rang, men hvori han ikke tog Hensyn til andres Skrifter, men kun til sine egne Erfaringer, ere de bekendteste: »A case of strangulated hernia, in which a part of the abdominal viscera was protruded into the left cavity of the chest« [1798], »A case of aneurism of the carotid artery« [1809], »Observations of inguinal and congenital hernia« [1803], »Surgical essays« sammen med Travers [1818—20], »A treatise of dislocations and fractures of the joints« [1822], »Observations on fractures of the neck of the thighbone« [1823], »Illustrations of the diseases of the breast« [1829], »On the anatomy of the breast« [1840], og udgivet af Fred. Tyrrell: »The lectures on the principles and practice of surgery« [3 Bd., 1824—27] og af Alex. Lee: »The principles and practice of surgery founded on the most extensive hospital and private practice during a period of nearly 50 years« [1836]. *G. N.*

Cooper [ku!pə], James Fenimore, amerikansk Romanforfatter, født i Burlington, New Jersey, 15. Septbr. 1789, død i Cooperstown 14. Septbr. 1851. I Efteraaret 1790 flyttede hans Fader, Dommeren William C, til det indre af Staten New York, der paa den Tid var fuldstændig uciviliseret, og hvor han i 6 Aar boede med sin Familie i et Blokhus, som han selv havde bygget, rundt om hvilket der efterhaanden opstod den By, der bærer hans Navn. C. begyndte som ungt Menneske at studere; men en Strid med hans foresatte gjorde en brat Ende paa Studierne; han gik til Søs, kom som Matros til London og Gibraltar og blev Midshipman 1808, men opgav sin Stilling i Marinen 1811. Det er dette hans Barndoms- og Ungdomsliv, der har afgivet Baggrunden for de fleste og berømteste af hans Værker, hans Indianerhistorier (især de romantiske »Læderstrømpe-Fortællinger«) og hans Søromaner, der alle udmærke sig ved rig Fantasi, levende Anskuelighed og en spændende Handling, medens den alt for store Bredde, især i hans senere Arbejder, virker trættende. Hans første Roman, »Precaution«, der behandlede det engelske *High Life*, udkom anonymt [2 Bd., 1820] og maatte oplægges flere Gange; Aaret efter »The Spy« , der foregaar paa den amerikanske Frihedskrigs Tid, og 1823 »The Pioneers, or the Sources of the Susquehanna«, der begge gjorde stor Lykke; sidstnævnte blev solgt i 3,500 Eksemplarer inden Middag, samme Dag den udkom. »The Pilot«, der gav Stødet til den moderne Søroman, blev trykt samme Aar. Derefter fulgte »Lionel Lincoln, or the Leaguer of Boston« [1825], »The last of the Mohicans« [1826], som maa anses for hans berømteste Bog, »A Prairie« [1827], »The red Rover« [1828], »The Wept of Wish-ton-Wish« [1829], »The Water-Witch, or the Skimmer of the Seas« [1830], »The Bravo« [1831], »The Headsman« [1833], »Chronicles of Cooperstown« [1838], »Homeward Bound«, »Home as found« [engelsk Titel »Eve Effingham, or Home«, 1838], »The Bee Hunter«, »The Pathfinder« [1840], »The Deerslayer« [1841], »The two Admirals« [1842] etc. C.'s Romaner ere oversatte paa en Mængde Sprog, ogsaa paa Dansk og Norsk, en Del af dem foreligge tillige efter særlige Bearbejdelser for

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Ungdommen af Franz Hoffmann m. fl. Af hans andre Arbejder kunne endnu nævnes »Gleanings in Europe« [6 Bd., 1830—32], Skildringer fra et fleraarigt Ophold i Europa (1826—31), og hans »History of the American Navy« [1839]. (Litt.: W. C. Bryant, *Memorial Discourse* [1852]; R. B. Coffin, *The Home of C.* [1872]; Tb.. Rainsford Lounsbury, *J. F. C.* [1882]). *C. K.*

Cooper [ku!pə], Peter, amerikansk Industridrivende og Filantrop, født 12. Febr. 1791 i New York, død 4. Apr. 1883 smst., opvoksede uden Undervisning i stor Armod, blev Urmagerlærling, senere Vognmager og grundlagde derefter en Limfabrik, hvorved han tjente en stor Formue; 1830 oprettede han et stort Jærnværk i Canton ved Baltimore. Kort derefter anlagde han et Valseværk og Traadtrækkeri i New York og anvendte her for første Gang Anthracitkul ved Pudlingen. 1845 flyttede han til Trenton (New Jersey) og fabrikerede Skinner og Jærnbjælker. Hans Foretagender gjorde ham rig, og han stillede sig som Opgave at forbedre de arbejdende Klasser ved at opdrage og uddanne dem. Han skænkede derfor 800,000 Dollars til Cooper Institute i New York, hvor der gives fri Undervisning navnlig i de tekniske Videnskaber. Det indeholder Læsesale, Modelsamlinger, kemisk Laboratorium, fysisk Kabinet, en Telegrafskole, hvor ogsaa Kvinder undervises gratis, en Fotograf- og en Xylografskole. Pragtbygningens Lejeindtægt benyttes til at holde Skolerne i Gang. C. blev 1876 af National Independent Party opstillet som Kandidat til Præsidentværdigheden. *F. W.*

Cooper [ku!pə], Susan Fenimore, amerikansk Forfatterinde, Datter af ovenn. J. F. C., er født 1813; hun var sin Faders Sekretær og Medhjælper og har udgivet en Række Bøger, blandt hvilke kunne nævnes »Rural Hours« [1850], »Country Rambles, or the Journal of a Naturalist« [1852], »Rhyme and Reason of Country Life« [1854] og »Mt. Vernon to the Children of America« [1858]. C. har taget virksom Del i filantropiske Opgaver og bl. a. stiftet et Hjem for forældreløse Børn (1873). *C. K.*

Cooper [ku!pə], Thomas Sidney, engelsk Dyr- og Landskabsmaler, er født 26. Septbr. 1803 i Canterbury. Opvokset under trange Kaar maatte han kæmpe sig frem som Haandværker, Teatermaler, Tegnelærer, uddannende sig paa egen Haand i Kunst i de faa ledige Stunder, kom 1827 ned til Belgien, hvor han skal have klaret sine Hotelophold med Portrættegninger, og hvor han under Verboeckhoven studerede Dyrmaleriet, som et Ophold i Holland og Studiet af de gamle hollandske Dyrmaleres Mesterværker der yderligere ansporede ham til. Ved den belgiske Revolutions Udbrud drog han 1830 tilbage til England og udstillede første Gang 1833 paa Akademiet, som han 1867 blev Medlem af. Hans Arbejder — f. Eks. »Aften ved Vandingsstedet« [1842], »Køerne malkes« [1864] og »Græsgang i Kent« — udmærke sig ved dygtig Tegning og Karakterisering af Dyrene (særlig Faarene); Landskabsmotiverne i hans Malerier ere snart udførte af ham selv, snart af F. R. Lee. Han har skrevet »Drawing book of animals and rustic groups« [Lond. 1853], »Beauties of poetry and art« [Lond. 1865, med Illustrationer af ham selv] og Selvbiografien »My life« [2 Bd. Lond. 1891]. *A. Hk.*

Cooperative stores [ko.uå'pərätivsto!əz], Detailmagasiner grundede paa Kooperationsprincippet, se Forbrugsforeninger, Kooperation og Store.

Cooperbjærgene [ku!pə-], en sandsynligvis vulkansk Bjærgkæde i Kaiser Vilhelm's Land i det nordøstlige Ny-Guinea. *C. A.*

Coopers [ku!pəs] **Guld,** Legering af 16 Dele Kobber, 7 Dele Platin og 1 Del Zink, er meget smidigt og ligner skuffende 18 Karats Guld. Coopers Spejlmetal bestaar af 25 Dele Kobber, 16,5 Dele Tin, 6 Dele Platin, 2 Dele Zink og 1 Del Arsen, lader sig godt polere og egner sig til Metalspejle. *F. W.*

Coorg (Kurg, indisk Kodagu), britisk Provins i det sydvestlige Forindien paa Skraaningerne af de vestlige Ghats, har en Størrelse af 4,100 □ Km. med (1891) 173,000 Indb. (42 pr. □ Km.). C, der til 1834 var et selvstændigt Rige, men nu forvaltes af den britiske Agent i Maisur, er et bjærgrigt Land (med Højder paa indtil 1,746 M.), der for en stor Del er dækket af tætte Urskove, Tilflugtssteder for Tigre og Pantere, medens de opdyrkede Egne derimod ere meget sjældne. Beboerne leve i Landsbyer (over 500), der ligge spredte rundt om i Dalene. Af egentlige Byer findes kun to. Hovedstaden Merkara ligger paa en Højslette 1,161 M. o. H. og havde 1891 9,000 Indb. Provinsens Hovednæringsvej er Kaffedyrkning, der sysselsætter to Femtedele af Beboerne. *C. C. C.*

Coornhert [ko!-], Dirck Volchertsen, hollandsk Forfatter og Frihedsmand, født i Amsterdam 1522, død 29. Oktbr. 1590. Han dyrkede først Kobberstikkerkunsten, blev i 1564 Byskriver i Haarlem og forsvarede som saadan Frihedens Sag. Paa Grund af sine fri Anskuelser baade i politisk og religiøs Henseende maatte han friste mange Skæbnens Omvekslinger og maatte ogsaa paa Grund af sin Tilslutning til Prinsen af Oranien en Tid sidde i Fængsel. Han gjorde sig ved sine Skrifter fortjent af det hollandske Prosasprogs Udvikling, hvorimod han i sine poetiske Arbejder for meget ofrede til de retoriske Selskabers kunstlede Stil. Som hans Hovedværk regnes: »Zedekunst dat is wellevens kunst« [1586]. (Litt.: Jan ten Brink, *C. en zijne wellevenskunst* [Amsterdam 1860]; Moorrees, *D. V. C. de Libertijn* [Schoonhoven 1887]). *A. 1.*

Coorongit, en Slags mineralsk Kautsjuk fra Coorong Distrikt i Sydaustralien. *N. V. U.*

Copa, gammelt Maal for Vin og Brændevin i Spanien, i Kastilien = 0,126, i Madrid = 0,127, i Cadix = 0,124 Liter.

Copaïba Mill. (*Copaifera* L.), Slægt af *Caesalpiniaceae,* Træer med ligefinnede Blade, hvis Smaablade ere læderagtige og ofte skæve; tillige ere de forsynede med talrige Kirtler (gennemskinnende Punkter). De smaa Blomster sidde i topformede Stande og have fire, hyppigst hvide, Bægerblade, men mangle Krone; 8—10 Støvdragere. Bælgene ere skævt-elliptiske, sammentrykte og læderagtige og have kun eet Frø, hvis Frøstreng ofte uddannes som Frøkappe. 16 Arter, alle amerikanske undtagen 4; de vokse paa tørre og solrige Steder, og deres Stammer kunne opnaa et Omfang af over 2 M. De fleste *C.*-Arter give Kopaiba (Kopaiva) -balsam (s. d.), især

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

C. officinalis Jacq. (Guyana, Columbia og Venezuela), *C. guyanensis* (Desf.) O. Ktze. (Amazongebetet), *C. Langsdorfii* (Desf.) O. Ktze. (Rio Janeiro og Minas Geraes) o. a. Stammerne ere saa rige paa Balsam, at de undertiden briste med høje Knald; ved dybe Indsnit flyder den ud og ledes over i Blikkar, der rumme 20 Lit. og i Løbet af en Time fyldes indtil en Fjerdedel af deres Rumindhold. Balsam- eller Harpiksgangene maale ofte over 2 Cm. i Vidde. *C. bracteata* Benth. (Vestindien) giver det smukt røde Amaranttræ. *A. M.*

Copaiféra se Copaiba.

Copān, ubetydelig Indianerlandsby i Republikken Honduras, var i Indianertiden et vigtigt Centrum for Civilisationen i Mellemamerika, hvorom talrige Ruiner paa en Strækning af flere Km. langs med Floden C. endnu vidne. Efter den spanske Erobring blev C. (1530) ødelagt. I en Indberetning til Filip II beskrev Palacio 1576 C.'s Ruiner; men siden bleve de glemte, og først i 19. Aarh. ere de atter blevne besøgte og beskrevne af Galindo, Stephens og Catherwood. Den største af Ruinbygningerne, et gammelt Tempel med Pyramider og store Trapper, er 190 M. lang og 32 M. høj, stærkt overvokset med Vegetation. Interessant er endvidere en Mængde i C. fundne monolitiske Idoler, helt overlæssede med Skulpturer, og en Del store, flade Stenblokke, saakaldte Altre, med udhuggede Menneskefigurer. — C. er ogsaa Navnet paa det omliggende Departement i det vestlige Honduras, paa Grænsen af Guatemala. Arealet 7,500 □ Km. med (1889) 36,744 Indb., hvoraf 33,000 Mestitser (her kaldte *ladinos).* Hovedstaden er St. Rosa. *J. J. N.*

Cope [ko!up], Charles West, engelsk Genre- og Historiemaler af irsk Afstamning, født 28. Juli 1811 i Leeds, død 21. Aug. 1890 i Bournemouth. Efter en Læretid under Faderen, Landskabsmaleren Charles C, paa Akademiet i London og under en længere Rejse i Italien optraadte han med Held i sit Fædreland, hvortil han var vendt tilbage fra Udlandet 1836, som Genre- og Historiemaler med Malerierne »Det indre af et Værtshus i Italien«, »Frieriet«, »Kardinal Wolsey's sidste Dage«, »Milton's Drøm« [1850], »Karl I's Børn« [1855], »Aftenbøn« m. m., Arbejder af god Farvevirkning og karakterfuld Skildring. De Evner, han havde lagt for Dagen i sine Staffelibilleder, gjorde ham ogsaa selvskreven til at tage Del i de omfattende Freskoarbejder i Parlamentshuset. Hans Andel heri er bl. a. »Edvard III giver den sorte Prins Hosebaandsordenen«, »Prins Henrik anerkender Dommeren Gascoigne's Autoritet«, »Karl I's Begravelse«, »Lord Russell tager Afsked med sin Hustru før Henrettelsen« og »Londons Borgervæbning drager ud til Gloucester's Undsætning«. Han har endvidere udført »Othello fortæller sine Eventyr«, »Disciplene i Emmaus«, »Lanzelot Gobbio's Siesta« [1870], »Natlig Alarm« [1871], »Foraarstid« [1877] og »Den gode Hyrde« [1880]. Man har ogsaa en Del Raderinger fra C.'s Haand. 1848 blev han Medlem af Akademiet og virkede som Professor der fra 1867—74. (Litt.: C. H. Cope, *Reminiscenses of Charles West C., by his son* [Lond. 1891]). *A. Hk.*

Cope [ko!up], Edouard-Drinker, amerikansk Naturforsker, er født 1840, studerede først i Amerika og tilbragte derefter 2 Aar ved europæiske Universiteter for at studere komparativ Anatomi. Ved sin Hjemkomst blev han ansat som Professor i Naturhistorie ved Haverford Kollegiet i Philadelphia. Han foretog storartede og talrige geologiske Undersøgelser rundt om i de forenede Stater, og det skyldes navnlig ham, at den amerikanske Geologi og Palæontologi har gjort saa rivende Fremskridt i 19. Aarh.'s sidste Halvdel. De videnskabelige Resultater har han for største Delen nedlagt i de af *Acad. of natural sciences of Philadelphia* udgivne periodiske Skrifter, i »Pennsylvania Monthly Magazine« og i »American Naturalist«. *J. C.*

Copeland [ko!upländ], Ralph, engelsk Astronom, er født 3. Septbr. 1837 i Lancastershire, tilbragte nogle Aar i Australien, var derpaa i et Maskinværksted, studerede 1865—69 i Gottingen, hvor han tog sin Doktorgrad og sammen med Borgen (s. d.) bestemte med Göttinger Meridiancirkel Positionen af teleskopiske Ækvatorstjerner (»Mittlere Verber etc.« | Astron. Mittheil. d. Stermvarte zu Gottingen]); 1869—70 var han Deltager i den tyske Nordpolsekspedition under Koldewey (s. d.). Efter at C. 1871—74 havde haft Ansættelse som Astronom ved Lord Rosse's (s. d.) Observatorium og derefter en kort Tid ved Dublins Observatorium, indehavde han 1876—89 en lignende Stilling ved Lord Crawford's (s. d.) Observatorium og udnævntes 1889 til *Astronomer royal* for Skotland og Professor i Astronomi ved Edinburgh Universitetet. Dels i det irske Videnskabsselskabs Skrifter, dels i det engelske astronomiske Selskabs Tidsskrift har C. offentliggjort sine spektroskopiske Undersøgelser af foranderlige Stjerner, Kometer etc. Sammen med Dreyer (s. d.) redigerede han »Copernicus, an international journal of astronomy«, *I—III* [Dublin 1881—84]. *J. Fr. S.*

Copepŏda danner en Orden af Smaakræbsenes store Afdeling (*Entomostraca*), indbefattende et særdeles stort Antal, som oftest meget smaa, Krædsdyr. Hos de ægte typiske C. (*Eucopepoda*), der fritlevende danne de kolossale Sværme i Havets eller Søernes Overflade, er Legemet inddelt i tydelige Ringe. Efter Hovedet følge 5 fri Brystringe, af hvilke imidlertid dog 1.—3. som oftest ere sammenvoksede med dette, og derpaa en ligeledes af 5 Ringe sammensat Bagkrop, som i Alm. er skarpt afsat fra Brystpartiet. Bagkroppen ender med 2 gaffelagtig fra hinanden udstaaende Led, hvorpaa lange Svømmebørster ere indledede. Hvad Lemmerne angaar, ere 1. Par Antenner altid meget lange, bestaa ofte af et meget stort Antal Led og ere hos Hannerne af en fra Hunnernes noget afvigende Bygning, idet de hos førstnævnte paa forskellig Vis staa i Forplantningens Tjeneste f. Eks. til at fastholde Hunnerne under Parringen. Efter det kortere, ofte togrenede 2. Par Antenner følge et Par Kindbakker, 2 Par Kæber og 1 Par Kæbefødder, de første altid ret kraftig byggede, de øvrige af meget forskellig Udseende, snart bløde, bøjelige, udstyrede med lange Haar, snart endende i kraftige stærke Gribekroge, alt efter den Brug, der skal gøres af dem. Derpaa følge de for C. karakteristiske Brystlemmer, bestaaende af en toledet Stamme, som paa sit yderste Led bærer 2 ledede, længere eller kortere Grene, som oftest rigt besatte med lange, kraftige Haar. Alle fem Ben-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

par ligne hverandre, kun er det 5. som oftest noget svagere udviklet end de foregaaende. Bagkroppen mangler altid Lemmer.

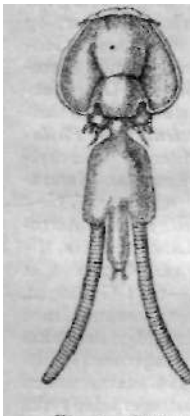

Fig. 1. *Caligus.*

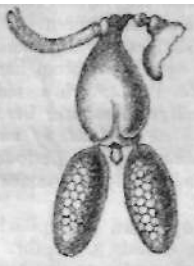

Fig. 2. *Anchorella.*

Fig. 3. Han af en Lernæopodide.

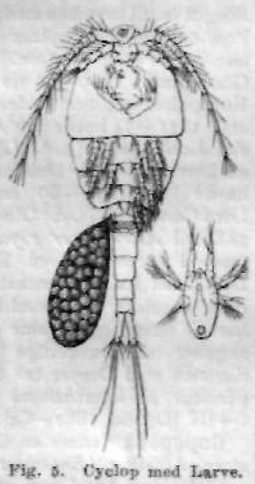

Fig. 5. Cyclop med Larve.

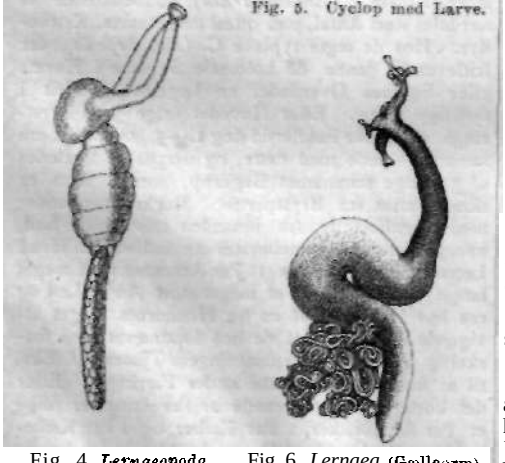

Fig. 4. *Lernaeopoda.* Fig. 6. *Lernaea* (Gælleorm).

Hvad Sanseorganerne angaar, ere C. i Alm. udstyrede med et lige i Midtlinien siddende enkelt Øje, som oftest af en smuk rød Farve; foruden dette optræde hos visse Havformer 2 store, med mægtige Linser udstyrede Sideøjne (*Corycaeidae*). Følesansen har særlig sit Sæde i Antennerne, der ere rigt udstyrede med Sansehaar. Gæller findes aldrig, og al Aanding foregaar gennem Hud eller Tarm. Ogsaa Hjerte synes hos de allerfleste Former at mangle. Naar Æggene ere modne, træde de ud under Moderens Bagkrop i een Æggesæk (de fleste Havformer) eller 2 (særlig Ferskvandsformer), som Hunnerne da bære, lige til Ungerne udklækkes. Hos mange Former *gemmes* Æggene ikke i Sække, men i lange, stærkt sammenrullede Æggesnore. Hannernes Sædmasser afsættes i særlige, flaskeagtige Beholdere, saakaldte Spermatoforer, hvis forreste Del er fyldt med et Stof, der ved Berøring med Havvandet svulmer op, bliver eksplosivt og slynger de indenfor liggende Spermatozoer ud. Disse Spermatoforer afsættes af Hannerne paa Hunnernes Legemer, nær Kønsaabningen, og Spermatozoerne maa da tænkes at trænge ind i Hunnernes Køns veje og befrugte Æggene der. Larven kommer altid ud af Ægget med et meget kraftigt Sæt — det ser næsten ud, som Æggesækken eksploderede Larver ud til alle Sider — og ligner i sin Bygning aldeles ikke det voksne Dyr. Det er et lille svagt Dyr, uden Spor til Leddeling, udstyret kun med 3 Par Lemmer, repræsenterende I. og 2. Par Antenner og Kindbakker hos den voksne. Senere hen begynder en svag Leddeling at vise sig, Lemmerne skyde frem forfra bagtil, og lidt efter lidt uden bratte Overgange gaar Larven over i den voksne Form.

Alle de C, der ere af den ovenfor beskrevne Bygning, og som i det store og hele ligne det vedføjede Billede (Fig. 5), høre alle til den store C.-Gruppe, mani Alm. betegner ved de fritlevende C.; de findes snart i Havets Overflade, snart i de danske ferske Vande; en stor Mængde færdes imidlertid kravlende nede i Søens Bund, i Mudder eller paa Vandplanterne, eller findes paa Tangen ved Kysterne; hos disse Bundformer ere Lemmerne mere omdannede til kraftige Klavre- og Hageredskaber, og visse af dem ende med kraftige Kløer; ligeledes er 1. Par Antenner, der er alle de i Vandoverfladen levende C.'s vigtigste Bevægelsesorgan, i Alm. her af en kort, plump Bygning, medens de hos disse ere lange, slanke Svømmeorganer. Et ikke ubetydeligt Antal, som efter deres Lemmers Bygning egentlig hører hjemme paa Havets Bund, leve dog i Overfladen knyttet til Sargassotangen, Drivtømmer o. l. Hvor ubetydelige af Størrelse disse Smaaskabninger end ere, er den Rolle, de have i Naturen, ikke desmindre meget stor, ja de spille og have spillet en ikke ubetydelig Rolle i Menneskenes Liv. Naar Livius beretter om »rødt Vand« i Nærheden af Rom og i dette ser Varsler om kommende Ulykker, naar man fra Middelalderens Tid i dens gamle Krønnikebøger finder Angivelser om »Vand rødt som Blod«, da er der stor Sandsynlighed for, at det netop er C., hvem dette skyldes, og som have været den uskyldige Aarsag til mange af de store Oldtidsofringer, og til at mange Rosenkranse ere blevne bedte. I den hede Sommertid kunne de fylde de stillestaaende Vande med Myriader og virkelig ved deres talløse Masser give dette et rødligt Præg. I de aabne Have, saavel som i de ferske Vande, afgive de Hovednæringsmidlet for mangfoldige Fisk, særlig af Silde- og Laksefamilien, og tjene selv Hvalerne til Næring (se Calanidae). Mange af dem eje en ret stærk lysende Evne, hvad der navnlig siges at være Tilfældet med Safiriniderne. De fritlevende

C. inddeles i forskellige Familier, af hvilke følgende ere de vigtigste: *Calanidae*, *Harpacticidae* og *Cyclopidae* (se de enkelte Art.).

Til C.'s store Afdeling regner man foruden de fritlevende C. et meget stort Antal Former, der omdannede til Snyltelivet ofte have antaget et saa ejendommeligt Udseende, at man uden nøjere Undersøgelse vilde være ude af Stand til i dem at se Kræbsdyr, endsige C. Disse Former har man givet Navnet »Snyltekræbs«, fordi de snylte paa andre Dyr, sugende Blodet af disse. Grunden, hvorfor disse Skabninger behandles her under C, er dels den, at det er umuligt at drage en skarp Grænse mellem fritlevende C. og de ægte Snyltekræbs, idet de to Grupper ere forbundne ved Former, som ifølge deres Liv og deres Bygning vanskelig vilde kunne indregistreres i en enkelt af dem, dels den, at hvor omdannet og uformelig end en Snyltekræbs kan blive, saa har den dog altid haft et Stadium i sit Liv, hvor den umiskendelig lignede den fritlevende C. eller i alt Fald dens Larve; thi alle Snyltekræbs komme ud af Ægget som Nauplier. Snyltekræbsene kunne træffes omtrent paa alle de i Havet levende Dyregrupper, Hvaler, Muslinger, Søstjerner, Sækdyr, Blæksprutter, men ganske særlig paa Fisk, snart paa disses Gæller, snart paa den ydre Hud. De findes ligeledes i de ferske Vande, men her næsten kun knyttede til Fisk; dog kendes ogsaa enkelte Former f. Eks. fra Kræbsdyrgæller. De ere snart ægte Parasitter, sugende Værtens Blod, snart kun levende i dennes Hulrum, spisende den Føde, denne havde bestemt for sig selv. Her som overalt modificerer Snyltelivet Dyrenes Bygning; de kraftige Tyggeredskaber hos de fritlevende C. omdannes her til sugende, Mandiblerne omformes til sylfine Stiletter; de kraftige Svømmeben gaa hos mange Former under Udviklingen fuldstændig tabt eller modificeres til smaa mikroskopiske Knuder, og visse af Lemmerne kunne omdannes til kraftige Hageredskaber, hvormed disse Former sidde forankrede i Værtens Hud. Fremdeles svinder den Leddeling, der er saa karakteristisk for Havets fritlevende Former, undertiden fuldstændig bort, og hele Legemet bliver kun en uformelig Sæk. Snart optræde disse Modifikationer først efter Parringen; før denne ligne Hannerne og Hunnerne de fritlevende C. og føre som disse et fritsvømmende Liv, men senere hen dø Hannerne, Hunnerne sætte sig fast og svulme lidt efter lidt op til en uformelig Klump (Lernæer, Fig. 6)). Snart ere baadc Hannerne og Hunnerne snyltende og mere eller mindre stærkt modificerede; dog gaar det altid mest ud over Hunnerne. Hos Lernæopoderne (Fig. 2—4) ere Hunnerne ligeledes uformelige Sække, uden Leddeling og j tydelig ledede Lemmer, men hos disse Former ere Hannerne (Fig. 3) næsten mikroskopisk smaa, snyltende paa den mange Gange større Huns Legeme.

Man har delt Snyltekræbsene i forskellige Familier: *Chondrachantidae* med Hovedslægterne *Condracanthus*, *Caligidae* med en stor Mængde Former særlig *Caligus* (Fig. 1), *Dinematura*, *Dichelestidae* med *Dichelestium*, *Lernaedidae* med *Lernaea*, *Lernaea branchialis*, »Gælleorm«, paa Torsk, *Penella* (paa Hvaler), *Lemaeopoidae* med *Lernaeopoda* paa Havkalens Øje, *Anchorella* o. a. Hvad C.'s Slægtskabsforhold til andre Grupper inden for Smaakrsebsene angaar, da er dette mere end tvivlsomt. De sættes af nogle lavest i Systemet, som de, hvorfra de andre Grupper have udviklet sig, noget, som deres Legemsbygning delvis kan retfærdiggøre, men som ikke kan støttes hverken ad palæontologisk eller ontogenetisk Vej; af andre forbindes de derimod med Cirripedierne (Rankefødderne) gennem en mærkelig paa Ferskvandsfisk levende Slægt *Argulus*, hvis Lemmer have en i øvrigt meget svag Lighed med Rankefødderne; da denne Form imidlertid af mange, og vistnok rigtigere, henføres til Bladfødderne (Fyllopoderne), vil man se, at heller ikke dette Slægtskabs forforhold er sikkert. (Litt.: Steenstrup & Lutken, »Bidrag til Kundskaben om dét aabne Havs Snyltekræbs og Lernæer« [Videnskabernes Selskabs Skrifter 1861]; Krøyer, »Bidrag til Kundskab om Snyltekræbsene« [Nat. Tidssk. 3. R. II, 1863]; Nordmann, »Mikrographische Beiträge zur Naturges. der Wirbellosen Thiere« [1832]. Tillige Arbejder af Claus, Vejdowsky, Van Beneden, Thoreli. Om de fritlevende C. særlig: Brady, *A Monograph of the free and semiparasitic Copepoda of the Brit. Island* [Lond. Roy Soc. 3 Bd., 1878]; Lilljeborg, *Crustaceae ex ordinibus tribus* [Lund 1853]; Baird, *The natural historv of British Entomostraea* [1850]). *C. W.-L.*

Copernicia Mart., Palmeslægt (Dværgpalmegruppen), høje Træer med store og viftedannede Blade, hvis Stilke ere tornede. Kolberne ere store, mangegrenede og langstilkede; Blomsterne ere tvekønnede og have 6 Støvdragere, der ere sammenvoksede ved Grunden til et krukkeformet Legeme. Frugterne ere ovale og gule Bær. 6 Arter i Mejiko, paa Antillerne og i Brasilien. *C. cerifera* Mart. (Carnaubapalme) har ganske kuglerund Krone og stærkt voksklædte, derfor blaagrønne Blade; den vokser i de nordlige Provinser af Brasilien og giver meget nyttige Produkter, haardt og udmærket Tømmer, spiselige Kolber og Bær samt Voks. Bladene anvendes til Tækning. *A. M.*

Copia (lat.), »Overflødighed«, forekommer tidlig (fra ca. 200 f. Chr.) i den romerske Litteratur personificeret som Gudinde. Efter en fra Grækenland stammende Forestilling tænktes hun bærende alle Frugtbarhedens og Rigdommens Goder i et Horn, »Overflødighedshornet« (lat. *Cornu Copiae*, jfr. Amaltheia), Stundom opfattedes C som en underordnet Guddom i Fortuna's (s. d.) Tjeneste; en anden Gudindeskikkelse af beslægtet Art er Abundantia (s. d.). *C. B.*

Copiapit (Misy) er et gulligt Mineral, der bestaar af Jærntveilte, Svovlsyre og Vand (vistnok $2Fe_2O_3 . 5SO_3 . 18H_2O$). Det forekommer ved Copiapo i Chile, i Harz o. a. St. i tavleformede, monokline Krystaller eller kornede Skorper paa jærnholdige Mineraler, ved hvis Forvitring det er opstaaet. *N. V. U.*

Copiapo, 1) 6,000 M. høj Vulkan i Chile's Cordillerer. 2) Hovedstaden i Nordchile's Provins Atacama (s. d.). Officielle Navn: Francisco de la Selva de C. Beliggende i ca. 400 M.'s Højde og i øde Omgivelser paa højre Bred af den lille Flod C. (1885) 9,816 Indb. Husene ere af Hensyn til de hyppige Jordskælv let byggede. Gaderne skære hinanden i rette Vinkler. Paa Byens fornemste Plads staar et Mindesmærke for Juan Godois, Opdageren af Sølvminerne ved Chanarcillo, ca. 80

Km. mod Syd. C. er ved Jærnveje forbunden saavel med disse Sølvminer som med Havnestaden La Caldera, hvis Afstand fra C. er 82 Km. Vigtigste Udførselsartikel for Tiden Kobber. Om C.'s tørre Klima se Chile. *B.-P.*

Copland [kå'plænd], James, engelsk Læge, (1791—1870), studerede i Edinburgh, hvor han blev Doktor 1815. Derefter rejste han en Tid i det afrikanske Selskabs Tjeneste til Guldkysten, hvorfra han vendte stærkt svækket hjem, og opholdt sig forskellige Steder, til han 1822 nedsatte sig i London. Han blev Læge ved forskellige Hospitaler og var en flittig Forfatter. 1832—58 udgav han »A dictionary of practical Medicine« [3 Bd., amerikansk Udg. 1859, tysk Oversættelse], der gjorde hans Navn meget berømt. Desuden skrev han flere mindre betydelige Afhandlinger. *G. N.*

Copley [kå'pli], John Singleton, nordamerikansk Maler, født 3. Juli 1737 i Boston, død 9. Septbr. 1815 i London. C. uddannede sig mest paa egen Haand i sit Fædreland og kunde ved Udkommet af sine Portrætter og Genrebilleder 1774 foretage en længere Rejse til Italien. I London, hvor han derefter nedsatte sig, og hvor han 1779 blev Medlem af det kgl. Akademi, vandt han snart betydelig Anseelse ved sine Historiebilleder, dygtige, vel komponerede, i koloristisk Henseende lidt svage Værker, som faa forøget Interesse ved de talrige indføjede Portrætter, om end disse paa den anden Side ogsaa til Tider kunne svække Totalvirkningen. En Type paa C.'s Kunst er det bekendte Arbejde i Londons Nationalgaleri, »Lord Chatham's sidste Tale« (gerne kaldet »Chatham's Død«), der fremstiller Pitt falde i Afmagt efter sin Tale i Overhuset. Derefter malede C. »Major Pierson's Død«, »Karl I i Parlamentet«, »Ødelæggelsen af de spanske svømmende Batterier ved Gibraltar« (for Staden London) og andre Slagbilleder, »Georg III's Familie« etc. C. er Fader til den bekendte Lordkansler Lyndhurst. (Litt.: Perkins, *A sketch of the life of C.* [Boston 1873]). *A. Hk.*

Coppée [kåpe'], François, fransk Digter, er født i Paris 12. Jan. 1842. Opdragen i et beskedent, men smukt lille Hjem, hvor Faderen, en underordnet Kontormand, var den strengt arbejdsomme Forsørger og Moderens milde Haand gav Styrke og Trøst og fik Blomsterne til at gro, prægedes hans bløde poetiske Sind tidlig af Sansen for idyllisk Hygge og smaaborgerlig Lykke. Han blev den venlige Filantrop, der hader Guldet og prædiker Arbejde, Pligt og Forsagelse. Selv maatte han tilbringe Dagen paa Kontor, og først om Aftenen i i Hjemmet dyrkede han Poesien. Han sluttede sig til de parnassistiske Lyrikere, skrev Vers til deres Tidsskrift »Le Parnasse contemporain« og udgav nogle Digtsamlinger, »Le reliquaire« [1866], »Intimités« [1868] og »Poèmes modernes« [1871]. Digtet »La greve des forgerons« [1869] gjorde stor Lykke som Deklamationsnummer; det oversattes af Chr. K. F. Molbech [»Smedenes Skrue«, 1871, 2. Opl. 1884]. Samtidig gjorde C. Lykke paa Scenen med nogle smaa Dramaer: »Le passant« [1869], hvori Sarah Bernhardt fejrede en Triumf som en lutspillende Vagabond, der vækker den hellige Kærlighed i en Kurtisanes demoraliserede Sjæl, »Fais ce que dois« [1871] o. fl. 1877 blev det enakts Drama »Le luthier de Crémone« med Coquelin i Hovedrollen en stor Succes [overs. af H. P. Holst: »Væddekampen i Cremona«]. Af hans senere Dramaer kunne nævnes: »Madame de Maintenon« [1881], »Severo Torelli« [1883], »Les Jacobites« [1885] og »Pour la couronne«, der 1895 gjorde stormende Lykke paa Théâtre francais. Blandt de senere Digte kunne fremhæves: »Les humbles« [1872], »Olivier« [1875], »Le naufragé« [1878], »La marchande de journaux« [1880], »Poémes et récits« [1886] og »Arrière-saison« [1887]. C. har desuden skrevet Prosafortællinger [»Fortællinger og Skitser«, overs. af Johs. Marer, 1882] og Romaner, hvoriblandt: »Une idylle pendant le siège« [1876] og »Les vrais riches« [»De sande Rigmænd«, Chra. 1892]. 1884 blev C. Medlem af Akademiet. Han er overordentlig populær, Folkets og Smaaborgernes Digter; lige over for Zola's »Pot-Bouille« forsvarede han Borgerstanden som ren, god og hæderlig. Den svagelige og sensible Poet er Patriot og Revanche-Hævder. Han er velgørende og fuld af Medynk for alle lidende. Han bliver aldrig træt af at hævde den ædle Menneskelighed, Kærligheden til Barnet, Nøjsomhed og Tro. — Hans »Œuvres« begyndte at udkomme 1885. (Litt.: Nils Erdman i »Letterstedtske Tidsskrift« [1894]). *S. Ms.*

Copperheads [kå'pəhedz], Øgenavn for de Beboere af de nordamerikanske Nordstater, som i den sidste Borgerkrig holdt med Sydstaterne og under Skin af konstitutionel Opposition søgte at støtte dem. Især sluttede mange Irlændere sig til dem, og i Apr. 1863 forsøgte de endog en Opstand i New York. Ved Præsidentvalget 1864 blev Navnet C. udstrakt til alle dem, der misbilligede Sydstaternes voldsomme Underkastelse; men efter 1865 forsvandt det af Partisproget. Navnet er hentet fra de giftige Kobber- eller Mokassinslanger, som have et kobberrødt Hoved. *S. B. T.*

Coppermine River [kå'pəmainri'və], Kobberminefloden, Flod til Ishavet i den nordlige Del af Dominion of Canada, udspringer i Point Lake og falder efter et bugtet, væsentlig nordligt Løb paa 600 Km. i Coronation-Golfen fra det nordlige Ishav. I dens Nærhed har man fundet Kobber, hvoraf de omboende Indianere forfærdigede deres Redskaber, deraf Navnet. *C. A.*

Coppernicus, Nicolaus, tysk Astronom, født 19. Febr. 1473 i Thorn, død 24. Maj 1543 i Frauenburg, var Søn af Niklas Koppernigk, Købmand først i Krakov, senere i Thorn. Efter Faderens Død 1483 sørgede hans Onkel, Lucas Watzelrode (fra 1489 Biskop i Ermland), for C.'s og hans Søskendes Uddannelse, og det var efter dennes Foranstaltning, at C. i Krakov (1491—94) studerede Humaniora ved Siden af Matematik og Astronomi og 1496 sendtes til Bologna for at studere Jura og tillige drive matematiske og astronomiske Studier; hertil kom ogsaa Beskæftigelse med det græske Sprog, som C. fandt nødvendigt at lære for at faa nærmere Kendskab til de græske Astronomers og Filosoffers kosmologiske Ideer. Ved Paasketider 1500 indtraf han i Rom og holdt her under sit Ophold til ind i det følgende Aar stærkt besøgte offentlige Foredrag, formodentlig over kosmiske Anskuelser. Midsommer 1501 er C. i Frauenburg, hvor han under sit Ophold i Italien havde erholdt et Kanonikat, men kun for at faa sin Permission forlænget for at fortsætte sine Stu-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

dier i Italien, hvorhen han drager ud paa Efteraaret 1501 for i Padova at afslutte sine juridiske Studier og under et treaarigt Ophold smst. (1503—06) at uddanne sig som Læge. Efter et tiaarigt Ophold i Italien rejste C. 1506 hjem og afsluttede hermed sine Lære- og Vandreaar. Han var nu i sin bedste Alder, havde erhvervet sig grundige Kundskaber i Matematik og Astronomi, var en Kender af de klassiske Sprog og deres Litteratur og havde, for bedre at kunne udføre sine Kaldspligter, drevet teologiske og juridiske Studier og navnlig gennemforsket de Omraader, hvor disse "Videnskaber berøre hinanden, idet han havde taget Doktorgraden i den kanoniske Ret, desuden opsøgt en Videnskab, som var ganske forskellig fra de hidtil nævnte, og som efter Samtidens Anskuelse næppe syntes forenelig med hans kirkelige Stilling, idet han havde erhvervet sig omfattende Kundskaber i Lægevidenskaben, og det ikke alene teoretisk, men ogsaa praktisk. — Efter Onkelens Ønske vendte C. ikke tilbage til Frauenburg, men tog Bolig paa dennes Embedsgaard, Slottet Heilsberg, for at være her til Hjælp, og har under dette sit Ophold udviklet de kosmologiske Ideer, han havde undfanget i Krakov og plejet i Italien; i denne Tid ble ve Grundtrækkene udarbejdede til det udødelige Værk, som C. efter sit eget Sigende var beskæftiget med *in quartum novennium*. Men ved Siden heraf har han fundet Tid til at fortsætte sine humanistiske Sludier; derom er hans latinske Oversættelse af Theofylax'es Epistler det bedste Bevis; den udkom i Krakov 1509 under Titlen: *Theophylacti Scholastici Simocati epistolae morales rurales et amatoriae interpretationelatina.* Fra C.'s Haand besidde vi endnu en Oversættelse fra Græsk til Latin, nemlig af et Brev fra Pythagoræeren Lysis til Hipparch, hvilket for C. havde saa meget større Interesse, fordi saavel i Begyndelsen som i Slutningen af dette Skrift den i den pythagoræiske Skole brugelige Praksis at lade Mesterens Læresætninger kun blive tilgængelige for de indviede, bliver meget stærkt fremhævet. Gentagne Gange senere udtaler C. sin fulde Sympati hermed.

Efter Onkelens Død 1512 forlod C. Heilsberg og vendte tilbage til Frauenburg for endelig, halvandet Decennium efter sin Optagelse i det ermlandske Kapitel, at tage Bolig i sit Domstifts Hovedsæde, som han allerede 1516 maatte ombytte med Slottet Allenstein for at overtage Forvaltningen af de Ejendomme, Kapitlet ejede i den sydvestlige Del af Ermland; hermed var han beskæftiget til 1521, afbrudt ved et Aars Ophold i Frauenburg (Novbr. 1519—Novbr. 1520). I denne Tid udarbejdede han sin Betænkning for at bringe sit Lands fortvivlede Finanser igen paa Fode, indleverede den 1522 til Landdagen i Graudenz og fremlagde den paa Landdagene i Elbing 1528 og 1529, affattet i det latinske Sprog (*Monete Cudende Ratio*). Efter frugtesløse Forhandlinger i Elbing 1530 befattede C. sig ikke mere med dette Spørgsmaal. Han vendte tilbage til sit stille Studerekammer i Domen i Frauenburg, som han kun enkelte Gange senere forlod for enten at besøge sin Ven Tiedemann Giese (s. d.) eller som Læge at yde sin Biskop, Mauritius Ferber, Hjælp; 1541 blev han konsuleret helt fra Konigsberg og maatte efter Opfordring fra Hertug Albrecht rejse did. Sin Tid delte han mellem sit gejstlige Embede og Udarbejdelsen af sit Hovedværk, som han stadig filede paa og ikke kunde bekvemme sig til at udgive, da han ikke ansaa sine Undersøgelser for afsluttede. Trods den Ensomhed, han levede i, voksede dog Ryet om denne Domherre oppe ved Frisches Haff. Og maatte man end finde sig i, at han ikke vilde efterkomme den Opfordring, der blev stillet til ham af det lateranske Koncil 1514, at yde Hjælp til en Reformation af Kalenderen, fordi man endnu ikke kendte Solens og Maanens Bevægelse saa nøje, at man jo ikke om nogen Tid vilde være i lige saa stor Uoverensstemmelse med dem, hvis der nu blev foreslaaet en Forandring ved Beregning af Kalenderen — blev han dog tvungen til at give efter for alle de Opfordringer, som bleve rettede til ham om at gøre sit System bekendt for den lærde Verden. I et lidet Værk, betitlet: *Commentariolus de hypothesibus motuum coelestium a se constitutis*, sammenstiller han Grundprincipperne for sin heliocentriske Lære ved Siden af et kort Tilbageblik paa de hidtil herskende kosmiske Anskuelser og giver tillige, med Udeladelse af alt lærd Apparat, en fuldstændig Oversigt over det ny System. Hvornaar denne Forløber for det store Værk er affattet, er ikke saa nøje bekendt. Det er nedskrevet for Meningsfæller i Modsætning til hans *Epistola contra Wernerum*, der var et aabent Brev til hans Studiekammerat Wapovski i Anledning af dennes Forespørgsel angaaende Werner's Skrift: *De motu octavae sphaerae*. At Ryet end mere voksede ved Udbredelsen af *Commentariolus*, er selvforstaaeligt; men nu blev Kravet paa at faa selve Værket end stærkere, kun af dette vilde man faa det fulde Bevis for det ny Systems Rigtighed. Men C. var stadig uvillig til at udgive sit Hovedværk eller give en Afskrift af det, som Kardinal Nicolaus Schonberg fra Rom 1536 havde anmodet ham om; han var endnu ikke færdig med den sidste Afpudsning af Manuskriptet, som havde ligget fuldt udarbejdet hos ham siden 1530. — Det var først, da Rheticus (s. d.) 1531 havde opsøgt C. i Frauenburg for paa nærmere Hold at lære det ny System at kende, som Luther plumpt afviste (»Tischreden«) og Melanchthon gav en alt andet end videnskabelig Kritik af (*Initia doctrinae physicae*), og da Rheticus i sin *Narratio prima de libris revolutionum* gav den første udførligere Efterretning om det coppernikanske System, at C. gav efter for sine Venners Opfordring og udleverede Rheticus sit Manuskript for at faa det trykt i Nurnberg. Da Rheticus maatte forlade Nürnberg, betroede han Omsorgen for Trykningen til Osiander (s. d.), der egenmægtig ledsagede Arbejdet, som C. ved sin Dedikation til Pave Poul III stillede under Beskyttelse af Kirkens Overhoved, med en Fortale, hvori han erklærer den ny Lære for en Beregningshypotese, som ikke havde noget Krav paa at blive antaget som den ene rigtige. Da det første trykte Eksemplar kom C. i Hænde, kæmpede han med Døden og var derfor ude af Stand til at rette paa dette Falsum. — Den Dedikation, hvormed C. havde forsynet sit Værk, bidrog en Del til, at det blev modtaget uden Protest af den katolske Kirke; men efter Trident-Konciliet slog Stemningen om, og 1616 blev *De revolutionibus* i Anledning af den Uro, Galilæi's Forsvar for det afstedkom, opført paa *Index librorum prohibitorum*, hvorfra det først blev fjernet 1757; men ikke

før 1822 blev der givet en almindelig Tilladelse til at trykke Bøger, som lærte Jordens Bevægelse og Solens Ubevægelighed. Rigtignok blev det 1620 indrømmet at trykke paa ny *De revolutionibus*, naar der blev foretaget en Del nærmere angivne Rettelser; men denne Bestemmelse blev uden Værd, da der ikke i Aarene 1617—1854 blev udgivet nogen ny Udgave af denne Bog, hvis første Udgave udkom i Nürnberg 1543 under Titlen: *De revolutionibus orbium coelestium libri VI*; et uforandret Aftryk udkom 1566 i Basel, og den tredje Udgave, forsynet med oplysende Noter, 1617 i Amsterdam; efter denne tryktes den saakaldte Varszava-Udgave, der udkom 1854 for at rejse en national Bevægelse for, at C. var af polsk Oprindelse; den blev derfor ledsaget af en af Baranovski besørget polsk Oversættelse foruden en Levnedsbeskrivelse, forfattet af Bartoszevicz. I 4. Udgave, der blev udgiven af Coppernicus-Verein i Thorn til Sekularfesten 1873, er Originalmanuskriptet, der i Mellemtiden var fundet frem, lagt til Grund for den kritisk berigtigede Tekst. En tysk Oversættelse (af Menzzer) foranstaltede det samme Selskab [Thorn 1879].

Det fundamentale i det System, C opstillede, bestaar deri, set fra et astronomisk Standpunkt, at han henlægger Verdens Midtpunkt ikke til Jorden, som Ptolemæus havde gjort, men til Solen, som han antog for at være fast eller i Hvile — en Antagelse, Videnskaben nu ikke længere godkender, da Solen ogsaa bevæger sig. Omkring dette Centrum lader han alle Planeter bevæge sig i cirkelformige Baner med jævn Hastighed, hvorved det lykkedes C. at give en simplere og naturligere og derfor ogsaa langt sandsynligere Forklaring af Planeternes til sine Tider stationære og retrograde Bevægelse, idet denne blev et Resultat af den relative Bevægelse af Jorden og Planeterne. Epicyklerne, som Ptolemæus maatte benytte for at gøre Rede for denne »anden Afvigelse«, faldt derved bort, og Himmellegemernes Bevægelse blev saaledes betydelig simplificeret. Dette er C.'s store Fortjeneste, og rimeligt er det vel ikke at antage, at Ideen til dette System skal være bleven indgivet ham ved Læsning af de gamle græske Astronomer; sandsynligere er det at antage, at han, efter at have udtænkt og nærmere begrundet sit System, har søgt, om der ikke skulde være Meningsfæller at finde blandt disse, hvorved denne Lære lettere kunde finde Indgang hos de lærde i en Tidsalder, da alt, der havde Anstrøg af at være antikt, blev betragtet med Ærefrygt og blind Autoritetstro. (Schiaparelli, »I precursori di Copernico nell' antichità« [Milano 1873, tysk ved Curtze, Leipzig 1876], Hipler, »Die Vorläufer von Nic. Cop.« [»Mitth. Cop. Ver.«, 4, 1882]). Anderledes forholder det sig med den »første Afvigelse«, der omfatter den ujævne Bevægelse og har det sideriske Omløb til Periode. Her vidste C. intet bedre Middel at finde for at forklare denne end de gamles excentriske Cirkler og Epicykler. Hans System ydede derved i Grunden ikke det ringeste mere end det ptolemæiske. Dette gjorde han heller ikke Krav paa, men vilde kun vise, at Bevægelserne efter hans Hypotese kunde beregnes lige saa nøje, som man havde gjort tidligere. Men jo nøjere Iagttagelserne bleve, jo skarpere man kunde observere — C. selv var mere Teoretiker end praktisk Astronom og havde den rigtige Forstaaelse af sine egne Instrumenters (Triquetrum [s.d.] og Quadratum [s. d.]) Ufuldkommenhed til, at de ikke formaaede at levere Værdier, der kunde stilles ved Siden af de af Grækere og Arabere fundne —, desto mere maatte man forøge Antallet af Epicyklerne, for at Teori og Iagttagelse kunde stemme overens. (For de Værdier, som stode til C.'s Raadighed, var det tilstrækkeligt at ty til en liden Epicykel af en Tredjedel af Excentriciteten). Et direkte Fremskridt i Astronomien var derfor ikke denne ny Lære, Tycho Brahe's (s. d.) Hypotese kunde lige saa godt gøre Rede for Planeternes Bevægelse; indirekte derimod aabnede dette System, som C. ikke kunde anføre noget positivt Bevis for, og som havde to mægtige Modstandere i Traditionen og Sanseindtrykkets umiddelbare Vidnesbyrd, for den astronomiske Forskning et frugtbart Felt; thi en Følge af C.'s Antagelse var en Reformation af Astronomien, og denne blev i formel Henseende gennemført af Kepler; sin Afslutning fik den ved Newton's Paavisning af Forbindelsen mellem Kraft og Materie. Detaillerne af C.'s System have derfor nu alene historisk Interesse, og det er ikke disse, man tænker paa, naar man taler om det coppernikanske System; da har man for Øje en Verdensanskuelse, som lader os faa et dybere Indblik i Tingenes sande Væsen end det, som Erfaringen giver os gennem vore Sanser. (Litt.: Gassendus, *Nicolai Copernici vita* [*Hagae Co?nitum 1655*]; Delambre, *Histoire de l'astronomie moderne*, I [Paris 1821]; Prowe, »Nicolaus Coppernicus« [Berlin 1883, 2 Bd. tillige med 1 Bind »Urkunden«, smst. 1884]; Curtze, *Reliquiae Copernicanae* [Leipzig 1875]; Hipler, *tø*' *cilegium Copernicanum* [Braunsberg 1873]. Prowe, *De patria Copernici* [Thorn 1860] samt en Afhandling i Sybel's »Historische Zeitschrift« [1822] behandle C.'s formentlige polske Oprindelse). — Statuer af C. findes i Varszava (1830), et Mesterværk af Thorvaldsen, forsynet med den for sig selv talende Inskription: *Nicolao Copernico Grata Patria*, og i Thorn (1853) af Tieck med Inskriptionen: *N. C. Thoronensis, Terrae Motor, Solis Coelique Stator.* *J. Fr. S.*

Coppet [kåpæ'], Flække i det schweiziske Kanton Vaud, meget smukt beliggende 13 Km. N. 0. f. Geneve ved Genèvesøen, med (1888) 500 Indb., Vinavl og Markeder. C.'s Navn er bekendt af Slottet, hvor Filosoffen Bayle opholdt sig nogle Aar som Huslærer (1670—72), og som senere ejedes af Finansminister Necker (1790—1804), hvis Datter, Mad. de Staël, her samlede Tidens Skønaander og Videnskabsmænd om sig. Slottet ejes nu (1895) af Mad. de Stael's Barnebarn, Mad. de Haussonville. *H. W.*

Coppino, Michele, italiensk Statsmand, er født 1. Apr. 1822 i Alba i Piemont, Søn af en simpel Arbejder; han blev allerede 1850 ansat ved Torino's Universitet som Lærer i italiensk Litteratur og 1861—70 virkelig Professor. Han valgtes 1860 til Deputeretkamret og er siden uafbrudt bleven genvalgt. Allerede 1867 var han i et halvt Aar Undervisningsminister (under Rattazzi), paa ny Marts 1876—Marts 1878, da han gennemførte Loven om Skoletvang, og til sidst i 4 Aar Marts 1884 — Febr. 1888. Ogsaa var han 1880 en kort Tid Formand for Deputeretkamret. *E. E.*

***Artikler**, der savnes under C, **maa** søges under **K**.*

Coppo, i Lombardiet-Venezia tidligere Benævnelse for I Deciliter. Ogsaa gammelt Kornmaal i Piemont = 2,876 Liter.

Copra, Kopra, Copperah, de tørrede Kerner af Kokosnødden, der i stor Mængde importeres til Europa for at benyttes til Olieindvinding. *K. M.*

Coprīdae se Skarnbasser.

Coprīnus se Blækhat.

Cops se Spinding.

Copyholders [kå'peho.ulderz] lade sig nærmest betegne som Lejere eller Fæstere under et Gods (*manor*). De maatte til Godsherren svare visse aarlige Afgifter og Arbejdsydelser, men vare til Gengæld fritagne for Stats- og Kommunebidrag og for at gøre Tjeneste som edsvorne. Valgret havde de ikke. Ved en Lov fra 1857 have begge Parter i Forholdet faaet Ret til at fordre Grundbyrderne afløste, og ved en senere Lov af 1887 er Afløsningen for C.'s Vedkommende bleven saaledes lettet, at de nu i det væsentlige kunne sættes i Klasse med *freeholders* og indtage samme Retsstilling som disse. *C. V. N.*

Copyright [kå'peˢrait] (eng.), Forlagsret.

Coq [kå'k] (fr.), Hane; *c. du village* [kåkdyvila'z] (»Landsbyhane«), ene Hane i Kurven; *c. å l'âne* [kåkala!n], meningsløs Snak, bagvendt Tale, Vrøvl.

Coquelicot [kåkliko'] (fr.), hanekamrød, højrød, valmuerød.

Coquelill [kåklæ'], 1) Benoît Constant, kaldet C. aîné, fransk Skuespiller, er født 23. Jan. 1841 i Boulogne-sur-Mer. C. debuterede paa *Théâtre frangais* 7. Decbr. 1860 som Gros-René i »Le i dépit amoureux«, gjorde straks stor Lykke, og efter 15. Juni 1862 med Held at have udført Figaro i »Figaro's Bryllup« optoges han 1863 blandt Sociétairerne. Han fik snart alle den klassiske Komedies Tjener-Roller, og han udførte dem med saa straalende et Humør, saa naturlig en Munterhed, at han inden lang Tid ansaas for fuldendt i dette Fag, hvor han, trods Rollernes Ensartethed, vidste at variere sit Spil med en Rigdom af kaade Paafund, der dog altid holdtes inden for Stilens Ramme af den respektfulde Korrekthed, hans Ungdoms Lærer, Regnier, havde indpodet ham sammen med den overleverede Spillemaade. Efterhaanden som C. blev ældre og mere anset, længtes han bort fra de unge Tjenere, og efterhaanden fik han ogsaa et omfattende moderne Repertoire, der spændte over baade helt komiske Karakterroller, som Annibal i »l'Aventurière«, og Roller, hvori det komiske smeltede sammen med det rørende, som Bauville's »Gringoire«, baade Roller, hvor Følsomheden beherskede Mandigheden, som Filippo i »Vækkekampen i Cremona«, og Roller, hvor disse to Egenskaber forenedes til borgerlig Bravhed, som Marcel i »Arbejderliv«; samtidig tilfaldt ham en Række Raissonnør-Roller, som Destournelles i »Slottet i Poitou«, Balandard i »En Lænke«, Aristide i »Le fils naturel«, hvori hans sikre Korrekthed og forstandsklare Tale gav Figuren Overlegenhed og Myndighed. Den største Triumf fejrede C, den tidligere Fremstiller af Komediens stavnsbundne Tjener, vel nok, da han 14. Decbr. 1876 i Dumas den Yngres Skuespil »Den fremmede« fremstillede »Vibrionen« Hertugen af Septmonts ej alene som fuldendt Adelsmand, men tillige gjorde denne melodramatiske Figur til et levende Menneske: »naturlig i hvert Ord og hver Gestus, fornem i sit Væsen, rolig og modig i enhver Situation, samvittighedsløs og fordærvet« (Edv. Brandes). — I Efteraaret 1886 forlod C. *Théâtre frangais*, fortrydelig over den Modstand, der paa Grundlag af Teatrets gamle Vedtægter rejstes mod hans Optræden i Provinserne; han samlede en Trup og gav med denne Forestillinger i Udlandet, først i de tabte Grænselande, Elsass og Lothringen, og dernæst under stor Begejstring i de forenede Stater. Hjemkommen fra dette Triumftog genoptraadte C. 7. Decbr. 1889 paa *Théâtre frangais*, hvor et Aarstid senere 20. Novbr. 1890 hans Søn, Jean C. (født 1. Decbr. 1865), debuterede i samme Rolle som Faderen — Gros René i »Le dépit amoureux« — medens denne nu var Mascarille. Noget senere, 24. Jan. 1891, udførte C. med særlig Omhu den ædle og kloge Labussière i Sardou's »Thermidor«; hans sidste ny Rolle, 19. Novbr. 1891, blev Petruccio i »La Mégére apprivoisée« (»Trold kan tæmmes«). Snart efter gav C. sig igen paa lange Rejser, denne Gang i Europa, og gæstede — for tredje Gang — Norden i Foraaret 1892 sammen med den svenske Skuespillerinde Ellen Hartmann. I Begyndelsen af 1895 tiltraadte C. et Engagement ved det af Sarah Bernhard ledede *Théâtre de la Renaissance.* — Ved Siden af sin Skuespillervirksomhed har C. udfoldet en ikke ringe Skribentvirksomhed og i forskellige Pjecer udtalt sig om Skuespilkunst og Skuespillere i Almindelighed som om enkelte Roller og Forfattere; saaledes: »L'Art et le Comédien« [1880], »Moliére et le Misantrope« [1881], »Un poète du foyer, Eugène Manuel« [1881], »Un poéte philosophe, Sully-Prudhomme« [1882], »Les Comédiens par un comédien« [1882], »L'Arnolphe du Molière« [1882], »Tartuffe« [1884]. (Litt.: Sarcey, *Comédiens et comédiennes* [1. Serie, Nr. 6, Paris 1886]; Edv. Brandes, »Fremmed Skuespilkunst« [S. 197—219, Kbhvn. 1881]).

2) Ernst Alexandre Honoré, kaldet C. cadet, fransk Skuespiller, er født 16. Maj 1848 i Boulogne-sur-Mer. C. debuterede paa *Odéon* i August 1867, kom Aaret efter til *Théâtre frangais*, hvor han snart blev sin ovenn. Broder, C. aîné's Efterfølger i det klassiske Komedie-Repertoire. C.'s Specialitet er Fremsigelsen af Monologer, dels fra Scenen og dels i Selskabssaloner; han har forfattet saavel flere Monologer som — sammen med sin Broder — en Anvisning til Fremsigelse: »L'Art de dire le monologue« [Paris 1884]. *A. A.*

Coquelill [kåklæ'], Charles, fransk Nationaløkonom, født 27. Novbr. 1803 i Dunkerque, død 12. Aug. 1853 i Paris. Efter at C. allerede havde praktiseret nogle Aar som Advokat i sin Fødeby, bosatte han sig 1832 i Paris som uafhængig Litterat og Videnskabsmand og blev Medarbejder i de mest ansete Tidsskrifter og Blade, hvor hans fortrinlig skrevne Artikler, navnlig om økonomiske Spørgsmaal, snart henledede Opmærksomheden paa ham. Hans Hovedværk er: »Du crédit et des banques« [1848], der stærkt hævder Omsætningslivets fri Udfoldelse; det har endnu Værdi. C. redigerede den at Guillaumin udgivne, i sin Tid uovertrufne »Dictionnaire de l'Economie politique« [2 Bd. 1852—53]. *K. V. H.*

Coqueluche [kåkly'š] (fr., af lat. *cucnllus*, en Slags Hætte), Munkekappe; ogsaa: Yndling, Kæleunge, »Mor's Gris«; Kighoste.

Coquerel [kåkræ'l], Athanase Laurent Charles, fransk reformert Teolog, født 1795 i Paris, død 10. Jan. 1868 smst., studerede i Montauban, var fra 1818 Præst forskellige Steder i Holland og blev 1830 Præst i Paris, hvor han vakte Opsigt ved sin Veltalenhed. C. traadte i Spidsen for Modstanderne af den strenge calvinske Prædestinationslære og bekæmpede den i forskellige Tidsskrifter, han efterhaanden udgav (»Le Protestant«, »Le libre examen«, »Le lien«). I Revolutionsaaret 1848 optraadte han som Politiker og sluttede sig til de maadeholdne Republikanere, men vilde have Staten reformeret i Evangeliets Aand; efter Statskuppet 2. Decbr. 1851 ophørte han imidlertid at være deputeret. C. har udgivet en Mængde Prædikener, to større bibelske Studier, »Biographie sacrée« [2. Udg., Paris 1837] og »Histoire sainte« [3. Udg., Paris 1850], det kritiske »L'orthodoxie moderne« [2. Udg., 1850], »Christologie« [Paris 1858] o. fl. Skrifter. — Hans Søn, Athanase C, født 1820 i Amsterdam, død 24. Juli 1875 i Fismes (Marne), sluttede sig til Faderen, blev 1850 Hjælpepræst i Paris, men 1864 fortrængt af de ortodokse Calvinister og var fra nu af Fører for de liberale Protestanter i Frankrig. Han har udgivet Voltaire's Breve om Tolerance [Paris 1863], flere Prædikensamlinger, et Skrift mod Renan og flere Skrifter af overvejende kirkehistorisk Indhold, saaledes » Des premieres transformations historiques du christianisme« [Paris 1866], »Libres etudes« [Paris 1867] og »Jean Calas et sa famille« [2. Udg., Paris 1870]. (Litt.: Strocelin, *Athanase C. fils* [Paris 1886]). *H. O.*

Coques [ko!k] (Cocques, Cocx), Gonzales (Gonsalve), flamsk Maler, født 1618 i Antwerpen, død smst. 1684. C. var Elev af Portrætmaleren Peeter Brueghel (den tredje) og D. Ryckaert den yngre og uddannede sig under Indflydelse fra v. Dyck's Kunst. 1641 blev han Mester i sin Fødebys Lukasgilde. Han er fortrinsvis Portrætmaler; han ynder at fremstille Personerne i deres daglige Omgivelser, hvilket dels bidrager til en yderligere belysende Karakteristik, dels giver hans (gerne i lille Maalestok udførte) Billeder en Tilgift af kulturhistorisk Interesse. Hans lette, fri og dog delikate og indgaaende Penselføring, hans utvungne Opfattelse og de fremstillede Personers fornemme Holdning have givet ham Tilnavnet »den lille v. Dyck«. Hans Malerier ere ret sjældne: i Dresdens Galeri »Malerens Familie«, i Buckinghampaladset (London) »Familien Verelst«, i Pests Galeri »Familien v. Eyck«, i Kassel »Den unge lærde og hans Frue«, i Berlins Museum »Den unge Cornelis de Bie«, i Leipzigs Museum »Musikalsk Underholdning«, m. fl. *A. Hk.*

Coquet [kå'ket], 0, ligger 40 Km. N. f. Newcastle, ca. 1 Km. fra Land, og er omgiven af farlige Rev. Den har en Størrelse af 6,5 Hekt. og tilhører Hertugen af Northumberland. Paa Sydvestsiden af Øen ligger et gammelt Slot, i hvis Taarn der nu brænder 2 Fyr. C.'s Red er beskyttet af de omliggende Rev for alle Vinde, undtagen fra Nord og Nordøst. *G. F. H.*

Coquillas [koki'lja], de til Drejerarbejder benyttede haarde Frugter af flere Arter *Attalea* (s. d.).

Coquille [kåki'j] (fr.), Musling, Muslingskal, i Muslingskaller anrettet fin Ragout; Støbejærnsformen for haardtstøbte Sager; Papirformat (se Papir). Coquillage [kåkija'ż], »Muslingværk«, Udsmykning med C.-Motiver.

Coquimbit, Mineral, som bestaar af vandholdigt svovlsurt Jærntveilte ($Fe_2S_3O_{12}$ ■ $9H_2O$). Krystalformen er romboedrisk, Farven hvidlig, gullig eller grønlig, Smagen sammensnerpende. Det forekommer som et Lag i en trakytisk Bjærgart i Nærheden af Copiapo i Chile. — Blakeit, hvis Krystalform tidligere ansaas for regulær, er sandsynligvis identisk med C. *N. V. U.*

Coquimbo [koki'mbo], 1) Provins i Nordchile, grænsende mod Nord til Atacama, mod Vest til Cordillererne og den argentinske Republik, mod Syd til Aconcagua. Størrelse 33,423 □ Km., Indbyggerantal (1892) 191,901. Jordbunden er overvejende øde Højland. Gennemsnitlig regner det kun fire Dage aarlig (se Chile). Kun de smalle Floddale ere overordentlig frugtbare, og i dem dyrkes Majs, Luzerne, Hvede og andre Cerealier, samt megen Frugt (Vinkultur). C.'s betydeligste Produktionsfelt er imidlertid dens rige Kobber-, Guld-, Sølv- og Manganminer, der til Dels ere forbundne med Hovedstaden og Kysten ved Jærnbanelinier.

2) Byen C. (29° 57' s. Br.) er Havnestaden for Provinsen C.'s nær beliggende Hovedstad La Serena. Den er en af de bedste Havne paa Sydamerikas Vestkyst, med en Dybde fra 14—36 M., og har Betydning som Udførselsplads for forskellige rige Miner, hvormed den er forbunden ved Jærnveje. (1885) 8,440 Indb. *B.-P.*

Cor (lat.), Hjerte. Indskriften *Cor cordium*, »Hjerternes Hjerte«, blev sat over Shelley's Grav i Rom.

Cor [kå!r] (fr., ital. *corno*), Horn (Messingblæseinstrument s. d.); *Cor chromatique* [kårkråmati'k], Ventilhorn; *Cor de chasse* [kårdša!s], Jagthorn.

Cora, Guido, italiensk Geograf, er født 20. Decbr. 1851 i Torino og studerede allerede tidlig Geografi, fra 1870 i Tyskland. Efter sin Hjemkomst til Torino blev han geografisk Docent. 1873 stiftede han Tidsskriftet »Cosmos«, som han senere redigerede. 1874—76 foretog han flere Rejser i Grækenland og Nordafrika. Foruden flere Afhandlinger i »Cosmos« og andre Steder har han offentliggjort: »Da Brindisi a Bombay, attraverso il canale di Suez« [Cassale 1869], »Cenni generali intorno a un viaggio nella Bassa Albania ed a Tripoli di Barberia« [Torino 1875]. Fra 1884 udgiver han »Annuario geografico«. *C. A.*

Coracĭas se Ællekrage.

Coracit, Mineral fra Lake Superior, er en noget omdannet Varietet af Uranbegmalm (s. d.). *N. V. U.*

Coracoïdeum d. s. s. Ravnenæbsben.

Coral Harbour [kå'rəlha!əbə], Cruxbai, Hovedbyen paa den dansk-vestindiske 0 St. Jean. Kun ca. 100 Indb., væsentligst Negre. *C. A.*

Corallien er en Underetage i Juraformationens yngste Afdeling *Malm.* I England benyttes Coral Rag som Betegnelse for Lag henhørende til C.

Corallīna, Corallinacēae, se Alger, 1. Bd. S. 523.

Corallĭum se Ædelkoral.

Corallorhīza se Koralrod.

Coral Rag [kårəlräg] se Corallien.

Cōram (lat.), i Nærværelse af; mundtlig, person-

lig. *C. populo*, for Folket (i Folkeforsamlingen); *c. senatu*, i Senatet; *c. notario et testibus*, i Notars og Vidners Overværelse. *A. B. D.*

Cor anglaiS [kårãglæ'] (fr.), eng. Horn (s. d.), en Art Obo (s. d.).

Corăto, By i Syditalien, Provins Bari, beliggende i 232 M.'s Højde, har Dampsporvejsforbindelse med Barletta og Bari og (1881) 30,428 Indb. I Nærheden findes et moderne Monument (l'Epitafio) til Minde om den Sejr, som tretten Italienere under Prospero Colonna under Belejringen af Barletta (1503) vandt over tretten Franskmænd under Ridder Bayard, samt storartede Ruiner af det af Frederik II byggede Castello del Monte, hvor Manfred's Sønner sade fangne. *C. A.*

Corba, ældre Rummaal i Bologna, for flydende Varer = 78,592 Lit., for Korn = 78,645 Lit.

Corbeil[kårbæ'j], By i det nordvestlige Frankrig, Departement Seine-et-Oise, Hovedstad i Arrondissementet C., beliggende ca. 40 Km. S. 0. f. Versailles ved Essonne's Udløb i Seine, har (1891) 8,200 Indb., der drive betydelig Industri, især i Uld, Bomuld og Papir, stor Mølledrift og Handel (navnlig paa Paris) med Korn og Mel. Af de 4 Kirker mærkes den gotiske Kirke St. Spire, til Dels fra 12. Aarh.; et Mindesmærke for de to Brødre Galignani, Redaktører i Paris, som have stiftet et Hospital i C. Byen, der tidligere var Hovedstad i et Grevskab C, led meget under Hugenotkrigene. *H. W.*

Corbeille [kårbæ'j] (fr.), Kurv; paa Børsen i Paris den Børsagenterne forbeholdte Plads. C. de mariage [kårbæjdmarja!ż], Brudegave, som Brudgommen efter fransk Skik overrækker i en udsmykket Kurv.

Corbicnlalagene ere en Underetage i Tertiærformationens næstældste Afdeling *Oligocen.*

Corbie [kårbi'], By i det nordvestlige Frankrig, Depart. Somme (Picardie), Arrond. Amiens, beliggende nær ved Ancre's Udløb i Somme, har (1891) 4,800 Indb., der drive Industri i Uld og Bomuld. C. (Corbeia) er berømt ved det af Dronning Bathilde grundlagte Benediktinerkloster, fra hvilket Kloster Korvey i Westfalen blev stiftet, og som, for at adskille det fra dette sidste, kaldtes gammel C. (Corbeia antiqua). Endnu staar Klosterkirken St. Pierre (fra 16. Aarh.) med en interessant Statue af Dronning Bathilde. Longobarderkongen Desiderius blev 774 ført til C. *H. W.*

Corbière [kårbjæ!r], Jacq. Jos. Guillaume François Pierre, fransk Statsmand, født 22. Maj 1766, død 12. Jan. 1853. C. var af Bondeslægt, blev under Revolutionen Sagfører i Rennes, 1797 Medlem af de 500's Raad og var under Kejserdømmet Formand for Departementsraadet. 1815 valgtes C. til Deputeretkamret og hørte til de mest reaktionære Medlemmer. Han understøttede virksomt Villèle i Kampen mod Ministeriet Decazes og rettede 1819 Angreb paa Grégoire som »Forbrydelsens Repræsentant«. I Decbr. 1820 blev han Undervisningsminister og i Decbr. 1821 Indenrigsminister, hvilken Stilling han beholdt indtil Jan. 1828. Han bekæmpede særlig Pressefriheden og knyttede 1827 sit Navn til Nationalgardens Opløsning og Censurens Genindførelse; han lønnedes 1822 med Grevetitlen og efter sin Afgang med Pairsværdigheden. Denne tabte han dog 1830, da han ikke vilde aflægge Ed til den ny Konge. *E. L.*

CorbiéreS [kårbjæ!r], Bjærgstrøg i de franske Departementer Aude og Pyrénées-Orientales, Udløber fra de østlige Pyrenæer, gaar fra Sydvest til Nordøst op mellem Aude's og Tet's Floddale og bestaar af stejle, sønderrevne, nøgne Klipper (Skifer og Kridt), der ere fattige paa Vand og falde i flere Grupper. Højeste Punkt er Puy de Bugarach (1,231 M.). *H. W.*

Corbiniănus, frankisk Missionær fra Egnen om Melun, virkede blandt Bayrerne og grundlagde Kirken i Freising, hvor han efter flere Omskiftelser og adskillig Modgang skal være død 8. Septbr. 730. Halvhundrede Aar senere skrev Biskop Aribo af Freising hans Levned, men dette Skrift er meget upaalideligt. C. æres som Helgen. *H. O.*

Corbou [kårbu'], Claude Anthime, fransk Politiker, (1808—91), var af Haandværkerslægt og maatte allerede som Barn gaa paa Arbejde i en Fabrik, men uddannede sig senere til en dygtig Træskærer. Sammen med 200 Kammerater grundlagde han 1840 Arbejderbladet »L'Atélier« og ledede det, indtil dets Ophør 1850, i demokratisk-katolsk Aand (efter Buchez'es Lære); det bar som Valgsprog Paulus'es Ord »Den, der ikke vil arbejde, skal ikke have Føden«. I Febr. 1848 tog C. personlig Del i Gadekampen og valgtes derefter til Nationalforsamlingen, hvor han fraraadede Nationalværkstedernes bratte Lukning, men ellers hørte til de maadeholdne Republikanere (valgtes derfor ogsaa til en af Næstformændene). 1849 tog C. igen fat paa sit Haandværk og var ivrig for Oprettelse af Fagskoler; blev 1863 Medarbejder af »Siècle« og skrev særlig Skildringer af »Mændene fra 1848«. I Septbr. 1870 blev han Maire i et af Paris'es Kvarterer og i Novbr. genvalgt imod V. Hugo; afgik i Marts 1871 og søgte nu at standse Kommunens Oprør ved at udvirke Selvstyrelse for Paris. I Juli 1871 valgces han til Nationalforsamlingen og 1875 af denne til livsvarig Senator; han hørte i begge Forsamlinger til det republikanske Parti og var 1885—90 en af Senatets tre Kvæstorer. *E. E.*

Corbould [kå!əbo.uld], 1) Edward Henry, engelsk Maler, Søn af nedenn. H. C., er født 5. Decbr. 1815 i London. Han er en anset Akvarelmaler, der har arvet sin Faders Tegnetalcnt (i længere Tid har han været Lærer i Tegning og Maling for Dronning Victoria's Børn), og hans i Akvareller, i stor Maalestok, vise megen teknisk Færdighed. Emnerne ere gerne historiske, behandlede med Evne for det effektfulde, men uden synderlig Originalitet. De bekendteste af hans Værker ere: »Pesten i London«, »Christus og Horkvinden«, »Canterbury-Pilegrimmene« (stukket af Wagstaff), »Salome danser for Herodes«, »Billedstormen i Basel«, »Arthur's Død« og Billedsuiten »Undine«. I sine yngre Dage vandt han sig Medailler og Velyndere ved Malerier i Olie, som »Faeton's Fald« [1834], »St. Georg og Dragen« og »Græsk Væddekørsel«.

2) Henry, engelsk Maler, født II. Aug. 1787 i London, død 9. Decbr. 1844 i Robertsbridge. Han var Elev af Faderen, Portræt- og Landskabsmaleren Richard C. (1757—1831), uddannedes tillige paa Londons Akademi og malede i Begyndelsen Historicbilleder med klassiske Emner. Det var dog først som Tegner, han slog igennem; dels udførte han talrige Illustrationer for Bøger, Teg-

ningerne til W. Scott's »Lady of the lake« etc. og Fremstillinger af den antikke Historie, dels nedlagde han et stort Arbejde, der spændte over tredive Aar, i Kopieringen af Antikkerne i British Museum til Gengivelse i Stik. Hans Dygtighed som Tegner fik ogsaa Anvendelse til Gengivelse (ligeledes for Stik) af Kunstværker i adskillige Privatmænds, Hertugen af Bedford's og Grev Egremont's, Samlinger. *A. Hk.*

Cor bovinum se Hjertehypertrofi.

Corbŭlo, Gnaeus Domitius, romersk Feltherre. Efter al have været Prætor under Tiberius og Konsul 39 e. Chr. udnævntes han ca. 46 til Statholder i Nedre-Germanien, hvor han kæmpede heldig mod Friserne og andre germanske Folk. Da Kejser Claudius befalede ham at standse Krigen, brugte han sine Tropper til at opføre flere Grænseværn, bl. a. en 30 Km. lang Kanal mellem Rhin og Maas. Under Nero fik han 58 Overanførselen i Krigen mod Partherne, der gjorde Rom Overherredømmet over Armenien stridigt. Ogsaa her viste han stor Dygtighed og tvang Armenerkongen Tiridates til at underkaste sig Kejseren. Hans Bedrifter havde imidlertid vakt Nero's Mistanke; han fik Ordre til at begive sig til Grækenland, og da han her dømtes til Døden, dræbte han sig selv i Korinth's Havnestad Kenchreæ 67. Hans Datter, Domitia, ægtede senere Kejser Domitian. *M. M.*

Cor Caroli (astron.) se Jagthundene.

Corchŏrus L., Slægt af Lindefamilien, Urter eller Halvbuske med hele, savtakkede og stjernehaarede Blade. Blomsterne sidde enkeltvis eller i faablomstrede og kvastformede Stande; de have gule Kronblade og 10—mange Støvdragere. Frugten er en kort eller lang og skulpeformet Kapsel med talrige Frø. Ca. 30 Arter i Troperne; nogle ere almindelige Ukrudtplanter, andre dyrkes som Køkkenurter eller Tekstilplanter. Særlig to have en ikke ringe Betydning somsaadanne. *C. capsularis* L. er enaarig og ca. 5 M. høj; dens Blade ere aflange og tilspidsede; de to nederste Tænder ere trukne ud i tynde Flige. Kapslen er næsten kugleformet og indtrykt i Spidsen. Den har hjemme i Indien, men dyrkes overalt i Troperne, særlig Forindien. Dens Taver egne sig fortræffelig til Jute. *C. olitorius* L. er enaarig og ca. 2 M. høj; dens Blade ere æglancetdannede og med de samme to Flige ved Grunden som hos foreg. Art. Kapslen er skulpeagtig og 3—6-klappet. Oprindelig i Indien og dyrket overalt i Troperne; ogsaa den giver Jute. De unge Skud spises som Gemyse. *A. M.*

Corcovādo, Volcano del, Vulkan paa Vestkysten af Patagonien, skilt fra Øen Chiloe ved Corcovado-Golfen, under 43^0 12′ s. Br., 2,289 M. høj. I Golfen udmunder en Flod af samme Navn. *J. F. N.*

Corcȳra se Korfu.

Cord [kå!od], Maal for Brænde i England, svarende til den danske Favn. 1 C. er enten 14 eng. Fod lang, 3 Fod høj og 3 Fod dyb, = 126 eng. Kb. Fod = 3,568 Kbm., eller 8 Fod lang, 4 Fod høj og 4 Fod dyb, = 128 eng. Kb. Fod = 3,625 Kbm. Den sidste Størrelse er den i Nordamerika brugelige. Som Vægt for Brænde er 1 C. = 10 cwts. = 508,024 Kg. *C. V. S.*

Corda (ital., fr.: *corde*, lat.: *chorda*), en Streng (s. d.); *una corda* (»paa een Streng«) betegner i Klavermusik Anvendelsen af Piano- eller Dæmperpedalen eller Forskydningen, der oprindelig virkede paa den Maade, at Hamrene kun ansloge den ene af de til hver enkelt Tone hørende Strenge, men som nu forefindes i mange forskellige Konstruktioner; i Musik for Strygeinstrumenter betegner *una c.*, at de saaledes betegnede Noder skulle spilles paa een Streng. *S. L.*

Corda, August Joseph, tysk Botaniker, født 22. Oktbr. 1809 i Reichenberg i Böhmen, druknet Septbr. 1849 paa det atlantiske Ocean. C. var først i Handelslære i Prag, men drev samtidig naturhistoriske Studier; kom senere, dragen af Beundring for Humboldt, til Berlin, hvor han studerede Botanik, og blev 1834 ansat som Kustos ved det bøhmiske Nationalmuseum i Prag. 1847 foretog han en naturhistorisk Rejse til Tejas, men druknede paa Hjemrejsen ved Skibets Forlis. C. skrev navnlig om Kryptogamer, især Svampene. Hans vigtigste Arbejder ere: *Icones fungorum hucusque cognitorum* [6 Bd., Prag 1837—54]; »Prachtflora europ. Schimmelbildungen« [Leipzig 1834]; »Anleitung zum Studium der Mykologie« [Prag 1842]). *C. R.*

Cordaitacēae, Familie af uddøde Nøgenfrøede med kun een Slægt: *Cordaites.* Om de vare nærmest i Slægt med Cykadeer eller med Naaletræer, er ikke afgjort. 20—40 M. høje Træer med uregelmæssig Forgrening af de slanke Stammer; paa den øvre Del af Grene og Stammer sade de tætstillede, baandformede, ustilkede, ofte meget lange (1 M.) og brede (20 Cm.) Blade, der snart vare stive og udstaaende, snart slapt nedhængende; habituelt maa *C.* have lignet Drageblodstræet. Blomsterne sade i klaseformet ordnede Aks og vare enbo; de ere kendte i deres mindste Enkeltheder. *C.* optraadte i Stenkulsperioden og har paa adskillige Steder bidraget betydelig til Stenkulslagenes Dannelse. *N. H.*

Corday [kårdæ'], Marie Anne Charlotte de C. d'Armont, født 27. Juli 1768 i St. Saturnin des Ligneries i Normandiet, død 17. Juli 1793, nedstammede i fjerde Led fra den store Corneille's Søster, Marie, og var Datter af en fattig Adelsmand. Moderen døde tidlig, Faderen flyttede til Argentan, tæt ved hvilken By hans lille Ejendom, Corday, laa, og Charlotte blev opdraget i Klostret *Abbayeaux-Dames* i Caen. Senere kom hun til en fattig Slægtning i denne By, Mme. de Bretheville (ikke Bretteville), hvis Hus i Gaden St. Jean staar endnu den Dag i Dag. Her levede C. et stille og indesluttet Liv, uberørt af Verden — alle Historier om hendes Kærlighed til Grev Belsunce (myrdet af Pøbelen 1790), til Boisjugau de Maingré (skudt 1792), til Barbaroux (s. d.) ere Fabler — sysselsat med Læsning af filosofiske og historiske Forfattere, navnlig Plutarch, J. J. Rousseau og Abbé Raynal. Revolutionen fyldte hende først med Begejstring, medens den bragte hendes Fader til at søge et Skjulested i Argentan og hendes to Brødre til at emigrere, — men efter Excesserne i Paris 10 Aug., 2. Septbr., 31. Maj og 2. Juni vendte hun sig med Rædsel og Afsky fra den; og efter at hun i Caen havde lært nogle af de flygtede Girondinere, navnlig Petion og Barbaroux, at kende og overværet Wimpffen's Revu over Nationalgarden i Caen, som, paa hans Opfordring at marchere mod Paris for at styrte Jakobinerne, Marat og Robespierre, kun mødte frem med 17 Mand, besluttede den heltemodige unge Pige at ofre sit Liv for Fædrelandet

og fælde Marat, hvem hun ansaa for det mest glubende af de Uhyrer, der sønderslede Frankrig. 9. Juli 1793 forlod hun Caen, kom til Paris og søgte 13. Juli forgæves Foretræde hos Marat i hans (nu forsvundne) Bolig i Gaden de l'École de Médecine Nr. 18. Om Aftenen Kl. omtr. 7 fik hun Adgang til ham og dræbte ham, der modtog hende liggende i sit Badekar, med et Knivstød. Paa hans Skrig styrtede hans Konkubine, Simonne (ikke Catherine) Evrard o. a. til, og G. blev, gennem en hylende Døbelhob, ført til Abbediet St. Germain des Prés (et Fængsel), hvorfra hun snart efter overførtes til Conciergeriet. 17. Juli mødte hun for Revolutionstribunalet, som dømte hende til Døden. Samme Dags Aften Kl. omtr. 7 faldt hendes Hoved under Øksen. — Hendes selvopofrende Daad bragte ikke Frankrig Fred, tværtimod tog Terrorismen nu først ret til i Voldsomhed. Om C. er der træffende bleven sagt: *On est mécontent de sa raison si on l'absout, et de son coeur si on la condamne.* (Litt.: Louis Dubois, *Ch. de C.* [Paris 1838]; Chéron de Villers, *Ch. C. d'A.* [smst. 1865]; **Vatel**, *Ch. de C. et les Girondins* [3 Bd. smst. 1872]; »Revue rétrospect.« Apr. 1835). *F. J. M.*

Corde [kå'rd] (fr.), en Streng, se Corda; *C. å jour* [kårdaʒu'r] ell. *C. å vide* [kårdavi'd], løs Streng; *C. fausse* [kårdfo's], falsk, uren Streng. *S. L.*

Cordeiro [korde'jru], Joao Ricardo, portugisisk Dramatiker, født 5. Marts 1836 i Lissabon, død 12. Febr. 1882. Som Embedsmand ved Fattigforsørgelsen (Sekretær i *O Conselho de Beneficencia*) forfattede han 1863—77 en Række fortjenstfulde Indberetninger; fra 1877 havde han en Ansættelse i et af Ministerierne, efter tidligere ogsaa at have været Lærer ved Militærskolen; for øvrigt sysselsatte han sig med journalistisk Virksomhed. Han har skrevet et Antal gode Skuespil, saaledes »Amor e arte« [1860], »A sociedade elegante« [1862], »Entre o jantar e o baile« [1868], »A familia« [1869] og »Os paraizos conjugaes« (opført og prisbelønnet 1879). Desuden skyldes ham nogle Oversættelser af franske Stykker. *E. G.*

Cordeiro [korde'jru], Luciano, portugisisk Forfatter, er født 21. Juli 1844 i Mirandella (i Provinsen Traz os Montes). Først var han i Marinen, derpaa virkede han som Journalist i politisk og litterær-kritisk Retning, især som Medlem af Redaktionen af »A Revolução de Septembro« fra 1869. Siden har han beklædt forskellige Embeder, fra 1882 i *O Ministerio do Reino*; han har haft Sæde i mange Kommissioner o. 1., og 1882 — 84 var han deputeret. C., der er en meget anset og indflydelsesrig Mand i sit Fædreland, var 1875 med at stifte det geografiske Selskab i Lissabon og er (1895) dettes Sekretær. Han har skrevet meget: kritiske Essays, Rejser og geografiske Afhandlinger, politiske Brochurer, historiske Studier og økonomiske og pædagogiske Skrifter. Deriblandt »Soror Marianna, a freira portugueza«, om Marianna Alcoforado, Forfatterinden af de »portugisiske Breve« [Lissabon 1889, 2. Udg. 1891], »Seroes Manuelinos«, af historisk Indhold [2 Bd., det ene 1891 med Titlen »A Senhora Duqueza«, det andet 1892 med Titlen »A segunda Duqueza«], »Livro de critica« [1869], »Segundo livro de critica«, »Dos bancos portuguezes«, »Viagens« [2 Bd., 1874—75], »A sciencia dos Pequeninos, carteira de un pae«, af moralsk-hygieinisk Indhold; og af geografiske Arbejder »De la part prise par les Portugais dans la découverte de l'Amérique« [1875], »L'Hydrographie africaine au 16. siede« [1878], »Memorias do ultramar« [1881], »A questao do Zaire« [1883] med en Række andre Pjecer vedkommende Portugal's Magtstilling i Afrika. *E. G.*

Cordel eller *Cuerda*, gammelt Længdemaal i Spanien og forskellige spansktalende Lande. I Gammel-Kastilien 1 C. = 6,896 M., i Madrid = 6,955 M., paa Cuba = 20,845 M., i Mejiko = 41,900 M. *C. V. S.*

Cordeliers [kårdlje'] (fr.), o: Strikkebærere, kaldtes i Frankrig Observanterne af Franciskanerordenen (*fratresminores regularis observantiae*), fordi deres brune Kutte fastholdtes om Livet ved en Strikke. I Paris havde de deres Kloster i Gaden de l'École de Médicine, og da dette Kloster i Revolutionens Tid ophævedes, afgave dets Bygninger Lokale for den 1790 stiftede Cordelierklub, der snart vandt stor Indflydelse, og som i Modsætning til Jakobinerklubben, der i sin Begyndelse ikke var overvættes demokratisk, saasom den i sin Midte talte Duport, Brødrene Lameth, Barnave, Mirabeau, Lafayette o. s. v., rekruteredes fra Pariserbefolkningens lavere og laveste Lag. I revolutionær Voldsomhed overtraf C. endog Jakobinerne, men havde ikke saa stor politisk Indflydelse som disse, der ved deres Affiliationer hele Frankrig over sad inde med en Magt, som senere, koncentreret i Robespierre's Haand, beherskede baade Konventet og Pariserkommunen og derved hele Frankrig. Danton var i lange Tider C.'s Hovedleder og Styrer, Marat (ved sit Blad »l'Ami du Peuple«) og Camille Desmoulins (ved sin »Vieux Cordelier«) deres Hovedorganer i Pressen. Andre ved deres Fanatisme bekendte C. vare Fabre d'Églantine, Legendre, Merlin (de Thionville), Lacroix, Vincent, Jacques Roux og de yderligst gaaende af dem alle, Chaumette og den hæslige Hébert. Mange C. vare dog ogsaa Medlemmer af Jakobinerklubben, som Collot d'Herbois, Tallien, Merlin, Bourdon (de l'Oise) o. a. Efter Marat's Drab og Danton's Henrettelse svandt C.'s Betydning stærkt, og Apr. 1794 opløste hele Klubben sig. Men mange af dens fordums Medlemmer og da navnlig den henrettede Danton's Venner hævnede hans Død 9. Thermidor ved at styrte Jakobinernes Høvding Robespierre. (Litt.: A. Schmidt, »Das Ende der C.« i »Pariser Zustände währ. d. Rev.« [Bd. 1, Jena 1874]). *F. J. M.*

Cordes [kå'rd], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Tarn, Arrond. Gaillac, ved Aveyron's Biflod Cérou, med (1891) 1,700 Indb., der drive Industri, især i Lærred og Læder, og Vinavl. C. er en af de Byer i Frankrig, der med deres Levninger af gamle Fæstningsværker og smukke Husfacader (fra 13. Aarh., da C. blev grundlagt) mest have bevaret et middelalderligt Præg. *H. W.*

Corde sensible [kå'rdsãsi'blø] (fr.), øm, følsom Streng; »svage Side«.

Cordevole, Flod i Norditalien, Provins Belluno, udspringer i de tyrolske Dolomitalper N. f. Marmolata, gennemstrømmer den lille Alleghesø og Agordodalen og udmunder efter et 78 Km. langt Løb ved Mel i Piave, som først i Middelalderen ved Bjærgskred er bleven trængt bort fra sit oprindelige Løb (fra Capo Ponte til Serravalle) og har gjort C.'s Leje til sit. *C. A.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Cordia L., Slægt af Rubladede, Buske eller Træer med hele, stilkede, læderagtige og spredte Blade og topformede eller tætte, hovedformede Blomsterstande. Blomsterne have et rør- eller klokkeformet og længderibbet Bæger og en tragt- eller klokkeformet, gul eller hvid Krone, hvis Flige ere drejede til højre. Frugten er en Stenfrugt, der omsluttes af Bægerets nederste Del; af de fire Rum i Frugtknuden svinde oftest de tre bort. 230 Arter i varmere Egne, særlig Sydamerika og de vestindiske Øer. *C. Myxa* L. er et 6—9 M. højt Træ, der har ægdannede eller kredsrunde Blade og smaa, hvide Blomster; Frugterne ere ægformede og orangerøde, efter Tørring sorte. *C. Myxa* vokser vildt i Ægypten, Arabien, det malajiske Archipel til det tropiske Australien og dyrkes hyppig paa Grund af de søde og velsmagende Frugter, der tidligere vare officinelle (*Sebestenae*, *Myxae*, Sorte Brystbær), anvendte mod Hoste og Brystlidelser. Som Lægemiddel bruges de endnu i Ostindien, hvor de desuden tjene som Næringsmiddel. Det samme gælder *C. Sebestena* L. (Vestindien), *C. abyssinica* R. Br. (Wanza), der er vildtvoksende og dyrket i Abessinien, o. m. a. Arter med søde Frugter. Et større Antal Arters Ved har en udstrakt Anvendelse. Af *C. Myxa* skulle de gamle Ægyptere have brugt Veddet (Rosentræ) til Forfærdigelse af Mumiekister; ogsaa *C. abyssinica* giver et fortræffeligt og holdbart Gavntræ. Af *C. Gerascanthus* Jacq. (tropisk Amerika) faas *Bois de Cypre (de Rhodes)*, ogsaa kaldet Rosentræ. Basten anvendes af nogle Arter, som *C. Gharaf* (Forsk.) Ehrenb. og *C. obliqua* Willd. *A. M.*

Cordicŏlae (lat. »Hjertedyrkere«), et Spottenavn, man gav dem, der ivrede for Dyrkelsen af Jesu Hjerte (s. d.). *H. O.*

Cordier [kårdje'], Charles Henri Joseph, fransk Billedhugger, er født 19. Oktbr. 1827 i Cambrai. C, der var uddannet i Ecole des Beaux-Arts i Paris og Elev af Rude, og som tidlig havde vist sin Evne til at fremstille det raceejendommelige, blev af den franske Regering sendt til Afrika og det østlige Asien. Her iagttog han de forskellige Racetyper og gjorde talrige Studier, som han i den følgende Tid udnyttede til sine mange Buster og sine Statuer af Orientalere, Arbejder, der indbragte ham megen Hæder, Medailler og Ordener, og som lykkelig, naturtro og i høj Grad levende gengave de eksotiske Folketyper i deres ydre Fremtræden, saaledes »Neger fra Timbuktu« (1851), Busten af »den afrikanske Venus« (1852) og Gruppen »Kinesisk Ægtepar«, de første i Rækken af C.'s Værker i denne Genre. Da det var C. om at gøre i sin Plastik at komme Virkeligheden i dens rent ydre Fænomen saa nær ind paa Livet som muligt, tog han snart Farven til Hjælp og kom mere og mere ind paa at benytte forskellige Stoffer, f. Eks. Marmor og Bronze, for at opnaa rigere Farvevirkning. En Buste af en Jødinde fra Algéric (1862) var saaledes udført af emailleret Bronze, Onyks og Porfyr, en Buste af en Fellah (1867) af Bronze, Guld, Sølv, Porfyr og Turkis, andre af broget Marmor og Metal, o. s. fr. Foruden disse Fremstillinger af Negre, Mulatter og Mongoler etc. har C. ogsaa skabt større monumentale Arbejder, der ligesom de nævnte Værker have deres bedste Egenskab i den skarpe Naturiagttagelse: Statuen af Marskal Gérard (1856, i Verdun), Ibrahim Pasha's Rytterstatue (1872, i Kairo) og Monumentet for Chr. Columbus i Mejiko (1874); endvidere »Johannes Døberen« (St. Jacques la Boucherie i Paris), Statuerne af Harmonien og Poesien for Paris'es ny Opera, Busten af Kejserinde Eugénie (af forskellig farvet Marmor), »Psyche«, »Den hellige Chlotilde«, »Ariadne« (1883) og »Badende Piger« (1887) m. m. — Sønnen, Louis Henri C, født i Paris, Elev af Faderen og Mercié, vakte Opmærksomhed ved sin Statue af F. Cortez (1878). Senere har han bl. a. udført »Salome« og Rytterstatuen af Etienne Marcel. *A. Hk.*

Cordierit (Dichroit, Iolit), Mineral af rombisk Krystalform, bestaar væsentlig af kiselsur Magnesia (Formel $H_2O.4\,[Mg,Fe]O.4Al_2O_3.10SiO_2$). C. er gennemsigtig eller halv gennemsigtig med blaalig Farve. I Udseende, Haardhed og Vægtfylde ligner den meget Kvarts. Den er berømt for sin iøjnefaldende Pleokroisme (s. d.): klare Stykker vise sig forskellig farvede (blaa, blaahvid, gullighvid), naar man lader Dagslyset skinne igennem dem fra forskellige Sider. — C. forekommer ret udbredt, især i Gnejs (C.-gnejs), Granit og beslægtede Bjærgarter. Bekendte Findesteder ere Bodenmais i Bayern, Kragero, Tvedestrand, Falun og mange andre Steder i Skandinavien. Paa Ceylon forekommer i rullede Smaastykker en stærkt blaa, klar Varietet, Juvelerernes Vandsafir.

C forvitrer overmaade let; den bliver da uklar og taber sin store Haardhed, idet den optager Vand og ogsaa i øvrigt omdannes; herved opstaa i Reglen til sidst glimmeragtige Produkter. Den delvis eller helt omdannede C. har paa de forskellige Forekomster faaet en Mængde forskellige Navne, saaledes Esmarkit, Praseolit, Aspasiolit, Polychroilit, som stamme fra forskellige norske Forekomster mellem Langesund og Kragerø, endvidere Auralit og Bonsdorffit (fra Åbo, Finland), Pyrargillit (fra Helsingfors), Falunit (fra Falun) o. a. *N. V. U.*

Cordilleras [-dilj-] (ell. Cordilleras de los Andes) er det mægtige System af Foldebjærge, som følger Sydamerikas Vestkyst fra Ildlandet til det caribiske Hav. Længden er 7,000 Km., Bredden gennemsnitlig 400, men kan stige til 900 Km. Navnet C er Flertalsformen af det spanske *Cordillera* o: Bjærgkæde, medens »Andes« er af indiansk Oprindelse og maaske kan afledes af Antis-Folket, som i sin Tid beboede den østlige Skraaning af Østcordilleren i Ecuador, Peru og Bolivia. Fra først af betegner »Andes« kun dette mindre Omraade, men udvides senere til at omfatte hele det vestlige Bjærgsystem i Sydamerika og anvendes ofte, om end mindre heldig, sammen med C. tillige paa Nordamerikas vestlige Højland. C.'s Hovedstamme danner en enkelt, dobbelt eller tredobbelt Bjærgvold, der i sit Forløb ganske retter sig efter Kysten og kun er skilt fra denne ved en relativ smal Landstrimmel, hvorover i Reglen en lav, usammenhængende Kystkæde hæver sig. Bestaar Hovedstammen af to eller tre parallelle Grene, fyldes Rummet mellem disse af smalle, meget højtliggende Plateauer eller dybe Floddale, og de jævnsides løbende Kæder vise sig i geologisk Henseende at være af forskellig Alder og Sammensætning, idet en ældre archaisk eller palæozoisk Bjærgvold regelmæssig følges af en yngre, mesozoisk Kæde. Denne sidste, sjældnere tillige den

ældre, krones af mægtige kegle- eller kuppelformede Vulkaner, hvis Trakytmasser normalt danne C.'s højeste Tinder. I alt rummer C. ca. 90, i enkelt eller (i Ecuador) dobbelt Række ordnede Vulkaner, af hvilke endnu mange ere virksomme ; Tredjedelen af dem falder paa Chile alene. En Ejendommelighed ved disse Arner er den sjældne Forekomst af Aske og Lavastrømme; overordentlig hyppig bestaa Eksplosionerne kun i stærke Vandudbrud; men Dybets Kræfter give sig tillige til Kende ved saa talrige og kraftige Jordskælv, at man f. Eks. i den peruanske By Arequipa 1811—45 har konstateret over 900 Rystelser, og ved talrige Lejligheder er Havet, under Kystslettens Bevægelse, styrtet ind og har anrettet store Ødelæggelser. — Til de eruptive Massers Gennembrud ere nogle af Jordens rigeste Sølv- og Kobberlejer knyttede, ligesom det er bekendt, hvilken Tiltrækning C.'s Guldrigdom øvede paa de spanske Conquistatorer.

Alm. orografisk og geologisk Oversigt. Vi følge C. fra Syd mod Nord og betragte da først Bjærgene i Chile, hvis Overfladeforhold ere ret simple. Hovedkæden er her i sin største Udstrækning enkelt og følger nøje Grænsen mellem Chile og Argentina. Parallelt med den forløber en af talrige Brecher gennembrudt Kystkæde, og mellem de to Højdedrag ligger Chile's smalle Længdedal. Kystkædens jævnt afrundede Toppe hæve og sænke sig rytmisk med de tilsvarende Partier af den egentlige C., men naa langt ringere Højder (en enkelt, Colliguai, 2,200 M.); archaiske og palæozoiske Dannelser fremherske. Hovedkæden er bygget op af mesozoiske Lag, hvorigennem paa mange Punkter Eruptiverne bryde frem i anselige Vulkaner. Længdedalen fyldes af tertiære Ferskvandsaflejringer og er endnu længst mod Syd rig paa Søer; til sidst sænker den sig helt under Havfladen, og derved opstaa de smalle Farvande mellem Fastlandet og de patagoniske Øer, hvilke sidste maa opfattes som Kystkædens sønderbrudte sydlige Forlængelse. Ørækken bøjer sig i Ildlandet mod Øst og naar her (ved Beaglekanalen) sit Kulminationspunkt i Monte Darwin (2,100 M.). Paa Fastlandet krones Hovedkæden fra Magalhaensstrædet Nord efter af stadig større og større, i Reglen vulkanske Højder, som Monte Stokes (under 50^0 s. Br.), Fitzroy (2,200 M.), Monte San Valentin (3,870 M.), Corcovado, Minchinmavida (2,400 M.) og Tinguiririca (4,500 M.). I Santiago's Nærhed stiger Vulkanen Majpo til 5,384 M., Aconcagua (Amerikas højeste Tinde) endog til 6,970 M. Høje, lidet farbare Passer, blandt hvilke Majpo-Passet (3,473 M.) og Cumbre-Passet ved Aconcagua (3,760 M.), tilvejebringe her Kommunikationen mellem Chile og Argentina; overhovedet ligger intet Cordillerepas mellem 35^0 s. Br. og Ækvator under 3,000 M. — I Nordchile og tilstødende Nabolande antage de orografiske Forhold en mere indviklet Karakter. Ved den 6,000 M. høje Vulkan Copiapo (27^0 s. Br.), hvor Vulkanrækken atter begynder efter at have været afbrudt fra 33^0 s. Br. (Majpo), og hvor Chile's Kystkæde standser, indtræder en Deling af Bjærgmassen i to Hovedstrøg, der mellem sig indeslutte udstrakte, lidet kendte Saltørkener (gamle Søbassiner), og af hvilke den østlige overrages af de høje Snebjærge Iquima (6,175 M.) og Toroni (6,500 M.) saavel som af talrige, i Reglen udslukte Vulkaner, bl. a. Llullaillaco (6,600 M.), Licancour, Atacama og Ollagua (5,585 M.), langs hvis Fod Jærnbanen fører fra Antofagasta ind i Bolivia. De to Kæder forene sig atter i Nærheden af Isluga (5,200 M.), og endelig afsluttes Chile's C. længst mod Nord med Toppene Parinacota (6,376 M.) og Tacora (6,000 M.). — Bolivia's og Sydperu's C. bestaa af to meget høje og flere underordnede Kæder med mellemliggende vældige Plateauer, som, naar undtages en Del lavere, mildere Strøg (de saakaldte *sierras*, til hvilke Bebyggelsen væsentlig er knyttet), paa vide Strækninger have Karakter af Punas (se derom senere). Den høje Østcordillere er i Modsætning til den vestlige ikke vulkansk, men bærer mange fremragende Toppe, navnlig Illimani (6,386 M.) og det 6,500 M. høje Sorata (ell. Illampu), ved hvis Fod den store Titicacasø ligger (3,820 M. o. H.), fulgt mod Syd af den mærkelige Laguna de Salinas (7,700 □ Km.). En ligefrem Fortsættelse af den bolivianske Østcordilleres palæozoiske Bjærgvold ere de isolerede Højder, som opfylde det nordvestlige Argentina. Vestcordilleren i Bolivia og Sydperu er dannet af Jura- og Kridtlag og maa anses for den chilenske C.'s nordlige Forlængelse. Vulkanerne mangle heller ikke; det mægtige Sajama (6,415 M.) S. f. Titicaca og Misti's prægtige Kegle (5,640 M.) ved Arequipa høre til de mest bekendte. Gaa vi til Nordperu, forsvinde imidlertid de vulkanske Arner paa en Strækning af 2,000 Km. og optræde først paa ny i Ecuador. I Nordperu er Bjærgknuden Cerro de Pasco det samlende Punkt, hvorfra de forskellige Højdedrag udgaa. Man kan paapege 3 Hovedkæder og en lavere Kystkæde. Af Hovedkæderne ere de to vestligste, C. Negra og C. Nevada, som adskilles af en smal, ved Erosion opstaaet Længdedal (Callejon de Huaylas), en Fortsættelse af den sydperuanske Vestcordillere. Kulminationspunktet er her Huascan (6,721 M.); intet Pas i C. Negra ligger under 4,200 M. Hinsides Maranon's dybe Dal løber Østcordilleren, der er bygget op af palæozoiske, guldførende Talkskifre. Kystkæden er her, som i Chile, dannet af gamle Formationer (Granit, Syenit).

Fra Bjærgknuden Loja (Loxa) under 4^0 s. Br. fortsætte C. sig igennem Ecuador som to parallelle Højdedrag, der mellem sig indeslutte og forbindes af i det mindste 7 korte Tværkæder. Sete i Fugleperspektiv vilde Ecuador's Højlande omtrent præsentere sig som en uhyre Trappestige. 8 højtliggende Bassiner eller smaa Højsletter med omgivende Rande følge efter hverandre fra Syd til Nord, indbyrdes forbundne ved Afbrydelser i Tværkæderne, og paa en af disse Højsletter ligger Quito (2,850 M. o. H.). Østcordilleren danner en sammenhængende Kam, har den største Gennemsnitshøjde (ca. 4,000 M.) og bestaar af gamle Dannelser (Gnejs, Granit og kryst. Skifre); Vestcordilleren, som gennemgaaende er lavere, skønt Landets højeste Punkt, Chimborazo (6,247 M.), rigtig nok ligger her, kløves af flere Brecher i mindre Højdegrupper og bestaar af mesozoiske Aflejringer. Over begge Kæder rejser sig en Mængde vældige Vulkaner med Højder paa 5—6,000 M.; i Østcordilleren ligger Sangay, el Altar, Tunguragua, Cotopaxi's regelmæssige Kegle, Antisana, Cayambe; i Vestcordilleren knejser det kuplede Chimborazo, Illiniza, Corazon og Pichincho's

***Artikler, der** savnes under C, maa søges under IL*

lange, takkede Ryg. — Med Bjærgknuden Pasto (1° n. Br.) tage Colombia's Andesbjærge fat, dannende en vældig Vifte af tre Kæder (Central-, Øst- og Vestcordilleren) mellem Magdalena's og Cauco's dybe Dale. Centralcordilleren, der repræsenterer Hovedkæden og taber sig i Nærheden af Flodernes Sammenløb, er bygget op af de samme Stenarter som dens to Ledsagere, men udmærker sig i Modsætning til disse ved sine talrige Vulkaner, blandt hvilke mærkes Colombia's højeste Tinde, Tolima (5,616 M.). Den vestlige Kam, som er betydelig lavere, nærmer sig det karibiske Hav, men staar ikke i orografisk Forbindelse med Mellemamerika, hvorfra Atrato's Dal adskiller den. Den østlige Stamme omfatter Bogota's Højslette (2,645 M. o. H.) og stiger til 5,085 M. i Sierra Nevada de Cocui; mod Nordøst spalter den sig i to Grene, af hvilke den ene gaar ud i Goajira-Halvøen, medens den anden bøjer af mod Øst ad Venezuela til. En tydelig Sænkning i Terrainet, hvor yngre Dannelser optræde og Højden sjælden stiger til 2,000 M., betegner Overgangen til dette Land; men snart tiltager Højden atter, og de krystallinske Stenarter komme frem paa ny i den saakaldte Merida-C.'s parallelle Kæder, der i Colima og Concha naa 4,700 M., men under 69° v. L. f. Grw. brat afbrydes af en dyb Spalte paa 300 M., hvis naturlige Fortsættelse mod Nord er at søge i Maracaibobugten. For den orografiske Betragtning ligger C.'s Grænse netop her. De caribiske Bjærge, som følge efter den omtalte Sænkning i østlig Retning, vise da ogsaa, hvad Kædernes Anordning, Strygningsretning og Stenarternes Beskaffenhed angaar, større Lighed med Antillerne (Cuba, Haïti, Puerto Rico) end med C. De knytte sig naturlig til det caribiske Hav; thi hele Kædens Nordside, som hæver sig brat op fra Kysten, er en udpræget Brudrand; selve Kædens dobbelte Ryg er opstaaet ved et Længdebrud, og lige saa lidt mangle Tværbrud (ved et af disse sidste er Trinidad bleven skilt fra Fastlandet). De stærke Jordskælv i Venezuela forklares nu let gennem denne geologiske Bygning. Vulkanske Dannelser mangle ganske baade her og i Meridacordilleren, og Tilknytningen til C. løsnes derved end yderligere.

Klima og organisk Natur. Paa Grund af den kolossale Udstrækning i meridional Retning har C.'s Natur mod Nord og Syd et meget forskelligt Præg, og i samme Grad forandrer Landskabets Fysiognomi sig med Højden over Havet. For hver Breddegrad og hver større Højdedifferens veksler Landskabstypen, og ved en kortfattet Skildring af C.'s organiske Natur nødes man derfor til alene at fæste Blikket paa de store almindelige Træk. Længst mod Syd, i Patagonien, under samme Breddegrad som de europæiske Alper ligger Snegrænsen formedelst den kølige Sommer (Punta Arenas ved Magalhaensstrædet har for koldeste og varmeste Maaned Middeltemperaturen + 1 1/2 og + 10 1/2°) og stærke Nedbør kun halvt saa højt som der, og ligesom i Grønland strække anselige Gletschere sig derfor lige ned til Havfladen og udsende svømmende Isbjærge. Vegetationen har, baade hvad Urter og Træer angaar, et helt nordisk Præg; Skovene i de lavere Egne bestaa næsten ganske af Bøgearter, dels sommergrønne (*Fagus antarctica*), dels stedsegrønne (*Fagus betuloides*), og indstrøede Cypresser (*Fitzroya patagonica*), medens Revling og en kun 6—7 Cm. høj Myrteart (*M. nummularia*), der erstatter de nordlige Polarlandes Dværgpile, hen imod Snegrænsen afløse al anden Plantevækst. I Chile's lavere Egne have Skovene allerede et halvt tropisk Præg, sammensatte, som de ere, af Myrter og Laurbær, Bambusgræsser og prægtige tropiske Naaletræer (*Araucaria imbricata*); ej heller mangle tropiske Dyreformer (Papegøjer, Kolibrier). Trævæksten holder sig i forkrøblet Tilstand omtrent lige op til Snegrænsen, som under 28° s. Br. ligger 4,300—5,500 M. o. H.; træagtige Skærmplanter betegne den evige Snes Nærhed, medens man derimod næsten ganske savner de prægtige Græsgange, som smykke Schweizeralpernes høje Regioner. Hvad dernæst de Egne af C. angaar, som falde inden for Vendekredsene, lader der sig her opstille forskellige Højdezoner (tierra caliente, tierra tempiada, tierra fria og Páramos [ell. Punas]), hver især karakterisliske ved Forekomsten af visse bestemte vildtvoksende og kultiverede Planteformer ligesom ved Ejendommeligheder i Dyre- og Menneskeliv. Paa de højeste Toppe ligger evig Sne; men Snegrænsens Højde varierer stærkt efter Lokaliteten; i Venezuela (8—9° n. Br.) maa den sættes til ca. 4,400 M., i Ecuador ligger den aldrig under 4,800 M., i Bolivia (14—18° s. Br.) mellem 4,850 (østlige Andeskæde) og 5,630 M. (vestlige Andeskæde). Tierra caliente naar fra Havfladen op til ca. 1,000 M. og er den egentlige Troperegion. Alt efter Nedbørens Mængde dækker Landet sig her med yppige Palmeskove eller med et tarveligt Krat af Kakteer, Mimose , Agaver og Euforbier. Blandt Kulturplanterne finde Kakaotræet, Tobak, Sukkerrør, Ris og Majs de gunstigste Livsvilkaar i denne Zone, som tillige er de tropiske Dyreformers rette Hjem og i Modsætning til de kølige Højder bebos af en ret talrig Neger- og Mulatbefolkning. Tierra tempiada (1,000—2,000 M.) har et mere tempereret Klima. Skovene karakteriseres af Træbregner og Kinatræer, hvilke sidste i en Højde af 1,500—2,400 M. danne et bredt Bælte mellem 11° n. Br. og 19° s. Br. og kunne danne hele Skove. Her trives Kaffetræet, Bananen og Hveden til størst Fuldkommenhed, om end tierra caliente's almindelige Planteformer ingenlunde ere udelukkede (Majs og Tobak kunne i Venezuela endog dyrkes til en Højde af 2,500 M., Sukkerrør til 2,000 M.). I tierra fria (fra ca. 2,000 M. til Trægrænsen) har Vegetationen et næsten nordisk Præg med sine Pile, Birke og Ege (disse sidste træffes dog ikke S. f. 2° n. Br.); men mere ejendommelige for C.'s nordlige Egne ere dog Bjærgpalmerne (*Ceroxylon*, særlig *C. andicola*), der i Venezuela og Colombia dække Bjærgene fra 1,750 til 3,000 M. Klimaet er at ligne med et evigt Foraar, saa ringe er Forskellen mellem Sommer og Vinter; i Quito (0° 14' s. Br.) ere Middeltemperaturerne for koldeste og varmeste Maaned + 12 1/2 og + 13 1/2°, i Bogota (4° 35' n. Br.) 13 1/2 °S 15°. Nordiske Kulturplanter, f. Eks. Byg, vore hjemlige Frugt- og Grønsorter, dyrkes i denne Højde sammen med Kartoflen og ægte sydamerikanske Alpeplanter, som den knolddannende Oca (*Oxalis tuberosa*), Quinoa (*Chenopodium Quinoa*) og Cocabusken (*Erythroxylon Coca*), hvilken sidste i Peru skattes højt paa Grund af Bladenes stimulerende Egenskab. Dyre-

, Ar Ulder, der savnes under C, maa søges under **K.**

livet i Højcordillererne præges særlig af de baade i vild og tam Tilstand forekommende Lamaer, hvis Nordgrænse er det sydlige Peru; men desuden maa nævnes Haremusene (*Chinchilla, Lagidium*) og Kondoren (fra Ildlandet til Panama) blandt de Dyreformer, som kun trives i Højsletternes kølige, tynde Luft. — Trægrænsen ligger i Venezuela gennemsnitlig ved 3,000 M., i Ecuador ved 3,600 M.; de Plateauer og Skraaninger, der rage op derover indtil den evige Snes Rige, betegnes i Venezuela, Colombia og Ecuador sædvanlig som Páramos, i Peru og Bolivia derimod Punas. Páramos og Punas ere golde, aabne Flader, hvorover hyppig isnende Vinde blæse og klamme Taager lejre sig; til andre Tider skinner Solen med en i Lavlandet ukendt" blendende Glans og Varmestraaling, men samtidig er Luften dog kold og saa tynd og gennemsigtig, at fjerne Genstande træde en ganske nær. I denne Højde ligger den øverste Grænse for Menneskers Trivsel; Folk, der komme herop fra lavere Strøg, angribes regelmæssig af Bjærgsygen (Veta, Soroche, Moreo), og de Byer, som ligge 4,000 M. o. H., bestaa kun i Kraft af stadig Indvandring. Vegetationen er ualmindelig sparsom og forkuet. Græsvæksten, som først og fremmest bestaar af det stive, tørre Ichugræs (*Stipa Ichu*), danner intet sammenhængende Tæppe, men Totter og Tuer. Landskabets ensformige graalige Farvetone afbrydes kun under gunstige Forhold, naar Andesroser (*Befaria*), storblomstrede Calceolarier og navnlig Kurvblomster, som den meget karakteristiske Frailejon (*Espeletia Frailejon*), brede sig ud over Punas.

Jærnbaner. Til Trods for C.'s Højde og Utilgængelighed er det dog i nyere Tider lykkedes at lægge Jærnbaner over dem paa forskellige Punkter. Jordens mægtigste Alpebaner findes netop her, skønt rigtignok skilte ved saa lange Mellemrum, at Rejser og Varetransporter ad de højtliggende Passer, snævre Bjærgstier og gyngende Hængebroer endnu i de fleste Egne maa foregaa ved Hjælp af Lamaer eller Muldyr. Den sidst anlagte af Cordillerebanerne og den, som sikkert vil faa størst Betydning, er den 1894 aabnede Linie mellem St. Rosa de los Andes i Chile og Mendoza i Argentina. Vedkommende Bjærgbane, som sætter Buenos Ayres og Valparaiso i Jærnvejsforbindelse med hinanden og til Dato er Sydamerikas eneste Pacifikbane (Panamabanen ufortalt), passerer Chile's Andes gennem Cumbre-Passet i ca. 3,200 M.'s Højde og har 5 Tunneler, af hvilke den længste er over 5,000 M. Nordligere fører en 924 Km. lang Bane fra den chilenske Havn Antofagasta over C. til Byen Oruro, der ligger N. f. Aullogassøen i Bolivia, 3,800 M. o. H. Til endnu større Højder stige imidlertid tvende mægtige Andesbaner i Peru, hvilket Land, lakket være de betydelige Summer, som Chinchaøernes Guanolejer indtil 1880'erne indbragte, har kunnet ofre over $^1/_8$ Milliard Kr. paa disse storartede Anlæg. Den sydligste af Peru's Bjærgbaner, som udgaar fra den lille By Mollendo ved Stillehavet og fortsættes i østlig Retning til Puno ved Titicacasøen, hæver sig ganske jævnt paa en Strækning af 165 Km. indtil Arequipa (2,329 M. o. H.). Her begynder Stigningen over den vestlige C., og Passagererne føres i kort Tid op til en saadan Højde (4,460 M.), at de meget hyppig angribes af Bjærgsygen. En nordligere Andesbane forbinder Havnestaden Callao med Lima og overskærer paa sin Vej til Oroya inde paa Højsletten den vestlige C. 4,768 M. o. H. o: i Højde med Montblanc's Top. I Ecuador og Colombia eksistere saadanne Bjærgbaner endnu ikke. En Jærnvejslinie, som fra Guayaquil fører ind i Landet, standser allerede ved C.'s Fod. Det samme gælder om den Banestrækning, der fra Buenaventura i Colombia gaar mod Øst, og selv om denne bliver fortsat over Vestcordilleren til Cali ved Cauca, vil den ikke blive af egentlig alpin Natur, da den største Højde, den kommer til at naa, bliver 1,535 M. Den karibiske Kystkæde i Venezuela krydses af to Bjærgbaner, som vel kun naa forholdsvis smaa Højder, men for saa vidt dog ere fremragende Mesterværker, som Stigningen paa Grund af Liniernes ringe Længde er ualmindelig stærk og har nødvendiggjort talrige Tunneler, uendelige Siksakbøjninger og bratte Kurver. Den ene (38 Km. lang) gaar fra La Guaira til Caracas og hæver sig til 900 M.; den anden (fra Havnen Puerto Cabello til Valencia) er 54 Km. lang og stiger til 600 M. *J. F. N.*

Cordillĕrer se Cordilleras.

Cordite [kå!ədait], Navnet paa et i England anvendt røgfrit Krudt. Bestanddelene ere stærkt nitreret Skydebomuld og Nitroglycerin. *H. H.*

Cordoba (Cordova), Provins i det sydlige Spanien, det tidligere Kongerige C. (i Andalusien), grænser mod Vest til Provinserne Sevilla og Badajoz, mod Nord til Badajoz og Ciudad-Real, mod Øst til Jaen og mod Syd til Malaga og Granada, er 13,700 □ Km. og har (1887) 420,700 Indb., o: 31 paa 1 □Km., saaledes at den har noget under Middeltallet. Den er delt i 17 Distrikter og gennemskæres af flere vigtige Jærnbanelinier, saaledes den fra Madrid til Cadiz, som gaar over C, Linien fra C. til Malaga og Linien, der gaar mod Nordvest til Madrid-Lissabonlinien. Den største nordlige Del, N. f. Guadalquibir, er et Høj- og Bjærgland; dette falder atter i det nordlige Plateau Los Pedroches og Fuente-Ovejuna, der danner den sydligste Dei af det nykastilianske Højland, og som er en godt befolket Egn med rige Græsgange, og den sydlige Del, der opfyldes af Sierra Morena, og som her danner et bredt, bølgeformet Plateau, det saakaldte Sierra de C. Landet S. f. Guadalquibir er et meget frugtbart, hedt Lavland, Campiña de C. Hovedfloden er Guadalquibir med dens mange Bifloder, som Guadajoz og Jenil i venstre Bred, men kun Hovedfloden er sejlbar. Klimaet er hedt og for det meste meget tørt; ved Guadajoz og flere andre Steder findes Saltsumpe. Agerdyrkningen er meget betydelig, navnlig i Campiña, der regnes som Andalusiens Kornkammer; der dyrkes ogsaa megen Olie, da C. er en af Spaniens rigeste Provinser, hvad Olivenplantningen angaar, desuden Frugt og Vin; i størst Ry staa Vinene fra Montilla. Ogsaa Kvægavlen er anselig, især Faare- og Hesteavlen. Bjærgværksdriften i de nordlige Egne afgiver en Del Kul (Bækkenet omkring Belmez), Jærn, Bly, Kobber o. s. v. Industrien er ikke stor; der er nogen Møiledrift (i Korn' og Olie), Væverier, Garverier, Lervarefabrikation o. s. v.

Hovedstaden af samme Navn, en af Andalusiens gamle berømte Byer, ligger smukt 104 M. o. H. ved højre Bred af Guadalquibir og ved Foden

Artikler, der savnes under C, maa søges under ***K.***

af Sierra de C, i en af Haver, Villaer, Orange- og Olivenlunde opfyldt Egn, er Knudepunkt for flere Jærnbanelinier og har (1887) med Forstæder, hvoraf *Campo de la Verdad* ligger paa den venstre Bred, 55,600 Indb. C, der endnu er omgiven af gamle Mure med store Taarne, er en af Spaniens mest forfaldne Byer, som gennemgaaende vækker vemodige Minder om dens fordums Storhed; naar undtages de ny Forstæder, Hovedgaden Callereal, der gaar gennem hele Byen, Konstitutionspladsen (Plaza major), der er omgiven af Søjlegange, og Kvarteret omkring Domkirken, har C. snævre, krumme Gader, hvor den ringe Færdsel lader Græsset gro mellem Stenene, og Mængder af gamle, uanselige og faldefærdige Huse; ofte finder man Haver og Vinbjærge inden for Murene. Den mærkeligste af Byens 16 Kirker og det mest imponerende Minde om dens Stortid er Domkirken, der oprindelig er en af Omsjaden Abd-ur-Rahman I 786—94 bygget Moské (»La Mosquita«), men senere efter Byens Erobring af de Kristne er bleven forvandlet til en Kirke ved Tilbygning af et Kor, som rigtignok har brudt Enheden; dog er Kirken, som den nu er, alligevel et af Verdens smukkeste Bygningsværker. Kirkens Ydre er ikke særlig fremtrædende undtagen ved sine mange Taarne; det indre er 173 M. langt og 120 M. bredt og danner et kun 11,5 M. højt Rum med over 800, 4 M. høje Søjler af Marmor, Porfyr, Jaspis og Breccia, som atter bære Piller, der ere forbundne ved dobbelte hesteskoformede Buer; Søjlerne danne fra Syd til Nord 19 og fra Øst til Vest 36 Søjlegange eller Skibe; af de henved 100 Kapeller mærkes Kapellet Villavi ciosa og det prægtige Sanctuarium. Af andre Bygninger maa fremhæves de talrige tidligere Klostre, det gamle mauriske Kongepalads, der er omgivet af prægtige Haver, en Alcazar (maurisk Borg), der har to Taarne og nu benyttes som kgl. Stuteri, og et Kalifbad; ogsaa den 223 M. lange Stenbro, der fører over til Campo de la Verdad, og Kastellet Carahola stamme fra Maurertiden; fra den nyere Tid har C. ikke mange interessante Bygninger; der kan nævnes det biskoppelige Palads, to Teatre og en Tyrefægtningsarena. C. er Sæde for en Biskop og har af Undervisningsanstalter bl. a. et Præsteseminarium, al Instituto, et Akademi for Matematik og Tegning, en Veterinær- og Landbrugsskole, desuden et Kunstmuseum og et Bibliotek. C.'s tidligere meget store Industri og Handel er tagen betydelig af; navnlig er Fabrikationen af det bekendte Glanslæder (Corduan) næsten helt ophørt; der er dog endnu nogen Industri i Sølv- og Guldvarer, Lervarer, Klæde o. s. v.; Jærnbanerne til Cadiz, Madrid og Malaga have dog hævet Handelen noget i den senere Tid. Omegnen er bekendt for sin Hesteavl (*Caballos Cordobeses* gjaldt tidligere for de bedste andalusiske Heste). — C. skal være grundlagt af Fønikerne, der kaldte den *Karta Tuba* (ɔ: den store By); under Romerne (*Corduba Patricia*) var den en blomstrende Koloni og en af Spaniens vigtigste Handelsstæder, der var Sæde for en Prætor og Overdomstol, havde Møntret og i lang Tid var bekendt for *aes Cordubenze*, en Metalblanding, som sattes højt i Rom. Da den i Striden mellem Pompejus'es og Cæsar's Parti stillede sig paa det førstes Side, blev den strengt straffet efter Slaget ved Munda 45 f. Chr. I C. fødtes de to Seneca'er, Fader og Søn, og Digteren Lucanus. Efter at C. 571 var bleven erobret af den vestgotiske Konge Leovigild, blev den Bispesæde, men havde dog mistet en Del af sin Betydning. Da kom den 711 ind under Maurernes Herredømme, og nu begyndte dens egentlige Stortid, især fra 756 under de omajadiske Kalifer, hvis Residens den var. Navnlig stod den paa Højdepunktet i 10. Aarh. under Kaliferne Abd-ur-Rahmân III, Hakem II og Almansur, da den skal have haft I Mill. Indb., 200,000 Huse, 300 Moskeer, 900 offentlige Bade, et Universitet med et Bibliotek paa 600,000 Bd., ca. 80 offentlige Skoler o. s. v.; Kaliferne førte her et Hof, hvis Pragt omtales som det eventyrligste, og den var Centrum for maurisk Kunst, Poesi, Videnskab og Industri, især i Sølv og Læder. Efter dette Kalifats Fald 1031 kom den ind under Beni Dshevar, 1060 under Abbadidterne i Sevilla, 1091 under Almoraviderne, 1148 under Almohaderne, indtil den 1236 blev erobret af Ferdinand III af Kastilien. Fra den Tid gik det hurtig ned ad Bakke med den. 1589 led den betydelig ved et Jordskælv; 1808 blev den erobret af de Franske under Dupont. *H. W.*

Cordoba (Cordova), 1) By i Mejiko, ved Banerouten Veracruz—Mejiko, ligger paa Østskraaningen af den østlige Kystkæde under $18^{3}/_{4}{}^{0}$ n. Br. og i en Højde af 928 M. o. H. Her i de øvre Egne af *tierra caliente* er Klimaet endnu ensformig varmt (Middeltemperatur for koldeste og varmeste Maaned + $17,7^{0}$ og $23,1^{0}$), og Nedbøren paa Grund af den stadig blæsende Nordøstpassat meget rigelig (2,867 Mm. aarlig); den populære Vejrregel lyder: »Regn i 6 Maaneder, Skylregn de 6 andre«. Byen omgives af Kaffeplantager og tropiske Skove, har 11,000 Indb. og hjemsøges regelmæssig af den gule Feber. I C. blev 1821 den Traktat undertegnet, hvorved Mejiko's Frihed og den borgerlige Lighed mellem Kreoler, Mestizer og Indianere stadfæstedes.

2) Provins i det indre af Argentina, N. V. f. Buenos Ayres, 174,767 □ Km. med (1893) 340,000 Indb. Det meste af Provinsen hører til den store Pampasslette; men over dennes 500 M. høje Grundflade rejser sig mod Vest en isoleret, 450 Km. lang Bjærggruppe, Sierra de C, som bestaar af tre indbyrdes og med Cordillererne parallelle Granitkæder, og i Cerro Champaqui stiger til 2,350 M. Fra Vest og Nord stiger Sierra de C. brat op fra Sletten, mod Øst sker Overgangen ganske jævnt gennem et svagt bølget Terrain. Der er saavel ypperligt Kulturland som gode Alpegræsgange (saakaldte Pampas) i de øvre Egne af Sierra'en, hvis talrige Bække tjene som Kilder for de fleste af C.'s Vandløb, der, følgende Landets naturlige Skraaning, søge mod Øst i Retning af Parana, men ofte udtørre eller forsvinde i Søer og Sumpe uden at naa denne. Den Sierra de C. omgivende Slette danner milevidt en næsten plan Flade, mod Nord breder sig en stor Saltørken, Desierto de las Salinas Grandes, medens Landet 0. og S. 0. f. Sierra'en, den egentlige Pampa, enten bestaar af ganske træløse Græssletter eller er bevokset med smaabladede, tornede, skyggeløse Træer og Buske. Nedbøren, som i Hovedstaden (under 64^{0} 12′ v. L. f. Grw.) endnu er 660 Mm., aftager stærkt mod Vest og falder her tillige meget uregelmæssig; ofte bringe Vintermaanederne Maj—August slet ingen Regn, og regner det om Som-

nieren, er det i korte, voldsomme Byger (ofte med Hagl). I den vestlige Del af C. kræver Agerbruget derfor overalt kunstig Vanding, og Kulturlandet er stadig knyttet som smalle Striber til Flodernes Nærhed. En stor Del af Provinsen er et Terrain uden Afløb, og dette i Forbindelse med det tørre Klima og Jordbundens Saltholdighed meddeler Landels Hydrografi et ejendommeligt Præg. Alle Søer og Floder føre salt Vand (deraf det hyppig forekommende Flodnavn Salado eller Saladillo) og have en meget vekslende Vandstand, idet de snart svulme over alle Bredder, snart ligge næsten tørre. Hovedfloden, Rio Dolce, der udspringer langt mod Nordvest uden for C. og til Trods for sit Navn snart faar meget saltholdigt Vand, naar ikke Havet, men taber sig i det nordlige C. under Navn af Saladillo i et udstrakt Morads, Lagunas de los Porongos (500 □ Km.), som er oversaaet med smaa Vandpytter, indeholdende indtil 6 p. Ct. Salt, og mod Syd (82 M. o. H.) ender med en virkelig Sø, Mar Chiquita (»det lille Hav«). De 5 Smaafloder, som fra Sierra de C. strømme mod Øst, ere i Mangel af andet Navn nummererede. I Aaret 1891 vare i alt 524,000 Hekt. Land under Kultur, paa 174,000 Hekt. dyrkedes Hvede, paa 112,000 Hekt. Majs, paa 188,000 Hekt. Luzerne; mindre Arealer beplantes med Olievækster, Tobak og Vinranker. Kvægholdet er meget stolt; allerede 1888 holdtes 2 Mill. Stkr. Hornkvæg, $2^1/_2$ Mill. Faar, 450,000 Heste, Æsler og Muldyr, 600,000 Geder og 20,000 Svin. C. er rig paa Metaller, særlig indvindes en Del Sølv.

3) Hovedstad i ovenn. Provins, under 31^0 25' s. Br., 438 M. o. H., ligger ved højre Bred af Rio Primero, mod hvis periodiske Oversvømmelser den beskyttes af stærke Dæmninger. C. blev grundlagt af Cabrera (1573), syv Aar før Buenos Ayres opstod, og var i 200 Aar Sæde for Jesuitterne. Indtil for ganske nylig havde den derfor Karakter af en alvorlig gejstlig Stad; men siden den (efter 1870) er bleven indlemmet i Jærnbanenettet og Centrum for 5 Banelinier, gaar det rask fremad. Det gamle Jesuitkollegium, *Colegio San Carlos*, blev (1767) ved Jesuitternes Fordrivelse omdannet til et Universitet, som fornyedes 1870 og er det eneste i Argentina ved Siden af det i Buenos Ayres; C. har saavel et Observatorium som et Videnskabernes Akademi, Vajsenhus og Hospitaler, i Teater, Seminarium, Gasbelysning og Telefon. Paa Grund af sin centrale Beliggenhed driver C. en ret betydelig Transithandel. Indbyggerantal (1888) 66,000, hvoraf Hovedmassen Mestizer. *y. y. N.*

Córdoba, Gonzalo Fernandez de Aguilar y de C, Hertug af Sesia, Terranova og Santiago, *el gran Capitan* o: den store Hærfører, født 16. Marts 1443 i det vinberømte Montilla ved Cordoba, død i Granada 2. Decbr. 1515, udmærkede sig tidlig i Kampene mod Maurerne og Portugiserne og blev snart Ferdinand den Katolskes højtbetroede Mand. 1492 førte han paa Ferdinands Vegne med den mauriske Konge Boabdil de diplomatiske Forhandlinger, der førte til Overgivelsen af Granada. 1495 kommanderede han en spansk Hær paa 5,000 Mand, der blev sendt til Hjælp for Kong Ferrante II af Napoli mod Karl VIII af Frankrig; de Franske maatte rømme Landet, og det var kun Levninger af sin Hær, som Karl VIII efter Nederlaget ved Foronuovo førte tilbage. C, der til Løn for sine Tjenester af Kongen af Napoli var udnævnt til Hertug af Sant' Angelo, erobrede 1497 Ostia for sin Konges forbundne, Pave Alexander VI. Efter Aug. 1498 at være tilbagekaldt dæmpede han en Opstand af de undertrykte Maurere, understøttede derefter Venetianerne mod Tyrkerne og fratog disse Øen Kefallonia. Da derefter Federigo, den sidste Konge i Napoli af Huset Anjou, skulde berøves sit Rige af de Franske og Spanierne, varetog C. i dette Anliggende sin Herres Tarv ulasteligt; da saa de to Forbundsfæller, Ferdinand og Ludvig XII, kom i Krig om Byttets Deling, maatte C. vel først indeslutte sig i Barletta (1502), hvor han med Ære udholdt en lang og haard Belejring; men derefter slog han 21. Apr. 1503 de Franske under d'Aubigny ved Seminara i Kalabrien, saa 28. Aug. Vicekongen Louis d'Armagnac, Hertug af Nemours, ved Cerignola og endelig 28. Decbr. Feltherren Trémouille i det afgørende Slag ved Garigliano, indtog derpaa Napoli og Gaëta og bevarede hele det Neapolitanske for sin Herre. Foruden disse Sejre paa Valpladsen havde C. den Fortjeneste af sit Fædreland at organisere det ypperlige spanske Infanteri, som i over 100 Aar sejrede paa alle Slagmarker i Europa og først efter Slagene ved Rocroy og Lens tabte sin Betydning. For alle sine store Bedrifter nød C. kun Utak af Ferdinand den Katolske, og sine sidste Dage henlevede han i Unaade i Granada, hvor hans ubegribelig lille og snævre Vaaningshus endnu er at se. Han ligger begravet i det forladte Kloster San Jeronimo under en stor hvid Marmorsten, som ikke Ferdinand, der ikke kendte til Taknemmelighed, men C.'s Hustru, Doña Maria Manrique, har lagt paa hans Grav. Denne blev plyndret af de Franske 1810, men Heltens Ben, som i lang Tid troedes tabte, ere for en Snes Aar siden genfundne og paa ny stedte til Hvile under ovennævnte Gravsten. (Litt.: Duponcet, *Hist. de G. de C.* [Paris 1714]; Paul Jovius, *Ill. vir. vitae* [Firence 1549, 1551]; Don Man. Quintana, »Berømte Spanieres Levned«, overs. af Baudissin [Berlin 1857]). *F. y. M.*

Cordoba, Don Luis Fernandez de, spansk General og Diplomat, født i Cadiz 1799, død i Lissabon 29. Apr. 1840. Han sluttede sig til Ferdinand VII og forberedte Gardens Oprør 1822. Da dette Oprør mislykkedes, maatte han forlade Spanien og flygtede til Paris. Efter at have tjent i Quesada's Hær i Navarra organiserede han selv et Korps og hjalp det franske Invasionskorps at befæste Ferdinand VII's Trone. Som Kongens Yndling anvendtes han ofte i Diplomatiens Tjeneste; 1825 blev han Sekretær ved Gesandtskabet i Paris, 1827 Gesandt i Kjøbenhavn, 1829 Minister i Berlin, og Gesandt i Lissabon 1832. Han opholdt med Energi Dronning Isabella's Sag og bekæmpede Karlisterne, først som Divisionsgeneral 1834 og dernæst som højestbefalende for Nordhæren. Han trængte Karlisterne tilbage over Vitoria, slog Moreno ved Mendegorria 1835 og frembragte herved en Standsning i den karlistiske Bevægelse. Daarlige Forplejningsforhold hindrede ham i en energisk Fremrykning. Hans Angreb paa Karlisterne ved Arlaban og Guevara 1836 mislykkedes, og han maatte gaa tilbage over Vitoria. Han havde vel igen nogen Fremgang, men Tropperne havde mistet Tilliden til ham, og han maatte nedlægge Komman-

Artikler, der savnes under C, maa søges under ***K.***

doen. Som deputeret svingede han stærkt mellem de forskellige Partier og mistede efterhaanden alle Partiers Tillid. 1838 sluttede han sig til Narvaez'es absolutistiske Bevægelse i Sevilla, maatte vige for Espartero og flygtede til Lissabon, hvor han blev til sin kort efter følgende Død. *B. P. B.*

Cordon bleu [kårdŏblø'] (Sommerfuglefinke, »Mariposa«, *Estrildaphoenicotis* Sws.), en lille Væverfinke fra det tropiske Afrika. Hannen er lysebrun paa Hoved, Ryg og Vinger, for øvrigt himmelblaa med en purpurrød Øreplet; Næbbet er rødt med sorte Rande. Hunnen mangler Øre-pletten og er lysebrun langs ned ad Midten af Bugen. Den er af Størrelse omtrent som en Grønsisken, holdes meget almindelig som Burfugl og yngler jævnlig i Fangenskab. *K. C. A.*

Cordonnier [kårdånje'], Alphonse Amédée, fransk Billedhugger, er født 1848 i Madeleine-lez-Lille (Nord). Efter at have uddannet sig i Kunst i Lille, derefter i Paris i École des Beaux-Arts (Dumont og Thomas), debuterede han 1874 paa Salonen med »Perseus«. 1877 vandt han *Grand prix*, og han har derefter ved nedenstaaende Værker vundet sig et anset Navn i sit Fag: Statuerne »Jeanne d'Arc paa Baalet« (1881) og »Abel« (1882), Marmorgruppen »Foraar« (1883), »Herold« og Gruppen »Protection«. Paa Champ-de-Mars har C. bl. a. udstillet en Statue af Elektriciteten; til Sorbonne modelerede han 1886 Statuen »Historien«. *A. Hk.*

Cordouan, La Tour de [laturdøkårdwā'], berømt Fyrtaarn i det sydvestlige Frankrig paa en Klippe (Resten af en af Havet lidt efter lidt opslugt Ø) ved Gironde's Munding i det franske Dep. Gironde, er 63 M. højt og synligt i en Udstrækning af 50 Km. Det blev bygget 1584—1610; men paa Grund af Kystens stadige Sænkning har man flere Gange maattet ombygge det, navnlig 1789. *H. W.*

Córdova se Cordoba.

Corduēne *ell.* Gordyene (Gordyaia), armen. *Kordukh*, syr. *Kardu*, Karduchernes Land, Egn i Armenien ved den øvre Tigris; nu Kurdistân. *K. K.*

Corduroy [kå|ødjurâi] se Korderoy.

CordUS, C, se Cremutius Cordus.

Cordyceps Fr., en meget ejendommelig Svampeslægt af Kernesvampenes Orden. Myceliet lever enten i andre Svampe eller snyltende i forskellige Insekters Larver og Pupper, som derved til sidst dræbes, og ud af hvis døde Legemer der senere vokser store, oftest kølleformede, livlig farvede, kødede Frugtlegemer, hvis øvre, tykkere Del er udstyret med talrige indsænkede, kun med Spidsen fremragende Sporehuse, medens den nedre, tyndere Del, Stilken, er gold. Sporehusene indeholde mange Sporesække, Asci, hver med 8 meget lange, traadformede Sporer, der ved talrige Tværvægge ere delte i en Række af korte Celler. Disse mærkelige Svampe, navnlig de paa Larver og Pupper levende Arter, have tidlig tildraget sig Opmærksomhed og givet Anledning til mærkelige Tydninger; saaledes blev i 18. Aarh. Larven (eller i Puppen) med den derpaa værende Svamp betragtet som et enkelt, særegent Væsen, halvt Plante, halvt Dyr. Den almindeligste Art er *C. militaris* (L.), der snylter paa Larver og Pupper af forskellige Sommerfugle og i det mindste i visse Aar træffes ret hyppig om Efteraaret paa mosklædte Steder, især i Skove; Frugtlegemerne, der blive indtil 6 Cm. høje, ere orangegule. Endvidere træffes af og til *C. ophioglossoides* (Ehrh.), der lever paa Svampe, især *Elaphomyces*-Arter; den bliver indtil 10 Cm. høj; Stilken er olivenbrun, den tykkere øverste Del, som bærer Sporehusene, mørkere, sortbrun. *C. R.*

Cordyline Comm., Slægt af Konvalfamilien, Træer eller Halvbuske med sværddannede eller lancetdannede Blade og topstillede, hvide eller lilla Blomster; den adskiller sig fra *Dracaena* (s. d.) ved at have talrige Æg i hvert Frugtknuderum. 10 Arter i den gamle Verdens varme Egne; nogle dyrkes i Væksthuse og Stuer som Prydplanter. *A. M.*

C. australis (Forst.) Hook. f. (Ny-Zeeland) kan blive indtil 6—10 M. høj og have 1 M. lange Blade. *C. congesta* Steud. med brede Blade, dyrkes almindelig i Væksthus og Stuer. *C. indivisa* Steud. med 2—4 Cm. brede Blade. *C. terminalis* Kunth (Indien) har i Modsætning til de andre purpurfarvede Blade; af denne findes der flere Varieteter. De dyrkes almindeligst i Varmhuset, dog kunne de tre førstnævnte ogsaa dyrkes i Koldrum. *C.* fordre stort Potterum og rigelig Vanding i Sommertiden, medens de om Vinteren maa vandes med Forsigtighed. De formeres ved Udløbere, Frø og Stiklinger. *L. H.*

Coregōnus, Slægt af Laksenes Familie med middelstore, tynde og glatte Skæl og fuldstændig Sidelinie; Munden er lille, Tænderne svage og lidet talrige, Rygfinnen ret vel udviklet, Halefinnen dybt kløftet. Nogle af Slægtens Arter vandre regelmæssig som Laksen fra det saltere Vand op i Floder og Søer for at lege, andre ere mere stationære eller rene Indsøformer. De tilhøre de koldere og tempererede Egne af den nordlige Halvkugle, hvor de paa sine Steder til Tider optræde i uhyre Mængder og kunne derved faa en ikke ringe økonomisk Betydning. Arternes Antal anslaas til ca. 40; men de variere alle i meget høj Grad, og nyere Iktyologer synes at være enige om at begrænse Artsantallet meget betydeligt saaledes anses *C. lavaretus* (Hælten) og *C. oxyrhynchus* (Snæbelen), i der begge ere danske Fisk, nu i Alm. kun for Former af een og samme Art. *H. J. P.*

Corélla, By i det nordlige Spanien, Provins Navarra, ved Ebro's Biflod Alhama, med (1887) 6,600 Indb., Agerbrug og Fabrikation af Lakrids. I Nærheden findes Stenkulsgruber.

Corélla, Slægt af Søpunge (Familien *Phallusiadae)* med en klar, gennemsigtig Skalkappe, spiralformede Stigmata, og Tarmkanalen paa højre Side. Gælleaabningen er 7—8-lappet, Kloakaabningen 6-lappet. De indre Længdekar i Gællesækken mangle Papiller og ere ved lange Forbindelsesgrene forbundne med Tværkarrene. Muskulaturen, som næsten kun findes paa venstre Side, bestaar af et Antal spredte, radierende Traade. Maven har udvendige Folder, og Rygfolden er opløst i en Række Flige. En enkelt Art, *C. parallelogramma*, som udmærker sig ved sin firkantede, sammentrykte Form, findes ved de danske Kyster. *M. L.*

Corélli, Arcangelo, italiensk Violinvirtuos, født 1653, død 18. Jan. 1713 i Rom. I sin Ungdom lader han til at have besøgt flere Lande, Paris og Munchen; men efter 1681 opholdt han sig stadig i Rom i Huset hos sin Ven og Beskytter Kardinal Ottoboni C. var den første egentlige Berømthed

som Virtuos paa Violin. Dog synes hans Berømmelse mere at have hængt sammen med hans skønne Tonedannelse og ædle Foredrag end med hans Teknik. Paa en Udflugt til Napoli, hvor han ogsaa traf den unge Händel, blev han i hvert Fald som Tekniker sat i Forlegenhed af Kollegaer i Scarlatti's Orkester. Hans Sonater (Opus 1—6), dels for een, dels for flere Violiner og Bas, have Betydning for Udviklingen af den instrumentale Form i Kompositionen. Af de talrige ny Udgaver mærkes den af Chrysander og Joachim reviderede. *A. H.*

Corélli, Augusto, italiensk Genremaler, er født 1855 i Rom. Her, paa Akademiet San Luca, lærte han Malerkunst (Elev af Guerra) og vandt sig snart et Navn ved sine livfulde Genremalerier i Olie- og Vandfarver, ofte med Motiver fra det moderne italienske Folkeliv. Hans populæreste Arbejder ere: »Vadskerpiger i Abruzzerne«, »Forberedelserne til Processionen«, »Hjem fra Landet« (Brera-Samlingen i Milano), »Bønder overraskes i Bjærgene af Uvejr«, »Maria«, »Hugenotten« og »Forraadt«. *A. Hk.*

Córemans, Edvard, belgisk Politiker, er født 1835 i Antwerpen, var først Lærer ved Handelsskolen i sin Fødeby, men blev 1863 Advokat og var siden den ypperste Forkæmper for den flamske Bevægelse. Han var den første Advokat, som holdt flamske Taler for Domstolene; udvirkede som Medlem af Provinsraadet (1864) og Byraadet (1865), at Flamsk blev Forretningssprog, og som Medlem af Repræsentantkamret siden 1868 havde han væsentlig Del i de forskellige Love, hvorved det flamske Sprogs Ligeberettigelse med det franske for Domstolene og i Forvaltningen efterhaanden sikredes. C. holdt ogsaa 1884 den første Tale paa Flamsk i Kamret. *E. E.*

Corentyne [kårentiin] ell. Corentijn, Grænseflod mellem engelsk og hollandsk Guyana, udspringer paa Couroucouri-Bjærgene under 2° n. Br. og danner i det indre flere prægtige Vandfald, saaledes Frederik Vilhelm IV's Vandfald (Navnet stammer fra Schomburgk) og Wonotobo-Faldene. Næst efter Essequibo er C. den største af Guyana's Floder, 725 Km.; dens nedre Løb er sejlbart, da den her paa en Strækning af 275 Km. ikke danner noget Vandfald. C. udmunder i en med Øer og Banker oversaaet Æstuarie og er derfor ikke let tilgængelig fra Havet; Skibe med et Dybgaaende af over 3 M. kunne ikke vove sig ind i Floden. *J. J. N.*

Corénzio, Belisario, græsk-italiensk Maler, født 1558 i Achaia, død 1643 i Napoli. Han kom i en ung Alder til Italien, studerede i fem Aar under Tintoretto i Venezia og begav sig derefter til Napoli, hvor han udførte mange Arbejder i Olie og Fresko for Kirker og Paladser. Han skildres som en intrigant og hensynsløs Karakter, en Røvernatur, der altid havde Dolk og Gift parat. Hans Lidenskabelighed gik særlig ud over hans Kunstfæller, og sammen med Caracciolo og Ribera (der blev hans Forbillede som Maler) huserede han saa slemt, at Malerrivaler som Annibale Caracci og Guido Reni maatte fortrække fra Byen; Beretningen om, at han af Misundelse har ryddet sin egen Elev Roderigo og Maleren Domenichino af Vejen ved Gift, er dog i alt Fald for sidstnævntes Vedkommende urigtig. Hans Kunst er som han selv præget af Lidenskab; hans kække, raske Haand har malet fantasifulde Billeder i et Foredragstempo, der sjælden giver sig Tid til at gaa i Enkeltheder, og som let kan forfalde til Flygtighed. Hovedværket, den store og smukke Freske »Den vidunderlige Bespisning« (i San Severino's Refektorium i Napoli), skal han have gjort færdig i fyrretyve Dage. *A. Hk.*

Coreópsis L. (*Calliopsis* Rchb.), Slægt af Kurvblomstrede (Astergruppen), en- eller fleraarige Urter eller Halvbuske med modsatte eller spredte og helrandede eller fjerdelte Blade og temmelig store Kurve. 70 Arter i Amerika og tropisk Afrika. *C. tinctoria* Nutt. (*Calliopsis bicolor* Rchb.) bliver 70—80 Cm. høj, er meget blomsterrig og har mørkegule, ved Grunden fløjlsagtig purpurfarvede Straalekroner og purpurfarvede Skivekroner. Varieteten *C. t. nana* er lav og egner sig til Indfatning, *C. t. purpurea* har mørkpurpurfarvede Straalekroner, og *C. t. marmorata* har purpurfarvede, med gult marmorerede Straalekroner. *C. Drummondii* har store Blomster, henimod 4 Cm. i Gennemsnit, Straalekronerne ere femtandede i Spidsen, mørkegule med en lille brun Plet ved Grunden. *C.* saas i Marts—April paa en halvvarm Bænk, de unge Planter prikles under Glas og udplantes paa Blivestedet 1 Slutningen af Maj. De egne sig udmærket til Afskæring. *L. H.*

Corfe Castle [kå!əfkäsl], By i Sydengland, Dorsetshire, i Midtpunktet af Halvøen Purbeck (s. d.), har Ruiner af et storartet Slot fra 12. Aarh., et Museum, tilhørende Purbeckselskabet, Stenbrud og (1891) 2,300 Indb.

Corfinium, i Oldtiden Pelignernes Hovedstad i Samnium ved Floden Aternus, blev under Forbundsfællekrigen 90 f. Chr. Midtpunktet for Forbundsfællerne og bestemt til at være Hovedstaden for det ny italiske Rige, hvorfor den ogsaa blev kaldt *Italica*. Ved Kirken San Pellino ved Pentima er fundet Rester af C. og talrige Indskrifter. *Kr. E.*

Corge [kå!ədż], i Ostindien Benævnelse for en Snes = 20 Stykker. — 1 C. Javatobak er lig 40 Kurve.

Cŏri, By i Mellemitalien, Provins Roma, prægtig beliggende paa en Udløber af Lepinerbjærgene (det gamle Volskerbjærg) i en paa Vin, Tobak, Oliven- og Frugttræer rig Egn, deles i en øvre og en nedre By, der ere adskilte fra hinanden ved en Olivenlund, og har (1881) 5,800 Indb. C. er Latinernes gamle *Cora* og tilhører siden 1404 Byen Rom. Af Ruiner fra Oldtiden kunne fremhæves: Murene, af hvilke man skelner mellem kyklopiske, latinske, gammelromerske og Sulla'nske, en prægtig antik Bro, et sirligt romersk-dorisk Herculestempel, et Dioskurtempel o. a. *C. A.*

Corĭa, By og Bispesæde i det vestlige Spanien, Provins Caceres (Estremadura), Romernes *Caurium*, ved Tajo's Biflod Alagon, er omgiven af gamle Mure fra Romertiden og har (1887) 3,100 Indb., en gotisk Domkirke, et højtliggende Kastel og Vin- og Citronavl. Over Floden fører en gammel romersk Stenbro. *H. W.*

Coria del Rĭo, By i det sydlige Spanien, Provins Sevilla, ved højre Bred af Guadalquibir, har (1887) 5,000 Indb. og Fabrikation af Lervarer, deriblandt de saakaldte Tinajas, Kar i Form af antikke Amforer til Opbevaring af Olie. *H. W.*

Coriándrum se Koriander.

Coriaria L., Slægt af *Rutaceae*, Buske med

kantede, undertiden slyngende Grene og modsatte samt hele Blade. Blomsterne sidde enkeltvis eller klasevis i Spidsen af korte Grene og ere smaa, enten tvekønnede eller polygame; de have 10 korte, kødfulde og hvide Blosterblade, 10 Støvdragere og 5 indbyrdes fri Frugtblade med 5 lange Grifler. Smaafrugterne ere stenfrugtagtige, senere tørre. 3—4 Arter i Middelhavslandene, Orienten, paa Ny-Zeeland og i Amerika. *C. myrtifolia* L. (Sydeuropa og Nordafrika) bliver noget over I M. høj og indeholder i alle Dele et giftigt Stof og en stor Mængde Garvestoffer. Den dyrkes som Prydbusk og benyttes til Garvning og Sortfarvning. Lignende gælder de andre Arter; en af dem, *C. thymifolia* i Ny-Granada, skal give en god Sort Blæk. Af *C. sarmentosa* Forst. (Ny-2eeland) spises Frugternes Kød, medens de giftige Frø fjernes. *A. M.*

Corigliano [korilja'no] Calābro, By i Syditalien, Provins Cosenza, ligger 5 Km. fra det ioniske Hav ved den kalabriske Kystbane og har et Kastel, en Akvædukt og (1881) 13,300 Indb., der drive Vin- og Kornavl. C. ødelagdes 1806 af Franskmændene. *C. A.*

Corinne [kåri'n], fransk Form for Navnet Korinna; C. er endvidere Navnet paa en fingeret italiensk Digterinde, der optræder som *Heltinden* i Mme. de Stael's Roman »C., ou l'Italie«.

Corinth [kå'rinth], By i den nordøstlige Del af den nordamerikanske Stat Mississippi, med (1890) 2,100 Indb., er Jærnbaneknudepunkt og var i Borgerkrigene en Plads af stor strategisk Betydning. Den var stærkt befæstet, belejredes af Forbundstropperne og indtoges Maj 1862. Ogsaa i Oktober fandt der ved C. blodige Kampe Sted. *S.B.T.*

CorintO se Realejo.

Corio1anus, Cajus Marcius, romersk Patricier, der skal have levet i 5. Aarh. f. Chr. og nedledte sin Herkomst fra Ancus Marcius. Han blev snart en stor Kriger, som navnlig udviste megen Tapperhed ved Erobringen af Corioli (s. d.), der skaffede ham hans Tilnavn. Aaret efter var der Dyrtid i Rom (492), og Nøden var stor. Den blev dog afhjulpen ved rigelige Kornsendinger fra Sicilien; men C, der var fjendtlig stemt mod Plebejerne, foreslog Senatet ikke at uddele Kornet, førend Folket havde givet Afkald paa det nylig oprettede Tribunat. Almuen vilde have dræbt ham, men Tribunerne reddede hans Liv og indstævnede ham for Folkeforsamlingen; da han trodsig nægtede at møde, dømtes han til Landflygtighed. Det var efter Overleveringen første Gang, at en Patricier ikke var bleven dømt af sine Ligemænd. Pønsende paa Hævn drog han til Volskernes Konge Attius Tullius, og ved List lykkedes det disse to Mænd at sætte Splid mellem Volskerne og Romerne, der dengang levede i god Forstaaelse, saa at der udbrød en Krig, i hvilken Volskerne valgte dem til Anførere. Krigen gik Romerne imod, den ene By efter den anden faldt i Fjendens Hænder, og til sidst sloge de Lejr kun 5 Milier borte fra Staden. Romerne tabte Modet og udsendte forskellige Gesandtskaber for at bede Sejrherren vise sig højmodig. Men forgæves droge de fornemste Senatorer to Gange til hans Lejr. Coriolan fordrede Opgivelsen af de erobrede Steder,* og herpaa vilde man ikke indlade sig. Heller ikke et Gesandtskab af Præster havde større Held med sig. Da drog hans gamle Moder Veturia og hans Hustru Volumnia med sine to smaa Sønner ud til Volskerne, ledsaget af Roms fornemste Kvinder, og deres Bønner mægtede C. ikke at modstaa. »Moder, du har frelst Rom, men mistet din Søn« udbrød han og førte Hæren bort. Vor ældste Kilde, den romerske Annalist Fabius Pictor fortæller, at han døde som landflygtig hos Volskerne; senere Forfattere som f. Eks. Plutarch, der har skrevet hans Biografi, lader ham enten blive dræbt af de forbitrede Volsker eller ende sit Liv ved Selvmord. Fortællingen om C. har et helt ud sagnagtigt Præg, og de enkelte Begivenheder mangle ganske historisk Paalidelighed. Det er et Sagn, hvori Brudstykker af Folkets Erindringer om Volskerkrigene ere kombinerede med den romerske Helts Moderkærlighed. (Litt.: Mommsen, »Römische Forschungen« [2 Bd., Berlin 1879]). *M. M.*

Coriöli. Volskernes gamle Vaabenplads i Latium, af hvis Ødelæggelse (493) Cajus Marcius fik sit Tilnavn Coriolanus, og som senere ganske forsvandt. Dens Plads skal maaske søges ved Monte Giove i Nærheden af Ariccia. *M. M.*

Coriśco, spansk 0 i Guineabugten ud for Coriscobugten, er lav, næsten flad og godt bevokset med Skov, 14 □Km. stor og bebos ligesom Fastlandskysterne udelukkende af Mbenganegre. Coriscobugten, beliggende S. f. Cap. S. Juan eller Ninjé, strækker sig, adskilt ved en lille ca. 20 Km. bred Halvø fra Gabun, 25 Km. ind i Landet, hvor Muni og andre smaa Floder udmunde. *C. A.*

Coriscobugt se Corisco.

Corium se Hud.

Cork [ka'k], det største Shire i den irske Provins Munster, begrænses af Shirene Kerry, Limerick, Tipperary og Waterford samt det atlantiske Ocean. 7,485 □Km. med (1891) 436,600 Indb. mod 854,000 i 1841. Kysten fra Kenmare River til Youghal's Havn har en Udstrækning af 320 Km. og kan fremvise talrige dybe Bugter og sikre Havne; Bantry-, Dunmanus- og Long Island-Bai længst mod Vest, samt Havnene Kinsale, C. og Youghal mod Syd ere de betydeligste. Terrainet er for største Delen bakket og bjærgfuldt, især mod Vest, hvor Taur i Knockaduanbjærgene naar 405 M. og Hungry Hill i Cahabjærgene 686 M. Kun mod Nord ved Blackwater og i Shirets østligste Del forefindes Sletter af større Udstrækning. Floderne Blackwater, Lee og Bandon gennemstrømme Shiret fra Vest til Øst, men ere paa Grund af deres rivende Løb kun sejlbare i Nærheden af Mundingen. Der dyrkes navnlig Kløver, Byg, Havre, Hvede, Kartofler og Roer; Kvægavlen er meget betydelig og Produktionen af Smør og Ost meget indbringende. Ved Kysten drives et ikke ringe Fiskeri, og i Bjærgene vindes en Del Kobber, Stenkul og Jærn. Industrien er ikke meget udviklet, der findes Lærredsvæverier, Skibs- og Maskinbyggerier, Whiskybrænderier, Bryggerier, Uldspinderier og Garverier. — Hovedstaden C. er efter Indbyggerantallet (1891 75,300) den tredjestørste By i Irland; men som saa mange andre Steder i Landet synker Indbyggerantallet Aar for Aar paa Grund af den stærke Udvandring, i 1881 havde den saaledes over 80,000 Indb. C. ligger i en dyb, af anselige Bakker indesluttet Kløft, paa begge Sider af og paa en 0 i Lee, 7 Km. oven

* *Artikler, der savnes under C, maa søges under K.*

for dens Munding i den smukke C.-Harbour. De nyere Gader ere brede og have smukke Huse; men ellers hviler der et Præg af Forfaldenhed og Armod over Byen, navnlig over Forstæderne. Paa Øen ligge Domhuset, Teatret, Toldbygningen, Børsen og Flertallet af de til Handelen hørende Bygninger. Over Floden, med dens smukke Kajer, føre ni Broer, der vedligeholde Forbindelsen med de højt liggende Forstæder. Paa den nordlige Bred findes Kasernerne, Byens Fængsel og den katolske Domkirke; paa den sydlige Bred mærkes den episkopale Domkirke (St. Fionn Bar), Grevskabsfængslet, de fleste Dannelsesanstalter, Kornbørscn, Sindssygehospitalet og en offentlig Park. Af videnskabelige Anstalter mærkes: Queens College (et konfessionsløst Universitet), det katolske St. Fionn Bar's College, Cork Institution med Museum og Bibliotek o. a. C. er Hovedoplagspladsen for Sydirlands Landbrugsprodukter; særlig er Udførslen af Smør til England meget betydelig, endvidere saltet Flæsk, Æg og Slagtekvæg; ogsaa i industriel Henseende er den betydelig: Hør-, Uld- og Bomuldsspinderier, Brænderier, Bryggerier, Tobaks- og Læderfabrikker samt Fabrikation af fortrinlige Læderhandsker. Skibe paa 600 Tons kunne lægge til ved dens Kajer, større maa blive i Udhavnen Queenstown (s. d.). Handelen paa England overstiger langt Udenrigshandelen. —"Cork Harbour, en af de sikreste Havne paa Irlands Sydkyst, er stærkt befæstet og en af Hovedstationerne for den engelske Flaade. Paa Great Island ligger Queenstown, paa Spike Island et befæstet Tugthus, paa Rocky Island et Krudtmagasin, paa Hawlbowline Island et Flaadearsenal. Indsejlingen forsvares af Forterne Camden og Carlisle. (Litt.: Cusack, *History of the City and County C.* [Dublin 1875]). *C. A.*

Cork Harbour [kå'əkha.əbə] se **Cork.**

Corkit, d. s. s. Beudantit.

Corleone, By paa Sicilien. Provins Palermo, beliggende paa Skraaningen af en Høj mellem Belice's Kildearme, har en rigt udstyret Sognekirke, Rumer af to Kasteller og (1881) 15,500 Indb. I Nærheden, paa Monte de' Cavalli, ligge Rester af det gamle *Schera.* *C. A.*

Cor leonis (astron.) se Løven.

Corlu se Tschorlu.

Cormenin [kårmnæ'], Louis Marie de la Haye, Vicomte af, fransk politisk Forfatter, født 6. Jan. 1788, død 6. Maj 1868, af en gammel Retsadel-Slægt (havde Hertugen af Penthièvre og Prinsessen af Lamballe til Faddere). Han blev 1810 ansat i Statsraadet og 1814 *Maître des requêtes* i dets Afdeling for Kompetencespørgsmaal, hans senere juridiske Specialitet. Han sluttede sig 1815 til Bourbon'erne og beholdt sit Embede, blev 1818 Baron og 1826 Vicomte. 1818—19 udgav C. tvende Smaaskrifter om Statsraadets Stilling og Embedsmændenes Ansvarlighed og 1822 sit Hovedværk »Droit administratif«, som i udvidet Skikkelse udkom i 5. Udg. [2 Bd., 1840] og endnu nyder Anseelse. 1828 valgtes C. til Deputeretkamret, sluttede sig straks til Oppositionen og udtalte sig særlig mod Pairsværdighedens Arvelighed. Men efter Julirevolutionen opgav han baade sit Embede og sit Sæde i Kamret, fordi han »ikke af Folket havde faaet noget Hverv til at give det en Konge og en Forfatning«; og efter at være genvalgt 1831 var han indtil 1846 en ubetinget Modstander af det ny Kongedømme. Han var maaske den, der har skadet Kong Ludvig Filip mest ved sine talrige Flyveskrifter, og mere end een Gang tvang han derved Regeringen til at bøje sig for hans Vilje. Han begyndte Kampen 1831 ved sine tre »Breve om Civillisten«, som i 10 Aar fik 25 Oplag, og som nødte Kongen til at nedstemme sit Krav fra 18 til 12 Mill. frc. Senere skrev han under Navnet »Timon«, og Flyveskriftet om de ny Apanager 1838 og hans Brev til Hertugen af Nemours om den paatænkte Dotation 1840 havde lignende Virkninger, idet han skaanselløs og med bidende Vittighed fremhævede det orléans'ke Huses Rigdom og Pengegridskhed. (1845 udkom samlede hans »Pamphlets de Timon«). Under Kampen om Undervisningsfriheden 1845—46 tog han Parti for det katolske Præsteskab og Jesuitterne; han vakte umaadelig Opsigt (»Feu, Feu« udkom i 60,000 Aftryk), men mistede sin Plads i Deputeretkamret. Derimod valgtes han 1848 til Nationalforsamlingen, blev en af dens Næstformænd og Formand for Forfatningsudvalget; han havde vigtig Del i Forfatningens Affattelse og krævede med stor Styrke, at den burde forelægges for Folket til Stadfæstelse. Han valgtes 1849 til Statsraadet og blev Formand for den ene Afdeling; protesterede 1851 imod Statskuppet, men sluttede sig dog til den ny Regering og forblev i sit Embede til sin Død. 1855 blev C. Medlem af *Académie des sciences morales.* Han har desuden skrevet »Etudes sur les orateurs parlementaires« fra Mirabeau til Ledru Rollin [2 Bd., 1836], som senere fik Navnet »Livre des orateurs« og indtil 1854 oplevede 17 Oplag; endvidere Folkeskriftet »Entretiens de village« [1845], som i et Par Aar fik 8 Oplag. Endelig var C. meget virksom for Oprettelsen af velgørende Foreninger, især for Kvinder og Børn. *E, E.*

Cormon [kårmõ'], Fernand, egentlig Fernand Piestre, fransk Historie- og Portrætmaler, er født i Paris 22. Decbr. 1845. Han var Elev af Cabanel, Fromentin og Portaels, debuterede paa Salonen 1870 og tiltrak sig hurtig, allerede ved de valgte Emners Blodighed og Uhygge, en Opmærksomhed, som den kraftige Individualitet, der kom til Orde gennem Fremstillingens Energi og maleriske Styrke, gjorde fuldt berettiget. Han har bl. a. malet »Sita« [1873], »Kong »Ravana's Død«, et Delacroix'sk Billede, der gjorde megen Lykke paa Salonen 1875 og skaffede ham Salonens *Prix*, »Kain« [1880], »Sejrherrerne fra Salamis« [1887]. Han har flere Gange med Held søgt tilbage til den forhistoriske Tid, saaledes i »Hjem fra Bjørnejagten« [et Stenaldersujet; 1884 i St. Germain's Museum] og »En Høvdings Begravelse i Jærnaldertiden« [1892]. Ogsaa i Portrætfaget har han leveret gode Ting: Portrætterne af Billedhuggeren Carrier-Belleuse, H. Maret [1888] etc. *A. Hk.*

Cormontaigne [kårmõta'ñə], Louis de, fransk Ingeniørofficer, født 1695, død 1752 som Feltmarskal og Direktør for Fortifikationsvæsenet; deltog bl. a. i den østerrigske Arvefølgekrig og ledede Angrebet paa og Forsvaret af flere Fæstninger. Han er den af Vauban's Efterfølgere, der har haft størst Indflydelse paa det bastionære Befæstningssystems Udvikling, og han har vundet stor Berømmelse saavel ved de af ham anlagte Fæstningsværker (navnlig ved Metz og Thionville) som ogsaa ved

sine Memoirer over Befæstningskunsten, udgivne af Bayard under Titel: »Oeuvres posthumes de C.« [3 Bd., Paris 1806—9]. Om C.'s Befæstningssystem se Fæstning. *A. L—n.*

Cormōran (af lat. *Corvus marintis)* se Skarv.

Cormorne [kårmå'rn] (fr., ogsaa *cromorne*, ital. *cornamuto*, »stille Horn«), en Art Krumhorn, undertiden ogsaa ensbetydende med Fagot; i Orglet en Rørstemme af stille, blid Intonation. *S. L.*

Gom, i Amerika d. s. s. Majs.

Cornacēae se Kornelfamilien.

Cornamūsa (ital.; fr. *cornemuse* [kårnmy'z]), den italienske Benævnelse for Sækkepiben (s. d.); ogsaa Navnet paa et forældet, italiensk, skalmejelignende Instrument, der var lukket forneden, og hvor Lyden forplantedes gennem Lydhuller paa Siderne. *S. L.*

Cornāro, venetiansk Adelsslægt. Flere af den bleve Doger, nemlig Marco C. (fra 1265), Giovanni C. (fra 1625) og Giovanni II C. fra (1709). Berømtest blev imidlertid en Kvinde af Familien, Caterina C, født i Venezia 1454, der 1470 ægtede Jakob III af Jerusalem og Cypern (af det franske Hus Lusignan, der 1192 havde oprettet Cypern til et Kongerige, hvor siden venetiansk og genuesisk Indflydelse gjorde sig afvekslende gældende). Efter 5 Aars Forløb mistede hun sin Ægtefælle og blev saaledes regerende Dronning, men havde i denne Stilling meget vanskelige Forhold at kæmpe med. 1489 solgte hun derfor Øen til sine Landsmænd og bosatte sig i Venezia, hun døde der 1510. Luigi C, død i Padova 1566 i en Alder af omtr. 105 Aar, har vundet et Navn (foruden paa Grund af sin høje Alder) ved sin Interesse for Videnskaberne og ved Bogen »Discorsi della vita sobria«, hvori han beretter om, hvorledes han forstod at bevare sit Helbred ved Maadeholdenhed, skønt han i Ungdommen ikke havde bekymret sig det ringeste om sin Sundhed; den udkom i Padova 1558, blev oversat paa Latin af Lessius [Antwerpen 1614] og er siden oversat flere Gange paa forskellige Sprog. Elena Lucrezia C. Piscopia (1646—84), Nonne i Benediktinerordenen, var i sin Tid overordentlig berømt for sin teologiske og filologiske Lærdom; hun holdt Forelæsninger, blev *Magistra Philosophiae* i Padova og Medlem af mange Akademier. En Del latinske Taler, Breve o. 1. af hende udgaves i Parma 1688 af Bacchini, med hendes Levnedsbeskrivelse. *E. G.*

Cornbrash [kå'rnbräš] benyttes i England som Benævnelsen for særegne haardere Partier i en til Doggerformationen hørende Kalksten. Ved denne Kalkstens Forvitring smuldre de løsere Dele hen, og C. bliver tilbage i Form af runde rullestenslignende Stenstykker. *K. R.*

Cornéa d. s. s. Hornhinde (se Øje).

Comed Beef [kå'rndbif] se Kødkonserver.

Corneille [kårnæ'j], 1) Pierre, berømt fransk dramatisk Digter, født i Rouen 6. Juni 1606, død 1. Oktbr. 1684. Født i en gammel Borgerfamilie studerede C. Jura og blev Advokat 1624. 1629 tilkøbte han sig et Par offentlige juridiske Embeder, som han samvittighedsfuldt beklædte, og som indbragte ham et klækkeligt Udkomme. Allerede samme Aar skrev han sit første Stykke, »Mélite«, en Komedie bygget over en Selvoplevelse: En Ven indførte ham som allieret hos den elskede Genstand, og den nyindførte stak Elskeren ud. Komedien opførtes paa Marais-Teatret og gjorde stormende Lykke. 1632 skrev C. »Clitandre«, et romantisk Drama i Hardy's Smag; men dette Virvar af Dueller, Flugt, Forfølgelse, Forklædninger, Snigmordere og Uvejr faldt til Jorden. Umiddelbart derefter skrev han fire Lystspil, »La veuve« [1633], »La galérie du palais« [1633], »La suivante« [1634] og »La place royale« [1634], alle svage Intrigestykker uden virkeligt Indhold, men af en vis galant og fin preciøs Konversationstone. For at faa sine Stykker opførte kom C. til Paris, hvor han gjorde Kardinal Richelieu's Bekendtskab. Den litterære Minister værdigede at optage ham i sin dramatiske Stab (Colletet, l'Estoile, Boisrobert og Rotrou), der fabrikerede Komedier efter hans Planer. C. var en af »de fem Forfattere«, der 1635 skrev »La comédie des Tuileries«. Men da C. ikke lydig nok underkastede sig Kardinalens Forskrifter, da han manglede »esprit de suite«, faldt han i Unaade, hvorefter han vendte hjem til Rouen og skrev sin første Tragedie »Médée«, der dog mere var en Bearbejdelse af Seneca's Stykke end et originalt Værk, men alligevel rummer skønne Vers og indvarsler en renere Stil.

I Novbr. 1636 opførtes paa Marais-Teatret Frankrigs første klassiske Tragedie »Le Cid«, hvortil C. for en stor Del laante Stoffet fra Spanieren Guillen de Castro. For første Gang fremførte C. paa Scenen den Kamp mellem Pligt eller Ære imod Lidenskab, som skulde blive standende Strid i alle hans senere Tragedier. Den simple storliniede Handling og Lidenskabens livfulde Sprog henrev Publikum for denne ny Poesi. Men Misunderne og Kritikerne rykkede frem og fik Medhold fra selve Kardinalen. I nogle »Observations sur le Cid« dømte C.'s tidligere Ven Scudéry baade Tragediens Fabel, dens Bygning og Sprog som slet, og det nystiftede franske Akademi udtalte sin Tilslutning hertil i »Sentiment sur la tragicomédie du Cid« [1638]. Stykket erklæredes at stride mod »Reglerne«, de saakaldte aristoteliske tre Enheder, Tidens, Stedets og Handlingens, der netop paa denne Tid formuleredes af Chapelain med Richelieu som Støtte. Men Publikum vedblev trods al Chikane mod Digteren at være begejstret for hans ridderlige og højsindede Heltetragedie. Selv berørtes han en Tid smertelig af al den ondsindede Kritik, men udsendte dog allerede 1639 en ny Tragedie, »Horace«, hvis Emne er laant fra Livius, og som han meget ydmyg tilegnede den mægtige Kardinal. Endnu s. A. fulgte »Cinna«, maaske C.'s betydeligste Drama. Paa Grundlag af Seneca's *De dementiet* og Montaigne's Essais opruller han et Stykke romersk Historie: Cinna, der er gennemgloedet af republikansk Had til Kejser Augustus, og som vil hævne den Vold, der er overgaaet Frihedspartiet, smeder ved sin elskede, Emilia, Sammensværgelse mod Kejserens Liv; denne opdager deres Anslag, vakler uvis, om han skal straffe eller benaade, tilgiver endelig med ædelt Højmod Cinna og forener ham med Emilia. C.'s næste Tragedie »Polyeucte« [1640] var et Martyrskuespil, der apoteoserede Kristendommen og dens sejrrige Magt; Skildringen af den ædle, milde Romerkvinde Pauline, Polyeucte's Hustru, der omvendes ved hans heroiske Martyrdød, giver det foroget Interesse. Efter en retorisk-svulstig Tragedie, »La mort de Pompée«

[1641], fulgte »Le menteur« [1642], en munter Karakterkomedie efter Alarcon's »La verdad sospechosa«, og »La suite du menteur« [1643] efter Lope de Vega; det første af disse Lystspil findes endnu paa Repertoiret som en Forløber for Molière's Komedier, det sidste er glemt. Derefter vender Digteren sig igen til Tragedien. »Rodrogune« [1644] indfører Rædslen som Scenekraft; »Théodore« [1645] er en ny, men svagere Martyrtragedie; »Héraclius« [1647] indeholder den mest forvirrede Intrige; det antoges længe for en Efterligning af et spansk Drama af Caldcron, men er ældre end dette. I disse Stykker lagde C. ikke Vægt paa Karaktertegningen, men paa sælsomme og eventyrlige Situationer; han skrev »romaneske« Dramaer. 1647 blev C. Medlem af Akademiet. 1650 forsøgte han i »Don Sanche d'Aragon« at omplante den spanske heroiske Komedie efter Lope de Vega's »El palacio confuso«. I »Nicoméde« fra samme Aar indfører han Ironien i Tragedien. Med »Fertharite« [1652], der fuldstændig faldt til Jorden, afsluttede han foreløbig sin dramatiske Produktion. 1656 fuldførte han sin versificeret kedelige Oversættelse af Thomas a Kempis'es »De imitatione Christi«. Paa Opfordring af Finansministeren Fouquet og tillige for at klare sig af sin pekuniære Nød gav han sig igen til at skrive for Scenen. Men den lange Række Dramaer: »CEdipe« [1659], »La toison d'or« [1660], »Sertorius« [1662], »Sophonisbe« [1663], »Othon« [1664], »Agésilas« [1666], »Attila« [1667], »Tite et Bérénice« [1670], »Pulchérie« [1672] og »Suréna« [1674], vare svage, konstrucrede, stivnede i Manér og uden den sædvanlige sproglige Ynde. 1671 forfattede han sammen med *Molière* et stort Udstyrsstykke, »Psyché«. Ellers dalede hans Stjerne, medens Racine's steg. I sin Alderdom skrev han aandelige Digte efter latinske Mønstre. Han havde Sorg i sin Familiekreds og døde i bitter Fattigdom.

C.'s Teater er bygget med den antikke Tragedie som Forbillede, men har ogsaa taget Teknik og Motiver fra det spanske. Af de pseudoaristoteliske Regler overholder han hyppigst kun Handlingens Enhed. Hans Figurer ere ikke virkelige Mennesker, i men storstilede Abstraktioner for Ære, Pligt, Tapperhed, Ædelmod, Ridderlighed og lignende Dyder eller de modsatte Laster. Hans Helte handle efter ydre Maksimer, ikke efter indre psykologiske Love. Hans Skikkelser ere helt gode eller helt onde. De rette sig blindt efter Handlingens Plan og skeje aldrig ud i Subjektivitet. Deres Sprog er sirligt og etikettekorrekt; de ræsonnere selv i den vildeste Lidenskab. Og C. kendte kun lidet til Kvindehjertet. — Og dog er han til Tider mægtig og bevæget. Han skildrer Heroismen i alle dens Former. Han har etisk Storhed, frodig Indbildningskraft og Majestæt i sine Tanker. I lange Tider var han et Mønster paa Smag og tragisk Stil. Men hans pseudoantikke Klassicitet led siden ilde Medfart, navnlig af Romantikerne. — C.'s Værker ere udgivne af Marty-Laveaux [12 Bd, 1862—70 og nyere Udg. i Samlingen »Les grands écrivains de la France«] og af F. Hémon i »Théâtre de P. C. avec des etudes sur toutes les tragedies et les comédies« [4 Bd., 1886—87]. (Litt.: Guizot, *C. et son temps* [2. Opl., 1855]; Taschereau, *Historie de la vie et des ouvrages de P. C.* [1855]; Gosselin, *P. C. [le père]* [Rouen 1864]; J. Levallois, *Corneille inconnu* [1876]; Émile Faguet, *C.* [4. Opl., 1887]). *S. Ms.*

2) Thomas, fransk Dramatiker, ovenn.'s Broder (1625—1709). C. var sin Broders trofaste Ven; deres Hustruer vare Søstre, og de boede i samme Hus. Han skrev, for en stor Del efter Spansk, ikke mindre end 17 Tragedier og 15 Komedier, der baade ved Broderens Navn og ved at imødekomme den herskende Smag en Tid lang skaffede ham Bifald og Ry. Tragedien »Timocrate«, der fremkom 1656, paa en Tid, da Broderens dramatiske Produktion var standset, opførtes endog 6 Maaneder i Træk hver Aften. Dog kunne C.'s Stykker i ingen Henseende maale sig med Broderens, selv om han arvede hans Plads i Akademiet 1685. De have hverken samme Kraft eller Sprogskønhed. Af hans Tragedier læses endnu: »Ariane« [1672] og »Le comte d'Essex« [1678]. En Omskrivning paa Vers af Molière's »Le festin de Pierre« blev længe foretrukken for den originale Tekst. Paa sine gamle Dage skrev han en »Dictionnaire des arts et des sciences« [1694] og »Dictionnaire géographique et historique« [1708]. *S. Ms.*

Corneïtis se Øjenbetændelse.

Cornelia, en af de ædleste Romerinder, var en Datter af Scipio Africanus den Ældre og blev i sit Ægteskab med Sempronius Gracchus Moder til de to navnkundige Folketribuner. Efter sin Ægtefælles Død afslog hun den ægyptiske Konge Ptolemaios's Haand for udelukkende at hellige sig til sine Børn Opdragelse; da man spurgte hende om hendes Smykker, pegede hun paa Sønnerne med Ordene: »De ere mine Smykker«. Selv var hun i Ry for sjælden Dannelse, og hendes Breve beundredes for deres skønne *Sprog*; nogle bevarede Brudstykker af et Brev, hvori hun advarer sin yngste Søn mod hans revolutionære Planer, ere dog næppe ægte. Som Gracchernes Moder ærede Folket hende siden ved at rejse hendes Statue. (Litt.: Sorgel, »C., die Mutter der Gracchen« [Erlangen 1868]). *Kr. E.*

Cornelii, de 10,000 af Sulla frigivne Slaver, se Cornelius.

Cornelisén, Chr., Fødselsaar og Herkomst ubekendt, var Guvernør for de danske Besiddelser paa Guineakysten 1661—67 og udmærkede sig her ved Troskab og Dygtighed, som ogsaa navnlig ved Mildhed og Godhed imod de indfødte. 1673 fik han Bestalling som Forvalter af Skagens og Anholts Fyr og døde 1684. *C. V. S.*

Corneliszen, Cornelis, van Haarlem, hollandsk Maler, født i Haarlem 1562, død *smst.* 1638. Han kom i Lære hos Peeter Peetersz i Amsterdam, tog 17 Aar gammel til Frankrig, opholdt sig i Antwerpen, hvor Gillis Coignet og Pourbus bleve hans Lærere, og vendte derefter tilbage til Haarlem, hvor han (1684) malede et Skyttegildebillede. Her oprettede han sammen med Karel van Mander et Malerakademi, hvor der maledes efter levende Model og efter Antikkerne. C, der var stærkt paavirket af italiensk Kunst, var selv en ivrig Maler af det nøgne. I han store, maniererte, stærkt overlæssede Billeder, af historisk, mytologisk eller bibelsk Indhold, spiller den nøgne Figur, duelig gjort, men af grove og ikke synderlig tiltalende Former, en fremtrædende Rolle. Hans Billeder, der til Tider kunne indeholde friske Smaatræk grebne ud af Livet, nøde, udførte som

de vare efter den »italienske Maner«, Samtidens Beundring. Malerier af C. ses bl. a. i Haarlem, Haag (»Gudegilde« m. m.), Dresden (»Venus, Bacchus og Ceres«), Stockholm og Kjøbenhavn, hvis Nationalgaleri ejer hans »Allegori paa Livets Korthed«. *A. flk.*

Cornēliszen, Jan van Oostsanen (urigtig kaldet van Assen), hollandsk Maler og Tegner for Træsnit, født i Oost-Zaandam ca. 1480, død i Amsterdam 1550—60, nød i Amsterdam Ry som en Maler af første Rang og var 1512 J. Scorel's anden Lærer. C.'s Værker udmærke sig ved livfuld Komposition og rigtig fordelte Figurgrupper og ere oftere forvekslede med L. van Leyden's. Nu tilskrives ham 30 Billeder, udførte 1506—30, der findes i Galerierne i Amsterdam, Antwerpen, Berlin, Kassel, Haag og Wien; til de bedste høre: »Dommedag« og »Christus som Gartner« [Kassel 1507], »Hieronymusaltar« [1511, Wiens Hofmuseum], »Saul hos Heksen fra Endor« [Amsterdam 1526]. De 150 Blade Træsnit med C.'s Mærke forestille Scener af gamle og ny Testamente, Allegorier og en Række hollandske Grever og Grevinder til Hest. (Litt.: Carl van Mander, *Le livre de peintres* ved Hymans, I [Paris 1884]). *A. Ls.*

Cornelius, Slægtnavn for flere gammelromerske Familier, dels patriciske, dels plebejiske. De mest fremragende Cornelier se under Navnene Cinna, Dolabella, Gallus, Lentulus, Scipio, Sulla og Tacitus. Samme Slægtnavn fik ogsaa de 10,000 Slaver, som L. Cornelius Sulla frigav og tilstod Borgerretten for i dem at finde en Støtte for sit Herredømme. *Kr. E.*

Cornelius, Karl Adolf, tysk Historiegransker, er født 12. Marts 1819 i Würzburg, siden 1856 Professor i Historie ved Universitetet i Miinchen, hvor han ogsaa er Medlem af den historiske Kommission og Akademiet. Hans Studier have især drejet sig om Tysklands Historie i Reformationstiden; fremhæves bør: »Geschichte des Miinsterschen Aufruhrs der Wiedertaufer« [2 Bd., Leipzig 1855—60] og »Studien zur Geschichte des Bauernkriegs« [Miinchen 1861]. *Kr. E.*

Cornelius, Karl Alfred, svensk Biskop, født i Skärstad 10. Febr. 1828, død i Linköping 9. Febr. 1893, blev Student i Upsala 1845, Dr. phil. 1851, cand. theol. 1852 og Docent i Kirkehistorie 1853. 1855 udnævntes C. til Lektor i Teologi ved Hernösand's højere Elementarskole. 1856—57 forestod han Professoratet i Eksegetik ved Upsala Universitet, 1859 udnævntes han til Lektor i Teologi ved Linkopings højere Elementarskole, men han tiltraadte ikke denne Stilling, idet han 1860 blev Adjunkt i Teologi ved Upsala Universitet. 1862 udnævntes C. til Kalsteniansk Professor i teologiske Prænotioner og Kirkehistorie, blev ved Jubelfesten i Lund 1868 Dr. theol. og 1884 Biskop i Linkopings Stift. Som Repræsentant for det teologiske Fakultet i Upsala deltog C. i Kirkemøderne 1868, 1878 og 1883 og i Egenskab af Biskop som selvskrevet Medlem i Kirkemødet 1888. C. har bl. a. udgivet »L'årabok i kyrkohistoria« [1860; 12. Opl. 1888]; »Ofversigt af religionens historia« [1861; 2. Opl. 1873]; »Handbok i svenska kyrkans historia« [1867; 2. Opl. 1875]; »Handbok i kyrkohistoria« [1872; 3. Opl. 1890]; »Det nittonde århundradets kyrkohistoria« [1879]; »Svenske kyrkans historia efter reformationen« [1887]; »Kristna kyrkans historia«, 1—7 [1889—91]. *A. B. B.*

Cornelius, Peter von, tysk Historiemaler, født 23. Septbr. 1783 i Düsseldorf, død 6. Marts 1867 i Berlin. Gennem sin Fader, Maleren Aloys C, der var Direktør for Galeriet i Dusseldorf, blev hans Interesse for Kunst tidlig vakt til Live. Da hans Fader døde allerede 1799, maatte han selv skabe sig sin Eksistens og kæmpede sig nu sikker paa sit Kald frem paa Kunstnerbanen. Medens Düsseldorf's Akademidirektør v. Langer, den senere Direktør for Munchen's Kunstakademi, hvis Efterfølger C. skulde blive, og hvis Malerskole C. skulde besejre, frakendte ham kunstnerisk Talent, fandt han kraftig Støtte og Opmuntring hos Universitetsprofessor Wallraff fra Köln. Det var først ved sine 12 Tegninger til Goethe's »Faust«, at han vandt Kunstnernavn. Han var her, som senere i Nibenlungentegningerne, gaaet tilbage til en national middelalderlig Idekreds og havde ved Tilslutning til de gammeltyske Mestere brudt med den da herskende Kunstsmag. — 1811 kom han til Rom. Her sluttede han sig nøje til Sant' Isidoro's Klostrebrødre, de nazarenske Malere Overbeck, Veit, Schadow m. fl., og blev dybt paavirket af deres pietetsfulde Kunst. Han malede her bl. a. »De kloge og daarlige Jomfruer« [Mus. i Dusseldorf], »Flugten til Ægypten« [Schack's Galeri] og »Gravlæggelsen« [Thorvaldsen's Museum]. Imidlertid er hans Navn dog særlig knyttet til hans Deltagelse i Udsmykningen af den preussiske Konsul Bartholdy's Casa Zuccari paa Monte Pincio, idet han her malede »Josef udtyder Drømmene« og »Josef genkendes af Brødrene« (overførte 1887 til Nationalgaleriet i Berlin), Arbejder, i hvilke C.'s Evne for det monumentale, det stærkt udtryksfulde, bryder sejrrig frem. C. havde her, som hans Kunstfæller Overbeck eta, med Held forsøgt sig i Freskoteknikken, der paa den Tid var gaaet saa godt som ganske i Glemme. Om end C. stod Nazarenernes prærafaelitiske Kunst meget nær, var han dog en for selvstændig Natur og særlig en for klar Tænker til at gaa ganske i dens Fodspor; han havde lært for meget af Goethe til at kunne gaa Oldtidslivet og den hedenske Mytologi ligegyldig forbi, han var et for kraftigt Naturel til at kunne blive staaende ved den førrafaeliske Kunsts religiøse Typer og blev mægtig, overmægtig, greben af Michelangelo's Storhed, og han var for initiativrig til i Længden at kunne tilfredsstilles ved et indadvendt Kunstnerliv fjernt fra Verden og fjernt fra det Fædreland, som han higede efter at berige med en selvstændig Kunst. Da han derfor 1819, medens han endnu var optagen af Kartoner til Marchese Massimi's Villa, fik Tilbud om en ærefuld Ansættelse i Tyskland, saa han heri en højere Kaldelse, der skulde virkeliggøre hans store Maal. Udførelsen af Billederne til Massimi blev overladt andre, og 1819 rejste han til Tyskland, hvor han var bleven udnævnt til Direktør for Akademiet i Dusseldorf, medens han samtidig fik Bestilling paa store Freskoarbejder til Munchens Glyptotek.

C. delte nu sin Tilværelse mellem Dusseldorf og Miinchen (hvor han arbejdede i Sommermaanederne), dog saaledes, at hans Hjerte var i Miinchen, hvor han i den kunstelskende Kronprins

Artikler, der savnes under C, maa søges under H.

Ludvig havde en varm Beundrer. Da Ludvig 1825 blev Konge, og Akademidirektørpladsen ved Langer's Død blev ledig i München, opgav C. sin Virksomhed i Düsseldorf, der derfor heller ikke blev af indgribende Betydning for denne Bys Kunstforhold, for Stillingen i den bayerske Hovedstad. C. kunde her faa sin Lyst tilfredsstillet for det monumentale Freskomaleri, som han tillagde en særlig Mission til at vække Folkets indslumrede Kunstfølelse, og som han mente kunde bringe ham nærmere til sit store Forbillede, Michelangelo. I München skabte han to af sine Hovedværker, de ved deres Tankefylde og sindrige Gruppering imponerende Fresko-Cyklus'er: Arbejderne i Glyptoteket (1820—26) og i Ludvigskirken (1830—40). I Glyptoteket har han fremstillet de græske Gude- og Heltesagn, saaledes at en lille Forhal er forbeholdt Prometheussagnet, medens han i »Gudesalen« har skabt, efter Hesiodos, en hel Teogoni med Eros, Urguden, Naturlivets ordnende Aand, tronende i Midtpunktet. I »Heroernes Sal« (Ilias-Salen) ses en Række Scener fra den trojanske Krig. I Ludvigskirken, hvor han dog blev indskrænket til at udsmykke Kor og Tværskib, malede han eller rettere lod male en i Fantasirigdom og Komposition storartet Billedrække, det fremstiller intet mindre end Indbegrebet af den kristne Trosbekendelse med det store Dommedagsbillede (Tegningen hertil i Berlins Museum) paa Altervæggen, et Arbejde, som C. for en Gangs Skyld selv udførte. Endvidere var C. sysselsat med et tredje omfattende Foretagende: Udsmykningen af 25 Loggier i det gamle Pinakotek med Billeder, der forestillede den kristne Kunsts Historie, og som udførtes efter C.'s Skitser af Prof. Zimmermann. Imidlertid endte C.'s Virken med en dyb Skuffelse. C., som stedse havde hævdet Kunstens Enhed og selv ofte gennemført den med stort Mesterskab i sine til Arkitekturen nøje afpassede Cyklusbilleder, og som endog havde drevet denne Enhedsstræben saa vidt, at han havde hindret Oprettelsen af selvstændige Lærestole i Genre- og Landskabsmaleri som stridende mod den »sande« Kunst, mødte Viljer, der krydsede hans Planer: Kong Ludvig's formaaende Arkitekt Klenze, som C. ofte var henvist til at arbejde sammen med, lod ikke sit Arbejde indordne under C.'s Førerskab, og selve Kongens Interesse for C. med dennes suveræne Foragt for det teknisk-maleriske kølnedes, samtidig med at hans Herskerluner satte C.'s Selvfølelse paa haard Prøve. C. forlod derfor München og modtog 1841 en Kaldelse fra Kong Fr. Vilhelm IV i Berlin.

I Berlin blev han optagen — foruden af Arbejder som Tegninger til Tasso og sit eneste større Oliemaleri »Christus i de dødes Rige« (Berlins Nationalgaleri), der stillede hans koloristiske Skrøbeligheder blot — af et Foretagende, der var den rette Tumleplads for hans storartede Fantasi: Udsmykningen af Campo santo for den kgl. Familie. Dette Værk, som med Hovedtemaet »Syndens Sold er Døden, men Guds Naade et evigt Liv i Christo« skulde give en hel »divina commedia«, arbejdede han paa lige til sin Død. De omfattende, stort tænkte og stort anlagte Kartoner i Berlins Nationalgaleri vise os dette C.'s Hovedværk, som han imidlertid ikke naaede at faa fuldført, og som tilmed strandede paa Opgivelsen af selve Byggningsprojektet. — Paa sine ældre Dage maatte C. allerede se sin Kunst overfløjet, efter Tidens Kunstsmag, af sin Elev Kaulbach's mere populært anlagte Kunst, og Tiden er hurtig gleden bort fra hans Retning, der nu ses som en farlig kunstnerisk Afvej. Den Epoke, hans Værker gjorde, var betinget, foruden af hans egen mægtige Personlighed, af den herskende spekulativt filosofiske Tendens i Datidens tyske dannede Kredse, der forlangte først og fremmest Tankeindhold i Kunstens Værker, og hvis Øjne vare for lidet kunstnerisk opdragne til at kunne vurdere de ydre maleriske Fænomener. C.'s Kunst var Tankemaleri, hans Billeder smaa filosofiske Afhandlinger, der først ret kunne værdsættes i deres dybsindige Sammenføjninger til en grandios himmelstræbende Tankebygning; hans Figurer virke ofte som Tankehylstre, af hvilke Ideen presses ud gennem outrerede Lader, stærkt patetisk Minespil og stereotypt virkende Gebærder; i hans Figurer og Kompositioner, der kunne udmærke sig ved en grandios, alvorlig-tung Patos, træffer man atter og atter Rafael's og særlig Michelangelo's Typer gengivne i plastiske Attituder, hvis Konturers Fasthed ikke altid staar i ret Forhold til Tegningens Korrekthed. Denne dybsindige Kunst, der aldrig virker umiddelbart, men kun gennem Refleksion, og som taler et fremmed Kunstsprog, mangler dernæst al Farveglæde. C.'s Foragt for det materielle maleriske Mellemrum og det rent tekniske træder betegnende frem i det Svar, han skal have givet, da man foreholdt ham, at en græsk Helt paa en af hans Kartoner havde seks Fingre: »Selv om han saa havde syv, vilde dette ikke skade Billedets Idé«! Selv befattede han sig kun sjælden med den maleriske Udførelse af sine Kompositioner; dette underordnede Arbejde lod han sine mange Elever om. Naar C. af tysk Nationalbegejstring til Tider er stillet jævnsides med selve Dürer, som han beundrede og lærte saa meget af, har man stillet C.'s lærde andenhaands Kunst op paa et langt højere Stade, end der tilkommer den. Imidlertid, hans kunsthistoriske Betydning er uomtvistelig meget stor; hans kunstneriske Syn, vrangt eller ret, har sat Skel i den tyske Kunsts Udvikling; uden nogen som helst Gaaen-paa-Akkord med Tidens Kunstsmag styrede C. hen imod en ideal monumental Kunst, hvor der er højt til Himmels og Rum for Tankens og Fantasiens Flugt. — Et Bronzemonument (af Donndorf) oprejstes for ham 1879 i Diisseldorf, en Marmorstatue (af Calandrelli) 1881 i Berlins Museum. (Litt.: E. Forster, »P. v. C, ein Gedenkbuch« [2 Bd., Berlin 1874]; Riegel, »C, der Meister deutscher Malerei« [Hannover, 2. Udg. 1870]; samme, »P. C., Festschrift« [Berlin 1883]). *A. Hk.*

Cornelius, Peter, tysk Komponist, ovenn.'s Brodersøn, født 24. Decbr. 1824 i Mainz, død smst. 28. Oktbr. 1874. Han studerede i Berlin under Dehn og gik derpaa til Weimar, hvor Liszt tog sig af ham. Det fortrolige Samliv med denne Mester paavirkede C.'s bevægelige og higende Aand, og han blev en ivrig Forkæmper for den »nytyske« Skole; foruden Artikler i forskellige Musikblade skrev C. nu talrige Sange til Dels til Tekster, digtede af ham selv. Til sin Opera »Der Barbier von Bagdad« havde C. ogsaa selv skrevet Teksten, hvilket viser den Indflydelse, Rich. Wagner's Kunstanskuelser have haft paa C. Operaen

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

opførtes i Weimar, men uden noget Held, en Omstændighed, der foraarsagede, at Liszt opgav sin Stilling som Kapelmester i nævnte By. Fra 1865 levede C. i München, hvor han fik Ansættelse ved den kgl. Musikskole. Her komponerede han Operaen »Cid«, der opførtes i Weimar, men uden synderlig mere Held end sin Forgænger; en tredje Opera, »Gundlöd«, forblev ufuldendt. C, der i øvrigt har komponeret forskellige Vokalværker, har efter sin Død faaet Oprejsning for den Miskendelse, som han i levende Live, til Dels af Partiaarsager, havde været Genstand for. Hans Operaer, særlig »Der Barbier von Bagdad«, ere opførte paa mange tyske Scener, og hans fremragende Begavelse anerkendt i hans Hjemland, ud over hvis Grænser hans Arbejder dog vistnok endnu ikke ere naaede. *TV. B.*

Cornelius Nepos, romersk Historieskriver, født ca. 100 i Øvreitalien, død efter 32. Om hans Liv vides kun, at han var en nær Ven af Atticus (s. d.) og gennem ham ogsaa knyttet til Cicero; hans Landsmand Catul har dediceret ham sin Digtsamling. Som ung Mand skrev han et Omrids af Verdenshistorien, *Chronica*, i tre Bøger; endvidere *Exempla* i 5 Bøger (»store og gode Handlinger«); udførlige Biografier af Cato og Cicero, o. a. Af alt dette er intet bevaret; derimod af hans Hovedværk, *De viris illustribus* (om berømte Mænd, mindst 16 Bøger) den ene Bog *De excellentibus ducibus exterarum gentium* (om store Feltherrer af fremmede Nationer) samt af Bogen *De Latinis historicis* de to Biografier af Cato den Ældre og Atticus. C. N. er som Historieskriver tarvelig; hans Biografier, især af de græske Feltherrer, indeholde talrige Flygtigheder og Fejl og røbe paa intet Punkt en betydelig Opfattelse. Mere tiltalende er hans Levnedsbeskrivelse af Atticus, ligesom den ogsaa har langt større historisk Værd. Udg. af Nipperdey [m. Kommcnt., Leipzig 1849, paa ny ved Lupus, Berlin 1879]. Kritisk af Halm [Leipzig 1871]. Oversat paa Dansk bl. a. C. F. Gerdsen (1819). *A. B. D.*

Cornell University [kå!ənəljunivəsiti] se Ithaca.

Corner [kå!nə] (eng., egentlig et Hjørne, en Krog), et Børsudtryk, der ved Terminsforretninger betegner den Tilstand, hvori Markedet for en Vare kommer paa en Afviklingsdag, naar Sælgerne ikke finde det til Opfyldelsen af deres Salgsforpligtelser fornødne Kvantum Varer disponibelt. Den paagældende Vares Pris vil da pludselig stige til en alene ved dette Forhold betinget svimlende Højde, og Sælgerne, der for at kunne levere de forud til meget lavere Pris solgte Partier maa betale denne Pris eller endog slet ikke kunne præstere det solgte, ville lide uhyre Tab. Markedet siges at være *corner ed.* Se Børs og Terminshandel. *C. V. S.*

Cornéto Tarquinia, By i Mellemitalien, Provins Roma, ved Marta, 5 Km. fra dens Udløb i det toskanske Hav, (1881) 6,200 Indb. Den har en Domkirke i romansk Stil fra 12. Aarh. med mange Kunstværker fra Middelalderen, ogsaa flere middelalderlige Paladser. Byens Havn er Porto Clementine I Omegnen laa de gamle etruskiske Stæder Tarquinii, Corioli, Vulci og Graviscae, hvis Begravelsespladser ere fundne lidt efter lidt i 19. Aarh. *C. A.*

Corniani, Giovanni Battista, Greve, italiensk Litteraturhistoriker, født i Orzi Nuovi 1742, død 1813. Medens han beklædte forskellige Embedsstillinger, syslede han ivrig med Studiet af sit Fædrelands Litteratur, og en Frugt heraf var det i Brescia [1804—13] udgivne Værk i 9 Bd., »I secoli della letteratura italiana dopo il suo risorgimento, commentario ragionato« [ny Udg. Torino 1854—56], et for sin Tid fortjenstfuldt Kompendium, der omfatter Tiden fra omtr. Aar 1000 til 1750 og er anlagt med den bekendte store franske »Histoire littéraire« som Mønster. Hvad Grundighed angaar, har der været indvendt en Del mod C.'s Arbejde, som i øvrigt er upartisk og let læseligt. Det blev fortsat af Camillo Ugoni til 1800 [ny Udg. Brescia 1817]. *E.G.*

Cornīce se Corniche, La.

Corniche [kårni'š] (fr., afgræ. *κορωνίς*, Krone), Karnis, Kransgesims; i Schweizeralperne betegner man ved C. en overhængende Snemasse.

Corniche, La [lakårni'š] (fr.; ital. Cornice), den Vej, der fører langs med Rivieraen (s. d.) mellem Søalperne og Havet fra Nizza til Mentona, i videre Forstand lige til Genova, og som paa Grund af sine landskabelige Skønheder er en af Europas berømteste Veje. Her strakte sig allerede en gammel Romervej, der 1800 blev gjort bredere af Napoleon I. Parallelt med den løber nu Jernbanen. *C. A.*

Cornichon [kårnišõ'] (fr.), lille syltet Agurk; Fæ, Dumrian.

Cornifieills, romersk Retor, nævnes oftere hos Quintilian som Forfatter af retoriske Skrifter paa Latin. Paa Grund af Overensstemmelsen mellem nogle Citater af C. hos Quintilian og nogle Steder i det under Cicero's Navn overleverede Skrift *Rhetorica ad Herennium* har man anset C. for at være dettes Forfatter; men nyere Undersøgelser have vist, at denne Antagelse ikke er tilstrækkelig begrundet. Se Rhetorica ad Herennium. *A.B.D.*

Cornigliano [kornilja!no] **Ligure,** By i Norditalien, Provins Genova, 5 Km. V. f. Genova, ved Polcevera's Udløb, har (1881) 3,100 Indb., talrige Villaer og Skibsbyggerier. I det nuværende Palazzo Filippo Durazzo findes store naturhistoriske Samlinger. C. er egentlig kun en Forstad til Genova og til Dels sammenbygget med den. *C. A.*

Corning [kå!əniŋ], By i den nordamerikanske Stat New York, 21 Km. N. V. f. Elmira ved Chemungfloden, er Jærnbaneknudepunkt og har (1890) 8,500 Indb., Kulgruber, Glasfabrik og Trævarehandel. *S. B. T.*

Cornisk Kedel se Dampkedel.

Corno, den italienske Benævnelse paa Messinginstrumentet Horn (s. d.); *C. (di) basetto*, Bassethorn (s. d.); *C. da caccia*, Jagt- eller Valdhorn; *C. cromatico* Ventilhorn (s. d.); *C. inglese*, engelsk Horn (s. d.). *S. L.*

Cornouailles [kårnwa'j], fransk Landskab i Bretagne, hørende til det nuværende Dep. Finistére, har, ligesom det engelske Cornwall (s. d.), faaet Navn efter sin Beliggenhed ved den yderste Ende af det galliske Land (*Cornu Galliae*). C. er en af Frankrigs ufrugtbareste og fattigste Egne og er kun beboet af Hyrder og Fiskere. Den største By er Quimper, tidligere Hovedstad i C. *H. W.*

Cornu (lat.), Horn; *C. cutaneum*, Hudhorn,

hornagtige Udvækster af kronisk Natur, dannede af indtørrede Overhudsceller. *E. P—n.*

Cornubianit er en kontaktmetamorfoseret Skifer, der bestaar af Kali- og Magnesiaglimmer, Kvarts og Andalusit. Den staar Andalnsithornsten meget nær i Sammensætning, men er mere grovkrystallinsk. C. er blandt andre Steder paavist paa flere Punkter i Erzgebirge. *K. R.*

Cornus se Kornelfamilien.

Cornwall [kå!ºnwå.l] (lat. *Cornvallia*, senere Cornubia, keltisk Cornvealar ell. Kernaw), det sydvestligste Grevskab i England og den yderste Del af den lange corniske Halvø, der mellem Bristolbugten og Kanalen strækker sig ud mod det aabne Atlanterhav, har en Størrelse af 3,513 □ Km. med (1891) 322,589 In db. (92 pr. □ Km.). C, der ved Floden Tamar skilles fra det østligere liggende Devonshire, er et lavt Bjærg- eller Plateauland *{The Cornish Highlands)*, der i Naturforhold minder meget om det lige overfor liggende Bretagne. Gamle Dannelser, Skifre, Kalk og Sandstene, fra Devon- og Kultiden, danne Halvøens Grundvold; men op over disse Lag, der for det meste forme sig til vidtstrakte, af bratte Kløfter og dybe Dale gennemfurede Højflader, hæver sig en Række Granitgrupper, der ved deres gennemspaltede, nøgne Toppe give Grevskabet et Bjærglands Karakter og naa deres højeste Punkt i det 20. Km. V. f. Tamardalen liggende Brown Willy (415 M.). Længst ude mod Sydvest deler Halvøen sig i to mindre, der ende med Forbjærgene Kap Landsend (s. d.) og Lizard Head (s. d.), hvis haarde Stenarter (Granit og Serpentin) danne et Bolværk for Havets Angreb paa det bagved liggende Land. De talrige Skær og Klippeøer, der kante Kysten, vidne om, at C. tidligere strakte sig langt længere mod Vest, og Historien fortæller om hele Landskaber, der i Tidernes Løb ere blevne slugte af Havet (se Lyonesse). Sydkysten er rig paa gode Havne. Verdensberømte ere de dybe, rummelige Bassiner ved Plymouth og Falmouth; paa Nordkysten forekommer derimod ingen ved Ebbetid helt tilgængelig Havn. Halvøen vandes af flere Smaafloder. Af disse søge Tamar, Fowey og Fal mod Syd til Kanalen, Alan mod Nord til Bristolbugten, men kun Tamar o: det store Vand (Længde 92 Km., Biflod Tavy), er sejlbar. C.'s Klima er udpræget Kystklima. Den ringe Bredde tillader de fra Atlanterhavet kommende milde, fugtige Vestenvinde helt at overblæse Landet, og Taage, Regn og heftige Storme ere derfor hyppige Gæster navnlig i Efteraar og Vinter. Men Vinteren er paa den anden Side saa mild, at Frost og Is langs Sydkysten og i hele Vest-C. ere saa godt som ukendte, ja mange af Beboerne have endog aldrig set Is. (Helston ved Mounts Bai har en Januarvarme af $7,2^0$). Talrige sydeuropæiske Vækster (Myrte, Laurbær, Appelsin, Abrikos, Heliotrop etc.) kunne derfor overvintre i fri Luft, og mange Planter begynde allerede at blomstre ved Juletid f. Eks. den saa hyppig forekommende Tornblad (*Ulex Europæus*), en gulblomstrende, vintergrøn Busk, hvoraf alle de levende Hegn bestaa. Fra Cap Landsend til Devonshire er C. derfor i Vintertiden overtrukket med et Net af skinnende gule Linier, der krydse hinanden i alle Retninger. Bortset fra enkelte Dalstrøg er Halvøen kun lidet frugtbar. Næppe 44 p. Ct. af Overfladen er opdyrket, 25 p. Ct. er Græsland, og store Strækninger ligge hen som Lieder, Moser eller dækkede med lavt Krat. Den skarpe Vestenvind umuliggør mange Steder al Trævækst, og Skove ere sjældne. Dog træffer man hist og her om de adeliges Herresæder adskillige smukke Parker med Eg og Bøg. Havedyrkningen langs Sydkysten er fortrinlig, og Beboerne sende i Foraarstiden deres Grønsager til London, hvor de finde et udmærket Marked. Græsset holder sig grønt Aaret rundt, og Kvægavlen er derfor ret betydelig. 1890 talte man i C. 442,000 Faar, 190,000 Køer og 32,000 Heste. Pilchard- og Makrelfiskeriet beskæftiger henved 10,000 Mennesker, men Grevskabets vigtigste Indtægtskilde har dog op til de nyeste Tider været Minedriften. Allerede Fønikerne hentede her deres Tin, og lige til Beg. af 19. Aarh. var C. saa godt som eneraadende paa Tinmarkedet. Men de rige Tinfund i Asien og Australien have i Forbindelse med de forøgede Udgifter ved Minernes Bearbejdelse i store Dybder nu i høj Grad hemmet Driften. Ogsaa Kobberproduktionen, der tidligere var betydelig, er i stærk Tilbagegang, men de talrige forladte Miner, der ligge spredte rundt om, vidne endnu om, hvor udstrakt Minegravningen fordum var. De vigtigste Miner ligge nu helt ude mod Vest og ere alle meget dybe (indtil 534 M.). Berømt er Botallackminen i Nærheden af Cap. C. Dens Galerier naa 4—500 M. ud under Havet, hvis dumpe Brusen mod Klipperne høres dybt nede i Gangene. Af andre Metaller ejer C. Bly, Zink, Jærn, Sølv, Arsenik, Vismut, Kobolt, Mangan, Antimon, Guld, Titan samt rige Lejer af Porcelænsjord, Skifre og Pottemagerler. Bjærgværksdriften beskæftigede 1890 18,400 Mennesker, og det aarlige Udbytte kan anslaas til henimod 30 Mill. Kr. Befolkningen, der paa Grund af den svindende Minedrift i de senere Aartier har været i jævn Tilbagegang (1871: 362,343, 1881: 329,484, 1891: 322,589), tilhører den keltiske Type og er delvis kendelig paa det sorte Haar, de mørke Øjne, det langlige Ansigt og den mørke Ansigtsfarve. Deres gamle Sprog, der var beslægtet med de keltiske Mundarter i Bretagne og Wales, er uddød (den sidste Kone, der forstod det, døde 1777), men kendes fra nogle Mysterier fra 14. og en Ordsamling fra 13. Aarh. Kun enkelte Ord ere bevarede i Talesproget, Stednavnene ere derimod for det meste keltiske. Omtrent en Tredjedel af Beboerne tilhører den engelske Statskirke, Resten er Dissenters (navnlig Wesleyanere og Metodister). Siden 1877 har C. sin egen Biskop. I Parlamentet er Grevskabet repræsenteret ved 4 Medlemmer. De vigtigste Byer ere: Camborne, Falmouth, Truro, Penzance, Redruth, Helston, St. Austell, St. Ives og Bodmin. Den sidste er Grevskabets Hovedstad. (Om Byerne s. d.). Til C. regnes ogsaa i administrativ Henseende de V. f. Cap. Landsend liggende Scillyøer (s. d.).

Historie. Ligesom Bretagne er C. overordentlig rigt paa Stendysser og forskellige Slags Stensætninger, der vidne om, at Halvøen allerede i en tidlig Tid har været beboet. I den første Middelalder udgjorde det en Del af det britiske Kongerige Damnonia, der længe hævdede sin Uafhængighed mod Angelsachserne. Vilhelm Erobreren

skænkede C. som Grevskab til sin Halvbroder Robert af Mortain. 1336 ophøjede Edvard III det til et Hertugdømme og gav sin ældste Søn, den sorte Prins, det i Forlening. Fra den Tid af fører den engelske Tronarving Titlen Hertug af C. (Litt.: Tregellas, *Tourist's guide to C. and the Scilly Isles* [Lond. 1887]; Henry de la Beche, *Geology of C.*; Valdemar Schmidt, »Smaaiagttagelser fra C.« [Geogr. Tidsskr. 1881]). *C. C. C.*

Cornwall [kå!ənwå.l], en af Polarøerne N. f. Amerika, hører til Parrys Archipelag og ligger mellem Øerne North-Devon og Bathurst. Den er høj og bjærgfuld (500 M.). *C. A.*

Cornwall [kå!ənwå.l], By i Provinsen Ontario, Dominion of Canada, ved den nordlige Bred af St. Lawrencefloden, neden for Long Saultfaldene og ved Cornwallkanalens Munding, har livlig Handel og (1891) 6,800 Indb. *S. B. T.*

Cornwallis [kå.ənwå'lis], Charles Mann, Lord Bromc, engelsk General, født 31. Decbr. 1738, død 5. Oktbr. 1805, deltog i Syvaarskrigen som Adjutant hos General Granby og var med ved Minden. 1763 udnævntes han til Oberst, blev Medlem af Underhuset og ved sin Faders Død Pair i Overhuset. Han stod stadig i høj Gunst hos Kong Georg III, der altid betroede ham de vanskeligste Hverv. 1775 udnævntes han til Generalmajor og sendtes 1776 med et Korps til Nordcarolina, hvor han støttede General Clinton ved Indtagelsen af New York. 1780 bekæmpede han Oprørerne i det sydlige, tog Charlestown, sejrede 1780 ved Camden over General Gates og 1781 ved Guildford over General Green. Han trængte ind i Virginia, men standsedes her af Lafayette og indesluttedes endelig af Washington i Yorktown, som blokeredes af den franske Flaade. C. maatte her overgive sig 1781 med 8,000 Mand. Han vendte tilbage til England, hvor han udgav 2 Forsvarsskrifter mod det af General Clinton mod ham rettede Angreb. 1786 udnævnte Kongen ham til Generalguvernør i Bengalen. Hans Organisationstalent, der viste sig ved Indførelsen af heldige Reformer paa alle Omraader, bragte ordnede Forhold til Veje her. 1789 angreb han Tippo Sahib, tog 1791 Bangalor og belejrede Seringapatam, hvorved han tvang Tippo Sahib til en ydmygende Fred, ved hvilken denne mistede Halvdelen af sine Stater og maatte betale 3,600,000 L. St. i Krigsomkostninger. 1793 vendte C. tilbage til England, hvor han af det indiske Kompagni, som Belønning for sine Fortjenester, fik en Pension paa 5,000 L. St. og af Kongen udnævntes til Generalfelttøjmester. 1798 blev han Guvernør i Irland, undertrykkede det der udbrudte Oprør og fordrev den franske General Humbert, der med en Styrke paa 1,000 Mand var landet i Irland. 1801 underhandlede han med Frankrig og underskrev paa Englands Vegne Freden i Amiens 1802. Napoleon udtalte om ham, »at han var den første, der havde givet ham et fordelagtigt Indtryk af Englænderne«. Efter Wellesley's Afsked overtog C. 1805 igen Pladsen som Generalguvernør i Indien, men døde kort Tid efter sin Ankomst dertil. Han var i 18. Aarh.'s Begyndelse Englands vigtigste Statsmand, der aldrig veg tilbage for et vanskeligt Hverv, naar han kunde tjene sit Land, og som har ydet Georg III store Tjenester i den for Kolonialpolitikken vanskelige Periode. Der tilstodes hans Familie en Sum af 4,000 L. St., og Parlamentet rejste ham et Monument i St. Paulskirken, ligesom der er oprejst Mindesmærker for ham i Madras og Bombay. *B. P. B.*

Cornwallis [kå.anwå'lis], William Mann, engelsk Admiral, ovenn.'s Broder, født 25. Febr. 1744, død 5. Juni 1819. C. fik allerede som 14-aarig Ilddaaben i Slaget ved Quiberon, tjente senere med Hæder i Søkrigen i de vestindiske Farvande, deltog i Slaget ved Grenada (1779), tvang senere den franske Admiral de Ternay til Flugt ved Bermudasøerne og hjemførte 1780 den saarede Nelson. 1781—82 kæmpede han paa ny i samme Farvande i Søslagene ved St. Killos og Dominica og var 1788 Chef for en Styrke i Ostindien, hvor han optraadte meget energisk over for Franskmændene; 1792 erobrede han Pondichery foruden en Mængde Priser. Paa Grund af Uenighed med Admiralitetet trak C., der 1794 var avanceret til Viceadmiral, sig 1796 tilbage fra Overkommandoen over den vestindiske Styrke. 1799 blev han Admiral. C. er bekendt i den engelske Marine som en af de populæreste og djærveste Skibschefer. *C. L. W.*

Cornwallit, et smaragdgrønt eller mørkegrønt Mineral, som bestaar af basisk arsensurt Kobberilte ($5CuO \cdot As_2O_5 \cdot 3H_2O$) og forekommer som et Overtræk med vortet Overflade paa Olivenif fra Cornwall. *N. V. U.*

Coro (ell. St. Ana de Coro), By paa Venezuela's Nordkyst, 3 Km. inden for Corobugten og ved Grunden af den lange, smalle Tange, som forbinder Halvøen Paraguana med Fastlandet. Ligger i Staten Falcon og har (1885) 9,000 Indb. Skønt Kysten her ihøjeste Grad er utilgængelig paa Grund af den ringe Dybde og stærke Brænding, kom C. til at spille en stor Rolle i Kolonisationens første Dage. Straks efter Anlæggelsen (1527) blev den et vigtigt Udgangspunkt for Erobringstogene til det indre Venezuela og Columbia; der strømmede Rigdomme herhen fra de undertvungne Egne, og en kort Tid var C. endog Venezuela's officielle Hovedstad. Men 1567 stormedes den af engelske Fribyttere, og for at undgaa sligt i Fremtiden blev Guvernørens Residens forlagt til Caracas. 10 Km. herfra, ligeledes ved Grunden af den omtalte Landtange, men paa dennes Østside, ligger C.'s Havnestad, den lille Landsby Vela de C, fra hvis aabne Red en Del Kvæg og Huder eksporteres til den overfor liggende Ø Curaçao. *J. F. N.*

Coroa, portugisisk Guldmønt = 10,000 Réis (10 Milréis). Mønten vejer 17,735 Gram af $916^2/_3$ Finhed og har en Værdi af 40 Kr. $31^3/_4$ Ør. *E. M.*

Coroãdos (af det portugisiske Ord *coroa:* Krone, Krans, Tonsur) er en almindelig brugt Benævnelse for flere, indbyrdes fjernt beslægtede og vidt fra hinanden boende brasilianske Indianerstammer, som kun have det nærmere tilfælles, at de bære kransformig Tonsur. C er saaledes i etnografisk og geografisk Henseende en værdiløs Betegnelse, der let medfører Forvekslinger. *B.-P.*

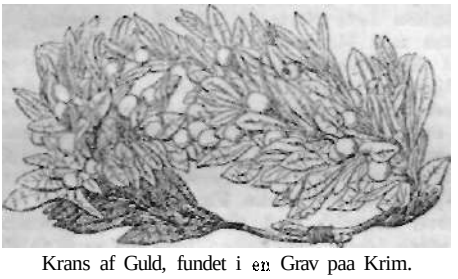
Corocoro, By i Dep. La Paz af den sydamerikanske Stat Bolivia, 0. f. Desaguadero, 3,856 M. o. H. med rige Kobbergruber og 4,000 Indb.

Corollarium, i Logikken en Læresætning, der følger ligefrem af en forcgaaende og derfor ikke behøver videre Bevis. Se ogsaa Corona.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Corōna (astron.) se 1) Solen, 2) Kronen.

Corōna (lat.), Krans, Krone. Kransen brugtes i Oldtiden, især hos Grækerne, af Deltagerne i Festligheder af glædelig Art — saavel private som offentlige —, særlig ved gudstjenstlige Handlinger; endvidere benyttedes den baade hos Grækerne og Romerne til at hædre fortjente Mænd. Hos Grækerne var den dels Belønningen for Sejre i Væddekampe, dels tilkendtes den af Stater eller Korporationer, mest for civil Virksomhed. Af saadanne Æresdekreter er en stor Mængde opbevaret, især fra den senere Oldtid; Kransen var gerne af Guld.

Krans af Guld, fundet i en Grav paa Krim.

Hos Romerne bares Kransen af den triumferende Feltherre og tilkendtes desuden for dygtig Tjeneste i Krigen i mange forskellige Former: *c, graminea* (Græskransen), den fornemste af alle, for Befrielsen af en indesluttet romersk Hær; *c. muralis* (i Form af Murtinder) for Bestigelsen af en belejret Stads Mur; *c. navalis* eller *rostrata* (Skibskransen, i Form af to Skibssnabler, *rosira)* for Entringen af et fjendtligt Skib, o. s. v. Se ogsaa Borgerkrans. Ogsaa som Gave til Skuespillere og Virtuoser forekommer Kransen; her benævnes den gerne *corollarium* (egl. lille Krans), der ogsaa bruges om dens Ækvivalent i Penge og derfra gaar over til at betyde Ekstrahonorar, Dusør, Drikkepenge. *A. B. D.*

Coronādo, Carolina, spansk Digterinde, er født i Almendralejo 1823. Hun optraadte tidlig i Litteraturen og sluttede sig ganske til den romantiske Retning, hvis Koryfæer vare Hertugen af Rivas og Espronceda; ligesom Gertrudis de Avellaneda var hun virksomt Medlem af den 1837 stiftede Digterklub i Madrid, som kaldtes *el Liceo,* og her deklamerede hun sin graciøst sværmeriske Lyrik under begejstret Bifald. Digtet »La Palma« besvaredes med en poetisk Hyldest af Espronceda og var en Tid i alles Munde; særlig Opsigt vakte ogsaa hendes »El amor de los amores«, i Aand og Tone en Efterklang af den bibelske Højsang. Den yndede Digterinde blev i en tidlig Alder gift med en amerikansk Legationssekretær Perry. Digtsamlinger af C. udkom i Madrid 1842 og 1853. Hun har ogsaa skrevet nogle Fortællinger, hvoriblandt »Jarilla« [1850] gjorde mest Lykke, og et Par dramatiske Arbejder. (Litt.: E. Castelar, *Da Carolina C.* [Madrid 1869]). *E. G.*

Corona radiāta, de fra de lavere liggende Dele af Hjernen kommende Nervetraades vifteformige Udstraaling til Hjernebarken. *S. B.*

Coronaria, Underslægt af *Lychnis* (s. d.).

Coronātlagene ere en Underetage i Doggerformationens Lag. Det er Ler- og Mergellag med talrige Levninger af Ammonitter. *K. R.*

Corona Venél'iS, et syfilitisk Hududslæt paa Panden, stærkest langs Haargrænsen. *E. P—n.*

Coronél, Havnestad i Provinsen Concepcion (Chile), ved Araucobugten, med Kulgruber og 2,300 Indb. Forbunden med den nærliggende By Concepcion (s. d.) ved Jærnbane.

Coronélla se Snoge.

Coronélli, Vincentio Marco, italiensk Historiker og Kosmograf, (1650—1718), der blev kaldet til Paris af Ludvig XIV, hvor han forfærdigede de store Glober paa I M. i Tværsnit over Jorden og Himlen, som findes i Nationalbiblioteket i Paris. *C. A.*

Coroner [kå'rᵒnə] samt Coroners jury [kå'rᵒnəsdʒu.ri] kunne føre sine Aner saa langt tilbage i Tiden som i det mindste til *Slutn.* af 13. Aarh. Naar en Person bliver ihjelslaaet eller findes død under mistænkelige Omstændigheder, naar fremdeles nogen dør i et Fængsel eller en Sindssygeanstalt, eller naar et Barn dør, der har været optaget i en Plejeanstalt, og der ikke foreligger Vidnesbyrd fra offentlig ansatte Læger om Dødsaarsagerne, er det C.'s Pligt efter Opfordring fra Sheriffen eller gode Mænd inden for Grevskabet at begive sig til Aastedet og med sin Jury, bestaaende af 12 hæderlige Mænd, almindeligvis Husejere, opnævnte af Distriktets Fredsdommere, at foretage den fornødne Undersøgelse *{coroners inquest),* hvilken i øvrigt ogsaa skal anstilles i det ganske vist noget sjældnere Tilfælde, at der skulde blive opdaget Skatte eller ske lignende sælsomme og uformodede Fund. Samtlige Medlemmer af den øverste Rigsdomstol i Westminster, Lordmajoren i London o. fl., have i Embeds Medfør Myndighed som C; men ellers er det Reglen, at der i hvert Grevskab vælges et vist efter gammel Vedtægt bestemt Antal C. af samtlige Grevskabets Selvejere paa Valgmøder under Sheriffens Ledelse, medens tilsvarende Valg foregaa for de Byers Vedkommende, i hvilke der holdes *quarter sessions,* af de paagældende Borgere. Desuden kan Dronningen, naar Behov gøres, udnævne C. Samtlige C. oppebære Løn. Juryen afgiver, under Vejledning af C, efter at have hørt de forhaandenværende Vidner og sagkyndige, sin Kendelse eller *v er dict,* der dog alene har Betydning som Anklage *(inquisition),* og den maa endda passere den sædvanlige Anklagejury *{the grand jury),* inden den naar ind for Assiseretten. *C. V. N.*

Corongit, et pulverformet, udvendig graagult, indvendig sortladent Mineral fra Corongo Distrikt, Peru; det indeholder Antimonsyre, Bly, Sølv og Vand, men er næppe homogent. *N. V. U.*

Coronilla L., Slægt af Ærteblomstrede *(Hedysareae),* glatte Urter eller Buske med uligefinnede Blade, der oftest have talrige og blaagrønne Smaablade. Blomsterne, der sidde i langstilkede Skærme i Bladenes Hjørner, ere gule, sjælden purpurfarvede eller hvide med blaa eller røde Aare-r. Bælgen er trind eller svagt sammentrykt, lige eller krum. 20 Arter, de fleste i Middelhavslandene og Vestasien. *C. Emerus* L., hvis Blade indeholde et indigoagtigt Farvestof, *C. møntana* o. a. Arter dyrkes som Prydplanter. *A. M.*

C. montana er en 40 Cm. høj Staude med graagrønt Løv og guldgule, temmelig smaa Blomster samlede i en hovedformet Blomsterstand. Den fordrer en let Jord og en tørt beliggende Vokse-

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

plads og kan formeres ved Deling, men Frøudsæd er at foretrække. Frøet saas i Potter i en let sandblandet Jord; de unge Planter overvintres i en kold Kasse og udplantes næste Foraar paa Friland. *L. H.*

Coronīni-Cronberg, 1) Johann Baptist Alexius, østerrigsk Felttøjmester, født 16. Novbr. 1794, død 26. Juli 1880. Han blev Officer 1814 og tjente samme Aar i det italienske Frikorps. 1824—31 stod han i Hertugdømmet Modena's Tjeneste. 1836 attacheredes han Ærkehertug Frants Karl, der overdrog ham Opdragelsen af den ældste Søn, den nuværende østerrigske Kejser, Frants Josef. C. blev Major 1837, forfremmedes 1843 til Oberst, udnævntes 1848 til Generalmajor og Brigadegeneral i Sydtyrol og Aaret efter til Feltmarskal. 1854 kommanderede han det Observationskorps, som Østerrig under Krimkrigen opstillede ved den tyrkiske og russiske Grænse. Efter at være forfremmet til Felttøjmester var han fra 1859—60 Ban i Kroatien. 1861 blev han efter Benedek kommanderende General i Ungarn, hvilken Stilling han beklædte indtil 1865, da han efter egen Begæring afskedigedes. *B. P. B.*

2) Franz, Greve, østerrigsk Politiker, ovenn.'s Søn, erfødt 18. Novbr. 1833, indtraadte 1850 i Hæren og blev tidlig Ritmester. Han deltog i Krigen 1859 og som Oberstløjtnant i Slaget ved Koniggrätz 1866, men tog derefter Afsked og blev Godsejer i Landskabet Görz. Han valgtes her 1870 til Landdagen og siden 1871 tillige til Rigsraadets Underhus; var 1870—77 Landdagens Formand og 1879—81 Underhusets; han har i sidstnævnte Forsamling øvet stor Indflydelse og siden 1881 været Leder for en egen Gruppe (opkaldt efter ham, C.-Klubben), der som et Mellemparti jævnlig har gjort Udslaget. 1880 blev C. Geheimeraad. *E. E.*

Coronŏpus se Ravnefod.

CorOSSOl se Anonaceae.

Corossosnødder, Corusso-, Corusconødder, se Elfenbensnødder.

Corot [kåro'], Camille, fransk Landskabsmaler, født 20. Juli 1796 i Paris, død smst. 23. Febr. 1875. Det var først i en modnere Alder (1822), at C. valgte Kunsten til Livsopgave — han var forinden ansat i en Boghandel —; men med den modne Mands Vilje og en ualmindelig rig Kunstnernaturs stærke Begejstring opnaaede han snart at blive en af den franske Landskabskunsts mest aandrige og banebrydende Kræfter. Under Michallon's Vejledning blev han holdt til et forholdsvis trofast Naturstudium, under Bertin oplærtes han i det akademiske Landskabsmaleri med dets fastslaaede Vedtægter om Staffage, Liniespil etc, i Repertoiret for det komponerede Landskab, det, C. selv skulde blive den geniale Dyrker af, men rigtignok ud fra et ganske andet Synspunkt, saa at det under hans Pensel rejste sig i en ny og genfødt Skikkelse. En Rejse til Italien 1826 (herfra bl. a. »Egn ved Nemi«) aabnede hans Blik for et Landskabs store, samlede Virkning i Form som i Farve; da han vendte tilbage til Fædrelandet og gennemstrejfede Provence, Normandiet, Limousin etc, udfoldede hans Natur sig i sin Ejendommelighed, og som saa mange andre af den ny Landskabskunsts Koryfæer (Barbizonskolen) fandt han derefter i Paris'es nære Omegn, i Fontainebleauskovens Enemærker, sit rette Hjemsted; med denne opblomstrende Skole har han Kærligheden til Lys og Luft, til Landskabets Stemning, til fælles; men medens Rousseau og hans Efterfølgere ere Realister, der aldrig kunne trænge Naturen nær nok ind paa Livet, er C. Idealisten, der skaber alt om i sit Billede; Landskabets Motiver ere for ham de Strenge, hvorpaa Stemningen kan spille, hans Landskaber ere derfor mindre Gengivelser af den eller den bestemte Egn end en Landskabslyriks skønne Fantasier, der nøjes med at fremstille en »Aften« i al Almindelighed, en »Idyl«, »Foraar«, »Ro« etc. Og C, som paa sin tidligste Kunstnerbane havde faaet Blikket øvet for Landskabets faste Form og plastiske Opbygning, og som med Mesterskab havde drevet Detailstudier af Enkeltheder som Vegetationens Former og Bjærgenes maleriske Konsistens, gik efterhaanden mere og mere over til at opløse Landskabets Former i en mild Sølvtone, i let og bleg Dis, i spillende Lys og sitrende Luft; Guderne og Heroerne fra sin Kunsts første Dage erstatter han med lette Nymfer, hvis æteriske Flugt og vegetative Liv hører organisk med til disse uberørte, skønne, yppige, ideale Landskaber, hvor alt er salig Ro. Medens en saadan kunstnerisk Retning, der gaar lige løs paa Stemninger og i det Øjemed forflygtiger de faste Former til Luft pg Lys, allerede vil kunne rumme Farer for Kunstneren selv og føre til Uvirkelighed, løs Behandling og Manér, vil den let blive skæbnesvanger for Efterlignere, der benytte dens ydre Apparat uden at tage de nødvendige, til Grund liggende Virkelighedsstudier med — hvad Erfaringen ogsaa har vist med Hensyn til C.'s Kunst og dens Indflydelse. Af C.'s mange Værker skulle her blot nævnes: »Morgen« [i Louvresamlingen i Paris, hvor der findes flere andre Billeder af C.], »Riva« [1835, Mus. i Marseille], »Italiensk Morgen« [1842, Mus. i Avignon] og »Morgen i Ville d'Avray« [1868, Mus. i Rouen]. (Litt.: Dumesnil, *C., souvenirs intimes* [Paris 1875]; Robaut, *Camille C.* [Paris 1880]; Rousseau, C. C. [Paris 1884]; Roger-Miles, *C.* [Paris 1891 i »Artistes celebres«]). *A. Hk.*

Corozāl, By i Staten Bolivar af Republikken Colombia, 240 Km. S. f. Cartagena i et kvægrigt Savannelandskab, har Tobaksavl, Brænderi, Fabrikation af Hængekøjer, men navnlig dog stærk Eksport af Kvæg til Panama, Antillerne og Venezuela. (1892) 3,600 Indb. *J. J. N.*

Corpŏra (lat., Flertal af *corpus*), Legemer; *c. aliena*, fremmede Legemer; *c. cavernosa* se Corpus.

Corpŏra amylacĕa (eller *Corpuscula amylacea*) ere ejendommelige, runde eller ovale, smaa Legemer, der ere fundne flere Steder i Hjernen (saaledes i *Glandula piluitaria* og *Glandula pinealis*). De ere dannede af koncentriske Lag omkring eet eller to smaa kerneagtige Legemer og ligne saaledes en Del Planternes Stivelseskorn (heraf Navnet: »Stivelseslegemer«), men de bestaa ikke af Stivelse, men af en ejendommelig organisk Substans, der farves brun eller smudsigviolet af Jod og blaa af Jod og Svovlsyre. Om deres Dannelse og Betydning vides intet. Lignende Smaalegemer forekomme undertiden, aabenbart som sygelige Dannelser, andre Steder i Legemet, f. Eks. i Prostata (s. d.). *S. T.*

Corporāle kaldes i den romersk-katolske Kirke

Alterdugen, hvorpaa Hostien og Kalken stilles, ikke at forveksle med Alterklædet. C. er ofte udstyret med smukke og kostbare Broderier. *H. O.*

Corps de bataille [kårdbata!j] (fr.). Fortidens Flaader vare i Reglen inddelte i 3 Dele; den forreste kaldtes Avantgarden, den agterste Arrieregarden, den midterste og kraftigste Del betegnedes med Navnet C.; denne Deling førtes direkte af Flaadens øverstkommanderende Officer, 1 Reglen Admiral (General-Admiral, General-Admiral-Løjtnant), medens de to andre Delinger vare underlagte Viceadmiraler eller Kontreadmiraler (Schoutbynachter). *CL. W.*

Corps de logis [kårdlåzi'], Hovedbygningen i et større Bygningsanlæg, et Slot, et Palads c. 1. *E. S.*

Corps diplomatique [kårdiplåmati'k], det samlede Indbegreb af de ved et Hof ansatte fremmede Gesandter og Diplomater, hvis ældste Medlem fører Titel af *doyen*. *C. V. N.*

Corpus (lat.), Legeme, Krop; ogsaa Indbegrebet af en Flerhed, Forsamling e. 1.; deraf *in corpore*, alle tilsammen.

Corpus betegner i Anatomien ofte den midterste Del af et langstrakt Organ, f. Eks. *C. sterni* den midterste Del af Brystbenet — og dernæst en tydelig sondret Del af et Organ, f. Eks. *C. vitreum*, Glaslegemet (se Øje), 6". *quadrigeminum*, Firhøjene (se Hjerne), *C. lutetim*, »gult Legeme« (se Æggestok), *C. uteri* (se Livmoder), *C. vertebrae* (se Hvirvel). — *C. cavernosum* kaldes Organdele, der ere særlig rigelig forsynede med Net af forholdsvis store Vener og derfor svulme op (erigeres), naar disse fyldes stærkt med Blod; saadanne erektile Dannelser findes i Næsen og i Urin- og Kønsorganerne. *S. B.*

CorpUS se Skriftarter.

CorpUS Christi, Havnestad i den nordamerikanske Stat Tejas, paa den højtliggende Kyst af Bugten af samme Navn, i Nærheden af Nueces Rivers Munding, har (1890) 4,400 Indb. og betydelig Handel med Huder og Uld.

CorpUS delicti betegner i Alm. dels de Redskaber, hvormed en Forbrydelse er udført, dels de ydre Spor, som Forbrydelsen i øvrigt har efterladt sig, altsaa f. Eks. de Instrumenter, som en Falskmøntner har benyttet til Forfærdigelse af falske Mønter, selve de falske Mønter, det forfalskede Dokument, Liget af den dræbte o. s. v. Undertiden forstaar man ogsaa ved *C. d.* Indbegrebet af samtlige de Momenter — objektive og subjektive —, der konstituere en vis Forbrydelse (det, som i tysk Ret kaldes »der Thatbestand des Verbrechens«); ved forsætligt Manddrab vil *C. d.* saaledes være det, at en Person ved sin Handling forsætligt og retsstridigt har hidført en andens Død. *R. G.*

CorpUS evangelicōrum. Efterhaanden som de konfessionelle Modsætninger efter Reformationen fæstnede sig, udviklede ganske naturligt paa de tyske Rigsdage det Forhold sig, at de konfessionelt ligesindede sluttede sig sammen til Varetagelse af deres Fællesinteresser. Den evangelisk sindede Del af Rigsdagen blev da kaldt *c. e.* Formelig organiseret, under Kursachsens Forsæde, blev det dog først paa Rigsdagen i Regensburg 1653, og bestod saa indtil 1806, da den tyske Rigsforfatning ophørte at bestaa. *J. P. B.*

CorpUS juris (*civilis*) er den almindelige Benævnelse for den omfattende Lovsamling, som ved Kejser Justinian's Foranstaltning tilvejebragtes i Løbet af Aarene 528—34 e. Chr. til Brug for det østromerske Rige, en Lovsamling, der, navnlig naar henses til den Indflydelse, den har øvet paa senere Tiders Retsudvikling, er uden Sidestykke i Historien. Denne Indflydelse har selvfølgelig for saa vidt været af det gode, som der gennem *C.j.* er overleveret Efterverdenen et Stykke Kultur, der er encstaaende i sit Slags, og som er Frugten af Romerfolkets ypperste Egenskaber. Romernes udprægede sociale og organisatoriske Evner, deres Trang til et Samfundsliv præget af Sikkerhed og Fasthed, Orden og Klarhed, deres skarpe og energiske Tænken, deres forsigtige Respekt for Fortiden og Fortidens Arbejde, deres fine Sans for Livets praktiske Krav og kloge Blik for al Slags menneskelig Skrøbelighed, alt dette i Forening ledte dem til at udfinde og udforme de retlige Begreber og Regler, om hvilke et stort Samfunds Liv kunde udfolde sig trygt og stærkt, og som endnu den Dag i Dag paa vigtige Omraader (særlig de formueretlige) danne Kernen i Retslivet.

At paa den anden Side denne Romerrettens overordentlige Indflydelse ogsaa har maattet have sine Skyggesider, er ikke til at forundre sig over. Romerrettens sikre, overlegne og fine Regler, der havde Svarene til Rede paa tusinde Spørgsmaal, maatte virke overvældende paa Middelalderens unge og groftskaarne Samfund. Romerretten løsreves fra sin Jordbund, dens Regler — baade de, der vare egnede til at have mere almengyldig Betydning, og de, der ikke vare det — toges som Sandheder i og for sig. Respekten blev ofte til Afguderi. Udgaaet som den var i sin kodificerede Skikkelse fra en Fyrste, der var baade Kristen og Despot, brugtes og misbrugtes den derhos af Kirke og Konge i Hierarkiets og Despotismens Tjeneste, og den misforstodes ofte syndigt af de lærde. Ved alt dette kom den, samtidig med at bringe den store Rigdom, hyppig til at virke hemmende paa en naturlig, sund, national Retsudvikling. Særlig den tyske Retsvidenskab har endnu den Dag i Dag langt fra frigjort sig fra Romerrettens Tyranni.

Som alt sagt beror *C. j.*'s verdenshistoriske Betydning derpaa, at den redder fra Undergang og overleverer til Efterverdenen Essensen af den romerske Retsudviklings Resultater. Kodifikationens Historie er i øvrigt i Enkelthederne følgende: Justinian, der kom paa Tronen 527, tog — rastløs virksom og berømmelsessyg som han var — straks fat paa den Opgave, som allerede Theodosius II havde haft for Øje, uden dog at løse den, nemlig at sammendrage samtlige Retskilder i en overskuelig Skikkelse, under Udskilning af, hvad der faktisk allerede var traadt ud af Kraft. 13. Febr. 528 nedsatte han en Kommission paa 10 Medlemmer, hvoriblandt Tribonian, med den Opgave at tilvejebringe en ordnet Samling af de i Kraft værende kejserlige Love (*constitutiones*), hvilken i sig skulde optage de alt foreliggende Samlinger (*Codex Gregorianus, Codex Hermogenianus* og *Codex Theodosianus*, sidstnævnte fra 438), supplere dem og føre dem videre, og samtidig fjerne alt forældet, overflødigt og indbyrdes modstridende. Denne *Codex Justinianus* udkom allerede 7. Apr. 529 med Lovkraft fra 16. s. M.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Nu er det jo imidlertid saa, at selv de vidtløftigste Love, overladte til sig selv, nødvendig maa komme til kort over for de endeløse Kombinationer og Konflikter, et stort Samfunds Liv frembyder. Lovene maa derfor uafbrudt suppleres af det praktiske Retsliv, idet dette, støttet til juridisk Lærdom og Skarpsindighed, fører Lovenes Tanker videre gennem Fortolkning og Analogiseren og udfylder de Huller, der alligevel blive tilbage, gennem Afvejen af de mange forskellige retlige Hensyn, der ved hvert tvivlsomt Spørgsmaal gøre sig gældende. Et saadant praktisk-videnskabeligt Arbejde af umaadeligt Omfang og for en stor Del prima Kvalitet var alt udført i Romerrigets tidligere Perioder og da særlig i den romerske Retsvidenskabs Guldalder, Tiden fra Hadrian (117—38) til omkring 250. At gøre denne rige Skat, der som Følge af dens uoverkommelige Omfang i Forbindelse med Retsvidenskabens Forfald allerede for største Delen henlaa ubenyttet, tilgængelig og frugtbringende, blev den næste Opgave for Justinian's Kodifikationsbestræbelser, hvad enten nu Ideen dertil udgik fra denne selv eller, hvad der er rimeligere, fra Tribonian. Ved en Frd. af 15. Decbr. 530 (*De conceptione Digestorum*) overdroges det Tribonian sammen med Medarbejdere, valgte af ham selv, at udplukke af de foreliggende Skrifter, der hidrørte fra saadanne Jurister, hvem Kejserne havde givet Bemyndigelse til at meddele Responsa om Retsspørgsmaal med bindende Virkning for Dommerne (*jusrespondendi*), alt, hvad der endnu havde praktisk Betydning eller særlig retsbelærende Værdi. Tribonian valgte til Medarbejdere en af Direktørerne for Rigsadministrationen, 4 Professorer og 11 Advokater. Kommissionen, der maa have arbejdet med betydelig større Kraft, end moderne Kommissioner pleje at gøre, og ogsaa har arbejdet under personligt Pres fra Justinian's Side, tilendebragte sit vidtløftige Arbejde i den utrolig korte Tid af 3 Aar. Arbejdet offentliggjordes 16. Decbr. 533 med Lovkraft fra 30. s. M. under Titlen *Digestae*: »ordnet Sammendrag« (nemlig af den endnu gældende Del af tidligere Juristers Skrifter). Værket benævnes i øvrigt ogsaa *Pandectae* (af *nav*, alt, og δέχομαι, optager). — Efter hvad der udtales i den stortalende Forordning, hvorved Digesterne publiceredes, hidrøre de i disse samlede Brudstykker, hvis Antal er ca. 9,000, fra ikke mindre end 2,000 Bøger (o: Papyrus-Ruller) med 3 Mill. Linier, hvilke igen skyldes 39 forskellige Forfattere. Ved Kompilationen ere disse 3 Mill. Linier reducerede til omtrent 1/20. Forordningen lader det regne ned med Ros over Tribonian; alligevel beror Værdien af Digesterne langt mindre paa den systematiske Ordning, der ved samme er tilstræbt — idet denne kun alt for meget bærer Hastværksarbejdets Præg og ofte indeholder uheldige Omkalfatringer, urigtige Sammendrag og Forkortelser og vildledende Gengivelser — end paa Fortrinligheden af det Stof, hvormed der er arbejdet. Der var i øvrigt overladt Kommissionen den største Frihed i Retning af at udskyde, sammendrage og om fornødent omskrive det givne Stof, for at Resultatet kunde fremtræde som et saa klart, sluttet og fuldstændigt Hele som muligt. Til Gengæld viste Justinian, samtidig med at give Kommissionens Arbejde Lovkraft, en saadan Mangel paa juridisk Forstaaelse, at han glat væk forbød al Kritik, Fortolken og Kommenteren af sit Værk, et Forbud, der selvfølgelig ikke kunde overholdes.

Efter at Digesterne vare udarbejdede, og før de endnu vare offentliggjorte, overdrog Justinian til Tribonian og to Professorer at forfatte en kortfattet Lærebog i det hele Retssystem, væsentlig paa Basis af *Gaii Institutiones*. Ogsaa dette Arbejde flød med forbavsende Hurtighed fra Forfatternes Penne, saa hurtig, at det kunde offentliggøres allerede 21. Novbr. 533. Der blev ligefrem tillagt denne Lærebog, der kaldes *Institutiones* (*Justiniani*), Lovkraft, og den traadte i Kraft samtidig med Digesterne. Under Udarbejdelsen af Digesterne havde Lovgivningsvirksomheden ikke hvilet; der var tværtimod udstedt en Række ny og betydningsfulde Forordninger, en Del ligefrem ifølge Digest-Kommissionens Initiativ. For at faa disse indsmeltede i den alt foreliggende *Codex* og samtidig faa denne undergivet en fornyet kritisk Bearbejdelse nedsattes en ny Kommission, bestaaende af Tribonian, en Professor og 3 Højesteretsadvokater. Den af disses Arbejde fremgaaede ny Udgave af *Codex* blev 17. Decbr. 534 offentliggjort under Navn af *Codex Justinianus repetitae praelectionis* med Lovkraft fra 25. s. M.

Denne sidste *Codex* i Forbindelse med Institutionerne, Digesterne samt de efter denne Kodifikation udstedte ny kejserlige Forordninger (*Novellae Constitutiones*) udgøre tilsammen den Lovsamling, som i alt Fald siden 12. Aarh. gaar under Navnet *C. j.* (undertiden med Tilføjelsen *civilis* for at adskille den fra *C. j. canonici*, se Kanonisk Ret). Største Delen af de nysnævnte *Novellae* saavel som adskillige af de i *Codex* optagne Forordninger fra den senere Tid ere skrevne paa Græsk, medens *C. j.* i øvrigt er affattet paa Latin, hvorfor den i selve det østromerske Rige snart fortrængtes af græske Oversættelser og Bearbejdelser. Det er fra det vestromerskc Rige, hvor den efter Italiens Erobring 553 indførtes, at den er bleven opbevaret i sin oprindelige Skikkelse.

C. j. spænder over det hele Retsstof. Institutionerne, der ere den eneste Del, der er rationelt ordnet, indeholde i kortfattet, klar og let læselig Form en Del almindeligere Retsbetragtninger samt Behandling navnlig af Personret, Familieret, Arveret, Formueret og Proces.

Den langt vidtløftigere Digest-Afdeling er efter Justinian's Ordre inddelt i 50 Bøger, hvilke atter ere grupperede i 7 Afsnit i Tilslutning til den gængse Inddeling af Kommentarerne til det prætoriske Edikt. De fleste af Bøgerne ere igen hver for sig inddelte i Titler. Under hver Titel samles de forskellige citerede Forfatteres Udtalelser om et bestemt Emne, idet hvert Brudstykke indledes med udtrykkelig Angivelse af den Forfatter og det Værk, hvoraf Citatet er taget (*inscriptio*). Emnerne strække sig ud over alle Juraens Grene: abstrakte Retsspørgsmaal, Statsret, Proces, Formueret, Arveret, Personret, Strafferet, Politiret o. s. v. Det er navnlig i denne Afdelings Dybder, at endnu Nutidens Jurister i alle Lande, naar det gælder formueretlige Spørgsmaal, dykke ned for at udvadske Guldkornene af dens fragmentariske Svar paa en endeløs Række af vanskelige Spørgsmaal.

Den reviderede Udgave af Justinian's *Codex* (den første er ikke bevaret) er delt i 12 Bøger, af hvilke I. Bog — i Overensstemmelse med den Ærefrygt,

Justinian overalt bærer til Skue over for Kirken — begynder med de Forordninger, der vedrørte Kirken, og fortsætter med Retskilderne og Rigsembedsmændenes Pligter, medens 2.—8. Bog indeholder Forordningerne vedrørende Privatretten, 9. Bog Strafferet og 10.—12. Forvaltningsret.

Om Romerrettens successive Udbredelse fra Italien og Sydfrankrig til Spanien, Nordfrankrig, Tyskland, Schweiz, Østerrig og Skotland, saavel som om dens mere indirekte Betydning for Norden og England henvises til Artiklen Romerret.

Blandt de endnu bevarede Haandskrifter af *C. j.* ere Haandskrifterne af Institutionerne de talrigste; de ældste af disse ere fra 9. Aarh. — Af Digesterne er det ældste Haandskrift et næsten fuldstændigt fra 6. eller 7. Aarh. Det har siden 1406 været opbevaret i Firenze og benævnes derfor *Lectio Florentina*. Af ligeartede Haandskrifter haves kun nogle Brudstykker paa Palimpsestblade fra Napoli og paa Papyrusblade fra Pommersfelden i Bayern. Brugen af Digesterne synes i øvrigt næsten forsvunden i den tidlige Middelalder. Først fra Slutn. af 11. Aarh. begynder et stort Antal Haandskrifter at dukke op, omtrent samtidig med det Opsving i Romerretsstudiet, der udgik fra Glossatorerne i Bologna. Disse yngre Haandskrifter *[lectio vulgata]* ere i flere Henseender mindre fuldstændige end det florentinske, medens paa den anden Side enkelte af dettes Fejl ere rettede. Af *Codex* i dens oprindelige Skikkelse ere en Del Brudstykker bevarede i Afskrift fra 8. eller 9. Aarh. Imidlertid vare forkortede Udgaver komne i Brug, og først fra 11. Aarh. ere Haandskrifterne igen blevne fyldigere; dog ere de bevarede alle mere eller mindre ufuldstændige.

Første Gang, der efter Romerrigets Undergang for Alvor blæstes nyt Liv i Romerretsstudiet, var under Glossatorerne i Bologna (1120—1260). Som flittige Myrer gennempløjede disse Haandskrifterne; Linie for Linie og Ord for Ord blev mikroskopisk behandlet, forklaret, kommenteret og forsynet med Parallelsteder i en Uendelighed. I senere Tider er det særlig den franske Skole fra sidste Halvdel af 16. Aarh. (Cujacius, Donellus) og den nyere, navnlig tyske »historiske Skole«, der begynder med Slutn. af 18. Aarh. (Savigny, Puchta), som have haft Betydning for Romerretsstudiets Udvikling. Et storstilet, radikalt og dristigt, men langtfra fuldendt Forsøg paa at trænge ind i de romerske Retsinstitutioners inderste Kerne og forklare dem i deres Udspring fra de romerske Samfundsforhold er gjort af Ihering i hans »Geist des romischen Rechts«.

En kritisk Udgave, i hvilken Haandskriftemes Tekst har gennemgaaet hele den moderne Filologis Skærsild, er for Digesternes Vedkommende given af Th. Mommsen [1866—70] og for *Codex'es* Vedkommende af P. Kriiger [1877]. Den almindelig benyttede Haand-Udgave [i 3 Kvartbind] af hele *C. j.* er af Brødrene Kriegel. En tysk Oversættelse af hele *C. j.* er udgiven af Otto, Schilling og Seutenis [Leipzig 1830—33, 7 Bd.].

(Litt.: Aagesen, »Forelæsninger over den romerske Privatret« [Kbhvn. 1882]; P. Kriiger, »Geschichte und Quellen des Romischen Rechts« [Leipzig 1888], hvilken udgør 1. Afdelings 2. Del af K. Binding, »Systematisches Handbuch der Deutschen Rechtswissenschaft«).

Udtrykket *C, j.* (med nærmere Betegnelse) bruges i øvrigt ogsaa som Titel for en stor Mængde private Lovsamlinger fra nyere Tider af meget forskelligartet Indhold. *E. T.*

Corpus juris canonici se Kanonisk Ret.

Corr., ved Plantenavne Forkortelse for den portugisiske Diplomat og Botaniker J. F. Correa de Serra (1751—1823), Gesandt i Nordamerika.

Corradīno, Corrado, italiensk Forfatter, er født 1852 i Torino. Der studerede han ogsaa; 1881 blev han Professor i italiensk Litteratur ved *Polytechnicum* i Ziirich, men beklædte dog kun i et halvt Aar dette Læreembede og har siden været ansat ved forskellige højere Undervisningsanstalter i Piacenza, Brescia og Torino (i sidstnævnte By samtidig ved Kunstakademiet og *il Liceo*). C. er anset som Docent og Foredragsholder. Af hans litterære Arbejder, der gaa i forskellige Retninger, kunne nævnes »Primi versi« [Torino 1879], »Poeti contemporanei« [smst. 1880], »Il secentismo e l'Adone del cavaliere Marino« [smst. 1881] og »Storia d'Italia nel medio evo e nei tempi moderni« [smst. 1885]. *E. G.*

Corral se Valdivia.

Corrāles (sp.), egl. Gaarde, var i 16. og 17. Aarh. den gængse Benævnelse paa de spanske Skuespilhuse, og endnu langt senere i Tiden bruges Ordet jævnsides med »teatro« (ogsaa »coliseo«). Navnet kommer af, at det i ældre Tid virkelig var Gaardspladser, der indrettedes til Skueplads. Saadanne fandtes rundt om i Landet; men særlig berømte bleve de to C. i Madrid, der siden fik Navnene »Teatro de la Cruz« og »Teatro del Principe« og have bestaaet under denne Betegnelse indtil langt ind i 19. Aarh., men just ikke med den gamle Indretning. Oprindelsen er følgende. Der dannede sig 1565 i Hovedstaden et Broderskab, *Cofradia de la Pasion*, med det Formaal at bespise fattige og holde et Kvindehospital ved lige; for at skaffe Midler hertil fik det Privilegium paa at udleje Lokaler til de Skuespillerselskaber, der optraadte i Madrid. Fra 1574 delte det Indtægterne med et lignende Broderskab, *Cofradia de la Soledad*, og indtil Aarhundredets Slutning dreve disse to tilsammen et halvt Dusin C., dels lejede, dels som Ejendom; bedst indrettet og mest benyttet var imidlertid den i Calle de la Cruz (fra 1578), hvortil fra 1583 ogsaa kom den i Calle del Principe, og snart bleve disse de eneste to Teatre i Madrid. C. vare fra først af uden Tag; Husene, der omgave Gaarden, udgjorde en Del af Tilskuerpladsen, idet navnlig de fornemste Damer saa paa Skuespillet fra nederste Etages Vinduer (»ventanas« eller »rejas« d: Gittervinduer) — disse Pladser kaldtes *los aposentos*, medens de i de øvre Stokværk hede *los desvanes*. I selve Gaarden var Scenebygningen anbragt paa den ene Side, lige over for den (bagest) en stor Kvindeloge, *la cazuela* (egl. Kasserollen!), fremdeles flere Rækker af Pladser, amfiteatralsk opstigende (kaldte *las gradas*, Trinnene) indtil Aposento'erne, og forrest de saakaldte *bancos* lige under Scenen; bag dem endelig et Rum til Staapladser, *el patio* (»Parterret«), hvorfra den urolige og ubehagelig kritiske Del af Publikum, der benævnedes »Musketererne« efter sine larmende Bifalds- og Mishagsytringer, betragtede Komedien. Desuden findes andre Navne paa Afdelinger af Tilskuerpladsen; men deres Betydning er ikke ganske klar. Da Forestillingerne fandt Sted midt paa Dagen, maatte man

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

have Lyset ind ovenfra, og medens *las gradas* vare overdækkede med et ordentligt Tag, var *el patio* (og vistnok *los bancos*) i det højeste kun beskyttet ved Sejldug. Den hele Indretning vedvarede i det væsentlige til henad Midten af 18. Aarh., da Teatro de la Cruz og Teatro del Principe fik ny Bygninger, henholdsvis 1737 og 1745. *E. G.*

Corrêa Sm., Slægt af *Rutaceae*, Smaatræer eller Buske med modsatte, stilkede og punkterede Blade og enkeltvis stillede eller kvastformet samlede Blomster i Spidsen af Grenene. De ere firtallige og have aflange, oprette Kronblade. 6'.-Arterne ere Koldhusplanter. *C. cardinali* F. Muell. har hængende Blomster med karminrøde og i Spidsen grønlige Kronblade. *C. speciosa* Ait. har højrøde Blomster med grønt Svælg. I Slutningen af Maj eller Begyndelsen af Juni udplantes de i et med Tørvejord og sandet Lyngjord tilberedt Bed. de skygges for Middagssolen og overbruses daglig. I September indplantes de i Potter med fuld Klump og overvintres ved 5 — 7°. I Løbet af Vinteren vandes de sparsomt, og navnlig maa man passe, at der ikke kommer Vand paa Stammen. De formeres ved Podning eller Afstigning paa *C. alba* om Foraaret i et lavt, fugtigt Hus. De kunne ogsaa formeres ved Stiklinger af halvmodent Træ; men det lykkes sjælden saa godt som Forædling. *L. II.*

Correggio [kåræd'dżo], By i Norditalien, Provins Reggio nell' Emilia, ved en gennem Secchia til Po førende Kanal, har et gammelt Slot, tilhørende Fyrsterne af C. og (1881) 2,900 Indb. I C. fødtes Maleren Antonio 'Allegri, kaldet C. *C. A.*

Correggio [kåræd'dzo], Antonio Allegri, navnkundig italiensk Maler, født ca. 1494 i Correggio, efter hvilken By han kaldte sig Antonio da C, død 5. Marts 1534. Der vides ikke meget om hans Liv og Levned. Efter nogle var han af fattig og ringe Stand, efter andre af adelig Slægt; Sandheden ligger vel, som sædvanlig, i Midten. Hvor og af hvem han har lært, vides heller ikke med Sikkerhed: nogle lade ham være Autodidakt, kun skylde Naturen og sit Geni sin Storhed og have benyttet sine Hustruer — han skal have været gift to Gange — som eneste Modeller til alle sine herlige Kvindeskikkelser, andre lade ham have lært Kunsten af sin Onkel, Lorenzo Allegri, atter andre af Lor. Costa, af Michele og Ilario Mazzoli, af Franc. Bianchi Ferrari i Modena eller lade ham have siddet ved Andrea Mantegna's Fødder — hvad der er lidet rimeligt, da Mantegna allerede døde 1506. Efter nyere Forskninger skal han have staaet i Lære, i det mindste nogle Aar, hos Ant. Bartoletti (død 1527) og, omkring 1511, hos nævnte Bianchi i Modena. Han skal ogsaa have lagt sig efter Billedhuggerkunsten under Ant. Begarelli. Han har næppe ofte været uden for sin Fødebys nærmeste Omegn, Parma, Modena; ventelig har han dog ogsaa besøgt Venezia og været i Rom, og j det mindste har han kendt Rafael's Værker — som han ikke kunde lære at kende i Modena og Parma (smlg. C.'s hellige Franciskus i Dresden og Rafael's »Madonna di Foligno«), og det er sagtens staaende foran et eller andet romersk Værk af Rafael, at han udraabte sit legendarisk berømte: *Anch' io sono pittore*, ogsaa jeg er Maler! — Flere af C.'s tidligste Værker synes at vidne om, at han har studeret Mantegna — om end ikke studeret under ham —, Melozzo da Forli og Fr. Francia; af disse hans ældre Arbejder kunne nævnes nogle Madonnaer: i Uffizierne, i Museo civico i Milano og i Pinakoteket i Paris, en Engel i Modena o. fl.; disse Arbejder have endnu noget tørt og magert ved sig, som nok kan minde om Mantegna og andre gamle Mestere. At han nøje har kendt L. da Vinci's Kunst, kan man læse ud af alle hans Værker (særlig af Kvindeskikkelsernes Fysiognomier). Hurtig efter de nævnte tidligste Arbejder følge C.'s Fresker: de mytologiske Plafond- og Frisebilleder (Diana, Adonis o. s. v.) i Camera di S. Paolo i Klostret ved Kirken af samme Navn [Parma 1518—19], »Himmeldronningens Kroning« [1520], fordum i Halvkuppelen over Kornichen i S. Giov. Evangelista i Parma (nu i Biblioteket i samme By), det berømte Maleri i samme Kirkes — desværre meget mørke — Hovedkuppel: »Christus i Glorien mellem Apostle og Engle« [1520—24] og [1522—30] »Maria's Himmelfart« (meget medtaget) i Parma's Domkirkekuppel. Disse Arbejder, og ikke mindst de mytologiske, vise ham allerede som en Mester af høj Rang, lige udmærket ved rig og yppig Fantasi, sindrig Fordeling af Figurerne og deres Attributter i Rummet (Putterne under Piafonden i S. Paolo's Camera) og ypperlig Udførelse. Den stærke Forkortning af de i Rummet svævende Skikkelser i Himmelfarten breder dog nogen Utydelighed over flere Partier af Arbejdet og er ikke ganske fri for at være lidt manereret. Af Staffelibilleder har C. gjort baade religiøse og profane — til Dels meget profane. Af de første kunne nævnes hans »Madonna della Scala« (meget medtagen, tidligere i Kirken af samme Navn), »Madonna della Scodella« (med Skaalen) [1526], »Den hellige Placidus'es og den hellige Flavia's Martyrium«, den navnkundige »Madonna di S. Girolamo« [ca. 1524], for sine vidunderlig straalende Farver kaldet *il giorno*, »Dagen«, alle i Parma, i hvilken By — og i Dresden — C. overhovedet grundigst kan studeres; endvidere »La Zingarella« (»Zigeunersken«, en Madonna i østerlandsk Klædebon og Hovedtøj, Napoli), »Den hellige Catharina's Formæling« (Louvre), »Hvile paa Flugten til Ægypten« (Uffizierne), »Christus som Gartner« (Madrid), »Madonna della Cesta« (med Kurven) i London, »Tornekronet Christushoved« (Berlin), »Madonna di S. Sebastiano« [1525] o. fl. i Dresden. Den berømte bodfærdige Magdalena (Dresden), som længe har gaaet under C.'s Navn, er et Arbejde fra 17. Aarh. (maaske dog nok efter en nu ikke mere paaviselig Original af C). Det berømteste af den store Mesters religiøse Staffelibilleder er dog *la notte* (sc. sma., Dresden), »Christi Fødsel«; det maa betragtes som hans Hovedværk, i det mindste N. f. Alperne, og er derhos ypperlig bevaret, hvad der ikke kan siges om alle C.'s Værker, særlig ikke om Freskerne. — Men hvor stor end C. i sidstnævnte og andre foran dette nævnte Arbejder viser sig, er dog det religiøse Maleri i langt ringere Grad end det mytologiske hans egentlige Omraade. Det er først i hans mytologiske Billeder, han ret faar Lejlighed til at udfolde sin sydlandske Sensualitet, sin Kultus for det nøgne, for Menneskelegemets, særlig Kvindelegemets Skønhed og Ynde, sin yppige Fantasi, som omfatter alt, selv det ovelige, sin fyrige, ungdomsfriske Livsglæde, der afspejler sig i alle hans Værker (ogsaa i de religiøse), sit Mesterskab i en Karnation, som vækker Forbavselse og Be-

undring ved sin Glans og Friskhed og kun staar tilbage for Tizian's. Han er derhos den første — eller en af de allerførste — Malere, som har anvendt »Forkortning« paa sine svævende Figurer i Rummet, hvad end ikke Rafael, da han malede »Psyche's Bryllup« i Villa Farnesina, vovede sig til; undertiden, som i Parma's Domkuppel, gaar han endog videre paa denne Bane end ønskeligt og har derved ledet ikke alene Caracci'erne, men ogsaa geni- og talentløse Epigoner paa Afveje. Som Kolorist naar han næsten op til Tizian; i Dybde, Inderlighed, Udtrykkets Finhed og Adel i de kvindelige Fysiognomier, til Lionardo; om han end ikke naar op til Rafael, staar han ham dog nær i dyb Følelse, herlig Komposition, Alsidighed og inderlig Opgaaen i Emnet; han overgaar Michelangelo i Farvernes straalende Pragt, men staar tilbage for ham i Figurernes — særlig de mandliges — anatomisk-korrekte Behandling, ogsaa vel noget i Forkortningskunst. Men i Behandlingen af Luftperspektiven, i Modelering og Clairobscuren, som dog først og fremmest er det, der giver Figurerne Runding og Relief, og som han har uddannet til den højeste Grad af Virtuositet, staar han ikke tilbage for nogen. Hans Tegning derimod er ikke altid dadelløs (Danae, Antiope), skønt den ofte er bleven lovprist som saadan. Over hele C.'s Produktion er der udbredt et Skær af blød og yppig Sensualitet; han kan vel fortjene at kaldes Gratiernes Maler, men det er ikke den rene, kyske og ideale, men den sanselige Skønhed, han skildrer, og han er, for saa vidt, en Dekadencens Maler. Som saadan har han endog vovet at give os Billeder, som staa betænkelig nær ved Grænser, der ikke ret vel tør overskrides. Paa dette Omraade var han særlig virksom for Hertug Federigo II Gonzaga af Mantova: »Amor sovende i Kærlighedsgudindens Skød« (Lichtensteinske Saml. i Wien), »Io og Jupiter«, »Leda« (ca. 1530, nu i Berlin), »Jupiter og Antiope« (1518, Louvre), »Ganymed« (Belvedere, Wien), »Danae« (ca. 1530, nu i Galeri Borghese, Rom). Nogle af disse Billeder, navnlig Io og Leda, have haft sære *Tilskikkelser:* Hertug Federigo skænkede dem til Kejser Karl V, efter hvis Død de kom til det rudolfinske Skatkammer i Prag; her faldt de i Trediveaarskrigens Tid i Svenskernes Vold og vandrede til Stockholm, hvorfra senere Dronning Christina bragte dem tilbage til Rom. 1722 kom de i Regentens Eje. Dennes enfoldige og bigotte Søn, Louis af Orleans, forargedes maaske mere over Billedernes Sujet end over Billederne selv, lod Figurernes Hoveder udskære og bød, at Resten af Malerierne skulde opbrændes. Dette skete dog ikke, Figurerne fik senere — endog to eller flere Gange — paasat ny Hoveder efter at være komne i Frederik den Stores Eje, hvor de endelig vare sikre for yderligere Vandalisme. Begge Billederne bortførtes i Napoleonstiden til Paris, men udleveredes atter 1815. — Om C.'s sidste Leveaar vides lidet eller intet. Et Sagn eller en Legende (smlg. Oehlenschlager's C.) vil vide, at han slæbte sig til Døde paa en Sæk med Kobberpenge til Værdi 60 Scudi, som en hovmodig Adelsmand i Parma, for at ydmyge ham, havde ydet ham i Betaling for et Arbejde. Dette er naturligvis kun Fabel: en Kunstner, der havde udført saa mange, saa store og saa mesterlige Værker som C, kan ikke have været saa fattig og ikke have haft behov at lade sig ydmyge af nogen.— C.'s Indflydelse paa den senere Kunst i Italien og i hele Europa er uberegnelig: Caracci'erne og de bolognesiske Eklektikere, og hele det efter dem følgende Barokmaleri, staa for en stor Del paa hans Skuldre. Af hans Elever kunne nævnes hans Søn Pomponio, Parmeggianino, Lelio da Novellara, Bern. Gatti, Rondani, Mazzuola o. s. v. (Litt.: Mengs, *Mern. concern. la vita et le opere di A. A.* [Bass. 1783]; Pungileone, *Mern. ist. di A. A.* [3 Bd., Parma 1817—21]; J. Meyer, *C.* [Leipz. 1871]; Bigi, *Not. di A. A. etc.* [Modena 1873]; Lanzi; *Stor. pitt.*; Mignaty, *Le C., sa vie et son œuvre* [Paris 1885]; Lermolieff, »Kunstkrit. Stud. uber ital. Maler« [3 Bd., Leipzig 1890—93]). *F. J. M.*

Corregidor (sp., port. *Corregedor*) var, før Indførelsen af den nu i Spanien gældende Kommunalforfatning, Benævnelsen paa Formanden for en Bys borgerlige Øvrighed; han havde Jurisdiktionsmyndighed, ledede i det hele og store Byens Forvaltning og udnævntes af Kongen. (Smlg. Alcalde). — I Portugal er C. Forstanderen for et større eller mindre Land- eller Bydistrikt, nu uden, fordum med Dommermyndighed. *F. J. M.*

Correia **Botelho** se Castello-Branca.

Correlāta d. v. s. sideordnede Led, betegner særlig saadanne Udsagn, hvis Gyldighed indlyser af samme Bevisførelse, saa at naar det ene er bevist, behøver det andet ikke nærmere Begrundelse. *C. St.*

Corrénti, Cesare, italiensk Statsmand, født 5. Juni 1815 i Milano, død 4. Oktbr. 1888, sluttede sig tidlig til de nationale Enhedsbestræbelser og rettede i Blade og Skrifter skarpe Angreb paa den østerrigske Styrelse (bl. a. i »L'Austria e la Lombardia« [1845]). C. var Sjælen i Opstanden Marts 1848, blev Sekretær i den foreløbige Regering og maatte derfor i August flygte til Sardinien, hvor han 1849 blev Medlem af Deputeretkamret, genvalgt uafbrudt indtil 1886. Fremdeles blev han 1860 Statsraad og var 1867 Undervisningsminister i et Par Maaneder under Ricasoli, og paa ny Decbr. 1869—Maj 1872 under Lanza. Senere sluttede han sig til Depretis og blev 1886 Senator. *E. E.*

Correr, **Musēo,** en omfattende Samling af Malerier og antikke kunstindustrielle Sager, oprettet af Venetianeren Theodor Correr (1750—1830) og testamenteret Staden Venezia, i hvis *Fondaco dei Turchi* den nu findes. *A. Hk.*

Correttōri (ital.), et Femmandskollegium i Venezia, der efter Dogens Død skulde undersøge, om han paa nogen Maade havde overtraadt sin Embedsed, og i saa Tilfælde idømte hans Arvinger en Pengebøde. Tillige havde de et Overopsyn over Lovene, vaagede over, at der ikke indsneg sig Misbrug, og undersøgte de indgivne Ændringer o. l. *M. M.*

Corrĕus debéndi, Medskyldner. *C. credendi,* Medkreditor.

Corréze [kåræ'z], en ca. 85 Km. lang Flod i det sydvestlige Frankrig. Den udspringer paa Randen af Millevache's Plateau, ca. 950 M. o. H., og løber mod Sydvest gennem en smuk, af Granithøjder indesluttet Dal, indtil den forener sig med Dordogne's Biflod, Vézére, lidt neden for Brive.

Departementet, der er opkaldt efter Floden, bestaar af den sydlige Del af Landskabet Limou-

sin, grænser mod Vest til Departementet Dordogne, mod Nord til Haute-Vienne og Creuse, mod Øst til Puy-de-Dôme og Cantal og mod Syd til Lot, er 5,900 □Km. og har (1891) 328,100 Indb., o: ca. 56 paa 1 □Km., altsaa en Del under Middeltallet (72). Det deles i 3 *Arrondissementer:* Tulle, Brive og Ussel og har Tulle til Hovedstad. Landet hører helt til Dordogne's Bassin og sænker sig temmelig regelmæssig fra Nordøst til Sydvest. Den større, østlige Del (La Montagne) er gennemgaaende Bjærgland, idet det støtter sig til Auvergne, hvilket det ligner i mange Henseender, og opfyldes af dets Udløbere, brede Bjærgdrag af Granit, Gnejs og Glimmerskifer (saaledes helt mod Nordøst Plateauet Millevache, højeste Punkt ca. 980 M.); Jordbunden bestaar mest af tørre, stenede Hedestrækninger, dog findes der ogsaa nogle Græsgange og sparsomt Agerland (Hør og Hamp). Den mindre, vestlige Del er et frugtbart Lavland, rigt paa Kornmarker og Vinbjærge. C. gennemstrømmes som nævnt af Dordogne med dens Bifloder, som Diège, Luzège, Doustre og Vézère med C. Klimaet er sundt, mildest i den vestlige Del. Af Arealet regnes ca. 168,500 Hektarer som Agerland og 111,500 som Enge, medens Skov og Krat bedække 116,800 og Vinbjærgene 15,600 Hkt.; desuden bruges store Strækninger af Hederne til Græsgange. Der dyrkes især Korn (mest Rug, dernæst Boghvede, Hvede og Havre) og Kartofler, desuden Nødder (hvoraf der tilberedes Olie), Kastanjer, Vin, Frugt (Æbler, hvoraf der fremstilles Cider) og Hamp. Betydeligere er dog Kvægavlen; Hornkvæget (1889: ca. 160,500 Stk.) gaar især til Paris og saltet Svinekød (1889: 93,000 Svin) til Bordeaux, Bayonne og Montpellier, men især er Faareavlen (484,800 Faar) stor; desuden er C. bekendt for sine udmærkede Heste. Mineralriget leverer Bygningssten, Stenkul, Skifer, Marmor, Antimon og Kaolin. Industrien er ikke stor; mest kendt er Vaabenfabrikationen i Tulle, desuden er dog nogen Industri i Papir, Læder, Glas, Lervarer m. m. *H. W.*

Corrib [kå'rib] (Lough C), en af Irlands største Indsøer, mellem Grevskaberne Galway og Mayo, 40 Km. lang og indtil 12 Km. bred, har gennem en bred Flod ved Galway sit Udløb i Havet og er af Betydning for Skibsfart og Fiskeri. En Kanal forbinder den med Lough Mask. *C. A.*

Corriéntes 1), Cap, Forbjærg paa Argentina's Østkyst mellem la Plata og Bahia Bianca, under 38° s. Br., Endepunkt for den lodret paa Kysten strygende Kæde, som benævnes Sierra Tandil. — 2) Provins i det nordøstlige Argentina, begrænses mod Nord og Vest af Paraná, mod Øst af Floden Uruguay; danner den nordlige Halvdel af det argentinske Mesopotamien (o: Omraadet mellem Floderne Uruguay og nedre Paraná), hvis sydlige Parti indtil la Plata er Provinsen Entre Rios. Landet er ganske lavt, jævnt og fladt, Vandet stagnerer let, og C. er derfor meget rig paa Søer og Sumpe, blandt hvilke den mest bekendte, Ibera-Lagunen, naar en Længde af 40 Km.; for øvrigt danne talrige smaa Bifloder til Paraná og Uruguay et tæt Net over Sletten. C. egner sig godt til Kultur af Sukker, Ris, Bomuld o. a.; men det er kun de mod Syd optrædende Skove og det anselige Kvæghold, der leverer Overskud til Eksport. — 3) Hovedstad i nysnævnte Provins, ligger paa Paraná's venstre Bred, 24 Km. fra det Punkt, hvor denne optager Paraguay, og 1,339 Km. N. f. Buenos Ayres. C. er den vigtigste By paa hele den lange Flodvej fra la Plata til Asuncion; den er Knudepunkt for Dampskibsfarten paa Paraguay og Paraná, har Skibsværfter og Baadebyggeri, Skibe med et Dybgaaende af 3—4 M. kunne lægge til ved dens Kajer, hvor der har rejst sig høje smukke Huse. Gemt, som C. ligger, i tætte Appelsinhaver, fortjener den næsten Navnet »Orangebyen«. I Regntiden omgives C. til alle Sider af Moradser og Søer. En Jærnbane fører herfra mod Sydøst og Syd til Concordia ved Uruguay (Entre Rios). Indbyggerantallet angives (1893) til 19,000 Individer, som for en stor Del tale Indiansk (en Guarani-Dialekt). C. har flere Kirker og Skoler, et Bibliotek og naturhistorisk Museum; et gammelt Jesuiterkollegium gør Tjeneste som Regeringsbygning. *J. J. N.*

Corrigénda (af lat. *corrigere*, rette, forbedre), Fortegnelse over Tryk- og Skrivefejl.

Corriger la fortune [kåriżelafårty'n] (fr.), hjælpe paa Lykken o: spille falsk. Dette Udtryk, som kan føres tilbage til et Sted i Terents'es »Adelphi«, 4. Akt, hvor Micio sammenligner Menneskelivet med Terningspil og giver det Raad, at man, naar man ikke gør det Kast, man ønsker, skal forbedre det ved egen Hjælp *(id arte ut corriges)*, anvendes allerede i Hamilton's »Mémoircs de Grammonte«, gentages i Prevost's »Manon Lescaut« og forekommer ligeledes i Lessing's »Minna von Barnhelm« 4. Akt, 2. Scene.

Corrigiŏla se Skorem.

Corroborantia, styrkende Lægemidler.

Corrodentia, Underafdeling af Hjælmkæbernes Orden, indbefattende Boglus, *Embiidae* og Termitter (se Boglus og Termitter). *C. W.-L.*

Corrodēre (lat.), gnave, ætse, ødelægge ved gradvis Tilintetgørelse fra Randen indefter, benyttes f. Eks. i Lægevidenskaben om det, ved Trykket af en voksende Svulst, i Omgivelserne foraarsagede Substanstab (modsat den blotte Sammentrykken, Kompression). *Lp. M.*

Corrodi 1) Salomon, schweizisk-italiensk Maler, født i Zürich 1810, død 4. Juli 1892 i Como. I Tyveaarsalderen kom han til Italien, der blev hans andet Hjem, og som (Rom, Venezia) hovedsagelig har forsynet ham med Stof til hans virkningsfulde Landskabsbilleder. Han sluttede sig i Rom særlig til Catel's, Koch's og Reinhart's klassiske Landskabskunst, men valgte Vandfarven som malerisk Medium og opnaaedc stor Virtuositet i denne Kunstart. En hel Række af hans Vandfarvebilleder købtes af Dronningen af England; andre bekendte Arbejder ere »Comosøen« (for den russiske Kejser), »Villa Madama« og den smukke Landskabssuite fra Venezia. — 2) Sønnen Hermann, født 23. Juli 1844, er ligeledes en betydelig Maler, der gerne forener Landskabskunsten med Genrebilledet. Hans Uddannelse er foregaaet i Rom og i Paris. Til hans bekendteste Arbejder, der udmærke sig ved livligt Foredrag, virkningsfuld Kolorit og overhovedet stor Virtuositet, høre: »Procession i Sorrento«, »Storm paa Øen St. Honoré«, »Gondolfart i Venezia«, »Villa ved Comosøen« og hans Studier fra Syrien og Ægypten; en Del af hans Arbejder fra Cypern ere vandrede til England; 1892 malede han »Et græsk Hus paa Cypern«. En Ildebrand 1891 i hans Atelier ødelagde en Del af hans Værker. — 3) H. C.'s Broder,

Arnold (1846—74), optraadte først som Genremaler med Værker som »Gondolfart«, »Elskende Par« (Museet i Basel), men kastede sig senere over Historiebilledet og malede »Paulus forFelix« [1870], »Titus'es Indtog i Rom« [1871], »Catilina's Sammensværgelse«, »Marino Falieri« o. a. De gode Løfter, han gav ved disse Arbejder, hindrede en tidlig Død ham i at indfri. *A. Hk.*

Corrōdi, Wilhelm August, schweizertysk Forfatter, født i Zurich 27. Februar 1826, død smst. 16. Aug. 1885. Han gennemgik Gymnasiet i Zurich og studerede først Teologi, men slog sig snart paa Malerkunsten og kom 1847 paa Kunstakademiet i München. Her kom han under sit fire Aars Ophold i Berøring med den derværende Digterkreds og deltog i dens Arbejder. Efter sin Hjemkomst gav han sig overvejende af med litterære Arbejder og tegnede selv de kønne og smagfulde Vignetter og Illustrationer, som pryde hans Børnebøger og Skrifter for Ungdommen. Han har, foruden højtyske Digte, Noveller og Dramaer, skrevet en Del Idyller, Lystspil og Dramaer i Züricherdialekt, f. Eks. »De Herr Professer« og »De Herr Vikari« [1858], »De Herr Dokter« [1860], »De Ritchnecht« [1873], »De Maler« [1875], »Wie d'Warret wiirkt« [1884]. Desuden har han leveret en dygtig Oversættelse af Robert Burns'es Digte paa Schweizertysk [1873]. *C. A. N.*

Corry [kå'ri], By i den nordvestlige Del af den nordamerikanske Stat Pennsylvania, er Jærnbaneknudepunkt og har (1890) 5,700 Indb., Træhandel og Træindustri.

C or si, Jacopo, florentinsk Adelsmand, hvis Navn er nær forbundet med den musiklitterære Bevægelse, der i Slutn. af 16. Aarh. endte med Grundlæggelsen af Operaen (s. d.). Hans Hus var Samlingsstedet, hvor de første Opcraforsøg bleve opførte. *A. H.*

Corsica (fr. Corse [kå'rs]), fransk Ø i Middelhavet, N. f. Øen Sardinien, mellem 41° 22' og 43° 1' n. Br. og mellem 8° 32' og 9° 31' 0. L. f. Grw.; til Italiens nærmeste Havn Livorno er Afstanden 84 Km., medens der til den nærmeste franske Havn, Antibes, er 172 Km. Øen har en elliptisk Form, som dog mod Nord brydes af den fra Østkysten udløbende, ca. 40 Km. lange Halvø, der ender i Kap Corso og ofte benævnes efter dette. Dens Længde fra Syd til Nord er ca. 185 Km., dens største Bredde ca. 85 Km.; Kystomfanget er ca. 700 Km., Arealet 8,700 □ Km. Østkysten forløber temmelig lige fra Syd til Nord uden Indskæringer og Havne, hvorimod Vestkysten er rigere udviklet med fremspringende Forbjærge, Bugter — fra Nord til Syd Bugterne S. Florent, Calvi, Porsto, Sagone, Ajaccio og Valinco — og gode Havne; ogsaa er den langt lavere; dog er der ingen egentlige Kystsletter, naar undtages den ved Ajacciobugten, Campo d'Oro. I geografisk Henseende hører C. til Italien; den er tydeligt nok et fra Sardinien afrevet Stykke, fra hvilken den kun er adskilt ved det kun 11 Km. brede og noget over 100 M. dybe Bonifaciostræde; ligeledes staar C. i i Forbindelse med Italiens Vestkyst ved et undersøisk Plateau, paa hvilket de toskanske Øer ligge, medens Dybderne mellem C. og Frankrigs og Spaniens Kyster ere langt større. Ogsaa jordbundsforholdene vise tydelig, at C. er eet med Sardinien baade i orografiskog geognostisk Henseende. Det indre er et ægte Bjærgland, der opfyldes af en i Meridianretningen gaaende Bjærgkæde, som er en Fortsættelse af Sardiniens Granitbjærge. Kædens Hovedkam gaar i den sydlige Del nærmest ved Østkysten, men . nærmer sig i Midten mere Vestkysten, for endelig at ende i den lille ovennævnte nordlige Halvø, som den helt opfylder med Højder paa 1,000—1,200 M., medens de højeste, den meste Tid af Aaret med Sne bedækkede Punkter paa Hovedkæden fra Syd til Nord ere Monte d'Oro, 2,391 M., Monte Rotondo, 2,625 M., med en overordentlig smuk Udsigt over Bjærgene, og Monte

Cinto, 2,710 M. Østsiden, hvor Kridtformationen er fremherskende, falder temmelig stejlt af, medens Vestsiden, hvor de krystallinske Stenarter, især Granit, ere overvejende, udsender lange Sidegrene helt ud til Havet, navnlig mod Sydvest og Nordvest. Passerne, der forbinde Øst- og Vestkysten, ere meget vanskelige; Vejen fra Ajaccio gaar over Bjærgene S. f. Monte Rotondo i en Højde af 1,160 M. til Corte og videre til Bastia. Floderne, der udspringe paa Bjærgkammen og løbe til begge Sider, ere smaa og om Vinteren for det meste rivende Bjærgstrømme, som bane sig Vej i dybe

Dale, medens de om Sommeren næsten ere udtørrede; de største ere Golo (ca. 85 Km.) og Tavignano paa Østkysten, Tavaro, Gravone og Liamone paa Vestkysten. Klimaet er, med Undtagelse af Østkystens, behageligt, idet Heden mildnes af Vindene fra Havet; dog ere stærke Temperaturforandringer ikke sjældne; Vintertemperaturen er 11—12°, medens Sommerens er 24°; hele Aarets Middeltemperatur er 17—18°. Regnmængden (aarlig ca. 630 Mm.) er rigelig, naar undtages om Sommeren, og fraset Bjærgene falder der sjælden Sne. Planteverdenen er den samme som i den sydlige Del af Middelhavslandene; navnlig er det Oliventræet og den ædle Kastanje, der give Øen dens Præg og sammen med den stedsegrønne Eg danne store Skove, hvor der dog ogsaa findes Fyr (*Pinus lauricio*), Lærk og Bøg; men Skovene ere dog langtfra saa udstrakte som i tidligere Tid, da de endog hindrede Romerne i deres Kolonisationsforsøg; især i den nyere Tid har dog Skovbestanden lidt betydelig ved planløs Omhugning og Mishandling, om ogsaa C. endnu er et af Frankrigs skovrigeste Departementer; af Skovarealet (184,000 Hekt.) er imidlertid over Halvdelen de saakaldte *Maquis*, et henved 5 M. højt Krat, der bestaar af Rosmarin, Myrter, Timian, Cistroser o. s. v., og som afgiver et udmærket Tilflugtssted for de korsikanske Banditter. Andre karakteristiske Planter ere Opuntier og Agaver, ogsaa Daddelpalmen kan trives. Dyreverdenen har ligeledes Middelhavslandenes almindelige Præg; i Bjærgegnene findes endnu vilde Faar (Mufloner), Vildsvin og meget andet Vildt.

Befolkningen udgjorde 1891 288,600 ɔ: ca. 33 paa I □ Km., saaledes at Øen ikke er videre godt befolket; men Indbyggerantallet er dog i betydelig Stigen i 19. Aarh. (1881: 272,600). Indbyggerne, som i Oldtiden vare en Blanding af Ligurer og Iberere, men senere have modtaget flere Tilsætninger (Romere, Arabere, Italienere, Spaniere, Franskmænd o. s. v.), maa nu, bortset fra den i 17. Aarh. indvandrede Koloni af Nygrækere i Cargese, N. V. f. Ajaccio, og de faa Tusinde Franskmænd, som findes i Byerne, anses for Italienere, hvem de ogsaa ligne baade i Udseende og Sprog, som er en billedrig Dialekt. I Oldtiden ansaas Beboerne for raa Barbarer, og de have endnu bevaret det ægte Naturfolks Præg med et saadants Dyder og Laster; Korsikaneren elsker sin 0 og sine Folkesange over alt, er tapper og gæstfri, men er ogsaa lidenskabelig og voldsom i sit Had; han gaar altid bevæbnet, og den bekendte Blodhævn (*Vendetta*) har holdt sig til vore Dage, om ogsaa den ikke mere kræver slet saa mange Ofre; han lever simpelt og nøjsomt, Boligerne ere tarvelige, og Oplysningen er meget ringe. Øen udgør et Departement, der deles i 5 Arrondissementer: Ajaccio, Sartone, Corte, Bastia og Calvi; det hører til 15. Armékorps (Marseille) og 5. Søpræfektur (Toulon), danner et Bispedømme for sig og har Ajaccio til Hovedstad. Af Undervisningsanstalter er der et Lyceum, 3 Kommunal-Colléges, et Lærer- og et Lærerindeseminarium og 760 Almueskoler.

Næringsveje. Øens Kultur staar en Del tilbage, navnlig Agerbruget, skønt Jordbunden, især i Dalene, er meget frugtbar. Der avles vel Korn nok til eget Forbrug, men det er rigtignok mest ved Hjælp af italienske Arbejdere, især fra Provinsen Lucca (aarlig henved 10,000), da Korsikaneren for det meste finder Markarbejdet under sin Værdighed. Af Arealet angives ca. 300,000 Hekt. som Agerland, 162,000 Hekt. som Enge og Græsgange, medens 17,500 Hekt. ere Vinbjærge, 184,000 Hekt. Skov og 156,000 Hekt. udyrket Land. Den vigtigste Kornsort er Hvede (1889: 146,800 Hektoliter), men der dyrkes ogsaa en Del Rug og Byg samt lidt Majs og Havre; desuden dyrkes der Kartofler, Vin (262,000 Hektoliter), baade røde og hvide Vine (et særlig godt Navn have Vinene fra Sartène og Sta. Lucia di Tallano), Oliven, Kastanjer, der er et af de vigtigste Næringsmidler, Sydfrugter, især udmærkede Citroner, noget Hør, Krap, Indigo, Bomuld o. s. v. Paa Kvægavlen lægges der mere Vægt; det vigtigste Husdyr er det sorte, grovuldede Faar (1889: 465,700) og Geden (226,300), desuden gives der en Del Heste, Æsler og Muldyr, alle af smaa Racer, en Del Svin og Hornkvæg (62,600); ogsaa Biavlen, der giver god Honning og Voks, og Silkeavlen maa mærkes (1889: 25,600 Kg. Cocons). Fiskeriet (Tunfisk, Sardeller, Østers, Aal i Lagunerne ved Østkysten) er en vigtig Indtægtskilde for Kystbeboerne; ved Ajaccio og i Bonifaciostrædet fiskes en Del Koraller. Bjærgene ere temmelig rige paa Mineraler, men de udbyttes ikke synderlig; navnlig er der godt Jærn, desuden sølvholdigt Bly, Antimon, Kobber, Mangan, m. m., endvidere iortrinlige Stenarter, som Granit, Porfyr, Serpentin, Marmor og Alabast; af særlig Betydning er Udbytningen af Søsaltet (1889: ca. 86,000 Tons). De mange Mineralkilder udbyttes heller ikke videre (den kulsyreholdige Kilde ved Orezza). Industrien er ringe (nogle Uldværverier, Sæbesyderier, Olie- og Melmøller) og indskrænker sig mest til Husflid. Derimod er Handelen, særlig paa Frankrig (Marseille), Italien og Algérie, ganske betydelig; 1891 udgjorde Indførslen (særlig Vin, Kartofler, Tømmer, Huder, Maskiner o. s. v.) ca. 82,500 Tons, Udførslen (Vin, Træ, Bark, Olivenolie, Sydfrugter, Kastanjer m. m.) 64,900 Tons; Handelsflaaden var 1891 208 Skibe med 2,932 Tons Drægtighed, og der løb ind i Havnene 2,059 Skibe med ca. 471,800 Tons, ud 1,642 med 311,900 Tons; de vigtigste Havne ere Ajaccio, Bastia og Calvi. Af Jærnbaner har C. en, der gaar fra Ajaccio gennem Passet Vezzanova (med en Tunnel) til Bastia med Tværbaner til Calvi og Ghisonaccia.

Historie. C.'s Indbyggere vare i den ældste Tid af ligurisk og iberisk Stamme; de første Kolonier anlagdes af Etruskere, Fokæere (Byen Alalia) og Kartagere, indtil de sidste helt satte sig i Besiddelse af Øen i 5. Aarh. f. Chr. og beholdt den til 238, da Romerne toge den i Tiden mellem den I. og 2. puniske Krig og helt underkastede sig den i de følgende Aar (til 230) efter nogle blodige Opstande; senere grundlagde Marius og Sulla Kolonier paa Kysterne (Mariana og Sulla Aleria). Øen stod en Tid under samme Prætor som Sardinien, fra Diocletian's Tid udgjorde den en egen Provins. I øvrigt blomstrede Øen stærkt op i Kejsertiden paa Grund af sin Handel; af Romerne brugtes den som Forvisningssted (Seneca). Under Folkevandringen led den meget ved Indfald af Vandalerne, der besatte den helt fra 470 og først 533 bleve fordrevne af Belisar; den var nu under det øst-

romerske Rige, senere under Goterne, Longobarderne og, fra 754, under Frankerne; et Aarhundrede efter besatte Saracenerne den for en Tid. I den næste Tid var den afvekslende i flere italienske Smaafyrsters Besiddelse; men for øvrigt var Herredømmet over den delt under flere Lensfyrster, der ved deres Undertrykkelser fremkaldte en Opstand 1002, hvorefter Indbyggerne dannede en Slags Fristat med en *Caporale* og en lovgivende Forsamling i Spidsen; i den sydvestlige Del vedbleve dog Grever at herske. Senere (1077) gav C. sig ind under Pave Gregor VII, og Urban II gav Øen som Len til Pisa; denne By fik dog snart en Medbejler til Magten i Genova, og efter haarde Kampe afstod Pisa C. til Genueserne 1300, som dog først efter lange Uroligheder fik Bugt med Øen, og paa Grund af deres Undertrykkelser blev Forholdet aldrig godt; der udbrød ofte Oprør, og til Tider herskede der helt anarkiske Tilstande. Endelig rejste hele Øen sig 1729. Vel lykkedes det Genova ved kejserlige Troppers Hjælp at faa den undertrykt 1732; men ikke saa snart havde Tropperne forladt C., før Opstanden atter var i fuld Gang; de svage genuesiske Besætninger bleve trængte tilbage til de faste Pladser ved Kysterne, Jan. 1735 erklærede en Folkeforsamling C. for evig skilt fra Genova, og Aaret efter lykkedes det den tyske Baron Theodor v. Neuhof (s. d.) at blive udraabt til Konge. Hans Kongemagt varede dog ikke længe, da Genova fik Hjælp fra Frankrig 1738, og Theodor I maatte forlade Øen. Men efter at Franskmændene vare dragne bort, udbrød atter Opstanden 1741. En ny Folkeforsamling Aug. 1746 proklamerede atter C.'s Uafhængighed, og Giampietro Gaffori udnævntes til Guvernør og General, en Post, som 1765 overdroges til Pasquale Paoli, efter at den første var bleven myrdet. Fra nu af var det Paoli og hans Broder, der ledede Kampen mod Genueserne, som trængtes mere og mere tilbage, indtil de ved Traktaten i Compiègne 15. Maj 1768 aftraadte Øen til Frankrig for en Sum af 40 Mill. frc. Paoli vedblev dog Kampen i Haab om Understøttelse fra England; men han kunde ikke modstaa den ca. 30,000 Mand stærke Hær, som Frankrig sendte derover under Marskal de Vaux, og efter Slaget ved Pontenuovo (9. Maj 1769) maatte Paoli med mange af sine Tilhængere flygte til England; og vel varede den lille Krig ved endnu nogle Aar, men 1774 kunde Frankrig siges at være Herre over Øen. Endnu en Gang skulde dog det patriotiske Parti hæve Hovedet. Paoli var vendt tilbage under den franske Revolution, og da Konventet stævnede ham til Paris, hvor han forudsaa sin Død, kaldte han atter sit Folk til Vaaben 1793 og erobrede med Englændernes Hjælp Bastia og Cal vi, hvorpaa en Folkeforsamling 18. Juni 1794 gav Øen ind under England. C. fik nu en Forfatning efter engelsk Mønster; men Franskmændene fortsatte Kampen, vandt stadig mere Terrain og kunde endelig, efter et nyt fransk Korpses Ankomst, tvinge Englænderne til at forlade Øen 1796. Fra den Tid har den været i Frankrigs uomstridte Besiddelse, og Stemningen er nu helt fransk. En Tid var Departementet C. delt i to (Golo og Liamone). (Litt.: Joanne, *Géographie du départementde C.* [Paris 1881]; Filippini, *Istoria di C.* [Turnone 1594], fortsat af Gregory til 1799 [5 Bd., Pisa 1827—32]; Jacobi, *Hist. générale de la C.* [2 Bd., Paris 1835]; Saint-Germain, *Itinéraire descriptive et histor ique de la C.* [Paris 1868]). *H. W.*

Corsicana, By i den nordamerikanske Stat Tejas, S. f. Dallas, er Jærnbaneknudepunkt og har (1890) 6,300 Indb., livlig Handel og Industri.

Corsini, gammel florentinsk Slægt, af hvis Medlemmer flere have indtaget høje Stillinger i Toscana, Rom og Napoli. Særlig mærkes: 1) Andrea C., Biskop af Fiesole, (1302—73), som 1629 blev kanoniseret af Pave Urban VIII. 2) Lorenzo C, som 1730 i en Alder af 78 Aar blev Pave under Navnet Clemens XII og døde 1740. 3) Bartolomeo C., en Brodersøn af Paven, der gjorde ham til Fyrste af Sismano. 4) Filippo, den forriges Søn, som blev Hertug af Casigniano. 5) Bartolomeo C., som blev Grande af Spanien, 1737 Vicekonge af Sicilien, 1745 Premierminister i Napoli, død 1752. 6) Tommaso C. (1767—1856), som 1801 blev Dronning Marie Louise's *Major do/nus,* 1809 fransk Senator, senere romersk Senator. Han understøttede Pius IX's Reformer, men nedlagde sit Embede ved hans Flugt. 7) Neri C., den forriges Broder, udmærkede sig i Revolutionstiden som Diplomat og virkede senere under Napoleon. Derefter var han Minister i Toscana og døde 1845. 8) Tommaso C.'s ældste Søn Andrea C. (1804—68) var 1849—56 Udenrigsminister i Toscana. 9) Hans Broder Neri C, Marchese af Lajatico (1805 — 59), gav i Septbr. 1847 Storhertugen det Raad, frivillig at give en Konstitution, og blev 1848 Krigsminister, men trak sig et halvt Aar efter tilbage. 10) Tommaso C., Fyrste af Sismano, Hertug af Casiglione, født 1835, den forriges Søn, er Familiens nuværende Hoved.

Palazzo C. i Rom er siden 1883 Statsejendom og Sæde for Videnskabernes Akademi. Det indeholder en udmærket Malerisamling og er berømt som Dronning Christina's Bolig. *S. B. T.*

Corsit har man kaldt en paa Anortit rig Varietet af Bjærgarten Diorit (s. d.), som bl. a. forekommer paa Corsica. *N. V. U.*

CérsO (ital. ɔ: Løb; fr. *cours)* betyder 1) en Løbe- eller Væddeløbsbane overhovedet, 2) Væddeløb, særlig af Heste, med eller uden Ryttere, 3) Lystkørsel af alle Folkeklasser paa Søn- og Festdage — særlig i Karnevalstiden om Søndagene, Torsdagen før og Tirsdagen efter Fastelavn —, gennem de store italienske og sydfranske Byers Hovedgader, 4) de højere Stænders Eftermiddagskørsel, mellem omtr. Kl. 5 og 7, i prægtige Ekvipager, gennem Storbyernes Hovedaare (nu aftagen en Del), og er endelig 5) Navnet paa selve disse sidste, som C. Massimo, C. del Re, della Piazza d'Armi (Torino), C. Vittorio Emanuele (Milano), C. Garibaldi (Ravenna), den prægtige, brede C. di Vittorio Emanuele (Modena), den uanselige, men skønne C. Vittorio Emanuele (Napoli, hvor dog Romagaden, som forhen hed Toledogaden, benyttes til Corsofart), C. i Verona (med den antikke Borsariport) o. s. v. — Den berømteste C. er den i Rom; det er en lang (fra Piazza del Popolo til den venetianske Plads, 2,450 M.), men smal Gade, som kun omtrent midtvejs udvider sig til en større Plads, Colonnapladsen. I Karnevalstiden bestrøs den med Pozzulanjord og benyttes til Væddeløb af Heste (uden Ryttere), ligesom ogsaa største Delen af Karnevalslystigheden (Moccoli, Kasten

med Confetti, o. s. v.) koncentrerer sig her, om end nu i en afbleget og moderniseret Tilstand. — Ogsaa i de fleste af Sydfrankrigs større Byer findes der C, som i Nîmes, Lyon (C. Bourbon, C. Perrache), Marseille (C. Bonaparte, C. Belsunce), Paris (Cours la Reine, ogsaa l'Avenue des Champs Elysées kan betragtes som en stor og prægtig C). I Spanien og Portugal erstattes C. som Samlingssted for Beaumonden af *Paseos* og *Alamedas* (s. d.), hvor man dog hverken kører eller rider. *F. Y. M.*

Cort., Forkortelse af Cortex (s. d.).

Cort, Cornelius, nederlandsk Kobberstikker, født ca. 1535 i Horn i Holland, død 1578 i Rom. C. var Elev af H. Cock i Antwerpen, for hvis Forlag han udførte adskillige Stik, hvoraf flere gik under Cock's Navn; da han her havde vundet et Navn, gik han til Venezia og gengav i Tizian's Atelier flere af dennes bedste Arbejder; derpaa grundede han i Rom en Skole, hvorfra udgik betydelige Stikkere, som Ag. Caracci og Ph. Thomassin; C. var den første, der med nøjagtig og let Tegning udførte Stik i større Format, dels efter egne Kompositioner, dels efter de samtidige Italienere; til de betydeligste høre: »Bebudelsen«, >Laurentius'es Martyrdød«, »Treenigheden«, »Diana og Calisto«, »Prometheus«, alle efter Tizian, »Transfigurationen« , »Romernes Kamp mod Pyrrhus«, »Konstantin og Maxentius« efter Rafael, »Moses og Aron for Farao« og »Fødslen« efter F. Zuccaro; i alt ca. 180 Blade, hvoraf Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har et Udvalg paa ca. 70. *A. Ls.*

Cort [kå'rt], Frans de, flamsk Lyriker, født i Antwerpen 21. Juni 1834, død ved Bruxelles 18. Jan. 1878. C. opdroges til Handelen, men slog sig 1857 sammen med Jan van Rijswijck om Udgivelsen af et liberalt Dagblad: »De grondwet« og opgav dermed foreløbig Handelen. Han vendte dog siden tilbage til det praktiske Liv og beklædte flere Stillinger, men var samtidig til sit Livs Ende paa forskellig Maade beskæftiget med Litteratur. Størst Fortjeneste indlagde han sig dog som Digter, skønt det ikke var særlig store Sager, han frembragte; men han traf med Held en Tone, som altid vinder Genklang, men særlig i Nederlandene og Flandern, naar han besang Hjemlivets Lykke, Familieglæderne, Interiøret. Hans Digte ere udkomne i tre Samlinger: »Liederen« [2 Bd., Antwerpen 1857—59], »Zingzang« [Bruxelles 1866] og »Liederen« [Groningen 1868]. Han oversatte ogsaa fremmede Digtere, bl. a. en Samling af Robert Burns'es skønneste Digte. *A. I.*

Cortan, gammelt Maal for Vin og Brændevin i Katalonien, i Barcelona = 7,536 Lit., i Taragona = 8,665 Lit. 1 C. — 2 *Cortines.*

Cérte, By i det indre af Corsica, Hovedstad i Arrondissementet C, beliggende paa en stejl, 112 M. høj Klippe, 434 M. o. H., ved Tavignano og Jærnbanen Ajaccio-Bastia, har (1891) 5,000 Indb., er uregelmæssig bygget og omgiven af Mure, har et ca. 1420 bygget Kastel, en Justitsbygning, der var Paoli's Residens 1755—69, et Kommunal-Collége (tidligere kaldet *École Paoli)* og Statuer af Paoli og General Arrighi di Casanova, en Tid Guvernør paa Corsica. Indbyggerne drive Agerbrug, Vinavl, Marmorbrud og lidt Industri, især i Lervarer og Maccaroni. I C. er Napoleon I's Broder Josef Bonaparte født (Jung's Antagelse, at Napoleon skulde være født i C. 1768, er ikke bleven bekræftet). *H. W.*

Cortège [kårtæ'z] (fr.), Følge, Æresfølge, Optog.

Cortemaggiore [ko'rtemaddžå!re], Flække i Norditalien, Provins Piacenza, ved Arda, har en smuk Kollegiatkirke med Mausoleum over Familien Pallavicini, et Minoritkloster med Fresker af Pordenone og (1881) 3,100 Indb. *C. A.*

Córtereãl, Gaspar, portugisisk Søfarer, drog i Maj 1500 ud med et Skib fra Lissabon og kom under 50° n. B. til et Skovland, som han kaldte »terra verde«, sandsynligvis New Foundland. Han vendte tilbage i Decbr. s. A. Aaret efter drog han atter ud med tre Skibe, han opdagede Labrador, men forsvandt, sandsynligvis i Dawisstrædet. Kun eet Skib kom tilbage. C.'s Opdagelse fik ikke synderlig praktisk Betydning. (Litt.: Harrisse, *Les Corte-Real* [Paris 1883]). *C. A.*

Córtes, Benævnelsen for de repræsentative Forsamlinger i Spanien, Portugal og i flere sydamerikanske Stater.

Gortése, Jacopo, Maler, se Courtois.

Cortex (lat.), Bark, benyttes baade om Barken af Træer og Rødder som og om de tørrede Skaller af forskellige Frugter. — *C. angosturae*, Angosturabark; *C. canellae albae*, hvid Kanel; *C. cascarillae*, Cascarillebark; *C. chinae*, Kinabark; C *cinnamomi cassiae*, Kanel; *C. cinnamomi ceylonici*, Ceylonkanel; *C. condurango*, Condurangobark; *C. frangulae*, Tørstetræbark; *C. fructus aurantii*, Pomeransskal; *C. fructus citri*, Citronskal; *C. granati*, Granatbark; *C. Mezerei*, Kælderhalsbast; *C. quercus*, Egebark; *C. s alicis*, Pilebark. *A. B.*

C. er tillige Navnet for det yderste Lag af visse Organer (se f. Eks. Hjerne, Nyre). *S.B.*

Cortez [korte!s], Fernando ell. Hernando, Mejiko's Erobrer, født 1485 i Medellin i Estremadura i Spanien, død 2. Decbr. 1547, nedstammede fra en gammel, anset Familie. I sin Ungdom var han svagelig, men blev senere fysisk stærk. 14 Aar gl. sendtes han til Salamanca, hvor han studerede Retsvidenskab i to Aar. 1504 drog han til den ny Verden, hvor han først opholdt sig paa Hispaniola, men 1511 drog med Velasquez til Cuba. Her levede han som Jordbruger til 1519. Imidlertid vare Spanierne under Cordoba komne i Berøring med Amerikas civiliserede Folk i Yucatan 1517 og under Grijalva i Mejiko 1518, og Beretningerne om de nyopdagede Landes Rigdomme vare saa lokkende, at Velasquez besluttede at udruste en Ekspedition til deres Erobring. Til Anfører valgte han C. Denne gav sig straks til at samle Mandskab og Skibe, og da Velasquez fortrød sit Valg og vilde fratage ham Kommandoen, paaskyndede han sin Afrejse saa meget, at han brød op fra Cuba 10. Febr. 1519 med 11 Skibe. Hans Styrke bestod af 500 Soldater, 110 Matroser, 10 Kanoner og 4 Feltslanger, med denne Styrke vilde han erobre Amerikas mægtigste Rige. Det første Landingssted var Øen Cozumel ved Yucatan; derefter styrede han langs Kysten, landede ved Tabasco, hvor han kom i Kamp med de indfødte. Her sluttede en Slavinde, Marina, sig til ham, hun lærte hurtig det spanske Sprog og fulgte ham senere paa hele hans Togt som Tolk. 21. Apr.

Artikler, der savnes under C, rnaa søges under K.

landsatte C. Hæren, hvor nu Byen Vera Cruz ligger. Paa den Tid herskede i Mejiko Montezuma II, og Atztekerriget stod i sin største Blomstring; men paa samme Tid var det gamle Sagn om den lyse Gud, Quetzalcoatl's Genkomst særlig levende, og mange indfødte troede derfor i C. og hans Ledsagere at se Gudens lyse, skæggede Efterkommere. Selv Montezuma blev ængstelig for sit Herredømme og valgte det ukloge Parti at sende C. kostbare Gaver, samtidig med at han forbød ham at nærme sig Hovedstaden. C. blev derved kun endnu mere ivrig efter at aflægge ham et Besøg. Imidlertid var der udbrudt Uroligheder i den spanske Lejr blandt Velasquez'es Tilhængere; men C. lod Hovedmændene lægge i Lænker og brændte Skibene for at forhindre, at der sendtes Bud til Cuba. Samtidig sendte han sin Pilot, Pedro de Alaminos, til Spanien for at melde Karl V om den ny Opdagelse. 16. Aug. 1519 tiltraadte han Toget til det indre. Undervejs kom det til heftige Kampe med den lille Republik Tlascala, hvis tapre Bjærgfolk efter flere Nederlag sluttede sig til ham og blev hans bedste Forbundsfæller. Efterhaanden som Spanierne nærmede sig Hovedstaden Tenochtitlan, forundredes de over den skønne Natur og Indbyggernes høje Kultur. I Cholula opdagedes et paatænkt Forsøg paa en Overrumpling, hvorfor C. lod sine Soldater anrette et skrækkeligt Blodbad paa Indbyggerne. 8. Novbr. droge Spanierne over den lange Dæmning ind i Tenochtitlan, der var bygget paa Øer i Tezkukosøen, og fik af Kongen anvist til Opholdssted et stort Palads, som C. øjeblikkelig befæstede. Otte Dage efter sin Ankomst bemægtigede han sig Montezuma's Person og tvang ham til at anerkende den spanske Konge som sin Lensherre, derimod fik han ham ikke overtalt til at antage Kristendommen. Forholdet til de indfødte, der hidtil havde været meget venligt, kølnedes efterhaanden, og det truede med Fjendtligheder. Imidlertid fik C. Nys om en endnu større Fare; Velasquez havde nemlig sendt Narvaez til Fastlandet med 900 Mand for at fratage C. Kommandoen. C. efterlod en lille Besætning paa 140 Mand under Alvarado og ilede med Resten af sin Styrke ned til Kysten. Det lykkedes ham om Natten at overraske og fængsle Narvaez, hvorefter dennes Folk sluttede sig til C. Forstærket med disse ny Tropper vendte C. tilbage til Hovedstaden, hvor han fandt Lejren omringet og afskaaren fra alle Tilførsler. I de følgende Dage forsøgte Atztekerne flere Gange at storme Spaniernes Lejr, men bleve hver Gang slaaede tilbage med stort Tab. Til sidst blev Tilstanden dog C. for uudholdelig, og han førte derfor Montezuma op paa Taget af Paladset, for at han skulde berolige Folket, det modsatte indtraf imidlertid, og Kongen saaredes dødelig af sine egne Undersaatter. Han døde Juni 1520. C. besluttede nu at forlade Byen, og om Natten I. Juli snege Spanierne sig saa stille som muligt ud af Byen, de kom lykkelig ud paa den store Dæmning, som imidlertid viste sig at være gennembrudt; det første Hul blev lykkesig passeret; men da Spanierne kom til det andet, bleve de pludselig angrebne af Atztekerne, og der udspandt sig nu en saa forfærdelig Kamp, at denne Nat endnu i Mejiko kaldes »Noche triste« d: den bedrøvelige Nat. Da C. paa Fastlandet mønstrede sin Styrke, saa han, at der af Spanierne kun var 1/3 tilbage og af de indianske Hjælpetropper 1/4; Rytteriet var næsten ganske ødelagt, og alt Skytset var tabt. Heldigvis forfulgte Atztekerne ikke straks deres Sejr, saa at Spanierne fik Tid til at komme til Kræfter til Kampen ved Otumba 7. Juli. C. trak sig tilbage til Tlascala, men langtfra at have opgivet sin Plan om at erobre Byen rykkede han 28. Decbr., efter at have trukket Forstærkninger til sig fra Kysten og de omboende Indianerstammer, atter mod Tenochtitlan, hvor Guatemozin var bleven Kejser. Denne Gang drog han ikke ind i Byen, men byggede nogle Smaaskibe paa Søen, ved hvis Hjælp han afskar Byen fra alle Tilførsler og ødelagde den Stykke for Stykke. Efter et Forsvar, der i Heltemod søger sin Lige i Historien, faldt endelig Tenochtitlan 13. Aug. 1521. Guatemozin blev fangen. — C. blev nu udnævnt til Generalkaptajn over »Nova Hispania« og fik tildelt Titlen Markis af Oaxaca. 1524 tog han fat paa at genopbygge Hovedstaden, der snart rejste sig endnu prægtigere end den gamle under Navn af Mejiko. S. A. drog han over Land til Honduras for at straffe en Underbefalingsmand, Olid, der havde søgt at gøre sig uafhængig. Paa dette Tog blev Guatemozin henrettet som sigtet for Delagtighed i en Sammensværgelse. 1528 maatte han drage til Spanien for at rense sig mod de Beskyldninger, der vare rejste mod ham. Han blev atter udnævnt til Feltherre, men Forvaltningen blev frataget ham og overdraget til et Raad. Det var den spanske Krones Princip at bruge een Klasse af sine Undersaatter til at udføre sine Erobringer, en anden til at styre dem. 1530 ankom han atter til Mejiko, hvor han begyndte store Opdagelsesrejser. 1533 naaede en af hans Flaader under Becerra Halvøen Kalifornien, 1535 aflagde han selv et Besøg der, og Aaret efter fastsloges Kalifornien som en Halvø. Den forønskede Gennemgang fra Atlanterhavet til det stille Ocean lykkedes det ham dog ikke at finde. 1540 drog C. atter til Spanien, hvor han opholdt sig meget ved Hoffet og bl. a. deltog i Karl V's Tog til Tunis. I sine sidste Aar kæmpede han forgæves for sine Rettigheder og døde endelig syg og nedbøjet i Sevilla. C. var ubestridelig en af de betydeligste Conquistadorer, og hans Liv plettes ikke af saa mange Grusomheder, som ellers pleje at beskæmme disse Folks Færd. Lige saa stor, som han var som Feltherre, var han som Statholder, hvilket bl. a. viste sig ved, at han efter Mejiko's Erobring ikke saa meget lagde Vægten paa at finde Guld som paa at opdyrke Landet. (Litt.: Bernal Diaz del Castillo, *Historia verdadera de la conquista de la Nueva Espana* [Madrid 1632]; Bartholomé de las Casas, *Historia General de las Indias;* Prescott, *History of the conquest of Mexico* [Lond. 1843]; Folsom, *Letters and dispatches of Hernando C.* [New York 1843]; Helps, *The Life of Hernando C.* [Lond. 1871]). *C. A.*

Córti, Luigi, Greve, italiensk Diplomat, født 24. Oktbr. 1823 i Piemont, død 18. Febr. 1888, indtraadte 1846 i det sardinske Udenrigsministerium, men gjorde 1848 frivillig Tjeneste som Løjtnant i Artilleriet. 1850 blev C. Legationssekretær i London, var 1864—67 Afsending i Stockholm, 1867—69 i Madrid og 1870—75 i Washington, hvor han 1872 blev Formand for Voldgiftsretten i Alabamasagen. Herfra forflyttedes han til Konstantinopel, tilbagekaldtes i Marts 1878 for at overtage Udenrigsministeriet og deltog i Sommeren s. A.

i Berlinerkongressen. Efter sin Afgang som Minister i Decbr. 1878 vendte C. tilbage til Konstantinopel, indtil han 1886 forflyttedes til London. Siden 1878 var han Senator. *E. Æ.*

Corticälsubstans (Barksubstans) se Ben, Hjerne og Nyre.

Corticelli [kårtitšæl'li], Maler, se Pordenone.

Corticium Fr., Svampeslægt af Barksvampenes Familie, danner fladt udbredte, kødede-hudagtige, tynde Frugtlegemer uden bestemt Form; Undersiden er fastvokset til Underlaget, især raaddent Træ, nedfaldne Grene o. s. v.; den fri Overside er helt beklædt med Sporelejet, Hymeniet, der bestaar af talrige Basidier, hver især med 4 farveløse, kugleformede eller aflange, encellede Sporer. Farven er hos de forskellige Arter forskellig, hvid, graa, kødfarvet o. s. v. Talrige Arter; en stor Mængde af de hvidlige eller graa, hudagtige Overtræk, som om Efteraaret saa tit ses paa raaddent Træ, nedfaldne Grene o. s. v., hører herhen. *C. R.*

Cortin se Cortan.

Cortīna d'Ampézzo se Ampezzanerdalen.

Cortinarius Fr., Svampeslægt af Hatsvampenes Familie med regelmæssig, kredsformet Hat og midtstillet Fod (Stok); de hudagtige Lameller blive til sidst farvede af de i Reglen okkergule Sporer; udmærker sig i øvrigt navnlig derved, at Lamellerne i Begyndelsen dækkes af et spindevævagtigt Slør, der senere sidder som trævlede Rester paa Stokken og paa Hattens Rand. Talrige Arter, som det ofte er vanskeligt skarpt at adskille. *C. R.*

Cortiske Organ se Øre.

Cortland [ko'ətländ], By i Centrum af den nordamerikanske Stat New York, er Jærnbaneknudepunkt og har (1890) 8,600 Indb. og Vognfabrikation.

Cortōna, Romernes *Crotona*, By i Mellemitalien, Provins Arezzo, ligger i en Højde af 650 M. paa en Skraaning af et Bjærg over Val di Chiana. (1881) 3,600 Indb. Mægtige kyklopiske Mure, Ruiner af romerske Bade og en etruskisk Grav minde om Oldtiden. Fra en senere Tid skrive sig Domkirken, flere andre Kirker med interessante Malerier (af Signorelli) og talrige Paladser. Nu er den Bispesæde, har et Seminarium, et Gymnasium, en teknisk Skole, et *Accademia etrusca* med Bibliotek og et lille, men interessant Museum med etruskiske Oldsager. Mellem C. og den nærliggende Perugia-Sø (*Lacus Tracimenus*) ligge de Hulveje, hvor Hannibal 217 f. Chr. slog Flaminius, hvis formentlige Grav (en smuk, antik Kiste) man foreviser i Domkirken. *C. A.*

Cortōna, L., Maler, se Signorelli.

Cortōna, Pietro da (egl. Berrettini [Berettini]), italiensk Maler, født 1596 i Cortona, død i Rom 1669. C. var Elev af A. Comodi i Firenze, senere i Rom, hvor han studerede Antikkerne, og hvor han opholdt sig det meste af sin Levetid, af B. Carpi. Allerede gennem sin Uddannelse var C. henvist til det dekorative Maleri, i hvilket han snart opnaaede stor Virtuositet; hans Hurtigmaleri, der viser en kæk og ferm Haand, som maler løs uden Skrupler, men har et godt Greb paa det effektfulde og paa kraftig og livfuld Farvevirkning, forfalder ofte til en Flygtighed og Overfladiskhed, der berøver Fremstillingen indre Værd og gør Figurerne karakterløse og tomme. Hans Fejl i saa Henseende komme tydeligere frem hos hans talrige Efterlignere, »Cortonisterne«, der fyldte Paladser og Kirker med rask henkastede, i koloristisk Henseende ikke uefne, men overmaade løse Værker, der ofte lave Figurerne om til utaalelige, tomme Skabioner. C. selv var saaledes en Forfaldskunstner, af farlig Indflydelse paa Eftertiden, men i Besiddelse af et utvivlsomt Talent. Han malede snart i Olie, snart *a fresco*. De bekendteste af hans næsten utallige Værker ere: Loftsmaleriet i Pal. Barberini i Rom med en dygtig, allegorisk Fremstilling af Huset Barberini's Berømmelse, de allegoriske, mytologiske og historiske Fresker i Pal. Pitti i Firenze, Freskerne i Galleria Pamfili i Rom med Scener fra Æneiden og Malerierne i Sta. Maria della Vallicella. Desuden Billeder i Louvre, i Prado-Museet i Madrid, i St. Petersborgs Eremitagegaleri, Hofmuseet i Wien, Dresdens Galeri, Stockholms Nationalmuseum etc. Han var ogsaa Bygmester, fulgte Barokstilen og gav Tegning til flere større Bygninger i Rom. *A. Hk.*

Cortot [kårto'], Jean Pierre, fransk Billedhugger, født 20. Aug. 1787, død 12. Aug. 1843. Uddannet under Bridan den Yngre og ved Studier i Italien udviklede han sig til en dygtig Kunstner af klassisk Retning. Hans Arbejder, der udmærke sig ved Stilens Smag og Renhed, klar Anordning og indgaaende Studier af det menneskelige Legeme, bleve for en stor Dels Vedkommende fremkaldte ved Bestillinger fra det offentlige. En Tid virkede han som Professor ved Ecole des Beaux-Arts i Paris. Af hans talrige Værker skulle her kun anføres: Marmorstatuerne af »Narcis« og »Pandora* [1819, henholdsvis i Museerne i Angers og Lyon], Hovedværket »Kriger fra Marathon«, der udstilledes paa Salonen 1834 og fandt Plads i Tuilerihaven, Marmorgruppen »Dafnis og Chloë« [Luxembourg], »Marie Antoinette« i Chapelle expiatoire og Basreliefferne paa Arc de l'Etoile og paa Deputeretkamrets Gavlfelt. (Litt.: Rochette, *Notice histor. sur la vie et les ouvrages de C.*). *A. Hk.*

Cortsen, Johan, dansk Haandværker, født i Randers 3. Maj 1814, død i Kjøbenhavn 30. Oktbr. 1888. Han blev Svend i Aarhus 1832, drog 1835 til Kjøbenhavn, hvor han tog Borgerskab 1842 og arbejdede sig op til en meget benyttet Bygningssnedker. Ogsaa i andre Retninger vandt han stor Tillid. Han var Bisidder i Kjøbenhavns Snedkerlav 1854—74 og deltog som Lavets delegerede i det store Haandværkermøde, der i Juli 1856 afholdtes i Kjøbenhavn til Støtte for den truede Lavsinstitution. Mødet var sammenkaldt af »Haandværkerforeningen i Kjøbenhavn«, for hvilken han 1856 blev Næstformand og 1869 Formand, hvad han vedblev at være til sin Død. Foreningen arbejdede under ham væsentlig for Haandværkerstiftelsen Alderstrøst (oprettet 1862), men tog dog ogsaa Del i andre Arbejder; 1876 blev han dens delegerede i Bestyrelsen for det tekniske Selskabs Skole og 1879 i Bestyrelsen for Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk. Overalt var han en støt Repræsentant for det solide og paalidelige danske Haandværk. *C. N.*

Corufia, La [lakoru'ña], Provins i det nordvestlige Spanien og den nordøstligste af det tidligere Kongerige Galicien's 4 Provinser, grænser mod Syd til Provinsen Pontevedra, fra hvilken den skilles ved Floden Ulla, mod Øst til Lugo og beskylles ellers mod Nord og Vest af Atlanterhavet;

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

den er 7,900 □ Km. og har (1887) 613,800 Indb. o: ca. 78 paa I □ Km., saaledes at den hører til Spaniens godt befolkede Provinser. Den deles i 14 Distrikter og har af Jærnbanelinier en, der gaar fra Lugo til C. (den galiciske), og en, der gaar mod Syd over Santiago til Havnen Carril paa Vestkysten. Landet er et smukt Bjærgland med mange vidt forgrenede Kæder, Kløfter, Skove og Dale med gode Græsgange; Bjærgene ere dog ikke videre høje (højeste Punkt Coba da Serpe, 833 M., mod Øst). Særlig smukke Partier findes langs den klippefulde Kyst, der er indskaaren med dybe Fjorde (*rias*), som afgive udmærkede Havne, og i hvilke der udmunder smaa Floder (de længste ere Tambre og Ulla). Klimaet er tempereret og forholdsvis køligt (Middeltemperatur ca. 15°); Nedbøren er rigelig. Jordbunden er i Dalstrøgene meget frugtbar, og Agerbrug og Kvægavl frembringe ikke alene tilstrækkelig til Provinsens eget **Forbrug,** men levere ogsaa Udførselsartikler; ogsaa Fiskeriet er en vigtig Indtægtskilde. Der er baade Mineraler, især Jærnerts, og Mineralkilder, men Bjærgværksdriften er dog ringe. Industrien er i stærk Opkomst; den giver sig især af med Nedsaltning af Fisk og Skibsbyggeri samt Fabrikation af Maskiner, Glas, Fajance, Tobak, Lædervarer, Lærred m. m. Handelen er ganske betydelig og fremmes ved de gode Havne (C. er den Provins, der har den største Kyststrækning), især Ferrol og C. Se for øvrigt under Galicien.

Hovedstaden af samme Navn, en af Spaniens betydeligste Handelsbyer og stærk Fæstning, smukt beliggende ved den østlige Bred af Ria de C. paa en Halvø, Endepunkt for den galiciske Jærnbane, har (1887) 37,300 Indb. Den deles i den øvre eller gamle By, der ligger paa den østlige Del af Halvøen og er omgiven af Mure og beskyttet af et Kastel, og den nedre By, La Pescaderia (oprindelig en Fiskerby), der er langt regelmæssigere og smukkere bygget med brede Gader (Calle-Real) og smukke Promenader. C. har 6 Kirker, deriblandt den fra 12. Aarh. stammende Santiago, men den har ellers ingen fremragende Bygninger; den er Sæde for Generalkaptajnen over Galicien, en Overdomstol og en Handelsdomstol, har et stort Bagno (et tidligere Kloster), flere Hospitaler og Kaserner, en Navigations- og en Kunstskole og flere andre Undervisningsanstalter. Den halvmaaneformede, udmærket sikre Havn, der helt er omgiven af Klipper og beskyttes af 5 Forter (deriblandt ved Indløbet San Anton og Sta. Cruz), er meget stærkt besøgt, og Omsætningen, som mest foregaar med Frankrig, England, Habana og Sydamerika foruden med de spanske Havne, er ikke ringe; Udførslen (især Kvæg, Fjerkræ, Fiskevarer, Skinker, Konserver, Glas m. m.) beløb sig 1890 i Værdi til 6,3 Mill. Pesetas, medens Værdien af Indførslen (især Korn, Brændevin, Kul, Petroleum, Bomuld, Tøjer) var $11_{,8}$ Mill. Pesetas, hvori dog ikke er medregnet den betydelige Kysthandel. Industrien beskæftiger sig med Tobak (en stor Cigarfabrik, la Palozza, beskæftiger omtr. 2,000 Arbejdersker), Glas, Bomuldsvæverier, Konserver og Skibsbyggeri. Paa Nordspidsen af Halvøen, ca. 2 Km. fra Byen, staar det mærkelige, 23 M. høje Herkulestaarn, der skal stamme fra Fønikerne og restaureredes af Trajan. S. 0. f. C. ligge Badestederne Arteijo og Caidas de Carballo med Mineralkilder paa 30—38,7°. — C. er maaske grundlagt af Fønikerne (7. Aarh. f. Chr.) og kaldtes under Romerne *Brigantium*, senere *Caronium* (La Carogna). Den uovervindelige Flaade lod Filip II samle her 1588; s. A. erobrede Englænderne under Drake og Norris C. og brændte den, hvorfor der nu næsten ingen gamle Bygninger findes; 1805 sejrede en engelsk over en fransk-spansk Flaade uden for C; Jan. 1809 tvang Marskal Soult Englænderne under Moore til at rømme Byen og indskibe sig; Moore selv faldt. Febr. 1820 blev Konstitutionen gennemført af Folket og Tropperne i C; Juli 1823 erobrede imidlertid General Bourck Højderne omkring Byen, hvorefter denmaatte overgive sig en Maaned senere. *H. W.*

Corundellit se Sprødglimmer.

Corvidae se Ravnefugle.

Corvina, det berømte Bibliotek, som den ungarske Konge Matthias Corvinus anlagde i Buda (Ofen) omtr. 1465. Den i Ungarns Historie navnkundige Hersker, der havde faaet en ypperlig Opdragelse og ikke blot var Krigshelt, lod især efter 1476, da han havde ægtet Beatriz af Aragonien, en Mængde Haandskrifter, navnlig græske og hebraiske, opkøbe i Grækenland og Italien; han anvendte henved 30,000 Dukater om Aaret derpaa. Tillige lod han foretage kostbart illuminerede Afskrifter af forskellige Værker. Det var omtrent 5,000 Manuskripter, han efterhaanden fik samlet; men da det hele væsentlig var knyttet til hans Person og ikke stod i Forbindelse med et af den ungarske Nation naaet højt Kulturtrin, gik det med denne Samling ligesom med Matthias'es Rige, som hans Dynasti ikke forstod at holde sammen paa; det spredtes ad under hans Efterfølgere, ved Gaver, ved Plyndringer og i det hele ved Vanrøgt. Da Tyrkerne indtoge Buda 1541, var C. betydelig svundet ind, og en Del af det bragtes da til Konstantinopel; disse Levninger af den berømte Samling forærede Sultan Abdul Hamid II Østerrig i 2. Halvdel af 19. Aarh. For øvrigt findes nu omtr. 400 Haandskrifter fra C. omkring i europæiske Biblioteker; med Sikkerhed ved man dog kun om 100 deraf, at de have hørt til det. (Litt.: Ludw. Fischer, »Matthias Corvinus und seine Bibliothek« [Wien 1878]). *E. G.*

Corviniello [-jæl'-], Metalarbejder, som ere prydede med indlagt Perlemor, Skildpadde, Stene eller andre Metaller, opkaldt efter Opfinderen O. von Corvin og Niello (s. d.). Man fastklæber de Stykker, der skulle indlægges, paa en Metalplade, overbørster med Grafit og udfælder et Metal galvanisk derpaa, som indhyller alle de indlagte Stykker; naar Laget er tykt nok, borttages den første Metalplade, Overfladen renses og kan yderligere prydes ved Forgyldning, Forsølvning, Gravering o. s. v. Paa denne Maade fremstilles Bordplader, Skaale, Indlæg til Møbler og Bogbind o. s. v. *F. TV.*

Corvinus, Jakob, se Raabe, W.

Corvinus, J. M., se Ravn, H. M.

Corvinus, M., 1) se Matthias C, 2) se Messala.

Corvin-Wiersbitzki, Otto Julius Bernhard von, tysk demokratisk Forfatter og Politiker, født 12. Oktbr. 1812 i Gumbinnen i Østpreussen af en gammel adelig polsk Familie, død 2. Marts 1886 i Wiesbaden. C. var 1830—35 Løjtnant, flyttede 1839 til Frankfurt a. M. og 1841 til Leipzig, hvor han

var Forstander for et kemotypisk Institut og som saadan opfandt Corviniello (s. d.). 1848 deltog han i Opstanden i Baden og forsvarede 1849 Rastadt; dømt fra Livet blev han benaadet med 6-aarigt Fængsel. Efter sin Frigivelse begav han sig til London, hvor han hengav sig til Forfattervirksomhed. Blandt hans talrige populære Skrifter mærkes: »Historische Denkmale des Fanatismus in der römisch-katholischen Kirche« [1855], »Illustrierte Weltgeschichte« [sammen med Held, 1854—51; norsk Overs. ved P. A. Munch [Chra. 1849-53]. »Geschichte der Aurora vom Königsmark« [1847], »Erinnerungen aus meinem Leben« [1861], »Aus dem Zellengefängniss, Briefe über die Zeit von 1848—56« [1884]. 1861 var han Korrespondent i Nordamerika for »Augsburger allgemeine Zeitung«, 1870—71 i Frankrig for »Neue freie Presse«. *S. B. T.*

Corvisart des Marest [kårvizardæmaræ'], Jean Nicolas, fransk Læge, født 15. Febr. 1755, død 18. Septbr. 1821. C. var først Læge ved den i Paris 1794 oprettede medicinske Klinik, men opgav senere denne Stilling og blev 1807 Napoleon's Livlæge og senere Chef for det franske Medicinalvæsen. Han var en af Grundlæggerne af den nyere patologiske Anatomi, især med Hensyn til Hjertets Sygdomme (»Essai sur les maladies et les lésions organiques du coeur et des gros vaisseaux« [Paris 1806, 3. Udg. 1818]). Størst Betydning fik han ved at gøre Perkussionen ved Brystundersøgelser almindelig bekendt. Hans Opmærksomhed blev henledet paa denne Auenbrugger's Opdagelse, og han underkastede den derfor et omhyggeligt Studium i 20 Aar, hvorefter han 1808 udgav Auenbrugger's Skrift *Inventum novum* med fransk Oversættelse og mange Tilføjelser under Titel: »Nouvelle méthode pour reconnaître les maladies internes de la poitrine . . . par Auenbrugger« [Paris 1808]. *G.N.*

Corvus (lat.), en Ravn; astron. se Ravnen.

Corydalin, $C_{18}H_{19}NO_4$, er et Alkaloid, der findes i Rødderne af forskellige *Corydalis*-Arter og danner farveløse Prismer, der ere opløselige i Æter og Kloroform, tungtopløselige i Alkohol, uopløselige i Vand. C. smager bittert og reagerer alkalisk; det smelter ved 130° og danner Salte, der krystallisere let. *O. C.*

Corydalis se Lærkespore.

Corylaceae se Hasselfamilien.

Corylus se Hassel.

Coryne, Slægt af nøgne Hydroidpolypper, der optræde som rigt grenede Buske, hvis sidste Grene, Enkeltindividerne, ende i en lang, kølleformet Del, som er besat med korte, spredte eller i utydelige Kredse ordnede, i Spidsen kugleformet opsvulmede Tentakler, og som ligeledes bærer Kønskapslerne. Slægten *Syncoryne* afviger kun fra C. ved at frembringe Meduser (se Sarsia). En enkelt Art, *C. pusilla*, er funden i det nordlige Kattegat. *M. L.*

Corynephorus se Sandskæg.

Corypha L., Palmeslægt (Dværgpalmegruppen), høje Træer med ringformede Bladar og en stor Krone af regelmæssig indskaarne og viftedannede Blade, hvis Stilke ere tornede. Blomsterstanden er en kæmpemæssig og stærkt forgrenet Kolbe, som paa Aksen og Grenene bærer talrige ufuldstændige Skeder; da Kolben er endestillet, dør *C.* bort kort efter Blomstringen, som altsaa kun foregaar een Gang i dens Liv. Blomsterne ere tve-

Corypha umbraculifera (blomstrende).

kønnede, hvide eller grønne og stærkt duftende; Bærrene kugleformede, enfrøede og saftløse. 6 nærbeslægtede Arter i det tropiske Asien fra Bengalen og Ceylon til Sundaøerne. Af alle anvendes de kolossale Blade til Fletværk, og Marven bruges som Sago, der dog skal være af daarlig Kvalitet. Paa Ceylon og Malabarkysten vokser *C. umbraculifera* L. (se Fig.); den bliver over 20 M. høj og har 2 M. lange og armtykke Bladstilke, medens Bladene ere over 1 M. lange og 4 M. brede. Bladene benyttes som Solskærme, og paa saadanne ere Singhalesernes hellige Skrifter nedskrevne. Ogsaa andre Dele af Planten spille en Rolle i de indfødtes Liv, Medicinen og Husholdningen. *A. M.*

Coryphaena se Delfin.

Corythaix se Turako.

Coryza se Snue.

Cosa se Algebra.

Cosa, i Oldtiden By i Etrurien, laa tæt ved Havet paa Forbjærget Argentarius'es Landtange og havde en god Havn (*Portus Herculis*, nu Porto d'Ercole). Efter Tarquinii's Fald indtraadte C. i dens Plads mellem Etrurien's 12 Stæder; 275 f. Chr. blev den romersk Koloni. Nu i Ruiner. *K. K.*

Cosalit(Blybismutit), et blygraat, metallisk Mineral af rombisk Krystalform og sammensat af Bly, Vismut og Svovl ($Pb_2Bi_2S_5$), ofte indeholder det ogsaa noget Sølv. C. forekommer i Sølvminer i Mejiko, bl. a. ved Cosala, fremdeles ved Rezbanya i Ungarn, Nordmarken i Sverige o. a. St. — Varieteten fraNordmarken har man kaldt Bjelkit. *N. V. U.*

Coscile [koši'le] (hos de gamle *Sybaris*), Flod i den italienske Provins Cosenza, udspringer paa Skraaningen af Monte Polino og falder i Crati, kort før dennes Udløb i Bugten ved Tarent.

Cos Destournel se Bordeauxvine.

Cosēcans se Trigonometri.

Coseguīna, Vulkan i Mellemamerika, hæver sig til en Højde af 1,170 M. ved Fonsecabugten og er navnlig bleven bekendt ved sit vældige Udbrud 1835.

Cosel (Cossel), Anna Konstanze, Grevinde af, August II's Elskerinde, født 17. Oktbr. 1680 i Holsten som Datter af den danske Oberst Joachim v. Brockdorff, død 31. Marts 1765, blev 1699 gift med den sachsiske Minister Adolf Magnus v. Hoymb, men lod sig 1705 skille fra ham, efter at August II var bleven forelsket i hende. Som Rigsgrevinde af C. forstod hun ved sin Skønhed og Aand i næsten 9 Aar at fængsle Kongen, som erkendte hende for sin retmæssige Hustru og byggede hende et Palæ, som endnu bærer hendes Navn. Ved sin Herskesyge og Pengebegærlighed skabte hun sig mange Fjender, og da hun 1713 rejste efter Kongen til Varszava, blev hun standset paa Vejen og ført til Pillnitz. Da hendes Forsøg paa at genvinde Kongens Gunst mislykkedes, flygtede hun 1715 til Berlin, og da hun ikke vilde udlevere de hemmelige Dokumenter, i hvilke August havde anerkendt hende som sin legitime Gemalinde, androg han paa hendes Fængsling. Hun blev derpaa 1716 ført til Slottet i Nossen og derfra til Fæstningen Stolpen, hvor hun sad indesluttet til sin Død. Af hendes 4 Børn, som ophøjedes i polsk Grevestand, blev Friedrich August, Greve af C. (1710—70), polsk og sachsisk General; med hans Efterkommere uddøde Slægten i Mandslinien (1789). (Litt.: Wilsdorf, »Gräfinn C.« [Dresden 1892]). *S. S. T.*

Coseley [ko'uzeli], By i Mellemengland, Staffordshire, nær ved Wolverhampton, har vigtige Uldvæverier og (1891) 21,900 Indb.

Cosenz, Enrico, italiensk General, er født 1812 i Gaeta. Han var oprindelig Artillerioffícer i den neapolitanske Hær, hørte til de Officerer, der nægtede at adlyde Ferdinand II, og fulgte 1848 General Pepe til Venezia, hvor han paa en ganske udmærket Maade deltog i Forsvaret til Venezia's Fald 1849. Han organiserede 1859 2 Bataillioner Alpejægere i Cuneo og indtraadte som Major i Garibaldi's Korps. Det paafølgende Aar deltog han som Fører for 3. frivillige Korps i Garibaldi's Ekspedition til Sicilien. Efter Overgangen til Fastlandet slog han sammen med Bixio 2 neapolitanske Brigader ved Piale, og Garibaldi overdrog ham senere Posten som Krigsminister. 1861 indtraadte C. i den italienske Hær som Generalløjtnant, var i lang Tid Divisionschef og senere Chef for 1. Armékorps i Torino. 1866 kommanderede han ved Custozza en Brigade, som dog ikke blev anvendt. 1881 udnævntes han til Chef for Generalstaben. C., der 1860 var bleven Medlem af Deputeretkamret, hvor han stadig udmærkede sig ved sine store militære Kundskaber, blev 1872 Medlem af Senatet. Han betragtes som en af Italiens mest fremragende Officerer. *B. P. B.*

Cosénza, Provins i Syditalien, hed indtil 1871 Calabria citeriore, begrænses mod Nord af Provinsen Potenza, mod Syd af Catanzaro, mod Øst af den tarentinske Bugt og mod Vest af det toskanske Hav. 7,358 □ Km. med (1881) 451,200 Indb. Provinsen opfyldes af Sydskraaningerne af de neapolitanske Apenniner med Mt. Polino (2,248 M.), af de kalabriske Apenniners krystallinske Kæde med Mt. Cocuzzo (1,540 M.), samt af den nordlige Del af Granitgruppen Sila; den mellem disse Bjærgstrøg liggende Strækning indtages af Crati's sumpede og paa Grund af Malaria ubeboede Dal. C. er vel vandet og gennemstrømmes af Crati med Coscile, Savuto, Esaro, Trionto o. a. Derimod har Kysten ingen gode Havne, kun to taalelige Rede, Rossano ved den tarentinske Bugt og Paola ved det toskanske Hav. Bjærgskraaningerne ere frugtbare og frembringe Hvede, Ris, Hamp og Safran, men især Olie, Vin og Sydfrugter, der udføres i Mængde tillige med Salamipølser, Silke og Skibstømmer. Man avler ogsaa smukke, stærke Heste, holder store Faareflokke og tilbereder fortrinlig Ost. Silabjærgene indeholde Sølv, Bly, Tin, Alabast og Stensalt. Industrien indskrænker sig til lidt Vævning af Silke-, Flonel- og Bomuldstøjer, samt Tjærekogeri og Savmølledrift. C. deles i fire Kredse: Cosenza, Castrovillari, Rossano og Paola. — Hovedstaden C. ligger 18 Km. fra det toskanske Hav i en usund, men frugtbar Dal ved Foden af Sila og ved det øvre Løb af Crati, som her optager den lille Bussento. (1891) 20,000 Indb. C. er Sædet for Provinsens Myndigheder og en Erkebiskop; den har et gammelt storslaaet Kastel og en smuk Domkirke. Byen driver en Del Industri i Fajance, Jærn og Staalvarer samt Handel med Silke. — C. hed under Romerne *Consentia.* Ved dens Belejring døde Alarik 410; den blev forfærdelig hjemsøgt af Jordskælvene 1638 og 1783 og atter 1854 og 1870. *C. A.*

Cosi fan tutte (ital.), »saaledes gøre alle (Kvinder)«, Titel paa en Opera af Mozart (Tekst

af Daponte) og derfra gaact over til at anvendes i som Benævnelse for Algebraen. De, der havde lagt sig efter Algebra, kaldtes Cossister. *Chr. C.*

som Ordsprog.

Cosĭmo, italiensk Maler, se Piero di C.

Cosimo de Medici se Medici.

Cosĭni, Silvio, da Fiesole, italiensk Billedhugger, se Fiesole, S.

Cosinus se Trigonometri.

Cosmarĭum se Alger, **I.** Bd., S. 514.

Cosmāterne, en romersk Kunstner- og Stenhuggerslægt, Marmorarius Cosmas med Familie, som gennem talrige Medlemmer, Lorenzo, Jacopo, Cosma, Luca, Giovanni og Deodoto, virkede i Rom og Omegn lige fra 2. Halvdel af 12. indtil Beg. af 14. Aarh. og ved en ejendommelig dekorativ, »cosmatisk«, Kunst øvede en dominerende Indflydelse paa Kunstforholdene i Rom. De vare megetalsidige Kunstnere, Bygmestere, Billedhuggere, Musivkunstnere og Malere, der dog særlig lagde Vægtenpaa Mosaikmaleriet og ved smagfuld Sammenføjning af brogede Marmorstykker og andre kostbare Stenarter (som de romerske Bygnings værker gave rigeligt Materiale til) udfoldede en sirlig, dekorativ Kunst til Udsmykning af Korskranker, Tabernakler, Amboner, Gravmæler, Lysesøjler o. desl., Værker, der slutte sig til Gotikken og i høj Grad fremtræde som malerisk, farverig Kunst, i hvilken den plastiske Ornamentik kun spiller en underordnet Rolle. Hos de senere C. faar Figurplastikken, smagfuldt sammenarbejdet med Arkitektur og Mosaikarbejder, mere Raaderum. Saaledes i de smukke Gravmæler, der skyldes Giovanni, som har udført Monumenterne over Biskop Durante i Santa Maria sopra Minerva i Rom (1296), over Kardinal Gonsalvo i S. Maria Maggiore (1299) og Stefano de' Surdi i Santa Balbina, ligeledes i Rom. Foruden i denne By, hvis Kirker de have forsynet med en stor Mængde Kunstgenstande, have de særlig arbejdet i Subiaco, Civitå Castellana og Anagni. Til de berømteste Værker høre: Facaden (Portikus) til Domkirken i Civitå Castellana, udført af Jacopo og Lorenzo, Arbejderne (Mosaikgulvet etc.) i Domkirken i Anagni (1227—41) og den dekorative Udsmykning af Kapellet Sancta Sanctorum i Rom. Et Hovedværk af cosmatisk Kunst, det smukke Mosaikarbejde i Santa Maria in Trastevere i Rom, tilskriver Vasari Cavallini, der gik i C.'s Spor. Deres Kunst, der har sin Styrke i udmærket Teknik og i Dekorationens Finhed, men staar lidt tør og stivnet i Sammenligning med det friere Opsving Nord paa i Italien (Firenze og Pisa), har sin Blomstringstid under Bonifacius VIII; med Pavernes »babyloniske Landflygtighed« sygnede den hen. *A. Hk.*

Cosmetĭca d. s. s. kosmetiske Midler (s. d.).

Cosne [ko!n], Condate, By i Mellemfrankrig, Dep. Nièvre, Hovedstad i Arrondissementet C., ved Loire's højre Bred, har (1891) 7,300 (med Kommune 8,700) Indb., to smukke Broer, flere gamle Kirker og betydelige Etablissementer for Tilvirkning af Ankre og Kabler til Marinen, anselig Kniv-, Søm- og Filefabrikation, Uldspinderier, Lervarefabrikker, Handel med Vin, Korn, Tømmer, Uld o. s. v. *H. W.*

CospéttO (ital.), Ansigt; *c. di Bacco,* for Pokker o. l.

COSS. Regel C. — det italienske *Regola de la cosa* (se Algebra) brugtes længe i Tyskland

Cossa, Francesco (del), italiensk Maler, født i Ferrara ca. 1438, død ca. 1480. Han er en af Hovedrepræsentanterne for den ældre ferraresiske Skole; 1456 virkede han som sin Fader Maleren Cristofano's Medhjælper i sin Fødeby, i øvrigt sluttede han sig i sin Kunst til Cosimo Tura og var under tydelig Paavirkning fra Piero della Francesca. I Ferrara skabte han el betydeligt og interessant Værk, idet der blev overdraget ham en Andel i Freskerne i Palazzo Schifanoja, som i mytologiske og allegoriske Fremstillinger skildre Hertug Borso af Este's Liv; han malede her »Maanederne Marts, April og Maj« med gode Portrætter og rige Kostumer, som give et godt Indblik i det ferraresiske Hofliv. 1470 bosatte C. sig i Bologna. Her malede han en »Tronende Madonna« (1472) i Kirken Madonna del Baracano; i Temperabilledet »Tronende Madonna med den hellige Petronius og Evangelisten Johannes«, som han udførte 20 Aar efter (nu i Bologna's Pinakotek), fik han atter Lejlighed til at levere udmærket individualiserede og natursande Typer. I Dresdens Galeri ses hans »Maria's Bebudelse«, i Berlins Museum »En ung Vingaardspige«. *A. Hk.*

Cossa, Luigi, italiensk Nationaløkonom, er født 27. Maj 1831 i Milano og er siden 1858 Professor i Pavia. C. er maaske Samtidens mest berømte italienske Nationaløkonom; de fleste yngre af hans Fagfæller i Italien have siddet under hans Kateder, og uden for sit Land er han kendt som faa. Selv udmærker C. sig ved et ganske usædvanlig udstrakt Kendskab til alle Landes økonomiske Litteratur i Fortid og Nutid. Hans mest omfangsrige Værk er: »Introduzione allo Studio dell' Economia politica« [3. stærkt forøgede Udg. 1892; engelsk Udg. ved L. Dyer, 1893], der er et helt Kompendium i Nationaløkonomiens Historie og Bibliografi. Mest læst ere hans yderst knappe og prægnante, men samtidig klart affattede og praktisk brugbare, systematiske smaa Haandbøger: »Primi Elementi di Economia Politica«, hvoraf Bd. I, »Economia Sociale«, er naaet til 10. Udg. [Marts 1895; oversat til adskillige europæiske Sprog samt Japanesisk], Bd. III, »Scienza delle Finanze«, til 6. Udg. [1893, overs. bl. a. til Svensk af Prof. Th. Rabenius, 1882], men hvoraf Bd. II, »Politica Economica«, først vil se Lyset i Løbet af 1896. — C.'s Søn Emilio, født 29. Decbr. 1863, fortsætter i Faderens Fodspor og har allerede et anset Navn som Nationaløkonom, navnlig ved sine »Primi Elementi d'economia agraria« [1888] og »I fenomeni delle finanze publiche« [1892]. (Litt.: Schullern-Schrattenhofen, »Die theoretische Nationalökonomie Italiens in neuester Zeit«). *K. V. H.*

Cossa, Pietro, italiensk dramatisk Digter, født i Rom 29. Jan. 1834, død i Livorno 30. Aug. 1881. Han levede som Lærer ved en Realskole i Rom og var ved sin Død ligefrem fattig, uagtet nogle af de Tragedier, som han frembragte Slag i Slag, gjorde stormende Lykke. C.'s Skuespil udmærke sig ved kraftig Patos, god historisk Kolorit og dygtig Karaktertegning, men lide af Mangler i Bygningen. Han vælger mest Emner af Oldtidshistorien, især med interessante, blandede Karakterer som Hovedfigurer: »Mario cd i Cimbri«, »Cleopatra«, »Giuliano l'Apostata«, »Messalina«, »Nerone«; navn-

lig det sidste Drama vakte begejstret Bifald. Skikkelser af lignende Art fra Historiens senere Perioder har han behandlet i »Cola di Rienzi«, »I Borgia«, »Monaldeschi«, »Puschin« og »Beethoven«. Hans »Teatro poetico« udkom i Torino 1887 og oftere [8 Bd.]. (Litt.: Trevisani, *P. C.* [Rom 1885]). *E. G.*

Cossait er en tæt Varietet af Natronglimmer (se Glimmer).

Cossé se Brissac.

Cossus, Sommerfugleslægt af Spindernes Familie uden Biøjnc og uden Snabel med korte, børstedannede Antenner, indbefattende store, uanselig farvede, som oftest graa Sommerfugle, hvis Larver bore i forskellige Skovtræers Ved: Lind, Ahorn, Birk, Pil o. a. Særlig en Art, *Cossus ligniperda* (Pileboreren), hvis røde, ofte flere Cm. lange Larve man hyppig træffer krybende paa Vejen i Pilealleer, har en ikke ringe Betydning. Den angriber nemlig ofte i stort Antal Pile og Popler og gennemborer disses Ved med brede Gange, der gaa paa langs gennem Stammen fra Roden op til Mandshøjde. Larven overvinirer to Gange, og Forpupningen finder Sted i Maj, ofte i Jorden nær Roden. En nærstaaende Art er *C. (Zeuzera)aesculi,* der i Mellemeuropa har en ikke ringe forstlig Betydning, men er meget sjælden i Danmark. Larven er gul med alle de hornagtige Partier af Legemet sorte. — Det var over Pilelarven, at Franskmanden Lyonet skrev sin store anatomiske Monografi, et af de fortræffeligste insektanatomiske Arbejder, der er fremkommet. *C. W.-L.*

Cosswa, M., se Anckarsvard.

Cossyrit se Hornblendegruppens Mineraler.

Costa (lat.) d. s. s. Ribben.

Costa, Isaak da, berømt hollandsk Digter, født 1798 i Amsterdam som Søn af en velhavende portugisisk, jødisk Købmandsfamilie, død 28. Apr. 1860. Han blev i en ung Alder sendt til Leyden for at studere Jura og fik her Digteren Willem Bilderdijk til Lærer i Romerretten. Han traadte snart i et dobbelt Discipelforhold til sin Lærer, der blev afgørende for hans Fremtid. Bilderdijk's konservative politiske og religiøse Anskuelser vandt snart i ham en begejstret Tilhænger og Herold. Efter at han 1821 havde erhvervet den filosofiske Doktorgrad, gik han 1822 over til Kristendommen og fremtraadte 1823 for Offentligheden med et Skrift: »Bezwaren tegen den geest der eeuw« (»Besværing over Aarhundredets Aand«). Allerede tidligere havde han dog vakt Opmærksomhed ved sine udgivne Digte, og da Bilderdijk døde 1831, blev han almindelig anset som hans Arvtager. I Virkeligheden havde han mere poetisk Gnist i sig end sin Lærer; hans varme østerlandske Temperament meddelte hans Digtning en Glød og Inderlighed, der var Bilderdijk fremmed; det tunge hollandske Sprog fik i hans Mund en patetisk Klang, det ikke før havde kendt; men med Rette bemærkede Busken Huet om ham, at hans Lyre kun havde een Streng; thi han behandler indtil Monotoni de samme religiøs-teologiske Emner. Til sidst opslugte hans ortodoks-reformerte Anskuelser ham i en saadan Grad, at han vendte sig fra Digtekunsten til Teologien, idet han snart som Foredragsholder, snart ved Skrifter virkede for sine Opfattelser. Efter en langvarig Tavshed vendte han sig dog til Poesien igen og udsendte bl. a. Digtet »Hagar« [1847], »Politieke Poëzie«, der i Virkeligheden er en Fortsættelse af hans Foredrag og Prædikener, kun i poetisk Form. lians Svanesang var dog el Digt af historisk og heroisk Karakter: »De slag bij Nieupoort« [1859], et Digt, der i sin Art regnes til det bedste i den ældre hollandske Poesi. C. beklædte aldrig noget Statsembede, men levede udelukkende for Kunst og Litteratur. Hans Skrifter ere gentagne Gange oplagte. De digteriske Arbejder udkom samlede i 3 Bd. i Haarlem [1861—62]. (Litt.: Biografi af J. ten Brink i »Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren« [Amsterdam 1888]). *A. I.*

Costa, Lorenzo, italiensk Maler, født i Ferrara 1460, død i Mantova 1535. Han lærte Kunst i sin Fødeby, under Malerne Cosimo Tara og Ercole Roberti, blev 1483 af Giovanni Bentivoglio II kaldet til Bologna for at udsmykke hans Palads og blev knyttet nøje til Francia; de to Venner oprettede i Fællesskab en Kunstskole i Bologna, arbejdede Side om Side (saaledes paa Freskerne i Santa Cecilia, hvor C. bl. a. udførte »Den hellige Cecilia uddeler Almisse«) og stode i et kunstnerisk Vekselvirkningsforhold, der dog efterhaanden udviklede sig til en overvejende Indflydelse fra Francia's mere overlegne Personlighed. Da Bentivoglierne 1506 fordreves fra Bologna, flyttede C. til Mantova for at fuldende de dekorative Arbejder i Paladset ved S. Sebastiano, som Mantegna, der just var død (1506), havde paabegyndt. Medens disse C.'s Værker senere ere gaaede til Grunde, har man endnu bevaret en Prøve paa C.'s Kunst under Mantova-Opholdet i »Isabella af Este, Hertuginden af Mantova's Hof« [Louvre i Paris]. De fleste af C.'s bevarede Værker skrive sig fra hans Virken i Bologna og findes ogsaa endnu i denne By. Hans Billeder, der tilhøre Ferrara- og Bolognaskolen, udmærke sig ved varm, kraftig og harmonisk Kolorit; hans djærve Naturel og Sans for Virkelighedsskildring træder, naturligt nok, frem med størst Held i Portrættet, som han ofte indføjer, som et Stykke levende, udmærket iagttaget, Virkelighed, i sine kirkelige Malerier, saaledes i Madonnabilledet med Bentivoglio's Familie (Giovanni Bentivoglio, hans Hustru Ginevra Sforza m. fl.) i S. Giacomo Maggiore i Bologna [1488]. I Bologna ses endvidere dygtige Arbejder i S. Petronio (det smukke »Madonna med d. hell. Jeronimus, Sebastian etc.« [1492] m. m.), i S. Giovanni in Monte (»Tronende Madonna med d. hell. Augustinus, Evangelisten Johannes etc«) m. fl. St. Hans Værker ere sjældne uden for Italien, findes i Louvre, Londons National Gallery, Berlins Museum (»Christi Fremstilling i Templet« m. m.) og enkelte a. St. Til ham sluttede en talrig Elevkreds sig, Malere som Garofalo, Dossi'erne m. fl. *A. Hk.*

Costa, Michele, italiensk Orkesterdirigent, født 4. Febr. 1810 i Napoli, død 29. Apr. 1884 i Brighton, gjorde sig tidlig bemærket som Operakomponist. Til hans Liv og Opholdssteder før 1829 haves ikke ganske sikker Kundskab; men i dette Aar kom han til England for ved Musikfesten i Birmingham at lede Opførelsen af en stor Komposition af sin Lærer Zingarelli (s. d.); hermed indledede C. en Virksomhed som Orkesterdirigent, der efterhaanden skaffede ham et anset Navn i England, hvor han blev naturaliseret og forblev til sin Død. Ca. 1835

Artikler, der savnes under C, maa søges under ***K.***

blev C. Dirigent ved Théâtre Italien i London og lod her nogle Operaer opføre uden dog at have særligt Held dermed. Senere gik C. over til det af Sangeren Persiani grundede Teater i Covent-Garden, og hans Ry som Dirigent øgedes her yderligere, saaledes at han 1846 blev Leder af det »filharmoniske Selskab«, 1848 af *Sacred Harmonic Society* og 1849 af Birmingham-Musikfester. Som Orkesterdirigent, Lærer i Musik ved Hoffet i London og Leder af det musikalske Liv i denne Bys fornemme Kredse havde C. større Betydning end som Komponist af nogle Operaer, Oratorier og Kantater. *W. B.*

Costa, Paolo, født 13. Juni 1771 i Ravenna, død 21. Decbr. 1836. Han var efterhaanden Lærer i Treviso, i Bologna og paa Korfu. C. har navnlig gjort sig fortjent ved en god Kommentar til Dante's »Divina Commedia«, der ofte er udgiven [tidligst i Bologna 1819] og ligger til Grund for de senere af Brunone Bianchi og Fraticelli. 1819—28 foretog han — med Orioli og Cardinali — en Revision af Crusca-Akademiets Ordbog. At han skrev en smuk italiensk Prosa, lagde han for Dagen i en Række kritisk-æstetiske, belletristiske og filosofiske Skrifter samt i Oversættelser af oldgræske Digte og af Schiller's »Don Carlos«. Udgaver af C.'s Værker ere udkomne i Bologna 1825 og i Firenze 1829—30 [2 Bd.] og 1839 [4 Bd.]. Hans Levned er skildret af Mordani [Forlì 1840]. *E. G.*

Costa Alvarénga, Pedro Francisco, portugisisk Læge, født 1826 i Brasilien, død 14. Juli 1883, studerede Medicin i Bruxelles, tog Eksamen i Coimbra og nedsatte sig derefter i Lissabon. Han gjorde sig bekendt ved sine Arbejder over Kolera og gul Feber, som han fik Lejlighed til at studere under de store Epidemier i Lissabon 1856 og 1857. Desuden har han skrevet dygtige Afhandlinger, særlig over Hjertet og dets Sygdomme. Han testamenterede betydelige Midler til talrige Universiteter og lignende Anstalter i forskellige Lande. *G. N.*

Costa Cabrål, Antonio Bernardo da, portugisisk Statsmand, født 9. Maj 1803, død 1. Septbr. 1889, blev af Dom Pedro omtr. 1832 udnævnt til Prokurør ved Domstolen i Oporto og senere Dommer i Lissabon. Han valgtes 1835 til Deputeretkamret og var først yderlig liberal, men sluttede sig snart til Hoffets Parti og blev 1838 Præfekt i Lissabon og Novbr. 1839 for en kort Tid Justitsminister. I Sommeren 1841 blev han paa ny Minister og fremkaldte Jan. 1842 en Opstand i Oporto for at udvirke Genoptagelsen af Forfatningen af 1826 i Stedet for den mere frisindede af 1822, som i nogle Aar havde været i Kraft. Da Planen lykkedes, blev han til Løn Greve af Thomar og var Sjælen i Regeringen, skønt han først 1844 af Navn blev Førsteminister. Han styrede med stor Vilkaarlighed, ophævede næsten alle politiske Friheder, men paalagde haarde Skatter for at afhjælpe Finansnøden; dog søgte han ogsaa at fremme Agerbrug og Industri. Maj 1846 blev han styrtet ved en Opstand og nødt til at flygte til Spanien; men allerede ved Valgene 1847 fik han paa ny Overtaget, idet han dog klogelig nøjedes med Posten som Afsending i Madrid og lod sine Venner styre hjemme. Juni 1849 blev han paa ny Førsteminister, genoptog sit tidligere Regeringssystem og vakte snart stærk Uvilje mod sig. Apr. 1851 styrtedes han ved en ny Opstand og svigtedes endog af sin egen Broder, Justitsminister José Silva da Cabral. Han maatte flygte til England indtil Febr. 1852 og kom ikke senere til at spille nogen politisk Rolle. 1859—61 var han Afsending i Brasilien og siden 1862 Formand for den øverste Forvaltningsdomstol. 1878 ophøjedes han til Markis af Thomar. *E. E.*

Costa e Silva, José Maria da, portugisisk Forfatter, født i Lissabon 15. Aug. 1788, død 25. Apr. 1854. Af Uafhængighedsfølelse vilde han i sine tidligere Aar intet Embede søge; men efter at have forfattet nogle uheldige Ungdomspoesier levede han, tarveligt nok, af at oversætte og bearbejde Teaterstykker, idet han ogsaa skrev nogle saadanne, navnlig en hel Del »elogios dramaticos« o: allegoriske Festspil. I hans ældre Alder skaffede hans Venner ham en lille Stilling (under Hovedstadens Kommunalbestyrelse), hvilken han passede saa som saa; ved sin Død var han omtrent fattig. For øvrigt roses han som brav og uegennyttig samt flittig i sine Studier. En Frugt af disse var hans Hovedværk, »Ensaio biographico-critico sobre os melhores poetas portuguezes« [10 Bd., Lissabon 1850—56], et omfattende litterærhistorisk Arbejde, der fortjener Ros. *E. G.*

Costánzo, Angelo di, italiensk Forfatter, født 1507 i Napoli, død 1591. Han var Medlem af det af Pontanus stiftede neapolitanske Akademi og Ven af den berømte Digter Jacopo Sannazaro, der fik ham overdraget det Hverv at skrive Napoli's Historie. 1572 udgav han Begyndelsen af sit Værk; men da han var falden i Unaade hos Vicekongen, maatte han gaa i Landflygtighed, og først 1582 udkom hans »Istorie del regno di Napoli« i Aquila (senere flere Gange oplagt). Mere bekendt end som Historiker blev C. imidlertid som Digter, skønt han ikke er synderlig mere end en maniereret Efterligner af Petrarca; Arkadernes Akademi (s. d., S. 371) kastede i den Grad sin Kærlighed paa ham, at det opstillede hans Sonetter som Mønstre for al Poesi og lod dem oplæse og kommentere ved Møderne. Af hans »Rime« har man Udgaver fra 1709 [Bologna], 1723 [Padova], 1728 [smst.] og oftere. *E. G.*

Costa Rica, »den rige Kyst«, er den sydligste af de fem mellemamerikanske Republikker og ligger mellem 8^0—11^0 16′ n. Br. og 82^0 40′—86^0 54′ v. L. f. Grw., med Hovedretning fra Sydøst—Nordvest, dannende sammen med Panamatangen Forbindelsen mellem Nord- og Sydamerika. 54,070 □ Km. med (1892) 243,200 Indb. Den begrænses af det caribiske Hav og det store Ocean, samt mod Sydøst af den sydamerikanske Republik Columbia (Dep. Panama) og mod Nordvest af Republikken Nicaragua, fra hvilken den skilles ved Nicaraguasøen og dennes Afløb til Cariberhavet, San Juan. Medens Nordkysten er temmelig jævn, er Sydkysten ud mod det store Ocean meget indskaaren af flere betydelige Bugter, saasom den smukke Golfo dulce og Golf de Nicoya. Paa denne Side træffer man ogsaa et bredere Kystland, hvorfra Terrainet hæver sig ind mod et centralt Højland, der falder stejlere af mod det caribiske Hav, kun efterladende et smalt, til Dels sumpet Kystland. Højlandet, der udgør en Del af det store vestamerikanske Bjærgsystem, Cordillererne, bestaar af to Kæder, som gennemstryge Landet fra Sydøst—Nordvest og indeslutte en Højslette, som dog deles i flere Afsnit ved talrige Tværkæder. Medens Højsletten holder sig paa en gennemsnitlig Højde

af 1,000—2,000 M., hæve Randbjærgene, der hyppig ere vulkanske, sig til ikke ubetydelige Højder, saaledes Poas (2,711 M.), Pico blanco (2,942 M.), Turialba (3,460 M.) og den berømte Vulkan Irazu (3,500 M.) ikke langt fra Hovedstaden. Længst mod Nordvest langs Sydranden af Nicaraguasøen ligger en Række enkeltstaaende Vulkaner, dog af lavere Højde, Tenorio (1,436 M.), Miravalles, Rincon de la vieja og Orosi (1,616 M.). Snegrænsen naas ikke af noget Punkt i C. R. — Med Undtagelse af den nordlige Grænseflod San Juan, med dens Bifloder San Carlos og Sarapiqui (Sucio), ere ingen af Floderne sejlbare, selv Rio Frio til Nicaraguasøen og Rio Grande til det store Ocean ere kun Smaafloder uden Betydning for Samkvemmet. De øvrige blive paa Grund af Højlandets centrale Beliggenhed kun ubetydelige Kystfloder, der i Regntiden fremtræde som rivende Vildbække og i Tørtiden ere meget vandfattige.

Klima. C. R. ligger imellem Vendekredsene, og Klimaet er ogsaa fuldstændig tropisk. Karakteristisk er den ringe Forskel paa Temperaturen Aaret rundt, saaledes har Hovedstaden San José (1,145 M. o. H.), med en Middeltemperatur af $20,_8^0$, i den koldeste Maaned (December) $20,_1^0$ og i den varmeste (April) $22,_2^0$. De lavere liggende Kystegne ere noget varmere og gennemgaaende lidt køligere paa Nordsiden end paa Sydsiden. Medens saaledes Forskellen i Temperaturen ikke er tilstrækkelig til at karakterisere Aarstiderne, træde disse skarpere ud fra hverandre ved en Betragtning af Regnforholdene. Paa Nordsiden er den herskende Vind Nordostpassaten, der giver rigeligt Nedslag omtrent til alle Aarets Tider med kun en kort Tørkeperiode i Marts, da Calmerne rykke op og afbryde Passaten. Paa Stillehavssiden fremtræder Passaten derimod som en tør Vind, og under dens Regimente fra November til Marts har Sydsiden sin Tørtid; men fra April til September hersker her Sydvestmonsunen med sin ægte tropiske Sommerregn, ofte ledsaget af stærke Uvejr. I Slutningen af Juni, altsaa naar Solen staar længst mod Nord, indtræder en kort Standsning i Regnen, den saakaldte *Veranillo de San Juan* (den lille Tørtid) i Modsætning til *Verano*'en(den store Tørtid). I de varme Kystegne, *tierra caliente*, navnlig i de sumpede Lavninger mod Nord, er Klimaet ofte meget usundt; de indre Højsletter, *tierra tempiada*, kunne derimod glæde sig ved et overordentlig behageligt og sundt Klima.

Plante- og Dyreverden. Paa Atlanterhavssiden, hvor en egentlig Tørtid saaledes mangler, hersker den tropiske Flora i hele sin Fylde, og næsten uigennemtrængelige Skove bedække Bjærgskraaningerne, Hjemstedet for de vilde Indianerstammer. Disse Skove indeholde en Rigdom af Luksus- og Farvetræer, kostbare Gummiarter, Vanille, Sassaparilla etc. Den solrige Sydvestside med sin lange Tørtid fra November til Marts, under hvilken Vegetationen til Dels fortørrer og gulnes, og mange Træer og Buske staa uden Blade, har mere Præg af en parkagtig Savanne, afbrudt af mindre Skovpartier, »Katingaskove«, der ogsaa forekomme paa Højsletten. — Dyreverdenen er især rig paa Pattedyr og Fugle; af de første mærkes Tapiren, Jaguaren, Kuguaren, talrige Arter af Aber, Vortesvinet, Hjorte, Bældyret o. a.; af Fugle: Papegøjer, Peberfugle, Hokkohøns, Skehejrer, Turtelduer og i Højlandet tillige Aadselgribbe, Falke, Spætter, Vagtler, Regnspover o. m. a. Slanger, ogsaa giftige, findes i stor Mængde, ligeledes Insekter i overvældende Masser.

Befolkningen bestaar væsentligst af Spaniere, samt civiliserede Efterkommere af den oprindelige Indianerbefolkning, der forekomme i et Antal af ca. 5,000, medens de uciviliserede Indianerstammer i Skovene paa Østsiden kun tælle ca. 2,500. I de senere Aar er der indvandret en Del fremmede, navnlig Tyskere og Englændere, ja endogsaa Kinesere. Antallet af Negre beløber sig til ca. 1,200. Sproget er spansk og Statsreligionen den romerskkatolske, men andre Bekendelser tolereres. I Hovedstaden San José residerer en katolsk Biskop under Ærkebiskoppen af Guatemala. Den aandelige Oplysning staar i det hele taget noget højere end i de øvrige mellemamerikanske Republikker, og Befolkningen udmærker sig fremfor de andre Republikkers ved større Arbejdsdygtighed og Flid. Den vigtigste Næringsvej er absolut Agerbruget, der særlig drives paa Højsletten om San José og Cartago samt i Rio Grande's Dal. Paa Grund af de forskellige Højdeforhold ere de dyrkede Planter ogsaa forskellige; men i de sidste Aartier er Kaffedyrkningen gaaet saa stærkt frem, at den beskæftiger Hovedmassen af Befolkningen. Af Kornsorter dyrkes paa Højsletten især Majs, i Lavlandet Ris; betydelig er ogsaa Avlen af Bananer, Kakao og Sukkerrør. Kvægavlen spiller især en Rolle i Savannerne i Dep. Guanacaste og Alajuele. Skønt der vel mange Steder findes Metaller, saasom Guld, Sølv, Kobber og Bly samt Stenkul, er det dog ikke i større Mængder, og Bjærgværksdriften spiller ogsaa kun en lille Rolle; endnu ubetydeligere er dog Industrien, der staar tilbage selv for Naborepublikkernes. Derimod er Handelen ikke ubetydelig; Indførslen beløb sig 1893 til 5,3 Mill. Pesos og bestod væsentligst i Manufakturvarer, Jærnvarer, Glas, Porcelæn, Stentøj, 01, Vin, Spirituosa og Luksusvarer. Udførslen overgaar Indførslen ikke saa lidt, idet den samme Aar beløb sig til 9,6 Mill. Pesos, og deraf kom ikke mindre end 8,3 Mill. Pes. paa Kaffe, derefter kom Bananer med 786,000 Pes., Træsorter med 186,000 Pes., Huder og Skind med 138,000 Pes., Skildpadde og Kautsjuk. Landets vigtigste Havnestæder ere Limon ved Antillerhavet og Punta Arenas ved det stille Ocean. I den førstes Havn løb der 1893 223 Skibe med 263,690 Tons ind, i den andens 155 Skibe med 167,790 Tons. — Af Jærnbaner fandtes 1893 258 Km., den vigtigste Linie er den transatlantiske Bane fra Limon over San José til Punta Arenas. Af Telegraflinier var der 1891 ca. 1,000 Km.

Forfatning. C. R. er siden 1821 en uafhængig Republik. Den nu (1895) gældende Forfatning er af Decbr. 1871 med nogle Modifikationer, vedtagne Apr. 1882. I Spidsen for Republikken staar en for fire Aar valgt Præsident med en Kongres paa 21 deputerede og 10 Senatorer, valgte for fire Aar ved indirekte Valg. Præsidenten udnævner sit af 5 Medlemmer bestaaende Ministerium og alle Embedsmænd. Republikken deles i 5 Departementer: San José, Heredia, Alajuela, Cartago og Guanacaste samt Distriktet Punta Arenas. Hovedstaden er San José, (1890) 24,000 Indb. Den staaende Hær udgør 600 Mand med

Artikler, der savnes under ***C****, maa søges under* ***K.***

116 Officerer og 85 Musikere; den store Mængde Befalingsmænd ere dog ogsaa beregnede til at gøre Tjeneste ved Militsen, der tæller 12,000 Mand. Flaget bestaar af 5 Striber: blaat, hvidt, rødt, hvidt, blaat.

Historie. C. R. opdagedes 1502 af Columbus paa hans 4. Rejse; han gav det Navn af C. R. (den rige Kyst) og Castilla de Oro, fordi han paa forskellige Steder fik Guldstykker forærede af de indfødte. 1525 blev det erobret af Cortez'es Underbefalingsmand Alvarado; men først 1561—65 tog Spanien det rigtig i Besiddelse og indlemmede det i Vicekongeriget Guatemala. Sammen med det øvrige Mellemamerika løsrev det sig 1821 og sluttede sig til de fire Naborepublikker som Mellemamerikas forenede Republikker. Under dygtige Præsidenter udviklede C. R. sig i den følgende Periode stærkt, løsrev sig endelig 1840 og erklærede sig for suveræn Stat. Republikken har vel siden ikke været skaanet for Oprør og Partistridigheder, men dog i langt mindre Grad end de fleste andre spansk-amerikanske Republikker. Grunden dertil maa vel nærmest søges i de Hvides numeriske Overvægt; thi næsten overalt i de spanske Republikker har det været de talrige Blandingsfolk, der have udgjort det urolige Element. C. R. staar derfor i de fleste Henseender højere end de øvrige mellemamerikanske Stater. Den nuværende Præsident er Don Rafael Iglesias (fra 8. Maj 1894—98). (Litt.: Wagner og Scherzer, »Die Republik C. R. in Mittelamerika« [Leipzig 1856]; Peralta, *C. R., its climate, constitution and resources* [Lond. 1873]; Biolley, *C. R. et son avenir* [Paris 1889]; Calvo, *The Republic of C. R.* [New York 1889]; *Anales del instituto fisico-geografico nacional, publicado bajola direccion del Enrique Pithier* [San José 1890]; Peralta, *C. R., Nicaragua y Panama en el siglo XVI* [Madrid og Paris 1883]; samme, *C. R. y Colombia de 1573—81* [Madrid 1886]). *C. A.*

Coste [ko!t], Jean Victor, fransk Naturforsker, født 10. Novbr. 1807, død 19. Septbr. 1873. Han studerede i Paris og beskæftigede sig især med embryologiske Undersøgelser. Efter at han 1834 i Forening med Delpech havde udgivet »Recherches sur la generation des mammifères et la formation des embryons«, blev han ansat som Docent ved det naturhistoriske Museum i Paris og fik en lignende Stilling ved *College de France*. Han har publiceret flere andre embryologiske Arbejder, saaledes: »Cours d'embryogénie comparée« [1837] og »Histoire générale et particuliére du développement des corps organisés« [1847—59]; men størst Fortjeneste har han indlagt sig ved sine Arbejder over den kunstige Fiskeavl. Paa Foranledning af hans og Milne-Edwards'es Udtalelser oprettede den franske Regering de storartede Anlæg for Fiskeavl ved Hüningen i Elsass, og efter at C. havde berejst de franske og italienske Kyster og offentliggjort sine Resultater i »Voyage d'exploration sur le litoral de la France et de l'Italie« [1855], blev han ansat som Generalinspektør for Fiskerierne. Han vandt Napoleon III's Tillid og Interesse, og det lykkedes ham derved at foretage meget omfattende Forsøg med kunstig Østersavl. Der ofredes uhyre Summer paa saadanne Anlæg, som efter en glimrende Begyndelse medførte store Tab, men nu atter synes at være i Fremgang. *J. C.*

CostellO [koste'lo], 1) Dudley, engelsk Journalist og Romanforfatter, født 1803, død i London 30. Septbr. 1865. Han skrev for »Morning Herald«, »Daily News« og »The Examiner« og har udgivet en Række Rejseskildringer og Romaner.

2) Louisa Stuart, ovenn.'s Søster, engelsk Miniaturmaler- og Forfatterinde, født 1799, død i Boulogne 24. Apr. 1870. Hendes Fader døde tidlig, og med sin Moder og ovenn. Broder kom hun til Paris 1814, paa hvilken Tid hun allerede var en flink Kunstnerinde og i Stand til at bidrage betydeligt til Familiens Underhold. 1815 udgav hun sin første Digtsamling, »The Maid of the Cyprus Isle and other Poems«; »Songs of a Stranger« [1825] blev populær, og »Specimens of the Early Poetry of France« [1835] vandt hende Walter Scott's Venskab. Hun skrev en stor Mængde Værker, deriblandt Romaner som »The Queen Mother« [1841], hvori Catherine af Medici er Hovedpersonen, og »Clara Fane« [1848], men er især kendt som Forf. af en Række fortrinlige Rejseskildringer, blandt hvilke maa nævnes »A Summer among the Bocages and the Vines« [1840], »A Pilgrimage to Auvergne« [1841] samt »Béarn and the Pyrenees« [1844]. *C. K.*

Coster, Laurens Janszoon, Borger i Haarlem i 15. Aarh., af Hollænderne længe anset for at være Bogtrykkerkunstens Opfinder. At Kunsten skulde være bleven opfunden i Haarlem ved Aar 1440, fortælles udførligt omtr. 1568, med Angivelse af Opfinderens Navn, i Lægen Hadrianus Junius'cs (1512—75) Beskrivelse af Nederlandene [»Batavia«, udk. i Leyden 1588]; men allerede i Fortalen til en Oversættelse af Cicero's *De officiis* [Haarlem 1561] og i L. Guicciardini's Beskrivelse af Nederlandene [Antwerpen 1567] antydes, at en utro Tjener havde bragt Haarlem-Borgerens Opfindelse til Mainz, hvor den vel var bleven forbedret, men dog kunde denne By kun med Urette tilegne sig Æren som Kunstens Hjemsted. Junius siger, at Tjenerens Navn var Johan (det skulde da være Joh. Gutenberg), og at C. først udskar Bogstaver enkeltvis af Bøgebark og trykkede med dem, derpaa brugte hele Træplader med Billeder og Bogstaver, derefter Former af Bly og Tin; 1442 skulle de første i Mainz trykte Bøger være udkomne, hvortil de fra ham stjaalne Materialer vare benyttede. Den nederlandske Læge har dette fra en gammel Bogbinder Cornelis, der havde staaet C. nær og over 80 Aar gl. fortalte om sin Ungdom til Junius'es Lærer, medens denne (Nic. Gael hed han) var Dreng. Arkivundersøgelser have vist, at en Laurens Janszoon levede i Haarlem til sin Død 1439 som Kæmner og Værtshusholder, og man har da troet, at han var Opfinderen; men han hed ikke C. til Efternavn; det gjorde derimod en anden Mand med samme Fornavne, Lysestøber og siden Vinhandler i samme By fra 1441 indtil 1483. At han skulde nyde Berømmelsen for Opfindelsen udtales endvidere paa en i Haarlem opbevaret Stamtavle (1560) over en derværende Familie, som ved Giftermaal var beslægtet med Familien C; dette Dokument er dog ikke til at stole paa i Enkelthederne. Anlægger man i det hele en kronologisk-kritisk Maalestok paa de bevarede Efterretninger, se de vednærmere Eftersyn højst usikre ud. De saakaldte C.'ske, xylografiske Tryk fra 1440 ff. (*Speculum humanae salvationis* paa Hollandsk nævner Junius

• *Artikler, der savnes under C, maa søges under K.*

især) maa ifølge nyere Undersøgelser betragtes som hidrørende fra et senere Decennium af 15. Aarh. Trods alt dette har man endnu i den nyeste Tid langtfra opgivet C.-Legenden helt, især Hollænderne. Som man i tidligere Tid har oprettet et C.-Museum i Haarlem, har præget Medailler til hans Ære og holdt C.-Jubilæer, ja opstillet Statuer af ham, allerede 1722 og paa ny 1856 (bevislig efter et Portræt af en fra ham ganske forskellig Mand, som døde 1559 og ikke engang hed C), saaledes har man 1885 produceret Tavler og malede Kirkeruder til hans Minde, baade i Amsterdam og i Haarlem, og C. har navnlig siden 1887 fundet en meget varm Forsvarer i J. H. Hessels, men ogsaa en meget skarp Angriber i dennes Landsmand, Ant. van der Linde, til hvis dygtige, men just ikke urbane Polemik mod Costerianerne de fleste have sluttet sig, i alt Fald uden for Holland. (Litt.: A. v. d. Linde, »De Haarlcmsche C.-Legende wetenschappelijk onterzocht« [Haag 1870]; J. H. Hessels, *Haarlem the birthplace of printing, not Mentz* [Lond. 1887]; samme Bog paa Hollandsk, forøget [Haarlem 1888]; Chr. Bruun, »De nyeste Undersøgelser om Bogtrykkerkunstens Opfindelse« [Kbhvn 1889]). *E. G.*

Coster, Samuel, hollandsk Dramatiker, (1579—ca. 1662). Han nævnes af Hooft sammen med Brederoo og Vondel, med hvem han var samtidig. Af borgerlig Stilling var han Læge og synes at have været en velhavende Mand; men Litteraturen var hans Hovedinteresse. Han oprettede som en Erstatning for de forfaldende retoriske Selskaber en Scene, kaldet die Duytsche Academie, og skrev dertil en Række Teaterstykker med laante Motiver fra andre Digtere, saasom Ovid og Ariost. De vare i Tidens Smag stærkt didaktiske og direkte moraliserende; men undertiden skrev han rene Spektakelstykker. Nogle af de bekendteste ere »Ilys« [1615], »Iphigenia« [1617] og »Polyxena« [1630]. I det sidste bekæmper Forfatteren Ortodoksien. For Vittighed i Omgang nød C. stort Ry. Han døde kort efter den westfalske Fred, som han var med til at forherlige ved de i Amsterdam givne seks Festforestillinger. En samlet Udgave af hans Værker er udkommen i Haarlem (1881 — 83). *A. I.*

Costétti, Giuseppe, italiensk dramatisk Digter, er født i Bologna 13. Septbr. 1834. Han blev Embedsmand i Undervisningsministeriet og steg efterhaanden til Chef for Departementet for de skønne Kunster, idet han samtidig udfoldede en ikke ringe Virksomhed som Skuespildigter. Af hans dramatiske Arbejder ere flere blevne belønnede med offentlig udsatte Præmier, nemlig »Il figlio di famiglia« [1864], »I dissoluti gelosi« [1870] og det historiske Drama »*Libertas*« [1882]; blandt hans andre Stykker kunne fremhæves »Solita storia« [1875, opført paa Burgteatret i Wien] og »Plebe dorata« [1876]. C, der som Menneske er bekendt for Vid og Sarkasme, har desuden skrevet den autobiografiske Bog »Confessioni d'un autore drammatico« [Rom 1873], endvidere »Il libro delle confessioni« [smst. 1888] og en Samling Artikler med Titlen »Figurine della scena« [Bologna 1879]. *E. G.*

Costi (ital.), der, derhenne, bruges ikke sjælden i Handelskorrespondance som Betegnelse for det Sted, hvor den befinder sig, til hvem man skriver, f. Eks.: i c, i Deres By, paa Deres Plads, eller: til c, til Deres Plads. *C. V. S.*

Costons Lys ere Blinkfyr (s. d.); de have forskellig farvet Ild, ere pressede i et Hylster og anvendes til Signaler; forneden ere de forsynede med en Træprop for lettere at kunne anbringes under Forbrændingen. *H. il.*

Cóstus L., Slægt af Krydderurternes Familie, anselige urteagtige Vækster med tykt Rizom, store skruestillede, ovale eller bredt lancetdannede Blade og smukke Blomster i Aks. Frugten er en treklappet Kapsel. 25 Arter, de fleste i det tropiske Amerika og Vestafrika. Nogle dyrkes som Prydplanter i Væksthuse, saaledes *C. af.er* Ker. (Sierra Leone) med hvide Blomster, *C. igneus* N. E. Brown (Brasilien) med orangefarvede Blomster, *C. speciosus* Sm. (Ostindien) med hvide Blomster o. a. Af *C. spicatus* Sw. (Vestindien) skal Stænglens Saft give god sort Farve. *A. M.*

Céta, Rodrigo, »de Maguaque«, spansk Digter i 15. Aarh. Der vides ikke stort om hans Liv. Han kaldes almindeligvis »el viejo« (den gamle) eller »el tio« (Onklen) for at adskilles fra en Brodersøn af samme Navn, levede i Toledo til henimod Aarhundredets Slutning og var af jødisk Herkomst, men Kristen, og bidrog ivrig ved sin Pen til Forfølgelsen af dem blandt hans Stammefrænder, som mistænktes for Frafald fra den kristne Lære, de havde antaget. Denne Optræden indbragte ham et heftigt Angreb i Digtform af en anden jødisk født Digter, Anton de Montoro. C. er Forfatter til et lille dramatisk Arbejde paa Vers, »Dialogo de Amor y de un viejo«, som ingenlunde er uden Værd i sig selv og derhos af Betydning for det spanske Nationaldramas Historie. Det er maaske første Gang udgivet i den overordentlig sjældne »Cancionero« af Juan Fernández de Constantina, men i alt Fald i Fernando del Castillo's »Cancionero general« [1511], siden temmelig ofte. Man har paastaaet, at C. ogsaa var Forfatter til en bekendt politisk Satire over Henrik IV af Kastiliens Regering (»Las coplas de Mingo Revulgo«) og til 1. Akt af den berømte dramatiske Roman »Celestina« (s. d.); men denne Antagelse er saa godt som forladt i den nyere Tid. Et hidtil utrykt, satirisk Bryllupsdigt af C. findes i »Revue Hispanique« [1. Aarg., Paris 1894]. *E. G.*

CotangénS se Trigonometri.

Cotarnin, $C_{12}H_{13}NO_3 + H_2O$, er et Alkaloid, der dannes sammen med Opiansyre ved Behandling af Narcotin eller Hydrocotarnin med Brunsten og Svovlsyre. C. danner farveløse, bittertsmagende Prismer, der let opløses i Alkohol og i Æter; det danner Salte, der let krystallisere. C. er ikke giftigt. *O. C.*

Côte, La [lako!t], den til det schweiziske Kanton Vaud hørende 20 Km. lange Kyststrækning ved Genèvesøen fra Promenthouse til Aubonne. Ved den ligger Flækken Rolle. De solbeskinnede Højder ere beplantede med Vinhaver, hvor man avler den fyrige Vin La C6te. *C. A.*

Côté [kote'] (fr.), Side; *c. droit* [kotedrwa'], højre, *c. gauche* [kotego!š], venstre Side; tillige Betegnelse for de forskellige Partier inden for Folkerepræsentationen.

Coteau des Prairies [kotodæpræri'], Højland i de nordamerikanske Stater Dakota, Minnesota og Jowa, der danner Vandskellet mellem Missouri og Mississippi, er 320 Km. langt, indtil 80 Km. bredt, ligger 520 M. o. H. og 120—300 M.

over Prærien, der strækker sig rundt om det. Det bestaar af eozoiske Dannelser, er bedækket af talrige Søer og egner sig kun lidt for Agerdyrkning. *C. A.*

Coteau du Missouri [kotodymisuri'], Højland i Nordamerika, strækker sig fra Staten Dakota 1,150 Km. i nordvestlig Retning indtil ind i Canada's nordvestlige Omraade og danner paa en lang Strækning Vandskellet mellem Missouri og Tilløbene til Hudsonbugten. Dets Bredde veksler mellem 30 og 180 Km., dets gennemsnitlige Højde er 600 M. o. H. eller 150 M. over det omgivende Land. Tør og uden Floder egner det sig ikke for Agerdyrkning; dog optræder der ved dets Rand, navnlig i Canada, flere begunstigede Egne, hvor, som i Cypres Hills (1,160 M.) og Thunder-breeding Hills, smukke Skove og saftigt Græs bedække Jordbunden. *C. A.*

C6te d'Or [kotdå!r], Højdedrag i det østlige Frankrig, der udgør det første Led af de Kalkbjærge (Jurakalk), som danner Overgangen mellem det egentlige centrale Plateau og Lothringens Højslette. Mod Syd begrænses det af den Indsænkning, hvori Canal du Centre gaar, og som skiller det fra Charolaisbjærgene, mod Nord naar det til den Indsænkning, hvori Canal de Bourgogne er gravet, og som skiller det fra Mont Tasselot, og Langres'es Plateau. Det danner Vandskellet mellem Rh6ne og Loire og har en Højde af 300—600 M., det højeste Punkt er Mont du Bois de Janson (636 M.); paa dets bratte Affald mod Øst til Bourgogne's Plateau vokse de fortrinlige Bourgognevine, der have skaffet Højdedraget dets Navn (Guldhøjene).

Departementet af samme Navn bestaar af den nordøstlige Del af det tidligere Bourgogne (Landskaberne Auxais, Auxonnais, Beaunais, Dijonais, Lonais, La Montagne og Nuilon), grænser mod Nord og Nordøst til Departementerne Aube og Haute-Marne, mod Øst til Haute-Saône og Jura, mod Syd til Sa6ne-et-Loire og mod Vest til Nièvre og Yonne, er ca. 8,800 □ Km. og har (1891) 376,900 Indb. o: ca. 43 paa I □ Km., saaledes at det hører til de daarlig befolkede Departementer, og Indbyggerantallet er i stadig Aftagen (1881: 382,800). Det deles i 4 Arrondissementer: Beaune, Châtillon-sur-Seine, Semur og Dijon, og har til Hovedstad Dijon. Landet er overvejende Høj- og Bjærgland; midt gennem det fra Nord til Syd gaar Højdedraget C. med dets Forgreninger mod Nord, J saaledes Mont Tasselot, der hæver sig til 608 M. lige N. f. Indsænkningen, hvori Canal de Bourgogne løber. Landet V. f. C. hører til Loire's og Seine's Omraade; her udspringe i den sydvestlige Del Yonne's Bifloder Serein og Armancon og paa den nordlige Del af Højsletten, Kalkplateauet Châtillonnais, Seine selv; paa Departementets Vestgrænse hæver sig en Del af Granitkæden Montagnes du Morvan, den nordligste Gren af det franske centrale Plateau (med Mont de Gien, 723 M., Departementets højeste Punkt), som fortsættes mod Nord op til Langres'es Plateau. Landet 0. f. C. hører til Saone's Omraade; her paa den burgundiske Højslette løber Sa6ne selv i den østligste Del, medens dens Bifloder Telle og Ouche udspringe her; Canal de Bourgogne (s. d.) hører for det meste til Departementet, idet 150 Km. af den ligge inden for dets Grænser. Klimaet er sundt og for det meste mildt, og Jorden er meget frugtbar. Af Arealet var 1889 ca. 454,000 Hekt. Agerland, 31,000 Vinbjærge, 88,500 Enge og Græsgange og 254,000 Skov og Krat. Af Kornsorter dyrkes der mest Hvede (1889: 1,631,000 Hektoliter) og Havre (1,549,000 Hektoliter), dernæst Rug og Majs; desuden dyrkes der betydelige Mængder af Kartofler og Sukkerroer, ogsaa Køkkenurter, Foderroer, Humle, Frugt m. m.. Vinen er dog Departementets vigtigste Produkt (1889: 501,000 Hektoliter), om denne se nærmere Bourgognevine. Kvægavlen er ogsaa stor (1889: 166,000 Stkr. Hornkvæg, ca. 51,000 Heste, 298,000 Faar, 70,000 Svin og 27,500 Bistader). Af Mineraler findes der en Del Kul (1891: 15,500 Tons) og Jærn, desuden Marmor, Granit, litografiske Sten og Ler; Mineralkilderne, hvoraf der findes en Del, benyttes for det meste ikke. Industrien er meget livlig og giver sig især af med Fabrikation af Lys, Kemikalier, Roesukker, Papir, Klæde, Læder, Fajance, Vaaben, Dampmaskiner m. m.; ligeledes drives der stor Handel, især med Vin, Tømmer, Korn og Heste. Midtpunktet for Samfærdselsmidlerne er Dijon; der er henved 700 Km. Jærnbanelinier. (Litt.: Souhart og Neunreiter, *Notice descriptive et statistique sur le departement de la C.* [Paris 1888]). *H. W.*

Cotentin [kotätæ'] (*Constantinus Pagus*), en mod Nord rettet Halvø i det nordvestlige Frankrig (Landskabet Normandiet) ved Kanalen. Den er begrænset af St.-Michelbugten og Seinebugten, er opfyldt af de lave Højder C. og ender mod Nordvest i Forbjærget Cap de la Hague. Den hører til Dep. La Manche. *H. W.*

Cotentiner Kvæg se Kvægracer.

C6te Rotie [kotroti'], en fin Rødvin fra en lav Bjærgkæde af samme Navn langs Floden Rh6ne ved Ampuis.

Cotes [ko!uts], Roger, engelsk Matematiker, (1682—1716), var fra 1706 Professor i Astronomi og Eksperimentalfysik i Cambridge. Foruden mange Afhandlinger i »Philosophical Transactions« har han skrevet flere efter hans Død udgivne Værker, behandlende Integralregning, Geometri, Hydrostatik m. m., af hvilke kan fremhæves *Harmonia mensurarum* [Cambridge 1722], hvori han fremsætter den vigtige Sætning om et Punkts Polarlinie med Hensyn til en Kurve (se Polar). *Chr. C.*

C6te Saint-André, La [lakotsætädre'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Isère, Arrond. Vienne, med et gammelt, smukt beliggende Slot og (1891) 2,900 Indb. C. er bekendt for sin hvide Vin og sine fortrinlige Likører; ogsaa Industri i Glas og Lys. *H. W.*

Côte Saint Antoine [kotsätätwa'n], By i Provinsen Quebec (Canada) paa Øen Montreal, med et stort Kloster, talrige Villaer tilhørende formuende Beboere af det nærliggende Montreal og (1891) 3,100 Indb.

Cdtes-du-Nord [kotdynå!rd] (o: Nordkysterne), Departement i det nordvestlige Frankrig, bestaar af den nordøstlige Del af Bretagne og grænser mod Øst til Dep. Ille-et-Vilaine, mod Syd til Morbihan og mod Vest til Finistère, medens dets Nordgrænse beskylles af Kanalen; det er 7,200 □ Km. og har (1891) 618,700 Indb. o: ca. 86 paa I □ Km., saaledes at det hører til de godt befolkede Departementer, men Befolkningen er stærkt i Aftagen i de sidste 30 Aar (1866: 641,200, 1886: 628,300); det deles i 5 Arrondissementer: St.-Brieuc, Dinan, Lou-

déac, Lannion og Guingamp og har til Hovedstad St.-Brieuc. Den sydlige Del af Departementet er et Bjærgland, der bestaar af Granit og Skifer, og som i Montagnes du Mené stiger til 326 M., mod Vest fortsættes de i Montagnes d'Arrée og Montagne Noire. Disse Egne ere for det meste tyndt befolkede Hedeflader, medens den nordlige Del ved Kysten er frugtbare Sletter. Selve Kysten er klippefuld, meget sønderreven og rig paa dybe Indskæringer, som Bugterne St.-Malo, Frenay og St.-Brieuc, og smaa Øer (Bréhat, les Sept-Iles). Til Kanalen løbe mange smaa, men for det meste sejlbare Kystfloder, som Guer, Tréguier, Trieux, Gouet, Arguenon og Rance. Mod Syd søger Vandet til Blavet og Vilaine gennem dennes Bifloder (Lié og Oust), og gennem disse staar Departementet i Forbindelse med Kanalen, der fører fra Brest til Nantes. Det fugtige og ustadige Klima har mest Kystklimaets Præg. Agerbrug og Kvægavl ere dets vigtigste Næringsveje, og Jorden er mest delt i mindre Ejendomme. Agerlandet udgør ca. 455,700 Hekt., Enge og Græsgange 140,800, Skov og Krat (især i Bjærgegnene) 33.800. Af Korn dyrkes der mest Hvede (1889: 1,645,000 Hektoliter) og Havre (1,880,000 Hektoliter), dernæst Boghvede og Rug, ogsaa dyrkes der betydelige Mængder af Kartofler, desuden Foderroer, Hør, Hamp, Æbler, hvoraf der tilberedes Cider, m. m.; 1889 var der ca. 337,200 Stkr. Hornkvæg, 96,000 Heste, 82,500 Faar, 150,000 Svin og 75,000 Bistader; Produktionen af Honning og Voks er meget stor. Fiskeriet afgiver især Sild, Makrel og Sardeller; af Mineraler mærkes kun Bygningssten; der findes flere Mineralkilder. Industrien er ikke videre stor, men i Opkomst; den beskæftiger sig især med Fabrikation af Lærred, Stoffer af Uld og Bomuld, Lys, Papir, Læder; endvidere er der Skibsbyggeri. Heller ikke Handelen, der hovedsagelig giver sig af med Korn og Kvæg, er stor, og ingen af de mange Havne er af større Vigtighed. (Litt.: Jollivet, *Les Côtes-du-Nord* [4 Bd., Guingamp 1855—61]; Rigaud, *Géographie historique des C.* [St.-Brieuc 1890]). *H. W.*

Cotidal lines [kotai'dallai!nz] se Tidevand.

Cotin [kåtæ̃'], Charles, fransk Abbé, (1604—1682). Han optraadte som æstetiserende Skønaand, var hyppig Gæst i Hotel de Rambouillet, skrev Gaader og alle Slags Smaadigte for Damerne og var litterært Orakel i Salonerne. Hans fade og affekterte Vers og hele hans precieuseagtige Optræden vakte Samtidens Spot. Molière haanede ham i »Les Femmes savantes«, hvor han fremstillede ham under Navnet Trissotin (først Tricotin), og Boileau tog ham grundig under Behandling i sine Satirer. *Kr. N.*

Cotingidae se Kotinga.

Cotinus Tourn., Slægt af *Anacardiaceae*, Buske med ægdannede eller kredsrunde og langstilkede Blade og smaa Blomster i store, topformede Stande, hvori talrige golde Blomsterstilke forlænges stærkt efter Blomstringen og forsynes med lange Haar. Blomsterne ere polygame og femtallige; en bred Honningring findes. Frugtknuden er omvendt ægformet og sammentrykt og har 3 sidestillede Grifler; Stenfrugt. 2 Arter. *C. Coggygria* Scop. (*Rhus Cotinus* L., Paryktræ) vokser vildt i Middelhavslandene og noget Nord derfor samt i Asien fra Afghanistan til Kina. Paryktræet dyrkes som Prydbusk saavel i Danmark som i Norge langs Kysten indtil 67° 56'. Veddet, som er gult (Gultræ, Fisethtræ), anvendes til Fremstilling af en orangegul Farve, som især benyttes til Farvning af Skind. *A. M.*

Paryktræet egner sig bedst til Plantning som fritstaaende eller i Udkanten af Busketter. Det bliver som ældre ofte nøgent forneden, man skærer det da tilbage paa det gamle Træ. Det formeres i Reglen ved Aflægning; ogsaa af Stiklinger vokser det let. *L. H.*

Cotobark, Barken af *Drimys granatensis* L., bestaar af indtil 2 Cm. tykke Stykker af rødligbrun eller graabrun Farve, af aromatisk Lugt og brændende skarp Smag. Denne ægte C. kan vanskelig kendes fra den falske C-, Paracotobark; sikker Adskillelse kan kun ske gennem Paavisning af Bestanddelene, som ere væsentlig forskellige. C. indeholder Cotoin og Paracotobark Paracotoin. Begge disse Stoffer anvendes i Medicinen som Middel mod Diarré, for stærk Sved etc. Cotoinet er langt det virksomste. Ogsaa selve Barken er anvendt medicinsk, men bliver sandsynligvis fuldstændig fortrængt af de rene Stoffer netop paa Grund af den vanskelige Adskillelse. — Cotoin er et Glykosid, som krystalliserer i lysgule Prismer eller Tavler, det er tungtopløseligt i koldt Vand, letopløseligt i kogende Vand, i Alkohol, Kloroform og Benzin. Det er af bidende skarp Smag. Pulveriseret fremkalder Støvet Nysen. Som Middel mod Diarre og mod for stærk Sved anvendes Cotoin i Dosis af 2—10 Ctgr. flere Gange daglig. Maksimaldosis for en voksen er 10 Ctgr. *A. B.*

Cotocachi [kotoka'tši], Vulkan i de vestlige Kystcordillerer i Ecuador, N. f. Quito, 4,966 M. høj.

Cotoin se Cotobark.

Coton [kåtõ'] (fr.), Bomuld, *Bomuldstøj*; Cotonnerie, Bomuldsplantage.

Cotoneáster se Dværgmispel.

Cotopaxi [kotopax'χi], berømt Vulkan i Ecuador's østlige Cordillerer, beliggende under $^3/_4$° s. Br. og ca. 60 Km. i lige Linie S. f. Quito. C. er den højeste virksomme Vulkan, man kender, og paa Grund af sin regelmæssige Kegleform opstilles den ofte som »Idealet af en Vulkan«. Ifølge Humboldt hæve Bjærgets Sider sig under en Vinkel paa 50° med det horisontale Plan, men efter nyere Fremstillinger er Stigningen gennemsnitlig kun 30—32°, og for enhver, der modstaar Bjærgsygen, synes en Bestigning derfor ikke forbunden med store Vanskeligheder. Alligevel mislykkedes Forsøget baade for Humboldt (1802), Boussingault (1831) og Wagner (1858), og først 1872 lykkedes det Reisz og Aaret efter Stübel at naa Toppen. Højden angives noget forskellig, Humboldt har 5,755 M., Reisz og Stiibel 5,943, Whymper 5,978, Orton 5,994. Krateret, som indtager selve Bjærgets Top, er 700 M. bredt fra Nord til Syd, 500 fra Øst til Vest og 400 M. dybt. Lige siden Spanierne første Gang satte deres Fod i Landet, hører man tale om hyppige og ofte stærke Udbrud af C, saaledes 1532 og 1533; et frygteligt Udbrud 1768 kunde høres 1,000 Km. borte. I Slutn. af 18. Aarh. holdt C. sig 20 Aar i Ro; men 1803 udspyedes store Mængder af en lille blind Malleart, der lever i de højere Bjærgvande. Den bekendtestc Eksplosion i nyere Tider fandt Sted 26. Juni 1877, ved hvilken Lejlighed den udslyngede Aske midt paa Dagen indhyllede

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

alle Kystdampere mellem Panama og Guayaquil i Bælgmørke, medens den glødende Lava forvandlede Sne og Is til uhyre Vandstrømme, som med en Fart af 1 Km. i Minuttet styrtede ned ad Bjærgsiderne og ikke skaanede nogen Menneskebolig paa deres Vej. Snegrænsen paa C. ligger i en Højde af ca. 4,700 M.; men i Nærheden af Toppen mærkes Varmen saa kendelig paa Bjærgets Ydervæg, at den Sne, der falder her, i Reglen hurtig smelter, skønt Lufttemperaturen er nogle Grader under Frysepunktet. *F. F. N.*

Cotrone, i Oldtiden *Kroton* (s. d.), By i Syditalien, Provins Catanzaro, ved Tarentbugten, er Sæde for en Biskop, har (1881) 7,800 Indb., et Kastel fra Karl V's Tid, en Domkirke, Handel med Oranger, Oliven og Terpentin. S. f. C. og ikke, som tidligere antaget, ved Basantello (Provins Lecce, ved Tarent) led Otto II 13. Juli 982 et Nederlag i Kampen mod Grækerne og Saracenerne. *C. A.*

CotSWOld **Hills** [kå'tswo.uldhilz], Højdedrag i det engelske Grevskab Gloucester, danner Vandskellet mellem Severn og Øvre-Themsen og naar, i Clevehill ved Cheltenham, 345 M.

CotSWOld Faar se Faareracer.

Cotta, Bernhard von, tysk Geolog, nedenn. H. C.'s Søn, født 24. Oktbr. 1808 ved Meiningen, død 14. Septbr. 1879i Freiberg, studerede ved Bjærgværksskolen i Freiberg og derpaa Jura i Heidelberg. 1842—74 var han Professor i Geognosi og Bjærgværksvidenskab i Freiberg. C. havde et ikke ringe Navn som Videnskabsmand; men mest Berømmelse har han dog opnaaet ved de ejendommelige Gaver, han havde til at popularisere den geologiske Videnskab uden at strande paa de farlige Skær: halv Forstaaelse og forlorent Effektjagcri. Sammen med Naumann udgav C. et stort geologisk Kortværk over Kongeriget Sachsen [1832—42] og senere [1843—48] et lignende over Thüringen. Særlig vigtige for den praktiske Bjærgvidenskab vare hans »Gangstudien« [Freiberg 1850—62] og den meget benyttede >Die Lehre von den Erzlagerstatten« [Freiberg 1859—61], der 1870 ogsaa udkom i engelsk Oversættelse. Hans sidste Hovedværk var en Undersøgelse foretaget efter Opfordring af den russiske Kejser: »Der Altai, sein geolog. Bau und seine Erzlagerstatten« [Leipzig 1871]. Endvidere haves fra hans Haand en hel Række populære Værker om Geologi, blandt hvilke kunne nævnes »Deutschlands Boden, sein geolog. Bau und dessen Einwirkung auf das Leben des Menschen« [2 Bd., Leipzig 1854], »Geologische Bilder« [Leipzig 1852, 6. Opl. 1876; overs. paa Dansk af C. Fogh, med en Karakteristik af hans Virksomhed], »Katechismus der Geologie« [4. Opl., Leipzig 1884], og den meget udbredte »Geologie der Gegenwart« [5. Opl., Leipzig 1878]. *K. R.*

Cotta, Heinrich von, tysk Forstmand, født 30. Oktbr. 1763, død 25. Oktbr. 1844, har haft grundlæggende Betydning for det tyske Skovbrug, idet han hørte til de første, som indførte en ordnet Undervisning for Skovbrugere, og som gennem Planlægningsarbejder satte Skovdriften i System, ligesom hans Lærebøger i Skovdyrkning vare højt ansete og meget udbredte. C. studerede ved Universitetet i Jena, var derefter i 15 Aar Forstander for en Skovbrugsskole (i Zillbach"), som han 1811 flyttede til Tharand, idet han var bleven ansat som Direktør for den sachsiske Skovopmaaling. 1816 overtog Staten Skolen, og C. blev Direktør baade for Forstakademiet og for Planlægningsvæsenet i Kongeriget Sachsen, hvilke Stillinger han beklædte til sin Død. Akademiet var meget anset og blev søgt af mange Udlændinge, ogsaa fra Norden.

Paa Planlægningens Omraade er Arealfagværket (s. d.) knyttet til C.'s Navn; men tillige maa man for en stor Del tilskrive ham Æren for, at det sachsiske Statsskovbrug i Sammenligning med andre tyske Staters er godt ordnet og drives efter rationelle økonomiske Grundsætninger. C.'s Betydning for Skovdyrkningslæren ses maaske bedst deraf, at hans »Anweisung zum Waldbau« [1817] indtil 1865 udkom i 9 Opl. og blev oversat paa forskellige Sprog, ogsaa Dansk. Af C.'s andre Skrifter maa nævnes »Systematische Anleitung zur Taxation der Waldungen« [1804] og »Anweisung zur Forsteinrichtung und Abschiitzung« [1820], hans Hovedarbejder om Planlægning; endvidere i Tilslutning hertil »Tafeln zur Bestimmung des Inhaltes und Werthes unverarbeiteter Hölzer« [1816, 15. Opl. 1878], »Hiilfstafeln fiir Forstwirthe und Forsttaxatoren« [1821, 2. Opl. 1841], »Grundrisz der Forstwissenschaft« [1831, 6. Opl. 1872]. Afmere almenvidenskabelig Interesse er »Naturbeobachtungen iiber die Bewegung und Function des Saftes in den Gewächsen, mit vorziiglicher Hinsicht auf Holzpflanzen« [1806]. C.'s Læresætninger fandt mange Tilhængere rundt om i Europa, og for Planlægningens Vedkommende følges de endnu adskillige Steder; i Danmark have de dog tabt meget Terrain. *C. V. P.*

Cotta, Johann Friedrich, Friherre von Cottendorf, en af Tysklands mest berømte Boghandlere, (1764—1832). 1787 overtog han en Boghandel i Tiibingen, der siden 1640 havde været i Familiens Eje, og 1793 lagde han Planen til Udgivelsen af »Allg. Zeitung«, som 5 Aar efter begyndte at udkomme i Stuttgart. Sammen med Schiller grundlagde han 1795 Tidsskriftet »Horen«, hvorved han kom i Forbindelse med Goethe og Herder. Tidens store Aander som disse og Hebel, Uhland, Fichte, Jean Paul, Tieck, Humboldt, Ruckert, Wieland m. fl. regnede det for en Ære at komme paa C.'s Forlag, hvis Virksomhed var af universel Betydning og i høj Grad bidrog til Litteraturens Fremme. Af andre større periodiske Værker hos C. skulle nævnes: »Politische Annalen« [1795], »Jahrbiicher d. Baukunde« [1795], »Das Morgenblatt« [1807—65], »Das polytechnische Journal«, udg. af Dingler [fra 1820], »Das Ausland« [fra 1828] m. fl. C.'s Honorarer vare forholdsvis gode, saalcdes har Forlaget i alt udbetalt for Schiller's Værker ca. 463,000 Kr. og for Goethe's ca. 758,000 Kr. 1810 flyttedes Boghandelen til Stuttgart, hvor der oprettedes eget Trykkeri. 1811 blev C. Medlem af den württembergske Landdag, 1817 optoges han i Adelsstanden, og fra 1824—31 var han Vicepræsident i andet Kammer. Saavel i Bayern som i Württemberg købte han flere Godser, hvor han indførte store Forbedringer. 1815 optraadte C. sammen med Forfatteren og Boghandleren Bertuch (1747—1822) paa Wienerkongressen for at varetage Boghandelens Interesser, særlig med Hensyn til Lov om Eftertryk og Censur. 1824 indførte han i Augsburg de første Damphurtigprcsscr, og kort efter grundlagde han »Litterarisch-artistische Anstalt« i München. Han var den, der 1828 gav Stødet til

• *Artikler, der savnes under C, maa søges under* **K.**

Bayerns og Württembergs Indtrædelse i den tyske Toldforening. Sønnen, Georg C. von Cottendorf (1796—1863), gjorde den Cotta'ske Boghandel til en af de største i Verden. Dels tilkøbte han sig andre tyske Boghandleres Forlag, og dels paabegyndte han selv store Foretagender. Hans ældste Søn, Friherre Georg Astolf von C. (1833—76), arvede nogle af Godserne, medens en yngre Broder, Karl von C. (1835—88), overtog Forretningen. Under ham led Forlaget et betydeligt Afbræk derved, at de klassiske Forfattere, som vare døde før 9. Novbr. 1837, nu 30 Aar efter blevc givne fri med Ret for enhver til at lade dem optrykke 1. Jan. 1889 gik den Cotta'ske Boghandel tillige med »Allg. Zeitung« ved Salg over til Brødrene Adolf og Paul Kroner, der 1891 optog Alfred Kroner og Wilh. Speemann som Deltagere i Firmaet: J. G. Cottasche Buchhandlung Nachfolger in Stuttgart u. Munchen. *I. S.*

Cottage [kå'tedz] (eng.), Hytte; lille Hus, Landsted.

Cottagesystem [kå'tedz-] kaldes det Princip, hvorefter man i Stedet for store Beboelseshuse opfører mindre, en- og toetages, villaagtige Bygninger for en enkelt eller nogle faa Familier, f. Eks. Cottagerne paa Klampenborg-Badeanstalt (se for øvrigt Arbejderboliger). *E. S.*

Cottait er en Varietet af Kalifeldspat (se Feldspat).

Cotte [kå't], Robert de, fransk Arkitekt, født i Paris 1656, død i Passy 1735, Elev af Mansard, beklædte i sine senere Aar Stillingen som Intendant ved de kgl. Bygninger og første Arkitekt hos Kongen samt som Direktør for Akademiet for Arkitektur. Han er en af Rokokolidens talentfuldeste og mest produktive Arkitekter; blandt hans talrige Værker i og ved Paris kunne nævnes: Søjlegangen i Trianon, den indre Udstyrelse af Versailles, Dekorationen af Notre-Dame-Kirkens Kor, Portalen til St. Roch, Kirken la Charité, forskellige Slotte, Palæer, mange Udkast til Møbler o. s. v. *E. S.*

Cottereau [kåtro'], Jean, med Tilnavnet Chouan (1757—94), Skomager, dristig Smugler og den første Anfører for de af ham samlede og efter hans Tilnavn opkaldte chouanske Bander. (se i øvrigt Chouaner). *F. J. M.*

Cottidae se Ulke.

Cottin [kåtæ'], Sophie, født Ristaud, fransk Romanforfatterinde, (1773—1807). Efter sin Mands Død søgte hun Adspredelse ved at skrive Romaner, der gjorde Lykke ved deres kvindelige Finhed og Ynde og ved Følelsens Varme, omendskønt de ofte ere naivt og ubehjælpsomt skrevne. Efter den første Roman, »Claire d'Albe« [1799], fulgte straks en anden, »Malvina«. »Amélie de Mansfield« er den bedst komponerede. »Mathilde« og »Elisabeth ou les exilés de Sibérie« vare de mest yndede. *S. Ms.*

Cottingham [kå'tiŋhæm], nordlig Forstad til Hull i Yorkshire (England), med Villaer, tilhørende Købmændene i Hull, og (1891) 3,880 Indb.

Cottius (som romersk Borger Marcus Julius C), Søn af Ligurerkongen Donnus. Han havde i Begyndelsen kæmpet mod Romerne; men da disse erobrede hans Kongerige og gjorde det til Provins, underkastede han sig og bestyrede senere sit Land som Præfekt. Han byggede flere Veje og oprejste i sin Hovedstad Segusio (nu Susa) en Triumfbue til Ære for Augustus 9 f. Chr. Kejser Claudius udvidede hans Rige og gav hans Søn Kongetitlen; men efter dennes Død gjorde Nero atter Landet til en romersk Provins. *M. M.*

Cotton [kåtn] (eng.), Bomuld, Bomuldstøj, Katun. CottOIlOlie d. s. s. Bomuldsfrøolie (s. d.).

Cottonwood [kå'tnwud] ell. *Cottontree* [kå'tntri.] kaldes Veddet af *Populus canadensis* o. a. Aspe, især naar det gaar i Handelen fra Nordamerika.

Cotugno [kotu'ño], Domenico, italiensk Læge, født 29. Jan. 1736, død 6. Oktbr. 1822, studerede i Napoli, hvor han senere blev Professor i Anatomi ved Universitetet og Livlæge hos Kongen. Han er især bekendt ved Opdagelsen af den efter ham opkaldte *AquaeductusCotunnii*, som han fandt 25 Aar gl., og *Nervus nasopalatinus*. Som Læge gjorde han sig mest bekendt ved sin Beskrivelse af Nervesygdomme (*Ischias*). *G. N.*

Cotüla se Firkløft.

Cotunnit, mineralsk Klorbly ($PbCl_2$), er fundet i rombiske, naaleformede Krystaller af hvidlig eller i gullig Farve i Vesuv's Krater efter Udbrud og i Lavaen; forekommer ogsaa i Tarapacá (Chile) sammen med forskellige Blymalme. *N. V. U.*

Coturnix se Vagtel.

Cotyle (Digesvale) se Svale.

Cotylĕdon (lat.), Kimblad.

Couche [ku'š] (fr.), Leje. C. og couches (Flertal af c), Barselseng, Nedkomst; fausse c. [fosku'š] for tidlig Nedkomst, Abort.

Coucheron [kušrõ']**-Aamot,** William, norsk Forfatter, er født 1868 i Stavanger og blev 1889 Sekondløjtnant i Marinen. C. begyndte kort efter sin litterære Virksomhed med Udgivelsen af »Fra Orlogslivet« [Chra. 1891], en kritisk Fremstilling af Livet i Marinen, samt Fortællingen »Sjøkadet West«. Som flere af sine Landsmænd søgte C. Vaaren 1890 over til Kina, hvor han blev ansat i Toldmarinen som Løjtnant paa Kanonbaaden Ling-Feng, hvor han forblev i 2 Aar, først med Station i Hongkong med Omegn, hvorpaa Kanonbaaden paa Grund af Missionsuroligheder 1891 beordredes først til Shanghai og derpaa til Yangtse-kiang til den i Kinas Indre, 1,000 eng. Mil fra Mundingen, liggende By Schang. Det følgende Aar forlagdes Stationen til Tschifu ved Petchilibugten. Her forlod C. den kinesiske Tjeneste og vendte efter en Udflugt til Peking og den store Mur tilbage til Norge over Japan og Amerika. Sit Ophold paa de forskellige Stationer anvendte C. til et indtrængende Studium af Forholdene i det umaadelige Rige og har nedlagt Resultatet af dette — foruden i en Række af Dagbladsartikler, væsentlig i »Morgenbladet« under Signaturen »William«, og i Tidsskrifter — i flere Bøger: »Fra den kinesiske Mur til Japans hellige Bjærg« [Chra. 1893, overs. paa Tysk af Fr. v. Känel], »Kineserne og den kristne Mission« [Chra. 1894] samt »Gennem de Gules Land og Krigen i Østasien« [Chra. 1895]. C. er en ivrig Beundrer af Kina og dets Institutioner, hvilket han har lagt for Dagen foruden i sine Bøger ogsaa i de mange Foredrag, han har holdt dels i Norge, dels i Danmark 1895. Hans Anskuelser om Missionens Nytte for Kineserne har ledet til en heftig Polemik med Missionsvennerne. C. har siden sin Hjemkomst til Norge været ansat som Volontør i Indre-Departementets Konsulatkontor samt om Sommeren deltaget i Marinens Øvelser. *J. F. W. H.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Conckelaere [kau'kela.re], Landsby i den belgiske Provins Vestflandern, med Lærreds- og Kniplingsfabrikation og (1890) 5,100 Indb.

Coucy [kusi'], C. le Château, Flække i det nordøstlige Frankrig, Depart. Aisne, Arrond. Laon, med (1891) 700 Indb. og Rester af Fæstningsværker og et 1230—42 bygget Slot (en af Middelalderens betydeligste Lensborge), der blev nedrevet af Mazarin 1652. Endnu staar Slottets 55 M. høje Taarn, der er et af de skønneste Bygningsværker fra Middelalderen (ifølge Violet-le-Duc). Ligeledes staar af Fæstningsværkerne en prægtig Port (Porte de Laon). *H. W.*

Coucy [kusi'], Gui, Châtelain de, oldfransk Digter, død ca. 1203, har forfattet forskellige mindre, væsentlig lyriske Digte af ikke ringe Værd. Fortællingen om hans Kærlighedsforhold til *La Dame de Fayel* er bleven digterisk behandlet af Jakemon Sakesep; den er fuldstændig uhistorisk, men rummer store poetiske Skønheder; vi genfinde her den ogsaa i tysk og provençalsk Litteratur (se Cabestaing) kendte Legende om det spiste Hjerte. *Kr N.*

Coudée [kude'] (fr.), Underarm, dernæst gammelt fransk Længdemaal, endnu brugeligt i fransk Ostindien (Pondichéry). 1 C. = 0,520 M. *C. V. S.*

Couder [kude'], Louis Charles Auguste, fransk Maler, født I. Apr. 1789 i London, død 21. Juli 1873 i Paris. C, som var Elev af David og Regnault, begyndte sin Kunstnerbane med en ualmindelig lovende Succes: hans »Levitten fra Efraim« (1817, nu i Louvresamlingen), der skildrer det Moment, da Levitten finder sin mishandlede Hustru uden for sin Dør, og viste betydelig Evne til at give et gribende Emne dets rammende Udtryk, gjorde, ligesom det samtidig udstillede Billede »Masaccio's Død«, megen Lykke og vakte betydelige Forventninger, som Kunstneren senere dog kun delvis indfriede. Som David'sk Elev var han med til udsmykke Louvre, malede her mytologiske Billeder til Apollogaleriet og dyrkede endvidere i sine Staffelibilleder klassiske Emner: »Efterretning om Sejren ved Marathon» (1819), »Cæsar 15. Marts« eta, Arbejder holdte tæt op til Lærerens Forbillede og med stærk Hang til konventionel Patos. Senere forsøgte C. sig paa ret forskellige Omraader, malede historiske Arbejder som »Duchâtel redder Karl VII« (Museet i Rennes), »Lionardo maler La belle Ferronière i Frants I's Nærværelse« (1829) — »Romeo og Julie« (1821), »Vergil's Død« — kirkelige Arbejder som »Kongernes Tilbedelse« (Museet i Avignon) — og efter en Rejse til Miinchen (1833), hvor han satte sig ind i det nyere monumentale Freskomaleri, Freskomalerierne i Kirkerne Madeleine og S. Germain l'Auxerrois i Paris. Større Resultater opnaaede C, da han gennem talrige Bestillinger fik Andel i Forsyningen af det ny Versailles-Museum med historiske Billeder; han malede »Slaget ved Lawfeld« (1836), »Yorktown's Belejring« (1837), »Lerida's Indtagelse« (1838), »Aabningen af Rigsstænderne 1789«, med mange interessante Portrætter (1840), »Eden i Boldhuset« (1848) m. fl. Han skrev »Considérations sur le but moral des beaux-arts« [1867]. *A. Hk.*

Coudreau [kudro'], Henry, fransk rejsende og geografisk Forfatter, er født 1859 i Loudrac. 1880—91 berejste han fransk Guyana, særlig de sydlig beliggende, til Dels ukendte Egne, hvor han studerede de derboende Indianerstammer. Efter en Tid at have været Lærer ved Lyceet i Cayenne blev han 1887 Professor ved Universitetet i Paris. Han har offentliggjort »La France équinoxiale« [Paris 1886], »Les Francais en Amazonie« [1887], »Vocabulaires méthodiques des langues Rukujennes etc.« [1892]. *C. A.*

Cougi, Flademaal i Pondichéry = 13,305 □ M., som Maal for tørre Varer smst. = 12 Kbm.

Couillet [kujæ'], Landsby i den belgiske Provins Hainaut, Arrondissement Charleroi, i Sambredalen, har (1890) 8,300 Indb., talrige Højovne og Smeltehytter samt Glas- og Spejlfabrikation.

Coulage [kula!z] (fr.), Afgang, Svind af flydende Varer, foraarsaget ved Lækage paa den Beholder, hvori de opbevares. *C. V. S.*

Couleur [kulö!r] (fr.), Farve; i Kortspil den bedste Farve (Spader i L'hombre); Udtrykket *c. de rose* [kulordro !z], Rosenfarve, anvendes til Betegnelse for det fornøjede, tilfredse, »rosenfarvede«.

Couleur au feu [kulorofø'] kaldes i Keramikken de Farver, der frembringes ved Anvendelsen af en bestemt Varmegrad.

Coulisse [kuli's] (fr.) se Kulisse.

Coulmiers [kulmje'], Landsby i det franske Departement Loiret, 21 Km. V. N. V. f. Orleans, bekendt ved den Kamp, der 9. Novbr. 1870 her leveredes mellem 1. bayerske Korps under General v. d. Tann og den franske Loirehær under General Aurelle-de-Paladines. V. d. Tann, der havde besat Orleans, og som ved en mindre Fægtning 7. Novbr. ved Chantoine havde erfaret, at han stod over for betydelige franske Styrker, frygtede for at blive afskaaren og koncentrerede derfor Natten mellem 8. og 9. Novbr. sit Korps ved C., efterladende et Regiment Fodfolk i Orleans. Han modtog 9. Novbr. Kl. 8 Form. Melding om, at stærke franske Kolonner vare i Fremmarch mod ham over Meung og Cravaut, og indtog nu en Stilling mellem C. og Préfort Chateau med sit Rytteri paa højre Fløj ved C. Henimod Middag angrebes han her af 15. og 16. franske Korps med en meget betydelig Overmagt, der tillod Franskmændene at omfatte begge de tyske Fløje. Efter en heftig Kamp, der varede til Kl. 4 Efterm., maatte det bayerske Korps trække sig tilbage. Korpset naaede samme Dags Aften St. Peravy og Artenay og fortsatte 10. Novbr. Tilbagetoget til Toury. Tyskernes Tab androg ca. 1,200 døde og saarede, medens Franskmændene mistede ca. 1,500 Mand. Franskmændene erobrede en Ammunitionskolonne og 2 Stkr. Skyts og tog ved Besættelsen af Orleans et Lazaret med ca. 1,000 syge og saarede tyske Soldater. *B. P. B.*

Couloir[kulwa'r](fr.), Si; Løbetrappe, hemmelig Trappe, Forbindelsesgang, Korridor, f. Eks. bag Teaterloger og i Parlamentsbygninger; i Alperne en snæver, stejl Klipperende.

Coulomb [kulo'], elektromagnetisk Enhed for Elektricitetsmængde = 3,000 Mill. elektrostatiske Enheder. En praktisk Bestemmelse af den har man deri, at 1 C. ved at ledes gennem en Sølvopløsning skal udfælde 1,118 Kg. Sølv. Smlg. Ampèretime og Elektriske Maalenheder. *K. S. K.*

Coulomb [kulô'], Charles Augustin de, fransk Ingeniør og Fysiker, født 14. Juni 1736 i Angoulême, død 23. Aug. 1806 i Paris. C. traadte tidlig ind i Ingeniørkorpset og gik i dettes Tjeneste til Vestindien, hvor han byggede Fæstningen Bour-

bon paa Martinique. Da han ikke kunde taale Klimaet, vendte han efter 9 Aars Forløb tilbage og levede efter den Tid udelukkende for videnskabelige Arbejder. Ved Revolutionens Udbrud tog han sin Afsked fra Ingeniørkorpset som Oberstløjtnant. 1777 fik han af Akademiet en Pris for et Arbejde om den bedste Maade at fremstille Kompasnaale paa og 1779 en dobbelt Pris for sin »Théorie des machines simples«. Hans vigtigste fysiske Arbejder angaa faste Legemers Gnidning og, fremfor alt, Lovene for elektriske og magnetiske Afstandskræfter. Ved Genopfindelsen af Snovægten og ved dens Anvendelse til de nævnte Kræfters Undersøgelse (1785—89) blev han den, der lagde Grundvolden for al Maaling paa Elektricitetens og Magnetismens Omraader, hvorfor man ogsaa i nyere Tid har opkaldt en vigtig elektrisk Enhed efter ham. Fire af hans vigtigste Afhandlinger (1785—86) ere nu let tilgængelige i tysk Oversættelse som et Hæfte af »Ostwald's Klassiker«. *K. S. K.*

Coulomb's LOV [kulõ'-] se Elektricitet og Magnetisme.

Coulommiers [kulåmje'], By i det nordøstlige Frankrig, Depart. Seine-et-Marne, Hovedstad i Arrondissementet C. (Champagne), ved Marne's Biflod Grand-Morin, har (1891) 5,100 (med Kommune 6,200) Indb., Rester af et 1613 bygget Slot, en Kirke fra 13. Aarh., Møller, Havebrug, Stivelse- og Ostefabrikker (*Fromage de Brie*) og Handel med Korn, Uld og Kvæg. I Byen findes en Statue af Beaurepaire, Kommandant i Verdun 1792, som dræbte sig selv, da han ikke vilde overgive Byen. *H. TV.*

Coulvier-Gravier [*kuvjegravje'*], Rémi Armand, født 1802 i Reims, død 12. Febr. 1868 i Paris, har vundet sig et kendt Navn ved sine, gennem flere Aar med stor Udholdenhed konsekvent gennemførte, Tællinger af Stjerneskud. I sin »Précis des recherches sur les météores et sur les lois qui les régissent« [Paris 1863] søgte han uden Held at vise Stjerneskuds meteorologiske Indflydelse. *F. Fr. S.*

Council [kau'nsel] (af lat. *consilium*, Raadsforsamling) forekommer i flere Sammensætninger, saasom *county c.*, Grevskabsraad, oprettede siden 1888 som ledende Forsamlinger for Grevskabets eller Shirets Anliggender og dannede ved Valg af Grevskabets stemmeberettigede Indbyggere; *town c.*, tilsvarende Raad for Landets Købstæder o. s. fr. Særlig mærkes *the privy c.*, hvilket plejer at oversættes ved Geheimeraadet, hvorved sigtes til den Samling Statsmænd og Magnater, som fra ældgammel Tid efter Suverænens eget Valg omgav denne, og til hvilke Lovgivningen efterhaanden overdrog mange vigtige Hverv. Gennem flere Aarhundreder deltoge Geheimeraaderne med Kongen i Storbritanniens Styrelse og i Løsningen af de vigtigste Statsopgaver; men lidt efter lidt blev Raadet for talrigt; thi Rang og Værdighed som Geheimeraad tildeltes ofte som blot Titel til Personer, man derved vilde hædre, og til sidst udsondrede Kongerne af Geheimeraadets Flok enkelte ledende Ministre, med hvem og gennem hvem de regerede; dog var det først efter Restaurationen 1660, at denne Forandring i det tidligere Forhold traadte rigtig tydelig frem, og paa denne Maade opstod det snævrere Geheimeraad eller Kabinettet, som det senere benævnedes, i Modsætning til det store Geheimeraad. Dette sidste vedbliver for saa vidt endnu at bestaa, som Titlen »Geheimeraad« eller *privycouncellor* endnu den Dag i Dag uddeles som Anerkendelse og Æresbevisning til fremragende Mænd i selve England og Kolonierne; saaledes er i 1895 bl. a. Kapstadens Premierminister bleven udmærket paa denne Maade. — Nominelt er *the privy c.* endnu øverste Appelinstans baade i civile og kriminelle Sager for Canada, Indien, Australien, Kaplandet og alle Kolonierne overhovedet; men Jurisdiktionen udøves nu om Stunder af en særskilt Komité (*the judicial committee*) paa Raadets Vegne og anvendes saa godt som ikke mere i kriminelle Sager. *C. V. N.*

Council-Bills [kau'nselbilz], (eng.), Veksler, som det indiske Regeringskontor i London trækker paa Regeringen i Kalkutta, for at inddrage de Beløb, som denne har at udrede i Renter, Pensioner o. s. v. Vekslerne sælges i Markedet, og da enhver, der i har kontante Betalinger at gøre til Indien, har Valget mellem at sende Sølv eller at købe C. B. og sende disse, kan den Sum af C. B., der til enhver Tid udstedes, ofte have en væsentlig Indflydelse paa Sølvprisen. Naar Beløbet af C. B. er stort, bliver Efterspørgselen efter Sølv til Udførsel til Indien nemlig ringere, medens den vokser, naar Beløbet af C. B. indskrænkes. *E. M.*

Council Bluffs [kau'nselbløfs], By i den nordamerikanske Stat Iowa ved Missouri lige over for Omaha, et Jærnbaneknudepunkt med (1890) 21,500 Indb. I tidligere Tider havde Pottawatami-Indianerne her deres Raadsforsamlinger (*councils*) ved Missouri's stejle Bredder (*bluffs*), deraf Navnet. 1846—54 var Staden under Navnet Canesville en Mormonkoloni. 1860 havde den endnu kun 2,000 Indb., men nu er den vigtig ved Handel med Korn, Kvæg, Kød og Huder: 1887 var Omsætningens Værdi 33 Mill. Doll. C. er smukt bygget og har Fabrikker og et Agerdyrkningsinstitut. Broen over Missouri er 838 M. lang. 5. *B. T.*

Counsel [kau'nsel] se Attorneys og Barristers.

Count [kau'nt] (eng.), i England Titlen for de ikke engelske Grever; den engelske Greve kaldes Earl (s. d.).

Countess [kau'nts] (eng.), Femininum af Count (s. d.) og samtidig ogsaa af Earl (s. d.).

Count out [kauntau't], engelsk Parlamentsudtryk for den Fremgangsmaade, der anvendes i Underhuset, naar der skal finde formelig Afstemning Sted, idet Medlemmerne paa Formandens Opfordring forlade Salen ad 2 forskellige Døre, efter som de stemme for eller imod det foreliggende Forslag, og optælles af dertil bemyndigede Tællere. *C. V. N.*

Country [kə'ntri] (eng.), Egn, Landskab; Land (modsat By).

County [kau'nti], Englands oprindelige og endnu gældende administrative Inddelingsenhed, enstydigt med den angelsachsiske Benævnelse »Shire«. I Spidsen for Grevskabet staar en Lordløjtnant og en Sherif. — Shirerne deltes atter i *hundreds*, som forestodes af en *bailiff* eller *high constable*, og disse igen i *tithings*. Ogsaa i Nordamerika anvendes Inddelingen i C. i de forskellige Unionsstater. *C. V.N.*

County Council [kau'ntekaunsel] se Council.

County Court [kau'nteko.et], Grevskabsret.

Foruden at de egentlige Assiseretter ell. Rundrejseretter ved edsvorne og en præsiderende Overdommer fra en af Westminsterrettens Afdelinger — *The high court of justiciary* — holdes grevskabsvis, og altsaa paa en vis Maade ere Grevskabsretter, henhøre til disse *the courts of quarter sessions* eller Kvartalsdomstolene, der beklædes af 2 eller flere Fredsdommere med Jury og paadømme mindre, kriminelle Sager, som ikke gaa til Assiseretterne, samt de 1846 omordnede Grevskabsretter, hvis præsiderende retslærde Dommere udnævnes af Suverænen, og som have Jurisdiktion i civile Sager, indtil 360 Kr.'s Værdi; edsvorne kunne tilkaldes, om Parterne ønske det, dog kun i et Antal af 5. *C. V.N.*

County Hall [kau'ntᶜhå.l], den Bygning, i hvilken Grevskabsraadet har sit Sæde.

Coup [ku'J (fr.), Slag, Stød, Hug, Greb, rask udført Foretagende.

Coup de main [kudmæ'] (fr.: »Slag med Haanden«), Overrumpling.

Coup d'état [kudeta'] se Statskup.

Coup de théâtre [kudtea!trø] (fr.), Teaterkup; pludselig Vending i Handlingens Gang eller i en af de optrædende Personers Karakter i Stykket, frembragt i det Øjemed at overraske, gøre scenisk Effekt; sædvanligvis brugt i dadlende Betydning om umotiveret Skineffekt; derefter brugt i al Alm. om en effektfuld Overraskelse.

Coup d'oeil [kudo'j] (fr.), Blik, Øjekast; det hurtig overskuende og klart seende Blik; saaledes under Krigen Officerens hurtige Overblik over Situationen, Fjendens Stilling, Terrainet etc.; Øjemaal eller Evne til efter det blotte Syn med temmelig Nøjagtighed at angive en Størrelse eller Mængde; det Standpunkt, hvorfra en Genstand betragtes.

Coupe [ku'p] (fr.), Snit; i Kortspil Aftagningen; Drikkeskaal, Kalk (se Cupa).

Coupé [kupe'] (fr.) se Kupé; C.-System se Kupésystem.

Couperin [kupræ'], fransk Organistfamilie, hvis Medlemmer i næsten to Hundrede Aar (1630—1815) have været Musikere og Slægt efter Slægt have beklædt Organistembedet ved Kirken St. Gervais i Paris. Slægtens berømteste Mand er François C. med Tilnavnet *Le grand*, født 10. Novbr. 1668, død 1733 i Paris. Som Orgelspiller, Klavervirtuos og Komponist var han lige skattet; Ludvig XIV udnævnte ham til sin Kammerklavecinist. I Klaverlitteraturens Historie indtager C.'s Arbejder en betydelig Plads, navnlig som Repræsentant for den af Musikken for Lut udviklede ældre franske Klaverstil. Hovedmelodien findes mest i Overstemmen, overbroderet med Forsiringer af alle Arter. I sine Arbejder fra de yngre Aar støtter Seb. Bach sig ofte til C. *A. H.*

Coupiers Blaat se Indulin.

Couplet [kuple'] se Kuplet.

Coupon [kupo'] se Kupon.

Coupure [kupy!r], en sjælden anvendt Benævnelse for en Gennemskæring i et Brystværn paa de Steder, hvor man har til Hensigt at danne et Afsnit. *A. L—n.*

Cour [ku!r] (fr.), Gaard; Hof; Overret, Rettens Sæde.

Cour, la [lakulr], Janus Andreas Bartholin, dansk Landskabsmaler, er født 5. Septbr. 1837 paa Thimgaard ved Ringkjøbing. Allerede som lille Dreng gav han sig ivrig af med at tegne; som Discipel i Aarhus Latinskole blev han vejledet i Kunsten af Dyrmaleren E. L. *Høegh-Guldberg* og udførte allerede dengang omhyggelige Oliestudier efter Naturen. 16 Aar gl. kom han til Kjøbenhavn og blev Elev af Kiærschou, noget senere ogsaa af Kunstakademiet; langt større Betydning end hans Arbejde der fik dog det Forhold, hvori han tidlig traadte til P. C. Skovgaard; fra 1861 boede C. i dennes Hus og nød godt af den udmærkede Mesters Paavirkning.

Sit første Maleri udstillede han 1855; i de følgende Aar studerede han flittig ved Vesterhavet, langs Kysterne paa Mols og i Aarhusegnen og hjembragte derfra anselige Billeder, af hvilke eet, »Tidlig Sommermorgen, ud over en Eng«, 1861 indbragte ham den Neuhaus'enske Præmie. Med dette Arbejde indlededes en Periode, i hvilken Kunstneren, som hidtil noget ensidig havde lagt Vægt paa Udtrykket for Naturstemningen, drev meget energiske Formstudier og høstede et rigt Udbytte af disse. Sin første Udenlandsrejse tiltraadte han med Akademiets Stipendium 1865; han var borte i to Aar, mest i Rom, hvor han malede ikke faa sydlandske Billeder, deriblandt det mægtig virkende »Fra Pyrenæerne«, der blev udført efter Erindringen, uden Studier. Anden Gang var han i Italien 1868—70 og malede bl. a. sit »Aftenstund ved Nemisøen«, et af hans fineste og poesirigeste Værker, der hædredes med Udstillingsmedaillen. Senere kom en Række til Dels meget omfangsrige Billeder over Motiver fra Schweiz, Italien og Danmark; omtrent fra Midten af 1870'erne begyndte de at vise nogen Paavirkning af nyere fransk Landskabskunst; Foredraget blev noget bredere end hidtil uden dog at tabe i Elegance, Farven rigere og mere glansfuld. Den fremmede Indflydelse har dog ikke været stærkere, end at C. er vedbleven at staa netop som en af de mest udprægede Repræsentanter for den nationale danske Landskabskunst, efter Mesterens Død Hovedmanden i den Skovgaardske Skole, formsikker og ærlig i Naturgengivelsen, i sit Følelscsudtryk rolig, behersket og hjertelig, ikke sjælden vemodsfuld i Stemningen. Af hans bedste Arbejder ere flere optagne i Nationalgaleriet; 1872 blev han Medlem af Akademiet, 1884 Professor. *S. M.*

Cour, la [laku!r], Jørgen Karl, dansk Landøkonom, er født 8. Juni 1838 paa Skjærsø ved Æbeltoft. Han har faaet en fortrinlig landøkonomisk Opdragelse: praktisk Landbrug lærte han paa Skjærsø under sin dygtige Fader, Landbrugseksamen absolverede han, som denne toges for sidste Gang paa den polytekniske Læreanstalt 1857; han var dernæst i en Del Aar knyttet som Assistent ved Landbohøjskolen og foretog endelig i Aarene 1865—66 en landøkonomisk Studierejse gennem Europas mest fremskredne Lande. Hjemkommen oprettede han Landboskolen ved Nærum, 1868 flyttede han Skolen til Lyngby og forenede her for første Gang Højskoletanken med Landbrugsskolens Virksomhed. Han har med en kort Afbrydelse (1884—89) stadig ledet denne bekendte Skole, med hvilken han har forenet Brede Ladegaard som Skoleavlsgaard og derved etableret en gavnlig Vekselvirkning mellem praktisk Uddannelse og Teori. Hvor fortjent C.'s Virksom-

hed som Skoleforstander end er, og hvor god Frugt den end har baaret i vide Kredse, den er dog næppe hans Hovedvirksomhed. Denne falder i Landhusholdningsselskabets Tjeneste. Hanknyttedes 1875 til Selskabet som Sekretær og virkede som saadan til December 1891. Da han tiltraadte Posten, var dansk Landbrug paa Kulminationspunktet i Nutiden, men den længste Tid, i hvilken han var Sekretær, var Tilbagegangens Aar. I disse Aar har Selskabet, navnlig under Tesdorph's Ægide, med overlegen Dygtighed arbejdet for Landbruget. Paa Grund af voksende Konkurrence i og andre Aarsager er dets Produkter faldne i Pris, og dets Afsætningsforhold ere stedse blevne vanskeligere. Selskabets Opgave er navnlig gaaet ud paa at opdrage Landbruget og vise det ny Veje, lette og støtte det, og af stor Betydning har det været, at det har haft en Forretningsfører med C.'s Dygtighed og Energi. Han er Initiativets og Ideernes Mand med en Arbejdsevne, der synes uopslidelig, og aldrig har Selskabet mere frugtbringende end i denne Periode virket til Foranstaltninger i Retning af konsultatorisk Vejledning, Forsøg, Undersøgelser, forbedret Afsætning etc. I Decbr. 1891 valgtes C. til Præsident i Selskabet, en Stilling, han stadig beklæder, og 1892 udnævntes han til Chef for det nu atter ophævede Konsulentkontor. Endnu maa nævnes, at han i en lang Aarrækkc (siden 1867) har redigeret Tidsskrift for Landøkonomi, i hvilket han i en Aarrække har skrevet de instruktive Aarsoversigter over Landbrugets Tilstand. *H. H—l.*

Cour, la [laku'r], Poul, dansk Fysiker, ovenn.'s Broder, er født 13. Apr. 1846 paa Skjærsø ved Æbeltoft. Efter at have taget Magisterkonferens i Fysik 1869 gjorde han en Udenlandsrejse for at studere Meteorologi. 1871 fandt han en Maade at maale Skylags Højde, hvorfor Videnskabernes Selskab gav ham sin Sølvmedaille. 1872 blev han ansat som Underbestyrer ved det nysoprettede meteorologiske Institut i Kjøbenhavn. Denne Stilling opgav han 1877 for at arbejde paa sin Opfindelse Fonotelegrafen, en Mangefoldstelegraf, der senere er bleven praktisk udnyttet. For denne fik han Videnskabernes Selskabs *Guldmedaille*. Under Arbejdet hermed opfandt han Tonehjulet og senere en saakaldt Synkronisme, hvorved Tonehjul paa forskellige Stationer kunne bringes til nøjagtig at følge hinanden, hvad der danner Grundlag for forskellige Arter af Mangefolds- og Tryktelegrafi. Hans *Spektrotelegraf*, der giver Lyssignaler i Form af Morsetegn, var udstillet i Kjøbenhavn 1888. Fra 1891 har han med aarlig Statsunderstøttelse arbejdet paa at udnytte Vindens Kraft i Landbrugets og Industriens Tjeneste. Han har først bragt Vinden til at drive Maskiner med en jævn Hastighed ved sin Regulator Kratostaten. Dernæst har han opsparet Vindkraften ved at lade den drive en Dynamo og lade dennes Strøm spalte Vand i Ilt (Surstof) og Brint (Vandstof), som gemmes i et Par Gasbeholdere. Disse Luftarter kunne senere (ogsaa under Vindstille) tjene til at frembringe Lys, Varme eller Bevægelse. Paa Askov Folkehøjskole, hvortil han siden 1878 har været knyttet som Lærer i Matematik og Fysik, er et saadant Lysanlæg paabegyndt (1894), ligesom andre Anvendelser ere under Arbejde. Den franske Regering har 1889 udnævnt ham til *officier d'académie*, den danske 1894 til Professor. Af hans Skrifter maa nævnes: »Skovenes Indflydelse paa Varmen« (Tidsskr. for Fysik og Kemi IX); »Femaarsberetning fra det kgl. Landhusholdningsselskabs meteorologiske Komité for 1866—70«; »Sammenhængende Skylags Højde« [Vidsk. Selsk. Forhandl. 1871]; »Bearbejdelse af Tyge Brahe's meteorologiske Dagbog« [1876]; »Tonehjulet« [1878]; »Historisk Matematik« [1888]; »Menneskelegemets Bygning og Livsvirksomhed« [1889; 3. Udg. 1894]; »Regulering af Vindkraft etc.« [Tidsskr. f. Landøkonomi 1892]. *K. S. K.*

Courage [kura!ż] (fr.), Mod, Tapperhed.

Courajod [kuražo'd], Louis Charles Léon, fransk Arkæolog og Kunstforfatter, er født 22. Febr. 1841 i Paris og er nu *conservateuradjoint* ved Louvre og Lærer ved Louvre-Skolen. Foruden talrige Afhandlinger i »Gazette des Beaux-Arts«, »L'Art« og andre Tidsskrifter har han skrevet »Histoire de l'enseignement des arts du dessin au XVIII siècle« [1874, ny Udg. 1886], »Livre-Journal de Lazare Duvaux« [2 Bd., 1873], »Alex. Lenoir, son journal et le musée des mon. franç.« [3 Bd., 1878—87], »Études sur les collect. du Moyen-âge, de la Renaissance et des temps modernes au Musée du Louvre« [1878], »Jean Warin, ses oeuvres de sculpture etc.« [1881] og »La part de l'art ital. dans quelques monuments de sculpture de la premiere Renaissance franç.« [1885]. Han har særlig indlagt sig Fortjenester ved sine Forskninger i middelalderlig fransk Plastiks Historie. *A. Hk.*

Courant [kurâ'] se Kurant.

Courante [kurâ't] (fr., ital.: *corrente*), en ældre Danseform i tredelt Takt ($^3/_2$ eller $^3/_4$), der anvendtes meget i Suiter og Operaer, og hvis Karaktermærke var en livfuld Bevægelse i lige Noder. *S. L.*

Courbet [kurbæ'], Amelie Anatole Prosper, fransk Viceadmiral, berømt fra Tonkinkrigen 1882—85, født 26. Juni 1827, død 11. Juni 1885. Efter at have gennemgaaet *Ecole polytechnique* blev C, 22 Aar gammel, Kadet og begyndte med et 5 Aars Togt til kinesiske Farvande, studerede *Søkrigs-Videnskab under sine* talrige Togter, gennemgik Maskin-, Artilleri- og Torpedoskoler og var i en Række af Aar Stabschef i forskellige Eskadrer. 1880 blev C. Kontreadmiral og Guvernør for Ny-Kaledonien, i Maj 1883 Chef for Tonkin-Divisionen, angreb og indtog Forterne ved Annam's Hovedstad Hué 16.—19. Aug., blev Guvernør og Chef for Krigsmagten i Tonkin i Novbr. s. A. og indtog Sontay 16.—17. Decbr. Aug. 1884 blev han Chef for den østasiatiske Eskadre paa 30 Skibe, bombarderede Kelung paa Formosa 5. Aug. 1884, erobrede og ødelagde Arsenalet ved Fou-Tchcou og den derværende kinesiske Flaade 24. — 28. Aug. 1884, erobrede Pescadores Øerne 29. Marts 1885 og døde her om Bord i Panserskibet »Bayard«, som overførte hans Lig til Frankrig, hvor det bisattes i hans Fødeby Abbeville, i hvilken hans Monument er rejst. C. er Typen paa en ny Generations Officerer, han forbandt Sømandens Erfaring med omfattende tekniske Kundskaber og udfoldede under sin Virksomhed i Tonkinkrigen et glimrende Talent som Administrator og kommanderende. *C. L. W.*

Courbet [kurbæ'], Gustave, fransk Maler,

født 10. Juni 1819 i Ornans ved Besancon (Doubs), død 31. Decbr. 1877 i La Tour de Peilz ved Vevey i Schweiz. C. kom tidlig til Paris for at uddannes i Retsvidenskab, men slog om, blev Maler og øvede sit Øje ved at studere Louvre-samlingens gamle Mestere (Spanierne). Det var dog ikke ved nøje Tilslutning til, endsige pietetsfuld Efterligning af sine store Forgængere i Kunsten, at han skulde bryde sig Vej til Berømmelse; den ualmindelig selvfølende Maler vilde skabe en ny Æra, revolutionere Kunsten. Hans første Kunstforsøg gik imidlertid ret uænsede hen. Det er først hans Malerier fra Salonen 1851, der bragte den Larm om hans Navn, han selv saa heftig attraaede. I det store Billede »Begravelse i Ornans« skildrede han med forbløffende Dygtighed et Begravelsesscenerі med Præst, fordrukne Kirkebetjente og en Skare vulgære Landsbytyper — et stort Stykke Virkelighed uden kunstnerisk Omarbejdelse sat ind i en Ramme. Hans »Stenhuggere« gengav med samme Lyslevenhed forslidte Arbejderes trælsomme Færd, medens han i »Bønder fra Flagey« fremstillede fulde Bønders raa Lystighed. Den Indignation, disse Billeder som formentlige Slag i Ansigtet paa alle gode Kunsttraditioner vakte hos de fleste, og den Hyldest, der blev ham til Del fra visse Hold, saaledes fra Proudhon og hans Kreds, for hans Arbejders demokratiske Karakter — ved at gribe ned i de »lavere« Klassers Verden havde C. ogsaa aabnet en ny og rig Grube for Kunsten — stimulerede den forfængelige Maler frem paa en Bane, der betegnedes ved Brud med alle nedarvede Skønhedstyper, Kamp imod al akadcmisk-klassisk Kunst, og som af Kunstneren selv, under Paavirkning fra hans socialistiske Venner, blev set i en socialreformatorisk Missions flatterende Glorie. Han propaganderede ogsaa for sine Værker, som han ydermere sendte paa Reklamerundrejse om i Landet, ved Programmer, bugnende af Selvfølelse og store Ord, der skulde slaa til Lyd for den ny Kunst: Naturen skulde gengives, som den saas, uden al Tilsætning; den havde i sig selv sit rette kunstneriske Udtryk, som Kunsten ikke havde Lov til at forhøje. Denne C.'s realistiske Tendens, der gerne paa Trods valgte det æstetisk frastødende (f. Eks. »Badende Kvinder«), støttedes af hans eminente Mesterskab i at haandtere Penselen eller rettere Spatelen og Knivsbladet, hvormed han helst satte sine Farver paa Lærredet, og hans for Farvens Valeurer ualmindelig fintmærkende Øje, som Haanden villig lystrede, gav ofte hans Malerier et slaaende Præg af Naturens egen friske, farverige Virkelighed, hvilket maaske fyldigst kommer til Orde i hans udmærkede Landskaber. Efter sit Choc 1851 malede C. Arbejder som »Landsbyfrøkener give Almisse« [1852] og »Bryderne« [1853] og sørgede særlig ved sin Reklameudstilling 1855, da han utilfreds med Refusering af nogle af sine Arbejder til Salonen lod udstille i en særskilt Bygning lige uden for denne (med det betegnende Skilt: »Realismen. G. Courbet«) ikke mindre end fyrretyve af sine Ardejder, at holde Interessen for sin Kunst vaagen i Publikum. Hans »Seine-Frøkenerne« [1857], der fremstillede to parisiske Grisetter ved Seinebredden, var nyt Tønder til Forargelsens Ild, medens han derimod i Dyrebillederne (Hjorte) fandt et neutralt Felt, hvor ogsaa et større Publikum kunde beundre hans mesterlige energiske Foredrag og maleriske Evne, ligesom ogsaa den højrøstede Kritik ofte maatte forstumme over for hans overlegent behandlede Landskaber (fra Kunstnerens Fødeegn eller fra Paris'es Omegn). Af hans øvrige Produktion, der bl. a. er ret fyldig repræsenteret i Louvre-samlingen (»Begravelsen i Ornans«, »Selvportræt« etc.) og med ikke mindre end en Snes Arbejder i Museet i Montpellier, skal endnu anføres: det meget omstridte »Hjem fra Konferencen« [1863], der forestiller fulde Landsbypræster, og »Damen med Papegøjen« [1866; nøgen Kvinde, der leger med en Papegøje]. Hans Selvportræt saas paa den franske Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888. C.'s revolutionære Sindelag, der særlig var kommet til Orde i en for hans uhyre Selvfølelse karakteristisk motiveret Vægring ved at bære Æreslegionens Kors, bragte ham naturlig midt ind i Kommuneopstandens Virvar 1871. Han udnævntes til Kunstkommissionens Præsident, indvikledes i Affæren med Vendômesøjlens Ødelæggelse, og hans senere uforsigtige Pralen i den Anledning medførte, at Regeringen anlagde Proces imod ham som Ophavsmand til Hærværket. Skønt Beskyldningerne imod ham vare uretfærdige, hvad senere hen er blevet godtgjort, blev han dømt til 6 Maaneders Fængselsstraf og endog i Skadeserstatning til Bestridelsen af Omkostningerne ved Monumentets Genopførelse. C. flygtede og henlevede nu sine sidste Dage, svækket og forgræmmet, i Schweiz. (Litt.: C. Lemonnier, *C. et son oeuvre*; d'Ideville, »G. C.« [1878]; samme, *La vérité sur C.* [1879]; A. Patoux, Biografi i »Artistes célèbres«). *A. Hk.*

Courbette [kurbæ't] se Skoleridning.

Courbevoie [kurbvwa'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine, Arrond. St.-Denis, ved Seine's venstre Bred, med en smuk Allé, der fører til Broen ved Neuilly og danner en Fortsættelse af Champs Elysées i Paris, talrige Villaer, en stor, af Ludvig XV bygget Kaserne, Blegerier, Industri i Jærnbanevogne, Kemikalier m. m., og (1891) 17,600 Indb. Her stod den kolossale Bronzestatue af Napoleon I, der indtil 1863 havde Plads paa Vendomesøjlen i Paris, men 1870 af Republikanerne blev styrtet i Seine. *H. W.*

Courbière [kurbjæ'r], Guillaume René, preussisk Feltmarskal, født 23. Febr. 1733 i Maastricht, død 25. Juli 1811 i Graudenz. Han nedstammede fra en fransk Familie, som ved det nantiske Edikt var udjagen af Frankrig. Som 14-aarigdeltog han i Forsvaret af Berg-op-Zoom, traadte 1756 som Ingeniørkaptajn i preussisk Tjeneste og udmærkede sig 1758 ved den første Belejring af Schweidnitz. 1759 fik han som Major Kommandoen over det eneste Frikorps, som efter Freden i Hubertsburg opretholdtes af Frederik II. Med dette Korps udmærkede han sig ved Forsvaret af Herrnstadt mod Russerne, ved Belejringen af Dresden, ved Undsætteisen af Colberg, ved Liegnitz og Torgau. 1780 forfremmedes han til Generalmajor og udnævntes 1787 til Generalløjtnant. Han deltog med særlig Udmærkelse i Kampen mod den franske Republik, i hvilken han førte den preussiske Garde. Han erobrede 1792 Verdun og afgjorde Slaget ved Pirmasens. 1797 blev han General i Infanteriet og 1798 Guvernør i Graudenz. Det er navnlig i denne Stilling, at

han har vundet sin militære Berømmelse ved det haardnakkede Forsvar af denne Fæstning mod Franskmændene 1807. Efter Freden i Tilsit blev han Feltmarskal og Guvernør i Vestpreussen. *B. P. B.*

Courcel [kursæ'l], Alphonse Chodron, Baron, fransk Diplomat, er født 1835, studerede 1853—58 i Tyskland og tog 1858 juridisk Doktorgrad i Bonn. Han indtraadte derefter i den diplomatiske Tjeneste, ansattes 1862 i Udenrigsministeriet og var 1869—70 Underdirektør i dette. I Jan. 1880 blev C. Direktør for dets politiske Afdeling, var Febr. 1882 til Aug. 1886 Afsending i Berlin og blev i Decbr. 1894 Afsending i London. 1892 valgtes han til Senator. *E. E.*

Courcelles [kursæ'l] a. d. Nied, Landsby i det tyske Rigsland Elsass-Lothringen, Landkreds Metz, ved Nied, har (1890) 240 katolske Indb. og et Slot i Rokokostil (18. Aarh.). — Efter C. (1161 *Corilum*, 1178 *Courzelles)* benævnedes i Begyndelsen det første Slagforan Metz (14. Aug. 1870), nu officielt betegnet som Slaget ved Colombey-Nouilly (se Colombey). *C. A.*

Courcelles [kursæ'l], Flække i den belgiske Provins Hainaut, 11 Km. N. V. f. Charleroi, har (1889) 12,700 Indb. og talrige Smeltehytter.

Courcelle-Seneuil [kursælsno'j], Jean Gustave, fransk Nationaløkonom, født i Seneuil (Dep. Dordogne) 22. Decbr. 1813, død 28. Juni 1892. C. var i sin Ungdom Købmand, men kom ind paa økonomiske Studier og opgav af Interesse for dem sin praktiske Virksomhed. 1853—63 virkede han som Professor i sin Videnskab ved Universitetet i Santiago (Chile); 1879 kaldtes han i sit Hjemland til Medlem af *Conseil d'Etat* og var fra 1882 Medlem af *Académie des sciences morales et politiques*. I de forskelligste Tidsskrifter og Blade strøede C. om sig Bunker af nationaløkonomiske Afhandlinger, og i Bogform har man ogsaa en imponerende Række Bind af ham. Mest kendt af hans mange Værker ere: »Le crédit et la banque« [1840]; »Traité théorique et pratique des operations de banques« [1853; 6. Udg. 1876]; »Manuel des affaires« [4. Udg. 1883]; »Traité théorique et pratique d'économie politique« [2 Bd., 1858—59]; »Études sur la science sociale« [1862] og »Protection et libre échange« [1879]. I alle sine Skrifter viser han sig som en udpræget Tilhænger af den manchesterlig-individualistiske Retning i Nationaløkonomien. *K. V. H.*

Courier [kurje'], Paul Louis, fransk Skribent, født i Paris 4. Jan. 1772, død 10. Apr. 1825. Som Officer deltog han i de franske Felttog, ikke af Interesse for Krigen, som han selv kaldte en »sjofel Haandtering«, men af Pligt og for at dyrke klassiske Studier i de Byer, hvortil Hæren kom; i mange Aar laa han saaledes i Italien. Han var en tapper, men udisciplinær Soldat, der gerne glemte Hærens Taktik over Bibliotekernes gamle Haandskrifter. Fra Felttogene i Italien skrev han til sine Venner og Veninder en Række elegant formede Breve, hvori han med den spydigste Kunst ironiserer over disse »Røvertog« og det moderne Kejserdømmes Humbug. I Firenze fandt han et nyt Haandskrift af den græske Digter Longos'es Hyrderoman »Daphnis og Chloe«, som han udgav og oversatte. Flere Gange straffet for militære Forsømmelser tog han endelig sin Afsked, giftede sig 1814 og nedsatte sig paa et Gods ved Tours, han havde arvet efter sin Fader. Som en gammel Romer slog han sig nu paa Agerbrug, men udsendte fra Tid til anden smaa mesterlige Pamfletter mod Restaurationen, Regeringspartiet, Adel- og Præstevælde, f. Eks. »Petition aux Chambres« [1816], »Simple discours de Paul-Louis, vigneron de la Chavonnière« [1820], hvori han spottede over Forslaget om en offentlig Indsamling for at give det nyfødte Vidunderbarn Tronarvingen, Greven af Chambord, det gamle Slot Chambord i Vuggegave, og som skaffede ham to Maaneders Fængsel, »Pétition à la chambre des députés pour les villageois qu'on empêche de danser« [1822] og »Pamphlet despamphlets« [1824]. Han blev snigmyrdet af en af sine egne Skovfogeder. Foruden af Longos leverede han udmærkede Oversættelser af Heliodor og Lukian. Hans Stil, der er affilet til den yderste Klarhed og Ynde, er paavirket af hans store Forkærlighed for de græske Forfattere, ogsaa for 16. Aarh.'s, navnlig Amyot's Fransk. Hans Motto var: Lille Emne, stor Kunst. — »Satiriske Skrifter« ere oversatte paa Dansk af Carl Michelsen [1891]. *S. Ms.*

Courländer, Bernhard, dansk Klavervirtuos, er født 2. Jan. 1815 i Kjøbenhavn; Elev af C. Luders. I en Alder af 17 Aar optraadte han som Koncertgiver paa det kgl. Teater. Efter at have uddannet sig videre i Udlandet (særlig hos Aloys Schmitt) optraadte han som feteret Koncertspiller i Danmark i 1830'erne og 1840'erne, gjorde Koncertrejser med Kellermann og med Prume og blev ansat som Lærer ved Hoffet. 1846 drog han til Vestindien og derfra senere til Syd- og Nordamerika. Fast Ophold tog han i Baltimore, hvor han endnu (1895) virker som Lærer ved Peabody-Konservatoriet. Han har udgivet mindre Solostykker for Klaver. *A. H.*

Courmayeur [kurmajö'r] (lat. *Curia major),* Landsby i den italienske Provins Torino, ved Dora Baltea, og ikke langt fra Val Ferret's og Allée blanche's Sammenløb, beliggende mellem herlige Enge og Trægrupper 1,218 M. o. H. ved Sydsiden af Montblanc, har Mineralkilder og (1881) 560 Indb. Klimatet er her mildere end i Chamonixdalen. Stærkt besøgt af Turister og Badegæster. *C. A.*

Cournot [kurno'], Antoine Augustin, fransk Matematiker, Filosof og Nationaløkonom, født 28. Aug. 1801, død 31. Marts 1877. C. blev 1835 Rektor for Akademiet i Grenoble, 1838 Generalinspektør for Undervisningsvæsenet, 1854 Rektor for Akademiet i Dijon; 1862 trak han sig tilbage fra sin praktiske Virksomhed. C. var en lige saa frugtbar som betydelig Forfatter først og fremmest inden for sit Hovedfag, Matematik; hans vigtigste Bidrag til denne Videnskab er, foruden en Række Afhandlinger til Fagtidsskrifter, »Traité élémentaire de la théorie des fonctions et du calcul infinitésimal« [2 Bd., 1841], det for Statistikkens og Sandsynlighedsberegningens Teori betydningsfulde Værk »Exposition de la théorie des chances et des probabilités« [1843, tysk Udg. ved Schnuse, 1849], samt »De l'origine et des limites de la correspondance entre l'algebre et la géometrie« [1847]. Af overvejende filosofisk Indhold er hans fint spekulative »Essais sur les fondements de nos connaissances et sur les caractéres de la critique philosophique« [2 Bd., 1851], »Traité de l'enchainement des idées fondamentales

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

dans les sciences et dans l'histoire« [2 Bd., 1861] og »Consi derations sur la marche des idées et des événements dans les temps modernes« [1872]. Allerede 1838 havde C. udgivet sit mærkelige Værk »Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses«, der i en Menneskealder forblev ganske upaaagtet til Trods for, at det giver en endnu uovertruffen god Fremstilling i matematisk Form af nogle af den økonomiske Videnskabs højeste Generalisationer. Med dette Værk blev han — N. F. Canard's (s. d.) anerkendelsesværdige Tilløb ufortalt — den virkelige Grundlægger af den matematiske Behandling af økonomiske Problemer, og navnlig for Teorierne om Pris, Indkomst og Beskatning. Af sine ny og for den senere Udvikling af den matematisk-nationaløkonomiske Skole saa betydningsfulde Læresætninger gav han en mere populær Fremstilling uden matematiske Formler i »Principes de la théorie des richesses« [1863], hvoraf en fuldstændig ny Bearbejdelse foreligger i hans sidste Bog »Revue sommaire des doctrines économiques« [1876]. C. var en lærd Forsker, en dyb og selvstændig Tænker med bredt Syn og aandfuld Opfatning. *K. V. H.*

Couronnement [kurånmã'] se Glaciskroning.

Courpière [kurpjæ!r], By i Mellemfrankrig, Dep. Puy-de-Dôme, Arrond. Thiers, ved Louzon's Forening med Allier's Biflod Dore, har (1891) 1,600 (med Kommune 3,900) Indb., en Jærnkilde (Salet), Industri i Uldbaand, Possementmagervarer og Fajance, Handel med Bygningstømmer og Korn. *H. W.*

Courrières [kurjæ!r], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Pas-de-Calais, Arrond. Béthune, har en Kirke med et prægtigt Gravmæle over Jean af Montmorency, Stenkulsgruber, Roesukkerfabrikation og (1891) 3,100 Indb. *H. W.*

Cours [ku!r] se Kurs.

Cours [ku!r], By i det østlige Frankrig, Dep. Rhône, Arrond. Villefranche, ved Trambouze, har Fabrikker i Lærreds- og Bomuldsvarer (*beaujolaises'*) og (1891) 3,800 (med Kommune 6,000) Indb. *H. W.*

CoursaU [kursã'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Aude, Arrond. Narbonne, ved Aude, har en gotisk Kirke, et Slot, en Mineralkilde, Vinavl, Brændevinsbrænderi og (1891) 3,700 Indb. *H. W.*

Cours d'amour [kurdamu!r] se Elskovshoffer.

Courseulles [kurso'l], C.-sur-Mer, Havnestad i det nordvestlige Frankrig, Dep. Calvados, Arrond. Caen, ved Seulles, nær ved dens Udløb, har et stort Slot, Kniplings- og Blondefabrikation, Silde- og Makrelfiskeri, betydelig Østersfangst, Søbade og (1891) 1,400 Indb. *H. W.*

Court [ko!et] bruges snart i Betydning som Hof, snart som Ret eller Domstol. En ældgammel Adskillelse i sidstnævnte Betydning af Ordet er den mellem *c. of equity*, til hvilke henhørte Kanslerretten med alle de talrige under den sorterende underordnede Domstole, og *c. of law*, hvortil hørte Westminsterrettens 3 Hovedafdelinger *(divisions)* og Grevskabs- og Byretterne, Assiseretterne m. fl. *C. V. N.*

Court [ku!r], Antoine, den franske reformerte Kirkes Genopretter, født 1696 i Villeneuve de Berg, død 15. Juni 1760 i Lausanne, blev allerede som Barn greben af glødende Begejstring for de forfulgte Hugenotter og af Had til de katolske Undertrykkere; disse Følelser forøgedes ved Tanken om Brousson's (s. d.) Martyrdød, og allerede fra 1714 drog C. da om i hele Sydfrankrig for at opsøge dem, der endnu i Hemmelighed vare Protestanter, og prædike for dem. Han færdedes i Cevennernes Kløfter og i Galejslavernes Fangehuller, og ved sin mægtige Trosbegejstring, sin ubøjelige Energi og sit enestaaende Organisationstalent udførte han virkelig den Vidundergerning at redde og genoplive den protestantiske Kirke i Frankrig, som man troede udslettet for stedse. Allerede 1715 vovede han at sammenkalde en Synode, der efterfulgtes af mange andre, og rundt omkring indsatte han sine trofaste Hjælpere til Præster. Det var intet Under, at man (for øvrigt med Hentydning til Joh. Aab. 12, 6) kaldte de spredte Menigheder for »Ørkenkirken« (*l'église du désert*); thi kun paa de ødeste Steder kunde man forsamles, og endda lede mange Martyrdøden. C. holdt dog Modet oppe hos alle, og med Kraft modstod han det Sværmeri, som begyndte at udbrede sig blandt de forfulgte. 1729 forlod C. Frankrig og tog Ophold i Lausanne, hvor unge franske Protestanter uddannede sig til Præster; men han stod i stadig og nøje Forbindelse med »Ørkenkirken« og vovede sig endog en kort Tid hjem til Fædrelandet. Trods Forfølgelser, Henrettelser og Galejstraf voksede de protestantiske Menigheder hurtig op, og deres Kaar begyndte at bedres, da C. døde. At hans Skrifter maa fremhæves Skildringen af Kamisardernes Kampe og Lidelser [Villafranche 1760]. Hans Søn og Navne (1728—84) var en anset lærd, der stod højt anskreven hos *Regeringen*; han kunde derfor med Held arbejde for Tolerance mod Protestanterne. (Litt.: Hugues, *A. C.* [2. Udg., Paris 1872]; Höhle, »Widerauffrichtung der franz. ref. Kirche durch A. C.«, I [Bautzen 1886]). *H. O.*

Court [ku!rj, Joseph Désiré, fransk Historie- og Portrætmaler, født i Rouen 1797, død 23. Jan. 1865, var Elev af Gros. Med Billedet »Cæsar's Død« (o: Antoniuses Tale til Folket efter Cæsar's Død), udstillet 1827 og optagen i Luxembourg-Samlingen, gjorde han megen Lykke, og hans behagelige Teknik, ferme Pensel, virkningsfulde Kolorit i Forbindelse med hans Elasticitet over for Publikums Fordringer gjorde ham snart til en meget søgt Maler, hvis overfladiske Kunst, der har ofret vel meget til Moden, ikke har holdt, hvad hans heldige Debut lovede. Han var imellem de mange, der kom til at arbejde for det historiske Galeri i Versailles, og som saa mange andre Kunstfæller mere sløvede end øvede han sine Evner paa de store historiske Opgaver, der bleve ham stillede der (»Ludvig Filip underskriver Proklamationen, der gør ham til Kongerigets Generalstatholder«). Han malede en Del elegante Portrætter. I Anledning af Christian VIII's Kroning blev han indkaldt til Danmark for at male Kongen og Dronningen. Disse Portrætter (Brystbilleder) ses nu i det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg Slot. *A. Hk.*

Court [ku!r], de la (Delacourt), Pieter, hollandsk nationaløkonomisk Forfatter, (1618—85), virkede i Leyden som Købmand, indtil han ved Statspensionæren Jan de Witt's Mord (1672) nedsatte sig i Amsterdam. Mest Opsigt blandt hans

Skrifter, der udkom anonymt og derfor oftere ere tilskrevne andre, hvoriblandt J. de Witt, vakte »Interest van Holland of de Gronden van Hollands Welvaren« [1662, overs. til Tysk 1665 og 1668]; en stærkt udvidet Omarbejdelse af dette Værk er »Aanwijzing der heilsame politike Gronden en Maximen etc.« [1669, overs. til Tysk 1670, til Fransk under Titel »Mémoires de Jean de Witt«, 1709, hvem Forfatterskabet ogsaa i en engelsk Udg. af 1743 tilskrives]. C. er Frihandler, men rigtignok kun ud fra sit Købmandsstandpunkt; han bekæmpede energisk som Baand paa Næringsfriheden Lav og Gilder ligesom Monopolerne, navnlig de indiske Kompagniers. (Litt.: Laspeyres, »P. de la C.'s Schriften« [i Tübinger »Zeitschrift fur die gesammte Staatswissenschaft«, 1862]). *K. V. H.*

Courtage [kurta!ž] se Kurtage.

Courtelary [kurtlari'], Flække i det schweiziske Kanton Bern i Val St.-Imien, 699 M. o. H., ved Banelinien Sonceboz-Chaux de Fonds, har nogen Handel og (1888) 1,156, overvejende franskreformerte Indb. *C. A.*

Courtenay [kurtnæ'], gammel fransk Adelsslægt, der fik sit Navn af den lille By Curtenay (*Curtenacum*) i Dep. Loiret, hvor Slægtens første kendte Mand, Hatto, ved Aar 1000 opførte en fast Borg. Den deltog ivrig i Korstogene, i hvis Kampe hans Sønnesøn, Josselin II C., vandt stor Berømmelse og efter mange Eventyr erhvervede Lenet Tiberias og Grevskabet Edessa, der imidlertid gik tabt under hans Søn og Efterfølger af samme Navn (1149). En anden Gren af Slægten drog med Vilhelm Erobreren til England, hvor den uddøde i 16. Aarh. I Frankrig blev Isabella C. gift med Ludvig VI's yngste Søn, Peter, og fra dem nedstammer den yngre Linie, der ved Arv og Slægtskabsforbindelser skaffede sig meget betydelige Besiddelser. Deres Søn, Peter II C., blev 1216 valgt til byzantinsk Kejser, men fangedes og dræbtes undervejs. Hans Hustru, Jolanthe, styrede dog med megen Dygtighed Riget, der senere gik over til Sønnerne Robert (1219—28) og Balduin (1237—61), under hvem det latinske Kejserdømme gik til Grunde. Paa Mandssiden uddøde denne Linie 1285; men gennem Catharina C., der ægtede Karl af Valois, forplantedes Slægten videre. I 17. Aarh. søgte flere af deres Efterkommere at gøre deres Rettigheder som Descendenter fra Ludvig VI gældende, men de opnaaede kun Tilladelse til at optage de tre Liljer i deres Vaaben. Den mandlige Linie uddøde 1730. *M. M.*

Courthope [ko!uathou.p], William John, engelsk Litteraturhistoriker, er født 1842 ved Lewes (Surrey) og studerede i Harrow og Oxford. Han har skrevet Artikler til »Quarterly Review« og grundede »The National Review«, hvis Redaktør han var til 1887. 1884 udgav han en Biografi af Addison (i Serien »English Men of Letters«), 1885 »The Liberal Movement in English Literature«. Sammen med Elwin besørgede han en fortræffelig Udgave af Pope i 10 Bd., hvortil han skrev en Levnedsskildring af Digteren (1889). En omfattende »History of English Poetry« er for Øjeblikket (Maj 1895) under Udgivelse. C. har ogsaa forsøgt j sig i Poesien med Hyrdeskuespillet »The Tercen- ; tenary of Cerydon« [1864] og »The Paradise of i Birds« [1878]. *C. K.*

Courtier [kurtje'], fransk Betegnelse for Vare- | mægler. Heraf Navnet Kurtage (s. d.) for Mæglergebyr. Se i øvrigt Mægler. *E. M.*

Courtine [kurti'n] (Kurtine) se Bastion.

Courtisan [kurtizâ'] (fr.), Hofmand; Hofsnog, Spytslikker. Courtisane [kurtiza'n], Bolerske, fornem Skøge.

Courtmans [ka'u-], Joanna Desideria, født Berchmans, flamsk Forfatterinde, født i Oudegem (Østflandern) 6. Septbr. 1811, død 22. Septbr. 1890. Hun har skrevet en Mangfoldighed saavel af historiske Romaner og Fortællinger som af Skuespil og Digte. De fleste af hendes Arbejder ere samlede under Fællestitlen »Verhalen en Novellen« [22 Bd., Roesclare 1883—87]. *A. I.*

Courtney [kə!tni], Leonard Henry, engelsk Politiker, er født 6. Juli 1832, blev 1858 Sagfører i London og var 1872—75 Professor i Nationaløkonomi ved Londons Universitet. Endvidere var han i flere Aar fast Medarbejder af »Times«, men skrev tillige til flere radikale Tidsskrifter. 1876 valgtes C. til Underhuset og har siden stadig haft Sæde som fremskreden liberalt Medlem; han blev i Decbr. 1880 Understatssekretær i Indenrigs-, senere i Koloniministeriet og i Maj 1882 Skatkammersekretær, men trak sig tilbage i Novbr. 1884, fordi han misbilligede Valgreformen med Enkeltmandskredse. C. hylder nemlig Forholdstals-Valgmaaden samt Kvindernes politiske Valgret. 1886—93 var han Underhusets Næstformand (*Chairman of Committee*); 1891 blev han Medlem af den store Kommission om Arbejderforholdene og 1893 Formand for Kommissionen om City's Sammensmeltning med det øvrige London. Som Modstander af Irlands Selvstyre har C. siden 1886 hørt til de liberale Unionister. *E. E.*

Courtois [kurtwa'J, Alphonse Charles, fransk Nationaløkonom, er født 28. Marts 1825, siden 1865 Kvæstor og 1881 livsvarig Sekretær for *Société d'économie politique* i Paris. Foruden en stor Mængde Artikler i Revuer, Blade og encyklopædiske Værker har han offentliggjort en Række stærkt udbredte Monografier og Haandbøger, navnlig om Bank- og Finansspørgsmaal: »Défense de l'agiotage« [1852; 4. Udg. 1882], »Traité des operations de bourse et de banque« [1855; II. Udg. 1892], »Manuel des fonds publics etc.« [1858; 8. Udg. 1883], »Histoire des banques en France« [1875; ny Udg. 1881] og »Les Banques populaires« [1890]. C. tilhører den inden for fransk økonomisk Videnskab endnu, om end ikke ubestridt, herskende manchester-liberale Skole, paa hvis Program Frihandelsprincippernes praktiske Gennemførelse staar i første Række. *K. V. H.*

CourtoiS [kurtwa'J, Edme Bonaventure, fransk Revolutionsmand, født i Arcis-sur-Aube 1750, død i Bruxelles 6. Decbr. 1816, sluttede sig med Iver til Revolutionen og blev af Dep. Aube sendt til den lovgivende Forsamling og senere til Konventet, hvor han sad paa Bjærget hos Dantonisterne og stemte for Ludvig XVI's Henrettelse uden Opsættelse og uden Appel. Efter 9. Thermidor fik han det Hverv at undersøge de hos Robespierre forefundne Papirer, — hvad han vistnok ikke skilte sig overvættes samvittighedsfuldt fra; hans Rapport til Konventet over denne Undersøgelse var stærkt kompromitterende for en Del deputerede og mange af Robespierre's Tilhængere. I Direktoriets Tid blev C, der tidligere havde været temmelig yder-

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

liggaaende, reaktionær; efter 5. Apr. 1795 at være bleven Medlem af Sikkerhedskomiteen medvirkede han kraftig 1. Prairial til at nedslaa Sektionernes Oprør og optraadte i det hele skarpt mod Demokratiet. Efter 13. Vendémiaire IV (10. Oktbr. 1795) traadte han ind i de Gamles Raad og saa med gunstige Øjne Statskuppet af 18. Brumaire gaa for sig. Derefter satte Bonaparte ham ind i Tribunatet, af hvilket han dog paa en uden Tvivl falsk Beskyldning for Underslæb udtraadte i Maj 1802. Han trak sig nu tilbage i landlig Ensomhed, men maatte efter Bourbon'ernes Restauration gaa i Landflygtighed som »Kongemorder«. Hans Papirer, der indeholdt mange autentiske Dokumenter, Materialer og Samlinger til Revolutionens og Revolutionsmændenes Historie, lod Ministeren Decazes konfiskere 1816, og de synes, paa en ubetydelig Smule nær, at være gaaede til Grunde. *F. J. M.*

Courtois [kurtwa'], Gustave Claude Etienne, fransk Maler, er født 18. Marts 1852 i Pusey (Haute-Saone). Han er Elev af Gérôme. Hans første Arbejder paa Salonen vare »Archimedes's Død« og »Orfeus« [1876]; »Narcis«, som han udstillede næste Aar, blev Luxembourg-Samlingens Ejendom, og med de følgende Aars Værker, »Laïs i Underverdenen« [1878] og »Dante og Vergil i Helvede hos Landsforræderne« [1880], der indbragte ham Medailler, fortsatte han med Held sin godt begyndte Kunstnerbane. Hans Malerier udmærke sig ved Smag, sikker Tegning og fint beregnet Farvevirkning. Til hans senere Produktion, der ogsaa har vakt Opmærksomhed og skaffet ham Præmier udenlands, høre »Bajadere« [1882], »Atala's Begravelse« [1884], »Madonna med Christus« [1887] og »Souvenirs de Venise« [1889]. En vigtig Side af C.'s Virksomhed er hans mange og gode Arbejder i Portrætfaget; han har fra Tid til anden malet Akvareller og har udført dekorative »panneaux« for Odéonteatrets Foyer. *A. Hk.*

. **Courtois** [kurtwa'], Jacques, kaldet le Bourguignon, i Italien Giacomo Cortese, il Borgognone, fransk Slagmaler, født 1621 i Hippolyte i Franche-Comté, død i Rom 1676. Han fik sin første Undervisning hos Faderen, en ubetydelig Maler, Jean C., men kom i en ganske ung Alder til Italien, til hvis Kunst han sluttede sig i Bologna under G. Reni og Albani, senere under P. de Laer og Cerquozzi og malede i naturalistisk Retning en stor Mængde kækt, rask, men flygtig udførte Billeder. Hans Domæne er Slagbilledet: Rytterfægtninger, vilde Scener, hvor de kæmpende blandes sammen i Kamptummelens Virvar. Selv havde han haft god Lejlighed til at studere Soldaterlivets Batailler og Strabadser, da han en Tid havde været i spansk Krigstjeneste. 1655, efter sin Hustrus Død (man har mistænkt ham for at have forgivet hende), traadte C ind i et Jesuiterkloster i Rom; den fejrede og dygtige Slagmaler gav sig til at udføre kirkelige Billeder, men fik dog senere Lov til at følge sin atter opvaagnende Lyst til at skildre Krigerlivet. C., der ogsaa har raderet nogle (nu sjældne) Blade, fik mange Efterlignere; der nævnes dog kun een virkelig Elev, Parrocel den Ældre. Talrige Museer i Europa indeholde Malerier af C., Stockholms Nationalmuseum saaledes flere. Broderen Guillaume C. (1628—79) var Maler og Raderer; han var en Efterligner af Cortona. *A. Hk.*

Courtoisie [kurtwazi'] (fr.) se Kurtoisi.

Courtrai [kurtre'] (flamsk: Kortrijk), By i den belgiske Provins Vestflandern kun 4 Km. fra den franske Grænse. Den ligger ved den sejlbare Lys og er Knudepunktet for Banelinierne til Briigge, Gent, Bruxelles, Tournay, Lille og Ypern. (1890) 30,400 Indb. C. er smukt bygget, omgiven af gamle Mure og har flere gamle Kirker, deriblandt Vor Frue (fra 1238) med de flanderske Grevers Gravkapel, endvidere et smukt Raadlms, et Beffroi og en Børs. Indbyggerne beskæftige sig særlig med Industri, der omfatter Væverier af Damask, Dækketøj og fint Lærred; meget betydelig Fabrikation af Kniplinger og Blonder, hvorved over 6,000 Arbejdere beskæftiges; store Farverier og Blegerier, Sæbesyderier og Oliemøller. I Omegnen avles fortrinlig Hør. 11. Juli 1302 sejrede Væverne fra Gent og Briigge her over en fransk Ridderhær (Sporeslagel). *C. A.*

Courtry [kurtri'], Charles Louis, fransk Raderer, er født i Paris 1846, uddannedes under Vejledning af Gaucherel og Flameng og staar i anden Række blandt de franske reproducerende Raderere. C. gengiver med kraftigt Udtryk og malerisk Talent Arbejder af moderne Mestere som Gérome, van Marcke, Munkacsy og Laurens; med mindre Held har han arbejdet efter Rubens og de Keijser. Nævnes skulle: »Slavemarked«, »Badet«, »Almée« efter Gérome, Landskaber efter v. Marcke, »Milton dikterende Paradiset« efter Munkacsy og »Den østerrigskc Generalstab ved Marceau's Lig« efter Laurens. Flere af disse paa den *kgl.* Kobberstiksamling i Kjøbenhavn. C. har faaet Guldmedaille 1877 i Miinchen og 1889 i Paris. *A. Ls.*

CourtS jours [kurżu!r] (fr.) er ved Noteringen af udenlandske Veksler paa franske Børser Benævnelse for Veksler med kort Løbetid. *E. M.*

Couseranit se Skapolit.

Cousin [kuzæ'] (fr.), Fætter; *cousine* [kuzi'n], Fætterske, Kusine.

Cousin [kuzæ'], Charles Guillaume, fransk Billedhugger, født i Pont-Audemer (1707—83). Han blev ifølge en Kontrakt af 1737 knyttet til Sverige, idet det overdroges ham at medvirke ved Udsmykningen af Stockholms Slot, og arbejdede her, med en kortere Afbrydelse ved en Rejse 1740 til Frankrig, til ca. 1745, da han vendte tilbage til sit Fædreland. Paa den Tid havde Bouchardon, der ligeledes var bleven indkaldt til Sverige, bragt C.'s Stjerne stærkt i Dalen. Af hans Arbejder paa Stockholm Slot skal anføres »Enigheden« (1741, for Rigssalen); til Slotskapellet udførte han 1743 flere Gipsarbejder. Hans Portrætbuster, af Adolf Fredrik, Portrætmaleren Arenius og Overintendanterne Harleman og Cronstedt, aflægge de bedste Vidnesbyrd om hans Duelighed. *A. Hk.*

Cousin [kuzæ'], Jean, fransk Billedhugger og Maler, født ca. 1501 i Soucy ved Sens (han kalder sig selv Semonensis), død ca. 1590. C. var en universelt anlagt Natur, der ikke blot i Praksis dyrkede Billedhugger- og Malerkunst, Olie- og Glasmaleri, men ogsaa optraadte som Teoretiker ved flere Bøger om Kunst; han var Matematiker, Kobberstikker og leverede Tegninger for Træsnit. Skønt han nød Samtidens høje Beundring — »Frankrigs Michelangelo« — er der dog ikke efterladt tilstrækkelig fyldestgørende Dokumenter, der sikkert markere hans Kunstnerudvikling. Sandsynligvis har han gjort Studier i Italien, særlig i

Rom, hvor Michelangelo's Kunst vakte hans Interesse for dristige Forkortninger. Med sine Glasmalerier, sikkert tegnede, holdte i smuk Renaissancestil, med rige indfatninger, optræder han først i Sens, for hvis Domkirke han udførte (1530) et Vindue med den hellige Eutropius's Legende; for Kirken S. Gervais i Paris malede han 1551 fire Glasmalerier (Mus. i Rennes) og arbejdede i samme Kunstfag i Slotskapellerne i Vincennes, Ecouen og Fleurigny ved Sens, i Diane de Poitiers's Slot Anet, hvor han malede flere Arbejder graat i graat, etc. Mange af disse Værker, som saa meget af C.'s Kunst overhovedet, ere gaaede til Grunde, særlig i Revolutionsaarene. Som Maler i Olie er han kendt ved sit figurrige, Michelangclo'ske »Dommedag« i Louvresamlingen i Paris. En »Pandora« (»Eva prima Pandora«) i Sens tilskrives ligeledes ham. Hans fine Portrætarbejde, den frisk og livfuldt opfattede liggende Figur (Statue) af Filip de Chabot i Louvre viser, at han har været en betydelig Kunstner ogsaa i Billedhuggerfaget. Endelig har han udført flere gode Raderinger; et Par Hundrede Tegninger til et Manuskript i Instituttets Bibliotek i Paris (»Le livre de fortune«, i Faksimile 1883) tilskrives ham, ligesom man i den nyeste Tid er tilbøjelig til at tildele ham Tegningerne til talrige Bogillustrationer i Tidsrummet fra Henrik II til Henrik III. Han har forfattet en Bog om Perspektiven (»Liure de perspective de Jehan C«, *1560* og senere) med elegante, fantasirige Cartoucher og Bogstaver med morsomme Motiver med Dyre- og Menneskeskikkelser i stærke Forkortninger, udførte af Forfatteren selv; endvidere: »La vraie science de la pourtraicture« [Paris 1571 og senere]. 1880 blev der rejst en Statue af ham (af Chapu) i Sens. (Litt.: Didot, *Étude sur Jean C.* [Paris 1872]; samme, *Recueil des œuvres choisies de Jean C.* [Paris 1872, 40 Tavler]). *A. Hk.*

Cousin [kuzæ'], Victor, fransk Filosof, født i Paris 28. Novbr. 1792, død i Cannes 13. Jan. 1867; han var Søn af en Urmager og udmærkede sig meget tidlig ved sine sjældne Evner. 18 Aar gammel kom han ind i den nyoprettede *École normale* og fik her snart det Hverv at undervise sine Meddisciple i de klassiske Sprog. Efter de *100* Dage, under hvilke han havde sluttet sig til Bourbon'erne, blev det ham ved Royer-Collard's Protektion overdraget at holde Forelæsninger over Filosofiens Historie. I 5 Aar holdt han nu under en uhyre Tilstrømning en Række Forelæsninger, som under Behandlingen af de enkelte Filosoffer fordybede sig i alle moralske og metafysiske Spørgsmaal. Hans Veltalenhed skal have været enestaaende og hans Fremstillinger klare og anskuelige. Da en reaktionær Strømning kom til Magten i Frankrig efter Hertugen af Berry's Mord 1820, blev C. afsat, og i en Række af Aar var han uden offentlig Stilling. Han udgav i denne Tid Proclus'es og Descartes's Værker og begyndte sin Oversættelse af Platon. En Rejse, j han gjorde til Tyskland, bevægede ham til at fordybe sig i Studiet af den Schelling-Hegelske Filosofi. Under den korte friere Luftning, som gik umiddelbart forud for det Polignac'ske Ministerium, fik C. atter Ret til at holde Forelæsninger, og efter Julirevolutionen gjorde han hurtig en glimrende Karriere. Han blev Medlem af det øverste Undervisnihgsraad, Medlem af Akademiet, Pair af Frankrig, og 1840 var han Medlem af Thiers's Kabinet som Undervisningsminister. C. udøvede under Julikongedømmet en overordentlig Indflydelse; for alle Undervisningsforhold var hans Mening afgørende, og han styrede med stor Myndighed. Han har den største Fortjeneste af gentagne Gange at have tilbagevist klerikale Forsøg paa at angribe Undervisningens Frihed; men selv tillod han ingen at forkynde Lærdomme som stred imod Religionen. Hans hele Virksomhed samler sig baade som Menneske og Tænker om at arbejde for en idealistisk Verdensanskuelse og bekæmpe Sensualismen og Materialismen, og ved alle de Midler, som stod til hans Raadighed, hindrede han disse Meninger i at komme til Orde. Med Julikongedømmets Fald var hans politiske Rolle udspillet, og han førte fra nu af et ret tilbagetrukkent Liv.

C. sluttede sig som Filosof til den Strømning, der havde rejst sig mod Condillac's Sensualisme, og han blev snart dennes vigtigste Ordfører. Han er ikke nogen systematisk Tænker og har aldrig givet nogen samlet Fremstilling af sin filosofiske Verdensopfattelse, men tager de store Problemer op til Behandling, naar og hvor de falde paa hans Vej. Selv har han kaldt sit Standpunkt for det eklektiske og vil derved betegne mere den Metode, hvorefter han arbejder, end Karakteren af de Lærdomme, han forkynder. Mennesket maa begynde med noget givet, da han ikke kan skabe af intet, og det maa derfor gælde for ham om at sikre sig, at han ikke overser noget af de ham givne Principper eller Kendsgerninger, men faar dem saa fuldstændig med som muligt. Studiet af Filosofiens Historie er af denne Grund saa nødvendig; thi ved at se, hvilke Udgangspunkter de store Tænkere have valgt, og hvilken Kritik de have været Genstand for, erhverver man sig en Oversigt over alle de Elementer, man maa tage Hensyn til. Saaledes mener C. at kunne paavise, at al Filosofi deler sig i 4 Hovedarter, den sensualistiske, den idealistiske, den skeptiske og den mystiske. Af disse er det kun den idealistiske, som der kan være Tale om, idet den alene anerkender Fornuften i dens egentlige Væsen. Dette Fornuftens Væsen er at være mere end en individuel Bestemmelse. Fornuften er ikke blot Udtryk for en almenmenneskelig Bestemmelse, men tillige for Universet selv; den er Guds og Menneskers Fælleseje, og ved den bliver altsaa Erkendelsen af Verden os mulig. Om Gudserkendelsen, om Religionen, udtaler C. sig forbeholdent. Den store Mængde vil aldrig kunne erstatte Religion med Filosofi, og derfor skal denne afholde sig fra at angribe hin. Religionen staar for C. som for Hegel som blot et andet Sprog, hvorpaa Filosofiens Tanker udtrykkes.

C. har skrevet en stor Mængde Værker. De udkom i 5 Afdelinger: 1) og 2) »Cours de l'histoire de la philosophie moderne« [1846—48; 7. Udg. 1866, 8 Bd.]; 3) »Fragments philosophiques« [4 Bd., 1847—48]; 4) »Littérature« [3 Bd., 1849]; 5) »Instruction publique« [3 Bd., 1850]. Hans Hovedværk »Le Vrai, le Beau et le Bien« udkom 1817 [23. Opl. 1881]; hans Forelæsninger ere udgivne som »Cours de philosophie« [1836]. Endvidere har han bl. a. oversat Platon

Artikler, der savnes under C, maa søges under ***K.***

[12 Bd. 1822—38] og Descartes [6 Bd., 1824]. Blandt hans ypperlige Studier af det 17. Aarh.'s fremragende Kvinder og hele aandelige Fysiognomi skulle nævnes, »Md. de Hautefort« [1856] og »La société francaise au XVII siècle« [2 Bd. 1858]. (Litt.: Mignet, *V. C.* [Paris 1869]; Jules Simon, *V. C.* [smst. 1887]; Janet, *V. C. et son œuvre* [3. Opl., smst. 1893]). *C. St.*

Cousinéry [kuzineri'], Esprit Marie, fransk Numismatiker (1747—1833). I sin Stilling som Konsulatsembedsmand bl. a. i Saloniki, Smyrna og Rosette havde han rig Lejlighed til at samle og studere navnlig antikke græske Mønter, om hvilke han har udgivet forskellige Arbejder, deriblandt et Værk om det achæiske Forbunds Sølvmønter; ogsaa Korsfarerfyrsternes Mønter have været Genstand for hans Studier. *P B.*

Cousin-Montauban [kuzæmotoba'], Charles Guillaume Marie, Greve af Palikao, fransk General, født 24. Juni 1796 i Paris, død 8. Jan. 1878 i Versailles. Han var kun 18 Aar gammel, da han traadte ind i Hæren, og naaede kun langsomt op gennem de forskellige Grader. Han deltog i Felttoget i Spanien 1823 og sendtes 1831 til Algérie, hvor han var uafbrudt tjenestegørende i 26 Aar. 1847 havde han naaet Oberstgraden, blev Brigadegeneral 1851, Divisionsgeneral 1855 og samtidig Guvernør i Oran. Fra denne Stilling kaldtes han kort efter hjem til Frankrig og overtog den 21. Division i Limoges. Den offentlige Opmærksomhed henledtes egentlig først paa ham i Slutningen af 1859, da han sattes i Spidsen for Ekspeditionskorpset mod Kina. Han landede 1860 i Pei'-ho, fik Overkommandoen over de engelske og franske Tropper og slog den kinesiske Hær under Sang-ko-lin-sin fuldstændig ved Palikao, holdt sit Indtog i Peking og tvang den kinesiske Regering til en ydmygende Fred. Som et mørkt Punkt i delle Felttog staar Plyndringen af Kejseren af Kinas herlige Sommerpalads Juen-ming-juen ved Peking. Kejser Napoleon belønnede C. med Æreslegionens Storkors, udnævnte ham til Senator og gav ham 1862 Titel af Greve af Palikao. 1865 fik han 4. Armékorps i Lyon, som han endnu kommanderede, da Krigen udbrød 1870. Han havde ønsket at tjene mod Fjenden; men Kejserinden hindrede ham i at nyde denne Ære. Efter de første franske Nederlag kaldtes han til Paris for at danne et Forsvarsministerium, i hvilket C. blev Krigsminister. Han arbejdede i denne Stilling med megen Energi. I faa Uger restitueredes Mac Mahon's Hær ved Chalons, der organiseredes 3 ny Armékorps, Trochu fik den militære Kommando i Paris, og der foretoges omfattende Arbejder til Hovedstadens Forsyning og Forsvar. Han var Hovedmanden for den Plan, ifølge hvilken Mac Mahon skulde søge at undsætte Bazaine i Stedet for at gaa tilbage til Paris, en Plan, der, da den sattes i Værk, førte til Katastrofen ved Sedan. Efter Kejserdømmets Fald tilbød Majoriteten af de kejserligsindede C. Diktatur; men han veg tilbage for et saadant Ansvar, blev tvungen til at forlade Frankrig og undkom med Nød og næppe til Namur. Han tilbød herfra 2 Gange forgæves Regeringen sin Tjeneste. Efter Freden vendte han tilbage til Paris og fremlagde for Nationalforsamlingens Undersøgelseskommission et Skrift til Forsvar for sin Administration (»Un ministère à la guerre de vingt quatre jours du 10 août au 4. Septembre 1870«). *B. P. B.*

Cousins [kə'znz], Samuel, engelsk Kobberstikker, født 9. Maj 1801 i Exeter, død 7. Maj 1887 i London, Elev af S. W. Reynolds, arbejdede særlig i Mezzotinto, 1855 Professor ved det kgl. Kunstakademi. C. har gengivet Værker af samtidige engelske Kunstnere, som E. Landseer (»Tienden«) og Wilkie (»Pigen fra Saragossa«); særlig C.'s Portrætter efter Th. Lawrence have skaffet ham Plads blandt de betydeligste engelske Sortekunststikkere: »Master Lambton« [1827], »Lady Dover og Søn« [1831], »Lady Grosvenor« [1833] og »Jarlen af Aberdeen«; senere udførte han en Række Portrætter af det engelske Kongehus og Napoleon III's Familie, mest efter Winterhalter. *A. Ls.*

Coussemaker [kusmakæ!r], Charles Edmond Henri de, fransk Musiker og Musikhistoriker, født 19. Apr. 1805, død 12. Jan. 1876, var af sin Fader bestemt til at studere, men viste alt fra Barndommen betydelige Anlæg for Musik og en levende Interesse for denne Kunst. Da C. 1825 sendtes til Paris for at studere Jura, benyttede han derfor ivrig Lejligheden til at høre Musik og tage Undervisning hos de bedste Lærere, navnlig i Teori og Sang. Da C. 1831 havde taget Ophold i Douai, begyndte han at komponere, og i disse Ungdomsaar frembragte han en ret betydelig Række navnlig kirkelige Arbejder, der dog forblev uudgivne, hvorimod en Samling Romancer senere udkom. Det er imidlertid ikke som Komponist, at C. erhvervede sig et fremragende Navn, men som Musikhistoriker. Til denne Virksomhed gav Fétis's »Revue musicale« C. det første Stød. Han beklædte i de følgende Aar indtil sin Død forskellige Dommerstillinger, saaledesi Hazebrouck, Dunkerque og Lille; men ved Siden deraf arbejdede han med utrættelig Flid, levende Interesse og stadig stigende Held paa en Række ypperlige, til Dels grundlæggende Værker over Middelalderens Musik. De vigtigste af disse ere: »Mémoire sur Hucbald« [1841], »Essai sur les instruments au moyen age«, »Histoire de l'harmonie au moyen age« [1852], »Drames liturgiques du moyen age« [1860], »Les harmonistes« [1864] og »L'art harmonique aux XII & XIII siècles« og navnlig C.'s Hovedværk: *Scriptores de musica medii aevi, Nova series a Gerbertina aetera* (et 4 Bd. stort Samlerarbejde, der som Titlen udviser er en Fortsættelse af Gerbert's [s. d.] i Slutningen af 18. Aarh. begyndte Værk *Scriptores ecclesiastici*). *W. B.*

Cousser (Kusser), Johan Sigismund, tysk Musiker, født ca. 1657 i Pressburg, død 1727 i Dublin. Som ung studerede han seks Aar Operaens Kunst i Paris hos Lully, der skal have taget sig meget af C. Senere besøgte han en Mængde forskellige Lande og Stæder — de ældre Leksikografer kalde ham en »urolig Aand« —, virkede bl. a. som Kapelmester i Wolfenbiittel og (1693—97) i Hamburg, hvis Opera under hans talentfulde Ledelse havde sine bedste Aar. Han optraadte her baade som Komponist (fem Operaer) og som Kapelmester og opstilles af sin samtidige Mattheson som et Mønster for en Dirigent. Efter at have virket i lignende Egenskab i Stuttgart (1698—1704) og efter ny Rejser, bl. a. til Italien, kom han til England og slog sig til Ro som Kapel-

mester ved Katedralkirken i Dublin, hvor han højt anset levede til sin Død. Foruden de omtalte Operaer har han komponeret adskillige Teater- og Lejlighedsarbejder, hvoraf dog kun en ringe Del er udkommen. *A. H.*

Cousteu [kustu'], fransk Billedhuggerfamilie, hvis Kunst er typisk for 18. Aarh.'s franske »Parykstil« : dygtig, elegant og drevent udført, koket og, hvor Emnerne fordre en alvorligere Stil, ofte bombastisk-patetisk. — 1) Nicolas, født i Lyon 1658, død i Paris 1733, blev uddannet af sin Fader og Onklen Coysevox; han vandt Akademiets store Pris og kunde derfor fortsætte sine Studier i Rom; 1720 blev han Akademi-Rektor. C. var en flink Kunstner med en let og ferm Haand, der tilpassede sig godt efter Tidens Modesmag. Af hans Værker, som Revolutionsaarene have gjort et kraftigt Indhug i, skulle nævnes hans Marmorarbejder (1705—10) for Slottet Marly: »Hvilende Jæger«, »Dafne og Apollo«, den kolossale Marmorgruppe »Seine's og Marne's Forening« (nu i Tuilerihaven), Bronzestatuen af Saône i Lyon, »Maria med Christi Lig« [1725, i Notre Dame i Paris], den teatralske Statue af Ludvig XV i romersk Imperator-Snit med Scepter, Ørn etc. [Louvre] og Relieffet »Apollo viser Frankrig Ludvig XV's Buste« [Louvre].

2) Guillaume, Maler og Billedhugger, Broder til ovenn., født 1678 i Lyon, død 1746 i Paris. Han var ligeledes Elev af Coysevox og kom ogsaa som Pensionær til Rom. Hans stærke Uafhængighedsfølelse, der drev ham mod ny Baner, mod en mere ideal Kunstretning, fik ham imidlertid til snart at give Afkald paa Pensionærværdighedens Goder; han tænkte paa at søge sin Lykke i Konstantinopel, men blev dog ved Venskab og Samarbejde med Legros (Basrelieffet »Den hellige Ludvig af Gonzaga« i S. Ignatius-Kirken i Rom) holdt tilbage i Rom. Efterhaanden udviklede han sig imidlertid til en Kunstner efter Tidens Smag, var meget yndet, maniereret, men dygtig. Han har skabt: »Les chevaux de Marly«, to livfulde Grupper med Hestetæmmere, udførte for Slottet Marly, nu ved Indgangen til Champs-Elysées; Statuerne »Dafne« og »Hippomenes« (en Figur i udmærket gengivet Bevægelse; for Marly, nu i Tuilerihaven) og Marmorstatuen af Marie Leczinska (som Juno, i Louvre); andre Arbejder i Versailles'es Slotskapel.

3) Guillaume, Søn af ovenn. G. C, født 1716 i Paris, død 1777. Han opholdt sig, efter tidlig at have vunden den store Rom-Pris, fem Aar i Rom, gik derefter ind i Faderens Atelier og fortsatte ad den datidige Kunstsmags slagne Vej. Til hans bekendteste Arbejder høre Statuerne »Mars« og »Venus« (for Frederik II af Preussen, i Sanssouci; »Venus« blev gjort til Genstand for en ret skarp Kritik af Diderot, der imidlertid roste dens dygtige Udførelse, særlig Benenes); for Mme. de Pompadour udførte han en Apollostatue, til Jesuiterkirken i Bordeaux: »F. Xavier's Apoteose« [1743]. *A. Hk.*

Coutances [kuta's], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. La Manche, Hovedstad i Arrondissementet C, smukt beliggende nær ved Vestkysten af Halvøen Cotentin paa et lavt Højdedrag ved den lille Flod Soulle, der er gjort sejlbar ved Kanalisering, har (1891) 7,400 (med Kommune 8,100) Indb., som drive Industri, især i Kniplinger, Bomuldstøjer, Pianoer og Orgler, og Handel med Landbrugsprodukter og Kvæg. C. er Bispesæde, har bl. a. en Handelsdomstol, et Lyceum, et teologisk og et Lærerseminarium, en botanisk Have og et Bibliotek. Af dens Bygninger fremhæves, foruden den gotiske Kirke St.-Pierre, den meget smukke gotiske Domkirke, der stammer fra 13. Aarh. og udmærker sig ved sine Portaler og sine slanke, over 77 M. høje, dristig byggede Taarne, der ere bekendte som Sømærker. I C. findes en Statue af den i Nærheden fødte Lebrun, Hertug af Piacenza. I Omegnen er der Marmorbrud. C. (*Constantia*) er en meget gammel By, der skal være bleven befæstet af Constantius Chlorus; i Middelalderen var den Hovedstad i Grevskabet Cotentin; den har lidt meget ved Angreb af Normannerne og af Englænderne i Hundredaarskrigen; ogsaa i Hugenotkrigene var den omstridt. *H. TV.*

Couthon [kutõ'], Georges, fransk Revolutionsmand, født 1756 i Orcet i Auvergne, henrettet i Paris 10. Thermidor II (28. Juli 1794). Ved Revolutionens Udbrud var C. Advokat i Clermont og blev 1790 Præsident for Domstolen i samme By. Næste Aar blev han Medlem af den lovgivende Forsamling og 1792 af Konventet, hvor han tog Plads paa Bjærget. Han sluttede sig paa det nøjeste til Robespierre og Saint-Just og kom snart ind i Velfærdskomiteen, hvor han og de to nysnævnte kaldtes og vare *les gens de la haute main*, — i Modsætning til *les gens révolutionnaires* (Billaud-Varennes, Barère og Collot d'Herbois) og *les gens d'examen* (Carnot, R. Lindet, Prieur). C. stemte for Ludvig XVI's Henrettelse uden Opsættelse eller Appel til Nationen, deltog i Stormløbet mod Gironden, bidrog sit til Danton's og Hébert's Fald og satte i Konventet Robespierre's kannibalske Lov af 22. Prairial igennem. Det var ligeledes C, som 7. Aug. 1793 lod Konventet erklære Pitt for *Vennemi du genre humain*. Og dog hørte C, hvis Helbred var svagt — begge hans Ben vare lamme — ingenlunde til de værste af Terroristerne; da Konventet sendte ham til Lyon for at jævne denne Frankrigs næststørste Stad med Jorden og fælde blodige Straffedomme over dens Indbyggere, optraadte han med stort Maadehold: baaren paa kraftige Sanskulotters Skuldre lod han sig føre hen paa Bellecourpladsen, berørte dens prægtige Paladsers Mure med en lille Sølvhammer og udraabte: *la loi te frappe*, — og derved lod han det blive og veg hellere Pladsen for Fouché og Collot d'Herbois, end han vilde række Haand til den store og rige Bys Ødelæggelse. Ved Statskuppet 9- Thermidor delte C. Skæbne med sine Venner Robespierre og Saint-Just: hans Hoved faldt paa Revolutionspladsen (ɔ: Place de la Concorde). *F. J. M.*

Coutras [kutra'], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Gironde, Arrond. Libourne, ved Dronne, nær ved dens Forening med Isle, har (1891) 2,300 (med Kommune 4,200) Indb., der drive nogen Baadfart, Skibsbyggeri og Handel, især med Korn, Vin og Tømmer. Der findes Ruiner af et Slot, hvor Katarina af Medici, Henrik IV og Hertuginden af Longueville ofte holdt Hof. Ved C. slog Henrik af Navarra (Henrik IV) 20. Oktbr. 1587 de kongelige Tropper under Hertugen af Joyeuse. *H. TV.*

Coutts se Burdett-C.

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Coutumes [kuty'm], Sædvaner med retsbindende Virkning, dels generelle, dels mere lokale. Især fra 15. og 16. Aarh. haves talrige Samlinger af Sædvaner, der ere blevne stadfæstede af Kongerne; blandt disse er især at mærke *C. de Paris*, der have vundet Indgang i mangfoldige andre franske Byer. *C. V. N.*

Couture [kuty'r], Thomas, fransk Maler, født 2 I. Decbr. 1815 i Senlis, død 30. Marts 1879 paa sit Landsted Villicrs le Bel ved Paris. C. var Elev af Gros og P. Delaroche. Han optraadte først med Billeder som »Unge Venetianere efter en Orgie« [1840], »Troubadour« og »Den fortabte Søn«; »Kærlighed til Guldet« [1844, Museet i Toulouse], der fremstiller en ung Mand, fristet af to yppige Kvindeskikkelser, medens Digteren rækker ham Manuskript og Pen, gjorde megen Lykke og var ogsaa et godt Udtryk for hans Kunstnernaturel: en betydelig Evne til at gribe indholdsrige og pikante Emner, der allerede ifølge deres Karakter kunde fange Opmærksomheden. Samme Egenskaber træffer man i det Værk, der betegner Højdepunktet for C.'s Kunstevne: »Romere fra Forfaldstiden«, et stort, figurrigt Billede med halvnøgne Kvinder og Mænd, sløve og overmætte af Orgiets Vellyst. Dette Arbejde, der udstilledes paa Salonen 1847, vakte en ganske overordentlig Opsigt og købtes til Luxembourgsamlingen, viser en langt fremskreden Teknik, baade ved sikker Formgivning og, særlig, ved en rig og original Farvevirkning, hvis Toner ere stemte godt sammen med Emnets Karakter. Hans senere Værker betegne en tydelig Nedgang i Kunstværdi; i Slutningen af sit Liv var denne »Klassicismens Dekadent« en glemt Mand; hans tekniske Mesterskab, som ikke kan dække over Billedernes Mangel paa dybere Indhold, anviste ham imidlertid en Plads som en meget søgt Lærer, til hvem Kunstneremner alle Vegne fra (saaledes ogsaa fra Norden, særlig Sverige: Boklund, Fagerlin, Salomon, A. Jernberg etc.) strømmede hen (i 1850'erne), og hans kunsthistoriske Betydning i denne Henseende strækker sig derfor vidt. Af hans senere Arbejder skulle nævnes det virtuos-mæssig udførte »Falkejægeren« [1855] og Vægmalerierne i Kirken St. Eustache med Fremstillinger af Maria's Liv, ved hvilke han imidlertid ikke høstede Laurbær. C. har skrevet »Entretiens d'atelier« [2 Bd., 1878], der skaffede ham mange Fjender blandt hans Kunstfæller. *A. Hk.*

Couvade [kuva'd] (af fr., *couver*, at ruge) kaldes den ejendommelige Skik hos mange primitive og halvciviliserede Folkeslag, at Faderen ligger i Barselseng i Stedet for Moderen. I sin mest udviklede Form forekommer C. i det tropiske Sydamerika, hvor Moderen straks efter den sædvanligvis meget lette Forløsning genoptager sin daglige Gerning, medens Faderen lægger sig hen som syg, holder Diæt og bliver plejet under Iagttagelse af forskellige ofte ret strenge Forskrifter. Af de Indianere, der holde C, betragtes den som et nødvendigt Middel til at sikre det nyfødte Barns Velfærd, og herefter synes Skikken at kunne forklares derved, at Faderen oprindelig — som endnu hos adskillige Stammer i Guyana — holdt sig i Ro samtidig med Moderen for at forøge den gavnlige Virkning af dennes naturlige Barselseng; senere blev Moderen saa tvungen til at staa op for at forrette det nødvendige Arbejde, medens Faderen blev liggende. Nyere Etnologer have tillagt C. en dybere symbolsk Betydning som Udtryk for, at Faderen derved erhvervede sig den Ret til Barnet, som i det primitive Samfund alene tilkom Moderen. For denne Formodning taler navnlig den Omstændighed, at ganske tilsvarende Skikke tidligere have været knyttede til Adoption. I det gamle Testamente og i den græske Mytologi foreligger der saaledes en Række Eksempler paa, at Kvinder have antaget sig andres Børn ved en Skinfødsel, idet de (som Jakobs Hustru Rachel) lod den virkelige Moder føde over deres Knæ. C. kendes for øvrigt i mange forskellige, ofte ganske rudimentære Former, bl. a. i Sydfrankrig, hvorfra Navnet stammer. *S. H.*

Couvert [kuvæ'r] (fr.) se Kuvert.

Couvin [kuvæ'], Flække i den belgiske Provins Namur, Arrond. Philippeville, ved Enoir, har (1890) 2,400 Indb., Industri i Staal- og Jærnvarer (Kakkelovne, Gryder o. s. v.) og Handel med Træ. C. (*Cuvinium*) var tidligere en af de 23 Byer, der vare afhængige af Fyrstbispedømmet Liège. *H. W.*

Couvreface [kuvrøfa's] se Kontregarde.

Couvre pied [kuvrøpje'](fr.), lille, fodvarmende Tæppe; tillige et Tæppe, bestemt til at lægges over Sengen.

Covādo (port.), Underarm, dernæst gammelt Alenmaal i Portugal. Den store C. var = 0,681 M., den lille C. = 0,660 M. I det vestlige og nordlige Afrika bruges C, ogsaa kaldet *Cobido* eller *Covid*, ligeledes som Benævnelse for et Alenmaal, af forskellig Størrelse i de forskellige Egne. Saaledes er i Marokko 1 C. = 0,533 M., i Guinea = 0,577 M., i Senegambien = 0,487 M. C. svarer til det franske *Coudée* (s. d.). — Se ogsaa Covid. *C. V. S.*

Covellīn (Blaakobber, Kobberindigo), Mineral, som bestaar af Svovlkobber (CuS). Krystalformen er heksagonal, Farven blaasort, Pulveret næsten sort. Forekommer sammen med andre Kobbermalme bl. a. ved Badenweiler i Baden, Leogang i Salzburg, mange Steder i Chile. Findes ogsaa afsat paa Lava ved Vesuv. *N. V. U.*

Covenant [kə'vənənt] er Navnet paa de Forbund, som de skotske Presbyterianere sluttede i 16. og 17. Aarh. til Forsvar mod Papisme og Episkopalisme. Den evangeliske Kirke med presbyteriansk Kirkeforfatning var indført 1560 i Skotland; Kong Jakob VI (I) ønskede denne Forfatning ændret, men blev nødt til 1580 at slutte en C. med sit Folk mod alle romerske Bestræbelser. Som Konge i England mente Jakob lettere at kunne faa sin Vilje, og Karl I fortsatte med at indføre *Common Prayer Book*, hvorfor det skotske Folk rejste sig og fornyede C. af 1580 I. Marts 1638, den store C. Kongen betragtede det som Oprør, og Krigen mod Covenanterne begyndte. Mellem Modstanderne af Episkopalismen i England og Skotland oprettedes en *Solemn league and Covenant*, som affødte *Westminster Assembly* 1643—49. Under Karl II og Jakob II førtes næsten hele Tiden Krigen mod Covenanterne, der ikke vilde finde sig i disse Kongers fornyede Forsøg paa at afskaffe den presbyterianske Kirkeforfatning. Der blev kæmpet med Raseri fra begge Sider, og Graham af Claverhouse indlagde sig en sørgelig Berømmelse ved den Grusomhed, hvormed han behandlede de fangne Covenanter. Ved Revolutionen 1688 indtraadte

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

roligere Tilstande, uden at dog Covenanternes strenge Grundsætninger trængte igennem; disse dannede derfor siden 1743 et særligt Kirkesamfund, kaldet Cameronierne efter Richard Cameron, som var en af de yderligstgaaende Førere i Kampens Dage. Dette »reformerte Presbyterium« er dog siden 1876 blevet forenet med den skotske Frikirke. *H. O—d.*

Covent Garden [kå'ventga'ədn] se London.

Coventry [kə'ventri], By i Mellemengland, Shire Warwich, S. 0. f. Birmingham ved Floden Sherbourne, (1891) 52,700 Indb. C. er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt og var allerede i Middelalderen en betydelig By; derpaa tyde de talrige gamle Kirker, f. Eks. den af røde Sandsten byggede St. Michaelskirke (fra 1133) med et 95 M. højt Taarn, og et Raadhus (St. Mary's Hall) fra 15. Aarh. C. er en vigtig Industriby i Silke og Uld. I den senere Tid har den særlig kastet sig over Fabrikation af Cykler, Symaskiner og Ure. Sagnet om Lady Godiva (s. d.) fejres her aarlig med en Folkefest. *C. A.*

Coverdale [kavədeil], Miles, berømt engelsk gejstlig og Bibeloversætter, (1488—1567). Hans Oversættelse af Biblen udkom 1535, trykt sandsynligvis i Köln, men blev først Aaret efter indført i England. Han har ogsaa skrevet en Del andre Værker, af hvilke et Udvalg i 2 Bd. blev trykt af Parker-Selskabet 1844—46. *C, K.*

Covid, i Nord- og Vestafrika det samme som Covado (s. d.). Ogsaa Benævnelse for et Alenmaal i forskellige Egne i Asien. I Arabien = $0{,}483$ M., paa Molukkerne = $0{,}461$ M., i Singapore = $0{,}457$ M. *C. V. S.*

Covilhão, [kovilja'uɳ], By i den portugisiske Provins Beira, Distrikt Castello Branco, ved den østlige Skraaning af Estrellabjærgene, har et Kastel, betydelig Klædefabrikation (1,600 Arbejdere) og 11,000 Indb. I Nærheden findes varme Mineralkilder. *C. A.*

Covington [kə'viŋtən], By i den nordamerikanske Stat Kentucky, ved Licking's Udløb i Ohio, lige over for Cincinnati. En Hængebro (686 M. lang eller 322 M. fra Taarn til Taarn) og en Jærnbanebro forbinde den med Cincinnati, en Hængebro over Licking med Newport (s. d.). Byen har et Baptistseminarium (*Western theological College,* grundlagt 1840), betydelige Fabrikker (støbte Sager, Valseværker, Tobak) og (1890) 37,300 Indb. *S.B.T.*

Covolo (Kofel), Pas i Norditalien, Provins Belluno, gennem hvilket Vejen fra Sydtyrol (Valsugana), langs med Brenta, fører ind i det Venetianske. Ved det smalle Pas ligger højt oppe paa Klippevæggen Grænsefæstningen C., der 1509, efter at være bleven indtagen af Kejser Maximilian, tilfaldt Tyrol. 1796 fandt her en Fægtning Sted mellem Franskmændene og Østerrigerne. *C. A.*

Cowboy [kau'båi] (eng.), »Kodreng«, Navn paa Kvæghyrderne i den vestlige Del af de forenede Stater, udmærkede Ryttere og Stifindere, der med stort personligt Mod vide at vogte og behandle deres vilde Hjorder.

Cowcatcher [kau'kätšə], »Kofanger«, kaldes et kileformet Apparat, der befæstes paa Forsiden af Lokomotiverne paa ikke indhegnede Baner, saaledes indrettet, at Underkanten bevæger sig i ringe Højde over Skinnerne, og saaledes at Apparatet egner sig til at skyde Kvæg eller større Genstande, der befinde sig paa Banen, til Side. C. ere først anvendte i Amerika. *A. O—d.*

Cowdee [kau'di.] se Kopal.

Cowell [kau'el], Edward Byles, engelsk Sanskritist, er født 23. Jan. 1826 i Ipswich i Suffolk; han studerede i Oxford; 1856 gik han til Kalkutta, hvor han til 1864 var Professor ved *Presidency College;* siden 1867 Professor i Sanskrit ved Universitetet Cambridge i England. Hans vigtigste Skrifter ere: Oversættelse af Kalidasa's »Vikramorvaçi« [Hertford 1851]; Udgave og Oversættelse af Vararuci's »Prâkritaprakâça« [smst. 1854; 2. Opl. London 1868]; de 2 første Bind af »The Sanhitá of the Black Yajur Veda, with the Commentary of Mâdhava Achârya« i Bibliotheca Indica [1. Bd. sammen med E. Røer, Kalkutta 1860; 2. Bd. alene, smst. 1866]; Udgave og Oversættelse af »Katha-Upanishad« [smst. 1861], af »Kaushitaki-Upanishad« [smst. 1861], af »KusumSnjali or the Hindoo Proof of the Existence of a Supreme Being« [smst. 1864], af »Maitri-Upanishad« [smst. 1870]; Udg. af sidste Bind af H. H. Wilson's Oversættelse af »Rigveda« [London 1866]; Udg. af Colebrook's »Miscellaneous Essays« [med Anmærkninger, London 1873]; Elphinstone's »History of India, ed. with notes« [smst. 1873]; »A short introduction to the ordinary Prakrit of the Sanskrit dramas« [smst. 1875]. »The Aphorisms of Śâṇdilya, with the Commentary of Sâ wapes'wara« or: »The Hindu doctrine of faith« [Overs. fra Sanskrit, Kalkutta 1878]; fuldendte (efter Th. Goldstücker) Udg. af »The Jaiminiya-Nyâya-Mâlâ-Vistara of Mâdhavâcârya« [London 1878]; »The Sarva-Darśana-Saṁgraha, Review of the different systems af Hindu Philosophy, by Mâdhava Achârya« [London 1882; Overs. fra Sanskr. sammen med A. E. Gough]; Udg. af »Divyâvadâna« [Cambridge 1886; sammen med R. A. Neil]; forestaar: »The Jataka or Stories of the Buddha's former births, transl. from the Pâli by various hands« [udkommet er Bd. I, overs. af Robert Chalmers, Cambridge 1895]. *S. S.*

Cowen [kau'en], Frederick Hymen, engelsk Komponist, er født 29. Jan. 1852 paa Jamaika. C. viste saa tidlig musikalsk Begavelse, at han i sit sjette Aar spillede Klaver og komponerede Valse. For at lade ham yderligere uddanne rejste C.'s Forældre med ham til London, hvor han fik Undervisning af Benedict (s. d.) (en Tid lang studerede C. i Leipzig og Berlin), og hvor hans Talent mødte saa megen Anerkendelse, at han fik sine Kompositioner (Kantater, Symfonier, deriblandt en saakaldt »Skandinavisk«, og Kammermusikværker) spillede og udgivne og 1882 blev Dirigent for Musikakademiet i Edinburgh. C. har ogsaa skrevet en Opera »Pauline«, der er opført i London med meget Held. *W. B.*

Cowen [kauen], Josef, engelsk Politiker, er født 1831, sluttede tidlig nøje Venskab med Garibaldi, Mazzini og andre Flygtninge og optraadte som varm Talsmand for de undertrykte Folkeslag, samt indrettede et særligt Trykkeri til Brug for Flygtningenes Agitation blandt deres Landsmænd. Ogsaa i Englands indre Forhold hyldede han vidtgaaende Fremskridt og var især ivrig for Folkeundervisningens Fremme og for de samvirkende Foreninger, skønt selv en stor Kulmine- og Tegl-

værksejer i Newcastle. Han fulgte 1874 sin Fader som Medlem af Underhuset for Newcastle indtil 1886, udfoldede stor Veltalenhed og viste sig samtidig meget uafhængig af de politiske Partier; i Modsætning til de andre radikale vilde han nemlig afgjort hævde Englands Magtstilling og Indflydelse i Europa, men tog samtidig Ordet for Irlands Selvstyre og det britiske Riges Udvikling som en Føderation. C.'s Taler til Vælgerne og i Underhuset ere udgivne i 3 Bd. *E. E.*

Cowes [kau'z], en Dobbeltby paa begge Siderne af Medinafloden paa Nordsiden af den engelske O Wight. West-C. med (1891) 7,800 Indb. har en sikker Havn, der blandt andet søges meget af engelske Lystsejlere. Ved Indløbet ligger et gammelt Slot, som nu er Klublokale for den kgl. engelske Yachtklub Meget besøgte Bade. East-C., (1891) 2,900 Indb., danner en Slags Forstad til West-C, hvormed den er forbunden ved en Dampfærge. C. er et meget besøgt Sommeropholdssted for rige Englændere; selv Dronningen har 1 Km. fra Byen en Sommerresidens, Osborne. *C. A.*

Cowley [kau'li], Abraham, engelsk Digter, født i London 1618, død i Chertsey 28. Juli 1667, blev opdragen i Westminster School og studerede i Cambridge. Kun 15 Aar gl. udgav han sin første Digtsamling »Poetical Blossoms« [1633], hvoraf enkelte Stykker stamme fra hans 10. og 12. Aar; ogsaa Hyrdeskuespillet »Love's Riddle< blev til i hans Skoletid, men først udgivet 1638, samme Aar som en latinsk Komedie *Naufragium Joculare*, der blev opført ved Universitetet. 1643, paa hvilken Tid han var *Master of Arts*, maatte han forlade Cambridge paa Grund af sin Vedhængen ved Kongens Sag, men han fortsatte sine Studier i Oxford og udgav kort efter Satiren »The Puritan and the Papist«. Senere fulgte han Dronningen til Paris, hvor han blev Sekretær hos Lord Jermyn og i en lang Aarrække førte den hemmelige Korrespondance i Cifferskrift mellem Kongen og Dronningen. 1647 udgav han en Samling Kærlighedsdigte, »The Mistress«, der ikke ere skrevne til nogen bestemt Person. 1656 vendte han tilbage til England, hvor han s. A. udgav sine »Works«, og Aaret efter fik han Doktorgraden i Medicin i Oxford, hvorefter han med Iver kastede sig over Studiet af Botanik. 1662 udgav han paa latinske Vers to Bøger »Om Planter«, hvortil 4 andre senere bleve føjede; hele Værket (*Plantarum Libri VI*) udkom sammen med C.'s andre latinske Digte 1668 under Titlen *Poemata Latina*. Efter Restaurationen blev han forsømt af Hoffet. Han skrev en Komedie »Cutter of Coleman Street« (en Omarbejdelse af et Ungdomsarbejde »The Guardian«), der med Urette blev opfattet som en Satire mod det kongelige Parti. Han oversatte 2 af Pindar's Oder og digtede selv Oder i Efterligning af disse, men uden virkelig Forstaaelse af de gamle Forbilleder; i lang Tid blev »pindariske Oder« derefter moderne i England. Medens C.'s Digte ere uklare, tunge og affekterede, er hans Prosa klar og simpel. Hans »Complete Works« med Biografi blev udgivet af Sprat 1688 og senere ofte optrykt; »Select Works« med Noter af Hurd 1772—77; »Prose Works including his Essays in Prose and Verse« [1826]. Af nyere Udgaver maa nævnes Grosart's [1881]. (Litt.: Johnson, *Lives of the Poets*). *C. K.*

Cowley [kau'li], 1) Henry Wellesley, Lord, engelsk Diplomat, født 20. Jan. 1773, død 27. Apr. 1847, yngre Broder til Hertugen af Wellington. C. fulgte denne 1797 som Privatsekretær til Indien og var 1800 en af Regeringskommissærerne i Mysore, samt førte 1801 Underhandlingerne med Fyrsten af Audh, som derved bragtes under engelsk Indflydelse. 1803 vendte han tilbage til England, valgtes 1807 til Underhuset og blev Skatkammersekretær, indtil han 1809 sendtes som diplomatisk Agent til Spanien. Han tog vigtig Del i Forholdenes Udvikling og forblev som engelsk Afsending i Madrid indtil Marts 1822; sendtes i Maj 1823 til Wien. 1828 ophøjedes han til Peer som Baron C. — hed tidligere Mr. Wellesley — men hjemkaldtes 1831 af det ny Whigministerium. 1841—46 var han Afsending i Paris og virkede meget til at udvikle god Forstaaelse mellem de to Lande.

2) Henry Rich. Ch., Lord, engelsk Diplomat, født 17. Juli 1804, død 15. Juli 1884, foreg.'s Søn, blev 1832 som Mr. Wellesley Legationssekretær i Stuttgart og 1843 i Konstantinopel, hvor han viste stor diplomatisk Dygtighed og i et helt Aar 1846—47 var Englands Repræsentant i Stratford Canning's Fraværelse. Efter Faderens Død vendte han tilbage til England, men fik 1848 den vigtige Post som Afsending i Schweiz og 1850 i Frankfurt, hvor han nedlagde Indsigelse imod, at hele det østerrigske Monarki optoges i det tyske Forbund. I Decbr. 1852 forflyttedes han til Paris og virkede her under de skiftende Regeringer hjemme lige indtil 1867 for at vedligeholde den gode Forstaaelse mellem Vestmagterne. C. var 1856 Englands anden Repræsentant paa Pariserkongressen, afsluttede 1857 i Paris Freden med Persien og blev til Løn ophøjet til Jarl C. 1859 sendtes han i særligt Hverv til Wien for at hindre Fredsbrudet, men uden Held. *E. E.*

Cowpen [kau'pen], By i Nordengland, Grevskab Northumberland med Stenkulsgruber og (1891) 13,000 Indb.

Cowper [kau'pə ell. ku!pə], Francis Thomas de Grey, Jarl, er født 1834, arvede 1856 Jarlsværdigheden og blev 1880 under Gladstone's Ministerium Vicekonge i Irland, dog kun indtil Apr. 1882, fordi han var misfornøjet med den Aftale, Gladstone havde truffet med Parnell og hans Tilhængere. C. har senere sluttet sig til de liberale Unionister og blev 1886 Formand for den Kommission, det konservative Ministerium nedsatte om de irske Landboforhold. *E. E.*

Cowper [kau'pə ell. ku!pə], William, Greve, engelsk Statsmand, (1664—1723), var Advokat og sluttede sig 1688 som ivrig Whig til Vilhelm III. Fra 1695 var han Medlem af Underhuset, blev 1705 Lord Storseglbevarer, gjorde sig fortjent af Unionen med Skotland og blev efter dennes Afslutning (1707) den første Lord-Storkansler af Storbritannien. Da Torierne kom til Magten, nedlagde han sit Embede (1710); men under Georg I blev han igen Lord-Storkansler og forfulgte ivrig Jakobitterne. 1718 blev han *Viscount Fordwich* og Grev C, men nedlagde kort efter igen sit Embede. Hans »Private Diary« blev 1833 udgivet af Craven Howtrey. *S. B. T.*

Cowper [kau'pə ell. ku!pə], William, engelsk Anatom og Kirurg, (1666—1709). Hans Hoved-

værk »Myotomia reformata, or a new administration of all the muscles of the human body« [London 1694, 1724] udmærkede sig ved fortrinlige Oplysninger og mange ny Opdagelser. Mærkeligt nok udgav han 1697 et stort Værk af Bidloo under sit eget Navn, idet han kun tilføjede nogle temmelig ubetydelige Kobbertavler, og endelig udgav han *Glandularum quarundam, nuper detectarum ductumqueexcretiorum descriptio* [London 1702], hvorfor de Cowper'ske Kirtler i Urinrøret ere opkaldte efter ham, skønt de allerede vare sete tidligere af Mery. *G. N.*

Cowper [kau'pə ell. ku!pə], William, engelsk Digter, født 26. Novbr. 1731 i Berkhampstead, død 25. Apr. 1800 i Dereham (Norfolk). C. besøgte Westminster School og studerede derefter Jura, men fulgte dog aldrig den juridiske Vej. Et Embede som Sekretær i Overhuset blev ham tilbudt; men C, der altid havde været angst for personlig Fremtræden og i Forvejen befandt sig i en stærkt nedtrykt Sindsstemning, kom i en saadan nervøs Tilstand, at han i Fortvivlelse søgte at berøve sig Livet og til sidst maatte sendes til en Sindssygeanstalt i St. Albans, hvor han forblev i 1½ Aar. 1765 kom han i Huset hos Metodistpræsten William Unwin og flyttede 1767 til Olney, hvor Metodistpræsten John Newton paavirkede ham; paa dennes Opfordring skrev C. en Del Salmer, som imidlertid ere af ringe poetisk Værd. Allerede i St. Albans var han bleven stærkt paavirket i religiøs Retning, og denne Paavirkning var bleven fortsat hos Unwin og Newton. C. troede sig forstødt af Gud for sine Synders Skyld, forsøgte atter Selvmord og hensank i et religiøst Vanvid, der i 16 Maaneder formørkede hans Hjerne. Efter sin Helbredelse forsøgte han efter Mrs. Unwin's Raad at adsprede sig ved Digtning, og han skrev da (1782) en Række >moralske Satirer«, der trods gode Enkeltheder ere af ringe Værdi og fik en temmelig ublid Modtagelse af Kritikken. Bekendtskabet med den livlige og begavede Lady Austen, der fortalte ham Historien om John Gilpin, gav Anledning til hans berømte komiske Ballade af dette Navn. Det er ogsaa hende, hvem hans betydeligste Værk skylder sin Oprindelse: hun opfordrede ham til at skrive noget i Blankvers; C. bad hende opgive et Emne, og hun foreslog da »Sofaen«, paa hvilken hun hvilede. »The Sofa« blev imidlertid et stort Digt, udgivet 1784 under Titlen »The Task«, hvori Forfatteren efter hans egne Ord kæmpede mod den moderne Begejstring for Livet i London og anbefalede landlig Fred og Ro som bedst skikket til at fremme Fromhed og Dyd. Det indeholder smukke og simple Naturskildringer, der virkede velgørende efter Pope's kunstlede Poesi, ligesom ogsaa dets Billeder af Hjemmets Hygge ere fortræffelige; selve den religiøse Side af Digtet er næppe saa vellykket og i hvert Fald Udtryk for en ret ensidig Livsopfattelse ud fra et metodistisk Standpunkt. Samme Aar udgav han »Tirocinium, or a Review of Schools«, et Digt, hvori han drager til Felts mod de offentlige Skoler og den Skik at sende Børnene bort fra deres Hjem, hvorunder han selv i sin Barndom havde lidt saa meget. I den følgende Periode var hans Kusine Lady Hesketh en af hans nærmeste Omgangsfæller og bidrog ved sit lyse Blik paa Livet meget til at opmuntre ham. Fra denne Periode stammer en Del af hans bedste mindre Digte. 1791 oversatte C. Homer paa engelske Blankvers, en Oversættelse, der næppe kan kaldes helt vellykket; heldigere var han med sine Gengivelser af Horats. Senere gav han en Oversættelse af Milton's latinske Digte. C.'s Værker ere udgivne med Biografi bl. a. af Southey [8 Bd., 1835]; af nyere Udgaver maa fremhæves Benham's [»The Globe Edition«] og Griffith's [2 Bd., »Clarendon Press«-Serien]. (Litt.: Thomas Taylor, *Life of. W. C.* [1835]; Goldwin Smith, »C.« [1885] i Serien »English Men of Letters«). *C. K.*

Cowperske Kirtler ere to under den bageste Del af Mandens Urinrør liggende og i dette udmundende rundagtige, ærtestore Kirtler, fra hvis sammensat drueformige Kirtelgange afsondres en sej, slimet Vædske. De svare til de Bartholinske Kirtler hos Kvinden. — I sjældne Tilfælde findes imellem dem en tredje lille Kirtel, *Antiprostata.* *S. B.*

Cox [kå'ks], David, engelsk Landskabsmaler, født 29. Apr. 1783 i Birmingham, død 7. Juni 1859 i Harbourne ved Birmingham. Efter at C., den ubemidlede Smedesøn, der havde maattet kæmpe sig frem ved alskens Haandværk, 1803 var kommen til London, kunde han give sig Kunsten i Vold, først rigtignok i dennes Periferi, ved Sysselsættelse med Dekorationsmaleri for Astleyteatret; men snart svang han sig ved ihærdigt Selvstudium og senere ved J. Varley's gode Vejledning op til Anseelse som Maler og blev 1813 Medlem af Selskabet for Akvarelmaleri, den Kunstteknik, han især lagde sig efter. Hans følgende Kunstnerliv er opfyldt af talrige Studierejser rundt om i England, en enkelt Gang til Fastlandet (Holland, Frankrig) og er især knyttet til Hereford, hvor han slog sig ned 1815, derefter til London og, fra 1840 indtil hans Død, til Harbourne. C. har især vundet sig et Navn ved sine Vandfarvebilleder (f. Eks. »Faar i Fjældene«), hvis kraftige Farve, fine Behandling af Lys og Skygge og betydelige Totalvirkning bleve beundrede af Samtiden. Paa sine ældre Dage dyrkede han mest Oliemaleriet; til de bekendteste af hans Oliebilleder høre: »Prospekt af Rhyl i Wales« og »Bro ved Bara«. Han har skrevet: »Treatise on landscape painting and effect in water colours« [London 1814, 1816 og 1839] og »A series of progressive lessons intended to elucidate the art of painting in water colours« [London 1845]. (Litt.: Solly, *David C., a memoir* [London 1873]; Hall, *David C.* [London 1881]). *A. Hk.*

COX [kå'ks], George William, Sir, engelsk videnskabelig Forfatter, er født i Rugby 1827. Efter at have studeret i Oxford blev han Præst og derefter (1861) Professor ved Cheltenham College. 1850 udgav han »Poems, legendary and historical« og har senere skrevet en stor Mængde Værker især over Mytologi og Historie, blandt hvilke kunne fremhæves: »Tales from Greek Mythology« [1861], »Tales of the Gods and Heroes« [1862] »Tales of Thebes and Argos« [1863], »Dictionary of Science, Art, and Literature«, udgivet i Forening med Brande [3 Bd., 1865 — 72, 2. Opl. 1875], »Mythology of the Aryan Nations« [2 Bd., 1870, 3. Opl. 1882], der er hans Hovedværk, »Popular Romances of the Middle Ages«, skrevet i Forening med Jones [1871], »History of Greece« [2 Bd. 1874, 3. Opl. 1878], »The

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Athenian Empire« [1876], »Introduction to Mythology and Folklore« [2. Opl. 1883], »A concise Historv of England and the English People« [1886] og »The Life of J. W. Colenso« [1888]. *C. K.*

COX [kå'ks], *John Edmund*, engelsk Forfatter, født 1812 i Norwich, død 1. Novbr. 1890. C. studerede i Oxford, beklædte derpaa forskellige Præsteembeder i Norfolkshire, indtil han 1849 blev Præst i London, hvor han spillede en betydelig Rolle i filantropisk Retning. Han var bl. a. Præsident for *Poor Clergy Relief Society*, der understøtter fattige gejstlige og deres efterladte, beklædte tillige en høj Stilling i de engelske Frimureres Storloge. C. udgav »Memoir of Sarah Martin« (der har erhvervet sig saa stor Anseelse ved sine Besøg i Fængslerne og Omsorg for Fangerne). Af hans Skrifter om Frimureri ere: »The old constitutions of the order« [1871] og »Dr. Asko's manuel and lectures« [1870] devigtigste; C. var ogsaa Historiker og udgav Cranmer's Skrifter (for Parker Society); han var ogsaa Musikhistoriker og skrev »Musical *recollections* of the last *half* century« [1872]; endvidere, »Principles of the reformalion« [1844]; »Protestantism contrasted with Romanism« [1852]. *V. S.*

Coxa d. s. s. Hofte.

Coxcie [ ] (Cocxie, Coxcien eller Coxcyen), Michiel van, flamsk Maler, født i Mecheln 1497, død smst. 1592 som Følge af et Fald fra en Trappe, da han arbejdede paa et Vægbillede i Antwerpens Raadhus. C, som først var Elev af Faderen, Michiel, kom derefter i Lære hos Barend van Orley, hvis Indflydelse viste ham Vej til den romerske Kunstskole og til Rom, hvor han skal have arbejdet under Rafael, i alt Fald paavirkedes af dennes Kunst, og hvor han stiftede Bekendtskab med Vasari (der tilskriver ham de 32 af »Mattre au dé« og Agost. Veneziano stukne Tegninger til Psyche-Mytcn) og havde en Del Sysselsættelsc. Han vendte 1539 tilbage til sin Fødeby som en ivrig, maniereret Efterligner af italiensk Malerkunst, var en Tid knyttet til Bruxelles, hvor han 1543 fik Borgerret, og hvis Museum nu opbevarer flere af hans Arbejder fra denne Periode (»Maria's Død«, »Tornekroningen« og »Nadveren«), og opholdt sig senere igen hovedsagelig i Mecheln. C, »den flamske Rafael's« Ry var saa stort, at flere Konger kappedes om at knytte ham til sig; han blev Filip II's Hofmaler og udførte for denne Konge en meget dygtig Kopi efter Brødrene van Eyck's Alterbillede »Lammets Tilbedelse« i Gent; det 1559 fuldførte Arbejde, der aldrig naaede til Spanien, findes nu (1895) dels i Berlins Museum, dels i Münchens Pinakotek og i S. Bavo i Gent. Han hører til den Kreds af stræbsomme og flinke flamske Malere, der gerne vilde skabe deres Kunst om i det italienske Maleris Lignelse, men hvis Flid dog kun delvis lykkeses, idet deres Arbejder gennemgaacnde bleve udvortes Efterligninger af den italiensk-klassiske Kunsts Formsprog og ikke vare baarne af en virkelig personlig tilegnet rafaelisk Formfølelse; den gamle nederlandske Kunsts Manerer stikke stadig Hovedet frem. Af C.'s øvrige Arbejder skulle anføres Billeder i N. Dame des Victoires i Bruxelles, i Jakobskirken i Gent, Jesuiterkirken i Brügge, i Mecheln, i Malerisamlingerne i Madrid (Prado) og Wien (Hofmus.) etc. Flere af hans Sønner vare Malere. Rafael C. fra Mecheln (1540—1616), der 1585 blev optagen i Malcrgildet i Antwerpen, gik i Faderens Spor. I Museet i Gent ses en »Dommedag« af ham. Han var G. de Crayer's Lærer. *A. Hk.*

Coxe [kå'ks], *Henry Octavius*, engelsk Bibliotekar, Palæograf og gejstlig, født 20. Septbr. 1811, død 8. Juli 1881. Efter at have tilendebragt sit teologiske Studium i Oxford blev han i Maj 1833 ansat i British Museums Manuskriptafdeling, blev 1838 Underbibliotekar og 1860 Overbibliotekar ved det Bodleyanske Bibliotek i Oxford, hvorhos han samtidig i alle disse Aar var en yndet Præst for forskellige Menigheder, først i London, senere i og omkring Oxford. 1857 blev han af den daværende Skatkammerkansler sendt til Orienten for at søge efter Haandskrifter til Englands offentlige Samlinger; han bragte ogsaa flere vigtige *Codices* hjem fra Kairo, Jerusalem og Patmos, skønt Sygdom tvang ham til at afbryde Opdagelsesrejsen allerede 1858, hvorefter han s. A. udgav en »Report on the Greek Mss. yet remaining in the libraries of the Levant« [ny Udg. 1881]. Som Bibliotekar i Oxford ledede han Gennemførelsen i Aarene 1859—80 af det kæmpemæssige Katalogarbejde (723 Foliobind) og ydede ved enhver Lejlighed fremmede Forskere sin kyndige Hjælp. Som Palæograf var han en nøjagtig og indsigtsfuld Udgiver af ældre historiske og sproglige Litteraturmindesmærker, bl. a. *Rogeride Wendover Chronica* [Bd. 1—5, 1841—44], for det engelske historiske Selskab og for Roxburghklubben. Desuden foreligger i Trykken fra hans Haand, som yderligere Vidnesbyrd om hans Lærdom og Jærnflid, flere Bind Kataloger over Haandskrifter *{Codd. Graeci., Codd. Laudiani, Codd. Canoniciani)* i det BodleyanskeBibliotek. (Litt.: J. W. Burgon, *Lives of 12 good men* 2. Udg., Lond. 1888]). *J. B. H.*

Coxe [kå'ks], William, engelsk Rejseforfatter og Historiker, født i London 7. Marts 1747, død i Bemerton 8. Juli 1828. Han traadte 24 Aar gl. ind i den gejstlige Stand og foretog som Mentor for Greven af Pembroke 1775—79 en Rejse gennem en stor Del af Europa; senere fulgte han 1784 Parlamentsmedlemmet Whitbread gennem Syd- og Nordeuropa; 1786 berejste han Schweiz og Frankrig, 1794 Holland, Tyskland og Ungarn. Sine Iagttagelser nedlagde han i »Sketchcs of the natural, civil and political state of Switzerland« [Lond. 1779], der senere blev omarbejdet under Titlen »Travels in Switzerland and the country of Grisons« [Lond. 1789]. Endvidere »Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark« [Lond. 1784—90]. Hans historiske Arbejder ere mest Memoirelitteratur, saaledes »Memoirs of Sir Rob. Walpole« [Lond. 1798], »Memoirs of Horatio Lord Walpole« [Lond. 1802], »Memoirs of the kings of Spain of the House of Bourbon« [Lond. 1813], »Memoirs of John, Duke of Mariborough« [Lond. 1817—19] samt »History of the house of Austria« [Lond. 1807]. *C.A.*

Coxitis (Coxalgi), Hoftebetændelse (s. d.).

Coxwell [kå'kswel], Henry Traccy, engelsk Luftskipper, er født 2. Marts 1819, var først militær, senere Tandlæge i London, men helligede sig omsider (1844), efter allerede fra sin Ungdom at have syslet med Luftsejlads og praktiseret denne, helt og holdent til Aeronautikken og grundlagde 1844 »Aerostatic Magazine«. Senere har han fore-

taget henimod 700 Opstigninger og beriget Luftsejladsen med mange Erfaringer. 1862 naaede han sammen med Glaisher op i en Højde af 11,000 M. og reddede kun ved Opbydelsen afstor Energi sit og sin Ledsagers Liv. Under den tysk-franske Krig var C. ansat i sit Fag ved den tyske Hær. Han har skrevet »Life and balloon experiences« [2. Bd., London 1887—89].

Coyang, paa Filippinerne d. s. s. Caban (s. d.), Handelsmaal og Handelsvægt i Asien, af forskellig Størrelse paa de forskellige Steder. Som Kornmaal i Rangoon = 30,283, i Siam = 20,000, i Atschin = 13,300 Hektoliter. Som Vægt i Pulo Pinang for Ris = 2,721,50 Kg., for Salt = 3,810,13 Kg., i Siam for Ris = 1,360,78 eller 967,66 Kilo, for Salt 1,511,98 Kg., i Batavia for Korn, Ris og Salt = 1,661,07 Kg. *C. V.S.*

Coyet [kwajæ'], svensk Slægt fra Brabant, adlet 1649.

1) Peter Julius C, svensk Diplomat, (1618—67). Efter at have studeret i Udlandet, bl. a. i Leyden, blev han ansat i Kancelliet og sendtes 1654—55 til England og Holland for at søge at vinde Protektoren og Generalstaterne for Karl Gustafs Politik. Hjemkommen fra en ny Rejse til Holland i samme Øjemed deltog han i de Underhandlinger, der førte til Roskildefreden, og som senere paa Sveriges Vegne endelig afsluttedes af Sten Bielke og Corfits Ulfeldt. Han erholdt senere det Hverv, sammen med Sten Bielke, at føre Underhandlingerne i Kjøbenhavn om Fredens Iværksættelse og om en nærmere Forbindelse mellem Rigerne. I Modsætning til sin mere eftergivende Kollega forfægtede C. her i de langvarige Tvistemaal om Forstaaelsen af Traktaten til det yderste sin Konges Opfattelse og sit Lands Interesser og trak saaledes Underhandlingerne i Langdrag. Særlig fra dansk Side har man derfor villet give C. en Del af Skylden for, at disse strandede, idet man mente, at han skulde have indgydt Karl Gustaf Frygt for et nyt Angreb fra Danmarks Side, naar den svenske Hær var bleven engageret andensteds. Derved skulde C. have bidraget ikke lidet til Fredsbrudet. Til sit Forsvar udgav han senere paa Kongens Befaling det vidtløftige og for sit Øjemed mesterlig affattede Skrift *Expositio c au sarumqvibus S. R. M. Sueciae bellum a rege regnoque Daniae sibi illatum, etiam po:pacem Roeskildiae initam, continuare coacta fuit* [Stockholm 1658, tillige paa Svensk, Tysk og Engelsk]. I Aug. 1659 sendtes han paa ny til Holland for at tilbyde dette Land Fyn m. m., imod at Sverige fik fri Hænder over for Danmark. Denne Sendelse indvirkede dog kun lidet paa Hollands Politik i Norden. Der blev atter 1666 lagt Beslag paa C.'s fremragende diplomatiske Evner, idet han det nævnte Aar sammen med tvende andre blev udsendt for at varetage Sveriges Mægling ved Fredskongressen i Breda. Dennes Slutning (31. Juli 1667) oplevede han dog ikke.

2) Gustaf Vilhelm C., svensk militær, foreg.'s Sønnesøn (1678—1730). Han studerede en kortere Tid i Lund og var derefter et Par Aar Auskultant ved det Wismarske Tribunal. 1699 blev han dog militær og gjorde Tjeneste som Kaptajn, først i Frankrig, senere i Holsten. 1702 fulgte han med et skaansk Dragonregiment til Polen, hvor han tjente med Udmærkelse indtil 1705, da han tog sin Afsked. Ved de Danskes Indfald 1709 genindtraadte han i Tjenesten og kæmpede med glimrende Tapperhed ved Helsingborg. 1719 blev han Generalmajor. Af en eller anden Grund blev han imidlertid misfornøjet med den ny Regering i Sverige og bosatte sig i Kjøbenhavn. Her indlod han sig med Nordmanden Poul Juel, som for Embedsmisbrug var bleven afskediget fra Amtmandsembedet i Lister og Mandal og nu nærede et dødeligt Had til Frederik IV. I Fællesskab begyndte nu disse at virke til Danmarks Skade og for den gottorpske Hertug Karl Frederik's Ophøjelse. Først fremsatte de et Forslag om, at Sverige skulde erobre Grønland, hvilket dog tilbagevistes af den svenske Regering. Derefter lagde de Planen om med russisk Krigsmagt at berøve Frederik IV Norge med Bilande. I dette Øjemed indledte de en Brevveksling saavel med Zaren som med Karl Frederik, hvilken sidstnævnte de vilde betænke med den norske Krone, hvorefter den svenske, som han eftertragtede, skulde blive lettere at vinde. Mangel paa Forsigtighed paadrog dem dog snart Mistanke. Den snu Kristian Erlund, Chef for det danske Postkontor i Kjøbenhavn og kgl. Brevspion, bemægtigede sig en Skrivelse, der røbede hele Planen. Juel fængsledes, og da den danske Regering, sikkert uden Grund, frygtede, at Konspiratorerne havde udstrakte Forbindelser i Norge, blev Processen kort. Juel straffedes som Landsforræder med Henrettelse, C. med Fængsel paa Livstid i Kastellet i Kjøbenhavn. (Litt.: C. Flood, »Povel Juel« [Chra. 1876]; E. Holm, »Danmark-Norges Hist. 1720—1814«, I, S. 286 ff.). *P. 0.*

Coypel [kwapæ'l], fransk Malerfamilie, der indtog en ledende Stilling i Frankrigs Kunst i Slutn. af 17. og Beg. af 18. Aarh., og hvis Værker danne en Overgang fra Ludvig XIV's pompøse Kunst til Ludvig XV's Rokokomaleri. Om dens Anseelse vidne de mange (gode) Stik af Poilly, Tardieu etc. efter Billeder af Familiens Medlemmer.

1) Antoine, født 1661 i Paris, død smst. 1722, var Søn og Elev af nedenn. N. C., hvem han 11 Aar gammel fulgte til Rom, hvor han studerede den italiensk-klassiske Kunst og gjorde saa raske Fremskridt, at han endnu i Barnealderen kunde vinde en Pris. Da han vendte tilbage til Paris, hvor han under Samlivet med Racine, La Fontaine og Boileau udviklede sin Aand og fik et litterært Snit, der ogsaa kommer tydelig til Orde i hans Billeders teatralske Ynde, aabnede der sig snart for ham en Kunstnerbane, der var lige saa glorværdig som Faderens: han blev til sidst Akademidirektør (1714), ophøjet i Adelsstanden og Kongens første Hofmaler, en Succes, der var en naturlig Følge af hans Evne til netop at yde, hvad Tiden fordrede. Sine fantasirige og godt malede dekorative Historicbilleder og Allegorier strøede han med Virtuositet om paa Paladsernes Lofter og Vægge: nydelige halvnøgne Kvindeskønheder, Gudinder og Nymfer, der, med altid parat Smil og meget jordiske Blikke, svære omkring med flagrende Gevandter i Himmelrummet og i lidt idealiseret, lidt luftigere, men dog ret mondæn Skikkelse gengive Trækkene af smukke, graciøse Hofdamer fra Kunstnerens egen Tid. lians Billedcyklus i Palais Royal er i saa Henseende betegnende (nogle Stik af Tardieu i Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn)

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

I Louvresamlingen findes bl. a. »Athalia uddreven af Templet«, »Susanne anklaget af de to gamle«, »Esther og Ahasverus«, i Museet i Rennes »Christi Opstandelse«, i Montpellier »Dido's Død«, i Nationalgaleriet i Christiania, >Zeus som Barn blandt Nymfer og Kureter«. Som Forfatter optraadte han bl. a. med »Discours prononcés dans les conférences de l'Académie de la peinture« [Paris 1721], ligesom han havde væsentlig Del i »Histoire du roi Louis le Grand par les médailles etc.« [Paris 1691] og i »Médailles sur les principaux événements du règne de Louis le Grand« [Paris 1702].

2) Charles Antoine (Paris, 1694—1752), Søn af ovenn. A. C, var Elev af denne og uddannede sig ganske i dennes Smag. Som Faderen var han litterært anlagt, skrev selv Tragedier og Komedier og sværmede for Teaterkunst. Hans Malerier vare ganske efter Tidens Mode, dygtig gjorte, men temmelig tomme. Ogsaa han blev Akademidirektør og Kongens første Maler. Hans 25 Scener fra »Don Quijote«, bestemte til Gobelinmønstre (stukne af Picart m. fl. [Haag 1746 og senere]) findes i Slottet i Compiégne. I Louvre »Perseus befrir Andromeda« m. fl.

3) Noel (Natalis), født 1628 i Paris, død smst. 1707, gik i Poussin's udtraadte Spor og sluttede sig i sin Kunst, der efter Tidens Smag var rettet mod Historiebilledet og fremstillede mytologiske Scener og romerske Helte i den gængse Teaterpuds, til sin samtidige, Lebrun. Den meget flittige Kunstner, der havde faaet sin første Undervisning i Orléans af Poncet, senere i Paris under N. Quillerier, og med Arbejderne i Louvre under Ch. Evrard var naaet til Anseelse, vandt snart Kongens Bevaagenhed, blev 1662 Medlem af Akademiet, 1672 Direktør for det franske Akademi i Rom, som han ledede i tre Aar, og beklædte senere, fra 1695, Direktørposten for Paris'es Akademi. Han var særlig sysselsat i Louvre, Tuilerierne, Grand Trianon, Versailles og i Rennes. Af hans mange Billeder i Fresko og Olie skulle nævnes Freskerne i det store Kapel i Hotel des Invalides, »Den hellige Jakob's Martyrium« (Notre Dame) og en halv Snes Malerier i Louvresamlingen.

4) Noel Nicolas (Paris, 1692—1734), Halvbroder til A. C, Søn og Elev af ovenn. N. C, var den af Familien, der kom mindst op paa Samfundsstigen; han naaede dog at blive Akademiprofessor (1720). Han malede bl. a. flere, nu ødelagte Billeder til Kirken S. Sauveur (»Maria's Himmelfart«), udførte Portrætter i Olie og Pastel og stak nogle Blade. Hans Kunst skal dog, om den end ikke er betydelig, udmærke sig ved mere Naturiagttagelse end hans heldigere Slægtninges. I Louvre flere Malerier af ham, i Stockholms Museum: »Paris'es Dom«. *A. Hk.*

CoysevOX [kwazvo'], Charles Antoine, fransk Billedhugger (af spansk Afstamning), født i Lyon 1640, død i Paris 1720. C, som i sytten Aars Alderen kom til Paris og her gjorde raske Fremskridt under Billedhuggeren Lerambert, blev 1667 af Kardinal Fürstenberg kaldet til Saverne (Zabern, Elsass) for at udsmykke Kirkefyrstens Slot der. Da han 1671 vendte tilbage til Paris, blev han en af Ludvig XV's Yndlingsbilledhuggere og fik fuldt op at gøre med at modelere dekorative Arbejder, Basrelieffer, Statuer etc. til Versailles og senere til Marly; Arbejderne til sidstnævnte Sted ere nu for største Delen vandrede til Tuilerihaven: de to vingede Heste, »Fløjtespillende Faun«, »Hamadryaden« etc. Foruden saadanne Værker af mere dekorativ Holdning har han udført adskillige karakterfulde, dygtig behandlede Portrætbuster, saaledes af Richelieu, Bossuet, Lebrun, Mignard, der ses i Louvresamlingen, som tillige ejer hans Hovedværk, Mazarin's Gravmæle, der var udiørt for *Collège des Quatre-Nations*. Andre bekendte Arbejder af C. ere: Mausoleet for Colbert i St. Eustache, Monumentet over Maleren Lebrun i St. Roche, Statuen af Marie Adelaide af Savojen etc. En Rytterstatue af Ludvig XIV i Rennes [1689] blev ødelagt under Revolutionen. C. var et betydeligt Talent, der dog ikke formaaede at bryde ny Baner, men bevarede sin Tids Kunstpræg, en Mester, der med Bravur klarede sit Fags Teknik og til Tider evnede at give sine Værker en vis Storladenhed. (Litt.: Jouin, *A. C., sa vie, son œuvre et ses conte?nporains* [Paris 1883]). *A. Hk.*

Cr., Forkortelse for *currentis* (lat.), løbende (Aar eller Maaned), tillige for *tir citer* (lat.), omtrent.

Cr., kemisk Tegn for Krom.

C. R., i den internationale Telegrafi Forkortelse for Modtagelsesbevis (fr.: *accusé de réception*) betalt.

Grabbe [krä'b], George, engelsk Digter, født 24. Decbr. 1754 i Aldborough (Suffolk), død 3. Febr. 1832 i Trowbridge (Wiltshire). C. var først Læge paa Landet, men opgav 1780 denne Virksomhed og rejste til London for der at bane sig Vej som Forfatter. Han sultede og døjede ondt, til Edmund Burke, der havde læst nogle af hans Digte, tog sig af ham og hjalp ham frem. 1775 havde C. i Ipswich udgivet »Inebrity«, et Digt i 3 Dele; »The Candidate« var udkommen 1780, nu hjalp Burke ham til at faa »The Library« udgivet 1781. Det var ogsaa paa hans Opfordring, at Digteren tog en lille teologisk Eksamen; en kort Tid gjorde han derefter Tjeneste som Kapellan i sin Fødeby, hvorpaa Burke skaffede ham et Kald som Kapellan hos Hertugen af Rutland paa Belvoir Castle. Her skrev han »The Village« [1783], hvori han gav et trofast Billede af de fattiges Liv, som han kendte det fra Aldborough; to Aar efter fulgte »The Newspaper«. I over en Snes Aar var han herefter udelukkende optagen af sin gejstlige Virksomhed; da udgav han 1807 »The Parish Register« i 3 Dele, hvori han i jævne Vers skildrer sine Sognebørns Liv, idet han efter Kirkebogen gennemgaar Fødsler, Bryllupper og Begravelser. Her som i andre af hans Værker er der tillige naturtro, jævne Landskabsskildringer af stor Skønhed. 1810 fulgte »The Borough«, 1812 »Tales«, 1819 »Tales of the Hall«. 5 Aar forinden var han bleven Præst i Trowbridge, hvor han henlevede sine sidste Aar. Hans Søn G. C. udgav hans Værker i 8 Bd. med hans Breve og Dagbøger samt en Levnedsskildring 1834, der oftere blev optrykt; 1847 udgav han de poetiske Arbejder og Biografien i 1 Bd. (Litt.: Kebbel, *Life of G. C.* i Serien >Grcat Writers«). *C. K.*

Crabeth [krä'bəþ], Dirk og Wouter, to hollandske Glasmalere fra Gouda, fra Slutn. af 16. Aarh., Dirk død ca. 1601, Wouter 1581. De to Brødre virkede især i deres Fødeby (hvor man ved Wouter sysselsat 1557 og 1561—64, Dirk 1557—59 og

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

1571—72) og udførte her til Byens Johanneskirke j smukke Glasmalerier med bibelske Emner (»Christi j Fødsel« etc), i italiensk Stil. Ved Rejser til Frankrig og Italien havde de modtaget Impulser Syd fra, og i deres Kunst lagde de, særlig i teknisk-malerisk Henseende, et stort Mesterskab for Dagen, som imidlertid var paa Veje til at overskride de naturlige Grænser for Glasmaleriets Teknik og derfor ogsaa pegede hen imod det snart indbrydende Forfald i dette Kunstfag. De samlede mange Elever om sig, som arbejdede videre i deres Retning og ofte efter deres Kartoner. *A. Hk.*

Crabettje, Maler, se Asselijn.

Crabolie se Carapaolie.

Crabronīdae se Gravehvepse.

Crab-Taagen (astron.), se Tyren.

Crachement [krašmā'] (fr.) kaldes det, at flydende Metal sprøjter op af en fugtig eller for kold Form; Krudtgassens Undslippen gennem Tætdelene paa Bagladevaaben, hvorved der fremkommer Udbrændinger ved Utætheden, benævnes ogsaa C. *F. W.*

Cracīdae se Hokkohøns.

Cracovienne [krakovjæ'n] se Krakowiak.

Cradock [krä'dɔk], Division i Østprovinsen af den britiske Kapkoloni, en af den store Fiskeflod gennemstrømmet og af 1,500 M. høje Bjærge omsluttet Højslette (900 M. o. H.), har rig Produktion af Faareuld, men meget lidt Skov. Klimaet er ualmindelig gunstigt for Lungesyge. C. er 7,700 □Km. med (1891) 15,000 Indb., deriblandt 6,533 Hvide og 1892 Hottentotter. Hovedstaden C., ved den store Fiskeflod, grundlagt 1826, har flere Kirker, gode Skoler, Bibliotek, to Banker og 1,800 Indb. I Nærheden findes Svovlkilder. *C. A.*

Craesbeeck [kra'sbe.k], Joos (Joost ell. Josse) van, flamsk Genremaler, født i Neerlinter (Brabant) ca. 1606, død i Bruxelles før 1662. C. ernærede sig som Bager i Antwerpen, da han stiftede Bekendtskab med A. Brouwer, som sad fangen i Byens Fæstning, og derved fik et saadant Mod paa Malerkunsten, at han delte sin Tid mellem sin gamle Næringsvej og sine kunstneriske Studier og snart under Brouwer's Vejledning udviklede sig til en flink Kunstner, der trolig gik i sin Lærers Spor. 1633—34 blev han optagen i Byens Malergilde, 1651 tog han til Bruxelles, hvor han ifølge efterladte Beretninger endnu virkede i alt Fald 1653—54. C., en djærv Kunstner, hvis Farvegivning minder stærkt om Brouwer's, fører, ligesom sin Lærer, Beskueren ind i Bondekroer, hvor der drikkes, ryges, prygles og skraales op. Hans Værtshusscener naa dog ikke op til Mesterens i Retning af bred og rammende Karakteristik; de bekendteste af hans i øvrigt temmelig faatallige Billeder findes i Berlins Museum, Munchens Pinakotek, Hofmuseet i Wien og Lichtenstein-Galeriet smst.; endvidere i Antwerpen, Bruxelles, Madrid og St. Petersborg (Eremitagegaleriet). *A. Hk.*

Craeyer, Maler, se Crayer.

Craig [kre'ig], E. T., en af den kooperative Bevægelses Pionerer og ivrigste Talsmænd i England, død 90 Aar gammel 15. Decbr. 1894. C.'s Navn er navnlig knyttet til hans Ledelse af det vellykkede men kortvarige kooperative Landbrugsforetagende, en vis Mr. Vandaleur 1831 satte i Gang paa sit Gods Ralahine i Grevskabet Clare, Irland. Dets Forpagtere vare nedsunkne i den dybeste økonomiske og moralske Forkommenhed. Vandaleur, der var paavirket af Robert Owen's samfundsreformatoriske Ideer, besluttede at anstille et praktisk Forsøg paa, ved Kooperationens Hjælp, at hæve de ham undergivne Bønder økonomisk og sædelig. I C, hvem han havde truffet paa en Rejse i England, fandt han den rette Mand til at føre sin Tanke ud i Livet, eminent praktisk anlagt, administrativ, og som med Begejstring omfattede den Sag, han viede sig til. Den kooperative, halvt kommunistiske Agerbrugskoloni blev hurtig organiseret, og Foretagendet gik over al Forventning godt. Da tog det allerede efter to Aars Forløb en brat Ende med Vandaleur's Flugt. Ved Spil havde han paadraget sig Forpligtelser, det ikke stod i hans Magt at opfylde; han gik fallit, og Godset med samt dets blomstrende Koloni tilfaldt Kreditorer, der med eet Slag omstyrtede det paabegyndte Foretagende. C. vedblev stedse uegennyttig at virke for Kooperationens Sag. I sine senere Aar nød han en Pension af de engelske Kooperatører. (Litt.: M. Moret, *Histoire de l'association agricole de Ralahine* [1882]; Benj. Jones, *Co-operative Production* [1894]). *K. V. H.*

Craik [kre'ik], 1) Dinah Maria, engelsk Romanforfatterinde, født 20. Apr. 1826 i Stoke-upon-Trent, hvor hendes Fader, Thomas Mulock, var Præst, død 13. Oktbr. 1887. Da hun var en Snes Aar gl., kom hun til London, hvor hun snart blev bekendt med forskellige fremragende litterære Personer og selv begyndte at skrive. 1849 udgav hun en Samling Smaafortællinger for Ungdommen, »Cola Monti«, og samme Aar udkom hendes første Roman »The Ogilvies«, der gjorde en ikke ringe Lykke. Slag i Slag fulgte saa en Række Romaner og Fortællinger: »Olive« [1850], »The Head of the Family« [1851], »Agatha's Husband« [1852], Eventyret »Alice Learmont« [1852] og et Par Samlinger Smaafortællinger, »Avillion and other Tales« [1853] og »Nothing New« [1857], af hvilke især den første var fortræffelig. Hendes bedste Bog »John Halifax, Gentleman« kom 1856, to Aar senere fulgte en anden af hendes gode Bøger, »A Woman's Thoughts about Women«, og 1859 Romanen »Life for Life«. Hendes senere Arbejder, som »Mistress and Maid« [1863], »Christian's Mistake« [1865], ere maaske af ringere Værd. Derimod gjorde hun stor Lykke med en Fortælling for Ungdommen, »The Little Lame Prince« [1874]. 1881 udgav hun »Poems of Thirty Years, New and Old«. C. hører til de betydeligere af Englands kvindelige Forfattere, og netop det kvindelige giver hendes Bøger deres væsentligste Tiltrækning; de fleste af hendes Romaner ere oversatte som Feuilletoner i Samtidens danske og norske Presse. — 1864 ægtede hun G. L. C, der var Kompagnon i Boghandlerfirmaet Macmillan & Co. *C. K.*

2) George Lilie, engelsk Forfatter, født i Kennoway (Fife) 1798, død 25. Juni 1866. Han studerede i St. Andrews og var en Tid lang Redaktør af et lokalt Blad »The Star«. 1824 kom han til London første Gang; i de følgende Aar holdt han Forelæsninger, blev kendt med Charles Knight og skrev for »Selskabet til Udbredelse af nyttig Kundskab«. 1849 blev han Professor i engelsk Litteratur og Historie ved Queen's College, Belfast. Blandt hans Værker ere de betydeligste: »The Pursuit of Knowledge under Difficulties«

[2 Bd., 1830—31; med et Supplement, »Female F.xamplcs«, 1847], »The Pictorial History of England« [4 Bd., 1837—41, skrevet i Forening med MacFarlane], »Spenser and his Poetry«, [3 Bd., 1845], »Bacon and his Writings«, [3 Bd., 1846 — 47], »Romance of the Peerage«, [4 Bd., 1848 —50], »Outlines of the History of the English Language« [1851, 10. Opl. 1884]; »The English of Shakespeare« [1856], »History ol English Literature and the English Language« [2. Bd. 1861, 2. Opl. 1871, hvoraf en forkortet Udgave udkom 1862 under Titel »A Manual of English Literature«, 9. Opl. ved H. C. 1883]. *C. K.*

3) Georgiana Marion, engelsk Forfatterinde, Datter af ovenn. G. L. C, er født i London 1831. 1857 udgav hun Romanen »Riverston«; blandt hendes mange senere Arbejder kunne nævnes »Lost and Won« [1859], »My first Journal« [1860], »Winifred's Wooing« [1862], »Faith Unwin's Ordeal«, »Without Kith or Km«, »Anne Warwick«, »Dorcas«, »Two Women« samt »The House of Sweet Memories« [1892]. *C. K.*

CraiSVS, By i den rumænske Kreds Doljiu, tidligere Hovedstad i det lille Vallaki, ikke langt fra Jiulu, har (1890) 30,100 Indb., Lyceum, Lærerseminarium, 29 Kirker, 3 Synagoger og Handel med Korn. I Nærheden findes store Saltværker. *C. A.*

Crambe se Strandkaal.

Crambe repetita (lat.), »opvarmet Kaal«; ordsproglig Talemaade om evig Gentagelse af det samme. (Talemaaden findes hos Juvenal 7. Satire V. 154: *occidit miseros crambe repetita magistros,* o: Den evige Gentagelse af det samme tager Livet af de stakkels Veltalenhedslærere, vistnok efter et græsk Ordsprog: δὶς κράμβη θάνατος, anden Gang Kaal holder ingen ud). *A. B. D.*

Cramer, Christian, dansk matematisk Lærebogsforfatter, (1699—1764), navnlig bekendt ved sin Regnebog: *»Arithmetica tyronica* eller grundig Underviisning practice at lære ald fornøden Huus- og Handelsregning fremsat ved en nye og fordeelagtig Lære Maade« [Kbhvn. 1735, 19. Opl. 1816]. C. blev, efter at have været Skoleholder i Aarhus, 1728 Student i Kjøbenhavn og ansattes 1741 som Klokker ved Aarhus Domkirke. Han har desuden skrevet to Fortsættelser af Regnebogen: *Algebra tyronica* [1744] og *Colloquium arithmeticum* [1762] samt en *Geometria tyronica* [1760] og en lille Piece: »Algebraisk Nullo-Regning eller Tydelig Differentialregning« [1748]. (Litt.: S. A. Christensen, »Matematikkens Udvikling i Danmark og Norge i det XVIII Aarh.«). *Chr. C.*

Cramer, Frederik Christian, dansk Maler, født i Kjøbenhavn ca. 1730, død smst. 30. Decbr. 1768. Han malede mest Portrætter; men der kendes kun faa Arbejder af ham, som Billederne af den bidske Kritiker Rosenstand-Goiskc og af »den dejlige« Caroline Thielo, en letfærdig kjøbenhavnsk Aktrice, der døde samtidig med Holberg, og som ■— efter Bernigeroth's Stik 1757 efter C.'s Maleri at dømme — maa have været ligere en Maren Ammeend en Venus. — Om C. var Broder til nedenn. Peter C. er uvist, om end rimeligt. *F. Y. M.*

Cramer [kramæ'r], Gabriel, Matematiker, født 1704 i Geneve, død 1752. C, der var Discipel af Joh. Bernoulli, virkede indtil sin Død som Professor i Génève, først i Matematik, senere i Filosofi. Han har skrevet et fortrinligt Arbejde: »Introduction à l'analyse des lignes courbes algébriques« [Geneve 1750]; et Tillæg til dette indeholder Grundlaget for Determinantteorien, paa hvilken vel Leibnitz havde været inde, men som siden havde hvilet. Desuden har C. udgivet Joh. og Jak. Bernoulli's Værker [1742 og 1744]. *Chr. C.*

Cramer, Johan Andreas, tysk Teolog, (1723—88). Han studerede Teologi i Leipzig, blev 1748 Præst i Crellwitz, men beskæftigede sig tillige med videnskabelige (saaledes en Bearbejdelse af Bossuet's: »Discours sur l'histoire universelle«) og skønlitterære Arbejder, hvilken sidste Interesse bragte ham i Forbindelse med Klopstock, ved hvis Indflydelse han først blev *Oberhofprediger* Quedlinburg og dernæst (1754) Hofpræst i Kjøbenhavn. Her indtog han en ret betydelig Stilling, vandt saaledes Enkedronningen Sofie Magdalene's Yndest og blev 1765 tillige Professor; dog vare hans Forelæsninger (bl. a. over Kirkehistorie) kun daarlig besøgte. I sine Prædikener talte han djærvt og mandig mod Tidens og Hoffets løse Sæder. Dog udrettede han mere i en anden Henseende, nemlig for Aandsdannelsen og Smagsretningen, ved sit Ugeskrift: »Der nordische Aufseher« [1758—61], der blev lovprist af mange. Han havde ogsaa en væsentlig Del i Stiftelsen af »Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse«. Han førte i Kjøbenhavn en lykkelig Tilværelse, som imidlertid fandt sin Afslutning, da Struensee kom til Magten. 1771 fik han sin Afsked. Han kom da til Lybeck og blev 1774 Prokansler (senere Kansler) ved Universitetet i Kiel. Han havde her en omfattende og ofte byrdefuld Embedsvirksomhed. Bl. a. udgav han en Katekismus, der er præget af Tidens æstetisk-eudajmonistiske Rationalisme, og en Salmebog [1. Udg. 1780]; men hin Tids (den Klopstock'ske Odedigtnings) æstetiske Smag var allermindst paa sin Plads paa Kirkesangens Omraade. 1782—83 udkom hans »Sämtliche Gedichte« [3 Bd., Dessau og Leipzig], 1791 »Hinterlassene Gedichte« [5 Hæfter, Hamburg]. (Litt.: F. Rønning, »Rationalismens Tidsalder« [Kbhvn. 1886]). *1. P. B.*

Cramer, Johann Baptist, tysk Klaverspiller og Komponist (1771—1858), kom tidlig fra sin Fødeby, Mannheim, til England, hvis Hovedstad han stadig betragtede som sit Hjem. Tidlig viste hans særlige musikalske Anlæg sig, og endnu som Barn blev han Elev af Clementi (s. d.), ligesom han begyndte at spille offentlig; efter at Clementi havde forladt England, uddanede C. sig paa egen Haand, nærmest ved Studiet af Händel og Bach's Værker, og i sit 19. Aar foretog han Koncertrejser i Kontinentet. 1791 tog han atter Ophold i England, hvor han navnlig beskæftigede sig med at undervise og med at komponere. Hans Ry som Klaverspiller voksede stadig, og han foretog paa ny Rejser til Wien, hvor han traf sammen med Haydn og Beethoven, der satte ham meget højt, samt til Italien. C. var en fremragende og ejendommelig Klaverspiller, der navnlig udmærkede sig ved sit Spils store Toneskønhed og Elegance. Som Komponist har han dels skrevet en Mængde Sonater, nogle Koncerter og Duo'er, en Kvintet og en Kvartet m. m., der nu ganske ere glemte, dels talrige Etuder og en »Grosse Pianoforteschule«, der har haft en stor Betydning for Klaverspillets Udvikling og endnu har bevaret sit Værd som Studie-

■*Artikler, der savnes under C, maa søges under* **K.**

værk, hvilket ogsaa gælder dens Fortsættelse »Schule der Fingerfertigkeit«. *W. B.*

Cramér, Johan Niklas, svensk Skolemand og Forfatter, født i Visby 18. Febr. 1812, død i Stockholm 29. Decbr. 1893, blev Student i Upsala 1830, Dr. phil. 1836, Rektor ved Visby's højere Elementarskole 1842 og blev s. A. præsteviet. C. var en ualmindelig dygtig Lærer og en nidkær og energisk Administrator, og det lykkedes ham i hans Tjenestetid i ikke ringe Grad at højne den Skole, hvis Ledelse var ham betroet. Som valgt Medlem for sit Stift deltog han i Skolerevisionen af 1843 og forelagde der med alt Forbehold en selvstændig Overgangsplan til Elementarskoiens Organisation. Han virkede stadig i sine Skrifter for Skolens fuldstændige Frigørelse fra Kirken, al konfessionel Religionsundervisnings Udelukkelse fra Elementarskolen og de døde Sprogs Overførelse til Universitetet, for i den førstnævnte Undervisningsanstalt at opnaa en tidssvarende og i virkelig Forstand almen medborgerlig Uddannelse. Med Skoleloven af 1856 betragtede C. sit Embede som ophævet og sig selv som forbigaaet, ja grundlovsstridig behandlet, hvorfor han forlangte at blive sat paa Vartpenge, hvilken Ansøgning dog afsloges af Regeringen. Dels af denne Aarsag, dels paa Grund af Sygelighed anholdt C. kort efter om Afsked fra Rektorembedet; samtidig tog han sin Afsked fra Præsteembedet. C. var meget nidkær paa det kommunale Omraade, og under sit Ophold i Klintehamn paa Gotland 1856—66, hvorefter han flyttede til Stockholm, var han, efter al Aaret 1862 havde bragt ny Love om Ordningen af de kommunale Anliggender, første Ordfører baade i Repræsentantskabet og i Kommunalraadet, ligesom han ordnede Kommunalvæsenet i Overensstemmelse med de omtalte Love. Som religiøs Forfatter benægtede han enhver særlig Aabenbaring og henviste Mennesket til Fornuften og den almene Aabenbaring i Naturen, som den Vej, ad hvilken det kunde naa til Tro paa Gud og et andet Liv. Foruden en Mængde Artikler i den periodiske Presse har C. bl. a. skrevet: »Svensk etymologi och syntax jämte resolutionsöfningar« [1839, 2. Opl. 1843]; »Svensk rättstafningslära« [1840; 3. Opl. 1859]; »Afskedet från skoian eller 91 teser i läroverksfrågan« [1858]; »Afskedet från kyrkan eller en fritänkares strodda anteckningar och betraktelser under läsning af bibeln« [1859]; »En trosbekannelse« [1862]; »Samvetsfrågor, behandlade i bref« [Hæfte 1—7, 1864—69]; »Hedning eller Kristen« [1882]. *A.B.B.*

Cramer [krä'mə], John Antony, engelsk Filolog, født i Mitlodi i Schweiz 1793, død i Brighton 1848. C. studerede i England, blev *1822* Præst i Binsey (Landskabet Oxford), *1842* Professor i nyere Historie i Oxford. Af hans Arbejder kunne nævnes: »Description of ancient Italy« [2 Bd., Oxford 1826]; »Description of ancient Greece« [3 Bd., 1828]; »Description of Asia Minor« [2 Bd., 1832]; *Anecdota Graeca e codicibus manuscriptis bibliothecarum Oxoniensium descripta* [4 Bd., 1835—37]; *Anecdota Graeca e codicibus manuscriptis bibliothecae regiae Parisiensis* [4 Bd., 1839—41]. *C. B.*

Cramer, Karl Friedrich, tysk Forfatter, (1752—1807), var fra 1780 ordinær Professor i Filosofi i Kiel, men blev afskediget 1794 paa Grund af sine revolutionære Sympatier. Han rejste nu til Paris, hvor han oprettede et Bogtrykkeri og en Boghandel, som dog ikke trivedes, og blev her til sin Død, idet han ernærede sig ved litterær Virksomhed. Hans betydeligste Arbejder ere de to biografiske Skrifter: »Klopstock, Er und iiber ihn« [5 Bd., Hamburg 1779—82] og »Klopstock in Fragmenten aus Briefen von Tellow an Elisa« [2 Bd., Hamburg 1777]. Han har desuden oversat Rousseau's Hovedværker paa Tysk, og nogle Dramaer af Klopstock og Schiller paa Fransk. Endelig har han skrevet »Kurze Ubersicht der Geschichte der franzosischen Musik« [Berlin 1786]. *C. A. N.*

Cramer, Peter, dansk Maler, født i Kjøbenhavn 24. Aug. 1726, død smst. 17. Juli 1782, lagde sig først efter Historiemaleriet, men vendte sig derpaa til Teatermaleriet, paa hvilket Omraade han ydede fortræffelige Ting, og blev fast ansat Teatermaler ved Skuespilhuset paa Kongens Nytorv. Han gjorde ogsaa Portrætter, »Konversationsstykker« og vakre Genrebilleder med Motiver fra dansk Folkeliv. Mange af C.'s Billeder ere stukne af Clemens, Haas o. a. 1778 blev han Medlem af Akademiet i Kjøbenhavn. Han var ugift. Hans sidste Leveaar vare lidet glædelige, han henfaldt til Tungsindighed og søgte Trøst for Sorg og Savn i sin Husværts, en Vintappers Kælder. *F. J. M.*

Cramlington [krä'mliŋtən], By i det engelske Grevskab Northumberland, ved Newcastle, med Stenkulsgruber og (1891) 6,000 Indb.

Crampel [krapæ'l], Paul, fransk afrikarejsende, født i Nancy 1864, død i Afrika 1891. C. kom 1887 til de franske Congoegne som de Brazza's Sekretær og ledede fra August 1888—Juni 1889 med stor Dygtighed en Ekspedition N. f. Ogowaifloden. Efter Opfordring af *Le Comité de l'Afrique frangaise* gik C. i Spidsen for en større Ekspedition i Foraaret 1890 til Afrika for, fra Ubangifloden, gennem ukendte Egne at trænge frem til Tsadsøen. Med en Station ved Ubangi's nordligste Strækning under omtr. 20^0 0. L. som Udgangspunkt, trængte C..'s Ekspedition i forskellige Underafdelinger Nord paa i Begyndelsen af Januar 1891; men C. blev, efter en besværlig Rejse, myrdet af muhamedanske indfødte omtr. 500 Km. N. f. Ubangi ved El-Kuti. Kort derpaa blev en af hans hvide Ledsagere dræbt, og overhovedet bragte C.'s Død Ekspeditionen til Afslutning. *O. I.*

Cran [krä'n], Maal for Fisk i Storbritannien. For ferske Fisk = 45 Imp. Gallons = 204,461 Lit., for saltede Fisk = $37^1/_2$ Imp. Gallons = 170,384 Lit. *C. V. S.*

Cranach, Lucas, den Ældre, tysk Maler, Kobberstikker og Tegner for Træsnit, født i Kronach i Franken (deraf hans Navn) 1472, død i Weimar 1553. »Lucas Maler«, som han kaldtes (ell. L. Muller [?] efter Forældrene), lærte Kunst af sin Fader. 1504 kom han i Kurfyrsterne af Sachsens Tjeneste, til hvis Skæbne hans Liv blev knyttet; han blev deres Livmaler, malede deres Portrætter, gengav deres Jagteventyr, rejste endog (1550) til Augsburg til sin fangne Herre Johan Frederik, efter dennes udtrykkelige Ønske, for at adsprede og dele hans Fangenskab, og fulgte ham 1552 til hans ny Residens Weimar. I øvrigt er hans Virksomhed knyttet til Wittenberg, med Und-

tagelse af et Par Rejser, en til Nederlandene (hvor han malede den unge Prins Karl, den senere Kejser Karl V) og en anden rimeligvis til Italien, hvor han synes at have modtaget stærke Impulser fra de tidligere florentinske Mesteres Kunst (P. di Cosimo). I sit ansete og af Bestillinger stærkt optagne Værksted i Wittenberg malede den flittige kurfyrstelige Hofmaler, hvis Kunst gik mere i Bredden end i Dybden, sammen med en talrig Lærlingestab alskens Arbejder, fra omfattende Alterværker til Vaabenskjolde, Hestedækkener og de laveste haandværksmæssige Dekorationsarbejder. Ved Siden af sine Malerforetagender virkede den i bestandig borgerlige Kunstner som Apoteker, Bog- og Papirhandler, og som agtet, formuende og formaaende Borger blev han gentagne Gange (1537 og 1540) af sine Medborgere valgt til Byens Borgemester. Hvad der i høj Grad bidrog til det overordentlige Ry, han nød i levende Live, var hans Stilling til Reformationen; han var en personlig Ven af Luther, hvis Træk han oftere har gengivet (se saaledes Lutherbilledet, udgaaet fra C.'s Atelier i Nationalgaleriet i Kbhvn.), og tog aktiv Del i Reformationskampen ved sine polemiske Træsnit »Passional Christi und Antichristi«, med skarpe Udfald mod Paven, den stærkt satiriske Træsnits-Suite fra 1545 imod Pavedømmet og overhovedet ved sine Titelbilleder og andre Illustrationer til Luther's Skrifter (omgikkes ogsaa den paa den Tid af Reformationen stærkt optagne Kong Christian II). C, der hyppig er bleven stillet sammen med Durer og Holbein den Yngre til et lysende Trekløver for den ny tyske Kunsts Gennembrudstid, staar som Kunstner tilbage for sine to ovennævnte Fæller; han har ikke Diirer's mægtige Aand og storartede Fantasi, ikke Holbein's tekniske Mesterskab og Skønhedsfylde. Imidlertid har hans jævne, borgerlige, lidt smaatskaarne Kunst en egen Hygge og Elskværdighed ved sig, der i Forbindelse med dens Naivitet, Oprindelighed og Gemytlighed netop har formaaet at yde, hvad Tiden krævede, hvilket ogsaa Samtidens Lovtaler over den tydeligt nok vidne om. I sin friske, ærlige, hverdagslige Kunst er han en »Maleriets Hans Sachs«. Medens hans Formsprog er uudviklet, og hans Figurers stærkt markerede Omrids paa een Gang viser Lyst til og svigtende Evne til ret at mestre Liniespillet, er hans Farvegivning gerne frisk og klar, men ofte teglrød, uden større malerisk Finesse. Interessant er hans Syslen med den nøgne Skikkelse i hans morsomme mytologiske Malerier; man mærker her Tidens Humanisme og Paavirkningen fra de italienske Kunstnere, men fuldt saa meget Besværet ved at færdes paa dette ny Kunstomraade (se f. Eks. det kønne »Venus og Amor« i Nationalgaleriet i Kbhvn.). I Portrætfaget yder han ofte sit bedste, men ingen skarpt rammende, udpræget Karakteristik (i Berlins Mus. Kardinal Albrecht af Brandenburg, i Dresdens Galeri: Selvportræt, J. Rehle, i Munchens Galeri: Luther, Melanchton, Frederik den Vise, etc). C.'s Kunst med dens let kendelige Præg, dens atter og atter tilbagevendende Kvindetype med den smækre Midie, de store Fødder, det runde Hoved med de livlige kineseragtige Øjne, den smilende Mund og det friske Huld, findes rigelig repræsenteret i mangfoldige Museer. Meget af den maa dog henføres blot til hans Værksted. Her kunne blot nævnes enkelte Arbejder: I Berlins Museum tre Passionsbilleder, »Adam og Eva«, »Apollo og Diana« og det kostelige »Ungdomsbrønden«, i det kgl. Galeri i München: »Horkvinden«, »Lucretia«, »Christus paa Korset«, af Alterværker: »Den hellige Katharina« i Domkirken i Erfurth, »Frelseren« i Meissen's Domkirke, to Madonnabilleder i Kirker i Innsbruck, et Alterbillede fra 1515 i Dresdens Galeri (der ejer over en halv Snes Billeder af C), det store, af Sønnen fuldførte Billede i Stadkirken i Weimar med Christus paa Korset og paa den ene Side Portrætter af C. og Luther; i Nationalgaleriet i Kjøbenhavn henføres 8 Billeder til C. og hans Atelier; i Christiania National galeri: »Christus og Horkvinden« og »S. Sebastian«, som ved Signaturen, den flyvende Drage, C.'s Mærke, viser sig at tilhøre C. og hans Skole. Kobberstik: Chrysostomos, Frederik den Vise og Broderen Johan, tre Portrætter af Luther, »Frederik den Vise og den hellige Bartholomæus« (se Kobberstiksaml. i Kbhvn.). Om C.'s Virksomhed som Miniaturmaler og Illuminator aflægger bl. a. Joh. Frederik's Turnerbog [140 Bl., Koburg] Vidnesbyrd. (Litt.: Schuchardt, »L. C.'s des ältern Leben und Werke« [3 Bd., Leipzig 1851—71]; Warnecke, »L. C, der ältere« [Görl. 1879]; M. B. Lindau, »L. C.« [Leipzig 1883]; L. Grote, »L. C, der Maler der Reformation« [Dresden 1883]).

Sønnen, Lucas den Yngre, født 1515 i Wittenberg, død 1586 i Weimar, haandhævede med Dygtighed den sachsiske Skoles Traditioner, saaledes som de vare fastslaaede af Faderen, hans Lærer. Som denne blev han ogsaa Borgemester i Wittenberg (1565). Hans Arbejder ligne Faderens og ere ofte blevne forvekslede med dem. Arbejder af ham i Dresden m. fl. St. Den ældste Søn Johann, der var en lovende Maler, døde i Italien allerede i en ung Alder. *A. Hk.*

Cranborne [krä'nbɔn], Lord, Navn for den nuværende Markis Salisbury 1865—68, og nu for hans ældste Søn, James Edw. Hubert, født 1861, Medlem af Underhuset siden 1885. *E. E.*

Cranbrook [krä'nbruk], Gathorne Hardy, Lord, engelsk Statsmand, er født 1. Oktbr. 1814, blev 1840 Sagfører og valgtes 1856 til Underhuset, hvor han snart blev en af det konservative Partis dygtigste Mænd og allerede 1858—59 var Understatssekretær for Indenrigsministeriet. Ved Valgene 1865 fortrængte han Gladstone som Repræsentant for Oxford Universitetet (en Plads, denne havde haft siden 1847), og 1 Juni 1866 blev han Præsident for Fattigvæsenets Styrelse og næste Aar Indenrigsminister. Han gennemførte omfattende Ændringer i Fattigvæsenets Ordning og i Fabriklovene, som desuden udstraktes til alle Værksteder. Efter sin Afgang som Minister i Decbr. 1868 kæmpede han haardnakket mod den irske Statskirkes Ophævelse og flere andre af Gladstone's Reformlove. I Februar 1874 indtraadte han paa ny i Regeringen som Krigsminister, men ombyttede i April 1878 denne Post med den som Minister for Indien indtil Maj 1880; blev desuden 1878 ophøjet til Peer som Viscount C. Da det konservative Parti igen kom til Magten i Juni 1885, blev C. Præsident for Geheimeraadet indtil Jan. 1886, samt paa ny Juli 1886—Aug. 1892. I det sidste Aar blev han forfremmet til Jarl. *E. E.*

■*Artikler, der savnes under C, maa søges under K.*

Cranchia, Slægt inden for de tiarmede Blæksprutter, omfattende nogle faa, smaa, pelagiske Arter, hvis svage, hindeagtige Kappe er tilvokset saavel i Nakken som til Tragtens Sider. *H. J. P.*

Crane [kre!in], Walter, engelsk Genremaler og Illustrator, er født 15. Aug. 1845 i Liverpool. Han blev Elev af Faderen Thomas C. (1808—59) °S senere af Linton; i London paavirkedes han af Prærafaelitterne; et længere Ophold i Rom (1871—73) bragte ham nær til Renaissancens Kunst og gav ham ogsaa frugtbringende Impulser fra Antikkerne, uden atdog disse og andre kunstneriske Indflydelser, han var Genstand for, formaaede at udviske hans Kunstnerindividualitet. Til hans bekendteste Oliemalerier høre, »Venus'es Fødsel« [1877], »Proserpina« [1878], »Livets Bro«, det G. Reni'ske »Flygtende Timer«, »Solopgang« [1888] og »Pandora« [1889]; ogsaa i Akvarelmaleriet har han ydet dygtige Arbejder, Arkitekturstykker, »Foraarsbudet«, »Platons Have«,» Mandeltræer paa Monte Pincio« etc. Det er dog særlig som Illustrator af Børnebøger og som Arbejder i Kunstindustriens Tjeneste, at han har vundet Anseelse som en meget talentfuld, ejendommelig og interessant Kunstnerpersonlighed; saaledes have hans kvikke, humoristiske og smagfulde Billeder til Børnebøgerne: »Walter C.'s Toy Books« [1869—75], »Picture Books« [1874—75], »Echo'es of Hellas«,' »Queen Summer«, »The Baby's Opera«, »The Sirens Three« etc. vundet adskillig Udbredelse ogsaa uden for hans Fædrelands Grænser. I de senere Aar har han hovedsagelig været optagen af sin Virksomhed i Tapetindustriens Tjeneste; medens han i de første Udkast til Tapeterne benyttede Motiver fra sine Børnebøger (»Nursery papers«), er han senere især gaaet over til Motiver af mere almindelig dekorativ Natur, Vover med Fisk, Paafugle, eller til større Kompositioner som »La Margarete« (efter Chaucer), Arbejder, i hvilke Kunstnerens udsøgte Skønhedssans, fint beregnende Øje og Evne til at fylde sin Flade med smagfulde Mønstre give sig det bedste Vidnesbyrd. Kunstindustrimuseet i Kjøbenhavn ejer en Prøve paa hans Tegninger til Silkestoffer. *A. Hk.*

Crångon se Hestereje.

Craniа, en til Afdelingen *Ecardines* hørende Slægt af Armfødder, hvis Bugskal, som i Alm. er fastvokset til sit Underlag, paa Midten har et næseformet Fremspring til Støtte for Armene. I Forening med Muskelindtrykkene giver dette Fremspring Skallen en vis Lighed med et Dødningehoved, hvoraf Navnet. Rygskallen er laagformet og begge Skallerne forsynede med en bred indvendig, i Alm. kornet Rand. I danske Farvande findes *C. anomala*, medens 8 Arter ere fundne i Danmarks Kridtformation. Slægten optræder allerede i den nedre Silurformation, men er rigest repræsenteret i Kridtet. *M. L.*

Craniōta, samtlige Hvirveldyr undtagen Lancetdyret (*Amphioxus*), der modsættes disse under Betegnelsen *Acrania*. Se i øvrigt Hvirveldyr] og Hvirvelteorien. *B.-P.*

Craniotåbes kaldes den ved »Engelsk Syge« (Rachitis, s. d.) jævnlig optrædende Blødhed af Baghovedets Knogler, der paa Grund af mangelfuld Forbening ere tynde og eftergivelige for Tryk. Man har ment heri at finde Grunden til forskellige j Krampeformers Opstaaen hos rachitiske Børn, f. Eks. *Spasmus glottidis*. *A. F.*

Cranmer [krä'mn^{ə}], Thomas, Ærkebiskop af Canterbury, født 1489, død 21. Marts 1556. Han modtog sin Uddannelse i Cambridge, hvor han blev Fellow af Jesus College. Henrik VIII ønskede Ægteskabsskilsmisse, og C. forsvarede dette Skridt, kom derved højt i Kongens Gunst og blev sendt i Kongens Ærinde, først til Rom, siden til det tyske Hof. I Tyskland gjorde han personligt Bekendtskab med flere af Reformatorerne, hvis Skrifter han tidligere havde læst og satte højt; han giftede sig med en Slægtning af Osiander. 1532 blev han efter lang Vægring Ærkebiskop i Canterbury. Det var en meget vanskelig Stilling ved Siden af den tyranniske, sanselige Konge, og C. kan ikke frikendes for ved mange Lejligheder at have været svag og eftergivende for Kongens Luner, hvor han skulde have været fast. C. arbejdede paa en Reformation, der tog smaa Skridt, men maatte stadig af Hensyn til Kongen slaa af paa sine Ønsker; dog opnaaede han, at Biblen uhindret blev solgt i England, hvorimod hans afgjorte Opposition mod de berygtede 6 Artikler ikke hindrede disses Antagelse. Ved Edvard VI's Tronbestigelse 1547 fik C. friere Hænder; han var Kongens Opdrager. 1549 gav han i Forbindelse med Ridley og Latimer Kirken en ny Liturgi, der afskaffede nogle af de katolske Kultusformer; tillige udgav han den første »Book of Homilies«, og 1552 affattede han en kirkelig Bekendelse i 42 Artikler, som fik Kongens Sanktion. Men C.'s Værk blev pludselig afbrudt ved Edvard VI's Død; Dronning Marie var ivrig romersk, og faa Maaneder efter hendes Tronbestigelse blev C. fængslet. Efter en kort Tid at have siddet i Tower blev han ført til Oxford, hvor Undersøgelsen mod ham trak i Langdrag. Han blev holdt i strengt Fængsel, endelig ekskommuniseret og dødsdømt. Overhængt med Bønner og gyldne Løfter af sine Modstandere gik han ind paa at underskrive en Genkaldelse af sin Lære; denne skulde han, før han blev brændt, offentlig udtale, men han havde nu fattet sig, bad Gud om Tilgivelse for sin Svaghed og bekendte sin evangeliske Tro. Sin højre Haand, med hvilken han havde underskrevet sin Genkaldelse, lod han brænde først. I England betragtes han som en Martyr for Reformationen. (Litt.: Todd, *Life of C.*, 2 Bd., London 1831]; Collette, *Life, times and writings of Th. C.* [London 1887]). *H. O—d.*

Crannoge [krä'nɔk, krä'nɔdž] se Pælebygning.

Cransac [krāsa'k], Flække i det sydvestlige Frankrig, Depart. Aveyron, Arrond. Villefranche, har Mineralkilder med Badeanstalt, Kulbjærgværksdrift og (1891) 4,000 (med Kommune 5,700) Indb. I Nærheden findes Kullejer (ved Montet), der i Aarhundreder have været i Brand; de i Jorden over disse anbragte Svedekamre indeholde Svovldampe af 45 — 50°, der med stort Held anvendes mod Reumatisme. *H. W.*

Cranston [krä'nstn], By i den nordamerikanske Stat Rhode Island, ved Narragansetbai, med (1890) 8,100 Indb., Bomuld-, Uld- og Maskinfabrikker.

Cranz, David, den herrenhutiske Missions Historieskriver, var i Grønland ved Neu-Herrnhut 1761—62 og udgav 1765 »Historie von Grønland enthaltend die Beschreibung des Landes und der Einwohner etc. insbesondere die Geschichte der

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

dortigen Mission der Evangelischen Brüder zu Neu-Herrnhut und Lichtenfels«. Dette vidtløftige Værk, der er oversat paa Engelsk, Hollandsk og Svensk, har bidraget meget til at gøre Grønland og Missionen blandt dette Lands Beboere bekendt i Udlandet. Det er i mange Retninger et Kildeskrift, men maa, saa snart det angaar Missionshistorien, bruges med stor Varsomhed; thi Fremstillingen af denne er meget farvet, og alt, hvad der kan stille den herrenhutiske Mission i et ufordelagtigt Lys, er omhyggelig undgaaet. *G. F. H.*

Craon [krã'] (lat. *Credonium*), By i det vestlige Frankrig, Depart. Mayenne, Arrond. Chateau-Gontier, ved Mayenne's Biflod Oudon, har et smukt Slot fra 18. Aarh., Farverier, Savværker, Kornmøller og (1891) 3,600 Indb. C. er Volney's Fødested. *V. W.*

Craonaise [kraånæ!z] **-Svin** se Svineracer.

Craonne [kra'n ell, kraå'n], Flække i det franske Dep. Aisne, Arrond. Laon, i Nærheden af Corbeny-skoven, har Teglbrænderier, Mølle- og Huefabrikation. Her stod et Slag 7. Marts 1814 mellem Napoleon I og de allieredes Nordarmé.

Crapaud [krapo'] (fr.), Padde, Skruptudse, tillige brugt som Skældsord; *C. du marais* [krapodymaræ'], »Sumpskildpadde«, et Øgenavn, som »Bjærget« under den franske Revolution gav Girondinerne.

Crapelet [kraplæ'], Charles, fransk Bogtrykker, født 13. Novbr. 1762 i Bourmont, død i Oktober 1809. Han grundlagde 1789 et Bogtrykkeri i Paris, hvorfra der udgik smukke og korrekte Udgaver af franske Klassikere, som Fénelon's »Télémaque« [1796] og Boileau's Digte [1798], og J. B. Audebert's og Vieillot's prægtige Værk »Les oiseaux dorés« om Klatrefuglene, Paradisfuglene og Kolibrierne [2 Bd., Paris 1802; nogle Eksemplarer med Guldtryk], samt et Par lignende ornitologiske Værker. — Sønnen, Georges Adrien C., født 1789, død i Nizza 11. Decbr. 1842, var en værdig Efterfølger af sin Fader (fremhæves kan saaledes Udg. af E. Deschamps's »Poésies« [1832]), men tillige Forfatter, navnlig angaaende det typografiske Fag. Han har skrevet »Etudes sur la typographie« [1838], »Les progrès de l'imprimerie en France et en Italie au XVI^{0} siècle« [1836] og oversat (med Tilføjelser) den Del af Th. F. Dibdin's »bibliografiske Rejse«, der omhandler Frankrig. Desuden har C. bl. a. oversat noget af Catul og forfattet »Souvenirs de Londres en 1814 et 1816« [Paris 1817] samt udgivet en smukt udstyret »Collection des anciens monuments de l'histoire et de la langue francaises« [13 Bd., Paris 1826]. — Bogtrykkeriet gik senere over til Lahure. *E. G.*

Crapule krapu'l] (fr., af lat. *crapula*, Rus, tillige »Tømmermænd«), Fylderi, Fraaseri; Pak, »Krapyl«.

Craquelé [krakle'], Craquelure [krakly'r] ere Artsbetegnelser for Porcelæns- og Fajancevarer af et ejendommeligt Udseende, idet disses Overflader vise sig gennemvævede af et større eller mindre Antal fine, saakaldte Haarridser. Dette Udseende kan fremkomme paa forskellig Maade, men er, ogsaa hvor det ikke oprindelig eftertragtes ved Fabrikationen, begrundet i en tilstedeværende Uoverensstemmelse imellem Underlag og Glasur, eller har til Aarsag for svag Brænding, der da efter Varens Udtagelse af Ovnen viser sig som en Glasurfejl. Kineserne have forstaaet at gøre sig til Herrer over denne Fejl og at benytte den paa en saa genial Maade, at den af Yndere er bleven regnet til stor Gunst for en vis Vare, idet Fabrikanter have forstaaet at give deres C.-Sager en uensartet og interessant udseende Overflade. Kina's Vare er beskreven som undertiden fremkommen ved Neddypning i Vand af den svagt brændte, endnu porøse Genstand, paafølgende Indstilling i Ovnen og senere Færdigbrænding ved stærk Varme. *T.-J.*

Crashaw [krä'šå.], Richard, engelsk Digter, (1616—50), var Søn af en protestantisk gejstlig. Han blev opdragen i Charterhouse, hvorfra han blev sendt til Cambridge. Under Borgerkrigen maatte han forlade Landet; han rejste til Paris og derfra til Rom, blev Katolik, Sekretær hos Kardinal Pallotta, ved hvis Protektion han blev Kannik i Loretto, og døde her. Hans religiøse Digte fremkom under Titlen »Steps lo the Temple«, de verdslige under Titlen »Delights to the Muses«; han skrev ogsaa latinske Vers og efterlod ved sin Død en Del Poesier, der ere blevne trykte i moderne Udgaver. De bedste af disse ere Turnbull's [1858] og Grosart's [2 Bd., 1872]. *C. K.*

Craspedōta se Mcduser.

Crassŭla L., Slægt af de Tykbladedes Familie, en- eller hyppigst fleraarige Urter, Halvbuske eller Buske med modsatte og ofte parvis sammenvoksede Blade. Blomsterne, der sidde i kvastformede Stande, ere mest femtallige gennem alle Kranse og hvide eller rødlige. 120 Arter; de fleste vokse i Kaplandet. Nogle dyrkes som Prydplanter. *A. M.*

C. coccinea Ler en Koldhusplante med skarlagenrøde Blomster samlede i en halvskærmformet Blomsterstand i Spidsen af Grenene. *C. falcata* Willd. (Syn. *Rochea falcata)* har gullig skarlagenrøde Blomster og større Blomsterstande end foregaaende. *C.* overvintres med 5—10^{0} paa en lys og solaaben Plads og med meget sparsom Vanding. Efter Blomstringen, som indtræder i Juli—August, skæres Planterne noget tilbage og holdes i den første Tid derefter temmelig tørt. En Jordblanding af Varmebedsjord og sandblandet Bladjord er dem tjenligst; de fordre rigeligt Vandaftræk i Bunden af Potterne og formeres ved Stiklinger i Februar. *L. H.*

Crassulaceæ se Tykbladede.

Crassus (lat. o: den fede, tykke), Tilnavn for den plebejiske Familie Licinius, blandt hvis Medlemmer kunne nævnes:

1) Publius Licinius C. Dives ɔ; den Rige, et. i Slægten ofte tilbagevendende Tilnavn, der her træffes for første Gang. Uden at have beklædt noget højere Embede blev han 212 f. Chr. *pontifex maximus* og kæmpede som Konsul og Prokonsul (205—04) mod Hannibal i Bruttien; død 183.

2) Lucius Licinius C, født 140 f. Chr., død 91 f. Chr. Han blev Tribun 107, Curulædil 103, hvor han gjorde sig bemærket ved den store Pragt, hvormed de offentlige Lege udstyredes, 95 Konsul og 92 Censor. Allerede som ung var han optraadt som Taler; da han var Kvæstor i Asien, benyttede han Lejligheden til at studere græsk Filosofi og Veltalenhed, og den intelligente og humane Mand blev efterhaanden en af Roms største Jurister og Talere. I politisk Henseende sluttede han sig til Optimaterne og forfægtede Senatets

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Interesse ved 106 at optræde til Gunst for *lex Servilia*, der for en Stund atter gjorde Senatorerne til Dommere. Som Konsul udstedte han sammen med sin Kollega, den dygtige Jurist P. Mucius Scaevola, en Lov, der paa det strengeste forbød Ikke-Borgere at anmasse sig romersk Borgerret. Han var dog ikke blind for det retfærdige i Forbundsfællernes Krav og understøttede kraftig Tribunen M. Livius Drusus i dennes Reformforsøg. Ved en voldsom Tale, han i Senatet holdt mod Drusus'es Modstander, Konsulen L. Marcius Philippus, paadrog han sig af Sindsbevægelse en heftig Feber, der i en Uge gjorde Ende paa hans Liv.

3) Marcus Licinius C, Triumviren, født ca. 115 f. Chr., død Juni 53 f. Chr. For at undgaa Demokraternes Efterstræbelser flygtede han 85 til Spanien; men da Sulla i Aaret 83 landede i Italien, vendte han tilbage for at slutte sig til ham. I Borgerkrigen gjorde han god Tjeneste og viste sig navnlig i Slaget med Samnitterne ved Porta Collina uden for Rom som en dygtig Hærfører. Ved de paafølgende Proskriptioner lagde han Grunden til sin uhyre Formue, som han stadig forstod at forøge. Da han i Aaret 71 var Prætor, undertrykte han den af Spartacus ledede Gladiatoropstand og tiltvang sig sammen med Pompejus Konsulatet for det følgende Aar, hvor han søgte at vinde Folket ved en storstilet Gavmildhed. For yderligere at forøge sin Magt nærmede han sig mere og mere til det demokratiske Parti, med hvis Fører, Cæsar, han snart kom i nøje Forbindelse. Sammen med ham søgte han ved Catilina's Hjælp at skaffe sig en lignende Magtstilling, som Pompejus besad; men Catilina's yderliggaaende Tendenser, der tvang C. til at slaa Haanden af ham, bragte denne Plan til at strande. Senere gik han i Borgen for en Del af Cæsar's uhyre Gæld, og da denne i Sommeren 60 vendte tilbage fra Spanien, lykkedes det ham at forsone C. og Pompejus og derved stifte det saakaldte første Triumvirat. Da Pompejus senere paa ny brød med C, forsonede Cæsar atter sine to Forbundsfæller paa Mødet i Lucca (April 56), hvor det bl. a. bestemtes, at C. sammen med Pompejus skulde være Konsul i Aaret 55 og derpaa i 5 Aar have Syrien som Provins. Med Vold og Magt bleve disse Bestemmelser satte igennem, og C, der frygtede for at blive overstraalet af sine allierede, søgte, endnu førend hans Embedstid var udløben, at skaffe sig Ære og Bytte ved en Krig mod det parthiske Rige, der for Tiden var Skuepladsen for en blodig Broderstrid. Han kæmpede i Begyndelsen heldig i Mesopotamien, men trak sig derpaa tilbage til Syrien, hvis Befolkning han ophidsede ved talrige Tempelplyndringer; bl. a. bleve saaledes Tempelskattene i Jerusalem et Offer for hans Rovlyst. 53 aabnede han paa ny Kampen og var uforsigtig nok til at lade sig lokke ind i det nordlige Mesopotamien, hvis øde Stepper var en ypperlig Tumleplads for det parthiske Rytteri, og hvor Romerne lede Mangel paa alt. Ved Floden Balissos (Belik) i Nærheden af Fæstningen Karrhæ bukkede de romerske Legioner under for Parthernes Ryttere og Bueskytter, der anførtes af Surena; i Kampen faldt bl. a. C.'s tapre Søn Publius. Kort efter nedhuggedes C. tillige med største Delen af Hæren ved Sinnaka, og kun en ringe Styrke lykkedes det den udmærket dygtige Kvæstor Gajus Cassius at føre tilbage til Syrien. *M. M.*

Cratåegus se Mispel.

Cr at er éllus Fr., Slægt af Barksvampe, med stilket, tragtformet eller trompetformet, kødet eller hudagtigt Frugtlegeme, paa hvis jævne eller rynkede Underside det voksagtige Sporeleje, Hymeniet, er udbredt. Temmelig store Svampe, af hvilke der i Europa findes ca. 10 Arter. Den almindeligste og tillige en af de største Arter er *C. cornucopioides* Pers., (Trompetsvamp), der vokser gruppevis paa Jord i Skove; den er trompetformet, foroven 5—10 Cm. bred, bliver nedefter smallere og gaar jævnt over i den hule Fod (Stok); den er hudagtig, brunsort, noget skællet, med bølget eller indskaaret Rand; Sporelejet er askegraat. *C. R.*

Crăti, Flod paa Halvøen Kalabrien i Syditalien, udspringer paa Silabjærget, strømmer mod Nord forbi Cosenza, optager fra højre Side Muconc, fra venstre Busento og kort før Mundingen Coscile, og falder efter et Løb paa 89 Km. i Havbugten ved Tarent. *C. A.*

Crau, la [lakro'], Romernes *Campi lapidei*, d: stenede Marker, ogsaa *Campus Cravensis*, Slette i det sydøstlige Frankrig, Dep. Bouches-du-Rhône, begrænset mod Vest af Rhône's østlige Mundingsarm, mod Øst af Strandsøen Etang de Berre, og strækkende sig fra Nord til Syd mellem Montagnes des Alpines og Middelhavet (Bugten Fos). Sletten, der er ca. 200 □ Km., hæver sig fra Middelhavet efterhaanden til 30—40 M. og er dækket med Rullesten og Grus. der er hidført af Rhône og Durance; den er træløs, men mellem Stenene og Gruset vokse sparsomt Græs og aromatiske Foderurter, og den afgiver derfor udmærkede Græsgange for Faarene, navnlig om Vinteren, idet Faarehyderne *(Bayles)*, som ellers holde til i Dauphiné's Alpeegne om Sommeren, drive deres Hjorde herned. Nu har dog Sletten i de senere Aar efterhaanden skiftet Karakter, idet den mange Steder er bleven frugtbargjort ved Benyttelsen af det dyndførende Vand i Kanalerne mod Nord (Canal des Alpines og Canal de Craponne), og store Strækninger ere nu forvandlede til Eng eller ere bevoksede med Oliven, Morbær og Vin og ligne Oaser; dette gælder navnlig den østlige (la C. haute) og vestlige Del; den ufrugtbareste Del er den nordlige (la Plaine de la G), hvor der over Grusmasserne er lejret et haardt Lag af Tuf, som kun er bedækket med sparsomt Muld. *H. W.*

Craufurd [krå!fəd], Robert, engelsk General, født 1764, død 24. Jan. 1812. Kun 15 Aar gl. traadte han som Fændrik ind i den engelske Hær og naaede allerede 1783 Kaptajnsrang, i hvilken Stilling han med Dygtighed kæmpede i Indien 1790 — 92. Efter sin Tilbagekomst til Europa sendtes han til det østerrigske Hovedkvarter, hvor han gjorde sig bemærket, og forfremmedes ved sin Hjemkomst til England til Oberstløjtnant 1797. Aaret efter udmærkede han sig ved Undertrykkelsen af Oprøret i Irland og i Kampen mod det paa denne 0 landsatte franske Korps. 1805 forfremmedes han til Oberst og sendtes 1807 til Amerika, hvor han som Brigadekommandør førte Avantgarden ved Buenos Ayres under General Whitelock. Samme

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Aar tjente han i John Moor's Hær og udmærkede sig i Kampen ved Castro Gonzalo. Efter et kort Ophold i England vendte han 1809 tilbage og tjente under General Wellesley. Ogsaa her udmærkede han sig, om end hans Ilterhed undertiden bragte ham i vanskelige Situationer. Han vendte ved Vinterens Indtræden tilbage til England, men var 1811 igen i Amerika og deltog i Kampen ved Fuentes de Onoro, i hvilken Kamp de lette Tropper, der førtes af C, spillede en betydelig Rolle. Under Stormen paa Ciudad Rodrigo saaredes C. dødelig. Regeringen rejste et Monument for ham i St. Pauls Katedral. *B. P B.*

Crauk [kro'k], Gustave Adolphe Désiré, fransk Billedhugger, er født 16. Juli 1827 i Valenciennes. Han blev uddannet i École des Beaux-Arts i Paris, var Elev af Pradier og opnaaede 1851 *prix de Rome*. Hans Debutarbejde paa Salonen »Bakkantinde og Satyr« [1857] viste ham som en talentfuld Kunstner af den klassiske Retning, den han ogsaa fulgte i sine senere Arbejder: »Omfale« [1859], Bronzestatuen »Faun« [1861], Marmorgruppen »Tusmørket« [1870], »Tritoner« [1879, til en Fontæne], Gruppen »Ungdom og Kærlighed« [1884 i Marmor] m. fl. C. har desuden med Held dyrket Portrætfaget; har udført en stor Mængde Portrætmedailloner og Buster (af Kejserinde Eugénie [til Hotêl de Ville], af Mac Mahon, Niel, Shahen af Persien, etc.) og monumentale Portrætstatuer : af Marskal Pélissier (Versailles), General Chanzy til Monumentet i Mans [1885], af E. About, Robert de Sorbon m. m. fl. Hans Buste af Admiral Coligny var udstillet paa den franske Kunstudstilling i Kbhvn. 1888. *Å. Hk.*

Cravate [krava't] (fr.), Halstørklæde, Halsbind, Slips. Ordet stammer fra *Croate* (cravate), Kroater.

Craven [kre'ivn], Elizabeth Berkeley, Lady, yngste Datter af Augustus, 4. Jarl af Berkeley, engelsk Forfatterinde, født Decbr. 1750, død i Napoli 13. Jan. 1828. 1767 ægtede hun William C, senere 6. Jarl af C.; Ægteskabet ophævedes 1781. Hun rejste derefter i Frankrig, Italien, Østerrig, Polen, Rusland, Tyrkiet og Grækenland og udgav 1789 en Rejseskildring i Breve »Journey through the Crimea to Constantinople«. Senere boede hun i Anspach hos Markgrev Christian Friederik Karl Alexander, hvem hun ægtede efter Lord C.'s Død 1791. Hun indrettede et Teater, hvortil hun selv skrev Skuespil, senere samlede i 2 Bd. under Titlen »Théâtre d'Anspach et de Triesdorf«. Efter at Markgreven havde solgt sit Land til Preussen, bosatte de sig i England. C. blev Enke 1806. Af Kejser Frants II fik hun Titlen Fyrstinde af Berkeley. Det mest bekendte af hendes Værker er »Memoirs of the Margravine of Anspach« [2 Bd. 1825]. Af hendes Skuespil kunne nævnes: »Somnambule«, en Bearbejdelse efter det Franske [1778], »The Silver Tankard« [1781], »The Yorkshire Ghost« [1794], Pantomimen »Puss in Boots« og »The Princess of Georgia« [begge 1799] samt »Love in a Convent« [1805]. Hun komponerede selv Musik til en Del af sine Skuespil. *C. K.*

Crawford [krå'fəd], Emily, engelsk Journalist, har [1895] i en lang Aarrække været »Daily News'es« Pariskorrespondent. Irlænderinde af Fødsel, kom hun tidlig med sin Familie til Paris, hvor hendes Moders gode Forbindelser skaffede dem Indbydelser til Hoffestlighederne i Tuilerierne i Slutningen af det andet Kejserdømme. Et Brev til en Veninde, med en Skildring af, hvad hun ved en af disse Lejligheder havde oplevet, faldt i Hænderne paa en engelsk Redaktør, der følte sig tiltalt af hendes friske Stil og opfordrede hende til nu og da at sende hans Blad en Artikel fra Paris. Dette blev Begyndelsen til hendes journalistiske Løbebane. I 22 Aars Alderen blev hun gift med Mr. George C., som bl. a. dengang var bosat i Paris som »Daily News'es« daglige Brevskriver. Fra nu af deltog hun med Iver og Interesse i alt hans Arbejde, var paa nært Hold Øjenvidne til det andet Kejserdømmes Fald, Kommuneopstanden i 1871, Forhandlingerne i Nationalforsamlingerne i Bordeaux og Versailles og var i personlig Forbindelse med Thiers, Gambetta og andre ledende Personer i Frankrigs offentlige Liv. Da hendes Mand døde efter et Par Aars Ægteskab, fortsatte hun hans journalistiske Arbejde for at underholde sine Børn og har senere svunget sig op til en Stilling i den engelskskrivende Bladverden, som hidtil ingen anden Kvinde. Hun sender nu daglige politiske og andre Korrespondencer til »Daily News« og »Pall Mall Gazette«, er stadig Medarbejder i Labouchére's »Truth« og skriver to Gange om Ugen Breve til »New York Tribune«, i hvilke hun i livlig og underholdende Form holder Amerikanerne å jour med Livet i den franske Hovedstad, ligesom man af og til ogsaa finder Artikler fra hendes Haand i »Contemporary Review«, »Saturday Review« m. fl. 1891 tildeltes hende Æreslegionens Kors »for hendes usvigelige Tro paa Republikkens Levedygtighed i Frankrig og for de mange Tjenester, hun havde ydet den republikanske Sag i vanskelige Dage« ; men hun frabad sig imidlertid denne Æresbevisning og anmodede om, at den hellere maatte overføres til hendes Søn Robert C, der ligeledes er Journalist og nu deltager i Moderens Arbejde. (Litt.: *Young Woman*, Martshæftet 1894). *J. B. H.*

Crawford [krå'fad], Francis Marion, amerikansk Romanforfatter, Søn af nedenn. T. C, er født i Bagni di Lucca 2. Aug. 1854. Han lagde sig efter orientalske Sprog, studerede i England (Trinity College, Cambridge) og derefter ved tyske Universiteter og i Rom; 1879 rejste ban i Indien, hvor han fandt Stoffet til flere af sine Romaner. Af disse kunne nævnes: »Mr. Isaacs« [New York 1882; paa Dansk ved H. L. Hansen under Titel »Abdul Hafiz og hans gaadefulde Ven«, Kbhvn. 1885], »Doctor Claudius« [1883], »A Roman Singer« [1884], »To Leeward« [1884], »An American Politician« [1885], »Zoroaster« [1885; paa Dansk ved H. L. Hansen 1888], »A Tale of a Lonely Parish« [1886], »Saracinesca« [1886; paa Dansk »Don Orsino« 1895], »Marzio's Crucifix« [1887], »Paul Patoff« [1887], »With the Immortals« [1888], »Greifenstein« [1889], »Sant'Ilario« [1889], »A Cigarette-Maker's Romance« [1890], »The Witch of Prague« [1891], »Khaled. A Tale af Arabia«, [1891], »The three Fates« [1892], »Love in Idleness: a Bar Harbour Tale« [1894]. *C. K.*

Crawford [krå'fəd], James Ludovic Lindsay, Lord af C. and Balcarres, er født 28. Juli 1847. C. oprettede 1872, efter at have udrustet paa egen Bekostning en Ekspedition til Spanien

for at iagttage den totale Solformørkelse 22. Decbr. 1870, i Dunecht, Aberdeenshire, et Privatobservatorium, som han rigt udstyrede med de bedste Instrumenter, hvoraf enkelte gjorde Tjeneste under de to af C. udsendte Venusekspeditioner, 1874 til Mauritius og 1882 til Jamaica. Opholdet paa Mauritius blev udnyttet til paa en anden Maade at bestemme Solparallaksen, idet C.'s Assistent Gill (s. d.) heliometrisk observerede Juno under dens Opposition i Novbr. 1874. En detailleret Meddelelse herom er given i »Dunecht Publications« [II, III, Aberdeen 1877, 1885]. Foruden første Bind af nævnte Publikation, der indeholder en af C. udarbejdet Katalog over alle af Struve maalte Dobbeltstjerner, lod C. i Aarene 1879—88 udgaa 157 »Dunecht Circular« for paa den Maade at bringe den astronomiske Verden hurtig Meddelelse om vigtigere Begivenheder, som Opdagelsen af Kometer, ny Stjerner etc. Da C.'s Assistent Copeland (s. d.) 1889 blev *Astronomer royal* for Skotland, skænkede C. alle sine Instrumenter og sit værdifulde astronomiske Bibliotek til Observatoriet i Edinburgh. C. er Medlem af Royal Society og Royal astronomical Society, hvis Præsident han var 1878—80, og har under Titlen Baron Wigan Sæde i House of Lords. *J. Fr. S.*

Crawford [krå'fəd], Thomas, amerikansk Billedhugger, født 22. Marts 1814 i New York, død i London 10. Oktbr. 1857. C, som var af irsk Herkomst, blev uddannet dels i sin Fødeegn, hvor han først lærte Træskærerkunst, dels og særlig under Thorvaldsen i Rom, hvortil han rejste i 1830'erne. Her arbejdede han videre paa det gennem Thorvaldsen's Kunst givne Grundlag og kæmpede sig frem, under smaa Kaar, men støttet af formaaende Landsmænd, til en anset Kunstnerstilling. Han vakte først Opmærksomhed ved »Orfeus i Underverdenen« [1839, Boston], udførte derefter en Del mindre Arbejder som »Børn i Skoven«, »Herodias med Johannes Døberens Hoved«, »Flora«, »Danserne« etc. og tog især Bifald med sine større monumentale Værker, der behandlede nationale Emner: Washington's kolossale Rytterstatue i Richmond (Virginia), den mægtige »Amerikas Genius« til Washingtons Kapitol, Reliefferne med allegoriske Fremstillinger af den nordamerikanske Frihedskrig paa Døren til Kapitol ra. m. Andre betydelige Arbejder ere hans Statuer af Beethoven [Boston's Athenæum] og Mason. *A. Hk.*

Crawford [krå'fəd], William Harris, nordamerikansk Statsmand, født 24. Febr. 1772 i Virginia, død 15. Septbr. 1834, kom i sin Ungdom til Georgia og nedsatte sig 1798 som Advokat i Lexington. 1804 blev han Medlem af Staten Georgia's lovgivende Forsamling, 1807 af Demokraterne valgt til Unionssenator for Georgia, 1813 Gesandt i Paris, 1815 Krigsminister, derpaa indtil 1825 Finansminister. Derefter vendte han tilbage til Georgia, hvor han blev Dommer og forblev indtil sin Død. *S. B. T.*

Crawford and Balcarres [krå'fədındbälkä'rəz'], Alexander William Crawford Lindsay, Jarl af, engelsk Videnskabsmand og Forfatter (til Faderens Død 1869 kendt som Lord Lindsay), født 16. Oktbr. 1812, død 13. Decbr. 1880. C. studerede i Eton og Cambridge, hvor han blev *Master of Arts* 1833. Efter en Udenlandsrejse udgav han 1838 »Letters on Egypt, Edom and the Holy Land« [2 Bd.], og samme Aar lod han et Bind »Poems and Poetical Fragments« trykke privat. Han har udgivet en lang Række Værker især af historisk, teologisk og filosofisk Indhold: »A Letter to a Friend on the Evidence and Theory of Christianity« [1841], »Progression by Antagonism« [1846], »Sketches of the History of Christian Art« [3 Bd. 1847, ny Udg. i 2 Bd. 1885], »The Lives of the Lindsays« [4 Bd. 1849], »Scepticism, a Retrogressive Movement in Theology« [1861], »On the Theory of the English Hexameter« [1862], »Gicumenicity in Relation to the Church of England« [1870], »Etruscan Inscriptions analysed, translated, and commented upon« [1872], »Argo or the Quest of the Golden Fleece«, et Epos i 10 Sange [1876], og »The Earldom ofMar during Fife Hundred Years«, der blev udgivet efter hans Død [1882]. *C. K.*

Crawfordsville [krå'fədzvil], By i den nordamerikanske Stat Indiana, ved Sugar Creek, 70 Km. V. N. V. f. Indianapolis, er Sædet for Wabash-College (grundlagt 1835), har betydelig Handel og (1890) ca. 6,000 Indb.

Crawfurd [krå'fəd], John, skotsk Orientalist, født 3. Aug. 1783 paa Øen Islay ved Skotland, død i London 11. Maj 1868, studerede i Edinburgh og traadte 1803 i det engelsk-ostindiske Kompagnis Tjeneste som Militærlæge. Da han under et Ophold paa Øen Penang havde lært Malajisk, udnævntes han til engelsk Gesandt hos en af de indfødte Fyrster paa Java. Da han 1817 var vendt tilbage til England, udgav han her Frugterne af sine Studier og Undersøgelser, saavel i Indien som paa de indiske Øer, i Skrifterne: »Researches in India« [2 Bd., London 1817] og »History of the Indian Archipelago« [3 Bd., London 1820], hvilket Værk endnu den Dag i Dag anses for et vigtigt Kildeskrift. 1821 gik C. atter til Indien, sendtes i en Mission til Hofferne i Birma og Cochinchina, var derpaa 1823—26 Guvernør i Singapur, siden Kommissær i Pegu, og da Krigen med Birma var endt, engelsk Gesandt ved Hoffet i Birma; 1827 vendte han atter tilbage til England, hvor han forfattede adskillige Skrifter foruden mange Afhandlinger i videnskabelige og andre Tidsskrifter. C. har saaledes udgivet: »Journal of an embassy to the courts of Siam and Cochin China« [London 1828], »Journal of an embassy to the court of Ava« [1829]; »Grammar and dictionary to the Malay language« [2 Bd., 1851] og »Descriptive dictionary of the Indian Islands and adjacent countries« [1856]. 1861 blev han Præsident for det etnologiske Selskab i London. *V. S.*

Crax se Hokkohøns.

Crayer [kræje'] (Craeyer), Gaspar (ogsaa Jasper) de, flamsk Maler, født 1584 i Antwerpen, død 1669 i Gent. Han var Elev af Rafael v. Coxie, men uddannede sig dog fornemmelig efter Rubens og v. Dyck, til hvem han stod i Venskabsforhold. I Bruxelles, i hvis Malergilde han indskreves 1607, blev han snart en meget anset Maler og fandt megen Paaskønnelse hos Statholderen, Kardinal-Infanten, Ærkehertug Ferdinand af Østerrig, hvis Portræt han malede (Portrætter af Ærkehertug Ferdinand i Louvre i Paris og i Pradomuseet i Madrid). Efter en kort Virksomhed

Madrid slog han sig, trods et ærefuldt Tilbud om en Ansættelse i Bruxelles, 1664 ned i Gent, hvor han endnu i sin høje Alderdom udfoldede stor Arbejdskraft. C. var i det hele en overmaade produktiv Kunstner, der har forsynet talrige Byer i Flandern og Brabant med Alterværker, ofte af meget stort Omfang. Hans flinke Kunst er ganske Rubens'sk, med Kompositioner, der afgjort have et Rubens'sk Tilsnit, og med en kraftig Kolorit, der slægter Mesterens paa, om den end ikke naar den i Finhed og Fylde. En stor Del af hans Værker findes i Gent's Kirker, andre fremragende bl. a. i Museerne i Bruxelles (»Hellige Familie«, »Fiskedrættet« m. m. fl.), i Amsterdam (»Nedtagelsen fra Korset«, »Hyrdernes Tilbedelse«), Wien, Antwerpen, etc. Hans Ansigtstræk kendes gennem P. Pontius'es Stik efter v. Dyck. *A. Hk.*

Crayon [krajõ'] (fr.), Tegnestift.

Crayonmanër [krajõ'-], 1) den af Senefelder opfundne og endnu i Litografien vigtige Fremgangsmaade, at tegne med litografisk Kridt paa Sten og ved Tryk mangfoldiggøre denne Tegning; 2) en Art Kobberstik opfunden i Frankrig af Ch. Francois ca. 1740, der gengiver alle Slags Kridttegninger; ogsaa kaldet Kridtmaner. *A. Ls.*

Crāzia, ældre Længdemaal i Toscana = 0,049 M.

Cream [kri!m] *(creme),* en tynd salveagtig Blanding af Olie og Fedtstoffer med Tilsætning af vellugtende eller andre Stoffer (se Coldcream). Den bekendte *Crème Simon* er en Sminkepomade med Zinkilte og Talkum. Jfr. Crème. *A. B.*

Creaslærred [kri!äs-] se Dovlas.

Crēator (lat.), Skaber.

Crébillon krebijõ'], *1)* Claude Prosper Jolyat, den Yngre, Iransk Forfatter, nedenn.'s Søn (1707—77). Han har i sine letfærdige Romaner givet en talentfuld Fremstilling af det 18. Aarh.'s galante og frivole Liv; som de vigtigste maa nævnes »Le Sopha« [1742], »Les amours de Zéokinizul, roi des Kofirans« (o: Louis XV, roi des Français), »La nuit et le moment« [1755]. »Ah! quel conte« [1751]. Denne nærmest pornografiske Litteratur har kun ringe æstetisk Værdi; derimod har den stor kulturhistorisk Betydning. *Kr. N.*

2) Prosper Jolyat de, fransk dramatisk Forfatter (1674—1762). Han har skrevet en Række Tragedier, der udmærke sig ved et kraftigt, hyppig voldsomt Sprog, og som næsten alle rumme vilde og grufulde Optrin, hvorfor han fik Tilnavnet *Le Terrible;* nogen større poetisk Værdi have dog disse bloddryppende Stykker ikke. Som de vigtigste maa nævnes »Idoménée« [1705], »Atrée et Thyeste« [1702], »Rhadamiste et Zénobie« [1711]. Ved Hoffet hædredes C. som sin Tids største Tragediedigter og lovpristes særlig paa Voltaire's Bekostning; paa Kongens Foranstaltning udgaves en Pragtudgave af hans Værker 1750. *Kr. N.*

Crecy-en-Ponthieu [kresiäpõtjø'], Flække i det nordvestlige Frankrig, Dep. Somme, Arrond. Abbeville, ved Kystfloden Maye, har (1891) 1,600 Indb., der drive nogen Handel og Industri (Smedearbejder). C.'s Navn er historisk bekendt ved Englændernes Sejr 13. Aug. 1346 over Franskmændene, ved Skoven ved C. (nu Statsskov). Skønt den franske Hær under Filip VI var den engelske Hær under Edvard III overlegen i Tal (den første var ca. 70,000, medens den anden kun var 60,000), sejrede dog de sidste, og Franskmændene lede et overordentlig Tab, idet der faldt over 25,000 Mand, deriblandt 1,600 Riddere og af Fyrster den blinde Kong Johan af Böhmen og Hertugen af Lothringen, medens Englænderne, blandt hvem den 16-aarige Prins Edvard (den sorte Prins) var med, kun mistede meget faa. At Englænderne have anvendt Krudtet første Gang ved C, er usikkert. *H. W.*

Credat Judäeus Apélla se Apella.

Credé, Karl Sigismund Franz, tysk Fødselshjælper, født 23. Decbr. 1819 i Berlin, død 14. Marts 1892 i Leipzig. C. studerede i Berlin og Heidelberg, tog Doktorgraden i Medicin i Berlin 1842 og blev 1852 Direktør for Berlins Jordemoderskole og Overlæge ved Fødselsafdelingen samt den af ham oprettede gynækologiske Afdeling ved Hospitalet Charité. 1856 blev han Professor i Fødselsvidenskab og Overlæge ved Fødselsstiftelsen og Jordemoderskolen i Leipzig, hvor han indrettede en obstetricisk og gynækologisk Poliklinik og en Afdeling for Kvindesygdomme i Fødselsstiftelsen. Han har skrevet en stor Mængde Afhandlinger i forskellige Tidsskrifter, især i »Monatsschrift fiir Geburtskunde und Frauenkrankheiten«, hvis Redaktør han var 1853—69, og i »Archiv fiir Gynäkologie«, som han redigerede fra 1870. Hans »Klinische Vorträge iiber Geburtshilfe«, 2 Bd., udkom 1853—54. Mest bekendt er han bleven ved den af ham angivne og efter ham benævnte Metode for Behandling af Efterbyrdsperioden [1853] og ved sin Opdagelse af, at Inddrypning af 2 p. Ct. Helvedesstensopløsning i et Barns Øjne straks efter Fødslen sikrer det mod den farlige Øjenbetændelse hos nyfødte [1880]. *G.N.*

Crēdi, Lorenzo di, italiensk Maler af den florentinske Skole, født i Firenze 1459, død smst. 1537. Han var først i Guldsmedelære hos sin Fader Andrea d'Oderigo, men blev derefter Elev af Verrochio, til hvem han var nær knyttet baade som Medhjælper og Lærling, der villig optog hans plastiske Fremstillingssæt, og ogsaa ved personligt Venskabsbaand, saa at Verrochio testamenterede ham hele sit Bohave, sine Malerekvisitter etc. Efter en lang og paaskønnet kunstnerisk Virksomhed trak han sig 1531 tilbage til Hospitalet i Santa Maria Nuova. Hans Domæne er Fremstillingen af Madonna og den hellige Familie, som han maler atter og atter, med en overordentlig, udpenslende Omhu, og paa dette Omraade, der ikke særlig kræver stærk Fantasi og dramatisk Liv, som laa hans Naturel saa fjernt, udfoldede han megen Inderlighed og Varme i Følelsen. Ved Siden af Indflydelsen fra Verrochio, hvis Kompositionsvis og faste Formgivning han tilegner sig (særlig i de smaa Børneskikkelser), har han ogsaa optaget meget fra sin Kammerat Lionardo's overlegne Kunst, særlig i Retning af Farvens Finhed, der opløser de til Tider for stærkt og skarpt accentuerede Former til større malerisk Harmoni. En Mængde Arbejder af C, alle Staffelibilleder, findes i Italien: »Madonna med Zenobius og Johannes« i Domkirken i Pistoja, mange i Uffizii Firenze (en Kopi af G. Clement efter hans »Venus« fandtes paa den fri Udstilling i Kjøbenhavn 1895), og hans omfangsrigeste Arbejde: »Hyrdernes Tilbedelse« (ellers malede han gerne i ringe Maalestok) i Akademiet i Firenze. I Berlins Museum ses »Maria med

Barnet« og »Maria af Ægypten«, udført efter et Verrochio'sk Forbillede; andre i Paris, Dresden, München, Mainz etc. *A. Hk.*

Credit se Kredit og Bogholderi.

Crédit foncier [kredifôsjc'], fransk Benævnelse for Kredit, der ydes i faste Ejendomme, og for Institutioner, der yde saadan Kredit. *C. f. de France* er et ved Dekret af 10. Decbr. 1852 oprettet, af Staten subventioneret Aktieselskab, der opstod ved en Fusion af forskellige kort forud oprettede Selskaber, og som senere er udvidet ved Sammenslutning med en af den selv stiftet Institution, *Créditagricole* og flere andre Hypotekbanker. Selskabet giver Laan mod Pant i faste Ejendomme og til Kommuner og tilvejebringer Midlerne hertil ved Udstedelse af Hypotek- og Kommuneobligationer. Guvernøren og de to Underguvernører udnævnes af Republikkens Præsident; den øvrige Bestyrelse vælges af Aktionærerne. *E. M.*

Crédit mobilier [kredimåbilje'] (se Bank, I. Bd. S. 543 ff.) er Navnet paa en Bank, der stiftedes i Slutningen af Aaret 1852 i Paris af Brødrene Isaac og Émile Pereire, oprindelig med en Aktiekapital af 60 Mill. frc, og som udrustedes med adskillige Privilegier, navnlig Retten til at udstede rentebærende Obligationer. Det var Hensigten, at den skulde virke for Industrien og den mobile Kapital paa samme Maade, som *Crédit fonder* virkede for de faste Ejendomme. Dens Hovedvirksomhed skulde bestaa i at købe Statspapirer og Aktier og yde Laan mod disse og at gøre Forretninger i Report (s. d.). Endvidere skulde den negotiere Laan for Stater og industrielle Selskaber, medvirke ved Anlægget af Jærnbaner, Havne, Kanaler o. s. v. og stifte industrielle Aktieselskaber. Til Dels virkede den i disse Retninger; men for en Del anvendte den ogsaa de ved Udstedelse af Obligationer tilvejebragte Midler til ligefremt Børsspil. I adskillige Aar gav den et glimrende Udbytte — til Dels vistnok frembragt ved kunstig Balanceopstilling — men i Slutningen af 1860'erne maatte den likvidere. 1871 traadte den atter i Virksomhed, idet Aktionærerne for 5 gamle Aktier fik 2 ny; men det ny Institut førte kun en hensygnende Tilværelse og maatte 1878 nedsætte sin Aktiekapital til det halve. C. m. er senere blevet benyttet som en Slags Fællesbetegnelse for Banker, der drive den ovenfor nævnte Art af Forretninger. *E. M.*

Crediton [kre'detən], By i Devonshire (England), N. V. f. Exeter, ved Creedy (Biflod til Ex), med (1891) 4,200 Indb., havde tidligere betydelig Klædefabrikation og driver nu fabrikmæssig Tilvirkning af Skotøj. C-, der tidligere kaldtes *Kirton*, er den hellige Bonifacius's Fødested og var indtil 1409 Bispesæde. *C. A.*

Crednerit (Mangankobbermalm), et sort metallisk Mineral, bestaaende af Kobber- og Mangantveilte ($3CuO \cdot 2Mn_2O_3$). Pulverfarven er brunlig sort, Haardheden ($4^1/_2$) lidt større end Flussspats, Vægtfylden 5. C. optræder i bladet krystallinske Masser af sandsynligvis monoklin Krystalform sammen med andre Manganmalme ved Friedrichroda i Thuringen. *N. V. U.*

Crēdo (lat.: »jeg tror«) kaldes det apostolske Symbol, som i latinsk Oversættelse begynder med dette Ord; undertiden bruges det ogsaa om den af dette Symbol dannede Salme, ligeledes om 3. Del af den romersk-katolske Messe, der indeholder C. *H. O.*

CredO quia absúrdum (lat.: »jeg tror, fordi det strider mod Fornuften«) er en Sætning, som allerede tidlig dukker frem hos kristelige Forfattere. Allerede Tertullian og Augustinus udtale den; i Middelalderen optages den af Anselm af Canterbury (*credo ut intelligam*), og i nyere Tider er den ogsaa bleven dragen frem, hver Gang Troens og Fornuftens indbyrdes Forhold er blevet drøftet. Pierre Bayle, Dodwell og i Danmark S. Kierkegaard gøre hver paa deres Maade denne Sætning gældende. Det overnaturlige vilde ikke være overnaturligt, hvis det ikke stred mod Fornuften, og Troen vilde ingen Fortjeneste have, hvis den blot knyttede sig til det, som kunde forstaas. *C. St.*

Cree [kri!], Kri, Kristenaux, en Afdeling af den store Indianerstamme Algonkinerne, bo i Dom. of Canada S. og V. f Hudsonbugten indtil Churchill, derfra ind i Landet til Saskatschavan, Vinnipegsøen og Vandskellet mellem Øvresøen og Hudsonbugten. C. vare et erobrende Folk, der mere og mere trængte de andre Stammer, navnlig deres nordlige Naboer, tilbage mod Ishavet. *C. A.*

Creek [kri!k] (eng.), i Nordamerika Navn paa smaa Floder og Bække, der strømme til en Hovedflod; i Surinam betegner man ved dette Navn Kanaler.

CreekS [kri!ks], Indianerstamme i Nordamerika. beslægtet med Cherokeserne (s. d.), hvem de ligne meget i Sprog og Kultur. De bo nu i Indianerterritoriet langs Canadianriver. C. deltes tidligere i en nordlig Gren, Muskogies, og en sydlig, Seminolerne. *C. A.*

Creighton [kre!itən], Mandel, engelsk Historiker, er født 5. Juli 1843 i Carlisle. Han studerede ved Merton College i Oxford, hvor han 1866 blev *fellow* og fra 1867—75 docerede Historie. Efter at have beklædt et kirkeligt Embede i Northumberland fik han 1884 det nylig oprettede Professorat i Kirkehistorie i Cambridge. To Aar senere grundlagde han Englands eneste videnskabelige historiske Tidsskrift »Historical Review«, hvis Redaktør han var, indtil han 1891 udnævntes til Biskop i Peterborough. C.'s egentlig Arbejdsfelt er Reformationstiden, og hans Hovedværk er »History of the Papacy during the periods of the Reformation« [1882 ff.]. Desuden har han udgivet »The Tudors and the Reformation«, »The age of Elizabeth« [1876], »The life of Simon de Montfort« [1877], »Primes of english history« [1877], »Cardinal Wolsey« [1888], m. m. *M. M.*

Creil [kræ!j], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Oise, Arrond. Senlis, smukt beliggende ved Oise, har en mærkelig gotisk Kirke, Industri i Fajance, Glas, Kedler, Jærnbaneskinner og Maskiner, og (1891) 8,200 Indb. Den er en meget vigtig Station paa den franske Nordbane, da den er Knudepunkt for 5 Linier. Paa en Ø i Oise ved C. byggede Karl V et kongeligt Slot, i hvilket Karl VI i sin Vanvidsperiode sædvanlig opholdt sig; her findes endnu Ruiner af en gammel Kirke. *H. W.*

Crelinger, Augusta, født During, tysk Skuespillerinde, (1795—1865). C. var i 50 Aar (1812—62) knyttet til det kgl. Teater i Berlin, hvor hun, der var uddannet under Iffland's Vejledning, spillede i sin Ungdom Tragediernes unge

elskende Heltinder og i sine ældre Aar højmodige Karakterroller og værdige Mødre. Hun berømmes for sin skønne Skikkelse, sin klangfulde Stemme, sit udtryksfulde Minespil og psykologiske Indtrængen i Rollen. *A. A.*

Crell, Nicolaus, sachsisk Statsmand, født ca. 1551 i Leipzig, død 9. Oktbr. 1601 i Dresden. Han var fra første Færd Advokat i sin Fødeby, men blev 1580 Hofraad hos Kurfyrst August. Efter dennes Død (1586) blev han hurtig Hovedlederen af Sachsens Politik, og 1589 gjorde Kurfyrst Christian ham til Kansler. Indadtil benyttede C, der i religiøs Henseende var en Elev af Melanchton, sin Magt til at skride ind mod den stive lutherske Ortodoksi, der særlig efter Konkordieformlens (s. d.) Indførelse var den eneraadende i Sachsen. Han forbød personlige Angreb fra Prædikestolen, foranstaltede en Bibeloversættelse i calvinsk Aand og afskaffede Djævleuddrivelsen ved Daabshandlingen, hvad der vakte megen Forbitrelse. I Overensstemmelse hermed nærmede han sig i sin ydre Politik det kalvinske Pfalz, understøttede Henrik IV mod Spanien og Liga'en og arbejdede paa en Sammenslutning af de protestantiske Stænder i Tyskland. Hans Stilling var dog langtfra sikker. Gejstligheden hadede ham, og Adelen saa ned paa ham som borgerlig født. Da hans Støtte, Kurfyrsten, døde 1591, blev han fængslet og efter en 10-aarig, uretfærdig Proces domfældt og henrettet for at have villet indføre Kalvinismen og understøtte Frankrig. (Litt.: Richard, »Der kurfiirstliche sächs. Kanzler N. C.« [Dresden 1859]; Brandes, »Der Kanzler C, ein Opfer des Orthodoxismus« [Leipzig 1873]). *M. M.*

Crelle, August Leopold, tysk Matematiker og Bygmester, (1780—1855). C. har forfattet flere Skrifter om Matematik og Landmaaling, men er især bekendt som Stifter af »Journal für die reine und angewandte Mathematik«, alm. kaldet »C.'s Journal«, hvis Udgiver han var fra Oprettelsen 1826 til sin Død (se Abel, N. H., S. 74). De fleste mellem 1816 og 1820 i Preussen anlagte Chausseer ere byggede under hans Ledelse. *Chr. C.*

Crēma, By i Norditalien, Provins Cremona, ved Serio, i en fortrinlig dyrket Egn. (1881) 8,300 Indb. Af Minder fra Fortiden kunne nævnes Domkirken fra Midten af 14. Aarh. og et gammelt Kastel. Byen driver Avl af Ris, Hør og Silke samt har Hørspinderier, Klokkestøberier og ikke ubetydelig Handel. Tæt uden for C. ligger den smukke Rundkirke Santa Maria della Croce. *C. A.*

Crémaillère [kremajæ!r] er i Befæstningskunsten et savdannet Indsnit i den indre Brystværnsskraaning, hvorved der fremstaar et Grundrids (den saakaldte crémaillerede Linie), der samtidig med, at det for Forsvareren muliggør en Flankering af den befæstede Stilling, for Angriberen vanskeliggør Liniens Enfilering (Beskydning paa langs). *A. L—n.*

Crêmant [kremã'] se Champagnevine.

Crematōrium (lat.) se Ligbrænding.

Crême [kræ'm] (fr.), Fløde, Betegnelse for adskillige Stoffer af tyk, flødeagtig eller salveagtig Konsistens, saasom forskellige Dessertretter, sukkerholdige Kompositioner navnlig til Fyld i Konfiturer og Kager, Pomader, meget sukkerrige Likører o. a. I overført Betydning betegner C, oftest *la C.*, det fineste af en bestemt Art, forstærket i Udtrykket *C. de la C.* *K. M.*

Crémer [kremæ!r], Camille, fransk General, født i Sarreguemines 6. Aug. 1840, død i Paris 2. Apr. 1876. Han udgik fra Generalstabsskolen 1861 og deltog i det mejikanske Felttog. 1866 forfremmedes han til Kaptajn i Generalstaben og ansattes 1870 som Adjutant hos General Clinchant. Ved Metz'es Kapitulation kom han i Fangenskab, men løslodes ifølge tyske Meddelelser efter at have givet sit Ord paa ikke at ville tjene mod Tyskerne. Han stillede sig imidlertid senere til Disposition for den franske Regering, udnævntes af Gambetta til General og fik Kommandoen over et næsten udelukkende af Mobilgardister dannet Korps paa ca. 10,000 Mand. Han angreb uforfærdet den badensiske Brigade paa dens Marche fra Autun til Dijon og viste 18. Decbr. ved Nuits megen Tapperhed og Førerdygtighed. Han sluttede sig til Bourbaki's Hær og forsøgte i Slaget ved Belfort 15. Jan. at omgaa den tyske højre Fløj. Med Behændighed undgik han tillige med sit Rytteri at dele Skæbne med Østarmeen, da den trængtes ind i Schweiz. C. kom senere til Paris, hvor han afslog Pariskommunens Tilbud om Kommando. Den Kommission, der efter Krigen nedsattes for at revidere de efter 4. Septbr. 1870 uddelte Officerstitler, reducerede ham fra General til *Chef d'escadron,* i hvilken Anledning han fortørnet tog sin Afsked. 1872 stilledes han for en Krigsret i Lyon som anklaget for under Krigen at have ladet en for Spionerі mistænkt Borger i Dijon skyde. Retten dømte ham til en Maaneds Fængsel. C. har udgivet et interessant Værk om Mejiko, »Quelques hommes et quelques institutions militaires« [Paris 1872], og »La campagne de l'Est et l'armée de Bourbaki« [Paris 1874]. *B. P. B.*

Cremer, Jacobus Jan, hollandsk Forfatter, er født 1827 i Arnhem. Efter først at have dyrket Malerkunsten med Held vendte han sig til Litteraturen, hvor han vandt sig stort Ry som Folkelivsskildrer og Forfatter af Bondenoveller. Modellerne til disse søgte han i sin Hjemegn i Betuwe. Hans første Arbejde, »Betuwsche Novellen«, udkom 1856. Det udmærkede sig baade ved Iagttagelsens Oprindelighed og ved elskværdig Humør. Ogsaa Romaner og Skuespil skrev C. i Mængde, hvoraf adskillige ere oversatte paa Tysk; men han var heldigst, naar han optraadte som Landsbyskildrer. Hans samlede Værker ere under Fællestitlen »Romantische Werken«, 14 Bd., udkomne i Leyden [1877—81]. *A. I.*

Crémieu [kremjø'j, By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Isère, Arrond. La-Tour-du-Pin (Dauphiné), nær ved Rhone's venstre Bred, er omgiven af en vel vedligeholdt Mur med Taarne, har nogen Industri (Lærred, Klæde, Handsker), Mineralkilder og (1891) 1,500 Indb. I Nærheden ligger Slottet St.-Jullin. ~ *H. W.*

Crémieux [kremjø'j, Hector, fransk dramatisk Forfatter, er født i Paris 1828. Sammen med sin Broder skrev han 1852 en stor Tragedie, »Fiesque«, efter Schiller; men siden lagde han sig efter den komiske Opera og Operetten, forfattede med forskellige Medarbejdere talrige Stykker, der af og til bleve store Kassestykker, som »Orpheus i Underverdenen« [1856], hvortil Offenbach komponerede Musik. Fremdeles kunne nævnes: »Le petit Faust« [1869], »La belle poule« [1876], »La foire Saint-Laurent« [1877, Musik af Offenbach] og »L'abbé

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Constantin« [1887], Komedie efter Ludovic Halévy's Roman. *S. Ms.*

Crémieux [kremjø'], Isaac Moïse, kaldet Adolphe, fransk Statsmand af jødisk Byrd, født 30. Apr. 1796, død 10. Febr. 1880. Han blev 1817 Advokat i sin Fødeby Nîmes og udmærkede sig tidlig ved sin Veltalenhed og sit Mod i politiske Retssager. 1830 flyttede han til Paris, hvor han ligeledes snart vandt Ry, især som Forsvarer i Pressesager. Ogsaa optraadte han 1840 til Forsvar for nogle Jøder i Damascus, der vare anklagede for at have myrdet katolske Præster, og rejste med Montefiore til Ægypten for at udvirke deres Frigivelse. 1842 valgtes C. til Deputeretkamret, sluttede sig til Venstre og arbejdede for Valgreformen. 24. Febr. 1848, da Revolutionen var udbrudt, søgte han at redde Kongedømmet ved at overtale Kongen til at tage Odilon Barrot til Førsteminister fremfor Thiers og fulgte senere med for at dække Kongens Flugt. Men skønt han havde billiget Tanken om at overdrage Regentskabet til Hertuginden af Orléans, tog han dog i Deputeretkamret Ordet for en foreløbig Regering og modtog Sæde i denne tillige med Justitsministeriet. I denne Stilling udvirkede han Afskaffelse af Embedsed; men hans vaklende Holdning i Spørgsmaalet om Anklage imod Louis Blanc medførte hans Afgang 5. Juni. I Nationalforsamlingens Forhandlinger tog han livlig Del og modarbejdede Cavaignac's Valg til Republikkens Præsident, men indsaa snart dette Fejlgreb og sluttede sig til Oppositionen imod Louis Napoleon. Han blev derfor ogsaa ved Statskuppet i Decbr. 1851 holdt fængslet en Tid lang. C. ofrede sig nu igen til sin Sagførervirksomhed og var i Decbr. 1868 en af Forsvarerne i den Baudin'ske Sag. I Novbr. 1869 valgtes han i Paris til den lovgivende Forsamling og blev i Septbr. 1870 Medlem af Forsvarsregeringen; han afgik 12. Septbr. til Tours for at lede Forsvaret i Provinserne, men traadte senere aldeles i Skyggen for Gambetta og lod sig af denne rive med til meget yderliggaaende Beslutninger. Tanken om at lade vælge en Nationalforsamling i Oktober opgav han af Hensyn til Uviljen hos Forsvarsregeringens Medlemmer i Paris. C. brugte sin overordentlige Myndighed til at give Jøderne i Algérie fransk Borgerret og til at genindføre Ægteskabsskilsmisse; men den sidste Foranstaltning blev senere omstødt af Nationalforsamlingen og først sat i Kraft paa ny 1885. C. opnaaede ikke Valg i Febr. 1871, men fik først Sæde i Nationalforsamlingen i Oktbr. 1872 og valgtes 1875 til livsvarig Senator. Han var 1860 med at grundlægge Alliance Israelite og blev 1863 dens Formand, samt virkede utrættelig for sine Trosfællers Sag, især paa Balkanhalvøen og i Østerland. Et Udvalg af hans Forsvarstaler udkom 1869 under Titlen »Liberté«. *E. E.*

Cremōna, Provins i Norditalien, udgør den Del af den lombardiske Slette, som indesluttes af Adda, Oglio og Po, og begrænses af Provinserne Bergamo, Brescia, Mantova, Reggio, Parma, Piacenza og Milano. 1,637 D Km. med (1881) 302,100 Indb., hører altsaa til de bedst befolkede Egne i Italien. Provinsen, der foruden af de nævnte Floder vandes af Serio og talrige Kanaler, har en yderst frugtbar og veldyrket Jordbund. Der avles Hvede, Ris, Majs, fortrinlig Hør, Vin og Silke, hvilke Frembringelser ogsaa udføres; heller ikke Avlen af Hornkvæg og Svin er ubetydelig, ligesaa af Heste, derimod findes kun faa Æsler, Mulæsler og Faar. Industrien beskæftiger sig næsten udelukkende med Silke. Provinsen deles i tre Kredse: C, Crema og Casalmaggiore. — Hovedstaden C. ligger nær ved Poflodens venstre Bred ved Jærnbanen fra Pavia til Mantova, med Forgreninger til Bergamo og Brescia. (1881) 31,100 Indb. Byen er omgiven af gamle Ringmure og gennemskæres af to Kanaler; Gaderne og Torvene ere uregelmæssige, men rummelige; næsten alle Bygningerne ere opførte af Mursten. Af offentlige Bygninger mærkes Domkirken med et fritstaaende, 121 M. højt, herligt Klokketaarn, Baptisteriet og det gotiske Raadhus eller Palazzo publico. C. er Sædet for en Biskop og Provinsens Myndigheder, har et Bibliotek paa 35,000 Bd. og driver Silke-, Bomulds- og Uldvæverier samt Fabrikation af Strenge, "musikalske Instrumenter (»Cremonesere«) og Confiturer (*torrone*). C. var fra 219 f. Chr. en romersk Koloni. *C. A.*

Cremōna, Luigi, italiensk Matematiker, er født i Pavia 7. Decbr. 1830. Efter som frivillig at have kæmpet for Italiens Uafhængighed 1848—49 studerede C. ved Universitetet i Pavia, hvor han var Elev af Brioschi. 1860 blev han Professor i Geometri i Bologna; 1866 overtog han Lærerposten i Geometri og Grafisk Statik ved Milano's tekniske Skole. 1873 kaldtes han til Rom for at reorganisere Ingeniørskolen og beklæder endnu (1895) Stillingerne som denne Skoles Direktør og Professor i Geometri ved Roms Universitet. Foruden som Lærer har C. virket som Reformator af den matematiske Undervisning i Italiens Skoler og som Videnskabsmand, navnlig inden for den højere Geometri, til hvilken han har ydet fortrinlige Bidrag. Han viser en stor Forkærlighed for rent geometriske Fremgangsmaader og har indført Projektivgeometri sammen med Grafisk Statik som Undervisningsfag ved de tekniske Skoler. Af C.'s Skrifter kunne fremhæves: »Introduzione ad una teoria geometrica delle curve piane« [Bologna 1862, paa Tysk ved Curtze, *Greifswalde 1865*], »Preliminari di una teoria geometrica delle superficie« [Milano og Bologna 1867, paa Tysk ved Curtze, Berlin 1870], »Elementi di geometria projettiva« [Torino 1873, paa Fransk ved Dewulff, Paris 1875], »Elementi di calcolo grafica« [Torino 1874, paa Tysk ved Curtze, Leipzig 1875], »Le figure reciproche nella Statica grafica« [Milano 1872, paa Fransk ved Bossut, Paris 1885]. C. har desuden skrevet mange spredte Afhandlinger; den af ham opstillede Teori om de saakaldte C.-Transformationer (se Geometri) findes i Bd. II og V af »Memorie dell' Accademia di Bologna«. Han er Medlem af mange lærde Selskaber, deriblandt af Videnskabernes Selskab i Kjøbenhavn. *Chr. C.*

Crēmor tartări (*Bitartras kalicus*), surt vinsurt Kali, tvevinsurt Kali, vindes ved Rensning af den i Vinfadene under Gæringen udskilte raa Vinsten. Denne, som er farvet af Vinens Farvestoffer og tillige indeholder andre Urenheder, renses delvis ved Opløsning i Vand, Affarvning med Benkul eller Ler, Filtrering og Inddampning til Krystallisation. Herved udskiller den rensede Vinsten (*Crystalla tartari*) sig, væsentligst paa Overfladen af Vædsken, som krystallinske Skorper, der have

et mælkehvidt Udseende paa Grund af iblandede Kalkforbindelser. Herfra hidrører Navnet C. t., »Vinstensfløde«. Ved Behandling af denne kalkholdige Vinsten med Saltsyre, som opløser Kalken, faas den rene Vinsten, og det er denne, som i Farmacien benyttes under Navn af C. t. Det er et fint krystallinsk, hvidt Pulver, af syrlig Smag, opløseligt i 200 Dele koldt Vand og 20 Dele kogende Vand. C. t. anvendes i Medicinen som et kølende, mildt afførende og urindrivende Middel. I Farmacien benyttes det til Fremstilling af kølende Pulver, *Boraksvinsten*, *Brækvinsten* o. fl. Til Bagning benyttes C. t. blandet med tvekulsurt Natron og Mel som Gærpulver (se ogsaa Vinsten). *A. B.*

Cremutius Cordus, romersk Historieskriver. I et nu tabt Værk om Republikkens Undergang gjorde han sig til Talsmand for republikanske Ideer, bl. a. ved at kalde G. L. Cassius (s. d.) den sidste Romer. Han vakte herved de herskendes Mishag, og Sejan, der var hans personlige Fjende, lod ham anklage for Senatet 25 e. Chr., hvorpaa han sultede sig ihjel. Hans Skrifter brændtes, men bevaredes i længere Tid i Afskrift. *M. M.*

Créneaux [kreno'], smalle og høje Geværskydeskaar i Murværk. Mure, forsynede med saadanne Skydehuller, krenelerede Mure, anvendes i Befæstningskunsten paa Steder, hvor de ikke ere udsatte for Beskydning af Artilleri. *A. L—n.*

Crenōthrix, Bakterieslægt nær *Beggiatoa* (s. d.); under Navn af *C. Kühniana* Rabenh. (Brøndtraad) optræder den i mange Brønde, Bades Kilder, Vandrør o. 1. og kan her ved sin store Mængde fremkalde alvorlige Forstyrrelser i Vandforbruget, saaledes som det især har været Tilfældet i Berlin og Lille. Efter Zopf har Bakterien under sin Udvikling saavel Kugle- som Stav- og Traadform. I sin kugleformede Skikkelse forslimer den i den Grad, at de fremkomne Zoogløadannelser kunne opnaa en Størrelse af indtil 1 Cm. i Tværsnit; de farves af *Jærnforbindelser teglstensrøde*, olivengrønne eller mørkebrune. Traadene, som kunne være skruedannede, have en Skede, hvori Jærntveilte ophobes; de ere leddelte, og Ledene gaa ved den fortsatte Udvikling over i Stav- og Kugleformen. Traadene kunne udholde en Kulde af indtil 12°. *A. M.*

Creodónta Cope, uddøde, eocæne (til Dels miocæne) Pattedyr, der opstilles som en egen Underorden, sideordnet med de nulevende Rovdyr. Tandsættet bestod normalt af $\frac{3}{3 \cdot 1 \cdot 4 \cdot 3}$, undertiden med nogen Reduktion af Antallet. For- og Hjørnetænderne ligne i det hele Rovdyrenes; Kindtænderne vare snart alle skærende, snart bunodonte (firhøjede, som hos *Condylarthra*); Tandskiftet stemmede ganske med nulevende Rovdyrs. De noget lave og plumpe Lemmer, der vare digitigrade eller halvt plantigrade (ɔ: støttede paa Tærne alene eller tillige halvt paa Fodsaalen), vare i Hovedsagen byggede som hos Rovdyrene; den for disse karakteristiske Sammensmeltning af de to Haandrodsknogler *radiale* og *intermedium* fandt dog ikke Sted; Laarbenet havde en tredje Kno; Endeledene paa For- og Bagtæer mindede om *Condylarthra*. Hoftebenene stemme bedst overens med Pungdyrs og Insektæderes; for øvrigt var Benbygningen i de vigtigste Træk som hos Rovdyr. Hjernen var meget lille, næsten glat. C. deles (af Scott) i 8 Familier, at hvilke kunne fremhæves: *Arctocyonidae* med bunodonte Kindtænder, sandsynligvis de mest planteædende C.; For- og Baglemmer femtaaede, halvt (eller helt) plantigrade; i Ganebenenes Bygning viste de nogen Lighed med Pungdyr; de kendes fra Omegnen af Reims og fra Wyoming og Ny-Mejiko; Størrelsen vekslede mellem Hundens og Bjørnens. *Mesonychidae* fra Nordamerika, i Tandsæt de mest primitive af alle C, i Lemmernes Bygning næsten ganske overensstemmende med Nutidens højest udviklede Rovdyr; Overkæbens Kindtænder vare trehøjede, Underkæbens *sayiakkede*; nogle Arter af Slægten *Mesonyx* (4 Tær paa Baglemmerne) vare af Størrelse som en Ræv, andre som en Bjørn. Bygget efter samme Hovedtype, men dog noget højere udviklet i carnivor Retning, var Tandsættet hos *Proviverridae*, en Familie, der i Hjernens Form nærmede sig en hel Del til Pungdyrene; Arterne, der kendes baade fra Europa og Nordamerika, vare smaa eller af Middelstørrelse. Til *Hyaenodontidae* høre overvejende store Former med stærkt udpræget skærende Tænder og ganske uden Knudetænder; *Pterodon* med tykke, hyæneagtige Tænder kendes fra Europa, *Hyaenodon* tillige fra Nordamerika. C. vise Slægtskab baade med Rovdyr, 'Insektædere og Pungdyr; sandsynligvis ere de, ligesom Insektæderne, udgaaede fra Rovpungdyr, hvorefter de i Tidens Løb have udviklet sig mest i carnivor Retning, saa at de vel med Sikkerhed tør betragtes som Rovdyrenes Stamfædre eller rettere sagt som de »ældste Rovdyr«. (Litt. Cope i »Proceed. Amer. Philos. Soc.«, 1880, Juli Schlosser i »Morphol. Jahrb.«, 1886, S. 287 Scotti »Proceed. Acad. Nat. Sc. Philad.«, 1892, S. *291—323*). *K. C.A.*

Crêpe [kræ'p], **Crépon** [krepo'] se Krep.

Crepis se Høgeskæg.

Crépy-en-Laonnais [krepiâlanæ'] (Crespy), Landsby i det nordøstlige Frankrig, Dep. Aisne, Arrond. Laon, med (1891) 1,500 Indb. og to gamle Kirker, er historisk bekendt ved den her afsluttede Fred af 18. Septbr. 1544, der endte den fjerde Krig mellem Frants I og Kejser Karl V, og hvori den første gav Afkald paa Milano, den anden paa Burgund. *H. W.*

Crépy-en-Valois [krepiâvalwa'] (Crispiacum), By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Oise, Arrond. Senlis, ved Oise's Biflod Authonne, tidligere Hovedstaden i Hertugdømmet Valois, med (1891) 3,500 Indb., der drive Industri i Kedler, Lærred og Kniplinger og Handel med Træ, Korn, Jærn og Vin; Roesukkeravl. Resterne af de gamle Fæstningsværker, et Slot, flere Kirker og Klostre og talrige middelalderlige Huse fra 12. og 13. Aarh. minde endnu om Byens tidligere Betydning; i Hundredaarskrigene var den flere Gange omstridt. *H. W.*

Créqui [kreki'], Renée Charlotte Victoire de Froulay de Tessé, Marquise de, født 19. Oktbr. 1714 — efter andre Beretninger 10—12 Aar tidligere —, død i Paris 3. Febr. 1803, gift med Louis Marie Marquis de C. (død 1741), var en af de aandrigste Damer i Frankrig i 18. Aarh. De under hendes Navn gaaende »Souvenirs de la Marquise de C.« [7 Bd., 1834—35], — som dog uden Tvivl ere uægte — gaa fra Ludvig XIV's sidste Aar til Konsulatet; de ere gennemsyrede af den utaaleligste Adelshovmod, men rige paa

historiske og navnlig personalhistoriske Noticer af Værd og mange Steder overraskende paalidelige. Desuagtet maa de kun benyttes med skarp Kritik. *F. J. M.*

Créqui de Blanchefort [krekidblāšfå!r], François, Marquis de Marines, Chevalier de, Marskal af Frankrig, (ca. 1624—87). C. traadte 1640 i Krigstjeneste og kæmpede tappert, først i Flandern og senere i Spanien og mod Condé. Han steg hurtig til de højeste Grader og fik 1667 Kommandoen over Rhinarmeen, 1669 blev han Marskal og erobrede Aaret efter Lothringen. Da han ej vilde underordne sig Turenne's Kommando, faldt han for en kort Tid i Unaade 1672. 3 Aar senere led han et Nederlag ved Conzebroen og fangedes kort efter i Trier. Efter sin Frigivelse kæmpede han med megen Dygtighed mod Hertugen af Lothringen og anvendtes 1679 til at tvinge den store Kurfyrste til Fred med Sverige. 1684 tog han Trier og Luxemburg. Den berømte Hærfører tæller bl. a. Villars mellem sine Elever. *M. M.*

Crescendo [-še'n-] (ital.: »voksende«), musikalsk Foredragsbetegnelse: tiltagende i Tonestyrke, en gradvis Overgang fra en ringere til en højere Styrkegrad. Ofte bruges Forkortelsen *cresc.* eller Tegnet <, ligesom det modsatte af c, *decrescendo*, antydes ved Tegnet >. *S. L.*

Crescentĭa Linn., Slægt af *Bignoniaceae*, glatte Træer med spredte, hele eller trekoblede Blade, der ofte ere tæt samlede i Grenenes Ender. Blomsterne sidde enkeltvis eller nogle faa sammen mellem Bladene; de have en stærkt uregelmæssig og klokkeformet Krone, hvis Rør fortil er forsynet med en Tværfold. Frugten er et Bær med et svampetsaftigt Indre og et forveddet Yderlag. 5 Arter i det tropiske Amerika. *C. Cujete* L. (Kalebastræ) dyrkes i Sydamerika og paa de vestindiske Øer; det har hele og lancetdannede Blade, grønlige, rødt og gult plettede Blomster og store, ovale eller kugleformede Frugter, der skulle kunne naa et Tværmaal af 30 Cm.; deres haarde Skaller, de saakaldte Kaiebasser, benyttes til Kar, der ofte udstyres med Snitarbejde, medens Saften tjener som et afførende Lægemiddel. Ogsaa af andre Arter anvendes Frugterne paa lignende Vis; af *C. alata* H. B. K., der har trekoblede Blade og vingede Bladstilke, ere de særlig højt anskrevne som Middel mod *Brystsygdomme*; Træet vokser i Mejiko og er overført til Filippinerne. *A. M.*

Crescentĭn se Silke.

Crescentĭni [-sen-], Girolamo, en af de sidste og mest berømte italienske Kastratsangere og Sanglærere, født 1766 i Urbania ved Urbino (i Kirkestaten), død 1846 i Napoli; C. studerede 5 Aar hos Gibelli i Bologna og debuterede 1783 i Rom, hvorefter han optraadte i Livorno, Padova, Venezia, Torino, London (1786), Milano, Napoli (1788—89), Lissabon o. a. St. 1803 gik han til Wien, hvor han blev udnævnt til Sanglærer for den kejserlige Familie, og hvor han tænkte at tage blivende Ophold. Her hørte imidlertid Napoleon ham og bevægede ham til at følge med til Paris (1806), hvor han sang dels paa Operaen dels ved Hofkoncerter og overøstes med Æresbevisninger af Kejseren. Da Klimaet her imidlertid ikke var hans Konstitution gunstigt, søgte og fik han (1813) sin Afsked, gik til Bologna som Sanglærer, men fulgte 1825 en Kaldelse til Napoli som første Professor i Sang ved *Real Collegio di musica*, hvor han virkede til sin Død. — C.'s Sangkunst skal have været uforlignelig; han forenede den skønneste Velklang i Stemmen med fuldendt Virtuositet og en betagende Varme og dramatisk Kraft i Foredraget. Han har tillige skrevet en Del Sange og Arier samt en Samling Vokaliser, »Raccolta di essercizi per il canto«, med indledende Bemærkninger om Sangkunst. *S. L.*

Crescentĭno [-sen-], By i Norditalien, Provins Novara, ved Po, tidligere befæstet og i 16. og 17. Aarh. ofte belejret og gentagne Gange indtaget af Franskmændene og Spanierne, har (1881) 2,700 Indb. *C. A.*

Crescentĭus, Johannes. Hans Fader C. havde i nogen Tid hersket i Rom som Patricius, men var 981 bleven fordreven af Kejser Otto II. Efter dennes Død tiltvang C. sig Faderens Stilling og herskede uindskrænket i Rom, hvor han indsatte en Modpave Johan XV (985). Otto III fordrev ham 996; men næppe havde Kejseren forladt Byen, før han paa ny vendte tilbage og afsatte den af Kejseren indsatte Pave og udnævnte i hans Sted Johan XVI. Kort efter blev han dog overvunden af Otto III og halshugget paa Engelsborg (998). Hans Søn af samme Navn opkastede sig 1002 til Patricius i Rom og indsatte flere Skyggepaver; med de nærboende Grever af Tusculum førte han langvarige Fejder, men hævdede dog sin Stilling til sin Død 1012. *M. M.*

Crescenzf [kresæ'ndzi], Peter (Petrus de Crescentiis), italiensk Landøkonom, født 1230 i Bologna, død smst. 1310. Han levede først som Advokat i sin Fødeby; men politiske Uroligheder tvang ham i Landflygtighed, han gennemrejste Italien, studerede dets Landbrug og nedlagde sine Erfaringer i Skriftet *Opus ruralium commodorum libri XII.* Dette Værk er fortrinligt for sin Tid, det har givet C. Navn af Landøkonomiens Grundlægger i Europa, og det er oversat paa flere europæiske Sprog; sidste Udgave er den af Geszner foretagne [Leipzig 1735]. *H. H—l.*

Crescimbeni [krešimbe'ni], Giovanni Maria, italiensk Litteraturhistoriker, født 9. Oktbr. 1663 i Macerata, død 7. Marts 1728 i Rom. Han var først Jurist, men levede siden, det meste af sin Levetid, som Skønaand i Rom, hvor han 1690 var med at stifte Arkadernes Akademi (s. d.), som hvis Præsident han virkede i mange Aar. Fra 1705 havde han forskellige gejstlige Embeder og modtog Gunstbevisninger af flere Paver. C, der var meget anset i de daværende litterære og videnskabelige Kredse og Medlem af et Utal af Akademier, optraadte bl. a. som Digter, men har især gjort sig bekendt ved sine litteraturhistoriske Arbejder, fornemmelig »Istoria della volgar (o: den italienske) poesia« med tilhørende »Commentarii«, i alt 5 Bd. [bedste Udg. Venezia 1730—31, Kvart]. Det er et for den Tid fortjenstfuldt Værk, overordentlig flittig samlet, men ikke saa kritisk. At C. har haft sin Opmærksomhed henvendt paa den gamle provençalske Digtekunst og dennes Betydning for Udviklingen af den italienske, bør fremhæves. Som Arkader udgav han 9 Bd. Digte og 3 Bd. Prosaskrifter af Akademiets Medlemmer, endvidere en Samling »Vite degli Arcadi illustri« i 5 Bd. [Rom 1708 ff.]. *E. G.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Créspi, Daniele, italiensk Maler, født 1592 i det Milanesiske, død 1630 af Pest i Milano, lærte Malerkunst under nedenn. G. B. C. og G. C. Procaccini. Han var en hurtig arbejdende Kunstner, der fik Lejlighed til at udsmykke mange Kirker i Milano med Fresko- og Oliemalerier; hans Helgener ere ofte sjælfulde Skikkelser, hans Kolorit kraftig, hans Kunst paavirket snart af Tizian, snart af Murillo, Caracci'erne o. a. I Passionskirken i Milano ses hans »Nedtagelsen fra Korset« og dygtige Portrætter (i Fresko), i Certosa di Garignano Scener af den hellige Bruno's Levned, hans sidste Arbejde. Brera-Samlingen i Milano ejer en halv Snes Billeder af ham, deriblandt »Den hellige Stefan's Martyrdød«, Hofmuseet i Wien »Josefs Drøm«, Prado-Museet i Madrid »Maria ved Christi Lig«. *A. Hk.*

Créspi, Giovanni Battista, kaldet efter sin Fødeby (i Provinsen Novara) il Cerano, italiensk Maler, Billedhugger og Arkitekt, født 1557, død 1633 i Milano. Han var en eklektisk Kunstner, Elev af Procaccini'erne, uddannet i Venezia og i Rom under Indflydelse af Caravaggio, men fornemmelig sysselsat i Milano, hvor den alsidige og litterært uddannede Kunstner fandt en Beskytter i Kardinal F. Borromeo, og hvor han malede adskillige, lidt maniererede, men koloristisk virkningsfulde og friske Alterbilleder og Fresker; særlig heldig var han i Fremstillingen af Dyr. Bekendte Værker: »Maria del Rosario« m. fl. i Brera i Milano, »Den hellige Augustin's Daab« i S. Marco smst., »Forsamling af Franciskanere« i Berlin's Museum og »Christus viser sig for Apostlene Peter Og Paulus« i Wien's Hofmuseum. *A. Hk.*

Créspi, Giuseppe Maria, italiensk Maler og Raderer, kaldet lo Spagnuolo (efter sin spanske Dragt og elegante Optræden), født 1665 i Bologna, død 1747 smst. Han var Elev bl. a. af Canuti, senere af Cignani, og optog gennem Rejser til Venezia, Parma, Modena etc. en Del Elementer fra fremmede Mesteres Kunst. Hans Værker, der saaledes slutte sig til Caracci'ernes Eklekticisme, men ogsaa vise Indflydelse fra Tidens naturalistiske Maleri, ere livfulde og vel komponerede, men ofte maniererte og flygtig malede; de, som det synes, lidt lunefuldt anbragte Lysreflekser hist og her i Billederne skulle skrive sig fra Kunstnerens Benyttelse af et *Camera obscura.* Uden for Italien findes man Billeder af ham i Wien's Hofmuseum (»Kentauren Chiron«), Miinchen's Pinakotek (»Nonne«), Louvre, Dresden's Galeri m. fl. Hans to Sønner, Antonio og Luigi, vare ogsaa Malere. *A. Hk.*

CrespO [kres'pu], Antonio Candido Gonçalves, portugisisk Digter, født 11. Marts 1846 i Rio de Janeiro, død af Brystsyge i Lissabon 11. Juni 1883. Han har skrevet to smukke smaa Digtsamlinger, »Miniaturas« [1870] og »Noclurnos« [1882] og sammen med sin Hustru »Contos para os nossos filhos« [1882]. Hun, hvis Pigenavn var Maria Amalia Vaz de Carvalho, har alene forfattet »Uma primavera de mulher« [Digt i 4 Afsnit, 1867], et Bind litterærhistoriske Studier med Titel »Arabescos« [1880] og nogle pædagogiske Breve »Cartas a Luiza« [1886]. *E. G.*

CreSSOn Springs [kre's»nspri,z], Badested i den nordamerikanske Stat Pennsylvania, V. f. Altoona, 980 M. o. H.

Crest [kræ'st], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Dr6me, Arrond. Die, ved Drôme, med Silkespinderi, Industri i Klæde, Cement og Papir, Savmøller, Handel med Vin og Trøfler og (1891) 4,200 (med Kommune 5,600) Indb. I Nærheden af C, paa en Klippe, ligger et mægtigt Taarn (Rester af et 1627 ødelagt Slot), der i lang Tid (indtil 1852) tjente som Statsfængsel. *H. W.*

Crestdla, Plads ved Carrara, i hvilken del bedste hvide karrariske Marmor brydes.

Creston [kre'st»n], By i den nordamerikanske Stat Iowa, paa Vandskellet mellem Missouri og Mississippi, med Jærnbaneværksteder og (1890) 7,200 Indb.

Creswick [kre'sik], By i den brjtisk-australske Koloni Victoria, Grevskab Talbot, ved Tullaroop Creek, ved Jærnbane forbunden med Melbourne, har en Bjærgværksskole, i Omegnen Guldgruber og (1891) 3,100 Indb. *C. A.*

Créta (lat.), Kridt.

Cretācisk Formation se Kridtformation.

Cret de la Neige [krædlanæ!ż], den højeste Tinde i den inderste Kæde af de fransk-schweiziske Jurabjærge, 1,723 M. o. H, beliggende paa fransk Grund mellem Rh6ne og Valsêrine, S. V. f. Gex; herfra smuk Udsigt over Genfersøen og Alpekæden. Sydvest derfor ligger Reculet, 1,720 M. højt. *C. A.*

Crête [kræ't] kaldes i Befæstningskunsten en opstaaende Kant, hvori to Skraaninger støde sammen. Benævnelsen anvendes navnlig ved Brystværn, hvor man skelner mellem den indre C., Ild linien (s. d.), som er Kanten mellem Brystværnskronen og den indre Brystværnsskraaning, og den ydre C, hvori Brystværnskronen og den ydre Brystværnsskraaning støde sammen. *A. L—n.*

Cretin se Kretinisme.

Crétineau-Joly [kretinożåli'], Jacques, fransk Historiker, født 23. Septbr. 1803 i Fontenay (Vendée), død I. Jan. 1875 i Paris. Efter at have studeret i Paris foretog han flere Rejser i Tyskland og Italien og redigerede efter 1830 flere legitimistiske Provinsblade. I sin Ungdom skrev han religiøse Digtninger; men senere helligede han sig ganske til Historieskrivningen. Sin Hjemstavns Historie behandlede han i flere Skrifter, som »Episodes des guerres de la Vendée« [1834] og »Histoire de la Vendée militaire« [1840—41] og skrev derpaa paa Opfordring af Jesuiterordenen sit Hovedværk »Histoire religieuse, politique et littéraire de la compagnie de Jésus« [6 Bd., 1844—46]. Blandt den store Mængde af hans øvrige Arbejder kunne nævnes: »Le pape Clément XIV« [1853], »L'Église romaine en face de la revolution« [1859], »Histoire de Louis Philippe d'Orléans et de l'Orléanisme« [1863], »Mémoires du Cardinal Consalvi« [1864] og »Bonaparte, le concordat de 1801 et le Cardinal Consalvi« [1869]. (Litt.: Maynard, *J. C., sa vie politique, religieuse et littéraire* [Paris 1875]). *M. M.*

Cretio (lat.), Beslutning; derhos specielt teknisk Udtryk for den højtidelige Arvetiltrædelse, der efter ældre romersk Ret regelmæssig maatte foretages inden en vis Frist (i Reglen 100 Dage) i Henhold til særlig Forskrift derom af Testator; ogsaa selve den testamentariske Forskrift saavel som den foreskrevne Frist benævnedes undertiden *C. E. T.*

Cretius, Konstantin Johann Franz, tysk Genre-, Historie- og Portrætmaler, er født 6. Jan. 1814 i Brieg i Schlesien. Efter Læreaar under G. Schadow og Wach og Succes med forskellige historiske Arbejder (f. Eks. »Richard Løvehjerte«)

foretog han en større Studierejse og opholdt sig længe, indtil 1842, i Italien; fra denne Tid skrive sig hans elskværdige, smukt udførte og meget skattede Fremstillinger af italiensk Folkeliv: »Ave Maria«, »Vinfest paa Ischia«, »En offentlig Skriver« etc, et Fag, han ogsaa senere har dyrket med Held ved Siden af Historiemaleriet. Af hans Historiemalerier kunne mærkes: »Salzburg-Udvandrernes Indtog i Berlin«. »Tilfangetagne Kavalerer for Cromwell« (1867, Berlins Nationalgalen) og de 3 Malerier i Johanniterslottet i Sonnenburg med Emner fra Ordenens Historie. Af Fr. Vilhelm IV sendtes han 1846 til Konstantinopel, hvor han portræterede Abdul-Meshid. *A. Hk.*

Cretonne [krɛtå'n], oprindelig et tæt fransk j Lærred med Hørgarnskæde og Hampegarnsislæt; nu ogsaa trykte, navnlig sværere Bomuldsstoffer i talrige Kvaliteter til Gardiner og Møbelbetræk. *K. M.*

Créus (Creuz), C a b o de (Oldtidens *Promontorium Aphrodisium*), det nordøstligste Forbjærg i Spanien og den østlige Udløber af Pyrenæerne, Provins Gerona; paa Forbjærget et Fyrtaarn. *H. W.*

Creuse [krø!z] (lat. *Croso*), F l o d i det indre Frankrig, et ca. 238 Km. langt Tilløb til Loire's Biflod Vienne, udspringer N. f. Millevache's Plateau ved Foden af Mont Odouze, løber i nordvestlig Retning gennem en i det omgivende Granit- og Skiferplateau dybt indskaaren Dal, der har givet den sit Navn, og som er rig paa Kullejer, træder derpaa ind i Dep. Indre og danner paa et Stykke Grænsen mellem Dep. Vienne og Indre-et-Loire. Den er kun sejlbar paa de sidste 8 Km. Dens Tilløb ere Gartempe og Petite C.

D e p a r t e m e n t e t af samme Navn bestaar af største Delen af det tidligere Landskab Marche (Haute-Marche) og mindre Dele af Limousin, Berry, Poitou og Bourbonnais, grænser mod Nord til Dep. Indre og Cher, mod Øst til Allier og Puy-de-Dome, mod Syd til Corréze og mod Vest til Haute-Vienne, er ca. 5,600 □Km. og har (1891) 284,700 Indb. o: ca. 51 paa I □Km., altsaa noget under Middeltallet; det deles i 4 Arrondissementer: Guéret, Aubusson, Bourganeuf og Boussac; Hovedstad er Guéret. Landet hører til det nordlige Affald af Centralfrankrig og er gennemgaaende et Højland med lave Bjærgdrag af Granit, Gnejs, Skifer og Porfyr, især i den sydlige og vestlige Del, hvis højeste Punkter naa over 900 M., og med dybt indskaarne Dale, der gennemstrømmes af smaa, næsten alle til Loire søgende Floder, som C., Taurion og Cher med Tardes. Klimaet er meget fugtigt, køligt og underkastet store Forandringer. Jordbunden i den sydlige Del er stenet og lidet frugtbar med store Hedestrækninger, den nordlige og især nordøstlige Del har bedre Betingelser; der regnes i det hele 289,800 Hekt. Agerland, medens Enge, Græsgange og Heder bedække ca. 219,000 og Skov og Krat 36,000 Hekt. Der dyrkes mest Rug (1889: 1,002,800 Hektoliter), men ogsaa noget i Hvede, Havre og Boghvede; desuden dyrkes der Mængder af Kartofler og Foderroer; en Del Hamp, Kastanjer og Frugt, som Æbler (hvoraf der tillaves Cider), Kirsebær og Nødder; Vin dyrkes ikke. Kvægavlen er paa Grund af de mange Enge og Hedestrækninger ret betydelig, navnlig er der Hornkvæg og Heste, der ere meget søgte til Militærbrug (1889: 203,400 Stkr. Hornkvæg, 797,400 Faar). Mineralriget leverer fremfor alt Kul (1891: 217,900 Tons); i Evaux er der besøgte Mineralkilder. Industrien er ikke stor; størst er Tæppefabrikationen (i Aubusson og Felletin); desuden er der nogen Industri i Papir, Porcelæn, Klæde, Lærred, Bomuld m. m. De vigtigste Udførselsgenstande ere Kvæg og Landbrugsprodukter, Træ og Tæpper. Mange af Indbyggerne udvandre en Del af Aaret til andre Egne af Frankrig for at ernære sig, især ved Bygningsarbejde. *H. W.*

Creusot (Creuzot), **le** [krøzo'], By i det østlige Frankrig. Dep. Saône-et-Loire, Arrond. Autun, beliggende i en bjærgfuld Egn, 388 M. o. H., 30 Km. S. 0. f. Autun, ved Lyonbanen, er en vigtig Industriby, der er i Opkomst, med (1891) 18,500 (med Kommune 28,600) Indb.; 1841 havde den kun 4,000, 1851 noget over 8,000 Indb. Allerede i sidste Halvdel af 18. Aarh. udbyttedes Jærnet her paa Grund af Egnens store Rigdom paa Kul; og før Revolutionen var der et Glasværk, Kanonstøberi og flere Fabrikker i Jærn; men det var først, da Schneider & Co. 1836 grundede de store Etablissementer, at C. forvandledes fra en Landsby til en virkelig Industriby. Anlægget, der er et af de betydeligste og bedst ordnede i sit Slags i Frankrig, udgør saa at sige en By for sig med et Areal paa over 300 Hekt. og ca. 13,000 Arbejdere, for hvem der er egne Skoler, Hospital, Læger, Sparekasser, Forsikringsanstalter o. s. v.; det omfatter Kulgruber, Smelteovne, Koksanstalter, Staal- og Valseværker, Kanonstøberier, Ankersmedjer, Fabrikker for Maskiner, Lokomotiver, Jærnbaneskinner, Panserplader o. s. v.; Dampmaskinerne have henved 19,000 Hestes Kraft. Etablissementet har egne Jærnbaner (ca. 60 Km.), der forbinde de forskellige Værksteder indbyrdes og med Canal du Centre. Se i øvrigt F. W a g n e r, »Creusot« [i »Den tekniske Forenings Tidsskrift« 1884]). *H. W.*

Creutz, Gustaf Filip, svensk Digter og Diplomat, født 1731 i Finland, død 1785 i Stockholm, kom i 20 Aars Alderen til Stockholm. Tilhørende en højadelig svensk-finsk Familie, som i flere Led havde skænket Riget Raadsherrer og Befalingsmænd til Lands og til Søs, men som havde mistet en stor Del af sin Formue, vilde han nu søge sig en Bane som Embedsmand, og han indskreves som saadan 1751. Han traadte snart i Venskabsforhold til en jævnaldrende svensk Adelsmand, G. F. Gyllenborg. Begge vare poetisk begavede, og de indtraadte samtidig i den Kreds af unge Litterater, der samledes omkring den fremragende Digterinde Fru Nordenflycht, der uden Tvivl udøvede en vækkende og befrugtende Indflydelse paa dem, paa samme Tid som deres finere, mere udviklede Form satte sine Spor i hendes Digtning. Det var Sveriges første litterære Salon, der dannedes, et Modstykke efter svenske Forhold til den, der samledes omkring de franske litterære Damer. Efter at Dalin havde helliget sig mere til Historieskrivning og til Kronprinsens Undervisning, var det ogsaa denne den Nordenflycht-C.-Gyllenborg'ske Kreds, der indtog en Førerstilling i den svenske Poesi i Tiaaret 1753—63. Den udgav Samlingerne »Våra försök« [1753 — 55] og »Vitterhetsarbeten« [væsentlig en Omarbejdelse af de førstnævnte, 1759—62] og repræsenterede til en vis Grad et nyt Kulturtrin; inden for denne Kreds beundrede man i høj Grad den franske Oplysnings Mestere og

fulgte nøje med alle — selv de mest fremskredne — Foreteelser inden for disses Tankeverden; i poetisk Henseende fortsatte man ganske vist Dalin's Værk, idet man tillempede paa Svensk de Mønstre, han i sin Digtning havde søgt at følge, men sluttede sig endnu nærmere til den franske Smags Mestere paa Epikkens, Hyrdedigtets, Refleksionsdigtets, Satirens og Skjaldebrevets Omraade, og de Berøringspunkter, der vare mellem Dalin og den ældre, mere folkelige Retning i den svenske Litteratur, savnes her. Deres digteriske Virksomhed har ogsaa et mere aristokratisk Skær over sig, basrer Præget af Overklasse. I formel Henseende betegner denne Retning et Fremskridt; det digteriske Sprog naar, særlig hos C, en sjælden Renhed og Skønhed.

C.'s poetiske Produktion falder hovedsagelig i Aarene 1753—63, fra hans 22. til hans 32. Aar. Den er ikke stor eller omfattende, men den er af en særlig indtagende Art; hans digteriske Gave er mere malende, legende, yndefuld end dybsindig og tankerig, den er præget af en vis lys Skønhed, han evner mindre at tegne det kraftfulde end det melodisk bløde, hans Palet ejer fortrinsvis lyse Farver, man kan ligne hans Digtning ved Rokokosmagen i Samtidens Kunst og Kunstindustri.

Blandt hans Digte skulle nævnes et Par naturbeskrivende Skildringer af Aarstiderne, endvidere Sangen om Dafne, en fin og nydelig Skildring af en ung Piges Indtræden i den store Verden og — holdt i en epikuræisk Tone — hendes første brændende Kærlighed. Hans betydeligste Digt er imidlertid det smukke Hyrdedigt »Atis och Camilla«, et idyllisk Epos paa Alexandrinere i fem Sange [1762], et Rokokodigt med Skildring fra et fantastisk Arkadien, hvor Diana's Præstinde, den skønne Camilla's og den kække Jæger Atis'es Kærlighedsskæbne skildres. Paa hans Samtid gjorde dette Digt et uhørt- Indtryk, takket være den ømme, følelsesfulde Skildring af Kærlighedens Opvaagnen i unge Hjerter og fremfor alt takket være det fine, formskønne Sprog, der var i høj Grad udsøgt, rent ud fløjlsblødt, og som blev Mønstret for den nærmeste Tids Digtning. C. skænkede det svenske Vers en Vellyd som ingen før.

Allerede 1763 forlod C. Sverige for at tiltræde diplomatiske Poster, først i Spanien (1763—66), senere i Frankrig. Paa Nedrejsen til Pyrenæerne besøgte han Voltaire, der i høje Toner lovpriste den unge, begavede Diplomat (»Han burde sendes som Ambassadør til en Kejser Julian, om nogen saadan fandtes i Verden«). C. forflyttedes 1766 til Paris som svensk Ambassadør ved det franske Hof og forblev der til 1783; han indlevede sig ganske med Frankrigs litterære Samfund, var Medlem af Madame Geoffrin's litterære Salon, stod i et fortroligt Venskabsforhold til Marmontel og interesserede sig særlig for den fremragende Musiker Grétry, hvis første Velynder han var. Han syslede ogsaa med Teksten til en Opera, >Rustan« ; men da han ved Hjemkomsten til Sverige fandt, at Digteren Lidner, som i nogen Tid havde været hans Sekretær, havde benyttet flere Partier deraf i sine Arbejder, fordømte han sin Opera til evig Glemsel. 1783 blev han Kancellipræsident (nominel Udenrigsminister) hos Gustaf III. Hans »Vitterhetsarbeten« udgaves sammen med Gyllenborg's [1795] og senere alene [1862]. *K. W—g.*

Creutz, Lorentz, svensk Admiral, født i Finland paa sin fædrene Gaard Servelax. Han var først ansat i Bjærgværkskollegiet, senere Landshøvding over Åbo og Bjørneborg Len. 1654 blev han Friherre, 1660 Admiral og Rigsraad, »en gammel, ærlig Mand, som havde god Forstand paa sine civile Forretninger, men hverken havde set Fjende eller Død«. 1676 kommanderede han Flaaden i Slaget ved Øland 1. Juni mod Niels Juel og C. Tromp. Ved sin Mangel paa Sømandskab og sin Halsstarrighed foranledigede han, at hans Admiralskib, »Store Kronan«, kuldsejlede og sank. C. mistede ved denne Lejlighed Livet, Flaaden kom i Lorden og blev fuldstændig slaaet. I »Anecdotes de Suède« omtales han som meget ilde lidt af sine undergivne, endogsaa i den Grad, at alle de svenske Søofficerer glædede sig over hans Død. *C. L. W.*

Creux de Champ [krødøšã'], en høj, ensom Dal i Kanton Waadt, med Grande Eau's Kilder, i Baggrunden af Val d'Ormonts, er omsluttet af Diableret's vilde Klippevægge og er udsat for Gletscherfald, men har smukke Vandfald. *C. A.*

Creux du Vent [krødyvã'], Bjærg i schweizisk Jura, Kanton Neuchatel, 6 Km. V. f. Neuchatelsøen, 1,465 M. højt. Neden for Toppen findes en krateragtig, ca. 150 M. dyb Klippekedel af næsten 5 Km.'s Omfang, der fra Tid til anden fyldes med hvide, urolige Røgmasser og derved bliver til en Vejrprofet. *C. A.*

Creuzer, Georg Friedrich, tysk Filolog og Arkæolog, født 10. Marts 1771 i Marburg, død 16. Febr. 1858 i Heidelberg. Et Studieophold i Leipzig 1798 gav Anledning til, at C, der oprindelig var Teolog, kastede sig med Iver over filologiske Studier. 1799 blev han Privatdocent, 1802 ordinær Professor i Marburg, hvorfra han 1804, efter at have udsendt Skriftet »Uber die historische Kunst der Griechen« [1803], blev kaldet til Universitetet i Heidelberg. Personlige Sorger bevirkede, at C. 1808 forlod denne By; men allerede næste Aar vendte han tilbage og forblev her Resten af sit Liv, fraregnet et Par korte Rejser. Især i Aarene 1815—30 udøvede hans Forelæsninger stor Tiltrækning; 1845 tog han sin Afsked, men vedblev med sine Studeringer og sin Forfattervirksomhed. C. var en fantasifuld, spekulativ Aand, der let anlagde store Synspunkter og byggede System, men ikke tilstrækkelig kritisk til at se, hvor løs den Grund ofte var, hvorpaa han byggede. Hans Hovedværk, »Symbolik und Mythologie der alten Volker besonders der Griechen« [4 Bd., 1810—22, 3. Udg. 1836—43], vakte derfor med Rette heftig Modsigelse fra flere Sider (G. Hermann, J. H. Voss, Lobeck). Af C.'s øvrige Arbejder kunne nævnes: en Udgave af Plotinos [3 Bd., 1835] udarbejdet sammen med G. H. Moser, *Commentatione Herodoteae* [1818], »Zur Geschichte altromischer Kultur am Oberrhein und Neckar« [1833], »Zur Gemmenkunde« [1834], »Das Mithreum von Neuenheim« [1838], »Zur Gallerie der alten Dramatiker« [1839]. Samlinger af C.'s Afhandlinger foreligge i »Deutsche Schriften« [5 Afdl., 1836 — 58], der ogsaa indeholder hans Selvbiografi, og *Opuscula selecta* [1854]. (Litt.: Stark, »Friedrich C.« (Heidelberg 1875]). *C. B.*

Crevasse [krøva's] (fr.), Ridse, Sprække, Revne, Gletscherspalte.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Crevaux [krøvo'], Jules Nicolas, fransk opdagelsesrejsende, født 1. Apr. 1847 i Lorquin (Lothringen), død 13. Maj 1882. C. deltog som frivillig i Krigen 1870 — 71 og blev Aaret efter Militærlæge. Hans første Rejser gjaldt fransk Guyana, og navnlig undersøgte han 1877 og 1878 Grænsebjærgene mod Syd, Tumuk-Humac og flere af Amazonflodens nordlige Tilløb. 1879 vendte han tilbage til Paris; men allerede Aaret efter drog han atter til Sydamerika. Fra Bogota i Columbia trængte han frem til øvre Rio Negro og naaede 20. Oktbr. 1880 Orinoco's Biflod Guaviare. Efter et kort Besøg i Hjemmet 1881 drog han s. A. fra Buenos Ayres mod Nord og opdagede i Jan. 1882 ved Salta Ruiner af en gammel Incaby. Kort efter blev han sammen med de fleste af sine Ledsagere dræbt af Indianere ikke langt fra Pilcomayofloden. Hans Rejseberetninger offentliggjordes i »Tour de Monde« under Titlen »Voyages dans l'Amérique du Sud« [Paris 1883]. Af hans Efterladenskaber har geografisk Selskab i Paris udgivet 40 Kortblade over »Fleuves de l'Amérique du Sud« [Paris 1883]. *C.A.*

Crévecoeur [krævkö'r], et nedlagt Fort i den nederlandske Provins *Nordbrabant*, ved Dieze og Maas, er historisk mærkeligt. Det blev bygget 1587 af Hollænderne paa det Sted, hvor før »Englens Slot« laa, 1599 indtaget af Spanierne, 1600 generobret af Prins Moritz af Oranien, gik 1672 tabt til Franskmændene under Turenne og blev af denne stukket i Brand. 2. Oktbr. 1794 erobrede Franskmændene det atter efter en kort Beskydning. *C. A.*

Créve-COeur [krævkolr] (fr.), Hjertesorg; en Hønserace (s. d.).

Crévecoeur de Perthes se Boucher de C. de P.

Crevillente[krevilje'nte], By i det østlige Spanien, Provins Alicante, beliggende ved det sydlige Affald af Sierra de C. og ved Jærnbanen fra Alicante til Murcia, med (1887) 10,000 Indb., der hovedsagelig drive Avl og Fletning af Espartogræs. *H. W.*

Crewe [kru!], By i det vestlige England, Cheshire, 32 Km. fra *Chester*, med (1891) 28,800 Indb., er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt (500 Tog daglig) og kan for sit Opsving takke *London and North Western Railway Company*, der 1843 her grundlagde storartede Værksteder, der beskæftige 7,000 Personer. *C. A.*

Crewkerne [kru!kən], By i det sydvestlige England, Somersetshire, 11 Km. S. V. f. Yeovil, med Fabrikation af Lærred og Sejldug, og (1891) 4,000 Indb. *C. A,*

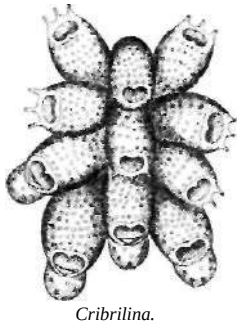
CreX se Vagtelkonge.

Cri [kri'] (fr.), Raab, Skrig; det egentlige Krigsraab, Krigsløsenet; deraf atter Partiet selv og dets Kendetegn; »vise C.« d. s. s. bekende Kulør, Parti.

Çrī ell. Lakshmī (»Herlighed, Lykke«), i Indien Personifikation af Lykken nærmest som Skønhed, Glans, Anseelse og Magt, dog ogsaa Rigdom, Koner, Børn etc. (jfr. Bhaga, som hun væsentlig fortrænger). 1) I Rigveda mærkes endnu intet til Personifikation; i Atharvaveda fødes 100 Lakshmī'er sammen med et Menneske, nogle ulykkebringende, som man maner bort til sine Fjender, andre lykkebringende, som man beder om at forblive hos en. I andre senere vediske Tekster omtales C. og Lakshmi som Prajapati's eller Aditya's (Solens) 2 Hustruer; C. kommer ud af Prajāpati (»Skaberen«; senere af Brahman's Tanke; eller af en gylden Lotus, som vokser ud af Vishnu's Pande); Guderne tage hendes Herligheder fra hende (Agni Føde, Soma Kongeværdighed, Indra Styrke, etc), og Prajapati raader hende til at faa dem tilbage ved Offer. — 2) I de episke Digte og Purāna'erne etc. hersker (ved Siden af vishnuitiske Træk, navnlig i Purana'erne etc, se 3), endnu en stærkt allegorisk Opfattelse. Hun bor hos den dygtige, energiske, modige og dydige Mand; særlig betegner hun Kongeværdigheden eller Fyrstens gode Genius; den lykkelige eller Fyrsten kaldes »Lakshmi's Gemal« (ogsaa Solen, Prajapati m. m., jfr. 1). Hun havde tidligere boet hos Asura'erne (s. d.), dengang disse endnu førte et dydigt og ortodokst Levned; men da de holdt op dermed, sluttede hun sig til Indra, og Asura'erne bleve styrtede. Da Bali (s. d.) var bleven overvunden af Indra, gik C. ud af Bali's Legeme og sluttede sig til Indra, fordi Bali var bleven Uven med Brahmanerne, havde forsømt de foreskrevne Renselser og tilegnet sig selv alle Ofre; hun bor i Sandhed, Gavmildhed, Overholdelse af religiøse Forpligtelser (vratam), Spægelse (tapas), Mod og Retfærdighed, som Bali havde vendt sig bort fra; hun lover at blive hos Indra, naar han fordeler hende paa 4 Steder (Jorden, Vandet, Ilden, samt de gode brahmanvenlige og sanddru Mennesker), og den, der krænker hende i disse, skal kunne overvindes af Indra. Hun identificeres med alt godt og ønskeligt (se Mahābhārata, navnlig XII, Kap. 225 og 228). I Brahmanismens udviklede genealogiske System gøres hun til Datter af Bhṛigu (s. d.) og Khyati (»Berømmelse«), idet hun bliver Søster til Dhātri og Vidhatri og Vishnu's Hustru, — eller hun er Datter af Daksha og Manu Svayambhuva's Datter Prasūti (»Fødsel«) og gift med Dharma (»Retfærdighed«) og ved ham Moder til Kāma (»Kærlighed«) eller til Darpa (»Stolthed«). I en senere Tilværelse opstod hun ved Havets Kerning (se Amṛita), siddende paa en Lotus, og toges til Hustru af Vishṇu; dette sættes i *Padma-Purāna* i Forbindelse med Bhrigu's Forbandelse. — 3) I den udprægede Vishnuisme er hun et universelt filosofisk Princip og dog paa samme Tid mere personlig. Hun er Vishnu's Hustru og henholdsvis tillige hans cakti (se Çākta) og māyā (»Blændværk«) eller prakṛiti (»Naturen«; se Brahman, og jfr. ovenf. under 1), ligesom han evig og allestedsnærværende, »Verdens Moder«, ligesom Vishnu er dens »Fader«, aabenbaret i alt kvindeligt, ja egentlig i alt eksisterende. Naar Vishnu inkarneres (se avatara), inkarneres hun ogsaa som hans Hustru (som Padma, da Vishnu var en Dværg og Søn af Aditi; som Sita, da han var Dacaratha's Søn Rāma; som Rukmini, da han var Krishṇa; etc). I de moderne Sekter er der dog nogen Forskel paa den Plads, hun indtager i deres System, hængende sammen med den forskellige Rangforordning, som de opstille mellem Vishnu's avatāra'er og deres Forhold til det absolutte (jfr. Ramanuja, Rāmānanda, Kabir, Vallabhacarya, Madhvacarya, Harivaṃça). Mange Vishnuitter dyrke fortrinsvis Lakshmi, selv om de ikke ere egentlige Cakta'er. Civaïtterne og de fleste Cākta'er underordne hende under Durgā, men opfatte hende i øvrigt analogt med Vishnuitterne;

selv Vāmācārin'erne give hende Andel i deres Dyrkelse. Endog Jaina'erne (s. d.) haveen »Lakshmi-stotra« (»Hymne til Lakshmi«). — Lampefesten (Dīpā[va]li, i Oktober), fejres af nogle mest til Ære for Lakshmi, af andre for Durga. Koen er særlig helliget Lakshmi, og hendes Symbol er Lotusblomsten. — Ordet C. sættes ofte foran Navne paa Personer (ogsaa Guder), Bøger, Steder o. s. v., for at betegne deres høje Stilling. — (Litt. se Çiva). *S. S.*

Cribrilinidae, en Familie af cheilostome Mosdyr med stærkt forkalkede Zoøcier, hos hvilke en større eller mindre Del af Forsiden er dannet af to Rækker Tværribber, adskilte af Furer eller af Porerækker. Dette Dække har imidlertid en anden Oprindelse end den forkalkede Forside hos de øvrige cheilostome Mosdyr, idet de nævnte Ribber svare til de Torne, der hos mange Arter af Slægten *Membranipora* omgive det hudagtige Mundingsfelt; men medens de hos denne Slægt rage frit frem, forbinde de sig hos *C.* med hverandre, enten kun med deres Spidser (*Membraniporella*) eller tillige ved en Række Sidegrene (*Cribrilina*). Hos *Cribrilina* er dog det første Individ i Kolonien bygget ganske som hos en *Membranipora,* idet Tornene ikke ere forbundne med hverandre. Tre Arter findes i danske Have, medens Familien er repræsenteret af talrige Arter i den danske Kridtformation. *M. L.*

Cribrilina.

Cribrum Eratosthenis se Primtal.

Cricētus se Hamster.

Crichton [krai'tən ell. kri'ktən], James, britisk lærd, født 1560 i Skotland, død efter 1585. C, som opdroges sammen med Jakob VI af Buchanan, vandt Tilnavnet »den Beundringsværdige« for sine forbavsende store Kundskaber; i 20 Aars Alderen kunde han tale og skrive 20 Sprog; i Paris m. fl. St. glimrede han i Disputatser, somhan havde udfordret til i de forskelligste Sprog og Videnskaber. Dertil var han en dygtig udøvende Musiker og udmærkede sig i alle ridderlige Kunster. Da han i Mantova havde dræbt sin Tids mest frygtede Slagsbroder i Tvekamp, blev han af Hertugen udnævnt til Opdrager for Sønnen, Vincenzo af Gonzaga, der imidlertid skal have myrdet ham. Beretningen om denne Begivenhed er dog tvivlsom og i alt Fald, hvad Dødsaaret (1583) angaar, fejlagtig. lians Liv er skildret af Urquhart, Ty tler, Irving og i en Roman af W. H. Ainsworth.

Crichtonit d. s. s. Titanjærn.

Cricket [kri'kɛt], Englands Nationalspil, omtales allerede paa Dronning Elisabeth's Tid. De første endnu kendte Love ere fra 1774; Marylebone Klubben i London er den ledende Klub (stiftet 1787). Til C. bruges Boldtræet, en ca. 56 Cm. lang, 11 Cm. bred Træplade, flad paa den ene Side, buet paa den anden, med et 31 Cm. langt, cylindrisk Skaft af Spanskrør, beviklet med beget Traad; Bolden, en Kugle ca. 24 Cm. i Omkreds, inderst Kork omvundet med Sejlgarn og omgiven af et tykt Læderhylster, sammensyt af 4 Stykker; to Gærder, hvert bestaaende af 3 cylindriske, 70 Cm. lange tynde Træpinde, der sættes i Jorden med lige stor indbyrdes Afstand, saa hele Gærdets Bredde bliver 21 Cm.; ovenpaa det anbringes to 10 Cm. lange Pinde (Overliggerne). Gærderne anbringes parallelt og 20 M. fra hinanden. C. spilles af to Partier, hvert paa 11 Mand; af det ene Parti ere 2 Mand ad Gangen inde ved Gærderne og forsvare disse med Boldtræet mod Bolden, som de skulle slaa saa langt ud i Marken, at de kunne skifte Plads een eller flere Gange, uden at Bolden i Mellemtiden slaas i Gærdet. For hver Gang de skifte Plads, faar deres Parti 1 Point. Hele Modpartiet er opstillet rundt omkring i Marken for at gribe eller stoppe Bolden og for at forhindre Løb ved hurtig at sende den ind til Gærderne, bag hvilke 2 Mand (Kasterne) staa; disse sidstes Opgave er det ved Kast med Bolden skiftevis fra Gærderne (5 Kast ad Gangen fra hvert Gærde — en »over« —) at vælte disse o: ramme dem med Bolden, saa mindst 1 af Overliggerne falder ned; naar efterhaanden alle Spillerne ved Gærdet ere gaaede ud, »kastet ud« o: Kasteren har væltet Gærdet med Bolden, »grebet ud« o: Bolden er grebet fra Slag af en Spiller i Marken, eller paa anden Maade efter Reglerne, skifte Partierne Plads, og naar de saaledes hver 2 Gange have været inde ved Gærderne, er Spillet forbi, og det Parti, der har opnaaet højest Pointstal, Sejrherre. C. betragtes som det ædleste af alle Boldspil, det styrker og hærder Legemet og udvikler i mange Retninger de ædleste Egenskaber, fremkalder en stærk Kammeratskabsfølelse og opfostrer karakterfaste Mænd. C. har i Danmark vundet en Del Udbredelse, men kendes saa godt som ikke i det øvrige Skandinavien. (Litt.: Pycroft, *The Cricketfield* [7. Opl., London 1882]; Routledge, *Handbookof C.* [Lond. 1883]). *N. H. R.*

Cricklade [kri'kle.id], gammel By i det sydvestlige England, Wiltshire, ved Themsen, med (1891) 5,600 Indb.

Cricotomĭa se Laryngotomi.

Cridola, Monte, Bjærg i de venetianske Alper, hæver sig over Piavedalen 0. f. Piave di Cadore til en Højde af 2,582 M.

Crieff [kri!f], By i Skotland, Perthshire, malerisk beliggende ved Earn og ved Foden af Grampiansbjærgene, har en Vandkuranslalt, Lærreds- og Uldvarefabrikation og (1891) 4,900 Indb. *C. A.*

Crillon [krijõ'], 1) Francois Félix Dorothée des Balbes, Søn af nedenn. L. B. des B. de Q., fransk General, født i Paris 1748, død smst. 27. Jan. 1820. Han tjente under sin Fader ved Ekspeditionen til Minorca og mod Gibraltar og blev udnævnt til Marskal kort før Revolutionen. Han var Adelens deputerede i Nationalforsamlingen og sluttede sig 1789 til de liberale, men søgte samtidig at bevare Monarkiet for fuldstændig Ødelæggelse. 1792 forfremmedes han til Generalløjtnant og tjente under Luckner ved Nordhæren. Under Terrorismen fængsledes han, men fik sin Frihed igen 1794 og levede nu under Direktoriet, Konsulatet og Kejserdømmet et tilbagetrukket Liv paa sine Godser. 1815 udnævntes han af Ludvig XVIII til Pair af Frankrig. *B. P. B.*

2) Louis Antoine François de Paule, Hertug af Mahon, spansk General, Broder til ovenn. F. F. D. des B. C, født i Paris 1775, død i Avignon 5. Jan. 1832. 9 Aar gl. blev han Kadet og var Oberst i spansk Tjeneste, da han var 18 Aar. Han udmærkede sig i Felttoget 1793—94, men toges i dette til Fange med sit Regiment. Af Hensyn til sit Venskab med Augereau løslodes han paa Æresord og frigaves senere af den franske Regering uden Betingelser. Han fik kort efter Tilladelse til at tjene som frivillig i Rhinhæren under Moreau; men Freden i Campo Formio standsede Operationerne, inden C. havde faaet Lejlighed til at udmærke sig. I det korte Felttog mod Portugal 1801 førte C. en Division, blev 1803 Guvernør i Tortosa og 1808 Generalkaptajn i de baskiske Provinser. Han støttede af al Magt Ferdinand VII; men da denne gav Afkald paa Tronen, sluttede C. sig efter Kongens Ønske til Josef Bonaparte, der udnævnte ham til Generalløjtnant og senere betroede ham Bestyrelsen af Navarra, Toledo og Cuenca. 1814 delte han Skæbne med de Officerer, der havde sluttet sig til den franske Konge. Han udvistes af Spanien og tog Bolig i Avignon, hvor han kom i Besiddelse af nogle Godser, som hans Familie havde besiddet før Revolutionen, og fik senere en betydelig Sum af den Milliard, der tilstodes de emigrerede som Skadeserstatning. *B. P. B.*

3) Louis Berton des Balbes de Quiers, Hertug af Mahon, fransk Generalløjtnant, født i Avignon 1718, død i Madrid 1796. Han traadte ind i den franske Hær 1731, tjente i Italien fra 1733—36, udnævntes 1738 til Regimentschef og deltog 1742 med Udmærkelse i Felttoget i Bayern. 1744 ansattes han ved Moselhæren og bidrog i høj Grad til Sejrene ved Fontenay og Mesle 1745, i hvilket Aar han udnævntes til Brigadegeneral og efter Indtagelsen af Namur til Marskal 1746. Under Syvaarskrigen blev han Generalløjtnant, udmærkede sig særlig ved Lippstadt, Weissenfels og Rosbach, hvor han saaredes. Paa Grund af Uoverensstemmelser med det franske Krigsministerium gik C. 1762 i spansk Tjeneste og fik 1781 Ledelsen af Ekspeditionen mod Minorca. Han underkastede sig denne 0 1782 og fik Titlen Hertug af Mahon. Efter Belejringen af Gibraltar, hvor C. førte den fransk-spanske Hær, blev han 1783 Generalkaptajn i Valencia og Murcia. C. udgav 1791 i Paris sine meget indholdsrige »Mémoires militaires«. *B. P. B.*

4) Marie Gérard Louis Félix Rodrigue de Berton des Balbes, Hertug af Mahon, fransk General, Søn af ovenn. F. F. D. des B. C., født i Paris 1782, død smst. 22. Apr. 1870. Han deltog i Krigen i Spanien 1823 og førte Avantgarden ved Indtoget i Madrid. Efter at have været med til Ekspeditionen i Andalusien vendte han tilbage til Frankrig som Marskal og blev 1824 Generalløjtnant. 1820 indtraadte han i Pairskamret; han var den sidste af Slægten C. *B. P. B.*

Crillon [krijo'], Louis de Balbes de Berton de, berømt fransk Hærfører, (1541—1615). Han tilhørte en oprindelig piemontesisk Slægt, Balbes, og optog Navnet C., der senere blev det gængse Familienavn, efter et af sine Godser. Som 16—17-aarig traadte han i Frants af Guise's Tjeneste og deltog i den følgende Tids Kampe mod Hugenotterne. Efter Freden i St. Germain kæmpede han mod Tyrkerne ved Lepanto, om hvilken Sejr han, der fra Vuggen var Malteserridder, bragte Paven Budskab. I Paris overværede han Bartholomæusnatten, som han i høj Grad misbilligede. Han ledsagede derpaa Henrik III til Polen og tjente ham senere trofast mod den katolske Liga; men da Kongen opfordrede ham til at rydde Hertugen af Guise af Vejen, vægrede han sig ved at opfylde hans Ønske. Efter Henrik III's Død sluttede han sig til Henrik IV, hvem han alt i nogen Tid havde staaet personlig nær, og tjente ham med saa megen Tapperhed mod indre og ydre Fjender, at Kongen gav ham Tilnavnet »le brave des braves«. Sine sidste Aar tilbragte han paa sine Godser i Sydfrankrig. (Litt.: Montrond, *Histoire du brave C.* [5. Opl., Lille 1874]). *M. M.*

Grimen (lat.), Forbrydelse. *C. laesae majestatis*, Majestætsfornærmelse.

Criminil, François Valentin, Marquis le Merchier, Oberst i den franske Hær og Staldmester hos Grevinden af Provence (den senere franske Konge Ludvig XVIII's Gemalinde), emigrerede 1791 og bosatte sig ved Hamburg. Hans Godser i Artois ble ve konfiskerede. 1796 ægtede han Caroline Comtesse Schimmelmann fra Ahrensburg og døde 12. Febr. 1823. Hans to Sønner adopteredes af Grev Fr. Reventlow til Emkendorf og optoges i den danske Grevestand (se Reventlow-Criminil). *H.-L.*

Crinankanalen [kri'nən-], Kanal i Skotland, 14 Km. lang, adskiller Halvøen Kintyre fra Argyll's Fastland og afgiver derved en direkte Forbindelse mellem Glasgow og den til den kaledoniske Kanal (s. d.) førende Loch Linnhe. *C. A.*

Crin d'Afrique [krædafri'k] se Crin végétal.

Crinoidēa se Søliljer.

Crīnum L., Slægt af Narcisfamilien, Løgvækster med meget store, hvide eller rødlige Blomster og rundagtig Kapsel. 60 Arter i tropiske og subtropiske Strandegne; mange dyrkes som Prydplanter i Varmhus. *C. amabile* Don. har røde, *C. giganteum* Andr. hvide Blomster. *C.* skal have rigelig Vanding i Vækstperioden og stort Potterum; ved Omplantningen maa Rødderne ikke beskæres. Den formeres ved Frø. *L. H.*

Crin végétal [krævežeta'l], vegetabilsk Krølhaar, forskellige Plantetrævler, der bruges som Surrogat for ægte Krølhaar. Størst Anvendelse i Europa have Bladtrævlerne af Dværgpalmen, *Chamaerops humilis* (Crin d'Afrique), der komme fra Algérie og i sortfarvet Tilstand ligne Krølhaar meget i Udseende. Sjældnere anvendte, men bedre ere de paa Stammerne siddende Trævler af *Arenga saccharifera*, Gomutifibre, og af flere Arter *Caryota* (Kitool). Den bedste Slags C. v., de saakaldte Tillandsiafibre, faas af Karbundterne fra Luftrødderne af *Tillandsia usneoides* fra det tropiske Amerika; de ere indtil 22 Cm. lange og overordentlig stærke og elastiske. Ogsaa Bregnehaar benyttes i ringe Mængde som C. (se Barometz). *K. M.*

CriOCéris se Bladbiller.

Crisafulli [krizafyli'], Henri, fransk dramatisk Forfatter, er født i Napoli 1827, men studerede i Paris og skrev en Række Dramaer og Komedier, dels alene, dels med forskellige Medarbejdere; nævnes kunne »César Borgia« [1855], »Marie Stuart en Écosse« [1856], »Giroflé Girofla« [1858], »Le démon du jeu« [1863], »La Chouanne« [1867], »L'idole« [1875], »Les noces d'argent« [1881], »Une

Artikler, der savnes mider C, *maa søges under* **K.**

perle« [1882] o. s. v. Sammen med Gustave Aimard (s. d.) forfattede han en Række Romaner, »Les invisibles de Paris« [5 Bd., 1866—67]. *S. Ms.*

Crisia se Mosdyr.

Crispalt, en sydvestlig Udløber af Glarusalperne i det schweiziske Kanton Uri, naar 3,080 M.; det nærliggende Piz Giuf 3,098 M. *C. A.*

Crispi, Francesco, italiensk Statsmand, er født 4. Oktbr. 1819 i Ribera paa Sicilien (Provins Girgenti), af albanesisk Byrd (en Farbroder var Biskop for den græsk-unerede Kirke paa Øen). Han blev tidlig Advokat i Palermo og senere i Napoli, hvor han tog Del i en politisk Sammensværgelse imod Bourbon'ernes Regimente. Efter Opstanden paa Sicilien Jan. 1848 vendte C. tilbage til sin Fødeø, valgtes til dens særlige Parlament og blev Generalsekretær i dens Krigsministerium. Han blev derfor landsforvist Maj 1849, drog først til Genova, men udvistes 1853 som Tilhænger af Mazzini og tog 1853—55 Ophold paa Malta; drog derfra til Paris, hvor han ligeledes blev udvist 1858, og endelig til London, hvor han nøje knyttede sig til Mazzini. I dennes Ærinde gennemrejste han 1859 Italien for at undersøge Stemningen og var i Foraaret 1860 en af Hovedmændene for at rejse Opstanden paa Sicilien, samt overtalte Garibaldi til at stille sig i Spidsen for den. Han fulgte selv med paa Toget og kæmpede tappert ved Calatafimi; arbejdede i tre Maaneder snart som Minister, snart som Garibaldi's Sekretær paa at ordne Øens Forvaltning; men skønt han havde været med at kundgøre Viktor Emmanuel som Konge af Italien, søgte han dog at forhale Øens Tilknytning til Norditalien, dels fordi han personlig hyldede Republikken, dels fordi han ogsaa vilde have Kirkestaten befriet. Han lod derfor Nationalforeningens Formand, Lafarina, føre bort fra Sicilien og modarbejdede den af Cavour indsatte Prodiktator, Depretis, men vakte derved stor Uvilje mod sig. I September drog han over til Napoli og var her i et Par Uger Udenrigsminister, men kunde ikke hindre Folkeafstemningen om Landets Tilknytning til Norditalien. I Jan. 1861 valgtes C. til det italienske Deputeretkammer, hvor han siden uafbrudt har haft Sæde. Han sluttede sig straks til det radikale Parti, men erklærede sig 1865 for Kongedømmet, fordi det virkede samlende, medens Republikken adskilte, og søgte 1867 at standse Garibaldi paa Vejen mod Rom. Efter Venstres Sejr ved Valgene 1876 blev C, som afslog en Ministerpost, Formand i Kamret og foretog næste Aar en halvt officiel Rejse til Tyskland for at forhandle med Bismarck, siden til Wien og Budapest og endelig til Paris til Møde med Gambetta, idet han søgte Modvægt mod den daværende reaktionære Regering i Frankrig. Efter sin Hjemkomst blev C. Decbr. 1877 Indenrigsminister, men maatte allerede afgaa Marts 1878 under Beskyldning for Tvegifte. Han havde nemlig 1854 paa Malta indgaaet et Ægteskab, men 20 Aar senere skilt sig fra denne Hustru og havde nu ægtet en anden, idet han gjorde gældende, at del første Ægteskab ikke var formelt gyldigt — en Opfattelse, som Domstolene vel gav Medhold, men som dog vakte Forargelse. I de følgende Aar bekæmpede C. først Cairoli's Ministerium og var siden en af Lederne for den forenede Opposition mod Depretis'es, indtil han selv Apr. 1887 optoges i dette som Indenrigsminister og efter Depretis'es Død Juli s. A. blev Første- og Udenrigsminister. Som saadan gjorde han snart efter et nyt Besøg hos Bismarck og fulgte 1889 Kong Umberto paa hans Rejse til Berlin. Siden har han været en ivrig Talsmand for Italiens Forbund med Tyskland og Østerrig, idet han dog bestemt har hævdet, at det ikke er rettet mod Frankrig, men alene sigter til at vedligeholde Europa's Fred. Derimod misbilligede han 1888 aabent Ruslands Optræden over for Bulgarien som en Krænkelse af Folkenes naturlige Selvbestemmelsesret. C. har været ivrig for at udvide Italiens koloniale Magt i det østlige Afrika, og i den indre Styrelse udvirkede han 1888 en Udvidelse af Valgretten til Provins- og Kommunalraadene, dog uden at ville gaa til almindelig Valgret, samt gennemførte 1890 en Lov om de milde Stiftelsers Forvaltning med Udelukkelse af Præsterne. Jan. 1891 maatte C. fratræde, fordi han ikke vilde gaa ind paa Nedsættelse af Forsvarsudgifterne, men forlangte ny Skatter, og kort efter udtalte han sig i et engelsk Tidsskrift med Bitterhed mod Frankrig, som ikke var Italien gunstig stemt. De voksende finansielle Vanskeligheder bragte 10. Decbr. 1893 paa ny C. til Magten som Leder af et Blandingsministerium, og han har siden styret med stor Kraft og med en Hensynsløshed, der minder om den gamle Revolutionsmand. De oprørske Bevægelser paa Sicilien kuedes med blodig Strenghed og talløse Straffedomme; ligeledes opløstes (1894) de omfattende Arbejderforeninger, medens alvorlige Bestræbelser ere gjorte for at opnaa Ligevægt i Statshusholdningen, dels ved store Indskrænkninger i Embedspersonalet, dels ved radikale Skatteforslag. Megen Modstand har han derved vakt imod sig, især efter at han i Decbr. 1894 havde hjemsendt Parlamentet og senere opløste Deputeretkamret; men Kongen har aabent vist ham sin Tillid og Yndest. To Gange har C. været Genstand for Mordforsøg, 13. Septbr. 1889 i Napoli af Republikaneren Caporali og 16. Juni 1894 i Rom af Anarkisten Lega. (Litt.: V. Ricci, *Franc. C.* [Torino 1888]; F. Narjaux, *F. C. l'homme public et l'homme privé* [Paris 1890]). *E. E.*

Crispin [krispæ'], fransk Teaterfigur, en lystig, undertiden dum Tjener i Komedien. Denne Type, der især optræder i de Lystspil, som bleve til i Slutn. af 17. Aarh. og 1. Halvdel af det følgende, har en bestemt Dragt: sort fra Top til Taa, med en lille Kappe, Hue og Hat af samme Farve, kun med et bredt, gult Læderbælte, hvori en Kaarde er stukken, og gule Stridshandsker af Læder. Dette Kostume indførte Skuespilleren Raymond Poisson (død 1690), en berømt C.-Fremstiller ligesom sin Søn og Sønnesøn. Lesage's »C. rival de son maître« [1707] er vel den bekendteste Komedie med C. som Hovedperson; her i Norden kendes Figuren nu bedst fra Méhul's ofte opførte Syngestykke »Skatten«, hvor Pudsenmageren hedder C. og er iført den traditionelle Dragt. *E. G.*

Crispinus, Helgen, var ifølge Legenden af god romersk Familie og blev Kristen tillige med sin Broder Crispinianus; sammen maatte de flygte til Gallien, hvor de lede Martyrdøden (25. Oktbr. 287). Begge Brødrene skulle have drevet Skomagerhaandværket og bleve derfor ærede som Skomagernes særlige Værnehelgener. C. skildres som saa godgørende, at han endog stjal Læder for at kunne sy Sko til de fattige. En saadan Færd kaldes

derfor »crispinsk« og eri Middelalderen bleven efterlignet af adskillige af Kirkens Mænd. *H. O.*

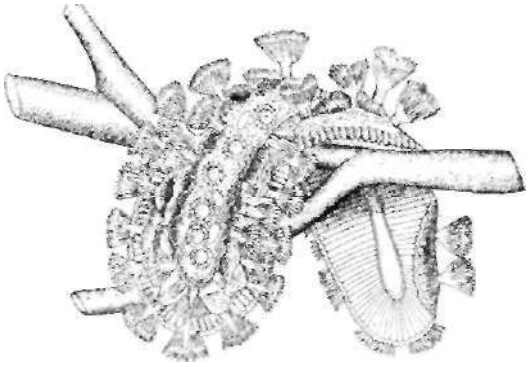
Crispinus, norsk Pseudonym for C. P. Riis (s. d.).

Crispus, Konstantin den Stores ældste Søn med Minervina, født 300 e. Chr. Opdragen af Kirkefaderen Lactantius blev han 317 Cæsar i Gallien, hvor han kæmpede tappert mod de forskellige germanske Folkeslag. Senere hjalp han Faderen i Krigen mod Medkejseren Licinius, hvis Flaade han slog i Hellespont 323. Hans Stifmoder Fausta bagtalte ham imidlertid hos Konstantin, og denne, der maaske frygtede Sønnens Folkegunst, lod ham dræbe i Pola 326. *M. M.*

CriSta (*lat.*: *Kam*) kaldes i Anatomien *linie*formige Ophøjninger paa forskellige Knogler (f. Eks. *C. tibiae* se Skinneben). *S. B.*

Cristállo, Monte, Bjærgtinde i Dolomitalperne i Sydtyrol, 3,199 M. høj, med en lille Gletscher og prægtig Udsigt. Bestigningen, der er meget besværlig (første Gang foretagen 1865 af Grohmann), sker fra Cortina d'Ampezzo eller Schluderbach. *C. A.*

Gristatélla, en Slægt af Ferskvandsmosdyr, hvoraf en Art, *C. mucedo*, er udbredt over hele Europa og ligeledes funden i Danmark. Den langstrakte, ormformede Koloni har en flad, saalformet Underside, medens den mere hvælvede Overflade paa hver Side bærer tre Længderækker af Enkeltindivider, af hvilke de yderste ere de yngste, de inderste, som mellem sig indeslutte et frit Længdebælte, de ældste. Ny Individer dannes stadig i

Crisi edo.

Koloniens Rand, samtidig med at de ældste dø bort, opløses og synke ned i det indre af det nysnævnte Længdebælte. Statoblasteme ere kredsrunde med stor Svømmering og i Randen forsynede med Torne, der ende i smaa Hager. — Kolonien, som kan opnaa en Størrelse af 28 Cm., er i den yngre Alder frit bevægelig og kan formere sig ved Deling. Arten lever selskabelig i stillestaaende eller langsomt flydende Vand, hvor man kan træffe talrige Eksemplarer ved Siden af hverandre paa et fælles Underlag, som de overtrække med et Slimtæppe. Det er denne stærke Slimafsondring, som til sidst sætter en Grænse for Bevægelsesevnen. *M. L.*

Crist. & **Jan,** ved latinske Insektnavne Forkortelse for I. de Cristoforis og G. Jan, to italienske Zoologer, som i Forening have publiceret Arbejder over Løbebillerne.

Cristic, F., se Christic.

Cristinos (sp.) d. s. s. Christinere.

Cristobalit se Tridymit.

Cristofäli se Cristofori.

Cristofano se Buffalmacco.

Cristofori, Bartolommeo, ogsaa kaldet Cristofali, den egentlige Opfinder af Pianofortet, født 1653 i Padova, død 1731 i Firenze, var Klaverbygger i sin Fødeby, men gik senere til Firenze, hvor han ogsaa fungerede som Konservator ved Ferdinand af Medici's Instrumentsamling. Han var den første, der kom paa den Tanke, at lade Anslaget paa Strengene ske ved Hjælp af Hamre, der stode i Forbindelse med Tangenterne, i Stedet for ved Tangenterne selv. Den af C. anvendte Mekanik indeholdt i alt væsentligt de samme Dele, som findes i det moderne Pianoforte (Hammeren, Udløsningen, særskilt Dæmper for hver Streng o. s. v.), og er, bortset fra de med Tiden stedfundne Forbedringer af Enkelthederne, den samme, som senere anvendtes og udvikledes af Gottfried Silbermann, Streicher, Broadwood eta, den saakaldte engelske Mekanik (smlg. Klaver). C.'s Opfindelse beskreves første Gang 1711 i »Giornale dei letterati d'Italia«, Venezia, hvorfra den [1725], oversat paa Tysk, gik over i Mattheson's »Critica musica«, Bd. II. *S.L.*

CriStnS (Christus), Petrus, nederlandsk Maler fra 15. Aarh, født i Baerle ved Gent, har især virket i Briigge, hvor han 1444 fik Borgerret, og hvor han endnu 1472 færdedes. Han er uddannet under Indflydelse fra Jan v. Eyck, hvis Elev han maaske har været, og hører til den Kreds af dygtige Kunstnere, der bevarede og fortsatte de v. Eyck'ske Traditioner. Hans Farve er ofte varm og glødende, hans Penselføring minutiøs og omsorgsfuld, hans Formgivning haard og kantet; Portrætterne, hvortil ogsaa kunne henregnes forskellige Figurer i hans kirkelige Arbejder, udmærke sig ved redelig og ærlig Naturiagttagelse. Af C.'s Værker, hvis Omfang og Karakter man endnu ikke har fuldt Kendskab til, skulle anføres: »Madonna med hellige« i det Städel'ske Museum i Frankfurt a. M., >Den hellige Eligius som Skytspatron for Guldsmedene« (1449, i privat Eje i Köln), Dobbeltbilledet »Bebudelsen« og »Christi Fødsel« samt »Dommedag« i Berlins Museum (et sidstnævnte meget lignende Arbejde i Eremitagegaleriet i St. Petersborg). Portrætterne af en ung Pige (Berlins Museum) og af den engelske Gesandt E. Grimston (1446, Verulane-Samlingen i England) synes Pendant'er. Nationalgaleriet i Kjøbenhavn ejer en interessant Prøve paa C.'s Kunst i en Fløj af en Altertavle; medens Fremstillingen til højre er udført af en af v. Dyck's Elever, er Partiet til venstre med den knælende Donator, den hellige Antonius, den smukke Landskabsbaggrund — et omhyggeligt Arbejde af klar og kraftig Farvegivning — C.'s Værk. *A. Hk.*

Critchett [kri'tšet], George, engelsk Øjenlæge, født 1817, død 1. Novbr. 1882, studerede i London, navnlig ved Londons Hospital. Tidlig blev han *Assistant Surgeon* ved London Ophthalmic Hospital og avancerede efterhaanden til *Consulting Surgeon.* Han var berømt som en glimrende Operatør, hvem der skyldes nogle, nu for øvrigt ikke meget brugte Operationsmetoder, navnlig *Iridodesis* (1858), en Operation, hvorved man tilsigter

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

at flytte Pupillen, naar den ligger bag et uigennemsigtigt Sted i Hornhinden, hen bag et klart Parti af Hornhinden. *G. N.*

Crivélli, Carlo, efter egen Betegnelse Carolus Crivellus Venetus og fra 1490, da han erholdt Ridderværdigheden i Napoli, tillige Miles, italiensk Maler af den venetianske Skole, født i Venezia ca. 1430—40 og efter Aarstallene paa sine Billeder i Virksomhed fra 1468—93. C., som er paavirket af den muranesiske Skole (A. og B. Vivarini), fra hvem han har Forkærligheden for Guld og rige Stoffer, og Skolen i Padova (Mantegna), hvis haarde Formbehandling han efterligner, har virket i sin Fødeby og særlig i Marc Ancona (Ascoli). Trods de stærke Indflydelser, C. har været undergiven, er han dog en udpræget Kunstnerindividualitet. Hans Arbejder (Tempera), hvis Tegning er omhyggelig, men ualmindelig haard og skarp, rumme til Tider en gribende Lidenskab, der imidlertid ofte udtrykkes gennem næsten hæslige Ansigtsfordrejninger, og har ogsaa Plads for en inderlig Følelses sarte Udtryk. Hans Farve er i høj Grad straalende og lysende. I Italien findes der Billeder af ham, bl. a. i Ascoli, Ancona, Rom og særlig i Brera i Milano, der bl. a. ejer en skøn, tronende Madonna, omgiven af Frugtguirlander — et af C. yndet, fra Padovaskolen laant Motiv — og »Maria's Kroning« med den døde Christus i Lunetten foroven (1493). Mange af C.'s bedste Værker findes dog i Udlandet: i Nationalgaleriet i London (»Bebudelsen« m. m.), i Berlins Museum (»Christus i Graven« m. m.), det ny Museum i Strassburg (»Hyrdernes Tilbedelse«) o. a. St. *A. Hk.*

Crljevica [tšæ'rljevi'tsa] **Planina,** Bjærgryg i det nordvestlige Bosnien, naar 1,971 M.

Crnagora [tšæ'rnagora] (o: »det sorte Bjærg«), det serbiske Navn paa Fyrstendømmet Montenegro (s. d.). Crnogorze (serb. Crnogorac), en Montenegriner.

Crna-Rjeka [tšæ'rna-], Kreds i det østlige Serbien, benævnt efter den i Timok faldende Crna, 1,439 □ Km. med (1891) 69,600 Indb. Hovedstaden er Saitschor (Zajecar).

Crni [tsæ'rni], Georg, egl. Georg Petrowiz, paa Grund af sin mørke Ansigtsfarve kaldet Kara Georg (sorte Georg), Serbiens Befrier og Fyrste, født 21. Decbr. 1766, død 27. Juli 1817. Han deltog allerede i den første Bevægelse, der rejste sig i Serbien i Forventning om et østerrigsk Indfald, men blev nødt til at flygte, og da han ikke vilde efterlade sin gamle Fader i Tyrkernes Hænder, tog han ogsaa sin hele rørlige Ejendom og sit Kvæg med. Men da han ikke kunde overtale sin Fader til at gaa over Grænsen, dræbte han ham og skænkede sit Kvæg til Bønderne i den nærmeste Landsby, for at de skulde give Faderen en hæderlig Begravelse. Derpaa gik han over Sava og traadte ind i den serbiske Friskare, som deltog i Josef II's Krig mod Tyrkerne. Efter Freden i Szistova 1791 vendte han under Pashaen Hadshi Mustafa's milde Herredomme tilbage til Serbien; men da Janitsharerne 1801 myrdede Pashaen, og deres Overhoveder, Dahierne, 1804 begyndte at udrydde alle Serbere, af hvem de kunde vente Modstand, traadte C. i Spidsen for en almindelig Opstand og slog Dahierne. C. var en besynderlig Mand: han kunde sidde hele Dage uden at mæle et Ord; men naar han rejste sig i Lidenskab, viste han en vældig Kraft. Han vedblev at leve som Bonde; men i Slaget forstod den kæmpehøje, bredskuldrede, magre Mand med sine lynende Øjne og et stort Ar i Ansigtet at opline sine Landsmænds Mod og indjage Tyrkerne en dødelig Skræk. Hans Retfærdighed kunde være frygtelig: han havde en eneste Broder, som han elskede; men da denne i Tillid til sit Navn tillod sig Voldsgerninger, og en ung Piges Slægtninge anklagede ham for at have øvet Vold mod hende, lod C. sin Broder hænge; »det var paa Grund af saadanne Gerninger, at man havde rejst sig mod Tyrkerne«. Under denne Mands Anførsel vandt Serberne glimrende Sejre over Tyrkernes Overmagt, og 1806 erobrede de Belgrad. Derefter trængte de ind i Bosnien, og 1810 kom en russisk Hær dem til Hjælp. C. blev anerkendt som »Serbiens Overfeltherre«; men ved Freden i Bukarest 1812 blev Serbien ikke tilstrækkelig sikret, og 1813 kom det atter til Krig mellem Serbien og Tyrkiet. Da Tyrkerne sejrede og trængte frem under frygtelige Ødelæggelser, opgav C. Kampen og flygtede til Ungarn. 1815 traadte Milosh Obrenowiz i Spidsen for et nyt Oprør, og det lykkedes denne kloge Fører at skaffe Serbien en nogenlunde taalelig Stilling. Men da Hetæriet 1817 fattede den Tanke at begynde en almindelig Opstand mod Tyrkiet og dertil vilde betjene sig af C, begav denne sig fra Bessarabien, hvor han havde fundet Tilflugt, uden Pas eller Lejde til sin fordums Kampfælle Wuiza i Smederowo ved Donau og begyndte at prædike en ny Opstand. Men Milosh, som frygtede de farlige Følger af en saadan, underrettede Pashaen derom; denne opfordrede ham til at skaffe sig C.'s Hoved, og Milosh lod Wuiza vide: »Enten dit eller den sorte Georg's Hoved«. Wuiza lod derefter C. myrde, og Pashaen sendte hans Hoved til Sultanen, som modtog det med stor Tilfredsstillelse. (Litt.: Ranke, »Die serbische Revolution« [Hamburg 1829]). *S. B. T.*

Crnojevic [tšæ'rnojævits], serbisk Adelsslægt, der efter Balscha'crnes Uddøen i Midten af 15. Aarh. stiftede et lille Rige i de montenegrinske Bjærge, som de, understøttede af Venezia, forsvarede tappert mod Tyrkerne. Skenderbeg C. gik dog over til Muhamedanismen og fordrev 1496 sin Broder Georg, der flygtede til Venezia, hvor Slægten levede til 1636. Selv styrede han i den følgende Tid Landet som tyrkisk Statholder. — Til samme Slægt hører Arsenigo III C, serbisk Patriark i Ipek, død 1706 i Wien, der paa Kejser Leopold I's Opfordring 1690 drog til Ungarn med ca. 40,000 af sine Landsmænd. Fra disse Udvandrere, der nedsatte sig mellem Donau og Theis, nedstammer den nuværende serbiske Befolkning i det sydlige Ungarn. *M. M.*

Croce [kroltse], Giovanni, berømt italiensk Kirkekomponist, (ca. 1560—1609). Som Elev af Zarlino blev han optagen i Sangerkoret i Markuskirken og steg efterhaanden gennem alle Grader til Kapelmesterværdigheden (1603). Hans mange efterladte Værker, hovedsagelig Kirkekompositioner, vidne om en betydelig Kompositionsteknik og vise ham som en interessant Personlighed, i meget beslægtet med hans samtidige, den yngre Gabrieli. *A. H.*

Croce [kroltse], Giulio Cesare (della), italiensk Forfatter, født 1550, død 1609 eller maaske senere. Han levede i Bologna og var først Smed, siden Spillemand, hvorfor man gav ham Tilnavnet »della lira«. Ved sit Vid og sine mor-

somme Skrifter tiltrak han sig endog den fejrede Digter Marini's Opmærksomhed. En sand Folkebog blev hans Bondefortælling »Bertoldo« (s. d.) efter gamle folkelige Motiver, med Fortsættelsen »Bertoldino«; medens Bertoldo er en snu Karl, en Uglspil, er Sønnen Bertoldino en Klodrian. Desuden forfattede han Digte og »Facetiæ« i bolognesisk Dialekt. (Litt.: O. Guerrini, *La vita e le opere di G. C. C.* [Bologna 1879]). *E. G.*

Croceïn. Under dette Navn gaa forskellige Farvestoffer i Handelen: Crocein 3BX er Natronsaltet af Naftionsyre-azo-β-naftolmonosulfonsyre, $C_{20}H_{12}N_2O_7S_2Na_2$, og danner et skarlagenrødt Pulver, der med Vand giver en gulrød Opløsning; det farver Uld rødt i surt Bad. — Crocein B. er Natronsaltet af Amidoazobenzolazo-α-naftoldisulfonsyre, $C_{22}H_{14}N_4O_7S_2Na_2$, og danner et brunrødt Pulver, der er tungtopløseligt i Vand med fuchsinrød Farve; det farver Uld rødt i surt Bad. — Crocein 3B er Natronsaltet af Amidoazotoluolazo-α-naftoldisulfonsyre, $C_{24}H_{18}N_4O_7S_2Na_2$, og danner et mørkebrunt Pulver, der opløses i Vand med fuchsinrød Farve og farver Uld rødt ligesom de to foregaaende. De tre Croceiner opløses i koncentreret Svovlsyre med forskellig Farve. *O. C.*

Croche [krå'š] (fr.) se Croma.

Crochet [krasse'], Hage, tilbagebøjet Del af de enkelte Grene i en mod en Fæstning i Siksak anlagt Løbegrav. Disse Hager beskytte Løbegraven mod enfilerende Ild fra Fæstningen og tjene til Opstillingsplads for Vagtposter, Undvigesteder for Færdselen, Materialdepoter m. m.. *A. L—n.*

Crociata [krotša'ta] (ital.), Korstog. — Crociati kaldtes de frivillige fra Mellemitalien, som deltoge i Krigen mod Østerrig 1848, idet de understøttede den sardinske Konge, Karl Albert. Især bruges Benævnelsen om de 15,000 Mand, der, hvervede i Marts af Pius XI's Regering, rykkede ind paa østerrigsk Territorium — officielt med Pavens Misbilligelse. Navnet fik C. af det røde, savojiske Kors, de bare som Felttegn. *E. G.*

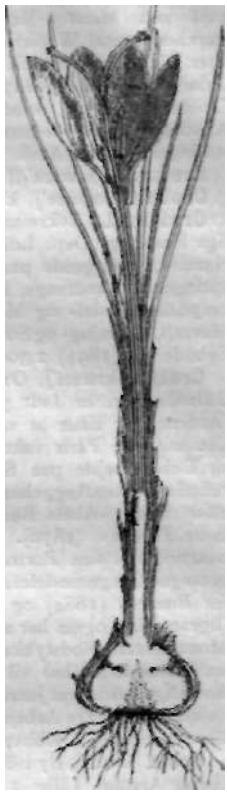
Crocidūra se Spidsmus.

Crocīn (Polychroit), $C_{44}H_{70}O_{28}$, er Farvestoffet i Safran (af *Crocus sativus*); det er et gulbrunt, amorft Stof, der er letopløseligt i Vand og fortyndet Vinaand, men meget lidt opløseligt i absolut Alkohol og næsten uopløseligt i Æter. Med koncentreret Svovlsyre giver det en mørkeblaa Opløsning, der hurtig bliver brun. Den vandige Opløsning affarves ved Indvirkning af Klorbrinte i en Kulsyrestrøm under Dannelse af en Sukkerart og Crocetin, $C_{34}H_{46}O_9$, et højrødt Farvestof, der er opløseligt i Alkohol og Æter, men næsten uopløseligt i Vand. *O. C.*

Crocodilīdae, Crocodīlus se Krokodiller.

Crocodilūrus se Ameivaer.

Crocus L., Slægt af Sværdliljefamilien, Urter med en underjordisk Knold, der bestaar af det foregaaende Aars opsvulmede Stængelled og fungerer som Ammeorgan under Plantens Fremvækst; den indhylles af tynde og halvvisnede Bladskeder. Fra Grunden af den korte og ikke fortykkede Stængel, som ogsaa forbliver underjordisk, udspringe smalle og liniedannede Blade med ejendommelige Tværsnit. Stænglen ender gerne med en enkelt Blomst, hvis sambladede Bioster forneden dannes af et meget langt Kronrør og foroven udvider sig tragtformet med oprette Afsnit. Griflen deler sig i fligede eller lappede og kræmmerhusformet sammenrullede Grene. Den papiragtige Kapsel bringes ved Modenheden op mod Jordens Overflade, idet Stænglen forlænges stærkt. Over 60 Arter i Middelhavslandene. *C. sativus* L. har blegt violet og mørkt stribet Bioster; de store Ar give det bekendte Farvemiddel Safran (s. d.), og af denne Aarsag har Planten været dyrket i Vestasien og Europa allerede siden den kristne Tidsregnings Begyndelse. Blomstringen og Arrenes Indhøstning finder Sted i Efteraaret. Safran benyttedes ogsaa tidligere i Medicinen. Mange Arter dyrkes som Prydplanter; *C. vernus* L. med hvide eller violette Blomster, *C. luteus* Lam. med gule Blomster o. a. Arter med lignende Farver blomstre om Foraaret, medens *C. iridiflorus* Heuftt med lilla Blomster, *C. spesiosus* M. Bieb. o. a. blomstre om Efteraaret (se for øvrigt nedenf.). *A. M.*

Crocus sativus L., gennemskaaret paa langs.

C. vernus er en Frilandsknoldvækst, som kommer til Blomstring meget tidlig om Foraaret. Hyppigst anvendes de ogsaa til For« aarsdrivning. Stamformen har blaa violette Blomster; men der er nu tiltrukken en Mængde Varieteter med mørkviolette, gule eller hvide Blomster. Knoldene lægges i September 8—10 Cm. dybt i let Havejord. Til Drivning lægges 4— 6 Løg i hver Potte i Varmebedsjord i Septbr. og nedgraves paa Friland, saaledes at Potterne dækkes med ca. 1/2 M. Jord. I Slutn. af Oktober opgraves Potterne og anbringes i en Kælder. Fra Midten af December til Februar sætter man fra Tid til anden noglepotter ind i et Væksthus med de første Gange $6—7^0$, ved senere Drivning 10^0, og efter ca. 4 Ugers Forløb vil Blomstringen begynde. *L. H.*

CroCUS Martis se Jærnpræparater.

Crōcus metallōrum var hos de ældre Kemikere Betegnelsen for bestemt farvede Metalforbindelser.

Croft [krå'ft], William, engelsk Kirkekomponist, (1678—1727), siden 1708 John Blow's Efterfølger som Organist ved Westminster-Abbediet og Komponist ved Chapel Royal, 1715 Doktor i Oxford. Hans Hovedværk, *Musica sacra* [2 Bd., 1724], er det første Partitur, der er trykt i England. Ogsaa Instrumentalværker (for Violin, Fløjte etc.) har han efterladt sig. *A. H.*

Crofts [krå'fts], Ernest, engelsk Slagmaler, er født 15. Septbr. 1847 i Leeds. Han blev uddannet

i Kunst af Historiemaleren A. B. Clay i London og i Düsseldorf af Hiinten, under hvis Vejledning han lagde sig efter Slagmaleriet. Det er ogsaa sine Bataille- og Soldaterlivsbilleder, han skylder sin Anseelse, der skriver sig allerede fra »Franske Troppers Tilbagetog 1870« (1874, Konigsberg's Museum), og som er holdt ved lige ved Arbejder som: »Slaget ved Ligny« (1875), »Waterloo« (1876), »Cromwell ved Marston-Moor« (1877), »Wellington marcherer mod Waterloo« (1878), »Mariborough efter Slaget ved Ramillies (1880) og »Napoleon forlader Moskva« (1887). I den senere Tid har C, der nu (1895) opholder sig i London, af hvis Akademi han er Medlem, særlig syslet med Fremstillinger fra 17. Aarh. *A. Hk.*

Croisade [krwaza'd] (fr.), Korstog.

Croisés [krwaze'], kiprede Stoffer.

CroisiC, Le [lœkrwazi'k], Havnestad i det vestlige Frankrig, Dep. Loire-Inférieure, Arrond. St.-Nazaire, beliggende paa en i Atlanterhavet fremspringende Landtange, har en hydrografisk Skole, betydelig Sardel- og Makrelfiskeri, Indvinding af Havsalt, Gødning- og Sodafabrikation, Skibsværfter, Søbade og (1891) 2,300 Indb. *H. W.*

Croisy [krwazi'], Onésime Aristide, fransk Billedhugger, er født 31. Marts 1840 i Fagnon (Ardennes). Efter at være uddannet i Ecole des Beaux-Arts i Paris vakte han Opmærksomhed ved sit Debutarbejde paa Salonen 1867: Marmorbasrelieffet »Grundlæggelsen af Byen Marseille«. Snart efter fulgte »Abels Bøn« (1868) og »Den forladte Psyche« (1870). Særlig har han gjort sig bekendt ved sine Portrætværker; han har saaledes gentagne Gange modeleret Statuer af General Chanzy, for Buzancy (1884) og Nouard (1885) i Ardennes (ligesom han ogsaa har skabt en Gruppe til Chanzy-Monumentets Fodstykke i Mans, 1885), har udført en Statue af Méhul til Givet, Buster af General Boulanger, Admiral Jauréguiberry og Senator Gailly; de sidstnævnte tre Arbejder fandtes paa den franske Kunstudstilling i Kbhvn. 1888. *A. Hk.*

Croix [krwa'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Nord, Arrond. Lille, 3 Km. S. V. f. Roubaix og betragtet som en Forstad til denne, ved Marcq, har (1891) 12,000 Indb., der drive stor Industri i Uld, Kemikalier, Papir m. m. *H. W.*

Croix [krwa'], St., dansk 0, se St. C.

Croizette krwazæ't], Sophie Alexandrine, fransk Skuespillerinde, er født 19. Marts 1847 i St. Petersborg. C. debuterede paa Théâtre-francais 7. Jan. 1870 som Dronning Anna i »Et Glas Vand« og fik snart et broget Repertoire, hvori dog de blide og uskyldige Roller vare Hovedparten; 1873 vandt C. sin første store Sejr som Adrienne i Meilhac's og Halévy's »L été de la Saint-Martin« (»Efteraarssol«), og Aaret efter blev hun verdensberømt formedelst sin »realistiske« Udførelse af Komtesse de Chelles's Dødskamp i Feuillet's »Sfinksen«. Da den yngre Dumas's Skuespil optoges paa Théâtre-francais's Repertoire, fik C. som Suzanne d'Ange i »Le demi-monde« en Rolle, der helt passede hendes Naturel, senere spillede hun med stor Kraft Hertuginden i »Den Fremmede« og Lionette i »Prinsessen af Bagdad«. C. havde paa sit Repertoire de fleste Kokette- og Kurtisane-Roller; hun medbragte til disse sit fristende Ydre — et Par tilslørede Øjne, en sanselig, smægtende Mund og et yppigt Legeme — men hun ejede ingen sjælfuld Aandrighed, ingen medfødt Finhed, hun besad i høj Grad den legemlige Dejlighed, Rollerne udkrævede, men den Aandens Finhed, de store Koketter besidde i Samtale, var hende nægtet; betegnende er det i denne Henseende, at Musset's Provins-Kurtisane Jacqueline i »Le Chandelier« lykkedes hende langt bedre end Molière's kokette Verdensdame Celimène i »Misantropen«. C. trak sig tilbage fra Scenen og ægtede Aug. 1885 en rig amerikansk Bankier, Antoine Stern. (Litt.: Sarcey, *Comédiens et comédiennes*, I. Serie Nr. 4 [Paris 1876]; Edv. Brandes, »Fremmed Skuespilkunst« [Kbhvn. 1881]). *A. A.*

Croker [kro!uk], John Wilson, engelsk Forfatter og Politiker, født 20. Decbr. 1780 i Galway, død 10. Aug. 1857 i Moulsey ved Hampton Court. Han udgav 1804 et Bind Vers, »Familiar Epistles on the Present State of the Irish Stage«, rettede mod Teaterdirektøren for Crovv Street Theatre, Mr. Jones; Bogen vakte stort Røre og kom i 5 Udg. inden Aarets Udgang. 1807 blev han Medlem af Underhuset, hvor han snart vakte Opmærksomhed som en fortræffelig Taler og dygtig Forsvarer af yderliggaaende konservative Interesser. S. A. udgav han »A Sketch of Ireland Past and Present«, der i kort Tid kom i 20 Opl. og atter blev optrykt 1884. Fra 1809 skrev han for »The Quarterly Revievv«, ved hvilket Tidsskrift han var Medarbejder til 1854, og hvortil han skrev i alt ca. 260 Artikler over politiske, litterære, historiske og teologiske Emner. 1809 skrev han Digtet »The Battle of Talavera«, der vandt Bifald hos Wellington og Walter Scott. Kort efter blev han Admiralitetssekretær, hvilket Embede han med fremragende Dygtighed beklædte til 1830, da Wellington's Ministerium trak sig tilbage; efter Reformbillens Vedtagelse 1832 deltog han ikke mere i Underhusets Møder. Af C.'s litterære Værker maa endnu nævnes »Stories for Children from the History of England« [1817], »Suffolk Papers« [1823], en Udgave af BosweH's »Life of Johnson« [5 Bd., 1831], der blev haardt kritiseret af Macaulay, og »Essays on the Early Period of the French Revolution« [1857]. (Litt.: *The C. Papers. The Correspondence and Diaries of J. W. C.*, udg. af Jennings [3 Bd., 1884]). *C. K.*

Croker [kro!uk], Thomas Crofton, irsk Forfatter, født 15. Jan. 1798 i Cork, død 8. Aug. 1854 i London. C. har især gjort sig fortjent ved Udgivelsen af irske Sagn og Traditioner; de vigtigste af hans Værker ere: »Researches in the South of Ireland« [1824], »Fairy Legends and Traditions of the South of Ireland« [1825, 2. Bd. 1827, 6. Opl. ved Wright 1882], »Daniel O'Rourke« [1826], »Legends of the Lakes, or Sayings and Doings at Killarney« [2 Bd., 1829], Romanerne »The Adventures of Barney Mahoney« [1832] og »My Village versus Our Village« [1832], »Memoir of Joseph Holt, General of the Irish Rebels in 1798« [2 Bd., 1838] og »Popular Songs of Ireland« [1839, ny Udg. ved Morley 1885]. Fra 1819—50 beklædte C. en Post i Admiralitetet. *C. K.*

Crola, Hugo, tysk Portrætmaler, er født 30. Novbr. 1841 i Ilsenburg og Søn af den ansete Landskabsmaler Georg Heinrich C. (1804—79). C.'s Kunstuddannelse foregik paa Akademierne i Berlin og Diisseldorf (under Bendemann, K. og W. Sohn). Medens han vel til Tider har malet Genre- og Hi-

Artikler, der savnes under C, rnaa søges under K.

storiemalerier (f. Eks. »Opstandelsen« for Kirken i Warnen i Kurland, 1871), er hans Specialitet dog Portrætfaget; særlig Lykke har han gjort ved sine fint opfattede *Dameportrætter* (f. Eks. »*Dame* i hvidt«, 1887). Berlins Nationalgaleri ejer hans Portræt af Bendemann (1884), Museet i Düsseldorf Portrættet af E. v. Gebhardt (1886). *A. Hk.*

Crōma (ital., fr. *croche*), Ottendedelsnoden, = *Semicroma* (*double croche*), Sekstendedels-, *Bis croma* (*triple croche*), Toogtredivtedelsnoden. *S.L.*

Cro-Magnon [kromañõ'], en Klippehule i Vézère-Dalen tæt ved den lille By les Eyzies i det franske Dep. Dordogne, hvor man 1868 fandt talrige Spor af en forhistorisk, palæolitisk Befolkning. I arkæologisk Henseende har Fundet mindre Interesse, og dets geologiske Alder kan ikke bestemmes med fuld Sikkerhed, men Hulen indeholdt en Del Kranier og andre Skeletdele af en særegen Type, hvorefter Broca opstillede den saakaldte Cro-Magnonrace, der fik stor Betydning for Udviklingen af Europa's forhistoriske Antropologi. Det var høj voksne, særdeles kraftig byggede Folk med langstrakt, rummeligt Kranium, høj og hvælvet Pande, bredt Ansigt og svært, lidt fremstaaende Kæbeparti. Den samme karakteristiske Type har man senere funden paa mange andre Steder, og endnu i vore Dage findes den udbredt over en stor Del af Europa og i det nordvestlige Afrika, fra den skandinaviske Halvø til de kanariske Øer. Hvor dens oprindelige Hjem har været, og i hvilken Retning den har udbredt sig, lader sig ikke afgøre. Typen er identisk med den syd- og mellemtyske saakaldte »Reihengräber«-Type fra Folkevandringstiden, men den er utvivlsomt meget ældre; i Danmark var den allerede almindelig i Stenalderen. *S. H.*

Cromarty [krå'mətI], Grevskab i det nordlige Skotland, bestaar af flere enkelte, i Grevskabet Rosz spredt liggende Stykker Land (det største i Vest) og er derfor geografisk saavel som politisk forbundet med det nævnte Grevskab (se Rosz). Paa den østligste Parcel, der grænser til Moray- og C.-Firth, ligger mod Syd ved Indløbet til den sidstnævnte Landsbyen af samme Navn, med 1,360 *Indb.* og en udstrakt og sikker Havn (Oldtidens *Portus salutis*), stor nok til at rumme hele den engelske Flaade. Beboerne drive Fiskeri. I Nærheden er rejst en Obelisk til Ære for den her fødte Geolog Hugh Miller. *C. A.*

Cromdale [krå'mde.il], Landsby i det skotske Grevskab Inverness, ved Spey, er bekendt ved en Fægtning mellem de kgl. Tropper og Jakobitterne (1. Maj 1690), der har givet Stof til en bekendt skotsk Folkesang. *C. Å.*

Crome [kro!ᵘm], John, engelsk Landskabsmaler, født 21. Decbr. 1769 i Norwich, død 22. Apr. 1821 smst. »Old C.« (»gamle C.«), som han senere blev kaldt i Modsætning til Sønnen og Eleven John Bernay C. (1793—1842), maatte selv rydde sig sin Kunstnervej gennem trange Kaars og tarvelig Uddannelses Hindringer; Naturen, som den udfoldede sig i hans Fødeegn, blev hans Læremester, dog saaledes at hans Naturopfattelse blev stærkt paavirket af nederlandsk Kunst, som han havde haft Lejlighed til at studere i en Samling der i Nærheden. Utrættelig studerede og malede han sit Hjemlands Natur, dens Skove, dens Heder, dens Flodbredder, og skabte saaledes efterhaanden en Række betydelige Værker, Landskabsportrætter af stor Paalidelighed, fin Stemning og smuk Kolorit, der dog har Ateliertonen over sig; særlig de Hobbema'ske Reminiscenser synes fremtrædende i hans Billeder. Nationalgaleriet i London ejer i » Mouse - hold's Hede«, »Vindmøllen« etc. gode Prøver paa hans Kunst. C, som først efter sin Død er bleven tilstrækkelig værdsat, har ogsaa haft Fortjenester af sit Lands Kunstforhold gennem Oprettelsen af Norwich Kunstnerselskab, der fra 1805 holdt Udstillinger og kom til at tælle en Del af C.'s Elever som sine Medlemmer. Den ovennævnte Søn, J. B. C, har særlig malet Maaneskinslandskaber. *A. Hk.*

Cromer [kro!ᵘmə], Søbad ved Nordkysten af Norfolk (England) med smuk gotisk Kirke (nylig restaureret) og (1891) 2,200 Indb. Den nærliggende Kyst er stærkt kløftet, og her findes Klipper af over 60 M.'s Højde. — Cromerbai har paa Grund af sine farlige Kastevinde faaet Tilnavnet »Devil's Throat«, Djævlesvælget. Vesterhavet anretter aarlig store Ødelæggelser paa dens Kyst. *C. A.*

Cromer [kro!ᵘmə], Evelyn Baring, Lord, engelsk Finansmand, af den bekendte Bankierslægt Baring, er født 1841, blev 1858 Artillerieofficer (indtil 1879), men fulgte 1872—76 som Privatsekretær sin Fætter Lord Northbrook, da denne gik som Vicekonge til Indien. Han blevderefter sendt til Ægypten som engelsk Kommissær med Hensyn til Statsgældens Ordning og var 1879—80 Tilsynsmand ved de ægyptiske Finansers Forvaltning. 1880—83 var han Finansminister i Indien og vendte derefter tilbage til Ægypten som Englands Afsending o: som Landets egentlige Styrer. Den Dygtighed, hvormed han har løst denne vanskelige Opgave og paa een Gang varetaget de udenlandske Kreditorers og Indbyggernes sande Tarv, skaffede ham 1892 Ophøjelsen til Peer som Baron C. *E. E.*

Cromford [krå'mfəd], By i Mellemengland, Shire Derby, 21 Km. N. f. Derby ved Derwent. (1891) 1,200 Indb. Her anlagde Arkwright 1771 det første store Bomuldsvæveri i England. *C. A.*

Cromfordit d. s. s. Phosgenit.

Cromlech [krå'mlek] (gælisk) betyder en Stenkreds (i Folkesproget ogsaa Stendans), bestaaende af enkeltstaaende Stene. C. bruges ofte, men mindre rigtig, i Stedet for Dolmen. Mindesmærkerne ved Abury og Stonehenge ere saaledes C. De forefindes i Norden, Frankrig, England, Tyskland, Spanien, Portugal, Indien, Arabien, Syrien, Peru og formentlig i Australien. *V. B—e.*

Crompton [kra'mtᵊn], Fabrikby i det vestlige England, Lancashire, 5 Km. V. f. Oldham, med (1891) 12,900 Indb. og Bomuldsindustri.

Crompton [krå'mtᵊn], Samuel, engelsk Mekaniker, født 3. Decbr. 1753 i Lancashire, død 26. Jan. 1827, Opfinder (1774—79) af den Spindemaskine, som endnu, om end med adskillige Forbedringer, er den almindeligst benyttede, nemlig Mulestolen. Navnet, oprindelig *mulejenny*, gav C. sin Maskine, fordi den væsentlig var en Bastard af to andre Spindemaskiner, Jennystolen og Watermaskinen (se nærmere Spinding). *K. M.*

Cromwell [krå'mwel ell. krə'mwel], Oliver, engelsk Protektor, født i Huntingdon 25. Apr. 1599, død i Whitehall 3. Septbr. 1658. Slægten C., der tilhørte den engelske Gentry, nedstammede fra Wales; dens oprindelige Navn var Williams, men Olivers Bedstefader, hvis Moder var nedenn. Thomas C.'s

Søster, optog Onkelens Navn. Fra sit strengt puritanske Hjem drog C. 1616 til Universitetet i Cambridge, som han efter Faderens Død (1617) ombyttede med London, hvor han uddannede sig til Jurist og 1620 ægtede Elisabeth Bourchier, med hvem han levede et meget lykkeligt Ægteskab. Efter at han var vendt tilbage til sin Hjemstavn, valgte denne ham (1628) til sin Repræsentant i Parlamentet; men hverken i dette eller i den følgende parlamentsløse Tid spillede han nogen Rolle ud over rent lokale Forhold. For C.'s personlige Udvikling vare disse Aar dog af den største Betydning. Han havde hidtil levet i en noget snæversynet Puritanisme, men gennem en stærk religiøs Krisis udvidedes nu hans aandelige Synskreds; »jeg levede i Mørket og elskede det og hadede Lyset«, siger han om sit tidligere Liv. 1640 valgte Cambridge C. ind i det korte og senere i det lange Parlament. Som John Hampden's og St. John's Slægtning tog han ivrig Del i Forhandlingerne, og den plumpe, noget bondeagtig udseende Mand tildrog sig snart alles Opmærksomhed ved sin ejendommelige, ildfulde Veltalenhed, der mindede om det gamle Testamentes Profetier. Det blev dog paa Valpladsen og ikke i Westminster, at han lagde Grunden til sin Storhed. Da Borgerkrigen udbrød 1642, blev C. Rytterkaptajn. Han kæmpede tappert ved Edgehill (Oktbr. 1642) og organiserede Modstanden i de østlige Grevskaber, medens han stadig forøgede sin Trop. Over for Karls Kavalerer stillede han sin Hjemstavns djærve Forpagtere og Fribønder, »Mænd, der vare lige saa modige i et Indhug som Gentlemen, men tillige fromme, ærlige Folk, der af Hjertet hang ved deres Sag«. Da han desuden holdt streng Mandstugt, bleve hans Folk snart Mønsterregimentet; det blev den Kerne, hvoraf den senere independentiske Armé udviklede sig, og ved Marston-Moor (Juli 1644) bragte disse »Jærnsider« (oprindelig C.'s personlige Tilnavn) Parlamentet Sejr. C.'s Forhold til dette var dog langtfra godt. Han saa med Misnøje paa den presbyterianske Majoritets Stræben efter at omdanne Englands Kirkeforfatning efter skotsk Mønster, hvad der for ham, som saa stærkt holdt paa den enkeltes personlige Frihed, var et Tyranni, der ikke gav Laud's noget efter. Desuden hævdede han, at Krigen af mulige Hensyn til Kongen førtes uden Energi, og kom derved i Strid med Overanføreren, Manchester. Sagen indankedes for Parlamentet, der her saa en gunstig Lejlighed til at ramme »den store Independent«; men han kom det i Forkøbet med Selvfornægtelsesloven (Foraaret 1645), der berøvede Medlemmerne deres Kommando. Selv undtoges han fra Loven for at medvirke ved den samtidige Omorganisation af Hæren efter »Jærnsidernes« Mønster. Som Rytter-general under Fairfax afgjorde han Slaget ved Naseby (Juni 1645), der saa godt som endte Krigen, og indtog kort efter paa ny sit Sæde i Parlamentet, hvor han kæmpede for Samvittighedsfriheden mod de ortodokse Presbyterianere. Striden mellem Parlamentet og den helt igennem independentiske Hær tiltog imidlertid stadig. C. holdt igen, men forlod til sidst London, da Hæren viste tydelige Tegn til Frafald. Med hans Vidende og Vilje bortførtes Karl I, hvem Skotterne havde udleveret til Parlamentet, fra Holmby (Juni 1647), og sammen med Officererne underhandlede han nu med Kongen, hvem han ventede at finde mere tilbøjelig til Tolerance end Forsamlingen i Westminster. Hæren knurrede over disse Underhandlinger, den troede sine Førere bestukne, og navnlig gik det ud over C Han trak sig derfor tilbage fra Forhandlingerne med Karl, hvis Upaalidelighed mere og mere kom for Dagen, og dæmpede med Strenghed Mytteriet mellem Soldaterne. I den derpaa følgende 2. Borgerkrig undertvang han Wales og slog Skotterne ved Preston. Men bag hans Ryg havde Parlamentet i Mellemtiden forsonet sig med Kongen i Newport; alt, hvad man hidtil havde kæmpet for, stod paa Spil, og C. betænkte sig nu ikke mere. Han brød baade med Parlamentet og Karl og gav efter for Hæren, der fordrede dennes Død. Med hans Samtykke foretog Oberst Pride sin bekendte »Renselse« af Parlamentet Decbr. 1648; en Maaned senere sad han mellem Kongens Dommere, og efter at Republikken var bleven erklæret, blev han Medlem af det nyoprettede Statsraad. Den unge Republiks Stilling var langtfra sikker; Irland og Skotland hyldede Karl II, og de radikale Elementer i Hæren fordrede et endnu større Brud med Fortiden. C. vendte sig først mod disse; han dæmpede 5. Monarkimændenes og Levellernes Mytterier og sendtes derpaa som øverstbefalende til Irland. Øen blev hurtig undertvungen, og Rejsningen straffedes med frygtelig Strenghed; efter Drogheda's Erobring lod C. saaledes ca. 2,000 Mand nedhugge. Førernes Godser inddroges, og mange af de engelske Soldater bleve bosatte paa Øen, hvor C. nu efter bedste Evne søgte at hele de Saar, Krigen havde slaaet. Da Fairfax ikke vilde deltage i Krigen mod Skotland, fik C. Overkommandoen over hele den engelske Hær og slog Skotterne ved Dunbar (3. Septbr. 1650), netop som hele Felttoget var ved at strande af Mangel paa Proviant. Da Karl II senere trængte ind i England, fulgte C. efter og oprev fuldstændig hans Hær ved Worcester (3. Septbr. 1651). Republikken havde sejret overalt; men Spændingen mellem dens to Hovedfaktorer, Hæren og Parlamentet, tiltog stadig, indtil C. endelig tabte Taalmodigheden og lod Parlamentet opløse ved Militærmagt (20. Apr. 1653). Hæren var nu den eneste Magt i Landet, og i sin Egenskab af dennes Fører betragtede han sig som den midlertidige, retmæssige Regent og indkaldte som saadan en Slags Notabelforsamling, der efter et af sine Medlemmer gaar under Navnet Barebone-Parlamentet. Det var Mænd, »der frygtede Gud og vare af prøvet Troskab og Hæderlighed«; men til alt Uheld viste de en saa upraktisk Reformiver, at C, i hvem alle maadeholdne saa den eneste Redning, maatte lade Forsamlingen opløse. Officererne paatoge sig derpaa, hvad Parlamentet ikke havde magtet, nemlig at give England en Forfatning. C. udnævntes 6. Decbr. 1653 til *Lord Protector* for Livstid, og ved hans Side stilledes et Statsraad og et Parlament; han tog fra nu af Bolig i Whitehall og nød med Undtagelse af Navnet alle kongelige Æresbevisninger. Udviklingen gik saaledes mere og mere i monarkisk Retning, og C. betragtede sig ikke længere som Omstyrteren, men, som det bestaaendes Forsvarer; han søgte at berolige Gemytterne og optraadte mæglende i det store Lovarbejde, der falder i hans Regerings første Aar. Det er karakteristisk for den forandrede Situation, at han, der hævdede, at ingen maatte stille

Arp/der, der savnes under C, maa søges under **K.**

sig mellem Gud og det enkelte Menneske, ikke vovede at give sine Ideer Kød og Blod ved at skille Kirken fra Staten. Aaben Modstand mødte han ikke, men hans Stilling var meget vanskelig; de yderliggaaende Republikanere betragtede ham som en Apostat baade i Politik og Religion, og fra royalistisk Side gjordes der forskellige Forsøg paa at rydde ham af Vejen. Intet Under at C. derfor gik haardt frem mod Stuarternes Tilhængere, der desuden ved Forfatningen vare udelukkede fra Valgene til det ny Parlament. 3. Septbr. 1654 traadte dette sammen; det var valgt efter en revideret Valglov, og i Modsætning til tidligere Tider havde baade irske og skotske Repræsentanter Sæde deri. Forfatningen havde imidlertid stillet Protektoren og Parlamentet saa godt som uafhængige af hinanden, og heri laa Spiren til de følgende Stridigheder. Thi uagtet det Valgtryk, der var øvet, var Parlamentet intet blot og bart Redskab i C.'s Haand. Tværtimod gav det sig til at diskutere Forfatningen og fordrede, at Protektoren skulde underordne sig dets Myndighed. Han lod det rense for en stor Del af sine Modstandere og senere opløse, da Resten viste sig meget intolerant og endog prøvede paa at faa forskellige Kætterforfølgelser sat i Scene. Plans første Forsøg paa at styre Landet paa forfatningsmæssig Maade var strandet, og da der i den følgende Tid opdagedes forskellige Rejsninger og Attentater, greb han til et Militærtyranni. England deltes i 12 Distrikter, i Spidsen for hvilke der stilledes en Generalmajor, der fik den øverste civile og militære Myndighed, og hvis Kendelser vare inappellable (Oktbr. 1655 til Efteraaret 1656). Deres Styrelse var ikke despotisk eller grusom; men ikke desto mindre var dette Skridt et voldsomt Indgreb i Folkets ældste og kæreste Rettigheder. Samtidig steg den religiøse Reaktion, Brugen af »Common prayerbook« forbødes, og man gik skrapt til Værks mod Katolikkerne, selv om C. personlig gjorde alt for at holde Presbyterianernes Forfølgelseslyst i Tømme. Udadtil havde Protektoren imidlertid hævdet Englands Anseelse, der var sunken dybt under Borgerkrigen. Han lededes i sin Udenrigspolitik af en Blanding af religiøse og politiske Motiver, og hans Yndlingslanke var et stort Forbund af alle protestantiske Magter med England som Fører; »alle Protestanters Interesser ere de samme som eders«, udtalte han engang over for Parlamentet. Del lange Parlament havde erklæret Holland Krig, men 1654 sluttede C. Fred og Forbund med denne Stat, hvori ogsaa Danmark optoges; med Sverige og det reformerte Schweiz sluttedes der ligeledes Traktater, og overalt i Europa optraadte han til Gunst for sine betrængte Trosfæller; saaledes fik han Frankrig til at skride ind til Fordel for de forfulgte Valdensere. Den westfalske Fred havde ikke endt Krigen mellem Frankrig og Spanien, og begge Parter vare ivrige efter at vinde C. for deres Sag. Han vaklede i nogen Tid, men nærmede sig efterhaanden mere og mere til den førstnævnte Magt, da Spanien havde afslaaet hans Fordringer om fri Religionsøvelse for de engelske Købmænd i Spanien og Tilladelse til at drive Handel med de spanske Kolonier. Endnu medens Freden officielt vedvarede, erobrede Englænderne Jamaica (1655), og da Krigen truede med at udbryde, nødte Pengetrang C. til at sammenkalde sit andet Parlament (Septbr. 1656). Da Valget foregik under Generalmajorernes Øjne, og man desuden udelukkede de valgte Modstandere, var Resultatet ret gunstigt. Parlamentet udarbejdede en ny Forfatning, der genoprettede det siden Kongens Henrettelse ophævede Overhus, og udvidede Protektorens Magt betydelig; tillige tilbød man ham Kongetitlen. Det var en fuldstændig Venden tilbage til den gamle Tingenes Tilstand. Det sidste Skridt var foretaget uden C.'s Vidende, og til Hærens store Glæde nægtede han at modtage Kongenavnet; han vilde, sagde han, »kun tjene sit Folk som en Konstabel, der opretholder Freden i sit Sogn«. I Stedet for blev han paa ny udnævnt til *Lord Protector* med Ret til at udnævne sin Efterfølger (26. Juni 1657). Han stod nu paa Højdepunktet af sin Magt baade ude og hjemme. Landets ældste Slægter fandt det ikke under deres Værdighed at træde i Familieforbindelse med den simple Landadelsmand, hans Sendebud mæglede mellem Danmarks og Sveriges Konger, og med Frankrig sluttedes der paa denne Tid et mod Spanien rettet Forbund, der sikrede England det vigtige Dünkirchen. Men det viste sig, at hans Magt hvilede paa en usikker Grundvold. Karl Gustafs Angreb paa Danmark splittede de protestantiske Magter og bragte hans Yndlingstanke til at strande; flere af de gamle Slægter havde afslaaet den tilbudte Plads i det nyskabte Overhus, og Parlamentet, der traadte sammen Jan. 1658, rettede saa heftige Angreb mod delte, at C. lod det opløse. Alle disse Skuffelser bidrog til at forværre hans allerede i længere Tid slette Helbred, og hertil kom Sorger af en mere privat Natur, idet han i Sommeren mistede sin kæreste Datter Elisabeth. Dybt nedbøjet ved dette Tab døde han paa sin Hædersdag, Aarsdagen for Dunbar og Worcester.

Hans Lig bisattes mellem Englands Konger i Westminsterabbediet; men da Karl II vendte tilbage 1660, kastedes det ud af Graven og opbrændtes, og hans Eftermæle havde ingen bedre Skæbne. Kunde man end i den følgende Tid ikke undgaa at drage Paralleller mellem Englands Stilling under den store Protektor og nu, da det under Stuarterne gik i Frankrigs Ledebaand, i C. saa alle dog kun den ærgerrige og blodige Tyran. For 18. Aarh. var en Aand som hans en ren Karikatur; hans Religiøsitet opfattedes som Hykleri, og Tidens Historieskriver David Hume ytrede om hans Taler og Breve, at en Samling af disse »vilde blive en af Verdens mest vanvittige Bøger«. Spaadommen gik dog ikke i Opfyldelse; thi del blev netop Carlyle's Udgave af »C.'s letters and speeches« [London 1845], der paa ny bragte hans Navn i Ære og banede Vejen for en retfærdigere Vurdering af denne mærkelige Personlighed. — Det fremherskende i C.'s Karakter er hans dybe Religiøsitet. Overalt saa han Guds personlige Indgriben, enhver Sejr var ham en Gudsdom, der beviste hans Sags Retfærdighed, og sig selv betragtede han som »el ringe Redskab til at gøre Folket godt og tjene Gud«. C. var dog alt andet end en sekterisk Sværmer. Religiøse Drømmerier formaaede ikke at blende hans Statsmandsblik, hindrede ikke Klarhed i Planen eller Fasthed i Udførelsen. Han var en alt for konservativ Natur til at kunne gaa ind paa mange af sine Trosfællers Utopier og alt for frisindet til at dele deres Foragt for Kunst og Videnskab; Universiteterne fandt i ham en trofast Beskytter, og

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

han skaffede England Rafael's Kartoner. I sin Opfattelse af Religionen var han et langt Skridt forud for sin Samtid, men hvad han ønskede, var ikke Religionsfrihed i moderne Forstand. Den kunde alene tilstaas Puritanerne i deres talrige Afskygninger, Højkirken og særlig Katolikkerne vilde han kun indrømme *Samvittighedsfrihed*, den enkeltes Ret til at dyrke Gud i Overensstemmelse med sin personlige Opfattelse. Langt mindre Betydning tillagde C. den politiske Frihed, og hans Optræden over for Parlamentet var ofte langt mere tyrannisk end f. Eks. Karl I's, selv om han i Modsætning til denne Konge var alt for god en Englænder til i Længden at ville bryde med de nedarvede Statsformer og indføre et rent personligt Regimente. Det blev det tragiske i C.'s Skæbne, at han ikke naaede at føre sine Ideer ud i Livet. Revolutionen, der havde hævet ham til Magtens Tinde, levede stadig videre, medens samtidig Ønsket om at vende tilbage til den gamle Tingenes Tilstand blev mere og mere levende hos Befolkningens store Masse. Hele hans Kraft gik med til at holde disse to modstridende Faktorer i Ligevægt, og da han døde, viste det sig snart, at alt, hvad han havde opført, stod og faldt med hans egen, mægtige Personlighed.

Af Litteratur, der omhandler C, kan foruden Carlyle's ovenfor anførte Skrift nævnes: Merle d'Aubigné, *Le protecteur* [Paris 1848]; Picton, *O. C., the man and his mission* [Lond. 1883]; Brosch, »O. C. und die puritanische Revolution« [Frankfurt a. M. 1886]; Honig, »O. C.« [Berlin 1887—89]; Ross, *O. C. and his ironsides* [Lond. 1889]; Palgrave, *O. C., the protector* [1890]. Det nyeste engelske Hovedværk er Gardiner, *History of the great civil war* [3 Bd., Lond. 1886 ff.] og Fortsættelsen: *History of the common wealth and protectorat* [1. Bd. 1894]. En udmærket Oversigt over Litteraturen samt de vigtigste Kilder findes under Artiklen C. i 13. Bd. af det engelske *Dictionary of national biography*. *M. M.*

Cromwell [krå'mwel ell. krə'mwel], Richard, Lord Protektor, tredjeældste Søn af ovenn. O. C, født 4. Oktbr. 1626, død 12. Juli 1712. Han deltog som Officer i Borgerkrigene; men hans Ungdom var ikke lovende, og Faderen holdt ham længe tilbage fra det offentlige Liv. Først efter det 2. Protektorat kom han til at spille en større Rolle, og paa Dødslejet udnævnte Oliver ham til sin Efterfølger (3. Septbr. 1658). Han tiltraadte straks Regeringen, ganske vist til Hærens Misnøje, men dog uden at møde aaben Modstand. Pengetrang nødte ham hurtig til at indkalde Parlamentet, der viste sig ret velvillig, men Hærens Misfornøjelse steg, °g sluttelig tvang Officererne ham til at opløse Parlamentet, i hvilket han havde haabet at kunne finde Støtte, og sammenkalde Resterne af »det lange Parlament«. Da C. ikke troede sig Situationen voksen, nedlagde han sin Magt i dettes Hænder 25. Maj 1659, lidet energisk og ærgerrig som han var. Sommeren 1660 forlod han England og levede i 20 Aar i Paris som John Clarke, indtil i han 1680 vendte tilbage under samme Navn. (Litt.: Guizot, *Histoire du protectorat de R. C. et du rétablissement des Stuarts* [Paris 1856]). *M. M.*

Cromwell [krå'mwel ell. krə'mwel], Thomas, engelsk Statsmand, Søn af en Smaaborger i Putney, født 1485, død 28. Juli 1540. Flere Aar af sin Ungdom tilbragte han i Italien og levede en Tid lang som Købmand i Udlandet. Efter at være vendt tilbage til England kom han 1523 ind i Parlamentet, hvor han gjorde sig bemærket ved sin smidige Veltalenhed. Kardinal Wolsey blev opmærksom paa ham, tog ham i sin Tjeneste og fandt i ham et brugbart Redskab til sine Klosteropløsninger. Da Kardinalen styrtedes 1529, kom C., der saa godt som muligt havde støttet sin Herre, i Berøring med Henrik VIII, hvem han raadede til at faa sit Ægteskab med Catharina opløst ved at erklære sig selv for Kirkens Overhoved. Han vandt herved Henriks Gunst, fik 1531 Sæde i Geheimeraadet, blev to Aar efter Skatkammerkansler og ved Suprematsakten 1534 Kongens Generalvikar i alle kirkelige Sager. Han vaagede som saadan nøje over, at Præsterne overholdt de af Kongen paabudte Artikler; men særlig er hans Navn dog knyttet til Inddragelsen af talrige større og mindre Klostre. Den Haardhed og Grusomhed, han ved denne Lejlighed udfoldede, gjorde ham almindelig hadet og skaffede ham Tilnavnet >Munkehammeren«. Efter Anna Boleyn's Fald 1536 blev C. Geheimeseglbevarer og var i den følgende Tid Sjælen i Henrik VIII's Politik. Hans Plan var ved Parlamentets Hjælp at nedbryde alle Skranker for Kongens Enevælde saavel i Kirken som i Staten, og han gennemførte sine Ideer med en Stringens, men tillige med en Ringeagt for Midlerne, der vidner om den italienske Statskunsts Indflydelse paa ham. I religiøs Henseende faldt hans Standpunkt i det væsentlige sammen med Kongens; begge brøde med Rom, men holdt fast ved den katolske Lære, der kun skulde reformeres, ikke radikalt afskaffes. For at knytte sin Herre nærmere til Reformationens Sag og derved sikre sig selv nærmede han sig til de tyske Protestanter; Henrik ægtede Anna af Kleve, og han selv blev 1540 udnævnt til Jarl af Essex. Ægteskabet mishagede imidlertid Kongen, han trak sig tilbage, og C., der var hadet af Højadelen og Kirken, bukkede under for det katolske Parti i Geheimeraadet, Dettes Fører, Hertugen af Norfolk, anklagede ham for Højforræderi; han fængsledes, og en Maaned senere blev han henrettet. (Litt.: Froude, *History of England* [1. — 2. Bd., Lond. 1881]; Galton, *Character and times of Th. C.* [Birmingham 1887]). *M. M.*

Cron, Klara, se Weise, K.

Crónaca, Simone, egentlig S. di Tommaso d'Antonio del Pallajuolo, italiensk Bygmester af den florentinske Skole, (1454—1509), født i Firenze, studerede deantikke Mindesmærker og Brunelleschi's Bygninger i Rom, vendte tilbage til sin Fødeby, hvor hans Hovedvirksomhed faldt, og blev 1495 ansat som Bygmester ved Domkirken. Hans berømteste Værker ere den mægtige Hovedgesims paa det af Benedetto da Majano 1489 paabegyndte Palazzo Strozzi og sammes indre Søjlegaard, det yndefulde Palazzo Guadagni med sine rige Facadedekorationer, sit aabne Galeri og fremspringende Tag, Sakristiet i San Spirito 1496 og Kirken S. Francesco al Monte, der alle ere Vidner om stor kunstnerisk Selvstændighed og solidt Studium af ældre Arkitekturformer. *E. S.*

Crone, Hans Christian Rasmus, dansk Matematiker, nedenn.'s Søn, er født 11. Juli 1851 i Helsingør, blev Student 1869 og tog Magisterkonferensen i Matematik 1875. Han vandt Uni-

versitetets Guldmedaille 1876 og erhvervede 1881 den filosofiske Doktorgrad ved en Afhandling om Flader af fjerde Orden med Dobbeltkeglesnit og har senere dels i Tidsskrift for Matematik dels i fremmede Tidsskrifter skrevet flere Arbejder, der alle udmærke sig ved Omhyggelighed i Behandlingen og Sans for geometrisk Skønhed. C virker som Lærer ved Søofficersskolen (siden 1877), som Beregner ved de officielle Vandstandsmaalinger og som Eksaminator ved Præliminæreksamen.

Dr. phil. C. Juel.

Crone, Vilhelm Christopher, dansk Politidirektør, født 10. Novbr. 1813 i Nyborg, død 18. Oktbr. 1887. C. blev Cand. jur. 1835, var senere Auditør og ansattes 1849 som Byfoged og Politimester i Helsingør. Her henledte han Opmærksomheden paa sig ved flere tidssvarende Forbedringer i det stedlige Politivæsen, og da han tillige som varm nationalliberal stod det herskende Parti nær, blev det ham, der efter Omorganisationen af Kjøbenhavns Politi 1863 (se Bræstrup) fik den Opgave at gennemføre Tidens Ideer paa Politiets Omraade. Med en betydelig organisatorisk Evne og en streng Ordenssans gav han da ogsaa i Løbet af kort Tid det ny Politi en Støbning, som har trodset Tiderne. Hans mangfoldige »Dagsbefalinger« ordne Tjenesten i dens mindste Enkeltheder, i den daglige Forretningsgang, i den fornødne Samvirken mellem de forskellige Afdelinger, i Forholdet mellem over- og underordnede, overalt bestræbende sig for at gøre den hele Maskine saa let virkende som muligt og hos enhver i Tjenesten fremkalde Interesse og Ansvarsfølelse nedad og opad. Den samme Ordenssans lagde C. for Dagen i den Maade, hvorpaa han regulerede det offentlige Liv ved Politivedtægterne med deres minutiøse Bestemmelser for Livet paa Gader og Stræder ved Dag og Nat, i Beværtninger og paa offentlige Steder. Nogen Misfornøjelse opstod vel af alle disse Detailbestemmelser, men C. forstod at lempe sig efter Befolkningens Ønsker, hvor de forekom ham berettigede, og indprentede sine undergivne »at vogte sig for ved smaalig Tjenstiver at paadrage Politivedtægten og sig selv Befolkningens Uvilje, men have for Øje, at der i mange Tilfælde vil kunne opnaas det samme ved Formaning og Advarsel som ved Paatale og Straf«. Denne Grundsætning ledede ogsaa C., da de politiske Forhold kaldte ham frem som Ordenens Opretholder i stor Stil. Kun i Nødsfald brugte han Magt, men veg da heller ikke tilbage, saaledes som 1873, da han under Socialistoptøjerne ved at forbyde Fælledmøderne, gennemføre Forbudet og arrestere Førerne kvalte den hele Bevægelse i Fødslen — ellers foretrak han at undgaa Sammenstød fremfor at vinde en Sejr. Hvor højt end Bølgerne gik i de bevægede politiske Kampaar, stræbte han stedse, saa vidt det stod til ham, at gøre Ret og Skel til begge Sider og glemte ikke, at kun Borgernes Vel og Rettens Pleje var hans Opgave. Til Borgerrepræsentationen, hvor han hyppig lod sig høre, stod han i godt Forhold, og kun sjælden mødte hans Indstillinger større Modstand. For sine undergivne var han en elskværdig foresat, til hvem enhver nærede ubetinget Tillid og Hengivenhed. C. fratraadte sin Stilling 1. Aug. 1887 og dekoreredes da med Storkorset. Ved sin Embedstiltrædelse som Politidirektør var han udnævnt til Etatsraad. *A. Gl.*

Cronegk, Johann Friedrich, Friherre, tysk Digter, (1731—58), studerede Jura i Halle, senere i Leipzig, hvor han vandt Gellert's Venskab og sluttede sig til den der levende Kreds af Digtere. Det berømte Koch'ske Teater i Leipzig gav ham Lyst til at skrive for Scenen, og han forfattede foruden Digte nogle Lystspil og Sørgespil, blandt hvilke især maa nævnes Tragedien »Codrus«, som 1759 vandt den af Redaktionen for »Bibliothek der schonen Wissenschaften« udsatte Præmie for den bedste tyske Tragedie. Samlede Værker i 2 Bd. udgivne af Uz[Anspach 1760—61]. *C. A. N.*

Cronhamn, Johan Peter, svensk Musiker, født 7. Maj 1803 i Halland, død 15. Juni 1875 i Stockholm. Født i ringe Kaar, maatte han i sin Ungdom kæmpe for Tilværelsen, blev Skolelærer i Skaane, men arbejdede sig efterhaanden frem til Student og omsider til Kameraleksamen, der forskaffede ham Embeder i Toldvæsenet og i Kammerretten. Sin musikalske Karriere begyndte han i en ung Alder som Flautist i et skaansk Infanteriregiment; men det var først, efter at han 1825 havde taget Ophold i Stockholm, at han fik Lejlighed til ret at pleje sine Musikinteresser. 1827 naaede han en Organistplads, 1840—43 var han Dirigent i Stockholms Sangforening, og endelig blev han 1842 som Lærer knyttet til det kgl. musikalske Akademi, hvor han, senere i Egenskab af Sekretær, fandt sin Hovedvirksomhed. Af hans Sange ere enkelte blevne populære, og han har udgivet forskellige Sangbøger til Undervisningsbrug. *A. H.*

Cronhaven, Paul (opr. Navn Unbehagen), svensk Søofficer, (1687—1746). C. for i sin Ungdom til Koffardis som Matros, gik 1704 i fransk Kaperfart, 1705 i engelsk Orlogstjeneste som Underofficer, deltog i flere Kampe og blev haardt saaret. 1709 vendte han tilbage til Sverige, blev 2 Aar senere Løjtnant og udmærkede sig straks ved et Angreb paa Reval; 1712 gjorde han Tjeneste ved de pommerske Kyster under Admiral Henck. I de haarnakkede Kampe om Fæstningen Stralsunds Indesluttelse fra Søsiden, hvilke fra dansk Side lededes af Admiral Sehested, og som 1715 endte med Sejr for de Danske, fandt C. gentagne Gange Lejlighed til at udmærke sig. 1727 adledes han med Navnet C. 1741 var han avanceret til Scoutbynacht. 2 Aar senere havde han i Finland en Kommando under General Lewenhaupt, men viste her Forsømmelse og blev straffet med Tabet af 1/2 Aars Lønning. *C. L. W.*

Cronhielm [-hjelm], Gustaf, (inden den tyskfødte Faders Ophøjelse i Adelsstanden Crumbügel), svensk Rigsraad og Kancellipræsident, Lovkoncipist, født i Stockholm 18. Juli 1664, død smst. 3. Juni 1737. Ved grundige Studier i Upsala og i Udlandet blev han en »mycket lärd och erudit man«. Han ansattes 1687 i Kancelliet og blev 1695 betroet en Del af Kronprinsens Undervisning. Paa Rigsdagen 1697 udtalte han Betænkeligheder ved sin Discipels forhastede Myndighedserklæring, men vedblev ikke desto mindre ved sin mangesidige Dygtighed og sit kongetro Sindelag at staa højt i denne Konges Gunst. 1698 blev han sin Faders Efterfølger som Landshøvding i Vestmanland, 1710 Hofkansler og kongelig Raad. I Raadet, hvor han bl. a. havde at gøre med Kongens Domsret, var han i Henseende til Rigets

almindelige Anliggender et af de ivrigste Redskaber for Kongens Planer. Under Udvalgsmødet i Aaret 1710, paa hvilket C. var Adelens Viceformand, og paa Rigsdagen 1713—14 forfægtede han Kongens Interesser, men skjulte ikke Landets Nød for denne og opfordrede ham til at vende hjem. Efter Karl XII's Død blev han Formand i Opkøbsdeputationen, til hvilken denne Konge havde overladt Finansforvaltningen, samt Præsident i Kommerskollegiet. 1719 blev han Premierminister. Som saadan høstede han dog ingen Hæder, allermindst i den dengang saa vanskelige Udenrigspolitik. I Fredsværket viste han Mangel paa Holdning og Mangel paa Evne til over for andre Personers Indblanding at gøre en eneste Plan gældende. Hans Lettroenhed og hans Forhold i øvrigt ved Fredsunderhandlingerne med England paadroge ham megen Dadel. Det varede ikke længe, før han maatte forlade Kancellipræsidentembedet paa Grund af Uenighed med den herskesyge Dronning (Decbr. 1719). I Raadet var han senere i det hele taget Tilhænger af det holstenske Parti og en Modstander af Arved Horn. I Sveriges Lovgivningshistorie indtager C. en ærefuld Plads. Lige siden 1710 havde han været Formand i den Kommission, der skulde fremsætte Forslag til en ny almindelig Lov, og han ledede med stor Iver og Dygtighed Arbejdet derpaa, indtil dens Forslag paa Rigsdagene 1731 og 1734 blev vedtaget af Stænderne. Den ny Lovbogs store Fortjenester i redaktionel Henseende, dens klare, kraftige og koncise Sprog, dens pietetsfulde og letfattelige Gengivelse af de nedarvede Retsudtryk tilskrives væsentlig C., der dog herved har haft betydelig Hjælp af Forarbejder, foretagne af Professor Lundius. *P. 0.*

Cronholm, 1) Abraham Peter, svensk Historieskriver, født i Landskrona 22. Oktbr. 1809, død i Stockholm 27. Maj 1879, blev Student i Lund 1825, Dr. phil. 1829, Docent i nordisk Historie og Oldgranskning 1831, ekstraord. Professor i Historie ved Lunds Universitet 1849. 1855 fik han efter Ansøgning sin Afsked fra Universitetet og erholdt samtidig af Rigsdagen en særlig Bevilling for at kunne fortsætte sine historiske Arbejder. Han opholdt sig derefter længere Tid i Tyskland, sysselsat med Arkivundersøgelser i Wien, Dresden, Munchen og Berlin. Foruden talrige Biografier i »Biografisk lexikon ofver namnkunnige svenske man« samt Artikler i Tidsskrifter har C. bl. a. udgivet »Väringarna. Historisk undersökning« [1832]; »Fornnordiska minnen, I, Nordboarna i vesterviking; II, Nordboarna i austrvegr« [1833—35]; »Skånes politiska historia« [1847—51]; »Sveriges historia under Gustaf II Adolfs regering«, 1—6 [1857— 72], for hvis to første Dele det svenske Akademi 1857 tildelte C. den af Kong Karl XIV Johan stiftede Pris for litterære Fortjenester, samt »Trettioåriga kriget och underhandlingarna i Tyskland, från konung Gustaf II Adolfs död till Westfaliska fredsslutet« [1876—77], hvilket Arbejde er ufuldendt. *A. B. B.*

2) Bernhard August, svensk Publicist, foreg.'s Broder, født 18. Septbr. 1813 i Landskrona, død i Malmø 15. Septbr. 1871, blev 1828 Student i Lund, 1838 Dr. phil. og 1840 Docent i Kemi, fra hvilket Embede han 1852 tog sin Afsked. I Aarene 1848—71 var C. Redaktør af det i Malmø udkommende Blad »Snällposten«, hvori han overvejende forfægtede konservative Anskuelser. Fordelagtigst fremtraadte hans journalistiske Evne i de feuilletonagtige Artikler. Fra 1838 var C. tillige Boghandler og udfoldede en ikke ubetydelig Virksomhed som Forlægger. C. har bl. a. udgivet »Portfoljen, illustrerad veckoskrift« [1850—57]. *A. B. B.*

Cronstedt, svensk Slægt fra Rostock, hvis Navn, inden den 1693 blev adlet, var Olderman.

1) Karl, berømt Artillerioffícer, (1672—1750), deltog i Karl XII's Felttog fra deres Begyndelse og udmærkede sig særlig ved Holovzin og Poltava. Efter det sidstnævnte Slag blev han fangen, men blev snart udvekslet, fik Kommandoen over Stenbock's Artilleri, bidrog med dette virksomt til Sejren ved Helsingborg og foranledigede senere ved at beskyde denne By Danskerne til skyndsomt at gaa tilbage over Sundet. Han indførte talrige Forbedringer ved sit Vaaben, hvilke muliggjorde en mange Gange hurtigere Ild. Disse bar den rigeste Frugt ved Gadebusch 20. (9.) Decbr. 1712. »Næst Guds Hjælp«, ytrede Stenbock, var det C. og hans Kanoner, der her skaffede de underlegne Svenskere Sejren. Efter Kapitulationen i Tønning (1713) sendtes C. til Stockholm for at virke for Troppernes Udløsning og Indskibning til Sverige i Overensstemmelse med den indgaaede Overenskomst. Han fik snart Kommandoen over det svenske Artilleri i Tyskland, deltog i Stralsunds Forsvar (1714—15) og. i den skarpe Træfning paa Rygen, hvor han blev haardt saaret. Ved Byens Kapitulation blev han for tredje Gang Krigsfange, men det lykkedes ham dog snart at flygte til Sverige. Her fik C, som 1715 var bleven Generalmajor, Kommandoen over hele Artilleriet (1716), og han arbejdede nu yderligere paa at gøre dette fuldkomment. Han deltog i det norske Felttog og udnævntes 1720 til Generalløjtnant. 1725 fuldendte han sine gennemgribende Reformer af Artilleriet ved det første fuldstændige Reglement for denne Vaabenart. Da man begyndte at gøre Skridt til en Revanchekrig mod Rusland, blev C. øverstkommanderende i Finland. Han gjorde i denne Stilling sit Bedste for Landets Forsvar, men blottede frimodig for Regeringen Folkets Nød, Troppernes Utilstrækkelighed og det forvovne i Hattepartiets Krigsplaner. Da Regeringen ikke agtede paa hans Advarsler, nedlagde C. Kommandoen og blev Præsident i Krigskollegiet (1740). *P. 0.*

2) Karl Johan, Arkitekt og Embedsmand, (1709—79), ovenn.'s Brodersøn. Han studerede først Mekanik under Polhem og derefter Arkitektur i Frankrig, Tyskland og Italien samt under Hårleman i Hjemlandet. 1743—67 var han Overintendant. Han deltog i Opførelsen af Stockholms Slot og udførte senere en Mængde Bygningsarbejder (bl. a. adskillige Kirker samt Fløjene paa Drottningholm) i »den Hårleman'ske Stil«. 1767 blev han Præsident i Kammerrevisionen. I Decemberdagene 1768 stod han paa Kongens Side mod Hueraadet, og han belønnedes derfor 1769 af den ny Hatteregering med Præsidentskabet i Kammerkollegiet. Han gjorde flere Opfindelser af Værdi for Landvæsenet og for det praktiske Liv i det hele taget og var Medlem af Videnskabernes Akademi, lige fra dettes Stiftelse (1739). *P Ø.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

3) Axel Fredrik, Mineralog og Kemiker, ovenn. K. J. C.'s Fætter, (1722—65). C. studerede i Upsala, i Begyndelsen Matematik; men ved G. Vallerius'es Forelæsninger over Mineralogi vaktes hans Interesse for denne Videnskab, som han derefter helt helligede sig, og for hvilken hans Arbejder fik en banebrydende Betydning. 1746 blev han ekstraordinær Notarie, 1747 Notarie ved Bergskollegium. Samme Aar blev han Geschworner i Oster- og Vester-Bergslagen; endelig blev han 1758 Bergmästare for disse Distrikter. 1753 blev han Medlem af Vetenskaps-Akademien. C.'s videnskabelige Undersøgelser gik for en væsentlig Del ud paa at fastsætte den kvalitative kemiske Sammensætning af Mineralerne, i hvilken Henseende man før hans Tid kun havde yderst mangelfulde Kundskaber. Arbejder af denne Art førte ham 1751 til Opdagelsen af Grundstoffet Nikkel (herom hans Arbejde: »Rön och forsok, gjorda med en malmart från Los koboltgrufvor« i Vetenskaps-Akademiens Handl. 1751 — 54). Hans Hovedværk: »Försok till mineralogie eller Mineralrikets uppställning«, som han udgav anonymt 1758, og som blev oversat bl. a. paa Engelsk, Fransk og Tysk, repræsenterede et stort Fremskridt fra Linné's og Vallerius'es Mineralsystemer; støttende sig til egne Undersøgelser kunde C. heri langt mere end sine Forgængere tage Hensyn til Mineralernes kemiske Sammensætning; fremdeles gennemførte han en langt fuldstændigere Adskillelse mellem Mineraler og organiske Naturprodukter, ligesom han ogsaa, idet han skilte Bjærgarterne ud fra de egentlige Mineraler, lagde Grunden til Bjærgartslæren. *N. V. U.*

4) Johan Adam, militær og Embedsmand, (1749—1836), Søn af foreg.'s Fætter, indtraadte 1763 i Krigstjenesten, deltog med Udmærkelse i den russiske Krig 1788—90 og udnævntes ved dens Slutning til Oberstløjtnant. 1793 blev han Oberst og 1806 Chef for Savolaksbrigaden, hvem det paahvilede at tage imod det første Stød ved en Krig med Rusland. Ved Russernes Angreb 1808 nødsagedes han dog til, som Følge af den øverstkommanderende Klingspor's ejendommelige Krigsførelse, at trække sig tilbage til Uleåborg. Da imidlertid Hovedhæren i Nærheden af denne By havde grebet Offensiven og sejret ved Siikajoki, angreb C. og slog grundig den forfølgende Fjende ved Revolaks (27. Apr. 1808). Han tog senere med sin Brigade en ærefuld Del i de Træfninger, der udkæmpedes med de nu tilbagevigende Russere, og bidrog virksomt til Adlercreutz'es Sejre ved Lappo og Alavo. I sidstnævnte Kamp blev han haardt saarct, og da han omsider blev rask, var hele Finland tabt. Han fik nu Kommando over Tropperne ved Umeå I denne vanskelige Stilling havde han flere Gange Uheld med sig, og han afsluttede et ufordelagtigt Forlig med Fjenden. I Kort derpaa nedlagde han Kommandoen. Han udnævntes 1809 til Generalløjtnant og var 1810—17 Landshøvding i Østergotland. Som Kriger viste han stort personligt Mod og Dygtighed i at sætte en Plan i Værk, men overladt til sig selv brast hans Initiativ og Foretagsomhed. *P. 0.*

5) Karl Olof, Admiral, Regeringsmedlem, Kommandant paa Sveaborg, født i Nærheden af Helsingfors 3. Oktbr. 1756, død 7. April 1820, Brodersøn af ovenn. A. F. C. Det er navnlig to Tildragelser, indbyrdes himmelvidt forskellige, der have bragt C.'s Navn til Efterverdenen, Sejren ved Svensksund 1790, der reddede Finland for Sverige, og Sveaborgs Overgivelse 1808, der prisgav det til Russerne. C. havde ved Skærgaardsflaaden tjent sig op til Oberstløjtnant, da han med en i Pommern udrustet Eskadre gjorde et frugtesløst Angreb paa den russiske Flaade, som (Juni—Juli 1790) ud for Viborg holdt den svenske indesluttet. Efter at den sidstnævnte selv havde slaaet sig igennem, forenede Hovedstyrken af Skærgaardsflaaden sig med C.'s Afdeling, hvorefter de i Svensksund bød Fjendens overlegne Magt Spidsen. Som Gustaf III's Flagkaptajn var C. den, der i Virkeligheden her førte Befalingen paa svensk Side, og takket være hans dygtige Ledelse, Folkenes Tapperhed og det vanskelig tilgængelige Farvand, endte Kampen med den største Sejr, nogen svensk Flaade har vundet (9. —10. Juli 1790). Kort derefter blev C. Oberst og Generaladjutant hos Kongen samt inden Aarets Slutning Statssekretær for Søvæsenet. Nogen Tid efter Gustaf III's Død blev C. af Hertug Karl fjernet fra Regeringen, men udnævntes ikke desto mindre 1793 til Kontreadmiral. Ved Gustavianernes Genindsættelse efter Formyndcrrcgeringens Slutning blev han (1797) som »Generaladjutant for Flaaderne« atter Medlem af Statsraadet. Han anvendtes senere ved Forhandlingerne om den væbnede Neutralitet 1800—01 og udnævntes sidstnævnte Aar til Viceadmiral og øverstkommanderende i Karlskrona, da K. A. Wachtmeister afskedigedes. Det mentes at have været C., der styrtede Wachtmeister; paa Foranledning af dennes Venner blev han inden Aarets Slutning pludselig fjernet og udnævnt til Kommandant i Sveaborg. Mod sin Vilje erholdt han saa den Kommando, der i Bund og Grund skulde ødelægge hans berømmelige Forhistorie. Hos Kommandanten for Sveriges vigtigste Fæstning var dermed vakt en Misfornøjelse, der ikke spaaede godt for Fremtiden. Ved det russiske Angreb, Febr. 1808, traf han dog i Begyndelsen kraftige Foranstaltninger, og man kunde gøre sig de bedste Forhaabninger om et godt Resultat, da selv en mange Gange stærkere Magt end den, der stod til Russernes Raadighed, ikke vilde have været tilstrækkelig til en Cernering eller en Bestormelse af Fæstningen. Snart begyndte dog Forsagthed at gribe C., og den Aand, som besjælede Anjalaforbundets (s. d.) Mænd, at vaagne blandt Forsvarerne. C. var gennem sin Moder et Søskendebarn af Anjalamanden Jagerhorn, og dennes Broder, Oberst F. A. Jägerhorn, hørte til hans nærmeste Omgivelser i Sveaborg. Den sidstnævnte, der menes at være købt af Russerne, beherskede fuldstændig C. og gjorde alt for at indblæse Mistrøstighedens Aand hos denne og de andre Befalingsmænd, samt at forespejle dem alle Haande Fordele, som Finland vilde vinde ved at slutte sig til Rusland. Under saadanne Forhold begyndte Fors varet at blive baade tamt og planløst, og da ogsaa den russiske Befalingsmand van Suchtelen begyndte at indvirke paa den lettroende C. ved opdigtede Meddelelser om Russernes Overmagt og Fremgang i Norden, tabte denne ganske Hovedet. Efter næppe tre Ugers Belejring, hvorunder Fæstningen ikke havde lidt den

Artikler,, der savnes under C, maa søges under **K.**

mindste Skade, indgik han en Kapitulation (6. April) med en i Antal jævnbyrdig Fjende, som savnede Belejringsartilleri. Krigsraadet, hvem C. og Jägerhorn gjorde sig Umage for at overtyde om, at det kun gjaldt om at vinde Tid, formaaedes med det gode eller det onde til at samtykke. C. gjorde senere alt for at forhindre, at Fæstningen trods Kapitulaiionen forsvarede sig, og overgav denne (3. Maj 1808). Saaledes faldt Nordens stærkeste Fæstning, Frugten af 50 Aars Arbejde og den pekuniære Opofrelse af 25 Millioner, tillige med 6,000 Mand, 2,000 Kanoner og Hundreder af Skærgaardsfartøjer, i Russernes Hænder. Efter et saadant Tab kunde hverken Troppernes beundringsværdige Tapperhed eller Generalernes Feltherretalenter i Længden bevare Finland for Sverige. C. afskedigedes for sin Gerning af Rigets Tjeneste og indkaldtes for at staa til Regnskab, men indfandt sig ikke. Han udgav en Slags Retfærdiggørelse (Stockholm 1811), men Fakta, som ikke kunne have været C. ukendte, vidne imod ham. Den betydelige Pension og den Erstatning »for lidte Tab«, som allerede 1808 tilsikredes ham af Czaren, tale heller ikke til hans Fordel. Han tilbragte Resten af sine Dage i eller nær Helsingfors uden Embede. *P. 0.*

Cronstedtit se Kloritgruppen.

Cronstrand, Baltzar, svensk Ingeniørofficer, Ægyptolog, den første Forstander for Stockholms Sløjdskole, født i Nærheden af Kalmar 1794, død i Stockholm 1876. Efter at have drevet hovedsagelig matematiske Studier i Upsala indtraadte han 1815 som Underløjtnant i Ingeniørkorpset og var avanceret til Kaptajn og Fortifikationsbefalingsmand paa Karlsborg, da han 1833 tiltraadte en Udenlandsrejse, hvis Øjemed var at studere den militære Ingeniørvidenskab. Rejsen blev dog i Henseende til Formaal saavel som ogsaa til Tid og Udstrækning langt mere omfattende, end hans foresatte havde bestemt. I Aarene 1833—36 gennemrejste C. Vest- og Sydeuropa, 1836 og 1837 tilbragte han i Ægypten og besøgte da tillige Nubien og Arabien. 1838 opholdt han sig i Syrien, Lilleasien, Tyrkiet og Grækenland, det følgende Aar atter i Italien samt i Østerrig, hvorfra han paa gentagne strenge Ordrer 1841 vendte tilbage til Sverige. Hvor han var kommen hen, havde han med overordentlig Nøjagtighed tegnet Bygningsminder og andre Fortidslevninger, men først og fremmest et stort Antal Hieroglyfindskrifter, samt optegnet sine Iagttagelser i det hele taget. Da han mente sig tilsidesat, forlod han 1849 Krigstjenesten. I Begyndelsen af Aaret 1846 var han bleven Forstander for Stockholms Sløjdskole, som dengang indrettedes for at fremme Arbejdernes Fagdygtighed. Fra en ringe Begyndelse voksede Skolen under C. s Ledelse (indtil 1859) op til en Anstalt, der for Sløjdundervisningen i Sverige blev af grundlæggende Betydning, og af hvilken den nuværende tekniske Skole i Stockholm er fremgaaet. C.'s »Efterlemnade skrifter« [1878] handle om hans Rejser saavel som om Arkitektur og Industri. *P 0.*

Cronstrand, Simon Andreas, svensk Astronom, født 24. Jan. 1784 i Torneby (Kalmerlän), død 24. Febr. 1850 i Stockholm, studerede i Upsala, hvor han 1806 ansattes som Docent i Eksperimentalfysik, befordredes 1809 til Adjunkt ved Vetenskaps-Akademiens Observatorium i Stockholm, 1811 til dets Astronom, og kaldtes samtidig til Adjunkt i Matematik ved det kgl. Krigsakademi paa Karlberg. 1815 blev C. tillige Professor ved det topografiske Korps og paabegyndte nu en Triangulation af hele det midterste Sverige foruden Småland, Halland og Bohus Len, hvormed han var beskæftiget til 1832. Vinteren 1834—35 forbandtes over Alandshavet det svenske og finske Triangelnet, fra russisk Side bleve Observationerne udførte af General Wrangel. 1839 og 1840 udførte C. en Basismaaling paa Oland. Sammen med Jons Svanberg (s. d.) foretog C. 1825 og 1832 Pendulobservationerne til Regulering af det svenske Maalsystem. Foruden sine Aarsberettelser i Astronomien (Vetenskaps-Akademien 1821—36), »Om magnetnålens misvisning i Stockholm« [smst. 1817], »Forsok att forklara Indernas verldsåldrar« [smst. 1822] og enkelte Afhandlinger i »Astronomische Nachrichten« har C. skrevet »Handbok i praktiska Astronomien« [Stockholm 1841—43], som han udarbejdede, efter at han paa Grund af svækket Helbred 1837 maatte tage Afsked som Akademiets Astronom. *Y. Pr. S.*

Crooked Island [kru!kedailänd], Gruppe af de sydlige Bahamaøer i Vestindien, bestaar af Øerne Crooked, Acklin, Fortune-Cay og Castle, er tilsammen 253 □ Km. stor og har ca. 2,000 Indb. Den vigtigste By er Havnestaden Pitts-Town paa den vestlige Del af Crooked; de ere Koraldannelser, og de højeste Punkter naa derfor kun 34 M. og ere bevoksede med Skov. De levere Bomuld, Jams, Bananer, Salt, Fisk, Østers og Krabber. *C. A.*

Crooked Lake [kru!kedle.ik], Sø i den nordamerikanske Stat New York, 148 M. over Ontariosøen, beliggende 219 M. o. H., er 28 Km. lang og ca. 2,5 Km. bred. Dens Afløb til Senecasøen har paa i 1 Km. et Fald af 88 M. *C. A.*

Crookes [kru!ks], William, engelsk Kemiker og Fysiker, er født 1832 i London. Fra 1850—54 arbejdede han i *College of Chemistry* som Assistent hos A. W. Hofmann. Efter en kortvarig Ansættelse ved Radcliffe-Observatoriet i Oxford blev han 1855 Lærer i Kemi i Chester. 1859 grundede han »Chemical News«, der til den nyeste Tid har indeholdt mange Arbejder fra hans Haand, og siden 1864 udgiver han »Quarterly Journal of Science«. 1861 fandt han det ny Metal Thallium ved Hjælp af Spektralanalysen, der Aaret forud var indført i Kemien. Som Fysiker har han især studeret det stærkt luftfortyndede Rums Egenskaber. 1875 opfandt han Radiometret (s. d.), hvis Bevægelser han forklarede paa den Maade, der endnu almindelig antages for den rigtige, nemlig ved Luftmoleculernes Stød mod Vingerne. 1878 begyndte han at beskrive en Række mærkelige Forsøg over visse elektriske Virkninger (Frastødninger og Lysvirkninger, se Katodestraaler) i det luftfortyndede Rum, hvis Indhold han betegner som »straalende Materie« eller »Stof i den fjerde Tilstandsform«, naar Fortyndingen er drevet meget vidt. *K. S. K.*

Under Paavirkning af den stærke spiritistiske Tendens, der herskede i England i Tiden omkring 1870, begyndte C. i det nævnte Aar en Række Forsøg med de bekendte Medier Home, Fay og Florence Cook. Resultaterne af disse Forsøg offentliggjorde han i en Del Afhandlinger i

»Quarterly Journal af Science« [1870—74], hvilke senere bleve udgivne i Bogform: »Researches in the phenomena of Spiritualism« [London. s. A.]. Efter de her givne Skildringer synes C. at være gaaet ret omhyggelig til Værks, idet han ved fine, selvregistrerende Apparater søgte at maale de Kræfter, der vare virksomme ved de fysiske Manifestationer. Senere har han dog, i »Proceedings of the Society for Psychical Research« Bd. 6, S. 98, offentliggjort en mere detailleret Fremstilling af nogle af de tidligere Seancer, og heraf fremgaar, at C. fuldstændig har savnet den kritiske Sans og stadig vaagne Mistænksomhed, der kræves overfor de spiritistiske Medier. *Al/r. L.*

Crookesit, et metallisk, blygraat Mineral, som bestaar af Selen, Kobber, Thallium og lidt Sølv $(Cu,Tl,Ag)_2Se$. Findes i kompakte Masser ved Skrikerum i Småland. *N. V. U.*

Crop [krå'p] (eng.), Høst, specielt den nordamerikanske Tobakshøst. Crops, Fade til Indpakning af Tobak, veje fyldte ca. 625 Kg. og ledsages oftest af *Cropnotes*, Attester fra autoriseret Vejer. *K. M.*

Cropsey [krå'psi], Jasper Frank, nordamerikansk Landskabsmaler, er født 18. Febr. 1823 i Rosville (New York). C, som først efter fem Aars Uddannelse i Bygningskunst kastede sig over Landskabsmaleriet, tilhører efter sin Udvikling Europas Kunst. Fra 1847 opholdt han sig tre Aar i Italien, og efter at han dernæst med Held havde bearbejdet Studierne for dette Ophold i Billeder som »Sibylletemplet«, tog han til London 1857, hvor han opholdt sig til 1863. Fra denne Periode skriver sig en Række dygtige Landskabsstykker: »Efteraar ved Hudsonfloden« [1862], »Richmond Hill«, »Prospekt af Bonchurch paa Øen Wight« etc. Under sin Virksomhed i New York 1863—85 (i hvilket Aar han flyttede til Hastings ved Hudson) har han gjort Efteraarslandskabet til sin Specialitet. Endvidere har C, som hører til det amerikanske Akvarellistselskabs ældste Medlemmer, ved sine Vandfarvemalerier virket ansporende paa Akvarelkunsten i sit Fædreland. *A. Hk.*

Croquet [kråkæ'], et tidligere meget yndet Selskabsspil over hele den civiliserede Verden, der dog nu — særlig efter Lawn Tennis'es Fremkomst — er trængt meget tilbage. C. spilles af 2—4 Personer med Trækugler, der ved Hjælp af Trækøller slaas gennem 10 paa en ca. 30 M. lang Bane opstillede smaa Jærntraadsbuer; for hver Ende af Banen staar en tynd Træpæl. Spillet begynder ved den ene Pæl, og det Parti, hvis Kugler først naa frem gennem Buerne til den anden Pæl og tilbage gennem Buerne — i den fastsatte Orden — og derefter berører Pælen ved Udgangspunktet, har sejret. *N. H. R.*

Croquettes [kråkæ't] kaldes, med passende Tilføjelser, en Mængde forskellige lettere Retter, der fremstilles ved Bagning eller ved Kogning i Fedt af Kødfars, Østers, Fisk o. a. omgivet af en tynd Dej.

Croquis [kråki'] se Kroki.

Crore ell. **Crore Rupee** [kro'ərupi], i Ostindien 100 Lac eller 10 Mill. Rupier. *E. M.*

Crosby [krå'zbi] (Great C.), By, 7 Km. N. f. i Liverpool (Lancashire) ved Mundingen af Mersey, med (1891) 13,100 Indb. I Nærheden ligger Badestedet C.

Crosne [kro!n], Louis Thiroux de, den sidste Politiløjtnant i Paris før Revolutionen, født 1736, død 1794, blev Parlamentsadvokat, Intendant i Normandiet og i Lothringen og 1785 Politiløjtnant i Paris. I denne høje og ansvarsfulde Stilling viste han sig langt mere human og retsindig end hans Forgængere Sartines og le Noir. Det skyldtes C, at Kirkegaarden *des innocents*, hvor der — midt i den uhyre By — siden Filip IV's Dage var bleven jordet Millioner af Lig, blev nedlagt, en Foranstaltning af stor hygieinisk Betydning for Byen. 1789 traadte C. tilbage, og efter Bastillens Fald overgik Politiløjtnantens Embedsfunktioner til den nysvalgte permanente Comité i l'Hotel de Ville. Under Begivenhedernes videre Udvikling stræbte C. at vise sig som god *citoyen*: han ofrede rige Pengegaver paa »Fædrelandets Alter« og skænkede Tusinder og atter Tusinder til de fattige i Paris. Desuagtet blev han i Terrorismens Tid stillet for Revolutionstribunalet, beskyldt for i Samlag med Bertier de Savigny og Foulon (begge myrdede af Pøbelen 1789) at have »udsuget Folket« og for kun at have udfoldet en storartet Velgørenhed mod de fattige for i disse at hverve Fjender mod Republikken. Guillotineret 9 Floréal II (28. Apr. 1794). *F.J.M.*

Cross [krå's], Richard, Lord, engelsk Statsmand, er født 30. Maj 1823, blev 1849 Sagfører og var 1857—62 et konservativt Medlem af Underhuset. 1868 valgtes han paa ny i Lancashire som Medbejler af Gladstone og genvalgtes 1874. Han blev derefter Indenrigsminister indtil 1880 og indlagde sig Fortjeneste ved væsentlige Forbedringer dels i Fattig- og dels i Fængselsvæsenets Ordning; endvidere ændrede han 1875 Lovgivningen om Udskænkningsretten, der var bleven alt for stærkt indskrænket tre Aar i Forvejen under Gladstone's Styrelse. Fremdeles sammenarbejdedes 1878 alle de ældre Love om Statstilsyn med Arbejdet i Fabrikker og Værksteder. Da det konservative Parti i Juni 1885 igen kom til Magten, blev C. paa ny Indenrigsminister, dog kun indtil Januar 1886, men efter de ny Valg i Juli 1886 blev han Minister for Indien indtil Aug. 1892, samt ophøjet til Peer som Viscount C. *E. E.*

CroSSfell [krå'sfel], den højeste Tinde i den penninske Kæde i England, i Nærheden af Cumberlands Østgrænse, falder mod Vest stejlt af mod Edendalen og naar en Højde af 892 M. Her udspringe Floderne Tyne og Tees. *C. A.*

Crossoptëri, *Ganoidei cr.*, se Ganoider.

CréSSOpUS (Vandspidsmus) se Spidsmus.

CroSS River [krå'sriv^{ə}] se Calabar.

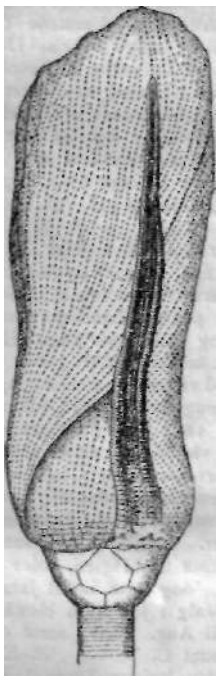
CroSS Sand [krå'ssånd], farlig Banke ca. 11 Km. 0. N. 0. f. Yarmouth. Midten af Banken falder omtrent tør ved Lavvande. Ca. 2 Km. 0. f. Banken ligger et Fyrskib. *G. F. H.*

Cross Timbers [krå'stimb^{əz}], Landstrøg i Nordamerika, V. f. Mississippi, der, 10—50 Km. bredt, fra Rio Brazos i Tejas strækker sig 650 Km. vidt i nordøstlig Retning ind i Arkansas. Detsbølgeformige Jordbund er bedækket med saftige Enge og Græsgange, afvekslende med smaa Skove, der næsten udelukkende bestaa af Eg. *C. A,*

Crotalaria L., Slægt af Ærteblomstrede (Visse-

gruppen), Urter, Halvbuske eller Buske med hele eller trekoblede Blade, hvis Akselblade undertiden ere nedløbende langs Stænglen, oftest gule Blomster i Klase og oppustede, mangefrøede Bælge, der ved Rystning give en ranglende Lyd (κροταλον, en Rangle; deraf Navnet). Ca. 250 Arter i tropiske og subtropiske Egne. *C. juncea* L. er en 2 M. høj Urt med næsten siddende og enkelte Blade; den dyrkes i Sydasien og paa Sundaøerne som en værdifuld Tekstilplantc, idet Stænglens Taver (Bengalsk Hamp eller Sun), der ere meget lidt hygroskopiske, kunne forarbejdes til Tovværk, Net o. 1. Ogsaa enkelte andre Arter benyttes som Tekstilplanter, medens atter andre ere dels Lægeplanter, dels Prydplanter. *A. M.*

Crotalocrinus *(Anthocrinus)*, en Slægt af Søliljer, hørende til Underordenen *Palaeocrinoidea* (Familie *Crotalocrinidae*). Alle de enkelte Stykker af de 5 stærkt forgrenede Arme ere saaledes forbundne med deres Sidedele, at Armene danne 5 store Blade, som kunne rulles ind fra Randene. Inden for Armenes Basis findes et lignende Tilhæftningsapparat for Muskler som hos *Cupressocrinus* (s. d.). Et kortere eller længere Analrør. Bægeret er dannet af 3 Kredse. Findes i den øvre Silurformation (Gotland og Wales). *M. L.*

Crotalocrinus.

Crotălus se Hugorme.

Croton L., Slægt af Vortemælkfamilien, Urter, Buske eller Træer med en karakteristisk Beklædning af Stjernehaar eller straaledannede Skæl paa de unge Skud, oftest spredte hele ell. lappede Blade og aksformede Blomsterstande. Blomsterne ere enbo eller tvebo og forsynede med dobbelt, men uanseligt Perigon; Hanblomsterne, som ofte sidde knippeformet i Hjørnet af Støttebladene, have talrige Støvdragere med fri Traade; Hunblomsterne have en trerummet Frugtknude, der udvikler sig til en i toklappede Delfrugter spaltet Kapsel. 5—600 Arter i begge Halvkuglers varmere Egne, særlig i Amerika, medens de mangle i Europa. *C. Eleuteria* (L.) Benn. er en Busk eller et lille Træ med æglancetdannede, paa Undersiden sølvhvidt skælklædte Blade og vellugtende Blomster; det har hjemme paa Bahamaøerne og giver Kaskarillabark (s. d.). Af *C. niveus* Jacq. (tropisk Sydamerika) faas *Cortex Colpache.* Flere Arter, saaledes *C. Draco* Schlecht. fra Mejiko, *C. Urucurana* Baill. o. a. brasilianske, levere en blodrød Harpiks, der gaar under Navn af Drageblod. Af Arter, der mangle Beklædningen med Stjernehaar, fremhæves *C. Tiglium* L., der er en Busk eller et lille Træ, indtil 6 M. højt, med langstilkede og elliptiske Blade; det har hjemme i det tropiske Asien, hvor det hyppig findes dyrket. Af Frøene *(Grana Tiglii)*, der virke afførende og tidligere vare officinelle, vindes Crotonolie (*Oleum Crotonis*). Af samme Artsgruppe giver *C. flavens* L. (vestindiske Øer) og *C. Cascarilla* (L.) Bennett (Bahamaøerne) Kaskarillabark, medens *C. lacciferus* L. (Ceylon og tropisk Asien) producerer en Mængde Skellak, der flyder ud ved Stik af Skjoldlus. Den i Væksthuse dyrkede og broget bladede Busk, der gaar under Navn af *C.*, er i Virkeligheden *Codiaeum variegatum* (L.) Bl. af *Euphorbiacé*-Slægten *Codiaeum* Rumph; den hører hjemme paa Sundaøerne og det stille Oceans Øer; af Hensyn til den gængse gartneriske Benævnelse omtales den her (se nedenf.). *A. M.*

C. ere pragtfulde Varmhusplanter, hvoraf der dyrkes en stor Mængde Varieteter med forskelligt farvede og formede Blade. De formeres ved Stiklinger og Frø, som saas, umiddelbart efter at det er modnet, i en sandblandet, næringsrig Bladjord i flade Skaale med rigelig Vandaftræk og paa en Undervarme af 25—27°. Stiklingerne, som tages af Topskud eller Sideskud og tilskæres saaledes, at hver beholder 3—4 Blade, sættes enkeltvis i Smaapotter i Bladjord og Sand. Giver man dem en Undervarme af 22—25°, ville de have dannet Rod i Løbet af 14 Dage. Der gives da mere Luft paa Formeringsbedet, og naar Planterne ere afhærdede, anbringes de i en Bakke eller i Varmehuset. Planterne maa sprøjtes rigelig, og Luften holdes fugtig for at undgaa de hvide Varmhuslus. Naar de unge Planter have fyldt Potten med Rødder, omplantes de i 2 Dele Lyngjord, 1 Del Bladjord og 1 Del Markjord og Sand. *L. H.*

Croton[kro'uten]**-Akvædukten** besørger Hovedtilførslen af Drikkevand til New York. Den er bygget 1839, ombygget og betydelig udvidet 1883—90, saa den nu daglig kan føre 1½ Mill. Kbm. Vand. Den er et af den nyeste Tids største Byggeforetagender i Vandforsyningsøjemed (har kostet 25 Mill. Dollars). Se Akvædukt. *A. O—d.*

Crötonaldehȳd, C_3H_6O eller $CH_3.CH:CHCHO$ (Akraldehyd, Aldehydæter, 2-Butenal), opstaar af Acetaldehyd ved Kondensation, idet der under Indvirkning af Saltopløsninger udtræder Vand. Den kan fremstilles ved Destillation af frisk tilberedt raa Aldol over aaben Ild og derpaa følgende Afvanding af Destillationsproduktet over Klorkalcium; ligeledes faar man C. ved Ophedning af Acetaldehyd med en Klorzinkopløsning til 100° en Dag, hvorefter Produktet tørres over Potaske. C. findes i Fordraaberne fra Spiritusdestillationen; det er en i Vand temmelig let opløselig Vædske, der lugter stikkende, har Vægtfylden 1,033 ved 0° og koger ved 104—105°; den reducerer Sølvopløsninger og iltes under Luftens Adgang til α-Crotonsyre. *O. C.*

Crotonklorål d. s. s. Butylkloral (s. d.).

Crotonōl, Crotonōlsyre se Crotonolie.

Crotonolie er en fed, ikke tørrende, gullig eller brunliggul, noget tykflydende klar Olie, som vindes ved Udpresning — eller Udtrækningmed Petroleumsæter eller Svovlkulstof — af Frøene af *Croton Tiglium*, der er hjemmehørende i Ostindien. Frøene indeholde 50—60 p. Ct. Olie, hvoraf de

' *Artikler, der savnes under C, maa søges under* **K.**

30—40 p. Ct. vindes. Olien tilberedes i Ostindien samt i England og Tyskland af de indførte Frø, som i Handelen gaar under Navn af *Granatilli*. Den ostindiske Olie er som Regel lysere end den europæiske. C. er af en ubehagelig Lugt, af en først mild, senere skarp, brændende Smag og fremkalder Blegner paa Tungen, den har en svagt sur Reaktion og en Vægtfylde af $0{,}94—0{,}96$. C. virker heftig afførende, i større Dosis giftig. Ved Indgnidning paa Huden fremkalder den Blærer. Indvendig gives den i Gelatinekapsler eller blandet med amerikansk Olie. Dens Anvendelse i Medicinen er dog ikke stor, mest benyttes den i Veterinærpraksis. C. bestaar af Glycerider af en stor Mængde fede Syrer samt af den for C. ejendommelige Syre Crotonolsyre, der er C.'s virksomme Stof, og som findes baade i fri Tilstand og i Forbindelse med Glycerin som Crotonol, der udgør ca. 4 p. Ct. af Olien. *A. B.*

Croton-River [kro!utənrivə], Flod i A. U. S., Stat New York, udspringer paa Grænsen af Connecticut og falder i Hudson, 40 Km. N. f. New York. C.-R.'s Vand ledes ind i et uhyre Bassin, som omsluttes af en 82 Km. lang og 13 M. høj Dæmning; en Kanal fører herfra klart og sundt Vand ind til Byen New York (se C. Akvædukten). *C. A.*

Crötonsyre, $C_3H_5.COOH$, kendes i tre isomere Former: 1) α-Crotonsyre, $CH_3.CH{:}CH.CO_2H$, opstaar ved Iltning af Crotonaldehyd (s. d.) og ved Behandling af or-Bromsmørsyre med vinaandigt Kali; blandt de forskellige Fremstillingsmaader kan anføres, at C. faas ved Ophedning af Pyrodruesyre med Eddikesyreanhydrid og eddikesurt Natron til 180°. C. krystalliserer af vandig Opløsning i Naale eller Prismer, der smelte ved 72°; Kogepunktet er 181°; ved 15° opløses den i 12 Dele Vand; den optager direkte 2 Atomer Brom eller Brint; i sidstnævnte Tilfælde giver den normal Smørsyre. Ved Smeltning med Kalihydrat giver den 2 Moleculer Eddikesyre. — 2) β-Crotonsyre eller Isocrotonsyre, $CH_2CH{:}CH.CO_2H$, er en Vædske, der koger ved 172°, og som ved Destillation delvis gaar over til α-Crotonsyre; denne Overgang foregaar fuldstændig ved 180°. Isomerien mellem de to nævnte C. forklares derved, at de to Radikaler CH_3 og CO_2H ere lejrede paa forskellig Maade i Rummet; de to Syrer ere »strukturidentiske«, men »geometrisk isomere«. — 3) Metakrylsyre, $CH_2{:}C(CH_3).CO_2H$, smelter ved 16° og koger ved 160,5°; den er let opløselig i Vand, giver ved Indvirkning af Natriumamalgam Isosmørsyre og polymeriseres ved 130° til en fast Masse. *O. C.*

Crotophāga (Maddikeæder) se Gøge.

Croup [kru!p], Strubehoste. Navnet stammer fra Skotland, hvor Home 1765 gav den første Beskrivelse af C. som en særlig Affektion af Strubehovedet (*Larynx*). Siden den Tid har man ført Strid om, hvorvidt C. var det samme som Difteri, en Lokalisation af denne Sygdom i *Larynx*, eller om den var en Sygdom for sig (genuin C). Den Anskuelse trængte dog efterhaanden igennem, at de to Sygdomme, der ofte optræde samtidig, vare af samme Natur; men en Bekræftelse herpaa har man dog først i den allernyeste Tid kunnet faa, da Difteriens Aarsag, den Löffler'ske Bacil, blev opdaget og paavist ogsaa ved C. For deres Identitet taler ogsaa, at den allernyeste Tids Forsøg paa at helbrede Difteri ved Hjælp af Serum (se Serumterapi) have givet samme Resultat ved C. som ved Difteri af Svælget. C. er med andre Ord en Difteri af Strubehovedet, en *Laryngitis diphtherica*. Vanskeligheden ved at naa til den rette Erkendelse laa for en Del deri, at man hyppig saa C. som selvstændig og eneste Affektion, uden at der kunde paavises Difteri i Svælget eller andre Organer. Dette kan være Tilfældet; men ofte er Forholdet kun et tilsyneladende, idet en ringe difterisk Affektion i de vanskeligst tilgængelige Dele af Svælget let unddrager sig Iagttagelsen. C. kan altsaa begynde i Struben (primær C), men som oftest er den forplantet fra Difteri i Svælget (nedstigende eller descenderende C), sjældnere fra Luftrøret (opadstigende eller ascenderende C). C. bestaar altsaa i en difterisk Betændelsesproces i Struben med Belægning af dennes Indre (falske og sande Stemmebaand) med et fibrinøst Ekssudat i Form af Pseudomembraner. Den derved opstaaede Forsnævring af Passagen gennem Strubehovedet giver Sygdommen dens karakteristiske Præg. C. angriber Individer i alle Aldere, er dog overvejende hyppig i Barnealderen, særlig i Alderen fra det 2. til det 7. Aar. Dens mest fremtrædende Symptom er i Begyndelsen en tør, skingrende, gøende Hoste, som, hvis Svælgdifteri er gaaet forud, slutter sig til dennes Symptomer, men, hvor den er saakaldt primær, optræder mere eller mindre pludselig uden forudgaaende Ildebefindende. Sammen med Hosten indfinder sig i Reglen stærk Feber. Efter 2—3 Dages Forløb, i hvilke der lidt efter lidt kommer Hæshed og Vanskelighed for Aandedrættet, begynder Sygdommens andet Stadium, som særlig karakteriseres ved Aandenøden, der skyldes den tiltagende Forsnævring af Strubehovedet (Laryngostenosen). Patienten kan kun med Besvær faa Luft, maa sætte sig over Ende; Indaandingen er pibende, langtrukken (striduløs), Udaandingen ogsaa besværet, men i mindre Grad. Paa Grund af den ringe Mængde Luft, som trods det forcerede Aandedræt kommer ned i Lungerne, iltes Blodet kun utilstrækkelig. Patienten bliver blaalig (cyanotisk), Brystkassen fyldes ved Indaandingen kun utilstrækkelig med Luft, den udvides derfor ikke som sædvanlig, men synker ind under de anstrengte Forsøg paa Indaanding, kendelig ved at Rummene mellem Ribbenene, Hjertekulen og Halsens Forside trække sig indad. Patientens Kræfter tage af, Hosten og Stemmen blive svagere, Cyanosen stærkere, Døsigheden tiltager, og efter nogle faa Dages Forløb gaar Sygdommen over i sit sidste kortvarige ($1/2$—2 Døgn) Stadium, i hvilket Døden indtræder, saafremt der ikke ad operativ Vej skaffes fri Passage for Luften til Veje, idet der under tiltagende Aandenød, Cyanose og Angest udvikler sig en Kulsyreforgiftning, en Asfyksi, der i Forbindelse med den almindelige Infektion af Organismen eller Sygdommens Forplantning til Luftrøret og Lungerne hidfører Døden. Dødeligheden er i Alm. mindre for voksne end for Børn, mindre for store end for smaa og svage Børn.

Behandlingen bestod i tidligere Tid hovedsagelig i Anvendelsen af Brækmidler, for at Ophostning af Membranerne derved kunde fremkaldes, af Indaanding af Dampe eller Kalkvand o. a., der

Artikler, der savnes under **C**, *maa søges under* **K**.

løsnede dem, og hvorved i Reglen kun ses en forbigaaende Bedring af Tilstanden. Behandlingen gaar nutildags ud paa at hæve Stenosen, naar denne bliver saa betydelig, at en Kvælning er forestaaende, enten ved Luftrørssnittet (Tracheotomi) og Indlæggelse af en Kanyle eller ved den saakaldte Tubage (s. d.) eller Intubation. Endelig synes den allernyeste Tids Anvendelse af Serumterapien ved Difteri ogsaa at gøre Udsigterne for C. lysere. (Litt.: Wanscher, »Difteritis og C«, Doktordisp. [Kbhvn. 1877]). *A. F.*

Croupade [krupa'd] se Skoleridning.

Croupier [krupje'] (fr.), Bankørens Medhjælper i en Spillebank; han inddrager de tabte Penge.

Croupøs se Krupøs.

Crowe [kro!u], Catherine, født Stevens, engelsk Forfatterinde og Forkæmperinde for Spiritismen i England, født ca. 1800, død 1876. Hun begyndte 1838 sin Forfattervirksomhed med Tragedien »Aristodemus«, der gjorde Lykke, hvilket i endnu højere Grad var Tilfældet med Romanen »Susan Hopley« [1841], der blev bearbejdet for Skuepladsen, og Novellerne »Men and Women« [1843] °g »Lilly Dawson« [1847]. Ved nærmere Beskæftigelse med Justinus Kerner's »Seherin von Prevorst«, som hun oversatte paa Engelsk 1845, og hans øvrige mystiske Skrifter, blev hun ført ind paa Spiritismen, som hun fuldstændig sluttede sig til. Af denne Tendens er præget: »The night-side of nature« [2 Bd., 1848], »Light and darkness« [3 Bd., 1850], og fremdeles »Spiritualism and the age we live in« [1859] og »Ghosts and family legends« [1858]. Desuden har hun offentliggjort: »Pippie's warning« [1848] og Novellerne »The adventures of a beauty« [1852], »Linny Lockwood« [1853], »Story of Arthur Hunting and his first shilling« [1861] og »Adventures of a monkey« [1861]. *Alfr. L.*

Crowe [kro!u], 1) Eyre, engelsk Historiemaler, er født Oktbr. 1824 i Chelsea. Han blev oplært i Kunst i London under W. Darley, men uddannede sig især i Paris under P. Delaroche, hvem han 1843 fulgte til Rom, og til hvis Kunstopfattelse ban har sluttet sig. 1846, to Aar efter Hjemkomsten til London, debuterede han her med »Mr. Prynne undersøger Ærkebiskop Laud's Lommer i Tower«; derefter fulgte en lang Række andre Arbejder, af god Karakteristik, stor Omhu i Behandlingen, men lidet tiltalende i koloristisk Henseende, som: »Slaget ved Azincourt«, »Romersk Karneval«, »Holbein j maler Kong Edvard VI«, »Milton besøger Galilæi i Fængslet« (1859), »Swift læser et Brev fra sin elskede Stella«, »Slavemarked i Virginia«, »Defoe«, »Goldsmith's Begravelse«, »Luther opslaar sine Theses« (1864), »Vestalinden« (1870), det satiriske »Kvækerne«, »De franske lærde i Ægypten«, fra den senere Tid: »Londons Forsvar 1643«, »Efter j Slaget« (1886) m. fl. En Del af hans Værker skyldes Studier i amerikansk, særlig Negrenes, Folkeliv fra hans Ophold i Amerika 1852—57. *A. Hk.*

2) Joseph Archer, engelsk Kunsthistoriker, Broder til ovenn. E. C., er født 20. Oktbr. 1825 i London. C., der uddannede sig i Paris, 1836 under Brasseur, 1840 sammen med ovenn. Broder under Delaroche, som udøvende Kunstner, udnyttede snart sin kunstneriske Begavelse og Erfaring til litterær Virksomhed. Allerede ved sit journalistiske Arbejde for »Morning Chronicle« og »Daily News« havde han lagt sin Evne til at føre Pennen for Dagen, og ved vidtstrakte Rejser, 1846 til Belgien, derefter til Tyskland, hvor det for ham saa betydningsfulde Bekendtskab med Cavalcaselle blev stiftet, Italien m. m., samlede han nu rigt Stof til de interessante Værker, hvormed han skulde berige Kunsthistorien. Et Resultat af hans Studier af nederlandsk Kunst var det gennem Arbejdsfællesskabet med Cavalcaselle opstaaede Værk »The early Flemish painters« [i Manuskr. 1853]; senere studerede han især italiensk Kunst. Imidlertid har C.'s Liv langtfra været blot den stille Kunstforskers, han har gentagne Gange som øvet og kundskabsrig Journalist ført en Krigskorrespondents urolige Tilværelse, saaledes 1853—56, da han foretog Rejser i Tyrkiet og bverværede og ogsaa som Tegner fremstillede Krigsbegivenhederne paa Krim, og saaledes atter (efter to Aars Virksomhed i Bombay, for hvis Kunstskole han fungerede som Direktør) under den italienske Krig 1859, da han var Korrespondent for Times. Endvidere har den engelske Regering lagt stærkt Beslag paa hans mangesidige Kundskaber til administrative og diplomatiske Hverv; han har været Generalkonsul i Leipzig (fra 1860) og Düsseldorf (1872), var 1880—81 Attaché ved det britiske Gesandtskab i Berlin i Anledning af Handelstraktatens Afslutning og var 1889 og 1890 Englands befuldmægtigede henholdsvis paa Samoakonferencen i Berlin og Telegrafkongressen i Paris. Af hans kunsthistoriske Arbejder skulle fremhæves »Det gammelnederlandske Maleris Historie« [1857, 2. Opl. 1872], men især de betydningsfulde, maaske i sin Tid overvurderede, men dog stadig værdifulde Værker, han har skabt i Forening med Cavalcaselle (s. d.): foruden det alt nævnte tillige »History of painting in Italy«, »The life of Titian« [Lond. 1876] og »Raphael, his life and works« [2 Bd., Lond. 1882—85], Arbejder, der hurtig ere blevne oversatte paa andre Sprog, saaledes i gode Oversættelser paa Tysk. Han har ogsaa besørget en engelsk Udgave af Burckhardt's »Cicerone« [1879]. *A. Hk.*

Crown [krau'n] (eng.), Sølvmønt = 5 shillings. Møntens Finhed er 0,925. Den var tidligere Hovedmønt og vejede 27,1842 Gr. Efter Guldmøntfodens Indførelse 1816 er den bleven Skillemønt (1/4 L. St.), og dens Vægt er nu 28,276 Gr. Der udmøntes ogsaa halve C. = 2 1/2 shillings. *E. M.*

Crownglas [krau'n-] se Glas.

Crownlæder [krau'n-] se Læder.

Crows [kro!uz] se Krageindianere.

Crowther [krau'þə], Samuel Adjai, Missionsbiskop, (ca. 1809—91). Han hørte til Jorubafolket, som bor ved Nigerfloden. Som 12 Aars Dreng blev han fangen af Slavehandlere og ført til Kysten og indskibet for at føres til Amerika. Slaveskibet blev imidlertid opbragt af en engelsk Orlogsmand, og C. med de andre Slaver landsat i Freetown paa Sierra-Leone Kysten. Her blev han sat i Skole og døbt 1825 og paa Grund af sine gode Evner uddannet som Lærer; senere kom han til England, studerede og blev 1843 som den første sorte Mand præsteviet i London i den anglikanske Kirke. Han virkede nu som Præst i Freetown i nogle Aar; men da der fra Jorubafolket kom Henvendelse om Missionærer, drog han derhen at prædike Evangeliet for sine egne. Derefter var han virksom i flere Aar for at forkynde Evangeliet for

andre Folkestammer ved Nigerfloden og stod i denne Virksomhed, da han blev kaldet til at være Biskop for Sierra-Leone, hvor flere Englændere havde fundet en tidlig Død i det usunde Klima. 1864 blev han indviet dertil af Ærkebiskoppen af Canterbury og vandt almindelig Anerkendelse for sin værdige, dygtige Optræden i de tit vanskelige Forhold, hvor baade de faste Menigheder og Missionsgerningen skulde tilses, og hvor Spændingen mellem sorte og hvide Præster mange Gange var stærk. *H. O—d.*

Croy [krâi'], By i det nordøstlige Skotland, Grevskab Inverness, 15 Km. N. 0. f. Inverness, med 1,700 Indb. Paa dens Marker ligger Culloden moor (Drummossiemoor), hvor den yngre Prætendent Karl Edvard Stuart 27. Apr. 1746 led sit endelige Nederlag. *C. A.*

Croy [krwa'], en gammel Adelsslægt i Belgien og dets Nabolande, som 1397 erhvervede sig Herskabet Chimay i Hennegau og med Brødrene Anton (død 1475) og Johan (død 1473) delte sig i to Linier. 1) Til den ældre Linie hørte Vilhelm af C, mest bekendt under Navnet Chièvres (s. d.) (1458—1521), som kæmpede i Italien under Karl VIII og Ludvig XII og 1506 af Filip den Smukke blev sat i Spidsen for Regeringen i Nederlandene. Efter Filip's Død udnævnte hans Søster Margarete, der blev Statholderinde i Nederlandene, Chiévres til Karl V's Guvernør, og da Karl blev myndig, blev C. Regeringens Leder i Nederlandene og snart ogsaa i Spanien. Han fulgte nu Karl til Tyskland, hvor han døde ved Rigsdagen i Worms. Hans Arving var hans Brodersøn Filip, som 1533 blev Hertug af Aerschot (s. d.) og døde 1549. Dennes Søn Filip, Hertug af Aerschot, spillede en betydelig Rolle i den nederlandske Frihedskrig og døde i Venezia 1595. Hans Søn Karl, Hertug af Aerschot (1560—1612), gik 1580 over til Protestantismen, men forsonede sig 1584 med Filip II og blev atter Katolik. Han efterlod Memoirer, som 1845 bleve udgivne af Reiffenberg. Han døde barnløs, og Godserne tilfaldt en yngre Linie. 2) Den yngre Linie delte sig igen i to Linier, C. Diilmen i Westfalen, hvis nuværende Overhoved Hertug Rudolf, født 13. Marts 1823, er arveligt Medlem af det preussiske Herrehus, og C. Havré, som uddøde 1839 med Hertug Josef, Pair af Frankrig. *S. B. T.*

Croydon [krâi'dən], gammel By i det sydøstlige England, Grevskab Surrey, 15 Km. S. f. Londonbroen. C. har en statelig Sognekirke (bygget 1870), Raadhus, Kunstskole, et litteraturvidenskabeligt Institut og (1891) 102,700 Indb. Dens Industri afgiver Agerbrugsredskaber, Maskiner, Klokker, Messingvarer, Støvler og kunstig Gødning. I Nærheden ligger Addington Park, Ærkebiskoppen af Canterbury's Sommerresidens. En stor Del af den londonske Købmandsstand har sine Boliger i C, som kun ligger 3 Kvarters Banekørsel fra City. *C. A.*

Crozat [kråza'], Antoine, Marquis du Châtel, fransk Finansmand, født 1655 i Toulouse, død 1738 i Paris. C, som erhvervede en enorm Formue ved Bank- og Rederiforretninger, grundede den franske Koloni Louisiana, for hvilken han modtog Fribrev 1712. Crozatkanalen mellem Oise og Somme er anlagt paa C.'s Foranstaltning.

Crozat [kråza'], Joseph Antoine, Baron de Thiers, Marquis de Tugny, fransk Kunstsamler i Toulouse, (1696—1740). C, en flittig, passioneret og meget formuende Samler, bragte efterhaanden sin Samling op til det paa hans Tid enestaaende Omfang af ca. 19,000 Haandtegninger, over 400 Malerier, dertil en stor Mængde skaarne Stene og en Snes Tusind Bøger. En Del af de bedste Malerier og Haandtegninger i denne Samling samt Prøver paa andres (f. Eks. Kongens og Hertugen af Orléans's) udgav han i Værket »Cabinet de C.« [Paris, 2 Serier, 180 Bl., 1729 ff.]. Dette Værk blev paa ny udgivet (og revideret) af Mariette, som desuden skrev »Description sommaire des dessins des grands maitres du cabinet de feu M. C.« [Paris 1741]. Medens C.'s Samling af skaarne Stene efter hans Død blev solgt til Hertugen af Orleans, havnede de øvrige Sager for største Delen i St. Petersborg (1772). C, der virkede som Parlamentspræsident i Paris, som *Maître des requêtes* hos Kongen, optraadte selv som udøvende Kunstner med nogle Raderinger efter Boucher. *A. Hk.*

Crozatkanalen [kråza'-] ell. Canal de Picardie [kana'ldøpikardi'], Kanal i det nordlige Frankrig, Dep. Aisne, 41 Km. lang, fører fra Chauny ved Oise til St. Simon ved Somme og forbinder Manicamp-Kanalen med St. Quentin-Kanalen, der fører til Schelde. Den blev anlagt 1732—38 af A. Crozat paa egen Bekostning. *H. W.*

Crozetøerne [krozæ'-], en Gruppe smaa vulkanske, ubeboede Øer i det indiske Ocean, mellem 46^0 og 47^0 n. Br. og $68—69^0$ 0. L. f. Grw., med Højder indtil 1,300 M. Den største 0 er Possession Island. Disse Øer ligge nutildags paa Vejen for Damperne fra Liverpool til Melbourne og ved den store Handelsvej fra Europa til Australien; de have derfor hyppig været Skuepladsen for Strandinger og besøges regelmæssig af engelske Krigsskibe for at optage skibbrudne. *C. A.*

Crozon [kråzõ'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Finistère, Arrond. Châteaulin, paa en Halvø mellem Brest's Red og Douarnebugten og ved sidstnævnte Bugt. (1890) 9,000 Indb. Krudtmøller, Indvinding af Søsalt, betydeligt Fiskeri, navnlig af Sardiner. *C. A.*

Crucibŭlum Tul., Slægt af Redesvampe, med valseformet-klokkeformet Frugtlegeme, hvis Væg dannes af et ensartet, svampet Hyfevæv; Frugtlegemets Munding er i Begyndelsen dækket af en tynd Hinde, der snart forsvinder, hvorved blottes de i Frugtlegemet indesluttede, med Sporer fyldte, linseformede Legemer, der hver især ved en tynd Streng ere fæstede til Indersiden af Frugtlegemets Væg. *C. vulgaris* Tul., eneste Art, træffes almindelig om Efteraaret paa gamle Bræder, nedfaldne Grene o. l.; dens Frugtlegemer, der ere 4—10 Mm. høje, ere udvendig gulbrunt filtede, indvendig lysere og glatte. *C. R.*

Crucifĕrae se Korsblomstrede.

Cruciger (Creutziger), Caspar, sachsisk Reformator, (1504—48), var fra Leipzig og blev ved den berømte Disputats i denne By (1519) vunden for Luther's Sag. Da han 1521 kom til Wittenberg for at studere, blev han en af Luther's og Melanchton's nærmeste Venner. 1525 blev han Rektor i Magdeburg; men 1528 vendte han tilbage til Wittenberg, hvor han blev Hofpræst og Professor; 1533 kreeredes han til Dr. theol.

Artilder, der savnes under C, *maa søges under* **K.**

C. deltog i Religionssamtalerne i Magdeburg 1529, Worms 1540 og Regensburg 1541, forestod Indførelsen af Reformationen i Leipzig 1539 og hjalp Luther med hans Bibeloversættelse. Ved sin milde Karakter stod han Melanchton nærmest, og ligesom denne tog han ikke den lutherske Retfærdiggørelseslære i dens fulde Strenghed, hvad der paadrog ham Avind fra lutherske Ivreres Side. Personlig stod han dog stedse Luther nær, og en af hans Døtre ægtede Luther's Søn Hans. C. har efterladt sig en Del Prædikener, eksegetiske Skrifter m. m. Som øvet Hurtigskriver har han nedskrevet adskillige af Luther's Foredrag. (Litt.: Pressel, »Cruciger« [Elberf. 1862]; A. Listov, »Fra Luthers Vennekreds« [Kbhvn. 1880]). *H. O.*

Crucis (Ejeform af *crux*, Kors) kaldes den tredje af Quatemberne (s. d.), Onsdagen efter Korsmessen i Høsten, *Exaltatio sanctae crucis* (Ophøjelsen af det hellige Kors), 14. Septbr. *H. O.*

Crucit (Crucilit) kaldes de korslignende, røde, til Jærntveiltehydrat omdannede Krystaller af Mineralet Arsenkis; de forekomme i Ler ved Clonmell i Irland. *N. V. U*

Cruikshank [kru'kšäŋk], George, engelsk Karikaturtegner og Illustrator, født 1792 i London, død smst. 1878, først bekendt ved politiske Karikaturer i Anledning af Processen mod Dronning Karoline 1819 og en Række satiriske Blade over Prinsregentens Liv 1819—21 (enkelte som »Manden i Maanen« solgtes i over 300,000 Eksemplarer). C. skildrede senere Folkelivet, i Begyndelsen sammen med sin ældre Broder, Miniaturmaleren Robert C, i »Livet i London er dødt« og »Pariserliv«. Fra 1835 udgav han »Comic almanac« og leverede talrige Illustrationer til Dickens'es og andre engelske Forfatteres Værker. Til C.'s betydeligste Arbejder høre desuden: »John Guilpin«, »Søndag i London«, »Mit Studiehæfte« og særlig Illustrationerne til Brough's »Sir John Falstaffs Liv« [1858]. Skønt stærkt karikerede og bizarre vise C.'s Figurer megen Naturtroskab, og som Hogarth's værdige Efterfølger viser han sig særlig i »Flasken« og »Drankerens Børn«, Suiter paa 8 Bl. hver, der skildre Drukkenskabens Følger. C.'s Værk bestaar af 3,400 Raderinger og Træsnit. (Litt.: Reid, *Complete catalogue of the engraved works of G. C.* [3 Bd., Lond. 1873]; *Cruikshankiana, Collections of his most celebrated works* [Lond. 1875]; Jerrold, *Life of G. C.* [2 Bd., Lond. 1888]). *A. Ls.*

Crumpsall [krə'mpsål], By i det nordvestlige England, Lancashire, 5 Km. N. f. Manchester med (1891) 10,400 Indb.

Cruör er det gamle Navn paa den ved Blodets Koagulation dannede Blodkage. Nutildags bruges Ordet ikke meget og med ret forskellige Betydninger, idet det snart bruges om Blodkagen, snart om det ved Trævlestoffets Udskilning af Blodet dannede defibrinerede Blod, snart om det ved det defibrinerede Blods Henstand dannede Bundfald af røde Blodlegemer (se i øvrigt Blod, III. Bd. S. 143 — 44). *S. T.*

Crus, Ben, o: Stykket fra Knæet til Fodledet, se Ben. *S. B.*

Crusca se Akademi S. 370.

Crusebjørn, Jesper Ingevald, svensk militær og Embedsmand, er født i Grodinge Sogn, Stockholm Len, 12. Juli 1843. Han blev Student 1862 og indtraadte i Hæren, hvor han 1888 var avanceret til Oberstløjtnant og Chef for Jämtlands Feltjægerkorps. C. var 1872 — 82 Lærer i Krigskunst og Krigshistorie ved Krigshøjskolen, 1880—82 Sekretær i Komiteen for Landforsvarets Ordning og 1883 Sekretær i et særligt Udvalg paa Aarets Rigsdag for Drøftelse af Landforsvarets Omorganisation. 1891 udnævntes han til Landshøvding i Vesterbottens Len og valgtes 1893 til Medlem af Rigsdagens første Kammer. Foruden militære Artikler i Blade og Tidsskrifter har C. udgivet »Kort sammanfattning af de vigtigaste bestämmelserna rorande arméns organisation« [1870]; »Kort redogorelse for Danmarks arméorganisation« [1871]; »Ofversigt af grannstaternas arméorganisationer« [1873] samt »Ofversigt af allmänna värnpligtens tillämpande i Sverige under förflutna tider« [1879]. *A. B. B.*

Crusell, Bernhard Henrik, svensk Musiker, født i Finland (Nystad) 15. Oktbr. 1775, død i Stockholm 28. Juli 1838. Allerede som Dreng fik han Plads som Klarinettist i et finsk Regiment, som han 1790 fulgte til Stockholm, hvor han, kun 18 Aar gammel, blev ansat som Klarinettist i Hofkapellet. Ved Rejser til Paris uddannede han sig yderligere og blev 1818 Musikdirektør ved Livgrenaderregimenterne. C. var en betydelig Klarinetvirtuos og har gjort sig bemærket ogsaa som Komponist for dette Instrument. Flere Sange, komponerede især til Tegnérske Tekster (»Frithiofs Saga«), fik ved deres naturlige, letflydende Melodier en Del Udbredelse. Almindelig kendte ere hans Melodier til »Længe var Nordens herlige Stamme«, »Hel dig, du hoga nord«, »Kung Karl den unga hjälta« og »Afsted, afsted til Arbejd vil vi gaa«. Ogsaa en Operette (»Lilla slafvinnan« [1824]) har man fra hans Haand. *A. H.*

Crusenstolpe, Magnus Jakob, svensk politisk og litterær Forfatter, født i Jönköping 11. Marts 1795, død 18. Jan. 1865. C. blev 1825 Assessor i Svea Hofret; det var imidlertid ikke som Dommer, men som politisk Forfatter, at han skulde vinde sit Ry. Han havde allerede 1825 udgivet en politisk Brochure om Repræsentationsmaaden, og under Rigsdagssamlingerne 1828—30, i hvilke han deltog som Ridderhusmedlem, indtog han en i mange Spørgsmaal oppositionel Stilling. Han havde allerede truffet Overenskomst med den bekendte Lars Hierta om Udgivelsen af det Blad, som denne dengang forberedte, men i Stedet for blev C. af Karl XIV Johan og dennes Yndling, Magnus Brahe, vundet for et Blad i »Kamarillaens« Interessse. C. stod nu en Tid i et særdeles godt Forhold til Karl Johan, der i Bladet »Fäderneslandet«, som C. begyndte at udgive i Decbr. 1830, havde faaet en kvik og aandrig Pen til Raadighed i Kampen mod Oppositionspressen. Bladet lønnede sig imidlertid ikke, og Kongen var ikke gavmild i at understøtte det. Da C. saa sig skuffet i sine Forventninger om økonomisk Hjælp og 1833 maatte ophøre med Bladets Udgivelse, blev han fra dette Øjeblik af Karl Johan's svorne Modstander og hævnede sig paa en yderst hadsk Maade, men med stort Talent for den Utaknemmelighed, Kongen havde lagt for Dagen over for ham. Karl Johan sagde ogsaa senere: »Den Karl har ødelagt min Historie«. 1834 tog C. sin Afsked fra Assessor-

embedet; han havde dermed kastet alle Broer af efter sig, og han levede senere udelukkende af sin Pen. Han deltog desuden i Rigsdagssamlingen 1834—35 som ivrig Oppositionsmand. 1834 udgav han: »Skildringar ur det inre af dagens historia«, hvorved han aabnede den Række af skarpe og giftige Angreb paa de styrende, der fortrinsvis have givet ham Navn som en af de mest fremragende politiske Forfattere, i det mindste hvad Stilen angaar. Han fortsatte denne Virksomhed, dels i mindre Brochurer, dels i et Tidsskrift »Ställningar och förhållanden, behandlade i bref« [1838—64]. Som Følge af en Udtalelse i et af disse Breve om, at Regeringen havde begaaet Helligbrøde ved at holde Statsraad paa en Søndag, dømtes han 1838 til tre Aars Fæstningsstraf for Majestætsforbrydelse, hvilken Dom vakte stor Forbitrelse i Stockholm og endog gav Anledning til blodige Opløb.

Paa Vaxholm's Fæstning forfattede han vedblivende politiske Skrifter og begyndte at skrive den underlige Mellemting af Roman, politisk Pamflet og historisk Memoire, der udgør en ganske ejendommelig Cruscnstolpsk Litteraturart. Til disse Skrifter høre: »Morianen eller Holstein-Gottorpska huset i Sverige« [1840—44], »Karl Johan och svenskarne« [1845—46] og »Huset Tessin« [1847—49]. Her er Sandhed og Digt blandet sammen paa en yderst forvirrende Maade, og gennem virkelige. historiske Dokumenter giver C ofte sin Digtning ligesom et historisk Grundlag. Den Crusenstolpske Tilføjelse »historisk« benyttedes senere ironisk om Usandheder (det er »historisk«, sagde C). Som litterære Frembringelser ere disse historiske Romaner fængslende nok og udmærke sig, som i alt, hvad C. har skrevet, ved en glimrende Stil; men de ere meget løse i Kompositionen og svage i Karakteristikken, hvortil kommer, at Aktstykker, som tilfældigvis vare komne C. i Hænde, stundom gave Anledning til »Romanens« Udvidelse, aldeles uafhængig af en naturlig Udvikling af Begivenhederne. C. fortsatte flittig sin publicistiske og litterære Virksomhed i forskellige Blade, Kalendere og Tidsskrifter lige til sin Død. Særlig var hans »minnesrunor« berømte, i hvilke han i en knap Form skildrede hedengangnes Livsværk. C.'s fint skaarne Pen — den kunde, som man sagde, svøbe den giftige Pil ind i Roser — har vundet almindelig Beundring, skønt den ikke raadede over mange Nuancer; den var sirlig, hofmandsmæssig, noget stereotyp, mere glimrende og lynende end egentlig varmende; C. var uden Tvivl en Hofmand og Aristokrat, der af en Hændelse var kommen paa den fejle Side. Men inderst inde gemte han bag det elegante Ydre en vulkansk, lidenskabelig Natur, som, naar han blev krænket — og Karl XIV Johan og hans Mænd havde i den Henseende saaret ham dybt — tog Hævn som ingen anden. Han var næppe »en Folkets Mand« i demokratisk Forstand, og »hans Opposition var mere rettet mod Dynastiet og dets nærmeste Mænd end mod Sagen«, men faktisk har hans Talent, hans Pen og vel ogsaa hans egen Skæbne givet Karl Johan's Regeringssystem mangt et Grundskud til Fordel for liberalere Grundsætninger, og det er sagt af en fremragende svensk Politiker (Hedin), at C.'s Skrifter i ikke ringe Grad have bidraget til at bestemme det nu almindelig herskende Omdømme om Karl Johan's Politik og Tidsalder, selv deres, som mindst af alt tro at have lært noget af C. Af C.'s Arbejder ere »Morianen«, »Huset Tessin« og »Karl Johan och svenskarne« oversatte paa Dansk, den sidstnævnte i to Oplag; »Skildringar ur det inre af dagens historia« er bleven oversat paa Norsk. (Litt.: Arvid Ahnfelt, »M. J. C, Lefnadsteckning och urval« [1880—81]; O. P. Sturzenbecker, »Minnesruna ofver C. i Svea« [1866]; Em. Carlén, »Minnen af svenskt författarelif« [1878]). *K. W—g.*

Crusoe, R., se Robinson C.

Crusta (lat.), Skorpe, i Medicinen indtørrede Afsondringer eller Aflejringer paa Huden. *E. P—n.*

Crustacēa se Kræbsdyr.

Crusta phlogistĭca eller *C. inflamatoria* (»Betændelsesskinden«), tysk »Speckhaut«, engelsk *buffy coat*, er det gamle Navn paa det øverste farveløse Lag af Blodkagen, naar denne er dannet, uden at Blodet er rystet (se Blod, III. Bd. S. 143—44). I saa Tilfælde synker nemlig, medens Blodet endnu er flydende, de tungere røde Blodlegemer til Bunds, og naar Koagulationen indtræder, vil det øverste Lag, der bestaar af Plasma (Blodvædske) og de lettere »farveløse Blodlegemer« og Blodplader, være farveløst. Tykkelsen af dette Lag vil derfor selvfølgelig afhænge paa den ene Side af den Tid, der forløber, inden Koagulationen indtræder, paa den anden Side af den Hurtighed, hvormed de røde Blodlegemer synke til Bunds, altsaa af Blodvædskens og Blodlegemernes specifikke Vægt. I saadanne Blodarter, hvor Koagulationen foregaar langsomt — som f. Eks. hos Hesten — eller under sygelige Tilstande — en Del Betændelsessygdomme — hvor det samme er Tilfældet, eller hvor som i »Blodmangel« (Anæmi og Blegsot) Blodvædskens specifikke Vægt er formindsket, vil Tykkelsen af *C. p.* blive stor. Imidlertid er Dannelsen og Udseendet af *C. p.* ikke karakteristisk for nogen bestemt Sygdom og aldeles ikke afgørende for Sygdommens Natur eller Grad. I den ældre Tids Medicin spillede *C. p.* en stor Rolle. Det var i Undersøgelsen af denne og dens Størrelse, at man i 18. og Beg. af 19. Aarh. søgte Oplysninger om, hvorvidt Aareladninger skulde anvendes, og i hvilken Udstrækning de skulde foretages. Fra *C. p.'s* Udseende søgte man med Urette at gøre Slutninger om Blodets Sammensætning og Sygdommens Natur og Styrke. *S. T.*

Cruus, Jesper Mattsson, svensk Feltmarskal og Rigsskatmester, død i Finland 1622. Efter at have beklædt forskellige Kommandoposter i Finland og Estland blev han 1611 Feltmarskal og øverstbefalende i Vestergotland mod Danskerne. Han havde i nogen Tid gentagne Skærmydsler med den danske Marsk Sten Maltesen Sehested uden for Elfsborg og deltog senere i den mislykkede Storm paa den danske Lejr uden for Kalmar (17. Juli 1611). Febr. 1612 foretog han, sammen med Hertug Johan af Østergötland, et hastigt Hærgningstog til Varberg, som gik op i Luer. Paa Tilbagevejen traf de paa Kolleryd's Hede i Skällinge Sogn sammen med Kong Christian og Hertug Georg af Lüneborg, som vendte tilbage fra lignende Bedrifter i Vestergotland. Efter en kort Kamp, under hvilken bl. a. Frants Rant7.au, Sten Rosensparre og Chr. Barnekov fandt Døden og Kongen selv svævede i Fare, reddede de Danske sig til Varberg. C.

drog senere mod Nord, genindtog Ny Lodose, opbrændte Konghelle og hærgede Bohus Len. Efter denne »Brandfejde« gjorde C. sig fordelagtig bekendt paa den indre Administrations Omraade. Han blev 1615 Rigsskatmester og gjorde som saadan Tjeneste med Udmærkelse, indtil han 1621 blev Statholder i den nyindtagne Riga. *P. 0.*

Cruveilhier [kryvælje'], Jean, fransk Læge, født 9. Febr. 1791 i Limoges, død 10. Marts 1874. Faderen var Militærlæge og bestemte Sønnen til Læge, skønt han ønskede at være Præst. 1810 kom han til Paris for at studere Medicin, især under Dupuytren; men han fik straks ved de første Sektioner en saadan Skræk derfor, at han forlod Medicinen og gik ind i et Præsteseminarium; men hans Fader gav ikke fortabt og fik ham atter tilbage til Medicinen. 1816 blev han Doktor ved en Afhandling: »Essai sur l'anatomie pathologique en général et sur les transformations et productions organiques en particulier«, hvori han som Inddelingsprincip brugte de patologisk-anatomiske Forandringer. Han vendte derpaa tilbage til Limoges, hvor han praktiserede til 1823, da han blev Professor i Kirurgi i Montpellier. To Aar efter blev han Professor i deskriptiv Anatomi i Paris, 1836 Professor i patologisk Anatomi, da der var oprettet et saadant Professorat ved et Legat af hans gamle Lærer og Ven Dupuytren, og i denne Stilling forblev han i over 30 Aar. Han var desuden (1830) Overlæge ved Hospice de la maternité, i senere ved Salpêtrière og Charité. Han har størst Betydning af den normale og patologiske Anatomi, og hans betydeligste Værker ere »Anatomie pathologique du corps humain« [2 Bd., Paris 1830—42, stort Fol. med 230 udmærkede Tavler] og »Traité d'anatomie pathologique générale« [5 Bd., Paris 1849—64]. Af andre bekendte Værker findes: »Médecine éclairée par l'anatomie et la physiologie pathologique« [Paris 1821], »Traité d'anatomie descriptive« [3 Bd., Paris 1833, 5. Opl. 1872, norsk Bearbejdelse i 2 Bd. ved L. J. Lie, Chra. 1867—69], »Anatomie du systéme nerveux« [Paris 1845]. (Litt.: »Biograph. Lexikon der hervorragenden Aerzte«). *G. N.*

Cruvélli (tysk Crüwell), Marie og Sofie, to som Sangerinder bekendte Søstre, fødte i Bielefeld. Den ældste, Marie (1824—68), var en Tid lang engageret ved den italienske Opera i Paris og London, hvor man beundrede hendes prægtige Altstemme, men ikke kunde tilgive hende den følelige Mangel paa grundig Uddannelse og Skole. Af Sorg herover trak hun sig 1860 tilbage fra Scenen. Den yngre Søster, Sofie Charlotte (1826—82), var Lykken gunstigere. Hun aabnede sin kunstneriske Løbebane 1847 i Venezia, optraadte Aaret efter i London, men havde her, som Grevinden i »Figaros Bryllup«, vanskelig ved at gøre sig gældende ved Siden af Jenny Lind som Susanna og gik derefter til Italien, hvor hun i de store dramatiske Sopranpartier fejrede betydelige Triumfer. 1851 var hun Medlem af den italienske Opera i Paris, kom med denne til London, hvor hun denne Gang vandt større Anerkendelse, og blev 1854 knyttet til den store Opera i Paris med den for de Tider uhørte Gage af 100,000 frc. om Aaret. C.'s Optræden i »Hugenotterne« blev en sand Triumf, og Verdi skrev Hovedrollen i »Les vepres siciliennes« for hende. 1856 trak hun sig dog fuldstændig tilbage fra Scenen og giftede sig med Baron Vigier. *S. L.*

Crux (lat.: Kors) bruges billedlig for Pine og Plage, saaledes i ældre Tider *C. interpretum* (Fortolkernes Kors), fordi vanskelige Steder i de Skrifter, der skulde fortolkes, angaves ved et Kors i Randen.

Cruys [kråi's] (Cruijs), Cornelis, russisk Admiral, født i Stavanger 14. Juni 1657, død i St. Petersborg 14. Juli 1727. Han kom til Holland og traadte i Orlogstjenesten, hvori han 1696 var naaet til Under-Ekvipagemester ved Admiralitetet i Amsterdam. Da Peter den Store under sit Ophold i Holland ønskede at sikre sig dygtige Kræfter til Grundlæggelsen af en russisk Flaade, henledte den hollandske Admiral Schey Zarens Opmærksomhed paa C, der havde erhvervet sig Anseelse som Skibskonstruktør og Korttegner. 1698 traadte han i russisk Tjeneste og gjorde sig hurtig yndet af Zaren ved den Iver og Dygtighed, hvormed han udviklede Flaaden, men var hadet og forfulgt af den mægtige General-Admiral Apraxin. C. blev først anvendt ved Anlæggel af Krigshavnen ved Taganrok og førte her heldige Underhandlinger med Tyrkiet; senere undersøgte og kortlagde han Farvandet ved Floden Don's Munding. 1700 blev han efter en ringe Forseelse paa Apraxin's Anstiftelse straffet paa en yderst raa og barbarisk Maade af Peter, men forblev desuagtet i hans Tjeneste. Efter et Ophold i Holland 1704 medbragte han til Rusland den senere mægtige Minister H. Osterman og fik denne ansat i Statstjenesten. 1705 og 1708 deltog han med Ære i Krigsoperationerne mod Svenskerne, ligesom han 1710 spillede en vigtig Rolle ved Viborgs Erobring. Efter en uheldig Kamp mod Svenskerne 1713, hvor hans Skib kom paa Grund og blev tilintetgjort, dømtes C. til Døden af Zaren. Paa Kejserindens Forbøn blev han dog benaadet med Forvisning til Kasan 1714, hvor han med stor Djærvhed tiltvang sig Guvernørens Agtelse. Peter den Store mærkede imidlertid snart, at han vanskelig kunde undvære sin ærlige Hjælper, og hjemkaldte ham derfor allerede 1715. Han blev derefter General-Direktør ved Ekvipagen, Vicepræsident i Marinekollegiet og Viceadmiral, efter Freden i Nystad endog Admiral af det blaa Flag. C. skildres som en smuk, kraftig og djærv Skikkelse; han har ved Siden af sin militære Virksomhed erhvervet sig et agtet Minde som en virksom og kraftig Understøtter af den reformerte Menighed i Rusland, for hvilken han lod opføre en Kirke. — Hans Søn, Rudolf C., traadte i dansk Tjeneste og blev Kommandørkaptajn. (Litt.: L. Daae, »Nordmænd og Danske i Rusland i 18. Aarh.« i »Norsk Hist. Tidsskr.« II R. IV.). *C. L. W.*

Cruyshautem [kråi'shotem], Fabrikby i den belgiske Provins Østflandern, Arrond. Oudenaardt, med betydelige Lærredsfabrikker og Blegerier, et Mønsterværksted for Lærredsvæveri og (1890) 5,600 Indb.

Cruz se Pantoja de la Cruz, J.

Cruz, Juan de la, spansk Forfatter, født 1542 i Hontiveros i Gammel-Kastilien, død 14. Decbr. 1591 i Klostret Penuela (i Sierra Morena). Han var fra sit 21. Aar Karmelitermunk med Liv og Sjæl og virkede med Santa Teresa (s. d.) ivrig for en Reform af denne Orden; i den Anledning undgik han ikke Inkvisitionens Forfølgelser. 1568

stiftede han »Barfødder-Karmeliternes« Orden, der fik pavelig Sanktion 1580, og C. var derpaa efterhaanden Prior i forskellige Klostre i Spanien. C. har paa Spansk skrevet en Række mystisk-asketiske Værker, navnlig »Subida al monte Carmelo« og »Noche escura del alma«, som indeholde sublime Steder ved Siden af dunkle og uklare; den brændende Andagt og Begejstring, der udtaler sig i disse Skrifter, skaffede ham Navnet »Doctor extaticus« og en saa længe eftervirkende Berømmelse, at Paven lod ham kanonisere 1678. Tillige er C. en betydelig og ejendommelig Digter, der synger om Sjælens Længsel efter den himmelske Brudgom med næsten jordisk sanselig Glød: del er »Højsangens« orientalske Erotik, der har været hans Forbillede. Af hans samlede Værker i Prosa, med nogle af hans Digte, kom der siden 1619 en Mængde Udgaver, saaledes en Folioudgave — den 12. — i Sevilla 1703 (»Obras de San Juan de la C.«). Endvidere i »Biblioteca de autores españoles«, 27. Bd. Hans Digte alene ere udgivne og oversatte paa Tysk af W. Storck 1854. Hans Liv er skildret, før han blev erklæret for Helgen, i »Suma de la vida y milagros del venerable Fray J. de la C.« [Antwerpen 1625] og i 19. Aarh. af Lechner [Leipzig 1858] og Munos Garinca [Madrid 1875]. *E. G.*

Cruz, Juana Inés de la, spansk Digterinde, født 1651 i Nærheden af Mejiko, død i Mejiko 1695. Allerede som Barn var hun i den Grad hengiven til Læsning, at hun bad sine Forældre om i Mandsdragt at maatte studere ved Universitetet i Mejiko; imidlertid blev hun anbragt i Vicekongens Hus, hvor hun forbavsede alle ved sin Begavelse og sine Kundskaber, idet der foranstaltedes en formelig Eksamen over hende af Byens ypperste lærde. 18 Aar gl. gik hun i Kloster, men forsagede dog foreløbig ingenlunde sine Studier og sin Digtervirksomhed. Hendes første Digtsamling, med den gyselige Titel »Inundacion Castálida« (kaslalisk Oversvømmelse!), udkom i Madrid 1689; paa dennes Titelblad var hun hædret med det ofte brugte — og misbrugte — Tilnavn »den 10. Muse«. Ved Siden af adskilligt, der røber Paavirkning af Tidens slette Smag, indeholde hendes Digte Vidnesbyrd om ægte Talent; de svæve mellem Erotik og Religiøsitet, og hun har ogsaa skrevet et Par Komedier. I et mærkeligt Brev til Biskoppen af Puebla forsvarede hun sine og i det hele Kvindernes litterære Sysler; men to Aar før hendes Død fik nogle gejstlige hende dog til at sælge sine Bøger, Musikinstrumenter og Kostbarheder til Fordel for de fattige og hengive sig ganske til Bodsøvelser. Den omtalte Digtsamling udgaves paa ny (men med den fornuftigere Betegnelse »Poemas«) i Madrid 1690 som 1. Del af hendes »Obras«, hvoraf 2. og 3. Del udkom henholdsvis i Sevilla 1691 og i Madrid 1700, siden flere Gange. *E. G.*

Cruz Cáno y Olmedilla [-lja], Ramon de la, spansk dramatisk Digter, født Marts 1731 i Madrid, død smst. ca. 1795. Han studerede Retsvidenskab og fik et juridisk Embede i Hovedstaden. Som Digter blev han Medlem af Sevilla's Akademi, ja selv af Arkadernes i Rom, ved en Del klassisk formede Tragedier og Operaer, Dramaer og Komedier; men sin store Begavelse lagde han kun rigtig for Dagen i de Frembringelser, som intet Akademi tog Notice af, og som han endda maatte forsvare mod bornerte Kritikere: de 300 Smaastykker med Emner af Datidens Hverdagsliv, hvormed C. blev sin Tids populæreste Teaterdigter. De kaldes med det fra 17. Aarh. stammende Navn »Sainetes« (egl. Smaabidder), ere skrevne i korte, lette Vers, sprudle af Liv og Lune og hævde den gamle nationale Smag og de nedarvede Skikke og Sæder imod den indtrængende Franskagtighed; i kulturhistorisk Henseende som med Hensyn til poetisk Værdi staa de nu som det interessanteste, der frembragtes af spansk Skuespildigtning i 18. Aarh. En egen Gruppe danne nogle »parodiske Tragedier«, der minde om Wessel's »Kjærlighed uden Strømper«. I den Udgave af C.'s Værker, som han selv besørgede 1786—91 [Madrid, 10 Bd.], turde han kun optage $^1/_{10}$ af sine Saineter; men et større Udvalg er udgivet smst. 1843 [2 Bd.] af A. Durán. Nogle af dem ere oversatte paa Fransk af Ant. de Latour [Paris 1865]. *E. G.*

Cruzado, forskellige ældre Mønter i Portugal og Brasilien. *C. velho* var = 400 *Réis*, *C. novo* = 480 *Réis*. *E. M.*

Crüger, Johannes, tysk Kirkekomponist, (1598—1662), studerede Teologi i Wittenberg, men uddannede sig samtidig i Musik. 1622 fik han Embedet som Kantor ved Nikolaikirken i Berlin, en Stilling, han beklædte i 40 Aar, lige til sin Død. C. hører til de betydeligste lutherske Salmekomponister, flere af hans Koralmelodier ere endnu i Brug baade i Tyskland og i Norden. Ved sine talrige Samlinger af Kirkemelodier udmærkede han sig tillige som kyndig Bearbejder, udgav desuden forskellige selvstændige Kirkekompositioner samt flere musikteoretiske Værker. *A. H.*

Criiger, Simon, dansk Kirurg, født 1687, uvist, om i Kbhvn. eller i Holsten, død i Kbhvn. 24. Apr. 1760. Som Dreng kom han i Barbcrlære og var bl. a. i Huset hos den dygtige Kirurg og senere Professor ved Universitetet Johannes de Buchwald. 1715—20 var han Overkirurg ved Landetatens Hospital i Kjøbenhavn, 1720 Livkirurg og Kammertjener hos Frederik IV og samtidig Feltskærer ved Drabantgarden. 1728 afgik han som Livkirurg, som det synes paa Grund af Dronning Anna Sofia's Unaade. Han rejste til Paris, hvor han studerede Anatomi og Kirurgi. Først 1731 vendte han tilbage og ansattes som Livkirurg hos Christian VI. 1736 blev han Generaldirektør for Kirurgien. C.'s store Betydning ligger ikke i hans videnskabelige Arbejder, thi hvad han har skrevet, er ganske ubetydeligt, men derimod lykkedes del ham i en meget væsentlig Grad at forbedre den kirurgiske Undervisning. Kirurgen havde ingen anden Vej til Uddannelse end at gaa i Barberlære, lade sig undervise af Mesteren, blive Svend og rejse til Udlandet for at faa Arbejde hos forskellige Mestere. Nogen systematisk Undervisning var der ikke Tale om. Der var ganske vist gjort nogle Forsøg i Kjøbenhavn bl. a. af C. selv; men først efter at han i Paris havde set, hvorledes en enkelt Mand regerede hele Kirurgien, og at der fandtes en særlig af Universitetet ganske uafhængig Læreanstalt, fremkom han med Forslag til Oprettelsen af et *Theatrum anatomico-chirurgicum* med ham selv som eneste Lærer og tillige som Generaldirektør for Kirurgien, i hvilken Stilling han alene skulde være eneraadig over alt, hvad der vedkom Kirurgien i Danmark og Norge. Det lykkedes ham virkelig at faa begge Dele sat

igennem ved kgl. Frd. 30. Apr. 1736. Allerede samme Aar kom det til et Sammenstød saavel med Universitetet som med Barberlavet, og der blev nedsat en Kommission, hvoraf Resultatet blev, at der 1740 blev oprettet et *Collegium medicum* (det nuværende Sundhedskollegium), hvorved C.'s Myndighed noget indskrænkedes. Men C. gav ikke fortabt, ved sin Klogskab og Hensynsløshed lykkedes det ham at hævde sin Myndighed i hele sin Levetid, og *Collegium medicum*'s gentagne Forsøg paa at sætte noget igennem mislykkedes fuldstændig. Naar han intet kunde udrette ved at trække en Sag i Langdrag, blev han i højeste Grad ubehagelig navnlig mod Professorerne ved Universitetet, og han sejrede altid. Efter 1736 maatte enhver Kirurg for at faa Lov til at praktisere tage Eksamen ved *Theatrum anatomico-chirurgicum*, hvor de sikkert fik en efter den Tid god teoretisk Undervisning, medens de som hidtil fik den praktiske hos Barberer og Regimentskirurger. At C. forstod at vække sine Elevers Læreiver og videnskabelige Interesse, fremgaar navnlig deraf, at medens der i første Halvdel af 18. Aarh. saa godt som ingen betydelig Læge findes i Danmark, er der i Slutningen af 18. Aarh. talrige, endogsaa meget fremragende Mænd, hvoraf de ældste alle ere udgaaede fra *Theatrum anatomico-chirurgicum*, saaledes som Heuermann, Chr. Joh. Berger, Tode og Callisen, medens de senere vare Elever af disse. Det er ikke uden Grund, at C., skønt han ikke var Videnskabsmand, er kaldt den danske Kirurgis Fader. (Litt.: Ingerslev »Danmarks Læger og Læge væsen« ; Jul. Petersen, »Den danske Lægevidenskab 1700—50«). *G.N.*

Cryptobránchus se Fiskepadder.

Cryptocephălus, Slægt af Bladbillernes Familie, Hovedet næsten ganske skjult i Thorax. Et betydelig Antal danske Arter, blandt hvilke særlig *C. sericeus* bør nævnes; det er en pragtfuld, gyldengrøn Bille, der meget ofte findes i de gule Kurvblomsters Kroner, særlig *Hieracium*. Ligesom den nær staaende Slægt *Clythia* (se Bladbiller) spinder Larven en Cocon. *C. W.-L.*

Cryptococcus d. s. s. Saccharomyces.

Cryptogāmae (*Cryptogamia*..) se Kryptogamer.

Cryptomerĭa Don., Naaletræslægt af *Taxodiaceae* med en enkelt Art *C. japonica* Don. (*Cupressus japonica* L., Japansk Ceder), et pyramideformet, indtil 40 M. højt Træ med syldannede, krummede og længelevende Naale, hvis Midtnerve er stærkt fremtrædende. Hanblomsterstandene ere samlede i Aks, medens Hunblomsterstandene sidde enkeltvis i Spidsen af korte Grene. De ægformede Kogler ere 15—30 Mm. lange og have kamdelte Frøskæl og hageformede Dækskæl; Frøene, som sidde ved Grunden af Frøskællet, 3—6 i Tallet, ere skarpt to- eller trekantede. Træet hører hjemme i Japan og Kina, men førtes 1842 til Europa; det dyrkes i talrige Varieteter som Prydtræ (se nedenfor). *A. M.*

C. japonica er Frilandsbusk, som, selv om den i dækkes, ofte fryser en Del tilbage. Den kan derfor kun finde Anvendelse paa Friland under særlig gunstige Forhold. Derimod kan den med Held dyrkes i Potte; den overvintres da i Hus med 1—4°: og anvendes til Dekoration af Værelser, Trappegange o. l. *C.* formeres ved Frø og Stiklinger. *L. H.*

Cryptopentaměra, Fællesbetegnelse for Barkbiller, Bladbiller, Træbukke og Snudebiller (s. d.) ɔ: de Familier, som tilsyneladende kun have 4 Led i Fødderne, men hvor i Alm. et femte, mere eller mindre skjult Led kan paavises. *C. W.-L.*

Cryptoridae se Lønhale.

Crystalla **tartări** se Cremortartari.

Cs, kemisk Tegn for Cæsium.

Csaba [tša'ba], Békés-Csaba, Flække i det mellemste Ungarn, Komitat Békés, ved en Kanal forbunden med hvide Kørøs. (1890) 34,200 Indb., Ungarere og Slovener, mest Lutheraner. Byen har fem Kirker, deriblandt en prægtig Basilika, et evangelisk Gymnasium og er Sædet for en Domstol. Den er et betydeligt Baneknudepunkt og har stor Handel med Landprodukter, Korn, Hamp og Via, samt Kvægavl, Dampmøller, Brænderier og Udførsel af Tømmer. *C. A.*

Csaky [tša'ki], Albin, Grev, ungarsk Statsmand, er født 19. Apr. 1841, blev 1867 Overgespan for Komitatet Zips og vandt Ry for sin Dygtighed, hvorfor han senere blev brugt ved alle Forarbejder til Forvaltningsreformer. Som Medlem af Magnathuset tog han vigtig Del i dets Omdannelse 1885 og blev 1888 valgt til en af dets Næstformænd. Septbr. s. A. blev han Kirke- og Undervisningsminister indtil Juni 1894 og hævdede kraftig Statens Myndighed over for det katolske Præsteskab, særlig i Spørgsmaalet om Daaben af de Børn, der vare fødte i blandede Ægteskaber; han var ligeledes med til at forberede de ny kirkelige Love. 1891 gennemførte han en Lov om tvungen Oprettelse af Asyler, dels for at bekæmpe den store Dødelighed blandt Børnene, dels for at fremme det magyarske Sprogs Udbredelse blandt de andre Folkestammer. *E. E.*

Csanad [tša'na.d], Komitat i det mellemste Ungarn (Komitaterne hinsides Theiss), begrænset af Komitaterne Arad, Békés, Csongrad og Torontal. 1,618 □ Km. med (1890) 130,800 Indb., mest Magyarer. Landet vandes mod Syd af Maros og bestaar af en vidtstrakt, frugtbar Slette, hist og her afbrudt af bølgeformige Bakker, bevoksede med Egeskov og Vinplantninger. Der avles Hvede, Majs, Tobak, Vin og Frugt, samt holdes smukt Hornkvæg, gode Heste, Faar og Svin. En Tredjedel af Arealet er bevokset med Skov og Krat, en Sjettedel er Eng- og Græsland. Alföld—Fiumebanen krydser Komitatet. Hovedstaden er Mako. — C. Magyaro, By smst., hvorefter Komitatet har faaet Navn, ligger ved Maros, 8 Km. 0. f. Mako. Ruiner af en gammel Borg. (1890) 7,400 Indb. Paa Mezöhegyes Pusta findes et af Kejser Josef II 1785 anlagt Militærstuteri med over 3,000 Heste. *C. A.*

Csángó-Magyarer [tša'ngoma'džar-] kaldes de Magyarer, der navnlig i Reformationstiden udvandrede fra Ungarn til Moldau. Omgivne, som de ere paa alle Sider af Rumæner, ere de stærkt udsatte for at blive romaniserede og forsvinde som selvstændig Nationalitet. *C. A.*

Csanyi [tša'ñi], Ladislaus, ungarsk Frihedskæmper, (1790—1849), gjorde 1809—15 Krigstjeneste og blev senere Underdommer. Han var en af de virksomste Deltagere i den politiske Opposition før 1848 og fulgte 1848—49 som Regeringskommissær med de ungarske Hære, saaledes Oktbr. 1848 paa Fremrykningen mod Wien og derefter med Gorgey's Hær i det nordlige Ungarn. Han var den

sidste, der forlod Hovedstaden før Windischgrätz'es Indrykning, og viste som Kommissær i Transsilvanien stor Strenghed imod Sachsere og Rumænere, der toge Parti for Østerrig. Overalt var han rastløs i sin Virksomhed og viste stort Organisationstalent, ligesom han søgte at mægle mellem Kossuth og Görgey. Maj 1849 blev C. Minister for Samfærdselsvæsenet. Efter Overgivelsen i Vilagos Aug. 1849 vilde C. ikke flygte, blev fangen af Russerne, der overgav ham til de østerrigske Myndigheder, og hængt 10. Oktbr. *E. E.*

Csardås [tsardals] (af *csárda*, »Kro« eller »Knejpe«) er Navnet paa en ungarsk Nationaldans af nyere Oprindelse, der endnu ikke er fæstnet i nogen bestemt afsluttet Form. Musikken, der som oftest skylder Zigeunerne sin Oprindelse, ligesom den i Reglen ogsaa kun udføres af disse, er baade i melodisk og harmonisk Henseende original og ejendommelig, ligesom Rytmen er skarpt udpræget. Selve den ydre Form er underkastet mange Vilkaarligheder; dog er det et fælles Karaktermærke for alle Danse, der gaa under Navnet C, at de optræde i $^2/_4$ Takt og gennemgaaende kun i Durtonearter. C. bestaar af flere Dele, hvis Antal ligeledes er meget variabelt. Efter Hoveddelen *Lassu*, der bestaar af to Afsnit paa otte eller tolv Takter, og som gentages, følger een eller flere Afdelinger i fyrigere Tempo, der kaldes *Friss*, og som atter hver for sig bestaa af to Dele, der gentages to eller flere Gange. Selve Dansen har heller ingen bestemt udformede Dansefigurer; den udføres samtidig af et vilkaarligt Antal Par, og hver Deltager opfatter den, under Overholdelsen af Rytmen, efter sin individuelle Stemning. Under den indledende, majestætiske Andante bevæger Danseren og hans Dame sig i fri Trin over for hinanden, idet Damen med venstre Haand i Siden lægger den højre paa sin Herres Skulder eller løfter op i Kjolen med den. Dansetrinnene udføres derhos med Hoftebevægelser, Drejning af Fødderne, afvekslende Stød med Hælene eller Fodspidsen, Sporeklirren og Slag med Hænderne paa Støvlerne. Efterhaanden blive Bevægelserne livligere og mere stormende, Danseren griber sin Dame og snurrer hende rundt, eller hun flygter for ham, og han forfølger hende, indtil han griber hende og svinger hende i hvirvlende Dans. *S. L.*

Csåszár [tša'za.r], Frants, ungarsk Forfatter, født 1807, død 17. Aug. 1859. Han var først Lærer, senere Notar i Fiume, derefter Bisidder i Handelsretten i Pest; fra 1846 Referent ved Overretten (>die Septemviratstafel«), men mistede dette Embede, fordi han havde beholdt det under Revolutionsregeringen. I Marts 1850 stiftede han det liberale Organ »Pesti Naplo«; han udgav den ungarske Vekselret [3. Opl., Pest 1846] og den ungarske Konkursproces [1847], men optraadte ogsaa som belletristisk Forfatter med en mytologisk Ordbog [1844], »Der Fiumer Hafen« [1842—43] og et Bind Digte, der skulle udmærke sig ved korrekt Form og inderlig Følelse. Han har desuden oversat flere fremragende italienske Digterværker paa Ungarsk. *C. A. N.*

Csengery [tsæ'ngæri], Anton, ungarsk Politiker, født 2. Juni 1822, død 13. Juli 1880. Han var 1844—49 Redaktør af det frisindede Blad »Pesti Hirlap«, som L. Kossuth havde grundlagt, og 1857—69 af et Tidsskrift, »Budapesti Szemle«. 1861 valgtes han til Rigsdagens Underhus og havde Sæde her indtil sin Død, som et af det maadeholdne Partis dygtigste Medlemmer. Han var 1865 Medstifter af den ungarske Grundejerkreditforening og siden dens Direktør, tog tillige Del i Stiftelsen af Landboforeninger, Sparekasser og Folkebanker. C. naaede et Navn som en ypperlig Stilist, oversatte Macaulay's Englands Historie paa Ungarsk og skrev bl. a. en Samling Skildringer af ungarske Statsmænd og Talere [1852] samt et Mindeskrift over F. Deak [1877]; hans samlede Skrifter udkom 1884 i 5 Bd. *E. E.*

Csepel [tsæ'pe.l], frugtbar Donauø neden for Budapest, 330 □Km. stor, med Frugt- og Vinavl og flere Landsbyer, var i gamle Dage Sommeropholdssted for de ungarske Konger. *C. A.*

Csepin [tšæ'pin], Flække i det sydvestlige Ungarn, Kongeriget Slavonien, Komitat Veroviticz. (1890) 2,000 Indb., der navnlig drive Roesukkerfabrikation. I Omegnens vidtstrakte Sumpe fanges mange Blodigler. *C. A.*

Csik [tši'k], Komitat i det sydøstlige Ungarn, Landskab Transsilvanien, begrænset af Komitaterne Haromszek, Udvarhely og Maros Torda samt Kongeriget Rumænien. 4,493 □Km. med (1890) 114,100 Indb., væsentligst Magyarer samt en Del Rumæner. Af Trosbekendelse ere 93,400 romersk-katolske, 18,500 græsk-katolske og faa Hundrede Protestanter og Jøder. Komitatet er meget bjærgfuldt, dog findes i Midten to betydelige Dale, der gennemstrømmes af Maros og Aluta; det er berømt for sine Naturskønheder, men har det barskeste Klima af alle de transsilvanske Komitater; der dyrkes derfor væsentligst kun nordiske Planter, Kartofler, Rug, Havre og Hør. Komitatet er meget skovrigt med prægtige Skove af Eg, Bøg og Naaletræer, rige paa Vildt, og hvorfra Tømmeret er en betydelig Udførselsartikel. — Hovedstaden C.-Szerda ligger ved Floden Aluta og ved Foden af Hargitta. (1890) 1,800 Indb. *C. A.*

Csikos [tsi'ko.s] (af ung. *csikó*, et Føl), ungarsk Hestehyrde. C., den af Digtere (bl. a. af Lenau, Petöfi og K. Beck i »Janko der ungarische Roszhirt«) ofte besungne romantiske Skikkelse, lever sit Liv paa Pusta'en som Hyrde og viser stor Aandsnærværelse og Behændighed i at indfange og tæmme de halvvilde Heste. Hans Vaaben, som han slynger med stor Færdighed, er en let Stok forsynet i den ene Ende med en Økse (*fokosch*). Med det fremtrængende Agerbrug er C.'s Skikkelse mere og mere forsvunden og reduceret til en almindelig Hyrde, der vogter Stuteriernes Heste. Hans Dragt bestaar af en kort Skjorte, lange, vide Benklæder af groft Lærred (*gatya*), rund Hat, endvidere Læderbælte, prydet med Knapper, og Snørestøvler med Sporer.

Csiky [tši'ki], Gregor, bekendt ungarsk dramatisk Digter, er født 8. Decbr. 1842 i Pankota i Komitatet Arad. Han studerede katolsk Teologi i Pest og Wien og var 1870—78 Professor ved Præsteseminariet i Temesvár, men gik over til Protestantismen og giftede sig, og har siden den Tid udelukkende hengivet sig til litterære Sysler. 1871 udgav han sine første Fortællinger; 1875 vandt han Akademiets Prisbelønning for sit første Lystspil »A Joslat« (Oraklet); de tre næste Stykker, Tragedien »Janus«, Lystspillene »Den uimodstaaelige« og »Den mistroiske«, bleve ligeledes prisbelønnede

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Hans »Proletarerne«, som gik over Nationalscenen i Wien 1879—80, opnaaede den største Succes, som noget ungarsk Stykke nogen Sinde har vundet. Hans nyere Stykker have ligeledes vundet Bifald, f. Eks. Dramaet »Forgyldt Elendighed« og Tragedien »Magieren« ; han er desuden optraadt med afgjort Held som Teateroversætter, f. Eks. af Sofokles, Plautus samt fra Fransk og Engelsk. *C. A. N,*

Csokonay [tšåk'konaj], Vitez Michael, ungarsk Digter, (1773—1805). Han var født i Debreczin, hvor han blev Professor i Poetik 1794; senere studerede han Jura og blev Lærer, men viede sig endelig til Digtekunsten. Han var en ægte national Lyriker, som hentede sine Emner fra Folkedigtningen og forstod at fremstille dem i et rigt Sprog og letløbende Vers. Mange af hans Sange ere paa alles Læber i Ungarn, saasom det berømte Elskovskvad til Vinsækken (»kulacs«). Samlede Værker i 9 Bd. [Wien 1813, 2. Udg. 1816]; Levned og efterladte Skrifter [Pest 1817]; senere Udg. i 2 Bd. ved Toldy [Pest 1846]; senere Levnedsbeskrivelser af Szana [Pest 1869] og af Harazti [Pest 1880]. I Debreczin rejstes 1871 en Bronzestatue til hans Minde. *C. A. N.*

Csoma [tšo'ma], Alexander, ungarsk rejsende Orientalist, født 1798 i Transsilvanien, død 11. Apr. 1842. C, hvis Navn paa Ungarsk er Korosi Csoma Sandor, studerede 1816—18 i Gottingen og begav sig et Par Aar efter paa Rejse til Centralasien for at finde sit Folks oprindelige Hjem, særlig tilskyndet dertil ved en Ytring af Professor Blumenbach om, at Magyarerne vel nok vare de Uignoer, hvorom Kinesernes Annaler tale. Forklædt som Armenier og det armenske Sprog fuldt mægtig gik han med en Karavane over Chorosan til Buchara og derfra over Balkh og Lahore til Leh ved Indus, Hovedstaden i Ladak. Det lykkedes ham at blive optagen som Elev i det buddhistiske Kloster Zamskar i Landskabet Kamaon, der ligger ved Floden Sutledj og nu udgør en Del af de britiske Besiddelser i Indien. Han blev her i en hel Aarrække, ivrig sysselsat med Studiet af det tibetanske Sprog under stadig Omgang med Landets Præster Lama'erne. C. gik derefter til Bengalen og fik her ved sine Kundskaber i det Tibetanske Ansættelse ved det asiatiske Selskabs Bibliotek i Kalkutta, hvor der fandtes over 1,000 tibetanske Haandskrifter, som ingen forstod. Den engelske Regering i Indien understøttede ham ogsaa til Udgivelsen af hans tibetanske Studier, og da hans Ry naaede hans Fædreland, fik han ogsaa Understøttelse af den ungarske Regering. C, forstod det tibetanske Sprog saa fortrinlig, at Dalai Lama gav ham Tilladelse til at besøge Lhassa, hvad der tidligere ikke var blevet tilladt nogen Europæer; men førend han kunde begive sig paa Vejen, døde han pludselig i Dardjiling i Himalaya, hvor der siden er blevet rejst et Mindesmærke for ham. C. er Grundlægger af det videnskabelige Studium af Tibetansk i Europa og Forfatter af fiere vigtige Skrifter: »A grammar of the Tibetan language« [Kalkutta 1834] den første videnskabelige tibetanske Sproglære, der er udgivet; »Essay towards a dictionary Tibetan and English« [1835] foruden mange Afhandlinger i »Journal of the asiatic Society of Bengal«. (Litt.: Duka, *Life and travels of Alex. C. de Körös* [Lond. 1884]). *V. S.*

Csongrad [tšo'ngra.d], Komitat i det mellemste Ungarn, mellem Donau og Theiss, begrænset af Komitaterne Békés, Csanad, Torontal, Bacs-Bodrog, Pest og Jasz-Nagy-Kun-Szolnok. 3,413 □ Km., med (1890) 261,300 Indb. (Magyarer, Tyskere og Slovaker), hvoraf 188,300 ere Romersk-katolske og 57,800 Reformerte. Komitatet er en frugtbar Slette med enkelte Bakkestrøg, men er opfyldt af store Sumpe omkring Floderne Theiss, Koros, Korogy og Maros, der ogsaa foraarsage hyppige Oversvømmelser; navnlig erindres den store Katastrofe i Szegedin Febr. 1879. De vigtigste Genstande for Dyrkning ere Hvede, Byg, Havre, Hamp, god Tobak og Vandmeloner; paa de udstrakte Græsgange (1/4 af Arealet) holdes store Hjorde af Hornkvæg, Heste, Faar og Svin. Vildt og Fisk findes i Mængde. Den østerrigsk-ungarske Statsbane og Alföld—Fiumebanen krydser Komitatet. Hovedstaden er Szegedin. — Byen C, hvorefter Komitatet har Navn, ligger ved Körös'es Udløb i Theiss og har (1890) 20,800 Indb., der drive Kvægavl, Vinavl, Fiskeri og Fabrikation af Soda. *C. A.*

Cteniza se Minéredderkopper.

Ctenobranchĭa, *Gasteropoda ct. vel prosobranchia* se Prosobranchia og Snegle.

Ctenodipterīni, fossile Lungefisk fra Kulformationen og devoniske Dannelser, til Dels af meget betydelig Størrelse (indtil 5 M. lange). *H. J. P.*

Ctenoīde Fiskeskæl ere langs den bageste Rand forsynede med een eller flere Rækker fine Tænder. Se Fisk og Skæl. *H. J. P.*

Ctenŏmys (Tucotuco) se Gravemus.

Ctenophōra se Ribbegopler.

Ctenostomăta se Mosdyr.

Ctr., Forkortelse af Centner (s. d.).

Cu, kemisk Tegn for Kobber.

Cuāba, fint Gavntræ af forskellige Arter *Amyris* (s. d.) fra Cuba.

Cuādra, sydamerikansk Længde- og Flademaal. Som Længdemaal i Argentina og Paraguay = 150 *Varas* (se Vara) = 129,900 M., i Peru og Chile = 150 *Varas* = 127,125 M., i Uruguay = 100 *Varas* — 85,900 M. Som Markmaal bliver 1 C. *cuadrada* i Argentina og Paraguay = 168,740, i Chile og Peru = 161,608, i Uruguay — 7 3,788 *Ares.* *C. V. S.*

Cuándu (*Sphingurus*) se Gnaverpindsvin.

Cuárta, d. s. s. Cuarto (s. d.).

Cuártan d. s. s. Cortan.

Cuarterōne, ældre Maal og Vægt i Spanien og flere spansktalende Lande i Amerika. Som Vægt i Gammelkastilien = 1/4 *Libra* (Pund) = 115,023 Gr., i Chile = 115,000 Gr. Som Maal for Olie i Gammelkastilien = 1/100 *Arroba* (s. d.) = 0,126 Lit., i Madrid = 0,127 Lit.. Som Maal for Korn i Mejiko 1 C. = 0,478 Lit. *C. V. S.*

Cuartílla [-lja], gammelt Kornmaal og Maal for flydende Varer i Spanien og forskellige spansktalende Lande. Som Maal for flydende Varer i Gammelkastilien 1 C. = 1/4 *Cantaro* (s. d.) = 4,033 *Lit.*, i Madrid = 4,075 Lit. Som Kormnaal i Gammelkastilien 1 C. = 1/4 *Fanega* (s. d.) = 13,875 Lit., i Madrid = 13,835 Lit. Som Kornmaal i Buenos Ayres, 1 C = 34,299, i Uruguay = 34,318 Lit. *C. V. S.*

Cuartillo [-ljo], gammelt Kornmaal og Maal for flydende Varer i Spanien og forskellige spansktalende Lande. Som Maal for flydende Varer i

Gammelkastilien = 1/8 *Cuartilla* — 0,504 Lit., i Madrid — 0,509 Lit., i Mejiko — 0,504 Lit. Som Kornmaal i Gammelkastilien = 1/12 *Cuartilla* = 1,156, i Madrid = 1,153 Lit. Som Kornmaal paa Cuba — 2,273, i Mejiko = 1,892 Lit. *C. V. S.*

Cuartin *d. s. s.* Cortin.

Cllårto, sydamerikansk Maal for flydende Varer = 1/4 *Frasco* (s. d.), i Buenos Ayres = 0,594, i Paraguay — 0,757, i Uruguay = 0,593 Lit. *C. V. S.*

Cuárto, ældre spansk Kobbermønt = 4 *Maravedisos de velion.* Værdi omtrent 2 1/5 Øre. *E. M.*

Cuātro, Skillemønt i Bolivia (saakaldet *Moneda feble*, svag Mønt) = 1/2 *Peso* eller 4 *Realer*; Bruttovægt 13,4793 Gr., Finhed 2/3, Indhold af fint Sølv [illegible]

Cuautla *ell.* Cuautla Amilpas, gammelt Navn paa den mejikanske By Morelos (s. d.).

Cuba (se Kortet »Vestindien«), Spaniens værdifuldeste Koloni, er den største af de vestindiske Øer og indtager med de Hundreder af Smaaøer og Holme, der omkranse den, el Areal omtrent tre Gange Danmarks og lige saa stort som de øvrige Antiller tilsammen (118,833 □Km.). Ordet C., der hurtig vandt Hævd over forskellige andre Benævnelser, er en Forkortelse af *Cubanacan*, de oprindelige Beboeres Navn for Øens midterste Del. C. strækker sig fra 74° til 85° v. L. og fra 19° 50' til 23° 10' n. Br., adskilles fra Yukatan og Florida ved de efter de paagældende Halvøer opkaldte Stræder og bidrager til at danne Grænsen mellem den mejikanske Golf og det caribiske Hav. Dens Form, som af spanske Geografer gerne sammenlignes med en Fugletunges, er ejendommelig buedannet, med en hvælvet nordøstlig og en konkav Sydvestlig Rand. Til Buens Længdeudstrækning af 1,450 Km. staar dens Gennemsnitsbredde af kun 100 Km. i stærk Kontrast. — Kystomridset frembyder en paafaldende Modsætning mellem den høje Sydrands, den egentlig fundamentale Kystlinies, næsten rette Forløb og hele den øvrige Kystrands lave, uregelmæssig indskaarne Buer. Naar Kystlinien ansættes til ca. 3,500 Km., da gælder denne Opgivelse kun i ganske grove Træk; medregnes alle de smaa Bugter og Vige, beløber den sig i Virkeligheden til over 11,000 Km. En tilsvarende Modsætning genfinde vi i Grupperingen af den Vrimmel af Smaaøer, for største Delen navnløse og ubeboede, der omslynger C. som en svømmende Blomsterkrans, og hvoraf nogle med Ret bære Navnet *Jardinillos*, »Smaahaver«. Medens den høje, vindskaarne Sydkyst er uden foranliggende Øer, danne disse om C.'s øvrige Del en Række naturlige Bølgebrydere, der vel vanskeliggøre Indløbet til Kysten, men til Gengæld skabe ypperlige Ankerpladser inden for deres Bolværk. Kun een af disse Smaaøer opnaar en nogenlunde anselig Størrelse, nemlig Isla de Pinos, »Fyrreøen«. Denne, hvis Størrelse omtrent er lig Fyns, er lige saa stor som de øvrige Smaaøer tilsammen. Alle disse Øer ere opbyggede af Kalk og ere moderne Koralrevsdannelser. — Hvad C.'s egen j geologiske Beskaffenhed angaar, da udgør ! ældre Granit, Gnejs- og Skiferdannelser, Syenit, Porfyr etc. et oprindeligt Skelet, særlig i Øens sydlige, bjærgrige Del, der senere er dækket af tertiære og nyere Lag, hvoriblandt Kalksten og, i Øens nordlige Dele, en rød Jordart ere fremherskende. Det mest ejendommelige i C.'s geognostiske Bygning er ubetinget det Præg af ægte Karstlandskab, der karakteriserer største Delen af Øen. Egentlig kan denne siges at være et enormt Kompleks af Kalkstenshvælvinger, hvilende paa underjordiske Galerier, der danne Labyrinter, som endnu langtfra ere udforskede. Hvert Aar opdages ny, pragtfulde Huler, og i flere af disse er man trængt milevidt frem uden at have fundet deres Grænse. Næsten overalt i disse Grotter støder man paa rindende eller stillestaaende Vande; Elve forsvinde i Jorden for senere at skyde frem paa ny, forøgede ved skjulte Tilløb. I Øens sydlige Del ere Jordrystelser hyppige. Svarende til sin geognostiske Beskaffenhed frembyde C.'s Terrainforhold stor Forskelligartethed. Atter her genfinde vi et Modsætningsforhold, ganske analogt med det, Øens Kystomrids viser. Langs den lige Sydkyst rejser sig i stejle, hurtig efter hinanden følgende Terrasser C.'s eneste betydelige Bjærgryg, Sierra Maestra, »Herskerindekæden«, som i Pico de Turquino, »det blaa Bjærg«, naar en Højde, der anslaas fra 2,089 til 2,560 M. Hele den øvrige 0, der adskilles fra S. Maestra's Sokkel ved en Tværdal, danner et uregelmæssig kuperet Landskab, hvis Høje, *cuchillas*, gennemgaaende ere saa lave og saa usammenhængende, at største Delen af C. ved en Sænkning paa blot 100 M. vilde forvandles til en Øgruppe lig Bahamaøerne. Ved C.'s Midte, hvor Øen kun er 75 Km. bred, er den overalt lav, flad og sumpet, en Indsænkning, der spillede en vigtig strategisk Rolle under Opstanden mod Spanien (se Afsn. Historie), idet Regeringstropperne her anlagde en Række Smaafortcr tværs over Øen, hvorved de afskare Forbindelsen mellem det østlige, revolutionære Højland og Vestlandets store Plantageejendomme. V. f. den mediane Indsænkning hæve Højene sig atter, endnu lavere og kransede af store Sumpe. Kun 0. og V. f. Habana danne de et Par sammenhængende Kæder. C.'s vestligste Del, Vuelta de abajo, er ganske lav og flad, sumpet eller sandet. C. har mange Vandløb; men kun ganske enkelte fortjene Betegnelsen Flod, saaledes den 212 Km. lange fra S. Maćstra kommende Rio Cauto, der indtil Byen Embarcadero kan besejles af Skibe paa 5° Tons Drægtighed. Mange Vandløb tabe sig i de stillestaaende Brakvandssumpe, der især ere saa udprægede langs C.'s sydvestlige Rand, og hvis Benævnelse *savanna-la-mar* ypperlig karakteriserer deres Lighed med halvt oversvømmede Sletter. Ud mod Havet afskæres disse Sumpe af Sandtanger. — Klimaet er for hele Øens Vedkommende tropisk og regelmæssigt. Dog har det sidste Aarhundredes store Skovrydninger forrykket Regntidens konstante Indtræden fra April til Juni og har ligeledes formindsket Regnmængden. De udførligste og nøjagtigste klimatologiske Data haves fra Habana, hvor Gennemsnitstemperaturerne angives til følgende: Januar: 22,2°; Juli: 27,8°; Middeltal for Maksima og Minima: 37,8° og 12,9°. Aarlig Regnmængde: 1,175 Mm. Luftens Fugtighed er altid stor, gennemsnitlig 85 p. Ct. De høje Temperaturer mildnes ved Søbrisens Indflydelse. Ligesom de øvrige Antiller hjemsøges C. undertiden af voldsomme Orkaner, der ere stærkt lokalt begrænsede, men inden for deres Rækkevidde kunne anrette frygtelige Ødelæggelser. Saaledes omstyrtede en Orkan 1846 omtrent 2,000 Huse i Habana og

bragte mange Skibe til Havari. En anden og hyppigere Svøbe er den gule Feber, som i det første Par Aarhundreder efter C.'s Opdagelse kun viste sig lidet udpræget og meget sporadisk, men siden 1761 har antaget en konstant Form. Næst efter gul Feber er Dysenteri den almindeligste Sygdom. Medens disse to Onder fornemmelig angribe den hvide Befolkning, blive Negrene og Kineserne særlig hærgede af Kolera. Arbejderne i Sukkerfabrikkerne ere udsatte for en ganske speciel, Beri-beri lignende Sygdom. — En overordentlig sund Lokalitet er Pinos-Øen, der i Sommertiden benyttes stærkt som Sanatorium.

Floraen er oprindelig meget rig og har med Rette givet C. dens Tilnavn Antillernes Perle og begrundet Columbus'es Henrykkelsesudbrud: »De smukkeste Egne, Solen beskinner og Menneskeøjet nogen Sinde har skuet«. 1876 kendtes ikke mindre end 3,350 vildtvoksende Plantearter, hvoriblandt Repræsentanter for hele Centralamerikas Vegetation fra Florida til Orinoco's Munding. Paa Pinos-Øen træffes Palmer og Naaletræer Side om Side. Imidlertid er Floraen bleven meget forarmet ved de Rydninger, Plantagedriften har medført; og paa store Strækninger, hvor der før voksede Højskov, findes nu kun et Krat af Dværgpalmer og tornet, med Lianer sammenvævet og næsten uigennemtrængeligt Buskads. — Om Floraens enkelte Typer ligesom om Faunaen henvises i øvrigt til Antillerne. Interessant som et af Argumenterne for Øens oprindelige Landforbindelse med Nordamerika ere Fund i C.'s Kalkstenshuler af store miocene Pattedyr, der ere ganske de samme som de i Nordamerika fundne Former.

Befolkningen udgjorde ved sidste Folketælling (1887) kun 1,631,687 Individer o: 14 Indb. pr. □ Km. Urbefolkningen bestod paa C, ligesom paa de fleste øvrige Antiller, af den fredelige Indianerstamme Arovakerne. Disse udryddedes hurtig af Spanierne, og mange begik endogsaa forsætlig Selvmord ved at æde raa Mandiocaknolde. Allerede 1524 eksisterede tilbage kun $\frac{1}{8}$ af Øens Urbefolkning. Længst holdt denne sig i de sydøstlige Bjærgegne, hvor dens Blod endnu spores svagt, og hvor Rodriguez-Ferrer 1847 traf en ublandet Indianerfamilie paa ca. 100 Individer. — C.'s nuværende Befolkning er hovedsagelig sammensat af Europæere (særlig Spaniere), Negre og Kinesere. Negerimporten iværksattes allerede i Beg. af 16. Aarh., men beløb sig i Tidsrummet 1521—1821 kun til ca. 400,000, hvorimod den efter dette Tidspunkt — trods England's stærke Forbud — tiltog saa stærkt, at den siden da er steget til omtr. $1\frac{1}{2}$ Mill. Først 1880 dekreterede Regeringen Slaveriets gradvise Ophævelse, et Paabud, der blev fuldstændig gennemført 1886, uden i øvrigt at bevirke større Omvæltninger, da Negrene, der allerede som Slaver havde haft flere Rettigheder end f. Eks. i Nordamerika, oftest forbleve som Arbejdere paa de samme Plantager. — Allerede længe før Slaveriets Ophævelse begyndte Plantageejerne af Mangel paa Arbejdskraft at indforskrive Kinesere. Behandlingen af disse var imidlertid saa barbarisk, at 16 p. Ct. døde allerede under Transporten, og at Folketællingen 1877 kun udviste 43,811 Kinesere, skønt der alene i Tidsrummet 1827—69 var indført 142,000 (dog langt overvejende kun Mænd). De kinesiske Plantagearbejdere levede i fuldstændigt Slaveri, vare for 8 Aar kontraktmæssig bundne til deres Herre og fik en saa ringe Løn, at de efter Fristens Udløb vare nødsagede til atter at binde sig. En Bedring i dette maskerede Slaveri er nu indtraadt, og Kineserne ere satte paa lige Fod med C.'s øvrige Befolkning. Det gule Element anslaas til 3 p. Ct. af C.'s Indbyggermængde; Negrene og Mulatterne til 32 p. Ct. Naar den hvide Befolkning angives til 65 p. Ct., er dette imidlertid alt for højt regnet, idet C.'s officielle Statistik tillader enhver Farvet mod en Afgift af 680—850 frc. at blive indregistreret som Hvid, — en Transaktion, der er bleven meget benyttet af de forfængelige Mulatter! Kun i Byerne ere de Hvide i virkeligt Overtal. Næst efter Spanierne ere Franskmændene talrigst, idet mange franske Plantagedyrkere indvandrede fra Haiti efter den store franske Revolution.

Erhvervsgrene. Skønt kun $\frac{1}{4}$ af Øens Areal kan siges at være opdyrket eller benyttet som Græsgange, er Agerbruget ubetinget C.'s vigtigste Erhvervskilde, og paa et enkelt Omraade — Produktionen af Rørsukker — indtager denne 0 endogsaa den første Plads paa Jorden. Ikke uden Grund kaldes Sukkerrøret med et lokalt Mundheld »Landets Dronning«. Det er Sukkerplantningerne, der give de opdyrkede Egne deres ejendommelige, monotone Præg, og det er dem, der skabe Øens Rigdom. C. producerer ca. $\frac{1}{4}$ af Jordens Sukker og eksporterede 1890 645,000 Tons. Sukkerplantagerne, hvis samlede Størrelse beløber sig til 3,500 □ Km., ere imidlertid fordelte paa faa Hænder; enkelte producere endogsaa 5,000 Tons pr. Aar. Op over Plantagerne rage Fabrikbygningerne, hvis Maskiner ere af nyeste europæisk og nordamerikansk Konstruktion. Det er særlig Øens nordvestlige Del, der er sukkerproducerende. — Næst efter Rørsukker er Tobak C.'s vigtigste Produkt. Dettes Kvalitet er som bekendt fortrinlig. Det var paa C, at Columbus første Gang saa Mennesker »antænde Blade, stikke disse i Munden og udpuste Røg!« Endnu er Cubaneseren en lidenskabelig Ryger; der forbruges paa C. ikke mindre end ca. 5 Mill. Cigarer daglig. Tobakeksporten (hovedsagelig til Nordamerika) beløb sig 1891 til 10 Mill. Kg. Blade, 195 Mill. Cigarer og 732 Mill. Cigaretter. Etiketteforfalskning er imidlertid yderst almindelig, idet faktisk store Mængder af Raatobak indføres til Habana (fra Portorico etc.) og sælges under cubanesisk Mærke. Medens Sukkerrøret er Genstand for C.'s »store Landbrug«, betinger Tobaksplanten fornemmelig det mindre Landbrug og dyrkes i en Mængde smaa, spredte Plantninger. Kaffekulturen var tidligere langt betydeligere end nu, da Sukkerproduktionen er bleven saa dominerende. Det var de fra Haiti udvandrede Franskmænd, der indførte Kaffekulturen paa C. — Andre Produktionsgrene, som Bomuld, Mandioca, Frugter og Cerealier, svare langtfra til Befolkningens eget Forbrug. — De af Spanierne indførte Husdyr formerede sig i Begyndelsen saa stærkt, at de strejfede om i halvvilde eller vilde Flokke; men samtidig udviskedes deres Racepræg, særlig for de andalusiske Hestes Vedkommende, af hvilke der ved Beg. af 19. Aarh. fandtes saa mange paa Øen, at saa godt som ingen Mand gik. Nu findes der ikke flere vilde Heste. — Skønt de mange Sukkerfabrikker give C. Udseende af at være et industridrivende Land, er det dog

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

ingenlunde dette. Naar undtages Sukker, Cigarer og Cigaretter, maa saa godt som alle Fabrikata indføres. — Indtil 1818 havde Spanien Monopol paa C.'s Handel, og denne var da kun saare ringe. Saaledes besøgtes Habana's Havn aarlig kun af 10—12 Skibe, medens den 1891 besøgtes af 1,016 Fartøjer paa 1,236,353 Tons samlede Drægtighed. 1890 beløb C.'s Import sig til ca. 265 Mill. Kr. og Eksporten til ca. 279 Mill. Kr. Nordamerika er C.'s vigtigste Handelsforbindelse, derefter følger Spanien. De i Drift værende Jærnbaneliniers samlede Længde beløber sig til 1,600 Km. Kun i Øens nordvestlige Del danne de et sammenhængende Net med Habana som Knudepunkt. Paa Sydsiden findes endnu kun korte, spredte Linier fra Kysten ind i Landet. Telegrafliniernes Længde beløb sig 1892 til 3,548 Km. Fra Habana forbinde undersøiske Kabler C. med de forenede Stater, Mellemamerika og de øvrige Antiller.

Administrationsforhold. C. bestaar af seks efter Hovedstæderne opkaldte Provinser: Habana, Matanzas, Pinal del Rio, Sta. Clara mod Vest; i Centrum Puerto-Principe og mod Øst Santiago de C. Vigtige Havne ere foruden disse Provinsers Hovedstæder: Cardenas, Sagua-la-Grande, Nuevitas, Zibara, Baracoa, Manzanillo, Casilda og Cienfuegos. Habana (s. d.) er Generalguvernørens Sæde. 1893—94 beløb Indtægterne sig til 24,4 Mill. Pesos og Udgifterne til 25,9 Mill. Pesos.

Historie. 28. Oktbr. 1492 opdagede Columbus et Land, som han antog for en asiatisk Halvø, — detmystiske »Zimpangu«, Marco Polo's Betegnelse for Japan. Det opdagede Land var C.; men først 1508, da Ocampo omsejlede det, fastsloges dets Ønatur. 1511 okkuperede Haïti's Guvernør, Diego Velasquez, C. for Spanien og grundede Aaret efter Baracoa, senere endnu fem, seks Byer, iværksatte Negerimporten og efterlod C. i ret blomstrende Stand. Hvad der under de følgende Statholdere forringede Koloniens Værdi, var dels de Indianerforfølgelser, der undertiden kom til Udbrud, dels Flibustiernes (s. d.) Angreb, der navnlig tiltoge i 17. Aarh. Da den spanske Regering 1717 erklærede Tobakshandelen for sit Monopol, udbrød en Række Opstande, og Monopolet havde desuden til Følge, at Smughandel blev drevet i stor Stil, særlig med Jamaica. Herved opstod hyppig Stridigheder mellem England og Spanien, saa at den spanske Regering sluttelig overdrog Monopolet til nogle spanske Købmænd i Cadiz. Under den fransk-engelske Kolonialkrig besatte en engelsk Flaadcafdeling 1762 Habana, som dog Aaret efter bortbyttedes med Florida. Imidlertid fik England's Indskriden dog den Følge, at Spanien maatte indskrænke sit Monopoliseringssystem, hvorved C.'s Handel tog stærkt Opsving. Særlig som Midtpunkt for det spanske Amerika's Slavehandel fik C. Betydning. 1812 skete den første af de Negeropstande, der fra nu af, til Skade for den opblomstrende Plantagedrift, bleve saa hyppige og bekæmpedes med en Grusomhed, der decimerede de Sortes Tal uhyre. I Opstanden 1848 dræbtes ikke mindre end 10,000 Negre. — Men ogsaa mellem Spanierne og Kreolerne kom stærke Tvistigheder til Udbrud henimod Aarh.'s Midte. Rigtignok havde Spanien, ængstet ved de kontinentale Koloniers Løsrivelse, begunstiget C. bl. a. ved 1818 at give Øen Handelsfrihed; men Kreolerne følte sig dog stadig tilsidesatte ved Besættelser af alle større Embeder; og trods den store sproglige og nationale Forskel rejste der sig saaledes en stærk Stemning for en politisk Forbindelse med de forenede Stater, der ivrig støttede denne Bevægelse. En Skare frivillige havde endogsaa (1849) samlet sig under Oberst White for at støtte Kreolerne direkte med Vaabenmagt; men da Ekspeditionen skulde afgaa, skred Regeringen afværgende ind. Dog modtog C. vedvarende frivillig Understøttelse fra Nordamerika. Efter en diplomatisk Konference 1854, hvor Spanien afslog den tilbudte Købesum af 120 Mill. Dol., stod de forenede Staters Regering endogsaa paa Nippet til at skride ind med Vaabenmagt, og kun Borgerkrigens Udbrud afledede Interessen fra et Erobringsforsøg. Imidlertid forefaldt paa C. en Række Opstande, der vandt stadig Næring ved Misfornøjelsen over den spanske Regerings Forsømmelse af Vejanlæg og Landbrug, ved de store Toldpaalæg og fornyede Skatter. Særlig den Opstand, der udbrød 1868, antog hurtig store Dimensioner, og hele den østlige Halvdel af C. tilhørte snart de Revolutionære. Den egentlige Kamp mellem disse og Regeringstropperne koncentrerede sig om C.'s mediane Tværdal, der afskærer Østøen fra Vestøen. Skønt Insurgenterne kun besad 26,000 Mand Tropper mod en spansk Hær paa 110,000 Mand, foruden Flaaden, forstod de dog gennem evige Guerillakampe og ved deres hurtige Rytteri at tilføje Regeringstropperne betydelige Tab. Sommeren 1869 modtog Insurgenterne frivillig Forstærkning fra de forenede Stater, og samtidig hærgedes de spanske Tropper frygtelig af gul Feber. Først 1878, efter en tiaarig Kamp, lykkedes det Spanien at betvinge Opstanden. Frugten af denne blev, at den spanske Regering s. A. ydede C. den samme kommunale og provinsiale Administration, som Moderlandet besad. 12 Aar senere fulgte Slaveriets fuldstændige Ophævelse. — Trods Doktrinen »Amerika for Amerikanerne« og i Modsætning til de kontinentale fordums Kolonier tilhører C. saaledes endnu Spanien. Men som ogsaa de allernyeste Beretninger (1895) udvise, ere Forholdene paa C. endnu langtfra stabile. — (Litt.: Humboldt, *Essaie politique sur l'île de C.* [Paris 1826]; la Sagra, *Histoire physique, et politique de Pile de C.* [Paris 1844]; v. Sievers, »C, die Perle der Antillen« [Leipzig 1861]; Pezuela, *Diccionario geographico, estadistico e historico de la isla de C.* [Madrid 1863—67]; Hazard, *C. with pen and pencil* [Lond. 1871]; Zaragoza, *Las insurrectiones en C.* [Madrid 1873—74]; Gallenga, *The Pearl of the Antilles* [Lond. 1873]; Herrera, *La isla de C.* [Habana 1876]; Torriente, *Estuctio sobre la riqueza de la isla de C.* [Habana 1878]; de Larrinago, »Die wirthschaftliche Lage C.'s« [Leipzig 1881]; Piron, *L'île de C.* [Paris 1889]; E. Reclus, *Géographie universelle* [Bd. XVII, Paris 1891]). *B.-P.*

Cubān (Cubanit), et metallisk, bronzegult Mineral, bestaar af Kobber, Jærn og Svovl ($CuFe_2S_4$) og forekommer i kompakte Masser, hvis Spaltelighed tyder paa regulær Krystalform, ved Barracanao paa Cuba, ved Kafveltorp og Tunaberg i Sverige. *N.V.U.*

Cubbjørne sc Bjørneskind.

Cubēba Miq., Underslægt af *Piper* (s. d.).

Cubébeolie findes i Frugterne af *Pip er Cubeba* (14 p. Ct.), lugter svagt aromatisk, smager brændende kamferagtig og er letopløselig i varm Alkohol; den bestaar af to Kulbrinter, af hvilke den ene, let Cubeben, $C_{15}H_{24}$, koger ved 220° og har Vægtfylde 0,915, den anden, tung Cubeben koger ved 250° og har Vægtfylde 0,937; begge disse Kulbrinte ere venstredrejende. Med Klorbrinte giver C. en krystallinsk Forbindelse. *O. C.*

Cubebin, $C_{10}H_{10}O_3$, findes i Frugterne af *Piper Cubeba* (2,5 p. Ct.) og danner lugtfri, farveløse Naale, der ere meget tungtopløselige i varmt Vand, men lettere opløses i Vinaand, Æter, Eddikesyre og Olier. Smeltepunkt 125°. Den vinaandige Oplosning smager bittert og reagerer neutralt. C. opløses i koncentreret Svovlsyre med blodrød Farve og giver ved Smeltning med Alkalier Protokatechusyre, Kulsyre og Eddikesyre. *O. C.*

Cubicularius (lat. »Kammertjener«) kaldtes hos Romerne den Slave, der havde Omsorgen for Herrens Soveværelse (*cubiculum*) og i det hele for hans personlige Opvartning. Een eller flere C. finde vi af og til omtalte hos de romerske Stormænd i Republikkens Slutningstid. I Kejsertiden hørte et større, efterhaanden voksende, Antal C. til Hoffets faste Funktionærer. *C. B.*

Cubiculum (lat.) »Soveværelse« i det romerske Hus (s. d.).

Cubières [kybjæ!r], Amedée Louis Despans, fransk General, født i Paris 1786, død smst. 6. Aug. 1853. Han gennemgik Militærskolen i Fontainebleau og traadte som Løjtnant ind i Hæren 1804. Han udmærkede sig ved sin Tapperhed i Kampene ved Austerlitz, Auerstädt og Friedland, blev efter Slaget ved Esslingen Kaptajn og Bataillonschef efter Slaget ved Moskva. Han sluttede sig til Napoleon i de 100 Dage, kæmpede ved Ligny 1815 og fjernedes dernæst fra Hæren indtil 1820. Han deltog i Krigen i Spanien 1823 og 1828 i Ekspeditionen til Morea. 1829 udnævntes han til Marskal, fik 1832 Kommandoen i Ancona og blev 1835 Generalløjtnant. 1837 vendte han tilbage til Frankrig og var i Aarene 1839—40 to Gange Krigsminister. Anklaget for Delagtighed i den mod Arbejdsminister Teste rejste Bestikkelsessag dømtes C. 1847 til Degradation og en betydelig Pengebøde, men fik 1852 igen Æresoprejsning. *B. P.B.*

Cubit (af lat. *cubitus*, s. d.), Længdemaal i Storbritannien = 18 engelske Tommer = 0,457 M. Anvendes ogsaa i engelsk Ostindien og andre Steder i Asien.

Cubitus d. s. s. Albue (s. d.). — Tillige gammel-romersk Længdemaal (9½ Fod).

Cuboïdekalk er en til Devonformationens yngste Etage hørende Kalksten, der indeholder Forsteninger af *Rynchonella cuboides* m. m. Forekommer flere Steder i Tyskland, navnlig ved Eifel. *K. R.*

Cuboïdeum se Fod.

Cubras kaldes i Sydamerika Efterkommere af Mulatter og Negre.

Cucchiari [kukja!ri], Domenico, italiensk General, født i Carrara 1806. Han var oprindelig Jurist og begyndte den militære Virksomhed ved at indtræde i General Zucchi's revolutionære Korps 1831. Efter Ancona's Fald flygtede han til Frankrig, men begav sig kort Tid efter til Portugal, hvor han gik i Dom Pedro's Tjeneste. 1835 kom han i spansk Tjeneste og naaede Generalløjtnantsrang i Isabella's Hær. Da han 1848 vendte tilbage til Italien, fik han Kommandoen over Tropperne i Modena, kæmpede 1849 ved Novara og blev General 1855. Han deltog med Udmærkelse i Slaget ved Solferino og kommanderede et Armékorps ved Custozza. C. blev Medlem af Parlamentet 1860 og 1865 Senator. *B. P. B.*

Cucheval-Clarigny [kySvalklarini'], Philippe Athanase, fransk Journalist, er født i Caiais 1821. C. var Tilhænger af det ny Kejserdømme og blev en Tid Redaktør af » Constitutionnel«; 1866 overtog han Redaktionen af »La presse«. Han har især behandlet engelske og nordamerikanske Spørgsmaal og udgivet en Del Separatværker, bl. a. »Histoire de la presse en Angleterre et aux Etats-Unis« [1857], »Histoire de la constitution en 1852« [1869], »Lord Beaconsfield et son temps« [1880], »Essai sur l'amortissement et sur les emprunts d Etats« [1886] o. s. v. *S. Ms.*

Cuchilla (sp.; port. *Coxilha* [kutši'lja], »Kniv«), et Udtryk, ved hvilket man navnlig i spansk Amerika betegner Klipper med meget skarpe Kamme. Eksempler paa saadanne ere C. grande, C. de Haedo og C. de Santa Ana i Uruguay, Cuchillas de Baracoa og Quivican paa Cuba og C. firme paa Puerto Rico. Med Urette er dette Navn tillige givet de bølgeformige Hævninger af Terrainet i Entre Rio's (Argentinske Republik) og Rio Negro's stejle Dalskrænter (Patagonien). *C. A.*

Cucujo (*Pyrophorus*), Slægt af Smældernes Familie, bekendt for sin lysende Evne, hjemmehørende særlig i Sydamerika og Mellemamerika. Det er som oftest store Biller med uanselige, graa eller brune Farver og med 2 karakteristiske, hvidgule Pletter langt tilbage paa Sideranden af Forbrystet. Foruden disse 2 findes paa Bagkroppens Rygside under Vingerne endnu 2 andre, og fra disse 4 Pletter er det, at det særdeles stærke, straalende Lys udgaar. Cellevævet, som ligger under disse Lyspletter, bestaar af 2 Slags Celler, store, mangekantede med finkornet Indhold, og mindre, der ere gennemsig-

En indiansk Cucujoslampe.

tige og klare. Et meget rigt Net af Tracheer og ogsaa af Nerver forgrener sig gennem den hele noget svampede Masse. Det er at formode, at Cellerne afsondre et fosforagtigt Stof, der forbrænder i den gennem Tracheerne tilførte Luft. Naar Cucujerne flyve af Sted gennem Luften, ses de 4 lysende Punkter klart og skarpt, og de talløse Glimt, som man i Tropenætterne ser fare hen over Buske og Træer, bidrage i høj Grad til at forøge deres

Trylleri. Billerne anvendes af de indfødte til at lyse op i deres Hytter, og særlige Kasser fabrikeres for at gemme dem (se Fig.). De gaa tillige som Handelsvare i Sydamerika, idet Spanierinder og Kreolerinder bruge at sy dem ind i deres Baldragter; ganske den samme Brug gjøre Orientens Damer af St. Hansormene. De fangne Cucujer ernæres af Skiver af Sukkerrøret og stænkes rigelig med Vand. Til Slægten *Pyrophorus* høre mere end 100 Arter, af hvilke særlig *P. noctilucus* er kendt. Larverne leve som andre Smælderlarver paa Rødder, og den ovenfor nævnte Arts Larve synes særlig at holde sig til Sukkerrørets. *C. W.-L.*

Cuculĭdae se Gøge.

Cucullānus se Kappeorm.

Cucullāris d. s. s. Kappemusklen (s. d.).

Cucullus (lat.), en Hætte til at trække op over Hovedet til Beskyttelse mod ondt Vejr. *A. B. D.*

Cucŭlus se Gøge.

Cucumāria se Søpølser.

Cucumélla se Volci.

Cucŭmis se Agurk.

Cucurbĭta, Cucurbitacēae se Græskarfamilien.

Cucurbĭtae d. s. s. Blodkopper. *C, cruentae*, alm. Blodkopper; *C. siccae*, tørre Blodkopper. *Lp.M.*

Cúcuta (St. José de C), By i det columbianske Departement Santander, ved Pamplonita (en Biflod til den i Maracaibosøen udmundende Zulia), 294 M. o. H. og i Nærheden af Venezuela's Grænse. C. blev 1875 aldeles ødelagt af Jordskælv, men har allerede nu 13,000 Indb. Omegnen af C. er Columbia's bedste Kaffedistrikt. En Jærnbane fører mod Nord til Puerto-Villamizar ved Zulia, der er sejlbar op til dette Punkt. *J. J. N.*

Cudbear [kə'dbæ.ə] se Orseille.

Cuddapah se Kadapa.

Cuddy ell. *Cuddi*, Maal for flydende Varer i Arabien = 7,1571 Lit.

Cuden (Zauden, *judicium provinciale*), gammel czechisk Betegnelse for de indtil 16. Aarh. i Böhmen, Mähren og Schlesien bestaaende Landretter. *E, T.*

Cudōwa, Badested i den preussiske Provins Schlesien paa Grænsen af Böhmen, er berømt for sine fire arsenikholdige og kulsyrerige Kilder (11°), der fra 1792 benyttes meget dels til Bade, dels til Drikning for Patienter, der lide af Blodmangel, Blegsot, Kirtler, Rygmarvs- og Nervesygdomme. Kilderne have været kendte fra 1622. Badet besøges aarlig af ca. 1,600 Kurgæster. *C. A.*

Çūdra, den laveste af de 4 gamle »rene« Kaster i Indien. De vare, i Modsætning til de »tvebaarne« (se Brahmanisme), saa godt som udelukkede fra Vedakundskab, men kunde foretage Grihya-Ofrene uden Skriftsteder (*mantra*). Efter den senere almindeligste Antagelse vare de frembragte af Brahmån's Fødder. Deres Pitri'er (s. d.) hedde i Alm. Sukālin og stamme fra Vasishtha. C.'s Beskæftigelse skulde være den at tjene de højere Kaster, navnlig Brahmanerne, til Dels som Slaver; dog gaves der ogsaa selvstændige Çūdra'er, og i Nødsfald maatte de drive Haandværk etc. ligesom de »blandede« Kaster. De vare meget foragtede, hvilket gav sig Udtryk dels i en Mængde Etikette-Bestemmelser om deres Forhold til de højere Kaster, dels i strenge Straffebestemmelser (Død, Lemlæstelse, etc). Ifølge Bādarāyaṇa var en C. uskikket til at indvies i Kundskaben om Brahman. Nogle hævede sig dog højt, og der var endog Konger af C.-Kasten. Nu synes der ikke at være andre Cūdra'er end maaske Sud-Kasten i Orissa (smaa Bønder), skønt det forekommer, at Folk kalde sig Cūdra'er for at hæve sig over laverestaaende Paria'er. (Litt.: Edv. W. Hopkins, »The mutual Relations of the four Castes according to the Mānava-Dharmaçāstra« [Leipzig 1881]; Muir, »Orig. Sanskr. Texts«, I). *S. S.*

Cudworth [kə'dwəþ], Ralph, engelsk Filosof, født 1617 i Aller i Sommerset, død 1688 i Cambridge, hvor han studerede, og hvor han 1639 blev *Fellow* og 1645 Prof. i Hebraisk. Hans betydeligste Værk er: »The true intellectual system of the universe, wherein all the reason and philosophy of Atheism is confuted and its impossibility demonstrated« [1678]. Efter hans Død udgaves: »A Treatise conc. eternal and immutable morality« [1731]. C-, hører til de saakaldte Cambridge Platonikere, og hans Værk er overordentlig tankerigt, om end tungt og vanskeligt at læse. Over for Hobbes (Demokrit og Lucretius) hævder han den platoniske Anskuelse, at Fornuften er Verdens inderste Væsen; Gud har skabt Verden efter Fornuften og indblæst os den, saa vi ere i Stand til at faa en sikker Erkendelse. Menneskets Aand bestaar kun af Sansning og Fornuft. Gennem hin opdage vi det endelige og tilfældige, gennem denne det evige og sande. Blandt de evige Sandheder findes ogsaa de moralske Ideer, Udtryk for Tingenes evige Natur, den Norm, hvorefter Gud ifølge sit Væsen har skabt dem; lige saa lidt som Gud kan befale, at en Terning skal være det samme som en Kugle, kan han gøre godt til ondt. At erkende det gode og at ville det er for C. det samme. Det, han kalder Fornuft, er et Indbegreb af Erkendelse, Følelse og Vilje; men ved denne mangelfulde Analyse kommer han til at forbigaa de vigtige psykologiske Problemer, om hvorledes Viljen føres til det gode. (Litt.: Martineau, *Types of ethical Theory* [3 Udg. 1889], Bd. II S. 427—458). *C. St.*

Cnénca, Provins i Mellemspanien (Ny-Kastilien), grænser mod Nord til Provinsen Guadalajara, mod Øst til Teruel og Valencia, mod Syd til Albacete og Ciudad Real og mod Vest til Toledo, er 17,200 □ Km. og har (1887) 242,500 Indb., d: ca. 14 paa 1 □ Km., og er saaledes den daarligst befolkede Provins. Den deles i 8 Distrikter. C. har meget daarlige Veje, af Jærnbaner er der en Sidebane fra Madrid til C. Landet mod Nord, i Midten og mod Øst er et Højland med dybt indskaarne Dale og Bjærgdrag som Sierra de Tagacete, hvis højeste Top, Cerro San Filipe, hæver sig til 1,800 M., Sierra de Valdemeca og Serrania de C, Fællesnavn for Bjærgkæderne mod Øst. Det sidste er en af de skovrigeste Egne paa den pyrenæiske Halvø, skønt Skovene der have lidt meget i den nyere Tid, og navnlig ere Fyrreskovene berømte. De vestlige Dele ere en ensformig, tør, træløs Slette, der hører til La Mancha. De vigtigste Floder ere Jucar med sine Bifloder (som Gabriel), Guadiana's Biflod Zancara og Tajo's Biflod Guaciela, Klimaet er tørt med stærk Varme om Sommeren. Agerbruget har mest Betydning i den vestlige Del; den frugtbareste

Egn er dog Alcarria mod Nord; mod Øst er Kvægavlen det vigtigste Erhverv, desuden Biavl og Skovbrug; de vigtigste Produkter ere Safran, Olie, Uld og Ost. Mineralriget afgiver, mod Øst, en stor Del Stensalt (et af de største Stensaltlejer findes ved Minglanilla); der findes ogsaa Mineralkilder. Industrien og Handelen ere ubetydelige; der er noget Jærn- og Kobberstøberi, Brændevinsbrænderi, Mølledrift og Papirfabrikation.

Hovedstaden af samme Navn, beliggende 902 M. o. H. ved Eoden af og paa en nøgen Klippe, ved Jucar og dennes lille Biflod Huecar, over hvilken der fører en over 100 M. lang og paa Midten 42 M. høj Stenbro, San Pablo (fra Aaret 1523), har (1887) 9,700 Indb. C, der er uregelmæssig bygget med mange stejle og snævre Gader, og som har været omgiven af Mure, der til Dels ere bevarede, er Bispesæde og Residens for Guvernøren og har en Borg, mange Kirker, hvoriblandt en smuk gotisk Domkirke, et biskoppeligt Seminarium og et Kollegium. Nu er den en forfalden By; men den har tidligere været en blomstrende By med stor Industri, især i Klæde og Guldarbejder, og flere store Huse, der tidligere have været Adelspaladser, vidne endnu om dens fordums Storhed. C. (tidligere Conca eller Concha) er bekendt i Historien fra den spanske Arvefølgekrig, da den blev erobret i Oktbr. 1706, og af Karlistopstanden 1874, da Oprørerne indtoge den 15. Juli og plyndrede den. *H. TV.*

Cuénca (S anta Ana de C), Hovedstad i Provinsen Azuay i den sydamerikanske Stat Ecuador, 2,690 M. o. H., beliggende paa den frugtbare Bamba-Slette ved Rio Paute, er godt bygget, har brede af Kanaler gennemstrømmede Gader, en Domkirke og iberegnet den af Indianere beboede Forstad Egido (1885) 30,000 Indb. Handel med syltede Frugter, Ost og Korn samt Tilvirkning af Uldtøjer, Hatte og Lervarer danne Hovederhvervsgrenene. En af Ecuador's tre højere Skoler (saakaldte Universiteter) findes her. *J.% N.*

Cuencamè, By i den mejikanske Stat Durango, med Smeltehytter for de nærliggende Sølvgruber, 2 Bomuldsfabrikker, Dyrkning af Sukkerrør; (1885) 5,000 Indb.

Cuernaväca, det indianske Quauhuahuac, Hovedstad i den mejikanske Stat Morelos, beliggende i 1,645 M.'s Højde i en frugtbar Dal, 75 Km. fra Mejiko, har (1885) 8,500 Indb., en af Cortez bygget Kirke, et Landbrugsakademi, store Sukkerkogerier og Brænderier. I Nærheden ligger den vel bevarede atztekiske Pyramide Xochicalco, der er opført i fem Terrasser og dækkes af Porfyrblokke med ypperlige Skulpturer. *J. J. N.*

Cuérda se Cordel.

Cuers [kvæ!r], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Var, Arrond. Toulon, ved Foux, har gamle Ringmure og (1891) 3,100 Indb., der drive Handel med Vin, Olivenolie og Gips, Silkeavl og Industri i Korkpropper. *H. W.*

Cuesmes [kvæ'm], Landsby i den belgiske Provins Hainaut, Arrond. Mons, 3 Km. S. V. f. Mons, Knudepunkt paa Jærnbanelinierne Charleroi-Mons, Mons-Quiévrain og Mons-Hautmont, har betydelig Kulbjærgværksdrift, Jærnindustri og (1890) 8,400 Indb. *C. A.*

Cueva [kue!va], Juan de la, spansk Digter, født henimod Midten af 16. Aarh., maaske i Sevilla, død efter 1609, maaske i Cuenca. Omtrent 1572 fulgte han med en Broder, der var Præst, til Mejiko; 5—6 Aar efter kom han tilbage derfra, siden var han bl. a. med Broderen paa de canariske Øer, men den meste Tid af sit øvrige Liv tilbragte han i Sevilla, hvor han nød godt af flere Stormænds Beskyttelse, fik opført adskillige dramatiske Arbejder og udgav nogle Bøger. Allerede i sin første Ungdom forelskede C. sig i Felipa de la Paz, som han besang under Navnet Felicia gennem mange Aar; senere sværmede han, siges der, for Doña Brigida Lucia de Belmonte, hvis tidlige Død voldte, at han blev syg af Sorg. C. maatte bestandig døje megen Fattigdom, og hans stolte og uafhængige Karakter bragte ham ofte Sammenstød med andre Medlemmer af den »sevillanske Digterskole«, til hvis mest fremragende Digtere han selv hørte; dog vandt og bevarede han ogsaa adskillige Venner blandt sine Brødre i Apollo. Ved sine Skuespil, der vise et virkeligt, fremadstræbende Talent, men en ufærdig Form, blev han en af de interessanteste Forløbere for det spanske Nationaldrama; de ere 14 i Tallet, versificerede, i 4 Akter, og fremhæves kunne navnlig »El saco de Roma« (Roms Indtagelse og Plyndring 1527 og Konnetablen af Bourbon's Død) og »El Infamador« (en Don-Juan-Figur). Hans »Comedias« [1. Bd.] udkom 1588 i Sevilla; enkelte af dem ere optrykte i den nyere Tid. Som lyrisk og episk Digter vandt C. et Navn ved sine »Obras« [Sevilla 1582], indeholdende Lyrik i italieniserende Smag, ved »Coro febeo« [smst. 1587], en Samling temmelig tarvelige historiske Romances, de fleste optagne i 10. og 16. Bd. af »Biblioteca de autores españoles«, ved Heltedigtet »La conquista de la Bética« (hvis Helt er den spanske Konge Ferdinand den Hellige), udkom i Sevilla 1603, optrykt 1795 i R. Fernandez'es »Coleccion de poetas españoles« [14. og 15. Bd.], ved det interessante æstetiske Læredigt »Ejemplar poético ó Arte poética espanola«, trykt i Sedano's »Parnaso espanol« [VIII, 1774], og endelig ved et allegorisk Digt, »Viaje de Sannio, poeta, al cielo de Jupiter«, udgivet af F. A. Wulff efter Originalhaandskriftet i Sevilla, som 1. Del af »Poèmes inédits de J. de la C.« [Lund 1887; Særtryk af »Lunds Universitets Årsskrift«, 23. Bd.]. Sidstnævnte Udgave indledes af Prof. Wulff med en kort Levnedsskildring af C. og Fremstilling af hans Betydning i den spanske Litteratur. (Litt.: Gallardo, *Ensayo de una biblioteca espanola de libros raros y curiosos* [Madrid 1886]). *E. G.*

Cuēvas de San Márcos, By i det sydlige Spanien, Provins Malaga (Granada), ved Jenil, har (1887) 5,000 Indb.

Cuēvas de Vēra, By i det sydlige Spanien, Provins Almeria (Granada), beliggende 1,915 M. o. H. ved højre Bred af Almanzora, har et maurisk Kastel og (1887) 20,000 Indb. C, der ved Midten af 19. Aarh. var en ussel lille By, er vokset saa betydelig ved de rige Sølvminer, der i 1820'erne opdagedes i det nærliggende Sierra Almagrera, og som i Begyndelsen fremkaldte en voldsom Svindel. *H. W.*

Cuggiono Maggiore [kudžo!nemadžå!re], Flække i Norditalien, Provins Milano, med (1881) 4,900 Indb., der drive Silke- og Lærredsvæveri, Garveri og Vinavl.

Cugia [ku'dža], Effino, italiensk General, født

1815, død i Rom 13. Febr. 1872. Han var Artillerioffícer og delttog i Felttoget 1848, i hvilket han udmærkede sig ved Goito og Novara. 1855 forfremmedes han til Major, var 1859 som Oberstløjtnant Generalstabschef ved Cialdini's Division og udmærkede sig ved Palestro. Han forfremmedes til General 1860 og forrettede indtil 1861 Tjeneste i Krigsministeriet. 1862—63 var han Kommandant paa Sicilien, beklædte Posten som Marineminister 1863 — 64 og som Krigsminister 1865—66. I Slaget ved Custozza førte han 3. Armékorps; han døde som Adjutant hos Kronprins Umberto. *B. P. B.*

Cugnot [kyño'], Louis Léon, fransk Billedhugger, født 17. Oktbr. 1835 i Vaugirard (Paris), død 1894 i Paris. C, som var Elev af Diébolt og Duret, vandt 1859 Romprisen; hans første betydeligere Arbejder vare »Korybant, der overdøver Zeusbarnets Skrig« [1863, et Bronzeeksemplav i Statens Eje, et Marmoreksemplar udstillet paa den franske Kunstudstilling 1888 i Kbhvn.] og »Hjem fra Bakkusfesten« [1864]. Endnu større Lykke gjorde hans smagfulde Kunst med dens Ynde og fine Gennemførelse ved Gruppen »Ceres og Triptolemos« [1867], der blev Statens Ejendom. Andre dygtige Værker ere »Strikkende Pige fra Procida« [1867] og »Merkur som Elskovsgud« [begge udstillede i Kbhvn. 1888]. Endelig har C. ogsaa været sysselsat med offentlige Mindesmærker: »St. Lucas« for Trinité, »Apollo« (St.-Cloud), »Science« (Sorbonne-Kirken), Granitstatuen »La Patrie« til Gravmælet over Generalerne Clement, Thomas og Lecomte og det store 1874 afslørede Mindesmærke i Lima, i Anledning af Sejren over Spanierne ved Callao, med forskellige Bronzereliefter paa Fodstykket til Søjlen med den forgyldte Viktoria-Statue. *A. Hk.*

Cui [kvi'], Cesar Antonovitch, russisk Komponist, er født 6. Jan. 1835 i Vilna, Søn af en fransk Fader og en russisk Moder. Han bestemtes fra Barn af til Ingeniørfaget og naaede ved Flid og Dygtighed hurtig fremad, saaledes at han nu (1895) beklæder Stillingen som Ingeniørgeneral og Professor ved tre Militærakademier i Befæstningslære, i hvilket Fag han har udgivet en meget benyttet Lærebog, ligesom han ogsaa har skrevet »Befæstningskunstens Historie«. Ved Siden heraf er C. virksom som fremragende Musikkritiker i St. Petersborg. Fra lille af havde han levende interesseret sig for Musik, og da han senere havde faaet regelmæssig Undervisning ogsaa i Teori, beskæftigede han sig ivrig med denne Kunst, dels som Forfatter, dels som Komponist. I førstnævnte Henseende er han en af den moderne Musiks bedste Forkæmpere i den russiske Hovedstad, og paa den anden Side har han ved sin Bog »La musique en Russie« arbejdet for at vække Interesse for sit Hjemlands Musik andensteds i Europa. Som Komponist tilhører C. den saakaldte »ungrussiske« Skole, der bundende i den nationale Musik har Idealer som Liszt, hvem C. har tilegnet en »Suite for Piano«, Berlioz, til Dels Wagner. Han har skrevet fem Operaer, af hvilke »Ratcliff«, »Angelo« og »Le Flibustier« (opført 1894 paa *Opéra comique* i Paris) fremhæves; 3 Suiter og andre mindre Stykker for Orkester, en Strygekvartet, en Del Kompositioner for Klaver med Violin og talrige Sange, blandt hvilke »Chansons des gueux« til Tekst af Richepin fremhæves. *TV. B.*

Cui bōno? (lat.), for hvem (eller: for hvad; er det til Gavn?, hvad nytter det?

Cuijp [kâi'p] (Cuyp), Aalbert, hollandsk Maler og Raderer, født i Dordrecht 1620, død smst. 1691. C, som var Elev af sin Fader, Portræt- og Landskabsmaleren Jacob Gerritsz C. (1594—1651 ell. 1652), virkede i sin Fødeby. Stort flere paalidelige Efterretninger har man ikke om denne fortræffelige, alsidige Kunstner med det udpræget maleriske Talent. Han har malet snart udmærkede Dyrbilleder, snart Stillelivsstykker, snart Portrætter; men sit Ry som Maler skylder han dog fornemmelig sin ypperlige Landskabskunst. Hans Landskabsbilleder, af hvilke de tidligere ere paavirkede, fra v. Goyen og P. de Molyn, medens senere en Rembrandtsk Indflydelse synes at gøre sig gældende, ere byggede paa jævne Motiver fra Hollands Natur (med dygtig Staffage af Dyr og Mennesker), men Baggrundens fine Soldis og Luftens gyldne Tone forlene de enkle, lidt ensformige, men naturtro gengivne Egne med en uforlignelig Skønhed og Farveharmoni. Faa hollandske Kunstnere have som han forstaaet at mestre Lysets og Luftens Virkninger. De fleste af hans Arbejder findes i England; andre smukke Arbejder i Dresden, Berlin, Paris (Louvre) etc. Nationalgaleriet i Kjøbenhavn har ham smukt repræsenteret gennem »Landskab med Ryttere«. Af Benjamin Gerritsz C. (Dordrecht 1612—52), der var Elev af Broderen Jacob og blev videre uddannet under Indflydelse af Rembrandt, ejer Moltke's Galeri i Kjøbenhavn et Billede; i Stockholms Nationalmuseum ses bl. a. hans »Engle vælte Stenen fra Graven«. *A. Hk.*

Cui prodest? (lat.), hvem gavner det?

Cuir d'Alger [kvirdalže'] kaldes det i Middelhavslandene og Frankrig med Barken af Aleppofyrren, *Pinus halepensis*, garvede Læder. *K. M,*

Cuivre blanc [kvivrᵊblâ'], hvidt Kobber o: Nysølv i Modsætning til *cuivre rouge* [kvivrᵊruⁱž], Kobber, og *cuivre jaune* [kvivrᵊžoⁱn], Messing. *F. W.*

Cuivre poli [kvivrᵊpåli'] er en Betegnelse for Messinggalanterivarer, som fremkom omtrent 1870, den korrekte Benævnelse er *cuivre jaune poli* (poleret Messing). Allerede i Renaissancetiden havde man Genstande af C. p., navnlig til Kirkernes Udstyr, dengang vare de polerede, nu ere de oftest slebne. C. p. er en Legering af Kobber og Zink, undertiden saa kobberholdig, at den fortjener Navn af Tombak og ikke af Messing. Fra Paris har Fabrikationen udbredt sig til London, Wien, Berlin, Munchen og blomstrer desuden paa flere Steder i Syd- og Vesttyskland. *F W.*

Cujacius (egentlig Jaques de Cujas), berømt fransk retslærd, født i Toulouse 1522, død i Bourges 4. Oktbr. 1590. 1547 blev han Lærer ved sin Fødebys Retsskole, 1554 lærte han i Cahors og næste Aar i Bourges. Med en kort Afbrydelse virkede han derefter ved Retsskolen i denne By indtil Aaret 1566, og her forfattede han sine mest fremragende Værker, der bleve epokegørende for Studiet af den romerske Ret, dels derved, at C-, der ejede henimod 500 Haandskrifter af *Corpus juris civilis*, anvendte en langt skarpere Kritik af de romerretlige Kilder end nogen af hans Forgængere og derved sattes i Stand til at levere en utallig Mængde Tekstrettelser, der i høj Grad

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

fremmede Studiet, dels ved, at C. gjorde den saaledes rettede Tekst til Genstand for skarpsindig og indtrængende Fortolkning. Efter at have virket ved forskellige franske Retsskoler og en kort Tid i Torino vendte C. 1575 atter tilbage til Bourges. Af hans Skrifter, der endnu have Betydning for Romerretsstudiet, har han selv (1577) udgivet en ikke fuldstændig Udgave; ej heller en Udgave i 6 Bd. [Paris 1637] ved Colombet er fuldstændig. Dette er derimod Tilfældet med Udg. ved Fabrot [10 Bd., Paris 1658], der med nogle Tillæg er eftertrykt i Napoli [11 Bd., 1758—83]; i nyere Tid ere flere Udgaver fremkomne f. Eks. ved Prato [1859 ff.]. *Ludv. IL*

Cujus **regio, ejus religio** (lat., »Den, hvem I-andet tilhører, hans Religion skal være den herskende«) var en Grundsætning, som blev gjort gældende paa Reformationstiden som Grundvolden for Territorialsystemet (s. d.), der godkendtes i de fleste protestantiske Lande. Reglen blev fastslaaet ved Augsburgfreden 1555 og den westfalske Fred 1648 og senere udførlig begrundet at Retslærere som Samuel Pufendorf og Christian Thomasius; men om end den kunde siges at være udviklet ret naturlig af de historiske Forhold paa Reformationstiden, blev den paa den anden Side til ikke ringe Skade for den kirkelige Frihed. *H. O.*

Cukra (»klar«) ell. Uçanas, i den indiske Mytologi og Sagnhistorie en Brahman-Rishi (se Rishi). I Rigveda forekommer C. ikke som Personnavn (men som Betegnelse for Soma'en), hvorimod Uçanas er en from Rishi fra Fortiden med Tilnavnet Kavya. Denne identificeres i Epos'et med C., Planeten Venus og Asura'ernes (Daitya'ernes) Lærer og Præst, ligesom Bṛihaspati er Gudernes. Han var Hiraṇyakaçipu's Huspræst og ledede hans Salvingsoffer (rājasūya, se Brahmanisme S. 500) og spaaede hans Død af de indtrufne Varsler. Da Hiraṇyakaçipu's Søn Prahlada var overvunden, gik C. over til Guderne, men lovede igen Asura'erne sin Beskyttelse, da de bleve angrebne; han fik en Stilstand bragt til Veje, medens han efter Civa's Anvisning »drak Røg« med Hovedet nedad i 1,000 Aar for at opnaa kraftigere Formularer end Bṛihaspati's; Guderne angrebe imidlertid Asura'erne, og Vishṇu huggede Hovedet af C's Moder, som hjalp Asura'erne ved sin Trolddom; C forbandede derfor Vishnu til at fødes 7 Gange blandt Menneskene (jfr. Bhṛigu) og kaldte sin Moder til Live igen; derpaa fuldendte han sin Spægelse, ægtede saa Indra's Datter Jayanti, som fødte ham i Datteren Devayāni, og var usynlig i 10 Aar; da Asura'erne havde ladet sig narre af Bṛihaspati, som imidlertid havde paataget sig hans Skikkelse, til at tilsidesætte Ç., forbandede han dem til at fortrænges til Underverden og først genvinde Magten i Savarni's Manvantara under Prahlada's Sønnesøn Bali (s. d.). Da Guderne ikke kunde staa sig mod Asura'erne, fordi C. kendte en Trolddom, hvorved han kunde gøre de døde levende igen, sendte Bṛihaspati sin Søn Kaca til Ç., for at han som hans Discipel skulde lære ham Kunsten af. Asura'erne dræbte gentagne Gange Kaca; men C. kaldte ham til Live igen paa Devayāni's Forbøn, som havde fattet Kærlighed til Kaca. Sidste Gang brændte de ham og kom hans Aske i Brændevin, som C. drak. Nu maatte C. lære ham Genoplivelseskunsten, da han nu kun kunde komme til Live ved C.'s Død og derfor maatte være i Stand til at kalde C. til Live igen. Dette skete, og C. forbandede Brændevinsdrikning. En Strid mellem Devayani og Dānava-Fyrsten Vṛishaparvan's Datter Carmishṭhā endte med, at Devayani blev gift med Kong Yayati (s. d.); men da Yayati ogsaa indgik Forbindelse med Çarmishṭhā, forbandede C. ham til at blive gammel og affældig før Tiden; dog skulde en anden frivillig kunne tage hans Affældighed paa sig. C. advarede Bali mod den som Dværg optrædende Vishṇu, styrkede ved sit Offer Daitya'erne i Tripura-Kampen (s. d.) og deltog, af Fjendskab mod Bṛihaspati, tillige med dem paa Soma's Side i Kampen om Bṛihaspati's Hustru Tara. Han blev ogsaa Pṛithu (s. d.) Vainya's Huspræst (purohita). C. ansaas for ganske overordentlig vis; der citeres ofte Tankesprog af ham, og en ganske lille Lovbog (Uçanaḥ-saṃhitā) bærer endnu hans Navn (Gildemeister, »Bibl. Sanskr. spec<., §446; regnes af Vishnuitterne til den »mørke« Klasse, jfr. Bhagavadgītā). Han er Søn af: 1) Bhava (den 2. af de 8 Rudra'er); 2) i det nuværende (Vaivasvata) og foregaaende (Cakshusha) Manvantara er han Søn af Bhṛigu (med Paulomi); 3) af Bhṛigu's Efterkommer Kavi (deraf Tilnavnet Kāvya); 4) af Vasishtha og som saadan en af de 7 Rishi'er i 3. Manvantara. Han var tillige Vyasa (s. d. og Brahmanisme) i 3. Dvapara af nuværende Manvantara. Fredagen kaldes efter ham Cukravāra. (Litt.: Mahabharata [navnlig I K. 76—83; XII K. 57,138,280 ff., 290; XIII K. 94 og 98]; Wilson's Vishnu-Purana ved Fitzedward Hall; Muir, »Orig. Sanskr. Texts«, IV.) *S. S.*

Cul [ky'] (fr.), Bagdel. *C. de Paris* [kytpari'], falsk, »forloren« Bagdel, Udpolstring bagtil paa Kvindedragter, bragt i Anvendelse først i Frankrig, i 18. Aarh.'s anden Halvdel. *C. de lampe* [kydlā'p], ornamentalt Slutstykke, anbragt til Udsmykning af Bøger, ved Afslutningen af et Kapitel, et Afsnit eller af hele Bogen. *C. de sac* [kytsa'k], Sækkegade, Gade eller Stræde lukket for den ene Ende, blind Gade; deraf: vanskelig Situation uden Udvej.

Culbute [kylby't], Kolbøtte. Den Kendsgerning, at det menneskelige Foster ofte i Fosterlivets 4. — 6. Maaned vender Sædet nedad, medens i Fosterlivets senere Maaneder oftest Hovedet vender nedad, Sædet opad, forledede Hippokrates til at opstille den Teori, at Fosteret ved Svangerskabets 6. — 7. Maaned aktivt vendte en Kolbøtte, en Teori, der endnu forsvaredes af Levret (*théorie de la c.*). *Lp. M.*

Culde es [kəldi'z ell. kə'ldi.z] se Kuldeer.

Cul de lampe, Cul de Paris, Cul de sac se Cul.

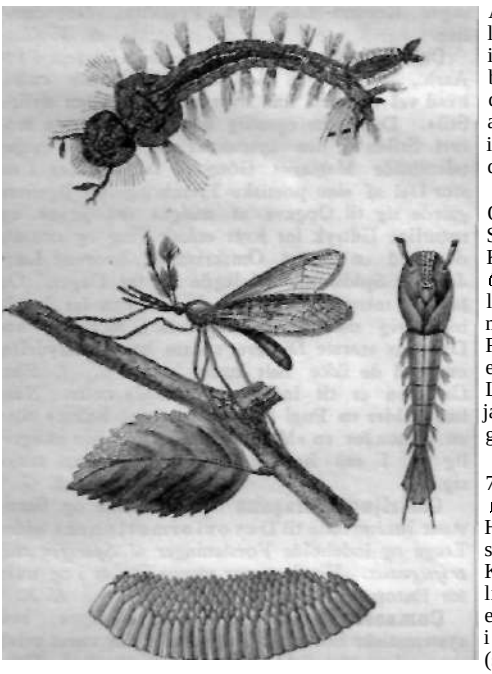
Culex se Culicidae.

Culham [kə'lhām] se Abingdon.

Culiacán, Hovedstad i den mejikanske Stat Sinaloa, ved Rio C, ved en 80 Km. lang Jærnbane forbunden med Havnen Altata, har (1885) 8,000 Indb., en gammel Domkirke, Seminarium og Mønt, hvor der 1846—88 prægedes for 150 Mill. Kr. Guld og Sølv. C. grundlagdes 1531 paa det Sted, hvor tidligere det indianske Hue-Colhuacan o: »Slangebyen« laa. *y. y. N.*

Culicidae, Familie af Myggenes (*Nemocera*) Underorden kendelig paa de 14-leddede Føle-

horn, og paa at Vingerne have mange Længdeaarer, hvoraf 2—3 ere gaffelgrenede, men ganske særlig paa Munddelenes Bygning. Det lange, haarfine Rør, Myggens saakaldte Snabel, der udspringer fra Hovedets Forside, er dannet af den stærkt forlængede og skarpt tilspidsede Overlæbe, med hvilken de stikke, samt af andet Par Kæber, der ere sammensmeltede til et rendeformet udhulet Stykke, »Underlæben«. Ude paa Spidsen af dette sidde de to omdannede Læbepalper. Det af disse Bestanddele dannede Rør indeslutter nu 5 sylfine Stiletter, nemlig Mandibler, I. Par Kæber og en enkelt uparret Stikkebørste, der er en Forlængelse af den nedre Svælgvæg (*Hypopharynx*). Paa dennes Spids udmunde Spytkirtlerne. Mandiblerne findes inden for Dipterernes (Fluernes) Orden kun hos de blodsugende Myg, Kvægmyg og Klæger og tilmed kun hos Hunnerne af disse. Under Sugningen pumper Myggen Blodet ind i

Nederst Æggebaaden. Øverst Larven. Mellem disse en mandlig Myg. Tilhøjre Puppen.

sig, samtidig med at Spyttet fra Spytkirtlerne flyder ud og faar det til at flyde rigeligere. Lidt efter lidt fyldes Myggens Tarmkanal med Blodmassen, der skinner igennem Bagkroppens Vægge. Hunmyggen lægger sine Æg samlede i saakaldte Myggebaade paa Vandets Overflade, hvor de drive om, indtil Larverne ere udklækkede. Disse, der i Millionvis fylde stillestaaende Vande, ere af en langstrakt, smal Legemsform med stort Hoved og I. Brystring. Fra næstsidste Bagkropsring udgaar mod Siden det lange Aanderør, med hvilket Dyrene hænge i Vandoverfladen rolig og ubevægelig som Pinde. Sættes Vandet i Bevægelse, søge de i slangeagtige Bugtninger ned mod Bunden, men stige snart op, da de ikke kunne undvære atmosfærisk Luft. Efter kort Tids Forløb revner Ryggen, og den korte, plumpe Puppe kommer frem; denne, der i Modsætning til de fleste Pupper er meget bevægelig, har sine 2 Aanderør anbragte paa Rygsiden af den forreste Del af Legemet. Ogsaa Puppen hænger i Vandoverfladen; til sidst brister ogsaa Puppehuden, og Myggen svinger i Vejret og flyver bort. C.'s Larver og Pupper findes aldrig om Vinteren i Danmarks ferske Vande. De fuldtudviklede Dyr overvintre, i alt Fald Hunnerne, i Bøgestød, under Løv o. s. v. Om Sommeren danne Hannerne af disse Former ofte uhyre Sværme i Luften, og talrige ere de Beretninger, man i gamle Bøger finder om disse Sværme, der i øvrigt ogsaa kunne dannes af andre Myg end netop C.

C. have en meget stor geografisk Udbredelse og optræde navnlig i Troperne i uhyre Hærskarer. Man har her givet dem Navn Moskitoer, egentlig et portugisisk Ord, der betyder »Smaafluer«. At disse Former spille en betydelig Rolle i Tropelandene og i Tropefolkenes Liv, er bekendt nok, idet hele Landstrækninger ligefrem ikke ere beboelige eller knap nok passable paa Grund af disse smaa Blodsugere. De ere imidlertid ikke alene indskrænkede til Troperne, men findes ogsaa i den arktiske Zone og plage i ikke mindre Grad de rejsende i disse Egne. *C. W.-L.*

Culicifórmes, en lille Familie af Myggenes Orden, der staar de egentlige Stikkemyg meget nær. Snablen er dog her kort og kødet, og 1. Par Kæber ere ikke fri Stikkebørster. Hovedslægter: *Ceratopogon*, *Chironomus* og *Corethra*. Larverne leve i Vand, Jord og trøsket Træ og frembyde mange mærkelige Bygningsforhold; det er graadige Rovdyr, der leve af Dafnier, Copepoder etc. og ere selv et vigtigt Næringsmiddel for mange Fisk. Larven til *Chironomus* findes tillige i Brakvand, ja selv i rent Saltvand og synes at trives lige saa godt her som i de ferske Vande. *C. W.-L.*

Gullen [kə'lən], Paul, irsk Ærkebiskop, (1803—78). 1850 blev han katolsk Ærkebiskop i Armagh, 1852 i Dublin, Primas og apostolisk Vikar i Irland. Han var en ivrig Forkæmper for Katolicismen og vilde slet ikke modtage den Haand, som den anglikanske Kirke i disse Aar udrakte for at oprette et fredeligt Forhold mellem de to Kirker. Han var ogsaa en af de første, som satte en frivillig Indsamling i Stand til Paven under Navn af Peterspenge (s. d.). Fenieropstanden var han en Modstander af. *H. O—d.*

Cullen [kə'lən], William, skotsk Læge, født 11. Decbr. 1712, død 5. Febr. 1790. C. var Professor i Glasgow og senere i Edinburgh, hvor han docerede Kemi, Farmakologi og teoretisk Medicin. Han gjorde sig især bekendt ved sin Kritik af de herskende medicinske Systemer, idet han nærmest sluttede sig til Fr. Hoffmann, men med stærk Paavirkning af Haller og Morgagni. Hans eget System fik ikke nogen stor Betydning, idet han nærmest kun blev en Forløber for sin Elev John Brown (s. d.).' En Række af hans Værker udkom i talrige Oplag og oversattes paa mange Sprog. Mest kendte ere: »First lines of the practice of physic for the use of students« [London 1777], *Synopsis nosologiae methodicae* [Leyden 1772], »Physiology« [Edinburgh 1785], »A treatise of the materia medica« [Edinburgh 1789].

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

(Litt.: »Biograph. Lexikon d. hervorragenden Aerzte«). *G. N.*

Cullen Bryant [kəl^{ə}brai'^{ə}nt] se Bryant.

Cullera [-ljε'ra], By i det østlige Spanien, Provins Valencia, ved Jucar, ikke langt fra dens Udløb i Havet, og S. f. de i Cap. C. udløbende Sierra de Zorras, har gamle Mure og Slotsruiner fra Maurertiden, en Havn og (1887) 11,700 Indb., der drive Risavl, Fiskeri og betydelig Handel paa Middelhavet (Udførsel af Ris, Pistacier og Oranger), Indførsel af Guano. *H. W.*

Culloch [kə'lâk] se Mac Culloch.

Culloden [kəlo!^{u}den], Landsby i det skotske Grevskab Nairn, ved Inverness, berømt ved den Sejr, som Hertugen af Cumberland 27. Apr. 1746 paa den nærliggende Cullodenmoor tilkæmpede sig over Prins Karl Edvard Stuart, den fordrevne Kong Jakob II's Sønnesøn.

Cullum [kə'ləm], George, amerikansk Ingeniørofficer og Forfatter, er født 25. Febr. 1809 i New York. Han har navnlig opført en Del Fæstningsværker og beklædte fra 1864—74 Stillingen som Superintendent for de forenede Staters Militærakademi. Af hans Værker anføres: »Systems of military bridges« [New York 1863] og »Campaigns of war of 1812—15 against Great Britain« [smst. 1879]. *A. L—n.*

Clilly [kyji'], Landsby i det schweiziske Kanton Vaud, i den vinrige Ryfdal eller La Vaux, med (1888) 1,000 Indb. Her er rejst et Mindesmærke for den i C. fødte Major Davel, der 24. Apr. 1723 satte sit Liv ind for Vaudlandets Uafhængighed af Bernerne.

Culmann, Karl, Professor ved *Polytechnicum* i Ziirich, født 10. Juli 1821 i Bergzabern, død 9. Decbr. 1881 i Riesbach ved Ziirich, er navnlig bekendt som den grafiske Statiks Grundlægger. F.fter at have besøgt en teknisk Skole i Kaiserslautern studerede han 1838—41 ved Polyteknikum i Karlsruhe og tiltraadte dernæst en Stilling ved de bayerske Statsbaner (Anlæg af Banen gennem Fichtelgebirge), medens han ved Siden af beskæftigede sig med Studier af Matematik og specielt Brobygningsteori. 1849 tiltraadte han en 2 Aars Studierejse til England og Amerika, og 1856 blev han kaldet som Professor i Ingeniørvidenskab til det da nylig oprettede Polyteknikum i Ziirich, hvor han virkede til sin Død. Hans Hovedværk er »Die graphische Statik« [Ziirich 1866, 2. ikke fuldendte Udgave 1875], hvori han anvender den grafiske Behandlingsmaade paa næsten alle de Opgaver, der frembyde sig for en Ingeniør, og paa de fleste for første Gang. Naturligvis har han haft Forgængere (Poncelet, Maxwel, Cremona); men dels har han først vist den grafiske Statiks Anvendelighed paa mange specielle Omraader, dels og navnlig er han den første, der har givet en samlet Fremstilling af denne Videnskab og derved klart vist dens Fortrin. *A. O—d.*

Culot [kylo'] (fr., Diminutiv af *cul*), sidste Unge, som kommer ud af Ægget, yngste Medlem i Familien, Kæledægge.

Culotte [kylå't] (fr.), korte Benklæder (smlg. Sans-culottes).

Culpa (lat.), Skyld, se Erstatning, Skyld, Uagtsomhed.

Culpeper [kə'lpεpə], Sir Thomas, den Ældre (1578—1662), engelsk økonomisk Forfatter. Ved sit Skrift »A Tract against the high rate of Usurie« [1621, ny forøget Udg. 1641] bidrog han væsentlig til den lovfæstede Rentefods Nedsættelse 1624 fra 10 til 8 p. Ct. I et nyt Skrift af 1640 med samme Titel som det første hævdede han Nødvendigheden af en yderligere Nedsættelse til 6 p. Ct., ud fra det Synspunkt, at en lav Rentefod er en Betingelse for Velstandens Vækst. — Hans Søn, Sir Thomas C, den Yngre (1626—97), fortsatte i Faderens Fodspor, offentliggjorde en ny Udgave af dennes Skrifter (1668) og skrev selv i samme Aand »The necessity of abating Usury reasserted« [1670]. *K. V. H.*

Culros [kə'lrås], gammel By i Skotland ved den nordlige Bred af Firth of Forth med (1881) 370 Indb. Interessante Ruiner af Dunimarle Slot, hvor Macbeth lod Lady Macduff og hendes Søn myrde. *C. A.*

Culsageït, Mineral, er et glimmerlignende Omdannelsesprodukt af Magnesiaglimmer fra Culsagee Korund-Mine ved Franklin, Nordcarolina. *N. V. U.*

Culteranister kaldes de spanske Digtere i 17. Aarh., der hyldede den saakaldte *estilo culto*, hvad vel nærmest kan oversættes ved »den sirlige Stil«. Den, som egentlig kan siges at have indført Stilen i den spanske Poesi, er den meget talentfulde Manierist Gongora (s. d.), der i en stor Del af sine poetiske Frembringelser ligefrem gjorde sig til Opgave at undgaa det jævne og naturlige Udtryk for hver enkelt Ting og erstatte det med en skruet Omskrivning, hvorved Lærdom og Spidsfindighed lagde sig for Dagen. Og han fik mange Efterfølgere, hvoraf kun faa kunde maale sig med ham i Begavelse; men selv hos Datidens største Digtere spores hans Indflydelse, om end de ikke helt kunne kaldes C, f. Eks. Calderon er tit inde paa *el estilo culto*. Naar han kalder en Fugl for »en bevinget Buket« eller en Kanon for en »Malm-Nattergal«, er han unægtelig C. i saa høj Grad, som man kan ønske sig. *E. G.*

Cultrijugātuslagene ere Kalkstene og Sandstene henhørende til Devonformationens ældre Etage og indeholde Forsteninger af *Spirifer cultrijugatus*. Forekommer mange Steder i og uden for Europa. *K. R.*

Cumacēa er en lille Kræbsdyrgruppe, hvis systematiske Stilling i lange Tider har været tvivlsom. Legemet falder i 2 skarpt sondrede Dele, et som oftest stort mere eller mindre kugleformet forreste Parti, og et fra dette skarpt afsat meget tyndt bageste. Det første bestaar af et Hovedbrystskjold og 4—5 fri Brystringe, det andet, Bagkroppen, af 6 Ringe. 1. Par Antenner ere altid uanselige, 2. hos Hunnen smaa, men hos Hannen derimod særdeles lange, næsten af Legemets Længde. Mandiblerne bære ingen Palpe, men ere udstyrede paa Indersiden med et mægtigt, haardt Fremspring, som bruges under Tygningen af Føden. Derpaa følge 2 Par Kæber, af hvilke det bageste bærer en meget lang Svøbe, et saakaldt Pudseapparat, og endelig 2 Par Kæbefødder; det bageste bærer C.'s store, mægtige Gælleblad. Vandet til dette kommer ind fra Aabninger beliggende bagtil og drives ud gennem en fin Spids fortil paa Hovedet, ud af hvilket man ogsaa paa større levende C. kan se de røde Gælleblade skyde sig ud og ind. Af

de 6 øvrige Benpar ere de 2 første udstyrede med en stor veludviklet Svømmegren; af de 4 følgende mangler det 6. Par altid denne, der i Alm. ogsaa kun er svagt udviklet paa de andre tre. Bagkroppen mangler hos Hunnerne ganske Lemmer, medens Hannernes derimod ofte bære indtil 5 Par Svømmeben. Den ender med en togrenet Halegriffel. Øjnene ere ikke stilkede og ere trængte sammen til et uparret i Midtlinien liggende enkelt Øje. Hjertet er langstrakt og ligger i de mellemste Brystringe. Æggene udviklcs i en under Hunnens Krop dannet stor Rugehule, og nogen Forvandling gennemløbes

Cuma.

ikke. C. leve paa Havets Bund og ved dets Bredder, krybende paa eller nedborede i Dyndet; om Natten siges de at svømme om; ingen Ferskvandsform er kendt. De tydedes tidligere som Kræbsdyrlarver, men den danske Zoolog Krøyer hævdede rigtig, at det var fuldt udviklede Dyr, hvis nærmeste Slægtninge vare Spaltefødderne (Schizopoderne). De stilles nu i Alm. som den første Orden inden for Skjoldkræbsene, visende Slægtskab navnlig til Mysider og *Nebalia* (s. d.). Hovedslægterne ere *Diastylis*, *Leucon*, *Campylaspis*. Arter findes i nordiske Have. (Litt.: G. O. Sars, »Om den aberante Kræbsdyrgruppe C.« [Norske Vid. Selsk. Forh. 1864]; samme, »Middelhavets Cumaceer« [i »Aarb. f. Mat. og Naturv.«, III og IV, 1878—79]; samme, »Oversigt over Norges Cumaceer«, I [Chra. 1882]; Krøyer's Arbejder i Naturh. Tidskr. Bd. III 1841 og Bd. III N. R. 1846.) *C. W.-L.*

Cumae, græsk Koloni i Kampanien. Saavel dens Anlæggelsestid som dens Moderstad er usikker; men den er utvivlsomt den ældste græske Koloni i Italien og rimeligvis anlagt af det gamle eubøiske Kyme, selv om den end senere gik for at være en Koloni fra Kyme i Lilleasien. Fra dens oprindelige Plads paa Øen Ischia flyttedes den snart over til Fastlandet, hvor den efterhaanden grundede flere Kolonier som Parthenope og Havnestaden Dikæarchia (senere Puteoli). Handel og Industri hævede den snart til en blomstrende Stad; men den plagedes meget af de omboende Folk som Etruskerne o. a. Indre Stridigheder kom til, men det lykkedes den dog ved syrakusansk Hjælp at tilintetgøre den etruskiske Flaade 474 f. Chr.; 420 maatte den imidlertid bukke under for Samnitterne, og 334 erobredes den af Romerne og gjordes til et romersk Municipium. Den vedblev stadig at bevare sit græske Præg, men dens Storhed vendte aldrig mere tilbage, om end den i de følgende Aarhundreder blev et yndet Sommeropholdssted for rige Romere. Først 1203 ødelagdes den fuldstændig af Neapolitanerne. I en Klippehule ved Foden af C.'s Borg fandtes den cumæiske Sibylle's Orakel, og i Stadens Omegn laa de berømte Søer Avernersøen og Acherusia (s. d.). (Litt.: Beloch, »Campanien« [Breslau 1890]). *M. M.*

Cumaná (Santa Ines de C), By i Staten Bermudez i den sydamerikanske Republik Venezuela, beliggende paa en nøgen Slette ved den lille Flod Manzanares'es Udløb i det caribiske Hav, har (1886) 6,500 Indb. og en fortræffelig, men lidet benyttet Havn; Handel med Kakao, Sukker, Tobak, Kokosnødder og Huder, Perlefiskeri og Fiskefangst. C. er den ældste By paa Sydamerikas Fastland, idet den allerede grundlagdes 1520 af Spanierne som Ny-Toledo. Den har hyppig lidt ved Jordskælv, saaledes navnlig 1766 og 1853, og staar nu i Betydning og Folketal tilbage for det nærliggende Barcelona. *J. J. N.*

Cum approbatiōne (lat.), med Bifald, med Billigelse af.

Cumarīn, $1,2\text{-}C_6H_4 — CH = CH — CO — O$, er et Anhydrid af Ortocumarsyren o: denne Syres Lakton. Det findes i mange Planter, hvis Lugt stammer fra C, saaledes i *Asperula odorata* (Skovmærke), *Melilotus officinalis* (Mark-Stenkløver, Tonkabønner (Frøene af *Dipterixodorata)*, *Rutagraveolens* o. s. v., og kan fremstilles kunstig ved Ophedning af Ætylcumarsyre. Af Tonkabønner faas C. ved Ekstraktion med 80-p.-Ct.-holdig Alkohol. Det danner glinsende rombiske Prismer, der lugte behagelig, smelte ved 67^0 og koge ved $290{,}5^0$; med Kalilud giver C. Ortocumarsyre," ved Smeltning med Kalihydrat Salicylsyre og Eddikesyre. *O. C.*

Cumarōn, C_8H_6O ell. $C_6H_4 - O — CH = CH$, findes i Stenkulstjære og er en ved 170^0 kogende tung Olie, der ved Indvirkning af Syrer bliver harpiksagtig. De saakaldte Cumaronerere Benzofurfuranderivater (se Furfuran). *O. C.*

Cumarsyre, $C_6H_4(OH).CH:CH.CO_2H$, Ortocumarsyre, findes i Planteriget og kan fremstilles kunstig af Salicylaldehyd. Den kan faas af Cumarin ved Kogning med koncentreret Kalilud eller med Natriumætylat og krystalliserer af vandig Opløsning i lange Naale, der smelte ved 207°. C. er letopløselig i Alkohol og Æter; ved Smeltning med Kalihydrat giver den Salicylsyre og Eddikesyre. Paracumarsyre opstaar ved Kogning af Aloe med fortyndet Svovlsyre; den smelter ved 206° og giver ved Smeltning med Kalihydrat Paraoxybenzoesyre. *O. C.*

Cumbal, Vulkan i Columbia, i Nærheden af Sydgrænsen, 4,790 M. høj, med et af Svovl og Dynd fyldt Krater, hvorfra blaalige Svovldampe opstige.

Cumberland [kə'mbəländ], det nordvestligste Grevskab i England, grænser mod Vest til det irske Hav, mod Nord til Solwaybugten og Skotland, mod Øst til Northumberland og Durham, mod Syd til Westmoreland, har en Størrelse af 3,996 □ Km. med (1891) 266,550 Indb. (ca. 67 pr. □ Km.). Det danner sammen med det tilstødende Westmoreland en af Englands skønneste Egne, opfyldt som det er mod Sydvest af de kumbriske Bjærges vilde Fjældgrupper og henrivende, sørige Dale (se Cumbrian Mountains), mod Nordøst af den høje Vestrand af den penninske Kæde. Mellem begge Bjærggrupper strækker sig en frugtbar, af Edenfloden vandet Dal, der naar ud til Solwaybugten. Af andre Vandløb komme Esk fra Skotland, Duddon, Irt, Derwent fra de kumbriske Bjærge. Blandt de talrige Søer ere Derwentwater og Ulleswater de største. Klimaet er sundt, men overmaade

fugtigt; Stye-head Pas paa Vestsiden har den største Regnmængde i Europa (4,400 Mm.). Jordbunden er kun lidet frugtbar, men Dalene ere ypperlig dyrkede. 1890 vare 26 p. Ct. af Arealet Agerland, 35 p. Ct. Græsland, 3,2 p. Ct. Skov. Ogsaa Kvægavlen er ret betydelig (1890: 20,000 Heste, 138,000 Stk. Hornkvæg, 5,620,000 Faar). Ejendommelig for C. saavel som for det nærliggende Westmoreland er det, at Jorden for største Delen ejes af en fri Bondestand. De rige Kul- og Malmlejer give Anledning til en stor Minedrift. 1892 produceredes 1,425,000 Tons Kul (særlig ved Vestkysten, hvor Minerne strække sig indtil 3 Km. ud under Havet), 1,350,000 Tons Jærnmalm, desuden betydelige Mængder Bly, Zink, Sølv, Kobber og Grafit (i den høje, øde Borrowdale). Fiskeriet er vigtigt, og blandt de industrielle Virksomheder indtager Bomuldsvævningen første Rang. Handelen er navnlig rettet mod Irland. Grevskabets Hovedstad er Carlisle, den vigtigste Søhavn Whitehaven. Andre Byer ere Workington (Kulminer), Maryport, Millom, alle ved Kysten, Penrith og Keswick (Blyantsfabrikker) inde i Landet. I Parlamentet er Grevskabet repræsenteret ved 4 Medlemmer. *C. C, C.*

Cumberland [kə'mbəländ], By i den nordamerikanske Stat Maryland, paa venstre Bred af Potomac, danner det vestlige Endepunkt for Chesapeake- og Ohiokanalen, er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt og har (1890) 12,700 Indb. Faa Km. V. f. C. paa Alleghanybjærgenes Højder begynder den rige saakaldte Cumberlands-Kulregion. Byens Kulhandel er i Hænderne paa to Kompagnier. *S. B. T.*

Cumberland [kə'mbəländ], Flod i U. S. A., Stat Kentucky, udspringer paa Cumberlandsbjærgene, gennemstrømmer med vestlig og sydvestlig Hovedretning denne Stat og Tennessee og falder ved Smithland i Ohio's venstre Bred. Længde 900 Km., Flodomraade 50,000 □ Km; den er sejlbar for større Dampere til Nashville; i sit øvre Løb gennembryder don Bjærgene i C. Gape, et Svælg, som begrænses af 426 M. høje Bjærgmasser. *C. A.*

Cumberland [kə'mbəländ], 1) Ernst August, Hertug af, var 1799—1837 Navn for den senere Konge, Ernst August af Hannover.

2) Ernst August, Hertug af, er født 21. Septbr. 1845, Søn af Hannovers sidste Konge Georg V. Han fulgte i Juni 1866 med Faderen, da denne drog bort fra sin Hovedstad med Hæren, indtil Træfningen ved Langensalza og derefter i Landflygtighed til Wien; har siden 1878 haft Ophold i Gmunden. Da Faderen døde 12. Juni 1878, afslog han enhver Underhandling med Preussens Regering og fastholdt bestemt sine Arvekrav paa Hannover. Dog vilde han ikke tillægge sig Kongetitlen, men nøjedes med den Titel, han havde som Medlem af det engelske Kongehus. Ligeledes kundgjorde han i Oktbr. 1884, da Hertug Vilhelm af Braunschweig var død, at han tiltraadte Regeringen i dette Land i Kraft af sin Arveret; men skønt han lovede at ville overholde de Forpligtelser, Braunschweigs Stilling til det tyske Rige paalagde ham, udtalte baade Landdagen 30. Juni 1885 og det tyske Forbundsraad 2. Juli, at hans Regering var uforenelig med Tysklands Forfatning og indre Sikkerhed. Derimod fik C. uden Indvending Hertugens Privatformue og Slottet Hietzing. Da Aarene imidlertid løb hen, uden at der viste sig mindste Udsigt til, at han nogen Sinde vilde blive Hersker hverken i Hannover eller Braunschweig, besluttede han sig 10. Marts 1892 til at skrive til den tyske Kejser Vilhelm II og udtalte heri, al enhver Tanke om at forstyrre det tyske Riges og de dertil hørende Staters Fred laa ham fjern, at han som tysk Fyrste elskede sit Fædreland tro og oprigtig, og at han med alle Midler, der stod til hans Raadighed, vilde bekæmpe fjendtlige Foretagender imod Kejseren og den preussiske Stat. Efter denne Erklæring, der vel ikke i Formen, men i Virkeligheden var et Afkald og en Godkendelse af de fuldbragte Kendsgerninger, blev ved Lov af 10. April 1892 Beslaglæggelsen paa Welferfondet (siden Marts 1868) hævet. C. ægtede 21. Decbr. 1878 Prinsesse Thyra af Danmark og har med hende 3 Sønner (den ældste, Georg Vilhelm, født 1880) og 3 Døtre. *E. E.*

Cumberland [kə'mbəländ], Richard, engelsk Filosof og Teolog, (1631—1718), studerede i Cambridge og blev siden 1658 Rektor i Brampton, Northamptonshire. Han optraadte ivrig mod Katolikkerne og blev under Jakob II syg af Sindsbevægelse og Frygt for Katolikkernes Sejr. Vilhelm III gjorde ham til Biskop i Peterborough 1691. Sine sidste Aar tilbragte han med at studere jødiske Antikviteter; sin filosofiske Betydning har han faaet ved at deltage i Kampen mod Th. Hobbes. Hans Skrift *De legibus naturae, disquisitio philosophica* [1672] hævder, at al Morals Kilde er en universal Sympati og ikke Beregning, og at alt Indhold i Moralen er det almene Bedste (Utilitarianisme). 1692 udgav Tyrrell med C's. Samtykke et Uddrag: »A brief disquisition of the law of nature«. *C. St.*

Cumberland [kə'mbəländ], Richard, engelsk Forfatter, født i Cambridge 19. Febr. 1732, død i London 7. Maj 1811. Han studerede i Trinity College i sin Fødeby og blev Privatsekretær hos Lord Halifax, hvem han fulgte til Irland; han beklædte senere et Embede i Handelsministeriet, men blev i sine ældre Aar tilsidesat af Regeringen. Han udgav Romaner, Digte og Essays (»The Observer«, 1785), men det er især som dramatisk Forfatter, at han nu mindes. De bedste af hans Skuespil ere »The West Indian« [1771] og »The Jew«, der begge ere opførte med Held paa det danske kgl. Teater, henholdsvis 1786 og 1796; ogsaa hans Skuespil »Den naturlige Søn«, »Lykkens Hjul« og »Munken fra Carmel« ere opførte her (1791, 1797 og 1813). »Vestindianeren« udkom i dansk Oversættelse af B. Lodde 1779, »Den naturlige Søn« oversat af F. Schwartz 1791. C.'s »Dramatic Works« bleve udgivne af Jansen 1813. »Memoirs of R. C, written by himself« udkom 1806. *C. K.*

Cumberland [kə'mbəländ], William Augustus, Hertug af, født 15. (26.) Apr. 1721, død 31. Oktbr. 1765, yngre Søn af Kong Georg II af England, gjorde 1740 et Søtogt, men hengav sig siden med Iver til Hærvæsenet. 1733 fulgte han som Generalmajor med Faderen til Tyskland og blev saaret i Slaget ved Dettingen. 1745 anførte han den engelske Hær i Flandern, men fik ikke tilbørlig Hjælp af sine Forbundsfæller og blev slaaet ved Fontenay, skønt han viste stor Tapperhed og gjorde et ypperligt Tilbagetog. Han kaldtes hjem efter den stuartske Prætendent Karl Edvard's Opstand, overvandt ham ved Culloden 1746 og forfulgte hans Tilhængere med skaansel-

løs Grusomhed: han lod de saarede Fanger skyde og hærgede derefter Højlandene med Ild og Sværd. Han fik derfor Øgenavnet »Slagteren«, men lønnedes af Parlamentet med Forhøjelse af sin Aarpenge fra 15,000 til 40,000 L. St. Ogsaa over for sine Soldater viste han ubøjelig Strenghed, men vandt dog deres Hengivenhed. Til sin ældre Broder, Prinsen af Wales, stod han i spændt Forhold, og han var en Modstander af W. Pitt. 1757 fik han Anførselen af Hæren i Nordtyskland, men viste kun ringe Dygtighed og maatte til sidst slutte den ydmygende Kapitulation i Kloster Zeven, hvorved Hæren opløstes og Hannover gaves i Fjendens Vold. Siden var han uden offentlig Hverv. (Litt.: Campbell Machlachlan, *Will. Augustus Duke of C.* [1878]). *E.E.*

Cumberlandbugten [kə'mbəländ-], Hogarth-sound, Nordpolarlandene, skærer sig fra Davisstrædet ind i Baffinslandene mellem de to store Halvøer Cumberland og Penny's Land; opdaget 1585 af Davis. I den inderste Del ved Kingawa laa den tyske arktiske Station 1882. *C. A.*

Cumberland **coal** fieids [kə'mbəländko.ul-fi.ldz] se Whitehaven.

Cumberland Mountains [kə'mbəländmaun'tnz], U. S. A., en Del af Alleghanybjærgene, opfylde den østlige Del af Staterne Kentucky og Tennessee og naa 792 M. *C. A.*

Cumberland Valley [kə'mbəländva'li], U. S. A., en frugtbar Dal i Staten Pennsylvania, strækker sig fra Harrisburg ved Susquehanna til Williamsport ved Potomac; den indesluttes af Kittatinny og South Mountains, to af Alleghanybjærgenes papallelle Kæder, og vandes af Floderne Conedoowinit og Conecocheague. I Dalen ligge Byerne Carlisle og Chambersburg. *C. A.*

Cumbre (sp. »Top«) (ell. Pico) de **Mulahacēn** (Muley-Hacen)o: Muley-Hassan's Tinde, benævnt efter den næstsidste arabiske Konge af Granada, er med sine 3,481 M. Sierra Nevada's højeste Top i det sydlige Spanien og saaledes tillige det højeste Punkt i det vestlige Europa. Ikke langt fra den hæver Picacho de Veleta sig (3,470 M.). De bestaa af gamle krystallinske Skifere og rage op i Sneregionen, fremtræde set fra Nord med deres stejle Skraaninger som spidse Pyramider, men løbe mod Sydudi langstrakte Kamme (*Lomas*). *C.A.*

Cúmbrepasset (ogsaa kaldet Uspallatapasset), et 3,760 M. højt, vigtigt Pas lige S. f. Aconcagua i de chilenske Cordillerer, den gamle Kurervej fra Mendoza til Valparaiso. Over C. fører Telegraflinien fra Chile til Argentina og siden 1894 tillige en Jærnbane, Sydamerikas eneste Pacifikbane, af hvis 5 Tunneler den øverste gennemskærer Passet i 3,178 M.'s Højde og er 5,065 M. lang. Hist og her Fjældhytter (*casuchas*), hvor vejfarende kunne søge Ly under Uvejr. C. er bleven berømt ved den chilenske Revolutionsarmés mindeværdige Overgang rinder Anførsel af San Martin (1817). *J. J. N.*

Cumbria, Kongerige i det gamle Britannien, bestaaende af de nuværende Grevskaber Dumbarton, Renfrew, Ayr, Lanark, Peebles, Selkirk, Roxbourgh og Dumfries i Skotland og Cumberland i England, var indtil midt i 10. Aarh. e. Chr. selvstændig. *C. A.*

Cumbrian Mountains [kə'mbree'nmau'nte'nz], de kumbriske Bjærge, Fællesnavn for de Bjærggrupper, der mellem Solwaybugten og Morecambebugten fylde største Delen af Grevskaberne Cumberland og Westmoreland i det nordvestlige England. Vest paa naa disse Bjærge helt ud til det irske Hav, mod Øst ere de ved en dyb, af Edenfloden gennemstrømmet Dal næsten fuldstændig skilte fra den penninske Kæde. C. ere uden for Wales Englands højeste og mest typisk udviklede Bjærgland. Fra en fælles Centralgruppe straale Kæder ud i alle Retninger, indesluttende lange, snævre Dale, hvis yppig-grønne Plantevækst og talrige Søer i Forbindelse med de nøgne, over Halvdelen af Aaret sneklædte Toppe have skaffet Landet Tilnavnet »det engelske Schweiz«. Den geologiske Bygning viser, at C. i gammel Tid var Sædet for en stærk vulkansk Virksomhed. Undergrundens siluriske Skifre ere gennembrudte og delvis overlejrede af vældige Porfyrmasser, hvis lodrette Vægge og dristige Fjældformer have givet Bjærgene deres vilde, alpeagtige Præg. Fra Toppen af de højeste Bjærge (Scaw Fell, 985 M., Helvellyn, 932 M., og Skiddaw, 921 M.) overser man hele den nordlige Del af det irske Hav, fra Skotlands Fjælde til Mastetoppene i Liverpool's Havn. Klimaet er raat og meget fugtigt. Om Sommeren falder Regnen, om Vinteren Sneen i uhyre Masser. Egnen omkring Scaw Fell er den regnrigeste i hele Europa. I det øde Styehead Pas naar Nedslaget en aarlig Størrelse af 4,400 Mm., ja steg i eet Aar (1872) endog til 6,3 M. Medens de højere Toppe enten ere nøgne eller kun klædte med en sparsom Vegetation, har Plantevæksten i Dalene derimod det yppigste Præg. Langs Floderne og Søerne strække sig smukke Landskaber med grønne Enge, Kornmarker, Frugthaver og Skove af Bøg og Eg, medens Naaletræerne (Fyr, Taks, Enebær) ere raadende højere oppe. I Istiden vare C. dækkede af store Gletschere, der skøde deres Isstrømme ned til alle Sider, udhulende og uddybende Dalene for til sidst ved deres Bortsmeltning at efterlade de henved 20 Indsøer (Windermere, Ulleswater, Grasmere, Wastwater, Thirlmere, Conistan, Derwent, etc.), der nu som lange, brede Floder slynge sig ind mellem Bjærgene og ved deres henrivende Ynde og maleriske Omgivelser gøre Cumberland til Englands Stolthed. Tusinder af rejsende besøge i Sommertiden disse idylliske Søer, der i den Grad have begejstret Digterne, at der i den engelske Litteratur findes en hel Skole, *The Laker s* (s. d.), »Sødigterne«, der have viet deres Sang til Lovprisning af det romantiske »Søernes Land« *{The Lake District)*. Uden om de egentlige kumbriske Bjærge lejrer sig bælteformet en Række Formationer fra Kul- og Permtiden, rige paa Kul, Jærn, Bly, Kobber, Grafit og andre Mineraler, der give Anledning til en stor Minedrift. Til Naturskønhederne og de mineralske Skatte slutte sig desuden talrige historiske Minder, Romerbygninger, Druidemindesmærker, gamle Abbedier etc. Berømt er navnlig den store Stensætning ved Kirkoswald, der bestaar af 67 store Blokke, af hvilke een er ikke mindre end 6 M. høj. *C. C. C.*

Cum gráno sālis (lat.: »med et Korn Salt«), vel kun i Talemaaden: Noget er at forstaa c. g. s., o: med visse Modifikationer, som Læseren eller Tilhøreren selv maa sætte til. Oprindelsen synes uvis; man tænker enten paa Tilsætningen af et Korn Salt til en Blanding, eller paa *sal* i Betydningen: Vid, Forstand. *A. B. D.*

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Cumidīn, Amidocumol, $C_3H_7 . C_6H_4 . NH_2$, dannes ved Reduktion af Nitrocumol og er en farveløs, olieaglig Vædske, der kun i ringe Grad kan opløses i Vand, men som let opløses i Vinaand og Æter. C. har er ejendommelig Lugt, koger ved 225^0, reagerer neutralt og danner Salte med Syrer. *O. C.*

Cum infāmĭa (lat.), med Vanære, med Skam og Skændsel.

Cuminōl, Cuminaldehyd, $C_3H_7 . C_6H_4 . CHO$, findes i romersk Kommenolie sammen med Cymol og kan let isoleres heraf ved Behandling af Olien med Natriumbisulfit og Sønderdeling af den dannede Forbindelse. C. er en olieagtig Vædske, der lugter af Kommen og smager brændende; den koger ved 236^0 og har Vægtfylden $0{,}978$ ved 13^0; ved Iltning med Salpetersyre giver den Cuminsyre og ved i Destillation med Zinkstøv Cymol. *O. C.*

Cumīnum L., Slægt af Skærmplanternes Familie (Gulerod-Gruppen) med een Art *C. Cyminum* L., en enaarig og glat Plante, meget lig Alm. Gulerod. Den dyrkes i Sydeuropa og Nordafrika. Frugterne, der ere aflange, svagt sammentrykte fra Siderne og forsynede med fine Børster, vare tidligere officinelle. *A. M.*

Cum laude (lat.), med Ros, benyttes som Karakterbetegnelse ved visse Eksamina (f. Eks. *admissus c. l.*, »bestaaet med Ros«) og svarer da i Alm. til 1. Karakter (se Laudabilis). *Cl. W.*

Cumming [kə'miŋ], John, skotsk Prædikant, (1810—81). Han hørte til den skotske Statskirke og virkede i London, hvor hans Kirke blev meget søgt; i sine senere Aar var han meget optagen af apokalyptisk-eskatologiske Studier, hvad der ogsaa i høj Grad prægede hans Forkyndelse. *H. O—d.*

Cummilig [kə'miŋ], Ronaleyn Gordon, skotsk Jæger og rejsende i Sydafrika, født 12. Marts 1821, død 24. Marts 1866. Efter nogen Tid at have tjent som Løjtnant ved Jægerkorpset i Kap tog han 1844 sin Afsked fra Militærlivet for udelukkende at hellige sig til sin Yndlingssport, Jagten. Paa sine Togter besøgte han store Strækninger af det indre af Sydafrika og opnaaede et Kendskab som kun faa andre til den rige sydafrikanske Dyreverdens Liv og Ejendommeligheder. Sine Iagttagelser har han nedlagt i »Five years of a hunters life in the far interior of South Africa« [Lond. 1870]. Sit Jagtudbytte skænkede han til Museet i Fort Augustus i Skotland. *C. A.*

Cummingtonit se Hornblende.

Cummins [kə'minz], Maria Susanna, amerikansk Romanforfatterinde, født i Salem (Massachusetts) 9. Apr. 1827, død i Dorchester 1. Oktbr. 1866. C. begyndte sin litterære Virksomhed med at skrive for »Atlantic Monthly« og andre Tidsskrifter; hendes første og berømteste Bog var »The Lamplighter« [1854], der i to Maaneder solgtes i 40,000 Eksemplarer. Paa Dansk blev den oversat samme Aar af F. C. Magnus, derefter af C. Hermann og igen af Carl Ewald [1885]. Senere udgav hun »Mabel Vaughan« [1857], »El Fureidis« [1860] og »Haunted Hearts« [1864]. *C. K.*

CumnOCk [kə'mnɔk], Old C, By i Ayrshire (Skotland), ved Lugar, har Kulgruber, Fabrikation af Agerbrugsmaskiner og Snustobaksdaaser og (1891) 3,100 Indb.

Cumōl (Isopropylbenzol), $C_6H_5 . CH(CH_3)_2$, er en Kulbrinte, der opstaar ved Destillation af Cuminsyre med Kalk eller af Benzalchlorid ved Indvirkning af Zinkmetyl. Det er en Vædske, der koger ved 153^0 og har Vægtfylden $0{,}8798$. Ved Iltning med Kromsyre giver den Benzoesyre. *O. C.*

CumulatlO (lat.), Foreningen under een Retssag af flere Søgsmaal. Man skelner i saa Henseende mellem objektiv og subjektiv C. Den første finder Sted, naar flere Paastande af samme Sagsøger gøres gældende mod samme Sagvolder, som naar en Injuriant samtidig søges til Straf og Erstatning af den fornærmede. Den subjektive er enten aktiv, naar Søgsmaal anlægges af flere Sagsøgere mod samme Sagvolder, som naar flere Personer, der ved samme Bladartikel ere blevne fornærmede, sagsøge Injurianten under eet, eller passiv, naar een Sagsøger under eet anlægger Søgsmaal mod flere Sagvoldere, som, for at blive i Eksemplet, naar den fornærmede under een Sag sagsøger flere Injurianter, der ere Medforfattere til samme ærerørige Artikel. — Efter dansk og norsk Ret er — forudsat at den Ret, hvorved de flere Søgsmaal under eet bringes til Paadømmelse, er kompetent til at paakende dem alle — Reglen den, at objektiv C. i Alm. er tilladt, men subjektiv C i Reglen kun, naar de flere Søgsmaal hidrøre fra samme Skyldgrund eller rejse sig af samme Sag. *K. B.*

Cumulitter se Krystallitter.

Cumŭlus se Æg.

Çunaḥçepa (»Hundesvans«), en Rishi (s. d.) af Bhrigu's Æt, Forfatter af Rigveda I. 24—30. Efter den ældre Fremstilling (i Aitareya Brāhmaṇa) var han den næstældste Søn af en fattig Brahman, Ajigarta, som solgte ham for 100 Køer til at ofres i Stedet for Kong Hariçcandra's Søn Rohita, der var lovet Varuna som Offer: Ajigarta fik desuden 100 Køer for at binde ham til Offerpælen og 100 Køer for at slagte ham; men C. befriedes ved at prise forskellige Guder med de anførte Vedavers, vægrede sig ved at vende tilbage til sin Fader og blev adopteret af Vicvāmitra (s. d.) som hans ældste Søn under Navnet Devarāta (»skænket af Guderne«); dem af Vicvāmitra's Sønner, som gjorde Indvendinger mod C.'s Forret, forbandede Vicvāmitra til at blive Pariah'er tillige med deres Efterkommere. Efter yngre Fremstillinger (Epos'et, etc), var han bl. a. næstældste Søn af Bhrigu-Ætlingen Brahman-Rishi'en Ricika (med Viçvāmitra's Søster Satyavati), som solgte ham for 100,000 Køer m. m. til Konge-Rishi'en Ambarisha af Ayodhyā, hvis Offer var blevet forpurret, ved at Indra havde bortført Offerdyret, hvilket maatte sones ved et Menneskeoffer. Undervejs saa C. sin Morbroder Viçvāmitra, som vilde have sine egne Sønner til at ofre sig i Stedet for C., men forgæves, hvorfor han forbandede dem; Vicvāmitra lærte ham da 2 Sange (gāthā), hvormed han priste Indra og Vishnu, da han stod bunden til Vishnu's Offerpæl, klædt i en rød Dragt; Indra skænkede ham langt Liv, og han blev adopteret af Viçvāmitra som dennes ældste Søn. Sagnet anses tillige med andre Indicier almindelig som et Bevis for, at Menneskeofre have været brugte i den ældre Brahmanisme. (Litt.: Muir, »Orig. Sanskr. Texts«; Wilson's Vishnu-Purāna ved Fitzedward Hall; og der citerede Kilder.) *S. S.*

Cunard Steam ship Company [kuna!ədstimšipkə'mpäni], engelsk Dampskibsselskab, der 1840 stiftedes af Sir Samuel Cunard (født 1787 i Halifax, død 1865), Mr. Burns i Glasgow og Mac

Ivor i Liverpool. Det var det første Selskab, der sendte et Dampskib over Atlanterhavet. Da dets Skib »Brittania« i 15 Dage 1840 havde udført sin første Rejse, betragtedes dette overalt som en epokegørende Begivenhed. Selskabet, hvis Sæde var og fremdeles er i Liverpool, begyndte sin Virksomhed med 4 Træ-Hjuldampere, med hvilke det, understøttet af den engelske Stat, aabnede en regelmæssig Postroute til Boston; senere har det udvidet sig til 22 store Dampere med 84,000 Brutto Registertons (1892). Selskabet, som altid har indtaget en fremragende og ledende Rolle blandt de transatlantiske Dampskibsfirmaer, er i de senere Aar bleven haardt presset i Konkurrencen baade af engelske (Anchor-, White Star), tyske (Nordtyske Lloyds) og franske Selskaber, dets nyeste Skibe »Umbria« og »Etruria« ere Vidundere, hvad Fart (19 Knob), Sikkerhed og Elegance angaar. C. Selskabet afsender nu ugentlig Skibe til New York, Boston og Havre, desuden hver 14. Dag til Sicilien, Adriaterhavet, Lilleasien, Konstantinopel og Odessa. Dets Skibe ere indrettede til under Krig at kunne bruges som Orlogskrydsere. *C. L. W.*

Cunctātor (lat.: Nøleren), et Tilnavn, Romerne gav Feltherren Quintus Fabius Maximus (se Fabierne) paa Grund af hans forsigtige Krigsførelse. *M. M.*

Cundinamárca, Departement i Republikken Columbia, med Hovedstaden Bogota, ligger paa Magdalena's højre Bred og omfatter foruden det midterste Parti af denne Flods Dal en Del af Østcordilleren samt udstrakte Sletter 0. f. denne (Territoriet San Martin). I alt har C. et Areal af 206,400 □ Km. med (1884) 537,658 Indb.; det egentlige C. (Bjærgegnene) falder i 7 Provinser. Kernen af C. er Bogotá's Højslette, hvis evig foraarsagtige Klima og frugtbare Jordbund allerede før den spanske Erobring havde udviklet en høj Kultur hos de gamle Chibchaindianere, og som stadig hører til de bedst bebyggede Egne af Columbia. For øvrigt omfatter C. alle Højdetrin lige fra de lave, yppige Floddale til de høje, golde Páramos, og Landbruget, som er det vigtigste Erhverv ($^1/_9$ af C. er under Kultur), er derfor af meget forskellig Natur efter Højden (se nærmere under Colombia). De større Landejendomme, som kunne være paa flere Tusinde Hektarer Land, ejes i Reglen af Kreoler, som ogsaa udgøre Byaristokratiet; men den egentlige Bondestand og Landarbejderne ere ligesom Byernes lavere Samfundsklasser af indiansk Herkomst eller Mestizer. Bjærgværksdriften bestaar særlig i Indvindingen af Salt, der drives for Statens Regning ved Zipaquirá og repræsenterer en aarlig Produktion af over 8 Mill. Kg.; næst efter Tolden er Brydning af Salt den columbianske Stats vigtigste Indtægtskilde. Hist og her brydes Kul og Jærn, foreløbig kun i ringe Mængde, men Minedriften paa Jærn har sikkert en Fremtid for sig. Industrien er ret ubetydelig, og flere Forsøg paa at højne den ere strandede. Rejser og Varetransporter ske for en stor Del ved Hjælp af Muldyr ad Ridestier, om end egentlige Landeveje ere mere almindelige paa Bogotå's Højslette end i det øvrige Columbia; en kortere Jærnbanelinie gaar fra Bogotá mod Nordvest i Retning af den lille By Honda ved Magdalenafloden, en anden fra Girardot ved Magdalena mod Nordøst langs Bogotáfloden hen imod Hovedstaden. *y y. N.*

Cunēgo, Domenico, italiensk Kobberstikker, født i Verona 1727, død i Rom 1794, begyndte med at reproducere Medailler. I Rom stak han Clérisseau's Tegninger efter antikke Bygninger og Illustrationer til G. Hamilton's Værk: *Schola italica picturae* [1773]; derpaa en Mængde Blade efter italienske og andre Mestere, hvoriblandt Michelangelo's »Dommedag« [1780]. 1785—89 virkede han i Berlin og udførte en Række Arbejder med Gravstik og i Mezzotinto, som Portrætterne af Frederik II og Familie efter Cunningham. C.'s Sønner, Aloisio og Giuseppe, stak ogsaa meget efter italienske Mestere. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn opbevarer ca. 100 Blade af C. og Sønner. (Litt.: Leblanc, *Manuel d'es tampes*, II). *A. Ls.*

Cúneo (Coni), Provins i det nordvestlige Italien, Landskab Piemont, begrænses mod Vest og Sydvest af Frankrig, i øvrigt af Provinsen Torino, Alessandria, Genova og Porto Maurizio. 7,135 □ Km. med (1881) 635,400 Indb. Provinsen er mod Syd opfyldt af Forgreninger fra de liguriske Alper, mod Vest fra Søalperne og de cottiske Alper, men udgør i øvrigt en Del af den øvre Poslette, der her ligger mellem 400 og 550 M. o. H. Provinsen har Fastlands Klima, saa at den trods sin sydlige Beliggenhed med en Sommertemperatur af $20,_2{}^0$ kun har $2,_1{}^0$ om Vinteren. Der avles Korn, Bælgfrugter, Hamp, Hør, fortrinlige Kastanjer, Vin, Frugt og Silke; Kvægavlen er ligeledes vigtig, navnlig beredes megen Ost. Mineralriget leverer Marmor, Skifer, Jærn og sølvholdigt Bly; ogsaa berømte Mineralkilder (Valdieri) findes. Industrien beskæftiger sig med Silkespinderi, Fabrikation af Klæde, Lærred, Ler, Segl, Glas og Læder. Provinsen deles i 4 Kredse, *circondarii*: C., Saluzzo, Alba og Mondovi. — Hovedstaden C. ligger ved Stura's og Gesso's Sammenløb og har (1881) 29,000 Indb. Den er Sædet for en Præfekt og en Biskop, har flere Opdragelsesanstalter og en Industriskole. Af Bygninger mærkes Rester af gamle Fæstningsværker, en smuk Domkirke, et moderne Raadhus, Justitsbygningen og et Teater. Byen driver stor Silke- og Bomuldsfabrikation og har livlig Handel. C. har stor strategisk Betydning som Nøglen til den øvre Poslette og Vejene til Nizza og Provence og har derfor spillet en stor Rolle i 18. Aarh.'s Krige. *C. A.*

Cuneo d'Ornāno [kyneo'dårnano'], Gustave, Baron, fransk Politiker, er født 17. Novbr. 1845, Sønnesøn af en af Napoleon I's gamle Vaabenfæller, blev sin Slægts Traditioner tro og ansattes, efter at have taget juridisk Eksamen, under Seinepræfekturen. 1870 blev han Løjtnant i Mobilgarden under Paris'es Forsvar og gjorde senere Tjeneste i den Hær, der underkuede Kommunens Oprør. 1872 blev C. Journalist og grundlagde 1874 et napoleonistisk Blad i Charente. Han var 1876—89 Medlem af Deputeretkamret som udpræget Napoleonist; udtalte sig i Sommeren 1877 yderst tillidsfuld om Kejserdømmets Genoprettelse og lovede at ville ælte Republikanerne til en saadan Dej, at ikke engang Hundene vilde æde den. Senere fortsatte han sin Kamp med talrige Forespørgsler og støjende Afbrydelser i Lighed med Paul de Cassagnac og søgte særlig at

drage Fordel for sit Parti af Wilson-Skandalen 1887. *E.E.*

Cunette [kynæ't], sjældnere *cuvette* [kyvæ't], Afløbsrende for Overfladevandet, anlagt i Bunden af en tør Fæstningsgrav. *A. L—n.*

Cunĕus (lat.: »Kile«), 1) den kileformede Slagorden, som stundom anvendtes i Oldtidens Taktik (s. d.). 2) det romerske Navn paa de kileformede Afdelinger, hvori Trapperne delte Tilskuerpladsen i det antikke Teater (s. d.) og Amfiteater (s. d.). *C. B.*

Cunha, José Gerson da, indisk Læge og Orientalist, er født i Goa 2. Febr. 1844, af kristnet Brahman-Familie; studerede i Goa, Bombay og England. — Værker: »Introducao ao Estudio da Sciencia da Vida« [Bombay 1868]; »Dengue, its history, symptoms and treatment« [smst. 1872]; »Memoir on the history of the Tooth Relic of Buddha« [smst. 1875]; »Notes on the history and antiquities of Chaul and Bassein [smst. 1876]; »Sahyādrikhanda of the Skandapurāṇa« [første Udgave af denne Tekst; smst. 1877]; medicinske Afhandlinger i Tidsskrifter i London og Bombay, af hvilke »Hydrate of Chloral in Labour« skal have vakt Opmærksomhed som meget vigtig; arkæologiske Afhandlinger over Goa og Angediva og Analogierne mellem Veda- og Avesta-Religionerne; en Del i »Journ. As. Soc. Bombay«. (Litt.: Mantegazza, *India,* og Gubernatis, *Peregrinazioni Indiane).* *S. S.*

Cunha [ku na], Tristao da, portugisisk Søfarer, død 1550, opdagede paa en Rejse til Indien 1506 den lille Ø, der er opkaldt efter ham. I Indien udmærkede han sig i Kampen mod Muhamedanerne. Efter sin Hjemkomst til Portugal blev han bl. a. 1515 sat i Spidsen for et Gesandsskab til Pave Leo X. — Nuño da C, Søn af ovenn. T. C, (1487—1539), ledsagede Faderen 1506 til Indien, hvor han tjente sig op til at blive Statholder 1528. Under hans Regimente erobredes Byen Diu, der blev et af Portugisernes vigtigste Støttepunkter i Indien. Han døde paa Hjemrejsen til Portugal. *C. A.*

Cunin-Gridaine [kynægridæ'n], Laurent, fransk Statsmand, (1778—1859), var oprindelig en simpel Arbejder Cunin, men svang sig ved Indsigt og Dygtighed op til at blive Associé i Forretningen og senere Svigersøn af Klædefabrikant Gridaine i Sedan, samt tog nu ogsaa dennes Navn. Han valgtes 1827 til Deputeretkamret som ivrig Oppositionsmand, men blev efter 1830 lige saa ivrig Tilhænger af det ny Kongedømme. Han afstod 1834 Fabrikkens Drift til sine to Sønner og blev 1837—40 Handelsminister under Soult og paa ny i Oktbr. 1840 under Guizot indtil Kongedømmets Fald 1848. Den ene af Sønnerne, Arnould Charles C.-G. (1804—80), var 1849—51 Medlem af Nationalforsamlingen og 1876—80 Senator som moderate holden Republikaner. *E. E.*

Cunningham [kə'niŋhäm ell. -həm] se Ayr.

Cunningham [kə'niŋhäm ell. -həm], Alexander, engelsk Orientalist nedenn. A. C.'s Søn, født 23. Jan. 1814, uddannedes paa Militærskolen i Addiscombe, blev 1831 Løjtnant ved Ingeniørerne, 1834 Adjutant hos Generalguvernøren over Indien og sendtes 1839 i en særlig Mission til Kashmir; 1840 blev han Ingeniør hos Kongen af Audh; 1846 sendtes han i en særlig Mission til Tibet, hvorpaa han 1858 blev Overingeniør i de indiske Nordvestprovinser; 1870 blev C. Generalinspektør over de historiske og arkæologiske Mindesmærker i Indien, fra hvilken Stilling han 1885 trak sig tilbage. C. havde tidlig begyndt at studere Indiens Oldtid og dens Minder; 1848 udgav han: »Essay on the Arian order of architecture«; 1854 »The Bhilsa topes« og »Ladak, physical, statistical and historical«; 1871 »Ancient geography of India I: The Buddhist periode«. Samme Aar udgav C. »Archæological Survey of India«, 1. Bd., som stadig fortsættes Aar for Aar; 1878 udgav C. 1. Bd. af *Corpus inscriptionum Indicarum.* Flere af disse gamle indiske Indskrifter, der skrive sig fra Kong Acoka (Piyadasi) i 3. Aarh. f. Chr. [se I. Bd., S. 140], ere opdagede og først udgivne af C. og ere efterhaanden blevne decifrerede, fremfor alle af Princep. En Broder til C., Joseph C, er Forfatter af »History of the Sikhs«. *V. S.*

Cunningham [kə'niŋhäm ell. -həm], 1) Allan, skotsk Forfatter, født i Blackwood, Dumfriesshire, 1785, død 29. Oktbr. 1842, var Søn af fattige Forældre og blev 11 Aar gl. sat i Murerlære. Han læste imidlertid selv med Flid, og da han 1810 kom til London, begyndte han at skrive for »The Literary Gazette«, »The London Magazine« og »The Athenæum«. Han udgav efterhaanden en lang Række af Bøger: Skuespil, Romaner og Sange, hvilke sidste ere iblandt de bedste skotske Arbejder af denne Art. Han er ligeledes Forfatter til et stort biografisk Værk: »Lives of Eminent British Painters, Sculptors and Architects« [5 Bd.] samt »A Life of David Wilkie« og har besørget en Udgave af Burns med Biografi af Digteren. Hans »Poems and Songs« blev udgivne af Peter C. 1847. En Levnedsskildring af ham er given af David Hogg 1875. 2) Peter C., ovenn.'s Søn, født i Pimlico 7. Apr. 1816, død i St. Alban's 18. Maj 1869, blev opdragen i Christ's Hospital og beklædte senere forskellige Embedsstillinger. Han har skrevet »Handbook of London« [2 Bd. 1849, 2. Udg. i 1 Bd. 1850], »Life of Drummond of Hawthornden«, »Life of Inigo Jones«, »Modern London«, »Memoir of J. M. W. Turner«, »The Story of Nell Gwynne« samt udgivet »The Songs of England and Scotland«, »Campell's Specimens of the English Poets« samt forskellige ældre Forfatteres Værker (Goldsmith, Johnson, Massinger) og Horace Walpole's Breve. *C. K.*

Cunningham [kə'niŋhäm ell. -həm], John, skotsk Adelsmand, øverstbefalende paa den af Kong Christian IV 1605 udsendte Ekspedition for at genopdage Grønland. Ekspeditionen bestod af Skibene »Trost«, »Løven« og »Katten«. C. var om Bord paa »Trost«, paa hvilket Skib ogsaa befandt sig Lodsen James Hall, der var kendt i de grønlandske Farvande og derfor til Dels var den egentlige Leder. »Trost« og »Katten« kom ind til Grønlands Vestkyst paa 66½° n. Br. i en Fjord, som kaldtes Kong Christian's Fjord, af Grønlænderne kaldt Itivdlek. »Løven« kom til Land sydligere. Alle Skibe vendte tilbage samme Efteraar efter at have haft Forbindelse med Beboerne. C. kaldtes sædvanligvis i Danmark og Norge Hans Koning og skrev sig »til Gjerdrup« (i det vestlige Sjælland). Efter at have tjent som kgl. Skibshøvedsmand fik han 1619 Vardøhus Len i Forlening. *G. F. H.*

Cunningham [kə'niŋhäm ell. -ham], Richard, engelsk Botaniker, (1793—1835). C., som 1832 modtog en Stilling som Inspektør ved den botaniske Have

i Sydney, berejste Aaret efter Ny Zeeland's Indre og sluttede sig 1835 til Major Mitchell's Ekspedition, paa hvilken han dræbtes af de indfødte. C. har skrevet »Two years in New South Wales« [Lond. 1827]. *A. M.*

Cunningham [kə'ni,häm ell. -həm], William, skotsk gejstlig, Nationaløkonom og Historiker, er født 1849 i Edinburgh, hvor han studerede og 1876 tog Graden som *Doctor of Science* med en Afhandling om Descartes. Han betraadte derefter den teologiske Bane, men ofrede sig navnlig for sine videnskabelige Interesser og offentliggjorde efterhaanden en hel Række Skrifter, særlig paa Kirkehistoriens Omraade, saaledes »A Dissertation on the Epistle of S. Barnabas« [1877], »The Churches of Asia« [1880], »Christian Civilisation with special Reference to India« [1880], »Christian Opinion on Usury« [1883] og »S. Austin and his Place in the History of Christian Thought« [1886], med hvilket Skrift han 1885 i Cambridge erhvervede den teologiske Doktorgrad. Imidlertid havde han ved Siden af Teologien ivrig dyrket nationaløkonomiske og kulturhistoriske Studier. Allerede 1874 havde han holdt *University Extention*, Forelæsningsrækker over Nationaløkonomi i forskellige Byer, og 1878 overtog han at holde Forelæsninger ved Cambridge Universitetet over Englands økonomiske Historie, en dengang helt ny Disciplin der. Resultaterne af sine udstrakte Undersøgelser paa dette Omraade fremlagde han i »The Growth of English Industry and Commerce« [1882] og senere i et fuldstændig nyt, omfangsrigt Værk med samme Titel [2 Bd., 1890—92; ny gennemset Udg. 1895]. I dette saavel for Nationaløkonomien som for den almindelige Kulturhistorie betydningsfulde Hovedværk behandler han stedse de praktisk økonomiske Forhold i nøje Forbindelse med vedkommende Tidsalders herskende Forestillinger og almindelige Kulturforhold; C. har særlig ved dette Arbejde indtaget en fremskudt Stilling inden for den nyere historisk-etiske Skole i engelsk Nationaløkonomi. Foruden en Del Afhandlinger i nationaløkonomiske og filosofiske Tidsskrifter har C. ogsaa offentliggjort en Del mindre Skrifter, beregnede ogsaa for et større Publikum: »Politics and Economics« [1885], »The Use and Abuse of Money« [1891], »Modern Civilisation in its Economic Aspects« [1895] og sammen med E. A. Mc Arthur »Outlines of English Industrial History« [1895]. C. blev 1891 kaldet som Professor i Nationaløkonomi og Statistik ved King's College i London. *K. V. H.*

Cunnus se Kønsorganer.

Cuntis eller Caidas de C., lille By i den spanske Provins Pontevedra, 12 Km. fra Byen af dette Navn. Der findes talrige tempererede og hede Svovlnatriumskilder (20°—60°), Vandet benyttes til Drikke- og Badekure, og Badestedet søges især for reumatiske Lidelser og Hudsygdomme. *Lp. M.*

CIlOCO [kvå'ko], Vincenzo, italiensk Forfatter, født 10. Oktbr. 1770 i Cività Campomarano, død 13. Decbr. 1823 i Napoli. Som Sagfører i Napoli blev han 1799 arresteret og forvist paa Grund af Republikanisme; han gik til Frankrig og derpaa til Milano, hvor han under den cisalpinske Republik redigerede »Giornale italiano«. 1806 kom han tilbage til Napoli og fik under det franske Regimente Sæde i Landets øverste Domstol og Finansernes Overbestyrelse, hvilke Embeder ikke fratoges ham ved Bourbon'ernes Genindsættelse 1815; men Aaret derpaa blev C. sindssyg, og han tilbragte sine sidste Aar i uhelbredeligt Vanvid. Ved to Skrifter skaffede C. sig et overordentlig anset Forfatternavn i sit Fædreland. Det ene var »Saggio storico sulla rivoluzione di Napoli« [2. forøgede Udg. i Milano 1806], en interessant og livlig Skildring af de uhyggelige Begivenheder, hvortil han selv havde været Øjenvidne; det andet »Piatone in Italia«, filosofisk-historisk Roman, fingeret Oversættelse fra Græsk, i Virkeligheden en Efterligning af Barthélemy's »Voyage du jeune Anacharsis en Grèce«, med mange Hentydninger til Samtidens Italien [Milano 1804, oversat paa Fransk af B. Barrére, Paris 1807]. (Litt.: D'Ayala, *Vita di V. C. e di V. Ruso* [Napoli 1861]). *E. G.*

Cnpar Fife [ku'pəfaif], By i det skotske Grevskab Fife, ved Eden, 7 Km. fra Havet, med Oldtidsbygninger, livlig Industri og (1891) 4,700 Indb. I Omegnen forekommer Pibeler.

Cuphēa P. Browne, Slægt af Kattehalefamilien, Urter eller Buske med hele og modsatte Blade og røde eller hvide Blomster, der oftest sidde enkeltvis, men midt mellem to Blade, idet de tænkes forskudte fra Hjørnerne af de lige nedenfor siddende Blade. Underbægeret har bagtil en honningfyldt Spore; for øvrigt ere Blomsterne uregelmæssige og have 11 Støvdragere; Frøstolen sprænger ved Frugtmodningen Frugtens og Underbægerets Væg. 157 amerikanske Arter; nogle dyrkes som Prydplanter. *A. M.*

C. ere Koldhusplanter, der tidligere ofte anvendtes til Udplantning i Blomsterbede om Sommeren. *C. platycentra* Lemaire har skarlagenrødt Underbæger og hvide Kronblade med en lille mørkviolet Plet. *C. miniata* A. Broyn har brunviolet Underbæger og cinnoberrød Krone. I Reglen dyrkes de som enaarige, og Frøet saas da om Sommeren under Glas. De unge Planter overvintres i Koldhus og udplantes i Maj paa en beskyttet og solaaben Plads. Overraskes de om Efteraaret af Frosten, kan man indplante dem, og anbragte i Koldhus ville de kunnefortsætte Blomstringen endnu en Maaneds Tid. *L. H.*

Cupīdo (»Attraa«), latinsk Navn for Elskovsguden (se Eros).

Cupra, Gudinde, der i Oldtiden dyrkedes i det nordøstlige Italien (Umbrien og Picenum); hun synes væsensbeslægtet med Romernes *Bona Dea* (s. d.). *C. B.*

Gnpra maríttima, Flække i Mellemitalien, Provins Ascoli Piceno, med (1881) 735 Indb. I Nærheden laa i Oldtiden Picenernes By af samme Navn med et berømt Tempel for Gudinden Cupra (Bona Dea).

Cuprammonĭum se Kobberammonium.

Cuprēabark se Kinabark.

Cupressacēae, Cupréssus se Cypresfamilien.

Cupressocrĭnus, en Slægt af Søliljer, hørende til Underordenen *Palaeocrinoidea* (Familie *Cupressocrinidae*). Der findes 5 svære, udelte, af en enkelt Række (2—20) Led bestaaende Arme, forsynede med indad krummede, leddede *Pinnulae*, af hvilke der findes mindst 4 Par paa hvert Led. Bægeret bestaar af en Kreds *Basalia* og en Kreds

Radialia, medens det øverste Stilkled tænkes dannet af 5 sammenvoksne *Infrabasalia*. Det nederste Armled (*Articulare*) er meget lavt. Inden for *Radialia* og sammenvokset med dem findes et Apparat til Tilhæftning af Muskler i Form af en ringformet, femstraalet Roset (Fig. 2), dannet af 10 Plader, som to og to ere adskilte af et rundt Hul (Ambulacralkanalen). Det andet Hul i hvert Radiale svarer formodentlig til Aksekanalen (se Søliljer

Fig. 1. *Cupressocrinus.*

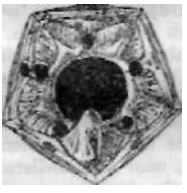

Fig. 2. Tværsnit af Bægeret,

Arterne findes i Europa i de lavere Lag af Devonformationen. *M. L.*

Cupresspowder [kjuprespaudə], et Skønhedsmiddel, tilberedt af de pulveriserede Rodstokke af den til Arumfamilien hørende *Arisaema atrorubens.* *K. M.*

Cupriforbindelser se Kobber.

Cuprit d. s. s. Rød Kobbermalm.

Cuprobismutit, et Mineral, som i Udseende ligner Vismutglans og bestaar af Kobber, Vismut og Svovl, ofte ogsaa lidt Sølv ($Cu_6Bi_8S_{15}$); det forekommer i en guldførende Kvartsgang ved Missouri Mine i Colorado (Nordamerika). *N. V. U.*

Cuprodescloizit, en kobberholdig Varietet af Mineralet Descloizit fra Mejiko. *N. V. U.*

Cupromagnesit, et Mineral, er fundet som blaalig grønne Skorper paa Vesuvlava efter Udbrud; det bestaar af vandholdigt Kobber- og Magniumsulfat [$(Cu,Mg)SO_4 . 7H_2O$]. *N. V. U.*

Cuproplumbit d. s. s. Kobberblyglans.

Cuprotungstit (Cuproscheelit), et tungt, grønt Mineral, som bestaar af Kobbertungspat ($CuWO_4$; ofte noget Ca i Stedet for Cu); forekommer bl. a. i Kobberminerne ved Llamuco nær Santjago, Chile. *N. V. U.*

Cuprouranit se Uranit.

Cupnim d. s. s. Kobber.

Cupuliferae se Skaalfrugtfamilien.

Cura (Villa ell. Ciudad de C), Hovedstad i Staten Miranda i den sydamerikanske Republik Venezuela, tæt S. 0. f. Valenciasøen, 570 M. o. H. og ved den Hovedvej, der fører fra Valenciasletten Syd paa over Bjærgene til Llanos, har livlig Trafik, Bomuldsavl, Likør- og Cigarfabrikker og (1888) 12,198 Indb. *J. J. N.*

Cura (lal.), Pleje, Forsorg, Formynderskab, se Kuratel.

Cura (lat.: »Bekymring«) forekommer stundom hos romerske Digtere personificeret som Gudinde. *C. B.*

Curacao [kurasa!u], Curasso, hollandsk Guvernement i Vestindien, bestaaende af Øerne C, Arurba, Bonaire, St. Eustacius, Saba og en Del af St. Mactin, tilsammen 1,130 □ Km. med (1892) 47,300 Indb., Garnisonen iberegnet. Der udføres særlig Havsalt, fosforsur Kalk, Dividi (Garvestof), Aloeharpiks, Straahatte og Sukker. Hovedstaden er Willemstad.—Øen C. ligger 75 Km. fra Venezuela's Kyst og er 550 □ Km. med (1889) 26,000 Indb., deraf 5—6,000 frigivne Negerslaver. Øen bestaar af en central Kerne af ældre Eruptiver, omgivne af yngre Kalklag dannede af Koraller; det højeste Punkt, St. Christoffelberg, naar 376 M. Langs Kysten findes flere Laguner; men de fleste Steder er Kysten dog høj. Klimaet er varmt og meget tørt, ofte gaar der Aar, hvor der slet ikke falder Regn, Vandmangel indtræder derfor ikke sjælden, og kun ved den mest anstrengte Flid lykkes Dyrkningen af de almindelige tropiske Frembringelser, Majs, Sukker, Tobak, Jams og Tamarinder samt en for Øen ejendommelig Pomerans-Varietet, af hvis Skaller man tilbereder den berømte Likør. Befolkningen taler et mærkeligt Blandingssprog, Papiamente, af Hollandsk, Spansk og Indiansk. Religionen er overvejende katolsk. De vigtigste Udførselsartikler ere Havsalt og fosforsur Kalk. Hovedstaden Willemstad (10,000 Indb.) ligger paa Sydsiden af Øen. — C. blev besat af Spanierne 1527, men blev erobret af Hollænderne 1634, i hvis Eje den har været med Undtagelse af et Par Aar i Beg. af 19. Aarh., da den var besat af Englænderne. (Litt.: Chumaceiro, »De naturlijke hulpbronnen van de Kolonie C.« [Haag 1879]; Martin, »Bericht iiber eine Rejse nach niederländisch Westindien« [Leyden 1887]; Wijnmalen, »Statistisch overzicht van Ned. West Indie«; *Les possessions néerlandaises dans les Antilles* [Amsterdam 1888]). *C. A.*

Curacao [kyraso'], Likør, indeholder foruden Sukker og Alkohol den æteriske Olie af C-Skaller og oftest andre æteriske Olier. C.-Skaller faas af en paa Øen Curacao voksende Orange og ere tyndere, bitrere og brunere end de almindelige Pomeransskaller. Disse bruges dog ofte, navnlig farvede, til Indblanding i de ægte Skaller. Den fineste Olie vindes paa Voksestedet ved Presning, men den er ikke saa holdbar som den i Europa ved Destillation fremstillede. Olien forfalskes ofte med anden Pomeransskalolie. C. indeholder 25—30 p. Ct. Sukker og 30—40 Vægtprocent Alkohol. *K. M.*

Curacaofosforit se Fosfater, naturlige.

Curaçaoguano se Fosfater, naturlige.

Curare er fælles Betegnelse for sydamerikanske Pilegifte, af hvilke der gives flere Slags (*Awara, Woorari, Uvari*). Oprindelig forstod man ved C. kun den Pilegift, som tilberedtes og brugtes af den Indianerstamme, som Humboldt traf ved Orinocofloden. Denne Gift viser imidlertid ved sin karakteristiske dræbende Virkning saa nær Overensstemmelse med de Pilegifte, som benyttes af andre Indianerstammer i Guyana og Brasilien, at en fælles Benævnelse af dem synes berettiget, saa meget mere som man med Sikkerhed ved, at et Udtræk af *Strychnos*-Arter — Fliickiger angiver 17 forskellige — danner Grundlaget for Tilberedningen af dem alle, hvorimod forskellige, ikke nærmere kendte Til-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

sætninger, som ikke ere uvæsentlige for Giftens Styrke, betinge den Forskel, som ofte træffes ved C, ligesom vel ogsaa Arten af *Strychnos* bevirker nogen Forskelligartethed. Af den Omstændighed, at der undertiden er fundet Slangetænder i C, har man villet slutte, at ogsaa Dele af Giftslanger benyttes som Tilsætning. — C. er en mørkebrun, harpiksagtig Ekstrakt af meget bitter Smag og svag aromatisk Lugt. Den forsendes til Europa i Kalabasser (*Macusi*-Indianer og *Aroavaker*), Lerpotter eller Bambusrør. Til Tilberedningen benyttes et vandigt Udtræk af Barken af *Strychnos*-Arterne, hvilket Udtræk blandes med de øvrige Tilsætninger og indtørres til Ekstrakt. Indianerjægerne benytte denne tykflydende Ekstrakt til Bestrygning af deres Pile, og det Dyr — selv den stærkeste Tyr — som rammes af en saadan Pil, styrter lammet til Jorden i mindre end et Minut. Kødet er lige saa spiseligt, som om Dyret var dræbt paa normal Maade. Ogsaa i Krig benytte Indianerne med C. forgiftede Pile, ligesom det angives, at den tilspidsede Negl paa Tommelfingeren bestryges med C. for det Tilfælde, at Kampen kommer til Haandgemæng. C. er en meget stærk Gift, naar den indbringes direkte i Blodet, altsaa gennem et Saar eller ved Indsprøjtning i en Vene, medens den indbragt i Maven er uskadelig. C. er tidligere bleven anbefalet som Middel mod Stivkrampe og som Modgift mod Stryknin, nu finder det næppe nogen Anvendelse i Medicinen; men benyttes undertiden til Lammelse af Dyr ved Vivisektion. C. paavirker kun de motoriske Nerver og dræber ved Lammelse af Aandedrætsmusklerne med deraf følgende Ophør af Aandedrættet. En mindre Forgiftning med C. kan overvindes ved kunstig Vedligeholdelse af Aandedrættet. C.'s virksomste Bestanddel er Curarin, et gult, amorft Alkaloid. *A. B.*

Curasso se Curacao.

Curător bonōrum (lat.: Godsbestyrer), romerretligt Udtryk for den, hvem Forvaltningen af en fremmed Formuemasse — f. Eks. en forsvunden Persons, en fraværende Arvings eller en Fallents Formue — er betroet til midlertidig Bestyrelse, se Kurator. *K. B.*

CuråtUS, katolsk Hjælpepræst, der har med Sjælesorgen (*cura animarum*) at gøre. Deraf fr. *curé*, Sognepræst. *H. O*

Curcas Adans., Underslægt af *Jatropha* (s. d.).

Curci [ku'rtši], Carlo Maria, italiensk katolsk Teolog og kirkepolitisk Forfatter, født 1809 i Napoli, død 8. Juni 1891, blev 1826 optagen i Jesuiterordenen og erhvervede sig snart Ry som Prædikant. Samme Aar som Pius IX maatte flygte til Gaëta (1850), var han med til at grundlægge det berømte jesuitiske Tidsskrift »Civiltà cattolica«, hvis første Hovedredaktør han blev (til 1853). Hans følgende Udvikling bragte ham i Strid baade med sin Orden og med den pavelige, antinationale Politik. 1874 hævdede han i Fortalen til en Fortolkning af de 4 Evangelier Nødvendigheden af at udsone sig med Kongeriget Italien og give definitivt Afkald paa at tilbagevinde Kirkestaten. Men saadanne fri Ord vare ikke velsete hos Pius IX. Da han rettede et Skrift derom til Paven, blev han (1877) udstødt af Ordenen. Endnu s. A. udkom imidlertid »Il moderno dissidio tra la chiesa e l'Italia«; Leo XIII afnødte ham vel en Slags Genkaldelse, men 1881 udkom »La nuova Italia ed i vecchi zelanti«, der blev sat paa Index. Nu var der for C. oprundet en Lidelsestid. Hans gamle Ordensbrødre, Jesuitterne, rettede alle deres Vaaben mod ham, han blev i et Smædeskrift bagtalt paa den gemeneste Maade, jaget som et vildt Dyr fra Sted til Sted, skyet som en spedalsk. 1883 rettede han et kraftigt Skrift mod selve Kurien (»Il vaticano Regio, torlo superstite della Chiesa cattolica«); Retten til at udøve præstelige Funktioner blev da fratagen ham. Vel skrev han endnu 1884 »Lo scandalo del Vaticano Regio«, men — da Paven erklærede, at alle Forholdsregler mod ham vare tagne med hans Billigelse, underkastede han sig omsider og blev endog kort før sin Død atter optagen i Jesuiterordenen. Hans Opposition havde jo heller aldrig været rettet mod den katolske Kirke som saadan, men kun mod den pavelige Politik. Hvad der ydermere forbitrede Kuriens Mænd imod ham, var hans Oversættelse af det ny Testamente (»Il Nuovo Test. volgarizzato« [Napoli 1879—80]. 1883 kom »Il Salterio volgarizzato«), som efterhans Udsagn varden for den katolske Italiener mest ubekendte Bog. (Litt.: R. Bonghi i »Nuova Antologia« 1878 og 1884). *J. R B.*

Curculĭgo Gärtn., Slægt af Narcisfamilien, Urter med kort og tyk Rizom og store, paa langs foldede Blade; de uanselige Blomster sidde i korte og tætte Stande. 12 Arter. *C. recurvata* Dryander fra det sydøstlige Asien er en Varmhusbladplante, som formeres ved Deling; den fordrer rigelig Vanding og hyppig Oversprøjtning i Vækstperioden. *L. H.*

Curculio, Curculionĭdae se Snudebiller.

Curcŭma L. Slægt af Krydderurternes Familie, Urter med tykt og stærkt forgrenet Rizom, der er mærket af ringformede Ar; Rødderne ere i Spidsen knoldformet opsvulmede. Bladene ere store og Blomsterstanden tæt og koglеagtig; Blomsterne træde kun lidt frem mellem de brede Dækblade, de golde Sidestøvdragere ere bladagtig udviklede. Frugten er en kugleformet og trerummet Kapsel. 30 Arter i det tropiske Asien og Afrika. *C. longa* L. (Gurgerne je) har langstilkede og bredt lancetdannede Blade og bleggule Blomster i Hjørnerne af hvidlige Dækblade. Frugtdannelse er hidtil ikke iagttaget. Rizomet (*Rhizoma Curcumae*, Gurgemejerod) bestaar af 4 Cm. tykke, runde eller pæreformede Led (Hovedknoldene kaldes rund Gurgemejerod) og længere Grene (lang Gurgemejerod). Gurgemeje, som ikke længere findes i vild Tilstand, stammer rimeligvis fra Sydasien; i Kina, Ostindien, paa Ceylon, Java og andre sydasiatiske Øer dyrkes den af Hensyn til Rizomet, som udføres i stor Mængde (til England alene ca. 3 Mill. Kg. aarlig). Rizomet var tidligere officinelt; det indeholder et meget smukt gult Farvestof, der anvendes til Farvning. Ligesom det i Hjemlandet benyttes til Krydderi, er det en Hovedbestanddel af det i engelske Husholdninger anvendte *Curry-powder*, en Art Karri. Den i Indien dyrkede *C. Zedoariae* Roscoe har kortstilkede og lancetdannede Blade og bleggule Blomster med mørkerød Læbe inden for purpurrøde Dækblade. Rizomet (*Rhizoma Zedoariae*) har ofte haandformet delte Sidegrene; det indeholder Zittwerolie, der lugter kamferagtig og er officinel. Af flere Arters Knolde benyttes den rigelige Mængde Stivelse (Ostindisk Arrow-root), saaledes af *C. angustifolia* Roxb. og *C. leucorrhiza*

Roxb. (Ostindien). Nogle Arter dyrkes i Vækst-huse som Prydplanter. *A. M.*

C. purpurea og *C. cordata* Wall. ere Knold-vækster med *Canna*-lignende Blade af smuk grøn Farve. De blomstre om Foraaret, før Bladene vise sig. I Marts plantes Knoldene i en sandblandet, næringsrig Varmebedsjord og anbringes paa Under-varme i et Varmebed. Naar om Efteraaret Bladene begynde at visne, mindsker man lidt efter lidt med Vandingen. De overvintres paa en tør Plads i Varm-huset. *L. H.*

Curé [kyre'] se Curatus.

Curée [kyre'], i Jagtsproget Støvernes Part af det jagede Vildt. *H. F. J.*

Cures, den ældgamle Hovedstad i Sabinernes (s. d.) Land; ubetydelige Rester af den findes i Nærheden af Landsbyen Correse. Efter Sagnet stammede Titus Tatius og Numa Pompilius fra C; af Byens Navn afledede Romerne deres politiske Benævnelse Quiritter (s. d.). *C. B.*

Cureton [kju!ətən ell. kə!tən], William, engelsk Orientalist, født 1808 i Westbury i Shropshire, død 17. Juni 1864 i London. C. kom 1828 til Universi-tetet i Oxford, hvor han 1830 tog sin Grad og 1831 ordineredes til Præst; 1832 blev han Præst i Oddington i Oxfordshire. Da han med megen Iver havde lagt sig efter de østerlandske Sprog, kaldtes han 1834 til Underbibliotekar ved det Bod-ley'anske Bibliotek i Oxford, hvorfra han 1837 blev forflyttet til British Museum's østerlandske Haandskriftafdeling. Han arbejdede her i flere Aar paa Udgivelsen af Katalogen over de arabiske Haandskrifter i Biblioteket, hvis første Del udkom 1846. Samtidig var C. et virksomt Medlem af Selskabet for Udgivelsen af østerlandske Tekster og udgav for dette Muhamed Es-Shahrastāni's Bog om religiøse og filosofiske Sekter [2 Bd., 1842—46], En-Nasafi's »Sunnitternes Tros-Søjle« [1843], ligesom han ogsaa udgav Rabbi Tankhum's Kom-mentar over Klagesangene. Imidlertid havde Bri-tish Museum 1841 erhvervet en stor Samling sy-riske Haandskrifter, som Tattam havde fundet og købt i Klostrene ved Natronsøerne i Ægypten (de nitriske Klostre), en Samling, der forøgedes 1843 efter Tattam's anden Rejse og 1845 ved Pacho's. C. fik nu den Opgave at ordne og katalogisere disse Haandskrifter, hvilket tog megen Tid, men til Gengæld gav stort Udbytte, idet han her op-dagede adskillige, hidtil for tabte ansete, vigtige Oldtidsskrifter. Først udgav han »Ancient Syriac Edition of the three Ignatian Letters« [1845], tre syriske Breve af Ignatios, der afvege ikke lidet fra de hidtil kendte. 1848 udgav han »The festal letters of Athanasios« efter et syrisk Haandskrift. Derefter fulgte Johannes fra Efesos'es Kirkehistories tredje Del, ligeledes paa Syrisk [Oxford 1853]; *Specilegium Syriacum* [1855], indeholdende Brud-stykker af de allerældste oldkristelige Forfattere som Melite, Bardesanes o. a., og endelig 1858 Brudstykker af en syrisk Oversættelse af Evange-lierne, der afveg meget fra Pedhitta, og som af C. antoges for ældre end denne; særlig antog han Matthæus i det ny Haandskrift for stammende fra en aramæisk Original og ikke oversat fra Græsk, en Formodning, hvis Uholdbarhed straks blev grundig paavist af Prof. Hermansen i Universitets-programmet 1859 [Kbhvn.]. C. samlede derpaa en Del syriske Aktstykker til Edessa's ældste Kirke-historie, hvis Udgivelse var godt fremrykket, da hans Virksomhed pludselig lammedes ved, at han ved et Jærnbanesammenstød Maj 1863 blev haardt saaret, hvad der et Aar efter blev Aarsag til hans Død. Hans omtalte Værk, »Ancient Syriac Docu-ments relative to the earliest establishment of Chri-stianity in Edessa« udgaves 1864 af Dr. W. Wright med en Fortale, hvori en kort Skildring af hans Liv. C. udfoldede ved Siden af sine orientalske Studier en rig gejstlig Virksomhed, blev 1840 Uni-versitetspræst i Oxford, 1847 Hofpræst hos Dron-ningen, 1850 Kannik i Westminster og Sognepræst til St. Margaret i London. C. har ogsaa udgivet flere Taler. *V. S.*

Curette [kyræ't] (fr.) bruges om forskellige kirurgiske Instrumenter, -ske, -rør, krogformede, der alle have det tilfælles, at de anvendes til Ud-rensning af Kanaler eller Hulrum ved Skrabning for at fjerne sygt Væv, Blodklumper, Stenpartikler, fremmede Legemer o. l. *E. A. T.*

Curiātier, en Adelsslægt fra Alba longa (s. d.), af hvilken efter Sagnet 3 Trillingbrødre kæmpede med deres Slægtninge de romerske Trillingbrødre af Horatiernes Æt for at afgøre en Strid, der paa Tullus Hostilius'es Tid var udbrudt mellem de to Stæder. Da en af Horatierne ved List overvandt C, kom Alba longa under Rom. *M. M.*

Curicó, Provins i den sydamerikanske Republik Chile, mellem Colchagua i Nord og Talca i Syd, med et Areal af 7,545 □ Km. I Henseende til Overfladedannelse og Natur ligner den ganske Nabo-provinsen Colchagua, og den strækker sig ligesom denne fra Havet indtil Andes. Den har (1892) 104,909 Indb., der leve af Agerbrug og Kvægavl. Hovedstaden C. (San José de C), grundlagt 1742, ligger ved Rio Lontué, 284 M. o. H., har livlig Handel, et Lyceum og (1888) 10,110 Indb. *y. F. N.*

Curĭo, Gaius Scribonius, romersk Politiker. Han blev Kvæstor 54 f. Chr. og optraadte som Cæsar's ivrige Modstander; men ved at betale hans Gæld lykkedes det denne at drage C, der havde vist sig som en talentfuld Taler, over paa sin Side. Som Folketribun foreslog han Marts 50, at saavel Cæsar som Pompejus skulde nedlægge deres Kommando, og skaffede derved sin Fører Puste-rum, ligesom han ogsaa efter sin Embedstid op-traadte for ham i Senatet. Da Borgerkrigen ud-brød, fordrev han uden Møje Cato fra Sicilien og fulgte efter ham til Afrika. Den galante Mode-herre viste sig her som en dygtig Feltherre, der ved sin Optræden ganske forstod at vinde sine upaalidelige Soldater for Cæsar's Sag. Han slog Pompejus'es Statholder Varus ved Utica; men da han belejrede denne By, bukkede han under for Numiderkongen Juba's langt overlegne Hær. Hele hans Styrke blev opreven ved Bagradas, og han selv faldt i Kampen (Aug. ell. Septbr. 49). *M. M.*

Curios, Betegnelse for de i Handelen bragte japanesiske og kinesiske Kunstgenstande.

Curiōsa (lat., Enkelttal: curiōsum), Kuriosi-teter, Sjældenheder, Seværdigheder, der vække Nysgerrighed og Opmærksomhed; curiositatis causa, for Nysgerrigheds eller Sjældenheds Skyld, paa Grund af Nysgerrighed etc.

Curitiba, Hovedstad i den brasilianske Stat Pa-nana, ligger paa 25° 25′ s. Br, 1,065 M. o. H. ved den lille Flod Yoo, en af Iguassu's Kildefloder, paa

en frugtbar Højslette og er ved Jærnbane forbunden med Paranagua. 10,000 Indb. I Omegnen finder en livlig Dyrkning af Paraguayte *(Mate)* Sted. *C. A.*

Curius Dentātus, Manius, romersk Hærfører. Født af plebejisk Slægt blev han Konsul 290 f. Chr. S. A. endte han den 3. Samniterkrig og undertvang i eet Felttog Sabinernes Land. 275 blev han atter Konsul og slog ved Maluentum (senere kaldet Benevent) Epiroterkongen Pyrrhus, der derpaa maatte forlade Italien. Efter Kampen fejrede han en glimrende Triumf, der forherligedes ved de i Slaget erobrede Elefanter, ligesom han baade ved denne og andre Lejligheder udmærkede sig ved sin store Uegennyttighed og ædle Karakter. I det følgende Aar var han paa ny Konsul og undertvang forskellige af de frafaldne Folk, men trak sig derpaa tilbage til sine Godser, hvor han paa gammel Romervis levede som beskeden Landmand. Ogsaa i Fredens Arbejder udmærkede han sig; han udtørrede Velinersøen ved Reate og byggede 272 som Censor en Vandledning fra Anio til Rom for det Bytte, han havde vundet i Krigen mod Pyrrhus. Æret og agtet af alle døde han 270. *M. M.*

Curling [kə'liŋ], en almindelig skotsk Vinteridræt, drives paa Søernes og Flodernes isdækte Flader og formaar her at samle høje og lave, læg og lærd til kammeratligt Samarbejde. C. er et Stenkastningsspil efter fast Maal; Stenene ere forsynede med Haandtag for at kunne kastes, da de med deres ca. 20 Kg.'s Vægt ellers vilde være temmelig tunge at kaste. *N. H. R.*

Curman, Carl Peter, svensk Læge, er født i Østergotland 8. Marts 1833, blev Student fra Upsala 1853, med. cand. 1859, med. lic. 1864, Prof. anatom. ved Akademiet for de fri Kunster 1869. C. har navnlig virket ivrig for forbedret Badebehandling dels som Badelæge, dels ved Oprettelsen af Badeanstalter i Stockholm, Lysekil o. fl. Ved Kjøbenhavns Universitets Jubilæum 1879 blev han Æresdoktor. Han har skrevet en Del om Bade, bl. a. »Om romerska bad och finska badstugor« [1871], »Meddelanden om massage och manipulationers användning för hygieniskt og terapeutiskt ändemål« [1873]. Desuden har han udført flere Portrætbuster. *G. N.*

Currachee [kəra!tši ell. kərätši!] se Karatschi.

Curragh [kə'raχ], en Hede med staaende Lejr ikke langt fra Kildare i den irske Provins Leinster.

Curraghmore [kə'raχmo.ə] se Portlaw.

Currency [kə'rənsi] (eng.) betyder nærmest det samme som Omsætningsmiddel. Currencyspørgsmaalet er Spørgsmaalet om den bedste Ordning af Landets Forsyning med Omsætnings- og Betalingsmidler. *E. M.*

Currencydoktrinen [kə'rənsi-] kaldes den særlig af Norman, R. Torrens og S. J. Loyd (Lord Overstone) forfægtede Lære, hvis Hovedpunkter ere, at kun Mønt og Sedler, men ikke Checks, Veksler etc. bør henregnes til *Currency*, og at »den blandede Cirkulation af Mønt og Banksedler bør udvide sig og trække sig sammen paa samme Maade, som den under lignende Omstændigheder vilde have gjort, hvis den udelukkende havde bestaaet af Mønt« (Torrens), hvorved overdrevne Svingninger i Varepriserne delvis menes at ville undgaas. Formaalet skulde naas ved en Ordning af Bankvæsenet som den, der danner Grundlaget for Peel's Bankakt af 1844, hvorefter Banken kun kan udstede et bestemt begrænset Antal udækkede Sedler, medens Resten skal være fuldt dækket med Metal. Teorien bekæmpedes af Tooke, Fullarton, Mill o. a. Modstanderne gjorde navnlig følgende Argumenter- gældende: Ved Spekulationer, der drive Varepriserne i Vejret og fremkalde Kriser, spille Checks, Veksler og den almindelige Bogkredit en nok saa stor Rolle som Sedlerne, og en Regulering af disses Mængde hjælper ikke. En Ordning af Omsætningsmidlerne, hvorved disse trække sig sammen og udvide sig ganske paa samme Maade, som de vilde have gjort ved en ren Metalcirkulation, er ikke heldig, fordi en af Fordelene ved Brugen af Kreditmidler netop bestaar i, at de give Omsætningsmidlet den fornødne Elasticitet og bevirke, at dets Mængde kommer til at rette sig efter Vareomsætningens vekslende Størrelse. Endelig gjorde særlig Fullarton gældende, at Bankakten ikke svarede til dens Ophavsmænds Hensigt, fordi enhver Ind- eller Udførsel af Metal under Bankaktens Herredømme bringer Mængden af Omsætsætningsmidler til at stige og falde, hvilket ikke vilde være Tilfældet under en ren Metalcirkulation, da Ind- og Udførslen under en saadan i de fleste Tilfælde ikke vilde paavirke den cirkulerende Møntmængde, men derimod hovedsagelig vilde forøge eller formindske de fastliggende kontante Beholdninger (*hoards*), der under de nuværende Kreditforhold erstattes af Tilgodehavender i Banker. *E. M.*

Curránte calámo (lat.), »med løbende Pen« (om Ting, der skrives flydende og uden Betænkning). *A. B. D.*

Currer Bell se Brontë.

Curriculum Vitae (lat.), Levnedsløb, (kort) Levnedsbeskrivelse.

Currie Line [kə'rilain], forkortet Betegnelse for *Castle Mail Packets Company* (s. d.). (Se i øvrigt Dampskibsfart).

Currus (lat.: »Vogn«) bruges hos romerske Forfattere ofte særlig om Triumfvognen (se Triumf).

Currypowder [kə'ripaudə], Curry, vulg. »Karri«, en Krydderiblanding, indeholdende Gurkemeje, hvid Peber, Cayennepeber, Koriander, Muskatblomme, Ingefær, Kanel, Krydderneliker, Kardemomme, Sennep og Kommen. *K. M.*

Curschmann, Carl Friedrich, tysk »Lieder«-komponist, født 21. Juni 1805 i Berlin, død 24. Aug. 1841 i Langfuhr ved Danzig, studerede oprindelig Jura, men opgav dette og gik 1824 til Kassel, hvor han studerede Teori og Komposition hos Spohr og Hauptmann. Efter her at have bragt en lille een Akts Opera »Abdul og Erinnech« til Opførelse gik han 1828 til Berlin, hvor han siden den Tid levede, og hvor han komponerede — og selv foredrog — de 83 Sange for een Stemme, der gjorde hans Navn kendt dg populært i alle den Tids romancesyngende Kredse; uden at naa op i Rang med de store Navne paa Sangkompositionens Omraade i Tyskland hæver C. sig dog en Del over det Niveau, der repræsenteres af Komponister som Abt, Kiicken o. s. v. C. har desforuden skrevet 9 to- og trestemmige Sange, en Terzet, en Motet og et Hæfte Variationer for Pianoforte. *S. L.*

Cursores, Navnet paa en Fugleorden, der oprindelig (Illiger, 1811) omfattede Strudsfugle, Trapper, Brokfugle, Sandløbere, Styltløbere, Strandskader, Ørkenløbere (*Cursorius*) og Triel'er (*Oedicnemus*). Af senere Systematikere er denne

Artikler, der savnes under C, maa søges under EL.

Ordens Indhold blevet saa ofte og saa betydelig omændret, at Begrebet C. nu er ganske ubestemmeligt. *K. C. A.*

Cursoria se Kakerlakker og Ørentviste.

Cursorius se Ørkenløber.

Curt., ved naturvidenskabelige Navne Forkortelse for John Henry Curtis, engelsk Maler og Entomolog (1761—1861), og tillige for Botanikeren William Curtis (s. d.).

Curtāne (*Curtein*, eng.; middellat. *Curtana*, »Sværd uden Od«), Edvard Bekenderens Sværd; det blev tidligere, som Sindbillede paa Mildhed, baaret foran de engelske Konger ved deres Kroning.

Clll'tatone, By i Norditalien, Provins Mantova, 5 Km. V. f. Mantova, med (1881) 6,600 Indb., er bleven bekendt ved den Sejr, som Østerrigerne under Radetzky 29. Maj 1848 her tilkæmpede sig over de neapolitansk-toskanske Tropper. *C. A.*

Curtis [kə!tis], George Ticknor, amerikansk Jurist, er født 28. Novbr. 1812 i Watertown i Massachusetts, blev efter at have forberedt sig ved Universitetet i Cambridge (Amerika) Advokat først i Boston og senere i New York og fik stor Praksis især i Sø- og Handelssager. — Ved Siden heraf var han en flittig og alsidig Forfatter. Foruden Biografier af forskellige af Unionens fortjente Mænd, saaledes af Daniel Webster, James Buchanan og General Mac-Clellan, udgav han 1887 et filosofisk af Darwin paavirket Skrift, »Creation or evolution«, og to Aar senere »John Charaxes«, en Fortælling fra Borgerkrigens Tid; men størst Anerkendelse have dog hans juridiske Skrifter vundet, blandt hvilke skulle nævnes: »Commentaries on the jurisprudence, pratice and peculiar jurisdictions of the courts of the United States« [1854—58] og især hans »History of the origin, foundation and adoption of the constitution of the United States« [2 Bd., 1854—66], et Værk, der ogsaa i Europa har fundet stor Udbredelse og skaffet ham et anset Navn. *C. V.N.*

Curtis [kalds], George William, amerikansk Forfatter, er født i Providence (Rhode Island) 24. Febr. 1824. Han var først Kontorist i en Forretning i New York, lagde sig senere efter Landvæsenet, rejste udenlands 1846 og levede nogen Tid i Italien og Tyskland, hvorefter han besøgte Ægypten og Syrien. Da han vendte tilbage 1850, blev han ansat ved Redaktionen af »The Tribune« i New York, tog Del i Udgivelsen af »Putnam's Monthly«, begyndte at skrive for »Harper's Monthly« (Artiklerne »Editor's Easy Chair«), blev ledende Redaktør af »Harper's Weekly« [1857] og skrev 1867—73 hver Uge en Artikel i »Harper's Bazar« under Overskriften »Manners upon the Road«. C. har taget aktiv Del i Politikken og har været knyttet til Universitetet i New York, hvis Vicekansler han blev 1886. I Bogform har han bl. a. udgivet: »Nile Notes of a Howadji« [1851], »The Howadji in Syria« [1852], »Lotus-Eating« [1852], »Potiphar Papers« [1853], »Prue and I« [1856], »Trumps«, en Roman, der først fremkom i »Harper's Weekly« 1858—59 [1862], og »From the Easy Chair« [1891]. *C. K.*

Curtis [kə!tis], William, engelsk Botaniker, (1746—99), studerede først Farmaci og blev Apoteker i London, men helligede sig snart udelukkende til botaniske Studier og oprettede en botanisk Have i Brompton. Planteslægten *Curtisia* er af Aiton opkaldt efter C. C. udgav blandt andre Værker en af Datidens bedste og pragtfuldeste Specialfloraer, nemlig *Flora Londinensis* [Lond. 1777—87, 70 Fasc. Fol.], af hvilken Graves og Hooker senere foranstaltede en ny Udg. [1817 — 28] med 702 kolorerede Tavler. Blandt hans andre Arbejder skal især nævnes »Practical observations on the British grasses, Londen, 1790«, med 6 Tavler. C. grundlagde desuden det bekendte »Botanical Magazine« og udgav selv de 14 første Bd. af dette vigtige Værk, der indeholder Afbildninger af en stor Mængde af de til nordiske Væksthuse i Tidernes Løb indførte fremmede Planter og derfor er et uundværligt Hjælpemiddel ved Plantebestemmelserne i botaniske Haver. »Botanical Magazine« er under forskellige Botanikeres Ledelse bleven fortsat lige til den Dag i Dag. *C. R.*

Curtius, 1) Ernst, betydelig tysk Arkæolog og Historiker, er født 1814 i Liibeck, Discipel af K. O. Muller, hvem han ledsagede paa en Rejse i Grækenland, fra 1844—49 ekstraordinær Professor i Berlin og Opdrager for den senere Kejser Friedrich II, 1856—68 Professor i Gottingen og fra 1868 igen Professor i Berlin og tillige Direktør for Antiksamlingen. Sin Indflydelse ved Hoffet benyttede C. til at foranledige Udgravningerne i Olympia, som førte til saa glimrende Resultater. C.'s Produktion har et meget betydeligt Omfang og spænder over et anseligt Omraade; hans vigtigste Arbejder ere: »Die Akropolis von Athen« [Berlin 1844], »Sieben Karten zur Topographie von Athen nebst erläuterndem Text« [Gotha 1868], »Atlas von Athen« [udg. sammen med Kaupert, Berlin 1878], »Stadtgeschichte von Athen« [smst. 1891]; »Naxos« [smst. 1846], »Die Ionier« [smst. 1855], »Beiträge zur Geschichte und Topographie Kleinasiens« [smst. 1872], »Ephesos« [smst. 1874]; »Olympia« [smst. 1852], »Die Ausgrabungen zu Olympia« [udgivet sammen med Adler og Hirschfeld, smst. 1877—78, 3 Bd.]; endelig de to Hovedværker: »Peloponnesos« [Gotha 1851 — 52, 2 Bd.], en alsidig Fremstilling af Halvøens Historie, Sagn og Mindesmærker, og den formfuldendte »Griechische Geschichte« [Berlin 1857—61, 3 Bd.; 6. Opl. 1887—88]; en Del mindre Skrifter udgøre »Gesammelte Abhandlungen« [1. Bd. Berlin 1894]. C.'s talrige Festtaler ere samlede under Titlerne »Altertum und Gegenwart« [1. Bd. Berlin 1875, 3. Opl. 1882; 2. Bd. smst. 1882] og »Unter drei Kaisern« [smst. 1889]. *K. H.*

2) Georg, fremragende Sprogforsker, Broder til ovenn. E. C., født 1820 i Liibeck, død 1885, fra 1849—54 Professor i Prag, derpaa i Kiel og fra 1862 i Leipzig. C.'s Fortjeneste er at have fornyet Studiet af Græsk og til Dels Latin fra den komparative Lingvistiks Standpunkt. Hans Hovedværker ere: »Griechische Schulgrammatik« [Prag 1852; 21. Opl., udg. af Hartel, Leipzig 1891; norsk Bearbejdelse ved V. Voss, 3. Udg., 1875] med Erlauterungen« [Prag 1863; 3. Opl. 1875], »Grundziige der griechischen Etymologie« [Leipzig 1858; 5. Opl., under Medvirkning af E. Windisch, smst. 1879], »Das Verbum der griechischen Sprache« [Leipzig 1873—76, 2 Bd.; 2. Opl. 1877—80]; endvidere kunne nævnes: »Die Sprachvergleichung in ihrem Verhaltniss zur klassischen Philologie« [2. Opl. Berlin 1848], »Philologie und Sprachwisscnschaft« [Leip-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

zig 1862], »Zur Chronologie der indogermanischen Sprachforschung« [smst. 1867, 2. Opl. 1873], »Zur Kritik der nettesten Sprachforschung« [smst. 1885]; de mindre Arbejder ere samlede i »Kleine Schriften«, udg. af E. Windisch [2 Bd., Leipzig 1886—87]. C.'s »Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik« [10 Bd., Leipzig 1868—77] indeholder Arbejder af C. selv og hans Disciple; 1878 stiftede han i Forening med L. Lange, O. Ribbeck og H. Lipsius »Leipziger Studien zur klassischen Philologie«. (Litt.: E. Windisch, »G. C, eine Charakteristik« [Berlin 1887]). *IC H.*

Curtius, Marcus, romersk Sagnhelt. Midt paa Forum havde der efter Sagnet 362 f. Chr. dannet sig en mægtig Kløft, som man ikke kunde fylde. Da Oraklet erklærede, at det kun kunde ske, naar man opofrede Roms største Gode, sprængte C., en ædel romersk Yngling, til Hest og i fuld Rustning ned i Kløften, idet han raabte: »Rom har intet bedre end Tapperhed og Vaaben«. Svælget lukkede sig derpaa straks, og der dannedes en Sump, *Lacus C.* *M. M.*

ClirtlUS, Quintus Rufus, romersk Historieskriver, der i *De rebus gestis Alexandri Magni* skildrede Alexander den Stores Bedrifter. Som Stilist søger han at fængsle Læseren ved en romanagtig Fremstilling, Hovedvægten lægges paa de gribende Scener, det trættende og kedelige udskydes, og det historisk sande træder ganske i Baggrunden. Han nøjes i alt væsentligt med at gengive Diodor's Skildring og har aldeles ingen Betydning som historisk Kildeskribent. Om Værkets Affattelsestid og Forfatterens Livsstilling har der hersket megen Tvivl; men sandsynligst er det dog, at det skyldes en Retor og er forfattet under Kejser Claudius (54—68 e. Chr.). Af de 10 Bøger, hvoraf det oprindelig bestod, ere de to første gaaede tabt, og i flere af de andre findes der Lakuner. Udgivet af Mutzell (med kritiske og eksegetiskc Anmærkninger) [2 Bd. Berlin 1841], Zumpt [Braunschweig 1849] og Vogel [Leipzig 1881]. Danske Oversættelser skyldes M. Wingard [Kbhvn. 1704] og A. W. Brorson [Kbhvn. 1808]. (Litt.: Dosson. *Etude sur Quinte Curce, sa vie etson œuvre* [Paris 1887]; K. Kinch, *Quaestiones Curtianae criticae* [Kbhvn. 1883]). *M. M,*

Curvatūra se Kurvatur.

Curvembrÿae se Krumkimede.

Curzdla, 0 i det adriatiske Hav, hørende til det østerrigske Kronland Dalmatien og ved en smal Kanal skilt fra Halvøen Sabbioncello. 259 □Km. med (1890) 13,000 Indb., som ernære sig ved Agerbrug, især Vin- og Olivenavl, Skibsfart, Skovhugst og Brydning af Kalksten. Paa Øens Nordside ligger Byen C. (2,000 Indb.) med en Domkirke, flere Huse af Marmor, Havn og Skibsværfter. *C. A.*

Curzon [kyrzõ'], Paul Alfred de, fransk Maler, er født 7. Septbr. 1820 i Migné (Vienne). C, som er Elev af Drolling og Cabat, havde sin Debut, med et lille Landskab, paa Salonen 1843; seks Aar senere kunde han paa et toaarigt Stipendium foretage en Rejse til Syden, hvor han dog allerede tidligere havde gjort Studier. Fra sit lange Ophold i Italien og sin Rejse til Grækenland, som han gennemkrydsede bl. a. sammen med E. About og Garnier, samlede han rigeligt Materiale, som han udnyttede i de følgende Aars rige og mangesidede Produktion. C. har nemlig med Held dyrket baade Genre-, Historiemaleriet og Landskabskunsten og har i de forskellige Fag vundet megen Anseelse for sin smagssikre, dygtige Kunst, der vel ikke er præget af stærk Originalitet, men med Held søger hen imod et mellem Kunstens idealistiske og realistiske Poler beliggende *juste-milieu*. Som gode Eksempler paa hans Landskabskunst kunne fremhæves: »Prospekt fra Teresina«, »Akropolis i Athen«, »Prospekt af Ostia« [1868, Mus. i Luxembourg], »Vesuv« og fra de seneste Aar »Roms Kampagne« [1887], »Paa Apenninernes Top« [1888], »Anio-Dalen« [1889] og »Fra Paris'es Befæstning« [1891]. Af hans Historie- og Genrebilleder have især »Psyche med Proserpina's Salvekrukke« og »Dominikanerne, der udsmykke deres Kapel med Malerier« [begge i Luxembourgmuseet] gjort Lykke; andre gode Arbejder ere: »Pilegrimmene i Subiaco«, »Neapolitanske Blomstersælgerske«, »Fiskere fra Capri« etc. *A. Hk.*

Cusa, Johan, se Alexander, Fyrste af Rumænien.

Cusa, Nicolaus fra, Kardinal, født 1401, død 1464 i Todi i Italien. Hans Fædrenenavn var Chrypffs (Kræbs), Navnet C. eller Cusanus fik han efter sin Fødeby Cues ved Moselfloden. Han gik i Skole hos Brødrene af Fællesliv et i Deventer, studerede først Jura; men da han tabte sin første Proces, kastede han sig over Teologien og Filosofien. Som Ærkedegn og Protonotar i Liège deltog han i Konciliet i Basel og skrev *De catholica concordantia*, hvori han gjorde gældende: et almindeligt Koncil staar over Paven, Fyrsterne ere uafhængige af Paven i alt det, der ikke vedrører Troen, Bisperne bør vælges af Præsteskabet og af Menigheden, og deres gamle Selvstændighed skal fornyes. Paa disse Grundtanker støttede Konciliet sig i dets Modstand mod Pave Eugen IV, men 1440 opgav C. dem, sluttede sig til Paven og bekæmpede Konciliet. Grundene til dette Omslag kunne maaske søges i Karaktersvaghed; men ligesom han i sit videnskabelige Arbejde ikke viste sig som en Logiker, men som en Mand med geniale Indskydelser, saaledes lod han sig i det praktiske Liv lede af det, der umiddelbart tiltalte ham, og han maatte se, at Basel-Konciliet ikke var sin Opgave voksen, og at Pave Eugen var en betydelig Personlighed. Følelsesløs har han vel heller ikke været for de glimrende Udsigter, der aabnedes for ham ved at slutte sig til den sejrende kuriale Politik. Han overvældedes med Æresbevisninger: var paveligt Sendebud i Tyskland, Frankrig, Konstantinopel, blev 1448 Kardinal og 1450 Biskop i Brixen, fik 1458 Titel af Pavens Vikar og blev Statholder i Rom. At han ikke helt svigtede sine reformatoriske Tanker, fordi han svigtede sin Ungdomspolitik, viser hans Arbejde for at reformere Klostrene og det kirkelige Liv, medens han 1451 var pavelig Legat i Tyskland og i Nederlandene, og de ultramontane ynde at fremstille ham som en Reformator i Modsætning til Revolutionsmanden Luther. C.'s Lærdom var saare omfattende. Som Teolog og Filosof var han paavirket af Nyplatonismen og af Mester Eckart's Mystik; Panteismen havde stærkt Tag i ham; Giordano Bruno er paavirket af ham. Som Matematiker og Astronom var han fremragende. Paa Basel-Konciliet foreslog han en Forbedring af den julianske Kalender, han er den første i Middelalderen, der har udtalt, at Jorden bevægede sig om Solen, og at der var en

Artikler, der savnes under C, maa søges under S.

Flerhed af Verdener. C.'s Skrifter tryktes 1476, derpaa i 3 Bind i Paris 1514, i Basel 1565. (Litt.: Scharpff, »Der Cardinal und Bischof N. von C.« [2. Udg., Tübingen 1871]; Clemens, »G. Bruno und N. v. C.« [Köln 1865]; Brockhaus, *N. Cusani de concilii universalis -potestate sententia* [Leipzig 1867]; Storz, »Die spekulative Gotteside des N. v. C.« i »Theol. Quartalschrift« [Tübingen 1873]). *L. M.*

Cuscatlán, Departement i den centralamerikanske Republik Salvador, har en Størrelse af 900 □Km. og (1890) 61,069 Indb. Den største By er Cojutepeque. C. kaldtes ogsaa en nu udtørret og af Sukkermarker indtagen Kratersø i Salvador. *J. J. N.*

Cuscŭta se Cuscutaceae.

Cuscutacēae (Silkefamilien, norsk Snyltetraadfamilien), tokimbladede og frikronede Planter (af Ordenen *Tubiflorae*), der alle sammenfattes under een Slægt, *Cuscuta* L. (Silke, Snyltetraad). Ofte henføres *C.* til Familien *Convolvulaceae.* — *Cuscuta*-Arterne ere ikke-grønne Snyltere, som mangle Rødder og have trinde, traadformede og slyngende Stængler. Vindingerne, hvormed Værtplanterne omslynges, ere dels tætte og snævre, og fra disses Inderside udvikles Sugevorter, som vokse ind i Værtplantens Stængel, dels lange og strakte, og ved Hjælp af disse hæve Planterne sig op til højere Dele af Værtplanten eller søge andre Individer; de snævre og de vide Vindinger skifte nogenlunde regelmæssig med hinanden. Bladene ere meget smaa og skældannede. Blomsterne sidde i hovedformede Stande og ere regelmæssige og oftest femtallige i Bæger-, Krone- og Støvdragerkredsene; to Frugtblade. Den femlappede klokke-, krukke- eller valseformede Krone er hvid eller rosafarvet; fem Bikronskæl sidde paa Kronrøret under Støvdragerne. Frugten er en Buddike og indeholder kun 1—4 glatte og længe levedygtige Frø. Kimen er traadformet sammenrullet og mangler Kimblade; ved Spiringen udvikles vel en Primrod, der mangler Rodhætte, men den tjener blot som Vandreservoir og gaar hurtig til Grunde. 90 Arter i varme og middelvarme Lande. De danske og norske Arter blomstre omkring Juli. *C. europaea* L. (Nælde-S.) er fælles for Danmark, hvor den er temmelig almindelig, og Norge. Dens Bæger er lappet og Kronen valseformet, og Bikronskællene ere tiltrykte Kronrøret. - Nælde-S. snylter paa Nælde, Humle, Snærre, Bynke, Pil o. a. ved Gærder og i Udkanten af Skove. *C. Epithymum* L. (Lyng-S.) har ligeledes lappet Bæger og valseformet Krone, men Bikronskællene støde sammen i Midten af Kronens Munding. Stænglen er rødlig. Den mangler i Norge, medens en Varietet, *C. E. var. Trifolii* (Bab.), med kraftigere og blegere Stængler, angives som meget sjælden fra det sydøstlige. I Danmark vokser Lyng-S. temmelig almindelig i Jyllands Hedeegne, især paa Hedelyng og Timian; Varieteten findes ogsaa og kan gøre Skade paa Kløvermarkerne, hvor den danner store, runde og gule Pletter. *C. Epilinum* Weihe (Hør-S.) har gulagtig Stængel, et til Grunden delt Bæger og kugleformet Krone; Arrene ere kølleformede. Den snylter paa Hør og paa Ukrudtplanter paa Hørmarker, hvor den kan optræde ret skadelig; temmelig sjælden i Danmark og meget sjælden i Norge. *C. halophyta* findes i det sydøstlige Norge paa Strandplanter. *C. lupuliformis* Krock er den største tyske Art; den vokser især i Øst- og Sydøsttyskland og optræder oftest paa Pile- og Poppelbuske. — Som Middel mod Angrebene af Silke, der i de nordlige Lande næppe have nogen Betydning, anbefales bl. a. en nogle Cm. høj Overdækning med Gips paa de af Snylterne bevoksede Steder. (Litt.: L. Koch, »Die Klee- und Flachsseide« (*C. Epithymum* und *C. Epilinum*) [Heidelberg 1880]). *A. M.*

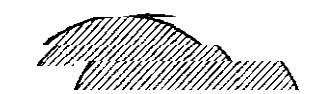
Cuselit, en eruptiv Bjærgart, er en Art Augitporfyrit. *N. V. U.*

Cushing [ku'šiŋ], Caleb, nordamerikansk Jurist og Statsmand, født 17. Jan. 1800 i Massachusetts, død 2. Jan. 1879, blev af Republikanerne 1836 valgt til Kongresmedlem, traadte 1841 over til det demokratiske Parti, blev 1843 sendt som Kommissær til Kina og afsluttede den første Traktat mellem dette Rige og de forenede Stater. Efter sin Tilbagekomst deltog han i Spidsen for et paa hans egen Bekostning udrustet Regiment frivillige i Krigen mod Mejiko. 1852 blev han udnævnt til Dommer ved Overretten i Massachusetts, 1853 til Unionens Generalfiskal og blev 1868 sendt til Columbia, med hvilken Stat han sluttede en Traktat, som gav de forenede Stater Ret til at anlægge en Kanal gennem Tangen ved Darien. 1871 blev C. tillige med to andre Jurister sendt til Geneve til Afgørelse af Alabamastriden. 1874—77 var han Gesandt i Madrid. Han har forfattet talrige Skrifter, bl. a. »Growth and territorial progress of the U. S.« [Boston 1833], »The treaty of Washington« [1873] og »Reminiscences of Spain« [1833]. *S. B. T.*

Cushing [ku'šiŋ], William Barker, nordamerikansk Søofficer, født 24. Novbr. 1842, død 17. Decbr. 1874, er bekendt fra den amerikanske Borgerkrig, hvor han paa Nordstaternes Parti udførte talrige dumdristige Bedrifter, der i meget minde om Tordenskjold's Mod og Forvovenhed. Hans største Bedrift var Ødelæggelsen af Sydstaternes Panserskib »Albemarle« paa Roanokefloden i Oktbr. 1864. Ved Angrebet, der udførtes om Natten med en lille Torpedobaad, dræbtes hele hans Besætning paa ham selv og een Mand nær. For denne Bedrift voterede Kongressen ham sin Tak. Han blev 1872 Kaptajn, men døde faa Aar senere som Følge af de Overanstrengelser, han havde udsat sig for i Krigen. *C. L. W.*

Cushion [ku'šən] (eng.: Pude), Gummiring med Luftkanal til Cykler, Overgangsform mellem de solide og de pneumatiske og ikke let ødelægges

Fig. 1.

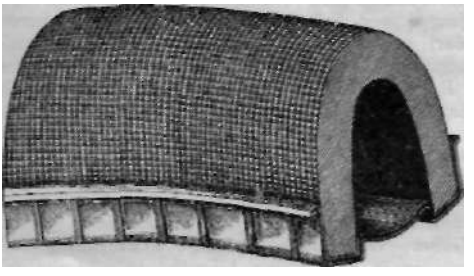
England og bruges endnu, da de ere billigere end

1895 fremkom en ny Form for Cushionringe (Fig. 2), der ganske vist ikke kan erstatte pneumatiske Ringe, da de mangle disses Spændstighed, men dog betegne et stort Fremskridt. Kun de pneumatiske

Ringe indeholde fortættet Luft, Cushionringene altsaa ikke. (Se i øvrigt Cycle). *A. T. L.*

Fig. 2.

Cushman [ku'šmən], Charlotte Saunders, amerikansk Skuespillerinde, født 25. Juli 1814 i Boston, død 18. Decbr. 1876 smst. C. vandt sine første sceniske Laurbær som Sangerinde ved sin Udførelse af Grevinden i »Figaros Bryllup« [1835] I men da hun meget hurtig mistede sin Operastemme, vendte hun sig til Skuespillet; ogsaa her gjorde hun stor Lykke, først [1836] som Lady Macbeth, senere i mange andre baade komiske og tragiske Roller; hun udførte saaledes Romeo og andre unge Elskerroller, medens en Søster af hende, Susan C, spillede Elskerinderne. I Slutn. af 1840'erne optraadte begge Søstrene i flere Aar under stort Bifald i England; da Susan 1848 havde ægtet Professor Muspratt i Liverpool, vendte C. tilbage til Amerika, hvor hun nu optraadte sjældnere og sjældnere, indtil hun 1868 helt opgav al Teateroptræden. (Litt.: Emma Stebbin, *Charlotte C., her letters and memoirs oflife* [Boston 1878]; Clement, *Charlotte C.* [Boston 1882]). *A. A.*

Cusïo, Lago, se Orta.

Cusïr, fint spunden Raasilke; Cusirîno, meget fint, dubleret Silkegarn, der især bruges til Kniplinger.

C u sparï a Humb., Slægt af *Rutaceae*, Træer eller Buske i varme Egne af det østlige Sydamerika. *C. trifoliata* Engl. {*Galipea officinalis* Hancock), et 20—25 M. højt Træ med fingrede Blade og store hvide Blomster i Top, vokser i Ny-Granada. Barken (Angosturabark) har været anvendt som Febermiddel, men gik paa Grund af Forfalskning med Barken af *Strychnos nux vomica* af Brug og benyttes nu til Fremstilling af Angosturabitter. *A. M.*

Cuspidīn, Mineral, er et fluorholdigt Kalciumsilikat af ufuldstændig bekendt Sammensætning. Det er fundet i smukke, lansespidsformede, monokline Krystaller af bleg, rød Farve paa Monte Somma (Vesuv). *N. V. U.*

Cusset [kysæ'], By i Mellemfrankrig, Dep. Allier, Arrond. Lapalisse (Bourbonnais), ved Allier's Biflod Sichon, ca. 3 Km. N. 0. f. Vichy, med hvilket det er forbundet ved en smuk Spadserevej, har et College, to Mineralkilder med Bade og Koldtvandskuranstalt, Kalkbrænderi, Væveri, Industri i Papir og Olie og (1891) 5,100 (med Kommune 6,500) Indb. *H. W.*

Cust [kə'st], Robert Needham, engelsk Orientalist, er født 1821 i Cockayne, studerede i Eton, lagde sig derefter særlig efter østerlandske Sprog paa Kollegiet i Haileybury, gik derpaa 1843 til Indien, hvor han beklædte forskellige højere civile Stillinger; til sidst var han Medlem af det indiske lovgivende Raad i Kalkutta; 1869 vendte han tilbage til England og tog Bolig i London, hvor han har udgivet en Mængde Værker, mest af sprogvidenskabeligt Indhold, hvoraf flere ere oversatte paa Fransk og Italiensk; de vigtigste ere: »Modern languages of the East Indies« [Lond. 1878]; »Linguistic and oriental essays« [1879—91]; »Pictures of Indian life« [1881]; »Modern languages of Africa« [2 Bd., 1883]; »The shrines ofLourdes, Saragossa, Loretto and Jerusalem« [1885]; »The languages of Oceania« [1886]; »Essai sur les anciennes religions du monde« [Geneve 1894]. *V. S.*

Custine [kysti'n], Adam Philippe de C. de Sarreck, Greve, berømt fransk General, af gammel adelig Slægt, født 4. Febr. 1740 i Metz, henrettet i Paris 28. Aug. 1793. Han var allerede, som Løjtnant, med 1748 ved Maastricht's Belejring og gjorde under Montbarey og Stainville hele Syvaarskrigen med. 5. Juni 1763 blev han *Mestre-de-Camp* og Chef for Regimentet Custine-Dragons, deltog derefter som Brigadier i Spidsen for Infanteriregimentet Saintonge i den nordamerikanske Frihedskrig og udmærkede sig særlig ved Yorktown. 1781 blev han *Maréchal-de-Camp* og Guvernør i Toulon. Ved Revolutionens Udbrud fik han Sæde i Generalstænderne, hvor han viste sig stærkt paavirket af de ny Frihedsideer. Snart efter Varennes blev han Generalløjtnant (6. Oktbr. 1791) og fik 19. Septbr. 1792 Anførslen over Vogeserhæren. Han var elsket af Soldaterne, som beundrede hans Mod og Forvovenhed, hans martialske Ydre, hans mægtige Overskæg *(le général Moustache)* og hans djærve og ligefremme Optræden, — der ofte fremtraadte som raa Sanskulottisme. 29. Septbr. 1792 aabnede C. fra Landau som Udgangspunkt sit berømte Indfald i Tyskland, hvor han bemægtigede sig Trier, Philipsburg, Worms og Mainz med saa liden Møje, at Emigranterne spotvis kaldte ham *l'enfonceur de portes ouvertes.* Men i Stedet for derefter at ile Nord paa, bemægtige sig det omtrent forsvarsløse Coblenz og falde de efter Valmy retirerende Preussere i Flanken, — hvorved disses fuldstændige Undergang omtrent havde været vis —, begik han den Fejl at trænge længere frem mod Øst; han indtog vel Frankfurt og udpinte der en betydelig Kontribution, men gjorde derved Republikken forhadt i hele Tyskland og gav Fjenderne Tid til at samle sig. 2. Decbr. maatte C. efter en blodig Kamp med Hessere og Preussere rømme Frankfurt, 6. Jan. 1793 blev han slaaet ved Hochheim, 27. Marts ved Bingen; han kastede en betydelig Styrke ind i Mainz — som efter en navnkundig Belejring maatte kapitulere 23. Juli —, og 1. Apr. var han og hans ilde medtagne Hær igen under Landau's Kanoner. Alle hans Erobringer vare tabte og Fjenderne rede til at falde ind i Frankrig. Marat anklagede straks C. i Konventet, men Robespierre forsvarede ham hos Jakobinerne; og Konventet erklærede, at C. endnu stedse nød Frankrigs Tillid, om det end forsatte ham til Nordarmeen i den faldne Dampierre's Sted. Men da Mainz var falden, gjorde man C. ansvarlig herfor: han havde ikke forsynet Fæstningen med Levnedsmidler, banet Vejen for Fjendens Indfald i Elsass, ophobet en uhyre Masse Kanoner i Mainz, for at de kunde falde i

Artikler', der savnes under C, maa søges under **K.**

Preussernes Hænder; han var, kort sagt, ikke alene en Aristokrat, men en Forræder og *vil scélérat.* Velfærdskomiteen kaldte C. til Paris og stillede ham for Revolutionstribunalet. C. forsvarede sig med Kraft og Værdighed, men blev desuagtet dømt til Døden og guillotineret. Hans Søn Renaud Philippe, født 1768, der havde været brugt til diplomatiske Sendelser til Berlin og været Faderens Adjutant, led samme Skæbne" 3. Jan. 1794. — C. var ingen stor Feltherre; han var fremfusende, manglede Overblik, Koldblodighed og Evne til at lede store Operationer, overvurderede sig selv, ringeagtede Fjenden. Han (og Dumouriez, Miranda og Dugommier) har Fortjenesten af først at have indført spredt Fægtning i stor Maalestok, idet han kastede hele Batailloner, Regimenter, ja Brigader ud som Tirailleurer, en Fægtemaade, man ikke kendte i Frederik den Stores Krige, og som senere af Republikkens og Kejserdømmets Generaler udvikledes til en høj Grad af Fuldkommenhed. (Litt.: *Mém. posth. du gén. C. par un de ses aides-de-camp* [Baraguay d'Hilliers] [Hamburg 1794]; Gay-Vernon, *C. et Houchard* [1844]; A. Chuquet, *L'exp. de C.* [Paris 1892]; samme, *Wissembourg* [smst. 1893]). *F. J. M.*

Custōdi, Pietro, italiensk Statsmand og Nationaløkonom, (1771—1846). C. var uddannet som Advokat, men blev Journalist og Udgiver af Bladet »Amico della libertà Italiana« ; efter at Napoleon var kronet til Konge af Italien, blev C. Generalsekretær i Finansministeriet, senere Statsraad og Baron. 1803 paabegyndte han Udgivelsen af det berømte Samleværk: »Scrittori classici italiani di economia politica«, der med 50. Bd. afsluttedes 1816 og omfatter Tidsrummet 1582—1804. Enhver i delte optagen Forfatter ledsages af en biografiskkritisk Indledning, der som Regel er affattet af C. Han fortsatte Pietro Verri's »Milano's Historie« og offentliggjorde en Biografi af denne Forfatter [1843]. *K. V. H.*

Custodĭa (jur.) (lat.: »Bevogtning«) se Erstatning.

CustOS (lat.), egl. Vogter, er ved tyske Biblioteker længe blevet benyttet som Benævnelse for de fast ansatte, videnskabelig uddannede Embedsmænd ved en større offentlig Bogsamling. Siden 1893 er Titlen C. dog ombyttet med Titlen Bibliotekar. Navnet har ogsaa været brugt i Danmark om den opsynshavende ved Læsesalen i det kgl. Bibliotek i Kjøbenhavn; siden ombyttedes det med »Inspektør«. *E. G.*

Cústos, Dominicus (egl. D. Baltens de Costere), tysk Kunstforlægger og Kobberstikker, født 1550 i Antwerpen, død 1612 i Augsburg. C. hørte til Wierix'es Skole, men kom tidlig til Augsburg, hvor han ægtede Kobberstikkeren B. Kilian's Enke og oprettede en Handel med Kobberstik, der udvidedes betydelig af hans Sønner og Svigersønner. Selv udførte han flere større Suiter af Kobberstik, der udgaves i Bogform, som Portrætværket over Huset Fugger [64 Bl., 1593] og et Værk over Vaabensamlingen paa Slottet Ambras ved Innsbruck [126 Bl., 1605]. Af Sønnerne udførte særlig Rafael C., død 1651, mange Portrætter. *A. Ls.*

CustOZZa, Landsby i Norditalien, ca. 18 Km. fra Byen Verona. Østerrigerne have her tilkæmpet sig 2 Sejre over Italienerne. Den første Kamp udkæmpedes 1848 mellem Kong Karl Albert og den østerrigske Feltmarskal Radetzky. Den sardinske Hær havde med en Styrke af ca. 75,000 Mand indtaget en meget udstrakt Stilling, der 23. Juli gennembrødes i Centrum af Radelzky (ved Sommacampagna), som bemægtigede sig Mincioovergangen ved Salionze. Den 24. tilbageerobrede Karl Albert imidlertid Højderne ved Sommacampagna og C, hvorved den østerrigske Hær truedes i Ryggen. Radetzky forandrede nu Front, angreb Sardinierne, slog dem i en 10 Timers Kamp 25. Juli og tvang dem til et Tilbagetog i Uorden over Mincio. — Den 2. Kamp fandt Sted 24. Juni 1866. Den italienske Hær under General Lamarmora, der talte ca. 130,000 Mand, var 22. Juni gaaet over Mincio med 2 Armékorps, efterladende et 3. ved Goito. Italienernes letsindige Fremrykning foranledigede Ærkehertug Albrecht, hvis Styrke beløb sig til ca. 80,000 Mand, til energisk at gribe Offensiven. Han bemægtigede sig 23. Juni uden Kamp Sommacampagna, som Italienerne havde ladet ubesat, og udførte, støttende sig til dette Punkt, en Svingning til venstre, hvorved den italienske Tilbagetogslinie truedes. Den 24. kastedes Italienernes venstre Fløj, og da en Division fastholdtes af det østerrigske Rytteri ved Villafranca, og Reserven var for langt tilbage, kunde Centrum ikke modstaa det overlegne østerrigske Angreb, trods al udvist Tapperhed. Kl. 5 Efterm. stormedes Højderne ved C, og den italienske Hær trak sig tilbage til Valeggio og Goito uden at forfølges af Østerrigerne. Italienernes Tab var ca. 8,200 Mand, hvoraf ca. 4,300 Fanger, Østerrigerne mistede ca. 5,800 Mand saarede og døde og ca. 2,000 Fanger. Nederlaget fremkaldte en betydelig Bestyrtelse i det italienske Hovedkvarter, og der gaves næste Dag Befaling til at gaa tilbage bag Oglio. *B. P. B.*

Cusumăno, Vito, italiensk Nationaløkonom, er født 24. Novbr. 1843 paa Sicilien. Efter et afsluttende Studieophold i Tyskland, over hvis moderne Retninger inden for den økonomiske Videnskab han senere har leveret flere fortræffelige Studier, blev han 1872 ansat som Professor i Palermo, først ved det tekniske Institut, fra 1883 ved Universitetet. Hans Skrifter omhandle navnlig Nationaløkonomiens Litteraturhistorie, Finansvidenskab og Bankspørgsmaal; de vigtigste ere: »L'economia politica nel medio evo« [1876], »La scienza delle Finanze« [1879] og »Storia dei banchi della Sicilia« [1887]. *K.V.H.*

Cutch [kə'tš] se Katsch.

Cutch [kə'tš] se Katechu.

Cuterĕbra se Bremser.

Cuticŭla kaldes en tynd Hinde, der beklæder visse Cellers fri Overflade, f. Eks. i Tarmen. *S.B.*

Cutis se Hud.

Cutleria, Cutleriacēae se Alger 1. Bd., S. 520.

Cuttings [kə'tiŋs], grove Pakkerreder af Jute.

CUV., ved naturv. Navne Forkortelse for Baron George de Cuvier (s. d.); F. Cuv., for Frédéric Cuvier (1773—1838), fransk Naturforsker, førnævntes Broder.

Cuvelage [kyvla'ż] (Kuvelering) kaldes den vandtætte Beklædning af Skakter, som maa afsynkes igennem løse vandrige Lag. C, der altsaa skal afstænge Vandtilgangen til Gruberummene fra disse Lag, udføres helst i Træ, men ogsaa i Mur eller Jærn, er meget kostbar og besværlig, men fore-

kommer dog ikke sjælden ved udenlandske Kulgruber. *A. G.*

Cuvette [kyvæ't] (fr.), Vadskefad, Kumme, Vandbeholder; tragtformet Udvidelse paa en Vandrendes Nedløbsrør til hurtigt Afløb for Regnvandet; i Lommeure den indre Metalplade, som skærmer Urværket; i Tandlægekunsten den halvrunde Rende til Optagelse af Vokset ved Aftryk af Kæberne.

Cuvier [kyvje'], George Leopold Chrétien Frédéric Dagobert de, fransk Naturforsker, født 23. Aug. 1769 i Montbéliard (Mompelgard), som dengang hørte til Württemberg, død i Paris 13. Maj 1832. Hans Interesse for Naturvidenskaberne, specielt for Zoologien, viste sig allerede i Skoletiden, og da han 1784 af sin Fader, en forhenværende fransk Officer, var bleven sendt til Karls-Akademiet i Stuttgart, kastede han sig med Iver over sit Yndlingsstudium. I en Alder af 20 Aar fik han Ansættelse som Huslærer hos Grev d'Hericy paa Slottet Fiquainville i Normandiet, og da hans ny Opholdssted laa i Nærheden af Kysten, fik han udmærket Lejlighed til at studere Fiskene og de lavere Havdyr. Han blev her bekendt med Abbé Tessier, paa hvis Anbefaling han 1795 kaldtes til Paris som Professor ved Pantheon's Centralskole. Kort Tid efter modtog han Ansættelse som Assistent hos Anatomen Mertrud ved *Jardin des plantes* og begyndte her Grundlæggelsen af det naturhistoriske Museum, der nu er et af de største i Europa. 1796 blev C. Medlem af det nyoprettede *l'Institut*, og 1800 blev han udnævnt til Daubenton's Efterfølger ved *College de France*. 1802 overdroges det ham som Generalinspektør for den offentlige Undervisning at organisere Lyceerne i Bordeaux, Nîmes og Marseille. Efter at han 1808 som kejserlig Universitetsraad havde forestaaet Organisationen af de videnskabelige Akademier i de under Napoleon's Herredømme inddragne Lande, Italien og Holland samt Hansestæderne, grundede han det følgende Aar Videnskabernes Fakultet. 1813 blev det overdraget ham at fremkalde en Rejsning blandt Beboerne af den venstre Rhinbred mod de forbundne Magter, og han blev i den Anledning sendt som ekstraordinær Kommissær til Mainz. Forsøget mislykkedes dog paa Grund af de nævnte Magters hurtige Fremrykning. Det følgende Aar udnævnte Kejser Napoleon ham til *Conseiller d'état*. Efter den anden Restauration blev C. Universitetets Kansler, 1818 blev han Medlem af det franske Akademi, 1819 Baron og Kabinetsraad, 1822 Stormester for Universitetets protestantisk-teologiske Fakultet og 1831 Pair af Frankrig. Hans Udnævnelse til Indenrigsminister var netop forestaaende, da Døden gjorde Ende paa hans virksomme Liv.

De overordentlig store Krav, der stilledes til C.'s Arbejdskraft paa mange forskellige af det offentlige Livs Omraader, navnlig paa Undervisningsvæsenets, hindrede ham dog ikke i at udfolde en særdeles omfattende og betydningsfuld litterær Virksomhed i Videnskabens Tjeneste. Foruden nogle mindre Ungdomsarbejder om den zoologiske Systematik har han skrevet: »Tableau élémentaire d'histoire naturelle des animaux« [1798], der er oversat paa Dansk af Wad under Titlen: »Begyndelsesgrundene i Dyrehistorien« [2 Bd., 1801—03]; »Leçons d'anatomie comparée« [5 Bd., 1800—05] ere nedskrevne af Duvernoy og Duméril efter C.'s Forelæsninger, reviderede af C. og senere udgivne i 9 Bd. af hans Elever; »Le regne animal, distribuéd'aprés son organisation« [4 Bd. 1817, 2. Udg. 1829] maa vel betragtes som C.'s Hovedværk og som Grundlag for den moderne zoologiske Systematik, idet C. her benyttede den sammenlignende Anatomi som Basis for Dyrenes Inddeling. Det epokegørende Arbejde blev 3. Gang udgivet 1836—46 af C.'s Elever som Pragtværk med henimod 1,000 kolorerede Tavler. I Forening med St. Hilaire og Lacepède udgav han »Ménagerie du muséum« [1804], og i »Annales du museum« publicerede han over 70 Afhandlinger, som for en større Dels Vedkommende ere samlede i »Mémoires pour servir à l'histoire et l'anatomie des Mollusques« [1816], et Værk af blivende Betydning som Grundlag for den nyere Malakologi. Sammen med Valenciennes begyndte han Udgivelsen af det store Arbejde: »Histoire naturelle des poissons« [1828—45]; men C. naaede kun til 8. Bd. inden sin Død, hvorefter Valenciennes fuldendte det i 22 Bd. Ogsaa Geologien staar i dyb Taknemmelighed til C, navnlig for hans udmærkede og om en beundringsværdig Skarpsindighed vidnende Arbejde: »Recherches sur les ossemens fossiles« [4 Bd. 1812, 2. Udg. 5 Bd. 1821—24], til hvilken C.'s ypperlige »Discours sur les révolutions de la surface du globe« danner Indledningen. Endelig har C. givet et Bidrag til Zoologiens Historie i »Histoire des progrés des sciences naturelles« [4 Bd., 1826—28]. C.'s udødelige Berømmelse skyldes ikke blot hans vidunderlige Genialitet, hans umaadelige Kundskabsfylde, Skarpsindighed og kritiske Evne, men tillige hans enestaaende Arbejdsdygtighed, hans Kærlighed til sine Opgaver, hans Skønhedssans og hans uegennyttige, af dyb Humanitet gennemtrængte Livsførelse. (Litt.: Pasquier, *Eloge de C.* [Paris 1833]; Ducrotay de Blainville, *C. et Geoffroy St. Hilaire* [smst. 1890]). *J. C.*

Cuvillier-Fleury [kyviljeflöri'], Alfred Auguste, fransk Forfatter, (1802—87). C, der i nogle Aar var Sekretær hos Kong Ludvig Bonaparte af Holland og senere Lærer for Hertugen af Aumale, indtraadte 1834 i Redaktionen af »Journal des débats«. Hans vigtigste Arbejder, der alle udmærke sig ved deres elegante Stil, ere »Portraits politiques et révolutionnaires« [1851—52], »Études historiques et littéraires« [1854] og »Études et portraits« [1865—68].

Cuvilliès [kyvilje'], François, fransk Arkitekt, født 1698 i Soissons, død 1768 i Miinchen. Han uddannede sig i Paris under Robert de Cotte og rejste 1725 til Bayern, hvor han blev til sin Død; fra 1738 første Hofarkitekt hos Kejser Karl VII, fra 1763 første Bygningsdirektør. Hans Fortjeneste er at have indført den franske Rokoko i Sydtyskland; hans Hovedværker ere Amalienburg i Nymphenburg, Residensteatret i Miinchen, en af de pragtfuldeste tyske Rokokobygninger, det Guggenheimer'ske og det Eichthal'ske Palæ smst. Han har ogsaa udgivet et Kobberværk med arkitektoniske og kunstindustrielle Tegninger. *E. S.*

Cuxhaven [-fen], Hamburgs Udhavn, ligger 103 Km. N. N. 0. f. Hamburg ved den sydlige Bred af Elbens Munding. (1890) 4,900 Indb. Den er Endestation for Nedreelbbanen (Hamburg-C.) og har betydelige Fæstningsværker, et Artilleri- og Marinedepot, et gammelt Slot, Semafor (Vejr-

signalstation), Fyr, Lodsstation og betydelige Skibsværfter. I den senere Tid er den et besøgt Søbadested. Dampskibsforbindelse med Helgoland. 1891 løb 1,003 Skibe med 143,600 Tons ind i Havnen, 924 Skibe med 140,100 Tons ud. I Km. S. f. C. ligger ByenRitzebiittel (1,900 Indb.) og ud for Elbens Munding Øen Neuwerk. *C. A.*

Cuyabá, Hovedstad i den brasilianske Stat Mattogrosso, under 15°36' s. Br., ved Sao Lourenco's sejlbare Biflod af samme Navn, 65 M. o. H., er Bispesæde, har en Domkirke, Krigs- og Marinearsenal og 8,000 Indb., der drive betydelig Handel ved Karavaner med Rio Janeiro og ved en hver femte Uge afgaaende Damper med Montevideo. Byen blev grundlagt 1720 af Guldgravere fra Sao Paulo, 1746 ødelagt ved et Jordskælv, 1835 Hovedstad. Den er smukt bygget med brede, vel brolagte Gader og smukke Huse. *C. A.*

Cuyahöga, Flod i den nordamerikanske Stat Ohio, falder efter et 130 Km. langt Løb ved Cleveland i Eriesøen.

Cuyp se Cuijp.

Cuypers [kâipers], Pierre Joseph Hubert, hollandsk Arkitekt, er født 1827 i Roermonde. Han studerede Arkitektur ved Akademiet i Antwerpen, vendte 1859 tilbage til sin Fødeby, hvor han oprettede en Skole i dekorativ Kunst for Haandværkere, hvis Elevarbejder gjorde stor Opsigt paa Udstillingen i London 1862, ligesom han selv hyppig er bleven hædret ved Udstillinger og paa anden Vis. Hans Hovedværker ere Rigsmuseet *i* Amsterdam," 1877—85, en mægtig Bygning i nederlandsk Renaissance, og Centralbanegaarden smst., som aabnedes 1889. For øvrigt er han en af Hovedrepræsentanterne for den gotiske Stilretning i Holland og har som saadan opført Kirker i Amsterdam, Vechel, Breda, Leuwarden, Haag og Ejndhoven, 1868, en af Hollands skønneste gotiske Kirkebygninger. Fra 1875 har han været beskæftiget med Restaurationen af Domkirken i Mainz, et Arbejde, han gennemfører med den største Stilstrenghed. Han har udgivet »Der Dom zu Mainz« [1875]. *E. S.*

Cuyūni (Cuyuwini), Flod i Sydamerika, udspringer i det østlige Venezuela paa Sierra de Rincote, optager den guldrige Yuruan, danner, efter at være traadt ind i Britisk-Guyana, Vandfaldene ved Waika og forener sig, kort efter at have optaget Mazaruni,med Essequibo. Den er 950 Km.lang og sejlbar paa en Strækning af 750 Km. *J. F.N.*

Cuzco, Departement i den sydamerikanske Republik Peru, begrænset af Dep. Montana, Puno, Arequipa, Apurimac, Ayacucho og Junin. (1876) 40,936 □ Km. med 238,500 Indb. Terrainet er gennemgaaende meget bjærgrigt, da Cordillerernes to Kæder, Hovedkæden og Cordillera Real, her støde sammen og danne en Bjærgknude, der viser sig som højtliggende Sletter og mægtige, sneklædte Bjærge. Kun den nordøstlige Del er Lavland. Det gennemstrømmes af Urubamba, Apurimac med deres Bifloder og andre Tilløb til Amazonas. Klimaet er meget forskelligt efter Højdeforholdene, og det samme gælder derfor om Plantevæksten, der veksler fra fuldstændig alpin til ægte tropisk Urskov. Befolkningen, Spaniere, Indianere og Blandingsfolk, ernærer sig af Agerbrug og Kvægavl, hvorimod Bjærgværksdriften nu er fuldstændig forsømt, til Trods for at Bjærgene ere meget rige paa Sølv, Kobber og Bly. Departementet deles i 14 Provinser, samt Hovedstadens Distrikt. — Hovedstaden C, den tidligere Hovedstad i det mægtige Incarige, ligger i en smuk Dal, 3,460 M. o. H. og ca. 600 Km. S. 0. f. Lima. (1876) 18,400 Indb. Den er som de fleste af de sydamerikanske Byer velbygget med brede Gader, men kun lave Huse. Blandt de talrige Kirker, der vise hen til Gejstlighedens tidligere store Magt, maa navnlig fremhæves den tidligere Jesuiterkirke og Domkirken Santo Domingo, der er opført paa det gamle Soltempels Plads; blandt de 8 Klostre mærkes Nonneklosteret Santa Catalina paa det Sted, hvor Bygningen for de 1500 Soljomfruer stod. Af verdslige Bygninger kunne fremhæves et Universitet (grundlagt 1692), Raadhuset, Mønten og to Hospitaler. Byen driver betydelig Industri i Guld- og Sølvarbejder, Uld- og Bomuldstøjer, Sæbe og Lædervarer. Ved en Jærnbane er den forbunden med Titicacasøen og over Cordillererne med Kysten. Den største Interesse har C. dog ved sine talrige Mindesmærker fra den gamle Incahovedstad, paa hvis Ruiner den er bygget, og af hvilken der findes mægtige Levninger. Saaledes krones Toppen af Højen Sacsahuaman af kæmpemæssige Fæstningsværker, og ved dens Fod ligge Levningerne af de gamle Incakongers Palads, Colcampata. I Omegnen træffer man ogsaa endnu velbevarede Rester af de gamle Militærveje, der vare byggede af Kvadersten og fra C. straalede ud til alle det store Riges Provinser. C. er efter Sagnet anlagt ca. 1040 af selve Incadynasticts Stifter, Manco Capac, paa det Sted, hvor hans Stav sank i Jorden, og den var i de næste 5 Aarhundreder Incarigets Hovedstad, indtil Pizarro ødelagde den 1533 for dog paa dens Ruiner at anlægge den nuværende By. *C. A.*

Cuzzōni, Francesca, berømt italiensk dramatisk Sangerinde (Sopran), født 1700 i Parma, død 1770; Elev af Lanzi, sang 1722 — 26 under Händel i London og gjorde uhyre Lykke; men da Handel ikke kunde tæmme hendes Luner — hun skildres af samtidige som en »ren Drage« — lod han hende gaa og engagerede i Stedet for Faustina Bordoni. Det er om C, at det fortælles, at Händel, da hun vægrede sig ved at synge en af hans Arier, i heftig Ophidselse greb hende som et Barn, holdt hende ud af Vinduet og truede med at kaste hende ned, hvis hun ikke sang, hvad han forlangte. Et Aars Tid rivaliserede nu de to Sangerinder, C. ved det af Händel's Fjender ledede Teater; saa giftede hun sig 1727 med Komponisten og Klaservirtuosen Sandoni og gik til Wien, gjorde ingen Lykke, derfra til Italien og Holland, forsøgte sig endnu en Gang i London, men uden Held, og kom til sidst ganske forarmet til Italien, hvor hun i sine sidste Aar fristede Livet ved Forfærdigelsen af Silkeknapper. *S, L.*

Cvetāmbara se Jaina.

Cwms [ku'ms], i Wales Betegnelse for dybe, kløftagtige Dale, i Reglen indeholdende Søer, f. Eks. C. Glas og C.-y-Clogwym ved Snowdon, C.-Bychan ved Harlech o. a.

Cwt, den i Storbritannien almindelig brugelige korte Betegnelse for *Hundredweight* (s. d.). *C. V.S.*

Cy, kemisk Tegn for Radikalet Cyan, NC.

Cyamelid se Cyansyre.

Cyamidae, Cyămus, Hvallus, se Amfipoder.

Cyān er et engyldigt Radikal, NC, der findes i de saakaldte Cyanforbindelser; det indeholder Kulstof og Kvælstof; disse Grundstoffer forene sig dog ikke direkte med hinanden, medmindre der samtidig er Stoffer til Stede, der virke som Baser og kunne give Anledning til Dannelsen af Cyanmetaller. Leder man saaledes atmosfærisk Luft, der indeholder Kvælstof, over en Blanding af Kul og kulsurt Kali, da dannes Cyankalium; ledes Kulsyre og Ammoniak sammen over ophedet, metallisk Kalium, da opstaar ligeledes Cyankalium, idet Ammoniakken afgiver sit Kvælstof, Kulsyren sit Kulstof; leder man en Blanding af Kulilte og Kvælstof over ophedet Baryt, dannes rigeligt Cyanbarium. Det anførte forklarer, at Cyanforbindelser altid dannes, naar kvælstof holdige organiske Stoffer ophedes med kulsure Alkalier; naar f. Eks. de kvælstofholdige Kul, der efterlades ved ufuldstændig Forbrænding af Horn, Brusk, Blod, Læderaffald o. l., ophedes med Potaske, dannes Cyankalium, der ved Behandling med kulsurt Jærnforilte giver Ferrocyankalium (s. d.), som er et vigtigt Udgangspunkt for Fremstillingen af alle Cyanforbindelser, og som kendes under Navnet gult Blodludsalt.

C. eller Dicyan, CN — NC, har den dobbelte Formel af Radikalets og fremstilles ved Ophedning af Cyankvægsølv, der herved spaltes i Kvægsølv og C, medens der efterlades en med C. isomer Forbindelse, Paracyan, der først ved 800—900° gaar over til C. C. fremstilles ogsaa ved Indvirkning af en Opløsning af Kobbervitriol paa en Cyankaliumopløsning: $4KNC + 2CuSO_4 = Cu_2(NC)_2 + 2K_2SO_4 + (NC)_2$. — C. er en farveløs, giftig Luftart, der under 4 Atmosfærers Tryk fortættes til en farveløs Vædske, som fryser ved — 34° og koger ved ÷ 21°; det brænder med en blaalig-purpurrød Flamme og har en ejendommelig Lugt. Vand opløser $4^1/_2$ Rumfang, Vinaand 25 Rumfang C.; Opløsningerne sønderdeles ved længere Tids Henstand, idet der dannes forskellige Produkter, deriblandt væsentligst oxalsur Ammoniak. Ledes C. til en Opløsning af Kalihydrat, faas en Blanding af Cyankalium og cyansurt Kali. C. forholder sig som et engyldigt Grundstof og minder i flere af sine Reaktioner om Klor; med Metaller danner det Cyanmetaller og med Brint (Vandstof) Cyanbrinte (Blaasyre); det forener sig dog først direkte med Brint ved højere Temperatur (ca. 500°). C. blev opdaget 1815 af Gay Lussac; Navnet C. stammer fra græ. κυανος, blaa, da nogle af dets Forbindelser have en blaa Farve. *O. C.*

Cyānamīd, CN . NH_2, dannes ved Indvirkning af Cyanklorid paa Ammoniak i æterisk Opløsning og ved Ophedning af Sulfourinstof med Kvægsølvilte. Det danner farveløse Krystaller, der ere letopløselige i Vand, Vinaand og Æter, og som smelte ved 40°. Ved Opbevaring forvandles det til Dicyandiamid og ved 150° til Cyanuramid. I sur vandig Opløsning gaar det let over til Urinstof, $CO(NH_2)_2$. Det besidder i det hele taget stor Reaktionsevne og frembyder derfor en betydelig teoretisk Interesse. *O. C.*

Cyanåter d. s. s. cyansure Salte se Cyansyre.

Cyānbenzōl se Fenylcyanid.

Cyānbrinte (Blaasyre), HNC, findes i Forbindelse med Druesukker og Bittermandelolie (Benzaldehyd) i Glykosidet Amygdalin, der forekommer i Amygdalaceernes Kerner, f. Eks. i bitre Mandler. Amygdalin spaltes ved Indvirkning af Emulsin i de nævnte Bestanddele, hvorfor Bittermandelvand, der fremstilles af Amygdalin, indeholder C. C. opstaar ved direkte Forening af Cyan med Brint ved 500° og ved Forening af Acetylen C_2H_2 med Kvælstof, men disse Dannelsesmaader have kun teoretisk Interesse. I Alm. fremstilles vandholdig C. eller Blaasyre ved Behandling af Ferrocyankalium eller Cyankalium med fortyndet Svovlsyre, hvorved Blaasyre destillerer over og fortættes ved Afkøling. Vandfri C. kan faas ved Sønderdeling af Cyankvægsølv med tør Svovlbrinte eller med tør Klorbrinte. Den rene, vandfri C. er en farveløs, overordentlig giftig Vædske, der fryser ved ÷ 15° og koger ved $26,_{15}°$; dens Vægtfylde er ved 18° $0,_{697}$; den kan blandes med Vand, og den vandige Opløsning lugter af Bittermandelolie, men tillige stikkende og irriterende. Vand virker sønderdelende paa C, hvorfor Opløsningen efterhaanden forandrer Sammensætning, idet der bl. a. dannes myresur Ammoniak; ved Tilsætning af smaa Mængder Saltsyre eller Svovlsyre kan Opløsningen dog blive mere holdbar. C. brænder med blaaviolet Flamme; den er en meget svag enbasisk Syre, der endogsaa uddrives af sine Salte, naar disse udsættes for Kulsyrens Indvirkning. Ved Kogning med fortyndede Syrer eller Alkalier gaar Blaasyre over til Myresyre; med Brint i Frigørelsesøjeblikket forener den sig til Metylamin. Under særlige Omstændigheder polymeriseres den til en krystallinsk Forbindelse, der forpuffer ved Ophedning. I den kemiske Syntese spiller C. en betydelig Rolle. — Blaasyrens Salte benævnes Cyanmetaller (s. d.). — C. er som ovenfor nævnt en stærk Gift; dens giftige Egenskaber aftage ved stærk Fortynding, og svage Opløsninger anvendes i Medicinen (Bittermandelvand). Indaanding af vandfri C. virker dræbende; der indtræder Hjernelammelse og Kvælning oftest under Krampetilfælde. . Opløsninger af C. virke paa lignende Maade. *O. C.*

Cyanēa se Meduser.

Cyanider se Cyanmetaller.

Cyanin se Kinolinfarvestoffer.

Cyanit (Disthen), et Mineral, hvis kemiske Sammensætning er den samme som Andalusit's og Sillimannit's: Al_2SiO_5, altsaa et Aluminiumsilikat. Groth fortolker Sammensætningen som $(AlO)_2SiO_3$ (smlg. Andalusit). Krystalformen er triklin, Krystallerne ere i Alm. meget langstrakte efter Vertikalaksen; de spaltes med Lethed efter en vertikal Flade. Cyanitkrystallerne ere berømte for den Lethed, hvormed man paa dem kan iagttage, at Haardheden er forskellig i forskellige Retninger. Dette gælder strengt taget alle Krystaller, men Forskellen er usædvanlig stor hos C. Forsøger man at ridse med en Kniv paa den største af de almindelige Cyanitkrystallers Flader, vil man finde, at Kniven med Lethed frembringer en Ridse, naar den føres parallelt med Krystallens Vertikalakse; føres Kniven derimod paa tværs, er den ikke i Stand til at ridse Krystallen. Haardheden er i den første Retning 5, i den anden 7. Heraf Navnet Disthen (græ. *Sig,* dobbelt; σθένος, stærk). Vægtfylden er $3,_6—3,_7$. Krystallerne ere oftest klare og blaa af Farve (deraf Navnet C.: κυανός, blaa); men farveløse, hvide, graa og grønne Varieteter forekomme ogsaa. C. er et i mindre Mængder ret

udbredt Mineral; den forekommer paa en Mængde Steder, især som Bestanddel i Gnejs og Glimmerskifer. I særlig smukke, blaa Krystaller forekommer den sammen med rød Staurolit i hvid Glimmerskifer ved Monte Campione, nær St. Gotthard (Schweiz). Ved stærk Hvidglødhede omdannes C. til Sillimannit. *N. V. U.*

Cyānjærn se Ferrocyan.

Cyānjærnkalium, 1) gult, se Ferrocyankalium; 2) rødt, se Ferricyankalium.

Cyankalium se Kaliumcyanid.

Cyānklorīd, CNCl, dannes ved Indvirkning af Klor paa 18—20 p. Ct.-holdig Blaasyre. Det er en farveløs Luftart, der lugter gennemtrængende og er yderst giftig; den kan let fortættes til Vædske og fryser ved $\div 5 — \div 6^0$, koger ved $15,5^0$. Den er isomer med Cyanurklorid, $C_3N_3Cl_3$, til hvilket den kan gaa over, især naar den indeholder frit Klor. *O. C.*

Cyānkvægsølv se Kvægsølvcyanid.

Cyānmetaller (Cyanider), Forbindelser af Metaller med Cyan, findes ikke i Naturen, men fremstilles hyppigst med Ferrocyankalium (s. d.) eller Cyankalium som Udgangspunkt eller ved Indvirkning af Cyanbrinte (Blaasyre) paa Metalilterne. — Alkalimetallernes Cyanider opstaa paa forskellig Maade (se Cyan); saavel disse som Bariumgruppens Cyanider ere opløselige i Vand, og deres Opløsninger reagere alkalisk; derimod ere de tunge Metallers Cyanider som Regel uopløselige i Vand. Alkalimetallernes Cyanider give ved Smeltning med Metalilter cyansure Salte, med Svovl eller Svovlmetaller give de Thiocyanater (Rhodanider). De tunge Metallers Cyanider sønderdeles ved Glødning i Metal og Cyan eller i Kulstofmetal og Kvælstof. Alkalimetallernes Cyanider sønderdeles let af Syrer, ogsaa af Kulsyre, idet der frigøres Cyanbrinte (Blaasyre); deres Opløsninger give ved Kogning myresure Salte og Ammoniak. De tunge Metallers Cyanider forbinde sig med Alkalimetallernes til saakaldte Dobbeltcyanider, der ere opløselige i Vand. I flere af disse Dobbeltcyanider, f. Eks. i Jærnets, Koboltets og Platinets, er det tunge Metal bundet paa en særegen Maade saaledes, at det ikke lader sig paavise ved sædvanlige Reagenser. — Alle opløselige C. ere giftige. Flere Cyanforbindelser have stor teknisk Betydning, f. Eks. Cyankalium, gult Blodludsalt o. a.; de ædle Metallers Dobbeltcyanider anvendes i Galvanoteknikken. *O. C.*

Cyanoblepsī se Farveblindhed.

Cyanochalcīt, et Mineral fra Nizhni Tagilsk i Ural, er en fosforsyreholdig blaalig Varietet af Chrysokol. *N. V. U.*

Cyanochroit, et blaat Mineral af monoklin Krystalform og Sammensætningen $CuSO_4 . K_2SO_4 . 6H_2O$, altsaa vandholdigt Kobber- og Kaliumsulfat, er fundet i de paa Vesuv's Lavaer under Udbrudene afsatte Saltskorper. *N. V. U.*

Cyanocōrax (Blaaravn) se Ravnefugle.

Cyanol d. s. s. Anilin (s. d.).

Cyanomēter (græ.), Instrument til Bestemmelse af Intensiteten af Himlens blaa Farve. Et C. er konstrueret af Saussure, der farvede 53 Strimler Papir saaledes, at han fik talrige Nuancer lige fra det reneste hvidt gennem lyseblaat og mørkeblaat til sort. Disse Strimler bleve klæbede paa Omkredsen af en cirkelrund Skive og forsynede med Nummere. Naar man nu holder denne Skive saaledes, at man samtidig ser denne og det Sted paa Himlen, hvis blaa Farve man vil bestemme, kan man ved at dreje Skiven rundt nogenlunde bestemme det Tal, det vil altsaa sige den Farve, Himlen har paa det paagældende Sted. Et andet C. er konstrueret af Parrot, der paa en omdrejende sort eller hvid Skive befæster lige store og lige intensivt farvede, blaa Sektorer; Skiven faar ved Omdrejning samme Farve som Himlen ved, at man forsøger sig frem med Antallet af de blaa Sektorer. Der er foreslaaet flere C.; men intet af dem har vist sig nøjagtigt nok til at gengive alle Nuancer i Himlens blaa Farve. *W. Y—n.*

Cyanophycēae se Alger 1. Bd., S. 522.

Cyanopollus (Blaaskade) se Ravnefugle.

Cyanosīn se Fluorescein.

Cyanōsis d. s. s. Blaasot.

Cyanōtisk, blaalig, benyttes i Lægevidenskaben om den blaalige Farvning, større eller mindre Dele af Legemet kunne antage ved Hindring for det normale Blodomløb, saaledes især naar det venøse Blod ophobes i vedkommende Del, hvad der kan bero paa lokale Aarsager (Tryk paa de fra Stedet førende Blodaarer) eller paa generelle Aarsager (mangelfuld Iltning af Blodet, mangelfuld Hjertevirksomhed; se ogsaa Blaasot). Den c. Farve er lettest at iagttage paa Læberne og i det hele i Ansigtet, paa Fingre og Tæer. *Lp. M.*

Cyanotrichīt (Lettsomit, Kobberfløjl, Fløjlsmalm), et Mineral, som indeholder Kobber, Aluminium, Svovlsyre og Vand (antagelig $4CuO . Al_2O_3 . SO_3 . 8H_2O$). Det danner korte, naaleformede Krystaller, som tilhøre det rombiske System, have klar blaa Farve og ofte ere grupperede sammen i fløjlsagtige Masser, der beklæde Væggene i Hulrum og Sprækker i kobberholdige Bjærgarter. C. findes bl. a. ved Moldawa i Banatet. *N. V. U.*

Cyanotypī, en især til Tegninger meget benyttet fotografisk Kopieringsmetode, ved hvilken man som følsomt Medium benytter Papir, der er imprægneret med Opløsninger af citronsurt Jærnoxydammoniak og Ferridcyankalium. Paa de Steder, hvor dette udsættes for Lyset, omdannes Jærnoxydsaltet til Jærnoxydulsalt, der med Ferridcyankalium giver Berlinerblaat, som bliver siddende i Papiret, naar dette ved Vadskning med Vand i et mørkt Værelse er befriet for den upaavirkede Del af Imprægneringsstoffet. Tegninger udførte paa Kalkerpapir give paa denne Maade Billeder med hvide Streger paa blaa Bund. Naar man benytter Papir, imprægneret med en gummiholdig Opløsning af et Jærnoxydsalt og, efter at have eksponeret for Lyset, behandler med en Opløsning af Ferrocyankalium, faas blaa Streger paa hvid Grund. Den første Metode er imidlertid den almindeligst benyttede, da Papiret hertil er en almindelig Handelsvare, og Udvadskningen med Vand er lettere og billigere end Behandlingen med Ferrocyankalium. *K. M.*

Cyānsulfosyre se Thiocyansyre.

Cyānsurt Ammoniak se Cyansyre.

Cyånsurt Kali se Cyansyre.

Cyansyre, HONC. Denne Syres Kalisalt, KONC, dannes, naar Cyankalium smeltes med Blyilte eller med Mønje, hvorved metallisk Bly samtidig udskilles. Af Produktet udtrækkes Kalisaltet med kogende Vinaand, og Kalisaltet udkrystalliserer da af Opløsningen i smaa farveløse Krystaller. Ved Indvirkning af Eddikesyre paa Kalisaltet fri-

gøres C., medens derimod stærkere Syrer fremkalde en videregaaende Sønderdeling under Dannelse af Kulsyre og Ammoniak; den ved Eddikesyre frigjorte C. gaar dog øjeblikkelig over til en isomer Forbindelse, Cyanursyre, $H_3O_3N_3C_3$, som ogsaa kan fremstilles ved Ophedning af Urinstof, helst under Tilledning af Klor, og som danner farveløse Krystaller med 2 Moleculer Vand. Ved tør Destillation af Cyanursyren faar man da den rene C. som en farveløs Vædske, der lugter gennemtrængende og stikkende, og som trækker Blærer paa Huden. — Cyansurt Ammoniak (Ammoniumcyanat), NH4ONC, kan dannes ved Indvirkning af Cyansyredamp paa tør Ammoniak; ved Kogning med Vand omdannes det til Urinstof, $CO(NH_2)_2$, med hvilket det er isomert. Ved Henstand polymerisercs C. til en fast Forbindelse, Cyamelid, der ved Destillation atter giver C. C.'s normale Æterarter benævnes Cyanætoliner og dannes ved Tilledning af Klorcyan til vinaandige Opløsninger af Natriumalkoholater: $CNC1 + C_2H_5ONa = CN.O.C_2H_5 + NaCl$; disse Æterarter ere æterisk lugtende Vædsker. *O. C.*

CyållSølv se Sølvcyanid.

Cyanursyre se Cyansyre.

Cyänzink se Zink.

Cyänætolin se Cyansyre.

Cyathēa se Cyatheaceae.

Cyatheacēae Bregnefamilie (af Leptosporangiaternes Orden), de fleste træagtige med søjleformet Stamme, der naar en Højde af 15 M. eller derover og har en Krone af meget store, fjerdelte Blade. Sporangierne ere siddende eller kortstilkede og have en fuldstændig, men skæv, fra Sporangiets Tilhæftningspunkt og over dets Top forløbende Ring. Ca. 200 Arter i Troperne og de varmere Egne paa den sydlige Halvkugle. *Cyathea* Sm. (se Bregner S. 586, Fig. 3) ere palmelignende Bregner, hvis Frugthobe sidde paa Bladundersidens Nerver og ere omgivne af et bægerformet Slør. 60 Arter. *C. medullaris* Sw. (Ny Zeeland), *C. spinulosa* Wall. (Ostindien) o. a. Arter har en stivelserig Marv, der tjener til Føde for de indfødte; af *C. arborea* Sm. (Vestindien) benyttes de unge Skud til Gemyse og Stammen til Bygningstømmer. *A. M.*

Cyathidium se Holopidae.

Cyäthus Hall., Slægt af Redesvampe, med bægerformede Frugtlegemer, hvis Væg bestaar af 3 forskellige Lag; i Begyndelsen er Frugtlegemet i Spidsen lukket af en tynd Hud, der senere forsvinder, hvorved blottes de smaa, linseformede, med Sporer fyldte Legemer, der ved tynde Stilke ere fæstede til Bægerets Inderside. Den almindeligste Art er *C. striatus* Hoffm., der bliver indtil 1,5 Cm. høj; den er udvendig brunfiltet, indvendig blyfarvet, glat, glinsende og med tydelige Længdestriber; vokser gruppevis paa Jord og ved Grunden af gamle Træstubbe. *C. R.*

Cyatolitter kaldes nogle mikroskopisk smaa, dobbeltknapformede Smaalegemer af Kalk, som findes i Dybhavsslammet. *N. V. U.*

Cyavana [tšya-], i Rigveda Cyavana, en Rishi (s. d.), hvem Acvin'erne gjorde ung igen, Forfatter af Rigveda X. 19. Senere fremstilles C. som Søn af Bhrigu og Pulomā, som blev saa forfærdet ved Synet af Rākshasa'en (s. d.) Puloman, hvem hun oprindelig var lovet til Ægte, og som nu vilde bortføre hende, at Fosteret kom for tidlig (deraf Navnet — »faldende«) og brændte Puloman til Aske; af Puloma's Taarer opstod Floden Vadhusara, og Ilden, som ikke havde kunnet andet end bevidne Puloman's tidligere Ret til Pulomā, blev forbandet af Bhrigu til at æde alt. Da C. spægede sig staaende ubevægelig i en Myretue, som næsten skjulte ham, kom Kong Çaryāti's Folk eller Datter til at beskadige ham af Uvidenhed, og Kongen maatte give ham sin Datter Sukanya til Ægte. Acvin'erne søgte forgæves at forføre hende, men maatte tværtimod gøre C. ung igen ved at dykke sig med ham i Vand; til Gengæld fik de ved hans Hjælp Del i Offer til Trods for Indra's Modstand, som C.'s Trolddomsmagt let fik Bugt med. Hans Navn bærer en Lovbog og en astronomisk Lærebog. Efter nogle var han en af de 7 Rishi'er i 2. Manvantara. (Litt.: »Mahābhārata« [I. Kap., 6,8; III. 122—125; XII. 366; XIII. 50—56, 157—58; XIV. 9]; Wilson's »Vishnupurana« ved Fitzedward Hall; Weber, »Indische Studien«, I—II; Muir, *Orig. Sanskr. Texts*). *S. S.*

Cybulski [tsi-], Wojciech [-jtsjæχ] o: Adalbert, polsk Litterærhistoriker, (1808—67). Han blev født i Provinsen Posen, studerede i Berlin Historie og Filologi, deltog i den polske Rejsning 1830, blev fangen og deporteret til det indre Rusland, hvorfra han først slap fri 1834; hjemkommen til Preussen maatte han endnu tilbringe et halvt Aar som Fæstningsfange i Schweidnitz, inden han kunde genoptage sine Studier i Berlin. Herfra drog han til Prag og Wien for at nyde Undervisning hos de bekendte Slavister Schafarik og Kopitar, blev 1840 Docent i slavisk Litteratur ved Universitetet i Berlin og 1860 Professor i Breslau. Hans Hovedværk er en Række Forelæsninger over polsk Litteratur, som han 1842—45 holdt ved Berlins Universitet, men som først efter hans Død udkom i en polsk Oversættelse [1870] og endnu langt senere i sin tyske Originaltekst: »Vorlesungen über die Geschichte der polnischen Dichtkunst in der ersten Hälfte des 19. Jahrh.« [Posen 1880]. *K. V.*

Cycadaceae, Cycadeae se Koglepalmer.

Cycås L., Slægt af Koglepalmer, Træer med søjleformet og uforgrenet Stamme, der beklædes af Bladrester, og en stor Krone af fjerdelte og læderagtige Blade, hvis Flige kun have een Nerve. Hos Hunplanterne skifte Lavblade og Løvbladeindbyrdes og med Frugtblade, som ikke afslutte Stænglens Længdevækst; derfor mangle de en egentlig Blomst. Frugtbladene bære paa hver Side 4—2 (sjælden 1) Æg og ende med en forlænget, takket eller fjerfliget Del. Hos Hanplanterne afslutte de store kogleagtige Blomster Stænglens Vækst; Støvbladene ere kileformede og paa Undersiden tæt dækkede af Sporesække i Grupper paa 3—6. 16 Arter i det tropiske Asien, Australien og Polynesien. *C. revoluta* L., fra det sydlige Japan, udmærker sig ved Bladfligenes tilbagerullede Rande og ved de fjerdelte samt brunfiltede Frugtblade. Stammen bliver mandshøj og Bladene ca. 2 M. lange. Marven er meget stivelserig og anvendes til Tilberedning af en Sagoart, der dog ej kommer i den europæiske Handel. *C. revoluta* dyrkes i vore Væksthuse og er en vigtig Handelsartikel, idet Bladene meget almindelig anvendes

til Dekorationer og Kranse ved Begravelser; de kaldes fejlagtig Palmeblade eller Palmegrene. *C. circinalis* L. (Ostindien) skal kunne blive 12 M. høj; den har 2—3 M. lange Blade med bredere Afsnit end hos foregaaende Art; Frugtbladenes Forlængelse er lancetdannet og takket i Randen. Ogsaa af denne Art faas Sago; de unge Blade benyttes til Gemyse; Frøene skulle være giftige. Om Dyrkningen se Koglepalmer. *A. M.*

Cycladīdae d. s. s. Bønnemuslinger.

Cyclāmen se Alpeviol.

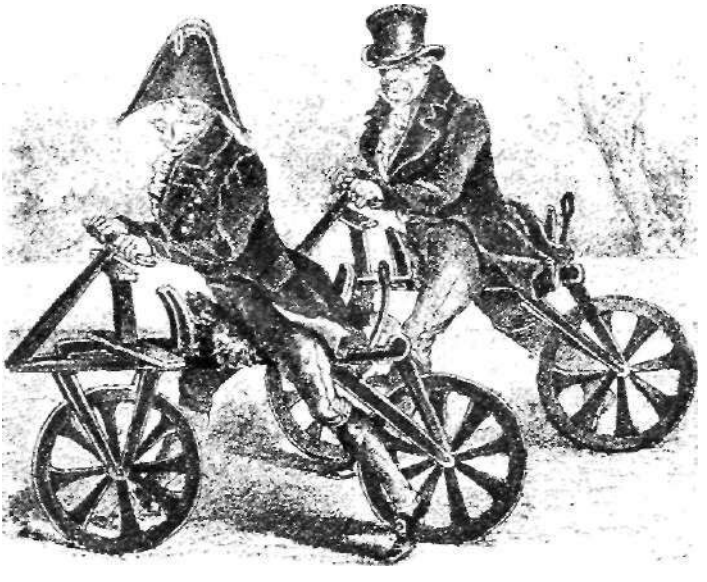
Cyclanthacēae, lille Familie af enkimbladede Planter, der staa Palmerne nær og udelukkende tilhøre det tropiske Amerika. 44 Arter, af hvilke kun *Carludovica palmata* (s. d.) har økonomisk Interesse. *A. M.*

Cyclanthĕra Schrad., Slægt af Græskarfamilien, enaarige Urter med enkelte eller tvedelte Ranker. Enbo; de smaa og uanselige Blomster have en hjulformet Krone. Støvdragerne ere forenede til en ringformet og torummet Støvknap paa en søjleformet Traad. *C. pedata* Schrad. (Mejiko og Mellemamerika) har syvkoblede Blade og dyrkes hyppig i botaniske Haver; en Varietet *edulis* (Naud.) Cogn. har spiselige Frugter, den har hjemme og dyrkes i Peru og Bolivia. Hos *C. explodens* Naud., med hele eller lappede Blade, slynges Frøene ved Frugternes Modning bort, selv ved svag Berøring; den har hjemme i Sydamerika. *A. M.*

Cycle [eng. sai'kl, fr. si'kl, dansk sy'kel] (af græ. κύκλος: Hjul), et Køretøj, bestaaende af 1, 2 eller flere Hjul, forsynede med et Stel og bærende 1, 2 eller flere Personer, der ved egen Muskelkraft frembringe Køretøjets Bevægelse.

Historisk Udvikling: Tyskeren Friherre v. Drais (1785—1851) maa siges at være Grundlæggeren til dette moderne og nu over hele Verden udbredte Befordringsmiddel. — I første Decennium af 19. Aarh. opfandt han sin Draisine (Fig. 1), hvilket mærkelige Apparat bestod af to, altid lige efter hinanden løbende Hjul (man kunde altsaa kun køre ligeud), der vare forbundne med en Træbom, tværs over hvilken den kørende, eller rettere sagt den sparkende, sad paa en Saddel. Rytteren frembragte Bevægelsen ved skiftevis at støde fra med Fødderne paa Jorden. For at svinge til Siden maatte Rytteren standse og løfte Draisinen hen i den ny Retning. Først ved at det forreste Hjul konstrueredes som et Styrehjul, hvilket Apparat blev patenteret i Frankrig 1821, fik Draisinen nogen Betydning og vandt Indpas i forskellige europæiske Lande saavel som i Amerika. De mange forskellige Navne som Draisinen efterhaanden fik, tydede ikke paa nogen stor Popularitet; *The Bobby Horse, The Dandy Horse* ere betegnende Udtryk. Draisinerne forsvandt fuldstændig for atter, kort efter Midten af 19. Aarh., at fremtræde som *Velocipeder*, hvor Hjulene sættes i Gang med Fødderne, idet Kraften overførtes gennem Pedaler med Krumtappe til Hjulene. Michaux i Paris, med Hjælp af en i hans Fabrik arbejdende Mekaniker, Lallement, udstillede en saadan, udelukkende af Træ konstrueret Velocipede (Fig. 2) paa Verdensudstillingen i Paris 1867 og grundlagde kort efter en Velocipedefabrik. Opfindelsen fløj hurtig hele Verden over. Særlig i England, hvor det paastaas, at der paa den internationale Udstilling i London 1862 skal være fremvist en virkelig tohjulet Velocipede, kastede man sig med stor Iver over Fabrikationen; Slag paa Slag kom Opfindelser, der efterhaanden have bragt os den nu kendte, uundværlige C. Skønt Opfindelsen sikkert maa siges at være gjort i Frankrig eller af Franskmænd, have Englænderne dog *maaske* den største Fortjeneste paa C.'s Omraade, og disse have ogsaa forstaaet at tvinge Navnet C. igennem, selv om ogsaa Franskmændene endnu benytte Betegnelsen Velocipede, og Tyskerne have dannet sig selv Ordet Fahrrad. De første Velocipeder, som udelukkende vare konstruerede af Træ og Jærn, vejede ca. 50 Kg. og vare klodset Grovsmede- og Hjulmagerarbejde. De kostede ca. 100 Kr. Ved at omlægge Hjulene med Kautsjuk (Opfinder Mr Bradford), ved at forøge Forhjulets og formindske Baghjulets Diameter (Opfinder Louis Risière) og endelig ved at ombytte de klodsede Træhjul (Opfinder S. Maddison) med fine, lette Hjulmed Eger af Staal, naaede man til den i Danmark omkring 1880'erne kendte »høje Bicycle« (Fig. 3), der var det første Køretøj, hvis Anvendelse berettiget kunde faa Navnet »Sport«. Maskinens Detailler trængte

Fig. 1.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

selvfølgelig til alle Haande Forbedringer; særlig maa nævnes Opfindelsen af Kuglelejerne (Opfinder Starley), der var af allerstørste Betydning.

Før Safetyen's (Fig. 4) Opfindelse blev C. ikke af Verdensbetydning, idet den høje Bicycle nærmest var til Sport, selv om man ogsaa forsøgte at anvende den i det praktiske Liv. Paa Grund af det vanskelige Op- og Nedspring og paa Grund af Faren for, ved en ubetydelig Terrainforhindring f. Eks. en Sten, at styrte forover, idet Forhjulet standsedes, medens Rytteren og med ham Stellet og Baghjulet beholdt sin Fart, kunde Bicyclen kun anvendes af ganske unge Mennesker og kun paa gode Veje.

Fig. 3.

Stødet til Safetyen's Opfindelse blev givet af Mr. Starley, for hvem der er rejst et Monument i Coventry, der er Sædet for Englands Cycleindustri. Ved Safetyen gik man atter over til de omtrent lige store Hjul og til at gøre Baghjulet til Drivhjul, medens ved den høje Bicycle Forhjulet var saavel Styre- som Drivhjul. Safetyen vistes første Gang paa Udstillingen i London 1884. Kraften paa Pedalerne overførtes gennem to Tandhjul og en Kæde paa Baghjulet. Ved at Antallet af Tænder gjordes forskelligt førtes Baghjulet hurtigere rundt end Pedalerne, hvorved man ophævede Ulempen ved at gaa over fra det høje Drivhjul paa Bicyclen (125—155 Cm.) til de lige store, lave Hjul (ca. 80 Cm.). Safetyen havde nogen Vanskelighed ved at kæmpe sig frem, idet mange mente, at det sportsmæssige var gaaet tabt ved det lave Sæde og det uanselige Udseende og den i Begyndelsen meget tarvelige Konstruktion af Maskinens Enkelthedeer; men længe varede det ikke, før den var tagen kraftig i Brug, saavel af gamle som unge, saavel af Herrer som Damer og Børn, saavel til Sport som til praktisk Brug, paa alskens Veje, i Byer og paa Landet, og dermed var denne Art af C. bleven en fuldstændig Uundværlighed, og en Verdensindustri af allerstørste Betydning var derved skabt (Værdien af Englands Eksport 1894: 1,100,000 L. St.). For at gøre Kørselen behageligere, blødere og mageligere søgte man ad to Veje at formindske den utaalelige Rysten, der saavel fra Styret som fra Sædet forplantede sig til hele Kroppen. Den første Vej, der nu ganske er forladt, bestod i at anbringe Fjedre overalt (Suspensionsystemet), den anden Vej var en Række Forbedringer ved Gummiringene. De massive Gummiringe gjordes først tykkere, forsynedes derefter med en Luftkanal (Cushionringe), indtil 1. B. Dunlop 1890 fremkom med sin epokegørende Opfindelse, de pneumatiske Ringe, der bestaa af en med fortættet Luft (ca. 3

Fig. 4.

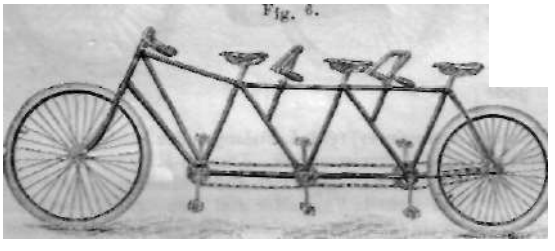
Atmosfærer) fyldt Luftslange, der holdes til Fælgen af et Gummiovertræk. Dunlop-Ringen, der afhjalp den sidste Ulempe, som endnuklæbede ved Kørselen paa stenede Veje eller slet Brolægning, fremvistes første Gang paa Cycleudstillingen i Krystalpaladset i London 1890 (Stanley Show) uden dog straks at vække Furore, idet man frygtede for alt for hyppige Afbrydelser i Kørselen, derved at Ringen punkteredes (d. v. s. blev gennemstukken), hvorved den sammenpressede Luft slap ud, og Ringen fuldstændig mistede sin Spændstighed og foreløbig var gjort ubrugelig. Ved at gøre Dunlopringene let aftagelige og Overdækket mere modstandsdygtigt overvandt man hurtig denne Ulempe, saaledes at de pneumatiske Ringe nu næsten overalt have fortrængt saavel Cushionringene som de massive Ringe. Hvad Stellet angaar, have forskellige Former været forsøgte og prøvede, og næsten hver enkelt Fabrik har haft sit ejendommelige Stel, medens nu det i Fig. 4 har besejret omtrent alle andre Former, hvilket synes at vise, at man paa det Punkt er naaet til et endeligt Resultat. Ved Siden af Safetyen, der saa langt er eneraadende som Type for C, er der fra den høje Bicycles Tid fremkommen en lang Række af de forskellige

Maskiner, for hvilke der her skal gøres Rede. C. benævnes enten efter Hjulenes eller Rytternes Antal: »Monocycle«, »Bicyclette« eller »Safety«, »Tricycle« (Fig. 5), »Quadricycle« og »Multicycle« betegne henholdsvis en C. med 1, 2, 3, 4 eller flere Hjul; medens »Tandem«, »Triplet« (Fig. 6), »Quadruplet« og »Multiplet« betegne henholdsvis en C. til 2, 3, 4 eller flere Personer. Monocyclen, der bestaar af et Hjul og en Gaffel med paasat Sadel, anvendes udelukkende til Kunstløb ved Sportsforestillinger eller af Artister. Kun Safetyen og til Dels Tricyclen have praktisk Betydning, alle øvrige Former maa nu fornemmelig betragtes som Sports- og Turistmaskiner. De hurtigste C. ere de, der have 2 Hjul og flere Ryttere, den ene bag den anden. Saa snart man er naaet til at fabrikere praktiske Ringe, der ikke glide i fedtet Føre (hvilket man er stærkt paa Veje til), vil sikkert ogsaa Tricyclen forsvinde helt i det praktiske Liv, saaledes at Safetyen bliver Eneherre somEnkeltmands-Befordringsmiddel.

Fig. 5.

Fig. 6.

I Danmark har man næppe kendt Draisinen (her lades fuldstændig ude af Betragtning den paa Jærnbanespor anvendelige Draisine eller Trolje); men Velocipeden naaede hertil i Slutn. af 1860'erne, og det lidet tiltalende Køretøj, der snart fik Øgenavnet »Væltepeter«, slog straks an. Sporten — om man kunde kalde den saa — blev en ren Mani; Skoledrenge, Haandværkere og Butiksdrenge erobrede den, og der oprettedes store Rideskoler og Udlejningsdepoter paa Vesterbro, der snart blev Centrum for Sporten, om end Udflugterne, efter gammel Tradition, i Reglen foretoges ad Østerbro og Strandvejen ud til Charlottenlund. Længere vovede Rytterne sig sjælden ud; men der blev dog af ganske enkelte præsteret Ture fra Kjøbenhavn til Holte og tilbage igen samme Dag (ca. 30 Km.). Lige saa rivende Udviklingen havde været og Forretningerne glimrende, lige saa brat en Ende fik begge. I Løbet af ganske kort Tid uddøde Sporten næsten fuldstændig; kun enkelte holdt ud, til den høje Bicycle kom. Rideskolerne forsvandt, og Depoterne udstykkedes. Som naturlig Følge heraf dalede Priserne enormt, ja til sidst kunde brugbare Velocipeder købes for et Par Kroner.

Den høje Bicycle havde i Begyndelsen vanskelig ved at trænge sig frem i Danmark, da Prisen var meget høj og Anvendelsen kun Sport. Nu, da Safetyen er opfunden, er C. uundværlig i Danmark, som sikkert er et af de Lande, der, i Forhold til Befolkningens Størrelse, har flest Cyklister. *A. T. L.*

I Norge tog den egentlige Cyclesport sin Begyndelse 1882, da »Christiania Velocipedklub«, der fremdeles fører en virksom Tilværelse, blev grundlagt. 1887 erholdt Klubben sin egen Bane ved Bygdø uden for Christiania; den var oprindelig gruslagt, men blev 1894 forsynet med Trædække. Blandt Landets øvrige Cycleklubber er den 1893 stiftede »Norske Hjulturistforening« traadt stærkt i Forgrunden som Centralorgan for den praktiske Cykling. Den tilstræber bl. a. Oprettelsen af en fast Organisation af Landets Cycleforeninger, Kortlægning af Hjulturistrouter (den udgav allerede 1894 et »Hjulturistkort over det sydlige Norge«) og ellers paa enhver Maade at støtte rejsende Cyclister. Antallet af udenlandske Turister, der berejse Norge pr. C, er i stadigt Stigende. Trods Landets kuperede Terrain have alle Former af Cyclesport vist deres Livskraft i Norge, og dette skyldes vistnok ikke mindst de fortrinlige Chausseer gennem alle Hoveddalfører, som Gudbrandsdalen, Valders, Hallingdal, Numedal, Telemarken, Romsdal og Søndmøre. Antallet af Cyklister i Norge ansloges Foraaret 1895 til 2,500 å 3,000, og Interessen for Cycleridning som praktisk Befordringsmiddel befinder sig i stadig Udvikling. Som saadant er den ogsaa indført i Hæren og Telegrafvæsenet. *K. V. H.*

C.'s Anvendelse. Forinden Safetyen's Fremkomst var C.'s praktiske Anvendelse kun ringe. Tricycler, forsynede med store flettede Kurve, brugtes af enkelte handlende og forsøgtes anvendt i Postvæsenets Tjeneste; men Maskinernes Kostbarhed hindrede enhver videre Udbredelse. Italien gik i Spidsen for C.'s Brug i Hærens Tjeneste. Under Manøvrerne 1875 var der i Italien oprettet en regulær Cycleordonnansforbindelse mellem Generalkvartermesteren og samtlige Bataillonschefer. Forsøgene fortsattes de følgende Aar, og man naaede efterhaanden en gennemsnitlig Ordonnanshurtighed af 21 Km. i Timen. Andre europæiske Lande fulgte efter, og man forsøgte at udvide Anvendelsen i alle mulige Retninger. Englænderne synes her at være gaaet videst, idet de foruden at anvende C. til Ordonnanstjeneste have forsøgt at danne kørende Fodfolkscycleafdelinger og endvidere forsøgt at anbringe Maskinskyts paa C, hvilket sidste Forsøg dog vistnok vil være praktisk uigennemførligt. I Danmark anvendtes Cycleordonnanser første Gang under Manøvrene i Jylland 1888; nu er hvert Regiment forsynet med et vist Antal C. til Brug for Cycleordonnanser. Ogsaa paa andre Omraader er C. anvendt i Hærens Tjeneste i Danmark, men de ere alle af underordnet Betydning

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

Med Safetyen's Opfindelse og Fuldkommengørelse aabnedes alle Sluser for C.'s praktiske Anvendelse; fremhæves skal kun den overordentlige Nytte, som Læger, Telegrafbude, Agenter, handlende, Lærere, Telefonarbejdere., Brandvæsenet, Landmænd, Landliggere, Skolediscipleha ve af C. I sportslig Henseende, som Motionsmiddel og for Turister, er C. ogsaa af allerstørste Betydning, idet den paa en bekvem, sund og fornøjelig Maade skaffer mange frisk Luft i Lungerne og giver dem Lejlighed til, dels at lære deres Land at kende, dels at udvikle deres Legemskraft, Behændighed og Snarraadighed. Antallet af Cyklister i Danmark ansloges Foraaret 1895 til 25—30,000.

Cycleindustrien har sit Hovedsæde i England (Coventry, Birmingham, Wolwerhampton o. fl.). Fabrikker som Rudge & Whitworth, Singer og Humber beskæftige hver 2—3,000 Arbejdere. Efter at Industrien er kommen i et fastere Spor, have næsten alle Lande begyndt med Held at konkurrere med de britiske Cyclematadorer. Der anvendes mere og mere uhyre Summer til Forsøg, Teknikere, Avertissementer og Cyklister, der reklamere ved at vise de forskellige Fabrikatas Præstationsevne; først efter at man er naaet til et foreløbigt Resultat, er det lykkedes smaa Lande som Danmark at komme med paa Cycleindustriens Omraade.

Cyclevæddeløb fremkom kort efter den høje Bicycle's Opfindelse. Saa længe Hastigheden endnu ikke var overdreven stor, behøvedes ingen særlig konstruerede Væddeløbsbaner (i Danmarkfandt

En Væddeløbscyklist.

saaledes det første Væddeløb Sted i Tivoli 1881); men efterhaanden som Hastigheden forøgedes, dels paa Grund af de forbedrede Maskiner og dels paa Grund af den mere systematiske Trænering, maatte Banernes Sving »dosseres« (d. v. s. Banen danner i Svingene Skraaplaner med Faldlinier rettede mod Svingenes Centrer); Tivoli, Rosenborg Eksercerplads, den gamle Traverbane kunde ikke længer bruges, og Kjøbenhavns største Klub »Dansk Bicycle Club« anlagde 1888 sin egen Bane i Ordrup: den er nu cementeret, »dosseret« indtil $1_{,88}$ M. og $333^1/_3$ M. lang i Inderlinien. 1895 har Danmark allerede Væddeløbsbaner i Kjøbenhavn, Ordrup, Slagelse, Maribo, Odense Aarhus og Helsingør.

Ved forskellige Væddeløb opdagede man den store Hjælp, en Rytter kan faa ved at køre bag ved en anden og saa at sige hage sig fast til Formandens Baghjul; denne Hjælp, der benævnes *pace*, er dels en fysisk, der forklares ved at Formanden bryder Luftmodstanden, hvorved Bagmanden kommer til at sidde i et luftfortyndet Rum, dels en psykisk, idet Hjernearbejdet lettes, naar man kun har det ene at tænke paa, at følge Formandens Baghjul. Som det vil ses af nedenstaaende Tabel ere Cycle-Præstationerne selvfølgelig stegne enormt siden 1880'erne, dels paa Grund af de stadig forbedrede Konstruktioner, dels paa Grund af den mere rationelle Trænering, og der er al mulig Grund til at antage, at de ere i stadig Stigen.

For Banevæddeløb skulle nævnes enkelte Rekorder:

	Verdensrekord	dansk Rekord
1/4 eng. Mil:	$24^3/_5$ Sek.,	$28^3/_5$ Sek.
1 — —	1 Min. $57^3/_5$ Sek.,	2 Min. $14^4/_5$ Sek.
1 Times Rek.:	28miles 419 Yards	38,33 Km.
24 — —	460 — 1296 —	— —

Af interessante Distanceridt skal nævnes: »Lands's End til John o'Groot's Rekorden«. Det drejer sig her om at køre fra Englands Sydspids til Skotlands Nordspids, og det synes, som denne Tur skal gaa ind som fast Led i Cyclerekordernes Historie. Afstanden er ca. 190 danske Mil.

Tiderne ere:

1891	5 Dage	1 Time	45 Min.	Mills paa Safety	
1892	3 —	23 —	55 —	Fletcher —	—
1893	3 —	16 —	48 —	Mills — Tricycle	
1894	3 —	5 —	49 —	Mills	

Man er altsaa kommen ned til en Gennemsnitsfart af 24,5 Min. pr. dansk Mil, hvilket er ganske overordentligt, naar man betænker, at det drejer sig om en Afstand = 7 Gange frem og tilbage mellem Kjøbenhavn og Korsør. De danske Landevejsrekorder ere til stor Ære for vort lille Land; nævnes skulle Jyllandsløbet 1891, hvor $77^1/_2$ Mil tilbagelagdes i 36 Timer 10 Min. (gennemsnitlig 1 Mil i 28 Min.), og Kjøbenhavn—Korsør og tilbage (1894), hvor ca. 28 Mil tilbagelagdes i 8 Timer 54 Min. (gennemsnitlig 1 Mil i 19 Min.).

Andre Distanceridt: 1894 foretog Terront en Cycletur fra St. Petersborg til Paris paa 14 Dage 7 Timer 31 Min. (2,000 eng. Mil). Samme Aar cykledes over Distancen Wien—Berlin (615 Km.); af de 38 Ryttere, der kom ind, havde den sidste brugt 51 Timer 17 Min. 40 Sek., medens Nr. 1 kun.brugte 31 Timer $22^1/_2$ Sek. Ved Distanceridtet til Hest Aaret i Forvejen brugte Grev Starhemberg 71 Timer 40 Min. Endnu smukkere Resultat fremkom ved Distancekørslen 1894 Milano—München (ca. 590 Km.) over Brennerpasset ($1_{,400}$ M. o. H.); den første Cyklist kom ind efter 29 Timer 32 Min.

(Litt.: Baudry de Saunier, *Histoire générale de la vélocipédie* [Paris]; samme, *Le cyclisme théorique et pratique* [Paris]; Victor Hansen, »Idrætsbog«, Afsn. Cyclesport [Kbhvn. 1888]; Sylvester Hvid, »C.-Haandbog«; Dr. Fressel, »Hvad enhver Cyclist bør vide«, bearb. af A. Lobedanz [Kbhvn. 1895]. Særlig Militær Cyclelitteratur: Freiherr von Puttkamer, »Das Radfahren« [Berlin 1894]; Lobedanz, »C. og dens Anvendelse i Hæren« [Kbhvn. 1890]; Soleil, *Etude sur la vélocipédie militaire* [Bruxelles 1892]; Fanor, *Traité pratique de vélocipédie militaire* [Paris 1892]. Cyclcblade: Danmark: »Cycle«

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

og »Idræt« [Kbhvn.]; Tyskland: »Das Stahlrad« [Leipzig], »Deutscher Radfahrer Bund« [Magdeburg], »Radfahr Humor und Chronik« [Miinchen]; England: *Wheeling*, *Cycling* og *The Cyclist* [London]; Frankrig: *Le vélo* [Paris], *Le véloce sport* [Bordeaux]). *A. T. L.*

Cyclitis, Betændelse i Øjets *Corpus ciliare*, se Øjenbetændelse.

Cyclo . . . se tillige Cyklo . . .

Cyclodipterīni, fossile Ganoider fra Kulformationen og de devoniske Dannelser, til Dels af betydelig Størrelse. Se Ganoider. *H. J. P.*

Cyclometopa se Krabber.

Cyclopīdae, Familie af Copepodernes (s. d.) Orden, lettest kendelig fra næsten alle andre til denne Orden hørende Slægter paa, at Hunnerne bære 2 store Æggesække, som oftest af en sort eller blaa-sort Farve. Familien er næsten udelukkende knyttet til de ferske Vande og optræder kun med ganske faa Slægter i Havet. Det er aldrig Former, der føre et kravlende Liv paa Bunden, men de svømme navnlig i de mellemste Vandlag om mellem Plantevæksten; dog føre enkelte, der udmærke sig ved længere Antenner og mere langstrakt Krop, et fuldkomment pelagisk Liv i Søens Overflade. Derimod ere C.'s Nauplier ofte krybende, kravlende Dyr, der ved en mægtig Krog paa 3. Par Lemmer kunne hage sig fast til Plantevæksten. Kun faa Slægter, men Hovedslægten *Cyclops* med et meget betydeligt Antal Arter. *C. W.-L.*

Cyclopit, en Varietet af Mineralet Anortit (se Feldspatgruppen) fra de kyklopiske Øer ved Sicilien. *N. V. U.*

Cyclops se Cyclopidae.

Cyclopsittacīdae, smaa Papegøjer (2 Slægter, ca. 20 Arter) fra Australien, Ny-Guinea og de malajiske Øer. Fælles Kendemærker for alle Arter ere bl. a.: Tværgruber (Filegruber) mangle paa Undersiden af Overnæbbet, Næbbet er højere end langt. Se i øvrigt Papegøjer. *K. C. A.*

Cycloptĕris se Bregner, 3. Bd., S. 589.

Cycloptĕrus se Skivefisk.

Cyclosporēae se Alger, 1. Bd., S. 520.

Cyclostōma, Ferskvandssnegl, tilhørende de saakaldte *Pulmanata operculata*, der, uagtet de henhøre til de prosobranche Gællesnegle, mangle Gællen og derimod ere udstyrede med en aaben Lungehule over Nakken. Øjnene ligge ved den ydre Rod af Følehornene; Skalaabningen er kredsrund og kan lukkes med et Kalklaag. I Danmark lever en Art, *C. elegant.* *H. J. P.*

Cyclostomāta se Mosdyr.

Cyclostōmi se Rundmundene.

Cydamus se Ghadames.

Cydnus se Kydnos.

Cydonia se Kvædetræ.

Cygnīdae se Svaner.

Cygnópsis (Svancgaas) se Gæs.

Cygnus (lat.), en Svane.

Cygnæus, Fredrik, finsk Forfatter og Universitetslærer, født 1. Apr. 1807 i Tavastehus, død 1881. Som Student ved Universitetet i Åbo gjorde C. Bekendtskab med Runeberg, til hvis højtbegavede og arbejdsomt fremadstræbende Vennekreds (Snellman, Lonnrot, Nervander o. fl.) han snart kom til at høre, og ved hvis berømte »Lørdagaftener« han senere oplæste sine første Digterværker, som dog »vakte mere Forundring end Beundring«. Efter et Ophold i Fredrikshamn som Lærer ved Kadetskolen kom han til Helsingfors 1838, knyttede sig paa ny til sine gamle Abokammerater og blev 1839 Docent i Historie ved Universitetet, som i Mellemtiden var flyttet til Helsingfors. Fra 1843—47 var han paa en sammenhængende Udenlandsrejse, og 1854 ansattes han som Professor i Æstetik og moderne Litteraturhistorie (afgik 1867).

C.'s Betydning for Universitetets studerende Ungdom har været umaadelig og har haft Rækkevidde helt ned til Nutiden. Hans store Syner, rige Billeder, svulmende Fantasi og en sjælden ren og avindsfri Karakter i Forening med flammende Patriotisme uden snæver Fornægten af andre Nationers (navnlig ogsaa den russiskes) Fortrin virkede paa den følgende Generation som faa eller ingen anden finsk Universitetslærers Forelæsninger, og det er paa hans Virksomhed som Ungdomslærer og Taler, hans endnu kendelige Indflydelse støttes. Som Forfatter blev C. aldrig det finske Folks Fælleseje, saaledes som andre af »Lørdagaftenernes« Kreds. Han debuterede i en Kalender under Pseudonymen Rudolf, udgav 1837—41 »Ispiggar« i 2 Bd., 1846 sine Rejseindtryk under Titlen »Ljus och skugga«, og senere »Skaldestycken«, hvor hans populæreste skønlitterære Arbejder (3 Promotionsdigte og to Dramaer »Claes Flemings tider« og »Hertig Johans ungdomsdrommar« findes optagne); han producerede i øvrigt lige til sin Død. Men Publikum stod temmelig fremmed over for ham; vel anerkendtes den Tankernes Originalitet og Karakterens uplettede Renhed, som overalt gav sig til Kende; men Sproget var overlæsset og Stilen tung og ubehjælpsom, navnlig Versformen naaede C. aldrig at beherske. Større Indtryk gjorde hans historiske Opsatser og navnlig hans litterære Kritikker, af hvilke de om Franzén og Runeberg's »Fänrik Stål« kunne nævnes.

Mangelen paa Anerkendelse som Digter gjorde aldrig C. bitter; tværtimod var han utrættelig i at fremhæve sine samtidige, lykkeligere Medbejleres Fortrin. Hans Betydning for finsk Aandsliv er ubestridt. Efter hans Død ere (1881—88) hans samlede Værker udkomne, inddelte i »Historiske Arbejder«, »Litteraturhistoriske og blandede Arbejder« og »Poetiske Arbejder«. (Litt.: »Biografinen Nimikirja« og »Finland i XIX seklet«). *Iv. B.*

Cygnæus, Uno, ovenn. F. C.'s Fætter, den finske Almueskoles Skaber, født 1810 i Tavastehus, død 1888. Han tog Præsteeksamen i Borgå 1837 og virkede derefter som Præst, først paa Øen Sitka i Nordvestamerika ved den russisk-amerikanske Koloni, senere 13 Aar (indtil 1858) i St. Petersborg, hvor han syslede med Pædagogik, stærkt paavirket af Pestalozzi, Fröbel og Diesterweg. Da Alexander II paa sin Rejse til Finland 1856 havde sat Almueskolens Omordning paa Reformprogrammet, og Domkapitlerne i deres Skoleforslag nærmest gjorde Almueskolen til en Forberedelse for Præstegerningen, indgav C. sit navnkundige Modskrift, hvori han trak Hovedlinierne for en moderne Almueskole; han lagde stærk Vægt paa Haandarbejde, Legemsøvelser og paa Pigebørnenes, som de vordende Mødres, Kendskab til den elementære Hygieine. »Almueskolen skal ikke være en Lektielæsningsanstalt med mekanisk Udenadslæren og tankeløs

Indenadslæsning, men en Opfostringsanstalt«. Efter en længere Udenlandsrejse for at studere Almueskolevæsenet fik han, mod en Del Modstand, i det væsentlige gennemført sine Principper som Basis for Finlands Almueskole- og Seminarievæsen. 1860 udnævntes han til Almueskolens Overinspektør, blev 1863 Direktør for Landets første Seminarium (i Jyväskylä), kom 1870 ind i Skolevæsenets Centralbestyrelse og virkede ledende og styrende til sin Død; det er Frugten af hans utrættede Arbejde, at 96 p. Ct. af de evangelisk-lutherske Børn i Finland kunne læse og skrive, samtidig med, at den finske Almueskole — pestalozzisk-frobelsk i Tilsnit og Maal — i Henseende til Legemsøvelser og Haandgerning staar i første Række i Europa. *Jv.B.*

Cykler se Cycle.

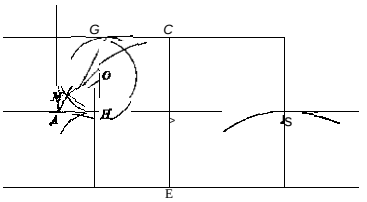
Cykliske Digtere (Kyklikerne) er en Fællesbenævnelse for de græske Digtere, som i Tidsrummet ca. 750 til ca. 550 f. Chr. have forfattet episke Digte, der i Stil og Indhold slutte sig til de allerede dengang som Helheder foreliggende homeriske Digte, Iliaden og Odysseen, idet de behandle Emner hentede fra den troiske Sagnkreds; i videre Forstand omfatte C. D. ogsaa de Digtere, der have behandlet andre Sagncykler. Adskillige af de cykliske Digte gik under Homer's Navn, en Anskuelse, som allerede Herodot opponerer imod (II 117). Intet enkelt af disse Digte er bevaret, men Grammatikeren Proklos (ca. 150 e. Chr.) har i sin Krestomati givet indgaaende Oplysninger om dem. Begivenhederne forud for Iliaden skildrede Stasinos fra Kypros i *Kypria* (11 Bøger); en Fortsættelse til Iliaden dannede to Digte af Milesieren Arktinos, *Aithiopis* (5 Bøger, omhandlende Amazonen Penthesilea, Æthiopernes Memnon og Achilleus's Død) og *Iliu Persis* (Ilios's Ødelæggelse, 2 Bøger). Lesbieren Lesches besang i den »lille Iliade« (4—5 Bøger) Begivenhederne fra Striden om Achilleus's Vaaben til Træhestens Indførelse i Ilios. En Overgang fra Iliaden til Odysseen dannedes af Troizenieren Agias's *Nostoi* (»Hjemrejserne«, 5 Bøger); en Fortsættelse til Odysseen digtedes af Eugammon fra Kyrene, *Telegonia*, opkaldt efter Telegonos, en Søn af Odysseus og Kirke. Indledningen til denne episke Cyklus dannede en Teogoni og en Titanomachi af usikre Forfattere. — Den thebanske Cyklus omfattede 3 Digte *Thebaïs*, *Epigonoi* og *Oidipodia*; det sidste tilskreves en Lakedæmonier Kinaithon. Digtet »Oichalia's Indtagelse«, der behandlede Heraklessagnet, tillagdes en vis Kreofylos. Medens disse Digte fordunkledes af de homeriske i den Grad, at intet helt Digt er kommet frelst til os, har deres Betydning dog paa flere Omraader været i ikke ringe. Fra dem hentede Tragikerne deres Emner, som de undertiden omdannede med stor Frihed; Aristoteles fremhæver, at Homer's Iliade kun gav Stof til 1 eller 2 Tragedier, den lille Iliade derimod til ikke mindre end 8. Af romerske Digtere har Vergil i Ænkidens 2. Bog benyttet i et cyklisk Digt som Kilde. Ogsaa Kunsten fandt rigt Stof i Cyklikerne, og med Benyttelse af dem udgave de saakaldte Cyklografer mytologiske Haandbøger, til Dels til Brug ved Undervisningen; billedlige Fremstillinger af denne Art ere bevarede i *tabula Borgiana* i Napoli og *tabula Iliaca* i det kapitolinske Museum i Rom, der begynder med 1. Sang af den homeriske Iliade. (Litt.: Welcker, »Der epische Cyklus oder die Homerischen Dichter« [2 Bd., Bonn 1835—49, 2. Opl. 1865—82]; Diintzer, »Homer und der epische Kyklos« [Köln 1839]; O. Jahn, »Griechische Bilderchroniken« [udg. af Michaelis, Bonn 1873]; Kinkel, *Epicorum Graecorum fragmenta* [Leipzig 1877]; von Wilamowitz-Moellendorff, »Der epische Cyclus«, i »Homerische Untersuchungen« [Philol. Untersuchungen VII, Berlin 1884]; C. Robert, »Bild und Lied« [Berlin 1881]). *K. H.*

Cykliske Former benævnes ofte Sygdomssymptomer, der ikke ere stadig til Stede, men optræde intermitterende med en vis Regelmæssighed. Man taler f. Eks. om cyklisk Albiminuri, cyklisk Feber. *A. F.*

Cykliske Former ere i Musikken Betegnelser for de store, af flere særskilte Satser bestaaende Instrumentalformer, som Sonaten, Symfonien, Kvartetten o. s. v., saavel som Forløberne for disse, Suiten, Serenaden, Partita'en o. s. v., i hvilke hver enkelt Sats vel i sin ydre Form optræder som et selvstændigt, i sig selv afsluttet Hele, men dog staar i et vist logisk begrundet indre Forhold til de øvrige Satser. *S. L.*

Cyklo .. se tillige Cyclo ...

Cykloide (mat.) er den Kurve, som et med en Cirkel fast forbundet Punkt beskriver, naar Cirklen ruller hen ad en ret Linie. Almindeligt tænkes ved C. paa den paa Figuren fremstillede

Form *ACB*, hvor det beskrivende Punkt (*M*) ligger paa selve Omkredsen af Cirklen (med Centrum *O*), der ruller (hen ad *AB*). Ruller Cirklen videre hen ad *AB*'s Forlængelser til begge Sider, faas uendelig mange Buer som *ACB*, der støde sammen i Spidser som i *A* og *B*. En af de første, der beskæftigede sig med C, var Galilei. Han fandt ved Vejning, at Arealet *AMCBD* meget nær er = 3 Gange den rullende Cirkels Areal; Roberval viste (1634), at denne Værdi for C.'s Areal virkelig er den rigtige. Descartes fandt, at *MG* og *MH* ere C.'s Tangent og Normal i *M*. Konstruktionen af Krumningscentret *N* ved at afsætte *HN* = *HM* skyldes Huyghens, der heraf udledte, at Evoluten (s. d.) er en C. *ANEB* kongruent med den oprindelige. Huyghens viste videre, at C. er isokron eller tautokron d. v. s., at naar *ABC* stilles i en lodret Plan, saaledes at C er det laveste Punkt, vil en af Tyngden alene paavirket Partikel, der glider ned ad Buen, bruge samme Tid til at naa C, fra hvilket Punkt man end lader den falde. For at faa et Pendul, hvis Svingninger toge nøjagtig samme Tid, lige meget hvor stort Udsvinget var, foreslog Huyghens derfor at lægge en Snor med det ene Endepunkt fastgjort i *E* om Buen *ANE*, saa det andet med en lille Vægt forsynede Endepunkt kom i *A*; Vægten vilde jo saa,

naar *EC* stilledes lodret med *C* nederst, falde langs ad *AMC*. Dette Pendul fik imidlertid aldrig nogen praktisk Anvendelse. Da Snoren engang kommer i Stillingen *EC*, maa dens Længde, altsaa ogsaa Længden af Buen *ANE* eller Buen *AMC*, være = 2 Gange den rullende Cirkels Diameter; dette er ogsaa fundet ad anden Vej af Englænderen Wren 1658. C. er tillige den brakystokrone Kurve, d. v. s. den, langs hvilken en af Tyngden alene paavirket Partikel maa falde for at gaa fra et givet Punkt til et andet i den kortest mulige Tid (se Jakob Bernoulli). *Chr. C.*

Cykloide Fiskeskæl, glatte uden Torne paa Bagranden. Se Fisk og Skæl. *H. J. P.*

Cykloïdehjul se Tandhjul.

Cyklon (græ.) er det Vindsystem, som blæser omkring et barometrisk Minimum ɔ: omkring en Egn, hvor Barometret staar lavere end over Omgivelserne; i Stedet for C. bruges derfor ogsaa Ordet Barometerminimum eller blot Minimum. C. er altsaa Modsætningen til Anticyklon (s. d.). Barometret i en C. staar oftest lavere end normalt og forandrer sin Stand mere eller mindre hurtig, idet det falder, naar C.'s Centrum (ɔ: det Sted, hvor Barometret staar absolut lavest i hele Systemet) nærmer sig til det Sted, hvor Iagttageren befinder sig, og stiger, naar Centrum fjerner sig fra Iagttageren. Vinden følger Buys-Ballot's Lov (s. d.), saa at man kan bedømme, i hvilken Retning man har C.'s Centrum; man stiller sig nemlig med Vinden paa Ryggen, og man har da Centrum til venstre for sig (paa nordlig Bredde). Naar en C.'s Centrum nærmer sig, vil Vejret blive fugtigere, Himlen mere skyfuld, Nedbør sandsynlig; det omvendte vil finde Sted, naar Centrum fjerner sig. De C, der have Indflydelse paa Nordeuropas Vejrforhold, komme næsten udelukkende fra Atlanterhavet V. f. Irland og Nordfrankrig og flytte sig i østlig, hovedsagelig i nordøstlig Retning langs Norges Vestkyst; ofte søge de dog en sydligere Retning, saaledes over Skagerak og Sydnorge eller endog tværs over Danmark og Sydsverige; en Del af C. gaar S. f. Danmark og Sverige. Ifølge Buys-Ballot's Lov kunne disse forskellige Veje for C. kendes derved, at en C, hvis Centrum gaar N. f. Iagttageren, vil (paa nordlig Bredde) dreje Vinden fra en sydlig til en vestlig Retning, medens en C, der passerer S. f. Iagttageren, drejer Vinden fra en sydlig til en østlig Retning; endelig vil en C, hvis Centrum gaar lige mod Iagttagerens Standpunkt, ikke dreje Vinden, give Vindstille eller meget svag Vind, naar man befinder sig i eller nær ved Centrum, og, naar Centrum er passeret, vil Vinden blæse fra en Retning, der omtrent er stik modsat den, man havde, medens Centrum nærmede sig. — C. bruges ogsaa om de stærke Storme, der rase i de tropiske Egne; men Ordet er nutildags overført paa ethvert Vindsystem, der blæser omkring et barometrisk Minimum. Se i øvrigt Vind. *W. J—n.*

Cyklone se Støvsamler.

Cyklopflynder se Flynderfamilien.

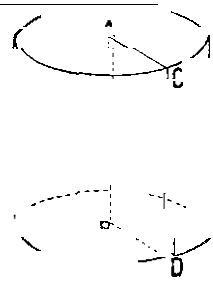
Cyklopi, medfødt Misdannelse, hvor de 2 Øjne ere eller synes sammensmeltede til eet omtrent i Midtlinien beliggende Øje. Næsen (ydre og indre) mangler eller repræsenteres af en kort Snabel, der da sidder over Øjenhulen. I Reglen findes ogsaa andre Misdannelser. De af C. lidende Fostre (som oftest kvindelige) fødes hyppigst for tidlig og dø i alt Fald stedse snart efter Fødslen. *Lp. M.*

Cykloräma (græ.) se Panorama.

Cyklus (lat., *cirkulus* græ. [κύκλος]), I) betegner i Kronologien det mindste Antal Aar, efter hvis Forløb visse et Kalenderaar tilhørende Egenheder gentage sig i samme Orden, f. Eks. Aarenes Søndagsbogstav faar samme Rækkefølge, Nymaanerne indtræffe paa samme Datum etc. De vigtigste Cirkler ere 1) Solcirklen eller Søndagsbogstavcirklen, der omfatter 28 Aar eller 7 Skudcirkler, efter hvis Udløb Ugedagene falde paa de samme Maanedsdage. 2) Maanecirklen eller Metonscirklen. der udgør 19 Aar; da indtræffer Maanens Faser paa samme Datum. 3) Indiktionscirkel paa 15 Aar. Multipliceres de Antal Aar, hver af disse 3 Cirkler indeholder, fremkomme de i Kronologien brugelige Perioder, og efter som man tager alle 3 med eller kun 2 af dem, dannes der 4 Perioder. Af Solcirkel og Maanecirkel alene faar man den viktorianske Periode paa 28×19 — 532 Aar, ogsaa kaldet Paaskecyklen (*cyclus paschalis*) eller stort Aar (*annus magnus*). Af Solcirkel og Indiktionscirkel alene fremgaar en Periode paa 28 X 15 = 420 Aar, af Maanecirkel og Indiktionscirkel alene en Periode paa $19 \times 15 =$ 285 Aar. Men disse to Perioder have saa liden Anvendelse i Kronologien, at de ikke engang have særskilte Navne. Desto større Betydning har den af samtlige 3 Cirkler dannede Periode, bestaaende af 28 X 19 X 15 — 7980 Aar, der kaldes den julianske Periode. Den blev indført af Scaliger (s. d.). Se i øvrigt Kalender. *J. Er. S.*

2) I Geologien forstaas ved C. det Tidsrum, i hvilket en Landstrækning først er sænket ned under Havet og saa er steget op igen. Aflejringerne fra en C. begynde med Stranddannelser, saa følge Dybvandsdannelser og til Slut ender Cyklen igen med Stranddannelser. *H. R.*

Cylinder (mat.). Ved C. forstaas i daglig Tale hyppigst et Legeme (se Fig.) begrænset af to lige store Cirkler (C.'s Endeflader eller Grundflader),

hvis Planer ere vinkelrette paa Centrernes Forbindelseslinie *AB* (Aksen), samt af en krum Flade beskrevet af en ret Linie *CD*, der har bevæget sig saaledes, at den stadig har været parallel med Aksen og har haft et Punkt fælles med hver af Cirklernes Omkredse. Endefladernes Afstand *AB* kaldes C.'s Højde. C.'s Rumfang maales ved Produktet af Højde og Grundflade, d. v. s. Antallet af f. Eks. Kubikmeter deri er = Produktet af Antallet af Meter i Højden og Antallet af Kvadratmeter i Grundfladen; den krumme Overflades Areal er saa mange Kvadratmeter, som Produktet af Antallene af Meter i Højden og i Grundfladens Omkreds angiver. Betegnes C.'s Højde ved *h* og Endefladernes Radius ved *r*, bliver altsaa Rumfanget = $\pi r^2 h$ og den krumme Overflades Areal = $2\pi rh$. I Matematikken forstaas ved en C. ethvert Legeme, der begrænses af en Cylinder-

flade, d. v. s. en Flade frembragt af en ret Linie, der bevæger sig parallel med sig selv paa en hvilken som helst Maade, samt at to parallelle Planer. Den ovenfor beskrevne C. kaldes her den rette cirkulære C. eller Omdrejningscylinderen, da den kan frembringes af et Rektangel *ABDC*, der drejer sig om sin ene Side; cirkulær kaldes C. altid, naar dens Endeflader ere Cirkler. Enhver C.'s Rumfang udmaales som den rette cirkulære C.'s, medens der ikke gives nogen simpel almindelig Regel til Udmaaling af den krumme Overflade. *Chr. C.*

Cylinderblæser benævnes de store Blæseværker ved Jærn- og Staalværker, som have Form af en dobbeltvirkende Lufttrykpumpe og, naar de drives ved Damp, oftest have Stempelstang fælles med Dampcylindren; se i øvrig Blæsere. *F. W.*

Cylinderepitēl se Epitel.

Cylinderformtal (Skovbrug) kaldes Forholdet mellem et Træs Rumindhold og Indholdet af den Cylinder, der har Træets Højde og samme Tværsnit som Træstammen i Brysthøjde (se Formtal). *C. V. P.*

Cylindergang eller Cylinderechappement er Mekanismen i de almindelige Lommeure, som derefter benævnes Cylinderure. Uroen har her en hul paa den ene Side opskaaren Aksel, hvori der er Plads for en af de ejendommelig formede Tænder paa det saakaldte Cylinderhjul. For hver Svingning af Uroen vil Cylinderhjulet, der paavirkes af den optrukne Fjeder, faa den af Uroen fangne Tand fri og en ny fangen. *F. TV.*

Cylinderhjul se Tandhjul.

Cylinderhøjde (Skovbrug) kaldes den Højde, til hvilken Træets Masse vilde naa, hvis' den tænktes flydende og udstøbt i en Cylinder, der har samme Tværsnit som Træstammen (i Brysthøjde); C. er Produktet af Træets Højde og dets Formtal (s. d.). *C. V. P.*

Cylinderlinse, et gennemsigtigt Legeme, gerne af Glas, der har Form som en Cylinder. Da en C. giver fortrukne Billeder, er dens Anvendelse indskrænket til særlige Tilfælde. Man bruger en C. ved Spektralanalyse af Fiksstjerners Lys, fordi man her ønsker dannet et linieformet Billede af Stjernen, og en C. med svagt krummede Flader kan bruges som Brilleglas for at rette bestemte optiske Fejl ved Øjet. *K. S. K.*

Cylindermaskine se Hurtigpresse.

Cylindersav se Savemaskiner.

Cylinderspejl, et Spejl formet som en Cylinderflade. C. giver fortrukne Billeder og har nærmest Interesse som Kuriositet, saaledes som naar man anvender det til at give normalt udseende Billeder af Tegninger, der ere stærkt fortrukne efter bestemte Regler. *K. S. K.*

Cylindersvidning, Svidning (se Appretur), ved hvilken Tøjet svides over en cylinderformet Plade. *K. M.*

Cylinderur benævnes et Ur med Cylindergang (s. d.).

Cylindrocápsa, Cylindrocapsacēae se Alger, 1. Bd., S. 516.

Cylindrōm, Navn givet af Billroth til nogle ikke meget hyppige Svulster, hyppigst udviklede i Ansigtet eller Øjenhulerne; det karakteristiske er Udviklingen af kugle-, kølle- eller cylinderformede Masser af géléagtigt Væv, der synes at have sin Oprindelse fra Omdannelsen af Cellepartier i Svulsten. Den regnes af de fleste til Sarkomernes Gruppe, af nogle til Kræftarterne. *E. A. T.*

Cymatolit, Mineral, et glimmeragtigt Omdannelsesprodukt af Spodumen (se Pyroksengruppen V *N. V. U.*

Cymbal, Hakkebræt, Forløber for Klaveret.

Cymbălum (lat., af græ. κύμβαλον), Cymbel, hos Grækerne og Romerne et Slaginstrument af Metal, en Art Bækkener (s. d.); det bestod af to hule Halvkugler, der holdtes hver i sin Haand, og som, naar de sloges mod hinanden, gave en klar, klokkelignende Klang; det anvendtes særlig ved Glædesfester. *S. L.*

Cymbélla se Alger, S. 520.

Cymbulĭa se Vingesnegle.

Cymofān se Chrysoberyl.

Cymogēn se Ferment.

Cymōl, $C_{10}H_{14}$, er Para-metylisopropylbenzol, $C_6H_4(CH_3)(C_3H_7)$. Denne Kulbrinte blev 1841 af Gerhardt og Cahours funden i Romersk Kamilleolie og senere paavist ogsaa i andre æteriske Olier. Den faas, naar Kamfer ophedes med Fosforsyreanhydrid, og fremstilles i Alm. paa denne Maade; Terpenerne af Formlen $C_{10}H_{16}$ gaa ved Indvirkning af Jod over til C, idet de miste to Brintatomer. C. kan ogsaa fremstilles syntetisk; den danner en stærkt lysbrydende Vædske, der lugter ejendommelig aromatisk og koger ved 175°; dens Vægtfylde er 0,791; ved Iltning giver den alt efter Omstændighederne Para-Toluylsyre, Tereftalsyre eller Cuminsyre. Foruden C. ere endnu to andre Isopropylmetylbenzoler mulige. *O. C.*

Cymopolia se Alger, S. 518.

Cymothōa se Cymothoidae.

Cymothoidae, Familie af Isopodernes Orden, kendelig paa den brede, korte, leddede Bagkrop og skjoldformet udviklede Haleplade. Munddelene ere snart tyggende, snart sugende, og Lemmerne ere, alt efter Dyrenes Liv, enten forsynede med mægtige Kløer, skikkede til at hage sig fast med, eller Gangben. Familien, der paa en ganske enkelt Art nær, er knyttet til Havet, omfatter for største Delen blodsugende Dyr, i Alm. knyttede til Fisk; dette gælder saaledes Cymothoernes og Ægidernes Gruppe. De færreste af disse kunne dog siges at være egentlige Parasitter, da de næppe for Livet ere knyttede til samme Dyr, men sikkert ofte, ligesom de blodsugende Flagermus, søge fra den ene Vært over paa den anden. Dette er navnlig Tilfældet med Ægiderne; et mere udpræget Snylteliv føre derimod Slægterne af Cymothoernes Gruppe, af hvilke mange tage et vistnok meget langvarigt Ophold i Fiskenes Mundhule og som store, tykke Klumper sidde paa Tungen, uden at man dog kan paavise, at de suge Fiskens Blod; nogle Former fæstne sig, ligesom Snyltekræbsene, til Gællerne og ere i saa Fald at opfatte som rene Parasitter, ja andre findes endog undertiden i dybe, sækformede Indkrængninger i Fiskenes Hud. Til Fisk alene ere disse Former imidlertid ikke knyttede; en Æga-Art træffes saaledes i en Glassvamps (*Euplectella aspergillum*) hule.

Cymoi

Artikler, der savnes under C, *maa søges under* K.

Indre, og det synes, som om paagældende Art den meste Del af sin Levetid er knyttet til denne. Som fuldstændig fritlevende Former med tyggende Munddele maa dels Cirolanerne, dels Seroliderne opfattes. De sidste ere nogle af vor Tids mærkeligste Kræbsdyrformer, hjemmehørende paa de meget store Havdybder, navnlig om Kerguelens Land og Patagonien. Legemet er ganske fladt, og dets enkelte Ringe løbe ofte ud i lange Torne, der i høj Grad bidrage til at forøge disse Formers ejendommelige Udseende. De bleve ogsaa straks, da de bleve fundne, erklærede for at være Nutidsrepræsentanter for den for længst uddøde Kræbsdyrgruppe, Trilobitterne, med hvilke Former de i øvrigt sikkerlig aldeles ikke ere beslægtede. Et ejendommeligt Forhold hos Cymothoerne bør endnu omtales. Slægten *Cymothoa* er nemlig hermafroditisk, men paa den mærkelige Maade, at hvert Individ først er Han, der da, naar Sædstokkene have hørt op med at fungere, udvikler Æggestokke; samtidig dermed vokse Æggepladerne ud og danne det Hulrum, hvori Æggene gemmes. Dyret er altsaa nu ble vel Hun, der parrer sig med et yngre Individ i Hanstadiet. — Familien falder, som den her er taget, i 4 Hovedgrupper: *Cymothoinae* med de mest udprægede Snylteformer, *Aeginae*, *Cirolanae* og *Serolinae*, de sidste 2 Familier fritlevende. (Litt.: Schiodte, »Kræbsdyrenes Sugemund« »Nat. Tidskr.«, 3. R., 4. Bd.; H. J. Hansen, *Cirolanidae* »Vid. Selsk.« 6. R., 5. Bd.). *C. W-L.*

Cymøs (bot.), kvastformet (se Blomsterstand).

Cynailūrus se Gepard.

Cynánchum R. Brown se Svalerod.

Cynāra se Artiskok og Cardon.

Cynipīdae se Gallehvepse.

Cynocēphalus se Bavianer.

Cynŏdon Pers., Græsslægt (af Gruppen *Chlorideae*) med fingerformet samlede Aks og smaa Smaaaks, hvis Yderavner ere mindre end Inderavnerne. 4 Arter. *C. Dactylon* Pers. har Udløbere og nedentil nedliggende Stængelled. Den vokser i alle varme og middelvarme Lande paa tørre Lokaliteter og danner meget værdifulde Græsgange, saaledes i de nordamerikanske Sydstater (Bermuda Grass) og i Forindien, hvor den endog holdes hellig. I Europa er den endnu uden Betydning. Rizomet (*Rhizoma Graminis Italici*) bruges ligesom Rizomet af Kvikgræs. *A. M.*

Cynoglóssum se Hundetunge.

Cynomorĭum Micheli, Slægt af *Balanophoraceae* med en enkelt Art, *C. coccineum* L., en indtil 0,30 M. høj, kødet og rødbrun Plante, der snylter paa forskellige Urter og Buske. Dens korte Rizom staar i Forbindelse med Værtplanten ved korte og rodlignende Udløbere; fra Rizomet udspringer cylindriske Blomsterstængler, der ere besatte med talrige, snart affaldende Skælblade og ende med en Kolbe af tæt sammentrængte, smaa Blomsterstande, som bestaa af hanlige, hunlige og tvekønnede, alle meget enkelt byggede Blomster. Frugten er nødagtig; Frøskallen temmelig tyk. *C. coccineum* vokser i Middelhavslandene fra de canariske Øer til Arabien, særlig paa Saltbund; meget hyppig i Nordafrika. Under Navn af Maltesersvamp (*Fungus Melitensis*) har Planten tidligere været brugt som blodstillende Middel. Ved Tryk afgiver den en blodrød Saft. der smager sammensnerpende og bittert. *A. M.*

Cynŏmys (en Gnaverslægt) se Prærihund.

Cynonyctĕris se Flagermus.

Cynopithecīna (Hundeaber), Navnet paa der. ene af de to Hovedgrupper af smalnæsede Aber (Østaber). Hertil høre bl. a. Slankaber, Næseaber. Tommelaber, Marekatte, Makaker, Magot'er og Bavianer. *K. C. A.*

Cynosūra (astron.), Hundehalen, blev oprindelig brugt som Navn paa »Den lille Bjørn«, fordi denne, ligesom en Hund, bærer sin Hale bøjet opad, senere fik den yderste Stjerne i Halen, *« ursae minoris* dette Navn. *S. Fr. S.*

Cynosūrus se Kamgræs.

Cynthia se Søpunge.

Cynthiana [sintʰa!nə], By i den nordamerikanske Stat Kentucky, ved den sydlige Arm af Licking River, har en berømt Væddeløbsplads og (1890) 3,000 Indb.

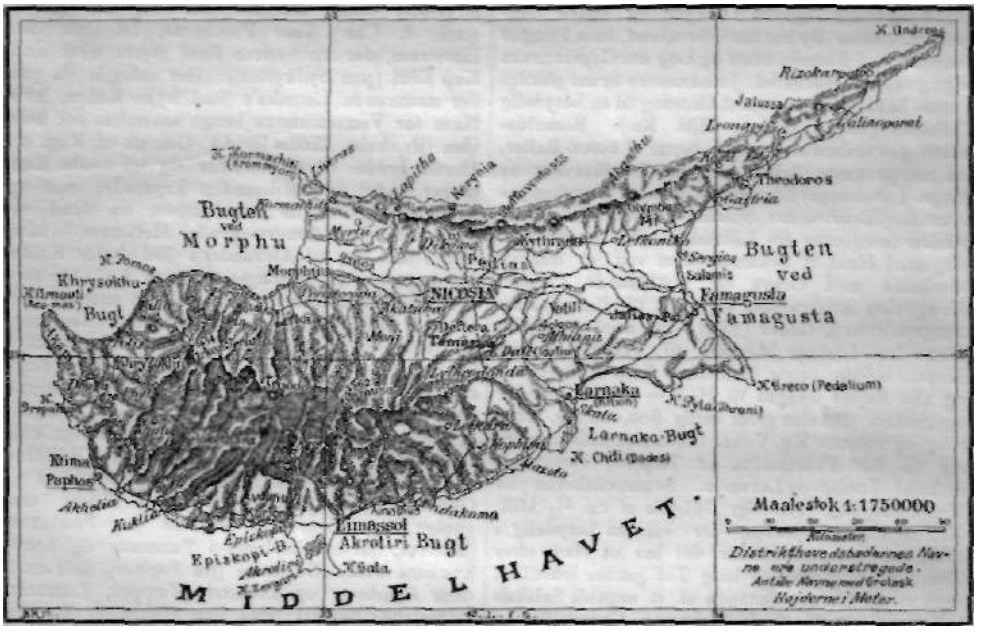
Cyperacēae se Halvgræsfamilien.

Cypergræs se Cyperus.

Cypern (nygræ. Kypros; tyrk. Kibris), tyrkisk 0 under engelsk Protektorat i det østlige Middelhav (34° 33'—35° 41' n. Br.) i Hjørnet mellem Lilleasien og Syrien, 9,600 □ Km. og næst Sicilien og Sardinien Middelhavets største 0. Formen er omtrent firkantet; dog brydes Kystliniens Regelmæssighed ved flere skarpt fremspringende Halvøer, af hvilke den nordøstligste. Karpasos, har en Længde af hen ved 80 Km. Øen maaler fra Øst til Vest (fra Kap St. Andreas til Kap Arnauti) 230 Km., fra Nord til Syd (mellem Kap Kormakiti og Kap Gatti) 104 Km. Af Bugterne mærkes mod Nordvest Chrysochu og Morphu Bugt, mod Øst Famagustabugten og paa Sydsiden Bugterne ved Larnaka, Akrotiri og Episkopi.

C.'s Terrainforhold bestemmes i det væsentlige af to Bjærgdrag, et sydligt og et nordligt, skilte ved et bredt, mellemliggende Sletteland. Det sydlige Højland, Olympos- eller Troodosbjærgene, dannes af en Række Øst—Vest-Nordvest strygende Grupper (Troodos med Chionistra 1,953 M., Paputsa 1,562 M., Makharas og Stavrovuni [Olymposj 689 M.), hvis Udløbere fylde hele den sydvestlige Del af Øen, og hvis højeste Partier bestaa af eruptive Stenarter (Diabas, Gabbro, Serpentin, Andesit, Liparit, Trakyt, medens de lavere Forhøje ere dannede af eocene Kalkstene). De højeste Toppe ligge klædte med Sne en stor Del af Aaret, og gennem de smukke Dale. der navnlig aabne sig mod Syd og Sydvest, søge talrige Strømme ned til Kysten. Det nordlige Højland, der har en udpræget Kædeform (Cerineskæden), strækker sig i en stor Bue langs Havel fra Kap Kormakiti ud til den yderste Spids af Halvøen Karpasos. Det naar sin største Højde i Buffavento (954 M.) og bestaar i sin vestlige Del af Kalkstene af noget ubestemt Alder (Kridt ell. Jura), hist og her gennembrudt af eruptive Dannelser, i den østlige lavere Del af graabrune miocene Sandstene og Mærgier, der ogsaa optræde som Randzone i Vest. Den stejle, indskaarne Nordside hæver sig op fra Havet som en naturlig Fæslningsmur for Sletten i Syd, og som saadan tjente den ogsaa i Middelalderen under Kong Lusignan's (se nedenf.) Herredømme, idel alle

Passer, der kunde yde Adgang for en Fjende, vare omhyggelig befæstede. Det mellem Bjærgene liggende Sletteland, Mesorea, har en Bredde af 30—40 Km. og bestaar af pliocene Mærgier, der oprindelig have været overlejrede af et indtil 6 M. tykt Konglomeratlag; men ved Bjærgstrømmenes Udvadskning er Slettens Overflade i Tidernes Løb sænket betydelig, og kun de ejendommelige Tafelbjærge, der hist og her hæve sig ca. 50 M. over det omgivende Land, vidne endnu om de oprindelige Niveauforhold. Flere af disse Høje, f. Eks. Løvehøjen (Leondari Vuno) ved Nicosia, bære velbevarede Ruiner og Grave, i hvilke man i den nyeste Tid har gjort rige Fund fra Øens førfønikiske Periode. Slettelandet gennemstrømmes af C.'s vigtigste Vandløb Pidiás, der udspringer paa Olymposkæden og har en Længde af over 100 Km., men trods talrige Tilløb fra Bjærgene langs Sydkysten hjemsøges af Malaria. Endnu helt hen til Slutningen af Oktober holder denne Varme sig (Oktober 22°), idet Søvindene, der dog i den hedeste Sommertid bringe nogen Kølighed, høre op allerede i September. Vegetationen faar under Indflydelse af dette Klima en steppeagtig Karakter med tørt, læderagtigt Løv, og kun i de højere Dale af Olymposkæden, hvor Jordbunden altid bevarer en Del Fugtighed, træffes smukke om de toskanske Apenniner mindende Landskaber. Øens Flora omfatter i alt over 1,000 Fanerogamer; den danner et Mellemled mellem de græske Øer Og Lilleasien og Nordsyrien. Fælles med det sidste Omraade er f. Eks. Cedren. I Oldtiden var Øen stærkt skovklædt; nu er næppe $^1/_8$ dækket med Skov. I Modsætning til den nærliggende syriske Kyst dannes Skoven næsten udelukkende af Naaletræerne, blandt hvilke Østerrigsk

i Nord og Syd dog ligger tør en stor Del af Sommeren. C.'s Klima har stærkt fastlandsagtigt Præg. Om Vinteren bestryges Øen af de kølige Vinde fra Lilleasiens Højsletter, og skønt Middeltemperaturen i Nicosia er 9,4°, falder Sneen dog tæt i Bjærgegnene og ofte langt ned paa Sletten. Nedslaget (i Larnaka 405 Mm., i Limassol 545 Mm.) tilhører absolut Vintermaanederne. Flodlejerne fyldes, Strømmene gaa over deres Bredder og afbryde ofte ugevis Kommunikationen. Den smukkeste Tid er fra Midten af Februar til Midten af April. Øen er i denne Aarstid en eneste Blomsterhave, men Sommeren er brændende hed og fuldstændig regnløs. Maaneder igennem er Himlen uden Skyer, og Middeltemperaturen for Juli naar i Nicosia 27,7° (med Maksima paa indtil 44°). Floder og Bække tørre ind, Plantelivet falder i Dvale, og j det før saa blomstrende Sletteland ligger hen som i en øde, solofrbrændt Steppe, medens Sumpegnene Fyr (*Pinus laricio*) og Kystfyr (*Pinus pinaster)* fremherske i de lavere, den karamanske Fyr i de højere Egne. Cypressen, der skylder Øen sit Navn, forekommer nu kun i de østlige Egne. Af vilde Dyr træffes Vildkat, Vildsvin og Muflon (*Ovis Cypria*), den sidste dog nu kun i ringe Mængde i den mindst tilgængelige og tættest skovklædte nordvestlige Del af Øen (Tylleria). Englænderne have for at bevare Vildtet paalagt en høj Jagtskat.

Befolkningen udgjorde 1891 209,291 og er baade i Henseende til Oprindelse, Sprog og Religion meget uensartet. Over de tre Fjerdedele (161,000) tale Øens hellenske Dialekt og ere græskkatolske, de øvrige er Muhamedanere og kaldes uanset deres Herkomst alle Tyrkere. Paa Nordsiden af Cerineskæden boede tidligere mange Maronitter (s. d.), i sin Tid indvandrede fra Palæstina; men de fleste ere i Tidernes Løb gaaede op enten

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

i Grækerne eller Muhamedanerne; nu lever der kun en lille Koloni (ca. 500) paa Forbjærget Kormakiti; de tale et fordærvet Arabisk. Næringsvejene paa den tidligere saa blomstrende Ø ere nu i næsten alle Retninger forsømte. Vigtigst er Agerbruget i dets forskellige Former, skønt kunstig Vanding ved underjordiske Kanaler, der ofte føres mange Km. ud fra Bjærgene, er absolut nødvendig. Bedst udviklet er Kanaliseringen paa Pidiassletten, men over $^2/_3$ af det frugtbare Land ligger dog ganske udyrket hen. Udsæden sker ved Slutningen af September eller Begyndelsen af Januar ɔ: før eller efter Regntiden; Høsten følger i Slutningen af Maj. Der dyrkes navnlig Hvede (Udførsel 1891: 1,8 Mill. Kr.), Byg (Udførsel 1891: 1,5 Mill. Kr.), Havre og Linser. Vinavlen er betydelig, og Cypervinen er fra gammel Tid berømt; nu udføres dog kun den hvide *Vino della Commanderia*, der vokser i Omegnen af Limassol. Af Frugttræer dyrkes Oranger og andre Sydfrugter. Hver By har sin Olivenlund, hvis Frugter sammen med Bønner, Brød og Løg ere Cyprioternes vigtigste Næringsmiddel. Johannesbrødtræet plantes i stor Mængde og giver Anledning til en betydelig Udførsel (1891: ca. 1,4 Mill. Kr.). Bomuldsavlen gav forhen et aarligt Udbytte af 6,000 Baller, nu næppe 1,000 Baller. Ogsaa Tobaksavlen er ringe. Landbruget lider meget af store Græshoppesværme *(Siauronotus cruciatus)*, der af Nordenvinden føres over fra Lilleasien. Nu søger man dog med Held at bekæmpe dem ved at omgive Markerne med Grave og glatbladede Planter. Kvægavlen indskrænker sig mest til Faar (1891: 230,000 Stkr.), Geder (1891: 250,000) og Svin; Okser kun i ringe Mængde til Trækbrug; paa Sletten holdes nogle Kameler. Som Ridedyr — og alle Rejser foregaa til Hest — bruges Muldyr og Æsler. Biavlen giver aarlig 800,000 Kg. Honning og 200,000 Kg. Voks. Industrien indskrænker sig til lidt Fabrikation af Tæpper, Bomulds-, Silketøj, Læder- og Lervarer. Svampefiskeriet ved Kysterne giver et aarligt Udbytte af ca. $^1/_2$ Mill. Kr. Bjærgværksdriften, der var saa betydelig i Oldtiden (navnlig Kobber, der har sit Navn efter Øen, og Jærn), var en lang Tid ganske indstillet, men er nu paa ny optagen af et engelsk Selskab i Egnene lidt Ø. f. Landsbyerne Chrysochu og Polis. Der indvindes aarlig en Del Kobber, lidt Zink, Bly og Guld. Saltvindingen fra Lagunerne paa Øens Sydside er ret vigtig. Handelen er siden 1878 gaaet meget frem. Medens den aarlige Omsætning dengang endnu kun androg lidt under 6 Mill. Kr., naaede den 1892 omtrent 14 Mill. Kr. (Indførsel 6,0 Mill., Udførsel 7,8 Mill.), og Drægtigheden af de ind- og udgaacde Skibe var 1891 ca. 400,000 Tons. Udførslen omfatter navnlig Korn, Johannesbrødfrugter, Vin, Rosiner, Frugt, Bomuld, Uld, Ost, Huder og Badesvampe. Siden 1878 styres C. af en af Dronningen af England udnævnt *High Commissioner* med et lovgivende Raad paa 18 Medlemmer (6 af Kronens Embedsmænd, 12 valgte af Beboerne). Trods de høje Skatter strækker Overskuddet dog ikke til til at betale Porten den aarlige Tribut 92,800 L. St., der anvendes til Dækning af Renterne af den tyrkiske Statsgæld fra 1855, og da Englænderne maa tilskyde det manglende, er det intet Under, al der begynder at hæve sig Røster før atter at give Øen tilbage til Tyrkerne. Dette vilde dog være at beklage; thi selv om de store Forhaabninger, som man knyttede til Englændernes Overtagelse af Forvaltningen, ikke ere blevne opfyldte, spores der dog Fremskridt paa mange Omraader, i Forvaltning, Retspleje, Oplysning (1892 besøgtes Skolerne af 15,000 Børn), Samfærdselsmidler etc. C. har sin egen Ærkebisp, med Sæde i Nicosia; under ham staa 3 andre Bisper (i Papho, Larnaka og Kerynia). Med Ladikieh i Syrien og Alexandria staar Øen i direkte telegrafisk Forbindelse. Hovedstaden er Nicosia (s. d.) (Levkosia), 13,000 Indb. Ved Kysten ligge Larnaka (s. d.), 7,600 Indb., Limassol (s. d.), 7,400 Indb., Famagusta (s. d.), 3,400 Indb., Kerynia og Papho (s. d.).

Historie. Historisk set indtager C. en ejendommelig Mellemstilling mellem orientalsk og europæisk Kultur. Dets første Beboere vare Chetitter (s. d.), om hvis mærkelige Kultur mange Gravfund endnu vidne. Senere (omkring 12. Aarh. f. Chr.) kom Fønikerne, følgende den Havstrøm, der fra Syriens Kyst styrer over mod Kap Kitti (paa Sydkysten). Her anlagde de paa det nuværende Larnaka's Sted Byen Kition, hvis Navn for Vestsemitterne længe anvendtes om hele Øen (jfr. hebr. *Kittim* [s. d.], Genesis 10. Kap. 4). Herfra bredte deres Kolonier sig ud i alle Retninger, indtil de efterhaanden krydsedes med og delvis optoges af de noget senere fra Nord- og Nordvestkysten fremtrængende Hellenere. Men endnu helt hen til Alexander's Tid holdt Kition sig dog som en udpræget fønikisk By. De forskellige Kulturstrømme, der saaledes mødtes paa C., gav tidlig dens græske Beboere et Særpræg. De følte sig altid som et eget Folk, skarpt skilte fra de øvrige Grækere. De ejede en egen Bogstavskrift, rimeligvis stammende fra Chetitterne (først tydet efter 1893), og i deres Religion og højtudviklede Kunst og Industri er fønikisk Indflydelse i høj Grad kendelig. For Oldtidens Grækere stod C. som Indbegrebet af Skønhed og Overflod. Man priste dens milde Klima, den yppige Vegetation, dens Rigdom paa Produkter (Kobber, der bearbejdedes i Tamassos og Soloi, kostbare Vine, Ædelstene [fra Paphos], Salt etc), dens Agerbrug og Industri (Tæpper, Lervarer, vellugtende Salver); men som Midtpunkt for den fra Fønikerne indførte Afroditedyrkelse (s. d.) var Øen tillige berygtet for sine yppige og frivole Sæder. Blomstrende Byer voksede op langs Kysterne: Paphos, Amathos og Idalion (med berømte Helligdomme for Afrodite), Kition, Salamis, Keryneia, Marion (senere Arsinoë) og Kurion, og om den store Rigdom og høje Kultur vidne de talrige og storartede Fund (Statuer, Relieffer, Vaser, Redskaber etc), der i de senere Aar ere gjorte ved de af Cesnola (s. d.), Ohnefalsch-Richter o. a. foretagne Udgravninger. I den ældste Tid dannede Øen flere monarkiske Smaastater, der fra 8. Aarh. f. Chr. kom under Assyrien, senere under Tyros, Ægypten (560—525), Persien (525—478), Grækerne (478—449). 410 forenede Kong Enagoras af Salamis alle Smaastaterne til eet Rige. Efter Slaget ved Issos 333 underkastede Øen sig Alexander; senere kom den under Ægypten, hvis Konge Ptolemaios dog igen overlod den til en yngre Gren af sit Hus. 58 gjorde Cato den til en med Cilicien forbunden romersk Provins. Cæsar og

Marcus Antonius overdroge vel igen Øen til Fyrster af Ptolemæernes Slægt; men efter Slaget ved Actium gjorde Augustus den til Konsularprovins. Ved Romerrigets Deling tilfaldt den det østlige Rige, erobredes gentagne Gange af Saracenerne, men faldt dog hver Gang tilbage til Byzantinerne. Af de kejserlige Statholdere gjorde Komnenos I sig uafhængig, og hans Efterfølgere hævdede Besiddelsen af Øen, indtil Richard Løvehjerte paa sit Korstog 1191 erobrede den og (1193) overdrog den til Guido af Lusignan, Konge af Jerusalem. Omtrent i 300 Aar stod C. nu under egne Fyrster, og Øen blomstrede stærkt op. Men efter Jakob II's Død 1473 maatte hans Enke, Venetianerinden Caterina Cornaro (s. d.), der førte Regeringen for sin umyndige Søn, overlade Øen til Venetianerne, der beholdt den til 1570, da den trods Bragadino's (s. d.) tapre Forsvar erobredes af Tyrkerne. Fra nu af gaar det stadig tilbage for Øen. Fra 1832—40 stod den under Mehemed Ali, kom saa igen tilbage til Porten. Ved Overenskomsten 4. Juni 1878 overdroges dens Forvaltning til England. 1882 fik den en ny Forfatning. (Litt. over C. er meget rig og er navnlig efter Englændernes Overtagelse af Øen, der bragte nyt Liv i alle Undersøgelser, svulmet stærkt op. Vi nævne nedenfor kun nogle af de vigtigste Hovedværker, idet vi for øvrigthenvise til følgende udførlige Bibliografier: *Attempt at a Bibliography of Cyprus* ved Cobham [2. Udg., Nicosia 1889] (3. forberedes), der dog ikke er tilgængelig gennem Boghandelen, og »Bericht iiber Geographie von Griechenland, III Kypros« af Oberhummer [i Bursian's »Jahresbericht uber die Fortschritte d. clas. Alterthumswissenschaft«, 77. Bd., Berlin 1894], hvor den meste nyere Litteratur er sammenstillet. Engel, »Kypros« [Berlin 1841]; Unger og Kotschy, »Die Insel C.« [Wien 1865]; v. Loher, »C., Reiseberichte« [3. Opl., Stuttg. 1879]; Cesnola, »C., seine alten Städte, Gräber und Tempel« [Jena 1879]; Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan* [3 Bd., Paris 1851—61]; samme *L'île de Chypre, sa situation présente* [1878] og *Documents nouveaux servant de preuves å l'histoire de C.* [1882]; v. Löher, »C. in der Geschichte« [Berlin 1878]; Agnes Smith, *Through C.* [Lond. 1887]; Sakellarios, *Tå Κυπριακά* [2. Opl., Athen 1890—91]; Ohnefalsch-Richter, »Kypros, die Bibel und Homer« [»Ausland« 64]; Oberhummer, »Die Insel C.« [»Jahresber. Geogr. Gesellsch. Miinchen 13.«, 1892]; Konstantinidos, *Τοπογραφία τῆς νήσου Κύπρου* [Larnaki 1893]; Bergeat, »Zur Geologie der massigen Gesteins d. Insel C.« [»Tschermak's Mineral. und petrogr. Mitth. 12.«, 1891]; Hann, »Klima v. C.« [»Meteor. Ztschr.« 1889]; Kort: *A Trigonometrical Survey of the Island of C.* ved Kitschener, 1: 63,360 [Lond. 1885]). *C. C. C.*

Cypĕrus L. (Cypergræs), Slægt af Halvgræsser (Gruppen *Scirpeae*), en- eller fleraarige, lave eller meget anselige Planter med oftest bladbærende Stængler og sammentrykte samt mangeblomstrede Smaaaks, der ere samlede til større hoved- eller skærmformede Blomsterstande med løvbladagtige Svøbblade. 400 Arter, de allerfleste i tropiske eller subtropiske Egne i alle Verdensdele; de vokse ved Bredden af Floder og Søer, i Sumpe o. 1. Steder. *C. fuscus* L. (Brun Fladaks) er dansk og vokser hist og her paa Øerne, især paa Sjælland; dens Smaaaks ere samlede i eet eller flere stilkede Nøgler; enaarig. *C. esculentus* L. er fleraarig og har Udløbere med Knolde ar Størrelse som Hasselnødder (Jordmandler); de indeholde Olie, meget Sukker og Stivelse og smage sødt mandelagtig. Planten dyrkes i Middelhavslandene og er paa visse Steder en vigtig Kulturplante, saaledes i Spanien, Sydfrankrig, Grækenland, Centralafrika o. s. v. Knoldene spises raa, ristede eller kogte og anvendes til Tilberedning af en Drik; som Kaffesurrogat have de været prøvede, men de skulle egne sig daarlig dertil. Nogle Arter *C.* (*C. rotundus* L., *longus* L. o. a.) have ligeledes Knolde, som indeholde bitre Stoffer, og som formedelst disse have været anvendte i Medicinen. *C. Papyrus* L. (Papyrusplanten) har et 1—3 M. højt Straa og en mægtig Blomsterstand. Af denne historisk berømte Plante, der vokser i Ægypten, Lilleasien o. a. Lande ved Middelhavet, fremstilledes i Oldtiden Papyros (s. d.), idet Marven udtoges, og dens Bestanddele i fugtig Tilstand klæbedes sammen. Endnu for Tiden benyttes den til Fletværk; Rodstokken er spiselig. (Zimmermann, »*De papyro*.«[Breslau 1866]). Som Prydplanter dyrkes især *C. alternifolius* L. (se nedenf.). *A. M.*

C. alternifolius og *C. Papyrus* ere Varmhusbladplanter. De formeres ved Deling og Stikling: man stikker da hele Bladkransen, og de unge Planter ville komme frem fra Knopper i Bladhjørnerne. De fordre en porøs, næringsrig Jord og meget rigelig Vanding. *L. H.*

Cypervine vare navnlig tidligere bekendte som meget fine Bordvine og Sødvine, gennemgaaende af ganske lys Farve og med en meget fin Buket. De bedste C. faas fra Landstrækningen Commanderia og ere temmelig stærke, indtil 15 Vægt p. Ct. Alkohol, og sukkerfattige, ca. 4 p. Ct. Sukker; men de fleste C. ere meget ekstraktrige, indtil 25 p. Ct. Ekstrakt og 22 p. Ct. Sukker, og indeholde 8—11 Vægt p. Ct. Alkohol. Den aarlige Produktion kan anslaas til ca. 20,000 Hektoliter, hvoraf omtrent Halvdelen udføres. *K. M.*

Cypraea se Porcelænsnegle.

Cyprésfamilien (*Cupressaceae*), stedsegrønne Naaletræer, Buske eller Træer, der have modsatte eller kransstillede og oftest skælformede, sjælden naaleformede Blade samt nøgne Knopper. Det naaleformede Blad antages at være den oprindelige Bladform hos Slægterne med skælformede Blade, dels fordi Kimplanten oftest begynder med denne Bladform, dels fordi der paa ældre Individer hyppig findes Grene med naaleformede Blade. Under Navnet *Retinospora* sammenfattes saadanne Former, Arter af forskellige Cypresslægter, der ved Dyrkningen have bibeholdt det ungdommelige naaleformede Blad. Blomsterne ere enbo, sjælden tvebo, og sidde i Spidsen af korte Grene. Hanblomsternes Støvblade sidde i 4—8 Kranse og have 3 — 5 omtrent kuglerunde Støvsække, der aabne sig ved en Længdespalte; Støvkornene mangle Flyveblærer. De hunlige Blomsterstande have aldeles udelte Kogleskæl, der oftest blive træagtige, og i hvis Hjørner der findes 1 til mange Æg. Koglerne ere smaa, modnes endnu i det

samme Aar, Blomstringen finder Sted, og falde hele af. Frøene ere ofte udstyrede med Vinger; Kimplanten har to Blade. Familien tæller 9 Slægter med ca. 80 Arter. Cypres (*Cupressus* L.) har lidet eller slet ikke fladtrykte Grene og skældannede Blade. Enbo. Koglerne ere kuglerunde og have skjolddannede og femkantede Kogleskæl, der bære talrige Frø; de øverste og nederste Kogleskæl ere gerne sterile. 12 Arter i Middelhavslandene, Asien, Nordamerika og Mejiko. *C. sempervirens* L. (*C. fastigiata* D. C.) bliver 20 M. højt eller derover og har en spids kegleformet Vækst, noget lig Italiensk Poppels; Grenene ere firkantede og Bladene dybt mørkegrønne. Koglerne, som blive 2—3 Cm. lange, have 8—10 Skjolde. Dette klassisk berømte Træ, der skal kunne blive over 2000 Aar gammelt, har oprindelig hjemme i Persien, Lilleasien og Grækenland, men dyrkes nu i alle Lande omkring Middelhavet. Fra ældgammel Tid har den almindelige Cypres spillet en Rolle i vestasiatiske Folkeslags religiøse Forestillinger, hvilket aabenbart er fremkaldt af Træets majestætiske og alvorsfulde Ydre; som bekendt var det i den græske og romerske Oldtid et Symbol paa Sorg, og Grene af det anvendtes allerede paa Kejser Augustus'es Tid ved Begravelsesceremonier. Desuden var Træet i Oldtiden af en ikke ringe økonomisk Værdi; af det haarde Ved byggede Fønikerne deres Handelsskibe, og Grækere og Romere benyttede det til Tempeldøre, Kister, Gudebilleder o. m. *C. funebris* Endl. (*C. pendula* Staunt., Sørge-Cypres) adskiller sig fra den foregaaende Art ved de hængende Grene og den udbredte Krone; Koglerne ere tillige noget større og have 6—8 Skjolde. Træet hører hjemme i Kina og kom til Europa 1848; det har Anvendelse til Plantning paa Kirkegaarde. *C. Lawsoniana* A. Murr. (Kalifornien) bliver 30 M. høj eller derover og har fladtrykte Grene af lignende Stilling som hos *Thuja*. Koglerne ere saa store som Ærter og have kun 6 Skjolde. Den minder i øvrigt meget om *Chamaecyparis*, fra hvilken den kun skelnes ved det mindre Antal Frø. Meget almindeligt og yndet Havetræ; om Anvendelse og og Dyrkning se Chamaecyparis. *A. M.*

C. kan i Danmark kun dyrkes i Koldhus. *C. sempervirens* og *C. excelsa* ere almindelig anvendte Dekorationsplanter i de saakaldte Vinterhaver, ligesom de ogsaa ere anvendelige ved Dekoration af Trappegange og Værelser. De overvintres ved 1—5°, fordre stort Potterum og formeres ved Frø eller Stiklinger. *L. II.*

Cypressumpe ere Sumpstrækninger, hvor Cypres er en sædvanlig Plante. De findes i Kystegnene i den sydøstlige Del af de forenede Stater og have givet Anledning til Tørvedannelse. Andre Benævnelser ere *swamps* og *dismals*. *H. R.*

Cyprestræ, to forskellige Træsorter. 1) Orientalsk C, af *Cupressus sempervirens* fra Middelhavslandene og det nordlige Indien, er gulhvidt, meget fint, tæt og overordentlig holdbart. Det har en balsamisk Lugt og anvendes i Hjemlandet som Bygningstømmer, i øvrigt til finere Snedkerarbejde. 2) Virginsk C, hvidt virginsk Cedertræ af *Taxodium distichum*, ligner i Udseende og Egenskaber orientalsk C. og anvendes som dette i Nordamerika. I Europa bruges det især til Skibsbygning. *K. M.*

Cypria (lat.), »den kypriske Gudinde«, Tilnavn til Venus (se Afrodite). *C. B.*

Cyprĭān (den hellige), Thascius Caecĭlius, Biskop i Karthago, født ca. 200 i Karthago, halshugget smst. 14. Septbr. 258. Han var af en rig hedensk Familie og havde ved sine rige Evner og sin fine Dannelse vundet en fremragende Plads i sin Fødeby, baade som Retor og Jurist og som Menneske, da han 245 ell. 246 lod sig døbe og samtidig modtog Præstevielsen af sin Ven, Biskop Caecilius. Han skilte sig nu ved sin Hustru, gav sin Formue til de fattige og studerede med Iver især Tertullian, hvem han altid betragtede som sin egentlige Lærer. Efter Caecilius'es Død blev han Biskop i Karthago (248). Nogle af de ældre Præster i Karthago, som ikke syntes om dette Valg, lagde stadig Sten paa hans Vej, og hans tidlige Biskopstid var en uafbrudt Kæde af Kampe. Under den deciske Forfølgelse 249 trak han sig ud i Ørkenen, hvorfra han ledede sin Menighed. Da han vendte tilbage 251, maatte han tage Parti i den hidsige Kamp, der var udbrudt om, hvorledes man skulde stille sig til dem, der vare faldne under Forfølgelsen. Bekenderne d: de, der havde holdt Stand under Pinslerne, optraadte med megen Overmod og optoge uden videre de faldne; men C. ansaa det for en kirkelig Uorden, der i lige Grad krænkede hans kirkelige Embedsbevidsthed som hans religiøse Følelse. Hans Stilling var saa meget vanskeligere, som han selv havde unddraget sig Forfølgelsen; men hans Modstandere svækkedes ved at dele sig i et Parti, der tog det let med Kirketugten — det lededes af Diakonen Felicissimus og dets Biskop Fortunatus — og i et strengt Parti, der lededes af Presbyteren Novatus og sluttede sig til Novatianerne (s. d.) i Rom, saa paa de to Synoder i Karthago, 251 og 252, vandt C. Sejr. — En i sine Følger mere vidtrækkende Strid var den, han havde med den romerske Biskop Stephanus, om Kætterdaaben (s. d.). C. hævdede, at kun Kirken D: den katolske Kirke kunde døbe, og at Kættere og Hæretikere derfor maatte døbes med Kirkens Daab, naar de vilde optages; Stefan hævdede, at Kættere og Hæretikere, som vare døbte i Treenighedens Navn, kunde optages i Kirken alene ved Haandspaalæggelse. Paa C.'s Side stillede lilleasiatiske og nordafrikanske Biskopper sig, men den romerske Betragtning blev i Tidens Løb den sejrende. Betydningsfuldt er det at se, hvorledes C. ikke vil vide af noget Underordnelsesforhold under Romerbispen at sige, men omtaler ham som sin Kollega, der er sideordnet med alle andre Kirkens Biskopper. — C. ofrede sig helt for sin Menigheds Vel, og naar han atter under den valerianske Forfølgelse 253 trak sig ud i Ensomheden, var det kun, fordi han saa, at han saaledes kunde være til størst Nytte. Blandt de skriftlige Efterladenskaber fra Kirkens første Aarhundreder ere faa interessantere end C.'s Breve, der levende sætte os ind i Menighedens daværende Forhold og vise os C. som en Mand, myndig i Kraft af sit Embede, ydmyg som Menneske, human i sin Dom og med en aaben Sans for Naturens Skønhed (bl. a. i *Epistola ad Donatum* findes smaa Perler af Naturskildring). Han er et Mønster paa en Kirkefyrste, ingen lærd Teolog, snarere Jurist, men med Styrelsens Naadegave. C.'s betydeligste Skrift er *De unitate ecclesiae*, hvor han med Kraft

Artikler, der savnes under C, maa søges under IL.

hævder Kirkens Enhed (»Den, der ikke har Kirken til Moder, kan ikke have Gud til Fader«), denne Enhed hviler paa Episkopatet, ikke Roms, men hele Kirkens (se Biskop). Under den valerianske Forfølgelse 258 nægtede han at ofre til Guderne, og med Frimodighed gik han Døden i Møde. — Første Udgave af C.'s Skrifter er trykt i Rom 1471, derpaa i Venezia s. A., den første kritiske Udgave er Erasmus'es [Basel 1520], Baluzius og Maranus Maurinerne) [Paris 1726]; nyere Udgaver i Besançon 1836, Leipzig 1838, Wien 1868—71. Oversættelser findes i »Vidnesbyrd fra Kirkefædrene« I og IV fChra. 1880 og 1883]. (Litt.: Fabre, *Saint C. et l' Église de Carthage* [Paris 1848]; Ruffet, *Th. Cyprien et les persecutions de son temps* [1872]). *L. M.*

Cyprianus, Biskop Cypriani eller Bisp Cypri Bog, er for den danske og norske Almue Navnet paa en Bog, ved hvis Trylleord man kan tvinge Aander, og selve den Onde, til at lyde sig. Der er talløse Fortællinger om Præster og kloge Mænd, der have ejet den, ogsaa om Mennesker, der tilfældig kom til at læse i C. og manede Fanden til sig, og kun bleve frelste ved, at Bogens rette Ejer kom og læste den Onde bort igen. Bogen siges at være lille og skreven med røde Bogstaver; hvem der først har faaet den i sit Eje, kan ikke komme af med den, uden han sælger den for mindre, end han har givet; brændes den i Ild, ligger den straks igen uskadt; kun ved at kaste den i rindende Vand kan man fri sig for, at den kommer tilbage; i Kjøbenhavn skal C. have været at finde blandt Bøgerne paa Trinitatis Kirkes Loft, men den er bleven lænket til en stor Sten og kastet ned i det hule af Rundetaarn. Om dens Oprindelse hedder det, at den skal læses i og medbringes fra den »sorte Skole«, hvor Bogen altid slaar sig selv op og ingen Læremester optræder, men kun en sort Hund gaar omkring og giver Lærlingene deres Mad. Den, som ejer C, tilhører Djævlen (eller skal tilhøre ham, om han ikke inden sin Død skiller sig ved Bogen); og han kan ikke lade være at gøre noget ondt hver Dag, »om det saa blot er at brænde en Brødskorpe«.

Som det gængse Navn for en Troldbog er C. ejendommelig for Danmark og til Dels det øvrige Norden. Jævnsides dermed træffe vi i Danmark og flere Steder 6. (og 7.) Mosebog; ellers: i Norge Svarteboken, i Tyskland Dr. Faust's Bog o. 1. — Efter Legenden var C. en hedensk Troldmand, der prøvede at faa Magt med den kristne Jomfru Justina, men overvunden ved hendes Trofasthed endelig selv gik over til Kristendommen og senere led Martyrdøden som Biskop i Antiochia (Aar 290). Allerede ved Middelalderens Begyndelse fandtes der Troldbøger under C.'s Navn; saadanne haves nu i latinske og græske Haandskrifter fra 13. Aarh.— foruden at adskillige danske og norske Tryllebøger fra 18. og 19. Aarh. haves under dette Navn. Men i C.-Bøgerne og C.-Troen ere mangfoldige andre Bestanddele trængte ind: vor Oldtids Trylleraad og Trylleformler (undertiden med kristent Tilsnit), Middelalderens Heksetro og Djævleforskrivninger, samt Troen paa den »sorte Skole« (s. d.), som den danske og norske Folketro henlægger til Wittenberg, men som ellers knyttes til andre Universiteter (Salamanca, Paris). (Litt.: H. F. Feilberg, »Cyprianus« i Aarbog for dansk Kulturhistorie 1891). *A. O.*

Efter Indholdet, hvormed ogsaa Afstamningen er given, falde C.-Bøgerne i to skarpt adskilte Grupper. De til den ene Gruppe hørende Bøger kaldes ogsaa »Ramels Bog«; haandskrevne Eksemplarer heraf ere ikke sjældne, de ere alle affattede paa Dansk, deres Indhold er gennemgaaende højst forskelligt, men gaar dog væsentlig i samme Retning: Metoder til at faa en Tyv til at bringe sit Rov, til at slaa Øjet ud paa en Tyv, i Amuletter mod forskellige Onder, til at bevare en Piges Kærlighed, o. s. v. I Slutningen af Bogen findes gerne tillige en Samling Sympati- og Husraad. Denne C. er nogle Gange trykt; den ældste, endnu eksisterende trykte Udgave er fra Malmø 1771. Svarende til disse danske C., men afvigende fra dem med Hensyn til de givne Anvisninger, er den i Tyskland forekommende »Romanus-Büchlein«. Mange af de i disse C. forekommende Trylleformler stamme utvivlsomt fra Hedenskabets Dage, om de end i Tidens Løb have faaet et halvt eller helt kristent Tilsnit; meget er dog laant fra Middelalderens lærde Magi, hvilket fremgaar af de astrologiske Tegn og fordrejede hebraiske Bogstaver paa Amuletterne. Sympatimidlerne kunne næppe føres længere tilbage end til Paracelsus'es medicinske Skole.

Med den omtalte Gruppe af C. have de mange Folkesagn sikkert intet at gøre; de angaa alle den anden Gruppe, hvoraf Eksemplarer nu ere meget sjældne. Disse C. ere i alt Fald ofte skrevne paa Tysk, med røde Bogstaver (hvilket ikke er Tilfældet med de førnævnte), og de vides aldrig at være trykte i Danmark eller Norge, derimod vel i Tyskland i 17. Aarh. Det er kun de i Danmark og Norge forefundne Eksemplarer, der bære Navnet C; de talrige i Tyskland endnu eksisterende Manuskripter, hvormed de danske stemme overens i Indhold, bære alle Dr. Faust's Navn. De danske C. ere altsaa kun Afskrifter eller Oversættelser af de tyske Faustbøger (se Faust), der alle give Anvisninger til Aandemaning og Djævlebesværgelse, hvor afvigende de i øvrigt end kunne være fra hinanden. Meget jævnlig er den danske C, da ogsaa et Sammenpluk af flere Faustbøger, og gennem disse kan den saaledes føre sit Stamtræ ned til den tidlige Middelalders »Grimmorium« (s. d.) og den rimeligvis endnu ældre *Miphtheach Schelomoh*, »Salomons Nøgle« (s. d.). *Alfr. L.*

Cypridae, Familie af Ostracodernes Orden med lette, fine Skaller, 2 Par Maxilier og 2 Par Gangben. Testikler og Ovarier ligge oppe mellem Skallerne og den dem indvendig beklædende Hud. Hannens Generationsorganer ere af en særdeles sammensat Bygning og udstyrede med en stor, ejendommelig uddannet Slimkirtel. Familien er næsten udelukkende knyttet til de ferske Vande og holder sig her til Bunden, Vandplanternes Stængler og Blade, dels kravlende, dels svømmende om ved det kraftige I. Par Antenner. Kun ganske enkelte forekomme i Havet. Cyprinerne ere den af alle Ostracodgrupper, der sidst optræder i Jordlagene, og netop dens Havformer, *Bairdia* og *Candona*, ere de ældste inden for Familien (Silur-Kul). De øvrige Cyprider d: alle Ferskvandsostracoder gaa kun tilbage til Tertiærtiden. Hovedslægter: *Cypris*, *Candona*. Se i øvrigt Ostracoder. *C. W.-L.*

Artilder, der savnes under C, *maa søges under* K.

Cypridinīdae, Familie af Ostracodernes Orden med tykke, faste Skaller, der tillige ere forsynede med et dybt Udsnit, gennem hvilket det forreste Par Antenner rage ud. Disse ere altid lange og forsynede med kraftige Svømmehaar. 2. Par Antenner ere togrenede Svømmefødder, hvis Stamme har en meget ejendommelig triangulær Form. Af Mandiblen er nærmest kun Palpen, der er omdannet til et Gangben, til Stede. Derefter følge 3 Par Kæber, og del eneste Benpar, der findes, er kun til Stede som et meget mærkeligt, opadbøjet, ringdelt Vedhæng; 2. Par Kæber bærer et mægtigt Gælleblad. Foruden det uparrede Øje findes 2 store, bevægelige, sammensatte Sideøjne. Alle herhenhørende Former ere knyttede til Havet og ere dygtige Svømmere. Metamorfosen er næsten ganske falden bort. Cypridiniderne ere de ældste nulevende Ostracoder og optræde allerede talrig i Cambrium, men særlig i Devon og Kulformation. Hovedslægter: *Cypridina* og *Asterope.* *C. W.-L.*

Cypridīnlagene ere urene Kalkstene, henhørende til Devonformationens yngste Etage, og indeholde Forsteninger af forskellige *Cypridina*-Arter. Forekomme flere Steder i og uden for Europa. *K. R.*

Cyprīn se Vesuvian.

Cyprīna-Ler er en til Kvartærformationen hørende Lerart, der indeholder bl. a. *Cyprina islandica.* C. forekommer flere Steder langs den vestligste Del af Østersøens Kyster, og Lagene have ikke ringe geologisk Interesse; men deres kronologiske Plads er endnu ikke afgjort med Sikkerhed. Se i øvrigt Danmark (Geologi). *K. R.*

Cyprinīdae, Cyprinoīdei, Cyprīnus, se Karper.

Cypriōnsalt er Cuprammoniumsulfat med svovlundersyrligt Natron; det anvendes i Fyrværkeriet. *O. C.*

Cypripēdium se Fruesko.

Cypris (lal.) d. s. s. Cypria.

CypriS se Cypridae.

Cyprĭus, hos de gamle en Versefod, bestaaende af en kort, en lang, to korte og en lang Stavelse (⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑), f. Eks. *a?nabilitas.* *K. H.*

Cyprusīt, et blødt, gult Mineral, som bestaar af vandholdigt, svovlsurt Jærntveilte, forekommer i betydelige Masser som Gange af anselig Bredde og flere Hundrede Meters Længde i Dolerit ved Balahussa paa Cypern. *N. V. U.*

Cypræus, Johan Adolf, slesvigsk Præst, født 1592, Søn af Juristen og Historieskriveren Poul C. Han studerede Teologi i Giessen og Wittenberg og blev 1618 Præst ved St. Michaelis Kirke i Slesvig. Under en Sygdom 1631 fik han Religionsskrupler og indlod sig i Forbindelse med Katolikkerne. Paa en Baderejse, som han foretog for sit Helbreds Skyld, kom han til Amsterdam, gik her formelig over til Romerkirken og drog med Anbefaling til Katolikkerne i Köln; 1633 forlangte han sin Afsked og udgav her paa Grundlag af sin Faders Optegnelser *Annales episcoporum Slesvicensium* med en Fortale, hvori han gør Rede for sin Overgang. Dette Værk, som altsaa Faderen væsentlig maa have Æren for, er en Hovedkilde til Sønderjyllands Historie i Middelalderen. — C.'s senere Livsskæbne er ubekendt. *J. P. B.*

Cypselidae se Mursvaler.

Cypselus se Mursvaler.

Cyr [si'r] se Saint-Cyr.

Cyrēne-Mergel er en til Oligocenformationens yngre Afdeling hørende kalkholdig Lerart med Forsteninger af forskellige *Cyt ena-* Arter. C. forekommer særlig udbredt i Egnen omkring Mainz og Frankfurt. *K. R.*

Cyriācus fra Ancona (hans egentlige Navn er Ciriaco de' Pizzicolli), født ca. 1391, død i Cremona efter 1449, fremragende italiensk Humanist. Paa talrige og omfattende Rejser, navnlig 1435—38 i Grækenland og 1444 i Grækenland og Lilleasien, samlede C. et rigt arkæologisk Stof, som han nedlagde i sine Dagbøger og i 3 Bøger *Commentarii.* To Haandskrifter, det ene i Palazzo Barberini i Rom, det andet i München, indeholde Tegninger efter hans Dagbøger; disse have ikke ringe Betydning, fordi C. saa mange Oldtidsmindesmærker i en bedre Tilstand, end de nu ere i; G. de Rossi arbejdede paa at rekonstruere hele Stoffet. (Litt.: O. Jahn, »Aus der Altertumswissenschaft, populäre Aufsätze« [Bonn 1868]). *K. H.*

Cyrilliske Alfabet se Kirke, slavisk.

Cyrillus se Kyrillos.

CyrtåntlluS Ait., Slægt af Narcisfamilien (nær *Crinum*), Løgvækster fra Kap; 15 Arter. *C. obliquus* (L.) Ait. har røde Blomster, *C. nittalus* hvide og *C. lutescens* gule. Det er Varmhusplanter, der formeres med Sideløg. *L. H.*

Cyrtocēras, fossil Nautilslægt fra siluriske og devoniske Dannelser med Skallen bøjet som et Overflødighedshorn. *H. J. P.*

Cyrtolit se Anderbergit.

Cyrtomēter (græ.), et af Woillez angivet Instrument til Maaling af Brystkassens Omfang og Bestemmelse af dens Form. Det bestaar af en Kæde af smaa Hornplader, forskydelige mod hverandre og sammenholdte ved smaa Stifter. Kæden lægges om Brystkassen, saaledes at den slutter nøjagtig. Paa et Par Steder er der større Bevægelighed mellem Ledene; her aabnes den, tages af, og den gengiver da nøjagtig Brystkassens Form, ligesom man ved Maaling af den kan finde Længden af Omfanget og af de enkelte Afstande. Lignende Apparater ere opfundne af andre og dannede af bøjelige Kobber-, Zink- eller Blytraade. *A. F.*

Cyrus se Kyros.

Cysat [siza'] (Cysatus), Johan Baptist, født 1588 i Luzern, død 3. Marts 1657 smst., blev 1611 Elev af Scheiner (s. d.) og deltog som saadan i dennes Solpletobservationer, 1616 hans Eftermand som Professor i Astronomi ved Universitetet i Ingolstadt, var 1624—27 Rektor ved Jesuiterskolen i Luzern, opholdt sig, efter at have foretaget en Rejse til Spanien, en Tid i Ingolstadt, blev Rektor i Innsbruck, hvor han 7. Novbr. 1631 observerede den af Kepler forudsagte Merkurpassage — den første Observation af denne Art —, ombyttede senere denne Stilling med en lignende i Eichstädt og kom til sidst tilbage til sit tidligere Embede i Luzern. Hans vigtigste Publikation er: *Mathemata astronomica de loco, motu, magnitudine et causis Cometae, qui sub finem Anni 1618 et initium Anni 1619 in coelo fulsit* etc. [Ingolstadt 1619], der indeholder de første teleskopiske Kometobservationer og den første Meddelelse om Oriontaagen (se Orion), som han fandt ved sine Observationer af Kometen 1618 II. *F. Fr. S.*

Cystalgi, Blæresmerte, se Cystodyni.

Cyste (græ. κύστος, Hulhed). 1) Svulst, dannet som en Blære (Sæksvulst). Den indeholder enten grødede Masser, som Aldenornerne, undertiden med Haar og andre Overhudsdannelser, Dermoidcysterne, eller tyndflydende Masser, slimede geléagtige Stoffer, som Cystomerne. Man adskiller efter Oprindelsen mellem saadanne C, der opstaa ved for stærk Afsondring i et Hulrum, f. Eks. Hygromerne (Seneknuder), saadanne, der opstaa ved, at smaa aflukkede Hulrum udspiles, f. Eks. en Del af Ovariecystomerne, saadanne, hvor en Kirtelgang tilstoppes, saa der bagved opstaar en Udvidning (Retentionscyster), eller endelig ved fejlagtig Udvikling af Organer fra Fosterlivet, saaledes Morgagni'sHydatide (s. d.), Gællespaltecysterne paa Halsen, en Del Tandcyster. Efter Konfusioner kan opstaa C. som Rest efter Blodudtrædningen (Ekstravationscyster); lignende C. kunne dannes efter Abscesser, der kunne omdannes til Hulrum med ganske klart eller let plumret Indhold. I visse Svulster opstaa C. ved Henfald af Vævet, saaledes i Cystomyksomer; i andre Svulster dannes C. ved Retention paa Grund af Aflukning af Kirtelgange, hvis Svulsten har sit Sæde i en Kirtel. De Cystedannelser, der her især maa mærkes, ere dels Cystoadenomerne, dels Cystosarkomerne, Svulster, der ret hyppig udvikles, f. Eks. i Brystkirtlen. Svulster, hvis hovedsagelige Masse er C, kaldes Cystomer; disse ere ofte at henføre til Adenomerne. *E. A. T.*

2) Med dette Navn betegner man endvidere saadanne hudagtige Kapsler eller Hylstre, der omslutte mange Indvoldsorme under den Hviletilstand, som gaar forud for deres Overførelse i den endelige Vært. Saadanne Hylstre kunne nu have forskellig Oprindelse, idet de dels kunne skrive sig fra Værtdyrets Organer, dels være en Afsondring af selve Snylteren. I alle de Tilfælde, hvor en Snylter trænger ind i saadanne Organer af andre Dyr, som ere dannede af en kompakt Vævmasse, f. Eks. Lever, Hjerne, Muskelvæv o. s. v., vil det angrebne Organ søge at beskytte sig imod den indtrængende Snylter ved at isolere denne, og paa samme Maade forholder det sig for øvrigt lige over for ethvert indtrængende fremmed Legeme. Dette foregaar paa den Maade, at Bindevævet i det angrebne Organ udforer den af Snylteren dannede Hulhed med et sammenhængende Lag, der endog paa sin fri Flade danner et Epithel. Den stærkeste Udvikling naa disse Kapsler hos de saakaldte Blæreorme, især naar disse opnaa en betydelig Størrelse og udvikle sig i Organer, som ere rige paa Bindevæv. Om Echinococcusblærer kunne de saaledes naa en Tykkelse af flere Millimeter og en saadan Fasthed, at de med Lethed kunne skrælles ud af det omgivende Væv. Medens en saadan Kapsel paa den ene Side beskytter det angrebne Organ, beskytter den ligeledes Snylteren og tjener dens Ernæring, idet de Kapslen gennemtrængende Blodkar afsondre en Vædske, som kommer denne til gode. Mange Snyltere udskille endnu paa den indvendige Side af denne Bindevævskapsel en anden Kapsel af chitinagtig Beskaffenhed, hvortil Materialet leveres af særegne Kirtler. Foruden hos mange Ikter dannes saadanne chitinagtige Kapsler af de hos Fisk indkapslede Tetrarhyncher og ligeledes hos Trikinerne, hvor denne Kapsel med Tiden optager Kalksalte. Hos saadanne Iktelarver, der indkapsle sig paa fri Overflader, som f. Eks. Larven af Faareflynderen, der indkapsler sig paa Planter, bliver denne Chitinkapsel saaledes Dyrets eneste Omhylning. *M. L.*

Cystektasi, Udvidning af Blæren, for saa vidt den optræder som en blivende sygelig Tilstand. Den har som Regel sin Oprindelse fra en Forsnævring af Udstrømningskanalen, Urinrøret. Den plejer da at være udbredt over hele Blæren (Blæredilatation); hvis den kun er til Stede paa et enkelt Sted, kalder man Lidelsen et Divertikel paa Blæren, Pochedannelse. *E. A. T.*

Cystenyre, en sygelig Forandring af Nyren, hvorved den i sin Helhed eller kun delvis omdannes til en Samling af Cyster; disse ere rimeligvis Retentionscyster (smlg. Cyste). C. kan være medfødt og er da ofte dobbeltsidig, men den kan ogsaa udvikle sig hen i Livet og skyldes da oftest Betændelser i Nyrevævet. *E. A. T.*

Cysterna **chyli** se Lymfe.

Cysticércus se Bændelorme.

Cystidēae, »Stenæblerne«, er den lavest staaende Orden af Søliljerne. Legemet er som oftest kugleformet eller ægformet, sjældnere langstrakt eller fladt. I Alm. findes en kort, svag Stilk, enkelte ere dog ligesom visse ægte Søliljer fastvoksede til Underlaget med selve Legemet. Dette er sammensat af et forskelligt Antal (13 til over 100) hyppigst sekskantede Plader, som snart kunne være sammenstillede uden nogen Orden, snart ordnede i afvekslende, horisontale Bælter, og yderst sjælden findes en Antydning af den for de ægte Søliljer karakteristiske Ordning af Pladerne i radiære Rækker. Midt paa den øverste Overflade ligger en lille Mundaabning, som. har kunnet tillukkes af smaa Plader, og fra denne udgaa 2—5 enkelte eller svagt forgrenede, undertiden ganske korte Ambulakralfurer. Foruden Mundaabningen er Skallen endnu forsynet med 1, sjældnere med 2 Aabninger, en lille rund Aabning nærmest ved Munden og længere borte fra denne en større Aabning, som kunde lukkes af 5—8 i Pyramideform sammenstødende, trekantede Plader. Disse 2 Aabninger har man opfattet som Gat og som Kønsaabning, men Forfatterne have været meget uenige om, hvilken der har været Gat og hvilken Kønsaabning. De fleste Forfattere betragte dog den med Plader forsynede Aabning som Gat. Den anden lille Aabning er kun funden hos et ringe Antal Slægter. Armene (Fig. 1), som i Reglen optræde i et Tal af 2—5, ere i Reglen svagt udviklede og aldrig forgrenede, idet de kun bestaa af en enkelt Række Led, hvis rendeformet udhulede Bugdel paa hver Side er forsynet med en Række Sømplader. Kun undtagelsesvis har man fundet dem forsynede med leddede Sidetraade *(Pinnulae).* Deres Forhold til Legemet er for øvrigt langt mere variabelt end hos de ægte Søliljer. Hos nogle Former (f. Eks. *Glyptosphaera*) ende de grenede Ambulakralfurer i smaa Ledfacetter, til hvilke yderst simple Arme have været fæstede. Medens Armene i dette Tilfælde optræde i større Tal og temmelig langt borte fra Munden, udgaa de hos de øvrige fra Toppen af Legemet. I saa Tilfælde kunne de enten være fri, eller de kunne være tilbagebøjede og med deres Rygside sammenvoksede med Legemet (*Agelacrinus* og *Pseudocrinus*). Hos de allerfleste C. er Skallens Overflade forsynet enten med Dobbeltporer d: Porer, som parvis ere samlede paa smaa ovale Ophøjninger (Fig. 2), eller med et forskel-

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Fig. 1

Arme af *Pleurocystis*.

Fig. 2

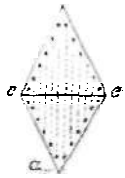
Skalparti med Dobbelthuller.

Fig. 3.

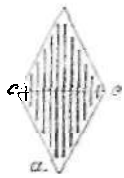
Skalparti med stribede Bomber.

Fig. 5 a.

En Porerombe set fra Overfladen.

Fig. 4 a.

En stribet Bombe set fra Overfladen.

Fig. 5 b.

En Porerombe i Tværsnit.

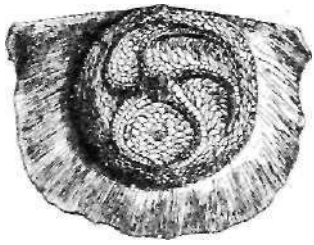
Fig. *i* b.

En stribet Rombe i Tværsnit.

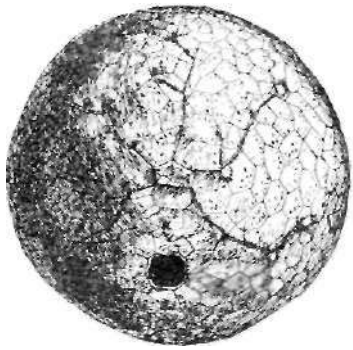
Hydrospir af Blastoide.

Fig. 7.

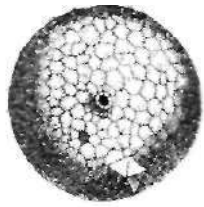

Agelacrinus.

Fig. 8.

Glyptosphaera.

Echinosphaera.

Fig. 10.

Pseudo

ligt Tal af rombiske Figurer (Fig. 3), dannede enten af Porer eller af parallelle Furer. Man betegner dem respektive som Poreromber eller som stribede Romber. — En stribet Rombe (Fig. 4, a og b) er et meget fortyndet Sted af Skallen, som springer ind i dennes Hulhed med et Antal dybe og smalle Folder, hvis Hulrum altsaa staar i Forbindelse med Yderverdenen gennem et tilsvarende Antal parallelle Længdefurer. Længden og Dybden af Foldningerne eller Furerne aftage fra Rombens Midte til begge Sider, og da Sømmen mellem to Plader falder enten i Rombens korte eller i dens lange Diagonal, kommer en saadan Rombe til at tilhøre to Naboflader. Undertiden kunne dog dens ro Sidehalvdele være selvstændig udviklede og adskilte af et glat Mellemrum (*Callocystis*), og undertiden er kun den ene Halvdel udviklet. Rombens Overflade kan snart ligge næsten i Højde med Skallens almindelige Overflade, snart være temmelig dybt indhvælvet (Fig. 4). En Porerombe (Fig. 5, a og b) afviger nu kun fra en stribet Rombe ved, at Foldningernes Hulrum ikke aabne sig udad gennem deres hele Længde, men kun gennem en Pore i hver Ende. Tænke vi os derfor, at Skallens almindelige Overflade i en stribet Rombe (fra *c*, *c* i Fig. 4, b) fortsatte sig hen over Rombens Overflade og voksede sammen med denne paa de nysnævnte Porer nær, vilde vi faa en Porerombe, i hvilken altsaa de enkelte Foldninger blive repræsenterede af adskilte, sammentrykte Rør. Tænke vi os endelig Aabningen i en saadan stribet Rombe (mellem *c*. *c*) stærkt indsnævret, vilde denne blive til en langstrakt Spalte, og vi vilde have et Billede (Fig. 6) af de tilsvarende Organer hos »Stenblomsterne« (s. d.) eller Blastoideerne. Man har betegnet disse Organer som »Hydrospirer« og antager dem for Aandedrætsorganer, idet man tænker sig, at den i Vandet indeholdte Ilt gennem Indfoldningernes eller Rørenes tynde, formentlig porøse Væg har kunnet paavirke den i Krophulen indeholdte Vædske. Hvorvidt de saakaldte Dobbeltporer have haft en lignende Betydning, er mere tvivlsomt. Lige saa lidt som Hydrospirerne staa de i umiddelbar Forbindelse med Krophulen. —

, *Artikler*, *der savnes under C, maa søges under* **K**.

Disse Hydrospirer optræde nu hos forskellige Slægter i meget forskelligt Omfang, idet de snart ere udbredte over hele Overfladen, snart findes i meget ringe Tal, undertiden kun 1 eller 2. Paa Grund af Armenes ringe Udvikling antager man, at Kønsorganerne ikke, som hos de ægte Søliljer, have haft deres Plads i disse, men i selve Kroppen. — Af de talrige (ca. 40) hidtil beskrevne Slægter skulle vi her kun nævne nogle faa Hovedformer.

Agelacrinus (Fig. 7). Det hyppigst skiveformede Legeme er med sin hele Underside fastvokset til fremmede Legemer og bestaar af talrige, uregelmæssige Plader, som skælformet overdække hverandre. Af de 5 nedbøjede og tilvoksede Arme ere de to i Cirkelform bøjede mod hinanden og omslutte Gataabningen. Ingen Porer eller Hydrospirer.

Glyptosphaera (Fig. 8), kugleformet, stilket, bestaaende af talrige med Dobbeltporer forsynede Plader. Fra Munden udgaa 5 med Sidegrene forsynede Ambulakralfurer, som hist og her ende i smaa Ledfacetter til Fæste for Arme. En lille Kønsaabning (?) mellem Mund og Gat. Rusland og Sverige.

Echinosphaera (Fig. 9), kugleformet, stilket, alle Pladerne med Hydrospirer. Mund omgiven af svage Arme (mangle i Fig.). Mellem Mund og Gat en lille Kønsaabning (?). Rusland og Skandinavien.

Pseudocrinus (Fig. 10), kugle- og ægformet med en ret vel udviklet Stilk og et mindre Antal større Plader. Enkelte Hydrospirer. De 5 tilbagebøjede og fastvoksede Arme ere forsynede med *Pinnulae*.

Cystideerne, som kunne naa et Gennemsnit af 10 -60 Mm., optræde i de palæozoiske Dannelser til (og med) Kulformationen, men have deres Hovedudbredning i den ældre Silurformation. — (Litt.: Zittel, »Handbuch d. Palæontologie« [1. Afdl. 1. Bd., 1876—80]; E. Billings, *Notes on the structure of the Crinoidea, Cystidea and Blastoidea*, *American Journal of Science* [Bd. 48, 1869]). *M. L.*

Cystīn, $C_3H_6NSO_2$, afledes af Amidomælkesyre ved Erstatning af et Brintatom med Gruppen SH og kan derfor skrives $C_3H_4(SH)(NH_2)O_2$. Det findes som Bestanddel i en sjælden forekommende Form af Blæresten; udsatte for Luften farves disse Stene grønne; de dannes kun i sur Urin, da de ere opløselige i alkaliske Vædsker. Opløses Blærestenen i Kali, og fældes Opløsningen med Eddikesyre, udskilles C. Det danner farveløse, sekssidede Tavler eller Romboedre, der ere uopløselige i Vand, Vinaand og Æter, men opløselige i Alkalier, Oxalsyre og uorganiske Syrer. Ophedes C. paa Sølvblik, giver det en sort Plet af Svovlsølv. Efter nyere Undersøgelser er C. i overordentlig ringe Mængde til Stede i normal Urin. *O. C.*

Cystis d. s. s. Blære (s. d.).

Cystītis d. s. s. Blærebetændelse (s. d.).

Cystoadenōm se Cyste.

Cystocéle (Blærebrok). Undertiden kan Blæren falde frem i et af de sædvanlige Brok (s.d.); dette er dog sjældent. Oftere anvendes C. om den Tilstand hos Kvinder, hvor forreste Væg af Moderskeden falder frem eller synker ned paa Grund af Slaphed, især efter Fødsler. Ved saadant Fremfald trækkes ofte Blærens Bagvæg med, saa der paa den Maade dannes noget, der ligner et Brok. *E. A. T.*

Cystocīdaris se Palechinoidea.

Cystodynī (Cystalgi, Blæresmerte, Blærekrampe), en sygelig Tilstand, hvor stærke, smertefulde Sammentrækninger vise sig enten uden bestemt Foranledning eller ved Fyldning af Blæren, ved Indførelse af Instrumenter. Forekommer især hos nervøse Personer. *E. A. T.*

Cystoīd d. s. s. Cystoma.

Cystoīdēa d. s. s. Cystidea.

Cystolithiasis d. s. s. Blærestenssygdom, se Blæresten.

Cystolītter (bot.) ere ejendommelige og forskellig formede Kalkudvækster, som især forekomme hos Arter af Nældeblomstrede og Acanthaceer. De dannes navnlig fra et Punkt paa den indre Side af Overhudscellernes Ydervæg og vokse ind mod Cellerummet i Form af et kortstilket, kølle-, kugle- eller tendannet Legeme; uden om den af Cellulose dannede Stilk lejres Kalken, der udgør Hovedmassen af den udvendig tæt vortede (brombæragtige) C. Betydningen af disse Dannelser er ukendt; formodentlig ere de kun en af de Former, under hvilken den i Stofskiftet udskilte Kalk aflejres i Planterne. *A. M.*

Cystōma, i al Almindelighed det samme som Cyste, en Sæksvulst. Særlig anvendes Ordet i Betydningen *C. ovarii*, en Æggestoksvulst, bestaaende af enkelte større eller talrige mindre Cyster, hvori der da findes enten klar, tynd Vædske (oftest ved de enkeltrummede) eller en klæbrig Masse, der undertiden endogsaa kan være en stiv Gelé (se i øvrigt Æggestoksvulst). Oprindelsen til disse Cyster er Udvidning af de »Graaf'ske Follikler« (s. d.) i Æggestokken. Eftersom Svulsten er enkeltrummet eller flerrummet, kaldes den uni- eller multilokulær. *E. A. T.*

Cystophōra (Blæresæl) se Sæler.

Cystoplegī d. s. s. Blærelamhed, Blærelammelse (s. d.).

CystOpteriS Bernh. (Bægerbregne, norsk: Lok), Bregneslægt af Polypodiaceernes Familie med halvt bægerformet Slør, der sidder under de runde Frugthobe, og som i alt Fald i Begyndelsen dækker disse. Bladene ere 2—3 Gange fjerdelte. 7 smaa finløvede Arter fra nordlig tempererede Lande. *C. fragilis* (L.) (Skør Bægerbregne, Skør-Lok) bliver indtil 0,30 M. høj og har lancetdannede Blade, hvis Stilk er omtrent saa lang som Pladen. Denne meget foranderlige Art er almindelig i Norge og vokser hist og her i Danmark. *C. montana* Bernh. med trekantede Blade, hvis Stilk er længere end Pladen, vokser i det østlige og nordlige Norge. *A. M.*

Cystōpus Lév., Svampeslægt af Peronosporaceernes Familie, lever snyltende i forskellige Planter; Myceliet, der kun bestaar af en eneste, lang, rigt forgrenet Celle, baner sig Vej mellem Værtplantens Celler, i Intercellularrummene, og sender korte Grene, Sugeorganer, ind i Cellerne for at tage Næring fra disse. Til sidst dannes der umiddelbart under Værtplantens Overhud paa særegne, tykke Myceliegrene talrige encellede, i Kæder stillede Sporer, Konidier, der frigøres og føres bort af Vinden, idet Overhuden stødes af; overføres nu en saadan Spore paa en Plante, i hvilken Svampen overhovedet kan leve, og der er Vand til Stede, spirer den straks derved, at Sporens Indhold bliver til Sværmesporer, der til sidst danne Mycelium, der trænger igennem Værtplantens Spalteaabninger.

Foruden Konidier dannes der inde i Værtplanten desuden en anden Slags Sporer, de saakaldte Oosporer, der fremkomme som Resultatet af en Befrugtning; i Modsætning til Konidierne spire disse Oosporer, eller Hvilesporer, først næste Aar og frembringe da en stor Mængde Sværmesporer. Den mest udbredte og almindeligste Art er *C. candidus* (Pers.) — Hvidrust — der optræder paa forskellige Arter af Korsblomstrede, især meget hyppig paa Hyrdetaske, og danner hvide, af Konidierne melede Pletter. De angrebne Plantedele — Blade, Stængel, Blomster, Frugter — blive mere eller mindre misdannede. *C. R.*

Cystosarkōm se Cyste og Sarkom.

Cystoskōp (og Cystoskopi). Ved Hjælp af elektrisk Belysning er man i de sidste Aar sat i Stand til at undersøge Blæren direkte ved Synet. Instrumentet kaldes C., og Undersøgelsen Cystoskopi. Instrumentet bestaar i et kateterformet Rør, som i Spidsen er lukket med en elektrisk Mignonlampe, hvis Ledningstraad gaar gennem Røret. I Knæet bag Lampen findes et Prisme med total Tilbagekastning, hvorved Billedet af den ved Lampen oplyste Blærevæg kastes tilbage gennem Røret, i hvilket er indlagt en Kikkert. Betingelsen for, at man kan se noget i Blæren, er, at dens Indhold er klart; hvis dette ikke er Tilfældet, maa man udskylle Blæren gentagne Gange, til den indeholder fuldstændig klart Vand. Hvad man især har opnaaet ved Hjælp af C, er større Sikkerhed i Erkendelsen af visse Sygdomme, hvis Tilstedeværelse ellers kun kunde formodes, saaledes Svulster i Blæren. Men ogsaa til Erkendelsen af Nyresygdomme kan man hjælpes ved C., idet man ved at erkende, om det er klar eller uklar (blodig, materieholdig) Urin, der strømmer ud fra hver Nyre, kan slutte sig til, om een eller begge Nyrer ere angrebne. C. er opfundet i sin nuværende Form af Nitze, der stadig er virksom med at forbedre sine Instrumenter, saa Benyttelsen bliver lettere og Virksomhedsomraadet større. Metoden vil dog næppe nogen Sinde naa til at blive mere end enkelte Lægers Speciale, idet hele Apparatet nødvendigvis maa være lidt omstændeligt, og talrige af de ved C. tilvejebragte Oplysninger kunne skaffes ved andre Metoder for Undersøgelsen. *E, A. T.*

Cystospåsme, Blærekrampe (meget nær det samme som Cystodyni eller Cystalgi), altsaa en med Irritation af Blærens Følenerver forbunden Refleks af Blæremuskulaturen, hvorved ringe Fyldning af Blæren medfører smertefulde Sammentrækninger. Forefindes foruden ved visse lokale Sygdomme (Svulster, Saar) i Blæren ogsaa ved Sygdomme i Rygmarven. De enkelte krampagtige Sammentrækninger kaldes Tenesmi. *E. A. T.*

Cytherēa (lat.), »den kytheriske Gudinde«, Tilnavn til Venus (se Afrodite). *C. B.*

Cytherīdae, Familie af Ostracodernes Orden med lykke Skaller, hvis Overflade som oftest er særdeles ru af ophøjede Lister, Knuder og Kamme. Efter Munddelene følge 3 Par Ben, idet det Kæbetodpar, der hos alle andre Ostracoder optræder som Kæbefod, hos disse Former er blevet omdannet til Gangben ved kraftig Udvikling af Palpen. Hunnerne bære Æg og Unger mellem Skallerne, og Metamorfosen er omtrent faldet bort eller i alt Fald indskrænket. Det er næsten udelukkende Havformer. Denne Familie leverer Hovedmassen af Havets Ostracoder og indbefatter udelukkende Bunddyr knyttede særlig til Tang. Formerne ere særlig hyppige i mesozoiske Dannelser. Hovedslægter: *Cythere, Cythereis* og *Paradoxostoma*. *C. W-L.*

Cytinus L., Slægt af *Rafflesiaceae* med to Arter, hvoraf *C. Hypocistis* L., der snylter paa Rødderne af *Cistus*-Arter, er den bedst kendte. Den bestaar foruden af den i Værtplanten skjulte og opsugende Del kun af de skælklædte og pragtfuldt gulrøde Blomsterskud, der ende med en klaseformet Blomsterstand. I Hanblomsterne ere Støvdragerne sammenvoksede til en midtstillet Søjle; Hunblomsterne have stærkt forgrenede Ægstole. De slimede, klæbrige og søde Bær spises i Sydportugal. *A. M.*

Cytisin se Cytisus.

Cytisus L., Slægt af Ærteblomstrede (Visstgruppen), Træer eller Buske med trekoblede Blade, der undertiden reduceres til kun at have eet Smaablad eller fuldstændig mangle. Blomsterne, der sidde i en endestillet Klase eller ere hovedformet samlede, have et tolæbet Bæger og gule, purpurfarvede eller hvide Kronblade. Støvdragerne ere enknippede, idet Støvtraadene alle ere sammenvoksede. Bælgene ere aflange, sammentrykte og indeholde talrige Frø. Lidt over 30 Arter. *C. Laburnum* L. og *C. alpinus* L. (Guldregn) have trekoblede, næsten glatte Blade og store endestillede Klaser af gule Blomster. De vokse vildt fra det sydøstlige Frankrig langs Alperne til Ungarn og Siebenbiirgen, særlig paa Kalkbund, og dyrkes overordentlig almindelig som Prydbuske. Alle Dele, Barken, Bladene, Blomsterne og især Frøene, indeholde et giftigt Stof, Cytisin. Det haarde Ved af *C. Laburnum* gaar i Handelen under Navn af Dansk Pokkenholt. I Norge holder *C. alpinus* sig bedre om Vinteren end *C. Laburnum*. Disse to Arter sammenfattes ogsaa af nogle til een Slægt, *Laburnum* Gris. Af Arter, der dyrkes som Prydbuske, nævnes nogle nedenf. *C. capitåtus* Jacq. (Schlesien indtil Adria) har ligesom *C. elongatus* W. et K. langhaarede Grene; hos den første sidde de gule Blomster i Hoveder. *C. purpureus* Scop. (Østerrig og Norditalien) har purpurrøde Blomster, *C. nigricans* L. (sydlige Mellemeuropa) gule. Om den mærkelige Hybrid *C. Adami* Poit. mellem *C. Laburnum* eller *alpinus* og *C. purpureus* se nedenf. *A. M.*

C. ere Frilandsbuske, hvis talrige Arter ere af meget forskellig Højde. Mange blive kun ½—1 M. høje, som f. Eks. *C. purpureus, capitatus* o. fl. Andre blive middelhøje Buske, som *C. nigricans* og *sessiliflorus*, og atter andre blive lave Træer, som *C. Laburnum* og *alpinus*. Deres Anvendelse i Haverne er betinget heraf; de mindste egne sig bedst til Forgrundsplanter i Busketterne, og Træerne plantes enten som fritstaaende eller i Midten at Busketterne. For at kunne blomstre rigt skulle de have en solaaben Vokseplads. Da de alle med Undtagelse af *C. purpureus*, der har violette Blomster, ere gulblomstrende, maa man være noget sparsom med deres Anvendelse. De formeres ved Frø, som saas i Maj paa en varm, solaaben Plads. Varieteterne og *C. Adami* formeres ved Podning eller Okulation paa *C. Laburnum* eller *C. alpinus*. Ved Forædling af *C. purpureus* paa Stammen af *C. Laburnum* kan man danne smukke, højstammede, smaa Krontræer af denne. Ligesom *Crataegus* maa

C. omplantes som smaa, da ogsaa disse have lidet forgrenede Rødder. *L. H.*

Cytoblást d. s. s. Cellekerne.

Cytoblastém. Ifølge en nu forladt Teori troede man tidligere, at de dyriske Celler opstode af en Vædske; C. Virchow har dog forlængst bevist, at Celler kun opstaa af andre Celler. *S. B.*

Cytōde d. s. s. kerneløs Celle.

Cytogēnt Væv d. s. s. retikulært Bindevæv (se Væv).

Cz . . . (slaviske Ord, som savnes herunder, maa søges under Tsch . . .).

Czacki [tša'tski], Tadeusz [-æ'uš], Greve, polsk Forfatter, født 1765 i Volhynien, død 1813, indtraadte 1785 under Kong Stanislav August i Statstjenesten, men tog efter Polens anden Deling 1793, da Russerne konfiskerede hans Godser, som Professor til Krakov. Kejser Poul I var ved sin Tronbestigelse 1796, i Modsætning til sin Moder, overordentlig højsindet imod Polakkerne; næsten alle landsforviste Polakker, deriblandt C, kaldte han tilbage, gengav dem de konfiskerede Godser, rehabiliterede saavel Adelen som Gejstligheden i deres tidligere Rettigheder og gav det polske Element en ikke ringe Indflydelse paa Forvaltningen. Iblandt de Patrioter, som under disse for den polske Nationalitet gunstige Forhold, der ogsaa holdt sig under Poul's Søn og Efterfølger, Alexander I, virkede for en Rejsning og Styrkelse af Folkeaanden, staar C. i forreste Række. Han havde til Alexander indgivet Planen til en Forbedring af den i Ruslands gammelpolske Provinser stærkt sunkne Folkeundervisning og blev 1803 udnævnt til Generalinspektør for Skolevæsenet i de 3 Guvernementer Kiev, Podolien og Volhynien. Som saadan virkede han utrættelig indtil sin Død, i idet han, dels ved kolossale Ofre fra sin egen betydelige Formue, dels ved frivillige Bidrag fra Adelen, oprettede en Mængde Læreanstalter, og som en Slags Centralskole grundlagde han i Byen Kremenets i Volhynien et Gymnasium, der efter hans Plan skulde stilles paa lige Fod med et Universitet og derfor var udrustet med et ypperligt Lærerpersonale, rige Dotationer, et stort Bibliotek og andre Samlinger. Fra disse Institutioner, der virkede, indtil de efter den polske Rejsning 1830—31 bleve ophævede af den russiske Regering, udgik der en patriotisk Ungdom, som havde indsuget Kærlighed til Fædrelandet paa Skolebænken, og som afgav et ikke ringe Kontingent til Emigrationens Forfattere. C.'s Forfattervirksomhed gik navnlig i historisk Retning; hans samlede Værker (»Dziela«) udkom i 3 Bd. i Posen 1843—45; somhans Hovedværk anses »Olitewskich i polskich prawach« (»Om de litaviske og polske Love«) [2 Bd., Posen 1800]. *K. V.*

Czajkowski [tšajkå'fski], Michał, polsk Romanforfatter, født i Ukraine 1808, død 18. Jan. 1886, maatte, paa Grund af Deltagelse i den polske Rejsning 1830—31, emigrere til Paris, der 1832—42 blev Brændpunkt for den polske Litteratur. Af den franske Regering blev han senere som hemmelig Agent sendt til Konstantinopel, hvor han forstod at indynde sig saaledes hos den tyrkiske Regering, at denne, da Kossuth i Aug. 1849 maatte flygte over paa tyrkisk Territorium, benyttede ham som politisk Kommissær, og da den russiske Regering i Paris vedblev at kræve hans Tilbagekaldelse, gik han 1851 over til Islam, ved hvilken Lejlighed han antog Navnet Mohammed Sadyk, traadte definitivt i tyrkisk Tjeneste og kæmpede i Krimkrigen som tyrkisk Pasha imod Russerne ved Silistria og i Dobrudsha. Da den russiske Regering 1873 tilbød ham Amnesti, slog han sig ned i Rusland, hvor han nød en aarlig Understøttelse og til Gengæld i patetiske Flyveskrifter søgte at propagandere for Rusland hos sine Landsmænd. Han afsluttede sit urolige Liv ved Selvmord paa sit Gods i Guvernementet Tschernigov. Hans historiske Romaner, der næsten alle søge deres Skueplads i hans Fødeegn Ukraine og skildre det ejendommelige vilde Kosakliv der, skaffede ham i sin Tid et stort Ry som Forfatter og vandt i Oversættelse en vid Læsekreds, uagtet de i deres Ensformighed, deres Jagen efter Effekt og bizarre Stil maa kaldes ret tarvelige. Som de mest bekendte kunnenævnes: »Wernyhora« [Paris 1837], »Powieści kozackie« (»Kosakfortællinger«) [smst. 1837], »Kirdżali« [smst. 1838], »Stefan Czarniecki« [smst. 1840], »Hetman Ukrainy« (»Ukraine's Hetman«) [smst. 1841] o. a. En samlet Udgave, revideret af C. selv, udkom i Leipzig 1862—76 i 12 Bd. *K. V.*

CzakO (Chakot, Sjako) (ung.), en gerne af Filt, Klæde eller Læder dannet militær Hovedbedækning, formet som en meget høj Hue, snart lige bred foroven og forneden, snart smallere opad eller nedad; den kom i Brug fra 18. Aarh. som Bestanddel af Husaruniformen og er særlig i 19. Aarh., efter Afskaffelsen af den trekantede Hat, bleven meget almindelig som Hovedbedækning for forskellige Vaabenarter i de fleste Landes Hære.

Czapek [tša'pek], Josef, Musiker, er født 19. Marts 1825 i Prag, Elev af Konservatoriet smst. I en ung Alder (1847) kom han til Göteborg, hvor han modtog Ansættelse som militær Musikdirektør, og har siden levet i denne By, for hvis Musikliv han ved sin musikalske Dygtighed har været og endnu er af væsentlig Betydning. C. har komponeret tre Symfonier, to Messer, Koncertstykker for forskellige Instrumenter, Klaversager, Kammermusik, flere Kantater, hvorimellem »Das letzte Gericht«, hvorved han blev Medlem af det kgl. musikalske Akademi i Stockholm. Han er Leder af det siden 1884 bestaaende Sundberg'ske Kvartetselskab i Goteborg. *A. H.*

Czapka [tša'pka] (polsk: »Hue«), oprindelig de polske Ulaners Hue med firkantet Puld, som nu almindeligvis anvendes som Hovedbedækning i denne Vaabenart.

Czar, Czarevitsch, Czarevna, Czarskoje-Selo se Tsar o. s. v.

Czarniecki [tšarnjæ'tski], Stephan, polsk Hærfører, (1599—1665), deltog i Undertrykkelsen af Kosakopstanden 1648 og udmærkede sig 1655 i Kampen mod Svenskerne, hvis Tilbagedrivelse fra Polen i væsentlig Grad var hans Værk. 1658 sendtes han med 6,000 Mand til Danmarks Hjælp og gjorde særlig sit Navn berømt ved sin Deltagelse i Tilbageerobringen af Als. Russernes Indfald i Polen kaldte ham tilbage; han slog dem gentagne Gange og tvang dem endelig til Freden i Karnis (1661). C. var en fremragende Hærfører, en tapper, men grusom Kriger.

Czartoryjski [tšartory'jski], berømt polsk, oprindelig litauisk Familie, som nogle aflede fra Jagello, andre fra Fyrst Gedymin, der døde 1390. I Beg. af 17. Aarh. traadte Familien over fra den

græske til den romersk-katolske Kirke og spillede fra nu af en betydelig Rolle i Polen. Den tog sit Navn efter den gamle Fæstning C. i Volhynien. 1623 fik den tysk Rigsfyrste-, 1788 ungarsk Magnatværdighed. Linien C. Korzei uddøde 1810 med Fyrst Josef Clemens; til Linien C. Zukow høre:

1) Michael Frederik, Fyrst C, født 26. Apr. 1696, død 13. Aug. 1775 som Storkansler af Litauen. I Spidsen for den mægtige »Familie« arbejdede han paa Reformer, navnlig paa Bondestandens Frigørelse, men sluttede sig til det russiske Parti.

2) Adam Kasimir, Fyrst C., ovenn.'s Brodersøn, født 1. Decbr. 1734, død 22. Marts 1823, var 1763 Kandidat til Polens Trone, men bukkede under for den langt ringere Stanislaus Poniatovsky. Efter Polens første Deling traadte han i østerrigsk Tjeneste, men sluttede sig paa Rigsdagen 1788—91 ivrig til det nationalpolske Parti. Da dettes Bestræbelser mislykkedes, trak han sig tilbage til sine Godser i Galizien. lians Gemalinde, Isabella Fortunata, født Flemming, født 31. Marts 1743, død 17. Juni 1835, udmærkede sig ved Skønhed, Aand og Fædrelandskærlighed. Efter Mandens Død levede hun paa sin Ejendom Pulawy i Polen, hvor hun anlagde prægtige Haver, Folkeskoler, Fabrikker og en polsk Oldsagssamling. Under Opstanden 1830—31 var hendes Slot et Hospital for de saarede og et Tilflugtssted for de flygtende Polakker; efter Krigens Ende trak hun sig tilbage til Galizien. Datteren Maria Anna, født 15. Marts 1768, død 21. Oktbr. 1854 i Paris, ægtede 1784 Hertug Ludvig af Würtemberg, men skiltes fra ham 1792. Hendes polske Roman »Malvina« [Varszava 1818] roses.

3) Adam Georg, Fyrst C, den forriges Søn, født 14. Jan. 1770, død 16. Juli 1861, studerede i England og deltog i Kosciuszko's Frihedskamp. 1795 kom han som Gidsel til St. Petersborg, hvor han blev en fortrolig Ven af Storfyrst Alexander. Efter sin Tronbestigelse satte Alexander ham i Spidsen for Udenrigsministeriet og udnævnte ham til Kurator for Universitetet i Vilna, hvorved han fik Lejlighed til at gøre det polske Sprog herskende i alle Vestruslands Skoler. Formaalet for hans Bestræbelser var Genoprettelsen af et uafhængigt Polen under en russisk Storfyrste; men efterhaanden aftog hans Indflydelse. Paa Wienerkongressen udkastede han Planen til det ny Kongerige Polens konstitutionelle Forfatning, men blev ikke stillet i dets Spidse og maatte snart trække sig tilbage fra Forretningerne. Han levede derefter i Pulavy for Kunst og Videnskab, men sluttede sig 1830 til Opstanden, for hvilken han ofrede over Halvdelen af sin Formue. Han blev Formand for Regeringen; men efter at Krukoviecki i Aug. 1831 havde tilrevet sig Magten, forlod C. Varszava og traadte som simpel Soldat ind i Romarino's Korps, med hvilket han i September gik over paa østerrigsk Grund. Han levede derpaa i Paris som Hoved for den aristokratiske Del af den polske Emigration, som i ham saa Polens tilkommende konstitutionelle Konge. Hans Godser i Polen bleve konfiskerede, de i Galizien bleve 1846 lagte under Beslag, men 1848 tilbagegivne; Bønderne paa disse skænkede han 1848 Friheden. 1817 havde han ægtet Prinsesse Anna Sapieha, som viste stor Velgørenhed mod de polske Flygtninge. Med hende havde han en Datter Isabella, født 1830, der ægtede den polske Greve Dzialynski, død 1880, og to Sønner: Vibold (1824—65), der traadte i spansk Tjeneste, og Vladislav, født 3. Juli 1828, som 1855 ægtede Prinsesse Maria Christine (død 1864), en Datter af Dronning Christine af Spanien, og 1872 Margrete Adelaide af Orleans, Datter af Hertugen af Nemours. Fyrst Vladislav er nu (1895) Hovedet for den aristokratiske Del af den polske Emigration og bor afvekslende i Paris og paa sine Godser i Galizien; han har grundet et stort polsk Bibliotek og Museum i Krakov. (Litt.: Mazade, *Alexandre Iet le prince C. Correspondance et conversations 1801—23* [Paris 1865]; samme, *Memoires du prince Adam C. et sa correspondance avec l'empereur Alexandre I* [2 Bd, Paris 1887]).

4) Konstantin, Fyrst C., Fyrst Adam Georgs Broder, født 28. Oktbr. 1773, død 23. Apr. 1860 i Wien, blev 1795 i St. Petersborg knyttet til Storfyrst Konstantin's Person, men vendte 1800 tilbage til Polen, hvor han 1809 paa egen Bekostning oprettede et Regiment; med hvilket han 1812 deltog i Napoleon's Tog mod Rusland; han udmærkede sig her i Slaget ved Moskva. 1816 blev han russisk Generaladjutant, men trak sig snart tilbage til Privatlivet. Efter flere Rejser tog han stadigt Ophold i Wien, hvor han grundede en kostbar Malerisamling. Han efterlod 4 Sønner, af hvilke den ældste, Adam, Fyrst C, født 24. Juni 1804, død 19. Decbr. 1880, 1831 deltog i den polske Opstand og som Godsejer i Posen udmærkede sig ved sin Velgørenhed. Hans Søn Roman C, født 23. Novbr. 1839, død 18. Febr. 1887, var 1870 — 73 Medlem af den preussiske Landdag, 1871—81 af den tyske Rigsdag og var en Tid lang Formand for den polske Fraktion. Konstantin's yngre Sønner: Konstantin, født 9. Apr. 1822, og Georg, født 24. Apr. 1828, død 30. Oktbr. 1891, beskæftigede sig især med Musik og Litteratur, men efter Faderens Død med Forbedring af Tilstandene paa deres store Godser i Galizien. Konstantin blev Vicepræsident i det østerrigske Herrehus, Georg deputeret paa den galiziske Landdag, hvor han var Fører for det føderalistiske Parti, 1873 tillige Medlem af Rigsraadet. S. *B. T.*

Czecher, Czechisk Sprog o. s. v. se Tsch.

Czegled [tsæ'gle.d], By i det mellemste Ungarn, Komitat Pest, med stor Kavalerikaserne, reformert Kirke, flere Pengeinstitutter og (1890) 27,500 magyariske Indb. Den har betydeligt Agerbrug, Vin- og Frugtavl og var 1514 Hovedarnestedet for den Dozsa'ske Bondeopstand. *C. A.*

Czekanovski [tšækanâ'fski], Alexander, russisk opdagelsesrejsende, født 1832 i Guvernementet Volhynien, død 1876 i St. Petersborg. C. studerede i sin Ungdom Medicin og Mineralogi i Kiev og Dorpat. Paa Grund af sin Deltagelse i den polske Opstand 1863 blev han forvist til Sibirien, hvor han erhvervede sig sin Berømmelse som Opdager. Efter at han nemlig 1868 havde faaet Tilladelse til at drage til Irkutsk, foretog han en geologisk Undersøgelse af denne Provins for den sibiriske Afdeling af det kejserlige geografiske Selskab. Senere (1873) berejste han Nedre-Tunguska og Olenek og 1875 denne Flods Munding i Ishavet og Lena til

• *Artikler, der savnes under C, maa søges under* **K.**

Dels sammen med Ferd. Muller. Kort efter at han 1876 var bleven benaadet, tog han Livet af sig. Beretningerne om sine Rejser har han offentliggjort dels i det petersborgske geografiske Selskabs Tidsskrift, dels i Petermann's »Mittheilungen« [1874 ff.]. *C. A.*

Czekanovskia Heer., Slægt af uddøde Naaletræer, Familie *Taxaceae*, nærmest *Gingko* (s. d.). Bladene vare naaleformede eller smalt linieformede, gaffeldelte, forsynede med flere fine Længdenerver; de sade knippevis samlede paa Dværggrene (som hos *Pinus*). Slægten optræder i Rhät (Skaane, Bornholm, Østgrønland, m. fl. St.), Brunjura og uddør i Kridt (Vestgrønlands Komelag). *N. H.*

Czenstochowa [tsænstoχo'va], Tschenstókov, By i russisk Polen, Guvernement Piotrkov, ved Jernbanelinien Varszava—Granica, med (1885) 21,200 Indb., hvoraf 1/3 Jøder. C. bestaar af to, tidligere særskilte Dele, som nu forbindes ved en smuk Gade: Gamle C, ved Floden Varta, Ny C, Czenstochovka, ved Foden af Clarabjærget, og paa den modsatte Side af dette Forstaden St. Barbara. C. har meget besøgte Kram- og Kvægmarkeder og stor Handel med Klæder, Hatte og Lærred samt Fabrikation af Helgenbilleder, Amuletter, Rosenkranse og Glaskoraller. I Byen findes et Mindesmærke for Abbed Kordecki (oprejst 1859) og for Alexander II (oprejst 1889). — Paa en Højde ved Varta, Jasna Gora, der behersker Omegnen, ligger et berømt katolsk Kloster, helliget St. Paulus, som indeslutter det berømte Billede af den »sorte Madonna«, og hvortil Skarer af Pilegrimme strømme sammen ikke blot fra Rusland, men ogsaa fra Schlesien, Posen og Vestpreussen. 1890 besøgtes Klostret af 388,927 Pilegrimme. Billedet er malet paa Cyprestræ, efter Sagnet af Evangelisten Lukas, og har senere været i den hellige Helena's Besiddelse; 1382 bragte Hertug Vladislav af Oppeln Billedet til dette Kloster for at beskytte det mod Tatarerne. Klostret var tidligere stærkt befæstet og er navnlig bekendt for sit berømte Forsvar 1665, da Abbed Kordecki holdt det i 38 Dage med kun 70 Munke og 150 Soldater mod 10,000 Svenskere. Da det kom under Rusland, nedlagdes Fæstningsværkerne. *C. A.*

CzeremOS [tše'remos], Biflodtil Pruth, opstaar af de i de karpatiske Skovbjærge udspringende Kildefloder Bialy C. og Czarny C. (»hvide og sorte C.«) og danner saaledes Grænsen mellem Galizien og Bukovina, og udmunder neden for Waszkoutz, efter et Løb paa 135 Km., i Pruth. Den er meget fiskerig. *C. A.*

Czernowitz [tsærno'vits], Czernovic, Czernauz, Hovedstaden i det østerrigske Kronland Bukovina ved højre Bred af Pruth og nær den russiske og rumænske Grænse. De fire Forstæder medregnede havde den 1890 54,200 Indb., en broget Blanding af Ruthenere, Polakker, Rumænere, Tyskere og Armeniere, af Katolikker efter romersk og armenisk Ritus, af Græsk-Katolikker, Lutheranere og Jøder (ca. 15,000). Fremtrædende Bygninger ere den græske Domkirke, den armeniske Kirke i gotisk Stil, Synagogen og Regeringsbygningerne. Af Læreanstalter mærkes Franz-Joseph's Universitet (tysk), stiftet 1875 med et græsk-teologisk Fakultet, et filosofisk og juridisk Fakultet, Bibliotek paa 50,000 Bd,, botanisk Have, kemisk Laboratorium og et naturhistorisk Museum, endvidere et Overgymnasium, Industriskole, Seminarier, Agerbrugsskole, Fødselsstiftelse, flere Hospitaler, historisk Museum og Teater. Byen er Sædet for Kronlandets Regering, for en Appeldomstol, et Handels- og Industrikammer, for en græsk Ærkebiskop og en Brigadekommando. Industrien beskæftiger sig særlig med Ølbryggerier, Dampmøller, Savmøller og Maskinfabrikation. Der drives betydelig Handel med Korn, Brændevin, Slagtekvæg og Tømmer og en levende Transithandel med Rusland og Rumænien. — C. er først anlagt 1772. *C. A.*

Czerny, G., se Crni, G.

Czerny [tšæ'rni], Karl, tysk Klaverspiller og Komponist, (1791—1857), var født i Böhmen af fattige Forældre. Hans første Lærer var Faderen, Wenzel C, en dygtig Pianist; senere kom C. til Wien og nød bl. a. Beethoven's Vejledning. Meget hurtig fik C. en saa stor Virksomhed som Klaverlærer i Østerrig's Hovedstad, at han endog skal have undervist indtil 12 Timer daglig. Ved Siden heraf fik han Tid til at foretage Koncertrejser og til at udfolde en aldeles forbavsende omfangsrig Virksomhed som Komponist (over 1,000 Værker). Hans Kompositioner (navnlig Kirke- og Kammermusik) bleve dog snart glemte; derimod have hans Etudeværker (»Schule der Geläufigkeit«, et for hans Retning betegnende Navn, »Schule der Fingerfertigkeit«, »Tägliche Studien«, »Schule der Verzierungen«, »Schule des Virtuosen« og »Schule der linken Hand«) blivende Værd og benyttes endnu ved Undervisningen. C. har endvidere skrevet en Musikhistorie og Memoirer. Hans berømteste Elever vare Thaiberg, Liszt og Jaell. *W. B.*

Czerski [tšæ'rski], Johannes, en af den fri tyske katolske Menigheds Stiftere, (1813—87), var fra Warlubie i Vestpreussen og modtog 1842 Præstevielse i Posen; da han imidlertid hemmelig havde indgaaet Ægteskab og ikke vilde underkaste sig Bodsstraf derfor, nedlagde han sit Embede (1844) og gjorde sit Ægteskab offentligt, men vedblev at betragte sig som katolsk Præst, grundede en særlig »kristelig-apostolsk-katolsk« Menighed i Schneidemiihl og forsvarede sin Optræden i flere Skrifter. Samtidig traadte han i Forbindelse med det af Ronge (s. d.) stiftede og ledede tysk-katolske Samfund i Breslau, men følte sig dog snart frastødt af dets Rationalisme, trak sig tilbage og virkede fra nu af i Stilhed for sine moderat-liberale Ideer. *H. O.*

Czibulka [tšibu'lka], Alfons, østerrigsk Musiker, (1842—94), var militær Kapelmester i Wien og har foruden en Operette skrevet talrige Danse, af hvilke flere ere blevne populære og have fundet Udbredelse ogsaa i Norden. *W. B.*

Czuczor [tsu'tsor], Georg, ungarsk Digter og Sprogmand, født i Andod i Komitatet Neutra 17. Decbr. 1800, død i Pest 9. Septbr. 1866. Han blev 1824 Benediktinermunk og Lærer ved Gymnasierne i Raab og Komorn, hvor han vakte Opmærksomhed ved sine Heltedigte »Slaget ved Augsburg«, »Rigsdagen i Arad«, »Botond« og »Johan Hunyady«. 1835 valgtes han til Sekretær ved det ungarske Akademi i Pest, og her udkom hans Digte, udgivne af Toldy [1836]; men deres stærkt erotiske Indhold og hans fri Levned paadrog ham en Tilbagekaldelse til Klostret og et Forbud imod hans Skrifter. 1842 fik han igen Tilladelse til at skrive, og 1844 betroede Akademiet ham Udgivelsen af sin store Ordbog, en Opgave, som han af Mangel

paa videnskabelig sproglig Uddannelse aldeles ikke var voksen, og navnlig hans vilde Etymologier have gjort de af ham udarbejdede Partier helt ubrugelige. Et demagogisk Digt, som han indrykkede i Bladet »Kossuth Hirlapja« 1849, foranledigede Feltmarskal Windischgräz til at idømme ham 6 Aars Fæstningsarbejde i Jærn. Han blev dog amnesteret 1850 og arbejdede indtil sin Død paa den store Ordbog, som fuldendtes af Fogarassy 1874. Samlede Digte i 3 Bd. [Pest 1858]. *C. A. N.*

Czurkan Faar se Faareracer.

Czörnig [tsö'rnix], Karl, østerrigsk Statistiker, Finansteoretiker, Geograf og Etnolog, borgerlig født 5. Maj 1804, 1852 ophøjet i Adelsstanden som Friherre af Czernhausen (hans Fødeby i Böhmen), død 5. Oktbr. 1889. C. indtraadte 1828 i Statstjenesten og virkede i en Række af Aar i østerrigsk Italien, hvis historiske og kulturelle Forhold han gjorde til Genstand for en Række Monografier; 1841 blev han Direktør for det statistiske Bureau i Wien, hvor han straks paabegyndte Offentliggørelsen af de for Rigets Statistik betydningsfulde »Tafeln zur Statistik der osterreichischen Monarchie«, som han indtil sin Død redigerede. 1865 trak han sig af Helbredshensyn tilbage fra sine omfattende praktiske Gøremaal, men fortsatte sin frugtbare videnskabelige Virksomhed. Hans betydeligste Skrifter ere »Ethnographie der osterreichischen Monarchie« [3 Bd. og Kortbilag, 1855—58], »Oesterreichs Neugestaltung 1848—58« [1858] og »Das Land Gorz und Gradiska« [2 Bd., 1873—74]. Desuden har han offentliggjort en Del sammenlignende finansteoretiske Afhandlinger. *K. V. H.*

Cæcilia, den hellige, Orglets og Kirkemusikkens Helgeninde, var efter Legenden en ædelbaaren romersk Jomfru, der blev Kristen og opfandt Orglet. Da hendes Frænder tvang hende til at være den hedenske Yngling Valerianus'es Brud, bad hun under Bryllupsmusikken om, at hendes Brudgom maatte blive omvendt, og hendes Bestræbelser lykkedes hende straks. Da Valerianus ved Godgørenhed røbede sin Kristentro, blev han halshugget, og den samme Skæbne tiltænkte man C, men det var Bødlen umuligt at afhugge hendes Hoved; dog døde hun til sidst efter mange Lidelser (230). Efter en meget sen Legende udbad C. sig Tilladelse til før Døden endnu en Gang at spille paa sit Orgel, hvorpaa hun sønderbrød det, for at ikke profane Hænder skulde røre ved det. Hendes Helgendag (22. Novbr.) blev ofte fejret med store Musikfester. I Roms Katakomber har man fundet hendes Grav, kendelig paa hendes Freskobillede (fra 7. Aarh.). Senere er den hellige C. ofte bleven fremstillet af Malerne, fremfor alle Rafael, der lader hende lytte med Andagt til Tonerne fra Himlen, Carlo Dolci, Domenichino og Rubens. Hendes Navn er blevet meget brugt til Opkaldelse, i Danmark og Norge efterhaanden omdannet til Sidsel, Sesel, Sidse, Sille. *H. O.*

Cæcilia, Navn paa flere bekendte nordiske Kvinder i Middelalderen. 1) C., Knud den Helliges Datter, blev gift med den vestgøtiske Jarl Erik, der senere blev Jarl over Falster, men boede paa Gaarden Haraldsted ved Ringsted. Her besøgte Knud Lavard dem umiddelbart før sit Drab (1131), og C skal forgæves have advaret ham mod Magnus. C.'s og Erik's Sønner Karl og Knud bleve særlig knyttede til Halland. 2) C. skal den svenske Kong Erik den Helliges Moder have heddet, og hun regnedes for Datter af Blot-Sven (s. d.). 3) C, Skjalm Hvide's Datter, Absalon's og Esbern Snare's Faster, var gift med Stormanden Peder Torstensøn til Borg (Pedersborg) og berigede Sorø, hvor hun ogsaa blev jordfæstet. 4) C, Sigurd Mund's Datter, blev af den ildesindede Magthaver Erling Skakke given Folkvid Lagmand i Vermeland til Frille og fødte ham Sønnen Haakon Galen; men da hendes Broder Sverre begyndte at vinde Herredømme i Norge, flygtede hun til ham og blev senere gift med hans tro Tilhænger Baard Guttormsøn, hvem hun fødte Sønnen Inge, Birkebeinernes Konge 1204—17. 5) C, Kong Haakon Haakonsøn's uægte Datter, blev først gift med en Høvding af Baglernes gamle Parti, Gregorius Andressøn, og efter hans Død med den dygtige og afholdte Kong Harald af Man; men paa Hjemrejsen fra Norge druknede de med hele deres Følge (1248). 6) C., Erik af Pommern's Frille, havde i Dronning Filippa's Levetid hørt til hendes Jomfruer; ved sit Forhold til Kongen efter Filippa's Død vakte hun den danske Adels Avind, men hun var Erik tro og delte hans Landflygtighed. *H. O.*

Cæcilia, svensk Prinsesse, Datter af Gustaf I og Margareta Lejonhufvud, født i Stockholm 6. Novbr. 1540, død i Bruxelles 27. Jan. 1627. Hun var den skønneste af sin Faders fem Døtre. Hendes yngre Søskendes Lærer, Tyskeren Henrik Moller, priser i latinske Vers hendes snehvide Pande, hendes Øjne, straalende som Solen, hendes rosenrøde Læber og guldgule Lokker. Hun var vel forfaren i sin Tids kvindelige Idrætter, høvisk og aandrig, men samtidig ubetænksom og forlystelsessyg. Da skete det, at hendes Søster Katarina's Brudgom, Grev Edzard af Østfriesland, 1559 ankom til Stockholm, medførende sin Broder Johan. Mellem denne og C. opstod der nu snart en Tilbøjelighed, som, da hun sammen med sin Broder Erik ledsagede de nygifte ud af Landet, i ethvert Tilfælde overskred, hvad Forsigtighed bød. Under et Ophold paa Vadstena Slot hos Prins Magnus aflagde Johan hemmelige Besøg i C.'s Værelse, efter at man om Aftenerne var brudt op fra hinandens Selskab. Forholdet blev snart røbet for Prins Erik. Denne tog saa brutalt fat paa Sagen, at han lod Knægte trænge ind til Prinsessen og gribe hendes Gæst (Decbr. 1559). C.'s Rygte var derved ødelagt, uagtet Johan med Ed bevidnede sin og hendes Uskyld. Hendes Fader, der ikke var mindre bedrøvet over det skete end over Erik's forkerte Optræden, holdt Grev Johan fangen til i September det følgende Aar. Efter den Beskæmmelse, han havde lidt, afviste han Forslaget om et Giftermaal med C. Hendes Skønhed og rige Medgift hidlokkede dog mange Friere. Zar Ivan IV og en Søn af Landgreven af Hessen, Kong Sigismund af Polen, Grev Tenczyn fra samme Land og senere dennes Broder anholdt efter hverandre om C.'s Haand eller vare i ethvert Tilfælde paa Tale som hendes Friere. Den ældre Tenczyn er sikkert Ophavsmanden til den Medaille over C. og den kyske Susanna, som Erik skal have præget til Æresoprejsning for sin Søster. C. blev endelig (11. Novbr. 1564) gift med Markgreve Christoffer af Baden-Rodemacher. Begges Ødselhed forvoldte en kronisk Pengenød, der formørkede Ægteskabet. Fra Aug. 1565 opholdt de nygifte sig i England. Dronning Elisabeth, med hvem C.

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

længe havde brevvekslet, understøttede dem gavmildt, men hendes Gaver gik al Kødets Gang ligesom alt, hvad C. havde oppebaaret af sin Medgift. Stærkt efterstræbte af deres Kreditorer forlode Ægtefællerne ca. halvandet Aar efter England, og 1567 finde vi dem i deres tyske »Rige«, et Gods paa 23 Smaabyer langs med Mosel. Nød og Krigsuroligheder tvang dog snart Fyrsteparret til at vende tilbage til Sverige. Her erholdt C. Forleninger for Resten af sin Medgift. 1570—80 j forblev hun i Sverige. 1575 døde hendes Gemal, hvem hun havde født 6 Sønner. Ilde lidt i Sverige for sin Ødselhed og sin store Fordringsfuldhed begav C. sig ca. 5 Aar senere til Tyskland. Her gik hun over til Katolicismen, til hvilken Tro Hovedet for den markgrevelige Slægt tidligere havde sluttet sig. Om den sidste Halvdel af C.'s Liv ved man kun lidt. Hun synes at have henlevet sin Tid dels i Spansk-Nederlandene, dels paa Rodemacher under meget trange Kaar og i Sorg over alle sine Sønners Ulykker og tidlige Død. Hendes Vandel i den Tid og forinden er fremstillet i det mørkeste Lys; men de Beskyldninger, der ere rettede mod hende, ere usandsynlige og bestyrkes ikke ved noget som helst Bevis. Anklagerne stamme sikkert fra Prostestanternes Harme over C.'s Frafald. Den egentlige Hjemmelsmand for dem, den protestantiske Historiker van Reyd, har, da han fremsatte dem, sikkert været paavirket af Trosfanalisme. Fra C.'s Sønnesøns Sønnesøns Datter nedstammer Huset Orleans. (Litt.: H. W[ieselgren], »Den skönaste Vasadottern« [i »Ny illustrerad tidning« 1889]). *P. O.*

Cæciliaforeninger. Ligesom der til Ære for Kirkemusikkens Skytspatron, den hellige Cæcilia, paa hendes Festdag 22. Novbr. blev afholdt særlige Cæciliafester, hvortil Musik og de andre skønne Kunster gave deres rigelige Bidrag, saaledes dannede der sig efterhaanden rundt om i Landene særlige Korporationer, C., til Fremme af Kirkemusikken. Bekendt er navnlig den i Rom, stiftet af Palestrina og i vor Tid (1847) omdannet til et Akademi for Tonekunst, hvormed nu er forbundet et kgl. Konservatorium (400 Elever) og et rigt Bibliotek. Et særlig kirkeligt Øjemed (bl. a. Reform af den gregorianske Sang) forfølger den vidt udbredte »Cäcilienverein«, hvis Hovedsæde er i Regensburg, stiftet af Franz Witt. I protestantiske Lande ere disse Foreninger nærmest Koncertinstitutioner, saaledes *Caecilian Society* i London, stiftet 1785 (store Oratorieopførelser), og C. i Kjøbenhavn. Denne er oprindelig opstaaet i en privat Kunstnerkreds, hvor H. Rung dirigerede og Marstrand, Heinrich Hansen, Bindesbøll, Fru Roed og andre Romafarere dyrkede gammel-italienske Madrigaler. Fra Oktbr. 1851 konstituerede Foreningen sig som offentlig, idet den skrev Mesterværkerne fra de svundne Tider paa sin Fane. Ogsaa i sit Forhold til Publikum har Foreningen navnlig i de senere Aar taget stort Opsving. Dirigenter: H. Rung (1851 — 71), H. S. Paulli (1871—77), Fr. Rung (siden 1877). *A.H.*

Cæcilia Månsdotter, Gustaf I af Sveriges Moder, Datter af Rigsraad Magnus Karlsson til Eka og Sigrid Eskilsdatter Banér, der ifølge den i sidstes Morgengavebrev viedes til hinanden 15. Jan. 1475. Gennem sin Moder, der efter sin første Mands Død giftede sig med Nils Eriksson, var hun Halvsøster til Sten Sture den Yngres Ægtefælle, Kristina Gyllenstjerna. Mellem 1490 og 95 ægtede hun Erik Johansson (Vase) til Rydsholm og fødte ham Børnene Gustaf, Magnus, Magareta og Emerentia (og muligen en tredje Datter Marta). Efter det Stockholmske Blodbad (8. Novbr. 1520), hvor hendes Mand og hendes Svigersøn Joakim Brahe mistede Livet, holdtes hun med sine Døtre og andre fornemme Kvinder fængslet og førtes sammen med disse sandsynligvis i August 1521 til Kjøbenhavn. Her kastedes Fangerne i Blaataarn, hvor hun og hendes Datter Emerentia samme Aar fandt Døden. C. skildres som en from og alvorlig Kvinde. *P. O.*

Cæcilia Metélla, Datter af Q. Cæcilius Metellus Creticus, gift med Crassus, Søn af Triumviren. C. M.'s Grav, $3^1/_2$ Km. S. f. Rom, er det mest imponerende Gravminde ved den appiske Vej (se Via Appia). Det er en Rundbygning, 20 M. i Tværmaal, beklædt med Travertin; foroven findes en Frise med Guirlander og Tyrehoveder i Relief (se Bukranion). I 13. Aarh. blev Bygningen anvendt som Taarn i et Fæstningsanlæg og forsynet med Murtinder. *C. B.*

Cæciliänus se Donatister.

Cæcilius se Metellus.

Cæcilius (Kaikilios) fra Kalakte (paa Sicilien), græsk Grammatiker og Retor paa Augustus'es Tid, virkede ivrig til Fremme af de retoriske Studier i Rom sammen med sin Ven Dionysios fra Halikarnassos og blev en af Indlederne af den saakaldte Atticisme (s. d.). Et Værk af C. var Hovedkilden til det under Plutarch's Navn overleverede Skrift om de 10 attiske Talere. Fragmenterne ere samlede af Burckhardt [Basel 1863]. *K. H.*

Cæcilius Statius, romersk Komediedigter i 2. Aarh. f. Chr., var af Fødsel en Insubrer (en keltisk Stamme i Norditalien), men kom til Rom, rimeligvis som Krigsfange, mellem 200 og 194 og sluttede sig efter at være bleven frigiven nøje til Tragikeren Ennius. Han døde 167, to Aar efter denne. Hans Komedier, der ere tabte paa Brudstykker nær, vare, ligesom hans samtidiges, alle Oversættelser eller Bearbejdelser af græske Originaler; han synes at have holdt sig nærmere til disse end hans Forgænger Plautus og mere at have lignet sin Efterfølger Terents. — Fragmenterne i Ribbeck's *Comicorum Romanoru fragmenti* [Leipzig 1873]. (Litt.: Teuffel, »C. S.« [Tübingen 1858]). *A.B.D.*

Cæcina, Aulus G. Alienus, romersk Hærfører. Han havde været Galba's ivrige Tilhænger og var bleven belønnet med Kommandoen over en Legion, men forspildte atter Kejserens Naade ved Underslæb. Da Vitellius beredte sig til Kamp mod Otho, sendte han C. over Alperne, og i Forbindelse med sin Kollega, Legaten Valens, lykkedes det ham at tilføje Otho et stort Nederlag ved Bedriacum 69 e. Chr. Samme Efteraar sendte Vitellius ham mod Vespasian; men da han forsøgte at overtale Soldaterne til Frafald, lod disse ham fængsle. Han blev dog snart befriet; men Titus lod ham senere anklage for Højforræderi og dræbe (75), efter nogles Angivelse, fordi han havde indladt sig paa en Kærlighedsforbindelse med Titus'es Elskerinde, den skønne jødiske Prinsesse Berenice. *M. M.*

Cæcilia, Aulus Severus, romersk Feltherre. Han var 6 e. Chr. Statholder i Møsien og fra 14

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

—15 Germanicus'es Underanfører i Tyskland, hvor i han særlig gjorde sig bekendt ved et Angreb paa Cheruskerne og et mesterlig ledet Tilbagetog fra deres Land. *M. M.*

Cæcŭius, latinsk Sagnhelt- Gammel Tradition fortalte, at han var Vulcanus'es Søn, blev udsat straks efter Fødslen, men snart efter funden, og at han voksede op hos sin Moders Brødre. C. samlede Hyrder og Jægere om sig og grundlagde med dem Byen Præneste i Latium. Da det sammenstrømmende Folk tvivlede om hans guddommelige Oprindelse, blev denne stadfæstet ved et Jærtegn: hele Menneskemængden omsluttedes af Flammer, som først forsvandt paa C.'s Bud. *C. B.*

Cælĭus (Coelius) **Antipåter,** (Fornavn Lucius), romersk Historieskriver fra Slutn. af 2. Aarh. f. Chr., forfattede et Værk om den anden puniske Krig i 7 Bøger, der er tabt, men er blevet stærkt benyttet af senere Historieskrivere, især Livius. C. havde benyttet gode Kilder, bl. a. Grækeren Silenus, Hannibal's Historiograf, og hævede sig i Stil og Fremstilling over de ældre romerske Annalister, men forfaldt ogsaa til Affektation under Paavirkning af slette græske Forbilleder. Fragmenter hos H. Peter, *Historicorum Romanorum reliquiae* Bd. I [Leipzig 1870]. Videre Litteraturangivelser i Teuffel, »Geschichte der rom. Litteratur« I, § 137. *A.B.D.*

Cælĭus Rufus, Marcus, romersk Taler, (82—48), en af Cicero's yngre Venner og Disciple. Han var Tribun 52, Ædil 50; sluttede sig til Cæsar ved Borgerkrigens Udbrud og blev Prætor 48. Som saadan vakte han i Rom under Cæsar's Fraværelse Uroligheder, maatte flygte, indlod sig i en Sammensværgelse med Cæsar's Fjende Milo, men blev snart dræbt. Skønt han havde hørt til Catilina's Venner og ført et meget vildt Liv, blev han dog (56) forsvaret af Cicero i en (endnu bevaret) Tale, da han var anklaget for Giftmord af den berygtede Clodia, til hvem han havde staaet i Forhold. Under Cicero's Ophold i Cilicien (51—50) holdt C. ham å jour med de politiske Forhold i Rom; disse Breve ere bevarede (sammen med nogle andre, i Cicero's Breve *ad Familiares* 8. Bog) og ere af stor historisk Interesse og tillige et Vidnesbyrd om C.'s glimrende Evner. *A. B. D.*

Cælus, det latinske Navn paa Himlens Gud (se Uranos).

Cære, Stad i Etrurien, var oprindelig en fønikisk Handelsplads Agylla (s. d.), men erobredes senere af Etruskerne, der gav den Navnet C. Den førte flere Kampe med de græske Kolonier paa Corsica, men stod for øvrigt i godt Forhold til Grækerne, med hvem den stod i livlig Handelsforbindelse; i Delfi havde den saaledes sit faste Skatkammer. Ca. 387 ødelagdes dens Havnestad af Syrakus'es Tyran Dionysios, og da den ca. 351 kom i Krig med Romerne, erobredes den af disse, til hvilke den hidtil havde staaet i et meget venskabeligt Forhold. Dens Indbyggere bleve de første romerske *cives sine suffragio* o: ikke politisk berettigede Borgere, og dens Handel og Velstand, der i den foregaaende Tid havde været meget betydelig, gik lidt efter lidt til Grunde. I 13. Aarh. forlod Beboerne den og grundede det nærliggende Ceri; men en Del vendte tilbage til den gamle By, der nu i Modsætning til den ny Stad kaldtes *Cervetri* (*Cer veteri* o: det gamle C). Allerede i 16. Aarh. gjordes her forskellige meget interessante Fund, og 1829 opdagede man talrige gamle etruskiske Grave, blandt hvilke kan nævnes Tarquiniernes Familiebegravelse; de i disse fundne Genstande, hovedsagelig Keramik og Metalarbejder, give os et godt Indblik i den etruskiske Kunstindustri og vise, hvor stor Forbindelsen har været mellem dette Folk og Grækerne. (Litt.: Canina, *Descrizione di Cere antica* [Rom 1838]; Dennis, *Cities and Cemeteries of Etruria* [2. Udg. 1878]). *M.M.*

Cærularĭus, M., se Michael Kerularios.

Cæsar, oprindelig den juliske Slægts Tilnavn, derfor ogsaa ført af de første romerske Kejsere, der (ved Adoption) tilhørte Slægten. Da dens Mandslinie uddøde med Caligula, optog Claudius Navnet, og det førtes fremdeles som Titel af de regerende Kejsere og deres mandlige Descendenter i Mandslinien, indtil Hadrian indskrænkede det til at bæres alene af Kejserens designerede Efterfølger foruden af Kejseren selv, der tillige alene bar Titlen Augustus (s. d.). Denne Skik holdt sig i den følgende Tid; da Diocletian delte Riget mellem flere Augusti, blev der ogsaa flere C, underordnede Medregenter og designerede Efterfølgere af Augustus. Titlen holdt sig ned i den byzantinske Tid, og det nordiske »Kejser«, det russiske »Tsar« o. s. **v.** er Forvanskninger af Ordet C. *A. B. D.*

Cæsar, Gaius Julius, berømt romersk Feltherre og Statsmand, født 12. Juli 100 (efter en usikker Formodning 102 f. Chr.), død 15. Marts 44. Han var en Søn af G. Julius C. og Aurelia og tilhørte en fornem patricisk Slægt, der nedledte sin Herkomst fra Æneas'es Søn Julus og derigennem fra Guderne selv (Æneas var en Søn af Venus). I sin Ungdom førte han et vildt Liv i Rom og gjorde en uhyre Gæld (han var nær bleven sat fast af sine Kreditorer, da han 61 drog til sin Provins Spanien, og reddedes kun ved, at den rige Crassus overtog hans Gæld). Allerede som Følge af sine Familieforbindelser — hans Faders Søster var gift med G. Marius, han selv havde 83 ægtet en Datter af Marianeren Cinna, Cornelia — tilhørte han det demokratiske Parti, og Sulla tænkte stærkt paa at lade ham dræbe, da han ikke vilde lade sig skille fra Cornelia, men skaanede ham dog paa hans mange formaaende Venners Forbøn, efter Sigende med den Bemærkning, at der var mange Markis'er i den Dreng. Aar 80 forlod C. Rom og deltog med Udmærkelse i Kampe ved Mytilene og i Cilicien; efter et kort Ophold i Rom rejste han atter (77—76) til Rhodos for at studere Retorik, men blev undervejs fangen af Sørøvere. Da han var bleven løskøbt, fik han fat i nogle Skibe, overfaldt Røverne og lod dem korsfæste. Aar 74 deltog han en Tid i den tredje mithridatiske Krig med et Korps, han selv havde dannet, derpaa vendte han tilbage til Rom, hvor han paa alle Maader søgte at gøre sig populær; saaledes understøttede han 70 Pompejus'es Forslag om Genoprettelsen af Almuetribunatets tidligere Magt. 68 var han Kvæstor i Spanien, ægtede efter sin Hjemkomst, da Cornelia var død, Pompeja, en Slægtning af Gn. Pompejus, blev 65 Ædil og afholdt som saadan glimrende Lege. Allerede Aaret før falder den saakaldte første catilinariske Sammensværgelse, for hvilken C. var en af Hovedmændene. Det var et Komplot, som gik ud paa at stille Crassus og

C. tillige med andre Modstandere af Pompejus i Spidsen for en Magt, hvorved man kunde holde Pompejus Stangen, naar han vendte hjem som Sejrherre fra den mithridatiske Krig. Baade Demokrater og Optimater synes at have været indviklede i Sammensværgelsen, og da den mislykkedes, blev hele Sagen dysset ned. C. støttede dernæst Catilina, da han søgte Konsulatet for Aar 63, aabenbart med lignende Planer for Øje; men da han ikke havde opnaaet at faa ham valgt, synes han at have ladet ham falde og at have staaet uden for den egentlige »catilinariske Sammensværgelse«. Dog søgte han senere at forhindre de fangne Catilinarieres Henrettelse og var derfor nær bleven dræbt af de romerske Riddere, der holdt Vagt uden for Senatet. Som Prætor 62 opirrede han Optimaterne i den Grad, at han ved en Senatsbeslutning blev sat ud af Funktion; dog kom der snart en Forsoning til

Veje, idet han i Tide tog Reb i Sejlene. S.A. blev han skilt fra Pompeja paa Grund af hendes Skandale med Clodius (s. d.). Efter Præturen var han Statholder i det hinsidige Spanien, hvor han bragte sine forfaldne Pengesager paa Fode og erhvervede sig et Navn baade som Feltherre og Administrator.

Udfaldet af den catilinariske Sammensværgelse var et Nederlag for det demokratiske Parti og for C, der nu var dettes anerkendte Fører; men Pompejus's Hjemkomst fra Østen frembød snart en Lejlighed til at genoprette det tabte. Da Senatet vægrede sig ved at tilfredsstille Pompejus's Fordringer med Hensyn til Bekræftelse af hans Indretninger i Østen og Landuddelinger til hans Soldater, maatte han kaste sig i Armene paa det demokratiske Parti; og saaledes kom det Forbund i Stand, der er bekendt under Navnet »det første Triumvirat« (60). De to Demokrater C. og Crassus forenede sig med Pompejus om at tage Regimentet, og over for denne Koalition var Senatet magtesløst. C, der snart blev Sjælen i Forbundet, blev valgt til Konsul for 59 og regerede som saadan faktisk alene; sin Kollega M. Bibulus gjorde han hurtig ked af at gøre Opposition. Pompejus's Foranstaltninger bleve nu bekræftede og Domænerne i Kampanien uddelte til hans Soldater; dernæst sikrede C. sig ved en Folkebeslutning, indbragt af Tribunen Vatinius, Statholderskabet i *Gallia cisalpina* (Norditalien) for 5 Aar, hvortil Senatet føjede det transalpinske Gallien (Sydfrankrig) paa lige saa lang Tid. Pompejus og Crassus bleve i Rom. Det personlige Forhold mellem Pompejus og C. befæstedes ved et Ægteskab mellem Pompejus og C.'s Datter Julia. Til yderligere Sikkerhed bleve de to betydeligste Medlemmer af Senatspartiet, Cato og Cicero, i det følgende Aar (58) fjernede fra Rom, og Konsulatet for dette Aar besattes med to paalidelige Tilhængere af Triumvirerne; den ene af dem, Piso, havde 59 givet C. sin Datter Calpurnia til Ægte.

I Gallien besad Rom dengang kun de sydlige Landskaber (Languedoc, Provence og Dauphiné); Resten var delt mellem en Mængde Stammer, der indbyrdes vare mere eller mindre uafhængige. I Løbet af 6 Aar (58—53) undertvang C. hele Landet indtil Rhinen og foretog desuden Tog til Britannien (55 og 54) og ind i Germanien (55 og 53), uden dog at grundlægge noget varigt Herredømme noget af Stederne. De vigtigste Kampe i disse 6 Aar vare: 58 mod Helvetierne, der over Jura faldt ind i Gallien, og mod Germaneren Ariovist, der havde sat sig fast i Elsass og de tilstødende Lande; 57 mod Belgerne i det nordlige; 56 mod Veneterne N. f. Loire's Munding. Efter nogle mindre Rejsninger 53 udbrød 52 en almindelig Sammensværgelse af næsten alle galliske Stammer under Anførsel af Auvergneren Vercingetorix. Hovedkampene drejede sig om de faste Pladser Avaricum, Gergovia og Alesia. Efter en haardnakket Modstand, der flere Gange bragte Romerne i den yderste Fare, blev Rejsningen slaaet ned, og de følgende Aar (51 og 50) vare i det hele rolige; Galliens Undertvingelse var fuldendt, og Landet antog hurtig romerske Sæder og romersk Sprog.

Imidlertid havde Forholdene i Rom udviklet sig paa en for Triumviratet betænkelig Maade. Pompejus forstod hverken at styre Folkeforsamlingen eller at komme ud af det med Senatet; desuden modarbejdedes han hemmelig af Crassus; som Følge af hans gentagne parlamentariske Nederlag hævede Oppositionen atter Hovedet. Da man søgte at ophæve C.'s Foranstaltninger, bragte han en Sammenkomst med de to andre Triumvirer i Stand i Lucca (56). Her forlængedes C.'s Statholderskab paa 5 Aar (til 1. Marts 49); Pompejus og Crassus skulde være Konsuler 55 og derefter have henholdsvis Spanien og Syrien til Provinser paa 5 Aar; endelig skulde C. have Ret til endnu som Statholder at søge Konsulatet for Aar 48. — Længe varede dog denne Enighed ikke. 54 døde Julia, og Pompejus ægtede snart efter en Datter af Metellus Scipio, en bestemt Modstander af C. 53 faldt Crassus mod Partherne, hvorved C. mistede en sikker Forbundsfælle og Pompejus en ikke ufarlig Modstander. For Aaret 52 blev Pompejus, som bestyrede Spanien ved sine Legater og selv blev i Rom, valgt til Enekonsul og sluttede sig nu afgjort til Senatspartiet; men baade paa Grund af Pompejus's ubeslutsomme Naturel og C.'s Ulyst til at begynde Borgerkrigen midt under den galliske Opstand varede det endnu længe, inden det kom til et aabent Brud. Aarene 52—50 ere derfor optagne af en diplomatisk Fejde, der drejede sig om det Spørgsmaal, om C. skulde beholde Kommandoen over sin Provins til Udgangen af 49 og derpaa blive Konsul 48, eller skulde nedlægge den i Beg. af 49 og søge Konsulatet som Privatmand i Rom. I denne Kamp var C. sine Modstandere, der mistroede hinanden, langt overlegen, og det lykkedes ham formelt at vælte hele Skylden for

Artikler, der savnes under C, maa søges under K.

Borgerkrigens Udbrud over paa Pompejus. Han foreslog først gennem Tribunen Curio, at baade han og Pompejus samtidig skulde nedlægge deres Statholderskaber og Kommandoer, og fik Senatet til at vedtage dette Forslag. Da Pompejus nægtede at efterkomme Senatets Beslutning og i Stedet forlod Rom for at ruste sig til Krig, sendte C. et Ultimatum: han tilbød nu at nedlægge Kommandoen i *Gallia transalpina* mod at beholde *Gallia cisalpina* med 2 Legioner, indtil Konsulvalgene for 48 vare endte. Dette Forslag oplæstes i Senatet 1. Jan. 49; men det blev ikke sat under Afstemning. I Stedet vedtoges under det stærkeste Tryk fra Pompejus's Side en Beslutning om, at C. i Løbet af ganske kort Tid skulde afgive begge sine Provinser og aftakke sin Hær og, hvis han nægtede det, vilde være at anse for Højforræder. Tribunerne Antonius og Cassius intercederede mod dette Forslag, men bleve forulempede i Senatet og kort efter tvungne til at forlade Rom; de begave sig lige til C, der opholdt sig i Ravenna og nu ikke tøvede med at slaa løs; han kunde jo optræde som Forsvarer for det krænkede Tribunats Hellighed. Med kun een Legion overskred han Grænsefloden Rubico mellem sin Provins og Italien, idet han udtalte de bekendte Ord: *jacta est alea*, »Terningerne ere kastede« (Jan. 49). — Pompejus's Rustninger vare endnu i fuld Gang og langtfra færdige; Rekruthobene løb fra hinanden paa det blotte Rygte om C.'s Ankomst; Rom maatte opgives, og da kort efter Byen Corfinium (i Picenum) med 15,000 Mand overgav sig til C., var Italien tabt. Pompejus satte fra Brundisium sin Hær (ca. 25,000 Mand) over til Epiros, og det lykkedes ikke C. at forhindre det, da han manglede Flaade. Med Pompejus fulgte de anseteste Medlemmer af Senatet. — Efter foreløbig at have ordnet Forholdene i Rom vendte C. sig mod Spanien, hvor Pompejus's Armé stod under hans Legater Afranius og Petrejus. Efter en Række indviklede Manøvrer fik C. Hæren indesluttet ved Ilerda (mellem Ebro og Pyrenæerne) og tvungen til at overgive sig; Resten af Spanien under Pompejus's tredje Legat, den lærde Varro, faldt snart i hans Hænder. Imidlertid havde Curio erobret Sicilien, men bukkede i Afrika under for Pompejanernes og Numiderkongen Juba's forenede Styrke, ligeledes blev C.'s Hær og Flaade i Illyricum tilintetgjort.

Pompejus havde imidlertid organiseret en Hær i Makedonien og var i Færd med at besætte Epiros, da C. (Jan. 48) uventet landede ved Dyrrhachium, Pompejus's Hovedvaabenplads. Et dristigt Forsøg paa at indeslutte Pompejus her mislykkedes, og C. maatte trække sig ind i Thessalien. I Slaget ved Farsalos (9. Aug. 48) sejrede C.'s Veteraner over Pompejus's mindre øvede Tropper, og da Pompejus straks flygtede, blev hele hans Hær tilintetgjort. De fangne Senatorer og Riddere lod C. for største Delen henrette, medens han tidligere havde vist den yderste Skaansel. — Pompejus flygtede til Ægypten, men blev paa Kongens Befaling myrdet ved Landstigningen; C. ankom snart efter og ordnede de ægyptiske Tronstridigheder til Gunst for den unge Dronning Cleopatra, til hvem han traadte i et Kærlighedsforhold. Medens han med sine faa Tropper opholdt sig i Alexandria, udbrød der et Oprør, hvorved C. kom i den yderste Fare og længe blev holdt indespærret (alexandrinske Krig Oktbr. 48—Marts 47). Først da der kom Undsætning, slap C. ud. Hans næste Foretagende var at berolige Orienten, hvor Mithridates's Søn Farnaces havde generobret sit fædrene Rige Pontus. C. tilendebragte Felttoget i 5 Dage og meldte Sejren til en Ven i Rom med de Ord: *veni, vidi, vici*, »jeg kom, saa og sejrede« (Aug. 47). Derpaa vendte han sig efter et Ophold i Rom mod Afrika (Decbr. 47), hvor Pompejanerne havde sat sig fast under Anførsel af Pompejus's Svigerfader Scipio og Cato og med Bistand af Kong Juba af Numidien; dog maatte han først i Kampanien dæmpe en farlig Opstand blandt de Soldater, han skulde bruge til Felttoget. I Slaget ved Thapsus (6. Apr. 46) tilintetgjordes den fjendtlige Hær under et frygteligt Myrderi; Cato dræbte sig selv, Scipio omkom paa Flugten, Petrejus, Pompejus's gamle Legat, og Juba søgte Døden i en Tvekamp, hvori Petrejus faldt, hvorpaa Juba dræbte sig selv. Hermed var den egentlige Forfatningskamp endt; men endnu en Kamp havde C. at bestaa: mod Pompejus's to Sønner, Gnæus og Sextus, der rejste et Oprør i Spanien; den blev afgjort i det blodige Slag ved Munda (17. Marts 45), hvor C. efter sit eget Udsagn for første Gang kæmpede for sit Liv, medens han ofte havde kæmpet for Sejren. Gnæus omkom, Sextus reddede sig ved Flugt.

Under alle disse Kampe havde C. kun kunnet opholde sig faa Maaneder i Rom; hans længste Ophold er fra Oktbr. 46—Marts 44. Ikke desto mindre har han i denne korte Tid udfoldet en overordentlig Virksomhed. Efter en forbigaaende Udnævnelse til Diktator 49 overtog han 48 og 47 Diktaturen paa 1 Aar, 46 paa 10 Aar og 44 paa Livstid; ligeledes lod han sig tillægge livsvarig Censor- og Tribunmyndighed; Konsulatet overtog han paa 10 Aar, lod sig udnævne til Senatsformand og førte til Stadighed Titlen *imperator*. Kongetitlen, som gentagne Gange blev ham tilbudt af ivrige Tilhængere, afslog han — uvist om for Alvor eller kun paa Skrømt. I hvert Fald regerede han i de faa Aar, han stod i Spidsen for Staten, fuldstændig som enevældig Hersker, skønt han af Navn lod de gamle Institutioner bestaa, og optraadte ogsaa i alle ydre Henseender som Konge. Han stillede sig straks fra Begyndelsen af over de gamle Partier, benaadede næsten alle sine Modstandere og søgte at knytte alle dygtige Mænd uden Hensyn til deres Fortid til den ny Regering, skønt han derved skuffede sine gamle Partifæller uden at forsone Republikanerne med den ny Tingenes Orden. I det uhyre Riges Administration greb han reformerende ind paa en Mængde Punkter; Hovedstadens Forhold, navnlig den vanskelige Kornforsyning, reguleredes; Proletariatet søgte han at formindske ved Anlæg af oversøiske Kolonier (i Korinth og Karthago); store Byggeforetagender paabegyndtes; i Hær- og Finansvæsenet kom der Orden; der udstedtes Love mod Luksus og mod Aager; Retsplejen udøvede han til Dels personlig; endelig reformerede han Kalenderen, der var kommen i fuldstændig Uorden, og indførte Regning efter det nu brugelige Solaar med Opgivelse af det hidtidige Maaneaar (se Julianske Kalender). — 44 forberedte han et Felttog mod Partherne og Geterne (ved Donau's nedre Løb); men inden han fik det iværksat, blev han myrdet ved et Senatsmøde. De sammensvorne bestode til Dels af hans egne Til-

hængere; de vigtigste af dem vare hans Yndling M. Brutus, en republikansk doktrinær, C. Cassius, en Tilhænger af Senatspartiet, men benaadet af C, et Par af C.'s nærmeste Tilhængere, D. Brutus og C. Trebonius. C. var advaret paa forskellig Maade i Forvejen; men Sammensværgelserne vare permanente, medens C. var i Rom, og han synes at have sat sig paa det Standpunkt saa vidt muligt at ignorere dem, ligesom han heller ingen Livvagt holdt. De sammensvorne henvendte sig til C. med en Ansøgning, som de vidste vilde blive afslaaet, og da dette skete, rev en af dem Togaen af hans Skulder; det var for de andre Signalet til at kaste sig over ham. Efter et Sagn skal han, da Brutus stødte sin Dolk i ham, have sagt: *καὶ σὺ τέκνον* (»ogsaa du, min Søn«). — Børn efterlod C. sig ikke; en Søn, Cæsarion, som Kleopatra udgav for hans, havde han ikke officielt vedkendt sig. I sit Testamente adopterede han sin Søsterdattersøn C Octavius, den senere Kejser Augustus, og indsatte ham til sin Arving.

At C. er en af de største Mænd, Verdenshistorien kender, lige fremragende som Feltherre, Statsmand, Forfatter og Menneske, ere alle enige om. Naar det derimod gælder at bestemme hans politiske Ideer, navnlig lige over for den uundgaaelige Reorganisation af den dybt rystede Stats Organisme, er der meget delte Meninger. Nogle, som Napoleon III og Mommsen, se i ham den egentlige Grundlægger af det romerske Kejserdømme, der i sin korte Regeringstid drog Grundlinierne til den Ordning, der senere i mindre fuldkommen Skikkelse blev iværksat af Augustus. Andre erklære, at vor mangelfulde Overlevering ikke tillader en sikker Bedømmelse af C.'s politiske Ideer, men at hvad der foreligger, mere tyder paa, at C. i alt Fald ikke med Bevidsthed eller fra Begyndelsen af har næret store Organisationsplaner, og at han ogsaa som Regent har været nok saa meget optagen af Planer om ny Felttog som af indre Reformer. — Grundtrækkene i C.'s Naturel fremgaa let af Overleveringen: en overordentlig Mangesidighed, Hurtighed og Sikkerhed i Tilegnelsen; en vistnok enestaaende Forening af nøgtern romersk Praktiskhed med genial Dristighed; en Karakter, der i alt Fald var fremmed for enhver Smaalighed; en uhyre Arbejdskraft; endelig en overordentligpersonlig Elskværdighed. Men der mangler, navnlig for C.'s senere Liv, de individuelle Træk, der skal give Billedet dets Fylde og tillige dets Begrænsning, og C. bliver i de sædvanlige Skildringer enten til en ren Idealfigur eller til el Konglomerat af modstridende Egenskaber.

I den overleverede romerske Litteratur indtager C. en høj Plads. Han var i sin Samtid berømt som Taler, men af hans Taler er intet bevaret; lige saa lidt af hans grammatiske Skrifter *(de analogia)*, hvori han kæmpede for Sprogets Renhed og Korrekthed. Ogsaa et politisk Flyveskrift: *Anticato* (rettet mod Cicero's Lovtale over Cato) er tabt. Derimod have vi tilbage hans Beretning om hans galliske Felttog: *Commentarii de bello Gallico*, »Optegnelser om Gallerkrigen« [7 Bd., omfattende Tidsrummet 58—52, med et 8., forfattet af hans Ven Hirtius, der behandler Aarene 51 og 50] og *Commentarii de bello civili* (Optegnelser om Borgerkrigen 49—48) [3 Bd., vistnok ufuldendt]. Begge Skrifter have et politisk Formaal: at retfærdiggøre C.'s Politik (Gallerkrigen er offentliggjort lige efter Krigens Ophør, 51), men ere tillige værdifulde historiske Beretninger, da C. i det hele holder sig saa nær til Sandheden, som hans Formaal tilsteder. Sammen med disse Skrifter er der overleveret Behandlinger af de følgende Krige af ubekendte Forfattere: *bellum Alexandrinum* (Hirtius? Oppiusr); *bellum Africum* (i den nyeste Tid med yderst tvivlsom Ret henført til Asinius Pollio); endelig *bellum Hispaniense* (Krigen i Spanien, af en ganske udannet Forfatter). (Litt. se i det hele Teuffel-Schwabe, »Geschichte d. rom. Litt.« I, § 194—97. Kritiske Hovedudgaver af Nipperdey [Leipzig 1847]; Dubner [Paris 1867, 2 Bd.]; af *b. Gall.* af Meusel [Berlin 1894]. Udgaver med Kommentarer af *b. Gall.* ved Schneider [2 Bd., Halle 1840—55]; ved Kraner-Dittenberger [Berlin 1890]; af *b. civile* ved Kraner-Hofmann [Berlin 1890]. *Lexicon Caesarianum* af Meusel [2 Bd., Berlin 1887—93]. — Oversættelser paa Dansk fuldstændig ved O. Wolff [2 Bd., 1804], ved I. S. B. Suhr [1840—41]. — Biografier af C. fra Oldtiden af Plutarch og Sueton; nyere af Napoleon III, *Vie de César* [2 Bd., Paris 1865—66], fortsat af Stoffel [2 Bd., Paris 1888]; Drumann, »Geschichte Roms« III; Mommsen, »Rom. Geschichte« III; I. A. Froude, *C., a sketch* [Lond. 1886]; Riistow, »Heerwesen und Kriegführung C.'s« [2. Udg., Nordhaus 1862]; Maissiat, *César en Gaule* [3 Bd., Paris 1865—81]; Göler, »C.'s gallischer Krieg u. Teile seines Bürgerkriegs« [Freiburg 1881]; Judeich, »C. im Orient« [Leipzig 1885]; Heuzey, *Les opérations militaires de J. C. en Macédoine* [Paris 1886]; Fowler, *J. C. and the foundation of the Roman imperial system* [Lond. 1892]. Portræt af C. se Baumeister, »Denkmäler d. klass. Alterthums« I; Bernoulli, »Rom. Ikonographie« I [Stuttgart 1882]). *A. B. D.*

Cæsar ad Rubiconem (lat.), »Cæsar ved Rubico« D: umiddelbart foran en vigtig Afgørelse; se Cæsar. Det modsatte: *Cæsar citra Rubiconem*, »Cæsar paa denne Side Rubico«, betegner en, der har gjort et afgørende Skridt. *A. B. D.*

Cæsarea (lat., græ. *Καισάρεια*), Navn, som til Ære for Kejseren (Cæsar) blev givet flere nyanlagte eller ombyggede Byer i Romerriget uden for Italien. De betydeligste af disse vare:

1) Hovedstaden i Kappadokien i Lilleasien; dens gamle Navn som de kappadokiske Kongers Residensstad var Mazaka; efter ca. 80 f. Chr. at være ødelagt af den armeniske Konge Tigranes blev den genopbygget af Kong Ariobarzanes Eusebes og efter ham kaldt Eusebeia. Ved Kappadokiens Overgang til romersk Provins (Aar 17 e. Chr.) fik den Navnet C, der har holdt sig til Nutiden (Kaisari).

2) By i Galilæa ved den ene af Jordans Kilder; dens ældre Navn var Paneas efter en nærliggende Grotte (Panion), hvor Guden Pan dyrkedes. Kong Herodes byggede her et Augustustempel; ved hans Død gik Staden over til hans Søn, Tetrarchen Filippos, der ombyggede den og kaldte den C, hvortil stundom (saaledes i det ny Testamente) han eget Navn føjes (*Καισάρεια Φιλίππου*) for at skelne den fra Nr. 3. Paa Korstogenes Tid var C. endnu en anselig Stad. Nu ligger paa Stedet kun en lille Landsby, som har bevaret det gamle Navn i Formen Banias. (Litt.: V. Guérin, *Description de la Palestine*, III 2, 308—323).

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K**.

3) Kyststad i Palæstina, omtrent paa Grænsen mellem Samaria og Judæa, anlagt i Aarene 25—13 f. Chr. af Kong Herodes; paa Stedet laa tidligere en mindre, allerede da forfalden By eller Fæstning Stratonos Pyrgos (o: Straton's Borg). Den jødiske Historieskriver Josefos* skildrer den ypperlige Havn Sebastos (o: det græske Navn for Augustus), som Herodes anlagde paa den havneløse Kyst, og omtaler det store, prægtige Tempel med Billedstøtter af Augustus og Roma, de regelmæssige Gader og fortræffelige Kloakanlæg, hvoraf Rester endnu have holdt sig. Byens Omkreds har været omtrent 6 Km. Flere af de vigtigste Begivenheder i den ældste kristne Historie have fundet Sted i C., som derfor bl. a. nævnes flere Gange i det ny Testamente (Apost. Gern. j 8, 40. 10, 1. 10, 24). Aar 69 blev Vespasian her udraabt til Kejser. I den senere Oldtid gik C. tilbage; paa Korstogenes Tid, da den vekselvis var i de Kristnes og Muhamedanernes Hænder, var dens Omfang betydelig mindre end i Oldtiden. 1291 blev den fuldstændig ødelagt. De betydelige Ruiner af den gamle By kaldes endnu med Navnet Kaisarieh. (Litt.: V. Guérin, *Description de la Palestine,* II 2, 321—339).

4) Havnestad i Mauretanien. Dens oprindelige Navn Jol blev af Kong Juba, der residerede her, til Ære for Augustus forandret til C. *C. B.*

Cæsareopapisme (lat.) kaldes den Teori, der i Statens Overhoved ogsaa ser Kirkens, der ser Kejser og Pave forbundne i een og samme Person, saaledes at Statsoverhovedet som en rent verdslig Person kan fatte Bestemmelser om rent kirkelige Forhold. C. naaede sit Højdepunkt i det byzantinske Kejserrige, den gik i Arv til det russiske. Karl den Stores Tragten gik i cæsareopapistisk Retning; men Paven beholdt altid Overtaget over Vestens Kejser. Af de ghibellinske og humanistiske Statsretslærere, især af Marsiglio fra Padova (i *Defensor pacis)* forsvares C, og den blev til Dels herskende i de lutherske Landskirker. *L. M.*

Cæsarion, en Søn af Cæsar og Kleopatra, født 47 f. Chr. Hans egentlige Navn var Ptolemæus; men Cæsar tillod Moderen at opkalde Drengen efter sig og anerkendte ham som sin Søn, om end ikke som sin Arving. Triumvirerne gave ham Kongetitlen 42, og 34 gjorde Antonius ham til Moderens Medregent, ligesom han gentagne Gange, bl. a. i sit Testamente, erklærede, at han var Cæsar's kødelige Søn og Arving. Han vakte herved Octavian's Harme, og efter Ægyptens Erobring lod denne C. dræbe (30). *M. M.*

Cæsarisme. Dette Udtryk, som hidledes fra Julius Cæsar's Navn i Forbindelse med den Forfatningstilstand, der under og gennem hans Styrelse beredtes den romerske Stat, bruges nutildags især for at betegne den i Frankrig under det første og andet Kejserdømme indtraadte, Republikken afløsende, kejserlige Enevælde, hvilende paa og udgaaet fra Folkevalg (*suffrage universel*) og støttet paa Grundsætning om politisk Ligeberettigelse i Modsætning til Kongedømmet af Guds Naade (Legitimitetsprincippet). Mindre stringent anvendes det dog ogsaa undertiden overhovedet om Forholdene selv i konstitutionelle Stater, naar Suverænens personlige Synsomraade og Ønsker alt for stærkt ges trængte frem i Forgrunden og gjorte til Rettesnor for Samfundslivets Rørelser uden anden Adkomst end netop den, at de ere Suverænens. *C. V. N.*

Cæsar non supra grammaticos (lat), »Kejseren staar ikke over Sproglærerne«, en ordsproglig Talemaade, der skal komme af, at en tysk Kejser af en Fejltagelse havde brugt det latinske Ord *schisma* som Hunkøn og befalet for Fremtiden at bruge det saaledes. *A. B. D.*

Cæsarpæle eller Smaapæle, et passivt Hindringsmiddel, der dannes af smaa, tilspidsede, ulige lange (0,3—0,7 M.) Træpæle, som slaas ned i Jorden saa tæt ved hverandre, at man ikke kan sætte Foden imellem dem. De anbringes navnlig i en Gravbund eller mellem Ulvegrave (s. d.). Cæsar anvendte første Gang dette Hindringsmiddel ved Belejringen af Alesia. *A. L—n.*

Cæsium, Cs = 132,7, er et engyldigt Metal, der hører til Alkalimetallernes Gruppe. Det blev opdaget af Bunsen 1861 ved de spektralanalytiske Undersøgelser, som han anstillede sammen med Kirchhoff; Bunsen fandt det sammen med Rubidium i Mineralvandene fra Durkheim og fra Baden; af 44,000 Kg. Diirkheimvand blev der vundet 14 Gr. blandede Salte af begge Metaller. Saavel Rubidium som C. findes udbredt mange Steder, men oftest i meget smaa Mængder; Mineralvandet fra Bourbonne les Bains indeholder saavel G- som Rubidiumklorid; ogsaa mange andre Kilder f. Eks. Vichy, Gastein, Nauheim, indeholde det ene eller det andet af disse Metaller eller undertiden dem begge. Da C. er karakteriseret ved to særdeles klare og skarpt begrænsede blaa Linier i Spektret (Cæsius, blaa, deraf Navnet C), kunne selv yderst smaa Mængder paavises ved Spektralanalysen; 0,00005 Mg. Cæsiumklorid lader sig let og tydelig paavise. C. forekommer i betydeligere Mængde og som væsentlig Bestanddel i Mineralet Pollux (Cæsiumaluminiumsilikat), der indeholder henimod 32 p. Ct. C. Grandeau har fundet C. i Roesukkermelasse. Af Moderludsalten fra Durkheim- og Nauheim-Mineralkilderne kunne Cæsiumforbindelserne udvindes, efter at Kalisaltene ere fjernede, derved at man tilsætter Antimontriklorid, hvorved fældes Dobbelsaltet $SbCl_3 + 6CsCl$; glødes dette Salt med Salmiak, bortgaar $SbCl_3$, og der efterlades Klorcæsium. Beketoff har fremstillet metallisk C. ved Ophedning af Cæsiumhydrat med Aluminium i en Nikkelretort til lys Rødglødhede, hvorved C. fordamper og fortætter i Forlag af Glas. Metallet er sølvhvidt og blødt, smelter ved 26—27° og har Vægtfylde 1,88 ved 15°; det antændes hurtig i Luften, men kan opbevares under Petroleum. Cæsiumforbindelserne ligne paa faa Undtagelser nær Rubidiumforbindelserne og ere ligesom disse isomorfe med Kaliumforbindelserne; de farve den ikke lysende Flamme violet. Foruden de ovenfor omtalte to blaa Linier i Spektret give de en tredje, mindre tydelig Linie i orangerødt og desuden flere svage Linier i gult og grønt. Cæsiumhydrat, CsOH, er en graalighvid Masse, der flyder hen i fugtig Luft, og som opløses i Vand under stærk Varmeudvikling og danner en stærkt ætsende Opløsning. Cæsiumklorid, CsCl, krystalliserer i smaa Terninger, smelter ved Rødglødhede og fordamper lettere end Klorkalium; det er henflydende; med andre Metalklorider danner det Dobbeltsalte. Med Brom danner C. ogsaa et Tribromid og et Pentabromid; analoge

Forbindelser dannes med Jod. Cæsiumsulfat, Cs_2SO_4, krystalliserer i korte Prismer; med Aluminiumsulfat danner det Cæsiumalun, $Cs_2Al_2(SO_4)_4 + 24H_2O$, der krystalliserer regulært ligesom Kalialun. Cæsiumnitrat, CsNOg, krystalliserer i glasglinsende, heksagonale Prismer og smelter under Glødhede; ved stærkere Ophedning bortgaar Ilt og dannes Cæsiumnitrit. Cæsiumkarbonat, Cs_2CO_3, udskiller sig af vandig Opløsning i vandholdige Krystaller, der ere henflydende; det vandfri Salt danner en sandet, hvid, hygroskopisk Masse. Den vandige Opløsning reagerer og smager alkalisk. Cæsiumbikarbonat, $CsHCO_3$, danner Prismer, der ere bestandige i Luften; det reagerer svagt alkalisk. *O. C.*

Cæsius Bassus, romersk Lyriker og Metriker, levede under Nero og Vespasian og skal være omkommen ved Vesuv's Udbrud 79. Af hans Digte er saa godt som intet bevaret; derimod synes en værdifuld metrisk Afhandling, *de metris*, at hidrøre fra ham. Den følger et System, der ogsaa var benyttet af Varro, men som gaar tilbage til græske Kilder; dets Kendemærke er, at alle Versmaal afledes af et Grundvers (det daktyliske Heksameter og det jambiske Trimeter, der identificeredes). C. B. er stærkt benyttet af senere Metrikere, især Terentianus Maurus. — Udg. af Keil i *Grammatici Latini* VI. *A. B. D.*

Cæsūr (lat.: »Overskæring«) kaldes et Ophold i en, i Reglen længere, Verslinie; den findes ved et Ords Slutning inde i en Versefod, saa at Øret uvilkaarlig kræver Rytmens Fortsættelse. Man skelner mellem mandlig og kvindelig C, alt efter som den kommer efter en vægtigere eller mindre vægtig Stavelse (Arsis eller Thesis). Mandlig C. findes f. Eks. i Verset: Vreden, Gudinde! besyng, || som greb Peleiden Achilleus, kvindelig i følgende: Mellem den Ædling Achilles || og Mændenes Drot Agamemnon. Den sidste Art af C. føles som mindre kraftig. Ofte findes i en enkelt Verslinie to eller flere C, som i dette: Medens ved Væven | hun røgter sin Dont og reder mit Leje. *K. H.*

Cölestīn, et Mineral, som bestaar af Strontiumsulfat ($SrSO_4$). Det krystalliserer rombisk, isomorft med Tungspat og Anglesit, ofte i fladerige Krystaller. Den først opdagede Varietet var himmelblaa (deraf Navnet; *coelestis* (lat.) betyder himmelsk), men oftest er Mineralet farveløst, hvidt eller graaligt. Haardheden er omtrent som den hos Kalkspat (3), Vægtfylden $3{,}9—4{,}0$. Smukke farveløse Krystaller findes ved Girgenti paa Sicilien (her sammen med Gips og Svovl), ved Bex i Schweiz o. a. St. Blaalig C. findes bl. a. ved Frankstown i Pennsylvania og i Nærheden af Jena i Tyskland. I hvide kornede Masser er C. ret udbredt, især forekommer den i Mergel, Kalksten og Sandsten. I Danmark findes C. i hvide uregelmæssige Klumper (Konkretioner) og som Udfyldning i oprindelig hule Forsteninger i Kridtet i Møens Klint, dog kun i ringe Mængde. *N. V. U.*

Cølestin, 5 Paver af dette Navn have levet.

1) Cølestin I (422—32) var Romer af Fødsel og Diakon, da han valgtes til Roms Biskop. Han betragtede sig som hele Kr.istenhedens Overhoved, og hans Stræben gik ud paa at udvide den romerske Biskops Myndighed. Han tog Parti mod Nestorios (s. d.), mod Pelagianismen og Semipelagianismen (s. d.). Af stor Interesse er hans Brev af 26. Juli 428 til Bisperne af Narbonne og Vienne; man regner det til Dekretalerne. Han blev helligdømt, hans Fest er 6. Apr. 14 af hans Breve findes i Labbe et Cossart, *Sacrosancta Concilia* [Paris 1672 og oftere].

(Cølestin II [Theobaldo Buccapeco], Modpave 1124. Han var Kardinalpresbyter, da han blev valgt til Pave af Pave Honorius II's Modstandere, trak sig tilbage Dagen efter sit Valg).

2) Cølestin II (Guido di Castello) (1143—44), en fornem Tuscier, der havde studeret under Abailard. Han var kun Pave i lidt over 5 Maaneder og fik derfor ikke Tid til at virkeliggøre de Forhaabninger, man havde sat til ham. (Litt.: Certini, *Vita di Celestino II* [Foligno 1716]; Watterich, *Romanorum pontificum ab exeunte saeculo IX ad finem saeculi XIII* [Leipzig 1862]).

3) Cølestin III (Giacinto di Bobone) (1191—98). Han er den første Pave af Familien Orsini, var 85 Aar, da han modtog Tiaraen. Han gav Henrik VI Kejserkronen, mod at han fik udleveret Tusculum, som han paa Romernes Forlangende lod jævne med Jorden. Han maatte rolig se paa, at det normanniske Rige gik over i Hohenstaufernes Hænder. 1196 forkastede han de franske Bispers Ugyldighedserklæring af Filip August's Ægteskab med Ingeborg af Danmark. (Litt.: Watterich, *Romanorum pontificum etc,* Bd. II).

4) Cølestin IV (Goffredo Castiglione), født i Milano, udvalgt 8. Oktbr. 1241, død 6 Dage efter uden at være bleven kronet,

5) Cølestin V (Pietro da Morone). Efter at Kirken havde været uden Pave i 2 Aar og 3 Maaneder, enedes Kardinalerne 5. Juli 1294 om at udnævne en Pave, der syntes lige uskadelig for alle. Det var den 80aarige Eneboer Pietro, født i Isernia i Apulien, ukendt af Herkomst, men kendt for sin Hellighed og for at have stiftet en Munkeorden. Man hentede ham fra hans Celle paa Bjærget Morone i Abruzzerne. Han, der havde levet al sin Tid med Bodsøvelser og intet havde set af Verden, stod nu paa en Post, der krævede et politisk Geni og en staalsat Karakter, ikke alt for øm i Valget af Midlerne. Han stillede sig helt under Huset Anjou's Indflydelse og flyttede Kurien til Napoli. Kardinalerne vare forbitrede, C. længtes tilbage til sin Hule, Kardinal Gaetani (Bonifacius VIII) nærede denne Følelse og gjorde ham det indlysende, at det var kanonisk tilladeligt at nedlægge Tiaraen, og 13. Decbr. 1294 gjorde han det. Hans Efterfølger Bonifacius VIII vilde nu beholde ham hos sig som Fange; thi hans Fjender holdt stadig C for den rette Pave, men Pietro flygtede til Morone. Bonifacius lod ham gribe og sætte i Fængsel paa Klippeborgen Fumone ved Anagni, hvor han døde 19. Maj 1296. Hans Grav blev et Valfartssted, og Clemens V helligdømte ham, medens Dante gav ham Plads i Helvede som den, »hvem Fejhed til et store Afkald førte« (III, 59). C.'s Selvbiografi *Relatio vitae suae* i *Biblioteca patrum,* Bd. XXV. (Litt.: *Acta Sanctorum 19. Maj).* *L. M.*

Cølestinere, en Kongregation af Benediktinerordenen, stiftet 1254 af Pietro da Morone, den senere Pave Cølestin V (s. d.), efter hvem de fik Navn, oprindelig kaldtes de »Den hellige Damians Eneboere eller Eneboerne fra Morone«. De fik stor Udbredelse i Italien; men for Tiden findes saare faa. Disse maa ikke forveksles med Cøle-

stinereeremitterne, som' ere en Gren af Franciskanerordenen (s. d.). Nogle af de Franciskanere, som protesterede mod Afvigelserne fra den hellige Frants'es Regel, fik af Pave Cølestin V Tilladelse til at udskille sig som en egen Orden, Cølestineremitter. *L. M.*

Cølestius se Pelagianismen.

Cølesyrien d. s. s. Coele Syria.

Cølialgi, Underlivssmerter, Kolik.

Cølibāt (af lat. *coelebs*, ugift), ugift Stand, særlig de katolske Bispers og Præsters af Kirken paabudte Enestand. Præsternes C. udvikledes allerede i Oldkirken, dog ikke blandt de første Kristne, der med Hensyn til Præsteægteskab nærmest stillede sig paa Gl. Test.'s Grund, hvorefter det blot var Præsten forbudt at ægte en falden eller fraskilt Kvinde, medens Ypperstepræsten heller ikke maatte ægte en Enke (3. Mos. 21, 7. 8. 13. 14.), og alle maatte forberede sig til Altertjenesten ved at afholde sig fra deres Hustruer. Ny Test. indeholder derfor ikke noget Krav om C., og saavel Apostlen Peter som Christi Brødre have været gifte (1 Kor. 9, 5. Matth. 8, 14), ligesom det forudsættes, at Bisperne ere gifte; dog indskærpes det, at de kun maa indgaa eet Ægteskab (1. Tim. 3, 2. 4.; Tit. I, 6). Imidlertid fremkom allerede Paulus (1 Kor. 7) med den Betragtning, at Ægteskab kun var tilladeligt, naar man ikke paa anden Maade kunde undgaa Utugt, medens ugift Stand, særlig af Hensyn til Verdens snarlige Undergang, var at foretrække. Denne Tankegang slog an i de Tider, da de kristne Menigheder døjede Forfølgelser; man ansaa ugift Stand for helligere og henviste til Christi Ord Matth. 19, 12; Talsmænd for denne Aandsretning vare baade Ignatios og Hermas. Montanismens Ringeagt for Ægteskabet og Begejstringen for det begyndende Eneboer- og Munkeliv, hvori C. var en af Grundpillerne, fremmede end mere Præsternes Enestand, især i Vesterland, hvor det spanske Kirkemøde i Elvira (306) endog truede med at afsætte den Klerk, der levede i Samliv med sin Hustru. Forgæves søgte dog Vesterlændingene med Biskop Hosius af Cordoba i Spidsen at faa det almindelige Kirkemøde i Nikæa 325 til at vedtage lignende Bestemmelser; den ægyptiske Bekender, Biskop Pafnutios, talte derimod, og Forslaget blev forkastet. Men alligevel trængte Kravet mere og mere igennem i Vesterland, støttet af Kirkefædrene, fremfor alle Hieronymus, der i sin eksalterede Askese betegnede alt Ægteskab som »smudsig Brynde«. Romerbispen Siricius forbød ligefrem Præsteægteskab (385), og for de Klerke, der i det ringeste havde Graden som Underdiakon, blev C. en Lov, medens Klerke af lavere Grad maatte indgaa Ægteskab, dog kun een Gang og ikke med en Enke. Indgik en Klerk af højere Grad Ægteskab efter Indvielsen, erklæredes dette for ugyldigt, og den, der allerede før Indvielsen havde indgaaet Ægteskab, kunde i det højeste stige til Præsteværdigheden, men ikke blive Biskop. Disse Bestemmelser trængte ogsaa til Dels igennem i Østerland og stadfæstedes af Kejserne. At Synesios fra Ptolemaïs hævdede sig Ret til som Biskop at fortsætte sit Ægteskab, var en ren Undtagelse. Den østerlandske Kirke afsluttede allerede ved det trullanske Møde 692 Udviklingen i denne Sag: Har en Præst før Indvielsen giftet sig, og hans Hustru ikke har været gift tidligere, kan han til Trods for sit kirkelige Embede fortsætte sit Ægteskab, medens en Biskop, enten han tidligere har indgaaet Ægteskab eller ikke, er forpligtet til C, hvorfor Bisperne almindelig tages blandt Abbeder og Munke. Dette gælder ogsaa hos de unerede Grækere (s. d.).

Helt anderledes forløb Udviklingen i den vesterlandske eller romerske Kirkeafdeling. Forgæves søgte man at skærpe Lovene om C.; med Dannelsen af de ny Stater paa Romerrigets Ruiner var der kommet ny Elementer frem, som Pavestolen ikke til fulde kunde magte. Det var derfor i den ældre Middelalder almindeligt, at Præsterne levede i Ægteskab, og det var ikke noget enestaaende, at selv Bisperne vare gifte. Munkevæsenet drog dog Tanken hen mod C, ogsaa for de »verdslige« (o: ikke regelbundne) Klerke, og særlig mærkedes det, da Cluniacenserne fra 10. Aarh. foranledigede et stort Kirkeopsving. Bestræbelserne for at gennemføre C. havde i mange Maader Lægfolkets Støtte, da man under højkirkelig Paavirkning nærede en næsten overtroisk Ærefrygt for den ugifte Stands Hellighed; i Milano forfulgte den saakaldte Pataria (s. d.) i 11. Aarh. de gifte Præster, og under Kong Niels fandt en lignende Bevægelse Sted paa Sjælland (1123). Et afgørende Omslag skete virkelig i den romerskkatolske Kirke, da selve Paverne, især fra Leo IX's Tid (1049—54), gjorde de cluniacensiske Reformideer til deres og aabnede en hensynsløs Kamp for C. Man kan bebrejde den kirkelige Reform, at den slog Præsternes virkelige Ægteskab sammen med deres Frilleforbindelser og deres Utugt, selv den naturstridige, og kaldte det alt sammen »Nikolaïtisme« (Navnet taget fra Joh. Aab. 2, 6. 15); men den er dog for saa vidt at undskylde, som Ægteskabets Indgaaelse foregik under saa lidet faste Former, at det kunde være yderst vanskeligt at skelne fra Slegfredlevned, og efter de gamle Kirkelove kunde egentlig ikke nogen Forbindelse mellem en præsteviet Klerk og en Kvinde betragtes som virkeligt Ægteskab. Fremfor alt var C. nødvendigt, naar man vilde modarbejde Præstestandens Verdsliggørelse og sikre den en fri og uafhængig Stilling, og herpaa beroede for en stor Del Præstestandens enestaaende Mission i Kulturens Tjeneste. Gennemførtes C., da var Præsten ikke længere bunden af Familielivet, men kunde hellige sig helt til sit Embede, og Præstens Gods, der tidligere gik i Arv til hans Slægt, vilde til Dels nu blive Kirkens. Det var ikke lav Magtsyge, men ædel Idealisme, som stod bag ved Kampen for C, og det var Tidens største Aander, der førte denne Sag til Sejr. Efter at allerede Leo IX havde paabudt C, bl. a. paa Kirkemøderne i Rom, Pavia, Reims og Mainz 1049, fornyedes Kravene 1059 af Nikolaus II og 1063 af Alexander II, begge Gange under Paavirkning af Hildebrand, og da denne besteg Pavestolen som Gregorius VII, kundgjorde han paa Fastesynoden i Rom 1074 Band over hver gift Præst, der forvaltede Sakramenterne. De lavere Præsters voldsomme Modstand blev efterhaanden brudt, især da den tyske Kejser havde tabt i Kampen mod Pavestolen, og Præsteægteskabet maatte dele Skæbne med Simonien og Investituren ved Lægmands Haand. Den endelige Sejr for C. betegnes ved Calixtus II's Kirkemøde i Reims 1119 og de to almindelige Lateransynoder 1123 og 1139. I de fleste Lande stillede det sig nu saaledes, at Underdiakoner, Diakoner, Præster og Bisper ikke kunde indgaa Ægte-

Artikler, der savnes under C, maa søges under **K.**

skab; gjorde de det, mistede de deres Embede, og Ægteskabet blev erklæret ugyldigt. Endnu trængte C. dog ikke igennem i Norden, selv Mænd som Eskil og Absalon kunde i saa Henseende ikke bryde Præsternes Modstand, og disse havde nu, i alt Fald i Skaane, Understøttelse af Folket. Noget længere naaede Anders Sunesøn (1201—23) ved sine Bestræbelser, ivrig støttet af Ribebispen Tuve og den pavelige Legat Gregorius de Crescentia, der indskærpede C. paa Kirkemødet i Slesvig (1222). Endnu strengere gik en senere Legat, Kardinal Otto, til Værks (1230), og da de skaanske Præster sluttede sig sammen til Modstand, paakaldte Ærkebiskop Uffe Kong Valdemar II's Hjælp, og fra nu af trængte C. helt igennem i Danmark. I Norge naaede man aldrig saa vidt. Det var rent forgæves, at Pave Gregorius IX søgte at paatvinge de norske Præster C. (1237), og at man ved Aar 1260 bandlyste de gifte Præster, hjalp ogsaa kun lidet. Biskop Arne af Bergen søgte med stor Kraft at føre C. til Sejr (i Beg. af 14. Aarh.); men det lod sig ikke gøre, og fra Midten af 14. Aarh. fandt man sig i, at Præsten, stundom endog Bispen, havde sin faste Frille, i Reglen kaldet »Raadskvinde« eller »Nøglepige«. Heller ikke paa Island var C. trængt igennem, da Reformationen kom til Øen; den sidste katolske Biskop, Jon Arason (s. d.), levede i et Slags Ægteskab. I Sverige mærkedes det næsten slet ikke paa Præsterne, at Kirken krævede C, før Kardinal Vilhelm af Sabina paa Mødet i Skenninge 1248 strengt forbød enhver præsteviet Mand at tage sig Hustru eller Frille; nu ophørte de egentlige Præsteægteskaber, men desto mere trivedes løse Forbindelser og Utugt. Saaledes gik det imidlertid alle Vegne, især da den kirkelige Begejstring var bleven kold; endog Skriftestolen blev misbrugt af usædelige Præster. Det kan derfor ikke undre, at C. nu fik mange Fjender, og baade under Filip den Smukkes Strid med Paven og paa Kirkemødet i Basel hævede der sig stærke Røster imod denne Tvang, uden at det dog førte til noget; blandt Hussitterne indgik nogle Præster Ægteskab, medens Hovedparten, de bøhmiske Brødre (s. d.), holdt paa C. Paa Reformationstiden talte enkelte Katolikker atter for Afskaffelsen af C.; i den Retning gik Karl V's og hans Broder Ferdinand I's Ønske, og ved Augsburg-Interimet 1548 gjorde man virkelig Protestanterne Indrømmelse paa dette Punkt. Praktisk Betydning fik det dog ikke, da den reaktionære Slutningsafdeling af Tridentinermødet (1562—63) med Bestemthed opretholdt C. Efter den franske Revolution indgik flere franske Præster Ægteskab; men ved Konkordatet 1801 blev C. atter gjort til Lov. En frisindet katolsk Retning i 1820'erne kæmpede atter imod det tvungne C., saaledes Prof. Hirscher og især Brødrene Theiner i Schlesien; men Paverne Gregor XVI og Pius IX udtalte sig senere skarpt herimod. En stor Del af Gammelkatolikkerne (s. d.) misbilligede ligeledes det tvungne C., og flere af deres Præster giftede sig, bl. a. den bekendte Pater Hyacinthe (Charles Loyson) i Geneve; andre Gammelkatolikker, særlig Menigheden i Munchen, staa dog endnu paa det sædvanlige katolske Standpunkt, og dette Spørgsmaal har (1876 og 1878) bragt Splittelse i Gammelkatolikkernes Lejr.

Den lutherske Reformation vendte sig næsten straks imod C., særlig Luther i Skriftet »An den christlichen Adel deutscher Nation« 1520. Flere af Reformatorerne giftede sig trods Præstevielse; Luther ægtede selv 1525 Catharina v. Bora, der havde været Nonne. I Augsburgske Bekendelse (Art. 23) og Apologien (Art. 11) førtes et indgaaende Forsvar for Præsteægteskab, og dette har bestandig været uanfægtet i den lutherske Kirke. I Reformationstiden og det følgende Aarhundrede saa man endog i den Grad hen til de Skyggesider, der fulgte med tvungent C, at man naivt gjorde Ægteskabet til en Ærgrelse for Djævelen og saa at sige giftede sig for at naa dette Maal; Luther udtalte efter sit Bryllup, at nu vilde alle Engle le og alle Djævle græde, og den gamle Calovius (s. d.) lod sig vie for 6. Gang, da han næsten var paa Gravens Rand, for at gaa ud af Livet som Ægtemand. I den reformerte Kirkeafdeling trængte Præsteægteskabet ogsaa straks igennem, Zwingli selv gik i Spidsen, og flere Bekendelsesskrifter forsvare det, saa at det har faaet fast Hævd ligesom i den lutherske Kirke; dog har i 19. Aarh. Anglokatolicismen (s. d.) Sympati for C, ja har til Dels ført det frem i Livet. Familielivet i de evangeliske Kirkers Præste- og Bispegaarde har undertiden haft sine Mangler; men som Regel maa det dog siges at have været Kirken en Støtte. (Litt.: Ant. og Aug. Theiner, »Die Einfiihrung der erzwungenen Ehelosigkeit bei d. christl. Geistlichen« [2. Opl., Altenburg 1845]; Carové, »Uber das Cölibatsgesetz d. rom-kath. Klerus« [2 Bd., Frankfurt 1832—33]; samme, »Das rom-kath. Colibatsgesetz in Frankreich u. Deutschland« [Offenbach 1834]; Holtzendorff, »Der Priestercolibat« [Berlin 1875]; v. Schulte, »Der Cölibatzwang u. dessen Auf hebung« [Hovedskriftet fra Gammelkatolikkernes Side, Bonn 1876]; Laurin, »Der C der Geistlichen nach kanon. Recht« [Wien 1880]; Lea, *Historical sketch of sacerdotal celibacy* [Boston 1884]; L. Bocquet, *Le célibat dans l'antiquité* [Paris 1894]). *H. O.*

Colin se Cøruleum.

Cøliocéle, Bugvægsbrok, smlg. Brok.

Cøliotomi se Bugsnit.

Cøruleīn se Coerulein.

Cøruleolactít, et blaalig hvidt Mineral, som bestaar af et vandholdigt Aluminiumfosfat, forekommer ved Katzenellnbogen i Nassau. *N. V. U.*

Cøruleum, Cølin, en ren lyseblaa Farve, bestaaende af tinsurt Koboltoxydul. Benyttes især til keramisk Brug og udmærker sig ved at beholde sin rene Farve ved Lampelys. *K. M.*

Cøruliguōn er Tetrametylæter af Tetraoxydifenokinon. Det danner mørke staalblaa Naale, der ere uopløselige i de sædvanlige Opløsningsmidler. I koncentreret Svovlsyre opløses det med kornblomstblaa Farve. *O. C.*

CøtUS (lat.) benyttes f. Eks. i Tyskland som Betegnelse for en Skoles eller Læreanstalts samlede Hele af Disciple eller for enkelte Afdelinger eller Klasser af denne Helhed. *Cl. W.*

Artikler, der savnes tender C, maa søges under ***K.***

D.

D er det fjerde Bogstav i det latinske Alfabet; i den ældre Runerække omdannedes det latinske *D* til ᚦ, der anvendtes med Lydværdien p og fik den tredje Plads i Runealfabetet, medens den nydannede Rune ᛞ, der betegnede *d* (ð), fik den sidste (24.) Plads i Runealfabetet. I den yngre Runerække savnes et særligt Tegn for *d*, idet *t* og *d* betegnes med samme Rune (se Runer). I de ældste nordiske Haandskrifter med latinske Bogstaver optoges Runen p, hvilken endnu anvendes i det islandske Alfabet, hvor ligeledes ð, en anden Modifikation af det latinske *d*, bruges, nemlig som Tegn for det aabne *d* (= det stemte *th* i Engelsk).

Som Forlyd i oprindelig nordiske Ord er *d* opstaaet af indo-europæisk *dh*, hvortil der i Græsk svarer θ: Grundform *dhukter* (*smlg.* græ. θυγάτηρ), oldn. *dóttir*, dansk *Datter*; græ. θύρα, nordisk *Dør*. I Ind- og Udlyd svarer det danske (og dansk-norske) Skriftsprogs *d* dels til oprindeligt ð: oldn. *glaðr*, dansk *glad*, oldn. *riða*, dansk *ride*, dels er det opstaaet af oprindeligt *t*: oldn. *bita*, dansk *bide*, oldn. *vita*, dansk *vide*. I sidste Tilfælde har det norske Talesprog som oftest bevaret den oprindelige *t*-Lyd: *bite*, *vite* o. s. v., hvilke Former nu ogsaa mere og mere vinde Indpas i det norske Skriftsprog. — I Forbindelserne *ld*, *nd*, *rd*, *ds* og *dt* er *d* som oftest stumt baade i Dansk og Norsk. — Om Lyden *d* se i øvrigt Lyd. *V. D.*

Som romersk Taltegn er D = 500, D = 5,000; paa romerske Indskrifter er D (d) = *deus*, *divus*, *dominus* m. fl. Paa ældre franske Mønter = Lyon, paa de ny tyske Rigsmønter = Miinchen; ogsaa = Dollar og i England d = Penny (Flertal: Pence). I den internationale Telegrafi er D Betegnelse for »hastende Telegram«; i Handelsbøger for »Debet« ; paa Recepter D (d) = *detur* (lat.) o: »der skal gives«; paa Korrekturer d ell. ꝺ = *deleatur* (lat.) o: »der skal udslettes«.

I Musikken er D (fr. og ital. *re*) Navnet paa det andet Trin i den diatoniske Skala, regnet fra *C*. Som Forkortelse kan D betyde *da* eller *dal* (*da capo*, *dal segno* s. d.), *droite*, *dextra* eller *destra* (*main*, *manu*, *mano*), højre (Haand), *Discantus*, *Dessus* = *Cantus* (*C.*) og *Sopranus* (*S.*). *S. L.*

Daa (*Cervus dama*) se Hjorte.

Daa (bot.) se Galeopsis.

Daa, en gammel, fra Sønderjylland stammende dansk Adelsslægt, der førte en skraatstaaende, rød, tretindet Mur i blaat Felt, paa Hjælmen to af Rødt og Blaat delte Vesselhorn. Den forekommer fra Midten af 14. Aarh. og delte sig i 15. Aarh. i en sjællandsk og en fynsk Linie. Slægtens bekendteste Mand er Rigsadmiralen, den rige Claus D. til Raunstrup, Borreby m. m. (1579—1641), der deltog med Hæder som Rytterofficer i Kalmarkrigen og 1625 blev Medlem af Rigsraadet. 1630 udnævntes han til Rigsadmiral og førte en Flaade mod Hamburg, dog ikke til Kong Christian IV's Tilfredshed. Aaret efter var han Kongens Udsending til Haag og blev 1633 Ridder. Hans ældste Søn, Oluf D. til Holmegaard (født 1606), ligesom Faderen en ivrig Talsmand for Adelens Rettigheder, blev 1648 Kong Frederik III's Rentemester og var nøje knyttet til Korfits Ulfeldt, hvorfor han efter dennes Fald 1651 mistede sit Embede og i nogle Aar maatte opholde sig i Udlandet, hvorfra han tilskrev Kongen et Truselsbrev. En yngre Søn af Claus D., Valdemar D. til Borreby og Bonderup (1616 — 91), var en ivrig Alkymist og kom ved sit Guldmageri i stor Armod. Oluf D.'s Søn, Claus D. til Daasborg, blev 1678 myrdet af en af sin Hustrus, Sofie Amalie Lindenov's Elskere (hun fik 1681 Daasborg ophøjet til Friherreskabet Lindenborg), og med Valdemar D.'s Søn, Oberst Gregers D. til Hald (født 1658), der faldt som Fører af det danske Rytteri i Slaget ved Gadebusch 20. Decbr. 1712, uddøde Slægten. — Af andre bekendte Mænd af denne Æt kunne nævnes: Oluf D., død 1461 som Biskop i Roskilde, hvor han 1452 stiftede de 12 Apostles Alter i Domkirken med betydeligt Jordegods. Herluf Trolle D. til Snedinge (1565—1630) og Jørgen D. (død 1619) vare begge Admiraler under Kalmarkrigen; den sidstnævnte udmærkede sig 1611 ved at erobre 7 svenske Skibe ved Elfsborg, hvorfor han forlenedes med Holbæk Slot. *H.-L.*

Daa, Ludvig Kristensen, norsk Politiker, Publicist og Historiker, født i Saltdalen (Nordland) 19. Aug. 1809, død i Chra. 12. Juni 1877. D. blev Student 1826, underkastede sig 1834 filologisk Embedseksamen og konstitueredes næste Aar som Docent i Historie ved Universitetet; men da Embedet Sommeren 1837 skulde besættes, blev P. A. Munch foretrukken for ham ved Regeringens Besættelse af Embedet. 1838 foretog han en Rejse til England og Frankrig for at studere Statsøkonomi, i hvilket Fag der var bleven en Universitetspost ledig 1836; dette Fag og Statistik blev dog henlagt til det juridiske Fakultet og overdraget til

Schweigaard. Allerede tidlig havde D., der i Studenternes Lejr gik under Navnet »Konstitutions-D.«, tildraget sig Opmærksomhed som en af Lederne for det nationale Parti blandt Studenterne og som Forfatter af den anonyme Brochure »Syttende Maj og Politiet« [Chra. 1830], en politisk Betragtning i Anledning af Politiretsdommen over Deltagerne i »Torvslaget« 17. Maj 1829. Naar han nu maatte staa tilbage for Konkurrenter af den modsatte Fraktion, ansaa han det for givet, at det var politiske Hensyn, som her havde gjort sig gældende, og endnu i hans sidste Leveaar fyldte Mindet ham herom med Bitterhed. Sikkert er det, at den virkelige eller formentlige Tilsidesættelse blev af indgribende Indflydelse paa hans senere Optræden, og det var nærmest ogsaa denne, der bevirkede, at han 1839 af Stortinget blev valgt til Statsrevisor (indtil 1851). Efter al han 1840 var bleven forbigaaet ved Besættelsen af Bestyrerposten ved Christiania Borgerskole, paabegyndte han Udgivelsen af Bladet »Granskeren«, i hvilket han med lige saa stor Frimodighed som Hensynsløshed og Bitterhed udtalte sig om Personer og Forhold. Sagsanlæg og Processer affødte da denne hans publicistiske Virksomhed; mest bekendt er den af det Brud med hans Ven, Henr. Wergeland, som tidligere vel var fremkaldt, men herigennem blev ulægeligt. 1842 og 1845 repræsenterede han Akershus Amt paa Stortinget, hvor han i det sidste Aar valgtes til Odelstingets Præsident og derhos til den lønnede Stilling som Arkivar (1845—71). Nogen virkelig ledende Rolle skulde han dog aldrig opnaa, da han var for selvstændig til at ville indordne sig under det Parti, hvis Opfattelse han i Hovedspørgsmaalene delte. 1847 bosatte han sig midlertidig i Lindaas i Søndre Bergenhus Amt for at blive valgbar til Stortinget herfra. Det lykkedes ham ogsaa at blive valgt; men han afvistes af Stortinget, fordi hans Forretninger i Christiania antoges at være til Hinder for den grundlovsmæssige Bosættelse i Amtet. Han indtraadte derefter 1848 i Dagbladet »Christianiaposten«'s Redaktion, udgav ved Siden heraf Ugebladet »Den norske Tilskuer« (1851—53) og redigerede det førstnævnte Blad 1853—56. 1854 mødte han paa Stortinget som 4. Repræsentant fra Christiania, blev sat ind i Lagtinget og kom som Følge heraf ikke til at spille nogen nævneværdig Rolle. Fra nu af skulde det heller ikke oftere lykkes ham at opnaa Valg til Stortinget. Siden den Tid, D. var gaaet Glip af Ansættelse ved Universitetet, var han kommen temmelig langt bort fra de videnskabelige Sysler, for hvilke han egentlig var anlagt, og da han ikke synes at have haft fuld Klarhed over, hvad han skulde slaa ind paa, levede han, ved Siden af Varetagelsen af Statsrevisor- og Stortingsarkivar-Stillingen, udelukkende som Publicist. I Slutn. af 1840'erne optraadte han igen som Embedsansøger. Efter at han 17. Novbr. 1849 var bleven udnævnt til Rektor i Christianssand, fik han 1850 Afsked fra dette Embede, men konstitueredes samtidig som Adjunkt ved Christiania's Skole. Denne Konstitution gik 1852 over til fast Stilling, og straks derefter udnævntes han til Overlærer ved Skolen. Som saadan blev han staaende til Juni 1862. Ihvorvel D. ikke savnede pædagogiske Anlæg, passede Skolegerningen dog mindre for ham, idet han efter afsluttet politisk og publicistisk Virksomhed mere og mere optoges af videnskabelige Sysler, der nødvendiggjordelængere eller kortere Fravær fra Skolen. Til Fuldendelsen af et etnografisk Værk fik han saaledes Juni 1855 1½ Aars Tjenestefrihed og foretog i denne Anledning ogsaa en kortere Rejse til England og Frankrig. Frugter af dette hans Otium vare »Udsigt over Etnologien« [Chra. 1855] og »Om Nationaliteternes Udvikling« [Chra. 1869], af hvilken dog kun den første Del udkom, oprindelig holdt som Forelæsninger i Kjøbenhavn i Efteraaret 1868. Tyngdepunktet i D.'s Lærervirksomhed ligger i hans Forfatterskab af historiske og geografiske Lærebøger, af hvilke navnlig hans »Jordbeskrivelse for den norske Almue« [1—3, Chra. 1857—59] og hans for Skolerne bestemte Lærebøger i Historie [1864—66] ere interessante, baade i Opfattelse og Fremstilling originale og instruktive Skrifter. Efter at D. 1862 var bleven Universitetslærer i Historie, var det fornemmelig Etnologien, som blev Genstand for hans selvstændige Forskninger. Som Bestyrer eller rettere Grundlægger af det etnografiske Museum indlagde han sig betydelige Fortjenester; i etnografiske Øjemed foretog han ogsaa 1867 sammen med sin Kollega, J. A. Friis, en Rejse til Finmarken, russisk Karelen og Finland. En værdifuld Skildring fra denne Rejse blev 1870 udgiven af Selskabet til Folkeoplysningens Fremme. Den nationale historiske Forskning var ham for en stor Del fremmed; han bekæmpede baade i politisk-historiske Brochurer og i sin mere videnskabelig anlagte Afhandling »Have Germanerne indvandret til Skandinavien fra Nord eller Syd?« [1869] den Keyser-Munch'ske Indvandringshypotese; og en Afhandling om »K. Magnus Falsen« [1860], en med hans beslægtet Aand, tilfredsstillede Fagmænd alene i en omarbejdet Form og opfattedes endda højest kun som et subjektivt Indlæg i et af Tidens brændende Spørgsmaal. Under den skandinaviske Bevægelse i 1840'erne og 1860'erne indtog D. en fremskudt Stilling, og flere af hans Indlæg heri høre til de bedste, den fremkaldte. I sine sidste Leveaar genoptog D. sin publicistiske Virksomhed ved Udgivelsen af »Tidstavler«, hvoraf 4 Bd. udkom 1872 — 76. D.'s Personlighed kan ikke udelukkende bedømmes af hans Færd som offentlig Mand. Den bidske Publicist, som frygtedes af alle, var en varmhjertet, i Virkeligheden nobel Personlighed, en af de originaleste og bedste Skikkelser i det ny Norges Historie. (Litt.: O. Richter, »L. Kr. D.« [Chra. 1850]; Halvorsen, »Forf. Leks.« II og de der anførte Kilder). *O. A. O.*

Daab betegner den Handling, hvorved et Menneske optages i det kristne Kirkesamfund. Den har fulgt Kirken overalt og lige fra Begyndelsen. For første Gang findes den anvendt af Johannes Døberen, som her støtter sig dels til de mosaiske Renselser, dels til det gammentestamentlige Billedsprog (Ezechiel 36, 24); efter ham har Jesus optaget den allerede i Begyndelsen af sin Virken (Joh. 3, 22. 4, 1), og han har før sin Bortgang paa højtidelig Maade knyttet den som en blivende Institution til sin Menighed (Matth. 28, 19). I Oldkirken er den almindelig bleven udført som Neddykkelse i Vand, til hvilken Udførelse ogsaa det nytestamentlige Billedsprog henviser (Rom. 6, 4); først fra 13. Aarh. er Besprængning bleven den herskende Form undtagen i den græsk-katolske

Kirke og hos Baptisterne. Med Hensyn til det Handlingen ledsagende Ord har man i Henhold til Jesu Befaling altid anset det for afgørende, at D. udførtes »i (til) Faderens, Sønnens og Helligaandens Navn«. Det er sikkert som en videre Udførelse af disse tre Navne, at den Bekendelse er bleven til, som snart træffes i nøje Forbindelse med Daabshandlingen. Det er ogsaa den samme Daabsbefaling af Herren, som siden efter bestandig har dannet Grundlaget for Bestemmelsen af den religiøse Virkning, som er tænkt knyttet til Daabshandlingen. Saaledes i Ny Test. Idet den enkelte døbes, træder han i et virkeligt Livssamfund med den treenige Gud; D. har ikke blot symbolsk Betydning, saaledes som Johannes Døberens D., der kun havde til Hensigt at afbilde den indre Omvendelse, men den tænkes at medføre en reel, objektiv Virkning (Acta 9, 17), der bestemmes dels som Syndsforladelse, dels som Genfødelse (Acta 2, 38, I Pet. 3, 21, Kol. 2, 12 ff., Tit. 3, 5). Det er overalt Forudsætningen, at den, der døbes, er troende; men der kan ikke derfor drages nogen Slutning med Hensyn til, hvorvidt Barnedaab oprindelig har fundet Sted eller ej; det er rimeligt, at man har døbt Børn sammen med voksne (1 Kor. 1, 16), men bevises kan det ikke. I den efterapostoliske Tid er den oprindelige Betragtning bleven fraveget, for saa vidt som man nu sætter D.'s Betydning i at være en Renselse for de tidligere begaaede Synder. Trods al Forherligelse af Sakramentet er dog hermed en Betragtning indledet, som dels maa indskrænke dets Betydning for det hele Menneskeliv, dels maa føre i Retning af det magiske; det er forstaaeligt, at adskillige da kunde drage den praktiske Konsekvens at vedblive at leve som Katekumener (s. d.) og ikke lade sig døbe før paa Dødslejet (saaledes f. Eks. Kejser Konstantin den Store). Det kunde ogsaa synes, at en saadan Betragtning maatte have Vanskelighed ved at forliges med Barnedaaben; da imidlertid denne (efter Tertullian's Vidnesbyrd i ethvert Fald i Slutn. af 2. Aarh.) var bleven temmelig alm. Skik, gjaldt det om at finde en tilfredsstillende Forklaring, og en saadan blev i den vesterlandske Kirke given af Augustin, der ved sin stærke Fremhævelse af Arvesynden som en Skyld godtgjorde D.'s ubetingede Nødvendighed i den nævnte Forstand ogsaa over for de spæde Børn. Med ham er den senere katolske Kirkelære allerede i det væsentlige given; den gaar ud paa, at Daabssakramentet i egentlig Forstand tilintetgør den hele forhaandenværende Synd, ogsaa Arvesynden, saa at af den sidste kun den kødelige Lyst bliver tilbage, men uden at være syndig, og samtidig indgyder i Mennesket overnaturlige Naadekræfter. I Modsætning til denne magiske Betragtning er Protestantismen vendt tilbage til Skriftens Standpunkt, idet den har fremhævet Syndsforladelse som den afgørende Virkning af D.; der sker ved denne ikke en Forandring af selve Naturen som syndig, men kun en Forandring i Forholdet til Gud D: i Bevidsthedslivet, idet Skylden og Strafbarheden tages bort, og Forvisningen om et evigt Liv sættes i Stedet, uden dog at den faktiske Tilstand derved forvandles. Naar undtages Zwingli, som i D. kun ser en Optagelsesceremoni og Bekendelse, er Forskellen mellem den reformerte og den lutherske Opfattelse her ikke nogen anden og større end den, som med Nødvendighed følger af det forskellige Sakramentbegreb (se Sakrament). Efter den reformerte Lære er D. for den enkelte væsentlig et Pant paa, at Udvælgelsens Naade ogsaa er bleven ham til Del, efter den lutherske Lære kommer det for den enkelte an paa at tilegne sig den guddommelige Naadesfylde, som paa mysteriøs Maade er gemt i Sakramentet. Det følger af Protestantismens hele Væsen, at Troens Betydning her maa blive betonet paa ganske anden Maade end i Katolicismen; men det kan ikke nægtes, at der ogsaa hermed gennem Barnedaaben stilles et Problem frem for den protestantiske Teologi, som den har haft adskillig Vanskelighed ved at løse. Luther tænkte sig i Begyndelsen paa samme Maade som den katolske Kirke, at Troen hos Forældrene eller Fadderne virkede stedfortrædende for Børnene; senere mente han, at Gud paa hemmelighedsfuld Maade bevirkede den nødvendige Tro i Barnet selv. Denne Tanke er i Danmark bleven optagen af Martensen, der over for Baptisterne paastaar, at Barnet ved D. sættes i et organisk Forhold til Christus, hvorved Troens Spire da er given. (Litt.: Høfling, »Das Sakrament der Taufe« [2 Bd., Erlangen 1846—48]; H. Martensen, »Den kristelige D.« [Kbhvn. 1843]; H. Brochner, »Nogle Bemærkninger om D.« [Kbhvn. 1844]; Otto Møller, »Genfødelse og Fornyelse ved D. og Nadver« [Kbhvn. 1870]; Gisle Johnson, »Om Barnedaaben« [Chra. 1857]). *F. C. K.*

Efter D. L. ifaldt den, der lod sine Børn ligge udøbte uden Kirken over otte Dage efter Fødslen, Bøder, og vare Børnene svage, saa at de ikke kunde føres til Kirken, var det Forældrenes Pligt at iagttage det fornødne, at intet Salighedsmiddel blev ved nogen Forsømmelse efterladt. Børn, som for deres Svagheds Skyld vare hjemmedøbte, skulde, saa snart det kunde ske, føres til Kirken til D.'s Stadfæstelse af Præsten i Faddernes Nærværelse, men ingenlunde døbes igen, medmindre der er Tvivl om, at de ere rettelig døbte, hvorved forstaas, at D. skal have fundet Sted i Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn. Ved Frd. om D. af 30. Maj 1828 forlængedes Fristen for Barnedaabens Foretagelse noget, samtidig med at Forpligtelsen til at gøre Fødselsanmeldelse inden en særlig Frist indførtes; men den Pligt, der »baade efter Religionens og Statens Love« paahvilede Forældrene til at lade deres Børn døbe, fastholdtes fremdeles, dog at den Bestemmelse, hvorefter det var Betingelse for, at Børn kunde tage Arv efter deres Forældre, at de vare døbte, hvilket efter D. L. 5—2—30 og 31 gjaldt ubetinget, ved en Frd. af 4. Juni 1828 ændredes saaledes, at et udøbt Barn ikke var udelukket fra at tage Arv, naar kun ikke den til D.'s Iværksættelse foreskrevne Tid var udløben, inden den paagældende af Forældrene døde. Tvangsdaaben afskaffedes først ved L. 4. Marts 1857, og de Tvangsmidler, der tidligere anvendtes overfor Forældre for at faa dem til at efterkomme den dem paahvilende kirkelige Forpligtelse til at lade deres nyfødte Børn døbe, anvendes nu paa saadanne Forældre, der ikke inden et Aar efter Barnets Fødsel opgive det Navn, de ville have Barnet tillagt, for Sognets Præst og Kirkebetjent til Indførelse i Kirkebøgerne. Omtrent samtidig, ved L. 30. Novbr. 1857, ophævedes D.'s Nødvendighed som Betingelse for Arveret aldeles. Men den kirkelige Forpligtelse for Forældrene som Medlemmer af Folkekirken til at lade deres Børn døbe

bestaar fremdeles, ligesom D. er en nødvendig Forudsætning for, at en Person kan træde i Medlemsforhold til Folkekirken, blive konfirmeret og nyde Alterens Sakramente inden for samme. Ifølge Frd. om Præsternes Embede med Hensyn til Ægteskab af 30. Apr. 1824 er det en Betingelse for, at Præsten kan iværksætte Tillysning til Ægteskab, at Brud og Brudgom ere konfirmerede, følgelig ogsaa døbte; det antages dog, at den Omstændighed, at denne Betingelse mangler, ikke er til Hinder for Ægtevielse i Folkekirken, naar paagældende Præst desuagtet er villig til at foretage Vielsen. Ligeledes kunne Præster, naar de dertil ere villige, døbe Børn, hvis Forældre ikke høre til Folkekirken eller ere udtraadte af den. Personer, der ikke ere døbte i den spæde Alder, kunne antages til D. paa Begæring af en af Forældrene, eller, hvis en anden end Forældrene har Forældremagten, da med dennes Samtykke. Naar Barnet har naaet en mere moden Alder, selv om det endnu ikke har naaet personlig Myndighed, kan D. ogsaa finde Sted paa Barnets egen Begæring, naar det oplyses, at Forældrene ikke modsætte sig Opfyldelsen af Barnets Ønske. Hjemmedaab maa kun finde Sted, hvor Fornødenhed, særlig Barnets Svagelighed, kræver det. Foretages en Hjemmedaab af en uordineret (hvilket kun bør ske i særlige Nødstilfælde), døbes Barnet blot ved at øse rent Vand paa dets Hoved og ved Udtalelsen af Ordene: Jeg døber dig i Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn, hvorefter Fadervor bør bedes. Hjemmedøbte Børns D. er det fremdeles en kirkelig Pligt for Forældrene at lade stadfæste i Kirken paa den i Loven foreskrevne Maade; men Tvangsmidler til denne Forpligtelses Opfyldelse haves nu lige saa lidt som med Hensyn til selve D.'s Foretagelse. Ved D. (ogsaa Hjemmedaab) bliver der at tillægge Barnet det Navn (s. d.) (saavel For- som Efternavn), som det fremtidig skal bære. Finder D. først Sted efter Navngivelsen, haves der flere ministerielle Resolutioner om, at der ved D. bør tillægges den, der døbes, et nyt Fornavn ved Siden af de paagældende tidligere tillagte Navne. D. skal bestilles saavel hos Sognepræsten som hos Kirkebetjenten to—tre Dage forud af Faderen eller en anden paalidelig Person, der er i Stand til at meddele alle til Forretningens Foretagelse og Kirkebøgernes Førelse fornødne Oplysninger. En Vægring ved at fremskaffe disse Oplysninger vil kunne træde hindrende i Vejen for Barnets D. og bevirke, at Forældrene blive at betragte, som om de havde renonceret paa D.'s Foretagelse. D. kan foretages baade paa Søgne- og Helligdage. Paa Landet bør den helst foretages paa Helligdage og i umiddelbar Forbindelse med Højmessen, men dog efter Altergangen. Ønskes den paa Landet foretagen paa Søgnedage, skal den af Hensyn til Skolegangen sættes til Kl. $11\frac{1}{2}$ Form, og ligeledes i Købstæderne, hvor Kordegnen eller Klokkeren tillige er Skolelærer. I Kjøbenhavn, og efter Tilladelse fra Biskoppen ogsaa i andre større Menigheder, kan D. paa Helligdage foretages efter Højmessetjenestens Tilendebringelse. Paa Søgnedage kan D. i Kjøbenhavn foretages til hvilken Tid om i Formiddagen indtil Kl. 2, Præsten bestemmer, idet han dog saa vidt muligt skal rette sig efter Forældrenes Ønsker og Lejlighed. Ifølge D. L. maatte Hore- og Slegfredbørn i Købstæderne først døbes efter Kl. 12 og paa Landet først, efter at der var ofret med de ægte Børn; men denne Bestemmelse er senere bortfalden. Den hidtil alm. Formular for Barnedaab findes i Frd. 7. Maj 1783; men ved kgl. Res. 10. Jan. 1895 er der autoriseret nye liturgiske Formularer for Barnedaab i Kirken. Hjemmedaab, hjemmedøbte Børns Fremstillelse i Kirken og voksne Menneskers Daab, der kunne benyttes af de Præster og Menigheder, som ønske det. Ang. det Præster og Kirkebetjente tilkommehde Vederlag for D. se Offer. *O. D.*

Daab satt ester kunne meddeles af Præsten dels som Udskrifter af Kirkebogen, dels som Bevidnelser i Henhold til samme. De skrives paa ustemplet Papir og skulle paa Forlangende meddeles imod den for Præsteattester (s. d.) lovhjemlede Betaling. Begge Arter af D. skulle, foruden Angivelse af Forældres og Fadderes samt Barnets Navne, indeholde en Angivelse af Fødestedet. Medens en Udskrift af Kirkebogen (den egentlige D.), hvilken f. Eks. altid skal præsteres i Fattiganliggender, maa være i nøje Overensstemmelse med Kirkebogens Indhold, saa at det bl. a. altid af samme vil fremgaa, at et Barn er uægte født eller født forinden Forældrenes Ægteskab, kan en Bevidnelse om en Daabs Iværksættelse, naar der i Kirkebogen ved Antegnelsen om Barnets Fødsel og Daab er tilføjet en Bemærkning om, at Forældrene senere ere blevne viede, tilføjes Ordet »Hustru« foran Moderens Navn, ligesom deslige Bevidnelser om Daabens Iværksættelse aldrig behøve at indeholde noget om, at Barnet er født inden Forældrenes Ægteskab. *O. D.*

Daabskirke (Daabskapel) se Baptisterium.

Daabssindede kaldtes blandt de gendøberske Mennonitter (s. d.) den Fraktion, der ellers benævnes »Waterlænderne« og udmærkede sig ved Tolerance. Allerede 1555 dannedes Samfundet under Protest mod de øvrige Mennonitters Bekendelsestvang, og ligeledes i Modsætning til disse gave de D. sig af med verdslige Sager, idet de fra 1572 støttede Vilhelm af Oranien i Frihedskampen mod Spanierne. 1579 fastsloges Tolerance i Opfattelsen af Trosartiklerne som Princip, og fra nu af tiltoge deres Menigheder stærkt; især spillede de en Rolle i Amsterdam, og de udøvede en Tid megen Indflydelse paa Brownisterne (s. d.), muligvis ogsaa paa de engelske Baptister. Til de D. sluttede sig de arminianske, halvt rationalistiske »Lamister« (deres Kirke havde Lammet til Mærke) eller »Galenister« (efter Føreren, Galenus de Haen), der vare en yngre Fraktion af Mennonitterne, og senere ligeledes de yderligstgaaende Arminianere, Collegianterne, der forkastede det særlige Præstedømme og kun døbte ved Neddykning i Rhinen. De D. udmærkede sig ved flittige Studier; vel var Teologien dem forbudt, men desto ivrigere syslede de med Filologi og Lægevidenskab. Hen i 18. Aarh. gik det imidlertid tilbage for dem, og nu have de kun 127, temmelig smaa, Menigheder, mest i Nordholland og Frisland. *H. O.*

Baabsvidner se Faddere.

Daae, en norsk Slægt, der nedstammer fra en Købmand i Trondhjem i Slutn. af 17. Aarh., Jonas Edvardssøn, hvis Søn Anders Jonassøn (1680—1763) ved sin Dimission til Universitetet 1700 antog Navnet D., og fra hvem en talrig Efterslægt stammer, som i 200 Aar har skænket den norske Embedsstand mange dygtige Medlemmer, navnlig Præster og Officerer. *J. B. H.*

Daae, Ludvig, norsk Politiker, født 24. Apr. 1829 paa Gaarden Solnor i Skodje (Borgunds) Præstegæld paa Søndmøre, død i Christianssand I. Maj 1893. D. blev 1846 Student og 1850 juridisk Kandidat. Efter at han 1852 havde vundet Kronprinsens Guldmedaille for Besvarelsen af Universitetets historiske Prisopgave (»Aarsagerne til og Følgerne af de indvortes Krige i Norge i det 12. og 13. Aarhundrede«, trykt i Norske Univ.- og Skole-Annaler, 2. R. VI), opholdt han sig 1854 i Kjøbenhavn, hvor han foretog Studier i Geheimearkivet. Det næste Aar vandt han atter Kronprinsens Guldmedaille, denne Gang for Besvarelsen af en retshistorisk Prisopgave (»Om Bevismidlerne i Misgerningssager efter Magnus Lagabøter's og Christian IV's Love«). En smuk videnskabelig Bane syntes at aabne sig for den begavede unge Mand, der blandt sine Kammerater til Adskillelse fra sine Frænder og Navnefæller gik under Navnet »Medaille-D.«; men han foretrak praktisk juridisk Virksomhed og Bestyrelsen af sin Faders vidtstrakte Ejendomsgaard paa Søndmøre, og det historiske Studium blev ham fra nu af nærmest kun en kær Bisyssel. En Frugt heraf vare ikke faa Afhandlinger, der i Form af Anmeldelser af andre større Arbejder bleve offentliggjorte i Ugeblade og Tidsskrifter, saaledes »Fremstilling af de norske Fiskerier i ældre Tid« [Chra. 1866] og »Om den norrøne Litteraturs Forhold til Norge og den norske Kultur« [Chra. 1868]. Efter at D. 1856 havde bosat sig som Sagfører paa Søndmøre, blev han snart en meget betroet Mand i sin Bygd og i sit Amt, og 1859 sendtes han herfra for første Gang som Repræsentant til Stortinget; senere repræsenterede han Amtet paa alle Ting indtil 1879, da han frabad sig Genvalg. Han var først Medlem af Odelstinget, men indvalgtes 1871 i Lagtinget, hvis Præsident han senere stadig var. D. tilhørte oprindelig den Gruppe af Oppositionen, der kaldtes Sagførerpartiet, men stod ved sin Opgivelse af Stortingshvervet Centrum temmelig nær. Helt til det sidste øvede han imidlertid en fremtrædende Indflydelse paa de Arbejder, som udgik fra de Komiteer, hvoraf han var Medlem. D., der 1869 var bleven Foged paa Søndmøre og 1876 Sorenskriver paa Nordre Søndmøre, blev 1884, da det Sverdrup'ske Ministerium dannedes, Statsraad og overtog Ledelsen af Armédepartementet, men fratraadte allerede næste Aar. Han bosatte sig derefter paa Solnor og valgtes i Henhold til Grundlovsbestemmelsen af I. Juni 1884 for Valgperioden 1886—88 til Stortings-Repræsentant for Byerne Aalesund og Molde. 1889 udnævntes han til Toldkasserer i Christianssand. Han efterlod sig i Haandskrift adskillige Dagbøger og Optegnelser til sin Samtids Historie. (Litt.: Halvorsen, »Forfatter-Leksikon« II; Lindstøl, »Stortingsrepræsentanter og Suppleanter 1814—91«). *O. A. O.*

Daae, Ludvig (Ludvigsen), norsk Historiker, er født i Aremark's Præstegaard i Smaalenene 7. Decbr. 1834 og blev Student fra Christiania Katedralskole 1852. Klassisk Filologi og Historie blev det selvsagte Embedsstudium for denne Student, som allerede fra sit 8. Aar med en sær Forkærlighed havde studeret Latin, hvilket Sprog han senere skulde komme til at tale og skrive med en i det unge Norge enestaaende Færdighed og Elegance. 1859 tog han filologisk Embedseksamen, var derefter til 1863 Adjunkt ved Drammen's Latinskole, hvorfra han vendte tilbage til Universitetet som Stipendiat i Historie; 1869 blev han Universitetsbibliotekar og 1876 Professor i Historie. Han havde da for længst vundet et i hele Norden anset Navn som historisk Specialforsker og Forfatter, som med en omfattende Viden, tilvejebragt ved en overordentlig udstrakt Læsning og selvstændige Undersøgelser i norske, danske, svenske og nordtyske Arkiver, forenede en klar, underholdende, ofte ved Vid og Humor fængslende Fremstilling. Hans litterære Virksomhed, der begyndte med Monografier over Emner af Norges Lærdoms-, Skole- og Kirkehistorie eller kritisk Udgivelse af utrykt historisk Materiale (»Udvalg af Breve til Prof. R. Nyerup« [1861], »Throndhjems Stifts gejstlige Historie fra Reformationen til 1814« [1863], »Af Johan v. Bülow's Papirer« [i Sorø, 1864 m.fl.), har i Tidernes Løb bredt sig over større Tidsrum og videre Omraader. Med Forkærlighed har han som Universalhistoriker studeret Korstogenes, Pavernes, Humanismens og Reformationsaarhundredets Historie og som Specialforsker i Nordens Historie navnlig 15. og 16. Aarh., Norges og Danmarks kirkelige og litterære Fortidsliv helt fra Olafslegenderne (»Norges Helgener« [Chra. 1879], »Gejstliges Kaldelse i den norske Kirke efter Reformationen« [Chra. 1879]) til Rigernes Adskillelse samt Nordmænds Forbindelser med Udlandet eller dettes Indflydelse paa norske Tilstande (»Nordmænds Udvandringer til Holland og England« [Chra. 1880]; »Nordmænd og Danske i Rusland i 18. Aarh.« [Chra. 1884]). Af hans Bøger og Afhandlinger, hvis Tal for øvrigt er særdeles stort — de fleste af de sidste ere trykte i den norske historiske Forenings Tidsskrift, blandt hvis Stiftere og Medredaktører han har været —, maa som de mærkeligste nævnes: »Kong Christiern den første norske Historie 1448—1458«, udgivet som det norske Universitets Lykønskningsskrift til Kjøbenhavns Universitets 400 Aars Fest, ved hvilken Forf. blev kreeret til Æresdoktor; »Fru Inger Ottesdatter og hendes Døtre« [1875]; »Erik af Pommern's Giftermaal med Philippa« [1880]; »Norske Bygdesagn« [Bd. 1—2, 1870—71]; »Det gamle Christiania 1624—1814« [1871, 2. ill. Udg. 1891]; »Breve fra Danske og Norske, især i Tiden nærmest efter Adskillelsen« [Kbhvn. 1876]; »Stemninger i Danmark og Norge i Anledning af og nærmest efter Adskillelsen« [Chra. 1887]. Holberg's Liv og Forfattervirksomhed har i D. en Kender, som i Lærdom kan maale sig med Werlauff, og han har som denne ydet værdifulde Bidrag til Belysning af begge Dele; det norske Universitets Holbergsfest 1884 fremkaldte ogsaa hans Arbejde over »Humanisten og Satirikeren Johan Lauremberg«. Af andre Skrifter fra hans Haand over nærmest litterærhistoriske Emner maa anføres hans Biografi af »Gerhard Schøning«, udg. i Hundredaaret efter dennes Død af den norske historiske Forening [Chra. 1880], og hans Skildring af den som historisk Samler og Forfatter kendte Præst paa Vos »Gert Henrikssøn Miltzow« [Chra. 1885]. Af hans mange Bidrag til Belysning af Norges Topografi og de norske Købstæders Historie nævnes: »Bidrag til Christianssunds Historie« [1892], »Om de Hamarske Krøniker« [1890 ff.] og »En Krønike om Kvinesdal« [1894]. Siden 1868 har han været

en af »Morgenbladets« Medarbejdere; han har i dette skrevet en utallig Mængde Artikler over historiske og politiske Emner; navnlig i de sidste 20 Aar har han med største Iver deltaget i dette Blads og i de politiske Folkemøders Debat til Forsvar for en vidtgaaende Konservatisme i Opfattelsen af Historie, Politik, Litteratur og Samfundsliv. (Litt.: Halvorsen, »Forfatter-Leksikon« II). *J.B.H.*

Daaen, en Dværg i nordiske Myter; nævnes ofte som kunstfærdig Smed og Runemester; betyder egentlig »den døde« (o: Genganger eller den ligblege). *A. O.*

Daain, Dværg d. s. s. Daaen.

Daalder [dalder], tidligere hollandsk Sølvmønt — fra 17. Aarh. indtil 1816 — paa 30 Styver eller $1^1/_2$ fl. Værdi omtrent $2^1/_8$ Kr. I Alm. udmøntedes Dobbeltstykker å 3 fl. *E. M.*

Daareanstalt se Sindssygeanstalter.

Daasebarometer, et Navn, der undertiden brugtes om Fortin's Barometer (se Barometer).

Daaselibelle, Daaseniveau se Vaterpas.

Daaseskildpadder benævnes de Skildpadder, hos hvem Bugskjoldets forreste (eller tillige bageste) Parti eller Rygskjoldets bageste Stykke er bevægeligt og kan lukkes over de indtrukne Dele; D. træffes baade blandt Land- og Sumpskildpadderne (s. d.). *Ad. J.*

Daba, By i Provinsen Ngari i Tibet under 31^0 13' n. Br. og 79^0 57' ø.L. f. Grw., 4,536 M. o. H., mærkelig ved, at Husene for det meste ere Huler, udgravne i »Løss«jorden, hvis Vægge udvendig ere afglattede og højst fantastisk malede. Den har et Munke- og et Nonnekloster og er Sæde for en tibetansk Besætning. I Højsommeren udvikler der sig en livlig Byttehandel med Salt, Boraks, Moskus og Uld mod Ris og Te. *C. C. C.*

Dabbeh (Debbe), By i Nubien, ved Nilens Bøjning mod Nord, 30 Km. S. f. Gammel-Dongola, Knudepunkt for Karavanvejene fra Dongola til Dar Fur og gennem Bajudaørkenen til Kordofan. *C. A.*

Dabistán, berømt persisk Værk fra 17. Aarh., indeholdende et Forsøg paa en almindelig Religionshistorie. Teksten er oftere udgiven i Indien og Persien; en engelsk Oversættelse af Shea og Troger udkom 1843 i Paris i 3 Bd. Man antager i Reglen Mohsin Fåni fra Kashmir (død 1670), men næppe med Rette, for Forfatteren. Smlg. Pertsch, »Persische Handschriften« Nr. 229 [Berlin 1888]. *V. S.*

Dabu, fransk Handelsplads paa Peberkysten, ved Bugten af samme Navn, en Del af Guineabugten. Den er højt beliggende og har et skovrigt, tæt befolket Opland, hvorfra der navnlig udføres Palmeolie. *C.A.*

Daçanāmin (»med 10 Navne«), et religiøst Broderskab i Indien, som skal være stiftet af Cankara. Det bærer dette Navn, fordi det er delt i 10 Afdelinger, som benævnes efter 10 Andenhaandsdisciple af Cankara (Tirtha, Açrama, Vana, Araṇya, Sarasvati, Puri, Bhāratī, Giri eller Gir, Pārvata og Sagara, allesammen rimeligvis blot antagne Navne), og fordi en Brahman, som optages i en af disse Afdelinger, til sit eget Navn føjer Navnet paa Afdelingen sammensat med en anden Betegnelse, f. Eks. Ananda-Giri, Vidya-Aranya (opr. Madhava). 3 Afdelinger og en Del af den 4. (Tirtha eller Indra, Açrama, Sarasvati og Bhāratī) ere Dandin'er (s. d.), optage kun Brahmaner og anses for de eneste, som have bevaret Ordenens oprindelige Karakter. Disse ere ret talrige, navnlig i og om Benares; der findes dygtige Vedantister (se Vedānta) iblandt dem, og ogsaa andre Grene af Litteraturen skylde dem meget; til dem høre de mest paatrængende Tiggere, og mange af dem praktisere yoga (s. d.) og optræde som Mirakelmagere. — De andre $6^1/_2$ Afdelinger kaldes atita (»som ere komne ud over Verdsligheden«). De adskille sig fra Dandin-D.'erne væsentlig ved Opgivelse af Staven, ved Brugen af Klæder, Penge og Prydelser, ved selv at lave deres Mad og ved at optage Medlemmer af alle Kaster; de ere ofte samlede i Klostre (matha) ligesom Dandin'erne, men drive Handel og andre verdslige Forretninger og samle sig ofte Ejendom og tjene hyppig som Præster ved Helligdommene; nogle gifte sig og kaldes da Samyogin. (Litt.: Wilson, *Religions Sects of the Hindus* [2. Udg. London 1861]). 5. 5.

Daçaratha, Navn paa flere Konger i den indiske Sagnhistorie. Den vigtigste er Rāma's (s. d.) Fader, af Ikshvāku's Æt (»Solslægten«) i Ayodhyā. Han havde engang i sin Ungdom paa Jagten ved at skyde efter Lyden dræbt en Bodsøver, som underholdt sine blinde Forældre, og var bleven forbandet til at dø af Sorg over en Søn. Han havde 3 Hustruer: Kauçalyā, som fødte ham Rama; Kaikeyi, som fødte ham Bharata; og Sumitrā, som fødte ham Lakshmaṇa og Catrughna. I Rāma var Vishnu's halve Væsen inkarneret, i Bharata $^1/_4$, i de andre mindre Dele. Engang, da D. hjalp Indra mod Asura'en Cambara, var han kommen i stor Livsfare, og Kaikeyi havde reddet hans Liv, hvorfor han gavhende Lov at gøre to Ønsker, naar hun selv vilde. Da han nu i sin Alderdom vilde lade Rama salve til Tronfølger, fremkom Kaikeyi med sine Ønsker, som gik ud paa, at Rāma skulde forvises til Skoven i 14 Aar og Bharata salves. D. var nødt til at holde sit Ord, men døde af Sorg. Se RSmayana. *S. S.*

Da Capo, i Musikken: forfra, fra Begyndelsen, betegner, at et Musikstykke skal gentages forfra indtil det med *Fine* (Ende) eller en Fermat $\frown$ betegnede Sted. *S. L.*

Dacca se Dhaka.

D'aCCOrd [dakår] (fr.), overensstemmende, enig; indrømmet.

Dach, Simon, tysk Digter, (1605 — 59), studerede Teologi og Filosofi, men opgav senere Teologien og slog sig paa humanistiske Studier. 1633—39 virkede han som Lærer ved Domskolen i Königsberg og udnævntes senere til Professor i Digtekunsten. Som Digter var han den første schlesiske Skoles mest fremragende Lyriker, der udmærker sig ved et rent og naturligt Sprog og megen musikalsk Begavelse; hans gejstlige Digte sættes end og ved Siden af Paul Gerhard's. Han skrev efter Datidens Skik en Mængde Lejlighedsdigte, især i Anledning af Begivenheder i hans Velynder Kurfyrsten af Brandenburg's Hus, hvilke sidste ere samlede under Titlen »Chur-Brandenburgische Rose, Adler, Low und Scepter« [1661]. Blandt hans lyriske Digte maa særlig nævnes den almindelig bekendte og yndede Vise »Annchen von Tharau« [skreven i samlandsk Dialekt 1637, »Anke van

Tharaw«, oversat af Herder]. Hans Digte ere udgivne 1696; sammen med hans Venner Robertin's og Heinr. Albert's ved W. Müller 1823, og i »Deutsche Dichter des 17. Jahrhunderts« IX ved Herm. Oesterley [Leipzig 1876] med en værdifuld Monografi over D. *C. A. N.*

Dachalieh se Dakalieh.

Dachau, Flække i det mellemste Bayern, 18 Km. N. V. f. München, ved Ammer, har (1890) 3,600 Indb., et Slot og et Mindesmærke for Kurfyrst Karl Theodor. Efter denne By har den store Mosestrækning D.-Moos Navn, der med en Længde af 37 Km. og en Bredde af 7 Km. strækker sig paa højre Bred af Ammer og hen imod Isar. Den er for største Delen bevokset med Rør og Siv og kun stedvis tagen i Kultur. *C. A.*

Dachel (el Vâh ed Dâchile, »den indre Oase«), et til Ægypten hørende Oaselandskab i den libyske Ørken under 25^0 41' n. Br. og 29^0—29^0 35' ø. L. f. Grw., 3 Dagsrejser V. f. Chargeh (»den store Oase«) og altsaa, som ogsaa Navnet antyder, langt længere inde i Ørkenen. Oasen, der er rig paa Kilder og Brønde, af hvilke flere paa Grund af deres jærn- og svovlholdige, indtil 36^0 varme Vand ere ansete som Sundhedsbrønde, ligger mellem 100—200 M. o. H. og omfatter i alt 15 Landskaber med (1882) 15,000 Indb. Klimaet er i Sommertiden regnløst og overmaade varmt, i Vinterhalvaaret synker Temperaturen tit ned mod 0°, og nu og da, ofte dog med lange Mellemrum, falde stærke Byger, saa at de ellers tørre Vandlejer omdannes til rivende Strømme. I Maj og Juni blæser hyppig den hede, tørre Ørkenvind Chamsin. Kulturlandet, der i alt anslaas til mellem 500—1,000 □ Km., er fortrinlig dyrket og bærer store Plantninger af Daddelpalmer og Oliventræer. Der avles desuden Hvede, Byg, Ris, Durra og flere Slags Sydfrugter, navnlig Abrikoser. Af Husdyr holdes Æsel, Faar, Ged, lidt Hornkvæg og nogle smaa Heste. Beboerne, der alle ere Agerdyrkere, ere indvandrede fra Nildalen; de roses for deres aabne, fredelige Karakter. Hovedbyen er El-Kasr, der har 4 Moskeer, et Senussikloster (s. d.) og 2,500 Indb. (med tilhørende Omegn 6,000 Indb.). Gamle Stenhøje og Ruiner af Bygninger vise, at Byen tidligere har haft en langt større Udstrækning. To Timers Vej mod Sydøst ligge Ruinerne af et i sin Tid til Guden Ammon helliget ægyptisk Tempel, der af Beboerne kaldes Deïr-el-Hedjar (Stenklostret). Kalamun, en lille By med høje, 3etages Huse, er Guvernørens Sæde. Rachida, der ligger i en tæt Palmelund, har 1,000 Indb. Oasen besøgtes 1818 af Drovetti, 1819 af Edmonstone, 1874 af Rohlfs. Se Kortet »Ægypten«. (Litt.: Rohlfs, »Drei Monate in der Libyschen Wüste« [Kassel 1875]). *C. C. C.*

D'Achery [dašri'] (Dacherius), fransk lærd Mauriner (1609—85). Han var Bibliotekar ved Maurinerabbediet St. Germain-des-Prés og har forfattet et omfangsrigt Samlerværk, bestaaende af middelalderlige Skrifter: *Specilegium veterum aliquot scriptorum* [13 Bd., Paris 1655—77; 2. Opl. 3 Bd., 1724].

Dachstein, en Bjærggruppe i det østerrigske Kronland Salzburg, i Salzkammergut-Alperne, 13 Km. S. f. Hallstädtersø; den højeste Spids, den egentlige D. (2,966 M.), naar op over Snegrænsen og udsender en ret betydelig Gletscher. *C. A.*

Dacht-el-Meium se Bab-el-Mandeb.

Dacia var i den romerske Kejsertid Navnet paa Landene mellem Donau, Theis og Karpatherne, hvis Befolkning udgjorde en Del af de til Thrakerne hørende Geter. Ved Midten af 1. Aarh. f. Chr. lykkedes det Høvdingen Burvista at samle de forskellige Stammer, og Cæsar tænkte paa at gøre et Felttog mod ham. Efter hans Mord indtraadte den gamle Tilstand, og selv om Dacerne under Augustus gjorde flere Angreb paa de romerske Provinser, bleve de dog først farlige Fjender, efter at Deceballus (maaske et Fællesnavn) havde grundet et mægtigt Rige. 86 e. Chr. gjorde han Indfald i Møsien, og uagtet han led flere Nederlag, nødtes Kejser Domitian til at slutte en ydmygende Fred, der sikrede Dacerne en aarlig Afgift af Rom. Trajan gjorde Ende paa dette nedværdigende Forhold. Han aabnede Krigen 101 e. Chr., og efter at Hovedstaden Sarmizegethusa i det sydvestlige Siebenbiirgen var falden i Romernes Hænder, maatte Deceballus slutte en haard Fred. Da han ikke overholdt denne, beredte Trajan sig til en ny Krig, der havde Landets Undertvingelse til Maal. Han lod slaa en mægtig Bro over Donau tæt ved Orsova, og efter en haardnakket Kamp blev Landet erobret og Deceballus dræbt (106); til Minde om Krigen rejstes 113 den endnu bevarede Trajansøjle, hvis Relieffer give et godt Billede af det overvundne Folk. Landet gjordes til en Provins, der senere deltes i 3 Departementer med et fælles Midtpunkt i den gamle Hovedstad, som nu blev en romersk Koloni. Foruden en stærk Militærbesætning bidroge talrige Kolonister til at paatrykke Provinsen et romersk Præg, og særlig den vestlige og sydvestlige Del romaniseredes hurtig. Talrige Byer grundlagdes, og den indbringende Bjærgværksdrift i Siebenbürgen gjorde den ny Besiddelse dobbelt vigtig. Den østlige Del af Landet var dog aldrig bleven ganske betvungen; ved Midten af 3. Aarh. frigjorde Befolkningen sig, og ca. 271 opgav Kejser Aurelian hele Provinsen, der vanskelig lod sig forsvare, og som nu besattes af forskellige gotiske Stammer. De romerske Kolonister lod Kejseren flytte over Donau til den midterste Del af Møsien, hvor der dannedes to ny Provinser, *D. Ripensis* og *D. mediterranea* (Litt: Jung, »Romer u. Romanen in den Donauländern« [2. Opl., Innsbruck 1887]; Goosz, »Studien zur Geographie u. Geschichte des Trajanischen Dacia« [Hermanstadt 1874]). *M. M.*

Dacĭa, middelalderlig Betegn. for Danmark.

Dacier [dasje'], 1) André, fransk Filolog, (1651—1722). D. studerede i Saumur; 1672 overdrog man ham Udgivelsen af Festus [Paris 1681 og Amsterdam 1699]; han traadte 1685 over til Katolicismen tillige med sin nedenn. Hustru og trak sig i nogen Tid tilbage til sin Fødeby. Senere blev han Kongens Bibliotekar og Medlem af *Académie des inscriptions*, kort efter ogsaa af *Académie française*; fra 1713 var han dettes Sekretær. D. har mest virket som Oversætter; han har oversat Horats [10 Bd., Paris 1681—89], Stykker af Platon [2 Bd., 1699], Plutarch [8 Bd., 1721], Epiktet [1715] o. s. v.; særlig anset var hans Oversættelse af Aristoteles's Poetik [1697]. De fleste af disse Oversættelser ere forsynede med Kommentarer, hvori D. lægger mere Lærdom end Smag og sund Dømmekraft for Dagen. *A. B. D.*

2) Anne Lefèvre, ovenn.'s Hustru, (1654—1720).

Hun var Datter af den berømte lærde Tanneguy-Lefèvre, der ledede hendes Undervisning, saa at hun blev sin Tids lærdeste Dame. Hendes Udgave af Kallimachos [1674] blev Anledning til, at man betroede hende Udgivelsen af flere gamle Forfattere *in usum Delphini*. Berømtest ere hendes Oversættelser: Iliaden [1699], Odysseen [1708, begge i Forening 1756, 8 Bd.]; i Anledning af denne udgav hun 2 Stridsskrifter: »Considération sur les causes de la corruption du goût« [1714] imod La Mothe, og »Homère défendu« [1716] imod Jesuitten Hardouin, der begge havde hævet de moderne Forfattere paa de gamles Bekostning; endvidere: Terents [3 Bd. 1688]; Plautus'es *Amphitruo, Epidicu* og *Rudens* [3 Bd. 1683]; Anakreon og Sappho [1681]; Aristophanes'cs »Plutus« og Skyerne« [1684]; m. o. fl. a. Hun overgik langt sin Mand i Smag og Opfattelse af Oldtiden, om hun end i den ovennævnte Strid gik for vidt i sin Beundring for de gamle Klassikere. Trods hendes Lærdom og Berømthed var hendes Optræden særdeles jævn og beskeden. (Litt.: Sainte-Beuve, »Causeries de Lundi«, IX). *A. B. D.*

Dacier [dasje'], Bon-Joseph, Baron, fransk Historiker, født 1. Apr. 1742 i Normandiet, død 4. Febr. 1833. Han var oprindelig bestemt til den gejstlige Stand, men opgav sit Forsæt for at leve som fri Videnskabsmand. 1772 blev han Medlem af *Académie des inscriptions*, hvis Historie han har skrevet, og i hvis Skrifter de fleste af hans Arbejder findes. 1790 optoges han i Paris'es Kommunalraad, og paa Grund af hans Iver for Finans- og Skattevæsenet tilbød Ludvig XVI ham Finansministerportefeuillen, som han dog afslog. De følgende Aar tilbragte han borte fra Paris og vendte først tilbage, da han 1795 optoges i *L' institut national*; 1800 blev han Chef for *Bibliothèque nationale* og 1802 Medlem af Tribunatet, hvor han tog virksom Del i Forhandlingerne om Skolevæsenets Reform og forskellige Finanssager. Foruden Oversættelser og Udgaver af Oldtidsforfattere, som Xenofon og Ælian, har D., der 1823 blev Medlem af *Académie française*, bl. a. udgivet »Rapport sur les progrès de l'histoire et de la littérature ancienne 1789—1808« [Paris 1810; ny Udg. 1862]. En af ham 1784 paabegyndt Udgave af Froissart's Krønike standsedes af Revolutionen. *M. M.*

Dacit se Andesit.

Dacke, Nils, Lederen af den farligste Almueopstand (Dackefejden) mod Gustaf Vasa, tilhørte en rig Bondeslægt i Blekinge, men havde selv bosat sig i Småland. Her begik han flere Ugerninger og straffedes til sidst for Drab paa en Foged med store Bøder. Da han ikke var i Stand til fuldt ud at udrede disse, sluttede han sig til de Smålandsbønder, som i Vrede over de af Gustaf Vasa indførte Forandringer i Religionsvæsenet, de tyngende Skatter og den trykkende Næringslovgivning, havde sammenrottet sig i Skovene. Ved sine Talegaver og sin Forslagenhed blev D. snart de misfornøjedes Anfører. Med en Skare Blekingboere og Smålændinger brød han i Maj 1542 fra Blekinge ind i det sydøstlige Småland, ihjelslog Fogeder og Adelsmænd, brændte deres Gaarde og holdt Ting med Bønderne. Kong Gustaf søgte i Begyndelsen at faa Bugt med Rejsningen med det gode, men maatte snart gribe til Sværdet. Gustaf Olofsson (Stenbock) sendtes mod D. med en mindre Styrke, men D. mødte, efter hvad der siges, med 10,000 Mand. G. Olofsson fandt sig da foranlediget til at afslutte en Vaabenstilstand. Denne blev dog snart brudt af D. ved ny Voldsomheder. Da faldt ikke mindre end tre Hærafdelinger ind i Småland for at kue Oprøret. Hovedstyrken under Lars Siggesson (Sparre) tilføjede Bønderne store Tab ved Vaxsjo, hvorefter D. for at vinde Tid fandt for godt at slutte »paa det menige Smålands Vegne« en Vaabenstilstand paa et Aar (fra I. Novbr. 1542). D. optraadte nu med stor Myndighed, indsatte Fogeder, holdt Ting med Folket og residerede med Pomp og Pragt paa Kronobergs Slot. Efter at han havde udvidet sine Forbindelser i Småland og endog havde faaet Løfte om Hjælp fra Tyskland, greb han atter til Vaaben. Rejsningen udbrød paa alle Punkter med fornyet Styrke. Oprørsskaren gennemstrejfede hele Småland og en stor Del af Østergotland, hvor D. gjorde et mislykket Forsøg paa at overrumple den kongelige Hær ved Linkoping. I Småland rykkede nu atter tre Hære ind, af hvilke een havde forstærket sig med 1,000 Mand danske Hjælpetropper. Lars Siggesson med Hovedhæren angreb og besejrede Oprørerne ved Søen Asunden i det nordøstligste Småland. Her blev D. haardt saaret, men undkom og betraadte atter Krigsstien, saa snart han var bleven helbredet og de kongelige Tropper vare dragne bort. Samtidig traf Pfalzgreve Frederik (Christian II's Svigersøn) og Hertug Albrecht af Mecklenburg, der som Prætendenter til den svenske Trone i nogen Tid havde underhandlet med D., med Understøttelse af den kejserlige Minister Granvella Anstalter til at komme D. til Hjælp. Disse sloge dog fejl, og i Småland var Rejsningen denne Gang langt svagere end før. Dér blev ogsaa truffet Foranstaltninger til at genoprette Roligheden. Jakob Bagge drog ud fra Kalmar mod D. og tvang ham til at flygte til Blekinge. Her skal han (i Slutn. af Juli eller i Beg. af Aug. 1543) være bleven greben i Rodeby Skov og skudt. Af de øvrige Oprørere straffedes Førerne paa Livet, de menige med svære Bøder. *P. 0.*

Dackefejden se Dacke.

Da COSta se Costa, I da.

Dacryomitra se Dacryomycetaceae.

Dacryomyces se Dacryomycetaceae.

Dacryomycetaceae, Familie af Basidiomyceter, der udmærke sig ved langt kølleformede, i Spidsen gaffelformet tredelte Basidier, hvis Grene, Sterigmer, mod Spidsen blive sylformede, og hver bærer en aflang Basidiespore; disse ere ved Sporemodningen encellede, men før Spiringen deles de ved Tværvægge i 2 til flere Celler, der hver især udsender en Spiretraad; ved mangelfuld Ernæring forblive Spiretraadene korte og danne et større eller mindre Antal meget smaa Konidier; under gunstigere Ernæringsforhold dannes der ved Spiringen straks et rigt grenet Mycelium. Ogsaa Konidierne kunne spire og danne Mycelium. Frugtlegemet, der er af en mere eller mindre geléagtig eller bruskagtig Beskaffenhed, er enten rundagtigt med oftest bølgetfoldet Overflade, eller kølleformet, cylindrisk, sylformet eller koralformet grenet. — *Dacryomyces* Nees har et geléagtigt, rundagtigt siddende, gult, paa Overfladen mere eller mindre foldet Frugtlegeme, hvis Overflade er helt dækket af Spore-

lejet; vokser paa gammelt Træværk, nedfaldne Grene o. l. Den almindeligste Art, *D. deliquescens* Bull.), udmærker sig ved, at den før Dannelsen at Basidiesporerne danner en anden, ejendommelig Slags Sporer, idet Frugtlegemets Hyfer svulme temmelig stærkt op, fyldes med Protoplasma og dele sig ved Tværvægge i kortere eller længere Led. Sporerne løsnes til sidst fra hverandre og kunne da spire og danne ny Mycelier. Dens faa Mm. brede, omtrent halvkugleformede gule Frugtlegemer findes paa gammelt Træværk saavel af Naaletræer som Løvtræer. En anden Art, *D. chrysocomus* (Bull.), vokser derimod kun paa Ved af Naaletræer. — En anden Slægt, *Dacryomitra* Tal., har kølleformet Frugtlegeme, og Sporelejet beklæder kun den øverste, tykkere Del, der er skarpt afgrænset fra den nedre, Tyndere og golde Del. — *Calocera* Fr. har cylindrisk eller sylformet, enkelt eller grenet Frugtlegeme, der for største Delen er beklædt med Sporelejet, og den frugtbare Del af Frugtlegemet er ikke tydelig adskilt fra den golde. *C. cornea* (Batsch), der især vokser paa Stubbe af Bøg og Eg, har et bruskagtigt, i tør Tilstand hornagtigt, mod Spidsen syl formet afsmalnet, orangegult Frugtlegeme, der i er ugrenet og bliver indtil 1 Cm. højt. En anden almindelig Art, *C. viscosa* (Pers.), der vokser paa Stubbe og døde Rødder af Naaletræer, har et guldgult-orangegult, bruskagtigt, klæbrigt Frugtlegeme, der er mere eller mindre rigt gaffelformet grenet og bliver indtil over 6 Cm. Højt. *C. R.*

Dactylēthra, Dactylethridae se Springpadder.

Dactylis se Hundegræs.

Dactylópterus, Flyveulk, Slægt af de panserkindede Fisks Familie, se Ulke. *H. J. P*

Daðason, J6n, Præst til Arnarbæli i det sydlige Island, polyhistorisk Forfatter (1606 — 76), der havde en betydelig Indflydelse paa sin Samtid. Hans Hovedværk »Gandreid«, en Slags filosofisk Encyklopædi, der i et knudret og sælsomt Sprog omhandler alle mulige Ting, viser en betydelig teologisk skolastisk Lærdom blandet med Mystik og Overtro; hans juridiske Værk »Rembihnútur« blev ogsaa meget benyttet i Island i 17. Aarh. Som D.'s Skrifter vise, var han heller ikke blottet for Kundskaber i Naturhistorie. *Th. Th*

Daddel se Daddelpalme.

Daddelblommetræ se Diospyros.

Daddelmusling, Stendaddel, se Blaamuslinger.

Daddelpalme (*Ph oenix* L.), Palmeslægt (Daddelpalmegruppen), Træer eller Buske med en tæt Krone af kortstilkede og fjerdelte Blade, hvis Afsnit ere rendeformede og forneden oftest omdannede til Torne. Blomsterkolberne naa en til Arten svarende Størrelse af 1 Dcm. indtil over I M.; Grenene ere udelte og staa i Grupper, skiftevis fortil og bagtil. Tvebo. Hanblomsterne sidde tæt samlede og have et seksbladet Bioster med smalle Kronblade; 6 Støvdragere. Hunblomsterne, der sidde i Udbugtninger paa Grenenes øverste Ende, have brede Kronblade og, foruden 6 golde Støvblade, 3 fri Frugtblade, hvoraf kun eet udvikles. Frugten er et Bær, højest af Størrelse som en Blomme, med et saftigt Kød og kun et Frø, der paa Bugsiden (lige over for Kimen) er forsynet med en Længdefure. De nærbeslægtede Arter af D. beløbe sig til et Antal af II. De have hjemme i de Dele af Afrika, hvor der overhovedet findes Palmer, i Vestasien, Indien og paa Sundaøerne. Den egentlige D. (*Ph. dactylifera* L.) bliver 10 — 20 M. høj, og og Kolbens Grene naa en Længde af over 1/2 M.; den vokser fra de canariske Øer gennem Sahara's Ørkener til Arabien og det sydvestlige Asien. I disse Egne hører den til de værdifuldeste Nyttetræer og dyrkes i talrige Kulturformer; endnu i det sydlige Spanien naa Frugterne fuldstændig Modning. 30 Aar gl. har D. opnaaet sin fulde Udvikling og producerer aarlig indtil en Alder af ca.

En som Stueplante dyrket Daddelpalme-Art. (*Phoenix reclinata* Jacq.)

100 Aar 15 å 20 Kolber, der hver veje 5 — 7½ Kg.; Modningen finder Sted i August. De højrøde Bær (Dadler) presses efter Indhøstningen i Kurve; den derved frembragte kompakte Masse gaar da i Handelen under Navnet Adschu og sælges efter Vægt. Dadler ere et værdifuldt Næringsmiddel af

stor Betydning i D.'s Hjemlande; i Europa nydes de især som Delikatesse. De anvendes tillige til Fremstilling af forskellige Drikke (Daddelvin) og Daddelhonning. Den egentlige Daddel vin faas dog af Træernes Saft, der flyder ud ved Indsnit i Stammen. De øvrige Dele af D. benyttes ganske som af Palmer i Alm.: de unge Blade og Marven til Gemyse, de ældre til Maattcr og Kurve, Stammerne til Tømmer og Brænde o. s. v. Kernerne skulle i opblødt Tilstand kunne anvendes til Kvægfoder og tillige som et Kaffesurrogat. Hebraiske og ægyptiske Navne tyde paa en ældgammel Kultur af D., men i øvrigt vides der ikke ret meget derom; Herodot omtaler D. fra Babylonien. Det synes, som om man allerede fra gammel Tid af har været paa det rene med den kønslige Forskel mellem Individerne, idet man benyttede en kunstig Bestøvning ved at ophænge de hanlige Kolber i de hunlige Træer, kort forinden de aabnede deres Hylstre. *P silvestris* Roxb., der muligvis kun er en Varietet af den egentlige D., er den almindeligste Palme i Indien; den giver en meget anvendt Palmevin og Palmesukker. Buskformede *Phoenix*-Arter spille en vigtig Rolle i Handelsgartneriet, saaledes *Ph. reclinata* Jacq. (se Fig.) o. a. Om Kulturen af disse se Palmekultur. *-i. M.*

Dadhīca, Dadhĭci, se Dadhyañc.

Dadhyafic [-añč], senere Dadhĭca, Dadhici (jfr. Sanskr. *dadhi*, »Surmælk«, en Ingrediens ved det vediske Offer), en Rishi, som spiller en Rolle i den indiske Sagnhistorie. I Rigveda er D. en Rishi fra Fortiden, Søn af Athar van (senere regnes han undertiden til Āngirasa'erne eller Bhṛigu'erne), omtalt sammen med Manu, Angiras, Atri, etc.; Açvin'erne satte et Hestehoved paa ham, ved Hjælp af hvilket han viste dem »Tvashṭri's søde Drik (madhu)«. Ritualistisk og spekulativt forklares dette saaledes, at D. lærte Açvin'erne (»Offerets Læger«) 1) de Vedavers, som anvendes ved Pravargya-Ceremonien (en Indledning til Soma-Offeret), hvorved det »dræbte« Offer »helbrededes« af Açvin'erne, der ved Ceremonien repræsenteres af de to Adhvaryu-Præster, — samt 2) Madhuvidya (»Kundskaben om madhu«), som indeholdes i Begyndelsen af Bṛihadāraṇyaka-Upanishad, navnlig II (IV). 5, ifølge hvilken alt eksisterende gensidig er hinandens madhu o: forholder sig til hinanden som Honningen til Bierne, idet det gensidig er et Produkt af hinanden og subsisterer ved hinanden, og i samme Forhold staa de enkelte Tilværelsesformer til det absolutte (ātman, s. d.). Den Maade, hvorpaa Anvendelsen af et Hestehoved ved denne Lejlighed motiveres, minder om Indra's Modstand mod, at Açvin'erne fik Del i Offeret (se Cyavana). Indra skal nemlig oprindelig have lært D. den omtalte Kundskab og truet ham med at hugge Hovedet af ham, hvis han lærte andre den, hvorfor Açvin'erne ombyttede hans eget Hoved med et Hestehoved, og da Indra havde hugget dette af ham, satte hans eget paa ham igen. I Rigveda fortælles endvidere, at »Indra med D.'s Knogler dræbte 810 Vritra'er (s. d.), efter i Caryaṇāvat (som skal være en Sø i det vestlige Kurukshetra) at have fundet det Hestehoved, som var skjult i Bjærgene«, hvormed skal menes det ovennævnte Hestehoved, som Indra, da han trængtes af Asura'erne, efter D.'s Død brugte som Vaaben. I de episke Sagn komme de betrængte Guder til D.'s Enebo og bevæge ham til at ofre sit Liv, for at de kunne faa hans Knogler, hvoraf Vicvakarman (s. d.) laver den »Tordenkile«, hvormed Indra dræbte Vritra, hvorefter dennes Forbundsfæller (Kālakeya'erne) flygtede til Havets Bund. Indra havde ved en tidligere Lejlighed, foruroliget af D.'s Spægelser (tapas, se Brahmanisme), sendt Apsaras'en Alambushā for at afbryde dem, og ved Synet af hende blev D. Fader til Rishi'en Sārasvata, som blev optagen af og benævnt efter Floden Sarasvati (s. d.). D. foreholdt Daksha (s. d.) det formastelige i ikke at indbyde Civa til sit Offer. — Navnenes Lighed kunde lyde paa, al D. er en Dobbeltgænger af den mytiske flyvende Hest Dadhikrā(van), som synes fortrinsvis at paakaldes om Morgenen, trækkende en Vogn (Himmelhvælvingen?), og som paa Grund af Situationen kan være bleven gjort til en Rishi. Den i omtalte madhu er i Rigveda utvivlsomt soma (s. d.), som i Brāhmana'erne og senere er bleven forklaret ritualistisk og allegorisk-rationalistisk. I Atharva-Veda er Açvin'ernes Pisk »født af Himlen, Jorden, Luften, Havet, Ilden og Vinden, klædt i Ambrosia (amṛita)«, i Rigveda »rig paa madhu« (paa lignende Maade som ovenfor forklaret som »Ordet« eller som madhu vidya). I vishnuitiske Kilder fortælles dels, at da Brahman (eller Vishnu) sov under en partiel Verdensundergang (se Brahmanisme S. 498), faldt Veda'erne ud af hans Mund og bleve stjaalne af Daitya'erne (s. d.) Madhu (mærk Navnet) og Kaitabha, som skjulte dem i Underverdenen, men saa bleve dræbte af Vishnu i Skikkelse af et Væsen »med Hestehoved« (Hayaciras o. l., undertiden fejlagtig Hayagriva), som regnes for en særlig Inkarnation (avatara) af Vishnu, der opholder sig i denne Skikkelse i Bhadrācva-varsha (se Fig. 3. Bd. S. 498), og som gjorde det af hele Universet bestaaende Hestehoved til et Gemmested for Veda'erne; — dels at Danava'en Hayagriva (»Hestehals«) ved en saadan Lejlighed stjal Veda'erne og blev dræbt af Vishnu. Hermed kan endnu sammenholdes, at Dadhikra forklares som Agni i Hesteskikkelse, at Açvin'erne ere fødte af en Hests Næsebor, at Ilden, som drikker Vandene i Oceanet, kaldes Hayaçiras, at Hesten ved Hesteofferet (se Brahmanisme, S. 500) var helliget »Skaberen« (Praj 5-pati, s. d.), og at det var »Ordet« (jfr. Brahman), hvorpaa Indra's og alle Guders Styrke i Virkeligheden beroede. (Litt.: Bohtlingk og Roth's »Sanskrit-Wörterbuch«; Mahabharata, I Kap. 178 — 180, III Kap. 203 — 204, XII Kap. 348; Wilson's »Vishnu Purana« ved Fitzedward Hall; Böhtlingk's »Bṛihadāraṇjakopanishad«; jfr. ogsaa Gubernatis, »Die Thiere in der indogermanischen Mythologie«, übers. von M. Hartmann [Leipzig 1874], S. 220 ff.). *S. S.*

Dadler, sorte, se Diospyros.

Dade Gudmundsson se Gudmundsson, D.

Daduchos (græ.), Titel paa den næstøverste Præst ved Helligdommen i Eleusis (s. d.); Værdigheden var livsvarig og arvelig i bestemte Slægter. Ud over den Antydning, der ligger i Navnet (δᾳδοῦχος — Fakkelbærer), vides saa godt som intet om, hvori D.'s Funktioner ved den eleusinske Kultus bestod. *C. B.*

Daedaléa se Labyrintsvamp.

Daeira, Datter af Okeanos, ved Hermes Moder

til Eleusis, efter hvem Byen Eleusis (s. d.) skulde have faaet Navn. *C. B.*

Dael [da!l], Jan (Jean François) van, nederlandsk Blomster- og Frugtmaler, født 27. Maj 1764 i Antwerpen, død 20. Marts 1840 i Paris. Han blev uddannet paa Antwerpen's Kunstakademi, kom j tidlig (1786) til Paris, var først sysselsat som Dekorationsmaler, men fandt snart sit egentlige Felt I som Blomstermaler, i hvilken Egenskab han blev meget paaskønnet, ved talrige Bestillinger og Æresbevisninger, af det franske Hof. Louvresamlingen ejer gode Billeder af ham; andre bekendte i Leuchtenberg's Galeri i St. Petersborg (»Flora's Offer«, -Julia's Gravmæle«) m. fl. St. *A. Hk.*

Daelen's Overbygning er en speciel, af Daelen 1868 angiven Konstruktion af Jærnbaneskinner og deres Understøtning, som har været en Del benyttet paa de brunsvigske Baner. Den kan nærmere betegnes som en tredelt Langsvelleoverbygning, helt af Jærn. Se i øvrigt Jærnbanebygning. *A. O—d.*

Daems [da!msj, Servaas Domien, flamsk Forfatter, er født 4. Juni 1838 i Noorderwijk (Provinsen Antwerpen) og er nu (1895) Lærer i Teologi og Bibliotekar ved det præmonstratensiske Abbedi i Tongerloo. Han har skrevet en lang Række Skrifter af overvejende opbyggelig Karakter, hvoriblandt flere Digtsamlinger. En særlig Specialitet har han uddannet i sine Pasticher efter gamle religiøse Digte, og disse have ved deres naive Sprog gjort megen Lykke. Af hans Skrifter skulle nævnes: »De Kruiwagens« [1869, 2. Opl. 1882], »Arme Lijderes« [1881, 2. Opl. 1885], »Luit en Fluit« [1884] og »Het Lied der Linden« [1890, 2. Opl. 1891]. Enkelte af hans Bøger foreligge i en kunstnerisk stiliseret Udstyrelse, der er en Efterligning af middelalderlige Forbilleder. *A. I.*

Daendels [da!ndels], Hermann Wilhelm, hollandsk General, født 21. Oktbr. 1762 i Hattenm i Geldern, død paa Guineakysten 2. Maj 1818. Han var oprindelig Advokat, deltog i Oproret 1787, landsforvistes og flygtede til Dunkerque, hvor han beskæftigede sig med Handelsanliggender indtil Udbrudet af den franske Revolution, paa hvilket Tidspunkt han indtraadte i Dumouriez'es Hær, som han ydede betydelige Tjenester ved Invasionen i Holland. Han viste megen Tapperhed, forfremmedes til Brigadegeneral og udmærkede sig særlig ved Indtagelsen af Coutrai 1794. Som Generalløjtnant og Divisionsgeneral kom han ind i den bataviske Republiks Hær. Hans Mangel paa grundig militær Uddannelse i visse Retninger var vel Skyld i flere Uheld, men han viste megen Dygtighed og tvang som Overgeneral for Hæren det engelsk-russiske Korps til Kapitulation. Paa Grund af Misfornøjelse tog D. sin Afsked efter Freden i Amiens, men ved Krigens Udbrud 1806 fik han igen Tjeneste i sin tidligere Grad, erobrede Østfrisland og blev Guvernør i Münster; 1807 udnævntes han af Kongen til Marskal af Holland og var 1808—11 Generalguvernør i de ostindiske Besiddelser, hvilket Embede han røgtede med megen Strenghed, men tillige med megen Dygtighed. Napoleon kaldte ham tilbage og viste ham megen Opmærksomhed. I Felttoget 1812 kommanderede D. 26. Division, med hvilken han dækkede Tilbagegangen over Berezina og bidrog til at standse Wittgenstein. Han blev derefter Guvernør i Modlin, som han forsvarede med megen Haardnakkethed. 1814 gik han i Kongen af Nederlandenes Tjeneste og fik del Hverv at tage de paa Guineakysten generhvervede Kolonier i Besiddelse. Han virkede her med megen Dygtighed til sin Død. — D. har skrevet to betydelige Afhandlinger: »Rapport des operations de la division du lieutenant general D. depuis le 22 août jusqu' à la capitulation de l'armée anglaise et russe le 18. octobre 1799« [Haag 1808] og »Mémoire sur l'état des possessions néerlandaises dans les Indes orientales de 1808—11« [Haag 1814]. *B. RB.*

Daffinger, Moritz Michael, tysk Maler, født 25. Jan. 1790 i Wien, død smst. 22. Aug. 1849. Fra Porcelænsmaleriet vendte han sig mod Portrætfaget og opnaaede med sine fine Portrætminiaturer paa Elfenben, Olie- og Vandfarvebilleder, en saadan Succes, at Wien's Aristokrati fornemmelig søgte hans Atelier. Der skal da ogsaa være udgaaet over tusind Portrætter fra hans Haand. *A. Hk.*

Dafila (Spidsand) se /Ender.

Daflas (Dufflas) eller, som de selv kalde sig, Banghin ɔ: Mennesker, tibetansk Folkestamme i det østlige Himalaya, bebo de skovklædte Dale mellem Floderne Subansiri og Sundri, N. f. Assam. Ved Siden af lidt Agerbrug omkring Landsbyerne leve de nu hovedsagelig af Jagt; men tidligere vare de berygtede for deres Røvertog ned i Assam's Sletteland. For at afholde dem herfra betaler den engelske Regering aarlig de talrige Høvdinger (ca. 258) hver 1 L. St. I Kultur og Samfundsforhold staa D. paa et meget primitivt Standpunkt. De have ingen Præster eller religiøse Ceremonier, og Høvdingerne ere kun midlertidige Førere paa Krigs- eller Jagttog. Alle Former for Ægteskab fra Polygami (de rige) til Polyandri (de fattige) er tilladt. I de senere Aar udvandre mange som Arbejdere til Assam. *C. C. C.*

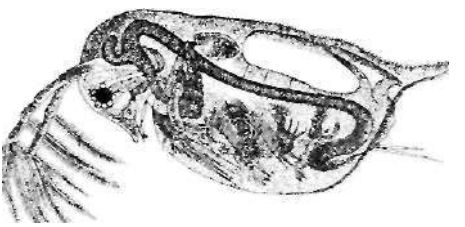
Dafne, 1) i den græske Mytologi en Nymfe, Personifikation af Laurbærtræet (græ. δάφνη). Apollon elskede D., men hun skyede ham; da hun ikke kunde undfly Guden, blev hun paa sin Bøn forvandlet til Laurbærtræet, der derfor var Apollon helliget. Forvandlingsscenen er fremstillet i flere pompejanske Vægmalerier.

2) En smuk, kilderig Lund, som i Oldtiden laa ca. 8 Km. S. f. Antiocheia (s. d.), af Seleukos indviet til Apollon. Gudens Tempel, der laa i Lundens Midte omgivet af høje Cypresser, havde Asylret; hvert Aar i August fejredes her en stærkt besøgt Fest. Paa Grund af sin Naturskønhed var D. tillige et yndet Udflugtssted for Antiocheia's Indbyggere. Senere opholdt de romerske Magthavere sig gerne her; Kejser Diocletian byggede endog et Slot i D. 362 e. Chr. nedbrændte Apollotemplet. Man har ment at genfinde Stedet, hvor D. laa, ved det nuværende Beit-el-Ma. *C. B.*

Dafneforia (græ.), Fest, der i Oldtiden fejredes flere Steder i Grækenland, især i Delfoi og i Theben, til Ære for Apollon, og ved hvilken Grene af Laurbærtræet, der var Guden helliget, førtes i Procession. *C. B.*

Dafni, Kloster 7½ Km. V. f. Athen ved den »hellige Vej«, som fører fra Athen til Eleusis. Det stammer fra den frankiske Middelalder og er nu beboet af Nonner. I Kirken, især i Kuplen, findes interessante byzantinske Mosaikker paa Guldgrund. (Litt.: Lampakis, *Χριστιανικὴ ἀρχαιολογία τῆς μονῆς Δαφνίου* Athen 1890]; *Ἐφημερὶς ἀρχαιολογική* 1894 S. 99 Pl. 4). *C. B.*

Dafnier danne den ene store Underorden af Phyllopodernes (Bladføddernes) Orden (se Bladfødder). Det er smaa Krebsdyr, hvis Legeme med Undtagelse af det frit fremtrædende Hoved i Alm. omsluttes af en toklappet Skal. 1. Par Antenner ere meget korte, udstyrede med Sansehaar, 2. Par kraftige, veludviklede Svømmeorganer, bestaaende af en Stamme og af to 2—3-leddede Grene forsynede med lange Svømmebørster. Munddelene bestaa hos det udviklede Dyr af et Par kraftige Kindbakker og et Par Kæber. Derefter følge 4—6 Par Ben, som snart alle ere af en mere eller mindre bladet Bygning, snart ere kraftige med Torne besatte Gribeben. Bagkroppen er slaaet ind mod Bugen, og Endeafsnittet, den saakaldte Postabdomen, er sammentrykt, stærkt kitiniseret og ender med 2 mere eller mindre kraftig udviklede Halekløer; Bagranden er som oftest besat med Torne; hos visse Former bliver Postabdomen særdeles lang og smækker og bruges i saa Fald til at sætte fra med, saaledes at Dyrene blive i Stand til at foretage mægtige Spring. De to sammensatte Øjne smelte i Midtlinien sammen til et enkelt, uparret Organ udstyret med store, særdeles stærkt lysbrydende Linser; to kraftige Muskler sætte dette Øje i en uafbrudt sitrende Bevægelse. Det hos andre Smaakrebs ofte optrædende enkelte, uparrede Biøje findes næsten aldrig. Paa Forbrystets øverste Rand findes ikke sjælden (særlig Polyphemider og Sida) et saakaldet Nakkeorgan, et

Daphnia similis ♀

Kompleks af Kirtelceller, hvis Sekret anvendes til at klæbe Dyrene fast med til fremmede Genstande. Der forefindes altid en meget stor Skalkirtel, som udmunder neden for Kæberne. Tarmkanalen er et bugtet eller slynget Rør med 2 temmelig korte Leverblindsække. Hjertet, der ligger oppe under Ryggen, er kuglerundt med Aabninger, for at Blodet kan træde ud og ind. Kønskirtlerne ere parrede, aflange Sække beliggende paa hver Side af Tarmen, og Æggestokkene ere af en meget kompliceret Bygning. Æggene træde ud under det Hulrum (en Slags Rugehule), der findes mellem Bagkroppen og Skallerne, og som bagtil lukkes af 1—3 fra Bagkroppen udgaaende vorteformede Tappe. Heroppe forblive Æggene, saafremt disse ere Sommeræg (se nedenf.), indtil Ungerne ere udklækkede, og een efter een slipper da ud af Rugehulen. Meget ofte tilføres der Æggene, saa længe de opholde sig her, Næring fra et moderkageagtigt Organ, der ligger paa Undersiden af Rugehulen og bestaar af meget store, vandklare Celler, gennem hvilke en Del af Moderdyrets Legemsvædske passerer (særlig Polyphemider).

Det mærkeligste Træk i D.'s Naturhistorie er utvivlsomt deres Udviklingshistorie. Af de Hunner, der udvikle sig i det tidlige Foraar, fødes der et ret betydeligt Antal paa hinanden følgende partenogenetiske Generationer, der udvikle sig af smaa tyndskallede Æg, saakaldte Sommeræg, som træde ud i Rugehulen og udvikle sig der. Først langt hen i Sommerens Løb ser man Hannerne optræde; disse parre sig nu med Hunnerne, og Resultatet heraf er, at disse begynde at producere en egen Slags Æg, »Hvileæg«, som kun ere til Stede i et som oftest meget ringe Antal, ere meget større end Sommeræggene og omgivne af en haard, tyk Skal. Tillige ser man ofte, at der i Hunnernes Skaller foregaa mærkelige Modifikationer, hvis Resultat er, at den øverste Del bliver særdeles stærkt fortykket og af mørkebrun næsten sort Farve. Dette Parti slutter nu uden om de dannede Hvileæg og afstødes af Dyrets Legeme med Æggene (1—2) liggende i særlige smaa Loger inde i sig. Man har kaldt disse Dannelser *Ephippier* eller Sadler. Det er Dannelser, der beskytte Æggene om Vinteren, naar Søen fryser til, og om Sommeren, naar den paa Grund af brændende Sol er udsat for at udtørres. Meget ofte, men ingenlunde altid, udvikle disse i Ephippierne liggende Æg sig allerede i Sommerens Løb; et nyt Antal partenogenetiske Generationer fremkommer, og i det sene Efteraar eller om Vinteren viser sig da et nyt Sæt Hanner; for anden Gang i samme Aar dannes der i saa Fald Hvileæg. Nogen Forvandling gennemgaa D. ikke; kun hos en enkelt mærkelig Form, *Leptodora hyalina*, udvikler der sig af Hvileægget en Nauplie (s. d.).

Kun med 2 Slægter ere D. knyttede til Havet, alle andre findes i de ferske Vande, særlig Søerne. En stor Mængde af dem ere Bunddyr og leve et krybende, springende eller svømmende Liv paa og mellem Vandplanternes Grene. Desuden træffes et i øvrigt mindre Antal uafhængigt af alt Underlag fritsvømmende i Søernes Overflade. Disse, de saakaldte Planktonformer, fremtræde ofte med et eget Præg, idet de som oftest ere vandklare, gennemsigtige og udstyrede med mægtige Udvækster, eller hele Legemet er særdeles stærkt forlænget.

D. ere spredte ud over hele Jordkloden, Vinteræggene og Ephippierne slæbes af Fuglenes brede Svømmefødder fra Sø til Sø, og mange Former forekomme lige fra Grønland og ned til Ækvator. De deles i Alm. i 4 Familier, *Sididae* (Hovedslægten *Latona-Sida*), *Daphnidae* (*Daphnia*, *Bosmina*), *Lynceidae* (*Eurycercus*, *Chydorus*, *Alona*), *Polyphemidae* (*Polyphemus*, *Bythotrephes*, *Evadne*, *Leptodora*). (Litt.: Leydig, »Naturges. der D. < [Tubingen 1860—64]. Angaaende Forplantningsforholdene se Weismann's Arbejder i »Zeitschr. f. wiss. Zoologie« [1876—85]). *C. W.-L.*

Dafnis, de siciliske Hyrders Heros. Fortællingerne om D., der til Dels gaa tilbage til Folkesagn, foreligge i mangfoldige Variationer hos Oldtidens Forfattere; især var D. Yndlingsfigur i den alexandrinske Hyrdepoesi. Det hed sig, at han var Søn af Hermes og en Nymfe, født i en Laurbærlund (deraf hans Navn; græ. δάφνη = Laurbær) og opvokset blandt Nymferne. D. levede som Hyrde og Jæger i Siciliens Bjærgskove, hvor han ofte færdedes med Apollon, Artemis og Nymferne,

hvem han glædede med sine Sange; den folkelige Hyrdedigtning skulde have ham til Fader. En Kongedatter, hvis Attraa D. havde vakt, berusede ham og lokkede ham til at svige det Troskabsløfte, han havde givet sin elskede; til Straf blev han blind og fandt Døden ved at styrte ned fra en Klippe. Beretningen om D.'s Elskov og Død varieres imidlertid paa flere Maader hos Theokrit og yngre Digtere; stundom henlægges hans Hjem til Frygien i Stedet for til Sicilien. *C. B.*

Dafnft, en Art Klorit (s. d.).

Dag (lat. *dies)* betegner enten den Tid, Solen er over Horisonten, i Modsætning til Nat, da den er under Horisonten (naturlig D.), eller den Tid, der medgaar fra, at Solen er i øvre (ell. nedre) Kulmination (s. d.), til den næste Gang indtager samme Stilling (borgerlig D.); i den borgerlige D. adskille vi 4 Dagstider, Morgen, Middag, Aften og Midnat, der blive bestemte ved Solens Passage gennem Horisonten og Meridianen. I Astronomien skelner man mellem 3 Slags D.: Stjernedagen, den sande og den midlere Soldag. Stjernedagen eller den astronomiske D. er den Tid, hvori Jorden drejer sig een Gang rundt om sin Akse, eller, hvad der kommer ud paa det samme, da Himlens daglige Bevægelse er en Afspejling af Jordens, den Tid, der forløber mellem to paa hinanden følgende øvre (ell. nedre) Kulminationer af den samme Stjerne. Den deles i 24 lige lange Timer (*hora*), disse i 60 Minutter (*hora minuta* ɔ: den formindskede Time), disse igen i 60 Sekunder (*hora minuta secunda* ɔ: den anden formindskede Time); den begynder i det Øjeblik, Foraars-Jævndøgnspunktet er i øvre Kulmination, og Tidsangivelsen efter dette Maal kaldes Stjernetid. Stjernedagens Længde kan betragtes som fuldstændig uforanderlig, i det mindste er det hidtil ikke bevist, at den har forandret sig i den historiske Tid. Rigtignok har Filosoffen Kant allerede 1754 henpeget paa, at Flodbølgen, som løber daglig i Verdenshavet i modsat Retning af Jordens Omdrejning, nødvendigvis maa forlænge i Jordens Rotationstid. Og Robert Mayer har i sit Skrift: »Beiträge zur Dynamik des Himmels« [Heilbronn 1848] søgt at levere Bevis for, at Tidevandet (s. d.) maa bevirke en mindre Omdrejningshastighed af Jorden, og fundet under Forudsætning af, at Jordens Volumen blev uforandret, at D.'s Længde maatte forøges med 1 Sekund i 40,000 Aar. Senere er det samme Spørgsmaal blevet behandlet af Ferrel og Delaunay, der mente heri at kunne finde Aarsagen til den Uoverensstemmelse, der er mellem Teori og Iagttagelse ved en af Maanens Perturbationer, nemlig den af Halley paaviste sekulære Acceleration (s. d.) af Maanens midlere Bevægelse; i den sidste Tid have W. Thomson, Newcomb og fornemmelig G. H. Darwin teoretisk undersøgt, hvilken Virkning denne Flodbølgens Gniden mod Havbunden har frembragt, og Darwin er kommen til det Resultat, at Jordens Rotationstid maa tidligere have været kortere end nu, samt at D.'s Længde i Løbet af mere end 54 Mill. Aar har forandret sig fra 2 (4) til 24 Timer (se Tidevand). En anden Aarsag til Stjernedagens Forlængelse har Dufour søgt i Meteoritternes Fald mod Jorden, hvorved dennes Masse bliver forøget, og Oppolzer har teoretisk fundet, at hvis ovennævnte Afvigelse ved Maanens Bevægelse skulde kunne forklares herved, inaatte disse efter 100 Aar, naar de vare jævnt fordelte over Jorden, dække denne med et Lag af 3 Mm.'s Tykkelse. Det Kendskab, vi for Tiden have til Stjerneskud, er imidlertid ikke tilstrækkeligt til, at man kan blive staaende ved denne Forklaring. En Forkortelse af D.'s Længde vil Jordens sekulære Afkøling og deraf følgende Kontraktion bevirke; men denne er af meget ringere Virkning end de nævnte Aarsager til dens Forlængelse, og dette er ogsaa Tilfældet med de Forandringer, Jordens Rotationstid vil kunne undergaa ved, at Dele af Jordens indre Masse pludselig hævede eller sænkede sig. Foruden de allerede omtalte Aarsager til Stjernedagens Forandring kunde man ogsaa direkte undersøge, om Jordens Rotationstid er uforanderlig eller ej. Newcomb har anstillet nogle Studier med dette for Øje og henledet Opmærksomheden paa, at foruden enkelte Ujævnheder ved Maanens Bevægelse, som det hidtil ikke er lykkedes at forklare fuldt ud i Overensstemmelse med Gravitationsteorien, ogsaa visse Ejendommeligheder, som optræde i Jupiterdrabanternes Formørkelsestid, mulig kunde være at forklare ad denne Vej. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, er det ikke af vore Ure, at vi ville faa Besked paa, om Jordens Rotationstid undergaar nogen Forandring, thi de ere regulerede under Forudsætning af, at Jordens Rotation er jævn, men af Stjernernes Bevægelse som en Afspejling af Jordens. Finder man hos alle en fælles Afvigelse, kunde denne hidrøre fra Jordens Bevægelse.

Da man altsaa hidtil ikke har kunnet paavise nogen Forandring i Stjernedagens Længde, opfylder Stjernetiden de Fordringer, man stiller til et Tidsmaal, og man skulde vel derfor vente, at man vilde benytte den som saadant. Naar dette alligevel ikke er Tilfældet, er Grunden den, at det borgerlige Liv saa gennemgaaende er afhængigt af Solens Op- og Nedgang, at det er naturligere al regulere Tiden efter Solens Bevægelse, at regne efter Soldage, og ikke efter Stjernedage, efter Soltid og ikke efter Stjernetid, idet man definerer den sande Soldag som den Tid, der forløber mellem to paa hinanden følgende øvre (eller nedre) Kulminationer af Solens Centrum. Den begynder i det Øjeblik, Solens Centrum staar i øvre Kulmination, og da har man sand Middag. Men dette Tidsrum er af 2 Grunde ikke til alle Tider af samme Længde. For det første bevæger Solen sig paa Grund af Jordbanens elliptiske Form ikke med jævn Hastighed; i December, hvor Solen og Jorden ere hinanden nærmest, er Hastigheden størst, i Juni, da de ere længst fra hinanden, er denne mindst, saaledes, at medens Tiden mellem to paa hinanden følgende Kulminationer af samme Navn i Gennemsnit er 24 Timer 3 Min. 57 Sek. (Stjernetid), er den i December 24 Timer 4 Min. 5 Sek., i Juni 24 Timer 3 Min. 49 Sek. Den anden Aarsag til Soldagenes ulige Længde ligger i, at Solen ikke bevæger sig i Ækvator eller en dermed parallel Cirkel, men i Ekliptikken, der danner en Vinkel med Ækvator, og denne Grund vejer mere end den første. Thi selv om Solen bevægede sig med jævn Hastighed i Ekliptikken, maa Projektionerne af denne Solens Bevægelse ɔ: dens Længdeforandring paa Ækvator, langs hvilken Tiden regnes, snart være større,

snart mindre end Længdeforandringerne selv. Omkring Jævndøgn danner nemlig Retningen af Solens Bevægelse en Vinkel paa $23\frac{1}{2}^0$ med Ækvator eller Retningen af den daglige Bevægelse, og som Følge heraf ere paa disse Tider, Marts og September, Soldagene 20 Sek. kortere end gennemsnitlig; omkr. Solhverv i Juni og December, hvor Solen er en af Polerne $23\frac{1}{2}^0$ nærmere, vil den paa Ækvator projicerte Længdeforandring blive større end den gennemsnitlige, og som følge deraf Soldagen blive længere. Begge de nævnte Grunde ville tilsammen bevirke, at Soldagen vil være 51 Sek. længere ved Vintersolhverv end ved Efteraarsjævndøgn. Saa længe Urene endnu i deres daglige Gang kunde have Fejl paa over 20 Sek., gave disse Afvigelser ikke Anledning til nogen Ubehagelighed. Men da med Huygens Pendulurene kom i Brug, og derved Udmaalingen af Tiden kunde gøres med større Nøjagtighed end tidligere, maatte den ujævne Bevægelse af Solen virke forstyrrende. Vilde man, at Uret skulde følge Solen, maatte det snart gaa langsommere, snart hurtigere. For at undgaa dette regner man ikke efter den sande Sol, men efter en tænkt Sol, som bevæger sig i Ækvator med jævn Hastighed, og som gør el Omløb i samme Tid, som Solen gaar Himlen en Gang rundt i Kkliptikken. Tiden mellem to paa hinanden følgende øvre (ell. nedre) Kulminationer af denne tænkte Sol, Middelsolen kaldet, benævnes en Middelsoldag, der begynder i det Øjeblik, Middelsolen er i øvre Kulmination (Middelmiddag). Efterhaanden blev denne Middelsoltid indført i de forskellige Lande, England 1792, Tyskland 1810, Frankrig 1816 etc. For nu at fiksere Middelsolens Stilling mod den sande Sol har man vedtaget at sætte Middelsolens Afstand fra Foraarsjævndøgnspunktet, regnet fra dette langs Ækvator mod Øst, med andre Ord, dens Rektascension (s. d.), lig den sande Sols Afstand fra samme Punkt langs Ekliptikken mod Øst o: dens Længde i det Øjeblik, Solen er i Perigæum eller nærmest Jorden, hvor den har sin stærkeste Bevægelse. Det indtræffer omtrent 1. Januar, og da er Solens Længde $281^0\ 13'$ (1900), og Middelsolens Rektascension $281^0\ 13'$, eller 18 Timer $44{,}9$ Min. Da man nu kender Middelsolens Rektascension fra et bestemt Tidspunkt, har man for at finde den til en hvilken som helst anden Tid kun nødig at kende dens daglige Tilvækst, da dens Forandring er jævn, og denne findes paa følgende Maade. Middelsolen, ligesom den sande Sol, bevæger sig Himlen rundt, 360^0, i et tropisk Aar, der indeholder $365{,}2422$ Middelsoldage; i I Middelsoldag vil altsaa Middelsolen bevæge sig $\frac{360^0}{365{,}2422} = 59'8'',33 = 3$ Min. $56{,}56$ Sek. (Stjernetid); af denne daglige Tilvækst kan man altsaa beregne Middelsolens Rektascension eller, hvad der kommer ud paa det samme, Stjernetid i Middelmiddag for enhver Tid. Da saavel Middelsoldagen som Stjernedagen er af uforanderlig Længde, kan man finde deres indbyrdes Længde ved at undersøge, hvor mange Middelsoldage og hvor mange Stjernedage eet og samme Tidsrum indeholder. Et tropisk Aar er det Tidsrum, hvori Antallet af Middelsoldage og Stjernedage kendes med største Nøjagtighed, og da dette indeholder $365{,}2422$ Middelsoldage og $366{,}2422$ Stjernedage, saa er I Stjernedag $= \frac{365{,}2422}{366{,}2422}$ Middelsoldage $=$ I Middelsoldag $-$ 3 Min. $55{,}87$ Sek. Middeltid, og I Middelsoldag $= \frac{366{,}2422}{365{,}2422}$ Stjernedage $=$ I Stjernedag $+$ 3 Min. $56{,}56$ Sek. Stjernetid. Enhver Fiksstjerne kulminerer altsaa 3 Min. $56{,}56$ Sek. Stjernetid tidligere hver D. i Forhold til Middelsolen, og denne Størrelse kaldes derfor ogsaa Fiksstjernernes Acceleration. Regner man som i det daglige Liv Tiden efter Middelsoltid, vil hver Stjerne kulminere 3 Min. $55{,}87$ Sek. Middeltid tidligere end den foregaaende D. Til eet og samme Klokkeslet efter Middelsoltid vil altsaa efterhaanden forskellige Stjerner staa i Meridianen, forskellige Partier af Stjernehimlen være over Horisonten; og i Løbet af et Aar vil saaledes hele Stjernehimlen synes at dreje sig om sin Akse i samme Retning som den daglige Bevægelse. Det er denne Bevægelse, som altsaa bevirker, at de Stjerner, vi om Efteraaret se paa Vesthimlen ved Aftenstid, om Foraaret maa søges paa Østhimlen om Aftenen, og som først har ledet Tanken hen paa Solens aarlige Bevægelse, hvoraf denne er et Spejlbillede, og det er denne, som har tjent til at bestemme Solaarets Længde.

I Aarets Løb vil Middelsolen kulminere snart tidligere, snart senere end Solen, Middelmiddag vil indtræffe snart før, snart efter sand Middag; og for nu at finde, naar Middelmiddag indtræffer, har man til Klokkeslettet for sand Middag, der findes ved at observere det Tidsøjeblik, Solen kulminerer, at anbringe Forskellen mellem sand og middel Tid, Tidsjævningen, som Ptolemaios kendte til, Tycho Brahe anvendte (rigtignok kun den Del, der afhænger af Ekliptikkens Hældning) og Kepler gav en udtømmende Teori for; den vil være positiv, naar Middelsolen kommer før i Meridianen, negativ, naar den kommer senere i Meridianen, end Solen. 4 Gange i Aaret naar Tidsjævningen sin Maksimumsværdi, nemlig 12. Febr. $+$ 14 Min., 14. Maj $-$ 4 Min., 26. Juli $+$ 6 Min. og 3. Novbr. $-$ 16 Min. og paa 4 mellemliggende D., nemlig 15. April, 15 Juni, I. Septbr. og 24. Decbr., er den o; da kulminere Middelsolen og Solen samtidig. Af de anførte Maksimalværdier vil det fremgaa, at disse daglige Afvigelser i Solens Bevægelse, hvorom der ovenfor er talt, kunne dynge sig op lige til 14 Time. Saaledes bliver Solen i Tidsrummet fra 2. Novbr. til 10. Febr. gennemsnitlig for hver D. 18—19 Sek. efter Urtiden, og dette fortsat gennem 100 D. bringer den sande Soltid fra at have været 16 Min. foran Middeltid til ud i Febr. at være 14 Min. efter denne. En af Virkningerne af denne Forskel mellem sand og middel Tid, der ofte bliver misforstaaet, kommer til Syne paa den Maade, at Tiden fra Solopgang til Middag (Formiddag) ikke er lig Tiden fra Middag til Solnedgang (Eftermiddag); dette kommer simpelt hen deraf, at for Solens. Op- og Nedgang kommer den virkelige Sol i Betragtning, medens Middag bliver bestemt efter denne fingerede Middclsol. (I Midten af Febr. vil saaledes Eftermiddag være omtrent $\frac{1}{2}$ Time længere end Formiddag, medens i Midten af Novbr. det omvendte finder Sted). Forstaar man derimod ved Middag den sande Sols Kulminationsøjeblik,

bliver der ingen Forskel paa Længden af For- og Eftermiddag, naar man bortser fra den lille daglige Forandring i Solens Deklination (s. d.). I de astronomiske Aarbøger finder man Tidsjævningen angivet for hver D.'s Middag for det Steds Meridian, hvortil Aarbogen er beregnet, i Almanakkerne meddeles hyppigere Middeltiden i sand Middag.

Den naturlige D.'s Længde afhænger af Solens Deklination og Stedets Polhøjde. Ved Ækvator er den hele Aaret igennem 12 Timer; paa alle andre Punkter af Jorden vil delte finde Sted kun ved Foraar- og Efteraarsdøgn, fordi Solen da staar i Ækvator. Kommer nu Solen N. f. Ækvator, vil D. paa den nordlige Halvkugle blive længere, og for de Punkter, som ligge mellem Ækvator og den nordlige Polarkreds ($66^1/_2{}^0$), naa sin største Længde, naar Solen staar i Kræbsens Vendekreds (Sommersolhverv). Fra nu af aftager D.'s Længde, naar sin Længde paa 12 Timer ved Efteraarsjævndøgn og sin mindste Længde (24 Timer formindsket med den længste D.'s Længde), naar Solen staar i Stenbukkens Vendekreds (Vintersolhverv), hvorpaa den igen vokser indtil 12 Timer ved Foraarsjævndøgn. For Beboerne af den sydlige Halvkugle indtræde de længste D., naar Solen staar i Stenbukkens Vendekreds, og de korteste, naar den er i Kræbsens Vendekreds. Størrelsen af den halve Dagbue (s. d.) for den længste D. findes af Formlen $\cos t = -tg\varphi\, tg\, 23^1/_2{}^0$ (φ = Polhøjde). Længden af den længste Dag mellem Ækvator og Polarcirklen ses af følgende Tabel:

Polhøjde	Længste D. Timer	Min.	Polhøjde	Længste D. Timer	Min.
0^0	12	0	35°	14	21
5°	12	18	40^0	14	51
10^0	12	35	45°	15	26
15^0	12	53	50O	16	10
20^0	13	13	55°	17	7
$23^1/_2{}^0$	13	27	60^0	18	31
250	13	34	65"	21	11
30^0	13	56	$66^1/_2{}^0$	24	o

For Polarcirklen er altsaa den længste D. 24 Timer, og for de Punkter, som ligge Polen endnu nærmere, vil Solen allerede før Solhverv ikke gaa ned, den vil være cirkumpolar (s. d.), og disse Egne ville have Midnatssol. Et halvt Aar senere ville de samme Egne have en lige saa lang stadig Nat, Mørketid. Længden af denne stadige D. (Nat) vokser mod Polen, hvor den varer et halvt Aar, saaledes som det fremgaar af følgende Tabel:

1 Maaned i 67^0 23' Br. 4 Maaneder i 78° 11' Br.
2 — i 69^0 51' - 5 - i 84° 5'
3 — i 730 40 — 6 — 190

Disse her anførte Værdier for den længste D.'s Længde gælde kun under den Forudsætning, at Jordens Atmosfære er sat ud af Betragtning (se Refraktion og Dæmring).

Den ældste Inddeling af D., man kender til, var i 12 lige store Dele. Det er hos Akkadierne, de ældste Beboere af Babylonien, fra 22. Aarh. før vor Tidsregning, at man finder denne Maade at dele D. paa, medens man i det vestlige Asien og i Ægypten delte D. i 24 Dele; dette er ogsaa bibeholdt af de Folk, som bleve civiliserede herfra, i Modsætning til Kineserne, der skulle have delt D. i 5 Dele, Japaneserne, der delte den i 12 Dele med 8 lige store Underafdelinger, og de gamle Inder, der brugte en Inddeling paa 60 med to Underafdelinger, hver ligeledes paa 60; Atztekerne i Amerika delte D, i 16 Dele. Under den franske Revolution foreslog Laplace 1792 at dele D. i 10 Timer å 100 Min. a 100 Sek., hvorved 1 Decimalsekund blev $= 0{,}864$ Sek. Middeltid; men dette Forslag blev ikke antaget og har nu kun Interesse derved, at Laplace bruger denne Tidsinddeling gennemgaaende i sin »Mécanique celeste«.

Medens D. saaledes af de fleste Nationer har været delt i 24 Dele, har Momentet for dens Begyndelse været højst forskelligt. Athenerne og formodentlig alle Grækere ligesom nu Jøder og Muhamedanere begyndte den med Solnedgang, fordi de brugte Maaneaar; enhver ny Maaned, og følgelig ogsaa ethvert nyt Aar, begyndte med den første synlige Maanefase, det, vi kalde, at »Nyet er tændt«. Babylonierne regnede D. fra Solopgang, fordi de rettede Tiden efter Solen. Men begge disse Tidspunkter ere ikke synderlig bekvemme, fordi Tiden for Solens Op- og Nedgang varierer med Aarstiden, og skulde derfor den naturlige D. (Nat) inddeles i 12 lige store Dele, bleve disse af ulige Længde (*horae temporales*) og vare kun ved Jævndøgn lige lange (*horae aequinoctiales*). Ptolemaios begyndte D. med Solens øvre Kulmination, fordi dette Tidspunkt lader sig bekvemt iagttage; dette bruges ogsaa af Astronomerne, der regne D. fortløbende fra Middag til Middag i 24 Timer, medens man i det borgerlige Liv foruden at dele D. og Natten særskilt i 12 Timer, begynder D. med Midnat, saaledes som det var Skik hos de gamle Ægyptere og derfra gik over til de gamle Romere og de øvrige Europæere.

I de senere Aar har man i flere Stater i Europa fundet det bekvemmere, væsentlig af Hensyn til Kommunikationerne, at begynde D. efter en bestemt Meridian og derved indført en Fællestid (s. d.) for det hele Land. Saaledes har man i England og Skotland siden 1848 begyndt D. i samme Moment som i Greenwich, og i Sverige siden 1879 efter en Meridian, der paa det nærmeste ligger 15^0 0. f. Greenwich og gaar omtrent midt gennem Landet, hvorved altsaa den svenske Fællestid blev Greenwich-Tid forøget med 1 Time (Afvigelsen er 14 Sek.). Da det har vist sig at være af praktisk Betydning at indføre denne Fællestid, blev dette 1883 i Amerika (de forenede Stater) ordnet paa den Vis, at Landet blev inddelt i Zoner hver af 15^0 Længde, med Greenwich som Udgangspunkt; inden for hver Zone skulde D. begynde paa samme Klokkeslet, og naar man gik fra den ene Zone til den næste, skulde Tiden springe med en hel Time. Denne Fællestid er senere bleven antagen i de fleste europæiske Lande, der bruge den saakaldte mellemeuropæiske Tid o: Greenwich-Tid forøget med 1 Time. Ved Lov blev den indført 1893 i Tyskland, 1894 i Danmark, 1895 i Norge, medens Belgien siden 1892 bruger Greenwich-Tid. I Frankrig indførtes Fællestiden 1891 med Paris som Udgangsmeridian. *J. Fr. S.*

Ugedagenes Navne ere dannede af Orientens Astrologer efter de syv Planeter, der troedes at regere Menneskets Skæbne (jfr. Uge); de skulle, ifølge Dio Cassius, stamme fra Ægypten og bleve omkr. Christi Fødsel overførte til Grækenland og videre til Latin, hvis Gudenavne — Sol, Maane, Mars, Merkur, Jupiter, Venus og Saturn — ere forplantede

ned i de romanske Sprogs Dagnavne. Under Romerrigets stærke Berøringer med de germanske Folk optoge Nedertyskerne Ugeinddelingen og Dagnavnene; idet de beholdt Opkaldelsen efter Sol og Maane, gave de følgende fire Ugedage til deres fire Hovedguddomme, Tiv (Tyr), Voden (Odin), Thonar (Thor) og Fria (Frigg), og ved den 7. D. lode Saturn staa uoversat (i engelsk *Saturday*, lørdag, fortsætter den gamle romerske Gud endnu dette Skyggeliv). Denne ældste Navnerække møde vi hos alle nedertyske Folk, f. Eks. i efterfølgende angelsachsiske: *Sonnan däg*, *Monan däg*, *Tives däg*, *Vôdnes däg*, *Thunores däg*, *Frige däg*, *Sæternes dag*. Da Højtyskerne optoge denne Liste, slettede de Voden, (som de ikke dyrkede) og Saturn (som de ikke kendte) og gave Ugens 4. og 7. D. Navn efter deres Plads (Mittwoche og Sonnabend). Nordboerne optoge ligeledes Dagrækken med nordisk Udtale af Gudenavnene, kun beholdt de Fredag aftysk Fria i Stedet for nordisk Frigg. Deres originale Tilskud er kun at have aflivet den gamle Saturn og givet Ugens sidste D. et hjemligt Navn efter deres tilvante varme Bad (s. d.), *laug*, *løg*, som Laugardagr, Løverdag, Lørdag. Disse Navne holdt sig, selv efter Kristendommens Indførelse; kun paa Island søgte Biskop Jon (1106—21) at ombytte de hedenske Gudenavne med Ugedagenes Nummer (efter 1. Mosebog 1), han fik virkelig Torsdag efterhaanden delvis fortrængt af *fimtidagr* o. s. v.

Denne gejstlige Uro for de hedenske Dagnavne var overdreven; men helt ugrundet var den ikke. Af al den Overtro, der lige fra først af havde ledsaget D.'s Opkaldelse efter Planeterne, var vel kun saare lidt endnu dengang naaet til Norden; dog havde der dannet sig en Tro paa Torsdagens Betydning, som fra flere Sider føltes som dybt indgribende. Der var paa den ene Side den offentlige Dyrkelse af Tor som Menneskesamfundets Værner, der fik henlagt Tingdage, Bryllupper og lignende betydningsfulde Handlinger til Torsdagen. Paa den anden Side banede Folkets Forestillinger om Tordenens og Tordengudens Kamp mod Trolde Vej for at henlægge Brugen af Staal, Ild eller Flintøkser ved Trolddom, eller overhovedet alle Tryllemidler, til denne D. eller rettere dens Aften og Nat; og idet den oprindelige Forestilling helt glemtes, blev Torsdagskvælden den Tid, hvor alt Troldtøj var ude (jfr. Asgaardsreid). — Troen paa uheldige Ugedage, saavel som paa uheldige D. i Aaret (»Tycho Brahe's D.«), naaede først langt senere til Norden (se Blaa Mandag og Dagvælger).

Kristendommen, der ved sin Hviledag skærpede Ugeinddelingen, har gennemgaaende ikke bragt ny Ugedagsnavne; kun ere dens Navne paa Lørdag og Søndag, Sabbat og »Herrens D.« (Dominica), trængte ind i de romanske Sprog (fr. *Samedi*, *Dimanche*) og have gjort Forsøg paa ogsaa at naa ind i de germanske. Det danske Søndag opfattes af Nutidens Bevidsthed som »Sønnens D.«, idet man har glemt dets Afledning af oldn. *sunna*, Sol. *A. O.*

Dag i nordisk Mytologi; Dagslyset opfattet som mandligt Væsen, der daglig drager over Himmelbuen; Søn af Delling ɔ: den straalende (Morgenrøden?), der bor ved Jordens Yderkant; tænkes omgiven af en Flok »Dagsønner«, en Slags Lysaander, og paakaldes sammen med sin Moder, Nat, og hendes Ledsagersker. Han optræder ikke inden for Valhals mere menneskelignende Gudekreds. En kendt Fremstilling af D. i den nyere KURS! er P. N. Arbo's »D.«.

D. bruges ogsaa som Mandsnavn samt meget sparsomt i nordiske Sammensætninger (Dagny, Dagfinn), hyppigere i Tyskland (Dagobert ɔ: straalende som D.). *A. O.*

Dagádo Forrás se Kalugyér.

Dägalien, et lille Anneks til Nore Præstegæld i Numedal med kun 293 Indb., ligger øverst op mod Hardangervidden omkring Laugenelvens Kildesøer. Bebygget er kun den egentlige Dagalidal, hvor Kirken ligger, og den N. f. parallelt løbende Skurdal, hvorhos enkelte Gaarde ligge ved de store Tunhøvd og Paalsbu Vande, hvori Laugen løber ud efter at have forladt D. I sin nedre Del er D. en Skovbygd, i den øvre findes ypperlige Græsgange og en Mængde fiskerige Vande, ligesom de forholdsvis lave Fjældvidder ere bekendte for deres Rigdom paa Vildt. D. var længe næsten aldeles ukendt, udestængt som det laa fra Hovedbygden mellem de vilde Fjælde og uden anden Adgang end en tarvelig Ridevej. Nu anlægges Kørevej fra den S. f. liggende Opdal; Nord over maa Forbindelsen med Skurdalen og Ustadalen i Hallingdalen fremdeles foregaa ad en Ride vej. D. er en vakker Dal, og Udsigten fra Højderne overordentlig vid med den mægtige Hallingkam og Hardangerjøkelen i Baggrunden; tidligere væsentlig kun besøgt af Driftebønder og Fækarle ville de rige Jagtmarker snart lokke Turister og Jægere op i disse før saa øde Egne. (Litt.: J. Vibe, »Top. hist. Beskrivelse af Buskerud Amt«; »Dagbladets [Chra.] April 1895). *J. F. W. H.*

Dägana (Daghana), By i den franske Koloni Senegambien i Vestafrika, ligger ved Senegal og har (1889) 765 Indb., et 1821 grundlagt Fort. Den driver særlig Handel med den paa den anden Side Senegal boende Trarsastamme. *C. A.*

Dagbladet, dansk Avis, udsendte sit første Nummer 24. Novbr. 1851. Bogtrykker S. B. Salomon havde under Krigsaarene trykt en Avis med Titlen »Nyeste Postefterretninger«; denne var fra Nytaar 1851 bleven fortsat som »Middagsposten«, og af denne fremstod atter »D.« under C. St. A. Bille's Ledelse. Det følgende Aar købte Bille Bladet af den tidligere Ejer, men offentliggjorde først 1854 sit Navn som D.'s Redaktør. Redaktionen tonede straks Flag som hørende til det nationalliberale Parti og kom derved i Opposition til Ministerierne Bluhme og Ørsted, saa at Bladet endog en kortere Tid blev forbudt i Slesvig. Dette bidrog kun til at fæstne dets Popularitet, og da Helstatspartiet i Regeringen var bleven afløst af det Hall'ske Regimente, fik D. som regeringsvenligt Organ ret Vind i Sejlene. Hertil bidrog ikke mindst Bille's sjælden dygtige Ledelse. Paa Forhaand var han vis paa Sympati i den overvejende nationalliberalt sindede Embedsklasse, og nu skaffede han ogsaa D. Indgang i de Kredse af Hovedstadens Bourgeoisie, hvem »Fædrelandets« udpræget politiske og æstetiske Snit var faldet noget for Brystet. I kyndig og livlig skrevne Artikler slog han gentagne Gange til Lyd for Kjøbenhavnernes kommunale Interesser, var ved jævnlige Rejser til Udlandet i Stand til at anstille Sammenligninger og skabte derved en vægtig offent-

lig Mening, som ogsaa blev tagen til Følge og bl. a. fik Indflydelse paa Kjøbenhavns Politis Omorganisation. Handelsverdenen knyttedes til Bladet ved de for første Gang i danske Presseforhold direkte fra Udlandet tilsendte kommercielle Telegrammer, som ogsaa benyttedes under Krimkrigen og derved med Rette gav D. Ry for at være Danmarks første Nyhedsblad. Bladets største Skat var dog Redaktørens egen elegante og i bedste Forstand journalistiske Pen; den Evne med lige Lethed og Livlighed at kunne behandle de mest forskellige Emner var noget hidtil ukendt og virkede fremfor alt til at skaffe D. dets store Prestige. Et Udvalg af Bille's Artikler er samlet i Bogform under Titlen »Tyve Aars Journalistik«. Efter Krigen 1864 optoges Bladets politiske Opgave for en meget væsentlig Del af at gøre Front imod Bondepartiet, naturligvis navnlig under Grundlovsforandringen. Den noget letkøbte Spot over »Transtøvlernes« Parti vilde selv Modstandere næppe nu tage for gode Varer; men i 1860'erne og 1870'erne var den et aldeles kongruent Udtryk for Overklassens Syn paa det demokratiske Parti.

1872 var Bille træt af sin journalistiske Færd, som han forlod for at gaa over i mere ansete Stillinger, og solgte D. til et Konsortium, der engagerede dets tidligere Medarbejder Vilh. Topsøe til Redaktør. Topsøe ledede det i Bille's Aand, og besad han end ikke den Alsidighed som sin Forgænger, forstod han dog ved sine klart skrevne Artikler, ikke mindre end ved sin noble Personlighed, at holde Interessen for Bladet usvækket til sin Død 1881. Men fra da af gaar D. hastig ned ad Bakke. Den tidligere Redaktionssekretær P. V. Grove, der nu blev Redaktør, medens Prof. C. Goos »paa Udgivernes Vegne« var den officielle Leder, formaaede ikke at bevare Bladets tidligere Betydning under 1880'ernes heftige politiske Kampe, hvor det var et udpræget konservativt Organ for Regeringspartiets Tilhængere. 1889 betroedes Redaktionen til F. Bauditz, der ogsaa fungerer som dets Leder, efter at det 1891 af Mangel paa Tilslutning blev opgivet af det tidligere Aktieselskab og overtaget af Etatsraad C. Ferslew, Udgiver og Ejer af »Nationaltidende«, med hvilken Avis D. nu delvis har Stof tilfælles. (Litt.: Bille, »Tyve Aars Journalistik« I—III; »Dagbladet« for 24. Novbr. 1876). *J. Cl.*

Dagbladet (norsk) udkom med sit 1. Nummer 2. Jan. 1869, med den da allerede 60 Aar gl. og sygelige Journalist Anthon Bang som navngiven Udgiver. Bladet, hvis Tilværelse egentlig var bleven planlagt i stor Stil af Generalkirurg Heiberg — blandt de Mænd, som støttede denne Plan, var ogsaa den daværende Chef for Kreditbanken i Christiania, den nuværende Direktør for den danske Landmandsbank, Is. Gliickstadt —, meldte sig straks fra Begyndelsen af, rigtignok under beskednere økonomiske Vilkaar og i mindre Skikkelse end oprindelig paatænkt, som et afgjort liberalt Oppositionsblad og nærmest som Organ for det Stortingsflertals Politik, der var fremgaaet af Valgene 1868 under Johan Sverdrup's Ledelse. Allerede 13. Jan. 1869 indtraadte H. E. Berner (s. d.) som navngiven Medredaktør i Bladets Stab, og fra 22. Febr. overtog han som Eneredaktør dets Hovedledelse, som vedblev at ligge i hans Haand til 31. Decbr. 1879. Med sej Arbejds- og Viljekraft overvandt for nogen Del Berner — en Mand med politisk Talent og Kundskaber — det første Tiaars Vanskeligheder af mange Haande Art; blandt disse vare de økonomiske ikke de mindste, idet Bladet, paa Grund af sin hvasse Polemik mod herskende Personer (Artikelrækken »Det Stang'ske System« i Aarg. 1870) og sit ubetingede Forsvar for Stortingsflertallets særlig i Christiania upopulære Politik, paadrog sig et Odium, der ikke var til Gavn for Tilgang af Abonnenter og averterende. Blandt D.'s fornemste Medarbejdere vare i den første Tid Jonas Lie. J. C. Krogh, Olaf Skavlanm. fl., senere (1871—78) F. Bætzmann og E. Vullum, hvilke begge en kort Tid efter Berner's Afgang have været Bladets ansvarshavende Redaktører, Vullum fra Juli 1879—Septbr. 1880, Bætzmann interimistisk efter en Art Paladsrevolution fra 16. Jan.—19. Febr. 1883, da den endnu (1895) fungerende Hovedredaktør, cand. jur. Lars Holst, som i flere Aar havde været Medredaktør af »Bergens Tidende«, overtog Ledelsen. I Tidsrummet mellem Vullum's og Bætzmann's redaktionelle Styrelse var Bladets Ledelse overdragen til Overretssagfører N. Grevstad, hvis betydeligste Medarbejder i disse Kampaar, da bl. a. Rigsretsvalgene 1882 forberedtes, var Arne Garborg. 1879 havde Bladet, hvis Format efterhaanden var blevet udvidet, skaffet sig sit eget Trykkeri og ændrede samtidig sit typografiske Udstyr, idet det — som det første i Norges Dagspresse i denne Henseende — ombyttede sit gamle Frakturtryk med Antikvasats. Dets Redaktion havde ogsaa i Aarenes Løb lagt større Vægt end tidligere paa at være et Christiania- og Nyhedsblad. Dets økonomiske Vanskeligheder vedbleve dog længe at stille sig hindrende i Vejen for saadanne Fremskridt, som kostede mange Penge og krævede en stor Stab af Reportere og lønnede Medarbejdere; dets skiftende Ejendomsforhold med deraf følgende Fordringer fra udenforstaaende paa redaktionel Indflydelse medførte ogsaa Afsløringer (Aug. og Septbr. 1882) og indre Rivninger (Marts og Apr. 1887) til Skade for Bladets Stilling. I de senere Aar have disse Forhold ændret sig betydelig, navnlig efter at det begyndte at udgive en for større Kredse paa Landet beregnet Ugeudgave, som siden Decbr. 1887 udkommer 2 Gange ugentlig med Benyttelse af den daglige Udgaves Tekstindhold. Uforandret er dets Holdning som Organ for det »rene Venstres« nationale og demokratiske Politik. *J. B. H.*

Dagbladet (svensk) se 1) Stockholms D., 2) Svenska D.

Dagblindhed taler man undertiden om, naar et Menneske ser bedre i Halvmørke end ved fuldt Dagslys. Aarsagerne ere forskellige, hyppig en Blænding af Nethinden, ofte en Plet i Midten af Hornhinden, der forhindrer Lyset fra at trænge ind gennem Pupillen, naar denne er sammentrukken, som den er ved Dagslys, medens Lyset kan komme bedre ind i Øjet, naar Pupillen er udvidet, hvad den er i Mørke. Ordet bruges nu ikke saa meget som tidligere (se Hemeralopi og Nyktalopi). *G. N.*

Dagbog, i Bogholderi en Bog, som benyttes til daglig Indførsel af visse Noteringer. Benævnelsen D. bruges snart ensbetydende med Memorial, Primanota, hyppigere dog ensbetydende med Kladde, Pakhusbog, Salgsbog. Se Bogholderi. Smlg. ogsaa Skibs-D. *C. V. S.*

Dagbrud drives paa saadanne Lejesteder, der kunne af bygges ved aabne Arbejdssteder i Dagen. Nogle nyttige Mineraler udvindes altid paa denne Maade; andre kunne først vindes ved D., førend den egentlige Grubedrift begynder. Blandt de førstnævnte ere Tørv (s. d.), de almindeligste Stenarter, Jærnmalm (Elba, Spanien, Sverige, Algérie [Mokta-el-Hadid]), kobberholdig Svovlkis (Riotinto, Spanien), Blymalm (Bleiberg i Kärnthen), Zinkerts (Schlesien, Spanien), Alluvialguld (Kalifornien) eller Tin (Cornwall) og diamantførende Jordlag (Afrika). D. drives enten i Bjærgskraaninger ligesom Stenbrud eller i Sænkninger (Gravener), og Afbygninger foretages i Trappeafsatser, strosser, hvis Højde er afhængig af Fjældets Fasthed. Ved de Lejesteder, som ere dækkede af andre unyttige Masser, bliver der Tale om Valg mellem D. eller Grube, og man maa da veje Omkostningerne ved Afrydning af disse Masser mod de mange Fordele, som D. frembyder, nemlig at man sparer Muring, Fortømring, Belysning og Udgifter ved Vejrveksling og ikke behøver at gensætte noget af det værdifulde Mineral. *A. G.*

Dagbrydning (Dagbygning, tysk *Tagebau*), Drift af Dagbrud (s. d.). *A. G.*

Dagbue benævnes den Del af Dagcirklen (s. d.), der ligger over Horisonten, i Modsætning til Natbue, den Del som ligger under Horisonten. D.'s Længde afhænger af vedkommende Steds Polhøjde og Stjernens Deklination, dens halve Værdi beregnes efter Formelen $\cos t = -\operatorname{tg}\varphi \operatorname{tg} S$. Ved Jordens Ækvator er D. og Natbue lige lange, da alle Dagcirkler staa lodret paa Horisonten (*sphaera recta*), ved dens Nord- (Syd) -pol have alle Stjerner paa den nordlige (sydlige) Halvkugle kun D., alle Stjerner paa den sydlige (nordlige) Halvkugle kun Natbue (*sphaera paralella*). For alle andre Punkter af Jorden ville kun de Stjerner, som staa i Ækvator (Deklination $= 0^0$), have lige saa lang D. som Natbue, medens de øvrige Stjerner ville have længere D. end Natbue, hvis Stedets Polhøjde og Stjernens Deklination begge ere nordlige (+) eller begge sydlige (÷); er derimod den ene nordlig, den anden sydlig, vil D. være mindre end Natbuen (*sphaera obliqua*). For vore Bredder vil D.'s Længde fremgaa af følgende Tabel; ved Beregningen af denne er der ikke taget Hensyn til D.'s Forlængelse paa Grund af Refraktionen (s. d.):

Dekl.	Nordlig Bredde. 50°	55°	60°	65°	70°
	T. Min.	T. Min.	T. Min.	T. Min.	T. Min.
- 40°	0 0				
- 35°	4 28	0 0			
- 30°	6 12	4 36	0 0		
- 25°	7 30	6 26	4 49	0 0	
- 20°	8 34	7 49	6 47	5 10	0 0
- 15°	9 31	9 0	8 19	7 19	5 41
- 10°	10 23	10 3	9 38	9 2	8 8
- 5°	11 12	11 3	10 50	10 33	10 9
0°	12 0	12 0	12 0	12 0	12 0
+ 5°	12 48	12 57	13 10	13 27	13 51
+ 10°	13 37	13 57	14 22	14 58	15 52
+ 15°	14 29	15 0	15 41	16 41	18 19
+ 20°	15 26	16 11	17 13	18 5°	24 0
+ 25°	16 30	17 34	19 11	24 0	
+ 30°	17 48	19 24	24 0		
+ 35°	19 32	24 0			
+ 40°	24 0				

Finder man i Almanakken, at Jupiter har Deklination + 10°, vil dens D. være for Kjøbenhavn ($\varphi = 55^0$) 13 Timer 57 Min., for Christiania ($\varphi = 60^0$) 14 Timer 22 Min., for Hammerfest ($\varphi = 70^0$) 15 Timer 52 Min. o. s. v. *J. Fr. S.*

Dagbygning se Dagbrydning.

Dagcirkel kaldes den med Himlens Ækvator parallelle Cirkel, en Stjerne beskriver under Himmelhvælvingens tilsyneladende daglige Omdrejning. *y. Fr. S.*

Dagden se Dagø.

Dagdyr, i al Alm. en Betegnelse for de Dyr, der forholde sig rolig eller sove om Natten, men om Dagen ere i Bevægelse efter Føde. Blandt Pattedyrene er Antallet af D. noget, om end ikke meget, større end Antallet af Natdyr. Udprægede D. ere de fleste Aber, mange Rovdyr og Gnavere og næsten alle Hovdyr. Ikke faa Arter ere i Virksomhed til ubestemte Tider af Døgnet; det gælder f. Eks. om de fleste Havpattedyr og under højere Breddegrader om Landdyrene i Sommertiden. Som en ret almengyldig Regel kan det siges, at næsten alle klatrende Pattedyr, saavel som de, der finde tilstrækkelig Beskyttelse i Størrelse og Styrke, ved Lighed med Omgivelserne eller ved skjult Levevis, ere D.; men noget almindeligt ydre Kendetegn, i Farve eller Habitus, kan ikke gives. Blandt Fuglene er det langt overvejende Antal i Virksomhed i den lyse Del af Døgnet; Undtagelser findes bl. a. mellem Skrigefugle (visse Papegøjer, Natsvaler, *Steatornis*, *Podargus*), Rovfugle, Hønsefugle, Vadefugle og, i ringere Grad, blandt Svømmefugle. Navnlig i Yngletiden synes for mange Fugle nogle faa Timer om Natten og en kort Stund i den varmeste Middagstid tilstrækkelig til Søvn. Paa den anden Side er det værd at minde om, at adskillige af de mest udprægede Dagfugle (f. Eks. de fleste smaa Sangfugle) foretage For- og Efteraarstrækket om Natten. Smlg. Natdyr. *K. C. A.*

Dag EilifSSøn, en norsk Lendermand paa Kong Magnus Barfod's og hans Sønners Tid, var gift med Agmund Skoftessøns Datter Ragnhild, var bosat paa Bratsberg og havde store Besiddelser paa Grenland og paa Vestfold. Han ledsagede Kong Magnus paa hans andet Vesterhavstog, og under Irernes Overfald paa Nordmændene kæmpede han ved Kongens Side og var efter dennes Fald en af de sidste, som flygtede. Under Sigurd Jorsalfar's Regering stiftede han Gimsø Nonnekloster, hvis første Abbedisse Baugeid var. Hans Sønner vare Vatnorm og Gregorius Dagssøn. *O. A. 0.*

D'Agelet [dažlæ'], Joseph Lepaute, fransk Astronom, født 25. Novbr. 1751, død 1788, blev gennem Madame Lepaute (s. d.) vunden for Astronomi og arbejdede hos Lalande paa Observatoriet ved College Mazarin, til han 1773 sendtes som Astronom med den franske Ekspedition til Kerguelen; herunder anstillede D. en Mængde Observationer for at bestemme de "geografiske Koordinater af de Steder, Ekspeditionen besøgte, undersøgte magnetiske Forhold og havde sin Opmærksomhed henvendt paa at faa nærmere undersøgt Tidevandet (s. d.) i det sydlige Atlanterhav. 1774 vendte han tilbage til Paris, blev 1777 Professor i Matematik ved Ecole Militaire og Bestyrer af det hertil knyttede Observatorium, som hans Formand, Jeaurat, havde grundet 1768, og som 1778 blev forsynet med en

B irds Murkvadrant, hvormed D. observerede Planeter og Fiksstjerner. 1785 blev D. Deltager i den ulykkelige La Perouse's Verdensomsejling. Hans Fiksstjerneobservationer ere bearbejdede af Gould [Washington 1866]. *F. Fr. S.*

Dagen kaldes i Bjærgsproget Jordens Overflade i Modsætning til Gruberummene. »I Dagen«, sunder Dagen«. I ældre Grubebeskrivelser vil ogsaa D. findes brugt i Stedet for Dagslyset: »D. falder ind«. *A. G.*

Dagen se Dagø.

Dagen, dansk Avis, var ved Siden af »Berlingske Tidende« det eneste danske Dagblad af virkelig Betydning i de første Aartier af 19. Aarh. Det blev stiftet og forlagt af Boghandler K. H. Seidelin 1803. Sammen med ovennævnte Blad nød D. det Privilegium at maatte meddele udenrigspolitiske Nyheder, hvad der skaffede det en ikke ringe Læsekreds. I Tidsrummet 1811—14 virkede Rahbek som dets Redaktør; derefter gik det over til et Bogtrykkerfirma, Brødrene Rostock, under hvilket det flere Gange skiftede Redaktør. Den, som holdt længst ud, var Nationaløkonomen, Etatsraad Fr. Thaarup (1822—35), som for øvrigt lod sin Søn bestyre det. Under hans Ægide kulminerede D.; i Format stod det ikke tilbage for »Statstidende« (o: »Berl. Tidende«), men overfløj endogsaa dette ved at udsende Nummer hver Dag undtagen Søndag. Men fra Slutningen af 1830'erne dalede dets Betydning; det havde nu taaet flere Konkurrenter, og det hjalp ikke, at man lod medfølge Tillæg (1836—41 og 1843 »Søndagen«, 1838 »Polit. Supplementsblad«). 1841 overtoges D. af en Justitsraad L. I. Fribert, som havde høje Tanker om at gøre Bladet til konservativt Regeringsblad; han skuffedes imidlertid i sine Forventninger, holdt sig da skadesløs for sine hafte Udgifter ved Kassesvig og flygtede til Nordamerika. Dermed var D.'s Skæbne afgjort. (Litt.: J. Clausen, »Kulturhistoriske Studier over Heibergs Vaudeviller« [Kbhvn. 1891]. *F. Cl.*

Dagen, norsk Dagblad, der grundlagdes 1878, væsentlig som et billigt Nyhedsblad med Udgivelsestid hver Søgnedags Eftermiddag, af Forfatteren J. B. Bull (s. d.), som ogsaa var dets Ejer og navngivne Redaktør indtil 27. Marts 1888. Fra dette Tidspunkt af gik Bladet over til et Aktieselskabs Forlag og udgaves under Titlen »Nationaltidende« som »Organ for de næringsdrivende Klasser« o: væsentligst som Organ for en moderat Toldbeskyttelse, indtil Udgangen af 1890. Hverken under det ene eller andet Navn øvede imidlertid Bladet nogen politisk Indflydelse. *J. B. H.*

Dagens Nyheder, dansk Avis, blev stiftet 1868 af Rob. Watt og V. Rasmussen, der vare Redaktører af de tre første Aargange. Dernæst overtoges Redaktionen af Carl Carstensen, som med en enkelt Afbrydelse indtil nu (1895) har styret Bladet, enten alene, eller i Forbindelse med andre Journalister (1872 Edg. Collin, 1885 Erik Bøgh). Under hans Ledelse har D. N. været et af Organerne for Højres Politik. 1891 overtoges det ligesom »Dagbladet« af Etatsraad og Bladudgiver C. Fersiew, af hvis »Fællespresse« det nu udgør et Led. *J. Cl.*

Dagens Nyheter, svensk Morgenblad, udkommer i Stockholm hver Søgnedag. Det stiftedes 1864 af Rudolf Wall med økonomisk Understøttelse af adskillige Interessenter, bl. a. af »Aftonbladets« Skaber, den frisindede Politiker og Finansmand Lars Johan Hjerta. Bladet, hvis Aktiekapital 1879 var 500,000 Kr., ejes nu (1895) af et Aktieselskab med en Kapital af 2 Mill. Kr. Som et i den svenske Journalistik enestaaende Resultat kan anføres, at Aktieselskabet 1894 gav et Udbytte paa 230,000 Kr. Bladets Oplag, som først var 3,000 Eksemplarer, steg i Løbet af et halvt Aar til 6,000 Eksemplarer og er efter den Tid steget Aar for Aar, saa D. N. nu, trods en stadig stigende Konkurrence, har den største Udbredelse af alle de store politiske Blade i den svenske Hovedstad. 1. Maj 1888 overtog F. V. von Steyern Pladsen som Bladets Hovedredaktør, hvilket han endnu (1895) er. Den usædvanlige Evne, Rudolf Wall ejede, til om sin Person at samle intelligente og dygtige Kræfter og til at indgyde disse Interesse for sit Blad bevirkede, at D. N. allerede fra Begyndelsen talte en Stab af fremragende Medarbejdere. Blandt dem, der i de første Aar understøttede Bladet med deres Penne, maa nævnes den fremragende Finansmand, Bankdirektør A. O. Wallenberg, de bekendte frisindede Politikere Adolf Hedin og Julius Mankell foruden Lars Johan Hjerta. Paa Skønlitteraturens og Kritikkens Omraade har August Strindberg og senere flere af det »unge Sveriges« mest repræsentative Forfattere været særlig virksomme, og i Alm. kan det siges, at de fleste Penne af Rang og Betydning i de senere Decennier i Sverige have ydet Bidrag til D. N. Bladet har fra sin Begyndelse kæmpet for frisindede Ideer og Fremskridt ved Reformer, som krævedes af Tidsforholdene selv, og ved hele sin Optræden og Virksomhed søgt at fremme demokratiske Øjemed. Bladets populære, let læselige Fremstillingsmaade, dets hurtige Meddelelser og kort affattede Noticer har skaffet det en stor Læsekreds og livlig Sympati blandt alle Samfundsklasser. Sin største og tillige banebrydende Betydning har D. N. uden Tvivl haft i sin Egenskab af det første egentlige Nyhedsblad i Sverige. *A. B. B.*

Dagerort, Halvø paa Vestsiden af Dagø. Paa Andreas Bjærg paa Midten af Halvøen staar et Fyrtaarn, der har en Højde af 102 M. o. H. Paa den vestligste Pynt af Halvøen staar et andet Fyrtaarn 36 M. o. H. Tæt V. f. dette findes et Semaforapparat, ved Hjælp af hvilket der gives Signaler om Isforhold i den finske Bugt. *G. F. H.*

Dagesch, et Punkt, der af den hebraiske Vokalskrift, Punktationen, er anbragt i Konsonanter til Betegnelse enten af en forstærket Udtale af disse (Fordobling), *D. forte,* eller af den haarde Udtale af visse Konsonanter, de saakaldte Aspirater, *D. lene,* foruden enkelte andre Afarter. D. betyder sikkert Skærpelsestegn. *V. O.*

Dågestan d. s. s. Daghestan.

Dagfinn Bonde, en af den norske Konge Sverre's og hans Efterfølgeres mest betroede Mænd, død 1237, nævnes første Gang Vaaren 1201, da han fik betroet Forsvaret af Bergens By og Fæstningsværker; men han indtog allerede en meget fremskudt Stilling og beklædte maaske Lagmandsstillingen i Gulatingslagen. Efter Kong Sverre's Død var han en af dennes Søns og Sønnesøns fornemste Støtter, fik Hordaland i Forlening og forsvarede oftere Borgen i Bergen med stor Tapperhed mod Baglernes Anfald, ihvorvel han 1207 saa sig nødt til at overgive den. Ved denne Lejlighed maatte han

ogsaa betro den unge Kongesøn Haakon Haakonssøn til Baglernes Ædelmod for at redde ham fra den visse Død. Ved Inge Baardssøn's Død stillede han, der nu var. bleven kgl. Stallare. sig afgjort paa Haakon's Side, og det var hans kraftige Optræden, det skyldtes, at Trønderne kaarede denne til Konge paa Øreting. Denne Haakon's Ret til Tronen forfægtede han ogsaa senere hen paa Rigsmødet i Bergen (1223), da Riget blev ham tildømt; men han var afgjort mod enhver Forøgelse af Skule Jarl's Indflydelse og søgte at faa den begrænset, skønt uden Held. Han døde nogen Tid efter, at Skule var bleven ophøjet til Hertug. *O. A. ø.*

Daggēiske Feber se Denguefeber.

Daggert se Dolk.

Dagget se Birketjære.

Daggial (arab.; korrektere skrevet *Dadjdjål*) er et arabisk Ord, der betyder Løgner; Betegnelsen *ad-Dadjdjâl* eller rettere *ad-Dadjdjâl al-Messîh* bruges i de muhamedanske Legender om Verdens Undergang som Navn for den falske Messias eller Antikristen, der ved Dagenes Ende skal komme for at forføre Menneskeslægten. Han skal begynde en Kamp med den af Gud udsendte sidste Profet, Mahdien, og overvinde denne, saa at kun fire af Jordens Byer, nemlig Mekka, Medina, Jerusalem og Tarsus, ikke skal komme i hans Magt. Han skal udføre mange Jærtegn, bl. a. lade Solen staa op i Vest, og vinde den største Del af Menneskene for sig. I den sidste afgørende Kamp skal der dog hidføres et Omslag ved Jesu Genkomst, som skal finde Sted i den store Moské i Damaskus; Kampen skal staa ved Jerusalem, og der vil Antikristen blive fældet og en streng Straf taget over hans Tilhængere. — Muhamedanernes eskatologiske Forestillinger ere paa dette Punkt stærkt paavirkede af de kristne Legender om den falske Messias. *F. 0.*

Dagh (tyrkisk), Bjærg, Bjærgkæde.

Dāghestan (»Bjærgland«), Provins i det russisk-asiatiske Generalguvernement Kaukasus paa den nordøstlige Skraaning af Kaukasus langs det kaspiske Hav, begrænses mod Nord af Provinsen Terek, mod Syd af Guvernementerne Tiflis, Jelissavetpol og Baku. Halvøen Apscheron, der tidligere medregnedes til D., hører nu under Guvernementet Baku. Provinsen, der har en Størrelse af 29,763 □ Km. med (1894) 661,444 Indb., er i sin vestlige Del et vildt, ufrugtbart Bjærgland, østligere langs det kaspiske Hav derimod en frugtbar, i det hele veldyrket Slette, der fra gammel Tid af har tjent som Folkevej mellem Europa og Asien. Flere Steder naa de østlige Forgreninger af Kaukasus dog næsten helt ud til Kaspihavet, og derved dannes t. Eks. den berømte Jærnport (Demir-Kapu), et kun 2,000 M. bredt Kystpas ved Derbent, der tidligere spærredes af den kaspiske Mur (s. d.). Talrige Smaafloder søge fra Bjærgene i Vest ned til det kaspiske Hav, hvor flere, navnlig Sulak og Samur, danne ret betydelige Deltaer. Langs Vandløbene dyrkes Hirse, Bomuld, Tobak, Safran, Morbær og forskellige Frugttræer; Bjærgegnene ere stærkt skovklædte. Af vilde Dyr forekomme Ulv og Bjørn, af Husdyr holdes navnlig Faaret i stort Tal. Bjærgene ere fattige paa nyttige Mineraler, men langs Bredderne af Sulak findes rige Svovllejer (1888 produceredes 1½ Mill. Kg.) og flere Steder i Lavlandet Salt. Befolkningen er i høj Grad sammensat. I Bjærgegnene leve talrige lesghiske Stammer (Darginer, Kyriner, Tabassaranere, Kasikumyker, Avarer etc.) mest som Nomader; den nordøstlige Lavning bebos af tyrkiske Kumyker og Nogaier, af hvilke de første ere Agerdyrkere, de sidste Nomader; i Nord og Syd træffes endvidere en Del Turkmener og ikke faa Persere. Alle disse Stammer ere Muhamedanere, af Kristne findes ca. 7,000 (alle Russere), desuden flere Tusind Jøder. Befolkningens aandelige Standpunkt er lavt, og de enkelte Nationaliteter (i alt 32) laa tidligere i stadige Kampe med hverandre. De smaa Bjærgbyer ere derfor alle byggede paa vanskelig tilgængelige Steder. Af Byerne i Lavlandet ere Derbent (s. d.) og Petrovsk ved det kaspiske Hav vigtige Handelspladser, Temirchanschura (3,400 Indb.) i en sumpet Egn ved Bjærgenes Fod (460 M. o. H.) en stærk Fæstning og Forvaltningens Sæde.

Medens Lavlandet langs det kaspiske Hav allerede ved Middelalderens Begyndelse blev en persisk Provins, bevarede Bjærgboerne deres Selvstændighed under egne Kan'er helt op til Midten af 19. Aarh. Men efter at Russerne 1801 havde taget Kongeriget Georgien i Besiddelse, blev det nødvendigt for at sikre sig Forbindelsen med dette Land ogsaa at annektere det Nord derfor liggende D. Paa en fredelig Overenskomst var ikke at tænke; thi Lesghierne gave paa Ruslands Henvendelse det Svar: Vi ere ærlige Folk, som hverken pløje eller saa og kun ville leve af Rov som vore Fædre. Men først efter at Persiens og Tyrkiets Forsøg paa at standse Russernes Fremgang vare tilbageviste (1826—29), kunde russiske Tropper rykke ind i D. og opsøge Bjærgstammerne i deres næsten utilgængelige Tilflugtssteder. Kampen blev haard, navnlig efter at Schamyl (s. d.) havde stillet sig i Spidsen for den muhamedanske Sekt Muriderne og forenet alle Stammerne til en fælles Udryddelseskrig mod Russerne, og først 1859, efter at Schamyl havde maattet overgive sig i sin næsten uindtagelige Fjældfæstning Gunib, bleve Russerne Herrer over D. En senere Opstand under den tyrkiske Krig 1877—78 blev heldig undertrykket, og Landets Russificering skrider nu stadig fremad. (Litt.: Cunynghame, *Travels in the eastern Caucasus espec. in D.* [Lond. 1873]; Radde, »Aus den Dagestanischen Hochalpen« [Gotha 1887]; Blaramberg, »Erinnerungen« [1872]; Erckert, »Kaukasus u. seine Volker« [1888]). *C. C. C.*

Dāgistan d. s. s. Daghestan.

Dagkreds d. s. s. Dagcirkel.

Dagleje er en Kontrakt om legemligt Arbejde i een eller flere enkelte Dage mod Dagløn. — Efter Christian V's D. L. 3—19—5 og N. L. 3—21—5 »maatte ingen paa Landet hos Bønderne for Dagløn arbejde uden gifte og boesatte paa Gaarde, eller Gaardsparter, og Gadehusmænd, som giøre og give aarlig Rettighed til deris Herskab«. Fra dette Forbud gjorde dog den følgende Artikel Undtagelse dels med Hensyn til »Tærskere«, dels med Hensyn til »de, som sig ved Søekanten paa nogle visse Tider om Aaret af Fiskerj og Søen alleene nære«, idet disse sidste »om Vinteren og naar de ikke ere til Søes, maa sig for Dagløn bortfæste«. I Fortsættelse af disse Lovbogens Regler indskærper for Danmarks Vedk. en Forordning om Politivæsenet paa Landet af 25. Marts 1791 »til Agerdyrkningens Fremme og gode Sæders Overholdelse« de ugifte Bønderkarles Forpligtelse til at søge »fast

Tjeneste«. Ved Pl. 16. Decbr. 1840 hæves disse begrænsende Bestemmelser, for saa vidt angik Bønderkarle paa over 28 Aar, hvorefter Begrænsningen helt afskaffedes ved Tyendeloven af 10. Maj 1854 § 8. I Norge, hvor ligeledes ovennævnte Bud i Lovbogen fastholdtes og skærpedes ved Frdn. 4. Aug. 1754, ere ogsaa disse Indskrænkninger i Kontraktsfrihcden forlængst bortfaldne ved Sædvane.

Daglejeforholdet er herefter et frit Kontraktsforhold, kun undergivet almindelige Kontraktsregler. Fra de faste Tjenesteforhold adskiller det sig dels ved kun at være indgaaet dagsvis (medens et Forhold for at komme ind under den danske Tyendelovs særlige Regler maa være indgaaet paa mindst en Maaned), dels ved ordentligvis at angaa en bestemt Art af legemligt Arbejde (medens Tyendet stiller hele sin legemlige Arbejdskraft til Disposition), dels endelig ved ikke at begrunde noget fast personligt Over- eller Underordnelsesforhold mellem de paagældende, om end Arbejderen i Reglen selvfølgelig maa rette sig efter Arbejdsherrens Anvisninger ved Arbejdets Udførelse. Enhver 18-aarig kan gyldig forpligte sig til at arbejde ved en Daglejekontrakt. Daglejeren er ordentligvis ikke berettiget til at sende en anden i sit Sted. Udebliver Daglejeren uden ham utilregneligt Forfald, er han erstatningspligtig for deraf mulig flydende Tab for Arbejdsherren. Møder han derimod til vedtagen Tid i arbejdsdygtig Tilstand, men Arbejdsherren ikke kan eller vil modtage ham, maa denne alligevel — i Mangel af særlig Vedtagelse af andet — ubetinget betale det tilsagte Vederlag. Skriftlig Kontrakt om D. kan oprettes uden Brug af Stempel. Sager om D. behandles som private Politisager. Daglejerens Krav paa Vederlag for Arbejde er efter dansk Ret privilegeret i Arbejdsherrens Konkursbo, for saa vidt Arbejdet er ydet i det sidste Aar før Konkursen. *B. T.*

Dagliganker se Anker.

Dagligt Allehanda, først svensk Annonceblad, senere politisk Tidende i Stockholm, regner sine Aner fra Beg. af Jan. 1795 og var indtil 1824, da »Stockholms Dagblad« oprettedes, Stockholms egentlige Annonceblad. Først da blev D. A. et i egentlig Forstand politisk Blad. Redaktionen lededes 1833—47 af J. F. Dalman, der gav Bladet dets politiske Farve og Betydning. Efter hans Fratrædelse overtoges Bladet af E. Lindman, som afsluttede det 12. Febr. 1849. Fra og med 1851 blev Dalman Medarbejder ved Bladet »Bore«, hvilket Jan. — Novbr. 1851 havde »D. A. i Stockholm« til Undertitel. Med samme Undertitel udgaves Decbr. 1851—Novbr. 1859 »Svenska tidningen« af J. A. Hazelius. Fra 1. Decbr. 1859 begyndte K. A. Lindstrom at udgive »Nya dagligt Allehanda« og var dets Redaktør til sin Død 1885. Han efterfulgtes af V. Bergstrand, som døde 1891, og denne af J. A. Bjorklund, som endnu (1895) leder Bladet. 2. Decbr. 1878 paabegyndtes ogsaa Udgivelsen af et mindre Format af Bladet, først kaldt »Nya dagligt Allehanda, lille uplagan«, men fra 1894 »Nationalupplagan«. Bladet er konservativt. *A. B. B.*

Daglilje se Hemerocallis.

Dagmar, dansk (og nordisk) Kvindenavn; indkommet 1205 med Valdemar II's bøhmiske Dronning Dragomir, allerede af Samtiden omdannet til Dagmaar (Maar = Mø; »Dagens Mø«) »for hendes Vænhed«; Formen Dagmø (Dagmey) kendes fra Færøerne og lever nu paa Island. Navnet er sjældent i Middelalderen og har vist først faaet større Udbredelse efter Ingemann's »Valdemar Sejr« [1826]. *A. O.*

Dagmar, Valdemar II's Dronning, var Datter af Kong Premysl Otakar I af Böhmen og Adela af Meissen. Hendes Opvækst foregik under tunge Forhold, idet Faderen forstødte hendes Moder for at ægte en ungarsk Prinsesse. D. og hendes Søskende bleve hos Moderen, der havde søgt Ly hos sin Broder, Markgrev Didrik af Meissen, og hendes Sorg kan have modnet og forædlet den unge Prinsesse, der i alt Fald har sat sig Eftermæle som en sjælden harmonisk Personlighed. 1205 førtes hun til Danmark som Brud for Valdemar II, dengang en af Europas mægtigste Konger; 1209 fødte hun Sønnen Valdemar, men allerede 24. Maj 1212 døde den unge Dronning. Det danske Folk mindedes D. som en skøn og elskelig Kvinde, der altid tænkte paa at gøre vel. Hendes bøhmiske Navn Dragomir omdannede man til D. (se ovfr.); for øvrigt havde hun ogsaa det kirkelige Navn Margrete. En af de stemningsfuldeste Folkeviser skildrer, hvorledes D. i Morgengave beder Valdemar om Frihed for alle Fanger, blandt dem den oprørske Biskop Valdemar, og en Klosteraarbog bekræfter, at hun virkelig er gaaet i Forbøn for denne farlige Fange og bidrog til hans Løsladelse. End mere gribende er dog Visen om Dronning D.'s Død: Valdemar faar Bud om hendes Sygdom og sprænger af Sted, saa at ingen mægter at følge ham, men da han kommer til Ribe, er D. allerede død; han og Dronningens Jomfruer anraabe Gud om at kalde hende tilbage til Livet, D. slaar Øjnene op og beder for Fanger og fredløse, hun bebrejder sig den ene Synd at have snørt sine Ærmer om Søndagen og siger derpaa det sidste Farvel: »Nu ganger Himmerigs Klokker for mig, jeg maa ikke længere bie«. — D. skal have baaret et smukt emailleret Guldkors, der under Navn af Dagmarkorset opbevares i Nationalmuseet i Kjøbenhavn (se Byzantinsk Kunst). (Litt.: Schiern, »Hist. Studier« II; S. Grundtvig, »Danmarks gl. Folkeviser« III; Steenstrup, »Vore Folkeviser« [Kbhvn. 1891]). *H. O.*

Dagmar, russisk Kejserinde, næstældste Datter af Kong Christian IX, er født i Kjøbenhavn 26. Novbr. 1847. Prinsessens Undervisning og Opdragelse lededes af en fransk Gouvernante, Frøken de l'Escaille, der var bleven anbefalet Prinsessens Forældre af Dronningen af Belgien. 28. Septbr. 1864 blev Prinsesse D. forlovet med den russiske Storfyrsttronfølger Nikolaj Alexandrovitch, en Begivenhed, hvorom Budskabet modtoges med visse politiske Forventninger af det danske Folk. Det var dengang et af de mørkeste Øjeblikke i Danmarks nyeste Historie: en Maaned efter sluttedes netop Freden i Wien, ved hvilken det danske Monarki lemlæstedes. Prinsessens Forlovelse blev dog kun af kort Varighed, idet Storfyrst Nikolaj døde i Nizza 23. Apr. 1865; men det følgende Aar genknyttedes Familiebaandet mellem de to Dynastier. 23. Juni 1866 blev Prinsesse D.'s Forlovelse med den ny Tronfølger, Storfyrst Alexander Alexandrovitch, deklareret paa Fredensborg Slot. Prinsessen, der var bleven undervist i den russiske

Konfession af den kundskabsrige og begavede gejstlige Janitschef, forlod sit Fædreland i Septbr. 1866 og gik 24. Oktbr. i St. Petersborg over til den russiske Kirke og fik Navnet Marie Feodorovna. 9. Novbr. 1866 viedes Prinsesse D. til Storfyrsttronfølgeren Alexander i Vinterpaladsets Slotskapel, hvorefter det unge Ægtepar tog Ophold i Anitschkov-Paladset. 13. Marts 1881 besteg Storfyrstinden med sin Gemal Tronen og kronedes med ham 27. Maj 1883 i Kreml i Moskva. Kejserinde Marie Feodorovna blev Enke 1. Novbr. 1894. I Kraft af sin officielle Stilling helligede Kejserinden milde Stiftelser og Velgørenhedsforetagender sine Kræfter. Hun bevarede Kærligheden til sit gamle Fædreland, hvad der fandt sit Udtryk i de mange Besøg, hun sammen med sin Gemal aflagde det danske Hof. *A. T.*

Dagmarteatret, Skuespilhus i Kjøbenhavn. 1880 fik Direktør M. V. Brun Koncession paa et nyt Teater i Kjøbenhavn, og Efteraaret 1881 satte han sig i Forbindelse med den dristige Byggespekulant Snedkermester Hans Hansen; Jan. 1882 begyndte Byggearbejdet paa Teatret under Ledelse af Professor Ove Petersen, der sammen med Professor V. Dahlerup havde opført det kgl. Teater; September s. A. var Bygningen under Tag, og 7. Marts 1883 gaves den første Forestilling. Brun's Styrelse, der varede til Udgangen af 1883—84, fik størst Betydning ved, at han indførte en Del dygtige Kræfter fra Provinsscenen; hans Repertoire var hovedsagelig Operetter med Fru Schwarz-Nielsen som Primadonna. Imidlertid havde Landmandsbanken ved Snedkermester Hansen's Fallit som ufyldestgjort Panthaver maattet overtage D., der udlejedes til Direktør Th. Andersen (s. d.) for en længere Aarrække; formedelst Svagelighed blev hans Styrelsestid kun tre Sæsoner: den første (1884—85) beherskedes helt af Operetten »Frøken Nitouche«, der med Fru Oda Nielsen i Titelrollen gaves over 100 Gange, i den anden var Hovedbegivenheden Opførelsen af Ibsen's »Peer Gynt« med den norske Skuespiller Henrik Klausen i Titelrollen, og i den sidste (1886—87) opnaaede det patriotiske Folkeskuespil »Landsoldaten« med Viggo Lindstrøm i Hovedrollen en Scenelykke som intet Stykke paa nogen kjøbenhavnsk Scene hverken før eller siden: det spilledes uafbrudt fra 2. Juledag til Sæsonens Slutning, i alt 129 Gange i Træk. Efter Andersen fulgte Skuespiller F. A. Cetti (s. d.) som Direktør; hans Repertoire var højst uensartet, midt mellem Farcer og Operetter spillede han Ibsen's »Rosmersholm« og Bjørnson's »En Hanske« med den svenske Skuespiller Aug. Lindberg henholdsvis som Rosmer og som Riis. Allerede i Slutn. af 1887—88 viste der sig pekuniære Vanskeligheder, og I. Septbr. 1888 maatte Cetti, der i Anledning af den nordiske Udstilling havde begyndt sine Forestillinger 1. Aug., erklære sig ude af Stand til at fortsætte Teatrets Drift, som Personalet derefter med cand. mag. Julius Lehmann som administrerende Direktør for egen Regning fortsatte Sæsonen ud. Fra 1889—90 overtoges D. af et Triumvirat, bestaaende af J. Lehmann, Skuespiller Karl Mantzius og C. Riis-Knudsen, der som Redaktør af Tidsskriftet »Litteratur og Kritik« havde vist stærke Teaterinteresser; efter en Maaneds Forløb overtog Riis-Knudsen Ene-Ledelsen og har siden styret D.; han har med Forkærlighed opført klassiske Skuespil, navnlig tyske Tragedier, i stilfuld og kostbar Udstyrelse, ogsaa en Del moderne Skuespil af danske Forfattere findes paa Repertoiret; Skuespillerne have paa D. i disse Aar fundet større Opgaver end paa de andre private Scener. Som Sceneinstruktør har Forfatteren P. A. Rosenberg vist en udholdende Arbejdsiver. — I Foraaret 1888 indbragte Kultusminister Scavenius i Folketinget et Forslag om, at Staten skulde erhverve D. for at benytte det som særlig Talescene, medens det kgl. Teater skulde anvendes til Udstyrsstykker, Operaer og Balletter, selve Forslaget forkastedes. (Litt.: I »Dansk Teater-Aarbog« I—V [Kbhvn. 1890—94] findes D.'s Personale og Repertoire siden 1889—90). *A. A.*

Dagnan-Bouveret [dañābuvræ'], Pascal Adolphe Jean, fransk Genremaler, er født 7. Jan. 1852 i Paris. D., som uddannede sig under Gérôme, vandt en Position i Kunstverdenen med »Bryllup hos en Fotograf« [1879] og har vedligeholdt sit Ry med Arbejder som »Et Ulykkestilfælde«, »Vaccinationen«, »Hestene vandes« [1884, Luxembourg-Samlingen] og andre paalidelige og rammende Virkelighedsskildringer. Særlig have hans karakteristiske, paa indgaaende Naturstudier hvilende Fremstillinger (fra 1880'ernes Slutning) af bretonsk Folkeliv vakt betydelig Opmærksomhed, saaledes »Bodsprocessionen« og »Afladsdag i Bretagne« (Salonens Æresmedaille). Andre interessante Værker ere »Brødets Indvielse« [1886, Luxembourg] og fra den seneste Tid »Rekrutterne« [1891, Statens Eje] og »Arbejdernes Middagshvil [1893]. D., hvis herskende Evne er en skarp Naturiagttagelse, der nøgternt, redelig og enkelt, med omhyggelig Formsikkerhed og fint stemt Friluftskolorit lader Virkeligheden springe karakteristisk og levende frem for Beskueren, har ogsaa med faa Undtagelser (som »Hamlet og Graverkarlene«) holdt sig til Nutidslivet. Han anses med Rette for en af den moderne franske Kunsts bedste Kræfter. En vigtig Side af hans Virksomhed er hans Portrætkunst, af hvilken der fandtes en smuk Prøve paa den franske Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888, som ogsaa indeholdt hans »Det indre af en Kostald«. *A. Hk.*

Dagob eller Dagop (afledes i Alm. af Singalesisk dagaba, Pāli dhātugabbha, Sanskr. dhatugarbha, »Relikvikammer«), Navn paa det inderste Rum i en Stupa (s. d.) eller Tope, i hvilket Relikvierne opbevares. Fejlagtig kaldes ofte Topen selv Dāgob. *S. S.*

Dagobert I, frankisk Konge, (602—38). Faderen, Klothar II, overlod ham 622 Austrasien, og da Broderen Charibert døde 630, samlede han hele det frankiske Rige. S. A. led han et stort Nederlag mod Slaverne i Böhmen og Mähren, medens han derimod førte heldige Krige med Vestgoterne i Spanien og fuldendte Erobringen af Vasconien (Gascogne). Hans vigtigste Raadgivere vare den ældre Pipin og Bisp Arnulf af Metz, fra hvem Karolingerne nedstamme.

Dagobert II (652—78) blev efter at have tilbragt 17 Aar i et irsk Kloster 673 Konge i Austrasien.

Dagobert III, født 699, herskede 711—15 som Skyggekonge over det frankiske Rige. *M. M.*

Dagobert-Fontenille [dagobærfotni'j], Luc Siméon Auguste, berømt fransk General, født 8. Aug. 1736 i la Chapelle (ved St. Lo), død 28.

Apr. 1794. Han gjorde med Hæder Syvaarskrigen og Felttogene paa Corsica med, tjente i Begyndelsen af Revolutionskrigene under Biron og blev 1793 Overgeneral for Østpyrenæerhæren, som befandt sig i den ynkeligste Forfatning. Med sine barfodede, halvnøgne, sletbevæbnede Soldater angreb D. modig Spanierne, der vare trængte frem over Pyrenæerne, slog dem ved Mont Louis, ved Olette, tæt ved den spanske Grænse, kastede dem tilbage over Pyrenæerne, slog dem paa ny ved Campredon, indtog Puycerda, Arrandalen, hele det spanske Cerdagne og endelig 10. Apr. 1794 Urgel. Den heltemodige D. var gentagne Gange bleven alvorlig saaret, men havde desuagtet ufortrødent ført sine Folk i Ilden. Etter Urgel's Indtagelse var imidlertid hans sidste Kraft brudt; han lod sig føre til Puycerda, hvor han faa Dage efter døde af sine Saar. Konventet dekreterede, at D.'s Navn til hans evige Ære og Amindelse skulde indskrives paa en Søjle i Pantheon i Paris. — (Litt.: de Courcelles, *Dict. des Gén.fr.*). *F. J. M.*

Dagomba se Jendi.

Dägön, en af Filisternes Hovedguder, der bl. a. havde et Tempel i Gaza og i Asdod og rimeligvis ogsaa i andre Byer, hvorom Stedsnavne som Beth-D. (D.'s Hus), en By, der omtales baade i Biblen og i Assyrernes Indskrifter, vidne. Forfatteren Filon fra Byblos bringer Navnet D. i Forbindelse med det fønikiske og hebraiske *dagan,* »Korn« og betegner D. som Zeus Arotrios. Andre have derimod bragt D. i Forbindelse med det hebraiske *Dag,* »Fisk«, og have antaget, at D. fremstilledes med Fiskekrop, men med Menneskehoved og Hænder. Dette stemmer ogsaa bedst med den Beskrivelse, der i I. Sam. 5, 4 gives af D. Blandt Mønter fra en By A., sikkert en af Filisterbyerne (Askalon ell. Asdod), haves flere fra den græske Tid med Billedet af en Gud, Menneske foroven, men Fisk forneden. Det er uden Tvivl D. Den samme Skikkelse findes ogsaa paa Mønter fra Arados, den nordligste af Fønikernes Stæder; her dyrkedes D. følgelig ogsaa. Paa assyriske billedlige Fremstillinger (saaledes paa Relieffer i Louvre) ses afbildet en Havgud, Menneske foroven, Fisk forneden; men det lader sig ikke bevise, at Assyrerne og Babylonierne benævnede dette Væsen D., omendskønt det er sikkert, at de havde en Gud af Navnet Dagan eller D. Græske Forfattere omtale, at Babylonierne havde en Gud, halv Fisk, halvt Menneske, men de kalde ham ikke D., men benævne ham Oannes. D.'s Tempel i Gaza blev revet ned af Samson, der knustes under Ruinerne med 3,000 Filistere (Dom. 16), og Templet i Asdod opbrændtes af Jonathan, Makkabæeren (1. Makk. 10 og 11). *V. S.*

Dagoty [dagåti'], Jacques Gauthier, fransk Kobberstikker, (1717—85), fortsatte Farvestikket i le Blond's Manér, men uden kunstnerisk Dygtighed; hans bedste Arbejder ere Portræt af Dufrémy, Apollo og den opgaaende Sol; med sine to Sønner begyndte han al udgive et »Galerie *française*«, der forblev ufuldendt. Sønnen Edouard førte Kunsten videre og udførte nogle Portrætter og en Række Blade efter de store Mesteres Værker. J. D. skrev: »Chromogénie ou génération des couleurs; lettre sur le nouvel art d'imprimer les tableaux avec quatre couleurs« [1749]. (Litt.: Portalis, *Les graveurs du XVIII siècle*). *A. Ls.*

Dagpenge se Diæter.

Dagrenovation se Renovation.

Dag Ringssøn var Søn af Kong Ring paa Hedemarken, men blev efter Oplandskongernes uheldige Rejsningsforsøg mod Olaf Haraldssøn af denne sin Frænde nødt til at gaa i Landflygtighed, Da Olaf Haraldssøn 1030 vendte tilbage fra Gardarike, samlede Dag, dér efter en Tid at have flakket omkring paa Vikingetog nu havde faaet et Rige i Vermland, paa hans Opfordring en Hær paa 1,300 Mand til hans Bistand. Over Fjældet tog Dag en anden Vej end Kongen, forvildede sig og kom saaledes ikke til at deltage i den første Del af Slaget paa Stiklestad. Først efter Kongens Fald naaede han frem. Ikke desto mindre genoptog han Kampen, der udfægtedes med største Voldsomhed. Denne, der kaldes Dagsriden, endte med, at Dag og hans Mænd maatte søge deres Frelse i Flugten. Dag's senere Skæbne er ukendt. *O. A. O.*

Dagrovfugle se Rovfugle.

Dags-Avisen, dansk Avis, blev stiftet 1878 og redigeredes af V. Secher indtil sit Ophør 1886. D., der var ledet i udpræget frisindet Retning, skabte sig snart en vis Popularitet ved sine kvikt skrevne Artikler og fandt ogsaa megen Udbredelse i Befolkningens lavere Lag, dels ved sin billigere Pris, dels maaske ved den Omstændighed, at et dansk Dagblad her for første Gang anvendte Billedstof i sine Spalter. *J. Cl.*

Dagsbefalinger kaldes de Befalinger, der udgives af de forskellige Kommandoled, og som ikke umiddelbart angaa Operationerne, men omhandle Bestemmelser for den indre Tjeneste, Bekendtgørelser m. m. D. benævnes efter den udstedende Myndighed (Korps-D., Divisions-D. o. s.v.). *B. P. B.*

Dagsignaler foretages om Bord i Reglen ved Hjælp af Signalflag (s. d.); paa længere Afstande ved Kombinationer af Splitflag, Stutflag og Kugler (Afstandssignaler). I Taagevejr ved Lydsignaler, som enten gives med en Damppibe (lange og korte Stød, der sammensættes til Tal efter et lignende System som det Morse'ske Telegrafsystem) eller med løse Skud (Enkelt- og Dobbeltskud, der sammenstilles paa lignende Maade). Signalering mellem Stationer i Land og Skibe udføres ved Hjælp af Flag, der svinges til højre og venstre, hvilke Bevægelser ligeledes kombineres efter det Morse'ske System. Samtlige Signaler henføres til en kodificeret Signalbog; for Handelsmarinens Vedkommende er denne: »International Signalbog«, Orlogsmarinen har derimod sine egne Signalbøger. *C. L. W.*

Dagslys se Lysets Diffusion.

Dagsmulkt, en ved Dom eller Øvrighedsresolution paalagt *Mulkt*, der løber for hver Dag, den, hvem det ved Dommen eller Øvrighedsresolutionen paalægges at foretage et eller andet, sidder denne Befaling overhørig. Efter gældende (1895) dansk Ret kunne D., paalagte ved Domme i almindelige civile Sager, inddrives ved Fogden efter Reglerne i Frd. 6. Apr. 1842, hvorimod D., paalagte ved Dom eller Øvrighedsresolution i Medhold af Lovene til Fremtvingeise af Forpligtelser mod det offentlige (f. Eks. til at borttage, hvad der er opført i Strid med Bygnings- eller Brandlovgivningen), ikke inddrives, men blive at afsone efter Reglerne i L. af 16. Febr. 1866. Efter norsk Ret inddrives D. som alm. Gæld. *E. T.*

Dagsommerfugle (*Rhopalocera*) udmærke sig ved et stort Hovedog ugrenede Antenner, hvis midt-

erste Led ere længere end brede, og som ende i en mere eller mindre skarpt afsat Kølle. Snablen er veludviklet. Biøjne mangle, og lige saa lidt

Dagpaafugleøjet *(Vanessa io)* med Larve og Puppe. Janira *(Epinephele Janira)* Hun og Larve.

Megæra *(Pararge Megaera).*

findes Hæftebørster, der binde For- og Bagvinger sammen. Af Benene ere særlig Forbenene ofte meget svage og lidet udviklede; Vingerne, der under Hvilen bæres oprette, ere altid meget store og som oftest, navnlig paa Oversiden, prydede med pragtfulde Farver eller Tegninger. Bagvingerne slutte ved en saakaldt Bagkropsskede, den nedadbøjede, udbucde Rand, tæt op til Bagkroppen. — Hvad Larverne angaar, kendes der hos dem ingen Karakter, der er i Stand til at holde dem ude fra Natsommerfuglenes Larver; mange af dem fremtræde med talrige stive, stikkende Torne, hvorved de faa et eget, eventyrligt Udseende. Puppen, der ofte udmærker sig ved glimrende, metalliske Farver, er enten alene ophængt ved en Traad i Bagenden, eller tillige ved en Traad, der gaar tværs over Legemet. De fuldt udviklede Dyr ere saa godt som alle udprægede Solskinsdyr, der længe, før Sol gaar ned, trække sig tilbage til Skovens skjulende Løv eller til Undersiden af de Planters Blade, af hvis Blomster de om Dagen have hentet deres Føde. Denne bestaar saa godt som udelukkende af Honning, der suges af Blomster, hvor denne ligger skjult i særlige Beholdere (Sporer etc). Visse Blomster, bl. a. mange Orchideer o. a., hvis Sporer ere af særdeles betydelig Længde, og hvis Farve er meget iøjnefaldende (rød, blaa, sjælden hvid), ere kun indrettede til Besøg af D. og kunne ikke bestøves af andre end netop disse Insekter. De ganske forsvarsløse Dyr, som navnlig i Troperne efterstræbes af et ikke ubetydeligt Antal Fugle, søge paa forskellig Vis at undgaa deres Fjender. Dette opnaas særlig derved, at Undersiden af Sommerfuglenes Vinger paa en skuffende Maade kommer til at ligne de Planters Blomster eller Blade, paa hvilke de leve den meste Tid af deres Liv; Vingernes Underside faar Bladets Farve, og Sommerfuglevingens Ribber formes saaledes i Forhold til hverandre, at de komme til at ligne Ribberne i Bladet. Et smukt Eksempel i den danske Fauna paa en saadan *mimicry* have vi i den lille D. *Anthocharicardamines*, hos hvilken Art Undersiden af Vingerne skuffende ligner i Farvetegning visse Kurvblomstredes Blomsterstande, f. Eks. *Achillea millefolia* o. a., hvorpaa man ganske særlig finder den. De værgeløse Dyr beskyttes undertiden ogsaa ved, at der paa forskellige Steder paa deres Legeme ved Berøring udsondres en gullig, fed Olie, ætsende og af ubehagelig Smag og Lugt; visse Former, der ikke have dette Forsvarsmiddel, kunne, hvad Farve og ydre Habitus angaar, fuldkommen ligne dem, som ere i Besiddelse af et saadant, og findes altid indblandede i deres Flokke; Fugle, der efterstræbe dem, ere i saa Fald ude af Stand til at skelne dem fra dem, der afsondre denne Olie, og som de altid omhyggelig sky.

D., som allerede optræde i Grønland med et Par Arter, tiltage i Antal, Størrelse og Skønhed, jo længere vi komme ned imod Troperne. Blandt disse Tropernes Sommerfugleformer, lige udmærkede ved deres Vingers blændende Farvepragt, deres skønne Form og deres høje, sejlende Flugt, bør særlig nævnes Sydamerikas Morphider og Østasiens og Ny-Guinea's farvestraalende, fantastisk formede Ornithopter og Papilionider, de, som Linné gav det betegnende Navn »Riddere«. Til disse hører ogsaa en enkelt nordisk Art, Danmarks største D., *Papilio machaon* (Svalehalen). Den danske Fauna indskrænker sig i øvrigt til 6 Familier med

ca. 80 Arter. Særlig bør af disse Pieridernes Familie omtales, hvortil den almindelige D., *Pieris brassicae*, Kaalsværmeren, hører. Det er en af de faa D., som paa Grund af sin Larves kolossale Graadighed og store Mængde nu og da kan optræde ret skadelig. Til samme Familie hører Hvidtjørnens Sværmer, *Aporia crataegi*, som nu og da kan have forstlig Betydning ved som Larve at æde særlig Frugttræers og Hvidtjørnens Blade. Vanessidernes Familie indbefatter et stort Antal meget bekendte Sommerfugle: Paafugleøjet (*Vanessa to*), Sørgekappen (*V. antiopa*), Admiralen (*V. atalanta*), Den lille Ræv (*V. urticae*) o. a., fremdeles et stort Antal saakaldte Perlemodersommerfugle, hvis Bagvinger udmærke sig ved, at de paa Undersiden ere prydede med et stort Antal Perlemoderspletter. Endelig hører til Lycænidernes Familie et større Antal mindre Former, af hvilke særlig en, *Polyommatus virgaureae*, overalt paa Engene falder i Øjnene paa Grund af sine pragtfulde, gyldenfarvede Vinger. Hvad Overvintringen i koldere Klimaer angaar, overvintre f. Eks. i Danmark og Norge de allerfleste D. enten som Larver eller som Pupper, særlig det sidste. Kun ganske enkelte, f. Eks. Citronsommerfuglen, overvintre som fuldt udviklede Dyr i hule Træer, under det nedfaldne Løv etc. Netop denne Form er det, der først af alle Sommerfugle og næsten af alle Insekter viser sig i Foraarstiden. Det afhænger af Sommerens Længde og større eller mindre Varme, om der for de fleste Sommerfugle bliver Tid til mere end I Generation. Undertiden udvikles 2 Generationer. I Forbindelse hermed staar da det Forhold, at disse undertiden ikke ligne hinanden, men at de navnlig i Farve afvige i saa høj Grad fra hinanden, at man har henført dem til forskellige Arter. Dette gælder saaledes om den i den sydligere Del af Danmark optrædende *Vanessa levana*, hvor Sommerformen er brunsort med hvidt Tværbaand, medens Efteraarsformen er rødbrun med sorte og enkelte hvide Pletter. (Litt.: Strøm, »Danmarks større Sommerfugle« [Kbhvn. 1891]. Heri findes Beskrivelserne af de ovenfor omtalte Arter). *C. W.-L.*

Dagsorden, 1) Sagfortegnelse paa Forsamlinger. D.'s Indhold er ordentligvis fastsat forud paa lov- eller sædvansbestemt Maade, i Reglen af Forsamlingens (Selskabets) Formand eller Bestyrelse paa Grundlag af Anmeldelser eller Forslag, fremsatte af de dertil berettigede. Den skal efter de fleste Forsamlingers Love forud bekendtgøres, en Regel, der bør iagttages, selv hvor den ikke er foreskreven. I Bekendtgørelsen bør hver Sag betegnes saa tydelig, at Medlemmerne kunne se, hvad det drejer sig om. Udtryk som: Forslag til Lovforandringer, Forslag fra Bestyrelsen, e. 1., ere altsaa egentlig ikke fyldestgørende. Sagerne paa D. maa foretages i den forud bekendtgjorte Rækkefølge. Dog kan Forsamlingen paa Forslag af Dirigenten eller andre gøre Forandringer i Rækkefølgen. Det Spørgsmaal opstaar ofte, om en Sag uden for den bekendtgjorte D. kan komme frem. Hvis Sagen kun ønskes gjort til Genstand for Diskussion, og den ikke ligger uden for Forsamlingens eller Selskabets Formaal, bør den altid kunne komme frem uden for D., men dog først, efter at denne er udtømt. Derimod bør Afstemning i en saadan Sag ikke finde Sted. Paa Forsamlinger, hvor ikke alle stemmeberettigede kunne ventes at være til Stede, er det nemlig klart, at Afgørelse kun kan træffes i de Sager, som man har indkaldt Medlemmerne til at fatte Beslutning om. Og selv naar alle Medlemmer ere til Stede, vil det, hvor det er Sædvane forud at bekendtgøre D., kunne i forlanges af hvert enkelt Medlem som hans Ret, at ingen ny Sag tages for, som han ikke har haft Lejlighed til at sætte sig ind i og overveje. Derfor maa i hvert Fald Forsamlingens enstemmige Samtykke til Sagens Foretagelse indhentes. Undtagelser fra Reglen gøres dog ofte, især paa periodiske Møder, med Hensyn til pludselig opdukkende Sager, hvis Afgørelse ikke taaler Opsættelse. I dansk Folketing kan Formanden, naar Tinget med $^3/_4$ Stemmers Flertal samtykker deri, lade en Sag uden for D. komme for. I det norske Storting kan en Sag uden for D. ikke straks foretages, hvis Præsidenten eller $^1/_5$ af Tingets tilstedeværende Medlemmer modsætte sig det.

2) D. bruges ofte som kort Betegnelse for »Forslag om Overgang til D.« D: Forslag om at standse den verserende Sags Behandling og gaa gaa over til den næste Sag paa D. At »stille en D.« betyder at stille det nævnte Forslag. D. i denne Betydning er enten simpel D. eller motiveret D. — Den simple D. er ensbetydende med Sagens Afvisning, men bør ikke forveksles med det stillede Hovedforslags Forkastelse. Der ligger nemlig ikke i Afvisningen nogen Misbilligelse af Hovedforslagets Indhold. Motiverne til den kunne være, at Sagen ikke anses at høre under Forsamlingens Omraade, at det anses for uhensigtsmæssigt eller farligt at behandle den, at den dog ikke kan gennemføres, at det stillede Forslag er overflødigt, e. 1. Motivet kan ogsaa være, at det anses uheldigt at behandle Sagen i Øjeblikket, eller før nøjere Oplysninger ere tilvejebragte; men i disse Tilfælde ere Forslagene om Udsættelse og Udvalg (der i øvrigt følge lignende Regler som Afvisningsforslaget) bedst svarende til Hensigten. En betegnende Forskel i Virkningen af en Sags Forkastelse og dens Afvisning er det ogsaa, at i mange Parlamenter og Selskaber et forkastet Forslag ikke tør stilles igen før efter en vis Tids Forløb, medens dette ikke gælder om et afvist Forslag.

Den simple D. kan stilles paa ethvert Tidspunkt af en Sags Forhandling. Ganske vist opnaar Forslaget kun sin fulde Hensigt ved at stilles straks, inden Diskussionen begynder; men selv efter at nogen Debat har fundet Sted, kan der være god Mening i, at det Ønske opstaar, og det Forslag stilles, at man nu helt holder op med den Sag, standser Diskussionen og undlader Afstemning. I de fleste Parlamenter er Reglen da ogsaa den, at Afvisningsforslaget til enhver Tid kan stilles. Saaledes i Tyskland, hvor Forslaget benævnes »Antrag auf Tagesordnung«, i Frankrig, hvor det benævnes *la question préalable*, o. s. v. (Det engelske Forslag »the previous question« har en særegen, fra et alm. Afvisningsforslag forskellig Karakter). Paa den danske Rigsdag er Reglen dog den, at Afvisningen skal begæres, inden nogen anden end Forslagsstilleren eller Forespørgeren har haft Ordet. I det norske Storting haves ingen Bestemmelser om Tidspunktet for Afvisningsforslags Fremsættelse. — Naar den simple D. er

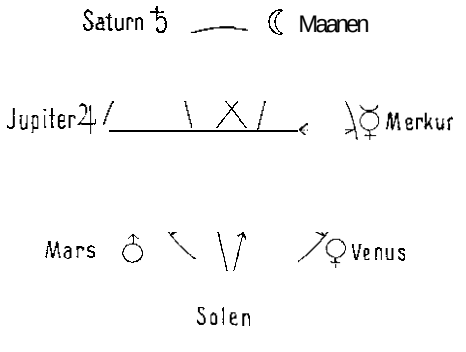
stillet, afbryder Dirigenten Diskussionen om Hovedsagen (men dog ikke en Taler, der just har Ordet). Hvis Hovedforslagsstilleren ikke alt har begrundet sit Forslag, bør der gives ham Adgang dertil, inden den simple D. begrundes eller afgøres; saaledes er Reglen overalt i Parlamenterne. Dirigenten kan derefter tillade en ganske kort Diskussion om Dagsordensforslaget (saaledes f. Eks. i tysk Rigsdag og i det franske Senat). Paa den danske Rigsdag er dog Debat om Afvisningsforslaget ganske udelukket. — Til den simple D. bør ikke modtages Ændringsforslag.

Den motiverede D. er det gængse Udtryk for et af Grunde ledsaget Forslag om Overgang til næste Punkt paa D. Hvis Grundene ere holdte i Korthed og Almindelighed uden at tage Standpunkt i Sagens Realitet, (»idet Forsamlingen anser denne Sags Behandling for overflødig, liggende uden for dens Kompetence, o. s. v. . . . gaar den over til D.«), er en saaledes motiveret D. at sætte lig med en simpel D. eller en Afvisning og bør behandles paa samme Maade.

Hvis derimod den motiverede D., som det hyppig er Tilfældet, indeholder Udtalelser om Sagens Realitet, bliver den andet og mere end et Formforslag. Den bør da i Henseende til Diskussion og Afstemning behandles som et almindeligt Hovedell. Ændringsforslag. I Praksis syndes dog ofte herimod, idet man lader et Forslags Behandling henholdsvis som Afvisningsforslag eller som Realitetsforslag bestemme efter et rent udvortes Hensyn til, om Forslaget er stillet i Dagsordensform eller ikke. Denne Praksis har Hjemmel saavel paa dansk Rigsdag som i Kjøbenhavns Borgerrepræsentation. Undertiden modtages Ændringsforslag til D. eller, som paa dansk Rigsdag, sideordnede motiverede D., hvilket burde være uforeneligt med D.'s Behandling som Afvisningsforslag. (Litt.: Heckscher, »Haandbog for Dirigenter« [Kbhvn, 1893]).

Overretssagfører Dr. phil. Alb. Heckscher.

Dagsregent kaldtes i Astrologien den af de 7 Vandrestjerner, Saturn, Jupiter, Mars, Solen, Venus,

Merkur og Maanen, hvem Ugedagens første Time tilfaldt. Tildeles den første Time paa Ugens første Dag den yderste Planet Saturn, den 2. Time Jupiter, den 3. Time Mars o. s. v. i ovennævnte Rækkefølge, vil man finde, hvis dette gennemføres for alle Dagens 24 Timer, at den første Time paa den anden Dag tilfalder Solen, paa den tredje Dag Maanen, paa den fjerde Dag Mars, paa den femte Dag Merkur, paa den sjette Dag Jupiter, paa den syvende Dag Venus, og nu begynder Rækken paa ny for den følgende Dag med Saturn, saaledes som det fremgaar af hosstaaende kabbalistiske Figur. Heptakorden. Smlg. Uge. *J. Fr. S.*

Dags-Telegraphen, »Politisk, Nyheds-, Handels- og Annonceblad«, dansk Dagblad, udgaves fra 1864 af C. E. Ferslev under Ledelse af den bekendte Politiker C. V. Rimestad, der forestod Redaktionen til 1875. D.-T., der indtil dette Tidspunkt havde indtaget en betydelig Plads mellem de kjøbenhavnske Aviser, indskrænkedes fra nu af til mere og mere at blive en mindre Udgave af den af Ejeren fra omtrent samme Tid udgivne »Nationaltidende«, med hvilken den væsentlig havde Stof og Redaktion fælles. I 1891 ophørte den at udkomme. *y. Cl.*

Dagsværmer se Dagsommerfugle.

Daguerre [dagæ!r], Louis Jacques Mande, fransk Maler og Opfinder, født 18. Novbr. 1789; død 12. Juli 1851. D. blev først ansat ved Toldvæsenet, men fulgte snart sit Kald til Malerkunsten. Han blev især bekendt som en dygtig Teatermaler og indførte mange Forbedringer i Lysvirkningerne paa Teatret. Et Diorama, han opfandt og fik indrettet i Paris, gjorde stor Lykke fra 1822 til 1839, da det brændte. Men da dette Uheld indtraf, var han allerede kommen til Maalet med den store Opfindelse, der har gjort hans Navn berømt. Allerede længe havde man kendt Sølvsaltenes Evne til at forandre Farve under Lysets Paavirkning; men de Figurer, man herved dannede, sværtedes helt i Dagslyset. Først for Niepce lykkedes det (1814) at fremstille Billeder, der kunde taale Sollyset. 1826 fik han at vide, at D. arbejdede paa det samme, nærmede sig ham, og de to Opfindere sluttede sig sammen 1829. Niepce døde 1833, og D. forbedrede derefter Fremgangsmaaden saa meget, at Hovedæren for Opfindelsen er tilfalden ham. D. selv fandt paa at overtrække den Metalplade, hvorpaa Billedet skulde dannes, med Jodsølv og at fremkalde Billedet ved Hjælp af Kvægsølvdampe. 9. Jan. 1839 gjorde F. Arago i det franske Videnskabernes Selskab Rede for Opfindelsen, og s. A. gav Staten D. en livsvarig Pension paa 6,000 frc, medens Niepce's efterladte fik 4,000 frc, imod at Opfindelsen blev gjort til Almeneje. D. har skrevet: »Historique et description des procédés du Daguerréotype et du Diorama« [Paris 1839] og »Nouveau moyen de préparer la couche sensible des plaques destinées a recevoir les images photographiques« [Paris 1844]. *K. S. K.*

Daguerréotypie (fr.) [dagæreâtipi'] se Fotografi.

Daguesseau [dagæso'] (mindre rigtigt: d'Aguesseau), Henri François, fransk Kansler og berømt lovkyndig, født 27. Novbr. 1668 i Limoges, død 9. Febr. 1751, blev 1690 Generaladvokat og 1700 Generalprokurør ved Paris-Parlamentet og vandt hurtig stor Anseelse, ikke alene for Veltalenhed og juridisk Lærdom, men ogsaa for omfattende humanistisk og æstetisk Dannelse. Som standhaftig Forsvarer af den gallikanske Kirke lige over for den romerske Kurie og kraftig støttet af Joli de Fleury modsatte han sig energisk Ludvig XIV's og Kansleren Voisin's Resolutioner til Gunst for Bullen *Unigenitus* (s. d.), og trods Monarkens og

Kanslerens Unaade vandrede han rolig den Vej, han ansaa for den rette, og arbejdede derhos med Kraft paa at faa gennemført nyttige Reformer i Retsplejen og Forbedringer i Lovgivningen. I Regentskabets Tid blev han 2. Febr. 1717 Voisin's Efterfølger som Kansler og Seglbevarer; men da han af al Magt modsatte sig Law's (s. d.) Finanssystem, faldt han i Regentens Unaade og blev forvist til sit Landgods Fresnes. Efter Law's Fald blev han kaldt tilbage (1720); men da han igen stillede sig i skarp Opposition til Ministeren Kardinal Dubois, fratog denne ham atter Seglet og forviste ham fra Paris 28. Jan. 1722. Først 1727 kaldte Fleury ham tilbage fra Fresnes, dog fik han først 1737 Seglet tilbage. 1750 nedlagde han alle sine Embeder paa Grund af Alder og Svaghed og døde kort efter. Hans Gravmæle i Auteuil ved Paris blev ødelagt i Revolutionens Tid, men fornyet 1800; en Portrætstatue af ham blev 1810 rejst foran det lovgivende Korps'es Palads, som Pendant til Kansleren de l'Hopital's. — D.'s egentlige Betydning er at søge i hans Virksomhed paa Lovgivningsvæsenets Omraade; han arbejdede utrættelig paa at gennemføre ens Lov og Ret hele Frankrig over, og om det end langtfra lykkedes ham at sætte dette igennem, var han dog en dygtig og kraftig Forløber for Revolutionens store Jurister (Cambacérès, Merlin de Douay o. a.) og gennem dem for *Code Napoléon* (s. d.). D.'s samlede Skrifter udkom i Paris 1759—90 og 1818—20, hans efterladte Breve smst. 1823. (Litt.: Boullé, *Hist. de la vie etc. du chancd'Aguesseau* 2 Bd., Paris 1835]; Monnier, *Le ch. d'Aguesseau* [smst. 1864]). *F. J. M.*

Daguet [dagæ'], Alexander, schweizisk Historiker og Pædagog, født 1816, er særlig bekendt ved sit fortrinlige, fra ultramontan Side stærkt angrebne Værk: »Histoire de la Confédération suisse« [7. Opl., 2 Bd., Genève 1879].

Dagugler (*Striges diurnae*) har man kaldt en Del Ugler, hvis fælles ydre Kendetegn ere følgende: der findes ingen Hudlap foran Øreaabningen; denne sidste er forholdsvis betydelig mindre end hos »Natuglerne« ; Fjerkraven er ufuldstændig oventil. Af nordiske Arter høre herhen: Høgeugle, Minerva's Ugle, Spurveugle, Stor Hornugle og Sneugle. *K. C. A.*

Dagvagt, 1) en underordnet Funktionær i et Orlogsskib, som assisterer Takkelage-Regnskabsføreren (Baadsmanden) med Udlevering af og Tilsyn med hans Regnskabsgods. 2) En Person, som holder Vagt om Dagen i et oplagt Skib eller i et Skib, der er under Ladning, Reparation e. l., og hvis Besætning er beskæftiget med Indladning, Losning eller Istandsættelse. 3) Døgnet (Etmaalet) om Bord inddeles i 6 Vagter å 4 Timer; af disse kaldes Morgenvagten fra Kl. 4—8 D. *C. L. W.*

Dagvand, i Bjærgsproget det fra Dagen nedrindende Vand. *A. G.*

Dagverd (alm. udt.: *Dugur,* ogsaa: *Dur, Daver, Dauver* o. l.) betegner i Norge et Maaltid, som hyppigst holdes ved Kl. 10 om Formiddagen, — i Bergens Stift senere, i Nordland tidligere. Ordet, der er det samme som dansk Davre og svensk »Dagvard«, hedder paa oldnorsk *dagverdr* eller *dagurverdr* og betyder egentlig Dagmaaltid: af *verdr,* Maaltid, bevaret i »Nadvær« (oldnorsk *nattverdr,* Aftensmaaltid) og de norske »Eftasvær« og »Kvelds-|vær«. I gamle Dage holdtes D. ved Kl. 9 Formiddag. *Hf. F.*

Dagviol, norsk Navn for *Hesperis matronalis ;* se Aftenstjerne.

Dagvise, den gamle, en dansk Morgensang fra den katolske Middelalder (»Den signede Dag, som vi nu se ned til os af Himmelen komme«). Hans Thomissøn, som reddede den fra Forglemmelse ved at optage den i sin protestantiske Salmebog (1569) blandt »de gamle sang, som haffue været brugt i Paffuedommet«, siger om den, at »saadanne Danske sang brugtis icke megit i Kirckerne, dog bleffue de siungit for Dørre, og vdi huse«. Fornyet Opmærksomhed vakte den gamle Sang, da N. F. S. Grundtvig bearbejdede og udgav den i en Samling »Danske Højtidssalmer«, som han lod trykke i Anledning af Kristendommens Tusindaarsfest (1826). (Litt.: Brandt og Helweg, »Den danske Psalmedigtning«, I [1846]; J. N. Skaar, »Norsk Salmehistorie« II). *V. D.*

Dagvælger (*Tagwähler*) kaldes i Luther's Bibeloversættelse den, der anser visse Dage for særlig gunstige eller ugunstige for bestemte Foretagender og lader sine Handlinger bestemme derved. Moseloven forbyder Dagvælgeri (3. Moseb. 19, 26 og 5. Moseb. 18, 10) ligesom alle andre magiske Kunster, der florerede hos de hedenske Nabofolk. D. kan paavises meget langt tilbage i Tiden; i Kaldæernes magiske Skrifter omtales jævnlig »de store Dage, som stjæle sig bort fra Himlen«, og disse personificeres ved særlige Dæmoner. I en ægyptisk Papyrus fra omtr. Aar 1200 f. Chr. findes en Fortegnelse over, hvad man maa og ikke maa foretage sig paa forskellige af Aarets Dage. Ogsaa hos Grækerne findes denne Tro paa lykkelige og ulykkelige Dage; Hesiod's Skrift: »Værker og Dage« indeholder talrige Oplysninger herom. Ikke mindre udbredt var Dagvælgeri hos Romerne, og det genfindes ligeledes hos Germaner og Nordboer, hvor Onsdag og Torsdag (Odin's og Thor's Dage) ansaas for lykkelige, medens Mandag og især Fredag vare ulykkelige. Fra Middelalderen har man en hel Række af indbyrdes forskellige Fortegnelser over uheldige, »forvorpne« Dage, der af forskellige Forfattere siges at skrive sig fra Ægypterne, Perserne, Romerne o. s. v. Disse Fortegnelser stemme dog slet ikke med de Lister, som den nyere Tids Forskninger have fremdraget af ægyptiske o. a. Skrifter, og de ere derfor rimeligvis kun gammel Folkeovertro, som man har villet give højere Værd ved, at man tillagde dem større Ælde.

En af de gamle danske Fortegnelser over Dage, paa hvilke man ikke maa foretage sig noget som helst vigtigt, har faaet en særlig Berømmelse, idet den er bleven knyttet til Tycho Brahe's Navn. De 32 Tycho Brahe's Dage ere: 1., 2., 4., 6., 11., 12., 20. Jan.; 11., 17., 18. Febr.; 1., 4., 14., 15. Marts; 10., 17., 18. Apr.; 7., 18. Maj; 6. Juni; 17., 21. Juli; 20., 21. Aug.; 16., 18. Septbr.; 6. Oktbr.; 6., 18. Novbr.; 6., 11., 18. Decbr. Det er dog sikkert ganske med Urette, at disse Dage ere satte i Forbindelse med Tycho Brahe's Navn. Brahe nærede, i det mindste paa sine ældre Dage, stor Mistillid til Astrologien, og i Flemløse's paa Uranienborg trykte Astrologi, der nærmest er en praktisk Meteorologi, omtales de uheldige Dage ikke med et Ord. Langt snarere er det Brahe's samtidige og Ven, Henrik Rantzov

»den lærde«, hvis Autoritet har skaffet de nævnte Dage deres sørgelige Ry; i sine forskellige astrologiske Skrifter beskæftiger han sig meget med de »forvorpne« Dage og anfører ogsaa den her gengivne Fortegnelse. — Af denne gamle Overtro findes endnu i vor Tid talrige Spor; særlig er Frygten for Mandag og Fredag som uheldige Dage ret udbredt, saa at man mange Steder i Danmark ikke begynder noget nyt Foretagende (f. Eks. Skolegang efter en Ferie) paa disse Dage. (Litt.: Olaus Worm, *Fastidanici* [Hafnia 1643]; Grimm, »Deutsche Mythologie« [Göttingen 1844]; Thiele, »Den danske Almues overtroiske Meninger« [Kbhvn. 1860]). *Alfr. L.*

Dagø, ogsaa Dagen eller Dagden (estisk Hioma), russisk Ø i Østersøen, beliggende under ca. 59° n. Br. ved Indgangen til den finske Bugt og nær ved Estlands Kyst, N. f. Øsel, fra hvilken den skilles ved det ca. 4 Km. brede Söälasund (Sælsund), hører til Guvernementet Estland, Kreds Wiek. D. er ca. 960 □ Km. og har (1889) ca. 16,400 Indb., hvoraf 3/4 ere Estere, Resten Svenske og Tyske. Den har omtrent Form af en Firkant, der udsender Halvøer i Retning af de 4 Verdenshjørner; den længste er den vestlige Halvø, Koppo, som ender i Dagerort (s. d.); Øens Længde fra Vest til Øst er ca. 55 Km., medens Bredden fra Nord til Syd er ca. 47 Km. Kysterne ere omgivne af Grunde og Sandbanker samt Holme, især mod Øst, og derfor farlige for Sejladsen; kun paa Nordkysten findes nogle Havne. Den bestaar af siluriske Dannelser, overdækkede af Rullestenslag, og er gennemgaaende lav og flad med ringe Affald fra Syd til Nord. Det indre, især den nordlige Del, er rigt paa Mosestrækninger (ca. 14,000 Hekt.) og Sandheder, hvor der findes en Mængde erratiske Blokke; den sydlige Del er mere frugtbar og derfor den tættest befolkede; navnlig mod Øst findes en Del Skov, især bestaaende af Gran. Indbyggernes vigtigste Erhverv er Agerbrug og især Kvægavl, Skovhugst, Fiskeri og Sælhundefangst samt lidt Handel; af Jorden faas Kalk og Ler samt Tørv. — D. hørte i sin Tid under den tyske Ridderorden, senere var den omstridt mellem de Svenske, der erobrede den 1563, og de Danske, indtil de sidste helt maatte afstaa den ved Brømsebrofreden 1645; under den store nordiske Krig erobrede Russerne den 1710 og beholdt den ved Freden i Ny stad 1721. *H. W.*

Dahab eller Harf, et Antal af 120 Glasperler (*Borjookes*), der i Abessinien benyttes som Betalingsmiddel i Stedet for Mønt. Værdien af en D. kan sættes til omtr. 62/3 Øre. *E. M.*

Daher, et Nomadefolk, der i Oldtiden boede mellem det kaspiske Hav og Aralsøen. De vare gode Krigere og tjente som ridende Bueskytter i de persiske og seleukidiske Hære. *M. M.*

Dahl, Balduin Christian Florus, dansk Orkesterdirigent, født i Kjøbenhavn 6. Oktbr. 1834, død i Charlottenlund 3. Juni 1891. Af sin Fader og sin ældre Broder, Hofpianist D., nød han tidlig Undervisning i Musik og lagde sig senere specielt efter at blæse paa Kornet. Som ung fik han Ansættelse i Borgervæbningens Musikkorps og gjorde sig der bemærket, saa han avancerede til Dirigent. 1864 blev han i samme Egenskab knyttet til Blæseorkestret i Tivoli, og — siden 1874 — efter H. C. Lumbye til Koncertsalen smst. Fra dette Tidspunkt indtil sin Død havde D. tillige alle de praktiske Arrangements vedrørende Orkestervæsenet i Kjøbenhavn under sig og udøvede derved en betydelig Indflydelse paa de personlige Forhold blandt Orkestermusikerne. Med sin Virksomhed i Tivoli forbandt han tillige i de senere Aar store populære Vinterkoncerter i Koncertpalæet. D. var en flittig og musikinteresseret Dirigent og har indlagt sig Fortjeneste ved først at have opført et betydeligt Antal store Orkesterværker, navnlig af den moderne Litteratur. Hans Kompositioner omfatte hovedsagelig Danse. *A. H.*

Dahl, Bastian Anastasius, norsk Filolog, født paa Molde 30. Juni 1851, død i Christiania 27. Febr. 1895. Han blev Student 1868 og filologisk Kandidat 1874, efter at han 1870—71 havde studeret under Madvig og Ussing i Kjøbenhavn. 1875—85 var han Lærer i Christiania, fornemmelig i Latin, og derefter nogen Tid Universitetsstipendiat i latinsk Filologi. Senere gik han over i Arkivvæsenets Tjeneste, dels som kst. Stiftsarkivar i Trondhjem, dels som Assistent i det norske Rigsarkiv. Med offentlige Stipendier havde han 1877—78 og 1881—82 fortsat sine klassiske Studier i Leipzig, Bonn og Berlin, senere i Paris og Leyden. Frugten af disse Studier var dels hans 1880 prisbelønnede Skrift, »Die lateinische Partikel *VU* [Chra. 1882, Univ.-Program], dels hans i Chra. Vid.-Selskabs Forhandl. 1885 og 1886 trykte Afhandlinger »Zur Handschriftenkunde des ciceronischen Cato maior«, I—II, idet han i Leyden havde fundet og fuldstændig kollationeret et indtil da ubenyttet Haandskrift af nævnte Oldtidsskrift Paa Grundlag af Italieneren Occioni's Arbejde udgav han senere en udførlig »Latinsk litteraturhistorie« [Chra. 1889], ligesom han besørgede Tekstkritikken og i det hele forestod Udgivelsen af de tvende nitide Luksusudgaver af udvalgte Horats'iske Oder med norsk Oversættelse af P. Holmsen [Chra. 1887 og 1891]. D. var Forfatter af den indholdsrige (anonyme) Rejsehaandbog »Molde og Romsdalen« [Molde 1892]. *J. B. H.*

Dahl, Bendt Treschow, dansk Sprogforsker, er født 25. Juli 1836, Søn af nedenn. F. P. J. D. Han blev Student 1856, filologisk Kandidat 1868, var i nogle Aar Organist, først i Korsør, senere i Nakskov, men virker nu (1895) som Privatlærer i Kjøbenhavn. D. har sammen med sin Broder F. C. B. D. besørget 5. og 6. Udg. af Meyer's Fremmedordbog og selv udgivet en kortfattet »Fremmedordbog for Folket« [1886]; 1884 udgav han en paa et omhyggeligt Kildestudium hvilende »Dansk Sætningslære«; i de senere Aar har han væsentlig beskæftiget sig med Stillære o. 1. (»Dansk Stillære« [1889, 2. Udg. 1893], »Ordet og det skønne« [1891], »Hjælpebog til Brug ved dansk Analyse og Stil« [1893]). *V. D.*

Dahl, Frans Gustaf Abraham, svensk Arkitekt, er født 13. Febr. 1835 i Stockholm, studerede ved Akademiet for de fri Kunster, hvis Rejsestipendium han 1864—69 erholdt, blev 1875 Medlem af Akademiet og 1883 Viceprofessor ved samme. 1875 blev D. Videnskabernes Akademis Arkitekt og 1877 Lærer i Ornamentik ved den tekniske Højskole samt 1886 Intendant ved det kgl. Overintendantembede. Blandt hans Arbejder maa nævnes Tegninger til Gymnastikhuse i Visby, Vexiö og Kalmar (1864), det kgl. Bibliotek i Stockholm (1871—77), Gefle

Raadhus (1871), forskellige Landsbykirker, Sofiakirken i Jönköping (1884—88), det tyrkiske Bad i Goteborg (1875), Sala Stadshotel (1881—82), Maria-hissen i Stockholm (1885) og Sundsvalls Posthus (1891—93). *A. B. B.*

Dahl, Frederik August, norsk Landøkonom, født i Göteborg 23. Marts 1818, død i Christiania 29. Novbr. 1890. D.'s første Virksomhed var knyttet til hans oprindelige Fædreland, idet han — efter med Udmærkelse at have gennemgaaet Chalmerska Slojdskolen i Goteborg og Degeberg's Landbrugsinstitut samt bestyret en stor Ejendom i Skaane — 1848 kaldtes til det samme Aar oprettede Ultuna Landbrugsinstitut ved Upsala som Lærer og Bestyrer af den praktisk-landøkonomiske Afdeling. Her blev han indtil 1854, da hans Virksomhed for Resten af Livet forlagdes til Norge, hvor han blev Konsulent ved den nyoprettede »Aas højere Landbrugsskole«, der efter hans Forslag senere udvidedes betydelig. 1858—80 var han den ny Læreanstalts Direktør og ledede ved Siden af Undervisningen i praktisk Landbrug. D., hvis tidligste Skrifter vare svenske, udfoldede som norsk Forfatter en stor Frugtbarhed; hans litterære Produktion bestaar omtrent udelukkende i mindre Afhandlinger, Brochurer og Indberetninger og omfatter Landøkonomiens forskellige Omraader. 1874—83 udgav han et »Tidsskrift for Landmænd«. Saavel i sin Skolevirksomhed som i sine Skrifter og ved Bidrag paa Landbomøder (ogsaa i Danmark og Sverige) lagde han en alsidig Kundskabsrigdom og en klar Fremstillingsevne for Dagen. (Litt.: Halvorsen, »Norsk Forfatter-Leksikon«, **II).** *K. V.H.*

Dahl, Frederik Clemens Bendtsen, dansk Skolemand, er født i Hillerød 10. Febr. 1822, blev Student 1842 og tog Magisterkonferens i Filosofi 1852. Han dyrkede særlig Filosofi og Pædagogik, oversatte Platon's »Theætetus« og »Meno« og Schwegler's »Geschichte der Philosophie im Umriss« og udgav et Par filosofiske Arbejder: »Om Forskellen mellem Plato's og Aristoteles'es Naturfilosofi« [1854] og »Om Naturbegrebets Grundmomenter« [1859], der vidnede om selvstændig Tænkning. 1867 blev han Bestyrer af Slagelse Realskole, og han har gjort sig bekendt som en nidkær og dygtig Skolemand med Blik for pædagogisk Fremskridt og af idealistisk Sindsretning. 1879—92 var han Medlem af Folketinget (Sorø Amts 3. Valgkreds). *Cl. W.*

Dahl, Frederik Peter Jacob, dansk Sprogforsker, født i Slangerup 5. Aug. 1788, død 16. Jan. 1864. Han blev Student 1804, teol. Kandidat 1812, var 1816—17 konstitueret Docent i Filosofi ved Christiania Universitet, 1818—40 Overlærer ved Frederiksborg lærde Skole, hvorefter han levede som Privatmand i Kjøbenhavn. 1854 blev han titulær Professor. D. var en kundskabsrig og alsidig dannet Mand (1813 var han Medstifter af det bekendte latinske Disputereselskab »Lyceum«; et Par Sange af ham, f. Eks. »Christian den Fjerdes Minde«, ere endnu ret vel kendte); som Lærer roses han af J. N. Madvig for sin »vækkende og befrugtende« Undervisning i Dansk. Af hans Værker kunne, foruden Bidrag til Videnskabernes Selskabs Ordbog og Molbech's Ordbøger (Molbech kalder D. »den eneste levende, af hvem jeg har kunnet lære noget i dansk Gramma-tik«) samt ny Udgaver af Meyer's Fremmedordbog [1852 og 1863] og P. E. Miiller's »Dansk Synonymik« [1853], navnlig fremhæves de fortjenstfulde Sprogskrifter: »Dansk Retskrivningslære« [1823] og det ufuldendte Værk »Om Toneholdet i det danske Sprog« [1836] [begge udgivne paa ny 1891] og »Til Belysning af Kritikken over »Ludv. Holberg's Comedier«, udgivne for det Holbergske Samfund« [1844]. *V. D.*

Dahl, Gustav Adolf, norsk Forfatter, født i Vestby Sogn 17. Jan. 1855, død 19. Aug. 1887, blev Student 1873 og debuterede i »Nyt norsk Tidsskrift« 1878 med nogle »Farveskizzer«, der vidnede om et ejendommeligt fint Talent til baade at se og at fremstille det sete. Aaret efter udkom et Treaktsskuespil »Eva«, der gav gode Løfter om en Fremtid for ham som dramatisk Forfatter. Det blev ogsaa 1881 opført paa Christiania Teater, som senere samme Aar bragte et lille Enaktsstykke af ham paa Scenen, »Ungt Blod«. Dette Stykke havde han skrevet under et Ophold i Udlandet (Kjøbenhavn og Munchen), hvor han 1880 studerede Litteratur og Teater et Aars Tid. Senere vedblev han ved nogle Novelletter, der mindede om Kielland's Kunst (»En Forgrundsfigur«, »En lykkelig Mands lykkelige Hustru«, »Ingen fin Natur« og »En Diakonisse«, alle trykte i »Nyt Tidsskrift« 1882—85), at vække ikke smaa Forhaabninger, der dog tilintetgjordes ved hans tidlige Død. *J. B. H.*

Dahl, Hans, norsk Maler, er født 19. Febr. 1849 i Hardanger. 4 Aar gl. kom han til Bergen og 1867 til Christiania, hvor han gennemgik Krigsskolen, og efter aflagt Officerseksamen 1871 traadte han ind i Bergenske Infanteribrigade som Løjtnant. Uagtet han havde ofret megen Flid paa sine militære Studier og med udmærket Held taget sine Eksamener, følte han sig dog snart saa stærkt dragen til Malerkunsten, at han efter ganske kort Tjenestegøren i Armeen søgte Permission og drog til Karlsruhe for at søge Gude's Vejledning. Foruden Gude havde han her ogsaa Riefstahl til Lærer. Da han mente sig tilstrækkelig sikker paa sine kunstneriske Evner, tog han 1873 Afsked fra Armeen og rejste til Diisseldorf, hvor han malede i den af Edw. v. Gebhardt ledede Malerklasse, senere ogsaa hos W. Sohn. I Diisseldorf boede han uafbrudt lige til 1888, fra hvilket Aar han tog Ophold i Berlin. Omtrent hver Sommer har han dog tilbragt i Norge. D.'s Malerier ere for det meste Genrebilleder i Landskabsomgivelser og nyde megen Popularitet, uden at de kunne siges at have nogen dybere Opfattelse i malerisk Henseende. Af de gennem Illustrationer mere kendte kunne nævnes: »For sent« og »Bag Sejlet«, begge i den tyske Kejsers Besiddelse, »Kvindelig Tiltrækningskraft« m. fl. *Fr. O.*

Dahl, Holger Adolf Emil, dansk Musiker, er født 13. Juni 1850 i Kjøbenhavn. Han modtog sin første Undervisning af sin Fader, Hofpianist Peter Waldemar Emil D. (1823—72), og studerede 1867 ved Konservatoriet med Klaver som Hovedfag. Det er navnlig i Egenskab af dygtig Akkompagnatør, han har skaffet sig en Position, medens han i øvrigt tillige virker som Orkestermusiker (Violin, Viola og Harpe). Af Kompositioner har han udgivet flere Klaverstykker og enkelte Sange. *A. H.*

Dahl, Johan Christian Clausen, norsk Land-

skabsmaler, født i Bergen 24. Febr. 1788, død i Dresden 14. Oktbr. 1857. Hans Forældre vare Bønderfolk, som vare flyttede til Bergen fra Evindvik i Sogn. Deres knappe Kaar tillode ikke, at der kostedes noget særligt paa Børnenes Uddannelse. Nogen Undervisning fik D. dog hos en gammel Klokker ved Domkirken i Bergen, Kierumgaard, hos hvem han boede, og som skaffede ham lidt Tegneundervisning hos en svensk Tegnelærer Porath. Senere kom han i Malerlære hos Dekorationsmaler J. G. Müller, som benyttede sig af sin opvakte Lærlings gode Anlæg til Udførelsen af forskellige finere Arbejder. Saaledes har han i denne Tid malet adskillige saakaldte »Dørstykker« med Landskaber og Figurer, dekoreret Rullegardiner o. l. Hos Muller havde han det ikke synderlig godt, men han har vel her alligevel faaet nogen Vejledning i Perspektiv og Tegning. Da Læretiden var endt 1809, arbejdede han en kortere Tid hos sin Mester som Svend og senere i en friere Stilling ved et andet Værksted. Han begyndte nu at male Landskaber, Blomster, Dyr o. l. og Portrætter. Disse vakte Opmærksomhed, og da han ved en festlig Lejlighed havde malet nogle Transparenter for Selskabet »Vennekredsen«, begyndte kunstinteresserede Mænd at tænke paa at faa udviklet D.'s utvivlsomme Anlæg. Den bekendte Overlærer og varme Kunstven Lyder Sagen udsendte en Opfordring til at skaffe de fornødne Midler til Veje, og 1811 kunde D., forsynet med en Sum Penge og gode Anbefalinger, rejse til Kjøbenhavn, hvor han straks kom ind paa Akademiet. D.'s modtagelige Sind og rige Evner udvikledes her ved flittigt Studium i de derværende Samlinger og i fri Natur ved Rejser i Omegnen. Af den gamle Kunst var det især de hollandske Landskabsmalere, der tiltalte og paavirkede ham. Ved Akademiet udstillede han allerede saa tidlig som 1812, og i de følgende Aar havde han flere Arbejder, til Dels med norske Motiver, som vakte Opmærksomhed og bleve solgte. Han vandt 1814 den lille og 1817 den store Sølvmedaille. Under sit Ophold i Kjøbenhavn havde han erhvervet sig talrige Venner, deriblandt Eckersberg, der blev ham en trofast Ven; og efterhaanden som hans Ry steg, og med det Bestillingerne, begyndte han at tænke paa at udvikle sig yderligere ved en større Rejse. Efter en kort Udflugt til Skaane rejste han over Berlin til Dresden, Rejsens foreløbige Maal. Han havde tænkt at udstrække den til Schweiz og Italien og blive borte ca. 7 à 8 Aar, for derefter at vende tilbage til Danmark, hvorfra han havde i Sinde at foretage Udflugter til Norge, ved hvis storslaaede Natur han hang med hele sit Hjerte, og som han mente var for lidet kendt og skattet. Han fik imidlertid saa fuldt op af Bestillinger, at denne Rejseplan foreløbig maatte opgives, og han blev i Dresden, hvor han kom til at føle sig vel, og hvor han knyttede mange Forbindelser, som senere skulde blive bestemmende for hans Ophold i denne By. Maleren Friedrich, som i sin Ungdom havde studeret ved Kjøbenhavns Akademi, var fra første Færd hans Ven og Raadgiver, ligesom de ogsaa sympatiserede i deres Kunstopfattelse. Gennem sine fra Kjøbenhavn medbragte Anbefalinger til indflydelsesrige Personer kom han straks ind i det højere Selskabsliv og fik Adgang til kunstnerisk og litterært dannede Kredse i Dresden; og det Ry, der var gaaet forud for ham, gjorde, at hans Stilling allerede fra først af var gunstig for et længere Ophold, og den unge Nordmands originale, vindende Personlighed og hans friske Syn paa Naturen øvede stærk Tiltrækning paa de yngre Kunstnere, der snart flokkedes om ham og med Begejstring sluttede sig til hans reformerende Ideer. Egentlige Elever havde han og vilde han heller ikke have i den Forstand, at han gav direkte Undervisning. 1820 blev han Medlem af Dresden-Akademiet, og samme Aar, efter sit Bryllup med Baronesse Emilie von Block, rejste han paa Prins Christian Frederik's Indbydelse til Italien, hvor Prinsen ventede ham i Napoli. Her var D. dennes Gæst og malede flere Billeder af Omegnen for ham. Italiens Natur gjorde et dybt Indtryk paa D., og en lang Række ypperlige Studier og Malerier, deriblandt det bekendte Billede af Vesuv's Udbrud, skriver sig fra dette Ophold i Syden. Fra Napoli rejste han til Rom, hvor han sluttede Venskab med Thorvaldsen, der udførte en Buste af ham og interesserede sig varmt for hans Kunst. Som i Tyskland fik D. ogsaa i Italien en Mængde Bestillinger og havde fuldt op at gøre. 1821 forlod han Rom og Italien og rejste gennem Tyrol tilbage til Dresden, der fra nu af blev hans Hjem for Resten af hans Liv. En paatænkt Ansættelse ved Akademiet i Kjøbenhavn blev der nemlig intet af. 1824 fik han Titel af Professor. Var saaledes D. knyttet med stærke Baand til et fremmed Land, glemte han dog ikke derfor sit Fødeland, som han omfattede med en dyb og frugtbringende Interesse. Første Gang efter sin Fraflytten besøgte han Norge 1826. Overalt, hvor han kom, blev han modtagen med Jubel og hædret som den viden kendte store Landskabsmaler med Festligheder, der kulminerede i hans Fødeby Bergen. Paa Rejsen tog D. som sædvanlig en Mængde Skitser af de omgivende Landskaber. Senere besøgte han Norge i Aarene 1834, 1839, 1844 og 1850. Ligesom han var en Foregangsmand i sin Kunst, saaledes var han det ogsaa i sine Bestræbelser for at ophjælpe de hjemlige Kunstforhold, der havde været sørgelig forsømte. Han gav saaledes Stødet til Kunstforeningers Oprettelse i de forskellige norske Byer, virkede for Nationalgaleriet i Christiania, for Bevarelsen af de gamle Fortidsmindesmærker, ham skyldes Tanken om Restaurationen af Bergen's gamle Kongehal og af Trondhjem's Domkirke m. m. Paa egen Bekostning udgav han et Plancheværk: »Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbaukunst aus den friiheren Jahrhunderten in den innern Landschaften Norwegens« [Dresden 1836—37], der for første Gang henledede Opmærksomheden paa nogle af de mærkeligste Levninger fra Norges Middelalder — de norske Stavkirker. Han kunde med Rette sige om sig selv: »Jeg tør frit tilstaa, at jeg bilder mig ind, selv her i Udlandet er jeg mere Nordmand end mange i selve Norge«. Men ogsaa i Dresden tog han ivrig Del i mange forskelligartede Bestræbelser for Kunst og Samfundsliv. Hans Hus stod altid gæstfrit aabent for rejsende fra de nordiske Lande, og han har hos de mange fremragende Mænd, som besøgte ham, efterladt stærke Indtryk af sin aandfulde Personlighed. Udmærkelser og Paaskønnelse bleve ham ogsaa til Del. Foruden ved Dresdens Akademi blev han allerede 1827 udnævnt til Med-

lem af Kjøbenhavn's og 1835 af Berlin's Akademi, samt 1832 af Stockholm's Akademi.

D.'s Kunst tager direkte Sigte paa Naturen, og med en dyb Hengivelse i denne, forenet med glimrende tekniske og koloristiske Egenskaber, har han erobret ny Omraader for Landskabsmaleriet og udvidet Samtidens maleriske Syn. Den naturalistiske Retning, han slog ind paa, blev vel — til Skade for Udviklingen — ikke fulgt af den efterfølgende tyske og norske Landskabskunst, medens den nyeste Tids Opfattelse af Naturen kan siges atter at nærme sig og videre udvikle denne. — D.'s Billeder ere spredte over hele Europa. Bedst findes han vel repræsenteret i Kjøbenhavn, hvor baade den kgl. Malerisamling og Thorvaldsen's Museum have fremragende Værker af ham. I det norske Nationalgal eri findes, foruden flere større Billeder fra forskellige Perioder, en righoldig Samling Skitser og Udkast, der vise Mesteren i al sin oprindelige Friskhed. 1888 — Hundredaarsdagen for hans Fødsel — foranstaltedes der i Christiania en større Udstilling af hans Arbejder. I Litteraturen har Andreas Aubert (s. d.) sat ham et værdigt Mindesmærke ved sine udmærkede og for Kunsthistorien betydningsfulde Monografier: »Maleren Professor Dahl 1788—1857« [Chra. 1893] og »Den nordiske Naturfølelse og Professor Dahl« [Chra. 1894]. *Fr. O.*

Dahl, Johan Fjeldsted, norsk Boghandler, født i Kjøbenhavn 1. Jan. 1807, død i Christiania 16. Marts 1877. Efter at have været Lærling i den Gyldendal'ske Boghandel i Kbhvn. under Deichmann, i hvis Hus han kom i Berøring med Datidens litterære Personligheder, kom han 1829 til Christiania som Medhjælper hos J. W. Cappelen. 1832 grundlagde han selv en Boghandel, som i en lang Aarrække, især ved Forlaget, blev af den største Betydning for Norges litterære og videnskabelige Liv. Samme Aar (1832) splittedes Studenterstanden i to Lejre, og Striden mellem Welhaven og Wergeland var i fuld Gang. D.'s Boglade blev Samlingsstedet for Dæmringspartiets Ledere, og hvad man der forhandlede gik ud i Publikum og fik en Slags offentlig Hævd. Welhaven og flere andre af Norges betydelige Mænd stode i Venskabsforhold til D., hvorimod Wergeland og dennes Tilhængere betragtede ham som Repræsentant for det af dem bekæmpede »Kjøbenhavneri«. 1842 ægtede D. Sangerinden Emma Frcyse-Sessi og førte et stort, gæstfrit Hus, hvor Ind- og Udlandets litterære og kunstneriske Notabiliteter gik ud og ind. D. var Medstifter af Læseselskabet Athenæum (1832) og sammen med A. M. Schweigaard Medindbyder til Oprettelsen af Christiania Kunstforening (1836). I »Ude og Hjemme« 3. Bd. er trykt nogle af D. skrevne Erindringer om Oehlenschlæger og hans Nærmeste. *I. S.*

Dahl, Johannes Siegvald, norsk Maler, ovenn. J. C. C. D.'s Søn, er født 16. Aug. 1827 i Dresden. Sin første Ledelse i Malerkunsten fik han af Faderen og senere af Dyrmaleren W. Wegener. Og Dyremaleriet har han stadig senere dyrket. 1851 rejste han til London for nøjere at studere Landseer's Kunst og til Paris, hvilke Stæder han flere Gange har besøgt. Dresden-Galeriet ejer to Billeder af ham: »Fejlskud« [1861] og »Færge i Telemarken« [1863]. Af hans mange andre i forskellige Museer og Samlinger spredte Billeder kunne nævnes: »Vildænder overfaldne af Ræv« [1868] i Museet i Hannover, »Ræv paa Lur efter Ænder« [1874, raderet af Petzsch], »Kostald med Køer« [1882] o. fl. Han blev Æresmedlem af Dresden-Akademiet 1864. *Fr. O.*

Dahl, Konrad Neumann Hjelm, norsk Novelleforfatter, er født i Melhus 24. Juni 1843, blev Student 1861, teologisk Kandidat 1866 og var derefter en Tid lang Lærer og siden 1873 Fængselspræst, først i Bergen, fra 1885 i Christiania. D. har offentliggjort en Række Fortællinger, hvoraf enkelte have vakt Kritikkens Opmærksomhed ved deres Fremkomst og flere fundet en ret vid Læsekreds og delvis Oversættere til Tysk og Svensk. Dette var første Gang Tilfældet med »Løven, Fortælling fra en Finmarksfjord« [1874]. Den blev meget vel modtagen af Publikum og udkom 1877 i 2. Opl. Senere har han bl. a. udgivet: »Eda Mansika« [Kbhvn. 1875], »Glimt«, to Fortællinger [1882], »Et Slør«, Fortælling [1884], »Ly«, Fortælling [1885], »Tor Lysne« [1886], »Ensomme Folk« [1889], »Venner« [1892]. Som Fængselspræst har han studeret Forbryderverdenen med den varmeste Medfølelse, og denne Medfølelse har fundet et tiltalende Udtryk i hans 1894 offentliggjorte Bog, »Arne Livaag. En Forbryders Livsroman«. *H. J.*

Dahl, Kristen Hans Jørgen, dansk Sprogmand, Søn af ovenn. F. P. J. D., er født 31. Aug. 1830. Han blev Student 1849, teol. Kandidat 1855 og, efter at have været Kommunelærer i Kjøbenhavn, 1863 Kapellan i Fjelsted og Harndrup paa Fyn, 1865 Kateket i Svendborg, derefter Sognepræst, senest (fra 1889) for Keldby paa Møen. I en lang Række Skrifter (»100 danske ord« [1868], »Dansk hjælpeordbog til fredning af det hjemlige og uddrivelse af det unyttige fremmede« [1875], »Om vore blades røgt af modersmålet« [1882], »F. C. Sibbern og modersmålet« [1884], »Om Skat Rørdams bibeloversættelsesarbejde« [1887], »Vort kirkemål« [1888], »Meterloven og modersmålet« [1889], »Alvors- og morskabslæsning om modersmålet« [1891]) har han med stor Iver virket for det danske Sprogs Renhed og Udryddelsen af Fremmedord. Paa det nyere danske Kirkesprog har hans Indflydelse været ret betydelig. ***V. D.***

Dahl, Ludvig Vilhelm, norsk Læge, født i Bergen 18. Oktbr. 1826, død i Christiania 2. Novbr. 1890. Efter at han havde taget medicinsk Embedseksamen 1851 og senere et Aars Tid studeret særlig Psykiatri ved Universiteter og Hospitaler i Tyskland og Frankrig, blev han Reservelæge ved Gaustad Sindssygeanstalt, da denne traadte i Virksomhed I. Oktbr. 1855. I seks Aar deltog han her i det grundlæggende Arbejde for Behandling og Studium af de norske sindssyges Kaar, hvilket Arbejde han senere fortsatte dels som Direktør fra 1871 for det efter hans Forslag og Planer oprettede Rotvold Asyl ved Trondhjem, dels som Direktør fra 1875 for Norges hele civile Medicinalvæsen, en ledende administrativ Stilling, hvortil han medbragte ogsaa tidligere Erfaring fra Arbejde i Indredepartementets Medicinalkontor 1864—68. Ved hyppige Studierejser i Udlandet saavel som ved Deltagelse i alle nordiske og flere udenlandske Naturforsker- og Lægemøder — ved den internationale Lægekongres i Kjøbenhavn 1884 var han en af Præsidenterne i Sektionen for Hygieine —

havde han faaet Lejlighed til at blive godt kendt baade med ledende Personligheder i den moderne Medicinaladministration og med sin Tids Fremskridt i offentlig Sundhedspleje og Hospitalsbehandling af sindssyge. Paa Verdensudstillingen i Paris 1878 udstillede han en Række grafiske Fremstillinger af Sygdoms- og Dødsaarsagsforhold i Norge, hvilke bragte ham baade Udstillingens Sølvmedaille og *Académie nationale*'s Guldmedaille. Hans af Kort og Tabeller ledsagede, paa offentlig Foranstaltning udgivne Skrift: »Bidrag til Kundskab om de sindssyge i Norge« [Chra. 1859], hvortil han senere føjede Fortsættelser og supplerende Afhandlinger (i »Norsk Mag. f. Lægevid.« og i »Chra. Vid. Selsk. Forhandl.«), betragtes endnu af Læger som et Arbejde af stort Værd og stor Betydning. Og lige anset baade af medicinske studerende og af Mænd, som deltage i det kommunale Selvstyre i Norge, er endnu D.'s af Folkeoplysningsselskabet udgivne Bog: »Den offentlige Sundhedspleje med Hensyn til norske Forhold« [Chra. 1879]. D.'s Interesse var ikke begrænset til hans Videnskabs Spørgsmaal, og hans litterære Fremstillingsevne gav sig smukke Udtryk i populære Afhandlinger (navnlig i Tidsskriftet »Folkevennen«, som han nogen Tid redigerede) og i det under Pseudonymet »Bifrons« offentliggjorte Arbejde »Værn og Fæste« [Chra. 1889], en historisk og polemisk Digtrække til Forsvar for den idealistiske Verdensanskuelse i Liv og Digtning. Han var en kundskabsrig og fin Kender af bildende Kunst og efterlod sig ikke ubetydelige Samlinger af Malerier, Kobberstik og Haandtegninger. (Litt.: Halvorsen, »Norsk Forfatter-Leksikon«, II; Kiær, »Norges Læger«, 2. Udg. **I.**). *J. B. H.*

Dahl, Mikael, svensk Portrætmaler, født i Stockholm 1656, død i London 1743. Han var Elev af Ehrenstrahl og kom i en ung Alder til London, hvor han efter Ophold i Paris og Rom (her malede han et Portræt af Dronning Kristine) nedsatte sig, vandt sig et Navn og gjorde G. Kneller Rangen stridig som Portrætmaler for de højeste Kredse. Hans Kunst, mangfoldiggjort ved talrige Stik, findes ogsaa hovedsagelig i England (bl. a. »Karl XI til Hest« i Windsor). I Stockholm's Nationalmuseum ses et Knæstykke af Karl XII. *A. Hk.*

Dahl, Niels Carl Michaelius Flindt, dansk Sømaler, født i Faaborg 24. Marts 1812, død i Kjøbenhavn 7. Apr. 1865, var Elev af Eckersberg, af hvis Naturopfattelse og Formgivning han var i høj Grad paavirket. Han var en samvittighedsfuld og solid Tegner, men lidet betydelig som Kolorist; Prøver paa hans i sin Tid ret populære Kunst findes i Nationalgaleriet (»Søtræfningen ved Helgoland«) og paa Thorvaldsens Museum. *S. M.*

Dahl, Ove Christian, norsk Sprogmand og Botaniker, er født i Orkedals Præstegæld 29. Jan. 1862, blev Student 1880 og tog 1886 den sproglig-historiske Lærereksamen, hvorefter han 1888 vandt Accessit for en Prisafhandling om Sproget i den gamle norske Homiliebog, — Frugten af Studier over det ældste norske Prosasprog, hvilke han ogsaa senere har fortsat, til Dels under Ophold i Kjøbenhavn. Siden 1890, da han ordnede de botaniske Samlinger i Videnskabsselskabet i Trondhjem, har han især syslet med Botanik, fornemmelig med Studiet af Botanikkens Historie i Norge og Danmark og med plantegeografiske Undersøgelser angaaende Fanerogamernes Udbredelse i Norge, særlig i Romsdals Amt, som han har berejst i dette Øjemed hvert Aar med Stipendier fra Universitetet og fra Videnskabsselskabet i Trondhjem. Siden Septbr. 1893 har han været Assistent ved Universitetets botaniske Museum. Hans floristiske Specialarbejder er trykte dels i Christiania's, dels i Trondhjem's Videnskabsselskabs Skrifter 1891—95. Af hans Arbejder til Botanikkens Historie maa særlig mærkes »Biskop Gunnerus'es Virksomhed som Botaniker, tillige med en Oversigt over Botanikkens Tilstand i Danmark og Norge indtil hans Død« [i Trondhj. Vid. Selsk. Skr., 1888—93], »Breve fra norske Botanikere til Professor J.W.Hornemann« [i »Arkiv for Matem. og Naturvid.« 1894] samt »Uddrag af Christopher Hammers Brevveksling« [i »Nyt Mag. f. Naturv.«]. *J. B. H.*

Dahl, Torkild Christian, dansk Politiker og Embedsmand, født i Aarhus 11. Septbr. 1807, død paa Mosgaard ved Aarhus 1872. Han blev (juridisk Kandidat 1834 og Overretsprokurator ved i Viborg Overret 1837. 1847 valgtes han til stænderdeputeret og 1848 til den grundlovgivende Rigsforsamling som Repræsentant for Aarhus Amts 3. Kreds. D. sluttede sig afgjort til det nationalliberale Parti og blev i Sommeren 1848 af Lehmann konstitueret som Amtmand i Skanderborg Amt. Paa Rigsdagen valgtes han ind i Grundlovsudvalget og blev dettes Sekretær. Fra 1849 var han Medlem af Landstinget og fra 1856 tillige af Rigsraadet. Han var en forretningsdygtig Mand, som nød megen Anseelse hos sine Medborgere og beklædte forskellige Tillidsposter. Bl. a. var han Medstifter af den jydske Kreditforening for Landejendomme og senere Medlem af dens Bestyrelse, endvidere Meddirektør for Sindssygeanstalten i Viborg. 1855 blev han Departementschef i Indenrigsministeriet og 1858—68 Stiftamtmand i Aarhus. *N. N.*

Dahl, Valdemar Ferdinand (russ. Vladimir Iwánovitsch Dalj), russisk Leksikograf og Forfatter, Søn af en til Rusland indvandret dansk Læge, Joh. Chr. D., født 22. (10.) Novbr. 1801 i Lugånsk, død 4. Oktbr. (22. Septbr.) 1872 i Moskva. D. kom paa Kadetskolen; men da han ikke kunde vænne sig til Søen, sendtes han til Dorpat for at studere Medicin og fik derefter som Militærlæge Lejlighed til at gennemrejse det store Rige paa Kryds og paa tværs, og dette stadige Rejseliv paa Embeds Vegne kunde han fortsætte, da han 1841 fik Ansættelse under Domæneforvaltningen. Dette blev af Betydning for hans litterære Virksomhed. Det store menige Folk og alt, hvad der vedrører det, dets Sprog, dets Traditioner, dets Livsvaner, havde fra Barnsben af tiltrukket hans Interesse, og hans Embedsstilling satte ham i Stand til at uddanne sig til den grundigste Kender og Skildrer af det ejendommelige russiske Folkeliv. Under Pseudonymet Kazåk Lugånskij (»Kosakken fra Lugånsk«) foreligger der siden 1832, da han debuterede, en Række belletristiske Arbejder, der bringe over 400 naturalistiske Folkelivsskildringer. Disse Arbejder, der udkom i en samlet Udgave paa 8 Bind i St. Petersborg 1860—61 og i en ny Udgave smst. 1878—84, have indtil den Dag i Dag bevaret deres etnografiske Betydning. Hvad D. paa sine Rejser indsamlede af Folkeviser, Folkesagn og Eventyr, er optaget i senere udgivne Sam-

linger. I »Poslovitsy russkago naroda« (»Det russiske Folks Ordsprog« [Moskva 1862, 2. Udg. St. Petersborg 1879]) har han nedlagt en Samling af ca. 30,000 Ordsprog. Efter at han 1859 havde taget sin Afsked, bosatte han sig i Moskva for uforstyrret at bearbejde sit rige Materiale, og her udgav han i Aarene 1861—68 sit Hovedværk: »Tolkovòj slovàrj živàgo velikorusskago jazykà« (»Forklarende Ordbog over det levende storrussiske Sprog«), der udkom i 2. Udg. i St. Petersborg 1880—82. Som Sprogmand var D. Autodidakt og Dilettant, hvorfor ogsaa den videnskabelige Anordning og de sproghistoriske Forklaringer i denne Ordbog ere usikre; men den har sin Fundamentalbetydning deri, at den er en uudtømmelig Skatkiste for det fra det talende Folks Læber frisk plukkede sproglige Raamateriale og er derved bleven en Kilde, hvoraf alle senere russiske Ordbøger have øst deres væsentlige Stof, og som alle, der give sig af med russiske Sprogstudier, maa søge hen til. Henimod sit Livs Ende kom han ind paa en religiøs, med Mysticisme blandet Retning; han syslede med Bibeloversættelser paa det rene russiske Talesprog, var optagen af Spekulationer over Spiritisme og Swedenborgianisme og døde, efter at han, der indtil da havde holdt fast ved sin evangeliske Fædrenetro, Aaret i Forvejen havde ladet sig optage i den russiske Kirkes Skød. *K. V.*

Dahl, Walter Scott, norsk Jurist og Politiker, er født 21. Febr. 1839 i Melhus, blev Student 1855 og juridisk Kandidat 1859. Efter i nogen Tid at have været Sorenskriverfuldmægtig bosatte han sig 1864 som Overretssagfører og juridisk Manuduktør i Christiania, underkastede sig 1866 Prøven som Højesteretsadvokat og nedsatte sig derefter i Vestnæs i Romsdalen. Her blev der efter-haanden betroet ham en Række kommunale Tillidshverv, og han repræsenterede Amtet paa Stortingene 1874 — 76 og 1877—79; han frabad sig Genvalg for den følgende Periode, men kom som Suppleant til igen at tage Sæde paa Tinget i Aarene 1883 og 1885. I det sidstnævnte Aar udnævntes han til Sorenskriver i Nordre Guldbrandsdalen og valgtes fra sit ny Valgdistrikt atter til Stortingsrepræsentant for Aarene 1886—88. Han var Medlem af det Sverdrupske Ministerium fra Marts 1888 til dets Fald Juli 1889, hvorefter han udnævntes til Lagmand i Gulating. I Rigsretten mod Ministeriet Selmer 1883—84 tog han som Aktor en væsentlig Del i Proceduren. D. har udgivet nogle vel ansete og meget brugte juridiske Haandbøger for Lægmænd (»Landdistrikternes Kommunalforfatning« [1878, 3. Opl. 1894], en systematisk Fremstilling af »Norges Landnæringsret« [1882] og »Den norske Vasdragsret« [1888]) samt tre populære historisk-politiske Studier, »Einar Thambarskelver« [1884], »Biskop Nikolas Arnessøn« [1884] og »Haakon Ladejarl« [1887]. (Litt: Halvorsen, »Norsk Forfatter-Leksikon«, II). *O.A.Ø.*

Dahlak, Daholak, italiensk Øgruppe i det røde Hav ud for Massauabugten, bestaar af tre Hovedøer, Stor-D., Nora og Dohul, samt talrige Klipper. De bestaa af sønderrevne, hvide Kalkklipper med en ringe Plantevækst (Dumpalmer), som svarer til det afrikanske Fastlands. 2,000 Indb., en Blanding af Nubiere og Arabere, som væsentligst leve af Kvægavl. Paa Stor-D. opdrættes Kameler og Æsler til Udførsel og holdes Geder og Høns; af vilde Dyr findes Hyæner, Sjakaler og Antiloper. I Romertiden var Hovedøen Midtpunktet for et yderst vigtigt Perlefiskeri, som endnu aarlig indbringer 5—7 Mill. Kr. *C. A.*

Dahlander, Gustaf Robert, svensk Videnskabsmand og Teknolog, er født 7. Juni 1834 i Goteborg, tog 1856 Civilingeniørseksamen ved den højere Artilleriskole paa Marieberg, ansattes samme Aar som Lærer ved den Chalmerske Sløjdskole i Goteborg, udnævntes 1862 til Lektor ved samme Anstalt og 1870 til Professor i teoretisk og anvendt Fysik ved den tekniske Højskole i Stockholm, hvis Forstander han 1890 blev. Saavel i Goteborg som i Stockholm har D. haft flere vigtige Hverv for Staten og Kommunen. Særlig kan nævnes, at han som Sekretær ved og senere ogsaa som Medlem af Komiteen for den tekniske Undervisnings Ordning (1872 — 76) og ved særlige i Forbindelse dermed staaende Hverv samt som Medlem af Komiteen for den tekniske Højskoles Reorganisation (1890—91) virksomt har bidraget til Udviklingen af Landets tekniske Undervisningsvæsen. D. var Medlem af Juryen ved Elektricitetsudstillingen i Paris (1881) samt af Juryen ved den nordiske Udstilling i Kjøbenhavn (1888), saavel som Ordfører ved Juryen for Maskinudstillingen i Stockholm (1886). 1893 udnævntes han til Æresdoktor i det filosofiske Fakultet ved Jubelfesten i Upsala. Som Forfatter har D. udfoldet en betydelig Virksomhed. I svenske og udenlandske videnskabelige Tidsskrifter har han offentliggjort Undersøgelser vedrørende Determinantteorien, den geometriske Teori om Accelerationen, Lysets Diffraktion, Havfladens Form, den mekaniske Varmeteori, Metaltraades Spændstighedskoefficient, Legemers Afkøling i Vædsker m. m. Endvidere har han bl. a. udgivet: »Den minsta quadratmetoden« [1858]; »Larobok i mekanik« [1869]; »Inledning till maskinläran« [1870, 2. Opl. 1878]; »Tillämpad varmelara« [1873; 2. Opl. 1883], »Problem och ofningar i fysik« [1878], »Elektriciteten och dess förnämsta tekniska tillämpningar« [1883; 2. Opl. 1893] samt »Larobok i fysik« [1886]. D. var 1859—66 en af Udgiverne af »Tidskrift for teknologi« og 1867 af »Teknisk tidskrift«. *A. B. B.*

Dahlberg, Erik Jonsson, berømt svensk Ingeniørofficer, Arkitekt og Tegner, født i Stockholm 10. Oktbr. (12. Decbr.?) 1625, død smst. 16. Jan. 1703. Tidlig forældreløs blev han af sine Slægtninge sat i en Skole i Hamburg og fik senere Ansættelse hos den svenske Generalkamrer i Pommern og Mecklenburg G. Rehnskold. Med nogen Afbrydelse 1643, da han under Torstensson's jydske Tog deltog i Stormen paa Christianspris og her saa en af Skuepladserne for sine fremtidige Bedrifter, gjorde han senere Tjeneste ved Pommerns civile Administration indtil 1647. Nævnte Aar indtraadte han som Konduktør ved Fortifikationen der, hvor hans sjældne Anlæg for den militære Ingeniørvidenskab snart vakte almindelig Opmærksomhed. 1650 blev D. betroet det Hverv paa den svenske Krones Vegne at inddrive en Del af Krigsomkostningerne i Tyskland. Under de fleraarige Underhandlinger herom samt paa en Rejse til Frankrig og Italien (1654—56) uddannede D. sig yderligere, navnlig i Fortifikation og civil Byggekunst. Hans Talenter skulde snart gøre Fædrelandet glimrende Tjenester. Karl Gustaf, der tid-

lig havde lært D. al kende, kaldte ham til sig i Polen (1656) og gjorde ham til Generalkvartermesterløjtnant. Han deltog senere i næsten alle denne Konges Felttog lige fra Slaget ved Varszava, og D.'s Navn er knyttet til de fleste Belejringer og Befæstningsarbejder. Det var egentlig hans Opfindsomhed og Dygtighed, der bragte det stærke Brzesc (Brest-Litovsk) i Svenskernes Hænder (13. Maj 1657). Endnu større Berømmelse vandt D. næppe et halvt Aar senere ved den store Andel, han havde i Erobringen af Jyllands Hovedfæstning Frederiksodde (24. Oktbr. 1658). Mest mindeværdig i Nordens Historie er D. dog som den, der bestyrkede Karl Gustaf i hans Planer med Hensyn til Overgangen over Store Bælt. Efter Overgangen til Fyn herskede der nogen Tvivl hos Kongens Omgivelser, Wrangel, Ulfeldt m. fl., men D.'s djærve Mod kendte ingen Hindringer. I Spidsen for en Rytterskare undersøgte han Isen lige til Lolland; det lykkedes ham at vinde Karl Gustaf for sine dristige, men velbegrundede Raad, og han øvede saaledes en uberegnelig Indflydelse paa Nordens Skæbne. Da Planen lagdes til den senere Krig, sendtes D. til Kjøbenhavn for i al Hemmelighed at tage et Rids af Fæstningsværkerne. Efter snart at have overtydet sig om disses daarlige Tilstand mødte han den svenske Hær i Korsør og raadede Kongen til uden mindste Tøven at vove en Storm paa Kjøbenhavn. Wrangel o. a. manede imidlertid til Forsigtighed, og saaledes lod Karl Gustaf den bedste Lejlighed gaa tabt. Under den ny Krig ledede D. en Tid med rastløs Iver paa een Gang Belejringsarbejderne ved Hovedstaden og ved Kronborg og udnævntes til Kommandant paa sidstnævnte Fæstning, da denne havde kapituleret. Han arbejdede senere paa for svensk Regning at styrke denne og andre Fæstninger paa Sjælland, men deltog ogsaa i den mislykkede Storm paa Kjøbenhavn (10.—11. Febr. 1659), som han dog havde fraraadet. Efter Freden søgte først Frederik III, senere Karl II af England, at sikre sig den udmærkede Fæstningsbygger, men D. vilde ikke forlade Fædrelandet. 1669 udnævntes han til Kommandant i Malmö med Tilsyn med Fæstningerne i Skaane og Halland. 1674 blev han Generalkvartermester. Under den skaanske Krig bistod han Karl XI med Raad og Daad og indlagde sig ved sine fortræffelig anlagte befæstede Lejre, ved sin Nidkærhed ved Troppernes Udrustning, ved sin Deltagelse i Slagene ved Halmstad og Lund og sin Ledelse af Belejringen af Helsingborg og Christiansstad ikke mindre Fortjeneste ved at bevare Skaane for Sverige end ved 1658 at vinde det. 1676 blev D. sat i Spidsen for hele Fortifikationsvæsenet i Sverige. Om hans storartede Virksomhed i saa Henseende vidner den lange Liste over Fæstninger, som han forbedrede eller opførte, assisteret af det af ham oprettede svenske Ingeniørkorps. Han gav Tegning til eller tilsaa mere end 50 Fæstningsbygninger i det daværende svenske Rige (bl. a. Marstrand, Goteborg, Malmö, Karlskrona, Kalmar, Narva, Reval, Wismar og Stade) samt 9 i Danmark under den svenske Invasion. Ikke uden Grund er D. bleven sammenlignet med sin store samtidige Vauban, og over 50 Aar efter D.'s Død helligede den berømte franske Ingeniørofficer Montalembert sig til et indgaaende og for hans egne Arbejder frugtbringende Studium af D.'s Kasematter og Taarnbygninger. Ved Siden af sin Virksomhed paa Befæstningsvæsenets Omraade varetog D. flere saavel militære som civile Embeder af den mest ansvarsfulde Art. 1687 blev han Generalmajor og Landshøvding i Jonkopings Len, 1692 Generalfelttøjmester, 1693 kongelig Raad, Feltmarskal og Generalguvernør i Bremen og Verden, medens han samtidig ophøjedes i Grevestanden. 1693 betroedes det liflandske Generalguvernement til ham. Hans Haandhævelse af dette vanskelige og vigtige Embede danner en værdig Afslutning paa et ærefuldt Liv. Kong August's Krigsrustninger undgik vel det svenske Diplomati, men ikke den aarvaagne D., og da Sachserne (Febr. 1700) søgte at overrumple Riga, havde D. med smaa Midler organiseret et kraftigt Forsvar. Ved den heldige Overgang over Diina (9. Juli 1701) spillede D. en ledende Rolle.

Foruden en Mængde Tegninger til Fæstninger har D.'s Blyant leveret flere Hundrede Planer over samtidige Feltslag saavel som Tegninger til Karl Gustaf's Historie af Pufendorf.' Forrest blandt hans kunstneriske Arbejder staar dog det berømte Værk *Suecia antiqua et hodierna* [1. Udg. 1716], udført som Følge af et 1661 af Regeringen givet Hverv. Det bestaar af Afbildninger af Sveriges Byer, Slotte og andre mærkelige Bygninger i den sidste Del af 17. Aarh. D. har endvidere efterladt en kort Selvbiografi (trykt i Gjörwell's »Svenska Biblioteket« [1757]), en mere udførlig Dagbog [Stockholm 1823] samt Skildringer af de mange store Foretagender, hvori han har taget Del. *P. 0.*

Dahlberg-Acton se Acton.

Dahlbom, Anders Gustaf, svensk Entomolog, født 3. Marts 1806 i Forssa i Ostergötland, død 3. Maj 1859 i Lund, hvor han 1830, efter at have fuldendt sine akademiske Studier, blev ansat som Docent ved Universitetet. 1843 blev han Intendant ved det zoologiske Museums entomologiske Afdeling. Af hans Hovedværk, *Hymenoptera europaea, praecipue borealia,* udkom I. Bd. i Lund 1843—45, 2. Bd. i Berlin 1854. *J. C.*

Dahle, Lars Nilsson, norsk Missionær og Sprogforsker, en Bondesøn fra Grytens Præstegæld i Romsdalen, hvor han er født 7. Decbr. 1843. 1861 blev han Elev af Klæbu Skolelærerseminarium, begyndte efter at være kommen ud derfra at studere paa egen Haand, især Latin, og kom 1864, da Missionskaldet med Styrke var vaagnet hos ham, ind paa Missionsskolen i Stavanger, som han gennemgik de følgende tre Aar. 1867—69 studerede han, uden at være immatrikuleret som Student, ved Universitetet i Christiania gammeltestamentlig Teologi under Caspari's og semitiske Sprog under J. P. Broch's Vejledning, medens han samtidig paa de medicinske Klinikker tilegnede sig praktiske Kundskaber i Lægevidenskaben. Endelig afsluttede han 1869 sin Forberedelse paa en længere Rejse til Danmark og Tyskland for at gøre sig bekendt med den missionerende Kirkes Liv i disse Lande og tiltraadte saa i Marts 1870 sin Rejse først til Zululandet, hvor han præsteviedes af den norske Hedningemissions daværende Biskop, Schreuder (s. d.). I Septbr. 1870 tog han Ophold i Madagaskar's Hovedstad Antananarivo, hvor han til 1875, da nan fik Hjælp i andre Missionærer hjemmefra, særlig styrede en af ham oprettet Præsteskole for indfødte, medens en hel Del

af hans Tid optoges af Studier i Madagassisk og Udarbejdelse af Lære- og Haandbøger i dette Sprog. 1877—87 var han Tilsynsmand over den j norske Madagaskar-Missions Station og Præster og ledede med udmærket Dygtighed under vanskelige Forhold denne biskoppelige Administration. Et Hovedarbejde, hvortil hans Navn uløselig er knyttet, var ved Siden heraf hans fremtrædende Deltagelse, sammen med den engelske Missionspræst W. E. Cousins, i Oversættelsen af den hele Bibel paa Madagassisk. Han var den egentlig ledende Mand i den herfor virkende internationale Kommission af protestantiske Missionærer 1873—87; Oversættelsen blev trykt 1890. Under sit Arbejde med Bibeloversættelsen fortsatte han ogsaa i stor Udstrækning sine videnskabelige Studier over Madagaskar's Sprog og Kultur og offentliggjorde dels en stor Samling af de indfødtes Eventyr, Sagn og Viser, tidligere utrykte og for første Gang gengivne paa Madagassisk i hans »Specimens of Malagasy Folk-Lore« [Antananarivo 1877], dels en Række af grammatiske og kulturhistoriske Afhandlinger *i* »The Antananarivo Annual and Madagascar Magazine« [1873—85], af hvilke maa nævnes Afhandlingen »The Arabic Influence upon the Malagasy Language« [1873] og en Af handling »Om Passiv i Madagassisk« [1881], hvilken sidste vakte stor Opsigt blandt lærde Orientalister i Europa, som ved en litterær Voldgiftskendelse af Professorer i London og Leyden gave D.'s Opfattelse af det omstridte Sprogfænomen Ret. Helbredshensyntvang ham 1888 til at vende hjem igen til Norge, hvor han siden 1889 har været den norske Afrika- og Madagaskar-Missions øverste Leder som Sekretær i Missionsselskabet. Af hans litterære Arbejder paa Norsk ere de betydeligste hans etnografiske Skildring af »Madagaskar og dets Beboere« [Bd. 1—2, Chra. 1876— 77] og hans apologetiske Foredrag »Livet efter Døden og Gudsrigets Fremtid« [Stavanger 1892]. *J. B. H.*

Dahlén, Johanne Elisabeth, f. Morthorst, dansk Skuespillerinde, (1767—1845). D., der havde en smuk Sopranstemme, udførte i sin Ungdom mange muntre Elskerinderoller saavel i Syngestykker som i Lystspil; senere gik hun over i det ældre Repertoire. D. var som Jfr. Morthorst den første Skuespillerinde, der af Teaterdirektionen modtog Præmie »for Dyd og ulasteligt Levned« ; hun var gift med den svenskfødte Danser Carl D. (død 1851). *A.A.*

Dahlerup, Eduard August, dansk Læge, født i Hillerød 9. Marts 1812, død i Kjøbenhavn 24. Febr. 1882. D. blev Student fra Hillerød 1828, tog kirurgisk Eksamen 1835 og medicinsk Eksamen s. A. 1835—39 var han Kandidat paa Frederiks Hospital med Afbrydelse af Udenlandsrejse, derpaa Reservemedikus smst. 1839—41, Lic. med. 1840, Dr. med. 1841, Rejse- og Livlæge hos Christian VIII 1843—48, Overlæge ved Frederiks Hospital 1860—73. Desuden var han i Bestyrelsen af Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen. Som Videnskabsmand var han ikke særlig fremragende; han var Redaktør af »Bibliotek for Læger« 1852—60. *G. N.*

Dahlerup, Hans Birch, Baron, dansk Søofficer, født 26. Aug. 1790 i Hillerød, død 26. Septbr. 1872 i Kjøbenhavn. Oprindelig bestemt til Studeringerne kom han 1802 paa Søkadetakademiet og bestod 3 Aar senere Officerseksamen med Udmærkelse. 16 Aar gl. udnævntes han til Sekondløjtnant og steg i den danske Marine til Kommandør (1847). I sin Ungdom deltog han 1808 i Linieskibet »Prins Christian Frederik«'s bekendte Kamp ved Sjællands Odde. Efter at være bleven udløst af Fangenskab ansattes han først i den norske Sødefension, senere ved Kanonbaadene i Store Bælt; begge Steder maatte han bestaa Kampe mod engelsk Overmagt, og begge Steder blev han atter fangen. Af hans Togter i Fredsperioden efter 1814 kan nævnes, at han 1838 førte Fregatten »Rota« i Middelhavet og herfra hjemførte Thorvaldsen. — Ved Krigens Udbrud 1848 blev D. imod Forventning ikke anvendt i nogen Udkommando; derimod blev han af den daværende Marineminister Zahrtmann opfordret til at træde i østerrigsk Tjeneste for at reorganisere denne Marine, som var kommen en Del i Forfald. Modstrædende tog han imod dette Tilbud, idet han dog forinden sikrede sig at kunne indtræde i sit Nummer igen i Danmark. Med Karakter af Kontreadmiral forlod han i Febr. 1849 Danmark, rejste til Olmütz, hvor den østerrigske Kejser opholdt sig, og blev af ham udnævnt til Viceadmiral, Feltmarskal-Løjtnant samt Marinens øverstkommanderende. Den Tilstand, hvori D. traf den østerrigske Marine, var temmelig trøstesløs: ved Oprøret i Venezia havde den mistet sin vigtigste Flaadestation, en stor Del af sit overordnede Personel og henved Halvdelen af sine Skibe; det resterende Materiale savnede baade Organisation og Basis. Ved sin bestemte, beherskede Optræden og understøttet af grundige Kundskaber lykkedes det imidlertid D. i en forbavsende kort Tid at puste nyt Liv i Korpsene og tilvejebringe et brugeligt Materiel, saa at Flaaden kunde yde et væsentligt Bidrag til Byen Venezia's Erobring. Sammen med Hærens øverstkommanderende, den gamle Radetzky, holdt D. derefter sit Indtog i den overvundne Stad, hvor dens Nøgler overraktes Sejrherrerne. For sin Virksomhed ved denne Lejlighed blev han Storkors af Jærnkroneordenen, hvormed fulgte Friherreværdigheden. Indtil 1851 fortsatte D. nu sit Reformværk, som lykkedes ham over Forventning; samtidig var der imidlertid gaaet en Bevægelse for sig, der gik ud paa, nu da Faren var overstaaet, at underminere Kejserens Tillid til ham. Da disse Bestræbelser havde naaet et vist Punkt, trak D. sig tilbage og vendte hjem til sit Fædreland. Her led han den Skuffelse, at man nægtede ham at træde i Nummer paa ny, under Paaskud af, at han havde staaet uden for den nationale Kamp 1848—50. Krænket herover tog han sin Afsked, ved hvilken han end ikke erholdt Pension. 1861 kaldtes han af den østerrigske Ærkehertug Maximilian tilbage til Østerrig og assisterede denne indtil 1864 i Marineforvaltningen som hans maritime Konsulent. Krigen 1864 mellem de to Lande, han begge tilhørte, gjorde imidlertid et saa pinligt Indtryk paa ham, at han definitivt trak sig tilbage og atter drog hjem. D. var en fremtrædende, dygtig og kundskabsrig Personlighed, som ved sit betydelige Arbejde har kastet Glans over den danske Marine i Udlandet. *C. L. W.*

Dahlerup, Harald Valdemar, dansk Døvstummelærer og Præst, Broder til ovenn. H. B. D., født i Hillerød 1815, død i Kjøbenhavn 1894. Di-

mitteret 1833 fra Frederiksborg lærde Skole tog D. 1839 teologisk Embedseksamen og blev s. A. ansat som Andenlærer ved det kgl. Døvstummeinstitut i Kbhvn. I denne Stilling foretog han 1845 med Statsunderstøttelse en 7 Maaneders Studierejse til forskellige af Udlandets mest bekendte Døvstummeanstalter. Denne Rejse gav Anledning til Indførelsen af Talemetoden for døvstumme i Danmark, idet D., der paa Rejsen var bleven en begejstret Tilhænger af denne Metode, efter sin Hjemkomst erholdt Ministeriets Tilladelse til at anstille Forsøg med at undervise døvstumme Børn efter samme. Da disse Forsøg, der strakte sig over et Tidsrum af 3 Aar, imidlertid ikke tilfredsstillede Direktionen for Instituttet, og Ministeriet derpaa 1849 resolverede, at man skulde ophøre hermed, tog D. sin Afsked af Statens Tjeneste og oprettede 1850 en privat Skole for døvstumme Børn (den senere saakaldte Keller'ske Døvstummeanstalt) efter det af ham forfægtede Princip. Da han kort Tid efter paa Opfordring fra Ministeriet drog som Feltpræst til Slesvig, overdrog han sin Skole til cand. theol. Duurloo (s. d.) og vendte ikke mere tilbage til Døvstummelærergerningen. Efter Krigen blev han Sognepræst først i Ærøskjøbing, siden i Vaalse og i Ørbæk. (Litt.: F. Bech, »Smaablade for døvstumme«, 3. Aarg. Nr. 13). *F B.*

Dahlerup, Jens Vilhelm, dansk Arkitekt, er født i Norup Præstegaard ved Mariager 4. Aug. 1836. Efter at have gaaet i Aarhus lærde Skole, hvor han havde Adjunkt Høegh-Guldberg til Tegnelærer, kom han 1853 til Kjøbenhavn og 1856 paa Kunstakademiet, hvis forskellige Medailler han efterhaanden allesammen vandt, den store Guldmedaille 1862, foruden Æresmedaillen og den Neuhausen'ske Præmie. Han er i Besiddelse af en virtuosmæssig Fremstillingsevne — han tænkte engang paa at blive Maler — og en hurtig og let Skaberevne; hans Fantasi er frodig, og han ejer megen dekorativ Sans. Sin Uddannelse som Arkitekt har han modtaget af G. F. Hetsch og Henrik Nebelong. D. har foretaget adskillige Rejser i Udlandet, særlig i Spanien og Italien, og han er i hyppig bleven benyttet som Jurymedlem ved Udstillinger, som Festarrangør i større Stil, som kunstnerisk Konsulent for offentlige og private Institutioner. Talrige ere de kunstindustrielle Tegninger, der ere udgaaede fra hans Haand, særlig til Møbler og Guldsmedearbejder; de danske kongelige Dampskibe og det russiske Skib »Standart« (1895) ere udstyrede af ham, og en Del Monumenter skyldes ham, som L. N. Hvidt's i Ørstedsparken, Ivar Huitfeldt's paa Langelinie o. s. v. Som Udslag af hans friske Humør og dekorative Evne kan Pantomimeteatret i Tivoli nævnes (1874). Han har restaureret forskellige Kirker og bl. a. givet Forslag til Benyttelse af Kirkebø-Ruinen paa Færøerne (1864); han har ombygget adskillige Ejendomme, f. Eks. Folketeatret i Kjøbenhavn (1882), og tegnet en Mængde Villaer og Privatbygninger; han har vundet Præmier ved flere Konkurrencer, bl. a. til Victor Emanuel's Monument i Rom (1883). Hans betydeligste Arbejder ere følgende: Kjøbenhavns Toldbodbygning (1868, sammen med F. C. Bøttger), Hotel d'Angleterre (1872), det kgl. Teater (1872—74, sammen med Ove Petersen), Silkeborg Badeanstalt (1882), Ny-Carlsberg Bryggerikompleks (1884) med den smukke, ejendommelige Dobbeltport (1893), Jesuskirken med dens høje Campanile (1888—95), Kunstmuseet (1888—95), Glyptoteket, Jorch's Passage (1893—95), og i Frihavnen: Silopakhuset, de andre Pakhuse og Skure, den elektriske Station og Maskinhuset (1892—94). D.'s omfangsrige Virksomhed sætter for det sidste Tiaars Vedkommende et afgjort Præg paa Kjøbenhavns Fysiognomi. *E. S.*

Dahlerup, Karl Verner Hornemann, dansk Filolog, er født 31. Oktbr. 1859, blev Student 1876 og Kandidat i nordisk Filologi 1883; Assistent ved det store kgl. Bibliotek i Kbhvn. fra 1887. D. har besørget fortrinlige Udgaver af et Par vigtige oldislandske Skrifter: *Agrip* (s. d.) [1881] og *Physiologus* to islandske Bearbejdelser (trykt i »Aarb. f. nord. Oldkh. og Hist.« 1889); sammen med F. Jonsson udgav han den 1. og 2. grammatiske Afhandling i Snorra-Edda [1886] og sammen med O. Jespersen harhan skrevet »Kortfattet dansk Lydlære« [1889]. I P. Hansen's »Illustr. Litteraturhist.« har D. skrevet »Den danske Sprogvidenskabs Historie 1800—70«. Endelig har han, foruden et Par mindre Afhandlinger, besørget en folkelig Udgave af Chr. Winther's »Hjortens Flugt« med Indledning og gode Oplysninger. *F. J.*

Dahlgren, Erik Wilhelm, svensk Bibliograf og Geograf, er født i Stockholm 7. Juni 1848. Efter at have sluttet sine Studier i Upsala blev han ansat i det kgl. Bibliotek, hvor han 1878 blev Amanuensis; 1893 udnævntes han til Bibliotekar ved »Vetenskaps-Akademien«. D. har redigeret den for Sveriges offentlige Biblioteker fælles »Accessionskatalog« siden 1886 samt udgivet forskellige andre bibliografiske Arbejder. Siden 1882 har han været Sekretær i »Svenska Sällskapet for Antropologi och Geografi« og redigeret dets Tidsskrift »Ymer«. Til dette og andre Tidsskrifter har han leveret talrige Bidrag, særlig om historisk Geografi; endvidere har han udgivet: »Map of the World by the Spanish Cosmographes Alonzo de Santa Cruz 1542« [Tekst og Atlas, Stockholm 1892]. *A.B. B.*

Dahlgren, Fredrik August, svensk Digter, Sprogforsker og Teaterhistoriker, født i Varmland 20. Septbr. 1816, død i Stockholm 16. Febr. 1895. Han studerede i Upsala og blev der Dr. phil., men fik 1840 Ansættelse i Stockholm i Rigsarkivet og Kultusministeriet og blev til sidst kanslråd og Kontorchef i det nævnte Ministerium. Ved Siden heraf har han udfoldet en ganske betydelig Forfattervirksomhed paa en Mængde forskellige Omraader. Allerede som ung Student skrev han en Del særdeles vellykkede humoristiske Viser i varmlandsk Folkedialekt, som først langt senere udkom i Bogform, i flere Samlinger »Viser på Varmlandska tongemåle« af »Fredrek på Ransätt« [1875, 1886], og som regnes til de ypperste Skæmtedigte i sin Art; de ere blevne virkelige Folkeviser og spredte viden om (f. Eks. »A janta å ja«, »Nils Annersas visa«, »Bremsen« m. fl.). De ere Frembringelser af ægte folkeligt Humor og aabenbare en rig komisk Aare. Desuden skrev han en Folkekomedie »Varmlandingerne« [1846], som er det dramatiske Arbejde, der har oplevet de fleste Opførelser i Sverige, og som for denne sin enestaaende Popularitet kan takke de vellykkede, livlige og

komiske Folkescener, maaske ogsaa den ikke ganske naturlige, men den folkelige Smag stærkt tiltalende Sentimentalitet i de alvorlige Partier. D. har desuden virket som Udgiver af ældre Tekster; han har som Sprogmand bl. a. deltaget i det svenske Akademis Ordbogsarbejde, udgivet dets »Ordlista öfver svenska språket« og udgivet »Anteckningar om Stockholms teatrar« [til 1863], som er Sveriges vigtigste teaterhistoriskc Kilde. Han har desuden oversat for Teatret Arbejder af Shakespeare, Calderon, Moreto, Lessing og Heiberg. 1871 blev han Medlem af det svenske Akademi. *K. W—g.*

Dahlgren, John Adolf, nordamerikansk Admiral, født 13. Novbr. 1809 i Philadelphia, død 12. Juli 1870 i Washington; Faderen var svensk Konsul i Philadelphia. D., som tidlig udviste særlige Anlæg for Matematik, kom paa den nordamerikanske Søofficersskole og gjorde sig allerede her bemærket ved nogle Afhandlinger om maritime Forhold. 1837 blev han Løjtnant; efter at have gjort nogle Togter ansattes han 1842 ved det amerikanske Søartilleris Etablissement i Washington, hvor han ved ny Konstruktioner af Kanoner o. l. og ved sin udmærkede Administration gjorde sig fordelagtig bemærket. 1855 blev han Kaptajn, 1862 Kommandør, Aaret efter Kontreadmiral. Under Krigen med Sydstaterne var han Chef for den sydlige Atlanterhavs Blokadeeskadre, med hvilken han udmærkede sig ved Charleston's Erobring og Operationerne i Florida, saa meget endog, at Kongressen voterede ham sin Tak. 1868 — 70 var han paa ny Chef for Artillerietablissementet i Washington. *C. L. W.*

Dahlgren, Karl Fredrik, svensk Digter, født j Östergötland paa Stensbruk 20. Juni 1791, død i Stockholm 1. Maj 1844. D. blev Student i Upsala 1809 og kom derved ind i »Fosforisternes« Forbund. Han blev 1814 ansat ved en Skole i Stockholm og kom her til at høre til den Kreds, i hvilken Rasmus Rask levede under sit Ophold i Stockholm. 1815 præsteviedes han; han fik først en Adjunktpost og blev 1824 Kapellan ved en stockholmsk Menighed. Højere naaede han ikke paa den præstelige Bane, og han skrev selv, »at han allerede i Vuggen drak Brorskål med Fattigdommen, og at den som en Ungdomsven skulde følge ham til Graven«. Ved Siden af sin præstelige Virksomhed var D. imidlertid en flittig Forfatter med overordentlig rige Anlæg, særlig for den humoristiske Genre, saa at Tegner 1820 kunde betegne ham som »den største og uheldigvis eneste Humorist, vi har haft siden Bellmann's Dage«. I Bellmann's Fodspor træder han ogsaa allerede i sin første større Digtning »Mollberg's Epistler« [1819 — 20]; men han er noget andet og mere end en Efterligner. Han aabenbarer sig som en i høj Grad overgiven Forfatter, der sammenblander det idylliske og burleske, og som i sin uudtømmelige Glæde og Frihed tillader sig ret vovede Udtryk Og Billeder; i anden Del af dette Arbejde røber han en tydelig Paavirkning — i Skildringen af Maj i Djurgården — af Oehlenschläger's St. Hansaftensspil. Med delte Arbejde havde han imidlertid indskrevet sin ejendommelige Signatur i Sveriges Digtning: den fine Natursans, den komiske, spillende Opfattelse, den lette Sprogbehandling og Rimleg. I det polemisk-satiriske Heltedigt »Markall's somnlösa nätter«, som Fosforisterne udsendte Aar 1820, var han Medarbejder, særlig i anden Del, hvor hans godmodige Satire gav sig til Kende paa adskillige Steder. Han skrev desuden en Mængde lyriske Digte, udgav Kalendere paa Vers og Prosa, deriblandt en Del Satirer, der minde om Swift, og udgav 1828 sin første »Samling« Ungdomsskrifter, der indbragte ham en »Næse« af Stockholm's Konsistorium; han valgtes ikke desto mindre af Stockholm's Kapellani til deres Repræsentant paa Rigsdagen, hvor han spillede en vis Rolle. Han fortsalte lige til sin Død sin Forfattervirksomhed, skrev bl. a. en komisk Roman, »Bergströms Kronika«, i hvilken særlig Begyndelsen — Skildringen af Ungdommen — er fortræffelig gennemført. D. savnede imidlertid Taalmodighed til med Kunst at gennemføre større Opgaver; han tog sig detpoetiske Arbejde vel let. Højest naar han som Lyriker, særlig som Besynger af Vaaren; han er fremfor alt »Vaarsangeren« i svensk Digtning (»Våren«, »Vårbäcken«, »Flyttningstiden«, »Zefyr och den gungande flickan«). D., som var en særdeles vindende og elskværdig Personlighed, samlede i sit gæstfri Hjem en stor Del af Stockholm's litterære Verden. — Hans samlede Skrifter udgaves med Levnedsskildring af A. J. Arvidson [4 Bd. 1847 — 52, ny Udg. 3 Bd. 1875]. *K. W—g.*

Dahlia se Georgine.

Dahlia, Farve, se Hoffmanns Violet.

Dahlin se Inulin.

Dahll, Johan Martin, norsk Bjærgværksejer og Forretningsmand, født i Kragerø 24. Juni 1830, død smst. 28. Novbr. 1877. Efter at have nydt en merkantil Uddannelse overtog han efter Faderens Død dennes Forretning, som han delvis udvidede ved en rationel Iseksport. Noget senere overtog han Bestyrelsen af Firmaet Forbes & Evan's Nikkelgruber i Bamle. Da imidlertid disse efter faa Aars Forløb bleve indstillede, fordi Ertsen ikke med Fordel kunde udskibes, overtog D. selv Gruberne og gjorde ved Smeltning Forsøg paa at fremstille et lønnende Produkt. Ved disse Forsøg viste D.'s ihærdige Natur og hans ved flittigt Studium udviklede Erfaring sig alle Vanskeligheder, tekniske og finansielle, overlegen, og han opnaaede at fremstille et Nikkel, der overalt vandt Anerkendelse. Ved Siden af Nikkeldriften drev han ogsaa Apatitgruber og var sikkert Norges største Grubeejer paa den Tid. Han deltog ogsaa ivrig i sit Distrikts kommunale og politiske Liv og var 1877—79 Byen Kragerø's Repræsentant paa Stortinget. *A. G.*

Dahll, Lars Christian, norsk Officer, er født paa Gaarden Linnæs i Lier 5. Novbr. 1823. Efter at have gennemgaaet Krigsskolen i Christiania blev han 1842 Sekondløjtnant og gik derpaa 1847, efter at have fuldendt sine Studier ved den militære Højskole, over i Artilleriet, hvor han 1867 blev Batterichef. 1872 blev han Oberstløjtnant i Generalstaben og forrettede Tjeneste som Referent hos Kongen, til hvis Stab han havde været knyttet siden 1856, indtil han 1875 blev Felttøjmester. Ved Ministeriet Schweigaard's Dannelse 3. Apr. 1884 blev D., som nu udnævntes til Oberst i Armeen, Krigsminister. Som saadan mødte han 7. Maj 1884 i Stortinget for at meddele Oplysninger i Henhold til Grundl. § 75 h., da denne Grundlovsbestemmelse for første Gang siden 1814 bragtes i Anvendelse. Efter Ministeriets Demission 26. Juni 1884 traadte D. i nogen Tid af paa Vart-

penge, men deltog imidlertid i de betydningsfulde Kommissionsarbejder, der førte til den ny Hærorganisation, og udnævntes derpaa til Oberst og Chef for I. Feltartilleribataillon af Landeværnet. Som paa een Gang lærd og praktisk militær har D. deltaget i en Række af norske og norsk-svenske militære Kommissioner, ligesom han har udfoldet en betydelig litterær Virksomhed i sit Fag, dels gennem flere særskilt udgivne Skrifter og Afhandlinger i »Militært Tidsskrift«, dels gennem militærpolitiske Bidrag til Dagspressen. Ogsaa i to af de under Kampen for at holde Forsvarstanken oppe stiftede Foreninger, nemlig »Centralforeningen for Udbredelse af Legemsøvelser og Vaabenbrug« og »Norges Forsvarsforening«, har D. været et virksomt Medlem; i førstnævnte var han i flere Aar Formand, og i sidstnævnte, til hvis Istandbringelse han ydede en meget værdifuld Bistand, var han 1886—89 først Formand i Arbejdskomiteen for Christiania Kreds og derpaa den hele Kredses Formand. *A. C. D.*

Dahll, Tellef, norsk Bjærgmand og Geolog, født i Kragerø 10. Apr. 1825, død i Telemarken 16. Juni 1893. D. tog 1846 mineralogisk Embedseksamen, hvorefter han meget ihærdig drev Mineralstudier, og blev 1850 Bestyrer af Jærngruberne i Næskilen ved Arendal. Under Opholdet i denne Egn begyndte han en indgaaende geologisk Undersøgelse af Kysten der, hvilken i praktisk Henseende havde Opdagelsen af Apatitgruberne i Bamble til Følge. Det var derfor naturligt, at da Stortinget 1857 for første Gang bevilgede tilNorges geologiske Undersøgelse, søgte man at knytte D. til samme. Ved Siden af Th. Kjerulf blev han en af Lederne og overtog Undersøgelsen af Christianssand's Stift, hvis Resultater han har offentliggjort i flere Afhandlinger i »Nyt. Mag. f. Naturv.« og i det af D. og Kjerulf 1865 udgivne »Geologisk Kart over det søndenfjældske Norge i Maalestokken I : 400,000«. 1866—74 ledede D. den geologiske Undersøgelse af Tromsø Stift, som førte til saadanne praktiske Resultater som Opdagelsen af det alluviale Guld i Finmarken, Stenkullejerne paa Andøen og Nikkelforekomsten paa Senjen. Det mere videnskabelige Udbytte offentliggjordes i »Geologisk Kart over det nordlige Norge« (1 : 100,000), og senere (1892) ere de skriftlige Optegnelser udgivne ved H. H. Reusch. Af hans tidligere videnskabelige Arbejder maa nævnes hans ogsaa paa Tysk udgivne »Om Telemarkens Geologi« [Chra. 1860] og hans sammen med Th. Kjerulf udgivne Arbejder »Ueber den Erzdistrikt Kongsbergs« [Chra. 1860] samt hans Fremstilling af »Jærnertsernes Forekomst ved Arendal, Næs og Kragerø« [Chra. 1861]. 1861 blev D. udnævnt til Geschworner og 1872 til Borgmester i vestre søndenfjældske Distrikt. Ved Jubilæumsfesten ved Upsala Universitet 1877 blev han kreeret til Æresdoktor. Paa Stortinget 1865—66 mødte han som 4. Repræsentant for Bratsberg Amt. *A. G.*

Dahllit, et Mineral, som er opkaldt efter Bergmester Tellef Dahll, bestaar af Kalciumfosfat og -karbonat ($2Ca_3P_2O_8 . CaCO_3 . \frac{1}{2}H_2O$). Krystalformen er heksagonal eller tetragonal, Haardheden som Apatittens. Den findes som tynde Skorper af bleg, gullighvid Farve paa Apatit ved Ødegaarden i Bamle, Norge. *N. V. U.*

Dahlmail, Carl Edvard, svensk Kartograf, er født i Köla Sogn i Värmland 3. Novbr. 1828, blev 1848 Landmaaler og 1868 Kartograf ved den 1859 oprettede økonomiske Kortanstalt, hvor han alt 1863 var bleven ansat som tilsynshavende ved Arbejderne; 1859 var D. sysselsat med Planmaaling, Afvejning og Jordboring m. m. ved Undersøgelserne i Anledning af Anlægget af Dalsland's Kanal, 1862—64 foretog han Undersøgelser med Hensyn til Sænkning af 19 Søer i Stockholm's Len. D. har i sin Tjenestetid ved den økonomiske Kortanstalt opmaalt og rekognosceret ca. 60 □ Nymil, deraf ca. 8 □ Nymil Kystmaalinger, samt iværksat alkudkrævede Triangelmaalinger paa det nævnte Kystområde. D. har foruden adskillige Kort bl. a. udgivet: »Ankologisk och fysisk karta öfver Sverige med geografi« sammen med Biskop C. A. Agardh [1857], »Praktisk Foreskrift vid textning för kartografer, landtmätare och arkitekter« [1875]. *A. B. B.*

Dahlmann, Friedrich Christoph, fremragende tysk Historieskriver og Politiker, født i Wismar 13. Maj 1785, død i Bonn 5. Decbr. 1860. Efter at have besøgt Latinskolen i sin Fødeby, der da stod under svensk Herredømme, begyndte D. 1802 at studere Filologi ved Universitetet i Kjøbenhavn, hvor hans Morbroder, Fr. C. Jensen, deputeret i det tyske Kancelli, tog sig af ham. De herværende Professorer vare dog lidet fremragende Mænd, og allerede 1804 drog D. til Halle, hvor Friedr. Aug. Wolf udøvede en mægtig Indvirkning paa ham; efter et nyt Ophold i Kjøbenhavn levede han flere Aar stille i Wismar, vandt 1810 i Wittenberg den filosofiske Doktorgrad ved en Afhandling om Ottokar af Böhmen og disputerede 1811 atter i Kjøbenhavn med en Undersøgelse om det græske Drama; han blev naturaliseret som dansk Undersaat, holdt som Privatdocent Forelæsninger ved Universitetet og udgav 1812 et lille sympatetisk Skrift om Oehlenschläger. Samme Aar blev han ansat ved Universitetet i Kiel og 1813 udnævt til overordentlig Professor i Historie. Som saadan fremstillede han baade historiske og politiske Emner; hans Forelæsninger over »Fædrelandets« o. det danske Monarkis Historie blev Grundlaget for hans senere Hovedværk, og hans Fremstilling af Ditmarskens Historie blev længe efter hans Død udgiven af Kolster [Leipzig 1873]; selv udgav D. »Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte« [2 Bd., Altona 1821—24], hvori bl. a. en for Forstaaelsen af Sakse banebrydende Afhandling. Stærkt greben af den tyske nationale Frihedsbevægelse fejrede han Sejren ved Waterloo i en Festtale ved Universitetet (1815) og førtes derved ind i det politiske Liv i Holsten; uden at ville bryde Forbindelsen med den danske Krone og med fast Tro paa Betydningen af en kraftig Kongemagt, var han dog en bestemt Modstander af Absolutismen og haabede paa, at Holsten kunde faa sin gamle Stænderforfatning genoplivet. D. blev af det slesvig-holstenske Ridderskab tagen til Sekretær, og det blev ham, der i de paafølgende Aar førte Kampen for dets Rettigheder imod Frederik VI, hos hvem han ogsaa kom i stor Unaade. Resultatet blev dog kun ringe, og hans egen Stilling mere og mere trykkende, saaledes at han 1829 med Glæde modtog en Kaldelse til Göttingen. Her kastede hans Lærervirksomhed ny Glans over Universitetet; men Politikken lagde snart stærkt Beslag paa ham; han vandt den største Tiltro hos Hertugen af Cambridge, der var Vilhelm IV's Statholder i Hannover, fik Hovedindflydelsen

paa Udarbejdelsen af Landets Forfatning og sendtes af Universitetet som dets Repræsentant til andet Kammer. Baade ved sine Taler og sine Artikler i »Hannöversche Zeitung« gjorde han Indtryk paa vide Kredse, om end hans ejendommelige Blanding af Frisind og Konservatisme ikke blev ret forstaaet; en Frugt af saavel denne hans Deltagelse i Statslivet som af hans Lærervirksomhed er hans »Die Politik auf den Grund und das Mass der gegebenen Zustände zurückgeführt« [1 Bd., Gottingen 1835; 3. Opl., Berlin 1847], hvori den engelske Forfatningsudvikling skildredes som den ideale, der ogsaa maatte være Forbilledet for Fastlandet. Denne frugtbare Virksomhed blev brat afbrudt ved Kong Ernst August's Tronbestigelse 1837; da Kongen omstødte Forfatningen, affattede D. en Protest, der blev tiltraadt af 6 andre Universitetslærere, og som førte til alle syvs Afsættelse og Udvisning. Det ham paatvungne Otium nyttede D. til at forfatte sin »Geschichte von Dänemark« [3 Bd., Hamburg 1840—43; ogsaa i dansk Overs.], hans videnskabelige Hovedværk og en Fremstilling af Danmarks Historie, hvortil den danske Litteratur ikke byder noget Sidestykke, om end D.'s slesvigholstenske Sympatier undertiden have draget ham for vidt. Da Frederik Vilhelm IV besteg Tronen i Preussen, blev D. 1842 kaldet til Professor i Bonn og knyttedes saaledes til den Stat, hvori han for længst havde set Føreren for Fremtidens Tyskland. Hans Forelæsninger udøvede en større Tiltrækningskraft end nogen Sinde, og da hans Fremstillinger af den engelske og den franske Forfatnings store Kriser bleve trykte (»Geschichte der englischen Revolution« [Leipzig 1844], »Geschichte der franzosischen Revolution« [Leipzig 1845]), oplevede disse Skrifter hurtig ny Oplag og udøvede den største Indflydelse paa Opinionen i Tyskland. Da Revolutionen 1848 naaede hertil, stod D. som selvskreven Fører, betragtet med Tillid baade af Fyrster og Folk. Preussen sendte ham som befuldmægtiget til Forbundsdagen, og det var især ham, der udarbejdede »de 17's Forfatningsudkast«, hvorefter Tyskland skulde være et Statsforbund med en arvelig Kejser i Spidsen; ligeledes blev han i Nationalforsamlingen Ordfører for Forfatningsudvalget. Det viste sig dog, at hans Ønske om at faa Kejserkronen overdragen til Preussens Konge hverken vandt Bifald hos Forsamlingen eller hos selve Frederik Vilhelm; D. formaaede ikke at danne et Ministerium, og efterhaanden traadte hans Indflydelse tilbage, indtil han til sidst trak sig helt ud af det politiske Liv. Han levede nu paa ny for sin Lærervirksomhed, fortvivlet over den ulykkelige Vending, som de tyske Forfatningskampe havde taget, og døde, lige da Fremgangen atter begyndte. Med Rette ser Tyskland i ham en af sine ædleste Patrioter, sanddru og kraftig, om end lidt stiv og doktrinær. Bortset fra hans Danmarkshistorie ere hans senere Værker dog for stærkt prægede af de politiske Idealer, han havde, til at have blivende Værd; men de ere vigtige Led i Datidens tyske Historie. Endnu bør nævnes den nyttige Bibliografi, han forfattede(»Quellenkunde der deutschen Geschichte« [Gottingen 1830; 6. Udg. ved Waitz og Steindorff, 1894]). (Litt.: A. Springer, »F. Chr. D.« [2 Bd., Leipzig 1870—72]). *Kr. E.*

Dahlqvist, Karl Georg, svensk Skuespiller, født 22. Juni 1807 i Stockholm, død 20. Septbr 1873 smst. D., der med afgjort Uheld havde forsøgt sig som Handelsmand, debuterede 18. Jan. 1833 paa det kgl. Teater i Stockholm, men udhyssedes; derefter tog han Engagement ved Svanberg's omrejsende Selskab og vandt gennem et mangeartet Repertoire saa megen Scenevanthed, at han, da han 7. Novbr. 1834 atter fremstillede sig for det stockholmske Publikum, vandt dettes enstemmige Bifald. I næsten 40 Aar virkede han ved Sveriges første Skueplads og udførte Repertoirets største tragiske og Karakterroller, som Hamlet, Marki Posa i »Don Carlos«, Karl Moor i »Røverne« (en enkelt Aften tillige Frants Moor), Wallenstein, Hakon Jarl, Romeo, Shylock, Othello, Hernani. D. var en rigt begavet Kunstnernatur, et stort Skuespilleremne, der med herlige ydre Betingelser — en statelig Skikkelse, et udtryksfuldt Ansigt og en klangfuld Stemme — forenede en flammende Begejstring for sin Livsgerning, men han naaede aldrig den tekniske Fuldkommenhed; hans Spil var højst forskelligt og ujævnt, fuldt af geniale Steder, men tillige skæmmet af tomme Mellemrum; han var størst i Roller, hvor dyb Lidenskab slog ud i glødende Fanatisme og pludselig Kraft. (Litt.: Hedberg, »Svenska skådespelare« [Stockholm 1884]). *A.A.*

Dahlstierna, Gunno, svensk Digter paa den karolinske Tid, (1658—1709). D., der før sin Ophøjelse i Adelsstanden hed Eurelius, var Søn af en Præst i Dalsland, studerede i Upsala og Tyskland og blev senere Landmaaler. Han er den svenske Storhedstids mest udprægede Besynger og den fornemste Repræsentant i Sverige for den skruede og svulstige Stil, som havde Kurs i en god Del af Europa i 17. Aarh., og som i Tyskland nærmest repræsenteres af Lobenstein's Skole. D. fulgte italienske og tyske Forbilleder. Hans Ordbram bæres dog af en overstrømmende Fædrelandskærlighed, og hans Digtning er et Produkt af den herskende Henrykkelse over Sveriges Stordaad i Fortid og Fremtid, hvilken navnlig træder frem i hans paa Oktavrim skrevne »Kungaskald«, et Sørgekvad over Karl XI's Død. *K. W—g.*

Dahlström, Karl Andreas, svensk Genre-, Historiemaler og Litograf, født i Stockholm 22. Oktbr. 1806, død smst. 9. Septbr. 1869. C. forlod den militære Løbebane (han var Underofficer ved Svea Artilleri) for Kunstens Skyld, rejste til Italien og studerede efter Hjemkomsten (1830) paa Stockholm's Kunstakademi, som han dog, utilfreds med Undervisningen der, kun besøgte en kort Tid for, svagt udrustet med teknisk Færdighed, at uddanne sig efter selve Naturen og Hollænderne. 1831 udstillede han som Landskabsmaler, men vendte sig derefter særlig mod Genremaleriet og malede en Række smaa Genrebilleder (»Bønder med Heste«, »Væddekørsel paa Brunsviken« eta), som, lovpriste af Samtiden for deres livlige Fremstillingssæt, deres smukke Stemning og dygtige Studier af Dyr, dog nu have Betydning mindre ved deres eget kunstneriske Værd end ved den befrugtende Anvisning paa Optagelse af hjemlige, hverdagslige Emner, de gave det opvoksende Kunstnerkuld. Da Karl XIV Johan søgte Kunstnere til Forevigelsen af sine Krigsbedrifter (Drottningholms Galeri), blev D. optagen af adskillige Batillestykker, der forøgede hans Anseelse; han malede

saaledes bl. a. »Slaget ved Liibeck 1806« og »Overgangen over Rhinen 1796« — vel komponerede Arbejder, der imidlertid (som D.'s Produktion overhovedet) vare svage i koloristisk Henseende. Herefter helligede han sig fornemmelig til litografiske Arbejder; 1844 paabegyndte han Udgivelsen af »Teckningar till Karl XIV Johans historia«, udførte senere Suiter fra Trediveaarskrigen, den karolinske Tid, Vasaregenternes og Gustaf III's Historie, hvilke efterfulgtes af Samlingen »I Stockholm« (1855), »Teckningar ur svenska folklifvet« (1857) og »Teckningar ur hvardagslifvet« (1858) — Værker, i hvilke hans Fremstilling efterhaanden udartede til overfladisk, stereotyp Manér, der dog til Tider veg Pladsen for en forholdsvis Friskhed og Livfuldhed (Bellmansscenerne). I Stockholms Nationalmuseum ses hans »Landskab med Vejrmølle i Maaneskin«. *A. Hk.*

Dahme, By i preussisk Regeringsdistrikt Potsdam, har (1890) 5,200 Indb., et gammelt Karmeliterkloster med Kirke, nu Sygehus, Landbrugsskole, Klæde-, Støvle- og Cigarfabrikation. 7. Septbr. 1813 tog den preussiske General Wobeser her 6,000 Franskmænd til Fange. Ved D. udspringer Floden D., der kort neden for Golszen bliver sejlbar og efter et 75 Km. langt Løb, som »den vendiske Spree«, ved Kopenick falder i Spree. *C. A.*

Dahn, Ludwig Julius Felix, tysk retslærd, Forfatter og Digter, er født i Hamburg 9. Febr. 1834. Hans Forældre, Skucspillerparret Friedrich og Constanze D., flyttede samme Aar til Miinchen for at tiltræde et Engagement ved Hofteatret, og her fik han sin Opdragelse og gennemgik Gymnasiet. Senere studerede han Jura og samtidig Filosofi og Historie i Miinchen og Berlin. Han tog 1855 den juridiske Doktorgrad og 1857 habiliterede han sig ved Skriftet »Studien zur Geschichte der germanischen Gottesurteile« som Privatdocent i Miinchen, hvor han holdt Forelæsninger over Retshistorie, Privatret, samt Handels- og Vekselret. 1862 blev han Professor i Wiirzburg; 1870—71 fulgte han i 4 Uger med en Sanitetskolonne Kronprinsen af Preussen's Hovedkvarter og hædredes med Fortjenstkorset. Siden 1870 har han været korresponderende Medlem af Videnskabernes Akademi i Miinchen; 1872 kaldtes han som Professor til Konigsberg. Han har udgivet en Del privatretlige, retsfilosofiske og især retshistoriske Skrifter, f. Eks. »Die Könige der Germanen« [Miinchen 1861—71]. Til den tyske Historie, især Oldhistorien, har han leveret værdifulde Bidrag, f. Eks. »Geschichte der Urzeit« [Giesebrecht's »Gesch. der europäischen Staaten; deutsche Gesch.«, I. Bd., Gotha 1883], »Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker« [Berlin, 3 Bd. 1881—84]. Sine største Triumfer har han imidlertid fejret i den historiske Roman, f. Eks. »Ein Kampf um Rom« [10. Opl. Leipzig 1884], »Kleine Romane aus der Volkerwanderung« [6 Bd., Leipzig 1882—85]. Desuden har han skrevet lyriske Digte, Ballader, episke Digte, germanske Gude- og Heltesagaer samt nogle dramatiske Arbejder, til Dels med patriotiske Sujetter. Flere af hans Værker ere oversatte paa Dansk, f. Eks. »En Kamp om Rom« [1882], »Fredegunde« [1887]. *C. A. N.*

Dahlia (Dahana, Dehna ell. Dakhna), »den røde« eller Roba-el-Khali, »tomme Rum«, det arabiske Navn for den over 130,000 □Km. store Sandørken i Sydarabien, der skiller Oman fra Jemen og Hadramaut's Bjærge fra Nedschd's Højland (se 1 Kort over Asien). Dette store Ørkenland hører til de mindst kendte Egne i Verden. Ingen Europæer er trængt ind i det indre, og kun en eneste (v. Wrede 1843) har betraadt den sydlige Del, El-Ahkâf, »det sabæiske Sandhav«. Den fremherskende Østenvind hober Sandet, der er fint som Støv, op til lange, Nordvest—Sydøst strygende Rygge, og set fra Hadramaut's 300—400 M. højere liggende Nordrand ligner Ørkenen et i Oprør stivnet Hav. Intet Spor af Vegetation, intet Dyreliv opliver dette uendelige Sandhav, hvis, som det synes, fuldstændige Mangel paa Oaser har gjort det til en lukket Verden selv for den dristige Beduin. Mod Nordøst gaar D. over i Ørkenen »lille Nefud«, der 1862 gennemrejstes af Palgrave og nordligere igen fører over i Nordarabiens store Ørken »store Nefud« (s. d. samt Arabien S. 1001). *C. C. C.*

Dahomē (Dahomay), Negerrige paa Slavekysten, paa Nordsiden af Guineabugten i Vestafrika, grænser mod Vest til Togo, mod Syd til Guineabugten, mod Øst til den engelske Koloni Lagos og Joruba, medens Grænsen mod Nord er ganske ubestemt. 10,000 □Km. med (1891) ca. 600,000 Indb Selve Kysten er flad, delvis ledsaget af Revler og meget farlig at besejle; bag Kysten ligge Laguner, der kun i Regntiden ere i Forbindelse med Havet. Paa denne Kyststrækning ligge de franske Kolonier GrandPopo, Agueh, Kotonu, Porto Novo og Whydda. Inden for Kysten højner Landet sig mod Nord; men Adgangen besværliggøres ved en 10—12 Km. bred Sumpstrækning, Lama (Ko), bevokset med tætte Skove. Først i Nærheden af Hovedstaden bliver Landet mere bakket, delvis bevokset med Skov, delvis et Savannelandskab, hvis rødlige Jordbund er godt skikket til Agerbrug. Helt mod Nord bliver Terrainet bjærgrigt, det er Begyndelsen til de saakaldte Kongbjærge, hvor D.'s eneste større Flod, Wheme (Okpara), udspringer, og hvorfra den med sydlig Retning søger til Guineabugten, hvor den udmunder ved Porto Novo. Klimaet er fuldstændig tropisk, med Regntid fra April til Beg. af September, saa længe Sydvestmonsunen hersker. Faunaen og Floraen er tropisk afrikansk, det karaktergivende Træ er Oliepalmen. Befolkningen er ægte Negre, der staa nærmest Ewestammen, af hvis Sprog det dahomeanske, *Fon,* er en Dialekt. Det er en af de højest staaende Negerstammer, intelligent og flittig og meget krigersk. Den vigtigste Næringsvej er Agerbruget, der særlig beskæftiger sig med Dyrkningen af Majs, Hirse, Maniok, Bønner, Jams, Batater og Jordnødder samt i Omegnen af Hovedstaden alle Slags Grønsager; Husene opbygges af Blokke af den røde Jordbund, og Landsbyerne ere omgivne med Plantninger af Oliepalmer. Industrien beskæftiger sig med Tilvirkning af Bomuldstøjer, Lervarer og Sabelklinger. Handelen, der tidligere næsten udelukkende baseredes paa Slaver, drejer sig nu væsentligst om Udførsel af Palmeolie. Som Mønt anvendes smaa Muslingeskaller, *Kauris.* Indbyggernes Religion er en Slags Fetichtilbedelse af Dyr og mærkelige Genstande, der betragtes som Skytspatroner. De have Tro paa et højere Væsen, der findes i Solen, og paa et Liv efter Døden. Denne sidste Tro bevirker, at de ikke betragte Døden som noget frygteligt og heller ikke det at

dræbe andre som forkasteligt. De saa berygtede Menneskeofringer maa derfor betragtes snarere som et Udslag af Religiøsitet end af Grusomhed. Navnlig Begravelser og Festligheder i Kongehuset fejredes tidligere med de gyseligste Menneskeslagterier. Regeringsformen var til for nylig et fuldstændigt Despoti, hele Befolkningen, selv de højeste Embedsmænd og Høvdinge, var Kongens Slaver. Hele Staten var for øvrigt militært organiseret, og Kongen valgte selv Høvdingene for de forskellige Landsbyer. Hæren bestod af ca. 15,000 Mand, for største Delen bevæbnede med Geværer, hvoraf flere endog af nyeste Konstruktion. Mærkværdig var Kongens Livvagt, der bestod af et Korps paa 800 Amazoner, der havde afstaaet fra Ægteskab og i Tapperhed og Dødsforagt, men ogsaa i Vildskab søgte at overgaa de mandlige Tropper. Hovedstaden er Abome, der ligger 120 Km. fra Kysten, med hvilken den er forbunden ved en god Vej. Kun 10 Km. S. f. Abome ligger Canna, der atter ved Lamasumpen skilles fra den gamle Hovedstad Allada. Af Kystbyerne er Whydda den vigtigste, dens Omsætning beløb sig 1891 til ca. 14 Mill. Kr.

D. træder først frem i Historien i Slutn. af 17. Aarh.; men fra Beg. af 18. Aarh. udvidedes det betydelig under dygtige Herskere, særlig Takadun, og paa Grund af Befolkningens Tapperhed. 1724 erobredes Allada, og 1772 naaede det ud til Kysten, hvor det kom i Berøring med Europæerne, med hvilke D.'s Herskere gjorde gode Forretninger i Slaver. 1825 erobredes Whydda. De grusomme Menneskeofringer foranledigede Europæernes Indskriden, og i Midten af 19. Aarh. ophævede Kong Gheso dem derfor; men ved hans Død 1858 genindførtes de af hans Efterfølger, Bahadung. Denne Konge førte 1864 en uheldig Krig med Abeokuta. 1885 tiltog Portugal sig Protektorat over Landet; men da Portugiserne indsaa, at de ikke kunde hævde Besiddelsen af Landet mod Indbyggernes Ønske og navnlig ikke kunde undertrykke Menneskeofringerne, ophævede de Protektoratet 1887. Imidlertid havde Franskmændene sat sig fast i de fleste Byer paa Kysten, og efter at Kong Behanzin 1889 havde besteget Tronen, kom det snart til Rivninger med Franskmændene, der under General Dodds erobrede Hovedstaden og fangede Kongen, der blev bragt til Martinique i Vestindien. Hele D. staar nu under Frankrig, der søger at udvide det mod Nord for at bringe denne Besiddelse i Forbindelse med sine andre Besiddelser i Vestafrika. (Litt.: Duncan, *Travels in West-Africa* [Lond. 1847]; Forbes, *D. and the Dahomians* [Lond. 1851]; Guillevin, *Voyage dans l'interieur du royaume de D.* [Paris 1862]; Burton, *Mission to Gelele, King of D.* [Lond. 1864]; Skertchly, *D. as it is* [1874]; Bouche, *La côte des esclaves et le D.* [Paris 1885]). *C. A.*

Dahragrotterne, en Række Huler i Dahra-distriktet i Algérie mellem Mostaganem og Tener, ere berømte fra en Tildragelse i Franskmændenes Kampe mod Kabylerne. Stammen Ualad Riah havde i Maj 1845 taget sin Tilflugt til disse Huler, hvor de indesluttedes af Oberst Pélissier. Da denne ikke turde udsætte sine Tropper for Faren ved at storme Hulerne, lod han foran Aabningen antænde Baal af vaadt Brænde for saaledes at ryge de indesluttede ud. Ved denne Lejlighed kvaltes 500 Kabylere af Røgen, og kun 100 viste sig at være i Live. Denne »Bedrift« blev stærkt dadlet i hele Europa, ogsaa i Frankrig. *C. A.*

Dahr-el-Kôdib (Dohr-el-Ch6dib, Makmel), Libanon's højeste Tinde, en stejl, nøgen, af Sne det meste af Aaret dækket Top i Kædens nordligste Parti (34° 18' n. Br.), 28 Km. fra Havel. Maalingerne svinge mellem 3,048 og 3,211 M. (Burton's, s. d.); den sandsynligste Angivelse er Mansell's (3,066 M.). Ved Bjærgets Fod i en Højde af 1,950 M. ligger den berømte Cederlund (se Libanon). *C. C, C.*

Dai Butsu, en ca. 18 M. høj Buddhastatue, støbt Aar 749 e. Chr., i Japans ældste Hovedstad Nara.

Daidăla (græ.), Kunstværker, særlig Kunstværker fra gammel Tid, Gudefigurer af Træ i gammel Stil. Heraf Navnet paa en boiotisk Fest, Daidala (»Gudefigurerne«), der i Oldtiden fejredes dels af Piatæerne alene (de smaa D.), dels hvert 60. Aar af alle Boioterne i Fællesskab (de store D.) til Ære for Hera som Ægteskabsgudinde. Ved de smaa D. blev en Figur (Daidalon), der efter bestemte Ceremonier udskares af en Egestamme, ført i Bryllupstog til Byen; de Figurer, som saaledes i Aarenes Løb samledes, bleve ved de store D. fordelte mellem de boiotiske Stæder, i Procession kørte op til Toppen af Kithairon og der tillige med store Kvægofre brændte paa et Alter af Træ. *C. B.*

Daidălos, i) efter græske Sagn den store Kunstner og Opfinder, som gav Kunst og Haandværk den første betydelige Udvikling. Navnet selv betyder »Kunstner« (jfr. Daidala); Personen, som det tillægges, er en ren Fantasiskabning, fremgaaet af Grækernes Trang til at søge en bestemt, helst personlig Kilde til alt. Gudefigurer fra ældgammel Tid gemtes flere Steder i Grækenland som store Helligdomme; Grækerne vare sig derfor vel bevidste, at deres ældste Kunst havde været helt primitiv, og henførte naturlig de Fremskridt, som Billedkunsten allerede i forhistorisk Tid havde gjort fra dette Standpunkt, til een stor Kunstner. I det enkelte fortaltes herom, at D. havde opfundet Økse, Sav, Lodline, Bor og Lim, og at han havde været den første, der i Kunstværkerne løste Armene fra Kroppen, skilte Benene fra hinanden og fremstillede Ansigterne med aabne Øjne; som Udtryk for den fjerne Oldtids Beundring af hans Figurers Livagtighed berettedes, at Herakles havde antaget een af hans Statuer for levende og kastet Stene efter den, og at man maatte lænke Statuernes Ben, for at de ikke skulde løbe bort. De Figurer, som henførtes til D., vare, som det synes, alle af Træ. — De mangfoldige stedlige Traditioner om D. (især paa Kreta og i Attike) bleve, dels i Folkemunde, dels ad litterær Vej, sammenarbejdede til et sammenhængende Sagn, som forklarede D.'s Virksomhed i de forskellige Egne af den græske Verden ved udstrakte Rejser og eventyrlig Omtumlen. D.'s Æt henførtes til Athen, hvor han sædvanlig gjaldt for en Efterkommer af Erechtheus; Traditionen anførte forskellige Navne paa hans Fader (Eupalamos, Metion o. a.); en af de attiske Demer (Daidalidai) bevarede ved sit Navn Mindet om ham. D.'s Søstersøn Talos (ell. Kalos), der blev opdragen hos ham, vakte ved sit Snille hans Misundelse, hvorfor D. styrtede ham ned fra Akropolis. Som Følge heraf maatte D. flygte og kom til Kreta, hvor han hjalp Pasifae (s. d.) i hendes

unaturlige Elskov ved at tildanne et Træbillede af en Ko, byggede Labyrinten til hendes Afkom Minotauros, siden hjalp Ariadne i hendes Kærlighed til Theseus og til Straf herfor af Kong Minos blev spærret inde i Labyrinten tillige med sin Søn Ikaros. D. slap dog bort ved Hjælp af Vinger,

Daidalos finder don døde Ikaros (pompejansk Vægmaleri).

som han selv havde forfærdiget; men Sønnen styrtede i Havet og druknede (se Ikaros). Fra Kreta kom D. paa denne Maade til Syditalien, hvor han i Cumae byggede et Apollotempel, og til Kong Kokalos paa Sicilien, der beskyttede ham mod Minos'es Efterstræbelser. Paa Sicilien skal D. have opført flere mægtige Bygninger og andre Anlæg: en Kanal, Befæstningen af Agrigent, varme Bade ved Selinus, Underbygningen for Afroditetemplet paa Bjærget Eryx. — Daidalossagnet er ofte behandlet af Oldtidens Billedkunst, i Relieffer, Vasebilleder, Gemmer og Vægmalerier, som forestille forskellige Momenter deraf: D. i Færd med at udhugge Koen for Pasifae, Vingernes Tildannelse, Flugten over Havet og Ikaros'es Død.

2) græsk Billedhugger fra Sikyon; han levede i Beg. af 4. Aarh. f. Chr. og udførte flere Sejrsmindesmærker og Statuer af Mænd, som havde vundet Prisen i de olympiske Lege. *C. B.*

Daillé [daje'J, Jean, fransk reformert Teolog, (1594—1670), studerede i Saumur, blev Lærer for Duplessis-Mornay's to Sønner og rejste med dem i Italien, hvor han lærte den frisindede Paolo Sarpi at kende. Efter en eventyrlig Hjemrejse blev D. der Præst i Saumur, senere ved Hugenotmenigheden i Charenton ved Paris. Lige saa frisk og veltalende som lærd udfoldede D. en stor apologetisk-polemisk Forfattervirksomhed, der endog aftvang hans Modstandere, Katolikkerne, Agtelse. Nævnes kunne hans *Tractatus de usu patrum* [Geneve 1639], »Apologie des Eglises réformées« [Geneve 1633], *De poenis et satisfactionibus humanis libri* 7 [Amsterdam 1649] samt Skrifter imod Fasten, Bodssakramentet og den sidste Olie. *H. O.*

Daily Chronicle [de!ilikrånikl] anses af mange for det indflydelsesrigeste Blad i England i vore Dage. Det er et uafhængigt Organ, men staar nærmest det radikale Partis venstre Fløj. Det er grundlagt af Edward Lloyd, som i 1877 købte det gamle »Clerkenwell News« og forvandlede dette til et specielt London-Blad med et rigt varieret dagligt Indhold, der har slaaet saaledes an, at Oplaget f. T. (1895) er c. 3/4 Mill. Eksemplarer, trykt paa Træmassepapir fra Norge og Sverige. Bladet ejes nu af Grundlæggerens Søn Frank Lloyd og hans 3 Brødre; Hovedredaktør er Alfred Ewen Fletcher, kendt fra tidligere Dage som Udgiver af »Cyclopaedia of Education«. Bladets Medarbejderstab tæller fremragende Fagmænd og Skribenter paa alle Omraader, særlig de sociale og litterære Spørgsmaals. *J. B. H.*

Daily Graphic [de !iligräfik] se Graphic.

Daily News [de!ilinju.z] (eng.: »Daglige Efterretninger«, »Dagens Nyheder«), londonsk liberalt Dagblad, der udkommer i over 100,000 Eksemplarer. Det grundlagdes 1846 af flere liberale Politikere, bl. de mest kendte Sir Thomas Paxton. Dets første Redaktør var Charles Dickens; men det blev især oparbejdet af Thomas Walker, senere af Frank Hill og PI. W. Lucy, den sidste »Punch's« berømte »Toby, M. P.« og har især repræsenteret den Gladstone'ske Retning. Nuværende (1895) Forlægger: T. Brillon, Redaktør: J. R. Robinson, der var den, som »opdagede« Krigskorrespondenten Archibald Forbes. *J. B. H.*

Daily Telegraph [de!ilitelegräf] (eng.: »Daglig Telegraf«), londonsk Dagblad af liberal Farve, startet 1855 af Oberst Sleigh, som snart var nødt til at sælge Bladet for 600 L. St. til en Jøde ved Navn Levy, hvis Søn Sir Edward Lawson er Bladets Ejer nu. I Levy's Hænder blev Bladet oparbejdet mindre ved dets politiske Ledelse end Medarbejdernes ypperlige Fremstillingskunst og Stofvalgets kalejdoskopiske Alsidighed. Dets Hovedredaktør f. T. (1895) er J. M. Le Sage og hans fornemste Medarbejdere G. A. Sala og Sir Edwin Arnold. Udkommer i omkring 300,000 Eksemplarer. I Forening med »New York Herald« udrustede D. T. Stanley's anden Rejse til Afrika. *J. B. H.*

Daimiat se Daimio.

Daimiēl, Distriktsby i det mellemste Spanien, Provins Ciudad Real (Ny-Kastilien), i la Mancha, ikke langt fra Rio Azuel, med (1887) 11,500 Indb., drive Uld- og Lærreds væveri, Teglstens-, Drænrørs- og Sæbefabrikation samt Brændevinsbrænderi. 10 Km. N. 0. f. D. udspringer Guadiana (»Ojos del Guadiana«). *H. W.*

Daimio (jap.: »store Navn«) kaldtes i Japan under Shogunatet (s. d.) de store Vasaller, der sade inde med Kronens Len. Man sondrede mellem egentlige D., Stordaimioer, hvis Len gave en aarlig Indtægt af over 10,000 Koku Ris (1 Koku =

180,30 Lit.), og Shomioer (»lille Navn«), den lavere Lensadel. Sammen med Samurai, Krigerkasten, dannede D. Sværdadelen i Modsætning til Hofadelen ved det kejserlige Hof i Kioto. De D., der vare forlenede med en hel Provins, førte Titlen Kogusha, de øvrige kaldtes efter Lenets Størrelse enten Rioshu (Distriktherrer) eller Joshu (Slotsherrer). Af de 270 D., der fandtes ved Lensvæsenets Ophævelse 1869, vare de 179 Fudai-D. eller direkte Vasaller af Shogunen. De beklædte de højeste Embeder og udøvede ganske selvstændig hele Militær-, Justits- og Civilforvaltningen i deres Daimiat, men vare trods deres store Magt dog absolut afhængige af Shogunen. De rigeste D. vare D. af Kaga (aarlig Indtægt 1,022,700 Koku Ris), D. af Salsuma (770,800 Koku Ris) og D. af Sendai (625,600 Koku); de fornemste i Rang D. af Ovari, af Kii (der havde Arveret til Shogunatet i Tilfælde af den direkte Linies Uddøen) og af Mitto. Oprindelsen til D.'s store Magt gaar tilbage til Slutningen af Middelalderen. De vare oprindelig Militærstatholdere i de forskellige Provinser; men under de stærkt opløste Forhold, hvorunder Japan befandt sig fra [4. til 16. Aarh., tilrevs de sig efterhaanden flere og flere Rettigheder, saa at de ved Aar 1500 vare næsten uafhængige Fyrster. Men under den dygtige Iyeyasu, der omkring Aar 1600 vandt Shogunatet for sin Familie, maatte de alle underkaste sig Shogunen; dog bevarede de stadig hele en mægtig Lensadels Rettigheder og store Indflydelse. Efter at Shogunatet var blevet styrtet 1868, og Japans egentlige Hersker, Mikadoen, selv havde overtaget Regeringen, blev i Lensvæsenet ophævet og D. for en kort Tid gjorte til Statholdere i deres tidligere Kreds, med Titel Chihangi. Men allerede 1871 bleve de fleste ved Omordningen af Provinsernes Styrelse afskedigede af Statstjencsten. Siden 1869 er Titlen D. officielt afskaffet. *C. C. C.*

Daimon se Agathodaimon og Dæmoner.

Dainå (Flert. Dainós) er det litaviske Navn for Folkevise, se Litavisk Sprog og Litteratur.

Daire [dæ'r], L. F. Eugène, fransk Nationaløkonom, (1798—1847), har indlagt sig varig Fortjeneste ved sin fortrinlige Udgave af et Udvalg af 18. Aarh.'s økonomiske Forfattere i Guillaumin's »Collection des principaux économistes«, der fra 1843 udkom i 15 Bd., hvoraf de fem ere forsynede med Indledning og oplysende Anmærkninger af D., som derved har givet et vigtigt Bidrag til den økonomiske Videnskabs Historie. Særlig fortræffelig er hans indledende Afhandling »Mémoire sur les physiocrates«, der prisbelønnedes af *l'Académie des sciences morales et politiques*. *K. V H.*

Dairi (jap.: »store Indre«), gammel Betegnelse for Paladset og i overført Betydning for Mikadoens (s. d.) Person (jfr. tyrk. »Høje Port«), er siden Restaurationen 1868 ikke mere i Brug.

Daitya'er ell. Daiteya'er (»Diti-Ætlinge«), i den indiske Mytologi Efterkommere af Kaçyapa (s. d.) og Daksha's Datter Diti (s. d.). Deres vigtigste Høvdinge i nedstigende Linie ere anførte under Bali. Navnene Daitya (som dog ikke anvendes i de ældste Kilder) og Dānava (s. d.) bruges ofte i Flæng for at betegne Asura'erne eller Gudernes Fjender i Alm.; men medens i de ældre Kilder Asura'ernes »mørke« Side stærkt fremhæves, er Betragtningen af D. bleven meget mere sympatetisk. De ere vel Gudernes Fjender, men ikke i og for sig onde; hos Manu udgøre de sammen med Bodsøvere (tapasa, se Brahmanisme, S. 500), Asketer (yati), almindelige Brahmaner og lavere Guder det nederste Stadium af de Væsener, blandt hvilke man efter Sjælevandringslæren fødes med »Egenskaben« (se Bhagavadgita) Godhed. Navnlig Prahlada (s. d.) er et Mønster paa Retfærdighed. Paa den anden Side er Hiraṇyakaçipu (s. d.) meget ond, og medens deres Kamp med Guderne oftest blot motiveres som en i Grunden ganske berettiget Kamp om Herredømmet eller endog for Tilværelsen, begrundes dog deres hyppige Nederlag ved de rituelle, dogmatiske og moralske Fejl, hvortil de efterhaanden forfaldt, naar de en Tid havde haft Overhaand ved de modsatte Egenskaber, og samtidig med at Vishnu fødtes paa Jorden som Krishna, inkarneredes en Mængde D. som Tyranner og Undertrykkere, for at Jorden ved ødelæggende Krige kunde lettes for sin Overbefolkning. Hver Gang D. ere blevne overvundne af Guderne, fortrænges de til Patala (Underverden); dog bor der ogsaa D. sammen med Mennesker, Guder, Gandharva'er, Yaksha'er etc. paa Kuça-dvîpa (se Brahmanisme, S. 497 Fig.). Ogsaa menneskelige Helte kæmpede undertiden med D., saaledes Paraçu-Rāma (se »Mahābhārata« VIII Kap. 34). Men det er navnlig Vishṇu, som spiller en Rolle i Kampen mod dem. Vishnu trængte allerede i sin Vildsvineskikkelse ned i Underverden og dræbte en Mængde D. og Danava'er (bl. a. Hiraṇyāksha); som »Mandløve« dræbte han Hiraṇyakaçipu; under dennes Søn Hrada forførte han dem til buddhistiske eller jainistiske Kætterier, til at forkaste Veda'erne, navnlig Ofrene (især Dyreofrene), hvorefter de bleve overvundne af Guderne; han modarbejdede Cukra (s. d.), som var deres Præst og Lærer og kaldte de faldne til Live igen; han narrede dem for Ambrosia'en (amrita) ved Havets Kerning; som Dværg narrede han Bali, etc; som Krishna endelig bekæmpede han deres Inkarnationer blandt Menneskene (se bl. a. Bāṇa). Ogsaa Krigsguden Skanda var bestemt til D.'s Bekæmpelse. *S. S.*

Dajak er efter Crawfurth Betegnelse paa alle Naturfolkene paa Sumatra, Celebes og især Borneo. Efter P. J. Veth er D. det almindelige Navn paa Borneo's ikke muhamedanske Stammer. Efter M. T. H. Perelaer skal Navnet D. være opstaaet i Egnene om Byen Bandjermassin som en Forkortelse af *dadajak*, et Spottenavn ɔ: den, der løber vaklende. Denne Afledning af Ordet bekræfter Hardeland's »Dajak-deutsches Wörterbuch«. En saadan Tydning finder A. B. Meyer (Wien. Sitzungsber. 100. 537 ff.) utilstrækkelig og formoder, at Navnet D. skriver sig fra en særlig Folkestamme og staar i Forbindelse med et Ord som *daja* ɔ: Mand, Menneske. Efter F. Grabovsky skal Navnet først være anvendt paa Stammer ved den borneanske Flod Kapuas, Stammer, som selv kalde sig Oloh ngadju.

D.'s Type er den malajiske. Boligerne ere for en stor Del Pælebygninger; i den nordvestlige og midterste Del af Borneo er det mindre Hytter, i Syd- og Østborneo lange, ofte paa Hundreder af Pæle hvilende Fælleshuse. Hovednæringen er Ris. Som Husdyr holdes Svin, Hunde og Høns. D. er

et krigersk, om ikke særlig tappert Folk. Som Vaaben findes Skjold, Sværd, ofte af ejendommelige Former, Kastetræ med Modhager, Blæserør, Bue og Pil. Pilespidserne forgiftes. Om D.'s Krige se ogsaa Hovedjagt. D. ere som Regel fortræffelige Smede. Trods Borneo's Vildtrigdom ere de ikke ivrige Jægere. Om D., der slutte sig nær til Ostindiens andre malajiske Stammer, se i øvrigt Malajer. Deres samlede Antal paa Borneo kan anslaas til ca. 1½ Mill. (Litt.: O. von Kessel, »Ueber die Volksstämme Borneos« [Zeitschr. der Gesellsch. für Erdk. z. Berlin, 1857]; M. T. H. Perelaer, »Ethnographische beschrijving der Dajaks« [Zalt-Bommel 1870]; J. Perham, *The song of the Dayak head-feast* [Journ. of the straits Branch of the royal asiatic. soc, Singapur 1878]; F. Grabovsky, »Die Olon Maanjan« [i »Ausland« 1884]; »Zeitschrift fur Ethnologie« 1885; Globus 1888; Pryer, *On the natives of brit. North-Borneo* [»Journal of the anthropol. Institute of Great Britain and Ireland« 1887]; A. R. Klein, »Die bildende Kiinste bei den Dayaks auf Borneo« [Wien 1890]). *H. L.*

Dajarmur se Nanga Parbal.

Dajon [dazõ'], Nikolaj, dansk Billedhugger, af en i Christian IV's Tid indvandret fransk Familie (se Boldhus), født i Kjøbenhavn 21. Jan. 1748, død smst. 12. Decbr. 1823. D. fik Akademiets store Guldmedaille 1766 og lærte Billedhuggerkunsten hos Wiedewelt. 1775—83 var han i Udlandet og blev 1803 efter Wiedewelt's Død Professor i Billedhuggerkunst ved Akademiet og 1815—21 dettes Direktør. Hans Direktorat var i alle Maader en højst bedrøvelig Tid baade for Akademiet og Kunsten, og Forholdene bleve endnu værre efter D.'s Bortgang. — Af hans Arbejder — som alle ere af ringe kunstnerisk Værd —, kunne nævnes Statuerne »Tapperhed« og »Borgerdyd« paa Bondefrihedsmonumentet, Tordenskjold's Gravmæle i Holmens Kirkes Kapel, Buste af A. P. Bernstorff (paa Rosenborg), Gravmæler over Weidenhaupt, Søren Gyldendal og Ole Joh. Samsø, alle meget beskedne, paa Assistens Kirkegaard ved Kbhvn. *F. J. M.*

Dåk (Dawk) (sanskr.: »hurtig«), i Ostindien d.s. s. Post, for Breve og for Personbefordring ved Bærestole, Rejsevogne, Elefanter eller Rideheste.

Dakalieh, Provins (Mudirieh) i Nedreægypten, ved den højre Bred af Nilens Damiat-Arm og i Nord begrænset af Mensalehsøen, 2,061 □ Km. stor med (1882) 586,000 Indb. Den bestaar af et af utallige Kanaler gennemskaaret frugtbart Deltaland, der frembringer Korn, Bomuld, Hør, Indigo, Tobak o. a. Hovedstaden er Mansurah ved Nilen. *C. A.*

Dakiki, Abu-Mansur-Mohammed, persisk Digter fra Middelalderen, Forfatter af mange »Kassider«, Lovprisningsdigte, skrevne til Samanidefyrsters Pris, og af »Ghaseler« ligesom ogsaa af en digterisk Behandling af de oldpersiske Kongesagn, som han forfattede efter Opfordring af Samanidefyrsten Nukh-ben-Mansur (976—97); han havde omtrent fuldendt 1,000 Vers om Gushtasp's Historie, da han blev myrdet af en ung Tyrk. Denne digteriske Opgave, som D. havde begyndt, optoges senere og fuldendtes af den store Digter Firdusi. Af D.'s »Ghaseler« ser man, at han, om end Muhamedaner, dog i Hjertet hang ved sit i Fædrelands gamle Tro Parsismen. Hans Digterværker ere oftere udgivne. *V. S.*

Dākinī, i Indien en Slags menneskeædende kvindelige Trolde i Kālī's (s. d.) Følge; se ogsaa Buddhisme, S. 832.

Dakkar, By i den franske Koloni Senegambien, Arrond. Gorée, paa Sydkysten af den Halvø, der ender i Kap Verde, og kun adskilt fra Øen Gorée ved et 2 Km. bredt Stræde. (1891) 4,800 Indb. Dens fortræffelige Havn og Jærnbanen til Hovedstaden St. Louis, der blev fuldført 1885, have bevirket, at den forholdsvis ny By (grundlagt 1857) har draget en stor Del af Gorée's tidligere Handel til sig. For Europæere er Opholdet ikke behageligt, da Klimaet er meget usundt, men Byen har dog nu talrige Faktorier, en Kaserne og et Guvernementshus. *C. A.*

Dakota [dako'uta], tidligere Territorium i U. S. A. (forkortet D. T.), beliggende i den yderste nordlige Del af disse. 1889 blev Territoriet ophøjet til Stat og samtidig delt i Norddakota (s. d.) og Syddakota (s. d.). D. var oprindelig en Bestanddel af det tidligere Louisiana og blev først 1861 organiseret som Territorium. Ved Regulering af Grænserne og Nydannelse af Territorierne Idaho (1863) og Wyoming (1868) blev dets Omfang betydelig indskrænket og hele Omraadet til sidst fordelt paa de to nævnte Stater. *C. A.*

Dakota (»de syv Raads Ild« ɔ: de syv Stammer), Navriet paa syv forbundne Indianerstammer i det nordvestlige U. S. A., i Reglen bedre kendte under deres franske Øgenavn *Sioux*. Til D. i videre Forstand høre Assiniboin, Vinebago, Iowa, Omaha, Osager, Kansas, Arkansas, Menitaries, Krageindianerne (*Crows*) og endelig Mandanerne. De bebo Omraadet mellem øvre Mississippi i Øst, Black Hills og Rocky Mountains i Vest og Platteloden mod Syd. Tallet paa D., som regnes til de mest intelligente og krigerske Stammer i Unionen, anslaas til ca. 46,000, hvoraf 30,000 i Dakota, 10,000 i Montana og 6,000 i Wyoming. For to Aarhundreder tilbage besøgtes de første Gang af franske Missionærer og naaede længere frem i Civilisation end nogen anden Stamme i Nordvest, men ere dog endnu en af de Stammer, der have bevaret flest af de gamle Rødhuders Karaktertræk. De ere fortrinlige Ryttere og dristige Jægere, der om Sommeren forfølge Bisonen over Stepperne og om Vinteren opslaa deres Hytter langs Bredderne af de med Krat og Skov bevoksede Søer og Floder. Tidligere gjorde de sig frygtede ved deres forvovne Angreb paa de nærmeste Kolonister, strejfede ofte mod Syd helt ned til Arkansas, og endnu i de senere Aar have Unionens Tropper maattet udstaa Kampe mod dem under deres Høvding Sitting Bull. *C. A.*

Dakotalagene ere en Underetage i den 4,000 M. mægtige Lagserie »Laramiegruppen«, et Led af Kridtformationen i Nordamerika. D. indeholde baade Levninger af Landplanter, Ferskvands- og Saltvandsforsteninger samt ikke ubetydelige Kullag. *K. R.*

Dakryoadenitis, Betændelse i Taarekirtlen, sjælden Sygdom.

Dakryocystitis er Betændelse i Taaresækken. Den kan være 1) akut, *D. phlegmonosa*, i hvilket Tilfælde der danner sig en stor, smertefuld Byld

ved indre Øjekrog med Svulst af Øjelaag og tilgrænsende Dele af Næse og Kind. Kommer denne Byld ikke under tidlig Behandling (Operation), aabner den sig af sig selv i Reglen ved Overgang mellem Næse og nedre Øjelaag, og der er da Tilbøjelighed til, at denne Aabning ikke vil lukke sig igen, men at der bliver en Taarefistel tilbage. 2) kronisk', i Reglen kaldet *Blennorrhoea sacci lacrymalis*, viser sig ved stadig Taareflod og ved Udflaad af Materie gennem Taarepunkterne, naar man trykker paa Taaresækken. Som oftest ligger der en ikke paaagtet kronisk Betændelse til Grund for den akutte, saa at denne kun er en akut Opblussen af den kroniske. — Aarsagen til D. er næsten altid et daarligt Afløb for Taarerne fra Taaresækken til Næsen, hvorfor det hyppigst er Snue, hvor den katarralske Svulst fortsætter sig op i Taarekanalen, der foranlediger den. Taaresækken afgiver da en god Jordbund for de almindelige betændelsesvækkende Bakterier, der med Taarestrømmen føres ind i den uden at kunne komme videre. Sygdommen er for saa vidt farlig for Øjet, som selv den ubetydeligste Læsion af Hornhindeepitelet giver Anledning til voldsomme, overordentlig smertefulde Betændelser, idet Pus'et fra Taaresækken inficerer Saaret. I de fleste Tilfælde, hvor ældre Mennesker miste Synet paa et Øje som Følge af Hornhindebetændelse, er der Betændelse i Taaresækken. Behandlingen er operativ og ofte meget langvarig. *G. N.*

Dakrÿolit, Sten i Taarekirtlen, sjælden Sygdom.

Dakrÿops, Svulst ved ydre Øjevinkel, opstaaet ved, at der i Taarekirtlen sker Tilstopning af en Udføringsgang, og den bagved liggende Del udspiles som en Retentionscyste (se Cyste). *E. A. T.*

Daksha (»dygtig, Dygtighed«) nævnes allerede i Rigveda som kosmogonisk Magt ved Siden af Aditi; de »fødes« gensidig af hinanden, og D. nævnes undertiden i Opregninger af Âditya'erne. I Brâhmana'erne og senere er D. en »Skaber« (Prajâpati, s. d.); hans Oprindelse er dobbelt: 1) i 1. Man vantara (S v 5 y a m b h u v a) er han blandt de 7 eller flere Sønner, som fødes af Brahmán's Vilje (af hans højre Tommelfinger), og havde med Manu Svâyambhuva's Datter Prasûti 24 Døtre, som bleve gifte med Dharma (bl. a. Lakshmi) og forskellige Rishi'er m. m.; — 2) i 6. Manvantara (Cakshusha) var han Søn af de 10 Pracetas'er og Mârishâ; efter hans Tid blev Verden forplantet ved kødelig Omgang mellem de to Køn (forhen ved Vilje, Syn, Berøring eller Spægelse); hans første Sønner forledtes af Narada (s. d.) til at slaa sig paa »Befrielsen« (se Brahmaner S. 495/ 1 Stedet for at forplante sig, hvorfor D. forbandede Nârada; med Virana's Datter Asikni fik han derpaa 50—60 Døtre, som han giftede med Dharma, Kaçyapa, Soma o: Maanen (de 27 Nakshatra'er, s. d.) etc; da Soma foretrak Rohini (Aldebaran) for sine andre Hustruer, forbandede D. ham til Svindsot, men anviste ham derefter Badning i Prabhâsatîrtha som et Middel til Helbredelse. Hans Fordeling paa to forskellige Manvantara'er (s. d.) er kun et Forsøg paa at forklare Modsigelser i de gamle Fremstillinger. Fra de omtalte Døtre nedstamme saa godt som alle Væsener. En anden af hans Døtre var Sati (s. d. og Durga), som var gift med Civa (s. d.), hvem D. forhaanede; Sati brændte sig selv, hvorpaa Civa efter een Fremstilling forbandede D. til at fødes som Kshattriya (s. d.), nemlig som de 10 Pracetas'ers Søn, og avle en Søn med sin egen Datter; i denne senere Fødsel skal det Offer have fundet Sted, hvortil D. undlod at indbyde Civa, som derfor forstyrrede det, hvilket gav Anledning til gensidige Forbandelser. Manu'erne (s. d.) IX—XII ere »tanke-fødte« Sønner af en Datter af D. — En D. nævnes ogsaa mellem de saakaldte Vic-

Dakshiṇâcârin, i Indien en Cakta (s. d.), som følger Dakshinacara eller »Højrehaands«-Praksis'en. *S. S.*

Daktyl, i Grækenland Benævnelse paa Centimeter.

Daktyl (Versefod) se Daktylos.

Daktyler, græske Dæmoner, der gjaldt for Smede og Troldmænd; Navnet betyder »Fingre«. Deres Hjem henlagdes dels til Frygien, hvor de skulde staa i Gudemoderen Rheas Tjeneste, dels til Kreta, hvor de sattes i Forbindelse eller sammenblandedes med Kureterne (s. d.). Efter et elisk Sagn var Herakles en af de 5 »idæiske D.«, som vare komne fra Kreta til Olympia og der havde indstiftet de hellige Lege. *C. B.*

Daktyliotēk (græ.), det antikke Navn paa en Samling af Fingerringe, særlig af Ringe, hvori der er indfattet Stene med indskaarne Billeder. Allerede paa Republikkens Tid grundede flere af de romerske Rigmænd af Samlerinteresse D. Det første skal, efter Plinius, have tilhørt Scaurus, Sulla's Stedsøn. Kong Mithradates'es Samling, der langt overgik Scaurus'es, blev af Pompejus skænket Guderne og opstillet paa Capitolium; Cæsar indviede hele 6 D. i Venus Genitrix'es Tempel, Marcellus, Octavia's Søn, eet i det palatinske Apollotempel. Om moderne Samlinger af lignende Art og de herefter udgivne Aftryk og Afbildninger, der ofte ligeledes kaldes D., se Gemmesamlinger. *C. B.*

Daktylítis (af græ.: δάκτυλος, Finger), Betændelse af Fingeren; anvendes egentlig kun om en bestemt Form at Fingerbetændelse, den syfilitiske. Den optræder i de senere Stadier af Syfilis (tertiære Stadium) og viser sig dels som en Bindevævsbetændelse af kronisk Natur, gribende over paa Ledene, dels som en kronisk Betændelse af selve Knoglerne, lignende visse tuberkuløse Betændelser i Fingrene. Sygdommen giver Anledning til stærk Misdannelse. Behandlingen falder sammen med Hovedsygdommen. *E. A. T.*

Daktylogi, Fingersprog, se Døvstummeundervisning.

Daktylologi (Daktylonomi), Fingerregning. For under Tælning eller Regning at fastholde et bestemt Tal brugte de ældste Folkeslag inden Taltegnenes Indførelse at holde det tilsvarende Antal Fingre i en bestemt Stilling; ved at bøje Fingrene i de forskellige Led lode f. Eks. Grækerne og Romerne dem tillige betegne forskellige Enheder (Tiere, Hundreder o. s. v.). Man ledtes da naturlig til Betegnelser for 5, 10 og undertiden — idet Tærne toges med til Hjælp — 15 og 20, hvilket forklarer, at de første Talsystemer, der benyttedes, vare Fem-, Ti- og Tyvetalssystemet. *Chr. C.*

Daktylolÿse, Afløsning af Dele af Fingeren, en Sygdom beskreven under Navnet Ainhum (s. d.). *E. A. T.*

Daktylos (græ.), antik Versefod, bestaaende af een lang og to korte Stavelser: — ⏑ ⏑. Det vigtigste daktyliske Versemaal er Heksametret, der dannes af seks Daktyler, hvoraf den sidste er ufuldstændig; de fire første, sjældnere den femte, i kunne erstattes af Spondeer (———). Ved Fjernelse af tredje og sjette Fods sidste Halvdele fremkommer Pentametret, i hvilket dog kun de to første Fødder kunne være Spondeer. Heksametret anvendtes i al episk og til Dels i bukolisk og satirisk Digtning, Pentametret udelukkende forbundet med et foregaaende Heksameter til et Distichon (»Liniepar«) i Elegier og Epigrammer (et Eksempel se under Aischylos). *K. H.*

Daktylolsymphysis d. s. s. det almindeligere anvendte Syndaktyli (s. d.), Sammenvoksning af to eller flere Fingre eller Tæer. *E. A. T.*

Dal er en langstrakt og forholdsvis smal Indsænkning i Jordens Overflade. Indsænkningens Bund skraaner ned mod Havet, mod en Indsø eller mod en anden D. Undertiden kan en D. fortsætte sig et Stykke uden for Kysten som en Fordybning i Havbunden, en undersøisk eller submarin D. En meget snæver D. med stejle Sider kaldes gerne en Kløft. En D.'s Tværsnit omtales ofte som V-formet eller U-formet, en D. med bred Bund og langsomt opadskraanende Sider siges at være trugformet. En »Hoveddal« forgrener sig ofte i flere »Sidedale«. Paa geologiske Kort over Fjældlande, hvor Lagene, der opbygge Jordskorpen, ere bragte ud af deres oprindelige Stilling, vil man i Reglen se, at de forskellige Formationer tegne sig som Striber langs med Fjældstrøgenes Længdeudstrækning. D., som gaa langs med Striberne, kalder man Længdedale; de, som gaa paa tværs, kalder man Tværdale. I Norge er der, for at nævne et skandinavisk Eksempel, et udpræget System af Længdedale parallelt med Kysten mellem Forbjærget Stadt og Trondhjemsfjorden og et System af Tværdale lodret derpaa. Paa et godt Kort over Østalperne vil man let kunne skelne mellem Længde- og Tværdale. De to Dalsystemer have ofte en forskellig Karakter; saaledes kan Længdedalene i være vide med svagtskraanende Sider og Tværdalene være meget snævrere. D. ere i det store og hele taget dannede ved det rindende Vands Virksomhed. For at store D., der opnaa en Dybde af et Tusind Meter eller mere, have kunnet udgraves af Floder og Elve i haarde Bjærgarter, have lange Tidsrum, paa Hundredetusinder af Aar, været fornødne. Til Dels har man (f. Eks. Kjerulf i Norge) villet tilskrive Spalter i Jordskorpen en stor Rolle ved Dal dannelsen og talt om Spaltedale som noget almindeligt. Dette er dog urigtigt; men samtidig maa dog indrømmes, at Spalter nok saa ofte kunne have været bestemmende for D.'s Retning (en af de faa virkelige Spaltedale er antagelig Almannagjå paa Island). Andre (iblandt dem Helland i Norge) have ment, at i de Lande, som have haft en Istid, skulde Isbræerne ved deres Skuring af Fjældgrunden have udrettet et saa betydeligt Arbejde, at D. (og Fjordene) i det væsentlige skulde kunne siges at være Isbræernes Værk. Dette er dog næppe rigtigt; Isbræerne kunne ikke siges at have gjort mere end at udforme allerede eksisterende D. Særlig vanskeligt har det været at forklare Dannelsen af de saakaldte Gennembrudsdale d: D., som skære en Fjældkæde tværs over fra den ene Side til den anden. Gennem Erzgebirge har man f. Eks. en saadan D., som fører Elbens Vand ud fra det bøhmiske Bassin. Idet man ogsaa for disse D.'s Vedkommende holder fast ved, at de i Hovedsagen skylde Flodernes udgravende Virksomhed deres Tilblivelse, har man fremsat adskillige Forklaringer af deres Særegenheder; men det er dog ikke lykkedes at gøre fuldt tilfredsstillende Rede for nogen mere betydelig Gennembrudsdal. En Udsigt over, hvad der kan siges om D. i fysisk-geografisk Henseende med udførlige litterære Oplysninger, finder man i Penck, »Morphologie der Erdoberfl'åche«, II [Stuttgart 1894]. *H. R.*

I Norge forekommer Navnet D. paa Grund at Landets naturlige Beskaffenhed dels alene dels i et Utal af Forbindelser. Alene forekommer D. mest som Gaardnavn, dog ogsaa som Navn paa en hel Bygd: Dal Anneks til Tinn i Telemarken, Dale Anneks til Lyster i Sogn, Dale Anneks til Ytre Holmedal i Søndfjord (hertil kunne ogsaa regnes Dalsbygderne i Guldalen, Søndmøre, Vistdalen, 0. Slidre m. fl.). Dale hedde flere Skydsstationer og Dampskibsanløbssteder: Dale i Søndfjord, Dale Fabrikker i Haus, Dalen Hotel ved Bandak Vand. Dalene kaldes helt fra Oldtiden af den østre, bjærgfulde Del af Jæderen og Dalernes Fogderi; det indbefatter 6 Herreder og de to Ladesteder Sogndal og Egersund. Som en underlig Pleonasme kan nævnes Dalsdalen, Benævnelsen paa et Dalføre, som strækker sig over fra Lyster i Sogn til Jostedalen. *J. F. W. H.*

Dalagers Nunataker, en Gruppe 1,300—1,600 M. høje Fjælde paa Grønlands Vestkyst, omgivne af Indlandsisen og liggende tæt inden for Frederikshaab's Isbræ paa 62° 40' n. Br. De ere opkaldte efter Købmand Lars Dalager, der i 20 Aar opholdt sig i Grønland, dels i Frederikshaab og dels i Godthaab, og som 1751 vandrede ind over Indlandsisen til disse Fjælde, som han kaldte »de sorte Fjælde«. *G. F. H.*

Dalai-Lama (»Ocean-Munk«), Abbeden i Lama-Klosteret »det røde Palads« paa Bjærget Potala ved Lhassa i Tibet. Han er den ene af »Gulhue-Sektens« to øverste Overhoveder, sidestillet med Bogdo- eller Tescho-Lama i Taschilhunpo. Begge disse indvie, ordinere og velsigne hinanden gensidig og ere en Slags Formyndere for hinanden i deres Mindreaarighed. D. er en Inkarnation af Avalokiteçvara, Tescho-Lama sædvanlig af Amitabha (se Buddhisme S. 832) og tillige af bTsong-kha-pa. »Gulhue-Sektens« Stifter, Reformatoren bTsong-kha-pa (1355—1419) (se Buddhisme, S. 835) skal nemlig have indsat to af sine vigtigste Disciple, Inkarnationer af den nævnte Væsener, til sine Efterfølgere og paalagt dem stedse at genfødes paa ny i samme Egenskab paa overnaturlig Maade (»den Chubilgan'ske Arvefølge«); derfra stamme de to nævnte lamaiske Gulhuepaver. Oprindelig vare de ikke andet end Gulhuesektens øverste Biskopper og anerkendtes i det højeste som saadanne af de ældre »Rødhue«-Sekter, hvis Overhoveder uden Tvivl i Aarhundreder (formodentlig til Kalmukhøvdingen Guschichan's Indfald i Tibet 1643 e. Chr.) gjorde Fordring paa samme Rang som hine. Men nu ere de øverste »Rødhue«-Biskopper for længst, sandsynligvis ved den kinesiske Regerings Indflydelse, bragte i en vis

Afhængighed af Gulhuepaverne og anerkendes vel nu kun som Chutuktu'er. Nu ere de to udødelige, ufejlbarlige eller efter de troendes Mening ligefrem alvidende og almægtige Gulhuepaver ikke blot Gejstlighedens og Kirkens Overhoveder i hele Lamaismen, men tillige, under kinesisk Overhøjhed, verdslige Herskere over Tibet, hver i sin Del; i Rang og gejstlig Højhed og Hellighed ere de indbyrdes lige; men D. regerer over et meget større Omraade og har derfor større politisk Magt end Tescho-Lama; medens Tescho-Lama's Ærestitel er »den kostelige Lærer«, er D.'s »den kostelige Konge«. Da D. (ligesom Tescho-Lama) normalt kommer paa Tronen som et nyfødt Barn, ere Formynderregeringer hyppige og lange, og ogsaa naar han er bleven myndig (i det 20. Aar), besørges den verdslige Administration af en Regent (Nomin Chan eller Tschoss-kji-rGjalpo [tschoitschi dschalpo], »Religionskonge«), der synes at gælde for Guden Çiva's Repræsentant; Nominchan'en vælges af D. blandt Chubilgan'erne, ofte som Barn, og er uafsættelig. Under Nominchan'en staa de 4 Ministre (Khalon), som vælges af D. af en af Nominchan'en opstillet Liste og styre hver sin af de under D. staaende 4 Provinser; Ministrene ere Lægfolk og kunne gifte sig; de kunne afsættes efter Forslag af Nominchan'en. De øvrige verdslige Embedsmænd vælges efter Forslag af Ministrene og tages mest blandt Lama'erne, selv om deres Forretninger ere nok saa verdslige. Ere baade D. og Nominchan'en mindreaarige, fører den første Minister Regeringen. Til sidst er denne tibetanske Kirkestat delt i et Antal Stifter, som tillige ere Lensfyrstendømmer, idet Chutuktu'erne i Provinsernes Hovedklostre som Biskopper og Lensfyrster i een Person regere deres Stifter baade i gejstlig og verdslig Henseende, understøttede af forskellige Embedsmænd for den verdslige Forvaltnings Vedkommende og anerkendende D. som deres Lensherre. Under dem staa Abbederne i Klostrene af 2. og 3. Rang, ligeledes som paa een Gang gejstlige og verdslige Herrer. Desuden have 2 kinesiske Residenter Andel i Regeringen, og deres Bekræftelse er nødvendig til Bestallingen af Nominchan'en, Ministrene og alle højere Embedsmænd. Om Valget af selve D. se Buddhisme og ndfr. — Allerede Matidhvaja, Abbeden over Ssa-ssKja-Klosteret, blev (1264) af Chubilai anerkendt som den lamaïske Gejstligheds Overhoved og tillige som tributær Hersker over Tibet og fik en lang Titel, sædvanlig i forkortet Gengivelse 'Phagss-pa (»højværdig«). 'Phagss-pa-Lama er en Forløber for D., skønt han ikke fører denne Titel og adskiller sig væsentlig ved Mangelen af den chubilgan'ske Arvefølge. D.'s Rækkefølge regnes af den kinesiske Regering fra bTsong-kha-pa's Død (1419 e. Chr.), og der har i den Tid været omtrent et Dusin af dem. I. Den første var sandsynligvis en Nevø af bTsong-kha-pa, født 1389 ell. 1391, død 1473 ell. 1476; under ham grundedes bl. a. Klosteret Taschilhunpo. Ca. 1470 fik baade han og Tescho-Lama Diplom og Segl af den kinesiske Kejser og synes derefter begge at have ført Titel af Konge. — II. Hans Efterfølger (fra 1474 ell. 1476 til 1540 ell. 1542) skilte den gejstlige og den verdslige Forvaltning ad, idet han overlod den gejstlige til Chutuktu'er, den verdslige til en Forvalter (ssDepa, sædvanlig kaldt Dheba ell. Tipa) med andre denne underordnede Embedsmænd; hans Afhængighed af Kina har kun været nominel, thi han efterkom ikke Kejserens Opfordring om at komme til Peking. — III. Den tredje D., bSsod-namss-rGjamThso [sod-nam-dschamtso] (1543—89) bragte (1578) Mongolerne tilbage til Lamaismen og ind under sit gejstlige Scepter og fik derfor af Altan Chagan den halvt mongolske Titel Dalai-Lama (den tibetiske Titel er rDsche bTsun rGjamThso Rin potschhe [dschebtsun dschamtso rinpotsche], »det højværdige Ocean-Klenodie«, hvortil endnu kan føjes rGjal-po, »Konge«); til Gengæld gav han Altan Chagan Titlen Cakravartin (»Kejser«) og udnævnte ham til den lamaïske Kirkes Beskytter; han indsatte Mañjuçri-Chutuktu'en i Kuku-Khoto. — IV. Hans Efterfølger (1589—1617) var en Sønnesønssøn af Altan Chagan; under ham indsattes Maidari-Chutuktu'en i Urga (1604). — V. Fra 17. Aarh. blev det kinesiske Overherredømme i Tibet under Mantshu-Dynastiet meget mere effektivt, og de politiske Forhold mellem Mantshu'erne, Mongolerne, Kalmukkerne, Dsungarerne, Stor-Mogulerne i Indien og endelig Englænderne etc. gribe stærkt ind i Tibets og D.'s Historie. Den femte D., Ngag dBang bLo bSang [navang lobsang] (1617—82) er den berømteste af dem alle og er bleven kaldt Lamaïsmens Innocentius. Han støttede sig til Kalmukkerne (1643) i en Krig i Tibet og blev anerkendt af dem som gejstligt og verdsligt Overhoved; til Gengæld erkendte han deres Høvding Guschi Chan for Nominchan; fra den Tid synes D.'s politiske Herredømme i Tibet i Virkeligheden atstamme; det var ogsaa ham, som byggede D.'s nuværende Residens paaP6tala paa det Sted, hvor den gamle Kongeborg havde staaet; ssDepa'en (se ovenf. II), som tidligere nærmest havde været en Slags Majordomus eller Opsynsmand over D.'s Ejendomme, Tjenere, livegne o. s. v., fik fra nu af hele den verdslige Forvaltning af Landet og Titlen ssDeSsrid (alm. Tisri), »Regent«. Lobsang besøgte 1651 den første Kejser af Mantshu-Dynastiet, Schuntschi (1644—61), efter allerede tidligere at have anerkendt Mantshu-Kejseren som en Inkarnation af Mañjuçri. Kejseren begunstigede Lamaïsmen paa alle Maader og blev til sidst Munk, efterfulgt paa Tronen af sin Søn Kang-hi (1662—1722). — VI. Da Lobsang døde (1682), blev hans Død i 15 Aar holdt hemmelig af »Regenten«, som regerede i hans Navn og intrigerede mod Kang-hi i Forbund med Dsungar-Fyrsten Galdan. Til sidst maatte han dog gaa til Bekendelse og fik en 15-aarig Mand indsat som D.; men dennes forargelige Levned foranledigede, at en af Kang-hi m fl. sammenkaldt Kirkeforsamling af Lama'er og Tschoss-ssKjong'er (se Buddhisme S. 835) erklærede, at Bodhisattva'ens Aand havde forladt ham; han blev efter blodige Sammenstød med Munkene fangen af Kalmukkerne og omkom. — VII. Den, som nu blev indsat til D., var allerede en voksen Lama, hvilket vakte religiøse Betænkeligheder; derfor stillede nogle et Barn (VIII) op imod ham, hvilket blev indsat af Dsungarerne, efter at disse 1717 havde indtaget og plyndret Lhassa under Tsaghan Araptan; men 1720 rykkede Kineserne efter en Krig med Dsungarerne ind i Lhassa og toge denne D. i For-

varing; hermed begynder Mantshu'ernes virkelige Herredømme i Tibet; han blev dog indsat igen af Kang-hi og kaldt Nr. VI, idet den kinesiske Regering ikke anerkender de to foregaaende D. Den verdslige Magt blev nu skilt ganske fra den gejstlige, og Kang-hi oprejste et Stenmindesmærke i Lhassa med en Indskrift til Minde om Fredens Genoprettelse og Skismaets Ende. Under Kejser Jongtsching (1723—36) gjorde D. m. fl. (1727) Oprør mod Kina; men Lhassa blev atter indtagen af Kineserne, og D. blev sat i et kinesisk Kloster, en Pro-Lama blev indsat til at styre de gejstlige Anliggender, medens den verdslige Magt blev overgiven til en Vicekonge. Ved Pro-Lama'ens Død (1734) fik den bortførte D. Lov at komme tilbage og atter overtage de gejstlige Funktioner; men fra nu af opholde 2 kinesiske Residenter sig stedse i Lhassa, og en Afdeling af den kinesiske Hær er kaserneret i Nærheden. Under Kejser Khianlung (1736—95) forberedte en ny Vicekonge i Tibet et Oprør (1750) i Tillid til Dsungarernes Hjælp, men blev myrdet af de kinesiske Residenter. Der udbrød nu et almindeligt Oprør i Lhassa, hvor alle Kinesere bleve nedsablede. Oprøret blev dæmpet, Vicekongeværdigheden afskaffet og den fulde verdslige Magt tilbagegiven D., som skulde udøve den gennem 4 af ham selv valgte Ministre; de to kinesiske Residenter forbleve, og den kinesiske Hær blev forstærket. Kort efter underkastedes og udryddedes Dsungarerne af Kineserne (1757) undtagen 20,000 Familier, som reddede sig over den russiske Grænse. Dermed var Tibet beroliget for bestandig. Aaret efter døde den ottende (sjette) D. (1758). — IX (VII). Under hans Efterfølger droge Volga-Kalmukkerne ud af Rusland (1771), til Dels for at vedligeholde For- i bindeisen med den hellige Stol i Lhassa. Ghorka'erne gjorde fra Nepal Indfald i Tibet, men bleve slaaede af Kineserne (1791), som nu spærrede Sydgrænsen hermetisk ved en Række Militærstationer og Poster, som endog skulle have forbudt de indiske Fakirer Adgang af Frygt for, at de skulde være engelske Spioner; Tropperne i Tibet forstærkedes, og de kinesiske Residenter fik Ordre til at vaage over, at ingen Slægtning af Dalai eller Tescho-Lama blev valgt til Minister eller noget offentligt Embede, og til at tage Del med de nævnte to Lama'er i alle vigtige Regeringsforretninger. Endelig forordnede Kejseren, at D. og de andre Inkarnationer for Fremtiden skulde tidfindes ved Lodtrækning: naar D. er død, skulle Navnene paa de samtidig i Tibet fødte Drengebørn indsendes til Tempelklosteret bLa-brang i Lhassa; naar man imellem disse har udfundet 3 »virkelige utvivlsomme Chubilgan'er«, skrives disse tres Navne paa Guldlodder og lægges i en Guldurne, som Khian-lung sendte til Lhassa til dette Brug (1792); derpaa træder Chutuktu'ernes Kollegium sammen til et Konklave, som varer i 6 Dage under Faste og Bøn; paa den 7. Dag udtrækker en af Chutuktu'erne i Overværelse af Tescho-Lama og Kina's Repræsentanter et Lod, og den, hvis Navn staar derpaa, erklæres for D. Ingen Slægtning af en Chubilgan maa komme i Betragtning ved Valg eller Lodtrækning til Chubilgan. Paa lignende Maade gaas der frem ved Valget af Tescho-Lama og ifølge nogle Efterretninger ogsaa ved Valget af Chutuktu'erne og de øvrige Chubilgan'er, medens deres Valg efter andre overlades til D. Lodtrækningsreglerne skulle overhovedet ikke altid være blevne overholdte. I 19. Aarh. skulle 3 D. være blevne myrdede før Myndighedsalderen af en herskesyg Nominchan, indtil Kineserne førte ham bort efter at have dæmpet et Oprør af Munkene (1844). *S. S.*

Dalai-Nor: den hellige Sø (Kinesernes Kulun-Sø), Sø i det nordøstlige Mongoli i Chalcha-Mongolernes Land, i Nærheden af den russiske Grænse, er ca. 60 Km. lang, 40 Km. bred og har et Omfang af 360 Km. Bredderne ere ujævne, Vandet saltagtigt og hele Søen stærkt bevokset med Siv. Fra Sydvest optages Kerulen, fra Syd Ursun; Afløb (gennem Argun til Amur) har Søen derimod kun ved Højvande om Foraaret. D. kaldes ogsaa Baikal. *C. C. C.*

Dalarne (lat. *Dalecarlia*, al ek ar 1 i en), svensk Landskab, det nordligste og største i Svearike (Mellemsverige), skønt det efter hele sin Natur snarere skulde regnes til Norrland, og en af Sveriges skønneste Egne, beliggende mellem ca. 60° og 62° 16′ n. Br., grænser mod Nord til Härjedalen og Helsingeland, mod Øst til Helsingeland og Gestrikland, mod Syd til Vestmanland og Värmland og mod Vest til Värmland og Norge. Det er ca. 29,600 □Km. og har (1889) 196,000 Indb. (hvoraf 9,900 i Byerne) o: ca. 7 paa 1 □ Km., altsaa under Middeltallet. I administrativ Henseende falder D. sammen med Stora Kopparberg's (eller Falu) Län (kun den nordøstlige Spids, Orsa Finnmark, hører til Gäfleborg Län); det er delt i 7 Fogderier og har tre Byer: Falun, Hedemora og Säter, samt Flækkerne Avesta og Smedjebacken. I gejstlig Henseende hører D. til Vesterås Stift og deles i 8 Provstier. D. er gennemgaaende et skovrigt Bjærgland af en ret anselig Højde, især mod Nord og Vest, hvor Kølen berører det, og hvor det har en Højde af ca. 740 M.; dog sænker det sig rask mod Syd og Øst, men heller ikke de sydligste Dele ere Lavland; hele Landet gennemfures af dybe, fra Nordvest til Sydøst gaaende Dalfurer, der skilles ved Bjærgaase, og som have givet Landskabet dets Navn. De højeste Bjærgpartier ligge mod Vest ved Grænsen, saaledes Salfjall (1,280 M.), Städjan (ca. 1,170 M.) og Hemfjäll; fra det sidste paa Grænsen af D., Värmland og Norge udgaar en af de betydeligere Bjærgaase, Almebergen (højeste Punkt ca. 980 M.), der skiller Vester-Dalelvens og Klarelvens Floddale, ligesom ogsaa Udløberen fra Städjan skiller Øster-Dalelvens Floddal fra Norrland's Floder. Med Undtagelse af den sydligste Del, hvis Vande søge til Mälaren, hører D. til Dalelvens (s. d.) Omraade. D. har et barsk Klima (Falun's Middeltemperatur er ca. 3°), og i geologisk Henseende bestaar det hovedsagelig af Granit, Gnejs og Glimmerskifer, blandet med Porfyr og Sandsten, især i den nordvestlige Del. Det er derfor lidet frugtbart, men de mørke, med Naaleskove bevoksede Bjærgaase, og de dybe Dale med deres Søer og rivende Bjærgstrømme give det en Naturskønhed som faa af de svenske Landskaber; kun noget over 3 p. Ct. (96,5 Hekt.) er Agerland, henved 4 p. Ct. (ca. 107 Hekt.) Eng og Græsgange, medens over Halvdelen (ca. 1,915 Hekt.) er bedækket med Skov. Der avles en Del Havre, Byg og Blandsæd samt en ret anselig Mængde Kartofler. Kreaturholdet

var 1880—89 gennemsnitlig 18,500 Heste, 82,000 Stkr. Hornkvæg, 59,400 Faar, 21,700 Geder og 16,200 Svin. Skovhugsten er en meget vigtig Næringsvej, og Vandløbene afgive ikke alene god Drivkraft for de mange Savbrug, men ogsaa gode Betingelser for Samfærdslen, for hvilken der desuden i de senere Aar er gjort meget baade ved forbedrede Landeveje og ved Jærnbaner, navnlig i den sydlige Del (den vigtigste Bane er Bergslagernes fra Falun til Gäfle), hvor Træindustrien og Bjærgværksdriften især have deres Sæde. Bjærgværksdriften hører nemlig ogsaa til Hovederhvervet; D. har alt fra gammel Tid staaet i Ry for sin store Rigdom paa Jærnmalm, især i den sydlige Del, det saakaldte »Järnbäraland« (Jærnbæringsland), og den sydvestlige Del, Vester-bergslaget (Øster-bergslaget ligger omkring Dalelvens nedre Løb) omkring den nordlige Del af Hollbäckån og Stromsholm's Kanal; Kopparberg's Län producerede 1889 ca. 283,500 Tons Jærnmalm, kun Orebro's Län har en større Produktion. Desuden har D., især mod Nord, Rigdom paa Kobber, Kalksten, Slibesten og Porfyr. Naar undtages Smeltehytterne, Jærnværkerne og den øvrige Bjærgværksdrift (som i Avesta, Smedjebacken, Falu Grube eller Stora Kopparberget, Grängesberg o. s. v.), er Industrien ellers ikke meget stor; Husfliden derimod er ret anselig. Trods den ringe Tæthed har Befolkningen vanskelig ved at ernære sig, og mange udvandre til de sydligere Landskaber, ja selv til Norge og Danmark, for at søge Arbejde eller falbyde deres Husflidsgenstande. Det egentlige Dalfolk (Dalkarler, Dalkullar), der bor i Egnen omkring Dalelvens to Arme, Vester- og Østerdalarne, især omkring Siljansøen, er bekendt for sin gamle Dialekt og sin Vedhængen ved Fortidens Klædedragt og Skikke, ligesom det ogsaa med Troskab holder fast ved de historiske Minder og er stolt af den Rolle, som D. har spillet i Sveriges Historie (Engelbrecht Engelbrechtsson, Sture, Gustaf Vasa, Daloprøret, o. s. v.). *H. W.*

Dalarnit d. s. s. Arsenkis.

Dalaro, Told- og Lodsstation samt besøgt Badested og Sommeropholdssted for Stockholmerne, med mange Villaer, beliggende i Mellemsverige (Svearike, Stockholm's Län, ca. 45 Km. S. 0. f. Stockholm paa en Odde ved Østersøen. Ca. 3 Km. mod Syd ligger endnu D.-Skans, der anlagdes midt i 17. Aarh. til Forsvar for Sejladsen ind til Hovedstaden, men som nu er opgiven. *H. W.*

Dalasandsten ell. Dalaformationen er en i Egnen omkring Dalarne i Sverige udbredt Dannelse, som dækker over ikke mindre end 7,150 □ Km. Formationen bestaar hovedsagelig af Lag af Kvartsitsandsten, men indeslutter ogsaa Konglomerater, Lerskifer og Diabaslag, fremkomne ved gentagne vulkanske Udbrud, dengang Formationen opstod. Paa hvilket Tidspunkt i geologisk Henseende dette foregik, vides ikke, da der aldrig er fundet Forsteninger i D. Almindelig antages den at være af prækambrisk Alder. I Juliane-haabsdistrikt i Sydgrønland forekomme mægtige Lag af en rød Sandsten, utvivlsomt ogsaa henhørende til Dalaformationen. *K. R.*

Dålasy'sla, Distrikt i det vestlige Island, Areal ca. 2,000 □ Km. med (1890) 1,914 Indb. D. ligger for Bunden af Bredebugten mellem Gljúfurá og Gilsfjord. Næsset mellem Gilsfjord og Hvammsfjord optages af en betydelig Fjældmasse, der mod Vest ender med Bjærgpynten Klofningur (502 M.), det højeste Punkt er Hafratìndur (922 M.). Bebyggelsen i D. er knyttet til denne Halvøs smalle Kystrand og til flere Dale (bl. a. Haukadalur og Laxårdalur), der strække sig op fra Bunden af Hvammsfjord (deraf Navnet D.); til dette Syssel regnes ogsaa de nærmeste Øer i Bredebugten. I D. findes kun en lille Handelsplads, Skarðsstöd; paa Olafsdalur ved Gilsfjorden findes Islands største Landbrugsskole, og af historisk bekendte Steder kunne især nævnes Gaardene Skard, Staðarhóll, Snóksdalur og Sauðafell. *Th. Th.*

DalayraC se Alaryac, d'.

Dalberg, Emmerich Josef, Baron og senere Hertug af, tysk og senere fransk Diplomat, (1773—1833), Brodersøn af nedenn. K. D., blev 1803 badensisk Afsending i Paris og tog Del i Underhandlingerne om Arvestorhertugens Ægteskab med Napoleon I's Adoptivdatter Stephanie 1806. Han stod 1808 en kort Tid i Spidsen for Baden's Regering og indførte blandt andre Reformer ogsaa *Code Napoléon*. Samme Aar ægtede D. en fransk Dame, som blev Hofdame hos Kejserinde Josephine, og tog 1809 fransk Indfødsret, fordi hans Godser laa ved Worms V. f. Rhinen. 1810 brugtes han ved Underhandlingerne om Napoleon s andet Ægteskab og blev til Løn Hertug og Statsraad samt fik en stor Dotation. Ikke des mindre holdt D. sig nøje til Talleyrand, var 1814 virksom for Bourbon'ernes Tilbagekomst og blev Medlem af den provisoriske Regering. Han var derefter Frankrigs anden Afsending paa Kongressen i Wien og undertegnede 1815 dennes Achtserklæring imod Napoleon; blev ophøjet til Pair og var 1816—20 Afsending i Torino. *E. E.*

Dalberg, Karl Theodor Anton Maria, tysk Kurfyrste og Storhertug, født 8. Febr. 1744 paa Slægtens Stamslot *Hernsheim* ved Worms, død 10. Febr. 1817 i Regensburg, var Søn af en kurmainzisk Geheimeraad og blev tidlig bestemt for den gejstlige Stand. Han studerede dog fortrinsvis Retsvidenskab (blev 1761 Dr. jur.) og de skønne Videnskaber; blev 1768 og 1770 Domherre i Mainz og Worms og 1772 kurfyrstelig Statholder i Erfurt. Han styrede her indtil 1802 med stor Dygtighed og Frisind, udjævnede Splid mellem Katolikker og Protestanter, fremmede Landskabets Opkomst og virkede særlig for Skolevæsenet og Oplysningen. Ogsaa stod han i venskabeligt Forhold til det weimarske Hof og Digterkredsen, især Schiller (hvem han senere gav en Aarpenge), og skrev flere kunstfilosofiske Skrifter. 1787 blev han, nærmest ved preussisk Hjælp, udnævnt til Koadjutor i Mainz (1788 tillige i Konstanz), men fik ingen virkelig Indflydelse paa Statsstyreisen. Han sluttede sig vel til Fyrsteforbundet, men vilde dog tillige holde fast ved Kejseren og Rigets Enhed; 1797 tog han paa Rigsdagen i Regensburg varmt til Orde for en kraftig Fortsættelse af Kampen mod Frankrig. 1802 blev D. Kurfyrste i Mainz og dermed Rigsærkekansler og Primas i Tyskland; men selve Kyrfyrstendømmets Lande vare 1801 tabte til Frankrig, og 1802 toge Preusserne Erfurt. D. sluttede sig derfor til Frankrig og opnaaede derved at beholde Kurfyrsteværdigheden; hans Sæde forlagdes til Regensburg, og Wetzlar og Aschaffenburg føjedes til. At hævde sin gejstlige Over-

højhed i det sydvestlige Tyskland lykkedes ham dog ikke, skønt Paven 1805 ophøjede ham til Ærkebisp af Regensburg og Metropolit. Svag af Karakter og forfængelig knyttede D. sig stedse nøjere til Napoleon I, hvem han priste som »Tysklands Frelser« og en »ny Karl den Store« ; han overværede hans Kroning, viede 1805 Eugéne Beauharnais's Ægteskab — ligesom 1807 Jérome Bonaparte's — og indsatte 1806 Kardinal Fesch til Koadjutor. Til Løn blev han 1806 Fyrst-Primas for det nystiftede Rhinforbund, fik Forsædet i dets Forbundsforsamlinger og Titel af kgl. Højhed, samt forflyttedes til Frankfurt. Her udfoldede han lignende Iver for sit ny Land som tidligere i Erfurt og Regensburg, bragte Orden i Finanserne, indførte *Code Napoléon* og forbedrede Skolevæsenet. 1810 bortbyttede han Regensburg imod Fulda og Hanau samt fik Storhertugtitel; men i Virkeligheden var hans Land kun en fransk Provins, og alle hans Bestræbelser for at danne en tysk Nationalkirke strandede. Med Napoleon's Nederlag 1813 svandt hele Herligheden, og D. maatte tage Bopæl i Schweiz. Det eneste, som han reddede af Skibbrudet, var Ærkestiftet Regensburg, som han fik tilbage i Juni 1814 og senere styrede ypperlig, samt Bispedømmet Konstanz, der var tilfaldet ham 1800. Hans store Godgørenhed gjorde ham elsket og æret i hans Stift. (Litt.: T. Muller, »Karl Theodor v. D.« [Wurzburg 1874]; K. v. Beaulieu-Marconnay, »Karl v. D. und seine Zeit« [2 Bd., Weimar 1879]). *E. E.*

Dalbergĭa L. fil., Slægt af Ærteblomstrede (*Dalbergieae*) Træer eller Lianer med uligefinnede Blade, hvis Smaablade oftest ere spredte. Blomsterne, der sidde i ende- eller akselstillede Klaser, ere purpurrøde, violette eller hvide. Bælgen er sammentrykt, aflang eller kort, og har kun eet eller nogle faa Frø. Ca. 80 Arter i tropiske Lande. Af forskellige Arter faas haarde og værdifulde Træsorter, saaledes Blackwood (urigtig kaldet Sort Botanybaitræ) af *D. latifolia* Roxb. i Forindien og Ebène du Sénégal af *D. melanoxylon* Guill. et Perr. *D. nigra* Allen. skal give en Slags Palisandertræ. *A. M.*

Dálbosjön, den vestlige og mindste Del af den svenske Sø Venern (s. d.); den kaldes saaledes, fordi den for en stor Del omgives af Landskabet Dalsland (Dal). *H. W.*

Dalby, Landsby i Skaane, Malmohus Len, Torna Herred, ca. 8 Km. 0. f. Lund, er et for den danske Historie minderigt Sted. Her byggede Sven Estridsøn Hellig Kors Kirke og grundede tillige et Konvent af Augustinerkanniker, og da han (ca. 1060) organiserede de danske Bispedømmer, gjorde han D. til Bispesæde for Østskaane, Bleking og Bornholm og overlod det til den udmærkede Egin. Kun faa Aar nød D. saa høj en Ære; snart døde Biskop Henrik af Lund, og Egin forflyttedes da til denne By; men hans forrige Stift blev samtidig lagtind under Lundestift, hvorfra det i sin Tid var udskilt. Imidlertid var D. dog fremdeles saare anset; det fremgaar bl. a. deraf, at Kong Harald Hén blev jordfæstet her (1080). Paa Kirkegaarden ligger en Ligsten, der er prydet med en Korsstav, men uden Indskrift; den er bleven betegnet som Harald Hén's Gravmæle, men den maa være meget yngre, fra ca. 1200. D.'s Kirke hidrører fra den Tid, da Byen var Bispesæde ; endnu ses i Langhuset og især i den ejendommelige Forhal (tidligere med Urette kaldet Krypt) adskilligt af den ældgamle Kampe- og Sandstenskirke fra Slutn. af 11. og Beg. af 12. Aarh., bl. a. nogle højst interessante Søjler; Kirken har været meget anselig og rigt udstyret og maa have indtaget en smuk Plads blandt Danmarks ældste Bygningsmindesmærker. Allerede ved Midten af 13. Aarh. blev den stærkt omdannet, særlig blev dens Bjælkeloft ombyttet med spidsbuede Krydshvælvinger. Da D. Kloster 1533 blev givet Rigsraaden Anders Bille som Forlening og saaledes var sækulariseret, forsvandt den lille By. som havde rejst sig om Klostret, og Kirken forfaldt, ja dens Kor blev endog nedbrudt (1686), og i 18. Aarh. var den saa faldefærdig, at der maatte foretages Ombygning, og denne skete paa saa barbarisk Vis, at den gamle Kirke led meget derved. Efter at Skaane var kommen til Sverige (1658), indrettedes der i D. et kongeligt Stuteri. (Litt.: Brunius, »Skånes Konsthistoria« [Lund 1850]; J.B. Løffler, »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder« [Kbhvn. 1883]). *H. O.*

Dalby Bugt, paa Vestsiden af Hindsholm, N. f. Indløbet til Odense Fjord. Den gaar 3 Km. ind mod Sydøst og danner en fortrinlig Ankerplads med Læ for alle Vinde undtagen nordvestlige. *G. F. H.*

Dalbyelven kaldes ofte den Del af Klarelven (s. d.), som løber gennem øvre Varmland. *H. W.*

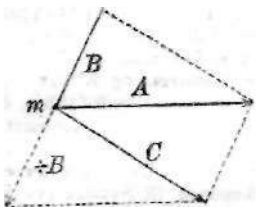
Dalby-Runeindskriften se Straarup.

Dale-Gudbrand var ifølge Sagaen en norsk Høvding, som paa Olaf Haraldssøn's Tid boede paa Hunthorp i Gudbrandsdalen og af Kongen blev tvungen til at lade sig kristne, efter at denne paa Tinget havde ladet hans Afgudsbillede slaa i Stykker. Beretningen herom er tydelig udsmykket: men D. er en historisk Person, der nævnes i samtidige Kvad. *O. A. O.*

Dalelven, den længste af Sveriges Floder, opstaar af to Kildefloder, Østra- og Vestradalelven (Kildefloder: Göra og Fulu), der udspringe temmelig nær ved hinanden paa Grænsen af Norge og Sverige, og hver ere ca. 240 Km. lange. Begge have sydøstlig Retning og modtage mange mindre Vandløb samt danne en hel Del Søer, især Østradalelven, til hvis System høre bl. a. Idresjön, Särnasjön og Siljan (»Dalarne's öga«). De to Kildefloder forene sig ved Djursmo, ca. 156 M. o. H., og D. fortsætter, ofte med ret anselig Bredde, sit Løb endnu 180 Km., først i sydøstlig, derpaa i nordøstlig Retning, inden den falder ud i Gaflebugten i den bottniske Bugt. Den optager i venstre Bred Afløbet fra Søen Runa og danner i den sidste Del af sit Løb, hvor den for en Del løber paa Grænsen af Norrland og Svearike, flere Udvidelser, saakaldte Fjärdar. Noget før Mundingen danner Elven det prægtige Elfkarlebyfald. Da den har rigeligt med Fosser, er den ikke meget sejlbar; ved Tøbrud efter stærkt Snefald svømmer den over og kan volde en Del Skade. Dens Opland er ca. 32,000 □ Km. *H. W.*

D'Alembert's Princip [dalabæ'r-] er en matematisk Fremgangsmaade, hvorved man kan omforme enhver Opgave om Legemers Bevægelse (»et dynamisk Problem«) til en Opgave om Legemers Ligevægt (»et statisk Problem«). Vi betragte en Samling af Masser, der ere forbundne med hverandre paa en eller anden Maade, f. Eks. ved Snore, Stænger, ved den almindelige Tiltræk-

ning etc. De Kræfter, hvormed Masserne virke paa hverandre gennem disse Forbindelser, kaldes indre Kræfter, medens alle andre Kræfter, der angribe Masserne, kaldes ydre Kræfter. Lad *m* være en af disse Masser, og lad *A* være den ydre Kraft, som virker paa *m*.

Paa Grund af den Tvang, som Forbindelsen med de andre Masser udøver paa *m*, vil den ikke antage netop den Bevægelse, som *A* alene vilde give den, men den vil faa en anden. Lad *B* være den Kraft, der vilde udfordres til at give *m* denne dens virkelige Bevægelse, om *B* virkede alene. Vi kunne da tænke os *A* opløst i de to Kræfter *B* og *C*; men da *?n* jo bevæger sig, som om *B* alene virkede, maa de andre Massers Indvirkning paa *m* netop være i Stand til at holde Ligevægt mod *C*, som D'Alembert derfor kalder »en tabt Kraft«. Noget tilsvarende gælder om alle de andre Masser i Systemet, og man kan derfor sige, at alle de tabte Kræfter holde hverandre i Ligevægt gennem Massernes indbyrdes Forbindelser. Man kan imidlertid slippe for at indføre disse tabte Kræfter i Regningen ved at bemærke, at *C* er Resultant af *A og ÷ B* (ɔ: en Kraft lig *B*, men modsat rettet). Da *C* holder Li gevægt mod Forbindelsernes Reaktion, maa *A* og —*B* tilsammen ogsaa gøre det, og Princippet kan følgelig udtrykkes saaledes: Tager man for hver Massedel den Kraft, der for sig alene kunde frembringe Massedelens virkelige Bevægelse, og giver den modsat Retning, saa ville alle disse omvendte Kræfter sammen med de ydre Kræfter danne et Kraftsystem i Ligevægt. Kender man tillige Forbindelsernes Natur, saa har man herved Materiale til Beregning af Kræfterne *B*, altsaa ogsaa til Beregning af de enkelte Massedeles Bevægelser. I Art. Centrifugalkraft er vist et Eksempel paa Benyttelsen af saadanne omvendte Kræfter. Princippet er fremsat 1743 i D'Alembert's »Traité de dynamique«. *K. S. K.*

Daleminzit, et Mineral fra Himmelfahrt Grube ved Freiberg (Sachsen), har Sølvglansens Sammensætning (Ag_2S) og de fleste af dennes øvrige Egenskaber, men optræder i rombiske Krystaller. Det har været anset for en særegen Modifikation af Svovlsølv, men er rimeligvis intet selvstændigt Mineral, men en Pseudomorfose (s. d.) af Sølvglans efter Stefanit. *N. V. U.*

Dalen, Cornelis van, flamsk Kobberstikker, født i Antwerpen 1626, død i Amsterdam ca. 1670, rimeligvis Elev af Soutman, gengav med fortrinlig Tegning og meget smidig Gravstik bekendte Maleres Arbejder. Til hans bedste Blade høre »Kirkefædrene« efter Rubens, »Maria givende Barnet Die« efter Flinck samt de store Portrætter af Aretino, Boccaccio og Giorgione efter Tizian, og Seb. del Piombo efter Tintoretto; disse sidste regnes blandt Kobberstikkerkunstens ypperste Frembringelser. D.'s Elev var A. Blooteling. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af D.'s Blade ca. 50. (Litt.: Leblanc, *Manuel d'estampes*). *A. Ls.*

Daler, Betegnelse for forskellige danske, norske og svenske Mønter. Ordet forekommer navnlig i Sammensætningerne Rigsdaler, Riksdaler og Speciesdaler (s. d.). Navnet D. stammer fra det tyske Thaier (oprindelig Joachimsthaler efter Stedet, Joachimsthal, hvor de første Mønter af denne Benævnelse prægedes). Som dansk Mønt fremtræder D. første Gang i 16. Aarh. Dens Sølvindhold var omtrent det samme som den senere Speciesdalers. I Sverige regnedes 1528—1830, foruden med Riksdaler-Specie og Banco, ogsaa med D. Sølv (= 8 Skilling Species eller ca. 32 Ør.) og D. Kobber (= 1/3 D. Sølv). En vestindisk D. ell. Dollar paa de dansk-vestindiske Øer er lovbestemt lig med 4 Kr., men sættes i Praksis omtrent lig med den amerikanske Dollar, altsaa ca. 3 Kr. 75 Ørc. Den deles i 100 Cents. Kun Skillemønten udmøntes. *E. M.*

Dalgamnn, By i Distriktet Tala i den ægyptiske Provins (Mudirieh) Menufieh, med (1882) 5,900 Indb.

Dalgas, Carl Frederik Isak, dansk Landmand, født 13. Marts 1787 i Fredericia, hvor Faderen var Præst ved den reformerte Menighed, død 27. Marts 1870. D., der 17 Aar gl. kom til Landbruget, fik sin praktiske Uddannelse først hos en holstensk Landmand, Valentiner, senere paa Taasinge, hvor Generalløjtnant F. Juel's Landbrug med Vekselfrugt, Brakfrugtavl og Staldfodring med Rette vakte Opsigt. Han fortsatte sin Uddannelse paa Veterinærskolen i Kjøbenhavn og afsluttede den med en 2 Aars Studierejse i Tyskland, Schweiz og Frankrig. Da han kom hjem, overtog han paa Faderens Vegne Ledelsen af Aldebertsminde ved Vejle; han blev Ejer af Gaarden 1813 og levede der til sin Død. D. var en intelligent, livlig og energisk Mand; fra tidlig Morgen til Mørkets Frembrud var han ved sit Landbrug, medens Aftentimerne tilbragtes ved Skrivebordet. Hans litterære Produktion er, baade i Størrelse og Art, omfattende. Han skrev politiske Artikler i liberal Retning (i de senere Aar hørte han til Bondevennernes Parti) og Afhandlinger om næsten alt, hvad der vedrørte Landbruget; gennem Oversættelser gjorde han ikke faa fremmede Forfattere (som Krutsch, Schwerz, Martens o. a.) bekendte i Danmark; i selvstændige Skrifter behandlede han bl. a. »Hampens Dyrkning« [1812] og »Husdyrenes Behandling« [1831], medens hans »Lærebog i Agerbruget« [1822] blev prisbelønnet af Landhusholdningsselskabet, paa hvis Opfordring han endvidere forfattede Amtsbeskrivelserne over Vejle, Ribe og Svendborg Amter. Han havde set og læst en Del, skrev livlig og populært, men han var ingen fremragende Forfatter, og hans Skrifter ere forholdsvis hurtig forældede. Hos sin Samtid nød han derimod megen Anerkendelse som teoretisk Forfatter, og af Bønderne var han i en vid Omkreds agtet og afholdt som deres uegennyttige Ven og Raadgiver. *H. H—l.*

Dalgas, Carlo Edoardo, dansk Dyrmaler, født i Napoli 9. Novbr. 1820, død 31. Decbr. 1850 af et Saar, han, der gik med i Treaarskrigen som frivillig, havde modtaget i Træfningen ved Mollhorst. 17 Aar gl. blev han Elev af Kunstakademiet i Kjøbenhavn og udstillede 1843—48 Billeder med Kvæg og Faar paa Marken; foret af dem fik han 1847 den Neuhausenske Præmie; et andet — en Faareflok — erhvervedes snart derpaa til Nationalgaleriet. D. var en fin og aandfuld Maler, hvis Arbejder

tiltale ved elskværdig Opfattelse af Dyretyperne saavel som ved elegant Formgivning og tækkelig Kolorit; nogen meget udpræget Kunstnernatur var han dog ikke; navnlig vise hans Malerier stærk Paavirkning først og fremmest af hans udmærkede samtidige J. Th. Lundbye, dernæst (i Farven) af den hollandske Dyrmaler Jakob van der Does. *S. M.*

Dalgas, Enrico Mylius, dansk Ingeniør og Hededyrker, født 16. Juli 1828 i Napoli, hvor Faderen, Jean Antoine D., drev Handelsforretninger, død 16. Apr. 1894 i Aarhus. Da Faderen døde 1835, flyttede Moderen til Kjøbenhavn. 1846 tog D. Adgangseksamen ved den militære Højskole, deltog som Artilleriløjtnant i Treaarskrigen, forflyttedes efter Krigen til Ingeniørerne og kom 1854 under Ingeniørkorpsets Vejdirektion med Tjeneste i Viborg, overtog Aaret efter Viborg Vejdistrikt og udnævntes 1856 til Kaptajn 1859 — 67 havde han Aarhus Vejdistrikt under sig. Da Vejvæsenet blev omordnet 1867, blev D. Assistent hos Overvejinspektøren og efter dennes Død (1885) selv Overvejinspektør. 1880 forfremmedes han til Oberstløjtnant. — Under den lange Vejvirksomhed fik D. udmærket Lejlighed til at gøre sig bekendt med Landbruget i Almindelighed og Hedebruget i Særdeleshed; han lærte Befolkningens Karakter, Jordbundsforholdene og Terrainformationerne at kende, og efterhaanden modnedes den Plan hos ham at virke for Hedens Frugtbargøreise. 1865 søgte han at vække Interesse i Hovedstaden for Hedesagen; men da dette mislykkedes, bevægede han 4 jydske Mænd til sammen med sig at opsætte Grundlinierne for Dannelsen af et Hedeselskab, hvorefter de indbøde 100 kendte Mænd i Jylland til at mødes i Aarhus 28. Marts 1866, paa hvilken Dag Hedeselskabet (s. d.) stiftedes.

Det er som Hedeselskabets Stifter og Leder, at D.'s Navn vil mindes i Danmarks Historie til sene Tider. Naar Selskabet har udført et saa beundringsværdigt Arbejde til Fremme af Jyllands Kultur — et Arbejde, der illustreres ved, at i de 29 Aar, i hvilke det har bestaaet, har det af Halvøens vestlige 9,000 □ Km. Hede, Lyngmose og Klit erobret 4,500 □ Km. for Kulturen, eller et Omraade som Fyns, Lollands og Falsters —, da har D. fremfor nogen anden Æren herfor. Stadig var han forrest, baade hvad det praktiske Arbejde i Hederne og hvad Tale og Skrift for Sagen angaar. Han ledede de storartede Anlæg af Vandingskanaler og Mergelsporbaner, organiserede Plantningsforeningerne, fremmede Opdyrkningen af Hedemoserne, o. s. v. I talrige Pjecer om Skovplantning og Engvanding, om Mosekultur og Planteskoledrift o. s. v. har han, ofte med en Blicher'sk Anskuelighed, skildret Hedens Natur, og hvorledes Fremskridtet skulde gribes an; i Hundreder af Foredrag har han, altid med Ild og Varme, talt om og for Hedesagen. Det lykkedes ham da ogsaa efterhaanden at vække en sjælden Interesse i alle Samfundslag for den, at hæve den til en Sag, der ved hans Død stod upaavirket af Dagens Strid, af Døgnets skiftende Stemninger. Men hos ingen Samfundsklasse var D.'s Indflydelse større end hos den jydske Bondestand. Den kendte Manden, og den vidste, at han arbejdede for et Maal, der intet havde at skaffe med Egenkærlighed og Egennytte. Heraf den grænseløse Tiltro og Indflydelse, han ejede overalt paa Halvøen. Hvor andre fortvivlet havde opgivet Ævred, hvor der af flere Hundrede Deltagere i et Engvandingsforetagende ikke var to, der vare enige, og hvor enhver var fast bestemt paa ikke at ville vige en Tomme fra sin formentlige Ret, der lagde Storm og Bølge sig, naar D. kom. Man søgte at overbevise ham, man forfægtede sin Sag, og han hørte taalmodig paa enhver; men kom efter moden Overvejelse endelig hans Forslag, saa blev det enstemmig vedtaget, simpelt hen fordi ingen tvivlede om hans Indsigt og hans Retsind. Der var endnu en anden Egenskab, der vandt ham Jydernes Hjerte; det var den seje Bestemthed, hvormed han beholdt sit Maal for Øje. Han trættedes ikke, selv om Hindringerne taarnede sig op paa Vejen, og slog et Middel Klik, havde han straks et nyt rede. Endelig kan det nævnes, at D. var en betydelig Administrator og Leder. Han ejede den for enhver Leder uvurderlige Evne til enhver Tid at gribe det aktuelle, men lade det uigennemførlige ligge. Og han forstod at opdrage et nidkært, dygtigt, fast Personale, der under ham arbejdede med næsten militær Disciplin. D. var en Mand i Ordets fulde Betydning og en lykkelig Mand. Han troede paa sig selv og sin Gerning; han saa lyst paa Menneskene og Tingene og Tingenes Sammenhæng. (Litt.: Oppermann, »Dalgas« [Studentersamfundets Smaaskrifter 1895]). *H. H—l.*

Dalhoff, Jørgen Balthasar, dansk Kunsthaandværker, født 11. Novbr. 1800 i Ønsløv Præstegaard paa Falster, død 2. Marts 1890 i Kjøbenhavn. 1815 kom han i Guldsmedelære i Kjøbenhavn, 1820 blev han Svend, og 1822 etablerede han sig som Gravør og Ciselør. Ved Prins Christian Frederiks Hjælp kom han 1824—27 til at besøge Tyskland, Frankrig og Italien. Paa denne Rejse opholdt han sig navnlig i Rom, hvor han studerede Antikken og knyttede Venskab med Thorvaldsen. 1828 blev han ved kgl. Resolution Guldsmedemester i Kjøbenhavn med Ret til at arbejde i alle Metaller, og 1833 blev han Hofguldsmed. Det er imidlertid ikke alene som saadan, at han vakte Opmærksomhed. Han indrettede et stort Bronzestøberi, hvorfra bl. a. de 4 Thorvaldsen'ske Statuer, der nu staa paa Christiansborg Slotsplads, udgik, brændte store Grupper i Ler og fremstillede Arbejder i Galvanoplastik, Nysølv og lakeret Blik, m. m. Hans store tekniske Begavelse lod ham blive fortrolig med enhver Teknik, lod ham gøre en Række Opfindelser, men lod ham ikke blive i Ro ved noget enkelt Fag. Hans Livs samlende Tanke var at fremme de danske Haandværkeres Dannelse; med det for Øje var han i 37 Aar (1827—64) Informator ved Kunstakademiet, ligesom han 1838 gav Impulsen til, at »Industriforeningen i Kjøbenhavn« blev stiftet. 1885, paa 70 Aarsdagen efter at han var kommen i Lære, blev han i levende Paaskønnelse af, hvad han havde udrettet, højtidelig optagen som Æresmedlem i denne Forening. *C. N.*

Dalhoff, Nicolai Christian, dansk Præst og social-filantropisk Forfatter, ovenn.'s Søn, er født i Kjøbenhavn 18. Juni 1843. Han blev Student fra Borgerdydskolen paa Christianshavn 1862 og teologisk Kandidat 1869, var derefter Huslærer og Kapellan, indtil han 1875 ved sin Ansættelse som Præst ved St. Hans Hospital paa Bistrup kom ind i en Virksomhed, der skulde blive væsentlig

bestemmende for hans fremtidige praktiske Livsgerning og litterære Produktion. Under en flerårig, daglig Omgang med de sindssyge kom han til den Erkendelse, at Sindssygen meget ofte havde sin Rod i Drikfældighed eller Usædelighed (se Skriftet »Vore sindssyge« [1879]). Mod disse Onder, og navnlig mod Drikfældigheden, tog han da Kampen op, dels i Bladartikler (i »Fædrelandet« fra 1878 og i »Berl. Tid.«) og større Skrifter (»En farlig Ven« [1884], »Skitser fra en Studierejse i specielt Øjemed« [1892] og »Goteborg og Goteborgsystemet« [1894]), dels som Medstifter af »Samfundet til Ædruelighedens Fremme« og det første »Redningshjem for drikfældige« i Danmark (1893). Sin Virksomhed ved Sindssygeanstalten havde D. imidlertid 1880 ombyttet med Præstestillingen ved Diakonissestiftelsen paa Frederiksberg. Her fandt han et Arbejdsfelt, der faldt godt sammen med hans Trang til at bygge op og værne, og han har baade i Tale, ved Afholdelsen af et Par Hundrede Møder rundt om i Landet, og i Skrift, ved Udgivelsen af Bladet »Fobe« og »Diakonissestiftelsens Almanak«, virket meget for at skaffe Diakonissesagen Indgang i den danske Menighed. 1888 udgav han Festskriftet »Den danske Diakonissestiftelse i dens første 25 Aar«. Siden 1885 har han været Medlem af Tilsynskomiteen for de Keller'ske Abnormanstalter, og 1888—90 deltog han i den store Kommission, der skulde træffe en hensigtsmæssig Ordning af Statens Forhold til Aandssvage- og Døvstummesagen. »Kjøbenhavns Arbejdshjem« (1894) for arbejdsløse, enlige Mænd tæller ogsaa D. blandt sine Stiftere. *F. B.*

Dalhousie [dälhu!zi], en efter Lord D., Guvernør i Indien, opkaldt Sundhedsstation for engelske Embedsmænd og Soldater i det sydvestlige Himalaya, 2,243 M. o. H., berømt for sine skønne Omgivelser. *C. C. C.*

Dalhousie [dälhu!zi], 1) Fox Maule Ramsay, Jarl, engelsk Statsmand, (1801—74), var først Officer indtil 1831 og valgtes 1835 under Navnet Fox Maule til Underhuset som liberal Kandidat. Han var 1835—36 Understatssekretær for Indenrigsministeriet, 1839—41 Vicepræsident for Handelsministeriet og blev 1846—52 Krigsminister i Lord Russell's Ministerium. 1852 blev han ved sin Faders Død Peer som Lord Panmure, var 1855—58 paa ny Krigsminister under Palmerston og gennemførte den ny Ordning af Hærens Forvaltning. 1860 arvede han efter sin nedenn. Fætter Værdigheden som Jarl D. *E. E.*

2) James Andrew Broun Ramsay, Jarl, engelsk Statsmand, født 22. Apr. 1812, død 19. Decbr. 1860, Søn af George D. (1770—1838), som for sin Tapperhed i Spanien og ved Waterloo 1815 ophøjedes til britisk Peer. Som Lord Ramsay valgtes D. 1837 til Underhuset som Tory, men arvede allerede næste Aar Peersværdigheden. I den skotske Strid hævdede han Godsejernes Patronatsret, men kunde som Regeringskommissær 1843 ikke tilvejebringe nogen mindelig Løsning. 1843 blev D. Vicepræsident i Handelsministeriet og 1845 Gladstone's Efterfølger som Handelsminister; indlagde sig stor Fortjeneste af Jærnbanernes Udvikling og deltog virksomt i Kampen for Korntoldens Ophævelse. Han fik 1846 Tilbud af Lord Russell om at gaa over i det ny Whigministerium, men afslog det. Derimod modtog han 1847 Posten som Generalguvernør i Indien. I denne Stilling fuldendte han Sikhernes Undertvingelse (1849) °g indlemmede hele Pandshab; førte Krig med Birma 1852—54 og vandt Landskabet Pegu; tilknyttede endvidere Nagpur 1854 og Audh 1856, hvad der gav Stødet til det store Oprør. Han oprettede det lovgivende Raad og aabnede Civiltjenesten for indfødte, men fik især Betydning ved Udviklingen af Samfærdselsvæsenet; han byggede den første indiske Jærnbane og den store Gangeskanal (1848—54), indrettede et ordnet Postvæsen for hele Indien og et Telegrafnet paa 4,000 eng. Mile. 1856 vendte han tilbage til England. 1849 var han bleven ophøjet til Markis af D. (Litt.: Arnold, *History of Marquis Dalhousie's administration of British India* [2 Bd., Lond. 1863—64]; Trotter, *Life of the Marquis of D.* [smst. 1889]). *E. E.*

Dali se Idalion.

Dallas, By i det sydlige Spanien, Provins Almeria, beliggende ved Foden af Sierra de Gador, paa en ufrugtbar, saltholdig Steppe ca. 10 Km. fra Middelhavet, med (1887) 6,300 Indb. I Nærheden findes Blysmeltehytter og en Grotte med Mineralkilder. *H. W.*

Dallla, en fra Samsonsfortællingerne kendt Filisterkvinde, til hvilken han stod i Kærlighedsforhold, og som, bestukken af sine Landsmænd, benyttede sig af dette til at tidforske den skjulte Aarsag til hans vældige Styrke, berøvede ham hans Haarvækst, hvori Kraften laa, og forraadte ham til hans Fjender. — Ofte er dette behandlet af Kunsten, særlig bekendte Fremstillingerne af Rubens (Miinchen), Rembrandt og v. Dyck (Wien). *V. O.*

Dalin, Anders Fredrik, svensk Leksikograf, født 16. Marts 1806, død 18. Juli 1873, har vundet Navn ved sine forskellige Ordbogsarbejder. Han udgav bl. a. »Ordbok ofver svenska språket« [1850—53], for hvilken han af det svenske Akademi modtog den af Karl XIV Johan stiftede Pris for litterære Fortjenester, »Svensk handordbok med tillägg af ordens etymologi« [1868], »Dansk-norsk och svensk ordbok« [1869] og »Fransk-svensk ordbok« [1872]. For det svenske Akademis Regning udarbejdede han 1852—67 et forberedende Udkast til en svensk Ordbog, en saakaldt »ordboksstamme«. *A. B. B.*

Dalin, Olof, svensk Digter, Tidsskriftudgiver, Moralsatiriker og Historiker, født i Halland 29. Aug. 1708, død paa Drottningholm 12. Aug. 1763, den svenske Litteraturs fornemste Repræsentant i 18. Aarh.'s første Halvdel og »Frihedstidens« mest fremragende Forfatter. D., der var Søn af en Præst, blev tidlig faderløs og kom i en ung Alder til Lund's Universitet, hvor han opholdt sig 1721—27 og stod under stadig Indflydelse af den fremragende Tænker Anders Rydelius, hvis populærfilosofiske Skrift »Förnuftsöfningar« utvivlsomt har paavirket D. som Skribent. 1727 kom D. til Stockholm, hvor han først fandt Beskæftigelse som Informator og senere ansattes i Kancellikollegiet. Han slog imidlertid snart ind paa den litterære Bane og paabegyndte i Slutn. af 1732 Udgivelsen af Sverige's mest betydningsfulde moralske Ugeskrift »Then swänska Argus«, til hvilket han hentede Forbilledet fra England, og som baade fra Indholdets og Sprogets Side blev af epokegørende Betydning i den

svenske Litteraturhistorie. Det sagdes en Menneskealder senere, »at man længtes efter dette Blad, ligesom naar man gaar til Bords med sulten Mave«. Dette Tidsskrift var Udtryk for et sundt, fornuftmæssigt Syn paa Livets forskellige Spørgsmaal, beslægtet med den Betragtning, der i England gjordes gældende af Addison, i Danmark af Holberg, i Tyskland af Thomasius, og i Lighed med disse Mænd udførte D. gennem »Argus« et stort Oplysningsarbejde for sit Land, idet han gjorde mange af Tidens Tanker og Doktriner lettilgængelige for vide Kredse, hvortil yderligere kom Tidsskriftets eminente Betydning som sprogligt Monument. Med dette Arbejde grundlægges saa at sige den nysvenske Prosastil, og D. løste det Problem at skabe en ægte svensk Prosa. Tendensen er rettet mod alt Pedanteri, Snobberi og Daarskaber, og Fremstillingsmaaden er meget vekslende, snart alvorlig, snart spøgefuld; i de første Aargange benytter Forfatteren sig af en Del staaende Figurer, der udtale sig om de forskellige Spørgsmaal, hver fra sit Synspunkt, og smaa Fabler, Digte o. l. ere undertiden indflettede. »Argus«'es store Betydning indsaas til fulde af Samtiden, om man end — som i Alm. ved Satirer — var tilbøjelig til at mene, at der sigtedes til bestemte Personer, ja en politisk Udtalelse i Tidsskriftet førte endog til, at der opstod Spørgsmaal om at forbyde dets videre Udgivelse. Anonymiteten bevaredes meget strengt, lige indtil Forfatteren nedlagde Pennen, og Rigets Stænder i en Skrivelse til Regeringen henstillede, at den ubekendte »Argus«, der havde gjort sig saa højlig fortjent ved sine nyttige og smukke Skrifter, betænktes med en anstændig Forfremmelse, hvilket ogsaa skete 1737, da D. efter at være bleven kendt som Forfatter ansattes som Bibliotekar ved det kgl. Bibliotek. Hans »Argus« blev 1740 udgivet paa Dansk (Hans Gram havde 1734 i et Brev beklaget, at »Holberg ikke faaer Forlov til eller tor vove at skrive nogen Comedie eller nogen Argus om disse Tider«). — D. skrev i disse Aar tillige adskilligt andet, hvoriblandt Lejlighedssange og navnlig de elskværdige lyriske Digte, i hvilke han snart anslog en idyllisk Hyrdetone og snart slog til Lyd paa rent folkelige Strenge. Et af disse, et Digt til Hedvig Taube: »F6das, grata, di och lindas«, er efterlignet af Ambrosius Stub i Digtet »Fødes, græde, svøbes, ammes«. Endvidere skrev han Læredigte og Prosa-Satirer (i hvilke han bl. a. satiriserede over det arkæologiske Pedanteri og Fantasteri) og endelig for den nyoprettede »Svenska Skådeplatsen« et Par Dramaer: Tragedien »Brynhilda«, i fransk Tragediestil, med Emnet hentet fra de oldnordiske Sagn, og Komedien »Den Afundsjuke« (i Holberg's Smag, men ikke baaren af hans komiske Lune), der 1774 af Emanuel Balling oversattes paa Dansk. — 1739—40 foretog D. en Rejse til Danmark, Holland og Frankrig, hvor han af den derværende svenske Gesandt Tessin indførtes i videnskabelige Kredse og navnlig kom i Berøring med historiske Forfattere. Han vendte hjem i Sommeren 1740 med ny og friske Indtryk efter bl. a. at have gjort sig bekendt med de franske politisk-satiriske Chansons og de øvrige »poésies fugitives«, og han tog nu paa ny fat paa sin Skribentvirksomhed, af hvis Resultater kunne nævnes Satiren »Aprilvärk om vår härrliga tid« og »Sagen om hästen«, en skæmtende allegorisk Skildring (å la Swift »tale of a tub«) af Sveriges Skæbne under forskellige Konger, fremstillet som en Hest med dens forskellige Ryttere, samt »Svenska friheten« [1742], et allegorisk didaktisk Epos paa Alexandrinere i Datidens Smag. Dette Digt, der tager sit Udgangspunkt fra Dronning Ulrika Eleonora's Død, indeholder en Hylding til Frihedens Gudinde og en Skildring af de Begivenheder i Sverige's Historie, der have ramt Friheden, og det indeholder Advarsel mod Uenigheden og Partilidenskaben og havde dermed særlig Adresse til Datidens politiske Partier, der i Anledning af den ulykkelige Krig med Rusland stode i Harnisk mod hverandre. Paastanden om, at dette Digt har været Udtryk for det saakaldte Hattepartis Anskuelser, er ikke rigtig, idet D. paa dette Tidspunkt ikke længere var »Hat«, hvad han tidligere havde været; derimod maa Digtet snarere siges at være skrevet i Adelens Interesse, og det gjorde nærmest en lignende Virkning som langt senere Tegnér's »Svea«. Af D.'s øvrige Produktion fra denne Periode kan bl. a. nævnes en ironisk »Kämpavisa« om Hattepartiets Krigsførelse og Krigsiver samt en Mængde rent lyriske Digte, hvoriblandt »Engsovisan«. Denne hans Visedigtning, der ofte er skrevet til gamle folkelige Melodier, blev meget populær og spredtes ud i vide Kredse. Med Midten eller Slutn. af 1740'erne kan hans Udvikling som Digter og skønlitterær Forfatter i og for sig siges at være afsluttet, om han end vedbliver lige til sin Død nu og da at lade sin Digteraare flyde, oftest foranlediget dertil ved rent tilfældige Begivenheder. Men hans Arbejds kraft beslaglagdes da ogsaa af andre Opgaver, saaledes først og fremmest Udgivelsen af »Svea Rikes Historia«, et Værk, hvis Udarbejdelse var overdragen ham af Rigets Stænder, og som blev at vidtrækkende Betydning, navnlig derved at den svenske Nation her for første Gang kom i Besiddelse af en paa Modersmaalet skreven, letlæselig og i stor Stil udarbejdet Fædrelandshistorie. Første Del udkom 1740, anden 1750 og tredje 1760—61 og behandler Sverige's Historie indtil Gustaf Adolf. D.'s Historieskrivning afbrødes 1750—56 af hans Virksomhed ved Hoffet, hvor han var Lærer for Kronprinsen, Gustaf III, og hvor han tillige til Hoffets Fornøjelse forfattede utallige Smaadigte. Særlig stod han Dronning Lovisa Ulrika (Frederik II's Søster) nær og benyttedes for en Del af hende ved Hoffets Statskupsplaner, hvad der, hvis han ikke havde haft mægtige Velyndere i de ledende Kredse, kunde være kommet ham dyrt at staa. Imidlertid blev han, da Hoffets politiske Sammensværgelse opdagedes (1756), afskediget fra sin Lærerpost og sat under Tiltale for flere af sine Skrifter, ja man gjorde endog Paastand paa at faa ham dømt fra Livet, men han slap med Bøder og Forvisning fra Hoffet og tog saa paa ny fat paa sin Historieskrivning. 1751 var han bleven adlet med Navnet von D., og 1755 var han bleven Historiograf; 1759 udnævntes han til virkelig »Kansliråd« med Tjeneste i »Kanslikollegiet«, 1761 ophævedes Dommen om Forvisning fra Hoffet, og 1763 blev han Hofkansler, men døde s. A. Han var Sekretær i det af Dronning Lovisa Ulrika stiftede »Vitterhetsakademien«, hvis Virksomhed dog afbrødes efter Sammensværgelsen 1756.

D. var en Mand af største Betydning tor den

svenske Videnskab og Kultur i 18. Aarh., en afgjort Fremskridtsmand og Forkæmper for de ny Ideer, der skulde afløse Renaissancens udlevede Lærdomme; han traadte dristig i Skranken for Kampen mod det lærde Pedanteri, mod den lærde Lavsaand, og han skaffede den friske Luft, som den gryende Oplysningstid gispede efter. Han var tillige en national Skribent, og gik han end ud fra fremmede Forbilleder, saa vidste han dog at omplante dem paa national Grund i den svenske Frihedstids Aand. Og ved Siden heraf var han en folkeligForfatter, og han var til fulde, hvad man dengang i Sverige forstod ved en »vitter författare« *(komme des lettres)*:Digter, Moralist, Forfatter af *éloges*, Historiker. Hans Forfatterskab kom til at lide en Del ved, at man ofte misbrugte hans Evner til Bagateller, og i den efter hans Død udgivne store Samling af hans Digte tog man kritikløst alt muligt med, hvad der selvfølgelig har skadet hans Berømmelse. Som Menneske skildres han som godmodig, elskværdig og venlig; men hans Karakter synes at have savnet den tilbørlige Kraft, og han beskyldtes for Upaalidelighed og Utaknemmelighed. I politisk Henseende begyndte han som »Hat«, stod senere vaklende, men nærmede sig saa mere og mere det kongeligsindede Hofparti, for hvilket han nær var falden som Offer. (Litt.: Karl Warburg, »Olof D. Hans lif och gerning« i Svenska Akad.s Handlingar LIX [Stockholm 1884]). *K. W—g.*

Daljunkaren eller den falske Sture er den almindelige Benævnelse paa en Bedrager, Jons Hansson, som 1527 fremkaldte Uroligheder i Dalarne. Her havde der i flere Aar paa Grund af Landets Nød og de haarde Skatter hersket en heftig Gæring, som 1525 brød ud i oprørske Bevægelser. Kong Gustafs Velvilje over for Reformationen forhøjede Misfornøjelsen, og mange ønskede Sturesl ægten tilbage. Da fremtraadte (i Beg. af 1527) D,, en forhenværende Stalddreng, som havde gjort sig skyldig i Tyveri, blandt Dalarnes Almue med Krav paa Kronen, idet han foregav, at han var Sten Sture den Yngres ældste Søn, Nils. Han havde ikke ringe Fremgang i øvre Dalarne; men den sydlige Del af Dalarne blev Kongen tro, og da Sten Stures Enke i en Skrivelse til Dalkarlarne nægtede at anerkende Bedrageren og oplyste, at hendes Søn Nils kort før var død, flygtede D. til Norge. Her fik han Hjælp af Lensherren i det vestenfjældske, Vincents Lunge paa Bergenhus, og af dennes Svigermoder, Fru Inger Ottesdatter til Østeraat, som endogsaa aftalte Giftermaal mellem D. og en af sine Døtre. Med noget Mandskab drog D. i Slutningen af Novbr. 1527 til Dalarne, men mødtes med Kulde og maatte inden Aarets Udgang vende tilbage til Norge. Trods Kong Gustafs Fordring om hans Udlevering hjalp Lunge ham ud af Landet (Maj 1528). Paa Vejen til Christian II i Nederlandene blev Flygtningen greben i Rostock og henrettet s. A., paa Forlangende af Nordens Konger. Dalarne kunde først efter et tredje Oprør (1531) bringes til varig Ro. *P. O.*

Dalkarlsberget, Jærngrubedistrikt i Ørebro Len, 15 Km. S. S. V. f. Nora, har været drevet siden Aar 1300 paa 2 parallelle mod Nord stærkt faldende Lejer af Jærnglans og delvis Magnetjærn i Glimmerskifer med et Indhold af 50—60 p. Ct. Jærn. Produktionen har aarlig i Gennemsnit været 20,000 Tons. *A. G.*

Dalkeith [dälki'þ], By i det sydøstlige Skotland, Edinburghshire, højt beliggende ved North og South Esk's Sammenløb, har betydelig Kornhandel, Tilvirkning af Hatte, Sæbe og Uldvarer og (1891) 7,000 Indb. I Nærheden ligger D. Palace. tilhørende Hertugen af Buccleugh, og Newbattle Abbey (se Newbattle), Markis'en af Lothian's Residens. I Omegnen findes Stenkuls- og Jærngruber. *C. A.*

Dall [dä'l], Caroline Wells, født Healy, gift med Præsten Charles H. A. D. (1816—86), amerikansk Forfatterinde og Forkæmperinde for Kvindesagen, er født i Boston (Massachusetts) 22. Juni 1822. Hun har skrevet en stor Mængde Bøger, af hvilke kunne nævnes: »Essays and Sketches« [1849], »Historical Pictures« [1859], »Woman's Right to Labor« [1860]. »The College, the Market, and the Court, or Woman's Relation to Education, Employment, and Citizenship« [1867], »Patty Gray's Journey to the Cotton Island« [3 Bd., 1869—70], »My First Holiday«, en Række Rejsebreve fra Colorado, Utah og Kalifornien [1881], samt »What we Really Know about Shakespeare« [1885]. *C. K.*

Dall [dä'l], William Healey, amerikansk Naturforsker og rejsende, er født 21. Aug. 1845 i Boston. Han studerede Zoologi ved Harvard-Universitetet og ledsagede F. W. Foster paa hans Undersøgelsesrejse til de store Søer. 1865 sluttede han sig til det Korps af Videnskabsmænd, som fulgte med den russisk-amerikanske Telegrafekspedition, og efter Kennicott's Død overtog han Ledelsen. Da Foretagendet maatte opgives, begav han sig paa egen Bekostning paa en videnskabelig Undersøgelsesrejse gennem Alaska (1868) og publicerede Resultaterne i »Alaska and its resources« [Boston 1870]. 1871—73 traadte han i Tjeneste hos *Coast and geodetic Survey* og undersøgte Øgruppen Aleuterne. Senere (1874 og 1880) genoptog han sine Forskninger paa Alaska. Foruden ovenn. større Værk og talrige mindre Afhandlinger og Noticer, især angaaende konkyliologiske og etnografiske Emner, har han skrevet »Tribes of the extreme Northwest« [Washington 1876], »Pacific Coast Pilot, Alaska« [1. Bd. 1883] og »On masks, labrets etc.« [1884]. *F. C.*

Dallas [dä'läs], By i den nordlige Del af den nordamerikanske Stat Tejas, ved øvre Trinity River i en frugtbar Egn, har Oliemøller, livlig Handel med Korn, Bomuld, Huder og Kvæg og (1890) 38,000 Indb., et Teater og nogle højere Undervisningsanstalter. 5. *B. T.*

Dallas [dä'läs], 1) Alexander James, nordamerikansk Statsmand, født 21. Juni 1759 paa Jamaica, død 14. Jan. 1817, blev opdragen i England, men flyttede 1783 over til Philadelphia, hvor han vandt Anseelse som Advokat. Efter at have beklædt flere Embeder i Pennsylvania blev han 1814 Statssekretær.

2) George Mifflin, nordamerikansk Statsmand, ovenn.'s Søn, født 10. Juli 1792 i Philadelphia, død 31. Decbr. 1864. D. blev Advokat og 1813 Privatsekretær hos Gallatin, der gik som Fredsunderhandler til Europa. 1831—33 var han Unionssenator, 1837—39 Gesandt i St. Petersborg og blev 1844 af det demokratiske Parti valgt til Unionens Vicepræsident. Som saadan virkede han

ivrig for Anneksionen af Tejas. 1857—61 var han Gesandt i England. *S. B. T.*

Dallastypï se Galvanografi.

Dalldorf ved Berlin, Landsby i det preussiske Regeringsdistrikt Potsdam, 8 Km. N. V. f. Berlin ved Jærnbanelinien Berlin—Stralsund, har Berlin's Sindssyge- og Idiotanstalt med 1,370 syge. 1,830 Indb. (deri ikke beregnet Anstalternes Beboere). *C. A.*

Dalling **and Bulwer** [dä'liŋ ând bu'iwə], Will. Henry Lytton Earle Bulwer, Lord, engelsk Diplomat og Forfatter, født 13. Febr. 1801, død 23. Maj 1872, yngre Broder til Romanforfatteren Edw. Bulwer (Lord Lytton). Han blev 1824 af den filhelleniske Komité sendt til Grækenland for al overbringe en Pengehjælp af 80,000 L. St. til Frihedskampen. I et Par Aar var han Officer, men indtraadte 1829 i den diplomatiske Tjeneste. I Oktbr. 1830, medens han var ansat i Haag, blev han sendt til Belgien for at undersøge Folkestemningen — fik megen Ros for sin oplysende Beretning — og deltog i de følgende Underhandlinger om Belgiens Stilling. 1831—37 havde B. Sæde i Underhuset og viste sig som en dygtig Taler og en udpræget Fremskridtsmand. Hans nøje Kendskab til franske Forhold fik Udtryk i tvende Skrifter, »France, social, literary and political« [2 Bd. 1833] og »The monarchy of the middle classes in France« [1836]. B. blev 1837 Legationssekretær i Konstantinopel og udmærkede sig ved Afslutningen af en Handelspagt — Palmerston kaldte den et Mesterstykke; han forflyttedes 1839 til Paris, hvor han fik Lejlighed til at virke under den stærke Spænding, som de ægyptiske Forviklinger fremkaldte, og blev 1843 Afsending i Madrid. Han mæglede 1844 Freden mellem Spanien og Marokko, men kunde 1846 ikke hindre Ægteskabet mellem Dronningens Søster og Hertugen af Montpensier. Da han 1848 tillod sig at advare Dronningen imod Narvaez'es strenge Regimente og desuden holdt Forbindelser med det frisindede Partis Førere, blev han 18. Maj udvist af Spanien; men hans Adfærd billigedes af den engelske Regering og Parlamentet. 1849 blev han sendt til Nordamerika, hvor han sluttede en vigtig Overenskomst om de to Landes Forhold i Mellemamerika (Clayton-B.-Aftalen); var 1852—55 Afsending i Firenze og 1858—65 i Konstantinopel, hvor han øvede stor Indflydelse. I Mellemtiden var han Regeringens Kommissær i Rumænien. 1868 valgtes B. paa ny til Underhuset, indtil han 1871 blev ophøjet til Peer som Baron Dalling and B. Han skrev 1867 2 Bind »Historical characters« (deriblandt Canning og Talleyrand) og 1870—72 »Life of Lord Palmerston« [2 Bd., et tredje udkom 1874]. *E. E.*

Dallõah se Palmesukker.

Dall' Oca Biánca, Angelo, italiensk Maler, er født 1853 i Verona. Hans Portræt af hans Fader paa Dødslejet, som han malede allerede i sit 15. Aar, var Indledningen til en Kunstnerbane, der kendetegnes ved en Række populære, friskt opfattede Genrestykker, som »De to forældreløse«, »Det første Lys« (Museet i Triest), »Den første Messe«, »Moderne Paris-Dom« eta, og sætter ham blandt det moderne Italiens flinkeste Genremalere. *A. Hk.*

Dall' Ongăro, Francesco, italiensk Forfatter, født 1808 i den venetianske By Mansué, død i Napoli 10. Jan. 1873. Han studerede Teologi i Padova og var en Tid Præst; men nogle og tyve Aar gammel forlod han den gejstlige Løbebane og nedsatte sig 1836 i Triest, hvor han virkede som Tidsskriftredaktor og skrev dramatiske Arbejder (»Il Fornaretto« 1838). 1847 udvistes han for en frisindet Tale. I de revolutionære Bevægelser 1848 var han ivrig Deltager: hans Tidsskrift »Fatti e non parole« havde stor Popularitet, ligeledes en Samling politiske Digte, »Stornelli«; han gik til Rom for at se Pave Pius IX's Liberalisme paa nært Hold, blev under Republikken Medlem af den konstituerende Forsamling, stod i nøje Forbindelse med Mazzini og Garibaldi og kæmpede endelig med ved Venezia's Forsvar. Efter Genoprettelsen af den gamle Tingenes Tilstand maatte han gaa i Landflygtighed og levede i Schweiz, i Belgien (hvor han holdt Forelæsninger over Dante) og i Frankrig; men 1859 kom han tilbage og blev litteraturhistorisk Professor i Firenze, derpaa — kun et Aar — i Napoli, hvor han døde. Han roses for sin store Elskværdighed og Retsindighed. D.'s Skrifter ere talrige og gaa i flere Retninger, baade digterisk og videnskabelige (navnlig kunsthistorisk). Vi nævne »Poesie« [2 Bd., 1840]; »Opere complete« [2 Bd., Torino 1846—47], »Novelle vecchie e nuove« [Firenze 1869], »Racconti« [smst. o. s. A.], »Scritti d'arte« [Milano 1873]. endvidere Dramaerne »Bianca Capello«, »Fasma« (Forsøg paa at rekonstruere et tabt Stykke af Menandros) o. fl. Hans udvalgte Breve ere udgivne af De Gubernatis [Milano 1873]; hans Levned er skildret af Barbiera [Venezia 1873] og Mongeri [Milano s. A.]. *E. G.*

DallOZ [dalo'], V. A. Désiré, fransk Jurist (1795—1869), bekendt som Udgiver af »Jurisprudence, ou repertoire méthodique et alphabètique de jurisprudence générale« [sidste Udg. i 44 Bd., 1845—73]. — Hans Broder Paul D. udgav »Dictionnaire de jurisprudence« [14 Bd., 1835—57]. — Førstnævntes Søn Paul D., født 1829, var længe Redaktør af »Moniteur« og grundlagte 1864 »Moniteur universel du soir«.

Dallæns d. s. s. Daillé (s. d.).

Dalman, Johan Wilhelm, svensk Entomolog og Læge, født 4. Novbr. 1787 i Hinseberg, død 12. Juli 1828 i Stockholm. D. tog Doktorgraden 1817, blev Adjunkt ved det karolinske Institut i Stockholm 1819 og ekstraord. Professor ved samme Læreanstalt 1827. Hans to mest bekendte Arbejder ere *Anale cta entomologic* [1823] og *Ephemerideentomologica* [1824]. *J. C.*

Dalman, Vilhelm Fredrik Achates, svensk Journalist, Sagfører og Rigsdagsmand, født 26. Aug. 1801 paa Fledingstorp i Vissefjerda Sogn, Kalmar Len, død i Stockholm 1. Febr. 1881. D. blev Student 1815, juridisk Kandidat 1818, tog 1820 Kancellieksamen, indtraadte i Statens Tjeneste og var 1840—66 Kancellist i Justitsministeriet. Hans politiske Anskuelser lagde Hindringer i Vejen for hans videre Befordring paa Embedsbanen. Stor Betydning havde D. for sin Tid som Journalist. Med Heftighed og brændende Iver gik han i Kampen for sine Ideer, og naar han, hvad ikke sjælden hændte, forløb sig — thi han savnede Sans for Nøjagtighed i Detailler og var tilbøjelig til at huske fejl ved sine Opgivelser — skyndte han sig altid i de høfligste Vendinger at tage sine Ord tilbage. 1824—27 var D. Medarbejder ved »Allmänna jour-

nalen«, 1828—30 refererede han Ridderskabets og Adelens Forhandlinger paa det nævnte Aars Rigsdag for »Dagligt Allehanda«. 1830 udgav han Maanedsskriftet »Mimer«, hvori han for største Delen selv behandlede Repræsentationsspørgsmaalet. Efter at han 1831 havde overtaget Ledelsen af den udenlandske Afdeling i »Dagligt Allehanda«, blev han sammen med N. Arfwidsson Ejer og Hovedredaktør af nævnte Blad 1833—47. Febr. 1849 maatte D. imidlertid igen indtage Redaktørposten, og s. A. blev han Hovedredaktør for et nyt Blad, »Aftonposten«, som stiftedes med det Formaal at støtte det af Regeringen Maj 1848 fremsatte Repræsentationsforslag. Da dette Forslag var faldet, ophørte Bladet 1850 at udkomme, og s. A. solgtes »Dagligt Allehanda« til et Selskab. Senere arbejdede D. ved flere forskellige Blade, indtil Alder og Blindhed nødte ham til at trække sig tilbage. D. deltog i alle Rigsdagssamlingerne fra 1828—66 som Medlem af Ridderskabet og Adelen. Oprigtig, fædrelandskærlig og kundskabsrig har han i væsentlig Grad bidraget til Løsningen af flere vigtige Spørgsmaal, saaledes om Indførelse af aarlige Rigsdage, om Love for Aktieselskaber, om Udstrækning af Testamentretten, om Forandring af Arvelovene, om Afskaffelse af Odelsret, om Kvindens Myndighed og om Jødeemancipationen, til hvilket sidstnævnte Spørgsmaals Løsning de første Skridt gjordes af D. ved de af ham under Rigsdagssamlingerne 1829 og 1834 indbragte Forslag. Som Medlem af særligt nedsatte Komiteer har D. bidraget til Ordningen af Hovedstadens kommunale Lovgivning og Fattigvæsen. 1865—67 var han Medlem af Stockholms Borgerrepræsentation. Foruden et stort Antal politiske Brochurer har D. udgivet: »Några anteckningar från våra ståndsriksdagar 1809—66« [8 Hæfter, 1874—79], et Værk, som vrimler af Fejl i Detaillerne, men, benyttet med Varsomhed, giver en værdifuld Oversigt over Rigsdagsarbejdets Forløb i Sverige i det nævnte Tidsrum. *A. B. B.*

Dalmatien, østerrigsk Provins, danner et smalt Bælte langs Østkysten af Adriaterhavet, har en Længde af 375 Km. og en Bredde af 2—60 Km. Kystlængden er 562 Km. Det nordligste Punkt er Øen San Gregorio paa $44^0\ 52'$ n. Br., det sydligste er Spizza paa $42^0\ 6'$. Mod Nord begrænses D. af Kroatien, foran hvilket strækker sig Halvøen Nona samt Øerne Pago, Arbe og San Gregorio, mod Øst af Hercegovina og Montenegro, mod Syd af Montenegro. Paa 2 Steder S. f. Klek og ved Suterina er D. overskaaren af Hercegovina, der her naar Havet. D. er et Bjærgland, der mod Nord begrænses af Velebitkæden, mod Øst af de dinariske Alper, der i Troglav hæve sig til 1,913 M. og i Dinara til 1,811 M., og som paa Grund af deres mange Længdedale og meget faa Tværdale ere vanskelige at overstige. Denne Indlandskæde deles af Floden Cetina i Grænsekæden og Svilajakæden (indtil 1,500 M. høj), men bliver længere mod Syd atter enkel. Skilt fra de dinariske Alper ved en Længdesænkning med Aflejringer af Flyschformationen (ɔ: eocené Sandsten og Skifere med talrige Rester af Tang) gaar den nøgne Kystkæde. Den danner en i Reglen havneløs Stejlkyst, lader sig forfølge mod Nord indtil Nona og hæver sig i Sveti Jura til 1,762 M. Med de dinariske Alper staar den i Forbindelse ved talrige Udløbere. Bjærgene tilhøre overalt i D. Kridtformationen, bestaa af Kridt og Kalk og opvise følgende for Karstformationen karakteristiske Fænomener. Terrainet gennemkrydses af underjordiske Floder, der ofte komme frem i Bunden af mere eller mindre langstrakte Dale (de saakaldte Poljer) for atter at forsvinde; der findes talrige Grotter, blandt hvilke kunne nævnes Verlicka paa den sydlige Skraaning af Dinara og Esculape ikke langt fra Ragusa, ligeledes forekomme hyppig interimistiske Søer og tragtformige Fordybninger, de saakaldte Doliner, i Bunden af hvilke Regnvandet hurtig forsvinder, og som derfor staa i Forbindelse med de i Terrainet hyppige Spaltedannelser. Mellem Bjærgkæderne findes Længdedale, i Reglen med eocene Aflejringer. Floderne ere meget vandrige og som oftest sejlbare fra deres Kilde til deres Munding. Den nordligste bredeste Halvdel af D. har 3 Hovedvandløb: Zrmanja, hvis øvre Løb tilhører Kroatien, løber til den lange snævre Novigrad; Kerka, hvis Kilde bryder frem af Klipperne oven for Knin og er en af de betydeligste i Verden, løber til den lille Bugt Sebenico, og endelig naar Cetina, der ligeledes har en meget vandrig Kilde og tillige danner et smukt Vandfald ved Duare, Havet lige over for Øen Brazza. Narenta hører kun i den nederste Del af sit Løb til D., og Ombla kommer først frem for Dagen umiddelbart ved Havet. Af permanente Søer findes paa Fastlandet kun Vrana S. 0. f. Zara; ca. 130 □ Km. optages af Sumpe, der især forekomme ved Narenta og Cetina. Uden for det dalmatiske Fastland findes over 50 større Øer, af hvilke Brazza er den største. De ere øjensynlig Stykker af Fastlandet, der ere løsrevne ved Sænkning, de bestaa ligesom dette af Kridtfolder med eocene Dale, der dog for en Del ligge under Havet. Folderne stryge nøje i samme Retning som paa Fastlandet, Øerne deles derfor i en nordlig Gruppe, hvis Længdeakse er Nordvest til Sydøst, samt i en sydlig Gruppe, hvor Retningen er Vest til Øst. Som yderligere Bevis paa, at Øerne ere fremkomne ved Sænkning, kan nævnes, at der paa Lesina er fundet en diluvial Knokkelbreccie med Rester af Rhinoceros, Heste og Hjorte, ligesom at Sjakaler forekommer paa nogle enkelte af Øerne. En anden Følge af Sænkningen ere de smalle og dybt indskaarne Bugter, saaledes Sebenico og særlig den mærkelige Bocche di Cattaro.

Naar undtages de sumpede Strækninger, har D. et sundt, skønt meget varmt Klima, der for Kysternes og Øernes Vedkommende fuldt ud tilhører det mediterrane. Zara har en aarlig Middeltemperatur af $14,9^0$, Januar har $6,4^0$, Juli $24,2^0$. Ragusa's aarlige Middeltemperatur er 16,6, Januar har $8,8^0$, Juli $25,2^0$. Sommeren begynder i Maj, er tør og hed, men tempereres i Reglen ved Søbrisen. Den aarlige Regnmængde er for Kystlandet gennemsnitlig 142 Cm., for de mindre høje Øer ligesom for det indre af D. er Regnmængden kun 74 Cm., medens den atter stiger paa de mod Adriaterhavet vendende Skraaninger af de dinariske Alper. Hovedregntiden varer fra Oktober til December med Maksimum i November. Procentvis er Regnen saaledes fordelt: Vinteren 28 p. Ct., Foraar 21,7 p. Ct., Sommer 14,6 p. Ct., Efteraar 35,7 p. Ct. Af fremherskende Vinde kan nævnes Scirokkoen, der kommer fra Syd og efter at have

passeret Middelhavet bringer Varme og Fugtighed til D.'s Kyster. Boraen derimod er en tør Landvind, som især om Vinteren med Afveksling af heftige Vindstød og Hvileperioder styrter sig ud over Havet og derfor er meget frygtet af de søfarende. D.'s Flora tilhører den mediterrane og er meget artsrig særlig for Kystfloraens Vedkommende. Den stærke Kløvning af Jordbunden har dog gjort D. til et meget tørt Land og væsentlig indskrænket Vegetationen til mindre Omraader. Af den produktive Jord, der rimeligvis med et noget for højt Tal angives til 97,8 p. Ct., skal Skov udgøre 30,8 p. Ct., Agerland 11 p. Ct., Haver 3 p. Ct., Vinland 6,6 p. Ct., Eng og Græsland 47,8 p. Ct. Skovene beløbe sig efter andre Angivelser kun til 17 p. Ct. og ere for Højskovenes Vedkommende (Ege og Bøge) indskrænkede til høje, mere utilgængelige Steder. De tidligere udstrakte Skove ere blevne ødelagte under Venetianerne, der herfra hentede Tømmer. Lavere findes Olietræer, Laurbær, Kastanjer m. m. Paa Øerne, hvor Skovene i Reglen ikke ere ødelagte, spille stedsegrønne Løvtræer en fremtrædende Rolle. Blandt D.'s Fauna kunne nævnes Bjørne, Ræve, Vildkatte og Maarer. Hjorte og Vildsvin ere forsvundne, medens Sjakalen, ved hvilken D.'s Fauna danner en Overgang til Afrikas, træffes mod Syd samt paa nogle af Øerne. Krybdyrene ere stærkt repræsenterede, særlig Skildpadder, Slanger og Firben; af sidstnævnte har en Art paa Øerne endog udviklet lokale Racer. Havet er rigt paa Fisk og Bløddyr, Floderne ere rige paa Aal, i Bugten Quarnero forekommer Bogstavshummeren (*nephrops norvegicus*), og endelig ere D.'s Kyster bekendte for deres fine Vadskesvampe.

Befolkningen beløb sig 1890 til 527,426 Indb. (1880: 476,100), hvoraf der af mandlige, der som sædvanlig i de sydlige Lande ere i Flertal, vare 266,303, af kvindelige 261,123 paa ca. 41 I □ Km. Der var s. A. 115,790 Huse, 17 Byer, 60 Flækker og 812 Landsbyer. I de mindre Byer ligge Husene i Reglen saa spredte fra hinanden paa Høje og i Dale, at man ved Gennemrejse ikke faar Indtryk af at være kommen gennem en By. Efter Nationaliteten vare 1890 501,307 Serbokroatere, 1,600 Italienere, 2,026 Tyskere, 1,412 bøhmisk-mähriske Slaver, 343 Slovener, 22 Polakker. Serbokroaterne falde i forskellige Stammer med særlige Navne som Morlaker, der bebo det indre navnlig Bjærgene, Boccheser omkring Cattaro og Ragusaner. Det er høje, smukke, godmodige Folk, der paa Grund af Landets Form og Beliggenhed i Reglen ere udmærkede Sømænd. Morlakerne staa lavest og høre til de mest ukultiverede Folk i Europa, Kvinderne maa udføre det meste af Arbejdet; skønt Morlakerne som oftest ere fattige, lægge de dog megen Vægt paa Klædedragten, Kvindernes Hovedpynt er rigelig besat med Guld- og Sølvpenge. I Kystbyerne ere Italienerne og det italienske Sprog overvejende. 1890 vare 439,500 Katolikker (83 p. Ct.), 87,600 Græsk-Katolikker (16,5 p. Ct.) og ca. 300 Jøder. De romersk-katolske have en Ærkebiskop i Zara og 5 Biskopper, de græsk-katolske 1 Biskop i Zara og 1 i Cattaro.

D. besidder 6 teologiske Læreanstalter, hvoraf 1 er græsk-katolsk. Der findes 324 Almueskoler, 4 Statsgymnasier og 1 Privatgymnasium, 2 Statsrealskoler, 1 Lærer- og 1 Lærerindeseminarium, 2 nautiske Skoler, 2 Landbrugsskoler m. ra.

Næringsvejene. Agerbrugets lokale Begrænsning, dets primitive Forvaltning og ringe, uudstrækkelige Udbytte gøre D. til et af de fattigste Lande i Østerrig. Af Kornsorterne dyrkes fortrinsvis Byg, Majs og Hvede, Byg særlig mod Nord, Majsen derimod i den mellemste og sydligste Del af Landet, dog saa godt som ikke paa de tilliggende Øer. I Kystlandet og paa Øerne findes fortrinsvis Vin- og Olivenkultur; Frugttræer trives overalt, saa vidt det milde Søklima naar, og særlig mod Syd træffes tillige Sydfrugter. Vindyrkningen har i den sidste Tid taget uhyre Opsving, der produceres aarlig 970,000 Hektoliter Vin. Til de bedste Sorter hører Malvasiervin fra Ragusa, de røde dalmatiske Vine gaa i stor Mængde til Frankrig og benyttes til Blanding med og Tilberedning af Bordeauxvine. Kvægavlen lægger særlig Vægt paa Faar og Geder, hvoraf der 1890 fandtes henholdsvis 784,813 og 180,131; desuden fandtes af Heste 22,903, af Æsler, Mulæsler og Muldyr 31,112 samt 92,225 Stkr. Hornkvæg, 40,721 Svin og 12,813 Bistader. Af Betydning er Fiskeriet; blandt de mange spiselige Fisk kan fremfor alt nævnes Tunfisken. Bjærgværksdriften frembringer kun Brunkul fra de eocene Lag, særlig ved Monte Promina, og Asfalt. Produktionen af det første beløb sig 1890 til 54,409 Tons. Desuden brydes der Manganerts siden 1887 ved Castelnuovo. Paa Øerne, navnlig Arbe og Pago, indvindes Søsalt. Storindustrien mangler ganske. Skibsbyggeriet er gaaet meget tilbage og er langt ubetydeligere end Triest's og Istrien's. Bekendt er Likørfabrikationen, der af en særlig Weichselart (Marasque) med Tilsætning af Frugter og aromatiske Stoffer frembringer den berømte Marasquino. Handelen er fattig paa indenlandske Produkter, og Forbindelsen fra Kysten til det indre Land er ubekvem; der findes dog paa Grund af de gode Havne en temmelig indbringende Transithandel til Bosnien, Hercegovina, Tyrkiet og Montenegro. Der indføres til D. Industrivarer, Korn og Mel, der udføres Olie, Vin, Fisk, Kød, Skind og Huder. D. er optaget i det østerrigsk-ungarske Toldforbund. 1890 løb 28,284 Skibe med 5,108,946 Tons ind i Landets 56 Havne, og 28,254 Skibe med 5,109,686 Tons ud. Den dalmatiske Handelsflaade talte s. A. 5,977 Sejlskibe med 45,807 Tons og 8 Dampskibe med 872 Tons. Statsbanerne have en Længde af 125,9 Km., Telegraflinjerne 1,525 Km. — Forfatningen og Forvaltningen hvile paa Bestemmelserne af 26. Febr. 1861. D. høre til Østerrigs cisleithanske Lande og sender 9 deputerede til Rigsraadet i Wien. Landdagen for Provinsen tæller 43 Medlemmer. Landet deles i 13 Distrikter. Den højeste Landsøvrighed er det kejserlig kongelige Statholderi i Hovedstaden Zara. Retsplejen bestaar af 3 Instanser, 2. Instans er Landsoverretten i Zara, øverste Instans findes i Wien. Finansforvaltningen ledes af Finanslandsdirektionen i Zara, Militærforvaltningen af Militærkommandoen samme-steds. Vaabenet er 3 gyldne, kronede Leopardhoveder i blaat Felt.

Historie. De ældste Beboere i D. tilhørte sandsynligvis den illyriske Race. Ca. 180 f. Chr. erklærede den Stamme, der har givet Landet dets

Navn, sig uafhængig af Kong Gentius af Illyrien og oprettede en Republik med Hovedstaden Dalminium. 156 blev D. angrebet af Romerne og tvunget til at betale Skat; først under Augustus'es Regering blev det gjort til en romersk Provins. Under det senere Kejserdømme blev D. romaniseret og gav endog det romerske Rige en Kejser i Diokletian, der efter at have nedlagt Kejserværdigheden (305) trak sig tilbage til D.'s daværende Hovedstad Salona; ved Spalato kan man endnu se Resterne af de af ham anlagte pragtfulde Bygninger, ligesom der i det hele findes talrige Levninger fra Romertiden mange Steder i Landet. Ved Romerrigets Deling tilfaldt D. det vestlige Kejserdømme, men forenedes kort efter Honorius'es Død (423) med det østlige Kejserdømme. 489 knyttedes det til Østgoternes Rige under Theodorik den Store, men blev efter dennes Død (526) ved Feltherrerne Belisar og Narses atter forenet med det østromerske Kejserdømme. I 7. Aarh. trængte de slaviske Stammer ind i D., Kroaterne i den nordlige Del, Serberne i den sydlige. Omtrent Aar 1000 underkastede den venetianske Doge Peter Urseoli sig Øerne og Kystbyerne og antog ca. 1018 Titel af Hertug af D. Under 11. Aarh. fortsattes Kampene mellem Venezia og Kroatien. Kort efter at Ungarn var forenet med Kroatien, antog den ungarske Konge Koloman Titlen Konge af D. og erobrede Landet 1102—5. Næsten hver af de større Søstæder har imidlertid sin egen Historie, ved Handel og Industri naaede de ikke ringe Fremgang og sluttede sig derfor til Venezia, der stadig fornyede Kampene, indtil det endelig til Dels ved Køb kom i Besiddelse af D. (1420). Først efter Venezia's Fald, ved Freden i Campoformio (1797), kom D. ind under Østerrig. 1805—14 stod det under Napoleon, kom derefter atter ind under Østerrig, der 1816 ophøjede det til et Kongerige. 1848 og senere 1860 gjorde der sig en Bevægelse gældende for at frembringe en nærmere Sammenslutningen mellem Sydslaverne i D., Kroatien og Slavonien; Italienerne forhindrede dog ved deres Modstand Udførelsen. Den østerrigske Forfatning af 21. Decbr. 1867 anviste D. Stillingen som Kronland i den cisleithanske Del af Monarkiet. 1869 og særlig 1881 udbrød der Opstand som Følge af, at D. modsatte sig den alm. Værnepligt. Medens Opstanden første Gang til Dels blev bilagt i Mindelighed, bredte den sig sidste Gang over Dele af Bosnien og Hercegovina og blev først dæmpet ved en større Militærmagt. I den senere Tid har den serbo-kroatiske Del af Befolkningen i Forhold til Italienerne stadig været i Fremgang. (Litt.: Noe, »D. und seine Inselwelt« [Wien 1870]; Schatzmayer, *La Dalmazia* [Triest 1877]; Swida, »Das Königreich D.« [Wien 1882]; »Die osterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild« [Wien 1886]; T. Jackson, *Dalmatia, the Quarneroand Jstria* [Oxford 1887]; Pirsni, *Les possessions vénetiennes en Dalmatie* [Paris 1890]). *Joh. F.*

Dalmatika, lang, hvid Kappe med Ærmer, stammende fra Dalmatien, brugtes af de romerske Kejsere efter Diokletian og anvendtes senere som Embedsdragt for Diakoner. En D. af violet Silkestof hørte med til de tyske Kejseres Kroningsdragt. Særlig bekendt er den i Peterskirken i Rom opbevarede D.

Dalmatinervine fremstilles i de senere Aar i bestandig bedre Kvaliteter, saaledes at de egne sig til Udførsel, i hvilken Henseende navnlig de muskatagtige Sødvine, *vini dolci*, spille en Rolle. *K. M.*

Dalmatika.

Dalmatius (ogsaa kaldet Delmatius) blev til Tak, fordi han havde dæmpet et farligt Oprør paa Kypern, af sin Onkel Konstantin den Store udnævnt til Cæsar 335 e. Chr. og fik Bestyrelsen af Illyrien, Makedonien og Grækenland. Efter Kejserens Død omkom han 337 i det af dennes Sønner anstiftede Soldateroprør. *M. M.*

Dalmose (Dalemose), Kro og Jærnbanestation i det sydvestlige Sjælland, Gimlinge Sogn, Vester-Flakkebjærg Herred, Knudepunkt for Banerne Slagelse-Skjelskør og Skjelskør-Næstved. *H. W.*

Dalou [dalu'], Jules, fransk Billedhugger, er født 31. Decbr. 1838 i Paris. Han blev Elev af Carpeaux, senere af Duret, arbejdede længe i Kunstindustriens Tjeneste ved Bronze- og Guldsmedearbejder og naaede først 1870 med Gipsstatuen »Syersken« (la brodeuse) egentlig Popularitet. Mistænkt for Deltagelse i Kommuneopstanden maatte han flygte til England, hvor han hurtig vandt Anseelse, knyttedes som Lærer til Kensington-Museet og udfoldede en rig og for engelsk Kunst betydningsfuld Virksomhed ved Værker som Marmorgruppen »Moder vugger sit Barn« (Markis'en af Westminster's Samling), den store Gruppe i brændt Ler »Bondekone fra Bretagne ammende sit Barn« og adskillige Terrakottastatuetter. Paa Salonen i Paris 1883 udstillede D., der efter Amnestien var vendt tilbage til Frankrig, sine to berømte Relieffer til Republikkens Pris, saaledes det dygtige, Donatello'ske »Rigsstændernes Møde 23. Juni 1789« (udført senere i Marmor til Deputeretkamret), som indbragte ham Salonens Æresmedaille. Af hans senere Værker fremhæves: Statuer af Blanqui (1885), Lavoisier og Victor Noir og Buster af Rochefort, A. Theuriet og Floquet. Et Hovedværk er hans Delacroix-Monument (Luxembourg-Haven, 1890). D., som var en af Starterne af Marsmarkens Udstillinger, har her bl. a. udstillet »Bacchus trøster Ariadne« (1892) og Relieffet »Fremskridt og Handel« (1894). Hans Kunst, der staar i særlig Gæld til Carpeaux og Renaissancemestrene, er aften stærkt malerisk Stil, der til Tider kan virke næsten Bernini'sk. *A. Hk.*

Dalry [dä'lrai], »Kongedalen«, By i det sydvestlige Skotland, Ayrshire, med store Jærnværker, Kulgruber og (1891) 5,500 Indb.

Dalrymple [dä'lrimpl], Janet, Datter af James D. (1619—95), formælede sig 1669 med Laird Dunbar of Baldoon, men døde allerede 12. Septbr. 1669. Walter Scott har benyttet hendes Historie i sin Roman »The Bride of Lammermoor«. *C. K.*

Dalrymple [dä'lrimpl], Sir John, skotsk-engelsk historisk og økonomisk Forfatter, (1726—1810), var 1776—1807 en af den engelske Krones *barons of the exchequer* (Dommer ved Skatkammerretten)

i Skotland. D. var en frugtbar Forfatter; 1757 udgav han en »Essay towards a General History of Feudal Property in England«, der paa to Aar oplevede fire Oplag; en Del af dette Værk blev gennemset af Montesquieu. Et dygtigt Indlæg til Forsvar for Fideikommis-Institutionen leverede han i »Considerations on the Policy of Entails« [1764]. Hans »Memoirs of Great Britain and Ireland 1681—92« [3 Bd. i Kvart, 1771—88] ere rige paa biografisk og anekdotisk Stof. Han var ogsaa levende interesseret for kemiske og tekniske Eksperimenter. *K. V. H.*

Dalrype (*Lagopus lagopus*) se Rype.

Dal segno [dalse'no] (ital.), i Musikken: fra Tegnet, o: Musikstykket skal gentages fra det med et Tegn (i Reglen i?) nærmere antydede Sted. *S. L.*

Dalsgaard, Christen, dansk Maler, er født paa Herregaarden Krabbesholm ved Skive 30. Oktbr. 1824. Allerede som lille Dreng lagde han afgjort Tegnetalent for Dagen, og 17 Aar gl. blev han sendt til Kbhvn. for at uddannes paa Kunstakademiet samt i M. Rørbye's Atelier; 1847 udstillede han sit første Genremaleri, og allerede Aaret efter købtes til Nationalgaleriet hans »Julemorgen hos en Bondekone«; det findes nu paa Museet i Aarhus. I de følgende Aar mødte han stadig paa Charlottenborg med Genrebilleder, ofte kun med en enkelt Figur; intet af dem vakte synderlig Opmærksomhed, hvilket imidlertid i høj Grad var Tilfældet med det 1854 udstillede »En Fisker, der viser sin Datter en Baad« og med den figurrige Komposition (1856) »Besøg af Mormoner hos en Landsbysnedker«. Begge disse Arbejder tilhøre nu Nationalgaleriet; det første er en fin og indtagende Situationsskildring, det andet et af Kunstnerens ved psykologisk Dybde mest fremragende Værker; allerede her viser D. sig som en overordentlig klar og dybtgaaende Skildrer af den danske Landalmues Følelsesliv. 1859 kom »Et Par gamle jydske Bønderfolk, der nyde Alterens Sakramente i Hjemmet«, der indbragte ham den Neuhausenske Præmie, 1860 Hovedværket »Udpantningsforretning hos en fattig Bødker paa Landet«, 1861 »En Kones højtidelige Kirkegang efter Barselfærd«, for hvilket den Neuhausenske Præmie anden Gang tilkendtes ham; begge de sidstnævnte Billeder kom til Nationalgaleriet; særlig »Udpantningen« er et ved sin gribende Stemningsfylde meget betydeligt Kunstværk. Foruden sine Folkelivsbilleder og enkelte andre værdifulde Genremalerier, som »St. Blicher paa Heden i Samtale med Peiter Benløs og Linka Smælem« og »Grundtvig under Salmesangen i Vartov Kirke«, har D. udført en Del smukke Altertavler og nogle Behandlinger af Emner fra Nordens Middelalder, saaledes »Gildet hos Olaf Paa«, »Gudrun's Møde med Helge Harbensøn« og »Ansgar døber en ung Moder og hendes lille Søn«. Det er dog hans Skildringer af Almuens Liv i vore Dage, der vil sikre D. Navn som en af vor Kunsts nobleste og ejendommeligste Mestere. I intet af dem viser han sig som Kolorist eller Tekniker af første Rang, men overalt som en alvorlig og ægte poetisk Natur, der ser paa Medmenneskene med den reneste og varmeste Følelse og fortæller om deres Kaar saa fint og stemningsfuldt som faa af sine samtidige. D., der aldrig har rejst uden for Fædrelandet, blev 1872 Medlem af Kunstakademiet; fra 1862 var han i en Række af Aar Tegnelærer ved Sorø Akademi. *S. M.*

Dalsland eller Dal, Landskab i Mellemsverige, beliggende i det nordvestlige Hjørne af Götaland mellem Venern mod Øst og Bohus og Norge mod Vest, i øvrigt begrænset mod Nord af Värmland og mod Syd af Bohus og Vestergotland, er et af de mindste af Sveriges gamle Landskaber, idet det er ca. 4,200 □ Km. med (1889) 88,300 Indb.; det hører saaledes til Sveriges noget bedre befolkede Landskaber. I administrativ Henseende udgør det den nordlige Tredjedel af Elfsborg Län og bestaar af 2 Fogderier, der ere delte i 5 Herreder; i gejstlig Henseende hører D. til Karlstads Stift og er delt i 3 Provstier. Den eneste By er Amål. Det meste af D. er Højland og ligner, især i sin nordlige Del, det sydlige Värmland, opfyldt af Skove, Søer og Bjærge, hvis højeste Punkt (Gölkullen) dog kun naar ca. 230 M., og er bekendt for sin Naturskønhed; ogsaa den vestlige Del (Vesterdal) er opfyldt af Bjærge, der dog ere langt lavere (under 90 M.), med en Mængde Lyngheder, Kær og Moser, medens den ved den lavere Aas Kroppefjall (der gaar fra Nord til Syd) adskilte sydøstlige Del (Østerdal, Slätt-D.), Kyststrækningen langs Venern (Dalbosjon), er et leret, for det meste frugtbart Sletteland. Naar undtages Landet V. f. Kroppefjall, som sender sit Vand til Skagerak, hører hele D. til Venern's Opland; blandt Vandløbene mærkes Upperudselven (se D a l s lands Kanal). Hovednæringsvejene ere Agerbrug og Kvægavl; Agerbruget er stadig i Fremgang, der dyrkes af Korn især Havre, desuden en Del Kartofler; der udføres en Del Korn, og i Kvægavlen giver ligeledes Udførselsartikler, hvoraf en Del gaar til Norge; ogsaa Skovbruget er betydeligt, skønt Skovene, som i Midten af 19. Aarh. optoge henved Halvdelen af Arealet, nu ere betydelig udtyndede, til Dels fordi man har brugt en stor Del af Træet til Jærnværkerne, hvis Raamateriale dog ikke kommer fra selve D , men fra andre Landskaber som Värmland, idet D.'s egne Mineraler udnyttes meget lidt. Industrien er ikke stor (se i øvrigt Elfsborgs Län). D. var i lang Tid en af de mindre kendte Dele af Sverige; men det er nu blevet anderledes, idet den har faaet gode Samfærdselsmidler i de senere Aar; den vigtigste Jærnbane er Bergslagernes, der gaar fra Falun til Goteborg langs Venern's Vestkyst, og fra denne gaar fra Mellerud en Sidebane mod Nordvest gennem Landskabet til Norges Grænse og derfra videre over Frederikshald til Christiania. En anden vigtig Forbindelsesvej er Dalslands Kanal (s. d.) *ff.* *W.*

Dalslands Kanal kaldes den Kanal eller rettere det System af Kanaler, der forbinder en Række Søer i Varmland og Dalsland, som Åklangen, Råvarpen, Laxsjon, Leelången, Store Lec, Animmen, Vestra- og Østra Silen o. fl., og som have deres Afløb gennem Upperudselven til Venern. Kanalen, der er anlagt 1864—68 med store Bekostninger (henved 1½ Mill. Kr.), forbinder saaledes Venern med Norges Grænse, idet den gaar fra den lille Havn Köpmannshamn ved Köpmannsbro mod Nordvest i en Længde af 255 Km.; den har en Stigning af 59 M. og i det hele 29 Sluser. Dens Bredde er fra 4,5 til over 7 M.; det mærkeligste Punkt er Akvædukten ved Hofverud (anlagt af

Nils Ericson), den eneste i sk Slags i Sverige, idet Kanalen føres over Vandfaldet gennem en 36 M. lang og 5 M. bred Jærnrende, saa at det ser ud, som om Skibene sejlede i Luften. *H. W.*

Dalston [då!lstən], Kvarter i den nordøstlige Del af London.

D'Alton se Alton.

Dalton, Hermann, tysk reformert Teolog, er født 20. Aug. 1833 i Offenbach ved Main; 1858 blev han Præst ved den tyske reformerte Menighed i St. Petersborg (fra 1868 med Titel af Konsistorialraad), trak sig tilbage 1889 paa Grund af Regeringens forandrede Holdning over for Protestanterne og har siden da levet i Berlin. D. har i adskillige Skrifter behandlet den tysk-reformerte Kirkes Historie i Rusland og blev end mere kendt ved sit aabne Sendebrev til Pobedonoszeff om Samvittighedsfrihed i Rusland [Leipzig 1890]. Endvidere er han Forfatter til nogle kirkehistoriske Monografier, særlig »Johannes a Lasco« [Gotha 1881] og »Die russische Kirche« [Leipzig 1891], samt nogle opbyggelige og apologetiske Skrifter, af hvilke »Nathanael« [3. Opl., Kassel 1886] har vundet størst Udbredelse. *H. O.*

Dalton [då!ltən], John, engelsk Kemiker og Fysiker, født 6. Septbr. 1766, død 27. Juli 1844, tilhørte en fattig Kvækerfamilie og voksede op i smaa Kaar. Fra 1781 var han Hjælpelærer i sin Fætters Skole i Kendal; fra 1785 til 1793 styrede han den selv. 1793 blev han Lærer i Fysik og Matematik ved New College i Manchester; men 1799 flyttedes denne Skole til York, og D. levede derefter i Manchester af privat Undervisning i Matematik og af at praktisere som Kemiker. 1794 blev han Medlem af *The Literary and Philosophical Society of Manchester* og 1822 af *Royal Society* i London. Skønt han ikke havde læst meget og maatte udføre sine Forsøg med de simpleste Redskaber, bleve hans Arbejder af stor Betydning baade for Meteorologi, Kemi og Fysik. Det var især hans Undersøgelser over Luftarterne og hans Grundlæggelse af den moderne Atomlære, der førte Videnskaben ind paa ny Baner. 1793 udgav han »Meteorologicai Observations and Essays«, der udkom omtrent uforandret i 2. Udg. 1834. Han lærte, at Vanddamp altid findes i Atmosfæren som en selvstændig Luftart, definerede for første Gang »Dugpunktet« og viste, at Kilderne faa deres Vand fra Regnen. Læren om de simple kemiske Forbindelsesforhold fremsatte han 1802; han gav 21 Stoffers Atomvægte 1805 og udviklede sine Tanker videre i »A new System af Chemical Philosophy« [Manchester 1808—10]. Hans talrige Arbejder findes for øvrigt især i »Manchester Memoirs «.(Litt.: Henry, *Life of Dalton* [Lond. 1854]; Roscoe, *John Dalton and the rise of modern Chemistry* [Lond. 1895]). *K. S. K.*

Dalton, [då!ltən], John Call, amerikansk Fysiolog, f. 2. Febr. 1825 i Chelmsford i Massachusetts, død 12. Febr. 1889, promoverede 1847 fra Harvard College. Hans »Essay on the corpus luteum« [1851] vandt American Medical Society's Pris. Hans Hovedværk »Treatise on human physiology« [New York 1859] udkom i mange Oplag og skaffede ham Professorater ved Long Island Hospital College i Brooklyn og i New York. Under Borgerkrigen ledede han en Tid Potomac-Armeens Medicinal væsen. Foruden Artikler i Tidsskrifter har han yderligere skrevet: »Treatise on physiology and hygiene for schools, families and colleges« [New York 1868], »The experimental method in medical science« [1882], »Doctrines of the circulation« [1884] »Topographical anatomy of the brain« [3 Bd. 1885]. *G. N.*

Dalton in Furness [då'ltəninfə!nes], By i det nordvestlige England, Shire Lancaster, paa en Halvø i den nordlige Del af Morecambebay ved den irske Sø, har (1891) 13,300 Indb., Jærnværker og Metalindustri. I Nærheden ligge de maleriske Ruiner af Furness-Abbedi. *C. A.*

Daltonisme se Farveblindhed.

Daltons [då!ltəns] **LOV,** fremsat af John Dalton, udsiger, at hver af de Luftarter, der findes i en Luftblanding, udøver samme Tryk, som den vilde frembringe, hvis de andre Luftarter ikke vare til Stede. Luftmassens samlede Tryk bliver følgelig Summen af dens enkelte Bestanddeles Tryk. Man forklarer nu dette Forhold ved den Antagelse, at Luftmoleculerne kun udfylde en ringe Brøkdel af hele det Rum, Luftmassen indtager. En ny Luftmængde, der føres ind i Rummet, vil derfor kunne finde Plads mellem den oprindelige Lufts Molecul er omtrent paa samme Maade, som om Rummet havde været helt tomt. *K. S. K.*

Dalum, $3^1/_2$ Km. S. f. Odense, smukt beliggende ved venstre Bred af Odense Aa, var et gammelt Kloster for Augustinernonner. Klosterets Oprindelse skriver sig fra 12. Aarh.; det laa først i eller ved Odense, efter Overleveringen paa Nonnebakken eller Borgen S. f. Aaen, og det var kun fattigt udstyret, indtil Biskop Simon (ca. 1168—86) skænkede det Hjallese Kirke. Snart efter blev Klosteret flyttet til D. og blev en rig Stiftelse, der dog ofte havde Tvistigheder om Gods med den fynske Adel. I Spidsen for Klosteret stod en Prior og en Priorinde; men de synes ofte at have haft Vanskelighed med at styre Nonnerne, og allerede i 14. Aarh. var Tugten stærkt i Forfald, hvilket Eftertiden dog har udmalet med alt for grelle Farver. I Slutningen af Middelalderen handlede baade Kronen og Klosterets egen Forstander, den verdslige Adelsmand Anders Ulfeld, vilkaarlig med Klosterets Indtægter; Christian II pantsatte endog D. til Albert van Goch (1523), og Biskop Jens Andersen Beldenak maatte gøre Frederik I Forestillinger for at redde Klosteret fra økonomisk Ruin. Under Grevefejden trængte Odenseskrædderen Henr. Skærp med et vildt Slæng ind i D. og øvede Vold mod Nonnerne (1534), men maatte senere bøde derfor med Livet. Allerede 1529 var imidlertid den berømte Johan Friis bleven Klosterets Forstander, og da D. ved Reformationens endelige Gennemførelse inddroges under Kronen, fik han det som Len og forøgede det med omliggende Gods, der erhvervedes ved Mageskifter. De følgende Lensmænd vare Jakob Ulfeld, Absalon Gjøe, Axel Brahe og den navnkundige Holger Rosenkrands; men 1620 fik Christian IV's Svigermoder, Fru Ellen Marsvin, D. i Forlening, og Kongen selv kom ofte hertil, ja opslog 1627 sit Hovedkvarter her, medens de kejserlige huserede i Jylland; ved denne Lejlighed døde den ene af hans Sønner med Kirsten Munk i D. Efter at Fru Ellen »havde drevet Gaarden ilde«, forlenedes den til Sten Bille og dernæst til Iver Vind, men pantsattes 1659 til Renteskriveren Jens Lassen;

efter lange Vurderingsforhandlinger fik Lassen endelig Skøde paa D. Kloster (Ladegaarden henv. 38 Tdr. Hartkorn til 60 Rdl. Tønden, Bøndergodset 2,103 Tdr. Hartkorn til 50 Rdl. Tønden) med Birkeret til D. Birk og Herlighed over Kirken. Lassen solgte senere D. til Geheimeraad Didrik v. Schult, der til Christian V's Ære forandrede Gaardens Navn til Christiansdal (s. d.). Christiansdals nordre Fløj skal til Dels være den gamle Klosterbygning. D. Klosterkirke er siden Reformationen Sognekirke; den er stor og viser endnu Rester af den oprindelige Bygning fra 13. Aarh. (i Overgangsstil) og har et Par smaa Kapeller, hvoraf det ene er Iver Vind's Gravkapel. Ved D. er der en Landbrugsskole og en Papirfabrik. *H. O.*

Dalwigk, Karl Friedrich Reinhard, Friherre, tysk Statsmand, født 19. Decbr. 1802 i Darmstadt, død 29. Septbr. 1880, indtraadte 1828 i hessisk Statstjeneste og blev 1842 Kredsraad i Worms. 1845 blev han Provinskommissær i Rhinhessen og viste 1848—49 saa megen Dygtighed ved Ledelsen af Forretningerne i Mainz, at han vandt Storhertugens fulde Tillid. 1. Juli 1850 blev han Indenrigs- og snart efter tillige Udenrigs- og Førsteminister og var i 21 Aar den ledende Statsmand i Storhertugdømmet Hessen. Valgloven fra 1849 og al den vundne politiske Frihed blev igen afskaffet, Landdagens Myndighed tilsidesattes, og Reaktionen fik fuld Raadighed paa det kirkelige Omraade. 1854 aftaltes et Konkordat med Biskop Ketteler, yderst gunstigt for den katolske Kirke, men det maatte 1860 opgives igen paa Grund af Landdagens Uvilje. I det tyske Spørgsmaal var D. aldeles østerrigsk sindet og vilde 1859 have Krig med Frankrig; var siden en af Lederne for Wiirzburg-Forbundet mellem de tyske Mellemstater og afgjort Modstander af Preussens Enhedsplaner. Selv efter 1866 søgte han at holde igen imod den ny Politik; men efter det tyske Riges Oprettelse var han nødt til at tage sin Afsked i April 1871. D. blev derefter livsvarigt Medlem af 1. Kammer, men øvede ingen politisk Indflydelse. *E. E.*

Daly [de!ili], Flod i Northern Territory af den australske Koloni South Australia, udspringer under Navnet Katharine i det indre af Halvøen Arnhemsland, V. f. Carpentariabugten. Den har først Retning mod Sydvest, derefter mod Vest, optager Flora River, hvorefter den antager Navnet D., og falder med nordvestlig Retning i Ansonbugten fra Timorhavet. Ved høj Vandstand skal den være sejlbar op til Telegrafstationen Katharine. Floden, der endnu ikke er fuldt undersøgt, besejledes 1876 af Wiltshire; s. A. fastslog Mc. Minn dens Identitet med Katharine. *C. A.*

Dam, Længdemaal i Anam = 890,450 M.

Damalå, Flække i Grækenland, paa Halvøen Morea, Nom. Argolis-Korsuthia, 15 Km. V. f. Poros. I Nærheden findes Ruiner af det gamle Troizen. Byen er bekendt for sine store Plantninger af Citron- og Appelsintræer, og for at den 1827 var Sædet for en græsk Nationalforsamling, der valgte Capo d'Istrias til Præsident. *C. A.*

DamalaS, Nikolaos, fremragende hellenisk Teolog, født 1842 i Athen, død 1892 smst., studerede ved flere tyske Universiteter og i London, tog Doktorgraden i Erlangen 1863, blev 1866 ekstraord. og 1871 ord. Professor ved Athens Universitet og forhandlede 1885 med Gammelkatolikkerne (s. d.) om disses Tilnærmelse til den græske Kirke. Flere ansete Skrifter hidrøre fra D., som »Indledning til Ny Testamente« [Athen 1870] og »Forklaring til Evangelierne« [Athen 1892—94]. *H. O.*

Daman (port. Damão), 1) portugisisk Besiddelse i Provinsen Gudsharat paa Vestkysten af Forindien (383 □Km. med [1881] 56,000 Indb.), bestaar af to ved en 10 Km. bred Landstrækning skilte Dele: D. Grande med D. Pequeno ved Cambaybugten (98 □ Km. med 28,600 Indb.) og det østligere liggende Nagar Haveli (285 □Km. med 27,400 Indb.). Jordbunden en frugtbar, men kun tarvelig dyrket. Der avles Ris, Hvede, Tobak, og i Skovene findes værdifuldt Teaktræ.

2) Byen D., Distriktets Hovedstad, ligger ved den sejlbare D. Ganga under 22° 55' n. Br. og 72° 23' 0. L. f. Grw., har en god Havn, lidt Industri, betydeligt Fiskeri (150 Fartøjer med 4,500 Mands Besætning) og nogen Handel, der dog tidligere, før Englænderne 1845 forbød Opiumshandelen, var langt større. Portugiserne besatte Byen og det omliggende Distrikt 1558, Nagor Haveli 1780. *C. C. C.*

Damān, en henved 480 Km. lang og ca. 100 Km. bred Slette paa den vestlige Grænse af Pandshab, mellem Solimanbjærgene og Floden Indus. Jordbunden, der af Naturen er ufrugtbar, kun bevokset med sparsomt Græs eller lavt Buskads, er i den nyere Tid flere Steder ved kunstig Vanding omdannet til fortrinligt Kornland. Klimaet er om Sommeren meget varmt, men Vinteren til Gengæld friskere end i den øvrige Del af Indien. D., der tidligere tilhørte Afghanerne, blev 1819 erobret af Kongen af Lahore, Randjit Singh, og kom 1849 med Pandshab under Englænderne. Det danner nu største Delen af Provinsen Deradjat. *C. C. C.*

Daman se Fjældgrævling.

Damanhûr (gammelægyptisk *Tema-en-Hor* o: Horusbyen, rom. *Hermupolis minor*), By i den ægyptiske Provins Beherah i Nilens Delta, med (1882) 23,400 Indb. D. er beliggende ved Mahmudijehkanalen og ved Jærnbanen fra Kahirah til Alexandria, 62 Km. 0. S. 0. f. sidstnævnte. Den paa en Høj liggende Stad gør paa Afstand med sine mange Minareter et behageligt Indtryk, som dog hurtig svinder ved nærmere Beskuelse, da den er meget slet bygget; den spiller dog en ikke uvigtig Rolle som Handelsmidtpunkt og ved sine Oplag af sine i Orienten berømte Bomulds- og Uldfabrikata. *C. A.*

Damão se Daman.

Dåmar eller Dhamar, arabisk By i det sydlige Jemen, 100 Km. S. S. 0. f. Sana, ved Vejen til Mokka, har betydelig Hesteavl. I Nærheden findes Granitsøjler af en gammel Bygning, kaldet Dronningen af Saba's Trone. *C. A.*

Damāraland, Kystlandskab i det sydvestlige Afrika, V. f. Kalahariørkenen, omtrent fra Cap Frio til Walfisch Bugten. Langs Atlanterhavet ligger en øde, næsten vandløs Kyst, hvor der kun lever et Par Hundrede Mennesker, mest Fiskere. Den eneste Havn er Walfisch Bugten, som dog mere og mere sander til. Bag Kysten hæver sig terrasseformigt et Bjærgland, hvor enkelte Toppe (Omatako, Ombotoze) naa 2,660 M. Bjærgene

ere rige paa Kobber, Jærn, Bly, Tin og Guld, og en Tid lang fandt ogsaa en ret betydelig Bjærgværksdrift Sted, indtil en ødelæggende Kvægsyge umuliggjorde Transporten til Walfisch Bugten. Fra Maj til Midten af November hersker Tørtiden, og Plantevæksten indskrænkes i det hele til Dalene, hvor der findes Vand. I den nordlige Del af Bjærglandet findes dog tætte Skove af Akacier og Kameltjørn, hvor Sydafrika's almindelige vilde Dyr holde til; men den tidligere betydelige Jagt paa Elefanter, Strudse o. s. v. er ødelagt. Fra Bjærgene strømme Swakop, Omaruru og andre Smaafloder ned mod Kysten, som de dog kun sjælden naa. Mod Øst sænke Bjærgene sig til et ganske fladt Steppeland V. f. Kalahariørkenen. Jordbunden og Plantevæksten er her lige ensformig; i den nordligere Del, hvor det regner lidt hyppigere, er Plantevæksten dog lidt frodigere, men hele denne Egn er desuagtet omtrent ubeboet. Befolkningen er et Bantufolk, som i Alm. kaldes Damaraer (Damas), et Navn, der hidrører fra Hottentotterne. Deres Tal anslaas til ca. 130,000, hvoraf 50,000 ere Bjærgdamaraer. De vestlige Stammer kalde sig Ovahereroer, de østlige benævnes Ovambandscheru, mod Nordøst bo Ovampoer. De ere Nomader, holde store Hjorde af Hornkvæg og Faar, leve næsten udelukkende af Mælk og klædte sig tidligere kun i de med Fedt garvede Huder, nu dog ogsaa i europæiske Tøjer; som Prydelser bruges Muslinger og tunge Jærnsmykker, der ligesom alt øvrigt Jærn komme fra Ovampoerne. Mellem disse forholdsvis rige Nomader, særlig dog i det nordøstlige Bjærgland og ved Sydgrænsen, bo Bjærgdamaraerne eller Haukoin, et sort Folkeslag, der staa paa et meget lavt Kulturtrin og hades af de egentlige Damaraer paa Grund af deres Kvægtyverier. De kunne i etnografisk Henseende ikke regnes sammen med Damaraerne; men skønt deres Sprog have megen Lighed med Hottentotternes, høre de snarere til Namastammerne, fra hvilke de dog adskille sig ved den sorte Farve. — Tyske Missionærer have allerede i lang Tid haft Stationer i D., de vigtigste ere Scheppmannsdorf ved Walfisch Bugten og Ny-Barmen; selve Landet var derimod uafhængigt, til engelske Kolonister 1876 søgte at indlemme det i Kapkolonien, men den engelske Regering tillod kun Besættelsen af Territoriet ved Walfisch Bugten. Hele det øvrige Land sammen med det sydligere Namaland, altsaa fra Cap Frio i Nord til Kaplandet i Syd, staar nu under tysk Protektorat. *C. A.*

Damärastamme Damaraer) se Damaraland.

Damas [dama's], gammel og berømt fransk Adelsslægt, hvis Medlemmer allerede paa Korstogenes Tid hørte til Frankrigs store Herrer. I Slutningen af 16. Aarh. delte den sig i Linierne D. og D.-Crux.

1) Etienne Charles, Chevalier (senere Hertug) af D.-Crux, født 19. Febr. 1754 paa Slottet Crux i Nivernais, død 29. Maj 1846, kæmpede i Indien, faldt der i engelsk Fangenskab, blev udvekslet, emigrerede i Revolutionens Tid og kæmpede 1792 i Royalisternes Rækker mod Frankrig. 1794 dannede han i England og Holland en Legion, som deltog i Landgangen paa Quiberon, hvor den blev nedsablet af Hoche. Derefter ledsagede D. i en Del Aar Hertugen af Angoulême paa dennes Rejser og blev efter den bourbonske Restauration Generalløjtnant, Hertug og Pair af Frankrig. Da han efter Julidagene 1830 vægrede sig ved at aflægge Ed til Louis Philippe's Borgerkongedømme, blev han strøgen af Pairlisten. Siden levede han ensom paa sit Slot ved Menou.

2) Joseph Francois Louis Charles César, Greve (siden Hertug) af D., født 28. Oktbr. 1758, død 5. Marts 1829, deltog med Ære i den nordamerikanske Frihedskrig. Under Kongefamiliens Flugt fra Paris 1791 skulde D. tillige med flere andre Officerer med en Haandfuld Tropper dække Flugten; men hans Folk lode ham i Stikken, han selv blev fængslet i Varennes, men kom ved den snart efter paafølgende Amnesti atter paa fri Fod. Straks derpaa emigrerede han og gjorde 1792—93 i Fjendens Rækker Felttogene med mod Frankrig. 1795 vilde han fra England slutte sig til Ekspeditionen mod Quiberon, men led Skibbrud ved Caiais og blev fangen af Republikanerne. Under Konsulatet blev han sat paa fri Fod og tog straks Tjeneste 1797 i Condé's Korps. Nogle Aar levede han derpaa i Udlandet, men vendte tilbage til Paris, da Loven mod Emigranterne mildnedes betydelig. Efter Bourbon'ernes Restauration blev han Generalløjtnant, Pair af Frankrig og Kommandør for 18. Militærdivision (Dijon). 30. Maj 1825 blev han Hertug; han døde uden Arvinger.

3) Roger, Greve af D., foranstaaendes Broder, født 1765, død 18. Septbr. 1823, gik tidlig til Rusland og tog Krigstjeneste der. Han udmærkede sig i Krigen mod Tyrkerne 1787—91, særlig ved Stormen paa Oczakov og Ismail. 1791 forlod han Rusland og sluttede sig i Coblenz til de franske Prinser og Emigranterne. Han deltog i det uhæderlige Indfald i Champagne, tog derefter Tjeneste i Condé's Korps og fik 1795 Anførselen over Mirabeau's Legion (der var oprettet af den store Talers emigrerede Broder). Siden deltog han i alle Felttogene mod Frankrig, førte under Mack en neapolitansk Division, kommanderede 1801 et neapolitansk Korps i Kirkestaten og traadte endelig 1805 i neapolitansk Tjeneste. Han fægtede modig i Kalabrien mod de Franske, men blev endelig fordreven fra Italien og gik til Wien, hvor han opholdt sig lige til den første bourbonske Restauration. Han vendte da tilbage til Paris, hvor Ludvig XVIII gjorde ham til Generalløjtnant og Guvernør i Lyon. I Decbr. 1815 blev han Pair af Frankrig og Hertug og kom samme Aar ind i Deputeretkamret, hvor han dog ikke spillede nogen nævneværdig Rolle. Siden blev han Kommandør for 19. Militærdivision, men viste sig ikke energisk nok under en Opstand i Grenoble og blev derfor afløst af General Canuel. *F. J. M.*

Damas [dama's], Ange Hyacinthe Maxence, Baron de, fransk General og Minister, født i Paris 30. Septbr. 1785, død 6. Maj 1862, maatte allerede som lille Barn i Revolutionens Tid vandre i Landflygtighed med sin Familie til Tyskland. Senere indtraadte han i den russiske Hær og gjorde som Officer i denne alle Felttogene med mod Napoleon. Efter dennes Fald traadte han ind i den franske Hær, blev *Maréchal-de-Camp* og 1815 Generalløjtnant og Kommandør for 8. Militærdivision (Marseille). I den spanske Krig 1823 førte han en Division og blev 1824 Krigsminister. Da han imidlertid modsatte sig den royalistiske Reaktions skandaløst uretfærdige Fremfærd mod de gamle Officerer fra

Republikkens og Kejserdømmets Dage, fratog den reaktionære Ministerpræsident Villèle ham hans Portefeuille, men overdrog ham dog Oktbr. 1824 Udenrigsministeriets, som han beholdt til 4. Jan. 1828. Senere blev han Guvernør for den lille Hertug af Bordeaux, hvem han 1830 fulgte i Landflygtighed. Et Par Aar efter vendte han tilbage til Frankrig, bosatte sig paa sit Landgods og levede der for Studium og Videnskaber i filosofisk Ro til sin Død. *F. J. M.*

Damas [dama's], Francois Étienne, berømt fransk General, født i Paris 22. Juni 1764, død smst. 23. Decbr. 1828. Han tjente som Generaladjutant under den udmærkede Ingeniørgeneral Meusnier (død 13. Juni 1793) ved Mainz'es Belejring, blev Brigadegeneral 27. Novbr. 1793, stod senere i Rhinarmeen under Jourdan og Kleber og var Chef for denne sidstes Generalstab. Atter 1798 var han Kleber's Generalstabschef og deltog i Felttoget i Ægypten og Syrien. Han var ikke yndet af Napoleon og blev først Divisionsgeneral 21. Novbr. 1813. I Moreau's Proces havde han været indviklet, var bleven fængslet, men paa Murat's Forbøn sat paa fri Fod. Murat havde derefter 1806 gjort ham til Militærkommandant i Storhertugdømmet Berg. Ludvig XVIII gjorde D. til Kommandant over Parisgarden og 1816 til Generalinspektør over det franske Gendarmeri. (Litt.: Thoumas, *Les grands cavaliers du premierEmpire* [1. Bd., Paris 1890]). *F. J. M.*

Damascēnerblomme se Chrysophyllum.

Damascēnerklinge, Klinge fremstillet af Damascenerstaal eller ved Damascering (s. d.); den udmærker sig ved Haardhed, forbundet med Sejhed, fordi den bestaar af Lag af forskellig haardt Staal, der ere vævede ind i hinanden, hvorfor der ved Ætsning af Overfladen fremkommer den ejendommelige vatrede Damasttegning. Gode D. ere meget stærke, de taale at hugge i Jærn uden at faa Skaar i Æggen. *F. W.*

Damascénerstaal. 1) Naturligt D. eller Damast er et Kulstaal, som fremstilles ved i en Digel at sammensmelte Stumper af Smedejærn med Kul. Raamaterialet, meget rent, men uens kullet Jærn, ofte fremstillet ved Rending (s. d.), brydes endnu varmt i Smaastykker, blandes med grønne Blade og Smaastumper af visse Træsorter og indsættes i Digler, der knap tage 1 Kg. hver. 20—24 Digler sættes i Ovnen, ophedes nogle Timer, afkøles, sønderslaas, og Metalklumpen, D., tages ud. Noget af Jærnet er blevet saa kullet, at det har kunnet smelte, andet er kun naaet til den dejagtige Tilstand. Produktet er saaledes blevet endnu mere uensartet end Raamaterialet; det maa udsmedes i mørk Rødglødhede, er næsten usvejseligt, og de derat fremstillede berømte Damascenerklinger ere bekendte for deres Haardhed. Den ejendommelige vatrede Tegning, Damasceringen, som skyldes Materialets Uensartethed, fremkommer, naar man ætser det færdige Stykke med en Syre; de blødere Dele ville da angribes stærkest, men beholde deres Glans, de haardere mindre stærkt, men blive mørke af udskilt Kul. Naturligt D. fremstilles af økonomiske Hensyn ikke i Europa og næppe uden for Asien.

2) Kunstigt D. faas ved at sammensvejse Skinner eller Traade af Jærn og Staal; ved Klingefabrikationen hugger man da ned gennem det ene Lag for at faa det andet Lag frem, ved Strækning under Hammer bringes det da op til Overfladen. Den ved Ætsning frembragte Tegning staar i Reglen langt tilbage i Skønhed for naturligt D.'s.

3) Uægte D. frembringes ved efter foregaaende Tegning paa en paa en Staalgenstand lagt Ætsgrund at foretage en Ætsning. Det skilles let fra naturligt og kunstigt D., hvor fint end Ætsningen er udført; thi udsætter man uægte D. paa ny for Syre, forsvinder Tegningen, medens den vil holde sig paa naturligt og kunstigt D. *F. W.*

Damascēnus, Joh., se Johannes fra Damaskus.

Damascēring indbefatter egentlig alle de Processer, der udfordres for at fremstille en Damascenerklinge (s. d.); men Udtrykket anvendes ogsaa fra en enkelt af dem. D. kan saaledes betyde Fremstilling og Udsmedning af Materialet, naturligt eller kunstigt Damascenerstaal (s. d.), Ætsningen og endelig Vaabenets Udsmykning ved Indlægning af Guld og Sølv og Anløbning, hvorfra Benævnelsen D. er gaaet over i Heraldikken som Udtryk for Udfyldning med Arabesker. Spørgsmaalet om, hvorvidt D. har sit Navn og sin Oprindelse fra Byen Damaskus, er uafgjort og maa snarest besvares benægtende; Nordindien synes at have været D.'s Vugge, og Byen Damaskus'es Navn, der betyder »broget sammenvævet«, forklares af den Maade, hvorpaa den er bygget. Men har der end andensteds i Indien og Persien været øvet D., og øves den nu der, medens Damaskus'es er traadt helt i Skygge, saa har der været en længere Periode ved Middelalderens Slutning, hvor Damaskus var Hovedsædet for D., saaledes i 14. Aarh., hvor Timur-Lenk efter Byens Erobring bortførte dens Vaabensmede, og det er fra Damaskus, at D. i 15. Aarh. overførtes til Europa, efter at Ridderne allerede i Korstogenes Tid havde lært at skatte Saracenernes Damascenere og som Krigsbytte havde hjembragt mange fortrinlige Sværd. Imidlertid er det først i Slutningen af 18. Aarh. lykkedes i Europa af kunstigt Damascenerstaal at fremstille Sværd, der kunne maale sig i Godhed og Skønhed med de orientalske. I Orienten siges man at sammenarbejde meget elastisk Staal fra Golkonda med meget haardt og sprødt persisk Staal og for at opnaa den rette Hærdningsgrad at omvikle det udsmedede endnu rødglødende Sværd med vaade Klude og stikke det ind i en Dynge tør Gødning til langsom Afkøling. I Europa tages tynde Stænger af forskelligt haardt smedeligt Jærn, samles til et Bundt, sammensvejses og strækkes; Emnet hugges et Par Gange over, Stykkerne lægges oven paa hinanden, svejses og strækkes, Processen gentages nogle Gange, og den fremkomne tynde Skinne spændes varm med sin ene Ende i Skruestikken og snos op, hvorpaa der atter svejses og endelig efter Affiling og Afpudsning ætses. Foruden til Klinger finder D. ogsaa Anvendelse til Gevær- og Pistolløb (Baand- eller Traadløb); til et Løb, som færdig vejer 1—1½ Kg., medgaar 50 Kg. Raamateriale; dette i Forbindelse med det meget Haandarbejde gør D. meget dyr og kun anvendelig til Luksusvaaben. Alt efter Formerne af de Figurer, som bringes frem ved Ætsningen, taler man om Baanddamast, Rosendamast og Mosaikdamast. *F. W.*

Dámask, atlaskvævede Stoffer, der oprindelig fremstilledes i Damaskus og Babylon, udelukkende af Silke, men som nu ogsaa fabrikeres af Uld, Hørgarn og Bomuld. Det karakteristiske for D. ere de stærkt afstikkende Figurer, der dannes af Kædeatlask, medens Bunden er Islætatlask, eller omvendt, idet man enten til Figurtraadene eller til Bundtraadene anvender særlig glinsende Garn, saaledes at Figurerne ses glinsende mod en mat Bund, eller omvendt. Silke-D. fremstilledes tidligere i overordentlig rige og smukke, flerfarvede Mønstre, ofte med indvævede Guldtraade, og fandt udstrakt Anvendelse, bl. a. til Præsteornater i de katolske Lande, f. Eks. det franske Damassin; benyttes nu mest til Møbelbetræk. Uld-D. benyttes især til Gardiner og Møbelstoffer, men er trængt stærkt tilbage af halvulden D. af haardt Kamgarn og Bomuld, der er meget billigere; det fremstilles ofte i 2 og 3 Farver og finder bl. a. megen Anvendelse til Bordtæpper. Linned-D. benyttes meget til Dækketøj, Servietter o. l. og væves mest i afpassede Stykker, med Borter og Hjørner, ligesom det billigere, men ikke nær saa smukke Bomulds-D. Til Smaaduge og Servietter væves undertiden hvidt og farvet eller hvidt og graat af bleget og ubleget Garn. D. væves altid paa Jacquardstol i Modsætning til Drejl (s. d.), der væves paa Skaftestol. *K. M.*

Damaskios fra Damas, alexandrinsk Filosof fra 6. Aarh., blev Lærer i Filosofi i Athen efter Isidoros. Da Justinian lukkede Filosofskolerne, drog D. til Kosroes, hos hvem han imidlertid ikke fandt nogen gæstevenlig Modtagelse. Han vendte tilbage til det romerske Rige og døde kort efter, rimeligvis i Alexandria. *C. St.*

Dámaskpapir, Glanspapir med indtrykte, damasklignende Mønstre; benyttes navnlig i Kartonnageindustrien. *K. M.*

Damáskus (arab. *Dimishk*, vulg.arab. *es-Shâm*) er Hovedstaden i Guvernementet Syrien og ligger ved Foden af Antilibanon's østlige Skraaninger i Floddalen Ghutah, der gennemstrømmes af Barada (Oldtidens *Khrysorrhoas*). Byen tæller (1892) ca. 150,000 Indb. og er i administrativ Henseende Sæde for en Vali samt Hovedkvarter for det femte tyrkiske Armékorps.

D. er en af Verdens ældste Byer eller i hvert Fald en af dem, hvis Navn tidligst omtales; allerede i første Mosebog anføres Dammesek gentagne Gange (XIV, 15; XV, 2), og i Jødernes senere Historie gribe D.'s Fyrster hyppig ind. Byen erobres af David; men allerede under Salomon river den sig atter løs fra Israelitternes Herredømme, og under Kong Hasael, samtidig med Profeten Elias, samles der et anseligt Rige omkring den. Efter Alexander den Stores Død tilfalder Staden Seleukiderne og erobres Aar 64 af Pompejus. Stadens mest glimrende Periode dateres fra Arabernes Fremtrængen; Muawiah, der erobrer den Aar 635, gør som Grundlægger af Ummajadernes Dynasti D. til Kalifatets Residens, og 660—750 er den Hovedstad i et Rige, der naaede fra Atlanterhavet til Gangesflodens Bredder. Ved Abbasidernes Bortflytning til Bagdad synker Byen tilbage, men bliver ved Kalifatets Opløsning atter Regeringssæde, i 10. Aarh. for fatimidiske og i 11. for seldshukkiske Fyrster. Aar 1174 erobres Byen af Sultan Saladin; 1401 ødelægges den i Bund og Grund af Mongolerfyrsten Timur, men rejser sig atter hurtig, og 1516 indlemmes den af Sultan Selim I i det ottomanniske Rige; siden er D. forbleven under tyrkisk Herredømme undtagen i Perioden 1832—40, da Vicekongen af Ægypten, Muhamed Ali, havde Herredømmet. 9.—16. Juli 1860 var D. Skuepladsen for en frygtelig Kristenmassakre, der foranledigede en fransk Intervention ved et af Napoleon III udsendt Troppekorps. — Det, som bestemmer D.'s historiske Betydning, og som bevirker, at Byen bevarer sin Livskraft under alle Aarhundreders skiftende Tilskikkelser, er dens geografiske Beliggenhed paa Grænsen mellem det dyrkede Land og den store syriske Ørken og den deraf følgende Udvikling af Byen som Station for den Øst fra kommende Karavanetrafik. Ogsaa de muhamedanske Pilgrimstog havde indtil de sidste Aartier her deres Samlingssted, hvor de fra Tyrkiet og Persien kommende Skarer sluttede sig sammen for at drage til Medina, og den kendelige Nedgang i Handelslivet, som kan spores i sidste Halvdel af 19. Aarh., skyldes for en Del det Forhold, at de udvidede Dampskibsforbindelser paa det røde Hav og den persiske Havbugt have aabnet ny og bekvemmere Veje for denne Trafik. Maaske vil en Fornyelse i D.'s Udvikling indtræde ved de allerede paabegyndte Jærnbaneanlæg, der skulle forene D. dels med Havnestaden Beirut, dels med Landskabet Hauran, hvorved hele Produktionen fra disse umaadelig rige Landstrækninger, der kun vente paa Afsætningssteder, vil drages til denne By.

D. var fra gammel Tid og er til Dels endnu ogsaa i industriel Henseende af stor Betydning. Blandt de Genstande, som her fabrikeres, kunne fremhæves Arbejder i Silke, Sølv, Guld, Messing og Perlemoder; derimod er Byen ikke mere Sæde for den i ældre Tid saa berømte Vaabenindustri. Ogsaa Væverierne have en vis Betydning, om end her den europæiske Konkurrence gør sig stærkt gældende. Foruden de nævnte Industrigrenes Frembringelser kunne af Udførselsgenstande anføres: Uld (som opkøbes fra Beduinernes Hjorde og væsentlig eksporteres til Amerika), Korn, Olie, Rosiner og især Abrikoser, der i de omliggende Haver produceres i store Kvantiteter, og som i tørret Tilstand ere et yndet Fødemiddel i mange Egne i Orienten, navnlig hos Beduinerne, hvor de til Dels maa erstatte Brødet.

D. er i sin nuværende Skikkelse en af de Byer i det vestlige Asien, der bedst have bevaret de rent orientalske Kulturejendommeligheder i Modsætning til Stæder som Kairo og Konstantinopel, hvor Tilslutningen til den europæiske Civilisation har gjort sig stærkere gældende. Den er i Orienten fra tidligste Tid forherliget for sin Skønhed og regnes saaledes af Muhamedanerne for et af de fire jordiske Paradiser; for en europæisk Betragtning vil denne Dom i visse Maader synes noget overdreven og maa i hvert Fald indskrænkes til at gælde de rundt om Byen liggende, yppige Haver mere end denne selv. Selve Byen, der er ca. 7 Km. i Omkreds, er endnu til Dels omgiven af den gamle Fæstningsmur, der ligesom det midt i Byen liggende ret velbevarede Citadel henføres til de ægyptiske Sultaners Tid. Af Moskeer indeholder D., der er en af Islam's helligste Byer, og hvortil talrige religiøse Traditioner og Legender knytte sig,

naturligvis en Mængde, som dog kun frembyde ringe Interesse med Undtagelse af den store Welid's Moské; denne var oprindelig en af Kejser Heraklius opført Johanneskirke, der af Ummajaderne omdannedes til Moské og udstyredes med stor Pragt; ved Mongolernes Indfald borttoges det meste af denne, saaledes de seks Hundrede gyldne Lamper, der hang i Søjlegangene; i Oktbr. 1893 ødelagde en Ildebrand en stor Del af Moskeen. Gaderne i D. frembyde det sædvanlige orientalske Udseende med snævre, af Snavs opfyldte Passager og uanselige Façader, bag hvilke der dog ofte skjuler sig pragtfulde Huse og Gaarde. Ejendommeligt for D. er det sindrige Kanalsystem, hvorved Baradafloden gennem utallige Forgreninger er ledet ind i hvert eneste Hus, der paa denne Maade er forsynet med altid rindende Vand. Af Gaderne kan nævnes Derb-el-mustakim o: den lige Gade, der med det samme Navn omtales allerede i Apostlenes Gerninger (IX, 11), og hvor Legenden endnu ved at udpege det Hus, hvor Paulus boede. I den nordøstlige Del af Byen have de Kristne og Jøderne deres afsondrede Kvarterer. I øvrigt frembyder Befolkningen en pittoresk Blanding af talrige orientalske Racer og Typer, særlig i den lange, smalle Forstad Meidan, der strækker sig ud fra Byen mod Syd, og hvor de tilrejsende Beduiner have deres Kan'er. Det tyrkiske Element er uden for Embedsstanden kun meget svagt repræsenteret. D. er i en sjælden Grad fattig paa offentlige Bygninger til verdslig Brug; Skoler, Biblioteker og Administrationsbygninger findes enten overhovedet ikke eller kun i meget uanselige Former. (Litt.: Bremer, »Topographie von Damaskus« [Wien 1854]; Macintosh, *Damaskus and its people* [London 1882]. Paa Dansk findes en ret udførlig Skildring af D. og dens Kulturliv i J. Østrup, »Skiftende Horizonter« [Kbhvn. 1894]). *J. 0.*

Damassin [damasæ'] se Damask.

Damástes se Prokrustes.

Damāsus (Paver).

1) Damasus I (366—84) er sandsynligvis født ca. 304 i Portugal; men hans Fader flyttede til Rom og blev Præst ved St. Laurentius. D., der tidlig viede sig til Præstegerningen og 355 blev Romerkirkens Arkidiakon, fulgte sin Biskop Liberius i Landflygtigheden til Beroea, men han vendte snart igen tilbage til Rom, hvor han synes at have sluttet sig til Felix II, der havde indtaget den fordrevne Liberius'es Plads. I hvert Fald sluttede Felix'es Tilhængere sig til det Parti, der efter Liberius'es Død 366 valgte D. til Roms Biskop, medens et andet Parti valgte Diakonen Ursinus. Efter blodige Borgerkampe vandt det damasianske Parti Sejr. D. tog bestemt Stilling mod de herskende Kætterier. 368 holdt han en Synode i Rom mod Arianismen, 374 en anden mod de apollinariske, semianianske og makedonianske Kætterier, og han sluttede sig til de Beslutninger, der fattedes paa det af Kejser Theodosius 381 i Konstantinopel sammenkaldte Kirkemøde (det 2. økumeniske), hvor ingen af Vesterledens Bisper vare repræsenterede. Han var en stor Beundrer af Martyrerne, til hvis Ære han forfattede metriske Gravskrifter, som han lod indhugge i Marmor med ejendommelige Skrifttegn, og han genaabnede og smykkede Katakomberne. Kirkefaderen Hieronimus var hans fortrolige Ven, og det var paa D.'s Opfordring, at denne reviderede og oversatte Biblen (Vulgata). Syv eller otte af D.'s Breve ere bevarede, de andre Skrifter, man tillægger ham, anses nu almindelig for uægte, foruden det nu tabte »om Jomfrueligheds«. D. er helligdømt, hans Fest er 11. Decbr. Hans Skrifter ere udgivne i Rom (1638 og 1754) og i Migne, *Patrologiae, Series latina*. XIII, hans Gravindskrifter i de Rossi, *Inscriptiones Christianae*. (Litt.: Foruden de almindelige Pavehistorier, W. Rade, »D., Bischof von Rom« [Freiburg 1882]).

2) Damasus II (1047—48) kaldte Biskop Poppo af Brixen sig, da han af Kejser Henrik III blev sat paa Pavestolen 1047. Den 1046 afsatte Pave Benedikt IX søgte for fjerde Gang at komme i Besiddelse af sin gamle Værdighed, og Romerne vilde ikke have en Tysker til Pave, saa først 17. Juli 1048 kunde D. introniseres, men allerede 9. Aug. derefter døde han i Palestrina, Rygtet sagde af Gift. (Litt.: Höfler, »Die deutschen Päpste« [Bonn 1839]). *L. M.*

Damayanti, i den indiske Sagnhistorie Datter af Kong Bhīma af Vidarbha (Berar) med Hovedstaden Kundina. Hun og Nishadha-Kongen Nala havde fattet Kærlighed til hinanden ved Rygtet om hinandens Skønhed. En gyldenvinget Svane anvendtes af Nala som Elskovsbud til D. og bragte ham det Svar tilbage, at hans Kærlighed var gengældt. Da D. blev syg af Kærlighed, bestemte Bhima at foranstalte et »Selvvalg« (svayaṃvara), hvor hun selv skulde vælge sig en Mand mellem de Bejlere, som indfandt sig. Nārada og Parvata (s. d.) fortælle Indra derom; Guderne Indra, Agni, Varuna og Yama (s. d.) beslutte at melde sig som Bejlere. Ogsaa Nala begiver sig paa Vej. Guderne møde Nala paa Vejen og nøde ham til at gaa deres Ærinde hos D. Ved deres Magt slipper han uset ind i Paladset; men D. erklærer, at hun ingen anden vil have end Nala; ellers vil hun ende sit Liv ved Gift, Ild, Vand eller Strikke. Ved Ankomsten se de alle 5 ud som Nala. D. beder indtrængende Guderne at give sig til Kende; hun kender dem da paa, at de ere uden Sved og Støv, uden Blinken, med uvisnede Kranse, og at de ikke røre ved Jorden. Hun vælger nu Nala, som fører hende hjem med Gudernes Velsignelser. Guderne møde paa Hjemvejen Personifikationerne af Dvāpara og Kali (se Brahmanisme, S. 498), som vilde have været med til svayaṃvara'en. For at hævne sig beslutter Kali (som ogsaa repræsenterer den laveste Terning) at besætte Nala, idet Dvapara vil gaa ind i Terningerne. Han maatte vente til det 12. Aar, inden han fandt en Lejlighed; men saa glemte Nala en foreskreven Vadskning, og nu kunde Kali komme ind i ham. Nala blev greben af uimodstaaelig Spillesyge og var ikke sig selv mægtig. Han spillede med sin Broder Pushkara i flere Maaneder og tabte alt. D. sendte hans Vognstyrer Varshneya med sine 2 Børn til Bhima; derpaa tog Varshneya Tjeneste hos Kong Rituparna i Ayodhyā (Oude). Da Pushkara til sidst foreslog at spille om D., løb Nala til Skoven uden andet end et eneste Klædningsstykke, fulgt af D.; Terningerne i Skikkelse af gyldenvingede Fugle flyve bort med Klædningsstykket. D. afslaar at gaa fra ham til Vidarbha, og han vil ikke i sin Fornedrelse følge hende derhen. Medens hun sover, gaar Nala, som endnu er under Kali's Indflydelse, fra

hende med det halve af hendes Klædebon, tænkende at hun saa muligvis vil vende hjem. D. vanker derpaa alene om efter at have forbandet Kali. En Jæger, som har reddet hende fra en stor Slange og nu søger at tiltvinge sig hendes Kærlighed, j falder død om ved hendes Forbandelse. Et Syn i af Rishi'er forudsiger hende, at alt vil ende godt. ! Hun slutter sig til en Karavane, som skal til Cedi-Kongen Subahu's Hovedstad. Karavanen blev om Natten ødelagt af en Flok vilde Elefanter; men hun naaede dog, i Følge med nogle Brahmaner, til Subāhu's By, forfulgt af Byens Drenge, som paa Grund af hendes opsigtvækkende Udseende ansaa hende for vanvittig. Enkedronningen I tog sig af hende og gjorde hende til sin Datter Sunandā's Kammerpige og Veninde, og efternogen Tid kom hun hjem til Bhima. — Nala traf paa en Skovbrand, hvorfra han hørte et Nødraab; han trænger derind og finder en Slange (Nāga, s. d.) i ved Navn Karkotaka liggende ubevægelig ifølge en Forbandelse af Nārada, som dog havde forudsagt, at Nala skulde frelse ham. Da Nala havde baaret ham ud af Ilden, lod Naga'en ham aftælle j 10 Skridt og bed ham ved det 10. Nala blev derved forvandlet, mistede sin Skønhed og blev ukendelig; Naga'en, som fik sin sande Skikkelse med det samme, sagde, at ikke Nala, men den i ham boende Kali skulde, som Følge af D.'s Forbandelse, pines af Giften, saa længe han blev i ham, medens Nala skulde være sikret mod Fare fra Dyr, Fjender og Brahmaner og faa sin tidligere Lykke tilbage; han skulde tage Tjeneste hos Kong Rituparna i AyodhyS som Vognstyrer (og Kok) under Navn af Bahuka; Rituparna vilde give ham sin »Terningvidenskab« mod at faa Nala's »Hestevidenskab« ; til sidst gav han ham en Klædning: naar han tog den paa og tænkte paa Karkotaka, vilde han faa sin tidligere Skikkelse igen. Dermed forsvandt Karkotaka. — D.faar efter sin Hjemkomst Brahmaner sendte ud i alle Retninger, instruerede med nogle Vers, som de skulle recitere alle Vegne, hentydende til hendes og Nala's Forhold; de skulde lægge Mærke til, om nogen kompleterede dem. Paa den Maade blev hun overbevist om, at Bahuka var Nala, og lod, for at faa ham til Kundina, en forebringe Kong Rituparna det Rygte, at hun »den følgende Dag« lader afholde en ny svayaṃvara. Rituparna beslutter at optræde som Bejler; kun Bahuka er i Stand til at køre ham til Kundina paa een Dag, og han afrejser straks med ham og Vārshṇeya. Undervejs meddeler han Bahuka »Terningvidenskaben«; øjeblikkelig for Kali ud af ham, lovede, at de, som utrættelig prise Nala, skulde være uden Fare fra hans Side, og tog foreløbig Ophold i et Vibhitaka-Træ (*Terminalia Bellerica*, se Bhūta), som fra den Tid af blev berygtet. Da de kørte ind i Kundina, kendte Nala's Heste i Staldene ham paa Kørslen, og D. ligesaa; men hun forvirredes af hans forvandlede Skikkelse. Ved forskellige Prøver og Kendetegn paa, at han besad de Nala tilstaaede overmenneskelige Velsignelser, til sidst ved at sende Børnene til ham, blev hun vis i sin J Sag og fik ham ved en personlig Sammenkomst til at give sig til Kende. Efter at Vind-Guden, en Blomsterregn m. m. havde bevidnet D.'s Tro- i skab, endte alt lykkeligt; det var fjerde Aar efter ! deres Adskillelse. Nala udfordrede Pushkara til et nyt Spil om D. og alt, hvad de ejede, samt deres Liv, og vandt, men tilgav Pushkara og gav ham hans Del i Kongeriget. — Denne Fortælling, j som udgør en Episode i Mahābhārata (III. Kap. 53 — 79), er overordentlig berømt og populær baade ! i Indien og Europa; den er udgiven særskilt mangfoldige Gange, saaledes Bopp, »Nalus« [London 1819, Berlin 1832 og 1868] med latinsk Oversættelse og Anmærkninger, samt tysk Oversættelse [Berlin 1838]; af de mange andre tyske Oversættelser er den ældste Kosegarten's [Jena 1820] og derefter Friedrich Ruckert, »Nala und Damayanti, eine indische Geschichte« [Frankfurt a. M. 1828 og 4 Gange senere]; der findes ogsaa Oversættelser paa Engelsk, Fransk, Italiensk, Bøhmisk, Polsk, Ungarsk, Nygræsk og Svensk [Kellgren, »Nala och Damayanti, en indisk dikt«, Helsingfors 1852, med Anmærkninger]. Desuden har den afgivet Emnet for mange litterære Bearbejdelser, af hvilke de vigtigste ere Harsha-deva's »Naishadhacarita« og det Kālidāsa tilskrevne Digt »Nalodaya«. (Litt.: foruden det anførte: Adolf Holtzmann, »Das Mahābhārata und seine Theile«, II, 68 ff.; IV, 76 ff. [Kiel 1892—95]). 5. *S.*

Dambaade se Fiskerfartøjer.

Dambach, Otto, tysk retslærd, er født i Querfurt 16. Decbr. 1831. Efter at have taget Doktorgraden beklædte han forskellige Retsembeder, indtil han 1862 udnævntes til Justitiarius i Generalpostamtet, hvor han endnu (1895) som »Geheimer Oberpostrat« beklæder Embedet som Rigspost- og Telegrafbestyrelsens I. Justitiarius. D., der tillige fungerer som Professor i Retsvidenskab ved Universitetet, har taget væsentlig Del i den betydelige Udvikling, det tyske Post- og Telegrafvæsen er undergaaet i den sidste Menneskealder, og det er saaledes ham, der har haft den væsentligste Del i Udarbejdelsen af den tyske Rigspostlov af 1871, hvilken han senere har kommenteret i et særligt Arbejde: »Das Gesetz iiber das Postwesen des deutschen Reiches vom 28. Oktober 1871 erläutert« [Berlin 1872, 5. Opl. 1892]. Af D.'s øvrige Skrifter skulle nævnes: »Beiträge zu der Lehre von der Kriminalverjährung« [Berlin 1860]; »Die Gesetzgebung des Norddeutschen Bundes, betreffend das Urheberrecht an Schriftwerken« [smst. 1871]; »Das Telegraphenstrafrecht« [smst. 1872]; »Das Musterschutzgesetz vom 11. Jan. 1876« [smst. 1876]; »Das Patentgesetz fur das Deutsche Reich« [smst. 1877]; »Der deutsch-franzosische Litterarvertrag« [smst. 1883]. *O. K.*

Dambōse se Kautschuk.

Dambræt se Dam spil.

Dam bræ tfl a g, et Signalflag sammensat af blaa og hvide Kvadrater. Det bruges i den danske Marines Flagsignalsystem. *C. L. W.*

Dame (fr., af lat. *domina*, Herskerinde), i lange Tider Benævnelsen paa gifte Kvinder af høj Adel, oftest med Tilføjelse af deres Pigenavn (f. Eks. D. Tiphaine Raguenel, Connetablen Bertrand du Guesclin's Hustru), ligeledes paa adelige Besidderinder af Len eller store Jordegodser — foruden deres øvrige Titler: Markise, Hertuginde o. s.v. — som D. de Coucy, D. de Crécy (ɔ: Pompadour) o. 1. Titlen D. stod i højeste Agt og Ære, og særlig i Riddertiden vistes der D. den dybeste

Ærbødighed. Den hellige Jomfru Maria, Jesu Moder, kaldtes *Notre-D.* Den skønne, for hvem Ridderen ved Turneringen eller i Slaget brød en Lanse, og hvis Farver han bar, hed hans D. Senere brugtes i Tiltale »Madame« (o: *ma D.*). Den franske Konges Datter eller Døtre kaldtes *Madame* — eller *Mesdames* —, eller *Mme., Mmes. de France* (f. Eks. Ludvig XV's Døtre), dog ogsaa *Mme. Royale* (Ludvig XVI's Datter). Ogsaa en Søster til Kongen tituleredes Madame (f. Eks. Ludvig XVI's Søster Mme. Elisabeth, Mme. Adelaide, Louis Philippe's Søster). Kejser Napoleon gav sin Moder Letizia Titlen *Madame-Mere.* Medens saaledes oprindelig kun kongelige Prinsesser og fornemme Lensherrers og Ridderes Hustruer vare D. — Væbneres og ringere Adelsmænds Ægtefæller kaldtes *Damoiselles* (s. d.), — tiltaltes og betegnedes gifte Kvinder af ikke-adelig Herkomst senere med »Mademoiselle« (i Danmark i 17. Aarh., ogsaa paa Holbergs Tid, med »Kjæreste« og i Tyskland »Frau Liebste« o. a.). Benævnelsen D. kom paa Trediveaarskrigens Tid til Tyskland, hvor det dog i Førstningen var en tvivlsom Ære at være en D.; Titlen D. trængte dog snart igennem der. I Frankrig bruges nu Madame i Tiltale til alle gifte og overhovedet alle voksne Kvinder, som ikke just ere af den ringeste Almue, og som kunne være og maaske den talende uafvidende ogsaa ere gifte. I fortrolig-nedladende Tale tituleres (sjældnere nu end tidligere) Kvinder af Almuen med D., hvortil da føjes vedkommendes Navn, ofte kun Døbenavn, f. Eks. *Bien le bonjour, D. Jeanne* e. 1. Lige over for meget fornemme Kvinder tilføjes deres eller deres Ægtefællers Titel i Femininum: *Mme. la Duchesse, Mme. la Marquise, Mme. la Maréchale* (derimod ikke *Mme. la Générale*). I Tyskland er Tiltalen »Madame« næsten fuldstændig gaaet af Brug; hvor det kun paa nogen Maade er gørligt, tituleres med »Gnädige Frau«, eller der tilføjes Ægtefællens Titel og Værdighed (i Maskulin): Frau Rath, Frau Doctor (ikke Frau Doctorin e. l.), i ringere Klasser bruges »Frau« med Mandens Navn: Frau Muller, Frau Schultze; gifte Kvinder af Almuen tituleres »meine gute« eller »meine werthe« o. s. v. Frau«. I Wien og overhovedet i det østerrigske, hvor enhver respektabel og nogenlunde velklædt Kvinde er »gnädige Frau« eller »Fräulein«, betyder »Madame« Jordemoderen, i Kbhvn. »Madammen« ligesaa. I Norden ere nu saa godt som alle Kvinder, fra Ministerens Frue til Arbejdsmandens, til Syersken, Tjenestepigen, Fabrikarbejdersken, Tribunesangerinden — D., Fruer, Frøkener; med »Madam« tiltales kun fattige, sletklædte Kvinder af den laveste Almue. — *Ces dames,* i Frankrig foragtelig Betegnelse for Kvinder af Demi-Monde.

D. du palais (fr.), tidligere Benævnelse paa alle de adelige D., der hørte til Dronningens eller Prinsessernes Hofstat. Allerede paa Frants I's Tid var de kongelige D.'s Hofstat fuldstændig organiseret, om end Benævnelsen *D. du palais* først opkom langt senere, i Ludvig XIV's Tid. De fornemste og højest i Rangen staaende af disse *D. du palais* kaldtes *D. d'honneur*; de hørte stedse til Frankrigs ældste og berømteste Slægter, som Hertuginderne af Luynes og Chevreuse hos Maria Leczinska, Ludvig XV's Dronning; *D. d'atour* vare af ringere Rang og havde særlig med de kongelige D.'s Toilette at gøre.

D. de la Halle, den endnu gængse Benævnelse paa Sælgerinderne i Paris'es Torvehaller; de kaldtes saaledes, fordi de havde det Privilegium ved Deputationer og ved forefaldende Lejlighed at faa Foretræde hos Monarken og overbringe ham Lykønskninger og Blomsterbuketter. I Revolutionens Tid spillede de en vis Rolle, vare i øvrigt næsten alle royalistisksindede. *F. J. M.*

Dame [da'm] (fr., o: *parnotre-D.* [parnåtrda'm]), Interjektion (ikke brugelig i det gode Selskab), kan oversættes ved »For Pokker«. *F. J. M.*

Dame, den hvide, efter Folkesagnet et Spøgelse i hvide Klæder, som ved Nattetide viser sig i Residensslottenes øde Korridorer, hver Gang et Medlem af Huset Hohenzollern-Brandenburg skal dø. Lignende Sagn knytte sig til andre Fyrstehuse. Den hvide D., berømt Syngestykke af Boieldieu, Teksten af Scribe, opført første Gang i Kjøbenhavn 30. Oktbr. 1826. *F. J. M.*

Damefreden se Cambrai.

Dame-Jeanne [damža'n] se Demijohn.

Damenisation se Solmisation.

Damesadel se Sadel.

Damerg hu, et 1851 af Barth besøgt Landskab ved Sahara's Sydgrænse mod Bornu, et langstrakt (110 Km.) bølgeformet og frugtbart Oaseland, beboet dels af Negre, der tale Kanurisproget, dels af Haussaer, der mere eller mindre have blandet sig med Berbere. Den vigtigste By er den lille Handelsplads Taghelel ved Karavanevejen fra Air til Kano. *C. A.*

Dámghān, By i den persiske Provins Irak Adshmi, ved den sydlige Skrænt af Elburs og ved Vejen fra Teheran til Meshhed, er mulig identisk med den gamle parthiske Hovedstad *Hekatompylos* (»Byen med de hundrede Porte«). Den vide Udstrækning af de nu forfaldne Mure vidner om Byens tidligere Størrelse. *C. C. C.*

Damhest, i dansk Folketro et overnaturligt Væsen. Den viser sig som Hest, der græsser nær ved Vandet; naar Folk sætter sig paa dens Ryg for at ride over, strækker den sig længere og længere, indtil den pludselig forsvinder, og Menneskene ligge i Vandet, imedens de høre den spottende vrinske ad dem. Forestillingen om D. er opstaaet af den gamle Tro paa rænkefulde Vandtrolde, Nøkker (s. d.), der sædvanlig tænktes i dyrisk Skikkelse, men ogsaa som Menneske; Nøkkeskikkelsen har i nyere Tid kløvet sig i den drillende D. og den menneskeædende Aamand (s. d.). *A. O.*

Dami (eng. Dhamee), en lille, under engelsk Overhøjhed staaende Stat i Pandshab i Nordvestindien, 94 □ Km. med 3—4,000 Indb., er et Bjærgland, hvis snævre Dale gennemstrømmes af talrige smaa Tilløb til Satledj. *C. C. C.*

Damia og **Auxesia**, to græske Gudinder, som fra gammel Tid dyrkedes ved den saroniske Bugt, i Troizen og Epidauros, hvorfra deres Kultus kom til Aigina; de synes at have været væsensbeslægtede med Demeter (s. d.) og Persefone. *C. B.*

Damiana se Turnera.

Damiāni, Petrus, Asket og Kardinalærkebiskop af Ostia, født mellem 988 og 1007 i Ravenna, død 22. Febr. 1072 i Faenza, hvor han æres som Patron

uden at være helligdømt. D.'s Barndom var streng og glædeløs; men da hans Broder Damianus (af Taknemmelighed mod ham kaldte han sig Petrus D.) blev Ærkepresbyter i Ravenna, fik han Midler til at studere. Han gjorde glimrende Studier og vandt sig stort Ry som Lærer i sin Fødeby; men ved 30 Aars Alderen forlod han alt for at leve som Eneboer i Fonte Avellana ved Gubbio. Han bad, sang Salmer og piskede sig — for hver 10. Salme gav han sig 1,000 Svøbeslag — og fulgte med Begivenhederne ude i Verden. Til Pave Gregor VI (1044—46) skrev han et voldsomt Brev mod de simonistiske Præster, og i *Liber gomorrhianus* (1051) skildrede han Præstestandens Usædelighed med en skrækkelig realistisk Kraft. Det var paa den Tid, at Hildebrand tog sig for at ville reformere Kirken og Verden, og D. sluttede sig naturligvis med Begejstring til hans Tanker, selv om han ikke altid var enig med ham i deres Gennemførelse. Hildebrand var Politiker (»den hellige Satan«, kaldte D. ham), D. var en hellig Fusentast og Kirkepolitikernes *enfant terrible.* Ved Trusel om Ekskommunikation blev D. 1057 tvungen til at blive Kardinalærkebiskop af Ostia, men hans Evner laa ikke for at passe et Embede, og han færdedes baade her og der som Tidens vaagne Samvittighed. I Milano fik han ved Patariaens (s. d.) Hjælp Ærkebiskoppen til at underkaste sig Rom; han fik Modpaven Honorius II afsat, var Kejserinde Agnes'es Skriftefader og fik 1069 hendes Søn Henrik IV til at opgive Tanken om Ægteskabsskilsmisse. Det var en barsk Side, D. vendte ud mod Verden, barskest i *Liber gomorrhianus*, men hans Hjertes inderlige Kærlighed kom frem i Forholdet til Madonna; ømmere Ord har en Troubadour ikke ofret paa sin elskede end D. paa den guddommelige Jomfru, der har Magt i Himmel og paa Jord, og hvis Skønhed er uden Lige. Han indførte i flere italienske Klostre den Skik at helligholde Lørdagen som en Mariadag, og denne Skik fik almindelig Godkendelse i Clermont (1095). D.'s Skrifter (158 Breve, 75 Prædikener og Traktater) ere trykte i Rom [1606, 4 Foliobind], i Paris [1610, 1642, 1663], i Venezia [1743]. (Litt.: Mabillon, *Annales ordinis S. Benedicti*, Bd. IV, V [Paris 1713 — 29]; Bollandisternes *Acta Sanctorum* for Febr.; Laderchi, *Vita S. P. Damiani* [Rom 1702]). *L. M.*

Damianistinder se Clarisserinder.

Damianitterne kaldes de, der hylde den af Alexandria-Patriarken Damianus fremsatte Lære, at de tre Personer i Treenigheden ikke hver for sig er Gud, men kun tilsammen. *L. M.*

Damianus se Kosmas.

Damiat (fr. Damiette [damjæ't]), By i Nedrægypten, Hovedstad i et Guvernement af samme Navn, i en smuk og frugtbar Egn ved højre Bred af den vestlige eller phatnitiske Nilarm, 8 Km. fra dens Munding i Middelhavet, tæt ved Mensalehsøen. (1882) 34,000 Indb. Byen har nogle smukke Moskeer, flere Basarer og Marmorbade, anselige Kaserner, men ellers kun ved Flodbredden nette Huse; dog udmærke Gaderne sig ved Renlighed. Den er Sædet for en koptisk Biskop, har betydelige Lærredsvæverier og er Midtpunktet for Deltaets Risavl; den driver ikke ubetydelig Handel med Kaffe, Bønner, Indigo samt med saltet Fisk, som gaar til Syrien. Lidt længere mod Nord laa Oldtidens *Thamiatis*, der blev erobret 1249 af Ludvig IX. Ved D. sejrede Kleber 1. Novbr. 1799 over Tyrkerne. *C. A.*

Damiens [damjæ'], Robert François, født 1714 i en Landsby tæt uden for Arras, var af simpel Herkomst,' blev Tyende i forskellige fornemme Huse og overtraadte tidlig og gentagne Gange Landets Lov og Ret. 5. Jan. 1757 foretog han i Versailles et Mordanfald paa Kong Ludvig XV i dennes Vogn: med en Pennekniv tilføjede han Monarken et yderst ubetydeligt Saar i den ene Side. D. forsøgte ikke at flygte og blev straks fængslet. Motiverne til hans halsløse Gerning ere ikke ganske klare: Nogle lade ham være underkøbt til Udaaden af Jesuitterne — som kort efter bleve udjagne af Frankrig —, andre mene, at det har været den simple og enfoldige Mands Indignation over det skandaløse Regimente, hvormed Kongen, Frillen Pompadour og dennes Kreaturer mishandlede Frankrig, der førte hans Kniv. Parlamentet dømte D. til at lide samme Straf som Ravaillac: Partering (ɔ: Sønderrivning affire Heste), men med forudgaaende kannibalske Pinsler: Knibning med gloende Tænger, sydende Olie og smeltet Bly i de blodige Brandsaar o. s. v. Eksekutionen fandt Sted paa *Grèvepladsen* 28. Marts 1757 og varede i fire Timer. Naar det er blevet sagt, at Robespierre var Fætter til D. — og hans Hævner paa Ludvig XV's ulyksalige Efterfølger Ludvig XVI, da savner denne Angivelse al Grund. *F. J. M.*

Damiette se Damiat.

Damīri, Kemaleddin Muhamed-ibn-Isa (død 808 efter Hedjra = 1405 e. Chr.), berømt arabisk Naturhistoriker, har forfattet et Værk »Hajât-ul-haiwân« (o: Dyrenes Liv), som indeholder en alfabetisk ordnet B-skrivelse af alle bekendte Dyr; det er ikke noget eksakt naturvidenskabeligt Værk, hvilket bl. a. ses af, at ogsaa flere fabelagtige Dyreskikkelser ere medtagne; det behandler Dyrene med Hensyn til deres Rolle i Litteraturen og i Folketroen og omtaler endvidere den Betydning, de have i Menneskenes Drømme, og hvilke dyriske Produkter der kunne udnyttes i Medicinen. Er derfor end dets naturhistoriske Værd grumme ringe, har det des større Værd for hele den orientalske Kulturhistorie. Det er udgivet flere Gange, saaledes i Bulak (Aar 1284 efter Hedjra). Smlg. ogsaa Arabisk Litteratur. *J. 0.*

DamirOU [damirõ'], Jean Philibert, fransk Filosof, født 1794 i Belleville, død 1862 i Paris, var en Elev af Cousin og nød i hele sit Liv en betydelig Agtelse paa Grund af sin solide Dygtighed og retskafne Karakter. Han endte som Lærer ved Sorbonne. Det var særlig de moralske Problemer, som han beskæftigede sig med, Psykologi og Logik ansaa han kun for at være Hjælpevidenskaber. Skrifter: »Essais sur l'histoire de la philosophie en France au XVII. siècle« [1846], »au XVIII. siècle« [1862], »au XIX. siécle« [1834]; »Cours de philosophie« [1842]. *C. St.*

Damis se Etamine.

Damjanic [da'mjanitš], Johann, ungarsk Revolutionsgeneral, født 1804 i Stasa i Militær grænsen, død 6. Oktbr. 1849 i Arad. Da Revolutionen i Ungarn brød ud, var D. Kaptajn i Fodfolket, og skønt han var af serbisk Oprindelse, sluttede han sig med Begejstring til denne. Han blev Chef for en af de irregulære Batailloner og udmærkede sig i de

blodige Kampe med Serberne i saa høj Grad, at man gav ham Tilnavnet *l'homme de fer*. I en af sine Proklamationer udtalte han engang følgende: »Hvis I holde fast ved eders frihedsfjendske Hensigter, vil jeg forfølge eder, saa længe som der paa ungarsk Grund findes en Serber, og for at der ikke skal være det mindste Spor tilbage af den forræderiske Race, vil jeg dræbe mig selv«. Han forfremmedes 1849 til General og bidrog væsentlig til den ungarske Hærs Sejre ved Szolnok, Waitzen og i flere andre Træfninger og deltog i Befrielsen af Fæstningen Komorn. Ved et Fald fra en Vogn havde han det Uheld at brække det ene Ben og maatte derfor overtage Kommandoen i Fæstningen Arad, som han efter Gørgey's Kapitulation ved Vilagos overgav til Russerne. Han udleveredes til Østerrigerne, dømtes til Døden og blev hængt i Arad. D. hører ubetinget til de dygtigste Generaler, som den ungarske Revolution kan opvise. *B. P. B.*

Damkultur bruges nu meget lidt i Danmark, men har i ældre Tid været almindeligere. I Tyskland staar derimod D., særlig af Karper, højt. Til denne Kultur ere kunstig anlagte Damme, der kunne tømmes efter Behag, nødvendige, da man maa være fuldstændig Herre over den hele Drift. Sædvanlig anlægges Dammene ved, at man sætter Dæmninger over et lavt Terrain paa een eller flere Sider, saa at Vandet kan holdes tilbage inden for dem. Vandet kan enten komme fra Aaer, Kilder eller fra Nedbøren eller ledes ind paa anden Maade. Der fordres særlige Damme til at yngle i, til at vokse i, til at overvintre i o. s. v., og man maa dels sørge for, at ikke skadelige Dyr f. Eks. Rovfik faa Indpas, dels at der er Næring i tilstrækkelig Mængde. Der haves meget nøje Kendskab til den heldigste Dybde for Dammene, Bundforholdenes Indflydelse paa Næringen og om, hvor mange Fisk, i Reglen Karper af en vis Størrelse, der maa udsættes paa et bestemt Fladerum for at give det bedste Udbytte. Ret ofte skulle Dammene tørlægges for at kunne behandles, f. Eks. ved Pløjning, og besaas med Boghvede, Hvede o. 1. for at kunne yde Næring for de smaa Vanddyr, hvoraf Karperne senere skulle leve. Dammene skulle ogsaa renses for Dynd o. 1. Det er ikke ubetydeligt, en saadan rationelt dreven D. kan indbringe pr. Hektar, og den kan være meget fordelagtig, særlig paa Steder, hvor Agerbruget ikke yder synderlig meget. Foruden Karper holdes ogsaa Foreller (Smaaørreder) og andre Fisk i Damme.

Om D. af Østers, de saakaldte »Natives«, se Østers. Ogsaa den almindelige Blaamusling (Vejle Pælemuslinger) dyrkes udenlands i Damme, der ligge tørre ved Ebbetid.

Som en Slags, dog temmelig uegentlig D. kan det store Aalefiskeri i Lagunen ved Comachio ved det adriatiske Havs nordlige italienske Kyst betegnes. Lagunens Vand er Saltvand, og man er delvis Herre over Vandstandens Højde ved Hjælp af Sluser. Tørlægning benyttes ikke. Man sørger om Foraaret for at lette de smaa fra Havet indvandrende Aaleunger Adgangen til de inddæmmede Lagune-Afdelinger og fisker den udvoksede Aal, dels med Vod i Lagunen, dels paa dens Vandring til Havet. Udbyttet er noget vekslende; men ofte fanges aarlig over 1 Mill. Kg. Fisk, heri dog ogsaa iberegnet andre Fiskearter end Aal. Enkelte Uvejrsnætter er der fanget 75,000 Kg. Aal. Lagunen er omtrent af Størrelse som Issefjorden og var allerede i Middelalderen meget bekendt for sit rige Fiskeri. *F. D.*

Damm se Altdamm.

Damma, 0 i den østlige Del af Sundaarchipelaget, 204 Km. N. 0. f. Timur under 7° s. Br. Paa dens Nordøstside hæver sig en høj Vulkan, der ofte har Udbrud. Øen er meget frugtbar. Prægtige Skove dække Højderne, og Muskattræet vokser vildt. Paa Østsiden ligger Bugten ved Kølevatta, Øens Hovedhavn. *C. C. C.*

Dammagruppe, et Bjærgparti i den nordøstligste Del af Berneralperne paa Grænsen mellem Uri og Wallis. Det højeste Punkt, Dammastock, naar 3,630 M. og udsender en betydelig Gletscher. *C. A.*

Dammāra se Agathis.

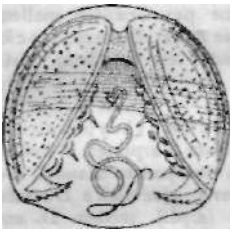
Dammāraharpiks, Dammarharpiks, en Mængde forskellige ostindiske Harpikser, af hvilke kun faa forekomme i den europæiske Handel. De forskellige Arter *Dammara* give ikke D., men derimod to Arter Kopal (s. d.), medens D. angives at stamme fra *Engelhartia spicata*, forskellige Arter *Shorea, Canarium, Araucaria* og *Hopea*. D. flyder ud af Stammen, dels frivillig og dels af Indsnit, og stivner hurtig i Luften, hvorved den sædvanlig faas i smaa Klumper, 0,5—4 Cm. i Diameter. D. er ganske lysegul og klar, haardere end Kolofonium, men blødere end Mastix og den blødeste Kopal, i ældre Tilstand uden Lugt og Smag. Vægtfylden er 1,04—1,06; men efter at den indesluttede Luft er bortskaffet, stiger den til 1,12—1,22. Den smelter ved 120°, opløses kun til Dels i Alkohol og Æter, men fuldstændig i fede og æteriske Olier. D. bestaar hovedsagelig af en Kulbrinte Dammaryl og dennes Iltningsprodukter. I Handelen skelner man efter Udskibningsstederne mellem flere Sorter. Java-D. er den i Europa mest benyttede; Singapore-D. er haardere og derfor mere værdifuld; Borneo-D. haves i flere Kvaliteter, af hvilke nogle ligne Java-D., medens andre, D.-dagieng og Rose-D., ere grønlige og blødere, derfor meget billigere; Batavia-D. er en fortrinlig Kvalitet, klar og meget haard. Hollandsk D. fremstilles ved Sammensmeltning af uklare Stykker og giver derfor en uklar Fernis. D. anvendes til Fremstilling af D.-Fernis, D.-Lak, til hvilket Brug den opløses i Terpentinolie efter først ved Opvarmning at være befriet for Vand. Skønt denne Fernis er mindre haard og holdbar end Kopalfernis, finder den dog meget stor Anvendelse til Fernisering af Billeder, Væggekort o. 1. og i det hele overalt, hvor det kommer an paa at have en saa farveløs Fernis som muligt. *K. M.*

Dammåralak se Dammaraharpiks.

Dammartin, D.-en-Goëlle [damartænagoæ'l], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Seine-et-Marne, Arrond. Meaux, med to Kirker, Kniplingsfabrikation, Gipsbrud, Handel med Korn og Vin og (1891) 1,700 Indb. Det i 10. Aarh. oprettede og efter D. benævnte Grevskab tilhørte i Middelalderen og den nyere Tid forskellige Huse, indtil Kronen inddrog det 1632 ved den sidste Besidder, Hertugen af Montmorency's Død og gav det til Huset Bourbon-Condé. *H. W.*

Dammen, Tilflugtssted for Fiskerbaade ved Nordre Rønner, 8 Km. N. f. Læsø Nordvest-Pynt. Havnen dannes af de smaa Holme, Langholm og Spirholm og et fra den sidste udskydende Stenrev, Skuderev. Indløbet til D. er Nord fra langs Langholmen og kan søges med 1,8 M. Dybgaaende. *G. F. H.*

Dammuslingerne (*Unionidae*) have to ensdannede Skaller med tyk Epidermis og ydre, stærkt fremspringende Ligament. Hængslet er meget forskellig udviklet, snart med stærke Tænder, snart næsten uden saadanne (*Anodonta*). Muskelindtrykkene ere kraftige, lige store, Kappelinien uden Bugt. Foden er stor, sammen trykt, uden Byssusdannelse; Kappebladene oftest helt fri, undertiden dog sammenvoksede bagtil og da udtrukne i tydelige Aanderør; Kapperanden, særlig bagtil, papilløs; Gællerne bladformede, ulige store. D. ere i Alm. særkønnede, enkelte dog Hermafroditter. Æggene udvikles i de ydre Gælleblade, og Ungerne ere, naar de forlade dette Rugekammer, udstyrede med to fine, tresidede Skaller, i hvis frie Spids er anbragt en takket Krog; desuden have de et svagt Spor til Muslinglarvernes sædvanlige »Svømmesejl«, en enkelt Lukkemuskel og en lang byssusagtig Traad, men mangle paa dette Tidspunkt endnu Mund, Læbeflige og Gat saavel som Gæller og Fod. Disse saakaldte »Glochidier« hage sig med de omtalte Kroge fast til Ferskvandsfisks Gæller, Hud eller Finner, hvor de indkapsles og føre et Slags Snylteliv for efter nogle Ugers Forløb atter at blive fri og synke til Bunds for at optage Forældrenes kravlende Levevis i Mudderet.

Dammuslingeunge (*Glochidium*) i Ægget.

Dammuslingeunge (*Glochidium*). *a* Byssustraaden; *b* Hæftekrogen.

Arterne i denne Families ret talrige Slægter ere særdeles variable. Talrigst er Familien repræsenteret i Østasien og Nordamerika. I Danmarks Søer, Aaer og Damme træffes nogle faa Arter af Slægterne *Unio* (Malermuslingerne) og *Anodonta* (D.). *Margaritana margaritifera* indeholder ofte smaa, men smukke Perler, og et regelmæssigt Perlefiskeri er derfor Aarhundreder igennem drevet efter denne Art i Mellemeuropas, Bayerns og Skotlands, til Dels ogsaa i Sveriges Floder. Paa Christian IV's Tid blev der forsøgt et Perlefiskeri i Koldinghus Amt, sandsynligvis efter en Unio-Art. Kineserne skaffe sig Perler af forskellige D. ved at indføre Metalraade o. 1. fremmede Legemer imellem Skallen og Kappen; om disse dannes da i Løbet af et Aars Tid Afsætning af Perlemoder. Dette Fif skulle Kineserne have vidst at benytte sig af lige siden det 13. Aarh. I Jordhistorien gaa D. tilbage til Jura, maaske til Triastiden. Nærmest beslægtede med D. ere de fodløse, tykskallede »Niløsters«, Familien *Ætheriidae*, der ligesom hine kun omfatte Ferskvandsformer. Familien hører hjemme i Afrika og Sydamerika. *H. J. P.*

Damnåbel (lat.), fordømmelig, afskyelig.

Damnah se Ahubuk.

Damnatio memoriae (lat.), Fordømmelse af en afdøds Eftermæle, en Straf, der endnu forekom i den romerske Kejsertid, særlig paa Grund af Majestætsfornærmelse. *K. B.*

Damnation (af lat. *damnatio*), Fordømmelse, Domfældelse.

Damnificere (lat.), tilføje en Skade.

Damno, Tab eller Afdrag, særlig ved Forretninger med Penge og Pengeeffekter. Modsætning til Agio (s. d.). *E. M.*

Damnum (lat.), Skade, i romanistisk Retssprog særlig den, der bestaar i Forringelsen af alt forhaandenværende Værdier (*D. emergens*, positiv Skade) i Modsætning til den, der forhindrer Opnaaelsen af en ventet Vinding (*lucrum cessans*), se Skade og Skadeserstatning. *K. B.*

Damŏfon, græsk Billedhugger fra Messenc. Pausanias, den eneste Oldtidsforfatter, der omtaler D., nævner som Værker af ham en Række Gudebilleder, dels Akrolitter (s. d.), dels Marmorfigurer, opstillede i flere peloponnesiske Helligdomme (ved Byerne Aigion, Messene, Lykosura og Megalopolis). Størst Interesse knytter der sig for os til Skulpturerne i Lykosura, Statuer af Demeter og Despoina (o: Persefone), Artemis og Titanen Anytos, idet betydelige Rester af disse 1889 ere fundne i Tempelruinerne; baade af Figurstilen og af Templets Byggemaade synes at fremgaa, at D., om hvis Levetid vi tidligere vare henviste til usikre Gisninger, har virket i 2.—1. Aarh. f. Chr. (Litt.: Cavvadias, *Fouilles de Lycosoura* [Athen 1893 med Afb.]; Dorpfeld, i »Mittheilungen des archäol. Instituts«, Athen 1893). *C. B.*

Damoh, Distrikt i Division Jabalpur, Centralprovinsen, Forindien, 7,249 □ Km. med ca. 1/4 Mill. Indb. (Gonder, Akirer og andre uciviliserede Bjærgstammer). D., der udgør en Del af det høje Vindhyaplateau, mellem Bandelkhand og Nerbadaflodens højre Bred, er dækket med smukke Skove, i hvilke en Mængde farlige Rovdyr have Tilhold. Det er f. Eks. en af de faa Egne i Centralindien, hvor man endnu finder Løver. Dalene ere frugtbare og vel dyrkede, og flere Steder findes rige Jærnminer. Den betydeligste By er Damoh, Distriktets Hovedstad, 10,000 Indb., med vigtig Jærn- og Træhandel og et Museum for indiske Antikviteter. *C. C. C.*

Damoiseau [damwazo'], Marie Charles Théodor, Baron de, fransk Astronom, født 9. Apr. 1768 i Besançon, død 8. Aug. 1846 i Issy ved Paris, uddannede sig til Artillerifficer, udvandrede 1792 til Tyskland, traadte 1795 i piemontesisk, senere i portugisisk Tjeneste og var tillige en Tid Underdirektør for Observatoriet i Lissabon. Efter Napoleon's Fald vendte D. tilbage til Frankrig, blev Oberst ved Artilleriet, Direktør for Observatoriet ved *École Militaire* og Medlem af *Bureau des Longitudes*. Efter en Tid at have beskæftiget sig med Beregning af Kometbaner og besvaret den

af Torino-Akademiet 1817 opstillede Prisopgave vedrørende Halley's Komet [»Mémoire sur l'époque de la retour au perihélie de la comète de l'année 1759«, Mem. Torino 1820], arbejdede D. med Maanens Teori og besvarede Paris-Akademiets Prisopgave 1824 [»Mémoire sur la théorie de la lune«, Mem. des Sav. etr. I, Paris 1827], idet han benyttede den af Laplace udviklede Metode og opnaaede en større Tilnærmelse end denne; paa Grundlag af Teorien beregnede han: »Tables de la lune« [Paris 1824], som det engelske astronomiske Selskab 1831 belønnede med sin Guldmedaille. Af D.'s øvrige Arbejder fremhæves: »Tables écliptiques des satellites de Jupiter« [Paris 1836], senere forisat af Todd: »A continuation of D. tables of the satellites of Jupiter to the year 1900« [Washington 1876], hvilke Arbejder benyttes i de astronomiske Aarbøger ved Forudberegningen af Jupitersatellitternes Formørkelse. *Y. Fr. S.*

Damoisel [damwazæ'l] (senere *damoiseau)* [damwazo'], (fr.), svarende til det tyske *Knappe* og det danske »Ridderdreng« eller senere »Adelbors« (ɔ: *-bursch*) Page, Dreng eller Yngling af adelig Slægt, som tjente i den høje Adels Gaarde, drog Omsorg for Herrens Vaaben, vartede ham op ved hans Bord og bag hans Stol, red hans Ærinder, ledsagede ham paa Jagten og i Felten o. s. v. D. optugtedes i sin Herres Gaard til al høvisk og ridderlig Færd og forfremmedes efter nogle Aars god og tro Tjeneste til *écuyer* eller Væbner. D. hed ogsaa i Middelalderen ganske enkelte smaa Lensbesiddere eller disses Sønner og Arvinger, mest i det nordlige og mellemste Frankrig. Nu bruges Benævnelsen D. kun i spottende eller foragtelig Betydning: Laps, Skørtehelt o. l. (hyppigere bruges *dameret* i samme Betydning). *F. J. M.*

Damoiselle [damwazæ'l] (senere *demoiselle*) [dmwazæ'l] (fr.), Diminutiv af *dame* (s. d.), oprindelig Benævnelsen paa unge adelige Piger og Døtre af *dames*, som i fornemme Adelshuse til Stadighed vare om Husets Herskerinde til Selskab og Nytte (svarende til vore middelalderlige »Møer i Fruerstuen«). D. var ogsaa Benævnelsen paa en Væbners Hustru. Senere bleve alle yngre adelige Kvinder, gifte som ugifte, som ikke vare *dames*, kaldte D. og i Tiltale *Mademoiselle* (o: *ma I).).* Denne sidste Titel førte særlig de med det franske Kongehus nærmest beslægtede ugifte Prinsesser, som Mlle. de Condé, Mlle. de Conti, *la Grande Mademoiselle* (Datter af Ludvig XIII's Broder Gaston af Orleans). I vore Dage kaldes i Frankrig enhver respektabel, voksen, ugift Kvinde Mlle., i Tyskland hed til langt ned i 19. Aarh. enhver ugift Kvinde af borgerlig Stand Mlle., kontraheret til »Mamsell«; i vore Dage hedder hun »Fräulein«, og »Mamsell« bruges nu — ligesom for en stor Del i Sverige — kun i Tiltale til Sypiger, Opvartningspiger (»Schenkmamsellen«) o. s. v., og selv disse foretrække at tituleres »Fräulein«. Om Forholdene i Danmark i saa Henseende se dames. *F. J. M.*

Damŏkles, Syrakusaner, der levede ved Dionysios den Ældres Hof, bekendt af følgende Anekdote, hvorfra det almindelig brugte Udtryk »et Damoklessværd« stammer. D. priste Dionysios'es Lykke i høje Toner; da Tyrannen spurgte, om han havde Lyst til at prøve, hvordan den i Virkeligheden var, og D. med Glæde gik ind herpaa, blev der beredt et Maaltid for ham med de mest udsøgte Retter og den fineste Opdækning. D. hvilede paa en Sofa dækket med kostbare Tæpper og skulde just til at nyde alle Herligheder, da han pludselig blev var, at Dionysios over hans Hoved havde ladet et skarptslebet Sværd hænge op i et Hestehaar, som en Antydning af de Farer, der stadig truede en Eneherskers Liv. D. havde nu nok af Herskermagtens Glæder og bad blot om at slippe bort. *C. B.*

Dámon og **Fintias,** to Pythagoræere i Syrakus, bekendte for deres trofaste Venskab. Da der ved den yngre Dionysios'es Hof opstod Strid om Pythagoræernes Trofasthed i Venskabsforhold, lod man Fintias falskelig anklage for tilsigtet Attentat mod Herskeren og dømme til Døden; han bad om Frist til Solnedgang for at ordne sine Sager og fik den indrømmet mod, rt D. med sit Liv indestod for hans Tilbagekomst. D. blev altsaa fængslet i Fintias'es Sted, og denne gik bort. Ved Solnedgang, da man allerede troede, at han var flygtet bort, kom han imidlertid tilbage for at udløse sin Ven og lide Døden; Dionysios omfavnede dem begge og ønskede, at han kunde være med i et saadant Venskab, som nu havde staaet sin Prøve. *C. B.*

Damourit, Varietet af Kaliglimmer, se Glimmer.

Damp kalder man enhver Luftart, der nogenlunde let ved Afkøling og Tryk lader sig forvandle til en Vædske eller (sjældnere) til et fast Stof. Da det i den nyere Tid er lykkedes at fortætte alle Luftarter, er det egentlig ganske vilkaarligt, hvor man vil trække Grænsen mellem »D.« og »Luftarter«. Men da det har stor praktisk Betydning, om en Luftart under almindelig forekommende Tryk og Temperaturer lader sig fortætte, eller om dette først kan ske ved kraftige, kunstige Midler, vedbliver man at bruge begge Navne. Fordampe ved almindelig Temperatur kunne næsten alle Vædsker og ikke faa faste Legemer, saasom Kamfer, Hjortetaksalt (kulsur Ammoniak) og Is. Ved tilstrækkelig høj Temperatur kan ethvert Stof bringes til at fordampe, om det ellers kan eksistere ved denne Temperatur. Selv Kulstof fordamper langsomt i den elektriske Glødelampe, hurtigere i Buelampens langt stærkere Hede. Ved Fordampliggen spiller Trykket paa Vædsken en stor Rolle. Kan D. ikke overvinde dette Tryk, sker Fordampningen kun fra Vædskens Overflade, D. siver langsomt ud i Luften, og naar denne har optaget saa megen D., som den kan, hører Dampdannelsen op, hvis den dampmættede Luft ikke føres bort. Blæst fremmer derfor Vands og andre Vædskers Fordampning. Om Fordampning fra Vædskens Indre se Kogning. Det Tryk, som D. frembringer i et lukket Rum, der holdes paa konstant Temperatur, forholder sig ligefrem som Mængden af D. i Rummet. Man kan vise dette ved at slippe Vand eller en anden Vædske draabevis ind i en stor, lufttom Flaske, hvis Temperatur ikke forandres, og som staar i Forbindelse med en Trykmaaler. Jo mere Vædske der fordamper i Flasken, desto større bliver Trykket og det saaledes, at D. af to lige store Draaber frembringer dobbelt saa stort Tryk som D. af een o. s. v. Men naar en vis Vædskemængde er fordampet i Flasken, hører Dampdannelsen op; føres mere

Vædske ind, bliver den liggende uden at fordampe, og Trykket stiger ikke. Man siger da, at Rummet er »mættet« med D.; ogsaa D. selv kaldes mættet. Dens Tryk er da det største, som den kan udøve ved den givne Temperatur. Men gør man Flasken varmere, kan der fordampe mere Vædske i den, og Trykket stiger, baade fordi den alt tilstedeværende D. søger at udvide sig ved Opvarmningen, og fordi der kommer ny D. til. Havde Flasken været fyldt med tør Luft, vilde Fordampningen foregaa meget langsommere, men der vilde dog fordampe lige saa megen Vædske som før, inden Rummet blev mættet, og Trykket vilde være Summen af Luftens Tryk og det Tryk, som den samme Dampmængde vilde frembringe i det lufttomme Rum (Dalton's Lov). Ikke mættet D. forholder sig over for Sammentrykning og Udvidelse som Luft og følger altsaa Boyle's Lov (s. d.). Holdes Trykket konstant, udvider den sig som andre Luftarter $\frac{1}{273}$ af sit Rumfang ved 0° for hver Grads Opvarmning. Til at maale Damptryk, der ere mindre end Atmosfærens, benyttes et Barometer som Fig. 3. Man lader lidt af den Vædske, hvis Tryk skal maales, stige op gennem Kvægsølvet i Røret; naar den kommer op i det tomme Rum over Kvægsølvet, vil den helt eller delvis fordampe, D. vil trykke Kvægsølvet et Stykke ned, og denne Sænkning i Barometrets Stand er da Maal for Damptrykket. Vil man have mættet D'.s Tryk maalt paa denne Maade, maa man slippe saa megen Vædske op, at den ikke helt kan fordampe. For at holde Temperaturen konstant omgiver man Barometerrøret med et videre Rør, hvori der findes Vand eller en anden Vædske, der kan opvarmes til den Temperatur, ved hvilken Damptrykket skal maales. Paa Termometret øverst til venstre aflæses denne Temperatur. Til Maaling af højere Damptryk kan bruges et ombøjet Glasrør (Fig. 4), hvis korte, videre Gren er lukket, medens den lange er aaben. I den korte og lidt af den lange Gren er der hældt Kvægsølv, men over Kvægsølvet i den korte Gren er der lidt af den Vædske, der skal undersøges. Ved Opvarmning f. Eks i Olie bringes Vædsken til at udvikle D., Kvægsølvet i den lange Gren stiger, og Damptrykket maales, naar Kvægsølvet er kommet i Ro, ved Forskellen mellem Kvægsølvshøjderne i de to Grene plus Barometerstanden, der angiver den ydre Lufts Tryk. Har man over Kvægsølvet i et Barometerrør (Fig 1) lidt Vædske, medens Resten af Rummet er mættet med dens D., vil man ved at hæve eller sænke Røret (Fig. 2) se, at Kvægsølvet bliver staaende i samme Højde", Damptrykket retter sig altsaa ikke efter det Rum, man byder D., men kun efter Temperaturen. Formindsker man Rummet, vil en Del af D. fortættes, og forøger man det, vil der fordampe mere Vædske, saa Trykket ikke forandres. At derimod umættet D. følger Boyle's Lov som andre Luftarter, vises ved det samme Apparat; sænkes Røret, vil ogsaa Kvægsølvoverfladen deri synke, men samtidig bliver D.'s Rumfang mindre, og Produktet af D.'s Rumfang og Tryk vil vise sig at være uforandret. Da mættet D.'s Tryk alene afhænger af Temperaturen og tillige er D.'s *Maksimumstryk*, har det særlig Interesse. For Vanddamp er det bl. a. maalt af Regnault 1847 op til 230°, og 1891 have Cailletet og Colardeau ved Hjælp af det 300 M. høje Kvægsølvmanometer paa EifTeltaarnet i Paris fortsat Maalingerne lige op til Vandets kritiske Temperatur (365°).

Fig. 1. Fig. 2.

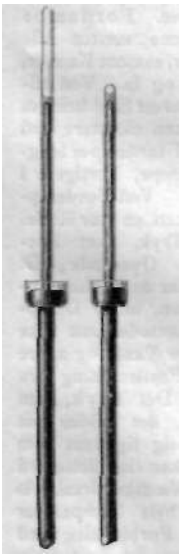

Fig. 3.

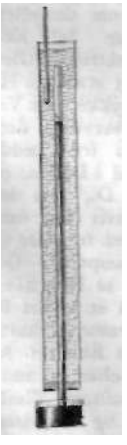

Fig 4.

Mættet Vanddamps Tryk:

Temperatur.	Mm Kvægsølvtryk.	Temperatur	Atmosfærers Tryk
0°	4,6	125°	2,3
10°	9,2	150°	4.7
20°	17,4	175°	8,8
30°	31,5	200°	15,4
40°	54,9	250°	39,2
60°	148,8	300°	86,2
80°	354,6	350°	167,5
100°	760	365°	200,5

Vanddampens store Tryk ved høje Temperaturer gør det muligt at anvende den til at drive Dampmaskiner (s. d.); ved 175° er dens Tryk saaledes ca. 9 Kg. paa en Kvadratcentimeter eller 90,000 Kg. paa en Kvadratmeter. Forskellige Vædsker have ved samme Temperatur meget forskellige Damptryk. Medens mættet Vanddamps Tryk ved 20° er 17,4 Mm. Kvægsølvtryk, er Trykket for Alkohol 44,5 Mm., for Æter 433 Mm. og for Kulsyre 59 Atmosfærers Tryk.

Til at omdanne en Vædske til D. bruges der en stor Mængde Varme. Sætter man Vand i en aaben Kedel over Ilden, vil Vandets Varmegrad stige, til det begynder at koge; men derefter vil Varmegraden holde sig uforandret ved omtrent 100°, fordi al den Varme, der føres fra Ilden til Vandet, forbruges til Dampdannelsen. Brænder Ilden ens hele Tiden, vil det vare omtrent $5\frac{1}{2}$ Gang saa længe for at faa alt Vandet fordampet som for at faa det opvarmet fra 0° til 100°. At der forbruges Varme ved Fordampningen blev først paavist af Black (1757), der ogsaa bestemte den forbrugte Varmemængde temmelig rigtig. Den Mængde Varme, der maa tilføres 1 Kg. af et Stof for at forvandle det til mættet D., uden at

Temperaturen forandres, kaldes Stoffets Fordampningsvarme. Man maaler gerne denne ved at lede D. gennem et Slangerør, der er omgivet af en afvejet Mængde koldt Vand. D. fortættes i Røret og afgiver sin Fordampningsvarme til Vandet, hvis Temperaturstigning maales. Kender man tillige den fortættede D.'s Vægt, kan Fordampningsvarmen beregnes. Regnault har fundet, at den for Vand ved 100^0 er 536,5 Kalorier og for Vand ved $0,^0$ 606,5 Kalorier. Da en Kalorie er den Mængde Varme, som 1 Kg. Vand maa modtage for at opvarmes 1 Grad, behøves der altsaa lige saa megen Varme til at fordampe I Kg. kogende Vand som til at gøre 536,5 Kg. Vand en Grad varmere. Af denne store Varmemængde bruges en Del (40 Kalorier ved 100^0) til at udføre »ydre« Arbejde, idet D., der indtager langt større Rum end det Vand, hvoraf den er dannet, maa skyde Luften til Side for at faa Plads. Resten medgaar til »indre« Arbejde, d. v. s. til selve den Omdannelse, der maa ske med Vandets mindste Dele, for at det kan gaa over fra Vædskeform til Dampform. Andre Vædsker have lavere Fordampningsvarme end Vand; for Æter er den saaledes kun 90 Kalorier ved 35^0, der er Æterens Kogepunkt ved almindeligt Lufttryk. Hvis en Vædske, der fordamper, ikke kan faa hele sit Varmeforbrug dækket ved Tilførsel af Varme fra Omgivelserne, vil den afkøles. Vaadt Tøj kan holde sig flere Grader under Luftens Temperatur paa Grund af Fordampningen, naar Luften er tør, og ved mere flygtige Vædskers Fordampning kan der frembringes høje Kuldegrader (se Afkøling). Da D. ved sin Fortætning udvikler lige saa megen Varme, som der er medgaaet til Fordampningen, er D. et kraftigt og meget anvendt Middel til Opvarmning. Vanddamp kan overhovedet ikke fortættes, uden derved, at der tages Varme fra den; sammenpresser man pludselig mættet Vanddamp, stiger dens Temperatur saa stærkt, at den bliver overhedet, d. v. s. bliver i Stand til at optage mere Vand; Fortætningen begynder først, naar D. faar Lejlighed til at afgive den ved Sammentrykningen frembragte Varme. Fuldkommen støvfri Luft kan blive overmættet med D., d. v. s. lade sig afkøle under det normale Mætningspunkt, uden at der fortættes D. Støvet i Luften spiller derfor en stor Rolle ved Dannelsen af Taage og Skyer. Om D.'s Rumfang og Vægtfylde se Damptæthed. *K. S. K.*

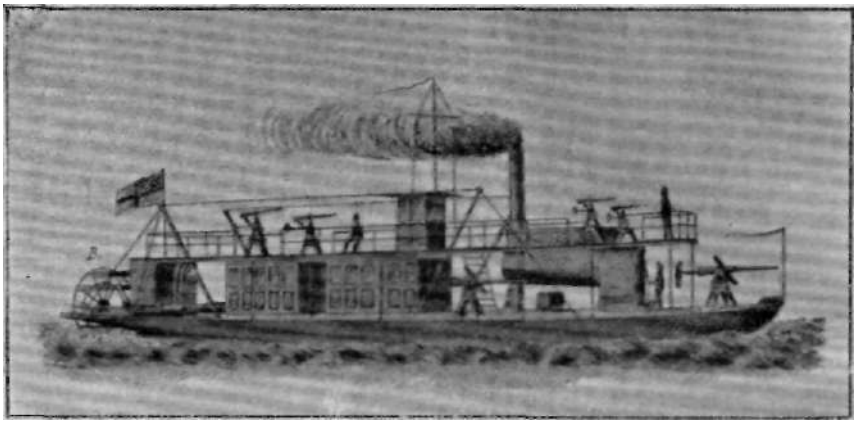
Damp- benyttes i forskellige Sammensætninger saasom: D.-Blegning, D.-Farvning, D.-Vadsk for at betegne, at der benyttes Dampkraft til at drive de til Blegningen, Farvningen o. s. v. anvendte Maskiner. *K. M.*

Dampbaad (Damper, Dampskib), et Skib, som udelukkende eller dog væsentligst drives frem ved Dampkraft. Den Tanke at benytte Dampmaskinen til Bevægkraft for Skibe er allerede af gammel Dato. I Midten af 16. Aarh. fremkom en spansk Kaptajn Blasco de Garay med et Projekt, som efter Sigende skal have været udført, men som i alt Fald ingen praktisk Følge har haft, hvilket ret naturlig forklares af den Omstændighed, at Drivkraften, Dampmaskinen, jo endnu ikke var opfunden. De bekendte Fysikere Papin og Savery opfandt hver for sig en Slags Dampmaskine, og satte disse i Forbindelse med Tanken om D. Begges Udgangspunkter vare imidlertid af saa primitiv Art, at man heller ikke ad disse Veje fik Problemet løst. Efter at Newcomen havde fremstillet en nogenlunde brugelig om end tarvelig Dampmaskine, kom Spørgsmaalet paa ny frem og fandt i Englænderen Jonathan Hulls en ivrig Arbejder, der uden at løse Spørgsmaalet definitivt dog bragte en Del større Klarhed til Veje i selve Principperne, til Trods for at det franske Videnskabs Akademi afgav en Erklæring om, at Opgavens Løsning var umulig.

Efter at James Watt omtrent 1770 havde fremstillet sin Dampmaskine, der betegner et mægtigt Fremskridt, blev Tanken om D. atter greben med stor Energi. 3 franske Opfindere, Grev d'Auxiron og Chevalier Follenai samt Markis Jouffroy d'Abbans, gave sig i Kast med Ideen, assisterede af Mekanikeren Perier. Det lykkedes ogsaa 1783 de to sidstnævnte at opfinde et lille Dampfartøj, som gjorde en Del Prøvefarter paa Saône-floden, men af Mangel paa Midler kom Opfindelsen ikke rigtig frem; den kort derpaa udbrydende Revolution bragte den snart efter ganske i Glemmebogen. Skotterne Patrick Miller og James Taylor i Forbindelse med Maskinteknikeren Symington byggede 1788 en lille D. med Skovlhjul, med hvilken de gjorde en Del Forsøg, som dog kun til Dels lykkedes; de opgave derefter Tanken igen. I Amerika var det John Fitch og Rumsey, som lagde for med Forsøgene, der begyndte 1784, og hvortil de benyttede den af Watt forbedrede dobbeltvirkende Maskine; ogsaa deres Forsøg toge sig i Begyndelsen ret lovende ud, men maatte til sidst opgives af Mangel paa Penge og Interesse for Sagen hos Publikum. Den i Aaret 1767 fødte Robert Fulton kan derfor siges at være den egentlige Opfinder af D., saasom hans Forsøg, der anstilledes fra 1802—07 endelig helt ud lykkedes med Hjuldamperen »Clermont« 10. Aug. 1809 paa Hudson-floden. Hermed er Banen endelig brudt, og D. fik efterhaanden Indpas. 1812 kom den første D. i Fart i England (konstrueret af Henry Bell); 1816 løb den første D. over Kanalen, 1818 byggedes 2 D. i Sverige, 1819 indførtes Damperen »Caledonia« i Danmark, s. A. foretog Sejl- og Dampskibet »Savannah« den første Rejse over Atlanterhavet, 1827 fik Norge sin første D. Et stort Fremskridt i D.'s Historie betegner Aaret 1841, da John Ericson indførte Skruen (Fig. V 2) som Fremdrivningsmiddel i Stedet for de hidtil benyttede Skovlhjul. Det er denne Type (Skruedamperen), som man herefter væsentligst har taget i Samfundets Tjeneste baade til Handels- og Krigsbrug og udviklet, medens dog D. med Sidehjul samtidig have hævdet deres Plads til Passagerfarten paa mindre Have og i lukkede Farvande, og D. med Agterhjul (Fig. I) endnu benyttes til Flodsejlads en Del Steder.

Selve Kraftkildens (Maskinens) Overførelse til Skibet er yderst simpel. Omtrent midt i dette (undertiden agter) anbringes en Dampmaskine med tilhørende Kedler (Fig. I og II a). Fremdrivningsmidlet (Propelleren) er enten 1 Skovlhjul agter (Fig. I B), 2 Skovlhjul paa Siderne (Fig. II C), eller Skruer (1, 2 eller 3) (Fig. III D og Fig. V 2) agterude under Vandet. I Forbindelse med Maskinens Drivaksler, der gives en omdrejende Bevægelse, sættes Propellerens eller Propellernes Aksler

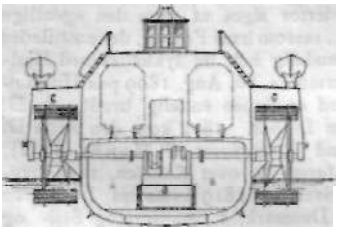
Fig. I.

Stævn-Hjuldampskib.

(Fig V 3); denne (disse) drejes derved ligeledes rundt og driver herunder Skibet frem. Angaaendc Virksomheden i selve Maskinen skal oplyses følgende, idet der i øvrigt henvises til Dampmaskinen. I Kedlerne (Fig. V 6) fyldes Vand, der ophedes til Damp ved Hjælp af Kul e. 1. Dampen føres ad Rørledninger til Cylindrene (Fig. V 4-5). i hvilke glider et Stempel; ved dettes opognedgaaende Bevægelse gives Drivakslerne den omdrejende Bevægelse.

Fig. II.

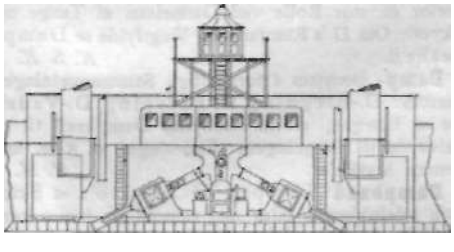
Maskintyperne i D. ere i Tidens Løb undergaaede en Del Forandringer. Allerførst brugtes Højtryksmaskiner, hvor Spildedampen fra Cylindrene gik lige ud i Luften; disse Maskiner vare meget kostbare i Driften og bruges derfor nu kun i ganske smaa D. (Bugserbaade). Senere gik man over til Lavtryksmaskiner, hvor Spildedampen fra Cylindrene førtes til en Kondensator, atter fortættedes til Vand (og derfra igen førtes tilbage til Kedlen). En senere Forbedring (opfunden af Wolff) er Høj- og Lavtrykskmaskinen, hvor Dampen først benyttes i en Højtrykscylinder (Fig. V5), derfra gaar over til en større Lavtrykscylinder (Fig. V 4), hvor den udvider sig i det større Rum og følgelig virker med lavere Tryk; derfra endelig til Kondensatoren. Allersenest er indført de saakaldte 3- (og 4-) Gangsmaskiner med 3 (4) Cylindre, i hvilke Dampen først træder ind i Højtrykscylindren, derfra til en anden, hvor den virker med middelhøjt Tryk (derfra til en tredje, hvor Trykket er endnu lavere) og til sidst til Cylinder Nr. 3 (4), der virker som Lavtrykscylinder. Fra denne endelig føres Dampen naturligvis til Kondensatoren.

Fig. III

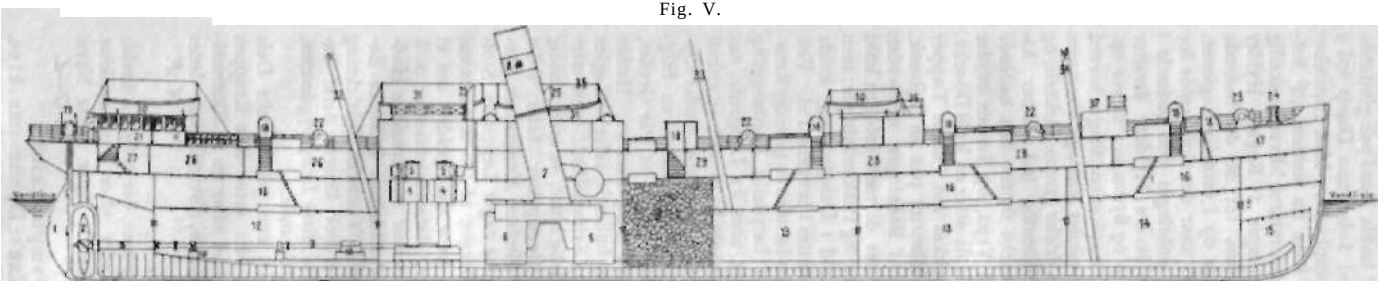
Maskintyperne ere ligeledes i Tidens Løb undergaaede væsentlige Forbedringer med Watt's som Udgangspunkt. I D's tidligste Periode brugtes i Hjuldampere de saakaldte Balancemaskiner; senere gik man over til vuggende (oscillerende) Maskiner, hvor Cylindrene vugge om to hule Tappe; dette System har væsentlig holdt sig uforandret, dog saaledes, at skraat stillede, direkte virkende Maskiner (Fig. IV) bruges ved Siden af. I Skruedampere bruges i Reglen Maskiner med lodretstaaende Cylindre (Hammermaskiner)

Kig. IV.

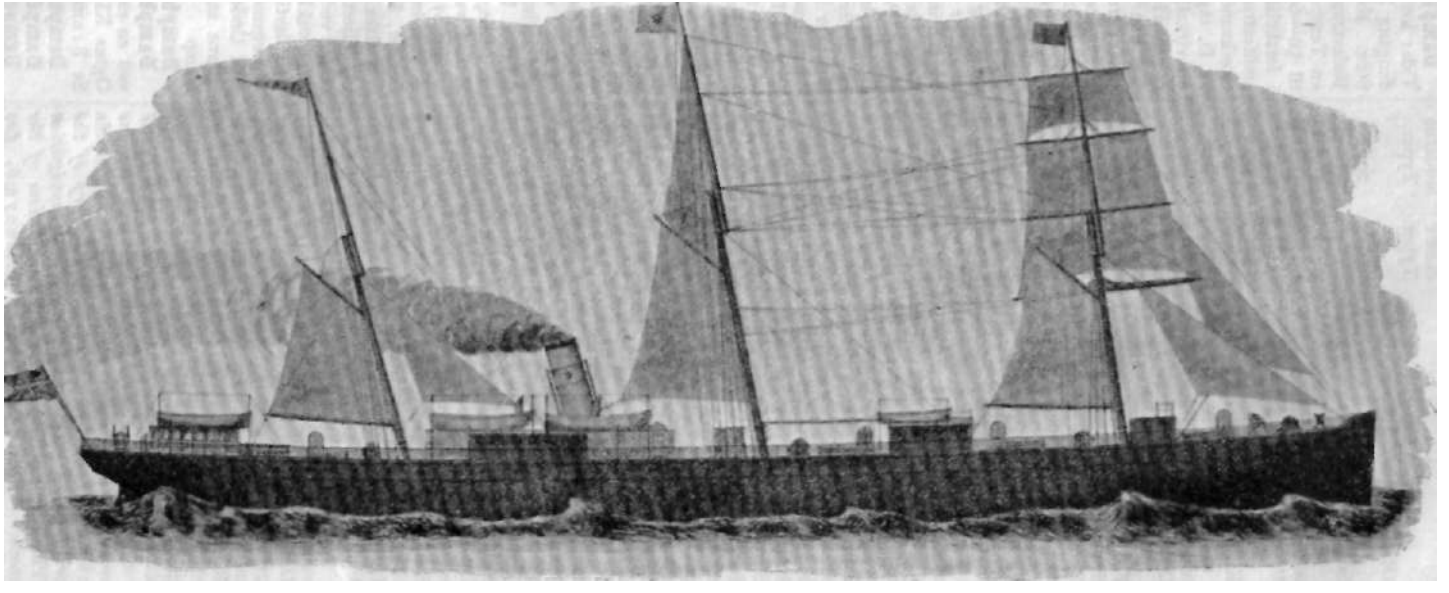

(Fig. V 4—5). Horisontalt liggende Cylindre benyttes dog ogsaa en Del i upansrede Orlogsskibe, hvor det saa vidt muligt ønskes, at ingen Maskindele rage op over Vandlinien. De Retninger, hvori Maskinernes Forbedring navnlig er gaaet, gælde Besparelse i Kulforbrug, i Maskinvægt samt i Forøgelse af Skibets Hastighed; nedenstaaende Tabel giver en Oversigt over de Resultater, hvortil man i Tidens Løb er naaet.

Fig. V.

1 Roret. — 2 Drivskruen. — 3. Drivakslen. — 4. Lavtrykscylinder — 5. Højtrykscylinder. — 0. Kedler. — 7. Skorsten. — 8. Skorstensmærke. — 9. Kulkasser. — 10 Trykleje for Skruen — 11. Vandtætte Skodder. — 11.' a. Kollisionsskod — 12. Agterlast — 13. Storlast — 14. Forlast. — 15. Vandtank. — 16. III Kahyt (for Mellemdæks Passagerer) — 17. Folkerum. — 18 Nedgangskapper. — 19. Styrerat. — 20. Kompashus. — 21. Bygesalon — 22. Dampspil (til Ladning og Losning. — 23. Damp-Ankerspil. — 24. Gangspil (Haandkraft og Damp). — 25. Luftskorstene for Maskinen (Fyrpladsen). — 20. I Kahyt — 27. Nedgang til 26. — 28. II Kahyt. — 29. Hospital. — 30. Sidefartøjer — 31. Indenbords Fartøjer. — 82. Mesansmast. — 33. Stormast. — 34. Fokkemast. — 35. Kommandobro. — 36. Forreste Kommandobro — 37. Udkigsbro.

Thingvalla.

Dampb

CL

	Ældre Typer.	Moderne Typer.
Opnaaet Hestekraft pr. □ M. Ristflade	50	200
Stigning af Damptryk i Kg. pr. □ Cm	1—2	10—15
Stemplets Hastighed pr. Min.	100 M.	300 M.
Vægt af Maskinen pr. Hestekr. i Kg	250	90
Kulforbrug pr. Hestekr. i Kg. i I Time	2,5	0,6
Maksimumsfart pr. Time i Knob	10	20
Opnaaet Hestekr. med 1 Kg. Damp i I Sekund	180	600

For Torpedobaade, hvor Maskinsystemerne ere drevne til det yderste, hvad Vægtbesparelse og Fart angaar, ere Fremskridtene endnu større (Farten ca. 25 Knob).

D. forsynes nutildags i Reglen med Master (1, 2, 3, 4 indtil 5), der føre faa og smaa Sejl; at benytte Vindkraften i Forbindelse med Dampkraften synes man i det sidste Aarti at have forsømt (i moderne Orlogsskibe er det endog helt opgivet); Tankens Genoptagelse i Handelsmarinen vil dog muligvis med Held kunne ske paa Basis af det af den danske Civilingeniør Vogth opstillede Princip. Selve Skibstyperne have ligesom Maskinerne udviklet sig meget, idet Former og Vandlinier ere blevne mere rationelt udarbejdede (Englænderen Froude har bidraget væsentligst hertil). Skrogene bygges nu af Staal (tidligere af Træ ell. Jærn) samt meget store og langstrakte (Forholdet mellem Længde og Bredde 9: 1); som et Eksempel paa en moderne Paketdamper kan nævnes den nordamerikanske Postpaket »St. Louis«, der er 173 M. lang, 19 M. bred, dens Dybgaaende 8,05 M., Maskinens indicerede Hestekraft 20,000 Heste, Farten 20 Knob; den er indrettet til at rumme 1,440 Passagerer. Derimod maa den i sin Tid saa ofte omtalte engelske D. »Great Eastern« (Længde 211 M.) bygget af Scott Russell nærmest betegnes som et Misfoster, der aldrig kom til at svare til Forventningerne og aldrig fik praktisk Anvendelse. De moderne D. forsynes indenbords med talrige vandtætte Skodder for at formindske Faren ved Søulykker, tillige tages Dampkraften i Tjeneste til megen indenbords Brug: elektrisk Belysning, til Lade- og Lossespil, Ankrenes Indhivning, Ventilation, Styreapparater, Pumper, Sprøjter o. a.

En særegen Type af D., som dog hidtil ikke har vundet synderligt Indpas, er Straalepropeller-D., hvor Vand fra Søen pumpes ind og atter gennem 2 paa Skrogets Sider anbragte Rør pumpes ud med stor Kraft. Ved at man henholdsvis drejer Rørene skraat agterefter, lige ned eller skraat forefter, vil Skibet drives frem, ligge stille eller gaa tilbage. (Litt.: Foruden de under Dampkedel og Dampmaskine anførte Værker skulle nævnes: Edwards, *Modern American marine engines, boilers and screw-propellers* [Philadelphia 1881]; Preble, *A chronological history of the origin and development of steam navigation* [Philadelphia 1883]; Bourne, *Catechism of the steam engine* [Lond. 1885]; Bienaymé, *Les machines marines* [Paris 1887]; Busley, »Die Entwickelung der Schiffsmaschine in den letzten Jahrzehnten« [3 Opl., Berlin 1892], og »Die neueren Schnelldampfer« [2 Opl., Kiel 1892]). *C. L. W.*

Dampbad, russisk Bad, en allerede i ældre Tider kendt Form for Badning. Man udviklede dengang Dampen ved at hælde Vand paa glødende Sten. Nutildags derimod leder man Damp ind i Baderummet fra en Dampkedel. Man tilstræber en Temperatur af dette Rum fra omtrent 40° indtil 50—60°; men da Temperaturen bliver forskellig i forskellig Højde, anbringes i Reglen Hylder amfiteatralsk over hinanden, for at de badende efterhaanden kunne flyttes op i varmere Regioner. Et D. tager 1—2 Timer, naar det skal gælde for en virkelig Kur. Først anbringes den badende i nogen Tid paa en af de lavere Hylder, derefter faar han en kold Douche og flyttes saa højere op. Den allerede begyndte Transpiration tiltager herved yderligere. Samtidig anvendes Massage, Frotteren af Huden, Piskning med friske grønne Birkeris, og hele Legemet sæbes fuldstændig ind. Efter Afskylning med kold Douche flyttes den badende derefter endnu højere til Vejrs, og Sveden bryder nu rigelig frem. Der gives da atter en kold Douche, hvorefter den badende pakkes ind i uldne Tæpper og anbringes i 20—30 Minutter paa en Løjbænk. Under denne sidste Akt af Badningen er Sveden rigelig. Proceduren afsluttes dernæst med en kold Douche inden Aftørringen og Paaklædningen; men en Skiften mellem Ophold i Dampen og kolde Doucher kan ogsaa fortsættes i længere Tid. Ved denne Procedure fremkaldes foruden en grundig Rensning af Huden en meget betydelig Fordampning af Vand saavel fra Huden som fra Lungerne, saa at Legemsvægten kan formindskes ved et enkelt Bad med $\frac{1}{2}$—1 Kg. eller endog mere. Under Opholdet i Baderummet iagttages desuden en Stigning af Legemstemperaturen indtil et Par Grader, Puls og Aandedræt blive langsommere, Huden bliver intens rød, og den badende føler i Reglen stærk Hede i Hovedet og Svimmelhed; men efter Badet føler han sig kendelig lettet, er mere smidig og mere elastisk i sine Bevægelser, føler i det hele forhøjet Velvære. Hudens Funktioner paaskyndes, ligesom i det hele taget Legemets Stofomsætning. Derfor er Brugen af D. et virksomt Middel ved Affektioner, hvor det gælder om at bringe Sygdomsprodukter, Betændelsesrester o. 1. til at svinde, og anvendes især ved kroniske Hudlidelser, Reumatisme, Nervelidelser, kroniske Betændelser. Paa Grund af D.'s stærke Indvirkning paa Hjertet og Lungerne bør Brugen deraf fraraades ved Hjertesygdomme, visse Lungesygdomme, Arteriosklerose, febrile Tilstande.

Undertiden anvendes D. kun paa enkelte Dele af Legemet, lokalt D., idet enten hele Kroppen med Undtagelse af Hovedet eller en af Ekstremiteterne anbringes i en Kasse, hvortil kan ledes Damp. *A. F.*

Dampbarkasse se Baad.

Dampbremse er en Bremse, der betjenes direkte ved en særlig Dampcylinder eller Dampmaskine. Ogsaa Klose's automatiske D. fører dette Navn. Se Bremse. *A. O—d.*

Dampcylinder se Dampmaskine.

Dampdynamomaskine se Dynamomaskine.

Dampe, Jacob Jacobsen, dansk Videnskabsmand og Politiker, født i Kjøbenhavn 10. Jan. 1790, død smst. 22. Decbr. 1867. Efter at han var bleven Student, tilbagelagde han en smuk akademisk Løbebane, idet, han vandt Universitetets

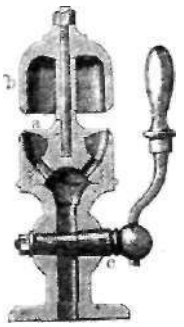
Guldmedaille for Besvarelsen af den æstetiske Prisopgave og erhvervede sig den filosofiske Doktorgrad 1812. Tre Aar før var han bleven teologisk Kandidat, hvorefter han 1811—16 virkede som Adjunkt ved Slagelse Latinskole. D. helligede sig derefter Privatlærervirksomhed i Kjøbenhavn, hvor han tillige syslede med filosofiske Studier og belletristiske Arbejder. Samtidig fulgte han med stor Interesse og Opmærksomhed de politiske Bevægelser, for hvilke Europa i dette den hellige Alliances Tidsrum var Skueplads. D., der med Deltagelse saa, hvorledes Kampen mellem de legitimistiske og de liberale Principper, mellem Reaktion og Fremskridt, stedse antog en skarpere Karakter, følte sig overbevist om, at Bevægelsen ogsaa vilde forplante sig til Danmark. I Forventningen herom besluttede han selv at optræde som politisk Agitator og Reformator. Han udkastede en Plan, der i Alm. gik ud paa Sammenkaldelsen af en Nationalforsamling, der, hvis det gjordes nødvendigt, med Anvendelse af Militærmagt skulde sætte en konstitutionel Regeringsform i Stedet for Enevælden. D. vilde stifte en Forening, der skulde virke hen til Planens Gennemførelse, idet man tillige skulde søge at vinde Hæren for den. Hans Projekt, om hvis praktiske Gennemførlighed Ophavsmanden ikke havde nogen klar Forestilling, blev allerede kvalt under de første forberedende Skridt til dets Virkeliggørelse. Forraadt af en af sine fortrolige fængsledes D. Novbr. 1820, og hans Papirer konfiskeredes. Han tiltaltes for Højforræderi og Majestætsforbrydelse og dømtes til Døden, hvilken Straf Frederik VI forandrede til livsvarigt Fængsel. D. hensad som Fange først i Citadellet, derefter paa Christiansø i et Tidsrum af tyve Aar. Christian VIII aabnede hans Fængsel, hvorpaa han indtil 1848 levede i Rønne under Polititilsyn. Ifølge den Amnesti, Frederik VII udstedte ved sin Tronbestigelse, fik D. fuldstændig Frihed og tog Ophold i Kjøbenhavn. Som Forløber for den konstitutionelle Bevægelse i Danmark og som den første Martyr for den politiske Liberalismes Sag oppebar D. i dette sidste Afsnit af sit Liv en aarlig Statsunderstøttelse. (Litt.: Dampe, »Fortællinger om mit Fængsel« [Kbhvn. 1858]; »Dansk biogr. Leks.«, IV). *A. T.*

Dampe, at, se Dampning.

Dampelektrisērmaskine, en Elektrisermaskine, som 1840 blev konstrueret af Armstrong i England. Den bestaar af en isoleret Dampkedel med indvendigt Fyrsted; Dampen strømmer ud gennem Rør, hvor den møder stærk Gnidningsmodstand og delvis fortættes, og uden for Udstrømningsaabningerne træffer den en Række Metalspidser, der ere isolerede fra Kedlen. Dampkedlen bliver negativ elektrisk, den udstrømmende Damp positiv. Elektriciteten frembringes efter Faraday ved Vanddraabernes Gnidning mod Udstrømningsaabningen. Maskinen virker meget kraftig, men har ikke fundet almindelig Anvendelse. Et elektrisk Slag, som en Kedelpasser modtog fra sin Dampkedel, gav Anledning til Opdagelsen. *K. S. K.*

Damper se Dampbaad.

Dampfløjte, Damppibe, er et Alarmapparat, hvis Tone frembringes ved, at Damp under højt Tryk strømmer gennem en smal, ringformig Aabning *a* ud mod den skarpe Kant af en lille Klokke *b* (se Fig). D. benyttes som Signalapparat paa Lokomotiver, Dampskibe og Lokomobiler, til Korrespondance- og Varselsignal, paa Alarmpiben alene til det sidste, og ved mange faste Dampanlæg baade til Varsel- og Tidssignal. *H. D.*

Dampfløjte.

Dampfærge, Dampskib, særlig indrettet til Transport af Jærnbanevagoner. Den er ensbygget i begge Ender med Ror saavel for som agter, saa at dens Ud- og Indfart i Dampfærgehavnen foregaar lige let og sikker, hvad enten Forstavnen vender ind eller ud af Havnen. Paa D.'s Dæk findes Jærnbaneskinner, paa hvilke Vagonerne kunne køre. Til D. hører en særlig indrettet Dampfærgehavn med høje Bolværker og af Form og Dimensioner, som nøje svare til D.'s Størrelse. Til Havnens inderste Ende føre Jærnbanespor, der ved et Overfaldsled kunne sættes i Forbindelse med D.'s Skinner. Betydningen ved D. ligger deri, at man kan føre ladede Vagoner over Vandet og derved spare Omkostningerne ved Omladning. I Danmark findes Dampfærgeforbindelse mellem Kjøbenhavn og Malmø (projekteret), Helsingør—Helsingborg, Korsør—Nyborg, Fredericia—Strib, Masnedsund—Orehoved samt over Oddesund og Sallingsund. *C. L. W.*

Dampgummi, forældet Betegnelse for Dekstrin (s. d.).

Damphammer se Hammer.

Damphævert se Pulsometer.

Dampier [dä'mpiə'], William, engelsk Flibustier, 'Pirat, Verdensomsejler og Hydrograf (1652—1715), kæmpede som simpel Matros i Krigen mod Holland 1673. To Aar senere tog han Hyre med et Romskib til Campeche, hvor han gjorde Forretninger med Farvetræ; efter tre Aars Forløb vendte han tilbage til England; men 1679 vendte han tilbage til Vestindien, hvor han kom i Ledtog med Flibustierne, i hvis eventyrlige Færd han tog livlig Del, saaledes var han med ved Angrebet paa Arica 1681. Efter et Ophold i Virginia gik han 1683 med Kaptajn Cook til Sydhavet; men kort efter Rejsens Begyndelse opdagede de, at Skibet var for lille til Besætningen, hvorfor de ved Kysten til Afrika entrede et dansk Skib, der bedre passede til den lange Rejse. I de følgende Aar krydsede de rundt i Sydhavet, gjorde Landgang i de spanske Kolonier, jagede kinesiske Kystskibe, angrebe Filippinerne, kort sagt levede som Pirater. 1688 kom de til Molukkerne, hvorfra de besejlede Australiens Nordvestkyst og Sumatra. Her skilte D. sig fra sine Kammerater og tog Tjeneste hos Hollænderne, hvorfra han dog hurtig deserterede. I de følgende tre Aar turede han som Eventyrer rundt i omtrent alle Lande i Sydasien, indtil han 1691 kom tilbage til England. Han havde altsaa tilendebragt en Verdensomsejling, hvis utallige eventyrlige Hændelser han nedlagde i »New voyage round the World« [London 1697]. Hans store Kendskab til Sejladsen i Sydhavet gav Anledning til, at Regeringen ansatte ham som Kaptajn

Marinen og sendte ham ud paa en Opdagelsesrejse 1699. Paa denne undersøgte han Australlandets Nordvestkyst, Dampierarchipelet, samt paaviste Ny-Britanniens Uafhængighed af Ny-Guinea, i det han sejlede igennem det efter ham opkaldte Dampierstræde 1700. Det farlige Farvand omkring Ny-Guinea er han den første, der har undersøgt og kortlagt. Paa Hjemvejen til Europa strandede han paa Ascension, men kom dog tilbage 1701. Senere foretog han 1705 endnu en Rejse til Sydhavet og 1708—11 som Styrmand under Woodes Roger en Rejse om Jorden. D. var en udmærket Hydrograf og besad et enestaaende Talent til at beskrive, hvad han saa; hans »Discourse of winds, breezes, storms, tides and currents« maa anses som et for den Tid særlig vellykket Forsøg paa en fysisk Geografi. *C. A.*

Dampierarchipelet [da'mpi.o-j, en lille Øgruppe ved Australlandets Vestkyst paa 20° 19'-20° 3' s. Br. Den bestaar af 20 klippefulde og golde Smaaøer, der deles i to Grupper af Mermaidstrædet. Den største er Rosemary. *C. A.*

Dampierland [dä'mpi.əländ], Halvø paa Vestsiden af Australlandet, i Kolonien Vestaustralien, dannes af King Sound og Fitzroy-Flodens Munding. Med nordvestlig Retning strækker den sig ud i det indiske Ocean og ender i For bjærget Cap Lévéque. Navnlig Sydkysten er rig paa Indskæringer, hvoriblandt kunne nævnes Beagle- og Carnotbai. Det indre af Halvøen er en frugtbar Græsslette. D. blev undersøgt af A. Forrest 1879 °g Brockman 1879—80. *C. A.*

Dampierre [dāpjæ!r], Auguste Henri Marie Picot, Marquis de, berømt fransk General, født 11. eller 19. Aug. 1756 i Paris, død 1793, blev Gardeofficer, var med ved Gibraltar's Belejring, rejste derefter i England og Tyskland og studerede i Berlin preussisk Krigskunst og Krigsvæsen under Frederik den Stores gamle Officerer. Efter at være bleven Oberst for 5. franske Dragonregiment blev han 1791 Adjutant hos Marskal Rochambeau; 22. Aug. 1792 gjorde Dumouriez ham til Brigadegeneral, efter Valmy blev han Divisionsgeneral og bidrog væsentlig til Sejren ved Jemappes. 1793 skulde han, under Miranda, dække Belejringshæren for Maastricht, men blev 1. Marts slaaet af Østerrigerne ved Aldenhoven og dreven tilbage. 18. Marts s. A. sloges han tappert ved Neerwinden og blev efter Dumouriez's Flugt over til Fjenden Overgeneral for Nordarmeen. Paa Befaling af de Hæren attacherede Konventsmedlemmer angreb han — for at undsætte den belejrede Fæstning Condé — Fjenden 8. Maj, men blev dødelig saaret samme Dag ved Quiévrain (i Nærheden af Valenciennes) og døde Dagen efter. D. var en tapper og loyal Soldat, men ingen stor Feltherre. Hans Lig blev stedet til Hvile i Pantheon i Paris. *F. J. M.*

Dampierstrædet [dä'mpi.ə-], opdaget 1700 af Dampier, ligger mellem Nordøstkysten af Ny-Guinea (Kejser Wilhelm's Land) og Hovedøen i Bismarck's Archipelet, Neu Pommern (Ny-Britannien). Ved den lille 0 Ruk deles Strædet i to Løb, af hvilke det vestligste er det bredeste og sikreste. Et andet Stræde af samme Navn, og som ligeledes opdagedes 1700 af Dampier, ligger mellem den nordvestligste Spids af Ny-Guinea og Wegiuøen. *C. A.*

Dampierøen [dä'mpi.ə-], Kar-Kar, større & ud for Kysten af Kejser Wilhelm's Land paa Nordøstsiden af Ny-Guinea, lige over for Kap Croisilles.

Dampinhalationsapparat se Inhalation.

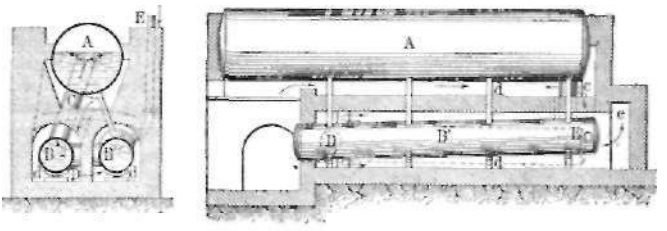
Dampkedel er et Redskab til Fremstilling af Vanddamp ved Vandets Opvarmning i en lukket Beholder, hvorved et Brændsel udnyttes til Kraft eller Varme. Materialet til D. er nu almindeligst Staal, undertiden Smedejærn, sjælden Kobber, hvis høje Pris ikke svarer til Fordelen ved den større Varmeledningsevne, og kun undtagelsesvis Støbejærn til Kedler med meget lavt Damptryk (indtil ca. $^7/_{10}$ Kg. pr. □ Cm.).

I D. skelner man mellem Damprum og Vandrum. Fra Damprummet føres Dampen ud i Ledningerne, og dets Form og Størrelse har derfor Betydning med Hensyn til at afgive Dampen saa tør — fri for medrevne Vanddele — som muligt.. Derimod har Damprummets Størrelse kun ringe Betydning med Hensyn til Kedlens Evne til i kort Tid at afgive store Mængder Damp uden Trykformindskelse; her er Vandrummets Størrelse det afgørende, hvilket er let forstaaeligt under Hensyn til, at der f. Eks. ved 7 Atmosfærers Damptryk af I Kbm. Vand udvikles ca. 265 Kbm. Damp, saa at et lille Rumfang Vand erstatter en stor Mængde bortført Damp. Endvidere indeholder Vandet en stor Mængde Varme opsparet til hurtig Dampudvikling. Bestemmende for den Mængde Damp, som en D. i given Tid kan udvikle, er dens lldpaavirkningsflade, det er den Del af Kedlens Overflade, der kommer i Berøring med Forbrændingsprodukterne fra Fyret. Som Middeltal kan paaregnes en Dampproduktion af 15—20 Kg. pr. □ M. ved Anvendelse af middelgode Stenkul som Brændsel. D. bygges liggende eller staaende, og med begge Ordninger faste eller flyttelige. Cylindren er D.'s Grundform valgt under Hensyn til, at den med den mindste Vægtykkelse kan modstaa de i D. virkende Tryk og ved forskellige Sammenstillinger af Cylindre ere de mangehaande Typer af Nutidens D. opstaaede. Nogen Afvigelse herfra findes dog ved de flyttelige Kedler paa Lokomobiler, Lokomotiver og undertiden paa Skibskedler. Ligeledes havde de tidligst benyttede Kedler andre Former — saaledes den af James Watt anvendte saakaldte Koffertkedel; til de nu brugte højere Damptryk, indtil 12 Kg. pr. □ Cm., er den dog uanvendelig.

Cylinderkedlen. Den simpleste og stærkeste Kedelform er en Cylinder med kugleformede Endebunde. En enkelt Kedel af denne Form vilde dog faa uhensigtsmæssige Dimensioner og et alt for stort Vandrum, naar den skulde producere store Mængder Damp; man bygger da to eller flere Cylinderkedler sammen til et System, ved at forbinde Kedlerne to og to med eet eller to — sjælden flere — vide Rør, der tillade Cirkulation. Et saadant System er vist i Fig. 1 & 2. Der er en overliggende Hovedkedel *A*, og to Kedler *B* og *B'*, der tjene som Forvarmere. Forbrændingsprodukterne passere først Kedlen *A*, hvor den væsentligste Fordampning foregaar, dernæst Kedlen *B* og sluttelig *B'*, i hvilken det kolde Fødevand føres ind gennem Røret *E*. Varmen udnyttes altsaa bedst muligt, idet den afkølede Røg møder stadig koldere Vand. Det samme er Tilfældet ved den i Fig.

3 viste Ten-Brink Kedel, der har Navn efter Fyrstedets Indretning. Røgen følger den med de fuldt optrukne Pile angivne Vej, medens Vandet kommer ind i Kedlen ved *S* og bevæger sig i de punkterede

Fig. 1. Fig. 2.

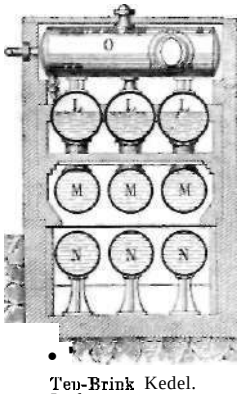

Cylinderkedel med Forvarmere.

Piles Retning. Ved denne Ordning klæber den Ulempe, at Fødevandet maa være omtrent kogende; i modsat Fald vil den sidste Kedel være saa kold, at den paa sig vil fortætte en Del af de i Røgen indeholdte, ofte sure Dampe, og den vil da hurtig fortæres og ødelægges.

Kedelsystemer som de to her beskrevne kaldes Cylinderkedler med Forvarmere i Modsætning til Cylinderkedler med Kogerør, ved hvilke Røgen først passerer Underkedlerne, hvor da den væsentligste Fordampning foregaar, for de: efter at bestryge Hovedkedlen. Den enkelte Kedel i et saadant System faar i Alm. en Vidde af 1 å S« M., for at en Mand kan komme ind i den og fjerne Kedelstenen; er den ikke vid nok dertil, kan den vanskelig holdes ren.

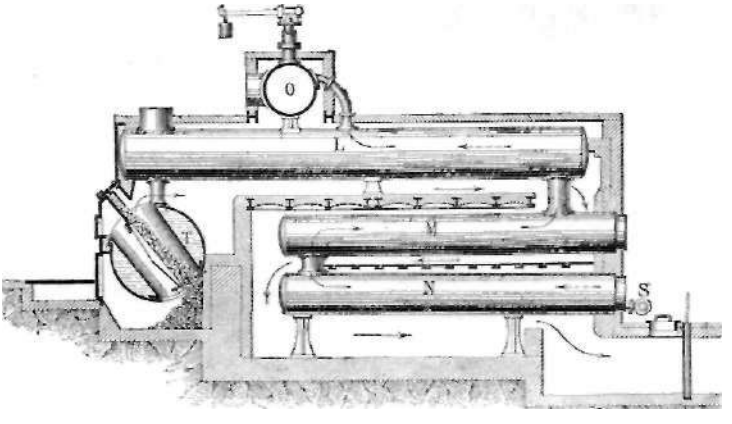
Fig. 3 a.

Ten-Brink Kedel.
Lodret Tværsnit.

paavirkningsflade, og som paa Grund af Rørene ringe Vidde (indtil ca. 13 Cm.) kunne taale et stort Tryk selv med tynde Vægge. Bygningen af disse Vandrørskedler har i Aarenes Løb udviklet sig til stor Fuldkommenhed. Howard's Kedel med et Batteri af Rørelementer med temmelig vide Rør er nærmest en Overgangsform mellem Kogerørskedlerne og Vandrørskedlerne. Ejendommelig bygget er Belleville-Kedlen; et Rørelement i den dannes paa følgende Maade: Paa den øverste Ende af et meget svagt hældende Rør anbringes et vandret ⊔ Rør, og i dettes anden Gren skrues et nyt Rør (2), der hælder modsat det første. Paa dette Rør (2) sættes nu atter et ⊔, hvis anden Gren ligger ind over det første Rør (1), og i Grenen skrues et Rør (3), der ligger parallelt med det første (1). Saaledes bygges videre, saa at man

Fig. 3 b.

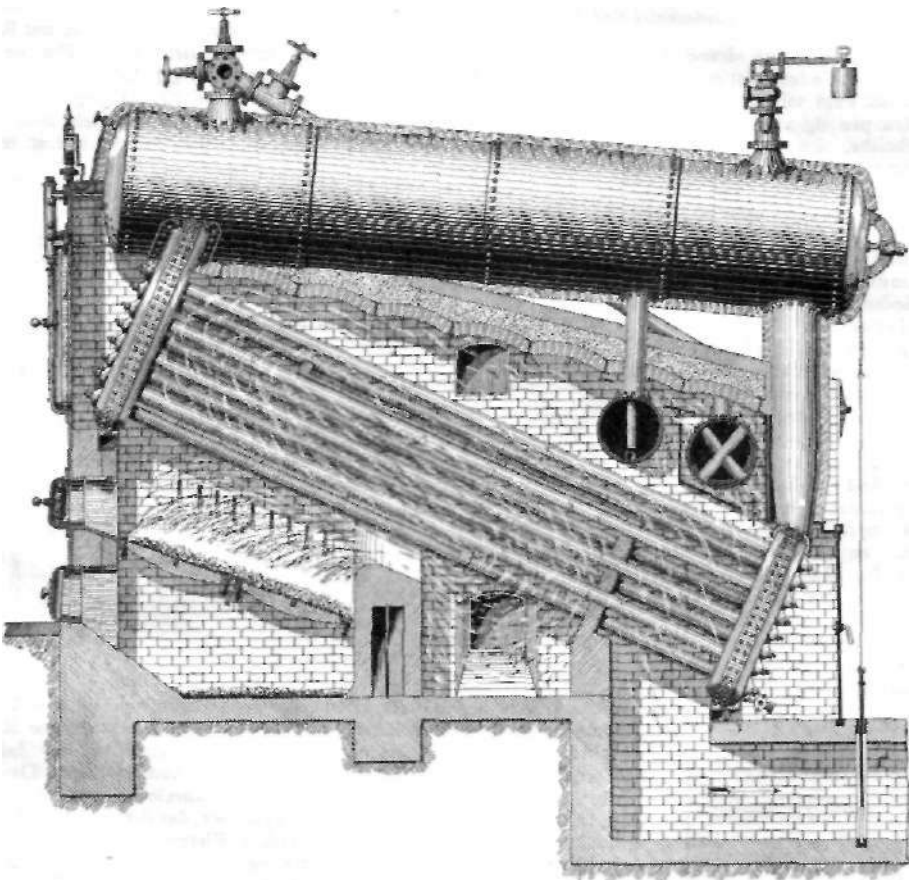

Ten-Brink Kedel.

De nu beskrevne Kedelsystemer have kun fundet ringe Udbredelse i Danmark. Hvor Kravene til stor Dampproduktion under højt Tryk ere saa betydelige, at end ikke de omtalte Systemer ere anvendelige, har man, med Bibeholdelse af Grundprincippet, ført Delingen videre; man er gaaet over til at bygge Systemer af Rør, der med et ringe Vandindhold frembyde en stor Ildfaar et sammenhængende Siksakrør med 8 à 10 Stigninger. Kedlen samles af flere saadanne Rørelementer, der forneden forenes ved en fælles Fødevandsledning, foroven ved en fælles Dampledning. Røgen passerer Rørelementerne fra neden og opad. De Dampbobler, der dannes i de nederste Rørled af et saadant Element, maa passere alle Ledene for at komme op i Dampsamlerrøret. Dette er paa Root's, Büttner's og de Naeyer's Kedler undgaaet derved, at alle de nedre Rørender i et Element ere samlede saaledes ved særegne Mundstykker — og alle de øvre Rørender ligeledes — at der dannes ligesom to fælles opstigende Rør, og ved denne Ordning kunne alle Rørene da være indbyrdes parallelle. Kedler, der som disse bestaa alene af snævre Rør, byde en stor Sikkerhed mod farlige Eksplosioner, idet Rørene have en meget stor Modstandsevne, og den Vandmængde, der indeholdes i et Rør, og som umiddelbart deltager i Eksplosionen, er meget ringe. Paa den anden Side ere de, netop paa

Grund af det ringe Vandrum, vanskelige at betjene, og de kræve selv med et konstant Dampforbrug en meget omhyggelig Fyring og Fødning, naar Damptrykket skal holdes konstant. Herpaa er der bødet noget ved de nyeste Konstruktioner af Vandrørskedler, idet der over Rørsystemet er lagt en Cylinderkedel som Dampsamler, der ved Forøgelsen af Vandrummet virker regulerende og, oftest forsynet med særegne Foranstaltninger dertil, bidrager til, at den afgiver tør Damp (se Fig. 4). Konstruktionen afviger yderligere fra de ældre Kedler derved, at Rørene i det ene Lag ligge lige for Mellemrummene mellem Rørene i Naboafgen, hvis Vej i øvrigt fremgaar af Billedet; den kan dog ogsaa delvis indmures i Trækket, hvorved Ildpaavirkningsfladen forøges, men paa Bekostning af Dampsamlerens (Cylinderkedlens) Varighed. Under Dampsamleren ligger i Trækket en lille Beholder, i hvilken Fødevandet pumpes ind gennem det snævre Rør, opvarmes af Røgen og gaar tilbage til Dampsamleren gennem det videre Rør for derefter at synke ned i den bageste Vandkasse og stige op gennem Rørene til den forreste. Vandets livlige Cirkulation formindsker i betydelig Grad Kedelstensafsætningen. Afvigende fra disse Typer ere Willmann's og Dürr's Kedler,

Fig. *i.*

Vandrørskedel med Dampsamler, Fødecylinder og Overheder.

lagene, og at alle Rørene, i hvert Fald med den højeste Ende, indmunde i en fælles Vandkasse, der er i Forbindelse med Dampsamleren. Der er anbragt Renseklapper ud for samtlige Rørmundinger.

Steinmüller, Babcock & Wilcox, Büttner, Breda, Hein, Humboldt, samt af Danske Dreyer og Jul. Bruun bygge alle Kedler efter i Hovedtrækkene samme Princip. Fig. 4 viser en saadan Kedel, med Vandkasser for begge Ender af Rørsystemet. Dampsamleren er her upaavirket hvor Rørene samles alene til en øvre Vandkasse. der staar i Forbindelse med en stor Dampsamler ovenover, medens de ere lukkede for den modsatte Ende. For at tilvejebringe den fornødne Cirkulation er der i hvert af de videre Rør indskudt et snævrere, der er aabent for begge Ender, og som rækker noget over det vide Rørs Munding ind i Vandkassen, medens det ikke naar til den lukkede Bund; der gaar da i det vide Rør en Strøm af varmt Vand opad, i det snævre en koldere

Strøm nedad. Ved en Skillevæg, der er anbragt i Vandkassen lige med Mundingen af de snævre Rør, befordres Cirkulationen.

Dette Cirkulationssystem er angivet af Field i den i Fig. 5 & 6 afbildede Kedel. Fra Vandrummet række et stort Antal Rør forsynede med Cirkulationsrør som vist i Fig. 6 lodret ned i Fyrrummet. En saadan Kedel har paa et lille Rum en stor Dampproduktionsevne, men kræver meget

Kig. 5.

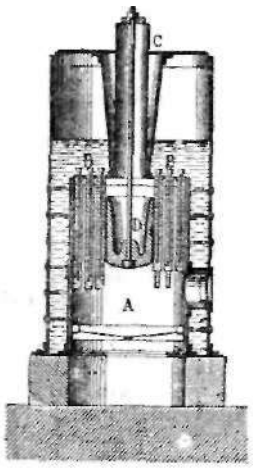

Fig. 6.

Field-Kedel med Kogerør.

rent — blødt — Fødevand, da Rørene ere vanskelige at rense. Denne Kedeltype har fundet en ikke ringe Anvendelse til smaa Maskiner (se saaledes Dampmaskine Fig. 13). Vandrørskedlerne bygges i et meget stort Antal forskellige Formler og have i de sidste Aar ogsaa fundet Anvendelse til Skibsbrug; saaledes findes i den danske Flaade flere Skibe forsynede med Thornycroft's Vandrørskedel, bl. a. j Krydseren Gejser 8 saadanne Kedler med ca. 1,330 □ M.'s Røroverflade, beregnede til at afgive Damp til ca. 3,000 Hestekraft. Hver Kedel har 7—900 Rør. En egen Form af D. er den i Amerika en Del benyttede Harrison's Ledkedel, i en Vandrørskedel, hvis Elementer ere dannede af Støbejærnskugler, der ere forsynede med Halse og samlede ved gennemgaaende Bolte som Perler paa en Snor.

I Stedet for, som det er sket ved Cylinderkedlens Udvikling til Vandrørskedel, saa at sige at forøge Kedlernes Antal, kan man ogsaa paa anden Maade forøge en Kedels Ildpaavirkningsflade, ved nemlig at lade Røgen passere ikke blot uden om den, men ogsaa gennem dens Vandrum. Saaledes er den almindelig og længe benyttede Cornwall- eller corniske Kedel opstaaet, hvor en Kanal — Ildkanalen — med en Vidde kun lidt mindre end Halvdelen af Kedlens Diameter fører ind gennem Vandrummet. Undertiden ser man i større Kedler, Lancashire-, Fairbairn-Kedel, anvendt to Ildkanaler. Fyrstedet kan være anbragt under Kedlen, og Røgen gaar da først hen under denne, derefter gennem Ildkanalen og sluttelig langs Kedlens Sider bort til Skorstenen. Det almindelige er dog, at Fyrstedet er anbragt i Ildkanalens forreste Ende, saaledes som Fig. 7 og Fig. 8 vise det. Røgen passerer først gennem Ildkanalen og derefter enten langs begge Kedlens Sider og derpaa under Bunden ud til Skorstenen eller, som i Fig. 8, frem langs den ene Halvpart og tilbage langs den anden. Sjældnere ser man Fyrstedet anbragt foran Ildkanalen (se i øvrigt Fyrsteder). En yderligere Forøgelse af Ildpaavirkningsfladen har man opnaaet ved tværs gennem Kanalen at anbringe Cirkulationsrør — saakaldte Galloway Rør — som i Fig. 7. Det er er dog besværligt at rense dem for Sten, og de vanskeliggøre Kanalens Rensning for Aske.

Ildkanalen faar under Brugen en højere Temperatur end Kedlens Yderskal, og dens Udvidelse vil da foraarsage særlige Spændinger i Kedlens Endebunde. Ved lange Kedler kan man formindske disse Spændinger ved at gøre Forbindelserne mellem Kanalens enkelte Pladelængder noget elastiske; saaledes ere paa Kedlen i Fig. 7 Kanalpladernes Ender opflangede og sammennittede om en smal Ring, der har en noget større Lysning end Kanalen. Den smukkeste Løsning er dog Anvendelsen af en bølgeformet Ildkanal som den i Fig. 8 viste, dannet af sammensvejset Staalplade; ved Siden af en fuldkommen Elasticitet giver den tillige en større Ildpaavirkningsflade end den tilsvarende glatte Kanal. Samlingen mellem den plane Endebund og Kedlens to Cylindre udførtes tidligere ved Hjælp af Vinkeljærnsringe. Ved Nu-

Fig. 7 a

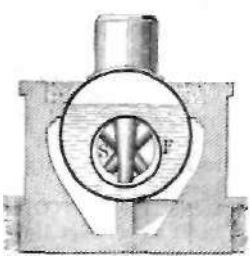
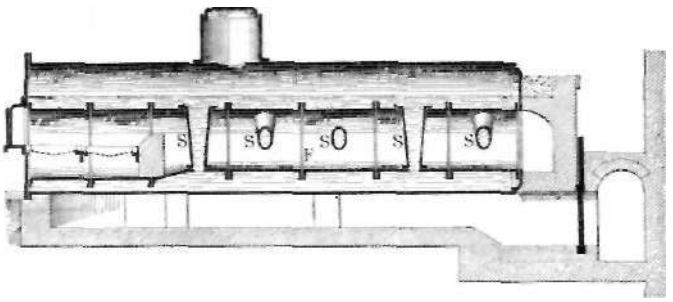

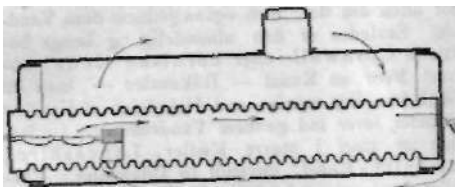
Fig. 7 b.

Cornisk Kedel med Galloway-Rør.

tidens bedre tekniske Hjælpemidler fremstilles en saadan Bund nu svagt buet med optrykkede Flanger for begge Cylindrene, saa at der for hver af dem kun kommer een Samling i Stedet for de to ved en Vinkeljærnsring, og tillige har Bunden ved denne Form faaet en forøget Styrke, saa at de

Fig. 8.

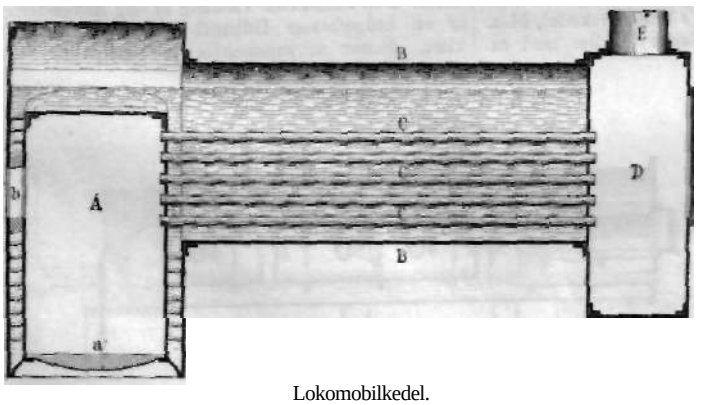

Cornisk Kedel med bølgeformet Ildkanal.

paa ældre Kedler benyttede Endeafstivninger oftest kunne bortfalde. Ved Indførelsen af den bølgeformede Ildkanal og de optrukne Endebunde har Bygningen af den corniske Kedel gjort et stort Skridt fremad. Som Eksempel paa brugbare Dimensioner for corniske Kedler kunne nævnes: Ydre Diameter 1,100—1,200 Mm., Ildkanalens Diameter 500—600 Mm., Længde indtil 9 M. som Maksimum. Tykkelse af Staalpladerne for et Damptryk af 8 Kg pr. □ Cm. 10 Mm. for Kedlens cylindriske Dele, 13 å 15 Mm. for Endebundene. Der anvendes Kedler med indtil 2,200 Mm. ydre Diameter og tilsvarende større Kanal og Pladetykkelser.

En meget betydelig Forøgelse af Ildpaavirkningsfladen uden Udvidelse af Kedlens Rumfang opnaas ved i Stedet for een eller to store Ildkanaler at anbringe mange smaa Rør med en Vidde ned til ca. 4 Cm. som det mindste. Disse Røgrørskedler anvendes i Lokomobiler, Lokomotiver og Dampskibe. Fig. 9 viser Typen for Lokomo-

Fig. 9.

Lokomobilkedel.

bil- og Lokomotivkedler. Foran den egentlige, cylindriske Kedel *B* er anbragt en Ildkasse *A*, omgiven af Vand paa Siderne og foroven, idet den omsluttes af en anden Kasse med cylindrisk Overdel. Ildkassens plane Vægge ere stærkt afstivede. I Ildkassens Bagvæg indmunde Røgrørene C, 1 Forvæggen sidder Fyrdøren *b* og i Bunden Risten *a* For Kedlens modsatte Ende sidder Røgkamret *D* med en Laage, der kan aabnes, naar Rørene skulle renses for Sod. £ fører til Skorstenen. Paa Lokomobilerne gøres Ildkassen af Staalplader, paa Lokomotiverne af Kobber, da Ildstedets Temperatur her er saa høj, at Staalplader hurtig ødelægges. Ligeledes gøres Røgrørene ofte af Messing eller Kobber, hvorved tillige Rensningen for Sod og Kedelsten lettes. En almindelig Form for Skibskedler er den i Fig. 10 viste. Fra Ristene *R* i Kanalerne *F* gaar Røgen tilbage til Kamret *K* og herfra frem gennem Rørene *E* — 1 denne Kedel ca. 200 — og til Skorstenen *S*.

Røgrørskedlerne kræve en hyppig Rensning af Rørene for Sod og ere meget vanskelige at rense for Kedelsten. For at lette denne Rensning bygger Wolf, Magdeburg, Lokomobiler med løst Rørsystem, der kan trækkes ud, naar Rensningen skal foretages.

Røgrørskedlerne benyttes sjældnere som taststaaende Kedler; dog kan man se dem anvendte, foruden til de saakaldte halvstabile Maskiner, tillige i Forening med Vandrørskedler eller Kogerør, oftest som Dampsamlere for disse, men udgørende en Del af Ildpaavirkningsfladen, og endvidere sammenbyggede med corniske D. eller Lancashirekedlen. En lignende Forening af cornisk Kedel og Vandrørskedel kan ogsaa benyttes. I Forbindelse med D. maa endnu nævnes Dampoverhederen og Fødevandsforvarmeren. Ved Dampoverhederen giver man Dampen, inden den gaar til Maskinen, en højere Temperatur end den, der svarer til det i Kedlen herskende Tryk. Man faar derved et større Volumen fuldkommen tør Damp, der virker betydelig mere økonomisk i Dampmaskinen end den ikke overhedede. Grænsen for den Temperatur, man kan give Dampen, er væsentlig bestemt af Vanskeligheden ved at vedligeholde Maskinens Pakninger og tilvejebringe en tilfredsstillende Smøring, naar der arbejdes med meget varm og tør Damp, og det er til Dels ligeledes disse Vanskeligheder, der have hindret en almindelig Anvendelse af overhedet Damp. Dampoverhederen kan bygges som en Røgrørskedel, hvor Dampen passerer gennem Kedlen, medens den fra D. afgaaende Røg, af hvis Spildevarme man saaledes yderligere gør sig en Del til gode, stryger gennem Rørene En anden Form af Overheder er anbragt i den bageste Del af Overtrækket i Fig. 4. En anden Udnyttelse af en Del af den afgaaende Røgs Varme er Anvendelsen til Forvarmning af Fødevandet. Mest kendt hertil er »Greens economiser« (Brændselsbesparer) der bestaar af et af Fødevandet gennemstrømmet Rørsystem, som anbringes i en muret Udvidelse af Røgkanalen, der fører til Skorstenen. Man tør

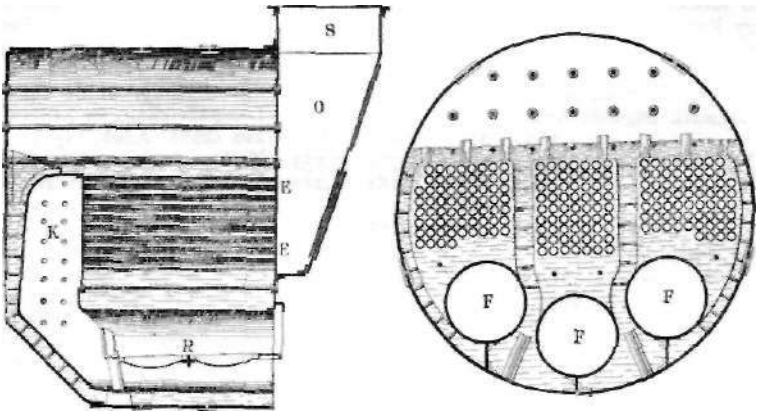
dog ikke afkøle Røgen mere, end det kan ske uden Skade for det nødvendige Træk i Skorstenen. Hvor der benyttes Højtryksdampmaskine uden Kondensation (s. d.), kan Spildedampen afgive tilstrækkelig Varme til Fødevandets Opvarmning; hertil benyttes da i Alm. en simpel Overfladekondensator, indrettet omtrent som Overhederen, hvor da Fødevandet træder i Dampens Sted, Spildedampen i Røgens.

Armatur betegner de til en D. hørende Dele, der ere nødvendige for dens Brug og Betjening. Man skelner mellem grovere og finere Armatur.

Til den grovere Armatur henregnes Fyrkarm med Fyrdør og Brændplade, der skal forhindre, at Fyrdøren bliver glødende, Rist, Ristebærer, Spjældet i Røgkanalen, der tjener til Trækkets Regulering og Kanalens Afspærring i Hvileperioden, Askefaldsdamperen, der anbringes saaledes, at den leder og regulerer Luftens Tilgang under Risten, og endvidereM an d e-hulsdækslet, der paa de større cylindriske Kedler under Brugen lukker for den ovale Aabning, hvorigennem en Mand kan komme ind i Kedlen og rense denne. Endnu kan hertil henføres Damphatten, en fra Kedlens Overdel udgaaende lodret Cylinder (se Fig. 7 og 8), fra hvis Top Dampledningerne føre ud; paa Grund af den større Afstand fra Kedlens Vandspejl bliver den udgaaende Damp mere tør, idet de medrevne Vandpartikler faa bedre Tid til at udskille sig. I Forbindelse hermed kan nævnes Damptørreapparaterne, der tilsigte en endnu fuldstændigere Vandudskillelse. I den simpleste Skikkelse bestaaret saadant Apparat af en Plade, anbragt vandret nogle faa Cm. under Dampafgangsrøret. Vandpartiklerne slaa mod Pladen og falde tilbage i Kedlen. En bedre Virkning opnaas ved at lade Dampen passere et Kammer med Skillevægge, der tvinge den til stadig at skifte Bevægelsesretning, hvorved Vandpartiklerne dels udskilles og synke tilbage i Kedlen, dels fordampe paa Grund af den Trykformindskelse, som Modstanden mod Dampens Bevægelse i Kamret fremkalder. Blandt de mange Anordninger med samme Formaal kan nævnes den i Steinmiillerkedlen anvendte kunstige Fordampningsoverflade.

Til den finere Armatur høre Vandstandsvisere, Udblæsningshaner, Sikkerheds- og Afspærrings ventiler, Trykmaaler og Apparater til Sikring mod Eksplosion ved for lav Vandstand. Vandstandsviseren skal angive Højden af Vandspejlet i Kedlen. Tidligere anvendte man almindelig en Kobberkugle, som svømmede inde i Kedlen, i Forbindelse med en Viser udenfor, der skulde angive Vandstanden. Apparatet, der let kom i Uorden, var upaalideligt og er derfor nu afløst af Vandstandsglasset — et tykt Glasrør, der ved Metalrør indskruede i Kedlens Forplade staar i Forbindelse foroven med Kedlens Damprum, forneden med dens Vandrum, saa at det normale Vandspejl vil indstille sig omtrent midt i Glasrøret. Med Haner eller Ventiler paa Metalrørene kan man afspærre Vandstandsglassets Forbindelse med Kedlen, tappe Vandet ud af Glasset og, ved atter at bringe Forbindelsen med Kedlen i Stand, overbevise sig om, at Glasset viser rigtigt, derved at Vandstanden straks ind-

Fig. 10.

Skibskedel.

stiller sig til den tidligere Højde. Prøvehanerne eller Prøveventilerne, der ligeledes ere anbragte paa Kedlens Forplade, skulle sidde den øverste 80 Mm. over, den mellemste 26 Mm. og den underste 80 Mm. under normal Vandstand. Ved Brugen af disse Prøvehaner kan Vandstanden yderligere kontroleres. Udblæsningshanen, der udgaar fra Kedlens laveste Punkt, tjener til, dels efter Behov under Driften at udblæse Slam, der har samlet sig paa Bunden af Kedlen, dels ved Rensning eller Reparation at tømme Kedlen fuldstændig for Vand. Sikkerhedsventilen skal forhindre Kedelsprængning paa Grund af for højt Tryk ved, naar Damptrykket har naaet den tilladte Grænse, da at aabne Adgang til fri Luft for den Damp, der vilde frembringe en yderligere Trykforøgelse. Ventilen lukkes ved et Vægtlod eller, paa flyttelige Kedler, ved en Fjeder. Paa Lavtrykskedler anbringes ofte tillige en Sikkerhedsventil, der ved at aabne Luften Adgang til Kedlen kan forhindre dens Sammentryk ved Atmosfærens Tryk, hvis der ved Fortætning af Dampen, naar Kedlen afkøles, skulde opstaa lufttomt Rum i den. Afspærringsventilen tjener til efter Ønske at ophæve eller tilvejebringe Forbindelse mellem D. og Dampledningen (se i øvrigt Haner, Ventiler). Trykmaaleren (Manometret s. d.) staar i Forbindelse med Kedlens Damprum og angiver, hvor "meget Damptrykket i Kedlen er større end Atmosfærens Tryk; Angivelsen kan ske i Atmosfærers Tryk, i Kg. pr. □Cm. eller, hvad der er almindeligst i Danmark, i Pd. pr. □ Tomme.

Apparater til Sikring mod Eksplosion ved for lav Vandstand. For at forhindre, at Ildkanalens Plader skulle blive glødende, hvis Vandstanden synker saa langt ned, at Kanalens Top ligger tør, kan man i Kanalen over Ildstedet anbringe en Sikkerhedsprop; denne dannes af en Metallegering, der smelter ved ca. 250° og lukker for et Metalrør, der er skruet saaledes ned i Kedelpladen, at Proppen sidder 3 å 6 Cm. over Toppen. Er Vandstanden sunken saa meget, at Proppen er blottet, smelter den, og Dampen strømmer da ud og slukker Fyret, saa at Pladerne ikke blive glødende. Proppen maa fornyes en Gang aarlig, naar den skal virke sikkert. En Ulempe ved denne Ordning er, at Dampen gaar af Kedlen, der ikke kan tages i Brug, førend en ny Prop er indskruet. Alarmpiben (se Alarmapparat) er derfor bekvemmere (se ogsaa Dampkedelfødeapparat).

Ifølge Fabriktilsynets Beretninger fandtes der i Danmark følgende Antal D.

	1890	1891	1892	1893
Faststaaende D. .	3,463	3,597	3,771	3,753
Bevægelige. . . .	953	1,072	1,184	1,213
I alt...	4,416	4,669	4)955	4.966
Repræsent. Hestekraft	47.432	50,849	54,306	54,990

1895.

	Industri.	Anden Virksomhed.	Landbrug.
Faststaaende Kedler	1,975	370	1,456
Bevægelige Kedler	96	291	898
Hestekraft i alt ..	32,289	7,989	15,939

(Litt.: S. C. Borch, »Maskinlære« [2 Bd. 1885—90]; Teknisk Forening, »Om Indretning og Betjening af D. og Fyrsteder paa Landjorden« [1883]; A. H. M. Rasmussen, »Skibsmaskinlære, udarbejdet til Brug for Styrmænd og Skibsførere« [1892] og »Læren om Skibsdampmaskinen, for Skibsmaskinister« [2 Bd., 1893]; Theilmann, »Lehr. u. Handbuch der Dampfkesselanlagen« [2 Bd., 1881—82]; H. v. Reiche, »Anlage u. Betrieb der Dampfkessel« [2 Bd. 1886—88]; Schlippe, »Die Schule des Dampfkesselbetriebs« [1889]; Verband deutscher Dampfkessel - Ueberwachungs - Verein, »Neuere Dampfkessel-Konstruktionen« [1890]; Scholl, »Führer des Maschinisten« [1891]; Th. Schwartze, »Katechismus der Dampfkesseln, Dampfmaschinen u. a. Värmemotoren« [1892]; H. Haeder, »Bau u. Betrieb der Dampfkesseln« [1893]; W. H. Uhland, »Skizzenbuch f. d. practischen Maschinenkonstruktion« [1890], 3) Dampfkessel- u. Feuerungsanlagen, 15) Armaturen; W. S. Hutton, *Steam-boiler construction* [1891]; Hütte, »Des Ingenieurs Taschenbuch« [2 Bd., 1891] o. fl.). *H. D.*

Dampkedeleksplosion er en pludselig Sønderrivning af en Dampkedel eller en Del af denne, ledsaget af en voldsom Dampudvikling. Aarsagen hertil kan være: 1) For højt Damptryk. 2) Vandmangel. 3) Svagt Materiale. For højt Damptryk kan fremkomme ved for stærk Fyring; men et saaledes jævnt stigende Tryk vil, naar Sikkerhedsventilen er i Orden, og Fyrbøderen i Tide tager de fornødne Forholdsregler, som Regel ikke medføre nogen Eksplosion. Faren for en saadan vil derimod altid følge en pludselig og stærk Forøgelse af Damptrykket, og en saadan kan fremkomme paa forskellig Maade. Vandets Kogepunkt er alene afhængigt af Trykket (se Damp); men herfra er der dog en Undtagelse, idet Vand, der opvarmes under fuldkommen Ro, kan overhedes d: antage en højere Temperatur end den, der svarer til Kogepunktet ved det foreliggende Tryk; ved en selv ganske ringe Rystelse af Vandmassen ophæves denne ustadige Ligevægtstilstand momentant, og der sker en voldsom Dampudvikling — langt stærkere, end hvad der vilde svare til det optagne Overskud af Varme. En Dampkedel kan frembringe denne Overhedning under Opfyringen eller i en Hvileperiode som Middagstiden, i hvilken der ikke tages Damp fra Kedlen og Vandet er i fuldkommen Ro, medens Murværket tilfører Kedlen Varme; et Stød eller en Rystelse af Vandmassen, som det kan komme ved, at Fyrdøren lukkes haardt i, eller at en Ventil aabnes hurtig, er da tilstrækkelig Aarsag til en Dampudvikling, for hvilken ingen Sikkerhedsventil kan skaffe Afløb, og som øjeblikkelig bringer Trykket langt ud over de Grænser, som Materialet kan svare til, saa at en Sprængning af Kedlen bliver Følgen.

Man har heri søgt Forklaringen paa, at D. ofte ere indtraadte straks efter en saadan Hvileperiode, i hvilken der hverken er fyret eller taget Damp fra Kedlen, ja endog har kunnet optræde ved helt ny Kedler i det Øjeblik, da man første Gang efter Opfyring har taget Damp fra dem. Pludselig Dampudvikling kan ogsaa fremkomme, naar et Lag af Kedelsten eller Fedt (Olie) forhindrer Kedelpladerne i at blive umiddelbart berørte af Vandet. De for den stærkeste Varme udsatte Plader kunne da blive glødende, hvorved det isolerende Lag brister, og idet Vandet derved kommer i Berøring med de glødende Plader, følger der en øjeblikkelig Eksplosion, som forplanter sig til Kedlens øvrige Vandmasse og derved fremkalder den voldsomme Dampudvikling. Kun ved en saadan sekundær Virkning af den første Eksplosion — (en Virkning, der er meget nær analog med den stærke Kulsyreudvikling, der ved et Slag kan frembringes i et Glas Sodavand eller Champagne og som man i en anden Form genfinder hos mange eksplosive Stoffer) — faar man en fyldestgørende Forklaring paa, at den i Virkeligheden ringe Varmemængde, der indeholdes i de glødende Plader, kan foraarsage en saa stor Dampudvikling. Man har dog ogsaa søgt at forklare de optrædende voldsomme Eksplosioner paa den Maade, at der ved Vandets Berøring med de glødende Plader skulde foregaa en Dekomposition af Vandet i Ilt og Brint, og at denne Knaldgas (s. d.) da atter skulde kunne tændes ved formodede elektriske Udladninger i Kedlens Indre og derved foraarsage Eksplosionen. Hvor fedt- eller olieholdigt Fødevand anvendes, har man mange Eksempler paa, at Ildkanalen paa Grund af Fedtlaget er bleven saa stærkt ophedet, at den har faaet Buler — Kollapser — altsaa Forløbere for en Eksplosion. 2) Vandmangel fremkaldt ved pludselig opstaaede Utætheder paa ikke synlige Dele af Kedlen, eller ved Uefterrettelighed fra Fyrbøderens Side, idet han ikke har ført tilstrækkelig Kontrol med Vandstanden og forsømt at holde den ved lige, er den hyppigst forekommende Aarsag til Kedeleksplosion. Naar Vand-

standen synker saa meget, at de for den stærkeste Hede udsatte Dele af Kedlen blive blottede for Vand, blive disse Dele hurtig glødende, og Materialet kan derved svækkes saa meget, at det ikke kan modstaa det normale Damptryk; en Sønderrivning af Pladerne og gennem Aabningen en voldsom Udstrømning af Dampen bliver da Følgen. Ofte begrænses dog Virkningen til en Deformation af Pladerne uden nogen Sønderrivning.

Svagt Materiale kan, men sjældnere, hidrøre fra oprindelig slet Materiale. Oftest skyldes det Fortæringer (Korrosioner) ud- og særlig indvendig, fremkaldte ved Utætheder eller skadeligt Fødevand. Kedlen kan paa denne Maade faa Revner, Huller og saadanne Svækkelser omkring Nitterne, der holde Pladerne sammen, at en Eksplosion indtræder med eller uden en tilfældig ydre Paavirkning.

Ifølge Fabriktilsynets Beretninger er der i Aarene 1891—93 forefaldet følgende Antal Kedeleksplosioner i Danmark:

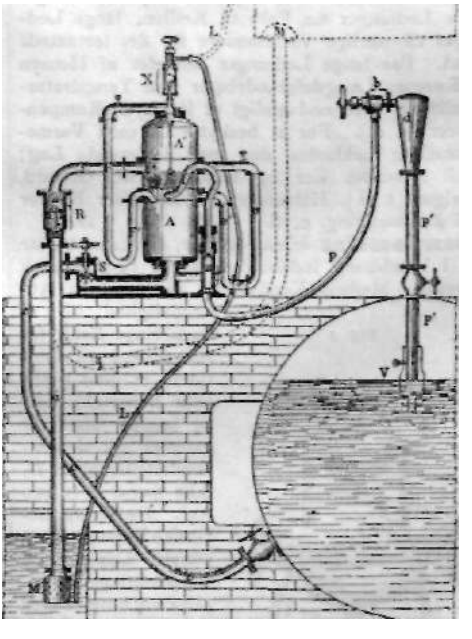
	1891	1892	1893
Vandmangel	4	2	°
Pladesvækkelser	°	1	°
I alt	4	3	°

H. D.

Dampkedelfødeapparat tjener til at føre den til Vandstandens Vedligeholdelse fornødne Mængde Vand ind i Kedlen. Hertil kan benyttes en Fødepumpe, enkeltvirkende for lettere at kontrolere dens Virkning og Vedligeholdelse, trukken enten 1) af Dampmaskinen umiddelbart ved en Excentrik paa dens Aksel, 2) middelbart ved Remtræk til et Forlagstøj, 3) ved Dampkraft fra en lille Dampmaskine koblet sammen med Pumpen eller endelig 4) ved Haandkraft (se Pumper). Paa Fødevandsledningen anbringes umiddelbart ved Kedlen en Afspærringshane og en Kontraventil, der forhindre, at Vandet kan gaa fra Kedlen tilbage i Ledningen. I Forbindelse med Fødepumpen anvendes undertiden et Reguleringsapparat, der har til Opgave at holde Vandstanden i stadig samme Højde ved efter Omstændighederne automatisk at lede Vandet fra Pumpen enten ind i Kedlen eller tilbage til Fødevandsbeholderen. Lunge's Vandstandsregulator er i Princippet saaledes indrettet: En hul, vandret Aksel staar ved et lodret Rør, der udmunder i normal Vandstandshøjde, i Forbindelse med Kedlen. Vippende om denne Aksel er anbragt en lille lukket Kobberbeholder, hvis Hulhed staar i Forbindelse med Akslens, og som Modvægt et Vægtlod paa en Arm. Naar Vandstanden gaar under det før nævnte lodrette Rørs Munding, fyldes Beholderen med Damp, Vægtloddet faar Overtaget og synker ned, hvorved en Ventil paa Fødevandsledningen aabnes, saa at der gaar Vand paa Kedlen. Er Vandstanden nu naaet lidt over Rørets Munding, fyldes Beholderen med Vand og bliver den tungeste Part; Vægtloddet vippes op, og den før nævnte Ventil lukkes. Fødepumpen gaar uafbrudt. Cohnfeld's automatiske Fødeapparat arbejder uden Pumpen. Fig. viser dette Apparat. Synker Vandspejlet under det normale, stiger Dampen op gennem Røret p', Vandsamleren d og Røret p med Ventilen 2, gaar ind i Cylinderrummet A og driver det deri staaende Vand gennem Ventilen S og Røret C ind i Kedlen. Dampen stiger derpaa gennem F' F op i Cylinderrummet A' og trykker det deri staaende Vand gennem e e' over i A. Herved fortættes Dampen i A saa meget, at Ventilen z lukker, og ved den i begge Rummene opstaaede Luftfortynding fyldes A' og A med Vand, der suges til fra Beholderen M gennem Røret i og Ventilen R. Herefter kan en ny Fødning gaa for sig. X med Kugleventilen r tjener til at slippe Luft ud gennem Ledningen L. Apparater som dette, Ritter og Mayhew, Langensiepen o. fl. vinde stedse mere Udbredelse.

Til Lavtrykskedler benyttes ofte som Fødeapparat en lille Beholder, anbragt over Kedlen, og som skiftevis kan sættes i Forbindelse med dennes Damp og Vandrum, hvorved Vandet gaar ned i Kedlen, eller med en Vandbeholder til Fyldning. En særlig Form af Fødeapparat er Injektøren (s. d.). *H. D.*

Dampkedeltilsyn føres i Danmark af Justitsministeriet ved Fabrikinspektørerne og deres Assistenter. D. bestaar dels i en med enhver ny og i 3-aarige Perioder for alle i Brug værende Dampkedler med over 10 Pd.'s Damptryk foretagen Trykprøve og Undersøgelse af Kedlen og alle dens Deles lovmæssige Tilstand, dels i et ydre Eftersyn mindst een Gang aarlig og Kontrol med Kedlens

Cohnfeld's automatiske Fødeapparat.

forsvarlige Behandling. Trykprøven foretages ved i den afkølede Kedel at indpumpe Vand, indtil et Tryk lig $^5/_3$ af Kedlens Arbejdstryk er tilvejebragt, og Kedlen undersøges nu med Hensyn til Tæthed og eventuelle Formforandringer. Se i øvrigt Justitsministeriets Bekendtgørelse angaaende Indret-

ningen af og Tilsynet med Dampkedler paa Landjorden af 28. Febr. 1891 og Tillæg til samme 2. Septbr. 1892, for Norges Vedkommende Lov af 27. Juni 1892 om Tilsyn med Arbejde i Fabriker. *H. D.*

Dampkogning. Naar man skal bringe saadanne Stoffer i Kog, der let vilde sønderdeles, f. Eks. svides, ved at komme i Berøring med Kogekarrets Væg, naar denne blev direkte opvarmet fra et Ildsted, bruger man ofte Damp som Opvarmningsmiddel, idet man ved at benytte Damp af forskellig Spænding og ofte ved samtidig at anvende Luftfortynding i Kogebeholderen kan bringe Vædsker af meget forskellige Kogepunkter til Kogning. Enten er Beholderen forsynet med en Dampkappe, d: omgiven af en ydre Beholder, hvori der ledes Damp, eller denne tilføres gennem en Rørspiral eller et System af parallelle Rør, der er nedsænket i Vædsken, eller begge Indretninger benyttes samtidig. *K. M.*

Dampkolbe se Dampmaskine.

Dampkran se Kran.

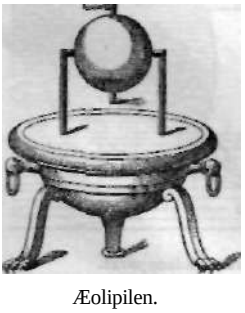
Dampkrympning d. s. s. Dekatering (se Appretur).

Dampkøkken se Folkekøkken.

Dampledning fører Dampen fra Kedlen til Forbrugsstedet. Materialet er i Alm. for mindre Ledninger trukne eller svejsede Smedejærnsrør, samlede ved Flanger eller Forskruning, for større Ledninger Støbejærnsrør, samlede med Flanger, sjældnere Kobberrør. D. anbringes gerne til Kedlens højeste Punkt for at faa saa tør Damp som muligt; korte Ledninger faa Fald til Kedlen, lange Ledninger til særlige Vandsamlere for det fortættede Vand. Paa lange Ledninger kan det af Hensyn til Rørenes Længdeforandringer ved Temperaturvekslinger være nødvendigt at indskyde Kompensatorer (s. d.). For at beskytte D. mod Varmeudstraaling beklædes den med isolerende Lag; hertil anvendes Ler og Fæhaar, Filt, Glasuld, Kiselgur (s. d.), Halmsimer, Lerrør eller Blikrør med Luftisolering, o. fl. *H. D.*

Dampmaskine er en Maskine, der kan omsætte den i Vanddamp indeholdte Energi til mekanisk Arbejde. Medens Kendskabet til Dampens Anvendelighed til at frembringe Kraft føres tilbage til Oldtiden, er dens praktiske Benyttelse dertil næppe 200 Aar gammel og den almindelig brugbare D. ikke meget over 100 Aar. De første bekendte Forsøg paa at udnytte Dampen til at frembringe Bevægelse ere udførte med det af Grækeren Heron (120 f. Chr.) beskrevne Apparat, Æolipilen (Fig. 1), en Kugle med to eller flere knæbøjede Rør, hvis Mundinger alle vise samme Vej. Naar Dampen strømmer ud gennem dem, vil Kuglen dreje rundt modsat Udstrømningsretningen. Dampen kan tilføres fra en særskilt lille Kedel eller udvikles ved Opvarmning af Vand i Kuglen. Æolipilen er et fysisk Legetøj, der, saa vidt vides, ikke fandt Efterligning i Praksis, og det samme gælder Giovanni Branca's over 1700 Aar senere (1629) beskrevne D., der bestod af et lille Skovlhjul, sat i Bevægelse ved, at Damp gennem et Rør strømmede ud mod Skovlene. Fra det mellemliggende Tidsrum fortælles kun, at en Sømand, Blasco de Garay, 1545 skal have forevist et Skib med Skovlhjul, der dreves ved Dampkraft; han hemmeligholdt sin Maskines Indretning, og der er intet naaet til Efterverdenen om dens Konstruktion. Det første Tilløb til en praktisk anvendelig D. skyldes Franskmanden Papin, der var ansat som Professor i Marburg. Papin's Maskine bestod af en Cylinder, der var aaben foroven, og i hvilken et tætsluttende Stempel kunde bevæges op og ned. Stemplet var ophængt i et Tov, der gik over to Ruller og ved den anden Ende bar en Modvægt. I Bunden af Cylinderen var der Vand. Naar Stemplet stod forneden, og der fyredes under Cylinderen, drev den udviklede Damp efterhaanden Stemplet i Vejret, indtil dets øverste Stilling var naaet, hvor en Rigel greb ind i Stempelstangen og holdt den oppe. Ilden blev nu fjernet, og naar Dampen ved Afkølingen atter var bleven fortættet, saa at der var et luftfortyndet Rum under Stemplet, trak man Riglen fra, og den ydre Lufts Tryk pressede da Stemplet ned igen. Det er ret forstaaeligt, at Papin's Maskine ikke var bekvem at passe, da baade Riglen skulde udløses, og Ilden bringes fra og til paa det passende Tidspunkt, og den fik da ikke heller nogen direkte Betydning. Savery's Apparat til Vandløftning ved Damp var et Fremskridt derved, at der benyttedes en selvstændig Dampkedel; fra denne førte en Rørledning med Hane til en Beholder, der skiftevis var Suge- og Trykbeholder. Naar Damphanen aabnedes, trykkede Dampen Vandet op i det øverste Bassin; naar Hanen lukkedes, fortættedes Dampen i Beholderen ved, at man sprøjtede koldt Vand uden paa denne, og der sugedes nu Vand op fra den nederste Vandbeholder. Dette Apparat, der fremkom 1698, gav Papin Anledning til at forbedre sin Maskine, uden at denne Forbedring dog fik nogen videregående Følge. Først 1712 finde vi i England Newcomen's atmosfæriske Maskine (Patent Newcomen & Cowby 1705) opstillet til Vandpumpning ved en Kulgrube i Warwickshire. Det er nærmest Papin's Maskine og Savery's Kedel sammenbyggede. Fig. 2 viser Opstillingen. *A* er Dampkedlen, *B* Cylinderen med Stemplet *D*, og *C* det med Hane forsynede Damprør, der forbinder Kedel og Cylinder. Stemplet hænger ved Stangen *E* og Kæden *F* paa den ene Ende af en toarmet Vægtstang, hvis anden Ende ved Kæden *H* bærer Modvægten *K* og Pumpestangen /. Stangen *M* fører til en særskilt lille Pumpe, der gennem Ledningen *N* forsyner Beholderen *L* med Vand. Billedet viser Maskinen paa det Tidspunkt, da Cylinderen *B* er bleven fyldt med Damp, Hanen ved *C* lukket og Hanen paa Røret *P* aabnet et Øjeblik, for at det herfra indsprøjtede kolde Vand kan fremskynde Dampens Fortætning. Den ydre Luft trykker nu Stemplet nedad (deraf Navnet »Atmosfærisk Maskine«), hvorved Pumpestængerne altsaa løftes. Vandet strømmer fra Cylinderen ud gennem Røret *RS*. Naar Stemplet er kommet helt ned, aabnes Damp-

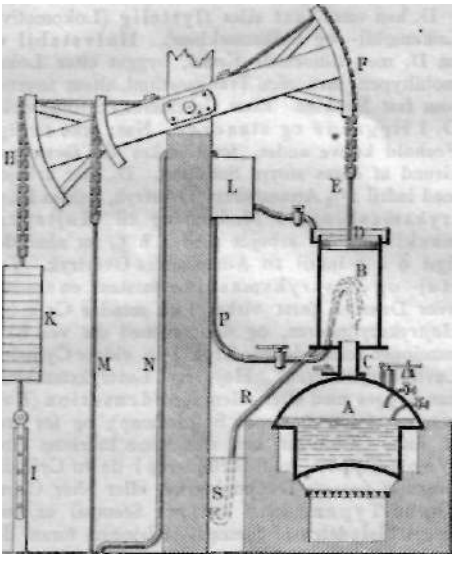
Kig. 1

Æolipilen.

hanen paa *C*, og det gaar atter i Vejret. I Begyndelsen fremskyndedes Dampfortætningen alene ved, at der fra Renden omkring Cylinderens øverste Kant rislede Vand ned ad Cylinderens Yderflade og over Stemplet; men en Dag (saaledes fortælles der) gik Maskinen hurtigere end sædvanlig, og da man søgte Aarsagen, viste den sig at være en i

Fig. 2.

Newcomen's atmosfæriske Dampmaskine.

Stemplet opstaaet Revne, hvorigennem Kølevandet kunde slippe ind i Cylinderen. Man indrettede da Indsprøjtningen, hvorved Dampens Fortætning fremskyndedes og Vandforbruget væsentlig formindskedes. Newcomen havde endnu et Held med sin Maskine, idet den Dreng, der var sat til at passe de to Haners rettidige Op- og Tillukning, fandt paa at lade Maskinen selv besørge dette Arbejde ved Hjælp af Snortræk fra Vægtstangsarmen. Humphrey Potter blev derved Opfinder af den første selvstyrende D. Leupold beskriver (1725) i *Theatrum Machinarum hydraulicarum* en D. med to Cylindre anbragte over Kedlen ligesom Newcomen's ene. I Dampledningen, der var fælles for dem begge, var anbragt en særegen Hane, der vekselvis satte den ene i Forbindelse med fri Luft, den anden med Kedlen. Maskinen skulde altsaa arbejde uden Fortætning, alene ved Dampens Tryk, og skiller sig heri væsentlig fra sine Forgængere. I øvrigt var der Stilhed om D., indtil James Watt's mægtige Geni, for hvilket en Hindring kun var Anledning til at overvinde den, i Løbet af omtr. 30 Aar skabte Grundtypen for Nutidens D. 1768 byggede Watt sin første D. Ligesom ved Newcomen's Maskine virkede Dampen kun paa den ene Side af Stemplet, men med tilstrækkeligt Tryk til at drive dette op, og Fortætningen af Dampen under Nedgangen foregik i en egen Beholder, Kondensatoren, med hvilken Cylinderen blev sat i Forbindelse; herved undgik Watt det Varmetab og den Ulempe, der vare forenede med, at Dampcylinderen afkøledes ved Vandet og atter skulde opvarmes ved frisk Damp, inden Stemplet kunde gaa op igen. 1769 kom Watt til at arbejde sammen med Boulton, og i deres Fabrik i Soho ved Birmingham virkede Watt nu videre. Watt's D. arbejdede med et Dampovertryk af indtil $1\frac{1}{2}$ Atmosfære (ca. $1\frac{1}{3}$ Kg. pr. □ Cm.), og det stod ham klart, at det vilde være økonomisk at benytte Dampens Ekspansionskraft saaledes, at der ikke fyldtes mere Damp af fuldt Tryk ind i Cylinderen, end at dens Tryk ved Ekspansionen under Resten af Stempelvandringen kunde synke ned til ikke at være meget større end Luftens Tryk. Herefter byggede Watt 1778 den første Ekspansionsdampmaskine. 1782 udgik fra Fabrikken den første dobbeltvirkende D., hvortil Watt i flere Aar havde haft Ideen. 1784 lod han sit Parallelogram afløse den uhensigtsmæssige Ordning med Kædetrækket til Vægtstangen. Svinghjul, Krumtap og Plejlstang, hvis Anvendelse Watt for øvrigt længe havde haft for Øje, toges i Brug, Watt tog Patent paa Anvendelsen af Centrifugalregulatoren til D.'s Regulering, og saaledes fulgte Opfindelse paa Opfindelse. Man faar et om end kun svagt Udtryk for, hvad Watt's Genialitet bragte, ved at sammenligne Newcomen's Maskine med den i Fig. 3 afbildede Watt's D.; at Watt's D. udrettede omtrent det syvdobbelte Arbejde med den samme Mængde Damp, maa tilføjes. Watt's Virksomhed gav Stødet til andre Opfindelser paa D.'s Omraade. Murdock i Soho anvendte 1799 en Glider i Stedet for de af Watt benyttede Ventiler, og Murray i Leeds konstruerede en forbedret Form, den saakaldte Skuffeglider, og benyttede Excentrikskive til at bevæge den. Murdock havde allerede 1785 udført Modellen til en D. med svingende Cylinder (oscillerende Maskine), ved hvilken altsaa Balancieren kunde undværes, og Stempelstangen forbindes direkte med Krumtappen; den blev dog først udført 1820 af Cavé i Frankrig, 2 Aar senere af Manby i England. Maudlay, der 1807 byggede den første D. uden Balancier ved at forbinde Plejlstangen direkte med Stempelstangen, kom ham saaledes i Forkøbet. 1800 fremkom Symington med den lørste liggende D., og samme Aar gav Amerikaneren Evans Udviklingen en Impuls i ny Retning ved Udførelsen af en Højtryksdampmaskine, der forsynedes fra en Rørkedel med 8 Atmosfærers Damptryk. I England havde Trevithick og Vivian faaet samme Idé og leverede saadanne Maskiner til mange forskellige Anvendelser. Den af Hornblower 1781 fremsatte Idé at anvende to Cylindre af forskellig Størrelse, saaledes at Dampen først virkede i den mindre og derpaa med det nu formindskede Tryk i den større Cylinder, vandt i Betydning ved Højtryksmaskinens Indførelse, og særlig byggede Woolf fra 1804, da Watt's og Hornblower's Patenter vare udløbne, Høj- og Lavtryksmaskiner med to Cylindre efter et System, der bærer hans Navn og endnu kan ses benyttet. Højtryksmaskinen var en nødvendig Forudsætning for Bygningen af Stephenson's Lokomotiv (1814) (se Lokomotiv), medens Robert Fulton allerede 1807 havde bygget et Dampskib (s. d.) med Watt's D. Samtidig med at D. vinder stedse almindeligere Udbredelse, gaar Arbejdet paa dens Forbedring væsentligst i Retning af dens enkelte Deles hensigtsmæssigere Konstruktion: Kulissen (s. d.) til Forandring af D.'s Bevægelsesretning ved

Omstilling af Glideren, konstrueret af Stephensen, Allan, Gooch o. fl., Glideren (s. d.) særlig forbedret af Meyer, senere Farcot og Rider, Hanestyringen af Corliss og Ventilstyringen af Sulzer, Collmann, Riedinger, Brown, Harting, Proell o. fl., forbedrede Regulatorer (s. d.), og ikke uvæsentligt, det af Corliss 1860 angivne Bajonetstativ i Stedet for den tidligere anvendte Fundamentramme for Maskinen, betegne alle betydelige Fremskridt. Dog kan der ved Siden heraf ogsaa peges paa saadanne Forbedringer af D. i dens Helhed som Compoundreceivermaskinen (se nedenf.), Tripleekspansionsmaskinen, hvor Dampen ekspanderer i 3 Cylindre, stadig gaaende fra en mindre til en større, den hurtiggaaende D., særlig med Dynamodrift for Øje, o. fl.

D.'s Styrke er ogsaa betydelig udviklet i Aarenes Løb dels ved Benyttelsen af forøget Damptryk og større Hastighed og dels ved Bygningen af større Maskiner. Medens den første D. paa 100 Hestes Kraft var et Særsyn, høre Maskiner paa 1,000 Hestes Kraft jo nu til de ret almindelige, og der er bygget adskillige D. med 10,000 Hestes Kraft.

D. har ved den hele Fremgang og Udvikling været sig selv en mægtig Hjælp; thi den har været den nødvendige Forudsætning for Anvendelsen af de stedse større og nøjagtigere arbejdende Værktøjsmaskiner til Afdrejning, Udboring, Afhøvling o. s. v., paa hvilke Fremstillingen af Nutidens fortrinlige Damp- o. a. Maskiner hviler.

Betegnende for det Forspring, som England, takket være James Watt, havde i Udviklingens første Periode, er, at der 1810 fandtes: i England ca. 5,000 D., i Frankrig ca. 200, i Tyskland 1 og i Danmark 1. England havde i en Aarrække en meget betydelig Eksport af D., og endnu indføres f. Eks. til Danmark fortrinsvis engelske Lokomobiler; men efterhaanden som Samarbejdet mellem Videnskab og Praksis blev inderligere — et Samarbejde, for hvis store Betydning England en lang Tid var blindt —, vandt de andre Lande Terrain, hvorved Videnskabsmænd som Poncelet, Navier, Pampour, Redtenbacher, Zeuner, G. Schmidt, Hrabåk o. fl. have indlagt sig store Fortjenester. Nu forsyner endog et Land som Danmark sig selv med faststaaende D. og Skibsmaskiner, medens Lokomotiver indføres fra Tyskland. Ved Siden af de øvrige Forbedringer er ogsaa D.'s Økonomi tiltagen i høj Grad; Kulforbruget var ved Newcomen's Maskine omtrent 20 Gange saa stort som ved Nutidens bedste D. med samme Kraftydelse. Og dog er Dampkraftanlægget endnu ingenlunde absolut økonomisk; selv de største og bedste D. nyttiggøre kun 10 å 12 Kg. Kul af hver 100 Kg., der forbrændes under Dampkedlen — give altsaa kun 10 å 12 p. Ct. Nyttevirkning af Brændslet. Ved Benyttelsen af højere Dampspænding, overhedet Damp, vidtdreven Fortætning og særlig ved konstruktive Detailforbedringer, tilsigtende at ophæve de forskellige Aarsager til Dampspild og at formindske Maskinens skadelige Modstande, kan Nyttevirkningen vel forøges, men vil næppe nogen Sinde naa op til det dobbelte af den ovenfor angivne. Man ved ikke med Sikkerhed, hvor stor en Dampkraft Menneskeheden raader over, men man anslaar de faststaaende Maskiners Kraft til over 20 Mill. Hestes og de bevægelige Maskiners til ca. 30 Mill. Denne Kraftmængde er ulige fordelt over de forskellige Lande. England regnes at staa højest med 25 Hestes Kraft for hver 100 Indb., Nordamerika 24, Belgien 14 og herefter Tyskland og Frankrig, medens Portugal har 2, Italien og Rusland 3 Damphestes Kraft for hyer 100 Indb. Danmark, Norge og Sverige have henholdsvis 8, 9 og 7 Hestes Kraft paa 100 eller omtrent et Dampmenneskes Kraft for hver Indb.

D. kan være *fast* eller flyttelig (Lokomotiv-, Lokomobil- og Skibsmaskiner). Halvstabil er en D. med tilhørende Kedel, bygget efter Lokomobiltypen, men uden Transporthjul, altsaa anvendt som fast Maskine. Efter Cylinderens Stilling deles D. i liggende og staaende. Naar ikke særlige Forhold kræve andet, foretrækkes de første paa Grund af deres større Stabilitet. D., der arbejde med indtil $1^1/_2$ Atmosfærers Overtryk, kaldes Lavtryksmaskiner i Modsætning til Højtryksmaskiner, der arbejde med 4 å 5, nu almindeligst 6 å 7 indtil 10 Atmosfærers Overtryk. Ved Høj- og Lavtryksmaskine forstaas en saadan, hvor Dampen først virker i en mindre Cylinder, Højtrykscylinderen, og derefter med det ved Ekspansionen formindskede Tryk i en videre Cylinder, Lavtrykscylinderen. Høj- og Lavtryksmaskinen kan bygges med eller uden Kondensation (Fortætning af den afgaaende Spildedamp), og for hver af disse Ordninger kan den være indrettet efter Woolf-Typen, hvor Stemplerne i de to Cylindre samtidig passere Dødpunkterne, eller efter Compound-Typen, hvor det ene Stempel er som Regel Halvdelen af Stempelvandringen foran det andet (Krumtapperne forsatte 90^0 for hinanden). Da ved disse Maskiner Dampen ikke kan faa Adgang til Lavtrykscylinderen i hele den Tid, hvori den forlader Højtrykscylinderen, er en Dampbeholder, Receiver, til dens midlertidige Opbevaring nødvendig (Compoundreceivermaskinen). Der bygges ogsaa 3-cylindrede (Tandem-compound, dobbel-compound) og i den seneste Tid 4-cylindrede Compoundmaskiner.

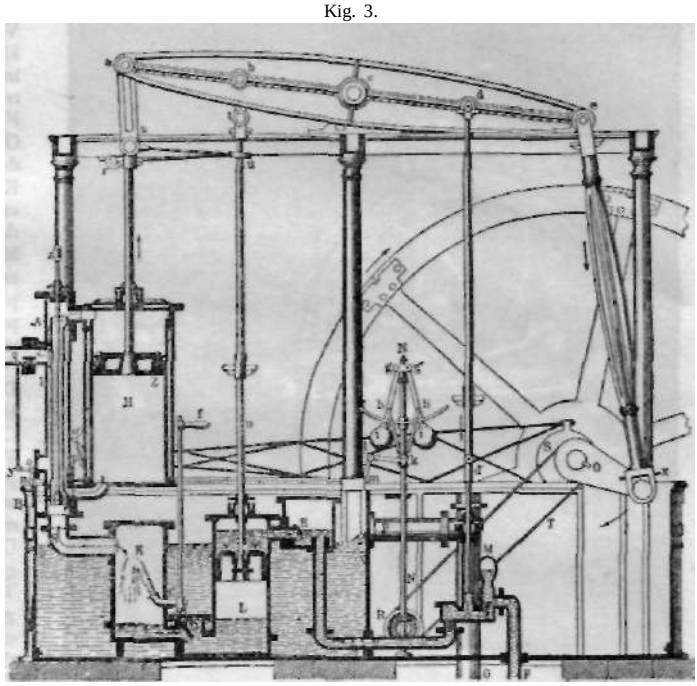
I Alm. er D. bygget saaledes, at Stemplet har en retliniet Bevægelse, der ved Plejlstang mellem Stempelstang og Krumtap forandres til en roterende. Afvigende herfra ere den nu sjælden byggede Balanciermaskine (Watt's Type), hvor der mellem Stempelstang og Plejlstang er indskudt en toarmet Vægtstang, Balancier, Kataraktmaskinen, til Pumpning o. l. Arbejder, hvor den rundtgaaende Bevægelse er unødvendig, saa at Krumtap og Plejlstang falde bort, Trunkmaskinen, hvor Stempelstangen er ombyttet med et vidt Rør, i hvilket Plejlstangen, der har Omdrejningspunkt i Stemplets Midte, har Plads til at svinge, og D. med svingende (oscillerende) Cylinder, der ved sin Bevægelighed tillader Stempelstangen at gribe umiddelbart om Krumtappen; begge de sidste kunne bygges kortere end den almindelige D. og have derfor særlig fundet Anvendelse som Skibsmaskiner. Endelig er der den saakaldte roterende D. o: en D. med roterende Stempel, hvorved altsaa baade Stempelstang, Plejlstang og Krumtap bortfalde. Noget afvigende fra den almindelige D. er ogsaa Dampmotoren, en faststaaende D., der er sammenbygget med Dampkedlen, med mindst mulig Pladsfordring og bekvem Pasning for Øje.

James Watt's D. er afbildet i Fig. 3. *H* er

Dampcylinderen, omgiven af en anden Cylinder (Cylinderkappe, ell. Damptrøje, hvis Mellemrummet holdes fyldt med Damp fra Kedlen), der forhindrer Varmetab. I *H* kan Stemplet (Dampkolben) *Z* vandre op og ned. Stempelstangen, styret af Watt's Parallelogram *abus*, er ved *a* i Forbindelse med Balancieren *a c e*, der er drejelig om *c*. Naar Stemplet, som vist paa Fig., er opgaaende, Trykkes *a* opad, *e* nedad, og Plejlstangen, der trykker paa Krumtappen *X*, drejer da Svinghjulet rundt i den ved Pilen angivne Retning. Under den fortsatte Bevægelse naar *X* sin nederste Stilling lodret under Akslen *o*, samtidig med at *Z* naar sit højeste Punkt.

I denne Stilling, Krumtappens nederste Dødpunkt, vilde Maskinen standse, hvis ikke Svinghjulet ved den deri opsamlede Kraft drejede Akslen videre. Stemplet gaar nu nedad og Plejlstangen opad, indtil det øverste Dødpunkt passeres paa samme Maade som før. Dampen kommer fra Kedlen gennem Røret *q* og strømmer ind i Cylinderen vekselvis gennem Kanalerne *1* og *2*, efter som Glideren *A-B* staar. Udvidelserne *A* og *B* kunne lukke hver for sin Kanal. Som Stillingen i Fig. er, gaar den tilstrømmende Damp (Kraftdampen) ind gennem Kanalen *2*, medens den allerede benyttede afgaaende Damp (Spildedampen) er gaaet ud gennem Kanalen *1*, ned gennem den hule Glider og Røret *q* til Kondensatoren *K*; del ved Fortætningen i *K* fremkaldte Vacuum tømmer nemlig, umiddelbart efter, at der er aabnet for Spildedampen, denne Side af Cylinderen for Damp, saa at det meget nær bliver Kraftdampens absolutte Tryk, der virker under hele Stempelslaget. Gliderens rettidige Aabning og Lukning af Kanalerne *1* og *2* iværksættes fra Excentrikken *S*, der ved den gitterdannede Stang bevæger Armen *po'*; fra denne Arm fører en paa Tegningen ikke synlig Stang op til Hovedet *Z* paa Gliderstangen. Fortætningen i *K* sker ved Indsprøjtning af Vand gennem Røret *C*, og Vandmængden kan reguleres ved en Hane med Haandtaget /. Det Vand og den deri medbragte Luft, der strømmer til *K*, bortfjernes atter af Luftpumpen *L* gennem Ventilen *D*. Naar *L*'s Stempel, der trækkes fra *b* ved Stangen *u*, gaar nedad, klappe Ventilerne *D* og *E* til, og Vand og Luft presses og gennem de to Ventiler *v*, *v'*; idet Stemplet atter gaar opad, falde disse Ventiler til, *E* trykkes op ved det løftede Vand, og *D* aabner sig ved Sugningen under Stemplet, saa at Vand og Luft strømme efter fra *K*. Fra *E* fører et Overløbsrør Vandet bort, saaledes at der altid staar Vand over Mundingen af det Rør, der nedad fører hen til Fødepumpen *M*, hvorfra Kedlen gennem *F* forsynes med Vand. Vandet til *K* tages fra en lufttæt, lukket Kasse, der omslutter *K*, *L* og *E*, hvorved Luftens Adgang til disse forhindres og Fortætningen i *K* fremskyndes. Vandet strømmer ind i denne Kasse gennem et Rør *GP* fra Brønden.

Kig. 3.

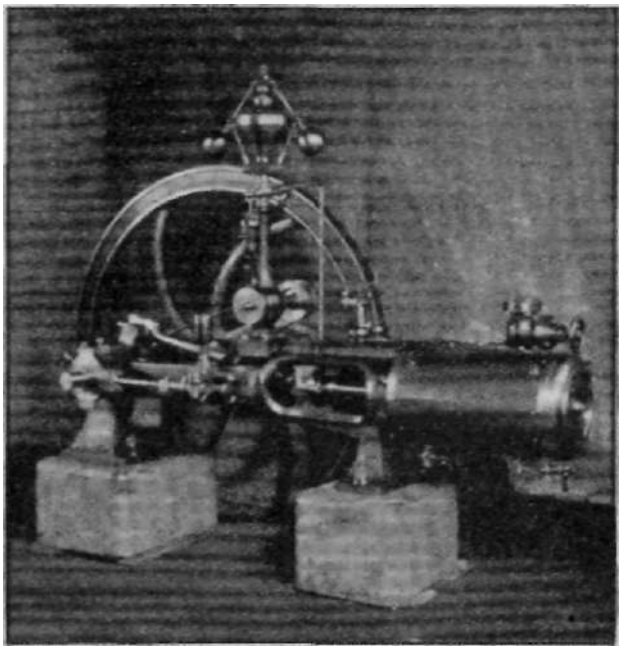
Watt's Dampmaskine.

Til at holde Maskinens Hastighed meget nær ens, hvad enten den trækker lidt eller meget, tjener Regulatoren *N*, der trækkes fra Krumtapakslen ved Remmen *T* og de koniske Tandhjul *R*. De to Kugler *i i* ere ophængte i Armene *h* og *h'*, drejelige om *g* og *g'*; Armene ere ved *h k* og *h' k* forbundne med et Hylster *k*, der kan glide op og ned ad Akslen *NN* og tillige dreje sig om denne. Vægtstangsforbindelsen *k l m n o y q* har med en Gaffel fat om *k* og fører til en i Kraftdamprøret bevægelig Klap (Drosselklappen), der i Yderstillingerne henholdsvis aabner eller lukker fuldstændig for Damprøret. Naar Maskinen har normal Hastighed, ere Armene *h* med Kuglerne *i* svingede ud i en Midtstilling; *k* er derved løftet lidt, og Drosselklappen spærrer delvis af for Damptilførslen, saa at Damptrykket i Cylinderen *H* er væsentlig mindre end Kedeltrykket. Hvis Maskinen paa Grund af forøget Arbejde begynder at gaa langsommere, synke Kuglerne, der holdes oppe ved Centrifugalkraften; *k* synker, og Klappen aabner saa meget mere, at det forøgede Damptryk kan holde Maskinens Hastighed oppe; begynder derimod Maskinen at gaa for hurtig, saa svinge Kuglerne mere ud, *k* løftes, og Drosselklappen ind-

snævrer yderligere Dampvejen, saa at Trykket i *H* aftager, indtil normal Fart er indtraadt.

Fig. 4 viser en meget almindelig Type af Højtryksmaskiner uden Kondensation med automatisk

Kig. 4.

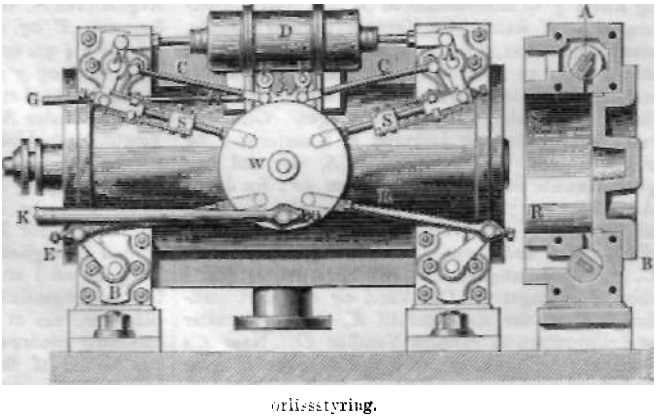
Højtryksmaskine uden Kondensation.

variabel Expansion. Maskinen har dobbelt Bajonetstativ, i hvilket Krydshovedet, der danner Bindeledet mellem Stempel og Plejlstang, er styret i udborede Kulisser. Over Cylinderen til højre ses Ventilen for Kraftdamprøret, der fører ned til den ikke synlige Gliderkasse; lidt længere nede paa Siden af Cylinderen ses ved hver Ende et sekskantet Hoved for en Tap, der lukker for et Hul ind til Cylinderen; paa disse Tappers Plads anbringes Indikatoren (s. d.). Under Cylinderen og Gliderkassen findes 3 Udblæsningshaner, gennem hvilke det Vand, der dannes, naar den kolde Maskine sættes i Gang, eller som af Dampen rives med fra Kedlen, kan blæses ud. Regulatoren styrer ved den viste Vægtstangsforbindelse Ekspansionsglideren, der er af Ridertypen, saaledes at der lukkes desto tidligere af for Dampens Indstrømning, jo mindre Arbejde Maskinen har at udrette. Forskellen paa denne Regulering og den af Watt brugte kan udtrykkes saaledes: Ved D. med variabel Ekspansion forandres ved Hjælp af Ekspansionsglideren Fyldningsgraden d: Forholdet mellem den Del af Stempelslaget, under hvilken Dampen strømmer ind, og hele Slaget, og i hele Indstrømningsperioden virker Dampen meget nær med Kedlens fulde Damptryk. Ved Regulering paa Drosselklap er Fyldningsgraden derimod uforandret, medens Damptrykket i Cylinderen aftager i Forhold til Arbejdet; denne Ordning er selvfølgelig mindre økonomisk, da man i Kedlen fremstiller Damp med et betydelig højere Tryk end det, hvormed der arbejdes i Maskinen (om en Mellemform se Glider af Meyer). Foran paa Maskinen sidder Fødepumpen, dreven ved en Excentrik paa Krumtapakslen.

Af de endnu mere fuldkomne D. med Præcisionsstyring skulle her eksempelvis Corliss- og Colmanntyperne beskrives. Ved Præcisionsstyringen foregaar Afskæringen D: Aflukning for Dampindstrømningen momentant, medens den ved Gliderstyringen altid tager nogen Tid og medfører noget Tryktab paa Grund af Kanalens gradvise Indsnævring, og endvidere kan man ved disse Styringer uden Ulempe forkorte Dampvejene fra Styring til Cylindermeget betydelig, hvorved Dampforbruget formindskes.

Cylinderen med det ydre Styreapparat til en Corlissmaskine er vist i Fig. 5 tillige med et lodret Snit gennem Cylinderens Bagende. Stangen *K*

Fig. 5.

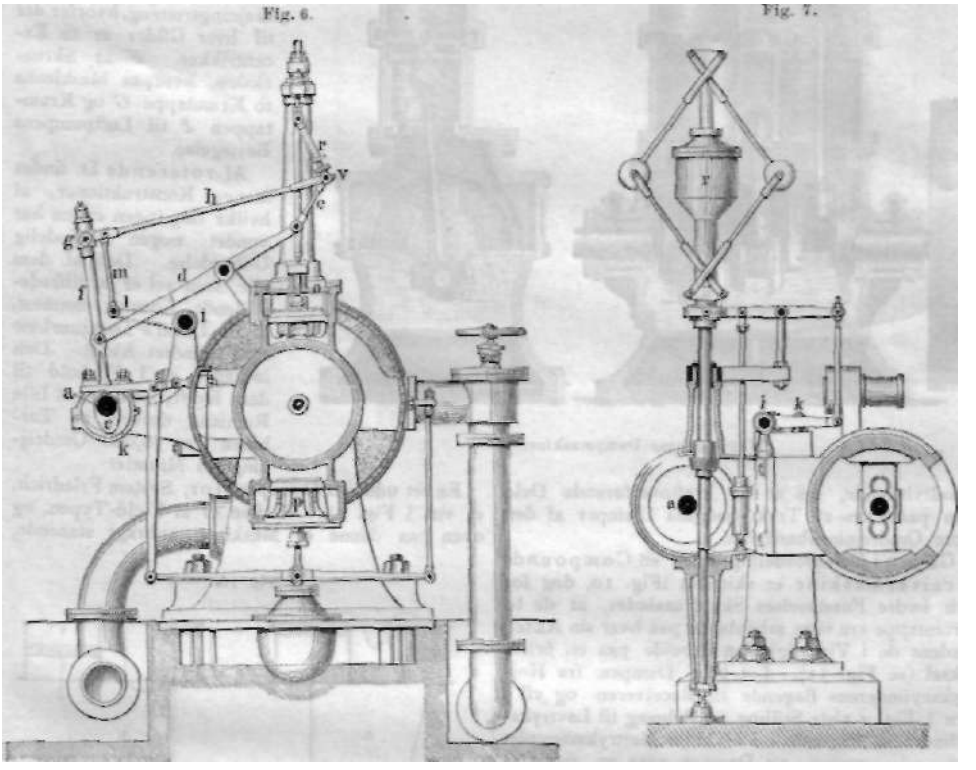

Corlissstyring.

faar ved en Excentrik paa Krumtapakslen en frem- og tilbagegaaende Bevægelse, som den meddeler til Skiven *W*. Fra denne trækkes ved Stængerne

R og *E* de to Haner *B*, som aabne og lukke for Spildedampen. Ved Stængerne 5 aabnes Kraftdamphanerne *A*; men de lukkes ved Fjedre, der spændes i Cylinderen *D*, idet S gaar fremad. Aflukningen, der sker i det Øjeblik, da den rette Fyldningsgrad er naaet, foregaar derved, at *S* udløses af sin Forbindelse med *A*'s Arm, saa at Fjedren i et Nu lader *A* udføre Resten af dens Vandring. Idet *W* og *S* fortsætte deres Vandring, tilvejebringes Forbindelsen med *A* atter, saa at Oplukningen sker som sædvanlig. Den Fyldningsgrad, ved hvilken *S* udløses, bestemmes af Regulatoren, fra hvilken Stangen *G* fører til de to ved Tandsegmenter forbundne Vægtstangsarme *F*, der ved Drejning af Vinkelvægtstangen *C* udløser *S* desto tidligere, jo mindre Maskinen har at udrette.

Fig. 6 & 7 viser en Colmannstyring ved et lodret Snit gennem Cylinderens Bagende og et dermed parallelt ved Regulatoren. Akslen *a* ligger langs Cylinderen og kan trækkes fra Krumtapakslen ved koniske Tandhjul. Paa *a* sidder for hver Ende af Cylinderen en Excentrik *b*, der ved Excentrikstangen / giver den toarmede Vægtstang *d* en op- og nedgaaende Bevægelse. Armen *d* er i leddet Forbindelse med *e*, *e* med *n* og *n* med den ogsaa foroven styrede Ventilstang til Ventilen *o*. Naar der skal aabnes for Dampen, gaar *f* nedad, Armen *d*'s anden Ende trykkes opad, løfter ved Hjælp af *e* og *n* Ventilen og sænker den igen, naar Excentrikken har passeret den nederste Stilling. Hvor højt Ventilen aabnes, og hvor længe den holdes aaben, bestemmes af Regulatoren; den har nemlig ved Armen *k* (se Fig. 7), Akslen *i* og *l-m* Forbindelse med Stangen *h*, der med Hylstret *g* kan glide op og ned a d /, medens dens anden Ende er fæstet ved Ledet *v*. Jo højere Regulatoren er oppe, altsaa jo mindre Maskinen har at udrette, desto højere er Hylstret *g* oppe, og desto mere er Stangen *n* bøjet i Knæledet *v*, hvorved atter en tilsvarende mindre Del af Armen *d*'s Bevægelse virker løftende paa Ventilen, medens den større Part alene bevirker en Drejning af *e* omkring *v*. Hvis Maskinen derimod arbejder stærkt, synker *g* langt ned paa /. Ledet *v* bliver da omtrent stift, og Armen *d*'s hele Bevægelse overføres da til Ventilen. Aabning og Lukning for Spildedampen udføres ved Knasten *c* paa Excentrikken, idet den ved en Vægtstangsforbindelse løfter og sænker Ventilen *p*. Knasten *c*'s Form bevirker en hurtig Aabning og Lukning af Ventilen.

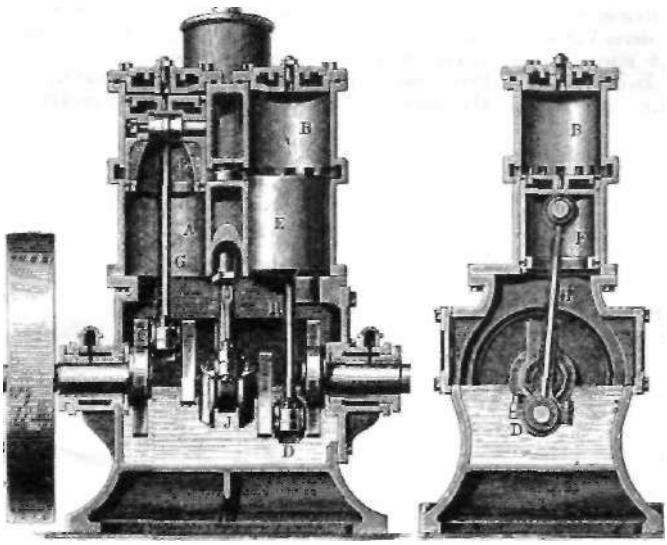

Colmannstyring.

Blandt de særlige Former af Højtryksmaskiner kan nævnes den i Fig. 8 & 9 afbildede Westinghousemaskine, der er en Trunkmaskine og tillige hører til de hurtiggaaende D. (den mindste Model 500 Omdrejninger i Min.). Det er en staaende, enkeltvirkende D. med to Cylindre A & B anbragte over Krumtapakslen; Maskinens arbejdende Dele ere fuldstændig omsluttede af en tæt Kasse, over hvis Bund der staar Vand med et øvre Olielag, i hvilket Krumtappen og Excentrikken stadig dykke ned og derved holdes smurte. Maskinen har enkelt Glider i en for de to Cylindre fælles Glider-

kasse. Regulatoren hører til den saakaldte Svinghjulstype (*Fly-wheel*-Type); den er anbragt paa Krumtapakslen og forandrer Fyldningsgraden ved at omstille Gliderexcentrikken. Idet Maskinen er

Fig. 8.

Westinghouse Dampmaskine.

enkeltvirkende, saa at de kraftoverførende Dele kun paavirkes af Tryk, undgaas Ulemper af den store Omdrejningshastighed.

Gangen i Dampfordelingen ved en Compound-receivermaskine er skitseret iFig. 10, dog for den bedre Forstaaelses Skyld saaledes, at de to Krumtappe erc viste arbejdende paa hver sin Aksel, medens de i Virkeligheden arbejde paa en fælles Aksel (se Fig. 11). I *a* gaar Dampen fra Højtrykscylinderens Bagende til Receiveren og vil i den i Fig. a viste Stilling faa Adgang til Lavtrykscylinderens Bagende. I *b* skifter Højtryksstemplet Bevægelsesretning, og Dampen gaar nu fra Cylinderens Forende gennem Receiveren til Lavtrykscylinderen, indtil der spærres af for Adgangen; fra dette Øjeblik samler Dampen sig i Receiveren, indtil Lavtryksstemplet, som vist i *c*, naar sit forreste Dødpunkt og begynder at gaa tilbage. Dampen gaar nu ind i Lavtrykscylinderens Forende og vedbliver dermed, ogsaa efter at Højtryksstemplet har passeret sit forreste Dødpunkt i *d*, indtil der afspærres for Dampen til Lavtrykscylinderen; Dampen samler sig da atter i Receiveren, til Stillingen Fig. *a* er naaet.

Fig. 11 viser en liggende Compoundmaskine med Collmannstyring paa Højtrykscylinderen *A*; fra Lavtrykscylinderen *C* ere Gliderne tænkte borttagne, saa at kun Gliderstængerne ses. Den er indrettet til Meyer-Glider. *B* er Receiveren, *K* er Kraftdamprøret med Ventilen *P*; *D* er Kondensatoren med to Luftpumper *E E*. Krumtappene *G* ere forsatte 90° for hinanden. Stativerne *L* ere Bajonetstativer, og Svinghjulet *H* er indrettet som Tovskive for Hampetove til Kraftens Overførelse. Ved Anvendelsen af Rørledningerne *N* og *O* samt Ventilen *D* kan hver af Maskinerne for sig benyttes, idet den anden kan kobles fra.

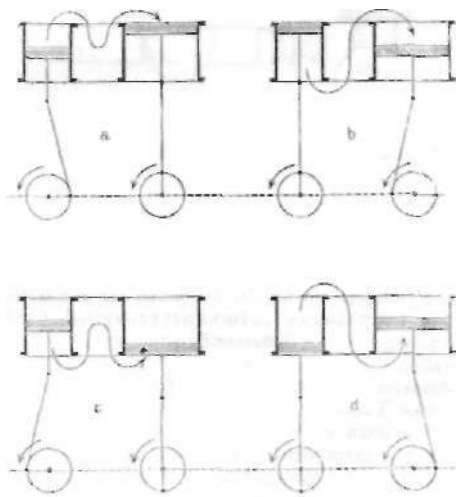
En Compoundmaskine med staaende Anordning, bestemt for et Skruedampskib, er vist i Fig. 12. *HH* er Stativet, *A* er Højtryks-, i? Lavtrykscylinderen og *E* Receiveren. Til begge Cylindre er der enkelt Glider (Skuffeglider) *P*, med Kulissestyring til Forandring af Fyldningsgrad og Omdrejningsretning, hvorfor der til hver Glider er to Excentrikker. *F* er Skrueaksken, hvorpaa Maskinens to Krumtappe *G* og Krumtappen *I* til Luftpumpens Bevægelse.

Fip. ▷.

Af roterende D. findes mange Konstruktioner, af hvilke dog ingen endnu har vundet nogen almindelig Udbredelse. Den af dem alle, som vel er en tilfredsstillende Løsning nærmest, er de Laval's Dampturbine med vandret Aksel. Den indtager et i Forhold til dens Kraftydelse meget lille Rumfang derved, at Turbinen gør 30,000 Omdrejninger i Minuttet.

En ret udbredt Dampmotor, System Friedrich, er vist i Fig. 13. Kedlen er af Field-Typen, og oven paa denne er Maskinen anbragt staaende.

Fig. 10.

Spildedampen fortættes i en Overfladekondensator, og det fortættede Vand føres gennem et Oliefilter tilbage til Kedlen, hvorved Kedelstensafsætningen bliver forsvindende. Til Reguleringen af Damp-

spændingen tjener en lille Damptrykregulator, der efter Spændingens Synken eller Stigen aabner eller lukker en Klap for Lufttilgangen under Risten.

Denne Motor arbejder med Højtryksdamp. En Lavtrvksmotor (ca. 1 Kg. s Overtryk) med Kondensation er konstrueret af F. Casse. Den har Vandrørskedel og over denne en liggende enkeltvirkendeMaskine med Cylinderen anbragt delvis i Damprummet. Paa Grund af det lave Damptryk er Motorens Anvendelse farefri.

Om D.'s Udbredelse i Danmark se Dampkedel. (Litt.: S. C. Borch, »Maskinlære« [2 Bd., 1885]; Tekn. Forenings Tidsskrift, 12. Aarg.; G. Garde, »D. paa den nordiske Industriudstilling 1888«; Frykholm, »Angmaskinlära« [1890]; Rose, *Modern steam-engines* [1886]; Zeuner, »Technische Thermodynamik« [1887]; Pechan, »Leitfaden des Maschinenbaues« [2 Bd., 1885—88]; Rühlmann, »Allgem. Maschinenlehre« [4 Bd., 1875—88]; Zeuner, »Die Schiebersteuerungen« [1888]; Blaha, »Die Steuerungen der D.« [1890]; Weissbach, »Lehrbuch der Ingenieur-Maschinenmechanik« [3 Bd., 1870—91]; Reulaux, »Kurzgefasste Geschichte der D.« [1891]; Hrabák, »Hilfsbuch f. D.-Teckniken« [1891]; Scholl, »Führer des Maschinisten« [1891]; Schwartze, »Katechismus der Dampfkessel, D. u. a. Wärmemotoren« [1892]; Haeder, »Die D. unter hauptsächlichster *Berücksichtigung* completer *Dampf*-anlagen« [1892]; Radinger, »Ueber D. mit hoher Kolbengeschwindigkeit« [1892]; Buchetti, *Les machines å vapeur å l'exposition universelle de Paris 1889* [1890]; Feytag, »Die D. der Pariser-Weltausstellung 1889« [1891]).

H. D.

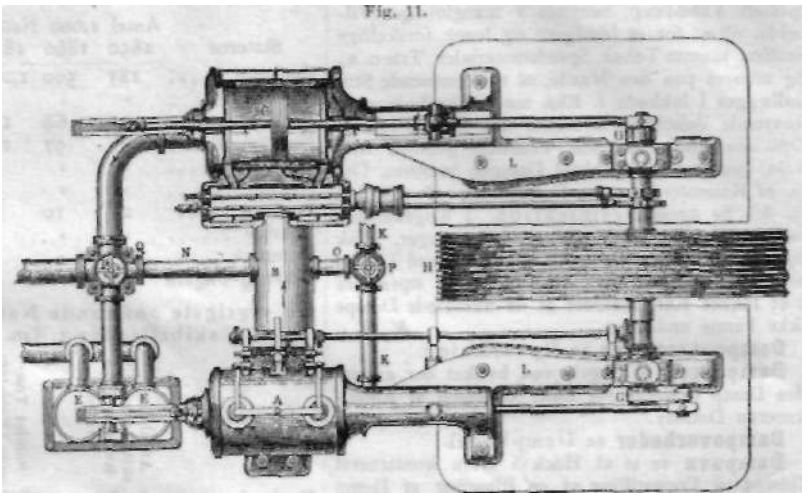
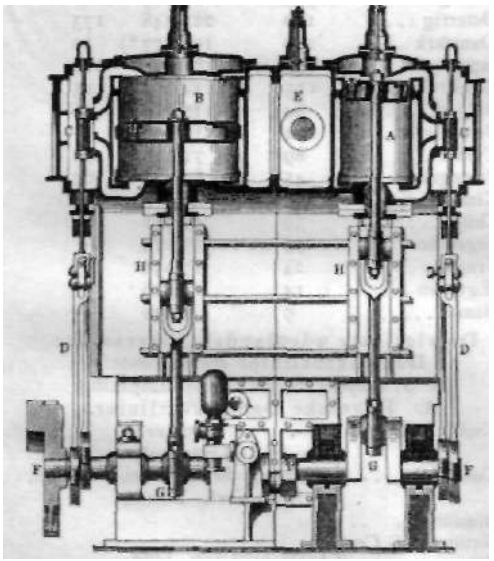

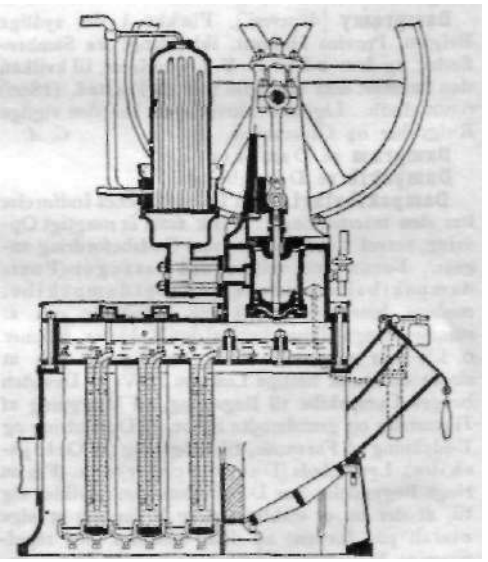
Fig. 11.

Fig. 12.

Skibscompound-Dampmaskine med Kondensation.

Fig. 13.

Dampmotor

Dampmotor se Dampmaskine.

Dampmuddermaskine se Uddybningsmaskine.

Dampmølle se Mølle.

Dampning, Behandling af Stoffer med Damp, specielt Vanddamp, benyttes i mangfoldige Tilfælde, oftest for at blødgøre og løsne forskellige Stoffer, saasom Tobak, Spindematerialer, Træ o. a., og udføres paa den Maade, at vedkommende Stof indlægges i lukkede, f. Eks. med Sikkerhedsventil forsynede Beholdere, hvorefter der tilledes Damp. Ofte anvendes roterende Tromler, gennem hvis hule, gennemhullede Aksel Dampen indføres. Om D. af Raamaterialer for Fremstilling af Alkohol (s. d.). Se ogsaa Desinfektion. I Kogekunsten betyder D. den Tilberedning af Grønsager, Fisk og især Kød, som bestaar i, at disse, med Tilsætning af Smør eller Fedt og Krydderier, opvarmes i et lukket Kar, saaledes at de udviklede Dampe ikke kunne undslippe. *K. M.*

Dampopvarmning se Opvarmning.

Damporgel, et Orgel, ved hvilket der anvendes Damp i Stedet for Luft, opfundet af Amerikaneren Donnay. *S. L.*

Dampoverheder se Dampkedel.

Dampovn er et af Hock i Wien konstrueret Ildsted til Fremstilling af en Blanding af Damp og varm Luft, der skal benyttes til at drive en Maskine af lignende Bygning som Dampmaskinen. Den har kun ringe Anvendelse. *H. D.*

Damppibe se Dampfløjte.

Dampplov se Plove.

Dampploining se Pløjning.

Dampppumpe se Pumper.

Damprambuk, Dampramme se Pæleramning.

Dampremy [dāprəmi'], Flække i det sydlige, Belgien, Provins Hainaut, ikke langt fra Sambrefloden og kun 2 Km. N. V. f. Charleroi, til hvilken den nærmest maa betragtes som en Forstad. (1890) 9,000 Indb. Ligesom Hovedbyen har den vigtige Kulgruber og Glasværker. *C. A.*

Damprnm se Dampkedel.

Dampskib se Dampbaad.

Dampskibsfart. Ved Dampskibenes Indførelse har den internationale Trafik faaet et mægtigt Opsving, saavel hvad Person- som Godsbefordring angaar. Førstnævnte udføres ved Passager-(Postdampskibe), sidstnævnte ved Fragtdampskibe; medens hine væsentligst ere indrettede paa at rumme mange Mennesker (talrige Kahytter, Saloner o. l.), gaar man ved disse navnlig ud paa at skaffe de størst mulige Lastrum til Veje. Desuden bruges Dampskibe til Bugsering, til Bjærgning af Havarister og grundstødte Skibe, til Opmudring og Uddybning af Farvande, til Krigsbrug (se Orlogsskibe), Lystsejlads (Dampyachter) o. a. Fra en ringe Begyndelse har D. efterhaanden udviklet sig til, at der nu er etableret faste Linier saa at sige overalt paa Jorden; ad disse afsendes med regelmæssige Mellemrum Dampskibe, som undervejs anløbe visse bestemte Punkter; deres Hurtighed er i Tidens Løb vokset saa meget, at man nu tilbagelægger Rejsen fra Irland til New York i 6—7 Dage, medens man oprindelig til samme Tur brugte 17—25 Dage. En Del af de oprettede Dampskibslinier modtage af deres Regeringer betydelige Subventioner (der aarlig kunne beløbe sig til flere Millioner for hver enkelt) for at besørge den oversøiske Posttrafik.

Nedenstaaende Tabel viser for en Del Stater den Stigning i Dampskibstrafikken, som er foregaaet siden 1850.

Staterne	Antal 1850	1,000 Netto Register-Tons 1860	1870	1880	1890
England	187	500	1,202	2,949	5,414
Tyskland	»	»	82	216	724
Frankrig	13	68	154	278	500
Nordamerika	44	97	192	147	194
Italien	»	»	32	77	190
Norge	»	»	13	58	178
Holland	2	10	19	64	147
Sverige	»	»	»	81	141
Danmark	»	»	10	52	113
Østerrig-Ungarn	»	»	50	63	87

De vigtigste søfarende Nationers Dampskibsflaader 1. Jan. 1894.

Nationer	Antal Dampskibe over 100 Registrerede Tons Brutto.	Samlet omregistreret Tonnage i Tons Brutto	Antal udeaf Fortegnelsen. I Tal
England	7,185	9,838,353	3
Tyskland	912	1,214,830	37
Frankrig	555	891,720	41
Nordamerika	610	887,766	—
Spanien	392	449,044	32
Norge	559	403,813	5
Italien	224	318,706	97
Holland	207	307,145	13
Rusland	248	229,542	35
Sverige	535	226,769	20
Østerrig	162	222,348	173
Danmark	253	198,577*)	10
Japan	288	174,466	220
Grækenland	125	134,687	15
Belgien	84	117,289	46
Brasilien	164	110,068	—
Tyrkiet	89	71,358	71
Portugal	45	62,811	67
Kina	35	44,312	—
Chile	39	43,741	66
Argentina	73	33,°79	—
Uruguay	24	17,056	—
Ægypten	14	15,919	—
Siam	9	1,370	—

De vigtigste udenlandske oversøiske Dampskibslinier ere følgende:
(S. S. betyder Steam Ship [Dampskib]).

A. Engelske Dampskibslinier.

Selsk.'s Navn.	Rouler.
{	England (Liverpool)
	Halifax, St. Thomas, Colon, New York, Boston.
Inmann	
National S. S. Co.	Liverpool-New York.
White star	
Guion	
Anchor {	Glasgow / Liverpool — New York & Liverpool, Gibraltar, Port Said, Sues, Aden, Bombay.

*) 1893: 214,400.

Allan (Canadanian)	Glasgow, Belfast, Liverpool, London	Quebec, Montreal, Halifax, Boston, Philadelphia, Baltimore.
Dominion ..	Liverpool, Bristol	Quebec.
Paket-Co. ...	Southampton-Vestindien og Centralamerika.	
	Southampton-Lissabon, Brasilien, Buenos Ayres.	
Westindia & Pacific S. S. Co.	Liverpool-Vestindien, Sydamerikas Nordkyst.	
Liverpool, Brazil & Rivir-Plate S. Navigation Co. .. .	Liverpool-Lissabon, Brasilien, Buenos Ayres.	
Pacific S. Navig. Co.	Liverpool-Bordeaux, Lissabon, Brasilien, Montevideo Valparaiso, Arica, Port Islay, Callao.	
British & African S N [illegible]	Liverpool-Madeira, Tenenffa, [illegible] Canariske Øer, Vestkysten af Afrika fra Goré til Loanda.	
Union S. S. Co.	Southampton-Madeira, St. Helena, Kapstaden til East-London.	
Donald, Currie& Co (Castle Mail)	London-Lissabon, Kap, Lourenzo Marquis, Mosambique, Zanzibar, Mauritius, Tamatave (ogsaa Congostatens Kyster via Hamburg, Rotterdam, Antwerpen).	
Peninsular &Oriental S. Navigation Co. .. (P. &. O.).	Southampton, Marseille, Brindisi-Ægypten, Aden, Ceylon, Singapore, Hongkong, ogsaa de adriatiske Havne — Bombay, Madras, Kalkutta, Shanghai og Yokohama (Japan). Fra Ceylon (Kolombo) til Australien.	
	London-Sues, Kolombo, Madras, Kalkutta.	
British India Navig. Co	London-Alger, Ægypten, Zanzibar, Karitshi, Bombay.	
	London-Suez, Batavia, Cooktown o. v. til Brisbane.	
Orient. S. Navig. Co.	London-Napoli, Sues, Adelaide, Melbourne, Sydney.	
Ocean S. S. Co.	London, Liverpool	(Sues, Singapore, Hongkong, Shanghai

B. Franske Dampskibslinier.

Selsk.'s Navn.	Router.
Co. générale-transatlantique	Havre-New York; St. Nazaire-Guadeloupe, Mejiko, Cayenne, Aspinwall, med Forgrening fra St. Thomas-Havanna, la Guayra og samtlige fransk-vestindiske Øer. 1) Bordeaux-Brasilien, Buenos-Ayres. 2) Marseille-Shanghai, med Sidelinier: Yokohama, Mauritius, Cochinkina, Kalkutta, Batavia. 3) Marseille-Sues-Pondischéry, Madras, Kalkutta, Singapore, Batavia, Hongkong-Yokohama. 4) Marseille-Sues, Réunion, Mauritius, Australien, Nouméa. 5) Réunion-Mosambique og Afrikas Vestkyst.
Messageries-maritimes	
Chargeurs réunis (ogsaa Sejlskibe)	Havre-Lissabon, Teneriffa, Brasilien, Buenos Ayres.

C. Tyske Dampskiblinier.
(D. Sch. betyder Dampschiff.)

Hamburg-Amerikanisch Paketfahrt Aktien-Gesellschaft	Hamburg-New York. Hamburg-Havre-Vestindien, la Guayra, Curaçao, Colon. Hamburg-Havre, Mejiko.
	Bremen-Østasien, Antwerpen, Sues, Ceylon, Singapore, Hongkong, Shanghai-Japan, Australien-Samoa.
Norddeutsche Lloyd ____	Bremen-New York-Baltimore, Galveston. Bremen-Antwerpen, Lissabon, La Plata-Staterne, Brasilien.
Deutsche Transatl. D. Sch. Gesellschaft (Adlerlinie)	Hamburg-New York.
Hamburg-Sydamerik.D.Sch. Gesellschaft.	Hamburg /1 Montevideo, Buenos Ayres, Rosario. 2 Lissabon, Bahia, Rio Janeiro, Santos, San Francisco.
Kosmos	Hamburg-Antwerpen, Dartmouth, St. Vincent, Port Stanley, Punta Arenas, Corral, Coronel, Talcahuano, Valparaiso, Iquique, Arica, Mollenda, Callao. Hamburg-Callao, Centralamerika til Champerico.
Afrikanische D. Sch. Aktiengesellschaft (Woormanlinie)	Hamburg-Vestafrika fra Goré til Kamerun, St. Paolo de Loanda.
Deutsche Reederei (Kingsinlinie)	H[illegible] S[illegible] Hamburg-Penang, Singapore, Hongkong, Japan.
Slomansche D. Sch. Linie .	Hamburg-Sueskanalen, Adelaide, Melbourne, Sydney.

D. Spanske Linier.

	Cadiz-Veracruz, via Teneriffa, Puertorico, Havanna.
Marquez del [illegible] C[illegible] & C[illegible]	Liverpool-Vigo, Coruña, San[illegible] tander, Cadiz, Valencia, Cartagena, Barcellona, Sues, Manilla.

E. Portugisisk Linie.

Emperza Nacional	Hull-Lissab Mossamedes.

F. Italiensk Linie.

[illegible] nerale Italiana	Italienske Middelhavshavne-Sueskanalen, Bombay, Ceylon, Kalkutta, Singapore, Batavia.

G. Østerrigsk-ungarsk Linie.

	Triest-Brindisi, Sues, Massaua, Dschedda, Aden, Bombay, Ceylon, Penang, Singapore, Hongkong.
Oestreichischer Lloyd	Konstantinopel-Aden. Kolombo(Ceylon)-Madras, Kalkutta. Middelhavsrouter.

H. Belgisk Linie.

Red Star Comp. | Antwerpen-New York, Philadelphia

I. Hollandske Linier.

Nederl. Amerikk. D. Sch. Maat-schappij. . . . | Rotterdam-New York.

Nederland | Amsterdam-Southampton, Marseille, Sues, Sumatra, Java.

Rotterdamsche Lloyd ..... | Rotterdam-Marseille, Padang, Batavia, Samarang, Surabaya.

K. Amerikanske Linier.

Mellem de nord-, mellem- og sydamerikanske Østhavne besørges Trafikken af følgende Selskaber: 1) United States & Mexican Mail S. S. Co. 2) Westindia Mail S. S. Co. 3) American S. S. Co. (Atlas). 4) United States & Brazil S. S. Co. 5) Cia Brazileira dos Paquetes a Vapor. 6) Cia intermediaria dos Portas do Sul.

Routen Vestamerika—Østasien o. a. besørges af:

. . . . . | San Francisco-Honolulu, Sydney, Auckland.

Californian, Oregon & Mejiko S. S. Co. | San Francisco-Honolulu.

Om de tre nordiske Rigers Dampskibslinier m. m. se Art. om de tre Lande (under Afsnittet »Samfærdselsmidler«). *C. L. W.*

Dampskibslanterner se Lanterner.

Dampskibsselskab, Det forenede (D. F. D. S.), stiftet 11. Decbr. 1866 af daværende Privatbankdirektør C. T. Tietgen ved Sammensmeltning af Rederiejerne Koch & Henderson, H. P. Prior og »Det alm. danske Dampskibsselskab« med et Grundfond af 3 Mill. Kr. Det begyndte med en indenlandsk Afdeling (9 Skibe), der besørgede Trafikken mellem Øerne og Jylland, og en udenlandsk (8 Skibe), som etablerede Router paa Antwerpen, England og Island. Selskabets administrerende Direktører vare Konsul C. P. A. Koch (død 1893) og Grosserer H. P. Prior (død 1875). Ved Tilkøb af allerede eksisterende Dampskibe og Anskaffelse af ny blev Selskabet efterhaanden sat i Stand til at besørge hele den indenlandske Trafik (Postrouterne og de bornholmske ene undtagne). For Sundfartens Vedkommende gik denne Monopolisering ikke af uden betydelige Vanskeligheder og en til Tider ret skarp Konkurrencekrig fra svensk Side; først 1882 lykkedes det endelig at faa Sagen ordnet til Selskabets Tilfredshed. De indenlandske Fragtsatser bleve 1884 ordnede ved Samraad med det kgl. danske Landhusholdningsselskab, hvorved deres Norm blev 15—20 p. Ct. billigere, end hvad der hidindtil havde været Tilfældet. Islandsfarten blev efter forskellige Svingninger definitivt overtagen af D. F. D. S. 1880 med Statstilskud. De udenlandske Linier, der begyndte med Antwerpen og England, havde været i jævn Udvikling siden 1867; kort efter aabnedes en Linie med Königsberg som Udgangspunkt, tillige beregnet paa at eksploitere russiske Produkter; men 1879 optoges tillige direkte Linier paa Rusland (Libau), efter at dette Land med Anlægget af ny Jærnbaner havde gjort Skridt til at emancipere sig fra Konigsberg. 1880 etableredes direkte Kvægeksportlinier paa England, væsentligst mellem Newcastle og Kjøbenhavn samt en Esbjærg-Parkstone-Linie, hvilken blev af stor Betydning saavel for Landbruget som for Byen Esbjærgs Opkomst. Norge og Sverige fik 1881 direkte Linier med Stettin som Endepunkt mod Syd. 1884 udvidede Selskabet sin Virksomhed til Middelhavet, 1887 forlængedes dets Net endogsaa helt ind i Sortehavet, ligesom ogsaa Finland indlemmedes under dets Omraade.

Selskabet, der ved Begyndelsen af 1895 ejede en Flaade af 110 Skibe med en Brutto Tonnage af 72,330 Reg.-Tons, har nu en Aktiekapital og Obligationsgæld af tilsammen ca. 15¼ Mill. Kr.; det beskæftiger et Personel af ca. 2,000 Mennesker. Dets Udbytte, som har været underkastet stærke Svingninger, naaede 1870 sit Maksimum af ca. 20 p. Ct., efter Aaret forinden at have været nede paa 1½; dets Minimum var 1885, da det intet Udbytte gav; Gennemsnitsudbyttet har været ca. 8¾ p. Ct. (beregnet for 24 Aar). Dets administrerende Direktør efter Konsul C. P. A. Koch's Død er Kommandør C. Normann. Selskabets Kontorflag er blaat Stutflag med hvidt Malteserkors; Skorstensmærket er sort Skorsten med et rødt Bælte. *C. L. W.*

Dampskibsselskabet „Thingvalla“, stiftet 14. Marts 1880 med en Driftskapital paa 4 Mill. Kr., har siden 1880 etableret en regelmæssig Route mellem Kjøbenhavn—Christiania—Christianssand og New York. Selskabet ejer for Tiden 5 Skibe, der ere Danmarks største. Det er det eneste nordiske Dampskibsselskab, der regelmæssig og med Passagerer befarer de store Have, og har som saadant erhvervet sig en vis Navnkundighed i Skandinavien.

Dets Skibes Dimensioner m. m. ere:

Navn	tiphd ti o PS o S	ns. knc h.	nral agelcr.	gga.-	Anm.
Amerika .	4,058	13	878	1872	bygget i Belfast (Lgd. 137,5 M.).
Norge..	3,358	10	817	1881	bygget i Glasgow
Hekla . .	3,258	10½	827	1884	— i Greenock
Island . ,	2,844	10¼	672	1882	— i Kbhvn.
Thingvalla	2,524	9¾	687	1875	— i do. (Lgd. 94 M.).

Selskabets samlede Brutto Tonnage er 16,072 Reg.-Tons. Dets Kontorflag er hvidt Stutflag med blaa Stjerne. Skorstenen gul med hvidt Baand, hvori en blaa Stjerne. I en nær Fremtid paatænkes en Samvirken mellem dette Selskab og et Hamburg—Amerika Dampskibsselskab, saaledes at Paketter fra Kjøbenhavn kunne afsendes regelmæssig med kortere Mellemrum. *C. L. W.*

Dampskyts, et Slags Skyts, ved hvilket Vanddampe af høj Spænding anvendtes som Drivkraft i Stedet for Krudt, en Konstruktion, der i øvrigt hurtig blev forladt. *H. H.*

Dampskæremølle se Savemaskiner.

Dampspil se Spil.

Dampsporvogn se Sporvogn.

Dampsprøjte se Brandsprøjte.

Dampsterilisationsapparat se Desinfektion.

Damptromle se Tromler.

Dampt [dã'], Jean Auguste, fransk Billedhugger, er født i Venarey (Cote-d'Or) 1858. Han blev uddannet i Paris under Jouffroy, Dubois og Bonnassieux efter at have modtaget sin første kunstneriske Undervisning i Dijon's Kunstskole. Fra 1879 (Gipsstatuen »*Ismael*«) har han udstillet paa Salonen; hans »St. Johannes« [1881] kom til Luxembourg-Museet, og hans senere Statuer, som »Mignon«, »Kokette«, »Diana begræder Aktæons Død« [1887], »Vellysten« [1889], Bronzegrupperne »A la forge« og »Avant la fantasia« m. m., have været dygtige Bidrag til moderne fransk Skulptur. To ejendommelige Kunstværker fra den seneste Tid ere hans »Baiser de l'aïeule« [Bedstemoderens Kys, 1893] og »Melusine og Ridder Raymondin« [1894, udf. i Elfenben, Metal med Forgyldning]. Han har desuden arbejdet for Hotel de Ville i Paris (Statue af Boule) og for Opéra-comique's Foyer. *A. Hk.*

Damptrøje se Dampmaskine.

Damptrykhævert se Pulsometer.

Damptrykmaaler se Manometer.

Damptrykregulätor er et Apparat til automatisk at forøge eller formindske Varmeudviklingen fra Risten i en Dampkedel, efter som Damptrykket i Kedlen falder eller stiger. I Princippet bestaar Apparatet af en i Forbindelse med Kedlen staaende Cylinder med et Stempel, paa hvilket Damptrykket virker. Stemplet staar ved Vægtstænger i Forbindelse med en Klap, der kan aabne eller lukke for Tilførslen af Forbrændingsluft til Risten. *H. D.*

Dampturbine se Dampmaskine.

Damptærskning se Tærskemaskiner.

Damptæthed. Dividerer man Vægten af et vist Rumfang Damp med Vægten af det samme Rumfang Vand ved 4^0, faar man en Brøk, der kaldes Dampens Tæthed eller Vægtfylde. Dette Tal er meget forskelligt, eftersom Dampen har forskellig Temperatur og Tryk. Af 1 Kg. Vand bliver der 1,650 Lit. mættet Vanddamp ved 100^0, og D. er følgelig $\frac{1}{1,650}$. Ved højere Temperatur er mættet Vanddamps D. større. Men angiver man D. i Forhold til atmosfærisk Luft eller Brint, der har samme Tryk og Temperatur som Dampen, bliver D. angivet ved et Tal, der som Regel er saa godt som uafhængigt af Tryk og Temperatur. 1 Lit. Vanddamps Vægt er saaledes altid $\frac{5}{8}$ af 1 Lit. atmosfærisk Lufts og 9 Gange 1 Lit. Brints, naar alle tre Luftarter sammenlignes ved samme Tryk og Temperatur. Smaa Afvigelser kunne forekomme, idet Dampen som andre Luftarter ikke strengt følger Boyle's Lov, og større Afvigelser, naar der ved Opvarmning foregaar kemiske Omdannelser i Dampen. Bestemmelsen af D. er vigtig for Kemien, fordi et Stofs Molekuletal som Regel er det dobbelte af D., naar Brinten bruges som Enhed. Smlg. Avogadro's Lov. *K. S. K.*

Damptørreapparat se Dampkedel.

Damptørremaskine, et Tørreapparat (s. d.), i hvilket Opvarmningen foretages ved Damp.

Dampvogn se Lokomotiv.

Damrokke (*Apus*) se Bladfødder.

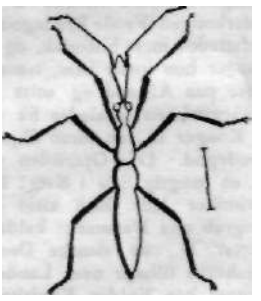
Damrosch, Leopold, tysk Musiker, født i Posen 22. Oktbr. 1832, død i New York 15. Febr. 1885, maatte, uagtet han tidlig viste musikalsk Begavelse, efter Forældrenes Ønske studere Medicin. Senere besluttede han sig til paa egen Haand at bane sig Vej som Musiker, og efter flere trange Aar naaede han 1858 at blive Dirigent ved filharmonisk Selskab i Breslau. Her fik han Lejlighed til at udfolde sine Evner og vise sin Begejstring for Wagner's, Liszt's og Berlioz'es Værker. I Breslau vakte disse hans Sympatier efterhaanden Misstemning, og D. tog derfor med Glæde mod en Kaldelse til New York, hvor han blev Leder af Sangforeningen »Arion« og snart udfoldede en stor Virksomhed, navnlig efter at han 1873 havde grundet *Oratorio Society* og *New York SymfonySociety*. Endelig 1884 kaldte han en tysk Operascene til Live, hvis Ledelse hans Søn, Walter D., overtog efter Faderens Død. Som Komponist af Orkesterværker, Sange og Korværker har D. ikke fremragende Betydning. *W. B.*

Damsnæppe (*Totanus stagnatilis*) se Klirer.

Damspil, Brætspil, som spilles mellem to Partier paa et Skakbræt (Dambræt) med 24 runde, flade Brikker af to forskellige Farver, 12 af samme Farve til hver Spiller. De spillende rykke hinanden i Møde ved skiftevis at føre Brikkerne paa skraa fra Felt til Felt og søge at slaa hinandens Brikker ved at springe med en Brik over Modspillerens tilsvarende til det tomme Felt foran eller bag ved denne. Spillet gaar ud paa at slaa alle Modpartens Brikker eller indeslutte dem, saa de ikke kunne gøre noget Træk, eller ogsaa lade Modspilleren slaa alle sine Brikker. Rykker den ene Spiller med en Brik ind paa Modstanderens bageste Række, har han Ret til »Dam« o: han kan lægge en af de slagne Brikker paa den nævnte Brik, og denne Dam kan da slaa Modpartens Brikker i samme Tavlerække, selv om disse findes i længere Afstand.

Damster Diep, Kanal i det nordlige Holland, Provins Groningen, anlagt 1598, danner Forbindelse mellem Byen Groningen over Appingadam (deraf Navnet D.) og Delfzyl og Ems.

Damtæger (*Hydrometridae*) ere en Familie af Tægernes Orden, hovedsagelig bestaaende af de langstrakte, sorte Insekter, som saa ofte findes løbende eller springende paa Overfladen af Søer og Vandløb. Legemet er altid fint behaaret, Hovedet næsten saa bredt som Brystet og Snablen næsten altid treleddet; Forbenene som oftest korte, kraftige Gribeben. Mellem- og Bagbenene meget stærkt forlængede, og alle Benparrene, navnlig de to sidste Par, rykkede meget langt ud paa Siden af Legemet. Ikke sjælden mangle enten Fore- eller Bagvinger og undertiden begge Par.

Damtæge.

Paa 3. Brystring udmunder den for alle Tæger fælles Stinkekirtel, her imidlertid kun med en i Midtlinien liggende Fællesaabning; fra denne Kirtel er det, at den Vædske udgaar, der giver disse Dyr deres ubehagelige, gennemtrængende Lugt. Naar Vandløberne færdes paa Vandspejlet,

hvile de paa alle 3 Par Ben, men bruge i øvrigt, naar de ville bevæge sig, særlig kun de 2 bageste Par, idet det korte 1. Par anvendes til at fastholde og vistnok ogsaa til at gribe Byttet. Ved Benenes Tryk paa Vandspejlet bøjer dette sig skaalformet ned, og det er Skyggerne af disse Skaale, man saa ofte ser som 6 sorte Prikker aftegne sig i stærkt Sollys paa Søernes eller Bækkenes Bund. Kun nødtvungne søge de ned i Vandet og opholde sig enten, som visse Former, midt ude paa Søerne eller ere, som andre, mere Bred- og Kystdyr. Føden bestaar af mindre Vandindsekter, som de gribe og udsuge. Efter Parringen lægger Hunnen sine Æg paa Vandplanterne i lange Rækker, og de deraf fremkomne Unger søge straks op til Vandspejlet, hvor de leve ganske paa Forældrenes Vis. Først efter flere Hudskifter vokse Vingerne frem. Det bedste Kendetegn paa, at Dyret er fuldvoksent, er i øvrigt den ovenfor omtalte Stinkekirtel, som kun optræder efter sidste Hudskifte. Visse Former, som *Velia*, ere særlig knyttede til rindende Vand, de fleste andre (*Hydrometra*, den langstrakte traadfme *Limnobates*) til roligt Vand; og endelig træffer man langt ude paa de aabne Verdenshave den mærkelige Slægt *Halobates* med kegleformet Bagkrop, kort og plump Legemsbygning og særdeles langstrakte Ben. I Danmark forekomme de 3 Hovedslægter *Hydrometra, Limnobates* og *Velia*, alle med stor geografisk Udbredelse. Arterne af Slægten *Velia* udmærke sig særlig ved at optræde snart som vingede, snart som uvingede. *C. W-L.*

Damūda, stor Flod i Bengalen i Forindien, udspringer i Provinsen Chota-Nagpur, gennemstrømmer Ramgarhdalen og optager ca. 150 Km. fra sin Kilde Barakar. Paa sit videre Løb passerer den Bardvan for efter et 560 Km. langt Løb at udmunde i Hugly. I øvre Damudadal ligge Indiens rigeste Kullejer, der udnyttes af talrige Selskaber, og hvorfra Jærnbanerne i hele Nordindien forsynes. Disse Kullejer have ogsaa givet Anledning til Opblomstringen af en vigtig Metalindustri, der navnlig koncentrerer sig om Byen Ranigandj. *C. C. C.*

Dan se Roanoke.

Dan, dansk Sagnkonge, Stamfader til Danerne og Grundlægger af det danske Rige. Hans Plads i Sagnkongernes Række er som Fader til Guldalderkongen Frode Fredegod; men alt som Frode opfattedes mere historisk, og der flyttedes ny Sagnkonger hen foran ham, trængte man til at faa D. mere paa Afstand og satte ham paa ny forrest i Kongerækken; saaledes fik de danske Kongesagn to Konger D., en foran Skjold og en foran Frode Fredegod. D.'s Optræden tænkes altid knyttet til en mægtig Sejr i Krig; Middelalderens danske Krøniker lade ham altid afslaa Tyskerkongens Angreb paa Danmark: kaldt til Hjælp af Jyderne sætter D., de danske Øers Konge, over, slaar Tyskerne tilbage over Landegrænsen (efter nogle bygger han Volden Kovirke, hvor senere Danevirke rejstes), føres af de taknemmelige Jyder til Stenen Daneryge (ɔ: Hyldningspladsen ved Viborg) og udraabes til Konge; han samler da de bedste Mænd fra alle sine Lande og spørger dem, hvad han skal kalde sit Rige; »du er Dan« svarede de, »dit Rige skal hedde Danmark, og det skal vare, medens Verden staar«! I islandske Kilder fortælles derimod om hans Sejr over Kong Aaleiv i den Omgængelige (*hinn lltilláti*) og om hans derved vundne Tilnavn *mikilláti*, ɔ: den Storladne eller Overmodige (jfr. Daneholm), ligeledes om hans Afstamning fra den gudebaarne Rig (s. d.; jfr. Danp) og om hans Højsætning i Hærklæder og til Hest, hvoraf Højlægningsskikken skal være opstaaet (Haugold, Højold, s. d.). D. er — ligesom Hundreder af andre sagnpoetiske Stamfædre til Folkestammer — dannet af Folkets, Danernes, Navn, ikke omvendt. Danske Sagn nævnede som hans Brødre Nordmændenes og Svenskernes Stamfædre Nor og Østen (ɔ: Øjstein, misforstaaet som den østlige); et andet Sagn, der ved Sakses Navn har faaet en ufortjent Autoritet, gør Angul, Anglernes Stamfader i Angel og England, til hans Broder. (Litt.: A. Olrik, »Sakses Oldhistorie« [Kbhvn. 1894] § 19). *A. O.*

Dan, en af Israels Stammer, som ved Folkets Bosættelse i Kanaan fik sin Landstrækning anvist ved Bjærglandets Vestskraaning ned ad Middelhavet til, hvor den dog ikke kunde finde fast Fodfæste, men stadig forstyrredes af Kanaanitterne. En Skare paa ca. 600 Mand drog da Nord paa og erobrede Laisch, som efter Stammenavnet kaldtes D. Fra deres oprindelige Landomraade synes Danitterne temmelig snart at være forsvundne. I D. indrettede de en mod Israels Religion stridende Billeddyrkelse. Her oprettede Jeroboam I en Helligdom for den af ham indførte Dyrkelse af Jahve under Billedet af en ung Tyr. Som den nordligste Stad i Israel var D. den, som først maatte falde i de nordlige Fjenders Hænder. Først erobredes den af Syrerne, senere faldt den i Assyrernes Magt. Efter Eksilet forsvinder D.'s Stamme af Historien. D. laa ved Jordans Kilder henimod Sydvestfoden af Hermon paa en Høj, nu *Tell-el-Kadi*, paa hvis Sydside der endnu findes nogle ubetydelige Ruiner. *V. O.*

Dana [de!ina], 1) Edward Salisbury, Søn af nedenn. J. D., Professor i Fysik og Kurator ved Mineralsamlingen ved Yale University i New Haven, Connecticut, er født 16. Novbr. 1849. Han har især gjort sig fortjent ved krystallografiske og mineralogiske Undersøgelser; ligeledes har han stor Fortjeneste af at have omarbejdet efter Nutidens Fordringer sin Faders »System of mineralogy« [6. Udg., New York 1892]. Fra 1875 har han været Medredaktør af »American Journal of science«. *N. V. U.*

2) James Dwigth, amerikansk Naturforsker, født 12. Febr. 1813 i Utica, død 16. April 1895 i New York. Efter at have studeret Naturvidenskaberne og Matematik blev han Lærer i det sidste Fag for Søkadetterne i den amerikanske Marine og gjorde som saadan en Rejse i Middelhavet 1833—35. 1836—38 arbejdede D. som Assistent hos den bekendte Mineralog Prof. Sillimann den ældre i New Haven i Connecticut. Han traadte i et nært Forhold til denne Mand, blev hans Svigersøn, og sammen med hans Søn, den ogsaa som Mineralog bekendte B. Sillimann, fortsatte D. det af Sillimann 1819 grundlagte ansete »American Journal of science«. 1838 sluttede D. sig som Naturforsker til Kaptajn Wilke's af de forenede Stater udrustede Undersøgelscsekspedition i det stille Hav og deltog ogsaa 1842 i Ekspeditionens Jordomsejling. Resultatet af hans Undersøgelser foreligger i de tre betydelige Arbejder: »Report on the zoophytes« [Washington 1846], »Report on geology of the Pacific« [Wash-

ington 1849] og »Report on crustacea« [2 Bd., Washington 1852—54]. 1845 blev D. Professor ved *Yale College*. Han har udgivet flere meget benyttede Lærebøger i Geologi, hvoriblandt »Manual of geology« [1. Udg. 1863], der er udkommen i 10 Opl., men i Særdeleshed maa nævnes hans fortræffelige »System of mineralogy« [1. Udg. 1837], et Værk, der ved stadig udkommende Tillæg er blevet ført å jour og maa betegnes som den fuldstændigste Haandbog i sin Del af Mineralogien. I sine sidste Aar beskæftigede han sig særlig med Studiet af Vulkaner og udgav bl. a. »Characteristics of volcanoes« [1890]. *K. R.*

Dana [de!ina], 1) Richard Henry, amerikansk Forfatter, født i Cambridge (Massachusetts) 15. Novbr. 1787, død i Boston 2. Febr. 1879. Hans første Arbejder vare »Essay on old times« og en Kritik over Hazlitt's »Lectures on the english poets«; sammen med Prof. Channing udgav han »The Review«, der ophørte 1821, og derefter »The idle man«, et Tidsskrift, hvoraf der dog kun kom 6 Numre. 1827 udsendte han et Bind »Poems« og 1833 »Poems and prose writings« [2 Bd.], hvoraf en Del bleve genoptrykte i London [1844] under Titlen »The buccaneer, and other poems«. En ny Udgave af »Poems and prose writings« [1850] indeholder en fuldstændig Samling af hans Værker. Af hans Digte kan nævnes »The dying raven«, af hans Prosafortællinger »Tom Thornton« og »Poul Felton«. 1839 — 40 holdt han i Boston, New York og Philadelphia Foredrag over Shakespeare.

2) Richard Henry, Søn af ovenn. R. H. D., amerikansk Jurist og Forfatter, født i Cambridge (Massachusetts) 1. Aug. 1815, død i Rom 7. Jan. 1882. Han studerede ved Harvard Universitetet, hvor han gradueredes 1837. Hans Lyst til Søen bragte ham derpaa til at gøre Tjeneste som Matros paa Briggen »The Pilgrim« paa en Tur rundt om Kap Horn, som han skildrede i »Two years before the mast« [1839], der gjorde megen Lykke og af det engelske Admiralitet blev antagen til Fordeling mellem Sømændene; en forøget Udgave kom 1869. 1859 skrev han »To Cuba and back«, en Skildring af en Ferierejse. Som Jurist har han, foruden Bidrag til Fagtidsskrifter, udgivet et Værk om Søvedtægter og Love: »The seaman's friend« [1841], der blev optrykt i England under Titlen »The seaman's manual«, og besørget en ny Udg. af Wheaton's »International law« [1866]. *C. K.*

Danabæk adskiller Elfsborg's og Halland's Len og er den gamle Grænse mellem Danmark og Sverige. *H. O.*

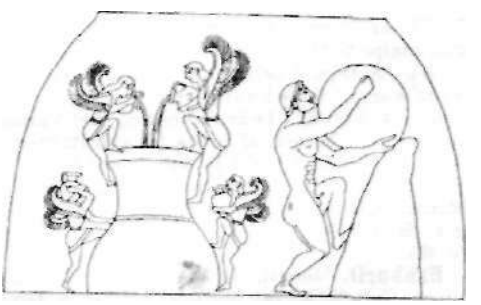
Danäe, efter det græske Sagn Datter af Akrisios og Eurydike. Oraklet havde forudsagt Akrisios, at hans Dattersøn skulde blive hans Bane. For at forebygge dette holdt han D. indespærret i et underjordisk, malmbeslaaet Rum; men Zeus, der elskede D., fandt Vej til hende og sænkede sig som en gylden Regn i hendes Skød. Da D. derefter fødte Sønnen Perseus, lod Akrisios Moder og Barn indeslutte i en Kasse, som blev kastet i Havet og siden drev i Land paa Øen Serifos, hvor Polydektes var Konge. Her voksede altsaa Perseus op. Polydektes blev greben af Attraa efter D. og sendte derfor Perseus, der var ham i Vejen, ud for at hente Medusas Hoved; da Perseus var kommen tilbage med det, dræbte han Polydektes, der imidlertid var bleven ved at efterstræbe D., og tog sin Moder med sig til Argos. Fortællingen om D. er ofte, ligesom de øvrige Sagn om Perseus (s. d.), benyttet som Motiv af græske Digtere (som Simonides, Aischylos, Sofokles og Euripides) og Kunstnere. *C. B.*

Danäer (græ.), et efter Stammehelten Danaos afledt Navn paa Indbyggerne i Argos. D. er hos Homer og de følgende Digtere Fællesbenævnelse for Hellenerne. Laokoon's Ord i Vergil's Æneide (II 49): *timeo Danaos et dona ferentes* (Jeg frygter D., ogsaa naar de bringe Gaver) anvendes ofte for at karakterisere Modstanderes Venlighed som hyklet (Danaergave); J. N. Madvig skal engang under en parlamentarisk Forhandling, da en Taler havde benyttet Citatet, og et andet Medlem ønskede at faa det oversat, have overrasket Forsamlingen ved følgende Gengivelse: Naar Krokodillen ynksomst græder, den allersnarest Børn opæder. *K. H.*

Danaergave se Danaer.

Dana Fjord, Farvandet ved Indsejlingen til Göteborg, der begrænses mod Vest og Nord af Fötö, Hono, Grötö og Hissingen, mod Øst af Hake-Fjord og mod Syd af Vinga Sand. *G. F. H.*

Danaider, den græske Konge Danaos'es (s. d.) 50 Døtre, som nødtvungne ægtede Aigyptos'es Sønner. Paa deres Faders Bud dræbte de deres Ægtefæller i Bryllupsnatten, alene med Undtagelse af Hypermnestra, som skaanede sin Mand, Lynkeus. Senere bejlede Ynglinge fra Argos til D.; Danaos lod dem løbe Kapløb og giftede sine Døtre med

Danaiderne i Underverdenen, arkaisk Vasebillede i München.

Sejrherrerne. Efter Døden maatte D. til Straf for deres Udaad evig øse Vand i et bundløst Kar. Sagnet om D. var behandlet i et nu tabt oldgræsk Epos »Danais«, der har tjent senere græske Digtere som Kilde; deres Straf findes undertiden afbildet i antikke Kunstværker. *C. B.*

Danaio se Denaro.

Danait, en Varietet af Arsenkis med 4—10 p.Ct. Kobolt.

Danakil (Sing. Dankali), Navnet paa flere Nomadestammer, der bebo Kyststrækningen Adal paa Sydsiden af det røde Hav fra Arkiko til Tadschurra. Deres etnografiske Stilling er usikker, nærmest høre de vel til Bedschafolkene. De vare tidligere umiddelbare Naboer til Somalierne, men bleve adskilte fra disse af de indtrængende Gallaer. Religionen er den muhamedanske. Navnet D. anvendes ogsaa om den af disse Stammer beboede Kyststrækning.

(Litt.: W. Munzinger, »Ostafrikanische Studien« [Schaffh. 1864]). *C. A.*

Danalit se Helvin.

Danåos, efter det græske Sagn Søn af Belos og født i Ægypten, hvorfra han flygtede af Frygt for sin Broder Aigyptos'es (s. d.) Sønner. Han landede først paa Rhodos, hvor han byggede et Tempel for Athena Lindia, der gav ham Anvisning til at tømre et Skib med 50 Aarer, og kom derfra til Argos, hvis Hersker han blev efter en Kamp med den tidligere Konge Gelanor. D. gjaldt for Grundlægger af Borgen i Argos og af et Tempel for Apollon Lykios, indviet efter Sejren over Gelanor; ogsaa andre Bygninger og Anlæg henførtes til D., der først skulde have hævet Argos til dets store Magt, og efter hvem Argiverne derfor fik Navnet Danaer. Naar Sagnet lader D. være født i Ægypten og herfra indvandret til Argos, tør man heri sandsynligvis se en uklar Tradition om Forbindelse mellem Ægypten og Peloponnes i ældgammel Tid (se Mykenisk Kultur). (Jfr. Aigyptos, Amymone, Danaider). *C. B,*

Danāro se Denaro.

Dānava'erne (»Danu-Ætlinge«) omtales allerede i Rigveda (hvor de ogsaa kaldes Danu'er) som Gudernes Fjender, bekæmpede af Indra; til dem hører bl. a. Vritra (s. d.), hvis Moder synes at kaldes Danu. Senere ere de Efterkommere af Kaçyapa og Daksha's Datter DSnu. Før den store Kamp, som omhandles i Mahābhārata, skabe de en Heks, som fører Duryodhana til Underverdenen (Patala), hvor de sætte Mod i ham, hvorpaa Heksen fører ham tilbage til Jorden. De bekæmpes dels af Indra, dels af Vishnu (jfr. Dadhyanc); ogsaa Rishi'er, som Agastya, Atri, etc., hjælpe til at overvinde dem; ligesaa Skanda (s. d.). Særlige Afdelinger af D. ere Nivātakavaca'erne og Kālakhañja'erne, som bleve overvundne af Arjuna i Indra's Vogn og med Vaaben, som han havde faaet af Indra (se »Mahābhārata« III Kap. 168—73); Til D. høre ogsaa Rahu og Ketu (s. d.), hvis Forsøg paa at sluge Solen og Maanen foraarsage Formørkelserne. For øvrigt gaa de saa temmelig i eet med Daitya'erne (s. **d.).** *S. S.*

Danburit, Mineral, er et borholdigt Kalciumsilikat: $CaB_2Si_2O_8$; det optræder i fladerige, farveløse, gullige eller hvide Krystaller, som ligne Topas. Krystalformen er rombisk, Vinklerne omtrent som hos Topas og hos Andalusit. Haardheden er ubetydelig større end Kvartsens (7), Vægtfylden 3,0. D. findes ved Danbury i Connecticut, hvor Krystallerne sidde i Dolomit, paa Scopi S. f. Disentis i Graubünden (Schweiz) o. a. St. *N. V. U.*

Danbury [dä'nbʊri], By i den nordamerikanske Stat Connecticut ved Still River, har betydelig Hatte-, Skjorte- og Symaskinefabrikation og (1890) 16,550 Indb.

Danby [dä'nbi], Thomas Osborne, Jarl af, Hertug af Leeds, engelsk Statsmand, født 1631, død 26. Juli 1712. Efter Testaktens Vedtagelse 1673 blev D. Skatkammerlord og bøjede straks ud af det Spor, hvori Cabalministeriet (s. d.) havde ledet England. Han tilhørte det gamle Kavalerparti, var en varm Tilhænger af Højkirken og saa derfor med Misnøje paa Karl II's katolske og franskvenlige Politik, medens han ved at forsone Kongen med Kirken og Parlamentet søgte at styrke Kronens Magt. For at sikre sig Parlamentet indførte han det Bestikkelsessystem, der i hele den følgende Tid florerede i England, og søgte tillige at ramme sine puritanske Modstandere ved en Lov, der paabød Parlamentsmedlemmerne og Embedsmænd at aflægge Ed paa, at de ikke vilde gribe til Vaaben mod Kongen eller pønse paa Ændringer i Kirkens eller Statens Forfatning (1675). Loven faldt igennem, og D.'s Stilling var meget usikker, da Karl bag hans Ryg konspirerede med Frankrig, og hans højkirkelige Politik hindrede ham i at søge Støtte hos Puritanerne. Det lykkedes ham dog 1677 at faa bragt et Ægteskab i Stand mellem Vilhelm af Oranien og Tronfølgeren Jakob's Datter Maria, hvorved Faren for et katolsk Kongehus formindskedes. Ludvig XIV hadede ham, og han styrtedes ved en unaturlig Alliance mellem Frankrig og de af den franske Gesandt Barillon støttede Puritanere. Da det opklaredes, at han nødtvungen havde deltaget i Karl's Underhandlinger med Frankrig, anklagede Parlamentet ham nemlig for Højforræderi; men Sagen døde hen, da D. mistede sit Embede og fængledes (1679). 1684 løslodes han af Tower og indtog under Jakob II sit Sæde i Overhuset, hvor han blev Toriernes Fører. Da han misbilligede Jakob's Politik, traadte han i Forbindelse med Vilhelm og var blandt de Mænd, der Juni 1688 opfordrede ham til at gøre Landgang i England, ligesom han gav Signalet til Opstanden i de nordlige Grevskaber. Til Tak blev han af Vilhelm udnævnt til Præsident i Geheimeraadet og fik Titlen Markis af Caermarthen. Da Whiggerne 1694 kom til Magten, udnævntes han til Hertug af Leeds, men anklagedes det følgende Aar for at have taget mod Bestikkelser af det ostindiske Kompagni. Ved en Parlamentsopløsning ophævedes Anklagen; men D.'s politiske Rolle var nu udspillet, uagtet han først 1699 afskedigedes som Præsident i Geheimeraadet. ***M. M.***

Dancarville [dākarvi'l] se d'Hancarville.

Dançay [dase'] (Danszé ell. Dantzäus), Charles, fransk Diplomat, født i Frankrig ca. 1510, død i Danmark 1589, sendtes mellem 1550 og 1560 til Danmark for at søge at hindre Christian III i for at generobre Orkniøerne at slutte sig til det mod Frankrig og Skotland fjendtlige England. Han udførte med Held dette Hverv og vandt stor Indflydelse ved Hoffet i Kjøbenhavn. I Beg. af 1563 rejste han paa Frederik II's Anmodning til Frankrig for at søge at skaffe Danmark Hjælp i den truende Krig mod Sverige. Men i Stedet for at udvirke en saadan erholdt han af den franske Regering Befaling om at virke for Fred. Under hele den nordiske Syvaarskrig arbejdede D. senere ufortrødent og med stor Dygtighed for at mægle. Den ene Gang efter den anden rejste han mellem de stridende Konger med Mæglingsforslag, men vidtgaaende Fordringer paa begge Sider fik længe hans Bestræbelser til at strande. De Fredsmøder, han tilvejebragte, førte dog omsider til Fredskongressen i Stettin (1570), hvori D. var en virksom Deltager. To Aar senere laa han i hemmelig Underhandling med nogle misfornøjede i Sverige om at faa Henrik af Anjou ophøjet paa den svenske Trone. Dennes Valg til Konge i Polen gjorde dog snart Ende herpaa. D. blev senere sendt som Gesandt til den ny polske Konge, og efter dennes Flugt fra Polen (1574)

ordnede D. hans Anliggender. 1575 var D. virksom for en ægteskabelig Forbindelse mellem en Fyrste af den franske Kongefamilie (i nogen Tid synes Underhandlingerne at have gældt Kong Henrik III selv) og Gustaf Vasa's yngste Datter Elisabeth, i hvilken Hensigt Claude Pinart afsendtes til Sverige. D. mente at kunne udvirke, at den svenske Prinsesse i Medgift fik svensk Livland, der efter hans højtflyvende Planer skulde blive Begyndelsen til et stort fransk Magtomraade i Norden. Giftermaalsplanerne strandede dog, som det synes paa den religiøse Modsætning. — D. var vel bevandret i sin Tids Videnskab og stod i nær Berøring med dens betydeligste Dyrkere i Danmark (Tyge Brahe, A. S. Vedel o. a.). Af hans Ministerindberetninger, som give værdifulde Noticer om samtidige Begivenheder og Tilstande i Norden, opbevares en Del (fra Aarene 1567 — 73) i det danske Rigsarkiv, en anden Del (fra 1575—86) er trykt i »Handlingar rörande Skandinaviens hist.«, XI [Stockholm 1824]. *P. Ø.*

Danckelmann, Bernhardt, preussisk Forstmand, Dr. juris, er født 5. Apr. 1831 og blev, efter nogle Aars administrativ Virksomhed, 1866 Direktør for Forstakademiet i Eberswalde. Som saadan gav han Stødet til, at de tyske forstlige Forsøgsanstalter sluttede sig sammen om at arbejde efter fælles Planer. Siden 1867 har D. udgivet »Zeitschrift für Forst- u. Jagdwesen«; hans litterære Hovedværk er »Die Ablosung und Regelung der Waldgrundgerechtigkeiten« [3 Dele, 1880—88]. Som ivrig Talsmand for de særskilte Akademier i Modsætning til Forstundervisning ved Universiteter har D. paa forskellige Maader søgt at hævde Akademiernes, og da især Eberswalde's, Evne til at yde ogsaa videnskabelige Arbejder. *C. V. I.*

Danckelmann, Eberhard, Friherre af, kurbrandenborgsk Statsmand, født 23. Novbr. 1643 i Grevskabet Lingen, død 31. Marts 1722, blev i en ung Alder Opdrager for den store Kurfyrstes Søn Frederik (den senere Kong Frederik I af Preussen), hvis Geheimesekretær og prøvede Raadgiver han siden blev. Da Prinsen blev Kurfyrste 1688, forfremmedes D. til Geheimestatsraad, Præsident for Regeringen i Cleve og 1695 til Overpræsident eller ledende kurbrandenborgsk Minister. Som saadan var hans Styrelse baade udadtil og indadtil præget af en sjælden Kraft og Visdom: den pfalziske Successionskrig gik Brandenburg ud af, om end uden Vinding, saa dog uden Tab (1697). Oprettelsen af det kurfyrstelige Geheimehofkammer 1689 var af største Betydning for Statens Finans- og øvrige Forvaltningsomraade, de ifølge Ophævelsen af det nantiske Edikt fra Frankrig flygtende Reformerte modtoges af D. med aabne Arme og bidrog mægtig til Fremme af Industri og Fabrikvirksomhed i deres ny Fædreland, Postvæsenet udvidedes, Kunster og Videnskaber beskyttedes, Universitetet i Halle og Kunsternes Akademi i Berlin stiftedes, Handelen beskyttedes, Søfarten — fra det daværende Preussens to eller tre Havne — og endog det over al Beskrivelse usle Almueskolevæsen støttedes og forbedredes. Men snart tabte den fortjente og udmærkede D. sin Herres Gunst. Frederik's afsindige Ødselhed bevirkede, at Skatkamret stedse var tomt; for at fylde det igen maatte der ny og svære Skattepaalæg til, Nationen var allerede udsuget til det yderste, og D. satte sig derfor med al sin Kraft mod alle ny Skattepaalæg og forlangte Indskrænkning af Hoffets uhyre Udgifter. Derhos modsatte han sig paa det mest haardnakkede Frederik's Yndlingsidé: at udraabe sig selv til Konge af Preussen. Ved Hoffet havde D. desuden selvfølgelig mange bitre Fjender, og Kabalerne mod ham fandt tillige Støtte hos Kurfyrstinden Sofie Charlotte. Da D. stedse modsatte sig Kurfyrstens Ønske om at blive Konge, var Frederik's Modstand mod at ofre sin Ungdoms Ven og Lærer let begrejet: Decbr. 1697 fik D. i de naadigste Udtryk sin Afsked, faa Dage efter blev han arresteret, bragt til Spandau og derfra til Fæstningen Peitz. Der blev anlagt Sag mod den styrtede Minister, han beskyldtes for Bedrageri og Underslæb, i 290 forskellige Punkter skulde han have forsyndet sig mod sin Herre, Kurfyrsten, — men efter en meget lang Proces erklærede Dommerne ham brødefri. Trods denne Kendelse holdt hans fordums Elev ham som Statsfange paa Fæstningen i 16 Aar, og alt, hvad han ejede eller havde ejet, var og blev konfiskeret. Frederik Vilhelm I satte straks efter sin Tronbestigelse D. paa fri Fod og modtog ham med Ære i Berlin. (Litt.: Droysen, »Gesch. d. preuss. Polit.« [4. Del, Afdl. 1, Leipzig 1872]; Ranke, »Abhandl. u. Vers.« [1. Sml., Leipzig 1877]; Breysig, »Der Proc. gegen D.« [Leipzig 1889]). *F. J. M.*

Danckerts, hollandsk Kobberstikkerfamilie i 16. og 17. Aarh., til hvis mest bekendte Medlemmer høre: 1) Cornelis D., Kobberstikker og Forlægger, født i Amsterdam 1567 og arbejdedende i Antwerpen; hans Hovedværker ere de 12 Sibyller, de 7 Planeter og de 7 Verdens Underværker, Portrætter af Gustaf Adolf, Corn. de Witt o. a. 2) Pieter D., Kobberstikker, Søn af foreg. C. D., født i Antwerpen ca. 1600, udførte bl. a. »Karl II's Afrejse til England«, »Venus og Cupido iagttagne af en Satyr« og »Rideskolen« efter Wouwerman. 3) Henrik D., født i Haag, død i Amsterdam efter 1679, begyndte som Stikker, men virkede senere som Maler, arbejdede i Italien og i England under Karl II. Af hans Kobberstik skulle fremhæves: »En Concert« efter Tizian, »Prospekt af Amsterdam« og en Suite engelske Havneprospekter. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af C. og H. D. 40 Blade. *A. Ls.*

Danckwardt, Christian Albrecht, dansk Officer, død 1710 tjente først nogle Aar i Marineregimentet og søgte derefter i fremmed Tjeneste først i Sachsen, senere i Frankrig, hvor han med Hæder fulgte Regimentet »Royal Danois« i Felttoget i Flandern under Marskallen af Luxembourg og deltog i Slagene ved Fleurus. Stenkerken og Neerwinden. Skønt der blev gjort ham hædrende Tilbud for at holde ham i fransk Tjeneste, vendte han dog hjem og blev 1699 Kompagnichef i Garden til Fods, 1704 avancerede han til Major, og 5 Aar efter blev han Gardens Kommandør. I Slaget ved Helsingborg stod han med sin Afdeling yderst paa den danske højre Fløj. Uplands-, Smålands- og Södermanlands Regimenter gik frem mod ham, den nærmeste Nabo, Dronningens Livregiment, forlod sin Plads i Slaglinien og blottede derved Gardens Flanke. Omringet paa alle Sider kæmpede Garderne med fortvivlet Mod, og D. foregik med det bedste Eksempel. En Kanonkugle knuste begge hans Ben; men des-

uagtet vedblev han dog at opmuntre sine Folk til at holde ud. Han overlevede kun kort det ulykkelige Slag. *A. L.*

Danckwardt, Henrik, svensk militær, død i Goteborg Oktbr. 1719, blev 1716 Oberst og Kommandant i Karlsten (Marstrand) og skulde som saadan modstaa Tordenskjold's Angreb Juli 1719. Med en meget overlegen Styrke bemægtigede Tordenskjold sig uden Besvær Marstrand By og de i Havnen liggende Krigsskibe og begyndte at bombardere Karlsten. Hos Besætningen, som for de to Tredjedeles Vedkommende bestod af sachsiske Krigsfanger, viste der sig Tegn paa Myteri, og ængstet heraf og af Tordenskjold's overdrevne Skildringer af Belejringshærens Overmagt overgav D. efter en Dags Beskydning den stærke Fæstning med dens store Forraad mod at faa fri Afmarch. Da man mente, at D. havde kapituleret uden tvingende Nødvendighed, stilledes han for en Krigsret, dømtes til Døden og blev henrettet. *P 0.*

Danckwerth, Caspar, Topograf, født i 01densworth, hvor hans Fader, Hans D., var Landfoged, død 1672. Han lagde sig efter Lægevidenskab, tog 1633 Doktorgraden i Basel og praktiserede siden i Husum. 1641 udnævntes han til Borgemester i denne By og kastede sig over historisk-geografiske Studier. Paa Opfordring af Kartografen Johannes Mejer skrev han som Tekst til dennes Kort sin »Landesbeschreibung der zvvei Herzogthumer Schleswig und Holstein«. Dette epokegørende Arbejde udkom 1652 med 37 fortrinlige Kort af Joh. Mejer. Omkostningerne, der beløb sig til 6,746 Rdl., afholdtes af Forfatternes Brødre, Apoteker Samuel Mejer i Kjøbenhavn og Kammermester Joakim D. paa Gottorp, men D. stod alene for Redaktionen; derved har han stillet Joh. Mejer i Skygge, men dennes Kort overgaa dog langt D.'s Tekst. Bogen, hvis Stof nu er i allerhøjeste Grad forældet, har tidligere spillet en stor Rolle i Hertugdømmerne. Gennem den kom den holsten-gottorpske Opfattelse af Slesvig's etnografiske Forhold til Orde. D. blev derved en Forløber for senere Tiders Separatister, og hans Lærdomme bragte ham i Strid med Kong Frederik III, der endog truede Værket med Konfiskation. Ligeledes blev D. uenig med Joh. Mejer, og den gottorpske Hofret dømte ham til at udrede nogle Erstatningssummer. *P. L.*

Dancla [dākla'], Jean Baptiste Charles, udmærket fransk Violinist, er født 1818 i Bagnéres de Bigorre (Pyrenæerne) og blev 1857 ansat som Professor i Violinspil ved Paris-Konservatoriet. Sammen med sine Brødre, Cellisten Arnaud D. (1820—62) og Violinisten Leopold D. (1823—68) foranstaltede han højt ansete Kvartetsoireer. D. har offentliggjort henved 150 Arbejder, hovedsagelig for Violin, men ogsaa en stor Del Kammermusik. *S. L.*

D'AncOna se Ancona.

Dancourt [dākur], egl. Florent Carton, fransk dramatisk Forfatter, (1661—1725). D. opgav sit Jurastudium for at ægte en Skuespillerinde og blev selv Skuespiller 1685. Baade som saadan og som Scenedigter kom han i Yndest hos Ludvig XIV. Som Dramatiker er han Arvtager af den Molière'ske Farce. Han har i alt skrevet 47 Stykker, mest Enaktere og næsten altid paa Prosa. Hans Emner ere burleske og ofte hentede fra virkelige Begivenheder. Grovkornet og saftig, men tillige lunefuldt og i raske dramatiske Situationer skildrer han sin Tids komiske Typer, Bønder, der tale Dialekt, snydende Købmænd og Jurister, Eventyrere, Komedianter, Soldater og Lakajer. Han er hverken fin eller dyb, men fiffig og drøj som en Scenens Sancho Panza; efter Cervantes'es »Don Quijote« har han da ogsaa skrevet en versificeret Komedie »Sancho Panca«. Af hans mest berømte Stykker kunne foruden dette nævnes »Le chevalier å la mode« [1687], der skildrer en ung letsindig Adelsmand, som kurer til flere ældre Damer for at fiske deres Penge, »Les bourgeois de qualité« [1700], »La comédie des comédiens« [1710] o. s. v. 1718 opgav han Teatret og blev gudelig, oversatte saaledes David's Salmer. *S. Ms.*

Dandenong, Landsby i det sydlige Australien, Kolonien Victoria, 32 Km. S. 0. f. Melbourne, er berømt ved den nærliggende Statsskov med sine Kæmpetræer (*Eucalyptus*), der ere de højeste i Verden (ca. 100 M.). I Nærheden ligger den vilde romantiske Kløft Ferntree Gully. *C. A.*

Dandin [dādæ'], et fransk Navn, særlig bekendt fra Molière's Stykke »George D.«, hvori det bekendte selvanklagende Udbrud: *Vous l'avez voulu, George D.*! Ordet er oprindelig et Fællesnavn og betyder »Fæhoved«; det anvendtes særlig om den bedragne Ægtemand. Som Egennavn forekommer det allerede hos Rabelais. *Kr. N.*

Dandin (»Stavbærer«, overført »en, som behersker sine verdslige Tilbøjeligheder«), 1) i videste Forstand synonymt med sannyāsin (»Forsager«, »tvebaaren« i 4. Livsstadium, se Brahmaner, S. 495), i snævrere Forstand en nordindisk Betegnelse for Smārtabrāhmana — Ordenens Tiggermunke (i Sydindien kaldte sannyasin), som regnes for Çivaïtter og skulle være Disciple af Çankara, og som ere Sektens guru'er (s. d.) eller Sjælesørgere. De bære en Stav (daṇḍa, Symbolet paa Selvbeherskelse) med et Stykke rødt Tøj (som skal indeholde den hellige Snor), rage Haar og Skæg, bære kun et Klædebaand om deres Lænder, leve kun af Almisse, som de tigge fra Brahmanerne een Gang daglig i en lille Lerpotte, som de altid bære hos sig, bo mest i Klosterceller (matha; sjælden ere de husvilde), øve ingen bestemt Gudsdyrkelse, men tilbringe deres Tid med Spekulation og Studium. I filosofisk Henseende hylde de Vedānta-Læren efter Cankara's Opfattelse (se Bráhman), hvortil dog i Alm. føjes yoga (s. d.) og for manges Vedkommende Tantra-Lærdomme (s. d.). Som Civaïtter karakteriseres de ved hyppig at smøre det civaïtiske Mærke (se Citraga), 3 vandrette Streger (Tripundra), paa Panden med vibhuti d: Aske fra en agnihotrin-Brahman's Ild eller af brændt Komøg, og ved at bruge den civaïtiske Optagelsesformular (mantra, s. d.) »[om] namah Çivāya« (»hil Çiva!«). De tilbede dog sædvanlig Gud som Nirguna (»uden Egenskaber«, jfr. Bhagavadgītā) eller Nirañjana (»uden Sminke«) og kunne i religiøs Henseende være temmelig forskellige, lige fra saadanne, som ikke slutte sig til nogen bestemt Sekt, til saadanne, som dyrke Bhairava (s. d.) og ved deres Optagelse skæres i Knæet for at ofre deres Blod til Guden. Foruden Cankara ære de ogsaa i stor Udstrækning Dattatreya (s. d.). De maa ikke bruge Ild, hvorfor de ogsaa begrave deres

døde i Ligkister eller kaste dem i en hellig Flod. Medens i Alm. i »disse daarlige Tider« (kaliyuga, se Brahmanismen, S. 498) enhver Hindu uden Hensyn til Kaste (ikke blot de »tvebaarne«) kan optræde som D., optage de D., som høre til de saakaldte Dacanāmin'er (s. d.), kun Brahmaner i deres Broderskab og anses for de eneste ægte Medlemmer af den af Cankara stiftede Orden. — Jfr. Sannyāsin, Vairāgin, Naga, Yogin, Paramahamsa, Tridandin. (Litt.: Wilson, *Religions Sects of the Hindus* [2. Udg. 1861]).

2) Indisk Digter i 6. eller 7. Aarh. e. Chr., Forfatter af en Eventyrroman i Prosa (Daçakumāracaritam, »De 10 Prinsers Oplevelser«, udg. bl. a. af Wilson 1846 og af Buhler 1873; se Weber, »Indische Streifen«, I, S. 308 ff. med Analyse af Indholdet) og en Poetik (Kāvyādarça, udg. i Bibl. Ind. 1863 og, med tysk Oversættelse, af Böhtlingk, Leipzig 1890). At han ogsaa skulde være Forfatter til Skuespillet Mricchakatika (o: »Lervognen«, overs. af Edv. Brandes), som udtrykkelig tilskrives en anden Forfatter, turde være højst usandsynligt. Hans Arbejder ere meget vigtige for Kultur- og Litteraturhistorien. *S. S.*

Dándolo, venetiansk Adelsslægt, som næsten kan forfølges op til Romernes Dage. En af de tolv, som 697 valgte den første Doge, Pauluccio Anafesto, var en D. Denne Slægt har givet Venezia flere Doger, blandt dem den store Enrico D. — Palazzo D. i Venezia, ved den store Kanal, er en forholdsvis lille og mindre betydelig Bygning, vel en 300 Aar gammel, indtil for ikke mange Aar siden meget forfalden og beboet af Smaafamilier. Endnu henad Slutn. af 18. Aarh. levede der i Venezia en gammel, ugift D.

1) Andrea D., født 1310, Doge fra 4. Jan. 1343 til 7. Oktbr. 1354, forsvarede med Kraft de venetianske Besiddelser i Archipelagus mod Tyrkerne, men forenede sig derpaa — til Kristenhedens Forargelse — med disse mod Venezia's Arvefjende Genova, der beherskede det sorte Hav. I nogle Aar dominerede nu Venezia i Orienten; et af Kong Lajos (o: Ludvig) I af Ungarn understøttet Oprør i Zara dæmpede D., om end Venezia snart efter maatte afstaa Dalmatien til Ungarn. Da Pest og andre Ulykker 1348 hjemsøgte Venezia, grebe Genueserne atter om sig i det sorte Hav; men D. forbandt sig med den græske Kejser Johan VI Kantakuzenos og Napoli og ødelagde ved disses Hjælp den genuesiske Flaade uden for Cagliari. I D.'s Tid forfattedes og samledes adskillige vigtige Dokumentsamlinger: *Liber blancus* og *Liber albus* o: Traktater mellem Venezia og henholdsvis Vestens og Østens Magter, og *Chronicon Venetorum* eller Annaler, der gaa fra Venezia's ældste Tider til Dogen Contarini's Død, 7 Bøger (fortsatte til ind i 15. Aarh. af Rafaele Caresini).

2) Enrico D., født omtr. 1108, død 14. Juni 1205. Efter i Fædrelandet at have beklædt forskellige høje Stillinger sendtes han 1173 til Kejser Manuel Palæologus, der havde givet Venezia skellig Grund til Klage, for at forlange Oprejsning; uden Agtelse for Sendebudets Fredhellighed lod Manuel D. gribe og hans Øjne udstikke (eller i det mindste det ene, thi fuldstændig blind blev D. ikke). 1. Jan. 1192 blev D. Doge og regerede, trods sin høje Alder, med den største Kraft og Visdom. Det er fra hans Tid, at Venetianernes Forsøg paa at spille Mester i Østen skriver sig. D. fratog Genueserne deres Pladser og Stationer paa Halvøen Istrien, og efter saaledes at have ydmyget Venezia's Medbejler og Arvefjende vidste han med stor Snildhed at gøre sig uundværlig for Deltagerne i det fjerde Korstog, som forlangte at overføres til Palæstina paa venetianske Skibe, saa at faktisk hele Ledelsen af Korstoget blev lagt i D.'s Ilænder. Toget blev da ogsaa alt andet end et Korstog. D., som selv havde taget Overanførslen over Flaaden, styrede trods den hellige Faders Forbud og Trusler ad Dalmatien til og lod Korsfarerne indtage dette Land for Venezia; i Stedet for derefter at føre Korshæren til det hellige Land førte han den til Byzans, hvor Alexius IV ved dens Hjælp stødte Alexius III fra Tronen. Da den førstnævnte kort efter blev afsat og myrdet af Alexius V, stormede D. og Korshæren den store By 13. Apr. 1204, hærgede og plyndrede frygtelig og stiftede det saakaldte »latinske Kejserdømme«, hvis første Kejser var Balduin af Flandern. Paa D.'s Foranstaltning blev Riget opløst i en Masse større og mindre Fyrstendømmer, der alle stode i Lensafhængighed af Kejseren i Byzans, medens han samtidig drog Omsorg for, at saadan Lensafhængighed ikke ramte Venezia's Del af Rovet: Kysterne ved det adriatiske Hav, Morea, Øerne i Archipelagus, senere Kreta o. s. v. Af det vundne Bytte sendte D. til Venezia en uhyre Masse Helgenlevninger og Kunstskatte, deriblandt Sofiekirkens prægtige Porte og de fire berømte forgyldte Bronzeheste, som nu ses over Markuskirkens Hovedportal (i Paris 1797—1815); vigtigere end alt dette var det dog for Republikken, at det nu var den, og ikke de svage latinske Kejsere eller deres afmægtige Vasaller, der indtog den ledende Stilling i Levanten, og at den nu faktisk beherskede saa godt som hele Verdenshandelen. Republikkens Magtomraade var ved D. blevet i den Grad udvidet, at det efter hans Død blev taget under alvorlig Overvejelse, om ikke Regeringens Sæde burde forlægges fra Venezia til Konstantinopel. D. døde i sidstnævnte By; hans Gravmæle i Sofiekirken blev ødelagt af Sultan Muhamed II 1453. (Litt.: »Zeitschr. f. Gesch. u. Politik« [1805]; Cipolla i »Archivio Veneto« [1880]).

3) Francesco D., Doge fra Jan. 1328 til Novbr. 1339. I hans Tid fik Republikken først sikkert Fodfæste paa *terra firma*, særlig efter at D. havde overvundet Mastino II della Scala af Verona og frataget ham Treviso og Bassano.

4) Giovanni D., Doge fra Marts 1279 til sin Død Novbr. 1289. Han optraadte med Kraft for Venezia's Uafhængighed mod Paverne Martin IV og Honorius IV og lod haant om deres Interdikt og deres Bandstraaler. Han skal have præget de første Zecchiner. *F. J. M.*

Dándolo, 1) Vincenzo, Greve, italiensk Agronom og Kemiker (1758—1819), virkede i 5 Aar som Guvernør i Dalmatien og indlagde sig saa store Fortjenester af sin Virksomhed her, at Napoleon I gjorde ham til Greve. Slutningen af sit Liv tilbragte han paa sine Godser ved Varese, idet han her fortsatte sin heldbringende Virksomhed til Forbedring af Agerbrug, Vin- og Silkeavl samt Kommunikationsmidler i Lombardiet. Compagnoni udgav 1820 hans Memoirer.

2) Tullio, italiensk Forfatter, ovenn.'s Søn,

født i Varese 1801, død i Urbino 1870. Han har skrevet en Mængde Værker af forskellig Art; her skulle blot anføres nogle af de vigtigere: »Viaggio per la Svizzera« [13 Bd., Milano 1820—36], »Studi sul secolo di Pericle e il secolo di Augusto« (2 Bd., Torino 1835—37], »Reminiscenze e fantasie« [2 Bd., Torino 1841], »I secoli di due sommi Italiani, Uante e Colombo« [2 Bd., Milano 1852], »Il Pensiero pagano e il Pensiero cristiano nei giorni dell' Imperio« [3 Bd., Milano 1855], »Storia del Pensiero nei tempi moderni« [3 Bd., Milano 1864—71]. *E. G.*

3) Emilio, italiensk Forfatter, forann.'s Søn, født i Varese 1831, død i Milano 1859. Stærkt fædrelandsk sindet deltog han som ganske ung i Frihedskampene 1848—49, og han vedblev i hele sit korte Liv at virke for Italiens Genfødelse. 1851—54 rejste han i Orienten; denne Rejse har han selv beskrevet i »Viaggio in Egitto, nel Sudan, in Siria ed in Palestina« [Milano 1854]. D.'s Levned er skildret af G. Carcano [Torino 1872]. *E.G.*

D'André Bardon [dädrebardõ], Michel François, fransk Maler og Raderer, (1700—83), Elev af Vanloo, Direktør for Marseille's Tegneskole, har foruden ved sin kunstneriske Virksomhed (Kirkemalerier til Paris'es Kirker) gjort sig bekendt som Kunstskribent: en Levnedsskildring af Vanloo, et Værk om de gamle Folkeslags Dragter [1772], j m. m. *A. Hk.*

Dandy [dä'ndi] (eng.), Laps, Modejunker. Ordets Oprindelse er ukendt; det brugtes ifølge Murray ved den skotske Grænse i Slutn. af 18. Aarh. og var almindeligt i London ca. 1813—19. Jack-a-D. forekommer fra 1659 og havde i 18. Aarh. en Betydning, der kunde gaa over til D. *C. K.*

Dandy valse se Papir.

Danearv. *Dana arver, dana arf, dånararfr* var i det gamle svenske og norsk-islandske Lovsprog Benævnelsen paa Arv, der tilfaldt Kongen (Bispen) efter en Udlænding, som døde i vedkommende Land uden at efterlade sig Arvinger. I videre Betydning brugtes D. i enkelte Love ogsaa om Arv, falden efter en Indlænding, der døde uden Arvinger. Ordets Afledelse er usikker; man mente i sin Tid, at D. betød Arv efter danske Mænd, fordi Danske i Norge og Sverige vare de bedst kendte og hyppigst forekommende Udlændinge; men nu antages det, at første Del af Ordet kommer af isl. *dan*, Gen. *danar*, eller af isl. *dainn*, og at det betyder en i Mangel af Arvinger ligesom »død« Arv. I Danmark brugtes Danefæ i Reglen i Stedet for D., og Ordet forekommer overhovedet næppe før midt i 15. Aarh. (se Arvefaldsret). *Ludv. H.*

Danebroge, Navnet paa de Danskes Nationalfane, en rød Dug med et bredt hvidt Kors, der naar helt ud til Randen. Navnet D. nævnes tidligst i svenske Krøniker fra 15. Aarh., i danske skrevne Kilder forekommer det ikke før i Begyndelsen af 16. »Broge« betegner i det gamle danske Sprog et Stykke farvet Klæde; man har Sammensætningen »Brogelen«, anvendt 1318 i samme Betydning som Fanelen.

I Middelalderen var i alle Lande Adelsmandens og Fyrstens Bannermærke det samme som hans Skjoldmærke. Fyrstens Banner blev derved hans Lands, hans Hærs Hovedbanner. Valdemar Sejr holder et Løvebanner i det Rytteregl, han benyttede før 1215, er Dugen end saa smal, at der kun er Plads til en enkelt af de tre Løver, der springe i hans Skjold. Ligeledes er efter hin Regel den danske Konges Banner gengivet ganske som hans Skjoldmærke af fremmede Illustratorer i Miniaturen af Bornhøvedslaget fra 13. Aarh.'s Slutning og i Kongebilledet i Ernst von Kirchberg's Krønike fra 1375 (Afbildn. af begge i »Aarb. f. nord. Oldk.«). Sikkert er det derfor, at naar den danske Konge faktisk har givet Afkald paa at følge en Skik, han havde Ret og Ærespligt til at gøre gældende for sit Slægtsmærke, saa maa dertil have været en vægtig Grund. Det kan ikke være et rent Tilfælde under Slagets Tummel, der lader det blaa og gule Løvebanner for alle Tider vige for det røde og hvide Korsbanner; det ny Hovedbanner kan ikke være et Mærke, der laanes fra Kongens Vasal eller fra en underordnet Hærafdeling i Kongemærkets Sted, medens dette en Stund har ligget paa Jorden i Kongens slagne Mærkesmands Arm. Kun Ærefrygt over for Kirken, Religionen, kan have foranlediget Kongen til at bringe det store Offer af sin Ridder- og Kongeære at stryge det retmæssige Kongeflag og Rigsbanner for et andet Banner. Dette ny Banners Mærke siger allerede i og for sig klart nok, at dets Fremkomst skyldes Kirken. Gammel er derfor ogsaa den Gisning, at D. har været et af Paven sendt og mulig af Ærkebiskop Andreas Sunesøn i Estland udfoldet Banner. Allerede Vilhelm af Normandiet fik til sit Tog mod Harald Godvinsøn et saadant Banner, som paa Bayeuxtapetet ses i Vilhelm's Haand (Fig. 1). Det har Korset som Mærke og har Form som en flyvende Fane med fire Splitter, omtrent den samme Form, som vi finde paa et Korsbanner paa Reversen af en af Valdemar I's Mønter, idet det staar som Mærke for Kirken — oftest er Mærket et Bispehoved — og svarer til Kongebilledet paa Reversen (Fig. 2). Ingen bevaret Fremstilling støtter den i vore Dage fremsatte Hypotese om, at den oprindelige, »himmelfaldne« Fane var et latinsk Labarum med Flagdugen nedhængende fra en vandret Stang. Den tidligste Fremstilling af D. som dansk Rigsbanner er fra Dronning Margrete's Tid i det Majestætssegl, som Erik af Pommern førte som hendes Medregent, og hvoraf det ældste kendte Eksemplar er fra 1397: de tre danske Kongeløver gribe med Poterne om D.'s Bannerstang (Fig. 3). Flagdugen har i dette Segl en kvadratisk Form uden Splitter, næppe den oprindelige Formforden »himmelfaldne« Fane. Men denne fandtes allerede paa Erik af Pommern's Tid varieret i mange Gengivelser, der kun havde det hvide Kors paa den røde Bund tilfælles. Man erfarer fra 1424, at endog Femernboerne vare for-

Fig. 1.

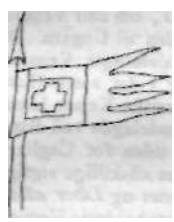
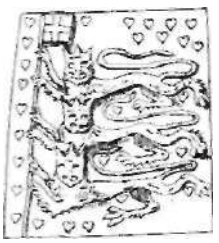

Fig. 2.

pligtede til at føre Rigens Banner som Mærke, og det frisiske Landskab Everskip's Segl viser 1414 et Skib, fra hvis Mastetop der vajer et splittet Korsflag (Fig. 4) som Vidnesbyrd om, hvor vidt Forpligtelsen til at føre D. som Mærke dengang rakte i Riget. Mulig er ogsaa Korsfanen i Froste Herreds Segl (Fig. 5) fra en noget senere Tid at opfatte som D.

Fig. 3.

Vi finde imidlertid D.'s Mærke anvendt jævnsides medKongeskjoldets Løver paa et Sted i Udlandet, hvor disse to Insigniers Forekomst i Forening maa føre os langt tilbage i Tiden, nemlig i Reval. De anvendes som Stadens Mærker, det hvide Kors paa rødt Felt særlig som Øvrighedens Tegn; det findes med sine gamle Farver fra 15. Aarh. i Raadets Kapel, die Kirche zum heiligen Geist. Under Valdemar Atterdag opløstes Estlands Forbindelse med Danmark; Optagelsen af de danskeKongemærker i. hine Egne gaar derfor længere tilbage og falder uden Tvivl paa en Tid, da Foreningen var meget mere inderlig.

Fig. 4.

Vi naa paa denne Vis tilbage til det foreg. Aarh., nær op imod Valdemar Sejr's Dage, samme Tid, paa hvilken Rigets andre Købstæder valgte deres Mærker, og de danske Løver, tre eller to, optoges som Dele deraf, saavel i nørre- som sønderjydske og skaanske Byer. Kong Valdemar vides personlig at have deltaget i Estlandstoget 1219, til hvilket Paven særlig havde skænket ham sin Velsignelse. Henrik af Letlands Krønike fortæller udførligt om dette Tog, paa hvilket Kongen ledsagedes af Ærkebiskop Andreas Sunesøn, Biskopperne Ebbe af Aarhus, Nicholaus af Slesvig og Theoderik, viet til Biskop af Estland. Befolkningen modtog den kristne Daab tilsyneladende fredelig, men overfaldt paa den tredje Aften med stor Overmagt de Danske i Lejren ved Lyndanisse. Vasallen, Fyrst Vizlav, med hans Vender standsede Esterne, efter at disse fra fem Sider vare brudte ind i Lejren; derved bragtes Orden i den danske Hærs Rækker, og Esterne lede et stort Nederlag. Slaget sikrede de Danske Besiddelsen af Reval og omliggende Landskaber.

Fig.

I de danske Sagn hentydes der til, at Kongen kun vandt Sejr ved et Mirakel. Det tilskrives dels hans Ydmygelse for Bisperne og hans fromme Løfter til de vedkommende Stiftshelgener, dels Jærtegnet fra Himlen, da D. svævede ned, medens en Røst hørtes, der lovede de Danske en fuldkommen Sejr, saa ofte de løftede dette Banner over for deres Fjender. De danske Krønikeskrivere, der citere disse Sagn i 16. Aarh. efter ældre, men unævnte Skrifter, vove ikke at lade dem gælde eet og samme Slag. Men klart fremgaar det, at der til St. Viti og Modesti Dag (15. Juni) knyttede sig Mindet om en skæbnesvanger Kamp mod en stor Overmagt, i hvilken de Danske kun ved Guds særlige Miskundhed overvandt deres Fjender. Den tyske Krønikeskriver nævner ingen Datum for Slaget ved Lyndanisse og fortæller ikke noget om Jærtegn fra Himlen.

Der er saaledes Sandsynlighed for, at D. kan føres tilbage til Valdemar Sejr's Tid, ligesom for at dets Antagelse til Rigets Banner maa vise hen til en Begivenhed, som paa en egen Maade har fremkaldt Ydmyghed og Taknemmelighed fra Kongens Side. Sporet tabes derefter indtil Dronning Margrete's Tid. Vel findes et Kors, der deler Valdemar Atterdags Skjold i Seglet »til Danelov«; men det turde efter Korsets og Feltets Udstyr være usikkert, om dette Kors er laant fra D. Lignende ornamentalt udfyldte Kors findes selv i adelige Skjolde fra hin Tid; der kendes et tysk Retssegl af noget ældre Datum, hvis skjoldformede Felt ogsaa deles af et bredt Kors, medens der i det af Kongen førte store Majestætssegl ikke findes nogen Hentydning til D. En hel anden Karakter end Korset i Valdemar Atterdag's Segl har det, der deler Skjoldet i Erik af Pommern's Majestætssegl i fire Felter, og som gentages i de følgende Kongers Segl. Malede Vaabenbilleder fra Christian I's Tid vise, at det hvide Kors i Skjoldet har en rød Bræmme, og dette gør det utvivlsomt, at Korset er laant fra D. Foruden dette Kors, som fra nu af bibeholdes i Kongevaabenet (Fig. 6; Christopher af Bayern), sætter allerede denne Konge et Korsfelt, Danebrogsmærket, som første Felt i det af det brede Kors delte Skjold. Denne den fornemste Plads har Korsfeltet ogsaa under Kong Hans; det staar øverst i Rækken, naar Majestætsskjoldet er opløst i sine enkelte Vaabenfelter (f. Eks. »Kong Hans'es Kroningskaabe« i Nationalmuseet). Paa Kalkmalerier i tvende jydske Kirker fra Kong Hans'es Tid finde vi D. i Nationalhelgenen St. Knud Hertugs Haand (Fig. 7 og 8). Vel kan en rød Fanedug med hvidt Kors tit være anvendt i Kirkens Tjeneste, uden at det derfor behøver at være det danske Rigsbanner, men til foran anførte Tilfælde have vi en betegnende Parallel i Fremstil-

Fig. 6.

lingen af den svenske Nationalhelgen St. Erik med Sveriges Kongebanner (de tre Kroner) som Attribut.

I Frederik I's Segl staar Korsfeltet fremdeles foran Kongevaabenets tre Løver, ligesaa i Christian III's. Da denne Konge lader slaa Mønt med et Præg, der forestiller hans Kongeværdigheds tre for-

Fig. 7.

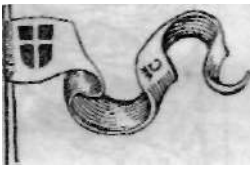
nemste Skjolde, staar Danebrogsskjoldet retvendt paa den ypperste Plads, medens det danske og det norske Kongevaaben støtte sig til det i skraa Stilling. Endnu under Frederik II findes D. anbragt, hvor man kunde have ventet at have set Rigsvaabenet, saaledes paa et Gobelin, der i 17. Aarh.'s Krige er ført til Stockholm og maaske har været Bagtæppe til en Tronstol.

Fig. 8.

Paa Titelbilledet til Sakse-Udgaven 1514 ses Danebrogsfanen som en vimpelformet Dug med et Korsskjold (Fig. 9). Det er et yderligere Eksempel paa, hvorledes man varierede Efterligningerne af den fra Himlen faldne Original. Det var ikke en bestemt Form af Fanedugen, til hvilken Navnet D. fæstedes; Hovedsagen var Mærket, det hvide Kors paa det røde Felt. Vi kunne ikke undres over, at et D. siges tabt flere Gange mod Svenskerne i 15. Aarh., naar alle danske Hærafdelinger førte Rigens Banner. Hvor Originalen har været ophængt skjult for Menigmands Øje, om i Rigets Dressel paa Kalundborg Slot eller i Lunde Kirkes Skatkammer, vides ikke. Man har henpeget paa en Efterretning fra Kong Christian I's Hyldning 1448, der kunde tyde hen paa, at det har været et gennem Tiderne gentaget Led af Hyldningsakten, at Ærkebiskoppen til den nyvalgte Konge overrakte det himmelfaldne Rigens Banner, »Symbolet paa den højeste Myndighed til at samle Riget og Folket ind- ad- og udadtil«. Men netop fordi selve det originale Banner saa sjælden blev udfoldet, vidste Menigmand ringe Besked med denne Relikvie, og der udspandt sig i Middelalderens Slutning Rygter om, at Originalen allerede var bortkommen i Erik af Pommern's Tid, medens der efter Reformationen gik Frasagn om, at den var tabt ved Hemmingsted i Ditmarsken 1500. Usikkerheden forøges yderligere for Forskningen derved, at den himmelfaldne Fane endnu 1527 findes regnet mellem Rigets tolv Herligheder.

Fig. 9.

Har man end paa Grund af de navngivne ansete Hjemmelsmænd i en særlig Grad fæstet sig ved Efterretningen om dens Tab ved Hemmingsted, kan det dog med Rimelighed indvendes, at en 300 Aar gl. Fanedug ikke har egnet sig til at udfoldes som Hovedfane i Krig. Sandsynligere forekommer denne Efterretning, saafremt Danebrogsfanen kan tænkes medtaget af Kongen i Ditmarskerfejden som en hellig, sejrvarslende Relikvie, svarende til >Kong Erik's Banner«, som Sten Sture 1495 havde laant af Ærkebispen i Upsala mod de hedenske Russere; D. kunde føres mod alle Danefolkets Fjender. Kongehusets Anmodning om at laane hellige Relikvier afsloges næppe nogen Sinde, end ikke da Dronning Dorothea begærede at laane en saa dyrebar Relikvie som Jomfru Maria's Særk fra Lunde Domkirke. Kong Hans var ikke saa heldig som Sten Sture at kunne holde sit Løfte om at føre Relikvien tilbage, og al Tale om og Tro paa Relikvier forstummede ikke længe efter. Sikkert er det da ogsaa, at der ved Hemmingsted tabtes flere Hovedbannere og Bannere, der krævedes udleverede 1559, og den egentlige Hovedfane, Kongefanen, behøvede ikke at have været nøjagtig lig D. Den kunde, som vi se af Flaget fra 1427 i Lubeck's Maria Kirke, have været tegnet med de fire Kongevaaben om D.'s hvide Kors. Johan Rantzau, der paa Kong Frederik's Vegne modtog Trofæerne, har næppe i den Tradition, han lod gaa i Arv til sin Søn, lagt nogen Vægt paa, at der i sin Tid havde knyttet sig papistisk Overtro til Danebrogsfanen, det var alene dens Værd som historisk Relikvie, han havde i Tanken. Og Traditionen i Slægten lød tillige bestemt paa, at der 1559 kun var »et Stykke« tilbage af det Banner, som ved et Under var givet en dansk Konge, »og det var næsten ødelagt af Fugtighed og Ælde«. Deri laa da ogsaa Grunden til, at man ikke førte denne Trofæ til Hovedstaden, men lod den deponeres som en historisk Mærkelighed i Slesvig Domkirke, Hertugdømmernes Hovedkirke, hvis Anseelse i Folket var

hævet ved, at den var bleven Kongemausoleum og dens Indre tilmed nys forskønnet ved det prægtige Monument, der var rejst over Frederik I's Grav. Der er derved netop vist en saa stor Pietet mod det »Stykke«, der var tilbage af den himmelfaldne Danebrogsfane, som man paa nogen Maade turde forudsætte, at Tiden havde Sans for.

D.'s korsmærkede Dug har fra Middelalderen til den Dag i Dag vajet under Gaffel og paa Mastetop af alle de Skibe, der hørte hjemme i danske Havne. I Hæren er D. derimod ikke ført saa uafbrudt og udelukkende som Mærke. Allerede paa Krigsscener, fremstillede i Slutn. af 16. Aarh., se vi, at den i Europa fra gammel Tid raadende Skik, at Fyrstens Vaabenflag bliver Krigshærens Mærke, paa ny gør sig gældende i Danmark, idet det tværstribede oldenborgske Mærke og ikke D. kan findes ført som Hovedbanner. Paa Basrelieffremstillingerne paa Frederik II's Sarkofag i Roskilde Domkirke ses D. gennemgaaende som Rytterstandart, men kun i eet Tilfælde som Fodfolksfane, og da ere dens to yderste Hjørner afrundede. Alle Orlogsskibene paa Basreliefferne føre D. som Splitflag og i den samme Form, i hvilken vi finde det i Middelalderen i Everskip's Segl. Endnu paa Frederik II's Tid var Splitflaget dog ikke udelukkende Skibsflag; paa Kronborg-Tapeterne paa Nationalmuseet se vi det i et Felt ført af Rytteri, medens i el andet Felt den danske Flaade bærer et lige afskaaret Flag (Stutflag), med hvilket ogsaa andre Skibsbilleder fra samme Tid fremtræde. I Christian IV's Regeringstid maa Splitflaget derimod være fastslaaet som Orlogsflag og Mærke for kgl. Ejendom, medens »Stutflag« altid føres i Hæren. Hen i Tiden ses D. som et beskedent lille Hjørnemærke i de i mange forskellige Farver varierede Faneduge, som Hæren førte. Norge vælger under Christian Frederik (1814) D. til sit Hovedflag med den gyldne norske Løve som Særmærke i øverste Kvadrat ved Stangen. Dette Flag veg 1815 for det tretungede svenske Flag med et rødt Hjørne med et hvidt Skraakors, indtil 1844 det nuværende norske Flag komponeredes, som har arvet det hvide Kors paa den røde Dug fra D., men paa det hvide Kors fører det mørkeblaa »Hjerteblad«. Men i Danmark var da 1842 Danebrogsfanen paa ny normeret som den danske Hærs Fællesmærke.

Angaaende Reglerne for Tegningen i Flaget og dets Føring se Danske Flag.

(Litt.: J. J. A. Worsaae, »Om D.« [1849]; C. Paludan-Müller, »Sagnet om den himmelfaldne Danebrogsfane« [1873]; A. D. Jørgensen, »Om D.'s Oprindelse« [Hist. Tidsskr. 4 R. V 1875—77]; Henry Petersen, »Et dansk Flag fra Unionstiden« [Aarb. f. nord. Oldk. 1882]; A. D. Jørgensen, »Undersøgelser vedrørende D. og det danske Kongevaaben« [Hist. Tidsskr. 6 R. I, 1887—88]). *H. P.*

Danebrogsorden. Da dette Ord, etymologisk urigtigt (se Daner), officielt skrives Dannebrogsorden, vil saa vel dette som andre Sammensætninger med Danebroge findes under Dannebrog.

Danefæ (isl. *dànarfè*. Om Afledelsen af Ordets første Del se Danearv; *fæ* er gl. Dansk for »Gods«), herreløst Gods, der tilfalder Kongen (Staten). D. brugtes i det gamle danske Lovsprog undertiden i samme Betydning som Danearv; men det bruges ogsaa i de gamle Love og i Nutiden udelukkende i Betydning af: Guld, Sølv eller anden Skat, der blev funden i Høje, efter Ploven eller andensteds, og som ingen kender sig ved, jfr. D.L. 5—9—3 og Frd. 22. Marts 1737. *Ludv. H.*

Danegæld er oprindelig Benævnelsen paa de Skatteudskrivninger, som paa Kong Æthelred's Tid maatte foretages i England for at afkøbe Vikingernes Angreb; senere, da danske Krigere traadte i den engelske Konges Tjeneste, og da en dansk Konge blev Hersker i England, blev D. en Skat, der var bestemt til at underholde dennes staaende Hær. Ogsaa efter den normanniske Erobring finder man D. opkrævet som en Slags ekstraordinær Skat, uden nogen Forbindelse med »Danerne«, indtil midt i 12. Aarh., da Benævnelsen ikke mere bruges. *Ludv. H.*

Danehof, Betegnelsen for den danske Rigsforsamling i Middelalderen. Ordet er sammensat af to Ord, hvoraf det første antyder, at Forsamlingen angik alle Danske, hele Riget, medens det andet angiver Forbindelsen med Kongens Hof. Desolenne Kongehoffer, *Curia regis*, dannedes formodentlig her som overalt i Udlandet derved, at Kongen paa de høje kirkelige Fester: Jul, Paaske og Pinse, samledes med dem af hans Undersaatter, der i særlig Betydning kaldtes hans Mænd, dem, der vare knyttede til Kongen ved Troskabsed, og som mod særlige Privilegier havde paataget sig en særegen streng Krigstjeneste, Ryttertjeneste; tillige mødte ogsaa Rigets Bisper, der fra gammel Tid regnedes som hørende til »Vederlaget«, den gamle Betegnelse for dette Stormandslag. Saalænge Vederlaget væsentlig bestod af Kongens Huskarle, der bestandig levede i hans Gaard og spiste ved hans Bord, kan det antages, at Hofferne, der jo blot dannedes ved, at de enkelte omkring i Landet boende Hofmænd indkaldtes, ikke have haft anden end ceremoniel og militær Betydning; men anderledes blev det, da Vederlaget efterhaanden kom til at omfatte alle Landets store Grundejere. Naar Kongen nu paa en af Aarets Højtider — paa de andre holdtes Hof skiftevis rundt i Rigets Lande eller Provinser med Mændene fra vedkommende Land (se Retterting) — stævnede sine Mænd sammen fra hele Riget, saa samlede han i Virkeligheden en Rigsforsamling om sig, det var et Møde af Rigets mest fremragende Mænd, af de naturlige Repræsentanter for alle de Lande, hvoraf Riget bestod. At dømme efter Forholdene i Udlandet er det da rimeligt, at Hofferne ogsaa i Danmark efterhaanden kom ud over de gamle Ceremonier, og at Kongen begyndte at forhandle politiske Sager med sine Mænd; men da Samlingen paa Højtidsdagene paa Grund af de kirkelige Festligheder egnede sig mindre godt til politiske Forhandlinger, blev det Skik, her som i Udlandet, at Kongen sammenkaldte sine Mænd een Gang om Aaret noget før et af Højtidshofferne, for at de politiske Forhandlinger kunde være endte inden Helligdagene, og hermed er da den Forsamling, der senere kaldtes D., udsondret som noget fra Kongens Hof forskelligt; men denne Udvikling af et ordinært Rigsmøde hindrer selvfølgelig ikke Kongen i til enhver Tid at sammenkalde ekstraordinære Møder af Rigets Stormænd. Paa dette Udviklingstrin møde vi det ordinære Rigsting, der i Begyndelsen af 14. Aarh. kaldtes D., under Kong Christoffer I midt i 13. Aarh. Vi erfare, at det

var Skik at sammenkalde Rigsforsamlingen paa Midfastesøndag, altsaa 14 Dage før Paaskehoffet, at Kongens Indkaldelser medførte en Pligt til at give Møde for, som det hedder, at forhandle om Rigets Anliggender, og endelig at de, der indkaldtes, vare Rigets Bisper og alle de Mænd, der paa Latin kaldtes *milttes*, altsaa alle Hærmænd eller Vederlagsmænd, hvorfor disse ogsaa paa Latin kaldtes *decuriones* eller paa Dansk Hofmænd. Det næste betydningsfulde Skridt i D.'s Udvikling sker, da Oppositionen mellem Rigets Stormænd nødte Kong Erik Klipping til at udstede Haandfæstningen af 29. Juni 1282. Det er et Tegn paa den store Betydning, D. eller Hoffet (»Parlamentet, som kaldes Hof«), som det endnu benævnes, har faaet, at Kongens første Løfte gaar ud paa, at han hvert Aar skal sammenkalde Hoffet paa Midfastesøndag; herved gjordes D. til en fast Del af Rigets Forfatning, og at det var Meningen at gøre det til en betydningsfuld Del af denne, viser sig ved den Regel i Haandfæstningen, der sætter D. som Dommer over Kongen, naar der klages over, at han med Urette har Gods i sit Værge. Fra nu af kunne vi følge D. gennem 14. Aarh., indtil det ved Midten af 15. Aarh. forsvinder for at afløses af en Tid, hvor man har Rigsraad og Rigsdage. Det gamle Navn vedblev dog at bruges om de Rigsraadsmøder, der fungerede som Rigets Højesteret, og endnu 1648 maatte Frederik III i sin Haandfæstning love aarlig at holde Herredag eller D.«.

I den Tid, D. bestod, var det en Regel, som idelig indskærpedes, men som ofte tilsidesattes, at det skulde afholdes hvert Aar. Som vi have set, var Tiden for D.'s Afholdelse oprindelig Midfastesøndag; men 1284 forandredes Mødetiden, uvist af hvilken Grund, til Søndagen efter Pinse, altsaa lige efter Pinsehoffet; senere, da D. var kommet ud af enhver Forbindelse med Kongehofferne, og da disse aldeles ikke mere lignede de gamle Vederlagsforsamlinger, finder man D. ansat til St. Hansdag. Stedet, hvor D. afholdtes, var i Reglen Nyborg. Ordinære Medlemmer af D., som altid indkaldtes, men som paa den anden Side skulde møde, vare vedblivende de samme Mænd, som mødte i D.'s første Tid, Bisperne og alle Hærmænd, fra Hertugen af Sønderjylland til den mindste Hærmand, og ogsaa Rigets udenlandske Vasaller; men det maa antages, at Kongen havde det i sin Magt at indkalde Borgere eller Bønder, naar han havde noget særligt at forhandle med dem, og der findes af og til Spor til, at saadan Indkaldelse er sket. Paa D. behandledes i det hele »Rigets Anliggender«, Forholdet til Udlandet, Forhandlinger om Krig og Fred, Modtagelse af og Underhandlinger med fremmede Gesandter o. s. v., thi D. er Rigets Raad, men D.'s Hovedopgaver ere dog Deltagelse i Lovgivningsmyndigheden og i den dømmende Myndighed. Kongen i Forening med D. var nemlig i Stand til at give Love, der gjaldt for hele Riget, medens man tidligere kun havde en Lovgivningsmagt for de enkelte Lande; men desforuden gik efterhaanden den Lovgivningsmyndighed for de enkelte Lande, der fra gammel Tid udøvedes af Landstingene, over til D., der nu altsaa i Forening med Kongen er Indehaver af al Lovgivningsmagt. I Egenskab af Domstol er D. som Arvtager efter Vederlagsmøderne Værneting i Sager, som Kongen anlægger mod sine Mænd, derfor dømtes f. Eks. Erik Klipping's Mordere paa et D., og i Haandfæstningen af 1282 lovede Kongen, som vi ovenfor saa, at naar nogen klagede over, at Kongen med Urette havde Gods, dem til hørende, i sit Værge, skulde han følge D.'s Bestemmelse desangaaende; men hvorvidt D. uden for dette bestemte Tilfælde har kunnet optræde som Dommer over Kongen, er ikke endnu tilstrækkelig oplyst. D. blev efterhaanden Rigets almindelige Højesteret, saaledes at der fra Landstingene kunde appelleres til Kongen (Kongens Retterting) og derfra til D. Medens vi vide, at Kongerne undertiden have ladet deres Sønner udnævne til Tronfølgere og hylde paa D., synes det derimod, at egentlige Kongevalg ikke foregik der; herom, ligesom om D.'s Forhold til Skattebevilling foreligger der dog endnu ikke tilstrækkelige Oplysninger. (Litt.: L. Holberg, »Kong Valdemars Lov« [1886]; H. Matzen, »Danske Kongers Haandfæstninger« [1889]; L. Holberg, »Dansk Rigslovgivning« [1889]; A. Hude, »Danehoffet« [1893]; L. Holberg, »Konge og Danehof«, I [1895]). *Ludv. H.*

Daneholm, en lille Holm ved Indsejlingen til Göteborg, der tidligere dannede Grænsemærke mellem Danmark, Sverige og Norge (nu »Danmark« ell. »Danmarks-lilja«, hørende til Ockero Sogn i Bohuslen). Øen har i den ældre Middelalder været benyttet til Kongemøder, deriblandt det, hvor Svend Estridsøn og Emund den Gamle fastsatte Landenes Grænseskel. Efter danske Sagn maatte de to andre Konger holde Bidsel og Stigbøjle, naar Danekongen steg til Hest (jfr. Sagnet om Kong Dan, s. d.), efter svenske Sagn var det den svenske Konge. Herom er der i tidligere Tid ført Strid mellem danske og svenske Historieskrivere; en nyere Forsker har dog ment, at der næppe nogen Sinde har været Heste paa den lille Holm. *A. O.*

Danelag betyder egentlig blot dansk Lov, men Benævnelsen D. bruges i Middelalderen ogsaa om den Del af England, hvori de Danskes Lov gjaldt. Dette Omraade betegnes undtagelsesvis som omfattende alt i Storbritannien, der stod under nordisk Herredømme, altsaa ikke alene en Del af det egentlige England, men ogsaa Skotland, Murray og alle de skotske Øer; men i almindelig Betydning omfatter D. kun de Landsdele, der fra gammel Tid havde staaet under den engelske Konges Herredømme, men hvor nu dansk Sæd og Skik herskede, nemlig Northumberland og 15 engelske Shirer (af i alt 32). D. omfattede hele det nordlige og en Del af det østlige England til den gamle Grænse Wætlingastreet, der gik fra London til Chester. (Litt.: I. I. A. Worsaae, »Den danske Erobring af England og Normandiet« [1863]; Joh. Steenstrup, »Danelag« [1882]). *Ludv. H.*

Danell, David (Navnet skrives ogsaa Dennel ell. de Nelle), formodentlig af nederlandsk Herkomst, ledede i Aarene 1652 - 54 Opdagelses-, Hvalfanger- og Handelsekspeditioner til Grønland. Ekspeditionerne udrustedes af en formuende Privatmand, General-Toldforvalter i Danmark, siden Rentemester Henrik Møller, som fik Privilegium paa at lade Grønland opsøge og i 30 Aar at drive Handelen derpaa. Af D.'s Dagbøger har er. vis Christian Lund 1664 forfattet en for Frederik

III bestemt Indberetning, hvoraf det ses, at D. paa disse Rejser drev Hvalfangst omkring Island og undersøgte en stor Del af Grønland. I Begyndelsen søgte D. til Østkysten af Grønland for at finde Nordboernes gamle »Østerbygd«. 1652 var han saaledes under 64^0 50′ n. Br. inde ved denne Kyst, hvor han saa et Fjæld, som han kaldte Kap Kong Frederik III (Fjældet Kalerajuek paa $65^1/_2{}^0$ n. Br. og 37^0 v. L. f. Grw.), og 5 Øer, der laa 30 a 40 Km. fra Fastlandet. Paa Grund af Drivisen kunde han ikke komme ind til Østkysten og gik derfor til Vestkysten, hvor han besejlede mange Fjorde indtil ca. $66^1/_2{}^0$ n. Br., drev Handel med de indfødte og opdagede Fiskebanker ud for Kysten. Paa Hjemrejsen søgte han atter til Østkysten, hvor han kom Landet paa 8 Km. nær og opdagede en Fjord paa 61. Breddegrad (Danell's Fjord, Iluilek Fjord), men kunde paa Grund af Is ikke komme i Land. Aaret efter søgte D. længere Nord paa ved Østkysten af Grønland, formodentlig for at komme inden for Isen, men maatte opgive at naa Østkysten og søgte atter til Vestkysten. Den tredje Rejse gik lige til Davisstrædet. Da Ekspeditionerne ikke gave tilstrækkeligt Udbytte, ophørte de efter disse 3 Aars Forløb. D. blev Kommandør i Søetaten og 1655 Assessor i Admiralitets-Kollegiet, der blev oprettet samme Aar; han døde 1661. *G.F.H.*

Danell's Øer, en Gruppe Øer paa Grønlands Østkyst, der paa Graah's Kort er aflagt paa $65^1/_2{}^0$ n. Br. Graah saa 1829 fra sin nordligste Teltplads paa Grønlands Østkyst, Øen »Vend om«, i østnordøstlig Retning i 80 å 100 Km.'s Afstand disse Øer, som han antog at høre til den af Danell opdagede Øgruppe, skønt de laa Fastlandet nærmere end opgivet af Danell. Rafn (»Grønlands historiske Mindesmærker«) antog, at de af Danell og Graah sete Øer ud for Grønlands Østkyst ere de samme som de af Ulf Krage's Søn Gunbjørn opdagede Øer Gunbjørn Skær. Efter nyere Undersøgelser findes der imidlertid ingen Øer, som kunne passe til de af Danell omtalte. *G. F. H.*

Danéo, Felice, italiensk Forfatter, er født i San Damiano d'Asti 1825. Han har skrevet en Del Værker af historisk og biografisk Indhold, mest angaaende Norditalien, saaledes »Vite scelte di Piemontesi illustri« [2 Bd., Torino 1858], »La Monarchia italiana sotto lo scettro della casa di Savoia« [smst. 1861], endvidere en Levnedsbeskrivelse af Maleren Giuseppe Monticone (1877), »Suor Maria Celeste Galilei, ossia Affetti e relazioni domestiche di Galileo« (o: om den berømte Fysiker [Cuneo 1864]) samt nogle Tidsskriftafhandlinger, særlig i den florentinske »Antologia«. *E. G.*

Danēo, Giovanni, italiensk Digter, er født 16. Maj 1824 ved Aosta. Han studerede ved Universitetet i Genova, og hans Virksomhed har særlig været knyttet til denne By og Provins; Pædagogikken har været hans Hovedbeskæftigelse, og en Tid var han ansat som Undervisningsinspektør i Provinsen Genova, derefter blev han Professor i Pædagogik ved Byens Universitet. Hans Forfatterskab spænder over et betydeligt Omraade: Poesi i bunden og ubunden Stil, æstetisk Kritik, i Taler, Pædagogik m. m., og han roses for korrekt Form og lyrisk Sving. Fremhæves kunne Digtsamlingen »Poesie« [Firenze 1885], det fortællende Digt »Gotama«, »Dramme e commedie« [Firenze 1883] — Tragedien »Zuleika« hører til hans bedste dramatiske Arbejder —, »Il castello di Bordespina« [Genova 1870] og »Adolfo ed Elisa di Montalpino« (Romaner), desuden »Considerazioni sul bello« [Torino 1877], »Memorie d'un convalescente«, »Un sogno« [Genova 1879], »Raffaello Sanzio« [Urbino 1880], »Memorie d'un galantuomo« [1881], »Doveri e diritti« [3. Opl., Genova 1885] m. m. (Litt.: Mozzi, *Note su G. D.* [Genova 1881]). *E. G.*

Daner, Navn paa den Folkestamme, som har skabt det danske Rige. Navnets Oprindelse (se nedenf.) er dunkel, og D.'s ældste Historie indeholder mange uløste Spørgsmaal. Medens vi kende flere andre nordiske Stammer i den romerske Kejsertid, forekomme D. ikke før Aar 500, men nævnes fra da af meget hyppig. Ved Aar 500 ere D. en Folkestamme i Skaane (Scandinavia), Naboer til Gauterne, store af Vækst og raske, de have lige fordrevet Herulerne fra deres Bopæle. Det engelske Beovulfkvad (s. d.) har bevaret os Sagn fra 6. Aarh., hvor D. i Skaane og paa Øerne kæmpe sejrrig imod Barderne og til sidst sejre i Slaget ved Borgen Hjort (Lejre); med Jyderne (»Geaterne«, et Navn der røber, at den engelske Forfatter forveksler Gøter og Jyder) leve D. i venlig Forstaaelse. Det synes, at Danenavnet allerede da var ved at blive fælles for hele det senere Danmarks Befolkning; Kong Hugleik, der ca. 517 faldt paa Vikingetog mod Friserne, kaldes af Frankerne for D.'s Konge, af Beovulf for »Geaternes«. En politisk Sammensmeltning af D. og Jyder til det danske Rige maa være sket i den nærmest følgende Tid; ifølge Sagnet (se Dan) skete Foreningen, da man med fælles Kræfter afslog et Angreb af Tyskerne. I 8. Aarh. (777) var D. den eneste politiske Betegnelse for hele Danmarks Befolkning; i Kong Alfreds Rejsebeskrivelse ca. 890 nævnes udtrykkelig »Norddaner« paa Øerne og i Skaane, »Syddaner« i Jylland indtil Hedeby. Paa Jellingestenen ca. 985 taler Kong Harald om »Daner« »alt Danmark og Norge«.

En sproglig Betragtning stemmer med disse historiske Data. Kun to Stammenavne findes brugte af Danmarks Befolkning; D. og Juter eller Jyder (foruden en Gren af Frisernes Stamme paa Sønderjyllands Vestkyst). Alle andre Folkenavne ere afledte af Stedsbetegnelser: Angelboer af Angel (o: den krogede Halvø; Angler som Folkenavn kendes næppe i Nordisk), Vendelboer, Skaaninger o. s. v. D. og Jyder forholde sig da til hinanden næsten som Sviar og Gøter (medens Norge foruden flere mindre har fire større Stammenavne: Raumer, Ryger, Horder og Trønder). De betegne to nærbeslægtede Folkestammer, hvis Sprog var ens, ved Danevirke og i Jellinge som paa Sjælland og i Skaane (de nuværende Dialektforskelligheder ere af nyere Oprindelse; se Danmark [Sprog]). Sammensmeltningen til eet Folk har for Jyllands Vedkommende givet sig Udtryk bl. a. i Navne som Danevirke, Daneryge (se Danerlyng) og Sagn om Kong Dan. I Vikingetiden er D. ved at faa en endnu mere omfattende Betydning. I Vesteuropa bruges D. ofte som fælles Navn for alle Nordens Folk, enstydigt med Normanner. At denne Tanke ikke har været selve Nordboerne fremmed, ses af Udtrykket dansk Tunge om det nordiske Sprog.

Navnet Danmark er afledet af Folkenavnet D. Det har sit Sidestykke i norske Navne som Telemark, Hedemark, Finmark, der alle ere afledte af Folkenavne. Sidste Del af Navnet er det oldnordiske *mørk*, Skov, men synes i denne Forbindelse at betyde Folkets samlede Omraade, baade dyrket og (især) uopdyrket, skovbevokset Land. Paa samme Maade bruger et af den ældre Eddas Kvad *Húnmörk* om Hunernes Landomraade; Gjukungerne ride gennem »al« Hunemarken, den ukendte Mørkskov og de grønne Vange (ligesom »al Danmark« paa St. Jællingesten). Navnet optræder tidligst paa Lille Jællingesten (ca. 930).

Oprindelsen til D. skjuler sig i en fjern Fortid. »Selve den sproglige Karakter af Navnet D.«, siger S. Bugge, »viser, at dette Navns Oprindelse tilhører en Tid, der ligger langt, ja, jeg vover trygt at sige, sikkert I Aartusind forud for den Tid (ca. 500 e. Chr.), fra hvilken vi først finde det optegnet«. Den rimeligste Formodning om Oprindelsen er S. Bugge's, at D. hænger sammen med irsk *duine*, Mennesker, og græsk χθόνιος, tilhørende Jorden; Navnets Betydning skal da være »Landets Børn« (jfr. »Tysk«, egentlig den som tilhører Folket) eller maaske »de nede ved Jorden boende«, »Lavlændere« (jfr. angs. *denu*, Dal). Men noget endeligt Resultat har Sprogvidenskaben ikke at opvise. D. findes i Personnavne hos nordiske, tyske og engelske Stammer (Dan, Deneberht, Denihilt o. s. v.), tidligst i 7. eller maaske 4. Aarh. Maaske skyldes denne Udmærkelse D.-Folkets store Opsving i 6. Aarh.; maaske er den et Vidnesbyrd om, at D.-Navnet er »ældgammelt og højt æret« (Mullenhoff); eller maaske har D. været et mere almindeligt, krigersk Hædersnavn. — Navnet D. brugtes af selve det danske Folk indtil Middelalderens Slutning. Det afløses af Betegnelsen »de Danske«, »en Dansk«; og kun de stammebeslægtede Nabosprog beholde selve det gamle Folkenavn. Med D. er sammensat en Række mærkelige Navne: Danevirke, -brog, -vælde, -konge, -hof og fremfor alle Landets Navn Danmark; andre Ord ere med mindre Ret henførte hertil: Danearv, -fæ (ældre: Daane- o: Døds-), Dannemand, -kvinde, dannis (af ældre Dansk) at prale, men ogsaa at sige sin Mening frit ud. (Litt.: Müllenhoff, »Beovulf« ; S. Bugge, »Folkenavnet D.« i Arkiv for nordisk Filologi 5.—6. Bd. [Lund 1889—90]). *A. O.*

Danerlyng, et ved Misforstaaelse opkommet Navn paa Tingstedet ved Viborg, hvor i ældre Tid danske Konger valgtes og modtog den første Hylding. Det rette Navn er Dane-ryg(e) og betegnede selve Stenen, hvor Kongen stod ved Hyldingen (jfr. Morasten ved Upsala; de valisiske Kongers Hyldingssten, som Edvard I skal have ført til London; og mange andre; en saadan »Kongesten« vistes endnu i 17. Aarh. ved Lejre); Sagnet henførte Danerygens Oprindelse allerede til Kong Dan's (s. d.) Valg. Ordet Ryge, en stor Sten, fandtes indtil vore Dage i Stednavnet Lejsten-Ryge, en vældig Sten ved Landsbyen Lejsten, efter Folkesagnet kastet af Kæmpen i Randers efter Kæmpen i Viborg; det er maaske samme Ord som norsk *rygja*, en Klump. Daneryge nævnes i Lundeaarbogen fra Absalon's Tid; den forvanskede Form stammer fra Aarbogens danske Oversætter og er bleven udbredt ved Huitfeldt's Krønike. *A. O.*

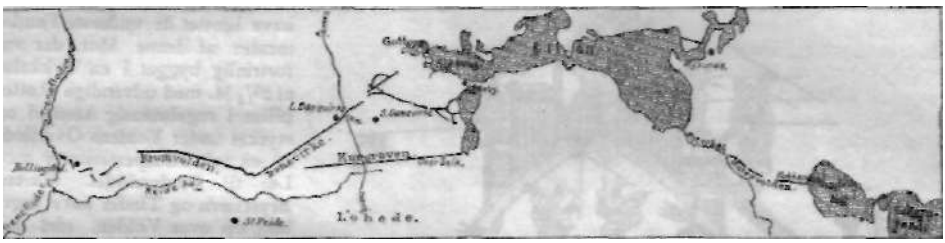
Danevirke er Danmarks gamle Grænsevold i Sønderjylland mod Tyskland. I ca. 17 Km.'s Længde strækker den sig i flere, til Dels adskilte Partier N. f. det fordum af Morasser og Skovstrækninger opfyldte Terrain langs Ejderen, begynder ved Slien i Nærheden af Slesvig By og ender ved Hollingsted (Fig. 1). De forskellige Dele af Volden have forskellige Navne. Den anseligste Del, som fra Hollingsted bøjer i en Stumpvinkel mod Slesvig, hedder vestligst »Krumvolden«, det østre Parti herafter det egentlige D., ogsaa kaldet »Margrete-Volden« (Fig.2). Paa denne Voldstrækning var oprindelig den eneste Gennemskæring, det saakaldte Øster Kaiegat, nær dens østre Ende med en Port, hvis Navn »Isarndor« kunde tyde hen paa, at den var beslaaet med Jærn; herigennem førte den bekendte Hovedvej fra Nørrejylland, der oprindelig kaldtes »Hærvejen« (isl. *vigleið*), senere »Oxevejen«. »Dobbeltvolden« fortsatte Befæstningsanlægget til Slesvig By med en Sidearm, »Kæmpedæmningen«, som støder til den ejendommelige »Halvkredsvold«, hvis Arme i en Bue

daande, paalidelig). Sammen med disse Ord, der for den nuværende Sprogbrug indeholde en Karakteristik af Folket, kan nævnes, at i 17. Aarh. var »det danske Vaaben« (maaske ved Misforstaaelse af »Dansk« = Danzig?) et vittigt Udtryk for et Saltmadsfad; at danske betød (foruden at tale aabne sig mod Hadeby Nor. Hertil kommer den efter et moderne militært Blik som Forværk opfattede »Kurgrav« eller »Kograv«, der fra Overselk strækker sig fra Øst til Vest hen imod Sydsiden af det egentlige D., og endelig den meget udjævnede »Østervold« mellem Slien og Vindeby Nor, midt paa hvilken nu Landsbyen

Kokkendorfligger. Levningerne af denne mærkelige Voldbefæstning, som ogsaa under eet kaldes D., ere endnu den Dag i Dag trods Plovens og nyere militære Formaals Ødelæggelser meget imponerende. Foran alle Voldstrækninger, Halvkredsvolden undtagen, løbe brede Grave. Det egentlige D. er maalt

Fig. 2.

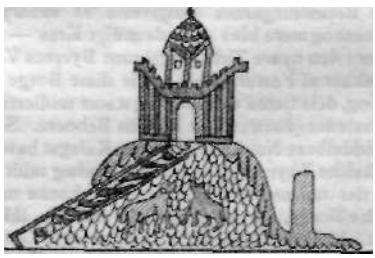

indtil 8 M. højt, 25 M. bred med en foranløbende Grav, der havde en Bredde af 6—13 M., ca. 2 M.'s Dybde. Der var endda Spor af endnu en anden foran hin løbende Grav. Krumvolden var noget lavere; men Halvkredsvolden i Grundflade 32 M., i Højde 6—14 M. og paa Overfladen 6—10 M. bred. Den Voldstrækning, der kaldtes Kæmpedæmningen, var 6 M. høj. Kurgravens Dimensioner vare: Volden 3—4 M. høj med en 1½—2 M. dyb Grav.

Allerede de historiske Efterretninger gøre det klart, at vi ikke kunne betragte D. som en monumental Enhed, grundlagt efter en enkelt Plan og paa een Tid. At f. Eks. Kograven er en ældre Befæstning, fremgaar straks af dens Beliggenhed i Terrainet i Forhold til de andre Volde, og man har med Grund gættet paa, at det var denne Vold, som Kong Gøtrik ifølge en samtidig tysk Historieskriver 808 lod opkaste mod den fremtrængende Kejser Karl den Store; en enkelt dansk Krønike tillægger endog Kong Dan Mykillati Æren for at have grundlagt Virket. Men naar vi for øvrigt skulle udtale os om de indbyrdes kronologiske Forhold mellem Voldstrækningerne, er der al Grund til at minde om, at der rundt om i Landet findes lignende Volde med foranløbende Grav, hvilken sidste i mange Tilfælde aldrig eller kun til Dels har kunnet være vandfyldt. I Sammenligning med D. ere de af beskednere Udstrækning og af ringere Dimensioner og kaldes hyppigst »Diger«, men de ere ligesom Dele af D. anlagte uden de militære Hensyn til Terrainet, som senere Tiders Krigskunst har lært at tage, og de fleste skylde efter al Sandsynlighed Høvdinge- og Bygdekampe i fjerne forhistoriske Tider deres Oprindelse. Om den ejendommelige, ikke af Grav omsluttede Halvkredsvold (Olden Burg) tør det med Sikkerhed siges, at den i sit Anlæg oprindelig er noget for sig. Saavel i Danmark som i Landene langs Østersøens Kyster kan der paavises mod Havet (Søen) aabne Halvkredsvolde af meget anselige Dimensioner, om hvis Tilblivelse i en forhistorisk Tid der ikke kan tvivles. Jævnsides Halvkredsvoldene staa de tit anselige Ringvolde, der i Folketraditionen ofte bære Navne som *Trælleborg ell.* Gammelborg (se B o r g [Bondeborge]). Det er aabenbart ogsaa en saadan Borgplads — og ikke, som det er sagt, Erik af Pommern's Lejrplads 1426 — som i hvert Fald j

tidligere laa N. f. Slesvig By. Men det svarer da ogsaa til de historiske Traditioner om en fjern Fortids hyppige Grænsekampe, at de synlige Spor af Fæstningsværker ved Rigets Sydgrænse føre os tilbage til en fjern Old, og til alle Tider have Fremskridtene i Befæstningskunsten givet sig til Kende ved, at man omdannede og supplerede, hvad en forbigangen Tid havde kunnet nøjes med. For D.'s Vedkommende have Gennemskæringer vist, at ogsaa Forhøjelse af Jordvolden her som andensteds er sket til forskellige Tider.

Det kan ikke betvivles, at Dronning Thyre (egl. Thurvi) har haft Æren af i 10. Aarh.'s Beg. at have øget Befæstningen langs Rigets Sydgrænse paa en saadan Maade, at Folket kunde nævne hende som D.'s Grundlægger. Ikke blot Sagnene fra den ældste Middelalder, bevarede gennem Sakse's og Sven Aagesøn's begejstrede Gengivelse og ved Sagaernes Fortælling, nævne hende som saadan, men at Dronningen har udført et Storværk, der kom Folket som saadant til gode, derom vidner hendes egen Samtid gennem Tilnavnet Danebod (*Tanmarkar dut*), som hendes Husbond, Kong Gorm, lod riste med Runer paa Stenen ved Jællingehøjen. I tre Aar skal Arbejdet have staaet paa. Jordvoldens Fyld sammenholdtes, efter hvad senere Udgravninger have vist, til Dels ved Trærammer og ved Bjælkelag, hvilket siden ogsaa saas at være Tilfældet i Jællingehøjene. Mænd fra hele Riget samledes og fordeltes efter de Landsdele, hvorfra de kom, paa hele den Strækning, hvor Volden skulde ligge; endnu kaldes et Parti af det egentlige D. »Skaaningestykket« (Schonen theil). Oven paa Jordvolden rejstes Palisaderækker og Træ-

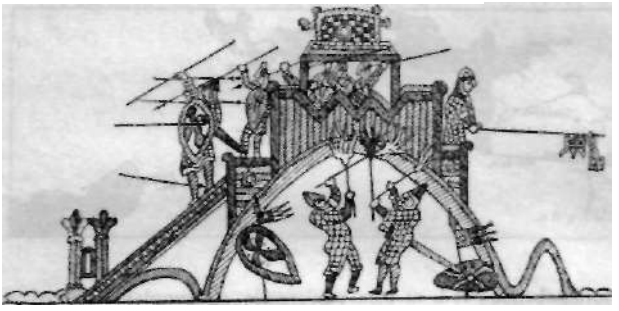

(Efter Bayeuxtapetet.)

kasteller (Bayeuxtapetet giver os Indtryk af saadanne Anlæg) i hele Strækningen (Fig. 3). Ikke længe efter D.'s Fuldendelse høre vi om Tyskernes forgæves Stormløb mod Volden; men allerede paa Dronning Thyre's Søns, Kong Harald Blaatand's Tid lykkedes

det Kejser Otto ca. 970 ved en Krigslist at trænge frem over Volden, idet han — ligesom de Danske selv senere, da de 1168 laa foran Arkona's mægtige Volde — satte Ild paa alle Voldbefæstningens Trædele Fig. 4). Det er i nyere Tid bevist (A. D.Jørgensen), at Olaf Trygvason med Urette har faaet Ord for

Fig. 4.

(Efter Bayeuxtapetet.)

som Høvding i Kejserens Lejr at have undfanget hin List. Olaf Trygvason maa nemlig paa den Tid endnu have været et Barn; men paa den anden Side have Gennemgravninger af Voldene fremdraget betydelige Kullag og andre Vidnesbyrd om, at Ilden engang har hærget meget stærkt paa D. En Udbedring af Voldene maa have fulgt paa denne Ødelæggelse; endnu i 12. Aarh. hævdede D. sit Ry som Bom for det danske Rige, og naar Dronningenavnet Margrete er blevet knyttet til en af Voldstrækningerne, da skal det efter ovenn. Historieforskers Mening henpege til en Udbedring af Volden paa Kong Niels'es Dronning, Margrete Fredkulla's Foranstaltning og ikke som hidtil ment gælde til Ære for Dronning Margrete Sprænghest som Formynder for Sønnen, den unge Kong Erik Klipping, skønt det dog vides, at hun endog i det fjerne Estland søgte at varetage Befæstningsanlæggenes Tarv. Men der kan næppe være Tvivl om, al hele Princippet for Danevirkebefæstningen, de lange Jordvolde med deres Brystværn af Træ, i Løbet af 12. Aarh. ikke længere fandtes fuldt tidssvarende. Det synes, som om man allerede en Stund forinden i Stedet for Volde har anlagt mindre, stærkt begrænsede Borgbefæstninger til Dels i Række med større indbyrdes Afstande langs Vandløb og Kyststrækninger, ligesom Befæstningernes Omgivelse af vandfyldte Grave mere og mere blev et nødvendigt Krav — man ombytter i den nyere Tids Krigskunst Byernes Volde med Rækker af Forter. Dels havde disse Borge fast Besætning, dels tjente de væsentligst som midlertidige Tilflugtssteder (Barfred) for Egnens Beboere. Selv i D.'s umiddelbare Nærhed ved Øster-Kaiegat have vi i den saakaldte Thyreborg et saadant Anlæg midt i en Sø, og der nævnes flere Navne, som kunne minde om andre Borge, der for længst ere sløjfede, ikke at tale om i hvilken Grad det senere anlagte Gottorp efterhaanden kommer til at spille Hovedrollen som Nøglen til Sønderjylland. Det var ikke mindre Valdemar den Store's, af Sakse ved flere Lejligheder omtalte Begejstring for Forfædrenes Stordaad, end hans Omsorg for Riget, der lod ham fatte den Beslutning at gøre Thyre's Jordvolde tidssvarende ved at bygge en Stenmur foran dem, og han anvendte hertil det hjemlige Materiale, Teglstenen, som første Gang kom i Brug i hans Regeringstid. Men Valdemar naaede kun at fuldende den halve Mil før sin Død 1182. Hans Samtid regnede denne Mur for en af hans Regeringstids 3 Storværker, om hvilke en kort Beretning anførtes paa den Blyplade, der nedsattes i hans Grav. Gennemgravninger af Volden i Slutn. af 1850'erne have blottet de underste Fundamenter af denne Mur, der var fortrinlig bygget i en Tykkelse af $2\frac{1}{4}$ M. med udvendige Støttepiller i regelmæssig Afstand og styrket under Voldens Overflade af en tyk Kampestensmur med Ler til Bindemiddel. Murens Brystværn og Tinder have raget højt op over Volden, idet den af ældre Forfattere angives at have haft en Højde af 10—13 M. Ifølge en Beretning fra 1696 kunde man dengang endnu paa sine Steder følge Murens Tinder, der vare $31\frac{1}{2}$ Cm. høje, $15\frac{1}{2}$ Cm. vide og sade i en indbyrdes Afstand af 2 M. Bag dette Værn, foran hvilket der strakte sig den brede, Grav, trodsede Valdemar's Samtid og nærmeste Eftertid den tyske Kejsers Overmod. 60,000 Mand vare ifølge Sakse stedse rede til at stille paa D.. naar Bavnen lyste. Men allerede fra hans Sønnesøns Tid, da Hertugdømmet Slesvig kom under en selvstændig Hersker, havde D. udspillet sin Rolle som Rigets Grænsevold. Der kæmpedes vel i dets Nærhed, som 1261, da den danske Hær led Nederlaget paa Lohede (Kropphede) foran Kurvirket, og 1331, da Kong Christoffer II sloges paa Flugt af Grev Gert, og hans Søn, den udvalgte Kong Erik, fik sin Bane ved et Fald ned ad Voldene. Historien fortæller aldrig, at der kæmpes om eller fra dette. Længere hen i Tiden (1658) anlægge de kejserlige Tropper Stjerneskanser paa D., der i Krigen 1848—50 yderligere afgraves og omdannes ved Anlæg af Feltbefæstninger efter Datidens Krav; det var kun over Thyra's brustne Led, at Blodet flød i Strømme for hver Fodsbred af det, Fjenden vandt i Slaget 23. Apr. 1848.

Ved den ny Danevirkebefæstnings Anlæg i Frederik VII's Tid bleve de gamle Volde yderligere demolerede. Navnlig gik det ud over Krumvolden, det egentlige D. med Valdemarsmuren og Kæmpedæmningen. Efter Datidens Evne søgte man derved at erhverve Oplysninger om D.'s Bygningshistorie; men for at løse denne Opgave tilfredsstillende maatte systematisk-arkæologiske Undersøgelser have gaaet Haand i Haand med dem, som de militære Foretagender muliggjorde. Intet Under var det, at J. J. A. Worsaae ikke fandt sig tilskyndet til at skrive Teksten til den Række litograferede Tavler med Prospekter og Profiler, som fra den Tid henligge færdige til Udgivelse og til Dels i formindskede Gengivelser ere benyttede til Illustrationer i historiske Skrifter. Men han efterlod sig ingen Optegnelser om de af ham gjorte Iagttagelser; hvad vi derom vide, skyldes daværende Adjunkt i Slesvig By, senere Pastor C. C Lorenzen's Skrifter — og der er destoværre nu ingen Udsigt til, at det bliver Danske, der komme til afgørende af

belyse D.'s Historie fortalt efter, hvad Udgravninger lære. Den arkæologiske Forskningsmetode er den eneste Vej, ad hvilken Spørgsmaalet fremtidig kan føres videre. *H. P.*

Ved 19. Aarh.'s Begyndelse var den politiske Situation saaledes, at den danske Sydgrænse ved Elben kom til at have størst Betydning, og ingen tænkte derfor paa D., tilmed da Fæstningen Rendsborg i Forbindelsen med Ejderfloden ansaas for et Værn mod en Fjendes videre Fremtrængen. Til Hævdelsen af Herredømmet i Hertugdømmerne var Rendsborg af ikke ringe Betydning, og det anbefaledes derfor 1847 meget indtrængende af de militære Autoriteter, al den skulde forsynes med en stærk og paalidelig Besætning; men dette Forslag blev upaaagtet. Rendsborg faldt derfor 1848 straks i Oprørernes Hænder og dannede herefter et vigtigt Støttepunkt for dem, ikke mindst efter Nederlaget ved Isted, idet den danske Hær af diplomatiske Hensyn ikke maatte angribe Rendsborg og ikke betræde Holsten. Den danske Overkommando blev saaledes efter Sejren 25. Juli 1850 tvungen ind paa at lade Hæren indtage en Opstilling Syd og Vest for Slesvig og at forstærke den ved Befæstningsanlæg. Allerede 27. Juli blev Stillingen rekognosceret, og det foresloges, at den skulde gaa fra Hadeby Nor forbi lille D. til den derværende Del af Margretevolden, der ligesom D.'s østlige Del skulde benyttes som Befæstning; en Overfiøjning imod Vest blev imødegaaet ved at bøje Linien tilbage langs den vestlige Udkant af Sønder Skov til Skovby. Allerede 29. Juli blev det befalet, at Hæren skulde indtage den nævnte Stilling, hvori ogsaa Mysunde blev inddragen, og Dagen efter begyndte Forstærkningsarbejderne.

Stillingen voksede efterhaanden i Styrke og fik end mere Betydning, da den Tanke gennemførtes at lade den spænde over hele Slesvigs Bredde fra Østersøen til Vesterhavet. 7. Aug. inddroges saaledes Frederiksstad i Danevirkestillingen, hvorfor det ogsaa blev nødvendigt at hævde Hollingsted som en vigtig Forbindelse mellem Centrum og højre Fløj og at forhindre en fjendtlig Fremtrængen paa begge Sider deraf ved Opstemning af Reidedalen og Trenen. Saaledes kom Danevirkestillingen til at danne et frontalt Forsvar over hele Slesvig, og der blev truffet alle mulige Foranstaltninger til at gøre dette vel forberedt i enhver Henseende, medens endogsaa Eckernførde og Tønning bleve besatte; Forpostlinien lagdes i god Afstand foran Stillingen. Tvende Gange forsøgte den fjendtlige Anfører, General Willisen, at gøre et Angreb paa I)., men afvistes. Ved disse Kampe voksede Hærens Tillid til Stillingen, og den blev derefter heller ikke angreben mere.

Efter Krigen, da Spørgsmaalet om at gøre noget for det danske meget forsømte Befæstningsvæsen traadte stærkt i Forgrunden, udtalte de i saa Henseende nedsatte Kommissioner sig alle til Gunst for Danevirkestillingens Bevarelse og yderligere Forstærkning. Under Diskussionen i Pressen eller i Flyveskrifter viste det sig ogsaa, at de fleste Forfattere vare stemte for at gøre D. til en befæstet Stilling, om end enkelte som Oberst Blom advarede imod at overdrive dens Betydning og Major Dinesen udtalte sig imod den. Drøftelserne kom paa en vis Maade til Afslutning i den under 29. Jan. 1855 nedsatte Kommission, som afgav sin Betænkning 9. Jan. 1857, hvori bl. a. foresloges, at D. skulde befæstes ved Jordværker med en Bekostning af 2 Mill. Rdl., og at denne Befæstning tillige med Kjøbenhavns Søbefæstning først skulde komme til Udførelse. Hele Befæstningssummen 32 Mill. Rdl. var dog saa betydelig, at Ministeriet ikke ansaa det for muligt at tilvejebringe den, og Ingeniørkorpset fik saaledes Ordre til at reducere Udgiften. Det foreslog endnu s. A. kun at anvende 350,000 Rdl. paa Danevirkestillingen. Først 1861, da Faren for en Krig med Tyskland syntes overhængende, gav Krigsministeriet Befaling til, at der ved D. skulde anlægges en Befæstning af ren feltfortifikatorisk Natur.

I Motiverne til Befæstningsforslaget af 1858 udtaltes, at Danevirkestillingen kun tillagdes forbigaaende Betydning. Denne i militær Henseende rigtige Værdsætning af den 82½ Km. lange Stilling deltes dog ikke af Kong Frederik VII og en stor Del af Befolkningen, som, med Erfaringerne fra 1850 og Danmarks Sejre over Oprørerne for Øje, tillagde den en langt større Modstandskraft. Thyra's gamle Vold skulde atter være det stærke Værn imod tyske Hærmassers Indtrængen i Riget, og denne Forhaabning meddelte sig efterhaanden til flere højere Officerer, saa at ogsaa i Hæren den Opfattelse blev almindelig, at i en fremtidig Kamp med Tyskland skulde Hovedslaget staa i Stillingen. Virkeligheden kom dog ikke til at svare til Forventningerne, da det truende Uvejr omsider brød løs. Først og fremmest vare Skanseanlæggene, hvoraf der fandtes 25 i Centrum med Plads til 174 Kanoner, 9 paa venstre Fløj med Plads til 46 Kanoner og 15 paa højre Fløj med Plads til 73 Kanoner, kun Feltværker, lidet egnede til at modstaa en kraftig Artilleribeskydning; dernæst vare flere Værker navnlig langs Slien ikke fuldførte, da Krigen udbrød, heller ikke den paabegyndte Kokkendorfstilling langs Østerbækken med tilhørende Befæstning af Eckernførde, hvorved en Fjende skulde hindres i at trænge ind i Svansen, havde nogen videre Modstandskraft). Den strenge Frost gjorde Oversvømmelserne, som for øvrigt ikke etableredes i hele deres Udstrækning, og de øvrige Vandløb samt Slien mindre paalidelige som Hindringer; af Barakkelejre fandtes kun een til et Regiment ved Store D. fuldført, en lignende ved Lille D. vidt fremskreden og een ved Frederiksberg begyndt; desuden Bivuakstalde til 4 å 500 Heste, hvilket langtfra var tilstrækkeligt navnlig om Vinteren (Hytter til Værkernes Artilleribesætning vare dog fuldførte). De nødvendige Tømmeroplag vare gentagne Gange foreslaaede anskaffede, men ikke tilvejebragte; Hegnene ikke sløjfede. Men endelig udgjorde Besætningshæren kun 35,000 Mand, medens de allierede mødte med 58,000 Mand udsøgte Tropper. Endelig hed det i Instruksen for den kommanderende General de Meza af 13. Jan.: »at Kampen i Danevirkestillingen ikke tør føres saa vidt, at Hærens Tilværelse som Hær kompromitteres, idet det under de forhaandenværende politiske Forhold er af endnu større Betydning, at det kommende Foraar finder os i Besiddelse af en dygtig og slagfærdig Hær«. Disse Forhold i Forbindelse med den Omstændighed, at den danske Forpostlinie allerede straks blev kastet tæt ind paa Stillingen, hvorved der stilledes store Krav til Hærens Kampberedskab, forklare

noksom Beslutningen om Stillingens Rømning Natten mellem 5. og 6. Febr. (se Dansk-tyske Krig 1864). Baade for Hæren og for Folket var dog Opgivelsen af D. uden en Hovedkamp et haardt Slag, og Virkningerne heraf følte s under hele Krigen. *P. Nw.*

Danevirke (Blad) se Dannevirke.

Danevirkestenen, en dansk Runesten fra ca. Aar 1000, funden 1857 ca. 170 M. S. f. Danevirke tæt ved Byen Slesvig og Landsbyen Bustrup, ved Foden af en Gravhøj, paa hvis Top den nu er rejst. Indskriften, der er affattet med »stungne« Runer (se Runer), lyder paa Nutidens Dansk: »Svend Konge satte Stenen efter Skarde sin Hjemfælle (Hirdmand), som var dragen vesterpaa (havde været paa Englandstog), men nu døde ved Hedeby«. De Begivenheder, der sigtes til paa D. ligesom ogsaa paa Hedebystenen (s. d.), ere Kampene mellem Svend Tjugeskæg og den svenske Konge Erik Sejrsæl; medens Kong Svend var i England, havde Svenskerne opkastet sig til Herrer i Sønderjylland, maaske endogsaa i hele Danmark; men efter en Belejring af Hedeby i Aaret 995 eller 996 bleve de besejrede af den danske Konge, som imidlertid var vendt hjem fra England. Skarde er rimeligvis den samme som en Jomsviking med dette Navn, der nævnes som Deltager i Slaget i Hjørungavaag. — I sproglig Henseende har D. stor Betydning ved at være en af de ældste Runeindskrifter, som er affattet i et Sprog med stærkt fremtrædende særlig danske Ejendommeligheder, medens Sproget paa de ældre danske Runestene i alle Hovedpunkter har en fællesnordisk Karakter (se Danmark [Sprog]). (Litt.: L. Wimmer, »De danske Runemindesmærker«, I, 2. [1895], S. 108 ff.). *V. D.*

Danforths oil [da'nfâəþ͡ôil] se Auroraolie.

Dangeau [dãžo'], Philippe de Courcillon, Markis de, fransk Memoireforfatter, (1638—1720), en af Ludvig XIV's Yndlinge. Hans i Manuskript efterladte Dagbogsoptegnelser (1684—1720) ere ved Siden af Saint-Simon's Memoirer det vigtigste Kildeskrift til Oplysninger om Ludvig XIV's private Liv. Voltaire udgav 1770 et Uddrag af dem; en fuldstændig Udgave »Journal de Dangeau« udkom 1854—61.

Dangerøerne [de'ndžə-], en lille Gruppe Koraløer (Pukapuka, Koko og Ratoe) i Manihikiarchipelet i Polynesien, paa 10° 54' s. Br. og 165° 54' v. L. f. Grw. De ere tilsammen kun 3 □ Km. med ca. 500 Indb. Gruppen blev 1892 tagen i Besiddelse af Englænderne. *C. A.*

Danhauser, Joseph, tysk Genremaler, født 18. Aug. 1805 i Wien, død 4. Maj 1845 smst. Han uddannedes paa Akademiet i Wien under P. Krafft, dyrkede en Tid lang Historiemaleriet, gjorde megen Lykke med sine »Maleratelier s« og fandt sit egentlige Felt i Genrebilledet. Hans meget udpenslede Arbejder have deres Styrke i den Alvor og Energi, hvormed Emnerne, der ofte bevæge sig inden for det tendentiøst-sociale Maleris Omraade, ere anskueliggjorte; mange ere prægede af en velgørende Humor. Bekendte Arbejder: »Testamentets Aabning« (1839) »Gratulanterne«, »Klostersuppen« m. fl. *A. Hk.*

Dania, latinsk Navn for Danmark.

Danicie d. s. s. Danitschitsch.

Daniel, Navn paa flere gammeltestamentlige Personer, deriblandt en af Ezekiel 14, 14. 18; 28, 3 omtalt retfærdig og vis Mand. Denne identificeredes tidligere, næppe med Rette, med den eksilske Profet D., der omtales i D.'s Bog. Angaaende dette Skrift, der af den jødiske og kristelige Tradition betragtes som forfattet af D. selv, er der i nyere Tid naaet næsten fuldstændig Enighed om, at denne Tradition er urigtig, og at Skriftet er, i alt Fald i sin nuværende Skikkelse og efter sit Hovedindhold, forfattet paa Makkabæertiden som Trøste- og Formaningsskrivelse til de fromme Jøder, der led under Antiochos Epifanes'es Undertrykkelse. Skriftet fortæller i sin første Halvdel om D.'s vidunderlige Oplevelser under Nebukadnezar, Belsazar og Darius, under hvilke D. ved sin Fromhed og Visdom afnødte disse Herskere Tilbedelse af Israel's Gud. Skriftets anden Halvdel, med hvilken tillige Kap. 2 staar i nær indre Forbindelse, indeholder i en let gennemskuelig Indklædning, under Form af Syner, som ere blevne D. til Del, en Oversigt over Verdensrigernes Herredømme. der kulminerer i Antiochos Epifanes, men derpaa maa vige for Guds evige Rige. Israel's Guds og hans Riges sluttelige og snarlige Sejr over al Modstand udtrykker altsaa det hele Skrifts Indhold. — Skriftets Betydning har saavel i Israel som i Kirken været stor. Paa Makkabæertiden har det utvivlsomt mægtig bidraget til at bevare Troskaben hos det lidende Israel, og Folkets Kærlighed til Danielsagnene har skaffet sig yderligere Udtryk i den apokryffe Daniellitteratur. I Kirken blev Begrebet Guds Rige udformet navnlig paa Grundlag af D., og Antikristens Skikkelse formes i 2. Thess. 2 og Joh.'s Aabenbaring med Træk, som ere direkte tagne fra D.'s Skildring af Antiochos. Overhovedet har hele den apokalyptiske Litteratur saavel i Israel som i Kirken sit Grundlag i D.'s Bog. — Kommentarer bl. a. af Keil, Zöckler (i Lange's »Bibelwerk«), Bevan[Cambridge 1892],Stave [Upsala 1894], Jfr. ogsaa Buhl, »De messianske Forjættelser« [1894]. *J. C. J.*

Daniel [danjæ'l], Arnaud, provençalsk Troubadour, der levede i Slutn. af 12. Aarh. Han har efterladt 18 lyriske Digte, skrevne i en yderst raffineret Stil med vanskelige Rim og indviklet Strofebygning, hvorfor de ogsaa ere temmelig uforstaaelige. (Litt.: Canello, *La Vita e le opere del trovatore* A. D. [Halle 1883]). *Kr. N.*

Daniel [danjæ'l], Gabriel, fransk Historiker og filosofisk Forfatter, født i Rouen 8. Febr. 1649, død i Paris 23. Juni 1728, traadte 1667 ind i Jesuiterordenen og blev efter at have doceret Teologi ved forskellige Jesuitkollegier Bibliotekar ved Ordenshuset i Paris. Hans Hovedværk, der skaffede ham Ansættelse som kgl. Historiograf og en fast aarlig Pension, er en »Histoire de France« skrevet i streng klerikal og monarkistisk Aand, men med Benyttelse af et godt Materiale [3 Foliobd., Paris 1713]; Forfatteren har selv gjort et Uddrag deraf i »Abrégés de son histoire de France« [9. Bd., Paris 1724]. Den bedste Udgave, der er fortsat til 1715 og forsynet med Anmærkninger, skyldes Griffet [Paris 1755]. Af hans andre historiske Arbejder kan fremhæves »Histoire de la milice de France« [2 Bd., Paris 1721]. Ogsaa som teologisk-filosofisk Forfatter har D. gjort sig bekendt; han optraadte som en bestemt Modstander af Pascal (s. d.), hvis »Lettres provinciales« han har kritiseret i

»Entretiens de Cléandre et d'Eudoxe« [Köln 1694], og bekæmpede Descartes (s. d.) i den vittig skrevne Satire »Voyage du monde de Descartes« [Paris 1690]. Til den samme Gruppe af hans Skrifter hører desuden »Traité métaphysique de la nature du mouvement« [Paris 1724]. *M. M.*

Daniel, Hermann Albert, tysk Geograf, født i Kothen 18. Novbr. 1812, død i Leipzig 13. Septbr. 1871. D. studerede først Teologi i Halle, men blev 1834 ansat som Lærer ved Pædagogium i Halle, hvor han blev Professor fra 1854 til sin Død. Hans Skrifter ere dels teologiske, dels geografiske; blandt de første kunne nævnes *Thesaurus hymnologicus* [1841—53] og *Codex liturgicus ecclesiae universae in epitomen redactus* [1847—56]. Langt mere kendte ere dog hans geografiske Skrifter, blandt hvilke særlig maa fremhæves >Lehrbuch der Geographie für Unterrichtsanstalten« [1845], der indtil 1891 har naaet 73 Oplag, endvidere >Deutschland nach seinen physischen und polit. Verhaltnissen geschildert« [1878, 6. Opl. 1893], »Leitfaden fiir den Unterricht in der Geographie« [1850; henved 200 Opl.], »Handbuch der Geographie« [4 Bd., 1859—62, 5. Opl. 1880—83]. (Litt.: »H. A. D. Ein Lebensbild« [Halle 1872]). *C. A.*

Daniel [danjæ'l], Henri Joseph, kaldet du Commun du Locle, fransk Billedhugger, født 8. Apr. 1804 i Nantes, død Septbr. 1884 i Réthel (Dep. Ardennes). Af D., som er Elev af Bosio og Cortot, har man adskillige gode Buster og større Arbejder, bl. a. Kolossalstatuen af Grev Raimbaud, Statuerne af »Kleopatra« (1847, i Marmor), Kontreadmiral Leroy (1853) og af »Musikken« (1856, Ny-Louvre). Hans Navn er dog især knyttet til det store Springvand med syv Statuer i hans Fødeby. *A. Hk.*

Daniel [dä'njel], Samuel, engelsk Digter (1562 1619), studerede i Oxford og beklædte forskellige Stillinger ved Hoffet. 1592 udgav han en Samling gode Sonetter, »Delia«, sammen med det historiske Digt »The Complaint of Rosamond« [ny forøgede Udg. 1594 og 1595]. Hans Hovedværk, »The Civil Wars between the Two Houses of Lancaster and York« [1595 i 4 Bøger; 5. Bog 1599, 6. Bog 1602], indeholder smukke Enkeltheder, men virker trættende ved sin store Bredde. D. har desuden skrevet Skuespil (»Cleopatra«, »Philotas«, »Queen's Arcadia«, »Hymen's Triumph«), en Englandshistorie og et fortrinligt, kritisk Arbejde, »Defence of Rhyme«. Moderne Udgaver: »Delia« i Prof. Arber's *English Garner* [Bd. III], »Works« i Chalmers's *British Poets* [Bd. III] og »Works« i udg. af Grosart [3 Bd. 1885—87]. Prøver af hans Sonetter ere oversatte paa Dansk af Ad. Hansen i »Engelske Sonetter indtil Milton«, »Tilskueren«, 1892. *C. K.*

Daniéle da Voltérra se Volterra.

Daniell [dä'njel], John Frederic, engelsk Fysiker, født i London 12. Marts 1790, død smst. 13. Marts 1845. D. anbragtes først i et Sukkerraffinaderi, hvor han indførte forskellige Forbedringer, men gik snart over til videnskabeligt Arbejde. Kun 23 Aar gl. blev han Medlem af Royal Society og offentliggjorde derefter en Række værdifulde meteorologiske Arbejder, især over Luftens Fugtighedsforhold. 1831 blev han Professor i Kemi ved King's College, hvor han arbejdede flittig baade med Kemi og Elektricitet. 1836 fik han Copley-Medaillen for sit bekendte galvaniske Element. 1823 udgav han »Meteorologicai Essays«, der naaede 3. Udg. 1845, og 1839 »Introduction to Chemical Philosophy«, der udkom i 2. Udg. 1843. Hans fleste Arbejder findes i »Quarterly Journal of Science«. *K. S. K.*

Daniell [dä'njel], 1) Thomas, engelsk Landskabsmaler og Raderer, født 1749 i Kingston-on-Thames, død 19. Marts 1840 i London. 1773 traadte han som Elev ind i Royal Academy, lagde sig efter Landskabs-og Blomstermaleriet, og ca. ti Aar senere rejste han med sin Nevø W. D. til Indien. Efter Hjemkomsten til London blev orientalske Emner hans Speciale, han malede indiske Templer, Tigerjagter etc. og offentliggjorde en Række Værker, »Oriental Scenery«, »Antiquities and views of India«, »Hindoo excavations of Ellora« etc, rigt udstyrede med Plancher. 1799 blev han Medlem af Londons Akademi.

2) William, Nevø af foreg. T. D., engelsk Maler og Raderer, født 1769, død 16. Aug. 1837 i New Camden Town. I 14 Aars Alderen fulgte han Onklen Thomas D. til Indien, stak de fleste af Plancherne til »Oriental Scenery«, udførte lignende Arbejder efter Broderen Samuel's (s. d.) Rejseskildringer fra Afrika og Ceylon og udfoldede i det hele en meget rig Virksomhed ved Tegninger og paalidelige Stik til Værker, af hvilke han selv udgav en Række Prospekter fra London: »A series of views of London« [12 kolor. Bl., Lond. 1812], endvidere: »Interesting selections of animated nature« [2. Udg. London 1820], »A voyage round Great Britain — in the summer 1813« efter egne Skitser [London 1814 ff.], »Illustrations of the Island of Staffa« [London 1818, 9 kolor. Bl.] etc. Af hans Malerier kunne fremhæves »Slaget ved Trafalgar« [1826] og »A view of the long walk, Windsor«. 1822 blev han Akademimedlem.

3) Samuel, Broder til ovenn. W. D., engelsk Maler, født 1777 i London, død 1811 paa Ceylon. D., som var Medland's Elev, gjorde sig tidlig bemærket ved Landskaber paa Royal Academy's Udstillinger, drog saa udenlands, først fra det gode Haabs Forbjærg til Afrika's Indre, senere til Ceylon. Studierne fra hans Rejser ere reproducerede i »African scenery etc.« [Lond. 1804—05], »A picturesque illustration of the scenery etc. of Ceylon« [Lond. 1808] og »Sketches representing the native tribes etc. of Southern Africa«, der udkom efter hans Død med Litografier af ovenn. Broder. *A. Hk.*

Daniell's Element se Galvaniske Elementer.

Daniell's Hygrometer se Hygrometer.

Daniel's Bog se Daniel.

Danielson, Johan Richard, finsk Professor og historisk Forfatter, er født 1853, blev Student 1870 fra Jyväskylä (finsktalende) Lyceum, derefter Magister og Dr. phil. paa Grundlag af historiske Afhandlinger, til hvilke han i Tyskland, Danmark og Sverige havde drevet flittige Arkivstudier. D. udnævntes til Professor 1880, redigerede 1881—84 Tidsskriftet »Valvoja«, rejste atter til Udlandet for Arkivstudier og udgav 1888 sin tidligere Virksomheds Hovedværk: »Die nordische Frage 1746—51«. Imidlertid begyndte Forfatningskonflikten med Rusland, som gav D. Anledning til 1890 at offentliggøre det Værk, »Finlands Forening med

det russiske Rige«, der skulde vække hans Landsmænds Begejstring og med eet Slag skabe ham europæisk Ry ved sin grundige, videnskabelige Bevisførelse, sin logiske, rolig bidende Polemik og sit paa een Gang sindige og glødende Sprog. Værket findes paa Svensk, Finsk, Russisk og Tysk. Han har senere fortsat sin betydningsfulde stats« retlig-historiske Forfattervirksomhed med »Finlands indre Selvstændighed« og »Viborg Läns Genforening med Finland«. — Ogsaa i Finlands indre Politik spiller D. en fremtrædende Rolle som en af Universitetets Repræsentanter paa Landdagen. Han tilhører det fennomane (s. d.) Parti og betragtes som en af Landdagens fremragende Talere. *Iv. B.*

DanielSSen, Daniel Cornelius, norsk Læge, Naturforsker og Politiker, født i Bergen 4. Juli 1815, død smst. 13. Juli 1894, tog 1838 norsk medicinsk Eksamen og begyndte det følgende Aar i St. Jørgens Hospital i sin Fødeby at anstille videnskabelige Iagttagelser over den spedalske Sygdom, hvis Studium fra nu af blev hans Livs medicinske Hovedopgave. 1841 blev han Læge ved nævnte Stiftelse, og omtrent samtidig blev der af Staten for to Aar stillet Midler til hans Disposition til fortsatte Undersøgelser af Spedalskheden. Efter et Studieophold i Udlandet 1843—44 — under hvilket han bl. a. holdt Foredrag over den nævnte, særlig i Norge optrædende Hudsygdom ved Naturforskermødet i Kjøbenhavn 1844 — blev han 1846 Overlæge ved den Forsøgs- og Helbredelsesanstalt for spedalske (»Lungegaardshospitalet«), som netop var besluttet oprettet i Bergen, og som traadte i Virksomhed I. Oktbr. 1849; senere kom hertil flere andre »Plejestiftelser« for disse syge (i Bergen og ved Molde), til Dels indrettede efter Forslag og Planlægning af D. Han havde imidlertid paa Statens Bekostning tilbragt Aaret 1847 i Paris, Schweiz og Norditalien for at sætte sig ind i Hospitalsvæsen, medens Staten s. A. hjemme havde besørget Udgivelsen af hans og Prof. W. Boeck's store Arbejde »Om Spedalskhed« [Chra. 1847, med et Atlas, fransk Oversættelse Paris 1848]. I dette Arbejde, som er blevet et klassisk Hovedværk for alle Tider i denne Gren af Medicinen, skrev D. den medicinske, Boeck den historiske Del; det omhandlede væsentlig blot den ene af Spedalskhedens to Hovedformer, den saakaldte »knudede« Spedalskhed; dette Hul udfyldtes senere ved D.'s Afhandling »Traité de la forme anaisstétique de la Spedalskhed« i det af begge Forskere udgivne store Plancheværk »Samling af Iagttagelser over Hudens Sygdomme« [H. 1—5, Chra. 1855—93], i hvilket D. desuden behandlede *Psoriasis* og *Herpes* og til Slut i en samlet Oversigt »De planteparasitære Hudsygdomme«. En Forklaring af Spedalskhedens Aarsag og Natur var vel ikke givet af D. og Boeck i de nævnte Værker; men deres Arbejder vare grundlæggende for senere Tiders Forskning, og D. havde allerede før 1847 fimdet de ejendommelige Celler, i hvilke den 1881 af hans Svigersøn Dr. G. A. Hansen i Lungegaardshospitalets Laboratorium opdagede Leprabacille har sit Hovedkvarter. Lige til Sygdom 1894 standsede hans Arbejde, fortsatte han sin administrative og videnskabelige Gerning i Lungegaardshospitalet; hans sidste ved hans Død endnu ikke trykte Skrift handlede ligesom hans første Arbejde om Spedalskhed, »Behandlung der Lepra« i den store »Handbuch d. spec. Therapie inn. Krankheiten«. Ved Siden af Spedalskhed og Hudsygdomme var Zoologi, særlig Invertebraterne, D.'s Hovedstudium, for hvis Skyld han foretog flere Undersøgelsesrejser langs den norske Kyst, ligesom han 1876—78 deltog i den norske Nordhavsekspedition. En stor Del af hans Skrifter over de lavere Havdyrs Udviklingshistorie — det første var det mærkelige »Bidrag til Pectinibranchiernes Udviklingshistorie« [Bergen 1851] — er udarbejdet under Samvirken med hans lærde Kollega ved Bergen's Museum Dr. J. Koren (s. d.) og offentliggjort dels i *Fauna littoralis Norvegiae* [Bd. II, III, 1856 og 1877], dels i Norge's fagvidenskabelige Journaler; de vigtigste ere de i Generalberetningen om Nordhavsekspeditionen offentliggjorte Monografier: »Gephyrea« [Bd. III], »Holuthurioidea« [Bd. VI], »Asteroidea« [Bd. XI, 1884], »Pennatulida« [Bd. XII, 1885] samt de efter Koren's Død af D. alene udgivne »Alcyonida« [Bd. XVII, 1887], »Actinida« [Bd. XIX, 1890] og »Crinoida, Echinida« [Bd. XXI, 1892]. D. var imidlertid ikke alene en fremragende Videnskabsmand, men ogsaa en praktisk virksom Borger i det Samfund, han tilhørte. Hans Indflydelse i Fødebyen var gennem ½ Aarh. overordentlig stor. Han var der Deltager i, ofte blandt de første Ophavsmand til, en Række af Foretagender til Fremme af den højere Kultur, saasom: den nationale Scene, Athenæum, Videnskabsselskabet, Selskabet for de norske Fiskeriers Fremme o. fl., men først og sidst Bergen's Museum, hvis Overgang fra et halvt privat Antikvitets- og Naturaliekabinet til en offentlig videnskabelig Institution med et Verdensnavn skyldes D. mere end nogen anden. Fra 1852, da han kom ind i Bestyrelsen, til sin Død, da han i 30 Aar havde været Museets Præses, var han i enhver Forstand dets ledende Aand, virksom paa alle Maader for at øge dets Samlinger, dets Pengemidler, dets videnskabelige Arbejdskræfter, dets Nyttevirkning som folkelig Opdragelsesanstalt; til Museet testamenterede han ogsaa sin efterladte Formue, og i Museets Vestibule gemmes nu ogsaa Asken af hans Legeme i Sokkelen, hvorpaa den af Bergen's Borgere 1885 opstillede Marmorbuste af ham er rejst. 1859—76 var han Bergen's Repræsentant i Nationalforsamlingen, hvor han stod Johan Sverdrup's liberale Oppositionsparti nær i alle store Spørgsmaal. I Aarenes Løb blev han Genstand for en stor Mængde Æresbevisninger, han var Medlem af en Mængde lærde Selskaber og Akademier i Ind- og Udland, var kreeret til Æresdoktor ved Lund's og Kjøbenhavn's Universiteter (1868 og 1879), hædredes sammen med sin Studiefælle Prof. W. Boeck 1855 med en Æresgave af 2,000 frc. af det franske Akademi, som de to Forskere skænkede til Universitetet til Grundlæggelse af et Fond, hvoraf der hvert 3. Aar uddeles Belønning for det bedste Arbejde over Hudsygdomme, og hædredes endelig ved sit 50 Aars Jubilæum 1890 med et akademisk Festskrift af norske Læger, hvis specielle Studier ligge inden for Omraadet af D.'s grundlæggende Forskning. (Litt.: J. Brunchorst, »D. C. D., en Nekrolog« [paa Norsk og Engelsk i »Bergen's Museums Aarbog« for 1893]; Halvorsen, »Norsk Forf. Leks.«, II). *J.B.H.*

DanielsSOll, Anders, svensk Rigsdagsmand, født ved Borås 14. Jan. 1784, død i Nærheden af Goteborg 27. Apr. 1839. Efter at have erhvervet det ringe Maal af boglige Kundskaber, som den-

gang vare tilgængelige for Almuens Børn, fik han en Plads som Tingskriver. Hans Virksomhed som saadan skaffede ham en Indsigt i Lov og Ret, der i Forening med hans klare Forstand, Viljekraft og Talegaver tidlig skaffede ham Adgang til det politiske Liv. Allerede 1809 blev han af sit Herred udset til Rigsdagsmand for Bondestanden og fik senere sit Mandat fornyet for hver Rigsdag, han oplevede. 1809 deltog han med sin Stand i Kampen mod de højere Stænders Privilegier, men støttede senere fra Tid til anden Regeringen. Paa Rigsdagen 1815 støttede han ivrig Bondestandens af Regeringen valgte Sekretær i at paavirke Bønderne efter Regeringens Ønsker. Men da paa Rigsdagen 1817—18 en Opposition begyndte at vaagne til Liv, sluttede D. sig helt og holdent til denne og blev snart dens anerkendte Leder i Bondestanden. Fra den Tid af kæmpede han ufortrødent for at udvide Næringsfriheden, for hvilken han allerede 1809 havde taget til Orde, for Inddragelse af unødvendige Embeder og større Sparsommelighed i Statsforvaltningen i det hele taget samt for en ny, mere ensartet Skattefordeling. Han var ogsaa en af Talsmændene for Kravet om en Repræsentationsreform, ligesom han forlangte Offentlighed ved Bondestandens Raadslagninger samt en forbedret Folkeundervisning som det konstitutionelle Livs Grundvold. Hans talrige Diktamina til Protokollen røbe ofte fremmede Penne og aande ikke sjældent Bitterhed mod de højere Klasser, men gengive tro D.'s Standsfællers Meninger. Han vandt ogsaa i særlig Grad sin Stands Tillid saavel inden for som uden for Rigsdagen. Stedse flere Herreder valgte ham til deres Rigsdagsrepræsentant, og til sidst repræsenterede han som valgt af 27 Herreder $^{1}/_{12}$ af Sverige's Almue. Bondestanden indsatte ham i Rigsbankens Styrelse, og lige til sin Død var han Direktør for Laanekontoret i Goteborg. 1827 var han tillige Statsrevisor. De mange Stillinger, han beklædte, gav ham betydelige Indtægter; men paa disse sparede han saa lidt i Kampen for sine Anskuelser, at han efter Rigsdagen 1834—35 stod nær ved en økono- Ruin, der dog afværgedes ved Venners Mellemkomst. D. er en af de mest indflydelsesrige Almuerepræsentanter, Sverige nogen Sinde har ejet, og har i sine Bestræbelser for at faa sine Standsfæller til at gøre Brug af deres grundlovsmæssige Ret gjort et Arbejde, der næppe kan skattes for højt. *P. 0.*

Danielsson, Anders Peter, svensk Rigsdagsmand, født 1839, har siden 1872 repræsenteret Oland i 2. Kammer og er et af de indflydelsesrigeste Medlemmer af det saakaldte »Landtmannapartiet« (se i øvrigt denne Art.).

Daniel Sten, Pseudonym for Ina Lange (s. d.).

Daniel Stern, Pseudonym for Agoult (s. d.).

Danien betegner i den systematiske Geologi Kridtformationens yngste Afdeling. Lagene udmærke sig i Modsætning til Kridtformationens andre Lag ved ikke at indeholde Belemnitter. D. har en stor Udbredelse i Danmark (Saltholmskalk, Limsten, Faksekalk, Blegekridt); men tilsvarende Lag forekomme adskillige andre Steder, særlig i Belgien, omkring Paris, paa Krim, i Nordafrika og i New Jersey i Nordamerika. Lagene ere hovedsagelig dannede i Saltvand, dog kendes pletvis ogsaa Lag af Ferskvandskalk henhørende til D. *K. R.*

Danilèvskij, Grigdrij Petr6vitsch, russisk Romanforfatter, født 26. (14.) Apr. 1829, død 18. (6.) Decbr. 1890. Udgaaet fra et rigt, adeligt Hus i Guvernementet Charkov studerede han Jurisprudens, var 1850—57 ansat under Undervisningsministeriet og fik bl. a. i Hverv fra dette at gennemforske Klosterarkiverne i de sydlige Guvernementer, ligesom han ogsaa var en af de yngre Skribenter, som Storfyrst Konstantin Nikolajevitsch 1856 udsendte til etnografiske Undersøgelser i Sydrusland. Disse historiske og etnografiske Studier kom ham til Gode i hans Virksomhed som Romanforfatter. Efter sin Afsked 1857 levede han paa sine Godser, beklædende forskellige Tillidshverv og drivende litterære Sysler, hvilke 1869 bragte ham til at indtræde som Medarbejder ved Petersborgbladet »Praviteljstvennyj Vjéstnik«, hvis Chefredaktør han var fra 1881 til sin Død. Det første Arbejde, der henledte det store Publikums Opmærksomhed paa D., var den 1862 under Pseudonymet A. Skavrònskij skrevne Roman »Bjèglyje v Novorossiji« (»Flygtningene i Nyrusland«), overs. paa Tysk i Reclam's Universal-Bibliotek Nr. 542—45 under Titlen »Die Pioniere des Ostens«; efter denne fulgte »Bjèglyje vorotilis« [»Flygtningene vendte tilbage«, 1863] og »Novyje mjestå« [»Ny Steder«, 1867]. Disse 3 Romaner høre sammen og skildre i Cooper'sk Manér de sydrussiske Stepper og det ubundne Liv paa disse. 1874 udkom »Devjåtyj val« (»Den 9. Bølge«), Skildringer fra de russiske Nonneklostre, overs. paa Tysk i Univ.-Bibl. Nr. 751—55 som »Die Nonnenkloster in Rusland«. Med Fortællingen »Potjòmkin na Dunàje« [1878], i tysk Oversættelse »Potemkin« i Univ.-Bibl. Nr. 1167—68, slog D. ind paa den historiske Roman, og nu fulgte Slag i Slag en lang Række af disse, blandt hvilke kunne fremhæves: »Mirovitsch« [1879, i tysk Oversættelse i Univ.-Bibl. Nr. 1351—55] og »Knjažnà Tarakova« [1883, »Fyrstinde T.«], der skildre Paladsrevolutionerne under Elisabeth og Katharina II; »Sožònnaja Moskva« [1886, »Det afbrændte Moskva«] fra Napoleonstiden og hans bedste og sidste Roman »Tschòrnyj god« [1888, »Det sorte Aar«], der handler om den Pugatschòf'ske Kosakopstand under Katharina II. D.'s Romaner høre ikke til første Klasses Arbejder; Karakteristikken af de handlende Personer er sædvanlig noget overfladisk, Intrigen i Romanen løses i Alm. paa en mindre behændig Maade; men han er en dygtig Fortæller, der forstaar at vælge sine Emner, og den historiske Kolorit i hans Romaner er ægte, fremgaaet af hans grundige historiske Kundskaber, som han bl. a. har dokumenteret ved et prisbelønnet videnskabeligt Arbejde, »Ukråjinskaja starinà« [»Ukrajnske Antikviteter«, Charkov 1866], der yder værdifulde Bidrag til Lilleruslands Litteratur- og Kulturhistorie. D.'s samlede Værker ere udkomne i gentagne Udgaver, 5. Udgave i St. Petersborg 1887 i 6 Bd. ***K.V.***

Danilo I, Petrovic Njegosch, Fyrste af Montenegro 1851—60, født 25. Maj 1826, død 13. Aug. 1860, var netop i Wien for at studere, da han Novbr. 1851 blev kaldt hjem for at blive sin Farbroder Peter II's Efterfølger som »Wladika« o: paa een Gang gejstligt og verdsligt Overhoved. Da han ønskede at adskille disse tvende Værdigheder og selv at blive løst fra Cølibatspligten, rejste han Febr. 1852 til Rusland for at opnaa Kejserens Samtykke hertil: dette gaves villig, og han fik des-

uden en Aarpenge paa 9,000 Dukater. D. overdrog nu den gejstlige Magt til en Slægtning og lod sig for Fremtiden selv kalde »Gospodar« o: Herre. Jan. 1853 kom han i Krig med Tyrkerne, fordi han ikke vilde erkende Sultanens Overhøjhed, og værgede sig tappert med Omar Pasha's Indfald, indtil den østerrigske Regerings Mellemkomst standsede Kampen. Under Krimkrigen holdt han sig aldeles rolig og brugte Tiden til at bygge Veje og Skoler, indføre Silkeavl og udstede en Lovbog (23. Apr. 1855); den indeholdt kun 93 Paragraffer, men forbød bl. a. Røveri og Blodhævn. Ligeledes søgte han at afskaffe de barbariske Skikke at afskære Næserne paa Krigsfanger og hugge Hovederne af de faldne Fjender; men det lykkedes ham kun at sætte det første Forbud igennem. D. søgte fremdeles at nærme sig Frankrig for derved at opnaa Godkendelse af Landets Uafhængighed og dets Udvidelse, især mod Søsiden; i dette Øjemed gjorde han 1857 en Rejse til Paris, men han kunde ikke faa sit Ønske opfyldt om en Udvidelse, medmindre han vilde erkende Sultanen for sin Overherre. 1858 udbrød en ny Krig med Tyrkerne. D.'s ældre Broder Mirko sejrede i Maj ved Grahovo, og i Novbr. skaffede Stormagternes Mægling Landet en Grænseregulering og en ringe Udvidelse, uden at dets Uafhængighed led noget Skaar. Ved et Besøg i Cattaro 12. Aug. 1860 blev D. saaret af en montenegrinsk Flygtning ved et Pistolskud og døde Dagen efter. 26. Jan. 1855 havde han ægtet Darinka, Datter af en rig serbisk Købmand i Triest, (1837—92), men fik i dette Ægteskab kun en Datter, Olga, født 1859, som endnu (1895) lever ugift. Herredømmet i Montenegro gik derfor over til hans Brodersøn Nikizza. *E. E.*

Danilo-Orden, montenegrinsk Militær- og Civilorden, stiftet 1853 i Anledning af den »tschernagoriske Uafhængighed« og uddelt til 200 af Danilo af Montenegro's Krigere, har 3 Klasser: Storkors (kun fyrstelige Personer), Kommandører (af I. og 2. Klasse) og Riddere. Ordenstegnet er for de to første Klasser et blaat, rødt indfattet Guldkors, paa hvis Midtskjolds Forside staar det russiske Д *T* (Danilo I) i Guld, medens Reversen bærer Tallene 1852 — 53 og Indskriften: »For det sorte Bjærgs Uafhængighed«; Korset, som foroven er forsynet med en Guld-Fyrstekrone, er omgivet af en blaa, hvidt indfattet Ring med Paaskriften: »Fyrsten af det sorte Bjærg«. Foruden dette Tegn bære Storkors og Kommandører af 1. Klasse en ottestraalet Sølvstjerne (forsynet med et Kors af ovennævnte Form, dog uden Krone); Kommandørernes Ordenstegn er mindre end Storkorsenes; Kommandørerne af 2. Klasse bære Kors, men ingen Stjerne. Riddernes Ordenstegn er et sort emailleret Sølvkors med et rødtMidtskjold med de ovenanførteindskrifter.

Danilov, By i Mellemrusland, Guvernement Jaroslav, ved Floden Pelenda, har (1885) 6,100 Indb., der drive Handel med Silkevarer, Lærred og Korn, samt forfærdige Samovarer (russiske Selvkogere). — Danila, Kloster i det nordlige Rusland, Guvernement Olonez, ved Vigosøen, er et berømt Valfartssted. *C. A.*

Danilovgrad, By i Montenegro, ved Zeta, blev først anlagt 1871 af Fyrst Nikolaus. I Omegnen her fandt 8.—10. Oktbr. 1876 og 17.—25. Juni 1877 heftige Kampe Sted mellem Montenegrinerne og Tyrkerne; de første sejrede.

Danim, Skillemønt i en Del af Persien og i Bassora, $^1/_{100}$ af en Sølv-Kran. Værdi omtrent $^1/_5$ Øre. *E. M.*

Danisère, meddele et dansk Præg; Eksempel: det tyske Ord empfindtlich er af nogle blevet daniseret til ømfindtlig; Udlændinge kunne blive daniserede ved længere Ophold i Danmark. *V. D.*

Danismand, Navn paa en tyrkisk Herskerslægt i det østlige Lilleasien paa de første Korstogs Tid. Som Stifteren nævnes en vis Tailu, der sagdes at have været lærd (*danismend*), hvorfor hans Ætlinge kaldtes Ibn D., »Sønner af den Lærde«; Lærdommen har dog næppe været meget stor, bestod vel nærmest i, at han talte flere Sprog. Flere D. have slaaet Mønter, men de ere vanskelige at tyde. Adskillige Krønikeskrivere omtale D.; men det er ikke let at bringe de forskellige Efterretninger i Samklang. Bohemund, Fyrste af Antiokien, blev tagen til Fange af en D. Der synes undertiden at have været flere D. samtidig hver i sin By. *V. S.*

Danisme, en for det danske Sprog ejendommelig Udtryksmaade, især dansklignende Konstruktioner, Gloser ell. desl., som forekomme i Oversættelser fra Dansk eller i danske Forfatteres Skrifter paa fremmede Sprog f. Eks. middelalderligt Latin. *V. D.*

Daniter-Banden se Mormoner.

Dànitschitsch, Gjuro, serbisk Filolog, (1825—82), studerede oprindelig Jura, men slog ind paa Filologien, da han 1845 i Wien havde stiftet Bekendtskab med sin Landsmand Vuk Karådshitsch (s. d.), der paa den Tid laa midt i sin fortvivlede Kamp for Genfødelsen af det serbiske Litteratursprog. I en Pjece, »Rat za srpski jezik i pravopis« [»Kampen om serbisk Sprog og Retskrivning«, Pest 1847], gav D. en videnskabelig Begrundelse af Karådshitsch'es Teorier og bidrog derved ikke lidet til en lykkelig Gennemførelse af denne for den serbiske Nation saa heldbringende Reform. Som praktisk Prøve paa Sproget i dets ny Klædebon udgav han s. A. en Oversættelse af det gamle Testamente paa det rene serbiske Talesprog; men denne Bog fik Modstanderne forbudt i Serbien indtil 1860. Efter at han fra 1856 havde virket i Belgrad som Lærer, som Sekretær for »Selskabet for serbisk Litteratur« og Redaktør af dettes Organ »Glasnik«, maatte han 1865 paa Grund af en Kontrovers med Regeringen opgive sit Embede, men blev snart efter (1867) kaldet til Agram som Medlem og Sekretær ved det der just oprettede »Sydslaviske Akademi«. D.'s store Fortjeneste af den serbiske Filologi er den, at han, næst efter at have været med til at give sit Modersmaal en Ortografi, der søger sin Lige i Lethed for den skrivende og Forstaaelighed for den læsende, gjorde det paa alle dets Omraader til Genstand for et indgaaende Studium, saa at det serbiske Sprog for Øjeblikket er det af de nyslaviske Sprog, der foreligger i den mest mønsterværdige Bearbejdelse. Af den lange Række hertil sigtende Arbejder kunne fremhæves: en serbisk Grammatik [1850, og senere i talrige Udg.], en Syntaks [»Srpska sintaksa«, 1858], en Ordbog over det ældre Sprog [»Rječnik iz književnih starina srpskih«, 1862—64], Formlærens Historie [»Istoria oblika«, 1874], en Orddannelseslære [»Osnove«, 1876], Rødderne i Sproget [»Korijeni«, 1877] o. m. Endelig udkastede han Planen til en

vidt anlagt serbisk Ordbog, »Rjecnik hrvatskoga ili srpskoga jezika«, som det sydslaviske Akademi i Agram begyndte at udgive 1878, og som efter D.'s Død fortsættes under Budmáni's Redaktion. *K. V.*

Danj hed oprindelig i Rusland den Krigstribut, som blev pålagt de undertvungne Stammer af de varægiske Erobrere; men da disse hurtig bleve russificerede og Arvefyrster, blev D. Betegnelse for Folkets aarlige Skatteafgift til den herskende Fyrste. Da Tatarerne i 13. Aarh. underkuede de russiske Fyrstendømmer, blev ogsaa den Aarstribut, som disse maatte yde den gyldne Horde, kaldet D. *K. V.*

Dankali se Danakil.

Dankberg, Gustav, tysk Billedhugger, (1819—66), vandt sig et Navn ved sine dekorative Arbejder til den Borsig'ske Fabrik i Berlin og blev snart saa benyttet af Berlins Arkitekter, at han kunde oprette et stort Etablissement for arkitektonisk Ornamentik med en storartet Mønster- og Modelsamling. Fra denne er den ornamentale Skulptur til en Mængde Pragtbygninger saavel i Tyskland som i andre Lande udgaaet.

Danmark (hermed fem litografiske Kort og to Akvareller »Danske Flag« og »Danske Vaaben« [se disse Art.] samt fire Blade Afb.; Dansk Kunst; se i øvrigt de specielle Kort over de enkelte Landsdele) i snævrere Forstand eller Kongeriget D. bestaar af det egentlige D., 38,340 r] Km. med (1890) 2,172,380 Indb., og den fjernere Landsdel Færøerne, 1,325 D Km. med 12,955 Indb., tilsammen 39,665 □ Km. med 2,185,400 Indb. Desuden høre til det danske Monarki de fjernere Landsdele Island, 104,785 □ Km., Kolonierne i Grønland, der strække sig over ca. 88,000 □ Km., og de tre vestindiske Øer, 310 □ Km. Her behandles kun det egentlige D.; om Færøerne og de andre fjernere Landsdele se de særegne Artikler.

Oversigt over Indholdet.

	Side		Side
Alm. Topografi	897	Kirkelige Forhold, Undervisningsvæsen m. m.	906
Geologi	903	Retsvæsen	959
Klima	906	Hær og Søværn	962
Planteverden	015	Mønt, Maal og Vægt	967
Dyreverden	918	Samfærdselsmidler	969
Befolkningsforhold	952	Sprog	971
Statsforfatning og -forvaltning	929	Litteratur	992
Finansvæsen	934	Kunst	1004
Landbrug	938	Musik	1029
Skov- og Havebrug, Jagt, Fiskeri	944	Teater	1031
Handel og Skibsfart	949	Presse	1037
Industri og Haandværk		Historie	1044

Almindelig Topografi.

Udstrækning. Kysterne. Det egentlige D. bestaar af den nordlige Del af den fra Mellemeuropa udskydende Halvø Jylland samt henved 150 større og mindre Øer, af hvilke største Delen ligger mellem Kattegat og Østersøen. Disse Øer, der hovedsagelig begrænses mod Nord af en Linie fra Fornæs paa Djursland til det nordlige Indløb til Øresund og mod Syd af en Linie fra Neustadterbugten til Skaane's Sydøstspids, synes oprindelig at have udgjort eet med Sverige, Jylland og de vestlige Østersølande, indtil en Landsænkning har opløst Landet i Øer og aabnet Forbindelserne mellem Kattegat og Østersøen. Det er kun mindre Øer, som Læsø og Anhdlt, der ligge uden for de nævnte Linier, den eneste større er Bornholm, men den er ogsaa i hele sin Natur forskellig fra de øvrige. Det sydligste Punkt i D. er Gjedserodde paa Falster's Sydspids, 54° 34' 26" n. Br., det nordligste er Skagen, 57° 43' 46" n. Br., saaledes at Landet strækker sig gennem mere end 3 Breddegrader, og Linien mellem de to Punkter er ca. 360 Km. D.'s vestligste Punkt er Blaavandshuk, ca. 8° 4' 40" 0. L. f. Grw., det østligste Punkt paa Saltholm ligger under ca. 12° 47' 25" ø. L., og Linien mellem de to Punkter er ca. 300 Km. (Christiansø ligger under ca. 15° 11' 20" 0. L.). Landet falder naturlig i de to Hoveddele Jylland, 25,242 □ Km. med 942,100 Indb., og Øerne, 13,098 □ Km. med 1,230,300 Indb., hvilke sidste atter deles i den sjællandske Gruppe (Sjælland, Amager, Møen og Smaaøer) med Lolland og Falster med Smaaøer, den fynske Gruppe (Fyn, Langeland, Ærø og Smaaøer) og Bornholm. Jylland er paa sit bredeste Sted mellem Nissum Fjords Tange og Fornæs ca. 170 Km., medens det er henved 300 Km. langt (fra det sydligste Punkt, S. f. Ribe, til Skagen); derimod strække Øerne sig fra Nord til Syd kun over ca. 170 Km.

D. er overalt omgivet af Havet, nemlig Vesterhavet mod Vest, Skagerak mod Nord, Kattegat og Øresund mod Øst og Østersøen mod Syd, naar undtages den Landstrækning, hvor Nørrejylland er landfast med Sønderjylland; denne Grænse er kun ca. 90 Km. og i lige Linie endda kun noget over 60 Km., idet den paa en Strækning af ca. 15 Km. gaar fra Syd til Nord og paa noget over 20 Km. fra Sydøst til Nordvest. Da D. desuden for en stor Del bestaar af Øer, har det en betydelig Kyststrækning i Forhold til dets Størrelse, og den bliver saa meget betydeligere, som Kysterne, naar undtages Jylland's ensformige Kyst, ere rige paa Bugter og Indskæringer; med et rundt Tal kan Kystlængden sættes til ca. 4,000 Km., og saa ere endda de mindre Indskæringer ikke tagne med (»omtrent een Kystmil for hver Kvadratmil«); en 0 af samme Størrelse som D., men i Form af en ligesidet Firkant, vilde kun have l/g af dets Kyststrækning. Afstanden fra de omliggende Lande er meget forskellig; fra Fyn til de nærmeste Punkter af Sønderjylland er der næppe 10 Km., fra Gjedserodde til det nærmeste Punkt af Nordtysklands Kyst er der ca. 33 Km., mellem Helsingør og Sverige's nærmeste Punkt, Helsingborg, er der kun ca. 4 Km.; derimod er der mellem Frederikshavn og Goteborg ca. 90 Km., mellem Hanstholmen og den norske Kyst ca. 112 Km. og mellem Blaavandshuk og Storbritanniens nærmeste Punkt ca. 630 Km.

Skønt det ydre Kystomrids saaledes er heldigt, ere dog Kysterne paa Grund af Landets Natur gennemgaaende lave og ofte belemrede med Grunde og Rev, der strække sig langt ud i Havet som Fortsættelse af de fremspringende Odder, og disse Rev blive saa meget farligere for Sejladsen, som de ofte ere skarpt afgrænsede paa Siderne og ved Enderne. For øvrigt har Forchhammer ved mange Aars omhyggelige Studier (af de saakaldte » Havstokke«) paavist, at Landet og Kysterne N. f. en Linie draget fra Nissum Fjord til noget S. f. Nyborg og derfra videre mod Sydøst har været undergivet en Hævning, som vel ikke er betydelig, men dog paa Grund af Landets Beskaffenhed har øvet en ikke ringe

Indflydelse paa dets geografiske Forhold, baade Kysternes Udseende og Landets Indre.

Vesterhavet, det saltholdigste af de Vande, der beskylle de danske Kyster (ca. 3,5 p. Ct. Salt), synes at være gunstigt for Sejladsen, da det paa Grund af sin ret betydelige Dybde (for det meste over 400 M.) aldrig fryser til, og da det er frit for Øer, og der over Sandbankerne (som Doggersbanken og store og lille Fiskebanke) endnu er temmelig dybt Vand (ca. 15 M.). Ikke desto mindre hører den ca. 350 Km. lange Strækning langs Jylland's Vestkyst fra Blaavandshuk til Skagen med sine lige, ensformige Linier, der lade sig forklare ved de løse Jordlag, hvoraf Landet bestaar, og den stærke Strømning, der stadig afsliber og glatter (en saakaldet »Jærnkyst«), til de farligste Kyststrækninger for Sejladsen. Kysten er nemlig uden Tilflugtssteder og Havne (kun ved Hirshals, hvor Forholdene ere mindst ugunstige, har man tænkt paa ved Kunst at anlægge en Havn), Indløbene til de faa Fjorde og Indskæringer ere lave og af foranderlig Dybde, og ude i Havet langs med Kysten ligge flere parallelt løbende Sandrevler, i Alm. 2 fra Blaavandshuk til Hanstholmen, og N. f. dette Punkt op til Skagen endog 3; den inderste Revle har 1—2, den midterste indtil 4, og den yderste, der ligger ca. 1,000 M. fra Kysten, indtil 6 M. Vand over sig, medens Havet mellem disse Revler og uden for dem er langt dybere. Ved Paalandsvind slaar der en voldsom Brænding ind paa Kysten, og naar Skibene af Storm og Bølger og vildledede ved tæt Taage (Havgus) sættes ind paa Revlerne, ere de gerne fortabte, idet de hugge sig fast i Sandet og blive sønderslaaede; om ogsaa det lykkes dem at komme over den yderste Revle, blive de staaende paa den anden. For at afværge Faren er den af lyse Sandklitter næsten hele Vejen ledsagede Kyst forsynet med Fyr (saaledes at næsten altid 2 Fyr kunne være i Sigte), og til de skibbrudnes Redning er der anlagt en Mængde Redningsstationer (med Redningsbaade og Kasteapparater ved Raketter). Havet glatter som nævnt stadig Kysten og slikker bort af Landet; kun enkelte Steder, hvor Jordlagene erefastere, er der fremspringende Punkter, hvor Kysten for det meste falder brat af til Havet. Af disse Punkter nævne vi det af Limonitsandsten bestaaende skarpe Hjørne Blaavandshuk (ell. »Hornet«, som det kaldes i daglig Tale), uden for hvilket D.'s farligste Rev, Horns Rev, strækker sig henved 40 Km. ud i Havet; endvidere det af lerholdige Masser bestaaende, 46 M. høje Bovbjærg V. f. Lemvig, Hanstholm med Pynten Roshage (ca. 53 M.), hvor Kysten drejer mod Øst, og hvor Skagerak regnes at begynde, det af Kridt og Kalksten, blandet med Flintlag, bestaaende, 47,5 M. høje Bolbjærg, som skiller de to svagt buede Bugter, Vigsø- og Jammerbugt, og uden for hvilket den ca. 16 M. høje Kalkstensklippe Skarreklit rager i Vejret, Rubjærg Knude V. f. Hjørring, Hirshals eller Næsset, hvor Jammerbugt ender og Tannisbugt begynder, og endelig Skagen, der ender i den mod Øst rettede Grenen. Kun paa to Steder har Havet paa hele Kyststrækningen gennembrudt Klitrækken og dannet Strandsøer, der ved smalle Sandbanker skilles fra Havet, nemlig den ca. 30 Km. lange Ringkjøbing Fjord, hvis Indløb er det lavvandede Nymindegab, og den halvt saa lange Nissum Fjord, som kun ved Slusen ved Torsminde staar i Forbindelse med Havet.

Som en Del af Ringkjøbing Fjord maa regnes den mod Nord liggende Stadil Fjord. Endelig er Aggertangen eller Tangen ved Harboøre, der skiller Limfjorden fra Vesterhavet, bleven gennembrudt i 19. Aarh., først ved Agger Kanalen (1825), der atter er tilsandet, og nu ved den 1862 dannede Røn eller Tyborøn Kanal. Kysten har som nævnt ingen Havne, dog med Undtagelse af den ved Kunst dannede Esbjærg Havn inde i Hjerting Bugt, der afgrænses af den fra Blaavandshuk mod Sydøst gaaende smalle, sandede Halvø Skallingen, og hvis Indløb er Graadyb mellem Skallingen og Fanø.

Gennem Skagerak, der lige N. f. Skagen har en Dybde af henved 70 M., kommer man ind i Kattegat, der beskyller Jylland's Østkyst og Nordkysterne af Fyn og Sjælland. Dette er i det hele et langt farligere Farvand end Vesterhavet, idet det er opfyldt af Øer og en Mængde Grunde, Rev og Sandbanker, der vanskeliggøre Sejladsen. Midt i Kattegat ligger en Række af Øer og Grunde — Trindelens Grund, Læsø, Kobbergrunden, Anholt med Knobens Grund og Hesselø — der deler det i et vestligt og et østligt Løb; i det første langs Jylland's Kyst ligge lave, sandede Grunde og Rev, medens det østlige Løb langs Sverige's Kyst er opfyldt af Klipper og Skær. Desuden vanskeliggøres Sejladsen ved heftige og uregelmæssige Strøm- og Vindforhold, ligesom Farvandet ofte om Vinteren belemres med Masser af Drivis. Kattegat kræver derfor ogsaa for Sejladsens Skyld en Del Fyr ved Kysterne og Grundene. Men i Modsætning til Vesterhavet ere Kysterne her langt mindre ensformige og have en stor Del Indskæringer og Fjorde, der afgive sikre Ankerpladser og flere gode, om end ikke dybe Havne. Jylland's Østkyst har i det hele, især den sydlige Halvdel, ikke den Ensformighed, der præger Vestkysten; thi dels findes her ikke den stærke, stadige Strømning til at slibe Kysten, og dels er her større Rigdom paa fastere Jordlag og Stenrev, der ligesom danne Udenværker mod Havets Paa virkning. Den nordlige Del af Kysten er endnu Flyvesandskyst med Klitter, den sydlige Halvdel er for det meste bakket og skovbevokset. Vandet uden for Kysten er for det meste lavt, naar undtages i Bugterne paa den lille- eller østjydske Halvø (Djursland) og i Aarhusbugten. De vigtigste Indskæringer ere Aalbækbugten mellem Skagen, uden for hvilket der ligger et Stenrev, og Hirsholmene uden for Frederikshavn, dernæst Indløbet til Limfjorden, Mariager Fjord (hvis inderste Del kaldes Hobro Fjord), Randers Fjord) der gaar ca. 15 Km. mod Syd til Grundfjord), hvorefter Kysten drejer mod Øst over Stævnshoved, Gjerrild Klint og Fornæs og danner den ovennævnte østjydske Halvø, paa hvis forgrenede Sydside Bugterne Æbeltoft, Begtrup og Kalø Vig (med Knebel Vig) skære ind, dernæst følge Aarhus Bugten og Horsens Fjord, i hvis Indløb Øerne Hjarnø og Alrø ligge. Alle disse Fjorde afgive som nævnt gode Havne; de eneste Havne lige ved Kysten af nogen Betydning ere Frederikshavn og Aarhus. I Limfjorden (s. d.), der efter Gennemskæringen af Aggertangen ikke længere er nogen Fjord, men et Sund, ligger en Del Øer, som Egholm, Gjøl, Oland, Livø, Fur, Mors, Agerø, Jegindø og Venø. Paa Fyn's for det meste flade Nordkyst afsætter Kattegat Odense Fjord mellem Øens nordligste Punkt, Agernæs, og den i Fynshoved endende Halvø

Hindsholm, medens der paa Sjælland's mere bakkede Nordkyst findes Sejrø Bugt mellem Refsnæs og Sjælland's Odde (uden for hvilken det 7—8 Km. lange, farlige Sjælland's Rev strækker sig) og den ca. 450 □Km. store Isefjord, der efter det smalle Indløb mellem Spodsbjærg og Korshage deler sig i den ca. 40 Km. lange Roskilde Fjord og Holbæk Fjord med Bramsnæs Vig, medens den vestlige Arm, Lamme- med Sidinge Fjord, næsten er tørlagt. I den sydvestlige Del er Kattegat opfyldt af Øer, saaledes Hjelm, Samsø, Tunø, Endelave og Sejerø.

Fra Kattegat føre tre Sunde ind til Østersøen, Lille Bælt mellem Jylland og Fyn, Store Bælt mellem Fyn og Sjælland og Sundet mellem Sjælland og Sverige. Lille Bælt regnes at begynde mellem Bjørnsknude, N. f. Vejle Fjord, og Æbelø ved Fyn og ende mod Syd mellem Als'es og Ærø's Sydspids, medens det mod Sydøst strækker sig S. f. Fyn til en Linie mellem Ærø's østlige og Taasinge's vestlige Kyst. Det begynder saaledes med en ret antagelig Bredde, men indsnævres snart til Middelfart Sund, der i en Længde af ca. 15 Km. strækker sig fra Strib til Stenderup Hage, og som er smallest mellem Middelfart og Snoghøj ca. 800 M.; i den sydlige Del deles dette Sund i to Løb ved Fænø. Senere udvides atter Lille Bælt betydelig, saa at der mellem Aabenraa Fjord og Helnæs paa Fyn er ca. 30 Km., og mellem Als og Taasinge er Afstanden endnu større. Lille Bælt danner mange Indskæringer baade paa jydsk og fynsk Side, paa den første Vejle- og Kolding Fjord samt den lille Hejlsminde paa Grænsen af Nørre- og Sønderjylland, paa fynsk Side Gamborg Fjord, Føns- og Tybring Vig, Horne Bugt inden for Helnæs og Faaborg Fjord. Af Øerne nævnes, foruden Fænø, Brandsø og Bogø og S. f. Fyn af de mange smaa Øer Lyø, Avernakø, Drejø og Skaarø. Lille Bælt er vel dybt nok, til at endog meget store Skibe kunne besejle det, men det benyttes dog ikke meget paa Grund af de mange Rev og den stride Strøm, der især er voldsom i det bugtede Middelfart Sund (9—25 M. dybt). — Store Bælt begrænses mod Nord af en Linie mellem Fynshoved og Refsnæs og naar mod Syd til Langelands Sydspids. Det er mere regelmæssigt i sit Forløb end de to andre Sunde, idet Bredden kun skifter fra 18 til noget over 30 Km.; det smalleste Sted er mellem Knudshoved paa Fyn og Halsko vodde paa Sjælland. I øvrigt er det rigt paa Indskæringer baade paa Fyn's og Sjælland's Kyster; paa den første nævne vi Kjerteminde- og Nyborg Fjord, paa den anden Kalundborg Fjord, mellem Halvøerne Refsnæs og Asnæs, Korsør Nor og Skjelskør Nor. Ogsaa Vordingborg Bugt eller Søen mellem Smaalandene, der skærer ca. 45 Km. ind mellem Sjælland, Møen, Falster og Lolland, maa regnes som afsat af Store Bælt. Paa Sjælland afsætter Vordingborg Bugt Svinø Bugt, med Karrebæk- og Dybsø Fjord, samt Agnø Fjord inden for Knudshoved. Af Store Bælts mange Øer nævnes fra Nord til Syd Romsø, den af Rev omgivne Sprogø, Aggersø (med den lille Egholm) og Omø, der adskilles fra Sjælland ved Aggersø- og Omø Sund, endelig Strynø, Taasinge (adskilt fra Fyn ved Svendborg Sund), Turø og den største af dem alle, Langeland, der splitter den sydlige Del af Store Bælt i to Løb, hvoraf det østlige, Langelands Bæltet, afsætter Nakskov- eller Albue Fjord paa Lolland.. Ogsaa Vordingborg Bugten er rig paa Øer, saaledes Fæmø, Askø, Fejø, Skalø, Raagø og Vejrø. Store Bælt er det dybeste af de tre Sunde (25—28 M.) og kan besejles af de største Krigsskibe, men Sejladsen er dog vanskelig paa Grund af den stærke Strøm, de mange Stenrev og det smalle Sejlløb, der især i den sydlige Del indsnævres stærkt (indtil 200—250 M.). — Sundet, det korteste af de tre Sunde, begynder ved en Linie mellem Gilbjærghoved og Kullen, fra hvilke Punkter det gaar tragtformet sammen til det smalleste, ca. 4,000 M. brede Sted mellem Helsingør og Helsingborg, for derpaa atter med stærkt bugtede Sider efterhaanden at udvide sig mere og mere, indtil det mellem Kjøbenhavn og Malmø er henved 40 Km. bredt. Sundet ender ved Amager's Sydspids eller Drogden's Fyrskib; ofte kaldes det hele under Navnet Øresund, men det egentlige Øresund regnes dog først at begynde ved en Linie mellem Nakkehoved Fyr og Viken i Sverige og ende ved Hveen's Nordspids. Sundet er den mest befærdede af Forbindelsesvejene mellem Kattegat og Østersøen, idet henved 40,000 Skibe passere det aarlig. Det mest benyttede Løb gaar Vest om Hveen, fordi det er det mest lige, har de bedste Ankergrunde, og Vindene ofte her ere vestlige. Paa det bredeste Sted ligge Øerne Amager og Saltholm, saaledes at Løbet netop her er snævrest. Den mest benyttede Vej er her gennem Hollænderdybet og det paa sit laveste Sted kun 7,9 M. dybe Drogden mellem Amager og Saltholm, medens Flinterenden, Farvandet mellem Saltholm og Sverige, er vanskeligere at besejle paa Grund af sit bugtede Løb. N. f. Drogden fører den næsten lige saa dybe Rende Kongedyb, der skilles fra Hollænderdyb ved Middelgrunden, ind til Kjøbenhavn's Havn, som atter ved den smalle og lidet dybe Kallebodstrand mellem Amager og Sjælland staar i Forbindelse med Kjøge Bugt.

Den sydvestlige Del af Østersøen, som beskyller de danske Øers Sydkyster, er en stærkt forgrenet Bugt, der kan regnes at begynde ved en Linie mellem Skaane's Vestkyst og Rugen. Bugten trænger op mellem Skaane og Sjælland, paa hvis Sydøstkyst den afsætter Kjøge- og Fakse- eller Præstø Bugt med Præstø Nor; navnlig den indre Del af Fakse Bugt, Strandgaards Red, afgiver en god Ankerplads. Fra Fakse Bugt fører Ulfsund, ved hvis Indløb Øen Nyord ligger, ind mellem Sjælland og Møen, paa hvis Kyst det afsætter Stege Strand; Farvandet mellem Nyord og Sjælland kaldes Bøgestrømmen. Møen, paa hvis Kyst Østersøen afsætter Hjelms Bugt, adskilles fra Falster ved Grønsund. Fra Falsters sydligste Pynt, Gjedser Odde, paa hvis Østkyst det nu inddæmmede Bøtø Nor ligger, strækker sig mod Sydøst det over 10 Km. lange Gjedser Rev. Mellem Falster og Lolland fører Guldborg Sund ind til Vordingborg Bugten, paa Lollands Sydside ligger den nu inddæmmede Rødby Fjord. Kysterne ved Østersøen ere gennemgaaende flade, navnlig paa Lolland, og udsatte for Oversvømmelser ved Højvande, hvorfor de flere Steder maa beskyttes ved Diger. Herfra maa dog undtages Bornholm, der for øvrigt ligger uden for den omtalte sydvestlige Bugt af Østersøen, skilt fra Skaane ved Hammervandet. Den har for det meste bratte og høje Kyster og dybt Vand (ca. 10 M.) i Nærheden af Kysterne. Østersøen er et stærkt udpræget Indre-

hav med ringe Dybde (ca. 72 M. i Gennemsnit) og ringe Saltholdighed ($^1/_2$—1 p. Ct. i Gennemsnit), hvilket sidste er en Følge af, at Fordampningen er forholdsvis ringe, og der udmunder saa mange store Floder i den; derfor er der ogsaa en næsten stadig udadgaaende Overfladestrøm (»Søndenvande«) gennem de tre Sunde til Kattegat, navnlig i Sundet; kun længere Tids Norden- og Vestenvinde kunne bevirke Nordenvande. En anden Følge af de mange Floders Udløb i Østersøen er Dannelsen af Rev og Grunde ved det Dynd og Grus, de medføre; især gælder dette om Østersøens sydvestlige Bugt, hvor Vandet uden for de danske Øers Kyster for det meste er lavt.

Højdeforholdene, Vandløb og Søer. Med Undtagelse af Bornholm, der har samme Natur som den skandinaviske Halvø, hører D. til den mellemeuropæiske Slette og er et fuldstændigt Lavland, idet intet Punkt hæver sig til 200 M. (det højeste er 172 M.), og over det halve af Landet ligger under 30 M.; især gælder det Øerne, hvis største Del vilde forsvinde i Havet ved en Sænkning paa 30 M. Dog er D. langtfra et Sletteland, kun i den vestlige Del af Jylland og enkelte Steder paa Øerne findes egentlige Sletter; for øvrigt er Landet ujævnt og bølgeformet med større eller mindre, ved smaa Dalstrøg sondrede Bakker, hvilke omtrent ingensteds samle sig til sammenhængende Højdedrag. Mest uregelmæssig ere disse Bakkestrøg lejrede paa Øerne; noget mere regelmæssige ere Forholdene i Jylland; thi vel har man ved nyere Undersøgelser, navnlig Generalstabens Maalinger, set sig nødsaget til at opgive den gamle Teori om et sammenhængende Højdedrag, der skulde gaa gennem hele Halvøen fra Syd til Nord og danne en skarp Vandskelslinie mellem Kattegat og Vesterhavet; men Bakkestrøgene findes dog her fortrinsvis samlede i den østlige og mellemste Del. Vandløbene ere kun smaa paa Grund af Landets ringe Udstrækning og de meget uregelmæssige Højdeforhold; det længste er Gudenaa, ca. 160 Km., og den er endda betydelig i Forhold til de andre; som Samfærdselsmidler ere de ikke af nogen Betydning. Landet er meget rigt paa Søer, navnlig Sjælland og Jylland; men ogsaa om dem gælder det, at de ere meget smaa, den største, Arre Sø, er ca. 40 □ Km., og den er i Forhold til de andre uforholdsmæssig stor. Ved den nærmere Omtale af Højdeforholdene, hvor ogsaa Vandløb og Søer ville blive behandlede, udelade vi Bornholm, om hvilken henvises til den særlige Artikel.

Øerne deles ved de omgivende Vande i to Grupper: den sjællandske, der bestaar af Sjælland, Møen, Falster og Lolland med de omliggende mindre Øer, og den fynske Gruppe, der omfatter Fyn, Langeland, Taasinge, Ærø og mindre Øer. Thi medens de tre Bælter, der skille dem indbyrdes og fra Sverige og Jylland, ere temmelig dybe, efter hvad vi have set ovenfor, ere Farvandene mellem de enkelte Øer i de to Grupper saa lave, at en Hævning paa 2—3 M. omtrent vilde sætte alle Øerne i den sjællandske Gruppe i Forbindelse ved Tanger, og en lignende eller lidt større Hævning (3 M.) vilde forene Langeland, Taasinge og Ærø med Fyn.

I den sjællandske Gruppe ligge ca. 34,5 p. Ct. over 28 M. Hovedøen er i Gennemsnit den højeste, idet over 43 p. Ct. naa over 28 M., medens Møen, hvor dog Gruppens højeste Punkter findes, kun har 16 p. Ct.; Falster og Lolland ere langt lavere; den første har kun 3 p. Ct. over 28 M., og paa Lolland naar kun eet Punkt denne Højde. Ved den nærmere Omtale af Højdeforholdene paa Sjælland finder man sig bedst til Rette ved at forfølge de 4 Vandskelslinier, som uden at danne sammenhængende Højdedrag udgaa i store Bugtninger og undertiden med ganske ringe Hævninger fra Midten af Øen, hvor der findes en ca. 5,5 Km. lang Rygning mellem Punkterne Højbjærg (81 M.) og Skovbakke (114 M.), og i hvis Nærhed Sjællands højeste Punkt, Gyldenløve's Høj (126 M.), ligger. Den nordvestlige Vandskelslinie kan forfølges herfra mod Nordvest og Vest ud i Refsnæs, flere Steder med Bakker paa 70—80 M.'s Højde. Den sydvestlige Vandskelslinie, der taber sig i Stisnæs S. f. Skjelskør, har mindre Bakker, kun V. f. Tuel-Sorø Sø findes der Højder paa ca. 85 M. Det nordøstlige Vandskel gaar over Maglehøj (69 M.) 0. f. Roskilde op gennem Nordøstsjælland, hvor det i Skansebakke ved Frederiksborg hæver sig til 80 M. for derfra at fortsættes ud i Kronborgpynten. Endelig gaar den sydøstlige Vandskelslinie med ringe Højder 0. f. Ringsted, indtil den 0. f. Næstved hæver sig til en stærkt bakket Egn med Kobakke (123 M.), Overdrevsbakken (119 M.) og Globanke (116 M.), for at fortsættes over Kulsbjærge ($106_{,5}$ M.) og tabe sig ved Kallehave. Ved disse 4 Vandskelslinier deles Sjælland i 4 Dele, der falde af og have Afløb til de 4 Verdenshjørner. Den østlige, smalle Skraaning fra Kallehave til Kronborg har sin største Slette mellem Kjøge, Roskilde og Kjøbenhavn; en Del af denne Slette, S. 0. f. Roskilde, kaldes »Heden« (ca. 150 □ Km.). Af Aaerne nævnes Tryggevælde Aa og Kjøge Aa. N. f. Kjøbenhavn træde Bakkerne næsten helt ud til Kysten; her danner Mølleaaen Afløb for en Del af de nordsjællandske Søer, som Fure-, Farum-, Bagsværd- og Lyngby Sø. Den nordlige Skraaning er meget uregelmæssig paa Grund af Isefjordens Indtrængen; mod Nordøst ved Sundet og Kattegat er Landet stærkt bakket med høje Skrænter ved Kysten (Odinshøj, Nakkehoved), og Vandløbene samle sig ofte i Søer, som Gurre- og Esrom Sø. D.'s største Indsø, Arre Sø, maa regnes til Isefjordsbækkenet. S. f. denne Sø langs Roskilde Fjord er Egnen lav med Moser og smaa Vandløb, medens den er mere bakket S. f. Fjorden og op i Horns Herred. V. f. Holbæk Fjord er der atter lavt, men Odsherred, ved hvis Indgang Vejrhøj hæver sig til 121 M., er en Del bakket. Den vestlige Skraaning langs Store Bælt har sit største Vandløb i den fra Sjællands høje Midterparti kommende Halleby Aa, der løber mod Vest gennem den store Aamose (Aamose Aa), modtager Tilløb fra Skarrid Sø og gennemløber Tis Sø, før den falder ud i Store Bælt. Den sydlige Skraaning ud til Vordingborg Bugten har sit Hovedvandløb i Sjællands største Aa, Suse Aa (Næsby Aa), der optager Vandet fra flere smaa Søer, som Tuel- og Sorø Sø, og senere løber gennem Tjustrup- og Bavelse Sø, derpaa forbi Næstved og Karrebæksminde ud i Svinø Bugt. — Lolland deles ved en Sænkning fra Sakskjøbing Fjord mod Sydøst til Guldborg Sund i to meget ulige store Dele, hvoraf den vestlige og største, den saakaldte vestlollandske Slette, kun har eet fremragende Punkt,

nemlig Bavnehøj, 29,5 M., ved Nordkysten; i øvrigt har hele Øen den samme flade Karakter med smaa Vandløb til alle Sider; i Nakskov Fjord falder Halsted Aa; af Søer mærkes Maribo Sø med Røgbølle Sø. — Paa Falster ligger Knudepunktet for de tre mod Syd, Øst og Nordvest løbende Vandskelslinier omtrent i Midten; ved den sidste af disse Linier ligger mod Nordvest Øens højeste Punkt, Bavnehøj (43,5 M.). — Møen har det samme flade Præg som Lolland og Falster med Undtagelse af den lille østlige Del, Høje Møen, der ved en fra Nord til Syd gaaende Sænkning skilles fra det øvrige af Øen. Her ligge den sjællandske Gruppes højeste Punkter, Kongsbjærg (135) og Aborrebjærg (143 M.), noget inden for Kysten; noget lavere (Dronningestolen og Hylledals Klint, begge 128 M.) ere de af dybe Kløfter (»Fald«) afbrudte hvide Kridtklinter langs Kysten.

Den fynske Gruppe er i Gennemsnit noget højere end den sjællandske, idet ca. 48 p. Ct. naa over 28 M. — Paa Fyn kan man ligesom paa Sjælland forfølge 4 Vandskelslinier, hvorved Øen deles i 4 Skraaninger. Men her ligger Knudepunktet ikke i Midten, men meget nær ved Sydkysten, saa at den nordlige og vestlige Skraaning indtage den største Del, og desuden har Rygningen, hvorfra Vandskellene udgaa, en langt større Udstrækning her. Denne Rygning udgaar fra et Punkt S. 0. f. Kværndrup til Lerbjærg (126 M.) N. f. Faaborg. Fra dette sidste Punkt gaar det lave sydvestlige Vandskel ud paa Horneland, medens det nordvestlige gaar over Trebjærg (128 M.) og Øens højeste Punkt, Frøbjærg Bavnehøj, 131 M. (»fynske Alper«, s. d.), fo1 derfra i store Bugtninger over Vissenbjærg (129 M.) at fortsættes ud til Strib. Fra Rygningens østlige Endepunkt udgaar det korte, sydøstlige Vandskel ned til Skaarupøre, medens det nordøstlige gaar mod Nord over temmelig jævne Banker (Grønbanke, 120 M.), hvorefter det bliver lavere, indtil det atter hæver sig mellem Odense og Kerteminde Fjord i Munkebo Bakker og forgrener sig i den bakkede Hindsholmen. Den østlige Skraaning ud til Store Bælt har sit højeste, stærkt bakkede Parti i Egnen S. f. Nyborg; her have Vandløbene, der sno sig mellem Bakkerne, som Ørbæk Aa og Kongshøj Aa, forholdsvis dybe Lejer. Den sydlige Skraaning fra Skaarupøre til Horneland er stærkt bakket, særlig i Egnen om Svendborg. Den vestlige Skraaning langs Lille Bælt deles ved Bakkedrag i flere Bækkener; her ligger Øxnebjærg (85 M.). Den nordlige og største Skraaning har sit Hovedvandløb i den ca 52 Km. lange Odense Aa, der kommer fra Arreskov Sø og løber mod Nord gennem Odense ud i Odense Fjord. Denne nordlige Skraaning er mod Syd temmelig bakket, men bliver fladere mod Nord, indtil den omkring Odense Fjord bliver aldeles flad, den saakaldte »Sletten«; mod Nordvest nærme Bakkerne sig mere Kysten, dog er ogsaa her et fladt Kystland. — Af de mindre Øer er Langeland gennemgaaende flad; derimod har Taasinge en betydelig Banke mod Nord, Bregninge Kirkebakke (74 M.), og Ærø er opfyldt af store Banker, der skraane stærkt ned til Kysterne (højeste Punkt Synneshøj, 67,5 M.).

I Jylland maa man som ovenfor nævnt opgive Teorien om et sammenhængende Højdedrag, der som en Fortsættelse af den uralsk-baltiske Højderyg gaar gennem hele Halvøen nærmest ved Østkysten. Man kan væsentlig skelne mellem det østlige og mellemste Jylland, der er det højeste, og det langt lavere vestlige Jylland, der falder jævnt af til Vestkysten; og om man end kan paavise en væsentlig fra Syd til Nord, rigtignok med store Bugtninger, løbende Vandskelslinie, falder denne dog lige saa lidt som paa Øerne sammen med Højdepunkterne, der snarere ligge i en Linie fra Sydvest til Nordøst, der strækker sig op mellem Aarhus og Randers over en Række uregelmæssig lejrede Højdebanker. Disse Banker skilles ofte ved forholdsvis betydelige Sænkninger, hvoraf flere tidligere maa antages at have været Sunde, som have gjort større og mindre Dele af Landet til Øer, men som ved Landets Hævning senere ere blevne tørlagte. De jydske Vandløb ere vel for største Delen Tværaaer, der søge ud til Vesterhavet, men det mangler heller ikke paa Længdeaaer, hvoraf de største ere Gudenaa og Skive Aa; for øvrigt udstraale smaa Vandløb til alle Sider fra de fleste Banker.

Hovedpartiet af de jydske Banker strækker sig fra Sydgrænsen til en Linie mellem Randers Fjord og Limfjordens sydligste Punkt. Den sydligste Del indtil Vejle Aa har kun ringe Højder; de færreste Bakker hæve sig over 80 M., Skamlingsbanke S. f. Kolding er 113 M. N f. Vejle Fjord findes flere Højder paa over 100 M., og snart hæver Landet sig til Jyllands højeste Parti, der strækker sig fra Sydvest til Nordøst op til Egnen mellem Silkeborg og Skanderborg. Partiet begynder med det ca. 70 M. høje Plateau Randbølhede med Højdepunkter som Mølllebjærg (137 M.), Jællinge (119 M.) og andre Højder om den dybe af Grejs Mølleaa gennemstrømmede Grejsdal. Nordligere, V. f. Horsens, ligge atter flere Punkter paa over 125 M., og endelig N. 0. f. Horsens og 0. f. Hovedvandskellet kulminerer Partiet i Ejer Bavnehøj (172 M.), D.'s højeste Punkt; Partiet omkring Himmelbjærget S. 0. f. Silkeborg mellem Jul- og Salten Langsø har Højder paa 162 og 157 M. Dette Hovedparti fortsættes med betydelige Højder langt ud mod Østkysten, saaledes ligger mellem Vejle- og Horsens Fjord Bjærgelide (121 M.) og 0. f. Skanderborg Ørnekol (130 M.), ja i Egnen S. og N. f. Aarhus træde Højderne helt ud til Kysten (Jelshøj S. f. Aarhus, 128 M.). Derimod er Kystegnen sydligere, S. f. Odder Aa, flad, ligesom der ogsaa V. f. Aarhus ligger en Lavning, hvori Lyngbygaard Aa og den ca. 43 Km. lange Aarhus Aa flyde sammen i Brabrand Sø. Højdepartiet fortsættes fra Skanderborgegnen mod Nordøst op ad til Randers; her ligge Højder som Sorring Loddenhøj (147_5 M.) og Ljusned eller Kathrinehøj (131 M.). Ogsaa dette Parti fortsættes langt mod Øst; navnlig omkring Kalø Vig findes Højder paa over 100 M., som Kalø Bavnehøj, Agri Bjærge paa Mols (137 M.) og Ellemandsbjærg paa Helgenæs (98,5 M.); derimod har Djursland selv kun ringe Højder med store Lavninger imellem, saaledes den, hvori den nu udtørrede Sø Kolindsund med Afløbet Grenaa (»Djursaa«) findes. — Ved Gudenaalavningen adskilles fra de nys nævnte Højdepartier et nyt, der gaar mod Nord over Viborg til Limfjorden og begrænses mod Nord af den Sænkning, hvori Skalsaa flyder. Dette Højdeparti er dog en Del lavere

end de sydligere; kun mod Syd hæve nogle Punkter sig til ca. 100 M. paa Alhede og Graahede. For øvrigt gennemskæres Partiet af den Lavning mellem Viborg og Randers Fjord, i hvilken Nørreaa flyder. — Den største Lavning i denne Del af Jylland er dog Gudenaalavningen, D.'s største Dal; ved Silkeborg er den noget over 18, ved Randers ikke 1 M. o. H. Den gennemstrømmes af den 158 Km. lange Gudenaa, D.'s største og mest udviklede Vandløb med et Opland paa ca. 2,800 □ Km.; dens Øvreløb naar fra Udspringet, ca. 20 Km. N. V. f. Vejle, til dens Indløb i Mossø, medens dens bugtede Mellemløb foregaar gennem de mange Himmelbjærgsøer (tilsammen næppe 50 □ Km.) til Silkeborg, og Nedreløbet begynder ved Udtrædelsen af disse Søer; den optager her flere Tilløb, nemlig Linaa og Nørreaa, og har efter Optagelsen af den sidste en ret anselig Vandmængde med 45—60 M.'s Bredde og indtil 6 M.'s Dybde, inden den drejer mod Øst og løber forbi Randers ud i Randers Fjord.

Affaldet mod Vest af dette Jyllands Højdepărti kaldes Fladerne. Affaldet foregaar temmelig jævnt; dog er Overgangen fra Bankerne mange Steder temmelig brat, et Fænomen, der ganske naturlig har fremkaldt Forestillingen om en Højderyg. Fladerne ere dog langtfra helt jævne, idet de mange Steder afbrydes af større eller mindre Banker, de saakaldte »Bakkeøer«, fra hvilke der er vid Udsigt over de aldeles jævne Partier. De betydeligste af disse Bakkeøer, der ligge temmelig nær ved Vestkysten, ere den mellem Varde Aa's og og Skjern Aa's Bækkener (højeste Punkt Bavnehøj, 64 M.) og den endnu større mellem Skjern Aa's og og Storaa's Bækkener, hvor flere Punkter hæve sig over 100 M., saaledes Tihøje, N. V. f. Herning, 111 M. Vandløbene paa disse Flader have selvfølgelig et ringe Fald og i det hele et roligere Forløb end de smaa, der bugte sig mellem Bankerne ud til Østkysten; de fleste ere Tværaaer, der faa deres Tilløb fra Bakkeøerne. Den sydligste af disse Aaer er den ca. 67 Km. lange Nibsaa eller Ribeaa, hvis Bækken dog kun for den vestlige Dels Vedkommende hører til D. Dernæst følger Kongeaaen, der paa en Strækning af ca. 27 Km. løber paa Rigets Sydgrænse, og Varde Aa, der udspringer paa Randbøl Hede under Navn af Grinsted Aa og efter at have optaget flere Tilløb i venstre Bred falder ud i Hjerting Bugten. Den næste Aa er den over 90 Km. lange Skjern Aa, som næst Gudenaa har det største Opland af alle danske Aaer (ca. 2,400 □ Km.); fra dens Udspring nær ved Gudenaa's Kilder løber den mod Nordvest ud til Ringkjøbing Fjord og modtager flere større Tilløb, nemlig Vorgod Aa fra Nord og Omme Aa i venstre Bred. N. f. Ringkjøbing Fjor løbe flere Aaer fra den ovennævnte store Bakkeø til Stadil Fjord. Endelig løber den ca. 104 Km. lange Storaa eller Holstebro Aa, der dog kun har halvt saa stort et Opland som Skjern Aa, mod Nordvest, Nord og Vest ud i Nissum Fjord; baade den og Skjern Aa have Deltadannelse. N. f. Storaa's Bækken falder Landet hovedsagelig af mod Nord til Limfjorden; her løber den 78 Km. lange Længdeaa Skive Aa eller Karup Aa, der kommer fra Alheden og paa sin Vej til Limfjorden modtager Tilløb fra Stubbergaard Sø og Flynder Sø. Landet N. f. Skive, Salling, er et i det hele taget jævnt Plateau paa noget over 30 M.'s Højde. 0. f. Skive løber den ca. 57 Km. lange Skalsaa, der kommer fra Fusing Sø N. f. Randers, og hvis Dal som nævnt danner Nordgrænsen for Jyllands nys skildrede Højdeparti; den faar Tilløb fra Glenstrup Sø og Tjele Langsø og falder ud i Hjarbæk Bugt.

De jydske Højdepartier N. f. Skals Aa og Randers Fjord falde i to Dele, det mindre mellem Randers Fjord og Mariager Fjord, der har sine største Højder i Midten (Hovhøj, 110,5 M.) og har Højder helt mod Vest til Skals Aa, medens det falder af mod Øst til det lave Kystland, og det større nordlige Parti, Himmerland, N. f. Skals Aa's Tværdal, der ogsaa har sine højeste Punkter i Midten (Rold Bavnehøj, 114 M.). I begge disse Partier ere Plateaudannelser (ca. 100 M.) mere fremherskende end mod Syd; af Vandløbene, der løbe til alle Sider, fremhæves den mod Nord til Limfjorden søgende, ca. 44 Km. lange Lindenborg Aa. Mod Vest fortsættes mange Steder Højderne helt ud til Limfjorden, medens Partiet skraaner mod Øst ned til Kattegat, hvor den lille Vildmose (ca. 50 □ Km.) ligger.

Landet N. f. Limfjorden, eller den nørrejydske 0, har væsentlig den samme Natur som det øvrige Land. De uregelmæssig lejrede Banker skilles ogsaa her ved Lavninger, der tidligere have delt Landet i Øer, som Vendsyssel, Thyland, Thyholm o. fl. Dog kan der ogsaa her forfølges et Hovedvandskel, der begynder i det sydøstlige Hjørne af Vendsyssel og derfra gaar mod Nordvest, videre tværs over Vendsyssel mod Vest gennem Hanherrederne og Thy nær ved Kysten for til sidst at dreje mod Sydvest og ende ved Aggertangen. Fra dette Hovedvandskel, som maa siges at danne Nordranden for det store Limfjordsbækken, udgaa atter mindre Vandskel baade mod Syd og Nord, som dele Landet i mindre Bækkener, Forhold, som dog ikke her kunne følges i Enkelthederne; her skal kun gives en Beskrivelse af Højdeforholdene i de store Træk. — I Vendsyssel ligger det højeste Parti (Højvendsyssel) i Midten, begrænset mod Nord af en Linie mellem Frederikshavn og Hirshals, medens Grænselinien mod Vest gaar over Hjørring og Brønderslev og mod Syd naar til Dronninglund for herfra at dreje mod Nordøst og næsten naa ud til Kattegat ved Sæby. Den højeste Del af dette Parti er den østlige; her findes Jydske Aas eller Allerup Bakker med Knøsen (135,5 M.), Vendsyssels højeste Punkt; nordligere, i Nærheden af Frederikshavn, ligge Flade Præstehøj (ca. 107 M.) og Tolne Bakker; den vestlige Del er lavere, dog naar Tornby Bjærg helt mod Nordvest til 86,5 M. Uden om dette Parti er Vendsyssel temmelig lavt og til Dels opfyldt med Mose-, Kær- og Klitstrækninger; især gælder dette mod Nord, hvor disse Strækninger fortsættes helt ud til Skagen uden Afbrydelse af isolerede Bakkepartier; derimod findes saadanne jævnlig mod Syd og Vest, saaledes Hellighøje og Hammer eller Sulsted Bakker (højeste Punkt ca. 88 M.), Øst og Nordøst for Aalborg samt Rubjærg Knude V. f. Hjørring, tæt ude ved Vesterhavet (74,5 M.). I Vendsyssel's sydlige Lavland, V. f. Hammer Bakker, ligger den store Vildmose (ca. 67 □ Km, 6—9 M. o. H.) mellem de to i Limfjorden udløbende Aaer, Lindholm Aa og Rye Aa; den sidste er Vendsyssel's betydeligste Vandløb (ca. 60 Km.) og kommer fra Jydske Aas; i det hele er Vendsyssel rig paa Vandløb, saaledes

Vorsaa Aa, Sæby Aa, Elling Aa og Knasborg Aa, der søge ud til Kattegat, og Uggerby Aa (ca. 52 Km.) og Aastrup Aa, der løbe til Vesterhavet; derimod er der saa godt som ingen Søer. — Hanherrederne, der danne Forbindelsen mellem Vendsyssel og Thyland, og som mellem den til Dels udtørrede Bygholms Vejle og Bolbjærg indsnævres til en smal Tange, have ligesom Vendsyssel et højt Midtparti (hvor Lerup Bavnehøj og Hingelbjærge, ca. 83 M., hæve sig) med Lavland til begge Sider. Klitrækken, som ledsager Kysten, og som især i Vester-Hanherred har en betydelig Bredde, afbrydes flere Steder af Kridtbjærge, som Svinekløv og Bolbjærg. — Den nordligste Del af Thyland er et Kalkplateau, der mod Nordvest i Hanstholm gaar ud til Kysten og afbryder Klitrækken. Sydligere bestaar Landet af en bredere bølgeformet mod Øst langs Limfjorden og en smallere Klitstrækning mod Vest, adskilte ved det ovennævnte Hovedvandskel og opfyldte af en Del Søer, som Vester Vandet og Ove Sø. Det højeste Parti i Thy ligger helt mod Syd uden for Vandskellet, i Bakkepartiet Hjælpensbjærg (højeste Punkt Ashøj, 93 M.). Sydligst løber Thy ud i Halvøen Thyholm. — Af Øerne i Limfjorden skal blot omtales Mors, der er temmelig højtliggende og i Reglen jævn, ofte med stejle Brinker ved Kysten; højeste Punkt er Salgjers Høj (89 M.) ved Nordkysten. (Litt. se ndfr.) *H. W.*

Geologi.

Saa godt som hele D.'s Overflade er dækket af Kvartærperiodens Aflejringer, og kun paa faa Steder ere de præglaciale Dannelser direkte tilgængelige for Iagttageren. Gennem Undersøgelsen af de forskellige Profiler i Kystklinterne og ved de Oplysninger, som ere vundne gennem de dybere Boringer, der i de senere Aar ere anstillede paa mange Steder i Landet for at skaffe Vand, kan man dog med nogenlunde Sikkerhed fastslaa, at Underlaget for de kvartære Dannelser (her som i det følgende tales kun om D. eksklusive Bornholm) udgøres dels af 1) Skrivekridt, dels af 2) nyere Kridt, dels af 3) Jordlag, der henregnes til Tertiærformationen. Disse Dannelsers omtrentlige Udbredelse ifølge Forchhammer's og Johnstrup's Undersøgelser vil kunne ses af medfølgende Oversigtskort, men man vil tillige heraf kunne se, at der endnu findes større Partier af D., hvor man savner paalidelige Oplysninger om det præglaciale. Underlag, og for de øvrige Strækningers Vedkommende ere Oplysningerne tit mangelfulde nok.

Den ældste Dannelse, som træffes i D., er Skrivekridt. Saa vidt vides, er det hidtil kun paa et eneste Sted lykkedes at trænge gennem denne Stenart ned til de underliggende ældre Lag. Det var ved en Brøndboring ved Aalborg 1872, hvor de gennemborede Lag ifølge Johnstrup vare: 37 M. Ler og Sand, 322 M. Skrivekridt med overordentlig lidt Flint, 38 M. graahvid Mergelkalksten. »Og denne sidste Stenart har en umiskendelig Lighed med den i det foregaaende omtalte »Arnagerkalk« (s. d.) paa Sydvestkysten af Bornholm. Resultatet af denne Boring er altsaa for det første, at Skrivekridtet ved Aalborg har en Mægtighed af over 300 M., og for det andet, at der derunder findes en Mergelkalksten, som ligner Grønsandsdannelsen paa Bornholm, der derovre hviler umiddelbart paa Juraformationens Sandlag. Der synes herved at være tilvejebragt en tidligere ukendt Tilslutning mellem Formationerne paa Bornholm og dem, der forekomme i den øvrige Del af Landet«.

De vigtigste Steder, hvor Skrivekridt er direkte tilgængeligt for Iagttagelse, ere Møen's og Stevn's Klinter, i de store Kridtbrud ved Mariager og Aalborg samt i Thy, paa Mors og i den nordøstlige Del af Salling. De fleste Steder er Kridtlagenes Stilling omtrent vandret, kun ved Møens Klint have Lagene været underkastede voldsomme Forskydninger og Sammenpresninger. Man har ment, at disse Forskydninger skyldtes Virkninger af en Isstrøm, som paa viselig fra Østersøen har arbejdet sig hen over Møen fra Sydøst mod Nordvest og derved opstuvede og bøjede Kridtlagene; men i den nyeste Tid er der dog ved Undersøgelser af ganske analoge Forhold i Rygen's Kridtklinter opstaaet Tvivl, om ikke geotektoniske Bevægelser efter Istiden have foraarsaget de omtalte Forstyrrelser. — Med Hensyn til det danske Skrivekridts Dannelse hersker der ogsaa Usikkerhed. Tidligere antoges det almindeligvis, at Kridtet var en Dybvandsdannelse, afsat for største Delen af mikroskopiske Dyr (Foraminiferer o. l.) paa store Havdybder, men denne Anskuelses Rigtighed er bleven noget rokket i den nyeste Tid ved Betragtningen af de i Kridtlagene værende Bløddyrrester. Det maa betragtes som fastslaaet, at det danske Skrivekridt i den systematiske Geologi maa indordnes i den yngre Senonformation, og at den i Kridtet i alt Fald i visse Lag almindelig forekommende *Belemnitella mucronata* er den vigtigste »Ledeforstening«. Desuden forekommer i Kridtet en Mængde Brachiopoder, Muslinger, Bryozoer, Koraller, Fisk (Hajtænder) m. fl.

1 Skrivekridtet forekomme, parallelt aflejrede med Kridtlagene, lagformet udbredte Flintknoller, i Reglen af sort Flint, undertiden sammensmeltede til virkelige Flintlag. Desuden mere sjælden Krystaller og Nyrer af Svovlkis samt meget sporadisk Cölestin. — Kridtet har en ikke ringe teknisk Anvendelse til Cement (Mariager, Aalborg), i mindre Maalestok ogsaa til Skrivekridt og som Farvestof (Stevns Klint). Det indeholder ca. 99 p. Ct. kulsur Kalk, men er i Reglen for løst og vanddrukkent til at anvendes til Kalkbrænding. Flinten i Kridtet, specielt den af Bølgeslaget ved Kysten rullede Flint, benyttes en Del til »Alsings Tromler«, samt til Fajancefabrikationen, til Glasur og til Vandglas. Som det yngste Lag af Skrivekridtformationen findes hist og her, særlig i Stevns Klint, et lille Lag graat, meget kalkholdigt Ler, Fiskeleret. Mægtigheden er kun $0{,}1$—$0{,}8$ M., og Jordarten er uden praktisk Anvendelse, men indeholder blandt andet forskellige Levninger af Fisk (Hajer m. fl.).

Det nyere Kridt indtager, som Kortet viser, omtrent samme Fladerum som Skrivekridtet. Det maa antages overalt at være lejret oven paa Kridtet (Fiskeleret). Det er vistnok noget mindre mægtigt end Skrivekridtet, men kan dog gaa op til over Hundrede Meters Mægtighed. Efter den nærmere Beskaffenhed og Oprindelse bærer det nyere Kridt Navnene Faksekalk, Limsten, Saltholmskalk og Blegekridt.

Faksekalk er en særegen lokal Udvikling af det nyere Kridt, som foruden i Faksebakke kun

er kendt et Sted til i Norden, nemlig ved Annetorp S. f. Malmö. Det er en Koralkalk, opstaaet af forskellige, hyppig stærkt forgrenede Koralarter, der ved Fakse have dannet et fuldstændigt Koralrev, hvis Top nu ligger ca. 39 M. o. H. Denne Klippes Udstrækning er 950 M. i Retning Sydøst — Nordvest og omtrent det halve i Retning Sydvest—Nordøst. Koralkalken synes at have en Mægtighed af 40—45 M. og at hvile paa Skrivekridt. Det er en til Kalkbrænding fortrinlig egnet Stenart, der indeholder ca. 99 p. Ct. kulsur Kalk og er Genstand for en udstrakt Brydning i Fakse Kalkbrud, men som paa Grund af de mellem Resterne af de enkelte Koralgrene værende talrige Hulheder ikke egner sig til Bygningssten. Foruden forskellige Koralarter indeholder Kalkstenen en Vrimmel af andre Dyr, saasom Bryozoer, Muslinger, Snegle, Brachiopoder, Kræbsdyr (Krabber), Fisk (Hajer) m. fl. — Langt større Udbredelse end Faksekalk have de andre Stenarter: Limsten, Saltholmskalk og Blegekridt. De ere hinanden nærstaaende i Sammensætning og Oprindelse, og der kan paavises alle mulige Overgange mellem dem. Limsten kaldes den fortrinsvis af Bryozoer dannede Kalksten, der naar sin typiske Udvikling i Stevns Klint. I Saltholmskalken spille foruden Bryozoerne ogsaa Foraminifererne en betydelig Rolle som stenartdannende Element, og der er desuden i de typiske Varieteter af denne Stenart foregaaet en Efterkrystallisation af Kalkspat, saa at disse Varieteter blive krystallinske i Brudet, haarde og klingende som Marmor, men have en graalig eller gulliggraa Farve. Blegekridt er en løs gullig Kalksten, meget finkornet og ensartet i sin Sammensætning, og hvori der i Reglen kun sjælden forekommer velbevarede Forsteninger. Lejringsforholdene ere i Reglen meget regelmæssige og Lagstillmgen omtrentlig vandret. I alle Stenarterne forekomme hyppige Flintlag, saa at 1/4, stundom endog $^4/_5$ af hele Massen udgøres af Flint, dels af graa, dels af sortgraa Farve. Flinten indeholder de samme Forsteninger som de omkring den værende Kalklag. Kalken har en udstrakt teknisk Anvendelse, 1) til Kalkbrænding (Saltholmskalk paa Sjælland ved Frederiksholm og Kagstrup, fordum i stor Maalestok paa Saltholm, i Jylland navnlig ved Grenaa, Blegekridt ved Daugbjærg, Mønsted, Hjerm og Vejrum m. fl. St.), 2) til Bygningssten (Limstenen i Stevns Klint). Kalken er i Reglen meget ren kulsur Kalk 98—99 p. Ct., Blegekridtet dog stundom kun 90—95 p. Ct.

I Egnen omkring Lellinge ved Kjøge og paa enkelte andre Steder af Sjælland er fundet et endnu yngre Led af nyere Kridt, nemlig »yngre Grønsand«. Det er en graalig, kalkholdig Sandsten af ringe Mægtighed, uden nogen Anvendelse, men af ikke ubetydelig videnskabelig Interesse. Det nyere Kridt i D. danner i den systematiske Geologi en særegen Underafdeling af Kridtformationen Danien.

Tertiærformationen. En Del forskellige Jordlag, der i Alm. indordnes under denne Formations forskellige Afdelinger, have en stor Udbredelse i Jylland S. f. Limfjorden, de træffes ogsaa paa Fyn, paa Sjælland ved Refsnæs, og der kendes ogsaa en ganske lille, men videnskabelig mærkelig Forekomst ved vestre Gasværk i Kjøbenhavn. Trods de mange Lokaliteter, hvorfra Lagene ere kendte, ere de dog meget lidet undersøgte i geologisk Henseende. Man ved, at Lagene ere yngre end »nyere Kridt«, da den direkte Lejring oven paa denne Formations Kalkstene enkelte Gange er iagttaget i artesiske Borehuller (navnlig ved Fredericia 1875), ligesom man ogsaa af forskellige faunistiske Lister, der haves over de talrige Bløddyrrester, som ikke sjælden findes i Lagene, ved, at disse høre til vidt adskilte Etager i Tertiærformationen; men i øvrigt ere Undersøgelserne overordentlig sparsomme og mangelfulde. Lagenes Mægtighed er paa flere Steder over 200 M. — De i den danske Tertiærformation forekommende Jordarter ere følgende:

Glimmerler og Glimmersand. Glimmerler er en i Reglen brunlig eller graabrun Jordart, bestaaende af Lerpartikler og en Mængde finkornet Kvarts, og ligesom Glimmersandet, — der Hovedsagen bestaar af rullede Kvartskorn —, indeholdende en Del lyse Glimmerblade. Begge Jordarter indeholde undertiden en Mængde Forsteninger af Saltvandsbløddyr. Glimmerleret har en betydetig Anvendelse til Teglværksbrug og, navnlig i tidligere Tid, til den fra Oldtiden nedarvede »Jydepotteindustri«. En særegen Afart af Glimmerleret er den sorte Alunjord (s. d.). Som underordnede Lag i disse Jordlag forekomme paa flere Steder i Jylland Brunkullag, der af og til have været underkastede Bearbejdelse, dog i Reglen paa uforstandig og uheldig Maade (se i øvrigt Brunkul).

Omkring Limfjorden (navnlig paa Mors) og enkelte andre Steder forekommer en »Infusoriekisel«, Moler, hyppigst af hvidlig Farve og med ikke ringe Mægtighed. Den bestaar for en stor Del af Diatomérester, indeslutter af og til en Del Dyreforsteninger, særlig smukt bevarede Fiskeskeletter, men har ingen praktisk Anvendelse. I Moleret forekomme temmelig ubetydelige, underordnede Lag af en graabrun, uren Kalksten, Cementsten, der ikke har nogen Anvendelse, men ogsaa indeholder meget velbevarede Diatomérester.

En særegen Stilling inden for Tertiærformationen i D. indtager det plastiske Ler, for saa vidt som der maaske under denne Betegnelse indesluttes Jordarter, der ere vidt adskilte i Dannelsestid. Man mangler dog endnu fuldkommen nærmere Undersøgelser af disse Jordarter. »Plastisk Ler« er en enten graa eller gulrødbroget Lerart, overordentlig finkornet og homogen i Massen. I tør Tilstand er den skiferagtig, næsten klingende, med tydelig muslet Brud, men optager meget let Fugtighed og bliver derved overordentlig fed og sej. Den forekommer navnlig paa begge Kyster af det nordlige Lille Bælt og i mindre Maalestok maaske paa sekundært Lejested ved Refsnæs. Den benyttes noget til Teglværksbrug, i fordums Dage ogsaa som »Valkeler«.

Oven paa disse præglaciale Dannelser ere Kvartærformationens Jordlag aflejrede. De deles almindeligvis i Diluvial- og Alluvialdannelser. — Diluviet i D. omfatter alle Jordlag, dannede fra den første, store Istids Begyndelse til den sidste (baltiske) Istids Slutning, og indbefatter saaledes baade glaciale og interglaciale Dannelser. Man savner endnu i høieste Grad nærmere Undersøgelser af Diluvialdannelserne i D., kun for visse Egne (Vendsyssel: F. Johnstrup, Nordsjælland: K. Rørdam) foreligger der mere detaillerede Oplysninger; store Strækninger

paa andre Steder i D. ere endnu lige saa ukendte, hvad Kvartærgeologien angaar, som det indre Afrika. Under den første Istid blev der afsat Moræneler oven paa de præglaciale Dannelser ved en Isbevægelse fra Nord mod Syd. Dette Lerlag, den ældre Moræne, indeholder medførte norske Stenarter, særlig forskellige let genkendelige eruptive Bjærgarter fra Omegnen omkring Christianiafjord. Den ældre Moræne træder dog kun faa Steder frem til Overfladen. Den maa antages at have dækket de præglaciale Dannelser over saa godt som hele D., selv om den ved senere Forstyrrelser er bleven borttagen igen. I Mellemtiden mellem den første og anden Istid, Interglacialtiden, blev der oven paa den ældre Moræne afsat lagdelte Sand- og Lerlag, dels af Ferskvand, dels af Saltvand, mulig ogsaa som Flyvesand (»Løss«agtige Dannelser). Til de interglaciale Dannelser maa henregnes det fine gullige, lagdelte Sand, der saa godt som overalt paa Øerne og i Østjylland findes under den yngre Moræne Rimeligvis er Hedesandet, der optager den største Part af det vestlige Jylland S. f. Limfjorden, ogsaa at henregne hertil, selv om nogle Sandlag i Hedesandregionen ere dannede under den sidste Istid eller mulig endog ere postglaciale. Paa Langeland, Ærø o. fl.St. findes forsteningsførende Lerlag, Cyprina-Ler, som utvivlsomt ogsaa er af interglacial Alder. Efter at Landet i Interglacialtiden havde været isfrit, om end maaske ganske vanddækket, skød den baltiske Isstrøm sig fra Østersøen op over D. fra Sydøst mod Nordvest. Dens Skuringsmærker ere paaviste paa Kalken i Fakse Bakke, og paa to, tre Steder af Saltholmskalkens Overflade i Kjøbenhavns Omegn. Der haves Formodninger for, at den baltiske Isstrøm ikke har dækket hele Jylland, men kun afsat sin Moræne, det yngre Moræneler, 0. f. en Linie omtrent gennem Kolding, Vejle, Horsens, Hobro og Løgstør, saa at Landet Vest herfor var isfrit, men blev oversvømmet og gennemfuret af Gletschernes Smeltevand. Der mangler dog endnu som sagt nærmere Undersøgelser, der kunne bevise denne Anskuelses Rigtighed. Den baltiske Isstrøm medførte en Mængde Blokke fra Finland, Aalandsøerne, Dalarne, Gotland, Øland, Bornholm, Kridt og Flint fra Møen, Faksekalk fra Fakse Bakke, og alle disse Blokke findes nu indblandede i den yngre Moræne lige til Aalborg, som talende Beviser for Isbevægelsens Retning. — Med Hensyn til Jordlagenes Beskaffenhed maa bemærkes, at der i fysisk Henseende ikke er nogen større Forskel paa ældre og yngre Moræneler, der ogsaa ere opstaaede paa ganske samme Vis. De ere begge en sandet, stenet, i frisk Tilstand graablaa, kalkholdig Lerart, i forvitret Tilstand bliver den gulligrød og delvis kalkfri ved Udludning. D.'s Agerbrug er for største Delen baseret paa disse Lerarter og de af dem ved Forvitring, naturlig og kunstig Humustilførsel og Bearbejdelse opstaaede Omdannelsesprodukter. Mange Steder benyttes de ogsaa efter Slemning til Teglværksbrug (f. Eks. ved Aldersro og Frederiksholm ved Kjøbenhavn). Af de interglaciale Dannelser har Sandet ikke nogen synderlig Anvendelse (som Sandmergel paa Moser, pletvis som »Støbesand«), men kan dog ogsaa give en god Jordbund for Agerbruget ved rigtig Behandling, om end det altid vil blive »lette Jorder«. De som underordnede Lag i Interglacialsandregionen forekommende Partier af lagdelt stenfrit Ler ere navnlig i Nordsjælland Genstand for en betydelig Teglværksindustri (Hellebæk, Kvistgaard, Nivaa, Blovstrød, Birkerød m. fl. St.). Til de lagdelte Dannelser, men snart af interglacial, hyppigst dog af postglacial Alder, maa ogsaa henregnes Rullestensgruset, der forekommer pletvis og ikke dækker over større Arealer. Det har Anvendelse som Vejmateriale og til Bygningsbrug.

Alluvialdannelserne i D. omfatte Aflejringer afsatte af Saltvand, Ferskvand eller af Luften (Flyvesand). Endelig kan man ogsaa med fuld Ret hertil henregne det Muldlag, der, navnlig i alle dyrkede Egne og i Skovegne, dækker alle de andre Dannelser, og som er opstaaet ved en Samvirken af uorganiske, organiske og intellektuelle Kræfter af forskellig Art.

Saltvandsalluviet er afsat af Havet under en højere Vandstand paa et Tidspunkt, som omtrentlig falder sammen med Stenalderens Begyndelse i D. Ved en senere Hævning af Landet ere de i Havet dannede Ler-, Sand- og Gruslag bragte delvis op over Havets Niveau. I det nordligste Jylland har Hævningen været ca. 13 M., men aftager Syd efter. Paa Nordsjælland er den ca. 4 M., men ved Kjøbenhavn og Roskilde kun 2 M. Endnu (1895) ere dog kun ganske enkelte Strækninger (Nordsjælland, delvis Vendsyssel af Johnstrup) undersøgte i denne Henseende, og fra Vestkysten af Jylland mangler enhver Oplysning. Lagene fra denne Tid have ingen synderlig Udstrækning eller praktisk Anvendelse, men en ganske betydelig videnskabelig Interesse.

Som den vigtigste Ferskvandsalluvialaflejring maa nævnes Tørven. Med Hensyn til dens Beskaffenhed og Oprindelse er der en karakteristisk Forskel paa Tørv, afsat i rindende Vand, og paa Tørv, dannet i stillestaaende Vand, ligesom ogsaa Tidspunktet for Tørvelagenes Dannelse (de klimatiske Forhold) har udøvet stor Indflydelse (se i øvrigt Moser og Tørv). Tørv udgør i mange Egne af D. et vigtigt Brændselsmateriale, men den rationelle Udnyttelse af Tørvemoserne, der sikkert kunne blive en Rigdomskilde for adskillige fattige Egne af Landet, lader endnu meget tilbage at ønske. Om de øvrige, kun i forholdsvis meget ringere Maalestok forekommende Ferskvandsaflejringer Kildekalk og Myremalm henvises til de paagældende Artikler. Luftalluviet Flyvesand er væsentlig udbredt i det vestlige og nordlige Jylland samt i mindre Maalestok i det nordvestlige og nordlige Sjælland, hvor Klitterne dog ere uddøde og tilgroede eller beplantede. En af de største levende Klitter er Raabjærgmile Vendsyssel. (Litt. se ndfr.). *K. R.*

Klima.

Efter D.'s Beliggenhed maa dets Klima kaldes forholdsvis mildt. Kjøbenhavn har nemlig en aarlig Middeltemperatur paa $7^1/_2{}^0$C. ifølge Observationer i 110 Aar, medens Observationer, anstillede paa mange Stationer, der ligge under samme Breddegrad som Kjøbenhavn, gennemsnitlig have en Middeltemperatur for Aaret paa $1^1/_2{}^0$. Den væsentligste Grund til den høje Aarstemperatur i D. er de overvejende sydlige til vestlige Vinde, der blæse hen over Landet, og som medbringe forholdsvis

varm Luft fra Atlanterhavet. Land og Vand stille sig imidlertid meget forskellig over for Opvarmning og Afkøling; under for øvrigt lige Omstændigheder vil Landjorden nemlig optage dobbelt saa megen Varme fra Solstraalerne som Vandet, og hertil kommer en yderligere Varmeformindskelse for dette paa Grund af Fordampningen; paa den anden Side afgiver Landjorden sin modtagne Varme i langt højere Grad end Vandet. Som en Følge heraf vil Havet om Sommeren opvarmes langt mindre end Landjorden, men derimod om Vinteren afkøles langt mindre end denne. For D.'s klimatiske Forhold spiller det derfor en afgørende Rolle, at der findes et stort Verdenshav, Atlanterhavet, V. derfor, store Landmasser N., 0. og S. derfor; thi om Sommeren finde vi den største Varme i Landene 0. og S. f. D., og derfor ville Vinde, der i denne Aarstid komme fra disse Egne, være de varmeste, om end deres Temperatur er sunken en Del ved at passere hen over Kattegattet og Østersøen, medens Vinteren giver højest Temperatur V. og S. V. f. D., og Vinde fra disse Retninger bringe da ogsaa mest Varme om Vinteren. Dette bekræftes af Tabel 1, der vis nære Atlanterhav med sin Golfstrøm maa altsaa siges at virke gunstigt paa D.'s Klima, for saa vidt som det giver Landet en gennemgaaende høj Temperatur; men Golfstrømmens Vej er tillige Vejen for talrige vandrende Barometer-Minima (Cykloner), der under deres Vandring i nordøstlig, østlig eller sydøstlig Retning ofte komme saa nær til D., at de deraf følgende Vinde blæse med stærk til stormende Kuling snart fra et Verdenshjørne, snart fra et andet, medens Cyklonerne bevirke livlige Drejninger af Vinden og deraf følgende større eller mindre Omslag i Temperaturen og i Vejrforholdene i det hele. I Reglen følger det ene barometriske Minimum efter det andet i længere eller kortere Tid, og de fleste af dem gaa N. f. D.; derfor vil i en urolig Periode i Vejrforholdene en for D. meget almindelig Rækkefølge i Vind og Vejr være følgende: efter en Tid med roligt Vejr begynder Barometret at falde, medens Vinden gaar sydlig, og Himlen overdækkes med et jævnt Skylag; Barometret falder yderligere, det begynder at regne, Vinden drejer med tiltagende Kuling til Sydvest og Vest med stærkere Regn; naar den sidstnævnte

Tabel 1. Termisk Vindrose. Celsius °.

	N.	N.Ø.	0.	S. Ø.	S.	S. V.	V.	N.V.	Varmeste Vinde.	Koldeste Vinde.
	0	0	0	0	0	0	0	0		
Vinter		— 3,1	— 2,1	- 1,0	0,5	1,8	1,8	0,9	V. og S. V.	N. 0. og 0.
Foraar.	— 1,1	- 1,4	— °.5	0,0	0,9	0,6	0,4	0,1	S. og S. V.	N. 0. og N.
Sommer. ...	0,5	1,2	1,7		1,2	— °,5	— 1,5	- 0 , 9	0. og S.Ø.	V. og N. V.
Efteraar ...	— 1,3	— 2,0	— 1,3	0,6	°,4	0,5	0,6	— 0,1	S. Ø.—V.	N.—Ø.
Aaret.. .	— 0,9	— 1,4	— 0,6	0.6	°,7	0,5	0,3	0,0	S. Ø.—S. V.	N.—Ø.

viser Aarstidernes »termiske Vindrose« for Kjøbenhavn, det vil sige den gennemsnitlige Forskel mellem den Temperatur, som hver enkelt af de 8 Hovedvindretninger medfører, og den Temperatur, alle Vinde medføre, saa at f. Eks. — 3,1° under Nordøst om Vinteren betegner, at denne Vindretning gennemsnitlig giver en Temperatur, der er 3,1° koldere end Vinterens Middel varme; ved Vinteren forstaas de 3 Maaneder December—Februar, ved Foraaret Marts—Maj o. s. v. De 2 sidste Kolonner i Tabel 1 vise, at de varmeste Vinde om Vinteren ere Vest og Sydvest, om Sommeren derimod Øst og Sydøst, medens de koldeste Vinde om Vinteren komme fra Nordøst og Øst, om Sommeren derimod fra Vest og Nordvest. Forskellen mellem den varmeste og koldeste Vind er om Vinteren gennemsnitlig 5°, om Sommeren 3¼°; men dette er som sagt de gennemsnitlige Resultater; i de enkelte Tilfælde vil Forskellen kunne stige langt højere, hvorpaa det efterfølgende vil afgive Eksempler. Imidlertid hersker der over D. for hele Aaret saavel som i hver Aarstid overvejende sydlige til vestlige Vinde; derfor faar D. forholdvis meget milde Vintre og temmelig kølige Sommere. Den ovenfor omtalte Forskel mellem Landjordens og Havets Opvarmning og Afkøling viser sig ogsaa i saa smaa Tidsafsnit som Dag og Nat, idet Landjorden i Alm. er varmere end Havet om Dagen, koldere om Natten; og da D. næsten er helt omgivet af større eller mindre Vandmasser, ville disse om Dagen hemme Solens Opvarmning over det faste Land og tillige hemme dettes Afkøling om Natten. Det forholdsvis Vind er herskende, ophører Barometret med at falde, den blaa Himmel ses af og til mellem forrevne Skymasser, der fare igennem Luften, og der falder jævnlig Regn eller Sne. Vinden drejer derefter til Nordvest, Barometret stiger mere eller mindre stærkt, Himlen opklares mere og mere; men jævnlig ses store Skyer, der snart det ene Sted, snart det andet give kortvarige, men heftige Nedslag af Regn eller Sne og ofte Hagl under stærke Vindstød. Nu kan Vejret i en Dag eller maaske kun i faa Timer blive temmelig roligt og smukt: det første Minimum er passeret N. f. D.; men atter begynder Barometret at falde, og de samme Fænomener som ovenfor gentage sig Gang efter Gang i Løbet af een eller flere Uger. D. faar saaledes 0- eller Kystklima, der udmærker sig ved forholdsvis kølige Sommere, men til Gengæld milde Vintre, ved en forholdsvis ringe Forskel mellem Dagens og Nattens Temperatur, ved store og hyppige Svingninger i Barometerstanden, hyppig skiftende Vinde, der ofte blæse med stærk Kulingsgrad, og ved stor Skymængde og rigelig Nedbør. For Temperaturens Vedkommende viser de omgivende Haves afdæmpende Indflydelse sig dog mest paa Kysterne; saavel Halvøen Jylland som hver 0 for sig frembyder derfor saa at sige hver Dag Eksempler paa større eller mindre Forskelligheder i Temperaturen, naar man sammenligner Stationer, der ligge ved Kysterne, med Stationer inde i Landet, hvad der vil fremgaa af det efterfølgende. Skønt D.'s Vejrforhold i det hele taget maa kaldes variable og urolige, kan der imidlertid indtræffe abnorme Vejr-

forhold i længere eller kortere Perioder, da Barometerstanden kun er underkastet smaa Svingninger, da Temperaturen holder sig ualmindelig lav eller høj, og Vejret er meget roligt.

Efter disse almindelige Bemærkninger skulle vi nærmere omtale de enkelte Elementer, der betinge *Klimaet*: Luftens Tryk, Vindens Retning og Styrke, Luftens Temperatur og Fugtighedsgrad, Skymængden, Nedbøren m. m., og ikke alene de gennemsnitlige Forhold for disse Elementer, saaledes som de fremgaa af de regelmæssige Observationer, der ere anstillede paa et stort Antal Stationer rundt om i Landet i 20—30 Aar, men tillige de Grænser, hvorimellem Elementerne have ligget i denne Aarrække; thi et Lands Klima kan ikke beskrives alene ved Middeltal, det er ikke tilstrækkelig oplysende at vide, at f. Eks. Kjøbenhavn i April gennemsnitlig faar en Nedbør paa 34 Mm., man maa tillige vide, at en April har faaet 3 Gange saa megen Nedbør, og at der endog er indtruffet en April uden nogen Nedbør. Undtagelsesvis ville vi benytte en længere Observationsrække, der er foretagen i Kjøbenhavn.

Middellufttrykket i D. er i Tabel 2 givet for 5 Stationer, nemlig for de 3 Yderpunkter: Skagen mod Nord, Fanø mod Vest og Hammershus paa Bornholm mod Øst, for den centralt be-

Tabel 2. Middellufttryk. Millimeter.

	Vinter.	Foraar.			
Skagen	759,3	758,9	757,8	758,2	758,5
Fanø	760,5	759,5	759,3	759,0	759,6
Samsø	760,9	759,2	758,9	759,0	759,3
Kjøbenhavn	760,6	759,6	759,1	759,4	759,7
Hammershus	761,2	759,9	759,5	759,9	760,1

liggende Station Samsø og for Kjøbenhavn. Tallene ere Millimeter og ere reducerede til 0^0 og til Havets Overflade (se Reduktioner under Barometer). Tabellen viser, at Middellufttrykket for hele Aaret er størst ved Hammershus og aftager jævnt mod Skagen, altsaa mod Nordnordvest; og da Vinden ifølge Buys-Ballot's Lov (s. d.) altid blæser saaledes paa nordlige Breddegrader, at man med den paa Ryggen har det laveste Lufttryk til venstre for sig, faar D., taget under eet, flest Vinde fra Vest og Sydvest; dette er ogsaa i Overensstemmelse med de virkelige Forhold, idet Observationer, anstillede paa 7 Stationer, der ligge godt fordelte over Landet, give følgende Vindhyppighed for hele Aaret, udtrykt i Procent:

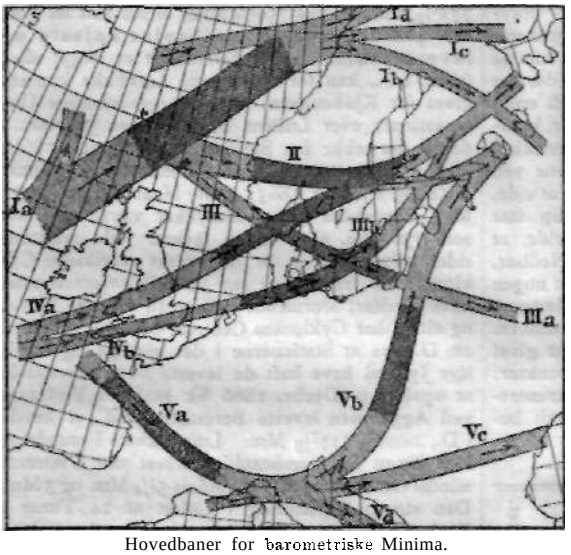
N.	N.Ø.	0.	S.Ø.	S.	S.V.	V.	N.V.	Stille.
6	9	10	12	11	18	18	12	4

For de enkelte Aarstider er Lufttrykkets Fordeling over D., som Tabel 2 viser, omtrent som for Aaret," om Sommeren aftager Lufttrykket dog lige mod Nord, og i Overensstemmelse hermed blæse de fleste Vinde paa den nævnte Aarstid fra Vest. Forskellen i Middellufttrykkct fra Bornholm til Skagen er størst i de 7 Maaneder Juli—Januar, ca. 2 Mm., i de andre Maaneder er den $1\frac{1}{4}$ Mm., mindst i April, nemlig kun $\frac{1}{2}$ Mm. Der er dog talrige Undtagelser for disse gennemsnitlige Resultater; i alle Maaneder og navnlig i April, yderst sjældent i Sommennaanederne, *Juni—August*, kan Lufttrykket aftage mod Syd eller mod Vest (mod Øst er et meget sjældent forekommende Tilfælde), og i saa Fald blæser Vinden hyppigst fra henholdsvis østlige eller sydlige Retninger. For hver enkelt Maaned kan Middellufttrykket variere betydelig, især om Vinteren; i Kjøbenhavn har Januar saaledes i 52 Aar baade haft et Middellufttryk paa $771\frac{1}{2}$ Mm. og paa $750\frac{1}{2}$ Mm., altsaa haft en Forskel paa 21 Mm. — Den absolut højeste og laveste Stand, hvortil Barometret er steget eller faldet i D., kan for en længere Aarrække kun angives for Kjøbenhavn, der har regelmæssige Observationer over Luftens Tryk i over 50 Aar; i denne Aarrække har Barometret vist højest $786\frac{1}{2}$ Mm. og lavest $718\frac{1}{2}$ Mm., henholdsvis i Januar 1858 og i Januar 1863; i alle Maaneder undtagen Maj—September har Lufttrykket været saa lavt som 730 Mm. eller endnu lavere. Observationer siden 1875 lære os, at de stærkt udviklede Cykloner, der frembringe saa lave Barometerstande, have medført stormende sydlige til vestlige Vinde, og altsaa har Cyklonens Centrum bevæget sig Nord om D., saa at Stationerne i det vestlige og nordlige Jylland have haft de laveste Barometerstande at opvise; 9. Decbr. 1886 fik saaledes Vestervig ved Agger den laveste Barometerstand, vi kende i D., nemlig $717\frac{1}{2}$ Mm. Lufttrykkets Forandring i et Døgn er gennemsnitlig størst om Vinteren, mindst om Sommeren, henholdsvis $5\frac{1}{4}$ Mm. og 3 Mm. Den største Forandring i Løbet af 24 Timer i Kjøbenhavn var et Fald paa 36 Mm., der indtraf Februar 1854; fra Oktober til Marts er der i det hele taget iagttaget Fald eller Stigninger paa 24 Mm. eller mere i 24 Timer. I mindre Tidsafsnit kan Barometret dog være underkastet forholdsvis meget større Forandringer, ifølge Observationer i Vamdrup og Kjøbenhavn ret ofte 2—3 Mm. i en Time, ja 18. Oktbr. 1883 steg Barometret i Kjøbenhavn endog 5 Mm. i Løbet af 1 Time.

De talrige barometriske Minima, der i alle Aarstider bane sig Vej fra den nordlige Del af Atlanterhavet ind over Nordeuropa, frembringe som allerede nævnt under deres Forbigang hyppige Vinddrejninger over D. og omliggende Lande. Ifølge Buys-Ballot's Lov vil nemlig et Minimum, der passerer Nord for Iagttageren fra Vest mod Øst, dreje Vinden »med Solen« (samme Vej som Viseren paa et Ur), altsaa fra en sydlig Retning gennem Sydvest og Vest, medens et Minimum, der passerer S. f. Iagttageren fra Vest mod Øst, vil dreje Vinden »mod Solen«, altsaa fra Syd gennem Sydøst og Øst; endelig vil et Minimum, der gaar lige imod Iagttageren, bevirke, at Vinden holder sig fra samme Retning, indtil Minimum er passeret; thi saa vil Vinden komme fra den modsatte Retning af den tidligere; under selve Passagen af et saadant Minimum indtræffer der i kort Tid svage Vinde eller endog stille Vejr. Et Steds Vindforhold vil saaledes afhænge af de barometriske Minimas B aner eller Veje; v. Bebber har efter de daglige Vejrkort opgjort disse for Europas Vedkommende for en Aarrække af 14 Aar (i »Die Wettervorhersage« Stuttgart 1891) og fundet de paa hosstaaende Kort (Side 908) afsatte Hovedbaner for de barometriske Forstyrrelser eller Minima i den nævnte Aarrække; Banernes Bredde angiver Hyppigheden af Minima, Pilene Bevægelsesretningen.

Som Kortet angiver, ere alle de barometriske

Minimas Baner afsatte paa 5 Hovedveje, *I*—*V*, hvoraf de fleste have flere Forgreninger. Alle Banerne komme fra Havet V. f. Europa nær ved de britiske Øer og gaa frem i en Retning, der ligger mellem Nordøst og Sydøst, altsaa hovedsagelig i østlig Retning; sjældnere tager

Hovedbaner for barometriske Minima.

et Minimum en stik nordlig eller sydlig Retning, og et Minimum, der for en kort Tid og over en lille Strækning gaar mod Vest, er en Sjældenhed. Det hele Antal Minima, der er passeret over Europa i Løbet af 14 Aar, er 480 eller gennemsnitlig 34 om Aaret; heraf optage Efteraaret og Vinteren hver ca. 30 p. Ct., de 2 andre Aarstider hver ca. 20 p. Ct. For at afgøre disse Hovedbaners Indflydelse paa D. og nærmeste Farvande maa man dele dem i 2 Grupper, nemlig dem, der gaa Nord, og dem, der gaa Syd for Landet, eftersom de førstnævnte give vestlige, de sidstnævnte østlige Vinde over Landet; vi faa da Tabel 3, der giver Antallet

Tabel 3. Barometriske Minima i Procent.

	Vinter	Foraar	Sommer	Efteraar	Aaret
Minima N. for Danmark	78	63	70	68	70
- S. — —	22	37	30	32	30

af Minima, udtrykt i p. Ct., og viser, at for hele Aaret gaa 70 p. Ct. af alle Minima Nord om, 30 p. Ct. Syd om D. Dette er altsaa, som omtalt ved Lufttrykkets Fordeling, i Overensstemmelse med Buys-Ballot's Lov, at D. faar overvejende sydlige til vestlige Vinde.

Vindhyppigheden for D. er fremstillet i Tabel 4 som Gennemsnit for 7 Stationer, der ligge godt fordelte over hele Landet. Tabellen giver Vindhyppigheden i Procent og viser, at der i de 2 Aarstider: Vinter og Efteraar hersker overvejende vestlige og sydlige Vinde, medens Vindens Retning om Sommeren er aldeles fremherskende vestlig; om Foraaret er Vinden meget variabel, om end Sydvest og Vest forekomme hyppigst; navnlig i April optræde Østenvindene særlig hyppig, i 22 Aar have de 17 Gange blæst hyppigere end Vestenvindene; man bruger ogsaa Udtrykket »Paaske-Østen«. Vindene fra Nord optræde sjældnest af alle Vindene, derefter følger Nordøst. Karakteristisk for D.'s Vindforhold ere de hyppige Vinde fra Sydøst, der dog især blæse i det vestlige Jylland og skyldes de mange »partielle Minima«, der danne sig over Nordsøen, og som man betragter som Udløbere eller Forgreninger af de Minima, der søge deres Vej i Hovedbanerne *I*—*III* paa det ovenfor staaende Kort over Minima-Baner; ved Hanstholm Fyr optræde de sydøstlige Vinde lige saa hyppig som de vestlige, naar hele Aaret tages under eet; om Efteraaret og Vinteren har den samme Station endog flest Vinde fra Sydøst, nemlig 20 p. Ct. af alle Vindene. Der viser sig da ogsaa den Mærkelighed ved Vindhyppigheden i D., naar man gaar fra Sled til Sted, at Middelvindretningen er sydligst ved Hanstholm og bliver mere vestlig ikke alene saavel N. som S. f. denne Station, men ogsaa i Østjylland og paa Øerne; dette kendes godt af Sømanden, idet han siger: »Naar man kommer Skagen ud, bliver Vinden mere sydlig«. For hver Maaned kunne Vindforholdene være meget afvigende fra disse Middeltal; der er endog indtruffet Tilfælde, da de sjældnest forekommende Vinde, Nord og Nordøst, ere optraadte hyppigst i en hel Maaned.

Vindens Styrke er som Gennemsnit af 25 Stationers Observationer størst om Efteraaret og Vinteren, nemlig Mærssejlskuling, i de andre Aarstider er den Bramsejlskuling. De Vinde, der blæse med størst Kulingsgrad, ere Vest og Nordvest; dette gælder især for det nordvestlige Jylland, hvor hver fjerde Vind fra Vest og Nordvest blæser med stormende Kuling; Beboerne kalde disse stærke Vinde »Skaj« eller »Skav«. Antallet af Storme, der hjemsøge D., er gennem-

Tabel 4. Vindhyppighed i Procent.

	N.	N. 0.	0.	S. Ø.	S.	S. V.	V.	N.V.	Stille.
	5	10	11	14	12	20	16	9	3
	7	11	13	12	10	15	15	12	5
	6	6	6	9	9	17	24	17	6
	5	9	9	14	13	19	16	11	4
Aaret. . .	6	9	10	12	11	18	18	12	4

snitlig 35 om Aaret, hvoraf de 23 forekomme om Efteraaret og Vinteren; dette er i god Overensstemmelse med Antallet af barometriske Minima, der passere Landet. For øvrigt skulle vi om Stormene indskrænke os til at anføre, at omtrent Halvdelen af dem blæser fra en vestlig Retning, og i de fleste af disse drejer Vinden sig kun lidt, at den almindelige Varighed af en Storm er 1—2 Døgn, men at der dog forekommer Storme eller rettere Stormperioder af over en Uges Varighed. D.'s Vindforhold er behandlet mere indgaaende i »Den danske Lods«, [Kbhvn. 1893, udgivet af det kgl. Søkortarkiv]. Angaaende Vindens Hastighed i en Storm skulle vi blot anføre, at i en af de stærkeste Storme, vi kende i Løbet af 20 Aar, nemlig 12. Febr. 1894, der dannede Slutningen paa 7 stormfulde Dage, blæste Vinden i D. med en Hastighed af 20—32 M. i Sek., ja under Vindstødene steg Hastigheden til 35—41 M. i Sek., hvad der svarer til ca. 127 Km. i Timen.

Middeltemperaturen i D. er som Gennemsnit for 22 Stationer, der ligge fordelte over hele Landet fremstillet i Tabel 5. Som denne viser, meren er til Gengæld betydelig mildere i D. Gaa vi derimod mod Øst til Carlshamn og Memel, faar D. højere Middeltemperatur saavel for hele Aaret som især om Vinteren, medens Sommeren er noget koldere her end paa de nævnte Stationer; og i Sammenligning med en Indlandsstation som Moskva er D. $3^1/_2{}^0$ varmere for hele Aaret, endog ca. 10^0 varmere om Vinteren, men kun ca. 2° koldere om Sommeren. Den sidste Kolonne i Tabellen viser Forskellen mellem Sommerens og Vinterens Middeltemperatur; denne Forskel . er meget mindre paa Irlands Vestkyst end i D., og den stiger 0. f. os, især inde i det store Fastland. D.'s Klima er altsaa en Overgang mellem det udprægede 0- eller Kystklima i Vest og Fastlandsklimaet i Øst, men maa dog henregnes til 0- eller Kystklimaet; dette fremgaar af Tabel 7, der viser Indlandets og Kysternes Middelvarme i Jylland og paa de større Øer. Tabel 7 viser nemlig, at Indlandsstationerne i alle Aarstider have en lavere Middeltemperatur end Kyststationerne, især i Jylland, hvor jo ogsaa Afstandene til Havene er størst. Om end Højden over Havet er for-

Tabel 5. Danmarks Middeltemperatur. C.^{0}.

Januar.	Februar.	Marts.	April.	Maj.	Juni.	Juli.	August.	Septbr.	Oktbr.	Novbr.	Decbr.	Aaret.
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
— 0,1	0,0	1,2	5,7	10,2	14,3	16,1	15,7	12,8	8,0	3,7	0,8	7,4

er Juli altsaa gennemgaaende den varmeste, Januar den koldeste Maaned; der er imidlertid kun ubetydelig Forskel mellem Middeltemperaturen i Januar og Februar. Det er nævnt ovenfor, at D. i Forhold til sin geografiske Beliggenhed har en høj Temperatur; for hele Aaret bliver det et Overskud paa ca. 6°, for Januar endog ca. 12^0, medens Juli omtrent har den Temperatur, som Landets Breddegrader fordre. Tabel 6 giver Oplysninger om, at

Tabel 6.
Middeltemperaturer for samme Breddegrad. C.^{0}.

	Aaret.	Vinter.	Sommer.	Forskel.
	0	0	0	0
Irlands Vestkyst	9,1	5,.	13,4	7,9
Danmark.	7,4	0,2	15,4	15,2
Carlshamn.	6,8	— 1,4	16,2	17,6
Memel.	6,3	— 2,9	16,4	19,3
Moskva.	3,9	—9,7	17,6	27,3

det er Atlanterhavet, hvorfra vore overvejende sydvestlige Vinde komme, D. kan takke for disse gunstige Forhold. Tabellen indeholder nemlig Middeltemperatur for Aaret samt for Vinteren og Sommeren paa Steder, der ligge omtrent paa samme Breddegrad som Kjøbenhavn. Man ser af Tabel 6, at D. vel har mindre aarlig Middelvarme end Irlands Vestkyst, og at Vinteren navnlig staar langt tilbage i Temperatur overfor denne Kyst, der er umiddelbart beskyllet af Golfstrømmen, men Sommeren skellig for Indlands- og Kyststationerne, er den dog saa ringe, at den alene ikke kan frembringe den forholdsvis store Forskel i Middeltemperatur. I Almindelighed kan man altsaa sige, at de Landet omgivende Have maa betragtes som en Varmekilde for D. gennem alle Aarstider, og dette viser sig især om Efteraaret og Vinteren; i disse Aarstider er Overfladevandets Temperatur saavel V. f. Jyllands Vestkyst som i Kattegattet og Østersøen ogsaa $2—3^0$ varmere end de nærmeste Kyststationers. Hvis man sammenligner enkelte Stationer, vil dette Forhold træde tydeligere frem. Medens saaledes Sprogø i April og Maj omtrent har samme Middeltemperatur som Ryslinge i Midtfyn, bliver den førstnævnte Station gennem alle de andre Maaneder i Aaret varmere end Ryslinge; Varmeoverskuddet for Sprogø er voksende gennem Sommeren og Efteraaret, i August er det 1^0, i November endog $1^3/_4{}^0$, idet Havet langsommere taber sin om Sommeren modtagne Varme end det faste Land; Januar er endnu $1^1/_2{}^0$, Februar $^3/_4{}^0$ varmere end Ryslinge, og først i Løbet af Marts ophæves til Dels Forskellen. Ganske lignende Forhold vise sig ved Sammenligning mellem andre Stationer med lignende Beliggenhed, saaledes mellem Skagen og Hjørring, mellem Fanø og Eskelund i Midten af Sydjylland, mellem Christiansø og Aakirkeby, og vise os Havets store Indflydelse som Varmekilde, navnlig om Efteraaret og Vinteren. Efteraaret bliver særlig mildt paa Bornholm's Kyster og paa Christiansø, hvis Middeltemperatur i nævnte Aarstid er ca. 2° højere end det indre Jylland's og ca. $^3/_4{}^0$ højere end paa saa udprægede Kyststationer

som Fanø og Skagen. Paa den anden Side kommer Foraaret sent paa Bornholm, fordi den østlige Del af Østersøen opvarmes langsomt paa denne Aarstid, væsentlig paa Grund af det kolde Smeltevand fra Isen i den botniske og den finske Bugt. Dette Forhold fremtræder skarpest, naar Foraaret eller Paavisning af Havenes Indflydelse paa Klimaet (se nedenf.).

Betragter man mindre Tidsafsnit end en hel Maaned, vil Forskellen mellem Indlandets og Kysternes Temperatur i D. kunne opvise Talstørrelser, som man næppe havde tænkt sig. Blandt de talrige Eksempler,

Tabel 7. Middeltemperatur. C. 0.

	Jylland.		Fyn.		Sjælland.		Lolland-Falster.		Bornholm.	
	Indland.	Kyst.	Indland.	Kyst.	Indland.	Kyst.	Indland.	Kyst.	Indland.	Kyst.
	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Vinter	0,2	0,8	0,2	0,5	- 0,2	0,3	0,4	0,4	— 0,2	0
Foraar	5.1	5.6	5,6	6,0	5,6	5.9	6,9	6,8	4,5	4,7
Sommer	14,6	15,1	15,2	15,7	15,6	16,0	15,8	16,2	15,2	15,2
Efteraar	7.5	8,5	8,1	8,6		8,7	8,5	8,7	8,3	
Aaret. .	6,7	7.5	7,3	7.7	7,2	7.7	7,7	7,9	6,9	7,5

Forsommeren indtræffer usædvanlig tidlig, saaledes 1889, da Maj var ualmindelig varm; Kjøbenhavn's lange Observationsrække viser, at man maa gaa helt tilbage til Aaret 1801 for at træffe paa noget tilsvarende. Vinden blæste overvejende fra Øst og Sydøst, Barometerstanden var høj og rolig, Solskin ualmindelig rigeligt. Som Tabel 8 viser, fik Bornholm i denne Maaned en Middeltemperatur paa 9—10½°, medens Jylland blev omtrent 5° varmere, skønt Forskellen i den normale Temperatur kun er ca. 1°. Østersøens afkølende Indflydelse viste sig for øvrigt ogsaa meget kendelig paa de sydøstlige Kyster af Sjælland, der kun fik en Middeltemperatur paa 12—12½°, paa Ærø og Langeland (12½—13½°), men navnlig paa de sydøstlige Dele af Falster og Møen, hvis Middeltemperatur kun var 10—10½°, medens Stationerne i det vestlige Lolland havde en 4° højere Middeltemperatur.

Tabel 8. Middeltemperaturen i Maj 1889. C. 0.

	Jylland.		Fyn.		Sjælland.		Bornholm.	
	Indland.	Kyst.	Indland.	Kyst.	Indland.	Kyst.	Indland.	Kyst.
	0	0	0	0	0	0	0	0
Middelvarme	14,7	14,2	14,1	13,8	14,2	12,7	10,6	9,0
Afvigelse fra Normalen	+ 5,4	+ 4,1	+ 3,9	+ 3,2	+ 3,8	+ 2,7	+ 1,8	+ 0,9

Havenes udjævnende Indflydelse paa Temperaturen udtaler sig ogsaa tydelig gennem de Tal, der udtrykke de højeste og laveste Stande, hvortil Temperaturen er stegen eller falden i en vis Aarrække: i det indre Jylland har saaledes den højeste Temperatur iLøbet af 18 Aar været 33—34° C., den laveste Temperatur ÷ 23—÷ 25°, medens Kyststationerne samtidig have haft 28—30° og ÷ 17— — 19°. Forskellen mellem disse Grænseværdier bliver for de nævnte Aar: i Indlandet 55—56°, ved Kysterne 45—49°, det vil sige, at Temperaturens Svingninger ere mindst tæt ved Havet og vokse ind i Landet. Heraf følger, at Antallet af Dage, da der indtræffer Frost, og den Datum, da den første og den sidste Frost indtræffe paa forskellige Steder, maa være gode Elementer til der i denne Hensigt staa til vor Raadighed, skulle vi indskrænke os til et enkelt. Efter nogle ualmindelig kolde Dage med østlige Vinde frembragte næsten fuldstændig stille Vejr med klar Himmel en stærk Varmeudstraaling Natten til 4. Decbr. 1879, saa at Temperaturen d. 4. om Morgenen Kl. 8 var ÷ 19—÷ 20° i det indre Jylland; samtidig havde Varde — 16°, Fanø — 12½°, og paa Fyrskibet »Horns Rev«, 45 Km. fra Kysten, blev der aflæst ÷ 5¾°. I Skagen viste Termometret ved Lægeboligen ÷ 11½°, 3 Km. derfra, ved det ny Fyr, ÷ 9¼°, og paa Fyrskibet »Skagens Rev« ÷ 5½°; der var altsaa en Temperaturforskel paa 6° paa ca. 7½ Km. Paa Øerne var der ligeledes ualmindelig store Temperaturforskelligheder mellem Indland og Kyst: paa Fyn indtil 10°, paa Sjælland indtil 14°, paa Lolland-Falster indtil 6°. Paa Bornholm derimod var Aakirkeby kun ¾° koldere end Sandvig ved Hammeren; men her blæste der ogsaa en svag Nordøstvind, og Vejret var stærkt skyet, hvilket har formindsket Varmeudstraalingen. Saaledes som i det sidste Eksempel ere Betingelserne for store Forskelligheder i Temperaturen mellem Indland og Kyst som oftest stille Vejr med klar Himmel, især naar Luften har ringe Fugtighedsgrad, altsaa især naar der i Forvejen har blæst nordlige og østlige Vinde; paa de 2 Stationer i Kjøbenhavn: Meteorologisk Institut, der ligger tæt ved Øresund, og Landbohøjskolen, ca. 2 Km. derfra, men 1 Km. inde i Landet, har der under saadanne Vejrforhold ofte været en Temperaturforskel paa indtil 6°, af og til endog mere, og det er ikke alene om Vinteren, at dette kan forekomme, men det kan indtræffe i alle Aarstider. En Betingelse for paafaldende store

Temperaturforskelligheder mellem Indland og Kyst fremkommer navnlig, naar der om Vinteren hviler et Lufttryksmaksimum over Indlandet; i dette Tilfælde blæse nemlig alle Vinde ud fra Land, og Varmen fra Havet holdes borte. Et Lufttryksmaksimum hvilede saaledes over Jylland 6.—26. Decbr. 1878, altsaa i 3 Uger, og i denne Tid fik det indre Jylland en Middeltemperatur paa -5^0, medens Jyllands Vestkyst havde $-1\frac{1}{2}^0$ og Fyrskibet »Horns Rev« $+2\frac{1}{4}^0$; paa en Afstand af ca. 90 Km. var der altsaa i hele 3 Uger en Temperaturforskel paa godt 7^0, ja Natten til 12. Decbr. frøs det endog 22^0 i det indre Jylland og 7^0 paa Vestkysten, medens den lavest maalte Varme paa »Horns Rev« var $+2^0$! — Naar Havene, der omgive Landet, eller nogle af dem ere belagte med Is, forandres Temperaturens Fordeling over Landet fuldstændig. Febr. 1893 var saa vel Kattegattet som Østersøen islagte, D. blev altsaa saa at sige landfast med Sverige og Tyskland, saa at de overvejende østlige og sydlige Vinde førte disse Landes Temperatur ind over D.; Temperaturen aftog ogsaa, jævnt mod Nordøst, saa at smaa Øer som Anholt og Hesselø fik samme Temperatur som Nordjylland og bleve koldere end det indre saavel af Halvøen som af de større Øer; Bornholm fik samme Temperatur som Midten af Jylland.

Paa Grund af de store Modsætninger, der, som det fremgaar af Tabel 6, finde Sted i Temperaturen V. og 0. f. D., især om Vinteren, kan hver enkelt Maaneds Middeltemperatur være meget forskellig fra Aar til Aar, alt efter som de varme eller kolde Vinde have Overtaget; af den 110-aarige Observationsrække for Kjøbenhavn ser man, at Forskellen mellem den varmeste og koldeste Januar har været ca. 11^0; samme Forskel finder man for Februar og Marts; den største Forskel findes for December, nemlig $12\frac{1}{2}^0$; for de andre Maaneder, April—November, er Forskellen omkring 8°. Man faar maaske tydeligst en Forestilling om de store Svingninger, en Maaneds Middeltemperatur er udsat for, ved følgende Eksempler: i den nævnte Aarrække for Kjøbenhavn har den koldeste Maj været 2^0 koldere end den varmeste April; enhver af de tre Sommermaaneder, Juni—August, har været $\frac{1}{2}$—$1\frac{1}{2}^0$ koldere end en normal September, skønt denne Maaned normalt er 3^0 koldere end Sommeren; der findes flere Januar og Februar Maaneder, hvis Middeltemperatur var $1\frac{3}{4}^0$ højere end den koldeste April, medens det normale Forhold er, at April er $6\frac{1}{2}^0$ varmere end hver af de nævnte Vintermaaneder. — Som Eksempel paa en meget kold Vintermaaned kan nævnes Jan. 1893 med en $5\frac{1}{2}$° for lav Middeltemperatur og Vindforhold, der afvege meget fra de normale, idet Østenvindene optraadte dobbelt saa hyppig som normalt. Kyststationerne vare gennemgaaende 1—2^0 varmere end Stationerne i Indlandet. En Modsætning hertil var f. Eks. Febr. 1894 med aldeles overvejende vestlige Vinde, der blæste 3 Gange saa hyppig som normalt og med stor Kulingsgrad. Middeltemperaturen i D. blev $1\frac{1}{2}^0$ højere end normalt, Kysterne vare ca. 1^0 varmere end Indlandet. Paa varme Sommermaaneder har der i den sidste Menneskealder været mærkelig faa Eksempler; naar vi have nævnt Juni 1889 med en 4^0 for høj Middeltemperatur, maa vi gaa helt tilbage til 1868 for at finde en Sommermaaned, der har afveget saa meget fra Normalen i positiv Retning som $1\frac{1}{2}^0$; baade Juli og Aug. 1868 vare varme, den første $1\frac{3}{4}^0$, den sidste $2\frac{1}{2}^0$ varmere end normalt. I alle de 3 anførte Tilfælde for en varm Sommermaaned var det østlige Vinde, der bragte høje Temperaturer. Af kolde Sommermaaneder i Tidsrummet 1861—94 skulle vi nævne Juli 1888 og Juli 1890 med en ca. 2° for lav Middeltemperatur; i begge disse Maaneder blæste Vestenvinden hyppigere end normalt, og navnlig bevirkede Nordvesten stærk Afkøling; Kysterne vare $\frac{1}{2}$—1^0 varmere end det indre af Landsdelene. — Ligesom i hele Maaneder ville forskellige Vinde, der paa samme Dag blæse over forskellige Dele af Landet, frembringe store Temperaturforskelligheder: saaledes 29. Oktbr. 1880 om Morgenen Kl. 8, da et barometrisk Minimum over Slesvig bevirkede nordøstlige Vinde over Jylland med Snefald og en Temperatur mellem -1^0 og $+1^0$, medens Lolland—Falster fik sydvestlige Vinde med Regn og 7^0 Varme. Ligeledes 11. Febr. 1893 Kl. 8 Morgen, da der blæste en frisk Vestenvind i Sydjylland, men en frisk Nordøst i det nordlige Jylland: Fanø havde en Temperatur paa $+2$°, Skagen samtidig -14^0. — Til andre Tider kunne navnlig sydvestlige Vinde frembringe næsten samme Temperatur over hele Landet, især naar der falder en jævn Regn. — Undertiden hænder det, at der gaar ligesom en »Varmebølge« hen over Dele af Jorden; en saadan synes at være ledsaget af Tordenvejr; dette skete i Maj 1884: den 17. om Aftenen gik den over Dele af England og naaede den 19. til Vestrusland; i D. har den ikke berørt Jylland og Nordfyn, medens Sydfyn og de østlige Øer d. 18. Efterm. fik en Temperatur af $20—27^0$, men næste Nat kun $4—8^0$.

Den ovenf. benyttede Tabel 8 kan atter anvendes til at afgive Vidnesbyrd om, at undertiden kan D. faa Fastlandsklima, idet Indlandet i kortere eller længere Tid af Sommerhalvaaret er varmere end Kysterne; dette fandt ifølge Tabel 8 Sted i den meget varme Maj 1889 og finder i det hele taget kun Sted i D., naar der i en Periode hersker forholdsvis høj Varme; af saadanne Perioder findes der kun faa af mere end et Par Dages Varighed; 1894 indtraf der dog en paa 6 Dages Varighed, nemlig 28. Juni—3. Juli, med en Middeltemperatur, der gennemsnitlig laa 6° over Normalen; Vinden var variabel og blæste med meget ringe Styrke, ofte var det stille Vejr, men Solen skinnede næsten uafbrudt. I denne Periode blev det indre af Jylland og Sjælland $2—3^0$ varmere end Kysterne, paa de andre større Øer var Middeltemperaturen $1—2^0$ varmere i det indre end ved Kysterne.

Som man kunde vente i et Land, der passeres af de vandrende Minima og derfor er udsat for livlige Vinddrejninger, er Temperaturen i D. underkastet store Forandringer fra den ene Dag til den anden; de største forekomme i Reglen om Vinteren og beløbe sig til $10—12^0$ fra Døgn til Døgn; Jan. 1875 indeholder et Eksempel herpaa: efter en stærk Storm fra Sydvest med Regn og en i Forhold til Aarstiden betydelig Varme paa $5—6^0$ drejede Vinden d. 21. Efterm. til Nordvest med opklarende Vejr; Kl. 10 Aften viste Termometret i Kjøbenhavn -4^0, og den næste Dag sank det yderligere med østlig Vind

og klar Himmel til ÷ $11\frac{1}{2}^0$; Middelvarmen for d. 22. blev $10\frac{3}{4}^0$ lavere end for d. 21., og i Løbet af de 2 Døgn, 20. — 22., var Middelvarmen aftagen $15\frac{1}{4}^0$. Om Sommeren, navnlig tidlig paa denne Aarstid, og ligeledes i Maj Maaned er der indtruffet ualmindelig store Temperaturforandringer; saaledes efter en meget varm Periode med østlige Vinde først i Juni 1873; d. 6. drejede Vinden til Sydvest for d. 7. at dreje til Nordnordvest med stormende Kuling og regnfuldt Vejr; Temperaturen faldt i Kjøbenhavn fra d. 6. Kl. 2 Eftm. $21\frac{1}{2}^0$ i Løbet af 24 Timer, og Forskellen mellem de 2 Døgns Middel varme blev $11\frac{1}{4}^0$. De største Forandringer, vi kende, i Løbet af faa Timer, ere et Fald paa 12^0 i 8 Timer, der indtraf i Kjøbenhavn i Maj 1890, og en Stigning paa 8° i 1 Kvarter, der indtraf i Decbr. 1879 ved Aargab V. f. Ringkjøbingfjord, idet Vinden gik fra Sydsydøst til Vestsydvest.

De absolut højeste og laveste Stande, hvortil Temperaturen er stegen eller falden i D., kan for hele Landet kun angives for en kortere Aarrække, nemlig 21 Aar; i dette Tidsrum har den højeste Varme været $35,7^0$ C, der indtraf i Herning i Aug. 1875, den laveste ÷ $29,6^0$, der indtraf i Søndersted S. f. Holbæk i Jan. 1893; den absolutte Forskel i Temperatur i D. maa altsaa foreløbig sættes til godt 65°. Blandt de 21 Aar er der kun 2, da Temperaturen et eller andet Sted i Landet ikke har været mindst 30^0; saa høje Temperaturer forekomme hyppigst i Juni og Juli, men Maj og August have ikke faa, ja endog September har enkelte Eksempler derpaa. De laveste Temperaturer forekomme naturligvis som oftest i de 3 Vintermaaneder, men saavel November som Marts have dog haft en saa lav Temperatur som ÷ 20^0 at opvise; i Maj er der, naar hele Landet tages under eet, indtruffet Frost i hvert af de nævnte 21 Aar undtagen 1889, da den absolut laveste Varme var ÷ $\frac{1}{4}^0$, og selv Juni har 6 Gange blandt 21 haft indtil 1^0 Frost, næsten hver Gang i Jylland. I Juli er der ikke observeret Frost; men Minimumstermometret har i flere Aar i Juli vist mellem 0° og ÷ 1^0. August har haft Frost een Gang (i Jylland), og September har som oftest, nemlig 15 Gange blandt 21, haft Frost, endog ÷ $5\frac{1}{2}^0$ 1886. Der kan dog ogsaa i D. indtræffe saa ualmindelig milde Nætter om Sommeren, at man skulde tro sig hensat til Middelhavets Kyst; saaledes Natten til 17. Juli 1882, da Minimumstermometret kun sank til 15— 16^0 i det vestlige og indre Jylland, medens de østlige Øer endog havde 18—19^0 som laveste Temperatur, det vil sige Stande, som ikke naas paa adskillige Dage om Sommeren i D.

Antallet af Frostdage o: Døgn, da Temperaturen synker under Frysepunktet, er meget forskelligt i Indlandet og paa Kysterne: Tabel 9 viser

Tabel 9. Antal Frostdage.

	Vinter.	Foraar.	Efteraar.	April.	Maj.
Indland ..	67	33	16	10	2
Kyst	57	25	8	5	

Frostdagene for forskellige Tidsafsnit som Gennemsnit for 10 Stationer i hver Gruppe i 18 Aar; særlig stor er naturligvis Forskellen mellem Indland og Kyst i April og Maj, da Frosten i disse Maaneder ofte er ringe i Indlandet, og som en Følge heraf ville mange Nætter, der have Frost i Indlandet, ikke give Frost paa de varmere Stationer, altsaa paa Kysterne. For hele Aaret faar Indlandet 116, Kysterne 90 Frostdage; selv meget nærliggende Steder kunne faa et meget forskelligt Antal Frostdage: Landbohøjskolen faar 115, Meteorologisk Institut, 2 Km. derfra, 88 Frostdage om Aaret. Hvis vi af Frostdagene udtage dem, der have givet streng Frost, det er under — 10^0, vil Forskellen mellem Indland og Kyst ogsaa fremtræde tydelig: Herning har i Januar og Februar tilsammen 12 p. Ct. af sine Frostdage under — 10^0, Fanø 6 og Sandvig paa Bornholm kun 1 p. Ct.

Den Datum, da den sidste Frost om Foraaret indtræffer, er i det indre Jylland gennemsnitlig ca. 10. Maj, paa de jydske Kyster ca. 20. Apr., paa de større Øer: i det indre ca. I. Maj, ved Kysterne ca. 25. Apr., ved Sandvig paa Bornholm 20. Apr. Datum for første Frost om Efteraaret er for Jylland: Indland ca. 5. Oktbr., Kyst ca. 5. Novbr., for de større Øer: Indland ca. 15. Oktbr., Kyst ca. 1. Novbr., for Sandvig 18. Novbr. Der bliver altsaa gennemsnitlig et Antal Døgn, som kunne kaldes frostfri, mellem sidste og første Frost; dette Antal bliver omtrent for Jyllands Indre 150, for Jyllands Kyster 200, for det indre af de større Øer 165, for deres Kyster 190, for Sandvig 210.

Saavel for den laveste Temperatur og Frostdagenes Antal som for de nylig omtalte Dage med sidste og første Frost spille de lokale Forhold ved Observationsstedet en meget stor Rolle, idet Steder, der ligge i Lavninger, ville være udsatte for lavere Temperatur om Natten end de omliggende Højder, fordi den kolde Luft er tungere end den varmere, og den vil derfor strømme ned i alle Fordybninger i Terrainet; dette gælder navnlig, naar Vejret er stille; hvis det blæser, blandes Luftens nedre Lag mellem hinanden, og derved vil Temperaturforskellen mellem højere og lavere liggende Steder i en væsentlig Grad ophæves. Disse Forhold lade sig let paavise i Bjærgegne, hvor Højdeforskellen mellem nærliggende Stationer er stor; men D. har ogsaa Eksempler herpaa. Ved Birkebæk Plantage, ca. 15 Km. S. f. Herning, anstilles der meteorologiske Observationer saavel ved selve Gaarden Birkebæk, der ligger paa fladt Terrain, som i en lille Dal, der er meget fugtig og bevokset med frodigt Græs; i lige Linie er Afstanden mellem Stationerne 78 M., Højdeforskellen mellem dem kun ca. 5 M. Til Trods for denne ringe Forskel i Højde har den Stand, hvortil Minimumstermometret er sunket i Løbet af 13 Aar, gennemsnitlig i April—Oktober været $11\frac{1}{2}^0$ lavere i Dalen end ved Gaarden, i Juni og Juli endog 2^0, medens den absolut laveste Temperatur i 13 Aar har været 4—6^0 lavere i Dalen end ved Gaarden i hver af Maanederne Maj — September; i Dalen er der i den nævnte Aarrække indtruffet Frost næsten hvert Aar i een eller flere Nætter i Sommermaanederne, i Juni og August indtil ÷ $5\frac{3}{4}^0$, i Juli ÷ $2\frac{1}{2}^0$. Af Frostdage har Dalen derfor flere end Gaarden, i Maj — September: 14 i Dalen, 4 ved Gaarden.

I Forhold til sin geografiske Beliggenhed har

D., som omtalt, en forholdsvis mild Vinter; men der kan dog indtræffe lange Perioder, da det fryser hver Nat, ja endog lange Perioder, da Temperaturen hele Tiden er under Frysepunktet. Af de første, som man har kaldt Frostperioder, er der i 34 Aar ved Landbohøjskolen ved Kjøbenhavn indtruffet ikke mindre end 17 med en Varighed af over en Maaned; den længste Frostperiode varede 83 Dage, nemlig fra 3. Jan. til 26. Marts 1886; paa den anden Side var der 5 Aar blandt de 34, der ikke fik en Frostperiode, der varede saa længe som 10 Dage; man maa dog erindre, at det her kun drejer sig om Dage umiddelbart efter hinanden. Af Perioder, da Temperaturen hele Tiden holder sig under Frysepunktet — man kalder dem Isdage —, har Landbohøjskolen i 34 Aar haft 23 af mindst 10 Dages Varighed; den længste varede 27 Dage, nemlig fra 20. Decbr. 1860 til 15. Jan. 1861; den næstlængste begyndte 31. Decbr. 1892 og varede i 25 Dage. — Som en Modsætning til disse Frostperioder og Isdage, hvis Hyppighed og Varighed antyde de store Svingninger i Temperaturen, som Vinteren i D. til Trods for sin gennemsnitlige Mildhed er udsat for, skulle vi anføre, at der af Sommerdage o: Dage, da Termometret mindst viser 25^0, aarlig kun indtræffer 15 ved Landbohøjskolen, og paa mindst 10 paa hinanden følgende Sommerdage har den nævnte Station i Løbet af 34 Aar kun meget faa Eksempler, nemlig kun 4, der alle ere indtrufne i Juli Maaned; den længste Periode af denne Art var 1.—19. Juli 1884.

Luftens Fugtighedsgrad angives med et Tal, der viser den Mængde Vanddampe, Luften indeholder, i Forhold til den Mængde Vanddampe, den ifølge sin Temperatur kunde indeholde, hvis den var mættet; Fugtighed $^1/_2$ betyder altsaa, at Luften kun indeholder halvt saa mange Vanddampe, som den kan indeholde, Fugtighed 1 betyder, at Luften er mættet med Vanddampe; sædvanligvis omsætter man disse Tal i p. Ct., saaledes at $^1/_2$ = 50 p. Ct., 1 = 100 p. Ct. Som en Følge af, at næsten al den Luft, der føres ind over D.'s Grænser af Vinden, maa passere hen over større eller mindre Vandmasser, er Fugtighedsgraden stor i D., nemlig gennemsnitlig for Aaret 84 p. Ct.; om Vinteren er den størst, om Sommeren mindst, henholdsvis 91 og 77 p. Ct. Om Vinteren er Forskellen i Fugtighedsgraden mellem Indlandet og Kysterne kun meget ringe, om Sommeren flere Procent; derimod kan der midt paa Dagen om Foraaret og Sommeren indtræffe en saa lille Fugtighedsgrad som 25 p. Ct. i Indlandet, hvad der næppe vil indtræffe ved Kysterne.

Skymængden bedømmes efter en Skala fra 0 = klart til 10 = overtrukket og er i D. for hele Aaret 6, om Vinteren 7, om Sommeren 5. Der kan dog forekomme forholdsvis store Afvigelser herfra; saaledes var Skymængden i de meget varme Maaneder Maj og Juni 1889 kun 3, medens en Sommermaaned kan faa Skymængde 7.

Nedbørens Mængde og Fordeling over D. ses af Tabel 10 for de 5 Grupper, hvori Landet sædvanligvis inddeles, naar Talen er om Nedbøren, samt for Anholt og for Bornholm og endelig for hele Landet (Middel af de 5 Grupper), alt i Millimeter, af hvilke 100 omtrent ere lig med 46 danske Linier, som Gennemsnit af 25 Aar. Nedbøren for hele Landet, der er et Resultat af Maalinger paa

Tabel 10. Middelnedbør. Millimeter.

	Vinter.	Foraar.	Sommer.	Efteraar.	Aaret.
Vestjylland	134	104	198	239	675
Østjylland	127	101	194	205	627
Fyn	122	98	179	203	602
Sjælland	111	97	180	186	574
Lolland-Falster	124	105	168	198	595
Anholt	74	68	126	133	401
Bornholm	106	92	161	198	557
Danmark	124	101	183	206	614

129 Stationer, bliver 614 Mm. om Aaret; der er dog en betydelig Forskel i de forskellige Dele af Landet, som Tabel 10 til Dels viser, men som træder endnu skarpere frem, naar man betragter Nedbøren paa hver enkelt Station. Vestjylland faar mest Nedbør, især om Sommeren og Efteraaret, medens Forskellen er stærkt udvisket om Vinteren og Foraaret. Som Egne med megen Nedbør i de forskellige Landsdele kunne nævnes: i Jylland: Vestkysten S. f. Hanstholm og den sydøstlige Del, paa Fyn: den høje sydlige Del, paa Sjælland: de høje Egne omkrmg Fakse samt de nordøstlige Skovegne, paa Bornholm: Egnen omkring Aakirkeby; paa Lolland-Falster er Forskellen i Nedbør ringe mellem Stationerne. Som regnfattige Egne maa særlig nævnes det nordøstlige Fyn og det nordvestlige Sjælland samt Samsø og navnlig Anholt; denne 0 faar kun 400 Mm. aarlig. For de enkelte Aar kan der være meget stor Forskel i Nedbørens Mængde, selv naar hele Landet tages under eet: 1865 fik D. kun 450 Mm. o: 100 Mm. mindre end de regnfattigste Egne pleje at faa, Anholt dog undtagen; Aaret efter faldt der 746, 1877 741 Mm. I de enkelte Maaneder kan Forskellen i Nedbør ogsaa være meget stor, som Tabel 11 viser; denne indeholder Middel-

Tabel 11. Nedbør. Millimeter.

	Middel.	Højest.	Lavest.
Januar	35—50	79	9
Februar	30—40	81	5
Marts	30—35	83	13
April	30	68	3
Maj	40	74	12
Juni	45—50	94	15
Juli	65	114	26
August	60—80	157	23
September	70—90	120	19
Oktober	65—90	116	9
November	55-70	111	22
December	40—50	122	

nedbøren for hver Maaned (2 Tal, f. Eks. 35—50 i Jan., angive, at Nedbøren er forskellig over Landet; det største Tal gælder da altid for den vestlige Del af Landet, det mindste Tal for den østlige; 1 Tal angiver, at Nedbøren er omtrent ens over hele Landet) samt den højeste og laveste Nedbørsmængde, der er falden i D. i 34 Aar. Det fremgaar f. Eks. heraf, at den Maaned, der i nysnævnte Aarrække har faaet den største Nedbør, er August.

nemlig 157 Mm., det var 1891, medens April har det mindste Tal at opvise, nemlig 3 Mm., det var 1893. Betragter man Nedbøren paa hver Station, bliver Forskellen naturligvis endnu større: i den nysnævnte Aug. 1891 fik flere Steder i Jylland's nordlige Amter 240—280 Mm. Regn, medens der i den meget tørre Apr. 1893 var 27 Stationer, der endog slet ingen Nedbør fik. — Tabel 11 viser tillige, at September er den Maaned, der gennemsnitlig faar mest Nedbør, medens April faar mindst Nedbør. Der er for øvrigt den Mærkelighed i Nedbørens Fordeling, at medens Efteraaret er den regnfuldeste Aarstid i den vestlige Del af D., er dette ikke Tilfældet ved Øresund, hvor Sommer og Efteraar faa omtrent den samme Nedbør. — Medens saaledes i al Alm. den største Nedbør falder i de Egne af Landet, der først træffes af de overvejende og fugtige sydvestlige Vinde, kan der være meget store Afvigelser fra denne almindelige Regel; som oftest er det Tordenvejr, der frembringer saadanne abnorme Forhold ved den stærke Regn, der ofte falder under deres Passage hen over Landet; men der gives ogsaa Eksempler paa, at Uregelmæssigheder i Nedbørens Fordeling ikke hidrøre fra Tordenvejr. Saaledes Oktbr. 1880, da den sydlige og østlige Del af Øerne fik mest Nedbør, nemlig $1^1/_2$—2 Gange saa meget som normalt, medens der faldt mindst Nedbør i det nordvestlige Jylland, nemlig kun Halvdelen af Normalen; og dog var Vinden overvejende nordlig og vestlig i den her omtalte Maaned, men det var under østlige Vinde, fremkaldte af stærkt udviklede, barometriske Minima, der gik tæt S. f. D., at den største Regnmængde faldt.

Den største Nedbør, der er falden i kort Tid, har i Løbet af 20 Aar været meget forskellig i Aarstiderne: om Vinteren og om Foraarct er en Nedbør paa 20 Mm. eller mere i I Døgn ingenlunde indtruffen hvert Aar, medens 40 Mm. i 1 Døgn endog er et sjældent forekommende Tilfælde; om Sommeren og om Efteraaret derimod er 40 Mm. eller mere i 1 Døgn forekommen næsten hvert Aar paa een eller flere Stationer, hyppigst i en Sommermaaned og næsten altid under Tordenvejr. Den største Nedbør i kort Tid, vi kende i D., faldt under et heftigt Uvejr Juni 1880, da flere Stationer tæt ved Nykjøbing paa Falster maalte 149—153 Mm. i Løbet af 10—11 Timer. Af mange Eksempler paa stor Nedbør i kort Tid skulle vi anføre: 89 Mm. i $3^1/_2$ Time Aug. 1879 ved Flintholm i Sydfyn, 72 Mm. i 1 Time Juli 1878 ved Juellinge paa Lolland, 21 Mm. i 15 Min., $49^1/_2$ Mm. i 23 Min. Saadanne heftige Regnskyl ere i Reglen indskrænkede til meget smaa Strækninger; en Undtagelse danner det ovenfor anførte Regnskyl Juni 1880, da den nævnte voldsomme Regn faldt saavel ved Hasselø Inddæmning tæt ved Nykjøbing paa Falster som ved Boderupgaard i Nordfalster; samtidig fik den vestlige Halvdel af Lolland 15—30, Marienborg ved Stege 30 Mm.; Møen's Klint fik slet ingen Nedbør, et Eksempel paa, hvor forskellig Nedbøren kan være selv paa nær ved hinanden liggende Steder.

Antallet af Nedbørsdage er som Gennemsnit for hele Landet 156 om Aaret og fordeler sig saaledes paa Aarstiderne:

Vinter: 40	Sommer: 37
Foraar: 34	Efteraar: 45

Den ret betydelige Forskel, der ifølge Tabel 10 er i Nedbørens Størrelse i de forskellige Landsdele, viser sig ogsaa i Nedbørsdagenes Antal — Vestjylland og Sjælland har 165, Østsjælland, Fyn og Lolland-Falster 147, Bornholm 176 Nedbørsdage om Aaret — men dog ikke ganske i Forhold til Nedbørens Størrelse; navnlig faar Vestjylland flere stærke Regnskyl end den østlige Del af Landet, især om Efteraaret. Antallet af Dage med Nedbør kan variere meget for Aaret: 180 i 1877, 133 i 1880, og ligeledes inden for Maaneder af samme Navn; August havde f. Eks. 22 Dage med Nedbør 1891, men kun 5 1880. — Sne falder der i D. paa gennemsnitlig 34 Dage i Aaret, hyppigst i December—Marts, der hver har 7 Snedage; April og November have hver 3; Maj—Oktober falder der sjælden Sne. Den samlede Mængde Sne kan kun opgøres for Kjøbenhavn, hvor Sneen i smeltet Tilstand har udgjort 9 p. Ct. af hele Aarsnedbøren; Januar—Marts er der faldet netop $^1/_3$ af Nedbøren som Sne. — Længere Nedbørsperioder indtræffe ikke sjælden i D., navnlig August—Oktobr; vi skulle kun nævne, at der 1891 efter en regnfuld Juli fulgte den flere Gange omtalte, ualmindelig fugtige August med sine 22 Nedbørsdage, og først 8. Septbr. blev Vejret stadigt. Paa den anden Side forekommer der ikke sjælden længere tørre Perioder, navnlig i Foraarsmaanederne, Marts—Maj; hvert af Aarene 1892—94 havde saaledes lange Perioder med meget lidt eller ingen Nedbør om Foraaret, nemlig 1892 fra Midten af Marts til Midten af April, 1893 i den største Del af April, 1894 i sidste Halvdel af Marts og atter 15.—25. Maj. — Hagl forekomme ret ofte og falde især i store Mængder under Tordenvejr; men Bygerne vare kun kort og ere indskrænkede til smaa Strækninger af Landet; til Gengæld ere Haglkornene ofte meget store, som Hasselnødder, Dueæg, og gøre stor Skade paa Markerne, da de i Reglen falde paa en Tid af Aaret, da Kornet er højt. De hyppige Haglbyger med Vest- og Nordvestvind om Efteraaret og Vinteren ere af mindre Betydning, tilmed da Haglkornene i Reglen ere smaa. — Taage optræder gennemsnitlig paa 94 Dage i Aaret, hyppigst i November—Marts, der hver har 10 à 14 Taagedage; Sommermaanederne have hver 3. En under Navn af »Havgus« bekendt Taage kommer fra Vesterhavet og kan trænge helt ind til Midten af Jylland; den kaldes ogsaa »Havrav« og »Havsug«, er kold og har ofte en saltagtig Smag. — Af Tordenvejr faar hvert Sted i Landet gennemsnitlig 10 om Aaret; heraf indtræffe 6 Juni—August, 1 i hver af Maanederne Maj, September og Oktober, medens November—April kun sjælden have Tordenvejr. Hvis man derimod optæller, hvor mange Tordenvejr der i det hele taget optræder i D., faar man som Gennemsnit for 19 Aar:

Januar	2	i Juli	24
i Februar	1	i August	24
i Marts	2	i September	16
i April	7	i Oktober	10
i Maj	17	i November	6
i Juni	20	i December	4

og for hele Aaret 133, det vil altsaa sige, at der f. Eks. i Juli Maaned gennemsnitlig er hørt Torden paa een eller flere Stationer i 24 Dage. Ofte ere Tordenvejrene kun udbredte over mindre Strækninger af Landet, men ikke sjælden kan man paa

en Tordenvejrsdag forfølge Uvejret fra Station til Station over meget store Arealer; Uvejret gaar da gerne over Landet ligesom i »Striber« fra Sydvest mod Nordøst, og naar det første Uvejr har udraset, kommer der et nyt kort efter, der gaar i samme Retning, men over mere østlige Egne, o. s. v. Saaledes trak et heftigt Uvejr 7. Juni 1885, da der i Løbet af næppe 2 Timer blev talt 340 Lyn i Søndersted ved Holbæk hen over Øerne, medens Jylland kun hørte Tordenen i Afstand; dette Uvejr gik omtrent saaledes: Kl. 7—8 Efterm. over Hadersiev—Assens—Samsø, Kl. 7½—9 Efterm. over Faaborg—Nyborg—Kalundborg, Kl. 8—10 Efterm. over Sprogø—Korsør—Holbæk, Kl. 8½—10½ Efterm. over Skjelskør—Ringsted—Roskilde, Kl. 9—11 Efterm. over Storehedinge—Kjøbenhavn; hen paa Natten var der Torden over Skaane, ligesom der Kl. 12 Nat trak et Uvejr lige hen over Hammeren paa Bornholm. Af og til, saavel Sommer som Vinter, gaar et Tordenvejr i Retningen Nord mod Syd eller Nordvest mod Sydøst; men disse Uvejr vare kun kort og have ikke nogen stor Udstrækning. Det karakteristiske ved Tordenvejrene, i det mindste ved de større, der gaa fra Sydvest mod Nordøst, er, at de spores paa svage Vinde fra Sydøst, der ere ledsagede af en høj Temperatur og forholdsvis stor Fugtighedsgrad, hvad man i daglig Tale kalder en »lummer Varme«. *W. J—n.*

De vigtigste Kilder til D.'s Topografi, Geologi og Klima ere: Bergsøe, »Den danske Stats Statistik« [4 Bd., Kbhvn. 1844—53]; Falbe Hansen og W. Scharling, »D.'s Statistik« [5 Bd., Kbhvn. 1878—85], Supplementsbind [1891]; A. Baggesen, »Den danske Stat betragtet geografisk og statistisk« [2. Udg., Kbhvn. 1862]; Ed. Erslev, »Den danske Stat, en geografisk Skildring for Folket« [Kbhvn. 1855—57]; Ed. Erslev, »Jylland, Studier og Skildringer til D.'s Geografi« [Kbhvn. 1886]; Trap, »Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget D.« [2. Udg., 6. Bd., Kbhvn. 1870—79], med Atlas; Statistisk Tabelværk [udg. siden 1835]; Galschiøt: »D. i Skildringer og Billeder« [2 Bd. Kbhvn. 1887—93]. — I. G. Forchhammer's samtlige Skrifter vedrørende D.'s Geologi; udførlig Fortegnelse i F. Johnstrup's »Almenfattelige Afhandlinger og Foredrag af I. G. Forchhammer« [Kbhvn. 1869]; F. Johnstrup's samtlige Skrifter vedrørende D. (se Johnstrup, F.); Skrifter udg. af D.'s geologiske Undersøgelse [Nr. 1—7, Kbhvn. 1890—95]; Japetus Steenstrup, »Geognostisk Undersøgelse af Skovmoserne Vidnesdam- og Lillemose« [i Kgl. dansk Vidensk. Selskabs naturvid.-matem. Afh., 9. Del; Kbhvn. 1841]; C. Puggaard, »Møens Geologi« [Kbhvn. 1851]. — I. F. Schouw, »Vejrligets Tilstand i D.« [Kbhvn. 1826]; P. Pedersen, »Skildring af D.'s Fugtighedsforhold« [Kbhvn. 1853]; i P. la Cour, »Nogle Bemærkninger om D.'s Klima« [Kbhvn. 1872]; Ph. Weilbach, »Nordeuropas Skyformer og deres Inddeling« [i Meteorologisk Aarbog 1880, 1. Del]; J. C. Johansen, »Nogle Bemærkninger om Vejrets Stadighed« [smst.]; N. Hoffmeyer, »Klima og Vejrforhold« i D.'s Statistik [1. Bd., Kbhvn. 1883]; »Stormene paa Nordatlanterhavet« [Kbhvn. 1880]; A. Paulsen, »Naturkræfterne« [Kbhvn. 1895]; G. Rung, *Répartition de la pression athmosphérique sur l'océan atlantique septentrional* [Kbhvn. 1894]; V. Willaume-Jantzen, »Om D.'s Normalnedbør« [i Meteorologisk Aarbog 1882, i. Del]; »Nogle klimatologiske Middeltal m. m. for D.« [i Meteorologisk Aarbog 1892, 1. Del]; »D.'s Vindforhold« [i »Den danske Lods«, Kbhvn. 1893]; Aarbøger, Maanedsoversigter og synoptiske Vejrkort, udgivne af det meteorologiske Institut. — Kort: Generalstabens topografiske Kort over D., der begyndte at udkomme 1845 og endnu (1895) ikke ere fuldendte; Maalebordsbladene, hvor hvert Blad omfatter 45 □ Km., ere i 1 : 20,000 (Nørrejylland, det meste af Fyn, det nordøstlige og sydlige Sjælland samt Lolland og Falster); Atlasbladene over Nørrejylland og Bornholm ere i 1 : 40,000, over Øerne i 1 : 80,000; endelig er begyndt at udkomme »Kort over D.« i 1 : 100,000. Ogsaa maa nævnes Oberst Mansa's Kort, af hvilke Specialkortene (Sjælland 4, Fyn 2, Nørrejylland 9) ere i 1 : 160,000, Bornholm dog i 1 : 80,000, medens Generalkortene over Sjælland med Lolland og Falster (2 Blade) og Fyn med Langeland (1 Blad) ere i 1 : 240,000, Jylland (2 Blade) i 1 : 320,000 og Danmark (2 Blade) i 1 : 520,000. *H. W.; K. R.; W. J—n.*

Planteverden.

D. hører i plantegeografisk Henseende til det mellemeuropæiske Floraomraade og inden for dette til den »vest- og østbaltiske Skovregion« (Drude), der i det væsentlige omfatter Østersøens og Vesterhavets Kystlande samt den største Del af Storbritannien. Dets Flora tæller af Karplanter ca. 1,400 Arter, af Mosser over 450 (godt 100 Levermosser, 30 Tørvemosser og 320 andre Arter). Over de lavere Planter (Alger og Svampe) foreligger der endnu ingen Fortegnelse. Der vil næppe findes nogen for D. særegen Art; dets Flora er helt og holdent indvandret fra Nabolandene efter Istiden. Nogle Arter have dog deres Udbredningsgrænser i nord-sydlig eller øst-vestlig Retning inden for D.'s Omraade (f. Eks. Tarmvrid-Røn, Strand-Bede, Storbladet Lind, Stilkløs Kilebæger, Strand-Hestetunge, Stortandet Hjertespand, Blaa Iris, Hvidgraa Gæslingeblomst, Kristtorn o. fl.).

Da D. strækker sig over saa faa Længde- og Breddegrader og har saa lave Højder, kunne større floristiske Forskelligheder mellem Landets forskellige Dele ikke ventes. De svage Forskelligheder, der findes, og som mest bero paa Jordbunds- og Overfladeforhold, ere navnlig følgende: 1) Sydfyn, Sydsjælland og de sydligere Øer danne et Parti, paa hvilket Rullestensier er herskende, og som udmærker sig ved sin Rigdom paa Egeskov og ved visse Træarter, som alene ere fundne her (Storbladet Lind, Tarmvrid-Røn) eller dog ere meget almindeligere her end i andre Egne af Landet (Navr og Ær, Avn, Ask, Smaabladet Lind); desuden findes her en Del Urter, især Ukrudtsplanter, om hvilke det samme gælder, og som vel ere indvandrede Syd fra (Ager-Ranunkel, Stivhaaret Ranunkel, Rundskulpe, Ager-Koføde, Tandbægret Vaarsalat, Jomfrukam, Spydbladet og Rundbladet Torskemund, Kartebolle, Betonie, Ager-Guldstjerne, Ager-Rævehale, Lav Kogleaks o. fl.). Som en særlig udmærket Lokalitet maa Møen's Klinteskov med dens mange Gøgeurter nævnes. 2) Et andet Parti dannes af Jylland's Østkyst, Nordfyn samt Øerne i Kattegat og Nordsjælland. Her er mange

Bøgeskove og mod Vest paa de mere sandede Jorder tillige megen Egeskov (bl. a. af Vinteregen), men denne har en anden Karakter end Egeskovene paa den fugtige lollandske Bund. Her optræde Ene og i de vestlige Dele Kristtorn. Birk og Æl spille en større Rolle end i det første Parti, hvis ejendommelige Træer mangle eller ere sjældne. Hede forekommer især i de vestlige Egne. Navnlig i disse optræder ogsaa en Del ejendommelige Urter, saasom Dansk Ingefær, Rapunsel, Uldhaaret Ranunkel, Farve-Visse, Skov-Koføde, Dansk Astragel, Storblomstret Kodriver, Kransbladet Konval, Stor Frytle, Kambregne; ogsaa Taks kan nævnes (Vejle Fjord). 3) Det tredje Parti er Vestjylland's Bakkeøer og Hedesletter, der for en stor Del have Sandbund. De sparsomme Skove ere mest dannede af Eg, men talrige Egepurrer betegne gamle Skoves Pladser. Mest karakteristiske ere de af Hedelyng, Revling, Bølget Bunke, Rensdyrlav o. s. v. dannede Heder samt Hedemoserne og Klitterne. Her optræde mange ejendommelige Urter og Dværgbuske, saasom Volverlei, tre Arter Visse, Liden Fugleklo, Hvidgraa Gæslingblomst, Flad Ulvefod o. fl. a. i Hederne, Benbræk, Klokkelyng, Rosmarinlyng, Almindelig Tranebær, Liden Soldug, Hvid og Brun Næbfrø, Krybende Ulvefod i Hedemoserne og Smaakronet Limurt, Blaagrøn Kambunke, Liden Tusindfrø i Klitterne foruden den her forekommende Vegetation af Hjælme, Marehalm, Sivbladet Kvik, Strandært, Stifmodersblomst o. m. fl. (se nedenf.).

Af de forskellige i D. forekommende Plantesamfund kunne følgende fremhæves: Svæv (Plankton) kaldes de baade i salt og fersk Vand fritsvævende eller flydende, dels vegetabilske, dels animalske, mest mikroskopiske Organismer, der ofte ere til Stede i saa store Masser, at de kunne give Vandene Farve. Mest typisk optræder det i det aabne Hav, langt fra Kysterne. Plantesvævet kan henføres til 3 Grupper: 1) Blaagrønalger, der danne »Vandblomst« o: samle sig paa selve Overfladen af de rolige Vande, især i Sommertiden; de stige til Vejrs ved Luftblærer i deres Indre og kunne danne spanskgrønne, rødlige, graagule o. s. v. Lag paa Overfladen, idet de tillige udbrede en egen Lugt. 2) Diatomeer ell. Kiselalger, der især optræde i Havet. 3) Peridinieer og i Ferskvand *Volvox* o. a., der ere selvbevægelige. Alle disse Organismer ere autofyte o: kunne danne organisk Stof af uorganisk Materiale og blive derved af største Vigtighed for Vandets, særlig Havets Dyreliv; de ere Urnæringen. — Havgræssene. Ved D.'s Kyster findes paa løs Bund og især paa beskyttede Steder mange udstrakte Bevoksninger af Bændeltang (s. d.); den gaar ned til 14 M.'s Dybde og spiller en vigtig Rolle i forskellige Dyrs Liv. — Havalgerne. De egentlige, højere Alger optræde paa fast Bund, Klipper og Stene. D.'s Have ere derfor i det hele ikke rige paa dem, og enkelte Egne, f. Eks. Vesterhavet med den løse, altid af Vandbevægelser paavirkede Sandbund, ere en undersøisk Ørken. Rigest er Algevæksten i de vestlige Dele af Østersøen, i Bælterne og i visse Dele af Kattegattet, fordi de ere de saltrigeste; jo længere mod Øst, desto færre og desto mere forkrøblede blive Arter og Individer. Algerne fordele sig efter Lysforholdene i Vandet paa lovbestemt Maade; i de øvre Vandlag findes især grønne, blaagrønne og brune Alger, i de dybere, til hvilke kun Lysets blaa Straaler naa ned, fortrinsvis eller alene røde Alger. I øvrigt deles Havalgevegetationen i tre Bælter (af hvilke atter 1. og 2. kunne tvedeles), nemlig: den littorale Region, mellem højeste Flod og laveste Ebbe, den sublittorale, fra laveste Ebbe ned til 40 M., og den elittorale, der gaar fra 40 M. saa langt ned, som Livet naar; men denne mangler i de danske Farvande

Mellem Bændeltangens lange Blade og Skud er der forholdsvis Ro, og her afsætte sig mange Steder, f. Eks. ved Vestkysten af Halvøen inden for Øerne, organiske og uorganiske fine Dele, som Floden fører med sig, den saakaldte »Slik« ; derved vokser Havbunden i Højde, de saakaldte »Vader« opstaa. Inde ved Kysterne vil paa lavt Vand først et af Kveller (Salturt) dannet Samlag opstaa; mellem de oprette Skud af denne enaarige, kødfulde, kaktuslignende Plante opsamles Slikken paa samme Maade som mellem Bændeltangen, og Blaagrønalger hjælpe med til at fastholde den. Beboerne benytte dens Hjælp til Landvinding. Er Bunden bleven tilstrækkelig høj, kunne andre Arter indfinde sig, først Strand-Sødgræs og, efterhaanden som Bunden bliver højere og mere tør, andre; en Strandeng opstaar; denne har en lav, tæt, saftrig Plantevækst af mest fleraarige Arter, der give en værdifuld Græsning (Strand-Trehage, Hindeknæ, Strand-Gaasefod, Strand-Vejbred, Strand-Asters, Sandkryb, Hindebæger, Strand-Mælde, Kokleare o. a.). Denne Plantevækst er navnlig knyttet til Lerbund. Er Bunden Sand, kommer en væsentlig anden Plantevækst til Udvikling, Sandstrandens; den er meget aaben og fattig, Planterne staa langt fra hverandre og ere dels enaarige (Strandsennep, Sodaurt og andre Arter af Salturtfamilien), dels fleraarige med krybende Rodstokke (Strandarve, Sivbladet Kvikgræs); desuden træffer man paa mere stenet Bund fiere andre, bl. a. Hestetunge og Strandkaal.

Hvor Forholdene ere saadanne, at Havet i Flodtiden kaster meget Sand op paa Strandbredden, og Vinden derpaa fører dette ind over Land, dannes Klitter (f. Eks. især Jyllands Vestkyst, hvis Klitareal er ca. 560 □ Km.). Klitten grundlægges bl. a. af visse Planter, f. Eks. Sivbladet Kvik, der samler Sandet mellem sig; men snart erobrer Hjælmen Terrainet; dens Skud vokse allerbedst i det løse Sand, som stadig fyger sammen om dem, dens overordentlig lange Rodstokke og Rødder gennemvæve Sandet og bringe dette i Ro. Marehalmen spiller en lignende, men ringere Rolle. Paa den af Vinden mindre omtumlede Bund mellem Hjælmens Skud kunne andre Planter fæste Bo, f. Eks. Sandstar, Gul Snærre, Rød Svingel, Graaris, Sandskæg, Klitrose o. s. v., deriblandt ogsaa Mosser, især Jomfruhaar, der i væsentlig Grad hjælpe til at fæste Sandet; selv 1- og 2-aarige Planter kunne snart faa gunstig Vokseplads. Derved dækker Klitten sig lidt efter lidt med en tæt, graalig Plantevækst (»den graa Klit«), i hvilken Hjælme og Marehalm efterhaanden kvæles og forsvinde. Til sidst kan Hedelyngen indfinde sig, og den gamle Klit kan blive lyngdækket. Alle disse paa den tørre, hede, næringsfattige Sandbund voksende Planter have et graaligt og tørt Udseende; Bladene ere oftest smaa, smalle, stive, tæthaarede

o. s. v., Forhold, der ere i nøje Livsforbindelse med Omgivelserne.

Det er allerede nævnt, at de ferske Vande have deres Svæv ligesom Havet. Vende vi os til Bundvegetationen, ville vi finde, at den ordner sig i Bælter efter Dybden af Vandet. Længst nede, paa 8—12 (—15) M.'s Dybde, træffes en lav, selskabelig Undervands-Plantevækst af Kransnaale (Characeer); paa mindre Dybde (ned til 6—8 M.) optræde Vandaks i selskabelige Masser, der strække deres tynde Skud højt op, de fleste endog, for Blomstringens Skyld, lige over Overfladen; nogle Arter, saasom Svømmende Vandaks, have ogsaa Flydeblade paa Vandet; sammen med dem vokse andre Planter, af hvilke nogle ere svævende og helt nedsænkede, f. Eks. Hornblad, andre rodfæstede, som kun bringe deres Blomster op over Vandet (Arter af Vandranunkel, Hestehale, Tusindblad); men nogle have ogsaa Flydeblade, f. Eks. Aakande og Nøkkerose, Vand-Pileurt, Arter af Vandranunkel o. fl. Mange af disse vokse ogsaa paa ret lavt Vand.

Nærmere Bredderne optræder Rørvegetationen, dannet af høje, ranke, ugrenede Planter, mest enkimbladede. Dybest gaar Sø-Kogleaks, lidt mindre dybt Tagrør; til dem slutte sig Dunhammer, Brudelys (*Butomus*), Høj Sødgræs, Rørgræs, Sværdlilje, Pindsvineknop, Kalmus, Stargræsarter, Dynd-Padderokke o. m. a. Efterhaanden som de ferske Vande mere og mere opfyldes af Vandplanternes døde Dele, af hidblæste eller paa anden Maade tilførte organiske og uorganiske Dele, vil Rørsumpvegetationen rykke længere og længere ud og fortrænge Vandplanterne; men efterhaanden som denne Udvikling fortsættes og Bunden i Rørsumpene højnes, ville andre Sumpplanter kunne trænge ind imellem dem og fortrænge de nævnte Planter, der vokse paa dybere Vand. Navnlig ville mange Stargræs- og andre Halvgræsarter (Kæruld, Sumpstraa o. s. v.), Græsser, Padderokker, Bukkeblad o. s. v. faa Overtaget, og en Kær vegetation udvikler sig. Det klare Vand ses ikke i Kærene saaledes som i Rørsumpene eller dog kun lidet, men Grundvandet ligger i alt Fald i ringe Dybde og er stillestaaende eller kun langsomt flydende paa den flade, vandrette eller svagt hældende Bund. Følgen heraf bliver, at der danner sig Humussyrer, og Bunden bliver moseagtig, rig paa ophobede Humusmasser. Kærplanter kunne paa denne Maade danne ret mægtige Tørvelag (Kærmoser).

Moser kunne ogsaa opstaa paa andre Maader i D.'s ferske Vande, nemlig hovedsagelig af Mosser, navnlig Tørvemos *(Sphagnum).* Ofte indfinde disse sig ovenpaa og overdække Kærmoserne helt, og paa Grund af deres ejendommelige Bygning blive de i Stand til at vokse højere og højere, medens de nedre Dele efterhaanden dø og gaa over i Tørv. I andre Tilfælde er Mosens Tilblivelse forskellig herfra. Fra Bredden af smaa Søer og Damme, hvor der ikke findes stærkt Bølgeslag, vokse Sump- og Vandplanter ud i Vandet tillige med Vandmosser (*Hypnum fluitans*, *H. giganteum* og andre Arter) og Tørvemosser. Der danner sig ofte en Hængesæk, et tæt, af sammenfiltrede Plantedele dannet Dække over Vandet. Fra de omgivende Højder fører Vinden og vel ogsaa Vandstrømmene Blade, Frugter, Grenstumper o. s. v. ud i Vandet, hvor de begraves; Træstammer styrte ud fra Bredderne og begraves ligeledes, og er Vandet blevet rigt paa Humussyrer, kunne disse Plantedele bevares i uendelige Tider i den af Vandplanterne, Mosserne o. s. v. dannede Tørvemasse. Efterhaanden tilvokser den hele Dam, og Tørvemosset bliver omtrent eneraadende paa Overfladen. I dets bløde Masser trives mange andre Planter, dels andre Mosser, dels Halvgræs (Kæruld, Star), Benbræk, Blomstersiv, Trehage, Soldug, Tranebær, Rosmarinlyng, Klokkelyng o. s. v. De af Japetus Steenstrup i hans enestaaende, epokegørende Værk om »Vidnesdam- og Lillemosen« [1841] studerede saakaldte Skovmoser ere opstaaede paa denne Maade; de i Tørven bevarede Planterester have belært os om de i Løbet af de sidste Aartusinder foregaaede Forandringer i D.'s Plantevækst.

Saa længe Tørvemosserne kunne blive ved at løfte Vandet kapillært op til deres øverste Spidser, vedblive de at vokse; men naar dette ikke længere kan ske, faa andre Planter, der ynde en mindre fugtig Bund, Overhaand, og navnlig vil Mosen let blive dækket af Hedelyng (»Lyngmose«, f. Eks. Vildmoserne i Nørrejylland).

Den frugtbare Jordbund i D., hvis Grundvand ligger dybere, har i fordums Dage været skovklædt. Den ældste Storskov var, som Steenstrup først paaviste, Fyrreskov (*Pinus silvestris*); den er nu helt forsvunden, og Fyrren er ikke mere vildtvoksende i D.; efter den kom Egeskoven, som atter til Dels er fortrængt af Bøg, vistnok for en væsentlig Del ved Hjælp af Mennesket, som ved Grøftning og Udhugning har gjort Bunden mere tør og passende for Bøg. Kun paa de fugtige, lerede Marker paa Lolland og andre af de sydlige Øer og paa Jyllands magre Sandjorder holde Egeskovene sig endnu.

Bøgen er et skyggegivende (og skyggetaalende) Træ; derfor bliver Skovbunden i Bøgeskoven saa bar, og kun i det tidligste Foraar, før Bøgens Løvspring, trives her en blomsterrig Flora (Anemone, Lærkespore, Kodriver, Guldstjerne og andre Planter, hvis overjordiske Dele snart forsvinde, samt en Del andre, fleraarige Urter, der holde længere ud, saasom Skovmærke, Bingelurt, Flittergræs, Lund-Rapgræs, Miliegræs o. s. v. samt Bregner). Egen er derimod et Lystræ, der behøver mere Lys end Bøgen, som netop derfor saa let fortrænger Egen, naar den har faaet Indpas i en Egeskov med gunstig Jord. Egeskovens Karakter er paa Grund af Lysforholdene en helt anden; den har en frodig Underskov af Hassel, Tjørn, Navr, Slaaen, Benved, Pil, Kvalkved, Hindbær o. s. v. samt mange Urter, ogsaa de nævnte.

Saa længe det faldne Løv kan faa Lov til at blive liggende og dække Skovbunden, vil der ifølge P. E. Müller udvikle sig et rigt Dyreliv i Løvskovene mellem Bladene og i Jorden under dem; det er navnlig Regnormene, der komme til at spille en Rolle, idet de gennemrode Jordbunden og danne Gange i den, hvorved den gennemluftes, fortære Planterester, sluge Jorden og aflejre deres Ekskrementer oven paa den i Form af grynede Masser, blande Muldstofferne og de uorganiske Dele sammen o. s. v. En saadan løs, muldet Bund er fortrinlig skikket for Bøgen og for alle dens Følgeplanter; D.'s smukkeste Bøgeskove vokse paa en saadan Bund. Faar Vinden derimod Indpas i Skoven, og

blottes Skovbunden for Lyset, f. Eks. ved uforstandig Hugst, vil Løvdækket føres bort, de smaa Dyr i Jordbunden forsvinde, Jorden tørrer ud og bliver fast, de fine Rødder af forskellige Planter væve sig tæt sammen med Planteresterne til en sortebrun, tørveagtig, svampet Masse, Mor, der danner et paa ikke sønderdelte Plantedele rigt Dække over Jorden, som lukker Luften ude og derved fremkalder Syredannelse i Jorden. Paa en slig Morbund kan den muldede Bunds Urter ikke trives; i deres Sted indvandre Bølget Bunke, Skovstjerne, Majkonval, Lyng, Blaabær o. fl.; men Bøg og Eg kunne heller ikke forynge sig, Skoven forsvinder, og Lyngheden træder ofte i dens Sted.

Lyngheden er overhovedet i flere Tilfælde, som alt nævnt, det Plantesamfund, som sluttelig beholder Marken. Den er en stedsegrøn, hovedsagelig af smaabladede Dværgbuske dannet Plantevækst, der er skikket til at udholde Tørhed og slette Ernæringsvilkaar. Hedelyngen (*Calluna vulgaris)* er den tonegivende Plante; den er nøjsom og haardfør, trives paa Bund af meget forskellig Art, lige fra varm og tør Sandbund til en vandtrukken Mosebund. Til den slutte sig Revlingris (*Empetrum nigrum*), der ligeledes har smaa, liniedannede Blade med Spalteaabningerne indesluttede i en Fure paa Bladets Rygside, Melbærris, Graapil, Blaabær (*Vaccinium Myrtillus),* Tyttebær (*Vaccinium Vitis idda),* Gyvel, Arter af Visse — alle smaa og smaabladede, til Dels stedsegrønne Buske, som have et eller andet Værn mod stærk Transpiration. En Del Urter fylder ud mellem Dværgbuskene, saasom Guldblomme (*Arnica*), Kattefod (*Antennaria*), Skovstjerne (*Trientalis),* Rundbladet Klokke, Gyldenris, Ulvefod o. s. v., og desuden er Lyngheden rig paa Lav (især Rensdyrlav) og Mos (især *Racomitium* og *Hypnum*-Arter). Lyngheden indtager for Tiden (1895) ca. 4,000 □ Km., men trænges Aar for Aar tilbage ved Opdyrkning af Jorden. Den har i de sidste Aarhundreder bredt sig betydelig paa Skovenes Bekostning, idet disse ødelagdes af Mennesket; men den kan derfor ikke, hvad visse tyske Forskere gøre, betegnes som en »Halvkulturform«; thi den er sikkert en ganske oprindelig Form af Plantesamfund, der eksisterede i D., længe før Mennesket kom derind. Naar Lyngheden trænger frem paa Skovens gamle Bund, forandrer den Jordens Beskaffenhed. Den gennemvæver det øverste Jordlag med sine fine Rødder, og der danner sig en Morjord (Lyngskjold) med alle dennes Ejendommeligheder. Idet de dannede Humussyrer sive ned med Regnvandet og komme i Berøring med iltrige uorganiske Forbindelser, navnlig Jærntveilte, dannes letopløselige Forbindelser, der udvadskes af det øverste Jordlag. Derved affarves disse tillige, og det hvidgraa eller graasorte, næringsfattige Blysand danner sig under Lyngskjolden. I endnu dybere Jordlag (indtil ca. I M.) ville Humuspartiklerne m. m. derimod binde Sandkornene sammen og danne Rødjord eller Al (s. d.).

Liederne beplantes i nyere Tider især ved Hedeselskabets Initiativ med Naaletræer, navnlig Bjærgfyr og Hvidgran.

Endnu bør de mere eller mindre kunstige, af Kulturen i høj Grad paavirkede eller ligefrem endog dannede Samfund nævnes, der kaldes Enge og Græsmarker, og som dannes af Urter. De i første findes paa fugtigere, de sidste paa tørrere Bund. Engene ere Samfund af høje, fleraarige, tætsluttede, saftrige Urter og Græsser; Træer og Buske mangle helt. Græsserne ere, i Modsætning til Kærene, væsentlig Gramineer af Slægterne Rapgræs, Bunke, Hundegræs, Svingel, Rævehale, Rottehale, Hjertegræs o. s. v.; af Urterne kunne for øvrigt nævnes: Tvebo Baldrian, Kabbeleje, Engblomme, Ranunkel, Djævelsbid, Trævlekrone, Gøgeurt, Mynte o. s. v. (Litt.: Hornemann, »Bemærkninger angaaende Forskelligheden af Vegetationen i D.« [Danske Vidensk. Selsk. Afhandl. 1. Bd. 1820]; Joh. Lange, »Om nogle danske Planters Fordeling og formodede Grænser for deres Udbredning« [Vidensk. Meddelelser fra Naturhist. Forening, 1849]; Vaupell, »De danske Skove« [1863]; Ørsted i Kgl. danske Vidensk. Selsk. Skr., 5. R. 9. Bd., 1872; P. E. Muller, »Studier over Skovjord« [i »Tidsskr. f. Skovbrug«, 3 og 7]; »Om Regnormenes Forhold til Rizomplanterne« [Oversigt af Kgl. danske Vidensk. Selsk. Forhandlinger, 1894]; Eug. Warming, »Plantesamfund« [1895]).

Prof. Eug. Warming.

Dyreverden.

I dyregeografisk Henseende hører D. til den »palæarktiske Regions første Afdeling« (Sclater, Wallace), der i det væsentlige omfatter Europas centrale og nordlige Del. I det hele og store slutter dets Fauna sig, i hvert Fald for Landdyrenes Vedkommende, meget nær til Mellemeuropa's, hvorfra den uden Tvivl er indvandret efter Istidens Ophør. Landets geologiske Historie siden da, dets Beliggenhed, dets Fladeforhold og Klima have ikke givet Dyreverdenen noget Særpræg; de faa Arter, af lavere Dyreklasser, der hidtil kun ere fundne paa dansk Land eller ved dansk Kyst, ville sikkert vise sig ikke at være ejendommelige for et saa snævert Omraade. Derimod falde Yderpunkterne for visse Arters Udbredelse inden for D.'s Grænser, ligesom enkelte andre, der i en geologisk set meget sen Tid have spaltet sig i en nordlig og sydlig (eller østlig og vestlig) Form, her mødes i begge Skikkelser.

I de danske Have ere alle Klasser af hvirvelløse Dyr repræsenterede, og Artsindholdet stemmer paa adskillige Punkter med den øvrige skandinaviske Hav- og Kystfauna. De over Gople polyperne, Koraldyrene og Havsvampene offentliggjorte nyere Lister, der navnlig støtte sig til det sidste Aartis grundige og omfattende Undersøgelser i danske Vande inden for Skagen, angive Artstallet paa disse Dyregrupper til henholdsvis 48, 16 og 26. Ogsaa de Pighudede (Echinodermer) udgøre, baade ved Individ- og Artsrigdom, en ikke uvæsentlig Del af den lavere Havdyrfauna; Slangestjernerne tælle 11 Arter (de vigtigste Slægter: *Ophioglypha, Amphiura, Ophiothrix, Ophiopholis),* Søstjernerne ca. 10 Arter (Korsfisk, *Cribella,* Søsol, Kantstjerne, Kamstjerne, *Luidia);* af Søborrer er fundet omtrent det samme Antal (*Echinus, Toxopneustes, Echinocyamus* [Søkage], *Echinocardium, Spatangus* [Sømus], *Brissopsis),* hvorimod de i D.'s Jord almindelige flintfyldte Forsteninger af Søborrer og Sømus (*Cidaris, Galerites, Ananchytes*) tilhøre Grupper, der i Nutiden kun leve paa større Havdybder; fattigst repræsenterede ere Søpølserne (7 Arter; Ankerpølse, Skælpølse,

Thyonidium, Søagurk). De Pighudede ere ikke ligelig fordelte i de danske Farvande; de synes at mangle aldeles ved de mod den egentlige (østlige) Østersø vendende Kyster, inaaske paa Grund af det tilstødende Havs ejendommelige Saltforhold; adskillige Arter, der ere almindelige i det sydvestlige Kattegat, ere forholdsvis sjældne eller ganske forsvundne i hele det østlige Kattegat og i store Partier N. f. Læsø.

Betydelig artrigere er de danske Haves Bløddyrfauna. Inden for Skagen er fundet ca. 90 Muslingarter, tilhørende en meget lang Række Slægter (nogle faa almindelig bekendte: Østers, Kammusling, Blaamusling, Hjertemusling, Knivmusling, Sandmusling, Boremusling, Pæleorm o.m.a.). Østersen, der i en efter geologisk Maalestok ikke meget fjern Tid levede langt mod Syd i de danske Farvande, forekommer nu kun i Aalbækbugten, S. 0. f. Læsø, i Nærheden af Anholt, spredt i Farvandene N. og V. f. Samsø og fra Kaløvig til Norsminde; men Limfjordens vestlige Del er det eneste Farvand, hvor den er saa hyppig, at Skrabning efter den kan lønne sig. — Af D.'s Havsnegle (ca. 120 Arter indenfor Skagen) ere de tre Fjerdedele »skalbærende Gællesnegle« (bl. m. a. Albuskæl, Huesnegl, Topsnegl, Strandsnegl, Taarnsnegl, Ormesnegl, Konk, Rødkonk, Dværgkonk, Purpursnegl, Pigsnegl, Pelikanfod), Resten nøgne Gællesnegle, Vingesnegle, Søtænder og Skallus. Vandets Temperatur, eller rettere Størrelsen af dets Temperaturdifferencer til forskellige Tider, dets Saltholdighed og Dybde samt Bundens Art ere de Faktorer, der have den væsentligste Indflydelse paa Udbredelsen af de nævnte Bløddyrgrupper i danske Have. Det langt overvejende Antal Arter lever paa den »blandede Bund« (Sand med fine Smaapartikler; 40—60 M.'s Dybde), omtrent en Fjerdedel paa ren Sandbund (indtil henimod 40 M.'s Dybde), kun $^1/_{10}$ paa den saakaldte Slikbund (let bevægelige graablaa Masser; over 60 M.). — De i danske Farvande fundne 11 Blæksprutarter (*Onychoteuthis*, *Ommatostrephes*, *Loligo*, *Sepiola*, *Architeuthis* o. s. v.) ere alle undtagen to ogsaa trufne ved Norges Vestkyst og Christianiafjorden, alle undtagen een (*Architeuthis*) ogsaa ved Bohuslän. — De enlige Søpunge ere repræsenterede ved over 20 Arter.

De danske Havorme (Ledorme, Igler, Pølseorme, Pilorme, *Balanoglossa*) kunne henføres til ca. 170 Arter, for største Delen Kystformer, en Del snyltende paa andre Havdyr. — Endnu langt talrigere ere Kræbsdyrene, hvis 260 Arter (heri ikke indbefattet Smaakræbsene) ere højst ulige fordelte over denne Klasses Hovedgrupper: artrigest ere Amfipoderne (ca. 115), dernæst de 10-føddede Skjoldkræbs (ca. 55), medens Isopoderne have 45, de øvrige (Cumaceer og Spaltefødder) omtrent lige saa mange. — Naar det endnu tilføjes, at Havedderkopperne (Pycnogonider) ere fundne i 6 Arter, Mosdyrene i ca. 70, vil der hermed være gjort Rede for de vigtigere Hovedtyper af danske, hvirvelløse Havdyr.

Ferskvandsfaunaen omfatter for de lavere Dyrs Vedkommende en Vrimmel af Arter fra Dyrerigets simplest byggede Former til de højest organiserede hvirvelløse Dyr; eksempelvis: Ferskvandspolyp, Ferskvandssvamp; adskillige Bløddyrarter (Dammusling, Mosesnegl, Skivesnegl o. m. a.), Orme (Ledorme, Igler, samt Arter af Rækkens lavere Ordener), Hjuldyr, Mosdyr, Kræbsdyr (ca. 27 Arter), Mider, Edderkopper, Insekter o. s. v. — De vigtigste Typer af den lavere Landdyrfauna lade sig henføre dels til Bløddyrene (nøgne Snegle, saasom *Limax*, *Arion*; skalbærende Snegle, som *Helix*, *Pupa*, *Clausilia*, *Vitrina*, *Succinea*), dels til Ormene (Ledorme, Planarier o, fl.), Kræbsdyrene (Skrukketrolde), Tusindbenene, Skolopendrene, Miderne o. s. v. De 12 danske Arter af Mosskorpioner (*Cheliferidae*) repræsentere alle de overhovedet kendte væsentligere Slægter med Undtagelse af en enkelt; et lignende Antal Arter er fundet af Mejere (*Phalangidae*); begge disse Grupper overgaas dog i Talrighed langt af de egentlige Edderkopper (*Araneae*), af hvilke D. sikkerlig ikke har under 300 Arter, hvis Forekomst og Udbredelse dog endnu ikke er fuldstændig kendt. Ingen af de danske Dyreklasser kan i Artrigdom maale sig med Insekterne; omtrent 10,000 Arter tilhøre D.'s Fauna; heraf ere ca. 3,000 Aarevingede (Hvepse), 2,700 Biller, 2,000 Fluer, 1,500 Sommerfugle; Resten (ca. 800) udgøres af de Florvingede, de Hjælmkæbede (Græshopper og Guldsmede) og de Næbmundede (Tæger og Cikader).

Af Hvirveldyrenes laveste Klasse, Fiskene, kendes fra danske Vande noget over 160 Arter; D.'s Fauna staar i denne Henseende en Del tilbage for Norge's (ca. 200). Tre Fjerdedele af alle Arterne findes kun i salt Vand; af disse er der kun faa, som til Stadighed opholde sig paa dybere Vand (bl. a. Bredflab, Søulv, Helleflynder, Rødfisk, Havkai); de fleste af de mere jævnlig forekommende Arter ere Kystfisk (littorale), de færreste kunne, som Ulken og Bredflaben, karakteriseres som Standfisk; adskillige Arter (Makrel, Sild, Torsk, Flyndere) foretage endog vidtstrakte Yngle vandringer ud mod Kysterne, ofte i store Stimer (de 3 førstnævnte Slægter). De mest primitive Fiskeformer ere ved dansk Kyst repræsenterede ved Slægter som Trævlemund, Slimaal og Havlampret, Rokkerne ved Arter som Tærbe, Sømrokke, Skade, Pilrokke o. a., Hajerne ved Rødhaj, Blaahaj (*Galeus*), Sildehaj, Pighaj, Sorthaj, Havkai o. s. v. Af den øvrige højst formrige Række af Havfisk kunne som enkelte Typer fremhæves Stør, Stamsild, Sild, Laksearter, Makrelgedde, Hornfisk, Aal, Naalefisk, Tangsnarre, Glansfisk, Sværdfisk, Makrel, Vaagmær, Flynderarter, Torsk, Tobis, Søulv, Aalekvabbe, Tangspræl, Fløjfisk, Kutling, Stensuger, Bredflab, Fjæsing, Knurhane, Ulk, Rødfisk, Læbefisk o. m. a.

— En Del af de allerede nævnte Fiskearter tilhøre dog ikke i strengeste Forstand det salte Vand; nogle trives lige vel begge Steder eller opholde sig til visse Tider i Havet, til andre i fersk Vand (12 Arter; bl. a. Havlampret, Stør, nogle Laks, Aal, Hundestejle). Udelukkende bundne til fersk Vand (til Dels ogsaa Brakvand) ere kun 30 Arter, af hvilke over Halvdelen høre til Karpernes Familie (Karusse, Suder, Brasen, flere Skallcarter, Løjer o. a.; af andre Familier: Gedde, Ferskvandskrabbe, Aborre, Hork).

De danske Padder ere kun 12 i Tallet. De to Salamandre, betegnede som den store og lille (*Molge cristata* og *punctata*) synes i det hele at have en temmelig jævn Udbredelse; det samme kan ikke siges om alle de resterende 10 »haleløse

Padder«. Af de 4 Frøer ere den butsnudede og den grønne Frø (*Rana platyrhinus* og *esculenta*) almindelige nok; den spidssnudede Frø (*R. oxyrhinus*) har en mere spredt Forekomst og maa sikkert siges at være relativt langt mindre rig paa Individer; den fjerde Art, *R. agilis*, der først er funden i de senere Aar, kendes foreløbig kun fra Fænø og Fyn, men er dog næppe indskrænket til disse Landsdele. Til »Tudsefrøerne« høre Peder Oxe's Frø (Klokkefrø, *Bombinator igneus*) og Løgfrøen (*Pelobates fuscus*); den første er vel ikke egentlig sjælden, men dog meget lokal i sin Udbredelse; den sidste træffes kun i faa Egne af Landet (Tidsvilde, Helsingør- og Randersegnen o. s. v.). De øvrige fire Arter ere: Løvfrøen (*Hyla arborea*), Skruptudsen, den grønbrogede Tudse og Strandtudsen (*Bufo vulgaris, viridis, calamita*). Nord- (eller Nordvest-)Grænsen for flere af disse Padders geografiske Udbredelse falder inden for D.'s Grænser; Norge har kun 5 Arter (den butsnudede og den spidssnudede Frø, Skruptudsen, begge Salamanderarterne).

Af 7 Krybdyrarter ere de 4 Slanger, de 3 Øgler. Hugormen, der væsentlig opholder sig paa Lyngbund, er endnu hyppig paa sine Steder (visse Egne af Nordsjælland, jydske Heder o. s. v.); langt mere udbredt er Snogen. Om begge de andre Slanger: Glatsnogen (*Coronella laevis*) og Hasselsnogen (Æskulapslange, *Coluber aesculapii*) har der først i den seneste Tid foreligget paalidelig Underretning. Glatsnogen er kun funden i et eneste Eksemplar; Hasselsnogen er tagen tre Gange med adskillige Aars Mellemrum paa samme Lokalitet i Sydsjælland. De 3 Øgler; det grønne og det »levendefødende« Firben (*Lacerta agilis* og *vivipara)* og Staalormen ere nogenlunde ligelig udbredte. D. med Sydsverige er Nordgrænsen for det grønne Firben; Glatsnogen er paa den skandinaviske Halvø truffen fra Skaane til Upland og Dovrefjæld og kendes i England fra de sydlige Grevskaber; noget gaadefuld synes Forekomsten af Hasselsnogen i D. at være; den findes hverken i Norge, Sverige eller England, og i Tyskland, hvor dens Udbredelse er ganske lokal, ikke N. f. Trier og Schlangenbad (i Taunus). — I Tørvemoser er ofte fundet Knogler af en Sumpskildpadde (*Emys europaea*), der nu lever i Østeuropa.

Af alle Hvirveldyrklasser ere Fuglene de rigest repræsenterede. Antallet af Arter er meget nær 300, for saa vidt man efter almindelig Skik vil regne til den danske Fauna ogsaa de Fugle, der rent tilfældig have vist sig inden for Landets Grænser. Af ynglende Fugle har D. omtrent 165, dog er Tallet meget rigeligt, hvis der stilles strenge Fordringer til Beviset for Arternes Ynglen. — Ændernes Gruppe, i videste Betydning, tæller omtrent 35 Arter, hvoraf kun et Mindretal ruger i D.; blandt disse sidste: Skalleslugere (2 Arter), Edderfugl, Taffeland, Krikand, Atlingand, Skeand, Spidsand, Stokand, Gravand, Graagaas og Knubsvane; mange ere mere eller mindre regelmæssige Gæster uden for Yngletiden, saasom Nonne (*Mergus albellus*), Havlit, Sortand, Fløjlsand, Bjærgand, Troldand, Pibeand (de tre sidste kunde sikkert nævnes blandt de ynglende), Knortegaas, Bramgaas, Sædgaas, Sangsvane og Pibsvane. Af Stormfugle (Stormsvale, Mallemukke, o. s. v.) ynglej ingen i D., lige saa lidt som Havsulen. Den mere faste Bestand af Alkefugle og Lappedykkere er kun ringe; Tordalk, Tejste og Lomvi ynglej paa faa Steder; Lommer (3 Arter), Lunde og Krabbedykker vise sig ofte ved Kysterne; af de 5 danske Lappedykkere ere flere (*Podicipes cristatus griseigena, minor)* almindelige i Sommertiden. Kjover, Maager og Terner ere trufne i et Antal af over 20; blandt Ynglefuglene findes flere Maager, som Hættemaage, Stormmaage, Sølvmaage, Svartbag, og adskillige Terner (*Sterna hirundo, macrura, minuta, anglica, cantiaca, nigra*); uden for Yngletiden ses ofte eller jævnlig Kjover, Sildemaage, 3-taaet Maage o. fl. Af Sumphønsenes lille Gruppe (7 Arter) ere Blishøne, Rørhøne, Rørvagtel, Vagtelkonge og Rikse almindelige ogsaa i Rugetiden. Snæppefuglene, der tælle henimod 30 Arter, ere just ikke stærkt repræsenterede om Sommeren; nævnes kunne: Klyde, Bekkasiner (*Gallinagomajor, scolopacina),* Kobberhøne (*Limosa aegocephala*), 2 eller 3 Klirer, Muddersnæppe, Brushane, alm. Ryle og stor Regnspove; til andre Aarstider forøges disse Fugles Tal med adskillige andre Arter. Blandt Hjejlerne ere, foruden selve Hovedarten, Præstekraverne (*Aegialitis hiaticula, alexandrina, minor),* Vibe og Stenvender velkendte Ynglefugle; det samme gælder om Strandskade. Af Vadefuglene kunne endnu som ynglende fremhæves Hejre, Rørdrum (hist og her), hvid og sort Stork. De eneste danske Hønsefugle, der ruge inden for Landets Grænser, ere Agerhøne, Vagtel og Urfugl (faa). Dagrovfuglene tælle omtrent 25 »danske« Arter, hvoriblandt Flodørn, Taarnfalke, Falke (4), Hvepsevaage, Vaager (4), Glente (2), Havørn, Kongeørn, Spurvehøg, Duehøg, Kærhøge (4); kun omtrent Halvdelen af disse kunne regnes til Landets redebyggende Fugle, saasom Flodørn, Taarnfalk, Lærkefalk, Vandrefalk, Musevaage. rød Glente, Havørn, Spurvehøg, Duehøg, Rørhøg o. fl.; af de ca. 10 Ugler yngle i hvert Fald 5: Natugle, Minervas Ugle, Slørugle, Skov- og Sumphornugle. D.'s Spætter ere kun faatallige; bortset fra de rent tilfældig forefundne, blot Vendehals, Mellemflagspætte, stor Flagspætte, Grønspætte. Naar endnu nævnes Gøg, Mursejler, Natravn og Isfugl, staar i det væsentlige kun tilbage Smaafuglenes meget store Orden, der i D. som næsten overalt, er uden Sammenligning den artrigeste (over 100). Af de enkelte Grupper kunne følgende fremhæves: Tornskader, der vel nominelt tælle 4 Arter, men i Reglen kun een som ynglende, Silkehale, Lærker (4 Arter), hvortil Marklærken, den almindeligste danske Fugl, Svaler, Træløber, Spetmejse, Stær, Ravnefugle (8—9), Pibere (4), Vipstjærte (mindst 3), Drosler (8), Vandstær, Pirol, Digesmutter (3), Gærdesmutte, Mejser (6), Fuglekonge, Brunelle; af de ca. 20 Sangere yngle næsten alle inden for dansk Omraade, deriblandt Nattergal (1), Rødkælk, Løvsangere (3), Sangere (5), Gulbug, Rørsangere (5). Endelig af Finker (*Fringillas. lat.)* og Værlinger (*Emberiza*), i alt ca. 25, kan omtrent Halvdelen siges at være bosat i Landet. — Fuglenes Klasse høre til de mest bevægelige Elementer i D.'s Fauna; den veksler i høj Grad efter Aarets Tider. De færreste af de nævnte Fugle ere til Stede i Landet hele Aaret rundt; blandt Smaa-

fuglene: Husspurv, Skovspurv, Bogfinke, Svenske, Gulspurv, Kornværling; Musvit, Blaamejse og Halemejse; Misteldrossel og Solsort; Ravnefuglene undtagen Raage; Gærdesmutte, Fuglekonge, Spætmejse; endvidere Spætterne (undt. Vendehals); af Rovfugle: Havørn, Duehøg, Spurvehøg; Natugle og Minervas Ugle; endelig Agerhøne og Urfugl; Stormmaage, Sølvmaage og Svartbag; Skallesluger og Edderfugl. Om Efteraaret ankomme, ofte i store Skarer, Trækfugle, som adskillige Andearter, Lommer, Ryler, Finker, Snespurve, Silkehale o. m. a., der da dvæle dels ved Kysterne, dels inde i Landet, betydelig længere end paa Gennemtrækket om Foraaret. — Norge's Fuglefauna tæller for Tiden (1895) ca. 282 Arter, altsaa kun lidt mindre end D.'s, men Artsindholdet er, navnlig for Ynglefuglenes Vedkommende, en Del forskelligt. Med Sydsverige's Fuglefauna viser den danske derimod nøje Overensstemmelse, endog for de mere tilfældige Gæsters Vedkommende; af danske Ynglefugle synes i Sydsverige kun yderst faa at mangle (3 Rørsangere: *Acrocephalus palustr turdoides aquaticus*, der dog ikke alle tør regnes for regelmæssig ynglende i D.; *Sterna anglica*). Af Spætmejse *{Sitta europaea* og *caesia)* og Blaakælk (*Erithacus caeruleculus* og *cyaneculus)* mødes i D. den nordlige og sydlige Form, hvori disse Arter have spaltet sig; derimod findes af Nattergal kun den nordlige (østlige) Art *{Erithacus philomela)*. — D.'s Køkkenmøddinger gemme Levninger af de nu fra Landets Fauna forsvundne Fugle: Gejrfugl og Tjur; senere Aars Efterforskninger (1894) have hertil føjet som tredje Art en Pelikan *{Pelecanus crispus)*; skønt Fundet hidtil er enestaaende, er der overvejende Sandsynlighed for, at denne østlige Fugleform i Stenalderen har ynglet i D., men senere delt Skæbne med *Emys europaea.*

Landpattedyrenes Antal er, bortset fra et Par tilfældige Strejfdyr og selvfølgelig fra forsætlig indførte Arter, 40. Ikke mindre end 11 ere Flagermus *{Plecotus auritus*; *Synotus barbastellus*; *Vesperugo noctula*, *abramus, pipistrellus, discolor, borealis*; *Vespertilio dasycnemus, daubentonii, mystacinus, natter eri)*; 7 af disse kunne betegnes som almindelige eller ret hyppige (de her som Nr. 1, 3, 4, 5, 6, 8 og 9 nævnte); deres Udbredelse i D. er ganske vist efter de hidtidige Erfaringer alt andet end jævn, men de ere i det hele for lidet kendte og iagttagne til, at der deraf kan drages sikre Slutninger; en Del af dem mangler i Norge, hvorimod alle, ogsaa ere fundne i Sverige. — Af de 5 Insektædere ere Pindsvinet og de 3 Spidsmus *{Sorex pygmaeus, vulgaris*; *Crossopus fodiens)* udbredte ovet hele Landet, Muldvarpen findes ikke paa Bornholm; denne sidste Insektæder mangler i Norge, medens Sverige har alle Arterne tilfælles med D. — Rovdyrene, 8 i Tallet, ere: Lækat, Brud, Ilder, Skovmaar, Husmaar, Odder, Grævling og Ræv. Ilderen findes i hele Jylland, maaske ogsaa paa Fyn; i hvert Fald vidne Knoglefund om, at den har levet der i ældre Tid. Husmaaren er uden Tvivl ikke, som tidligere antaget, i sin Forekomst indskrænket til Jylland, Fyn, Lolland og Egnen om Kjøbenhavn; den er i senere Aar jævnlig truffen andre Steder paa Sjælland. Grævlingen er ret sjælden paa Fyn og mangler paa Falster og Møen; paa Lolland er den indført. De øvrige Rovdyr ere almindelig udbredte. Norge mangler 2 af disse Arter, Ilder og Husmaar, Sverige kun den sidste; Husmaaren naar saaledes i D. sin nordlige (eller nordvestlige) Udbredningsgrænse. — 1/8 af D.'s Landpattedyr ere Gnavere (14 Arter), følgende nemlig: Egern, Syvsover *{Muscardinus avellanarius)*, 4 Mus (Husmus, Skovmus, Brandmus og Dværgmus), 2 Rotter: Gaardrotte *{Mus decumanus)* og Husrotte *{M. rattus)*, Vandrotte, 3 Markmus (*Arvicola glareola, agrestis, arvalis)*, Buskmus *{Sminthus subtilis)*, Graahare *{Lepus europaeus)*. Af særlig Interesse er Udbredelsen af Brandmus, Dværgmus og *Arvicola arvalis* (hvidfodet Markmus). Brandmusen (*Mus agrarius)* findes kun paa Lolland og Falster; Dværgmus *{M. minutus)* i Jylland og maaske paa Fyn; *Arvicola arvalis* i Jylland, almindelig i den sydlige Del, sjældnere i den nordlige, ellers ingensteds i D. Disse 3 Arter samt Graahare mangle i Norge og Sverige. — Tilbage af Landpattedyrene ere endnu kun de to Hovdyr: Kronhjort, som kun findes vild enkelte Steder i Jylland, og Raadyr; begge ogsaa i Sverige. — 3 Sælarter forekomme ved D.'s Kyster (spættet Sæl, Ringsæl, Graasæl); den norske Fauna er i saa Henseende betydelig rigere. Omtrent 20 Hvaler opføres som tilhørende D.'s Fauna, d. e. trufne i danske Farvande; men kun Marsvinet kan siges at være til en vis Grad hjemmehørende der. — D.'s Fauna af Landpattedyr har i ældre Tid haft en ganske anden Karakter end nu; Tørvemoserne og Køkkenmøddingerne have, som en Art kæmpemæssige Fortidsmuseer, bevaret Levninger af en lang Række Pattedyr, der nu dels ere ganske uddøde, dels indskrænkede til andre Egne af Europa, der byde dem gunstigere Livsvilkaar end det stærkt opdyrkede og flade danske Land. Der er dels her, dels kun i Mergel og Cyclas, fundet Knogler af Vildkat, Los, Ulv, Bjørn, Steppeegern (*Spermophilus*), Bæver, Vildsvin, Kæmpehjort *{Cervus giganteus,* ikke sikker som dansk), Elsdyr, Rensdyr, Bisonokse *{Bos bonasus)* og Urokse *{B. primigenius).* En Del af disse (Kæmpehjort, Urokse) leve intetsteds mere; Bisonoksen er trængt tilbage til faa, fredede Pletter af Fastlandet, Vildkat og Vildsvin findes endnu i Mellemeuropa, Steppeegern fra Sibirien til Mellemeuropa; de øvrige ere ogsaa i Nutiden Beboere af den skandinaviske Halvø. Af Havpattedyr, der nu ikke længer ere danske, har Svartsiden *{Phoca groenlandica)* efterladt sine Spor i Køkkenmøddingerne. — Da D. efter Istiden laa hen som nydannet Land, vare Øerne (til Tider eller stadig) landfaste med Jylland og Sverige. De første fra Syd indvandrede Pattedyr (Rensdyr, Steppeegern) fandt barskt Klima og aabent Land. Rimeligvis ere i dette Tidsrum ogsaa Nordhare *{Lepus timidus), 2* Lemmingarter *{Myodes lemmus, schisticolor)* og en Markmus (*Arvicola atticeps)* vandrede ind i D.; alle findes nu i Norge og Sverige; i D. er endnu intet fundet af dem. Mildere Klima drev Rensdyret bort, tiltagende Skovvækst Steppeegernet. Flertallet af de efterfølgende Indvandrere udbredte sig videre til Sverige, enkelte som Brandmusen holdt sig tilbage i den sydlige Del (Holsten, Lolland-Falster). Sikkerlig er Øernes Forbindelse med Fastlandet først ophørt, da næsten hele Pattedyrfaunaen var indvandret. Dværgmus synes at være indtrængt efter denne Tid, *Arvicola arvalis* er det uden al Tvivl; den første er maa-

ske naaet over til Fyn, Vandet har hindret den sidste i at naa Øerne (H. Winge). — (Litt.: O. F. Muller, *Zool. Dan. Prodr.* [1776]; »Det videnskabelige Udbytte af Kanonbaaden Hauch's Togter«, ved C. G. Joh. Petersen (Goplepolyper, Koraldyr, Havsvampe, Pighudede, Bløddyr, Søpunge, Orme, Kræbsdyr); H. J. Hansen, *Zoologia Danica* (Edderkopper); Lister over Insekter i Naturhistorisk Tidsskrift, Entomol. Meddel.; Krøyer, »D.'s Fiske« [1838—53]; Collin, Naturhistorisk Tidsskrift [3. R., 6. Bd., 1869—70; Frøer og Tudser]; Kjærbølling, »Skandinaviens Fugle«, 2. Udg. ved Collin [1875—77]; Tauber, *Zoologia Danica* (Pattedyr); H. Winge, Vidensk. Medd. naturh. Foren. Kbhvn. 1882 [Danske Smaapattedyr]). *K. C. A.*

Befolkningsforhold.

I antropologisk Henseende er D.'s Befolkning at opfatte som sammensat af forskellige Raceelementer, der ere identiske med dem, der forefindes i de omliggende Lande. Blandt disse Elementer ere de vigtigste et højvoksent, blondt med langt Hoved og et mindre, mørkt med kort Hoved samt disses indbyrdes Krydsningsprodukter. Det Blandingsforhold, hvori de forefindes, er meget forskelligt i de forskellige Egne af Landet; men for øvrigt har den lette Forbindelse mellem Landsdelene hindret Udviklingen og Vedligeholdelsen af stedlige Typer, og hvor saadanne endnu kunne paavises, ere Grænserne imellem dem udviskede. Betragtet i sin Helhed er den mandlige Befolkning ca. 169 Cm. høj, kraftig bygget og velproportioneret, med mere mørk end lys Haarfarve; Hovedformen er kort med en Breddeindeks paa ca. 82; Ansigtet nærmest bredt, Kæbepartiet næppe fremstaaende. Det høje, blonde Element er fremherskende i Vestjylland (Ringkjøbing og Thisted Amter); den mandlige Befolknings Gennemsnitshøjde er her 3—4 Cm. større end paa Lolland og Falster, hvor Typen i det hele er identisk med den korthovedede, sydtyske. Mellem disse to Yderpunkter ligger en Række Overgangsformer, som paa Fyn og i Østjylland danner det relativt ensartede Blandingsfolk, der nærmest svarer til Gennemsnitstypen; men spredt over hele Landet finder man desuden større eller mindre Grupper, dels af de nævnte Grundelementer, dels af fremmede, mere eller mindre karakteristiske Elementer. Blandt disse sidste kunne fremhæves de smaa, meget mørke »Kulsviere« i Nordsjællands Skovegne, der indvandrede hertil i Middelalderen, og som sandsynligvis have dannet den ligeledes meget mørke, men højvoksne Befolkning ved Fiskerlejerne mellem Kjøbenhavn og Helsingør ved Krydsning med den høje og blonde Type, der endnu er fremherskende paa Sjællands Nordkyst fra Hornbæk til Roskildefjord. Et Par Smaagrupper af mørke Folk findes ligeledes paa de jydske Heder, og paa Amager kan der endnu spores et frisisk Raceelement. Om D.'s ældste Befolkning oprindelig har været ensartet, kan endnu ikke afgøres med fuld Sikkerhed; men begge Grundelementerne vare i ethvert Tilfælde til Stede allerede ved Stenalderens Slutning. Der er dog Grund til at antage, at de dengang stode klarere end nu, og sammenholder man det lidet, man ved om Datidens Raceforhold i D., med Resultatet af nyere Undersøgelser i andre Lande, maa det anses for sandsynligt, at det korthovedede, mørke Element er det ældste, og at den høje, blonde, langhovedede Type er indvandret senere, om end allerede i Stenalderen. 5. *H.*

Folketal og Befolkningstæthed. Ved Folketællingen 1. Febr. 1890 havde det egentlige D. 2,172,380 Indb., hertil Færøerne 12,955, Island 70,927, Grønland 10,516, de dansk-vestindiske Øer 32,786, i alt 2,299,564 Indb. Da det egentlige D.'s samlede Areal er 38,340 □Km. (696,3 geografiske □ Mil), er Tætheden pr. □ Km. altsaa 56,-. Dette er kun 1/4 af Befolkningstætheden i Sachsen og Belgien (resp. 234 og 208 Indb. pr. □Km.), hvilke Stater ere Europa's tættest befolkede, men langt over Tætheden i Sverige, Finland og Norge (resp. 10,6, 6,3 og 6,1 Indb. pr. □ Km.), der ere Europa's tyndest befolkede Stater. De selvstændige Stater, D. kommer nærmest i Tæthed, ere Frankrig og Schweiz, hver med 71 Indb. pr. □ Km.

Folketallet og Tætheden i de enkelte Landsdele i D. vare 1890 følgende:

	Folketal 1. Febr. 1890.	Areal i □ Km.	Indb. pr. □ Km.
Sjælland med Kjøbenhavn	834,123	7,409	112,6
do uden do	521,264	7,389	70,6
Bornholm	38,761	583	66,4
Lolland-Falster	100,552	1,689	59-5
Fyn	256,824	3,416	75,2
Sydøstlige Jylland	379,539	7,243	52,4
Nordlige do.	284,558	7-405	38,4
Sydvestlige do.	278,023	10,594	26,0

Saaledes er det sydvestlige Jylland den tyndest befolkede Del af Landet, medens Fyn har henved tre Gange saa stor en Tæthed o: en noget større end Frankrig's Gennemsnitstæthed.

Befolkningstætheden i Landet som Helhed afhænger naturligvis af hele Landets naturmæssige og historiske Forhold. Med Hensyn til Landsdelene indbyrdes spiller ved Siden heraf Byernes Fordeling nogen Rolle. Skarpest kommer dette frem over for Hovedstaden — der bringer Sjællands Tæthed op fra 71 Indb. pr. □Km. til 113 —, men det indvirker f. Eks. ogsaa noget paa Tætheden i det sydøstlige Jylland, idet Bybefolkningen her indtager en relativ stor Del af den hele Befolkning. Som Helhed ere dog Byerne ret smaa i D., og det her anførte Moment bliver derfor ikke af afgørende Betydning. Selv bortset fra Byerne staa Øernes Tæthed over Jyllands, Østjyllands over Vestjyllands; men i det enkelte kan Skalaen ikke gennemføres.

By og Land. Ifølge Folketællingen for 1890 udgjorde Befolkningen i Kjøbenhavn 312,859, i alle øvrige Byer 350,707, i Landdistrikterne 1,508,814. I de sidste 50 Aar har Forholdet været følgende:

Af hver 1,000 Indb. fandtes i

	1840	1860	1880	1890
Kjøbenhavn	94	96	119	144
Købstæder	109	128	143	161
Landdistrikter	797	776	738	695
	1,000	1,000	1,000	1,000

Saaledes er Landbefolkningen aftagen fra 8/10 til 7/10 af den hele Befolkning, og Tilvæksten er væsentligst kommen Kjøbenhavn til gode. Endda er her kun den rent administrative Inddeling fulgt. Mange af Byerne have desuden nærgrænsende Kom-

muner af bymæssig Art, ikke faa »Landsbyer« ere langt snarere Købstæder (Herning, Struer, Esbjærg o. fl.), dernæst ere de saakaldte Handelspladser — Frederiksberg, Frederiksværk, Marstal, Silkeborg, Løgstør, Nørresundby — jo i Virkeligheden egentlige Byer, og regner man blot disse sidste og Kjøbenhavn's Nabokommuner med til Bybefolkningen, forandres Forholdet ikke lidt. Vi faa da Kjøbenhavn med Frederiksberg, Utterslev og Sundbyerne omfattende 17,3 p. Ct. af Befolkningen (375,719 Indb.), de øvrige Byer og Handelspladser 16,7 p. Ct. (362,431 Indb.), Landdistrikterne 66,0 p. Ct. (1,434,230 Indb.). Herefter udgjorde Landbefolkningen knapt 2/3, Kjøbenhavn's Befolkning godt 1/6 og de øvrige Byers Befolkning 1/6 af hele Landets Befolkning. Kjøbenhavn er derved vokset op til at blive den relativt største Hovedstad i Verden; intet andet Land har saa deformt et Hoved. Og dette Misforhold er i stadig Tiltagende, hvad der kan ses af, at Kjøbenhavn med Nabokommuners Befolkning ifølge den foreløbige Opgørelse af Tællingen 1 Febr. 1895 udgjorde 408,191 (deraf Kjøbenhavn 333,714; Frederiksberg 56,076, Sundbyerne 15,499, Utterslev 2,902), hvad der giver ca. 18 p. Ct. af det egentlige D.'s anslaaede Befolkning i 1895. Over for den antagne Befolkning i hele den danske Stat (det egentlige D., Bilande og Kolonier) i 1895 — ca. 2,4 Mill. Indb. — udgjorde Befolkningen i Kjøbenhavn med Nabokommuner ca. 17 p. Ct. — Fraregnet Frederiksberg og Sundbyerne havde 1890 7 Byer uden for Kjøbenhavn over 10,000 Indb. hver, 42 fra 2,000 til 10,000, 23 under 2,000 Indb. hver. De 7 største Købstæder vare: paa Sjælland: Helsingør med 11,076 Indb., paa Fyn: Odense med 30,268, i det sydøstlige Jylland: Fredericia med 10,042, Horsens med 17,290, Aarhus med 33,306, Randers med 16,617, i det nordlige Jylland: Aalborg med 19,503 Indb.

Til hvilken Grad Byerne efterhaanden sluge Landbefolkningen, fremgaar af, at Byernes og Landdistrikternes danskfødte Befolkning 1890 fordelte sig procentvis saaledes:

Fødested i	Kjøbenhavn (administrativ Inddeling).	Købstæder	Landdistr.
Kjøbenhavn. .	5 6	3	2
Købstæder ..	18	55	4
Landdistrikter	26	42	94
	100	100	100

Saaledes var af Kjøbenhavns danskfødte Befolkning godt 1/6 købstadfødt, godt 1/4 landbofødt, medens af Købstadbefolkningen nogle faa p. Ct. vare fødte i Kjøbenhavn, over 2/5 landbofødte. Af Landbefolkningen vare i alt kun 6 p. Ct. byfødte. En anden summarisk Maade at se Forholdene paa er følgende:

	Folketal 1840	Folketal 1890 skulde være ved ligelig Tilvækst	Folketal 1890 er
Kbhvn. med Nabokommuner. .	123,123	207,490	375,719
Købstæder og Handelspladser	143,699	242,164	362,431
Landdistrikter . .	1,022,253	1,722,726	1,434,230
	1,289,075	2,172,380	2,172,380

Uden Vandringerne — og de forskellige Fødsels- og Dødelighedsforhold, som imidlertid netop i høj Grad ere blevne paavirkede af Vandringerne — skulde Kjøbenhavn saaledes have haft ca. 170,000, Købstæderne ca. 120,000 færre Indb., end de havde 1890, Landet derimod henved 300,000 flere.

Befolkningstilvæksten. I hele Monarkiet, hvor Folketallet 1890 var 2,299,564, var det 1880 2,096,467. I det egentlige D. vare de to Tal henholdsvis 2,172,380 og 1,969,039 o: en gennemsnitlig aarlig Tilvækstprocent af 0,99. Samme Tilvækstprocent havde D. 1870—80. 1840—80 var den aarlige Tilvækstprocent 1,06, 1801—40 0,84. Regner man en Forøgelse for hele Monarkiets Folketal indtil 19. Aarh.'s Slutning, svarende til Forøgelsen 1880—90 og 1870—80, vil den danske Stat Aar 1900 have ca. 2 1/2 Mill. Indb. eller samme Indbyggerantal, som det havde Aar 1800. Det har da folketalsmæssig set indvundet Tabet af Norge (dengang 900,000 Indb.) og Tabet af Hertugdømmerne (dengang 600,000) ved Stigningen i det egentlige D.'s Folketal fra ca. 900,000 i Aaret 1800 til ca. 2,4 Mill. i Aaret 1900. I de forskellige Landsdele udgjorde Tilvæksten 1801—90 følgende.

	1801—40	1840—60	1860—80	1880—90
	(gennemsnitlig aarlig Tilvækstprocent).			
Kjøbenhavn	0,48	1,26	2,09	2,91
Øvrige Sjælland	0,90	1,02	0,74	0,gg
Bornholm	0,66	0,76	0,94	0,92
Lolland-Falster	0,77	0,93	0,56	0,36
Fyn	0,91	0,84	0,63	0,41
Sydøstlige Jylland. . .	1,00	1,38	1,06	0,71
Nordlige do. ...	0,88	1,19	0,95	0,88
Sydvestlige do. ...	0,77	1,16	1,26	0,90
Hele Landet	0,84	1,11	1,02	0,99

I 19. Aarh.'s første Slægtled stagnerede Kjøbenhavn, medens Tilvæksten var ret betydelig i den øvrige Del af Landet, i de følgende 50 Aar havde Kjøbenhavn en stedse stigende Tilvækstprocent, Dele af det øvrige Land — og D. som Helhed — en aftagende. Se vi bort fra Kjøbenhavn — og fra den lille 0 Bornholm, hvor særlige Forhold gøre sig gældende — finde vi, at Tilvæksten 1880—90, ligesom til Dels tidligere Perioders Tilvækst, staar i omvendt Forhold til Landets Frugtbarhed. Dette fremgaar af følgende Sammenstilling af Antal Tdr. Hartkorn pr. □ Mil i de forskellige Landsdele med Tilvæksten sammesteds:

	Tdr. Hartkorn pr. □ Mil.	Tilvækstproc. 1880—90.
Lolland-Falster	1,002	0,36
Fyn	95°	0,41
Sjælland	855	0,68
Sydøstlige Jylland. . ..	544	0,71
Nordlige do.	357	0,88
Sydvestlige do.	267	0,90

Vel er Hartkornsansættelsen forældet og for saa vidt misvisende, som store Arealer nu ere opdyrkede, der før laa uopdyrkede hen, hvad der naturligvis vilde paavirke de ovenanførte Tal i høj Grad ved en ny Opmaaling, men Rækkefølgen i ovennævnte Liste vilde dog næppe forandres, og den viser, at jo mere »mættet« Landsdelen er, des mindre er Befolkningstilvæksten, og omvendt. —

At dette Forhold ikke kan føres videre overalt i Detaillen, og at Tiltrækningen til Byerne og mange andre lokale Forhold væsentlig indvirke, behøver næppe at tilføjes, men i Hovedsagen vise dog de anførte Tal, at der arbejder sig en stedse større Befolkningstæthed op der, hvor Jordkultiveringen har mest Brug for den og efterhaanden giver den Livsbetingelser.

Befolkningstilvækstens Aarsager. Ind- og Udvandring, Vielser, Fødte, Døde. Folketallet var i 1801: 929,001, 1840: 1,289,075, 1860: 1,608,362, 1870: 1,784,741, 1880: 1,969,039, 1890: 2,172,380, saaledes at Tilvæksten i Folketal var:

1801-39	1840-59	1860-69	1870-79	1880-89
360,074	319,287	176,379	184,298	203,341

Denne Tilvækst fremkom saaledes:

	1801—39	1840—59	1860—69	1870—79	1880—89
Fødte (inkl. dødfødte)	1,386,573	936,469	546,530	605,130	681,729
Døde (inkl. dødfødte)	1,030,197	626,712	360,507	380,930	405,372
Fødselsoverskud	356,376	309,757	186,023	224,200	276,357
Indvandringsoverskud	3,698	9,530	÷ 9,644	÷ 39,902	÷ 73,016

Det ses altsaa, at i Aarhundredets første Tredjedel var der et Indvandringsoverskud paa nogle faa Tusinde, 1840—59 paa henved en halv Snes Tusinde, men i de derefter følgende tre Decennier et stedse stigende Udvandringsoverskud. Absolute Tal for indvandrede og udvandrede findes imidlertid ikke, man kender altsaa kun de her nævnte Differenser. Dog kan det siges, at den oversøiske Udvandring i de tre Decennier 1860—69, 1870—79 og 1880—89 omfattede mindst resp. 15,400, 37,100 og 77,000 Personer; hertil kommer imidlertid nogen ukontroleret oversøisk Udvandring og Udvandringen fra D. til det øvrige Europa. Med Hensyn til Indvandringen maa man nøjes med det Materiale, der foreligger i Folketællingernes Angivelser af Personer med Fødested uden for D. (se ndfr.), altsaa Tallet paa dem, der ere indvandrede i tidligere Aar, med Fradrag af dem, der ere døde eller atter ere udvandrede.

Ved Siden af de for Fødte og Døde nys anførte Tal skal anføres, at Tallet paa Vielser udgjorde: 1850 — 59: 132,500, 1860—69: 127,287, 1870—79: 146,236, 1880—89: 153,125. Herefter faar man for hver 10,000 af Befolkningen:

Gnmsnitl. aarlig.	Vielser.	Fødte.	Døde.
1850—59	177	339	220
1860—69	150	323	213
1870—79	156	323	203
1880—89	148	329	196

Det viser sig saaledes, at Antallet af Vielser har været i Aftagende, Antallet af Fødte ret stationært, og da Udvandringen samtidig har været i Stigning, maatte den aarlige Tilvækstprocent være gaaet betydelig ned, hvis disse Forhold ikke havde været modvirkede af (og maaske haft nogen Andel i) den formindskede Dødelighed. Hvis saaledes Dødeligheden i 1880—89 havde været den samme som i 1850—59, altsaa 220 i Stedet for 196 pr. 10,000, vilde Folketallet i 1890, under *i* øvrigt lige Forhold, have været 50,000 ringere, end det nu var Tilfældet.

Midlertidig nærværende. Faktisk Befolkning. Af den 1. Febr. 1890 talte Befolkning vare 23,897 »midlertidig nærværende« o: enten Udlændinge eller Indlændinge, der kun havde midlertidigt Ophold paa det Sted, hvor de taltes; de Indlændinge, der have været midlertidig nærværende det ene Sted, maa jo have været »midlertidig fraværende« andensteds, og ligesom der i D. fandtes midlertidig tilstedeværende Udlændinge, havde der til Gengæld været en Del »midlertidig fraværende« Danske i Udlandet, som ikke ere medtalte. Hele Opgørelsen af de »midlertidig fraværende« maa imidlertid anses for mindre paalidelig, og Folketællingen regner kun med den faktiske Befolkning o: det Antal Individer, der Tællingsdagen fandtes paa hvert Sted i Landet, inkl. de midlertidig nærværende. Det er dette Tal for den faktisk tilstedeværende Befolkning, der udgjorde 2,172,380 (den retslige Befolkning kalder man Befolkningen ÷ de midlertidig nærværende + de midlertidig fraværende; den er 1890 opgjort til 2,165,207).

Køn og Alder. Befolkningen fordelte sig efter Køn med 1,059,157 af Mandkøn og 1,113,223 af Kvindekøn: at for hver 1,000 af Mandkøn fandtes 1,051 af Kvindekøn. I Kjøbenhavn fandtes 1,179, i Købstæderne 1,087, paa Landet 1,011 Kvinder for hver 1,000 Mænd. Det store Overskud i Byerne hidrører fra, at her er Forskellen mellem Mænds og Kvinders Dødelighed større end paa Landet, og fra en større kvindelig end mandlig Indvandring fra Land til By. Overvægten af Kvinder over Mænd har i det sidste Slægtled været i stadig Stigning i Byerne, og da disse have omfattet en stadig større Del af Landets Befolkning, har den kvindelige Overvægt været i Tilvækst i Landet som Helhed, hvortil i øvrigt ogsaa den oversøiske mandlige Udvandring har bidraget. For hver 1,000 Mænd var Antallet af Kvinder:

	1860	1880	1890
Kjøbenhavn med Nabokommuner	1,086	1,160	1,179
Købstæder og Handelspladser	1,022	1,059	1,087
Landdistrikter	1,007	1,008	1,011
Danmark	1,017	1,035	1,051

I alle europæiske Lande, undtagen Italien og Staterne paa den græsk-tyrkiske Halvø, have Kvinderne Overvægt over Mændene (fra 1,002 til 1,084 Kvinder pr. 1,000 Mænd), i de nordamerikanske Fristater findes derimod kun 953 Kvinder for hver 1,000 Mænd.

Befolkningens Fordeling i Aldersklasser var 1890 følgende:

	Mandkøn	Kvindekøn	Tilsammen
Under 15 Aar	382,131	373,571	755,702
15 — 20 —	97,678	97,418	195,096
20—40 —	285,972	317,045	603,017
40—60 —	190,686	204,489	395,175
60 Aar og derover	101,793	119,969	221,762
Uangiven Alder	897	731	1,628
Tilsammen	1,059,157	1,113,223	2,172,380

Der fødes gennemsnitlig 105 Drenge for hver 100 Piger, og uagtet Drengenes Dødelighed ogsaa i de første Aldersaar er større end Pigernes, viser der sig dog endnu et Overskud i Barnealderen som Helhed; i Alderen 15—20 Aar ere Kønnene lige talrig repræsenterede; fra da af have Kvinderne Overtallet, dels paa Grund af den større Dødelighed mellem Mænd, dels paa Grund af Mændenes større Udvandring. I Giftermaalsaideren 20—40 Aar fandtes 1890: 111 Kvinder for hver 100 Mænd. — Proportionelt fordelt og tillige efter Forholdet mellem By og Land, faa vi følgende Oversigt over Aldersklasserne (begge Køn under eet). Afhver 1,000 Indb. vare

	d C <		I a	40—t Aar	6 A 0 og de ove
Kjøbenhavn	307.4	76,5	355.5	185,5	75.1
Købstæder .	352,9	90,4	293,4	174,4	88,9
Landet	355.5	92,5	258,1	183,1	110,8
Danmark .	348,0	90,0	278,0	182,9	102,0

Den kraftigste Alder — den baade med Hensyn til Arbejde og Børneavl mest produktive —, 20—40 Aars Alderen, var saaledes stærkere repræsenteret i Kjøbenhavn end i Købstæderne, i disse atter stærkere end paa Landet. I væsentlig Grad hænger dette sammen med Indvandringen af Haandværkere, Daglejere, Tyende etc. netop i denne Alder til Byerne, særlig til Kjøbenhavn, og desuden med den større Dødelighed i Byerne, der formindsker Antallet i de høje Aldersaargange. Paa den anden Side modvirkes Forholdet ved den større Fødselshyppighed, der netop er gaaet i Følge med den betydelige Indvandring af voksne Mænd og Kvinder, og som forøger Antallet i Børnealdersklasserne. — Den hele Barnealder (indtil 15 Aar) omfattede godt $^1/_3$ af Befolkningen, Aldersklasserne over 60 godt $^1/_{10}$; en Del af Befolkningen under 15 og over 60 Aar er ikke blot nydende, men ogsaa ydende; paa den anden Side gør ingenlunde endnu Aldersklassen 15—20 Aar stedse fuld Arbejdsgerning, mindst $^2/_3$ af Befolkningen maa derfor forudsættes at være kun nydende, saaledes at altsaa de $^3/_5$ ikke blot skulle ernære sig selv, men ogsaa de øvrige $^2/_5$. — I Alderen 90 Aar og derover fandtes 1890: 334 Mænd og 657 Kvinder, deraf vare atter 3 Mænd og 2 Kvinder mindst hundredaarige.

Familier. Antallet af Familier i D. var 1890: 473,345 o: 4,59 Personer pr. Familie. Da imidlertid Begrebet »Familie« er ret vagt — det falder nærmest sammen med »Husstand«, det Personkompleks af Slægtninge, Tyende og logerende, der bebor en Lejlighed i Fællesskab — er den hele Opgørelse af Familietallet ikke særdeles værdifuld, navnlig ikke til Sammenligning med andre Tællingsresultater. I Kjøbenhavn udgør Antallet af Personer pr. Familie (o: det hele Antal »Husstande« divideret ind i hele Befolkningstallet) 4,15, i Købstæderne 4,48, paa Landet 4,73. Det er det store Antal Husstande paa 6 Personer og derover i Købstæderne og navnlig paa Landet, der fremkalder Forskellen. Af samtlige Husstande udgjorde nemlig procentvis:

Husstande	en m	ns de	dis er	s ' r	yllan andet trikt
	II	1!			
		tø	K.		
paa 1 Person	10	10	9	7	6
— 2—5 Personer . .	68	65	65	64	60
— 6 Pers. og derover	22	25	26	29	34
	100	100	100	100	100

Saaledes var der en halv Gang flere store Husstande i Jylland's Landdistrikter end i Kjøbenhavn, hvad der til Dels hænger sammen med Tyendeforholdet. Men til en nøjere Indgaaen paa dette Spørgsmaal hører desuden en Opredning af den Rolle, de »logerende« i Byerne og »Aftægtsfolk« paa Landet spille, delvis til Forstyrrelse af det snævrere Familieliv.

Gifte og ugifte. I ægteskabelig Henseende var Fordelingen følgende:

Mænd	Ugifte	Gifte	Enkemænd og Enker	Separerede	Fraskilte	Tilsammen
under 20 Aar	479.797	12			»	479,809
20—40 Aar	139,759	143,084	2,642	304	183	285,972
40—60 —	16,774	162,177	10,519	669	547	190,686
60 Aar og derover	6,541	68,341	26,260	304	347	101,793
Tilsammen.	642,871	373,614	39,421	1,277	1,077	1,058,260
Kvinder						
under 20 Aar	470,033	950	3	2		470,989
20 — 40 Aar	137,973	172,555	5,522	568	427	317,045
40—60 —	24,409	150,164	28,200	880	836	204,489
60 Aar og derover	11,512	50,576	57,103	385	393	119,969
Tilsammen.	643,927	374,245	90,828	1,835	1,657	1,112,492

Der var saaledes ca. 374,000 Ægtepar i Landet; at der var en ringe Forskel paa gifte Mænd og gifte Kvinder, maa navnlig skyldes et Overtal af midlertidig fraværende Ægtemænd. — Da den legale Minimumsalder for Ægteskabsindgaaelse i D. tor Kvinder er 16, for Mænd 20 Aar, og Dispensationer herfra kun ere sjældne, vil det ikke undre, at Antallet af Ægtemænd under 20 Aar kun er 12; mere paafaldende er det, at Antallet af gifte Kvinder under 20 Aar kun er 950, hvad der imidlertid hænger sammen med den i det hele ret sene Alder, i hvilken Ægteskaberne indgaas i D. I Kjøbenhavn var, efter Opgørelser foretagne for Femaaret 1878—82, den gennemsnitlige Vielsesalder for Ungkarle 28,8 Aar, for Piger 26,9 Aar, i Fyn's Landdistrikter var den samtidig henholdsvis 30,4 og 28,0 Aar. I D. var, efter Opgørelser for 1860'erne og 1870'erne, 6 p. Ct. af Brudene under 20 Aar, i Preussen 10 p. Ct., i England 14 p. Ct., i Italien 17 p. Ct., i Frankrig 21 p. Ct., i Rusland — 58 p. Ct.! I sidstnævnte Land vare tillige ikke mindre end 38 p. Ct. af Brudgommene under 20 Aar.

Idet man kan gaa ud fra, at efter det 40. Aar ville Kvinderne i Reglen dels være udelukkede fra Ægteskab, dels have mistet den naturlige Støtte hos Forældre etc., er det af Interesse med Hensyn til Spørgsmaalet om Kvindernes Erhverv at mærke sig, at af de 324,458 Kvinder i Alderen 40 Aar og derover vare kun de 62 p. Ct. i Ægteskab, medens 11 p. Ct. vare ugifte, 26 p. Ct. Enker, 1 p. Ct. separerede og fraskilte; de tre sidste Grupper tilsammen talte i alt 124,000 Personer. — Det langt større Antal Enker o. s. v. end Enkemænd skyldes dels Mændenes større Dødelighed, dels Enkemændenes større Vielseshyppighed end Enkernes. — Efter By og Land fordelte Befolkningen sig i ægteskabelig Henseende saaledes, at i Alderen 20 Aar og derover fandtes af hver 1,000 i

	Kjøbenhavn		Købstæder		Landdistrikter	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
	M	Kvi	S	Kvi	M	Kvi
Ugifte	344	364	290	289	267	243
Gifte	603	472	648	555	654	617
Enkemænd og Enker	48	156	57	149	75	136
Separerede og fraskilte	5	8	5	7	4	4
	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

Saaledes er der forholdsvis flere ugifte i Kjøbenhavn end i Byerne, i disse atter flere end paa Landet, og særlig gælder dette Kvinderne, en Forskel, der hænger sammen dels med Dødelighedsforskel, dels med Indvandringsforholdene (yderligere med Hensyn til Ægteskabsalder m. v., se Ægteskabsstatistik).

Fødested. Efter Fødested fordelte D.'s Befolkning sig saaledes:

Fødested	Mænd	Kvinder	I alt pr. 10,000 af Befolkningen
Kjøbenhavn	97,466	110,207	956
Provinskøbstæder	137,003	152,878	1,334
Landdistrikter	789,723	809,789	7,363
Færøerne	124	165	1
Island	250	325	3
Grønland	95	122	1
De dansk-vestindiske Øer	157	252	2
Norge	1,336	2,049	16
Sverige	13,528	20,274	156
Slesvig	10,760	10,064	96
Øvrige Tyskland	5,964	4,319	47
Øvrige Udland	1,251	1,355	12
Uopgivet Fødested	1,500	1,424	13
	1,059,157	1,113,223	10,000

Saaledes var 1/10 af Befolkningen født i Hovedstaden, 1/8 i Købstæderne, 3/4 i Landdistrikterne, kun godt 3 p. Ct. i Udlandet. Baade Tallene for Slesvig og for det øvrige tyske Rige ere i Nedgang, en Følge af, at den Befolkning, der efter Krigen udvandrede fra Hertugdømmerne til Kongeriget, selvfølgelig efterhaanden uddør, uden i tilsvarende Grad at rekruteres. Derimod er den svenske Indvandring i Tilvækst. 1880 var Antallet af svenskfødte ca. 24,000, 1890 ca. 34,000. Af disse sidste fandtes atter i Kjøbenhavn 4,638 af Mandkøn (for en stor Del Haandværkssvende og Daglejere) og 8,234 af Kvindekøn (for en stor Del Tjenestetyende). Fra fjernere Lande er Tallet paa de hertil indvandrede kun ringe. Fraregnes Gesandtskabspersonalerne, midlertidig nærværende Søfolk og rejsende, samt Danske, der tilfældig ere fødte i Udlandet etc., naar Tallet sikkert ikke 2,000 o: ikke 1 p. Ct. af Befolkningen.

Trossamfund. Af Personer uden for »Folkekirken« vare i 1890 opførte paa Folketællingslisterne:

	Mandkøn	Kvindekøn	Tilsammen
Andre lutheranske Samfund	5,215	5,409	10,624
Reformerte	586	666	1,252
Anglikanere	42	95	137
Metodister	1,017	1,284	2,301
Irvingianere	1,184	1,425	2,609
Baptister	2,042	2,514	4,556
Romersk-katolske	1,718	1,929	3,647
Græsk-katolske	21	17	38
Forskellige kristne Sekter	508	598	1,106
Mosaitter	1,930	2,150	4,080
Mormoner	429	512	941
Uden forTrossamfund	1,567	581	2,148
	16,259	17,180	33,439
Uangivet	255	157	412

Kun 1,5 p. Ct. af Befolkningen var saaledes uden for »Folkekirken«, og naar Spørgsmaalet er om, hvormange der direkte havde udmeldt sig af denne, er Tallet endnu ringere, idet dette sikkert ikke er Tilfældet med samtlige de 2,148, der ere opførte »uden for Trossamfund«, og maaske heller ikke med alle de andre. Paa den anden Side giver Tabellen naturligvis intet Udtryk for Trosbekendelse, da der som bekendt inden for de eksisterende Konfessioner, baade Folkekirkens og andre, findes alle Afskygninger af troende og ikke-troende. I den sidste Menneskealder var Forholdet med Hensyn til de »anerkendte Trossamfund« følgende:

	1860		1890	
	absolut Antal.	p. m. af Befolkningen	absolut Antal.	p. m. af Befolkningen.
Reformerte	1,761	1,10	1,252	0,58
Metodister	42	0,03	2,301	1,06
Romersk-katolske	1,240	0,77	3,647	1,69
Mosaitter	4,214	2,63	4,080	1,88

Saaledes er Tallet paa Reformerte aftaget absolut med 1/3, relativt gaaet ned til det halve; Antallet af Mosaitter har absolut set omtrent holdt sig, men er relativt stærkt i Nedgang; Antallet af Romersk-katolske er steget, absolut til det tredobbelte, relativt til det dobbelte, medens Metodisterne i Løbet af de 30 Aar fra faa Medlemmer ere blevne til en Menighed paa 2,300. Hvor stærkt ogsaa Tilhængerne af andre moderne kristne Trossamfund ere voksede i Tal i D., fremgaar af, at Tallet paa Irvingianere i 1860 var 202, 1890 2,609, og paa Baptister 1860 2,270, 1890 4,556. — Mormonernes Antal er derimod gaaet ned fra 2,657 i 1860 til 941 i 1890. Tallet paa Personer uden positiv Tro er steget fra 12 i 1860 til 2,148 i

1890, men maa altsaa optages med ovenstaaende Reservationer.

Abnorme Individer. Ved Folketællingen 1890 var Antallet af

	Mandk.	Kvindek.	Tils.
Døvstumme	745	666	1,411
Døve	185	210	395
Blinde	563	590	1,153
Idioter	1,532	1,180	2,712
Sindssyge	1,709	2,085	3,794

Af de døvstumme fandtes 223 mandlige og 201 kvindelige i særlige for disse oprettede Anstalter (heri dog indbefattet 102, der af en af Anstalterne vare anbragte i privat Pleje). 683 af de døvstumme vare under 20 Aar, og ca. $^3/_5$ af disse vare anbragte i Anstalter; af de 728 døvstumme over 20 Aar fandtes altsaa kun nogle faa Procent i Anstalter. 116 døvstumme vare over 60 Aar. Antallet af døvstumme var i Forhold til hele Befolkningen noget større af Mænd end af Kvinder og i de yngre Aldersklasser end i de ældre. Det har omtrent udgjort en lige stor Del af Befolkningen ved de tre sidste Folketællinger; men det gælder her som ved de øvrige Oplysninger om abnorme, at Opmærksomheden fæstes skarpere paa Abnormiteterne end tidligere for i Tide at søge at komme dem til Hjælp, hvad der ogsaa ved den nyere Lovgivning er lettet Befolkningen, og at i Forbindelse dermed ogsaa Udfyldningen af Tællingslisterne er nøjagtigere end før. — Opgivelserne om døve vedrøre Personer, der helt ere Hørelsen berøvede, men frembyde, efter Abnormitetens Art, intet godt Materiale. — Af det hele Antal blinde (Synet aldeles berøvet) fandtes i Blindeanstalter 44 af Mand- og 62 af Kvindekøn. Blindheden er omtrent ligelig fordelt mellem Kønnene, men er, i Modsætning til Døvstumheden, stærkt stigende med Alderen. Forholdet for døvstumme og blinde var pr. 100,000:

	Døvstumme.	Blinde.
Alderski. under 20 Aar	71,8	16,6
20—40 Aar	59,2	31,0
40—60 —	63,0	61,0
60 Aar og derover	52,3	255,7
Hele Befolkningen	65,0	53,1

Af det hele Antal Idioter fandtes i Anstalter, autoriserede eller kontrolerede af Staten, 361 af Mand-, 226 af Kvindekøn. Rundt om i kommunale Forsørgelsesanstalter m. m. findes dog aandssvage. Mandkønnet er forholdsvis noget stærkere repræsenteret blandt Idioterne end Kvindekønnet. Hvad Fordelingen i Aldersklasser angaar, viser sig for de første Aaringer, under 10 Aar, et forholdsvis meget ringe Antal, hvad der dog formentlig hænger sammen med, at de paagældende abnorme ikke erkendes eller i hvert Fald ikke af deres Slægt ønskes deklarerede som saadanne før højst fornødent. I øvrigt findes i Aldersklassen 60 Aar og derover ca. 100 Idioter pr. 100,000 Indb. mod ca. 200 i Alderen 15—20 Aar. — Af sindssyge fandtes i de egentlige Sindssygeanstalter 1,214 af Mand-, 1,390 af Kvindekøn. Desuden findes imidlertid nogle Hundrede sindssyge i forskellige kommunale Anstalter, der nærmest ere indrettede til Fattigforsørgelse, men ikke ere beregnede paa rationel Behandling af de sindssyge. Antallet af sindssyge udgjorde 1890 161 pr. 100,000 af Mandkøn, 187 pr. 100,000 af Kvindekøn, endvidere for hver 100,000 i hver af Aldersklasserne under 20, 20—40, 40--60, 60 Aar og derover: 8, 186, 430 °g 390. 1860 angaves Tallet af sindssyge pr. 100,000 af hele Befolkningen til 117, 1870 til 137, 1880 til 166, 1890 til 175. Hvor meget af denne stærke Stigning der skyldes virkelig Forøgelse af Sindssygdommen i Befolkningen, hvor meget den større Opmærksomhed, der nu henvendes paa Sygdommen, og den øgede Tilbøjelighed til tidligt og uden Sky at søge Lægebehandling for den, lader sig selvfølgelig ikke afgøre. Men en forholdsvis Stigning i det opgivne Tal fra 1860—90 af 50 p. Ct. er altid betydningsfuldt og i hvert Fald meget indgribende for Anstalterne og den hele offentlige og private Sindssygebehandling. (Litt.: Fornemmelig »Hovedresultaterne af Folketællingen i Kongeriget Danmark den 1ste Februar 1890« i Statistisk Tabelværk, 4de Række, Litra A, Nr. 8 a; jfr. ogsaa »Foreløbig Opgørelse af Folketallet i København med Nabokommuner den 1ste Februar 1895«, og Rubin og Westergaard, »Ægteskabsstatistik« [Kbhvn. 1890]). *Marcus Rubin.*

Befolkningens Fordeling efter Erhverv var 1890 i det egentlige D. (altsaa uden Færøerne) føl-

	Mænd.	Kvinder.	Tilsammen.
Immateriel Virksomhed	78,471	83,979	162,450
Jordbrug	445,779	436,557	882,336
Fiskeri	17,194	15,718	32,912
Industri	268,138	266,290	534,428
Handel	81,623	91,306	172,929
Søfart	13,724	12,358	26,082
Landtransport (undt. Jærnbane- og Postvæsen)	8,461	7,625	16,086
Daglejervirksomhed uden specificeret Næring	80,618	82,310	162,928
Anden og uopgivet Næringsvej	15,382	29,285	44,667
Pensionister, Aftægtsfolk, Kapitalister	29,371	63,602	92,973
Personer i Abnorm- og Straffeanstalter, almissenydende	20,396	24,193	44,589
	1,059,157	1,113,223	2,172,380

Efter disse Tal, der paa Grund af Materialets Beskaffenhed, de vage Grænser mellem Næringsvejene, dog kun give tilnærmelsesvis rigtige Resultater, udgjorde Jordbrugerne ca. $^2/_5$, de industridrivende ca. $^1/_4$, de til Handel og Omsætning (Sø- og Landtransport) knyttede omtrent $^1/_{10}$ af Befolkningen. Pr. 1,000 af Befolkningen var der nemlig 75 »immaterielle Frembringere« (ɔ: Embedsmænd, Læger, Sagførere o. l.), 406 Jordbrugere, 15 Fiskere, 246 industridrivende, 50 handlende,

12 søfarende, 7 sysselsatte ved Landtransport, 75 Daglejere, 43 Pensionister, Kapitalister etc, 21 hørende til »anden Næringsvej« og 20 almissenydende eller optagne i de nævnte offentlige Anstalter. I Virkeligheden er Hovednæringsvejenes Andel i den hele Befolkningsmasse større, end det fremgaar af disse Forholdstal; tager man Hensyn til den store Gruppe Daglejere og Arbejdsmænd uden bestemt opgiven Næring, vil man kunne sætte Jordbrugerklassens Procent af Befolkningen op til ca. 45. Styrkeforholdet imellem Jordbrugere og industridrivende og handlende er dog siden 1880 forrykket en Del til Fordel for de sidstnævnte. 1890 var der i alt for begge Køn ca. 682,000 Forsørgere D: Personer, der aktivt, som over- eller underordnede, Driftsherrer eller Arbejdere, toge Del i vedkommende Erhverv, hvad enten de nu vare Familieforsørgere eller blot selvforsørgende. 538,000 af dem vare Mænd, 144,000 Kvinder o: godt Halvdelen af Mændene og mellem en Ottende- og en Syvendedel af Kvinderne; de forsørgede udgjorde henimod de to Femtedele af den mandlige og henimod tre Fjerdedele af den kvindelige Befolkning. Desuden var der ca. 95,000 mandligt Og og ca. 122,000 kvindeligt Tyende, altsaa henholdsvis en Ellevtedel og en Niendedel af samtlige Mænd og Kvinder. (Om Kvindernes Sysselsættelse i Fagerhverv, der er i betydelig Stigen, se i øvrigt M. Rubin's Afhdlg. i Kvindeudstillingens Katalog 1895).

Om Befolkningens moralske Forhold giver Statistikken kun spredte, og, efter Emnets Natur, ofte kun ufyldestgørende Oplysninger. Der kan ikke være Tale om her at komme ind paa de mange sociale Forhold, der udgøre Genstand for Moralstatistikken i videre Forstand, Forhold, der ofte desuden kun vanskelig lade sig omsætte i sikre Talstørrelser. Moralstatistikken i snævrere Forstand indskrænker sig derimod til Redegørelse for visse karakteristiske, i Tal forholdsvis let omsættelige, Udslag af de moralske Tilstande og fæster derfor Blikket fornemmelig paa de uægte Fødsler, Selvmordene, Drikfældigheden og Lovovertrædelserne. Men idet man saaledes dvæler ved de særlig uheldige sociale Fænomener, kommer man let til at sætte for mørke Skygger ind i det Billede, man giver af Sædelighedstilstanden; de moralstatistiske Data maa derfor ses i Forbindelse med de Lyssider, som Skole- og Kirkeforhold, det økonomiske Livs Vækst etc. kunne frembyde. Endelig maa en Sammenligning paa det moralstatistiske Omraade med andre Lande kun foretages med Varsomhed, da de foreliggende Tal ofte ere uensartede i Henseende til Materialets Indsamling og Opstilling og til Tider nærmest Udtryk for Forskelligheder i Landenes legale Tilstande.

I Femaaret 1885—89 fødtes der i D. gennemsnitlig aarlig 6,485 levendefødte uægte Børn, i de følgende fire Aar 1890—93 ca. 6,475. Der blev nemlig i alt født

	uden for Ægteskab.	I Procent af levendefødte.
1890—93	25,898	9,41
1885—89	32,422	9,60
1880 — 84	32,531	10,02

Tages Dødfødslerne med, blev Antallet af uægte Børn 1890—94: 26,738, 1885—89: 33,816 (o: henholdsvis 9,48 og 9,73 p. Ct. mod 10,13 p. Ct. 1880—84). Den Nedgang, disse Forholdstal vise, er en Fortsættelse af en længere Tids jævn, om end kun ringe, nedadgaaende Bevægelse. Sammenholder man Antallet af de ægte og uægte Børn med henholdsvis de gifte Kvinder mellem 16—50 Aar og de ugifte i samme Alder, finder man en lignende Tendens: for hver 1,000 Kvinder (16—50 Aar) kom der i Tiaarene 1860—69, 1870—79, 1880—89 ca. 37 29,5 og 28,6 uægte Fødsler med Dødfødsler, mod 230,6, 238,4 og 246,3 fødte inden for Ægteskabet. De uægte Fødsler optræde med forskellig Hyppighed i Købstæderne og paa Landet. 1885—89, det sidste Femaar, hvorfra der foreligger detaillerede Oplysninger, udgjorde de uægte Fødsler i Købstæderne (med Kjøbenhavn) ca. 14, men i Landdistrikterne ca. 8 p. Ct. af samtlige Fødsler (levendefødte). Jylland er, allerede af den Grund, adskillig heldigere stillet end Øerne; der var Procenten af uægte Fødsler kun 7,3, her 11,5. I Kjøbenhavn er omtrent hvert femte levendefødte Barn født uden for Ægteskab (19,7); men Hovedstaden faar ogsaa gennem Fødselsstiftelsen en ikke ringe Tilgang udenbysfra. Af Landsdelene have Jylland's sydvestlige Amter færrest, Fyn flest uægte Fødsler. Den sammenlignende Statistik viser, at D. er et af de Lande, der har forholdsvis allerflest uægte Fødsler;' det overgaas kun af Østerrig og sydtyske Stater, som Bayern og Sachsen, medens det har et langt Forspring for de romanske og slaviske katolske Lande. Ved en saadan Sammenligning bør man dog erindre sig, at Hyppigheden af uægte Fødsler ikke er en fuldgyldig Maalestok for Usædelighedens Styrke, da en Befolkning med udbredt Anvendelse af præventive Midler selvfølgelig vil have temmelig faa uægte Fødsler; desuden vil Prostitutionens større eller mindre Udbredelse ogsaa forstyrre Sammenligningens Resultater. Under den offentlige Prostitution i Kjøbenhavn (se L. 10. Apr. 1874) fandtes ved Udgangen af 1893 568 Kvinder, hvoraf 118 havde Ophold i 36 offentlige Huse, 252 vare privatboende, medens Resten henlaa i Hospitaler, afsonede Straf, vare indlagte paa Ladegaarden eller havde undladt at melde Logis. En Undersøgelse (Rubin og Westergaard, »Ægteskabsstatistik« [1890]) om Børneavl før Ægteskabet, foretagen for ca. 50 Sogne paa Landet, giver det Resultat, at af ca. 1,000 førstefødte var omtr. Halvdelen avlet før Brylluppet; Forholdet stillede sig i saa Henseende værst for Tjenestepigerne; der synes endvidere af de her fremkomne Tal at kunne udledes en vis Forbindelse imellem Hyppigheden af de uægte og de her berørte »for tidlige« Fødsler. Spredte Oplysninger fra andre Lande pege i Retning af lignende moralske Tilstande i de respektive Landbefolkninger.

Af Selvmord forefaldt i de fire Aar 1891—94 ca. 2,220 o: aarlig ca. 555, saa at der i aarligt Gennemsnit fandtes ca. 25 Selvmordere for hver 100,000 Individer af Befolkningen. I de nærmest foregaaende Femaar stillede Forholdet sig paa følgende Maade:

	Antal.	Aarligt Gennemsnit.	Pr. 100,000 Individer.
1886—90 . . .	2,778	556	26,1
1881—85 . . .	2,530	506	24,8
1876—80 . . .	2,584	517	26,7

Af Selvmordere var godt og vel den ene Femtedel Kvinder. Det absolutte Antal Selvmord er saaledes vel steget, men Selvmordshyppigheden har nærmest holdt Skridt med Befolkningens Tilvækst. Selvmordshyppigheden er størst hos almissenydende, Løsgængere og i Arbejdsklassen; den var størst i Alderen 60—70 Aar. Aflivelsesmaaden er hovedsagelig Hængning og Drukning; for Kvindernes Vedkommende var den sidstnævnte Dødsmaade langt mere fremtrædende end for Mændenes, medens Aflivelse ved Skydning saa godt som udelukkende benyttes af Mændene. — Ogsaa hvad Selvmordene angaar, er D. nær ved at tage Têten mellem Kulturlandene; Kongeriget Sachsen er foran, flere særlig germansk-protestantiske Lande følge tæt efter, medens Lande som Italien og Spanien ere langt bag ude. Om end D.'s uhyggelig fremskudte Plads paa delte Omraade sikkert nok for en Del kan tilskrives visse betegnende Nationaltræk, giver dog den forskellige Omhu, hvormed Selvmordene indregistreres i de forskellige Lande, Anledning til Varsomhed i de af Tallene dragne Slutninger. Af Selvmorderne i D. var over en Tredjedel (og dette er endda et Minimumstal) drikfældige.

Drikfældigheden spiller overhovedet en væsentlig Rolle i D. som Aarsagsmoment til forskellige uheldige sociale Fænomener, til Befolkning af Fattiggaarde, Sindssygeanstalter etc.; 1889 — 93 døde 412 af Brændevinssygdom, 281 af Drankergalskab, 85 pludselig af Drik, og i adskillige andre Dødsaarsager virker Drikfældigheden latent som befordrende eller indirekte fremkaldende. Den samlede Tilvirkning af Spiritus i D. udgjorde 1889—93 i Gennemsnit ca. 32 Mill. Lit. 80's Brændevin; med Tillæg af Indførslen (hvori ogsaa er indbefattet Likører) og Fradrag af Udførslen faar man i alt for samme Tidsrum et Forbrug af ca. 32½ Mill. Lit. aarlig o: 15 Lit. pr. Individ, et Tal, der altsaa bliver betydelig større, naar det ses i Forhold til den spiritusnydende Del af Befolkningen. Disse Tal betegne dog ikke den virkelige Konsum af Brændevin som Drik; saaledes gaar der en ikke helt forsvindende, men ikke bestemt paaviselig Del af den aarlige Tilvirkning af Spiritus til industrielt Brug, til Fremstilling af Lægemidler etc. (se Westergaard, »Drikfældigheden i D.« [1888]). Om end Spiritusstatistikken er højst upaalidelig og lidet egnet til grundig Sammenligning med andre Landes, lige saa vage, Oplysninger, berettige de foreliggende statistiske Data dog til den Slutning, at den danske Befolkning forholdsvis er meget spirituskonsumerende. Omkring 1880 beregnede man et aarligt Forbrug pr. Individ i Norge af 5,4, i Sverige 11, i Tyskland 10, men i D. 18 Lit. Senere Undersøgelser (saaledes for Tiden omkring 1890) synes imidlertid at tyde paa, at D. ikke kan stilles paa et saa højt Stade, idet saaledes Belgiens, Hollands og Tysklands Konsum ikke følge langt efter. Til en rigtig Forestilling om Drikkeriets Omfang i D. hører imidlertid ogsaa en Betragtning af Konsumen af Vin og alkoholholdigt 01 (se Schovelin, »Ølskattens Virkninger« [1893]). Efter en Undersøgelse, foretagen af Rubin 1882 (»Undersøgelse om Konsumen i Kjøbenhavn«), kunde man allerede da paavise et meget stærkt Forbrug af bajersk 01 i Hovedstaden, det ansloges til henved 110 Lit. aarlig pr. Hoved; senere, efter at Øllet ogsaa er trængt ind i Landbefolkningens Forbrug, er selvfølgelig den absolutte Konsum yderligere tiltagen, om den end er bleven noget begrænset ved Ølskatloven af 1. Apr. 1891. I Finansaaret 1890—91 var det indenlandske Forbrug af bajersk 01 ca. 586,000 Tdr., i de to følgende Finansaar ca. 494,000 og 515,000. Overskudsindførslen af Vin (Cider og Most) til D. udgjorde 1889—93 i aarligt Gennemsnit ca. 3,232,000 Lit. Drikkeriet har mødt en voksende Modstand i en kraftig Afholdsbevægelse (se Afholdssagen).

De for Forbrydelser domfældte beløbe sig i aarligt Gennemsnit til:

	For 100,000 Mennesker.			
	Antal.	Mænd.	Kvinder.	Tilsammen.
1886 — 90	3,861	358,8	120,8	240,1
1881—85	3,585	353,1	113,6	233,2
1876—80	3,442	354,6	121,1	234,3

Disse Talrækker give Antallet af Domfældelser, ikke Antallet af domfældte Forbrydere, da der ikke foreligger en Statistik over Gentagelsestilfældene. Godt og vel Fjerdedelen af de domfældte var Kvinder. Hovedmassen af Forbrydelser er Forbrydelser imod Ejendomsretten (1886—90: 165,2 for hver 100,000 Individer), der i det sidste Tiaar have været, forholdsvis set, i Nedgang. Den næstvigtigste Gruppe Forbrydelser er Sædelighedsforbrydelser (1886—90: 31,5 for hver 100,000 Individer), som foruden alvorligere Forbrydelser (Voldtægt, Blodskam etc.) tillige omfatte den store Mængde Forbrydelser (efter L. 10. Apr. 1874) begaaede af løsagtige Kvinder. Siden Straffelovens Emanation har der været nogen Tilvækst for Mændenes Vedkommende i Forbrydelseshyppigheden; denne Tilvækst falder især de yngste Aldersklasser til Last. Medens der 1866—70 aarlig indtraf ca. 90 Domfældelser af Drenge og ca. 23 af Piger mellem 10 og 15 Aar paa 100,000 Individer af disse Aldersklasser for hvert Køn, var det tilsvarende Antal Domfældelser i Tidsrummet 1886—90 for Drenge ca. 198, for Piger ca. 25, altsaa en Tilvækst for Mandkønnet af henved 120 p. Ct.; disse Tal ere desuden Minimumstal, dels fordi Forbrydelser begaaede af Børn i mindre Omfang end andre Forbrydelser blive anmeldte for det offentlige og gjorte til Genstand for Strafforfølgning, og dels fordi adskillige fritages for Tiltale, efter at Sag er rejst. Ogsaa Aldersklasserne 15—18 Aar og 18—20 Aar have en betydelig Tilvækst i Forbrydelseshyppigheden, Kvindekønnet særlig for Aldersklasserne 18—20 Aar (se nærmere herom: Betænkning fra Kommissionen angaaende Statstilsynmed Børneopdragelsen [Kbhvn. 1895]). Om Befolkningens intellektuelle Forhold se Afsn. »Kirkelige Forhold m. m.« *A. Hk.*

Statsforfatning og -forvaltning.

A. Forfatning. I. Oversigt over den nuværende Forfatnings Historie. — Ved Grundloven af 5. Juni 1849 traadte D., efter siden 1660 at have været styret af enevældige Konger af Frederik III's Mandsstamme, dog ifølge Frd. 15. Maj 1834 under Medvirkning af raadgivende

Provinsialstænder, ind i de fri, konstitutionelle Staters Række. Denne Grundlov var bestemt til at omfatte D. og Slesvig o: D.'s Rige; men under Trykket af den hos Europa's Stormagter formentlig raadende Stemning, hvorledes nu end denne var bleven fremkaldt, maatte man efter Tilendebringelsen af de tre Felttog (1848—50), i Henhold til Kundgørelsen af 28. Jan. 1852, gøre Forsøg med at samle det hele tidligere Monarki, altsaa D.'s Rige og de 2 tyske Hertugdømmer Holsten og Lauenburg i en konstitutionel Helstatsforbindelse, som ved L. 2. Oktbr. 1855 i Rigsraadet skulde have Lovgivningsorganet for sine Fællesanliggender o: Kongehus, Diplomati, Forsvarsvæsen og Finanslov, medens Junigrundloven indskrænkedes til Kongerigets særlige Forhold, og hver af de tre andre Landsdele fik lov givende Stænderforsamlinger for deres særlige Sager. — Ved den saakaldte Londonertraktat af 8. Jan. 1852 og Tronfølgeloven af 31. Juli 1853 indførtes derhos for hele den saaledes omdannede Helstat en fælles Tronarvefølge i de fra Kong Christian IX og Dronning Louise i ret og lovligt Ægteskab nedstammende Linier Mand af Mand og efter Mand efter Førstefødsel med Udelukkelse af Kvinde og kvindelige Linier, alt, som det udtaltes i Traktaten, for at bevare Rigets Integritet og betrygge Fred og den europæiske Ligevægt. Det tyske Forbund stillede imidlertid stedse stigende Krav paa Indblanding i Monarkiets indre Anliggender under Maske af at værne Holsten og Lauenburg mod Overgreb, og da D. vilde benytte den af Forbundet selv 1861 fremtvungne Udsondring af de nævnte Landsdele af Fællesforbindelsen til at omforme Oktoberforfatningen i mere frisindet Retning for de tilbageblevne Deles Vedkommende gennem L. af 18. Novbr. 1863, og da Kong Frederik VII, med i hvem den gamle oldenborgske Mandsstamme udslukkedes, faa Dage forinden var død paa Lyksborg Slot, væltede Østerrig og Preussen sig paa Forbundets Vegne ind over D., der, ladt alene i den i ulige Strid, efter al den Modstand, det formaaede, ved Freden i Wien 30. Oktbr. 1864 maatte afstaa ikke blot de tyske Hertugdømmer, men ogsaa Slesvig — Nordens gamle Formur mod det hellige romerske Rige —, med Undtagelse af Ærø og nogle flere Sogne, til Sejrherrerne. Man var herefter i D. ved Forholdenes Magt henvist til at vende tilbage til Junigrundloven, og efter adskillige heftige parlamentariske Forhandlinger lykkedes det Regeringen at faa vedtaget en Lov, der under 28. Juli 1866 stadfæstedes af Kongen under Titel af »D.'s gennemsete Grundlov af 5. Juni 1849«, en Lov, der altsaa er den nu gældende Grundlov, og som vel i Formen i det væsentlige minder om Juniloven, men som ved Reglerne om Landstingets Sammensætning har brudt med det tidligere Valgretssystem og hidført en tidligere ukendt Tvedeling blandt Vælgerne.

II. Grundvoldssætningerne for Rigets Styrelse. Regeringsformen er efter Grundloven indskrænket monarkisk, og Tronen arvelig i Henhold til L. 31. Juli 1853. Den lovgivende Magt er hos Kongen og Rigsdagen i Forening. Den dømmende Magt er hos Domstolene. Den udøvende Magt er hos Kongen. Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke, til hvilken Kongen skal bekende sig, og understøttes som saadan af Staten.

III. Kongemagten og Statsraadet. Kongen, som ikke uden Rigsdagens Samtykke kan være Regent i andre Lande, og som bliver myndig med det fyldte 18. Aar, afgiver, forinden han kan tiltræde Regeringen, i Statsraadet skriftlig edelig Forsikring om at ville holde Rigets Grundlov. Hans Civilliste bestemmes for hans Regeringstid ved Lov (se Civilliste). — Som Statens Suveræn er Kongen hellig, ukrænkelig og uansvarlig og har med de i Grundloven fastsatte Indskrænkninger den højeste Myndighed i alle Rigets Anliggender; men han kan ingen som helst Regeringsmyndighed udøve, uden at hans Befalinger eller Beslutninger for at faa Gyldighed maa være ledsagede af Medunderskrift (Kontrasignatur) af een eller flere Ministre, som derved blive ansvarlige for samme og saavel af Folketinget som af Kongen selv kunne tiltales for deres Embedsførelse ved Rigsretten.

I Statsraadet, hvori Kongen fører Forsædet, og af hvilket foruden Tronfølgeren, naar han ligeledes med det fyldte 18. Aar er bleven myndig, samtlige Ministre ere Medlemmer, forhandles alle Love og vigtige Regeringsforanstaltninger. Er Kongen hindret fra at deltage i Statsraadet, forhandles Sagerne i et saakaldt Ministerraad under Konseilspræsidentens Forsæde, hvornæst den førte Protokol forelægges Kongen til Beslutning. — Er Kongen formedelst Bortrejse eller Sygdom hindret i selv at føre Regeringen, overtages denne af Tronfølgeren, hvis han er myndig og nærværende og regeringsfør; men fattes en af disse Betingelser, eller er der, naar Kongens Død staar i Udsigt, Grund til at frygte, at Tronfølgeren ikke straks vil kunne tiltræde Styret, udnævner den forenede Rigsdag, hvis saadant ikke alt er sket ved Kongens Initiativ, en Rigsforstander. Denne skal være en fuldmyndig Mand med Indfødsret og bekende sig til Folkekirken, og efter at have aflagt samme edelige Forsikring som Kongen fører han da Regeringen i dennes Navn, indtil de Grunde, som have bevirket hans Udnævnelse, bortfalde. Midlertidig kan ogsaa Regeringen blive ført af Statsraadet, naar den til Regeringen berettigede af en eller anden Grund ikke lige straks kan overtage Styrelsen, eller naar Tronledighed maatte indtræde ved Kongeslægtens Uddøen, uden at og saa længe indtil en ny Konge er bleven valgt og har besteget Tronen.

IV. Den lovgivende Myndighed. Som den ene grundlovmæssige Faktor i Udøvelsen af den lovgivende Magt udøver Kongen

1) Indflydelse paa Rigsdagens ydre Samværsvilkaar, idet han indkalder den til ordentligt Møde mindst paa 2 Maaneder den første Mandag i hvert Aars Oktober Maaned i Kjøbenhavn og til overordentlige Sammenkomster, hvis Mødetid, Mødested og Varighed bero paa hans Godtbefindende; idet han endvidere kan forlænge den ordentlige Rigsdags Møder og udsætte disse, dog uden Rigsdagens Samtykke ikke længere end paa 2 Maaneder og kun een Gang; idet han fremdeles kan opløse enten hele Rigsdagen eller en af dens Afdelinger; opløses kun det ene Ting, udsættes del andets Møde, indtil hele Rigdagen, senest inden 2 Maaneder efter Opløsningen, atter kan samles; og idet han endelig lader i udgaa Befaling til ny Valg, naar enten Opløsning har fundet Sted, eller Tingenes henholdsvise Valgperiode er udløben.

2) Indflydelse paa selve de af Rigsdagen

behandlede Loves Indhold og Affattelse, idet han for Rigsdagen kan lade fremsætte Forslag til Love og Beslutninger (Initiativet), og idet ingen Rigsdagsbeslutning kan faa Lovkraft uden hans Stadfæstelse (absolut Veto), og

3) endelig kan han i visse Tilfælde udøve selvstændig Lovgivningsmyndighed, idet han dels kan meddele saadanne Bevillinger og Undtagelser fra Lovenes almindelige Forskrifter, som vare gængse før Grundloven af 5. Juni 1849, eller som udtrykkelig hjemles ham ved senere udkommen Lov, og dels ogsaa ifølge Grundlovens § 25 i særdeles paatrængende Tilfælde, naar Rigsdagen ikke er samlet, kan udstede foreløbige Love, som dog ikke maa stride mod Grundloven og stedse skulle forelægges den nærmest følgende Rigsdag. Om der ogsaa i Henhold til denne Paragraf kan udstedes foreløbige Finanslove, eret statsretlig meget omtvisteligt og omtvistet Spørgsmaal, men faktisk er saadant sket 1877 og 1885—93.

Den anden Hovedfaktor i Lovgivningsmagtens Udøvelse er Rigsdagen, der bestaar af Folketinget og Landstinget.

1) Rigsdagens Dannelse og Sammensætning. Folketinget tæller nu efter L. 24. Decbr. 1894 ialt 114 (egentlig skulde det efter Grundlovens § 32 være I for hver 16,000 Indb.) for 3 Aar ad Gangen valgte Medlemmer. Valgbar til Tinget er enhver uberygtet, 25-aarig Mand (fuldmyndig) med Indfødsret ved Fødsel eller Lov, medmindre han uden egen Husstand staar i privat Tjenesteforhold eller har nydt Fattigunderstøttelse, der ikke er enten tilbagebetalt eller eftergiven, eller han er ude af Raadighed over sit Bo. Valgret tilkommer enhver valgbar, der har fyldt sit 30. Aar og i eet Aar haft Bopæl i den Valgkreds, hvori han paa Valgtiden opholder sig. Selve Valgene foretages i 114 Kredse, hvoraf de 13 i Kjøbenhavn, under særlige Valgbestyrelser ved Kaaring blandt de paa det behørig tillyste offentlige Valgmøde fremtrædende, af een eller flere Vælgere i Kredsen stillede Kandidater ved Haandsoprækning med simpelt Flertal, men forlanges det af en af de ikke valgte Kandidater, da ved skriftlig Afstemning ligeledes med simpelt Flertal. Landstinget tæller 66 Medlemmer, hvoraf de 12 udnævnes af Kongen paa Livstid; de øvrige 54 i 12 større Kredse: 1 for Kjøbenhavn, 1 for Færøerne og 10 for det øvrige Land, samtlige for 8 Aar ad Gangen; men Halvdelen afgaar hvert 4. Aar. Valgbar er enhver, som er valgbar til Folketinget, naar han i det sidste Aar før Valget har haft Bopæl i Kredsen; for de af Kongen udnævnte fordres tillige, at de erc eller have været valgte Medlemmer af Kongerigets tidligere eller nuværende lovgivende Forsamlinger. Valgretten udøves i Kjøbenhavn derved, at enhver Folketingsvælger udnævner I Valgmand for hver 120 Vælgere, og at de Vælgere, som i det sidste Aar have skattet af mindst 4,000 Kr., tillige vælge et lige saa stort Antal Valgmænd. De samlede Valgmænd (f. T. [1895] 480) udnævne derpaa efter Forholdstalsvalgmaaden i alt 7 Landstingsmænd. Uden for Kjøbenhavn udnævnes, i de 10 af Kredsene, i et efter disses Folkemængde i Valgloven fastsat Tal, i det hele 46 Landstingsmænd dels af Valgmænd, hvoraf der paa Landet vælges 1 i og for hver Sogneraadskreds (f. T. [1895] 1,074) af samtlige Folketingsvælgere, og i Købstæderne i Henhold til en af Indenrigsministeriet forud truffen Fordeling, halvt saa mange Valgmænd (f. T. [1895] altsaa 537, afrundet opad til 538), saaledes atter at den ene Halvdel af disse vælges af samtlige Byens Folketingsvælgere, og den anden Halvdel af dem blandt disse, som i det sidste Aar have haft en Indtægt af mindst 2,000 Kr. eller i direkte Skat til Stat og Kommune svaret mindst 150 Kr., dels af saa mange umiddelbare Vælgere paa Landet, der i det sidste Aar have udredet højest Bidrag til Stat og Kommune, som der i det hele er Sogneraadskredse (altsaa for Tiden 1,074). Disse (for Tiden 2,686) delegerede foretage inden for deres henholdsvise Kredse Valgene i offentligt Møde ved skriftlig Afstemning efter Forholdstalsvalgmaaden.

Paa Færøerne endelig, hvor der kun vælges 1 Landstingsmand, foregaar Valget efter almindelig Flertalsvalgmaade, dog at der fordres over Halvdelen af de afgivne Stemmer.

2) Rigsdagens ydre Virkeformer og Retsbeskyttelse. Rigsdagens Møder ere offentlige. Til at fatte gyldige Beslutninger udfordres, at over Halvdelen af Tingenes Medlemmer er til Stede og deltager i Afstemningen. Tingene vælge selv deres Formænd og øvrige Tjenestemænd samt bestemme deres Forretningsorden og kunne nedsætte saavel staaende Udvalg som Udvalg for de enkelte Sager. Intet Lovforslag kan endelig vedtages, før det har været 3 Gange behandlet i hvert Ting. Opnaas der ikke Enighed mellem Tingene om et Lovforslag, gaar det, efter i hvert Ting at være undergivet en ny (saakaldt »eneste«) Behandling, hvis et af Tingene forlanger det, til Behandling i et Fællesudvalg af lige mange Medlemmer fra hvert Ting, i Henhold til hvis Indstillinger ethvert af Tingene for sig træffer Afgørelse. Bliver der Spørgsmaal om Grundlovsforandringer, da opløser Regeringen, naar der foreligger et dertil sigtende a1 Rigsdagen vedtaget Forslag, og den vil fremme Sagen, Rigsdagen i det hele, og vedtages derefter Forslaget uforandret af den nyvalgte Rigsdag, og stadfæstes det af Kongen, er det Grundlov. Rigsdagens Sikkerhed og Ukrænkelighed er omgærdet med strenge Straffebestemmelser, hvilket ogsaa gælder om de enkelte Rigsdagsmænd, der kun med Samtykke af deres Ting kunne fængsles eller drages til Ansvar for deres Udtalelser paa Tinge.

3) Rigsdagens Myndighedsret. Nogle af disse Rettigheder kræve samstemmende Beslutninger af begge Ting; hertil høre: a) Samtykke til at afstaa nogen Del af Riget eller paadrage dette vedvarende Forpligtelse eller Stiftelse af Statsgæld; b) Deltagelse i Udøvelse af Lovgivningsmagten, hvorved bemærkes, at Kongen og Kongehusets Apanager, den aarlige Udskrivning og Meddelelse af Indfødsret bestemmes ved Lov; c) Vedtagelse af Budgettet eller det aarlige Overslag over Indtægter og Udgifter for det kommende Finansaar, regnet fra I. Apr. til 31. Marts, hvilket skal ske i Form af Lov, der altid forelægges først i Folketinget; d) Kontrollen med Statshusholdningen, til hvilken Ende hvert Ting udnævner aarlig 2 lønnede Revisorer, som kritisk gennemgaa de for den administrative Revision afgivne Statsregnskaber, i Henhold til hvis Indstillinger Ansvar mod Regeringen forbeholdes eller frafaldes.

Andre kunne udøves af hvert Ting for sig: dertil høre a) Ret til at indgive Adresser til Kongen,

b) Ret til gennem Medlemmer at stille Forespørgsler til Ministrene og udtale sin Mening gennem motiverede Dagsordener o. desl., c) Ret til at indbringe Forslag til Love o. s. v. (Initiativ) og d) Ret til ikke blot at nedsætte Udvalg, men ogsaa saakaldte parlamentariske Kommissioner, der kunne fordre Oplysninger af private og offentlige Myndigheder og fungere mellem Rigsdagssamlingerne. En særlig Ret er det for Folketinget at kunne rejse Tiltale mod Ministrene for deres Embedsførelse og al give eller nægte Samtykke til deres Benaadning, hvis de blive dømte, og for Landstinget at besætte Halvdelen af Pladserne i Rigsretten, medens den anden Halvdel besættes af de 13 ordentlige Højesteretsdommere.

Andre endelig udøves af Rigsdagens tvende Ting, forenede til eet Kammer o: den forenede Rigsdag; hertil høre: a) Ordningen af Regeringens Førelse, naar saadan maa træffes uden Kongens Medvirkning, °g Indsættelse af en Rigsforstander, samt b) Valg af en ny Konge og c) Fastsættelse af den fremtidige Arvefølge, naar Kongestammen maatte uddø.

V. Den dømmende Myndighed. Kongens Myndighed viser sig her derved, at det er ham, der besætter samtlige Landets Dommerembeder i (Dommerne i de kollegiale Retter kunne kun afskediges, naar de have fyldt deres 65. Aar og da blot mod deres fulde Lønning) og derved, at han kan benaade de af Retterne domfældte og give Amnesti, dog med Iagttagelse af det ovenfor bemærkede om de ved Rigsretten domfældte Ministre.

I øvrigt er den dømmende Magt hos Domstolene, hvis Medlemmer i deres Kald alene have at rette sig efter Loven, og som kunne paakende ethvert Spørgsmaal om Øvrighedsmyndighedens Grænser.

Højesteret, bestaaende af 1 Justitiarius og 12 Assessorer (foruden nogle »overordentlige«) samt 1 Justits- og 2 Protokolsekretærer med fornøden Medhjælp, udgør Landets og Rigets øverste Domstol i alle Sager, der ikke vedkomme Krigsmagten. Sagerne foredrages i Reglen mundtlig af de ved Retten fungerende Advokater og Sagførere, og mindst 9 Dommere skulle dømme i de enkelte Sager.

Umiddelbart under Højesteret og med Appel til denne i alle Sager af en vis, dog ikke betydelig Størrelse staa a) Rigets 4 Landsoverretter, nemlig i Kjøbenhavn for Østifterne og Færøerne, i Viborg for Jylland, i Reykjavik for Island og paa St. Thomas for Vestindien, til hvilke saa godt som alle for de henholdsvise Landsdeles Underretter paakendte civile og kriminelle Sager kunne indankes; dog gaa kriminelle Sager fra Bornholm og Færøerne umiddelbart til Højesteret. b) Kriminal- og Politiretten i Kjøbenhavn for alle kriminelle og Politisager i Hovedstaden som første Instans, medens den kjøbenhavnske Overret i Egenskab af Hof- og Stadsret er første Instans for de almindelige kjøbenhavnske Civilsager og c) Sø- og Handelsretten for kjøbenhavnske Sø- og Handelssager. Samtlige foranførte Retter med Undtagelse af den vestindiske, der beklædes af en enkelt Dommer, bestaa af en Justitiarius eller Formand med et større eller mindre Antal tilforordnede Dommere.

Laveste Instans uden for Kjøbenhavn udgøre Underretterne (i Kongeriget f. T [1895] 129), der beklædes af en Enkeltdommer, der imidlertid tillige er Politimester, Underøvrighed og, uden for de 5 større Byer Aalborg, Aarhus, Randers, Odense og Helsingør, tillige Borgemester samt Foged og Retsskriver. I Søretssager tiltrædes Underretterne af tvende søkyndige Mænd.

Ved Siden af disse ordinære Retter, i hvilke Proceduren foregaar skriftlig, med Undtagelse af Kjøbenhavn,s Sø-og Handelsret, der ligesom Højesteret har mundtlig Rettergang, maa nævnes følgende Specialretter: Foruden Rigsretten, hvorom ovenfor talt, endvidere: Sessionerne, der staa umiddelbart under Højesteret, Landvæsenskommissioner, hvis Kendelser kunne indbringes for Overlandvæsenskommissionerne; de gejstlige Retter til Paakendelse af gejstlige Personers Embedsforseelser, i første Instans Provsteret, i anden Instans Landemodet (Biskop og Stiftamtmand), i sidste Instans Højesteret; endvidere de militære Retter for de af militære forøvede Lovovertrædelser og uden for Kjøbenhavn ogsaa for rent civile Sager. For Landetaten haves af saadanne de almindelige Krigsretter for Menige og Underbefalingsmænd og Stabskrigsretter for Officerer samt Overkrigskommissioner for de højeststillede Officerer. For Søværnet den kombinerede Ret.

VI. Den udøvende Magt. Under denne fremhæves følgende enkelte Beføjelser:

1) Kongen erklærer Krig og slutter Fred samt indgaar og ophæver Forbund og Handelstraktater, alt dog under Forudsætning af Rigsdagens Samtykke i de ovenanførte Tilfælde. Saa tilkommer det og Kongen at lade slaa Mønt i Henhold til Loven.

2) Kongen sørger for Lovenes Fuldbyrdelse og paabyder deres Kundgørelse gennem Optagelse i den officielle Lovtidende. Han kan derhos gennem Anordninger bringe Enkelthederne af de i Lovene nedlagte Grundsætninger til praktisk Anvendelse og nærmere ordne Forhold, som det efter Lovenes Bydende eller Forholdets Natur hører under Administrationen at afgøre.

3) Kongen kan uddele Rang (f. T. [1895] i 9 forskellige Klasser) og Titler samt optage i dansk Adelsstand og de danske Ridderordener: Elefantordenen og Danebrogsordenen.

4) Kongen besætter samtlige Landets militære, civile og gejstlige Embeder, for saa vidt saadant ikke ved særlig Hjemmel er overladt andre Myndigheder, og Kongen kan derhos forflytte, dog uden Tab af Embedsindtægter, og afskedige de af ham ansatte Embedsmænd, men kun under Iagttagelse af Pensionslovens Bestemmelser til disses Gunst (jfr. dog det ovfr. om Dommerne anførte).

5) Fremdeles tilkommer det Kongen at udnævne og afskedige sine Ministre og fastsætte Ministeriernes Antal og Forretningernes Fordeling mellem disse, dog at de hertil fornødne Pengebevillinger afhænge af Rigsdagen.

6) Det er endelig fra Kongen som Suveræn og Ministrenes Chef dels gennem Statsraadet dels gennem Ministrene, at alle Statsforvaltningens Forgreninger og Rørelser tænkes at udgaa.

B. Forvaltning. I. Centralforvaltningen. 1) I Spidsen for Rigets Forvaltning under Kongen og Statsraadet staa de ansvarlige Ministre, og de af dem forestaaede Ministerier udgøre Administra-

tionens Centralorganer eller Hovedvirkeled. Ministeriernes Antal er f. T. [1895] 9> *nemlig:* Udenrigsministeriet, hvorunder Statens diplomatiske Repræsentation i Udlandet hos Stormagterne, Norge og Sverige samt Nordamerika, og det hele Konsulatvæsen; Indenrigsministeriet, hvorunder Kommunal- og Fattig væsen, Næringsvæsen og Omsætningsforhold, Indfødsrets Meddelelse og de grønlandske Anliggender; fremdeles Landvæsenssager i videste Forstand, Fiskeri, Skov- og Jagtsager, Inddæmninger, Sandflugt og Redningsvæsenet, samt endelig det hele Matrikel væsen; Trafikministeriet eller Ministeriet for offentlige Arbejder, hvorunder Jærnbane-, Post- og Telegrafvæsenet, Tilsynet med Børns og unge Menneskers Arbejde i Fabrikkerne, Bygningssager, Vej- og Vandbygningsvæsen samt Havne- og Kanalsager; Justitsministeriet, hvorunder Justits- og Politi- og Fængselsvæsen, Ægteskabs- og Familiesager, umyndiges Midler, Brandvæsen, Strandingsvæsen, den hele Sundhedspleje; offentlige Stiftelser og Len m. v. samt Udskrivnings væsenet og de færøiske Sager; Krigsministeriet, hvorunder Forsvars væsenet til Lands, Marineministeriet, hvorunder Forsvars væsenet til Vands, Lods- Fyr- og Vagervæsenet, Navigationsvæsenet og det meteorologiske Institut; Kultusministeriet, hvorunder det hele Kirkevæsen, Universitetet, Teatrene og Museerne samt den højere og lavere Skoleundervisning; Finansministeriet, hvorunder det hele direkte og indirekte Skattevæsen samt Domænerne, Pensions- og Møntvæscnet, Statistisk Bureau, de vestindiske Kolonier, Finanshovedkassen og hele den administrative Revision; endelig Ministeriet for Island, hvorunder alle Sager vedkommende Island.

2) Til Bestridelse af Forretningernes brogede Mangfoldighed er der under Ministerierne flere eller færre Departementer eller Ovcrafdelinger, der forestaas af en Chef eller Direktør, der undertiden selv kan afgøre de opstaaede Spørgsmaal, men oftest foredrager Sagerne for vedkommende Minister, som da atter enten selv paa egen Haand *(ad mandatum)* afgør dem eller forelægger dem for Kongen til Beslutning enten i Statsraadet eller uden for dette (gennem Kongens Kabinetssekretær). Departementerne omfatte igen et forskelligt Antal Kontorer ligeledes under en Chef med Fuldmægtige, Assistenter, Skrivere o. fl. under sig. Ikkun Fuldmægtige og disses overordnede ere udnævnte af Kongen; de lavere ansatte høre til Bestillingsmændenes Klasse.

II. Lokalforvaltningen. 1) Fra Ministerierne udgaa alle Forvaltningen vedkommende Afgørelser og Foranstaltninger til Besørgelse ved Rigets stedlige eller lokale Myndigheder, og fra disse sættes de efter deres Beskaffenhed enten i Værk eller meddeles Borgerne, hvilke sidste atter gennem hine træde i Forbindelse med Centralautoriteterne, naar de have noget at andrage for disse.

2) Mellem de centrale og lokale Myndigheder gives der imidlertid forskellige Mellemautoriteter, hvilke modtage og erklære sig over de sidstnævntes Forslag og Henvendelser, idet de fremsende disse til Centralmyndighederne, men som dog ogsaa selv i flere Tilfælde have Afgørelsesret. Blandt disse Mellemautoriteter, af hvike de fleste ville blive nævnte under den neden anførte Fremstilling af Rigets forskellige Administrationsinddelinger, indtage Overøvrighederne o: Amtmændene og Kjøbenhavn's Overpræsident den fornemste og vigtigste Plads, idet de i Forbindelse med Underøvrighederne o: Magistraterne, By- og Herredsfogderne føre det almindelige Tilsyn med Lovenes Overholdelse og deltage i den borgerlige Styrelse overalt, og for saa vidt den ikke er lagt i andre Autoriteters Hænder; se i øvrigt ovenfor.

III. Embedsmændenes almindelige Retsstilling m. m. Ikke blot om de ministerielle, men om alle Statens Tjenestemænd gælder det, at der j maa skelnes mellem de egentlige Embedsmænd, som ere udnævnte af Kongen, og de blotte Bestillingsmænd, der ere beskikkede af Ministrene eller andre underordnede Myndigheder. Til at kunne blive Embedsmand udfordres, at den paagældende har Indfødsret ifølge Fødsel eller særlig Lov, et uplettet Rygte, Raadighed over sit Bo og i Reglen tillige Fuldmyndighed. Kun til gejstlig Ansættelse er Folkekirkens Tro nødvendig; derimod er i Reglen en bestemt Duelighedsprøve og for militære Embeder tillige en vis praktisk Fordannelse m. v. foreskreven. Ansættelsen sker almindeligvis for Livstid, og der meddeles den udnævnte, der maa aflægge Troskabsed til Kongen og Grundloven, en saakaldt Bestalling. Det er allerede ovenfor i Forfatningsretten berørt, hvorledes Kongen kan afskedige de af ham ansatte Embedsmænd i Henhold til Pensionsloven af 5. Jan. 1851 og 24. Febr. 1868 og anført de for Dommeres Afskedigelse særlig givne Forskrifter i Grundloven. Embedsmænds Enker ere ligesom Embedsmænd selv pensionsberettigede. Om de af Embedsmændene i deres Stilling begaaede Lovovertrædelser indeholdes særlige Regler i Strfl.'s 13. Kap., medens de omvendt nyde særlig Beskyttelse under Udførelsen af deres Embedshverv. Bestillingsmændene have i det væsentlige samme Stilling som Embedsmændene, dog at en stor Del af dem kun ere antagne paa en vis Opsigelsesfrist, og at de selv maa bestride deres og deres eventuelle Enkers Alderdomsforsørgelse ved at afgive 5 p. Ct. af deres Lønning til Statsanstalten for Livsforsikring (Selvpensionering).

IV. Landets administrative Inddelinger. I almindelig administrativ Henseende hovedinddeles Kongeriget i 19 Overøvrighedskredse, nemlig Hovedstaden under Overpræsidenten og 18 Amter, hvert under en Amtmand, hvilke tillige ere Amtraadskredse, dog at Kjøbenhavn's, Odense og Aarhus Amter hvert have 2 Amtraadskredse. Under Overøvrighedskredsene er der, i forskelligt Antal for hver af disse, i alt 129 Underøvrighedskredse (tillige Underretskredse), hvoraf de 70 paa Øerne og de 59 i Jylland, samt under disse atter i det hele 1,074 Sogneraadskredse. I gejstlig Henseende deles Landet i 7 Stifter eller Bispedømmer, hvert under en Stiftamtmand og Biskop (Stiftsøvrighed), omfattende 70 Provstier, og under disse et stort Antal Sognekald, Valgmenigheder og danske Menigheder i Udlandet. Inddelingen i Herreder og i Sysler, som i Oldtiden spillede en saa stor Rolle, har nu kun geografisk, og Middelalderens Inddeling i Len nu kun historisk Betydning.

Ved Siden af disse Hovedinddelinger mærkes følgende andre: Med Hensyn til Sundhedsplejen: 12 Fysikatkredse, hver under en Landfysikus, og under disse atter 97 Distriktslægekredse,

som føre Overtilsyn med Apotekerne, Jordemødrene, o. s. v.; i Kjøbenhavn forestaar en Stadslæge Sundhedsvæsenet, med 2 særlige Politilæger saml 2 Kommunelæger for hvert af de 14 Fattigdistrikter, hvori Byen er delt. Den øverste Myndighed i Sundhedsanliggender tilkommer under Justitsministeriet det kgl. Sundhedskollegium, bestaaende af 10 Læger og 2 Apotekere. Med Hensyn til Udskrivningen til Lands og Søtjeneste: 6 Udskrivningskredse, hver under en Udskrivningschef; under disse Kredse atter Lægdsforstanderskaber, forestaaede af vedkommende Politimester, og under disse igen de enkelte Lægder under en Lægdsmand, der besørger de værnepligtiges Indførelse i Rullerne, Flytninger o. s. v. I militær Henseende: 2 Generalkommandokredse, een 0. og een V. f. Store Bælt, den første med 2, den sidste med 3 Brigadekredse. I fiskal Henseende, saa vidt angaar den direkte Skatteoppebørsel,: 25 Amtstuekredse, hvoraf de 6 med Filialer eller Indbetalingskontorer under sig, forestaaede af en Amtsforvalter, som opkræver Skatterne og besørger de offentlige Ind- og Udbetalinger. I Kjøbenhavn opkræver Kommunen ved sine Rodemestere ikke blot de kommunale, men ogsaa de direkte kongelige Skatter og Afgifter. For Toldoppebørslen findes 3 Overtoldinspektbrater: det første omfattende Hovedstaden, det andet Østifterne med 42 Toldsteder og 40 Udposter, det tredje Jylland med 29 Toldsteder og 35 Udposter. Med Hensyn til Statsskovenes Behandling endelig i 3 Overførsterinspektioner: 1. for Nordsjælland med 14,300 Hekt. Skov i 8 Skovriderdistrikter; 2. for det øvrige Sjælland og de mindre Øer med 12,700 Hekt. i 7 Skovriderdistrikter og 3. for Jylland med ca. 31,400 Hekt. i 7 Skovrider- og 2 Plantagedistrikter.

V. Kommunalforvaltningen. Efter den i D. stedfundne Udvikling maa følgende Anliggender betragtes som kommunale: 1) Fattig- og Forsørgelsesvæsenet, 2) Vejvæsenet, 3) det lavere Skolevæsen, 4) Politi- og Næringsvæsenet, 5)Havnevæsenet, dog med Undtagelse af Havnene i Helsingør, Esbjærg, Frederikshavn og paa Christiansø, der sortere umiddelbart under Staten, 6) en Del Landboanliggender, saasom Klitplantning, Hegn og Fred, Vands Afløb og Regulering o. desl., 7) Omsorgen for rent stedlige Indretninger og Forhold saasom Brolægning, Belysning, Vandforsyning, Kloakledninger, Snekastning, Renlighed, Torveorden o. s. v., 8) Tilvejebringelsen af Midlerne til de kommunale Formaals Bestridelse.

Ifølge Grundlovens § 91 tilkommer det Kommunerne under Statens Tilsyn (Indenrigsministeriet) selvstændig at styre deres Anliggender. Efter den bestaaende Lovgivning maa der skelnes mellem Købstad- og Landkommunerne. Hvad de førstnævnte angaar, kan atter skelnes mellem Hovedstaden (L. 4. Marts 1857) og de øvrige 67 Købstadkommuner (L. 26. Maj 1868), og hvad de sidstnævute angaar, mellem Amtskommunerne (Amtsraadskredsene) og Sognekommunerne eller Sogneraadskredsene (L. 6. Juli 1867). I Kjøbenhavn staar Magistraten med en Overpræsident, fire Borgemestere og fire Raadmænd samt Borgerrepræsentationen, bestaaende af 36 Medlemmer, i Spidsen for de kommunale Anliggender (se nærmere under Kjøbenhavn); i de øvrige Købstæder en kongevalgt Borgemester og Byraadet (s. d.). Amtskommunerne styres af Amtsraadet (s. d.) med Amtmanden som Formand og Sognekommunerne af Sogneraadet (s. d). (Litt.: Holck: »Den danske Statsforfatningsret« [1869] og »Den danske Statsforvaltningsret« [1870]; Matzen, »Den danske Statsforfatningsret« [3 Bd., 1876—83; ny Udg. 1891—93]; Aschehoug, »Den nordiske Statsret« [1885]; Goos & Hansen: »Danmarks Statsret« [1890]; Rasmussen, »Populær Fremstilling af den danske Statsforfatning« [1887]; Goos & Hansen, »Das Staatsrecht des Königreichs Dänemark« [Freiburg 1889]; C. V. Nyholm, »Grundtræk af Danmarks Statsforfatning« [4. Udg. 1891] og »Grundtræk af Danmarks Statsforvaltning« [4. Udg. 1893]). *C. V. N.*

Finansvæsen.

En Fremstilling af D.'s Finansvæsen bør i første Række beskæftige sig med Statens Husholdning paa Grund af Statsformaalenes Betydning og Størrelsen af de til samme anvendte Summer; men ogsaa Kommunerne spille en stadig mere betydningsfuld Rolle ved Gennemførelsen af de offentlige Formaal, og deres Finansvæsen vil i nærværende Artikel blive Genstand for en kort særlig Omtale.

Det retlige Grundlag for den danske Stats Finansvæsen ere de aarlige Finanslove. Det er imidlertid langtfra alle de til virkelige Statsformaal anvendte Summer, der opføres paa det samlede Budget. Her kommer det for det første i Betragtning, at en Række navnlig under Kultusministeriet hørende Institutioner, som Universitetet, de lærde Skoler, Kommunitetet, Sorø Akademi m. fl., have deres særlige Indtægter, dels af privatretlig, dels af offentligretlig Karakter, og at navnlig Præsternes Lønning og Pensionering væsentlig foregaa ved Hjælp af de Præstegaardene tillagte Jorder, Tiender, Offer og Accidenser. De af særlige Fonds og Indtægter til egentlige Statsformaal anvendte Udgifter maa tælles i Millioner. Men desuden er det danske Budget kun delvis, saaledes for Toldvæsenets Vedkommende, et Bruttobudget, medens f. Eks. Trafikvæsenets forskellige Afdelinger (Jærnbane-, Post- og Telegrafvæsenet) kun figurere paa Budgettet med henholdsvis et Over- eller Underskud.

Den administrative Ledelse afFinansvæsenet henhører under Finansministeriet, der har Bestyrelsen af Statens Aktiver og Passiver, det direkte og indirekte Skattevæsen, Domænerne, Statsskovene, Møntvæsenet, Statslotteriet og hele Regnskabsrevisionen under sig. I Spidsen for det samlede Skatte- og Afgiftsvæsen staar Generaldirektøren for Skattevæsenet. Oppebørselen af de direkte Skatter besørges i Kjøbenhavn af Magistraten ved dens Rodemestere, uden for Hovedstaden af Amtsforvalterne. De vigtigste af de indirekte Afgifter, nemlig Tolden og de indenlandske Forbrugsafgifter (Roesukker-, Brændevins- og Ølskatten), opkræves derimod af Toldvæsenet. Ogsaa Klasselotterikollektørerne, Stempelpapirsforhandlerne, Post-, Jærnbane- og Telegrafembedsmænd samt Retsbetjente og Kontorembedsmænd for Rets- og Departementssportlernes Vedkommende ere at anse for Statens Oppebørselsbetjente.

Det danske Statsbudgets Indtægts- saa vel som Udgiftsside fremtræder ordnet under en Række af Paragraffer med deres Underafdelinger, Konti og Underkonti. Opstillingen er for Indtæg-

ternes Vedkommende navnlig bestemt ved Hensynet til saa vidt muligt at samle Indtægter af samme Natur, for Udgifterne har Sondringen i de forskellige Ministerier tillige været medbestemmende.

Blandt den danske Stats paa Budgettet opførte Indtægter maa skelnes mellem saadanne, der ere virkelige Indtægter, som Staten kan forbruge uden at forringe sin Formuestatus, og dem, som paa Finansloven betegnes som Indtægter ved Forbrug af Formue og Stiftelse af Gæld. Efter Statsregnskaberne stille den danske Stats aarlige Gennemsnitsindtægter sig i Finansperioden fra 1. Apr. 1884 til 31. Marts 1894 som følger:

	1884—89		1890—94	
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
§ 2. Overskud af Domæneindtægter		766,000		835,000
§ 3. Renter af Statsaktiverne:				
— - Reservefonden	774,000		684,000	
Udbytte af Statsbanerne	2,365,000		2,927,000	
— - andre Aktiver	822,000		588,000	
		3,961,000		4,199,000
§ 4. Direkte Skatter:				
Gammelskat	5,003,000		5,003,000	
Land- og Ligningsskat	1,717,000		1,716,000	
Ligningsskat af Købstæderne	215,000		215,000	
Bygningsafgift	2,561,000		2,769,000	
Rangskat	57,000		57,000	
		9,553,000		9,760,000
§ 5. Indirekte Skatter:				
Stempelpapirsintrader	2,630,000		2,624,000	
Afgift af Arv	1,200,000		1,398,000	
— - overdragne Ejendomme	690,000		665,000	
Sportler	2,065,000		1,994,000	
Indførselstold, Roesukkerafgift m. m.	24,632,000		25,867,000	
Brændevinsafgift	2,630,000		2,824,000	
Ølskat			1,636,000	
Skibsafgift	927,000		977,000	
Andre Indtægter	209,000		234,000	
		34,983,000		38,219,000
§ 6. Post- og Telegrafvæsenet		79,000		
§ 7. Klasselotteriet		894,000		955,000
§ 8. Færøerne		63,000		53,000
§ 9. Adskillige Indtægter		2,329,000		1,774,000
		52,628,000		55,795>000
§ 10. Forbrug af Formue og Stiftelse af Gæld		2,498,000		1,348,000
		55,126,000		57,143,000

Om de enkelte Indtægtsparagraffer bemærkes følgende: § 2. Domæneindtægterne fremkomme som Overskud af: 1) Landvæsenet og 2) Skov- og Jagtvæsenet. Af Landvæsensindtægterne ere Jordebogs- og Jagtafløsningsafgifterne ubetinget de vigtigste (1889—94 ca. 539,000 Kr. *)). Herhen høre Østersregalet, Forstrandsrettigheder m. m. Nettoudbyttet af Statsskovene udgjorde 1889—94 ca. 234,000 Kr. De samlede Domæneindtægter, der i Begyndelsen af 1870'erne beløb sig til op mod 2 Mill. Kr., vare i Dalen indtil Midten af 1880'erne og have siden da holdt sig omtrent uforandrede. § 3. Reservefondens Størrelse har i Tidernes Løb været stærkt variabel; den gik 1867—81 ned fra ca. 116 til ca. 19 Mill. Kr., paa hvilket Punkt den har holdt sig nogenlunde uforandret, idet Fonden 31. Marts 1894 udgjorde ca. 17,850,000 Kr. I Overensstemmelse hermed ere Indtægterne af Reservefonden, som 1867—72 udgjorde ca. 4 Mill. Kr. aarlig, aftagne overordentlig stærkt til sin nuværende Størrelse. Udbyttet af Statsjærnbanerne har svinget en Del; efter Overtagelsen af de sjællandske Baner 1880 udgjorde det (1881—82) ca. 4 Mill. Kr., sank derefter successive til sit Lavmaal ca. 1,78 Mill. Kr i 1887—88 og har i Finansperioden 1889—94 gennemsnitlig været ca. 3 Mill. Kr. I Virkeligheden forrenter denne Sum langtfra de i Statsjærnbanerne anbragte Kapitaler; Gennemsnitstallet for Udbyttet i de enkelte Aar i Perioden 1889—94 udgjorde saaledes kun ca. 1,72 p. Ct. Andre Aktiver ere den grønlandske Handel, der i de sidste Aar har givet Underskud, Frederiksværk Krudtværk og Usserød Klædefabrik, Laan til Kommuner, Stiftelser m. m.

Det danske Budget skelner mellem direkte og indirekte Skatter. Til de førstnævnte henregnes: Hartkornsskatterne, Ligningsskatten af Købstæderne, Bygnings- og Rangskatten; de indirekte Skatter derimod omfatte: Stempelpapirsintraderne, Arveskatten og Afgiften af overdragne Ejendomme, Sportlerne og Forbrugsafgifterne. Noget systematisk Princip ligger der ikke til Grund for denne Inddeling, der vel nærmest har haft til Hensigt ved direkte Skatter at betegne dem, som hvile paa en Person eller Genstand, ved indirekte derimod saadanne, som ramme en Handling; men Arveafgiften opføres da urigtig under de indirekte Skatter. — Af de direkte Skatter (§ 4) optræde Skatterne paa Landbruget, nemlig Gammelskatten og Land-

*) De i denne Artikel for en vis Aarrække angivne Summer ere Gennemsnitstal.

og Ligningsskatten, paalignede henholdsvis efter den gamle og ny Matrikel, samt Ligningsskatten af Købstæderne, hvoraf Kjøbenhavn udreder ca. Halvdelen, fra Aar til Aar med tilnærmelsesvis samme Beløb. Derimod tiltager Bygningsafgiften, der paahviler Bygninger i Byerne og saadanne Bygninger paa Landet, som ikke anvendes i Landbrugets Tjeneste, med Antallet af ny Bygninger; fra 1865—66 til 1893—94 er den stegen til over det dobbelte Beløb, fra 1,43 til 2,98 Mill. Kr. — Af de indirekte Skatter (§ 5) ere Stempelpapirsintraderne, Afgiften af overdragne Ejendomme og Sportlerne stærkt paavirkelige af Tidernes Gunst eller Ugunst; efter forskellige Svingninger tiltage de i 1880'ernes Begyndelse og naa deres Højdepunkt omkring Midten af 1880'erne, men gaa derefter ned og ere, som det vil ses af Oversigten, noget lavere i Finansperioden 1889—94 end i 1884—89. Anderledes med Skibsafgiften; trods det at den i Aarene 1879—87 er bleven ophævet for den indenrigske Fart og for Skibe til Udlandet, har den i det hele haft en stigende Tendens, og dette gælder i endnu stærkere Grad om Arveafgiften og Forbrugsskatterne. Ogsaa her er der Svingninger mellem Aarene — for Arveskattens Vedkommende er det mest den Tilfældighed, om store Boer komme til Afslutning, for Forbrugsafgifterne Aarets økonomiske Karakter, der spiller en Rolle — men disse Svingninger beherskes af en udpræget opadgaaende Bevægelse. Arveafgiften udgjorde for de sidste 4 Femaar (Finansperioden 1874—94) 973,000 Kr., 1,092,000 Kr., 1,200,000 Kr. og 1,398,000 Kr. og de indirekte Forbrugsafgifter for samme Tidsrum henholdsvis 23,297,000 Kr., 25,590,000 Kr., 27,262,000 Kr. og 30,327,000 Kr. I Kalenderaarene 1889—93 indbragte de vigtigste Toldpositioner i Gennemsnit: Manufakturvarer: 5,742,000 Kr., Sukker 3,082,000 Kr., Metalvarer 1,683,000 Kr., Kaffe 1,512,000 Kr., Olier 1,866,000 Kr., Stenkul 1,276,000 Kr., Tobak 1,109,000 Kr., Tømmer og Træ 1,106,000 Kr. og den indenlandske Roesukkerafgift 2,357,000 Kr. Af de øvrige Indtægtskilder uden for Beskatningen gav Post- og Telegrafvæsenet (§ 6) i den første Halvdel af Firserne (1880—85) et Gennemsnitsudbytte af omkring 1¼ Million Kr., men fra 1886—87 at regne har det, fraset et enkelt Aar, givet Underskud. Derimod er Statens Indtægter af Klasselotteriet (§ 7) tiltagne, idet Antallet af Lodder ved Lov af 1ste April 1891 blev forøget med 10,000. »Adskillige Indtægter« (§ 9) omfatter navnlig Renter af Kassebeholdningen, Møntoperationer, overtagne Bispetiender, Afhændelser ved Militæretaterne m. m. Kassebeholdningen voksede rask under de politiske Konfliktaar i Begyndelsen af Firserne og naaede i 1886 op over 60 Mill. Kr., men aftog derefter stærkt og udgjorde 31. Marts 1894 kun ca. 11 Mill. Kr., der væsentlig henlaa som kontant urentebærende Beholdning hos forskellige offentlige Kasser. I Overensstemmelse hermed beløb Renten af Kassebeholdningen, som i 1886—87 havde været oppe over 2¼ Mill. Kr., sig i 1893—94 kun til ca. 67,000 Kr.

Samler man Statens Indtægter i 3 Hovedgrupper: I Indtægter uden for Beskatningen, II Direkte Skatter og III Indirekte Skatter, viser det sig, at medens Udbyttet af Gruppe I i det sidste Tiaar er aftaget, af Gruppe II kun tiltaget ganske lidt, er Tyngdepunktet for Statens Indtægtserhvervelse i stedse højere Grad kommet til at hvile hos de indirekte Skatter og særlig hos Forbrugsafgifterne. De forskellige Indtægtsgruppers relative Betydning for Statskassen vil fremgaa af følgende Oversigt over, hvorledes de ordentlige Statsindtægter procentvis fordelte sig i Finansperioden 1874—94:

	1874-79	1879-84	1884-89	1889-94
	p. Ct.	p. Ct.	p. Ct.	p. Ct.
Gruppe I...	17,93	18,04	15,37	14,01
— II..	18,64	18,21	18,15	17,49
- III	63,43	63,75	66,48	68,50

Den danske Finanslovs Udgiftsside omfatter under §§ 12 til 25, dels ordnede efter Statsformaal, dels efter Ministerier, ordentlige Udgifter i snævrere Forstand, der ere bestemte til Fyldestgørelsen af regelmæssig tilbagevendende Fornødenheder. Derimod fremtræder § 26 under Betegnelsen »Andre og overordentlige Statsudgifter«, hvoraf mange ere af rent stabil Karakter, medens andre, og det gælder navnlig de i den forløbne Aarrække anvendte Udgifter til Befæstninger, ere overordentlige Udgifter i egentlig Forstand. Endelig indbefattes under § 27 Udgifter til Erhvervelse af Formue og Afdrag paa Gæld, der i sig indeholde en Forbedring af Statens Formuestatus. Det drejer sig imidlertid her ikke om en Udgift i egentlig Forstand, men om en Kapitalanbringelse eller en Omflytning af Værdier.

I Finansperioden 1884—94 stillede de danske Statsudgifter sig saaledes:

	1884—89 Kr.	1889—94 Kr.
§ 12 Civillisten	1,000,000	1,000,000
§ 13 Apanager	224,000	185,000
§ 14 Rigsdagen	358,000	385,000
§ 15 Statsraadet	105,000	107,000
§ 16 Statsgældens Forrentning	7,783,000	6,854,000
§ 17 Pensionsvæsenet:		
Det alm. Pensionsvæsen	2,548,000	2,396,000
De militære Underklassers Pensionering	485,000	522,000
Tilskud til Invideforsørgelsen	455,000	471,000
§ 18 Udenrigsministeriet	372,000	407,000
§ 19 Indenrigsministeriet	2,730,000	3,927,000
do. § 26	869,000	1,487,000
§ 20 Justitsministeriet	2,981,000	3,777,000
do. § 26	685,000	265,000
§ 21 Kultusministeriet	1,863,000	3,310,000
do. § 26	707,000	1,508,000
§ 22 Krigsministeriet	10,169,000	10,937,000
do. § 26	3,526,000	5,933,000
§ 23 Marineministeriet	6,228,000	6,580,000
do. § 26	1,875,000	1,548,000
§ 24 Finansministeriet	3,097,000	3,361,000
do. § 26	664,000	633,000
§ 25 Island	101,000	93,000
	48,825,000	55,686,000
§ 27 Erhvervelse af Formue og Afdrag paa Gæld:		
At overføre.	48,825,000	55,686,000

Overført...	48,825,000	55,686,000
Statsgældens Afbetaling	2,688,000	1,993,000
Offentlige Arbejder	3,031,000	5,440,000
Laan og Forskud	667,000	668,000
	55,211,000	63,787,000

Denne Oversigt giver det samlede Resultat, at der i Finansperioden 1884—89 og 1889—94 er anvendt til ordentlige og overordentlige Udgifter gennemsnitlig henholdsvis 48,825,000 Kr. og 55,686,000 Kr., medens 6,386,000 Kr. og 8,101,000 Kr. ere anvendte til en Forbedring af Statens Formuestatus.

Til enkelte Paragraffer bemærkes følgende: § 16. Den danske Statsgæld, som 31. Marts 1881, efter Købet af de sjællandske Baner, udgjorde ca. 203 Mill. Kr., er ved successive Afbetalinger bragt ned til ca. 182 Mill. Kr. 31. Marts 1894. Herved og som Følge af den i 1886 foretagne Konvertering af den indenlandske Statsgæld fra 4 til $3^1/_2$ p. Ct. ere Udgifterne til Statsgældens Forrentning i det sidste Tiaar aftagne stærkt. — § 17. Udgifterne til Pensionsvæsenet, som efter Krigen 1864 vare svulmede op paa Grund af de ved Monarkiets Opløsning nødvendiggjorte Afskedigelser til ca. $3^1/_2$ Mill. Kr., have siden været i Dalen. — § 18. Under Udenrigsministeriet høre navnlig Udgifter til Gesandtskaber, Konsulatsvæsen m. m. — § 19. Paa Indenrigsministeriets*) ordentlige Budget opføres bl. a. Udgifter til Matrikelvæsen, Vandbygningsvæsenet, de kongelige Bygninger og Haver, Foranstaltninger vedkommende Landbrug, Hedesagen og Klitbeplantning, Fiskeri, Industri, Handel og Søfart, Indkvarteringsvæsen m. m. Til Indenrigsministeriets overordentlige Udgifter derimod henregnes Forrentningen af Anlægskapitalen for de lolland-falsterske og østsjællandske Jærnbaner, Subventioner for Dampskibsselskaber m. m. — § 20. Paa Justitsministeriets ordentlige Budget figurerer Justits- og Politivæsenet (1889—94 ca. $2^1/_4$ Mill. Kr.), endvidere Udskrivningsvæsenet samt Medicinalvæsenet, hvis vigtigste Post er Sindssygeanstalterne (1889—94 ca. 600,000 Kr.) — § 21. Blandt Kultusministeriets ordentlige Udgiftsposter skulle nævnes: kirkelige Øjemed, Videnskab, den højere Undervisning samt Almueskolevæsenet og dermed beslægtede Institutter (1889—94 ca. 1,32 Mill. Kr.); blandt dets overordentlige: Tilskud til Skolefonden, store Bygningsforetagender m. m. Under Kultusministeriet høre, som omtalt, en Række Institutter med deres særlige Indtægter. — § 22. Blandt Krigsministeriets ordentlige Udgifter ere de vigtigste: Lønninger til Hærens Personale (1889—94 ca. 5,37 Mill. Kr.), Naturalforplejning, Beklædning, Hestehold og Krigsmateriel (1889—94 ca. 0,71 Mill. Kr.). Af Ministeriets overordentlige Budget er afholdt Udgifter til almindelige Bygningsarbejder, Kjøbenhavn's Land- og Søbefæstning, Skyts, Geværer m. m. — § 23. Af Marineministeriets ordentlige Udgiftsposter skulle nævnes: Lønninger til Flaadens Personale, Orlogsværftet (1889—94 ca. 3,06 Mill. Kr.), samt en Række Foranstaltninger af overvejende civil Karakter, saaledes Navigations-, Lods-, Fyr- og Vagervæsenet, Søkortarkivet, det meteorologiske Institut m. m. (tilsammen for 1889—94 ca. 1,82 Mill. Kr.). — § 24. Af Finansministeriets ordentlige Udgiftsposter er Toldvæsenet den vigtigste (1889—94 ca. 2,33 Mill. Kr.) og blandt dets overordentlige Udgifter Dyrtidstillæg til Embeds- og Bestillingsmænd samt Lønningstillæg for Menige m. fl.

§ 27 omfatter dels Afdrag paa Statsgælden dels Laan til Kommuner eller private og endelig Foretagelsen af offentlige Arbejder af produktiv Natur, t. Eks. Anlæg af Jærnbaner eller Udvidelsen af bestaaende Anlæg, Anskaffelsen af Jærnbanemateriel, Dampfærger, Telegraf- og Telefonanlæg m. m. Udgifterne til offentlige Arbejder have varieret stærkt mellem de enkelte Aar, men i det hele været betydelig højere i Perioden 1889—94 end i det foregaaende Femaar.

De samlede paa Statsregnskabet opførte Statsudgifter fordelte sig i Finansperioden 1884—94, ordnede gruppevis, som Gennemsnitstallene i nedenstaaende Opstilling angive, saaledes at de militære Udgifter findes samlede under eet, selv om de opføres under de civile Ministerier (Indkvarterings- og Udskrivningsvæsenet, militære Dyrtids- og Lønningstillæg tilsammen for 1884—94 ca. 1,058,000 Kr., for 1889—94 ca. 1,150,000 Kr.), medens paa den anden Side Udgifterne til Gendarmerikorpset, de under Marineministeriet hørende civile Formaal (for 1884—94 ca. 1,719,000 Kr., for 1889—94 ca. 2,030,000 Kr.) samt endelig offentlige Arbejder (§ 27) henregnes til civile Udgifter. En Sammenligning mellem de samlede til civile og militære Statsformaal anvendte Midler lader der sig dog ikke bygge paa disse Tal, da der, som omtalt, aarlig udgives meget betydelige Summer til forskellige under Kultusministeriets Ressort hørende Formaal. Statsudgifterne fordelte sig i Finansperioden 1884—94 som følger:

		1884—89.		1889—94.	
		Kr.	p. Ct.	Kr.	p. Ct.
I.	Forfatningen	1,687,000	3,06	1,677,000	2,63
II.	Statsgældens Forrentning	7,783,000	14,10	6,854,000	10,74
III.	Pensionsvæsenet	3,488,000	6,32	3,389,000	5,31
IV.	Civile Udgifter	17,660,000	31,99	24,995,000	39.19
V.	Militærudgifter	21,137,000	38,28	24,118,000	37.81
VI.	Island	101,000	0,18	93,000	0,15
VII.	Afdrag paa Gæld og ydet Laan	3,355,000	6,07	2,661,000	4,17
		55,211,000	100,	63,787,000	100,00

Den danske Stats Formuestatus maa siges at være tilfredsstillende. Som omtalt udgjorde Gælden 31. Marts 1894 den forholdsvis beskedne Sum af ca. 182 Mill. Kr. Til Gengæld besidder Staten værdifulde Aktiver i sine Domæner, navnlig Jordebogsafgifterne og Stats-

*) Ved Resol. af 13. Jan. 1894 delt i Indenrigsministeriet og Ministeriet for de offentlige Arbejder.

skovene, i den egentlige Aktivmasse, hvis Kapitalbeløb 31. Marts 1894 udgjorde ca. 34,750,000 Kr., hvoraf Reservefonden ca. 17,850,000 Kr., Resten i udestaaende Fordringer; i Statsjærnbanerne, hvis Anlægskapital til samme Tidspunkt beløb sig til ca. 178,5 Mill. Kr. og stod Staten i ca. 186 Mill. Kr., men hvis Værdi, beregnet efter det afkastede Udbytte, er meget lavere.

Ved Siden af Staten spille, som omtalt, Kommunerne, Købstads-, Sogne- og Amtskommunerne, en vigtig Rolle i Danmarks Finansvæsen. Efter det af Statistisk Bureau indsamlede Materiale vedrørende Kommuneregnskaber i Aarene 1885—89 vare disse Samfunds Indtægter, ordnede gruppevis, for det nævnte Femaar som følger, idet der under Skatter er henregnet Næringsafgifter, Naturalarbejde m. m.

	Kjøbenhavn.	Købstæderne	Sogne-kommunerne.	Amterne.	Tilsammen
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
T	6,048,000	3,931,000	11,393,000	4,619,000	25,991,000
II.	1,631,000	1,093,000	464,000	82,000	3,270,000
III. Tilskud fra Stat og andre		56,000	342,000	444,000	842,000
TV	165,000	705,000	459,000	90,000	
	7,844,000	5,785,000	12,658,000	5,235,000	31,522,000
V. Forbrug af Formue og Stif-	2,737,000	2,341,000	1,794,000	1,153,000	8,025,000
	10,581,000	8,126,000	14,452,000	6,388,000	39,547,000

Blandt de kjøbenhavnske Skatter maa i første Række nævnes dem, som hvile paa faste Ejendomme (Arealskat, Grundskat, Brolægningsskat m. fl.), og dernæst de personlige Skatter (Indkomstskat m. fl.). I Gennemsnit for det omhandlede Femaar indbragte de henholdsvis 3,232,000 og 2,323,000 Kr. Af Indtægter af Aktiver hidrørte de vigtigste fra Gasværkerne, Renteoverskud og faste Ejendomme. Tyngdepunktet for Købstædernes Skattevæsen hviler hos Formue- og Lejlighedsskatten; i Aarene 1885—89 indbragte den ca. $^3/_4$ af samtlige Skatter, medens ca. $^3/_4$ af Indtægter af Aktiver skreve sig fra faste Ejendomme. I Sognekommunerne spille atter Grundskatterne den vigtigste Rolle i Skattesystemet, idet de, naar man tager Gennemsnitstallene for Finansperioden 1885—89, indbragte ca. $^2/_3$ af samtlige Skatter, og i Amtskommunerne ere alle Skatter paalignede Hartkornet.

Vende vi os til Kommunernes Udgifter, vise Aarene 1885—89 følgende Gennemsnitstal:

	Kjøbenhavn.	Købstæderne.	Sogne-kommunerne.	Amterne.	Tilsammen.
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr,	
Løbende Udgifter.	7,404,000	5,638,000	12,363,000	4,711,000	30,116,000
Bidrag til Stat og andre Kommuner	»	286,000	344,000	492,000	1,122,000
	7,404,000	5,924,000	12,707,000	5,203,000	31,238,000
Afdrag paa Gæld og Forøgelse af Aktiver.	2,565,000	2,159,000	1,774,000	1,011,000	7,509,000
	9,969,000	8,083,000	14,481,000	6,214,000	38,747,000

Blandt Kommunernes ordentlige Udgiftsposter maa nævnes Rets- og Politivæsenet, Fattigvæsenet, Hospitalerne, Skoleväesenet, Veje og Gader, Vandvæsenet, Belysning, Brandvæsen m. m. Nedenstaaende Oversigt, der angiver Gennemsnitstal for de enkelte Aar af Perioden 1885—89, vil give Oplysning om, hvor stor en Del de vigtigste kommunale Udgifter udgjorde af de forskellige Kommuners samlede løbende Udgifter:

	Kjøbenhavn.	Købstæderne.	Sogne-kommunerne.	Amterne.
	p. Ct.	p Ct.	p. Ct.	p.Ct.
Skoleväesenet. . .	15,26	21,88	30,76	7,75
Fattig væsen et ..	16,20	18,36	40,40	2,93
Vejvæsenet	7,98	12,26	14,64	47,53
Politivæsenet. ..	9,95	7,52		16,47

C. T.

Landbrug.

Landbruget er D.'s vigtigste Erhverv. Om det gruppere de fleste af Landets andre Erhverv sig, direkte giver det ifølge Folketællingen 1890 ca. 45 p. Ct. af Landets Befolkning Beskæftigelse, og Landbrugsprodukternes Udførselsværdi udgør ca. $^5/_7$ af den samlede Udførselsværdi. Af Arealet anvendes langt den overvejende Del i Landbrugets Tjeneste. Naar Søplanen ikke medregnes, udgør (1888) D.'s Areal ca. 3,8 Mill. Hekt., af hvilke ca. 2,86 Mill. Hekt. høre under Agermarken. Af denne sidste vare atter ca. 2,5 Mill. Hekt. egentlig Agerjord (o: bevokset med Korn, Rodfrugter, Handelsplanter, Kløver, Græs etc.), og ca. 0,38 Mill. Hekt. Eng, Fælleder og Overdrev. Skovarealet udgør ca. 227,000 Hekt., Moser og Kær ca. 120,000 Hekt., Heder 406,000 Hekt. og Flyvesand 40,500 Hekt.

D.'s Landbrug stod ved 19. Aarh.'s Begyndelse langt tilbage, baade absolut og relativt; nu ved dets Udgang staar det hædret og anset i det landøkonomiske Verdenssamfund; i en enkelt Gren, Mejeri-

driften, har det taget Teten af alle Lande, i andre Grene frembringer det højt forædlede Produkter, i ingen Retning staar det under Gennemsnitsniveauet. Den stærke Udvikling, Landbruget saaledes har været underkastet, falder i 2 Perioder. Det første Opsving begynder efter Treaarskrigen i 19. Aarh.'s Midte. De mægtige Impulser vare det engelske Markeds Aabning for Landbrugsprodukter og disses Prisstigning over hele Linien, Foranstaltningerne til Fæstes Overgang til Selvejendom og den politiske Frihed. Gode Maskiner finde i stigende Grad Indgang, saaledes Tærske-, Saa-, Hakkelse- og Rensemaskiner, senere, i 1860'erne, ogsaa Slaa- og Mejemaskiner og Damptærskeværker. Landbrugsbygningerne forbedres saaledes, at deres Assuranceværdi 1849—60 stiger fra 304 til 504 Mill. Kr. Vandalledningen udvikles (1861 var der drænet 33,000 Hekt.), Jordbehandlingen bliver i alle Retninger mere fuldkommen, Høstudbyttet stiger i Mængde og i Godhed o. s. v. Men endnu er Landbruget baseret paa Kornavlen, Rovdriften fortsættes, og kun i fremskredne Avlsbrug viser der sig Tegn paa en Systemforandring. Først efter 1864 indledes Nutidsperioden i det danske Landbrug. Efter Tabet udadtil toges der jo indadtil paa mange Omraader fat paa et sejt og energisk Arbejde, og paa intet Omraade er der arbejdet mere støt og med bedre Resultat end i Landbruget. Man fortsætter med de alt paabegyndte Forbedringer. Jordens Dræning skrider fremad, det drænede Areal var 1888 ca. 470,800 Hekt., og Udgifterne hertil anslaas til 70 Mill. Kr. Jorden afgraves og befries for skadeligt Vand, saa Kulturen nu falder mindst en Maaned tidligere paa Aaret end i 19. Aarh.'s Begyndelse. Landbygningerne forbedres stadig (deres Assuranceværdi naaede ved 1880'ernes Udgang 1,200 Mill. Kr.), arbejdsbesparende Maskiner og Redskaber benyttes mere og mere o. s. v. Men samtidig sker det afgørende Omslag i Landbrugets Førelse fra Rovdrift til Erstatningsdrift, fra Kornproduktionen som Grundlag til Husdyrholdet, fra Udførsel af Korn til Udførsel af dyriske Produkter. Der finder en stærk Udvidelse af Husdyrholdet Sted, og det fodres langt kraftigere end tidligere. Anvendelsen af kunstige Foderstoffer og Kunstgødning bliver almindelig, der lægges stigende Vægt paa at frembringe Produkter af høj Kvalitet, og hele Landbrugsproduktionen forøges, forgrenes, forfines. I Løbet af 1870'erne og 1880'erne fuldfører det danske Landbrug Overgangen fra det ekstensive Landbrug med den ringe Driftskapital til det intensive med den store Driftskapital. Dette Omslag, bl. a. fremtvunget ved Rusland's og de oversøiske Landes vældige Oversvømmelse af Kornmarkedet, har i flere Retninger haft stor og gavnlig Betydning for Landet. Først derved, at de animalske Produkter have holdt sig bedre i Pris paa Verdensmarkedet end Kornet. Dernæst ved, at Omslaget har været ensbetydende med en Berigelse af Jorden, der har haft stor økonomisk Betydning. Selv om denne Berigelse ved Staldgødningen kommer i en Form, der kun tillader en langsom Udnyttelse, vil den dog lidt efter lidt vise sig i et forøget Udbytte af D.'s Jordproduktion. Den uhyre Eksport af forskelligartede Landbrugsprodukter, der er vokset op, og den stigende Indførsel af Foderstoffer, Kunstgødning o. s. v. har i væsentlig Grad bidraget til at give det hele Købmandsapparat et moderne og større Tilsnit. Systemforandringen har fremdeles fremkaldt en hidtil ukendt Landbrugsindustri (Svineslagterier, Andelsmælkerier, Roesukkerfabrikker o. s. v.), paa Landmandens Dygtighed har den virket stimulerende, den har højnet hans Intelligens og udvidet hans Horisont. Men selvfølgelig har den hele hurtige Udvikling ogsaa sine Skyggesider. Landbrugets Gæld er saaledes i Nutidsperioden vokset stærkt, og ofte vil der være Mangel paa tilstrækkelig Driftskapital til at drive et rationelt Nutidslandbrug. Mange Penge ere anvendte paa uøkonomisk Maade, f. Eks. til en for stærk Fodring, for dyre Maskiner, for kostbare Bygninger o. s. v. Endelig er ved det industrielle Tilsnit, Landbruget har faaet, det tidligere herskende patriarkalske Baand mellem Arbejdsgiveren og Arbejderen slappet, en talrig Landarbejderklasse er dannet, der, for saa vidt den ikke ejer Hus med lidt Jord, ofte sidder kummerlig i det og har vanskelig ved at arbejde sig frem til at blive Jordbesidder. Der er dog næppe Tvivl om, at Udviklingens gavnlige Følger langt overgaa dens skadelige.

Den stedfundne Udvikling giver sig selvfølgelig et karakteristik Udslag i Udførslen. Endnu et godt Stykke ind i 19. Aarh. vare danske Landbrugsprodukter lavt anskrevne i Udlandet. Den Tid er ikke fjern, da den hamborgske Priskurant for Smør nederst paa sin Liste havde »Dänische oder Schmiere«, medens dansk Smør i England kaldtes Mastesmør og betragtedes som ubrugeligt til Menneskeføde. Lidt længere tilbage i Tiden stod dansk Byg og Havre nederst paa London-Kornbørsens Priskurant under Rubrikken »skiden Sæd«. Landbrugets Udførsel var da i 19. Aarh.'s første Halvdel langtfra den Rigdomskilde for Landet, som den er nu, og i overvejende Grad var Landbruget henvist til et lille, fattigt Hjemmemarked. Da de engelske Kornlove hævedes 1849, havde det, som fremhævet, en vækkende Indflydelse. Det nærliggende engelske Verdensmarked aabnedes for danske Landbrugsprodukter, dygtige Købmænd skærpede Fordringerne til Sædens Kvalitet, der da ogsaa forbedredes ved kyndigere Drift og omhyggeligere Sortering, og Eksporten af Korn tiltog i stor Stil. I et Par Tiaar er Korneksporten langt den vigtigste Del af Landbrugets Udførsel, den kulminerer i 1870'ernes Begyndelse, da Overskudsudførslen af Korn naar en Værdi af 50 Mill. Kr. Saa indtræder i 1870'erne Omslaget, Hovedvægten lægges paa Krcaturavlen, Udførslen af Hornkvæg tiltager stærkt, medens Eksporten af Korn aftager, fra Slutningen af 1870'erne vinder dansk Smør i stigende Grad Indgang paa de engelske Markeder, i 1880'erne følger Flæsket, Æggene og andre Produkter efter, medens Kornudførslen stadig formindskes, og i 1880'ernes sidste og 1890'ernes første Femaar har D. endog en betydelig Overskudsindførsel af Korn. Dette er opfodret og udført i Form af Smør, Æg, Kød, Flæsk, etc, medens samtidig Indførslen af Foderstoffer, som Majs, Klid og Oliekager, er tiltagen enormt. I Femaaret 1889—93 havde Overskudsudførslen og -Indførslen af de vigtigere Landbrugsprodukter følgende Værdier:

Værdi af Overskudsudførslen i Gennemsnit af Femaaret 1889—93 af:

	Mill. Kr.
Levende Kreaturer	33,00
Fedevarer	95.05

	Mill. Kr.
Formalet Korn	1,33
Andre Landbrugsprodukter (som Ben, Tænder, Skind, Havevækster, Frugt, etc.)	5.70

Værdi af Overskudsindførslen i Gennemsnit af 1889—93 af:

	Mill. Kr.
Uformalet Korn	19,33
Naturlig og kunstig Gødning	1,69
Foderstoffer	16,16
Andre Landbrugsprodukter (som Fjerkræ, Mælk, Ost, Uld, Kløver- og Græsfrø, etc.)	10,97

Som man ser, har Overskudsudførslen af ovennævnte Varer indbragt Landet i aarligt Gennemsnit af Femaaret ca. 135 Mill. Kr. Dette er dog ikke »ren Indtægt« ; thi for at frembringe denne storartede Udførsel af dyriske Produkter har Landbruget maattet indkøbe i aarligt Gennemsnit for 16 Mill Kr. fremmede Foderstoffer, for over $1^1/_2$ Mill. Kr. kunstig Gødning og for ikke faa Mill. Kr. uformalet Korn. Vil man finde det Overskud, Landbruget har bragt Landet, maa de sidstnævnte Summer fradrages den nævnte Sum af 135 Mill. Kr.

Som fremhævet, er Kreaturholdet vokset stærkt. Beregner man Kreaturstyrken paa sædvanlig Maade, saaledes at et Stk. Hornkvæg sættes = 1, en Hest = $1^1/_2$, et Æsel = $^1/_4$, et Svin = $^1/_4$, en Ged = $^1/_{10}$ og et Faar = $^1/_6$, var den samlede Kreaturstyrke 1893 ca. 2,730,000 Stkr. eller ca. 63 p. Ct mere end ved den første almindelige Tælling 1838. Det er navnlig i den nyeste Tid, at Tilvæksten har været stærk. D.'s Kreaturhold er nu meget stort i Forhold til Landets Størrelse og Befolkningens Talrighed, større end i noget andet europæisk Land — D. er Hornkvægets og Mejeridriftens Land *par excellence.*

Af Heste fandtes der 1893: ca. 410,600 Stkr. Langt den overvejende Del af disse benyttes som Arbejdsdyr i Landbrugets Tjeneste og høre til Landracen, hvad der fremgaar af Raceforholdet for de Hingste, der bedække; af disse hørte 1,665 til jydsk Race, 380 til frederiksborgsk Race, 18 til Fuldblodet, 35 til Halvblodet og 369 til blandede Racer. Hestetillægget er ikke stort paa Øerne, hvor der aarlig kun fødes ca. 10—12,000 Føl, derimod er det stort i Jylland, hvor der fødes ca. 25,500 Føl om Aaret. I stor Maalestok forsyner Halvøen Øerne med Hingste og til Dels med Hopper, baade som Brugsheste og som Tillægsdyr, saaledes at Forskellen mellem Jylland's og Øernes Landrace mere og mere udviskes. Det jydske Præg er kun lidet ændret gennem Tiderne; Avlsidealet har i Aarhundreder taget Sigte paa en Arbejdshest, passende for Brugen og Markedets Krav, en nøjsom, trivelig, haardfør, stor, stærk og værdifuld Arbejdshest. Den jydske Hest er stærkt efterspurgt og højt anset i Udlandet. Den anvendes som Trækdyr i det mellemtyske Landbrug, til Droske-, Sporvogns- og Omnibuskørsel i Berlin og Hamburg, til Droskekørsel i Paris; den gaar fremdeles til flere belgiske Byer, til Frankfurt am M., Magdeburg og andre tyske Byer. Den Ensartethed og Konstanthed, der findes i den jydske Avl, savnes i Øernes. Disses Landhesteavl er vel væsentligst søgt ophjulpen ved Frederiksborgracen; og ved Øhesten forstaar man nu Frederiksborghesten, dog er der paa Grund af den stærkt benyttede Krydsning, der gaar op til den nyere Tid, ingen Ensartethed ved Øernes Landrace; man træffer under denne Betegnelse baade forædlede Heste og grove Arbejdsheste. D.'s Udførsel af Heste har i Femaaret 1889—93 gennemsnitlig været 14,000 Stkr. aarlig, Overskudsudførslen det halve. — Af Faar fandtes der 1893 ca. 1,246,500 Stkr. Faareholdet var tidligere langt større, end det er nu, det voksede fra 1838—81, altsaa i den Tid, da Uldprisen var indtil 2—3 Gange saa høj som Smørprisen. Den førstes Fald og den sidstes Stigning bevirkede imidlertid, at Faaretallet aftog stærkt, og nu er det mindre end Antallet af Hornkvæg — et Forhold, der viser den underordnede Rolle, Faaret spiller i det danske Landbrug, medens f. Eks. i det engelske Landbrug Antallet af Faar er over 4 Gange saa stort som af Hornkvæg. Nu er det kun Egnene med udstrakte Græsninger af ringe Beskaffenhed, som Ringkjøbing, Viborg, Aalborg og Randers Amter, der lægge Vind paa Faareholdet. Dette gaar som Regel kun ud paa at producere Uld og Lam til Forbrug paa Stedet og til Salg. Landracen er langt den overvejende; dog benyttes engelske Kødfaar i stigende Grad til Krydsning med Landfaaret, og er Faaretallet end aftaget, er Faarenes Værdi betydelig forøget ved denne Omdannelse. Faarcholdets Formindskelse giver sig Udslag i en aftagende Udførsel; dog var denne endnu til 1892 ret betydelig. 4. Febr. 1892 forbød imidlertid Storbritannien Indførslen af levende Hornkvæg, Faar og Svin fra D., og da dette Land var Afsætningsstedet for danske Faar, standsede Faareudførslen brat, ja 1892 havde D. endog en Overskudsindførsel af Faar. Som Forholdet er nu, er Kjøbenhavn væsentligst Afsætningsstedet for Øernes Faar, medens der udføres en Del slagtede Faar fra Jylland. Opretholder Storbritannien sit Indførselsforbud, vil det i Længden næppe undlade stærkt at hemme Faareholdets Udvikling. — Antallet af Svin var 1893: ca. 829,000 Stkr. Med Mejeridriftens Udvikling er Svineholdets Betydning vokset stærkt, og det er nu mellem 3 og 4 Gange saa stort som 1838. Nutidens Svinehold bestaar næsten udelukkende af Svin af engelske Racer, og den gamle Landrace er omtrent helt udvisket. Og Følgen er den, at Produktionen af Flæsk er forøget betydelig mere end Svinenes Antal. Svineholdet er maaske den Retning inden for Kreaturavlen, der har udviklet sig mest produktivt. Produktionen har til Formaal at tilfredsstille 3 Markeder: det engelske, det tyske og det indenlandske. Det første fordrer lange, kødfulde Svin af slagtet Vægt 80—100 Kg., det tyske Marked en fed Vare paa 125—175 Kg., medens Hjemmemarkedets Fordringer ligge midt imellem. I de senere Aar, fra 1887, ere Bestræbelserne gennem Oprettelsen af de mange Andelssvineslagterier navnlig gaaede i Retning af at arbejde for det engelske Marked, hvortil saa at sige alt Flæsket (fra »Slagterisvinene«) gaar. Til Tyskland gaa de fede Svin. Jylland, og navnlig da Vestjylland, er forrest, hvad Produktionen af »Slagterisvin« angaar, medens »Fedesvinene« navnlig høre Øerne til. I Femaaret 1889—93 var i aarligt Gennemsnit Overskudsudførslen af levende Svin ca. 110,000 Stkr., af Flæsk og Skinker 33,25 Mill. Kg. — Hornkvægets Tal er omtrent fordoblet siden 1850, det var 1893: ca. 1,696,000 Stkr. Kvægavlen bygger i langt den overvejende Grad

paa de 2 nationale Racer: det jydske Kvæg og det røde danske Malkekvæg, og den Overvægt, j disse 2 Racer have, fremgaar tilstrækkelig tydelig af følgende Oversigt over Tyrenes Raceforhold: Af Tyre, der bedække, henhørte 14,281 til rødt dansk Malkekvæg og 7,339 til jydsk Kvæg — i j alt 21,620, medens der af andre Racer kun fandtes 5,151 (heraf 1,228 til korthornet, 216 til hollandsk Race, 80 til Ayrshirerace, o. s. v.). Det sort- eller , blakbrogede jydske Kvæg er en gammel national Race, om hvis Oprindelse intet bestemt vides; det har i mange Aar haft en haard Konkurrence at i bestaa med fremmede Racer, men staar nu paa Halvøen absolut som Sejrherre. Det falder saa at sige i 2 Grupper, Malkekvæget paa Østkysten og til Dels i Midtjylland, Kødkvæget (»det tætte Slag«) i det vestlige og nordvestlige Jylland. Nu gaa Bestræbelserne i Retning af en Udvikling af Malkekvæget, og i Løbet af forholdsvis kort Tid er der naaet et saa godt Resultat, at Mælkeudbyttet i de fleste jævnt gode Besætninger gennemsnitlig pr. Ko kan anslaas til 2,000—2,500 Kg. om Aaret. Det røde danske Malkekvæg, der foruden paa Øerne er temmelig udbredt i det sydlige og sydøstlige Jylland, er ikke gammelt som Race, det stammer fra Anglerkvæget, det nordslesvigske Kvæg og Ballumkvæget. Ungt som Race ejer det vel endnu ikke den Egalitet, hvortil verdensberømte Racer (som f. Eks. korthornet og Herefordkvæget) have drevet det; men man er dog naaet forholdsvis vidt frem i at skabe Egenskaber, der ere Fælleseje for Racen, og det gennemsnitlige aarlige Mælkeudbytte af gode Besætninger paa almindeligt Foder er nu alt 2,750—3,000 Kg., medens Udbyttet hos almindelige Opdrættere er ca. 2,500 Kg. I den nyeste Tid er der begyndt en Eksport af Avlsdyr af denne Race til Rusland. At Udviklingen baade i Jylland og paa Øerne har kunnet føres i bestemte, ensartede j Spor, med Sikkerhed og Konsekvens mod det engang satte Maal, det skyldes i væsentlig Grad den fra dygtige Teoretikere gennem Dyrskuer og offentlige Foranstaltninger praktiserede Ledelse. Der | har siden 1885 fundet en Forskydning Sted inden for Kvægholdet: Malkekvægets Antal er vokset stærkt — Antallet af Malkekøer var 1893 lidt over : 1 Mill. Stkr. —, medens Studeholdet er formindsket. Dette er i økonomisk Henseende utvivlsomt en Fremgang. Med Rette er Malkekoen kaldt det danske Landbrugs Grundpille, og den har i adskillige Aar været Kvægstaldens mest økonomiske Dyr. Den forandrede Retning i Kvægavlen giver sig bl. a. et Udslag i den stærkt voksende Udførsel af Smør — dog denne maa ikke alene søges i det forøgede Antal Køer, men ogsaa i disses forøgede Mælkeudbytte og i Mælkens mere rationelle Behandling ved Andelsmejeriernes Drift. Disses store i Betydning ligger i Særdeleshed i, at de have samlet de mange smaa Kohold (Besætningerne fra 1 til 14 Køer eje omtrent $^3/_4$ af D.'s Køer) og gjort dem delagtige i det Udbytte, den stærkt forøgede Smørudførsel har bragt Landet. Der lægges for Tiden et meget energisk Arbejde ind i det danske Kvægbrug. Fremhæves bør Kvægavlsforeningerne (s. d.), der ved Hjælp af gode Avlstyre og Stamkøer, J strenge Sundhedsbestemmelser, Afkommets Undersøgelse, Regnskabsføring etc. søge at lede Avlen ad rationelle Veje. Ogsaa Stambogsføringen (s. d.) er en god Løftestang for Udviklingen. I stigende Grad rettes Opmærksomheden paa Bekæmpelsen af Sygdomsfarerne og især den Fare, der truer fra Tuberkulosen, Konsulentvirksomheden fæstnes og udvides o. s. v. — i det hele tør det siges, at det danske Kvægbrug har lagt en Bøjelighed for Dagen over for vekslende Tiders økonomiske Krav, der lover godt for Fremtiden, og at det er i et rationelt Spor. I Modsætning til tidligere lægges Hovedvægten nu, hvor den bør lægges, ikke i Antallet, men i Produktionen; Blikket er rettet paa de enkelte Individer, paa deres Evne til at give godt og sundt Afkom, megen og fed Mælk o. s. v. I aarligt Gennemsnit af Femaaret 1889—93 var Overskudsudførslen af Okser og Køer ca. 91,800 Stkr., af Kalve 7,200 Stkr., af Kød 1 Mill. Kg.

I nær Forbindelse med Kvægavlens Udvikling staar Mejeribrugets. Mejeribruget er den Gren af D.'s Landbrug, der i den nyere Tid har været i stærkest Udvikling, væsentligst fordi der her har fundet det intimeste Samarbejde Sted mellem Videnskab og Praksis. Til Slutningen af 1830'erne stod Mejeribruget endnu lavt, i de 2 følgende Tiaar er der, med Holstenere som Læremestere, Fremgang, dog kun paa Herregaardene, medens paa Bøndergaardene alt forblev ved det gamle indtil omkring 1870. Ved dette Tidspunkt indføres Mælkens Afkøling i rindende Vand og i Is paa adskillige baade store og smaa Gaarde, og Produktionen gaar frem i alle Landets Egne. Men endnu naar de mindre Gaardes Produktion ikke op i Højde med Herregaardenes. Dette sker først fra 1880'ernes Begyndelse ved Fælles- og Andelsmejeriernes Fremkomst. Disse have bevirket, at de mindre Landbrugere nu faa deres Mælk rationelt behandlet, der frembringes en bedre Vare; ved ensartet Behandling har det danske Smør faaet Egenskaben Egalitet, der i saa væsentlig en Grad betinger en Vares Indgang paa Verdensmarkedet, og endelig er der skabt en større Produktion. Til dette sidste har særlig Brugen af Centrifugen (s. d.) medvirket. Saavel Mælkeforbruget til 1 Kg. Smør som Smørproduktionen pr. Ko varierer meget stærkt; i rundt Gennemsnit kan det første sættes til 27—28 Kg., den sidste til ca. 75 Kg. aarlig. Der fandtes 1894 ca. 900 Andelsmælkerier, ca. 200 Fælles- og ca. 280 Herregaardsmælkerier. Smørudførslen er stegen enormt. I Aarene 1865—69 naaede Overskudsudførslen ikke $4^1/_2$ Mill. Kg. aarlig, indtil 1882 var den ikke 10 Mill. Kg. aarlig, nu er den over 35 Mill. Kg. Med Ost kan Mejeribruget derimod ikke forsyne Landets Behov, og D. har en aarlig Overskudsindførsel af $^1/_2$—$^3/_4$ Mill. Kg.

Fjerkræholdet, navnlig Hønseholdet, er i Nutiden tiltaget stærkt, hvad der for en væsentlig Del skyldes, at Landbruget maa tage større Hensyn til Smaaindtægter end tidligere. Der fandtes 1893 ca. 6 Mill. Høns, 40,500 Kalkuner, 720,000 Ænder og 234>000 Gæs. Med Hønseholdets Udvikling er Udførsien af Æg tiltagen stærkt og bleven en ret betydelig Indtægtskilde for Landet; Overskudsudførsien var i Femaaret 1889—93 gennemsnitlig 6 Mill. Snese. — Biavlen, der i ældre Tid, før Sukkeret fortrængte Honningen i den almindelige Husholdning, havde ikke ringe Betydning, er nu tagen stærkt af; for Landbruget har den ingen Betydning, medens den endnu for Smaafolk kan være et ret lønnende Bierhverv; der fandtes 1893 ca. 122,500 Bistader.

At det danske Landbrug, frigjort ved 18. Aarh.'s store Landboreformer og deres Fortsættelse i Midten af 19. Aarh., i saa fortrinlig en Grad har kunnet udnytte Konjunkturerne, skyldes blandt andre Aarsager i væsentlig Grad Landets heldige Ejendomsfordeling. Der fandtes (1885) af »større Gaarde« paa 12 Tdr. Hartkorn og derover 1,954 med 55,187 Tdr. Hartkorn, af »Bøndergaarde« paa 1—12 Tdr. Hartkorn 71,678 med 268,967 Tdr. Hartkorn og af »Huse« med Jord 150,260 med 40,733 Tdr. Hartkorn. Den danske Ejendomsfordeling med dens jævne, gradvise Overgang fra et mindre Antal store Ejendomme gennem en Mængde middelstore og mindre til et stort Antal smaa Ejendomme er en af Europa's heldigste, og den er gavnlig i social og økonomisk Henseende. Det første bl. a. fordi der ved den skabes en talrig, tilfreds, jævnt velhavende og jævnt fremadskridende Selvejerstand; det sidste bl. a. fordi de smaa og middelstore Ejendomme give et forholdsvis større Bruttoudbytte end de store, fordi der ved en saadan Fordeling er den største Udsigt til, at de forskellige Ejendomme kunne komme paa de rette Hænder, fordi de store Ejendommes Besiddere kunne være og som Regel ogsaa ere Banebrydere for det landøkonomiske Fremskridt. Af de forskellige Ejendomme ere de smaa ramte mindst af den nuværende Landbrugskrise og Bønder gaardene atter mindre end Proprietærgaardene. Landbrugets stærke Udvikling har selvfølgelig givet sig Udslag i Landejendomspriserne, der vare stærkt stigende omtrent til 1880'ernes Midte, da Salgsprisen for 1 Td. Hartkorn paa Øerne gennemsnitlig ansloges til ca. 8,300 Kr., i Jylland til ca. 6,960 Kr. Nu ere Priserne faldne, men hvor meget lader sig ikke godt sige, da det i høj Grad afhænger af Jordens Kulturtilstand, Bygningernes og Besætningernes Godhed o. s. v. Skal en Ejendom sælges *å tout prix*, ved Tvangssalg, i udpint og forsømt Tilstand, vil Prisen let kunne gaa mere end 50 p. Ct. mider, hvad den var i de gode Tider. Anderledes ved fri Salg af gode Gaarde. Ganske vist er her ogsaa et Prisfald, men dette er ikke stort, bl. a. af den Grund, at hos Flertallet af Landmændene er Tilliden til Landbruget ikke saa undergraven, at de ville give Afkald paa en større Del af den Kapital, de selv have staaende i Gaardene. Med de store landøkonomiske Forbedringer og Landejendommenes Prisstigning steg selvfølgelig Landbrugets Prioritetsgæld. Hvor stor denne er, vides ikke bestemt (den ansloges 1890 til mellem 1,000 og 1,100 Mill. Kr.), men dens aarlige Tilvækst kendes. Denne var størst i Femaarene 1876—80 og 1881—85, da den i aarligt Gennemsnit naaede henholdsvis 45 og 46½ Mill. Kr., medens den i Aarene 1886—90 var 31 Mill. Kr. Noget af Prioritetsgælden skyldes Luksus, meget af den er stiftet som »Købegæld«; men den største Del af den er sikkert medgaaet til Iværksættelsen af de store landøkonomiske Fremskridt. Den voksende Prioritetsgælds Forrentning har under Nutidens faldende Priser været en af de Udgiftsposter, Landbruget har følt haardest, hvad der ogsaa gælder om Arbejdslønnen. Denne har nemlig baade for Landarbejdere paa egen Kost og paa Husbondens Kost samt for faste Tjenestefolk været stigende ikke blot i de gode, men ogsaa i Tilbagegangens Aar, og efter de nyeste Oplysninger er næst Storbritannien D. det europæiske Land, hvor Landarbejdernes Løn er højest. Efter Oplysninger indhentede 1892 var Aarsfortjenesten for en Landarbejder paa egen Kost: paa Sjælland 465 Kr., paa de andre Øer 496½ Kr., i Jylland 503 Kr. eller i Gennemsnit for hele Landet 491 Kr. Er Lønnen i rede Penge saaledes end stegen, har paa den anden Side Landbrugets forandrede Produktionsretning berøvet Arbejderen mangen en Biindtægt, der tidligere tilfaldt ham, og delvis brudt det gamle patriarkalske Baand mellem Husbonden og Arbejderne. Grundene til Lønnens Stigning ere flere; en Hovedgrund er den, at medens det intensive Landbrug i flere Retninger lægger Beslag baade paa en større og dygtigere Arbejdskraft, er i den nyere Tid Landbefolkningen kun tiltagen lidt, ja i Tiaaret 1880—90 har den endog været i Aftagende i 8 Amter, og en egentlig Tilvækst er der kun Tale om i de jydske Hedeamter.

Den teoretiske Landbrugsundervisning i D. hører Nutiden til. Først 1840 oprettedes den første Landbrugsskole (paa Haraldslund ved Aarhus) og først 1858 den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole ved Kjøbenhavn. Ved denne drives en systematisk ordnet, teoretisk Undervisning for Landmænd, Veterinærer, Landinspektører, Have- og Skovbrugere i Forbindelse med praktiske Øvelser i forskellige Fag. Af private Landbrugsskoler findes der over et Dusin, og ny oprettes stadig, et glædeligt Tegn paa den Betydning, danske Landbrugere tillægge den teoretiske Undervisning. Antallet af unge Mennesker, som i de senere Aar have besøgt disse Skoler, anslaas gennemsnitlig til 400 aarlig. De bekendteste Skoler ere Dalum, den Classenske Agerbrugsskole, Fyn's Stifts patriotiske Selskabs Landbrugsskole, Ladelund, Landboskolerne ved Lyngby, Malling og Tune. Sammen med Skolerne har den landøkonomiske Litteratur bidraget meget til Oplysningens Fremme, og utvivlsomt er D. det Land, der forholdsvis har de fleste Landbrugsblade. Ved Siden af Bladene findes der en stor Mængde landøkonomiske Skrifter og blandt disse ikke faa af blivende Betydning. Ogsaa det landøkonomiske Foreningsvæsen florerer frodig. Ældst af Aar er det kgl. danske Landhusholdningsselskab (s. d.), oprettet 1769. Af almindelige Landboforeninger (s. d.) findes der op imod 100, de virke navnlig til Husdyravlens Fremme ved Dyrskuer, Præmiering, Konsulentvirksomhed o. s. v. For Jylland's, Sjælland's og Fyn's Vedkommende er den største Del af Foreningerne indordnet under 3 Fællesforeninger, hvis Formænd og Næstformænd samles flere Gange om Aaret for at drøfte og varetage Landbrugets Fællesinteresser. Et Net af Avlsforeninger, til Fremme af Heste- og Kvægavlen, er spændt over Landet, og af Foreninger med specielle Øjemed findes der en Mængde til Fjerkræavlens, Planteavlens, Havebrugets, Biavlens, Hundeavlens *etc.* Fremme. Fremdeles findes der Foreninger til Indkøb af Frø, Foderstoffer, Gødning o. s. v., Brand- og Hagelskadeforsikringsforeninger, Understøttelsesforeninger, Produktionsforeninger (som f. Eks. Andelssvineslagterierne, hvoraf der findes ca. 16), o. s. v. For Hedens og Mosens Opdyrkning virker det danske Hedeselskab (s. d.), medens den i Efteraaret 1893 stiftede D.'s Agrarforening søger at varetage Landbrugets sociale og økonomiske Interesser. (Litt.: C. Christensen, »Agrarhistoriske Studier«, I—II

[Kbhvn. 1886—91]; V. Falbe Hansen, »Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne«, I—II [Kbhvn. 1888—89]; S. P. Petersen, »Landbrug før og nu« [Aarhus 1892]; V. Falbe Hansen og W. Scharling, Landbruget i »Danmarks Statistik«, II B. [Kbhvn. 1887] og i »Danmark i 1890« [Kbhvn. 1891]; H. Hertel, »Danmarks Jordbrugshistorie og Statistik« i »Landmandsbogen«, I [Kbhvn. 1895]; C. C. Larsen, »Det danske Landbrugs Historie« [Kbhvn. 1895]; A. Appel og P. A. Mørkeberg, »Kvægbrugets Udvikling i Danmark« [Kbhvn. 1889]; B. Bøggild, »Mælkeribruget i Danmark« [Kbhvn. 1891]; M. Galschiøtt, »Landbrug og Landmænd i Danmark« [Kbhvn. 1888]; J. B. Krarup, »Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 indtil Nutiden«, I [Kbhvn. 1895]).

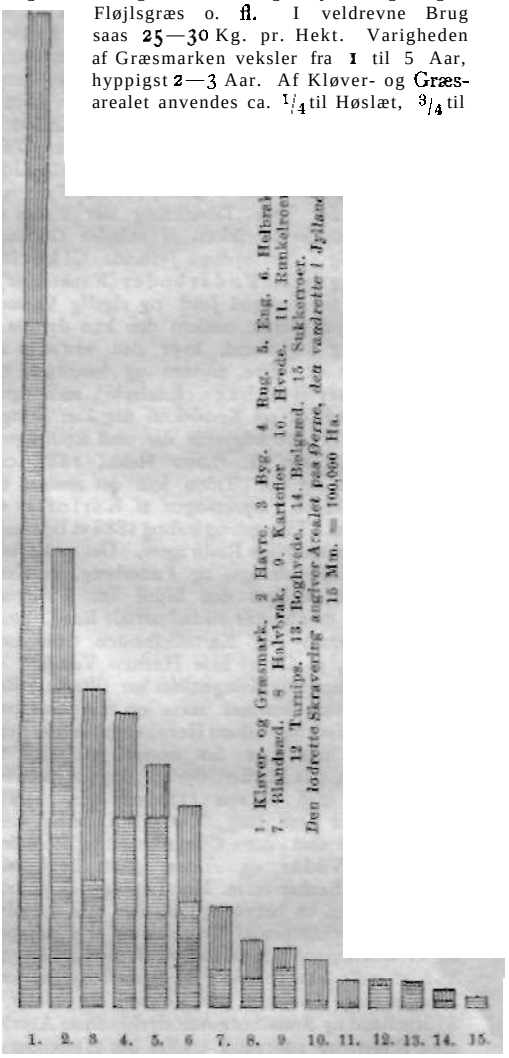
H. H—l.

Det egentlige Agerbrug. Af D.'s samlede Areal, ca. 3,800,000 Hekt., staa ca. 2,860,000 Hekt. eller 75 p. Ct. i Landbrugets Tjeneste. Dette Areal benyttes paa følgende Maade:

Korn	1,150,000	Hekt.
Kløver- og Græsmark	920,000	—
Eng, Fælleder og Overdrev	325,000	—
Hel- og Halvbrak	256,000	—
Rodfrugter og Kartofler	110,000	—
Grønfoder, Spergel, Lupiner	60,000	—
Boghvede	23,000	—
Bælgsæd	17,000	—
Handelsplanter	2,600	—

Kornsorterne indtage saaledes første Plads blandt Afgrøderne og optage for Tiden 40 p. Ct. af Landbrugsarealet. De dyrkede Kornsorter ere udelukkende Havre, Byg, Rug og Hvede. Den forholdsvise Størrelse af de Arealer, hvorpaa disse dyrkes, er henholdsvis 9, 6, 6 og 1 samt Blandsæd (sædvanlig Byg og Havre) 2. Paa Grund af de lave Hvedepriser er Hvededyrkningen i de seneste Aar i Aftagen, medens Havre og Blandsæd er i Tiltagen. Hveden dyrkes i aldeles overvejende Grad paa Øerne; alene paa Lolland og Falster findes over 25 p. Ct. af hele Landets Hvedeareal; derefter følger Sydsjælland og Fyn. Ogsaa af Byg have Øerne mest, medens de mere nøjsomme Arter, Rug og Havre, fortrinsvis dyrkes i Jylland. Korndyrkningen indtager i det hele et forholdsvis højt Standpunkt, takket være Anvendelsen af saavel de ny og hensigtsmæssige Maskiner og Redskaber som de forbedrede Kornsorter, som de seneste Aartier have bragt, ligesom ogsaa Forbedringer i Sædskiftet, større Kreaturhold, omhyggeligere Opbevaring og Anvendelse af Staldgødningen og udvidet Brug af Kunstgødning have bidraget meget til Afgrødernes Forøgelse. Naar undtages Vest- og Midtjylland's lette Sandjorder, der kun give 6—12 Hektoliter pr. Hekt., kan der regnes, at Hvede, Havre og Byg i Gennemsnit give ca. 25 Hektoliter pr. Hekt., en Gennemsnitshøst, som kun England har større, medens Afgrøder paa 40 Hektoliter ikke ere sjældne; Rugen naar i Reglen kun omkring 20 til højest 25 Hektoliter. Af Værdien af den samlede Høst, der for Tiden kan anslaas til 300 Mill. Kr. aarlig, udgøre Kornafgrøderne ca. 65 p. Ct.

Næst Kornafgrøderne indtage Kløver- og Græsmarkerne den største Plads. Disse tilvejebringes nu næsten over hele Landet ved i Havre eller Byg, sjældnere Rug, som Dækfrugt at udsaa en Blanding af Kløver- og Græsfrø. Græsmarkens vigtigste Planter ere for Tiden Rødkløver, Hundegræs, Draphavre, Rajgræs og Timothe; i mindre Mængde bruges Hvidkløver, Alsike, Sneglebælg, Rundbælg, Lucerne, Agerhejre, Engsvingel, Fløjlsgræs o. fl. I veldrevne Brug saas 25—30 Kg. pr. Hekt. Varigheden af Græsmarken veksler fra 1 til 5 Aar, hyppigst 2—3 Aar. Af Kløver- og Græsarealet anvendes ca. 1/4 til Høslæt, 3/4 til

Grafisk Fremstilling af Landbrugsarealets Benyttelse i Danmark.

Afgræsning. En god Græsmark giver 5—6,000 Kg. tørt Hø pr. Hekt. Siden 1870'erne ere Græsmarkerne gaaet særdeles stærkt fremad i Ydeevne, hvilket dels skyldes de foran berørte forbedrede Driftforhold, dels meget omfattende videnskabelige og praktiske Forsøg i Forbindelse med en rationel Frøhandel og Frøkontrol.

Omkring Fjordene og Vandløbene findes betydelige og fortrinlige Enge, fortrinsvis i Jylland, hvor de udgøre en særdeles vigtig Støtte for Agerbruget paa de lette Jorder. Ved Hedeselskabets Medvirkning er der siden 1860'erne udrettet meget for Engenes Frugtbargøreise, navnlig ved

Vanding og Afvanding, Anlæg af Vandingskanaler samt Anvendelse af Gødning. God Eng giver en lignende Afgrøde som en god Kløvermark.

Brak benyttes endnu meget almindelig; den indskrænkes dog efterhaanden, som bedre Sædskifter, Rodfrugtdyrkning, Staldfodring og Radsaaning vinde Indgang. Ofte afløses Helbrak af Halvbrak eller benyttet Brak. — I de seneste Aartier har Dyrkningen af Rodfrugter vundet betydelig Indgang i det danske Jordbrug. Formaalet hermed er dels at tilvejebringe Raamateriale for Industridrift, dels at skaffe saftigt og billigt Vinterfoder til Kvæg- og Svinebesætningerne. I første Øjemed dyrkes navnlig Sukkerroer i betydelig Udstrækning paa Lolland, Falster, Møen, Fyn og Sydsjælland, for hvis Tilvirkning der findes 6 anselige Roesukkerfabrikker. I mindre Omfang dyrkes, særlig i det sydlige Jylland, Cikorie. Til Foderbrug dyrkes Foderbeder (Runkelroer), der, da den fordrer god Jord og rigelig Varme, trives bedst paa Øerne, medens den kun dyrkes i ringe Omfang i Jylland, hvor den erstattes af Turnips, der er mere nøjsom og haardfør; til Fedning dyrkes Rutabaga (Kaalrabi), men ligesom Gulerødder og Knudekaal dog kun i ringe Udstrækning. 1876 udgjorde det med Rodfrugter besaaede Areal kun ca. 9,000 Hekt., 1888 ca. 54,000 Hekt., og for Tiden kan det anslaas til 65—70,000 Hekt. Dyrkningen af Kartofler er ligeledes noget i Tiltagen og indtog 1888 et lignende Areal som de egentlige Rodfrugter. Det er hovedsagelig til Husholdnings- og Foderbrug, at Kartoflen dyrkes, medens den hidtil kun i ringere Udstrækning er anvendt til industrielt Brug. Værdien af Rodfrugt- og Kartoffelhøsten tilsammen udgør ca. 15 p. Ct. af hele Høstens Værdi.

Efterhaanden som Kvægholdet har tiltaget i Betydning, er man kommet mere og mere ind paa Sommerstaldfodring. Skønt Hornkvæget endnu gennemgaaende maa tage den væsentligste Del af Sommerføden paa Marken, dyrkes dog nu betydelige Arealer med Sommerstaldfoder. Hertil anvendes dels grøn Rug, Kløver, Lucerne, dels Afgrøder, der saas i dette Øjemed, navnlig Blanding af Havre, Vikker og Ærter, grøn Boghvede, Spergel, Gul Sennep m. m. Heraf optages ca. 50,000 Hekt. foruden en betydelig Del, der saas i Halvbrakken. Dyrkningen af Boghvede er i Aftagen og er hovedsagelig indskrænket til Syd-, Vest- og Midtjylland's lette Jorder. Bælgsæd dyrkes kun i meget ringe Omfang; paa Lolland og Falster, i Sydsjælland og Svendborg Amt dyrkes smaa Arealer med Ærter, og sporadisk træffes lidt Hestebønner og Vikker. Ligeledes spiller Dyrkning af Handelsplanter en aldeles underordnet Rolle; enkelte Steder paa Øerne træffes lidt Raps, paa begge Sider af Lille Bælt Tobak, paa Fyn Humle, i øvrigt lidt Kommen, Sennep, Hør o. s. v.

Sammenlignet med andre europæiske Lande tør Agerbruget i D. siges at staa paa et forholdsvis højt Trin. Dette skyldes dels de gennemgaaende ret gunstige naturlige Betingelser: en af Naturen frugtbar Jordbund og et for Plantevæksten heldigt Klima, dels en oplyst, dygtig og foretagsom Landbostand, der særlig gennem Landboskolerne og Højskolerne har modtaget en tidssvarende faglig og almen Dannelse, dels skyldes det en Række offentlige og private Foranstaltninger til Agerbrugets Fremme, af hvilke skulle nævnes Oprettelsen af 4 Stats-Forsøgsstationer for Plantekultur, det kgl. Landhusholdningsselskabs og den kgl. Landbohøjskoles Forsøgsvirksomhed, en Stats-Frøkontrolstation, to agrikulturkemiske Laboratorier, 6 af Staten ansatte Konsulenter (3 i Plantekultur, 1 i Agrikulturkemi, 1 i Plantepatologi og 1 i Agrikulturzoologi). *K. H—n.*

Skov- og Havebrug, Jagt, Fiskeri.

Skovbruget omfatter (1888) ca. 2,330 □Km. (ca. 227,000 Hekt. eller ca. 6 p. Ct. af det egentlige D.). Oprindelig har det meste af Landet været trævokset; men Skovarealet formindskedes efterhaanden og naaede vist sit Minimum omkring Aar 1800, da megen Skov paa engang gik over til Agerbrug, bl. a. som Erstatning for Græsningsretten i de tidligere Fællesskove. Senere er D.'s Skovareal steget stærkt ved Nykultur paa Heder og Klitter, ved Indtagelse af Bondejord og ved Afrunding af gamle Skovarealer, og alt tyder paa, at denne Bevægelse vil fortsættes en Tid endnu. D.'s Skove ere stærkt spredte (se Generalstabens Kort over det til Skovdrift benyttede Areal i D. 1888), idet Landet kun har faa store Skovstrækninger, men mange Smaaskove og smaa Skovejendomme. Den første Trævækst i D. efter Istiden har væsentligst været Birk, Bævreasp og Skovfyr, af hvilke den sidste helt uddøde, fortrængt af Egen, som atter har maattet afgive største Delen af sit Areal til den endnu mere skyggetaalende Bøg. Først efter adskillige Aarhundreders Forløb fik D. igen Naaletræer i sine Skove, idet Rødgran, Ædelgran, Skovfyr og Lærk m. fl. bleve indførte efter 1763; noget senere kom Bjærgfyr og Hvidgran til, og der gøres stadig Forsøg med ny Træarter, især fra Nordamerika og Japan, uden at dog nogen af disse sidste endnu har vist sig egnet til at faa en stor Udbredelse. Blandt de nu bevoksningsdannende Træarter er Bøgen mest fremtrædende, ca. 48 p. Ct. af Arealet, og den findes mest i sammenhængende, rene Bevoksninger paa Øerne og i den østlige Halvdel af Jylland; noget lignende gælder om Rødgranen, som udgør Hovedmassen af vort Naaletræ, der i alt indtager ca. 29 p. Ct. af Skovarealet; men medens Rødgranen findes spredt over hele Landet, om end især paa mager Jord, saa er Bjærgfyrren, D.'s andet Hovedtræ blandt Naaletræerne, næsten udelukkende knyttet til de nyindtagne Arealer i Heder og Klitter. Ved Siden af Bøgen optræde adskillige andre Løvtræer, som dog tilsammen kun indtage ca. 19 p. Ct. af Arealet; vigtigst blandt dem er Egen, som findes dels i rene Bevoksninger, dels imellem Bøgene som gamle, enkeltstaaende Rester af Fortidens Egeskove, dels som Purkrat i Jyllands Hedeegne. Ask, Birk og Rødæl findes vel ofte pletvis i Bøgeskoven, men danne dog ogsaa, især i Kystskovene, store sammenhængende Bevoksninger. I Forhold til Løvtræerne ville Naaletræerne komme til at spille en større Rolle, idet næsten al nyanlagt Skov er Naaletræ, og idet Rødgran især tidligere er trængt ind paa Bøgens Omraade; adskillige af disse Granbevoksninger forynges dog igen med Bøg, som desuden mange Steder afløser Egen; Sansen for Egekultur er dog vaagnet igen efter lang Tids Forløb, saa ogsaa denne Træart vil vistnok brede sig noget, medens Bøgearealet i Hovedsagen beholder sin

Størrelse. Af Skovarealet tilhøre ca. 24 p. Ct. Staten, ca. 7 p. Ct. offentlige Stiftelser, ca. 24 p. Ct. Len o. a. Ejendomme med fideikommissariske Baand, medens ca. 45 p. Ct. ere i Enkeltmands Eje. Hovedmassen af de private Skove er, ifølge Frd. 27. Septbr. 1805, undergiven den saakaldte Fredskovsforpligtelse, d. v. s. Arealet skal vedblivende dyrkes i Højskovsdrift; hvor den gamle Bevoksning afdrives, skal der frembringes en ny, Skoven skal være indhegnet, en Skovejendom maa ikke udstykkes til Lodder under 55 Hekt., og den, der ved Køb bliver Ejer af en Skov, maa i de første 10 Aar kun efter særlig Tilladelse hugge til Salg i den. D.'s Skoves Beskatning stammer fra den Tid, da Svinedriften gav Hovedindtægten af dem (Matriklen af 1688), og I Td. »Skovskyld« svarede til det Areal, som kunde oldenføde 24 Stkr. 3 Aars Svin; D. har i alt ca. 6,800 Tdr. Skovskyld (uden for Bornholm), og af 1 Td. svares der i Skat halvt saa meget som af 1 Td. Ager og Engs Hartkorn; mere end 1/4 af Skovarealet bærer imidlertid Ager og Engs Hartkorn, og ca. 8,900 Hekt. Privatskov er slet ikke skyldsat. Foruden de direkte Skatter betaler Skovbruget anselige Beløb i Form af Afgifter og Retsgebyrer ved Skovauktioner, medens det kun i ringe Grad er beskyttet ved Told paa Træ. Man har tillagt Skovene stor Indflydelse paa Klimaet og da især paa Regn- og Varmeforholdene; for saa vidt Sagen er videnskabeligt undersøgt, har det ikke været muligt i D. at paavise nogen saadan Indflydelse ud over det Læ, som en Skov kan yde i en Afstand af i det højeste faa Hundrede Meter, og som lige saa godt tilvejebringes ved Hegnsplantninger eller Læbælter.

Saavel Statens som de private Skovdistrikter bestyres af Skovridere, for saa vidt den enkelte Ejendom er stor nok til at bære en fagkyndig Administration; undertiden have forskellige Skovejendomme fælles Bestyrer (hidtil er Skoven ikke, saaledes som de store Agerbrug, bleven forpagtet ud). Til Skovridere antages nu oftest Forstkandidater. Underbetjentene i Skovbruget kaldes Skovfogeder, Opsynsmænd, Hegnsmænd, Ledvogtere o. s. v. En ret anselig Mængde Arbejdere finde Beskæftigelse i Skovene og det netop i Vinterhalvaaret, da mange ellers maatte gaa ledige; og der er Fremskridt paa dette Omraade, idet Skovdriften som Helhed bliver mere og mere intensiv. D.'s Skoves Værdi anslaas til noget over 150 Mill. Kr. og Værdien af den aarlige Vedproduktion til ca. 5 Mill. Kr. (»Netto paa Roden«). Ejendommelig for D. er den Rolle i administrativ, økonomisk og teknisk Henseende, som Privatskovbruget spiller; i andre Lande bæres Skovbruget almindeligvis frem af Staten som Skovejer, medens i D. de to Slags Brug ere jævnbyrdige i Teori og Praksis. Højskovsdriften er alt overvejende i D., ca. 94 p. Ct. af Arealet, og Driften særkendes ved en forholdsvis stærk Udhugning, som muliggør nogenlunde korte Omdrifter. Til Dels som Følge heraf er Selvsaaning ikke saa almindelig som andensteds; vi bruge megen Saaning af Haanden og Plantning efter en ret omhyggelig Bearbejdning af Jorden. Det frembragte Ved blev tidligere aldeles overvejende afhændet til Beboerne af Skovens nærmeste Omegn, hvorfor man kunde sælge Træerne paa Roden eller dog nøjes med at fælde dem og favnsætte eller bunkelægge Veddet; efterhaanden er en videregaaende Tildannelse bleven mere almindelig, om den end langtfra spiller samme Rolle som f. Eks. i Norge og Sverige og store Egne af Mellemeuropa; Hovedmængden af vort Træ bruges nemlig til Brænde, kun ca. 10 p. Ct. regnes at blive solgt som Gavntræ, men Gavntræprocenten er stigende. Skovplejen er vanskelig i D., dels paa Grund af Skovenes stærke Udstykning (lange Udgrænser) og det blæsende Klima, dels fordi den diluviale og alluviale Jordbund udvadskes langt lettere end de Jorder, som hvile paa Klippe, og endelig fordi Hovedtræarterne, Bøg, Rødgran og Bjærgfyr, ere særlig tilbøjelige til at udøve en skadelig Indflydelse paa Jorden. Nattefrost afsvider ofte de unge Planter; Blæsten i Forbindelse med stor Luftfugtighed skaber gunstige Livsvilkaar for mange farlige Snyltesvampe, hvorimod de skadelige Insekter hidtil have spillet en ringere Rolle, hvilket dog nu ændres til det værre med den tiltagende Dyrkning af Naaletræ. Musene vandre om Efteraaret ind fra Agermarken og anrette store Ødelæggelser paa Skovkulturerne. I de fleste Skove drives der tillige Jagt, og uagtet Bestyrelsen deraf som Regel er henlagt under Skovrideren, gøre Harerne og Hjortevildtet dog stor Skade paa Skoven.

I D.'s Skovbrug er Enkeltmands økonomiske Interesse forholdsvis længe bleven hævdet i Modsætning til den i andre Lande mere fremherskende Betragtning af Skovene som en i første Linie samfundsnyttig Indretning; denne sidste Betragtning har i D. gjort sig gældende ved de omfattende Nyanlæg af Skov i Heder og Klitter, hvor Staten og patriotiske Foreninger ere gaaede i Spidsen, men ikke særlig ved den egentlige Skovdrift, hvis Teori derfor ogsaa er opbygget væsentligst paa et almindeligt økonomisk Grundlag. Dette viser sig ogsaa i Litteraturen, blandt hvis Hovedværker, for saa vidt angaar Skovbruget som Helhed, følgende ere de vigtigste. Chr. D. F. Reventlow, »Forslag til en forbedret Skovdrift« [1879, posthum]; P. E. Müller, »Omrids af en dansk Skovbrugsstatistik« [Tidsskr. f. Skovbrug V, 1881]; A. Oppermann, »Bidrag til det danske Skovbrugs Historie 1786—1886« [Tidsskr. f. Skovbrug X, 1889]. Af andre selvstændige Værker maa nævnes Chr. Vaupell, »De danske Skove« [1863]; J. F. Hansen, »Et Afsnit af Læren om Skovbrugets Økonomi« [1877]. Paa Grund af den ringe Læsekreds komme dog langt de fleste forstlige Arbejder frem i Tidsskrifter (»Tidsskr. f. Skovbrug«, I—XII, 1876—91; »Tidsskr. f. Skovvæsen«, I—VII, efter 1889, samt efter 1888 den noget avisagtige »Forsttidende«). De i D.'s Skovbrugs Teori og Praksis mest ansete Navne ere, foruden ovennævnte Forfatteres, J. Bang (1786—1862), G. W. Brüel (1752—1829), F. F. v. Krogh (1780—1845), C. V. Oppermann (1784—1861), E. Rostrup (født 1831), F. G. E. Sarauw (1779—1846), H. C. Ulrich (født 1822), H. P. Winge (født 1839). Skovbrugsundervisningen er forholdsvis gammel i D.; omtrent Aar 1700 udsendte Regeringen en omrejsende Lærer (Angelberg) i Skovbrug; 1763 oprettede J. G. v. Langen paa Jægersborg en Skole for at uddanne sig Medhjælpere; 1786 indrettedes der i Kiel en Skovbrugsundervisning, i Begyndelsen under militære Former (Binzer, Niemann); 1832 flyttedes Undervisningen til Kjøbenhavn, hvor den, ved Tilknytning til Universitetet og polyteknisk Lære-

anstalt samt efter 1863 til Landbohøjskolen, fik et højere Præg; den lededes her først af L. S. Fallesen 1833—40, af J. F. Hansen 1842—72, af P. E. Muller 1872—82, efter 1882 af C. V. Prytz, fra 1887 i Forbindelse med A. Oppermann. Antallet af Forstkandidater har siden 1863 været gennemsnitlig 5,5 om Aaret. 1888 dannedes en almindelig dansk Skovforening med økonomiske Formaal. *C. V. P.*

Havebrug. De første planmæssig anlagte Haver skyldes sandsynligvis Munkene, der fra Sydeuropa indførte Frø, Planter og Podekviste foruden en Mængde Lægeplanter. Abbed Vilhelm til Æbeltoft, som 1160 blev indkaldt af Biskop Absalon, skal saaledes have medbragt Salat og forskellige andre Slags Køkkenurter. Da Klostrene ved Reformationen kom i Adelens Besiddelse, udbredtes dermed Interessen for Havevæsen i videre Kredse. I Løbet af 16. Aarh. blev det mere og mere Brug foruden Kødspiser tillige at nyde Planteføde, hvortil ogsaa bidrog, at Christian II 1521 indkaldte 184 Bondefamilier fra Holland, hvem han anviste Jord paa Amager til Dyrkning af Havesager. Ved Midten af 16. Aarh. findes der ved de fleste af Adelens Herresæder ret anselige Haver. Disse vare delte i Abildgaarden (Frugthaven) og Urtegaarden (Køkken- og Blomsterhaven). I Køkkenhaven dyrkedes der med Undtagelse af Kartofler og Rabarber, som først ere indførte i Slutn. af 18. Aarh. og Beg. af 19. Aarh., omtrent de samme Urter som nutildags. I Blomsterhaven var det Nelliker, Provenceroser, Pæoner, Violer og Blomsterløg, man særlig yndede. Det var imidlertid kun Kongen og Adelen, der nærede denne Interesse. Bønderhaverne derimod vare i en sørgelig Stand. 1446 paabød Biskop Henning paa Lolland, »at hver Bonde eller Vorned skulle have 30 Humlekuler samt 6—8 Ymper Æble og Pære«. Lignende Befalinger ere udstedte af Kongerne Christian III, IV Og V; men skønt det under Mulkt blev beordret, at »enhver Amtmand eller Husbond skulle tilholde Bønderne dette at efterkomme«, havde Havedyrkningen ingen Fremgang. Mere Held havde Prins Jørgen, der i 17. Aarh. var Lensmand paa Vordingborg Slot; han holdt flere Urtegaardsmænd, der plantede Frugttræer i Bøndernes Haver, og Sporene af denne Virksomhed ere endnu kendelige i flere Egne af det sydlige Sjælland. I Slutn. af 18. Aarh. blev der oprettet kongelige Planteskoler i Frederiksberg og Frederiksborg, fra hvilke Tusinder af Frugttræer udplantedes i Bøndernes Haver i det nordlige Sjælland. 1787 blev der af det kgl. Landhusholdningsselskab udgivet en Havekatekismus forfattet af Joh. Lud. Manza, Gartner paa Marienlyst, samt udsat Præmier for Udbredelsen af Havedyrkning blandt Bondestanden. 1805 antog Selskabet en Gartner til at vejlede Bønderne med Beplantning og Vedligeholdelse af deres Haver. Ved Uddeling af Frugttræer og Frø blev der endvidere udfoldet en ikke ubetydelig Virksomhed af det kgl. Rentekammer, det Classenske Fideikommis og mange private Godsejere. Blandt de sidstnævnte fortjener særlig at fremhæves Ejeren af Valdemar Slot paa Taasinge, som tvang Godsets Bønder til aarlig at plante et bestemt Antal Frugttræer, en Fremgangsmaade, som havde til Følge, at en Optælling af Frugttræerne paa Taasinge 1837 viste, at der i Bønderhaverne fandtes 14—15,000 Frugttræer. Det var imidlertid kun rent sporadisk, at disse forskellige Bestræbelser for Havedyrkningens Fremme frugtede, i den langt overvejende Del af Landet vare Bøndernes Haver lige indtil Midten af 19. Aarh. i en bedrøvelig Forfatning. Ved dette Tidspunkt skete der et Omslag, og Interessen blandt Landbefolkningen har siden været i stadig Tiltagen. En betydningsfuld Spore for denne vaagnende Interesse har det utvivlsomt været, at der aarlig har været bevilget ret betydelige Midler af Staten — siden 1864 til Uddeling af Frugttræer og fra 1872 til Præmier for havemæssig dyrkede Husmandslodder. Uddelingen af disse Midler er overdragen det kgl. danske Haveselskab, hvis Virksomhed ogsaa paa andre Omraader har bidraget væsentlig til at vække Sansen for Havedyrkning saavel blandt By- som Landbefolkningen. 1891 er der ansat en Statskonsulent i Frugtavl, som sorterer under jydsk Haveselskab, og som særlig skal virke for Frugtavlens Fremme i Jylland.

Havedyrkningens store Opsving i de sidste Tiaar af 19. Aarh. har naturligt affødt en stadig tiltagende Efterspørgsel, og medens Handelsgartnerierne og Planteskolerne i den første Halvdel af Aarhundredet vare faa og smaa, hvorfor man hyppig var henvist til fra Udlandet at indforskrive, hvad man havde Brug for, ere de nu tiltagne i den Grad i Antal og Størrelse, at man paa flere Omraader synes at nærme sig en Overproduktion. I. Febr. 1834 aabnedes det første Blomsterudsalg i Kjøbenhavn med fælles Støtte af Haveselskabet og Landhusholdningsselskabet. Endnu 1865 eksisterede der kun 4 Blomsterudsalg i Kjøbenhavn, og nu er der langt over 100. Som andre Tal, der ogsaa vise Gartneriets betydelige Udvikling, kan anføres, at ved den af Haveselskabet i Forbindelse med Landhusholdningsselskabet afholdte Udstilling 1863 var der mødt 139 Udstillere med 210 Udstillingsnumre, ved Haveselskabets Udstilling 1880 135 Udstillere med 440 Udstillingsnumre og ved Gartnerforeningens Udstilling 1894 233 Udstillere med 754 Udstillingsnumre; den tiltagende Interesse blandt Publikum vise følgende Tal: førstnævnte Udstilling var besøgt af 16,418 Personer, den anden af 33,735 og den tredje af over 39,000. D.'s samlede Haveareal udgjorde 1876 ca. 19,000 Hekt., 1881 ca. 23,000 Hekt. og 1888 ca. 31,000 Hekt. Øerne havde 1888 et Haveareal af 17,600 Hekt., og Tilvæksten siden 1876 har været 3,000 Hekt.; for Jylland var Havearealet 1888 13,140 Hekt. og Tilvæksten siden 1876 henimod 5,400 Hekt.

Indtil Slutn. af 18. Aarh. vare de fleste Gartnere paa Herregaardene Tyskere; men heri skete en Forandring, da der i Aaret 1811 oprettedes en Gartnereksamen og 1833 en Kunstgartnereksamen ved Rosenborg Gartner- Læreanstalt i Kjøbenhavn. Disse Eksamener afskaffedes 1866, da økonomisk Havedyrkning blev optagen som særligt Lærefag ved den 1856 oprettede kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, hvortil 1867 blev knyttet Eksamen i Driveri og Blomstergartneri. Foruden denne Statslæreanstalt findes der tillige flere private Havebrugsskoler, iblandt hvilke den ældste er »Vilvorde«, som blev aabnet 1875 og 1878 erholdt ministeriel Bevilling til Afholdelse af aarlig Afgangseksamen. Hvad Havebrugsundervisningen angaar, kan endnu anføres, at der siden 1872 aarlig har været opført et ret betydeligt Beløb paa Finansloven til Hus-

mænds og Arbejderes Sønners Oplæring i økonomisk Havedyrkning. *L. H.*

Uden for Krybskytteriets Kreds drives Jagten i D. hovedsagelig som Sport og har til Genstand af madnyttigt Vildt: Kron-, Daa- og Raavildt samt Harer, endvidere Urfugle, Fasaner, Agerhøns, Vagtler, Bekkasiner, Svaner, Gæs og Ænder. Paa Foraars- og Efteraarstrækket skydes en Del Holtesnæpper og Pomeransfugle, ligesom der hvert Aar, navnlig i Jylland, nedlægges et betydeligt Antal Hjeiler (Brokfugle). Af Pelsvildt, som findes i D., kunne nævnes Ræv, Grævling, Maar, Ilder, Odder. Paa Grund af, at hver Ejer har Jagtret paa sin Grund, om denne end er nok saa lille, samt Indførelsen af de hurtig skydende Bagladevaaben, hvormed nu snart enhver Dreng er udstyret, er Vildtet i D. i stærkt Aftagende i hvert Fald uden for de større Godser, og den Tid er maaske ikke fjern, da der kun paa disse kan være Tale om Udøvelse af Jagt. De nu gældende Bestemmelser om Jagten i D. findes i Lov af 8. Maj 1894. *H. F. J.*

Fiskeriet i D. har fra gammel Tid været en vigtig Erhvervskilde for en stor Del af Kystbefolkningen. Den senere Tids Opdagelse af Køkkenmøddingerne med deres store Masser af Skaller af Østers, Muslinger og Fiskeaffald har vist os dette. Senere, fra 12. til 15. Aarh., var Sildefiskeriet af meget stor Betydning og spillede dengang en lignende Rolle for det nordlige Europa, som nu for Tiden de store hollandske og skotske Sildefiskerier. Ogsaa Aalegaardsfiskeriet og Bundgarnsfiskeriet kendes fra gammel Tid som meget vigtige Fiskerier. Aalegaardsfiskerietnævnes allerede i de første oldenborgske Kongers Haandfæstning som knyttet til Adelens Privilegier, og Bundgarnsfiskeriet har, navnlig i Limfjorden, fra gammel Tid været tilskødet Ejendomsbesiddere paa Grund af dets store Værdi og været underkastet særlig Lovgivning. I 17. og 18. Aarh. er der, fraset nogle Forsøg paa Hval- og Robbefangst i de nordlige Have, ikke foregaaet nogen nævneværdig Udvikling i D.'s Fiskerier. Det er først i den nyeste Tid, efter at Samfærdselsmidlerne og dermed Afsætningsforholdene ere blevne saa væsentlig forbedrede, at Fiskeriet har taget et større Opsving og er blevet af Betydning for Eksporten, navnlig til Tyskland og England.

Den samlede Værdi af D.'s Saltvandsfiskerier i Nordsøen og Farvandene inden for Skagen, Limfjorden iberegnet, udgør nu ifølge den officielle Statistik ca. 5½ Mill. Kr. aarlig, hvoraf Vestkystfiskeriet ca. 1 Mill. Kr., Limfjordsfiskerierne ca. 1½ Mill. Kr., Fiskerierne i Farvandene inden for Skagen ca. 3/2 Mill. Kr. Fiskerbefolkningen anslaas til 11,000 Mand. Fiskerierne ved Grønland, Island og Færøerne kunne for den Del, der udøves af danske Undersaatter, anslaas til en Værdi af 5½ Mill. Kr. I de dansk-vestindiske Kolonier er Fiskeriet uden Betydning. Det samlede Udbytte af Fiskeriet i D. med Bilande bliver saaledes ca. 11 Mill. Kr. aarlig.

Fiskeriet deles naturlig i 1) Saltvandsfiskeriet og 2) Ferskvandsfiskeriet. Det første atter i a) Havfiskeri og b) Kystfiskeri.

1) Saltvandsfiskeri. a) Havfiskeriet drives dels under Island og Færøerne, dels i Nordsøen og Kattegat. Det Fiskeri ved Island, som drives med dansk Kapital, udøves dels af Handelsskibe, som fragtes til Island og fiske i de Sommermaaneder, de opholde sig der, dels af aabne Baade, som fiske fra de forskellige Handelspladser i de islandske Fjorde. Udbyttet af Fiskeriet er Torsk, som tilvirkes paa Island til Klipfisk og forhandles i D. og Spanien. Endvidere Lange, Brosme og Kuller samt Havkai, af hvilken der tilvirkes Tran. Helleflynderen tørres og udskæres i Strimler (Ravrækling). I den nyere Tid er det danske Fiskeri paa Island udvidet i forskellige Retninger, til Dels derved, at danske Forretningsmænd sende Dæksfartøjer udelukkende paa Torskefiskeri, Dampskibe paa Helleflyndcrfiskeri i Farvandene omkring Island og Sejlkuttere paa Rødspættefiskeri i de islandske Fjorde. Disse Fiskerier kunne dog ikke siges hidtil at være naaede ud over Forsøgsstadierne. Ved Færøerne drives Fiskeriet, Torske- og Helleflynderfiskeri, af Kuttere og aabne Baade, hjemmehørende paa Færøerne. Grindefangsten, der foregaar ved, at Grinden i Flokke drives paa Land og dræbes, spiller en stor Rolle paa Færøerne. Der tilvirkes en fortrinlig Tran af denne Delfin. En stor Del Færinger søge om Sommeren til Island og drive Torskefiskeriet der, enten med Dæksfartøjer eller med aabne Baade, som transporteres til Island med Postdampskibet. Saavel ved Island som ved Færøerne fiske et meget betydeligt Antal fremmede Fiskere: ved Island Franskmænd (Torskefiskeri med Sejlfartøjer), Englændere (Rødspætte- og Helleflynderfiskeri med Dampfartøjer), Nordmænd (Hvalfangst med Dampfartøjer, Sildefiskeri i Fjordene), Amerikanere (Helleflynderfiskeri med Sejlfartøjer).

Det danske Fiskeri i Vesterhavet og Kattegat kan kun uegentlig kaldes Havfiskeri. Det drives nemlig kun undtagelsesvis paa samme Maade som de større Nationers Havfiskeri ved større Kuttere, der gaa ud paa Fiskeri for længere Tid ad Gangen, men derimod ved Dæksfartøjer fra 15 til 40 Tons Drægtighed, der med de danske Havne, særlig Frederikshavn og Esbjærg som Udgangspunkt, drive et Slags udvidet Kystfiskeri »Storfiskeri« med Garn og Snurrevod efter Fladfisk i Vesterhavet omkring Horns Rev og ved den nordlige Del af Jylland's Vestkyst samt i Kattegattet's nordlige og vestlige Del, hvor navnlig Anholt og Læsø med omgivende Grunde afgive fortrinlige Fiskepladser. Dette Fiskeri, der først paabegyndtes i Begyndelsen af 1870'erne, udbringer nu (1895) ca. 1,300,000 Kr.

b) Kystfiskeriet drives fra saa godt som alle de danske Kyster med aabne Baade. Fra den jydske Vest- og Østkyst efter Torsk, Kuller, Fladfisk og Hummer, der fiskes med Vod, Garn, Kroge, Tejner og Kranier. Hajer og Rokker fanges lejlighedsvis under Fiskeri efter Kuller og Fladfisk. Det væsentligste Kystfiskeri foregaar fra D.'s mange Fjorde og Indvande og fra de bornholmske Kyster. Størst Betydning har Aalefiskeriet, der dels drives ved Hjælp af Ruser, fornemmelig i Sundet og Bælterne i de Efteraarsmaaneder, da Aalen paa sin Vandring fra Østersøen Nord paa passerer de danske Farvande, dels ved Vod i de forskellige Fjorde og Indvande, dels endelig ved Kroge og Stangning. Sildefiskeriet foregaar dels ved Bundgarn i umiddelbar Nærhed af Kysterne, dels ved Ruser i Fjordene, dels ved Drivgarn om Efteraaret i Kattegattet, Sundet, Store Bælt og ved Bornholm. Torske-

fiskeriet drives med Ruser i D.'s sydlige Farvande, særlig S. f. Sjælland og Fyn, samt med Garn og Kroge paa forskellige Steder spredt i Farvandene. Laksefiskeriet er ubetinget anseligst omkring Bornholm, hvor det endog drives for en stor Del med Dæksfartøjer af 6—13 Tons Drægtighed i indtil 50 Km.'s Afstand fra Land. Til Fiskeriet benyttes Kroge (Lakselænker) og Garn. I de større Vandløb Gudenaa, Skjernaa m. fl. foregaar Laksefiskeriet ved Laksegaarde, af hvilke den ved Frisenvold (Gudenaaen nær Randers) er den betydeligste. Ørreden fanges ligeledes i D.'s Vandløb i Ruser, Garn, Vod eller Ørredkister og stanges ogsaa undertiden ved Blus. Rejefiskeri med Ruser spiller en ikke uvæsentlig Rolle i D.'s sydlige Farvande paa Grund af den store Efterspørgsel efter Rejer i Sommertiden. Ogsaa som Agn for Torskefiskerierne har Rejen Betydning. Til Rejefiskeriet benyttes ogsaa Drivvod og Glib.

Hornfiskefangsten foregaar ligesom Sildebundgarnsfiskeriet rundt om de danske Kyster i Bundgarn, Vod, Kroge og Garn. Makrelfiskeriet drives langs Vestkysten af Jylland, i Kattegat, Sundet og Store Bælt med Bundgarn, Drivgarn, Vod og Dorg. Udbyttet af det er meget vekslende, men naar sjælden nogen større Betydning. Gedde-, Aborre- og Skallefiskeriet foregaar i Bøgestrømmen, Præstøfjord, Storstrømmen, Guldborgsund og forskellige andre Indvande med mere eller mindre brakt Vand. Til Fiskeriet benyttes Ruser, Haandvod, Drivvod og Strandvod. Hælten fanges i Limfjorden, Randersfjord og Mariagerfjord i Garn og i Laksegaardene. Sælhunden fanges i Ruser i Farvandene omkring Nysted, men dræbes for øvrigt mest ved Skydning. Marsvin fanges i Issefjorden og Lille Bælt, det første Sted ved store Garn, der sættes i Kileform, i Lille Bælt ved at Marsvinene jages ind paa det grunde Vand, hvor de dræbes ved Slag og Knivstik. Af Spækket koges Tran, Indvoldene ere af megen Værdi som Agn ved Vestkystfiskerierne. Østersfiskeriet er tidligere blevet drevet saavel i Aalbæksbugten (Fladstrandsbankerne) som i Limfjorden. Nu fiskes der kun i Limfjorden, hvor der til Fiskeriet bruges Skraber og Dykker. Østersfiskeriet er i D. et Regale. Muslingefiskeriet drives navnlig i Vejlefjord og i Issefjorden og er i de senere Aar steget temmelig betydelig i Værdi ved Udførsel til England. Af de danske Kystfiskerier fortjener Limfjordsfiskeriet en noget mere speciel Omtale, fordi det adskiller sig væsentlig fra de øvrige Fjordfiskerier. Før Gennembrudet ved Agger 1825 var Limfjorden lukket mod Vest, og Fiskeriet havde derfor dengang mere Karakteren af Ferskvandsfiskeri end nu. Der fangedes da betydelig af Hælt, Aborrer, Skaller og deslige Fersk- og Brakvandsfisk. Ogsaa Sildefiskeriet var dengang langt betydeligere end nu. Efter Gennembrudet ved Agger har Fiskeriet væsentlig forandret Karakter, idet Ferskvands- og Brakvandsfiskene saa godt som ere forsvundne og have givet Plads for Fladfisk og Torsk, Østers, Hummer og Rejer; Fiskeriet efter disse sidstnævnte Arter spiller nu Hovedrollen i Forbindelse med Aalefiskeriet, der er af ældgammel Oprindelse i Limfjorden. Limfjorden udmærker sig ved en meget stor Produktionsevne, og dette i Forbindelse med den Omstændighed, at Fiskeriet fra gammel Tid har været reguleret ved Lovbestemmelser, har bevirket, at Fiskebestanden har holdt sig i denne Fjord, trods det store Antal Fiskere, som udnytte den, og den store Mangfoldighed af Redskaber, som benyttes.

Af Hav- og Kystfiskerierne i Vesterhavet, Kattegat, Østersøen og mellemliggende Farvande udgør 1894 Fiskeriet efter Fladfisk 1,791,011 Kr., Torskefiskeriet 689,303 Kr., Kullerfiskeriet ca. 279,606 Kr., Aalefiskeriet 1,513,635 Kr., Sildefiskeriet 727,404 Kr., Lakse- og Ørredfiskeriet 167,813 Kr., Rejefiskeriet 59,174 Kr., Geddefiskeriet 29,000 Kr., Hummerfiskeriet 64,307 Kr., Hornfiskefangsten 62,150 Kr., Makrelfiskeriet 45,039 Kr. Fiskeriets betydelige Fremgang siden 1884 ses bedst af følgende Opgørelse af Tilvæksten af Fiskefartøjer. Af indregistrerede Fiskekuttere og Fiskebaade over 4 Reg. Tons Netto ejede D. 1884 kun 62 med 487 Tons Drægtighed, 1889 derimod 171 med 2,799 Tons og 1894 240 med 5,098 Tons Drægtighed.

Afsætningen foregaar saavel til Ind- som til Udlandet. I Indlandet ere Kjøbenhavn, Frederikshavn og Esbjærg de vigtigste Afsætningspladser, men for øvrigt afsættes en betydelig Del af Fangsten rundt til de forskellige Købstæder og paa Landet. Fisken føres til Afsætningsstedet ad Jærnvej og i Kvaser, hvor den holdes levende (Fladfisk, Torsk, Aal), eller i tætte Fartøjer (Sild, Makrel, Hornfisk). Handelen foregaar enten ved direkte Salg til Fiskehandlere eller ved Kommissionærer, til hvem Fisken sendes, og som forhandle den mod en vis Provision. Auktionssalget benyttes hidtil kun i ringe Grad, mest paa aaben Strand, hvor Fisken landes, uagtet den danske Lovgivning begunstiger Fiskeauktioners Afholdelse ved Fritagelse for Erlæggelse af den almindelige Auktionsafgift. En ikke ringe Afsætning, navnlig af Aal, foregaar rundt paa de danske Kyster til tyske Opkøberfartøjer, ligesom ogsaa svenske Opkøberfartøjer i det nordlige Kattegat opkøbe Fladfisk, Hornfisk o. a. Afsætningen til Udlandet foregaar fornemmelig til Tyskland ad Jærnvej og til England via Esbjærg — Parkeston og Esbjærg — Hull.

Det er fornemmelig Fladfisk, der ere Genstand for Afsætning ad disse Veje. Tysklands Betydning for vor Afsætning er i Aftagende, grundet paa, at Fiskeriet i dette Land i langt betydeligere Grad end forhen formaar at forsyne det tyske Marked. Udførslen til England er derimod tiltagende. Næsten hele Fiskeriudbyttet i D. afsættes i fersk Tilstand. Kun Sild, Aal, Makrel og Laks røges, ræses eller saltes. Særlig maa nævnes Røgerierne for Sild og Laks paa Bornholm.

Lovgivningen er for visse Fiskeriers (Limfjordsfiskeriernes) Vedkommende af meget gammel Dato; men først ved L. af 5. Apr. 1888 er der givet en for hele Landet gældende Fiskerilov, der er baseret paa Fiskeriets Beskyttelse, dels ved Forbud mod fremmedes Fiskeri paa dansk Søterritorium, dels ved Ordensbestemmelser for Fiskeriets Udøvelse og Beskyttelse af private Rettigheder; endelig ved Forbud mod Brugen af visse stærkt fiskende Redskaber i visse Tider af Aaret og i visse Dele af Farvandene samt i Forbud mod Køb og Salg af Fisk under visse i Loven angivne Maal. Særlige Vedtægter for

Fiskeriets Drift kunne træffes i Fjorde og Indvande. Forslag hertil affattes af de stedlige Udvalg og sanktioneres af Indenrigsministeren.

Administrationen af de danske Hjemmefiskerier er henlagt under Indenrigsministeriet, der bistaas af en teknisk Konsulent. De islandske og færøiske Fiskerier henhøre under Justitsministeriet (Ministeren for Island). Kgl. Grønlandske Handel bestyrer de grønlandske. Under Indenrigsministeriet sorterer Fiskerikontrollen, der har at kontrolere Fiskerilovens Overholdelse, og som bestaar af 2 Kontrolører og 3 Assistenter. Det til Kontrollen benyttede Fartøjsmateriel bestaar af 2 Dampfartøjer og 3 Sejlfartøjer. Fiskerierne tilses endvidere af Fiskeriinspektionerne, der forestaas af Officerer af Marinen og udføres ved 1 Krydser, der i Sommermaanederne har Station ved Grønland, Island og Færøerne, 1 Kanonbaad, stationeret ved Jylland's Vestkyst, og 1 ældre Kanonbaad i Farvandene inden for Skagen.

Varetagelsen af alle Fiskeriundersøgelser af videnskabelig Natur, navnlig saadanne som tillige have Betydning for det praktiske Fiskeri og Fiskerilovgivningen, paahviler den danske biologiske Station, der er oprettet 1890. Det er en af Marinens udrangerede Transportbaade, som benyttes hertil efter at være omdannet og forsynet med de fornødne Undersøgelsesrum og Apparater, Damme til Opbevaring af Fisk og Havdyr m. m. Stationen, som flyttes rundt til de forskellige Fjorde, forestaas af en Forstander, der har den fornødne tekniske Assistance, Mandskab og Fartøjsmateriel til Raadighed. Ved Undersøgelser i de aabne Farvande Vesterhavet, Kattegat og Østersøen bistaas Stationen af Fiskeriinspektionens og Kontrollens Dampfartøjer.

Fiskeribudgettet andrager ca. 150,000 Kr., hvoraf ca. 60,000 Kr. medgaar til Fiskerikontrollen, 15,200 Kr. til Driften af dansk biologisk Station, 4,000 Kr. til Forsøg med Sælhundefangst i danske Farvande for at befordre Sælhundens Udryddelse eller Forjagelse af Hensyn til dens Skadelighed for Fiskerierne. Endvidere 7,000 Kr. til Fremme af dansk Fiskeriforenings Virksomhed (angaaende denne se Dansk Fiskeriforening) og 20,000 Kr. Tilskud til Forsikringen af danske Sejlfartøjer til Fiskeribrug, en for hele Landet gældende Forsikringsforening, der er delt i 2 Afdelinger, en for Sejlfartøjer, der drive Fiskeri under Island og Færøerne, og en for Sejlfartøjer, der drive Fiskeri i Vesterhavet og Farvandene inden for Skagen. Til Fiskeri i Alm. findes paa Budgettet 25,000 Kr. Ekstraordinært haves en Sum af 300,000 Kr. til rentebærende Laan til Kommuner til videre Udlaan til Fiskere eller Fiskeselskaber som Hjælp til Anskaffelse af Fartøjer og Redskaber, navnlig tjenlige til Havfiskeri. Fiskeribudgettet er i de sidste 10 Aar vokset meget betydelig, nemlig fra ca. 43,000 Kr. 1885—86 til ca. 150,000 Kr. 1895—96.

Ferskvandsfiskeriet har næppe nogen Sinde haft Betydning hverken i D. eller i Bilandene for andet end det indenlandske Forbrug og for Sportsfiskeriet. Det særlig i tidligere Tid store Laksefiskeri i Gudenaaen og i enkelte af de andre større jydske Aaer, Fiskeriet i Silkeborgsøerne, Mallens tidligere Forekomst i Sorøsø og Karpeavlen i Middelalderen ere de fra Fortiden i D. mest kendte Fiskerier. Nutildags udføres et ikke ringe Kvantum Ferskvandsfisk, ikke alene fra Bilandene, hvorfra det navnlig er Laks, som i saltet Tilstand føres til Kontinentet, men ogsaa fra de jydske og sjællandske Ferskvande. I disse er Aalefiskeriet uden Sammenligning det største og mest indbringende Fiskeri. Udbyttet af dette Fiskeri overstiger sikkert alle de andre Ferskvandsfiskeriers samlede Udbytte. Det er navnlig Blankaalen, som er Genstand for Fiskeri paa dens Vandring til Havet fra alle de saavel store som smaa Vande, hvori den som Unge har kunnet trænge ind. De større Aalefiskerier findes ved Silkeborgsøerne, ved Flyndersø samt ved den inddæmmede Lammefjord, hvor Aalebestanden rekruteres ved Udsætning af Aaleyngel. De mindre Aalefiskerier findes saa godt som ved ethvert Ferskvand eller Vandløb. Næst efter Aal er Laks og Ørred de Fisk, der give bedst Udbytte; Gedde, Aborre, Skalle, Suder og Brasen give ogsaa et ret anseligt Udbytte, og i det hele er Udbyttet af alle Ferskvandsfiskerier ligesom af Saltvandsfiskerierne steget meget betydelig, siden Forbindelsen mellem de forskellige Dele af Indlandet og med Udlandet er forbedret ved Jærnbanenettenes og Dampskibsliniernes Udvidelse. En stor Del Ferskvandsfisk udføres derved til Tyskland og sælges der til gode Priser. Af mindre vigtige Ferskvandsfiskerier kunne nævnes Fiskeri efter Hælt og Stalling i visse jydske Aaer og Søer samt efter Kræbs i mange Smaavande.

Princippet i Lovgivningen for de ferske Vande er, at enhver har Retten til Fiskeri ud for sin Grund indtil Midtstrøms. Der er Forbud mod Forhandling af Gedde, Aal, Laks, Ørred, Brasen, Suder, Hælt og Skaller (samt for Kræbs) under visse Længder, og kortere Fredningstider ere fastsatte for de samme Fisk i Legetiden undtagen for Suder, Skaller og Aal. Særlige Regulativer til yderligere Ordning og Fredning af Fiskeriet i de enkelte Vande kunne oprettes af de fiskeriberettigede (om kunstig Udklækning af Laks, Ørred, Gedde o. s. v. se Udklækning). Det er utvivlsomt, at Fiskebestanden i flere af de danske Vande har lidt betydelig ved Anlæg af Fabrikker, hvorfra der udkastes giftige eller skadelige Stoffer i stor Mængde. Ogsaa Landbrugets og Fiskeriets Interesser kollidere hyppig til Skade for begge disse Erhvervsgrene. Ved en forøget Omhu for Fiskeriets Drift og for Fiskebestandens Bevarelse vil man uden Tvivl kunne opnaa et bedre Udbytte af Ferskvandsfiskerierne end hidtil. Forskellige lokale Fiskeriforeninger arbejde herfor, ligesom ogsaa Dansk Fiskeriforening ved Ansættelse af en særlig Konsulent for Ferskvandsfiskeriet drager Omsorg for dettes Fremme. *F. D.*

Handel og Skibsfart.

Handelen i D. staar paa Næringsfrihedens Grund. Adgangen til at drive Handel i Indlandet er efter Næringsloven 1857 aaben saa at sige for enhver fuldmyndig dansk Mand. I tidligere Tider var Udøvelsen af Handel som Regel lavsbunden og udelukkende knyttet til Købstæderne, nu er den fri, og Land og By stillet lige. Mod Erlæggelsen af mindre Kendelser meddeles Borgerskab eller Næringsbevis henholdsvis Mænd og Kvinder enten paa Groshandel, Købmandshandel eller De-

tailhandel. Ogsaa Handelen paa Udlandet er i Nutiden fuldstændig frigjort. I 18. Aarh. spillede de store saakaldte Handelskompagnier (s. d.), i Alm. forsynede med vidtstrakte Privilegier, en væsentlig Rolle. Størst Betydning havde det 1732 stiftede østasiatiske Kompagni, der i ca. 100 Aar drev en udstrakt Handel paa Ostindien og Kina. I Slutningen af 18. Aarh. og helt op til 1807 havde D. den saakaldte glimrende Handelsperiode. Under den Neutralitet, som D. ved en klog Politik bevarede under de daværende store Krige, lykkedes det en driftig og kapitalrig Købmandsstand ved Siden af de bestaaende Handelskompagnier at oparbejde en efter Forholdene uhyre Transithandel mellem Østersølandene paa den ene Side, Middelhavslandene og de oversøiske Lande paa den anden Side. Krigen og Pengeforvirringen ødelagde hele denne Handel fuldstændig, og lige op til Midten af 19. Aarh. stod hele den danske Omsætning under Hamburgkøbmændenes Aag. 1840'ernes fri Rørelser, Krigen 1848—50 og den omtrent samtidige Aabning af det engelske Marked for de danske Landbrugsprodukter gøde ny Kraft i D.'s Handelsstand, og fra denne Tid har saavel D.'s udenrigske som indenrigske Handel kunnet glæde sig ved en sund og frugtbar Udvikling.

D. hører for Tiden paa Omsætningens Omraade til et af Verdens fremmeligste Lande. Efterhaanden som Arbejdsdelingen er skreden frem, efterhaanden som Produktionen mere og mere har forgrenet og specialiseret sig, og den ene Virksomhed efter den anden er gaaet over til at blive selvstændigt Erhverv, har Omsætningen maattet vokse og vokse. Ogsaa Udviklingen inden for det enkelte Erhverv har ført i samme Retning. Saaledes kræver det moderne danske Landbrug i Modsætning til gamle Dages Naturalhusholdning og Husflid paa Gaarden en blot for faa Decennier siden uanet Omsætning: Indkøb af Foder- og Gødningsemner i Mængde paa den ene Side og regelmæssigt Salg af Mejeriprodukterne paa den anden Side. Det danske Landbrugs Overgang fra ekstensiv til intensiv Drift, den danske Industris Fremblomstring og D.'s øvrige produktive Virksomheds jævne Vækst har i frugtbar Vekselvirkning skabt og er bleven fremmet af en rask stigende Handelsomsætning, som i den sidste Menneskealder har naaet europæisk Omfang og Betydning. Landets Lidenhed og dets Mangel paa Bjærge, Miner, til Dels ogsaa Skove, henvise særlig D. til at drive en stor Udenrigshandel. Det er ikke alene de oversøiske Artikler, som Kaffe, Te, Krydderier og Tobak, eller de milde Himmelstrøgs Produkter, som Sydfrugter og Vine, der i D. maa skaffes udefra, altsaa omsætningsvis, gennem Handelen, det er ogsaa i størst muligt Omfang Frembringelses-Fornødenheder, Raastoffer som Bomuld og Silke, Jærn og Staal, Tømmer og Træ, Hjælpemidler som Stenkul og Farvestoffer. Og da D. endelig, dels som Følge af Landets naturlige Frugtbarhed, der længere end i næsten noget andet europæisk Land har forslaaet til at ernære største Delen af Befolkningen, dels som Følge af særlige historiske Forhold, dels selvfølgelig ogsaa paa Grund af den ovfr. berørte Mangel paa vigtige Produktions-Fornødenheder, forholdsvis sent og ligefrem tvungent af Befolkningens raske Vækst er naaet hen til det industrielle Trin i den moderne Udvikling, hvor et Land væsentligst selv sørger for Dækningen af sit eget Forbrug af Beklædningsgenstande og lignende Industriprodukter, har D. ogsaa af den Grund endnu en forholdsvis større Udenrigsomsætning end de allerfleste Lande. At der til den som Følge af de nævnte Momenter betydelige Indførselshandel maa svare en Udførselshandel med Landets egne Produkter af saa nogenledes samme Betydning, følger af Forholdets Natur.

D.'s samlede Vareomsætning med Udlandet udgjorde i Gennemsnit af Femaaret 1889—93: 3,567 Mill. Kg. til en samlet Værdi af 554 Mill. Kr. I det forudgaaende Femaar 1884—88 vare Tallene henholdsvis 2,980 Mill. Kg. og 43° Mill. Kr., saaledes at altsaa Omsætningen saavel er tiltagen i Vægt som i Værdi. I denne D.'s udenlandske Omsætning indtager Storbritannien med Irland og Tyskland den mest fremtrædende Plads baade i Henseende til den omsatte Varemasse og i Henseende til dennes Værdi. Mellem D. og disse to Lande omsattes i Aarene 1889—93 gennemsnitlig over $^3/_5$ af Massen og $^2/_3$ af Værdien af D.'s samlede Vareomsætning med Udlandet. Tager man hvert af Landene for sig, er den mellem D. og England omsatte Varemasse over det dobbelte af, hvad der omsattes mellem D. og Tyskland, medens Værdien omtrent er den samme. En ikke ringe Del af Omsætningen med Tyskland er dog blot transiterende dette Land. Efter de nævnte Lande have Norge og Sverige tilsammen tagne størst Betydning for den danske Udenrigshandel (henimod $^1/_5$ af Varemængden og ca. 1/. af Værdien).

Indførslen udgjorde 1889—93: 2,896 Mill. Kg. til en Værdi af 318 Mill. Kr. 1876 var Indførslen 1,517 Mill. Kg. (228 Mill. Kr.), 1886: 2,178 Mill. Kg. (212 Mill. Kr.), 1888: 2,648 Mill. Kg. (274 Mill. Kr.). Den gennemsnitlige Værdi af den hele indførte Varemasse var 1876: 15 Øre pr. Kg., derpaa sank den 1886 under Indflydelse af de økonomisk trykkede Tider og Prisernes Tilbagegang til 9,8 Øre, men var allerede igen 1888: 10,4 Øre og i Gennemsnit af 1889—93 naaede den 15,6 Øre. Denne de sidste Aaringers Fremgang i Indførslens Værdi har saa meget større Betydning, som Varepriserne i de samme Aaringer stadig have haft en synkende Tendens. Den danske Importhandel har under disse Omstændigheder næppe nok mærket Indførslens Tilvækst som en Forøgelse af sin Pengeomsætning. Men ikke desto mindre er det dog altsaa en Kendsgerning, at D.'s Indførselshandel, bortset fra det enkelte Aars tilfældige Afvigelse, er i jævn Fremgang. Som alt ovenfor antydet bestaar D.'s Indførsel hovedsagelig af Manufakturvarer, Kolonialvarer, Vine, Metaller og Metalvarer, Tømmer og Træ samt Stenkul. Overskudsindførslen heraf var:

	Vægt, Maal eller Stkr.	Overskudsindførsel. 1894.	Overskudsindførsel. Gennemsnit af Femaaret 1889—1893.	Overskudsindførslens Værdi. Gennemsnit af Femaaret 1889—1893.
				Mill. Kr.
I. Kolonialvarer:				
Kaffe	Mill. Pd.	13,746	12,008	9,680
Ris, Sago etc.	—	16,108	25,712	1,695
Sukker, Sirup & Mallas	—	26,811	33,012	5,945
Te	—	0,852	0,781	0,782
Tobak	—	7,738	7,514	4,066
	Mill. Pd.	65,255	79,022	22,147
II. Frugter, alle Slags	Mill. Pd.	12,750	8,629	2,082
III. Vin	Mill. Pott.	3,746	3,346	1,069
IV. Manufakturvarer:				
af Bomuld, Hør & Hamp	Mill. Pd.	16,824	15,625	14,220
- Silke	—	0,282	0,270	3,851
- Uld og andre Haar	—	7,195	5,878	17,145
	Mill. Pd.	24,281	21,471	35,216
V. Metaller:				
Raametaller	Mill. Pd.	23,117	17,051	1,376
Metalvarer	—	139,596	128,698	22,676
	Mill. Pd.	162,713	145,749	24,051
VI. Tømmer og Træ:				
Uforarbejdet	Mill. Pd.	583,082	647,781	13,668
Trævarer	—	15,840	19,822	÷ 0,283
	Mill. Pd.	598,922	667,059	13,710
VII. Stenkul	Mill. Pd.	2788,794	2563,681	20,302

D.'s Kaffe og Tobak komme væsentligst over Tyskland og Holland, det fremmede Sukker fra Storbritannien (skotske Fariner), Vinene mest fra Frankrig, Manufaktur- og Metalvarerne fra Tyskland og England, Tømmeret endelig fra Sverige og Rusland. Til Forbrug i selve Landet indklareredes gennemsnitlig i Femaaret 1889—93 Kolonialvarer til en Værdi af ca. 15 Mill. Kr., Kul ca. 20 Mill. Kr., Raastoffer for Landbruget ca. 30 Mill. Kr., Raastoffer for Industrien ca. 35 Mill. Kr., Landbrugsprodukter ca. 49 Mill. Kr. og Industriprodukter ca. 98 Mill. Kr.

D.'s Udførsel bestaar dels i Udførsel af Landets egne Varer, dels i Genudførsel af tidligere indførte fremmede Varer. I Gennemsnit af Femaaret 1889—93 udførtes der af indenlandske Varer 438 Mill. Kg. til en Værdi af 197 Mill. Kr., af fremmede Varer 232 Mill. Kg. til en Værdi af 39 Mill. Kr., i alt altsaa 670 Mill. Kg. til en Værdi af 236 Mill. Kr. Udførslen af indenlandske Frembringelser var, hvad Varemængdens angaar, i Tilbagegang fra Midten af 1870'erne, Slutningen af en stor Opsvingsperiode for den danske Handel, og op til 1884. Derefter har den imidlertid været i jævn Stigning. Den samlede Værdi har i samme Tidsrum været stærkt vekslende, dog fra 1885 i kendelig Opgang til Trods for de stadig synkende Priser. Disse Bevægelser i Udførselstallene hidrøre fra, at Udførslens Sammensætning er skiftet. Det er Landbrugets Produkter, der udgøre den overvejende Del af Udførslen (i Gennemsnit af Femaaret 1889—93: ca. 171 Mill. Kr. af 197 Mill. Kr. i alt), og ved dettes Overgang til Mejeridrift ere de Varer, der produceres til Eksport, blevne mindre vægtfulde og mere værdifulde. Medens det helt op til henimod Midten af 1870'erne væsentligst var Korn, som det danske Landbrug solgte til Udlandet, saa er det nu blevet Smør og Flæsk.

Overskudsudførslen af de vigtigste Landbrugsprodukter til Eksport stiller sig saaledes:

	Overskudsudførsel.		Overskudsudførslens Værdi.
	1894.	Gennemsnit af Femaaret 1889—1893.	Gennemsnit af Femaaret 1889—1893.
	Mill. Pd.	Mill. Pd.	Mill. Kr.
Byg	312,8	34,3	2,7
	Stkr.	Stkr.	
Faar, Geder, Bukke og Lam	8,019	26,701	0,9
Heste og Føl	1,414	7,154	0,5
Hornkvæg og Kalve	107,853	98,983	17,4
Svin og Grise	117,464	111,765	8,2
	Mill. Pd.	Mill. Pd.	
Smør	80,1	67,1	63,7
Flæsk og Skinker	82,8	66,6	27,9
Kød og Pølser	7,6	1,9	0,7
	Mill. Snese.	Mill. Snese.	
Æg	7,1	6,0	6,1
	Mill. Pd.	Mill. Pd.	
Raa Ben & Tænder samt raa Haar	7,7	6,3	0,5
Uberedte Skind og Huder	5,8	1,9	4,6
	1,000 Tdr.	1,000 Tdr.	
Kartofler	20,8	12,4	0,04
	Mill. Pd.	Mill. Pd.	
Andre Have- og Markvækster	17,7	8,8	0,16
	1,000 Læs.	1,000 Læs.	
Tørv	0,7	7,4	0,08
	Mill. Pd.	Mill. Pd.	
Halm og Hakkelse	2,8	2,2	0,04

Navnlig den danske Smørhandel har fremragende Betydning. Hovedmassen af D.'s Smør sælges til England, hvor det i en sjælden Grad er lykkedes den danske Købmandsstand at indarbejde Varen i Forbruget. En ikke ringe og stedse stigende Mængde nedpakkes desuden hermetisk og eksporteres til oversøiske Pladser. Den danske Kreaturhandel foregaar saa at sige udelukkende paa Tyskland, Flæske- og Æggehandelen paa England. Hvad Kornhandelen angaar, saa er denne ingenlunde forsvunden med Udførslen af dansk Korn. D. er gaaet over fra et kornudførende Land til at blive kornimporterende, idet navnlig uhyre Mængder af Foderkorn importeres til og benyttes i Landbrugets Drift.

Overskudsindførslen af indenlandske Kornsorter i uformalet Stand udgjorde 1894 over 400 Mill. Kg. Efter som Priserne stille sig lave, indføres snart den ene, snart den anden Sort Foderkorn i ofte saa overvældende Mængder, at Hovedstadens Pakhuse og Lagerrum knap forslaa. Til Tider har det været Majs, 1894 navnlig Byg. Af denne sidste Kornsort udføres der for øvrigt endnu en Del til Maltebrug, naar Kvaliteten falder godt ud. De forskellige Forandringer i Tyskland's og Rusland's Handelspolitik have endelig de senere Aar ogsaa til Tider muliggjort lidt Udførsel af andre Kornsorter og skaffet kjøbenhavnske Huse en ikke ringe Transithandel med fremmed Korn. Til Belysning af den Omsætning, Landbruget under sin nuværende Driftsform sætter i Bevægelse, skal yderligere nedenfor hidsættes en Tavle, der viser Overskudsindførslen af de Artikler, der væsentligst indføres for at tjene til Hjælpemiddel ved Landbrugets Produktion, Fodrings- og Gødningsmidler:

	Vægt, Maal eller Stkr.	Overskudsindførsel. 1894.	Overskudsindførsel. Gennemsnit af Femaaret 1889—1893.	Overskudsindførselens Værdi. Gennemsnit af Femaaret 1889—1893.
				Mill. Kr.
Fodrings- og Gødningsstoffer:				
I. Fodringsstoffer:				
1. Uformalede Kornvarer:				
Rug	Mill. Pd.	196,501	110,776	6,367
Havre	—	37,382	48,283	2,746
Byg	—	312,793	÷ 34,289	÷ 2,740
Majs	—	104,887	166,676	7,031
	Mill. Pd.	651,543	291,446	13,604
2. Klid	Mill. Pd.	209,926	195,180	8,620
3. Oliekager	—	164,673	137,889	7,080
4. Palmekerner etc.	—	3,088	1,200	0,160
5. Hør, Hampefrø, Raps etc.	—	49,782	36,040	3,420
6. Kløver-, Græs- og Havefrø	—	9,764	10,040	3,640
	Mill. Pd.	1088,706	671,686	36,824
II. Gødningsstoffer:				
Naturlig Gødning	Mill. Pd.	28,267	11,460	0,500
Kunstig Gødning	—	52,029	46,400	1,080
Kainit etc.	—	9,672	4,240	0,110
	Mill. Pd.	89,968	62,100	1,690

Efter Landbrugsfrembringelserne komme i den danske Udførselshandel D.'s hjemlige Industrivarer i Betragtning. I Gennemsnit af Femaaret 1889—93 udførtes deri alt danske Industriartikler til en samlet Værdi af ca. 20 Mill. Kr., navnlig Mel, Trævarer, Stenhuggerarbejder, 01, Handsker og Skraatobak. Udførslen af Mel har i øvrigt i de senere Aar været mere og mere tilbagegaaende, væsentlig som Følge af Udlandets toldpolitiske Forhold, medens Mel for en halv Snes Aar siden var en meget betydelig Eksportartikel. Samtidig er imidlertid Udførslen af de andre Industriartikler stegen betydelig. Af Fiskeriprodukter udførtes der i Gennemsnit af Femaaret 1889—93 for næsten 5 Mill. Kr. Af Havesager var i samme Tidsrum en Overskudsudførsel af 4,4 Mill Kg. til en Værdi af 160,000 Kr., foruden Æbler og Pærer, hvoraf der udførtes for 180,000 Kr. — Endelig drives der, væsentligst fra Kjøbenhavn, en forholdsvis betydelig Mellemhandel. Genudførslen af fremmede Varer er efterhaanden siden Midten af 1870'erne vokset fra ca. 20 Mill. Kr. til næsten det dobbelte. Desforuden er der fra Frilagrene og Transitoplagene udført et stedse stigende Antal Emballager med ukendt Indhold: 1876 100,000 til en Vægt af 8,5 Mill. Kg., 1893 næsten det tidobbelte Antal til en Vægt af 61,5 Mill. Kg. D.'s Mellemhandel foregaar væsentligst paa Sverige, Tyskland, Rusland og de forenede Stater af Nordamerika. Det er til Støtte for denne Handel, at (1894) en Del af Kjøbenhavn's Havn er bleven etableret som Frihavn.

Om den indenlandske Omsætning foreligger der ikke og kan der ifølge Sagens Natur heller ikke foreligge statistiske Oplysninger, hvorved dennes Størrelse kan maales. At den under Befolkningens nuværende Fordeling mellem By og Land og dens udstrakte Arbejdsdeling er overordentlig livlig og betydelig, siger sig selv og kan indirekte fornemmes paa mange Maader. Dens Besørgelse lægger i øvrigt Beslag paa et forholdsvis større Antal Mennesker og selvstændige Virksomheder, end det almindeligvis er Tilfældet i moderne europæiske Lande, hvad der for en Del hænger sammen med D.'s smaa Forhold og vidtforgrenede Jærnbanenet.

Det egentlige D.'s Skibsfart falder naturlig i 3 Afdelinger, den udenrigske Skibsfart, den indenrigske Skibsfart og danske Skibes Fragtfart mellem fremmede Havne.

I almindelig udenlandsk Fart indgik til danske Havne i Gennemsnit af Femaaret 1889—93 26,552 Skibe med en Bestuvning af ca. 2 Mill. Reg. Tons; og samtidig udgik derfra 26,113 Skibe med en Bestuvning af 506,000 Reg. Tons. D.'s Vareomsætning med Udlandet ad Søvejen havde altsaa et samlet Omfang af ca. 2½ Mill. Reg. Tons. Sammenholder man det sidste Aar, hvorfra Oplysninger haves, 1893, med Gennemsnittet af Femaaret, viser der sig Opgang i Bestuvningen for Dampskibsfartens Vedkommende. Dampskibene ere dog vedblivende forholdsvis mindre stærkt bestuvede end Sejlskibene. De indgaaede Skibe, særlig de indgaaede Sejlskibe ere stærkere be-

stuvede end de udgaaede. — I D.'s Vareomsætning ad Søvejen med de fremmede Lande indtager England første Plads med en Bestuvning af 1,159,000 Reg. Tons, dernæst følger Sverige med 442,000 Reg. Tons og Tyskland med 374,000 Reg. Tons.

I D.'s udenrigske Skibsfart deltager danske og fremmede Skibe omtrent i lige Grad. Tager man Indførslen og Udførslen ad Søvejen hver for sig, er de fremmede Skibes Andel i D.'s Indførselshandel noget større end de danske Skibes, medens omvendt i D.'s Udførselshandel de danskes Skibes Andel er ca. $^3/_4$, altsaa 3 Gange saa stor som de fremmede Skibes. Danske Sejlskibe have gennemgaaende omtrent samme Gennemsnitstonnage som de fremmede Sejlskibe. Hvad derimod Bestuvningen angaar, da ere danske Sejlskibe forholdsvis stærkere bestuvede i Udførselshandelen, men mindre stærkt bestuvede i Indførselshandelen end fremmede Sejlskibe. Paa den anden Side have fremmede Dampskibe baade for Indgaaende og for Udgaaende en ikke lidet større Gennemsnitstonnage end danske Dampskibe, og endelig ere fremmede Dampskibe i Indførselshandelen stærkere bestuvede, men i Udførselshandelen mindre stærkt bestuvede end danske Dampskibe. Af Dampskibe under fremmed Flag er det gennemsnitlig for Femaaret 1889—93 i Særdeleshed engelske, tyske og svenske, der foretog D.'s søværts Omsætning med Udlandet.

I almindelig i n d e n landsk Fart indgik 1889—93 i Gennemsnit: 24,904 Skibe med en Bestuvning af 485,000 Reg. Tons. og udgik 25,835 Skibe med en Bestuvning af ca. 464,000 Reg. Tons. Ogsaa her ere Dampskibene forholdsvis mindre stærkt bestuvede end Sejlskibene og det saavel for indgaaede som for udgaaede. D.'s indenlandske Omsætning ad Søvejen foretages saa at sige udelukkende ved Hjælp af danske Skibe.

I Fragtfart mellem fremmede Havne indgik 1893: 6,989 danske Skibe med 2,6 Mill. Reg. Tons og udgik 6.895 Skibe med 2,6 Mill. Reg. Tons. Den danske Fragtfart foregaar væsentligst paa England, Rusland og Tyskland.

Den hele under dansk Flag farende Handelsflaade bestod ved Slutningen af 1893 af 3,675 Skibe — hvoraf 374 Dampskibe — med en samlet Netto Registertonnage af 330,912 Tons. Det egentlige D.'s Handelsflaade, hvorom de efterfølgende Bemærkninger alene gælde, bestod 31. Decbr. 1893 af 3,478 Skibe med en samlet Registertonnage af 323,381 Tons. Heraf vare 362 Dampskibe med en Registertonnage af 128,725 og 31,257 Hestes Kraft. Desuden fandtes 11,383 Baade (4 Tons og derunder) og 29 Dampmuddermaskiner. I Løbet af de sidste 10 Aar (1883—93) er Sejlskibenes Antal vokset med 259, Dampskibenes med 104, Sejlflaadens Tonnage med 9,303 Reg. Tons (5 p. Ct.), Dampflaadens Tonnage med 47,683 Reg. Tons (59 p. Ct.). Det fremgaar altsaa heraf, at der for Tonnagens Vedkommende finder en stadig Overgang Sted fra Sejl til Damp. Tilgangen ved Nybygning udgjorde i Gennemsnit af Femaaret 1889—93: 63 Skibe med 8,237 Reg. Tons, repræsenterende en Sum af ca. 3 Mill. Kr., medens Tilgangen ved Køb fra Udlandet udgjorde 71 Skibe med 16,968 Reg. Tons. Middeltallet for Afgang ved Forlis i det samme Femaar var 47 Skibe med 6,774 Reg. Tons. Af hele Flaadens Tonnage er 37 p. Ct. hjemmehørende i Hovedstaden. Kjøbenhavn's Sejlflaade udviser i øvrigt baade for Antal og Tonnage en Tilbagegang i de senere Aaringer, medens Dampflaaden vedblivende er i Fremgang. Ved Slutningen af 1893 udgjorde denne 196 Skibe med 102,141 Reg. Tons eller næsten $^4/_5$ af hele Dampflaadens Tonnage.

Hvad de enkelte Skibes Størrelse angaar, saa er der for Dampskibenes Vedkommende en kendelig Overgang fra mindre til større Skibe. Inden for Kystskibenes Gruppe ere Sejlskibene i Tiaaret 1883—93 forøgede i Antal og Tonnage med henholdsvis 22 og 28 p. Ct., Dampskibene med henholdsvis 42 og 41 p. Ct. Men inden for Gruppen mellemstore Skibe er i samme Tidsrum Sejlskibenes Antal og Tonnage formindsket, nemlig med ca. $^1/_5$, Dampskibenes omvendt forøget med henholdsvis ca. 29 og ca. 43 p. Ct. Hvad Gruppen store Skibe angaar, da har der baade for Sejl- og Dampskibenes Vedkommende vist sig Fremgang, som, hvad Tonnagen angaar, er forholdsvis størst for Sejlskibenes Vedkommende. Af meget store Skibe paa over 1,000 Reg. Tons fandtes ved Udgangen af 1893: 46 Skibe, hvoraf 9 Sejlskibe. Et enkelt Dampskibsselskab, nemlig »Det forenede Dampskibs Selskab«, ejede i alt 112 Skibe med 48,836 Reg. Tons. *F. Sch.*

Haandværk og Industri.

Fra Arilds Tid har i D. Virksomheder som Smedning, Skrædderi, Bageri, Byggeri o. s. v. været drevne som Haandværk, og helt oppe i 14. Aarh. finde vi de ældste Spor af de middelalderlige Haandværksorganisationer, der benævnes Lav (s. d.), og som almindelig antages at have udviklet sig af de tidligere Gilder. I Løbet af 15. Aarh. udvikler Lavsvæsnet sig samtidig med Købstæderne, og efterhaanden som Kongemagten finder det nødvendigt til Modvægt over for Herremændene at søge Støtte hos Byernes Borgere, stige Haandværkene i Betydning og knyttes gennem Privilegier til Stæderne. Udviklingen fandt dog ikke Sted uden Rivninger mellem Myndighederne og Lavene, og først da den enevældige Kongemagt havde faaet Haand i Hanke med disse, fæstnede Lavsretten sig i D. Christian V's danske Lov fastslog Købstædernes udelukkende Ret til Haandværksdrift og anerkendte Lavsvæsenet, og i Henhold til dennes Bestemmelse i 3—7 udarbejdedes der fra 1683 og op til Midten af 18. Aarh. en hel Række af udførlige Lavsregler. Som Følge af de friere Rørelser i Slutningen af 18. Aarh. skete det første Brud med Lavsvæsenet ved Frd. af 21. Marts 1800, der hævede Forpligtelsen til at tjene visse Aar som Dreng og Svend og indførte Frimestere. Ved Næringsloven 1857 stilledes endelig Haandværk og Industri paa den moderne Udviklings Grund i lovmæssig Henseende. Reglen blev nu denne, at enhver myndig dansk Mand kan erhverve sig Borgerskab paa Haandværk og Industri; Lavenes Rettigheder hævedes, og Købstædernes tidligere Eneret paa Haandværksdrift bortfaldt, dog at Haandværksdrift i Alm. ikke tillades i en Mils Afstand fra den nærmeste Købstad.

De ældste Bestræbelser paa ved Siden af Haandværkene at skabe en egentlig Industri, en metodisk Massevirkning af ensartede Artikler ved Hjælp af

en forholdsvis større samlet Arbejdskraft, gaa tilbage til den første Halvdel af 17. Aarh. Tilfredsstillelsen af Befolkningens voksende Fornødenheder og den heraf følgende Trang til en erhvervsmæssig Fremstilling af saadanne Varer, til hvis Frembringelse Husfliden mindre og mindre forslog, navnlig Beklædningsgenstande, maatte naturligt fremkalde saadanne Bestræbelser fra Regeringens Side. Betingelserne i D. vare imidlertid kun faa og smaa, og først da man i 18. Aarh. efter Frankrig's Eksempel tog systematisk fat fra oven af, begyndte det at hjælpe. Det er Merkantilismens (s. d.) Tid, en Tid hvori de styrendes statsøkonomiske Grundsætning kort udtrykt var denne, at Landet maatte frembringe sine Brugsgenstande selv, for at Pengene ikke skulde gaa ud af Landet og derved dets Velstand skulde svækkes. De Midler, der anvendtes dertil, vare dels høje Indførselstoldsatser paa eller ligefrem Indførselsforbud mod færdige, fremmede Varer, dels direkte Pengeunderstøttelser. Medens det i denne Periode og ved disse Midler lykkedes flere europæiske Lande at skabe sig en levedygtig Industri, saa blev dette ikke Tilfældet i D. Man greb Sagen kejtet an, indkaldte uduelige Folk, og da det endelig med store Anstrengelser var lykkedes at skabe en Del Tekstilfabrikker henimod Slutningen af 18. Aarh., saa brød i Begyndelsen af 19. Aarh., navnlig efter den ulykkelige Krig 1807—14, en Storm af Ulykker løs over denne Industri. D.'s Pengevæsen kom i den største Forvirring, det norske Marked, paa hvilket Afsætningen i saa væsentlig en Grad var planlagt, gik tabt, og under Landvæsenets stærkt trykkede Tilstand og Handelens Ruin svandt Befolkningens Købeevne næsten helt bort. Under disse Forhold maatte den endnu forholdsvis unge Industri naturligt gaa til Grunde, og ved Begyndelsen af 1820'erne stod D. paa et sandt Lavpunkt af industriel Udvikling. Ogsaa Haandværket var paa denne Tid yderst slet stillet og nedsunket i Maadelighed, og de allerfleste Brugsgenstande tilvirkedes ved Husflid.

Men i 1820'erne blev ogsaa Bunden naaet; og fra da af har en Mængde Forhold bidraget til, at der efterhaanden fra en ringe Begyndelse har udviklet sig en forholdsvis anselig og betydelig Fabrikindustri, ligesom ogsaa Haandværkene ere gaaede fremad i social og økonomisk Betydning. Som mere almindelige Momenter, der have medvirket hertil, skal først nævnes, at der fra 1828 atter er kommet Orden i D.'s Pengevæsen, at der siden da er foregaaet en stedse stigende Kapitaldannelse, at Befolkningen er tiltagen stærkt gennem et voksende Fødselsoverskud, at Oplysning og teknisk Indsigt er blevet Almeneje, og at en stadig fremadskridende Velstand har givet al økonomisk Virksomhed Vækst. Som særlige Momenter skulle først fremhæves Adskillelsen fra Norge, som muliggjorde Udviklingen af saadanne Industrigrene, der hidtil havde været forbeholdt dette Land, saasom Jærnstøberi og Glasværker. Senere virker Tabet af Slesvig og Holsten paa samme Maade og i langt større Omfang. Den Beskyttelse, som ved Toldloven af 1863 var tiltænkt Hertugdømmernes opblomstrende Industri, kom efter 1864 de industrielle Nybegyndelser i det egentlige D. til gode. Ved Næringsloven af 1857 muliggjordes dernæst Opkomsten af Industridrift paa Landet, hvor der da ogsaa som Følge af den billigere Grund og Arbejdskraft efterhaanden anlagdes mange ny Fabrikvirksomheder af Betydning. I det hele var den fuldkommen fri og ubundne Stilling, som Fabrikindustrien ved den nævnte Lov fik, utvivlsomt til dens Gavn. Bleve saaledes de ydre Betingelser til Gunst for Industriens og Haandværkets Udvikling, saa fik denne Fart og Styrke ved 1870'ernes og 1880'ernes stærke Indvandring fra Landet til Byerne og deraf følgende Overfyldning af alle lavere, almindelige Sysselsættelser, hvorved det blev Erhvervet muligt at drage den allerede forhaandenværende fremmeligere Bybefolkning i større Omfang til sig som brugelig Arbejdskraft. Paa forskellig Vis og fra forskellige Hold er der i den sidste Menneskealder arbejdet med Ufortrødenhed paa at hæve Haandværket, dygtiggøre dets Udøvere, fremme og udvikle Industrien. Tekniske Skoler ere opstaaede trindt om i Byerne. Allerede 1829 oprettedes polyteknisk Læreanstalt, 1844 Kjøbenhavn's tekniske Institut, der 1876 gik op i teknisk Selskabs Skole, 1838 Industriforeningen, 1848 Haandværkerforeningen i Kjøbenhavn, 1850 og 1860 Industri- og Haandværkerforeninger rundt om i de fleste Provinsbyer. Ogsaa forskellige Industriudstillinger, til Dels forbundne med almindelige Industrimøder, ere blevne afholdte siden 1860.

Under disse Omstændigheder og som naturlig Følge af Udviklingens Krav er det navnlig Industrien, der i de sidste Decennier har haft Opsving. Paa Produktionsomraade efter Produktionsomraade er Maskindriften skreden frem og er endog trængt ind paa selve Jordbrugets Omraade. Paa Landet ere Andelsmælkeriernes Skorstene skudte i Vejret sammen med Fabrikskorstenene i Byerne, og mere og mere industrialiseres den økonomiske Virksomhed i det ganske Land: Haandværkene i de større Byer drives mere og mere metodisk, Specialiseringen og Masseproduktionen skrider paa alle Produktionens Omraader langsomt, men sikkert fremad, Svineslagterier, Dampmøller og Andelsmælkerier have erobret Stykke paa Stykke af Landbrugets gamle Driftsomraader. Paa store og vigtige Felter er der i den sidste Menneskealder ligefrem opvokset en hel ny Industri. Her skal saaledes nævnes Sukkerfabrikkerne, der forsyne D. med over $^2/_3$ af dets Sukker, Maskinfabrikationen, Savværkerne og Maskinsnedkeriet, samt Cigarfabrikationen. Ogsaa i Tekstilfagene ere en Mængde ny Brancher med Held blevne opdyrkede, andre, der i tidligere Tider kun førte en sygnende Tilværelse, som f. Eks. Klædefabrikationen, have fæstnet og konsolideret sig. Og medens Fabrikvæsenet i 18. Aarh. skabtes paa vilkaarlig Vis, ofte ved Tilfældets Luner, saa at sige altid ved Statsmagtens direkte Anstrengelser, saa er den for Tiden bestaaende Industri i D. gennemgaaende bleven til paa naturlig Maade, fremkaldt af den tilstedeværende Trang, som snart paa det ene, snart paa det andet Omraade har vakt det private Initiativ og i en glædelig Flerhed af Tilfælde faaet det til at vove og vinde.

D.'s industrielle Udvikling har ifølge Forholdenes Natur først og fremmest maattet stile efter Landets Forsyning. Denne Opgave er endnu langtfra løst, idet, som der ovenfor er paavist, der endnu indklareres aarlig for henimod 100 Mill. Kr. fremmede Industriprodukter til D.'s Forbrug. Som det er

rimeligt for en ung Industri og yderligere opmuntret dertil ved, at Beskyttelsen i D. væsentlig gives i Form af Vægttold, tilvirker D.'s Industri hovedsagelig de grovere, mindre værdifulde Artikler og dækker derved navnlig de brede, ubemidlede Klassers Forbrug. Da dette paa de fleste Omraader sker under en livlig indbyrdes Konkurrence, ere de vedkommende Købere i det store og hele vel tjente med denne Forsyning. Efterhaanden har der imidlertid ogsaa inden for forskellige Industrigrene udviklet sig en efter Omstændighederne paaagtelsesværdig Eksport, hvorom nedenstaaende Tavle giver Oplysninger.

	Gennemsnitlig aarl. Udførsel 1880—93.
Mølleindustri	3,766,827 Kr.
Træindustri	2,289,283 —
Stenindustri	2,204,950 —
Bøger og Noder	2,173,009 —
Øl, Spiritus, Gær	1,399,730 —
Kemisk-teknisk Industri	1,369,588 —
Metalindustri	1,232,453 —
Sukkerindustri	851,097 —
Læderindustri	680,603 —
Tekstilindustri	615,160 —
Lerindustri	585,938 —
Papirfabrikation	505,356 —
Konfektion	458,642 —
Andre Industriartikler	1,970,268 —
I alt Industri	20,102,904 Kr.

I øvrigt umuliggør Savnet af en alm. Industristatistik en nærmere talmæssig Redegørelse for Haandværkets og Industriens Stilling i det enkelte. Af den ved Folketællingen i 1890 skabte Erhvervsstatistik fremgaar det imidlertid, at der i det nævnte Aar var ca. 100,000 industrielle Arbejdsgivere og Haandværksmestere, der havde over 220,000 Mennesker at ernære, og som beskæftigede ca. 100,000 Arbejdere, hvem igen andre 100,000 Menneskers Forsørgelse paahvilede. Af den store statistiske Gruppe »Daglejere og Arbejdsmænd« tilkommer der desuden Haandværk og Industri, lavt regnet, ca. 50,000, saa at dette Erhverv mønstrer en Arbejderbefolkning paa en Kvartmillion. Der er med andre Ord til Haandværk og Industri knyttet flere Arbejdere (o: virkelige Arbejdere, Folk, som altsaa sammen med deres Familier udelukkende ere henviste til Forsørgerens personlige Arbejdskraft) end til noget andet Erhverv. Af ligestillede Arbejdere har til Sammenligning D.'s relativt største Erhverv, Landbruget, kun, højt regnet, ca. 200,000. Allerede hermed er Haandværkets og Industriens store sociale Betydning i D. givet; men det maa til Forstaaelsen heraf yderligere tilføjes, at denne store Arbejderbefolkning faar Beskæftigelse til Lønninger, som baade ere langt højere end de danske Landarbejderes og end største Delen af de mellemeuropæiske Industriarbejderes.

Af den ovenfor nævnte Erhvervsstatistik fremgaar det endvidere, at D.'s Haandværk gennemgaaende omfatte ganske smaa Bedrifter, der spredte over hele D. kun arbejde med en enkelt eller ganske faa Medhjælpere for det lokale Marked i snævreste Forstand, altsaa ude paa Landet kun for det nærmeste lille Distrikt. Det er væsentlig kun i Bygningsfagene, at der under det ved Bybefolkningens raske Stigning til Tider livlige Byggeri har udviklet sig større Forretninger med forholdsvis anselige Arbejdertal.

Ogsaa i den egentlige Industri er endnu Bedrifternes Lidenhed og lokale Spredthed et fremherskende Træk og en fuldstændig Arbejdsdeling med det samlede danske Marked for Øje kun gennemført for de allerfærreste Fags Vedkommende. Under D.'s smaa Forhold og jævne Formuesfordeling har Enkeltmands-Initiativet vanskeligt ved at magte Dannelsen af større industrielle Foretagender, navnlig da Kreditvæsenet paa delte Omraade endnu er uudviklet. Egentlig Storindustri forefindes derfor ogsaa kun paa et Par enkelte Produktionsfelter, hvor det under Aktieselskabets Form er lykkedes at samle Kapital til Dannelsen eller Sammenslutningen (Koncentrationen) af Storbedrift. Nævnes kunne saaledes: de danske Sukkerfabrikker, Burmeister & Wain's Skibsbygningsværft, Helsingørs do., Crome & Goldschmidt's Fabrikker, de danske Spritfabrikker, de forenede Dampmøller, Kjøbenhavn's Dampmøller, de danske Cikoriefabrikker, de forenede Bryggerier, de forenede Papirfabrikker, Fredens Mølle, Aluminia, Kastrup Glasværk, Frederiksholms Tegl- og Kalkværker, Fakse Kalkbrud og Carl Lund's Fabrikker, hvis Aktier alle noteres ved den ordinære Notering paa Kjøbenhavn's Børs. Af andre storindustrielle Virksomheder maa særlig anføres Bryggerierne Gamle og Ny Carlsberg. Blandt danske Bogtrykkerier, Bomuldsvæverier, Klædefabrikker, Garverier, Pianofortefabrikker, Snedkerier og Jærnstøberier forefindes endelig ogsaa betydeligere Privatvirksomheder.

Som Vejledning til Bedømmelsen af den danske Industris nuværende Standpunkt og Stilling skal sluttelig oplyses, at af Fabrikker og fabriksmæssig drevne Værksteder, som ere undergivne offentlig Tilsyn ifølge Fabrikloven af 23. Maj 1873, for saa vidt der nemlig i samme beskæftiges Personer under 18 Aar, og ifølge Maskinbeskyttelsesloven af 12. Apr. 1889, for saa vidt nemlig der benyttes mekanisk Drivkraft, fandtes der ved Udgangen af 1894 i alt 2,407 Bedrifter med 51,098 Arbejdere, hvoraf 43,939 voksne. Af de 2,407 Bedrifter anvendte 2,171 mekanisk Drivkraft paa en samlet Størrelse af 23,967 Hestes Kraft. Desuden fandtes 1,505 Mejerier og stationære Landbrugsvirksomheder, som anvendte ved mekanisk Kraft drevne Maskiner. *J. Sch.*

Kirkelige Forhold, Undervisningsvæsen m. m.

Kirkelige Forhold. Den evangelisk-lutherske Kirke »er den danske Folkekirke«, til hvilken Kongen skal høre, »og understøttes som saadan af Staten«. Paa offentlig Foranstaltning meddeles der Religionsundervisning i Statens og Kommunens Skoler, og Folkekirkens Helligdage værnes ved Lovgivningen. For øvrigt er der ved den i Grundloven hjemlede Religionsfrihed tilstaaet ethvert Trossamfund fri Religionsøvelse, »dog at intet læres eller foretages, som strider mod Sædeligheden eller den offentlige Orden«. Tilhængerne af afvigende Trosbekendelser udgøre imidlertid kun knap 1 p. Ct. af Befolkningen. — I kirkelig Henseende er Riget fra gammel Tid delt i 7 Stifter, der styres af Biskopper (som hele Gejstligheden udnævnte af Kongen), der under Kirkeministeren ere Kirkens øverste tilsynshavende med Stifternes gejstlige For-

hold, idet Biskoppen, dels alene, dels i visse Tilfælde i Forening med Stiftamtmanden, udgør den højeste gejstlige Øvrighed, Stiftsøvrigheden. Hvert Stift er inddelt i Provstier (18 i Sjælland's Stift, 11 i Fyn's, 4 i Lolland-Falster's, 10 i Aalborg's, 9 i Viborg's, 13 i Aarhus- og 8 i Ribe Stift, i alt 73), der forestaas af en Provst, som selv tillige er Sognepræst og fører det specielle Tilsyn med Provstiets Præster og kirkelige Forhold og i Forbindelse med vedkommende Amtmand og i Alm. tillige med et af Skoleraadet valgt Medlem danner Skoledirektionen, der fører Overtilsynet med Provstiets Almue- og Borgerskoler. Under hvert Provsti findes igen Sognekaldene (Pastorateme), i alt henved 1,000, hvert især omfattende eet, hyppig to, enkeltvis flere Sogne. I hvert Sognekald er der ansat en Sognepræst (i store Sogne tillige en residerende Kapellan, en Kapellan *pro loco* eller en Hjælpepræst), der tillige er Medlem af Skolekommissionen. Sognet danner saaledes Grundledet i Menighedens Organisation under Folkekirken. Mellem Menighedens Medlemmer og Sognepræsten bestaar det saakaldte Sognebaand (s. d.); det er bl. a. Sognepræstens Ret og Pligt at udføre de forefaldende kirkelige Forretninger, men ved Lov af 4. Apr. 1855 have Menighedens Medlemmer erholdt Adgang til at løse Sognebaand og slutte sig til en anden Præst end Sognets, naar de derom gøre Anmeldelse til vedkommende Provst og i øvrigt sørge for at meddele rette vedkommende alle de til Kirkebøgernes behørige Førelse fornødne Oplysninger; og ved Lov af 15. Maj 1868 er der yderligere aabnet Menighedsmedlemmer Adgang til at danne Valgmenigheder (s. d.), men deres Antal er kun lille (1895: 11). Medens Grl.'s Løfteparagraf 75 »Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov« endnu ikke er sket Fyldest, er der ad administrativ Vej, ved kgl. Resol. af 1883, oprettet et Kirkeraad (s. d.), og Præsterne møde jævnlig i fri Præstekonventer til Drøftelse af religiøse Spørgsmaal og kirkelige Forhold. Hvad angaar de kirkelige Retninger, have foruden den gammel-lutherske, der værner om den kirkelige Tradition, den grundtvigske (Grundtvigianerne) og den indre Mission haft og have Betydning, hin ved sin lyse Kristendom, sin Tro paa Folket og sin Virksomhed for folkelig og kristelig Oplysning (Højskolesagen), denne ved at gaa dybt ned i Folket og bestræbe sig for ved kristelige Møder, Udsendelse af Lægprædikanter og en Menighedspleje af meget forskellig Art at virke paa de aandelig og fysisk nødlidende Masser. Ogsaa mere fri religiøse Retninger (Ny-Rationalisme, Ny-Grundtvigianisme o. s. v.) ere fremtraadte, om end kun som mere spredte Fænomener.

Undervisningsvæsen. Det danske Folk hører til de mest oplyste af Kulturfolkene. Ganske vist naaede Frederik IV's energiske Bestræbelser for at grundlægge et Almueskolevæsen ved paa Kronens Godser at oprette 240 vel byggede og vel funderede Skoler trods Christian VI's ærlige Vilje ikke synderlig ud over disse. Men i Slutn. af 18. Aarh. opstod der en ivrig Interesse for at skabe en folkelig Grundskole, og ved den ved Frd. af 29. Juli 1814 fæstnede Undervisningstvang i Forbindelse med Folkets Fremgang i Velvære er det naaet, at Befolkningen i det hele nyder en god elementær Undervisning, og hin Skolelovs vide Rammer have gjort et jævnt Fremskridt muligt. Ifølge de 1881 foretagne Prøver udgjorde Antallet af de udskrevne Soldater, der ikke kunde læse, 0,36 p. Ct., og af dem, der ikke kunde skrive, 1,78 p. Ct. af det prøvede Antal. I vidt Omfang er der sørget for Folkeskolen (s. d.), og skønt Folkeskolevæsenet (Betalings- og Friskoler i Kjøbenhavn, Borger- og Friskoler i Byerne og de sædvanlige Sogneskoler paa Landet) væsentlig er en Kommunalsag, kontroleres og støttes det dog paa mange Maader af Staten. Der fandtes 1893 af offentlige Skoler paa Landet 2,936 Hovedskoler, 60 Biskoler, 91 Omgangsskoler, 46 Forskoler og 260 Pogeskoler med et Discipelantal af ca. 207,000, fordelte i 7,415 Klasser med et Lærerantal af ca. 3,450; i Købstæderne 21 kommunale Realskoler, 19 Betalingsskoler, 8 Belalings- og Friskoler, 76 Friskoler, 14 Poge- og Forskoler og 6 andre Skoler med et Discipelantal af ca. 50,000 fordelte i 1,655 Klasser og et Lærtal af ca. 950; i Kjøbenhavn 8 Betalings- og 17 Friskoler med et Discipelantal af ca. 33,000, hvoraf ca. 10,500 i Betalingsskolerne, fordelte i 172 Klasser, og ca. 22,500 i Friskolerne, fordelte i 371 Klasser, og et Lærerantal af 929 (25 Inspektører, 193 fast ansatte Lærere, 112 Timelærere, 95 Faglærere, 299 fast ansatte Lærerinder, 180 Timelærerinder og 25 Faglærerinder). Antallet af de skolepligtige Børn, der undervises i de offentlige Kommuneskoler, udgjorde paa Landet ca. 90 p. Ct., i Købstæderne ca. 70 p. Ct., i Kjøbenhavn ca. 70 p. Ct. af Antallet. Resten undervistes i private og andre Skoler eller i Hjemmet. Udgiften til Skolevæsenet andrager paa Landet ca. 14,5 Kr. pr. Barn (deri ikke medregnet Skolekaldenes særlige Indtægter, Jordlod o. l.), i Købstæderne 23,1 og i Kjøbenhavn ca. 50 Kr. (foruden Udgiften til Skolebygningerne). — Desuden er det temmelig almindeligt, at der i Almueskolen »enten stadig eller af og til« holdes Aftenskoler for den konfirmerede Ungdom, snart gratis eller ved Støtte af Skolefondet, snart mod et lille Vederlag. Ogsaa Haandgerningsskoler og tekniske Skoler nyde Støtte og Opmuntring. Som et Tegn paa den Oplysningstrang, der findes i Folket, maa ogsaa nævnes Bestræbelsen for Oprettelsen af Folkebiblioteker (det kan antages, at der i samtlige Landsogne i Riget findes 16—1700 Smaabiblioteker), og endelig synes Foredragsforeninger til Afholdelse af Foredrag over populære og almendannende Emner særlig at falde i Tidens Smag; Foredragene søges af gamle og unge. I denne Forbindelse maa ogsaa fremhæves den Bestræbelse for at skaffe Folkets bredere Lag sund og nyttig Læsning, som f. Eks. er udfoldet af »Udvalget for Folkeoplysnings Fremme« (stiftet 1866) og »Studentersamfundets Smaaskrifter«.

Til Uddannelse af vordende Lærere i Folkeskolen findes der 4 offentlige Skolelærer-Seminarier: Jonstrup, Skaarup, Ranum og Jællinge, og 7 Privatseminarier (Gjedved, Blaagaard, Silkeborg o. s. v.). Uddannelsen af Skolelærerinder (Kvinderne fik 1859 Adgang til at blive Lærerinder ved Almueskolen, og 1869 blev en Eksamen forordnet) er derimod hidtil besørget af Kursus eller Privatseminarier for Lærerinder (særlig Frk. Zahle's og Femmer's), at hvilke der nu findes 4. Dog er der nylig oprettet et »Statsseminarium til Uddannelse af Forskolelærerinder« i Vejle. Antallet af Mænd, der aarlig

bestod Skolelærereksamen, var i 1870'erne 100 à 150 aarlig. i 1880'erne 200 à 250 aarlig; Kvindernes Antal er stadig vokset: medens det i 1870'erne i Gennemsnit var 34, er det i 1880'erne steget til 100 og derover. Til videre Uddannelse af Folkeskolens Lærerkræfter er der af Staten oprettet udvidede Kursus, længere og kortere.

Som en meget ejendommelig national Institution, udgaaet fra D. og af virkelig Betydning for Folkets aandelige Liv og Udvikling, maa nævnes Folkehøjskolerne (s. d.), »Skoler for voksne«, »Ungdomsskoler« til folkelig Oplysning og Vækkelse, »til Kundskab om Fædrelandets Sprog, Historie, Statsforfatning og Lovgivning og borgerlige F'orhold«. Der ydes her en Almendannelse særlig paa historisk Grundlag tillige med en mere eller mindre omfattende Undervisning i Landbrug. De søges stærkt af unge Mennesker af Landbostanden, af Karle i 5 Vintermaaneder, af Piger i 3 Sommermaaneder. Af statsanerkendte Højskoler og Landbrugsskoler findes der nu 77, og de besøgtes 1893—94 af 3,337 Karle og 2,403 Piger. De faa en Understøttelse af Staten, som efterhaanden er bleven meget betydelig (ca. 300,000 Kr.). Paa Højskolen i Askov er der oprettet Kursus for Uddannelse af Folkehøjskolelærere, og Kultusministeriet paatænker Septemberkursus ved Universitetet til videre Uddannelse af saadanne Lærere. — En for Kjøbenhavn ejendommelig Institution, der ogsaa er en Skole for voksne, men meget forskellig fra Højskolerne, er Arbejderundervisningen (s. d.).

Medens alt højere Skolevæsen tidligere var »latinsk« eller »lærd« Dannelse, begyndte i Slutn. af 18. Aarh. den Erkendelse at gry, at en Ungdom, der ikke netop skulde gaa den studerende Vej, trængte til en fyldigere Skoleundervisning af en anden Art, og Realskolen (s. d.) fremstod som en Mellemskole mellem Folkeskolen og den lærde Skole og voksede frem i 19. Aarh., og en særlig Afslutningseksamen forordnedes (se Præliminæreksamen). Samtidig optog den lærde Skole (s. d.), der for øvrigt har haft en vis Vanskelighed ved at komme til Ro og har været Genstand for forskellige Omorganisationer (1809, 1850, 1871), mere og mere de Dannelseselementer, som Naturvidenskab og Nationallitteratur havde skabt, Latin og Græsk trængtes noget tilbage, der indførtes Realklasser, og 1871 deltes Skolen i to Grene, en fortrinsvis sproglig-historisk og en fortrinsvis matematisk-naturvidenskabelig, og i dennyeste Tid (1884) er der med Hensyn til Uddannelse af Lærere for den højere Skole sket den betydelige Forandring, at der ved Universitetet i Stedet for den tidligere »filologisk-historiske« er indrettet en Skoleembedseksamen med mange Kombinationer efter Kandidaternes Valg. — Af Realskoler eller Realafdelinger i lærde Skoler fandtes der 1893—94 i alt 134 med et Discipelantal af ca. 15,000 (16 i Drengeskoler i Kjøbenhavn med 3,564 Disciple, 12 Realafdelinger i de kgl. lærde Skoler med 574 Disciple, 29 kommunale Realskoler uden for Kjøbenhavn med 3,550 Disciple, 44 private Realskoler uden for Kjøbenhavn med 4,209 Disciple og 23 Pigeskoler i og uden for Kjøbenhavn med 2,970 Disciple). I enkelte Realskoler finder Fællesundervisning Sted. — Af lærde Skoler findes der, foruden Herlufsholm, der er en privat Stiftelse, 13 kgl. (inkl. Sorø) med (1892) et Discipelantal af 1,931 (hvoraf 709 sproglig-historiske, 167 matematisk-naturvidenskabelige og 519 studerende Disciple i I. og 2. Klasse samt 536 Realister) og et Lærerantal af 145 (13 Rektorer, 31 Overlærere, 93 Adjunkter og 8 andre Timelærere), og 19 private (hvoraf 12 i Kjøbenhavn, deriblandt en for Kvinder) med et Discipelantal af 2,074 (529 sproglig-historiske, 184 matematisk-naturvidenskabelige, 545 studerende Disciple i I. og 2. Klasse og 816 Realister).

Foruden hvad der saaledes er gjort for Normalskolen, er der i D. ogsaa af Staten vist en særlig varm Omsorg for Abnormskolerne (Blindeinstituttet, Døvstummeinstitutter i Kjøbenhavn og Fredericia, Aandssvageanstalten paa Gl. Bakkehus ved Kjøbenhavn og de Keller'ske, nu til Staten overgaaede, Aandssvageanstalter). Selvfølgelig findes der ved Siden af Almenskolen ogsaa en Del nærmest private Fagskoler (Handelsskoler eller -akademier, Landbrugsskoler, Navigationsskoler, tekniske Institutter o. s. v.).

I Spidsen for det højere Undervisningsvæsen staar Kjøbenhavn's Universitet (s. d.), der uddanner og i Forbindelse med faste Censorer prøver Statens vordende Embedsmænd og virker for Videnskabens og Oplysningens Fremme overhovedet. Det har (1895) 49 ordinære og 4 ekstraordinære Professorer, 2 Docenter og 12 »midlertidige« Docenter, i alt 67 Lærere (foruden adskillige Overlæger ved Hospitalerne, der tillige fungere som Docenter) fordelte i 5 Fakulteter (det teologiske, det rets- og statsvidenskabelige, det lægevidenskabelige, det filosofiske og endelig det matematisk-naturvidenskabelige, Universitetets yngste Fakultet, der oprettedes 1851 som en Følge af den stigende Betydning, Naturvidenskaberne havde faaet i de sidste 100 Aar). Antallet af de studerende er 1,600—2,000; fra 1875 er der aabnet Kvinder Adgang til at blive Studenter og immatrikuleres ved Universitetet (1877—90 dimitteredes i alt 61 Kvinder). Men Universitetets Døre ere ogsaa aabnede for »ikkestuderende«, idet mange af dets Forelæsninger ere »offentlige« og beregnede paa at sprede Oplysning til alle søgende. Fattige studerende understøttes ved meget betydelige særlige Stiftelser (som Kommunitet og Regens og de 3 Kollegier), en betydelig Mængde private Legater og rundhaandede Tilskud fra Statens Side; og det samme gælder for »viderekomne« (Kandidater, unge Videnskabsmænd). Ved forholdsvis billig Skoleundervisning og Gratistpladser, ved fuldstændig gratis Universitetsundervisning og ved de rige Midler, der saaledes findes til Understøttelse af studerende, er D. et af de Lande, hvor den højere Undervisning er mest demokratisk ordnet, og Rigsdag og Regering have i lige Grad virket i denne Retning. Der er da ogsaa livlig Tilgang til Universitetet fra alle Samfundsklasser, og Tilgangen er efterhaanden bleven saa stor, at den ikke er uden Fare (medens den i 1870'erne i Gennemsnit var 166, er den i 1880'erne i Gennemsnit 293 aarlig). — For Undervisningsmidler er der, og navnlig i den senere Tid, sørget ved forskellige kostbare videnskabelige Indretninger, saasom Universitetsbiblioteket, der fik sin egen Bygning 1861 (se Biblioteker, II S. 1051), den botaniske Have, 1874 (se Botaniske Haver, III S. 430), Stjerneobservatoriet, det kemiske Laboratorium (nu

paa polyteknisk Læreanstalt), zoologisk Museum, 1869, naturhistoriske Samlinger o. s. v.

I nær Forbindelse med Universitetet staar den 1829oprettede polytekniskeLæreanstalt(s. d.) med en Direktør og 18 Lærere, hvoraf en Del ere fælles med Universitetet. Foruden en omfattende Undervisning i de matematiske og naturvidenskabelige Fag giver Læreanstalten Undervisning i Maskinisere, anvendt Naturvidenskab, Vand-, Vej- og Jærnbanebygning o. s. v., og tilsvarende Eksamener kunne tages (i Mekanik, Kemi, anvendt Naturvidenskab, Ingeniørfagene o. s. v.). Antallet af de studerende er ca. 300. Farmaceuterne, der tidligere modtog deres Undervisning dels ved polyteknisk Læreanstalt, dels ved Universitetet, have 1892 faaet en egen Læreanstalt (en Direktør og 4 Docenter).

For den højere Undervisning paa Landbrugets Omraade virker Veterinær- og Landbohøjskolen (s. d.), der blev oprettet 1856 og 1892 er bleven meget udvidet; under en kgl. Direktør ere 22 faste Lærere (hvoraf Halvdelen kunne udnævnes til Professorer) og flere Docenter. Den uddanner og prøver vordende Dyrlæger, Landbrugs- og Havebrugskandidater, Landinspektører, Forstmænd o. s. v. Gennemsnitstallet af de studerende er ca. 400.

Til Uddannelse af militære Befalingsmænd findes foruden de forskellige Skoler for Underklasserne Officerskolen (senest Plan af 5. Marts 1881 og Anordn. 5. Aug. 1891) paa Frederiksberg Slot med 4 Klasser eller Afdelinger og en tilsvarende Søofficerskole (Plan af 9. Septbr. 1887), tillige med forskellige Særskoler som Ride- og Beslagskolen, Gymnastikskolen, en Skibsbygningsskole o. s. v.

Til Fremme af Kunst og Smag virke særlig det kgl. Akademi for de skønne Kunster (s. d.) paa Charlottenborg under en Direktør med 8 Professorer samt flere Docenter og Lærere, Tegneskolen for Kvinder og til Dels teknisk Institut samt det kgl. Teater og Kapel (s. d.).

Foruden de nævnte Dannelsesanstalter med tilsvarende Hjælpemidler findes en Mængde andre Institutioner ogForanstaltninger tilFremme af Videnskab og Kunst, saaledes de forskellige Biblioteker, blandt hvilke særlig det kgl. Bibliotek(seBibliotekerIIS 1051)ogRigsarkivet maa fremhæves; Museer og Samlinger af forskellig Art: Thorvaldsen's Museum, Nationalmuseet (d: det oldnordiske Museum, det etnografiske Museum, Antiksamlingen), Mønt- og Medaillesamlingen, Kobberstiksamlingen, det ny Kunstmuseum med dets Samlinger af Malerier og Billedhuggerarbejder, Afstøbninger o. s. v., Samlingen paa Rosenborg, det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg Slot (væsentlig ved Kaptajn, Brygger J. C. Jacobsens Gavmildhed), det zoologiske Museum, Tøjhuset, Folkemuseet, Kunstindustrimuseet o. s. v.

Af Selskaber med videnskabelige og kunstneriske Formaal maa fremhæves Videnskabernes Selskab, Oldskriftsselskabet, Selskabet for Fædrelandets Historie og Sprog, Samfundet for den danske Litteraturs Fremme, geografisk Selskab, Kunstforeningen, Musikkonservatoriet o. s. v. Af fremragende Betydning ere ogsaa de forskellige Fonds (eller Stiftelser), der ere grundlagte af private, og som have Fremme af Videnskabelighed og Oplysning til Hoved- eller Biøjemed. Foruden Sorø Akademi med dets rige Midler, der administreres under Finansloven, maa her særlig nævnes det Rejersen'ske Fond (ca. 900,000 Kr.) til Naturvidenskabernes og tekniske Færdigheders Fremme, den grevelig Hjelmstjerne-Rosenkrone'ske Stiftelse (en Kapitalmasse af 1,600,000 Kr. og 245 Tdr. Byg aarlig) bl. a. til Fremme af Studiet af Historien, det Raben-Levetzau'ske Fond (ca. 850,000 Kr.), af hvis Renter 1/4 anvendes til Bedste for Videnskab og Kunst, det rige af Kaptajn, Brygger Jacobsen stiftede og af Videnskabernes Selskab bestyrede Carlsberg Fond (3 Mill. Kr. og Bryggeriet Gl. Carlsberg), af hvis Indtægt Halvdelen anvendes til Carlsberg Laboratoriet, Halvdelen til Videnskabernes Fremme, det Classenske Fideikommis (s. d.) og endelig den Letterstedt'ske Forening (eller Fond, ca. 1/2 Mill. Kr.), hvis Formaal er at fremme Videnskab, Industri og Kunst i de tre nordiske Riger. (Med Hensyn til disse forskellige Institutioner, Selskaber og Fonds henvises for øvrigt til de respektive Specialartikler). *Cl. W.*

Retsvæsen.

Den gamle danske Ret, der er fjernere beslægtet med germansk Ret og i nær Slægt med gammel norsk og svensk Ret, kendes, afset fra enkelte spredte Oplysninger om Retstilstanden i tidligere Tid, først fra Slutn. af 12. og Beg. af 13. Aarh., da man begyndte at nedskrive Retskilderne, og vi kende kun den Del af Retten, der nedskreves, medens den vistnok i stort Omfang tilstedeværende uskrevne Ret (Sædvaneret, Domstolenes Praksis) er os ubekendt og vedblev at være dette i lang Tid. Retten udmærkede sig dengang ved en broget Mangfoldighed; der maatte saaledes først og fremmest skelnes mellem Rigslove, der gjaldt for hele Riget, og Provinslove, der alene havde Gyldighed for en enkelt Landsdel. Riget faldt nemlig i 3 Retsomraader: Skaane, Sjælland med mindre Øer og Jylland med Fyn, og hver af disse Provinser eller Lande havde sin særskilte Ret. For Skaane have vi den saakaldte Skaanske Lov, nedskreven i Beg. af 13. Aarh. i en dansk og i en latinsk Redaktion, og den saakaldte »Arvebog«. Sjælland's Ret foreligger i to danske Redaktioner, hvoraf den ældste, der er beslægtet med Skaanske Lov, kaldes Kong Valdemar's sjællandske Lov, medens den yngre Affattelse benævnes Kong Erik's sjællandske Lov.For Jylland gjaldt den af Kong Valdemar Sejr Marts 1241 paa Dansk udgivne Jydske Lov. Men foruden disse almindelige Provinslove kom der efterhaanden til at gælde partikulære Love for de i Provinserne liggende Byer og Birkeret for Birkerne, ligesom hver Landsby havde sine (uskrevne) Vedtægter. Som de vigtigste Stadsretter, hvorefter en Mængde mindre Byer have taget deres Ret, kunne paa jydsk Omraade nævnes Slesvig's og Ribe's Byretter, paa Sjælland Kjøbenhavn's og Roskilde's og i Skaane den Byret, der kaldes efter forskellige Byer, men som vel snarest har hjemme i Lund. Inden for enkelte Byer fandtes de saakaldte Gilder med deres Gildeskraaer. Ogsaa for Kirken og Præsteskabet gjaldt særegne gejstlige Love, nemlig den almindelige kanoniske Ret, modificeret ved lokale Vedtægter. Denne nationale Kirkeret kendes

for Skaane og Sjælland, hvor der foreligger de omtrent enslydende skaanske og sjællandske Kirkeretter, hvoraf den sidste skriver sig fra 1171 og den første vistnok fra samme Tid. Af Rigslove er den første nedskrevne, som vi nu kende, en Lov, der vel gjaldt over hele Riget, men kun for en bestemt Klasse af Personer, den saakaldte Vederlagslov, som gjaldt for »Vederlaget«, den Kreds af Mænd, der vare knyttede til Kongen ved en særegen Troskabsed, og som mod visse Privilegier havde paataget sig en særlig Krigstjeneste. Loven, der oprindelig stammer fra Knud den Store, foreligger i 3 omtrent samtidige latinske Redaktioner, affattede under Valdemar I af Ærkebisp Absalon, Sakse og Sv. Aagesen. Af almindelige Rigslove kende vi kun af kort Omtale de af Konger før Valdemar'erne udstedte Love; fra Valdemar II og hans Sønners Tid kendes vel forskellige Love, men der vides ikke bestemt Besked om deres Udstedelse, og de første vel hjemlede Rigslove hidrøre fra Kong Erik Klipping; især er af Vigtighed hans under 29. Juli 1282 udstedte Haandfæstning, der er Forløber for en hel Række senere Love af samme Navn, i Reglen udstedte ved Kongeskifter. Foruden særlige Løfter fra Kongernes Side indeholdt disse Love Retsbestemmelser, der tilsigtede at skabe Rigsret, gældende for alle Lande fremfor eller ved Siden af den provinsielle Ret. Saadan Ret fremkom ogsaa ved de kgl. Forordninger, der samtidig begyndte at fremkomme, og som ligesom Haandfæstningerne frembragtes ved en Samvirken mellem Kongerne og Forsamlinger af Rigets Stormænd, de saakaldte Danehoffer. Medens Provinsretten i 14. og 15. Aarh. kun sparsomt udvikledes gennem skrevne Love (der kan nævnes Thord Degn's Artikler, som danne et Tillæg til jydske Lov), foreligger der i denne Periode en Række Haandfæstninger, begyndende med den første ved et Kongeskifte udstedte Haandfæstning af 1320. Lovsproget er i Provinslovene i Reglen Dansk, men i Haandfæstninger og Rigslove lige saa regelmæssig Latin. — Med 16. Aarh. begynder en ny Periode i den danske Rets Historie, der strækker sig til Udstedelsen af Danske Lov. Betegnende for denne Tid, da Lovsproget helt igennem bliver Dansk, er, foruden de Love, der foranlediges ved Reformationens Indførelse, den lange Række af Rigslove, der af Kongerne i Forening med Rigsraadet, eller i enkelte Tilfælde Rigsdagen, udstedtes under Navn af Recesser eller Ordinanser, og hvorved der for store Dele af Retten skabtes Retsenhed over hele Riget, saaledes at det kan siges, at der bestandig toges Tilløb til at naa den Retsenhed, der omsider opnaaedes ved Danske Lov. Som de vigtigste af denne Slags Lovbud kunne nævnes Kong Christian III's Kjøbenhavnske Reces af 30. Oktbr. 1536, hvorved Reformationen indførtes, samme Konges Koldingske Reces af 1558, Frederik II's Kalundborgske Reces af 1576, Christian IV's saakaldte »lille Reces« af 1615, hans »Rigens Ret og Dele« af 1621 og »store Reces« af 1643. Som Lovbud, der ordne specielle Dele af Retten, kunne nævnes Frederik II's Søret af 1561 og hans Gaardsret af 1562. Fremdeles udstedtes vedblivende Haandfæstninger, i Reglen ved Kongeskifterne, i Aarene 1513, 1523, 1536, 1559, 1596 og 1648. At den sidstnævnte Haandfæstning kasseredes af Stænderforsamlingen 16. Oktbr. 1660, og at Kong Frederik III hyldedes 18. Oktbr. s. A. som Arvekonge og næste Aar fik overdraget Enevoldsmagten, satte nyt Liv i Bestræbelserne for at faa den gamle Ret revideret efter nyere Principper og at tilvejebringe samme Ret i hele Riget. Efter forberedende Arbejder under Kong Frederik III's Regering lykkedes det under hans Søn, Christian V, 1683 at tilvejebringe Danske Lov (s. d.), der indeholdt en Revision og Kodifikation af den i Kongeriget D. gældende Ret. En ny øverste Domstol for hele Riget havde man alt faaet i den under 14. Febr. 1661 oprettede Højesteret.

Perioden efter Udstedelsen af Danske Lov og til Grundloven af 1849 udmærker sig i Modsætning til Tiden baade før og efter ved den lette Adgang, der er for den nu enevældige Konge til at gøre Brug af Lovgivningsmagten, som i denne Periode i helt er overladt til ham. Under Navn af Forordninger, Anordninger, Plakater o. s. v. — ja undertiden endog, gennem Reskripter og Resolutioner, uagtet disse til enkelte rettede Befalinger, der i Reglen ikke tryktes og tinglæstes, efter deres Form ikke passede til Lovbud — udfoldedes der i denne Tid en rig — undertiden alt for rig og derfor umoden — Lovgivningsvirksomhed. Denne gik i Periodens tidligere Tid, i de første 100 Aar efter Udstedelsen af Danske Lov, dog væsentlig kun ud paa at rette Manglerne ved Lovbogen og paa mindre Reformer. Et Forsøg, der 1737 gjordes paa gennem en Kommission at faa en ny almindelig Lovbog i Stand, mislykkedes, efter at Kommissionen med skiftende Medlemmer havde siddet i over 40 Aar. Af stor Betydning for den danske Rets Udvikling var den ved Frd. af 10. Febr. 1736 indførte juridiske Embedseksamen, hvorved man opnaaede efterhaanden at faa en Embedsstand, der var uddannet i dansk Ret. Henimod Slutn. af 18. Aarh. kom en Tid, der bragte større Reformer, dels i Privatretten, især vedrørende Landboforholdene og Bøndernes Stilling (Ophævelse af Stavnsbaandet ved Frd. af 20. Juni 1788, Forbedring af Fæsternes Stilling ved en hel Række Lovbud [se Fæste], Reformer i Henseende til Ydelsen af Hoveri og Tiende) og Næringslivet (nyt Toldsystem indført ved Frd. 1. Febr. 1797); men dog ogsaa vigtige Omdannelser og Udviklinger af Processen og Retsorganisationen; saaledes kunne nævnes Oprettelse af Hof- og Stadsretten i Kjøbenhavn 15. Juni 1771, Indførelse af Forligelseskommissioner ved Frd. 10. Juni 1795, den vigtige Proceslov af 3. Juni 1796, hvorved der bl. a. i Kriminalprocessen gøres Overgang til det nugældende inkvisitoriske System, Frd. af 25. Jan. 1805, der opretter Landsoverretter i Kjøbenhavn og Viborg o. s. v. Ved Anordning af 28. Maj 1831 (jfr. Frd. 15. Maj 1834) indførtes, nærmest efter preussisk Mønster, raadgivende Provinsialstænder for Øerne og Jylland, og i den Periode, hvori de virkede (1834—48), udkom ved Stændernes Raad og Betænkning en Række vigtige Love. Af større systematiske Love fra denne Tid kunne især nævnes den Reform af Strafferetten, der allerede var sket ved Frd. 4. Oktbr. 1833, og som fortsattes ved Frd. 11. og 15. Apr. 1840 og 26. Marts 1841, og Oprettelsen af Kriminal- og Politiretten i Kjøbenhavn ved Frd. 28. Febr. 1845 samt en ny Arvelov, Frd. 21. Maj 1845.

Efter Indførelsen af en konstitutionel Forfatning ved Grundloven af 5. Juni 1849 blev den lov-

givende Magt henlagt til Konge og Rigsdag i Forening, den udøvende Magt til Kongen og den dømmende til Domstolene, og der maa nu skelnes mellem de fra Konge og Rigsdag i Forening udgaaende, almengyldige Forskrifter (Love) og de fra Kongen alene hidrørende administrative Retsregler (Anordninger), hvorved dog mærkes de af Kongen i særegne Tilfælde udstedte »foreløbige Love«, se Grundlov af 1849 § 3° (reviderede Grl. § 25). Efter Grundlovens Indførelse bevirkede Forholdet til Hertugdømmerne, at der udstedtes en Række Forfatningslove, hvorom henvises til D.'s Historie, og den fri Forfatning foranledigede i øvrigt selvfølgelig Reformer paa forskellige af Rettens Omraader, enten som en Følge af ligefremme Løfter i Grundloven eller i Overensstemmelse med Forfatningens Aand. Det lovedes saaledes i Grundlovens § 88 (83), at alle Indskrænkninger i den fri og lige Adgang til Erhverv, som ikke vare begrundede i det almene Vel, skulde hæves, og i Overensstemmelse hermed omdannedes Næringsretten ved Næringslov af 29. Decbr. 1857 (jfr. L. 23. Maj 1873). Den, der ikke kunde ernære sig eller sine, fik i Grundlovens § 89 (84) Løfte om at erholde Hjælp af det offentlige mod at underkaste sig de Forpligtelser, Lovene herom paabyde; som Love, der ordne dette, kunne nævnes Lov om det offentlige Fattigvæsen og om Alderdomsunderstøttete 1 se til værdige trængende uden for Fattigvæsenet, begge af 9. Apr. 1891. Den Frihed til ved Trykken at offentliggøre sine Tanker, dog under Ansvar for Domstolene, der indførtes ved Grundlovens § 91 (86), foranledigede Udstedelsen af Presseloven af 3. Jan. 1851. Kommunernes Ret til under Statens Tilsyn selvstændig at styre deres egne Anliggender anerkendtes ved Grl.'s § 96 (91) og blev ordnet i for Kjøbenhavn ved L. 4. Marts 1857 (23. Febr. 1865), for Købstæderne ved L. 26. Maj 1868 og for Sognekommunerne ved L. 6. Juli 1867. Derimod henstaar endnu uopfyldt Grundlovens Løfte i § 80 (75) om, at Folkekirkens Forfatning skulde ordnes ved Lov, og dens Bebudelse i § 98 (93) af en Lov, der ordnede Overgangen af Len, Stamhuse og Fideikommisgods til fri Ejendom, ligesom Løftet i § 83 (78) om, at de fra Folkekirken afvigende Trossamfunds Forhold skulde nærmere ordnes ved Lov, kun meget lidt er fyldestgjort ved Lov om borgerligt Ægteskab af 13. Apr. 1851. Det er dog i øvrigt, som ogsaa før Grundloven, især paa Strafferetlens og Processens Omraade, at større Reformer ere skete. Almindelig borgerlig Straffelov af 10. Febr. 1866 gav saaledes en Kodifikation og Revision af Strafferegelerne efter nyere, med fremmed Ret stemmende Principper. For Processens Vedkommende foreligger der fra Aarene 1875—77 fra en i dette Øjemed nedsat Kommission Udkast til Love om Strafferetsplejen, om Domsmagten og om den borgerlige Retspleje, hvorved der tilsigtedes at indfri Grundlovens Løfter i § 79 (74) om Offentlighed og Mundtlighed i Retsplejen og om Indførelse af Nævninger i Misgerningssager og politiske Sager; men disse Udkast ere endnu ikke blevne til Lov, om der end stadig arbejdes i denne Retning. Derimod foreligger der Kodifikationer og Reformer af enkelte Dele af Processen i moderne Retning, saaledes Konkursloven af 25. Marts 1872, Lov om Dødsboskifte af 30. Novbr. 1874, Lov om Tvangsauktioner af 9. Apr. 1891; desuden kan mærkes Oprettelsen af Kjøbenhavn's Sø- og Handelsret ved L. 19. Febr. 1861. En nærmere Forbindelse mellem Retten i de 3 nordiske Riger, indledet paa en Maade ved Møntkonventionen mellem de 3 Riger af 1872, viser sig i Vekselloven af 7. Maj 1880 og Sølov af I. Apr. 1892, der paa ganske enkelte Punkter nær ere enslydende med tilsvarende norske og svenske Love. — Dansk Ret gælder, foruden i det egentlige Kongerige D., for en stor Del paa Island og paa Færøerne, hvor Grundlaget dog er Christian V's norske Lovbog, samt paa de danske vestindiske Øer. I Grønland gælder dansk Ret for alle ikke indfødte og for de indfødte, der staa i Tjeneste hos den grønlandske Handel eller Mission. Dansk Ret er ogsaa endnu delvis gældende i Slesvig, hvor Grundlaget for den civile Ret er jydske Lov, medens Skaane, Halland og Blekingen tabte deres danske Ret efter Foreningen med Sverige 1660; om Forholdet til Norge se Norsk Ret. — Spørges der om dansk Rets Forhold til fremmed Ret, maa der skelnes mellem offentlig Ret og Privatret. Den offentlige Ret, der angaar selve Statens Organisation og dens Forhold til Individerne, og som man plejer at inddele i Statsret, Proces og Strafferet, har fra de ældste Tider og til Nutiden været Genstand for stærk Paavirkning af fremmed Ret og er jævnligbleven omdannet efter udenlandsk Mønster. Dog have Reformerne paa Processens og Strafferettens Omraade i det hele været vel overvejede og besindige, medens Reformer i Statens Forfatning derimod gentagne Gange (1660, 1849) ere skete paa en noget overilet Maade. Den private Ret, hvorved forstaas den Ret, der ordner Forholdene mellem Individerne indbyrdes, og som sædvanlig inddeles i Personret, Familieret, Arveret, Tingsret og Obligationsret, har derimod paa en ganske anden Maade bevaret sin nationale Karakter, den har ingen Sinde ladet sig fortrænge af Romerret eller noget andet fremmed, eller af et af hjemlige Filosoffer udspekuleret Retssystem, uagtet danske retskyndige fra de ældste Tider og lige indtil midt i 18. Aarh. udelukkende vare oplærte i kanonisk Ret og Romerret, og uagtet der foreligger Skrifter, der lagde den fremmede Ret godt til Rette til Anvendelse i hjemlige Forhold. Dette maa ikke forstaas saaledes, som om den danske Privatret aldeles ikke er paavirket af fremmed Ret; tværtimod har den fra meget gammel Tid ikke undladt at optage det gode, der kunde læres af Udlandets Ret; men dette er sket uden umoden Efterlignelseslyst og i Reglen saaledes, at de udenlandske Retssætninger sammenarbejdedes med den hjemlige Ret, der ved disse spredte Tilføjelser ikke har mistet sin nationale Karakter. En Undtagelse fra det her sagte danner Lovene paa de Omraader, hvor D. deltager i den internationale Omsætning, Handel og Skibsfart, idet disse Love ganske naturlig efterhaanden ere blevne omdannede efter de fra større Lande hentede Forbilleder.

(Litt.: Tiden til Christian V's Danske Lov er behandlet i følgende større systematiske Værker: P. Kofoed Ancher, »Dansk Lovhistorie« [2 Bd., 1769—76; 2. Udg. i samlede Skrifter udgivet af Schlegel og Nyerup 1807—11]; J. L. A. Kolderup Rosenvinge, »Grundrids af den danske Lovhistorie« [2. omarb. Udg. under Titel af »Retshistorie« 1832, 3. Udg. 1860]; Chr. L. Stemann, »Dansk Retshistorie« [1871]; H. Matzen, »Forelæsninger over den danske Retshistorie«, hvoraf er

udkommen Offentlig Ret I—III [1893—95]. Tiden efter Danske Lov er ikke gjort til Genstand for nogen samlet Fremstilling; som Værker, der yde Bidrag til Oplysning om enkelte Perioder, kunne nævnes: Edv. Holm, »Danmark-Norges indre Historie 1660—1720« [2 Bd., 1885—86]; samme, Kampen om Landboreformerne« [1888]; J. H. Deuntzer, »Henrik Stampe« [Universitetets Indbydelsesskrift 1891]; S. Vedel, »Den dansk-norske Højesterets Historie 1661—1790« [1888]; C. Brorson, »Forsøg til Fortolkning i Christian V's danske og norske Lov« [10 Bd., 1793—1801]; Goos, Nellemann og Øllgaard, »Anders Sandøe Ørsted's Betydning i den danske og norske Retsvidenskabs Udvikling« [1. Afdeling 1885, 2. 1887]). *Ludv. H.*

Hær og Sovæm.

Den danske Hærs Ordning hviler paa L. af 6. Juli 1867, af 28. Maj 1870 om Ordningen af Kjøbenhavn's Væbning, af 25. Juli 1880 om Tillæg til Lov af Hærens Ordning af 6. Juli 1867 og af 13. Apr. 1894 om Tillæg til de to sidstnævnte Love. Hæren bestaar af følgende Vaaben og Korps: Fodfolket, 5 Brigader paa 2 Regimenter à 3 Bataillioner og 1 Forstærkningsbataillon, samt Livgarden paa 1 Linie- og 1 Forstærkningsbataillon; hver Batl. paa 4 Kompagnier. Paa Krigsfod dannes desuden for hvert Regiment og for Livgarden I Depotafdeling. Rytteriet, 5 Regimenter å 3 Eskadroner og I Skole, som paa Krigsfod udvikles til Depot; desuden dannes da I Ordonnanseskadron og de nødvendige Heste- og Sygehestedepoter. Artilleriet bestaar af en Artilleristab, Feltartilleri, Fæstningsartilleri, en Trainafdeling og de tekniske Afdelinger. Feltartilleriet har 2 Regimenter à 2 Afdelinger, hver paa 3 Linie- og I Forstærkningsbatteri; Fæstningsartilleriet \ Regiment paa 3 Bataillioner à 4 Linie- og 2 Forstærkningskompagnier; de tekniske Afdelinger bestaa af 1 Tøjhus- og 1 Laboratorieafdeling; paa Krigsfod oprettes ved Artilleriet de fornødne Depotafdelinger og ved Feltartilleriet desuden Feltparker. Ingeniørkorpset bestaar af en Ingeniørstab og et Ingeniørregiment paa 6 Linie- og 3 Reservekompagnier, hvoraf ved Krigsberedskab udvikles 4 Pioner-, 2 Telegraf- og I Etappetelegraf-, 1 Bro-, 2 Jærnbane- og 1 Parkkompagni samt 1 Signalafdeling.

Kjøbenhavn's Væbning bestaar af 2 Fodfolksbatailloner og 2 Artillerikompagnier; den er dels et Led af Hæren, og dels skal den være til Raadighed for Politiet under større Ildebrande eller Uroligheder i Kjøbenhavn; Bornholm's Væbning, 1 Fodfolksbataillon, 1 Rytteskadron, I Komp. Feltartilleri og I Komp. Fæstningsartilleri.

Generalstaben har en taktisk og en topografisk Afdeling, af hvilke den første bearbejder det til Krigsføringen nødvendige Materiale, den anden sørger for Landets Opmaaling og Tilvejebringelse af Kort. Auditørkorpset, Forplejningskorpset, Lægekorpset og Dyrlægekorpset bestride Tjenesten ved de forskellige Administrationsgrene, Sundhedstropperne gøre dels Tjeneste som Sygepassere, dels som Sygebærere; endelig haves Officianter, Haandværkere, Hestepassere og Militærarbejdere.

Kongen er højestbefalende over Hæren og udøver sin Myndighed gennem Krigsministeren; under ham staa direkte: 2 Generalkommandoer, 2. V. og I. 0. f. Store Bælt; i hvert Distrikt fører en kommanderende General Overbefalingen over de der i Garnison liggende Tropper, nemlig: i Jylland og Fyn 3 Brigader af Fodfolket (fynske, 1. og 2. jydske), 3 Rytterregimenter (2., 3. og 5.), 1 Artilleriafdeling (3.) og et Traindetachement, paa Sjælland de øvrige Afdelinger; Vaabencheferne, af hvilke der haves 1 for Artilleriet*), 1 for Ingeniørkorpset og 1 for Generalstaben; Generalinspektørerne (een for hvert Vaaben); Cheferne for de forskellige Korps, for Officerskolen, for Kjøbenhavn's og for Bornholm's Væbning.

Mandskabets Udskrivning sker i Henhold til Værnepligtsloven af 6. Marts 1869, hvori dog L. af 13. Apr. 1894 har gjort den Forandring, at Tilladelsen til Nummerbytning inden Indtrædelsen i Tjenesten er bleven ophævet undtagen for Militærarbejdernes Vedkommende, ligesom ved Rekrutfordelingen de højere Lodtrækningsnummere af Fodfolket enten helt fritages for Indkaldelse eller indkaldes til en kortere Tjenestetid. Riget er inddelt i 6 Udskrivningskredse, omfattende eet eller flere Amter; de første 5 falde sammen med 5 Brigadekredse, medens 6. (Bornholm) er delt imellem I. og 2. Brigadekreds. En Brigadekreds er delt i 2 Halvbrigadekredse, og hver af disse rekruterer et Regiment, for saa vidt dette af Hensyn til en ligelig Fordeling af Rekrutmassen er muligt; fra hver Brigadekreds rekruteres desuden et Rytterregiment, medens Feltartilleriregimenterne faa deres Mandskab henholdsvis fra Landene 0. og V. f. Store Bælt; de øvrige Vaaben og Korps faa deres Mandskab fra alle Kredse. Med opnaaet 17 Aars Lægdsrullealder (det Aldersaar, som er fyldt ved Kalenderaarets Begyndelse) skal den værnepligtige lade sig optage i Lægdsrullen, hvorefter han er forpligtet til at lade sig udskrive til Krigstjenesten for det Aar, i hvilket han opnaar 22 Aars Lægdsrullealder; han kan dog lade sig udskrive 4 Aar tidligere og i Fredstid faa 3 Aars Udsættelse. Udskrivningen foregaar paa aarlige Sessioner (i Reglen om Efteraaret), hvor der tages Bestemmelse om Mandskabets Tjenstedygtighed; de tjenstedygtige udskrives enten til egentlig Krigstjeneste eller til Militærarbejdertjeneste og inddeles i flere Klasser (Søværnet, Vaabnene o. s. v.), medens det ved Lodtrækning bestemmes, i hvilken Rækkefølge de skulle indkaldes.

Tjenesten er 8 Aar i Linien, regnet fra 1. Jan. i det Aar, for hvilket man udskrives; derefter overføres man til Forstærkningen, hvori Tjenestetiden ligeledes er 8 Aar med Fradrag af det firdobbelte af den Tid, man har tjent ud over 6 Maaneder som menig eller Underkorporal.

De udskrevnes Fordeling sker ved Justitsministeriets Foranstaltning, idet der tildeles Søværnet ca. 900, Livgarden 272, Rytteriet 480,

*) Ifølge kgl. Resol. af 8. Juni 1895 er der fra 1. Juli s. A. forsøgsvis foretaget en Sondring i Artilleriets øverste Styrelse mellem den taktiske og den tekniske Tjeneste, saaledes at den sidstnævnte underlægges en Direktør, som har Befalingen over de tekniske Afdelinger, Forsøgskommissionen og Frederiksværk Krudtværk, medens Artillerigeneralen er Generalinspektør for Feltartilleriet, Trainafdelingen og Fæstningsartilleriet.

Feltartilleriet 648, Fæstningsartilleriet 820, de tekniske Afdelinger 157, Trainafdelingen 160, Ingeniørtropperne 270, Fodfolket 4,800 — Bornholmerne, i alt ca. 65, ej medregnede (500 Mand i 2 Maanedcr desuden skulle yde Erstatning for Afgang), 120 til Sundhedstropperne og 230 til Hestepassertjenesten, desuden 480 + 95 Militærarbejdere. Mandskabet indkaldes første Gang til Tjeneste ved de civile Myndigheders Foranstaltning og hjemsendes efter en nærmere fastsat Tjenestetid. Skal det indkaldes paa ny, sker det ved en Indkaldelsesordre til den enkelte Mand, som skal møde. Under almindelige Forhold gives en vis Frist, inden der skal mødes, under Krigsforhold skal der mødes uopholdelig; Signalet hertil er Ringning med Kirkeklokker uafbrudt i 3 Timer og Opslag Landet over af en Mobiliseringsbekendtgørelse, som angiver, hvilke Aargange der skulle møde. Den første Uddannelse er ved Fodfolket 10. Apr.—7. Oktbr., ved Livgarden 10. Maj — 7. Oktbr., ved Rytteriet 6. Marts—1. Novbr., ved Feltartilleriet 12. Oktbr.—10. Jan., ved 1. Artilleribatl. 4. Juni—2. Oktbr., ved 2. og 3. Artilleribatl.: Foraarsholdet 30. Apr.—28. Aug., Efteraarsholdet 2. Oktbr.—30. Jan., ved de tekniske Afdelinger 4. Juni—2. Oktbr., ved Ingeniørkorpset 15. Maj—7. Oktbr. Efter den første Uddannelse udtages et nærmere fastsat Antal Befalingsmandselever, hvilke tillige med en Del af Rekrutterne forblive til fortsat Tjeneste, medens Resten, bestemt ved Lodtrækning, hjemsendes. Yderligere indkaldes Mandskabet endnu I å 2 Gange, i Alm. 12. Septbr.—7. Oktbr.; hver 4 Aar afholdes da i to paa hinanden følgende Aar større Lejr- eller Kantonnementsøvelser (1895-96, 1899-1900 o. s. v.). Uddannelsestiden er saaledes meget forskellig for de forskellige Vaaben og inden for disse forskellig for den enkelte. Ved Fodfolket 230—449 Dage (nogle desuden kun 60 Dage), ved Rytteriet 446—629 Dage, ved Feltartilleriet 141—439 Dage, ved Fæstningsartilleriet 140—439 Dage, ved Ingeniørtropperne 145—540 Dage. I alt er Tjenestedagenes Antal for Kombattanternes Vedkommende ca. 2,630,000 i et Aar, hvad der svarer til en Gennemsnitsstyrke hele Aaret rundt af ca. 7,200 Mand. Forstærkningen indkaldes ikke til Øvelse (ifølge Hærloven af 1867 kunde Fodfolkets Forstærkningsbataillioner hvert andet Aar indkalde 400 Mand af de yngste Aargange i 15 Dage), men Bataillonernes 3 yngste Aargange samles hvert Aar til Mønstring. Ved Kjøbenhavn's Væbning afholdes hvert Aar Øvelser i 15 Dage om Eftermiddagen med de 2 yngste Aargange, og ved Bornholm's Væbning afholdes hvert Aar Skarpskydningsøvelser i 3 samt hvert andet Aar skiftevis med Fodfolket og med de andre Vaabenarter større Øvelser i 10 Dage med de 6 yngste Aargange.

Hærens Rammer dannes af Befalingsmænd, som dels kunne være fast ansatte dels værnepligtige. Ved Linien haves i alt 713 faste og ca. 570 værnepligtige Officerer, 1,553 faste og værnepligtige Underofficerer samt 339 faste Spillemænd. I Forstærkningen ca. 80 faste og ca. 480 værnepligtige Officerer, desuden ca. 1,450 Underofficerer. Enhver, som vil være Befalingsmand i Hæren, begynder sin Tjeneste som menig, hvorefter han kan gennemgaa en Befalingsmandsskole eller for dem, der ville være faste Officerer, Officerskolens næstældste Klasse. Menige, der have ligget til fortsat Tjeneste, kunne dog udnævnes til Korporal uden at gennemgaa nogen Skole. Til Befalingsmandselever udtages efter den første samlede Uddannelse fortrinsvis de menige, som frivillig melde sig, i alt for hele Hæren 882, hvilke efter 6 å 8 Maaneders Uddannelse henholdsvis i Underkorporals-, Korporals- og Sekondløjtnantsskoler ved de forskellige Vaaben udnævnes til Underkorporaler. Eleverne hjemsendes med deres Aargange; dog kunne Korporals- og Sekondløjtnantselever, som have bestaaet Prøverne og for øvrigt anbefales, antages som Korporaler eller Sekondløjtnanter paa 1 eller 2 Aar, for saa vidt Pladser haves. De faste Underofficerer ere Sergenter, Oversergenter eller Stabssergenter. Regimentscheferne forfremme dertil egnede Korporaler efter Valg til Sergenter, som Regel efter at de først have gennemgaaet en Sergentskole. Sergenter kunne efter 2 Aars Tjeneste som saadan forfremmes til Oversergent efter Regimentschefens Valg, Oversergenter efter 2 Aars Tjeneste til Stabssergent efter Brigadechefens Valg. En Del Underofficerer erholdes fra Elevskolen, der er en for Artilleriet og Ingeniørkorpset fælles Forberedelsesskole, som optager indtil 60 Drenge i en Alder af 14—16 Aar. Undervisningen varer 3 Aar, og Eleverne afgaa derefter til et af de to Vaaben for at gennemgaa en Rekrutskole, en Korporalskole og en Sergentskole; de have 4 Aars Tjenestepligt efter Afgangen fra Skolen.

Uddannelsen til fast Officer sker alene paa Officerskolen, der har 3 Klasser. Den yngste er en Forberedelsesklasse til den næstældste, og den kan optage 20 begavede og velanbefalede Befalingsmænd, der ønske at blive faste Officerer. Undervisningen varer 1½ Aar, og Afgangsprøven giver Adgang til næstældste, hvori tillige optages menige, som have gennemgaaet den første samlede Uddannelse ved et Vaaben og bestaaet den almindelige Forberedelseseksamen af højere Grad eller Klassens Adgangsprøve. Elevantallet fastsættes hvert Aar af Krigsministeren; Undervisningen varer 1½ Aar, og efter bestaaet Afgangsprøve komme de til Tjeneste ved det Vaaben, som de efter Nummerfølge have valgt, idet de udnævnes til Sekondløjtnant (hvis de ikke ere det i Forvejen). Efter ½ Aars Tjeneste og Anbefaling fra deres Afdeling udnævnes de til Premierløjtnant, efterhaanden som der er Pladser. Ældste Klasse, der er delt i en Stabs-, en Artilleri- og en Ingeniørafdeling, er bestemt til de faste Officerers videre Uddannelse, ligesom ogsaa Søofficerer optages. Undervisningen varer 1½—2½ Aar; der gives Eleverne ved Afgangen et Vidnesbyrd. Forfremmelsen til Kaptajn sker blandt de Premierløjtnanter, der have mindst 4 Aars Tjeneste som saadan, hver 5. Gang ved Valg, de øvrige Gange efter Alderstorden. Til Oberstløjtnant kunne de Kaptajner forfremmes, som have mindst 4 Aars Tjeneste som saadan, og samme Regel gælder for Forfremmelsen til Oberst; til Generalmajor kunne Oberster af alle Vaaben og til Generalløjtnant Generalmajorer forfremmes. Alle disse Forfremmelser ske hver Gang efter Valg. Pladserne i Generalstaben besættes ved Forsættelse fra Vaabnene, uden at en Forfremmelse forbindes dermed. I selve Staben finder i Fredstid som Regel ingen Forfremmelse Sted; dog kunne Kaptajner forfremmes til Chef for den

taktiske og den topografiske Afdeling og Oberstløjtnanter til Oberst. — For alle Befalingsmænd haves Aldersgrænser; en Korporal kan ikke forfremmes til Sergent, naar han har fyldt 32 Aar, og Underofficerer, som naa de 60, afskediges med Pension. For Officerer ere Aldersgrænserne følgende: 42 Aar for Premierløjtnanter, 52 Aar for Kaptajner af Linien og 62 Aar for dem af Forstærkningen, 65 Aar for Stabsofficerer, 70 Aar for Generaler. Med det fyldte 52. Aar (Stabssergenter med 50) kunne Underofficerer, med det 60. Aar Stabsofficerer, med det 65. Aar Generaler forlange deres Afsked med Pension.

Til Befalingsmændenes Uddannelse i særlig Retning haves en Gymnastikskole, en Ride- og Beslagskole og en Skydeskole.

Auditørkorpset bestrider Retstjenesten i Hæren og bestaar af en Generalauditør og 9 Auditører; ledige Pladser besættes med juridiske Kandidater.

Forplejningskorpset sørger for Hærens Forplejning, Lønning, Beklædning, Indkvartering m. m. og bestaar af et fast Personale: I Generalintendant, 4 Stabsintendanter, 44 Overintendanter og Intendanter og 50 Underofficerer samt et værnepligtigt Personale: Reserveintendanter, Korporaler, Underkorporaler og menige, idet Korpset aarlig modtager 75 Rekrutter, som uddannes dels i en Skole og dels ved Afdelingerne. Af Reserveintendanterne ere 12 stadig til Tjeneste; om fornødent antages ogsaa civilt Personale.

Lægekorpset bestaar af 1 Generallæge, 5 Stabslæger, 10 Overlæger og 25 Korpslæger, medens 16 Reservelæger ere til stadig Tjeneste.

Dyrlægekorpset tæller 1 Stabsdyrlæge, 5 Overdyrlæger, 4 Korpsdyrlæger, medens 4 Reservedyrlæger ere til stadig Tjeneste.

Endelig haves 25 Officianter og 84 Haandværkere.

Hærens Heste tilvejebringes ved, at Remontekommissionen indkøber dem. I alt har Hæren paa Fredsfod 350 Officers- og ca. 3,000 Stamheste, hvoraf som Regel kun Halvdelen er til Tjeneste, medens Resten er udstationeret hos private P'oderværter og indkaldes efterhaanden, som der er Brug for dem. Ved Mobilisering tilvejebringes de manglende Heste enten ved Indkøb eller ved Udskrivning i Henhold til L. af 16. Juni 1875, hvorved samtlige Hesteejere ere forpligtede til at fremstille og mod Erstatning at afgive dem i et Antal af ca. 6,000 til Brug for Hæren; ca. 1,000 Vogne tilvejebringes paa lignende Maade.

Hæren paa Krigsfod. Ved Mobilisering dannes af Linieafdelingerne en Felthær, bestaaende af 2 Divisioner paa 2 Brigader å 2 Regimenter å 3 Batailloner Fodfolk, 1 Rytterregiment paa 3 Eskadroner, 1 Artilleriafdeling paa 3 Batterier, 1 Pioner(Jærnbane-)kompagni og desuden Magasiner, Ambulancer, Feltlazaretter m. m. Til Felthæren høre endvidere en Fodfolksbrigade paa 2 Regimenter og 2 LivgardebataiUoner, en Rytterbrigade paa 3 Regimenter, et Korpsartilleri paa 2 Artilleriafdelinger og 4 Ingeniørkompagnier; desuden en Mobilpark, Hestedepoter, Sygehestedepoter, Vognparker, Feltposter m. m. Hvert Fodfolksregiment skal rykke ud med ca. 70 Officerer og 3,200 Mand, hvert Rytterregiment med ca. 20 Officerer, 460 Md. og 500 Heste, hver Artilleriafdeling med ca. 14 Officerer, 620 Md. og 600 Heste, hvert Pionerkompagni med 4—5 Officerer og 190 Md., saa at en Division tæller 320 Officerer, 14,000 Md. og 1,300 Heste.

Hele Felthæren gaar op til 32 Batailloner, 15 Eskadroner, 96 Kanoner og 6 Ingeniørkompagnier med i alt 940 Officerer, 40,000 Mand og 5,000 Heste foruden 400 Køretøjer; til Administrationstjeneste kommer hertil desuden 8,000 Md., 4,500 Heste og 1,500 Køretøjer.

Besætningshæren udgør foruden forskellige Myndigheder 12 Batailloner Fodfolk, 20 Artillerikompagnier og 5 Ingeniørkompagnier med i alt ca. 520 Officerer og 25,000 Md.; desuden behøves Depotafdelinger, Forplejningsinstitutioner, faste Lazaretter, Sygehestedepoter m. m.

Krigsministeriets ordinære Budget, som 1867—68 var 7,568,000 Kr., 1881—82 9,049,000 Kr. og 1891—92 10,434,000 Kr. (uden Gendarmeriet), er for 1895—96 10½ Mill. Kr. Deraf udgives til Krigsministeriet 90,000 Kr., til Lønninger 5,430,000 Kr., Naturalforplejning 334,000 Kr., Sygevæsen 173,000 Kr., Beklædning 570,000 Kr., Indkvartering 350,000 Kr., Undervisningsanstalter 184,000 Kr., Hestevæsen 1,010,000 Kr., Krigsmateriel 875,000 Kr., Fæstnings- og Bygningsvæsen 496,000 Kr., Bornholms Væbning 23,300 Kr., topografisk Afdeling 114,000 Kr. o. s. v.

P. Nw.

Søværnets Ordning er baseret paa L, af 28. Maj 1880. Det omfatter Flaaden og Orlogsværftet med deres Personel. Flaaden skal bestaa af 12 større og et passende Antal mindre Skibe. Søværnets Personel bestaar af: det værnepligtige Mandskab og Rammerne.

Det værnepligtige Mandskab. Af det i Lægdsrullen staaende Mandskab, der er udskrevet som dygtigt til egentlig Krigstjeneste, indkaldes aarlig indtil 900 Mand til Uddannelse ved Søværnet. Desuden indkaldes aarlig omtr. 100 Mand af Militærarbejderklassen og indtil 10 af de udskrevne Underlæger. Mandskabet udskrives af alle Udskrivningskredse, dog saaledes, at mindst 550 af de ovennævnte 900 Mand udskrives af I. og 2. Kreds. Mandskabet indkaldes i eet eller flere Hold, i Reglen i Begyndelsen af April og i Midten af August. Den første Uddannelse finder Sted ved en Eksercerskole i Land og varer i indtil 2 Maaneder. Derefter fordeles Mandskabet til Tjeneste efter dets Brugbarhed, og Uddannelsen fortsættes med: a) omtr. 400 Mand, som uddannes videre til Artillerister i omtr. 6 Maaneder eller paa et Søtogt; b) omtr. 50 Mand, som uddannes i fra omtr. 6 og indtil 16 Maaneder til Søminører; c) omtr. 140 Haandværkere, Maskinister og Fyrfolk, som uddannes videre i omtr. 6 Maaneder i Land eller om Bord; d) saa meget af det øvrige Mandskab, som Tjenesten i Land kræver, i omtr. 6 Maaneder, og desuden til Søtogterne saa meget, som behøves til de udrustede Skibe. Resten af det indkaldte Mandskab hjemsendes. Underlægerne deltage ikke i Skolen i Land, men uddannes paa et Søtogt. Før Afslutningen af Uddannelsestiden udtages af det under a) anførte Mandskab, for saa vidt dertil egnede frivillige ikke melde sig i tilstrækkeligt Antal, 30 Mand for at uddannes til Reserveunderofficerer. Efter Afslutningen af denne Uddannelsestid udnævnes de dertil egnede Artillerister til Reserveunderofficerer, hvilke forblive til

fortsat Tjeneste i Land eller om Bord fra omtr. 3 til 6 Maaneder.

Af det i Sørullen staaende befarne Mandskab indkaldes efter de i Værnepligtsloven givne Regler saa mange, som behøves til Bemandingen af de Krigsskibe, der aarlig skulle udrustes. Af dette Mandskab udtages uden nogen Forpliktelse til længere Tjenestetid det fornødne Antal Reserveunderofficerer. Af Sørullens Mandskab kan aarlig anvendes indtil 30 Mand, der frivillig melde sig, til Tjeneste paa Orlogsværftet i 5 Vintermaaneder. Saadan Tjeneste regnes som et Togt.

Der indkaldes aarlig værnepligtigt Mandskab af Sø- og Lægdsrullen, saa mange som svare til ca. 1,200 Mand i 6 Maaneder.

Naar Hjemsendelse finder Sted, blive, saa vidt det kan ske uden Skade for Tjenesten, af det til samme Brug indkaldte eller bestemte Mandskab først de at hjemsende, som have gjort de fleste Togter eller tjent længst. For det Mandskab, der er indkaldt eller bestemt til samme Brug og har gjort Tjeneste i lige lang Tid, bestemmes Ordensfølgen for Hjemsendelsen ved Lodtrækning. Bytning af de udtrukne Nummere er tilladt.

Flaadens Rammer. 1) Søofficerskorpset: I Viceadmiral, 2 Kontreadmiraler, 15 Kommandører, 36 Kaptajner, 60 Premierløjtnanter, indtil 20 tjenstgørende Sekondløjtnanter og et ubestemt Antal Reserveløjtnanter.

2) Maskinkorpset: I teknisk Direktør, 7 Maskinmestere af 1. Kl., 7 af 2. Kl., 16 Undermestere, 20 Maskinassistenter af I. Kl., 30 af 2. Kl., 17 af 3. Kl., 10 Overfyrbødere og 100 Fyrbødere.

3) Søminekorpset: I Chef (Kommandør), 2 Afdelingschefer (Officerer af Søofficerskorpset), 6 Overskibsminører, 9 Skibsminører, 15 Underskibsminører og 10 Oversøminører.

4) Artillerikorpset: 1 Tøjmestcr (Officer af Søofficerskorpset), 1 Undertøjmester (Officer af Søofficerskorpset), 15 Overkanonerer, 40 Kanonerer, 80 Underkanonerer og 25 Overkonstabler.

5) Matroskorpset: I Ekvipagemester (Officer af Søofficerskorpset), 9 Overbaadsmænd, 18 Baadsmænd, 36 Underbaadsmænd og 18 Overmatroser.

Paa Orlogsværftet, hvor Skibene oplægges, ny Skibe og deres Tilbehør konstrueres og ældre Skibe vedligeholdes, findes tillige Depoter for Krigs- og Skibsfornødenheder af alle Slags: Proviant, Klæder, Ammunition, Vaaben o. m. a. I Spidsen for Værftet staar en Chef (Officer af Søofficerskorpset, i Reglen Kontreadmiral), under hvem sortere 5 Korpschefer: Den tekniske Direktør, Chefen for Søminekorpset, Ekvipagemesteren, Tøjmesteren samt Chefen for Bygningsvæsenet. Mellem disse Korpschefer ere Arbejderne og Tilsynene paa Værftet fordelte; de have under sig hver sine særskilte Kontorer, Værksteder, Depoter o. 1., ligesom ogsaa hver af dem foruden de forannævnte søfarende Korps har sine særskilte Arbejdsstabe og menige Haandværkere, som dels ere fast ansatte, dels løst antagne som almindelige private Haandværkere. Af menige Haandværkere findes paa Orlogsværftet ca. 600 fast ansatte og ca. 850 private Arbejdere. — Til Orlogsværftet hører desuden Søminestationen ved Bramsnæsvig (Issefjorden), der sorterer under Chefen for Søminekorpset.

Til Søværnet høre følgende særlige Korps:

1) Auditørkorpset (fælles med Hæren),

2) Lægekorpset: 1 Stabslæge, 1 Overlæge, 6 Skibslæger samt et skiftende Antal Reservelæger,

3) Intendanturkorpset: I Overintendant, 2 Intendanter, 5 Skibsintendanter, 6 Underskibsintendanter samt 7 Proviantforvaltere og 8 Proviantskrivere.

Under Søværnet sortere fremdeles:

Nyboder, Søetatens Hospital, Søkvæsthuset, Søkortarkivet, Søtransportvæsenet, Holmens Kirke, det meteorologiske Institut, Lodsvæsenet, Fyrvæsenet, Vagervæsenet, Navigationsvæsenet, Maskinisteksamen og Christiansø.

Dets Undervisningsanstalter ere: Søofficcrskolen, Underofficerskolen samt Skolen for Skibsbygning og Maskinvæsen, foruden hvilke der findes Skoler af kortere Varighed ved de forskellige Korps paa Orlogsværftet.

Søværnets Materiel bestaar, foruden af Orlogsværftet med sine Bygninger, Værksteder, Depoter o. 1. samt ovennævnte særlige Institutioners Materiel, af Flaaden. Denne var I. Jan. 1895 af følgende Størrelse:

Type.	Navn.	Deplacement i Tons.	Armering.	Besætning.	Maskin. ind. Heste Kraft.	Anmærkning.
Panserskibe	Odin	3,090	4 10″ F. K. 4 87 m/m H. K.	254	2,300	8 Stkr. Maskinskyts
	Helgoland	5,370	1 12″ B. K. 4 10″ do. 4 5″ do. 2 57 m/m H. K.	334	4,400	8 » » 4 Torpedoudskydningsapparater
	Tordenskjold	2,430	1 14″ B. K. 4 5″ do.	207	2,600	8 Stkr. Maskinskyts 4 Torpedoudskydningsapparater
	Iver Hvitfeldt	3,290	2 10″ B. K. 4 5″ do. 2 57 m/m H. K.	292	5,100	10 Stkr. Maskinskyts 3 Torpedoudskydningsapparater

Type.	Navn.	Deplacement i Tons.	Armering.	Besætning.	Maskin. ind. Heste Kraft.	Anmærkning.
Panserbatterier	Lindormen	2,080	2 9″ F. K. 4 3″ B. K.	150	1,500	5 Stkr. Maskinskyts
	Gorm	2,350	2 10″ F. K. 4 57 m/m H. K.	169	1,600	6 » »
	Skjold (under Bygning [1895])	2,156	1 9″ B. K. 3 12 c/m H. K. 4 47 m/m H. K.	—	2,200	
Krydserfregat	Fyen	2,580	4 6″ B. K. 14 6″ do.	410	2,600	7 » » 2 Torpedoudskydningsapparater
Krydserkorvetter	St. Thomas	1,570	8 5″ B. K.	188	1,600	6 Stkr. Maskinskyts
	Valkyrien	2,900	2 8″ B. K. 6 6″ do. 4 57 m/m H. K.	292	5,300	10 » » 3 Torpedoudskydningsapparater
Krydsere af 3. Kl.	Absalon	530	2 5″ B. K. 2 3″ do.	65	500	4 Stkr. Maskinskyts
	Diana	560	6 3″ B. K.	86	500	2 » »
	Ingolf	870	4 5″ B. K.	125	600	4 » »
	Hekla	1,290	2 6″ B. K. 4 57 m/m H. K.	156	3,000	8 » » 4 Torpedoudskydningsapparater 8 Stkr. Maskinskyts.
	Geiser	1,290	2 12 c/m H. K. 4 87 m/m do.	156	3,100	som Hekla
	Heimdal	1,290	do.	do.	3,100	do.
Kanonbaade	Drogden	50	1 9″ F. K.	—	40	
	Falster	360	1 10″ F. K. 2 3″ B. K.	50	500	4 Stkr. Maskinskyts
	Møen	do.	do.	do.	do.	do.
	Øresund	240	1 10″ F. K.	36	200	do.
	Store Bælt	do.	do.	do.	200	do.
	Lille Bælt	do.	do.	do.	200	do.
	Grønsund	215	2 57 m/m H. K.	45	400	2 do.
	Guldborgsund	do.	do.	45	400	do.
Torpedobaade af 1. Kl.	Hajen	53	.....	13	350	
	Søulven	38	.....	13	450	
	Sværdfisken	50	.....	15	600	
	Delfinen	60	.....	15	620	
	Hvalrossen	65	.....	15	660	
	Støren	90	.....	19	1,200	
	Søløven	90	.....	20	1,200	
	Narhvalen	95	.....	19	1,200	
	Havhesten	95	.....	20	1,200	
	Springeren	82	.....	19	800	
	Nordkaperen	114	.....	21	1,200	
	Makrelen	114	.....	20	1,200	
Torpedobaade 2. Kl.	10 Stykker	.....	.....	....	150—350	
Patrouillebaade	8 do.	.....	.....	....	50-150 og 300	
Minefartøjer	Hjælperen	275	.....	40	330	2 Stkr. Maskinskyts
	Minekran Nr. 1, Nr. 2, Nr. 3 og Nr. 4	.....	.....	....	30—75	
Dampbaade	2 Stykker	.....	.....	....	—	
Minebaade	5 do.	.....	.....	....	—	
Hjuldamper	Dannebrog	770	4 3″ F. K.	50	1,100	Til Kongens Brug
Skoleskibe:						
Korvet	Dagmar	1,200	8 5″ B. K.	190	800	4 Stkr. Maskinskyts 2 » »

Type.	Navn.	Deplacement i Tons.	Armering.	B n	Maskin. ind. Heste Kraft.	Anmærkning.
Torpedoskib	Esbern Snare	530	2 *Falkonetter*	68	500	2 Torpedoudskydningsapparater
Brig	Ørnen	300	6 3" B. K.	104		4 Stkr. Maskinskyts
	Margrethe Knuth					
	Agnete	22				
	Svanen					
Opmaalingsfartøjer	Willemoes	145		30	240	
	Krieger	do.		do.	240	do.
	Marstrand	do.		do.	260	do.
	Hauch	95	2 Falkonetter	20	200	
Damptransportbaad	Sleipner				110	
Transport-	*14* Stykker					
Eksercer- og	Dannebrog					tidl. Panserfregat
	Sjælland					» Skruefregat
	Niels Juel					do.
	Jylland					» do.
	Danmark					» Panserfregat

F. K. betyder Forladekanon, B. K. Bagladekanon, H K hurtigskydende Kanon.

Søværnets ordinære Budget er ca. $6^1/_2$ Mill. Kr. Heraf udgives: til Marineministeriet ca. 85,000 Kr., til Lønninger ca. 800,000 Kr., til Orlogsværftet: Personel 1,300,000 Kr., Materiel 1,700,000 Kr., til egentlige Udrustninger 800,000 Kr., til Opmaaling og andre Udrustninger ca. 160,000 Kr., til Vagervæsen ca. 110,000 Kr., Lodsvæsen ca. 130,000 Kr., Fyrvæsen ca. 700,000 Kr., Søkortarkivet ca. 40,000 Kr., Meteorologisk Institut ca. 75,000 Kr., Nyboder ca. 60,000 Kr., Undervisningsanstalter ca. 150,000 Kr., Navigationsskoler o. l. 80,000 Kr. *C. L. W.*

Mont, Maal og Vægt.

D.'s nuværende Møntvæsen er baseret paa Møntloven af 23. Maj 1873, der traadte i Kraft fra 1. Jan. 1875, og paa Møntkonventionerne af 26. Juni 1873 med Sverige og af 16. Oktbr. 1875 med Norge. Ifølge disse Konventioner have de 3 skandinaviske Lande ikke alene fælles Møntsystem, men endvidere ere de i hvert af de 3 Lande prægede Mønter lovligt Betalingsmiddel i de 2 andre Lande i samme Omfang som disses egne Mønter. Ved Møntloven indførtes Guldmøntfod med Sølv- og Bronzemønt som Skillemønt, medens man tidligere havde haft Sølvmøntfod. Der udmøntes 2 Hovedmønter, den ene saaledes at *124* Stkr. indeholde et Kg. fint Guld, den anden saaledes at 248 Stkr. indeholde et Kg. fint Guld. Tiendedelen af sidstnævnte Mønt er Regningsenhed og kaldes en Krone. Den deles i 100 Øre. Af Skillemønt udmøntes i Sølv Stykker paa 2 og 1 Kroner, 25 og 10 Øre og i Bronze (95 Vægtdele Kobber, 4 Vægtdele Tin og 1 Vægtdel Zink) Stykker paa 5, 2 og I Øre. Endvidere giver Møntloven Bemyndigelse til at præge Sølvmønter paa 50 og 40 Øre. Guldmønterne have en Finhed af $^9/_{10}$, de større Sølvmønters Finhed er $^8/_5$, medens Smaamønterne udmøntes med ringere Finhed. Hovedmønterne (Tyve- og Tikronestykker) ere lovligt Betalingsmiddel for et hvilket som helst Beløb. Af Skillemønt er dermod ingen pligtig til i een Betaling at modtage mere end 20 Kroner i 1- og 2-Kronestykker, 5 Kroner i mindre Sølvmønt og 1 Krone i Bronzemønt. Medens Udprægningen af Skillemønt kun foregaar for Statskassens Regning, staar Adgangen til at faa Hovedmønt udmøntet aaben for enhver, der indleverer Guld til Mønten, imod Erlæggelse af et Prægningsgebyr, der udgør $^1/_4$ p. Ct. for Tyvekronestykker og $^1/_8$ p. Ct. for Tikronestykker. Endvidere er Nationalbanken i Kjøbenhavn forpligtet til at afkøbe enhver fine Guldbarrer til en Pris af 2,480 Kr. pr. Kg. fint Guld med Fradrag af $^1/_4$ p. Ct. Af Møntsteder findes i D. kun eet, nemlig den kgl. Mønt i Kjøbenhavn, hvis Møntmærke er et Hjerte. Alle Mønter præges med ophøjet Rand. Guldmønterne og de større Sølvmønter præges i riflet Ring, 25- og 10-Ører samt Bronzemønterne i glat Ring. Guldmønterne ophøre at være lovligt Betalingsmiddel Mand og Mand imellem, naar de ved Slid have mistet over $^1/_2$ p. Ct. af deres oprindelige Vægt. Over for Statskassen vedblive de danske Guldmønter at være lovligt Betalingsmiddel uanset det Vægttab, de have lidt ved Slid, de norske og svenske derimod kun, for saa vidt de ikke ved Slid have tabt over 2 p. Ct. af deres Vægt. Skillemønter ophøre først at være lovligt Betalingsmiddel over for Statskassen, naar de ere saa slidte, at det ikke med Sikkerhed kan kendes, for hvilket Riges Regning de ere udprægede, men lige over for andre, saa snart Præget ved Slid er blevet utydeligt. For saa vidt Mønterne have lidt voldsom eller ulovlig Beskadigelse, er Finansministeren bemyndiget til at give Erstatning, naar det maa antages, at Ihændehaveren har modtaget Mønterne i god Tro. Det samme gælder med Hensyn til falske Mønter. Mønter, der ere lovligt Betalingsmiddel over for Statskassen, men ikke Mand og Mand imellem, kunne faas ombyttede med gangbar Mønt. Endvidere kan man faa et hvilket som helst med

10 Kr. deleligt Beløb i Skillemønt ombyttet med Hovedmønt. Fra Møntlovens Emanation og indtil Udgangen af Finansaaret 1894—95 er der udmøntet 32,130,640 Kr. i Tyvekroner, 6,182,100 Kr. i Tikroner, 10,159,100 Kr. i Tokroner, 6,024,642 Kr. i Enkroner, 2,639,774 Kr. i 25-Ører, 1,731,033 Kr. 40 Ør. i 10-Ører, 267,305 Kr. 85 Ør. i Femører, 496,168 Kr. 14 Ør. i Toører og 358,776 Kr. 40 Ør. i Enører, altsaa i alt 38,312,740 Kr. i Guld, 20,554,549 Kr. 40 Ør. i Sølv og 1,122,250 Kr. 39 Ør. i Bronze. Af disse forskellige Mønter er atter et Beløb af omtrent 412,000 Kr. indsmeltet ved selve Mønten; heraf er omtr. 60,000 Kr. Tokronestykker og 335,000 Kr. 25-Ørestykker, saa at det for de andre Møntsorters Vedkommende kun drejer sig om forsvindende Beløb. Af Guldmønterne ere vistnok nogle Mill. Kr. udførte og indsmeltede i Udlandet, men Beløbets Størrelse kendes ikke. Guldmønterne i den virkelige Cirkulation angives i Almindelighed til ikke at beløbe sig til mere end 5 Mill. Kr. eller en lignende Sum, medens Resten af Landets Beholdning beror i Nationalbanken som Dækning for Sedler. Tallet er imidlertid yderst usikkert, da Beregninger af denne Art selvfølgelig i højeste Grad vanskeliggøres derved, at der cirkulerer en Del norsk og svensk Guldmønt i D., ligesom ogsaa en stor Del af den danske Guldmønt findes i Norge og Sverige. Af Sølv- og Bronzemønter er den allerstørste Del i Cirkulation. Af Pengerepræsentativer cirkulere kun Nationalbankens Sedler. Den udstedte Seddelmængde var ved Udgangen af Marts 1895 79 Mill. Kr., hvoraf 5,800,000 Kr. vare beroende i Bankens Kasser. Med Hensyn til Bankvæsenet henvises i øvrigttil Bank S. 546 ff. *E. M.*

Maal og Vægt. Den første grundige Ordning af Maal og Vægt i D. skyldes Ole Rømer. Den indeholdes i Forordningerne af 1. Maj 1683 og 10. Jan. 1698, hvortil forskellige senere Bestemmelser slutte sig, og er i alt væsentligt endnu gældende.

1. Længdemaal. Enheden er 1 Fod, som ved i kgl. Resolution af 3. Juni 1835 blev fastsat lig den saakaldte gamle rhinlandske, paa den Tid i Preussen i Brug værende Fod. Herefter er 1 dansk Fod = 0,3138535 Meter. 1 Fod (som betegnes ved ') deles i 12 Tommer (") à 12 Linier (''') à 12 Skrupler (IV). I Alen å 4 Kvarter er = 2 Fod. 1 Favn er = 3 Alen. Ved Landmaaling er 1 Rode = 10 Fod og Foden deles i 10 Tommer å 10 Linier å 10 Skrupler. 1 Mil å 4 Fjerdingvej er = 12,000 Alen = 7532,484 Meter. 1 Kvartmil (svarende til hvad andre Nationer undt. D., Norge og Sverige kalde 1 Sømil) skal være lig $^1/_{60}$ Middel-Meridiangrad og varierer efter de forskellige Maalinger af Meridianen fra 1851,85 til 1852,2 Meter. 1 Sømil i D., Norge og Sverige er lig 4 Kvartmil. 1 Kabellængde er = 100 Favne.

2. Flademaal. De almindelig brugelige Flademaals-Enheder ere Kvadratalen og Kvadratfod. I Kvadratfod er = 0,098504 Kvadratmeter. Det geografiske Flademaal er 1 Kvadratmil = 56,788 Kvadratkilometer. Markmaalet er 1 Tønde Land = 14,000 Kvadratalen = 0,55162 Hektar og deles i 8 Skæpper å 4 Fjerdingkar å 3 Album.

3. Rummaal. De almindelig brugelige Rummaalsenheder ere Kubikfod og Kubikfavn. Kubikalen bruges næsten aldrig. 1 Kubikfod er = 0,030916 Kubikmeter. 1 Kubikfavn = 216 Kubikfod = 6,678 Kubikmeter bruges navnlig ved Maaling af Jordarbejder og ved Handel med Kampesten, Skærver o. desl. Maalet for Brænde kaldes 1 Favn og er 3 Alen højt og bredt og 1 Alen dybt, altsaa = $^1/_8$ Kubikfavn = 2,226 Kubikmeter. 1 Favn Skovmaaler $3^1/_4$ Alen højt.

Hovedenhederne ved Handel med saadanne tørre og flydende Varer, som sælges efter Rummaal, ere 1 Pot (à 4 Pægle å 2 Halvpægle) = $^1/_{32}$ Kubikfod = 0,96612 Liter, og 1 Tønde (å 8 Skæpper à 4 Fjerdingkar å 2 Ottingkar å 2 Halvottinger), som er af forskellig Størrelse efter de forskellige Varer. For en gros Handelen, hvor man mere og mere gaar over til saavel for flydende som for tørre Varer kun at handle efter Vægt, have disse Maaleenheder ikke længer stor Betydning.

Pottemaalet bruges ved Handel en detail med forskellige flydende Varer som Mælk og Fløde, Petroleum, Olie, Tran o. s. v.

Korntønden, som tidligere brugtes til al Handel med Korn, Frugt, Salt, Kalk, Sand, Ler, er = $4^1/_2$ Kubikfod = 144 Potter = 139,121 Liter. Korn forhandles nu udelukkende efter Vægt. Salt sælges ligeledes i en gros Handelen nu oftest efter Vægt. Prisen paa dansk Salt angives vel pr. Td., men Vægten af en Td. er fastslaaet til 200 Pd. Indført Salt sælges altid efter Vægt. Ogsaa Frugt forhandles nu saa godt som altid efter Vægt, saavel i en gros Handelen som i Detailhandelen.

Kultønden, som bruges ved Maaling af Kul, Koks, Cinders og Bark, er = $5^1/_2$ Kubikfod = 176 Potter = 170,037 Liter. Bark sælges nu næsten altid efter Vægt. Kul, Koks og Cinders forhandles i den indenlandske en gros Handel for Tiden snart efter Vægt og snart pr. Td., men Handel efter Vægt tager mere og mere Overhaand. I Detailhandelen bruges udelukkende Tøndemaal. 1 Td. Kul vejer ca. 290 Pd., 1 Td. Koks eller Cinders ca. 150 Pd. 1 Læst af disse Varer er lig 18 Tdr. og bruges ogsaa som Betegnelse for en Vægt af henholdsvis 5,220 Pd. og 2,700 Pd.

Korn- og Kultønden ere aabne Tønder, og de anførte lovbestemte Rumindhold angive Tøndernes strøgne Maal. Men visse bestemte Varer, nemlig Kul, Bark, Æbler, Nødder og »andre store Frugter« skulle ifølge Frd. 10. Jan. 1698 maales med Top, saa at det maalte Rumindhold altsaa bliver større end Tøndens lovbestemte Rumindhold. Koks og Cinders blive, i Lighed med i Kul, nu ogsaa altid, naar de sælges efter Maal, maalte med Top. Toppens Størrelse er ikke lovmæssig fastslaaet.

Intet maa maales med Pottemaal, som kan maales med større Maal, eller med Skæppe, som kan maales med Tønde.

1 Tønde Smør (= 3 Dritler eller = 4 Fjerdinger eller — 8 Ottinger) er lovmæssig en Vægt af 224 Pd. netto; men Smør sælges nu altid pr. 100 Pd. Af islandsk Faarekød og af grøn Sæbe skal Tønden ligeledes indeholde 224 Pd. netto. Derimod skal 1 Td. dansk saltet Kød eller Flæsk indeholde 160 Pd. netto.

1 Tønde Sild er = $3^1/_2$ Kubikfod = 108,205 Liter; den indeholder ca. 300 Pd.netto, men holder ikke nogen bestemt Vægt. Ogsaa Tjære sælges kun efter Tøndemaal og ikke efter Vægt. Den finske og norske Tjæretønde er = 120 danske Potter = 115,934 Liter. Kultjære sælges i Reglen i Petroleumstønder, som holder ca. 200 Potter.

Øltønden, som bruges til Maaling af 01, Rom, Brændevin, Eddike og Olie, er — $4^1/_4$ Kubikfod = 136 Potter — 131,392 Liter. Den deles i 2 Halvtønder å 2 Fjerdedelstønder eller Ankere à 2 Ottendedelstønder eller Halvankere. 1 Fad er lig 2 Tønder. Ifølge Lov om Ølskat af 1. April 1891 tør den skattepligtige Øltønde indeholde indtil 144 Potter. Ogsaa til Maaling af Tran bruges oprindelig Øltønden. Men i Handelen paa Island, Færøerne og Grønland bruges ifølge Plakat af 19. Marts 1777 til Maaling af Tran og Brændevin en særlig Tønde, stor 120 Potter. Tran sælges ogsaa hyppig efter Vægt.

Som Maal for Vin i en gros Ilandelen bruges de forskellige Fustager med tilsvarende fremmede Benævnelser, som ere i Brug i de forskellige Lande, hvorfra Vinen indføres. Dog bruges ogsaa de danske Betegnelser 1 Pibe og 1 Oksehoved, hvis Størrelse imidlertid ikke er fastslaaet, men veksler med Produktionsstedet og den der benyttede Størrelse af Fustagen. 1 Oksehoved Bordeauxvin holder omtrent 236 Potter, 1 Oksehoved Kognak omtrent 336 Potter, 1 Pibe Madeira 432 — 448 Potter. I Anker er lovmæssig fastslaaet til 39 Potter, men holder i Reglen 40 Potter. 1 Flaske 01, Vin, Brændevin etc. regnes til 3 Pægle, men Flaskens Størrelse er ikke lovmæssig fastslaaet. 1 Kande er lig 2 Potter.

Som Maal for Varer, der tælles, haves enkelte særlige Betegnelser. 1 Snes er 20 Stykker, 1 Skok er 3 Snese, 1 Ol er 4 Snese, 1 Gros er 12 Dusin å 12 Stykker. 1 Tylt Bræder er 12 Stykker. 1 Balle Papir er 10 Ris à 20 Bøger. 1 Bog Skrivepapir er 24 Ark, og 1 Bog Trykpapir er 25 Ark.

Handelsvægt. Enheden er 1 Pund (℔), som ifølge Frd. af 10. Jan. 1698 bestemtes saaledes, at Vægten af 1 Kubikfod fersk Vand eller af 32 Potter skulde være 62 Pund. Normalpundet vejede 500,48 Gram. Ved kgl. Resol. af 20. Aug. 1839 bestemtes det, at 1 Pund herefter skulde være nøjagtig lig 500 Gram. 1 Pund deltes tidligere i 32 Lod à 4 Kvintin å 4 Ort. 1 Skippund var = 20 Lispund å 16 Pund. Nu deles 1 Pund (ifølge Lov af 19. Febr. 1861) i 100 Kvint å 10 Ort. 1 Centner er = 100 Pund.

Som Medicinalvægt, som Møntvægt og som Guld-, Sølv- og Juvelvægt anvendes nu det metriske Vægtsystem. Som Juvelvægt anvendes dog endnu ofte den hollandske Karatvægt.

Justeringen af Maale- og Vejeredskaber varetages for hele Landet af den kjøbenhavnske Magistrats Justerkammer, der bestyres af en Justermester.

Offentlige Maalere og Vejere, hvis Attester om Maal og Vægt have offentlig Gyldighed og ere bindende for de interesserede Parter, findes i alle Købstæder og ved adskillige Jærnbanestationer paa Landet.

Det danske Maal- og Vægtsystem er med sin brogede Mangfoldighed af Enheder, Underenlieder og Benævnelser i høj Grad forældet og uhensigtsmæssigt. Metersystemets Indførelse har gentagne Gange (i 1876, 1888, 1890) været foreslaaet af Regeringen, uden at det hidtil er lykkedes at gennemføre denne Reform. Metersystemet er nu (1895) indført i hele Europa med Undtagelse af D. og Rusland, i England dog kun som sideordnet med det gamle System. I D. er det første Skridt til dets Indførelse gjort, idet Regeringen i 1875 tiltraadte den i Paris afsluttede internationale Meterkonvention om Oprettelsen af et internationalt Bureau for Maal og Vægt i Paris. *C. V. S.*

Samfærdselsmidler.

Postvæsenet i D. administreres af et Generaldirektorat, der danner et særligt Departement under Ministeriet for offentlige Arbejder, og dets Virksomhed er for Indlandets Vedkommende reguleret ved Postloven af 5. Apr. 1888 med de dertil hørende Anordninger, hvorefter Postvæsenet har Eneret paa Befordringen af Breve, trykte Sager og Pengerepræsentativer, der sendes under Forsegling eller andet Lukke, samt gangbar Mønt i lukket Konvolut eller Omslag, medens der derhos paahviler det Forpligtelse til Besørgelsen af Pakkesager, Postanvisninger, Postopkrævninger samt Tidender og Tidsskrifter. I Postforholdet over for Udlandet er D., ligesom alle i Verdenspostforeningen (s. d.) værende Stater, underkastet de til enhver Tid gældende internationale Konventioner. Det samlede Antal af Posthuse udgjorde ved Udgangen af Finansaaret 1893—94 793 og Personalet 4,974 Personer, hvoraf i privat Tjenesteforhold 380 og kontraktmæssig antagne 3,303. Den samlede Brevveksling udgjorde i det nævnte Tidsrum 63,934,658, hvoraf 13,520,454 i den udenrigske Forbindelse. Antallet af Pengebreve androg 754,014 til en Værdi af 297,646,864 Kr., og af Pakkeforsendelser befordredes 2,593,165 Stkr. med en angiven Værdi af 70,079,545 Kr. og af samlet Vægt 5,104,225 Kg. Af Postanvisninger udvekstedes 1,838,314 til Beløb 46,330,527 Kr. og af Postopkrævninger 549.435 (5.723>759 Kr.). Af Tidender og Tidsskrifter befordredes 61,741,703 Nummere og af rejsende med Personposterne 57,226. Regnskabet udviste en Balance af 5,868,664 Kr. 30 Øre med 165,514 Kr. 47 Øre Overskud.

Telegraf- og Telefonvæsen. Statstelegrafen er administrativt underlagt et Direktorat under Chefen for ovennævnte Ministeriums Departement i Egenskab af Generaldirektør for Telegrafvæsenet. Medens samtlige Telegrafledninger og -stationer ere undergivne Statsdrift (Statstelegrafen og Jærnbanetelegrafen virke her Haand i Haand, se nærmere Telegrafvæsen) har Telefonens Anvendelse oprindelig udelukkende været i private Hænder. Efterhaanden som Udviklingen er gaaet frem, og Telefonen fra at være et rent lokalt Meddelelsesmiddel er udvidet til at omfatte større interurbane Anlæg, er Staten imidlertid begyndt selv at udnytte denne, og et Statstelefonanlæg Nykjøbing paa Falster —Næstved—Kjøbenhavn—Korsør—Odense—Kolding—Fredericia—Vejle—Horsens— Aarhus vil saaledes være tilendebragt inden Udgangen af Finansaaret 1895—96 og blive undergivet Statsdrift, og dette Anlæg vil da blive sat i Forbindelse med en alt eksisterende Rigstelefon mellem Kjøbenhavn og

svenske Byer indtil Stockholm samt med en projekteret Telefonledning over Vamdrup til Hamburg og Berlin, ligesom der vil kunne finde Samarbejde Sted mellem Statstelefonen og private Telefonselskaber. Endelig ere en Del Telefonledninger til større Landsbyer og Fiskerlejer anlagte af Staten, men delvis undergivne privat Drift. Ved Udgangen af 1893 bestod der i D. Telegraflinier i en Længde af 4,75° Km., medens Ledningernes Længde udgjorde 13,400 Km. Det samlede Antal Telegrafstationer, tilgængelige for offentlig Korrespondance, udgjorde 406, hvoraf 231 Jærnbanetelegrafstationer og 5 tilhørende Søbefæstningen, hvorhos der var 93 Telefonstationer, der ved Statsledninger stode i direkte Forbindelse med Statstelegrafen, hvis Personale bestod af 818 Personer. Der befordredes 1893 1,765,244 Telegrammer, hvoraf 629,825 transiterende. Statstelegrafens Regnskab udviste for Finansaaret 1893—94 en Balance paa 1,067,652 Kr. og et Underskud af 170,026 Kr.

Jærnbanevæsen. Statsbanerne i D. administreres af et Generaldirektorat, der er underlagt Ministeriet for offentlige Arbejder, medens de private Baner, der hver have deres, af Aktionærerne valgte Bestyrelse, ere undergivne Kontrol af dertil særlig beskikkede kgl. Kommissærer. Jærnbanernes samlede Længde udgjorde ultimo 1893 2,210 Km., hvoraf 1,730 Km. under Statens Drift. Banenettet omfattede 1895 følgende Strækninger *): Sjælland: de fra Kjøbenhavn udgaaende Linier til Klampenborg, Helsingør, Frederikssund, Kalundborg, Korsør og Masnedsund samt Sidebanerne *Hillerød—Græsted*, Slagelse—Næstved, Dalmose—Skjelskør, *Kjøge—Fakse* Ladeplads og *Haarlev—Rødvig*. Lolland-Falster: *Orehoved—Gjedser* **), *Nykjøbing—Nakskov* og *Rødby—Maribo—Bandholm*. Fyn: Nyborg—Strib, *Svendborg—Odense—Bogense* Ringe—Faaborg ***) og Tommerup—Assens. Jylland: Vamdrup—Lunderskov — Fredericia — Aarhus- - Aalborg—Frederikshavn, Lunderskov—Esbjærg, Bramminge—Ribe, *Ribe—Vedsted* **), Esbjærg—Struer—Thisted, *Vejle—Give*, *Juelsminde—Horsens*, Skanderborg—Skjern, *Hou—Aarhus*, Aarhus—Ryomgaard—Grenaa, Langaa—Struer, Ryomgaard—Randers, *Randers—Hadsund*, *Viborg—Aalestrup* **), Hobro—Løgstør, Skive—Glyngøre, *Vemb—Lemvig* o *Frederikshavn—Skagen*. Banenettet vil imidlertid inden 19. Aarh.'s Udgang blive meget betydelig udvidet, idet der er givet omfattende Bevillinger saavel til ny Statsbaneanlæg som til Subvention til forskellige private Baner. Saavel Statsbanernes som de private Baners Regnskaber udvise aarlige Overskud, der dog gennemgaaende og navnlig for Statsbanernes Vedkommende kun udgøre en tarvelig Forrentning af de til Anlæggene medgaaede Kapitaler. Ved Udgangen af Finansaaret 1893—94 var der ved Statsbanedriften ansat 6,932 Personer. Antallet af Rejser udgjorde i Finansaaret 1893—94 paa de under Statsdrift værende Baner 11,384,208 og paa samtlige private Baner (inkl. Ringe—Faaborg Banen) 1,614,429, og den samlede Vægt af det hele Kvantum befordrede Gods, Kreaturer og Køretøjer henholdsvis 1,856,643 Tons og 437,178 Tons. — Hvor Trafikken til Lands fra Sted til Sted ikke kan ske pr. Jærnbane, benyttes Landevejene, der i D. gennemgaaende ere i fortrinlig Stand. Vejvæsenet er underlagt Indenrigsministeriet (L. af 21. Juni 1867 §§ 15 °S 16), der gennem en Overvejinspektør fører Tilsyn med Landevejene, hvis Bestyrelse i øvrigt er overgivet de respektive Amtsraad (s. L. §§ 3 ff.). Bivejene bestyres af Sogneraadene og Kommunerne. Regelmæssige Landevejsforbindelser vedligeholdes enten af Postvæsenet ved de af dette etablerede »Personposter« eller af private Vognmænd, der da som Regel ere kontraktmæssig forpligtede til at medføre Post. Landevejenes Længde beløb sig 1. April 1893 til 6,801 Km. (3,059 paa Øerne, 3,742 i Jylland).

Da D. paa alle Sider er omgivet af Vand, finder Samfærdslen mellem de forskellige Landsdele og mellem Søkøbstæderne for en væsentlig Del Sted ad Søvejen. Naar undtages de af Statsbanerne etablerede og vedligeholdte Dampfærgeforbindelser (se Danske Statsbaner), er Søbefordringen udelukkende i private Hænder. Flere Dampskibsrouter nyde betydeligt Tilskud fra Staten i Form af Godtgørelse for Postens Befordring. Forbindelsen med isoleret beliggende Smaaøer sker som Regel med Sejlbaad, ligesom der ofte over mindre Sundsteder er etableret regelmæssig Fart ved Ro- eller Sejlbaad.

D. er rigt paa Havne, baade naturlig brugbare Ankerpladser og, hvad der har særlig Betydning for Omsætningen, egentlige Udskibningssteder. Vestkysten er dog kun fattig paa saadanne; her spille Havnene ved Hjerting, Ribe og særlig ved Esbjærg (hvis vigtige Havn blev anlagt ifølge Lov af 24. Apr. 1868) nogen Rolle. I det øvrige Land findes der en Mængde Havne knyttede til Købstæderne, foruden adskillige andre Udskibningshavne, Dampfærgehavne samt Smaahavne, der dog ofte nærmest ere Baadehavne. Betydelige Havne ere de 3 Statshavne, den nævnte Esbjærg Havn, Frederikshavn Havn (anlagt først som Baadehavn 1805) og Helsingør's Havn (anlagt 1766); endvidere er der Kjøbenhavn's Havn, der med den 1894 aabnede Frihavn har en samlet Bolværkslængde af ca. 23 Km. (se i øvrigt Havne). — Af Kanaler kunne mærkes Frederiksværks Kanal (anlagt 1716), Odense Kanal (anlagt 1797—1804), Silkeborg Kanal og Frederik den Syvendes Kanal, til Lettelse af Skibsfarten i Limfjorden. — Der fandtes ultimo 1895 ved danske Kyster 85 Fyrstationer foruden Havnefyr o. l., 11 Fyrskibe, 10 Lystønder, 4 Signalstationer og 3 Issignalstationer (se i øvrigt Fyr og Fyrskibe). *O.K.*

*) De med Kursivskrift betegnede Banelinier ere private. **) Privat Bane under Statsdrift. ***) Statsbane under privat Drift.

Fortegnelse over danske Dampskibsrederier med og over 1,000 Register-Tons Brutto. 1. Jan. 1895.

Rederiets Navn	Hjemsted	Antal Skibe	Brutto Reg.-Tons.
Det foren. Dampskibsselsk.	Kbhvn.	110	72,330
Dampskibsselsk. »Carl« m. fl.	do.	12	19,830
Dampskibsselsk. »Thingvalla«	do.	5	16,040
Dampskibsselsk. »Norden«	do.	6	9,5'°

Rederiets Navn	Hjemsted	Antal Dampskibe	Brutto Reg.-Tonn
Dampskibsselsk. »Dannebrog«	do.	6	9,310
Dampskibsselsk. »Kjøbenhavns	do.	6	9,200
Dampskibsselsk. »Danmark«	do.	6	8,020
Dampskibsselsk. »Torm« m. fl.	do.	10	6,280
Det dansk-russiske Dampskibsselsk	do.	3	5,500
Dampskibsselsk. »Urania«	do.	3	4,520
do. »Nordsøen«	do.	5	3,980
do. »Østersøen«	do.	4	1,720
Em. Z. Svitzer's Bjærgningsentreprise	do.	9	1,620
Det store nordiske Telegrafselskab	do.	2	1,580
Dampskibsselsk. »Øresund«	do.	1	1,060
Det danske Petroleumsaktieselskab	Aarhus	1	2,290
Dét jydsk-engelske Dampskibsselskab	do.	4	2,130
L. D. Lauritzen	Esbjærg	2	1,206
Det helsingørske Dampskibsselskab	Helsingør	3	4,210
Randers Dampskibsselsk. af 1866	Randers	4	1,970
Dampskibsselsk. »Aktiv«	do.	2	1,360
Regeringsdampskibe i Post- og Færgefart m. ro....		33	13,570

Af disse Selskaber (Rederier) have følgende oprettet Linier, der besørge Post-, Passager- og Fragtfart.

1) De danske Statsbaners Søforvaltning: Korsør—Kiel, Korsør—Nyborg, Dampfærgeforbindelser (s. d.).

2) Det forenede Dampskibsselskab.

a) Indenlandsk Trafik mellem Øerne og Jylland samt Kjøbenhavn—Færøerne, Island.

b) Udenlandsk Trafik paa:

Sverige: Göteborg, Helsingborg, Landskrona, Malmø, Ystad.

Norge: Christianiafjord, Arendal, Christianssand, Stavanger til Nordkap (hele Vestkysten).

Rusland: Helsingfors, Riga, Libau, Kronstadt, Odessa, Sevastopol, Batum, Nikolajeff, Novorossisk.

Tyskland: Kiel, Lübeck, Rostock, Stettin, Danzig, Konigsberg, Hamburg.

Holland og Belgien: Rotterdam, Antwerpen.

England: Dartmouth, London, Parkstone, Hull, Newcastle, Leith, Manchester.

Frankrig: Havre, La Rochelle, Bordeaux, Marseille.

Fortugalog Spanien : Oporto, Lissabon, Cadiz, Malaga, Valentia, Taragona, Barcellona, Madeira, St. Sebastian, Santander, Gijon, Coruña.

Italien: Genova, Livorno, Napoli, Messina, Palermo, Licato, Catania, Bari, Brindisi (Ancona).

Østerrig: (Triest).

Grækenland: Piræus (Corfu, Patras).

Tyrkiet: Saloniki, Konstantinopel, Smyrna.

Afrika: Alger, Bona, Tunis (Oran, S fax).

(De i Parentes staaende Byer anløbes kun lejlighedsvis).

(Paa Esbjærg-Parkstone, London, Hull og Newcastle er oprettet faste Linier for Kreaturtransport).

3) Thingvallaselskabet. Post-, Passager- og Fragtrouter mellem Kjøbenhavn, Christiania, Christianssand, New York.

4) Dampskibsselskabet paa Bornholm af 1866: Post-, Passager- og Fragtfart mellem Kjøbenhavn og Rønne.

5) Østbornholmske Dampskibsselskab: Passager- og Fragtfart mellem Kjøbenhavn og østbornholmske Byer.

Den under dansk Flag farende Dampskibsflaade bestod 1 Jan. 1895 af:

120 Dampbaade af og under 50 Reg.-T. Brutto med i alt	4,900	— — —
259 Dampskibe af over 50 Reg.-T.Brutto med i alt	209,490	— — —
I alt 379 Dampfartøjer med i alt	214,390	— — —

C. L. W.

Sprog.

Sprogvidenskaben giver os intet Svar paa Spørgsmaalet om, naar og hvorledes D. er blevet befolket, idet hverken Stenalderen eller Bronzealderen have efterladt os det ringeste sproglige Minde, hvorfor vi ikke ere i Stand til at følge det danske Sprogs Historie længere tilbage end til de første Aarhundreder efter Christus. Ved Sprogvidenskabens Hjælp kunne vi altsaa ikke naa videre end til at sige, at saa langt tilbage, som vi kunne gaa, er D.'s Befolkning ikke undergaaet nogen voldsom Forandring ved fremmede Folkestammers Indtrængen. De ældste danske Sprogmindesmærker tale til os i et Sprog, der viser, at Efterkommerne af de Folk, som i Jærnalderen beboede D., Folk af den germanske (»gotiske«) Stamme, ere de samme, som endnu have hjemme i D.

De ældste Sprogmindesmærker paa dansk Grund ere nogle korte Indskrifter indristede med de ældre Runer (se Runer) paa forskellige Brugsgenstande (det ene af Guldhornene, nogle Smykker og Brakteater, et Skedebeslag, en Kam m. m.). Disse Indskrifter, der antages at stamme fra Tiden mellem ca. 400 (efter andre Forskere endogsaa 300) til ca. 600 e. Chr., ere affattede i en Sprogform, der ganske vist tydelig adskiller sig fra Sproget i de ældste gotiske og tyske Sprogmindesmærker, men da Sproget, det saakaldte urnordiske, i hin fjerne Tid synes at have været i alt væsentligt ens over hele Norden, og der saaledes ikke endnu havde udviklet sig nogen for D. ejendommelig Sprogart, vil det være naturligst at behandle dette ældste nordiske Sprog paa et andet Sted (se Nordiske Sprog).

Omtrent samtidig med at de nordiske Folk (fra Slutningen af 8. Aarh.) som Vikinger begyndte at true England's og Frankrig's Kyster, og da der i det hele indtraadte en stærk Udvikling med Hensyn til Nordboernes Levevis og Tankesæt, begyndte ogsaa det nordiske Sprog at undergaa stærke Forandringer, hvorved det yderligere adskilte sig fra de andre germanske Sprog (se Nordiske Sprog). Kilderne til Kundskab om

Danernes Sprogform blive vel heller ikke nu righoldige, men dog saa mange, at vi med temmelig stor Sikkerhed kunne danne os en Forestilling om, hvorledes Sproget har lydt i D. under Vikingetiden og den tidligste Middelalder.

Sprogminderne fra denne Tid (9. —11. Aarh.) ere dels fremmede, dels danske. Paa Grund af den store Rolle, som det danske Sprog spillede i England under Vikingetogene og senere under de danske Kongers Herredømme, træffe vi ikke alene i gamle engelske (angelsachsiske) Skrifter en stor Masse nordiske (danske) Personnavne, men fra de danske Erobrere trængte danske Ord i Mængde ind i det engelske, særlig det nordengelske Sprog, hvor de paa en Maade »forstenedes«, det vil sige bevaredes i deres gamle nordiske Form, upaavirkede af de Sproglove, der senere kom til at forandre Sproget i Moderlandet. I det gammelengelske gudelige Digt »Ormulum« (13. Aarh.) træffe vi saaledes en Mængde saadanne »forstenede« danske Ord, hvis Form tyder paa, at de maa være laante fra Dansk ca. Aar 900 (»Tidsskrift for Philologi og Pædagogik«, I, 1860, S, 219 ff.; Paul und Braune, »Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache« X, 1885). Men navnlig paa det juridiske Sprogs Omraade var den danske Indflydelse stærk; mange af disse danske Laaneord træffes endogsaa i engelske Lovkilder fra 13. Aarh. Eksempler paa danske Laaneord i ældre Engelsk ere: *bylaw*, *huscarl*, *dreng*, *niðing*, *hefting*, *earl* (Jarl) o. s. v.; i det nyengelske Sprog ere to saa almindelige Ord som Verbet *to take* og Pronominet *they* af dansk Oprindelse. Og endnu den Dag i Dag vidne talrige danske Stednavne (f. Eks. de med Endelsen *by)* og Dialektord i det nordengelske Talesprog om Danskernes Herredømme i det engelske »Danelag<. (Litt.: Worsaae, »Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland« [1851]; Joh. Steenstrup, »Danelag« [1882]; Paul, »Grundriss der germanischen Philologie«, I [1891], S. 785 ff.).

Vanskeligere stiller Sagen sig med Hensyn til Sporene af Nordboerne i den franske Provins Normandie, idet ikke alene danske og norske Historikere indtil den nyeste Tid have ytret indbyrdes modstridende Anskuelser om, hvorvidt Normandie blev erobret af de Danske alene eller af Danske og Nordmænd i Forening, men ogsaa paa det sproglige Omraade har der hersket en tilsvarende Strid angaaende Oprindelsen til de nordiske Laaneord og Personnavne i ældre og nyere Sprogkilder fra Normandie. For de normanniske Stednavnes Vedkommende er der endogsaa i den nyeste Tid opstaaet Tvivl om deres nordiske Karakter, idet G. Storm har hævdet, at kun de paa *-holm*, *-lund* og (maaske) *-torp* ere nordiske, de øvrige formentlig nordiske Stednavne derimod af frankisk Oprindelse. (Litt.: »Nordisk tidskrift utg. af Letterstedtska foreningen« [1884]; (norsk) »Historisk Tidsskrift«, 2. R. V. [1886] og VI [1888]).

Uden for England og Normandiet træffes saa at sige ingen nævneværdige Spor af dansk Sprog i den tidlige Middelalder. En ret vigtig Kilde til Kundskab om nordiske (danske) Navne have vi dog i en Liste over nordiske Pilegrimme, som findes i et fra 9.—10. Aarh. ført Nekrologium fra Klosteret Reichenau (i Overrhin), og som tæller omtrent 400 nordiske Navne (»Antikvarisk Tidsskrift« [Kbhvn 1843—45], S. 67 ff.).

Den Betydning, som de nysnævnte Kilder have for Studiet af Dansk, er dog forholdsvis ringe, i ethvert Tilfælde ere de (med Undtagelse af Ordene i Ormulum) hidtil kun lidet udnyttede af Sprogvidenskaben; af den største Vigtighed er derimod den Kilde, som vi have i de danske Runeindskrifter, der i et Antal af over to Hundrede ere fundne i hele det gamle danske Rige (d. e. det nuværende Kongerige D., Sønderjylland indtil Danevirke samt Skaane, Halland og Bleking). For største Delen ere de indhuggede i Stene, som have været rejste til Minde om afdøde, og i de fleste Tilfælde ere de fra Indholdets Side ubetydelige, idet de i Reglen kun indeholde Navnet paa den, der har rejst Mindesmærket, og den, til hvis Minde det er rejst; blot undtagelsesvis give de os nogen historisk Oplysning af Betydning, og endnu sjældnere oplyse de os om, hvorledes Sproget kunne anvendes til sammenhængende Fremstilling i prosaisk eller poetisk Form; de korteste bestaa af eet, to eller tre Ord, den længste (Glavendrup-Stenen) indeholder 49 Ord; den sproghistoriske Betydning, de have, bliver saaledes væsentlig af formel Natur, idet vi ved dem have de eneste første Haands Kilder til Kundskab om det danske Sprog paa den Tid, da det begyndte at udvikle sig som et selvstændigt Sprog med Ejendommeligheder, der stille det i Modsætning til de øvrige nordiske Sprog. Anvendelsen af Runeindskrifterne i Sproghistorien vanskeliggøres dog ved, at ikke en eneste af dem er dateret. En omtrentlig Tidsbestemmelse for Runestenene er det dog lykkedes at fastsætte, dels ved Hjælp af de Indskrifter, som omtale historiske Personer og Begivenheder (især Runestenene fra Jællinge, Vedelspang, Danevirke, Hedeby og et Par skaanske Sten), dels ved sproglige og »palæografiske« Kriterier.

De ældste danske Runestene (f. Eks. de sjællandske Stene fra Kallerup og fra Snoldeløv, de fynske Stene fra Helnæs og Flemløse) skrive sig fra Tiden kort efter Aar 800; fra 10. Aarh.'s første Halvdel ere f. Eks. Glavendrup-Stenen (Fyn), Tryggevælde-Stenen (Sjælland), den mindre Jællinge-Sten (Nørrejylland) og de to Vedelspang-Stene (Sønderjylland), fra sidste Halvdel den større Jællinge-Sten, og fra ca. Aar 1000 er Danevirke-Stenen og Hedeby-Stenen; de yngste danske Runestene ere fra ca. 1050; dog er Flertallet af de bornholmske Runestene og ganske enkelte andre danske Stene fra Tiden efter 1050.

En anden Vanskelighed ved den sproglige Benyttelse af Runeindskrifterne opstaar ved, at Runernes Antal i denne Periode kun er 16, hvorfor der ingen Forskel kan gøres paa *p* og *b*, *t* og *d*, *k* °g *g*, °g af Vokaltegn har man kun fire, medens Sproget har haft langt flere Vokallyd; i det enkelte kan det derfor ofte være umuligt at afgøre, hvilken Lyd en Rune skal udtrykke, men ved at sammenholde Lydbetegnelsen paa de forskellige Runestene og ved Sammenligning med de øvrige nordiske Sprog i ældre og nyere Tid kan man dog danne sig et nogenlunde klart Begreb om, hvorledes Sproget virkelig har lydt. Læser man f. Eks. Glavendrup-Stenens Indskrift (med

Udeladelse af en Slutnings formular) lige efter Runerne, faar man følgende:

raknhiltr sati stain þãnsiauſtala saulua kuba uia haiþuiarþan þiakn ala suniR karþu kubl þausi aft fabur sin auk hans kuna auft uar sin in suti raist runaR þasi aft trutin sin |>ur uiki þasi runaR . . .

Saaledes kan det danske Sprog naturligvis aldrig have lydt; efter de Undersøgelser, som særlig L. Wimmer har udført, maa den virkelige Udtale have været omtrent følgende (med Lydskriften for nærværende Værk; lange Vokaler betegnes her dog ved Accenttegn; R betegner en fra almindeligt *r* forskellig r-Lyd):

Ragnhildr satti stæin |»annsi øft Alla Sålwa-goda, wéa hæiðwerdan |>egn. Alla syniR gær<3u kumbl þåusi æft fåður sínn åuk hãns kona øft wer sinn; en S6ti ræist rúnaR bássi (?) æftdrottin sinn. Þorr wígi þássi rúnaR! . . . (ordret oversat: Ragnhild satte Sten denne efter Alle, Sålve-Gode [Høvding og Tempel forstander i Salve eller for »Sål verne«], Templernes ærværdige Thegn [den ærværdige Tempelpræst]. Alles Sønner gjorde Gravminde dette [egentlig Flertal] efter Fader sin og hans Kone efter Mand sin; men Sote ristede Runer disse efter Herre sin. Thor hellige disse Runer).

Indskriften paa den større Jællinge-Sten maa — ligeledes efter Wimmer's Læsning — have lydt omtrent saaledes:

Haraldr konuŋR bað gørwa kumbl |>ø'si æft Gorm faður sinn åuk æftÞyrwi móður sina, så Haraldr, es séR wann Danmårk alla åuk Norweg åuk Dani gærði kristnå (ordret oversat: Harald Konge bad [d. e. bød] gøre Mindesmærke dette efter Gorm, Fader sin, og efter Tyre, Moder sin, den Harald, som sig vandt D. alt [d. e. hele D.] og Norge og Danerne gjorde kristne).

Det Sprog, som vi lære at kende ved de ældste danske Runestene, viser sig nu i alt væsentligt at have været det samme, som maa have lydt over hele Norden (den danske Tunge), og i de fleste Henseender at stemme med den Sprogform, som træffes i de ældste islandske Haandskrifter fra ca. Aar 1200. Det har været et udpræget Kasussprog med tre Køn, hvert med sine særlige Bøjningsendelser, med bestemt Adskillelse mellem fire Kasus; Akkusativ Hankøn: fað ur sinn, Hunkøn: moður sina; med flere »Deklinationer«: Flertalsformer: syniR, runaR, kumbl. Ogsaa med Hensyn til Lydsystemet har det bevaret de fleste fællesnordiske Ejendommeligheder ved at gøre Forskel paa de to r-Lyd (Haraldr, men konuŋR), paa nasaleret og ikke-nasaleret *a:* alla, men kristnã, ved at bevare de gamle Diftonger: hæiðwerdan, ræist o. s. v.

Ordforraadet har ligeledes været det gammelnordiske: *goði, kumbl, wé, dróttinn, så* (den) o. s. v., vare alt sammen Ord, som det danske Sprog snart skulde tabe, medens de længe bevaredes (til Dels endnu bevares) i det norsk-islandske. Sprogets udpræget nordiske Karakter viser sig endelig ogsaa i Navnene; Personnavnene i de nordiske Indskrifter med de ældre Runer havde et ejendommeligt fællesgermansk Præg, men vare for største Delen ikke i Brug i de senere nordiske Sprog (Mandsnavne: HlewayastiR, WolþuþewaR, eller fra norske Runeindskrifter HayustaldaR, AŋilaskalkR; Kvindenavne: Leþro, Hariso). Personnavnene fra denne Periode have derimod en bestemt fællesnordisk Karakter, de ere de samme, som vi finde i det øvrige Norden, og som til Dels endnu ere i Brug, f. Eks. Mandsnavne som *Gunvald, Rolv* (Hróulfr), *Gudmund* (Guðumundr), *Thormund, Ulv, Ketil, Inge, Toke, Karl, Erik, Svend* (Svénn), *Harald* o. s. v. Kvindenavne som *Ragnhild, Aase, Thorgunn, Thyre, Astrid* (ästriðr) o. s. v.

Skønt saaledes det Sprog, som er overleveret os ved de danske Runestene, i alt væsentligt stemmer med det, som i Vikingetiden maa have lydt over hele Norden, saa ere vi dog i Stand til allerede paa dette Tidspunkt at paapege enkelte Dialektforskelligheder, hvorved den danske Sprogform udskiller sig fra det fællesnordiske Sprog; allerede i 9. Aarh. bortfalder *h* foran *r* (Róulfr for ældre Hróulfr, islandsk *Hrólfr*); i Løbet af 10. Aarh. blive disse særlig danske Sprogformer talrigere (Diftongerne *au* og *æi* sammentrækkes til *0* og *é:* bø'si for båus i, islandsk *pessi,* sténfor stein; *d* indskydes mellem *n* og *r:* mandr for mannr, islandsk *maðr* m. fl.). Først i Begyndelsen af 11. Aarh. ere dog disse Dialektforskelligheder saa talrige, at vi kunne tale om en virkelig Sprogsplittelse i Norden, idet Norsk og Islandsk danne en Gruppe for sig (de vestnordiske Sprog), der i flere Henseender afviger fra Dansk og Svensk (de østnordiske Sprog), hvilke sidste i alt væsentligt stemme overens med hinanden (se Nordisk Sprog).

Som Eksempel paa en Runeindskrift med fremtrædende danske Sprogejendommeligheder kan anføres Hedeby-Stenen fra ca. Aar 1000, hvis Indskrift, efter Wimmer, maa have lydt: þórlfR résbi sten bannsi, hémþegi Swéns, æftiR Erik félaga sinn, es warð døðr þã drængjaR såtu um Héðabý; enhann, was styrimandr, dræŋR harða góðr. (Thorlv rejste Sten denne, Hjemfælle Svends, efter Erik, Fælle sin, som blev død (døde) da »Drenge« (tapre Mænd) sad om (belejrede) Hedeby; men han var Styremand (Skibsfører), en Dreng (Helt) saare god). I norsk-islandsk Sprogform vilde den samme Indskrift have lydt: *Þórólfr reisti stein þenna, hirðmaðr Sveins, eptir Eirik félaga sinn, es varð dauðr, þás drengir sátu um Heiðabæ; en hann vas styrimaðr, drengr harða góðr.*

Som man ser, ere Afvigelserne mellem den danske og norsk-islandske Sprogform ikke større, end at man kan forstaa, at Datidens Nordboer endnu havde en levende Følelse af Nordens Enhed i sproglig Henseende. (Litt. angaaende Runeperioden: Wimmer, »Runeskriftens Oprindelse« [1874]; sammes, »Die Runenschrift« [1887] og »De danske Runemindesmærker«, I [1895]; Ad. Noreen, »De nordiska språken« [1887]; sammes, »Geschichte der nordischen Sprachen« i »Grundriss der germanischen Philologie« hrsg. von H. Paul [1. Bd., 1891]).

En nøjagtig Paavisning af, hvorledes det danske Sprog i det enkelte har udviklet sig efter »Runeperioden«, besværliggøres i høj Grad ved, at vi saa at sige helt mangle Optegnelser paa Dansk fra det Tidsrum, som ligger mellem Midten af 11. og Slutningen af 13. Aarh. Selv

Runestenene fra denne Periode ere meget faatallige; blandt de mærkeligste kunne nævnes en Sten fra Tillise paa Lolland (Slutningen af 11. Aarh.) og den skaanske Asum-Sten (ca. 1210), rejst til Minde om Absalon og Esbjørn Mule. Man er saaledes væsentlig henvist til de Slutninger, som kunne drages af Navnene i latinske Diplomer (det ældste fra D. er dateret 6. Jan. 1135), Nekrologier, Annaler, Krøniker o. desl. Af særlig Vigtighed er den lundske Gavebog (udg. af C. Weeke 1884—89), hvis ældste Haand er fra Midten af 12. Aarh., idet de forekommende Navne ofte have danske Bøjningsendelser: *obiit Guthsere, filhis Agga*; *Ønder fresbiter* o. s. v. Navnene hos Sakse frembyde særlige Vanskeligheder, fordi en Del af dem aabenbart ere laante fra islandske Kilder og gives i den norsk-islandske Form. En anden Slags Vanskelighed knytter sig til Indskrifterne paa de ældste danske Mønter, hvoraf nogle ere skrevne med Runer, idet Ordene ofte ere stærkt forkortede, ja til Dels uforstaaelige. (Litt.: Bredsdorff, »Sproget paa de danske Øer i Begyndelsen af 12. Aarh.« i Blandinger fra Sorø [1 Hæfte]; O. Nielsen, »Smaa Bidrag til dansk Sproghistorie i 12. Aarh.« i Blandinger udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund, I; A. Olrik, »Kilder til Sakses Oldhistorie«, I).

En virkelig Litteratur paa Dansk træffe vi først fra Tiden omkring Aar 1300, ca. 100 Aar efter de ældste islandske Haandskrifter. Hvad Indholdet angaar, staar denne Litteratur langt tilbage for den gamle islandske, men stemmer temmelig nøje med den omtrent samtidige svenske, idet den ligesom denne for den største Del er af juridisk Indhold. Af Lovhaandskrifterne er eet (*codex runicus* af Skaanske Lov) skrevet med Runer (men afskrevet efter et Haandskrift med latinske Bogstaver), alle de andre med latinske Bogstaver. De vigtigste af de paagældende Lovbøger ere: Skaanske Lov og Skaanske Kirkelov, to sjællandske Love (der med vilkaarlige Navne kaldes resp. Valdemar's og Erik's Love) samt Sjællandske Kirkelov, Jydske Lov (udstedt af Valdemar II 1241) og Flensborg Stadsret. Af næsten lige saa høj Alder ere nogle Lægebøger (»Harpestreng« og en lidt yngre dansk Lægebog, det Arna-Magnæanske Haandskrift Nr. 187, 8vo). Samme Sprogstadium tilhører det for danske Stednavnes Historie vigtige Værk »Valdemar's Jordebog«, hvis Tekst dog er paa Latin. — Vi have altsaa nu for første Gang samtidige Sprogminder fra hele Norden og kunne saaledes danne os et klart Billede af Sprogforholdene fra Island til Upland, fra Trondhjem til Flensborg. Skønt det danske Sprog stadig staar det svenske nærmest, har der nu udviklet sig saa mange danske Ejendommeligheder, at det ikke alene tydelig adskiller sig fra Svensk, men inden for det danske Sprogområde træffe vi fuldt udviklede Dialektejendommeligheder, som stille Sproget i skaanske Lov i Modsætning til de jydske og sjællandske Loves Sprogarter. Et for hele Riget fælles dansk Skriftsprog eksisterede endnu ikke, men hver Provins benyttede sin Dialekt.

Som Prøver paa de forskellige Dialekter kunne følgende Stykker tjene:

I. Af Skaanske Lov (efter Runehaandskriftet).

Kærær fiatføring at han hauær æi sua got sum hanum uar iattat, þa uiti bondæn þæt mæh tuiggia manna uitni ok tyltær ebe at han hafir sua got sum han iattabæ hanum, ællær þingmæn uisæ til dughande mæn at latæ uite at han hafir sua got sum han ma litæ at, uil han æi logh se ok æi æftir gopræ mannæ asyn uibær uaræ, þa fare han bort ok kænni sialfum sæ ok fa ængin pænning af þy ær han gaf, utæn han uili atær til fare ok litæ at sliku sum han haf|>e førræ.

Oversættelse: Klager en Fledføring (en, som har overdraget sin Ejendom til en anden mod Optagelse i dennes Husstand) over, at han har det ej saa godt, som der blev lovet ham, da bevise Bonden det med to Mænds Vidnesbyrd og »Tyltered« (12 Mededsmænd), at han har det saa godt, som han lovede ham, eller Tingmændene skulle sende troværdige Mænd (»Dannemænd«) derhen for at lade føre Bevis for, at han har det saa godt, som han kan være tilfreds med; vil han ikke se Lov (modtage Ed af Modparten) og ej være til Stede (blive, hvor han er) efter gode Mænds Besigtelse, da fare han bort og beskylde det sig selv (tage Skade for Hjemgæld) og faa ingen Skilling af det, som han gav, medmindre han vil drage tilbage dertil (til det Sted, hvor han var) og være tilfreds med sligt (saadant Vilkaar), som han havde før.

II. Det samme Afsnit lyder i Valdemar's sjællandske Lov:

Kærær flætføring at han hauær ey sva got, sum hanum var iat, tha vitæ bondæ thet mæth tyugge manne vitnæ oc tyltær eth, at han hauær sva got sum han iatæ hanum, ællær thing men visæ til gothæ men at latæ vitæ, at han hauær sva got at han ma litæ at. Vil han ey logh sc oc ey æftær gothæ men asyun vithær væræ, tha faræ burt oc fa ækki af thet thær han gaf, num thes at han vil aftær til faræ oc litæ at slict sum han hafthæ førræ.

III. Af Fortalen til jydske Lov:

Mæth logh skal land bygiæs. æn wildæ hwær man oruæs at sit eghæt. oc latæ mæn nytæ iafnæth tha thurftæ man ækki logh with. æn ængi logh ær æmgoth at fylghæ sum sannænd. hwaræ sum man æuær nm sannænd. thær skal logh letæ hwilkt ræt ær. waræ æi logh a landæ tha hafuæ hin mest thær mest mattæ gripæ. thy skal logh æftær allæ mæn gøræs. atrætæ men oc spakæ oc sakløsæ nytæ theræ ræt oc spæcthæ. oc folæ oc vrætæ mæn ræthæs thet thær i loghæn ær scriuæn. oc thuræ æi for thy fulcummæ theræ unskop thær thæ hauæ i hughæ. wæl ær thæt oc ræt at thæn thær gusz ræszlæ. oc rætæns ælskugh ma æi lokkæ til goz. at høfthings ræslæ oc landæns withærlogh for fangæ them at gøræ illæ. oc pinæ them of the gøræ illæ.

Oversættelse: Med Lov skal Land bygges. Men vilde hver Mand nøjes med sit eget og lade Folk nyde Billighed, da behøvede man ikke nogen Lov. Men ingen Lov er saa god at følge som Sandhed; der, hvor man tvivler om Sandhed, der skal Loven oplede (angive), hvad Ret er. Var ej Lov i Land, da havde den mest, der mest kunde gribe. Derfor (af den Grund) skal Loven gøres efter alle Mænd (efter alles Tarv), for at retfærdige og fredelige og uskyldige (skikkelige) Folk kunne nyde (godt af) deres Retfærdighed og Fredsommelig-

hed, og lumske og uretfærdige Folk kunne frygte det, som i Loven er skrevet, og derfor ikke vove at fuldbyrde deres Ondskab, som de have i Sinde. Vel er det ogsaa retfærdigt, at den, som Frygt for Gud og Kærlighed til Retten ej kan lokke til det gode, at Frygt for Høvdingen og Landets Straffelov forhindre dem (d. e. ham) i at handle ilde og straffe dem, hvis de handle ilde.

Sammenligner man Sproget i disse Prøver med Oldsproget, saaledes som vi finde det i Runeindskrifterne og (afset fra enkelte vestnordiske Ejendommeligheder) i den oldnorsk-islandske Litteratur, viser det sig, at der er foregaaet en stærk Udvikling, dog saaledes at det skaanske endnu i mange væsentlige Punkter (særlig med Hensyn til Bøjningen) staar paa Oldsprogets Standpunkt, medens det jydske har fjernet sig meget betydeligt derfra, og det sjællandske indtager et Mellemstandpunkt. Kort udtrykt kan Resultatet siges at være det, at Sproget er begyndt paa den Udvikling, der efterhaanden skulde forandre det fra et Sprog med strengt gennemført Kasusbøjning til Nutidens Standpunkt, hvor Ordstillingen og ikke Bøjningsendelserne betegne Ordenes syntaktiske Anvendelse.

De vigtigste Ejendommeligheder ved Sproget ca. 1300 eller, som man har kaldt det, »ældre Dansk«, ere følgende.

Hvad Lydsystemet angaar, kunne vi mærke, at Oldsprogets Konsonanter i alt væsentligt ere bevarede, navnlig er *p, t, k* efter Vokal bevarede i alle tre Dialekter, altsaa: *gripæ, Vitæ, takæ*, svarende til Nutidens Skriftsprogs *gribe, bide, tage.* I Forlyd er Lyden *p* bevaret og holdes nøje adskilt fra *t*; i Reglen betegnes Lyden *l*> med *th* (som i Engelsk), Bogstavet *þ* er derimod yderst sjældent i Haandskrifterne med latinske Bogstaver: et *Hus- Tag* hedder saaledes *thak,* et *Tag, Greb* hedder *tak.* Af Nydannelser med Hensyn til Konsonantsystemet er den vigtigste, at det Bortfald af *h* foran *n, l, r,* som allerede var begyndt i 9. Aarh., nu er fuldt gennemført, altsaa: *nævæ* for oldn. *hnefi, las* (et Læs), oldn. *hlass, ræthæs* (frygte), oldn. *hræ:ask.*— Med Hensyn til Vokalerne ere de indtraadte Nydannelser mange og stærkt gennemgribende; navnlig ere alle de gamle Diftonger blevne til enkelte Lyd: *sten* for oldn. *steinn*; *løs,* oldn. *lauss*; *løsæ* oldn. *leysa.* »Omlyden«, som i Oldsproget spillede en stor Rolle baade i Substantivernes og Verbernes Bøjning, er nu stærkt indskrænket: oldn. *at taka* (at tage), men *hann tekr* (han tager), ældre Dansk derimod *at takæ, han takær,* dog har Jydsk f. Eks. *at faræ — han fær*; helt tabt er Omlyden i Præteritum Konjunktiv: oldn. *vært, fært,* ældre Dansk *waræ, foræ* ogsaa af *u*-Omlyden findes der meget faa Spor: oldn. *land,* Flt. *löndˌ* ældre Dansk *land,* Flt. *land* (dog *barn,* Flt. *børn).* En endnu mere gennemgribende Betydning for hele Sprogets Karakter faar den Omstændighed, at de tre Vokaler *a, i, u,* som Oldsproget anvendte i Endelserne, kun findes bevarede (delvis) i Skaansk: *gamal* hedder der i Hunkøn *gamul*; men i Sjællandsk og Jydsk ere alle tre Lyd faldne sammen i een, der skrives *æ*: *gamæl,* og i Jydsk (særlig i Flensborg Stadsret) er Endelsen endda ofte helt bortkastet: *liucænd* (levende), *ølkun* (»Ølkone«) o. s. v.

For at man skulde kunne danne sig en klar Forestilling om, hvorledes Sproget har lydt, maatte man ogsaa vide, hvorledes »Accenten« har været, men selve Kilderne give os ingen direkte Oplysning derom; der er dog en overvejende Sandsynlighed for, at Sproget har været mere melodisk end Nutidens Dansk, idet man rimeligvis har haft »Ordtoner« med musikalsk Stigning og Sænkning af Stemmen (se Accent) ligesom i Nutidens Norsk og Svensk samt, inden for det gamle danske Sprogomraade, Skaansk; det saakaldte »Stød«, som spiller en saa stor Rolle i nuværende Dansk, kan i ethvert Tilfælde endnu ikke have udviklet sig.

Sprogets Standpunkt med Hensyn til Bøjningssystemet vil fremgaa af følgende Eksempler; til Sammenligning ere de tilsvarende islandske Ord stillede ved Siden af de danske Bøjningsmønstre:

Tyv. (Hankøn).

	isl.	skaansk	sjællandsk og jydsk.
Nom.	bjofr		
Akk.	þjóf	piuf	thiuf
Dat.	þjófi	þiufi	
Gen.	þjófs	þiufs	thiufs
Flertal.			
Nom.	þjófar		
Akk.	þjofa	þiufa (-æ)	
Dat.	þjófum	þiufum	thiufæ
Gen.	þjófa	þiufa	

Uge (Hunkøn).

Nom.	vika	uka(-u)	
Akk. Dat. Gen.	viku	uku	ukæ
Flt. Nom. Akk.	vikur	uku	
Dat.	vikum	ukum	uks
Gen.	vikna	ukna, uku)	

Adjektivet »*al*« hedder i Hankøn:

	isl.	skaansk	sjællandsk og jydsk.
Nom,	allr	aldær	allær ell. all
Akk.	allan	allan	allæn ell. all
Dat.	öllum	allum	
Gen.	alls	alz	alz
Flertal.			
Nom.	allir	alli	
Akk.	alla	alla	allæ
Dat.	Ollum	allum	
Gen.	allra	aldra	

Den Simplificering af det kunstige oldnordiske Bøjningssystem, som er foregaaet, er altsaa meget betydelig; vel adskilles endnu de tre Køn, men de fire oldnordiske Kasus findes kun bevarede ved Adjektiverne i Skaansk, for Substantivernes Vedkommende har Skaansk kun tre Kasusformer (Nominativsmærket *-r* findes dog en enkelt Gang bevaret i Skaanske Lov: *þiufær,* samt i *maar* [Mø] fra Folkeviserne), i Sjællandsk og Jydsk er derimod Dativ væsentlig kun bevaret i staaende Udtryk som *a thingi* (paa Tinge) og *at aræ* (ad Aare d. e. til næste Aar); men i øvrigt har de gamle Endevokalers Overgang til *æ* bevirket en næsten fuldstændig Opløsning af den gamle Bøjning, saaledes at især ældre Jydsk endog kan blive formfattigere end nuværende Dansk: *Uge* ■— *Uges — Uger — Ugers,* men ældre Jydsk hedder *ukæ* overalt. Under Verbernes Bøjning viser Simplificeringen sig ved, at den gamle Personbøjning saa at sige helt er ophørt (*iæk, thu, han hauær, vi, i, the hauæ*);

dog findes Endelsen *t* i 2. Person af de stærke Verbers Fortid: *thu tokt, bøzt* (bød, befalede), ligeledes *thu skalt, maat,* og sporadisk findes særlige Former for 1. Person (i Jydsk: *æc døpæ,* i Sjællandsk: *wi witum*); Endelsen *-um* i 1. Person Flertal findes dog ret hyppig i Skaansk; men i øvrigt er Personbøjning i alt væsentligt ophørt. Selv Talbøjning, som det nuværende Skriftsprog endnu ikke har sluppet, er af og til opgivet, særlig i Jydsk f. Eks. *flærce* (flere) *worthær taknæ.*

Medens saaledes Lyd- og Bøjningssystemet i mange Henseender er kommet Nutidens Sprog temmelig nær, saa udviser Ordføjningen til Gengæld paa mange Punkter betydelige Afvigelser fra nuværende Dansk. Ordstillingen er ofte en ganske anden: *taka arf allan ok futian* (tage hel og fuld Arv), *næstæ frændæbørnæ* (Børnenes nærmeste Frænder), *husfrø thær barn havær* (Husfrue, som har et Barn), *then ær eld i sætte* (den, der satte Ild paa). I mangfoldige Tilfælde, hvor Nutidsdansk bruger Omskrivninger ved Præpositioner, kan ældre Dansk bruge simplere Konstruktioner, som indeholde Minder om det tidligere stærkt udviklede Kasussystem: Akkusativ: *sighlæ hart væthær* (sejle for haardt Vejr), Dativ: *got hostæ* (godt for Hoste), Genetiv: *hvær theræ* (enhver af dem). Den ubestemte Artikel bruges saa at sige ikke: *fær bonde sun køpfærth* (drager en Bondesøn paa en Købmandsrejse), ligeledes anvendes i Reglen ikke »ubestemt« Subjekt: *tha bøtæ sva myclæ minnæ* (saa bøde man saa meget mindre). Konjunktiv bruges i enkelte Slags Bisætninger: *swa sum stalæ i hans hus* (som om han stjal) o. s. v.

Ogsaa Orddannelsen er nær beslægtet med Oldsprogets, men ofte meget forskellig fra Nutidens; saaledes bruges en Mængde nu for længst opgivne Afledningsendelser f. Eks. *-daghæ* (bardaghæ, Slag, *ardagh,* Pløjning), *-endæ* (fæghrendæ, Skønhed), *-næth* (*thiufnæth,* Tyveri, *samnæth,* Samling), *-lek* (*brethlec,* Bredde, *besklec,* Bitterhed) o. s. v. Paa lignende Maade viser Ordforraadet tilbage til Oldsproget, idet der saa at sige kun anvendes Ord af rent nordisk Oprindelse, altsaa dels de Ord, som endnu udgøre Grundstammen i det danske Ordforraad (Pronominerne, Talordene, Navnene paa de mest dagligdags Fænomener og elementære Forestillinger), dels Ord, der fandtes i Oldsproget, men nu for længst ere tabte, eller erstattede med Laaneord: *anlæt* (Ansigt), *døn* (Lugt), *flæt(Gu\x,* Hus), *grith* (Fred), *gærlæman* (Vogter), *jævæ* (tvivle), *kvith* (Bug), *thæssæ lund* (paa denne Maade, sammenlign »ingenlunde«), *os* (Saft), *siwæl* (rund) *syniæ* (nægte), *thæft* (Smag), *øpæ* (raabe), *thot* (selv om), *of* (hvis), *æm mykit* (lige saa meget) o. s. v. De Fremmedord, som forekomme, ere meget faa og for største Delen indkomne med Kirken: *advent, almusæ, biskop, kapitæl, kirkia, klostær, kristendom, mæssæ, præst, provæst* o. s. v. I Lovene anvendes derimod kun yderst faa andre Laaneord; navnlig ere de tyske Ord meget faatallige: *hizæ sin hund, opænbar, hærstrætæ* (»Heerstrasse«), *viduæ* (Enke, oprindelig Latin), hvad dog sikkert for en Del hænger sammen med Lovsprogets konservative Karakter; i de andre Kilder, navnlig Lægebøgerne, findes en Del flere udenlandske Ord saasom: *ingefer, pulverizeræ, pæl, spæk* o. s. v. Hvad endelig Lydbetegnelsen (Retskrivningen) angaar, maa den siges i det hele at være god, for saa vidt som næsten ingen overflødige Bogstaver anvendes; en Mangel er det dog, at der enten slet ikke eller kun ufuldkomment gøres Forskel paa korte og lange Lyd: *ful* kan baade betegne *full* (fuld) og *ful* (uren); i nogle Haandskrifter betegnes dog Vokallængde ved Fordobling: *breef, took, løøs,* eller ved en Krølle over Vokalen (se Å i 1. Bd. af dette Værk).

I det hele frembyder Forholdet mellem Skriften og Talesproget store Vanskeligheder, der endnu ikke ere fuldt ud løste. Navnlig Sproget i Lovhaandskrifterne maa dog rimeligvis antages at staa paa et ældre Standpunkt, end det talte Sprog ca. 1300 kan formodes at have gjort; sandsynligvis har ogsaa den virkelige Forskel mellem Dialekterne været større, end man skulde antage efter Haandskrifterne. Men i Hovedsagen maa de Dialektejendommeligheder, vi finde i de gamle Love, siges at danne Grundlaget for Nutidens danske Dialekter: »jeg« hedder i skaanske Lov *iak,* hvoraf Nutidens skaanske (og bornholmske) *ja* er opstaaet, de sjællandske Love anvende foruden *iak* ogsaa *iæk,* svarende til Nutidens sjællandske: *jæj* og *jæ* (Skriftsprogets *jeg),* og endelig have vi i de ældre jydske Former *æk* og *ak* Grundformerne til de nulevende (sønder- og nørre-)jydske Pronominer *æ* og *a.*

(Litt.: Lovene og Stadsretterne ere udgivne af P. G. Thorsen [1852 og 1855]; Skaanske Lov desuden af C. J. Schlyter i »Sweriges gamla Lagar«, IX [1859]; Lægebøgerne af Molbech [1826] og V. Saaby [1886]; Valdemars Jordebog af O. Nielsen [1873]; Ordbog af G. F. V. Lund [1877]. Hovedværker om Sprogformen: N. M. Petersen, »Det danske, norske og svenske Sprogs Historie«, I [1829]; Lyngby, »Udsagnsordenes bøjning i jyske lov« [1863]; Wimmer, »Navneordenes bøjning i ældre dansk« [1868]. Om Accenten se J. Storm i »Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger« [1874] og K. Verner i »Anzeiger f. deutsches Alterthum«, VII [1881]).

Slutningen af Middelalderen eller sidste Halvdel af 14. og hele 15. Aarh. (Tiden fra Valdemar Atterdag til Unionens Ophør) karakteriseres som bekendt blandt andet ved den livlige Forbindelse mellem D. og Udlandet, Syd fra øvede de Plattysk talende Hanseater deres Indflydelse, mod Nord bredte derimod det danske Herredømme sig over Norge og Sverige. Litteraturen i denne Periode har i alt væsentligt den samme Karakter som den øvrige europæiske Middelalderslitteratur, og de danske Skrifter ere for en stor Del Oversættelser fra fremmede Sprog. De vigtigste Værker, hvoraf de fleste ere fra 15. Aarh., ere: gudelige Bøger (Den ældste danske Bibeloversættelse, udg. af Molbech 1828, Lucidarius, udg. af Brandt 1849, Thomas a Kempis, udg. af Rønning 1885, Henrik Suso, Legender og Postiller, for en Del udg. af Brandt i Dansk Klosterlæsning 1865, en Del Bønnebøger, endnu ikke udgivne), yngre Haandskrifter af de gamle Love og Stadsretter (Erik Klipping's Byret udg. af Secheri Universitets-Jubilæets Blandinger I, Vederlagsretten udg. af Rosenvinge, Gl. danske Love V 1827), Gilde-

skraaer (et Par ere udg. af Pappenheim, i Aarbøger (f. Eks. Rydaarbogen eller »Kong Erik's Krønike« udg. af Nyerup 1827) og Krøniker (udg. af Lorenzen 1887), Mandeville's Rejse (udg. af Lorenzen 1882), Karl Magnus Krønike, Eufemiaviserne med flere Ridderdigte (Romantisk Digtning fra Middelalderen, udg. af Brandt 1869—77), den danske Rimkrønike (udg. af Molbech 1825), Hr. Mikael's Rimværker (udg. af Molbech 1836); Peder Laale's Ordsprog (udg. af A. Kock 1889—94), en stor Mængde Diplomer (et Udvalg udg. af Molbech og Petersen 1858, andre Samlinger især ved O. Nielsen: Kjøbenhavns Diplomatarium 1872 ff., Jydske Tingsvidner 1882 m. fl.; det ældste ægte Diplom paa Dansk er fra 1371). De gamle danske Folkeviser maa ligeledes henregnes til denne Periode, skønt de væsentlig kun foreligge i Haandskrifter fra 16. og 17. Aarh. (se Grundtvig, »D.'s gl. Folkeviser«, II, S. XII).

Sproget i denne Periode, hvilket man i Sproghistorien almindelig kalder »gammel-dansk«, karakteriseres især ved de talrige Brydninger og den deraf følgende Usikkerhed i Sprogformen. Gammelt og nyt brydes, idet man i samme Værk kan finde samme Ord i en meget gammel og en meget ny Form (Rimkrøniken har baade: *mek thotthæ* og *mek thœthæ*, Lucidarius: *vatneet* og *wanneth*, *han skop*, og *han skaptæ*), ligeledes brydes hjemligt og fremmed, især Latin og Plattysk, men under Unionstiden ogsaa Dansk og Svensk, idet svenske Ordformer paa den Tid ret ofte forekomme i danske Skrifter, medens til Gengæld det danske Sprog øver en varig Indflydelse paa Sproget i Sverige og endnu mere i Norge. Endelig finder der en stærk Kamp Sted mellem de forskellige danske Dialekter; ganske vist er det sjældent — selv i Diplomerne, der ofte ere skrevne af Almuesfolk — at træffe »ren Dialekt« (f. Eks. Jydsk som: *then stein, som wi soth nør neyr i mosse i jen gammel pøthmodh e engh* o. s. v.), i Alm. er det kun flere eller færre Ord eller Former, der røbe Skriverens Hjemstavn, medens de mest afslikkende Dialektejendommeligheder undgaas (selv Jyder skrive *jech* o. desl. ikke *ac*), og i enkelte Skrifter er Sprogformen saa blandet, at det ikke er muligt at afgøre, hvor de ere skrevne, og saaledes udvikles mere og mere, trods al Usikkerhed i Enkelthederne, de første Spirer til et dansk Skriftsprog, hvortil Sjællandsk leverer de fleste Bidrag.

En Hovedvanskelighed ved den sproglige Benyttelse af gammeldanske Værker er den slette »Retskrivning«, der i mange Henseender stemmer med den samtidige plattyske; ganske i Flæng bruges f. Eks. *i, y* og *j*: *for mynæ sinder skild* (for mine Synders Skyld), ligeledes *c (ch, ck)* og *k*: *schomaghere, chenne;* Lyden *v* kan udtrykkes ved *v, w, u, f, uf, wf, ff, ffu, ffw* o. s. v. (*bleff, nærffwerendis, graffuen),* man finder *t, th, dh,* for *d* — *d* eller *th* for *t: ter meth* for *der med* o. desl. Snart træffer man Forsøg paa etymologisk, snart paa fonetisk Skrivemaade: *øge, øghe, øue, øye, sige, sighe, sie* o. s. v. Hvor fri Stavningen kan være, ses f. Eks. af, at Ordet »Indsegl« (Sigil) i jydske Tingsvidner skrives: *indsegel, indzegel, intziigell, intzegel, insigil, insegel, inzegill, intzegl, yndsegel, inseyle, ingeesieel, ingzegel* m. fl.

Som Sprogprøver hidsættes:

I. Af Lucidarius.

»Pater noster« giordhæ ihesus christus selleff, oc hun ær saa ath syæ: Wor father, ther i hymærighæ ær, helliest ær tith naffn, thil kommæ tith righæ, tyn williæ skal wæræ saa paa jordhen som i hymmelen, Gyff oss i daw worth daulighæ brødh, Oc forlath oss woræ brøthæ, sosom wi forlathæ them ther vvoss om moth brydhæ, Oc ledh woss ey i frestelsæ, Men frels wos aff alth onth, Amen. I thennæ bøn begyndes (Variant: kwngiøres) wor herres welliæ, oc forthy syes hun effther tyendhæ (tiende, stille) messæ. Then offræ wi guth i handh, oc worthæ sosom hans williæ ær.

II. Af »Kvinders Urtegaard«:

Thenne viisse man ok ædelige kong, kong Salomon, blan andre visdoms ord tha taler han instet (et Sted) besynderlige (særlig) om then aller edeligste kræatur som er en døgdelig ok god qwynne, so syendis: Lige som solen met sit skyn po hemelyn er gantske deglig ok fawer ok er verden megit glædelig, so er ok en god qwynne, met syn twcth ok faffwer synd, gantske deglig ok fawer, ok er it got ligginde fææ vdi syn bonnes huss, ok er syn hosbonnes daglige giede. Thisligest alle tieneste folk og hioon (Tyende) gleder sig viid en god døgdelig spyserinde (Madmoder) ok lige som solen er verdens dronnyng, so er ok gode døgdelige qwynner verdens glæde. Ty alle then glæde i verden er, hwn er aff høffwiske ok tuctige danne quinner.

De vigtigste Lydovergange, som karakterisere Gammeldansk, ere følgende: I Forlyd gaar det gamle *þ (th)* over til Lyden *t* (hvilken dog ofte skrives *th*): ældre Dansk *thiuf*, gammeldansk *tiuff.* Efter Vokal gaa *p, t, k* over til *b, d, g*: ældre Dansk *gripæ*, gammeldansk *gribe, bitæ — bide, takæ — tage;* som oftest repræsenterer i disse Tilfælde *b* Lyden *v, d* betegner Lyden *ð*, og *g* Lyden *γ*; i mange Tilfælde kan *v (ff), ð (dh, th)* og y (*gh*) gaa over til at blive Halvvokal (Led af en Diftong) eller helt »forsvinde«, saa at vi kunne faa Sprogformer som: *sagdhe*, *saudhe* og *sade* (smlg. nydansk sā), *læther, læir* og *lær.* — Den gamle Forskel paa *ll* og *ld, nn* og *nd* ophører; ældre Dansk har *fallæ*, men *kaldes, ftnnce* men *bindes*, i Gammeldansk skrives derimod baade *falde, falle, holde, holle, finde, finne, binde, binne*; Udtalen har sikkert i alle Tilfælde været ens, nemlig med »mouilleret« *l* og *n*, hvilke Lyd man undertiden har villet betegne ved de stumme *d*'er. For Vokalernes Vedkommende ere de indtraadte Nydannelser af temmelig lidet gennemgribende Natur. Ved en »fremadvirkende« Omlyd gaar *ia* over til *iæ*: *gialdce — giælde, iafn — iefn* o. desl. Allerede i ældre Dansk var det gamle oprindelig lange *a* begyndt at nærme sig i Lyd til *å*; denne Overgang fuldendes nu, hvad man ser af Stavemaader som *mool* (Maal), *for* (Faar) o. s. v., og et nyt *å* udvikler sig af kort *a* især foran (oprindeligt) *ld* og *rth*, samt ofte efter *v*: *hollæ* (af *haldee) gaard* (af *garth*), *wogn* (af *vagn*). — Allerede i forrige Periode vare de gamle Kvantitetsforhold blevne forrykkede, ved at Vokalerne vare blevne forlængede foran enkelt Konsonant f. Eks. i *dagh* og *bæræ*; i Gammeldansk kommer hertil en dog først langt

senere gennemført Forkortelse af en Del oprindelig lange Lyd især foran *m og n: dømme* (ældre Dansk *dømce), svænnæ* (Svende, ældre Dansk *svenæ*). Vi have altsaa, navnlig i Værker fra Periodens Slutning, faaet et Lydsystem, som endogsaa paa visse Punkter har fjernet sig mere fra ældre Dansk, end Nutidens Skriftsprog har gjort (smlg. f. Eks. ældre Dansk *dagh*, gammeldansk *daw*, nuværende Dansk *Dag*). Rimeligvis er ogsaa den nuværende Accentuering paa denne Tid bleven gennemført, i det mindste synes det for dansk Rigssprog og de fleste Sprogarter karakteristiske Stød at være udviklet i Slutningen af Unionstiden at dømme bl. a. efter den Beskrivelse af Dansk, som gives af en svensk Forfatter i 16. Aarh.: »*the tryckia ordhen fram, lika som the willia hosta*«.

Den Vaklen med Hensyn til Sprogformerne, som i det hele udmærker Gammeldansk, viser sig ogsaa stærkt i Ordenes Bøjning, saaledes at Resterne af det gammelnordiske Bøjningssystem stadig blive sjældnere og sjældnere, medens Sproget samtidig nærmer sig til Nutidens. Substantiverne antage mere og mere de nu brugelige Flertalsendelser: ældre Dansk *ukcs*, gammeldansk: *ughær* (nydansk: *Uger), mangæ lande, manghæ par klædher, trær oc yrter*; men talrige Minder om det gamle findes dog stadig, saasom: *godæ quinnæ, allæ rygce* (Riger) *oc landh, ny klædhe, blanth paradisæ træ*æ. — Genetivmærket -s trænger mere og mere frem og anvendes hyppig i alle tre Køn og i begge Tal: *goodh koness dør, myn modhers søn, inghen wuenners rad* (Uvenners Raad), *force mynæ synners skyll, theres kongæ* o. s. v.; men ogsaa paa dette Punkt træffes gamle Former som: *thin hustruæ ord oc hennæ røst, hennis* (!) *forældre oc hennæ* (!) *brugome, andre 7nanne afæktan* (Angreb), *for theræ homood skild*, eller man kan bruge Omskrivninger som: *en enkkæ hennes søn.* Den vigtigste Afvigelse fra Nutidens Rigssprog er, at Substantivernes gamle Køn er bevaret, saaledes at man træffer: *døthæn han, løcken hun, hughen* (Sindet) *han, tungen hun;* ogsaa ved Artiklen har der været Forskel paa Hankøn og Hunkøn, idet *n*'et i første Tilfælde har været »mouilleret«, hvad man med større eller mindre Konsekvens betegner ved et efterhængt *d* (*dh*): *solen* (Hunkøn) *oc manyndh* (Hankøn), *jordhen, hemmælind.* Under Bøjningen af Adjektiver og Participier kan man i Gammeldansk endnu ret ofte finde den gamle Endelse *-er* i Hankøn Enkelttal: *han war døthær, en godher man, Adam war skapter;* men den opfattes ikke mere som Nominativsendelse: *meth wredher hw, udy onder leffneth*, og udelades meget ofte i Hankønsord: *en godh man, han war fødh af jomfruce maria*, og kan endogsaa føjes til Hunkønsord: *met fedher kool* (fed Kaal) *ok stekther hønæ*; navnlig i Jydsk kan endogsaa *-t* i Intetkøn Enkelttal falde bort: *thet ær af dygdher full, torffwet wordher rijgh*; i Skaansk bevares derimod undertiden de gamle Endelser uforandrede: *thet skal allom mannom witerlikt waræ, — hafwa folla makt ok alla.* Verbernes Talbøjning bevares ganske vist som Regel; men talrige Former — særlig i jydskfarvede Skrifter — vise, at Talesproget utvivlsomt i mange Egne havde opgivet den konsekvente Brug af Flertalsformerne: *alla fuglæ som hedher volucrespa latine — the faar, the gik, tha skall bodhæ heden oc cristen se, — the kan, i seer;* i Passiv gøres der ligeledes endnu meget ofte Forskel paa Enkelttal og Flertal: *thet spørs, hwadh som manneligh gørs, thet giffs, ieg slos, ther gaffs*; men paa dette Punkt er det Flertalsformen, som mere og mere fortrænger Enkelttal: *thet spøries, han giffues, Christi legome tagis nedher.* — Som Mærke for 2. Person i Fortid af stærke Verber bruges Endelsen *-t: thu gaft, sath* (du saa), ligeledes *tw skalt, thu wilt*; men fra de Verber, hvis Rod ender paa Tandlyd: *thu weest* (ved), *bøst* (bød), overføres Endelsen *-st* ogsaa til andre Verber: *thu gaffst, togst*, ja endogsaa *tw ærst*, og undertiden træffe vi ogsaa helt ny Former som *thu skal, wil thu.* Ved Siden af den oprindelig danske Imperativ Flertal paa *-er (vaker oc bedcer)* bruges ogsaa (dog kun i svenskfarvede Skrifter) Endelsen *-en: løsen them ok ledhen til mech*, og (ligeledes som Efterligning af Svensk) i 1. Person Flertal Endelser som: *wij hørum keyserens horn, dræbem nu Rolandh.* I øvrigt er Personbøjningen, der allerede i ældre Dansk var ved at ophøre, nu saa at sige helt forsvunden. Ligesom i Nutidens Talesprog føjes personlige Pronominer ofte enklitisk til Verbet: *ieg skall haffuet* (have det), *thu sigeræt, the sculæ bæren* (bære ham) *tiu jorthæ, han scal beholdæn* (beholde den).

Paa den gammeldanske Syntaks's Omraade ere nogle af de vigtigste Afvigelser fra ældre Dansk og Tilnærmelser til Nydansk, at der gøres en udstrakt Brug af Artiklerne, baade den bestemte og ubestemte: *Maanen driffuer dugghen for solæn need aff skycen til iordhen, — tha war een fromber man i een stadh som kalles Nicomedia;* »ubestemt« (formelt) Subjekt anvendes af og til: *thær war en prest hedh Abiathar, — ther kom ey en tijl lande hiem*, eller afvigende fra Nutidens Sprogbrug: *mi læse aff, atthetwar een man, hwilken som haffdæ twenne sønter.* — Præpositionerne have for en stor Del mistet den gamle Styrelse, *til* styrede tidligere udelukkende Genetiv, men i Gammeldansk træffes f. Eks. *kan stak till hannum.* — Ligesom paa Sproglærens andre Omraader træffes dog ogsaa i Ordføjningen gammelt og nyt ved Siden af hinanden: *nogre theeris lymmer* (nogle af deres Lemmer), men: *en aff the iaffninge;* særlig i Poesi træffes mange gammeldags Konstruktioner og Ordstillinger: *han redh trongen vey och mørken liedh*; *en gammel frøæ øwijs*; Konjunktiv bruges ret ofte: *soffnædæ han* (faldt han i Søvn), *tha gullæ* (gjaldt) *tet hans Uf; ey blæstæ han so fast udhen hanum dreffue nøth til; hawdhæ iech wist, høw* (hvo) *thu waræ.*

Med Hensyn sil Orddannelsen foregaar der i Gammeldansk en stor Udvikling; vel forekomme endnu de fra ældre Dansk kendte Afledninger (*fæyrendæ*, Skønhed, *styld*, Tyveri, *ardagh*, Pløjning; *gølle* forgylde, *ødhkænn*, let at kende, *wansæmæ*, Uenighed o. s. v.); men det Orddannelsesmiddel, som mere og mere anvendes, og som giver Sproget dets om Nutiden mindende Præg, er den store Mængde af plattyske (mellemnedertyske) Afledningsendelser (Suffikser) og Forstavelser (Præfikser), hvilke ikke alene optages tillige med de paagældende fremmede Ord, men de føjes

ogsaa efter en stor Maalestok til oprindelig nordiske Stammer; Eksempler paa plattyske Endelser er: *-agtig (delaktigh,swigactig, tienstactig), -bar* (foruden *openbar*, ogsaa: *dyrebar*), *-else* (af Plattysk *-else* og *-(e)nisse*; *drøffuilse*, *omgengelse, nærværelse, tilladelse), -ere (hovere, hantere), -eri (thyvery, kettery), -hed (falskhet, kierlicheth, klarheth, kyskheth, mildhiet), -inne (førstinne, grefinnæ, keyserinne, løffynnæ), -isk (høwisk, udlendisch)* m. fl. De almindeligste plattyske Forstavelser ere: *be- (begere, begynde, behaghe, beholle, betale, betcencke, bewisæ), for- (forclare, forladhe, forraade, forstaa, forsømme), und- (unfallce, undfange, undløbe)*, i et Par Ord forekomme ogsaa *an- (andsekt, anamme, anskregh* i (Raab), *anfald)*, hvorimod de mange tyske Ord med Forstavelserne *ge-* og *er-* tilhøre senere Tider.

Aldrig har i det hele taget det danske Sprog modtaget en saa stærk Paavirkning fra Udlandet, som det modtog i 14. og især 15. Aarh. I Hundredvis optoges mellemnedertyske Ord, og de indlemmedes saa fuldstændig i Sproget, at de nu for den langt overvejende Del slet ikke opfattes som fremmede. At give en blot nogenlunde udtømmende Fortegnelse over disse Laaneord vilde her være umuligt; som Eksempler anføres kun et lille Udvalg hentede fra forskellige Begrebssfærer (Retskrivningen er som Regel Nutidens): Agt, Arbejde, begribe, »behcennelig«, behøve, Billed (»*belet*« eller »*belædæ*«), blive, Borger, Brask (og Bram), Daare, dejlig (»*degeligh*«), dog, »*embitzman*« (Betydn.: 1, Øvrighedsperson, 2, Haandværker), Fare, Farve, »*fastelawind*«, fin, Formue, fortære, fremmed, fri, Fængsel, »*gantzæ*« eller sjældnere »*gantzskæ*«, Gæk, Haab, hoffærdig, jammerlig, jo (»*jo rasker æ jo bæthræ er thet*«), Jæger (»*yeiæræ*« og at »*ieye*« eller »*iage*«), Kaar (Valg), Karse, kejse (vælge), Krig, Kræft, Kræmmer, Kunst, køn (ældste Betydning: tapper), Lugt (ældste Betydning: Luft), Løve, Maade, Magt, Mast, mene, Naktegal, Orlov, pleje, pligtig, prøve, raabe, Rygte, Røver, Skade (Fortræd), ske, Skomager, Skræder (smlg. Schrøder, Schrader), smuk, stolt, straks, Strid, Sværdfeger (»*swerfeier*«), tilforn (mellemnedertysk *tovoren*), trind, Tvedragt, tøve, understaa, Vilkaar, Ædelsten, Ære. — Ogsaa romanske og andre Fremmedord optoges i Almindelighed med Plattysk som Mellemled: Basun, mellemnedertysk *basune*, latinsk *bucina*; Eventyr, mellemnedertysk *eventur(e)*, fransk *aventure* Foged, mellemnedertysk *voget*, latinsk *(ad-)vocatus;* færme, mellemnedertysk *vermen*, latinsk *confirmare*; rundlægge mellemnedertysk *runt*, fransk *rond*, latinsk *rotundus;* Støvle, mellemnedertysk *stevel*, italiensk *stivale*, latinsk *æstivale*.

Kampen mellem de gamle nordiske Ord og de fremmede Gloser viser sig ofte ved, at man tautologisk bruger dem begge: *styld oc thyvery, øpæ oc robe, begynnelse och uphojf, cortiner* (Gardiner) *eller dretther, ieth eller loffuen*; men Resultatet er i Alm. blevet, at de fremmede have besejret de nordiske, hvoraf de fleste ganske ere fortrængte af Nutidens Rigssprog: *genest* (straks), *røne* (prøve), *øbe* (raabe), *sivel* (rund), *e* (jo), *Sejletræ* (Mast), *ærvede* (Arbejde), for ikke at tale om de Tilfælde, hvor de plattyske Ord kom ind som Bærere af ny Begreber (Kræmmer, Skræder) o. s. v.

Forholdet mellem Skrift og Tale er naturligvis vanskeligt at bestemme; der kan dog ikke være nogen Tvivl om, at Talesproget for alle Stænders Vedkommende — ligesom langt ned i den følgende Tid — har været vedkommende Egns Dialekt, og at Dialekterne allerede i 15. Aarh. havde udviklet de vigtigste af de Ejendommeligheder, hvorved de udmærke sig nu. Skønt et fast, for hele Landet fælles Skriftsprog endnu ikke fandtes, saa var der dog dannet en vis litterær Sprogform, som i flere Henseender stod Talesproget temmelig fjernt; dette fremgaar blandt andet af de mange fuldstændig meningsløst tilføjede stumme Bogstaver, saasom: *han fordh* (for, rejste), *han svordh* (svor), *bygthing* (Byting), *eyntenæ* (enten) o. s. v. Ganske fremmede for Talesproget vare sikkert ogsaa de talrige Latinismer, som forekomme navnlig i Oversættelser (f. Eks. den ældste Bibeloversættelse), men ogsaa af og til i »originale« Værker (f. Eks. Diplomer); herhen høre navnlig Gerundiver som *Aldrigh skalt thu tics thet som talæ skulendis ær; allæ mæn soo nærwærindes som komme skulendis*; ligeledes Konstruktioner som: *ath stridheskullænde* (for at kæmpe), *en man sex alncss høwhethz* (6 Alen i Højde), *jngongheteller i styfftedhe gillæ* (lat. *inito convivio*). Noget tilsvarende gælder om de svenske Gloser og Bøjningsformer, som forekomme dels i nogle fra Svensk oversatte Skrifter, der ere udgaaede fra danske Birgittinerklostre, dels i enkelte andre Skrifter (Karl Magnus Krønike), til hvilke der ikke kan paavises nogen svensk Original. Man finder f. Eks. Sprogformer som *een asna* (svensk *åsna), likama, nalkes* (svensk *nalkas), aff syndenæ* (Syndernes) *død, thænne timen, gaan til thet kastel* o. s. v. Sproget i de mest svenskfarvede Skrifter har man kaldt »Birgittinersprog« (se Birgittinerordenen), hvilket dog ikke maa opfattes som et Sprog, der virkelig har været talt i Birgittinerklostrene, hvad der fremgaar af, at f. Eks. Breve fra danske Birgittinernonner og flere andre Skrifter, som stamme fra Birgittas Klostre, aldeles ikke bære noget svenskagtigt Præg.

Det Indtryk, man modtager af Sproget i de fleste gammeldanske Skrifter, er i det hele temmelig ynkeligt; medens det ældre danske Lovsprog udmærker sig ved en ret kraftig Oprindelighed, savner man gennemgaaende Stil og Naturlighed i Skrifterne fra denne Periode: i Oversættelserne fra den danske Oversætters Sprogform, og i de »poetiske« Skrifter spores idelig Rimnød. Undtageiser ere enkelte gudelige Digte (især Hr. Mikael's) og Rimkrøniken; en vis fyndig Udtrykskraft, som i meget minder om det gamle Lovsprog, træffe vi i Ordsprogene. Men den mest glimrende Undtagelse danne dog de gamle Folkeviser, hvis Sprog, trods den poetiske Form, sikkert er det, som bedst afspejler det levende danske Sprog ved Middelalderens Slutning. Folkeviserne ere ogsaa de eneste gammeldanske Værker, som i nogen synderlig Grad have haft direkte Betydning for de nyere Tiders Sprog, idet baade

deres karakteristiske Ordforraad (den vænc Maar, gyldne Spange, Fore (d. e. Adfærd), Røgen fa1dt paa), deres særegne Udtryk (red sig under Ø, smile under Skind) samt hele deres koncise og malende Fortællemaade have udøvet den største Indflydelse paa talrige danske Digtere fra Ewald og Oehlenschläger til Drachmann og Gjellerup. Sproghistorisk Betydning have dog alle Periodens Skrifter i lige Grad, idet man i dem ser det nuværende danske Rigssprogs Lyd- og Bøjningssystem saavel som dets Konstruktioner og Ordforraad langsomt udvikle sig, saaledes at vi ved Periodens Slutning have et Sprog, der trods enkelte gammeldags Former kommer Nutidens temmelig nær. (Litt.: Krestomati: C. J. Brandt, »Gammeldansk Læsebog« [1857]; Ordbøger: Molbech, »Dansk Glossarium« [1857—66]; O. Kalkar, »Ordbog til det ældre danske Sprog« (1300—1700) [1881 fif.]; hidtil er kun udkommet A — N. Sprogskildringer: N. M. Petersen, »Sproghistorie«, I; Lyngby, »Dansk og svensk litteratur og sprog i 14. og 15. årh.« i »Tidsskrift for Philologi og Pædagogik«, V [1864]; E. Jessen, »Danske bøjningsformers historie« i »Tidsskrift for Philologi og Pædagogik« V; samme, »Småting om Dansk« i »Aarbøger fornordisk Oldkyndighed« [1866]; P. K. Thorsen, »Nogle punkter af den danske sproghistorie« i »Udsigt over philologisk Samfunds Virksomhed«, II [1880—94]; samme, »En række fortidsformer af s vagtbøjede udsagnsord« i *Opuscula philologiea* [udg. af philologisk Samfund 1887]. Særlig fyldig om Ordforraadet er Wimmer's Artikel »Danmarks Sprog« i »Nordisk Konversationsleksikon« [3. Udg. 1884—90]. Om de »mouillerede« Lyd: Vilh. Thomsen, »Nogle ejendommeligheder i den danske retskrivning« i »Forhandlinger paa det 4. nordiske Filologmøde« [1893]; Om Kvantitet: Wimmer's Forord til Oldnordisk læsebog [4. Udg. 1889]; Orddannelse: Tamm, »Tyska ändelser i svenskan« [Upsala 1880]).

Som en ny Periode i Sprogets Historie kan Tiden 1500 — 5° paa en vis Maade betragtes, skønt den i mange Henseender er nær beslægtet med 15. Aarh. Størst Afvigelse fra den foregaaende Tid frembyder den ved Litteraturens Art. I 15. Aarh. var Bogtrykkerkunsten indført, den ældste med Aarstal mærkede Bog, som er trykt i D., er fra Aaret 1482; men Antallet af trykte Bøger fra 15. Aarh. er dog meget ringe, og kun een af dem (Rimkrøniken) er paa Dansk; nogle enkelte af de i det foregaaende nævnte Skrifter (f. Eks. Hr. Mikael, Peder Laale, Lucidarius, en Del Udgaver af Love o. s. v.) bleve først trykte i 16. Aarh., men Flertallet af dem findes dog ogsaa bevarede i ældre Haandskrifter. Den Litteratur, som efter sin Art tilhører det 16. Aarh., er derimod for den langt overvejende Del kun overleveret som trykte Bøger. Den mest karakteristiske Del af disse ere de Værker, som knytte sig til Reformationskampen (1524—36), altsaa Bibeloversættelser, Salmebøger, Stridsskrifter i Prosa og versificerede Satirer. Mange af disse Skrifter bære (i Modsætning til den foregaaende Periode) bekendte Forfatternavne som Povl He1gesen, Kristiern Pedersen, Hans Tavsen, Peder Palladius, Peder Laurenssen, Frans Wormordsen o. s. v.; originale ere dog kun de færreste Værker, den langt overvejende Del er Oversættelser eller Bearbejdelser især fra Latin eller Tysk. Blandt Oversættelser fra Latin mærkes især Kr. Pedersen's »Jærtegnspostil« [151 Side ældre Oversættelser af Dele af Biblen (»Hans Mikkelsen's« [1524], Frans Wormordsen's [1528], Kr. Pedersen's [1529 og 1531]) og Erasmus Rottero damus'es Skrifter: *Institutio principis* og *De amabili ecclesiae concordia* oversatte af Povl Helgesen [1534]. Af Oversættelser fra Plattysk kunne især nævnes den lybske »Dødedans« ca. 1536 og den noget senere »Rævebog« [1555]; langt talrigere ere dog Oversættelserne fra Højtysk, idet vi her blandt andre møde danske Gengivelser af en stor Mængde af Luther's Skrifter, først og fremmest Christian III's Bibel [1550]. Fra Hebraisk oversatte Hans Tavsen de fem Mosebøger 1535 og oftere. Blandt de originale danske Værker ere de betydeligste Povl Helgesen's Stridsskrifter. Hans Tavsen's Postil 1539 og Palladii Visitatsbog, hvilken dog kun findes i en senere Afskrift. En vigtig Sprogkilde have vi endelig i Kr. Pedersen's latinsk-danske »Vocabularium« [1510, 1514, 1518]. En stor Del af de danske Bøger tryktes i udenlandske Bogtrykkerier [Paris, Lübeck, Rostock, Magdeburg, Leipzig, Antwerpen m. fl.] (Fuldstændig Oversigt over den trykte Litteratur: Chr Bruun, »Aarsberetninger fra det store kgl. Bibliotek«, I—II [1864—74]).

Sproget i »Reformationstiden« stemmer i Hovedsagen med 15. Aarh.'s, for saa vidt som der kun udvikles meget faa sproghistoriske Nyheder af væsentlig Art. Det ny bestaar først og fremmest i Opgivelse af de fleste gamle Former og Ord, som allerede i »Gammeldansk« førte en truet Tilværelse over for de indtraadte Nydannelser. Om Arten af den sproglige Udvikling vil man kunne danne sig en Forestilling ved at sammenligne Værker, der foreligge i Haandskrifter fra 15. Aarh., med »moderniserede« Optryk fra 16. Aarh. af de samme Værker, især Karl Magnus, der findes i et jydsk Haandskrift fra 1480 og omtrent uforandret blev trykt 1501; men 1534 trykte Kr. Pedersen Krøniken i »rettet og forbedret« Skikkelse, idet han fjernede alt, hvad han ansaa for provincielt eller forældet. Vi træffe der blandt andet paa følgende Rettelser (Kr. Pedersen's Rettelser betegnes ved Kursivbogstaver): wynne, *winde*; meg, *mig;* tegh, *dig;* thet, *det*; tesse, *disse;* bloo, *blaa*; skoghen, *skouwen*; sade, *sagde;* lade, *lagde;* giore, *giorde;* megtuge. *megtige;* hannum, *hannem;* sielff eller sielffuer, *selff*; thøm, *dem;* watneth, *wannet*; øtken, *ørken;* wor gud (Flertal), *wore guder;* all land, *alle lande;* brødher, *brødere;* thyn ordh, *dine ord;* ether men, *eders mend*; en ander, *en anden;* en man wæpnedher, *en mand vebnet;* kam, *kom;* lass, *læsde*; sam, *sømede* (d. e. svømmede); drap, *drabte* (d. e. dræbte); fiøll, *falt*; tw ant, *du vnder;* the brudhæ, *de brøde;* ydmykt, *ydmyghed;* hæ1ften, *halffdelen*; tredingen, *tredye parten*; Pippingh koningh, *kong Pipping;* Neymys hertogh, *hertug Neymis*; en søn som Karll hether, *en søn som heder Karl;* mo ieg myth ryge beholde, *maa jeg beholde mit rige;* so

meget gull han gider boret, *saa megetguld som han kan bere*; wij orkæ at staa, *wikunde staa;* vvordh bwndhen, *bleff bunden;* worth wred, *bleff wr ed;* han nam, *han lærde;* fogher, *deilig;* ransmen, *røffuere*; løne, *dølge;* i thy, *i det* (i det samme); teligen, *saadan en;* han otthæ, *han hagde* (havde); rønnis, *for sø gis*; gørsømmer, *klenodie;* pa stadhen, *paa stand* (straks); bidhe, *tøffue;* orme kyn ok nature, *orme nature;* myt hor hauer skift syn løtth, ■*mit haar haffuer skifftet sin farffue och lyd.* Skønt man ikke tør drage alt for vidt rækkende Slutninger af en saadan Sammenstilling, idet ogsaa andre Faktorer end Aldersforskellen have medvirket til at frembringe de talrige Afvigelser mellem Sprogformen i de to Værker, vil det dog i det hele og store temmelig nøje angive Retningen af den Bevægelse, som foregaar med Sproget i Begyndelsen af 16. Aarh.

En Del Usikkerhed raader stadig endnu. Man vakler mellem forskellige Lydbetegnelser, snart bruges etymologisk (traditionel) Stavemaade, snart fonetisk, der skrives *then* og *den, tig* og *dig, spørie, spørge* og *spørre, følge, fylle* og *forføllelse, uduele* (udvælge), *laffde* og *lagde, haffde* og *hagde, skapt* og *skafft* (af at skabe), *griffue, roffue* (raabe), *behaffuelig* o. s. v.; *-æ* og *-e* veksle i uaccentuerede Stavelser (*giøre* og *giøræ*); navnlig foran *s* og *t* bruges desuden ofte *i*: *gribes oc bortførissty enniste, haffdewæriät, Fiskene i Haffuit, it liwss.* Hos samme Forfatter kan man finde Sprogformer som: *weyerstyggelighed* og *wederstyggelig, sielff* og *selff, mennisker* og *menniske* (som Flertal), *aander* og *wndhce oendhæ, tegner* og *tegne* (af »et Tegn«), *then mene mand* og *then menige mand* o. s. v. Dialekternes Indflydelse spores endnu i Former som: *fløyende føwle, wutthce* (vogte), *how och hiarthe, en kiælde* (Brønd) o. s. v.; men i det hele ere Dialektformerne ikke talrige, maaske som Følge af, at Forfatterne allerede som unge kom rundt til Skoler i forskellige Landsdele og ogsaa senere flyttede meget om; Fynboen Hans Tavsen opholdt sig f. Eks. til forskellige Tider i Antvorskov, Viborg, Kjøbenhavn, Roskilde og Ribe. Gennemgaaende udvikler der sig større og større Fasthed; allerede hos Kristiern Pedersen træffe vi en nogenlunde konsekvent Retskrivning og temmelig konstante Sprogformer; men særlig gælder det dog om det litterære Hovedværk: Christian III's Bibel, et Værk, ved hvilket flere af Datidens betydeligste Forfattere (især Kristiern Pedersen og Peder Palladius) havde forenet deres Kræfter, og hvor man med stor Omhu havde stræbt at bruge en konsekvent Retskrivning og at undgaa Dobbeltformer.

De vigtigste af de Ejendommeligheder, hvorved Reformationstidens Sprog adskiller sig fra Nutidens Dansk, ere følgende. De tre Køn adskilles endnu: *huercken* ved *Himmelen, thi han er Guds stoel, oc ey ved Jorden, thi hun er hans Fodeskammel, oc ey om Jerusalem, thi det er en stor Kongis stad.* En Del Ord, som nu ere Intetkøn, vare da Fælleskøn (Hankøn ell. Hunkøn); *en skiold, en sted* (smlg.: i Steden for), *støffuen paa iorden, veden til brendofferet, en af dine Lemmer* o. s. v. Genetiv af Substantiver med efterhængt Artikel ender paa *-ens* eller *-sens*: *diefflsens* eller *dieffuelens, mørkhedzens engel, sandhedsens wey, Diursens Mercke, gaardsens,* ligeledes i Intetkøn: *bamsens, kødsens, vandens, lammens blod* o. s. v. Flertalsdannelsen er i Alm. Nutidens; afvigende ere f. Eks. *lower, axer* (af »et Aks«), *tho Spurrer, Reffue haffue Graffuer, søllfhancker oc søllfknappe, manghæ teghnæ, sodanæ wobnæ, andre Læbe, døtter, træ, høye Bier* g. I Enkelt tal bruges Endelsen *-ere* i Ord som: *en domere, stympere, bagtalere, skiørleffwere, røffuere, tienere, arbeydere, mestere, altere,* hvilke nu ere forkortede til Dommer, Stymper o. s. v. Kun sjælden forekommer endnu Adjektivendelsen *-er*: *en haar der sten, en feder grød, hun wor føder* (!). Intetkøn af Adjektiver paa *-en* ender paa *-et: christet, visset, it raadet træ, skiidhet vand.* Som Adverbiumsendelse træffes baade *-ig: trolig tiene, ønckeligh ildhæ, -ige*: *visselige, kortelige,* og (efter Plattysk) *-igen*: *snarligen, skammeligen, korteligen* (se Adverbium). I de stærke Verber bruges Endelsen *-st* i 2. Person Fortid: *thu worst* eller *wast, du lost* (d. e. du lo), ligeledes *du tørst,* derimod endnu: *du wilt, skalt, kant, maat.* Talrige nu helt forældede Flertalsformer bruges i Fortid: *de bunde, funde, drucke, fulde paa knæ, hulde raad, hudstruge;* det hedder som oftest *iegh halp* og *haffuer hulpet,* kun sjælden: *iegh hialp* og *haffuer hiolpeth.* Enstavelsesformer i Præsens Enkelttal bruges ofte i Verber paa *l, n, r, s*: *hand tall* (taler), *fyll* (følger), *føel, Hanen gal, iegh meen, ber, spør, Visdom opblæss* o. s. v. I de svage Verbers Fortidsbøjning bevares endnu mange gamle Former: *hun fødde, hand dømde, førde,* ledde (af lede, føre), *lydde* (adlød), *de skiffte hans Kleder, de velte en Sten for dørren, hand tagde stille, de tuingede hannem.* I Præsens Participium er Endelsen *-es (is)* almindelig: *det lydendes oc leffendes Ord, Du lidet Troendis.* Ogsaa Konjunktivformer ere almindelige: *ligesom nogen nu staade saa fast; han waar en daare, om han hulpe der til; ieg vilde heller at alle Menniske vaare lige som ieg er.*

Skønt en stor Mængde forældede Ord ere opgivne, træffes dog endnu paa hver Side i Skrifter fra Reformationstiden gamle Gloser, som ingen kan forstaa ved Hjælp af det nuværende Rigssprogs Ordforraad: *det megle* (store, talrige), *Folck, paa hall* (glat) *ijs, een blind ther gaar oc treffuer* (famler) *i mør ked, haffuer iett* (»forjættet«, lovet), *skøde* (agte paa), *skenne* (løbe løbsk) o. s. v.; ofte have ogsaa de fra Nutidens Sprog velkendte Ord en anden (som oftest oprindeligere) Betydning: *wanwittig* (uvidende) *oc wforstandig*; *udstyrte sin Skaal i Lucten* (Luften); *fructsommelige* (frugtbare) *træ*; *orsaghe* (ofte: Undskyldning); *hun* (Hagar) *actede sin hustru* (Husfrue) *ringe mod sig* (men ogsaa: *Abraham sagde om sin hustru Sara); Gud gaff hannem besynderlig* (særlig) *naade och hielp*; *acte paa Menniskens værelse* (Væsen, Tilstand), *Leffnit oc gode Seder*; *den Wgudeligebruger Finantzer* (Rænker); *hand nickede at dem, oc bleff dum* (forblev stum); mange af disse forældede Ord holde sig endogsaa langt ned i 17. Aarh., Kingo taler f. Eks. om »Løgn og Finantzeri«. De ny tyske Laaneord, som forekomme, ere, naar Hensyn lages til den stærke Forbindelse med Tyskland, forbavsende faa, og mærkeligt nok ind-

kommer der meget faa højtyske Laaneord. Eksempler paa tyske Ord, der rimeligvis ere indkomne med Reformationen, ere: *skwlder* (for: Aksel), *suoger* (for: Maag), *Syndflod* (dannet af Luther), *grendse* (sjældent; almindelig bruges: *landemercke*); men i det hele maa man sige, at Reformatorerne ingenlunde bidroge til at fortyske Sproget, de gengave det i alt væsentligt, som de forefandt det, hvad Ordforraadet angaar.

I stilistisk Henseende havde de derimod en stærk og gavnlig Indflydelse; Kristiern Pedersen anvendte et stort, bevidst Arbejde paa sin Sprogform, og han er den, som, særlig ved sin Deltagelse i Bibeloversættelsen 1550, har faaet størst Indflydelse paa Eftertidens Sprogudvikling. Højere som »fødte« Stilister staa dog maaske baade Hans Tavsen og Povl Helgesen, gennem den sidstes Sprog hører man ofte en Genklang af det daglige Talesprog (*»the ere saa twedragtige, ath the wnderstundwnkomme icke nermer sammen en een koo och een weddermølle«*); tro Gengivelser af det lidet polerede Talesprog ere sikkert ogsaa de talløse, til Dels ubeskrivelig grove Skældsord, af hvilke de fleste Reformatorer (særlig Povl Helgesen og Hans Tavsen) have et næsten uudtømmeligt Forraad *(thijn stympere, thijn sckalck, thijn mørcke oc gamble graa kettere, ther haffuer wærid saa mangen hellig prest oc mwnck, ther tw æst icke werdwg ath mwge wnder).* I en smukkere Skikkelse træffe vi derimod Talesproget, naar Palladius i sin Visitatsbog direkte gengiver Bøndernes naive Tale under Alvor og Gammen. En Fejl, som klæber ved næsten alle Reformationstidens Forfattere, er deres udstrakte Brug af Tautologier, som oftest Sammenstillinger af ensbetydende fremmede og hjemlige Ord: *cnnscientie oc samuittighed; gaffn, nøtte oc profit; menniskens bud dict oc set* (»Sæt«) *oc eget gode tøcke oc mening* (d. e. menneskelig Vilkaarlighed); *thet som er christeligtt oc redeligtt maa stadfestis, bliffue bestandigtt oc haffue magtt, mer thet som er wchristeligtt oc wredeligtt af gijrighed, mijshandelt mijsbrug forwandlett eller forbijstrett, maa ænthen affleggis eller oc forbædris oc reformeeris* o. s. v.

Det endelige Resultat af Reformationstidens sproglige Virksomhed er, at et virkelig dansk Skriftsprog bliver dannet, idet Christian III's Bibel kan betragtes som det Grundlag, paa hvilket den følgende Tids litterære (særlig naturligvis det kirkelige) Sprog hviler. Forholdet mellem dette Sprog og de talte Dialekter er endnu ikke fyldestgørende oplyst i det enkelte; for den langt overvejende Del er det dog den sjællandske Sprogform, der har dannet Grundlaget, maaske med Kancellisproget som Mellemled. I Alm. er denne Bibels Ordvalg blevet bestemmende for den Betydning, man i den følgende Tid tillagde Ordene; kun sjælden har Biblen (1550) Fremmedord, som senere ere fortrængte af hjemlige (*maledidelse, predicker Ewangelium, aar alle Creature*), oftere have de senere Tider sat Fremmedord i Stedet for Biblens danske: *snilde som Hugorme; smørilse* (Salve); *visdom* (Kundskab) *opblæss*; *vorde* (ske) *din Villie*; *bliffue de Skrøbelige til it Stød* (Anstød); *du skalt necte* (fornægte) *mig* o. s. v.

Som Prøve paa Biblen af 1550 kan tjene følgende Stykke (1. Kor. 13. Kap.):

Dersom ieg talede met Menniskens oc met Englenis tunger, oc haffde icke Kærlighed, Da vaare ieg en liudende Malm eller en klingende Bielde. Oc der som ieg kunde spaa, oc viste alle lønlige Ting, oc al visdom, oc haffde al Troen, saa, at ieg kunde flytte Biergc, oc haffde icke kærlighed, Da vaare ieg inted. Oc dersom ieg gaffue de Fattige alt mit Godz, oc lode brende mit Legeme, oc haffde icke kærlighed, Da vaare det mig inted nytteligt.

Kærlighed er langmodig oc venlig, kærlighed er icke niedkær, kærlighed bruger icke fortredelighed, hun opblæss sig icke, hun skicker sig icke hastmodig, hun søger icke det hende hører til, hun lader sig icke fortørne, hun tracter icke effter skade, hun glæder sig icke aff wretferdighed, men hun glæder sig aff sandhed, Hun fordrager alting, hun tror alting, hun haaber alting, hun lider alting. (Litt.: Molbech, »Sprogskildring af de danske Bibeloversættelser fra 16. Aarh.« [1840]; P. K. Thorsen, »Punkter af den danske Sproghistorie«; Svend Grundtvig's Udgave af Palladii Visitatsbog [1872]; N. M. Petersen, »Bidrag til den danske Litteraturs Historie« II; Vilh. Andersen, »Danske Studier« [1893]).

Med Hensyn til det danske Sprogs Omraade var der under Reformationstiden foregaaet vigtige Forandringer, nemlig ved det delvise Tab af Sønderjylland og ved Erhvervelsen af Norge. Allerede i 15. Aarh. var Plattysk ved Indvandring af tyske Embedsmænd og Haandværkere blevet almindeligt som Rets- og Forretningssprog i de fleste sønderjydske Købstæder; Reformationen bidrog yderligere til at give det tyske Sprog Raaderum paa det danskes Bekostning, idet Plattysk (og senere Højtysk) indførtes som Kirkesprog i mange dansktalende Egne (f. Eks. Angel). Den følgende Tid bragte ingen Forbedring med Hensyn til det danske Sprogs Stilling, tværtimod bevirkede de fra den almindelige Historie velkendte Forhold, at skønt Folkesproget saa at sige overalt i Sønderjylland (Frisland naturligvis undtaget) gennem mange Aarhundreder vedblev at være Dansk, og skønt enkelte Sønderjyder optraadte som danske Forfattere, saa maa dog Sønderjylland væsentlig betragtes som litterært tabt for D. allerede fra Reformationstiden, idet Flertallet af de sønderjydske Forfattere skrev paa Tysk, og de fleste Bøger, som tryktes navnlig i Slesvig og Flensborg, ligeledes vare tyske, ligesom Tysk blev det religiøse Opbyggelsessprog, ja endogsaa Skolesprog i mange af de dansktalende Egne S. f. Flensborg-Tønderlinien (se videre Sønderjylland og Danske Almuesmaal).

Som erobrende Magt optraadte derimod det danske Sprog i Norge. I 14. Aarh. var det gamle norske Sprog endnu eneraadende som Skriftsprog i Norge, uagtet baade svenske og danske Sprogformer hyppig findes i norske Dokumenter; jo længere vi komme hen i 15. Aarh., des stærkere bliver imidlertid den danske Indflydelse, saaledes at endogsaa talrige Diplomer affattes paa rent Dansk. Det danske Skriftsprogs Sejr over det norske fuldbyrdedes dog først i 16. Aarh. navnlig som Følge af Reformationens Indførelse og Norge's politiske Indlemmelse i D. 1537, fra hvilken Tid Dansk overalt i Norge blev det officielle Kirke-, Skole- og Retssprog, ja endog det almindelige

Talesprog i Byerne, medens Bondesproget vedblev at være det gamle norske, et Forhold, der som bekendt har holdt sig til Nutiden. Norge's Bidrag til Litteraturen i 16. og 17. Aarh. ere dog kun faa, i 16. Aarh. væsentlig kun Diplomer og enkelte private Optegnelser (som Absalon Pedersen's Kapitelsbog 1552—72); som mere betydelige norske Forfattere fra 16. og 17. Aarh. kunne nævnes P. Claussøn Friis (Oversættelse af Heimskringla 1633 m. m., se Peder Claussøn), Petter Dass (»Nordlands Trompet« m. fl.) og Dorthe Engelbretsdatter (»Sjælens Sangoffer« [1678]). Alle disse Forfatteres Sprog er det danske, og kun enkelte Sprogformer, saasom *fæ oc smale* (Faar); *der heck* (hang) *it reb vdi it beyn* (Ben) o. s. v. røbe den norske Nationalitet (se videre Afsn. »Sprog« i Norge).

Nogle mindre Tab (Gotland, de norske Provinser 0. f. Kølen) led det danske Sprogomraade 1645; men et langt føleligere Tab — 1/3 af hele det danske Folk — led det endelig ved de skaanske Provinsers Afstaaelse til Sverige 1658. I Løbet afknap en Menneskealder lykkedes det den svenske Regering nationalt at indlemme Skaane, Halland og Bleking i Sverige, idet Svensk fortrængte Dansk som litterært og officielt Sprog; men det gamle skaanske Talesprog, der allerede i Middelalderen dannede et Overgangsled mellem Svensk og Dansk, vedblev at holde sig blandt Almuen saa at sige uforandret indtil Nutiden. — Den eneste Rest af de gamle østdanske Provinser, der endnu tilhører det danske Sprogomraade, er Bornholm. (Litt.: Ottosen, »Skaane og Sønderjylland« [i Sønderjydske Aarbøger 1890]).

Det danske Sprogs Vilkaar i Tiden 1550—ca. 1700 vare ikke gunstige. Reformationen havde ganske vist hævdet Modersmaalets Ret paa det religiøse Omraade, men Humanismens Indflydelse bevirkede, at Latin paa saa at sige alle andre Omraader blev den følgende Tids Litteratursprog, det Sprog, der i Virkeligheden blev det egentlige Modersmaal for alle universitetsdannede. De allerfleste af 16. og 17. Aarh.'s store Videnskabsmænd (Tyge Brahe, Bartholin'erne, O. Worm, Niels Stensen o. s. v.) have ikke efterladt sig en eneste Bog paa Dansk. Hvor lidet skikket det danske Sprog endnu var til at udtrykke videnskabelige Tanker, ses maaske bedst af mislykkede Forsøg som H. P. Resen's »Den lidlle Logices Begyndelser« [1610] (se Prøverne i N. M. Petersen's Litteraturhistorie 2. Udg. III S. 158) og af P. Syv's bekendte Ytring i Fortalen til »Den danske Sprog-Kunst« [1685]: »Sommesteds gives en gandske mening paa Latine, at den des bedre kand forstaaes«. — Navnlig i sidste Halvdel af 17. Aarh. spillede ogsaa Højtysk en vigtig Rolle ikke alene som Talesprog ved Hoffet, blandt mange af Adelen og Borgerstanden og ved Hæren, men paa Tysk affattedes ogsaa talrige Skrifter, f. Eks. officielle Beretninger om Begivenheder ved Hoffet, om Feltslag o. desl., og paa Tysk vare de ældste Aviser (f. Eks. H. Göde's »Europäische wochentliche Zeitung« [1663—69]). En langt ringere Rolle spillede det franske Sprog, der blev Modesprog særlig i Ludvig XIV's Tidsalder (under Christian V blev Fransk det diplomatiske Sprog). Jævnlig høres ogsaa fra Datidens Mænd Klager over Modersmaalets tilsidesatte Stilling; den mest bekendte er Rasmus Bartholins latinske Universitetstale *De studio linguae Danicae* (trykt i hans *De natur ae mirabilibus* 1674), af hvilken Prøver findes hos N. M. Petersen (anf. Skrift S. 35[2] *og 374*).

De betydeligste Kilder til Kundskab om det danske Sprog ere fra 16. Aarh.'s sidste Halvdel A. S. Vedel's Oversættelse af Sakse [1575], hans Ligtale over Frederik II, m. m.; noget mindre klassisk rent er Sproget ved Overgangen til 17. Aarh. hos Lyschander (»Danske Kongers Slægtebog« [1623] og nogle Rimværker); betydelig ringere i sproglig Henseende ere Huitfeldt's Værker. Af senere Skrifter, der udmærke sig som betydningsfulde Vidnesbyrd om Sprogets Standpunkt, kunne nævnes Birgitte Thott's Oversættelse af Seneca [1658], Christian V's danske Lov [1683] og Leonora Christina's Jammersminde fra 1663—85. Blandt Digterværkerne maa, ogsaa af sproglige Grunde, fremhæves de fra Litteraturhistorien bekendte Skrifter af Arreboe, Bording og Kingo; Bording er især mærkelig ved sine Forsøg paa at fremdrage gamle danske Ord (se Gram's Fortale til Udgaven af Bording's poetiske Skrifter 1735). Som Vidnesbyrd om Talesprogets Standpunkt have de gamle danske Komedier (af H. Justesen Ranch, P. Hegelund m. fl.) en særlig Betydning; noget lignende gælder til Dels ogsaa om Oversættelsen af Lauremberg's Skæmtedigte [1652].

Sproget i Perioden 1550—ca. 1700 kaldes i Sproghistorien i Alm. »nyere Dansk« (ell. ældre Nydansk). Den Ejendommelighed ved det, som først falder i Øjnene, er den enhver Beskrivelse trodsende slette Retskrivning, som findes i de haandskrevne Kilder. Det blev en fuldstændig Modesag at dynge saa mange Bogstaver sammen som muligt; Moden skrev sig fra Tyskland, hvor den skal være indført af Skrivere, der fik Betaling i Forhold til det Dokuments Størrelse, som de skrev. Navnlig i Slutn. af 16. Aarh. finder man den mest vanvittige Anvendelse af overflødige Bogstaver, f. Eks. *thiill* (til), *kodtt* (kaad), *wlldtt* (Uld), *skalldtt* (han skal), *huiss* (Hus), *kalluff* (Kalv), *szelluff* (selv), *wlluff* (Ulv), *ind*, *themberr mandtt* (en Tømmermand), *szynndtt* (Sind), *mynne suyndtt* ell. *szuind* (mine Svin), *Handtt er icke werdtt in szuer sziilld* (Han er ikke værd en sur Sild) o. s. v.; endnu værre bliver Forholdet, naar vedkommende Skriver (eller Forfatter) var mindre øvet i Pennens Brug, da kunne vi træffe hele Gaader som følgende (af Breve fra Peder Okse's Hustru, Mette Rosenkrantz [1571 ff.]): *du haffuer vueærrde mødge eylle ttyl fiass* (været meget ilde til Pas), *belyffue ssuag* (blive svag); *dinne vuge* skal betyde »dine Veje«; *god ger reces s gan ttil ditt kvug* er lig »god Græsgang til dit Kvæg« o. s. v. Noget bedre bliver Stavemaaden i Dokumenter fra 17. Aarh., som det vil fremgaa f. Eks. af følgende Brev fra Christian IV til Ellen Marsvin: »Keere Ellen, Ieg glemde vdi myn siiste skriffuelsse at skriffue dig tiill, At ephterdi den datter, kyrsten nu fyck, med ded første endeligens skall kriistniss och dertill bediss fadder, Och ieg inted mig errindrer, huem tilforn fadder uerrid haffuer, Saa skaldtu mig med ded første laade uyde, huem man kan bede, huorpaa syden barsselid skall anordniss. Befalendiss dig hermed

gud y himmelen. Affkrempe den II. *Septem*: *Anno* 1629. Christian«.

Efterhaanden opgav man ganske vist denne stærke Sammenhobning af Bogstaver; men hvor langt selv højtstaaende Personer i Slutn. af 17. Aarh. vare fra at kende til Retskrivning i Nutidens Forstand, vil man kunne se af efterfølgende Brev fra Baronesse Birgitte Trolle til Griffenfeld [1672]: »Vforanderlige lille goven. Jeg haffer nu til dato fat 3 aff hans kierkomne breffue siden vi skiides ad, hvorfor jeg saa huldeligen taker. Jeg gik ike i Seng i Mandags Afften før en Klokken 11, mit bud kom fra Ons (Odense) med breffe fra lille go ven. Jeg bekender ieg har vert noget forsømlig, skal intte ske tiere. . . . Din lille go ven lider gud ske loff vell, fattis inttet uden hindis beste venn er for langt bort, som ieg saa inderlig som mig selff befaller i gud den højestes beskermelse. . . . Aff mitt Resdens den 30. ottob. 72«. I enkelte Skrifter, som f. Eks. Jammersmindet, træffe vi dog en nogenlunde forstandig Stavemaade; men »konsekvent Retskrivning« er der ikke Tale om.

Et væsentlig forskelligt Udseende har Stavemaaden i de trykte Bøger; ikke alene af Hensyn til Tydelighed, men ligefrem af økonomiske Grunde maatte Trykkerne, der ofte ogsaa vare Forlæggere, staa som Modstandere af Skrivernes »Retskrivning«; vel bruges langt ned i Tiden mange overflødige Bogstaver, som i *haffue, offte* o. s. v.; men gennemgaaende er Retskrivningen i de trykte Bøger langt forstandigere end i Haandskrifterne. Som oftest have Bogtrykkerne utvivlsomt selv bestemt Retskrivningen i de Bøger, de trykte, og de rettede sig i den Henseende temmelig nøje efter Brugen i Tyskland, saa vidt det lod sig gøre. Den mest iøjnefaldende Afvigelse mellem Retskrivningen i de skrevne og de trykte Kilder er, at de allerfleste haandskrevne Værker bruge smaa Begyndelsesbogstaver i alle Ord (ofte endogsaa i Navne), medens man allerede i Reformationstiden begynder i trykte Bøger (f. Eks. Christian III's Bibel) at betegne Substantiver ved store Begyndelsesbogstaver; dog opnaas der selv i omhyggelig behandlede Værker ingen Konsekvens, idet mange Substantiver (særlig korte Ord som *haand, mact, time* o. s. v.) skrives med smaa Bogstaver, og undertiden kunne ogsaa andre Ord end Substantiver fremhæves ved store Bogstaver, f. Eks. i Christian V's danske Lov: »Ingen skal Dømme imod den Lov, som Kongen giver, men efter den skal Landet Dømmis og Rettis«. — En ret betydelig Indflydelse paa Retskrivningen fik Grammatikerne i 17. Aarh. (særlig Pontoppidan og Peder Syv); af dem anbefaledes f. Eks. Stavemaaden *og* (for *oc, och*), Brugen af *j* (*jeg* for *ieg*), Indskrænkning af de overflødige Bogstaver (*skrive* for *skriffue*), en konsekventere Vokalfordobling (endogsaa *stood, døød* o. s. v.) m. m.; men end ikke Grammatikerne formaaede at gøre Retskrivningen i deres egne Værker konsekvent i Nutidens Forstand.

Ved Bedømmelsen af Sproget i 16. og 17. Aarh. maa man først erindre den Rolle, som Dialekterne spillede. Et Skriftsprog var ganske vist skabt paa Reformationstiden, men kun meget langsomt formaaede det at indvirke paa Talesproget, og selv mod Slutn. af 17. Aarh. have sikkert de allerfleste talt Dialekt. Af opbevarede Anekdoter vide vi f. Eks., at den bekendte matematiske Professor Longomontanus (død 1647) sagde *a* i Stedet for *jeg*, en jydsk Adelsmand ca. 1650 kaldte sig *Jerrik* for Erik; en Del af de besynderlige Stavemaader, man finder i Mette Rosenkrantz'es Breve, forklares af, at hun har talt bredt Sjællandsk (*Peær* for Peder, *saaren* for Sorgen, *eud* for ud, *kiel* for Kedel o. s. v.); utvivlsomt har ligeledes Birgitte Trolle talt Fynsk (hun skriver *Ons* eller *Onse* for Odense, *goven* for gode Ven o. s. v.). Et Talesprog, der rettede sig efter Skriftsproget, har i lang Tid næppe lydt paa stort flere Steder end i Kirken. Mod Slutn. af 17. Aarh. træffe vi dog Udtalelser om, at Folk fra Provinserne »*tracte efter Kiøbenhaffn, hvor Sæderne oc Sprocket er ypperligst*". (Gerner).

Den Udvikling, som foregaar med Skriftsproget i 16. og 17. Aarh., er af dobbelt Art, dels fremadskridende, dels tilbageskridende.

Den tilbageskridende Bevægelse viser sig ved, at man i en Del Tilfælde fastslog en ældre, litterært bevaret Sprogform og opgav en yngre (Talesprogsformen), som længe havde været anvendt i Skrift ved Siden af den ældre; saaledes fortrængtes *arbed* af Arbeide, *eyentlig* af egentlig, *myre* af myrde o. s. v., men navnlig indførtes i mange Ord *b* og *g* efter Vokal i Stedet for *v* (*ff, ffu*); *b* f. Eks. i *ondskaff, Landskaff, Skiæffne, kiøffte*; *g* i *daffue, plaffue, Tilsaffn* o. s. v.

Langt mangfoldigere er dog den fremadskridende Bevægelse, hvorved en nyere Sprogform efter i længere Tid at have været eneraadende i Talesproget endelig ogsaa fik Indpas i Skriftsproget; men i mange Tilfælde var Kampen mellem de forskellige Sprogformer meget langvarig og bevirkede, at der raadede en Usikkerhed i Sproget, til hvilken Nutiden ikke kender Mage; samtidig træffer man f. Eks. *Børnen* og *Børnene, hand rneen* og *hand meener, hand taugde, hand taw* og *hand teeg* o. s. v.

De vigtigste af de Overgange, som med større eller mindre Konsekvens gennemførtes inden Aar 1700, ere følgende: Allerede i ældre Dansk var oprindeligt *iu* i flere Tilfælde gaaet over til *y*, f. Eks. i *bryst, brytæ, frysæ, flytæ;* derimod findes endnu i 16. Aarh. *iu* bevaret i *biude, skiude, siunis, Lius, Diur, siug* o. s. v., og denne Skrivemaade vedligeholdes meget længe, til Dels endogsaa efter Aar 1700; men mere og mere trænge de omlydte Former ind i Skriften, og i 17. Aarh. bliver det almindeligt at skrive *byde, Lys, synis, Tyv* o. s. v., hvilke Former sporadisk forekomme r Skrift langt tilbage i Tiden og sikkert have været eneraadende i Talesproget, længe før de bleve opgivne i Skrift, hvad bl. a. ses af, at *iu* ogsaa skrives paa Steder, hvor Lyden *iu* aldrig har været til Stede (*fuldbiurde, Indbiuggere* o. s. v.). — Den gamle Adskillelse mellem Hankøn og Hunkøn holdt sig meget længe, saaledes at man (ligesom i Nutidens Almuesmaal) brugte *hand* om *Hat, Vogn, Ild, Ryg, Mund.* o. s. v.. *hun* om *Dør, Næse, Tunge, Haand, Kirke, Lykke* o. s. v.; men allerede i 16. Aarh. kan man ved Siden af *en Bøn—hun* træffe *Gierningen—dend*; den første Bibel, der altid har *den* (*Himmelen—den, Jorden —den*) i Stedet for *han* og *hun*, er Bibeludgaven af 1647. — De gamle Genetivformer af Substantiver med efterhængt Artikel brugtes temmelig

regelmæssig i 16. Aarh.: *Landzens Velfærd, Syndsens straff, Jordzens Konger, Siælsens* o. s. v., ligeledes *Rycted*, men *Ry ctens, Breffuens Indhold* samt naturligvis *Rigens Raad* o. desl.; men i 17. Aarh. bevaredes de gamle Former væsentlig kun i staaende (til Dels bibelske) Udtryk, som *Liusens Riige, Aandsens Lyst, Haffsens dybe Vand;* Pontoppidan (1668) erklærer det derimod for sjællandsk Bondesprog at sige *Smedsens, degnsens, bamsens,* og Nutidens Genetivformer sejrede afgjort i mere eller mindre dagligdags Udtryk som *Biergets Side, Vandets Elemente, stadets Love, paa laugets vegne, compagniets casse* o. s. v. — De gamle Enkelttalsformer paa *-ere* brugtes ligeledes længe i Skrift: *min Skabere, en Dommere, fiskere, Breffuedragere* (Postbud) o. s. v.; endogsaa P. Å. Heiberg har *en Tienere, en Eiere*; men de opfattedes af Grammatikerne som misbrugte Flertalsformer, og de ny Former *en Tienner, Skriver, Landsdommer, denne Breffuiser, en Fisker, Løgner* o. s. v. forekomme hyppig baade hos 16. og 17. Aarh.'s Forfattere. — Flertalsformer af Verberne brugtes i Skrift omtrent paa samme Maade som i Reformationstiden; men Henrik Gerner oplyser (1690), at det kun var Skaaninger, som sagde: *vi skulle, vi kunne, vi finge, vi ginge*; men alle andre Danske brugte i Tale kun Enkelttalsformerne: *vi skal, fik, gik* o. s. v., altsaa ligesom i Nutidens Talesprog.

Sit Hovedpræg faar Sproget 1550—1700 dog ved Optagelsen af talrige Fremmedord. Ikke alene vedblev man at optage mange plattyske Ord, men Side om Side med dem optraadte nu ogsaa, navnlig i 17. Aarh., store Masser af højtyske Laaneord. Som Eksempler paa slige nyere Laan kunne anføres: mange Ord paa *ge-* (*en Gesandter, gewehr, vngefehr, gelinge, Gespenster, tilgenegen, Gesell, Gefalle* [Behag], *gemeen* [almindelig], *gesvindig* o. s. v.), og *er-* (*erfare* [tidligere *forfare], erhverve* [tidligere *forkverve], erklære, erachte, errindre, erlange* o. s. v.), dernæst ogsaa mange andre Ord, som *Tællerken, Bisloperske, vndersked* (Forskel), *vndersked tlige personer, emphange, effen* (just), *irre, ziirlig plutzligen, grysse* (hilse), *spacere, dessen* (*Staden med dessen Indbyggere*) o. s. v. Hvor mættet med tyske Ord og Vendinger Sproget kunde være selv hos rent danske Mænd, kan ses af, at Arrild Huitfeldtf. Eks. kan skrive: vdi *Offene* marck; *gemeine* Adels tolck; en *enge* Steen vey; *dagleystung* (Underhandling); *Freuel* oc Moduilie; hand *erbød* sig rede; vdi *Skermytzens anfang;* hand kom *vnder* (mellem) Drengene; dette *fortolmetsket* (oversat) paa Danske, er saa meget o. s. v. — Angaaende de fleste af disse nyere tyske Laaneord gælder dog, at de, i Modsætning til Laaneordene fra 14. og 15. Aarh., kun ere trængte meget lidt ned i Sproget, ja til Dels endogsaa senere ere opgivne; kun ganske faa, f. Eks. *Luft, Krebs* og *at træffe* (Vedel bruger *dræbe* i den samme Betydning), kunne siges at have faaet fuld Borgerret blandt det danske Ordforraad. — Noget lignende gælder de franske Laaneord, som optoges især i sidste Halvdel af 17. Aarh. (Ord som *Complimenter, Charge, Malice, Bagage, Humeur, Balcon, Armee, Officeer, obligere, detachere* o. s. v.); heller ikke disse trængte dybt ned i Sproget, men brugtes væsentlig kun i finere Kredse. Selvfølgelig brugtes ogsaa hele Perioden igennem mange latinske Ord, især »lærde« Ord som *Monument, Antiquitet, Autor* o. desl. Den tidligere omtalte Uskik at sammenstille ensbetydende Ord af nordisk og fremmed Oprindelse blev ved Optagelsen af de nyere Laaneord endnu mangfoldigere, man fik nu ikke alene *Mandat oc befalning, frelse oc conservere, indbyde og invitere,* men endogsaa *secundere, hielpe og undsette* o. s. v., altsaa en Udtryksmaade, som ganske svarer til Else Skolemesters'es hos Holberg.

Sproget havde saaledes ved Aar 1700 omtrent antaget samme Form som nu baade med Hensyn til det grammatikalske og til Ordforraadet; hvad der manglede, var at hæve det til at blive et virkeligt Litteratursprog, hvori man ikke behøvede at give »en ganske Mening paa Latine« for lettere at blive forstaaet. Løsningen af denne Opgave udførtes i den følgende Tid først og fremmest af Holberg. (Litt.: N. M. Petersen, Sproghistorie, I; sammes Litteraturhistorie, III. Retskrivning: V. A. Secher, »Kongens Rettertings Domme« *1595—1604*, S. XXVI ff. Prøver paa Sproget i skrevne Kilder: Skuespillet »Kortvending-, udg. af S. Birket-Smith [1866]; Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe, udg. af G. L. Wad [1893]; Christian IV's Breve ved Bricka og Fridericia [1878—91]; A. D. Jørgensen, »Griffenfeld«, II [1894], S. 552 ff. Dialekter: Vilh. Thomsen i Forhandlinger paa det 4. nordiske Filologmøde 1893; M. Kristensen i »Dania«, II [1892], S. 17 ff. Fremmedord og Stil: Vilh. Andersen, »Danske Studier« [1893]. Sprogforskerne: J. Paludan, »Renaissancebevægelsen i Danmarks Litteratur« [1887]).

Del Sprog, Holberg modtog som Arv fra Fortiden, var et uden for det kirkelige Omraade lidet uddannet, ja af mange ringeagtet Sprog. Skønt Holberg i sine yngre Aar idelig klager over, at der blev skrevet saa lidt paa Dansk, og skønt han ofte udtaler, at det er hans »*entreprise* at forbedre det Danske sprog« (»jeg skriver eene ey for at *moralisere* For Folk ey eene, men og Sproget at *polere*«), saa har Sproget selv dog ikke forekommet ham at være noget ubekvemt Redskab for hans Tanker, tværtimod erklærer han udtrykkelig (1729): »det danske sprog udi sig selv haver sandelig store dyder, og er besynderlig beqvemt til *poesie,* hvorfor de fare vilde, som ansee det danske sprog saa ringe«, og han viste i Gerning, at det lod sig benytte i den Form, hvori han forefandt det. »*Noviteter*« paa det sproglige Omraade vare ham imod; han behøvede ikke som hans yngre samtidige eller senere Oehlenschläger at »stemme Sproget om«. han tog det væsentlig, som det forelaa. Hans Klager over Sproget gælde ikke dets Fattigdom; det er tværtimod baade rigt og »angenemt«. MenHolberg elskede Regelmæssighed, og »det meeste, som er at dadle paa det Danske sprog«, er, at »vores Sprog fluctuerer saaledes«. Han sigter særlig til »den store stridighed udi *Orthographien*«, men ved »Orthographie« forstod han noget andet og mere end vi nu ved Retskrivning. Hans Ideal har sikkert været sproglige Forhold som i Frankrig, hvor Akademiet bestemte (»ved gode og *authoriserede Lexica* og *Gram-*

maticas«), hvorledes man skulde skrive sit Modersmaal (jfr. især »Dannemarks og Norges Beskrivelse« [1729, S. 180—81]).

Holberg dannede sig selv en Retskrivning, som var mærkværdig konsekvent, og som han benyttede saa at sige uforandret hele sit Liv igennem: Substantiver skriver han med smaa Begyndelsesbogstaver, han bruger kun faa overflødige Bogstaver: *have* (ikke *haffue*), ligeledes *havde*, *navn*, *løfte*, *ofte* (sjælden *offte*), *forsikre*, *amtet* (ikke *amptet*), *han* (ikke *hand*), *man* (men *en mand*), derimod *kand;* af Tydelighedsgrunde betegner han undertiden Vokallængde ved Fordobling: *ieg veed*, *fordeel*; efter korte Vokaler fordobler han af og til Konsonanten: *gott*, *nytt*, *urett*, *et glass*, *straff*, *bygg*, ligeledes *udlægg*; han bruger *i* for/ (eller *y*) i *ieg*, *hierte*, *m iddelvei*, *reise*; *j* bruger han kun som Tegn for langt *i*: *udj*, *efterdj;* han bruger ikke *c* og *z* i danske Ord: *takke* (ikke *tacke*), *spidse* (ikke *spitze*), *stedse* o. s. v.; romanske og lignende Ord skriver han med Antikva (»latinske Bogstaver«), i øvrigt bruger han kun Fraktur (»danske Bogstaver«). Inkonsekvenser ere temmelig sjældne; dog findes f. Eks. *ieg vill* eller *vil*, *endskiønt* eller *endskiøndt*, *en græve* eller *greve*. Kort sagt, hans egen Retskrivning indeholder intet, som ikke kunde forekomme i Datidens almindelige Skrivebrug; kun er den gjort saa konsekvent, som det i det hele lod sig gøre i hine Tider. De eneste væsentlige Ændringer, han foretog med sin Retskrivning, var, at han i sin Ungdom ofte betegnede langt *o* ved Fordobling *(ieg toog, goode ven, stoor)*; senere bruger han i Reglen om fornødent stumme *e*'er *(ieg stoed* o. desl.); indtil 1728 skrev han *ä* (*väre*, *väkke*), senere *æ*. Af sin egen Retskrivning giver han en let henkastet Skildring i sine »Orthographiske Anmerkninger« [i *Metamorphosis* 1726].

Men ikke et eneste af Holberg's Værker (end ikke de »orthographiske Anmerkninger«) er trykt med hans egen Retskrivning (nærmest kommer Retskrivningen i D.-Beskrivelsen og især i Fortalen til P. v. Haven's »Reise udi Rusland« [1743]); den »Retskrivning«, der forekommer i hans trykte Bøger lige fra hans Ungdomsværker til Epistlerne, er en ganske anden og som Regel betydelig mindre konsekvent end hans egen. Pedantisk Iver for Retskrivning gjorde han sig ofte lystig over, han »elsker Sprog men dog for Gloser ikke fægter«; følgende den almindelige Skik lod han altsaa Bogtrykkerierne sørge for Retskrivningen paa deres egen Maade ɔ: hans første Værker bleve trykte med en Ortografi, der var saa inkonsekvent som vel muligt; i Holberg's *Introduction* [1711] findes f. Eks. *arbejdede*, *arbeidede*, *arbeydede*, *Grefven*, *Greven*, *Græven*, *Græfven*, *Hoved*, *Hovedt*, *Hovet*, *Prindz*, *Printz*, *Prinds*, *Princen* o. s. v.; i Peder Paars« forekommer en Anvendelse af store Bogstaver som: Men nu, hvor saadan Lov i moden icke er, Man Galne forslag fast hver Dag, hver time seer. Af forslag Man ham jo fast færdig seer at Spricke Peer Vogn-Mand skulde før afvennes fra at Dricke o. s. v.

I de Bogtrykkerier, som Holberg benyttede efter 1728 (særlig Høpffner's og Berling's), lagde man vel Vægt paa — og opnaaede til Dels ogsaa — en konsekvent Retskrivning, men denne var en væsentlig anden end Holberg's (Substantiver skreves med store Begyndelsesbogstaver, der brugtes *ey* for *ei* o. s. v.); ikke des mindre er det disse Bogtrykkeres (særlig Høpffner's) Retskrivning, der i Nutiden gaar under Navn af »Holberg's egen Retskrivning«. Som Prøve paa Holberg's virkelige Retskrivning kan tjene følgende Stykke af Epistel Nr. 447 (efter Autograf i det store kgl. Bibliotek): Man seer saaledes, at ieg har udarbeidet over 30 skuespill, hvilke alle ere udj brug, og ofte paa skuepladsen igientages. Jeg haver intet forsog giort paa *tragœdier*. Jeg haver ei eller *inclination* dertil: thi ieg værnes ved alt hvad som er *affecteret*, og ligesom satt paa stylter; dog domme mange af de hoitravne *Scener*, som findes udj den *tragicomœdie*, kalden *ildelampe* item af min »*Metamorphosis*«, at ieg til saadant arbeid haver beqvemhed: men ieg haver stedse undslaaet mig derfor; og nu udj denne min hoie alder finder ieg mig ubeqvem saavel til saadant som andet arbeide af hovedbryden. Rolighed tiener mig nu best, og ingen kand fortænke mig, om ieg efter saa mange aars stedsvarende arbeid söger lidt hvile.

I den trykte Udgave af Epistlerne har det samme Stykke følgende Udseende: »Man seer saaledes, at jeg har udarbeydet over 3° Skue-Spil, hvilke alle ere udi Brug, og ofte paa Skue-Pladsen igientages. Jeg haver intet Forsøg giort paa *Tragoedier*, jeg haver ey heller *Inclination* dertil: Thi jeg værmmes ved alt det som er *affecteret*, og ligesom sat paa Stylter; Dog dømme mange af de høytravne *Scener*, som findes udi den *Tragi-Comoedie*, kaldet *Melampe;* Item af min *Metamorphosis*, at jeg til saadant Arbeyd haver Beqvemhed: Men jeg haver stedse undslaaet mig derfor; og nu udi denne min høye Alder finder jeg mig ubeqvem, saavel til saadant som andet Arbeyde af Hoved-Bryd. Roelighed tiener mig nu best, og ingen kand fortænke mig, om jeg efter saa mange Aars stedsevarende Arbeyd søger lidt Hvile«.

Ganske tilsvarende Afvigelser findes mellem Holberg's Manuskript til Heltehistorierne (i Christiania Universitetsbibliotek) og den af Høpffner trykte Udgave [1739].

Det var dog ikke alene med Hensyn til Retskrivningen, Sproget paa Holberg's Tid »fluktuerede«. Den Usikkerhed i selve Sprogformerne, som havde udmærket de foregaaende Tidsrum, var endnu til Stede, vel ikke i saa høj Grad som tidligere, men dog tilstrækkelig til at være Holberg ubehagelig. Endnu stredes i Sproget gammelt og nyt, Skriftsprogs- og Talesprogsformer, Østdansk og Vestdansk m. m. i en langt højere Grad, end Nutiden vilde tilstede. Man finder f. Eks. i Holberg's Værker bl. a. *svemme* og *svømme*, *fegte* og *figte*, *kieppes* og *kappes*, *Datter* og *Dotter* (*Daatter*), *en Laas* og *et Laas*, *en Sted* og *et Sted*, *een af mine Lemmer* og *et af mine Lemmer*, *Verden hun* og *Verden den*, *udfodre* og *udfordre*, *tvivle* og *tz'ile*, *et Stift* og *et Stikt*, *Penger* og *Penge*, *Lover* og *Love*, *Havner* og *Havne*, *Huuser* og *Huuse*, *Fæderne* og *Fædrene*, *galen* og *gal (galt)*, *stille* og *still*, *straxen* og *strax*, *ieg haver* og *ieg har*, *ieg giver* og *ieg gir*, *hand meen* og *han meener*, *hand miste* og *hand mistede*, *læsede* og *læste*, *hand satt* og *satte*, *besæt* og *besat*, *de funde*, *de fandte* og *de fandt*, *du est* og *du er* o. m. a. Valget mellem

disse samtidig eksisterende Sprogformer er ligeledes for Holberg et »ortografisk« Spørgsmaal. Hans Standpunkt i slige Tilfælde er i Alm. det, at han, i det mindste teoretisk, forkaster de rent forældede Former; *du kandst, du est* o. s. v. erklærer han for »en særdeles *bizarre anomalie*«; de »selsomme« Genetiver *Hiertens, Menneskens, Dødsens, Kiødsens* o. s. v. er han >meget villig at give deres Pass og Afskeed«, han retter *en Skabere* til *skaber, frelsere* til *frelser;* han foretrækker Imperativen *staa* for *statt*; *Dotter* anser han for rigtigere end *Datter* paa Grund af Flertalsformen *Døtre.* Men som oftest stod Holberg raadløs over for de forskellige Sprogformer: »man kand fast disputere sig ihiel derpaa«, om man skal bruge den ene eller den anden, »saalænge vi ingen authentiqves Grammaires eller Lexica have, som kand løse Knuden«. Særlig stor Usikkerhed i det sproglige følte Holberg paa Grund af sin norske Fødsel; et temmelig norsk-farvet Dansk har sikkert været den Sprogart, som faldt ham naturligst. I sine første Værker bruger han ogsaa en Del for Danske ret afstikkende Norvagismer: *By ser* (norsk *Bysa*, et Slags Fartøj), *Vær-Fader* (senere rettet til *Svigerfader),* see hvilcke haarde *Togter* (Tider, Tilstande), jeg arme Mand staar ud!; min *Mad-Bomme* (Madkasse); Hvor kommer du *ifra*?; den Gek, den *Fleske-Fante*; *vande* (vrage) den søde Mad; — han rimer *tage* paa *Mage* (o: Mave) o. s. v.; men en Del af disse Norvagismer, der af hans Samtid maatte opfattes som Provincialismer, fjernede han senere. I 1. Udg. af »Peder Paars« [1719] hedder det saaledes: »Men Avind! *Langt ifra* at faa din Villie frem«, i den saakaldte 3. Edition [1720] bliver det til: »Men Avind! *Langt fra* at du fick din Villie frem«; paa tilsvarende Maade rettes »*helst* siunger han kun slet« til »han siunger *ellers* slet«, og i Fortalen til »Peder Paars« [1720] oplyser Holberg os om, at disse Rettelser ere foretagne, fordi Folk have erklæret disse Ord for ikke at være danske. I alle Holberg's Skrifter bærer hans Sprog dog et let norsk Præg; som en Norskhed bør man rimeligvis opfatte hans Forkærlighed for *-er* som Flertalsendelse i Substantiverne, og i det mindste i Slutningen af hans Levetid virkede saadanne Flertalsformer utvivlsomt stødende for danskfødte, hvilket man ser af et Eksemplar af 1. Udg. af Holberg's Danmarkshistorie, i hvilket det Høpffner'ske Bogtrykkeri (ikke, som man har ment, Holberg selv) har foretaget talrige »orthographiske« Rettelser, som indførtes i 2. Udg. af Værket; bl. a. rettes der stadig *Dager* til *Dage, Kriger* til *Krige* o. desl.

Men var Holberg end ude af Stand til at løse de »orthographiske« Vanskeligheder, som Sproget gjorde ham, saa løste han til Gengæld med sikker Haand de Knuder, som det uuddannede Sprog frembød for alle andre. »Hvad Rasmus Bartholin allerede for et halvt Aarhundrede siden havde antydet som den højeste Trang for Nationen, at frigøre Tanken og dens Udtryk fra det døde Sprogs udelukkende Herredømme og den akademiske Lærdoms Monopol, dette iværksatte Holberg, saa vidt det for een Mand var muligt« (Molbech). Baade for den komiske Poesis og populære Videnskabeligheds Vedkommende uddannede han Sproget, saaledes at Stof og Form, det fattelige Indhold og den lette, levende Stil nøje svarede til hinanden.

Navnlig med Hensyn til Dialogen i Komedierne er hans Kilde aabenbart Datidens danske Talesprog, og uden at gøre noget Forsøg paa at skrive virkelig Dialekt har han forstaaet at gengive det mest karakteristiske ved kjøbenhavnske Smaaborgeres og Tjenestefolks, sjællandske Bønders og jydske Proprietærers Tale. Hvor Holberg derimod skal give en længere Fortælling eller Udvikling, bærer hans Sprog tydelige Mærker af, at hans Dannelse væsentlig hvilede paa Studium af udenlandske Forfattere. Hans Konstruktioner ere for en stor Del latinske, f. Eks. i Kirkehistorien: »Gudstienesten blev hos dem indført paa et fremmed Sprog, til hvilket at besmykke blev foregived, at det nye Testamente vilde tabe meget af sin Fynd og Kraft« eller (af »Jeppe paa Bjerget«): »En Edelmand kom engang udi et Verts-Huus, hvor da han havde spiset, og vilde gaae til Sengs, hang han sin Guld-Kiæde, som han pleyede at bære om Halsen, paa Veggen i Herberget« o. s. v. Hans Ordforraad er derimod ikke alene paavirket af Latin, men ogsaa for en stor Del af ny-europæisk Oprindelse. Ganske vist beflitter han sig »paa en reen Danske« og erkiærer (1713), »at man kand *exprimere* sig udi de fleeste *Materier* uden at forskrive fremmede *Gloser* fra andre Stæder«, men han vil dog ikke (saaledes som Bording) »kalde nogle gamle Ord fra Landflygtighed igien, som have været mere end 100 Aar af Moden«; han bruger sin Samtids Sprog, Yderlighederne (som Studenter-Latinen, petit-maitre-Fransk og Officer- og Barber-Tysk) finder han latterlige, men han gaar heller ikke af Vejen for dengang almindelige Fremmedord, hverken de tyske (*gemeen, angenem, varende* [o: während] *denne treffning* osv.) eller de latinske og franske (*item, Poet, Estime, Meriter, continuere, occufieres* med Forretninger). Overfor de puristiske Forsøg, som gjordes i hans sidste Levetid, stiller han sig afvisende (se især Epistel Nr. 415 og 448), han foretrækker *Poet* for *Digter, outrered* for *overdreven.* At han dog til en vis Grad har villet rette sig efter sin Samtid, der i hans senere Leveaar »havde stødet sig over de fremmede Ord« i hans Skrifter, ses af, at han selv (ikke Bogtrykkeren) til Brug for 2. Udg. af Danmarkshistorien retter f. Eks. *Raillerie* til skiemt, *Bravoure* til tapperhed, *Tendresse* til ømhed, *habile* til duelig, *onereux* til besværlig, *plaidere* til forsvare; »man seer at *brillere* en *air* af *Candeur*« rettes til »man seer at fremskinne oprigtighed« o. s. v.

Holberg's Sprogform kan kortelig karakteriseres saaledes, at den gengiver Sproget i 18. Aarh.'s første Aar uddannet til den største stilistiske Fuldkommenhed; han fjerner saa vidt muligt de Minder om det Gammeldanske, der som mere eller mindre forstenede Rester fandtes i Skriftsproget, og bruger rent fremmede Laaneord paa de Steder, hvor det danske Ordforraad ikke kunde hjælpe ham til at udtrykke sine Tanker. Lige saa lidt som i litteraturen stiftede Holberg dog nogen egentlig »Skole« i sproglig Henseende; det blev Bogtrykkeriernes Retskrivning og ikke Holberg's egen, der paavirkede Samtid og Eftertid, og hans yngre samtidige gik

ad væsentlig andre Veje end han selv med Hensyn til deres Sprogform.

Paa samme Maade som Holberg maa hans ældre og jævnaldrende samtidige, f. Eks. Gram, Rostgaard, Sorterup og Falster, betragtes som de sidste Repræsentanter for 17. Aarh.'s sproglige Smag; heller ikke de af Pietismen paavirkede Digtere (Brorson og Stub) bragte noget væsentlig nyt i sproglig Henseende. En ny Epoke i Sprogudviklingen begynder derimod med den Række af Populærfilosoffer, som optraadte omkring 18. Aarh.'s Midte. Idet de ønskede at opdrage Folket ved stringent Tænkning, at vække dets Sans for offentlige Anliggender og at forædle Smagen ved Hjælp af »de smukke Videnskaber«, begyndte de et omfattende Arbejde paa at uddanne Sproget, saaledes at det kunde blive et skønt og let bøjeligt Redskab for Tanken, og at modarbejde den »bizarre Sammenblanding af en pøbelagtig Plathed og en lærd Svulst«, som de fandt i de ældre Forfatteres (bl. a. ogsaa Holberg's) Sprog. Begyndelsen blev gjort af Eilschow, der i to latinske Disputatser *(De scientiis vernaculalingva docendis* [1747]) foreslog en Mængde ny Ord, især filosofiske »Kunst-Ord«, hvilke han for en stor Del selv havde dannet, f. Eks. *Bevægende Grund* (o: Bevæggrund), *Bisag, eftertanke, Enkelthed* (*simplicitas*), *Høre-Sal* (*auditorium*), *Indbildings Kraft, Isse-Punct* (Zenith), *Omkreds* (Periferi), *Overflade, Personlighed, regel-ret, Rets-Lærd, Selvstændighed, Sjælelære, Sædelighed, Val-Sprog, Ærekierhed* o. s. v. Ogsaa med Hensyn til Stilen i sine populær-filosofiske Skrifter staar Eilschow som en Banebryder; »Datidens urimelig mange Fremmedord ere hos Eilschow som blæste bort, og den tunge Sætnings- og Periodebygning, enhver kender fra Holberg's Prosa, forsvinder hos Eilschow saa at sige med synlig Hastighed. Den behersker endnu hans første Arbejder; men i flere af de sidste er Stilen saa let og livlig som i en Bog fra i Gaar« (K. Kroman). Eilschow's Virksomhed standsedes ved hans tidlige Død (1750); men hans Arbejde blev fortsat af de soranske Professorer, især J. S. Sneedorff, af Chr. Fleischer, Jakob Baden m. fl.

Størst Betydning fik Sneedorff, især ved sit Tidsskrift »Den patriotiske Tilskuer« [1761—63]; samtidig med at han her i et let og behageligt Sprog behandlede almeninteressante Emner, stræbte han at slaa de nydannede Udtryk fast ved atter og atter at betjene sig af Ord som *Fordomme, Velanstændighed, bevægende Grunde, Sjælelære, Vindskibelighed, Konst-Ord* o. s. v., hvilke saaledes hurtig bleve almindelig kendte. Mange af de nyskabte Ord havde allerede i Eilschow's Tid mødt en heftig Modstand (f. Eks. hos Holberg); men om flere af dem gælder, at Folk lo saa længe ad dem, at alle til sidst lærte dem og brugte dem i Alvor; »hvem erindrer ikke, hvorledes man indtil i vore Spillesælskaber, giækkede de Ord *beundre, bedømme, Ærefrygt* og andre, da de først brugtes? nu beundrer og bedømmer enhver Pedant og enhver Spradebasser (!) alting«, siger J. Baden (1766). Sit snurrigste Udtryk fik Kampen mod Sprogrensningen ved Charlotta Dorothea Biehl's Komedie »Haarkløveren« [1765], i hvilken Elskeren ikke bliver forstaaet, fordi han bruger »nymodige« Udtryk som *Gienstand, Vinde-Syge, Bisager* (»Er det som Honningen eller Voxet; thi jeg veed ikke at Bien har andre Sager?« Ordet oversættes saa ved »Nebensache«), *Fornemmelser, Duft, virksom* o. s. v.

Sprogrensningen fortsattes imidlertid bl. a. af Chr. Fleischer, som i de sorøske Samlinger (»Samling af adskillige Skrifter til de skiønne Videnskabers og det danske Sprogs Opkomst og Fremtarv«[Sorø, 1765]) dels gjorde det første Forsøg paa at levere en dansk Synonymik, dels foreslog enkelte ny Ord, f. Eks. *almeennyttig, Gaade* (»Ordet er tabt i Kiøbenhavn, men endnu gængse paa Landet«), *Lønning* (for *Besoldning), Sysseler* (tysk Beschäftigung) o. s. v. Lejlighedsvis dukkede ogsaa andre Ord op; 1756 indførtes f. Eks. (af T. Rothe) en *Tegne-Bog* (Lommebog), *at rygte* (et Ærinde), *Benklæder* (»Forfatteren har«, siger en Recensent, »ikke vildet betiene sig af Buxer, siden han skriver for det smukke Kion«).

Nogle af de foreslaaede Ord kom ganske vist aldrig i almindelig Brug (f. Eks. *stindfrossen* for *stivfrossen*, det svenske *Øde* for *Skæbne* o. s. v.); men gennemgaaende have Sprogrenserne i denne Periode haft et mærkværdigt Held til at faa deres Forslag gennemført. De fleste af deres danske Ord vare Oversættelser af tilsvarende højtyske *(Genstand, Selvstændighed, Personlighed, beundre* o. s. v.), men de passede ret godt ind i det øvrige Ordforraad og »gaa nu som husvante om iblandt os«; kun eet af de ny Ord, som vandt Hævd, er svensk, nemlig *Emne* (for Materie), der foreslaas 1765. Først hen imod Aarhundredets Slutning foreslog J. Baden i nogle Programafhandlinger [1778—80] Genoptagelse af en Del gammeldanske Ord fra Vedel's Sakse: *Avindskiold, Bane* (o: Banemand), *Borgeleie, Brynie, enddog, faur, Færd, Frende, yette, Leding, redd* ell. *ræd, Slegfred, Tærne, Vaabenbrag, Vaade, Ædling* o. s. v.

Jævnsides med Udviklingen af det danske Ordforraad gaar en ikke mindre vigtig Omdannelse af Stilen, paa hvilken først Eilschow og senere »Soranerne« Sneedorff, J. Kraft og A. Schytte m. fl. lagde den største Vægt. Man opgav de tunge latinske Konstruktioner og valgte Stilen hos de nyere (særlig de franske) Forfattere som Mønster. »Fiinhed og Værdighed« vare de to Hoveddyder, man stræbte efter. Af stor Betydning blev ligeledes »Soranernes« Forsøg paa at uddanne en nyere dansk retorisk Prosastil (med Antiteser og andre Talefigurer); ved denne lagdes nemlig Grunden til det alvorlige Digtersprog, der kort efter udvikledes af Johannes Ewald, som var personlig bekendt med Sneedorff og i alle væsentlige Henseender sluttede sig til Sprogreformatorernes Bestræbelser.

Fra Sneedorff og Ewald indtil Nutiden kunne vi regne den sidste Periode i det danske Sprogs Historie: nyeste Dansk.

Blandt de politiske Forhold, som have øvet Indflydelse paa det danske Sprog i denne Periode, maa særlig fremhæves Kampen mellem Dansk og Tysk som officielt Sprog i Slutn. af 18. Aarh. (se Afsnittet »Historie«), Afstaaelsen af Norge 1814 og den derefter følgende gradvise, men endnu ikke fuldendte Udvikling af et særlig norsk Skriftsprog (se Dansk-norsk), det danske Sprogs afvekslende Skæbne i Sønderjylland (se Afsnittet »Historie«,

Danske Almuesmaal og Sønderjylland), den politiske Skandinavisme i 19. Aarh. m. m. Endelig kan nævnes fra den nyeste Tid Udviklingen af et nyt dansk Sprogomraade med danske Aviser og Bøger, nemlig blandt Emigranterne baade i Nord- og Sydamerika.

De Forandringer, det danske Sprog er undergaaet siden ca. 1770, ere i det hele lidet iøjnefaldende. Der foregaar ingen voldsom Udvikling at samme Art som den, der indtraadte i Løbet af 14. og 15. Aarh. eller i Midten af 18. Aarh. Medens man godt kunde tro, at der laa et Aarhundrede og ikke knap 10 Aar mellem Holberg's Epistler og Sneedorff's »Tilskuer«, saa gør Sneedorff's eller Ewald's Prosa ikke noget synderlig mere forældet Indtryk end f. Eks. Fru Gyllembourg's Sprogform. Sproget har med andre Ord vundet en høj Grad af Fasthed.

Denne Fasthed viser sig for det første i Retskrivningen, der i de sidste 100 Aar som Regel er Forfatternes egen og kun undtagelsesvis Bogtrykkernes. For de allerfleste Ords Vedkommende fastslaas allerede i sidste Halvdel af 18. Aarh. en bestemt Stavemaade, hvilken i mange Tilfælde staar Talesproget temmelig fjernt; *spille* og *spilde*, *skylle* og *skylde* have saaledes i Talesproget resp. samme Konsonanter, men forskellige Rodvokaler, medens det omvendte er Tilfældet i Stavemaaden. En stærk Stræben efter »etymologisk« Stavning viser sig bl. a. ved Anvendelse af mange stumme Bogstaver, som undertiden ganske savne historisk Berettigelse; man skriver *godt, vidtløftig, bedste, faldt* (paa Grund af *god, vid, bedre falde*) i Stedet for *got, vitløftig, beste, falt*, som man endnu skrev længe efter Midten af 18. Aarh.; derimod opgiver man *d*'et f. Eks. i *rendse* (af *ren), vandt til* ;'jfr. *Vane*), *grædsk, Forskield, giordt, blive sadt til* o. s. v. Stærkest viser denne etymologiske Stræben sig ved den i 19. Aarh. strengt overholdte Adskillelse mellem *ville—vilde, kunne—kunde* o. s. v. Ganske tilsvarende er Forholdet med stumme *g*'er; paa Grund af *spørge, følge, vælge* o. s. v. skriver man *spurgte, et Spørgsmaal fulgte, valgte* og *et Valg* i Stedet for *spurdte, et Spørsmaalfuldte, valte, et Vall*; endnu 1792 siger J. Baden: » *Val* af *vælger* skrive de fleste uden *g*«.

Brugen af store Begyndelsesbogstaver i Substantiver blev i Løbet af 18. Aarh.'s sidste Halvdel saa at sige eneraadende baade i skrevne og trykte Værker; 1819 udkom dog endnu en Bibel, i hvilken Substantiverne vare trykte med smaat. De Punkter i Retskrivningen, angaaende hvilke der endnu ikke er fastslaaet noget bestemt, ere forholdsvis faa, og Usikkerheden beror for største Delen i Vaklen mellem den Stavemaade, som mere eller mindre havde vundet Hævd i Aarhundredets første Halvdel, og de Reformer, som foresloges især af Rask, N. M. Petersen og »det nordiske Retskrivningsmøde« i Stockholm 1869. Navnlig paa Grund af Skoleundervisningen bliver det mere og mere almindeligt f. Eks. at opgive Vokalfordobling og stumme *e*'er (Forskellen paa lang og kort Vokal blev saaledes som oftest ikke betegnet i Skrift), at opgive stumt *j* efter *k* og *g*, at bruge *j* og *v* i Stedet for *i* og *u* som sidste Led i Diftong, at indskrænke *c, q, z* (til Dels ogsaa *x)* til Fremmedord. Derimod har kun er mindre Antal danske Forfattere antaget det af Rask foreslaaede svenske Tegn *å* for *aa* eller fulgt N. M. Petersen og Stockholmermødet i at genindføre Brugen af smaa Begyndelsesbogstaver i Substantiverne. En stor Forandring er i Løbet af 19. Aarh. foregaaet med Hensyn til selve Skriften. I 16. og 17. Aarh. tryktes danske Bøger udelukkende med Fraktur (»danske Bogstaver«); omtrent ved Aar 1700 gjordes de første Forsøg i D. paa at trykke Dansk med Antikva (latinske Bogstaver) — de ældste kendte Eksempler ere nogle Smaaskrifter af Fr. Rostgaard [1703 ff.] —, og i 18. Aarh. (især mod Slutningen) træffer man ret ofte Bøger, der helt igennem ere trykte med Antikva; men endnu 1799 erklærede Rahbek: »Hvad der er trykt med latinske Bogstaver hos os, er og bliver Latin, som gode, ærlige, danske Folk hverken vil eller kan læse«, og i Beg. af 19. Aarh. bleve Frakturbogstaverne næsten eneraadende, hvorfor Rask's Forsøg paa at indføre Antikvaskriften mødte en heftig Modstand. Siden Midten af Aarhundredet (og navnlig efter 1870) er dog Brugen af Antikva bleven saa almindelig, at det nu næsten maa anses for en Sjældenhed, naar f. Eks. en skønlitterær eller videnskabelig Bog trykkes med Fraktur.

Det mest karakteristiske ved Sprogudviklingen siden 1760 er den stærke Vekselvirkning mellem Skrift og Tale. Skoleundervisningen er bleven forbedret og Modersmaalet indført som Fag i alle Undervisningsanstalter, Læselysten er tiltagen, Litteraturen vokset, og navnlig er Avisernes Antal og Udbredelse bleven overordentlig stor. Som Følge deraf staar Sproget for de flestes Bevidsthed klarest i dets skrevne Form, hvilken Omstændighed har faaet en stærk Indflydelse paa Talen.

Den vigtigste Forandring, som er foregaaet med Talesproget, er, at Dialekternes Omraade stadig er blevet indskrænket, saaledes at de nu saa at sige ikke høres i Købstæderne eller i det hele blandt »Folk uden for Bondestanden« (se Danske Almuesmaal).

Men ogsaa paa det dialektfri Sprog, Rigssproget, har Skriften faaet en stærk Indflydelse, hvilken især viser sig over for Lydsystemet, idet »bogstavret« Udtale for hvert Slægtled, der er gaaet, er bleven mere og mere almindelig. Flere Bogstaver, som tidligere vare stumme, udtales nu; i Slutn. af 18. Aarh. sagde man (ifølge Baden) *væller, valt* og *et Val*, skønt man næsten altid skrev *vælger, valgt* og undertiden *et Valg'*, navnlig er der en Mængde Ord, i hvilke man tidligere udtalte *g* som *j* (ɔ: som sidste Led af Diftongen ai) og *b* som *v*, hvor man nu benytter den »bogstavelige« Udtale; i 18. Aarh. kunde man rime *veyre* (ɔ: vægre) *sig* paa *leire sig*, Ewald skriver et *Øienavn* for *Øgenavn*, Paludan-Muller rimer *Regler* (af en *Regel)* paa *Kegler;* i 18. Aarh. kan man finde Stavemaader som *slevende* for *slæbende* (smlg. Nutidens Vaklen mellem »Seve« og »Sæbe«); nu udtales saa at sige altid et tydeligt *b* i *slæbe, Kaabe, Gab, Skab, Skib* o. s. v. Kun yderst sjælden har den ældre Talesprogsform sejret over den litterære Form: der skrives nu altid *at savle,* tidligere *at sagle*. Den mærkeligste Forandring er foregaaet med Ordet *en Fiende*; da man i Stedet for *Bierg* begyndte at skrive *Bjerg* medførte det ogsaa, at mange skrev *Fjende* for

Fiende (i Beg. af 19. Aarh. altid udtalt med vokalisk, langt *i*), og denne Stavemaade har saa efterhaanden fremkaldt den helt ny Udtaleform med *j;* men endnu 1823 erklærede J. L. Heiberg det for en grov Sprogfejl at skrive *Fjende,* da man altid udtalte Ordet med et tydeligt *i.*

Med Hensyn til Ordenes Bøjning viser der sig ogsaa en tydelig Stræben efter Regelmæssighed; »uregelmæssige« Former fra Talesproget, som endnu kunde anvendes i Beg. af 19. Aarh., bandlyses mere og mere af Skriften og »dannet« Tale: *kuns* fortrænges af *kun, vores* af *vor, Varene* af *Varerne,* Oehlenschläger bruger (1805) Rimet: *en Rose frem sig skod — hvert Blad var Heltemod.* Sit tydeligste Udslag har denne Stræben faaet i den nu saa strengt gennemførte Forskel paa *ligge* °S *tøgg*e> *sidde* og *satte;* ikke alene træffer man atter og atter hos ældre Forfattere Vendinger som: Paradis skal have *lagt* i Nærheden af Babylon (Bastholm), Guldhornene havde *henlagt* paa Kunstkammeret (P. E. Muller), den skiød sig frem paa Bugen og sig for Guden *laae* (Oehlenschläger), en Kat, der lang Tid har i Tønden *sat* (Baggesen); men 1834 siger J. L. Heiberg, at en saadan Sammenblanding var » ganske almindelig i de høiere Classer, og giver ingen ufordeelagtig Forestilling om den Talendes Dannelse«. — Paa tilsvarende Maade stræber man i nyere Tid at adskille *hænge—hang*(intransitivt) og *hænge—hængte*(transitivt),men Oehlenschläger har: »den Galge hvori høit han Forbryderen *hang*;* ligeledes bruges *hinanden* »kun om to«, *hverandre* »om flere« ; derimod bruger Ingemann begge Ordene i Flæng: »Nu titte til *hinanden* de favre Blomster *smaa;* de muntre Fugle kalde paa *hverandre*«..

De Forandringer med Hensyn til Bøjningssystemet, der mere eller mindre skyldes spontan Sprogudvikling, ere derimod temmelig faatallige og af lidet gennemgribende Natur; i nogle Ord er Kønnet forandret: *en* Telt, *en* Lune forekommer i 18. Aarh., *en* Neg endnu hos Grundtvig (1840). Helt fortrængte af Nutidens Rigssprog ere f. Eks. følgende Former: *et Laster* (for *en Last, Fejl*), hyppigt hos Ewald; *et Lynet* (Baggesen 1817), nu *et Lyn; en Taar* fortrænges af *en Taare,* som endnu 1774 var »et usædvanligt Ord«; Flertalsordet *Ferier* (Blicher) er blevet til *en Ferie;* Sneedorff bruger Flertalsformerne *Narrer, Straffer,* Baggesen og R. Nyerup *Eventyrer.* Oehlenschläger kan bruge *Eeger* (Egetræer), *Negler* og *Sumper* (»Hollands Sumper« i »Dina«); Henriette Nielsens Vaudeville hed 1849 og 1855 *Slagtningerne,* men 1866 *Slægtningene;* et *aabet* Brev, et *vaaget* Øje o. desl. blive ifølge en Bevægelse, der allerede kan spores i 17. Aarh., til *aabent, vaagent* o. desl.; *han traad* (endnu hos H. C. Andersen) fortrænges helt af *han traadte; han har vandt sig til* (f. Eks. hos J. Baden), nu *har vænnet sig til;* i 19. Aarh. blev *dette skede* (endnu i Biblen 1830) til *dette skete* (førsti Biblen 1842). J. L. Heiberg kendte endnu 1823 ikke *en Sangerinde,* men kun *en Sangerske.* — De Punkter, hvori Nutidens Rigssprog endnu vakler, ere meget faa, f. Eks. *en* eller *et Blyant, Tornister, Minut;* de eneste større »Uregelmæssigheder« findes med Hensyn til Brugen eller Opgivelsen af Verbernes Flertalsformer i Skrift og med Hensyn til Bøjningen af de stærke Verbers Participium; man træffer baade *han er kommen* og *kommet, han er bleven bunden* og *blevet bundet* o. desl.

Paa Ordforraadet viser Skriftsprogets konserverende Indflydelse sig ved, at saa at sige ingen af de Ord, som brugtes i Slutn. af 18. Aarh., siden den Tid ere gaaede helt ud af Sproget; blandt de yderst faa Eksempler kunne nævnes: *snousk* (*snurrig,* hos Baggesen, Oehlenschläger, Blicher), *en Smækfilliken* (*Tøjte,* alm. i 18. Aarh.); en Undtagelse danne dog naturligvis de Fremmedord, der bevidst ere fjernede. Nogle faa Ord (som *drone, hamper)* ere sunkne ned i det vulgære Sprog.

Ret ofte er der dog indtraadt en Forandring med Hensyn til Ordenes Betydning: *Sagn* betød i 18. Aarh. »Udsagn«, *underlig* (underfuld), *kræsen* (lækker), *vittig* (forstandig), *smaalig* (nøjagtig), *nerveus* (kraftig), *den nedrigste* (laveste) *Almue, om lidt* (lidt efter), *omendskiønt* (selv om), *at overse* (overskue); endnu i 19. Aarh. kan *artig* betyde *morsom, rar* (sjælden), *overalt* (i det hele taget). Nogle Ord ere blevne »uhøviske« eller have paa anden Maade faaet nedsættende Betydning: *Retirade* (Tilbagetog), senere ogsaa Toilettestue; hos Carl Bernhard (1836) bringes en besvimet Baldame ind i »Damernes *Retirade«;* hos Chr. Winther hedder det (1843) om »Jomfru Vaar« : »fra sit *Closett* hun sagtelig fremtriner« ; et *liderligt* Portræt (hos Holberg =5 »slet udført«), *Fruentimmer* bruges endnu af ældre Folk i Betydningen Kvinde.

Forøgelsen af det danske Sprogs Ordforraad siden »Soranernes« Tid er meget stor. Hovedmassen af de ny Ord er dog Laaneord fra fremmede Sprog, indkomne ved Aviser, Oversættelser og ad talrige andre Veje. De fleste af disse Laaneord, navnlig de franske og en Del af de højtyske, ere let kendelige og ere mere eller mindre undværlige; særlig kunne mærkes de mange filosofiske Kunstord, som kom ind med den Hegelske Filosofi. Blandt dem, der have faaet mere almindelig Anvendelse, kunne nævnes følgende, som alle ere komne fra Tyskland: *foran* (Ewald brugte endnu *forved), (Skibs-)Kaptajn* (for *Skipper,* nyt ca. 1772), *romantisk* (ca. 1792; Ewald bruger *romansk), foreløbig* (nyt 1793), *indlysende* (nyt 1807), *en Svækling* (efter en Bogtitel 1854) og fra de senere Aar *at indstille* (for standse), *en Drittel* (Smørtønde). Af engelske Laaneord havde man i 18. Aarh. kun faa, som en *Dogge, Dram* (oprindelig græsk), *Klub, Punch;* i den nyeste Tid kommer dertil en Mængde andre: *Humbug, Strike, Sport, starte* m. fl. Fra Svensk er i den nyere Tid optaget (til Dels i puristisk Hensigt) *Almenhed, ihærdig, medgørlig, Omraade* (for *Gebet,* indført af Chr. Molbech), *Tændstikker, Sløjd, Øre* (Møntnavn). I Reglen optages med ny Begreber ogsaa de tilsvarende Fremmedord (*Telegraf, Telefon, Waggon, Bicykle);* kun undtagelsesvis oversættes de fremmede Ord paa Dansk, f. Eks. *Jærnbane, Dampskib.* I enkelte Tilfælde have de fremmede Ord fortrængt hjemlige (eller naturaliserede fremmede): *en Bredde* (bruges af Holberg for *Margen*), *Luftkugle* (Baggesen, Rahbek), nu *Luftballon, forved* (for *foran), i Lillebillede* (Baggesen) for *en miniature, Vejr-*

glas (høres endnu af ældre Folk) for *Barometer, afgjort* (Fru Gyllembourg) for *feteret;* i den nyeste Tid (efter 1850) har det tyske *dvask* til Dels fortrængt *dorsk; hovedsagelig* bruges ofte for *især;* Loven af 5. Apr. 1888 har ladet *Margarine* fortrænge *Kunstsmør.* Langt almindeligere er dog den modsatte Bevægelse; enkelte Fremmedord have i nyeste Tid faaet et »simpelt« Præg: *adjø(iox farvel), kopulere* (for *ægtevie*), *Malheur* (for *Ulykke), ongefær* (for *omtrent), sogar* (for *endogsaa).* Navnlig er en stor Masse højtyske Ord helt eller delvis forkastede i nyere Tid: *Meuchelmorder* (endnu 1775 for *Snigmorder), skertse* (ofte hos Ewald for *spøge),* indtil Midten af 19. Aarh. brugtes endnu *Vundfeber* (Saarfeber), *Stærvboe* (Dødsbo), *Vederdøber* (Gendøber), *Vederpart* (Modpart), i nyere Tid har *Fødselsdag* næsten ganske fortrængt *Geburtsdag; Bundsforvandt* bruges sjælden for *Forbundsfælle.* Et stort og bevidst Arbejde er udfoldet af talrige Forfattere, som have stræbt at rense Sproget for Fremmedord ved at indføre nydannede (som oftest sammensatte) Ord. I 18. Aarh. foreslog E. Viborg en Række danske Plantenavne (1793), af hvilke i det mindste Læbeløs (*Ajuga*) og Kjerminde (*Myosotis*) have faaet almindelig Udbredelse; et lignende Arbejde er udført bl. a. af Salom. Drejer (»Lærebog i den botaniske Terminologi og Systemlære« [1839]); H. C. Ørsted dannede talrige fysiske og kemiske Kunstord, f. Eks. *Gnidningsmodstand, Vægtfylde, Misvisning* og navnlig *Ilt* og *Brint* (for *Surstof* og *Vandstof),* se især hans »Samlede og efterladte Skrifter«, IX; F. C. Sibbern anvendte stor Omhu paa at indføre danske Ord især for filosofiske og politiske Begreber, saasom *Lærebygning* (System), *Grunddyd* (Kardinaldyd), *Tilbørlighedslære* (Moral), *Fællesliv* (Kommunisme); Ordet *Sogneraad* skal være dannet af Sibbern. Rask dannede eller genoptog et fuldstændigt Sæt grammatikalske Kunstord: *Navneord, Tillægsord* o. s. v. Endelig maa det nævnes, at Rigsdagen (baade 1848 og senere) har fastslaaet en Mængde politiske Ord som *Formand* (Præsident), *Forespørgsel* (Interpellation), *Ændringsforslag* (en Tid brugtes *Forandringsforslag,* før 1848 *Amendement), Komité* blev 1848 først til *Udskud,* senere til *Udvalg, Flertal, Mindretal, Sognebaand, Hæren* (for *Armeen* 1867), *Fodfolk, Søværnet* o. s. v. Enkelte lejlighedsvis dannede Ord have fundet almindelig Udbredelse, saasom *Fremtoning* (Goldschmidt), *Meningsfælle* (skal først være brugt i Bladet »Hejmdal« [1869 ff.]), *for maalstjenlig* (E. Bøgh), *Særtryk* (Fr. Barfod); derimod ere de fleste (alle?) af Han. Selmer's talrige nylavede Ord enten aldeles ikke blevne brugte eller kun af ganske enkelte Forfattere.

Sin værdifuldeste Tilvækst har Rigssprogets Ordforraad dog maaske faaet fra de danske Dialekter; hvor stor denne Tilvækst har været, ses bl. a. af, at Chr. Molbech (1841) opregner blandt andre følgende Dialektord, om hvilke han udtaler det Ønske, at de »i en eller anden Retning kunde vinde Adgang i en videre Kreds eller forøge Skriftsprogets Ordforraad«: *at bjærge, bjærgsom, at evne, fjæle, færdes, Fæstemand, at gante, en Lavning, Omtanke, sidelæns, skellig, at stunde* (hige), *synsk* o. s. v. Størst Anvendelse have Dialektordene faaet hos Digterne; Grundtvig bruger med Forkærlighed Ord og Talemaader fra Dialekterne, ja endogsaa fra Gadesproget, og hos talrige andre Forfattere (lige fra Blicher og Chr. Winther til Schandorph, J. P. Jacobsen, Gjellerup og H. Pontoppidan) anvendes Dialektord (deriblandt ogsaa Sømandsord, især hos Drachmann) snart i Vers, snart i Prosa. Digtersproget er dernæst blevet forøget (hos Edv. Storm, Oehlenschläger, Grundtvig, Heiberg, Hertz, Povl Møller, Chr. Winther m. fl.) ved gamle danske Ord og Vendinger især fra Folkeviserne og Vedel's Sakse, f. Eks.: lade sit Bryllup *bo, dannis, Fore* (Adfærd), *Kvæld, Kære* (Klage), langt *af Led, Lillievand, Maar* (Mø), *mægle* Guld, *Ottesang, Rakke* (Hund), *væn* o. s. v. Af Ewald, Oehlenschläger, Grundtvig og enkelte nyere bruges talrige islandske (»oldnordiske«) Ordformer som (hos Ewald): *Alf, Alfader, Valkyrie;* hos Oehlenschläger m. fl. desuden *Blot* (Offer), *Drot* (tidligere kun brugt i Sammensætningen *Jorddrot), Hal, Sejdmand, vennesæl* m. fl.

I nær Sammenhæng med Ordforraadet er Stilen, hvilken er bleven uddannet paa utallige Maader: det højere, patetiske Digtersprog (baade i bunden og ubunden Stil) med stærkt fremtrædende Arkaismer: *at sjunge, du skarst, de funde,* med Inversioner af Ordstillingen (hos Ewald, Oehlenschläger, Grundtvig, Hauch m. fl.), det lettere, gratiøse Digtersprog hos yngre Forfattere (Heiberg, Hertz, Chr. Winther, Paludan-Müller og talrige andre nyere Digtere). En skønlitterær Prosa formedes i 18. Aarh. især af Baggesen og udvikledes yderligere ved 19. Aarh.'s store Novelle- og Romanlitteratur. En stadig Tilnærmelse til Talesprogets Konstruktioner spores tydelig (man sammenligne f. Eks. Fru Gyllembourg's Sætningsbygning med Goldschmidt's eller H. Pontoppidan's!); dog træffes ogsaa blandt de ældre Forfattere tro Efterligninger af Talesproget, først og fremmest i H. C. Andersen's Eventyr. En tilsvarende Udvikling viser sig paa Lystspillets Omraade (Heiberg, Hertz, Hostrup m. fl.), I den nyeste Tid har J. P. Jacobsen skabt en ny, ejendommelig Stil med Overføring af mange af den poetiske Stils Vendinger til Prosaen. Endelig er det videnskabelige Sprog blevet rigt udviklet af talrige Videnskabsmænd, blandt hvilke mange i den sproglige Behandling have naaet paa Højde med de største Digtere; som Eksempel fremfor alle bør nævnes Søren Kierkegaard. Hvilken Indflydelse paa Sproget de nyere Tiders Avislitteratur har haft, vil det blive Fremtidens Sag at undersøge.

Sammenligne vi Sproget i Nutiden med Middelalderens ældre Dansk, ville vi se, at det ganske vist har tabt meget af sit oprindelig rent nordiske Præg og maaske ogsaa en Del af sin melodiske Velklang; men det har i 19. Aarh. opnaaet, hvad det ikke har kendt til forhen, at blive et bekvemt Redskab for Tanken, saaledes at det danske Sprog lige saa vel som de andre nyere Kultursprog indeholder Udtryk for enhver af Nutidens Forestillinger, de højeste som de laveste.

Den videnskabelige Behandling af nyere og nyeste Dansk er meget ufuldkommen. Nogen længere fuldstændig sproghistorisk Oversigt gives ikke. N. M. Petersen's Sproghistorie

standser ved Aar 1700; en kortfattet Oversigt gives af L. Wimmer i »Nordisk Konversationsleksikon« [3. Udg., 2 Bd. 1885]. Mange vigtige Spørgsmaal, f. Eks. Holberg's og Oehlenschläger's Sprogform, ere aldrig blevne grundig undersøgte. De vigtigste Hjælpemidler ere følgende:

Ordbøger. Kun i Haandskrift haves det grundlæggende Ordbogsarbejde af Math. Moth (død 1719), ligeledes Rostgaard's og Langebek's Ordbog og I. Levin's Samlinger til en dansk Ordbog (alle paa det store kgl. Bibliotek). Trykteere: Videnskabernes Selskabs danske Ordbog, I—VII [1793 ff., indeholdende A—U, i fortsættes]; Chr. Molbech, »Dansk Ordbog« [1833, 2. Udg. 1859]; Haandordbøger uden Ordforklaringer (væsentlig ortografiske Hjælpemidler) af S. Grundtvig [1872 og oftere] og V. Saaby [1891 og 1892]; Fremmedordbog af L. Meyer [1837, 6. Udg. 1884].

Synonymik. B. G. Sporon, »Enstydige danske Ords Bemærkelse« [1778 og oftere]; P. E. Müller, »Dansk Synonymik« [1829, 3. Udg. 1872].

Sproglære. Den ældste danske Grammatik er E. Pontoppidan's *Grammatica Danica* [1668; paa Latin]; paa Dansk ere de kortfattede Værker af Peder Syv, »Den danske Sprog-Kunst« [1685] og H. Gerner, *Orthographia Danica* [1678 og 1679] og *Epitome Philologiae Danicae* [1690]. Den allerstørste Betydning have Jens Høysgaard's grundlæggende Værker, »Accentuered og raisonnered Grammatica« [1747] og »Methodisk Forsøg til en fuldstændig dansk Syntax« [1752]. Af senere Værker kunne mærkes: J. Baden, »Forelæsninger over det danske Sprog« [1785 og oftere]; W. H. F. Abrahamson, »Versuch einer vollständigen dänischen Sprachlehre« [1812]; S. N. J. Bloch, »Fuldstændig dansk Sproglære« [1817]; R. Rask, *A Grammar of the danish language* [1830]; N. M. Petersen, »Dänische Sprachlehre« [1830]. De fleste nyere danske Sproglærer ere Skolebøger uden videnskabeligt Værd; Undtagelser danne E. Jessen, »Dansk Sproglære« [1868]; H. H. Lefolii, »Sproglærens Grundbegreber« [1871]; Kr. Mikkelsen, »Dansk Sproglære med sproghistoriske Tillæg« [1894] samt følgende af Nordmænd skrevne Værker: J. Løkke, »Modersmaalets Formlære« [1855]; K. Knudsen, »Haandbog i dansk-norsk Sproglære« [1856].

Til Brug for Udlændinge ere gode Sproglærer skrevne af Th. Möbius, »Dänische Formenlehre« [Kiel 1871]; S. Broberg, *Manuel de la langue danoise* [Copenh. 1882]; J. V. Lindgren, »Dansk och norsk grammatik« [Stockholm 1894]; P. Groth, *A danish and dano-norwegian Grammar* [Chra. 1895].

Af Værker om Sproglærens enkelte Dele kunne fremhæves Rask: »Den danske Grammatiks Endelser og Former af det islandske Sprog forklarede« [trykt i Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter, 17. Bd. 1820]; I. Levin, »Dansk Lydlære og dansk Kønslære« [1844]; om Lydlæren se desuden især O. Jespersen i Tidsskriftet »Dania«, I [1890—92] og J. Storm, »Englische Philologie« 2. Aufl. I. 1. Abth. [Leipz. 1892]. Om »Tonelagene« S. Grundtvig i »Beretning om det første nordiske Filologmøde« [1879].

Metrik. Søren Povelsen (Judichær), *Prosodia Danica* [1671]; C. A. Thortsen, »Forsøg til en dansk Metrik« [1833—34]; E. v. d. Recke, »Principerne for den danske Verskunst« [1881]; samme, »Dansk Verslære« [1885].

Syntaks. B. T. Dahl, »Bidrag til dansk Sætningslære« [1884]. Orddannelseslære: N. M. Petersen, »Dansk Orddannelseslære« [1826]. Ordforraad: K. J. Lyngby, »Forøgelsen og udviklingen af det danske sprogs ordforråd efter Holbergs tid« [i »Tidsskr. for Filologi og Pædagogik«, V, 1864]; N. M. Petersen, »Dansk Litteraturhistorie« [2. Udg., V, 1, S. 101 ff.]; om nydannede Ord i 19. Aarh.: H. Dahl, »Dansk Hjælpeordbog« [1875] (puristisk Hjælpemiddel).

Specielle sproglige Spørgsmaal behandles af E. Jessen, »Småting om Dansk« [i »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed« 1866 — 67]; F. Dyrlund [»Aarbøger for nordisk Oldkyndighed« 1885 og »Arkiv for nordisk filologi«, XI, 1895]; Kr. Nyrop, »Sprogets vilde Skud« [1882], fremdeles Afhandlinger af Vilh. Andersen, O. Jespersen, Kr. Nyrop, V. Saaby, O. Siesbye m. fl. i Tidsskrifterne »Blandinger udgivne af Universitets-Jubilæets danske Samfund« [1881 ff.] og »Dania« [1890 ff.] samt »Festskrift til Vilh. Thomsen« [1894].

Retskrivningens Udvikling: R. Nyerup, »Det danske Sprogs Retskrivningstheorier« [1805]; V. Boberg, »Den danske retskrivnings historie i de sidste 200 år« [1895]. Hovedværk om Retskrivningen: R. Rask, »Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære« [1826]. *V. D.*

Litteratur.

Den danske Litteraturs Historie falder, ligesom Folkets Aandsudvikling, væsentlig i tre Tidsrum: en *Oldtid* med en væsentlig nordisk-hedensk Kultur (800—1000), en Middelalder med kristeligridderlig Kultur (1000—1520) og en nyere Tid (efter 1520) med den af Reformation og Renaissance skabte Kultur; den sidste med tre kendelig adskilte Former: den lutherske Tid (1520—1720), den holbergske og Oplysningstiden (1720—1800) og 19. Aarh. Med Kulturovergangene følge ogsaa de væsentlige Trin i Sprogets Udvikling: et oldnordisk, et ældre dansk og gammel dansk, et nyere dansk (efter Reformationen) og et nyeste dansk (efter ca. 1750).

1) Oldtiden. I hele Tidsrummet før Kristendommens Indførelse spiller mundtlig Overlevering den alt overvejende Rolle, og de allerfleste af den Tids litterære Frembringelser ere derfor gaaede tabt. Runeskriften, der tidligst optræder ved Aar 400, bringer først fra Vikingetiden (800—1000) et større Antal Mindeindskrifter; den samtidige uskrevne Litteratur er os delvis bevaret af Sakse og Islændingene.

Denne Tid skaber en rig Digtning af Kvad om Heltelivet. Sine Emner fandt den dels i de tyske og gotiske Folks Sagnverden, saaledes som denne opfattede og tilegnede sig Folkevandringens store Optrin og blandede dem med ældre Sagntræk, dels i Nordens egne Kongeætter og Folk inden for den samme Omvæltningstid, da Danernes Rige samledes til eet. Saaledes fremkom Digte om Sigurd's Ormekamp, Jarmunrik's Grumhed, om Hildebrand's Sønnedrab og Vølund Smed's sene Hævn, og ved Siden deraf de nordiske Emner: Hagbard's og Signe's Elskov, Hedin's og Hogne's evige Kamp, og fremfor alt Rolv Krake's og hele

Skjoldungættens Kampe paa Lejre. Den poetiske Form havde Nordboerne fælles med Stammefrænderne i Syd. Det var de korte Verslinier, med Bogstavrim i Stedet for de blødere Enderim, med et rigt Digtersprog til at udmale Konge og Kamp, Sværd og Skib, Ulv og Aadsel, Guld og Gavmildhed. Dog ud af denne Digtnings strømmende Fylde have vore Forfædre tidlig dannet deres ejendommelige Form; de have snævret den brede Ordstrøm ind i knappe Strofer af otte korte Linier, ombyttet den lange Tale med den rammende Replik og trængt Handlingen sammen, helt eller saa vidt muligt, i karakterfuld Samtale. Saaledes opstod en for Norden ejendommelig, kortfattet episk Digtning med et stærkt dramatisk Præg, der siden genfødtes som Middelalderens Folkevise og atter levede op med 19. Aarh.'s Romantik. Til denne Digtart høre Hagbard's og Signe's Kvad, Hildebrand's Dødsklage og flere andre, som Sakse har bevaret os i Oversættelse. Men berømtest af den Tids Digte er »Bjarkemaal«, der i en Slags dramatisk Form, bevægede Samtaler mellem Rolv Krake's Kæmper, fremstiller Heltekongens Fald, indtil Bjarke, sidst af dem alle, synker om, forbandende Odin som Ulykkens Ophav. Det er dog nær ved at overstraales af »Ingjaldskvadet«, hvor Starkad den Gamle (Stærkodder) maner Kong Ingjald til at vise sig Forfædrenes Helteliv værdig; Digtet bæres af en stigende Lidenskab, der naar sit Toppunkt i Daad, da Kongen springer op og fælder sin Faders Banemænd; og det gløder af Begejstring for Fædrenes nøjsomme og daadstærke Liv. Sit erotiske Sidestykke har det i »Helgakvadet«, der lader Helteelskoven sejre over den sanselige Kærlighed. Ved Siden af disse Optrin levede paa Folkemunde Prosafortællinger om Heltenes Storværker; Uffe's Ejderkamp og Amled's Vanvid ere de herligst udførte blandt disse danske Heltesagaer. Besyngelsen af Samtidens Daad er ved Siden af Oldkvad Skjaldens Opgave; men alle disse Kvad ere gaaede i Glemme, undtagen nogle enkelte Ærevers, indhugne paa Runesten. Digternes Navn var *Skald*, Skjald, Sanger, eller *Thulr*, Nynner; den sidste vistnok særlig Foredrager af Gudekvad (rimeligvis af noget lignende Indhold som de norske *Thulr*-Digtei den ældre Edda); nogle Navne paa Digtere ere os bevarede, uden at vi kunne knytte Værker til dem; i Sagnet om Kong »Hjarne Skjald« har Folket tegnet Digtets Magt og Digterens Afmagt over for den ydre Verden.

Skulle vi kort nævne Særpræget ved hele denne Digtning, er det først en Glæde ved Hærfærd og Vaabenbrag —, den er arvet fra en endnu fjernere Old; dernæst en Dvælen ved Livets Nedgang, derfor ere Dødskvadene saa mange, Helten dør »leende« i Trods mod de stærke Magter, eller han bøjer med resigneret Styrke sit Hoved under Nornernes Dom —, dette er Grundstemning fra Hedenskabets sidste Tidsalder i Norden; og endelig en Tro paa Idealets Styrke, Sejr for Troskaben mod sit eget Jeg, mod Folk og Frænder, — Følelser, som man først nylig er bleven sig bevidst, men som have en Fremtid for sig.

2) Middelalderen. D.'s Middelalders Litteratur kan overskues som et Hele, hvori tre særprægede Tidsrum vise os karakteristiske Trin i samme Udvikling. Gennem en langvarig Overgangstid (950—1150) dæmrer det frem til Valdemarernes straalende Sol (1150—1250), hvorpaa den sene Middelalders Oplysningstid (1250—1520) følger som et klart Graavejr til Modning og til Høst af de første Tidsrums Spirer og Blomster. Men mellem Valdemarstid og Oplysningstid spænder Folkevisen en levende Bro og udfolder sig som D.'s Middelalders mest nationale Skabning, hvor hver af Tidsaldrene har ydet sit Tilskud.

Dæmringstiden (950—1150) er den famlende Blanding af hedensk og kristen Kultur. Digterverdenen lever endnu mest i de gamle Kvad; men fra Pladsen ved Høvdingens Side fortrænges den danske Skjald af den mere kunstfærdige islandske Rimsmed, og lige i Tidsalderens Slutning af den »saksiske Sanger«. I Sagndigtningen sætter Kristendommens Kamp mod den gamle Vildskab sig Spor i Erik Ejegod's Raseri og Kong Svend's Kirkebod, alt imedens den gamle Helteskildring langsomt formes om til en Fremstilling af det fællesdanske Riges Skæbne. — I kirkelige Kredse opstod efterhaanden Trang til en skreven Litteratur, men alene paa Latin. Det første Værk er Knud den Hellige's Levned (ca. 1096), snart efterfulgt af Englænderen Ælnod's fyldigere Fremstilling; under den blodige Borgerkrig skabte en Roskildeklerk den første Danmarkshistorie(ca. 1138); ved Lund's Domkapitel og flere Steder optegnedes Fortids og Samtids Begivenheder i Aarbogsform.

Som ved et Spring i Udviklingen bringer Valdemarstiden med eet en rig Litteratur. Og naar vi spørge Datiden om, hvor den kommer fra, lyder Svaret overalt: Absalon. Vi kunne øjne, hvordan alle Retninger mødes hos ham og smelte sammen i hans helstøbte Personlighed. Han bringer hjem med fra Paris-Universitetet et Blik for Kirkens Opgave som Kulturens store Vejbryder og er tillige berørt af 12. Aarh.'s første Renaissance og Skønhedssans. Stærkere endnu ere de hjemlige Træk, som den sjællandske Jordbund og Hvideslægten have fostret. Han elsker Fortidens store Skikkelser og gløder efter at kunne naa op imod dem, han drager hele Nordens Sagnfortællere og Sagamænd til sig; han freder om gammel Skik og rister paa Fædrenes Vis Runer i Mindestene. De fra Absalon's Kreds udgaaede Skrifter falde i to Grupper: en mindre, paa Modersmaalet, som Tilfredsstillelse af praktiske Krav, og de latinske Skrifter, hvori hans højere Tankeverden er fremsat. Det første skrevne Værk er den sjællandske Kirkelov, vedtagen af Biskop Absalon og Bønderne paa Møde i Ringsted (1171); senere lod han Vederlagsretten og dens Historie føre i Pennen for sammen med den unge Kong Knud al genoplive Hirdmandslivet fra Knud den Store's Dage. Disse Skrifter have rimeligvis givet Stødet til Skaanske Kirkelov og de ad mere privat Vej udarbejdede sjællandske og skaanske Landslove. Hele Latinlitteraturen gælder D.'s Historie: her var jo Opgaven over for en Samtid, der troede, D.'s Historie begyndte med Daaben i Ingelheim, at nævne Skjoldungnavnet med den rette Klang og at vise den Kæde af Storværker fra alle Tider, der var Danefolkets Eje. Det første Arbejde af denne Art er, at den lundske Aarbog udvides til en hel Krønike om Fortid og Nutid. Saa skriver en Herremand i Absalon's Følge, Sven Aagesøn, sin korte Danmarkshistorie (ca. 1185) og sin Veder-

lagsret, i livlig og pyntelig Stil. Og ved den Tid tager Absalon's Skriver Sakse (med Tilnavn »den Lange« eller Sjællænder, af en senere Tid kaldt Grammaticus d: Sprogmester) fat paa Historiearbejdet. Han (der selv kalder sig »den ringeste i Absalon's Flok«) synes at være den unge Klerk, der først gennem Absalon's Mund lærer den absalonske Tidsalder ret at kende, Borgerkrigens Tvedragt og Venderkampens stolte Fællesværk; ingen Mand har inderligere end han optaget i sig det absalonske Syn paa Livet og paa Folket; hele det Billede, som en Menneskealder har dannet og arbejdet paa, vinder her sin ydre Form. Sakse's Historieskrivning begyndte med at føre Samtidens Historie 'i Pennen med en Livagtighed og Udførlighed, som er enestaaende i dansk Litteratur. Men Værket voksede, alt som Kræfterne stege og Absalon skyndede til, til en vældig Danmarkshistorie (*Gesta Danorum*), hvis første Halvdel er Oldtidens Heltedigte, oversatte i Prosa og Vers og sammensmeltede næsten til en Art Nationalepos med glødende Fædrelandskærlighed, Begejstring for alt ædelt og ejendommeligt og med et ridderligt Skær, der stemmer alle Billedets Farvetoner sammen. Endnu længe efter Absalon's Død (1201) sad Sakse over sit Livsværk, formede paa sit Stof og filede paa sin Latin, aflokkede det fremmede Tungemaal alle de malende og poetiserende, stundom ogsaa barokke Vendinger, hvori det var ham og hans Samtid naturligt at udtrykke deres varme Følelse; han synes først at have faaet Værket bragt til Ende op mod 1220. Men da var allerede en ny Slægt fremme, med noget ændrede Maal; disse Mænd vare oplærte i den parisiske Skolastik og Retslærdom og satte sig mere ensidig det Maal at indplante den kirkelige Kultur paa dansk Grund. Ærkebiskop Anders Sunesøn gaar i Spidsen med sit store teologiske Læredigt om Skabelsen og meget andet (*Hexaëmeron*) og sin latinske Omarbejdelse af Skaanske Lov; men Tidens ejendommeligste Skikkelse have vi i Biskop Gunneri Viborg, der udarbejdede Rigets første Lovbog (den saakaldte Jydske Lov, 1241); i hans Person forenes latinsk Kløgt med dansk Aabenhed, Godmodighed og Vid. Han døde 1251 som den sidste af Valdemartidens Bannerførere; hans *Vita*, skrevet af Munke i Øm Kloster, er den danske Middelalders sidste mærkelige Historieskrivning, et Gravminde Over den storladne humant-nationale Tidsalder. Den følgende Slægt tilhører Standsinteresserne og Tiggermunkene.

Og dog var der en anden, dansk Aandsretning, der blev de latinske Bogmænd for haard og afskar baade Sakse's og Ærkebispens Folianter fra at naa den tiltænkte Plads i Ungdommens Udvikling. Det var Folkeviserne. Den første Digtning, vi kunne henføre hertil, er den Vise om Roskilde-Blodbadet, som en »Sanger« kvad for Valdemar's Hær i Graahedeslaget (1157); men om Folkevisestilen da har været fuldt udviklet, er tvivlsomt. Der er bevaret en stor Flok Viser om Valdemartidens Kongeslægt og ypperste Adelsmænd; men det er underlig faa, hvor denne Tids stærke Fædrelandsfølelse genspejles: Stig Hvide's Heltedød og Riber-Ulv's Kamp for Banneret, Dagmars- og Bengerdviserne. Ellers ser Sangen i Valdemar kun den attraastærke Hersker, i Dronning Sofie den nidske Ægtefælle; og Esbern Snare er den rødkindede og raske Bejler. Hele dette personlige Præg, selve den begyndende Trods mod Kongemagten og talrige enkelte Fejlgreb over for den historiske Virkelighed vise os, at det først er en Efterslægt, der har digtet Valdemarernes Sagnkreds færdig. Allermest gælder det denne Kredses Mesterværk, den yngre Tovevise, der næppe er bleven til før 13. Aarh.'s Slutning. Digtningens Udviklingstid falder da under Valdemarerne (1150—1250, og maaske tidligere), selv om det kunstneriske Højdepunkt først naas i det følgende Aarhundrede; det er Valdemarstiden, der ogsaa her har sammensmeltet fremmed og hjemligt til en dansk Nationallitteratur. — Det er let at kende flere af de ny Indflydelser: » Saksiske Sangeres « Heltekvad havde siden Knud Lavard's Tid været yndede ved det danske Hof; men af større Betydning blev den lyriske Dansestrofe af fransk Udspring. Dansen optræder i D. midt i 12. Aarh. og rev alle med sig, Hofmænd og Fruer, selv Munken i sit Kloster; forgæves kæmpede Sakse mod denne Gøgleridræt. Kort efter 1200 have vi det første nordiske Dansevers; ved samme Tid skete den ejendommelig nordiske Sammensmeltning af den lyriske Dansestrofe (som Indledning og Omkvæd) med det fortællende Digt. Oldkvadene, der til Dels omstøbes i den ny Form, lære Sangerne at fastholde det rammende Ordskifte og den korte, men bestemte Handling i den nyere, mere stemningsfyldte Form; man undgaar i dansk Folkevisestil de andre Folkedigtningers lyriske Vaghed, saavel som Ridderepos'ets trættende Bredde. Det gamle Digtersprog svinder bort; men i Samtidens jævne Talesprog (det »ældre danske«) skaber den ny Digtning sig et Udtryk, som henter sin Pragt fra Rose og Lilje eller endnu hellere fra Linden, der grønnes, og Løvet, der falmer. Naturens frodige Vækst og Dansens lette elskovssvangre Bølgegang svøbe sig om Visens faste Ordskifte og følge dens Strofer ud og ind; derfor strør Tove med Silke for sin Fod og danser ind i sin Undergang; og den dansende Kæde snor sig som Ellepigebaand om Hr. Oluf i Lunden. Den tragiske Grundstemning er oldtidsarvet og danner en mærkelig Modsætning til den meste Ridderlitteratur; men en mægtig Livsfølelse rører sig gennem den og fortoner selv Ulykken i sit poetiske Skær. Og med Jubel forkynder den ny Digtning sin Sejr, selv over den kirkelige Kultur, med Visen fra Erik Menved's Bryllup (1296): »Der var Glæde i Frue-Kloster, de Nonner de læste og sunge; end var der mere i Kongens Gaard: de legte med danske Tunge«. Dansen gaar, og den danske Tunge lyder, i Kongens Gaard som paa Ridderens Toft, og ude ved Strand, i Bryllupssal og i Barselstue, og paa Høje eller ved Kilder om Midsommers Aftener. Digternes Navne kende vi ikke; men blandt de Hundreder af Viser, der melde om Herremænd og Fruer, deres Fejde og Elskov, maa sikkert de allerfleste være blevne til blandt selve de syngende Adelsfolk. Et Navn som »Væder Sanger« (skaansk Herremand ca. 1300) antyder os en af Førerne for sin Tids Dansesang.

De sørgelige Ufredsaar under Erik Klipping's Sønner bringe en ny Gruppe af danske Viser. Om selve Drabsstedet i Finderup væver en tragisk Digtning sine brogede Billeder, saaledes som det engang før var sket om Lejregaardens Brand. Den begynder med Samtidens korte Stridsviser fra ulige

Synspunkter (1286 »Nu stander Landet i Vaade«; »Min ædelig Herre hin unge Hr. Marstig«), og den naar sin Fuldendelse (ca. 1350?) i den store Vise om Marskens Hævn, — vel den danske Middelalders ypperste Digtning. Fra samme Aarhundrede er den tragiske Vise om Ebbe Skammelsøn's Fæstemø-Drab og Bersærkergang (»Fordi træder Ebbe Skammelsøn saa mangen Sti vild«); den enlig trodsende Herremand og især den fredløse ere denne Tids Helte. Den folkelige Genrejsning 1340 fejrer i Niels Ebbesøn's Vise endnu mest den selvstændige Adelsmand og kun mindre hans Daad for Fædrelandets Skyld. — Niels-Ebbesøn-Visen er tillige mærkelig ved, at den ikke er Dansevise, men et fortællende Digt (uden Omkvæd), der har bragt Samtiden Bud om Kuliegrevens Drab. Først i 15. Aarh. kende vi ellers disse fortællende Digte, der til Dels bleve foredragne af vandrende »Spillemænd«; en saa dan Vise som den om Ranild Jonsøn's Endeligt var yndet for sin moralske Tone og gik godt i Spænd med Helgenviser til latinske Salmemelodier. Over Middelalderens sidste Aarhundrede hviler der et mattere Præg; hverken Dronning Margrete's Vise eller nogen anden kan hæve det. Boglig Indflydelse gør sig gældende, selv Stykker af Rimkrøniken smedes om i Viseform, og endogsaa den vakre »Fuglevise« om Adelens Sejr 1523 har nærmest sine Forudsætninger i boglige Moraldigte.

Tagne som Helhed ere Folkeviserne den danske Litteraturs mærkeligste Frembringelse. En Tid har heri afspejlet sit Billede saa klart, at det aldrig vil udviskes. Under Søndringens Tid for Samfundslivet tegne Viserne os alle disse Individer, der have Styrke og Mod paa Livet, Karakterer haarde som Flint, og der spruder Gnister af dem, der er noget forbavsende ukølnet i deres Had som i deres Kærlighed. Og mærkelig bløde Toner ind imellem; Ridderen, der kommer fra Hr. Torben's Drab til hans Datter, og hvis Elskov nu vaagner gennem Anger. En Rigdom af Stemninger og Karakterer, fra Møens Morgendrøm til den graanede Kvindes Opgørelse med Livet, fra den overgivne »Jomfrusvend«, der vil »bryde den Bølge saa blaa alt med sit blanke Sværd«, til Germand Gladensvend's dødsviende Kærlighedslængsel. — Den letflagrende Vise fanger ogsaa Laan fra Udlandet; men det er formet og indsmeltet, til Folket ser sit eget Billede i Spejl. Over for Middelalderens europæiske Idealer møde vi en underlig Trods; Kirken faar kun Anerkendelse paa Afstand, og Munkekappen er Skive for Spot; Riddertidens ideale Kvinde forekommer ikke, de danske Møer og Fruer staa fast i Livets Virkelighed og kunne klare sig med Snille og Mod, med Skæmt slippe fra en paatrængende Bejler, eller og — om ingen anden Udvej staar aaben — »drage Kniv af Ærme rød« til egen eller til hans Død. Ridderværesenets ydre Side trænger mere igennem, alt som Adelsstanden fæstner sig: den høviske Færd og overdaadige Pragt ere store Fortrin; at gøre Lykke i Verden, »vinde Guldkrone og Dronningnavn«, bliver Livsmaal, — og Fremstillingens Lyrik eller Overgivenhed dækker over Maalets Ubetydelighed.

Ridderviserne, selv de af dem, vi pleje at kalde de historiske, have stadig Interessen hos det enkelte Menneske, Statstanken er svag, og Middelalderens store religiøse Ideer synes at ligge uden for Riderens Tankeverden. Og dog ikke helt. Den Drøftelse af Menneskets Forhold til de kristne Ideer, som vi før mødte i Dæmringstidens Kongesagn, træder nu frem i en enestaaende rig Samling af Trylleviser. Elverfolksdigtninger af keltisk-engelsk Ophav og slavisk-tyske Nøkkeviser ere tilegnede i Norden og indarbejdede mellem hjemlige Jætte- og Trolddomsforestillinger. De vilde Naturkræfter i Menneskesjælen, som Erik-Ejegod-Sagnet for første Gang fremstillede, blive nu personificerede som det ustandselige »Hævnersværd«, de haardt bindende »ramme« Runer og den blanke »Ljud«'s Lokketoner. Under en Smerte og Klage, hvor det primitive Menneskes Naturrædsel smelter sammen med kristen Forsagelse, finder man Udtryk for de overstærke Følelser, som menneskelig Vilje ikke kan tvinge, og man afmaler Rosenlunden og Aadybet som det, der gemmer Fare, Elverhøjen som den, der vil opsluge. Ridder Oluf bliver i Morgengryet ramt af det dødbringende »Elverskud«; Germand Gladensvend bliver, selv paa sin Brudevej, blodsuget af den lede Havtrold; intet kan redde Mennesker, uden det at holde sig uden for de farlige Naturmagters Omraade. Og ind imellem kommer dog Haab om Sejr, om at »vende« de ramme Runer eller med Snille at gaa uden om dem (Ridder Stig); i Visen om »Harpens Kraft« genopstaar Orfeus-Myten og forkynder Menneskeaandens Sejr over Død og Dybets Magter. Næsten uden at bruge de kirkelige Udtryk arbejder Visesangen med de af Kristendommen vakte Forestillinger; kun »Hævnersværdet«'s »Herre Peder« smeder sig i Jærn og gaar Bodsgang efter sin Bersærkerfærd.

Mere bevidst religiøse Ideer røre sig i Genganger- og Legende viser, der dog have mindre Rod i Adelen, men fastest Fodfæste i Bondestanden. Her indskærpes Gengæld efter Døden; Tonen fra det mægtige norske Draumekvæde (s. d.) gaar ogsaa igen i danske Viser (Omkvædet: »Tungen taler, men Sjælen skal svare for Dommen«). Somme Tider høres der om Bod og Anger, stundom om Naade; i enkelte Viser løfter Salighedslængslen sine Vinger højt op i det blaa, Fuglen sidder paa Lindekvist og synger saa favert om Jesus Krist; selv Moderkærligheden kan ikke holde Barnet tilbage paa Jorden: »Det er langt bedre i Himmerig at være. end her paa Jorden Guldkrone bære; i Himmerig er stor Glæde«.

Ved Siden af alle disse Viser, der ville tegne Samtidens Liv, møde vi to Grupper af Viser, der staa i nærmere Forhold til den europæiske Ridderverden, Kæmpeviser og Romanviser. Sangene om Didrik af Bern (s. d.) og hans Kæmper have Rod i den djærve og skæmtende tyske »Spîlmans«-Digtning fra den ældre Middelalder og bleve især den danske Adels Yndlingssange (»De vare syv og syvsindstyve, der de drog ud fra Hald«). Men jævnsides dem staa Kæmper af hjemlig Byrd, baade Oldtidens »Kongesønner« med deres Ulykkesskæbner (Hagbard's og Signild's Elskov bliver nu, hvad Sigurd's og Brynhild's har været for Oldtiden) og de nyskabte Folkehelte, Holger Danske og hans yngre Aandsbroder Svend Felding; Holger-Digtningen stammer forden ene Vises Vedkommende fra den franske Karl-Magnus-Helt Ogier le Danois; Tonen i de danske Viser er Didrikskæmpernes, i Tankerne ere det ridderlige Værn om Kvinden og

den varmeste Nationalfølelse, naar Holger strider for D.'s »Krone af Guld«, og Svend Felding render Dystløb for »de danske Jomfruer deres Ære«. — En underlig Modsætning til disse Friluftsskikkelser ere Romanvisernes Helte og Heltinder med deres smægtende Elskov. Dette gælder baade Ridder Tristan's Stævnemøde med Dronning Isolt, Torkel 1 rundesøn's adstadige Passion for Fru Adelus og Aksel Tordsøn's kuldskære Bejlen til Valborg. Skuepladsen i disse Viser er oftest i Udlandet (især dog gerne i Norge); de ere den Del af dansk Visesang, der mest lever af den europæiske Riddertids høviske Væsen og aarelange Kærlighedssukke, med beskeden Tilsætning af nordisk Kyskhed. Uden for Riddersalen trives denne Digtning ikke.

Den senere Del af Middelalderen (1250—1520) har en skreven Litteratur, vidt forskellig baade fra Folkeviserne og fra Valdemartidens Værker. Den skaber ikke ny Ideer; men den udbreder de gamle, den gør Udlog, og den oversætter. Den Modersmaalets Vækst, der følger heraf, i Løsning af litterære Opgaver og ny Samfundsklassers Inddragelse i Aandslivet, er det oplivende Syn i en ellers smaatskaaren Tid; men det er Vintersæd, som først skal bære Korn en anden Sommer. Som denne Litteraturs Begyndelse (ca. 1250?) kunne vi nævne de Kongerækker og Krøniker, der ere en udtyndet Gengivelse af Sakse's Danmarkshistorie, og de Læge- og Urtebøger, som gaa under Henrik Harpestreng's Navn (Læge hos Erik Plovpenning). 1284 vedtog Flensborg Byraad at lade sin Byret nedskrive paa Dansk; Eksemplet følges efterhaanden med Byretter, Lavsskraaer og med Brevskaber i Tusindvis. Der oversattes Helgenhistorier, Rejsebeskrivelser og Lucidarius; den birgittinske Klosterbevægelse (ca. 1400) bragte en stor Tilvækst af Opbyggelseslitteratur, især af mystisk Retning, og deriblandt den første, ufuldkomne Bibeloversættelse. Den poetiske Litteratur er ulige fattigere, naar den skal blive til med Pen i Haanden: Unionstiden bragte fra Sverige de af Dronning Eufemia fremkaldte Oversættelser af rimede Romaner: Flores'es og Blanceflor's Kærlighed, Ivan Løveridder's eventyrlige Tog og Hertug Frederik af Normandi's Dværge- og Jætteoplevelser, samt den franske Ridderdigtning *Karl-Magnus*-Krøniken i Prosa. Saaledes fik D. sent og uselvstændig det keltisk-franske Ridderepos; og disse Bøger fik kun ubetydelige Efterfølgere. — Af større Interesse ere de moraliserende Digte. Mærkeligst af dem er den danske Rimkrønike (ca. 1440, trykt 1495), hvori en Sorømunk, Broder Niels, lader alle Fortidens Konger staa frem af Graven og med Anger, Advarsel eller venlig Formaning fremstille deres Livsløb for Efterslægten, — et Slags ufuldbaaret Foster af en »Divina Commedia«, snart udtværet, snart rammende med sin Alvor eller sin Skæmt. Krønikeforfatteren har faaet en ret begavet Lærling i Odensepræsten Hr. Mikael med hans religiøs-moralske Læredigte (1496). Til lettere Arbejder i samme Retning høre Dyrerim o. 1., til de sværere »Peder Laale«, en Skolebog med latinske og danske Ordsprog.

Opbyggelse og moralsk Belæring, sammen med et svagere underholdende Element, ere Grundtrækkene i denne Tids Litteratur. Af Renaissancen mærkes kun sjælden en Luftning. Fynboen Claudius Clavus skrev den første videnskabelige D.'s Beskrivelse (ca. 1426), men blev kun læst i Sydeuropa. I D. er Morten Børup den første Foraarssvale; han digtede kvikke latinske Viser for Skolepiltene i Aarhus og lærte dem Fastelavnsspil; flere af Reformatorerne vare hans Lærlinge. Da Bogtrykkerkunsten kommer hertil, fremkalder den ingen ny Litteratur; men den indvandrede Nederlænder Gotfred af Ghemen trykker den foreliggende danske Litteratur af alle Arter (1495—1510) Saaledes finde Rimkrønike og Lovbog Vej til Borgermandens Hylde; og Adelsfruer begynde først nu at opkalde deres Døtre efter Blanceflor i Romanen.

A. O.

3) Renaissancebevægelsen naaede D. sent og i svage Dønninger. Den standsedes af en kirkelig Bevægelse, Reformationen, der i sig optog Renaissancens Trang til Frigørelse. Men Vejene, ad hvilke dette naaedes, vare ganske forskellige i Nord og i Syd. Medens Studiet af den klassiske Oldtid for de romanske Lande blev en Genfødelse af Folkets gamle Liv, svandt dette Studiums nationale Betydning mere og mere, jo længere mod Nord det naaede. Men ved Siden af den videnskabelige Bevægelse gik Borgeres og Bønders Rejsning mod Prælaterne og dem, der saa længe havde kuet dem. Reformationen, der vilde bruge Folkets Sprog og hævde Folkets Ret til at forstaa, var da i Virkeligheden en Renaissance for de nordiske Folk. De to Bevægelser: den videnskabelige og den folkelige blandedes hos enkelte sammen. Christiern Pedersen udgav saavel Bøger for de lærde og den studerende Ungdom som for det hele Folk. Hans Udgave af Sakse er betegnende for hans dobbelte Interesse: for Sakse's »ædelig god og dybe Latine« og for »de mange store underlige mand-dommelige Gerninger, som danske Mænd bedreve over al Verden i forme Tid mere end noget andet Folk«. Han hørte til den ældre Tid, der var modnet, før Luther traadte frem, men han fulgte ham dog. Saa let gik det ikke for hans samtidige Povl Helgesen, i hvem det gamle og det ny brødes paa en Maade, der er saare betegnende for denne Overgangstid. Han var højt dannet og fulgte i meget den lærde Erasmus Rotterdamus. Som denne blev han skræmmet af Luther's Voldsomhed og blev til sidst Reformatorernes hidsigste og paa Grund af sit bidende Vid og sin store Begavelse tillige farligste Fjende. En Modsætning til den smidige og vittige Munk er Hans Tavsen's bredskuldrede og støtte Personlighed. Uden at vakle fulgte han Luther, den unge Slægt staar den ny Tid nærmere. Til ham sluttede sig en Kreds af Mænd, der bar Reformationen frem ved Gerning og Ord. En overvejende Del af denne Tids Litteratur var Stridsskrifter, der enten grupperede sig om de historiske Begivenheder: Reformationen i Malmø, Herredagen i Kjøbenhavn 1536, eller om de store Hovedspørgsmaal Præsters Ægteskab, Messen o. s. v. Tonen i disse Skrifter er, som man kan vente den i en Tid, hvor Lidenskaberne ere bragte paa Toppunktet, og hvor der ikke er Stunder til at vælge og vrage sine Ord. Der er noget ejendommelig stærkt og sundt over denne Polemik, en vederhæftig Ubehjælpsomhed og en kraftig Komik. Til disse Stridsskrifter sluttede sig en Del Viser og Satirer, mest oversatte og bearbejdede. Højest staar »Dialogus om

den syge Messe«, en lokaliseret Bearbejdelse af Bernerdigteren og Maleren Manuel's (s. d.) meget udbredte Satire, og »En Historie om Peder Smid og Atzer Bonde«, der rimeligvis er original. Den beundres med Rette for sin faste Plan og det livlige Interiør, den opruller. Den lille Komedie giver uden Tvivl et rigtigt Billede af mangen Samtale, som den faldt ved Ølkruset eller Kortspillet, j Mand og Mand imellem. En vigtig Del af Reformatorernes Virksomhed var Udgivelse af Bibeloversættelser og Salmebøger. Alle Reformationens Mænd have været virksomme paa dette Omraade: Hans Mikkelsen, Christiern Pedersen: det ny Test. 1529, Hans Tavsen: de fem Mosebøger (fra Hebraisk), Christian III's Bibel 1550, ved Chr. Pedersen og gennemset af flere. Hertil slutter sig en Række Oversættelser af David's Salmer, Katekismer o. s. v.

Salmedigtningen er delvis original, delvis en Bearbejdelse af gamle Salmer og Oversættelser fra Tysk. Fælles for disse Salmer er en jævn, naturlig Tone. Hos flere Forfattere findes en tydelig Lighed med Folkeviserne. Den første Salmebog udkom 1528 i Malmø ved Klavs Mortensen og fulgtes af ny Udgaver ved Chr. Pedersen og Hans Tavsen, indtil Hans Thomissen 1569 samlede de hidtil digtede Salmer og føjede ny til. Den betydeligste Digter var Hans Kristensen Sthen, der skrev i Slutn. af 16. Aarh.

Da saa Reformationen havde sejret, gjaldt det om at føre alt det, man havde kæmpet for, ud i Praksis. Den frejdige og sunde Glæde over Livet, der var det bærende i Tiden, faar intet Sted et bedre Udtryk end i Peder Palladius'es, Sjælland's første evangeliske Biskops, Visitatsbog. Ved sin ægte Veltalenhed, indtagende og troskyldige Humor og stundom helt dramatiske Anskuelighed bærer denne Bog Bud om det bedste i Reformationstiden. — Dog, Friskheden blev ikke af lang Varighed. Da Reformationen skulde til at bygge op, rejste den en ny Bygning, der ragede lige saa truende ud over sin Menighed, som den papistiske Kirke havde gjort. Der opstode teologiske Videnskabsmænd, der granskede Skriften, og øvede Systematikere, der sammenfattede de indvundne Resultater i kunstige Systemer. Universitetet, der havde været lukket under Krigen, genaabnedes 1537; det ordnedes af den indkaldte Tysker Bugenhagen, indrettedes efter tysk Mønster og fremelskede en teologisk Videnskab, der ikke havde faaet sin Næring af de første Reformationsdages klare Sol. men havde sin Rod i Granskerens Celle. Nu førtes Diskussionen ikke mere paa Torvet, men i Høresalene og Studerekamrene, og Skolastikken skød atter sine blege Blomster. Hermed fulgte Ufordragelighed over for anderledes tænkende. Var den evangeliske Tro den rette, saa var det en Pligt at bibringe alle den, og vilde de ikke tage ved med det gode, saa havde den herskende Kirke Midlerne til at tvinge. Det er farligt at sejre. Den lutherske Kirke blev intolerant i det Øjeblik, den havde den verdslige Magt bag sig. Den holdt sin Menighed i stramme Tøjler, og den øvede en streng Censur (s. d.) over de skrevne Værker.

Talrige vare Ofrene for denne Trostvang, bekendtest Niels Hemmingsen, fordi hans Lærdom var europæisk berømt, og fordi Stødet til hans Fald kom udefra. Og dette Had til alle, der afvege fra den slagne Landevej, avlede et Spiontalent i hos de herskende. Det præger navnlig Hans Povelscn Resen, hvis Skrift i Anledning af Reformationens Jubelfest 1617 allerede ved sin Titel *Lutherus triumphans* virker som en hejset Sejrsfane. En Type paa en lærd Teolog var i Jesper Brochmand, Bygmesteren af den sindrige og snørklede Bygning, der hedder »den samlede Theologis System«. Vranglære kunde man vel kue, men ikke Overtroen. Fanden og hans Hjælpere brød sig ikke om al Verdens Biskopper og Professorer. Man kunde ikke bruge Oplysningen i Kampen; thi de højest oplyste troede selv paa Trolddom. Saa opstode de taabelige Skrifter om Misfostre o. 1., der sammen med smagløse Andagtsskrifter vare Folkelæsning. Værre vare de oprørende Hekseprocesser, der vedbleve til ca. 1700. Den sidste navnkundige Heksesag var den Thistedske Besættelse, hvor Præsten Bjørn og hans Kumpaner agerede en arg Komedie med deres Bysbørn. Men her se vi den stigende Oplysning træde op som straffende Retfærdighed.

I Modsætning til den kølige, forstandsmæssige Skolastik lagde Holger Rosenkrands og Jens Dinesen Jersin Vægt paa en mere inderlig Tilegnelse af Kristendommen.

Reformationen optog i den Grad Sindene i den første Kamptid, at der ikke blev Lejlighed til at skabe megen anden Litteratur end den, der knyttede sig til den kirkelige Bevægelse. Ved Siden af Satiredigtningen kan endnu nævnes Oversættelsen af Reineke Foss, den bekendte Dyreallegori. Efterhaanden udviklede der sig dog baade en videnskabelig Litteratur og en poetisk, og ny Strømninger fra Udlandets Aandsliv naaede D. Om end Teologien knugede al Videnskabelighed, frembragte dog D. navnlig paa Historiens og Naturvidenskabens Omraade Mænd, hvis Gerning har haft stor Betydning.

En Støtte for Litteraturen var den rige Adels Interesse. Indtil Omvæltningen 1660 var dens Indflydelse af stort Værd og til megen Gavn. Paa de pragtfulde Borge levedes et Liv, hvor der ved Siden af den megen Pragtudfoldelse og overdaadige Nydelse af kraftig Mad og stærk Vin lagdes Vind paa aandelige Sysler. Det var Renaissancebevægelserne, hvis Indflydelse her sporedes (se **Adel**, 1. Bd., S. 164). Adelige Damer syslede med klassiske Sprog, samlede Folkeviser i deres Poesibøger og lagde derved Grunden til de første trykte Udgaver af Folkeviserne af Vedel, Mette Giøe og Peder Syv, Adelsmænd optraadte som Mæcener og havde levende Interesse for D.'s Fortid og for Videnskabens Fremskridt. Historien havde flere Dyrkere. Fra Reformationstiden ere de mærkeligste Skrifter Helgesen's Skibykrønike og det anonyme Skrift *Seditionum Daniae liber*. Men først i den følgende Tid fik Historieskrivningen det store Stød frem, mest af alt ved Mænd som Anders Sørensen Vedel og Arild Huitfeldt. Paa denne Tid oprettedes Historiografembedet, hvor efter udenlandsk Mønster ogsaa Politik og Diplomati spillede en Rolle. Nævnes maa ogsaa 17. Aarh.'s Memoirelitteratur, fremfor alt »Leonora Christina Ulfeldt's Jammersminde«.

Tiden var stort anlagt. Man satte sig store Maal og vilde gerne raade over saa mange Fag som muligt. Karakteristisk er ogsaa den store Lyst til at samle paa alskens Ting. Ved at betragte den

Afbildning, der haves af Ole Worm's Museum, ser man allerbedst den myldrende Mængde af forskelligartede Sager, der fyldte Vægge, Loft og Gulv. Og ikke alene dette. Flere af disse Mænd med de store Interesser levede som *grands seigneurs* paa deres Gaarde, omgivne af alt, hvad der hørte til deres Studier. Der var Tyge Brahe paa Uranienborg, Vedel paa Liljebjærget, Thomas Bartholin paa Hagestedgaard ved Holbæk. De fik udrettet uhyre og levede dog med i Livet, og de fleste vare omgivne af talrige Disciple.

Naturvidenskaben fik et mægtigt Opsving, fordi man i meget — om end ikke i alt — afkastede Overtroen og fra Autoritetstroen gik til Selvsyn. Danske Videnskabsmænd fik deres Navne frem mellem de mange europæisk berømte. Der kom derved noget internationalt-storslaaet over hele deres Virksomhed. De rejste ud, gjorde Opdagelser ude, traadte i Forbindelse med andre og fik over sig et Verdensmandspræg, der tydelig viser sig i Portrætter som det af Thomas Bartholin og Ole Borch med deres selvbevidste Holdning og snoede Knebelsbarter. Der gjordes paa Naturvidenskabens Omraade talrige Opdagelser. Bekendtest er Tyge Brahe's af den ny Stjerne og Ole Rømer's af Lysets Hastighed.

Ogsaa i Lægevidenskaben skete betydelige Fremskridt, efter at man var begyndt paa Dissektionen af menneskelige Lig, og efter at Mikroskopet var opfundet. Der oprettedes et »anatomisk Teater« (s. d.), hvor Anatomien doceredes; paa Adgangskortene stod »det hentørrede skal grønnes som Sæd«. Det kunde staa som Motto for hele den friske Frodighed over denne Tids Naturvidenskab. Her er Navne som Caspar og Thomas Bartholin, Ole Worm, Simon Paulli, Ole Borch og Niels Steno, der var stor som Anatom og Geolog, men ved sin Overgang til Katolicismen gik tabt for Videnskaben. Som Eksempel paa, hvor vidt forskellige Fag Datidens Videnskabsmænd behandlede, kan nævnes Ole Worm, der ivrig arbejdede for Studiet af Oldtiden og udgav flere vigtige Værker i dette Fag. Ogsaa for Island interesserede man sig og erhvervede Haandskrifter af allerstørste Betydning. Her vare navnlig Mænd som Arngrim Jonsen, Brynjulf Svendsen og Historieskriveren Thormod Torfæus virksomme.

Et Led af Renaissancebevægelsen var ogsaa Studiet af Sproget. Begyndelsen var famlende. En betydelig Fonetiker var Jakob Madsen Aarhus, danske Sprogstudier bleve navnlig drevne af Erik Pontoppidan, Peder Syv og Henrik Gerner. Afhængigheden af den latinske Grammatik var dog saa overvældende og Studiet af det nordiske Oldsprog endnu saa lidet fremskredet, at Resultatet af disse Mænds Virksomhed som Helhed ikke kunde blive stort nok i Forhold til deres Begejstring og Iver.

Hertil knyttede sig et teoretisk Studium af Digtningen og de metriske Former. Det nærmeste Forbillede var her den tyske Skribent Martin Opitz. Atter her gjorde Renaissancens Oprindelse sin Virkning. Den klassiske Metrik var Idealet, og man skulde digte med Lærdom og Kunst. Efterhaanden blev man dog klar paa, at der er en Væsensforskel mellem de klassiske og de nyere Sprog, og at Versifikationen maa rette sig efter Betoningen og ikke som før efter den blotte Stavelsetælling. Yndlingsversemaalet var Alexandrinerne (s. d.). — Grundlaget til en stor dansk Ordbog blev lagt af Matthias Moth, der samlede 24 Foliobind, som ikke udkom. Et Sprogmonument af stor Betydning var Christian V's Danske Lov.

Digtningen var i høj Grad afhængig af Impulser fra Udlandet, og kun faa Forfattere hævede sig til virkelig personlig Hengivelse. Renaissancedigtningen havde paa sin Vandring gennem Europa's forskellige Lande tilsat sin Friskhed og Originalitet, før den gennem Tyskland naaede til D. De Danske abede de andre efter heri som i Anlæg af Haver, Maskeradefester og Tulipanmani. Poeter var der nok af, og de kunde digte om Kap til alle Familiefester og om en Lever, der stod paa Bordet (»Leverrim«). Resultatet var Genstanden værdigt. Saa afhængige vare de Danske af Tyskland, at da Søren Terkelsen oversatte den berømte franske Hyrderoman »Astræa«, skete Oversættelsen fra Tysk. Ogsaa Opitz'es Digte oversattes og »lokaliseredes« paa en barnagtig Maade. Kun i ganske enkelte Hyrdedigte findes en hjemlig Tone, f. Eks. i et af Peder Syv. De betydeligste Digtere vare Anders Christensen Arrebo, Anders Bording, Petter Dass (norsk) og Thomas Kingo. Lauridz Kok skrev den bekendte Sang: » Danmark dejligst Vang og Vænge«. Det var Arrebo, der brød Vejen for de ny metriske Regler og oversatte det for Efterrenaissancen saa betegnende Digt *Hexaëmeron*. Karakteristisk er det ved sit hele mytologiske Apparat og sin sirlige Stil. Men hos ham findes ved Siden heraf friske og jævne Toner, der ogsaa præge Dass'es Beskrivelser af norsk Natur. En let og ofte smukt klingende Versifikation prægede Bording's Vers, malende og kraftige ere Kingo's Salmer, der have bevaret sig ned til vore Dage. Deres mandige Tone hæver dem højt over det meget Klynkeri, der ofte fandtes i Salmerne.

Betegnende for Tiden er en historisk Lejlighedspoesi, hvori foruden de nævnte Digtere bl. a. Lyskander var virksom, og »Fyrsteskrig«, »Jubelraab« og anden krybende Hyldest af Enevældens mægtige. Denne officielle Poesi, hvortil Tidens betydeligste Digtere misbrugte deres Pen, frembærer de smagløseste Komplimenter i en snørklet Rokokostil, hvor kun af og til en virkelig poetisk Vending kommer til Syne.

En satirisk Digtning begyndtes paa denne Tid af Mænd som Jens Sehested, Jacob Worm o. m. a.

Dramaet havde i Middelalderen været knyttet til Kirken. Det har dog ikke spillet nogen Rolle i Norden, om end der er Eksempler paa, at det har eksisteret. Det ældste danske Skuespil, vi kende, er en versificeret Legende om Knud Lavard. Fra Brydningstiden mellem Katolicisme og Reformation ere Chr. Hansen's Skuespil, der give Eksempler paa de tre dramatiske Genrer: Mysteriet, Moraliteten og Farcen.

Da Humanismen gjorde sig gældende, flyttedes Komedien fra Kirkerne til Skolen. Skolekomedien, hvor Plautus og Terents opførtes, blev et Led i Undervisningen og brugtes gerne ved festlige Lejligheder. Saa opstode ogsaa danske Skolekomedier, af hvilke Hieronymus Justesen Ranch's ere de betydeligste. Ogsaa paa Dramaets Omraade øvede Renaissancedigtningen sin Indfly-

delse. Medens tyske og engelske Bander agerede for det store Folk, der af Begejstring »red Plankeværket ned«, knyttedes til Hoffet en Række Forestillinger med Ballet, Opera og Fyrværkeri, hvor ofte de højest staaende Personer førte an som Guder fra den klassiske Mytologi. Et Varsel om den holbergske Komedie var »Grevens og Friherrens Komedie« af Mogens Skeel. *P. L—n.*

4) Medens Renaissancedigtningen kun viser os sin Karikatur, tilføre de Aandsstrømninger, som ved 18. Aarh.'s Begyndelse vise sig i England og Frankrig, den danske Litteratur Kulturelementer af allerstørste Betydning. Man er træt af Kunstleriet og dukker paa ny til Bunds for at gribe fat i Livet. Den menneskelige Forstand bliver dog til syvende og sidst det eneste sikre Udgangspunkt; baade det religiøse og det statsretlige Samfund bør have Erfaringen til Grundvold. Det gælder derfor om ved almindelig Oplysning at udvide dennes Grænser det mest mulige. Tilværelsen skal betragtes udelukkende rationelt med de menneskelige Forhold som det centrale. Erkendelsen maa skærpes for at gøre Individet sandt og ærligt, sundt og godt, for at gøre det skikket til at udfylde sin Plads i Tilværelsen, for at bringe det til at indtage en værdig Plads i Samfundet, hvoraf det er Medlem. Opgaven er saa stort anlagt, at der ikke bliver Raad til at ofre den æstetiske Side ved Livet noget stort Raaderum. Derfor bliver det karakteristisk for 18. Aarh.'s Aandsliv, at man paa alle Punkter søger at popularisere den menneskelige Viden, gøre den saa nyttig og indbringende som muligt, medens Digtningen i Forhold hertil betragtes som et næsten overflødigt Komplement, der vel i ledige Øjeblikke kan adsprede og fornøje, men som man med det større Maal for Øje ikke finder Lejlighed til at otre synderlig Opmærksomhed. Derfor ydes der hist saare meget og fortjenstfuldt Arbejde, her forholdsvis grumme lidet. Til en vis Grad bliver da denne Epoke lige saa ensidig som den foregaaende og efterfølgende.

Den Mand, som først bringer os i Forbindelse med de udenlandske Rørelser, bliver Holberg. Rundt omkring i hans Skrifter, navnlig fra de senere Aar, træffe vi Paavirkninger fra de engelske og franske moralfilosofiske Skribenter (Locke, Bayle, Voltaire, Montesquieu o. a.). Holberg er dog endnu her kun at betragte som Foregangsmanden, hvis Tanker senere skulle udføres videre. Hans Hovedbetydning falder som D.'s første virkelig nationale Digter. Skønt Holberg's Komedier delvis ogsaa skyldes Paavirkning fra fremmede Mønstre (Moliére), have de hjemlig Grund under Fødderne, hvorfor det heller aldrig bliver trivielt at betegne ham som det danske Teaters Skaber. Satiren og Komikken finde for første Gang i dansk Litteratur her et tilsvarende Udtryk. En Medhjælp i sine Bestræbelser for paa en let tilgængelig Maade at gøre større Kredse kendte med filosofiske Sandheder finder Holberg i sin unge samtidige F. C. Eilschow, som i Udførelsen af sine Tanker dog ikke kommer Mesteren nær. Kun i Følelsen af at bevare Sproget rent for fremmede Bestanddele overgaar han denne. Ligeledes havde Holberg givet Stødet til en over alle Bredder strømmende Satiredigtning; Efterverdenen vil af denne Syndflod kun bevare Navnet paa Chr. Falster. Tiden var i det hele rig paa skrivende Elementer — navnlig grasserede Lejlighedspoeterne —, men kun meget lidet har holdt sig over Glemselens Vande. Blandt det bedste, Tidens verdslige Digtning har frembragt, nævnes gerne Ambrosius Stub's foraarsfriske Lyrik, Jørgen Sorterup's »Heltesange om Frederik IV's Sejrvindinger« i den ellers af Mode gaaede Folkevisestil, og Reenberg's poetiske Parnasrevuer. Som aandelig Sanger nyder Brorson endnu stort Ry. Hans Salmer, rørende og simple i Modsætning til Kingo's Svulst, bringe os en Luftning af det inderlige Trosliv, Pietismen (s. d.) mellem sine mange Udvækster førte i sit Skjold. Videnskaben dyrkedes af de fleste af Holberg's samtidige endnu ret polyhistorisk. Præsten Erik Pontoppidan, der baade drev religiøse, historiske, topografiske, zoologiske og sproglige Studier, er i saa Henseende et oplysende Eksempel. Fortrinsvis talte Historien mange og betydelige Dyrkere. Fraset Holberg's betydelige Arbejde paa dette Felt maa vi nævne Andreas Hojer, D.'s første og grumme lærde Kildekritiker Hans Gram, samt dennes Elev Jakob Langebek, Udgiver af D.'s middelalderlige Krøniker og Stifter af »Selskabet for Fædrelandets Sprog og Historie« (s. d.). Man næsten kappedes om at skaffe Materiale til Veje og ofrede uegennyttig store Summer herpaa; Frederik Rostgaard's og Islænderen Arne Magnussen's Betydning for dette Øjemed kan næppe vurderes for højt. En mærkelig og fint forstaaende Sprogforsker var Jens Højsgaard, som Samtiden imidlertid lod upaaagtet.

I Periodens sidste Halvdel (1750—1800) lode sig vel enkelte Røster høre, der vare paavirkede af de Strømninger fra Tyskland, som fordrede Plads for Poesien, opstillede egne æstetiske Krav og vilde bryde Broen af for det altopslugende Nyttehensyn. I England overførte man ogsaa i Digtningens Rige Kravet om at se paa Livet, som det er; Naturen skal skildres i al dens Friskhed og Umiddelbarhed, som man føler den, ej blot ad teoretisk Vej efter den franske Æstetiks pseudoklassiske Doktriner (Thompson). Følelsens Overtag over Forstandens Herredom giver sig dog i D. hele 18. Aarh. ud kun ganske enkelte Udslag. Johs. Ewald bliver Banebryderen for den ny Tid, paavirket, som han er, af Klopstock, Shakespeare og Macpherson; men Samtiden stiller sig halvt uvillig, halvt uforstaaende over for hans Forsøg. Gennembrudet sker først med det ny Aarhundredes Komme. For hele Legionen af Tidens Poeter vedbliver det æstetiske Ideal at være udtrykt ved Forbindelsen af det nyttige og behagelige. Læredigtet bliver derfor det sandeste Udtryk for 18. Aarh.'s Poesi. Selve Navnet paa den Forening af Mænd, der ved Udsættelse af Præmier vilde vejlede Digtningen og holde den i de rette Spor, »Selskabet for de skønne og nyttige Videnskaber« (s. d.), giver tilstrækkelig Karakteristik af Formaalet. En af de Mænd, som hyppigst hjembar dets Præmier, var Nordmanden Tullin. I det naturbeskrivende Digt »Majdagen« viste han, at han ikke stod fremmed over for den engelske Poesi. For Ewald havde det derimod som oftest kun nogle faa anerkendende Ord om hans gode Anlæg, der imidlertid maatte hæges og plejes. Den Betydning, der for D.'s Litteratur ligger i,

at han — ligesom Klopstock — ved Valg af Emner knytter Forbindelsen med sit Lands Fortid (»Rolf Krake«, »Balders Død«) og derved giver Oehlenschläger og Grundtvig et højst værdifuldt Fingerpeg, har man i Selskabet ingen Sans for. Og dog var Ewald meget langt fra at have frigjort sig for det gamle: Emnet er nyt, men Behandlingen er væsentlig den traditionelle efter det franske Skoledramas Formler. Den senere Biskop Joh. Nordal Brun's Tragedie »Zarine« viser, hvilken Grad af Unatur man paa dette Punkt var naaet til. Det bliver da Tidens anden betydeligere Digter, Wessel's Fortjeneste at blotte Affektationen i sit Sørgespil »Kærlighed uden Strømper«, en gennemført Parodi paa det franske Sørge- og Syngespil. Fraregnet disse Oaser er al den øvrige Poesi en March paa Stedet. K. L. Rahbek er et udmærket Eksempel paa dens gennemgaaende Middelmaadighed. Han er baade Visedigter, Romanforfatter og dramatisk Skribent foruden en grumme flittig Publicist, og dog gaar hans Virksomhed næsten sporløst hen for Litteraturens Udvikling. Mange Navne kunne jævnstilles hans, som Pram's, Tode's, Thaarup's, Samsøe's, Wiwet's, Storm's o. s. v., men Resultatet er omtrent det samme for deres Vedkommende. Naar P. A. Heiberg's i den almindelige Bevidsthed som en Planet fordunkler alle disse Fiksstjerner, er det hans fremragende journalistiske Evner og satiriske Begavelse, som virke vildledende; kun hvor han faar Brug for disse, er han betydelig, medens han som blot og bar æstetisk Kraft snarere staar under end over de førnævnte Mænd. Først henimod 18. Aarh.'s Slutning dukker en ægte Digternatur frem, en lyrisk Begavelse med en næsten sygelig udviklet Fantasi, en fin, udviklet Sprogsans — Baggesen, en Mand uden mindste Spor af Personlighed eller Holdning, hvem hans Fremtræden ved Grænseskellet mellem to forskellige Tidsaldere gør til et Overgangsmenneske, som ikke naar videre end til at udstykke sine lødige Evner i Smaamønt.

Tidsskriftet er det mest homogene Udtryk for Tilbøjeligheden til paa den nemmeste Maade at udvide sine Kundskaber det mest mulige. Jens Schielderup Sneedorff's Ugeblad »Den Patriotiske Tilskuer« er det første betydeligere Forsøg paa at imødekomme denne Trang. Sneedorf besad megen alsidig Dannelse og en livlig Pen, saa at det lykkedes ham fyldestgørende at behandle vidt forskellige Emner. Tidsskriftbevægelsen kulminerer med det af Rahbek og Pram udgivne »Minerva« (s. d.) (fra 1785) og »Den danske Tilskuer« (s. d.), som Rahbek redigerede alene fra 1791 til et godt Stykke ind i 19. Aarh. Ogsaa Indholdet af disse Tidsskrifter er meget blandet: socialøkonomiske og skønlitterære Bidrag findes Side om Side.

Sneedorff var Lærer i Statsret ved Sorø Akademi, og herfra udgik en lille Kreds af Mænd, »Soranerne« kaldet, der havde sat sig til Formaal at behandle forskellige Dele af Videnskaben populært, saaledes Jens Kraft og Andreas Schytte. Forsøgene paa at gøre Filosofien til et for alle tilgængeligt Fag fortsattes af Tyge Rothe og Præsten M. G. Birckner, mest bekendt ved sine Skrifter om Trykkefriheden. Den rationalistiske i Kristendomsforkyndelse fandt ivrige Talsmænd i ham og Hofpræsten Bastholm, medens Sjælland's Biskop, N. E. Balle, var Repræsentant for den gammeldags Ortodoksi. Deismen fandt et Organ i Horrebow's Tidsskrift »Jesus og Fornuften«. Tidens mest fremragende Historiker var P. F. Suhm, intet genialt Hoved, men en flittig Mand, der har samlet et værdifuldt Kildemateriale til D.'s ældre Historie i sit 14 Bind store Værk, og dertil en ægte Mæcenas. Ved Siden af ham kunne nævnes Nordmanden Gerh. Schøning, Fr. Sneedorff, der blev bortreven i en ung Alder, den tendentiøse N. D. Riegels, samt Ove Malling, bekendt ved sine »Store og gode Handlinger«. Rasmus Nyerup var et næsten polyhistorisk Talent, der viede baade Historien og Litteraturhistorien sit Arbejde. I sin Interesse for D.'s gamle Litteratur støttedes han ivrig af W. H. F. Abrahamson, der, skønt født Slesviger, var en udpræget Patriot og en af de første, der genoptoge Studiet af Oldnordisk. Paa Naturvidenskabernes Mark endelig præsteredes meget og dygtigt Arbejde. De betydeligste Navne ere Botanikerne G. K. Oeder's og M. Vahl's, der i Forening udarbejdede *Flora Danica*, samt Zoologen Es. Fleischer's.

Da det maatte anses for stridende mod Oplysningstidens Principper at sætte Skranker for Aandsfriheden, ophævede Struensee ved kgl. Reskr. af 14. Septbr. 1770 den hidtil gældende Censurtvang, der uden Undtagelse gjaldt for alle Skrifter. Imidlertid misbrugtes den givne Frihed i den Grad, at allerede dens Ophavsmand maatte gøre Indskrænkninger deri, og i de følgende Aartier var den stadig udsat for Angreb af den alt andet end frihedssindede Regering. P. A. Heiberg's og M. C. Bruun's Navne ere fortrinsvis knyttede til de Bestræbelser, der byde denne Trods; men Regeringen faar Overtaget, og Følgen blev 1799 Indførelse af Censur paa ny for alle Skrifter under seks Ark.

5) Med 19. Aarh. indvarsles en ny Tid. De Bevægelser, som i Slutningen af det forrige Tidsrum have udviklet sig og allerede baaret Frugt hos vore sydlige Naboer, baarne frem af »Sturm- und Drang«-Periodens Mænd, modnede og klarede hos Goethe og Schiller, og nu videre udviklede hos den romantiske Skoles Koryfæer (Tieck, Novalis, Brødrene Schlegel), hvis filosofiske Apostel Schelling sætter dem i System, forplantes nu op til D., dels gennem Litteraturen, dels gennem Foredrag af Schelling's Adept, Naturforskeren Henrik Steffens. Tilbageslaget følger nu oven paa den foregaaende Epokes ensidige Betoning af det forstandsmæssige. Følelseslivet har været trykt ned. Nu rejser det sig og forlanger sin Ret. Først og fremmest sker dette gennem Poesien. Den bliver ikke mere en behagelig Tidskort, den bliver det højeste, det eneste. Jo mere Ensidigheden har været følt, desto voldsommere bliver Reaktionen. Digteren er nu — hvis han da fylder i sit Kald — den af Gud benaadede Sanger, Geniet, for hvem Samfundet skal bøje sig. Man vender sig med Foragt fra alt det dagligdags, Nutidens Mennesker synes smaa og dumme — derfor maa man søge tilbage til Fortiden, hvor Livet leves kraftigere og mere umiddelbart, hvor Skikkelserne ere større og kraftigere. Det gælder om atter at kalde Fantasien til Live, der har slumret saa længe. Men medens denne Higen ud mod det fjerne hos de

tyske Romantikere ofte udarter til en latterlig Frygt for Form og Regler og en undertiden afsindig søgt Subjektivitet, medfører de Danskes ejendommelige Sky for at bevæge sig i Yderligheder, at Romantikken i D. med en enkelt Undtagelse ikke giver sig saa bizarre Udslag som hos disse, men at der tværtimod altid er en Tilbøjelighed at spore til at blive paa den gyldne Middelvej. Det varer da ogsaa kun nogle Aartier, til Fordringen om ikke at underkende Formens Betydning i Poesien for Indholdet med Vægt rejser Hovedet og trænger igennem, da man bliver klar over, at Nutidens Liv frembyder lige saa interessante og værdige Opgaver for digterisk Skildring som Fortidens.

Oehlenschläger fremsætter sin Protest mod 18. Aarh.'s æstetiske Livsopfattelse i »Digte« af 1803 (Pope's Deklamation og Marionetkomedien i »Sanct Hans Aften-Spil«), Grundtvig mod den religiøse i sin Demisprædiken 1810. Disse to blive som en Slags Bannerførere for Romantikken i dens danske Klædebon. En Digter som Schack Staffeldt er i og for sig en langt mere fuldblods Romantiker — han staar Kildespringet nærmere; men det er disse, som blive Skaberne af en egen nordisk Romantik ved Valget af Emner, der søge Forbindelsen med Fortiden (»Hakon Jarl«, »Guldhornene«, »Palnatoke«, »Axel og Valborg«, »Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord« o. s. v.). Oehlenschläger synger ved Siden deraf en Geniets Sejrssang i »Aladdin«, medens Grundtvig ved sin stadige Syslen med den nordiske Gudelære og ved at uddybe sin ejendommelige religiøse Personlighed undgaar ethvert Hang til den Katolicisme, som de tyske Romantikeres religiøse og mystiske Trang fører dem over i. Kampen mod del ny blev snart tilendebragt; de gamles Modstand var svag, og en værdig Modstander faar Oehlenschläger først i Baggesen, der efter sine forgæves Forsøg paa at gøre sig til dennes jævnbyrdige og Kampfælle og almindelig blive anerkendt som saadan (»Noureddin til Aladdin«, »Gengangeren og han selv eller Baggesen over Baggesen«) i 1813 vender sig mod ham, der i de nærmest foregaaen de Aar havde frembragt en Mængde uinspireret Middelgods. Baggesen's Kritik var som en Genklang af den svundne Tids æstetiske Doktriner, og hvor rammende den end var, havde den ny Tid dog vundet for sikkert et Fodfæste, til at den blev tagen til Følge. Striden løb ud i blotte Personligheder og Chikanerier. Ingemann syntes en Tid lang ganske at have givet sig alle Romantikkens Udskejelser i Vold. Modesmagen ofrede ham vel beredvillig sin Hyldest; men det var dog først med sine »historiske Romaner«, hvor hans Sky for Hverdagslivets Prosa og Tilbøjelighed til at idealisere Fortiden gav sig et saa prægnant Udtryk, at han erhvervede sig det Navn som folkelig Digter, han endnu har bevaret. Trangen til overalt at søge Forbindelsen mellem Naturen og Menneskeaanden, der var det centrale i den romantiske Filosofi, gav sig især Udslag hos Hauch og Bredahl. Medens den første ved sine talrige Romaner skabte sig en stor Læsekreds, lykkedes det derimod aldrig den sidste at skabe nogen virkelig Interesse for eller Forstaaelse af sine ejendommelige »Dramatiske Scener«.

Baggesen's Fordring om Formens Betydning for Kunsten fik en mere overlegen og elegant Forfægter i J. L. Heiberg. Poesien vedbliver fuldt vel for ham og hans Tilhængere at indtage sin høje Særstilling i Livet; Fantasi er nødvendig for Digteren, men Fantasien maa gaa Haand i Haand med Fornuften og reguleres af denne. Digteren er ikke mere Geniet, han er ikke som en Profet, men han er Kunstneren, der former sit Stof og er det overlegent. Sine Emner kan han søge overalt. Nutiden byder paa lige saa interessant et Stof som Fortiden, blot det bliver kunstnerisk behandlet og skønt formet. Herved formidles de to foregaaende Hovedstrømninger, men i en ædlere og mere sleben Skikkelse. Overgangen til Realismen er hermed allerede givet. Heiberg, der i sin Ungdomsdigtning som de andre Romantikere havde søgt sine Emner i Fortiden eller Fantasiens Rige, stiller sig nu med sine »Vaudeviller« [1825] midt ind i Kongens Kjøbenhavn. Jævnsides med ham bør nævnes Henrik Hertz, der med sine anonyme »Giengangerbreve« paa den nydeligste Maade gengiver den Heibergske Æstetik i rimede Vers, medens han i sin udstrakte dramatiske Virksomhed ogsaa i Praksis godtgør sin nøje Tilslutning til denne. Heiberg's Moder, Fru Gyllembourg, viser ved sine »Hverdagshistorier«, net og sirlig, men ikke henrivende Kunst, hvor meget hun har lært af Sønnen, skønt hun i Aar tilhører den svundne Tid. Hendes Søstersøn, C. Bernhard (A. N. de Saint-Aubin), udelukkende Prosaist, er en svagere Elev af samme Skole. Som dramatiske Forfattere kunne fremhæves Th. Overskou og P. V. Jacobsen, der ligeledes stræbe efter Virkelighedstroskab i deres Skuespil.

Realister, men paa en noget anden Maade end de her nævnte, ere Blicher og Poul Møller. Medens den Heibergske Kredses Naturerkendelse kun var ringe udviklet, er Blicher i sine Noveller og Digte først og fremmest Naturens Sanger. Han har indført den jydske Hede og den jydske Almue i Litteraturen. Hans Kendskab til Menneskesjælens Rørelser bunder langt dybere end Heiberg's, der oftest holder sig til Overfladen. Poul Møller's Karakter er ogsaa alvorlig, men Alvoren overskygges delvis af det straalende Humør og den Livsglæde, der hviler over det meste af hans i øvrigt sparsomme Produktion. — En Række glødende Kærlighedssange, en begejstret Hyldest til Eros, har Chr. Winther og Aarestrup givet os, den første frodig og idealiserende, den anden sparsom, men kraftigere. En svagere lyrisk Begavelse er Ludv. Bødtcher. En Særstilling inden for Digterkredsen indtager H. C. Andersen, der, i Begyndelsen underkendt af næsten alle, ved sine »Eventyr« har skabt sig en Verdensberømmelse, der ikke er bleven nogen anden dansk Digter til Del. Uden for dem har han intet præsteret, der kan gøre Krav paa at komme i første Række. Paludan-Müller's Navn er særlig knyttet til hans »Adam Homo«, der i en overlegen og vittig Form fremstiller den menneskelige Tragedie. Desuden har han beriget den danske Litteratur med en Række formfuldendte og tankevægtige Digte (»Danserinden«, »Kaianus« o. s. v.).

Medens den ca. 1840 vaagnende politiske Interesse var de her nævnte Digtere en Torn i Øjet, fordi den efter deres Mening maatte bortdrage Opmærksomheden fra de æstetiske Krav, er der en hel Gruppe af unge talentfulde Mænd, hvis Udvik-

ling paavirkes herigennem og i yderligere Grad giver dem Stødet til i Digtningen at optage det til Behandling, som ligger lige for. Ploug har i sine Sange og Digte idealiseret den skandinaviske Enhedsbestræbelse og den politiske Frihedsfølelse. Hans samtidige, Hostrup, er blødere i Tonen, og i sine Samfundsskildringer i dramatisk Form (»Gjenboerne«, »En Spurv i Tranedans«), der i Virkelighedstroskab langt overgaa de Heibergske, viser han mere Sans for Komikken end for Satiren. Den Interesse, han hele sit Liv igennem viser de folkelige Krav, fremhæver yderligere Modsætningen til de førnævnte Digtere. Som ivrig Frihedsmand fremtræder den unge Jøde M. A. Goldschmidt med sit Ugeblad »Corsaren«, der under sin seksaarige Bestaaen (1840—46) er en uafbrudt Haan over det bestaaende Regimente. Ved sit nøje Kendskab til jødisk Liv, som han første Gang skildrer i »En Jøde« og senere i mange Smaafortællinger, giver han et nyt og ejendommeligt Bidrag til dansk Litteratur. Hans sjælden elegante og yndefulde Sprog berettiger til at betegne ham som D.'s første moderne Prosaist. En ikke meget frugtbar, men kvik Romanforfatter er Chievitz, der ogsaa vil optræde som Samfundsmaler, men ved sine for grundige Studier efter det Franske undertiden rammer uden for Maalet. I Carl Bagger's »Min Broders Levned« er ligeledes gjort et Forsøg paa at komme Hverdagens Grelhed saa tæt ind paa Livet som mulig. Hans Egede Schack's Roman »Fantasterne« [1857] er et Vidnesbyrd om, at Romantikkens Dage snart ere talte. Den fortæller om det Tab af Energi, et ubundet Liv i Fantasien fører med sig. Tiden 1850—70 er i det hele ikke fattig paa Skribenter, men kun et Mindretal af disse præsterer noget, som faar blivende Værd. Det meste, der frembringes, er som Udløbere af den Heibergske Skole; dens Æstetik bliver atter og atter kogt om, men for hver Gang bliver Resultatet tyndere. Disse romantiske Epigoner skrive i Reglen net, men for ofte uden Saft og Kraft. Den nobleste Poesi præstere Kaalund og Richardt, en betydelig svagere Chr. Molbech og H. P. Holst. Et bredere, romanlæsende Publikums Trang ere Carit Etlar (Brosbøll), H. F. Ewald, P. P. (Rumohr), og Vilhelm Bergsøe, af hvilke navnlig den første og den sidste eje et Overmaal af frodig Fantasi, Mænd for at tilfredsstille. En journalistisk Begavelse og overordentlig habil Visedigter finder man i Erik Bøgh. Som karakteristisk for Tiden, der med Realiseringen af sine politiske Drømme ogsaa har medført en Trang til mere udbredt Læsning blandt Landalmuen, maa endelig nævnes »Skolelærerlitteraturen«, Bøger, skrevne af Bønder eller Folk af Bondestand (Anton Nielsen, Chr. Thyregod, senere Mads Hansen og Zach. Nielsen) for Bønder.

At betragte Livet gennem Æstetikkens Briller var saaledes bleven Norm i de første 70 Aar af 19. Aarh. Hvor almindelig denne Opfattelse var bleven, ses ikke mindst af de kendelige Bestræbelser, som J. P. Mynster og H. L. Martensen, der efter hinanden beklædte den sjællandske Bispestol, gjorde for at slaa Bro mellem Religionen og Æstetikken, for paa samme Tid at se »skønt« og kristeligt paa Livet. Dette kommer navnlig til Syne i den sidstes »Ethik«. Deres Urbanitet danner en skrigende Modsætning til Grundtvig's djærve og udfordrende Væsen, ikke mindre end til Søren Kierkegaard's strenge Sandhedskrav, der efter at være bleven klar paa, hvor lidt Mennesket kan bygge paa det æstetiske og etiske Standpunkt, med ubarmhjertig Strenghed peger hen til det religiøse som det ene frelsende (»Enten-Eller«, »Stadier paa Livets Vej«).

Med de stærke Fremskridt, Videnskaben har gjort i det forløbne Aarhundrede, ikke mindst paa Naturvidenskabens Omraade, har denne tabt ethvert Skær af Polyhistori og behandles derfor rettere inden for hver enkelt Fagvidenskabs Historie end i en kort Litteraturoversigt. Dog skal her gives en ganske kort Udsigt over de Mænd, hvis Fremtræden særlig har haft Betydning for Aandslivets almindelige Udvikling. — Baade det teologiske og filosofiske Studium gik i lange Tider i den Hegel'ske Filosofis Ledebaand, importeret af J. L. Heiberg og holdt oppe under Martensen's Virksomhed som Universitetslærer. J. C. Sibbern ofrede sig navnlig for Psykologien; bedst er han kendt som Forfatter til de varmt skrevne »Gabrieli's Breve«. Rasmus Nielsen hævdede som filosofisk Lærer den absolutte Dualisme mellem Tro og Viden, og hans Kollega H. Brøchner's Navn er særlig knyttet til en Filosofiens Historie. Som retsfilosofisk Forfatter og som Tidens ejendommeligste juridiske Begavelse bør A. S. Ørsted nævnes. Hans Broder, H. C. Ørsted, den navnkundige Naturforsker, Elektromagnetismens Opdager, var nøje knyttet til flere af Tidsrummets Digtere og viste sig i sit tankevægtige Værk »Aanden i Naturen« som en ivrig Tilhænger at Naturfilosofien. Som Naturvidenskabens Elitearbejdere maa nævnes Botanikeren J. F. Schouw, Geologen J. G. Forchhammer, Zoologerne J. C. Schiødte og Jap. Steenstrup. Den vakte Begejstring for den nordiske Fortid giver sig Udslag i en forøget videnskabelig Syslen med denne. C. J. Thomsen bliver Grundlægger af et »Oldnordisk Museum« og opstiller for første Gang en Inddeling af Forhistorien i en Sten-, en Bronze- og en Jærnalder. Hans Efterfølger som Arkæolog er J. J. Worsaae. I dansk Sprogs og Litteraturhistories Tjeneste arbejder N. M. Petersen, hvis Hovedværk er hans danske Litteraturhistorie i fem Bind. Blandt D.'s Historikere turde der være særlig Føje til at nævne C. F. Allen og C. Paludan-Miiller, den første som Mønster paa en historisk Stilist, den sidste en Kildekritiker af Rang. Christian Molbech var i Besiddelse af mange Kundskaber, men ingen betydelig Fremstillingsevne; han virkede baade som Historiker og Sprogmand. E. C. Werlauff arbejdede paa Kulturhistoriens Felt, N. L. Høyen paa Kunsthistoriens. Som en af de første sammenlignende Sprogforskere har Rasmus Kr. Rask vundet sig et europæisk Navn. Som klassisk Filolog er J. N. Madvig bleven berømt.

J. Cl.

Omkring Aar 1870 komme ny Bevægelser op og tage Fart i Aandslivet og Litteraturen. I det Dødvande, som havde raadet i det sidste Tiaar, var det egentlig alene Kierkegaard's Skrifter, der holdt en dønnende og gærende Bevægelse ved lige i spredte unge Sind. Men som Tilbageslag fra Nederlaget 1864 voksede der efterhaanden hos

flere unge et Behov frem efter at hæve Landets aandelige Liv op i Højde med den europæiske Kulturudvikling, i hvilken man med eet mærkede, at man var sakket agterud. Og nu begyndte de ny Strømninger ude i Europa at naa fornyende ind. Engelsk-fransk Positivisme naaede over Grænsen med de store Navne Mill, Spencer, Darwin, Renan, Taine, naturalistisk Roman med Flaubert og Zola, moderne, samfundskritisk Skuespil med Augier og Dumas fils. Det nynorske Drama, Ibsen og Bjørnson, begyndte at øve en voksende Indflydelse paa dansk Aandsliv. Georg Brandes blev den, der højest og myndigst slog til Lyd for alt det ny. Hans tændende Forelæsninger, hans æggende og befrugtende Skrifter forkyndte for de unge en oprørsk, antisocial Individualisme og krævede af Digtningen en kraftig, ud af Livet voksende og paa Livet virkende Naturalisme. Dette var virkelig en Fornyelsens Formel i en saa spagfærdig, autoritetslydig og abstrakt livsfjern Epigonlitteratur, som den daværende danske var. De ældre Retninger fortsætte sig vel i de følgende Tiaar med Mænd som Chr. Richardt, C. Hostrup, Kaalund, V. Bergsøe, Molbech o. a. Nærmest i de samme Spor gaa ogsaa Carl Andersen, E. v. d. Recke, H. Scharling, R. Schmidt, E. Lembcke, Thorn. Lange, P. Mariager, Budde m. fl. V. Topsøe naaede paa egen Haand til med sin fine, diskrete Prosakunst at skildre moderne, dansk Sjæleliv. Men ellers stod det meste af den ny Digtning under Brandes'es Paavirkning. Drachmann's Sangkunst var for sig alene et nyt Foraar i dansk Poesi, — med sin ubændig svulmende Jegfølelse, sit dristige Fantasisving, med al sin friske Friluft og sit Saltvandsskum. I Schandorph udviklede sig en bred og saftig Virkelighedsskildring, rig paa humoristisk Følelse for Smaakaarsfolk, og en uforfærdet Forkærlighed for det naturliges fri Udfoldelse. J. P. Jacobsen's Prosakunst var saa at sige en hel sproglig og digterisk Fornyelse. Baade den farvespillende Gengivelse af den ydre Naturverden og den subtilfine Analyse af indre Stemningsliv lagde ny Farver paa Sprogets Palet og ny Mellemtoner i dets Instrument. De fleste yngre danske Forfattere ere inspirerede af ham. Saaledes hver paa sin Maade ved deres første Optræden K. Gjellerup og H. Bang. Den første har vekslet mellem mange forskellige Digtretninger fra sin første ultrarøde Naturalisme til en Art Klassicisme i Goethe's og Schiller's Aand. Bang, der er J. P. Jacobsen's, V. Topsøe's samt de Franskes Discipel, fik Betydning for adskillige unge ved sine livfulde impressionistiske Skildringer af moderne Hovedstadsliv og ved den sørgmodige Graavejrsstemning, den raffineret-følsomme Dekadencetone, som han bragte paa Moden. En særlig moderne kjøbenhavnsk Dramatik og Fortællekunst har udviklet sig hos for øvrigt saa uensartede Forfattere som E. Christiansen og den fransk paavirkede Edv. Brandes, der begge staa under Indflydelse af det nynorske Skuespil. Edv. Brandes har ved Siden af sin stilfærdig-fine Dramatik desuden ved sin daglige Kritik øvet adskillig Indflydelse paa 1880'ernes Litteratur. Kjøbenhavnske Lystspil have O. Benzon, Fru E. Gad, G. Esmann o. a. leveret. Esmann og den ham nærstaaende P. Nansen — elegant i spodsk Vid og frivol Erotik — ere begge oprindelig Elever af H. Bang.

Samtidig udviklede den naturalistiske Virkelighedskunst sig i mange Retninger og satte smukke Frugter paa mange Omraader. E. Skram, Fru E. Juel-Hansen, P. F. Rist, Woldemar, Karl Larsen — i hvis fine Ordkunst al Slags uudviklet Sjæleliv faar Mæle —, G. Wied m. fl. høre herhen. Efter Schandorph's Eksempel og ud fra den Skolelærerlitteratur, der udviklede sig allerede før nærværende Tidsrum, blomstrede Landlivs- og Almueskildringer frem. H. Pontoppidan er paa disse Omraader det betydeligste Kunstnertalent; i sin rene Fortællestil skildrer han med frisk Følelse og skælmsk Ironi Livet paa Højskolemøder, i Sogneraad og under Straatag. I humoristisk Nutidsskildring have S. Bauditz og C. Møller vundet meget Bifald. Den historiske Roman fortsættes af H. F. Ewald og faar ny Dyrkere i Ingv. Bondesen og Vilh. Østergaard. En egen naturhistorisk Eventyrgenre har C. Ewald med Held dyrket.

Medens der oprindelig i den Litteratur, der indlededes i 1870'erne, var en stærk Stemningsbevægethed og en rig Idebevægelse: en tvivltung Spørgen og en oprørsk Fordren, der tumlede med de religiøse, moralske, sociale Grundspørgsmaal, er Litteraturen i flere af de nævnte Forfatteres Hænder stilnet af til en temmelig indifferent Gengivelse af Virkeligheden, der blot vil aflure dens Kontrafej paa alle Omraader, eller til en elegant Leg af Vid og Pikanteri, af Raffinement og Letfærdighed. Den »Storm og Trængsels«-Litteratur, der spillede op med »Ungdom i Digt og Sang«, med »Niels Lyhne« og med »Et Dukkehjem«, — den er endt med alskens elegante Galanterivarer — Bøger, der sprudle af Talent, men hverken ere brandfarlige eller grøderige.

Hos flere af de yngste i D. mærkes dog Forsøg paa at lægge inderligere Alvor og friere Fantasisving i Digtningen. Mange ere blevne trætte af den journalistiske Virkelighedsskildring og den Godtkøbselegance, som bredte sig i 1880'erne. Baade Drachmann's evigvældende Lyrik og en svagere lyrisk Aare hos Gjellerup, A. Ipsen, den af slavisk Folkevise og russisk Mysticisme paavirkede Thor Lange o. a. holdt ogsaa stadig Vandene aabne for en mere personlig Stemningsdigtning. Der er fin Skønhedssans og lyrisk Inderlighed hos V. Stuckenberg, Joh. Jørgensen, S. Claussen og S. Michaelis. N. Møller viser indtrængende sjælelig Forstaaelse og mandig Ethos. Det er ogsaa tydeligt, at i D. som andensteds ere ny, delvis mystisk-religiøse Synspunkter over for Tilværelsen ved at famle sig frem til ny kunstneriske Former.

I nær Sammenhæng med de ny digteriske Bevægelser, der tog Fart i 1870'erne, er gaaet en forvandlende Udvikling i D.'s almindelige aandelige Kulturliv. Naturvidenskaben har dybt omformet Synet paa Tilværelsen og paa Menneskelivet. Dens Metode har ogsaa reformeret Aandsvidenskaberne. I Filosofien kom man efter Brøchner helt bort fra Hegel's Spekulation; moderne Positivisme og ny kritisk-eksakte Metoder, engelsk Velfærdsmoral og Udviklingslære fik Ordet i 1870'erne og 1880'erne med Mænd som Heegaard, Høffding og Kromann. Navnlig Høffding har bidraget til at forme og præge

Ungdommens aandelige Habitus. I Litteraturhistorie og gestetisk Kritik har G. Brandes indført ny, frugtbare Metoder og selv ved sit store Værk givet ny Opslag. Flere yngre litteraturhistoriske Forskere arbejde videre i hans Spor; samtidig dyrkes ogsaa den litterære, kunstneriske og dramaturgiske Kritik smukt i D. som en egen Kunst. I Kunstæstetik og Kunsthistorie er Jul. Lange Periodens vægtigste Autoritet. Fndelig har ogsaa Historieforskningen og Historieskrivningen i de sidste Tiaar haft en blomstrende Tid i D., særlig hvad Fædrelandets Historie angaar. De betydeligste nuvirkende Historikere ere Edv. Holm, A. D.Jørgensen, J. Steenstrup, Kr. Erslev, J. Fridericia, Tr. Lund.. *V. V.*

I øvrigt henvises for det 19. Aarh.'s Vedkommende til Biografierne af de enkelte Forfattere, medens den videnskabelige Litteratur vil blive behandlet i Oversigterne over de enkelte Fagvidenskaber. — (Litt.: 1) For Oldtiden: Rosenberg, »Nordboernes Aandsliv«, [1. Bd., Kbhvn. 1878]; Sv. Grundtvig, »Heroisk Digtning« [1867]; A. Olrik, »Sakses Oldhistorie« [1892—94]; N. M. Petersen, »Danmarks Historie i Hedenold'« [1. Bd., 2. Udg. 1854]; Wimmer, »Danske Runemindesmærker« [1895]. 2) For Middelalderen: Rosenberg, »Nordboernes Aandsliv«, 2. Bd.; N. M. Petersen, »Danske Lit. Hist.«, 2. Bd.; A. D. Jørgensen, »Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen« [1871]; Erslev, »Kilderne til Danm. Hist. i Middelalderen, bibliografisk Oversigt« [1892]; Saxo Grammaticus oversat af Vedel [1575] og Grundtvig [1818]; »Danske Helgeners Levned«, overs. af H. Olrik [1893]; »Gunner's Levned«, overs. af H. Olrik [1892]; S. Grundtvig, »D.'s gamle Folkeviser«, [1. — 5. Bd., 1853—90] med Fortsættelse ved A. Olrik [begyndt 1895]; S. Grundtvig, »D.'s Folkeviser i Udvalg« [1882]; samme, »Kæmpeviser og Folkesange« [1867]; Steenstrup, »Vore Folkeviser« [1891]; jfr. Folkeviser. *A. O.*

3) For den nyere Tid (specielle Skrifter maa søges under de enkelte Biografier m. m.): Nyerup og Rahbek, »Bidrag til den danske Digtekunsts Hist.« [6 Bd., 1800—28]; J.L.Heiberg, »Udsigt over den danske skønne Litt.« [1831]; C. A. Thortsen, »Hist. Udsigt over den danske Litt. indtil 1814« [1839; 6. Udg. 1866]; N. M. Petersen, »Den danske Litteraturs Historie« [5 Bd. 1853—61; 2. Udg. 1867—71]; M. Hammerich, »Danmark's og Norge's Litt. i kort Overblik« [1864]; C. Flor, »Haandbog i den danske Litt.« [7. Udg. 1872]; Strøm, »Dansk Litteraturhistorie«; [1878]; Winkel-Horn, »Den danske Litteraturs Historie«, [2 Bd., 1881—82]; P. Hansen, »Illustr. dansk Litteraturhistorie« [2 Bd., 1886]; Clausen og Levin, »Dansk Litteraturhistorie i Omrids« [1894]; Chr. Bruun, »Den danske Litt. fra Bogtrykkerkunstens Indførelse til 1550« [i Aarsberetn. fra det store kgl. Bibliotek 1874]; Rønning, »Rationalismens Tidsalder« [2 Bd., 1886—90]; Kr. Arentzen, »Baggesen og Oehlenschläger« [8 Bd., 1870—78]; samme, »Danske Digtere i 19. Aarh.« [1864]; P. Møller, »Kritiske Skitzer« [2 Bd., 1847]; H. Hertz, »Poesien i Danmark efter 1814« [1859]; Dietrichson, »Indledning i Studiet af Danmarks Litt. i vort Aarh.« [1860]; P. Hjort, »Udsigt over nyere dansk Litt.« [1872]; Vedel, »Guldalderen i dansk Digtning« [1890]; Borchsenius, »Fra Fyrrerne« [2 Bd., 1878—80]; G. Brandes, »Danske Digtere« [1877]; samme, »Essays« [1. Bd., 1889]; samme, »Det moderne Gennembruds Mænd« [1883]. — Forfatter-Leksika ere udgivne af J. Worm [3 Bd. 1771—84], Nyerup og Kraft [1820] og Erslew [3 Bd., 1843—53 og Suppl. hertil 3 Bd., 1854—68]). *P. L—n.; J. Cl.; V. V.*

Kunst.

Det er ingenlunde al Kunst i D., som med Rette kan kaldes dansk Kunst. Det gaar i denne Henseende ikke anderledes med D. end med andre Lande: man modtager en i bestemt Stil og Form udviklet Kunst udefra, man modtager i Tidens Løb de vekslende Stilarter, og det kommer da an paa, hvorvidt det modtagne slaar Rod i Folket, tilegnes og gengives af det selv i ny Former, prægede af dets Ejendommelighed. Ved selve D.'s geografiske Beliggenhed er der givet visse Modsigelser i dets Forhold til den øvrige Verden: det har faaet en vis afsluttet Selvstændighed; men da det tillige ligger ved Alfarvej og fra Naturens Haand er et lidet befæstet Land, har det været let overfløjet af alt fremmed, aabent for enhver skiftende Vind. Dette har ogsaa haft Betydning for dets Kunst og dens Historie. I det følgende skildre vi de Stilarter og Kunstformer, som have fundet Indgang i D., og nævne de vigtigste Monumenter, som ere udførte i dem paa dansk Grund; men vi lægge med Forsæt Hovedvægten paa, hvad der i mere væsentlig Betydning bør kaldes dansk Kunst, det, som er udgaaet fra aktive og produktive Kræfter i Folket selv, om disse Kræfter end for Resten kunne være vakte til Liv ved Paavirkning udefra. I denne Betydning kan dansk Kunst dog først paavises med Sikkerhed langt fremme i Tiden, og aldeles overvejende i 19. Aarh., hvorfor vi ogsaa behandle dette udførligere end alle de foregaaende.

For saa vidt som dansk Kunst ogsaa omfatter de forhistoriske Perioder, hvad der navnlig gælder for Kunsthaandværkets Vedkommende, henvises til Art. Nordisk Arkæologi. Kunsten i dens betydningsiuldere og ledende Arter, Bygningskunst og Billedkunst, forefinde vi først fra den katolske Middelalder og saa godt som udelukkende i Kirkens Tjeneste. De ældste Kirker, der byggedes i D., vare af Træ: der er næsten intet levnet af dem, og Bygningsmaaden kendes ikke nøjere; men det kan betragtes som sikkert, at de have været ret stadselig smykkede saavel med Udskæringer som med Farver. Ikke alene i Konstruktion, men ogsaa i Dekoration have de sluttet sig nærmere til den hedenske Oldtids Bygningskunst i Norden end til den kristelige Kirkebygningskunst, som stammede fra Syden, og som benyttede Sten (ɔ: naturfundne, mere eller mindre tilhuggede Sten) til Materiale. Betydelige Stenkirker opførtes i D. fra den sencre Del af 11. Aarh. at regne: til de ældste hørte f. Eks. Domkirken (Trefoldighedskirken) i Roskilde, paabegyndt af Biskop Vilhelm og fuldendt og indviet 1081 af hans Efterfølger, Svend Norbagge, og St. Albans Kirke i Odense; begge afløste ældre Trækirker og bleve, som vi skulle se, senere atter afløste af Murstenskirker. Men hvad der nu er tilbage i D. af II. Aarh.'s Bygninger, er næsten for intet at regne.

Men i Løbet af 12. og Beg. af 13. Aarh. havde D. en betydelig og frugtbar Periode i den kirkelige Bygningskunst, og fra denne Tid stamme de vigtigste og skønneste Kirkebygninger, som endnu staa paa det gamle danske Riges Grund, om der end i senere Tider, ja endog de allerseneste, vedblivende er bygget paa dem. Det er først og fremmest Domkirken (Ærkebiskopskirken, St. Laurentius) i Lund, hvis Højalter indviedes 1145, og de omtrent samtidige Domkirker i Ribe og Viborg. Materialet i Lundekirken er Sandsten; Ribe Domkirke er begyndt og delvis udført af en fra Rhinlandene (Andernach-Egnen) indført Tufsten, Viborg Domkirke er opført af hugget Granit(Kamp).

I disse Bygningers kunstneriske Karakter maa man aldeles ikke se noget nationalt Dansk: de minde i det hele og i alle Enkelthederne om de tyske Rhinlandes Arkitektur, som har været deres nærmeste Forbillede, og derigennem atter om den sydlandske og antikke. Den Stil, hvori de ere opførte, og som overhovedet beherskede Bygningskunsten i dette Aarh., og i Norden endnu i en stor Del af det næste, var den romanske, det vil sige den, som oprindelig var nedarvet fra det antikke Rom og derfra var udbredt dels med de romerske Vaaben, dels med Kristendommen over hele det vestligere Europa. Hos de fordum barbariske Folkeslag undergik den mange Ændringer, uden at dens antikke, romerske Herkomst derved blev ukendelig (saaledes er der Lund's Domkirke, om end i mindre Maalestok og paa underordnede Pladser, anvendt Søjler af den korinthiske Orden, endnu tydelig svarende til de oprindelig antikke Forbilleder). For de nordiske Landes Bygningskunst var den romanske Stil noget ganske tilsvarende til, hvad Middelalderens Latin var for Litteraturen: et Udtryk for den fremmede, indvandrede, højere Kulturs overlegne Myndighed. Derfor gøre disse store Kirker Indtryk af streng Alvor og højtidelig Værdighed, der dog i flere Partier forbinde sig med festlig Rigdom i Formen. Anlægget i disse og overhovedet de allerfleste Kirkebygninger i D., saavel større som mindre, stammer fra den romerske Basilika med dens langstrakte, i Hovedsagen rektangulære Form. Langhuset har i de større Kirker et højere Hoved- og Midtskib, oprindelig dækket af et farvesmykket Træloft, og til hver Side et hvælvet Sideskib, der aabner sig ind mod Midtskibet med rundbuede Arkader, baarne af svære Piller (i mindre Kirker undertiden runde Søjler); oven over Sideskibene findes i Ribe og Viborg Galerier, dækkede med Skraatage og aabnende sig med pyntelige Buer ud mod Hovedskibet. 0. f. Langhuset strækker sig et Tværskib, og atter 0. f. dette fortsætter Langhusets Midtskib sig (Højkoret) og afslutter med en Halvrunding (Absis). Under det forhøjede Korgulv findes i Viborg en Kælderkirke (»Krypt«) (Fig. 1), og i Lund en langt større og prægtigere, der ogsaa strækker sig under hele Tværskibet. I det hele udmærker Korpartiet i Lund (Fig. 2) sig ved stor Rigdom, især Krypten og den udvendige halvrunde Korslutning, som er meget skøn og prægtig; Kirken har ogsaa smuk gammel ornamental og figurlig Skulptur. Ribe Domkirke, som er meget bredt anlagt, har ogsaa rig gammel Skulptur (Relieffene over »Kathoveddøren«); i arkitektonisk Henseende har denne Kirke et Særkende i den betydelige Kuppel over Skæringen af Tvær- og Langskibet (Fig. 3). Paa Grund af det haarde og vanskelige Materiale (Granit) er Viborg Domkirke fattigere end de andre i Henseende til plastisk Ornamentik; men en særegen Skønhed har den i Langhusets Former og Proportioner, der her ere mere fint følte og harmoniske end i Lund og Ribe. Disse Kirker have alle været bestemte til at have i det mindste to Taarne for Langhusets vestlige Ende; men ingen af dem have nu oprindelige (romanske) Taarne tilstrækkelig bevarede.

Fig. 1.

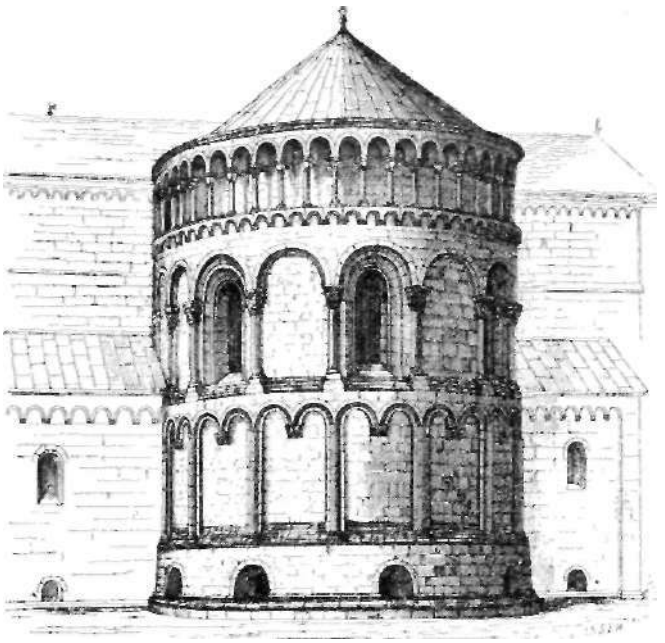

Krypton under Viborg Domkirke.

Disse Domkirker staa hver i sin Egn som Patriarker for hele Slægter af mindre Kirker i Omegnen, i hvilke det samme Materiale og lignende Former ere anvendte. Saaledes er Ribeegnen fuld af Tufstenskirker og Nørrejylland med Viborg til Midtpunkt af Granitkirker. En selvstændigere Stilling til Hovedkirkerne indtage flere Kirkebygninger af Mellemstørrelse, f. Eks. Dalby ved Lund og Vestervig ved Limfjorden. Den romanske Stil i D. har ogsaa Eksempler paa Bygninger med saakaldt centralt (cirkelformet, mangekantet) Anlæg, navnlig St. Michaelskirken i Slesvig, Kirken i Storehedinge og nogle Rundkirker paa Bornholm.

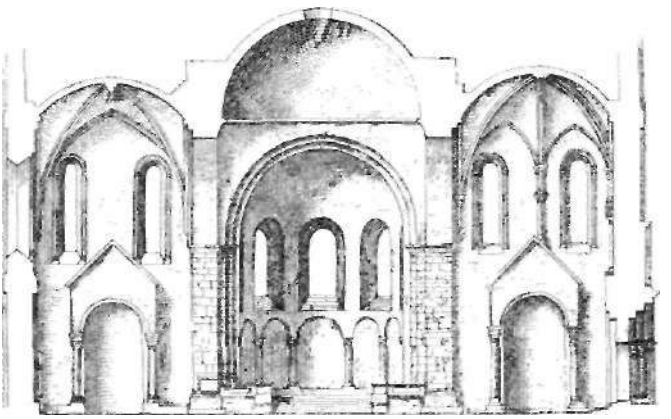
En stor og overordentlig følgerig Forandring foregik under Valdemar den Stores Regering, allerede i dens tidligere Tid, maaske endog lidt før, idet man indførte den brændte Lersten (Mursten) som Bygningsemne saavel til kirkeligt som til verdsligt Brug: derved kom D. for første Gang i Besiddelse af det Materiale, som siden den Tid ubetinget har haft Overhaand i hele dets Bygningsvæsen. Landet er jo selv forholdsvis fattigt paa naturlige Sten, der egne sig godt til at bygge med: det ligner i denne Henseende det nordtyske Sletteland op mod Østersøen, hvor Murstenen ogsaa samtidig eller lidt tidligere vandt Indgang. Medens det tidligere fortrinsvis havde været Jylland og Skaane, som førte an, blev nu Sjælland den vigtigste Landsdel; samtidig aftog Indflydelsen fra Rhinlandene, hvorimod der knyttedes Forbindelser med de tyske Østersølande, som i hvert Fald have haft stor Betydning for Murhaandværket. Men i 12. Aarh. vare ogsaa ledende danske gejstlige, der efter Tidens Vis rejste til Paris for at studere, traadte i Forbindelse med Standsfæller i Frankrig og fik fra denne Kant Tilskyndelser med Hensyn til Opførelsen af Kirkebygninger. De ældste danske Murstenskirker ere Cistercienserkirken i Sorø, opført af Absalon, og Benediktinerkirken i Ringsted, opført af Valdemar den Store, alvorlige og strenge Pille-Basiliker uden plastiske Prydelser, hvortil Murstenene overhovedet mindre egne sig. Lidt senere fulgte Esbern Snare's Borgkirke (Vor Frue) i Kalundborg, temmelig bille, men et enestaaende Værk i dansk Bygningskunst, anlagt efter et græsk Kors med 5 Taarne, et i Midten og et for Enden af hver af Korsarmene (Fig. 4, 5). Det kan tydelig iagttages, hvor nøje Murstensarkitekturen i D. i Begyndelsen var knyttet til de ledende Slægter, Kongens egen og især Absalon's og Esbern's (Hvideslægten). Derved fandt den Anvendelse i de mærkelige, af huggede Sten paabegyndte Kirker Fjennesløvlille (Fig. 6) og Bjernede i Sorø's Omegn, den sidste en Rundkirke; derved overførtes den til Aarhus (de ældre Partier af Domkirken) og til Thorsager ved Aarhus, atter en Rundkirke, Og til Skaane, hvor Absalon 1191 indviede Gumløse Kirke, helt opført af Mursten og dækket med romanske Hvælvinger. En mærkelig Særstilling i denne Gren af dansk Bygningskunst indtager det smukt udførte Dobbeltkapel, der benyttes som Sognekirke i Ledøje mellem Kjøbenhavn og Roskilde. I Løbet af 13. Aarh.

Fig. 2.

Korslutningen paa Domkirken i Lund

Fig. 3.

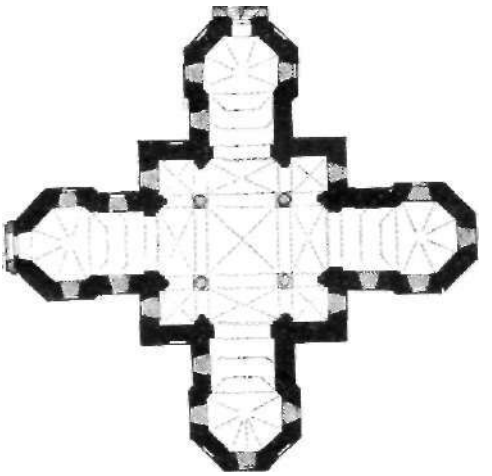

Tværsnit af Ribe Domkirke.

blev Murstenen saa det almindelig anvendte Bygningsemne i hele Landet.

Til Hvideslægtens Murstensbygninger hører ogsaa den Kirke, som har opnaaet den største nationale Berømmelse i hele Landet, nemlig Domkirken (St. Lucius) i Roskilde; thi det var efter al Sandsynlighed Absalon's yngre Frænde, Biskop Peder Sunesøn, som — omtr. fra 1193 at regne — begyndte at opføre den af Mursten i Stedet for den før nævnte ældre Bygning af Kildekalk eller Fraadsten, som skyldtes Vilhelm og Svend Norbagge. Peder Sunesøn havde under et Ungdomsophold i Paris været Vidne til det mægtige Liv i Bygningskunsten, som herskede der i anden Halvdel af 12. Aarh., og som endte med at forvandle den romanske Stil til den gotiske med dens højere Rum, dens mere opad stræbende Retning, dens større Vinduesaabninger og rigere Lys, dens Gennembrydning af alle den ældre Stils tunge Masser og brede Flader. Det er denne Overgangs tidligere Udviklingsstade, som Roskilde Domkirke kom til at afspejle, dog paa en særegen Maade, idet Peder Sunesøn efter at være bleven Biskop i Roskilde paa Grund af givne historiske Forhold har benyttet Katedralen i Tournai i Hennegau, der dengang laa under den franske Krone, til det nærmeste Forbillede for den sjællandske Katedral. Dennes mest karakteristiske Træk, Kompositionen af den halvrunde Korslutning, svarer navnlig nøje til Katedralen i Tournai: i begge Kirkerne finde vi en Omgang forinden og et Galeri foroven, som begge aabne sig ind mod Kirken med Arkader, baarne af Søjler, over Galeriet et Triforium og derover atter den ribbede Hvælving (Fig. 7). Fra Tournai's samtidige Arkitektur har Peder Sunesøn uden Tvivl ogsaa laant den tredobbelte Vinduesgruppe med rundbuede Vinduer, som i Roskilde har været anvendt hele Kirken rundt, idet enhver Vinduesgruppe har været indføjet i en lille Spidsgavl (Fig. 8). Men medens de franske Forbilleder ere udførte af tilhuggede Natursten i skarpe, lette og fine Former, maa Roskilde Domkirke betragtes som en Oversættelse af den franske Arkitektur i Mursten, der gengiver alle Former paa en bredere og tungere Maade. Den sjællandske Domkirke, som er saa mærkelig, ja enestaaende i hele Norden i Henseende til Kompositionen, staar dog tilbage for de ældre danske Murstenskirker, hvad Teknik og Haandværk angaar. Den er ikke alene fattig udstyret med plastiske Enkeltheder, men røber ogsaa paafaldende Famlen og Usikkerhed i flere Partier.

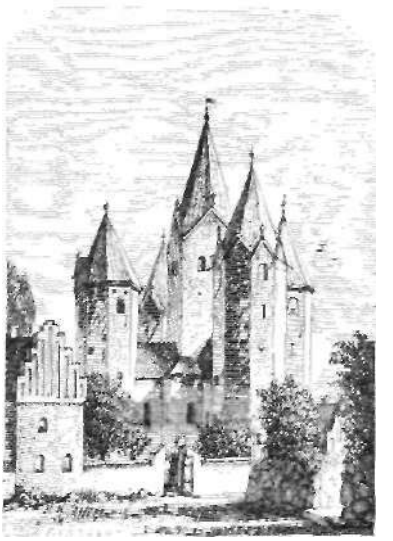
Fig. 4.

Plan af Kalundborg Kirke.

Hvad man for Resten i andre Lande — i hvert Land dog med noget forskellig Betydning — kalder »Overgangsstil«, idet man sigter til Overgangen mellem Romansk og Gotisk, findes kun i ringe Grad repræsenteret i D.: den betydeligste Bygning, som kan henføres hertil, turde vel være Løgumkloster i Nordslesvig. Efter den glimrende Periode i Slutn. af 12. og Beg. af 13. Aarh. indtraadte der nemlig pludselig en Ulykkestid for D., at regne fra den Tid, da Valdemar Sejr toges til Fange paa Lyø (1223). Det var ude med den Overmagt, som D. havde kunnet gøre gældende over Nabolandene; i det indre svækkede de blodige Stridigheder mellem Kongesønner og Tronarvinger, mellem Gejstlighed, Adel og Kongemagt den centrale politiske Magt i Riget, ja tilintetgjorde den undertiden aldeles i Løbet af 13. og første Halvdel af 14. Aarh. >Landet stod i Vaade« og kunde intet Bolværk rejse mod den fremmede Indflydelse, især fra Hansestæderne ved Østersøen. Selv havde D. intet borgerligt Stadliv udviklet, som kunde have tilstrækkelig Modstandskraft mod disse ny, handelsmægtige og industrielle Byer. Disse Forhold ere i høj Grad komne den danske Kunst til Skade i den gotiske Stils Periode; thi denne Stil havde netop sin sociale Forudsætning og Grundvold i et blomstrende og udviklet borgerligt Stadliv. Medens den i andre Lande — endog i Norge og Sverige langt mere end i D. — er bleven dyrket med Liv og Glans og har frembragt glimrende Mindesmærker,

Fig. 5.

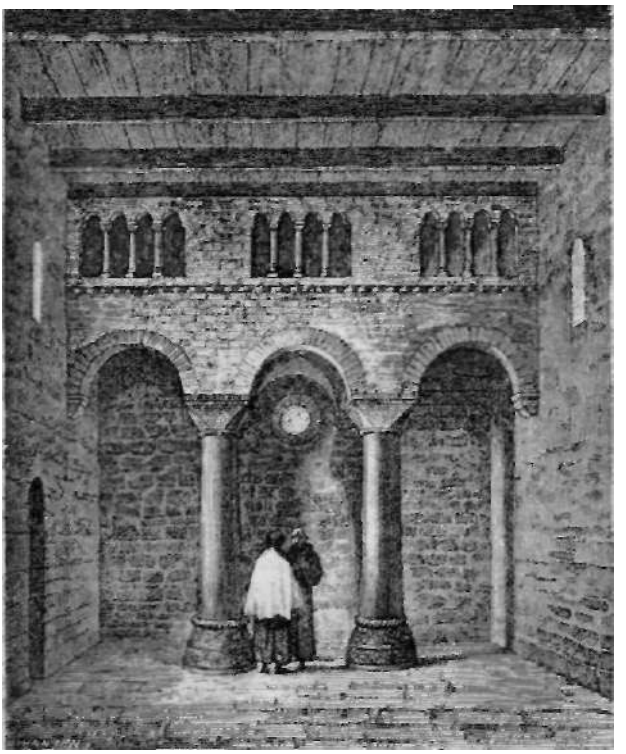

Prospekt af Kalundborg Kirke.

er den afgjort blevet Stif barnet i den danske Kunsts Historie. Og ikke engang de store Regenter, som fulgte efter den værste Ydmygelsestid, Valdemar Atterdag og Margrete, vare i Stand til at give det arbejdende Liv i Stæderne synderlig mere Kraft og Selvstændighed.

I teknisk Henseende er Gotikken i D. en Fortsættelse af den Bygningskunst, der begyndte med Valdemar den Store: Murstenen fortrænger nu alle andre Bygningsemner. De kunstneriske Forbindelser med Udlandet vedblive at være de samme eller indskrænkes endnu mere til de tyske Lavlande; det

Fig. 6.

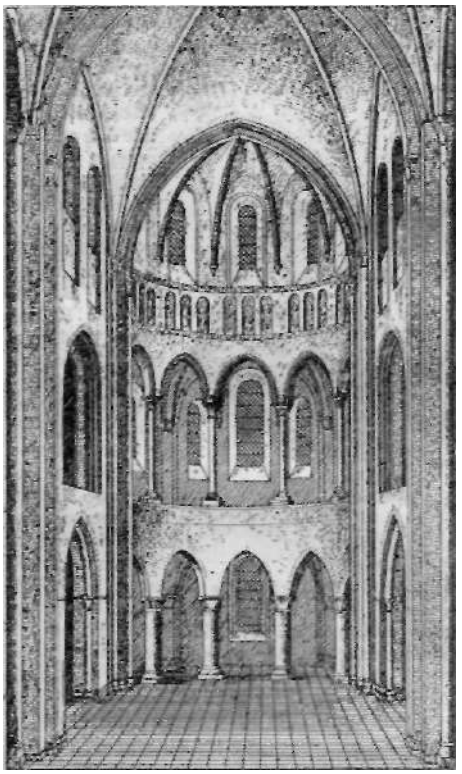
Fjennesløvlille Kirke.

er i Stæderne paa Østersøens Sydkyst og fremfor alt i Liibeck, at Forbillederne for den danske Murstensgotik maa søges. Gotikken stammer oprindelig fra Frankrig og havde udviklet sig der ved Brugen af tilhuggede Natursten, der passede bedst for dens Tilbøjelighed til stramme og strunke Former og til gennembrudt og luftigt Arbejde. Dette kunde ikke godt eftergøres i Mursten; men til Gengæld udviklede Murstensgotikken i Tyskland en vis dekorativ Pragt i Fladernes Behandling, hvorved der ogsaa gjordes Brug af forskelligfarvet Glasur af Murstenen. Historisk set ere de dekorative Motiver her at betragte som Surrogater for de originale Motiver fra den huggede Sten; men det forhindrer ikke, at de kunne have deres ejendommelige Skønhed og Stemning, der give mange af Nordtysklands gotiske Monumenter et betydeligt kunstnerisk Værd. Men baade i Henseende til Bygningernes Størrelse og deres tekniske Udførelse og Dekoration maa man lige over for den danske Gotik nedstemme Fordringerne noget. Der er vel kun faa af de efterladte Monumenter, som tilfredsstille fra et strengt kunstnerisk Synspunkt; derimod ere de gamle røde eller hvidkalkede Mure og især Kirketaarnene med deres Trappegavle blevne Folket kære som Elementer i Landskabet: vi kunne ved Indtrykket af den danske Natur lige saa lidt tænke paa at undvære dem som Bøgetræer eller Lærkesang. I Virkeligheden opførtes der i den gotiske Periode en stor Mængde Kirker, især af mere underordnet Rang; tillige indmuredes der Hvælvinger og føjedes Taarne og Vaabenhuse til en Mængde ældre, romanske Kirkebygninger.

Den gotiske Stils Herredømme i D. strækker sig fra anden Halvdel af 13. Aarh. til Reformationstiden. Dens ældste betydelige Monument er St. Knud i Odense, der endnu har de egentlig for Overgangstiden karakteristiske Galerier over Sideskibene; den afsluttes paa engelsk Vis mod Øst med en flad Mur med et enkelt stort og højt Vindue. Derefter følger — for kun at fremhæve det vigtigste af, hvad der endnu er bevaret — St. Peter i Malmø (Fig. 9), der tydelig viser Efterligning af den store Mariekirke i Liibeck. Senere indførtes i D. en navnlig i Tyskland meget almindelig Form af den gotiske Kirkebygning, den saakaldte Kirkehal (tysk: »Hallenkirche«), hvis Ejendommelighed er, at Sideskibene naa lige saa højt eller næsten lige saa højt op som Midtskibet: dette faar saaledes ikke Plads til Vinduer i Sidemurene over Sideskibene, men hele Kirken maa faa sit Lys fra disses Vinduer. Her mangler Indtrykket af del indre Kirkerums højtstræbende Flugt; men det kan erstattes af en smuk Stemning af indviet Fred og Hygge. I denne Form opførtes det store Kor i Aarhus Domkirke, hvor Sideskibene dog ere stærkt sammenklemte, og de to store Birgittinerkirker i Maribo og Mariager. Blandt de smukkeste gotiske Monumenter i D. bør mindes to af Tilbygningerne til Roskilde Domkirke: først det store toetages Helligtrekongers-Kapel, opført af Christian I, dernæst det lille nordøstre kamgavlede Vaabenhus, hvis Facade vel er det pynteligste dekorative Arbejde af hele den danske Gotik (Fig. 10).

Af Middelalderens Billedkunst i D. er ikke meget bevaret. Ogsaa her er den ældre, romanske Periode i det hele interessantere end den gotiske. Nationalmuseet i Kjøbenhavn opbevarer et udmærket Arbejde fra anden Halvdel af 11. Aarh.: et Kors af Hvalrostand (»Gunhildskorset«) med fint ud-

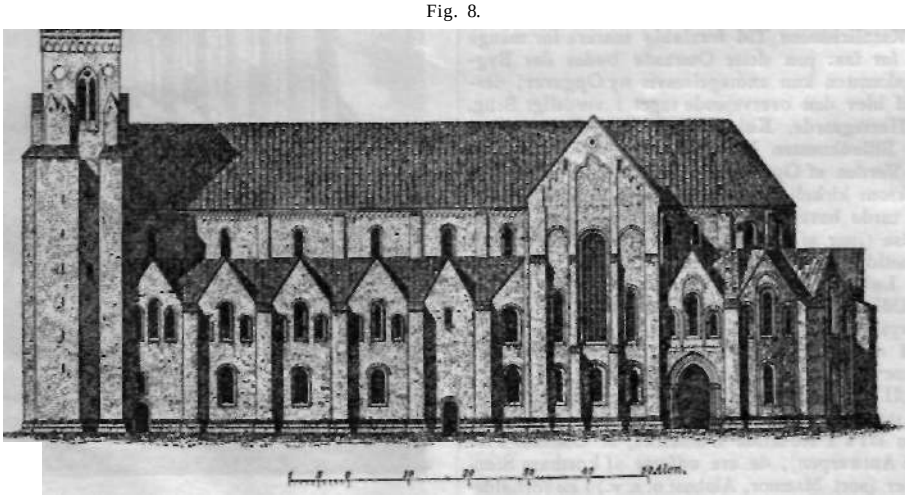
Fig. 7.

Det Indre af Roskilde Domkirke.

skaarne Relieffer (Fig. 11), der indbyrdes staa i en dybsindig symbolsk Sammenhæng. Kunstneren kalder sig i en Indskrift paa Korset Liutger, et Navn, der vel kan paavises i D., men egentlig er tysk; han har dog i dette Tilfælde arbejdet for en dansk Kongedatter. Stenskulpturerne paa 12. Aarh.'s Kirkebygninger, især i Ribe og Lund, have vi ovenfor berørt. I ikke faa danske Landsbykirker er der under Hvidtekalken fremdraget Levninger af Malerkunst i romansk Stil, naturligvis ufuldkomne i Henseende til Tegningen, men storartede og simple i Anordningen, alvorlige og højtidelige i Virkningen, i tydelig Slægt med Mosaikbillederne i de romerske Kirker. Fra lidt senere Tid har der været Glasmalerier i danske Kirker, saaledes i Roskilde Domkirke, vistnok allerede fra den nuværende Murstensbygnings Opførelse at regne: de have naturligvis været indførte udenlands fra. Fra Gotikkens Tid har man enkelte rigere Gravmæler: udstukne Messingplader af den Art, som udførtes i Flandern eller Tyskland (Fig. 12), støbte Bronzefigurer og Stenbilleder (liggende Gravfigurer og Relieffer); blandt Stenbillederne maa især fremhæves det smukke Gravmæle over Dronning Margrete i Roskilde Domkirke, med Figurer af Alabast, uden Tvivl et Arbejde af Skolen i Köln. Endelig, fra Slutn. af Middelalderen, en ret betydelig Mængde udskaarne, til Dels ogsaa malede og forgyldte Træarbejder. Til de ældste af disse høre Korstolene i Lund's Domkirke, smukt udskaarne i rent middelalderlig Stil og interessante med Hensyn til Fremstillingernes Indhold. Dernæst fra en senere Tid (1420) Korstolene i Roskilde Domkirke (lignende Arbejder i Ringsted og paa Herlufsholm) med en lang Række bibelske Relieffer, mærkelige som de ældste Værker i D. af den ny realistiske Retning, der var begyndt i Nederlandene, for Resten yderst kejtede i Udførelsen og uden egentligt kunstnerisk Værd. Fra 15. og Beg. af 16. Aarh. har man en Mængde udskaarne Altertavler (til Dels i Forbindelse med virkelige Malerier). Iblandt dem findes der mange gode Ting; men til det bedste hører ikke det bekendteste og anseligste Stykke: Lybeckeren Claus Berg's store Alter i Odense (16. Aarh.). Det langt ypperligere, berømte Alter af Hans Briiggemann, nu i Slesvig Domkirke, tør vel knap nævnes i Forbindelse med dansk Kunst. — Enkelte Levninger af Vægmalerier fra den senere Middelalder i danske Kirker ere langt svagere, mindre rene i

Fig. 8.

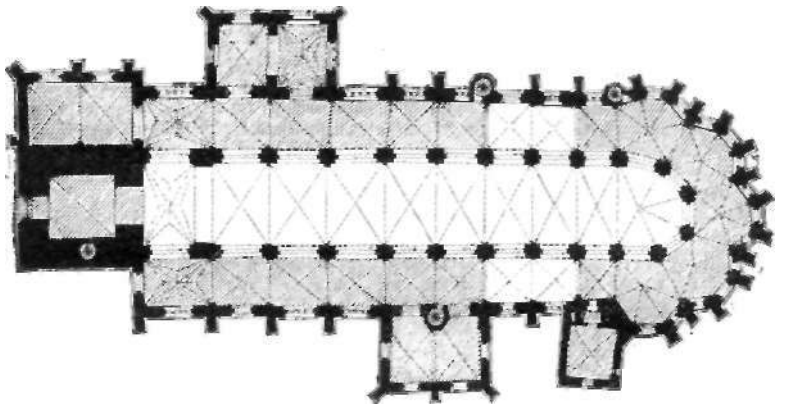
Roskilde Domkirke fra Sydsiden (før Tilbygningen af Kapellerne).

Tanke og Følelse og mindre gedigne i Udførelse end de gamle romanske.

Den gotiske Stil afløses netop samtidig med Reformationens Indførelse i D. af den saakaldte Renaissance. Som det ældste Værk af denne Stil paa dansk Grund kan nævnes den monumentale Ligsten paa Absalon's Grav i Sorø Kirke; den bærer netop den danske Reformations Aarstal: 1536. Dette Sammentræf maa dog egentlig kaldes en Tilfældighed; den ny Stil udviklede sig oprindelig i Firenze, Rom og andre italienske Byer, der vare og vedbleve at være katolske; den udbredte sig til alle Lande i Europa, som havde tilhørt den romerske Kirke, lige meget om de holdt ved den, eller de faldt fra den, og den anvendtes lige meget til Kirker og til profane Bygninger. Men unægtelig var dens Væsen ikke som Gotikkens fra Grunden af kirkeligt, den svarede til den humanistiske Bevægelse, der i Bygningskunst ligesom i Litteratur bestod i en Tilbagevenden til den romerske Oldtids Forbilleder; og for saa vidt indtraf Renaissancen her i rette Øjeblik, idet den gav en ny Tid et nyt Præg. Af Kirkebygninger havde Landet fra Katolicismens Tid foreløbig snarere for mange end for faa: paa dette Omraade bødes der Bygningskunsten kun undtagelsesvis ny Opgaver; derimod blev den overvejende taget i verdsligt Brug, til Herregaarde, Købstadbygninger, Kongeborge. For Billedkunsten bortfaldt med Katolicismen en hel Verden af Opgaver, og den kom under en mistænksom kirkelig Censur, hvorved de Muligheder, der turde have været for en mere national Kunstøvelse (især af Træskæreriet), atter rykkedes ud i Fremtiden.

I Løbet af 16. og 17. Aarh. forskød Forholdet til Udlandet sig atter noget; det blev nu mindre de tyske Østersølande end det nordvestlige Tyskland og Nederlandene, som forsynede D. med Kunst og Kunstnere. Saaledes indførtes paa Frederik II's Tid og senere fra Nederlandene adskillige ret storladne og pompøse Gravmæler (især Christian III's i Roskilde Domkirke, af Cornelis Floris i Antwerpen); de ere udførte af kostbare Stensorter (sort Marmor, Alabast o. s. v.) i en forholdsvis ren italiensk Renaissancestil og klassiske Former.

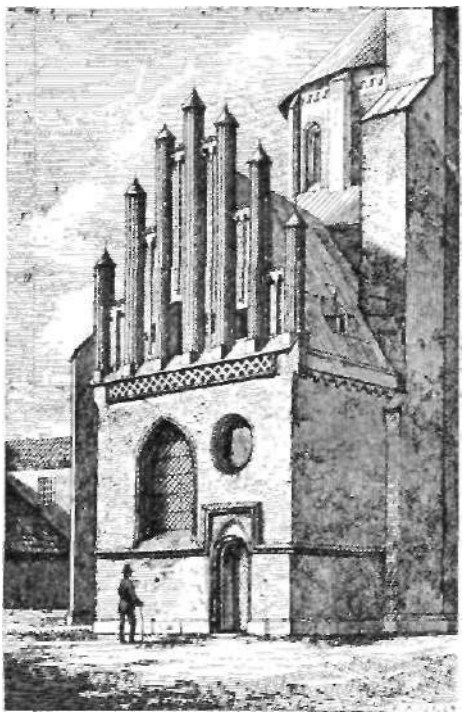
Fig. 9.

St. Peter i Malmø.

Men hvor det kom an paa større Værker af Bygningskunst, der ikke alene skulde tjene monumentale, men ogsaa praktiske Formaal, der mærker man, at Renaissancens Strøm er kommen langt bort fra sin Kilde og ved at brede sig ud over det nordlige Europa har optaget i sig mangt og meget, der tilhørte Fortidens Liv og kun lidet svarede til dens oprindelige Begreb. De ny Kongeborge med deres tætte Mure og Taarne med Vindeltrapper forinden og høje Spir foroven have endnu meget af Middelalderen, om deres Præg end er aabnere, friere og festligere. I de kirkelige Bygninger bibeholdtes endog med Flid traditionelle Træk fra Landets ældre kirkelige Arkitektur. Ellers ere Enkeltformerne gennemgaaende anderledes end

Fig. 10.

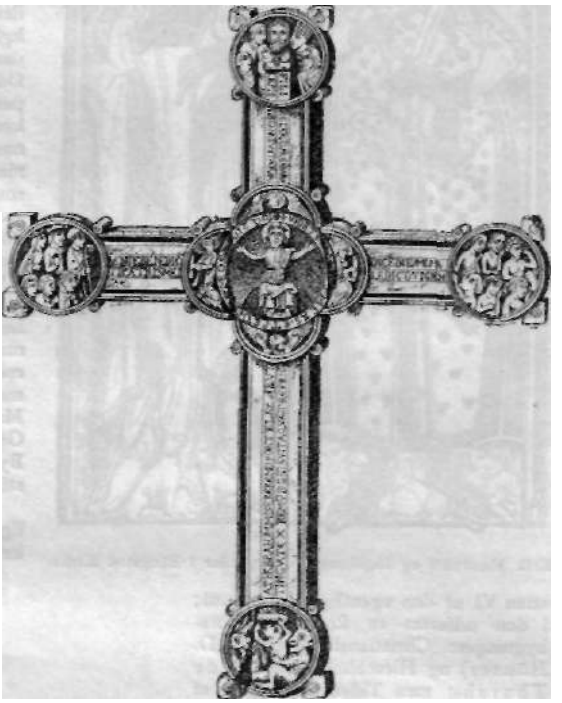
Nordøstre Vaabenhus ved Roskilde Domkirke.

Middelalderens og udtrykke et vist kækt og brovtende, barokt og forsorent Væsen; kun enkelte Former, som de firkantede Vinduer, Søjlerne m. m., minde tydelig om sydeuropæisk, endog antik Oprindelse. Hovedmaterialet vedblev nu som før at være Mursten; dog er det karakteristisk for denne ny, udenlands fra kommende Stil, at et af dens tidligste Hovedværker, Kronborg, er opført helt af huggede Sandsten; paa de andre Bygninger benyttedes Sandsten i Forbindelse med Mursten ikke alene til rigt dekorerede Portaler, men ogsaa til alle Haande dekorative Indfatninger, til Rammer uden om og Baand i Murværket, der minde om Bindingsværk og somme Tider om Jærnbeslag.

I denne »gotiske Renaissance« opførtes især i Kjøbenhavn og det nordøstlige Sjælland under Frederik II og Christian IV i hans tidligere og lykkeligere Tid en Række til Dels mærkelige og storartede Bygninger: Kronborg ved Øresund, der i Henseende til Enkelthedernes Behandling er det stilfuldeste og gedigneste Værk af dem alle, Uranienborg paa Hveen (Fig. 13) (af Bygmesteren Hans van Stenwinchel fra Emden, som tillige med sin Slægt fik stor Betydning for dansk Bygningskunst i denne Periode), Vallø Slot, det storladne og prægtige Frederiksborg (Fig. 14) i Indsøen mellem Skovene, Rosenborg i Lysthaven ved Hovedstaden, Kjøbenhavn's Børs ved Havn og Kanal, Christian IV's Gravkapel i Roskilde, Trefoldighedskirken i Christianstad i Skaane (Fig. 15, mærkelig især i mekanisk Henseende ved Konstruktionens Lethed), Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn m. m., desuden mangen god Bygning af Grundmur eller Bindingsværk rundt omkring i danske Købstæder. Det var atter en rig og stor Periode i dansk Bygningskunst, den første siden de store romanske Kirkebygningers Opførelse i 12. Aarh. I egentlig arkitektonisk Værd, i nobel og alvorlig gennemført Stil har den romanske Kirkearkitektur vel ubetinget Fortrinnet: i Sammenligning med den blive Frederik II's og Christian IV's Slotte noget vulgære og barokke. Dog ere de til overordentlig Dekoration for Landet; og rtaar man betragter Sagen fra et udenlandsk Synspunkt, maa de tiltrække sig større Opmærksomhed end de gamle Kirker. Disses Arkitektur var jo nemlig importeret ganske færdig udenlands fra, saa at man i Udlandet kan finde noget helt tilsvarende, endog noget endnu fortrinligere i deres Art, hvorimod det skal være vanskeligt i andre Lande at paavise noget, der saa nøje svarer til eller overgaar Frederiksborg og Kronborg. — Til Bygningskunsten slutter sig alle Haande Kunsthaandværk, af hvilke der er efterladt mange stadselige og smukke Ting fra Christian IV's Tid; men hvor vi træffe Navnet paa Mesteren for et eller andet rigtig mesterligt Arbejde, viser det sig at være en Tysker eller en Nederlænder. Det samme gælder om Malerkunsten: under Christian III og Frederik II var det Tyskere (Jakob Binck, Th. Gemperlin); under Christian IV kom fra Nederlandene den begavede Maler Karel van Mander (den yngste), som virkede i D. ogsaa under Frederik III i lignende malerisk Retning som Hollænderne Honthorst og Terbruggen; han var vel heller ikke upaavirket af Rembrandt. Danske Malere ere ogsaa blevne oplærte i Nederlandene, men der var ingen af Betydning; derimod synes den dygtige Kobberstikker A. Haelwegh at have været dansk. Da K. v. Mander afløstes af en yngre Maler, var det atter en Hollænder (Abr. Wuchters), Det var ogsaa en hollandsk Kunstner, Adrian de Vries, som for Christian IV havde udført den store Bronzefontæne til Frederiksborg.

Aarhundredet fra ca. 1650—1750 var i kunstnerisk Henseende forholdsvis ubetydeligt og uselvstændigt i D. I Arkitekturen mattedes den ældre Tids stolte, ridderlige Præg, dens kække Individualisme: den ny Absolutisme, som for øvrigt efterhaanden blev byggelysten nok, havde et almindeligere, mere udvisket Fysiognomi. Man føler Modsætningen ved at sammenligne Bygninger som Frederiksberg eller Fredensborg (fra Frederik IV's Tid) med de ældre Borge. Den langvarige Indflydelse fra Nederlandene afløstes henimod Aar 1700 af den overvældende Indflydelse fra Frankrig, som i Ludvig XIV's og senere i Ludvig XV's Periode føltes over hele Europa. Men det var en afgjort uheldig Forandring; thi medens de borgerlige Nederlande havde saa meget naturligt Fællesskab med D. i Livsvilkaar og national Karakter, kunde det fornemme Frankrig med dets halvt sydlandske Væsen ikke byde D. noget, som virkelig passede for det. Den nøgterne og maadeholdne Renaissance fra Christian V's og Frederik IV's Tid afløses under Chri-

Fig. 11.

Gunhildskorset af Hvalrostand.

Kig. 12

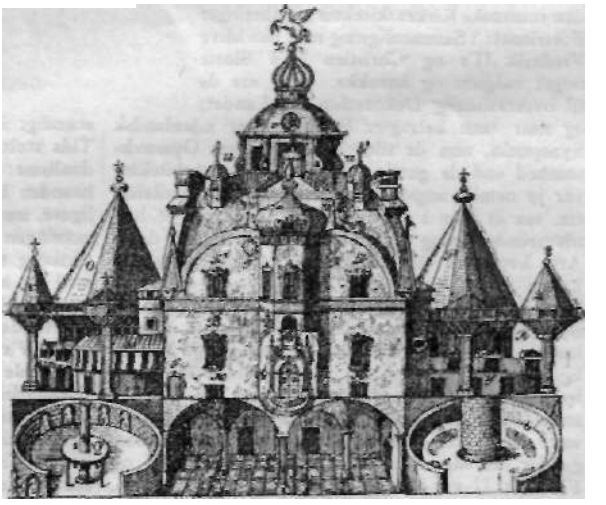
Erik Menved's og Ingeborg's Gravplader i Ringsted Kirke.

stian VI af den egentlige Rokokostil; i den udførtes to kolossale Slotsbygninger: Christiansborg (af E. D. Häuser) og Hirschholm (af L. de Thurah); men Tiden har ingen af dem skaanet. Svingningen fra nederlandsk til fransk mærkedes ikke mindre i Billedkunsten end i Arkitekturen; og det gør i denne Henseende ikke videre til Sagen, at der mellem franske Kunstnere ogsaa dukke tyske op i D., fordi hele Europa's Kunst blev forfransket i denne Periode. Igennem Frankrig begyndte ogsaa danske Kunstnere (f. Eks. Maleren H. Krogk) at komme i Berøring med Italien.

Det hørte til den absolutte Kongemagts Væsen at forherlige sig selv ved kolossale Bygninger og andre monumentale Foretagender, navnlig Rytterstatuer af Monarken selv, og tillige siden det franske Kunstakademis Stiftelse 1648 ved Oprettelsen af Kunstakademier. Under Frederik V's fredelskende, men forfængelige Absolutisme bleve alle disse 3 Ting satte i Værk omtrent paa een Gang, hvorved man dog overvejende gjorde Brug af franske Kunstnere. Til at opføre en ny, pragtfuld Kirkebygning, en Rotunde helt af Marmor (fra Brudene i Norge), havde man først anvendt den danske Bygmester Nic. Eigtved, som ogsaa byggede Palæerne paa Amalienborg; men efter hans Død 1754 indkaldtes til Opførelsen af Marmorkirken den dygtige Franskmand N. H. Jardin. Allerede forinden var fra Frankrig ankommen en ikke mindre talentfuld Billedhugger, J. F. Saly, der skulde udføre Kongens Ryttermonument paa Amalienborg. Samtidig hermed (1754) oprettedes det kgl. Akademi for de skønne Kunster, eller rettere sagt: man ophøjede en Kunstskole, der allerede forefandtes, til Statsskole, til et kgl. Akademi, som man for øvrigt aflagde daarlig nok, medens der ikke var Grænse for Ødselheden, hvor det mere ligefrem kom an paa Forherligelse af Kongemagten. Saly blev kort efter Akademiets Direktør, saa at det næsten er overflødigt at sige, at dets Indretning og Ledelse var aldeles fransk. Den Stil, som Saly og Jardin bragte med sig til D., var Overgangsstilen mellem Ludvig XV's Rokoko og den strengere antikiserende, klassiske Retning, der blev betegnende for Ludvig XVI's Tid og senere for Republikken og det første Kejserdømme. Saly stod Rokokoen nærmere; han naaede at faa sit elegante Monument over Frederik V færdigt, om end i reduceret Skikkelse; Jardin, hvis Stil peger mere frem mod Eftertiden, maatte efterlade sin Marmorkirke ufuldendt, men udøvede i videre Omfang en ret betydelig Indflydelse paa dansk Bygningskunst, som han førte ud af Rokokostilen.

Akademiet blev i sin tidligere Tid virkelig et Middel til at frigøre og opdyrke Folkets kunstneriske Kræfter. I dets Skole

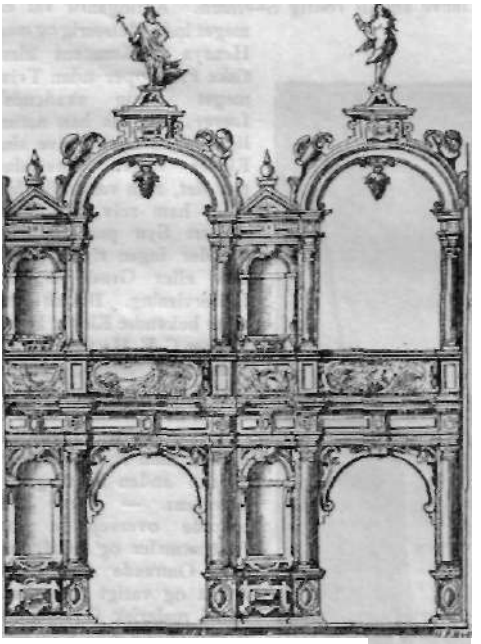
Fig. 13.

Uranienborg

undervistes — væsentlig under Udlændinges Ledelse — en lille Række danske Ynglinge, som efter deres Læretid gjorde Rejser til Paris, nogle af dem ogsaa til Italien, og som derefter i Aarhundredets 2 eller 3 sidste Tiaar selv stode som ledende Mestere, som Professorer

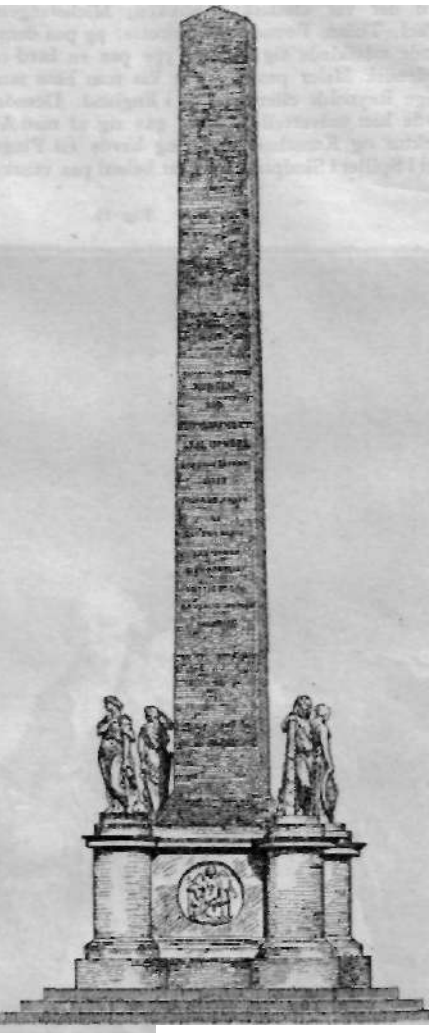
Fig. 14.

Fra Kongehøjen paa Frederiksborg.

ved Akademiet, hvilket de bragte op i Højde med de bedre tilsvarende Anstalter i Europa. Men den Kunst, som lærtes i Akademiet, var lærd og klassisk og foreløbig meget fremmed for Folkets aandelige Forudsætninger. Billedhuggeren Joh.

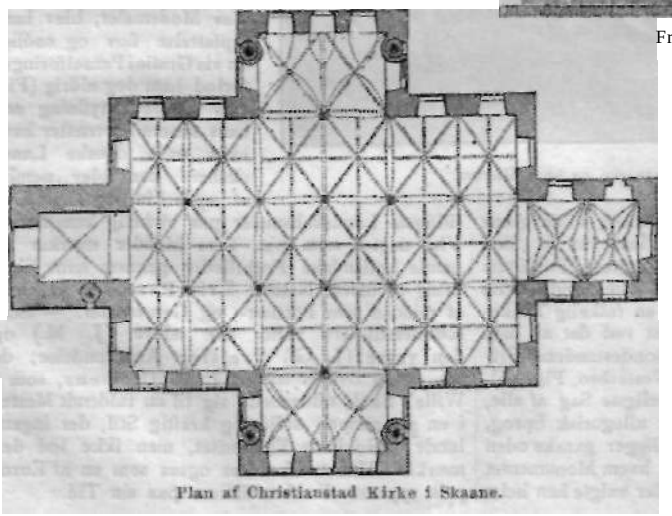
Fig. 10.

Frihedsstøtten.

Wiedewelt tilegnede sig i D. og Paris især den pompøse og klassiske Stil fra Ludvig XIV's Tid; senere sluttede han i Rom Venskab med den berømte tyske Kunsthistoriker Winckelmann og fik af ham teoretisk Anvisning til det rene Studium af Antikken; men den praktiske Skole, han havde gennemgaaet, beholdt dog Overvægten hos ham over den aandrige Tyskers Teorier. Hans Hovedværker ere de anselige Marmormonumenter i Fredensborg Slotshave og i Roskilde Domkirke. Et langt betydeligere og mere energisk Talent var Maleren Nic.

Fig. 15.

Plan af Christianstad Kirke i Skaane.

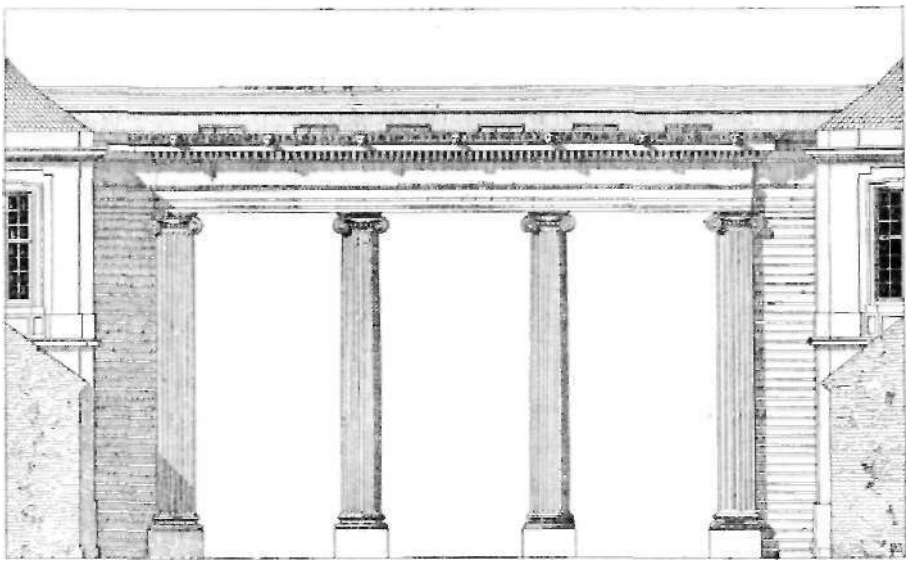
Abildgaard, som i Udlandet studerede alt, hvad der var klassisk: Antikken, Michelangelo, Rafael, Tizian, Poussin og Lairesse, og paa denne Maade udviklede sig til en Type paa en lærd og akademisk Maler paa lignende Vis som hans samtidige Reynolds eller Fuessly i England. Desuden havde han universelle Anlæg, gav sig af med Arkitektur og Kunsthaandværk og havde en Finger med i Spillet i Skulptur; han var belæst paa vanskelige og videnskabelige Omraader og vilde gerne gøre lærde Opdagelser. Men han var af Sind Despot og Aandsaristokrat, betragtede Publikum med suveræn Ringeagt og satte ikke mindste Pris paa at være i Forstaaelse med en folkelig Tankegang. Dette skønner man bedst ved det af ham komponerede Monument for Bondestandens Frigørelse (»Frihedsstøtten« paa Vesterbro, Fig. 16), som, uagtet det angaar den folkeligste Sag af alle, dog helt igennem taler et lærd allegorisk Sprog, en Slags kunstnerisk Latin, der ligger ganske uden for de Samfundslags Fatteevne, hvem Monumentet nærmest gælder. Ogsaa som Maler valgte han helst sine Emner i alle Haande for den almindelige Dannelse mindre tilgængelige Kulturkilder; dog var der for meget af en sand Kunstner, endog Digter, i ham til, at han ikke en Gang imellem skulde give noget, der var fuldt tilgængeligt og forstaaeligt for Følelsen, endog gribende og betagende (Fig. 17, 18). Hans Figurstil er hyppigst, trods al Lærdom i Enkelthederne, manierert, men kan ogsaa undertiden hæve sig til festlig Skønhed. Abildgaard var en meget indflydelsesrig og med Hensyn til Kunstens klassiske Principper uden Tvivl meget dygtig akademisk Lærer; men da han naturligvis ikke kunde give sine Elever nogen Anvisning paa det, som væsentlig fattedes ham selv, et umiddelbart Syn paa Naturen, var der ingen rigtig Sundhed eller Grøde i hans Undervisning. Blandt hans mere bekendte Elever kunne nævnes C F. Høyer, Kratzenstein Stub, J. L. Lund og C. W. Eckersberg; den sidstnævnte blev, som vi skulle se, Fremtidens Mand, men rigtignok i en ganske anden Retning end Lærerens. — Jens Juel virkede overvejende som Portrætmaler og vandt paa dette Omraade stor Popularitet og varigt Ry, skønt han i malerisk Gedigenhed aldrig kunde maale sig med sin ældre samtidige, Portrætmaleren Vigilius Erichsen. I Juel's Portrætter fra hans tidligere Tid er der dog ikke alene teknisk Virtuositet, men ogsaa Alvor i Følelsen og Karakter i Opfattelsen; senere, da han mere og mere blev Modemaler, blev hans Opfattelse flov og sødlig; en vis Gratie i Pensel føringen forlod ham dog aldrig (Fig. 19). Mere Betydning end hans senere Portrætter have hans smaa danske Landskaber: han blev nemlig af egen Hu og Drift D.'s tidligste Landskabsmaler paa virkelig kunstnerisk Vis, uagtet man paa flere Maader mærker de gamle hollandske Forbilleder gennem hans Skildring af dansk Natur. Erik Pauelsen er værd at mindes som Portræt- og Genremaler. — Som Kobberstikkere vandt den ældre (J. M.) og den yngre (J. G.) Preisler Anerkendelse; de bleve dog overfløjede af J. F. Clemens, som i Wille's Skole uddannede sig til en fuldendt Mester i en vis simpel, solid og kraftig Stil, der ingenlunde udelukkede Virtuositet, men ikke lod den mærkes. Han anerkendtes ogsaa som en af Europa's ypperste Kobberstikkere paa sin Tid.

Jens Juel: Kunstneren og hans Hustr

Grundtonen for en Tidsalders Stil er tydeligst udtalt i dens Arkitektur. Og en af de mest ledende og mærkelige Kunstnere fra den sidste Del af 18. Aarh. var ogsaa Arkitekten C. F. Harsdorff, oprindelig Elev af Jardin, senere udviklet ved Rejser i Frankrig og Italien, en ægte Nyklassiker med afgjort Forkærlighed for det fyndige, simple, klare. I bevidst Forkærlighed for den antikke Stil gik han allerede tidlig endnu et Stykke videre end Jardin. Desværre faldt der aldrig nogen rigtig stor Opgave i hans Lod; i lang Tid havde han endog kun lidet at gøre, og først efter Kjøbenhavn's store Ildebrand 1795 fik han en større Mængde Bestillinger, især fra rige Privatfolk. Og paa denne Tid havde han netop med stor Begejstring sat sig ind

Fig. 20.

Harsdorff: Kolonnaden paa Amalienborg.

de ny Opmaalinger og Tegninger af det gamle Grækenland's Arkitektur, som skyldtes engelske Kunstnere; tidligere havde den egentlig græske Bygningskunst, som dog staar saa højt over den romerske i primitiv og ægte Skønhed, jo næsten ikke været kendt i Europa og havde ingen Indflydelse faaet paa den moderne europæiske. Harsdorff var en af de første Arkitekter i Europa, som lod de græske Former afløse de romerske: han indførte den ioniske Søjle i dens oprindelige plastiske Skønhed i Kjøbenhavn's Bygningskunst (Amalienborgs Kolonnade [Fig. 20], projekteret 1794, og Privatbygninger). Om nu end Harsdorff i senere Tider kan være bleven noget overvurderet, maa man dog meget beklage, at det ikke blev en Mand som ham, der kom til at lede Fornyelsen af Kjøbenhavn efter de store Ildebrande (Christiansborg's Brand 1794, Stadbranden, Bombardementet 1807). Alle de største Opgaver, Christiansborg, Frue Kirke, Raad- og Domhuset, betroedes hans Elev C. F. Hansen, der meget mindre kan betragtes som Kunstner end som Embedsarkitekt, Chef for et stort arkitektonisk Tegnekontor, der paa Regeringens Ordre kunde præstere alt til Faget henhørende i den gældende Empirestil, en haard og følesløs Gengivelse af romerske Former, undertiden ogsaa — til Ære for Harsdorff's Minde — med Anvendelse af et græsk Motiv, dog misforstaaet af Hansen. Ulykken var desuden, at Staten paa hin Tid, da den skulde opføre alle disse førsterangs Pragtbygninger, var insolvent og stedet i den yderligste økonomiske Elendighed, hvad der medførte et Kniberi i Anvendelsen af Materialerne og i den kunstneriske Udstyrelse, der er aldeles parodisk, naar man erindrer Bygningernes Rang og Betydning. Den Side af Opgaven forstod Hansen sig dog godt paa. Med den kjøbenhavnske Bygningskunst vedblev det gennem 19. Aarh.'s første Del at gaa smaat. Stilen var næsten udelukkende den antikiserende (Universitetsbygningen, af P. Malling), især i den udprægede Empireform, som udøvedes af den til D. indkaldte Württemberger G. F. Hetsch, der ogsaa med megen Nidkærhed arbejdede for, at Haandværkerstanden indekserceredes i denne Stil.

Fra den klassiske Skole i Akademiet i Kjøbenhavn udgik mod Slutn. af 18. Aarh. to yngre Kunstnere, som fik en mere omfattende Betydning for den europæiske Kunsts Udvikling. Den ene var den sydslesvigske Maler Asmus Jacob Carstens, der udviklede sig ensomt og i Opposition mod alle bestaaende kunstneriske Forhold, ogsaa, under et Ungdomsophold i Kjøbenhavn (1776—83), mod de ledende danske Kunstnere — paa samme Tid som han dog gerne vilde lære noget af Abildgaard —, derefter forlod D. og traadte i ud af ethvert Forhold til det, idet han en kort Tid blev Professor i Berlin og derfra atter higede med hele sin Længsel mod Italien, hvor han levede sine sidste Aar. Hans overordentlige Kompositionstalent og ejendommelige, alvorlige og kernefulde

Opfattelse af antikke Emner (Fig. 21) fik stor Betydning for Udviklingen af den tyske Malerkunst.

Den anden var den danske Billedhugger Bertel Thorvaldsen.

Naar der 1895 skal gøres Rede for den danske Kunsts Historie, forelægger man sig uvilkaarlig paa ny det Spørgsmaal, om det er historisk forsvarligt vedblivende at gøre saa meget Væsen af Thorvaldsen, som man tidligere har gjort. Det er 1½ Aarh., siden han døde, og hvor mange tænke nu paa ham? Naar der i den senere Tid tales om ham i Indland eller Udland, henstilles det undertiden i det mindste som uafgjort, om hans Hoveder, eller vel rettere mellem Olympens Guder. Det maa desuden siges, at Thorvaldsen's Berømmelse i hans egen Tid var fuldkommen ægte, det var ingen Virtuosberømmelse; thi han søgte altid sin Ære i sin Kunsts Grundtræk og Hovedlinier og var ikke og vilde ikke være Virtuos. Han var paa ingen Maade noget Prestige-Menneske og havde ikke mindste Anlæg til at gøre Reklame for sig selv. Han producerede og vedblev at producere, og Verden beundrede og applauderede efterhaanden hver eneste Ting, der udgik fra hans Haand. Der dryssede og regnede Æresbevisninger ned over ham i bestandig rigere Maal; han tog derimod og lod sig

Fig. 21.

A. J. Carstens: Argonauternes Ofring.

hele Berømmelse ikke var af den skrøbelige Art, der af Historien vil blive dømt som en Fejltagelse af hans samtidige. Dette kan nu ikke afgøres ved noget Magtsprog; ja ikke engang, hvad man kalder Beviser, kan klare Sagen, fordi Beviser maa henholde sig til en æstetisk Totalanskuelse, der ogsaa kun har en begrænset historisk Gyldighed. Her maa vi lade det bero ved den ubestridelige historiske Kendsgerning, at den Berømmelse, som han nød i sin egen Tid og den nærmest paafølgende, var langt større og af en ganske anderledes overlegen Art end den, som er falden i nogen anden dansk Kunstners Lod. Han gjaldt, enhver anden ufortalt, fra henimod 1820 til ca. 1840 for Europa's største Kunstner; uagtet Franskmændene stillede sig mindre anerkendende til ham end de andre Nationer, kunde de dog henrives af Begejstring og finde, at Laurbærkransens rette Plads var hans Hoved. Og Tidsalderen var jo stærkt æstetisk sindet: den store Kunstner rangerede mellem kronede ganske naivt forkæle; men selv har han aldrig rørt en Finger for at fremkalde eller fremskynde det. Og hans Berømmelse gik ud paa noget, der virkelig var stort, og som hørte med til det betydningsfuldeste og centraleste i hele det aandelige Liv; thi det var fremfor alle ham, der gav Tonen an for sin Tidsalder med Hensyn til den ideale Opfattelse af Menneskeskikkelsen. Medens Spørgsmaalet ved de andre Partier af den danske Kunsthistorie bliver om, hvorledes D. har tilegnet sig det øvrige Europa's Kunst, bliver Spørgsmaalet alene ved Thorvaldsen — eller dog næsten alene ved ham — om, hvorledes Europa har tilegnet sig, hvad der udgik fra D.: for saa vidt vejer han mere end alt det andet tilsammen. Han gav for sin Tid den danske Ejendommelighed, som han medbragte fra sit Fædreland, en universel Betydning, gjorde den til Ingrediens i Verdensudviklingen. Og Bevidstheden herom har uden Tvivl ogsaa givet Styrke til det kunstneriske Liv overhovedet i D., ja end-

og ved Midten af Aarhundredet til Nationalfølelsen i videre Forstand. Derimod kom der senere en Tid, da Thorvaldsen's Berømmelse, efter at den egentlige Ild i den var slukket, alt for meget gik over til at blive et nationalt Dogme, der holdtes i Live ved den mest vidtstrakte og tankeløse Brug af hans Kompositioner i billige og ringe Gengivelser til Dekoration af hvad som helst. Øjet blev saa vant til ham, at det blev ganske ligegyldigt for ham, til sidst ked af ham.

I sin Ungdomstid i D. udførte Thorvaldsen kun nogle Dekorationsfigurer og mindre Arbejder, der for Akademiet og Kunstelskerne kunde godtgøre hans Adkomster. Blandt de akademiske Lærere synes Abildgaard klarest at have indset, at der boede noget betydeligt i den stille og tilbageholdne Yngling; og hans Kammerater betragtede ham som et aandelig privilegeret Menneske. Efter en regelmæssig akademisk Karriere drog han som Stipendiat til Italien, hændelsesvis ad Søvejen med et dansk Orlogsskib, saa at han Syd fra over Napoli ankom til Rom (8. Marts 1797) i en Alder af 26—27 Aar. Denne Rejseroute fik en stor Betydning for hans Kunst, idel han saaledes foreløbig kun meget lidt kom i Berøring med den italienske Renaissance, der, hvis han var kommen Nord fra over Land, vilde have mødt ham med fuld Styrke i Firenze, hvorimod han nu straks kom i intensiv og overvejende Berøring med Antikken. Allerede i Napoli mødte den ham, og i den mest indtagende Skikkelse, idet han her fik at se de antikke Vægmalerier og Stukdekorationer fra Pompeji og de andre af Vesuv begravede Byer. Til Trods for, hvad han ellers fik at se, har intet paavirket ham saa meget som denne Kunst med dens Lethed i Behandlingen, dens uforlignelige Sans for rytmisk Ynde i Holdning og Bevægelse og dens fredlyste Stemning, hvori selv det alvorligste bliver æstetisk fortonet, men som hyppigst aander et idyllisk Skælmeri. I Rom fik Carstens'es Kunst nogen Indflydelse paa ham, og med Hensyn til den mere videnskabelige Forstaaelse af Antikken fandt han der en saa god Vejleder, som han overhovedet kunde finde, i den slesvigske Kunstarkæolog G. Zoëga. I sine første Aar i Rom producerede Thorvaldsen dog kun lidet. Hvad hans udvortes Stilling angaar, førte han den for D.'s Stipendiater almindelige, noget trykkede Tilværelse; men det var tillige ejendommeligt for Thorvaldsen's højnordiske Natur, at han modnedes meget langsomt; til Gengæld var han da efter en Gang at have naaet Modenheden i den sjældneste Grad sikker paa sig selv og sin kunstneriske Evne. Han selv og alle andre gik ud fra, at hans Ophold i Udlandet kun vilde blive kort; men han vilde dog nødig forlade Rom uden at have udført et betydeligt Værk og havde Foraaret 1803 sin Statue af Jason med det gyldne Skind (Fig. se Billedhuggerkunst, S. 1100) færdig i overnaturlig Størrelse. Han kom da slet ikke til at forlade Rom; thi netop da Vognen holdt for Døren, blev Jason bestilt i Marmor af en rig Englænder, hvorved Rejsen foreløbig udsattes. Og saaledes blev det gennem mange Aar ved: uden fast Plan for sit Liv udsatte han bestandig den stadig paatænkte Hjemrejse, medens det ene Arbejde afløste det andet, hurtigere og hurtigere, alt som Aarene gik. Allerede Jason vakte almindelig Opmærksomhed; der gives endog en Beretning om, at Canova, som dengang stod paa sin Berømmelses Tinde, skal have anerkendt en »ny og grandios Stil« i denne Figur. Heller ikke i den følgende Tid sparede Canova paa Anerkendelse af sin nordiske Kunstbroder: da denne havde udført sin skønne Statue af Adonis, omtalte Canova ham som *un uomo divino*, hvilket efter gammel Tradition er det højeste Lovord om en Kunstner, som det italienske Sprog har til sin Raadighed. Overhovedet vandt Thorvaldsen i Aarenes Løb megen Berømmelse og Popularitet blandt Italienerne, hvad der er saa meget mere paafaldende, som han temmelig tidlig fra den germanske Æstetiks Side opstilledes som en Slags Modkandidat mod Canova til den højeste Plads i Skulpturen og som Bærer af et andet kunstnerisk Princip, det, hvorom Winckelmann havde varslet. Ganske uden Rivninger med Italienerne gik det heller ikke af.

Fig. 22.

Thorvaldsen: Hermes.

I Thorvaldsen's første kunstneriske Manddomsperiode (1803—19) fremstillede han aldeles overvejende ideale Emner fra den klassiske Oldtid: hans betydeligste Reliefkomposition var Alexandertoget (1812), hans ypperste Statue »Hermes som Argusdræber« (Fig. 22, 1818). 1819—20 foretog han en Rejse til sit Fædreland, hvor han som verdensberømt Mand blev stærkt fejret. Men han vendte snart tilbage til Rom og levede der til 1838. Han var nu kommen i stærkere Berøring med den Aand, som efter Napoleon's Fald havde afløst Klassicismen; og under Paavirkning af denne Aand udførte han i sin senere Periode store Rækker af kirkelige Arbejder (først og fremmest Christusstatuen, 1821) og tillige et betydeligt Antal af til Dels meget store offentlige Monumenter af historisk Karakter til forskellige Lande i Europa: Tyskland, Polen, Italien, England, D. Han stod nu tillige i Spidsen for en Skole af talrige Elever fra mange Nationer, til hvilke han overdrog den nøjere Udførelse af mange af sine store Arbejder. Men af egen Drift havde han dog ogsaa nu Billeder af antikke Forestillinger mellem Hænder; det var jo

Fig. 28.

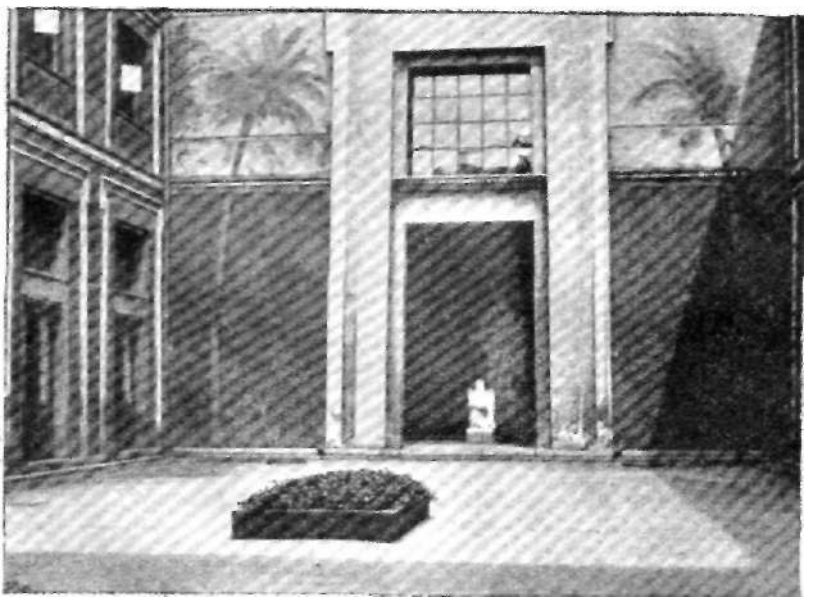

Thorvaldsen: Hebe.

hans gamle Kærlighed, og det var dem, som havde skabt hans Ry, der atter havde draget de andre Opgaver til ham, de kristelige og de historiske. Ogsaa paa disse ny Omraader vandt han megen og retfærdig Anerkendelse, men dog aldrig en saadan Autoritet som paa det antikke: her begyndte Tiden at ile forud for ham. Oldingeaarene indtil sin Død (1844) tilbragte Thorvaldsen for det meste i D., fejret og hædret af sine Landsmænd som næppe nogen anden Mand før eller senere. Dengang var man endnu ikke ret begyndt at tale om national Kunst; og paa en Maade vilde dette Begreb jo heller ikke kunne anvendes om Thorvaldsen, der levede sit produktive Kunstnerliv fjernt fra D., sysselsat med Opgaver, der ikke vedkom hans Nation mere end alle andre. Og dog var Thorvaldsen baade som Menneske og som Kunstner en af de mest udprægede danske Typer, som hele vor Kulturhistorie har kendt: endog i hans antikke Guder og Gudinder, saavel som i hans Oldtids og Middelalders Helte, genkender den danske Nation let sit eget sjælelige Væsen. Der er ved hele hans Kunst et gennemgaaende Træk af nordisk Blyhed og undseligt Væsen, der paa en skøn og ganske ejendommelig Maade forbinder sig med hin antikke Følelse af Blu (αἰδώς), som er Grundtrækket i de ældre og gode græske Kunst (Fig. 23). Vi genkende hos Thorvaldsen Nordboens Tilbøjelighed til rolig Kontemplation, Nordboens Kølighed og Mangel paa Lidenskab, endog en særlig dansk Løjhed og Magelighed, der for Folk af andre Nationer, ja selv for mere ildfulde danske Naturer, kan faa et Præg af Søvnighed. Men i Henseende til Udtrykket for en vis naiv, uforstyrret og fuldkommen Lyksalighed og Livsalighed har ingen moderne Kunstner været hans Lige; og det var vel til syvende og sidst det, som hans Tidsalder bøjede sig for.

Allerede længe inden Thorvaldsen's Død var den Tanke modnet og iværksat at danne et Museum i Kjøbenhavn for hans Værker og hans hele kunstneriske Efterladenskab; thi han var en ivrig Samler af Malerier og Levninger af antik Kunst. Det var et i Historien hidtil aldeles enestaaende Foretagende og et ejendommeligt Vidnesbyrd om Tidsalderens høje Vurdering af Kunsten, saa meget mere som Museet kom til at slutte sig om Thorvaldsen's Grav som sit Centrum og altsaa ikke alene blev et Kunstmuseum, men et Hædersminde over den store Kunstnerpersonlighed. Det var tillige et nationalt Foretagende, til hvilket der indsamledes Bidrag fra hele Folket. Bygningen opførtes af M. G. Bindesbøll og var færdig 1848; uagtet Bygmesteren havde alle Haande Vanskeligheder at kæmpe med, og allermest den, at han skulde benytte en til Christiansborg Slot hørende gammel Vognskursbygning, blev Museumsbygningen et af de gedigneste og

Fig. 24.

Thorvaldsens Museum's Gaard.

ædleste arkitektoniske Værker af dansk Kunst. Stilen er antik, idet Bindesbøll drog Fordel af sine Studier saavel i græsk som italiensk Arkitektur (Fig. 24). Han frygtede ikke for at anvende den antikke Polykromi, ogsaa paa Bygningens Yderside, hvilket i D. var aldeles nyt; og Samtiden blev ogsaa noget forskrækket ved at se Sydens og Oldtidens rige Farver i det moderne Kjøbenhavn's tilvante, graalige Omgivelser. De farvede Billeder uden paa Museet udførtes efter Kartoner af J. V. Sonne. En særegen Betydning fik Bygningens udmærkede indre Dekoration i Stuk og Farver, der satte en Mængde flinke Kunstnerhænder i Virksomhed under Bygmesterens Ledelse.

Hvilken Magt Thorvaldsen's Virksomhed og Ry var i D.'s Kunst, føltes overhovedet paa mange Maader. 1818, medens han modelerede sin Argosdræber, ankom til Rom en ung Stipendiat fra Akademiet i Kjøbenhavn, Hermann Ernst Freund, egentlig tysk af Fødsel, men allerede fuldt ud knyttet til D. Han blev for Thorvaldsen paa mange Maader en Medhjælper, hvilket dog optog alt for meget af den Tid, der burde have været anvendt paa hans egen Kunst. Freund havde sit ejendommelige Syn paa Antikken og en strengere Opfattelse af den end Thorvaldsen. Men endnu mere har han dog Krav paa at mindes ved sin plastiske Behandling af Nordens Mytologi. For Malerkunsten havde den oldnordiske Fantasiverden ikke været ganske fremmed: Abildgaard, Kratzenstein Stub, Eckersberg og J. L. Lund havde behandlet Emner af denne Art, dog uden egentlig Forstaaelse af dens Aand; og Billedhuggere dyrkede bestandig de græske og romerske Guder. Men nu havde Nordens Oldtid gennem Oehlenschläger's og Grundtvig's Digtning faaet nyt Liv for Nationen. Under sit Ophold i Rom vilde Freund vel næppe være kommen ind paa disse Opgaver, hvis ikke en ældre Ven i Kjøbenhavn, Finansembedsmanden Jonas Collin, udtrykkelig havde henledt hans Opmærksomhed paa dem og sendt ham Midler til at sætte sig ind i dem. Fordybelsen i Myterne gjorde et mægtigt Indtryk paa Kunstnerens Følelse og Fantasi. Frugten deraf blev i Særdeleshed den geniale Ragnaroksfrise, som han dog ikke naaede til helt at gennemføre, og som først efter hans Død blev fuldført af H. V. Bissen. Thorvaldsen havde været Manden for at fremstille de græske Guder i den evig klare Æter; men Freund var ikke mindre Manden for Skildringen af den nordiske Gudeverdens tragiske Dødskamp under Mulm og truende Skyer (Fig. 25): han overgik paa dette Omraade langt alle Forgængere og Efterfølgere. Efter Hjemkomsten til D. kom Freund snart til at indtage en meget indflydelsesrig Stilling i Forhold til Kunstnerverdenen, navnlig den yngre, som elskede og forgudede ham; han blev, indtil Høyen afløste ham, den vigtigste Bærer af en ejendommelig kunstnerisk Dannelse, der dannede en Modvægt mod Samtidens litterære og havde mange Fortrin for den. Efter at han (1829) var bleven Professor ved Kunstakademiet og havde faaet en Embedsbolig anvist i Materialgaarden ved Frederiksholm's Kanal, gennemførte han paa en i D.'s Kunsthistorie mindeværdig Maade denne Boligs indre Udstyrelse og Dekoration fra det største til det mindste i ægte kunstnerisk Aand. Den antikke Stil i Dekorationen reproducerede Freund paa Grundlag af de Studier, han havde gjort i Italien, navnlig Pompeji. Professoren holdt sig ikke for god til selv at tage Haand med i alt Haandværksarbejdet og drog desuden yngre Kræfter til sig som Medhjælpere. Derved blev han en kunstnerisk Opdrager for Kjøbenhavn's Haandværkere i videre Omfang, først og fremmest for Metalarbejderne (thi Freund havde fra Ungdommen af været en udmærket Tekniker i denne Retning), dernæst ogsaa for Dekorationsmalere o. a. Her fik f. Eks. Dekorationsmaleren G. C. Hilker sin kunstneriske Indøvelse; senere blev han i en lang Aarrække den første Mand i sit Fag i D. Dekorationen af Freund's Bolig blev ogsaa en Forudsætning og en Forskole for den ovenfor omtalte indre Dekoration af Thorvaldsen's Museum, hvor Hilker medvirkede, og tillige for Udsmykningen af Universitetets Forhal med Freskomalerier (1844—53), af hvilke Hilker udførte den ornamentale Del og Constantin Hansen Figurbillederne over Emner af den græske Mytologi. Denne store Dekoration blev det sidste og det mest udprægede Værk af den antikiserende Retning: Const. Hansen's Opfattelse af Mytologien er strengere, lærdere, objektivere end de ældres; og i teknisk Henseende var det den største og sidste Anvendelse af Freskomaleriet, som er set i D. Det var denne Kunstnergruppe (Bindesbøll, Hilker og Const. Hansen), som havde indført det i nyere dansk Kunst; de senere Maleres store Billeder paa Muren have mest været malede i Oliefarve, saaledes de historiske Malerier i Universitetets Festsal, hvis

Fig. 25.

Af Freund's Ragnaroksfrise.

Udsmykning som Helhed dog er langt mindre ejendommelig og gedigen end Forhallens.

Nogle Aar efter Freund ankom til Rom en anden dansk Billedhugger, der fik en betydelig Fremtid, nemlig Sønderjyden H. V. Bissen. Indtil Aarhundredets Midte tilhørte han aldeles den Gruppe af Kunstnere, som samlede sig om Thorvaldsen og fulgte hans Retning, og udførte mange fremragende Arbejder over Emner af græsk Mytologi, bl. a. den kolossale Frise til Christiansborg's Riddersal: Ceres's og Bacchus's Triumf (ødelagt ved Slotsbranden 1884). Men hans Livs senere og betydningsfuldere Del tilhørte overvejende den ny nationale Retning, hvorfor vi i det følgende genoptage hans Navn.

Pig. 26

Portræt af Eckersberg.

Blandt de Billedhuggere, som for Resten sluttede sig til den Thorvaldsen'ske Gruppe, bør erindres den begavede Medaillør Chr. Christensen.

Vi vende tilbage til den Tid, da Thorvaldsen vandt sine første Laurbær ude i den store Verden. Hjemme i hans Fædrelands lille Verden var det en kummerlig Periode for Kunsten, ikke alene paa Grund af økonomisk Elendighed og nationale Ulykker, men ogsaa fordi der manglede betydeligere ledende kunstneriske Kræfter. Den gamle Stok fra Slutn. af 18. Aarh. var næsten uddød, og hvem skulde tage Arv efter den? Om Bygningskunsten have vi allerede talt, og om Billedhuggerkunsten i D. paa den Tid er der intet at sige. I Malerkunsten var der vel spredte, ret begavede Kræfter som Blomstermaleren C. D. Fritzsch og Dyrmaleren C. D. Gebauer, der nærmest havde taget Cuyp til Forbillede. C. A. Lorentzen skulde gælde for Historiemaler, men havde intet at betyde; snarere kunde man knytte Forventninger til C. G. Kratzenstein Stub, der rigtignok ikke havde megen Kraft og Marv, men ingenlunde manglede Aand og Kompositionstalent; imidlertid døde han tidlig, 1816.

Men samme Aar vendte Maleren C. W. Eckersberg (Fig. 26), Slesviger af Fødsel, hjem efter et fleraarigt Ophold i Udlandet. I sin Ungdom i D. havde han været Elev af Abildgaard, derefter i Paris af Louis David, og i Rom havde han levet i stadig Omgang med Thorvaldsen. Alt dette lovede jo en Idealist, en klassisk Maler i stor Stil. Men det var der i D. paa hin Tid ikke megen Brug for; og selv om der havde været det, havde Eckersberg dog ikke været den rette Mand. Det blev vel en stor Fordel for hans lange Virksomhed som akademisk Lærer — han blev Professor 1817 og døde 1853 —, at han var udmærket grundig indøvet i Fremstillingen af den nøgne menneskelige Figur; men i hans egen produktive Virksomhed kom det ham kun lidet til Gode. Hans Virksomhed som Historiemaler indskrænkede sig næsten kun til nogle Altertavler og nogle officielle Billeder af de danske Kongers Historie til det ny Christiansborg. Han havde kun ringe Fantasi; derimod havde han overordentlig Kærlighed til Realiteter, som han saa med sine legemlige Øjne; hans Anlæg gik nærmest i samme Retning som de gammelnederlandske og gammeltyske Realisters (van Eyck's, Holbein's). Han var ypperlig til at portrætere Mennesker og Naturen, grundig og utrættelig i Studiet af Forbilledet, fuldendt redelig og samvittighedsfuld i Gengivelsen, som vel ikke er fri for noget malerisk Pedanteri, men dog paa en højst velgørende Maade er gennemtrængt af Malerens personlige Følelse, hans stille Varme for sit Emne. Hans maleriske Stil bevarede hele hans Liv igennem Præget af hans franske Mester Louis David's Skole med dens klare, renlige, nøgterne, prosaiske Farve, dens forstandsmæssige, grundige og sanddru Redegørelse for alle haandgribelige Ting og alle faste Former; det var en stram kunstnerisk Eksercits, som minder om det franske Militærdespoti og passer godt til Frederik VI's Periode i D. Det bedste, Eckersberg har givet, er vel hans Arkitekturbilleder, hans smaa og faa Landskaber og hans heller ikke store, men talrige Søbilleder; han holdt fra Ungdommen meget af at færdes paa Søen og indførte Sømaleriet i dansk Kunst. Ved disse Naturbilleder gjorde han Epoke i dansk Malerkunst; medens al tidligere Skildring af den danske Natur havde været aabenbart paa virket af de gamle hollandske Malerier, ere Eckersberg's aldeles selvstændige og udmærke sig ved en fuldendt Renhed, en *camera-obscura*-agtig Natursandhed i Farven, som næppe senere er naaet — det skulde da være af hans egne bedste Elever. For Sømaleriets Skyld kastede han sig ind i grundige perspektiviske Studier.

Da Eckersberg forenede en ualmindelig Skoledannelse som Maler med et Kunstnersind, der forholdt sig fuldkommen loyalt til Naturstudiet, havde han Betingelser for at blive en ypperlig Lærer. Hans Kollega ved Akademiet, J. L. Lund, stod baade som Kunstner og som Lærer, til Trods for sit mere idealistiske Sving, afgjort tilbage for ham og drog ikke de yngre til sig. Derimod stiftede Eckersberg Skole i væsentligere Betydning, end det kan siges om nogen anden dansk Maler; og endnu længe efter hans Død udgjorde den fra ham stammende Tradition Grundpræget i dansk Maler-

kunst. Hvad Eckersberg lærte sine Elever, var kun et Grundlag; han indøvede dem i sin simple og retskafne Teknik og gav dem ved Eksempel og Lære Anvisning paa at se ganske lige og uforbeholdent paa Naturen. Mere krævede han ikke; og hvad de for Resten vilde bruge deres Kunst til, lod han være deres egen Sag; han vogtede sig overhovedet for al Tvang over deres Individualitet. Men det intensive Naturstudium, som han tilskyndede til, gav i det hele Eleverne en Tilbøjelighed til at fremstille det mest nærliggende og hyppig til at lade sig nøje med det. Man fik en solid Bund under Fødderne og lærte at sætte Tæring efter Næring i kunstnerisk Henseende; deraf kom en vis kritisk Sanddruhed, der tog det meget strengt med ikke at lade Kunsten sætte Blaar i Øjnene paa Folk og at afholde sig fra alt blendende og bestikkende — paa den anden Side vel ogsaa en vis aandelig Nærsynethed og Mangel paa Sving. Selv var Eckersberg vel meget en professionel Maler, uden mere omfattende Horisont eller Interesse; hvad hans Elever i denne Retning følte Trang til, maatte de søge andensteds, og de ældre blandt dem fandt det i rigt Maal hos den aandfulde H. E. Freund; senere styrkedes det hos dem ved deres Rejse til Italien, som bragte dem i Berøring med den store Kunst. Men deraf kom en vis Dualisme mellem det simple maleriske Syn paa det hjemlige og paa den anden Side Studiet af det universelle, navnlig det antikke, der for Tidsalderens Opfattelse bestandig stod som det ypperste af al Kunst. Man kan paa fiere Maader iagttage, at det ene stod det andet noget i Vejen.

Elever af Eckersberg i snævrere Betydning vare vel kun de, som besøgte hans private Malerskole; men blandt dem, der kun undervistes af ham i Akademiets Skoler, er der flere, som i lige saa høj Grad paavirkedes af ham. Det er een Kunstnergruppe med stærkt fremtrædende Fællestræk i Udviklingen. I deres Ungdom malede de især Portrætter eller smaa Landskaber; i denne rent hjemlige Art af Malerkunst er Christen Købke den mest typiske og mest udmærkede af dem alle; han holdt sig endog helst til sit Hjem i rent personlig Forstand, dets Mennesker og dets Omgivelser, og skildrede dem med en egen tindrende Friskhed i Opfattelse, Farve og Pensel. Andre, som Albert Küchler, Vilh. Bendz og Vilh. Marstrand, malede idylliske eller humoristiske Genrescener fra Kjøbenhavn's Gader og Stuer, undertiden Kunstnernes egne Atelier'er, Modelskolen eller hvad der ellers laa dem særlig nær; blandt dem bør den tidlig afdøde Bendz særlig fremhæves som et ægte malerisk Talent. Saa kom Udenlandsrejsen, hvis Frugter bleve Billeder af italienske Landskaber (Fr. Petzholdt, Christen Købke) eller af den skønne antikke og gammelitalienske Arkitektur (Constantin Hansen, Jørgen Roed) og navnlig af det italienske Folkeliv, der i denne Periode af danske saavel som af tyske, franske og engelske Malere opfattedes afgjort idealistisk, undertiden temmelig sødlig (Ernst Meyer, I. A. Krafft, Küchler, V. Marstrand, Const. Hansen). M. Rørbye udvidede sine Rejser til Grækenland og Orienten og malede derfra Folkelivsscener af en tørrere etnografisk Karakter. Men i Italien gjorde flere danske Kunstnere ogsaa dygtige Studier af antik Malerkunst og Dekoration, fremfor alle Const. Hansen (se ovenf.), eller omhyggelige og grundige Kopier efter Rafael og Perugino (A. Kiichler, J. Roed, Const. Hansen), eller kirkelige Billeder under Paavirkning af de gamle Mestere (Adam Muller). Paa nogle udøvede Italien en saa overvældende Tiltrækningskraft, at de slet ikke kom derfra igen; Kiichler blev Katolik, Bodsøver og Franciskanermunk; Ernst Meyer kunde ikke løsrive sig fra Folkelivsscenerne med de smukke Piger og de snurrige Munke, som han gengav i Oliebilleder og Akvareller til stor Fornøjelse for Turister rundt omkring fra Europa. Men de fleste danske vendte dog tilbage og slog ind paa en mere national Retning; Christen Købke sagde ved Hjemkomsten, at Blegdamsfælleden, som han havde uden for sine hjemlige Vinduer, var ham kærere end al Italiens Skønhed. Et Par af de hjemvendte, M. H. E. Eddclien og Const. Hansen, fortsatte den idealistiske Retning, som de havde tilegnet sig i Italien; den sidste stod i lang Tid paa Malerkunstens yderste højre Fløj som Repræsentant for Stil i Malerkunsten; man mærker det endog i Portrætterne af hans danske samtidige, som i det store Billede af »Den grundlovgivende Rigsforsamling«. En anden lærd Maler var Jørgen Roed, hvis Kunst dog bestandig bevarede en mere naturalistisk Karakter. Han blev Professor ved Akademiet; og gennem mange Aar var det ham, som med størst Formkundskab opretholdt Studiet af Menneskeskikkelsen i stor Maalestok (og deri bestaar Billedkunstens Rygrad).

Den mest fremragende Skikkelse blandt de ovennævnte Kunstnere var dog uden Sammenligning V. Marstrand, hvis Glansperiode falder mellem 1840 og 1870. Fra Fantasiens Side er han den rigeste Begavelse, den danske Malerkunst overhovedet har haft, en prægtig og frodig Kunstnernatur. Uagtet han var Eckersberg's Elev og virkelig havde lært noget af ham, udviklede han sig dog som en Modsætning til Læreren. Marstrand havde vel en udannet artistisk Evne, han udøvede et sikkert og suverænt Herredømme over Kunstens Midler og var hævet over alt Dilettanteri; men hans kunstneriske Trang bar ham ikke hen mod Studiet. Han hørte ikke til dem, som arbejde sig bestandig dybere og finere ind i Forstaaelsen af Naturen; han lod sig mere nøje med noget engang opnaaet for frit at tumle med det efter sine digteriske Indskydelser. Derfor tilfredsstiller han mindst, hvor hans Udførelse er mest afglattet og afrundet, hvorimod hans Evne til at komponere Skitser med Pensel eller med Tegnepen var enestaaende, hans Produktivitet uudtømmelig. I hans Hjerne myldrede det af Motiver og Ideer; han var en stor malerisk Digter, fuld af dramatisk Liv og Kraft, af mandig Skønhedsbegejstring og ædel Følelse, og især af Vid og Humor, komisk Evne. Han var indfødt Kjøbenhavner, og Kjøbenhavn havde i hans Tid en meget lattermild Periode, hvilket ogsaa paa flere Maader har faaet Udtryk i Kunsten (f. Eks. i Fritz Jiirgensen's geniale humoristiske Tegninger); men Marstrand er ikke alene den rigeste, men tillige den fornemste, stilfuldeste af den danske Kunsts Komikere. Han gjorde mangfoldige udmærkede Kompositioner baade til »Don Quijote« og til Holberg's Komedier (Fig, 27); de sidste have særlig national Betydning, de ere vel paa flere Punkter overtrufne af Hans Tegner's Holbergsillustra-

tioner, men det hele dog næppe naaede af nogen anden. Desuden hørte Marstrand til de danske Malere, for hvem Italien har haft mest at betyde. Han interesserede sig ikke alene for det rige, brogede, morsomme Folkeliv og for den skønne Menneskerace, men tillige for visse Sider af den gamle Kunst, Venetianerne og især Paolo Veronese, hvis store Kompositioner fremfor alt tilfredsstillede hans Trang til rige, stolte, festlige Indtryk. Selv havde han ogsaa koloristisk Evne nok til at tilegne sig noget af den venetianske Kolorits Fylde og Glans, hvilket i hans senere Periode giver hans Farve et Præg, der skiller sig ikke lidt fra det Eckersberg'ske. Til j hans sidste Arbejder høre de store og stolte historiske Kompositioner i Christian IV's Kapel i Roskilde Domkirke (Fig. 28) og paa Universitetet. — Saaledes blev Marstrand en betydelig og selvstændig Magt i dansk Kunst, men en Magt, der vendte sig udad, mod Folket, mod Publikum, og rev det med sig. Hans Kunst laa vel lidt over den store Hobs Forestillingskreds; men for de saakaldte dannede Klasser var han uden Spørgsmaal den ypperste og populæreste. Derimod havde han, uagtet han tidlig blev Professor ved Akademiet, langt mindre, eller næsten intet at betyde for Kunstens indre Udvikling; som Lærer var han lidet betydelig og stiftede aldrig Skole; de rige Naturgaver, som vare hans Styrke, kunde jo ikke overføres paa andre. Den Maler af den følgende Generation, som mest har dannet sig efter ham, er V. Rosenstand, der ogsaa har malet Holbergske Scener.

Fig. 29.

Frølich: Kong Skjold med Bjørnen.

Vi have set, hvorledes Eckersberg og flere af hans Elever, ganske simpelt som en Følge af deres Realisme og kunstneriske Nærsynethed, lededes til at fremhæve Hjemmet og det hjemlige i deres Kunst, som derfor virkelig har faaet en egen Hyggelighed og Varme. Et Menneskes Følelse for sit Hjem er noget rent personligt og naturgivet; men denne Følelse kan ved at knytte sig til historiske Forestillinger blive mere bevidst og udvide sig til, hvad man kalder Nationalfølelse. En saadan Overgang fuldbyrdedes i den danske Kunst i Løbet af 1840'erne, idet den veltalende og lærde Kunsthistoriker N. L. Høyen gjorde sig til Talsmand for Nationalitetens overvejende Betydning for Kunstens Virksomhed. At denne Doktrin om * Nordisk Kunst« sattes i Højsædet netop i denne Periode, staar naturligvis i Forbindelse med Tidens sociale og politiske Strømning i det hele og var heller ikke uden Forbindelse med samtidige og tilsvarende Bevægelser i Udlandet ; alle Vegne havde den romantisk-historiske Periode medført, at der blev lagt Vægt paa Kunstens nationale Betydning, medens den ældre, klassiske Periode havde været mere kosmopolitisk. I D. havde altsaa Forkyndelsen af den nationale Kunst sin Forudsætning i den Eckersbergske Retning; hvad Høyen føjede til, var et Feltraab og et Program, som, idet det fremsattes med stor Varme og polemisk Paastaaelighed, vistnok blev til Støtte og Styrke for mange, men ogsaa fremkaldte en Partideling, hvorom der forhen ikke havde været Tale. Ved sin Indflydelse paa det offentlige Liv og sin Embedsvirksomhed ved Statens Kunstsamlinger begunstigede Høyen den nationale Retning og værnede om den. Men Eftertiden har ogsaa været tilbøjelig til at anerkende, at det var denne Retning,.

som drog de bedste og solideste Kræfter, navnlig blandt de yngre, til sig. I Løbet af 1840'erne og Beg. af 1850'erne udførtes der af de yngre Kunstnere Ting, som i Henseende til intensiv Fordybelse i Emnet og primitiv Renhed i Følelsen endnu den Dag i Dag ere uovertrufne, og som allerede nu fra Samlernes Side ere Genstand for en Efterspørgsel, der næppe vil blive ringere i Fremtiden.

Den nationale Bevægelse ytrede sig tidligst i Malerkunsten. Den fantasifulde og kundskabsrige Høyen opstillede det Maal at hæve Nordens gamle Nationalskat af Myter og Sagn paa kunstnerisk Vis. Med en let og kæk illustrativ Fantasi gjorde Lorenz Frølich Forsøg (Fig. 29) paa at fremstille Nordens Guder, men kunde ikke ganske fyldestgøre Høyen's og hans Skoles Krav til kunstnerisk Studium. Saa gjorde Constantin Hansen lærdere og grundigere Forsøg i samme Retning, men de fandt i det hele mindre Genklang hos Publikum (Fig. 30). Senere forsøgte L. A. Schou og Holger Roed (der begge døde som unge Mænd) sig paa lignende Emner, atter i friere fantastisk Opfattelse; men man kom aldrig rigtig nogen Vej i denne Retning, dertil var den fremherskende Eckersbergske Skole for realistisk, den stækkede Fantasiens Vinger med Kritik. Høyen's Tanke havde egentlig været den, at man skulde søge den nordiske Folkestammes oprindelige Grundtræk i den levende Samtid, især i Folkets lavere, af den moderne Civilisation mere uberørte Lag, blandt Bønder og Fiskere. Det var den samme, i Grunden rent æstetiske Betragtning, som ogsaa i Forfatningen af 1849 fik saa betydelige politiske Resultater; de lærde Folk i Kjøbenhavn saa med en vis æstetisk Beundring hen til Landalmuen og betragtede den som den rette Indehaver af Folkets gamle Urkraft; man malede den og digtede om den og løftede den i Højsædet i politisk Henseende, medens kun saare faa havde rigtig reelt Kendskab til den. For Malerkunsten blev Beskuelsen af Bøndernes Liv i Virkeligheden næsten slet ikke nogen Overgang til Fremstillingen af Guder og Helte; paa god dansk Vis befandt man sig j bedst paa det jævne og malede Folkelivsbilleder efter Virkeligheden; Kunsten blev for lang Tid en god Bondeven. Men i denne Folkelivsskildring fornemmer man for det meste meget tydelig Modsætningen mellem den kjøbenhavnsk dannede Kunstner og det Bondeliv, som han maler. Kunstneren medfører udefra, fra Akademi, Selskabsliv og Teater, endog udenlands fra, især fra Italien, en hel Del Begreber om Menneskene, deres Indre og Ydre, som ikke saa ganske passe til de danske Bønder; det er forholdsvis sjældent, at han naar helt til Bunds i sand Opfattelse af Virkeligheden, om end hans Billede for Resten kan være meget stemningsfuldt og elskværdigt. Enkelte Kunstnere, som dengang ikke længere vare unge, sluttede sig straks til denne Bevægelse, fremfor alle J. V. Sonne, der frembragte en Mængde originale og stemningsfulde, poetisk følte og naivt malede Billeder især af nordsjællandske Scener. Desuden malede baade han og N. Simonsen populære Billeder af de slesvigske Krige; i Henseende til kunstnerisk Sandhed og Ejendommelighed have Sonne's Fortrinnet for Simonsens (Fig. 31). Blandt de dengang unge udmærkede sig især tre, omtrent jævnaldrende Folkelivsmalere. Sjællænderen F. Vermehren malede temmelig smaa Billeder, mest kun med en enkelt eller et Par Figurer; han hørte til dem, som trængte grundigst til Bunds i Sagen baade i Henseende til Menneskeskildringen og Lys- og Luftstemningen, hans Billeder vare ikke alene yderst gennemførte, men tillige paa ethvert Punkt gennemtrængte af Emnets særegne Karakter. Kjøbenhavneren J. Exner vandt ved sine elskværdige, joviale og smukt anordnede Bondescener fra Amager og andre Steder en Popularitet, som maaske har været enestaaende i dansk Kunst, idet den omfattede saa godt som hele Nationen med alle dens Samfundslag. Den Maler af denne Gruppe, som stod Bondelivet nærmest og opfattede især dets alvorlige Sider med mest Karakter og psykologisk

Fig. 30.

Constantin Hansen: Surt.

Dybde, var Jyden Chr. Dalsgaard i hans tidligere Periode. Til de ovennævnte sluttede sig A. Dorph, H. J. Hammer, H. Siegumfeldt, F. C. Lund o. fl.

Fra 1840'erne at regne erobrede Kunsten i det hele Landet og Folket fra dets forskellige Sider betragtet. Tilløb til et dansk Landskabsmaleri havde man ogsaa tidligere kendt, allerede fra J. Juel's Tid; senere havde den geniale Nordmand J. C. Dahl under sit Ungdomsliv i D. malet enkelte gode danske Landskaber; J. P. Møller var en professionel og frugtbar Landskabsmaler, ikke uden Talent. Efter ham fulgte den dygtige H. Buntzen og Fr. C. Kiærschou. Men med Undtagelse af enkelte smaa Billeder af Eckersberg og hans Elever (især Købke) havde der dog ikke været nogen Gengivelse af dansk Natur, hvori dens Karakter fremtraadte ganske rent og uden Indblanding af Indtryk fra fremmed Natur og Kunst, især det gamle hollandske Landskabsmaleri; det kom først ret med et Slægtled af Kunstnere, der fremtraadte omtrent fra 1840, nogle Aar tidligere end de ovennævnte Folkelivsmalere. J. Th. Lundbye delte sit Studium og sin Opmærksomhed omtrent ligelig mellem Landskabet og Dyreverdenen; han røber i sine tidligste Billeder ligesom den jævnaldrende C. Dalgas endnu Indtryk fra de gamle Hollændere, men aabenbarede senere den reneste Opfattelse af dansk, især sjællandsk Natur, som han gengav med en ganske ejendommelig nobel og stilfuld Skønhed uden at betage den dens jævne Karakter. P. C. Skovgaard havde især en ægte kunstnerisk Følelse for de mangfoldige Planteformers Karakter og forstod med sin Pensel at gengive dem med stor plastisk Skønhed, hvorimod han i Henseende til Stemningen er mindre interessant. Hans overlegne og formfulde Sikkerhed i Behandlingen og Storhed i Opfattelsen gav ham en stor Indflydelse paa den følgende Slægt af Landskabsmalere. G. Rump havde egentlig en flersidigere og mere poetisk Opfattelse end Skovgaard; han var en mild og fin Kolorist og den første, som forstod at gengive det dæmrende Lys i Bøgeskovens Indre. V. Kyhn er i Henseende til Evnen til at finde og fremdrage ejendommelige Motiver den originaleste og nationaleste af dem alle og har i sit lange Liv vist sig uudtømmelig i denne Retning; derimod har han i det hele ikke været paa Højde med de forannævnte i Henseende til Motivernes Gennemførelse. — I Række med disse Kunstnere kunne endnu nævnes Landskabsmaleren C. A. Kølle og Blomstermaleren O. D. Ottesen, der paa sit snævrere Omraade viste en lignende nænsom Kærlighed til de Emner, han behandlede, og en lignende Renhed i Opfattelsen.

Ogsaa for Billedhuggerkunstens Udvikling gjorde den nationale Retning Epoke omtrent ved Midten af 19. Aarh. Vi have ovenfor set, hvorledes H. V. Bissen i sin tidligere Tid fulgte Thorvaldsen's Spor; kun sjælden udførte han Figurer over nordiske Opgaver, og gjorde han en Portrætstatue af en samtidig Mand, fremstillede han ham i antik Dragt og under tydelig Paavirkning af antik Kunst. Men da han efter Slaget ved Fredericia deltog i Konkurrencen om et Sejrsmonument, gjorde han — efter sin Ven Høyen's Tilskyndelse, som det paastaas — et djærvt Spring ind i den nationale Realisme, idet han ikke fremstillede nogen Krigsgud eller anden Idealskikkelse, men den menige Landsoldat, den danske »Jens« fra Geledet; og Bissen's store Malmfigur af Soldaten, som svinger Bøgegrenen og raaber Hurra af fuldt Bryst, blev meget populær (Fig. 32). Da det ny demokratiske D. især i Begyndelsen gjorde meget stærkere Brug af folkelige Monumenter, end Absolutismens Tidsalder havde gjort, fik Bissen en betydelig Mængde monumentale Opgaver at løse og løste dem, især hvor det gjaldt om Portrætter af samtidige, ypperlig, med djærv og sanddru Karakteristik; overhovedet havde han særlig Anlæg for Portrættet. Fra nu af var der kun Tale om det samtidige Kostume til slige Opgaver. For øvrigt udførte han Figurer baade fra nordiske og fra græske Sagn, især over alvorlige, gribende, tragiske Motiver. Bissen stod i sin senere Tid i Spidsen for et betydeligt Atelier, uden Tvivl det største og virksomste, som der overhovedet har været inden for Landets egne Grænser, og drog næsten alle Billedhuggere af den yngre Slægt til sig som Elever. Ved Siden af ham som jævnbyrdig Rival virkede dog i denne Periode J. A. Jerichau, som vel i national Betydning langtfra kunde maale sig med ham, men derimod fra sine Ophold i Udlandet medbragte en ikke ringe europæisk Anseelse. I Henseende til Formstudier af den menneskelige Skikkelse, Naturstudier adlede ved Kendskab til Antikken, var der sikkert ogsaa yderst faa samtidige Billedhuggere (om nogen), som kunde maale sig med ham; det er disse Studier, som give hans tidligere Arbejder, som »Panterjægeren« (Fig. 33), et fortrinligt Værd, medens Opfattelse og Komposition ere af lavere Rang og mindre originale. Forud for Bissen havde han ogsaa en vis »tendre« poetisk Følelse; derimod stod han langt tilbage for ham i real Karaktersans og mandig Kraft og havde kun ringe Anlæg for Portrættet. Derfor var det i sin Orden, uagtet der blev klaget stærkt derover som Partiskhed, at de monumentale Opgaver, der i D. som alle Vegne i Europa paa den Tid overvejende gik ud paa Portrætter, overdroges til Bissen. Jerichau var som Kunstner en temmelig ensom Mand, der ikke stiftede Skole; nærmest ham som kunstnerisk Ven og Medarbejder stod H. Conradsen.

Jerichau var imidlertid ubetinget den betydeligste af de Kunstnere, der stillede sig i et bestemt Oppositionsforhold til den nordiske og nationale Retning i Kunsten. Overhovedet var denne i sin Tid Genstand for en ret lidenskabelig og fanatisk Opposition; man kritiserede især Malernes Mangel paa teknisk Chic og Behændighed og vilde ikke lade den kunstneriske »Uskyldighed« i deres Behandling gælde. Disse Angreb gjaldt nok saa meget den Eckersbergske Tradition som den Høyenske Doktrin, der i Virkeligheden heller ikke godt kunde holdes ude fra hinanden. I Modsætning til »Høyenianerne« opstillede man især Jerichau's Hustru, født Baumann, polsk af Fødsel, uddannet i Diisseldorf, et let og frodigt, men aldeles overfladisk Talent. Fremdeles en Række Portrætmalere: den gamle og originale C. A. Jensen; J. W. Gertner, der udmærkede sig ved en vis brillerende Effekt, A. Schiøtt og senere H. Olrik. Genremalerne D. Monies og C. A. Schleisner fremstillede i Modsætning til Malerne af Bondelivet det kjøbenhavnske Smaaborgerliv o. l. Men der var blandt disse Kunst-

nere intet positivt Foreningspunkt, intet, som virkelig kunde danne en Modvægt mod den fremherskende Retning. Mærkeligt nok var et Omraade for Malerkunsten, som skulde synes at maatte være særlig nationalt, og som tillige havde været et Yndlingsfelt for Eckersberg, nemlig Sømaleriet, foitrinsvis gaaet over til Kunstnere, som vare stærkt paavirkede udenlands fra og paa ingen Maade hyldede Læren om den nationale Kunst, dels Anton Melbye, dels F. C. Sørensen, som for øvrigt begge havde meget Talent og gjorde betydelig Lykke baade i Indland og Udland.

I Bygningskunsten mærkedes efterhaanden et lignende Gennembrud somi Malerkunst og Skulptur. Langt ind i 19. Aarh. havde den antikiserende Stil været fremherskende, næsten ene gældende: Thorvaldsen's Museum, der ikke alene er det skønneste Værk af den hele Retning, men ogsaa det, der i Aand og Stil er mest virkelig antikt, blev, som vi ovenfor saa, først færdigt 1848. Lidt yngre end Museets Bygmester M. G. Bindesbøll vare Brødrene Christian og Theophilus Hansen; ligesom han droge de som yngre Mænd til Athen og uddannede sig der ved flittige og indtrængende Studier i den oldgræske Bygningskunst, hvis Stil de senere anvendte paa moderne Opgaver i Athen selv; thi de vandt tidlig en anset Stilling i Udlandets Kunst. Chr. Hansen vendte senere tilbage til D., hvor han ogsaa byggede i middelalderlig Stil i friere Behandling; Theoph. Hansen arbejdede i hele den senere Del af sit Liv i Wien, hvor han blev berømt og udførte en Række Arbejder af den betydeligste Art. I D. var man imidlertid ved Aarhundredets Midte paa Vej til at optage flove og uklare Stilarter fra det moderne Europa's Hovedstæder; men i Løbet af 1850'erne brød Trangen til kraftigere historisk og national Karakteristik igennem. Landets egne ældre Bygninger, Middelalderens og Renaissancens, vare vel allerede tidligere historisk undersøgte af Høycn; men ved forefaldende Udbedringer og Ombygninger blev der dog bestandig vist megen Hensynsløshed mod deres oprindelige Karakter. Dette blev fra nu af bedre; flere af de vigtigste gamle Monumenter (Roskilde Domkirke, Frederiksborg efter Branden 1859, Viborg Domkirke og efterhaanden mange andre) bleve restaurerede eller genopbyggede, i hvert Fald med historisk Agtelse for det oprindelige og god Vilje til at genfremstille det, om man end ikke i hvert Tilfælde havde Held dermed. Saaledes vendte den arkitektoniske Interesse sig afgjort i Retning af Middelalderen og den ældre Renaissance; og det var ogsaa disse Stilarter, som Bygmestrene lagde til Grund for deres selvstændige Produktion. Naturligvis kunde Studiet af D.'s egen ældre Arkitektur ikke være tilstrækkeligt; de maatte ogsaa studere Udlandets, men søgte dog gerne til saadanne Forbilleder, der havde et vist naturligt Slægtskab med den hjemlige danske Bygningskunst, f. Eks. det nordligere Italiens eller Tysklands Murstensarkitektur. Overhovedet kom Murstenen nu atter til Ære og Værdighed; medens man i den klassiske Periode helst havde dækket dens Overflade med en Puds, der skulde være et Surrogat for fornemmere Materialer, lod man nu dens naturlige røde Farve staa utildækket. Allerede de ældre Arkitekter, vi have nævnt, dannede Overgangen til den ny Retning, der dog især fandt sin Leder i J. D. Herholdt, til hvis Eksempel de yngre efterhaanden snart sluttede sig, uagtet han ikke virkede som akademisk Lærer; tillige har han dels ved sin egen Virksomhed (Fig. 34), dels ved Paavirkning paa andre haft større Indflydelse end nogen anden paa Karakteren af Kjøbenhavn's nyere

Fig. 34.

J. D. Herholdt: Universitetsbiblioteket.

Bygningskunst. Omtrent samtidig med ham fremtraadte F. Meldahl, der dog har været mindre produktiv som skabende Arkitekt, idet hans Virksomhed er bleven optagen af Genopførelsesarbejder af den største og vanskeligste Art (Frederiksborg, Marmorkirken), ved hvilke det lige saa meget kom an paa praktiske og videnskabelige Evner som paa kunstneriske. Her turde ogsaa være det mest passende Sted at minde om Heinrich Hansen, der vel af Samtiden yndedes mest for sine sirlige Arkitekturmaleriers Skyld, men i Virkeligheden havde mindre Betydning som Maler end ved sine mangesidige Studier over ældre Arkitektur og Kunsthaandværk, hvilket ogsaa fik Betydning for Udstyrelsen af det ny Frederiksborg. Fra 1860'erne at regne har den danske Bygningskunst i det hele været delt mellem to Retninger. Den ene, der er mere kosmopolitisk og gaar ud paa moderne Elegance, er især repræsenteret af Vilh. Dahlerup, som har faaet nogle af de betydeligste Opgaver i Kjøbenhavn at løse, desuden af O. Petersen, Alb. Jensen o.a. Til den anden, den Herholdtske, historisk-nationale, have sluttet sig Hans Holm, der som akademisk Lærer har ført den yngre Slægt endnu videre frem i Studiet af den gamle danske Bygningskunst, og H.B.Storck, der baade i sine Restaurationsarbejder og sine selvstændige Bygninger har vist den fineste Følelse og Forstaaelse af Karakteren af Fortidens Arkitektur. Uden egentlig at slutte sig til denne Retning har L. Fenger staaet den temmelig nær, fjernere derimod Vilh. Petersen og V. Klein. Over Arkitekterne af den yngre Slægt har den Herholdtske Skole øvet størst Tiltrækning; blandt dem kunne nævnes V. Koch, A. L. Clemmensen, M. Borch, H. Kampmann og M. Nyrop. De arbejde alle paa Grundlag af det historiske Studium af Middelalder og Renaissance; i den seneste Tid ere de (det gælder om flere, men vel mest om Nyrop) gaaede over til en friere Anvendelse og Behandling af de historisk givne Stilformer.

En Teori om Nationalitetens Betydning for det aandelige Liv trives naturligvis bedre i et Folk, der har Lykke med sin Nationalitet, end i et, hvor den lider Nederlag. Det kunde derfor heller ikke være andet, end at Krigs- og Ulykkesaaret 1864 med dets snart kendelige Følger for hele Tænkemaaden i det danske Folk maatte virke svækkende paa den Høyenske Lære. Dertil kom, at de vigtigste Ledere og Mestere af den ældre Slægt kort efter faldt fra, een efter een: Bissen, Høyen, Marstrand, Skovgaard o. a. En ny Stjerne i Malerkunsten havde allerede forinden draget alles Blik til sig, nemlig Carl Bloch, som netop i Aarene omkring 1864 fra Rom hjemsendte det ene store Billede efter det andet, der paa Udstillingerne gjorde en Opsigt, hvortil man næppe tidligere havde set Mage; det var ligesom om det slagne D. søgte Lindring for sine Saar i ethvert Held paa den aandelige Virksomheds Omraade. Og der var virkelig i Bloch's Arbejder Vidnesbyrd om en kunstnerisk Daadkraft, en Evne til at slaa store Slag, som nok kunde imponere (Fig. 35). Men den nationale Retning tilhørte disse Billeder egentlig ikke, og de fjernede sig mere og mere fra den Eckersbergske Teknik, dels ifølge nogen Paavirkning af Samtidens Kunst i Udlandet, dels ifølge Bloch's Beundring for den gamle hollandske Kunst, især Rembrandt, der ikke alene kommer for Dagen i hans Malerier, men ogsaa i hans talrige Raderinger. I disse Aar traadte ogsaa andre, lidt yngre Kunstnere i nogen Forbindelse med Udlandets Kunst, dels den tidlig afdøde L. A. Schou, dels Otto Bache, der uden egentlig at gaa i Skole andensteds dog havde et vaagent Øje med, hvad der foregik i Kunsten i Udlandet, især i Frankrig, og tillige paa egen Haand med stor Energi og malerisk-praktisk Talent udviklede sin Teknik i en rent anden Retning end den Eckersbergske. Imidlertid var dennes Time endnu ikke slaaet; Modsætningen mellem den nationale Retning, der allerede nu var rykket op til at være den konservative, og den udenlandske vedblev at mærkes, medens dog den stærke Brydning og Agitation fra tidligere Tider stilnede noget af. Landskabsmaleriet fulgte overvejende i Skovgaard's og Kyhn's Spor; blandt Skovgaard's ældre Elever kunne mindes C. F. Aagaard og især J. la Cour, der fremfor alle arvede sin Mesters store Formsans. Efter dem fremtraadte G. Christensen, H. Foss, A.Fritz, I.D.Frisch, Chr. Zacho, Edv. Petersen, Hans Friis, K. O. Brasen, A. Thorenfeld o. a. og — naar man vil følge Rækken ned til den nyeste Tid — R. Bissen, L. Kabell, Viggo Pedersen og Henrik Jespersen (den sidste har udmærket sig ganske særlig ved sine fortrinlige, halvt naturvidenskabelige Forsøg med Sollys virkninger). Alle disse Kunstnere have, i alt Fald en Tid lang, væsentlig fulgt den fra de ældre Landskabsmalere udgaaede nationale Retning; nogle af dem maa vi dog atter nævne senere i en anden Sammenhæng. Harald Jerichau uddannede sig derimod i Italien som Landskabsmaler. Som Dyrmaler fremtraadte foruden O. Bache Th. Philipsen og O. Haslund; den sidstnævnte fulgte i ældre Tid Lundbye's Retning; senere har han især udmærket sig som Maler af Børnelivet. I Sømaleriet var C. Neumann og C. Blache Sørensen's Elever, Carl Rasmussen uddannede sig mere paa egen Haand. Chr. Zahrtmann følte sig især hendragen til intime historiske Skildringer fra Fortidens Liv og blev af Leonora Christina's »Jammersminde« inspireret til en Række Billeder, der er enestaaende i det danske Historiemaleri i Henseende til dyb, bevæget Originalitet; i andre Ting gik han undertiden over til Særhed. Carl Thomsen skildrede hyggelige Scener i den dannede Klasse og indførte en egen litteraturhistorisk Memoiregenre i Malerkunsten; A. Helsted malede psykologisk interessante og vittige Billeder af dansk og italiensk Liv; V. Irminger fandt Motiver, der hyppig ere aandrige og poetiske, paa de forskelligste Omraader; Aug. Jerndorff udviklede sig til en ypperlig Maler af monumentale historiske Portrætter. H. N. Hansen og Hans Tegner vise i deres Illustrationer en spirituel Opfattelse af Fortidens Stil og Aand. Frants Schwartz gjorde enkelte aandrige Malerier af ideelt Indhold og udmærkede sig som Raderer.

I Billedhuggerkunsten ere, som vi allerede have antydet, de fleste Kunstnere, der fremtraadte efter H. V. Bissen og Jerichau, Lærlinge af Bissen eller fulgte dog overvejende hans Retning. Blandt de ældre maa nævnes C.Peters og Th. Stein, der som akademiske Lærere gennem lang Tid med mest

Autoritet have hævdet den ældre, konservative Retning; fremdeles Chr. Freund og O. Evens. I et friere Forhold til den Bissenske Skole stod A. W. Saabye, der især udmærkede sig ved et grundigt og kunstnerisk følt Detailstudium af den menneskelige Skikkelses Former. Bissens mest begavede Elev var hans ældste Søn, Vilhelm Bissen, som vel ikke ganske arvede Faderens energiske Produktivitet (for hvilken der ogsaa i den følgende Tid vilde have været meget ringere Anvendelse), men dog er hans ypperste Efterfølger som monumental Plastiker, og som i mange Henseender førte det kunstneriske Studium af Natur og Virkelighed videre end han; uagtet han i det væsentlige er vedbleven at staa paa den ældre danske Skoles Grundlag, er han dog ingenlunde helt upaavirket af Udlandets, især den franske Kunsts Eksempler. De nærmest efterfølgende Billedhuggere, hvis Række vi her følge helt ned til den nyeste Tid, uddannedes nu mere under udenlandsk Paavirkning; det gælder om L. Hasselriis, der, uagtet han oprindelig var Elev af H. V. Bissen, snart intet beholdt tilbage af den danske Tradition, og i endnu højere Grad om Jul. Schultz. Derimod vendte C. Aarsleff mere tilbage til den danske Skole, især i Jerichau's Spor. Af de senest tilkomne kunne nævnes L. Brandstrup og C. Bonnesen. Den betydelige norske Billedhugger Stefan Sinding, der har nedsat sig i Kjøbenhavn, har uden egentlig at smelte sammen med dansk Kunst, som han i mange Retninger staar fjernt, dog faaet en ikke ringe Indflydelse paa den.

En ny Periode i dansk Kunst — navnlig i Malerkunsten, men dog, som vi nys have antydet, ogsaa i Skulpturen — begynder fra Midten af 1870'erne eller omtrent fra 1878, da der i Paris holdtes en stor Verdensudstilling med livlig Deltagelse fra Norden. Der herskede allerede forud for denne Tid blandt de yngre en vis Utilfredshed med de kunstneriske Tilstande i Hjemmet; Kunsten syntes her ikke rigtig at ville komme af Pletten, medens den i det øvrige Europa traadte ind i ny Former. Og i Virkeligheden var der i toneangivende ældre Kunstnerkredse en ikke ringe Tilbøjelighed til at hævde, at alting her var paa det bedste; man kunde høre de besynderligste Udtalelser om, at det, som Udlandet mødte op med, f. Eks. paa den store Verdensudstilling, væsentlig kun var Galskab. Alt imedens det egentlige Liv i Troen paa den nationale Kunst var paa Vej til at slukkes, var denne Tro forbenet til en Slags Konfession, og man spurgte mere efter den end efter Gerningerne. Man lod sig ogsaa i det hele nøje med et alt for ringe Maal af kunstnerisk og teknisk Studium. Men allerede fra 1878 havde yngre Malere (først L. Tuxen og senere den meget begavede P. S. Krøyer o. fl.) begivet sig til Paris for paa ny at gaa i Skole og erstatte det kjøbenhavnske Akademis Lærdom med de franske Atelier'ers. Den franske Mester, som de især søgte til, Léon Bonnat, blev da yderst forbavset ved at bemærke, at Skolen i Kjøbenhavn endnu fastholdt Traditionerne fra Louis David's Atelier i 19. Aarh.'s Begyndelse, medens de alle andre Steder og først og fremmest i Frankrig for længe siden vare gaaede over til Historien. Og dette forholdt sig ogsaa ganske rigtig; Roed, der ved Akademiet i Kjøbenhavn var den egentlige Lærer i Maling, opsatte hver Morgen sin Palette nøjagtig, som han havde lært det af Eckersberg, der atter havde lært det af David. Af Bonnat lærte nu de unge Danske at give deres Farve en langt højere Valør og mere Glans i Lyset, overhovedet at lægge mere Vægt paa Valørernes indbyrdes Forhold og paa en kraftigere Kontrast mellem Lys og Skygge. Dette havde ikke alene en virkelig malerisk Betydning, men det krævedes ogsaa for at opnaa den slaaende Effekt, der under de bestandig større Udstillingsforhold var nødvendig for, at et Maleri overhovedet skulde blive bemærket og ikke helt drukne i Massen. Overhovedet lærte man i Paris meget, som kunde være godt for den mere verdslige Side af Kunsten; for dens inderligere og mere sjælelige Egenskaber kunde man ikke vente synderlig Opmærksomhed fra Bonnat's Side, og dem kunde der overhovedet vanskelig blive Tid og Lejlighed for danske Malere til at opdyrke under deres Ophold i Paris. I Beundringen for, hvad der kom fra Frankrig, mødtes man med den nyeste Retning i den danske Litteratur, som havde udviklet sig siden G. Brandes'es Optræden i Beg. af 1870'erne. Dog var der meget væsentlige Sider af den franske Kunst — dens uskaansomme, pessimistiske Realisme, dens Sensualisme —, som efterlode sig faa eller ingen Spor i de danske Maleres Arbejder; det gælder ogsaa om den saakaldte »Impressionisme«, der samtidig spillede en kortvarig Rolle i de romanske Nationers Kunst.

Men Brechen var nu i hvert Fald aabnet, og Kravene paa ny Tilstande gjorde sig gældende over hele den yngre Kunstnerslægts Linie, idet de bares frem baade af Eksemplet fra Udlandets Kunst og af Alliancen med det »litterære Venstre« i Landet selv. Disse Krav var Kunstakademiet ude af Stand til at dæmpe eller lede. De fremragende og populære Kunstnere, som det talte i sin Midte, vare kun faa, saa at dets kunstneriske Autoritet ikke kunde imponere nogen, og Majoritetens Holdning var vrangvillig og afvisende lige over for de yngre. Akademiet, der ogsaa tidligere havde været belejret udefra, havde for nogle Aar tilbage i et Anstød af Frisind begaaet den Uforsigtighed at forøge sit Medlemstal alt for stærkt, saa at det nu for et Akademi i et lille Land nærmede sig det parodiske. Da nu Stormen mod det rejste sig, kom det til at staa i den umulige Situation, at det var galt, hvad enten det optog ny Medlemmer — thi saa blev det endnu større —, eller det lod være — thi saa kunde det ikke knytte de yngre til sig. Nødvendigheden af en Omordning maatte ogsaa anerkendes af Regeringen, og efter at et foreløbigt Forsøg var klikket, gennemførtes 1887 en ny Forfatning, som i Princippet egentlig ophævede den gamle akademiske Indretning (Selvsuppleringen), men som blev saa hensynsfuldt gennemført, at de yngre foreløbig dog kun bleve repræsenterede ved et Mindretal i Styrelsen. I disse Aar oprettedes ogsaa under Ledelse af enkelte fremragende Kunstnere uden for Akademiet (Tuxen, Krøyer, Zahrtmann) private Malerskoler, som fik Understøttelse af Staten. Dog har i de paafølgende Aar Akademiets Skole atter mere og mere samlet Ungdommen; den er ogsaa bleven forøget med en sideordnet og stærkt besøgt Kvindeskole (1888).

For de Malere, som fremtraadte siden Midten

af 1870'erne, var det definitivt forbi med den Eckersbergske Tradition; det gælder ikke alene dem, som studerede udenlands, navnlig i Paris; ogsaa de, som bleve hjemme, have tilegnet sig den moderne Kunsts fremherskende Opmærksomhed for det fænomenale, for Lysets og Luftens malerisk opløsende og samlende Virkning, saa at Tingene og Figurerne ikke længere præsentere sig saa tørt og glat afpudset som i de ældres Billeder, men hyppigst heller ikke ere saa grundig opfattede som hos Eckersberg selv eller de bedste blandt hans ældre Elever. Den direkte Berøring med den franske Kunst fortsattes dog ikke længe. Et varigt Præg af den bevarede navnlig L. Tuxen, en begavet Kolorist, der især er bekendt ved sine store Portrætbilleder. P. S. Krøyer søgte efter Udflugten i Spanien og Italien og Studier i 17. Aarh's store Kolorister (Rembrandt, Velazquez) tilbage til sin egen tidlige Ungdoms Omraade, de danske Strande og Fiskerlejer, og har udviklet sig til en Maler af Friluft og Solskin, som kun har faa Jævninge i Europa; tillige udmærker han sig som Portrætmaler — undertiden ogsaa som Portrætbilledhuggcr — ved et sjældent fint og træffende Blik for det individuelle. Den jævnaldrende Michael Ancher, der ogsaa fra tidlig Tid var en Elsker af de danske Strande, gjorde Skridtet fuldt ud og bosatte sig paa Skagen, der overhovedet i en Aarrække udøvede en stærk Tiltrækningskraft paa en hel Gruppe af nordiske Malere, saa at der endog halvt i Spøg, halvt i Alvor var Tale om »Akademiet paa Skagen« som Modvægt mod det slemme i Kjøbenhavn. Michael Ancher ægtede der den begavede Malerinde Anna Ancher, der ogsaa tilhører denne Kunstnergruppe. Selv er han baade til Aanden og til Haanden tungere anlagt end Krøyer og har ringere malerisk Uddannelse; men han udmærker sig fremfor ham og de andre ved en vis storladen og dybt indtrængende realistisk Opfattelse af Sømandslivet i dets evige Kamp mod alvorlige og farefulde Forhold. Vi have her et Eksempel paa, at denne ny Skole — hvad den end direkte eller indirekte skyldte Udlandets Kunst — dog stillede sig i det allernærmeste og intimeste Forhold til det hjemlige Liv, den skildrede. Et andet Eksempel herpaa frembyder Viggo johansen, der med yderst ringe Vejledning fra Hjemmet eller Udlandet har udviklet sig til en meget ejendommelig Mester i det maleriske. Han maler alt, hvad der i det personlige Liv er ham det nærmeste, sin egen Stue, sin Hustru og sine Børn, sine Omgangsvenner, og Emnerne for hans Landskaber ligge kun faa Skridt fra hans Dør. Han er derved en af de mest typiske Repræsentanter, man overhovedet kan finde, for den moderne Realisme, hvis Livsnerve er det skjulte Baand mellem Kunstneren og hans Emne, og som lever og aander i den fuldkomne Fortrolighed med Sagen. Blandt de rene Naturmalere staar nærmest ved denne Gruppe Sømaleren C. Locher, der i sine bedste Billeder har overgaaet sine nærmeste Forgængere i Henseende til Storhed, Friskhed og Sandhed i Skildringen af Havet; fremdeles Landskabsmaleren Godfr. Christensen, der gerne vælger Motiverne for sine store og farverige Billeder fra de danske Fjorde og Indsøer, og Th. Niss, der har et sjældent Blik paa storladne og ejendommelige Motiver baade fra Land og Sø; og de dygtige naturalistiske Dyrmalere H. Therkildsen og N. Petersen Mols. Ældre af Aar, men ganske paa den yngre Kunsts Side er Landskabs- og Dyrmaleren Th. Philipsen, som har frembragt nogle af de aandfuldeste danske Landskaber, der overhovedet ere malede. Den store Opmærksomhed for Bøndernes Liv, der var saa ejendommelig for Kunsten omkring 1850, har senere tabt sig meget; dog have L. A. Ring og H. A. Brendekilde malet ejendommelige Landskyscener. Derimod har, ligesom i Genremaleriet fra 1820'erne og 1830'erne, Hovedstadens Gade- og Almueliv øvet større Tiltrækning; derfra have navnlig Brødrene Frants og Erik Henningsen hentet rørende eller humoristiske Motiver. Blandt de yngre: Knud Larsen, A. Seligmann, G. Wentorf, G. Achen, P. Ilsted. Blandt de mange fra Frankrig paavirkede Kunstnere staar den begavede Portrætmalerinde Frk. Bertha Wegmann temmelig ene som Repræsentant for tysk Skole.

Men den rene Realisme, der var fremherskende, næsten eneraadende i Slutn. af 1870'eme og største Delen af 1880'erne, begyndte nu henimod 1890 atter at lide Skaar i sit Herredømme (som Mærkeaar kan sættes 1888, da der afholdtes en stor fælles nordisk Kunstudstilling i Kjøbenhavn). Var ikke denne Afskrivning af den reale Verden prosaisk, kunde man ikke overlade den til Fotografien? I Modsætning til den dukkede der Længsler op efter det mystiskes Poesi. Denne Vending i Tænkemaaden foregik for Resten ingenlunde uden Paavirkning fra Udlandet, skønt denne ikke kan paavises saa tydelig som den tidligere i 1870'eme. Man kan give den ny Retning hvilket Navn, man behager — og æstetiske Stikord sparedes der ikke paa —, f. Eks. det hyppig brugte »Symbolisme«; os forekommer det, at det Navn, som passer bedst til Sagen, hvad enten det tages i god eller i daarlig Betydning, vilde være Mysticisme. Det er denne Aand, der gennemtrænger Opfattelsen endog af de allersimpleste Emner, der for en rent udvortes Betragtning tit kunne være ganske af samme Art som dem, Realisterne fremstille; men om end Grænsen mellem Realisme og Mysticisme kan være meget vanskelig at definere, kan den dog være meget tydelig at føle. Det er et Gran af ægte poetisk Mystik, som udgør Fortryllelsen ved Julius Paulsen's Syn paa Natur eller Mennesker; der er et Gran af Mystik i de dæmpede graalige Toner, hvori V. Hammershøj indhyller sine ganske simpelt anlagte Skildringer af Virkeligheden; der er noget af det samme i Joh. Rohde's Landskaber og i H. Slott-Møller's Billeder fra Fantasiens eller Virkelighedens Verden. I L. A. Ring's og i Brendekilde's Billeder fra Marker og Landeveje er der kommet et mystisk Element ind, som oprindelig maaske ikke var der, ligeledes i den aandfulde Landskabsmaler Viggo Pedersen's Opfattelse af dansk Natur. Ja man har i disse Kunstnerkredse en saa udmærket Appetit paa maleriske Mysterier, at man med den naiveste Glæde lader sig mystificere af den rene Snakken-Sort. Overhovedet vandrer man paa en farefuld Grænse af Affektation og befinder sig endda somme Tider et Stykke hinsides Grænsen. Thi Mysterier er der jo i al sand Kunst; endog i den jævneste Realisme, naar den virkelig er Kunst, er der Følelsens og Hjertets

Hemmeligheder, som ikke lade sig opløse i tørre Forstandsbestemmelser. Men det sande kunstneriske Mysterium virker desto mere betagende, jo mere det kommer af sig selv og ubevidst; den ny Kunst sætter Mysteriet for meget paa Plakaten og sætter for meget Præmie paa det. Det synes ikke sjælden at være Hovedopgaven for den for enhver Pris at undgaa Lighed med den gamle o: den nærmest foregaaende Kunst. Deraf kommer, at man tilskriver uudviklede, endog rent barnagtige Kunstformer en vis hemmelighedsfuld Værdi og kunstig tilegner sig en Slags kunstnerisk Pattebarnssprog: man maa ikke gerne have lært noget, og undertiden har man virkelig ingenting lært. Det har jo ogsaa altid været et Særkende for Mysticisme, at den har et godt Øje til Former, som ikke kunne dække Indholdet. Men ogsaa hvor denne ny Kunst er sand, ja endog udmærket Kunst, har den ligesom den romantiske Skole i gamle Dage en vis Tilbøjelighed til Arkaisme; man sværmer gerne om i de gamle Eventyrs fortryllede Skove eller fordyber sig i Krøniker og Kæmpeviser og stiliserer da sine Billeder efter middelalderlige Kunstværker (Fru A. Slott-Møller, Brødrene Joakim og Niels Skovgaard o. a.). Overhovedet er Stilen i Kunsten atter kommen til Ære og Værdighed, især den arkaisk-græske og den tidlig middelalderlige, medens den realistiske Skole altid havde vist stor Mangel paa Pietet for slige Fænomener; derfor have ogsaa tidligere fremtraadte, ældre Kunstnere, der hver paa sin Vis har Sans for Stil og Evne til at gennemføre den, som A. Jerndorff og L. Frølich, nærmest sluttet sig til de yngre. Og Studierne i de gamle stilistiske Forbilleder forbinde sig atter naturlig med Interessen for dekorativ Kunst og alle Haande Kunsthaandværk: Keramik, Møbelsnedkeri o. s. v. Denne Interesse har ogsaa staaet paa Dagsordenen i Udlandet, og i D. tilhører den ingenlunde alene den Kunstnergruppe, vi her nærmest have for Øje; Industriforeningen begyndte allerede 1885 ved C. Nyrop at udgive »Tidsskrift for Kunstindustri«, den kgl. Porcelænsfabrik har under A. Krogh's kunstneriske Ledelse vundet udbredt Berømmelse for sine dekorative Frembringelser, 1894 oprettedes i Kjøbenhavn et nyt Kunstindustrimuseum. Men unægtelig staar Kunsthaandværket ogsaa i nødvendig indre Sammenhæng med den yngre Kunstnergruppes Opfattelse af Kunsten og dens Forhold til Livet; man vil med Rette ikke blot drive Malerkunsten som Fag, men løse Kunstens Opgave overalt, hvor der er Opgaver at løse. Kunsthaandværket er selvstændig opdyrket af Joakim Skovgaard, Th. Bindesbøll o. fl. Resultatet har dog ikke saa meget været en ejendommelig Stil, der kunde faa national Betydning, som en Række individuelle Ideer og Indfald, somme Tider meget gode, somme Tider mindre gode.

Denne ny Skole følte sig, i Begyndelsen ingenlunde uden Ret og Føje, misfornøjet med den Kritik, som Udstillingsjuryen udøvede, og de mest udprægede af den dannede da fra 1891 at regne den saakaldte »Fri Udstilling«, der afholdes aarlig samtidig med den gamle Udstilling ved Charlottenborg og naturligvis har været et Stridens Æble i Publikum og i Pressen. Man undgaar dog * ikke i den fri Udstilling at føle, at den mystisk-arkaistiske Retning ingenlunde har skilt sig klart ud fra den foregaaende realistiske — dertil er den fulgt alt for hurtig efter den. Man finder skikkelig realistiske og djævelsk mystiske Billeder undertiden af een og samme Kunstner; ja somme Tider aabenbare de to Retninger sig i eet og samme Maleri, idet f. Eks. et dansk Landskab i den hjemmevante jævnt naturalistiske Stil befolkes med Engleskikkelser eller lignende ideale Figurer, som meget tydelig ere studerede efter gamle italienske Mestere (Joakim Skovgaard, Viggo Pedersen). Skal nogen enkelt nævnes som Førstemand i den Gruppe af Kunstnere, der har dannet den fri Udstilling, maa det dog aabenbart blive Joakim Skovgaard, som med mangesidig Begavelse giver sig i Kast med hele det Indbegreb af Opgaver, som denne Kunstretning har stillet sig.

Der staar den danske Kunst for Øjeblikket, fuld af Kræfter og Fremtidsløfter. Har den nogen Fjende, saa er det vel snarest Nationens smaa Forhold, i hvilke den gemytlige danske Selvtilfredshed trives saa godt. Man lader sig for let nøje med, hvad der er smaat eller kun velment. Det vil ikke være til Skade stadig at vedligeholde en vis Forbindelse med den store Verdens Kunst, eftersom de store Forhold ere strengere i deres Fordringer og øve Kræfterne bedre. (Litt. Af Bøger, som behandle hele den danske Kunsthistorie eller større og vigtigere Partier af den, kunne her (med Udeladelse af de aldeles forældede, f. Eks. Weinwich's) anføres: Høyen's Skrifter ved Ussing [1876]; »Danske Mindesmærker«, udg. af en Forening; Løffler, »Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder« [1883]; Meldahl, »Denkmäler der Renaissance in Danemark« [Berlin 1888]; L. de Thurah, »Den danske Vitruvius« I—II [1749]; Dahlerup o. fl., »Tegninger af ældre nordisk Arkitektur«; Weilbach, »Danske Mindesmærker i fotografiske Fremstillinger« [1866]; Weilbach, »Dansk Kunstnerleksikon« [1877] og »Nyt dansk Kunstnerleksikon« [1895]; Jul. Lange, »Nutidskunst« [1873], »Billedkunst« [1884]; Sigurd Müller, »Nyere dansk Malerkunst« [1884]). *Jul. Lange.*

Musik.

I national Forstand er dansk Musik et Begreb, der først opstaar i vor Tidsalder. Men i Forhold til Landets afsides Beliggenhed har Tonekunsten tidlig afsat sine Mærker og momentvis naaet en ikke ringe Udvikling. For den allerældste Periodes Vedkommende besidde vi endog en enestaaende musikalsk Skat i Bronzealderens Lurer, der kaste et saa ejendommeligt Lys over en fjern Oldtidsperiodes mærkelige Sans for Toner. Ganske vist danne Lurerne endnu kun et isoleret Kulturfænomen, idet vi mangle alle Holdepunkter til at knytte dette sammen med den historiske Tid, og ganske vist begynder denne historiske Periode for dansk Musik forholdsvis sent, ikke før ind i 16. Aarh. Men vi ere dog i D., ligesom i Norden overhovedet, ikke uden Vidnesbyrd om, at Tonekunsten ogsaa i en tidligere Periode har baaret Blomster, der have afsat Frugt. Musikkens Stilling i Sagatiden, navnlig dens Forbindelse med Skjaldekunsten, er endnu ikke oplyst. Men i de gamle danske Kæmpeviser og Folkemelodier besidde vi en anden musikhistorisk Skat, hvis Ælde vel ikke bestemt kan paavises — de første Optegnelser gaa

ikke længere tilbage end til ca. 1300 —, men som dog baade i Indhold og Form saa veltalende vidne om en selvstændig Musikbegavelse, der har været og vel endnu er latent til Stede hos det danske Folk.

Den egentlige Kunstmusik er derimod en indført Kulturplante, som først efter en længere Akklimatisationsperiode har naaet at fæste Rod i D. I Middelalderen var den navnlig repræsenteret ved Kirken, ved den gregorianske Sang, der fulgte med den romerske Kirke ind i D. Om Kirkesangen i den katolske Tid mangle vi imidlertid nærmere Efterretninger. Rester af de fordums pragtfulde Pergament-Messebøger vise, at Sangen i sit ydre Tilsnit har været den samme som i andre katolske Lande; men om Kvaliteten er det tilladt at tvivle, naar man endog saa sent som under Christian II maa indforskrive fremmede Sangere fra Udlandet. Den verdslige Musik var repræsenteret ved de Sangere og farende Spillemænd, »Legere«, der med deres Fedel eller Fløjte kom op til D. og fandt Tilhold hos Drotten eller hans Hirdmænd. Om flere af de tyske Minnesangere fra 13. Aarh. vide vi, at de have øvet deres Kunst hos danske Konger. Senere kom engelske Instrumentister til D., hvor de tillige optraadte som Skuespillere og Dansere.

Som en til Kongens Hof knyttet fast Institution træffe vi Musikken tidligst under Christian II i Form af et »Kantori«, der skulde varetage Korsangen i Kirken, men ogsaa gjorde Tjeneste ved Kongens Taffel. Fra denne Tid stammer ligeledes Forbindelsen med Nederlandene, hvor Kunstmusikken dengang stod i fuldt Flor. Nederlandske Sangere fulgte Dronning Elisabeth fra Antwerpen til D., og nederlandske Orgelspillere ble ve indforskrevne. I 16. og Beg. af 17. Aarh. indtoge i det hele nederlandske Musikere en fremtrædende Plads, blandt de vigtigste vare Adrian Petit Coclicus og Kapelmestrene Fr. Amsfortius, Arnold de Fine, Gregorius Trehou og Melchior Borchgrevinck. Af andre kunne under Christian III nævnes Jørgen Heide og Kapelmester Jørgen Preston.

Som folkeligt Element fik Salmesangen i Reformationsaarene en særskilt Betydning, og Kongerne sørgede for, at Kundskab til Musik kunde blive almindelig udbredt. I Latinskolerne udgjorde Sang og Musik et fast Lærefag, ogsaa Universitetet fik for dette Fag en egen Lærestol, som bestod indtil ind i Midten af 18. Aarh. Dels ved disse Institutioner, dels ved Kongens direkte Forsorg udviklede der sig i den politisk lykkelige Periode, D. oplevede i Begyndelsen af Christian IV's Regering, et ejendommeligt Musikliv, som endog afsatte de første Spirer til en national dansk Musik. Med betydelige Omkostninger underholdt Christian IV et talrigt og veludrustet Kapel af Sangere og Instrumentister, et af de største paa sin Tid i Europa, med ikke faa udenlandske Kapaciteter i sin Midte, Folk som f. Eks. Englænderen John Dowland, Tyskerne Melchior Schild og Heinrich Schiitz o. m. a. Christian IV stod i Udlandets Øjne som en fremragende musikalsk Mæcen, hvorom talrige Dedikationer fra udenlandske Tonemestere vidne. I ikke mindre Grad var hans Opmærksomhed rettet paa Ophjælpning af unge danske Musiktalenter, som han sendte til Italien og til England for at studere hos de største Mestere. I Mogens Pedersøn, Hans Nielsen, Hans Brachrogge og Jacob Ørn have vi de første danske Komponister, der have gjort sig gældende som saadanne. Ogsaa Orgelspillet har betydelige danske Repræsentanter fra denne Periode: Truid Aagesen, Johan Lorenz og den berømte Diderik Buxtehude. I *Heptachordum danicum* af Joh. Mich. Corvinus fik vi den første af en dansk Mand forfattede Lærebog i Musikteori.

En brat Ende fik denne for dansk Musik saa lovende Begyndelse ved de Ulykker, der i anden Halvdel af 17. Aarh. styrtede ind over Landet. For den nationale Opvækst blev der senere ikke længere nogen Plads, Udviklingen blev væsentlig baaren af Udlændinge. Den bekendte tyske Musiker Caspar Forster var Frederik III's Kapelmester, og Kapellet dyrkede efter fransk Mønster hovedsagelig Kammermusikken med franske Hof-Violons. Operaen holdt sit Indtog 1689 med »Der vereinigte Gotterstreit«, komponeret af en af Kongens Violons, Poul Chr. Schindler; senere kom der tysk Opera fra Hamburg, i hvilken Anledning den geniale Reinhard Keiser gentagende virkede ved Hoffet. Derefter kom de franske Skuespillere med deres musikalske Intermedier i Hyrdestilen, endelig den italienske Opera. I Sæsonen 1747—48 begyndte den sine Forestillinger tinder P. Mingotti paa Charlottenborg, Kapelmestere vare Sarti og Scalabrini samt (1748—49) den unge Gluck, der i Anledning af Kronprinsens (Christian VII) Daab komponerede et Festspil. Skønt Italienerne vare paa Moden, manglede det dog ikke paa Opposition mod denne Operas Smagløsheder og Unatur. Navnlig traadte den bekendte tyske Musiker og Forfatter Adolph Scheibe, der virkede i Kjøbenhavn og havde Titel af kgl. dansk Kapelmester, med stor Energi i Skranken for en Reform af Operaen. Mulig Gluck herigennem har modtaget de første Impulser til sine senere reformatoriske Værker. — Efter den italienske Opera blev især den franske *Opéra comique* af Betydning for Stilen i Syngestykkerne paa den danske Skueplads.

Mere end alt dette fremmede, der dog aldrig slog fast Rod i dansk Jordbund, interessere de forskellige private Koncertforetagender os. Fra Midten af 18. Aarh. førte de under vekslende Kaar en ret frodig Tilværelse og vidne om en til Tider ikke ringe musikalsk Interesse, der aabenbart har været af Betydning for Udviklingen. Paa et af de tidligste af dem, det »musikalske Societet« (1744—49), satte Holberg saa megen Pris, at han stillede det sammen med den danske Skueplads og kaldte det »yndet og admireret saavel af Fremmede som af egne Landsmænd«. Cand. jur. Johs. Erasm. Iversen (1713—55) var en af Lederne og en af de faa danske Mænd, som paa dette Tidspunkt gør sig gældende i Musik. Det musikalske Societet, hvor ogsaa Ad. Scheibe og C. A. Thielo spillede en Rolle, maatte imidlertid ligge under i Konkurrencen med den italienske Opera. Men snart opstod flere andre lignende Selskaber af kunstinteresserede Dilettanter og Musikere, hvis Opgave det var »at bringe Musikken blandt vore Landsmænd i Flor«. Enkelte af disse fortsatte deres Tilværelse endog langt ind i 19. Aarh., rigtignok under noget ændrede Forhold, hvor Klublivet særlig traadte

frem. Blandt de vigtigste kan nævnes det »kgl. musikalske Akademi« (1767—1817), »Harmonien« (1778—1830).

Det første danske Syngestykke paa Teatret er »Belsor i Hytten« [1776], Musik af Kapelmusikus Zielche. Om nogen national Produktion er der dog endnu ikke Tale, baade Militærmusikken og Kapellet og i det hele den bedre Del af Musikerstanden rekruterede sig fra Udlandet. Men mange af de fremmede, hovedsagelig tyske, Komponister, akklimatiserede sig i D. og skrev Musik, der har optaget væsentlige Træk af den danske Folkekarakter i sig. Saaledes Joh. Ernst Hartmann med »Balders Død« og »Fiskerne« [1779—80], I. A. P. Schulz med »Høstgildet«, »Peters Bryllup« o. a., F. L. E. Kunzen med »Holger Danske«, »Erik Ejegod« o. a. Medens J. G. Naumann og Dupuy ikke opholdt sig længe nok til at undergaa denne Paavirkning af Landet, bleve derimod fornemmelig C. E. F. Weyse og til Dels Fr. Kuhlau, skønt begge tyskfødte, i deres Musik alligevel efterhaanden nationale Komponister og forberedte det Omslag, der i 19. Aarh. skulde komme til fuldt Gennembrud.

Til Billedet af det danske, der i Slutn. af 18. Aarh. begynder at komme op i Musikken, hører det stadig voksende Kontingent af unge danske Kræfter, der meldte sig i den udøvende Musiks Lejr. Paa Teatret var det de fremragende Sangerinder Caroline Walther født Halle, Johanne Elisabeth Dahlén og Catharine Elisabeth Frydendahl født Møller. Dertil kom den udmærkede Violinspiller Peder Mandrup Lem og hans Elev, den geniale Wexschall, samt Autodidakten Claus Schall (ogsaa komponeret Balletmusik), fremdeles den talentfulde Pianistinde Catharine Wernicke, for blot at nævne de vigtigste. Den kgl. danske Syngeskole, der begyndte 1773 under Potenza og senere fortsattes under Zinck, har for Sangerne været af samme Betydning som det kgl. Kapels Elevskole for Instrumentalisterne. I Beg. af 19. Aarh. var det Giuseppe Siboni, hvis italienske Syngemetode saa heldig gjorde sig gældende.

Det egentlige nationale Gennembrud kom i Litteraturen med Oehlenschläger, i Musikken med Hartmann og Gade. Det tog Tid, inden Musikken vandt med, Stillingen var i Beg. af 19. Aarh. endnu kun lidet forberedt, Smagen i Dekadence, med Forkærlighed for det lette og det overfladiske. Overgangstiden betegnes ved Navnene Weyse og Kuhlau, Weyse som Banebryder for det nationale, Kuhlau som Mellemled for den Mozart-Beethoven'ske Tidsalder. Deres frugtbringende Indflydelse mærkes baade paa det bestandig voksende Antal af danske Musikere og paa Karakteren af deres Musik. Hos J. Fr. Fröhlich klinge allerede tydelig nationale Strenge efter, medens A. P. Berggreen gør sig fortjent som Samler af gamle danske Folkemelodier. Det egentlige Hovedslag i national Retning slog dog først J. P. E. Hartmann med »Guldhornene« [1832], hvorefter senere fulgte »Liden Kirsten« og de andre store Værker, der i stigende Maal have fæstnet Hartmann's Navn i dansk Musikhistorie. Hos den yngre Niels W. Gade kom det nationale frem allerede i hans første Arbejder, Ossian-Ouverturen [1840] og C-mol-Symfonien [1842] og et Par mindre Værker derefter. I Forholdet til sit Fædreland har Gade ikke mindre Betydning som Komponist af international Betydning og Dirigent i Musikforeningen, igennem hvilken de store fremmede Tonemestere ere komne til D., saa man ikke har fortabt sig i Ensidighed.

Med den fra de nævnte Komponister udgaaede Impuls og med Støtte i de forskellige Foreninger, Musikforeningen (stiftet 1836), Cæciliaforeningen (stiftet 1851) og Koncertforeningen (1874—93), har Musikken i D. udfoldet sig med en Rigdom og Mangfoldighed, der staar i ejendommelig Modsætning til de svage og spredte Forsøg i Begyndelsen af Aarhundredet. Baade i Koncertsalen og som Operakomponister have en talrig Række yngre Talenter gjort sig gældende, dels i den nationale Retning, dels med mere internationalt Præg eller selvstændigt Personlighedsmærke. Navnlig Tiden nærmest henad Gade og Hartmann er stærkt optagen af det nationalt danske. Det træder frem hos P. Heise i hans Romancer og i hans Opera »Drot og Marsk«, hos Emil Hartmann i hans talrige symfoniske Værker, hos August Winding og Chr. Barnekow, hos Asger Hamerik, skønt han lever i Amerika, fremdeles blandt det næste Slægtleds Komponister hos Julius Bechgaard, Axel Grandjean, P. E. Lange-Muller, Otto Malling, Fr. Rung o.a. Fra disse Perioder ere de Komponister forholdsvis sjældne, der ikke indordne sig under dette nationale, saaledes C. F. E. Horneman, Matthison-Hansen (Fader og Søn), Victor Bendix, Leopold Rosenfeld, til Dels Johan Bartholdy. Siden 1880'erne have dog kendeligt ny Strømninger banet sig Vej, og de yngste hylde udpræget individualistiske Ideer: Louis Glass, Gustav Helsted, Fini Henriques, Carl Nielsen. Desuden mærkes i den nyere Tid Ludvig Schytte som Specialist i Klaverting. Af særlige Institutioner maa fra de senere Aar nævnes Kjøbenhavns Musikkonservatorium, stiftet 1865 ved Legat af P.W. Moldenhauer, og Kammermusikforeningen, stiftet 1868. (Litt.: V. C. Ravn, »Koncerter og musik. Selskaber i ældre Tid« [1886]; »Skandinavische Musik« i Mendel-Reissmann's »Musikalisches Conversationslexikon«, Supplement [Berlin 1883]; Angul Hammerich, »Musikforeningens Historie« [1886], »Musikken ved Christian IV's Hof« [1892], *Musik* i H. Weitemeyer's *Le Danemark* [1889] og »Kjøbenhavns Musikkonservatorium« [1892]; C. Thrane, »Danske Komponister« [1875]; H. V. Schytte, »Nordisk Musiklexikon« [1888—92]). *A. H.*

Teater.

Teatret i D. voksede ikke som i mange andre Lande, f. Eks. i Tyskland, frem som en Fortsættelse af Middelalderens »Mysterier« og Reformationstidens »Skolekomedier«, men det, saa at sige, skabtes brat som en national Protest mod udenlandske Skuespillerbanders Forestillinger. Ganske vist gaves i D. som i andre Lande forinden Reformationen under den katolske Kirkes Auspicier af selve Gejstlighedens Medlemmer baade »Mysterier« og »Helgenskuespil«, baade »Moraliteter« og »Fastelavnsspil«, ligesom ogsaa efter Reformationen »Skolekomedien« blomstrede frem, men hverken de første eller den sidste trængte uden for Overklasserne, og allerede i Beg. af 17. Aarh. visnede »Skolekomedien« hen; Grundene hertil vare mange forskellige, saaledes

vendte Hoffets Smag sig hen til de udenlandske professionelle Skuespillertruppers Præstationer — allerede Frederik II holdt i Slutningen af sin Regering et Par engelske Trupper ved sit Hof — og de højlærde og de gejstlige, der hidtil havde begunstiget og ledet Skuespilopførelserne, forsagede, efter som Teologien blev mørkere og strengere, slige Forlystelser som Djævlens Værk. Den nationale »Skolekomedie« med sine Dilettanter veg saaledes Pladsen for en lang Række udenlandske Trupper af professionelle Skuespillere og alle Haande Gøglere; disses Betydning for det danske Teater bestaar ikke alene i den øjeblikkelige Forlystelse, men ogsaa deri, at de forberedte den Jordbund, hvoraf den nationale danske Skueplads næsten fuldvoksen skulde skyde op. Dog medens de saaledes paa den ene Side utvivlsomt have virket til Gavn for den danske Skueplads, vare de paa den anden Side denne til megen Besvær i mange Aar, idet den maatte udkæmpe mange haarde Kampe med dem om Publikum.

Den første faste danske Skueplads i D. aabnedes 23. Septbr. 1722 i Lille Grønnegade i Kjøbenhavn. Denne Skueplads'es Forhistorie var følgende: 17. Maj 1720 fik Etienne Capion, tidligere Maskinmester og Teatermaler ved den franske Hoftrup — han drev tillige en Vinhandel i Pilestræde — Privilegium paa udelukkende at maatte »lade indrette Komedier« i Kjøbenhavn; men han manglede Penge til at sætte Planen i Værk og laante derfor hos General H. J. Arnold 7000 Rdl. mod, at denne fik Privilegiet i Pant og Prioritet i Grunden. I Løbet af Sommeren 1721 opførtes Teatret; Grunden, der vendte ud baade til Lille Grønnegade og til Gotersgade, var ingenlunde ringe: den optog 3 Nummere i hver Gade, og Komediehuset selv var en anselig Bygning, der havde 31½ M.'s Facade til Lille Grønnegade. Det toges i Brug i Beg. af 1722; den franske Hoftrup, der havde maattet vige for en tysk Operatrup, var sandsynligvis den, der indviede Scenen, da den gav Forestilling her 20. Jan. 1722; snart efter optraadte en tysk Trup, Capion havde indforskrevet, og senere hen paa Foraaret gøglede den stærke Mand Johan Carl von Eckersberg paa Teatret. Men Capion gjorde kun daarlige Forretninger, og han var derfor slet ikke uvillig til at indgaa Forbindelse med René Montaigu, der 14. Aug. 1722 havde faaet Privilegium paa i Kjøbenhavn at indrette og forestille Komedier i det danske Sprog, dog paa den Betingelse, at han kom til Enighed med Capion. En Maaneds Tid efter, at Montaigu havde faaet Privilegiet, var Sagen i Orden, og 23. Septbr. 1722 aabnede »de eneste ved Hans kgl. Majestæts særdeles Naade privilegerede danske Komedianter« — som det hed paa Plakaten — deres Teater med en af Fr. Rostgaard forfattet Prolog og Molière's Komedie »Gnieren« i Oversættelse af Justitsraad Sechmann.

Det danske Teater fik snart stærkt Tilløb; det blev Mode at gaa paa dansk Komedie, og det ikke blot blandt de tarveligere Klasser, nej Interessen naaede op i de fornemste Kredse, ja frem til selve Tronen. Fr. Rostgaard, der havde skrevet Prologen til Aabningsforestillingen, var som Oversekretær i det danske Kancelli en formaaende Mand, og naar han nedlod sig til at skrive for Scenen, maatte Foretagendet sikkert kunne regne paa hans Bevaagenhed. Ogsaa Storkansleren Grev U. A. Holstein's Gemalinde Christine Sofie Reventlow, en Søster til Dronning Anna Sofie, interesserede sig meget for det danske Teater: ikke alene besøgte hun det hyppig, men hendes Protektion skyldtes det sikkert, at den danske Trup 15. Jan. og 9. Febr. 1723 nød den Ære at spille paa Slottet for Kongen og Dronningen. Programmet for disse Forestillinger var et Par af Molière's Komedier, skønt Teatret allerede da havde et nationalt Repertoire; en Uges Tid efter Aabningsforestillingen var nemlig Ludvig Holberg's »Den politiske Kandestøber« opført, og snart efter vare fulgte Slag i Slag de andre Komedier, han skænkede den danske Skueplads: »Den Vægelsindede«, »Mester Gert Westphaler«, »Jean de France«, og »Jeppe paa Bjærget«. Disse Komedier vandt næppe Bifald hos Teatrets fornemme Velyndere, hvis Interesse snart efter syntes i Aftagende; maaske savnedes disse »fornemste Tilskuere« ved Forestillingerne dog kun af den Grund, at de, da Hoffet formedelst Christiansborg Slots Ombygning 1724—27 opholdt sig andensteds, ogsaa vare borte fra Kjøbenhavn i disse Aar. Nok er det: finansielle Vanskeligheder optaarnede sig mod den unge danske Skueplads; allerede Juli 1723 standsede Forestillingerne paa Grund af Capion's Fallit, men i September begyndte Forestillingerne atter, denne Gang under Eneledelse af Montaigu, der fra Juni Termin 1724 forpagtede Komediehuset paa fire Aar; dog hans Finanser vare kun daarlige, og i den første Halvdel af 1725 maatte ogsaa han lukke Teatret. I Efteraaret 1726 stod Montaigu atter i Spidsen for et dansk Skuespillerselskab: 14. Oktbr. gaves den første Forestilling, og de danske Aktører søgte at vinde det fornemme Publikum ved nogle Aftener at spille paa Fransk; men ogsaa dette Middel glippede, og 25. Febr. 1727 spilledes sidste Gang (»Den danske Komedies Ligbegængelse«), da Teatret paa Grund af det daarlige Besøg skulde lukkes »for bestandig«. Dog allerede Januar næste Aar aabnedes Skuepladsen atter under Kongens Protektion: 20. Jan. 1728 tilstod Frederik IV Montaigu og hans Bande en aarlig Understøttelse af 1500 Rdl. mod, at de, saa ofte Kongen befalede det, skulde divertere Hoffet, og paa Dronning Anna Sofie's Fødselsdag 16. Apr. 1728 nøde de danske Aktører, som nu kaldte sig »kongelige«, den Ære at opvarte Hoffet med en af Skuespiller Ulsøe forfattet »Prologus eller De danske Skuespils Oprejsning ved den stormægtigste og allernaadigste Konge og Herre, Kong Frederik IV«. Fremtiden laa tilsyneladende lys for de danske Aktører, men blev i Virkeligheden mørk og trang; Uenighed mellem Komediehusets Ejer, General Arnold, der havde mange Penge til Gode hos Montaigu, og Truppen om Betingelserne for Forpagtningens Fornyelse forsinkede Teatrets Aabning Efteraaret 1728, og da den store Ildsvaade 20. Oktbr. ramte Kjøbenhavn, var Enigheden endnu ikke opnaaet, og Aktørerne havde kun spillet ved Hoffet til Festforestilling paa Kongens Fødselsdag 11. Oktbr. Dette blev i lange Tider den sidste Teaterforestilling i Kjøbenhavn; vel stod Komediehuset urørt af Branden, men i den første Tid efter Ulykken havde ingen Tanker for Teaterforlystelse, og senere, da Christian VI havde besteget Tronen, knevlede den mørke Pietisme enhver Ytring af Livsglæde; der udstedtes ganske vist intet ligefremt Forbud mod Komediespil, men de

fattige Aktører kunde ikke uden Understøttelse genoprejse Komedien. 1733 udbød General Arnold Bygningen ved Auktion, men først et Par Aar efter fik han den solgt.

Ud over nogle Navne er lidet bekendt om Personalet paa den første danske Skueplads; paa Mandssiden, der væsentlig rekruteredes fra Studenternes Kreds, var der: Frederik Pilloy, af fransk Afstamning, spillede Elskere, Kavalerer og Lapse, Johannes Nikolay Ulsøe, der døde som Byfoged i Grenaa, udførte Jeronimus'er, Henrik Wegner, der endte som velmeriteret Krigssekretær, skabte Henrik — en meget usikker Overlevering vil endog vide, at Holberg gav Rollen Navn efter Fremstilleren —, Jens Gram, der skønt Nordmand af Fødsel talte ypperlig Sjællandsk, blev den første Jeppe, Jens Høberg, der havde holdt Demisprædiken, besørgede de mindre Dialektroller og Arv'erne, Hans Lindorf, der endte som Lem paa Alm. Hospital, afløste Gram som Jeppe; i det hele har Personalet været mange Forandringer underkastet, næppe andre end Pilloy og Ulsøe holdt ud paa Mandssiden fra 1722—28 og paa Kvindesiden vistnok kun Madame Montaigu, der skønt dansk af Fødsel havde været en yndet Skuespillerinde i den franske Hoftrup, hun gav Pernille og enkelte Karakterroller, som Holberg's »Den Vægelsindede«; ved hendes Side træffes 1722 Madam Helene Coffre som Magdelone og Madam Lerke som Leonore, 1728 Jfr. Sophie Hjorth og Jfr. Frederikke Sophie Montaigu.

6. Aug. 1746 døde Christian VI, og allerede inden Aarets Udgang (30. Decbr. 1746) fik C. A. Thiel, forhenværende Organist ved Kastelskirken, Bevilling paa at opføre danske Skuespil i Kjøbenhavn, naar Sorgen over den afdøde Konge var til Ende; men inden dette Tidspunkt var naaet, blev det ham, der havde forenet sig med den tidligere Skuespiller Pilloy, som nu var en anset Vinhandler, tilladt at aabne Teatret; og i April (efter Schwarz 14. Apr.) begyndte han i Berg's Hus i Læderstræde en Række »Prøveforestillinger« een Gang om Ugen, senere fra Midten af Juni spilledes to Gange ugentlig. Ved en Fest hos Grev Reventlow paa Holtegaard 16. Aug. opførte de danske Aktorer for Kong Frederik V »Maskeraden« og »Diderich Menschenskræk«, hvorefter Kongen II. Novbr. skænkede Aktørerne til Byggegrund Tjærepladsen ved Gjethuset og overlod dem »Tjærehuset« til midlertidigt Teater; 15. Decbr. gaves den sidste Forestilling i Læderstræde, og tre Dage efter, paa Dronningens Fødselsdag 18. Decbr., begyndte Forestillingerne i »Tjærehuset«.

Forinden havde Medbejlerne til Publikums Gunst begyndt at melde sig: 20. Novbr. havde Julius von Qvoten paa General Arnold's Privilegium aabnet en »kgl. privilegeret tysk og dansk Skueplads i Store Kongensgade« (nuværende Nr. 75 og 77), °S senere kom flere til: 20. Decbr. begyndte et italiensk Selskab en Række Operaforestillinger paa Charlottenborg, og i Sommeren 1748 gav en fransk Skuespillertrup Forestillinger paa Nørregade; dog ingen af disse Konkurrenter formaaede at standse de danske Aktørers Fremgang, ja v. Qvoten, der fra først af vekslede mellem tysk og dansk Forestillingssprog, gav snart Dansken Fortrinnet, og fra 23. Jan. gaves Hovedkomedien altid paa Dansk, og kun Efterstykket undertiden paa Tysk, alt til ingen Nytte: 17. Maj gav v. Qvoten sin Afskedsforestilling, og de danske Aktører, der, da »Tjærehuset«'s Nedbrydning stod for Haanden, havde et nyt Lokale behov, lejede Skuepladsen i St. Kongensgade; den sidste Forestilling i »Tjærehuset« fandt sandsynligvis Sted 31. Maj, tre Uger efter (21. Juni) begyndte Forestillingerne i St. Kongensgade, og, da de 13. Decbr. sluttede, stod paa Kongens Nytorv det ny Teater færdigt.

Paa Dronningens Fødselsdag 18. Decbr. 1748 blev dette aabnet med stor Festlighed i Overværelse af Kongefamilien: først tolkede Skuespillerne i en Prolog deres Taknemmelighed mod Kongeparret, dernæst spilledes Regnard's »Dobleren« og Laforet's »De tre Rivaler«. 29. Decbr. 1747 var Teaterprivilegiet overdraget Skuespillerne, dog saaledes, at det »stedse skal hæfte ved Huset«, medens Thielo, den hidtidige Privilegiehaver, affandtes med »at faa Part med en Aktør af første Klasse«; samtidig bestemtes det, at Skuepladsen skulde bestyres af en Direktion af fire ansete Mænd, som Magistraten, der forstrakte Aktørerne med Penge til Bygningens Opførelse, skulde udnævne; de første fire blev: Etatsraad Wartberg, Agent Bjørn, Raadmand Jørgensen og Vinhandler Pilloy; Holberg, hvis Raad var hørt, lovede »at gennemse Stykker og at dømme om deres Kapacitet, som skulde antages til at agere«. Denne Ordning blev ikke af lang Varighed; 28. Marts 1750 »skænkede og overdrog« Kongen Teatret til Staden Kjøbenhavn, idet han samtidig anviste 14,000 Rdl. til Betaling af Komediehusets Gæld; Direktionen skulde fremtidig bestaa af en Overdirektør, som Kongen udnævnte, og tre Meddirektører, »som godvilligen og uden Belønning af Over-Direktøren dertil kan formaaes«.

De tyve Aar, denne Styrelsesform bestod, blev en Trængslens Tid saavel for det egentlige Skuespil som for det nationale Repertoire. Skønt Kongen havde overdraget Teatret til Staden, vedblev han dog at disponere frit over det og gav saaledes 1752—53 det italienske Operaselskab Tilladelse til at optræde skiftevis med de danske Aktører paa Teatret paa Kongens Nytorv, det første Aar gratis, senere mod en ringe Leje. Skønt det store Publikum ikke skattede de italienske Operaforestillinger, fandt Teatrets Direktion det dog klogt af Hensyn til Hoffet og det finere Publikum at tage Konkurrencen op med disse og indførte 1754—55 som Efterstykker italienske Intermezzer, der ogsaa straks vandt Bifald og maaske havde deres Del i, at Mingetti's italienske Operaselskab fallerede Marts 1756; Interessen for Intermezzerne døde snart hen, og Febr. 1758 standsede Opførelserne af disse paa Grund af Publikums lydelig tilkendegivne Mishag; en 14 Dages Tid efter, 13. Febr. 1758, fremkom et dansk Intermezzo: »Den tvivlraadige Hyrde«, Teksten var af N. K. Bredal, der efter hans egne Ord havde efterlignet Italienernes pastorale mere end deres komiske Stil, Musikken arrangeret efter de italienske Operaer af J. C. Kleen. Stykket gjorde saa megen Lykke, at Bredal ikke alene fik Bestilling paa flere danske Intermezzer, men at Direktionen endog fandt sig foranlediget til at optage paa Teatrets Repertoire hans ved Privatforestillinger givne, toakts Syngestykke »Eremitten«; ogsaa C. A. Thielo skrev et Syngestykke, »Det ubekendte Land«, men det store Publikums Smag vendte sig hurtig bort fra denne Skuespilart, og den for-

nemmere Portion yndede mere den italienske Opera, som 1759—60 atter opførtes paa den danske Skueplads og nu med kgl. Understøttelse. Apr. 1761 bestemte Kongen, at Staden skulde overtage den italienske Opera i Forening med den danske Komedie mod, at der af den kgl. Partikulærkasse ydedes Teatret et aarligt Tilskud af 8,000 Rdl.; 3 Aar efter, 4. Maj 1764, gjorde Direktionen Indstilling om den italienske Operas Nedlæggelse, »da dens store Bekostelighed foraarsager, at Komediehuskassen altid er i saadant Betryk, at der maa gøres Laan, som ingen Udvej ses til at betale«; Operaen nedlagdes, men Kongen inddrog 7,000 Rdl. af sit Tilskud. Snart efter døde Frederik V, og hans Efterfølger Christian VII antog, da Sørgeaaret var til Ende, først en fransk Hoftrup, der fik det danske Teater til gratis Afbenyttelse, indtil Hofteatret kunde tages i Brug, og Aaret efter (6. Jan. 1768) forordnede han, at den danske Skueplads mod et aarligt Tilskud af 8,000 Rdl. skulde være forpligtet til at holde et italiensk Operaselskab; et saadant engageredes til den følgende Sæson, Gagerne vare høje, og ved Sæsonens Slutning var Gælden stegen til 35,000 Rdl., hvorfor Kongen af Interesse for Operaen forhøjede sit Tilskud til 13,000 Rdl. Situationen forværredes, og ved Slutn. af Teateraaret 1769—70 overtog Kongen den danske Skueplads med den Forpligtelse at betale 3,000 Rdl. aarlig i 10 Aar til Gældens Afbetaling. Teatret henlagdes under det kgl. Partikulærkammer og overdroges straks efter til Kapelmester Sarti som privat Entreprise for et Tidsrum af 10 Aar.

Jævnsides med Kampen mod den italienske Opera havde Skuespillet stridt en haard Dyst mod den samtidig fremtrængende Ballet, og her som der blev Resultatet, at Skuespillet ikke formaaede at kaste Fjenden ud af det danske Komediehus. Da Mingetti 1756 gik fallit, engageredes hans Balletmester Antonio Como og dennes Hustru Mad. Anna Como, født Geringhelli, til den danske Skueplads; saa snart den første Nysgerrighed var tilfredsstillet, sank Publikums Stemning over for hans for al Smag og Vid blottede Balletkompositioner til Ligegyldighed og over for hendes snarere frække Stillen sig til Skue end yndefulde Dans til Væmmelse, og Parret havde sagtens hurtig maattet fortrække, hvis ikke Mad. Como havde vundet sig en formaaende Elsker i den simple Viceborgemester Chr. Fædder, der 1757 indtraadte i Teatrets Direktion. Tryg ved Fædder's Protektion behandlede Como, der 1761 fik Titel af Hofballetmester, det ham undergivne danske Personale med Raahed, og Mad. Como besad alle en Primadonnas ubehagelige Luner. Da hun først havde fornærmet den yndede danske Danserinde Jfr. Knudsen og derefter foranlediget saavelhendes som hendes forlovede Danseren Barch's Afskedigelse, demonstrerede Publikum 6. Novbr. 1761 saa kraftig ved Hyssen og Trampen, at Rolighed først tilvejebragtes ved den militære Vagts Tilkaldelse; de afskedigede maatte atter antages og Fædder ved Sæsonens Slutning trække sig tilbage; Aaret efter drog Parret Como bort og efterfulgtes som Balletmester og første Danserinde af en Række Udlændinge.

I Begyndelsen af denne Periode stod Repertoirets danske og udenlandske Bestanddele omtrent lige, men efterhaanden forandredes dette Forhold til Gunst for de sidste: ikke alene opførtes af det ældre Repertoire flere udenlandske end danske Stykker, og de førstes Opførelsesantal var større end de sidstes — saaledes naaede Molière's »Don Juan« som det første Stykke paa den danske Scene 50 Opførelser adskillige Aar før nogen af Holberg's Komedier — men ogsaa i Repertoirets Tilvækst havde den udenlandske Tilførsel langt Overtaget over den hjemlige Produktion, hvilket var helt naturligt, da Udlandets, navnlig Frankrig's, dramatiske Litteratur ikke blot var et næsten uudtømmeligt Forraadskammer for Oversættere, men ogsaa besad Arbejder, der passede til den ændrede Strømning i Smagen, som nu stævnede fra Komedien til det alvorlige Drama og videre mod Tragedien, medens den danske dramatiske Litteratur indskrænkede sig til nogle daarlige Efterligninger, først af Holberg (»Mariane« af A. C. Passow, født Materna), dernæst af den franske Modeforfatter Destouches (Charl. Dorothea Biehl's Stykker).

Efter Magistraten fulgte Giuseppe Sarti som Teatrets Leder. Under denne, der var Italiener af Fødsel og Musiker med Liv og Sjæl, kunde bedre Dage ikke ventes at oprinde for det danske Repertoire eller for Skuespillet i Alm.; den første Sæson aabnedes da ogsaa med et Syngestykke (»Soliman II«), men trods den Lykke, dette gjorde — det opførtes 12 Gange i Løbet af Sæsonens 64 Forestillinger — og trods det ihærdige Arbejde, Sarti nedlagde i Ledelsen af den italienske Opera, gav Sæsonen saa slet et finansielt Resultat, at Sarti skal have udbrudt: »Jeg arme Mand! jeg har ni Aar endnu*. Fra den følgende Sæson antog Sarti for helt at kunne hellige Operaen sine Kræfter N. K. Bredal (se ovenf.) til Underdirektør for de danske Skuespil; Bredal viste Smag i Valget af de udenlandske Stykker, han optog paa Repertoiret, og han søgte at fremhjælpe den danske dramatiske Litteratur, men disse hans redelige Hensigter ere i Teaterhistorien blegnede ved Siden af hans Strid med D.'s tidligste Teaterkritiker Peder Rosenstand-Goiske. Denne, der da var en ganske ung Student, begyndte med Sæsonen 1771—72 Udgivelsen af et teaterkritisk Ugeblad, »Den dramatiske Journal«; det første Nummer aabnedes med et hensynsløst Angreb paa Syngestykket »Tronfølgen i Sidon« og navnlig paa Teksten, for hvilken Bredal havde været Mester. Denne gav Svar paa Tiltale, idet han 25. Novbr. lod opføre en af ham selv forfattet dramatisk Pamflet »Den dramatiske Journal«; under Forestillingen opstod der en frygtelig Tumult, der først endte, da Officererne, der holdt med Bredal, havde kastet Studenterne, der sympatiserede med Rosenstand-Goiske, ud af Tilskuerpladsen; Stykket var opført paa den følgende Forestillings Program, men ombyttedes med et ligegyldigt og gaves aldrig siden. —■ Baade de danske Skuespil- og de italienske Operaforestillinger vare i denne Sæson saa slet besøgte, at Sarti's finansielle Stilling i Stedet for at forbedres med hver Dag forværredes: fra I. Febr. var han for at skaffe Penge til Personalets Gager nødt til at stille sig under en Slags Administration af den nysudnævnte *Directeur des spectacles*, Hofmarskal C. F. Bjelke, og straks efter Sæsonens Slutning løstes han efter sin allerunderdanigste Ansøgning fra Kontrakten for de resterende 8 Aar. I samme Øjeblik Sarti løstes fra sin Kontrakt, stod Teatret efter Begivenhederne 1770 under Kongens umiddelbare Forsorg,

og da der ikke senere gjordes noget Forsøg med private Entreprenører, skete der ingen Forandring i dette Forhold, før den konstitutionelle Regeringsform 1849 afløste den absolutte Enevælde.

Allerede 6. Maj 1773, inden Sarti's Kontrakt hævedes, havde Kongen nedsat en Kommission, bestaaende af Hofmarskal Bjelke, Generalløjtnant Køller-Banner, Konferensraad A. G. Carstens, Konferensraad Nielsen og Hofintendant Wegener, til at afgive Betænkning over, hvorledes saavel den danske som den franske Komedie og den italienske Opera kunde sættes »paa en saadan Fod, at de hverken maatte være den kgl. Kasse eller Staten til for stor Byrde, men afpassede efter begges Tilstand«. Kommissionen kom til det Resultat, at den danske Komedie burde indtage Hovedpladsen, den italienske Opera indskrænkes til kun medvirkende ved nogle Forestillinger og den franske Hoftrup, hvis Personale burde reduceres stærkt, indlemmes i det danske Teater; denne sidste Bestemmelse kom aldrig til Udførelse, idet de franske Skuespillere, krænkede over den Fornedrelse, der var bleven dem til Del, gjorde saa mange Vanskeligheder, at Kommissionen gjorde Indstilling om Truppens Afskedigelse, og 29. Marts 1773 forsvandt efter kgl. Resol. den franske Hoftrup for stedse fra den danske Nationalscene. Ikke slet saa hurtig lykkedes det at rydde den italienske Opera af Vejen; skønt denne fra nu af førte en mere og mere hensygnende Tilværelse, bevaredes den formedelst Primadonnaen Demoiselle Torre's Yndest og Forbindelser i de højere Kredse endnu i nogle Aar; først ved Udgangen af 1777—78 afgik den ved en stille Død. — Atter syntes Fremtiden lys for den danske Skueplads og det danske Repertoire, men samtidig med, at Kommissionen, der snart efter blev permanent som Direktion, arbejdede paa at fordrive den danske Komedies gamle Arvefjende, den italienske Opera, lagde den ved Oprettelse af en Syngeskole Spiren til ny Trængsler for Skuespillet, thi ikke alene frembragte denne straks en privilegeret Klasse i Personalet, de syngende Aktører og Aktricer, og skabte derved idelige Kulissestridigheder, men langt værre var det, at denne Syngeskole og dens Elever bleve den Grundsten, paa hvilken lidt efter lidt den store Opera med indfødte Sangere og Sangerinder opførtes, som endnu den Dag i Dag er den danske Nationalskueplads's Kræftskade og en af Grundene til Teaterbudgettets Underbalance. Om Operaen se i øvrigt Art. Opera.

Som ovenfor berørt blev den 1772 nedsatte Kommission snart efter — ved Begyndelsen af Sæsonen 1772 — 73 — med enkelte Personalforandringer Teatrets permanente Bestyrelse, og derefter vedblev Teatrets Bestyrelse i hele dette Tidsrum lige til 1849 at beholde — under skiftende Benævnelser — den kollegiale Karakter, der lammede Forretningsgangen, berøvede Ledelsen Ensartethed og avlede alle Haande Intriger og Kombinationer. Foruden disse Ulemper maa endvidere tages med i Betragtning det Tryk eller undertiden ligefremme Paabud, Hoffet, der i Bestyrelsen var repræsenteret af en eller anden højtstillet Embedsmand, som oftest Hofmarskallen, kunde øve paa Administrationen. Blandt de Mænd, der have siddet i Teatrets Bestyrelse i denne Periode, maa først og fremmest nævnes Kammerherre Hans Wilhelm v. Warnstedt, der i 14 Aar (1778—92) var Teatrets egentlige Leder; han vidste at optræde med Smidighed overfor sine overordnede og med Fasthed overfor sine underordnede, han forenede praktisk Blik med kunstnerisk Interesse. Af de Dramaturger og Digtere, der havde Sæde i Direktionen, kunne nævnes Peder Rosenstand-Goiske, der sad der i 6 Aar (1786—92) uden at øve nogen Indflydelse hverken paa Valg af Repertoire eller Besættelse af Roller; indflydelsesrigere var K. L. Rahbek, der i over 20 Aar (1809—30) var Medlem af Direktionen, men dog ikke mægtig nok til at hindre den fremtrængende Vaudevilles Optagelse paa Repertoiret; ligeledes havde baade Thaarup og Baggesen i nogle Aar Sæde i Teaterdirektionen. Endnu kan anføres, at Højesteretsassessor Chr. Fr. Jacobi, der 1773—84 sad i Direktionen, var den, der efter Teatrets Ombygning 1773 — 74 foreslog at sætte over Prosceniet den sindrige Overskrift »Ej blot til Lyst«, som staar der endnu, efter at den i en Snes Aar (1798 — 1817) havde maattet vige Pladsen for den latinske *Castigat ridendo mores* (»Han lutrer Sæderne ved Latter«).

I Begyndelsen af denne Periode (1775—90) syntes en Guldalder at være oprunden for det danske Teater; ikke blot besad det et ypperligt og kunstbegejstret Personale, men Repertoiret var udmærket, de fleste af Holberg's og Moliere's Komedier holdtes paa Repertoiret, og fra Udlandet hentedes gode og betydningsfulde Nyheder hjem, saaledes fra Frankrig Beaumarchais's »Barberen i Sevilla« og »Figaros Bryllup«, fra England Sheridan's »Bagtalelsens Skole« og Goldsmith's »Fejltagelserne«, fra Tyskland Lessing's »Emilie Galotti«, og i D. skød den dramatiske Litteratur friske Skud: først lige i Begyndelsen af 1770'erne Ewald's patriotiske Skuespil og Wessel's ganske enestaaende Parodi »Kærlighed uden Strømper«, senere i 1780'erne begynder en ny Litteratur med P. A. Heiberg, K. L. Rahbek, Pram, Samsøe o. s. v. Men snart kom Modgangens Tid; først løftede Skuespillets gamle Fjende, Syngestykket sit Hoved paa ny, og den for en lille Tid hendøde Kamp mellem naturlig Tale og kunstig Sang, som er den røde Traad i den danske Nationalskueplads's Liv, begyndte med fornyet Iver; senere vendte Publikums Smag sig bort fra Holberg's og Moliere's livsfrejdige Komik til Farcens konstruerede Løjer, fra de brede Karakterkomedier til de smaaborgerlige Skuespil med en snusfornuftig Moraliseren og megen taarepersende Sentimentalitet. Hovedmængden af de oversatte Stykker hentedes nu ikke som før fra Frankrig, men fra Tyskland: 19. Oktbr. 1790 opførtes første Gang paa den danske Skueplads Kotzebue's »Menneskehad og Anger«, og fra den Dag af beherskede denne tyske Forfatter, der koketterede med alle et Teaterpublikums sletteste Instinkter, i over en Menneskealder næsten helt og holdent den danske Nationalscene: 73 Stykker af ham opførtes over 1,000 Gange. Lidet nyttede det, at Oehlenschlager's svulmende Romantik brød frem i en Række mægtige Tragedier, der begyndte med »Hakon Jarl« (30. Jan. 1808), Kotzebue holdt Publikum fast, end mindre nyttede det, at Shakespeare, al Natursandheds Hovedhjørnesten, 12. Maj 1813 holdt sit Indtog paa den danske Scene med »Hamlet«, det danske Publi-

kum hang end ved Kotzebue's Læber, og først da J. L. Heiberg lokaliserede den franske Vaudeville, lykkedes det at fordrive Kotzebue fra den danske Scene.

Ved Sommerforestillingerne 1825 var den hamborgske Sangerinde Dlle. Emilie Pohlmann optraadt i en tysk Sangfarce, og ikke alene hun, men ogsaa Genren havde gjort Lykke; J. L. Heiberg, der kededes svært ved sin Lektorpost i Kiel og længtes tilbage til Kjøbenhavn, hørte ved et Sommerbesøg i D. om Dlle. Pohlmann's Optræden, og den Tanke slog ned i ham, der baade kendte den franske Vaudeville og den tyske Liederposse, om han ikke med en dansk Vaudeville kunde vinde den Sejr paa Teatret, som han forgæves havde stræbt efter ved Skuespillene »Tycho Brahes Spaadom« (1819) og »Nina« (1824). »Heiberg vilde«, siger P. Hansen i sin Levnedsskildring af Digteren i »Biografisk Leksikon«, »ikke nøjes med en ydre Overførelse af Vaudevilleformen; han vilde paa den ene Side gøre det musikalske Element fyldigere og forene det paa en inderligere Maade med Handling og Karaktertegning, end Forbillederne kendte det, paa den anden Side genføde den lokal komiske Burleske i Holberg's Aand og derved knytte den afbrudte Forbindelse mellem Scenens Fortid og Nutid«. 28. Novbr. 1825 opførtes Heiberg's første Vaudeville »Kong Salomon og Jørgen Hattemager« og vandt stærkt Bifald; dog Aaret efter, ved Opførelsen af »Recensenten og Dyret«, var Sejren ved at slippe Heiberg af Hænderne: Vaudevillen gjorde ingen Lykke, og allerede glædede denne Kunstarts Fjender sig, men Heiberg lagde kort efter ud med et polemisk Forsvar iklædt videnskabelig Alvor: »Om Vaudevillen som dramatisk Digtart og om dens Betydning paa den danske Skueplads«, hvori han spaaede en Genopblomstring af det nationale Lystspil og af dettes sceniske Fremstilling, naar Vaudevillen var brudt igennem som Kunstform, og Strømmen vendte sig atter.

Tiden gjorde virkelig Heiberg's dumdristige Paastand til Virkelighed. Den første, der forsøgte' sig i Vaudevilleform, var Skuespiller C. N. Rosenkilde med »Vennernes Fest«, der dog kun opførtes fem Gange; bedre Held havde vel Th. Overskou, der ogsaa var Skuespiller, med sine Forsøg i Vaudevillen, men hans borgerlige Lystspil som »Østergade og Vestergade« og »Pak« have langt mere gedigent Indhold. Med afgjort Held benyttede derimod Henrik Hertz og J. C. Hostrup Vaudevilleformen, der af Heiberg's egen Hustru, Skuespillerinde Johanne Luise H., f. Patges, udvandedes til Duftvaudeviller som »En Søndag paa Amager« og »Abekatten«. Dog maa baade Hertz'es og Hostrup's store Betydning søges, uden for det egentlige vaudevilleagtige, i Skildringer af hjemlige Interiører og Typer.

Omtrent samtidig med den ny danske Litteraturs Fremgang paa Kotzebue's Bekostning, skete der i selve Oversættelsesrepertoiret et Angreb paa hans Almagt over Publikum, og ogsaa her bukkede Kotzebue under; Magten over det danske Teaterpublikum gled fra ham over til Franskmanden Eugéne Scribe, og i den næste Menneskealder indtil op imod 1870 var atter Hovedstammen af Oversættelsesrepertoiret hentet fra Frankrig. I Allerede 1824 var Scribe indført paa den danske Skueplads med »Valerie«, men det varede dog nogle Aar, inden hans altid underholdende, men kølige og glatte Skuespil vandt Publikum; dette indtraf næppe før 1830 med »Formynder og Myndling«, men fra den Tid af steg hans Yndest ogsaa med rivende Fart.

Balletten, der i Slutningen af 18. og i Begyndelsen af 19. Aarhundrede under Galeotti's Ledelse ikke var traadt Skuespillet for nær, begyndte henimod denne Periodes Slutning atter under August Bournonville at rejse Hovedet, men endnu indtog den ingen dominerende Plads ved den danske Skueplads (se iøvrigt Ballet).

Inden det attende Aarhundrede gik til Hvile, aabnedes i Odense (18. Nov. 1796) det første danske Provinsteater (se herom »Mennesket« [Odense 1797] og »Illustreret Tid.« XXIV S. 570—73), men efter en hensygnende Tilværelse afgik det 1802 ved Døden. 1803 fik Skuespilleren Fr. Schwarz, der ogsaa havde støttet Teatret i Odense med Raad og Daad og havde haabet der at skaffe det kgl. Teater en kunstnerisk Forberedelsesanstalt, Bevilling paa »Det privilegerede Provinsial-Teater«, der netop skulde være en saadan »Planteskole«, og efter nogle Prøveforestillinger i Foraaret 1803 gav han i Helsingør i Sæsonen 1803—04 regelmæssig hver Onsdag og Søndag Forestilling med dette sit »Provinsial-Teater«, hvis Personale var unge Skuespilelever, blandt hvilke undertiden Schwarz selv, undertiden andre Kunstnere fra det kgl. Teater, optraadte som Gæster (jfr. de Meza: »Journal for Skuespillere og Skuespilyndere« [Helsingør 1804]), og med denne unge Trup gav Schwarz i Sommeren 1804 Forestillinger i Jylland's større Købstæder. Det lykkedes ikke senere at oprette noget fast Teater i nogen af Danmark's Købstæder, men disse besøgtes og besøges af omrejsende Teaterselskaber; Direktøren for et af disse, H. V. Lange, blev den første Privatteaterdirektør i Kjøbenhavn: 26. Decbr. 1848 gav han med sit Selskab den første egentlige Teaterforestilling paa det af Georg Carstensen grundlagte Etablissement Kasino (s. d.).

Ved den konstitutionelle Regeringsforms Indførelse inddroges Teatret 30. Maj 1849 under Staten, 25. Juni henlagdes det under Kultusministeriet, og 23. Juli ophævedes dets gamle kollegiale Bestyrelse, og Joh. Ludv. Heiberg udnævntes til Direktør med udstrakt Myndighed; ved Heiberg's Afgang i 1856 medgaves der den ny Direktør, Professor N. V. Dorph, en Kommitteret — Sekretær H. C. Christensen —, og da Dorph efter et Aars Direktorat trak sig tilbage, konstitueredes Christensen som Direktør indtil I. Jan. 1858, da Digteren C. Hauch indtraadte i Direktionen som 1ste — artistisk — Medlem, medens Christensen som 2det Medlem varetog de økonomiske og administrative Anliggender. Ved Udgangen af 1858—59 afskedigedes begge Direktionens Medlemmer, og Gehejmeraad F. F. Tillisch udnævntes til Chef for det kgl. Teater og Kapel, en Titel Teatrets øverste Embedsmand siden beholdt. Da Tillisch ved Slutningen af 1863—64 tog sin Afsked, konstitueredes Etatsraad Kranold i Embedet, og da han i Oktbr. 1866 trak sig tilbage, konstitueredes Etatsraad A. C. P. Linde som Chef, og som Intendant Justitsraad Berner, der havde lagt en ikke

almindelig Dygtighed for Dagen, dels som Teatersekretær under Heiberg og Tillisch, dels som Teaterbogholder og endelig som Regissør. Denne Bestyrelse, der oprindelig vel var tænkt som et midlertidigt Gennemgangsled, fik Aar efter Aar sin Konstitution fornyet, indtil endelig Kammerherre M. E. Fallesen i Sommeren 1876 udnævntes til Chef; efter hans Død 6. Juli 1894 konstitueredes Hofjægermester C. C. S. Greve Danneskjold-Samsøe i Chefsembedet, medens Teatrets Ledelse lagdes i Hænderne paa Professor P. Hansen, der konstitueredes som Kommitteret hos Chefen.

Den vigtigste indendørs Begivenhed i dette Tidsrum er Opførelsen af en ny Teaterbygning; Loven herom stadfæstedes 18. Juni 1870, 18. Oktbr. 1872 nedlagdes Grundstenen til det ny Teater, 10. Marts 1874 hejsedes Kransen paa Kuppeltaget, 1. Juni 1874 gaves den sidste Forestilling paa det gamle Teater; den gaves til Indtægt for Ballettens private Pensionsfond og bestod af en Ballet (»Et Folkesagn«), et lille fransk Stykke (»Efteraarssol«) og et særligt Balletarrangement (»Farvel til det gamle Teater«). Programmet for denne sidste Forestilling bliver end mærkeligere, naar det tages i Betragtning, at Sæsonens sidste ordinære Forestilling var Syngestykket »Sovedrikken«. Det tog sig næsten symbolsk ud, at Syngestykket og Balletten som de sidste forlod den gamle Teaterbygning — den øverstbefalende er jo den sidste, der forlader det synkende Skib, og det viste sig da ogsaa ved det ny Teaters Aabning, at man havde faaet en Opera- og Ballet-Scene, medens Teatrets akustiske Forhold lagde det reciterende Skuespil — Husets retmæssige Ejer — store Vanskeligheder i Vejen. Adskillige Planer have i de forløbne Aar været fremme til Afhjælpning af disse uheldige Forhold; følgende to ere vel de mærkeligste: i Foraaret 1888 forelagde Kultusminister J. F. Scavenius Folketinget et Forslag om Køb af Dagmarteatret, som derefter skulde bruges til det reciterende Skuespil, medens det ny Teater paa Kongens Nytorv overlodes til Opera og Ballet samt Udstyrsstykker, men Folketinget forkastede Forslaget; en lignende Skæbne fik det Forslag, som Kultusminister Bardenfleth efter Indstilling fra en under 23. Marts 1893 nedsat Kommission indbragte i Folketinget i Foraaret 1895 om en omfattende Ombygning af Teatret.

Medens den ny Teaterbygning kun vedrører det kgl. Teaters indre Liv og egen Virken, griber Loven om Teaterdrift i Kjøbenhavn af 12. April 1889 ind ogsaa i dets Forhold til de andre Teatre i Kjøbenhavn. Det kgl. Teater havde indtil da været i uantastelig Besiddelse af alle de Stykker, originale som oversatte, der blot een Gang vare spillede paa dets Scene, og de andre kjøbenhavnske Teatre kunde ikke uden Tilladelse opføre noget af disse; den ny Teaterlov, der indbragtes i Folketinget af Dr. phil. Edv. Brandes, og ved Støtte af Kultusminister Scavenius førtes gennem Rigsdagen, bestemmer, at det kgl. Teater kun ved at spille Stykkerne kan sikre sig Eneretten til deres Opførelse: er et Stykke ikke spillet i et Tidsrum af ti Aar, kunne Privatteatrene optage det uden først at erhverve det kgl. Teaters Tilladelse, og selv om det kgl. Teater senere genoptager Stykket paa sit Repertoire, generhverver det alligevel ikke sin tidligere Eneret. Loven forbedrede saaledes betydelig Privatteatrenes Virkekaar, og Kultusminister Scavenius førte straks denne Bestemmelse ud i Livet, skønt dette efter Lovens Bogstav ingenlunde var nødvendigt; han lod allerede inden den følgende Sæsons Begyndelse udarbejde en Fortegnelse over 160 Skuespil (100 danske og 60 udenlandske). »Samtlige disse Skuespil«, hedder det i Ministeriets Skrivelse til Teaterchefen, »udgør det kgl. Teaters Repertoire, som det i de næste 10 Aar ikke tillades at opføre paa noget andet [kjøbenhavnsk] Teater, naar ikke ganske særlige Omstændigheder maatte tale derfor og da kun for en enkelt eller et Par enkelte Gange og kun med Ministeriets Tilladelse.« Disse 160 Skuespil benævnes »Pligtrepertoiret«. Endvidere fastsætter Loven, at der indtil Aar 1900 ikke maa gives flere Teaterbevillinger i Kjøbenhavn end de alt eksisterende; hermed skabtes en Mellemtilstand, der skal afløses af en endelig Ordning, og bliver denne i Overensstemmelse med Lovens Aand, kan der næppe være Tvivl om, at Teaterdrift bliver fri Næring.

Teatrets Repertoire i dette Tidsrum talte ikke faa danske Nyheder, men ingen af disse betraadte eller anviste den dramatiske Digtning ny Veje og Former; dette var forbeholdt Nordmændene Bjørnstjerne Bjørnson og Henrik Ibsen; særlig den sidste giver den senere Del af dette Tidsrum Karakter ved at paavirke den moderne danske Forfattergeneration og ved at byde Skuespillerne Opgaver, betydeligere og rigere end dem, deres Landsmænd bød dem, Opgaver, der ofte frigjorde hidtil bundne Evner.

Kjøbenhavn, der som ovenfor nævnt i 1848 havde faaet sit første Privatteater, fik snart efter endnu et Teater: først Hofteatret (s. d.), der som selvstændigt Foretagende kun bestod i Sæsonen 1855—56, og dernæst fra 1857—58 Folketeatret (s. d.); derefter hengik adskillige Aar, næsten et kvart Aarhundrede, inden Teatrenes Antal atter forøgedes, dette skete først i Foraaret 1882, da Dagmarteatret (s. d.) aabnedes. (Litt.: Th. Overskou, »Den danske Skueplads«, I—VII [Kbhvn. 1854—76]; Overskou, »Haandbog«, 4. Udg. ved Edg. Collin [Kbhvn. 1879]; P. Hansen, »Den danske Skueplads« I—III [Kbhvn. 1889—95]; Arthur Aumont, »Det kongelige Teater 1874-75 —1888-89« [Kbhvn. 1889]; »Dansk Teater-Aarbog«, I—V Aarg. [Kbhvn. 1890—94]). *A. A.*

Presse.

I. Indtil 18. Aarh. Den periodiske Presses Oprindelse er i D. væsentlig den samme som i andre Lande, nemlig de saakaldte Flyveblade. Allerede i Bogtrykkerkunstens første Tid begyndte man rundt om i Europa at udsende saadanne smaa, tarvelig udstyrede og hastig trykte Skrifter med Beretning om en eller anden nys forefalden politisk Begivenhed, et Slag eller en Fredsslutning, et Fyrstebryllup eller en Berømtheds Død, eller ofte en mærkelig Naturbegivenhed — f. Eks. naar der var født en Kalv med Toppe og Falbelader — til Skræk og Advarsel for den syndige Kristenhed. Det ældste Flyveblad paa Dansk, fra 1542, er af den sidstnævnte Art; det hedder: »Sandtru og for-

ferdelige Ny tiender, som skede i Schlessien i dette Aar MDxlij den XV daw Augusti. Om saadanne græsshopper som ingen haffuer seet tilforn. Huor mange de haffue wærid, och huad skade de haffue giort« (o. s. v.) [4 Bl. i Kvart]. Titlen paa den følgende Tids Flyveblade er hyppig meget langstrakt; Benævnelsen oftest enten »Tidende« eller »Relation« (en Gang imellem ogsaa »Avis«); de kunne være i Prosa (da almindeligvis i Kvartformat) eller paa Vers (da Oktav), sjælden paa mere end 8 Blade; daarlig udførte Træsnit give tit en naturligvis alt andet end tro Illustration af de fortalte Begivenheder. Forfatternavn findes som oftest ikke, Trykkested angives kun ved en Del af dem; man ser, at et stort Antal ere komne til D. fra Tyskland. Indtil Midten af 17. Aarh. udkom der over et Par Hundrede danske Flyveblade (dog ingenlunde alle paa Dansk), i Krigsaarene 1657 — 60 omtrent lige saa mange, de fleste paa Tysk. I den tidligere Tid omhandle de mest de ovenfor anførte mystisk-advarende Hændelser og Jærtegn samt — af udenlandske historiske Begivenheder — Papisternes Færd og Tyrkekrigene; først siden, i 17. Aarh, komme Fædrelandets egne Anliggender væsentlig paa Tale. Diskussion gennem Pressen om Spørgsmaal af almen Interesse taalte Regeringen ikke; men derimod sørgede den selv i ikke ringe Maal for at sætte Publikum i Kundskab om de diplomatiske Forhold til udenlandske Stater ved at aftrykke Gesandters Korrespondance o. 1; denne Art Flyveblade tage deres Begyndelse fra den Tid, da Christian IV selv overtager Regeringen. — Men en Forløber for de egentlige Aviser ere ogsaa de skrevne Indberetninger, som regelmæssig indsendtes til Kongen fra udenlandske Korrespondenter. Mænd som Melanchthon og B ugenhagen forsynede Christian III med »Zeytungen« af denne Art, og de følgende Konger betalte stadig faste Nyhedsreferenter i Udlandet. Det er rimeligt, at ogsaa højtstaaende Embedsmænd og Byernes Magistrater have ladet sig forsyne regelmæssig med skrevne Nyheder, hvorpaa de formelig have abonneret, mest utvivlsomt fra Hamburg, hvor der tidlig fandtes Folk, der ernærede sig som Tidendeskrivere. Efter Indførelsen af et ordnet dansk Postvæsen under Christian IV, hvor langsomt og primitivt dette end maa tage sig ud i Nutidens Øjne, blev Forbindelsen med andre Lande lettet saa meget, at virkelige danske Aviser, regelmæssig og offentlig udgivne, indeholdende Postefterretninger, kunde begynde at udkomme. Det var Boghandler Joachim Moltke (død 1664) og Bogtrykker Melchior Martzan (Universitetsbogtrykker, død 1654), der fik Privilegium 29. Juni 1634 paa at udgive »ugentlige Aviser paa Dansk og Tydsk«, medens Flyveblade angaaende en enkelt Begivenhed gerne maatte trykkes af andre. Allerede ti Aar efter høre vi, at Censuren, repræsenteret af en Universitetsprofessor, har været paa Spil lige over for de danske Avisudgivere, fordi de havde meddelt urimelige og løgnagtige Nyheder; dog slap de med en Advarsel. Man har vistnok nogle enkelte af Martzan's ugentlige Aviser tilbage iblandt de anonyme danske Nyhedsblade fra 17. Aarh.'s 1. Halvdel; men da Flyvebladene just paa den Tid vare i Færd med at gaa over til at blive Aviser og disses Form endnu ikke var bleven rigtig fast, kan man ikke med Sikkerhed paavise de fra den privilegerede Presse stammende Ugeblade. 1657 fik Universitetsbogtrykker Peder Morsing og 1659 hans Enke Avisprivilegium; i samme Periode udgav den anden Universitetsbogtrykker, Peter Hake, og derefter hans Enke en Række Relationer, der maa betegnes som Aviser. Baade de Morsing'ske og de Hake'ske Blade ere paa Tysk; enkelte Nummere ere blevne bevarede til vor Tid. Paa Tysk — og omtrent kun indeholdende udenlandske Nyheder — er ogsaa den Avis, som kgl. Bogtrykker Henrik Gode udgav i Kjøbenhavn med Privilegium fra 1663. Den hedder først »Europaische Wochentliche Zeitung«, senere »Ordinarie Post-Zeitung«, og Brudstykker af Aargangene 1663, 1664, 1665, 1667 og 1669 eksistere i det kgl. Bibliotek. Bladet kom først een Gang ugentlig, siden to Gange (der er dog ogsaa Spor af Ekstranummere), rettende sig efter de udenlandske Posters Ankomst. Hvert Nummer er paa 2 Kvartblade og har en hornblæsende Postrytter som Vignet. Med Avisen fulgte af og til en officiel Fortegnelse over ægteviede, fødte og døde.

Aaret 1666 betegner et Vendepunkt i den danske Journalistiks Historie: da var det, at den talentfulde Digter Anders Bording begyndte sin versificerede Avis paa Dansk med Titel »Den Danske Mercurius*, udgiven efter kongelig Befaling. Omtrent i 11 Aar vedblev den at udkomme — Bording døde 1677 — een Gang om Maaneden med to Kvartblade; de inden- og udenlandske Nyheder ere fortalte i flydende Aleksandrinervers (som dog begribeligvis ikke skænke vor Tids Læsere synderlig æstetisk Nydelse), ledsagede af smaa poetiske Ræsonnementer. Meddelelserne fra selve D. ere naturligvis de interessanteste; her brede vel Hofnyhederne sig mest, men Bording har dog ogsaa sin Opmærksomhed henvendt paa meget andet, som fremmede Diplomaters Ankomst, Udnævnelser, meteorologiske Fænomener, Ildebrande o. 1. Navnet »Mercurius«, efter Gudernes Sendebud, var allerede benyttet til udenlandske Blade (saaledes »Mercure françois« fra 1605), men i sin Form var den danske Avis en Efterligning af den rimede »Muse historique«, som Jean Loret skrev for Mademoiselle de Longueville, senere Hertuginde af Nemours, fra 1650. »Den Danske Mercurius« fortsattes i 14 Aar efter sin Stifters Død, men ikke med hans Talent, af Jesper Als og Ahasverus Bartholin. — Lidt efter Bording optræder Daniel Paulli (død 1684), den første egentlige Journalist i D., med danske og tyske Aviser i Prosa. Hans Privilegium er fra 1672, og i dette Aar udgik det første Nummer af hans tyske »Extraordinaire Relationes«, i Begyndelsen mest indeholdende Krigsnyt fra Ludvig XIV's hollandske Krig, uregelmæssig udkommende Ugeblad i Oktavformat, ofte med Tillæg, fra 1676 med en Særafdeling: »Extraordinaire Oeresundische Relation«; Bladet synes at have bestaaet til omtr. 1680. Vigtigere for dansk Presses Historie ere Paulli's »Maanedlige Relationer« paa Dansk, ligeledes fra 1672, der udkom lige til Slutn. af 1685, ofte med Tillæg, ja en Tid med en hel Bogfortegnelse, »Mercurius Librarius Danicus«, af og til med Kobberstik (Prospekter og Kort af belejrede Stæder o. 1.) som en formelig »Illustreret Tidende« i det smaa. Desuden udgav han i nogle Aar et dansk Ugeblad, kaldet »Dansk Advijs«, vel trykt og i Folioformat som et Nutidsblad; men der er kun levnet faa Nummere nu om Stunder deraf. Paulli's

Aviser, der i det hele maa kaldes for den Tid gode og vel redigerede, havde Mottoet »Relata refero«, og de ere ogsaa væsentlig refererende; deres Kilder ere dels udenlandske Blade, dels specielle Korrespondenter i Indland og Udland. Hvad den Hurtighed angaar, hvormed Nyhederne kunde bringes, skal her anføres, at de fra Hamburg kunde naa til Kbhvn. paa tre Dage, de fra Østersøstæderne tilbagelagde Vejen i fem, de fra Stockholm og Holland i en Uges Tid, medens de fra Paris og Wien brugte 2—3 Uger dertil, fra Spanien og Italien endog en Maaned. I Paulli's danske Blade have de indenlandske Efterretninger selvfølgelig mest at betyde, især Nyhederne fra Krigen med Sverige; ofte aftrykkes ny Forordninger i deres Helhed, og aabenbart har Redaktionen været i Besiddelse af meget officielt Materiale. Men ogsaa underholdende Stof — Anekdoter, Dagsnyt, »Blandinger« — er ikke sjældent i disse D.'s første egentlige Aviser. Samtidig udkom (fra 1672 i en halv Snes Aar) »Ordinaire Posttidender« fra det kgl. Bogtrykkeri, først to Gange om Ugen, siden een Gang, som Fortsættelse af H. Gode's Avis, desuden et dansk Maanedsblad og tyske Aviser, — alt for at konkurrere med Paulli's Foretagender; men disse overgaa langt Konkurrentens. Udgivelsen af Paulli's Aviser, i alt Fald den maanedlige, fortsattes af J. Ph. Bockenhoffer; men Redaktøren var den ikke ubegavede, forfaldne Poet Povel Pedersen. Derefter var Johannes Laverentzen Udgiver — fra 1698 — af en tysk »Post-Reuter«, der kom to Gange om Ugen, og en dansk ugentlig Avis: »Den Kjøbenhavnske Post-Rytter (Vignet med en saadan, blæsende paa sit Posthorn) Som med sig fører Et Ugentlig Udtog af de fremmede Adviser fra [Dato] ... til ... [Aaret]«. Det er tarvelige Blade, især det danske, men de bestode langt ind i 18. Aarh. I Altona fik Bogtrykkeren de Lew, samme Aar som Paulli begyndte sin Virksomhed, Ret til at trykke en Avis; det var den, der senere kom til at hedde »Altonaischer Mercur« og bestod lige til 1875. — I denne Periode mangler det ikke paa Vidnesbyrd om Censurens Indgriben lige over for Aviserne og om Pressesager, og det synes som om Paulli, lige saa vel som hans altonaiske Kollega, blev belagt med Arrest 1672 paa den franske Ambassadør Terlon's Foranledning, fordi han havde bragt nedsættende Nyheder om Kongen af Frankrig. (Smlg. for øvrigt Censur, for dette Tidsrum som for de følgende).

Af kritiske og lærde Tidsskrifter fandtes intet i D. i 17. Aarh.; til Gengæld toges der tilbørligt Hensyn til Landets videnskabelige Forfattere (naar de skreve det internationale Latin) i de fremmede Tidsskrifter af denne Art, f. Eks. P. Bayle's »Nouvelles de la République des Lettres«. Mest bliver dansk Lærdom Genstand for Omtale i *Nova litteraria maris Baltici* [1698—1708], udgiven i Lübeck. Men det var det følgende Aarhundrede forbeholdt at skabe noget nyt indenlandsk i denne Retning.

II. 18. Aarh. Her møder først Navnet Joachim Wielandt os. Denne Mand (1690—1730), Embedsmand, kgl. Bogtrykker og Litterat, bekendt fra sit Sammenstød med Holberg, opnaaede Portofrihed for sine Aviser 1724, medens der hidtil var blevet betalt samme Porto for en Avis som for et almindeligt Brev. For at imødekomme Tidens Smag for det franske holdt han for det første et fransk Ugeblad i Gang (begyndt 1719) samt et Maanedsblad i samme Sprog med velskrevne udenrigspolitiske Artikler og i det hele litterært Sving; desuden tyske »Extraordinaire Relationen« og et dansk Blad med samme Titel, udkommende dels een Gang maanedlig i Kvart, dels to Gange ugentlig i Oktavformat. Fra 1730 sammensmeltedes sidstnævnte Avis med den før omtalte »Kjøbenhavns Postrytter«. Af særlig Betydning vare de Handelsefterretninger, hans Aviser stadig bragte; i Maanedsavisen fandtes en underholdende og belærende Afdeling. Lysten til at læse Aviser var nu saa meget i Stigning, at de Wielandt'ske havde en forholdsvis betydelig Udbredelse; Abonnementsprisen var i Hovedstaden for den danske Ugeavis sammen med Maanedsbladet 3 Rdl. aarlig, for den franske Ugeavis det samme. Efter Wielandt's Død overdroges et Avisprivilegium til Universitetsbogtrykker J. J. Höpffner, men Enken efter Wielandt beholdt tillige sit, saa at der nu i en Aarrække optraadte to konkurrerende Bladudgivere i Kjøbenhavn, og det med Aviser baade paa Dansk, Tysk og Fransk. De Wielandt'ske »Extraordinaire Relationer« havde et Forspring med Hensyn til Forsendelsesvilkaarene (se ovenf.), men de Höpffner'ske — »Kjøbenhavns Postrytter« og »Die Dänische Fama« — med vekslende Format vare de stofrigeste. Fra 1749 kom der imidlertid igen nyt Liv i den danske Presse: da overtog den dygtige Mecklenburger E. H. Berling, allerede højt anset som Bogtrykker, med arveligt Privilegium Udgivelsen af de Wielandt'ske Aviser. Medens de franske og tyske Aviser og den danske Maanedsavis fra hans Trykkeri ikke fik videre Betydning, fik derimod hans danske Ugeavis det i høj Grad: »Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender«, først udkommende to Gange ugentlig i Oktav med 8 Blade eller ogsaa med 4 Blade og Avertissements-Tillæg, snart efter i Kvart (4 Blade eller 2 Blade med 1 Tillægsblad) med det danske Vaaben som Vignet, er Begyndelsen til den endnu (1895) florerende »Berlingske Tidende« (s. d.). Det var vanskeligt for »Postrytteren« at holde denne Konkurrence Stangen, men Höpffner's danske Avis, gaaende i Arv til hans Slægt og til sidst i Bogtrykker J. F. Schultz'es Hænder, gik dog ikke ind før 1798, medens »Die Dänische Fama« holdt ud indtil 1795.

Af egentlig danske Provinsbyer var Odense den første, der fik sig en Avis, nemlig J. C. Brandt's diminutive »Ugentlige Provincial Notifications Liste« (fra 1735), efterfulgt omtrent en halv Snes Aar senere af et Blad med den underlige Titel: »Den Moralske Land-Løbere«. Mere blev det foreløbig ikke til. I Holsten derimod udkom ikke faa Blade, saaledes »Wandsbecker Zeitung«, »Altonaischer Mercurius« og især det meget udbredte »Reichs Post Reuter«, udgivet af Heuss i Altona.

I Henseende til Annoncevæsen var D. fulgt ualmindelig godt med. Vel er det fornemmelig kun Bogannoncer, man træffer i Paulli's Aviser, men Avertissementer var der dog altsaa allerede dengang, og da der 1706 var oprettet et Adressekontor i Kjøbenhavn efter fransk Mønster og Joach. Wielandt nogle Aar senere fik Del i dets Bestyrelse, kom han paa den Tanke 1726 at udgive en speciel Adresseavis. Hvor længe denne har bestaaet, vides ikke; men Folk kom snart saa godt i Gang

med at avertere, at et Annoncetillæg (»Notifications Relation«) jævnlig fulgte med Wieiandt's politiske Aviser. I Wieiandt's Enkes Tid vedblev dette, og under Berling tog Averteringsvæsenet et nyt, betydeligt Opsving. Samme Aar som Berling fik sit Privilegium (1749), udkom Nr. 1 af Adressekontorets »Efterretninger« som særligt Annonceblad o: den endnu bestaaende »Adresseavis« (s. d.). — Det tidligste litterær-kritiske Tidsskrift er atter en Frembringelse af J. Wielandt: det lille Ugeblad »Nye Tidender om lærde Sager«, hvis første Nummer udkom 6. Jan. 1720. Dette Foretagende havde saa megen Livskraft, at det bestod lige til 1836, dog under forskellige Omskiftelser. En kort Tid (1721) redigerede Andr. Højer en latinsk kritisk Journal, *Nova Utteraria*, for Wielandt, men den ophørte snart, og nu hævdede den danske sig trods nogen Konkurrence, for øvrigt mest refererende og mest holdende sig til de lærde Værker, kun i ringe Grad beskæftigende sig med dansk Litteratur; af dens tidligere Redaktører kunne nævnes C. F. Wadskjær og Th. Clitau. Efter at Berling havde faaet Udgivelsen i sin Haand tillige med de andre Wielandt'ske Journaler, kom der bedre Plan i det hele Foretagende, man helligede den danske Litteratur større Opmærksomhed, og der mærkes mere til Kritik og Diskussion end før. Samtidig (o: i 18. Aarh.'s første Halvdel) opstaa de folkelig ræsonnerende Ugeblade efter det fra England udgaaende Forbillede, — Forsøg paa at efterligne Steele's og Addison's satirisk moraliserende »Tatler« og sidstnævntes berømte »Spectator«. Wielandt er ogsaa paa dette Omraade Banebryderen, og den første Prøve i D. paa »Spectator«-Litteraturen (som man almindeligvis kalder den), er hans, snart ophørte, Fordanskning af en hamborgsk Journal af den Art (1726). Holberg's Eftertrykker, Phonixberg, forsøgte sig samtidig ogsaa som vittig Journalist med den elendige »Forkerte Mercurius«. Efter et Par Tilløb i lignende Retning af anonyme Forfattere begyndte Jørgen Riis (død 1749) sit Ugeblad »Den Danske Spectator, samt Sande- og Gransknings-Mand«, 1744—45, med det poetiske Tillæg »Anti-Spectator«. Begge udkom uden Forf.'s Navn og gjorde straks megen Lykke, ja oversattes paa Tysk, da man antog ingen ringere end Holberg for Ophavsmand til dem. Men snart vendte Stemningen sig, Bladet vakte ikke lidet Anstød ved sine skarpe Angreb paa mange Slags Personer og Forhold, og dette belletristiske Oppositionsorgan i moderne human Retning fremkaldte atter Opposition fra konservativ Side, saa at der 1745 udspandt sig en formelig litterær Spectator-Fejde. Elskværdigere i sin Ironi og Moralisering over Samfundstilstandene var den »Spectator«, som Tyskeren J. E. Schlegel (død 1749) udgav ugentlig i sit Modersmaal under Titlen »Der Fremde«, 1745—46. Derimod lignede La Beaumelle's franske »Spectatrice danoise« (1748—58) mere Riis'cs Tidsskrift; ved Siden af træffende Bemærkninger om den danske Nation indeholder den alt for affejende og overfladiske Udtalelser, og dens maskerede Angreb paa »Plautiberg« — hvormed menes Holberg — vare uheldige og uretfærdige.

Fra omtr. 1750 til Aarhundredets Slutning kom der ingen ny Aviser (i egentlig Forstand) op i Hovedstaden. Man havde de Hopffner'ske og de Berling'ske, sidstnævnte hele Tiden i Kvartformat og i forskellige Udgaver paa Tysk og Dansk, som »Kopenhagener Zeitungen« (indtil 1797), den danske Maanedsavis »Stats-Tidender« (1762—1802) og den rigtige Berling'ske Avis, der hed »Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender« indtil 1761 og derefter »De til Forsendelse med Posten alene privilegerede Kjøbenhavnske Tidender« (til 1808). Saa var der desuden Adressekontorets Efterretninger, der trivedes vel under den brave Filantrop, Agent Holck's Overledelse og dengang ikke alene bragte Avertissementer, men ogsaa havde en Nyhedsrubrik. Paa Grænsen mellem Avis og Tidsskrift stod en anden af Holck udgiven Journal, »Aftenposten« (fra 1772, redigeret af E. Balling), der mærkeligt nok faldt i det store Publikums Smag trods sin Flovhed og brede Moraliseren, saa at den holdt sig i mange Aar. I den Struensee'ske Trykkefrihedsperiode myldrede pludselig en Mængde ny Blade frem, fulde af Skandalnyt og ærerørige Sigtelser; men de varede lige saa lidt, som de duede. — Provinsbyerne begyndte i Aarhundredets sidste Halvdel at komme lidt mere med, Odense som sædvanlig forud for de andre, med hele to Aviser, nemlig den Hempel'ske (tidligere efterhaanden Biering's, von Westen's og Seidelin's), begyndt 1772 og fortsat under forskellige Navne — nu er den »Fyens Stiftstidende« —, og den Iversen'ske, oprindelig »Fyens Stifts Avis« (1780), siden under forskellige Titler, i 19. Aarh. fortsat som »Ove Thomsens Avis« og dernæst som »Fyens Avis«, indtil den endte sin lange Løbebane 1868. Man fortalte, at Hempel og Iversen, der først havde polemiseret ivrig mod hinanden, vedbleve med denne Polemik efter deres Forsoning, som et aftalt Spil for at skaffe deres respektive Blade Abonnenter. Den eneste sjællandske Provinsby, der havde Avis i 18. Aarh., var Helsingør, og dens Blad begyndte endda først 1798. I Jylland havde Aalborg fra 1767 sine »[Nyttige og fornøyelige] Jydske Efterretninger« o: den nuværende Stiftstidende, Aarhus derimod ikke før 1797 sin »Kgl. allernaadigst privilegerede Stifts Adresse Contoirs Tidende«, ligeledes fortsat til vor Tid. I Hertugdømmerne trykkedes der ved Aarhundredets Slutning Blade i Flensborg, Haderslev, Slesvig, Kiel og Altona, »Islandske Maaneds-Tidender« eksisterede 1774—76, og i det fjerne Vesten, i Christianssted, udkom 1770—92 »The Royal Danish American Gazette« paa Engelsk som det danske Riges yderste journalistiske Forpost, og det endog i Folio.

Med disse politiske Tidender — samt med nogle faa udenlandske — nøjedes man i D. i Hjemmene, paa Kaffehuse og Vinstuer og i de dengang talrig fremvoksende Klubber. Men Tyngdepunktet i Datidens periodiske Presse laa i Tidsskrifterne, de ugentlige og de maanedlige: fra Udlandet var Oplysnings- og Reformiveren indkommen i Landet ved Aarhundredets Midte, og Lysten til at drøfte alle mulige Emner med Borgerheld og Borgerdyd for Øje gav sig snart Udslag i et rigt Flor af belærende, underholdende, kritiserende og diskuterende Journalistik. Der var i Hovedstaden Holck's »Paketbaad« (1777—79) og lidt tidligere »Fruentimmer-Tidende« (1767—70); det »Almindelige danske Bibliothek« (ved Abrahamson, Bast og L. Smith, 1778—80); »Morgenposten« (en »Middagspost« udkom ogsaa i 1790'erne), der med sin Afløser, »Journal for Politik, Natur

og Menneskekundskab«, holdt ud 1786—1829; »Borgervennen« (udgiven af og for det forenede Understøttelsesselskab), som først lagde sig til Hvile 1888 efter en hundredaarig Tilværelse; »Iris« i Aarene 1791—95, med Fortsættelsen »Iris og Hebe« (1796—1810); J. K. Høst's skandinaviske »Nordia« 1765— 96 og derefter »Skandinavisk Museum« (Organ for Skandinavisk Litteratur-Selskab); »Politivennen«, det fra dansk Skønlitteratur velkendte »ugentlige Almuesblad«, begyndt 1798, først ophørt 1845; »Politisk og fysisk Magazin«, »Samleren« o. m. fl. Digtere som Wessel (»Votre Serviteur Otiosis«) udgave belletristiske Tidsskrifter, Tode tillige i Egenskab af Læge og Menneskeven (flere forskellige, som »Blandinger«, »Den medicinske Tilskuer« m. m.); M. C. Bruun og P. A. Heiberg benyttede Tidsskriftformen til at udbrede deres frisindede politiske Anskuelser. Aviserne maatte ogsaa bøje sig for den herskende Tendens og lade Tidsskrifter af blandet Indhold udgaa som Tillæg. Saaledes Adressekontorets kritiske Journal, redigeret af Jac. Baden, og dets »juridiske, medicinske og økonomiske Tidender« (5 Aargange, 1767—71). I Provinserne kom der »Almennyttige Samlinger til Hjertets Forbedring og Kundskabens Udbredelse« [»og stundom til Morskab« føjede Redaktionen senere til den allerede tilstrækkelig kuriøse Titel]hos Iversen i Odense 1780—1800, i Aalborg »Maanedlige Tillæg til de Jydske Efterretninger« (1775—90), i Aarhus »Clio« (tre Aargange, indtil 1800), i det lærde Sorø en selvstændig Aflægger af Spectator-Genren, nemlig J. S. Sneedorff's »Patriotiske Tilskuer« (1761—63), som fik megen Betydning for Sprogets Udvikling. De to mest fremragende Tidsskrifter af dem alle vare dog C. H. Pram's og K. L. Rahbek's »Minerva« (Kbhvn. 1785—1807, 90 Bd.) og Rahbek's »Danske Tilskuer« (smst. 1791—1808). De indeholdt originale og oversatte Digte og Fortællinger, Afhandlinger over alle Slags politiske, nationaløkonomiske, æstetiske o. a. Spørgsmaal, Teaterkritik (dog ikke i »Tilskueren«) og satirisk moraliserende Skildringer af de daværende Sæder; de vare Tidens Ledestjerner i D. og bleve for Efterkommerne et ypperligt Billede af dens Aand —, begges Værd og Indflydelse forringedes imidlertid stærkt i Aarene s Løb, før de gik ind. Vi ville endnu nævne et Par af de mere specielt kritiske Tidsskrifter, nemlig, foruden de Berling'ske »Lærde Efterretninger« (hvis Redaktør i mange Aar var Rasmus Nyerup), »Kritik og Antikritik« (1788 ff.), udgivet af et Selskab

— Tiden var i høj Grad en Associationernes Tid — og i nogle Aar redigeret af Bibliotekar F. Ekkard; dettes Fortsættelse, »Kritisk og antikritisk Journal for Litteratur i de danske Stater«; »Efterretninger om udenlandsk Litteratur« (1793 ff.), efterhaanden under Redaktion af R. Nyerup, J. K. Høst, J. Thomsen og J. Collin; endelig de for Litteraturhistorien vigtige »Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften und Künste in den K5n. Dänischen Reichen und Ländern«, allerede 1754—57, redigerede af en af de mange indvandrede Tyskere, Biisching, og fortsatte af Lork 1758—66. De faglige Tidsskrifter, de, der omhandle specielle Videnskaber og Kunster, f. Eks. de historiske, lægevidenskabelige o. s. v., lades ude af Betragtning i nærværende Artikel.

III. 19. Aarh. a) Til Frederik VI's Død. Det er jo D.'s mest udpræget æstetiske Periode, disse nogle og tredive Aar. Bladene, hvis Virksomhed besværliggjordes ved forskellige indskrænkende Paabud (Forordninger af 1799, 1805, 1810, 1814, 1837), beskæftigede sig foreløbig omtrent kun med udenrigspolitiske Nyheder — og de vare endda censurerede; dette gælder navnlig om den officiøse »Berlingske« (en Stund kaldet »Statstidenden«), der mødte med sine temmelig smaa Nummere, ofte med Avertissementstillæg, to Gange ugentlig. Den gamle »Adresseavis« maatte i Slutningen af 1830'erne udholde en Dyst med et nyt Blad, »Commissionstidenden«, som gjorde Indgreb i dens Privilegium og søgte at omgaa det ved at trykkes i Roskilde og daglig køres paa Vogn til Hovedstaden, men standsedes ved en Højesteretsdom; Konkurrentens Redaktør var den næsten altid procesførende P. Larsen, Udgiver af et Konversationsleksikon. Denne Kamptid i »Adresseavisens« Levned udmærker sig for øvrigt ved, at Bladet, efter i lang Tid at have været udelukkende et Avertissementsblad, for en Stund fyldte sine Spalter ikke blot med Nyheder, men ogsaa med politiske og lignende Artikler. Den fremmeligste Avis i 19. Aarh.'s Begyndelse var »Dagen«, grundlagt 1803 og redigeret 1822—35 af Fr. Thaarup; dette saakaldte »fortællende« Blad, fra 1806 i Folioformat, i sine to første Aargange trykt med latinske Typer, udkom hver Dag, fra 1835 ogsaa Søndag, med særlig Titel »Søndagen«; det gik først ind 1843. »Politivennen« vedblev at skrive med urokkelig Alvor og ofte i høj Stil om manglende Rendestensbrætter og knirkende Vejrhaner, til Opbyggelse og Ængstelse for Smaaborgerne, der nødig vilde »i Bladet«, medens Ugebladet »Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn« (Navnet dannet efter Sébastien Mercier's berømte »Tableau de Paris«), begyndt 1803, fortsat til 1831 og efterhaanden under Ledelse af J. Werfel, S. Soldin, F. Thaarup og Cl. Rosenhoff, henvendte sig til en noget finere Læsekreds med sine Artikler om Hovedstadens Forhold. Stilstanden i det offentlige Liv foranledigede, som anført, at de toneangivende Kredse helligede Litteraturen og Teatret deres livligste Interesse, og der var da ogsaa i de Retninger nok paa den Tid, som kunde tage Opmærksomheden fangen. Vel gav et Blad som »Berlingske Tidende« sig endnu slet ikke af med Teateranmeldelser e. l., men særlige Organer beskæftigede sig til Gengæld med de æstetiske Fænomener. I første Linie J. L. Heiberg's fortræffelige »Flyvende Post« (1827—28, 1830 og »Interimsblade« 1834—37), hvilket Ugeblad, hvormed Heiberg kæmpede for sine Smagsprincipper som Baggesen før ham (i »Danfana« og flere af ham selv udgivne Blade og Tidsskrifter), langt overstraaler saadanne Forsøg i samme Genre som Boye's »Aftenblad«, Thaarup's »Morgenpost«, C. N. Rosenkilde's »Brevduen«, sammes og A. P. Liunge's »Morgenblad« o. s. v. Af Tidsskrifter med noget tungere og mere eller mindre lærd Præg, men dog almindelig litterært, kritiserende Indhold, fandtes ikke faa. Foruden de hensygnende Rahbek'ske — sidst af dem »Tritogenia« — nævne vi R. Nyerup's og C. Molbech's »Athene« (1813—17), kendt bl. a. fra den Baggesen'ske Polemik, »Dansk Litteraturtidende« (o: de gamle Berling'ske »Lærde Efterretninger«, til 1835), Molbech's »Nordisk Tidsskrift for Historie, Litteratur og Kunst« (1827—36), »Blan-

dinger fra Sorø« (1831—37) og især »Maanedsskrift for Litteratur, udgivet af et Selskab« (1829—38); Redaktionen bestod af 14 fremragende Videnskabsmænd med H. C. Ørsted i Spidsen, og det lededes dygtigt i human empirisk Aand, men de fra Udlandet indtrængende politiske Strømninger skilte lidt efter lidt dets Medarbejdere ad.

For dansk Presses Vedkommende gav den voksende Frihedsbevægelse sig først Udtryk i »Kjøbenhavnsposten« temmelig spagfærdige Opposition. Dette Blad, stiftet 1827 af A. P. Liunge og først væsentlig æstetiserende af Indhold (heri skreve Heiberg's Modstandere), blev efterhaanden overvejende politisk; det ophørte ikke før 1859, efter i sine senere Aar at have haft Griine til Redaktør. 1831 begyndte den frisindede Videnskabsmand J. F. Schouw sit »Dansk Ugeskrift«, hvis 1. Række sluttede 1836; 1835 udgik første Gang Tidsskriftet »Fædrelandet«, redigeret af C. N. David og Johannes Hage; samme Aar ligeledes Ciaudius Rosenhoff's Ugeblad »Den Frisindede«, fortsat til 1846. Til Smudsbladenes Kategori hørte nærmest M. Winther's ret snedig redigerede »Raket« og nogle flere af samme Slags. Da det 1835 hed sig, at Regeringen paatænkte yderligere Indskrænkninger i Trykkefriheden, henvendte et stort Antal ansete Mænd, med Schouw og Prof. H. N. Clausen i Spidsen, sig til Kongen med et Bønskrift, der fik det siden ofte citerede: »Vi alene vide (o. s. v.)« til Svar. Det næste Skridt fra liberal Side var Stiftelsen af »Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug«, hvilket 1835—48 udgav Ugebladet »Dansk Folkeblad«, i sin første Tid redigeret af en Komité, hvoraf bl. a. Schouw, Clausen, H. C. Ørsted, L. N. Hvidt, Sibbern, J. C. Drewsen vare Medlemmer, senere under skiftende Redaktion af en enkelt (F. C. Olsen, D. G. Monrad og Hother Hage).

b) 1840'erne. Saa snart den gamle Konge havde lukket sine Øjne, røbede Haabet om større politisk Frihed end den, Stænderinstitutionen frembød, sig straks i den periodiske Presse. »Fædrelandet« udgaves i forstørret Format som Ugeskrift, snart (fra 6. Decbr. 1839) udvidet til et Dagblad, hvortil der var knyttet Politikere som Monrad, Orla Lehmann, Balthasar Christensen, endvidere J. F. Gjødwad, tidligere »Kjøbenhavnspostens« Redaktør, og C. Ploug, — de to sidste dets Ledere næsten lige til dets Ophør 1882, nemlig Gjødwad til 1878, Ploug til 1881. Som Bannerfører for den nationale, intelligente Opposition under den ny Regering, der inden føje Tid skuffede det liberale Partis Forhaabninger, kæmpede det, til Dels sekunderet af »Kjøbenhavnsposten« og »Den Frisindede«, men hemmet af Beslaglæggelser, Mulkter og Censor Reiersen's Rødkridt, imod de konservative, hyperloyale Organer, »Berlingske Tidende« (M. L. Nathanson) og »Dagen«. Af disse var »Berlingske« i Efteraaret 1831 begyndt at udkomme hver Søgnedag, fra 1840 ogsaa Søndag (dette vedblev dog ikke) og fra 1845 med Morgen- og Aftennummer daglig. Mest læst af Datidens Blade var imidlertid »Corsaren«, D.'s tidligste illustrerede Vittighedsblad; det redigeredes, i alt Fald reelt, af M. Goldschmidt fra den første Aargang (1840) i seks Aar og førte derpaa et betydningsløst Liv indtil 1855. Over dette i uafhængig, halvrepublikansk Aand skrevne Blad var det navnlig, at der j Christian VIII's Tid regnede Mulkter, Fængselsstraffe o. 1., og det var i den Anledning, at »Corsaren«, som den første i D., gav sig til at holde »Straamænd< som Redaktører. Det ny Bondevenneparti fik 1842 sit Organ, »Almuevennen«, udgivet fra 1843 af J. A. Hansen og fortsat under denne Titel til 1854, medens de genvakte skandinaviske Bestræbelser fandt Udtryk i Fr. Barfod's »Brage og Ydun, et nordisk Fjerdingaarsskrift« (1839—42), med Bidrag fra alle tre nordiske Riger, det tidligste i en Række lignende Foretagender i 19. Aarh., hvis nyeste Led er det »Nordiske Tidsskrift for Videnskab, Industri og Kunst«, udgivet af den Letterstedt'ske Forening i Stockholm. Med Hæder og Tak bør her ogsaa de Blade og Tidsskrifter nævnes, der virkede for Danskhedens Sag i Sønderjylland: P. C. Koch's »Dannevirke«, grundet 1838 i Haderslev, Fr. Fischer's Ugeblad i Aabenraa og C. Manicus'es Blad i Flensborg. — Mere »blot til Lyst« vare den europæiserede G. Carstensen's kjøbenhavnske Ugeblade, »Portefeuillen« (1839—41), »Figaro« (1841—42) og »Ny Portefeuille« (1843—44), alle med Litografier, til Dels Portrætter af bekendte Personligheder, det førstnævnte ogsaa med Modebilleder. 1845 begyndte Edv. Meyer »Flyveposten«, der henvendte sig til de »bredere Lag« og navnlig excellerede i Feuilletonromaner, oversatte fra Fransk; den blev siden redigeret af G. Siesbye og Jac. Davidsen og ophørte 1870. J. L. Heiberg søgte forgæves at dæmme op mod Tidens demokratiserende Retning i Litteratur og Politik — som den bl. a. lagde sig for Dagen i Recensionerne — ved sit Tidsskrift »Intelligentsblade« (1842—44), modarbejdet, ikke uden Talent, af P. L. Møller i »Nye Intelligentsblade«; og han trak sig mismodig tilbage til en snævrere Kreds ligesom mange andre af den ældre Tids mere aristokratiske Aander, blandt hvilke f. Eks. F. Paludan-Muller i poetisk Form har udtalt skarpe Ord om Dagspressen overhovedet og især hans Samtids. Imidlertid udkom der ogsaa grundige litterærkritiske Tidsskrifter i denne Periode: F. C. Petersen's »Tidsskrift for Litteratur og Kritik« (1839—42), »For Litteratur og Kritik«, Fjerdingaarsskrift, udgivet af Fyn's Stifts litterære Selskab ved C. Paludan-Müller og L. Helveg (1843—48), Schouw's »Dansk Ugeskrift«, 2. Række (1842—46), og sammes »Dansk Tidsskrift« (1847—51).

c) Den nyere Tid indledes ved 5.-Juni-Grundlovens Bud om Pressefrihed, efterfulgt af den liberale Presselov af 1851; at den danske Presses Tilvækst under disse Forhold har mere end holdt Skridt med Befolkningens, er næsten en Selvfølge. Hvad der i de seneste Aar har bidraget meget til Avisernes Udbredelse, er Bladsalget paa Gaderne, der længe har været almindeligt i Udlandet, men først sildig er blevet Skik og Brug i D. — Hovedstadens Dagspresse fik 1851 en anselig Forøgelse ved »Dagbladet«, redigeret med betydelig Livlighed og Talent af C. St. A. Bille i en længere Aarrække; sammen med »Fædrelandet«, der var præget af Ploug's ejendommelige Personlighed og ved sin velredigerede Feuilleton bl. a. gjorde Publikum bekendt med megen god udenlandsk Litteratur (Macaulay, Dickens o. a.), repræsenterede det under Frederik VII det herskende nationalliberale Parti. »Folkets Avis«, stiftet af Erik Bøgh 1860, tog Sigte paa en noget større Læsekreds og opnaaede ogsaa et saa stort Abonnenttal, som ingen

tidligere dansk Avis; som den første egentlige Feuilletonist i D. morede selve Redaktøren sit Publikum og havde megen Indflydelse derpaa ved den lange Række Causerier, som Bladet bragte Aar efter Aar med Titlen »Dit og Dat«. Efter denne Avis'es Eksempel opstod en hel Del mindre Blade, og Genren florerer til Dato. I til Dels lignende Retning gik ogsaa »Dags-Telegraphen«, grundlagt 1864 af C. V. Rimestad, 1891 opgaaet i Nationaltidende«, hvilket omfangsrige og udbredte Blad (fra 1876), udkommende med baade Morgen- og Aftennummere og trykt med Victoriapresse i Lighed med Udlandets store Aviser, kom til at danne Kernen i det store Ferslew'ske Bladforetagende, der ogsaa omfattede »Dagbladet« og Rob. Watt's, derpaa C. Carstensen's, »Dagens Nyheder« (begyndt 1868), der havde opslugt »Folkets Avis« 1884. Den dybe politiske Spaltning i 1870'erne, mellem »Højre« og »Venstre«, affødte et nyt Oppositionsorgan i Kjøbenhavn, »Morgenbladet« (fra 1873), der eksisterede til 1892. Et udbredt Højreblad med folkeligt Tilsnit er »Avisen«, grundet 1885. Ny indenrigs-politiske Bevægelser gave 1884 Stødet til, at et stort Oppositionsblad til saa Lyset. Det var »Politiken«, der under V. Hørup's Ledelse har vundet en betydelig Udbredelse som den »europæiske« Radikalismes Organ. Som Konkurrent til denne Avis stiftedes det ligeledes meget læste »Dannebrog« 1892. Da den socialistiske Bevægelse fik Indpas i Landet efter 1870, fik den sit eget Organ, »Socialisten« (1871), siden benævnt »Socialdemokraten«. Endvidere skulle nævnes Nyhedsbladene »Aftenbladet« og »Kjøbenhavn«.

Endnu mere paafaldende end de kjøbenhavnske Blades Forøgelse i 19. Aarh. er Provinspressens. Enhver dansk Købstad har nu sin Avis, mange have to, enkelte flere; især voksede Tallet under det stærke politiske Røre i 1870'erne og 1880'erne. I Der er endog blevet udgivet Blade for Byer som Aarup, Ballerup, Helsinge, Holsted, Stavnsholt, Thorning o. fl. Ifølge det kgl. Biblioteks Aarsberetning 1893—94 blev der i det nævnte Finansaar indsendt 216 Aviser fra Rigets Bogtrykkere, deraf 195 fra Bogtrykkere uden for Kjøbenhavn. Overskuer man en Række Aargange af en Provinsavis, der har bestaaet i nogen Tid, vil man næsten ufravigelig se, at de første ere i Oktav, derefter komme nogle i Kvart, og endelig naas Folioformatet, ofte meget stort. Vistnok de fleste ere hidtil trykte med gotisk Skrift, af Hensyn til det store Publikum. 1849 begyndte »Fædrelandet« at møde med Antikva, og »Dagbladet« fulgte siden dets Eksempel; nutildags gælder dette om »Politiken« og »Dannebrog« (af de større Hovedstadsaviser). — Uden for selve D. udkommer der ogsaa adskillige Blade, hvoraf nogle dog maaske snarere bør kaldes Tidsskrifter. Island har »Þjóðólfur«, begyndt i Reykjavik 1849, samt flere; Færøerne have »Dimmalætting« (fra 1878); Vestindien har »St. Croix Avis« (først, fra' 1807, under Titlen »Dansk vestindisk Regerings Avis«) og »St. Thomæ Tidende« (grundlagt 1816); Grønland endelig endog sin illustrerede Tidende, »Atuagagdliutit«, der udkommer i Godthaab (siden 1861). I Sønderjylland udgives nu (1895) følgende i det danske Sprog og i dansk Aand redigerede Blade og Tidsskrifter: »Modersmaalet« og »Dannevirke« (Haderslev), »Heimdal« (Aabenraa), »Dybbølposten« (Sønderborg), »Flensborg Avis«, »Sønderjydske Aarbøger« (Flensborg), »Nordslesvigsk Søndagsblad« og »Illustreret Børneblad for Nordslesvig«, — de fleste af disse med forskellige Aflæggere. Hvor danske Udvandrere have bosat sig, især i Nordamerika, er der opstaaet adskillige Organer i vort Sprog.

Karakteristisk for det nyeste Afsnit i Dagspressens Historie er den dominerende Rolle, som Nyhedsstoffet er kommet til at spille, navnlig efter at den elektriske Telegrafs Linier mere og mere have omspændt Jorden (Ritzau's Telegraf bureau i Kjøbenhavn, stiftet 1866, har staaet i Forbindelse med de fleste danske Blade). Medens f. Eks. Efterretningen om Napoleon I's Kroning i Paris 1804 brugte næsten 14 Dage om at naa de danske Aviser, har man 1894 i D., gennem Bladenes Løbesedler med de nylig indtrufne Telegrammer, kunnet følge Præsident Carnot's sidste Timer i Lyon, lige fra det Øjeblik, da Morderdolken ramte ham, omtrent som om man var personlig til Stede i den franske By. D.'s Dagspresse har endog ingenlunde vist sig fremmed for de nyere udenlandske Opfindelser paa Journalistikkens Omraade: Interview'et og den vidtdrevne Reportage angaaende mere eller mindre private Forhold. Derimod ere ledende Artikler af alvorligere Tilsnit og saglige Diskussioner i omhyggelig udarbejdet Form sjældnere nu end f. Eks. i 1850'erne. »Vor Tid har ingen Tid«, siger en udmærket tysk Forfatter. Hermed staar da ogsaa i Samklang, at medens de faglige Tidsskrifter ere i god Trivsel, er det blevet vanskeligere og vanskeligere at holde de litterære Tidsskrifter i Live, der søge deres Publikum i den humanistisk dannede Del af Nationen. M. Goldschmidt's »Nord og Syd« bestod 1848—59 og M. Steenstrup's »Danske Maanedsskrift« 1855—68; men dets Efterfølgere have gennemgaaende kun haft en kort Levetid (nogle have ogsaa været skrevne af en mindre Kreds med temmelig udpræget Partistandpunkt), nemlig H. Scharling's »Dansk Tidsskrift for Kirke- og Folkeliv, Litteratur og Kunst« (1869—70), Rasm. Nielsen's, Bjørnstj. Bjørnson's og R. Schmidt's »For Idee og Virkelighed« (1869—73), Vilh. Møller's »Nyt dansk Maanedsskrift« (1870—73), Georg og Edv. Brandes'es »Det 19. Aarhundrede« (1874—77). Dog er det lykkedes »Tilskueren«, begyndt 1884, først redigeret af N. Neergaard, derefter af M. Galschiøtt, at holde sig i Live til Dato (1895). I en noget lettere Genre er at anføre Ugebladet »Nær og Fjern«, som i sine 9 Aargange (1872—80) bragte meget læseværdigt og endnu ikke er blevet erstattet. I denne Forbindelse bør ogsaa nævnes det illustrerede Ugeblad »Ude og Hjemme«, med mange ypperlige Træsnit, udgivet 1877—84 af Xylograf Fr. Hendriksen (med O. Borchsenius som Redaktør). Mest Livskraft maa vel det Tidsskrift siges at have besiddet, der skyldes den grundtvigske Retning, nemlig »Maanedsskrift for folkelig og kristelig Oplysning« (fra 1871) ved Helveg, Schrøder m. fl., eksisterende endnu, om end under en noget modificeret Betegnelse. Partiet havde 1848—51 sit Hovedorgan i »Danskeren«, udgivet af N. F. S. Grundtvig selv, og i de seneste Aar er et Tidsskrift med samme Navn begyndt at udkomme fra Askov. — En »Illustreret Tidende« i Lighed med Udlandets, væsentlig med aktuelle Billeder, fik D. 1859; den har holdt sig til Dato trods Konkurrence (»Nutiden« 1876—90) og er efterhaanden bleven redigeret af

Lose og Delbanco, P. Hansen, M. Galschiøtt og Einar Christiansen. I de senere Aargange ere Billederne mest fotografiske Ætsninger; men inden denne nyere Reproduktionsmetode blev indført, bragte Tidenden navnlig gode Portrætter i Træsnit. Lignende, 1895 bestaaende Foretagender ere Aller's »Illustreret Familiejournal« (fra 1877) og »Nordstjernen« (begyndt 1885), redigeret af Jul. Schiøtt. — Af Vittighedsblade har der siden »Corsaren«'s Dage været forsøgt mange, deriblandt »Sværmere« (1863), over hvis kortvarige Eksistens der stadig sværer en vis Nimbus; men et længere Liv har omtrent kun været beskaaret »Punch«, begyndt 1873, hvortil talentfulde Kunstnere — som H. Tegner — have leveret Illustrationer; det er nu (1895) afløst af »Puk«. (Litt. Af Tiden indtil 1750 har man en meget grundig og udførlig Skildring i P. M. Stolpe's »Dagspressen i Danmark« [4 Bd., Kbhvn. 1878—82]; det paagældende Afsnit af nærværende Artikel er et Uddrag af dette Værk. For de senere Tiders Vedkommende findes der ingen større sammenhængende Fremstilling). *E. G.*

Historie.

1) Fra den ældste Tid indtil 1241.

Nogle Tusinde Aar f. Chr., da D. endnu var opfyldt af Fyrreskove, bebyggedes Landet ved Indvandring fra Vesteuropa. Nybyggerne vare ud over det laveste Kulturtrin; de fore over Bælterne paa deres Kanoer, og de forfærdigede sig gode Redskaber af Træ og Ben, især dog af Flint (se Stenalderen). Under et omstrejfende Jæger- og Fiskerliv, hvorom Skaldyngerne paa de midlertidige Bopladser endnu ere Vidnesbyrd, udbredte de sig langsomt mod Øst; det afsides Bornholm blev dog først befolket i den yngre Stenalder. Efterhaanden steg Kulturen, til Dels ved Paavirkning fra Syd og Vest; Vaaben og Redskaber bleve fuldkomnere, Ravperlernes skønne Former og Urnernes Ornamentik røbe den vaagnende Kunstsans, og de store Stendysser og Jættestuer ere talende Vidnesbyrd om Udødelighedstanken. Foruden Hunden, der længe havde været Menneskets Ledsager, holdt man Faaret, Geden, Oksen og Svinet, maaske endog Hesten, som Husdyr; Kvægavl og begyndende Kornavl trængte den mere primitive Levemaade tilbage. Befolkningen tilhørte to Typer, en korthovedet og en slank, langhovedet; Menneskene af sidstnævnte Type maa være indvandrede senest, og da de vise megen Overensstemmelse med den følgende Tids Mennesker, ere de muligvis vore Stamfædre. Efter Midten af 2. Aartusinde f. Chr. afløses Stenalderen af Bronzealderen (s. d.). For Rav tiltuskede man sig hos Nabofolkenes Købmænd baade Bronze og Guld og forarbejdede disse Metaller med Mesterskab og fin Smag. Kvægavl, Agerdyrkning (Hvede, Byg, Hirse), Skibsfart og Handel udvikledes videre, ligesaa Krigsvæsenet, end mere den ornamentale Kunst og en vis Luksus og Pragt i det daglige Liv, hvorved dette ikke længere ensidig bærer Præg af en haard Kamp for Tilværelsen. I 4. Aarh. f. Chr. begynder Jærnalderen (s. d.); nu hamres Vaabnene af det haarde Jærn, medens man af Bronzen kun støbte Smykker og Kar. Forbindelsen med sydligere Lande blev stærkere, og i de første Aarhundreder e. Chr. antog Kulturen et helt romersk Præg; man indførte og efterlignede romerske Sager, drak Vin af romerske Kander og optog de ved Ændring af latinske Bogstaver dannede Runer. Efter Romerrigets Fald ændredes Kulturen; Folkevandringstiden udviklede Dyreornamentikkens barbariskfantastiske Smag, der dog efterhaanden harmoniseredes og hævedes til stor Højde ved Paavirkning af irske og frankiske Forbilleder. De religiøse Forestillinger havde imidlertid undergaaet en gradvis Omdannelse fra Stenalderens Sjæledyrkelse til den højt udviklede Asalære (se Nordisk Mytologi). Men endnu gør det danske Folk sig ikke ret gældende paa Historiens store Skueplads. Dragne med af Folkevandringens Røre foretoge dog Danskerne, som Forvarsel om den senere Vikingefærd, nogle Indfald i de frisiske Egne i Beg. og ved Midten af 6. Aarh. e. Chr.; men de bleve slaaede af de krigerske Merovinger, og i den første af Kampene faldt deres Konge, Hugleik.

Det danske Folk (jfr. Danerne) hørte til den germanske Stammes nordlige Gren og beboede det hele D. (Navnet betyder vistnok »Danernes Skov«) fra Ejder til Hallandsaas; dog tillod man (i 8.—9. Aarh.?) Friser, som forstode at dyrke Marsken, at nedsætte sig langs Sønderjylland's Vestkyst, men uden politisk Selvstændighed. De næsten ubeboede Grænseegne vare Stødpuder imod Sachserne og imod Gøterne. Gennemgaaende var Landet bebygget, og store Strækninger vare bragte under Kultur; enkelte Egne, særlig det østlige Nordsjælland, laa dog hen som uigennemtrængelig Skov og bleve først sent opdyrkede ved Rydning (Hillerød, Birkerød). Samfundsforholdene svarede til de gamle Germaners. Af Familier opstode Slægter, der bevarede Sammenholdet, idet de boede i Byer og dyrkede Markerne i Fællesskab ved Hjælp af Trælle. De større Byers Navne endte hyppigst paa -lev (o: efterladt Gods) og -by; her boede de fri Ejendomsbesiddere, Adelbønderne (se Bonde). Efterhaanden opstod der om de ældre Byer en Mængde mindre Udflytterbyer, Torper, der beboedes af Bryder (s. d.). Hver By styrede sine egne Anliggender; men inden for visse Kredse, Herreder, sluttede Byerne sig sammen og varetoge paa Herredstinget de fælles Interesser. I Spidsen for eet eller flere Herreder stode Høvdingeætter, hvis ypperste Mænd havde Anførslen i Krig og tillige ofte vare Goder (s. d.). Af Høvdingedømmet opstod tidlig Kongedømmet, hvorved de mange Smaakredse samledes til større Helheder. Kongen valgtes paa Tinge; men man valgte inden for den bestemte Kongeæt, der tænktes at stamme fra Guderne og derfor var hellig. Drotten var da ogsaa Folkets religiøse Overhoved, og end mere hævede han sin Magt som Fører i Krig. Tillige skulde han vaage over den indre Fred og modtog derfor Bøder af den domfældte. Endvidere udviklede der sig et kongeligt Embedssystem (Jarler over større Egne, Kongsbryder paa de enkelte Kongsgaarde), der tillige med Hirden og de vidtstrakte Godser — alt udyrket Land var Kongens — skaffede Kongedømmet stor Indflydelse og Anseelse. Dog gav Folket (o: Adelbønderne) selv Love og afsagde Dom paa Tinge. Ved det stærkt udviklede Kongedømmes Indgriben blev D. forholdsvis tidlig et samlet Rige. Allerede i 6. Aarh. var der kun 2 Riger, et jydsk med Jællinge som Kongesæde og et østdansk under Skjoldungeætten (s. d.)

med Lejre, senere med (det efter Kong Ro opkaldte?) Roskilde som Kongesæde; saaledes er den historiske Baggrund for det angelsachsiske Digt »Beovulf« (s. d.). Senest i 8. Aarh. fuldbyrdedes Enheden, og Danerne synes endog at have villet udstrække deres Vælde videre, men bleve standsede af Gøter og Svear i Braavallaslaget (s. d.). Men det danske Rige var dannet, og Skjoldungerne havde Herredømmet lige til Ejder. Dog beholdt de tre Landsdele Selvstændighed i Forhold til hverandre og bevarede den ned gennem Tiderne; Jyderne vedtoge Love og dømte paa Landstinget i Viborg, Sjællænderne i Ringsted, Skaaningerne i Lund.

D. var stærkt nok til at stille sig fjendtlig over for den stigende Frankervælde. Kong Sigfred tog sig af den flygtende Sachserhøvding Widukind (777), og den mægtige Gudfred, der ogsaa var Herre i det sydlige Norge, anlagde Kovirke (s. d.) og forberedte endog Tog mod Karl den Store; men han blev myrdet (810), og hans Efterfølger fandt det dog raadeligst at slutte Fred. Efter 812 svækkedes Riget af voldsomme Kampe mellem to Grene af Kongeætten. En af Kongerne, Harald, tyede gentagne Gange til Frankerne, og derved banedes Vej for Kristendommen. Ærkebiskop Ebo af Reims gæstede Sønderjylland 822, og da Harald under et Ophold hos Kejser Ludvig den Fromme var bleven døbt i Mainz, fik han Ansgar med sig (826). Skønt adskillige Danskere ved Handelssamkvem med den frisiske By Dorstad allerede vare paavirkede af Kristendommen, gik det dog kun smaat med Missionen, især da Harald snart blev fordreven til Frisland, hvor han og hans Slægt længe opretholdt et dansk Herredømme. Gudfred's Søn Haarik var nu Enekonge i D., og efter nogen Tids Fjendskab sluttede han Fred med det østfrankiske Rige, hvorpaa Ansgar atter kunde komme til Landet. Kristenforkyndelsen fremmedes yderligere under den yngrcHaarik; men efter Ansgar's Død (865) stod den i Stampe, fordi Forholdene vare den ugunstige. Folkets bedste Kraft havde nemlig allerede længe været opslugt af de vældige Vikingetog, der vendte sig mod de britiske Øer, Elblandet, Frisland, Frankrig, ja endog Middelhavslandenes Kyster og vistnok væsentligst skyldtes en relativ Overbefolkning, tillige dog Folkets Kamplyst og Guldtørst. Vikingerne ell. Normannerne (s. d.) begyndte deres Færd 793 ved Hærgning af det engelske Økloster Lindisfarne og fortsatte nu bestandig, først spredt og tilfældig, men fra ca. 835 efter fast Plan, stundom med Hære paa 30—40,000 Mand; de gik frem med overlegen Krigskløgt og udnyttede snildt al indre Splid i de store Kulturlande, saa at disse til sidst næsten vare værgeløse. Nu satte man sig fast ved Loire's og Themsen's Mundinger, Høvdingen Regner (Lodbrog) hærgede baade Irland og Paris (845); hans Sønner erobrede Nordengland, og snart syntes Angelsachserne helt at skulle bukke under, indtil Alfred den Stores Sejr (878) dog indskrænkede de Danske til Danelagen (s. d.). I de følgende Aar rasede Normannerne værre end nogen Sinde i Frankerrigerne, særlig langs Rhinen og dens Bifloder; men efter at deres Konge, Gudfred, var bleven myrdet (885), da endvidere det store Angreb paa Paris var mislykket (886), og Kejser Arnulf havde slaaet Normannerne ved Dyle (891), begyndte Vikingefærden at sagtne. 911 kom Normanner under Rollo til Frankrig og fik det efter dem opkaldte Normandi som Len, og baade her og i England begyndte de nordiske Indvandrere at antage højere Kultur, medens de paa deres Side tilførte de fremmede Lande friske Kræfter.

Saa enestaaende en Vælde D. end udfoldede ved disse Normannertog, svækkedes Riget selv dog ved Udvandringerne og Vikingelivets Uro, og det manglede ikke paa Omvæltninger og Kampe. I Beg. af 10. Aarh. tilrev Svenskeren Olav sig D. eller en Del deraf. Hans Søn Gnupa blev efter Hærgninger paa tysk Grund slaaet af Kong Henrik I og tvungen til at lade sig døbe (934), men snart efter fældet af Gorm den Gamle. Gnupa's Søn Sigtrygg faldt i Normandiet (943), og hans Moder rejste ham to Mindestene ved Slesvig (se Runestene). Gorm og hans Søn Harald Blaatand havde nu vundet sig hele D. og sikrede Sydgrænsen ved Opførelsen af Danevirke (s. d.), der særlig skyldtes Gorm's Dronning, Tyre Danmarksbod. Paa Grund af det tyske Riges Opsving under Otto I kunde Ærkebiskop Adaldag af Hamburg med Held aabne en ny Mission r D. Endnu bleve vel først Tyre og dernæst Gorm paa hedensk Vis højlagte ved Jællinge (se Runestene); men henimod 948 tillod Harald Blaatand Oprettelsen af danske Bispesæder i Slesvig, Ribe og Aarhus, og efter Poppo's Jærnbyrd (ca. 960) lod han sig døbe og var mægtig nok til at drage største Delen af Folket med sig; først nu foregik altsaa det egentlige Trosskifte i D. Harald udstrakte sin Vælde over Egnene S. f. Ejder og grundede Krigerkolonien Jomsborg ved Odermundingen; ved Haakon Jarls Hjælp tilvendte han sig ogsaa Herredømmet over Norge og havde saaledes vældig Magt. I sine senere Aar skadede han sig imidlertid ved mislykkede Foretagender. Krigerne fra Jomsborg angrebe under Høvdingen Styrbjørn den svenske Konge Erik Sejrsæl, men bleve slagne; Harald selv udæskede Kejser Otto II; men denne gjorde et Hævntog (974), satte Ild paa Danevirke og oprettede af Ejderlandet et tysk Markgrevskab, der dog snart blev tilbageerobret af de Danske; og da Harald sendte sine Jomsvikinger imod den oprørske Haakon Jarl i Norge, lede de Nederlag i Hjørungavaag. Den gamle Konge blev forhadt, og en Del af Folket samledes om hans Søn Sven Tjugeskæg (Tveskæg) (ca. 985—1014), der i Modsætning til Faderen viste Taalsomlied i Trossagen. Harald faldt i Kampen mod Sven og blev jordet i Roskilde Kirke, som han selv havde bygget. De tro Jomsvikinger vilde dog ikke lyde Sven, og ved List tog deres snu Høvding, Sigvald, ham til Fange, saa at han maatte udrede svære Løsepenge. For at indvinde det tabte gjorde Sven store Vikingetog til England. Under hans Fravær bemægtigede Erik Sejrsæl sig D.; men Sven drog da tilbage og fordrev Svenskerne efter haarde Kampe ved Hedeby. I Forbund med landflygtige Nordmænd og Svenskerne, med hvem han var kommen i god Forstaaelse ved at ægte Erik Sejrsæl's Enke, Sigrid Storraade, vendte han sig senere mod den norske Konge Olav Trygvesøn, fældede ham med stor Overmagt ved Svold (ca. 1000) og fik derefter en Del af Norge. Et stort Blodbad paa Danskere i England (1002) æggede Sven Tjuge-

skæg til ny Vikingetog, og til sidst erobrede han hele det rige England (1013), men døde snart efter. Under ham paavirkedes den unge danske Kirke af den angelsachsiske, og selv højbyrdige danske Mænd, som de to Odinkar'er, traadte i Kirkens Tjeneste. Den egentlige Missionstid var nu afsluttet, og Vejen var banet for kristelig Kultur (de første danske Mønter).

Ved Sven's Død fik hans ene Søn, Harald (1014—18), D.; den anden, Knud den Store, valgtes af Hæren til Konge i England, men mistede straks det erobrede Rige og maatte genvinde det under haarde Kampe. Efter Harald's Død fik Knud tillige Danmark (1018—35). Imod hans truende Vælde sluttede Olav Haraldsøn i Norge og Anund Jakob i Sverige et Forbund, og medens Knud var i England, gjorde de Indfald i D.; men Knud kom hurtig til, og om end Slaget i Helgeaa (1026) ikke var nogen Sejr for ham, var han dog den stærkeste og kunde ubekymret drage paa Pilegrimsfærd til Rom (1027). Ved Løfter og Gaver til de norske Høvdinger undergravede han dernæst Olav's Magt, saa at den norske Konge maatte flygte (1028), og ved Forsøget paa at genvinde sit Rige tilsatte han Livet (1030). Saaledes var Knud nu ogsaa Herre over Norge, og først kort før hans Død rejste Nordmændene sig mod hans Søn Sven og dennes Moder, Ælgife, afrystede Fremmedaaget og indkaldte Olav's Søn Magnus. Ogsaa over Sverige og Skotland gjorde Knud Krav paa Højhed, og i alt Fald havde ban større Magt, end nogen anden dansk Konge har haft. Fra Viking var Knud bleven en europæisk Kulturkonge, om end han endnu kunde være voldsom (Ulv Jarl's Drab, Krænkelsen af Vederlagsretten). Selv for England fik han ved sin Lovgivning og sin kirkelige Iver stor Betydning, han hævede baade Præstestanden og Kongedømmet; men ligesaa i D., hvor han grundlagde de første Klostre, ansatte udmærkede lothringske Klerke og førte Kristenkulturen langt videre frem. En stærk Støtte for Kongemagten i begge Lande skaffede han sig ved sin Tinglid eller Vederlaget (s. d.). Knud følte sig dog mere som England's end som D.'s Konge og vakte derved stundom sine Landsmænds Misnøje. Med Knud den Stores Søn Hardeknud (1035—42), der efter Faderen fik D. og efter Halvbroderen Harald Harefod's Død (1040) England, ophørte Unionen mellem de to Lande; den norske Konge Magnus den Gode (1042—47) vandt Herredømmet over de Danske og slog de fremtrængende Vender paa Lyrskov Hede (1043), men maatte idelig kæmpe med Knud den Stores Søstersøn Sven Estridsøn. Først ved Magnus'es Død kom Sven i virkelig Besiddelse af D. (1047—76) og sikrede sig Riget ved en blodig, men ikke altid sejrrig Fejde (indtil 1064) med den krigerske norske Konge Harald Haardraade. Senere udsendte han to store Tog for at fordrive Vilhelm Erobrer fra England, men udrettede intet. Under fredeligere Forhold lagde Sven's fremragende Evner sig bedre for Dagen. Han organiserede de danske Bispedømmer og hele Kirken, gjorde Bisperne til sine Venner (Vilhelm i Roskilde), hævede Præstestanden, svækkede Ærkesædet Hamburg's Magt over den danske Klerus (se Adalbert), knyttede Landet nøjere til Pavestolen og blev i det hele ved sin kloge Politik en af D.'s største Konger.

Efter Sven Estridsøn's Død valgte man paa Isøre Ting hans ældste Søn, den afholdte, men svage Harald Hén (1076—80), hvis Navn knyttedes til de gode Love, han gav Folket efter dets Ønske. Den næste af Svenssønnerne, Knud den Hellige (1080—86), vilde stolt og myndig udvide Kongemagten og skabe en Præstevælde til Støtte for Tronen, men var ofte haard og hensynsløs i Valget af Midler, især efter at han til sin Harme havde maattet opgive et stort Erobringstog til England (1085). Forbitrede over hans Fogeders Uretfærdighed rejste Vendelboerne sig imod ham, Oprøret bredte sig videre, og Knud blev dræbt i Albani Kirke i Odense. Med hans Broder Olav Hunger (1086—95) kom en politisk Reaktion til Roret; men det var i alle Maader en ulykkelig Tid, og Knud's Bestræbelser kunde derfor med Held genoptages af den næste Broder, Erik Ejegod (1095—1103), der endog fik Knud gjort til Helgen (1101) og med stor Kraft virkede for Oprettelsen af et selvstændigt dansk Ærkesæde. Tillige slog han Venderne, der siden Olav's Tid havde forurolíget den danske Søfart, og samlede Nordens Konger til et Fredsmøde. Greben af Korstogsbevægelsen gav han sig paa Pilegrimsfærd til det hellige Land, men døde undervejs paa Cypern, samtidig med at Paven endelig gjorde Lund til Ærkesæde for Norden, saa at Hamburg's Højhed over den danske Kirke blev brudt. Af de faa Svenssønner, der endnu vare i Live, blev Niels Konge (1104—34). Denne svage og smaalige Mand kunde ikke værne D. hverken mod indre eller mod ydre Fjender; Tugten i Vederlaget forfaldt, ustraffet drev Erik Ejegod's ældste Søn, Harald Kesje, Røverfærd i Roskildeegnen, og Venderne strejfede ind over Grænsen. Forgæves søgte Dronning Margrete Fredkulla at raade Bod paa disse Ulykker. Først da Erik Ejegod's højtstrebende Søn Knud Lavard blev Sønderjylland's Jarl eller, som det nu kaldtes, Hertug (1115), bleve Venderne tugtede, og D. fik Fred. Knud Lavard blev tillige Banebryder for en højere, mere europæisk Kultur; men hans store Anseelse i hele Landet og det Herredømme, han vandt over de vestlige Vender, vakte Misundelse hos Niels og hans Søn Magnus, og denne myrdede til sidst sin ridderlige Frænde ved Haraldsted (1131). Knud's Broder Erik Emune rejste sig til Hævn, og efter en blodig Borgerkrigs Omskiftelser fældede han Magnus ved Fodevig (1134), medens Niels kort efter blev dræbt af Slesvig's Borgere. Erik Emune (1134—37) forspildte Frugten af sin Sejr ved Haardhed og Grumhed, der voldte ham Døden for Morderhaand, hvorpaa hans Søstersøn Erik Lam (1137—46) blev valgt til Konge. Med fyrigt Mod bekæmpede Erik sin Modkonge, Olav, Harald Kesje's Søn, og fældede ham til sidst" i Skaane (1143); men under Striden hjemsøgte Venderne atter de danske Farvande. Mismodig og syg indtraadte Erik i Odense Kloster, hvor han kort efter døde. Den danske Kirke, der i Ærkebiskop Eskil havde faaet en ypperlig Fører, opnaaede ved denne Tid en smuk Blomstring; der rejstes herlige Stenkirker (Lund, Viborg, Ribe) og ny Klostre, og Kirken modtog rige Gaver. Erik Lam's Fratræden (1146) indledede imidlertid en sørgelig Tid for Landet, der endte i dyb Fornedrelse. Jyderne valgte Knud Magnussøn til Konge, men Sjællandsfarer og Skaaninger samledes

om Erik Emune's Søn Sven, og medens Kræfterne nu udtømtes i den voldsomste Kongekrig, plyndrede Venderne i Sund og Bælt, ja satte sig endog fast paa de sydlige Øer. Støttet af Knud Lavard's Søn Valdemar fik Sven Overtaget over Knud Magnussøn, men maatte efter Frederik I's Bud love ham Sjælland til Len (1152). Samtidig med at han stødte de Danske ved sit Overmod og sin forfængelige Jagen efter tysk Skik, svigtede han imidlertid sit Ord til Knud og drev derved Valdemar over paa Fjendens Side. Da Sven nu stod dem begge efter Livet, lode de sig udraabe til Konger, og Sven flygtede da til Tyskland (1154). Ved tysk, til sidst endog ved vendisk Hjælp vendte han tilbage, og paa Lolland blev der sluttet Forlig, hvorved D. ligefrem blev opløst i 3 Dele, een til hver af Kongerne. Straks efter søgte Sven dog under et Gilde i Roskilde at rydde sine Medbejlere af Vejen. Knud blev nedhugget, men Valdemar slap med et Saar og flygtede til Jylland, og da Sven angreb ham her, led han et stort Nederlag og blev paa Flugten dræbt paa Grade Hede (1157).

Med Valdemar I's Enekongedømme (1157—82) begyndte et storladent nationalt Opsving. Dette skyldtes især Absalon (s. d.), der blev Biskop i Roskilde, senere Ærkebiskop af Lund, og var Sjælen i sejrrige Venderkampe, hvorved D. sikrede sig Fred og erobrede Rygen. Landet værgedes ved stærke Borge (Vordingborg, Sprogø, Nyborg, Kalundborg, Havn) og ved Valdemarsmuren (se Danevirke). Kirkens Indflydelse steg, ved den sjællandske og skaanskc Kirkeret trængte Tienden igennem i det østlige D., og talrige Klostre opstode, især hørende til Cistercienserordenen (Vitskøl, Sorø, Øm o. s. v.); vel kom Valdemar i Strid med den hierarkisksindede Ærkebiskop Eskil, men det lykkedes dog Absalon at tilvejebringe Harmoni og kraftig Samvirken mellem Kongedømmet og Kirken, hvilket bl. a. fandt Udtryk i Festen i Ringsted 1170, hvor Kongens Fader blev lagt i Helgenskrin, og Kongens Søn, den lille Knud, blev kronet. Sammensværgelser af Kongeætlinger mod Valdemar bleve lykkelig afværgede, og Stormændene knyttedes nøjere til Tronen, Under Knud Valdemarsøn (1182—1202) blev Absalon til Landets Held endnu mægtigere. Dristig afviste han Kejser Frederik's Højhedskrav, og da denne hidsede Pomrerhertugen Bogislav til Kamp mod D., vandt Absalon en glimrende Sejr ved Rygen (1184). En ny Støtte for de Danskes opvoksende Vælde blev Knud's Broder, den unge Valdemar, der var Sønderjylland's Hertug. Da den forræderske Biskop Valdemar af Slesvig dannede en Kæmpesammensværgelse mod sit Fædreland og ved svensk-norsk Hjælp søgte at gøre sig til Konge, blev han greben (1192) og sad nu 14 Aar som Fange paa Søborg, medens Hertug Valdemar slog hans Forbundsfælle, Grev Adolf III af Holsten, fangede ham og erobrede hele hans Land, saa at D.'s Grænse blev skudt frem til Elben. Under saadanne Forhold afsluttedes Absalon's daadrige Liv (1201); hans Efterfølger i Lund blev hans Frænde, den berømte Skolastiker Anders Sunesøn (s. d.). Kort efter døde Knud, hvorpaa hans Broder besteg Tronen som Valdemar II (1202—41) og hævede D. til Stormagtsrang. Tyskland, der svækkedes ved indre Kampe, kunde ikke standse hans Sejrsløb; han underlagde sig de tysk-vendiske Egne langs Østersøen og slog Kejser Otto IV, medens dennes heldige Medbejler, Frederik II, afstod Valdemar de erobrede Lande (1214). Ved Korstog til de hedenske Egne hinsides Østersøen, særlig det berømte Tog 1219, vandt den store Konge sig tillige Herredømme over Estland, en kort Tid tillige over Livland, og samtidig naaede det middelalderlige Aandsliv sin højeste Blomstring (Sakse, Anders Sunesøn). Da brast Lykken med eet Slag. Valdemar's Vasal Grev Henrik af Schwerin overrumplede sin Herre paa Lyø og førte ham som Fange til Tyskland (1223). Medens de Danske vare som lamslaaede, rejste de nordtyske Fyrster sig; Fredsunderhandlingerne glippede, og en Hær faldt ind i Nordalbingien (Holsten), hvor Valdemar's Søstersøn og Statholder, Grev Albert af Orlamiinde, blev fangen i Slaget ved Mölln. Nu maatte Valdemar løskøbe sig ved Afstaaelse af alle Erobringer S. f. Ejder og Udredelsen af svære Løsepenge (1225); men efter at have opfyldt sine første Forpligtelser lod han Paven løse ham for den Fredsed, han havde svoret, og begyndte en sejrrig Krig, indtil han ved Bornhø ved led et afgørende Nederlag (1227). Da opgav Valdemar sin Krigspolitik; Estland, der samtidig gik tabt, vandt han tilbage uden Sværdslag (1238), og i det hele styrede han Landet med største Klogskab. Særlig bedrede han med kraftig Haand Retsvæsenet og fik Navnkundighed som den store »Lovfører«. Tidligere havde han ved Forordning bl. a. helt afskaffet Jærnbyrd som retsligt Bevismiddel; nu lod han, kort før sin Død, Jydske Lov udarbejde og hævdede i Forordet, støttet paa kanonisk Ret, Kongens guddommelige Magt. Lovkyndige Mænd havde allerede optegnet de gældende skaanske og sjællandske Love. I sit huslige Liv undgik Valdemar ikke tunge Sorger. Efter 7 Aars Ægteskab mistede han sin første Dronning, den fromme Dagmar; dernæst ægtede han den skønne Berengaria; men ogsaa hun døde i sin fejreste Ungdom; hans ældste Søn, den udvalgte Konge, Valdemar, omkom ved et Vaadeskud (1231), og med Bekymring skal han have forudset Ufred mellem sine yngre Sønner.

Lovene og Kong Valdemar's Jordebog (s. d.) give fyldige Oplysninger om Valdemarstidens Samfundsforhold. Oldtidens Simpelhed er nu afløst af en sammensat Stænderudvikling, til Dels paavirket af almeneuropæiske Kulturformer. Kongedømmet havde hævet sig stærkt, tilegnet sig en betydelig Lovgivningsmagt og nogen dømmende Magt og vundet forøget Beskyttelsesret og Straffemyndighed. Kongens Ombudsmænd (Fogeder) hørte nu til Rigets fornemste Slægter, og Hofembederne, særlig Drostens, Marskens og Kanslerens, vare ved at blive høje Rigsembeder. Enkelte Landsdele gaves Kongeætlinger som Len; særlig var Sønderjylland hyppig forlenet til en Hertug; men Lensmændene betragtedes væsentligst som Embedsmænd og svækkede derfor ikke Kronen, og i Adelen havde denne en stærk Støtte. Kongen varetog overalt sine Regentpligter, idet han drog om i Landet paa Gæsteri, og Befolkningen maatte da yde »Nathold« (s. d.). Ellers oppebare Ombudsmændene Afgifter og Ydelser til Kronen, og ved ny Paalæg, hvortil Folket gav sit Samtykke, stege Kongens Indtægter. Ligeledes kunde Kongen

kræve forskellige Slags »Inne« (s. d.). Præstestanden havde opnaaet stor Magt ved de rige Gaver og de kongelige Privilegier, som tilfløde Kirker og Klostre; ved Domsret i egne Sager og ved Cølibatet, der endelig trængte igennem, udsondredes den stærkere fra Folket, medens de kirkelige Ideer fik større Magt over Sindene, saa at Tienden kunde indføres over det meste af D. og kanonisk Ret begynde at gøre sig gældende i Lovgivningen. Domkapitler fandtes nu ved alle Bispekirker, Klostrenes Tal og Rigdom tiltog stadig, fra Valdemar II's Tid fik D. foruden de landlige »Herreklostre« Dominikaner- og Franciskanerklostre i Byerne. Danskere, endog Lægfolk, droge til Paris for at studere (Absalon, Peder og Anders Sunesøn, Erik Plovpenning), og i Hjemmet gjorde de deres teologiske, kirkeretlige og filosofiske Lærdom frugtbringende; særlig samlede den gamle Biskop Gunner i Viborg Discipelskarer om sig. Adelen opstod af Bønderne, rig ved sine omfattende, vistnok stærkt tiltagende Strøgodser og fast sammensluttet i Vederlaget ved den særlige Lov, Vederlagsretten, der ved Absalon's Bestræbelser fornyedes i sin gamle Strenghed. Vederlagsmændene kaldtes derfor ogsaa Herremænd (d. e. Herrens Mænd), og de udgjorde virkelig en Tjenesteadel til Kongedømmets Støtte. De mægtigste Stormænd knyttedes tillige til Kongen som hans Raad i vigtige Sager, hvorved der lagdes Grund til de senere Danehoffer (s. d.). Borgerstanden begyndte at udvikle sig paa Grund af Byernes Opsving, der atter skyldtes Fiskeriets, Handelens og Haandværkcts Fremme og den stærke Sammenslutning i Gilder (s. d.), af hvilke det ældste, man kender, er »Edslaget« i Slesvig paa Knud Lavard's Tid. Byerne stilledes ofte under Kongens særlige Værn og begyndte at faa egne Stadsretter, Slesvig saaledes ca. 1200. Inden for Bondestanden fandt der nogen Udjævning Sted mellem de forskellige Klasser. Den Adelbonde, som ikke hævede sig til »Herremand«, trykkedes ned til at blive den lille Jordbruger, medens Bryden og den voksende Klasse af Landboer (Fæstere) hævede sig og kom Adelbonden nærmere; dog havde kun denne fuld Borgerret og kunde modtage alle Slags Tillidshverv. Ved Trældommens Ophør gik Trællene over i den laveste Klasse af Landbrugere (Inderster, Gaardsæder, »Kaadkarle«), hvis Boliger kun vare Træskure, og hvis Kaar vare saa fattige, at man maatte fritage dem for Ledingstjeneste. Den egentlige Bonde levede derimod under ret gunstige Forhold; endnu kuedes han ikke af de andre Stænder, men valgte frit sine Nævninger (s. d.) og varetog sine Interesser paa Tinge; hans politiske Indflydelse var dog stærkt i Aftagende. Dette Forhold i Forbindelse med Kongedømmets, Præstestandens og Adelens Opsving bevirkede en saa stor Forskydning af den oprindelige Samfundsordning, at indbyrdes Strid til sidst blev uundgaaelig; men Udviklingen i Valdemarstiden var dog endnu harmonisk og lykkelig for Landet. D. havde dengang paa ca. 68,000 □ Km. henved 700,000 Indb. og kunde rejse et Landeværn paa 160,000 Mand; men de Hære, man brugte til Leding, vare dog langt mindre. Ledingsvæsenet var fast ordnet, idet Landet var inddelt i Skiben, der hvert skulde udruste et Skib, og disse igen i Havne, der hver skulde stille en rustet Mand. Den sværtvæbnede Styrismand var Skibets Fører, og den samlede Flaade var paa 1,400 Skibe. Det almindelige Ledingsmandskab traadte for øvrigt nu i Skygge for de stærkt rustede Herremænd ell. Hærmænd, der dannede et øvet Rytteri og til Gengæld fritoges for Afgifter til Kronen. Hæren fylkedes om Kongens Mærke, enten Danebrog eller en Fane med Kongevaabnets Løver og Søblade. Landet betragtedes af fremmede som rigt; Kornavlen gav dog næppe synderligt Overskud, men Kvægavlen desto mere, og særlig vare de danske Heste meget efterspurgte. En vigtig Rigdomskilde var de store Sildefiskerier ved Skanør, der aarlig medførte anselige Handelsmarkeder. Den nationale Ulykke ved Valdemar II's Fangenskab og Nederlag voldte dog allerede et Skaar i Landets Velstand, og under den følgende Tids Strid og Splid forødtes denne end mere. *H. O.*

2) Fra 1241—1660.

I Valdemarernes Tid havde hele D. været samlet under een Hersker, i hvem den nogenlunde ensartede Befolkning saa sin naturlige Fører; men efter Valdemar Sejr's Død brødes denne indre og ydre Enhed. Af hans tre ægtefødte Sønner besteg Erik Plovpenning Tronen (1241—50), medens hans Brødre og Slægtninge fik Dele af Riget til Len, saaledes Abel, der 1232 var bleven Hertug i Sønderjylland; og de store Domæner, der spillede Hovedrollen i Middelalderens Finansvæsen, splittedes mellem Kongsætlingene. Erik's Regering var en stadig Kamp med Brødrene; den fik en tragisk Afslutning ved, at han paa Abel's Bud dræbtes i Slesvig, hvorpaa denne toges til Konge (1250—52). Han viste sig som en kraftig Hersker, men faldt efter en kortvarig Regering paa et Tog mod Friserne. Med Forbigaaelse af hans Sønner valgte Stormændene Broderen Christoffer I (1252—59), der dog maatte indrømme Valdemar Abelssøn Sønderjylland. Allerede Abel havde vistnok faaet Landet som arveligt Len, og hans Efterkommere søgte efter bedste Evne at udvide deres Rettigheder og Besiddelser. Gennem hele 13. og en Del af 14. Aarh. varede Kampen mellem de to Linier af Kongehuset; den førtes med vekslende Held, men Resultatet blev dog, at Hertugerne, der fandt Støtte hos deres Frænder, de holstenske Grever, opnaaede en næsten uafhængig Stilling, og at Sønderjylland mere og mere løsnedes fra Moderlandet. Indadtil tørnede Kongemagten i den følgende Tid sammen med de højere Stænder, og den gik ikke uskadt ud af Sammenstødet. Allerede under Erik Plovpenning forstyrredes det gode Forhold mellem Staten og Kirken; men først under Christoffer brød Striden ud i lys Lue. Det var en Brydning mellem den hierarkiske og den nationale Opfattelse af Kirkens Stilling, repræsenteret henholdsvis af de hjemlige Kirkeretter og Vedtægter og den kanoniske Ret, hvis Bestemmelser den myndige Ærkebisp Jakob Erlandssøn søgte at omplante paa dansk Grund. Mod Kongens Fordringer om Overhøjhed over Kirken og Ret til at have Indflydelse paa Bispevalgene hævdede han den verdslige Magts absolutte Afhængighed af den gejstlige, og paa andre Stridspunkter skortede det heller ikke. Ved Vejlekonstitutionen (s. d.) søgte Jakob Erlandssøn at sikre Gejstligheden mod mulige Overgreb, men Kongen lod ham desuagtet fængsle 1259. Kort

efter døde Christoffer og fulgtes af sin Søn Erik Klipping (1259—86), i hvis Mindreaarighed Enkedronningen, Margrete Sambiria, styrede Riget. Hun frigav Ærkebispen, som nu sluttede sig til Kongehusets øvrige Fjender, og i Slaget paa Lohede (1261) fangedes baade Dronningen og den unge Konge af Holstenerne. Efter et Par Aars Forløb, i hvilke Albrecht af Braunschweig (s. d.) styrede Landet, vendte de dog begge tilbage. I den kirkelige Strid havde Paverne imidlertid grebet ind; men de udrettede intet, og Sagen døde hen, uden at Kongen paa noget Punkt havde givet efter. Thi Kirkens eneste Vaaben, Band og Interdikt, mistede deres Brod ved, at en stor Del af Gejstligheden med de jydske Bisper i Spidsen tog Parti mod Ærkebispen. Da Striden paa ny blussede op, vare Principspørgsmaalene stillede i Skygge af de døgnpolitiske Interesser, og det skyldtes den politiske Situation, at Kampen denne Gang endte med Kongemagtens Nederlag. Paa Grund af Pavemagtens snart følgende dybe Fald fik dette dog mindre Betydning, og i hele den følgende Tid sluttede Kirken sig nøje til Kongerne, ved hvis Hjælp den haabede atter at bringe Fred og Orden i Landet.

Mere betydningsfuld end den forholdsvis kortvarige Konflikt med Gejstligheden var den nu begyndende Brydning mellem Adelen og Kongemagten, der først fandt sin endelige Afslutning ved Enevældens Indførelse. Ufreden under Erik Plovpenning havde skabt en almindelig Retsløshed; for at raade Bod herpaa var Kongens Magt bleven betydelig udvidet, og mod Misbrug af denne rejste der sig efterhaanden en stærk Opposition fra Adelen, der mere og mere sondrede sig ud fra Bøndernes brede Lag og ikke længere ved Vederlaget (s. d.) var knyttet i et rent personligt Forhold til Kongen. 1282 aftvang den Erik Klipping den første Haandfæstning (s. d.), der gjorde Danehoffet (s. d.) til et lovbefalet Led i Forfatningen og uden at begunstige de højere Stænder paa de laveres Bekostning gav Garantier mod Kongens Overgreb. Men Udviklingen fortsattes ikke i dette Spor; thi en Del af Adelen var utilfreds med det vundne, og St. Cæcilienat (22. Novbr.) 1286 faldt Kong Erik i Finnerup som Offer for en politisk Sammensværgelse. Dennes Ledere, Kongsætlingen Grev Jakob af Nørrehalland og Marsken Stig Andersson, samt syv andre Stormænd dømtes fredløse paa Danehoffet i Nyborg 1287, men de fandt Understøttelse i Norge. Bortset fra Kampene med de sønderjydske Hertuger havde de ydre Forhold i den sidste Menneskealder været ret fredelige; nu begyndte til Gengæld en Krigsperiode, der strakte sig gennem hele Erik Menved's Regering (1286—1319). De fredløse satte sig fast paa flere Punkter i Landet, og i Forening med Nordmændene hærgede de Aar efter Aar de danske Kyster, medens de i selve Riget fandt Understøttelse hos Ærkebispen Jens Grand. Kongen lod ham fængsle 1294; men Paven tog sig af Sagen, og efter en langvarig Proces maatte Erik Menved ydmyge sig og falde til Føje. Samtidig med den norske Fejde blandede han sig i Sverige's Forhold, hvor han understøttede Kong Birger mod dennes Brødre, og først 1310 afgjordes de forskellige Stridspunkter ved Freden i Helsingborg. Hans Yndlingstanke var dog at genoprette i Valdemar Sejr's Magt S. f. Østersøen; men trods talrige Krige, der vare dobbelt trykkende, da den folkelige Ledingshær nu var bleven afløst af de kostbare Lejetropper, opnaaede han dog ikke varige Resultater, og da den krigslystne Konge døde, var Landets Tilstand sørgelig. Store Dele af Riget vare pantsatte til fremmede Fyrster og Adelsmænd, og Folket sukkede under et uhyre Skattetryk, der i Forbindelse med den Strenghed, hvormed Kongemagten var bleven hævdet, havde fremkaldt flere Bondeoprør og Adelssammensværgelser, hvori endogsaa Kongens Broder, den svigefulde Christoffer, deltog. De knustes, men Adelen var i en stærk Gæring, der ikke varslede godt for Fremtiden. Da Erik Menved ikke efterlod sig Sønner, lykkedes det Christoffer II (1319—26 og 1330—32) at blive tagen til Konge mod at udstede en Haandfæstning, der indskrænkede Kongemagten betydelig og gav de højere Stænder store Forrettigheder, men tillige lettede Skattebyrden. Christoffer holdt dog lige saa lidt denne som sine andre Løfter, og 1326 udbrød der derfor en Opstand i Jylland og Fyn under Ledelse af Stormændene Ludvig Albertsøn og Lavrids Jonssøn. De fandt Støtte hos de holstenske Grever Gert og Johan, og Christoffer maatte flygte til Tyskland. Den 12-aarige Hertug Valdemar af Sønderjylland blev nu Konge (1326—30) under sin Morbroder Grev Gert's Formynderskab, og denne forlenedes med Hertugdømmet (jfr. Constitutio Valdemariana), ligesom ogsaa de andre Hjælpere belønnedes med Dele af Riget. Christoffer vendte vel atter tilbage, men gjorde kun ondt værre, og da han døde 1332, var Riget i en fuldstændig Opløsningstilstand, der var forberedt ved Erik Menved's Pantsættelser og nok saa meget skyldtes Adelens ubændige Frihedstrang som Kongens Uduelighed. Østdanmark til Store Bælt var i Hænderne paa Grev Johan, medens Gert sad som Panteherre i Jylland og Fyn. Han var utvivlsomt den egentlige Herre i den følgende kongeløse Tid, da »Holsterne herskede med megen Ondskab«, og knuste med Lethed et Forsøg, Junker Otto, Christoffer's Søn, gjorde paa at vinde sit Fædrenerige tilbage. Men hans Myndling Hertug Valdemar følte sig trykket af hans Overmagt og nærmede sig Christoffer's yngste Søn, Junker Valdemar, og da Gert 1340 drog ind i Jylland for at kue et begyndende Oprør, faldt »den kullede Greve« i Randers for Niels Ebbessøn's hævnende Haand.

Forholdene ordnedes nu saaledes, at Grev Gert's Sønner pantemageskiftede Nørrejylland med Sønderjylland, medens Junker Valdemar blev Konge og ægtede Hertugens Søster Helvig, der bragte ham den nordlige Del af Nørrejylland i Medgift. Ud fra denne ringe Begyndelse lykkedes det Valdemar Atterdag ved snilde Underhandlinger og dristige Kampe at samle det opløste Rige, hvis Provinser 0. f. Sundet endogsaa ganske havde løsrevet sig fra D. og 1332 givet sig ind under Sverige. Inden Udgangen af 1346 havde han faaet Sjælland i sin Magt, og 1348 erhvervede han det østlige Fyn; i Mellemtiden var omtrent det halve Jylland blevet indløst, Resten fulgte snart efter, og ved snild Benyttelse af Sverige's opløste Forhold lykkedes det ham 1360 at erobre de skaanske Landskaber tilbage. Derimod solgte han den sidste af Valdemar Sejr's Erobringer, det fjerne Estland, til de tyske Riddere. Samtidig stræbte Valdemar at genskabe en kraftig Kongemagt, der kunde holde Adelen i Tømme og hævde Freden og Retssikker-

heden. Ved talrige Inddragelser af bortkommet Krongods skaffede han den et solidt Grundlag, og paa Danehoffet i Kalundborg 1360 udstedtes en af Konge og Folk besvoren Landefred, der var som Slutstenen paa hele denne Bygning. Men de høje Skatter, Indløsningen krævede, hvilede tungt paa det udpinte Land, der desuden 1350 hærgedes af den frygtelige Farsot »den sorte Død« (s. d.). Og medens Gejstligheden gik Haand i Haand med Kongemagten, bøjede særlig den jydske Adel nødig sin Nakke under det uvante Aag og sluttede sig Gang efter Gang til Rigets Fjender. — 1360 var saa godt som hele D. befriet; men Valdemar begyndte nu paa en dynastisk Erobringspolitik, idet han 1361 erobrede Gotland. Han kom herved i Strid med Hansestæderne (s. d.), til hvilke Visby hørte. Ved Midten af 13. Aarh. vare de hidtil kun for Liibeck gældende Privilegier blevne udvidede til de øvrige saakaldte vendiske Stæder, og disses overmægtige Konkurrence havde hemmet den danske Handel og forhindret Udviklingen af en livskraftig Borgerstand, der havde kunnet danne en Modvægt mod Adelen. Paa en Hansedag i Köln 1367 besluttede ca. 70 Stæder i Fællesskab at angribe D.; de fandt Understøttelse hos Nabofyrsterne og den jydske Adel, og Kongen maatte forlade Landet. Det lykkedes dog Rigsforstanderen Henning Podbusk at slutte Fred med Stæderne i Stralsund 1370, hvorved de som Garanti for deres Rettigheder fik de skaanske Slotte i 15 Aar. Kongen vendte derpaa tilbage og forstod snart at udslette de fleste af Krigens Spor og gøre de af Stæderne vundne Fordele ret illusoriske. Hans Politik var nu væsentlig rettet mod Sønderjylland, hvis sydlige Hovedslot Gottorp endnu var i Holstenernes Vold. Hertug Henrik overlod ham Indløsningsretten til dette, og da Hertugen døde 1375, var største Delen af Landet i Kongens Haand. Faa Maaneder efter døde imidlertid Valdemar, og Sønderjylland erobredes af de holstenske Grever, hvem Dronning Margrete 1386 maatte give det som arveligt Len.

Med Valdemar Atterdag uddøde Mandslinien af Sven Estridssøn's Ætt; men det lykkedes hans Datter Margrete at faa sin Søn Oluf (1375—87) valgt til Konge under hendes Formynderskab, trods stærk Modstand fra Valdemar's ældre Dattersøn Albrecht af Mecklenburg. Margrete søgte først at vinde de skaanske Slotte tilbage, og da det store Hanseforbund var sammensat af meget uligeartede Elementer med ofte indbyrdes modstridende Interesser, udleverede Stæderne ogsaa Slottene, da Fristen var udløben. Hendes Politik tog nu Sigte paa et højere Maal. Oluf var 1380 efter sin Faders, Hakon VI's, Død bleven Konge i Norge, og 1388 hyldedes hun, der efter Sønnens Død var bleven valgt til Rigsforstanderske i D. og Norge, af en stor Del af den svenske Adel, hvem Kong Albrecht ved sin egenmægtige Opførsel havde kastet i hendes Arme. I Slaget paa Falen 1389 mistede Kong Albrecht sit Rige, og paa et stort, fælles Rigsmøde i Kalmar 1397 kronedes Margrete's Søsterdattersøn Erik af Pommern paa een Gang til Konge over hele Norden. Sammesteds blev der truffet Aftale om en nærmere Forbindelse mellem Rigerne, den berømte Kalmarunion, men nogen fuldgyldig Statsakt udstedtes ikke herom.

Inden for Unionen maatte D. naturnødvendig blive Hovedlandet. Dets Befolkning var lige saa stor som de to andre Rigers tilsammen og spredt over et langt mindre Rum, Kongemagten var stærk og omgiven af en krigersk Adel, der med Glæde gik ind paa Unionspolitikken, som aabnede den Adgang til fede norske og svenske Len. Thi hverken Margrete eller hendes Efterfølgere overholdt Bestemmelsen om, at kun indfødte maatte besidde Rigets Len; og vel at mærke, medens danske og delvis ogsaa tyske Adelsmænd i Mængde træffes i Sverige og Norge, er det omvendte saare sjælden Tilfældet. Indadtil fortsatte Margrete Faderens Arbejde paa at styrke Kongemagten, og hun naaede videre end han. Freden og Retssikkerheden, der vare blevne haardt krænkede i Olufs første Aar, vendte atter tilbage, og Adelen, der havde vist oprørske Tendenser, gik hende paa ny til Haande. Mange Adelsborge nedreves, bortkommet Krongods tildømtes atter Dronningen, og de højere Stænder lovede ej at købe Bøndergods uden Kongens Tilladelse, for at Kronens Indtægter ikke skulde mindskes; en Bestemmelse, der holdt sig lige til 1660. Margrete's Styrelse var næsten enevældig; thi Danehofferne ophørte paa denne Tid, Rigsraadet spillede kun en ringe Rolle, og de høje Rigsembeder besattes hverken under hende eller Erik af Pommern, men røgtedes af Hofembedsmænd, til hvilke hun ligesom Faderen ofte anvendte Tyskere. I Stedet for Drosten traadte saaledes Hofmesteren, der snart gik over til at blive Rigens Hofmester, i Spidsen for den indre Styrelse. Over for Sønderjylland gik den store Dronning ligeledes i sin Faders Fodspor, og det lykkedes hende ved Pant og Køb at faa største Delen af Landet i sin Magt. Holstenerne anede dog omsider Uraad, og 1410 begyndte Krigen, der med flere Afbrydelser varede i 25 Aar. Kort efter døde Margrete (1412), og Erik af Pommern (1412—39) overtog nu Regeringen, der tidligere ganske havde været i Dronningens Haand. I Modsætning til hende, der ved at fare frem med Lempe havde opnaaet saa store Resultater, stillede han sig paa et absolut Retsstandpunkt og stræbte at sætte sine Fordringer igennem med Magt. Danehoffet i Nyborg 1413 fradømte de unge Grever Slesvig; men de underkastede sig lige saa lidt denne Dom som en af Kejser Sigismund fældet (1424), og Krigslykken, der i Begyndelsen havde været Kongen god, vendte sig i Midten af 1420'erne, især da Hansestæderne sluttede sig til Holstenerne. Efter Freden i Vordingborg (1435), hvor begge Parter beholdt, hvad de havde inde, var Kongens Herredømme derfor inskrænket til enkelte spredte Besiddelser. Stæderne havde mindre Held. Deres politiske Overmagt var bleven brudt ved Unionen, men de beholdt deres Handelsrettigheder. Med Harme saa de derfor Erik's Forsøg paa at skaffe dem Konkurrenter i Hollænderne samt hans Bestræbelser for at ophjælpe den danske Handel. Indførelsen af Øresundstolden ca. 1426 bragte Bægeret til at flyde over; men Hansestæderne bleve tvende Gange slaaede tilbage fra Kjøbenhavn og opnaaede hverken Lande eller Borge som Garanti for Privilegiernes Overholdelse. I Sverige var der imidlertid udbrudt en Bondeopstand, der bragte Erik's Trone til at vakle, og i D. vakte Kongens Bestræbelser for at faa sin Fætter Bogislav hyldet som Tronfølger endelig saa stor Uvilje, at Rigsraadet

opsagde ham Huldskab og Troskab og valgte lians Søstersøn Christoffer af Bayern (1439—48) først til Rigsforstander og det følgende Aar til Konge. Ogsaa Svenskerne og Nordmændene afsatte Erik og toge Christoffer til Konge; men lige saa lidt som de tre Riger havde foretaget noget fælles Valg, fandt der en fælles Kroning Sted. Da Christoffer sad fast i Sædet, fortsatte han sin Forgængers Politik over for Hansestæderne, hvorimod han opgav de ældre Tiders Kamp for Sønderjylland, der overlodes Grev Adolf af Holsten som et arveligt Len. — Ogsaa i en anden Henseende betegner Erik af Pommern's Afsættelse et Vendepunkt: det stærke Kongedømme, der var grundlagt under Valdemar Atterdag og fæstnet af Dronning Margrete, maatte nu dele sin Magt med Adelen. Men i de forløbne 100 Aar var denne mere og mere modnet til politisk Indsigt; den var ikke længere rigsopløsende, men ønskede at vinde Indflydelse paa Styrelsen gennem sit Organ, Rigsraadet, der først nu ret træder frem. Denne højadelige Forsamling, der foruden Bisperne talte Adelsmænd fra alle Rigets Dele, havde udviklet sig af det ældre kgl. Raad og hævede sig under Foreningen med Sverige til større og større Betydning. Det arvede Danehoffets Myndighed, og det og ikke Folket valgte baade Christoffer og de følgende Konger. Da Raadet imidlertid ikke regelmæssig var samlet, og Kongen ved at underhandle med de enkelte Medlemmer lettere kunde sætte sine Fordringer igennem, laa der heri en Indskrænkning i dets Magt, som Kongerne vel forstode at drage sig til Nytte. — Samtidig med at Adelens Indflydelse steg, forværredes Bondestandens Kaar, idet Vornedskabet (s. d.) begyndte at vise sig under Christoffer af Bayern. Det herskede dog kun paa Sjælland og Smaaøerne, men ogsaa de jydske Bønders Tilstand forværredes, efter at en stor Rejsning, der skyldtes Godsejernes sociale Tryk, var bleven knust 1441.

Da Christoffer døde sønneløs, valgte Rigsraadet efter Samraad med Hertug Adolf af Slesvig dennes SøstersønGrev Christian I af Oldenburg (1448—81); i Sverige besteg Karl Knutsson Tronen, og Norge vaklede mellem begge. Paa et Møde i Halmstad (1450) bestemtes det imidlertid, at Norge skulde tilfalde Christian, og hele Norden den længst levende af Kongerne. Fra dette dobbelte Kongevalg maa Unionen faktisk betragtes som opløst; thi i de 75 Aar, den endnu bestod af Navn, vare Rigerne i Virkeligheden kun samlede under een Konge i en halv Snes Aar. Modstanden kom ikke fra Norge, der for øvrigt 1450 sluttede en Særunion med D. i Bergen. Enevælden havde her sløvet Folkets politiske Sans, den faatallige Adel afløstes efterhaanden af danske Slægter, og kun fra Gejstligheden, ledet af Ærkebispen, sporedes der nogen nævneværdig Opposition. Anderledes i Sverige. Her var Kirken netop Unionens bedste Støtte; men baade den og det dansksindede Parti inden for Adelen dreves dog mere hertil af Had til de i Øjeblikket herskende end af Kærlighed til Unionen, der var Folkets store Masse forhadt som et trykkende Fremmedherredømme. 1457 skaffede en Opstand Christian I Sverige's Krone, men han mistede den alt efter seks Aars Forløb, og da han 1471 paa Brunkebjærget var bleven slaaet af Rigsforstanderen Sten Sture den Ældre, opgav han alle videre Forsøg paa at vinde den tilbage. Paa en anden Kant havde hans Magt i Mellemtiden faaet en skæbnesvanger Udvidelse. Forbindelsen mellem Slesvig og Holsten var i Tidernes Løb bleven styrket, ved at den gamle sønderjydske Adel havde veget Pladsen for Holstenere, og efter Hertug Adolfs Død valgte det samlede Ridderskab 1460 Christian I til deres Herre, mod at han bl. a. lovede, at de to Lande skulde blive »evig udelte tilsammen«, og uden at han benyttede Lejligheden til at knytte Slesvig nærmere til D. Erhvervelsen af disse Lande kostede hamstore Summer, andre medgik til flere Udenlandsrejser, af hvilke den ene dog skaffede D. et Universitet (1479), og trods store Panteredukt ioner vare Kongens Finanser derfor i en saare slet Forfatning, hvorved han til liden Baade for sine Undersaatter kom i en trykkende Afhængighed af Hansestæderne.

Hans (1481—1513) besteg efter sin Faders Død Tronen i D. og Norge, medens han maatte dele Magten i Hertugdømmerne med sin Broder Frederik, der stadig indtog en utilfreds Holdning. I Sverige fik Unionspartiet Overhaand, og paa Mødet i Kalmar 1483 lovede Svenskerne at tage Hans til Konge; men Sten Sture, støttet paa Almuen, vidste idelig at forhale Afgørelsen, blandt andet ved først at fordre Gotland's Afstaaelse. Denne 0 havde været i Erik af Pommern's Besiddelse lige til 1449, og da de Svenske søgte at fordrive ham derfra, overgav han den til D.; baade nu og senere var den derfor et Tvistens Æble mellem de to Riger. Da de talrige Fredsmøder ikke førte til noget Resultat, greb Hans endelig til Vaaben 1497, samtidig med at Sten Sture laa i Strid med Stormændene. Den svenske Bondehær blev slaaet ved Rotebro, hvorefter Hans valgtes til Konge, og hans Søn Christian hyldedes til Tronfølger. Men det blev kun stakket Glæde. Den tyske Kejser havde forlenet Christian I med Ditmarsken, og da Hans og hans Broder Frederik søgte at underkaste sig Landet, lede de et stort Nederlag (1500), der fik vidtrækkende Følger. I Sverige forsonede Sten Sture sig ved Hemming Gad's Hjælp med sine Modstandere, de opsagde Hans Huldskab og Troskab, og 1502 maatte Dronning Kirstine overgive Stockholm Slot efter et tappert Forsvar. Det følgende Aar døde Sten Sture; men han afløstes af Svante Nilsson Sture som Rigsforstander, og Krigen fortsattes, indtil der 1509 sluttedes Fred i Kjøbenhavn paa den Betingelse, at de Svenske skulde betale en aarlig Afgift, indtil Hans eller Christian var bleven Konge. Ogsaa i Norge afødte Nederlaget i Ditmarsken en Rejsning; men mere betydningsfuld var Konflikten med Hansestæderne og særlig Liibeck. Hans havde anmodet Stæderne om at afbryde deres Handel med Sverige, saa længe Krigen varede; men denne var alt for indbringende, til at de driftige Købmænd i Længden kunde gaa ind paa Kongens Ønsker. Paa den anden Side var det umuligt at betvinge Sverige, saa længe dette Rige fra Søsiden blev forsynet med alt, hvad det behøvede; de svenske Kyster bleve derfor blokerede, og fra gensidige Kaperier gik Lübeckerne 1509 over til aaben Fejde, saa meget desto mere som D. begunstigede de forhadte Hollændere, og Hertug Christian i Norge gik skarpt frem mod Stæderne. For første Gang efter Valdemarerne saa Østersøen nu en virke-

lig dansk Orlogsflaade, og det viste sig, at de Tider, da Hansestæderne vare Eneherrer paa Havet, vare svundne. Uagtet Sverige paa ny aabnede Kampen, maatte Liibeck ved Freden i Malmö (1512) gaa ind paa de danske Fordringer, og sammesteds sluttedes der ogsaa Fred mellem de nordiske Riger paa Betingelserne fra 1509. Aaret efter døde Hans og fulgtes paa Tronen af Christian II (1513—23), der alt tidligere var bleven hyldet af de Svenske. Men Sten Sture den Yngre, der var bleven Rigsforstander efter sin Fader Svante's Død, forstod at forhale det endelige Kongevalg. Christian tabte dog hurtig Taalmodigheden, og da Rigsforstanderen var kommen i Strid med den dansksindede Ærkebisp Gustaf Trolle, ilede han denne til Undsætning 1517. De første Aar vare de Danske dog lidet heldige og kunde ikke forhindre Ærkebispens Afsættelse, men 1520 samlede Christian alle sine Kræfter mod det ene Maal: Sverige's endelige Erobring. Sten Sture blev dødelig saaret ved Bogesund, og efter at Dalkarlene vare blevne slaaede ved Upsala, maatte Stockholm overgive sig mod et Løfte om almindelig Amnesti, hvorpaa Christian kronedes som Sverige's Arvekonge. De tre Riger syntes nu fast forenede; men faa Dage efter forspildte Kongen selv Sejrens Frugter ved det stockholmske Blodbad (8. Novbr. 1520). I Gustaf Vasa fik det svenske Folk en udmærket Fører, og da Christian blev afsat 1523, anerkendte Frederik I ham som Sverige's Konge; Unionen var nu sprængt for bestandig. Over for Sverige med dets fri Bondestand og stærkt voksende Befolkning formaaede D. i Længden ikke at hævde det Supremati, der fra første Færd havde paatrykt Foreningen sit særlige Præg.

Det var Christian II's Plan støttet paa de lavere Stænder at skabe en kraftig, næsten enevældig Kongemagt og derved bryde Adelens stedse voksende Indflydelse. De løbende Forretninger unddroges Rigsraadet og besørgedes af Sigbrit, Sjælen i Kongens gridske Finansvæsen, og de ledige Pladser i Raadet besattes ikke. Særlig søgte han dog at reformere Lensvæsenet. Lenet var i D. alene en administrativ Inddeling, og Lensmanden en kgl. Embedsmand, der i sig forenede den højeste lokale civile og militære Myndighed, men inden for Lenene fandtes store Forskelle. De faldt saa at sige i en kongelig og en adelig Del. Paa den ene Side stod Regnskabslenet, hvis Nettoudbytte gik til Kongens Fadebur, paa den anden Afgiftslenet, der svarede en bestemt Afgift til Kronen, og Tjenestelenet, hvor Lensmanden oppebar alle Indtægter mod at yde Krigstjeneste. Disse sidste vare efter Praksis forbeholdte Adelen, medens Fadeburslenene til Dels bestyredes af ufri Fogeder. Allerede Hans havde overtraadt denne Regel, men Christian II gik mere systematisk til Værks. 1513 laa af Landets 155 Herreder kun 43 til Fadeburet, 1522 var Antallet steget til 62, og i mange Tjenestelen vare de højadelige Lensmænd afløste af ufri eller lavættede Fogeder, uagtet han i sin Haandfæstning havde lovet Adelen, ej at »drage den nogen vanbyrdig over Hovedet«. Samtidig søgte Kongen ved sine store Lovarbejder at forbedre de lavere Stænders Kaar. Han skred ind mod Vornedskabet og forbød at sælge Bønderne; Købstædernes Handel stræbte han paa mange Maader at ophjælpe, bl. a. ved Stiftelsen af et almindeligt nordisk Handelsselskab, ligesom han havde i Sinde at gøre Kjøbenhavn til en Stabelstad for Østersøen; alt sammen Skridt, der tillige med hans Begunstigelse af Hollænderne tilsigtede at gøre en Ende paa Lübeck's Handelstyranni. Denne Stad havde aldrig været Christian II god, den understøttede Gustaf Vasa i Uafhængighedskampen og erklærede endelig Krig 1522, samtidig med at Kongen stod paa en meget spændt Fod med sin Farbroder Hertug Frederik. De højere Stænder havde Christian for længst stødt fra sig, men ogsaa Folket var misfornøjet over de store Skatter og Udskrivninger. Ny kom nu til og bragte Bægeret til at flyde over. De jydske Rigsraader opsagde i Jan. 1523 Kongen Huldskab og Troskab, rejste Befolkningen mod ham og tilbød Hertug Frederik Kronen, som han modtog. Han sluttede Forbund med Liibeck, og kort efter at Frederik I (1523—33) var hyldet, flygtede Christian II til Nederlandene.

Kjøbenhavn og Malmø holdt dog fast ved hans Sag og overgave sig først efter et tappert Forsvar, og paa Gotland slog den trofaste Søren Nordby de Svenskes Angreb tilbage. 1525 rejste han en Bondeopstand i Skaane; men den blev knust, og han maatte nu afstaa Gotland til Frederik I. Dennes Tronbestigelse betegner Adelens Reaktion mod det kraftige Kongedømme, Christian II's Love opbrændtes, Rigsraadets Magt steg, og de ufri Fogeder afløstes af adelige Lensmænd, der med Held stræbte henimod at gøre Lenene arvelige og ved Kongens Død havde 3/5 af Landet i Pant. Kirken kæmpede derimod sin sidste Kamp. Siden Christian I havde Kongerne her som andensteds forenet sig med Paverne mod Nationalkirken og delt Besættelsen af de store Prælaturer mellem sig. Mod et klækkeligt Vederlag rettede Kurien sig som oftest efter Kongens Ønske, og Christian II kunde uhindret ind- og afsætte Ærkebisperne i Lund og afpresse Gejstligheden uhyre Summer. Samtidig begyndte Lutheranismen at vise sig i Landet, og Frederik I maatte derfor i sin Haandfæstning love at optræde mod Kætteriet, ligesom der ogsaa gjordes Forsøg paa at skabe en Nationalkirke med delvis Uafhængighed af Rom. Men Bisperne formaaede ikke at hindre den ny Lære, der fandt Tilslutning hos Borgerstanden og i Hans Tavsen havde en dygtig Prædikant. Over for Adelen, der med Misundelse saa paa Gejstlighedens store Rigdomme, maatte de gøre store Indrømmelser paa Herredagene i Odense (1527) og Kjøbenhavn (1530), og Kongen, som hældede til Lutheranismen, vidste snildt at benytte denne Splid. Frygten for den fordrevne Konge holdt dog Magthaverne sammen, og da Christian II efter flere forgæves Forsøg landede i Norge i Efteraaret 1531, bukkede han hurtig under for D.'s og Lubeck's forenede Magt; ved et Brud paa Tro og Love førtes han som Fange til Sønderborg (1532), hvorpaa Norge faldt til Føje. Aaret efter døde Frederik I, uden at der var valgt nogen Tronfølger.

Rigsraadet overtog nu Regeringen, og paa Herredagen i Kjøbenhavn besluttede man at udsætte Kongevalget, medens der samtidig blev truffet skarpe Bestemmelser mod den ny Lære. Kongemagten var elimineret, den katolske Reaktion havde sejret, og Aristokratiets Magt stod nu paa sit Højdepunkt. Men inden for Sejrherrerne herskede der Splid; mange, særlig af den menige Adel, vare

Lutheranere, og da de lavere Stænder med Kjøbenhavn's og Malmø's Borgere i Spidsen i Grevefejden (s. d.) sluttede sig til Lubeck, der havde hængt Christian II's Navn ud som Skilt for sine Stormagtsplaner, viste det sig, at Raadet og Adelen ikke vare deres Opgave voksne. Mod sin Vilje maatte det katolske Parti samtykke i den lutherksindede Hertug Christian's (III, 1534—59) Valg, og med fremmede Lejetropper, anførte af Holsteneren Johan Rantzau, erobrede den ny Konge sil Rige.

Christian III's Sejr betegner et stort Omslag i D.'s Historie; thi ved den var Faren for, at Landet skulde forvandles til en Adelsrepublik, afværget. Først og fremmest gik det dog ud over den gamle Kirke; Bisperne fængsledes, og paa Rigsdagen i Kjøbenhavn (1536) gav Folket sit Samtykke til Religionsforandringen, medens Kirkeforholdene, hvis Enkeltheder fastsloges i Kirkeordinansen af 1537, ordnedes af Luther's Discipel Bugenhagen. Hele det store Bispegods tilfaldt Kongen, og Klostrene forlenedes til Adelsmænd, der dog nu kom til at staa som kgl. Lensmænd; for øvrigt tillodes det Munkene at blive boende i Klostrene, som først lidt efter lidt ophævedes og for største Delen forvandledes til kgl. Len. Ved disse Indragelser udvidedes Kronens Gods betydelig, og dens Indtægter tredobledes, medens de Fordele, Adelen høstede af Reformationen, i Sammenligning hermed vare lidet betydelige.

Ogsaa i Norge havde Grevefejden vakt Uroligheder, men de dæmpedes uden Vanskelighed, og det norske Rigsraad var skrumpet saa stærkt ind, Adelen var saa faatallig, at Folket, der manglede Ledere, ikke rejste nogen Modstand mod den gennemgribende Foranstaltning, der toges paa Rigsdagen i Kjøbenhavn. Her bestemtes det nemlig, at Norge ikke mere skulde »hedde et kongeligt Rige for sig, men en Del af Danmark's Krone til evig Tid« ligesom Sjælland eller Skaane. Det var en Indrømmelse, Kongen paa dette ene Punkt gjorde den danske Adel, der nu ganske havde fortrængt den norske; men uagtet dansk Sprog og dansk Ret mere og mere vandt Indpas i Norge, blev Landet dog ikke en blot og bar Provins af D. Det styredes af en særlig Statholder og beholdt sin egen Kansler og egne Herredage, en Slags Højesteret, hvor der tillige forhandledes om Landets Forhold i Alm., indtil endelig Enevælden hævede det til en med D., i det mindste formelt, ligeberettiget Stilling. For øvrigt vandt Kongemagten paa alle Punkter frem. Undersaatternes Ret til at gøre Oprør, hvis Kongen brød sin Haandfæstning, der havde været gældende siden Kong Hans'es Dage, forsvandt nu, og Riget forvandledes halvt om halvt til et Arverige, ved at Rigsraadet lovede at vælge Kongens Søn Hertug Frederik til Tronfølger. Selve Raadets Magt ligesom dets Størrelse indskrænkedes betydelig, bl. a. ved at de evangeliske Superintendenter, der havde afløst de gamle Bisper, ikke fik Sæde i deri, og det nærmede sig til at blive en raadgivende Forsamling. Kongen støttede sig i Begyndelsen paa Hertugdømmerne, som kun ved et Forsvarsforbund, den saakaldte Union, var knyttet til D., og anvendte hovedsagelig holstenske Adelsmænd i den højere Statstjeneste, hvad der vakte megen Misstemning; efterhaanden som han følte sig sikker, erstattedes de fremmede derfor ogsaa af indfødte. Lensvæsenet reformeredes ganske i monarkisk Aand; Adskillelsen mellem Kongens og Adelens Del af Lenene forsvandt, Købstæderne udsondredes fra Lenene og lagdes direkte under Kronen, og Regnskabslenenes Antal steg fra 43 Herreder i 1533 til 123 ved Kongens Død. Regnskabsfogederne sattes paa fast Løn, Genantet, der førtes nøje Tilsyn med deres Styrelse, og Bønderne behandledes godt. Frederik II fuldendte, hvad Faderen havde paabegyndt. Der indførtes større Centralisation, idet mange smaa Len lagdes til Hovedlenene, som afrundedes ved talrige Mageskifter med Adelen, hvorved det rigtignok ofte gik ud over Bønderne, idet den adelige Godsejer nu fik Herligheden (s. d.) over disse. De pantsatte Len kom atter tilbage til Kronen, og dennes aarlige Overskud steg betydelig, ved at Hovedvægten nu lagdes paa Afgiftslenene, der gave sikrere Indtægter.

Efter Reformationens Indførelse ophørte D. med udelukkende at være en nordisk Magt, dets Politik drejes delvis mod Syd, og da Kejser Karl V understøttede Pfalzgrev Frederik, der havde ægtet Christian II's Datter og ikke vilde lade sine formentlige Krav paa Riget fare, laa det nær for Christian III at søge Bistand hos sine Trosfæller i Tyskland. Ligeledes sluttedes der Forbund med Frants I af Frankrig, og da denne 1542 atter aabnede Kampen mod Kejseren, deltog D. i Krigen, der for dets Vedkommende endte med Freden i Speier 1544, hvor Karl V i det væsentlige opgav Pfalzgrevens Sag. Derimod vidste Christian III at holde Landet uden for den schmalkaldiske Krig (s. d.).

Kongen havde i Begyndelsen været Enehertug i Slesvig og Holsten; men 1544 delte han Landene med sine Brødre, dog saaledes at Enheden opretholdtes ved fælles Landdage. Selv beholdt han Mellemslesvig med Flensborg, medens Hans den Ældre fik Hadersslev med Nordslesvig, der efter hans Død deltes mellem Kongen og Hertug Adolf, hvis Part var Gottorp med Sydslesvig. Under Frederik II kom en fjerde Fyrste til, nemlig hans Broder Hans den Yngre, det lyksborgske og augustenborgske Hus'es Stamfader, der fik en Del spredte Besiddelser, men kun som »afdelt Fyrste« o: Godsejer. For øvrigt gave de slesvigske Lensforhold Anledning til en Række Forviklinger, der først udjævnedes 1579.

Christian III efterfulgtes af sin Søn Frederik II (1559—88), der aabnede sin Regering med en Krig mod Ditmarsken. Felttoget, der førtes af Kongen og hans to Onkler i Fællesskab, lededes af Johan Rantzau og endte med Erobringen af Landet, som deltes mellem de tre Herrer. Forholdet til Sverige havde i den foregaaende Tid ikke været det bedste, og om der end 1541 sluttedes et Forsvarsforbund mellem Kongerne, skortede det dog ikke paa Stridspunkter mellem de to jævnbyrdige Riger. D. kunde ikke opgive Tanken om Suprematiet i Norden, hvad der gav sig Udtryk i, at Christian III optog Sverige's tre Kroner i sit Vaaben, og de to Landes Interesser tørnede sammen i Østersølandene, hvor de begge søgte at drage Fordel af Ordensstatens Opløsning. Frederik erhvervede Øsel og forskellige Besiddelser paa Fastlandet, og da den svenske Konge Erik XIV lagde den danske Handel Hindringer i Vejen og krænkede D.'s Fordring om Højhedsretten over Østersøen, udbrød den nordiske Syvaarskrig (s. d.) 1563.

Den førtes med vekslende Held men dog saaledes, at D. gennemgaaende var overlegen til Lands, hvor Daniel Rantzau 1565 sejredc ved Svarterå (Axtorna), medens den svenske Flaade efter Herluf Trolle's Død (1565) beherskede Havet. Dog opnaaede D. ved Freden i Stettin 1570, hvor Kalmarunionen formelt ophævedes, enkelte Fordele og stod som Sejrherre. Det hævdede i den følgende Tid ubestridt sin Højhedsret over Østersøen, en Teori, der havde udviklet sig i de sidste Menneskealdre, og som skulde faa skæbnesvangre Følger, da Kongerne af den Grund ofte efter eget Tykke forhøjede Øresundstoldcn, hvorved de bragtes i Strid med de søfarende Magter. Som et Symbol paa denne sin Ret opførte Frederik II Kronborg, Sundets stolte Vogter. Finanserne, der under Krigen havde været i en sørgelig Tilstand, bragtes atter paa Fode af den dygtige Peder Oxe; Handelen, for hvilken Kongen nærede megen Interesse, tog Fart, nu da den var befriet for Hansestædernes overmægtige Konkurrence, og Landet havde i den følgende Menneskealder en lykkelig Tid. Særlig var det dog den danske Adels Guldalder. Efter Kongens Eksempel rejste den trindt om sine prægtige Herresæder, den optraadte som Mæcen for den opblomstrende Litteratur, der var vakt til Live af Reformationens Røre, og den talte selv Videnskabsmænd som Tyge Brahe inden for sine Rækker. Til Held for Landet vidste Kongen at holde det uden for den Dogmestrid, der rasede mellem de tyske Protestanter, og da han døde, indtog D. en Stormagts Rang.

Christian IV (1588—1648) var ved Faderens Død kun 12 Aar gl., og Landet styredes derfor, indtil Kongen 1596 erklæredes for myndig, af et adeligt Regeringsraad under Forsæde af Kansleren Niels Kaas, der uden at ænse Adelens Klager over den afdøde Konges Styrelsesmaade førte Regeringen i samme Aand, om end Formynderne havde adskillige Stridigheder med Enkedronningen. Udadtil var Sverige stadig Arvefjenden, talrige Grænsestridigheder bidroge til at holde Fjendskabet ved lige, og da Karl IX forbød Handelen paa de svenske Erobringer omkring den finske Bugt, udbrød Kalmarkrigen (s. d.) 1611. D. gik vel som Sejrherre ud af denne; men Forholdene vare ved at forandre sig til dets Ugunst. Thi Nederlænderne, Tidens vigtigste Handelsfolk, der i den foregaaende Tid af Frygt for Spanien havde staaet i et venligt Forhold til D., sluttede sig nu, opbragte over Christian IV's Sundpolitik, til Sverige, og en ny Krig med dette Land var i Udsigt. Den udskødes dog foreløbig ved de tyske Forhold og Christian IV's Indgriben i disse 1625. Hans Deltagelse i Trediveaarskrigen var lidet heldig; Slaget ved Lutter am Baremberg tabtes (1626), de kejserlige Tropper oversvømmede Jylland, og D. maatte derfor trække sig ud af Krigen, just da Lykken var ved at vende sig, men slap dog for Landafstaaelser ved Freden i Liibeck 1629. Christian IV, der ængstedes over Sverige's store Fremgang, optraadte i den følgende Tid som Mægler og nærmede sig mere og mere Kejseren og de katolske Magter. Samtidig forhøjedes Sundtolden flere Gange, hvad der ganske drev Nederlænderne over i Sverige's Arme, og da han tillige chikanerede den svenske Handel, faldt General Thorstenson 1643 pludselig uden foregaaende Krigserklæring ind i Holsten, hvor Hertugen af Gottorp erklærede sig neutral, medens en anden svensk Hær trængte ind i Skaane. Krigen traf D. ganske uforberedt; men det frelstes ved Kongens Energi, idet det lykkedes ham ved Slaget paa Kolbergheide (1644) foreløbig at hindre de to Hæres Forening. Nederlænderne støttede imidlertid privat Svenskerne, og da deres forenede Flaader havde ødelagt den danske ved Femern, nødtes Christian IV til ved Freden i Bromsebro (1645) at afstaa Herjedalen og Jemteland, Gotland og Øsel samt Halland paa 30 Aar. Ved en særlig Traktat nedsattes desuden Sundtolden betydelig for Nederlændernes Vedkommende. Førerskabet i Norden var ved denne Fred fra D. gaaet over til Sverige.

Indadtil udfoldede Christian IV i den første Menneskealder af sin Styrelse en rastløs Virksomhed. Store Lovarbejder saa Lyset, der byggedes talrige Slotte, Byer og Fæstninger, Flaaden udvidedes betydelig, og 1614 lagdes Grunden til en national Milits; til Handelens Fremme stiftedes flere Handelskompagnier, og der udsendtes Ekspeditioner til Grønland og Indien. Styrelsens monarkiske Præg viste sig ved, at flere af de høje Rigsembeder i lang Tid stode ubesatte. Men Kongens personlige Indgriben i mangfoldige Detailspørgsmaal hindrede et større Overblik, og efter de uheldige Krige rejste Adelen atter Hovedet. Rigsraadet indskrænkede paa flere Punkter Kongens Magt, bl. a. ved at benytte sig af den udvalgte Konge Prins Christian's Død 1647, og hans Planer om Vornedskabets Ophævelse samt Lensvæsenets Reorganisation strandede paa dets Modstand. Men jævnsides med Rigsraadet begyndte Stænderne nu at træde frem, og deres Opposition var nok saa meget rettet mod dette som mod Kongen. De gamle DanehofFer vare forsvundne under Erik af Pommern, og først i Slutn. af 15. Aarh. dukkede Herredagene (s. d.) op; i Reglen mødte kun Adelen paa disse, men stundom udvidedes de til Stændermøder (s. d.) ved Tilkaldelsen af Repræsentanter for de uprivilegerede Klasser. De havde spillet en vigtig Rolle indtil Grevefejden, men traadte derpaa i lange Tider mere i Baggrunden, indtil de i Slutningen af Christian IV's Regering hævede sig til en ret betydelig Indflydelse. Deres egentlige Hverv var Bevillingen af nye Skatter, Kontributioner; men i øvrigt var deres Magt meget ubestemt, og de vare i det hele nok saa meget Udviklingsmuligheder som en fastbygget Institution.

Christian IV døde 1648, uden at der var valgt nogen Tronfølger, og Rigsraadet førte derfor Regeringen i det halve Aar, der hengik, inden Frederik III (1648—70) besteg Tronen, efter at have underskrevet en Haandfæstning, der paa alle Punkter indskrænkede hans Magt til Fordel for Raadet og Adelen. Denne Stand, der fra at være en Krigeradel var gaaet over til at blive en Embeds- og Godsejeradel, stod nu i social Henseende paa Højdepunktet af sin Magt. Den ejede 47 p. Ct. af Landet med al kgl. Ret over sine Bønder, og Halvdelen af disse var ligesom den selv skattefri, uagtet dens Rostjeneste, der havde ligget til Grund for dette Privilegium, nu var ganske betydningsløs. Men det indre svarede ikke til det ydre. Den var økonomisk ødelagt, og dens i Forvejen lidet talrige Rækker udtyndedes mere og mere ved en usæd-

vanlig stærk Dødelighed. Tilmed var den indbyrdes splidagtig, idet største Delen af Adelen saa med skæve Øjne paa de saakaldte »Svigersønner« d: storættede Adelsmænd, der vare gifte med Christian IV's og Kirsten Munk's Døtre, og blandt hvilke Rigshofmesteren Korfits Ulfeldt øvede den største Indflydelse. I disse Forhold ligger delvis Forstaaelsen til, at den forøgede politiske Magt, Adelen paa ny havde faaet, skulde blive af saa ringe Varighed og falde saa lydløst. — Borgerstandens Selvfølelse var i stærk Stigen; ligesom Gejstligheden nærede den et grundigt Had til Adelen, i hvem den kun saa »vissent Løv og tørre Stubbe«, og de Baand, Stænderinstitutionen havde knyttet mellem Befolkningens forskellige Lag, brast hurtig. Bondestandens Kaar havde derimod siden Grevefejden været i stadig Nedgang; de jordegne Bønders Tal aftog stærkt — 1650 kun 6 p. Ct.—, og trods deres Modstand sank Bønderne baade materielt og moralsk.

Ved den westfalske Fred var Sverige blevet Østersøens mægtigste Magt; den og ikke D. var nu den farligste for de søfarende Nationer, og da D. belært af Erfaringen nærmede sig til Nederlænderne, sluttedes der 1650 et Forbund mellem de to Stater. Det var afsluttet af Korfits Ulfeldt; men da han kom tilbage, faldt han i Unaade hos Frederik III, der i ham saa Haandfæstningens egentlige Ophavsmand, ligesom Dronningen, Sofie Amalie, hadede hans Gemalinde Leonora Christina. Han forlod Landet og drog til Sverige, i hvis Tjeneste han senere traadte. Frederik III havde før sin Tronbestigelse besiddet Bispedømmerne Bremen og Verden, som Svenskerne havde taget, og hans Ønske om at vinde disse tilbage forenede sig med Tanken om at fravriste Sverige de 1645 tabte Provinser. Da Karl X Gustaf var indviklet i en farlig Krig med Polen, erklæredes Krigen 1657, væsentlig efter Kongens Initiativ, uagtet »Landsens Defension var slet og ringe«. Karl Gustaf trængte i Ilmarch ind i Hertugdømmerne, hvor hans Svigerfader, Hertug Frederik III, indtog en mod Sverige velvillig Neutralitet, og de danske Tropper maatte efter flere Tab trække sig tilbage til det nyanlagte Frederiksodde (Fredericia). Denne toges med Storm, og da en klingrende Frost lagde Bro over Bælterne, stode Svenskerne snart paa Sjælland, uden at have mødt alvorlig Modstand. Frederik III maatte nu falde til Føje og ved Freden i Roskilde (Febr. 1658) afstaa de skaanske Provinser med Bornholm samt Trondhjem's og Bohus Len; Ulfeldt genindsattes i sine Rettigheder, og den gottorpske Hertug løstes fra sit Lensforhold til den danske Krone. D. var ydmyget, men ikke tilintetgjort, og herpaa gik Karl Gustafs Planer ud; han brød derfor Freden og gik straks mod Kjøbenhavn (Aug. 1658). Byen havde kun en ringe Garnison og var svagt befæstet; men da den første Skræk havde lagt sig, gik alle Stænder modig til Forsvaret. Kongen var Samlingspunktet, og han vidste ganske at vinde Borgerne ved sin modige Optræden og ved at give dem store Privilegier, der stillede dem paa lige Fod med Adelen. Byen maatte belejres, og Landet fik nu Hjælp. De tyske allierede trængte op i det ødelagte Jylland, en hollandsk Hjælpeflaade slog sig gennem Sundet, uagtet Kronborg var i Fjendens Vold, og da Svenskerne Natten mellem 10. og 11. Febr. 1659 vovede en Storm, sloges de tilbage med stort Tab. D. var frelst ved Kjøbenhavn's Stordaad, og den svenske Hær paa Fyn blev fuldstændig opreven i Slaget ved Nyborg; men længere vilde de allierede ikke gaa. De ønskede ikke begge Sundets Bredder i D.'s Magt, og da Karl Gustaf døde, maatte Frederik III paa Vestmagternes Bud slutte Freden i Kjøbenhavn (1660), hvorved Sverige tilbagegav Bornholm, der havde løsrevet sig, og Trondhjem's Len, men i øvrigt beholdt sine andre Erobringer. *M. M.*

3) 1660—1814.

Krigens Udfald maatte næsten med Nødvendighed medføre en Forandring af Rigets Forfatning. Klagerne over Adelens Misregering, over det Tryk, den øvede paa Borger og Bonde, ikke mindre end over Rigsraadets Indskrænkning af Kongens Myndighed, vare ikke ny. Nu kom hertil, at »Haremændene«, som Kjøbenhavnerne med bitter Haan kaldte Herremændene, i det almindelige Omdømme bare Ansvaret for alle Ulykkerne, medens samtidig enhver maatte indrømme, at det var Kongen og Kjøbenhavn's Borgere, der ud af Skibbrudet havde frelst, hvad frelses kunde. De stode nu rede med deres Krav paa i Fremtiden at komme til at indtage en Stilling, der svarede til den Betydning, de havde vist sig at have. I Stedet for den tidligere Ufrihed forlangte Kjøbenhavn som Rigsstad og Rigsstand at blive hørt og faa Stemme med om alt, hvad der kunde tjene til Rigets Bedste; og at det var Alvor, viste sig hurtig. I sin raadvilde Uformuenhed til at ophjælpe Landet gik Rigsraadet ind paa at sammenkalde et Stændermøde til Kjøbenhavn, hvor der 8. Septbr. 1660 mødte omtr. 100 adelige og et lignende Antal gejstlige og Borgere. Disse to sidste Stænder enedes straks ved Mødets Begyndelse med de kjøbenhavnske deputerede om for sig at fordre de samme Rettigheder, som Kjøbenhavn havde naaet gennem sine Privilegier, det vil sige, de forlangte for saa vidt Lighed med Adelen, som de vilde, at alle Stænder uden Hensyn til Privilegier skulde bøje sig for Mødets Beslutninger, særlig i Beskatningsspørgsmaalet. Herimod satte Adelen sin Ret til selv at raade over, hvad og hvor meget den skulde yde; »end ikke Kongen kunde paalægge den noget«, hvad den vilde give, skulde opfattes som en frivillig Gave. Fra dette Standpunkt tvang de lavere Stænder den dog lidt efter lidt bort, ledede af deres udmærket dygtige Førere, Sjælland's Biskop Hans Svane og den kjøbenhavnske Borgemester Hans Nansen, og denne Sejr gav dem Mod til at gaa videre. Efter Tilskyndelse af, under alle Omstændigheder efter Samraad med, Kongen foreslog Nansen og Svane 8. Oktbr. Gejstlighed og Borgere at give Frederik III og hans Efterkommere Arveret til Kronen. Da Rigsraad og Adel bestemt vægrede sig ved at gaa ind herpaa under Henvisning til, at Stændermødet ingen Fuldmagt havde til at tage en saadan Beslutning, tvang man dem ved Hidkaldelse af Tropper og ved at lukke Byens Porte til at give efter. 13. Oktbr. overdrog Rigsraad og Stænder Kongen og alle hans Efterkommere Arveretten. Men Arvekongen, det var man straks klar over, kunde ikke være bunden ved Valgkongens Haandfæstning. Til at enes om, hvad der skulde træde i dens Sted, ned-

satte Kongen et Udvalg; men her gik Meningerne saa langt fra hinanden, at den eneste Udvej syntes Vedtagelsen af Svane's Forslag om at lægge Sagen i Kongens Haand. Delte skete da. Kongen skulde løses fra sin Ed og Haandfæstningen tilbageleveres ham med Tilføjelse af, at »man i al Underdanighed formodede, at Hs. Maj. derimod lader formere en Reces, saaledes som det kan være ham, Riget og hver Stand især til Gavn og det gemene Bedste«. 17. Oktbr. fandt Overleveringen af den kasserede Haandfæstning Sted, 18. hyldedes Frederik III som Arvekonge af de tilstedeværende Stænder, 15. Novbr. af dem, der havde været fraværende ved den foregaaende Akt. Indtil først i December var Stændermødet samlet, optaget af Forhandlinger om Beskatningen og Indkvarteringen. Planen til den ny Reces, Kongen havde lovet, drøftedes Mand og Mand imellem, et og andet Forslag fik vel ogsaa Form; men det gunstige Øjeblik til at sikre Folkets fremtidige Deltagelse i Statsstyreisen var ikke blevet benyttet, og nu var det for sent. Raadets og Adelens Modstandskraft var alt tidligere saa haabløst brudt, at de ikke havde kunnet tage sig sammen til en Fordring om virkelig at faa forhandlet, hvad der skulde erstatte Haandfæstningen. Nu var ogsaa de lavere Stænders Handlekraft udtømt. Alt løb ud i Sandet under Beklagelser over de tunge Byrder og Forsøg paa at vælte dem over paa hinanden. Uden nogen formel Opløsning døde Stændermødet saa at sige hen af sig selv, det sidste i D. i over halvandet Hundrede Aar.

Den gentagne Hylding var ikke Kongen nok. Han ønskede en skriftlig Forsikring af Stænderne, og 10. Jan. 1661 udsendtes da til Underskrift Enevoldsarveakten, ved hvilken Adel, Gejstlighed og Borgere i D. erklærede, at de »i Særdeleshed at derved god Fortrolighed og Samdrægtighed indbyrdes kunde tilvejebringes«, utvungne og uanmodede havde overdraget Frederik III og hans ægte Efterkommere, mandlige og kvindelige, Arverettighed til D.'s og Norge's Riger samt alle *jura majestatis*, absolut Regering og alle Regalia, ligesom det henstilledes til Kongens Vilje, hvorledes Regeringen herefter skulde anstilles og Successionen i ordnes, hvilken Kongens sidste Vilje skulde være som en Fundamentallov for Underskriverne og deres Efterkommere. Denne Fundamentallov kom med Kongeloven 14. Novbr. 1665, der udtrykkelig henviser til Enevoldsarveakten som sit Grundlag. Den kristne Lære, som den indeholdes i den augsburgske Konfession, skal være Indbyggernes Religion, den danske Enevoldskonge er hævet over alle menneskelige Love og har kun Gud til Dommer over sig baade i gejstlige og verdslige Sager, han har Magt til at give, ophæve og forandre alle Love undtagen Kongeloven, til at ind- og afsætte alle Embedsmænd, begynde Krig og slutte Fred, paalægge Skat og endelig til at styre Kirken lige saa enevældig som Staten. Med sit 13. Aar er han myndig; Formynderskabet for en mindreaarig Konge ordnes af den nærmest foregaaende. Ved sin Regeringstiltrædelse skal Kongen lade sig salve, men denne Handling er kun et Vidnesbyrd om hans Ydmyghed, ikke nogen Betingelse for hans Overtagelse af Kronen, ligesom han ikke skal aflægge nogen Ed, da Enevoldskongen ikke kan bindes af sine Undersaatter. Riget skal være en Enhed, udelt og uskiftet gaar det fra den ene Konge til den anden; de yngre kongelige Børn maa nøjes med Haabet og et nødvendigt og reputerligt Underhold i Penge eller Gods, der dog kun overlades dem til Brug, ikke til Eje. Kongeloven, der fastslog D.'s Forfatning for de følgende 200 Aar, og som gjorde dets Konge omtrent fra den mest indskrænkede til den mest uindskrænkede Hersker i Kristenheden, er i sin endelige Skikkelse et Værk af Peter Schumacher, der sikkert ene har Æren for de klare og bestemte Arvegangsregler; men i øvrigt er der forud for dens sidste Redaktion gaaet en Række Forhandlinger og Overvejelser, der stadig har nærmet den mere og mere til den rene Enevælde.

At det fra første Færd ikke har været Meningen at berøve Stænderne enhver Del i Rigets Styrelse, synes at fremgaa af Kjøbenhavn's Privilegier (24. Juni 1661). De indledes med en Forsikring om, at den som en fri Rigens Stad og Stand skal være med til at deliberere og give sin Stemme, naar Kongen godt befinder Stænderne at sammenkalde. Men et lignende Løfte findes ikke i de samtidige Privilegier til Adel, Gejstlighed og Købstæder. Af disse vare Adelens i øvrigt af den Beskaffenhed, at Standen ikke ønskede dem offentliggjorte. Ikke nok med, at dens Magt politisk var tilintetgjort, og dens sociale Stilling som Førstestand truet af de stærkt frembrydende Lighedstendenser, der aabenlyst begunstigedes af Regeringen; den saa sig nu tillige sin Skattefrihed berøvet. For de lavere Stænders Vedkommende betegnede Privilegierne derimod for saa vidt et Fremskridt, som det Formynderskab, Adelen hidtil gennem Lensmændene havde øvet over dem, nu skulde ophøre. Men Købstæderne vandt ikke herved noget i Selvstændighed, eftersom deres Magistrater fremtidig udnævntes af Kongen. Allerede umiddelbart efter den første Arvehylding havde Frederik III lagt Haand paa det store Arbejde at reorganisere Regeringsmaskineriet, der efterhaanden havde vist sig ganske ude af Stand til at funktionere. Med Sverige som Forbillede indrettedes 5 Kollegier: Kancelliet, Skatkamret, Admiralitetet, Krigskollegiet og Højesteret. Forsædet i Højesteret førtes af Kongen selv, i Spidsen for de andre kom Mænd, der havde staaet ved hans Side under Stændermødet, Peter Reedtz, Hannibal Sehested, Henrik Bjelke og Hans Schack, og disse Mænd bleve desuden tillige med Svane og Nansen Medlemmer af Statskollegiet, der nærmest traadte i Stedet for Rigsraadet, men selvfølgelig ligesom de andre Kollegier kun var raadgivende. I dem alle optoges borgerlige ved Siden af adelige, i Reglen dog kun i mere underordnede Stillinger. Til en Begyndelse havde den ny Ordning vistnok sine Mangler; men i det hele maa man dog beundre den Energi og Dygtighed, med hvilken den gennemførtes. Med kækt Mod og ikke ringe Omsigt toges der fat paa de store Opgaver, som Landets ødelagte og forarmede Tilstand lagde hundred Fold Hindringer i Vejen. De gamle Len afløstes af Amter, hvis Styrelse overdroges til Amtmænd, der sattes paa fast Gage. Med Oppebørslerne fik de intet at gøre; de besørgedes af Amtsforvaltere. Paa alle Maader søgte man at bringe Orden i Finanserne. En stor Del af den meget betydelige Statsgæld frigjorde man sig for ved at udlægge Krongods til Kreditorerne (i alt for omtr. 20 Mill.

Kr.). Konsumtionen, som Stænderne havde bevilget for tre Aar, blev for Byernes Vedkommende en fast Afgift; desudep paalagdes der nu de første faste Hartkornsskatter. Hær og Flaade bragtes, saa vidt de ringe Midler tillode det, nogenlunde paa Fode. Kastellet i Kjøbenhavn byggedes, til megen Misfornøjelse for Byens Borgere i øvrigt, der heri saa en Trusel mod sig selv. I det hele var det næppe alene Adelen, der følte sig brøstholden ved den ny Regeringsform. Det synes, at ogsaa de to lavere Stænder kun med Uvilje have set sig enhver Indflydelse berøvet. Men unægtelig var det dog ikke lidt, der var naaet, først og fremmest Enhed i Styrelsen, hvilket betød en ganske overordentlig Forøgelse af Styrken udadtil. Paa den anden Side sløvedes under Absolutismens faderlige Formynderskab for lange Tider den Handlekraft, den Sans for det heles Vel, som navnlig Kjøbenhavn's Borgerskab baade under og efter Belejringen havde lagt for Dagen.

Frederik III døde 1670. Den, der i de sidste Aar af hans Regering havde haft mest at sige, var hans trofaste Hjælper fra Stændermødet, dengang Kammerskriver, nu Kjøbenhavn's Statholder, Christoffer Gabel. Et af Sønnens, Christian V's (1670—99), første Skridt var at fjerne denne Faderens almægtige Yndling. Derimod fremdrog han en anden borgerlig, som Faderen havde sat megen Pris paa, Kongelovens Forfatter Peter Schumacher. Han adledes under Navnet Griffenfeld, blev Greve og Storkansler og var til sit Fald 1676 Rigets egentlige Styrer. Opgaven maatte først og fremmest være at fæstne og videre udvikle det saa heldig paabegyndte. Et højeste Raad (Konseil'et, Geheimestatsraadet) dannedes. I det vilde Kongen forhandle de vigtigste Sager, navnlig de udenrigske og hvad der henhørte under de to Kancellier, det danske og det tyske, med en snævrere Kreds af særlig betroede Mænd. Kollegierne fik ny Instrukser. Om at genindføre Stænderinstitutionen blev der ikke for Alvor Tale. Derimod skabte man Handelens og Industriens Interesser et Organ i Kommercekollegiet, ligesom Statskollegiet, en blot raadgivende, ikke administrerende Forsamling, men i Modsætning til dette, hvor Adelen efterhaanden helt havde faaet Overvægten, næsten udelukkende sammensat af borgerlige. Denne Sondring er imidlertid noget enestaaende og for Statskollegiets Vedkommende maaske tilfældig. Griffenfeld arbejdede nemlig konsekvent paa, som han selv udtrykte det, »at sætte vore (o: de borgerlige) paa lige Bænk med Adelen«, og Kongen var i dette Punkt ganske enig med ham. De fik under hans Regering bestandig mere at sige i Kollegierne. Dette hænger sammen med Christian V's voksende Mistillid til den danske Adel, en Mistillid, der, skønt nu temmelig umotiveret, forstærket gik i Arv til Sønnen Frederik IV. Under Christian V kunde den derimod have sin Berettigelse. Der var ikke faa af den gamle Adel, hos hvem Kongen, sikkert med Grund, mente at kunne spore Tilbøjelighed for den tidligere Tingenes Tilstand. Han nøjedes til Gengæld ikke med at fortrænge den af Kollegierne. Dens Sammenhold skulde brydes, dens Anseelse nedsættes. Det første naaede han ved at skabe en Højadel i de nybagte Grever og Friherrer, til Dels fremmede adelige, der, for at de skulde kunne sprede Glans over Hoffet, fik betydelige Forrettigheder, som Skattefrihed ogsaa for en Del af Bøndergodset, Birke- og Patronatsret; det andet ved Rangforordningen, der gav en hel Række uadelige Embedsmænd Rang over almindelige adelige. Særlige Fortjenester og særlig Hengivenhed lønnedes med den nystiftede Danebrogsorden; Elefantordenen, der var ældre, gaves kun til fyrstelige Personer og de allerhøjeste Embedsmænd. Et økonomisk Fremskridt for Adelen var det, at der 1670 indrømmedes Sædegaardene Skattefrihed, men det var kun et ringe Vederlag for, at Godsejerne siden 1660 havde maattet indestaa for deres Bønders Skatter.

For Christian V stod det som det vigtigste af alt, at ingen gunstig Lejlighed til at vinde tilbage, hvad der var tabt ved de sidste Krige, forsømtes. Derfor styrkedes Hær og Flaade af yderste Evne. Midler dertil fik man ved vidtgaaende Besparelser, Nedsættelser af Embedslønninger og Reduktion af Gælden. Da Sverige 1672 fornyede sit gamle, en Tid lang brudte Forbund med Frankrig, mente Kongen, at nu maatte Øjeblikket snart komme, da der skulde slaas til. Griffenfeld, der næppe ventede sig stort af en Krig, hvor man havde Frankrig imod sig, fik imidlertid Udbrudet afværget, indtil D. ikke alene selv stod fuldt rustet, men ogsaa havde sikret sig virksom Hjælp af Forbundsfællerne, og dette er maaske hans største Fortjeneste som Statsmand.

Den skaanske Krig 1675—79 (s. d.) viste, hvor stærkt Landet udadtil allerede var blevet under Enevælden. Medens D. i de foregaaende Krige havde været Sverige ganske underlegent, saa vandt nu ikke alene Niels Juel en Række glimrende Sejre til Søs, men næsten alle Sverige's tyske Provinser erobredes, og den danske Hær fik fast Fod i Skaane, hvor Kærligheden til det gamle Fædreland saa lidt var uddød, at Befolkningen rejste sig, saa Landet næsten sognevis maatte tages tilbage igen af de svenske Tropper. Dog bragte Fredsslutningerne i Lund og Fontainebleau 1679 intet Resultat af Betydning. Kun opgav Sverige at holde sin Haand over Holsten-Gottorp og afsluttede et Forsvarsforbund med D. For første Gang dæmrede det for den danske Konge, at Skaane var uigenkaldelig tabt, og at alle Kræfter maatte sættes ind paa at vinde hele Slesvig for den danske Krone. Snart efter sluttede Sverige sig til Frankrig's Modstandere, og D. blev Ludvig XIV's Forbundsfælle. Det var ham, der 1679 havde forlangt Christan Albrecht af Holsten Gottorp genindsat, efter at Christian V ved Krigens Udbrud havde tvunget Hertugen til at overlade sig Hær og Fæstninger. Nu kunde den danske Konge, støttet til Ludvig XIV og Jakob II, 1684 atter fordrive ham; men Regeringsskiftet i England 1688 forandrede denne gunstige Situation, og ved Altonaforliget 1689 tvang Vilhelm III, nu begge Sømagters Herre, D. til paa ny at genindsætte Hertugen. Med dyb Bekymring saa Christian V paa de Farer, der herfra kunde true, og søgte derfor de sidste Aar af sit Liv ad fredelig Vej at ordne Forholdet til Sverige, dog uden Held. Da den unge Hertug Frederik IV 1698 ægtede Karl XII's Søster, blev Faren større end nogen Sinde.

Det indre Reformarbejde, der, paabegyndt af Frederik III, var blevet standset ved den skaanske Krig, tog Fart efter Freden; men det blev ikke

Griffenfeld, som kom til at lede det. I Beg. af 1676 var han bleven fængslet og dømtes til at miste Ære, Liv og Gods, overbevist om at have taget mod Skænk og Gave ved Embedsbesættelser, men ikke om Landsforræderi. Mistanken herom havde sikkert været den væsentligste Grund til hans Fald. Af hans Arvtagere i Styrelsen vare vel ingen af første Rang, men Christian V havde dog fremdeles dygtige Mænd til sin Raadighed baade paa de øverste Trin og til det egentlige Arbejde (Fr. Ahlefeldt, Jens Juel, von Stocken, Rasm. Vinding, Ole Rømer, Kr. S. v. Plessen o. fl). 1683 udkom det ypperlige Lovarbejde Danske Lov, og 1688 var i det væsentlige den ny Matrikel færdig, der baserede Hartkornsbeskatningen ikke som tidligere paa Landgildeafgifterne, men paa Jordens Bonitering. Baade for Matriklen og for Indførelsen af fælles Maal og Vægt i hele Landet har Ole Rømer Æren. I det hele virkedes der ivrigt for Landets Opkomst, og navnlig stræbte man, overensstemmende med Tidens Anskuelser, at fremme Handel og Industri. For Bønderne gjordes der derimod kun lidet, og deres Stilling var og blev elendig, haardt trykkede som de vare af Hoveri og tunge Skatter. Kongen selv var stærkt optagen af Arbejdet for Landets Vel og satte sig efter Evne og med stor Flid ind i Sagerne. Alt som Tiden gik, voksede han sig stedse fasterc i Enevældens Ideer, som det kan ses af hans efterladte Regeringsregler. Det udtales i dem udtrykkelig, at Stænder ere uforenelige med Suveræniteten, ja efter Kongens Mening aabenbart enhver Art af permanente raadgivende Forsamlinger. Statskollegiet var allerede ophørt at bestaa kort efter Griffenfeld's Fald; i Beg. af 1690'erne opløstes ogsaa Kommercekollegiet, og i dets Sted traadte de saakaldte Kommissioner for Raadstuen i Kjøbenhavn, hvor Mænd, der udnævntes særlig for hvert enkelt Tilfælde, drøftede og forberedte Sager af meget forskellig Art. De vedvarede indtil nogle Aar ind i Frederik IV's Regering, da der 1704 paa ny oprettedes et Kommercekollegium, som 1708 omdannedes til et Politi- og Kommercekollegium. Under Christian V udvidedes D. med Oldenburg og Delmenhorst, som erhvervedes under Griffenfeld's Styrelse.

Frederik IV (1699—1730) maatte begynde sin Regering med at bekrige sin Fætter og Navne, den unge Hertug af Holsten-Gottorp. I Tillid til Hjælp fra sin Svoger Karl XII havde denne i høj Grad udæsket den danske Regering. Fra sine Forbundsfæller, Rusland og Sachsen, fik D. ingen Understøttelse, altsaa maatte Frederik IV, da Karl XII med Bistand af en engelsk-hollandsk Flaade landede paa Sjælland, og Vilhelm III desuden sendte en Hær ind i Holsten, slutte Fred i Traventhai, hvorved der gjordes Hertugen nogle Indrømmelser. Indtil 1709 var D. Tilskuer ved de store Krige, der førtes i næsten hele Europa, og i disse Fredsaar trivedes dets Handel godt, men efter Slaget ved Poltava indvikledes det paa ny i den store nordiske Krig (s. d.). Der var i Konseil'et delte Meninger om, hvorvidt det var rigtigt at hjælpe Peter den Store med at svække Sverige og derved øjensynlig bidrage til at gøre Rusland til Nordens Hovedmagt; men Udsigten til at vinde de skaanske Provinser tilbage og knuse Holsten-Gottorp var for fristende til, at Frederik IV kunde undlade at benytte den. Til en Begyndelse var han ikke heldig. Slaget ved Helsingborg 1710 tabtes, og dermed maatte foreløbig Tanken om at erobre Skaane opgives. 1711 var der Pest i Kjøbenhavn. Den bortrev 1/3 af Byens Befolkning og bidrog væsentlig til at *hemme* alle Krigsforetagender det Aar. 1712 forlagdes Skuepladsen til Tyskland, hvor Frederik IV tabte Slaget ved Gadebusch. Men da den svenske Hærfører Magnus Stenbock, Sejrherren ved Helsingborg, vendte sig mod Vest og gik ind paa den jydske Halvø, lysnede det. Forstærket med russiske og sachsiske Hjælpetropper indesluttede den danske Hær ham i T6nningen, som den hertugelige Regering havde aabnet for ham, hvilket Frederik IV straks benyttede sig af til at lægge Beslag paa den gottorpske Del af Sønderjylland; og han beholdt det vundne, da der ved Fæstningens Overgivelse fandtes Beviser for, at Kommandanten kun havde handlet efter sine foresattes Ordrer. 1716 kom Peter den Store med en betydelig Hær til Kjøbenhavn for sammen med den danske at rette et afgørende Angreb paa Skaane. Førend i September var Styrken dog ikke samlet, og det, fandt Zaren, var for langt fremme paa Aaret til at begynde et Felttog. Hans Vægring ved at deltage førte til et halvt Brud mellem de to Forbundsfæller, der senere yderligere uddybedes. Men uden Hjælp fra Rusland maatte enhver Tanke om at gøre Erobringer i selve Sverige opgives. Maalet blev nu alene at sikre sig hele Sønderjylland. Det stod i Forbindelse hermed, at Frederik IV nærmede sig England og Frankrig, der mæglede Fred i Frederiksborg 1720, hvor Sverige opgav sin Toldfrihed i Sundet og betalte D. 600,000 Rdlr., medens Vestmagterne garanterede D. den evige Besiddelse af Hertugdømmet. 1721 indlemmede Frederik IV det i sin Krone som et i onde Tider løsrevet Ledemod af D.'s Rige. Dets Stænder hyldede ham og lovede Lydighed mod ham og hans Efterfølgere i Regeringen efter Kongelovens Ordlyd. Noget synderligt gjordes der dog ikke for en virkelig Tilknytning, og navnlig havde Regeringen ikke Øje for Betydningen af at styrke den danske Nationalitet i det genvundne Land. Den unge Gottorphertug Karl Frederik's Krav vare imidlertid ikke ved den ny Ordning bragte ud af Verden. Hans Fader var paa Tog med Karl XII falden ved Klissov 1702; selv havde han opholdt sig ved den svenske Hær, da Onklen faldt for Frederikshald; men da han herefter ingen Støtte fandt i Sverige, gik han til Rusland, hvor han ægtede Peter den Store's og Katarina's Datter Anna. Svigermoderen var efter sin Tronbestigelse ivrig for at skaffe ham hans Land tilbage, men den russiske Flaade, der skulde tvinge D., blev stænget inde ved England's Hjælp, og saaledes drev denne Fare over.

De sidste 10 Aar af Frederik IV's Regering vare viede Fredens Gerning. For Almuens Oplysning virkede han ved Oprettelsen af 240 Skoler paa Rytterdistrikterne. Hedningenes Omvendelse laa ham stærkt paa Sinde; derfor udsendtes Missionærer til Finmarken og Ostindien, ligesom han støttede »Grønland's Apostel« Hans Egede. En streng Helligdagsanordning skulde fremme det religiøse Liv i Hjemlandet. For forældreløse Børn indrettedes Vajsenhuset i Kjøbenhavn. Skønt der gik ikke faa Penge med dels til alt dette, dels til

Opførelsen af Fredensborg og Ombygningen af Kjøbenhavn's Slot, skønt den langvarige og bekostelige Krig selvfølgelig havde slaaet Landet dybe Saar, og skønt det ramtes af en saa stor Ulykke som Kjøbenhavn's Brand 1728, der lagde $\frac{3}{4}$ af Byen i Aske, saa lykkedes det dog i Løbet af disse 10 Aar at faa Gælden nedbragt ikke saa lidt.

For Bondestanden nærede Frederik IV varm Interesse. 1702 hævedes Vornedskabet for alle, der vare fødte efter hans Regeringstiltrædelse; men Virkningen af denne med almindelig Glæde modtagne Foranstaltning svækkedes desværre ved, at der Aaret før var oprettet en Landmilits, til hvilken Godsejerne skulde stille Rekrutter. Tit kunde det holde haardt nok at skaffe det nødvendige Mandskab, og Herremændene havde derfor hyppig under Krigen imod Loven nægtet Pas til unge Karle, der vilde fraflytte Godset, for saaledes at tvinge dem til at blive. Hermed fortsattes der senere, og Følgen var, at Bønderkarlene rømte; bleve de grebne, og de ikke kunde godtgøre, at der var nægtet dem Pas, straffedes de. Efterhaanden bleve Klagerne over Landmilitsen bestandig stærkere; Herremænd og Bønder vare enige om, at den var en Ulykke.

Da Christian VI (1730—46) kom paa Tronen, blev det derfor en af hans første Regeringshandlinger at ophæve Landmilitsen, »der«, som det hedder i Forordningen, »var bleven Landet i Almindelighed og det unge Mandskab i Særdeleshed til stor og snart utaalelig Byrde«. Men Landboforholdene bedredes ikke herved, som man havde ventet. Kornpriserne vare nemlig stærkt nedadgaaende, og mange Bønder kunde af den Grund umulig svare, hvad de skulde. Rømningerne fortsattes, dog langtfra efter den Maalestok, som man skulde formode efter Proprietærernes Klager og deres ivrige Fordringer om Landmilitsens Genindførelse. Uden dens Tvang, paastode de nu, kunde de ikke faa deres Gaarde bortfæstede. Da Jordens »Konservering« bestandig var og maatte være et Hovedhensyn for Regeringen, og da desuden Krigsministeren, den indflydelsesrige Poul Løvenørn, altid havde været mod Ophævelsen, fordi den virkelig betød en alvorlig Svækkelse af Landets Forsvarsevne, saa udstedte Kongen Frd. af 4. Febr. 1733, der genoprettede Landmilitsen, stavnsbandt alle Landets Bønder fra 14 til 36 Aar og gav Proprietærerne Ret til at tage, hvem de vilde, til Soldat. Senere udvidedes Stavnsbaandet til at gælde fra 9 til 40 Aar, og det fastsattes, at »ingen Landsoldat skulde have Tilladelse til andensteds at nedsætte sig end paa det Gods, hvor han var udskreven, og hvor han skulde være pligtig Gaard at antage«. Desuden forøgedes Hoveriet mange Steder ved, at Herremændene fik Lov til at lægge Bøndergaarde ind under Hovedgaarden, og endelig hærgedes Landet 1746 af en ødelæggende Kvægpest, der bortrev over 250,000 Kvæghøveder. Det var ikke lystelige Tider for Godsejerne, og Tvangen, det eneste Middel, man kendte til at holde Bønderne ved Gaardene, lader sig maaske forsvare med, at den bidrog til at hjælpe Landbruget over en farlig Krise; men vist er det, at værre har den danske Bondestand trods Kongens gode og menneskevenlige Hensigter aldrig haft det end under Christian VI.

I Modsætning hertil gik Handelen fremad, navnlig Kjøbenhavn's. Der var her ikke faa dygtige og energiske Købmænd, der forstode at benytte de gode Konjunkturer under de store Søkrige. 1732 stiftedes det asiatiske Kompagni, der med Held udvidede den ostindiske Handel til Kina, og som, i Modsætning til det under Frederik IV opløste ostindiske Kompagni, der ikke havde kunnet trives, gjorde glimrende Forretninger. Derimod var den vestindiske Handel mindre indbringende, ogsaa efter at St. Croix var bleven købt af Frankrig. Ganske kort efter Christian VI's Død sluttedes der en Traktat med Deyen i Algérie, hvorved Grunden lagdes til den senere saa indbringende Fragtfart i Middelhavet.

Til Støtte for Erhvervslivet overhovedet indrettedes 1735 General-Landets-Økonomi- og Kommercekollegium. En af dets første Opgaver var Indretningen af en Bank, der traadte i Virksomhed 1737 og gjorde Nytte ved at skaffe billige Penge. Den styredes ikke uden Dygtighed og gav sine Aktionærer gode Renter. Mindre Held havde Kollegiet med sig i sine Bestræbelser for at ophjælpe Fabrikvæsenet. Det fulgte Merkantilismens almindelige Grundsætninger om det fordelagtige i, at Landet selv frembragte, hvad det forbrugte af Industrivarer; men trods al Beskyttelse lykkedes det ikke at faa hverken de Fabrikker, Staten selv oprettede, eller dem, den blot støttede, til ret at trives.

Ingen dansk Konge har taget sig i den Grad af sine Undersaatters aandelige Velfærd som Christian VI. Han havde Respekt for videnskabelige Studier og støttede dem gerne. Universitetet, der 1728 var brændt, blev genopbygget og fik 1732 en ny Fundats, der afhjalp de værste Mangler. 1736 indførtes ved A. Højer's Initiativ juridisk. Eksamen. Kirurgernes Uddannelse forbedredes, og de lærde Skoler reformeredes ved Frd. af 17. Apr. 1739, der betydelig formindskede deres Antal og blandt andre gode Foranstaltninger ogsaa endelig skaffede Modersmaalet dets Ret. Det danske Sprog skulde fremtidig »excoleres« og Disciplene baade mundtlig og skriftlig øves i dets Brug. Ogsaa Almueskolevæsenet skulde have været omordnet, men dertil strakte Midlerne ikke, og det blev i det væsentlige ved det gamle. Men alt. dette var for Kongen endnu kun noget underordnet i Forhold til det at gøre sine Undersaatter til gode-Kristne. Til at føre Tilsyn baade med Gejstlighed og Menigheder indrettedes 1737 Generalkirkeinspektionskollegiet, der udrustedes med vidtrækkende Myndighed. Dets indflydelsesrigeste Mænd vare A. Højer og Hofpræst Bluhme. Faderens strenge Sabbatsforordning havde Christian VI hævet 1731, efter at den næppe havde bestaaet et Aar; men 1735 genoptoges, dog i noget mildnet Form, dens Straffebestemmelser for Forsømmelse af Gudstjenesten paa Søn- og Helligdage. En senere Tid har stærkt overdrevet denne ny Sabbatsforordnings Betydning, som om den havde forbudt alle gamle Folkeforlystelser. Dette er ganske urigtigt; ikke heller lykkedes det at faa den skarpt overholdt, saa Hensigten med den opnaaedes for saa vidt ikke. Derimod skabte den i Forbindelse med den fra Hoffet anslaaede Tone, hvor Pietismen var i høj Yndest, et Tryk over Befolkningen, der ikke alene avlede »Surseenhed«, men ogsaa Hykleri. Som andre Udslag af samme Tankegang og Aand

kan nævnes, at Konfirmationen indførtes 1736, og at der dreves stærkt paa Katekisation i Kirkerne. Dette havde heldige Virkninger baade for Gejstlighedens Dygtighed og for Menighedernes Sædelighed; men ogsaa i andre Retninger havde det religiøse Røre sine gode Sider. For det første drev den voldsomme Kamp mellem den gammelortodoksc Gejstlighed og den fra Tyskland fremtrængende Pietisme Kongen til at vise en inden for Statskirken hidtil ukendt Tolerance, der ogsaa kom f. Eks. de Reformerte til gode; dernæst fremkaldte Pietismen for første Gang siden Reformationen en aandelig Bevægelsc ogsaa hos Almuen, og endelig har utvivlsomt Meningsbrydningen bidraget sit til at skabe det Mod og den Lyst til at ytre sig, der var Betingelsen for den stærke offentlige Mening, som senere i Aarhundredet fik saa megen Betydning. Christian VI's noget sky og forlegne Væsen ikke mindre end hans tunge og mørke Religiøsitet drev ham til at afsondre sig fra P'olket i en Grad, som var noget helt nyt for de enevældige Konger. Paa de pragtfulde Slotte, han og Dronningen, Sofie Magdalene, opførte (Christiansborg, der kostede uhyre Summer, Hirschholm o. fl.), levede de, som han selv har sagt, et rent Eremitliv, begge sygelige, han helt optagen af flittigt Arbejde. Det lykkedes ham heller aldrig at vinde nogen Plads i Folkets Hjerte.

1743 var D. nær kommen i Krig med Sverige. Kongen, Frederik af Hessen, var gammel og barnløs, og blandt de svenske Bønder var der stærk Stemning for at vælge den danske Kronprins til Tronfølger; men Elisabeth af Rusland, som kort i Forvejen havde gjort sin Søster Anna's og Karl Frederik's Søn, den gottorpske Hertug Karl Peter Ulrik, til russisk Tronfølger, fik i Stedet for den danske Prins en anden Gottorper, Adolf Frederik, valgt. Christian VI mente sig ikke alene skammelig narret, men saa ogsaa en Fare heri. Han rustede baade Hæren og Flaaden, som det især var Danneskjold-Samsøe's Fortjeneste at have skabt; men Frygt for Rusland's Indgriben fik ham dog til at opgive Planen om et Angreb. Rustningerne ved denne Lejlighed, de kostbare Slotsbygninger og den ikke mindre kostbare Hof holdning krævede saa store Udgifter, at Finanstilstanden trods den i øvrigt fredelige Regering ikke bedredes under Christian VI.

Bestræbelserne for at ophjælpe Handel og Industri fortsattes efter udvidet Maalestok af Frederik V (1746—66), især efter at J. H. E. Bernstorff var bleven Minister. For at fremme den danske Fragtfart i Middelhavet sluttedes der foruden med Algerie ogsaa Handelstraktater med de andre Barbareskstater, med Sultanen, Genova og Napoli. Den ostindiske-kinesiske Handel trivedes saa godt, at Kompagniet rejste Kongen den ypperlige Rytterstatue paa Amalienborg Plads i Kjøbenhavn; ligeledes fik den vestindiske Handel Betydning, efter at den ved Kompagniets Ophævelse var bleven givet fri. Derimod lykkedes hverken det afrikanske eller det almindelige Handelsselskab, hvis Formaal var at gøre Kjøbenhavn til en Stabelstad for Østersøens Varer. Manufakturer og Fabrikvæsen støttedes paa enhver Maade: ved Laan og Gaver fra Statskassen, ved Monopoler og Indførselsforbud, hvis Overtrædere truedes med strenge Straffe. Til sidst var der ikke mindre end 150 Handelsgenstande, i Spidsen Korn, som det var forbudt at indføre i Landet. Tilsyneladende var Resultatet godt nok. Især i Kjøbenhavn skød Fabrik op ved Fabrik, og noget af, hvad der tilvirkedes, som f. Eks. baade Silke- og Uldvarer, kunde i Godhed kappes med Udlandets Fabrikater, kun var det langt dyrere. Derfor maatte ogsaa denne kunstig fremkaldte Virksomhed efterhaanden sygne hen, og det væsentligste Udbytte var, at de danske Haandværkere havde lært en Del af de indkaldte, tit meget dygtige fremmede.

Bondens Kaar forværredes i visse Retninger under Frederik V; saaledes bestemtes det 1764, at Stavnsbaandet skulde gælde fra det 4. Aar. I Virkeligheden var Tilstanden nu ikke meget bedre end under Vornedskabet; men de Forsøg, der fra enkelte Sider gjordes paa ogsaa at stavnsbinde Bondens Døtre, afvistes dog bestemt af Generalprokurøren Henrik Stampe, en lige saa varmtfølende Mand som fremragende Jurist. I det hele fik Bonden nu Talsmænd, tilmed i selve Regeringskredsene. Fysiokraternes Opfattelse, at Handel og Industri helst burde skøtte sig selv, men Agerbruget derimod af al Magt tages under Armene, vandt nemlig ikke faa Tilhængere ogsaa i D. Kongens Ven Hofmarskal A. G. Moltke skaffede 1755 Censurfrihed for Skrifter, der angik Statshusholdningen og Landvæsenet, og hermed begyndte en ivrig og dygtig Forhandling om Landbrugsspørgsmaal og Bondens hele Stilling. Moltke interesserede sig personlig mere for at faa den gamle Trevangsdrift afløst af den holstenske Kobbeldrift end for Bondens Frigørelse, men adskillige Forfattere toge ogsaa til Orde for, at Bonden burde have »Frihed og Ejendom«. En Kommission, der nedsattes 1757, arbejdede ivrig for Ophævelse af Fællesskabet og Jordens Udskiftning, og enkelte private gik langt videre. Saaledes indførte Bernstorff Arvefæste og afskaffede Hoveriet paa sit Gods ved Gentofte; allerede et Par Aar forinden havde Sofie Magdalene gjort det samme paa Hirschholm, og andre Godsejere gik i deres Spor, som det snart viste sig, ikke blot til Fordel for Bonden, men ogsaa for dem selv. Derimod var det Bortsalg af Krongodserne, der begyndte 1765, ikke nogen Vinding for Bønderne. Kun de færreste evnede at købe deres Gaarde; det meste solgtes til Spekulanter, der lavede ny Herregaarde i Snesevis og forøgede Hoveriet.

Drøftelsen af Landbosagen var kun en enkelt Side af den litterære Diskussion om Samfundsspørgsmaal, der, oprindelig fremkaldt af Holberg, fik saa stærk Fart under Frederik V. Allerede i Slutningen af Christian VI's Regering var »Spektator«-Littcraturen med England som Forbillede begyndt. Under hans Efterfølger, der straks efter sin Tronbestigelse skal have udtalt: >Jeg vil ikke tillade, at Aandslivet underkastes nogen Indskrænkning i mit Rige«, var der i Virkeligheden ikke ringe Ytringsfrihed. Vel pristes den hjemlige Enevælde, men personlig Frihed ansaas ikke heller for uforenelig med denne Regeringsform, og Kravet herom som en Menneskeret begyndte at arbejde sig frem, ligesom Følelsen af at være Borgere, der selv maatte yde hver sin Skærv til Fædrelandets Opkomst, afløste den tidligere Forestilling om, at man som trofaste Undersaatter maatte lægge alt i Kongens Haand. Ved Sorø Akademi, som

Christian VI havde opført fra nyt af og Holberg ved sin rige Gave sat i Stand til at begynde Virksomheden, samledes der en Kreds af fremragende Forfattere, der bleve Ordførere i Diskussionen. En frugtbar Paavirkning udefra fremmedes ved Indkaldelsen af Mænd som Klopstock, Oeder og Reverdil. Jævnsides med den populære Behandling af almennyttige Emner gik et dygtigt videnskabeligt Arbejde. 1763 stiftedes Videnskabernes Selskab; Kunstakademiet var alt stiftet 1754. Som Vidnesbyrd om Interesse for praktiske filantropiske Øjemedstaa Frederiks Hospital, Opfostringshuset og Fødselsstiftelsen. Medens Pengene til alt dette vare vel anvendte, ruttedes der paa andre Punkter uforsvarligt. Marmorkirken, der blev bygget i den ny pragtfulde Bydel af Kjøbenhavn, »Frederiksstaden«, men maatte opgives paa Halvvejen, var ikke mindre bekostelig end de mange Understøttelser til Industriens Fremme; ogsaa Hofholdningen fordrede stadig store Summer, men naat Statsgælden steg saa stærkt i denne Tid, saa skyldtes det dog især Rustninger under Syvaarskrigen for at dække Grænsen og navnlig de endnu langt mere omfattende 1762 for at afværge Rusland's Angreb. Det var ogsaa disse sidste, der fremkaldte den forhadte, for Fattigfolk haardt trykkende Ekstraskat. Bernstorffs Udenrigsstyrelse var kraftig og dygtig, maaske kun med lidt for stor Tilbøjelighed til at lade D. spille en Stormagts Rolle. Han havde et skarpt Øje for, hvor truende Preussens og Ruslands stigende Magt var for D., og det var kun i sin Orden, naar han mente, at Landet maatte gøre sit yderste for at hindre Karl Peter Ulrik's Planer. Ved Elisabeth's Død 1762 var han som Peter III bleven Rusland's Hersker, og noget nær hans eneste Tanke var at komme D. til Livs. Hær og Flaade sattes da paa Krigsfod. 36 Orlogsskibe krydsede i Østersøen, og 40,000 Mand sendtes under den udmærket dygtige franske General St. Germain ind i Mecklenburg. De stode allerede over for Russerne, da Peter's Mord og Katarina II's Tronbestigelse med eet Slag forandrede alt. Den russiske Hær kaldtes hjem, og de to Regeringer enedes 1765 om at paabegynde Underhandlinger om en baade for Rusland og D. tilfredsstillende Løsning af det gottorpske Spørgsmaal, der havde vist sig som en for begge Lande skæbnesvanger Kilde til evig Strid og Splid.

Efter at Christian VII (1766—1808) havde besteget Tronen, lykkedes det Bernstorff at faa en Overenskomst i Stand, ifølge hvilken det holstengottorpske Hus skulde godkende Indlemmelsen af Slesvig 1721 og afstaa sin Part af Holsten mod at faa Oldenburg og Delmenhorst i Erstatning. 1773 underskreves denne Traktat af Katarina's Søn, den nu fuldmyndige Storfyrst Poul.

De fire første Enevoldskonger vare mere eller mindre gaaede op i Arbejdet for Landets Vel, saaledes som de opfattede det. Frederik V havde, lidet selvvirksom som han var, dog ønsket at gøre sit Folk lykkeligt, og hans tidlige Død skyldtes vistnok til Dels nagende Selvbebrejdelser over et forspildt Liv, der bidroge til at drive ham bestandig dybere ud i Udskejelserne. Christan VII havde hverken Arbejdsevne eller Interesse for Regeringen. Feig, upaalidelig og lunefuld, som en forfejlet Opdragelse og slette Omgivelser havde gjort ham, vilde han kun more sig, rase ud. Han kunde fryde sig ved efter Øjeblikkets Indskydelser at ind- og afsætte Ministre. Om det var til Gavn eller Skade for Sagernes Gang, var ham ligegyldigt. Kun for et enkelt Spørgsmaal var det lykkedes hans Lærer Reverdil at vække nogen Sans hos ham. Det var Ordningen af Bondens Forhold. Da Landhusholdningsselskabet stiftedes 1769, kunde det i Planen for dets Virksomhed siges, at »Landets daglige Samtale var bleven Bondens Tarv«. Det var Kongens Hensigt at skaffe hele Bondestanden Frihed; foreløbig fik Kronens Bønder i Kjøbenhavn's Amt Hoverifrihed og deres Gaarde til Ejendom. Andre paabegyndte Foranstaltninger førte ikke til noget Resultat, før Struensee kom til Magten. Da udkom 1771 en Forordning, der fastsatte, at Hoveriet skulde bestemmes efter Hartkorn og Bøndergaardenes Afstand fra Hovedgaarden.

Struensee havde været Kongens Livlæge paa en Udenlandsrejse 1768 og ved den Lejlighed forstaaet at indynde sig hos ham. Efter Hjemkomsten steg han i Gunst, ogsaa hos den unge Dronning, Karoline Mathilde, hvis Elsker han i Foraaret 1770 blev. I Septbr. samme Aar styrtedes Bernstorff, i Decbr. ophævedes Konseil'et, og i Juli 1771 udnævntes Struensee til Geheimekabinetsminister med Myndighed til i Kongens Navn og under Kabinettets Segl at udstede de Ordrer, Kongen mundtlig gav ham, og som i denne Form skulde have samme Gyldighed, som om Kongen selv havde underskrevet dem. Faa Dage efter ophøjedes han og Enevold Brandt, der var sat til at underholde den nu halv sindssyge Konge, til Grever.

Sin umaadelige Magt benyttede Struensee til Reformer i Oplysningstidens Aand. I det noget tungt arbejdende Regeringsmaskineri skulde der skaffes større Hurtighed, Orden og Simpelhed, navnlig gjaldt dette Finanserne, Retsplejen skulde forbedres, den hidtidige Industripolitik opgives; ved Embedsbesættelser skulde der kun spørges om Dygtighed, i Privatlivet skulde Staten saa lidt som muligt gribe ind. I mangt og meget var han heldig, trods sit ringe Kendskab til Personer og Forhold. Det ny Finanskollegium, der fik Bestyrelsen af Statens samtlige Indtægter og Udgifter under sig, lagde en ordentlig Plan for Finansforvaltningen, der indførtes Besparelser, og til Hofholdningen fastsattes en bestemt Sum. Mange Smaadomstole i Kjøbenhavn samledes til Hof- og Stadsretten, Højesteret blev gjort uafhængig af Regeringen, det pinlige Forhør ved Kat og Tamp afskaffedes. Allerede Dagen efter Bernstorff's Afskedigelse indførtes der uindskrænket Trykkefrihed, hvilket indbragte Christian VII et Lykønskningsdigt fra Voltaire; en Omordning af Universitetet planlagdes. Til ikke faa af disse Foranstaltninger fandt han Tilslutning; men selvfølgelig vakte hele den fremstormende og overilede Reformiver ikke lidt Betænkelighed, og det fremkaldte Misfornøjelse, at mange Embedsmænd afskedigedes vilkaarlig og uden Pension. Det værste var dog, at den praktiske Udførelse af hans Ideer om Individets Ret til at røre sig frit, syntes at aabne Sluserne for alskens Umoralitet. Da han desuden som hele den Retning, hvortil han hørte, kun havde ringe Sans for det nationales.

Betydning, og da hans personlige Optræden var l overmodig og udæskende, skabte han sig mange i Fjender baade mellem høje og lave. Mellem j dem, han var traadt for nær, var ogsaa Enkedronningen, Frederik V's anden Hustru Juliane Marie og hendes Søn Arveprins Frederik. Da nu Karoline Mathilde i Sommeren 1771 havde født en Datter, Louise Augusta, der vitterlig var Struensee's og ikke Christian VII's Barn, maatte dette vække Enkedronningens Frygt for, at en illegitim Linie, hvis Dronningens Barnefødsler fortsattes, kunde trænge sig ind i Arveføigen foran hendes Søn, og da Slruensee ved et Par Lejligheder havde vist Mangel paa Mod og Handlekraft under lidt kritiske Omstændigheder, bestemte hun sig til at gribe ind. En Sammensværgelse dannedes, og støttet til et Par Regimenter, hvis Chefer vare vundne for Planen, lod hun om Morgenen 17. Jan. 1772 Struensee og hans vigtigste Tilhængere fængsle. En Kommission dømte ham og Brandt fra Ære, Liv og Gods, og Dommen, hvis Retfærdighed den Dag i Dag er omstridt, udførtes i April Maaned. Karoline Mathilde blev skilt fra Kongen og døde tre Aar efter i Celle i Hannover.

Den betydeligste Mand i Sammensværgelsen var Arveprinsens Lærer, Ove Guldberg, senere adlet som Høegh Guldberg. I 12 Aar blev han Landets egentlige Styrer, skønt han først faa Dage før sit Fald fik Sæde i Geheimestatsraadet, der meget hurtig efter Statsomvæltningen var blevet genoprettet. Men Styrelsen skiftede ikke herved Karakter; Kabinetsordrene vedbleve at spille den samme Rolle som under Struensee. I øvrigt vare disse 12 Aar paa næsten alle Omraader en Reaktionens Tid. Struensee havde villet skaffe Plads for Individets Krav ; for Guldberg var Statshensynet alt. Struensee havde i hele sin Tankegang været Kosmopolit; Guldberg søgte at fremdrage det danske Sprog og hæve Nationalfølelsen. I de lærde Skoler skulde der vises Omhu for Modersmaalet, og i Hæren afskaffedes den tyske Kommando. Ved Forordning om Indfødsretten 1776, der ved Siden af Kongeloven skulde betragtes som en Grundlov, forbeholdtes Landets Embeder og Æresposter Landets egne Børn. De fleste af de dygtige Mænd, Struensee havde draget frem, fjernedes atter, og Størstedelen af hans Reformer ophævedes. Trykkefriheden havde han allerede selv maattet begrænse ; nu indskrænkedes den følelig, uden at der dog ligefrem indførtes Censur. I Landbospørgsmaalet var Guldberg's Standpunkt det, at »Bondestandens Aag ikke kan afkastes, uden at Staten i alle sine Grundvolde skal bæve«. Allerede 1773 blev Hoveriet atter gjort ubestemt, »efter enhver Egns gamle Skik og Brug«. Om at lette Stavnsbaandet, som Struensee havde paatænkt, kunde der slet ikke være Tale. Derimod fremmedes Udskiftningen. En Frd. af 1781 bestemte, at enhver Lodsejer skulde have Ret til faa sine i Fællig liggende Lodder udskiftede.

Den danske Handel var under den nordamerikanske Frihedskrig i stærk Tilvækst. Baade fra Ost- og Vestindien kom der rige Ladninger til Kjøbenhavn; men ganske særlig blomstrede Fragtfarten i Middelhavet, der ganske naturlig paa denne Tid kom i det neutrale D.'s Ilænder, eftersom England var i Krig med næsten alle Sømagterne. Da de krigsførende og særlig England lagde ikke blot D., men ogsaa andre neutrale Magter alle mulige Hindringer i Vejen for den fri Færden paa Havet, kom der 1780 et Forbund, den væbnede Neutralitet, i Stand mellem D., Rusland og Sverige til Hævdelse af Grundsætningen: »Frit Skib gør fri Ladning«. Andre Magter sluttede sig til, og det lykkedes til sidst at bringe England, Frankrig og Spanien til, om end kun faktisk, at godkende den væbnede Neutralitets Opfattelse. Men A.P. Bernstorff, Johan Hartvig Ernst Bernstorff's Brodersøn, som med udmærket Dygtighed havde ledet D.'s Udenrigspolitik, maatte 1780 gaa af, da han ved Separatunderhandlinger med England havde fortørnet Rusland. Skønt Statens Indtægter i disse Fredsaar vare i Stigen, forværredes Finanstilstanden dog ikke lidet. For at hjælpe paa Statskassen gjorde Finansminister Schimmelmann mod Oktroien den private Bank, der var stiftet under Christian VI, til en kgl. Bank. Formaalet naaedes, for saa vidt som Staten tjente adskillige Millioner herved, men Landets Kredit led haardt under den Mængde ufunderede Sedler, Regeringen nu satte i Omløb.

1784 styrtedes det guldbergske Ministerium af Kronprins Frederik. Skønt han kun var 16 Aar gl., havde han dog længe haft Planer om at overtage Styret. A. P. Bernstorff, der siden sin Afskedigelse opholdt sig paa sine Godser i Mecklenburg, havde bestyrket ham i, at han burde være sin Faders Stedfortræder, men tilraadet ham at vente indtil efter Konfirmationen. Denne fandt Sted 4. Apr. 1784. 10 Dage efter, da han for første Gang var til Stede i Statsraadet, fik han Kongens Underskrift paa en Forestilling, i Kraft af hvilken Kabinettet ophævedes, Og et nyt Ministerium med A. P. Bernstorff som den ledende Aand dannedes. Guldberg, der sammen med Flertallet af sine Kolleger maatte søge Afsked, gik som Stiftamtmand til Aarhus.

Oven paa Reaktionen fulgte nu en rig og frugtbar Reformperiode, der varede næsten Aarhundredet ud, kun afbrudt af en kortvarig, men temmelig bekostelig Krig med Sverige. Mageskiftet 1773 havde medført et Forbund med Rusland, der bragte D. i en uheldig Afhængighed af denne Magt og tvang det til 1788, da Gustaf III angreb Zarriget, at sende en Hær fra Norge ned i Sverige. Den tog nogle Byer og besatte Grænseprovinserne, men England og Preussen's Trusler nødte hurtig D. til at slutte Fred.

Trods Klager fra Godsejerne og ikke sjælden ogsaa Modstand fra Bønderne var Udskiftningsforordningen af 1781 med Held bleven gennemført, og Tidsaanden havde i det stille virket ikke lidt til at forbedre Bondens Kaar. Ikke blot havde mange Godsejere af eget Initiativ rakt sig vidt for at hjælpe deres Bønder, men den raa Behandling, de barbariske Straffemidler, var aabenbart i Færd med at komme ud af Kurs. Dertil kom, at ogsaa stigende Priser paa Landbrugsprodukterne aabnede Udsigt til en lysere Fremtid. Imidlertid, det var alt sammen ikke nok. For at Bonden skulde kunne blive en virkelig fri Mand, maatte han først og fremmest ud af det Tyendeforhold, hvori han stod til Herskabet, og det kunde han ikke komme, førend Stavnsbaandet hævedes.

Til Dels under Paavirkning fra Landhusholdningsselskabet var allerede i Slutningen af Guldberg's Tid Diskussionen begyndt om alle de herhen hørende Forhold. Da den ny Regering indrømmede fuldstændig ubunden Ytringsfrihed om disse Spørgsmaal, kom det snart til voldsomme Sammenstød mellem Reformvenner og Reformfjender; men ud af denne Drøftelse klarede der sig efterhaanden en offentlig Mening, der blev Reformernes Talsmand en uvurderlig Støtte. Til dem hørte i Statsraadet Bernstorff og, som den ivrigste af alle, den unge Kronprins. Men Størsteparten af Æren for, at der endelig blev taget fat, tilkommer dog Kr. D. Reventlow, i hvem Bondefrigivelsen havde en lige saa begejstret som ihærdig Ven, og hvem Ledelsen, som den, der stod i Spidsen for Rentekamret, naturlig maatte tilfalde. Han begyndte med at udskifte Krongodset i Frederiksborg og Kronborg Amter, give Bønderne deres Gaarde til Arvefæste, afløse Hoveriet o. s. v.; ikke mindre tog man sig af Husmændene, og da alt tegnede til at lykkes, fik han let Kronprinsens ivrige og ubetingede Tilslutning til sit Forslag om Nedsættelsen af en Kommission, der skulde »fuldkommen bestemme saavel Proprietærernes som Bøndernes Rettigheder til fælles Fordel for dem og Staten«. Den kom i Aug. 1786. Ved Siden af Reventlow maa blandt dens Medlemmer først og fremmest nævnes dens Sekretær Kr. Colbjørnsen, dernæst Etatsraad W. A. Hansen. Publikum droges straks med ind i Sagen, ved at flere af Kommissionens Medlemmer offentliggjorde deres Indlæg. Pram's og Rahbek's Maanedsskrift »Minerva« blev Fremskridtsvennernes Organ. I Digternes Sange kom Forhaabningerne og Hadet til Undertrykkelsen til Orde; de litterært interesserede i Dreyer's Klub priste Reventlow ikke mindre end »Bondefrihedens Arveven Bernstorff den anden« og »Demosthenes Colbjørnsen«, Bønderne selv begyndte at indgive Andragender. Fra Modstandernes Side var Polemikken lidt uhyggelig bitter og skarp, og dog lededes de ingenlunde blot af egennyttige Bevæggrunde. For mange af dem stod det som en Ulykke for Bonden, om det gamle patriarkalske Forhold skulde ophøre. Man kunde ikke tænke sig, hvorledes han, uvant som han var til at staa paa sine egne Ben, skulde kunne klare sig, naar den Støtte, han hidtil i trange Tider havde haft i Herremanden, berøvedes ham. Endogsaa Hoveriet, mente somme, var en Velsignelse, da det gjorde Bonden flittig, og dog kunde ingen klartseende være i Tvivl om, at det Arbejde, der herigennem ydedes, var forfærdelig kostbart og tidsspildende. Regeringen lod sig da ikke heller rokke af Indvendinger. Frd. 8. Juni 1787 fastsatte, at der forud for enhver Bortfæstning skulde gaa en Synsforretning, og Herremanden skulde sørge for, at Bondegaarden ved Bortfæstningen havde fuld Besætning. Kun paa lovmæssig Maade skulde Bonden fremtidig kunne sættes fra sin Gaard. De forhadte Straffe, Træhest, Halsjærn o. s. v., forbødes ganske; men der paalagdes samtidig Bonden Hørighed i hans Arbejde og sømmelig Agtelse og Ærbødighed mod Herskabet. Det vigtigste, borgerlig Frihed for Bonden, var dog stadig ikke naaet, og herpaa satte Kommissionen nu al Kraft ind. Trods Generalitetets stærke Modstand hævedes Stavnsbaandet endelig ved Frd. 20. Juni 1788, saaledes at fra Aaret 1800 al Hæftelse til Godserne skulde ophøre. Herremændenes Udskrivningsret ophævedes og dermed deres Magt til at tvinge Bønderne til at tage Gaard. Fremtidig skulde Udskrivningen finde Sted paa Sessioner og efter Folketallet, ikke efter Hartkornet, men den paahvilede stadig alene Bondestanden. Livegenskabet i Holsten og Sydslesvig hævedes noget senere.

Haand i Haand hermed gik andre Reformer. 1788 frigaves Kornhandelen, og det tillodes enhver at staldfodre Øksne, hvilken Ret tidligere havde været Sædegaardene og Købstæderne forbeholdt. Men Modstanden var endnu ikke helt brudt. Da Kronprinsen 1790 havde holdt Bryllup, overraktes der ham ved en Deputation et Tillidsskrift fra 103 jydske Godsejere, som anmodede ham om at tage Reformerne tilbage. Dette Skridt mislykkedes dog ganske og voldte kun dets Ophavsmænd, Kammerherrerne Luttichau og Beenfeldt, store Ubehageligheder. Sejren var endelig vunden, og der var Grund nok til 1792 at rejse den et varigt Mindesmærke i Frihedsstøtten uden for Kjøbenhavn. Andensteds i Europa vare f. Eks. Frederik II's og Josef II's Forsøg paa at frigive Bønderne strandede paa de privilegerede Stænders Modstand. Da Preussen 1807 for Alvor tog fat paa Reformerne, saa man der hen til D. som »Mønsterlandet«. Den store Landbokommission ophævedes først 1816. Indtil 1788 havde Colbjørnsen spillet den største Rolle, senere blev det Reventlow. Den havde endnu betydelige Opgaver at løse; saaledes naaede man ved flere Forordninger efterhaanden at faa Hoveriet gjort fra ubestemt til bestemt; adskillige Steder afløstes det med en Pengeafgift, hvilket ogsaa efter Regeringens Opfordring hyppig blev Tilfældet med Tiendens Ydelse i Kærven. Den humane og frisindede Aand, der prægede Regeringens Færd, gav sig i disse Aar ogsaa andre Vidnesbyrd. Saaledes fik Jøderne borgerlige Rettigheder, Negerhandelen forbødes, Retsplejen forbedredes ved Indførelse af Forligelseskommissioner og ved den ypperlige Forordning 1796 om »Rettens vedbørlige og hurtige Pleje.« Paa Omsætningens Omraade gennemførte Toldforordningen af 1. Febr. 1797 Frihandelsprincippet, for Handelen et lige saa betydningsfuldt Fremskridt som Stavnsbaandsløsningen for Landbruget. Endelig nød D. indtil 2 Aar efter Bernstorffs Død (1797) godt af en Trykkefrihed, der var mere udstrakt end i noget andet enevældigt regeret Land i Europa, og som gjorde den danske Regering mistænkt for at være smittet af jakobinske Anskuelser. Under Guldberg havde Politimesteren haft vilkaarlig Straffemyndighed i Pressesager; 3. Decbr. 1790 lagdes de ind under de ordinære Domstole. Dette var et Fremskridt fra den legalt bestaaende Tilstand, men i Virkeligheden maatte Reskriptet tillige opfattes som en Paamindelse om ikke at misbruge den faktisk meget vidtstrakte Ytringsfrihed. Sagen var, at efter den franske Revolutions Udbrud antog den offentlige Diskussion en anden Karakter end tidligere. De praktiske Opgaver, der stode paa Dagsordenen, interesserede ikke længere i samme Grad; man overlod Gennemførelsen til dem, hvem den nærmest vedkom, og drøftede hellere de store Statsforfat-

nings- og Samfundsspørgsmaal. Dulgte Ønsker om en Forfatning vovede sig frem, Styrelsen kritiseredes skarpt, og Religionen gik heller ikke Ram forbi. Ikke blot Regeringen blev betænkelig, ogsaa brave kjøbenhavnske Borgere ængstedes efterhaanden ved, hvad alt dette kunde føre til. Og dog var der næppe sket nogen væsentlig Forandring i Presselovgivningen, hvis ikke Paavirkningen udefra havde drevet Regeringen fremad. Bernstorff holdt, saa længe han levede, fast ved Trykkefriheden, og skønt Colbjørnsen blev lagt for Had som den formentlige Ophavsmand til de i den senere Tid temmelig talrige Pressesager, saa var det ogsaa hans Ønske at blive ved det bestaaende. I Foraaret 1799 opgav Regeringen, i det mindste foreløbig, alle Tanker om en Indskrænkning; men om Sommeren gjorde Rusland Forestillinger om Nødvendigheden af at træde op mod de revolutionære Kræfter, og samtidig spærrede Kejser Poul alle russiske Havne for danske Skibe. Som en Slags Garanti fordrede han D.'s Tilslutning til den anden Koalition mod Frankrig. Nu toges Sagen op paa ny, og allerede 27. Sept. 1799 udkom en Forordning, der forbød Anonymitet og bestemte Censur for enhver, der kun een Gang var bleven dømt i en Pressesag. Snart efter dømtes P. A. Heiberg og Malte Bruun til Landsforvisning, og dermed ophørte for længere Tid den offentlige politiske Diskussion i D., dog maaske mindre som Følge af Septemberforordningen end under Indflydelse af den almindelige Reaktion, der fremkaldtes Europa over ved Statskuppet 18. Brumaire.

Havde allerede den noget overilede Beslutning om at rette sig efter Rusland's Ønsker vist, at det ikke længer var Bernstorffs koldblodige og sikre Overlegenhed, der raadede for Statsroret, saa blev det snart endnu mere iøjnefaldende. For at undgaa fjendtlige Sammenstød med England havde Bernstorff, trods alle Trakasserier, altid holdt paa, at D. ikke burde lade sine Handelsskibe konvoiere. Den ny Regering gik den modsatte Vej, men opgav dog foreløbig Konvoieringen, for at Sagen kunde blive afgjort ved Underhandlinger. I Strid med denne Overenskomst lod man sig imidlertid af Kejser Poul, om end kun tøvende og med Forbehold, true til at tiltræde det ny væbnede Neutralitetsforbund, som Rusland nys havde afsluttet med Preussen og Sverige. England svarede med at lægge Beslag paa de tre neutrale Magters Skibe og afsende en meget betydelig Flaade til Østersøen under Anførsel af Parker og Nelson. Den 2. April 1801 kom det til Slaget paa Reden (s. d.), der alle Dage maa regnes mellem den danske Flaades smukkeste Bedrifter. Allerede i Marts var Kejser Poul bleven myrdet. Hans Søn Alexander I opgav den væbnede Neutralitets Grundsætninger, og D. fulgte Eksemplet.

»Den glimrende Handelsperiode«, som man har kaldt Tiden fra den nordamerikanske Frihedskrigs Udbrud, ophørte ikke med 1801. Endnu i seks Aar kunde Kjøbenhavn's dygtige og foretagsomme Købmandsstand benytte de gunstige Chancer, som Krigen skabte for de neutrale Magters Handel. Det var, som deres paladsagtige Ejendomme endnu vidne om, betydelige Summer, der i den gode Tid vare samlede paa de daværende Handelsmatadorers Hænder, og selv en Krise som den, der 1799 fra England og Hamburg naaede ogsaa D., havde det kjøbenhavnske Grosserersocietet ved kloge og omsigtsfulde Forholdsregler forstaaet at komme saa temmelig uskadt igennem. Men med Tilsitfreden 1807 var Neutraliteten forbi. Ifølge Aftalerne dèr skulde, hvis England ikke modtog Rusland's Mægling, D., Sverige og Portugal tvinges til at lukke deres Havne for Englænderne og erklære England Krig. Det var den danske Regerings Hensigt til det yderste at bevare sin Neutralitet; skulde den vælge, vilde den foretrække Alliance med England fremfor Forbund med Napoleon, og den var forberedt paa et Brud med ham. Derfor var Hæren opstillet i Holsten, hvor ogsaa Kronprinsen befandt sig. Den engelske Regering ansaa imidlertid ikke D. for stærkt nok til at modsætte sig Frankrig. Desuden var der i engelske Købmandshuse ikke ringe Harme over, at D. vilde sidde i Ro og nære sig af andres Krig, og endelig havde de hyppige Reklamationer i Anledning af danske og norske Skibes Opbringeise vakt en hel Del Uvilje. Man bestemte sig da til at afsende en Flaade med 30,000 Md. om Bord for at tvinge D. til som Sikkerhed for dets Optræden at forene sin Flaade med den engelske. Man vilde tilbyde Alliance, senere Tilbagegiveise af Flaaden i komplet Stand, Garanti for de danske Stater, Skadesløsholdelse for Omkostninger og Landudvidelser. Landtropperne kunde blive tilbage som Hjælp under Napoleon's forventede Angreb.

I Begyndelsen af Aug. 1807 ankom den engelske Flaade under Gambier til Sundet, og samtidig indfandt en overordentlig Gesandt, Jackson, sig i Kiel hos Kronprinsen, for hvem han fremsatte de engelske Fordringer. I Stedet for at indlade sig i nærmere Underhandlinger skyndte denne sig til Kjøbenhavn, som han dog forlod efter et Døgns Forløb efter at have givet de nødvendigste Ordrer om Forsvarets Ordning. Da man fra dansk Side ikke vilde indlade sig paa nogen Forhandling om de tilbudte Vilkaar, gjorde den engelske Hær 16. Aug. Landgang ved Vedbæk, og snart efter indesluttedes Hovedstaden. Forsvaret var fra første Færd haabløst, og nogle kække Udfald førte ikke til mindste Resultat. Efter en forgæves Opfordring til Overgivelse paabegyndtes 2. Septbr. et Bombardement, der varede til 5. Septbr. og endte med Kjøbenhavn's Kapitulation. Da Kronprinsen ikke havde givet Ordre til Flaadens Opbrændeise, maatte den udleveres tillige med en Mængde ypperligt Inventar.

Det havde været den engelske Regerings Opfattelse, at D. uden noget Forsøg paa Modstand maatte bøje sig. Efter Flaadens Bortførelse tilbød den Valget mellem Forbund, Neutralitet eller Krig; i første Tilfælde gentog den sine Løfter, i sidste truede den med at ville virke for Norge's Løsrivelse. Saa skammeligt Overfaldet forekom alle, havde dog ikke faa for klart et Blik paa, hvilken Ulykke en Krig med England vilde være, til ikke at haabe paa en fredelig Overenskomst. Men for Kronprinsen syntes intet Valg muligt. Han afviste fremdeles enhver Forhandling, og 4. Novbr. erklærede England Krig; faa Maaneder efter fik D. ligeledes Krig med Sverige. Et fransk-spansk Korps paa 26,000 Md. under Bernadotte

ankom for at bistaa med et Angreb paa Skaane. Ved dets Indmarch i Rensborg døde Christian VII 13. Marts 1808 af Skræk over dets Komme. Tronskiftet forandrede selvfølgelig intet i Regeringens Politik. Allerede i en Fjerdedel Aarhundrede havde Frederik VI (1808—39) jo været Statens virkelige Overhoved, og dog fik det nogen Betydning derved, at Reskr. 19. Marts 1808 bestemte, at alle Forestillinger for Fremtiden skulde indsendes direkte til Kongen i Stedet for at refereres for ham i Geheimestatsraadet, hvis Indflydelse i Forvejen faktisk var ringe. Nu sattes det i Virkeligheden helt ud af Virksomhed, og indtil aab. Br. 29. April 1814 genindførte den tidligere Ordning, styrede Kongen gennem Kabinettet med sine Adjutanter, »de røde Fjer«, som nærmeste Raadgivere.

Planerne om Landgang i Skaane førte ikke til noget. Englænderne spærrede med Lethed Store Bælt, og da Linieskibet »Prins Christian Frederik«, der 1807 havde været i Norge, prøvede paa at rense Farvandet, saa Hjælpetropperne kunde komme over til Sjælland, bukkede det ved Sjælland's Odde under for Overmagten. Om Sommeren gjorde de spanske Tropper Oprør mod deres franske Førere og førtes for største Delen paa engelske Skibe tilbage til Fædrelandet. Imidlertid fik Frederik VI i Vintermaanederne en tilstrækkelig Styrke samlet paa Sjælland, og nu optoges Planen, da Frosten havde tillagt Sundet; men da det kom til Stykket, veg han dog tilbage, og denne Skuffelse bragte Alexander I, der samtidig fra sin Side havde rettet et meget kraftigt og virkningsfuldt Angreb paa Sverige, til, trods alle Løfter om at skaffe D. Oprejsning og Erstatning, ved Freden med Sverige intet Hensyn at tage til sin Forbundsfælle. I Jønkøping sluttede D. 1809 for sit Vedkommende Fred med Sverige uden at opnaa noget.

Da Gustaf IV 1809 var bleven afsat, havde der været Tale om at vælge Frederik VI til Tronfølger, skønt han ikke yndede de svenske »Insurgenter«; men da han kun vilde love Sverige en Forfatning, men ikke indrømme ogsaa D. og Norge en saadan, valgtes i hans Sted den hidtidige Statholder i Norge, Prins Christian August af Augustenborg, der under den svensk-norske Kampagne havde vist Sverige Velvilje. Ved hans pludselige Død 1810 kom Tanken igen paa Bane. Frederik VI var nu selv ivrig for en Fornyelse af Kalmarunionen; men ogsaa denne Gang strandede Planen, og *Bernadotte* blev svensk Tronfølger. Han satte det straks som sit Maal at vinde Norge, og da Napoleon ikke vilde hjælpe ham hertil, sluttede han Forbund med Rusland, hvis Forhold til Frankrig stadig blev mere spændt, og som lovede sin Medvirkning. Til sidst vandtes ogsaa England og Preussen for Tanken om Norge's Adskillelse fra D. Allerede tidligere havde der i danske Regeringskredse været Misfornøjelse med Kongens halsstarrige Fastholden ved Forbundet med Frankrig; men først i Februar 1813 forsonede han sig med Tanken om at slutte Fred med England. En Tilnærmelse skete, men mislykkedes, da Vilkaaret var Norge's Opgivelse, om end med Løfte om rigelig Erstatning. Nu blev Tilslutningen til Frankrig saa meget fastere, men Resultatet blev kun, at D. fulgte det i Faldet. Efter Slaget ved Leipzig rykkede Karl Johan ind i Holsten, og skønt den danske Hær kæmpede heldig og hæderlig ved Sehested, og en betydelig Styrke var til Raadighed, vovede Frederik VI ikke længere at modsætte sig de allieredes Fordringer. Ved Freden i Kiel 14. Jan. 1814 afstod han Norge til den svenske Konge mod i Erstatning at faa en Sum Penge og svensk Pommern med Rugen, der senere bortbyttedes til Preussen mod Lauenburg. Samtidig erklærede han Frankrig Krig og stillede mod Subsidier et Korps til de allieredes Raadighed. England fik Helgoland.

Krig med England var absolut den værste Skæbne, D. 1807 kunde faa. Det betød ikke blot Flaadens Tab, men tillige Ødelæggelse af den blomstrende og misundte danske Skibsfart og Handel, der hovedsagelig bestod i Ind- og Udførsel af oversøiske Produkter. Straks ved Krigens Udbrud beslaglagdes omtr. 600 danske Skibe, og omtr. lige saa mange mistedes i de følgende Aar. Men Modet lammedes ikke, og den efterhaanden voksende Harme over Overfaldet drev Privatmænd til af al Kraft at støtte Regeringen i dens Forsøg paa at skabe en ny Orlogsflaade. Store Skibe evnede man dog, trods de betydelige Gaver, ikke at bygge mange af; det var mest Kanonbaade og andre Smaafartøjer, der sattes paa Stabelen, men ogsaa de kunde sammen med de talrige Kapere, der udrustedes, gøre god Nytte. Til Tider vovede de sig ikke uden Held i Kamp med fjendtlige Orlogsmænd; men den vigtigste Opgave var dog Opbringeisen af Koffardiskibe, der bogstavelig toges i Tusindvis. Det var ikke ringe Summer, der, især i Aarene *1810—12*, erhvervedes ved Kaperierne. Man kan næppe anslaa de tagne Skibe og Ladninger til under 60 Mill. Kr. Det var selvfølgelig en stor Hjælp under de vanskelige Forhold, men dog føltes det mindre, end man skulde have ventet. De forholdsvis betydelige Beløb, der samledes paa Smaafolks Hænder, smeltede bort lige saa let, som de vare komne. Men ikke blot gennem Opbringelserne søgte den danske Regering at komme England til Livs. Alt engelsk Gods beslaglagdes, og i Slutningen af 1807 trådte D. formelt Fastlandsspærringen. Intet Skib, der kom fra eller blot havde anløbet en engelsk Havn, maatte komme ind i nogen dansk, og ingen som helst Vare af engelsk Oprindelse maatte udlosses. Med god Vilje gjorde Frederik VI England al den Fortræd, han kunde. Andre Magter vare tvungne ind i denne Kamp, han slog selv løs som den ivrigste af alle. Men de strenge Forholdsregler kunde ikke alle gennemføres. Baade i Norge og Hertugdømmerne vakte de Misfornøjelse, og hos Embedsstanden var Uviljen over dem saa stor, at den i mange Tilfælde lempede sig ved Udførelsen af Bestemmelserne. Det kunde ikke være andet, da Landet selv ramtes saa haardt gennem dem. Det regnede i den Grad ned med Forbud og Kontrolbestemmelser, at al Eksport omtrent umuliggjordes; men Toppunktet naaedes dog, da D. ved Hansestædernes Indlemmelse i Kejserriget 1810 fik Frankrig til Nabo. Napoleon var en lidet ydende og meget fordringsfuld Forbundsfælle, der ikke betænkte sig paa at ødelægge sine allierede for at hæve Frankrig's Handel og Industri. Ved Indførselsforbud afskar

han uden videre D. fra den landværts Handel, det endnu havde tilbage, og truede endda med at besætte Halvøen, hvis det ikke føjede sig efter hans Vilje. Svaret var den danske Indførselsforbudslov af 1812, der syntes at skulde tvinge Frankrig til betydelige Indrømmelser, da Krigsbegivenhederne gjorde alle Forhandlinger overflødige.

Det forstaar sig af sig selv, at Landet kun med yderste Anstrengelse udholdt en Krig af saa ødelæggende og sejpinende Art, hvis eneste Lyspunkt var, at Fjenderne dog kun sjælden viste sig inden for Landets Grænser. Men naar Pengevæsenet kom i et saa forfærdeligt Vildrede, saa skyldtes det væsentlig Styrelsen selv. Reformregeringen, der ellers har Krav paa saa megen Taknemmelighed, havde ikke haft Øje for, hvor vigtigt det var at benytte de gode Aar i Slutningen af 18. Aarh. til gennem et forøget Skattepaalæg at faa Midler til at bringe en virkelig Møntcirkulation i Gang og skaffe sig af med de uindløselige Sedler, som man havde fyldt Kongeriget med, medens Hertugdømmerne havde deres eget, meget godt ordnede Pengevæsen. Først 1802 toges der fat paa Skattereformen; men nu var det for sent. Rigtignok steg Indtægterne, men Udgifterne voksede ikke mindre, og saa kom Krigen. Da havde Regeringen allerede svækket sig ved Laan, de private ved Opkøb af umaadelig store Varebeholdninger. Ingen Mønt kunde holdes gaaende i Landet, alt, hvad der var Metal i, opkøbtes og opbevaredes, bortsendtes eller indsmeltedes. Af Sedler udstedtes saa mange, som man kunde faa færdige; intet Under, at de sank. I Slutningen af 1810 var Kurantsedlens Værdi kun $^1/_5$ af dens Paalydende, 1811 $^1/_7$, i Slutningen af 1812 $^1/_{14}$. Da udstedte Regeringen efter lange Overvejeiser Forordn. 5. Jan. 1813, der indførte et nyt Pengevæsen, ordnede Stats og Privatfolks Kreditforhold ved et Magtbud, ophævede de gamle Banker og indførte en ny, Rigsbanken, der funderedes i Statens faste Ejendomme, i hvilke Banken fik en 6 p. Ct. Førsteprioritet. Kurantsedlerne reduceredes legalt, saaledes, at 6 Rdl. Kurant blev = 1 Rbd. Det kan være tvivlsomt, om denne Lovens Indgriben har været nødvendig; under alle Omstændigheder foraarsagede den Tvivlsmaal og Tvistigheder nok og voldte mange betydelige Tab, der maatte vække saa meget mere Forbitrelse, som den Ulykke, der her ramte, syntes rent vilkaarlig paaført. Opløsningen magtede Frd. ikke at standse. Tilstanden blev efter den om muligt værre end før, og Rigsbanksedlernes ringe Værdi fremkaldte en ren »Pengeforagt«.

Mere Vrede end noget andet Sted vakte Frd. i Hertugdømmerne. Der havde denne Krig med Frankrig til allieret bestandig været upopulær; allerede 1807 begyndte Misfornøjelsen at vise sig, men den voksede, da Frankrigs Indførselsforbud umuliggjorde Handelen med Tyskland, der til Tider, med Tonningen som Stabelstad for fremmede Varer, havde været meget betydelig. Forarmelsen steg, saa Landejendommene 1813 vare faldne 75 p. Ct. i Pris. Nu skulde, efter at den slesvigholstenske Bank 1812 havde maattet ophøre at indløse sine Sedler med Sølv, den ny Rigsbank ogsaa være Hertugdømmernes Bank. Allerede 1812 havde der været stærkt Røre; 1813 blev Modstanden mod at paaoktroieres de danske Seddelpenge saa voldsom, at Regeringen maatte give efter og genindføre Sølv som eneste lovligt Betalingsmiddel i Hertugdømmerne. Der var i disse Aar udviklet en Følelse af at være forfordelt, af at have maattet bære tunge Byrder for Kongerigets Skyld, der fremkaldte separatistiske Stemninger, som viste sig ved Ligegyldighed for Norge's Skæbne og Glæde over de allieredes Sejre. Den trængtes ved Freden tilbage, men rummede en Spire, som kommende Tider skulde give Vækst.

Noget lignende vilde, om Norge var blevet bevaret, ogsaa have gældt for dette Land. Den fredelige Forbindelse med England betød her saa meget, at man kun med liden Glæde kunde se den afbrudt. Den vedligeholdtes da ogsaa trods Krigsførelsen, til Dels støttet af selve Regeringen ved Lejdebreve, en Form for Undtagelse fra de strenge Regler, som hele Europa var blevet tvunget ind paa. Men hvad der i Norge især maatte fremkalde Misfornøjelse var, at D. under de to Krige mod Sverige kun med stor Vanskelighed havde kunnet skaffe det nødvendige Korn op til Landets Forsyning. Den særlig norske Nationalfølelse var vaagnet allerede i 18. Aarh. Krigen fremkaldte en Bevidsthed om at have Interesser, der ikke faldt sammen med D.'s, og som før eller senere maatte have skabt et Modsætningsforhold.

Overhovedet vare Krigens Resultater sørgelige, og Lyspunkterne faa. Handelsflaaden var kun halvt saa stor som ved Aarhundredets Begyndelse, den oversøiske Skibsfart aldeles gleden ud af den danske Købmandsstands Hænder, Statsgælden stegen meget betydelig. Dertil kom, at »den lede Kaperaand« i Forbindelse med Usikkerheden i alle legitime Erhverv havde demoraliseret store Dele af Befolkningen. Om der var Grund til at glæde sig over den Tarvelighed, som til Dels Pligtfølelse, men mest af alt den haarde Nødvendighed havde paatvunget Folket, er vel tvivlsomt, men ubetinget opmuntrende var det, at ogsaa Krigen havde vist, hvor heldbringende Bondereformen havde virket. Her laa Muligheden for Landets Genrejsning. *G. H.*

4) 1814 — Nutiden.

D.'s Stilling efter Kielerfreden 1814 var, som allerede det foregaaende viser, yderst vanskelig. Monarkiet havde ved Norge's Tab maattet se sin Folkemængde formindsket med $^1/_3$, og den Erstatning, som ved Kielertraktaten var dels lovet det, dels stillet det i Udsigt, svandt ind til noget fuldkommen illusorisk. Dets Handel var ødelagt, dets Hovedstad forarmet, dets Pengevæsen i det dybest mulige Forfald. Tilmed stod Landet, paa Grund af dets lange Vedhængen ved den napoleonske Alliance, isoleret over for det øvrige Europa. Regeringen havde ved sin uheldige Styrelse i Ulykkesaarene og navnlig ved Fredsslutningen og det bratte Systemskifte i den udenrigske Politik, som blev dennes umiddelbare Følge, stærkt rokket sin Autoritet over for Undersaatterne. Stemningen i Kjøbenhavn var navnlig meget bitter, og da Kong Frederik VI efter sin lange Fraværelse vendte tilbage til Hovedstaden 6. Febr. 1814, viste den ellers saa loyale Befolkning en ganske passiv Holdning.

Udadtil var D.'s Stilling i det første Aar efter Fredsslutningen stærkt truet. Kongen opfyldte

loyalt de Pligter, hans Indtrædelse i den store Koalition mod Napoleon paalagde ham; men Begivenhederne i Norge vakte ikke desto mindre den stærkeste Uvilje imod ham hos de europæiske Magter. Prins Christian Frederik's Optræden i i Norge og navnlig hans Overtagelse af Kongeværdigheden fremkaldte det Indtryk, at man her stod over for et Rænkespil, ved hvilket D.'s Tronarving i hemmelig Forstaaelse med dets Konge vilde bane Vejen for en Genforening af de to ved Kielerfredcn adskilte Lande og saaledes gøre den af Koalitionen godkendte Ordning af Nordens Forhold til intet. Sikkert er det, at Frederik VI en Tid lang har set med gunstige Øjne paa Prinsens Optræden; men senere, da denne forekom ham at gaa for vidt, og da det Pres, som fra Magternes Side øvedes imod ham selv, blev uimodstaaeligt, skiftede han Sind, og Grunden lagdes til en langvarig Misstemning mellem de to Grene af Kongehuset. Kongen raadede indtrængende Christian Frederik til at trække sig tilbage fra sin udsatte Stilling og anvende sin Indflydelse i Norge til at bane Vejen for en Overenskomst mellem det og den svenske Konge, som kunde skaffe Landet en selvstændig politisk Stilling under det svenske Kongehus og i føderativ Forbindelse med Sverige. Da Prinsen imidlertid ikke fulgte dette Raad, hjemkaldte Kongen alle danske Embedsmænd fra Norge, og senere forbød han efter Koalitionsmagternes Forlangende al Handel og Samkvem mellem D. og det. Kun vægrede han sig ved at efterkomme Magternes yderligere Forlangende om at fratage Prins Christian Frederik hans Arveret til den danske Trone. Karl Johan og Kejser Alexander bevarede derfor deres truende Holdning over for D., og da Christian Frederik 19. Maj havde modtaget Norge's Krone, besattes det sydlige Holsten af et russisk Troppekorps under Bennigsen. Selv efter at Norge's Forhold vare blevne ordnede ved Konventionen i Moss 14. Aug. 1814, og Christian Frederik som en Følge derafi Oktbr. s. A. havde nedlagt Kronen og forladt Norge, vedblev Holsten's Besættelse endnu i nogen Tid, og Karl Johan gjorde, støttet af Rusland, gældende, at Sverige skulde holdes skadesløst for, hvad Krigen i Norge havde kostet det, ved at beholde Svensk Pommern, og at Norge, ligeledes som Skadesløsholdelse for Krigen, ikke, som i Kielerfreden bestemt, skulde betale sin Del af den danske Statsgæld. Væsentlig for i disse Spørgsmaal at paavirke Magterne til D.'s Gunst og for om muligt at opnaa den yderligere Erstatning for Norge's Afstaaelse, som ved Freden var stillet ham i Udsigt, var det, Frederik VI i Septbr. 1814 begav sig til Wienerkongressen, i hvis Afgørelser han i øvrigt ikke deltog. Det lykkedes Kongen ved sin elskværdige personlige Optræden at afdæmpe den Uvilje, hans langvarige Fastholden ved Alliancen med Napoleon havde vakt hos forskellige af de ledende Fyrster og Statsmænd, og hans uforbeholdne Tiltrædelse af den fornyede Koalition mod Napoleon ved dennes Tilbagekomst fra Elba i Marts 1815, i Forbindelse med Sverige's passive Holdning ved denne Lejlighed, bidrog ligeledes meget til at hidføre en gunstig Afgørelse af Mellemværendet med Sverige og Rusland. De sidste russiske Tropper rømmede Holsten i Begyndelsen af 1815, og Østerrig, England og Preussen gennemførte Svensk Pommern's Afstaaelse. I Forbindelse hermed stod saa igen en Overenskomst, hvorved D. overlod Preussen Svensk Pommern og Rugen mod, at Preussen til det afstod Hertugdømmet Lauenburg og forpligtede sig til at udbetale det 2 Mill. Rigsdaler preussisk Kurant. Derimod lykkedes det ikke Frederik VI trods indtrængende Forestillinger at opnaa den omtalte yderligere Erstatning, hvorved man fra dansk Side navnlig havde tænkt paa Hansestæderne. Det norske Gældsspørgsmaal blev henvist til nærmere Afgørelse ved Forhandling mellem Parterne selv og ordnedes først 1819 saaledes, at Norge's Part blev ansat til 3 Mill. Specier. — I Koalitionskrigen mod Napoleon kom D. ikke til at deltage paa aktiv Maade, men saavel til den som til den paafølgende treaarige Okkupation af Nordøstfrankrig stillede det et Hjælpekorps. — Da det tyske Forbund dannedes 18. Juni 1815, tiltraadte Frederik VI dette for Holsten's og Lauenburg's Vedkommende. Forslag, der under Forhandlingerne i Wien om Forbundets Dannelse fremkom om at lade ogsaa Slesvig indtræde i dette, afvistes bestemt af Frederik VI med den Begrundelse, at de statsretlige Forhold ikke tillode dette, da Slesvig hørte til det danske Rige og var et næsten fuldstændig dansk Land.

Perioden fra Kielerfreden og til 1830 var, hvad Kongeriget angaar, næsten ganske blottet for Bevægelser af egentlig politisk Natur. Den levende Kritik, der gjorde sig gældende over for Regeringen i Anledning af Norge's Tab og de dermed sammenhørende Forhold, lagde sig snart igen, og da Kongen i Maj 1815 vendte hjem fra Wienerkongressen, blev han modtagen med almindelig og ublandet Jubel. Det haarde økonomiske Tryk, som i 1820'erne hvilede over Landet, Trætheden og Afslappelsen efter de lidte Skuffelser bidroge ogsaa væsentlig til at aflede Opmærksomheden fra de offentlige Forhold. Kun Dr. Dampe's ganske umodne og enkeltstaaende Forsøg 1820 paa at danne en politisk Forening med det Formaal, om fornødent med Magt, at virke hen til Indførelsen af en fri Forfatning, danner her en Undtagelse. Dampe blev dømt fra Livet og benaadet med livsvarigt Fængsel paa Christiansø. I øvrigt vaagede Regeringen meget nøje over, at Pressen ikke overskred de snævre Grænser, som vare dragne for dens Virksomhed, og disse bleve tilmed ved forskellige Anordninger yderligere indskrænkede. Befolkningens Loyalitetsfølelse var i denne Periode stærkere end nogen Sinde, og man greb enhver Lejlighed til at lægge den for Dagen, saaledes navnlig i Anledning af Prins Frederik's (den senere Kong Frederik VII's) Bryllup 1828 med Kongens yngste Datter Vilhelmine, en Forbindelse, af hvilken man ventede sig en lykkelig Fremtid for Kongestammen. — I Hertugdømmerne var der en noget stærkere politisk Bevægelse oppe i hine Aar. Allianceforholdet til Napoleon vakte Misstemning hos den Del af Holsten's og Slesvig's tyske Befolkning, som blev reven med af den stærkt vaagnende tyske Nationalfølelse, og Uviljen voksede ved de uheldige Virkninger, som Pengevæsenets Forfald og Bankordningen fik ogsaa for Hertugdømmernes Vedkommende. Eftervirkningerne heraf sporedes ogsaa ind i Fredsaarene, men om nogen almindelig national Uvilje mod D. og dets Regering fra Hertugdømmernes tyske Befolk-

nings Side var der i Fredsaarene indtil 1830 ikke Tale, og den politiske Opposition, der fremkom, bares jo ogsaa saa godt som udelukkende frem af Ridderskabet paa dets særlige Standsinteressers Vegne. 1815 opstod Spørgsmaalet om en holstensk Forfatning, idet Forbundsaktens 13. Artikel bestemte, at enhver tysk Forbundsstat skulde have en landstændersk Forfatning. Den saakaldte »vedvarende Deputation« af Hertugdømmernes Prælater og Ridderskab krævede nu, at denne Stænderforfatning tillige skulde omfatte Slesvig, og gjorde gældende, at der tilkom Deputationen som den eneste tilbageværende Levning af Hertugdømmernes gamle forfatningsmæssige Repræsentation Skattebevillingsret. Professor i Historie ved Kiel's Universitet, F. C. Dahlmann, var Deputationens Pennefører, og han støttede væsentlig sin Bevisførelse paa Christian I's Landsprivilegier af 1460. Over de sidst stedfundne Skattepaalæg og over de Byrder, den ny Bankordning havde paaført Hertugdømmerne, klagedes der ikke alene af reale Grunde, men det gjordes ogsaa gældende, at de vare ligefrem ulovlige, da de ikke vare bevilgede af Prælater og Ridderskab, og en Del Godsejere stiftede endog en Forening til Dannelse af en fælles Fond, hvoraf Omkostningerne ved Eksekution for nægtede Skatter skulde udredes. I Aarene 1815—19 førtes der en livlig skriftlig Forhandling mellem Deputationen og Regeringen om disse Spørgsmaal. Regeringen nedsatte 1816 en Kommission til Udarbejdelse af en raadgivende Stænderforfatning for Holsten, men afviste bestemt Deputationens Indragning af Slesvig i Forfatningsspørgsmaalet og Kravene om Skattebevillingsret. Til sidst truede man Deputationen med Ophævelse og dens enkelte Medlemmer med Straf, hvis man vedblev at fremsætte slige Fordringer, og Bevægelsen standsede saa i nogle Aar, delvis vel ogsaa paa Grund af den stærke Reaktionsbevægelse, som de samtidige demokratiske Strømninger i Tyskland foranledigede. 1822—23 indankede Deputationen sin Sag for Forbundsdagen; men Stemningen her var ikke Forfatningskravene gunstig, og navnlig paa Foranledning af den østerrigske og preussiske Regering afvistes Sagen, idet man i alt væsentligt gav den danske Regerings Opfattelse Medhold. Den preussiske Gesandt erklærede, særlig hvad Slesvig angik, at dette Hertugdømme laa ganske uden for det tyske Forbunds Raaderum. Derefter døde Sagen hen for Hertugdømmernes Vedkommende, og ligeledes standsede Kommissionsarbejdet paa den særlige Stænderforfatning for Holsten.

I økonomisk Henseende var Perioden 1814—30 ret begivenhedsrig for Landet, om end det meste af, hvad der er at berette, gaar ud paa Tab og Tilbagegang. Norge's Afstaaelse nødvendiggjorde ret betydelige Reduktioner, saavel i Militærvæsenet som i Centraladministrationen, men disse Reduktioner vare dog langtfra saa store som Statens formindskede Omraade og den slette Finanstilstand opfordrede til, og desuden vedbleve Hoffet og den udenrigske Repræsentation at kræve alt for betydelige Summer. Dette i Forbindelse med det uheldige »Gratiale«-System og med de mange Haande Besvigelser, der fandt Sted fra Embedsmænds Side, gjorde, at man, trods en endogsaa ret smaalig Sparsommelighed paa forskellige Omraader og trods Kongens personlige Nøjsomhed og gode Vilje til at holde Udgifterne nede, aldrig kunde faa disse til at svare til Indtægterne. Disse kom ogsaa, paa Grund af de slette Tider, navnlig for Landbruget, ind med ringere Beløb end paaregnet, og samtidig krævede de forskellige Kalamiteter store ekstraordinære Udgifter eller Udlæg. Resultatet var, at man i de 19 Fredsaar efter 1815 forøgede Statsgælden med ca. 10 Mill. Rdlr., samtidig med at der fandt et betydeligt Forbrug af Aktiver Sted. Status forringedes i det hele i disse 19 Aar med ca. 2 Mill. Rdlr. aarlig. — Heldigere var man med Pengevæsenets Ordning. Rigsbanken omdannedes 1818 til en »Nationalbank« (s. d.) under selvstændig Bestyrelse; Banken administreredes forsvarlig, og Tilliden til den var i det hele i Stigen, saa at Kursen paa Rigsbanksedlerne i Løbet af 1820'erne nærmede sig stærkt til Pari.

Saa godt som alle Landets Næringsveje havde i den nævnte Periode haarde Prøvelser at gennemgaa. Handelsflaaden var 1814 kun lidt over halvt saa stor, som den havde været 8 Aar for, og Storhandelen var totalt tilintetgjort ved Krigen. De forskellige Forsøg, der gjordes paa at genoplive den, mislykkedes i Reglen; kun Handelen med St. Croix og med de nordlige Bilande, som jo ved Lov var bunden til D., lykkedes det at faa i Gang paa ny. End ikke Indførslen af D.'s eget Forbrug og Udførslen af dets Produkter lykkedes det at bevare paa danske Ilænder, og den dominerende Stilling, som Kjøbenhavn for 1807 havde indtaget for den danske Handels Vedkommende, gik nu over til Hamburg. Navnlig i Jylland's Byer havde saa godt som alle de betydeligere Købmænd deres Hovedforbindelser i Hamburg, og den danske Købmandsstand var gennemgaaende i stor økonomisk Afhængighed af den hamborgske. Ogsaa for Industri og Haandværk indtraadte der efter Freden en Tilbagegang, idet mange Virksomheder, som vare skabte eller opretholdtes ved Krigsaarenes Afspærring fra Udlandet, nu gik til Grunde. Af mest gennemgribende Betydning blev dog den Krise, som Landbruget maatte udholde. Landbrugskrisen, som rasede værst 1818—24, kan først regnes at være ophørt 1828. Den skyldtes væsentlig det uhyre Fald i Priserne paa Korn og andre Landbrugsprodukter, som over hele Europa fremkaldtes ved Krigens Ophør og den deraf følgende forøgede Produktion og friere Omsætning. 1818 var Kapitelstaksten 15 Kr. for Rug og 12½ Kr. for Byg, men 1820 var den sunken til henholdsvis 5 og 3 Kr. Der var særlige Aarsager, som gjorde Landbrugskrisen i høj Grad ødelæggende for D. Dets privilegerede Stilling med Hensyn til Kornudførsel til Norge var ophørt ved Kielerfreden, og Udgifterne vare stegne, idet Skatterne ved Sedlernes stærke Værdifald vare satte betydelig op, hvad der nu, da Kursen begyndte at bedre sig, virkede som et yderligere Tryk. Ligeledes var Arbejdslønnens nominelle Beløb steget stærkt, da Sedlerne faldt i Kurs, og det var nu ikke saa let at faa det ned igen, og endelig var Forholdet særlig ugunstigt for de mange, som havde gjort Gæld eller købt Gaarde med indestaaende Restkøbesummer i de synkende Seddelkursers Tid. De maatte nu bløde saa meget des mere, jo højere Kursen blev paa Banksedlerne; thi vel var Gælden 1813 ved Lov bleven reduceret, men langtfra saa meget, som svarede til de

virkelige Forhold. Det maa ogsaa erindres, at de danske Landbrugsprodukter endnu paa denne Tid vare af temmelig ringe Kvalitet og lidet holdbare, og saadanne Varer lide selvfølgelig altid stærkest under et almindeligt Prisfald. — En Mængde Ejendomsbesiddere maatte under disse Forhold gaa fra deres Gaarde, og endnu flere kunde ikke opfylde deres Forpligtelser hverken over for Staten eller private, men bleve dog hængende ved deres Ejendomme, fordi Kreditorerne ingen Fordel vilde have haft af at overtage disse. Krisen gik værst ud over de afsides og mindre frugtbare Egne og ramte Proprietærer og Herremænd haardere end Bønderne. Staten maatte paa forskellig Maade træde hjælpende til, dels med Eftergivelse og Nedsættelse af Skatter, dels ved direkte Laan, hvortil Pengene skaffedes til Veje ved Statslaan. Disse Laan ydedes især de større Landejendomsbesiddere og førte for manges Vedkommende til, at Staten maatte overtage de paagældende Ejendomme og senere sælge dem med stort Tab. Naar Landbruget efter 1828 forholdsvis hurtig forvandt det svære Stød, beroede det for en væsentlig Del paa den Livskraft og Modstandsevne, det havde faaet gennem Landboreformerne i Slutn. af 18. Aarh. — Paa Reformer af væsentlig Betydning for Samfundet j var Perioden, som man vel kan tænke sig, ikke rig. Den vigtigste var Skoleanordningen af 29. Juli 1814, som dog, af Mangel paa tilstrækkelige Midler, først efterhaanden virkelig førtes ud i Livet.

De sidste 10 Aar af Frederik VI's Regering vare i det hele en Fremskridtstid for Landet. Allerede i Slutn. af 1820'erne vare Forholdene begyndt væsentlig at bedre sig, og denne Opgang fortsattes 1830'erne igennem. Banksedlerne naaede Parikurs 1838 og bevarede denne, indtil de 1845 bleve erklærede for indløselige. Statsindtægterne forøgedes gennem den større Velstand, uden at man behøvede at forhøje Skatterne, og Balancen mellem Statens Indtægter og Udgifter forbedredes derved betydelig. Landbrug, Handel, Industri og Haandværk hævede sig paa ny. Hvad der dog især giver dette Tiaar dets Præg, er det vaagnende offentlige Liv i Kongeriget som i Hertugdømmerne. Julirevolutionen 1830 paavirkede vel ikke umiddelbart Stemningen i Kongeriget i nogen nævneværdig Grad, men til Holsten og den tyske Del af Slesvig strakte de Dønninger, Revolutionen havde vakt i Tyskland, sig næsten øjeblikkelig og satte Liv i det slumrende holstenske Forfatningsspørgsmaal. Friseren Uwe Jens Lornsen havde som Embedsmand i det slesvig-holsten-lauenborgske Kancelli i Kjøbenhavn sammen med ligesindede yngre Kolleger drøftet slesvigholstenske Forfatningsplaner. i Julirevolutionen gav nu disse et Stød fremad, han søgte og fik Embedet som Landfoged paa sin Fødeø Sild, og paa Vejen dertil opholdt han sig i Efteraaret 1830 nogen Tid i Kiel. Her satte han sig i Forbindelse med forskellige, navnlig universitetsdannede Mænd, der delte hans Anskuelser om Ønskeligheden af en konstitutionel Forfatning for Slesvig og Holsten. Han formulerede sine Ønsker i et lille Skrift »Om Forfatningssagen i Slesvig-Holsten«, i hvilket der, samtidig med den slesvigholstenske Konstitutions Indførelse, fordredes i fuldstændig Adskillelse fra D. i administrativ Henseende, saaledes at kun »Konge og Fjende« blev fælles. Skriftet oplæstes i Kiel for en mindre Kreds af Meningsfæller, som var kaldt sammen fra forskellige Dele af Hertugdømmerne, og der blev truffet Foranstaltninger til at udbrede det i 10,000 Eksemplarer og til en fortsat Agitation for dets Grundsætninger. Bevægelsen afbrødes imidlertid foreløbig ved Lornsen's Fængsling 15. Novbr. og derefter følgende Domfældelse til *Embedsfortabelse* og et Aars Fæstningsstraf. Ridderskabet protesterede mod de Lornsen'ske Ideer, samtidig med at det dog pegede hen paa Nødvendigheden af en Løsning af Spørgsmaalet, og de Kredse, der væsentlig havde været berørte af Lornsen's Agitation, skræmmedes tilbage ved Frygten for at komme til at dele hans Skæbne. Ikke desto mindre var der nu i Hertugdømmerne vakt en langt dyberegaaende Interesse for Forfatningsspørgsmaalet end tidligere. Det var nu for første Gang rejst paa demokratisk Grund og fik ikke mere Lov til at hvile. Lornsen selv udvandrede efter udstaaet Straf og døde nogle Aar senere i Schweiz.

Paa Regeringen fik Bevægelsen den Virkning, at den følte Nødvendigheden af at komme til en Afslutning af det holstenske Forfatningsspørgsmaal. Hvor lidt man end vilde ind paa en Fællesforfatning for Hertugdømmerne, kunde man dog ikke undgaa ogsaa at lade den forestaaende Ordning omfatte Slesvig, og Frederik VI ræsonnerede da saaledes, at det var bedst at tage Kongeriget med, >inden de forlangte det«. Af disse Overvejelser fremgik saa Forordningerne af 28. Maj 1831 om raadgivende Provinsialstænder for Nørrejylland, Øerne, Slesvig og Holsten. For at give Kongen Raad med Hensyn til den nærmere Udarbejdelse af Stænderforfatningen, hvis Grundtræk i øvrigt allerede vare angivne i Forordningerne af 1831, sammenkaldtes i 1832 Forsamlinger af »oplyste Mænd« fra Kongeriget og Hertugdømmerne, og 15. Maj 1834 udkom saa Forordningerne om de fire Stænderforsamlingers nærmere Indretning og Virkemaade. Enhver Lov, der havde Forandring i Undersaatternes personlige eller *Ejendoms-Rettigheder* eller i Skatterne og de offentlige Byrder til Genstand, vilde Kongen, forinden den udkom, forelægge Stænderne til Betænkning. Ligeledes skulde Stænderne have Ret til at gøre Kongen Forestillinger og Forslag angaaende Forandringer i Lovgivningen eller Maaden, hvorpaa Lovene udførtes. Stænderne skulde ordinært samles hvert andet Aar; de deputerede valgtes for 6 Aar; hver Forsamling valgte selv sin Præsident; Forhandlingerne vare ikke offentlige, men det væsentlige af dem skulde meddeles i en Stændertidende. Østifternes Stænderforsamling skulde bestaa af 70 deputerede, hvoraf 12 vare valgte af Kjøbenhavn, 11 af de øvrige Købstæder, 17 af Ejerne af komplette Sædegaarde og 20 af de mindre Landejendomsbesiddere. Endelig vare 10 valgte af Kongen, deriblandt 2 for Gejstligheden og 1 for Universitetet. Paa lignende Maade vare ogsaa de øvrige Stænderforsamlinger sammensatte. Betingelsen for Valgret og Valgbarhed var en vis Grundejendom, dog for Valgrettens Vedkommende kun 1,000 Rdlr.'s Assurancеværdi i Byerne og 4 Tdr. Hartkorn paa Landet. Ogsaa Gaardfæstere paa mindst 5 Tdr. Hartkorn vare valgberettigede.

Som rimeligt var, vakte Stænderanordningerne stor Opmærksomhed og delvis Paaskønnelse over hele Monarkiet. I Kongeriget var der dog en ikke

ringe Stemning imod Delingen i de to Forsamlinger og imod det, at Valgret og Valgbarhed saa ubetinget skulde være knyttede til Grundejendom. I Hertugdømmerne ankedes der ogsaa over, at Stænderne kun skulde være raadgivende, og navnlig over Adskillelsen mellem en slesvigsk og en holstensk Forsamling. For at afvæbne Misfornøjelsen med dette sidste bestemtes det imidlertid, at der skulde oprettes en fælles Overappellationsret for Hertugdømmerne i Kiel og en fælles Provinsialregering paa Gottorp. — De første Valg til Stænderne fandt Sted 1834—35 under meget betydelig Deltagelse. Det fortjener navnlig at fremhæves, at i Kongeriget deltoge af de »mindre Landejendomsbesiddere« paa Øerne 83 og i Jylland endog 87 p. Ct. af de valgberettigede i Valget. Østifternes Stænderforsamling traadte første Gang sammen 1. Oktbr. 1835 i Roskilde, Nørrejylland's II. Apr. 1836 i Viborg. I hele den første seksaarige Stænderperiode var A. S. Ørsted kgl. Kommissarius ved Kongerigets Stænderforsamlinger og den botaniske Professor J. F. Schouw begges valgte Præsident. Regeringen havde paa denne Tid ikke kunnet vælge nogen heldigere Repræsentant end Ørsted — »Kongens og Folkets Mand«, som han kaldtes —, der baade ansaas for en fremragende Repræsentant for Tidens maadeholdent frisindede Ideer og agtedes for sin dybtgaaende Indsigt. I Schouw fandt den konstitutionelle Retning sin mest fremragende Repræsentant. — Hovedgenstanden for Stændernes Opmærksomhed var i disse Aar Finansspørgsmaalet. 1835 havde Regeringen offentliggjort det første Budget, og man havde derved for første Gang faaet autentisk Besked om Finanstilstanden. Man forfærdedes ved Statsgældens stærke Vækst i de 19 Fredsaar og ved de stadige Underbalancer. I begge Stænderforsamlinger gjorde der sig en kraftig Kritik gældende, og man stillede bestemte Krav om Besparelser i Statshusholdningen og om fuld Offentlighed i Finansstyrelsen. Det første Krav fyldestgjordes ikke i nogen nævneværdig Grad under Frederik VI, det sidste i det mindste delvis ved Offentliggørelsen af summariske Statsregnskaber. Ogsaa om Foreningen af de to kongerigske Stænderforsamlinger, om Udvidelse af Trykkefriheden, om Indskrænkning af Politivilkaarligheden ved Hus-undersøgelser etc. indkom der ensartede Petitioner fra begge Forsamlinger; men Regeringen tilbageviste principielt alle Andragender om Forandringer i selve Stænderinstitutionen og skærpede Pressetvangen tværtimod Stændernes Ønsker. Derimod tog man i mere neutrale Sager, vedrørende Told-, Kommunal- og Landbolovgivningen, rimeligt Hensyn til disse. I Østifternes Stænder var det i denne Periode T. Algreen-Ussing, P. G. Bang, L. N. Hvidt og Tutein, som gik i Spidsen for det liberale Flertal. I Viborg var man noget fattigere paa fremragende Kræfter, men Flertallet her gik i samme Retning som i Østifternes Forsamling. — I Hertugdømmernes Stænderforsamlinger gjorde delvis de samme Ønsker og Besværinger sig gældende som i Kongerigets; men her var det dog snart de specifik slesvigholstenske Krav, som kom i Forgrunden. Navnlig gælder dette den slesvigske Forsamling, hvor Hertugen af Augustenborg optraadte som Fører for den aristokratiske Fraktion af det slesvigholstenske Parti, og hvor man gentagne Gange vedtog Petitioner om en Forening af Hertugdømmernes Stænderforsamlinger. Hertugen udgav allerede 1837 i Halle et anonymt Skrift, i hvilket han hævdede Personalunionen mellem Kongeriget og Hertugdømmerne og den augustenborgske Families Arveret til disse sidste, naar den kongelige Mandsstamme var udslukt. I den slesvigske Sprogsag kom der Røre ved det Forslag, som Bonden Nis Lorenzen fra Lilholt 1836 fremsatte i Stænderforsamlingen om, at Dansk maatte blive indført som Rets- og Regeringssprog i de Dele af Slesvig, hvor det allerede var Undervisningssprog. Forslaget, som støttedes ved talrige Andragender fra den dansktalende Befolkning, vedtoges af Stænderne med et knebent Flertal 1838, og 1840 fik det med visse Indskrænkninger Lovskraft.

Allerede Løftet om Stænderinstitutionen havde fremkaldt et vist politisk Liv i Kongeriget. Den ny Institution drøftedes i Flyveskrifter, der holdtes aarlige »28. Maj-Fester«, ved hvilke de liberale Ordførere udtalte sig om offentlige Anliggender; flere af de bestaaende Blade, der hidtil havde holdt sig fjernt fra indre Politik, begyndte nu at beskæftige sig med denne, og ny Organer af helt eller delvis politisk Karakter oprettedes, saaledes J. F. Schouw's »Dansk Ugeskrift« og 1834 David's og J. Hage's »Fædrelandet«. Regeringen saa med alt andet end Velvilje paa den politiske Dagspresse, og den bestaaende Pressetvang hævdedes skarpere, ja udstraktes endog videre end før. 1834 anlagdes der Sag mod Prof. C. N. David for en Artikel i »Fædrelandet«; han frikendtes saavel ved Hof- og Stadsretten som ved Højesteret, men afskedigedes derefter fra sit Embede. Denne Sag i Forbindelse med de truende Indskrænkninger i Pressefriheden vakte et hidtil ukendt Røre i Landets intelligente Kredse. En Adresse mod yderligere Pressetvang blev indgiven til Kongen og besvaret med den bekendte Udtalelse, hvorefter »ingen uden vi alene« vare i Stand til at bedømme, hvad der var til Folkets og Statens sande Gavn. I Forbindelse hermed stod ogsaa Stiftelsen af »Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug«, der naaede op til et Medlemstal af ca. 5,000 og dels ved sine Møder, dels ved Udgivelsen af »Dansk Ugeblad« blev et Organ for den frisindede offentlige Mening. Det var ogsaa ved Trykkefrihedsselskabets Generalforsamling 1836, at den unge Orla Lehmann ved sit Forslag om at udvide Selskabets Virksomhed til det danske Slesvig slog til Lyd for den slesvigske Sag som dansk Nationalanliggende, noget, der straks i de følgende Aar fandt stærk Genklang over hele Landet. Ogsaa Skandinavismen vaagnede i 1830'erne til Liv gennem Studenter- og Naturforskermøderne.

3. Decbr. 1839 døde Kong Frederik VI, næsten 72 Aar gl. Hans Svagheder som Regent — Mangel paa politisk Klarsyn, Smaalighed og Fordomsfuldhed — vare i de ugunstige Tider efter hans Tronbestigelse traadte meget stærkt frem. Men ved Siden deraf kendte Hvermand hans gode Sider som Menneske og Konge. Han var utrættelig arbejdsom, fuld af redelig Vilje til at sætte sig ind i alt og afgøre alt til Landets og Folkets Tarv, ivrig for, at enhver skulde have sin Ret og villig til at erkende det, naar han selv havde fejlet. Hans Folk, navnlig dets lavere Lag, saa gennemgaaende op til ham som den gode og retfærdige Lands-

fader, for hvis Myndighed man bojede sig villig og ubetinget; men den endnu forholdsvis snævre Kreds af politisk liberale betragtede ham, med al Anerkendelse af hans gode personlige Egenskaber, som en ubetinget Hindring for enhver frisindet Udvikling og hilste derfor Tronskiftet med Glæde. Kong Christian VIII (1839—48) var ved sin Tronbestigelse 53 Aar gl. Siden de Begivenheder i Norge, til hvilke hans Navn var knyttet, var der nu hengaaet næsten en Menneskealder, og han var i dette Tidsrum kommen saare langt bort fra de Ideer, der havde faaet Udtryk gennem den norske Forfatning. For den liberale offentlige Mening i D. stod han imidlertid endnu bestandig som denne Forfatnings Giver, og man ventede sig nu en Optræden af ham, som stod i Samklang med hans korte Regentvirksomhed i Norge. I det aabne Brev, han udstedte ved sin Tronbestigelse, lovede han imidlertid kun »Forbedringer i Forvaltningen«, men ingen Forfatningsreform. Saa rejste der sig den bekendte Adressestorm fra det liberale Partis Side; Kjøbenhavn's Borgerrepræsentanter, Studenterne, Kommunalbestyrelser og Borgere i adskillige Købstæder mindede Kongen om hans politiske Fortid og bad ham give Landet en fri Forfatning. Disse Forlangender bleve imidlertid bestemt tilbageviste, først i mildere, senere i strengere Former. Den forhaabningsfulde Stemning over for Kongen slog nu over i sin Modsætning. Christian VIII var en fint dannet og højt intellektuelt udviklet Mand, han besad vidtstrakte Kundskaber saavel i forskellige Videnskabsfag som paa Statslivets Omraade, og han havde en sjælden nobel og smuk Personlighed, en elskværdig og vindende Optræden. Alligevel var han, i alt Fald i sine første Regeringsaar, afgjort upopulær i de toneangivende politiske Kredse. Man tilgav ikke ham den Fastholden ved Enevælden, som man havde fundet saa naturlig hos Frederik VI, og medens man havde bøjet sig for dennes umiddelbare Tro paa den absolutte Kongemagts Ret, hørte man med en Blanding af Skepsis og Irritation paa Christian VIII's fint varierede Ræsonnementsforsvar for det bestaaende. At Misfornøjelsen med Kongen og hans Regering i øvrigt ikke gik synderlig dybt i Befolkningen, viste sig ved den varme Modtagelse, Kongen overalt fik paa sin Rundrejse i Landet 1840.

Christian VIII beholdt sin Forgængers Ministerium, og Stemann var, ligesom i Frederik VI's sidste Tid, Regeringens første Mand. 1842 foregik dog nogle Personforandringer, og den noget liberalere A. S. Ørsted indtraadte i Geheimestatsraadet. Senere knyttedes de to Oppositionsmænd fra Stændernes første Tid, Algreen-Ussing og P. G. Bang, til den overordnede Administration. Christian VIII sogte at imødekomme adskillige af de Reformønsker, som vare oppe i Tiden. Den kommunale Selvstyrelse udvidedes ret betydelig ved Kommunallovene for Kjøbenhavn og Landdistrikterne; der indførtes Besparelser i Statshusholdningen og større Offentlighed i Finansvæsenet, og Statsgælden nedbragtesikke uvæsentlig; ved forskellige Love om Vejbyrdens Fordeling, om Ophævelsen af Bønderkarles Forpligtelse til at tage Tjeneste, afgifte eta, søgtes de endnu bestaaende Uligheder mellem Bondestanden og de øvrige Samfundsklasser udjævnede. Regeringen indbragte ogsaa et Lovudkast om almindelig Værnepligt, som dog af Stænderne ikke fandtes tilfredsstillende. Paa det politiske Omraade holdtes der derimod strengt igen mod Reformønskerne; Stændernes Andragender om Trykkefrihedens Udvidelse blev der i det væsentlige intet Hensyn taget til, og den eneste Forfatningsreform, Regeringen viste sig villig til at gaa ind paa, var Indførelsen af fælles Stænderkomiteer for alle 4 Forsamlinger, en Reform, som Østifternes Stænder vel tilraadede, men som af den nørrejydske Forsamling betragtedes som uden Betydning, hvorfor den hele Sag stilledes i Bero. Den politiske Opposition antog under disse Forhold langt skarpere Former. I Pressen traadte Ploug som »Fædrelandet«'s og Monrad som »Dansk Folkeblad«'s Redaktør i Forgrunden, og Angrebene paa Regeringen naaede en hidtil ukendt Skarphed, noget, som de talrige Presseprocesser paa ingen Maade vare i Stand til at hindre. I Roskilde Stænder se vi under Christian VIII H. N. Clausen (som fra 1840 var Forsamlingens Præsident) og Orla Lehmann som Førerne for det liberale Parti, og dette stilede nu aabenlyst, saavel i Stænderne som i Pressen og paa Møderne, mod en konstitutionel Forfatning som det egentlige Fremtidsmaal. Særligt Røre vakte Lehmann's Tale paa Falster, i hvilken han skarpt angreb Enevælden, og som paadrog ham en Retssag, der førte til, at han af Højesteret idømtes 3 Maaneders Fængsel og baade ved Domfældelsen og ved Løsladelsen blev Genstand for begejstret Hyldest fra Befolkningen. 1846 indbragtes baade i Roskilde og Viborg Udkast til Andragender til Kongen om en fri Forfatning, men intet af Stederne bleve Forslagene behandlede til Ende.

Under Christian VIII fremtraadte Bondebevægelsen som en selvstændig politisk Faktor. I Roskilde Stænder indbragte Bøndernes særlige Talsmænd, Drewsen og B. Christensen, 1844 et Forslag om Nedsættelse af en Landbokommission, som skulde undersøge Bondestandens Forhold og stille Forslag til deres Forbedring. Dette Forslag, som fremkaldte en hidsig og meget opsigtvækkende Debat mellem Bondebevægelsens Førere og forskellige Godsejerrepræsentanter, og som sluttelig blev afvist af Forsamlingen, stod i Forbindelse med en Række Bondepetitioner, som vare indsendte til Forsamlingen, og som androge om Ophævelse af Uligheden mellem Byrderne paa det fri og det ufri Hartkorn, om Foranstaltninger til Fæstes Overgang til Selveje, etc. 1842 havde J. A. Hansen stiftet Ugebladet »Almuevennen« som særligt Organ for Bondestandens Fordringer, og især paa Sjælland begyndte en ret kraftig Landboagitation at røre sig, der foruden i Adressebevægelsen ogsaa gav sig Udslag i Oprettelsen af »Landkommunalforeninger« og af forskellige Brandassuranceforeninger for mindre Landejendomme. Autoriteterne begyndte at ængstes over Bevægelsen, og 8. Novbr. 1845 udstedtes det saakaldte »Bondecirkulære«, ved hvilket der indførtes en Række væsentlige Indskrænkninger af Landbostandens Forsamlingsfrihed. Cirkulæret ophævedes allerede det paafølgende Aar, men det havde i sin korte Levetid vakt en overordentlig Harme og kastet en stor Del af den hidtil absolutistisk sindede Bondestand i Armene paa den konstitutionelle Bevægelse, til hvis Forkæmpere ogsaa de vigtigste Bondeførere hørte. 1846 stiftedes »Bondevennernes Selskab« med Tscherning som

Formand og B. Christensen, Lehmann og Drewsen i Bestyrelsen og Landboreformers Gennemførelse som sit Maal. Selskabet naaede allerede 1847 et Medlemstal af over halvsjette Tusinde.

Bevægelsen i Hertugdømmerne log under Christian VIII en hidtil ukendt Fart, saavel fra dansk som fra slesvigholstensk Side. 1842 udnævnte Kongen sin Svoger, Prins Frederik af Noer, Hertugen af Augustenborg's Broder, til Statholder og kommanderende General i Hertugdømmerne, og den af ham anbefalede Grev J. Reventlow-Criminil til Præsident for det slesvig-holsten-lauenborgske Kancelli og kgl. Kommissarius ved Hertugdømmernes Stænderforsamlinger. Kongen mente ved dette vovelige Skridt at forsone det slesvigholstenske Parti og vinde det og særlig den augustenborgske Slægt for Kongehuset og Statsenheden; men Forsøget mislykkedes. Augustenborgerne forfulgte med stor Hensynsløshed deres særlige dynastisk-politiske Formaal, og Slesvigholstenerne paaskønnede vel i høj Grad Regeringens Imødekommenhed, men saa heri kun en Opmuntring til yderligere at udvikle deres Statsteori og skærpe deres Fordringer. Den stigende nationale Bevægelse i Tyskland virkede selvfølgelig ogsaa fremmende paa Slesvigholstenismen. I D. fremkaldte denne Bevægelse som et Modtræk Ejderpolitikken. Faren for at se det danske Slesvig helt draget ind under tysk Indflydelse var saa stor, at man fra dansk Side mente kun at kunne afværge den ved at bryde Slesvig's Aarhundreder gamle Forbindelse med Holsten og, i Overensstemmelse med gammel historisk Ret, knytte det omstridte Hertugdømme saa nær som muligt til Kongeriget. Ved 28. Maj-Festen 1842 proklamerede Lehmann under stor Jubel en fælles fri Forfatning for Kongeriget og Slesvig — dog saaledes at dette bevarede en vis administrativ Selvstændighed — som enhver virkelig dansk Politiks Fremtidsmaal. Dette Program accepteredes af den aldeles overvejende Del af det liberale Parti i D., og Ejderdanismen og Slesvigholstenismen dreve nu i de følgende Aar hinanden bestandig videre frem. I Hertugdømmernes Stænderforsamlinger vedtoges med overvældende Flertal Andragender om den videst gaaende Adskillelse, saavel i administrativ som i forfatningsmæssig Henseende, mellem Hertugdømmerne paa den ene og Kongeriget paa den anden Side, og man sluttede sig aabent om de saakaldte tre slesvigholstenske Fundamentalsætninger: »Hertugdømmerne ere selvstændige Stater; Hertugdømmerne ere fast med hinanden forbundne Stater; Mandsstammen hersker ene i dem«. Over for den danske Nationalitet i Slesvig optraadte Stænderforsamlingens Flertal afgjort fjendtlig, og dette gav Anledning til, at den deputerede fra Sønderborg, Købmand Peter Hjort Lorenzen, der nu stod som det danske Mindretals Fører, i Novbr. 1842 besluttede at tale Dansk i Stænderforsamlingen. Forsamlingens Præsident vilde, støttet af dens Flertal, nægte ham dette og, da han vedblivende stod paa sin Ret, udelukke ham af Forsamlingen. Det kom til tumultuariske Optrin, men endelig enedes man om foreløbig at stille Sagen i Bero og afvente Kongens Afgørelse. Denne var i sin foreløbige Skikkelse nogenlunde antagelig for de danske Repræsentanter, idet den dog anerkendte disses »naturlige Ret« til at benytte deres Modersmaal, men i det Patent, som udstedtes 1844, bestemtes det, at de kun maatte tale Dansk i Forsamlingen, for saa vidt som de ikke tiltroede sig at være det tyske Sprog tilstrækkelig mægtige og forud havde meddelt Præsidiet dette. Dette Patent betragtedes af de danske deputerede som en saa udsøgt Krænkelse, at de, som Protest derimod, ophørte at deltage i Stænderforsamlingens Møder.

P. H. Lorenzen's Optræden og de Begivenheder, som fulgte efter den, vakte den stærkeste Bevægelse saavel i det danske Slesvig som i Kongeriget og bidroge begge Steder mægtig til at styrke den danske Nationalbevidsthed. Denne var i Slesvig allerede forinden ved at vaagne til Liv; der var stiftet en »slesvigsk Forening« og grundlagt dansksindede slesvigske Blade som »Dannevirke« og »Freja«. Nu oprettedes 1843 en ny »slesvigsk Forening« med Bonden Hans Nissen fra Hammelev som Formand, og samme Aar holdtes den første store Folkefest paa Skamlingsbanken, hvor Talere baade fra Slesvig og Kongeriget optraadte. I de følgende Aar fik disse Skamlingsbankefester endnu stærkere Tilslutning, og her optraadte Talere som den unge slesvigske Bonde, Laurids Skau, Drewsen, P. H. Lorenzen, O. Lehmann, Ploug o. fl. Den væsentlig slesvigholstensksindede slesvigske Embedsstand og Regeringen lagde den nordslesvigske Folkebevægelse forskellige Hindringer i Vejen, men de formaaede ikke at standse den. De to dansksindede Kieler-Professorer Flor og Paulsen støttede den ved deres personlige Virksomhed, og desuden fandt den varm Tilslutning i Kongeriget. Saavel Østifternes som navnlig Viborg's Stænder indgave Andragender til Regeringen, hvori denne opfordredes til at modarbejde Slesvigholstenismen og støtte Danskheden i Slesvig, og en dansk-slesvigsk Forening dannedes efter Opfordring af Schouw, H. N. Clausen m. fl. En af Frugterne af denne Forenings Virksomhed var Oprettelsen af Højskolen i Rødding. Det liberale Parti kastede sig med saa megen Varme over den slesvigske Sag, at denne i de følgende Aar endog kom til at stille de konstitutionelle Bestræbelser i Skygge.

Kongen sympatiserede hverken med Ejderstatstanken eller med Slesvigholstenismen. Det, han vilde, var Statsenhedens, »Helstatens« Opretholdelse, saa vidt muligt med Bevarelse af det samme indbyrdes Forhold mellem Landsdelene som hidtil. Da ogsaa Kronprins Frederik's andet Ægteskab (med Prinsesse Mariane af Mecklenburg-Strelitz) var barnløst og efter faa Aars Forløb opløstes, rettede Kongen sine Bestræbelser paa at opnaa europæisk Anerkendelse af, at samtlige det danske Monarkis Dele efter Mandsstammens Uddøen skulde gaa i Arv efter Kongelovens Arvefølge til hans Søstersøn, Frederik af Hessen. I god Overensstemmelse med disse Bestræbelser stod det ogsaa, at Regeringen begunstigede Algreen-Ussing's Andragende i Roskilde Stænder om, at Kongen ved en højtidelig Statsakt skulde slaa fast, at Monarkiet dannede et uadskilleligt Hele, som gik i Arv efter Kongelovens Bestemmelser. Kongen var nu ogsaa naaet til at anse det for nødvendigt at sætte en Stopper for de slesvigholstenske Agitationer, og der blev da nedsat en Kommission med det Formaal at undersøge Arveforholdene i Monarkiet; byggende paa Resultatet af densUndersøgelser offent-

liggjorde han 8. Juli 1846 et »aabent Brev«, i hvilket han erklærede, at Arvefølgen for Slesvig og Lauenburg utvivlsomt var den samme som for Kongeriget, hvorimod der for enkelte Dele af Holsten var Tvivlsmaal til Stede, som det dog skulde være Genstand for Kongens Bestræbelser at søge fjernede, saaledes at der tilvejebragtes fuld Sikkerhed for Monarkiets Udelelighed ogsaa i Tilfælde af Mandsstammens Uddøen. I øvrigt udtaltes del, at det ikke var Meningen at rokke ved Slesvig's Selvstændighed eller ved dets hidtilværende Forbindelse med Holsten. Det aabne Brev blev modtaget med Glæde i Kongeriget, men vakte en overordentlig Forbitrelse blandt Slesvigholstenerne. De augustenborgske Brødre protesterede skarpt derimod, og dette havde til Følge, at Prinsen af Noer fratraadte sin Stilling som kommanderende General og Statholder. Præsident for Provinsialregeringen blev nu L. N. Scheel, og Præsidiet i det slesvigholsten-lauenborgske Kancelli gik over fra Reventlow-Criminil til den loyale holstenske Helstatsmand, Grev Carl Moltke. Begge Hertugdømmers Stænderforsamlinger protesterede mod det aabne Brev og opløste sig under bestemt Modstand mod Regeringen. Endvidere protesteredes der gennem Adresser, medens Regeringen ved Militærmagt hindrede Afholdelsen af de paatænkte store Protestmøder. I Tyskland rejste der sig en stærk folkelig Bevægelse mod det aabne Brev, og adskillige Folkerepræsentationer indgave Adresser til deres Regeringer om at værne om Slesvig-Holsten's truede Ret. Den holstenske Stænderforsamling klagede til Forbundsdagen, som dog nøjedes med at udtale sin Forvisning om, at Kongen vilde agte alle bestaaende Rettigheder. Efter Udstedelsen af det aabne Brev var Kongen i aaben Modsætning til det slesvigholstenske Parti, samtidig med at der fandt en Tilnærmelse Sted mellem ham og det nationalliberale Parti i Kongeriget samt det danske Parti i Slesvig. Han imødekom nu ogsaa dette sidste ved forskellige Skridt i dansk national Retning, saaledes navnlig ved at træffe Bestemmelse om Oprettelsen af et dansk Seminarium i Nordslesvig samt om at gøre Dansk til Undervisningssproget i Haderslev Latinskole. — I den sidste Del af sin Regeringstid syslede Kongen med Planer omen konstitutionel Fællesforfatning for Monarkiet, i hvilken han saa det nødvendige Middel til Statsenhedens Bevarelse, men han døde 20. Jan. 1848, endnu inden nogen endelig Bestemmelse var tagen.

Hans Søn og Efterfølger, Frederik VII (1848—63), varved sin Tronbestigelse 39 Aar gl. Han havde som Prins ført en ret uregelmæssig Tilværelse, var uden synderlige Kundskaber og havde kun beskæftiget sig lidet med Statssager. Han var ikke ubegavet, men lidet arbejdsdygtig og savnede saavel intellektuel som moralsk Soliditet. Hans Optræden var jævn og vindende og kunde, naar Forholdene krævede det, være fuld af kongelig Værdighed. Han havde som Prins færdedes meget blandt den almindelige Befolkning og havde baade Kendskab til dens Tænkemaade og naturlig Sympati med den. Dette i Forbindelse med hans ringe Lyst til at paatage sig en Enevoldskonges tunge Ansvar og Arbejdsbyrde gjorde ham paa Forhaand ret velvillig stemt over for Tanken om en konstitutionel Forfatning. — Han beholdt foreløbig sin Faders Ministre og supplerede Statsraadet efter sin Faders Ønske med Carl Moltke, efter sit eget Valg med sin Ungdomsven Bardenfleth. Grundtrækkene af det Forfatningsudkast, der havde været under Udarbejdelse i Christian VIII's sidste Dage, accepteredes faa Dage efter Tronskiftet af Geheimestatsraadet, og ved Kundgørelsen af 28. Jan. 1848 tilsagdes der Folket en konstitutionel Fællesforfatning for det hele Monarki, saaledes at dettes Fællesrepræsentation skulde bestaa af lige mange Medlemmer for Kongeriget og Hertugdømmerne og samles afvekslende i de nævnte to Hoveddele af Monarkiet. Det liberale Parti, som straks efter Tronskiftet paa forskellig Maade havde fremsat sine Krav om en konstitutionel Forfatning for Kongeriget og Slesvig, følte sig stærkt skuffet af Kundgørelsen og fandt navnlig i Bestemmelsen om, at Kongerigets 1,300,000 og Hertugdømmernes 800,000 Indbyggere skulde have lige stor Repræsentation en Krænkelse af den danske Befolknings naturlige Ret. Bevægelsen i Kongeriget samlede sig mere og mere om Kravet paa en konstitutionel Forfatning for D. til Ejderen. Ogsaa i Hertugdømmerne var man misfornøjet; thi Slesvigholstenerne vilde overhovedet intet vide af en Fællesforfatning mellem Hertugdømmerne og Kongeriget. Det endelige Forfatningsudkast skulde efter Kundgørelsen udarbejdes af en Kommission og drøftes af en Forsamling af »erfarne Mænd«, valgte hovedsagelig af de 4 Stænderforsamlinger. Ved disse Delegeretvalg tog man overalt Forbehold mod den ny Forfatningsplan, i Kongeriget i ejderdansk, i Hertugdømmerne i slesvigholstensk Retning. Februarrevolutionen drev Stemningen yderligere i Vejret og vakte hos Slesvigholstenerne Tro paa, at man snart og, om fornødent, ved Magt kunde realisere sine Fremtidsplaner. Navnlig i Holsten opløstes den lovlige Orden mere og mere. Ved Kasinomødet i Kjøbenhavn II. Marts proklamerede de liberale Førere under stormende Tilslutning Ejderstatstanken, og 18. Marts samledes i Rendsborg 70 Medlemmer af begge Hertugdømmernes Stænderforsamlinger og vedtoge at sende en Deputation til Kjøbenhavn med forskellige Forlangender til Kongen, deriblandt om øjeblikkelig Indkaldelse af de to Stænderforsamlinger til en forenet Samling og Forelæggelse af et Udkast om en slesvigholstensk Forfatning, samt om Slesvig's Indlemmelse i det tyske Forbund. Da Efterretningen herom kom til Kjøbenhavn, vedtog Hovedstadens Borgerrepræsentation straks 20. Marts en Adresse til Kongen med Forlangende om et Minister- og Systemskifte. Adressen, som var affattet af O. Lehmann, endte med Ordene: »Vi anraabe Deres Majestæt om ikke at drive Nationen til Fortvivlelsens Selvhjælp«. Samme Aften havde de liberale Førere indvarslet til stort Møde i Kasino, hvor en Adresse i lignende Retning vedtoges. Man enedes tillige om at ledsage Borgerrepræsentationen, til hvilken nu ogsaa Magistraten havde sluttet sig, til Slottet den næste Dag, for at overbringe Kongen Adressen. Det var det berømte Folketog til Christiansborg 21. Marts; 10,000 Mennesker deltoge deri under stærk og løftet Stemning, men uden at Ordenen noget Øjeblik forstyrredes. Da Hvidt som Borgerrepræsentationens Formand og Ordfører traadte frem for Kongen, var dennes Beslutning allerede fattet. Bardenfleth og andre havde i de sidste Uger paavirket

ham i ejderdansk Retning, og han indsaa nu Nødvendigheden af et Systemskifte. Umiddelbart før Toget til Slottet havde han kundgjort dette for Geheimestatsraadets Medlemmer, og disse havde alle, med Undtagelse af Bardenfleth, indgivet deres Demission. Dette kundgjorde Kongen nu for Hvidt og denne igen for den foran Slottet forsamlede Mængde. Kongens Optræden og hans Erklæring om at ville være sit Folk »en tro Leder til Ære og Frihed« vakte i Hovedstaden og hele Landet en Begejstring for ham, som, trods talrige Skuffelser, holdt sig i Folkets brede Lag hans hele Regeringstid igennem. Det følgende Døgn var optaget af Bestræbelserne for at danne et Ministerium. Bardenfleth's Forsøg og flere andre Kombinationer, der i det hele gik ud paa at danne et Kabinet, væsentlig sammensat af Regeringsmændene af den ældre Skole med Iblanding af enkelte liberale Elementer, bristede, og først om Formiddagen d. 22., umiddelbart før den slesvigholstenske Deputations Ankomst, lykkedes det den tidligere Finansminister, Grev A. V. Moltke, at danne en Regering, i hvilken, foruden enkelte Repræsentanter for den ældre Administration, af Oppositionsførerne Monrad, Tscherning, Hvidt og O. Lehmann fik Sæde. Deputationen fik nu det Svar — i hvilket tillige Martsministeriets Program var udtrykt —, at Kongen nægtede at indlemme Slesvig i det tyske Forbund, men derimod, samtidig med at give det udstrakt provinsiel Selvstændighed med egen Landdag, vilde »styrke dets uopløselige Forbindelse med Danmark ved en fælles fri Forfatning«. Hvad Holsten angik, da skulde det have en særlig fri Forfatning som »selvstændig tysk Forbundsstat«.

Imidlertid var det aabne Oprør udbrudt i Holsten 23. Marts. Lederne for den slesvigholstenske Bevægelse vare, paa Grund af Efterretningen om Folkebevægelsen i Kjøbenhavn og Ministeriets Fald, samlede i Kiel, og efter nogen Strid mellem den af Prinsen af Noer og Grev Reventlow-Preetz repræsenterede aristokratiske Fraktion og den demokratiske, hvis Leder den fraværende Olshausen var, enedes man ved den liberale Centrumsmand Beseler's Mægling om en fælles Optræden. Der dannedes en provisorisk Regering, i hvilken de nævnte Mænd fik Sæde, og i en Proklamation erklæredes det som Regeringens Opgave i »den ufri Hertugs« Navn at overtage Landets Styrelse og sikre Slesvigholsten's Rettigheder. Dagen efter overrumplede Prinsen af Noer Rendsborg og fik en Del af Hærens Officerer og menige til at træde i Oprørets Tjeneste. Den ny Krigsminister, Tscherning, fik med megen Energi i Hast en Troppestyrke udrustet, som 9. Apr. slog Oprørerne ved Bov og Flensborg. Hertugen af Augustenborg var imidlertid rejst til Berlin for at vinde Kong Frederik Vilhelm IV for Oprørets Sag. Den preussiske Konge følte det som en Nødvendighed at genoprette sin ved Martsrevolutionen i Berlin dybt sunkne Autoritet og forsone Hæren ved at stille sig i Spidsen for den i Tyskland saa populære slesvigholstenske Sag og anvende sine Tropper mod D. Forbundsdagen i Frankfurt og adskillige tyske Regeringer gik samme Vej, og Følgen heraf blev et Angreb af preussiske og nordtyske Tropper paa D. Efter Slaget ved Slesvig 23. Apr. besatte de tyske Tropper Slesvig med Undtagelse af Dybbølstillingen og Als, samt den sydlige Del af Nørrejylland. Den danske Regering havde imidlertid henvendt sig til de neutrale Magter om Hjælp, idet den navnlig beraabte sig paa Magternes gentagne Garantier for Slesvig. Af Frygt for at se en tysk Sømagt opstaa ved Erhvervelsen af Hertugdømmernes Havne vare baade England og Rusland tilbøjelige til at støtte D., og Kejser Nikolaj følte sig desuden særlig opfordret hertil som den krænkede Legitimitetsidé's Vogter. Desuden sendte Norge og Sverige, i hvis Befolkninger der gjorde sig en afgjort danskvenlig Stemning gældende, et Troppekorps til Fyn, som dog kun skulde gribe ind i Kampen, naar det egentlige Kongerige truedes med Angreb. En russisk Note havde imidlertid i Maj Maaned bevirket Jylland's Rømning af de tyske Tropper, og i August sluttedes der under svensk og engelsk Mægling en Vaabenstilstand i Malmø mellem D. og Preussen, hvorefter Hertugdømmerne skulde rømmes saavel af danske som af tyske Tropper og styres af en Fællesregering, udnævnt af de to Landes Regenter. Denne Regering styrede imidlertid Hertugdømmerne i ren slesvigholstensk Aand og øvede et utaaleligt Tryk paa Slesvig's danske Befolkning. D. opsagde derfor, efter at der i Mellemtiden forgæves var forsøgt at opnaa en endelig Forstaaelse, i Febr. 1849 Vaabenstilstanden, og nu fulgte det Felttog, som fandt sin Afslutning ved den Overenskomst, som 10. Juli 1849 i Berlin afsluttedes om Vaabenstilstand og Fredsprælimінarier mellem D. og Preussen. Denne Vaabenstilstand førte til Berlinerfreden af 2. Juli 1850, som af Preussen afsluttedes paa det tyske Forbunds Vegne. Det var en saakaldet »simpel Fred«, i hvilken hver Part forbeholdt sig sine Rettigheder, og de omtvistede Spørgsmaal saaledes bleve staaende uafgjorte. Dog bestemtes det i Freden, at Kongen af D. skulde kunne forlange det tyske Forbunds Mellemkomst for at genoprette Udøvelsen af hans lovlige Myndighed i Holsten, samtidig med at han »meddelte sine Hensigter i Henseende til Landets Pacifikation«. Vilde Forbundet ikke efterkomme hans Forlangende, skulde det staa ham frit for ved egne Kræfter at sætte sig i Besiddelse af Holsten. — Forholdet var altsaa foreløbig dette, at D. stod med fri Hænder over for Oprørsregeringen, som nu var henvist til sine egne Kræfter. I Hertugdømmerne var der imidlertid vedtaget en slesvigholstensk Forfatning, og Fællesregeringen fra den første Vaabenstilstand var i Foraaret 1849 bleven afløst af et »Statholderskab«, bestaaende af Reventlow-Preetz og Beseler; under den anden Vaabenstilstand styrede dette Statholderskab kun Holsten, men efter Freden vilde det forsøge at erobre Slesvig tilbage. Den slesvigholstenske Hær, som var bleven reorganiseret ved Hjælp af preussiske Officerer, forstærkedes ogsaa efter Freden med Officerer og frivillige fra forskellige tyske Stater, og under General Willisen rykkede den nu ind i Sydslesvig. Resultatet af Felttoget 1850 blev Oprørshærens Nederlag og Slesvig's Generhvervelse; men den danske Hær var dog ikke stærk nok til at knuse Oprøret og bemægtige sig Holsten. I den genoprettede Forbundsdag sejrede imidlertid den østerrigske Indflydelse, som ikke var det slesvigholstenske Oprør gunstig, og paa Forbundets Vegne forlangte Preussen og Østerrig Statholderskabets Tilbagetræden og den slesvigholstenske »Lands-

forsamlings« og Oprørshærens Opløsning. Man bøjede sig for Magten, og 1. Febr. 1851 overtoges Holsten's øverste Styrelse indtil videre af en preussisk, en østerrigsk og en dansk Kommissær. Først naar Hertugdømmets Forhold til det øvrige Monarki var ordnet paa en for de tyske Magter tilfredsstillende Maade, kunde det gives tilbage til Landsherren.

Kongerigets indre Politik havde imidlertid væsentlig været optagen af Forfatningsarbejdet. Forlatningsreskriptet af 28. Jan. 1848 blev tilbagekaldt, og der udstedtes en Valglov til en grundlovgivende Rigsforsamling, som dog først var bleven godkendt af Kongerigets Stænderforsamlinger. Af Rigsforsamlingens 152 Medlemmer skulde de 38 vælges af Kongen, Resten ved almindelig Valgret. Bestemmelsen om Kongevalgene vakte Uvilje hos den bondevenlige Fløj af det liberale Parti, som repræsenteredes af Tscherning, B. Christensen og J. A. Hansen, samt hos Hovedstadens radikale Haandværker- og Intelligensparti. Dette gav Anledning til, at disse to Grupper udsondrede sig fra det nationalliberale Parti og fraraadede at vælge de Mænd, der i Stænderne havde stemt for Kongevalgene, til Medlemmer af Rigsforsamlingen. Ved de saakaldte »Hippodrommøder« opstillede de et Forfatningsprogram, som var ikke lidt radikalere end de nationalliberales, og som bl. a. krævede Etkammersystem med almindelig Valgret og suspensivt Veto. Ved Valgene til Rigsforsamlingen fik dog det nationalliberale Centrum Overvægten, og Grundloven vedtoges i alt væsentligt i Overensstemmelse med dette Partis Ønsker. Kampen drejede sig især om Repræsentationens Sammensætning; det Forslag, som endelig vedtoges, det saakaldte Bruun-Jespersen'ske Mæglingsforslag, med dets Valgbarhedscensus til Landstinget, tiltalte vel ikke Forsamlingens Venstre, men da man indsaa, at Forfatningsværket forcløbig vilde strande, hvis dette Forslag forkastedes, og man frygtede den ogsaa i D. kendelig voksende Reaktionsbevægelse, viste man det kloge Maadehold at give efter, hvorved Grundlovens endelige Vedtagelse sikredes. Den fik 5. Juni 1849 Kongens Stadfæstelse.

Imidlertid havde det Ministerium, som det frisindede Grundlovsudkast skyldtes, maattet vige Pladsen for et andet. Under de Forhandlinger med Udlandet, som førtes efter Vaabenstilstanden i Malmø, dukkede Tanken om en Deling af Slesvig efter Nationaliteterne stærkt frem, og en Del af Martsministeriets Medlemmer sluttede sig til den som et nødvendigt Offer for at naa til en holdbar Ordning af Forholdet til Hertugdømmerne. Ministeriets Flertal og Kongen vare imidlertid imod Delingstanken, og de havde den offentlige Mening, saavel i Kongeriget som i det danske Slesvig, med sig. I Novbr. 1848 udtraadte da Tscherning, Monrad, Lehmann og Knuth, og i deres Sted indtraadte Grev Sponneck, Bang, General Hansen, Madvig og Clausen. Novemberministeriet betegnede et Skridt længere til højre, og det samme gjorde sig gældende ved de senere Omformninger, Ministeriet undergik. Den konservative Strømning blev stadig stærkere baade hjemme og ude, og samtidig trængtes man stedse mere bort fra Ejderprogrammet. Grundloven var oprindelig tænkt at skulle have omfattet baade Kongeriget og Slesvig, men den maatte indskrænkes til Kongeriget alene, da Krigsforholdene hindrede Valg af slesvigske Repræsentanter til Rigsforsamlingen, og Tanken heller ikke var velset af de neutrale Stormagter. Rusland havde sympatiseret med D., saa længe det gjaldt Oprørets Undertrykkelse, og det havde bidraget meget til den for D. saa gunstige Udgang af Konflikten; men baade det og de tyske Stormagter saa med Uvilje paa den demokratiske danske Grundlov og vilde paa ingen Maade have den udvidet til Ejderen. Desuden misbilligede man Tillisch's nationale Styrelse i det efter Istedslaget genvundne Slesvig, og særlig var man tilbøjelig til at give det slesvigholstenske Parti Ret i, at de saakaldte Sprogreskripter af 1851 — hvorved Slesvig, hvad Kirke-, Skole-, Rets- og Administrationssprog angik, deltes i 3 Bælter, et rent dansk, et rent tysk og et blandet ~, havde forurettet den tyske Nationalitet. Resultatet blev, at de forskellige Forsøg, der gjordes paa at nærme sig Ejdertanken, strandede paa Europa's Modstand, og det endte med, at Novemberministeriet i Jan. 1852 veg Pladsen for en af Bluhme dannet Regering, som var udpræget konservativ i sin Sammensætning og bestemt paa at bringe de fornødne Ofre for at opnaa en Forstaaelse med Udlandet. Efter at der først ved en Noteveksling, som førtes i Slutn. af 1851 og Beg. af 1852, var opnaaet Enighed med Østerrig og Preussen om Grundtrækkene i den ny Forfatningsordning, udstedtes der 28. Jan. 1852 en kongelig Kundgørelse, hvorved det erklæredes for Kongens Hensigt at organisere Monarkiet saaledes, at Kongeriget, Slesvig, Holsten og Lauenburg skulde have hver sin konstitutionelle Forfatning for deres særlige Anliggender og en Fællesforfatning for de fælles. Den politiske Forbindelse mellem Slesvig og Holsten skulde ikke træde i Live paa ny, men samtidig skulde der heller ingen særlig Forbindelse være mellem Slesvig og Kongeriget. Dette, samt at Fællesforfatningen skulde være konservativ og ikke afpasset efter Kongerigets Grundlov, at den skulde tilvejebringes ved Medvirkning saavel af Hertugdømmernes Stænderforsamlinger som af Kongerigets Rigsdag, og endelig at der ikke maatte være Tale om Slesvig's Inkorporation i Kongeriget eller om, at nogen af Monarkiets Landsdele blev nogen anden underordnet, præciseredes nærmere i den Noteveksling mellem D. og de tyske Stormagter, som gik forud for Kundgørelsen, og som tillige med denne udgjorde de senere saa ofte paaberaabte »Aftaler af 1851 og 1852«. Kundgørelsen af 28. Jan. godkendtes af de tyske Stormagter og af Forbundsdagen som et tilfredsstillende Grundlag for Ordningen af det danske Monarkis Forfatningsforhold, og Holsten blev nu atter givet ind under den kongelige Myndighed.

Kundgørelsen af 28. Jan. betegnede Helstatssystemets Sejr og vakte derfor afgjort Misbilligelse hos det nationalliberale Parti. Derimod fandt den Støtte hos Bondevennerne, som nu ved Tscherning's Indflydelse bragtes til at støtte Ministeriets Helstatspolitik. Denne gik i den følgende Tid ud paa at styrke Statsenheden ved forskellige Foranstaltninger. Allerede under den foregaaende Regering var der blevet arbejdet ivrig for at opnaa en fra alle Sider anerkendt Ordning af Tronfølgespørgsmaalet. Det gjaldt her navnlig at naa til en Overenskomst med Rusland, hvis Hersker-

hus havde Arvekrav paa Dele af Holsten. Efter Rusland's Anvisning bestemte man sig da først for Arvestorhertug Peter af Oldenburg; men da han senere umuliggjorde sin Kandidatur ved aabenlyst at lægge sit slesvigholstenske Sindelag for Dagen, enedes man med Rusland om, at Prins Christian af Lyksborg, som var gift med Christian VIII's Søsterdatter Prinsesse Louise af Hessen, skulde bestige det danske Monarkis Trone efter den oldenborgske Mandsstammes Uddøen og Tronen nedarves i hans Mandsstamme af Ægteskabet med Prinsesse Louise. Saaledes toges der et berettiget Hensyn til den tilsidesatte oldenborgske Kvindelinie, og for den danske Befolkning anbefaledes dette Valg ved, at Prins Christian under Oprørskrigen loyalt havde sluttet sig til den danske Sag og tjent i den danske Hær. De nødvendige Arveafkald tilvejebragtes, og da Overenskomst var opnaaet angaaende Ordningen af Monarkiets Forfatningsforhold gennem Kundgørelsen af 28. Jan., vare ogsaa de tyske Stormagter villige til at deltage i en europæisk Anerkendelse af det danske Monarkis Integritet, specielt dets Arveenhed, og af Valget af Prins Christian og hans Efterkommere paa Sværdsiden til Tronfølgere i Monarkiet. Denne Anerkendelse ydedes ved Londonertraktaten af 8. Maj 1852. Forinden havde ogsaa Hertugen af Augustenborg, mod at den danske Regering for en i Forhold til Værdien meget betydelig Sum afkøbte ham hans slesvigske Godser, ved sit hertugelige Ord og Ære paa egne og Families Vegne lovet intet at foretage, der kunde true Roligheden i det danske Monarki eller den ny Tronfølgeordning. Tilbage stod kun den danske Rigsdags Godkendelse. Om Prins Christian's Valg var der her ingen Uenighed; men de nationalliberale modsatte sig bestemt den Ophævelse af Kongelovens kvindelige Arvefølge, som — i Overensstemmelse med de russiske Aftaler og Londonertraktaten — var Hovedpunktet i det »kongelige Budskab«, som forelagdes Rigsdagen. Det samme Parti havde ogsaa modsat sig Regeringens Forslag om en for hele Monarkiet fælles Toldlov; men Bondevennerne støttede Regeringen i begge Sager, og ved de forskellige Opløsningsvalg, som foranledigedes ved Rigsdagens Modstand, kæmpede Partiet Side om Side med de konservative Helstatsmænd, og de nationalliberales Styrke forringedes ved Valgene saa meget, at begge Love 1853 kunde gennemføres. Imidlertid havde i Apr. 1853 A. S. Ørsted afløst Bluhme som Premierminister og Bang og Simony som henholdsvis Indenrigs- og Kultusminister. Ministerskiftet betegnede en yderligere Udvikling i konservativ Retning, og det var særlig Striden inden for Ministeriet om Forfatningsspørgsmaalets endelige Ordning, som havde fremkaldt det. Efter at Toldenheds- og Arvespørgsmaalet var afgjort, kom nemlig Spørgsmaalet om den i Januarkundgørelsen lovede Fællesforfatning i Forgrunden. I Sommeren 1853 fremlagde Ministeriet Ørsted sit Forslag til en Indskrænkning af Junigrundloven til kun at gælde de særlige Anliggender, og i dette Forslag var der indført forskellige Ændringer i reaktionær Retning, som ikke vare nogen nødvendig Følge af selve Grundlovsindskrænkningen. Det vigtigste var imidlertid, at Udkastet forudsatte, at den ny Fællesforfatning ikke, saaledes som Bluhme 1852 havde erklæret i Rigsdagen, skulde gives »med Rigsdagens fulde Medvirkning«, men derimod oktroieres af Kongen. For denne Svingning kunde anføres den vægtige Grund, at hvis Rigsdagen skulde have direkte eller indirekte Indflydelse paa Fællesforfatningens Indhold, saa maatte der ifølge »Aftalerne af 1851—52« tilstaas Hertugdømmernes Stænderforsamlinger den samme Ret, og deraf vilde opstaa en endeløs Strid og Forvirring. Imidlertid var det ikke at vente, at den danske Rigsdag skulde give Afkald paa sin Del af Myndigheden over de fælles Anliggender uden at kende den ny Fællesforfatning, og da navnlig ikke, naar det, som nu, efter Ministeriets Sammensætning og hele politiske Færd maatte formodes, at den oktroierede Fællesforfatning vilde blive af en meget lidt konstitutionel Støbning. Selv Bondevennerne, som hidtil havde støttet Ministeriet, forlode det nu, og den overvejende Del af Partiet under J. A. Hansen's og B. Christensen's Ledelse sluttede sig sammen med de nationalliberale for at bekæmpe det, medens en mindre Gruppe under Tscherning indtog en afventende Holdning. Rigsdagens overvejende Flertal indtog da det Standpunkt, at man ikke vilde give sit Samtykke til Grundlovens Indskrænkning til de særlige Anliggender, før man havde lært Fællesforfatningsudkastet at kende. Dette vilde Regeringen imidlertid ikke gaa ind paa. Den udstedte Forfatninger for Slesvig og Holsten med besluttende Stænderforsamlinger for de særlige Anliggender og under Forbehold af, at Kongen senere af fri Magtfuldkommenhed vilde oktroiere Fællesforfatningen. 26. Juli udkom saa virkelig en kgl. Forordning om Fællesforfatningen, der vel gav det ny Rigsraad Skauebevillingsret, men kun raadgivende Medvirkning ved den almindelige Lovgivning. Dog skulde Raadigheden over Fællesanliggenderne forblive hos Rigsdagen, indtil Grundlovsindskrænkningen var sket, og foreløbig udnævntes kun de i kongevalgte Medlemmer af Rigsraadet, men de øvrige Valg til dette fandt ikke Sted. Kampen mod Ministeriet Ørsted antog nu en uforsonlig Karakter; Rigsdagen indgav Mistillidsadresser imod det, medens det paa sin Side anvendte Embedsafsættelser, Presseprocesser og endelig en Opløsning af Folketinget som Kampvaaben. Opløsningsvalget i Decbr. 1854 førte kun til, at Oppositionen kom forstærket ind, og Kongen, der imidlertid af Landdrosten i Pinneberg, L. N. Scheele, som personlig stod ham nær, var bleven paavirket stærkt til Ugunst for Ministeriets Politik, besluttede sig nu til at foranledige et Systemskifte, og 3. Decbr. 1854 traadte Ministeriet tilbage. Den ny Regering dannedes hovedsagelig ved Scheele's Virksomhed. Selv blev han Udenrigsminister og Minister for Holsten. I Spidsen for Ministeriet traadte P. G. Bang, og som Oppositionens Repræsentanter indtraadte de to af Ørsted afskedigede Embedsmænd Andræ og Hall, af hvilke den sidste havde været den samlede Rigsdagsoppositions Fører i Kampen mod det afgaaede Ministerium. Programmet blev »den konstitutionelle Helstat«. Ogsaa de nationalliberale ansaa nemlig nu Helstaten for uundgaaelig og gik ind paa den, under Forudsætning af, at den blev konstitutionel. Det af Regeringen udarbejdede Fællesforfatningsudkast, som gav et Rigsraad, der var sammensat dels ved Kongevalg, dels ved indirekte

Valg af de forskellige Landsdeles Repræsentationer og direkte Valg efter en meget indskrænket Valgret, saavel Skattebevillingsret som besluttende Medvirkning ved Lovgivningen, blev nu meddelt Rigsdagen, som først derefter vedtog Loven om Grundlovens Indskrænkning til de særlige Anliggender. Fællesforfatningen udstedtes derefter som Lov 2. Oktbr. 1855. Forinden havde Folketinget besluttet Rigsretsanklage mod flere af de afgaaede Ministre, fordi de til Foranstaltninger til Hævdelse af D.'s Neutralitet under Krimkrigen havde afholdt ubevilgede Udgifter. Rigsretten frikendte dem imidlertid, idet samtlige af Højesteret valgte Medlemmer stemte for, samtlige af Landstinget valgte imod Frifindelsen.

Den ny Fællesforfatning fik ikke længe Lov til at staa uanfægtet. De tyske Stormagter, der paa Grund af det afgaaede Ministeriums udpræget konservative og antiejderdanske Holdning havde set med en vis Tillid paa det, viste et helt andet Sindelag over for dets Efterfølgere. Elleve slesvigholstensksindede Medlemmer af Rigsraadet protesterede under dettes første Sammentræden 1856 med Scheel-Plessen som Ordfører mod Fællesforfatningen, fordi dennes Tilblivelse og Indhold ikke vare overensstemmende med »Aftalerne at 1851 og 1852«. Den var ikke bleven til ved Forhandlinger med Hertugdømmernes Stænder, men kun med Kongerigets Rigsdag, og paa Grund af dens konstitutionelle Karakter og Repræsentationen efter Folketallet vare, tværtimod D.'s Løfter, de tyske Landsdele i Monarkiet blevne Kongeriget underordnede. Den holstenske Stænderforsamling gjorde disse Klager til sine, og de tyske Stormagter og Forbundsdagen i Frankfurt anerkendte deres Berettigelse. II. Febr. 1858 vedtoges en Forbundsbeslutning, hvorefter Forbundet ikke kunde betragte Fællesforfatningen af 2. Oktbr. 1855 som bestaaende i forfatningsmæssig Virksomhed for Holsten's og Lauenburg's Vedkommende og opfordrede den danske Regering til snarest at indføre en Forfatningstilstand, hvorved »Forbundsgrundsætningerne og de givne Tilsikringer« fyldestgjordes. Ved forskellige Indrømmelser fra dansk Side opsattes den truende Forbundseksekution; men til sidst blev Stillingen dog saaledes, at D. fik Valget imellem at ophæve Fællesforfatningen for Holsten's og Lauenburg's Vedkommende eller udsætte sig for Eksekutionen. Finansminister Andræ var stemt for at fastholde Fællesforfatningen og tage Konflikten allerede nu paa Grundlag af den; men i Statsraadet sejrede den Politik, for hvilken Hall, som imidlertid var bleven Konseilspræsident og Udenrigsminister, var Hovedrepræsentanten, og som i sin inderste Kerne gik ud paa gennem en bogstavelig Opfyldelse af det tyske Forbunds Fordringer med Hensyn til Holsten efterhaanden at isolere dette fra det øvrige Monarki og saaledes faktisk nærme sig til Ejderstaten. 8. Novbr. 1858 ophævedes da Fællesforfatningen for Holsten's og Lauenburg's Vedkommende. samtidig med at den vedblev at bestaa for det øvrige Monarki. Dette beroligede ioreløbig de tyske Stormagter noget, og da den fransk-italienske Krig desuden i den følgende Tid næsten ganske optog deres Opmærksomhed, trak det i Langdrag med Ordningen af det danske Anliggende. De Forsøg, som i den følgende Tid gjordes paa at opnaa Forstaaelse med den holstenske Stænderforsamling og de tyske Magter om en Fællesforfatningsordning, som kunde afløse den nu delvis ophævede, glippede imidlertid fuldstændig. Stændernes Forslag om, at alle Fælleslove skulde behandles og vedtages i samtlige fire Særrepræsentationer, var ganske uantageligt for den danske Regering, men fandt Sympati hos de tyske Stormagter og Forbundsdagen, og alle de Forslag, som gjordes fra dansk Side, afvistes. I Tyskland rejste der sig desuden i Beg. af 1860'erne en stærk national Enhedsbevægelse, som med Begejstring knæsatte de slesvigholstenske Fordringer og særlig i Slesvig's »Undertrykkelse« saa Symbolet paa den Ydmygelse, den politiske Søndersplittelse havde ført over den tyske Nation. Stemningen i Tyskland paavirkede stærkt saavel Forbundsdagen som Østerrig's og Preussen's Regeringer. Det slesvigske Spørgsmaal blev nu draget i Forgrunden, og trods den danske Regerings bestemte Protester mod de tyske Magters Indblanding paa dette Omraade, førtes der baade i Frankfurt og fra de tyske Stormagters Side idelige Klager over Undertrykkelse af den tyske Nationalitet i Slesvig, særlig hvad Sprogforholdene angik. Ogsaa i den slesvigske Stænderforsamling indtog Flertallet nu en yderst fjendtlig Holdning. I D. blev Stemningen mod Tyskland under disse Forhold bestandig bitrere. Ejderstaten proklameredes som den eneste Udvej, og man dadlede Ministeriet Hall for dets nølende Politik og idelige Indrømmelser over for Tyskland. Under den stadig fortsatte Noteveksling med de tyske Magter havde Hall gennemgaaende været støttet — om end til Tider med stærke Forbehold — af England og Frankrig, medens Rusland havde stillet sig meget kølig og kritisk over for den danske Regering. Varm Tilslutning havde D. kun fundet hos den norske og svenske Regering, som gentagne Gange opfordrede den til at hugge Knuden over ved en definitiv Udskillelse af Holsten. Støttet hertil, til Vestmagternes velvillige Holdning og til den stærke Folkestemning i D. og overbevist om Umuligheden af at komme til Enighed med den holstenske Stænderforsamling og Tyskland om en Fællesorganisation af det samlede Monarki, udstedte Hall da 30. Marts 1863 en kgl. Kundgørelse, ved hvilken Holsten saa vidt gørligt udsondredes af Fællesskabet og fik egen Hærafdeling og egne Finanser, medens Lovgivningsmyndigheden i de tilbageblevne Fællesanliggender deltes mellem Kongen og de holstenske Stænder. Kundgørelsen modtoges med skarp Protest fra de tyske Stormagters og Forbundsdagens Side, og man skred til Forberedelsen af en Forbundseksekution mod D., som ogsaa endelig vedtoges 1. Oktbr. Imidlertid var Hall gaaet videre i den ved Martskundgørelsen betegnede Retning, og ved Rigsraadets Sammentræden 28. Septbr. forelagde han et Forslag til en Forfatning for D.'s og Slesvig's Fællesanliggender, bygget paa et Tokammersystem med et Folketing, valgt efter de samme Regler som Rigsdagens Folketing, og et Landsting, sammensat dels af kongevalgte, dels af Medlemmer, valgte efter den for Oktoberforfatningens Rigsraad fastsatte Census. Hall var sig vel bevidst, hvilken Storm dette Skridt vilde fremkalde i Tyskland, men han stolede paa Vestmagternes Understøttelse og navnlig paa den nære Forbindelse med Norge og Sverige, som i de sidste Maaneder endog havde affødt et Udkast til

en Alliancetraktat, bygget paa de mellem de to Konger og mellem Hall og den svenske Gesandt i Kjøbenhavn, Grev Hamilton, førte Forhandlinger. Efter en Konference mellem Kongen og de ledende norske og svenske Ministre paa Ulriksdal 8. Septbr. var det imidlertid klart for de indviede, at Sverige's ledende Statsmænd vare imod Alliancen, medmindre man var sikker paa Støtte hos mindst een af Stormagterne, og fra nu af forberedtes Tilbagetoget. Karl XV selv ønskede at indfri sit givne Ord; men det var ham ikke muligt at finde Statsmænd, som vilde og kunde gennemføre en saadan Politik, og det saa meget mindre, som den svenske Rigsdag gennemgaaende ikke var stemt for at kaste sig ind i en Krig med Tyskland. Sikkert have disse Forhold ikke staaet klart for Hall og hans Ministerium, da de i Efteraaret 1863 forelagde og gennemførte det dansk-slesvigske Forfatningsforslag. Dette bekæmpedes stærkt af Bondevennerne, som ikke kunde acceptere Landstingets aristokratiske Sammensætning, og af de konservative Helstatsmænd, som i det saa en Fravigen af det af Europa anerkendte Helstatsgrundlag og af »Aftalerne af 1851 og 1852«. De nationalliberale støttede imidlertid kraftig Forslaget, og dette vedtoges af Rigsraadet 13. Novbr. 1863 med 40 Stemmer mod 16. — To Dage efter døde Kong Frederik VII paa Lyksborg. Under hans Regering havde Landet udviklet sig stærkt i aandelig og materiel Henseende. Betydningsfulde Reformer vare blevne gennemførte, blandt hvilke, foruden forskellige Love, sigtende til at udslette de sidste Rester af Bondestandens Ufrihedstilstand og fremme Fæstes Overgang til Selveje, særlig skulle fremhæves Loven om almindelig Værnepligts Indførelse, Næringsloven af 1857, hvorved en lovbunden Næringsfrihed afløste det tidligere Lavsvæsen, og Toldreformen af 1863, hvorved man gjorde et betydeligt Skridt til at lette Omsætningens Frihed. Forholdet mellem Konge og Folk havde under Frederik VII i det hele været godt. Et Skaar deri gjorde kun den Ørsted'ske Periode og — for de nationalliberales Vedkommende — Uviljen imod den politiske Indflydelse, Kongens tredje Hustru, Grevinde Danner, og den Kongeparret nærstaaende Hofembedsmand Kammerherre Berling til Tider øvede. De nationalliberale Ministres Forsøg paa at faa Berling fjernet havde i Decbr. 1859 medført en kortvarig Afbrydelse i det Hall'ske Regimente, idet Kongen udnævnte et nyt Ministerium — det Rotwitt'ske —, som stod Bondevennerne nær, men heftig bekæmpedes af de nationalliberale. Allerede i Febr. 1860 døde imidlertid Rotwitt, og dette medførte Ministeriets Afgang og Hall's Genindtræden.

Prins Christian var nu ifølge Arvefølgeloven af 1853 nærmeste Tronfølger, og han besteg under Navn af Christian IX Tronen 45 Aar gl. Den ny Fællesforfatningslov var ikke underskreven, og Kongen tøvede med at gøre det, da Preussen stærkt protesterede derimod og det kunde forudses, at Forfatningens Ikrafttræden vilde volde store Vanskeligheder over for Udlandet. Over for Hall's bestemte Raad og den stærkt bevægede Folkestemning mente Kongen dog at maatte bøje sig og underskrev 18. Novbr. Forfatningsloven. Frederik VII's Død forværrede i øvrigt D.'s Stilling i høj Grad; thi hans Ret til det samlede danske Monarki havde ingen bestridt, medens D.'s Fjender nu forsøgte at anfægte Londonertraktaten, paa hvilken Christian IX's Ret hvilede. Trods sin 1852 indgaaede Forpligtelse afstod Hertugen af Augustenborg nu sine »Rettigheder« til sin Søn, Prins Frederik, som straks lod sig udraabe til slesvigholstensk Hertug under Navnet Frederik VIII og vandt Tilslutning hos Oprørspartiet i Hertugdømmerne. Forbundsdagen, som aldrig havde anerkendt Londonertraktaten, og hvis Flertal nærmest sympatiserede med Prætendenten, holdt Spørgsmaalet aabent, og Bismarck, som i Efteraaret 1862 var bleven preussisk Ministerpræsident og vilde benytte sig af Situationen til at fremkalde en Krig med D., der kunde give den preussiske Regering Styrke i dens Kamp med Deputeretkamret, vise i den ny Hærorganisations Fortrin og bane Vejen for Preussen's Erhvervelse af Hertugdømmerne, indtog en tvetydig Stilling til Londonertraktaten, som Preussen dog selv var Medunderskriver af, og vilde gøre dens Gyldighed afhængig af, at D. opfyldte sine Forpligtelser efter »Aftalerne af 1851—52«. I December øvedes der af særlige Afsendinge fra Rusland, England og Frankrig en Pression paa den danske Regering for at bevirke Novemberforfatningens Tilbagetagelse. Hall vægrede sig derved; men Kongen var stemt derfor, og dette førte til Ministeriet Hall's Afgang 24. Decbr. Da ingen af de ledende Helstatspolitikere var villig til at paatage sig den Opgave at danne et nyt Ministerium, traadte Monrad, som havde været Medlem af det Hall'ske Kabinet, til og dannede 31. Decbr. en Regering bestaaende af lutter mindre fremtrædende Politikere. Den ny Regerings foreløbige Program var at bevirke den ved Nytaar 1864 ikrafttraadte November forfatnings Tilbagetagelse paa forfatningsmæssig Maade. Imidlertid var Forbundseksekutionen i Holsten bleven iværksat af sachsiske og hannoveranske Tropper; de danske Tropper vege uden Kamp tilbage for dem, idet det var blevet besluttet, at Kampen først skulde optages, hvis man vilde angribe Slesvig. Forbundstroppernes Indmarch gav overalt Signalet til, at Prætendenten proklameredes som Hertug, og han opslog nu selv sin Residens i Kiel under Forbundskommissærernes Beskyttelse Forbundseksekutionen havde saaledes fuldstændig skiftet Karakter, og Bismarck benyttede Østerrig's Ængstelse over de revolutionære Optrin i Holsten og over Mellem- og Smaastaternes Begunstigelse af disse til at drage det med i en Aktion mod D., der skulde gaa ud paa, at man tog Slesvig i Pant for Novemberforfatningens Tilbagetagelse og Opfyldelsen af Aftalerne fra 1851—52, men i øvrigt foreløbig anerkendte Londonertraktaten og det danske Monarkis Integritet. Derved skulde saa Faren for yderligere revolutionære Overgreb fra de mindre tyske Staters og Slesvigholstenernes Side afværges. De to Stormagters Forslag i denne Retning til Forbundsdagen forkastedes; men uanset dette og trods en heftig Modstand fra det preussiske Deputeretkammers Side gennemførte Stormagterne deres Forsæt. Bismarck forstod ogsaa med megen Snildhed at hindre, at der tilstodes den danske Regering en tilstrækkelig Frist til at faa Forfatningen taget tilbage paa lovlig Maade. Tillige havde den europæiske Situation, delvis ved Bismarck's Virksomhed, ændret sig i høj Grad til D.'s Ugunst. Rusland var knyttet nær til Preussen

paa Grund af dettes Optræden til Gunst for det under den polske Opstand, og Napoleon III, som var stødt over England's Afvisning af hans Forslag om en Fællesaktion mod Rusland i den polske Sag og om en Kongres til Ordning af de europæiske Stridsspørgsmaal, nærmede sig ligeledes til Preussen og sagde nej til England's Forslag om en fælles væbnet Optræden mod de tyske Stormagter til Gunst for D. Norge og Sverige havde allerede tidligere benyttet Novemberforfatningen og Angrebene paa Londonertraktaten som Anledning til helt at træde tilbage fra Allianceforslaget. Der var saaledes ingen alvorlig Hindring til Stede for, at de to tyske Stormagter, efter at deres Fordring til den danske Regering om, at den inden to Dages Forløb skulde tage Novemberforfatningen tilbage, var bleven afslaaet, skred til Angreb. 1. Febr. 1864 overskredes Ejderen, og nu fulgte det for D. saa ulykkelige Felttog, som efter Dybbøl's Erobring afbrødes ved Vaabenstilstanden af 9. Maj. Allerede forinden vare efter England's Indbydelse de Magter, som havde underskrevet Londonertraktaten, og det tyske Forbund, repræsenteret af den sachsiske Førsteminister Grev Beust, traadte sammen til en Konference i London, som skulde forsøge at tilvejebringe en Løsning af den dansk-tyske Strid. Konferencen varede fra 20. Apr. til 25. Juni og endte uden Resultat. Tanken om en Personalunion afvistes af D., som derimod erklærede sig villigt til at forhandle paa Grundlag af England's Forslag om en Deling af Slesvig efter Danevirkelinien. Preussen og Østerrig stillede et Modforslag om en Deling efter Aabenraalinien, og efter forskellige frugtesløse Forhandlinger fremkom derefter England med et Mæglingsforslag, gaaende ud paa, at Grænsen i Slesvig skulde drages efter en venskabelig Magts Mægling, dog ikke sydligere end Danevirke- og ikke nordligere end Aabenraalinien. Dette Forslag støttedes stærkt af Rusland og Frankrig og tiltraadtes ogsaa, om end betinget, af de tyske Stormagter, men D. afviste det, og Konferencen opløstes derefter uden Resultat. Den danske Regerings skæbnesvangre Beslutning hvilede paa Forhaabninger om endnu at opnaa Rusland's og England's Hjælp; men disse Forhaabninger bristede ganske, da Krigen 26. Juni genoptoges. Als tabtes, hele Jylland okkuperedes, og den isolerede danske Regering mente nu at maatte søge Fred. 8. Juli havde det Monrad'ske Ministerium indgivet sin Dimission og var blevet afløst af et Ministerium Bluhme. Der indtraadte nu Vaabenhvile, og 3. Aug. afsluttedes de Fredspræliminarier, som førte til Wienerfreden af 30. Oktbr. 1864, ved hvilken D. mistede alle tre Hertugdømmer.

Efter Freden samledes Bestræbelserne først om en Afgørelse af Forfatningssagen. Der var nu ikke længere nogen Mening i at opretholde de to Forfatninger; men medens Venstre støttede sig til det Forbehold, Rigsdagen 1855 havde taget over for Junigrundlovens Indskrænkning til de særlige Anliggender, nemlig at den kun skulde gælde, saa længe Fællesforfatningen opretholdtes »i anerkendt Kraft og Virksomhed«, og krævede Junigrundlovens Genindførelse som Rigsgrundlov, forlangte Højre i og de nationalliberale en Sammensmeltning af denne og Novemberforfatningen, hvad Repræsentationssystemet angik. Man fandt nemlig, at Junigrundlovens Landsting bød alt for ringe Garantier for de konservative Interesser. Ministeriets Forslag, saaledes som det vedtoges i Rigsraadets Landsting, gik ud paa, at den ny Rigsdag skulde være sammensat efter væsentlig samme Principper som Novemberforfatningens Rigsraad; men det fandt Modstand hos de øvrige Afdelinger af de to Repræsentationer, hvis Samtykke udkrævedes. Heller ikke om senere Modifikationer deraf kunde der opnaas Enighed. Omsider skabtes der saa ved private Forhandlinger en Forstaaelse mellem Grev Frijs-Frijsenborg og J. A. Hansen, som senere førte til, at Rigsraadets Fællesudvalg 3. Novbr. 1865 med alle Stemmer mod 1 enedes om et Mæglingsforslag, gaaende ud paa, at Repræsentationen skulde sammensættes som fastsat i D.'s nu gældende Grundlov. Dette Forslag kunde Regeringen imidlertid ikke gaa ind paa, og samme Dato som det vedtoges i Fællesudvalget, veg den derfor Pladsen for et Ministerium Frijs. Dette gennemførte saa Forfatningsforslaget i begge Repræsentationer, efter at de grundlovsmæssige Opløsninger havde fundet Sted. Forslaget bekæmpedes saavel fra den Tscherning'ske Gruppes som fra en stor Del af det nationale Venstres Side, men de formaaede ikke at hindre dets endelige Vedtagelse. Grundtvig's og Tscherning's Henvendelse til Kongen for at bevæge ham til at nægte det sin Underskrift blev uden Følger, det blev saaledes Lov under 28. Juli 1866. — Forbindelsen mellem en Del af Bondevennerne og Godsejerpartiet var imidlertid bleven befæstet ved Stiftelsen af »Foreningen« af 10. Oktbr. 1865, men denne Forening, som særlig var rettet mod de nationalliberale, og som skulde have ført en Politik, støttet paa »de store og smaa Bønders« fælles Interesser, fik ud over Forfatningsforandringen ingen synderlig Indflydelse og døde snart hen. Under Ministeriet Frijs gennemførtes en Række vigtige Love, saaledes navnlig Straffeloven af 10. Febr. 1866, Hærloven af 6. Juli 1867, Valgmenighedsloven, de jydske Jærnbanelove og Loven om Land- og Købstadkommunernes Styrelse. Ved Pragerfreden, som afsluttede den i 1866 førte Krig mellem Preussen og Østerrig, og som bl. a. førte til Hertugdømmernes Indlemmelse i Preussen, fik Napoleon III indført en § 5, ifølge hvilken Slesvig's nordlige Distrikter, naar deres Befolkning ved en fri Afstemning tilkendegav Ønsket derom, skulde forenes med D. De danske Slesvigere, som lige siden Afstaaelsen paa enhver Maade havde tilkendegivet deres Ønske om en Forening med D., knyttede store Forhaabninger til denne Paragraf; men da Preussen endelig fandt for godt at knytte Underhandlinger med D. om dens Udførelse, strandede denne paa de uantagelige Betingelser, det stillede navnlig angaaende Garantier for de tysktalende Undersaatter i de Distrikter, der skulde afstaas til D., og angaaende en Tilbageførelse af Sprogforholdene til den i 1846 bestaaende Ordning. 1878 ophævedes § 5 fuldstændig ved en Overenskomst mellem Preussen og Østerrig.

Ministeriet Frijs havde i det hele staaet i et godt Forhandlingsforhold til begge Ting og var derved blevet i Stand til at gennemføre den ovenfor nævnte Række af vigtige Love. Nu ønskede Grev Frijs imidlertid at fratræde, og da Regeringen i Foraaret 1870 kom i Mindretal i Folketinget ved Afstemningen over et Par Poster paa Finans-

loven, som det havde gjort til Kabinetsspørgsmaal, indgav det sin Demission. Det afløstes af et af Grev Holstein-Holsteinborg dannet Ministerium, som var halvvejs sammensat af Godsejerpartiets Ledere i anden Linie, halvvejs af nationalliberale Koryfæer som Hall, Fenger og Krieger. Mod dette Ministerium traadte de tre Venstregrupper — det nationale, det J. A. Hansen'ske og det Tscherning'ske Venstre (hvilket sidste, efter Tscherning's Udtræden af det politiske Liv efter den reviderede Grundlovs Vedtagelse, lededes af G. Winther) — i bestemt Opposition. De sluttede sig sammen i et fælles Parti, »det forenede Venstre«, og bemægtigede sig Formandspladsen i Folketinget, som besattes med Krabbe. Berg's Ledelse blev i de følgende Aar bestandig mere fremtrædende i det ny Parti, og væsentlig ved hans Indflydelse var det, man gjorde Kravet om, at Ministeriet skulde være i Overensstemmelse med Folketingets Flertal, til Hovedpunktet i sin Politik. Ved Valget 1872 lykkedes det ved en kraftig Agitation »det forenede Venstre« at opnaa et Flertal i Folketinget paa lidt over Halvdelen. 1873 vedtog man saa en Mistillidsadresse mod Ministeriet, og da Landstinget besvarede denne med en Tillidsadresse, og Ministeriet forblev paa sin Plads, skred man til en Nægtelse af Finansloven. Dette gentoges dog ikke, da Folketinget efter dets Opløsning, som blev Følgen af dette Skridt, paa ny traadte sammen ; men Forholdet mellem Regering og Folketing var vedblivende meget spændt og Lovgivningsarbejdet som Følge deraf kun lidet frugtbart. Under disse Forhold aftraadte saa Ministeriet Holstein i Sommeren 1874 og afløstes af Ministeriet Fonnesbech, som var en delvis Rekonstruktion af den tidligere Regering og kun fik et Aars Varighed, idet det i Sommeren 1875 veg Pladsen, da dette syntes at være Betingelsen for en Finanslovs Gennemførelse. Det afløstes af en af Estrup, den tidligere Indenrigsminister under Ministeriet Frijs, dannet Regering. I det Estrup'ske Ministerium var Godsejerelementet atter det overvejende. Kjøbenhavn's Befæstning og Hævdelsen af Landstingets Ligeberettigelse med Folketinget blev dets særlige Program, og det traadte i et skarpere Modsætningsforhold til Folketingets Flertal end nogen tidligere Regering. Venstre var villigt til, paa Betingelse af, at Udgifterne dækkedes ved en Formue- og Indtægtsskat, at bevilge 30 Mill. Kr. til ekstraordinære Forsvars- og Befæstningsforanstaltninger, dog med Udelukkelse af Kjøbenhavn's Landbefæstning. Et Opløsningsvalg paa Befæstningssagen i Apr. 1875 bragte Venstre en saa betydelig Fremgang, at det nu raadede over $^3/_4$ af Pladserne i Folketinget. Fortsatte Rivninger, under hvilke Ministeriet stadig støttedes kraftig af Landstinget, førte, da Tingene ikke i rette Tid kunde enes om en Finanslov, 12. Apr. 1877 til Udstedelsen af den første provisoriske Finanslov, som dog kun indeholdt de Bevillinger, for hvilke begge Ting havde stemt. Venstre betegnede dette Skridt som et Grundlovsbrud; men Ministeriets Tilhængere støttede det ved Tillidsadresser, som tilsammen fik ca. 70,000 Underskrifter. 8. Novbr. opnaaedes der dog Enighed mellem Rigsdag og Regering om Finansloven for det løbende Finansaar, men Venstre spaltedes paa dette Spørgsmaal, idet et Flertal (»de moderate«) under Bojsen's og Holstein-Ledreborg's Førerskab stemte for, et Mindretal (»de radikale«) under Berg og Hørup imod Overenskomsten. Ved Opløsningsvalget 1879 fik saavel Højre som de radikale Fremgang, og under de fortsatte Kampe mellem Venstregrupperne gennemførte Ministeriet forskellige Love ved Hjælp snart af den ene, snart af den anden af Grupperne. De vigtigste af disse Love vare Hær- og Søværnslovene og den militære Straffelov. Opløsningsvalgene i 1881 nærmede igen Venstregrupperne til hinanden og forøgede deres samlede Styrke, hvorefter Konflikten atter skærpedes. Fra 1882 gik Lovgivningsarbejdet saa godt som helt i Staa (»Visnepolitikken«), og Oppositionens Styrke i Befolkningen var i betydelig Stigen. Efter Valget i Sommeren 1884 talte den 83 af Folketingets 102 Medlemmer, og Kjøbenhavn, som hidtil kun havde valgt Højremænd, valgte i 4 af sine 9 Kredse Socialdemokrater og radikale. Dette Resultat skyldtes dels en stigende Misfornøjelse med Ministeriet ogsaa i Hovedstadens Borgerskab, dels det at Socialdemokratiet, som i 1871 for første Gang havde vist sig i D. som organiseret Parti, nu havde vundet betydelig Udbredelse. 1885 førte en Konflikt mellem Tingene om Finanslovens Indhold til Udstedelsen af en provisorisk Finanslov, paa hvilken ogsaa saadanne Bevillinger, som Folketinget havde stemt imod, optoges, og i den følgende Tid regerede Ministeriet stadig med provisoriske Finanslove, og Krigsminister Bahnson gennemførte mod Folketingets Protest Kjøbenhavn's Befæstning og udstedte den provisoriske Gendarmerilov. Bevægelsen i Landet var meget stærk; men det overvejende Flertal af Venstre, som erkendte, at det savnede Magtmidler til at rydde Regeringen til Side, besluttede sig allerede 1886 til paa ny at slaa ind paa Forhandlingspolitikken. Lovgivningsarbejdet kom nu atter i Gang, navnlig efter at den Bojsen'ske Gruppe i Forbindelse med en Del af den tidligere Hørup'ske havde taget Ledelsen i Folketinget. Efter at en Række betydeligere Love (»01- og Sukkerloven«, Alderdomsunderstøttelsesloven, Fattigloven m. fl.) vare gennemførte, enedes Folketingets Flertal 1. Apr. 1894 med Landsting og Regering om en regelmæssig Finanslov, paa hvilken der ogsaa optoges Vedligeholdelsesbevillinger til Kjøbenhavn's Befæstning. Til Gengæld fik Venstre Indrømmelser ved Gendarmerikorpsets Ophævelse og en Rigsdagsbeslutning angaaende Genoplivelsen af de midlertidige Finanslove, Behandlingen af provisoriske Love m. m. En Hærlov vedtoges, ved hvilken Artilleriets og Ingeniørkorpsets Rammer udvidedes, medens Tjenestetiden og Udskrivningen indskrænkedes. Som Følge af Forliget afgik Ministeriet Estrup i August Maaned og afløstes af et Ministerium Reedtz-Thott, i hvilket dog flere af den afgaaede Regerings Medlemmer optoges. Ved Folketingsvalgene 9. April 1895 opnaaede de Grupper, der havde stemt imod Aprilforliget, Flertal i Tinget. *N. N.*

(Oversigt over den vigtigste Litteratur til D.'s Historie.

De vigtigste Kilder til D.'s ældre Historie ere samlede i *Scriptores rerum Danicarum* I— IX (Register) [1772—1878] og Rørdam's *Monumenta historiae Danicae*, I—IV [1873—87]. Sakse er udgivet bedst- af Müller og Velschou [1839—58]

og Holder [Straszburg 1886]; oversat af Vedel 1575, ny Udg. 1845—51 og Grundtvig 2. Udg. 1855. En Fortegnelse over de trykte Aktstykker indtil 1660 findes i *Regesta diplomatica historiae Danicae* [1847 ff.] og Erslev's *Repertorium* [1894], der tillige giver Uddrag af de utrykte. Vigtige Kilder ere desuden offentliggjorte i »Danske Magazin« [1745 ff.] og »Danske Samlinger« [1865—77] samt i de af »Selskabet f. Udg. af Kilder til d. Historie« og Rigsarkivet udgivne Skrifter, blandt hvilke kunne nævnes; Secher, *Corpus constitutionum Daniae* (1558—1660), [1887 ff.], Bricka og Fridericia, »Christian IV's egenhændige Breve«, I—VII [1878—91] samt »Kancelliets Brevbøger vedrørende D.'s indre Forhold« (1551—1660) [1885 ff.]. — Foruden de nedenfor nævnte Skrifter findes talrige Bidrag til dansk Historie i »Historisk Tidsskrift« [1840 ff.], »Aarb. (Annaler) f. nord. Oldkyndighed og Hist.« [1846 ff.], »Museum« [1890 ffi], »Kirkehist. Samlinger« [1849 ff.], »Samlinger til Fyn's Hist. og Topografi« [1859 — 81], »Saml. til jydsk Hist. og Topogr.« [1866 ff.] og »Sønderjydske Aarbøger« [1889 ff.]. De vigtigste Hjælpemidler til Studiet af dansk Personalhistorie ere: »Dansk biogr. Leks.« udg. af Bricka [1887 ff.], »Personalhist. Tidsskrift« [1880 ff.] og »D.'s Adels Aarbog« [1884 ff.]. — En Oversigt over den vigtigste historiske Litteratur indtil 1880 findes i 8. Udg. af Allen's Haandbog. Jfr. desuden Baden, »Dansknorsk hist. Bibliotek« [1815] og Erslev, »Kilderne til D.'s Hist. i Middelalderen« [1892].

Samlede Fremstillinger (naar intet Trykkested anføres, er dette Kjøbenhavn): Allen, »Haandbog i Fædrelandets Hist.« [8. Udg. 1882, fransk Oversættelse 1878]; Bache, »Nordens Hist.«, I—V [1881—87]; Barfod, »Fortællinger af Fædrelandets Hist.«, I—II [4 Udg., 1874]; Fabricius, »Illustreret Danmarkshist.«, I—II [2. Udg. Odense 1889]; A. D. Jørgensen, »40 Fortællinger af Fædrelandets Hist.« [3. Udg. 1892] og »Fortællinger af Nordens Hist.«, I—II [1892]; L. C. Muller, »D.'s Hist.«, I—VI [1836 ff.]; Weitemeyer, »Dänemark« [1889, ogsaa i engelsk og fransk Udg.]; Allen, »Det danske Sprogs Hist. i Slesvig«, I—II [1857—58, ogsaa i tysk Udg.]; Kobbe, »Schleswig-holstein. Geschichte 1694—1808« [Altona 1834]; Waitz, »Schleswig-Holsteins Geschichte«, I—II [Göttingen 1851 — 54].

Tidshistorie: Suhm, »Hist. af D.«, I—XIV [1782—1828] (til 1400); Dahlmann, »Geschichte von Dännemark«, I—III [Hamburg 1840—43] (til 1523); S. Müller, »Vor Oldtid« [1894 ff.]; N. M. Petersen, »D.'s Hist. i Hedenold«, I—III [2. Udg. 1854—55]; Jessen, »Undersøgelser til nordisk Oldhist.« [1862]; Steenstrup, »Normannerne«, I—IV [1876—82]; Ræder, »D. under Sven Estridsen og hans Sønner« [1871]; H. Olrik, »Knud Lavard« [1888], Riant, »Skandinavernes Korstog« [1868]; Hammerich, »D. i Valdemarernes Tid«, I—II [1847—48]; Usinger, »Deutsch-dänische Gesch.« [Berlin 1863]; Steenstrup, »Studier over Kong Valdemar's Jordebog« [1874]; Schäfer, »Die Hansestädte u. König Valdemar« [Jena 1879]; Reinhardt, »Valdemar Atterdag« [1880]; Erslev, »Dronning Margrethe« [1882]; G. v. d. Ropp, »Zur deutsch-skandin. Geschichte d. XV Jahrh.« [Leipzig 1876]; Pal.-Müller, »De første Konger af den oldenborgske Slægt« [1874]; Allen, »De tre nord. Rigers Hist.« (1497—1536) I—V [1864—72]; Hammerich, »D. under Adelsvælden« (1523—1660), I—IV [1854—59]; Schäfer, »Geschichte von Dänemark« (1523—59) [Gotha 1893]; Pal.-Miiller, »Grevens Fejde«, I—II [1853 — 54]; Erslev, »Konge og Lensmand i 16. Aarh.« [1879]; Krag og Stephanius, »Christian III's Hist.« [1737, overs. af Sandvig I—III, 1776—79]; Jakobsen, »Det danske Skattevæsen under Christian III og Frederik II« [1833]; Tr. Lund, »D.'s og Norges Hist. i Slutn. af 16. Aarh.«, I—XI [1879—91]; Resen, »Frederik II's Krønike« [1680]; Grundtvig, »Frederik II's Statshusholdning« [1876]; Slange, »Christian IV's Hist.« [1749]; Liisberg, »Christian IV« [1890—92]; Tr. Lund, »Christian IV's Skib paa Skanderborg Sø«, I—II [1893]; Fridericia, »D.'s ydre polit. Hist. 1629—60«, I—II [1876—81] (til 1645) og »Adelsvældens sidste Dage« (1648—60) [1894]; A. D. Jørgensen, »Kongeloven og dens Forhist.« [1886]; Holm, »D.'s og Norges indre Hist. 1660—1720«, I—II [1885—86]; Riegels, »Forsøg til femte Christian's Hist.« [1792]; A. D. Jørgensen, »Griffenfeldt«, I—II [1893—94]; Hojer, »Frederich IV glorwiirdigstes Leben«, I—II [Tønder 1829]; Holm, »D.-Norge's Hist. 1720—1814« [1891 ff.] I (1720—30), II (1730—46)]; Nathanson, Fremstilling af D.'s National- og Statshusholdning fra Frederik IV's Tid indtil Nutiden [2. Udg. 1844]; Koch, »Christian VI's Hist« [1886]; Baden, »Frederik V's Regerings Aarbog« [1832]; Vedel, »Den ældre Bernstorffs Ministerium« [1882]; Høst, »Geschichte Christian VII's«, I—III [1813—16]; Blangstrup, »Christian VII og Caroline Mathilde« [1891, 3. Udg. 1894]; Høst, »Struensee og hans Ministerium«, I—III [1824]; Wittich, »Struensee«, ved Blangstrup [1887]; »Regeringsskiftet 1784« udg. af Rigsarkivet [1888]; Holm, »D.-Norge's udenrigske Hist. 1791 — 1807«, I—II [1875]; Thrige, »D.' Hist. i 19. Aarh.«, I—II [1889—90]; Thorsøe, »Den danske Stats polit. Hist. 1800—64«, I (1800—14) [1873], og »Den danske Stats Hist. 1814—48« [1877]; Rubin, »1807—14« [1892] og »Frederik VI« [1895]; Sørensen, »Kampen om Norge 1813—14«, I—II [1871]; Neergaard, »Under Junigrundloven« [1889 ff.]; Thorsøe, »Frederik VII's Regering«, I—II [1884—89]; J. A. Hansen, »Vor Forfatnings Historie« [1867—69]; Sybel, »Begriindung d. deutschen Reiches«, I—III [München 1889]; Treitschke, »Deutsche Geschichte im 19. Jahrh.«, IV—V [Leipzig 1889—94]; Barfod, »Christian IX« [1888]. — Af Skrifter, der behandle den indre Historie, kunne fremhæves: I. Retshistorie (saavel Privat- som Statsret): Stemann, »Den danske Retshist.« [1870]; Matzen, »Forelæsninger over den d. Retshist.« [1893 ff.]; Aschehoug, »Statsforfatningen i Norge og D. indtil 1814« [Chra. 1866]; Hude, »Danehoffet« [1893]; Matzen, »Danske Kongers Haandfæstninger« [1889]; Holberg, »Kong Valdemar's Lov« [1886]; »Dansk Rigslovgivning« [1889], »Dansk og fremmed Ret« [1891] og »Konge og Danehof«, I [1895]. II. Kirke- og Skolehistorie: Pontoppidan, *Annales ecclesiae Danicae* (paa Tysk), I—IV [1741—53]; Helveg, »Den d. Kirkes Hist. til Reformationen«, I—II [1857—70], og »Den d. Kirkes Hist. efter Reform.«, I—II [2. Udg. 1880—83]; A. D.

Jørgensen, »Den nordiske Kirkes Grundlæggelse«, I—II [1874—78]; Maurer, »Bekehrung d. Norwegischen Stammes«, I—II [München 1855 — 56]; H. Olrik, »Konge og Præstestand«, I—II [1892—95]; Hammar, »Om kyrkan i Skåne under katholicismen« [Lund 1867]; Munter, »Den danske Reformationshist.«, I—II [1802]; Koch, »Den danske Kirkes Hist. 1801—17« [1880] og »Den d. Kirkes Hist. 1817—54« [1884]; Daugaard, »Om de danske Klostre« [1830]; Helveg, »De danske Domkapitler« [1855]; Jensen og Michelsen, »Schleswig-Holstein. Kirchengeschichte«, I—IV [Kiel 1873—79]; Rørdam, »Kjøbenhavn's Universitets Hist. 1537—1621«, I—IV [1868—77]; Koch, »Den danske Landsbyskoles Hist.« [1882]; K. Ottosen, »Vor Folkeskoles Oprindelse og Udvikling« [1894]; Larsen, »Bidrag til den danske Folkeskoles Hist. 1784—1818« [1893]. III. Landbohistorie: Christensen »Agrarhistoriske Studier«, I—II [1886—91]; Steenstrup, »Den danske Bonde og Friheden« [1888]; Holm, »Kampen om Landboreformerne 1773—91« [1888]; Falbe Hansen, »Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne«, I—II [1888—89]; Fejlberg, »Dansk Bondeliv« [1889]; Mandix, »Haandbog i den danske Landvæsensret«, I—II [forøget Udg. 1829]; Mejborg, »Nordiske Bøndergaarde i 16.—18. Aarh.«, I [1891—93], (Slesvig); G. Hanssen, »Aufhebung d. Leibeigenschaft in Schleswig u. Holstein« [Leipzig 1861]. IV. Købstadvæsen, Handel m. m.: Hegel, »Städte u. Gilden d. germanischen Völker«, I-II [Munchen 1890]; Pappenheim, »Die altdänischen Schutzgilden« [Breslau 1885]. En Oversigt over den danske Handels Historie af Joh. Steenstrup findes i Hage's Haandbog i Handelsvidenskaben [1890—93], og den danske Industris Historie er behandlet af Prof. Nyrop i talrige Værker; Schäfer, »Das Buch d. liibeckischen Vogts auf Schonen« [Halle 1887], med en god Oversigt over Hanseaternes Handel i D.; Scharling, »Udsigt over den danske Møntliistorie« [1869]; Koefoed, »D.'s, Norge's og Sverige's Jærnbaner« [1884]; Olsen, »Det danske Postvæsen indtil 1711« [1889]. V. Hær og Flaade: Vaupell, »Den danske Hærs Historie«, I—II [1872—76]; Garde, »Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700« [1861] og »Den dansk-norske Sømagts Historie 1700—1814« [1852]). *M. M.*

Danmark, det gensidige Forsikringsselskab, oprettet 1861, tegnede oprindelig kun Brandforsikring, men har 1873 optaget Livsforsikring og 1886 Hagelskadeforsikring. Selskabets Anliggender varetages af et Repræsentantskab, et Bestyrelsesraad og en lønnet Direktion af indtil 3 Medlemmer. Hver Afdeling har sit eget Fond, Ansvar og Regnskab adskilt fra de andres. I enhver af Afdelingerne ere de virkelige Medlemmer (se nedenf.) ansvarlige for de Afdelingen paahvilende Forpligtelser i Forhold til den Ret, som svarer til enhvers Police, men nyde til Gengæld alene Fordel af det i vedkommende Afdeling faldende Overskud.

A. Brandforsikringsafdelingen. Der forsikres enhver rørlig Genstand, Kreaturer, Skibe i Havn, paa Stabel eller paa Beding og Bygninger under Opførelse med dertil hørende Materialer paa Byggepladsen imod Tab eller Skade ved Ild, Lynild, Eksplosion af Lysgas og Sprængning af Dampkedler, saavel som ved Slukning eller anden Foranstaltning for at standse og dæmpe udbrudt Ild, eller ved Redning af de forsikrede Genstande, for saa vidt Ilden ikke er en Følge af Krig, Oprør e. desl. Udelukkede fra Forsikring ere Penge, Værdipapirer o. l. samt Løsøre i Bygninger, hvis Anvendelse medfører særlig Brandfare. Skade paa Dampkedler, naar de ved deres Benyttelse sprænges, revne eller paa anden Maade beskadiges, er Selskabet ikke pligtigt at erstatte; derimod bliver den Skade, som herved maatte blive tilføjet andre Genstande, erstattet, for saa vidt Betingelserne for Erstatning i øvrigt ere til Stede.

Virkeligt Medlem af Afdelingen er kun den, der er forsikret med gensidigt Ansvar, hvilket altid sker paa ubestemt Tid. Ved Siden af disse Forsikringer kan der uden gensidigt Ansvar tegnes Forsikring, der som Regel lyder paa bestemt Tid. Det samlede Beløb af ikke gensidige Forsikringer maa statutmæssig ikke overstige $^1/_5$ af de gensidige Forsikringers Totalsum. Hvad Præmiebetaling angaar, ville de Medlemmer, der ikke have betalt inden 4 Uger efter Forfaldsdagen, have at betale $^1/_6$ af det skyldige Beløb som Strafrente og kunne efter 8 Ugers Forløb udslettes uden Opsigelse, medens der ellers kræves 14 Dages Varsel. Mod en for hvert enkelt Tilfælde fastsat Præmie kan der paa Forlangende tegnes særlig Garanti for Panthavere i de forsikrede Genstande. Det de gensidige Forsikringer eventuelt tilkommende Overskud udbetales ikke kontant, men anvendes til Præmienedsættelse. Viser Aaret Underskud, dækkes det foreløbig af Reservefonden, hvis denne ikke derved synker under sin statutmæssige Størrelse, d: $^1/_4$ p. Ct. af den ved hvert Regnskabsaars Udløb forsikrede Kapital. I modsat Fald, eller hvis Tilskuddet overstiger 50,000 Kr., maa det Beløb, som udfordres for igen at bringe Reservefonden til den statutmæssige Størrelse, eller, indtil denne Størrelse i Tiden maatte være naaet, den hele af Reservefonden dækkede Underbalance erstattes ved een eller flere overordentlige Halvaarsrepartitioner.

For Aaret 1894 udgjorde Præmieindtægten for gensidige Forsikringer 539,325 Kr. 64 Ør. og for Forsikringer uden Gensidighed 69,299 Kr. 20 Ør., i alt 608,624 Kr. 84 Ør. I Genforsikringspræmie betaltes der 34,879 Kr. 50 Ør., saa at Afdelingens egen Præmieindtægt udgjorde 573,745 Kr. 34 Ør. I Aaret indtraf 1,408 Brande med 1,652 Skader til et samlet Beløb af 399,444 Kr. 49 Ør., hvoraf Reassurancens Andel var 1,677 Kr. 38 Ør., saa at Afdelingens egen Brandskadeerstatning udgjorde 397,767 Kr. 11 Ør. Administrationsudgifterne beløb sig til 139,101 Kr. 34 Ør. eller ca. 24 p. Ct. af Afdelingens egen Præmieindtægt. Aarets Overskud var 134,952 Kr. 17 Ør., Reservefonden ved Aarets Udløb 1,181,986 Kr. 67 Ør., og der var indtegnet Forsikringer med

Gensidighed . .	103,735	paa i alt	420,015,383 Kr.
Forsikringer uden Gensidighed . .	957	— —	52,072,546 —

Forsikringer i alt 104,692 med i alt 472,087,929 Kr. (Se i øvrigt »Brandforsikring« og den deri meddelte summariske Regnskabsoversigt for danske Brandforsikringsanstalter for 1873—1893).

B. Livsforsikringsafdelingen. Dertegnes paa eet eller flere Liv de sædvanlige Former af Livsforsikring samt Livrenter og Alderdomsforsørgelse. Indtil videre ere kun de, paa hvis Liv der er tegnet Livsforsikring paa Livstid eller Livsforsikring med

Udbetaling i levende Live, virkelige Medlemmer af Afdelingen. Livsforsikringer kunne kun tegnes for Personer over 10 Aar; de maa ikke være under 100 Kr. og ikke over 20,000 Kr. Renteforsikringer tegnes mellem 10 Kr. og 2,000 Kr. Højere Beløb kunne dog tegnes efter Bestyrelsesraadets særlige Bestemmelse, eventuelt mod Genforsikring i andre Selskaber. Uden gensidigt Ansvar kunne tegnes alle Arter af Livsforsikringer og Livrenter; dog maa der ikke tegnes ny Forsikringer uden Gensidighed, saafremt den samlede Værdi, som disse vilde have, hvis Præmierne vare fuldt erlagte, har naaet $^1/_5$ af den tilsvarende Værdi for de gensidige Forsikringer. Uden Helbredsattester tegnes der Kollektivforsikringer for Foreninger, for saa vidt den paagældende Risiko er afhængig af Medlemmernes Liv eller Død. Præmien for disse Forsikringer, der kun kunne tegnes uden Gensidighed, og for hvilke de anførte Minima for Alder og Sum ikke gælde, fastsættes af Direktionen.

Tarifferne ere beregnede efter en Rentefod af 4 p. Ct. aarlig og efter Dødelighedserfaringerne i de kgl. Anstalter, udjævnede paa væsentlig samme Maade som i Statsanstalten for Livsforsikring og ere altsaa i alt væsentligt de samme som dennes. De paa Grundlag heraf beregnede Nettoindskud forøges for de vigtigste Forsikringers Vedkommende med et Tillæg af omtrent 5 p. Ct. ved Indskud een Gang for alle og 11—13 p. Ct. ved Præmiebetaling. Forhøjelse af Præmie finder, foruden ved ringere Helbredstilstand end normalt, tillige Sted i Tilfælde af aktiv Krigstjeneste, farlig Livsbeskæftigelse og Rejser og Ophold uden for Europa; i saa Fald kan Bestyrelsen ogsaa suspendere Forsikringen eller helt hæve den mod endelig Afregning.

Udtrædelse af Afdelingen kan ske til enhver Tid, og Værdien beregnes væsentlig paa samme Maade som i Statsanstalten for Livsforsikring. Som udtraadt anses enhver forsikret, der ikke har betalt Præmien til Forfaldstid; dog træder Forsikringen paa ny i Kraft, saafremt Præmien med en Strafrente betales inden næste Forfaldsdag. Den, der begaar Selvmord, behandles i Lighed med den, der mister Livet i Duel eller efter overgaaet Dom, som udtraadt af Selskabet; dog vil sikkert kun et i virkelig Forstand tilregneligt Selvmord have den angivne Virkning, medens der, naar Selvmord i fuldstændig utilregnelig Tilstand er godtgjort, maa kunne gøres Krav paa hele Forsikringssummen. Haandpanthaveren af en Forsikringspolice kan mod en særlig Præmie sikre sig, at der udbetales ham indtil Beløbet af den ved Haandpantet sikrede Fordring ogsaa i Tilfælde af Død ved Selvmord, Duel eller Henrettelse, dog forudsat i disse Tilfælde, at den pantsatte Forsikring har været tegnet mindst 3 Aar, og at Pantsætningen er sket mindst 3 Maaneder inden Dødsfaldet. Gaar Reservefonden ned under $^1/_{10}$ af den Kapital, der er nødvendig til Dækning af Afdelingens Forpligtelser, dækkes Underskuddet af de virkelige Medlemmer efter frit Valg enten ved Forhøjelse af Præmien eller ved Nedsættelse af Forsikringssummen. Udviser Aaret et Overskud af mindst 1 p. M. af den samlede Forsikringssum for gensidige Forsikringer, udbetales det kontant som Bonus (s. d.) hvert 5. Aar, første Gang 1894. Medlemmerne deltage i Overskud og Underskud i Forhold til de Præmier, som vilde have været at betale, hvis samtlige Forsikringer havde været livsvarige Livsforsikringer mod helaarlige, livsvarige Præmier.

Aaret 1894 var Tilgangen af Livsforsikringer med 396 Personer paa 455 Policeri alt 1,727,700 Kr., deraf Livsforsikringer med Udbetaling 1,050,700 Kr., livsvarige Livsforsikringer 664,000 Kr. og forskellige Forsikringer 13,000 Kr., og af Renteforsikringer (Livrenter m. m.) 977 Kr. aarlig. Herfor udgjorde Kapitalindskud og Præmier i alt 401,606 Kr. 50 Øre. Afgangen af Livsforsikringer med 179 Personer paa 222 Policer udgjorde i alt 754,200 Kr., hvoraf 81,300 Kr. fremkom ved Dødsfald, 38,600 Kr. ved Forsikringers Udløb og 634,300 Kr. ved frivillig Udtræden. Af Renteforsikringer bortfaldt 5 ved Dødsfald med en aarlig Hævning af 480 Kr. Herefter udgjorde de forsikredes Antal ved Aarets Udløb 3,450, der havde tegnet 4,073 Policer til Beløb 14,036,470 Kr., hvoraf uden Gensidighed 62 Personer paa 87 Policer et Beløb af 367,900 Kr., hvortil kommer 123 simple Livrenter paa 31,057 Kr. aarlig, 14 Kollektivforsikringer paa 155,616 Kr. og nogle enkelte blandede Forsikringer. I andre Selskaber er genforsikret 25,000 Kr. mod en Reassurancepræmie af 569 Kr. 60 Øre. Driftsudgifterne udgjorde 44,914 Kr. 50 Øre. eller ca. 11 p. Ct. af Indskuds- og Præmieindtægten, den til Dækning af Afdelingens Forpligtelser nødvendige Kapital (den fornødne Formue) 2,744,000 Kr. og Reservefonden 563,500 Kr. Der faldt i Aaret intet Overskud til Fordeling. (Se i øvrigt Livsforsikring).

C. Hagelforsikringsafdelingen. Der forsikres mod den ved Hageluvejr fremkaldte Skade paa Hvede, Rug, Byg, Havre, Boghvede, som ikke er saaet i Brakmark, Ærter og anden Bælgsæd, Blandsæd, saavel til Modenhed som til Grøntfoder, Kartofler og andre Rodfrugter, derimod ikke Græs, Kløver, Spergel, Lupiner og andre Foderplanter eller Humle, Hør, Hamp, Tobak og andre Handelsplanter, Haveplanter og indtil videre Raps og andre Olieplanter. Der kan forsikres saavel Kerne alene som Kerne og Straa i Forening. Top af Roer og Kartofler forsikres ikke. Boghvede og Bælgsæd kan kun forsikres, naar ogsaa langstraaet Sæd er forsikret. I øvrigt kunne enkelte Dele af en Gaards Jorder ikke være Genstand tor Forsikring. Erstatning ydes kun for Tiden mellem 1. Apr. til 20. Oktbr., og kun for saa vidt Skaden udgør mindst $^1/_{20}$ af den forventede Afgrøde paa det skadelidte Areal. Forsikring sker kun under gensidigt Ansvar.

Udmeldelse kan kun ske med 1 Maaneds Varsel til hvert Aars I. April. Den aarlige Præmie er 8 Ør. af hver 100 Kr. Forsikringssum, undtagen for Boghvede og Bælgsæd, for hvilke Præmien er 16 Ør. af hver 100 Kr.; dog kan ingen Præmie i det hele være mindre end 50 Ør. aarlig. Betales Præmie og eventuelle Efterskud ikke inden 4 Uger efter 1. April, erlægges der en Strafrente, og efter 8 Ugers Forløb kan Forsikringen udslettes. Detaarlige Overskud anvendes til Dannelse af en Kassebeholdning, og overstiger denne det femdobbelte af Aarspræmien, træffer Bestyrelsen nærmere Bestemmelse om, hvorvidt og hvorledes det overskydende bor komme Medlemmerne til gode. Giver Aaret Underskud, og kan dette ikke uden Fare dækkes af Kassebeholdningen, maa Medlemmerne udrede et Efterskud, der opkræves samtidig med Præmien for det følgende Aar; er Efterskuddet større

end den ordinære Præmie, kan dog Udredelsen fordeles paa eet eller flere følgende Aar. Skulde Efterskuddet blive højere end 5 Gange den ordinære Præmie, afgør Repræsentantskabet, hvorvidt yderligere Erstatning kan ydes og, i bekræftende Fald, hvor meget og hvorledes.

For Aaret 1894 udgjorde Præmieindtægten 14,174 Kr. 90 Øre og Efterskuddet 15,268 Kr. 95 Øre. Erstatninger for Hagelskade udgjorde 13,023 Kr. 20 Øre, Administrationsudgifter 3,687 Kr. 61 Øre. Aaret udviste et Underskud af 1,775 Kr. 57 Øre. Ved Aarets Udløb var der indtegnet 5,344 Policer med en samlet Forsikringssum af 17,265,280 Kr. *F. M.-B.*

Danmark, lille Holm i Goteborg Skærgaard, $1^1/_2$ Km. N. V. f. Bøttø. *G. F. H.*

Danmarks-Holm, lille Holm, der ligger paa den østlige Side af Bøgestrømmen, paa det store Flak N. f. Nyord. *G. F. H.*

Danmarks Lærerforening. Det første Forsøg paa at samle danske Lærere til en Forening, der omfattede hele Landet, udgik fra Hovedstaden og førte til Oprettelsen af Almindelig dansk Skolelærerforening (1841—48). Et nyt kortvarigt Forsøg skete 1869 ved Oprettelsen af Dansk Folkeskolesamfund. Da Kultusminister Hall's paatænkte Skolereform glippede (1872—73), begyndte der atter en Bevægelse blandt Folkeskolens Lærere til Organisation af de spredte Bestræbelser for at skaffe Skolen og Lærerne bedre Kaar. Efter Opfordring af tre jydske Lærere (P. A. Holm, Emil Sauter og C. A. Thyregod) stiftedes 1874 en almindelig Forening af Landsbylærere, som Aaret efter blev aabnet for alle danske Lærere og derefter fik Navnet D. L. Den har (1895) naaet et Medlemstal af over 5,000 og omfatter de fleste Lærere og Lærerinder ved Folkeskolen samt en Del Seminarie- og Privatskolelærere. I Spidsen for sit Program har den sat en Forbedring af Lærernes Løn og ved Andragender til Regering og Rigsdag udvirket et aarligt Lønningstillæg paa Finansloven, steget fra 300,000 Kr. 1878 til $^1/_2$ Mill. Kr. 1895. Til Understøttelse af nødlidende Lærerenker har Foreningen, foranlediget ved et Par betydelige Gaver i dette Øjemed fra Redaktør N. C. Rom, nedsat et Udvalg, som indtil 1895 har indsamlet ca. 60,000 Kr. i frivillige Bidrag og Forsendelsesmærker for Tryksager, der uddeles ved Lærere. Foreningen har ladet afholde en Række stærkt besøgte Skolemøder med tilhørende Udstillinger af Skolemateriel (i Aarhus 1876, i Kjøbenhavn 1879, 1886 og 1893) og ved Foredrag og Fremvisninger, især af E. Sauter, arbejdet for Udbredelse af bedre Skolemateriel; desuden oprettet Dansk Skolemuseum (s. d.). Ogsaa for en almindelig Skolereform og for mindre Forbedringer i Skolens og den enkelte Lærers Stilling har Foreningen været virksom, ligesom den har bidraget til at fremme Stands- og Samfundsfølelsen hos Folkeskolens Lærere. Formand for Foreningen var E. Sauter 1874—79 og 1883—94, N. C. Rom 1880—82 og er nu Joakim Larsen. Desuden have bl. a. C. A. Thyregod, M. Abrahamsen, Zak. Nielsen, N. Kraiberg og C. Brøchner-Larsen haft Sæde i Bestyrelsen. *y. L.*

Danmarks Stræde, den Del af Atlanterhavet, der skiller Grønlands Østkyst fra Islands Vestkyst. Det er den vigtigste Afløbsrende for Ishavets Ismasser, der føres ned langs Grønlands Kyst af den arktiske østgrønlandske Strøm. Langs Islands Kyst skyder derimod en Gren af Golfstrømmen, Irmingerstrømmen, sig Nord om Island. Fra 1876 have de danske Krigsskibe »Ingolf« og »Fylla« foretaget en Række Undersøgelser af Strædets Dybde-, Temperatur-, og Strømforhold, og Undersøgelserne fortsættes stadig, idet »Ingolf« i Maj 1895 afgik til Vandene om Grønland med en større videnskabelig Ekspedition, der bl. a. ogsaa har til Hensigt at undersøge D. S.'s hydrografiske og biologiske Forhold. *C. A.*

Danmarks 0, i det indre af Scoresby Sund, S. f. Milnes Land. $70^1/_2{}^0$ n. Br. og 26^0 v. L. f. Grw. Den er 70 □ Km. stor og dens største Højde ca. 300 M. Den blev opdaget af den danske Ekspedition til Østgrønland 1891. Paa Sydkysten af D. 0. findes en Indskæring ved Navn »Hekla Havn«, hvori ovenn. Ekspedition overvintrede. *G. F. H.*

Dannebrog, dansk Dagblad, udkommer i Kjøbenhavn siden September 1892 under Redaktion af V. Secher (som litterær Redaktør: O. Borchsenius) og indtager i politiske og sociale Spørgsmaal nærmest et moderat frisindet Standpunkt. *y. Cl.*

Dannebrogsmænd. Ved Anordn. af 28. Jan. 1809 oprettede Frederik VI for »enhver, der ved klog og redelig Stræben for Brødres Vel og ved ædel Daad i en engere Kreds har gavnet Fædrelandet«, Dannebrogsmændenes Hæderstegn, et Sølvkors, men i øvrigt af samme Udseende og baaret i samme Slags Baand som Ridderkorset. Det uddeles til alle Samfundsklasser og giver, naar det forundes noget Medlem af de to egentlige Ridderordener, vedkommende Forrang for dem i Ordenen, der ej maatte være i Besiddelse af samme, medens den, der alene har Sølvkorset, »alle Vegne uden for sin Tjeneste skal anses og behandles som den første blandt sine Ligemænd«. Trængende D. have Adgang til Understøttelse af D.'s Pensionsfond, der bestyres under Ordenskapitulet, ligesom der kan tilstaas deres efterladte et Bidrag een Gang for alle, svarende til den afdødes Understøttelse. — Efter Statutterne var det en Pligt for de i Nærheden boende D. at følge en afdød Ordensfælle til Graven; men dette iagttages nu næppe mere. *C. V. N.*

Dannebrogsorden. I det Skrift om »Dannebrogsordenens Oprindelse«, som nogle faa Aar efter dens Indstiftelse under Kong Christian V udarbejdedes af den bekendte Thomas Bartholin under Griffenfeldt's Auspicier, lovpristes bl. a. Ordenens høje Ælde, og det søgtes gennem mangfoldige lærde Citater og kunstige Slutninger godtgjort, at dens Aner naaede op til Valdemar Sejr's Dage, dengang denne efter det berømte Volmarslag (Reval) 1219 havde underkastet sig og kristnet Estland. — En lignende Opfattelse, der for øvrigt ogsaa gøres gældende i »Statshaandbogen«, træder os i Møde saavel i det aabne Brev af 28. Juni 1808, hvormed Kong Frederik VI fornyede og omformede Ordenen, til hvis Tegn han har »valgt det Dannebrogens Kors, der fra Valdemar den Sejrriges Tid hædredes i hans Flag og Banner og prydede Danekongens trofaste Mænd som et ridderligt Mærke«, som i Indledningen til Anordn. af 28. Jan. 1809 om »Dannebrogsmændenes Hæderstegn«, naar det bl. a. hedder, at Kongen har villet give »den i 6 Aarhundreder navnkundige Dannebrogsorden« en mere udstrakt Bestemmelse, og at Korset »ved et kronet W og Aar stallet 1219 skal erindre om

Tiden, paa hvilken Dannebrogsordenen blev oprettet af dens Stifter, Kong Valdemar den Sejrrige«.

Der er imidlertid (jfr. A. D. Jørgensen, »Griffenfeldt«, I, S. 400—402) ingen Tvivl om, at Bartholin's Bevisførelse helt igennem er bygget paa mistydede eller opfundne Aktstykker og forfalskede Billeder (saasom de foregivne Tapetfremstillinger fra Frederiksborg Slot), og om det end er muligt, at Tanken »kan have en vis historisk Berettigelse, idet det ikke er aldeles uantageligt, at Danebroge paa hin Tid kan være fremkommet som Tegn for en dansk Ridderorden i Estland i Lighed med den kort forinden i Livland stiftede tyske«, ligger denne Mulighed dog, saa længe den ikke støttes ved bestemte og virkelige Kendsgerninger, alt for fjernt, til at den tør tages til Indtægt af Historien.

Christian V's D. var meget forskellig fra Frederik VI's; den var et enkelt Led i en Række Foranstaltninger — Rangforordningen, Grevernes og Friherrernes Privilegier, borgerliges Nobilitering o. s. v. —, hvormed Griffenfeldt gennem Oprettelse af en ny Hof- og Rangadel tilsigtede at styrke den absolutte Kongemagt lige over for den med den forandrede Tingenes Tilstand misfornøjede gamle danske Rigsadel. 12. Oktbr. 1671, Dagen efter den senere Kong Frederik IV's Fødsel, blev den paa Rosenborg Slot i hele Hoffets og Elefantriddernes Nærværelse for første Gang uddelt til 23 Mænd af højeste Rang og Adel — deriblandt Prins Jørgen, Gyldenløve, Kort Adeler, Mogens Frijs, Griffenfeldt, begge Ahlefeldt'erne — af Kongen personlig, idet han vel ikke gav dem, som forhen brugeligt, Ridderslaget, men egenhændig fæstede dem Ordensbaandet om Halsen. Først mange Aar efter, under 1. Decbr. 1693, offentliggjordes Ordenens Statutter, i Henhold til hvilke den ikke maatte tælle mere end 50 Medlemmer, de saakaldte »hvide Riddere« — af Hensyn til Ordensbaandets Farve — alle af høj Adel og udgørende en eneste ligeberettiget Ordensklasse.

Frederik VI's D. havde derimod et ganske andet Formaal. Den skulde være »et udvortes Tegn paa anerkendt Borgerværd« og være tilgængelig for alle Undersaatter »uden Hensyn til Stand eller Alder«. Den erhverves, hedder det i det ovenanførte aabne Brev, »ved udmærkede Fortjenester og Handlinger, saasom fortrinlige Beviser paa Tapperhed og Mandighed i Krig, Opofrelser for Konge og Fædreland, heldig med Anstrengelse forbunden og for Staten gavnlig Udførelse af vanskelige Foretagender, Nationen hædrende Fremskridt i Videnskab og Kunst, sindrige Opfindelser, ny og heldige Anlæg i Agerbrug, Handel og Industri« o. s. v. Der er saaledes mange og meget forskelligartede Fortjenester, som efter Ordenens Bestemmelse kunne komme i Betragtning, og den kom derfor ogsaa til at omfatte ikke mindre end 4 Klasser, af hvilke de lavere planmæssig skulde gennemgaas, inden man kunde optages i de højere, en Regel, som dog meget snart blev tilsidesat.

Den øverste Klasse omfattede Storkommandørerne med Dannebrogskorset i Brillanter, baaret om Halsen i hvidt vatret Silkebaand med røde Kanter; men denne Klasse, hvis Medlemmer førte Titel af Excellence, blev allerede ved kgl. Resol. af 21. Febr. 1842 sat foran og over Ordenens almindelige Rammer, og der optages nu kun fyrstelige Personer — for Tiden (1895) Dronningen, Kronprinsen, Kong Georg og Kejser Nikolaj II — i denne. Ordenens nuværende I. Klasses Medlemmer benævnes Storkors af Dannebroge; de bære Ordensbaandet som Akselskærf fra højre Skulder og Stjerne paa venstre Bryst og have Rang i 2. Rangklasse Nr. 1; deres Vaabenskjold med Valgsprog har Plads i Frederiksborg Slotskirke. (Alle, som forinden 1808 havde modtaget Ordenen, gik over i denne Klasse). Kommandørerne udgøre 2. Klasse; men ved Resol. af 21. Marts 1864 deltes Klassen i 2 Grader, af hvilke den første bærer Korset i Baand om Halsen og tillige et broderet Kors paa venstre Bryst, medens den anden mangler den sidstnævnte Dekoration. Saavel Storkors som Kommandører maa yde et aarligt Bidrag til Dannebrogsmændenes Pensionsfond. I 3. Klasse endelig ere Ridderne af Dannebroge, der bære Kors paa venstre Bryst i det for alle Klasser fælles Ordensbaand. Selve Korset, hvis Størrelse veksler efter Klasserne, er af Guld med hvid Emaille og har paa den Side, som bæres udad, Indskriften »Gud og Kongen« og i Midten Christian V's Navneciffer, men paa Bagsiden i den øverste Flig Frederik VI's samt i hver af de andre Flige henholdsvis Aarstallene 1219, 1671 og 1808, men i Midten Valdemar Sejr's Mærke. Samtlige Ordenens Medlemmer nyde en efter Klassernes Trinfølge forskellig militær Honnør, og om dem alle saavel som om Dannebrogsmændene (s. d.) gælder det, at ingen legemlige eller vanærende Straffe maa fuldbyrdes paa dem, forinden der af Kongen gennem Ordenskapitulet er truffet Bestemmelse om deres Udslettelse af Ordenen.

Til Varetagelse af baade D.'s og Elefantordenens indre Anliggender blev der samtidig med Fornyelsen 1808 oprettet det saakaldte Ordenskapitul, bestaaende under Kongen som Præses af 18 Medlemmer, blandt hvilke beskikkes 1 Ordenskansler og Vicekansler, 1 Ordensskatmester, 1 Ordensceremonimester, 1 Ordensmarskal, 1 Ordensbiskop og 1 Ordenssekretær. — Ordenens Højtidsdage falde, foruden paa den regerende Konges Fødselsdag, endvidere paa 28. Jan. som Frederik VI's, 15. Apr. som Christian V's og 28. Juni som Valdemar Sejr's Fødselsdage, men den paa disse foreskrevne Festligholdelse er nu gaaet af Brug.

I Tidernes Løb er D. efterhaanden bleven uddelt ogsaa til fremmede Suveræners Undersaatter, saaledes at disse for de 2 højere Klassers Vedkommende endog ere i et langt overvejende Flertal. 1. Jan. 1895 var der saaledes i alt 295 Storkorsriddere, hvoraf 230 vare fremmede; 521 Kommandører af 1. Grad, hvoraf 415 fremmede, og 651 Kommandører af 2. Grad, hvoraf 505 fremmede. Af Riddere af Dannebroge gik Tallet op til mellem 4,000 og 5,000, hvoraf noget over en Tredjedel vare fremmede. *C. V. N.*

Dannebrogs 0, Grønlands Østkyst, $65^1/_4{}^0$ n. Br. og $39^1/_2{}^0$ v. L. f. Grw. Den ligger umiddelbart S. f. den mægtige Isfjord Ikersuak. D. 0 var det nordligste Punkt, som Graah naaede paa sin bekendte Ekspedition. Uigennemtrængelige Ismasser umuliggjorde i 3 Uger ethvert Forsøg paa herfra at trænge længere frem mod Nord. 18. Aug. 1829 tog Graah herfra højtidelig den berejste Del af Kysten i Besiddelse under Navnet »Kong Frederik

den Sjette's Kyst«. Grønlænderne kalde denne O Kivdlak. *G. F. H.*

Dannecker, Johann Heinrich, navnkundig tysk Billedhugger, født 15. Oktbr. 1758 i Waldenbuch i Württemberg, død i Stuttgart 8. Decbr. 1851, kom 1771 paa Akademiet »Hohe Carls Schule« i Stuttgart. Her bestemte han sig for Billedhuggerkunsten, gjorde sig fordelagtig bekendt ved forskellige mindre Arbejder og sluttede Venskab med Kunstnere som Billedhuggeren Lejeune, Malerne Guibal og Ad. Fr. Harper, og navnlig med Schiller og Joh. Rud. Zumsteeg. Efter i Gips at have udført en Milo blev D. 1780 Hof billedhugger, en velklingende Titel, der intet betød og kun indbragte ham en Del Dekorationsarbejde for hertugelig Regning. Tre Aar efter sendte hans Landsherre ham med en ussel Tærepenge af 300 Gylden aarlig til Paris, hvor han ofte led ligefrem Nød, men desuagtet arbejdede ufortrødent hos Pajou og studerede efter Antikken og navnlig efter den levende Model. Efter i Paris at have gjort en siddende Mars kom han 1785 til Rom, hvor han studerede og arbejdede under Canova's Øjne og lærte Goethe og Herder at kende. I Rom udførte han sine første Marmorværker, Statuerne Bacchus og Ceres (nu i det kgl. Slot i Stuttgart). Disse hans ældste Arbejder bære vel endnu svage Spor af Parykstilens sidste Efterdønninger, men vidne om kraftig Stræben efter at tilegne sig det af Winckelmann prædikede Ny-Renaissancens Evangelium, om trofast Studium af sine Forbilleder og af den levende Natur. Efter sin Hjemkomst til Stuttgart 1790 blev D. Professor i Billedhuggerkunst ved Carlsakademiet og en Tid lang meget sysselsat: en Psyche med Flodguden, en Hektor, der irettesætter Paris for hans Blødagtighed (1795), en liggende Sapfo (1796), alle nu i det kgl. Lystslot Monrepos ved Ludwigsburg, o. a. m. Samtidig og senere gjorde han en lang Række af Buster, alle udmærkede ved slaaende Portrætlighed og aandfuld Opfattelse: Gluck, Lavater, Metternich, ; følge Kongerne Frederik og Vilhelm, Dronning Catharine og Prins Paul af Württemberg, Storhertuginde Stefanie af Baden o. s. v., berømte ere navnlig hans Schillerbuster, den første (1797) i naturlig Størrelse (nu i Weimar's Bibliotek), en anden til Kronprins Ludvig af Bayern, en tredje, Kolossalbuste, nu i Museet i Stuttgart; Busten i Weimar er uden Tvivl det ypperste eksisterende Skulpturbillede af den store Digter, Enkelte Gravmæler af D. ere af mindre Betydning; en Amor og Psyche, han 1814 gjorde for Kong Frederik af Wurttemberg, maa nævnes med Hæder. Men sin store Berømmelse skylder Mesteren fornemmelig sine to Hovedværker: »Ariadne paa Panteren« og sin Christus, »Vejen, Sandheden, Livet« (1824); Frelserens Skikkelse, høj, mager, ikke uden jødiske Træk i Ansigtets Lineamenter, peger med den ene Haand paa sig selv, med den anden mod Himlen, imponerer ved Adel og Højhed og staar Thorvaldsen's Christus ikke uværdig ved Siden. Kunstværket kom til en Kirke i Moskva, en Reprise i Marmor, udført af D. 1831, er at se i det Thurn-und Taxis'ske Familiegravsted i Regensburg. Det bekendteste af alle D.'s Værker, »Ariadne,« er henrivende ved yndefuld Opfattelse og klassisk Renhed i Formerne; det ejes af Familien Bethmann, i hvis »Ariadneum« straks uden for Frankfurt a. M. det er opstillet i en Rotunde, under rosenrødt Ovenlys; ved en Mekanisme drejer den herlige Gruppe sig langsomt rundt for Beskuerens Blikke. Arbejdet er fra 1809 og følgende Aar. D., som i lange Tider med Rette gjaldt for Tyskalands største Billedhuger, saa paa sine ældre Dage farlige Medbejlere: Tieck, Rauch, Schadow den yngre, Schwanthaler, vokse op om sig. I den sidste Snes Aar af hans Liv tabte hans Arbejdskraft sig stærkt og hurtig, hans Sind havde altid været tungt, og i hans sidste Levedage var hans Aandskraft i høj Grad svækket. Han ligger begravet i Stuttgart, hvor der 1888 blev rejst et Monument til hans Ære. (Litt.: Griineisen og Wagner, »D.'s Werke in einer Auswahl, mit einem Lebensabriss« [Hamburg 1841]). *F. J. M.*

Dannefer, Jacob Nielsen, dansk Officer; hans Fødeaar og Herkomst kendes ikke. Vi træffe ham først 1656 i Polen, hvor han kæmpede mod Svenskerne som Korporal i den polske Konges Livregiment Ryttere. Saa snart han fik at vide, at Danmark rustede til Krig, forlod han Polen, ilede hjem og tog Tjeneste som menig Rytter under Josias Breide Rantzau. Under Felttoget steg han til Adjutant, men efter Freden i Roskilde blev han stukken ind mellem de 2,000 Ryttere, som i Henhold til Fredsbetingelserne skulde overleveres Svenskerne. Han kom nu til at tjene under Karl Gustafs højre Haand, Rigsadmiralen Karl Gustaf Wrangel, og mærkeligt nok fattede denne hurtig Tillid til den tidligere danske Rytter, som al sin Tid havde staaet under Vaaben mod Svenskerne. Efter Kronborgs Fald skulde et væbnet Handelsfartøj paa 16 Kanoner bringe 120 fangne danske Soldater til Pommern, og Wrangel lod med samme Skib følge en Del røvede Kostbarheder som Gaver til sin Hustru. D. skulde føre Tilsynet med Rigsadmiralens Gods; men altinden Skibet forlod Helsingør, havde han sikret sig Bistand hos 10 raske Folk blandt Soldaterne. Ved deres Hjælp overrumplede han Skibsbesætningen og tvang Skipperen til at styre Skuden til Kjøbenhavn, skønt en lille svensk Orlogsmand, som skulde med til Pommern, skød livlig efter dem. Frederik III lønnede denne raske Daad ved at gøre D. til Ritmester i U. K. Gyldenløve's Rytterregiment og skænke ham noget Gods paa Møen. D. tjente under den svenske Krig med Hæder i flere Afdelinger, derimod havde han noget ondt ved at underordne sig og kom i en Strid med Oberstløjtnant Rauch, som voldte hans Afskedigelse. Frederik III ihukom dog hans tidligere Fortjenester og gjorde ham 1661 igen til Ritmester. Aaret efter blev han Tolder i Stege, en Stilling, han beklædte i 9 Aar. Da den skaanske Krig brød ud, meldte D. sig igen under Fanen og tjente først som Staldmester ved Artilleriet, senere som Generalvognmester. *A. L.*

Dannelse. D.'s Betydning fremgaar ikke blot deraf, at D. er Formaalet for Opdragelsen, men end mere ved den Kendsgerning, at den tidligere Adskillelse af Folket i Stænder er opløst og erstattet ved Klassemodsætningen af »dannede« og »udannede«. Selv om Forskel i Besiddelse (»besiddende Klasser«) hævder sin Betydning, bestemmes Menneskers Omgang, Selskabelighed, Ægteskab o. s. v. dognærmest ved, at de tilhøre samme Dannelseslag. Og dog benyttes Ordet i Alm. i en meget overfladisk Betydning. Spørger man, hvem der saa er dannet i »de dannede Klassers« Øjne, kan Svaret ret vel formuleres saaledes: »den, der ikke arbejder med Haanden, har lange, rene Negle, forstaar at klæde sig rigtig eller med Smag, iagttager Reglerne

for god Tone eller Levemaade, kan tale med i Selskabet, bruger fremmede Ord rigtig og har Kendskab til et Par fremmede Sprog«; et Dannelsesideal, der i sin Fladhed er et Nutidens Sidebillede til dette for en engelsk Adelsmand i 17. Aarh.: »en Adelsmand bør klæde sig godt, fægte godt, have Talent til at skrive Kærlighedsbreve, være noget forelsket, temmelig tavs med sine Eventyr, men ikke alt for trofast«. Noget dybere kommer man ind paa Begrebet D. ved at fremhæve de særlige Arter eller Sider af almen D. (i Modsætning til speciel D. som videnskabelig, akademisk, teknisk, militær, politisk D. o. s. v.). Her dæmrer den Opfattelse, at D. er Formning, en Udvikling af Evner og Kræfter saaledes, at disse ere styrkede og bragte i det rette indbyrdes Forhold, dannede til Ligevægt og Harmoni. Saaledes taler man da om intellektuel D., ikke at forveksle med Kundskaber, der kunne erhverves paa en meget udvortes Maade og som en blot Hukommelsesfylde, men forstaaet som en saadan alsidig Udvikling af Erkendekræfterne, at Mennesket lærer at iagttage selvstændig, at tænke klart og skarpt og at fantasere frit under Tænkningens Kontrol, saa Forestillingsorden er forbunden med Forestillingsrigdom (Aandsdannelse), om Hjertets D., der forudsætter, at Mennesket ikke blot tager Hensyn til sig selv, men ogsaa i al sin Færd til andre, og at hans naturlige Følelsesfond af Medlidenhed, Sympati, og Velvilje er udviklet og samtidig formet af Fornuften, om Karakterens og Viljens eller sædelig D., der kræver, at Viljen er øvet og styrket og Drifternes Raastof formet af den sædelige, Almenvellet agtende Vilje, om æstetisk D., der først ytrer sig i en vis Smag, Behag ved Renlighed og Orden, ved skønne Former og Forhold og Mishag ved det disharmoniske, usymmetriske, grelle og uordentlige og derfra udvikler sig til en sikker Følelse for Skønhedens Love og Grænser og til en fint mærkende Sans for de Værdier, der ligge i Skønhedens og Kunstens Verden; om formel og selskabelig D., i hvilket meget sammensatte Begreb der ligger en Mængde forskellige Krav til Legemsførelse og Holdning, til Sprogets Renhed, Fylde og Lethed, til Kendskab til og Indøvelse i de Former, der have udviklet sig for menneskeligt Samkvem, de Regler, Høflighed og god Tone kræve o. s. v.; og endelig om legemlig D., der kræver Legemets harmoniske Udvikling til Sundhed, Styrke og Smidighed og saaledes, at dette tillige giver sig til Kende i Holdningens Anstand og Bevægelsens Frihed. Det vil let ses, at man ved ensidig at lægge Eftertrykket paa en af disse Arter af D. eller ved at kræve en Kombination af to eller flere kan komme til en Mangfoldighed af Dannelsesidealer. Der har da ogsaa været Tider, da man f. Eks. særlig har lagt Vægt paa legemlig D. i Forbindelse med en vis mystisk Art af Hjertets D. (Middelalderens Ridder) eller paa en blot formel og selskabelig D. (Hofmanden) eller paa en vis Forbindelse af Viljens og Følelsens D. (Kristendommen). Til D. i fyldigste Forstand naar man imidlertid kun ved en Forbindelse af dem alle. Thi som hver af disse Arter af D. viser sig som en Harmoni, en spændig Ligevægt af forskellige Kræfter (Fantasi og Tænkning, Hjerte og Fornuft, Drift og sædelig Vilje o. s. v.), vil sand D. igen vise sig som en Harmoniers Harmoni, en spændig Ligevægt af alle disse Kræfter under den sædelige D.'s Forsæde. Den største Tilnærmelse dertil, men med Eftertryk paa den æstetiske Side, er naaet af Grækerne. Idealet var for dem en fri og alsidig D. af Mennesket, den fuldstændigste Udfoldelse af dets sanselige, tænkende og følende som af dets sædelige Side. Denne indre Fuldendelse giver Skønhed, som Ungdom giver Ynde; til Sjælelivets Skønhed svarer dets Udtryk i et skønt ved Opdragelse, Øvelse og Pleje fuldendt Legeme, og ved Navnet καλοκἀγαθία betegne Grækerne selv deres Ideal af menneskelig D., Dygtighed og Skønhed i eet. Det var dette Begreb af D., der foresvævede Schiller og Goethe som ogsaa til Dels de store pædagogiske Reformatorer Rousseau og Pestalozzi, den harmoniske Udvikling af alle Menneskets Evner og Kræfter.

Ud fra denne Betragtning kunne vi bestemme det humane Dannelsesideal. D. betyder ifølge Ordets Oprindelse Formning af et Stof efter en forud given Form (eller Mønsterbillede) og særlig den inden fra sig fuldbyrdende Udvikling af et organisk Væsen til fuldkommen Form eller Skikkelse og dernæst Produktet af denne Formen og Dannen. Et dannet Menneske i Ordets højeste Betydning vilde være det Menneske, der ved Opdragelse, Undervisning og Selvdannelse af sine Evner og Anlæg var naaet til at fremstille Menneskevæsenet i ren og fuld Udfoldelse, og dette krævede da hin spændige Ligevægt mellem alle de angivne Dannelsessider: »en klar og dyb Erkendelse af den naturlige og historiske Virkelighed, en sikker Dom over sine egne Forhold og Opgaver, en fast ved de højeste menneskelige Formaal bestemt Vilje, en rodfæstet Retsindighed, en fin Følelse for det sømmelige og passende og en disciplineret Sanselighed med forædlet Nydelsesdrift, der, tilbagevisende det raa og lave, er modtagelig for alt skønt og ligesom tjener som Grundlag og Resonansbund for et rigt Sindsliv«.

Det vil imidlertid paa den ene Side ikke kunne overses, at dette Ideal, hvis Virkeliggørelse jo ogsaa er afhængig af den Fylde af Forestillinger og Indtryk, der tilføres Bevidstheden til Bearbejdelse, kun kan naas i en Tilnærmelse, og D. fremtræder som D. i videre og snævrere Forstand eller bedre som lavere og højere D. Skolen deles efter menneskelige Vilkaar ganske naturlig i Grundskolen, Mellemskolen og den højere Skole, og selv om de i Grunden have samme Maal, Almendannelse, og alle skulle tilstræbe en harmonisk, alsidig og ligelig Udvikling af Barnets Evner og Kræfter, kunne de dog efter den forskellige Tid, de have til Raadighed for den dannende Virksomhed, virkeliggøre dette Maal i forskellig Fylde og Udstrækning. Det er da til Dels berettiget, naar man jævnlig bestemmer højere D. som enstydig med at have gennemgaaet en højere Skole, kun at det ikke maa glemmes, at det ikke er givet, at den højere Skole virkelig yder en saadan indre harmonisk Formning, og at ogsaa den lavere Skole kan yde Dannelsesbetingelser, der ved fortsat virksom Selvdannelse kan naa et godt Stykke frem ad den virkelige D.'s Vej. Paa den anden Side maa det udtrykkelig fremhæves, at D. ogsaa kræver en særegen Udformning efter Folk og Tid, Køn og Livsvilkaar (Stand) i det hele. Det rent almene Menneske eksisterer ikke. Mennesket er for det første folkelig bestemt. Ethvert Folk og enhver Tid har sin ejendommelige Kraft, sædelige Værdig-

hed og Skønhed og skal ikke realisere en Normaltype, den være græsk eller jødisk, men sin egen. Og da den enkelte kun eksisterer som Led i dette nationalhistoriske Hele, kunne vi nærmere bestemme D. som den ved Opdragelse, Undervisning og Selvdannelse erhvervede Evne til fuld og alsidig Deltagelse i sit Folks og sin Tids aandelig-historiske Liv. Mennesket er dernæst kønslig bestemt, og D. betyder noget andet hos Manden end hos Kvinden. Og endelig er Mennesket bestemt ved sit Livskald, sin Livsgerning. Inden for det samme Folk finde vi altid forskellige Kredse, hver med en egen Formning af sit Livsindhold, og D. betyder noget andet for Officeren end for den handlende, for den lærde end for Bonden. Hvad det særlig kommer an paa, er, at den enkelte ud fra det Punkt, hvor Natur og Skæbne have stillet ham, finder sig til Rette i Virkeligheden og bygger sig en egen i sig samstemmende aandelig Verden, den være nu stor eller lille. Det er ikke Massen af, hvad et Menneske ved eller har lært, der bestemmer hans D., men den indre Bearbejdelse og Tilegnelse til en ejendommelig Livsfylde og selvstændig Dom. Vi kunne saaledes f. Eks. med Rette tale om en dannet Bonde. Lad ham ikke blot gøre sin Gerning vel, men forstaa den og kunne gøre Rede for den, lad ham have et klart Blik for de Forhold, af hvilke hans Gerning er afhængig, og den naturlige og historiske Verden, i hvilken han lever, lad ham have forarbejdet dette sit Livs Erfaringer og Indtryk til et eget Livssyn og til en selvstændig Opfattelse og Bedømmelse af det, der ligger for, og vi maa kalde ham en intelligent og dannet Mand. Men har et Menneske ikke forarbejdet sine Erfaringers og sin Skoledannelses Stof saaledes, saa kan han i øvrigt have nok saa mange Kundskaber, være nok saa beleven og inde i Formerne for den gode Tone, kunne tale med om alt muligt og være hjemme i nok saa mange Sprog, og han har dog kun »Halvdannelse«, en ensidig og overfladisk D., der kun med Urette bærer D.'s Navn. *Cl. W.*

Dannelsesfejl, medfødte Misdannelser, der ere afhængige af sygelige Tilstande under Fosterets Anlæg og Udvikling (se Misdannelser). *Lp. M.*

Dannelsesvæv eller Delingsvæv kaldes de Væv, der have til Hovedopgave ved Celledeling at forøge Antallet af Celler (s. d.) i en Plante og derigennem sørge for dens normale Udvikling. Cellerne i D. staa paa den ganske ungdommelige Celles Udviklingstrin, de ere sædvanlig smaa, have tynde og bløde, ensartede Cellevægge uden Cellemellemrum; de ere rige paa Protoplasma og have forholdsvis meget store Cellekerner, medens Stivelsekorn, Oliedraaber o. 1. ellers ret almindelige Indholdsstoffer ikke findes i dem. D. gaa uden skarpe Grænser over i de helt udvoksede forskelligt udformede Væv. At udvoksede Dele saaledes findes nær ved ganske ungdommelige Væv, i hvilke alene Udviklingen sker, er typisk for Planterne i Modsætning til Dyrene, hvor Udviklingen sædvanlig sker samtidig over hele Legemet. D. findes paa forskellige Steder i Planterne og have noget forskellige Former alt efter Stedernes Natur. Se herom Kambium og Vækstpunkt. *W. J.*

Dannemand, en i gamle danske og svenske (især juridiske) Skrifter almindelig Betegnelse: retskaffen, troværdig Mand. I de ældste danske og svenske Love bruges i samme Betydning *dugh-ande man* (egentlig: »Mand, som duer«); dette Ord fortrænges i 14. Aarh. af *danne man* eller *dande man* (*danne quinde, danneswen* m. fl.), der ligesom det beslægtede Adjektiv *dannis* (brav), hvilket særlig anvendes i prædikativ Stilling, rimeligvis er af plattysk Oprindelse. Af senere Forfattere (f. Eks. Joh. Ewald) bruges D. fejlagtig i Betydningen »dansk Mand«. *V. D.*

Dannemand. Kong Frederik VI traadte kort efter sin Tronbestigelse i et intimt Forhold til en Datter af Borer ved Holmen, Morten Andersen Rafsted og Malene Gregersdatter ved Navn Bente, som var født 6. Aug. 1790. Hun fødte Kongen 2 Døtre og 2 Sønner og blev kaldt Fru Frederikke Benedicte D., fra 1829 med Oberstinderang. Kongen forærede hende et Hus ved Toldbodvejen i Kjøbenhavn, hvor hun førte et meget stille og tilbagetrukkent Liv. Hun døde 23. Decbr. 1862. Hendes Børn optoges 1830 i Adelstanden. Den ældste Datter, Louise Frederikke (født 1810, død 1888), var gift med Kaptajn Wilhelm Zachariæ, den yngste, Caroline (født 1812, død 1844) med Chef for Hestgarden, Major Adolf Frederik Schack Brockdorff. Den yngste Søn, Valdemar, døde 1835 i en Alder af 15 Aar, den ældste, Frederik Vilhelm (født 1813, død 1888), optoges 1839 kort før Faderens Død i Grevestanden, og Kongen gav ham Hovedgaarden Aastrup i Saaby Sogn paa Sjælland, hvilken han 1857 tillige med sin anden Hustru Louise Christine født Komtesse Schulin (født 1815, død 1884) oprettede til et Kloster for en Priorinde og 5 Frøkener, nærmest for sine 3 Hustruers Slægt og for uformuende Officersdøtre; men da der hviler en betydelig Gæld paa Stiftet, er der indsat en midlertidig Administration, og Stiftet vil ikke træde i Kraft, førend Gælden er betalt og fornøden Kapital opsparet. *H.-L.*

Dannemarie [danmari'], Landsby i det østlige Frankrig, Dep. Doubs, Arrond. Besançon, 11 Km. S. V. f. Besançon, er bekendt af en Træfning 23. Jan. 1871 mellem den tyske 14. Division og det franske 20. Armékorps, hvorved Bourbaki blev afskaaren fra Tilbagetoget til Lyon. *H. W.*

Dannemöra, gammelt berømt Jærnmalmsfelt i Sverige, ligger 48 Km. N. f. Upsala lige ved Grufsjon. Paa et Omraade af 2 Km.'s Længde og 150—200 M.'s Bredde er her ca. 80 større eller mindre Gruber drevne paa staaende Stokke eller Linser af Magnetjærnsten. Disse Stokke omsluttes af Kalksten, der ligge i vekslende Lag med »Hälleflinta« (Granulit), som staa i Forbindelse med Gnejsen paa de Kanter. Inden for dette Felt adskiller man 3 Afdelinger efter Længden, nemlig »Mellersta, Norra og Sodra Fältet«. Det førstnævnte, Midtpartiet, er det betydeligste, idet Forekomsten her dannes af en Stok paa 300 M. Længde og 40 M. Bredde, men er ved »Skarnberg« (uholdig Sten, bestaaende af Kalk, Klorit, Hornblende, Granat m. m.) adskilt i en Mængde mindre Linser. Denne vældige Malmmasse er udbrudt i hele sin Størrelse lige fra Dagen af ned til mere end 200 M. Dybde, og Gruberne danne saaledes nu et umaadeligt Hul (»Grufstot«); Malmen i dette Parti holder i Gennemsnit 52,5 p. Ct. Jærn. Det nordre Felt er ikke paa langt nær hverken saa stort eller rent, da der i Alm. optræder ikke saa lidt Svovlkis, der vanskelig lader sig skille fra Malmen, som holder ca. 49 p. Ct. Jærn. Det

søndre Felt bestod af 2 parallelle Linser, af hvilke den ene for længst er aldeles tømt, da den i et mindre Dyb kilte sig ud. Den anden derimod har udvidet sig paa Dybet lige ned til 200 M.'s Dybde, hvor ogsaa denne skal begynde at kile sig ud. Malmen i dette Södrafält er rig (ca. 53,5 p. Ct. Jærn), men forurenset med Svovlkis, samt Blyglans og Zinkblende, hvilken i de senere Aar har været Genstand for Grubedrift. D.'s Malm regnes til de »enbart gaaende Malmer«, og den kan smeltes uden Beskikning, da dens »Skarnberg« danner en fortrinlig Slag; den *udmærker* sig endvidere ved et meget lavt Fosforindhold ($0,002$—$0,007$ p. Ct. Fosforsyre), hvilket før Indførelsen af den basiske Bessemering var en uundværlig Faktor, naar Jærnet skulde anvendes til Staalfabrikationen. Derimod er Svovlindholdet ganske højt ($0,027$—$0,171$ Svovl). D.-Malmens Overflade er 12,000 □ M. og udgør kun $0,7$ p. Ct. af Sverige's samlede Jærnmalms Areal; men paa Grund af sin Dybde turde D. *maaske* være en af Sverige's største Jærnforekomster, hvis Dimensioner under en 300-aarig Drift ikke i nogen nævneværdig Grad synes formindskede. Den aarlige Produktion var i 1870'erne ca. 35—40,000 Tons og har i de sidste fem Aar (1890—95) drejet sig om 60,000 Tons.

Den første Gang, man hører D. omtales, er 1481, da Sten Sture den Ældre overlader Ærkebisp Jakob Ulfsøn en Sølvgrube i D.-Feltet. Dette *maa* have været i det søndre Parti, hvor man maa have drevet paa sølvholdig Blyglans. Imidlertid har Driften været af mindre Betydning, og 1579 fik Rigsraad Flemming Tilladelse til at arbejde der paa Jærnmalm. Men fremdeles fristede D. en kummerlig Tilværelse, indtil Louis de Geer 1643 købte Gruberne og indkaldte vallonske Bjærgarbejdere, hvis Efterkommere endnu leve og arbejde i D. Siden den Tid er D. gaaet frem i Anseelse og Betydning som *Jærnmalmsgrube*, men vil maaske nu, da den basiske Bessemering har bragt de fosforrige Jærnbjærge i Norden paa Markedet, og fordi Udvindingen bliver besværligere paa de store Dyb, faa en mindre indflydelsesrig Stilling blandt Verdens jærnmalmproducerende Felter. *A. G.*

Dannemorit, en jærn- og manganholdig Varietet af Mineralet Hornblende (s. d.); forekommer ved Dannemora i Sverige som gullig brune eller graalige, traadede eller fintstænglede Masser. *N. V. U.*

Dannenberg, By i den preussiske Provins Hannover, ved den lille Flod Jeetze i en frugtbar, men hyppig oversvømmet Egn, (1890) 1,900 Indb. Den har et gammelt Slot med et Taarn, hvori den danske Kong Valdemar II Sejr blev holdt fangen 1223—25 af Grev Henrik af Schwerin. *C. A.*

Danner, Louise Christine, Lensgrevinde, Frederik VII's Gemalinde, Datter af *Købmand* Køppen og Jomfru J. C. Rasmussen, hvis Navn hun fik i Daaben, født i Kjøbenhavn 21. Apr. 1815, død under et Ophold i Genova 6. Marts 1874. Hun optoges som Elev i det kgl. Teaters Balletkorps, ansattes 1835 som Figurantinde og blev afskediget med Pension 1842, hvorefter hun etablerede sig som Modehandlerinde i Kjøbenhavn. Louise Rasmussen stod dengang i et intimt Forhold baade til den senere Kammerherre Berling og til Kronprins Frederik, hvis Bekendtskab hun havde gjort i Fredericia i Slutn. af 1830'erne. Aaret efter at Kronprinsen havde besteget Tronen som Kong Frederik VII, vilde han ægte hende, men det lykkedes denne Gang Ministeriet Moltke at forhindre dette Skridt. Støttende sig til den store Folkeyndest, han som »Grundlovens Giver« havde vundet, dristede Kongen sig dog til at handle paa egen Haand i dette delikate Spørgsmaal. Efter at han havde ophøjet hende til Lensgrevinde af Danner, lod han sig 7. Aug. 1850 vie til hende i Frederiksborg Slotskirke af Biskop J. P. Mynster. Denne ægteskabelige Forbindelse vakte naturligvis baade Harme og Sorg hos Befolkningen saavel i Kongeriget som i Hertugdømmerne. Forargelsen forøgedes yderligere derved, at Kammerherre Berling kaldtes til Hoffet som Kongens Privatsekretær og Civillistens Generalintendant og i disse Egenskaber delte den herskende Indflydelse med hende. I Modsætning til sin samtidige, Grevinde Milafiore. Kong Viktor Emanucl's morganatiske Gemalinde, der førte en tilbagetrukken Tilværelse, søgte Grevinde D. at trænge sig frem i Forgrunden. Hun ledsagede Kongen under dennes Besøg paa Bornholm 1851, i Jylland 1852 og i Hertugdømmerne 1854 og optraadte overalt officielt som hans Gemalinde, hvad der fremkaldte Protester. Kongen forordnede ved et Reskript, at Grevinde D. skulde indføres i Statskalenderen, og han underrettede de Fyrstehuse, til hvilke han var knyttet ved Slægtskabsbaand, om sit Ægteskab. Men dette Skridt forblev virkningsløst, idet de ved Hoffet akkrediterede Diplomater ikke forandrede deres hidtidige reserverede Holdning over for Grevinden. Ved sit uheldige Ægteskab svækkede Frederik VII sin Kongeværdigheds Prestige, og han isolerede sit Hof saaledes, at dette ikke blev noget Sammenknytningspunkt for Kongeriget og Hertugdømmerne. Ministeriet Hall, der levende følte det uheldige i denne Situation, fordrede endelig Berling's Afskedigelse og nedlagde alvorlig Protest mod, at Grevinden optraadte officielt som Kongens Ægtefælle og tog Del i den Hyldest, der ydedes ham som Kronens Bærer. Berling og Grevinde D. fik nu ved deres forenede Indflydelse Kongen til at afskedige Ministeriet Hall Decbr. 1859, hvorefter han omgav sig med Venstreministeriet Rotwitt. Her spillede altsaa Grevinden en politisk Rolle. Men det ny Ministerium var kun af ganske kort Varighed, og da Hall igen vendte tilbage til Magten, blev hendes Indflydelse i politisk Henseende trængt fuldstændig tilbage. Hint Ministerskifte havde vakt Forbitrelse hos den nationalliberale Opinion i Hovedstaden, og der forefaldt Gadedemonstrationer, under hvilke Grevindens Navn var Genstand for Forhaanelse. Efter Kongens Død førte hun en stille Privattilværelse i Kjøbenhavn. Grevinde D.'s aandelige Dannelse var temmelig tarvelig; hun havde erhvervet sig en vis Færdighed i at kunne føre en rent overfladisk Konversation paa Tysk, Engelsk og Fransk. Hendes Formue, der beløb sig til omtr. 7 Mill. Kr., anvendte hun i samfundsnyttige Øjemed. I Kjøbenhavn oprettede hun Frederik VII's Stiftelse for fattige Fruentimmer af Arbejdsklassen; paa Jægerspris, hvilket hun arvede efter Kongen, grundede hun en Stiftelse for Pigebørn, især af Almuen, hvilke her undervistes og uddannedes til Tjenestepiger. Derved rejste Grevinde D. sig et Minde, der kaster et forsonende Skær over hendes Navn. *A. T.*

Danneskjold, løs Stengrund, som ligger uden

for Kapellet ved Liselund paa Møen's Østside. Grunden er 1 Km. lang, og dens mindste Dybde, 2,5 M., ligger ca. 600 M. fra Strandbredden. *G. F.H.*

Danneskjold. Navnet D. gaves til forskellige Tider Efterkommere af Kongerne Frederik III's og Christian V's uægte Sønner. Frederik III's Søn med Margrete Pape, Ulrik Frederik Gyldenløve's Sønner af første Ægteskab med Sofie Urne, Karl og Valdemar (1660—1740) bleve 1662 Friherrer af Løvendal, sidstnævntes Søn Valdemar (1700—55) ophøjedes 1741 af Kongen af Polen til Rigsgreve, og hans Søn, Generalmajor, fransk Marskal Francois Xavier Joseph (1742—1808), optoges 1778 i den danske Grevestand med Navnet D.-Løvendal. Denne Linie uddøde 1829 med hans Søn Karl Valdemar Greve D.-Løvendal (født 1773). Ulrik Frederik Gyldenløve's Børn af hans tredje Ægteskab med Grevinde Antoinette Augusta Aldenburg fik 1693 Navnet D. Sønnen, Ferdinand Anton (1688—1754), stiftededen grevelige Linie D.-Laurwigen. Han ejede Grevskabet Laurvig i Norge, var Direktør for det vestindisk-guineiske Kompagni og byggede det nu Greverne Moltke tilhørende Palæ i Kjøbenhavn. Med hans Søn Christian Conrad Greve D.-Laurwigen (se nedenf.) uddøde ogsaa denne Linie 1783. Christian VI's Søn med Sofie Amalie Moth, Greve Christian Gyldenløve havde med Dorothea Krag, Baron Jens Juel's Enke, 2 Sønner og 1 Datter, Frederikke Louise (1699—1744), gift med Hertug Christian August af Augustenborg. Disse 3 Børn optoges 1695 i Grevestanden med Navnet D.-Samsøe. Om den yngste af Sønnerne, F. D.-Samsøe, hvis Afkom er uddød, se nedenfor. Den ældste Søn, Christian Greve D.-Samsøe (1702—28), arvede Grevskabet Samsøe og ejede tillige Friherreskaberne Lindenborg og Høgholm. Han var Præses i Admiralitetet og samlede et stort og kostbart Bibliotek, som dog splittedes ved hans Død. Han og hans Søskende godkendte 1725 Faderens Oprettelse af Gisselfeldt til et arveligt Jomfrukloster, for hvilket Lensgreven af D.-Samsøe stedse er Direktør. Hans Søn, Geheimekonferensraad, Generalpostdirektør, Frederik Christian Greve D.-Samsøe (1722—78), blev 1771 afskediget af Struensee, den yngre Søn, Ulrik Adolf (1723 — 51), var General-Admiralløjtnant og sluttede 1746 en for Danmark ærefuld Fred med Beien af Algérie. Frederik Christian's Søn Geheimekonferensraad, Amtmand over Præstø Amt, Christian Conrad Sophus Greve D.-Samsøe (1774—1823), var en ivrig Landboven, og hans Virksomhed kan endnu spores flere Steder i Sydsjælland; bl. a. lod han den danneskjoldske Kanal grave fra Bavelse til Næstved. Anlægget af Holmegaard Glasværk skyldes hans Hustru Johanne Henriette Valentine Kaas (1776—1843). Efter hans Død gik Grevskabet over til den ældste af hans 3 Sønner, Frederik Christian Greve D.-Samsøe (1798—1869), fra ham til den anden Søn, Geheimekonferensraad, Mundskænk Christian Conrad Sophus Greve D.-Samsøe (1800—86) og fra denne til hans ældste Søn, den nuværende Besidder Christian Frederik Greve D.-Samsøe (født 1838), Medlem af Landstinget og Præsident i det kgl. Landhusholdningsselskab. Den tredje Søn, Otto Sophus Greve D.-Samsøe til Nordfeld m. m. (1804—94), var Generalpostdirektør fra 1842 til 1874 og Ordenskansler fra 1889. Hans ældste Søn, Christian Conrad Sophus Greve D.-Samsøe (født 1836), har været Hofchef hos Kronprins Frederik til Danmark og er nu Chef for det kgl. Teater i Kjøbenhavn; en yngre Søn, Frederik Vilhelm Steen Greve D.-Samsøe til Ulriksholm (født 1837), er kongevalgt Medlem af Landstinget. 2 Døtre af den ældre Greve Christian Conrad Sophus D.-Samsøe vare gifte med 2 augustenborgske Brødre, Louise Sofie (1796—1867) med Hertug Christian, Henriette (1806—58) med Prins Frederik. Alle Grever D.-Samsøe ere fødte Excellencer. *H.-L.*

Danneskjold-Laurwigen, Christian Conrad, Greve, dansk Søofficer, født 12. Maj 1723, død 9. Apr. 1783. Paa Grund af sine fornemme Familieforbindelser, særlig Marinens daværende mægtige Chef Greve Fred. D.-Samsøe (s. d.), opnaaede han et langt hurtigere Avancement, end han efter sine Evner og Karakter havde fortjent. 17 Aar gl. blev han Kaptajn, 1755 Kontreadmiral, 1767 virkelig Admiral, 1749 blev han Marinens Generaladjutant og beholdt denne Stilling under Frederik V's Regering; 1761 blev han deputeret i Krigskommissariatskollegiet, 1743 Kammerherre, 1747 hvid Ridder, 1764 Geheimeraad og 1769 Elefantridder. Af militære Kommandoer har D.-L. kun haft faa og mindre betydningsfulde. Paa Grund af D.-L.'s anmassende og stødende Opførsel over for en Skuespillerinde ved Privatteatret i Kjøbenhavn, Jomfru Marie Rose, blev han 1765—66 forvist fra Hovedstaden og boede da paa sine Godser i Norge, hvor han ved sit usædelige Levned og sine lidet hæderlige Pengeforhold gjorde sig forhadt af Befolkningen. Væsentligst paa Forbøn af ovennævnte D.-Samsøe lykkedes det ham endelig at erholde Kongens Tilgivelse og Tilladelse til at vende tilbage til Danmark. Det synes herefter, som han har lønnet sin dygtige Slægtnings Anstrengelse med at konspirere bag dennes Ryg. I Oktober blev D.-Samsøe afskediget fra Marinens Overbestyrelse, og D.-L. afløste ham til liden Baade for Standen, der i ham erholdt en lige saa uduelig som upaalidelig Chef. Under hans Auspicier udrustedes 1770 en Ekspedition til Algérie under Admiral Fr. Chr. Kaas, men den mislykkedes fuldstændig, ligesom Flaaden i det hele taget kom i Forfald. S. A. blev han fjernet fra sin Bestilling, han rejste derefter tilbage til Norge, hvor han døde. *C. L. W.*

Danneskjold-Samsøe, Frederik, Greve af, dansk General-Admiralløjtnant og Statsminister, født 1. Novbr. 1703, død 18. Juli 1770. I en tidlig Alder kom han til England, studerede her Skibsbyggeri, Mekanik og andet Søvæsen, forøgede senere sine Kundskaber ved Ophold i Frankrig og Holland og vendte hjem 1721. I Danmark fandt han dog ikke straks Anvendelse for sin Viden, hvorimod han erholdt Ansættelse i Hæren en kort Tid. Som Kongens nære Slægtning blev han derhos 1729 Geheimeraad. Efter Christian VI's Regeringstiltrædelse ansattes han først i Højesteret, men opnaaede endelig 1731 en Virksomhed i sit egentlige Fag som deputeret i Søkommissariatet. Christian VI, der personlig interesserede sig meget for sin Flaade, fik her efterhaanden Blikket op for D.-S.'s administrative Evner og overdrog ham 1735 den øverste Ledelse af Marinen, hvilken forinden havde været forbunden med Hærens og

underlagt den ansete General Løvenørn. Uagtet denne hæderlig havde virket for Søctatens Vel, kan det dog næppe nægtes, at Marinen vandt ved at faa D.-S. som øverste Leder, om man end maa indrømme, at han ved Siden af sin ubestridelige Dygtighed var pirrelig og vanskelig at komme til Rette med, ja endog i enkelte Tilfælde ligefrem uretfærdig over for visse Personer. Under Titel af Oversekretær og senere (1736) af *Intendant de marine* udviklede D.-S. nu indtil 1747 saavel Materiellet som Personellet i høj Grad, saa at Marinen hævedes til en Højde, den kun under Niels Juel's Administration tidligere havde haft. Med Iagttagelse af god Økonomi forøgede han Antallet af Skibe, forbedrede Officerernes Uddannelse, uddybede Havnen med Flaadens Leje, genoprettede det nedlagte Indrulleringsvæsen og anlagde den saakaldte Gammelholms Dok, ved hvilken han benyttede sig af en hollandsk Vandbygningsingeniør, J. H. Dumreicher (1703—61). Paa Nyholm lod han opføre udmærkede Arsenalbygninger, som eksistere den Dag i Dag, ligesom han ogsaa gjorde de indledende Skridt til Hovedstadens Sikring fra Søsiden ved faste Batterier. Det var ogsaa D.-S. geniale Blik, der først opdagede den Betydning, som Kalvebodstrands Uddybning til Sejlløb vilde kunne faa for Kjøbenhavn; han arbejdede ihærdig for denne Tankes Gennemførelse, uden at det dog lykkedes ham at realisere den. For øvrigt bør det herved bemærkes, at han utvivlsomt gik alt for vidt, naar han samtidig vilde have Løbet ved Drogden spærret, for derigennem at tvinge hele Sundtrafikken saa at sige tværs igennem Hovedstaden. Det smukke Billede, man faar af D.-S. ved at betragte disse hans Resultater, skæmmes dog noget ved den hensynsløse Behandling, han lod vederfares den ansete og hæderlige, om end for djærve og opfarende Over-Fabrikmester, Kommandørkaptajn K. N. Benstrup (s. d.) og dennes Ven Kaptajn Fr. Lütken. D.-S.'s Mangel paa Evne til at tage Hensyn til Personer bragte ham endogsaa flere Gange i spændt Forhold til selve Kongen o. fl. a.; kun dennes grundige og retsindige Karakter kunde han takke for, at disse Rivninger ikke fik alvorlige Følger for ham. 1735 oprettede D.-S. paa Kongens Tilskyndelse General-Landøkonomi- og Kommercekollegiet, hvis Præses han vedblev at være indtil 1739, og hvori han arbejdede med stor Flid og Fædrelandssind; det var gennem dette Kollegium, at Rigsbanken stiftedes, men ogsaa ved dettes Initiativ, at Landets Fabrikvirksomhed lededes ind i et usundt Spor, der kun kunde opretholdes ved et kunstigt og uheldigt Beskyttelsessystem. 1722 var D.-S. bleven hvid Ridder; Elefantordenen erholdt han derimod først efter Frederik V's Tronbestigelse, umiddelbart efter at han var bleven afskediget af Statstjenesten. Han levede derefter som Privatmand indtil 1760, fik i denne Periode et Tilbud af den preussiske Konge Frederik II om at træde i hans Tjeneste som Organisator af hans Marine, men afslog det. 1760 kaldtes han paa ny til Virksomhed, denne Gang som Overhofmester ved Sorø Akademi. Med den ham ejendommelige Energi tog han nu fat paa de for ham ganske uvante Forretninger, udvirkede en Del, men kom snart i efter paa Kant med Regeringen over de alt for knappe Pengebevillinger og blev derfor allerede 1764 afskediget. Ogsaa under denne Administration afspejlede hans Karakter sig, idet han ved Siden af sine Reformarbejder snart kom i spændt Forhold til visse Personer, hvoriblandt skal nævnes Pædagogen J. B. Basedow (s. d.), hvem han forfulgte med Haardnakkethed. Da Christian VII havde tiltraadt Regeringen, lykkedes det D.-S. at overbevise denne Konge om, at den daværende Overkrigssekretær T. Chr. Rosenkrantz'es (s. d.) Administration havde været uheldig for Marinen. Han udnævntes da 1766 til Medlem af Statsraadet og kom paa ny i Spidsen for Søetatens Forvaltning med Titel af *Surintendant de marine* og Overkrigssekretær; men Tiden havde ikke dæmpet hverken hans Virke- eller Stridslyst. Snart kom han i aabenbar Strid med Udenrigsministeren Greve J. H. P. Bernstorff; D.-S. angreb ham skarpt, men trak i denne Kamp det korteste Straa og blev allerede i Efteraaret 1767 atter afskediget. Blandt hans Modstandere ved denne Lejlighed nævnes almindeligt hans Afløser D.-Laurwigen (s. d.) og den russiske Gesandt v. Saldern. Foruden de Træk af hans Karakter, der allerede ere omtalte, bør det nævnes, at D.-S. var uberørt af den paa hans Tid ret almindelige Last, Pengebegærlighed, af hvilken Grund hans Pengeforhold ogsaa viste sig temmelig derangerede efter hans Død. I Marinens Historie staar han ubetinget som en af de mest begavede og storslaaede Personligheder, der nogen Sinde har staaet i Spidsen for dens Bestyrelse. (Litt.: Treschow, Grev Fr. D.-S.'s Levnetsbeskrivelse [1796]; Dansk biogr. Leks. IV.). *C. L. W.*

Danneskjold-Samsøe, Otto Sophus, Greve, dansk Generalpostdirektør og Ordenskansler, født i 4. Juli 1804, død 31. Jan. 1894. Han ansattes 1824 som *Assessor auscultans* i Generalpostdirektionen, udnævntes 1832 til Assessor, Aaret efter til 4. Postdirektør og 12. Maj 1842 til Generalpostdirektør, i hvilken Egenskab han virkede indtil 1874, da han ved Postvæsenets Henlægning under Indenrigsministeriet nedlagde Embedet. D.'s 32-aarige Virksomhed betegner for det danske Kommunikationsvæsen en epokegørende Udvikling; af de mange gennemgribende Reformer fra denne Periode skulle nævnes: Frimærkesystemets og den ensartede Brevportos Indførelse 1851, Indførelsen af den elektriske Telegraf (aabnet 1. Febr. 1854), Oprettelse af Brevsamlingssteder og Indførelse af Landpostbude. Ikke mindst Betydning har D. haft for Postvæsenets Personale. Den hidtil fulgte Skik, at besætte de største Embeder med forhenværende Officerer o. a., lykkedes det saaledes D. at ændre. D., der i sine sidste Aar beklædte Stillingen som Ordenskansler, var dekoreret med. Elefantordenen og Storkorset af Dbg. *O. K.*

Danneskjoldske Kanal eller Næsbyholm Kanal er anlagt som et privat Foretagende af Grev Danneskjold-Samsøe i Aarene 1810—12, for at gøre Susaacn sejlbar paa en Strækning af 22,5 Km. fra Bavelse Sø til Aaens Udløb ved Karrebæksminde. Den var mellem 7,5 og 10,7 M. bred, havde en Dybde af ca. 1,2 M., var forsynet med 5 Sluser og var særlig beregnet paa at fremme Udførslen af Brænde fra det indre af Sjælland

(den kunde bære Pramme, der rummede indtil 20 Favne Brænde). Nu har den imidlertid mistet al Betydning og er faktisk opgiven. *H. W.*

Dannevirke, et Dagblad, som udgives i Haderslev (Sønderjylland). Det blev i Juni 1838 stiftet af Købmand P. C. Koch som Følge af den Forfølgelse imod alt, hvad der er Dansk, der udgik fra den oprørske tyskdannede Embedsstand. Paa Grund af de Chikaner, Bladet var Genstand for, udkom det først kun een Gang om Ugen og fra Aaret 1840 to Gange ugentlig, men efter det slesvig-holstenske Oprørs Underkuelse blev det i Aaret 1851 et Dagblad; under Oprøret 1848 og 1849 blev det en Tid lang trykt i Kjøbenhavn, hvortil Koch var bleven fordreven af den fjendtlige Soldateske. I Novbr. 1855 opgav Koch paa Grund af Svagelighed Bladet og fik til Efterfølger Godske-Nielsen, som i Juli 1863 afløstes af I. Tauber. I Februar 1864 blev Udgivelsen af D. imidlertid standset som Følge af den osterrigsk-preussiske Invasion, og først i Novbr. 1867 udkom det paa ny, idet H. R. Hjort-Lorenzen overtog det og med stor Dygtighed og Mod optog Kampen imod de preussiske Embedsmænds brutale Overgreb, hvorved D. vandt langt større Udbredelse iblandt Nordslesvigerne end tidligere. Men i Aaret 1877 tvang de preussiske Autoriteter Hjort-Lorenzen til at forlade Landet, og i April 1879 solgte han Bladet til Dyrlæge Bjørnshauge, hvis Broder Cand. mag. Bjørnshauge overtog Redaktionen deraf; efter dennes Død blev M. Mathiesen Bladets Redaktør. Sammen med D. udgives »Freja«, som trykkes i Haderslev, men udgaar i Aabenraa. *V. B—e.*

Dannevirkeforeningen stiftedes i Kjøbenhavn 14. Jan. 1861 af 22 Mænd, hvoriblandt Baron Blixen Finecke, Professor B. A. Borgen, Hofjægermester Carlsen, Balth. Christensen, Bøssemager G. Christensen, Etatsraad Flor og Grundtvig vare de mest fremtrædende. Anledningen til dens Stiftelse var den stærke Bevægelse, som det tyske Forbunds Trusel med Eksekution og andre Varsler om et nærforestaaende Brud mellem Danmark og de tyske Magter fremkaldte. Foreningen stod til en vis Grad i Opposition til den Hall'ske Regering, hvilken den bebrejdede alt for stor Svaghed og Eftergivenhed over for Tysklands Fordringer, men samtidig udtalte den det dog som sit Program »af yderste Evne at støtte Regeringen i enhver kraftig og bestemt Modstand mod Udlandets, navnlig Tysklands, Overgreb, selv hvor vi vide, at der derved paalægges os og vore Medlemmer store Ofre«. Endvidere var det Formaalet 1) »at rejse Modstand mod ethvert som helst Forsøg paa at lade Udlandet raade i Danmarks Riges indre Anliggender og mod enhver som helst Opgivelse af Danskheden i Slesvig« og 2) »at virke for Indførelsen i den nævnte Landsdel af en med Danmarks Riges Grundlov af 5. Juni 1849 stemmende Frihed.« D. forenede en kort Tid bondevenlige og grundtvigske Elementer til Samarbejde med Mænd, der nærmest maatte henregnes til det nationalliberale Partis venstre Fløj. Den har bidraget noget til at trænge Regeringen over i en dristigere og mere aktiv Politik, men den Rolle, den spillede, var i det hele ikke stor, og allerede 1862 opløstes den. *N. N.*

Dannreuther, Edward, tysk Musiker og Forfatter, født i Strassburg 4. Novbr. 1844, besøgte Konservatoriet i Leipzig og har siden 1863 levet i London, hvor han indtager en meget anset Stilling som Klaverspiller, Lærer og Musikforfatter. Han er en begejstret Tilhænger af Rich. Wagner og har paa forskellig Maade virket i Overensstemmelse hermed, navnlig har han oversat Dele af Wagner's Værker og udgivet: »Rich. Wagner, his theories and tendencies«. *W. B.*

Dannström, Johan Isidor, fremragende svensk Sanglærer og Komponist, er født i Stockholm 14. Decbr. 1812, studerede Musikteori hos Dehn i Berlin, Sangkunst hos Foroni i Bergamo og — efter 1842—44 at være optraadt i forskellige Barytonpartier paa Operaen i Stockholm — hos Garcia i Paris. Siden den Tid har han saa godt som udelukkende beskæftiget sig med Sangundervisning i sin Fødeby, og talrige ere de Elever, der skylde ham deres Uddannelse. D.'s Kompositioner bestaa navnlig af mindre Sange og Romancer, samt nogle Operetter; ogsaa en god Sangskole foreligger fra hans Haand. *S. L.*

Danp, nordisk Sagnkonge; Danpsted, Kongesæde. I det nordiske Oldkvad om det store Huneslag (se Hervararsaga) nævnes Danpsted som det gotiske Folks Kongesæde; det historiske Grundlag herfor er rimeligvis det østgotiske Kongerige ved Folkevandringens Begyndelse med Hovedsæde ved Dnjepr. Derimod nævner Kvadet Rigsthula, at den unge Kon drager mod Kongerne Dan og D. paa Danpsted, hvis Datter Dana han ægter, og hvis Rige han giver i Arv til sin Søn Dan (s. d.), det danske Riges Grundlægger. Sikkert har kun den tilfældige Navnelighed mellem Dan og Danpsted givet Anledning til den danske Konge D. *A. O.*

Danrémont [dăremõ'], Charles Marie Denis, fransk General, født i Chaumont 8. Febr. 1783, død ved Constantine 12. Oktbr. 1837. Efter at have gennemgaaet Militærskolen i Fontainebleau deltog han med Udmærkelse i Felttogene 1806—07 i Preussen, 1808—09 i Dalmatien, 1811—12 i Spanien og Portugal og var med i Hovedslagene 1813—14. Paa Valpladsen ved Lützen forfremmedes han af Napoleon til Oberst og medunderskrev som Adjutant hos Marskal Marmont Paris'es • Kapitulation 1814. Efter Restaurationen kom han ind i Garden og blev Ludvig XVIII tro under de 100 Dage. 1821 udnævntes han til Marskal og førte 1823 en Afdeling af 5. Korps i Spanien. Ved Ekspeditionen til Algérie 1830 kommanderede han en Brigade under Bourmont og udmærkede sig ved forskellige Lejligheder. Han sluttede sig efter Julirevolutionen til det ny Dynasti, forfremmedes til Generalløjtenant og fik 1832 Kommandoen over 8. Militærdivision i Marseille. 1833 blev han Generalinspektør i Infanteriet og udnævntes 1835 til Pair. Efter Marskal Clausel's Uheld foran Constantine fik D. Pladsen som Generalguvernør i Algérie. Han foretog et Tog til Blida og kastede Kabylerne ind i Bjærgene, vendte sig dernæst efter Fredsslutningen med Abd-el-Kader med alle sine Kræfter mod Constantine. Han samlede en Belejringspark i Bona, naaede Constantine I. Oktbr. og paabegyndte Belejringen, som slet Vejr og opblødte Veje besværliggjorde.

Under en Inspektion af Belejringsbatterierne dræbtes han af en Kanonkugle Dagen før Byens Indtagelse ved Storm. *B. P. B.*

Dans, visse legemlige, rytmiske Bevægelser, i Reglen nærmere lovbundne ved og ledsagede af Musik, oprindelig oftest et instinktmæssigt Udtryk for Glæde og Begejstring, men derhos ogsaa for andre sjælelige Følelser og Stemninger, en Art »legemlig Deklamation«, senere udviklende sig til Kunst med det Formaal gennem teknisk udviklet Øvelse at afgive en scenisk Kunstnydelse, kulminerende i den moderne Balletdans med alle dens mimiske og sceniske Tilbehør, eller med mere selskabelig underholdende Formaal, til personlig Tilfredsstillelse for selve de udøvende, den moderne Selskabsdans. — Saa langt vort Kendskab til Menneskehedens Historie rækker tilbage, har D. — ofte i Forbindelse med Sang — været kendt og udøvet, ikke alene som et Udtryk for de forskellige sjælelige Rørelser hos de enkelte Individer, men ogsaa til Forherligelse af offentlige Fester, som Krigsdanse, og navnlig som Led i den religiøse Kultus. Man ved saaledes, at Ægypterne opførte D. ved alle deres religiøse Festligheder, navnlig naar en ny Apis blev funden, Præsterne fremstillede i D. mytologiske Scener og Stjernernes Løb, ja selv ved Ligbegængelser var D. en væsentlig Faktor, dog nærmest af pantomimisk Karakter, og man kan vel deri søge Oprindelsen til den senere Mimik og Plastik. Man finder saaledes paa de gamle ægyptiske Mindesmærker talrige Afbildninger af dansende Figurer, snart enkeltvis, snart i Grupper, der indtage forskellige udtryksfulde Stillinger, eller med en vis Anstand bevæge sig i afmaalte, graciøse Dansetrin. Ogsaa hos Jøderne spillede D. en betydelig Rolle, ved Ofringer og andre højtidelige Lejligheder, som det fremgaar af Biblen. Hos Grækerne udgjorde D. en vigtig Del af Ungdommens Opdragelse; den opfattedes ikke mindst som et væsentligt Moment til Legemets harmoniske Udvikling og formede sig til en virkelig Kunst (Orchestik), der stod i nær Forbindelse med Sang, Poesi og Skuespil og var et meget væsentligt Led saavel i de hellige Mysterier som paa den græske Skueplads. Ikke for intet havde D. sin egen Repræsentant mellem Muserne, Terpsichore. Grækernes største Mænd ansaa det ikke for under deres Værdighed at lede eller deltage i D.; de græske Digtere og Forfattere lade ikke alene Guder og Gudinder optræde dansende, men omtale Gang paa Gang, hvorledes Mænd som Sokrates, Plato, Sofokles, Epaminondas o. s. fr. dyrkede den ædle Dansekunst. Hos Romerne stod D. ikke i saa høj Anseelse som hos Grækerne, den gik mere og mere over i Hænderne paa professionelle Dansere og Danserinder, der bl. a. anvendtes til Underholdning ved Gæstebudene, og efterhaanden som Romerriget forfaldt, gik ogsaa D. over til at blive et Udtryk for lasciv Tøjlesløshed og Løsagtighed. — I Kristendommens første Tider tog Kirken efter en udstrakt Maalestok D. i sin Tjeneste ; men at den her efterhaanden gav Anledning til store Udskejelser og Laster, fremgaar tydeligt nok af de talrige Forbud, der gennem Tiderne ses nedlagt mod den af de kirkelige Myndigheder. Det var i Italien, at D. igen i Slutn. af 15. Aarh. efter den lange Forfaldsperiode kom til Ære og Værdighed og blev underkastet visse lovbundne Regler, ligesom det var dette Land, der dengang paa dette, som paa saa mange andre Omraader, blev hele det vestlige Europa's Læremester. Fra Romernes Atellaner stamme de staaende Figurer i den italienske Maskekomedie, som vi endnu kende dem i Pantomimen, og det er disse, der ere det egentlige Ophav til de komiske D., der i Dansekunstens Historie gaa under Navnet »Groteskdanse«. Regelmæssige Selskabsdanse eksisterede endnu ikke dengang; for hver enkelt Lejlighed arrangeredes det fornødne paa Grundlag af de til hver Tid brugelige Regler og Dansebevægelser. Det ejendommelige for den Tids D. var da den fornemme Anstand og Ynde, Gravitet og Elegance, hvormed man bevægede sig, og som senere yderligere udvikledes gennem den franske Skole, der tog Arven op efter Italien, og hvor Folk som Molière, Lully og Quinault under Ludvig XIV ydede deres Bidrag til Udviklingen gennem Danse- og Balletkompositioner, dels som selvstændige Arbejder, dels som Tndlæg i Operaen. Men Udviklingen af den egentlige Dansekunst i Frankrig skyldes fornemmelig enkelte fremragende Dansere, saaledes Beauchamp, der i Midten af 17. Aarh. lagde Grunden til Franskmændenes sceniske Dansekunst, og navnlig Noverre, der et Aarhundrede senere, baade praktisk og teoretisk — bl. a. gennem sit Skrift »Lettres sur les art imitateurs« —, førte Udviklingen et stort Skridt fremad og maa betragtes som den egentlige Skaber af den moderne Ballet og den højere Dansekunsts Genføder. Og ligesom de højere Stænder nu havde deres selvstændige Danse, saaledes havde der gennem Tidernes Løb ogsaa i Folkenes bredere Lag udviklet sig D. af en anden, men ikke mindre ejendommelig Karakter, saaledes at hver enkelt Nation efterhaanden fik sine ganske specielt udprægede og for den særlig karakteristiske Folkedanse, der i Dansekunstens Historie spille en lignende Rolle og have haft samme befrugtende Indflydelse som Folkesangene og Folkeviserne paa Musikkens og Poesiens Omraade. I Norden bære saaledes Kæmpe- og Folkeviserne talrige Bud om, at D. var en meget yndet Forlystelse, ikke alene ved Hove og hos Adelen, men ogsaa blandt Almuen, i Borgestuen og under aaben Himmel. Oprindelig traadte man D. til Tonerne af disse Viser, idet enten de syngende selv dansede — ofte blot under Omkvædene — eller enkelte sang og andre dansede dertil. De fleste Selskabs- og Balletdanse have nu deres Oprindelse fra disse National- og Folkedanse, hvis Tal er legio, og af hvilke her kun skulle nævnes nogle ganske enkelte i Forbindelse med andre for de forskellige Lande karakteristiske Danse, i Italien saaledes den brusende Tarantel og Saltarello'en, i Spanien den graciøse Sarabande, der hurtig udbredte sig over hele Europa, Bolero og Fandango, i Frankrig Gavotten, Couranten og først og fremmest den sirlige Menuet, hos de slaviske Nationer den fyrige Csardas, den stolte Polonæse og den ridderlige Mazurka, Norge's Halling og Springdanse, den engelske Hornpipe og Reel, og i Tyskland, der i Slutn. af 18. Aarh. paa Dansekunstens Omraade var i Færd med at tage Luven fra de romanske Nationer, den vuggende Vals (ogsaa kaldet Allemande), Ländler og Galoppen. Og dermed indtræder Selskabsdansen i det hele taget i et ganske nyt Stadium; den værdige Anstand og Ynde, hvormed man tidligere traadte D., maatte vige Pladsen for den mere

sansepirrende og aandeløse Vivacitet, der præger den nyere Tids Runddanse. I Danmark har D. i 19. Aarh. skabt den danske Ballet en ganske ejendommelig og fremragende Stilling, takket være den ypperlige, decente og skønhedsdyrkende Skole, hvortil August Bournonville lagde Grunden, og hvis Traditioner holdes i Hævd og Ære af hans talrige Elever. Se i øvrigt Ballet. (Litt.: Czervinsky, »Tanz und Tanzkunst« [2. Udg. Leipzig 1882]; Vosz, »Der Tanz und seine Geschichte« [Berlin 1868]; August Bournonville, »Mit Teaterliv« [3 Dele, Kbhvn. 1848, 1865, 1877]). *S. L.*

Danse, *dansar* (Enkt. *dans*), kaldtes i 13. Aarh. paa Island et Slags Digte, der nærmest maa betegnes som ironiske eller satiriske Smaadigte, men der haves saa godt som ingen Levninger af dem. Oprindelig er Navnet vel taget fra de under Dansen brugelige godmodige raillerende Vers, som de dansende fremkastede om og til hinanden. Omkring 1400 og derefter synes Rimer (s. d.) at være benyttede til Recitation under Dansen, og de bleve da hyppig ogsaa kaldte »D.«. *F. J.*

Danse **macabre** [däsmakabr°] se Dødedans.

Dansemester, egentlig en lille af Urmagere brugt Passer, hvis Ben ere forlængede ud over Omdrejningspunktet, saa at man med D. kan tage baade udvendige og indvendige Maal, har faaet sit Navn af en meget fjern Lighed med en menneskelig Figur, hvis Hoved dannes af Benene til udvendig Maaling, der ere krumme, og hvis Ben dannes af dem til indvendigt Maal, idet disses Ender ligne helt udad drejede Fødder. I Maskinværkstedet benævnes vel ogsaa en Passer med de karakteristiske Fødder D., selv om den kun er til indvendig Maaling. *F. W.*

Dansemusik, Musik, hvis Formaal hovedsagelig er at understøtte Dansen ved at markere Rytmen og stimulere de dansende. Dens væsentligste Egenskaber ere derfor en udpræget fremtrædende Rytme, korte og godt grupperede Perioder, flydende, iørefaldende og livfulde Melodier med naturlige og enkle Harmonier, og nutildags en interessant og pikant Instrumentation. I Alm. forstaas nu ved D. de Musikstykker, der ledsage vore moderne Danse; men saa længe der har eksisteret Dans — og dennes Oprindelse gaar tilbage i den graa Oldtid — har den vel været ledsaget af Musik, om denne end i de ældste Tider kun har bestaaet i Anvendelsen af tonløse Slaginstrumenter, der kun have angivet den nøgne Rytme, eller i Sang uden instrumental Ledsagelse, Folkeviser o 1., thi Sang og Dans have altid staaet i nær Forbindelse med hinanden. Med Instrumentalmusikkens Udvikling fulgte ogsaa D. Skridt for Skridt, idet begge Arter gensidig laante af hinanden, snart Indhold, snart Form. De store instrumentale Former, Sonaten og Symfonien, have deres Oprindelse fra de tidligere cykliske Former, Suiten eller Partita'en, oftest for Klaver alene, eller for Violin med Klaver, og disse bestode atter af en løst sammenkædet Række Musikstykker, oprindelige Dansemelodier, der undergik en videre Udformning og rigere harmonisk Udsmykning. Af alle disse forskellige Danseformer, der saaledes overgik i den rene Instrumentalmusik — Sarabande, Branle, Gavotte, Gigue, Rigaudon, Courante, Musette, Bourrée, Passepied, Ciaconne, Paduan, Menuet, o. s. v. — kom især Menuetten til at spille en fremtrædende Rolle, idet den, navnlig udviklet gennem Haydn, fik en fast Plads som en af Symfoniens fire Afdelinger; men endnu indtil langt op i 19. Aarh. have de forskellige Danseformer tjent de store Komponister til Grundlag for klassiske Kompositioner, saaledes Beethoven (»Deutsche Tänze«, »Kontretänze«), Weber (»Aufforderung zum Tanz«, Polonæse), Schubert (Walzer, Landler, Ecossaisen), Chopin (Valse, Polonæser, Mazurkaer), Schumann (»Ballscenen«, »Carneval«), Brahms (Valse, »Liebeslieder«, »Ungarske Danse«), Gade (»Folkedanse«), Grieg (»Norske Danse«) o. s. fr. De moderne Selskabsdanse, der bl. a. omfatte Vals, Hopsa, Polka, Galop, Française, Mazurka, o. s. v., have givet en Række særlige »Dansekomponister« Anledning til paa dette Omraade at yde noget fortræffeligt, saaledes i Tyskland Strausz, Lanner og Gungl, i Frankrig Lecocq og Offenbach, i Danmark H. C. Lumbye. Deres Danse ere som selvstændige Musikstykker gaaede over i det populære Koncertrepertoire, hvor de danne en meget væsentlig Bestanddel af de forskellige folkelige Koncertinstitutioners, Varietéers og Militærkapellers Musikprogrammer. — Ogsaa den moderne Balletmusik maa nærmest henregnes til D. i udvidet Forstand; af Komponister, der have knyttet deres Navne til denne Musikform, hvad enten Balletten fremtræder som selvstændig scenisk Form, eller som Led af Opera, Skuespil o. s. v., kunne nævnes Beethoven (»Promethcus«), Weber, Meyerbeer, Rubinstein i Tyskland, Délibes i Frankrig og i Danmark Gade og J. P. E. Hartmann. *S. L.*

Dansere (*dansatores, chorisantes*) vreligiøst-sværmerske Almuesfolk, Mænd og Kvinder, der noget efter Svøbebrødrenes (s. d.) Fremkomst droge gennem Tyskland, dansende og springende vildt under Hallucinationer og Vanvid (1375). Mange tvivlsomme Eksistenser sluttede sig til dem, og inden for deres halvnøgne Skarer gik det vildt og usædeligt til. Præsterne regnede den hele Bevægelse for Djævelens Spil og søgte at standse den ved Besværgelser. 1418 begyndte i Strassburg og Omegn lignende Fænomener; man anraabte da St. Vitus (Veit) som den, der bedst kunde stille den krampagtige Dansen. Deraf Udtrykket St.-Veits-Dans. *H. O.*

Danseuse [dãsø!z], (fr.), Balletdanserinde, i Teatersproget særlig Solodanserinde.

Dansk Arbejderbank er en Sparekasse, Forsørgelsesanstalt og Laanebank i Kjøbenhavn, der stiftedes 12. Apr. 1872 med det Formaal at modtage og frugtbargøre, hvad Arbejdere eller andre kunne afse af deres Fortjeneste, at sikre sine Medlemmer Forsørgelse i Alderdommen og aabne dem en let og billig Adgang til Laan. Desuden gør den almindelige Bankforretninger. Forsørgelseskassen, der modtager Indskud af mindst 10 Øre ugentlig, som ogsaa kunne erlægges for et længere Tidsrum paa een Gang, deles i Børneforsørgelsen og Alderdomsforsørgelsen. I begge Afdelinger udbetales ved et Medlems Død hans Indskud med Rente og Rentes Rente (men uden Præmie) til Arvingerne eller den, hvem det ved Indskuddet er forbeholdt. Af Bankens Nettooverskud tilfalder der først Forsørgelseskassen en Præmie af $1^{1}/_{2}$ p. Ct. Derefter faa Aktionærerne 4 p. Ct., og det resterende Udbytte fordeles efter nærmere fastsatte Regler mellem Reservefond, Forsørgelseskasse og Grundfond. Medlemmerne kunne fordre Driftslaan eller

Trangslaan indtil et Beløb af $^4/_5$ af deres Indskud i Forsørgelseskassen med Renter, og ud over dette kan Driftslaan ydes til Medlemmer efter nærmere fastsatte Regler. Bestyrelsen bestaar af et Repræsentantskab paa 22 Medlemmer, der af sin Midte vælger et Bankraad paa 7 Medlemmer. Bankraadet udnævner een eller flere Direktører (for Tiden (1895) en Direktør og en Kontroldirektør). 31. Marts 1894 indestod i Sparekassen ca. 12 Mill. Kr. og i Forsørgelseskassen ca. 2 Mill. Grundfonden (Aktiekapitalen) var ca. 63,000 Kr. Desuden ejede Banken selv ca. 40,000 Kr. i egne Aktier, der danne Reservefond B, medens Reservefond A havde en Størrelse af ca. $1^1/_2$ Mill. Kr. *E. M.*

Danske Almuesmaal. Endnu ved Aar 1800 taltes der Dansk af Landalmuen i Sønderjylland til Slien og til Landevejen mellem Slesvig og Husum (Landsognet til Michaelis Kirke i Slesvig By, samt Treja og Svesing Sogne). I Svans taltes endnu Dansk i Midten af 17. Aarh., men her var Plattysk allerede dengang trængt frem. I Løbet af 18. Aarh. er d. A. ganske forsvundet i Svans. Den oprindelige Sydgrænse for kompakt dansk Nationalitet synes at have været Eckernförde Fjord og de gamle Fæstningsværker ɔ: Danevirkelinien. N. f. denne Linie ere Stednavnene helt igennem danske. Syd herfor træffes ikke faa afgjort danske Stednavne; men de fleste ere ubestemmelige eller afgjort tyske. Stednavnene i den sydligste Del af Sønderjylland kendes som Regel fra ældre Tid kun gennem latinske og plattyske Skrivelser. Dette har haft Indflydelse paa deres Form. Endelserne *-by, -lev, -skov* fremtræde i disse Skrivelser almindelig som *-buy, -leue, -schau*. Ikke desmindre er der i Sønderjyllands sydlige Egne gennem tysk litterær Overlevering den Dag i Dag bevaret Stednavne saa umiskendelig danske som Soby (ved Söbyer See), Sönderby og Norby, Gammelby. Ogsaa Stednavne i middelalderlig dansk Form kunne i vore Dage træffes her, som Götheby. I Egne med dansk litterær Overlevering vilde Byen nu have heddet Gødeby. I det i Egnen talte plattyske Sprog udtales *-by* som *-p* eller *-b*. Götheby udtales Gop, hvilket forudsætter en Udtaleform Gøby; Fleckeby udtales Flekb'. Det synes heraf at fremgaa, at to Byer i Holsten med Navnet Schiilp, denene ved Ejderen, 5 Km. S. V. f. Rendsborg (fordum Scullebi), den anden mellem Rendsborg og Neumiinster (fordum Sculleby), ere af dansk Oprindelse. Den middelalderlige Endelse *-leue* udtales i det nuværende plattyske Almuesmaal som -/. Det gamle Kosleue udtales og skrives nu Kosel. Det gamle Maslеue udtales nu Masel, men her er en højtysk Stavemaade Maasleben kommen i Brug. Det er rimeligt at antage, at de Steder, der bære danske Navne, oprindelig ere Udløbere fra den kompakte danske Nationalitet, og at de engang i en fjern Fortid have været beboede af Danske. Men der findes ikke Efterretninger om dansk Sprog S. f. Danevirkelinien. Heller ikke synes det plattyske, som tales her, at indeholde Minder om dansk Sprog. Beboerne N. f. Danevirkelinien kaldte sig selv Danske og Sproget Dansk, og samme Benævnelse (Dänen, dänisch) anvendtes om dem af deres sydligere boende Naboer. Navnet Dehn (o: Däne), der oprindelig tillagdes Folk, der kom fra dansktalende Egne, er gaaet i Arv, ligesom Holst (o: en Holstener) er blevet Efternavn for Efterkommere af en Mand, der engang er flyttet fra Holsten til Danmark. I 19. Aarh. er tysk Sprog trængt stærkt frem i den Del af Sønderjylland, hvor det gennem Aarhundreder har hersket som Skriftsprog (til Linien Flensborg—Tønder). Men dansk og plattysk Almuesmaal holdes altid og alle Vegne skarpt ude fra hinanden, ogsaa i Grænseegnene, hvor begge Sprog bruges ved Siden af hinanden. Blandings- eller Overgangssprog have aldrig eksisteret noget Sted i Sønderjylland.

De d. A. gaa saa jævnt over i hverandre, at det er vanskeligt at angive bestemte, skarpt afgrænsede Skellinier mellem de forskellige Grupper. De mest udprægede Skel dannes af Sunde og Fjorde, samt af store Skov-, Mose- og Hedestrækninger. Dog er der ikke faa Tilfælde, hvor Skellene gaa gennem sammenbyggede Egne. Somme Steder følge Skellene temmelig nøje gamle Herredsgrænser; men de kunne ogsaa gaa gennem Herreder, ja gennem Sogne. Kongeaaen danner saaledes kun Skel mellem ganske faa af de Fænomener, hvorved Nørrejydsk adskiller sig fra Sønderjydsk. For de fleste Fænomener falde Skellinierne 7—15 Km. N. eller S. f. Kongeaaen. Dialektforgreningen inden for Landomraader af ens Størrelse er ikke nær lige vidtgaaende alle Vegne. Der er større Forskel mellem Øst- og Vestfynsk end mellem Øst- og Vestsjællandsk. Inden for Bornholmsk er der næsten ingen Dialektforskellighed. Derimod afviger Østmøensk fra Vestmøensk. Nordby Sogn paa Samsø har en Dialekt, der er ikke lidt forskellig fra den Dialekt, der tales i Øens andre 4 Sogne. Som de d. A. trinvis forbindes indbyrdes, saaledes forene de sig gennem Rækker af Mellemformer med Dialekterne paa den skandinaviske Halvø. Almuesproget i det sydvestlige Skaane staar Sjællandsk nærmere, end Bornholmsk gør. I det nordlige Skaane og det østlige Halland sker Overgangen til Smaalandsk. Nørre-Halland viser Tilnærmelse til norsk Almuemaal o. s. v.

De d. A. have ligesom Skriftsproget og det til Skriftsproget sig støttende almindelige danske Talesprog deres Kilde i det gamle nordiske Grundsprog og det derfra nedstammende ældre danske Sprog, hvis litterære Skikkelse kendes gennem Middelalderens Haandskrifter. Afvigelserne ere fremkomne efter Udviklingslove, der have samme Karakter som de, man har iagttaget andre Steder i Verden, hvor Sprog i Tidens Løb have forandret og forgrenet sig. De fremmede Bestanddele ere hovedsagelig Laan fra Tysk og fra romanske Sprog. Landalmuen har optaget dem fra Skriftsproget eller lært dem af Købstadbefolkningen. Noget er opfanget ved Handelssamkvem med tyske Prangere og Kræmmere. Noget have Bønderkarlene bragt hjem med sig fra Soldatertjenesten, hvor de have lært det af holstenske Underofficerer. Nogle Sømandsudtryk ere indkomne fra Tysk, Hollandsk og Engelsk. En Del Ord, der ere vel kendte fra Middelalderens Litteratur, men i lange Tider have været ude af Brug i Skriftsproget, træffes endnu hist og her paa Landet, f. Eks. af (alt for), i Vestjylland ā eller å (a møj o: alt for meget); døn (Lugt), øbæ (raabe), i Sønderjylland døn, øb, øf; hærthæ (Skulder), paa Fyn hǣre; lef (et lille Brød), flere Steder læw, löw; rind (en Brødskorpe). Ord som

Abild, Axel (Skulder), aarle, fager, hin, hvi, to (vaske) bruges flere Steder af Almuen i daglig Tale. Men det er lige saa almindeligt, at Almuemaal fattes nogle af det danske Talesprogs mest almindelige Ord. Der træffes ogsaa Ord, som sjælden eller aldrig forekomme i ældre nordisk Litteratur, men som ikke desmindre synes at være ægte gamle Arveord. Det er ikke let at afgøre, hvilke Almuemaal, der have bevaret den største Oprindelighed; thi gammelt og nyt er i de forskellige Egne blandet paa højst forskellig Maade. Som i Ordforraad saaledes have Almuemaalene ogsaa i Lydforhold, Bøjning, Orddannelse, Ordbetydning og Ordføjning Punkter, hvor de staa paa eller forudsætte et oprindeligere Udviklingstrin end Skriftsprogets. Men mangfoldige ere de Tilfælde, hvor man maa betragte Skriftsprogets nuværende Skikkelse ligefrem som Grundlaget for Almuemaalene. Endelserne ere ofte yderligere afkortede, Bøjningen ofte simplere. Der findes hyppige Assimilationer, Tab af Lyd og Stavelser og i Forbindelse dermed Sammentrækninger af sammenstødende Ord. Det almindelige danske Samtalesprogs Afkortninger findes gennemgaaende, om end hist og her med nogle Undtagelser og Afvigelser: gi (give), ta (tage), la (lade), ha (have), te (til), ve (vil), å (og, at), a (af), ka (kan), ska (skal), ku (kunde), sku (skulde), lĕ mer (lidt mer), no mer (noget mer). En Forfatter fra 18. Aarh. anfører som Prøve paa Molboernes Sprog A ski dæd (jeg skal give dig det). Lignende Fænomener træffes alle Vegne.

De fleste Uoverensstemmelser mellem Dialekterne indbyrdes og mellem Dialekterne og Skriftsproget findes i Lydforholdene. Der er Egne, hvor almindelig danske Lyd mangle, enten helt (*ö, 0, y*; ð ɔ: Skriftsprogets *d* i *Mad)* eller i visse Stillinger (*v, r, g, k),* og omvendt træffes Lyd, Lydafskygninger og Lydforbindelser, som Skriftsproget ikke kender (forskellige *b-, k-, g-, s-, v-, n-, l-, r-, a-* og *u*-Lyd; Medlydsforbindelser, Tvelyd, nasalerede Selvlyd). Der hersker stor Uoverensstemmelse i Brugen af lang og kort Selvlyd. Stødet (i Skriftsprogets *Tander,* Flertal af *Tand; smlg. tænder,* Præsens af *tænde*) findes ikke i Dialekterne paa Bornholm, Møen, Falster, Lolland, Langeland, Taasinge, Ærø og hosliggende Smaaøer. Sjællandsk stemmer her med almindeligt Dansk; men i Fynsk og Jydsk, især i Vestjydsk, indtræder Stødet efter særegne Regler. — Medlydene foran Rodselvlyden. Oprindeligt *kj* jøst (Høst) kun forstaas, naar de ses i nørrejydsk og *k* (+ oprindeligt *æ, e, i, 0, y)* er faldet sammen med oprindeligt *tj* i de Egne, hvor Stødet mangler, samt i Vendsyssel og et lille Stykke af Sønderjylland (Sognene Fjolde, Svesing og Olderup). Bornholm, Vendsyssel og Fjolde have en Lyd, der nærmest ligner *tj;* de andre Steder ligner den nærmest almindelig dansk *k:* kære (Tjære), kæne (tjene), kyr (Tyr), kyk (tyk); ældre dansk thiur, thiuk. Sammesteds er oprindeligt *gj* og *g* (+ oprindeligt *æ, e* o. s. v.) faldet sammen med oprindeligt *dj.* Bornholm og Dele af Vendsyssel have en Lyd, der nærmest ligner *dj;* de andre Steder have/. Formerne jiw, jøjn (dyb, Degn [Ærø; ældre dansk diup, diegn; oprindelig diakon]), jyb (Fjolde) vise, at en Lydforbindelse *dj* her ligger til Grund. Paa Bornholm er oprindeligt *skj* og *sk* (+ *æ, e* o. s. v.) faldet sammen med oprindeligt *sj.* Lyden er nærmest *sj.* Den findes ogsaa i Sæl, Sø, syv, syg, synge; ældre dansk sial, sio, siu, siuk, siungæ. S. f. Sjælland og Fyn træffes Former som sjæle (stjæle), sjærne (Stjerne). I Jylland er i nogle Egne / bevaret efter *s* i Sø, synge og efter *l* i Lyng. Næsten 1 almindelig jydsk er Bevarelsen af *j* efter *m* i Mælk, Mel, Mjød; ældre dansk liung, mialk, mial, mioth. Sjællandsk og Bornholmsk bortkaste / ogsaa i Mjød. I Nørrejydsk er *h* bevaret foran ! *v, j* (se H). Vendsyssel, Thy, Mors og det nordlige Himmerland have stadig *w* (eng. *w* i well), svarende til Skriftsprogets *v,* foran alle Selvlyd og foran *r,* undtagen i nogle Egne, hvor *ir* er traadt i Stedet. Foran *a, o, å* er *w* almindeligt i hele Nørrejylland; ligeledes er *w* almindelig Nørrejydsk efter *d, t, h, k, s.* Oprindeligt *warth* er i Sjællandsk og Møensk ōr: Ore (vorde; ældre dansk warthæ). Af et ældre dansk warthæ (vogte) kom oredref, der nu ved lærd Etymologi er blevet Overdrev, et Sted, hvor Kvæget dreves hen til Vogtning; fremdeles sjællandsk ōrăwer (»Vogteager«), en Ager, der ligger udyrket hen og er bevokset med Græs. Vordingborg (oprindelig Warthingborg) blev i 17. Aarh. ofte skrevet Oringborg. Dialektudtalen er bevaret i Oringe. Ourø i Isefjord hed oprindelig Warthærø. — Rodselvlyden. En Mellemlyd mellem *a* og *å* er almindelig paa Øerne, svarende til Skriftsprogets lange *a;* Nørrejydsk har her *å.* Svarende til Skriftsprogets lange *å, e, 0* findes i Sjælland, Østfyn, Øerne S. f. Sjælland og Fyn Tvelyd, der begynde henholdsvis som *u, i, y,* men inden deres Afslutning forandres til *o, e, 0.* Vestfyn har svarende hertil *ou, ei, oi.* Svarende til Skriftsprogets lange *å* har Nørrejydsk langt *o.* Hvor Skriftsproget har *o, e, 0,* findes i Nørrejydsk ofte Tvelyd, der ligne de ovennævnte *u-o, i-e, y-ø.* I Stillinger, hvor lange, enkelte Selvlyd undergaa kvantitative og kvalitative Forandringer, forandre disse Tvelyd sig i Jydsk til wo, jĕ, jø: ku-on (Kone), kwoner (Koner), sku-ol (Skole), skwölmæster (Skolemester), su-ol (Sol), swölbæ̆r (Solbær), ski-e (Ske), skjĕfŭl (Skefuld), hy-ø (Hø), hjø̆li (Høle). Ofte forefindes kun det sekundære Trin: w6st (Ost), w6rm (Orm), Wöle (Ole), Jérek (Erik), Vodder (en By i Sønderjylland, i Middelalderen Otær). Dette er især Tilfældet i Sønderjydsk, hvor Former som vösel (Strømpebaand, ældre dansk hosegōl), jer (hedde), jø̆ster (øster) Belysning. Hvor hverken Lydlov eller Tab af Stavelsetryk have kunnet virke, er det primære Trin altid beholdt: u-or, Ur eller Or (Ord). Anholt, Nordsamsø, Mols, Sønderherred ved Grenaa mangle *o, 0, y;* hvor Nabodialekterne have disse Lyd, findes her *te, e, i.* — Medlydene efter Rodselvlyden. Fyn, Lolland, Sønderjylland, store Dele af Nørrejylland mangle '&. Oldn. & (ældre dansk *th*) er sporløst borte eller blevet / (*i*). Oldsprogets *t* er sporløst borte (Fyn, Lolland, Vendsyssel), blevet ð (Sjælland, Bornholm, store Dele af Nørrejylland), *r* (Sønderjylland, store Dele af Nørrejylland) eller/ (Dele af Nørrejylland). Blødе (gøre vaad), lede (søge), bede (holde Hvile) udtales i de paagældende Egne anderledes end bløde (flyde med Blod), lede (føre), bede (holde Bøn); ældre dansk bløtæ, letæ, betæ og bløthæ, lethæ, bithiæ. Oldn. *g* (ældre dansk

gh) er overalt sporløst borte eller blevet *j*, *10* (*v*):; da, då, då (langt *å*), daw (Dag); höj, how, hy (høj); ældre dansk dagh, høgh. Oldsprogets *k* er i Jylland bevaret som *g*-Lyd. Paa Bornholm er det *g* efter oprindeligt *a, o, u,* ellers *j*. Paa Øerne mellem Øresund og Lille Bælt er det *w* (*v*) efter oprindeligt *o*. Efter oprindeligt *a* er det her sporløst borte eller *w* (*v*). Østsjælland, Østmøen, Sydfyn have bāve (bage); Vestsjælland, Vestmøen, Nordfyn have bāe; ældre dansk bakæ. Efter andre (oprindelige) Selvlyd er det *w, j* eller sporløst borte; höj, hy (høg), ue, øwe (Uge), li, læj (lig); ældre dansk høk, ukæ, lik. Det sydvestligste Skaane indtager en Mellemstilling mellem Bornholm og Sjælland. Efter *a, o* findes *g*; efter *u, i* Bortfald; ellers *j*. Oprindeligt *þ* er bevaret i Vendsyssel, Strækningen mellem Aarhus og Horsens, det sydligste Sønderjylland som *b*. Alle andre Steder (ogsaa i det sydlige og vestlige Skaane) er det *v* (*w*) eller *f*. Mouilleret *l* og *n*, svarende til oprindeligt *ll, ld, tl* og *nn, nd, tn,* er almindeligt i Jylland og paa Bornholm. Paa Fyn og paa Øerne S. f. Sjælland og Fyn er *n* forsvundet, men den foregaaende Selvlyd er stærkt nasaleret. Oprindeligt *n* (oldn. *n)* er alle Vegne bevaret som rent *n*. Det hedder hun (oldn. hon); han (hann) derimod udtales med mouilleret *n* eller med nasaleret *a* og Bortfald af *n*. Foran *s* er r alle Vegne tabt undtagen paa Bornholm: tǫ̈st (Tørst). Lydforbindelsen *rn* er ikke bevaret paa Fyn, Møen og i Nørrejylland. De fleste Steder er *r* borte, men Thy, Mors, Salling, Harsyssel, Møen have bortkastet *n*: kwar, kwān (Kværn). — Endelser og Bøjning. Bornholmsk har i det hele bevaret de ubetonede Endelser i en oprindeligere Skikkelse end de andre Dialekter og Skriftsproget: øra (et Øre), æble (Æble). Det sydvestligste Skaane og Øerne mellem Øresund og Lille Bælt have her *e,* svarende til oprindeligt *a, i, u*. Hvor Selvlyden stod sidst i Ordet, har Jydsk helt bortkastet den. I de faa Tilfælde, hvor Jydsk her har *e,* er det opstaaet af en Selvlyd, der tidligere stod inde i en Stavelse: føle (følge), søre (sørge), mane (mange), æne (ingen); ældre dansk fylegh, syregh (af endnu ældre fylghiæ, syrghiæ), manegh, ænegh. Derimod dǫ̈l (dølge), smǫ̈r (smøre); ældre dansk dyliæ, smyriæ. Til Dels som Følge af Endelsens forskellige Behandling er Bøjningen som Regel i Bornholmsk til Stede i størst og i Jydsk i mindst Oprindelighed. De tre gamle Køn ere bevarede paa Øerne (med Undtagelse af Ærø), i Vendsyssel og Djursland (med Mols). Hankøn ere Arm, Hat, Ild, Klud, Maane, Sten o. s. v. Hunkøn ere Dør, Eng, Haand, Rod, Sild, Solo. s. v. Det øvrige Østjylland og Sønderjylland have Han- og Hunkøn forenede i et Fælleskøn som i Skriftsproget. Vestjylland har kun et Fælleskøn: en træ, dæn træ (et Træ, det Træ) o. s. v. Skellet gaar fra Bulbjærg over Hvalpsund, Silkeborg, Horsens, Vejle til Kolding. Derfra gaar det mod Sydvest til Vesterhavet ca. 22 Km. S. f. Ribe. Han- og Hunkøn adskilles ved Bøjning af kønsbøjelige Ord. Hvor Hankønsmærket i Oldnordisk var (Selvlyd +) *nn*, findes (*i* +) *n* (mange Steder mouilleret), *i* (mange Steder nasaleret). Det tilsvarende oldnordiske Hunkønsmærke (Selvlyd +) *n* er alle Vegne bevaret som almindelig dansk *n*. Skel mellem Han- og Hunkøn findes ved Talordet og Artiklen *en, -en* (*-n*), ved Pronominerne *min, din, sin* og i Bornholmsk tillige ved Adjektiver (som *aaben*) og Perf. Part. af stærke Verber (som *bunden).* Endelsen *-er* som Hankønsmærke er i Bornholmsk bevaret ved Adjektiver og Perf. Part. af svage Verber: en (mouilleret *n)* söðer syp (en sød Snaps), en söð kāga (en sød kage), han (mouilleret «) e fǫ̈der (han er født), hun e fød. I Jydsk, især Vestjydsk, er Adjektivernes Intetkønsform næsten forsvunden, undtagen hvor den bruges adverbielt. I Vestjylland høres endog en Komparation af Adverbiet som hǫ̈t (højt), hå̊t (haardt), tit (tit), Komp. høter, håter, titer. Smlg. vestjydsk jet å ant (et og andet), de jet å de ant (det ene og det andet). Han- og Hunkøn adskilles endvidere ved Brugen af han og hun. De gamle Akkusativer (oldn. hann, hana) ere tidlig afkortede og sammentrukne med foranstaaende Ord. I Bornholmsk findes (med mouilleret *n)* tāen (tage ham, den), tana (tage hende, den). Bornholmsk bruger dobbelt Artikel, Vestjydsk forsat Artikel (se Artikel). Bornholmsk har gennemgaaende Flertalsform af Intetkønsord lig Entalsformen. Svage Hankønsord (som *Mave)* tilføje her intet *r* i Flertal. Perf. Part. bøjes i Bornholmsk ikke blot i Køn (tre Køn), men ogsaa i Tal. I de øvrige Dialekter bøjes Perf. Part. ikke. Sjællandsk bruger Intetkønsform, Fynsk og Jydsk Fælleskønsform. I Verbalbøjningen ere flere gamle Træk bevarede. Fortidsformer som h j 6 w (huggede), swalt (sultede), fël (faldt), åte (ejede), mĕste (mistede), gOl (galede) træffes hist og her. Præsensformer som stjæl, frys, væjs (af ældre væx D: vokser) i Stedet for Skriftsprogets nyere stjæler o. s. v. ere temmelig almindelige. Af 2. Personsmærket *st, t* findes svage Spor, fæstu, tostu (fik du, tog du), du kat, skat (af ældre du kant,, skalt). Bornholmsk og det sydlige Sønderjyllands Dialekter skelne mellem Ental og Flertal. Bornholmsk jā hausareð, vi hausad (jeg husker det, vi huske det); Fjolde æ gær, vi goa (jeg gaar, vi gaa). Af *-er* Imperativ Plur. er der Spor i Sønderjylland, paa Ærø og ganske enkelte Steder i Nørrejylland. Bornholmsk har som Svensk *-en* i Imperativ Plur. (Litt.: Molbech, »Dansk Dialectlexikon« [1841]; Varming, »Det jydske Folkesprog« [1862]; Dyrlund, »Udsigt over de danske Sprogarter« [1857]; Lyngby, »Bidrag til en sønderjysk Sproglære« [1858]; samme, »Udsagnsordenes Bøjning i jyske Lov og i den jyske Sprogart« [1863]; Hagerup, »Det danske Sprog i Angel« [1854; 2. Udg. ved Lyngby, 1867]; Kok, »Det danske Folkesprog i Sønderjylland« [1863]; Feilberg, »Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål« [1886 ff.]; »Dania«, I). *P. K. T.*

Danske Atlas se Pontoppidan, E.

Danske Fajancer. Kong Frederik IV skænkede 1722 til 5 kjøbenhavnske Borgere det Grundstykke i Fredericiagade lige over for Kadetakademiet, der strakte sig fra St. Kongensgade til Bredgade. Paa dette anlagde de 5 Interessenter en Fabrik for det saakaldte »Delfs Porselin«, Fajance. Interessenterne fik i 50 Aar Eneret paa Fabrikation af hvidt og blaamalet Fajance, samt mange Begunstigelser. Virksomheden begyndte 1724 med J. Wolff som Mester. Denne forsvandt 1726, og fra 1727 til 1749 var J. E. Pfau den dygtige Leder. Værket, der 1749 var kommet i Brygger Chr. Gierløv's Eneeje, blev af ham drevet til omtr. 1774. Disse Fajancer, der

nu kaldes »fra St. Kongensgade«, ere væsentlig delftiske Efterligninger; de have meget sjælden Relief og ere dekorerede med Koboltblaat.

Tallerken fra St. Kongensgade.

Fra Midten af 18. Aarh. stammer Optagelsen af kinesiske Motiver; bredmalede Barokmotiver, der ofte omslutte Landskaber med Figurer, ere ikke sjældne, medens Rokokoens Form og Malemaade næsten gik sporløst forbi. Foruden almindelige Husholdningsgenstande fabrikeredes Vaser, Kander med lange Tude, Lampetter, store Tebordsplader, Puncheboller som Bispehuer, Jardinierer til afskaarne Blomster o. m. a.

Fig. 2

Jardiniere fra St Kongensgade.

Hofbygmester Fortling fik, efter at have givet Afkald paa al Blaamaling, 1754 et Privilegium paa en Fajancefabrik paa Kastrup. Han døde 1761. Hans Enke og Efterfølgere have næppe holdt sig Afkaldet efterrettelig, da Gierløv stadig klagede over den Skade, denne og andre Fabrikker gjorde ham. Kastrup, der næppe arbejdede længere end til Slutn. af Aarhundredet, forarbejdede mest Brugsgenstande, sandsynligvis dekorerede med violet paa blaa Undermaling, Blomster, Skibe o. l., og Virksomheden maa ikke have været saa ringe, da J. Mantzius f. Eks. 1784 averterede med 115 forskellige Sorter.

Gierløv fik 1765 en slem Konkurrent i den iltre norske Postmester P. Hoffnagel, der havde anlagt en Fabrik paa Østerbro. Indbyrdes Stridigheder endte med en Proces, der 1770 fik det Udfald, at Gierløv mistede sit Privilegium. Men 1769 var Hoffnagel rejst tilbage til Norge. Hverken Kastrup eller Hoffnagel synes at have mærket deres Arbejder, sandsynligvis fordi de uden dette lettere kunde undgaa Tiltale for Overtrædelser.

Paa Bornholm trivedes Fabrikationen fra Beg. af 19. Aarh. ret godt. J. Spietz og hans Sønners Virksomhed gik fra omtr. 1820—1877. Wolfsen og Sonne havde Fabrikker i Rønne 1843. 1880 var der 8, 1895 7 Fabrikker.

Desuden fandtes der Fabrikker paa Antvorskov ved Slagelse omtr. 1820, Hestkjøbgaard ved Birkerød 1807, Hesbjerg ved Odense, Søholm paa Strandvejen 1828—1838, Gudumlund S. f. Aalborg 1805—15, paa Øland 1814—40 og Mors. Men alle disse Fabrikkers Arbejder vare almindelige, ofte ret tarvelige, og Dekorationen, om den fandtes, ikke videre tiltalende.

Aluminia, der 1860 anlagdes paa Christianshavn af A. Schøtt, fortsattes efter hans snart indtraadte Død af Faderen med nuværende Etatsraad P. Schou som Leder, flyttedes 1869 til Smallegade paa Frederiksberg, blev 1872 et Aktieselskab, med hvilket 1880 den kgl. Porcelænsfabrik forenedes. Under denne dygtige Ledelse tog Fabrikationen, der dog mest holder sig til Brugsgenstande, et stort Opsving, saa den aarlige Omsætning nu er 6 — 700,000 Kr. Aluminia er den eneste Fabrik i D., der fabrikerer hvidt Fajance, Bornholms er gult. (Litt: Nyrop, »Dansk Pottemageri«; C. Brøndum, »Fabrikanlæggene ved Gudumlund«). *J. F.*

Danske Flag. Idet der i øvrigt henvises til Danebroge, skal her nævnes, at dette Flag, Splitflaget, findes anvendt i Orlogsflaaderne i det mindste fra 15. Aarh., reglementeret og obligatorisk dog først fra Chr. IV's Tid; først langt senere indførtes Danebrogsflag i Hæren (under Christian VIII). Til Brug for Handelsskibe og for private paa Landjorden indførtes ved Frd. 11. Juli 1748 det saakaldte »Handelsflag« uden Splitter. For Kongehuset er fastslaaet et Splitflag med hvidt Kvadrat i Midten, paa hvilken er malet det danske Rigsvaaben. Ved L. 13. Marts 1867 bestemtes, at intet dansk Skib, som ikke er Regeringsskib, maa føre andet end det almindelige Handelsflag. Herfra er dog senere gjort en Del Dispensationer (se nedenf.). Tilsynet med Overholdelsen af denne Bestemmelse paahviler enhver Chef for et dansk Orlogsskib paa Togt i aaben Sø, medens Tilsyn med Flagføring paa Landjorden paahviler det stedlige Politi og altsaa sorterer under Justitsministeriet. Under Indenrigsministeriet sortere Regler for Handelsskibes Flagføring.

Medens der for Orlogsskibes Flagføring og Brug af Splitflaget (der dog i Søkrigsart. Brev af 1752 stadig betegnes som Kongeflag og intet Sted som Orlogsflag) haves en Aarhundreder gammel Hævd, der senere (senest 1884) er bleven bestemt ved et Reglement, ere Forholdene paa Landjorden temmelig forviklede, hvad dette Spørgsmaal angaar. Ved Kancelliskrivelse 7. Jan. 1834 blev det forbudt alle at føre Flag fra Ilus; denne Bestemmelse er dog ved Justitsministeriets Cirk. 2. Aug. 1854 forandret derhen, at det tillades at hejse Danebrogsflag uden Split, hvorimod Tilladelse til at hejse fremmede Nationsflag mærkeligt nok aldrig er given. Fra Bestemmelserne 1854 er der dog i Tidens Løb dels givet, dels taget mange Dispensationer; det er saaledes efterhaanden blevet fast Brug (uagtet der ingen skreven Hjemmel findes herfor), at alle Statsinstitutioner, som ikke have særlige Flag, føre Split-

flag paa deres Bygninger, den samme Ret synes kommunale Institutioner at have taget, uagtet det vilde have været mere i Overensstemmelse med senere Principper, om der i deres Splitflag fandtes et Mærke, f. Eks. et Byvaaben. Særlig Tilladelse til at føre rent Splitflag fra Hus er givet: Klampenborg Badeanstalt (1866), Skamlingsbankeselskabet, Industriudstillingen (1888), den kgl. Porcelænsfabrik (1879), Gl. Carlsbergs Ølbryggeri, Studenterforeningen (mundtlig Tilladelse af Frederik VII). For Sejl- og Flagmagere i Kjøbenhavn er det blevet Praksis, at de »skilte« med rent Splitflag.

For Hærens Vedkommende bruges: til Afdelingerne Faner eller Estandarter uden Split, dens Etablissementer (Bygninger) og Søforterne (samt disses Fartøjer) benytte som andre Statsinstitutioner rent Splitflag, I. Ingeniørdirektions Fartøjer føre et Splitflag med Krone og K F foroven i den røde Firkant.

Af Flag for særlige Institutioner findes følgende reglementerede eller tilladte:

A. paa Søen.

Det grønlandske Handelskompagni: Splitflag med 2 Harpuner over Kors i øverste røde Firkant.

Postskibenes Flag: Splitflag med Krone og nedenunder et Posthorn i øverste Firkant.

Kjøbenhavn's Fortifikationsfartøjer: Splitflag med Krone og K. F.

Statsbanernes Skibe: Splitflag med Krone og **D. S. B.**

Fiskerikontrollen: Splitflag med Krone og F. K.

Yachtflag (kgl. dansk Yachtklubs): Splitflag med Y. F. og 3 Guldstjerner.

Yachtflag, Smaalandenes Sejlselskabs Flag: Splitflag med Y. F.; nedenunder: X (2 S'er over Kors).

Yachtflag, Randers Sejlklub: Splitflag med Y. F.; nedenunder en femtakket Stjerne.

Biologisk Station: Splitflag med Krone og B. S.

Havnepolitiet: Handelsdag med Krone og H. P.

Havnekaptajnen i Kjøbenhavn's Havn: Splitflag med »Havnekaptajnen« i den hvide Længdestribe.

Havnemestrene i de kgl. Statshavne: Splitflag med »Havnemester« i den hvide Længdestribe.

Toldvæsenets Skibe og Fartøjer: Splitflag med Krone og K. D. T. i øverste Firkant.

Krydstoldvæsenets Skibe: Splitflag med kgl. Toldkrydser i den hvide Længdestribe.

Dansk Forening for Rosport: Splitflag med D. F. f. R., nedenunder 2 Aarer over Kors i øverste Firkant.

Vandbygningsvæsenets Skibe: Splitflag med Krone og V. B. V.

Redningsvæsenets Fartøjer (naar det er nødvendigt, at de føre Flag): Splitflag med Krone og K. D. R.

Diplomater, Generalkonsuler, Landshøvdingen paa Island, Amtmanden paa Færøerne samt Guvernøren for de vestindiske Øer føre paa Fartøjer rent Splitflag. Vagervæsenets og Fyrvæsenets Skibe føre indtil videre rent Splitflag.

B. paa Landjorden.

Toldflaget: Splitflag med hvidt Felt i Midten med Egeløvskrans, i hvilken staar: kgl. Toldflag.

Frihavnen: Splitflag med F. i øverste Firkant.

Officersforeningen og Søofficersforeningen have Tilladelse til at føre rent Splitflag paa deres Bygninger.

Foreningen Marinens Underofficerer: Splitflag med et Emblem bestaaende af Anker, Kanon og Hammer.

Søetatens Enkebolig: Splitflag med S. E. B.

Nogle særlig mærkede Splitflag reglementerede for det ost- og vestindiske Handelsselskab, for Skibe, der have passeret Ækvator, for Skibe, der fare paa Middelhavet, og for Skibe, udrustede til Hval- og Robbefangst, ere ophævede ved L. 1867.

Marinens Orlogsflag (Splitflaget) er kraprødt; Bredden af det hvide Kors $1/_{11}$ af Standerliget; de inderste Firkanter ere Kvadrater med Siden $3/_{11}$ af Standerliget. Længden af de yderste Firkanter $1\,1/_{11}$ Gang Længden af de inderste. Splitternes Længde $= 1\,1/_{2}$ Gang Længden af de yderste Firkanter.

Handelsflaget (kgl. Frd. 11. Juni 1748): rødt med hvidt Kors uden Split. Korsets Bredde som Orlogsflaget i de inderste Firkanter: Kvadrater $= 3/_{7}$ af Standerlejet; de yderste Firkanter $1\,1/_{2}$ Gang Længden af de inderste.

Lodsflaget er det danske Handelsflag, omgivet af en hvid Bort. Som Signal for Lods bruges ogsaa Handelsflaget hejst paa Fortoppen.

Karantæneflaget var tidligere et grønt Stutflag; 1887 reglementeredes det som gult Stutflag, i Lighed med de fleste andre Nationers Karantæneflag.

Orlogsflaget og Handelsflaget føres i Skibe agter under Gaffelen eller paa et Flagspil, i Fartøjer agter paa Flagspil.

Orlogsvimplen er et Kommandotegn og føres paa Stortoppen af et Skib, i et Fartøj forude paa Flagspil.

Admiralsflag og Orlogsstander (se Flagkortet) ere Kommandoflag og antyde, at en Admiral eller en Eskadrechef (Kommandør) er om Bord. De føres paa Mastetoppen i et Skib; paa Flagspil forude i et Fartøj. Viceadmiralsflaget hejses paa Fortoppen, Kontreadmiralsflaget paa Krydstoppen, Orlogsstanderen paa Stortoppen.

Marineministerens Flag føres paa Stortoppen i et Skib; paa Flagspil forude i et Fartøj; hvor det er hejst betyder det, at Marineministeren er om Bord.

Kongeflaget føres som Marineministerens Flag. Hvor det er hejst, betyder det, H. Maj. Kongen eller nogen af det danske Kongehus er om Bord.

Orlogsstanderen, Admiralsflag, Marineministerens og Kongeflaget ere salutberettigede. De saluteres med 11—27 Skud efter den paagældendes Værdighed. *C. L. W.*

Danske geografiske Selskab, det kongelige, er oprettet 18. Novbr. 1876 efter Professor Ed. Erslev's Initiativ. Selskabets Formaal er ved Afholdelse af Møder og Udgivelse af et Tidsskrift »saavel at fremme Kendskaben til Jorden og dens Beboere som at udbrede Interessen for den geografiske Videnskab«. H. Maj. Kongen er Selskabets Protektor og H. kgl. Højhed Kronprinsen dets Præsident. *O. I.*

Danske Haveselskaber (og beslægtede Foreninger). Det ældste af de bestaaende Selskaber er det kgl. danske Haveselskab, som oprettedes 1830. Det hed oprindelig Selskabet til Blomsterdyrkningens Fremme, fra 1834 kaldte det sig Selskabet til Havedyrkningens Fremme,

og i Anledning af dets 50 Aars Jubilæum fik det Navn af kgl. dansk Haveselskab. Selskabet indledede sin Virksomhed med allerede i 1831 at lade trykke Plantekataloger med bestemte Prisangivelser for danske Handelsgartnere; saadanne høre som bekendt nu til Dagens Orden, men kendtes aldeles ikke dengang. Fra 1834—40 udgav Selskabet Tidsskriftet »Have-Tidende«. Allerede i 1832 begyndte Selskabet at arrangere mindre Udstillinger og Fremvisninger, og det har fortsat hermed omtr. aarlig indtil vore Dage. Ved en Udstilling 1840 uddeltes for første Gang Præmier, hvad man senere vedblev med, og hvortil Christian VIII i 1842 gav et indtil videre aarligt Tilskud af 600 Rdl. Tidlig fik Selskabet en Have i Kjøbenhavn, der ganske vist flere Gange er bleven flyttet, men som altid har været drevet som Mønsterhave. Ved Prøvedyrkning med nyere Køkkenurter, Frugtsorter og Prydplanter og Uddeling af Frø og Planter til Medlemmerne har det udfoldet en betydningsfuld Virksomhed, ligesom det ogsaa ved Tilvejebringelsen af Bøger med letfattelig Vejledning til Dyrkning af forskellige Haveplanter har virket til Gavn for Havebruget. Af andre bestaaende Foreninger kan nævnes Jysk Haveselskab, der blev stiftet i 1873, og som særlig virker for Frugttrædyrkningen i Jylland; for Øernes Vedkommende arbejdes der i lignende Retning af Østifternes Forening til Frugtavlens Fremme, der blev dannet i 1889. Almindelig dansk Gartnerforening har til Trods for, at den først blev stiftet i 1887, et betydelig større Medlemstal end nogen anden af de nævnte Foreninger. Dens Formaal er at arbejde hen til Sammenhold blandt alle danske Gartnere samt at fremme Gartnerstandens Interesser ved Afholdelse af Havebrugsudstillinger, ved Undervisning af Gartnerelever og Udgivelse af Lærebøger i Havebrugets forskellige Discipliner. Den udgiver et Tidsskrift, »Gartner Tidende«, der udgaar en Gang ugentlig. Hds. Maj. Dronningen er Foreningens Protektrice. *L. H.*

Danske Hedeselskab, det, blev stiftet 28. Marts 1866 ved et Møde i Aarhus, til hvilket Initiativet udgik fra E. Dalgas, M. Drewsen og G. Morville. Tanken om at opdyrke de jydske Heder havde været fremme allerede før Midten af det 18. Aarh., og mod Slutningen blev der gjort ret omfattende Forsøg med Træplantning. Spørgsmaalet vedblev at optage Sindene, indtil det efter Tabet af Hertugdømmerne i 1864 antog mere bestemte Former, saaledes at der i 1866 samtidig blev gjort 3 forskellige Tilløb til at løse det ved Dannelsen af Selskaber. Det d. H., under Bestyrelse af Dalgas (admin. Direktør), Morville og F. Mourier-Petersen (Formand) samt et Repræsentantskab, samlede dog snart alle Bestræbelser under sig; dets Formaal var paa enhver Maade at »fremme Frugtbargøreisen af de jydske Heder«, og det vilde have alle, ikke mindst Hedeboerne selv, med i Virksomheden. Denne gik væsentligst ud paa at forbedre Vejforholdene, at udbrede Engvanding og Mergling samt at fremme Træplantning, senere er Opdyrkning af Moserne kommen med; Selskabet skulde hjælpe med til at hidføre de mere almindelige Betingelser for disse Arbejder og yde Hedeboerne gratis Vejledning ved Udførelsen. Virksomheden er bleven ledet med stor Dygtighed og med en brændende Kærlighed til Sagen; Træplantningen har vel altid været betragtet som Hovedsagen, men de andre Sider have maaske virket fuldt saa meget til at skaffe Selskabet Tilslutning fra Befolkningen; denne er bleven paavirket ved en stor Mængde Foredrag og populære Skrifter og end mere ved Vejledning paa Stedet, idet Dalgas og Selskabets Funktionærer uafbrudt færdedes paa Heden. Resultatet er da ogsaa stort; siden 1866 er Landevejenes samlede Længde i de 3 Hedeamter (Ribe, Ringkjøbing og Viborg) stegen fra 1,350 til 1,600 Km.; i Hederne er der nu ca. 6,600 Hekt. Vandingseng med 360 Km. tilhørende Vandingskanaler, og man kan sige, at næsten alt brugeligt Vand ogsaa er taget i Brug; til 2 af de ca. 1,250 Mergelgrave er der knyttet 45 Km. Sporbane, ligesom Selskabet har faaet iværksat en meget billig Mergeltransport paa Statsbanerne; før 1866 fandtes der godt 5,500 Hekt. Plantage i de jydske Heder, men 1892 ca. 61,600 Hekt., af hvilke vistnok Halvdelen kan siges at være tilplantet (med Rødgran og Bjærgfyr i Blanding eller hver for sig). Der er dannet en stor Mængde Interessentskaber o. 1. samt Plantningsforeninger, foruden at adskillige Sognekommuner have taget sig af Sagen, og en væsentlig Del af Hjælpen ydes nu ved, at der uddeles Planter gratis eller til nedsat Pris. Paa sine egne Plantage-, Eng- og Mosearealer udfører Selskabet Forsøg og uddanner Elever. Dets lønnede Funktionærer vare ved Dalgas's Død: 3 Kontorbetjente, 8 Skovridere, 5 Plantører, 7 Plantningsassistenter, I Engingeniør, 1 Mosekulturingeniør og 2 Mergelsøgere; foruden den førnævnte Bestyrelse har Selskabet ulønnede Forretningsførere rundt om i Landet og ligeledes ulønnede Forstandere for Smaaplantningsarbejdet rundt om i Heden. Antallet af Medlemmer er (1895) ca. 4,800 med et samlet Bidrag af ca. 21,000 Kr. aarlig; fra Kommuner og offentlige Stiftelser modtager Selskabet ca. 10,500 Kr. og fra Statens Side ca. 80,000 Kr. aarlig. Indtægten har været stadig stigende en Tid lang. Den egentlige Understøttelse gennem Hedeselskabet er betinget af, at vedkommende Areal bliver fredskovspligtigt. For det Tilfælde, at Selskabet skulde opløse sig, ere dets Ejendomme skænkede til Staten. — 1895 overtog Forstkandidat P. G. K. Borch Pladsen som administrerende Direktør. (Litt.: Hedeselskabets Tidsskrift og andre Skrifter; A. Oppermann, »Dalgas og Hedeplantningen« [Tilskueren. 1894]). *C. V. P.*

Danske Hest se Hesteracer.

Danske Hund se Hunderacer.

Danske Kancelli se Kancelli.

Danske Konsulater. Særlig for Handels- og Søfartsforholds Skyld i Udlandet er Konsulatvæsenet oprettet. Omkring paa de fem Verdensdeles betydeligere Handelspladser har Regeringen hidtil beskikket der bosatte danske eller fremmede Købmænd til Konsuler d: *consules electi* i Modsætning til *consules emissi.* Disse sidste, som dog kun sjældnere anvendes, er særlig udsendte fra Hjemlandet til den udenlandske Handelsplads og oppebære i deres Egenskab af virkelige Embedsmænd fast Lønning af Statskassen, hvorimod de sædvanlige Konsuler i Henhold til L. 14. Apr. 1893 erholde aarlig Godtgørelse gennem Udenrigsministeriet og nyde visse Sportler for de af dem til pri-

vate uden for de sædvanlige Skibsfartssager ydede Tjenester og ere berettigede til at drive deres almindelige borgerlige Erhverv ved Siden. Enhver Konsul maa, forinden han kan optræde som saadan, først være anerkendt ved Meddelelse af Exekvatur, som det hedder, af den Stat, paa hvis Landomraade han skal gøre Tjeneste. Det er imidlertid Tanken i den nysnævnte L. af 1893 — der i Stedet for den tidligere Konsulatsafgift, som opkrævedes, naar et Handelsskib anløb Havne, hvor danske Konsuler vare ansatte, har fastsat en bestemt aarlig Afgift til Statskassen af hvert Skib over 50 Reg. Tons, nemlig 50 Øre for Damp- og 17 Øre for Sejlskibe, — fremtidig paa de vigtigste Pladser at afløse de nuværende valgte Konsuler med fastlønnede Konsuler, der have dansk Indfødsret, men som paa den anden Side ikke maa drive private Forretninger.

For Konsulerne, af hvilke de øverste føre Titel af Generalkonsuler og de laveste af Vicekonsuler, og som paa fjernere, mindre civiliserede Pladser ofte endog udrustes med diplomatisk Myndighed, er der Tid efter anden blevet udfærdiget almindelig gældende Instruktioner, af hvilke den seneste er af 24. Marts 1868. — Ifølge denne paaligger det Konsulerne til Udenrigsministeriet at gøre periodiske Indberetninger om Handelens Gang, Høstens Udsigter og Udfald, Sundhedsforholdene og Forandringer i Sø- og Handelslovgivningen, Fyr-, Lods- og Karantæneveesenet o. s. v. I Tyrkiet og de udeneuropæiske Stater, hvor danske og under dansk Beskyttelse staaende Personer ifølge folkeretlig Sædvane eller Traktat ikke ere undergivne Landets Jurisdiktioner, kan Udenrigsministeren nu i Henhold til L. af 15. Febr. 1895 tillægge Konsulerne Doms- og Øvrighedsmyndighed, saaledes at de blive kompetente som Dommere i alle civile og kriminelle Sager, der falde inden for det dem af Ministeriet anviste territoriale Omraade. I civile Sager, der skulle begynde med en Forligsmægling, kunne deres Afgørelser indankes for Landsover- samt Hof- og Stadsretten i Kjøbenhavn som 2. Instans; hvorhos Konsulerne kunne eksekvere de af Hjemlandets Retter og af dem selv afsagte Domme, foretage Auktioner, Skifter og Notarialforretninger. — I kriminelle Sager tillægges der Konsulen samme Myndighed som en Undersøgelsesdommer, ogsaa i Henseende til at undergive de paagældende Varetægtsfængsel. Naar der bliver Spørgsmaal om Fængselstid i længere Tid end 6 Maaneder, sendes vedkommende til Kjøbenhavn for der at dømmes af Kriminal- og Politiretten; mindre Straf kan Konsulen idømme, dog at han, hvis der skal anvendes Fængsel eller Bøder over 200 Kr., skal medtage 2 Bisiddere, helst bosatte, hæderlige danske, som Meddommere. Konsulerne skulle aarlig gøre Indberetninger om de af dem behandlede Sager; de med samme forbundne Udgifter afholdes af Statskassen. For øvrigt kunne Konsulerne udstede almindelige Anordninger angaaende Politiforhold o. desl. og for Overtrædelser deraf fastsætte Straf, dog ikke højere end Bøder paa 50 Kr., ligesom det er deres Pligt at holde Fortegnelse over alle i deres Kreds saavel fast bosatte som de fast Ophold havende Danske. — Ifølge L. af 19. Febr. 1892 kan Udenrigsministeriet endelig meddele Konsulerne overhovedet (ogsaa de i Europa fungerende) Bemyndigelse til at foretage borgerlig Vielse, naar begge eller den ene af de vordende Ægtefæller ere danske, med samme Virkning, som om Vielsen var sket i Danmark, alt under Iagttagelse af de nærmere i Loven givne Forskrifter, sigtende til at forebygge lovstridige Ægteskaber og at sikre Beviset for Vielsen.

Særlig med Hensyn til Skibsfarten er det Konsulernes Sag at vaage over, at det danske Flags traktatmæssige Begunstigelser ikke forholdes det, og at Flaget paa den anden Side ikke misbruges eller uberettiget føres, og det er i Henhold til L. af 14. Apr. 1893 paabudt enhver Skibsfører, som indkommer i fremmede Havne for at losse eller lade, før sin Afgang derom skriftlig at underrette Konsulen. — I Tilfælde af Søulykke eller Rømning af Mandskab skal Konsulen af yderste Evne bistaa Rederne og Skipperne, bl. a. ved Oprettelsen af Bjærgningskontrakter og ved Hjemsendelsen af skibbrudent Mandskab o. s. v.

Endnu skal tilføjes, at de vigtigste fremmede Handelslande paa deres Side ligeledes have Konsuler og Konsularagenter paa de betydeligere danske Handels- og Søfartspladser, og at disse paa samme Maade som deres danske Kaldsfæller i Udlandet, forinden de kunne begynde deres Virksomhed her, maa være anerkendte af Regeringen. Af danske Konsuler i fremmede Lande er Tallet for Tiden (1895) steget til omtr. 500 eller derover. *C. V. X,*

Danske Kunstindustrimuseum, det. Tanken om at følge med i den Bevægelse, der blev indledet ved Oprettelsen af South-Kensington-Museet i London efter Afholdelsen af den første Verdensudstilling 1851, kom først sent frem i Danmark. Den af Hetsch en rum Tid tidligere skabte Bevægelse for Samarbejde mellem Kunst og Industri droges ikke i den Retning. Først 1867 nævnes Sagen i Industriforeningen i Kjøbenhavn, og en Beslutning om at arbejde hen imod et d. K.'s Virkeliggørelse vedtoges først 1883 i den efter Forslag af Etatsraad Philip Schou. Men samtidig styrkedes Tanken ogsaa andensteds fra, idet Brygger Carl Jacobsen og Hustru 13. Marts s. A. oprettede »Ny Carlsbergs Museumslegat«, for hvis Renter der aarlig skulde indkøbes kunstindustrielle Genstande til et kommende d. K. Industriforeningens Program angik imidlertid mere end et Museum; det omfattede Udgivelsen af et kunstindustrielt Tidsskrift, Afholdelsen af en kunstindustriel Udstilling og først derefter Oprettelsen af et kunstindustrielt Museum. Jan. 1885 begyndte Foreningen herefter »Tidsskrift for Kunstindustri«, Jubilæumsaaret 1888 afholdtes den nordiske Udstilling i Kjøbenhavn med en betydelig kunstindustriel Afdeling, hvori Europa's toneangivende kunstindustrielle Lande deltog, og endelig stiftedes 7. Aug. 1890 af delegerede fra Industriforeningen og Ny Carlsbergs Museumslegat d. d. K. under Ledelse af Hofjuveler C. Michelsen, der efter Etatsraad Philip Schou var bleven Formand i Industriforeningen. Efter den for Museet vedtagne Grundplan er dets Formaal »at fremme dansk Kunstindustri dels ved at udvikle den faglige Dygtighed, dels ved at udbrede forøget Kundskab til og nære Interessen for Kunstindustri hos Befolkningen«. Bestyrelsen dannedes af 5 delegerede fra Industriforeningen, 5 fra Ny Carlsbergs Museumslegat, 5 fra de private Bidragydere samt I delegeret fra henholdsvis Indenrigsministeriet, Kultusministeriet og Kjøbenhavn's Kom-

mune med Industriforeningens Formand som født Formand i de første 10 Aar. Fra 1. Septbr. 1893 ansattes Sceneinstruktør ved det kgl. Teater Pietro Krohn som Museets Direktør. Til det saaledes dannede Museum indkom der straks en Række Gaver, og paa en bag Industriforeningen liggende Grund, som Kjøbenhavn's Kommunalbestyrelse skænkede, opførtes 1892 — 94 efter Professor V. Klein's Tegning en Bygning, til hvilken Staten ydede 125,000 Kr. 20. Juli 1894 fandt i Kongehusets Nærværelse en højtidelig Indvielse af Bygningen Sted, og samtidig aabnedes en kunstindustriel Udstilling, efter hvis Afslutning Oktbr. s. A. Museet er under Indretning i de for det bestemte Lokaler. Det er Tanken, at det foruden om Dagen ogsaa skal være aabent i bekvemme Aftentimer, navnlig af Hensyn til de i Industriens Tjeneste arbejdende. Og ved Siden af de egentlige Museumsgenstande vil det faa et Bibliotek med en rig, praktisk ordnet Billedsamling, ligesom det vil komme til at virke ved temporære Udstillinger og Foredrag. Den bekendte Winding'ske Samling af grafiske Blade er skænket til Museet, og Hertugen af Cumberland har i Museet deponeret den af ham erhvervede Magnussen'ske Samling af Træarbejder fra Hertugdømmerne. Fra Staten modtager Museet indtil videre 10,000 Kr. om Aaret, fra Industriforeningen 6,000 Kr., fra Ny Carlsbergs Museumslegat 4,500 Kr., fra private Bidragydere ca. 6,000 Kr., og for de Lokaler i Museumsbygningen, som det ikke selv benytter, oppebærer det ca. 15,000 Kr. i Lejeindtægt. *C. N.*

Danske Landhusholdningsselskab, det kgl., er ældst blandt de danske landøkonomiske Selskaber, 30 Aar ældre end den første Landboforening. Dets Oprettelse var et Udslag af Datidens agrariske Rørelser; rundt om i Europa oprettedes i Midten af 18. Aarh. landøkonomiske Selskaber, i England 1753, i Frankrig 1761 o. s. v. Som det danske Selskabs Stiftelsesdag regnes 29. Jan. 1769. Dets Oprettelse skyldtes væsentligst de patriotiske Bestræbelser, der udfoldedes af Mænd, der vel ikke vare knyttede direkte til Landbruget, men havde et klart Blik for at faa dette, som de andre borgerlige Erhverv, ophjulpet. Skal nogen enkelt nævnes som Selskabets egentlige Stifter, bliver det Statsøkonomen Chr. Martfeldt, der straks valgtes til dets Sekretær og forfattede »Plan og Indretning for det danske Landhusholdningsselskab, oprettet for at opmuntre ved Priser og Præmier Landmanden, Kunstneren og Haandværksmanden udi Hans Kongelige Majestæts samtlige Riger og Lande«. Selskabet blev da stiftet ikke blot for Landbrugets, men ogsaa for Kunstens og Haandværkets, for Handelens og Fiskeriets Skyld, dog lægger det fra første Færd af Hovedvægten paa Landbruget, i 19. Aarh. udskyder det saa de Virksomhedsgrene, der ikke staa i nøje Forbindelse med dette, og i den nyere Tid er, efterhaanden som Landboforeningernes Virksomhed er tiltagen, dets Virksomhed atter indskrænket til særlig at omfatte de større landøkonomiske Opgaver.

Selskabet fik straks fra sin Oprettelse Vind i Sejlene. En Del fremragende Mænd — Bernstorff'erne og Reventlow'erne, Colbjørnsen, Stampe o. m. a. — indmeldte sig, Kongen ydede det et særligt Tilskud, det fik Portofrihed og Lokale anvist i Prinsens Palæ, hvor dets Møder uafbrudt ere afholdte, J. H. E. Bernstorff overtog Præsidentstillingen o. s. v. Næppe oprettet, ejer det da straks Indflydelse, og hurtig faar det Betydning for Landbrugets Udvikling, en Betydning, der har holdt sig ned til vore Dage. Selskabet holdt sig uden for de egentlige Reformkampe, der gik forud for de store Landboreformer i Aarhundredets Slutning, men dets Virksomhed blev af eminent Betydning ikke blot for Landbrugets tekniske Udvikling, men ogsaa derved, at Regeringskollegierne ofte indhentede dets Betænkninger og fulgte dets Raad. Det begyndte straks med at virke for Kartoffeldyrkning og Kløveravl, for Oprettelsen af mindre Teglværker, det udsatte Prisopgaver, det støttede Landboflid etc. Og allerede Efteraaret 1770 tog Selskabet Spørgsmaalet om Svingplovens Indførelse op, og fremfor nogen knyttede det sit Navn til Gennemførelsen af denne Reform, en af de betydningsfuldeste i det danske Landbrugs tekniske Udvikling. Det vil overhovedet være vanskeligt at nævne en eneste Gren af Landbruget i Danmark, paa hvilken Selskabet ikke har øvet en heldig Indflydelse; hvad her fremdrages, er kun de vigtigste Eksempler: det kan da først nævnes, at Selskabet i høj Grad har bidraget til at fremme Oplysningen blandt danske Landmænd. Allerede 1820 begyndt«« det sin — stadig fortsatte — Lærlingeinstitution, hvorved unge Bøndersønner ved Selskabets Mellemkomst anbringes som Lærlinge hos fremragende Landmænd, hvad der i høj Grad har bidraget til de mindre Jordbrugeres praktiske Uddannelse. At den første danske Landbrugsskole, Frijsendal i Jylland, blev oprettet (1837), skyldes i væsentlig Grad Selskabet, der ligeledes har støttet Oprettelsen af andre Læreanstalter og medvirket til Landbohøjskolens Oprettelse (1858). Gennem sit, ved dets Hundredeaarsjubilæum stiftede »Fond til Landmænds Uddannelse« hjælper det ubemidlede unge Landmænd til at studere paa Landbohøjskolen. Fremdeles har det udgivet eller understøttet en Mængde gode Landbrugsskrifter — lige fra de siden 1782 fortsatte aarlige Afhandlinger i Almanakken og de 19 Amtsbeskrivelser (sluttede 1844) til de 1888 paabegyndte »Landboskrifter«, der udgives med Understøttelse af det Raben-Levetzau'ske Fond. Endelig bør det i denne Sammenhæng nævnes, at Selskabet 1857 bragte den Foredragsvirksomhed i Gang, der stadig fortsættes, og ved hvilken Videnskabens Lys ofte er kastet ind over Landbruget, og at det, ligeledes fra 1850'ernes Midte, har virket for Uddannelsen af Mejeribodkere, senere af Mejeribestyrere og Mejersker. — Dernæst er der Opgaver, som Selskabet har taget Initiativet til, indledet og fortsat, til de vare saa modnede og afklarede, at Staten rettest førte dem videre. Dette gælder saaledes om de meteorologiske Iagttagelser, som Selskabet paabegyndte 1859 og fortsatte til Meteorologisk Instituts Oprettelse 1873, og om Uddannelsen og Lønningen af Landbrugskonsulenter, som Selskabet ligeledes forestod, til deres Virksomhed havde vundet en saa almindelig Anerkendelse, at Staten overtog deres Løn, medens Selskabet vedblivende har Ledelsen af en væsentlig Del af Konsulentvirksomheden. Eller der er Opgaver, som Selskabet fremmede, til de kunde henvises til faglige Specialforeninger; saaledes virkede det for Uddannelse i Engvanding af unge Landmænd og for Træplantning i Jylland, indtil Hedeselskabet blev oprettet (1866). Endelig er der Opgaver og For-

søg — paa Agrikulturkemiens Omraade, til Plantekulturens Fremme etc. — som Selskabet har ført frem ved egne, eller væsentligst ved egne Kræfter.

Et af de Omraader, paa hvilket Selskabet utvivlsomt har indlagt sig størst Fortjeneste, er Afsætningens. Lige fra den regelmæssige Dampskibsforbindelse med England ved dets Initiativ etableredes 1865 til den Dag i Dag, har Selskabet med overlegen Dygtighed arbejdet for Landbrugets Afsætningsforhold, ofte med Held fjernet de Farer, der truede disse, eller, hvor dette ikke lod sig gøre, fundet ny Muligheder, prøvet andre Fremgangsmaader og forsøgt ny Markeder. Det vil da forstaas, at Landhusholdningsselskabet med Rette ved mangfoldige Lejligheder har staaet som det danske Landbrugs naturlige Repræsentant over for Udlandet og Regeringen. Den sidste benytter det stadig, og navnlig da i den nyeste Tid, som Konsulent i Landbrugsspørgsmaal. — 1872 blev Selskabet ved en Lovrevision bragt i umiddelbar Forbindelse med Landboforeningerne; disse vælge nemlig Halvdelen af Bestyrelsesraadets 36 Medlemmer, medens den anden Halvdel og de 3 Præsidenter vælges af Selskabets Medlemmer. Medlemsantallet har i de senere Aar været mellem 750 og 800; det aarlige Medlemsbidrag er 20 Kr. Selskabets Grundfond er ca. 300,000 Kr. og dets aarlige Indtægt ca. 50,000 Kr., hvoraf Statskassens Tilskud udgør mellem 13 og 14,000 Kr. *H. H—l.*

Danske LOV, Navnet paa den af Kong Christian V udstedte, almindelige Lovbog af 1683 for Kongeriget Danmark. — Den Mangel paa Enhed, som den danske Ret i Middelalderen udviser (se Danmark, Retsvæsen), var der fra Christian II's Tid delvis blevet raadet Bod paa, idet der var udkommet en Række Recesser og Ordinanser, der paa vigtige Omraader indførte samme Ret i hele Riget, men endnu i 17. Aarh. var der dog meget langt tilbage til, at der kunde siges at herske Retsenhed i Riget, og det var da en ganske naturlig Opgave, der tilfaldt den enevældige Kongemagt at sørge for Rettens Enhed. Det var dog ingenlunde nok, at der fandt en Kodifikation af Lovene Sted; selve Lovstoffet trængte i høj Grad til en Revision, til en Sigtning, saaledes at alt det meget forældede og uhensigtsmæssige fjernedes. Kong Frederik III tog vel straks efter Enevældens Indførelse fat paa Sagen, men han havde ingenlunde straks Blik for Opgaven i dens hele Omfang; thi hans Brev af 26. Jan. 1661, hvorved han udnævnte en Kommission af 8 adelige, 4 lærde og 10 borgerlige, paalagde kun denne Kommission at forfatte en ordentlig og vel funderet Rettergangsproces og Form, og dernæst i dette Riges forrige Lov at rette det, der ikke passede med »den kgl. Arveregering« — altsaa en meget begrænset Kodifikation og Revision. Da den nævnte Kommission ikke udrettede noget af Betydning, nedsattes ved Kongebrev af 16. Novbr. 1662 den 2. Lovkommission, bestaaende af 4 Mænd af den store Kommission; men heller ikke denne udrettede, hvad der var paalagt den, og Kongen maatte ved Brev af 23. Febr. 1666 udnævne den 3. Lovkommission. Under dennes Forhandlinger kom man først ret til Klarhed over, at en fuldstændig Lovkodifikation var nødvendig, og fra Kommissionens to mest lovlærde Medlemmer, Lic. jur. Peder Lassen og Professor Rasmus Vinding, fremkom der Udkast til en almindelig Lovbog. Vinding's Udkast, den saakaldte *Codex Fredericius*, forelagdes Kongen 1667, og 1669 var Vinding færdig med den ham paalagte Omarbejdelse af sit Udkast, hvori der ogsaa er indført Forbedringer og Udvidelser af de hidtil gældende Love. Dette saakaldte »første Projekt« blev trods al Modstand fra Peder Lassen og hans Venners Side og uagtet al senere Revision og Ændring det Grundlag, hvorpaa der siden arbejdedes. Det ved Frederik III's Død 1670 standsede Lovbogsarbejde genoptoges af den af Christian V 1672 nedsatte 1. Revisionskommission, der gennemgik R. Vinding's Projekt, saaledes at især P. Lassen's Kritik kom til Orde og toges til Følge. 1675 udnævntes den 2. Revisionskommission, der for en stor Del omgjorde det af den forrige Kommission foretagne Arbejde og fremskaffede R. Vinding's tredje Udkast, det saakaldte »sidste Projekt«. Den 1680 nedsatte 3. Revisionskommission gennemgik atter de fremkomne Udkast; men da Kommissionens Arbejde ikke fuldendtes, blev der ved Kongebrev af 16. Apr. 1681 udnævnt en 4. og sidste Revisionskommission, der paa ny foretog et fuldstændigt og omhyggeligt Gennemsyn af Vinding's »sidste Projekt«, hvormed man blev færdig inden Aarets Udgang, saaledes at Kongen 3. Jan. 1682 kunde billige det endelige Udkast og paabyde dets Trykning. Lovbogen blev derpaa forsynet med en 15. Apr. 1683 dateret Fortale, der mulig er forfattet af Povl Nielsen (Rosenpalm), og ved Frd. 23. Juni 1683 blev det befalet, at Loven skulde tinglæses, og at den skulde træde i Kraft 3 Maaneder efter Tinglæsningen.

Lovbogen, hvorved der i alt væsentligt — med. Undtagelse især af den ældre Økonomi- og Politilovgivning — tilvejebragtes en Kodifikation og Revision af den i det egentlige Kongerige Danmark gældende Ret, er et efter sin Tids Forhold udmærket Værk, der er affattet i et ualmindelig godt, jævnt og klart Sprog. Loven har været varsom med at indføre anden fremmed Ret end den, der fandtes optaget og indarbejdet i den ældre Lovgivning, og har i det hele bevaret en national Karakter, den tidmærker sig ved sin Stræben efter Lighed for Loven, ved Omsorg for den personlige Frihed og ved en i de Tider ualmindelig Humanitet; den har derfor ogsaa været et fortrinligt Grundlag for Udviklingen af den senere danske Ret. Hvorledes Lovens udmærkede Egenskaber anerkendtes ikke blot her, men ogsaa i Udlandet, fremgaar bedst af den i den nyeste Tid fremdragne Kendsgerning, at Kong Frederik Vilhelm I af Preussen 1713 forgæves stræbte at faa udarbejdet en Landret med D. L. som Mønster, se »Tidsskr. f. Retsvæsen« [1893, S. 369].

Loven er i Tidens Løb udkommen i flere Udgaver, sidste (med Kildehenvisninger) besørget af V. A. Secher [1891]. (Litt.: Aubert, »De norske Retskilder« [1877]; V. A. Secher og C. Stöchel, »Forarbejderne til Kong Christian V's D. L.« [Kbhvn. 1891—94]). *Ludv. H.*

Danske Magazin se Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog.

Danske Raderforening, den, stiftet i Kjøbenhavn 1853, har til Opgave at fremme og støtte Udgivelsen af danske Kunstneres Originalraderinger og at udgive disse i I a 2 aarlige Hæfter, indeholdende 5—7 Blade (fra 1891), der omsendes til Medlemmerne. Siden 1854 er i alt udgivet 150 Bl. (1895), af hvilke

120 endnu ere at faa hos Kobberstikhandlere i Kjøbenhavn. Blandt de vigtigste bidragydende Kunstnere skulle nævnes: Carl Bloch 3 Bl., Exner I Bl., Constantin-Hansen 1 Bl., Heinr. Hansen 2 Bl., O. Haslund 6 BL, P. Ilstcd I BL, V. Kyhn 8 BL, C. A. Kølle 2 BL, C. Locher 2 BL, I. T. Lundbye 30 Bl. (deriblandt 13 Bl. Træsnit), Ernst Meyer 1 BL, Viggo Pedersen 1 BL, Edvard Petersen 6 BL, L. Ravn-Hansen 14 BL, J. Roed 2. BL, Fr. Schwarz 2 BL, S. Simonsen 1 Bl. og J. V. Zillen 9 Bl. Se endvidere om dansk Radererkunst: »Vervieltaltigendc Kunst der Gegenwart, III« (Radierung) af Sig. Muller [Wien 1892]. *A. Ls.*

Danske Samling se Nationalmuseet.

Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, det kgl., blev stiftet 8. Jan. 1745 af Jakob Langebek, der da kun var 35 Aar gl., i Forening med 4 endnu yngre Mænd; dets Formaal var at udgive Aktstykker til Oplysning af Fædrelandets Historie, og det vandt straks megen Sympati, saaledes at det allerede 1746 fik Prædikatet »kongeligt«, og at der aabnedes det fri Adgang til Arkiverne. I sine første Aar udfoldede Selskabet ogsaa under Langebek's Ledelse en omfattende Virksomhed; af dets Tidsskrift, »Danske Magazin«, udkom inden 1752 6 Bd.; det bekostede Udgivelsen af Ole Worm's Breve og af Schioning's Værk over Norge's gamle Geografi, og i det holdt Langebek sin lærde Jubeltale over Christian I. Snart gik Virksomheden dog i Staa; Langebek blev fuldt optagen af andre Opgaver, og først efter hans Død vaagnede Selskabet lidt efter lidt til nyt Liv. Magazinet blev fortsat, om end yderst langsomt; 1810 blev Selskabet forenet med et 1777 stiftet »Genealogisk-heraldisk Selskab« og fuldendte det af dette paabegyndte »Dansk Adelslexikon« [2 Bd., 1782 — 1814]. Den i 19. Aarh. stedse stigende Interesse for Fædrelandets Fortid skaffede efterhaanden Selskabet gunstigere Vilkaar at arbejde under, og det ejer nu baade en lille Kapital og nyder en fast aarlig Understøttelse af Staten. Medens de Samlinger af Haandskrifter og Breve, hvorpaa Selskabet oprindelig lagde megen Vægt, senere ere overdragne til de nu saa let tilgængelige offentlige Biblioteker og Arkiver, bestaar dets Hovedvirksomhed stadig i Udgivelsen af »Danske Magazin« med dets rige Indhold af Aktstykker til Danmark's Historie; 1836 fuldendtes anden Række heraf (»Ny Danske Magazin«), og nu (1895) er man allerede naaet til 5. Rækkes 3. Bd. eller har udgivet i alt 27 Kvartbind. Ved Siden deraf har Selskabet dog ogsaa offentliggjort særskilte Udgaver af vigtige Kildeskrifter (»Ribe Oldemoder« [1867], »Dueholms Diplomatarium« [1872]) eller Aktstykkesamlinger (*Diplomatarium Vibergense* [1879]); tillige bør nævnes »Ældste danske Archivregistraturer« [4 Bd., 1854 — 85], suppleret ved »Eline Gøyes Jordebog« [1892]. Sit 150 Aars Jubilæum fejrede Selskabet 1895 ved at udgive Jakob Langebek's Breve. Selskabets Medlemstal er begrænset til 16 (undtagelsesvis 20); det ledes af en Forstander (1895 Edv. Holm) og en Sekretær (C. F. Bricka). *Kr. B.*

Danske Skytteforeninger. Disses Oprettelse og den stærke Tilslutning, de have fundet i alle Klasser af Befolkningen, ere væsentlig et Udslag af den nationale Oprejsning efter den ulykkelige Krig 1864. D. S.'s Formaal er ved Udbredelse af Færdighed i Skydning og Legemsøvelser blandt Folket at udvikle Evnen og styrke Viljen til at forsvare Fædrelandet, at forberede unge Mænd til at indtræde i Hæren og at vedligeholde Skydefærdigheden hos ældre. Medlemmerne ere dels aktive, dels blot bidragydende. De skydende Medlemmer deles i »yngre Skytter« (under 30 Aar) og »ældre Skytter«. D. S. talte 1894 30 Foreninger, deriblandt 22 Amtsskytteforeninger, Kjøbenhavn's Skytteforcning og akademisk Skytteforening. — Foreningerne ere inddelte i Kredse (1894: 941), i hvilke Øvelserne i Skydning og Gymnastik foretages. D. S. styres som en Enhed af en Overbestyrelse i Kjøbenhavn, bestaaende af 9 Medlemmer, hvoraf 2 skulle være tjenestgørende Officerer af Hæren; Medlemmerne vælges for 3 Aar ad Gangen af et Repræsentantskab, der bestaar af en delegeret fra hver af de enkelte Foreningers Bestyrelser. Overbestyrelse og Repræsentantskab sammentræde hvert Aar ordentligvis i Beg. af April. De daglige Forretninger i Overbestyrelsen udføres af et af denne valgt Forretningsudvalg. Overbestyrelsen bestemmer Skydeskivernes Form og Inddeling m. m., Form og Tidspunkt for Indberetningerne; den kan, naar en Forening ikke retter sig efter de givne Bestemmelser, midlertidig og — med Repræsentantskabets Samtykke — helt afbryde Forbindelsen med den, hvilket bl. a. har til Følge, at de til Foreningen udleverede Vaaben inddrages; den vaager over, at de af Foreningerne vedtagne Love ere i Overensstemmelse med de almindelige Hovedbestemmelser for de D. S. — De enkelte Foreninger styres af en selvstændig Bestyrelse paa mindst 5 Medlemmer, og deres Love faa først Gyldighed, naar de ere godkendte af Overbestyrelsen. D. S. støttes af Staten aarlig ved Udsættelse af Præmierifler, Udlaan af Øvelsesvaaben, Uddeling til nedsat Pris af Ammunition, direkte Pengebidrag til Fremme af Gymnastik og ved større ekstraordinære Bidrag til Afholdelse af og Deltagelse i større Skyttefester. Forbindelsen med Hæren er ret livlig og vedligeholdes ikke alene gennem de to militære Medlemmer af Overbestyrelsen og ved Officerers, Underofficerers og talrige værnepligtiges Deltagelse i Skytteforeningernes Øvelser, men ogsaa ved at der af og til ved de militære Skoler (Skydeskolen, Gymnastikskolen) afholdes Undervisningskursus for vordende Lærere i Skytteforeningerne. 1894 fandtes i de 30 Skytteforeninger 6,170 ældre og 21,652 yngre Skytter samt 11,810 bidragydende Medlemmer og er der blevet bortskudt ca. 2,600,000 Skud. Gymnastik har været øvet i 350 Kredse af 7,696 Medlemmer. Fra Staten have Foreningerne s. A. modtaget til Præmie- og Øvelsesrifler 8,000 Kr., til Ammunition 20,000 Kr., til Gymnastikkens Fremme 12,000 Kr., og der er uddelt 90 Rifler som Præmier og 97 Øvelsesrifler. *E. P.*

Danske Statsbaner. Den første Jærnbane i Danmark (mellem Kjøbenhavn og Roskilde) anlagdes af et privat Selskab efter Koncession af 25. Maj 1844 og aabnedes for Driften 27. Juni 1847, hvorefter Udviklingen i de følgende 20 Aar skred langsomt fremad, indtil den ret begyndte at tage Fart ved Statens direkte Indgriben 1867, da de jydsk-fynske Baner i Henhold til Lov af 14. Marts s. A. overtoges af Staten. Disse Baners samlede Længde udgjorde paa det daværende Tidspunkt 301,3 Km.; men Statsbanenettet har siden da været

Genstand for omfattende og betydningsfulde Udvideiser, saaledes at de af Staten drevne Baner ved Udgangen af Finansaaret 1893—94 havde en samlet Længde af 1,729,4 Km.; denne Statsbanernes Udvidelse er dels gennemført ved ny Anlæg og dels ved successiv Overtagelse af private Jærnbaner (saaledes 1880 af samtlige da eksisterende sjællandske Baner), og de private Baner ere derved efterhaanden reducerede til at omfatte forskellige Siderouter, medens alle Hoved-Jærnvejene ere undergivne Statsdrift. Haand i Haand med Banenettets Udvidelse er gaaet Forbedringer og tidssvarende Forandringer saavel ved Materiellet som ved Driften. Navnlig have saaledes Personvagonerne været Genstand for Forbedringer i Henseende til Komfort (Indførelse af Dampopvarmning, elektrisk [eller Gas-] Belysning m. m. og i den seneste Tid Anskaffelse af Bogievogne), uden at man dog paa dette Omraade er naaet paa Højde med, hvad der præsteres i Udlandet; ligeledes er der efterhaanden anskaffet kraftigere og sværere Lokomotiver, hvad der bl. a. staar i Forbindelse med den Omstændighed, at med Trafikken ogsaa Kørehastigheden successive er forøget (fra en Maksimalfart af 75 Km. pr. Time 1867 til 90,4 Km. pr. Time 1895). Overalt ved de d. S. er der truffet de mest minutiøse Sikkerhedsforanstaltninger, og større Jærnbaneulykker ere derfor saa godt som aldrig indtrufne; ret illustrerende er det Faktum, at af de 145 Mill. rejsende, der i Tidsrummet 1867—94 ere befordrede paa Statsbanerne, ere kun 8 blevne dræbte og 33 saarede og af disse endda henholdsvis 7 og 21 ved egen Uforsigtighed. — Forbindelsen mellem Banelinierne over Sunde og Bælter er etableret dels ved Broer, af hvilke navnlig Broerne over Limfjorden ved Aalborg samt over Masnedsund ere interessante i teknisk Henseende, og dels ved Færger (over Oddesund, Sallingsund og Bælterne samt mellem Masnedø—Orehoved, Helsingør—Helsingborg og Kjøbenhavn—Malmø), der kunne overføre hele Jærnbanetog (se Dampfærge). Ligeledes er Dampskibsforbindelsen Korsør—Kiel 1883 henlagt under Statsbanedriften (Natfarten besørges af danske, Dagfarten af tyske Skibe). Statsbanenettets (se i øvrigt Danmark, Afsn. »Samfærdselsmidler« S. 970) vigtigste Strækninger ere følgende: Gjedser — Kjøbenhavn—Helsingør, Korsør—Kjøbenhavn, Vamdrup — Fredericia — Nyborg og Fredericia—Aalborg—Frederikshavn, der foruden at danne de indenrigske Hovedrouter alle have Betydning som Transitled mellem det sydlige Udland og Sverige og Norge, og navnlig er der ad de to førstnævnte Router, af hvilke den første ved den fra tysk Side etablerede Dampskibsforbindelse mellem Gjedser og Warnemünde staar i direkte Forbindelse med de tyske Hovedbaner, en betydelig gennemgaaende Persontrafik, der da ogsaa har foranlediget Anlægget af en Kystbane fra Kjøbenhavn til Helsingør, der for Transittrafikken vil træde i Stedet for den tidligere benyttede Linie Kjøbenhavn—Hillerød—Helsingør, der dels var længere og dels ikke egnede sig for de hurtigkørende Ekspresstog. — Som nedenstaaende Tal tilstrækkelig godtgøre, er Statsbanedriften ikke nogen Sinecure for Statskassen, idet Driftsoverskuddet langtfra kan siges at staa i passende Forhold til den til Anlæggene anvendte Kapital, og kun een Banestrækning betaler sig klækkelig, nemlig den ca. 10 Km. lange Klampenborgbane, der med sin enorme Persontrafik (1893—94 over 1,700,000 Rejser) giver over 1/40 af Statsbanernes samtlige Indtægter. Antallet af rejsende paa Statsbanerne udgjorde i Finansaaret 1893 — 94 11,384,208; af Gods befordredes der i samme Tidsrum ca. 1,750 Mill. Kg. og af Kreaturer 770,650 Stkr. 31. Marts 1894 vare i alt 6,932 Personer i Statsbanernes Tjeneste (mod 852 1868), og den ved samme Tidspunkt til Statsbaneanlæggene medgaaede Kapital udgjorde en samlet Sum 178,479,349 Kr. (mod 25,622,929 Kr. 1867). Overskuddet af Statsbanedriften var for Finansaaret 1893—94 3,618,995 Kr. mod 249,064 Kr. i Finansaaret 1867—68. *O. K.*

Danske Vaaben. Indtil Beg. af 14. Aarh. var det danske Konge- og Rigsvaaben kun tre Løver eller Leoparder, snart med, snart uden Krone, gaaende over hinanden i et Skjold, der som oftest var bestrøet med Søblade eller Hjerter, som de, bl. a. paa Grund af deres røde Farve, rettest bør kaldes. Foreningen med de andre nordiske Riger og Tronens Overgang til Fyrster af fremmed Æt øgede i den følgende Tid Skjoldets ene til et større Antal Felter, i hvis Anvendelse og Rækkefølge der længe herskede stor Vilkaarlighed. I Reglen førtes dog den samme Følge, som anvendtes i Kongens Titel. Kong Christian III førte saaledes et af Danebrogskorset i 4 Felter delt Hovedskjold med en Skjoldfod: I. med de 3 Løver, 2. med den norske Løve med Hellebard, 3. med de 3 Kroner (som Unionsmærke), 4. med den gotiske Løve over 9 Hjerter og i Skjoldfoden den vendiske Lindorm samt et Hjerteskjold, hvis 4 Felter vise Slesvig's 2 Løver, Holsten's Nældeblad, Stormarn's Svane og Oldenburg's 2 Bjælker. Efter Ditmarskens Erobring ændrede Kong Frederik II dette Vaaben saaledes: Hovedskjoldet uforandret, derpaa et firdelt Midterskjold med Slesvig, Holsten, Stormarn samt Ditmarsken (enRytter), hvorimod Oldenburgog Delmenhorst (et svævende Kors) anbragtes i et delt Hjerteskjold. En ny Forandring, mindre heldig fra et heraldisk Standpunkt, foretog Kong Frederik IV efter Sønderjylland's Inkorporation, idet han flyttede de slesvigske Løver fra Midterskjoldet, som derved kun fik 3 Felter, over til Hovedskjoldet, som nu fik fire Hovedfelter, hvoraf de to nederste hver vare delte i to mindre Felter, henholdsvis med Unionsmærket og Slesvig og med det gotiske og vendiske Vaaben, hvilke to sidstnævnte Kongevaaben saaledes fik Plads efter Hertugvaabenet for Slesvig. Endnu mere Forstyrrelse opstod der, da Kong Frederik VI ved Fredsslutningen 1814 forpligtede sig til ikke mere at føre det norske Vaaben og derefter 1819 gav Konge- og Rigsvaabenet sin nuværende Skikkelse, nemlig: et paa et Hovedskjold lagt Midterskjold, der atter bærer et Hjerteskjold. Hovedskjoldet er ved Danebrogens hvide Kors med rød Rand delt i 4 Hovedfelter: 1. viser tre kronede blaa Løver omsat af ni røde Hjerter i Guldfelt, 2. to blaa Løver i Guldfelt (Sønderjylland), 3. er tværdelt, den øverste Del blaa, deri tre Guldkroner, to foroven, en forneden (for Unionen), den nederste Del delt i to Felter, hvoraf det første er rødt og viser en kronet, hvid Stokfisk (Island), medens det andet er blaat og tværdelt, øverst en hvid Væder (Færøerne), nederst en hvid Isbjørn (Grønland). 4. endelig er tværdelt i to Felter, det øverste Guld, deri en over ni røde Hjerter (fire

over tre over to) gaaende blaa Løve (for de Goter), det nederste er rødt, deri en kronet Guldlindorm (de Vender). Midterskjoldet er helt rødt og delt i fire Felter; 1. har det saakaldte Nældeblad (Holsten), som er Sølv og ved tre Sølvnagler kløvet i tre Dele omkring Midten, som danner et lille af Sølv og rødt delt Skjold; 2. en gaaende Sølvsvane med en Guldkrone om Halsen (Stormarn); 3. en paa en hvid Hest ridende guldharniskklædt Rytter, bærende et blaat Skjold, hvori et svævende Guldkors, og svingende sit Sværd (Ditmarsken) samt 4. et Guldhestehoved (Lauenburg). Hjerteskjoldet endelig er delt i to Felter, det første har to røde Bjælker i Guld (Oldenburg), men det andet Felt et svævende Guldkors i blaat (Delmenhorst). Hovedskjoldet holdes af to Vildmænd med Køller, og omkring det hænger Dannebrogsordenens og yderst Elefantordenens Kæder og Ordenstegn. Det hele Vaaben staar i et af den purpurrøde med Hermelin forede Kongckaabe med Guldkvaster og Bræmmer dannet Vaabentelt, øverst bærende den kgl. Krone. *A. Th.*

Danske Venstre, det. Med dette Navn betegnedes et i Folketinget 8. Novbr. 1884 dannet Parti, som bestod af den tidligere »moderate« Gruppes 23 Medlemmer samt af 21 Medlemmer af den tidligere »radikale« Gruppe, »Folketingets Venstre«, med Berg i Spidsen og 4 Venstremænd, der hidtil havde staaet uden for Grupperne. Anledningen til den ny Partigruppering var et Brud, som var indtraadt inden for den »radikale« Gruppe mellem Berg paa den ene, Hørup og E. Brandes paa den anden Side. De 3 nævnte Mænd havde i Fællesskab ledet Partiets kjøbenhavnske Hovedorgan, »Morgenbladet«, men deres forskellige Syn paa nationale og religiøse Spørgsmaal førte til idelige Rivninger mellem dem, og det var Uenighed paa disse Omraader, langt mere end paa det egentlig politiske, som i Virkeligheden hidførte Adskillelsen. Den formelle Anledning var dog den, at Berg foreslog en Sammensmeltning af sin og den »moderate« Gruppe til eet Parti, medens Gruppens Flertal, 25 Mand med Hørup og Brandes i Spidsen, modsatte sig dette. De 25, der forbleve i »Folketingets Venstre«, kaldtes nu sædvanlig »Europæerne« i Modsætning til d. d. V. Den ny Partiformation fik dog i politisk Henseende ikke nogen stor Betydning, idet Forfatningskonfliktens yderligere Skærpelse i de nærmest følgende Aar medførte, at Venstregrupperne maatte føre en fælles Politik. Efter at det »danske« og det »europæiske« Venstre først vare enedes om at vælge en Fællesbestyrelse og senere om i Reglen at holde fælles Møder, samledes de 26. Oktbr. 1886 paa ny i et fælles Parti, »Rigsdagens Venstre«, som omfattede Venstregrupperne i begge Ting. Spaltningen havde, da »Morgenbladet« gik over i d. d. V.'s Hænder, medført Stiftelsen af et særligt Organ for det »europæiske« Venstre, »Politikken«. *N. N.*

Danske Videnskabernes Selskab, det kgl., blev stiftet 1742 paa en Tid, da Akademierne (s. d.) saa frodig voksede frem rundt om i Europa. Tanken om Selskabet opkom hos Hans Gram, der nærmest tænkte paa et Selskab til Oplysning af Fædrelandets Fortid i Lighed med det svenske »Antikvitets-Kollegium«; han vandt for Tanken Statsministeren Johan Ludvig Holstein og denne atter Kong Christian VI. Det første [Møde holdtes 13. Novbr. 1742 i Holstein's Hus, og Planen udvidedes da allerede til at omfatte baade Historie, Filosofi, Naturvidenskab og Matematik; Selskabet stadfæstedes af Kongen 11. Jan. 1743, og ved flere Pengegaver lagde Christian VI Grunden til Selskabets Formue. Holstein blev den første Præsident; den egentlige ledende Aand var dog Gram, saa længe han levede (død 1748), og de fleste Skrifter, der forelæstes i Selskabets ugentlige Møder, skyldtes ham; 1745 udkom det første Bind af »Skrifter, som udi det Kjøbenhavnske Selskab ere fremlagte og oplæste«, og baade i dette og de følgende Bind udgøre Gram's kritiske Undersøgelser det værdifuldeste. Europæisk Ry vandt Selskabet ved at udgive »Noordens Rejse i Ægypten« [1755] og senere Eggert Olafsen's og Biarne Povelsen's Rejse i Island [1772].

Snart fik Selskabet større Opgaver. Det stillede sig i Spidsen for en Opmaaling og Kortlægning af Danmark, og i de fra 1760 aarlig udgivne »Historiske Almanakker« fremkom de første gode Oversigtskort over danske Landsdele; senere udgaves Kortene særskilt og i forskellig Maalestok, indtil Selskabet 1841 kunde afslutte denne Virksomhed, som siden er overtagen af Generalstaben. Samtidig var man efter udenlandske Akademiers Mønster begyndt paa en dansk Ordbog; først 1793 udkom dog dennes første Bind, og Arbejdet er nu [1895] naaet til Bogstavet U, men Planen har aldrig været tilfredsstillende og er bleven det mindre og mindre, efterhaanden som Sprogvidenskaben er gaaet frem. Imidlertid fortsattes Udgivelsen af de Skrifter, Medlemmerne forfattede; fra 4. Række ere Skrifterne delte i en historisk-filosofisk og en matematisk-naturvidenskabelig Række, og det er især i den sidste, at Tyngdepunktet for Selskabets Virksomhed er kommet til at ligge. Siden 1820 ledede Selskabet ogsaa de meteorologiske Iagttagelser i Danmark, indtil dette 1873—74 gik over til Statens meteorologiske Institut, og ligeledes lod det foretage den store artesiske Brøndboring paa Nyholm (1831—47); et Hovedhjælpemiddel til Studiet af Fædrelandets Historie har det dog givet ved at offentliggøre Værket *Regesta diplomatica historiae Danicae* [2 Bd., 1843 — 70; ny Række, 1. Bd. 1889, 2. Bd. (1895) ufuldendt]. Desuden har Selskabet oftere understøttet Udgivelsen af særskilte videnskabelige Værker, og det har ved Udsættelsen af Prisspørgsmaal fremkaldt adskillige betydningsfulde Arbejder; en ejendommelig Karakter har den »Madvigske Æresmedaille«, der blev stiftet 1883 og hvert femte Aar kan uddeles til et fremragende Værk inden for de Omraader, paa hvilke Madvig selv virkede.

I Spidsen for Selskabet staar en Præsident, en Stilling, hvortil i ældre Tid toges en Stormand med videnskabelige Interesser, saaledes bl. a. A. P. Bernstorff og Schimmelmann og sidst Kronprins Christian Frederik; da denne blev Konge (Christian VIII), vedblev han som »Protektor« at lede Selskabet, og som Æresstilling overgik denne Værdighed til de følgende danske Konger, medens Selskabet nu valgte sin Præsident blandt de egentlige Videnskabsmænd, først A. S. Ørsted, siden Madvig og nu (1895) Julius Thomsen. Hovedbyrden ved Ledelsen falder dog paa Sekretæren; som saadan have fungeret bl. a. H. C. Ør-

sted, Forchhammer, Jap. Steenstrup og nu Zeuthen, der ved sin Side har faaet en »Redaktør« af Skrifterne (Vilh. Thomsen). Foruden Skrifterne udgives regelmæssig »Oversigter over D. V. S.'s Virksomhed«, hvori ogsaa optages mindre Afhandlinger, delvis i fransk Oversættelse. Ved udstrakte Bytteforbindelser med udenlandske Institutioner udbredes Selskabets Skrifter over hele Verden, ligesom det til Danmark's offentlige Biblioteker kan afgive store Mængder af fremmed videnskabelig Litteratur. — »Udenlandske Medlemmer« vælges i et bestemt begrænset Antal; derimod er der intet fast Tal for Medlemmerne fra Indlandet (1895 ca. 50) eller fra de nordiske Nabolande; Selskabets eneste Æresmedlem er nu Kronprins Frederik.

I nær Forbindelse med D. V. S. staar det 1876 stiftede Carlsbergfond (s. d.), og i den Bygning, som dette er i Færd med at opføre lige over for Glyptoteket, vil Selskabet faa sine fremtidige Lokaler, medens det nu holder sine Møder i »Prinsens Palæ«. (Litt.: C. Molbech, »Det kgl. D. V. S.'s Historie i dets første Aarhundrede, 1742—1842« [Kbhvn. 1843]; »Fortegnelse over de af det kgl. D. V. S. i Tidsrummet 1742—1891 udgivne videnskabelige Arbejder« [Kbhvn. 1892]). *Kr. E.*

Dansk Fiskeriforening blev stiftet I. Juni 1887 ved Sammenslutning af »Foreningen til Fiskeriernes Fremme i Danmark og Bilande« og »Dansk Fiskeriselskab«, der begge dengang havde bestaaet i tre Aar. Foreningens Virksomhed omfatter alt Fiskeri, saavel Ferskvands- som Saltvandsfiskeri, og dens Formaal er at virke til Fiskeriets Fremme paa enhver dertil tjenlig Maade. Den støtter dygtige og ihærdige Fiskere ved Pengehjælp i Laan eller Gave og har oprettet en Hjælpefond for forulykkede Fiskere og deres efterladte, fremmer Kendskabet til ny Redskaber og Fiskemaader, søger at ophjælpe Fiskehandelen og Forsendelsen af fersk Fisk og stræber at samle, organisere og oplyse Fiskerstanden dels ved særlige Foredrag, dels gennem Højskolekursus for unge Fiskere. Ved Statens Hjælp er Foreningen bleven sat i Stand til langs Jylland's Vestkyst at oprette en Række »Faresignalstationer« og til at præmiere Jagten paa Sælhundene i de danske Farvande. »Forsikringen for danske Sejlfartøjer til Fiskeribrug«, der er stiftet af D. F., men har sin egen Bestyrelse, modtager ligeledes et aarligt Tilskud af Staten. Foreningen ejer i Kjøbenhavn en Modelsamling og en Udklækningsanstalt for Ferskvandsfisk; den udgiver et ugentligt Medlemsblad, en Aarsberetning og en Række Smaaskrifter af forskelligartet Indhold. *H. J. P.*

Dansk Folkemuseum grundlagdes i Sommeren 1879. I dette Aar afholdt Industriforeningen og *Foreningen »Fremtiden« i den førstnævnte* Forenings Ejendom under Kammerherre Worsaae's Ledelse i en Kunst- og Industriudstilling, ved hvilken der saas en Del af Direktør Bernhard Olsen arrangerede Interiører af Bondestuer, der vakte stor Opmærksomhed. Straks efter Udstillingen dannedes efter Kammerherre Worsaae's Initiativ en af store og smaa Landbrugere, ledende Politikere, Kunstnere og Videnskabsmænd sammensat Komité, der udstedte et Opraab om Gaver til Dannelsen af et d. F., der gennem en Række Interiører skulde give et Billede af de forskellige Stænders kulturhistoriske Forhold efter 1660 i Danmark og de gammeldanske Lande 0. f. Sundet samt Slesvig og Holsten. Det skulde fortsætte Museet for nordiske Oldsager og være Supplement til Samlingen paa Rosenborg. 1879—85 tilvejebragte Bernh. Olsen ved private Bidrag og fra 1882 til lige ved et aarligt Statstilskud, der fra 10,000 Kr. er vokset til 20,000 Kr., de Samlinger, der 8. Aug. 1885 aabnedes som D. F., og som senere ere voksede saa overordentlig, at Museets Lokale, der stadig er det samme som 1885, er aldeles ufyldestgørende. Museet, der fra første Færd er benævnt offentlig Ejendom, har udviklet sig som et selvstændigt Museum under den ovenfor nævnte Komité med Greve F. C. R. Scheel til Stamhuset Rosenkrantz som Formand og Bernh. Olsen som Direktør. Men da Statsmuseerne fra 1. Apr. 1892 samledes under Navn af Nationalmuseum, bestemtes det, at Folkemuseet ved dets eventuelle Indlemmelse i det skulde høre under dets 2. Afdeling. Med Hensyn til dets Virksomhed kan henvises til dets 1892 udgivne illustrerede Vejleder og til dets s. A. udkomne Katalog, der af Hensyn til Museets indskrænkede Lokale har forladt den tidligere Katalogs Inddeling efter Rummene og ordnet Genstandene i saadanne Grupper, at den derved er bleven en fyldig Haandbog i dansk Kulturhistorie, begyndende med Folketro og Folkeskikke, Bylagene paa Landet og Haandværkslavene i Købstæderne og endende med Smykker, Tobaksrygning, Færdselsmidler samt Spil og Leg. Med Hensyn til den Fremtid, Museet ønsker sig, findes, gode Oplysninger i dets Skrivelse af 3. Juli 1890 til Kirke- og Undervisningsministeriet i Anledning af den da paatænkte Ombygning af Prinsens Palæ som det samlede Nationalmuseums fremtidige Hjem. Det hedder i den, at Museet fra første Færd har tænkt paa engang at faa en i saa fri Omgivelser beliggende Bygning, at det kunde »erhverve enkelte for vort Land særlig karakteristiske Bygninger og give dem Plads i en Park omkring den«, og det henviser til, hvad der i saa Henseende er gjort i Norge, Sverige og Holland. *C. N.*

Dansk historisk Forening blev stiftet 14. Febr. 1839 med det Formaal at vække historisk Interesse og at fremme historiske Studier. Det af Foreningen udgivne »Historisk Tidsskrift« er ogsaa blevet Midtpunktet for historisk Granskning i Danmark og udgør nu i alt 35 Bind; ved Siden af det har Foreningen tillige udgivet mange særskilte Arbejder, deriblandt saa vigtige som N. M. Petersen's Bidrag til den danske Litteraturs Historie, Rørdam's Universitetshistorie og Vaupell's Skildring af den slesvigske Treaarskrig. Sin 50-aarige Bestaaen fejrede Foreningen 1889 ved at udgive Joh. Steenstrup's »Historieskrivningen i Danmark i 19. Aarh. (1801—63)«. Medlemmerne modtage alt, hvad Foreningen udgiver; deres Tal, der kort efter Foreningens Stiftelse udgjorde 400, er nu over det dobbelte. D. h. F. staar i Forbindelse med de historiske Foreninger i Norge og Sverige. *Kr. E.*

Dansk Husflidsselskab. Ønsket om paa ny at genoplive den i saa væsentlig Grad bortfaldne gamle danske Husflid blev samtidig fremsat af Ritmester J. A. F. Clauson-Kaas og Lærer i Føvling N. C. Rom. Ved deres Initiativ stiftedes saa 18. Febr. 1873 D. H., for hvilket den førstnævnte blev Sekretær (dog kun til 1880). Husfliden skulde

virke moralsk paa Befolkningen, bidrage til at skabe gode Hjem, men ved Siden heraf ogsaa bringe økonomisk Udbytte, og for disse Maal arbejder Selskabet ved Afholdelsen af Foredrag og Udstillinger, ved Udlaan og Salg af Modeller o. I., men navnlig ved Uddannelse af Husflidslærere og -lærerinder, alt til Støtte for de lokale Foreninger, som Selskabet i størst mulig Udstrækning søger at fremkalde og samle omkring sig. Det tæller nu (1895) ca. 400 personlige Medlemmer og henved lige saa mange Husflidsforeninger, der med deres Bestyrelser i Spidsen hver danne en Kreds med egne Love, hvorefter deres Maal er paa bedste Maade at ophjælpe Egnens Husflid navnlig ved at faa Ungdommen til flittig Arbejdsøvelse i Fritiden. De personlige Medlemmer yde hver et Aarsbidrag af 2 Kr. og Husflidsforeningerne hver 5 Kr., men Selskabets væsentlige Støtte er Statens Tilskud, der, siden det 1874 første Gang modtoges, er vokset fra 2,000 Kr. til 30,000 Kr., saaledes som det i de sidste Aar har været. Hvert Aar i Sommerferien afholder Selskabet et større Kursus i Kjøbenhavn, ved hvilket der undervises i Snedkeri, Drejning, Billedskæring, Kurvefletning, Børstebinding, Paparbejde, kvindeligt Haandarbejde og Vævning. 1894 besøgtes det af 30 Mænd og 20 Kvinder, der delvis understøttedes af Selskabet. Desuden foranstalter det ogsaa mindre Kursus i Provinserne; 1894 afholdtes saadanne i Ulse ved Haslev, i Thorup ved Ringe, i Askov ved Kolding og i Nøreng i Nordsalling. De besøgtes af i alt 96 Mænd, og desuden gennemgik 28 Kvinder et Vævekursus paa Askov. Fra 1888 har forhenværende Skolelærer P. Eriksen i Kolding været Selskabets Konsulent og som saadan Vejleder for de lokale Foreninger. I Kjøbenhavn har Direktør M. Cold som Formand for Forretningsudvalget — en Stilling, han har haft siden 1882 — været den ledende. »Dansk Husflidstidende« er Selskabets Organ. *C. N.*

Dansk Hvidt kaldes, især i Udlandet, fintslemmet Kridt, der benyttes som Malerfarve.

Dansk Ingefær se Arumfamilien.

Dansk Ingeniørforening stiftedes 1. Marts 1892 med det Formaal at »fremme et kollegialt Forhold mellem de danske Ingeniører, hævde den videnskabelig-tekniske Uddannelses Betydning og i det hele varetage Ingeniørstandens Interesser«. Medlemmerne skulle som Regel være Kandidater fra den polytekniske Læreanstalt i Kjøbenhavn eller lignende udenlandske Uddannelsesanstalter eller være Ingeniørofficerer. I sin korte Levetid har Foreningen allerede i flere Retninger med Held virket for Løsningen af forskellige Opgaver, der falde ind under dens ovenfor nævnte almindelige Formaal. *A. O—d.*

Dansk Jagtforening stiftedes 8. Juni 1884; dens Formaal er saavel Vildtets Fredning som Jagtens Beskyttelse i Danmark. Den udgiver maancdlig en Jagttidende og har 1886 arrangeret en Jagt- og Hundeudstilling i Kjøbenhavn, en Hundeudstilling smst. 1888 og 1894 en lignende i Randers. Foreningen udgiver en Stambog over i Danmark værende Hunde af ægte Racer, og det skyldes hovedsagelig Foreningens Initiativ, at der under 8. Maj 1894 er vedtaget i Rigsdagen en ny Jagtlov med betydelig strengere Bestemmelser end dem, der fandtes i den tidligere, og som netop derfor formentlig vil bidrage til Krybskytteriets Indskrænkning. *H. F. F.*

Dansk Jurist kaldes den, der har taget den saakaldte »juridiske Eksamen for ustuderede«, hvilken Eksamen imidlertid nu ved Anordn. 26. Sc-ptbr. 1890 er afløst af den saakaldte »juridiske Fællesprøve« (se i øvrigt Juridisk Eksamen). *E. T.*

Dansk Kvindesamfund er stiftet 1871 med det Formaal »at virke for Kvindernes almenmenneskelige Udvikling, for deres Uddannelse til selvstændigt Erhverv og for at forbedre deres Stilling i Familien, Samfundet og Staten«. Det har bl. a. oprettet Handelsskolen for Kvinder (1872), en Søndagsskole for Kvinder af den arbejdende Klasse (1874), Tegneskolen for Kvinder (1877), et Oplysningskontor for Kvinder (1887) og et Fæstekontor (1888). Samfundet udgiver et Maanedsblad, »Kvinden og Samfundet«, samt Smaaskrifter.

Dansk Livsforsikrings-Aktieselskab „Hafnia" se »Hafnia«.

Dansk Lægeforening se Lægeforeninger.

Dansk Mission blandt Rødkarenerne begyndtes 1884 af Hans Povlsen, en Husmandssøn fra Fyn, der havde besøgt Ryslinge og Askov Højskoler. Ved at høre et Foredrag om Rødkarenerne i Bagindien fik hans Lyst til at blive Missionær i en bestemt Retning, og ledsaget af en Ven, Hans Jørgen Jensen, en Arbejdsmandssøn fra Odense, og hjulpet af Lederne af Askov Højskole rejste han til Byen Toungu i Bagindien, men døde allerede 1886 af Overanstrengelse, da han vilde ernære sig ved sit Arbejde under Indiens Sol; 2 Aar efter døde Jensen; endnu et Par Aar fortsattes Gerningen af Missionær Knudsen og Diakonisse Andrea Gehlert; denne sidste rejste til Kalkutta, og Knudsen opgav 1893 Missionen, da han paa flere Punkter følte sig i Uoverensstemmelse med den lutherske Kirke, og drog til Amerika. (Litt.: H. Nutzhorn, »Hvorledes Hans Povlsen blev Rødkarenernes Missionær« [1887]). *H. O—d.*

Dansk Missionsblad er udkommet siden 1834, i ny Række siden 1866; det bringer Meddelelser fra Missionsmarken i det hele og særlig fra det danske Missionsselskabs Virkefelt; det begyndte med 1 Ark om Maaneden og udkommer nu med 3 maanedlige Ark. Redaktører have følgende Præster været: C. F. Rønne (1834—36), Th. Oldenburg (1837—42), I. F. Fenger (1842—51), N. G. Blædel (1852—57), A. G. Fich (1858—68), C. H. Kaikar (1869—76), L. S. Sørensen (1877—80), H. M. Fenger (1881) og A. C. L. Grove-Rasmussen (fra 1882). *H. O—d.*

Dansk Missionsselskab blev stiftet 17. Juni 1821 af Bone Falck Rønne, Sognepræst i Kongens Lyngby. Det var en fri Forening med det Formaal at bringe Evangeliet til Hedningerne; men den mødte i Begyndelsen mange Hindringer, særlig fra det kgl. Missionskollegium (s. d.), og det blev endog forbudt Præsterne i deres Præstegaarde at ophænge Bøsser, hvori frivillige Gaver kunde nedlægges. Grønland var den nærmeste Arbejdsmark, og Selskabet hjalp her vordende grønlandske Præster til deres Uddannelse, lod grønlandske Bøger trykke og sendte en Kirkebygning til Julianehaab. Desuden traadte D. M. j Forbindelse med det baselske Missionsselskab, understøttede dette med Gaver og udsendte Missionærer gennem det. Til de danske Besiddelser paa Gui-

neakysten fik det udsendt flere Missionærer, af hvilke Sønderjyden Andreas Riis er den mest bekendte. Ved Rønne's Død (1833) blev Grev Holstein-Holsteinborg Formand, og han foranstaltede Udgivelsen af »Dansk Missionsblad« (s. d.); da han døde 1836, blev I. F. Fenger, Sognepræst i Liunge, Formand; under hans Forsæde forsøgte D. M. at gaa ind paa særlig danske Baner uden at bryde sig om Erfaringer fra udenlandske Selskaber, og Præsten Ludvig Daniel Hass rejste 1842 til Lilleasien ledsaget af Seminaristen Christen Michelsen Kold (s. d.) for at evangelisere mellem Muhamedanere, jøder og de affældige kristne Kirker, men han vendte 1847 hjem med uforrettet Sag. Fenger afløstes som Formand 1855 af Dr. H. C. Rørdam, Præst i Hammer, men det gik stadig tilbage med D. M., og der var almindelig Beklagelse over den ringe Deltagelse; 1860 sammenkaldtes det første almindelige Missionsmøde i Nyborg, hvor D. M. blev omorganiseret ved Oprettelsen af Kredsforeninger, og Dr. C. H. Kaikar, Præst i Gladsakse, blev valgt til Formand. 1863 fik D. M. sin første selvstændige Missionsstation, idet Missionær Ochs, der var bleven uenig med det leipzigske Missionsselskab, traadte i dets Tjeneste. Han arbejdede paa Stationen Bethanien i Tamullandet. 1862 blev i Kjøbenhavn oprettet en Missionsskole, der bestod til 1870, da den sprængtes ved den Løventhalske Strid. 1873 afløstes Dr. Kaikar som Formand af Pastor V. Holm. 1882 indtraadte Indremissions Leder Pastor V. Beck i Bestyrelsen, og denne Retning har efterhaanden faaet mest at sige. 1889 blev Provst Vahl Formand og Pastor T. Løgstrup Rejsepræst og Sekretær, samtidig med at Selskabet blev helt omorganiseret og fik ny Love. Kredsforeningsinddelingen blev gennemført, og der findes nu (1895) 578 Kredsforeninger. Missionærerne uddannedes 1870—87 hos private Lærere i Kjøbenhavn, men j 1887 overtog Lic. theol. H. Ussing deres Uddannelse, og de boede hos ham i Vejlby Præstegaard; siden 1890 har Missionsskolen været hos Provst Koch i Herning. 1895 havde D. M. en Indtægt af 110,000 Kr.; dets Organ er »Dansk Missionsblad«; desuden udgiver Sekretæren sammen med Pastor Asschenfeldt-Hansen det lille Blad »Missionsbudet«, som har 21,000 Abonnenter.

D. M.'s Virkeplads er først Indien i Tamullandet, baade i Byen Madras og paa Landet. I Madras arbejdes navnlig blandt de dannede Hinduer, paa Landet er der Stationerne Bethanien, Siloam, Saron og Bethesda, og 1883 begyndtes Arbejdet blandt de tamulsktalende Malyaler paa Sjervarojbjærgene. Menighederne tælle tilsammen (1895) ca. 700 Mennesker. Der virker 8 Missionærer (H.Jensen, Schlesch, Berg, Andersen, Cand. theol. Hansen, Cand. theol. L. P. Larsen, A. Larsen og Hinduen Lazarus) og en Diakonisse (Sara Johansen). 1891 bestemte D. M. at sende Missionærer til Kina, og der ere de teologiske Kandidater Bolvig og Knudsen begyndte at arbejde sammen med en Søster af det røde Kors, Caroline Johansen. Desuden understøtter D. M. Missionen i Grønland og har i en Del Aar givet Bidrag til Santhalmissionen (s. d.). (Litt.: C. H. Kaikar, »Det danske Missionsselskabs Historie« [1871]; T. Løgstrup, »Den nyere danske Mission blandt i Tamulerne« [1885]; »Nordisk Missionshaandbog« [1889]). *H. O—d.*

Dansk-norsk. Under Foreningen med Danmark blev Dansk som bekendt Skriftsprog i Norge og fortrængte efterhaanden det nedarvede Maal fra Byernes dannede Tale. Hermed var et Splidens Frø udsaaet mellem By og Land. Der har da siden 1850'erne hævet sig kraftige Røster for at faa denne Forskel udjævnet, og Reformatorerne have delt sig i to Hovedlejre. De norsk-norske Maalmænd kræve for Landsmaalet, som er en af I. Aasen dannet Normalform for Bygdemaalene, fuld Ligestillethed med det officielle Skriftsprog; herved mene de, at dette sidste i Tidens Løb vil uddø af Landet. Ikke saa vidt gaar det saakaldte dansk-norske Maalstræv, som under Anerkendelse af norsk Kulturs nedarvede Gang hævder, at Udviklingen vil og bør gaa i Retning af det dannede Bysprogs Fornorskning og Hjemliggørelse. Denne sidste Bevægelse har i Henrik Wergeland's »Norsk Sprogreformation« og Strid med P. A. Munch og andre »Danomaner« samt i Rektor Fr. Bugge's Oversættelse af Homer afsat sine første Spor i Litteraturen i Form af en Del nyoptagne norske Dialektord. I deres Spor gik Asbjørnsen og Moe i deres Genfortællinger af norske Eventyr, hvis Sprog og Stil udmærke sig ved en egen hjemlig Klang, samtidig med at den fine Smag aldrig krænkes. Sin Teoretiker og utrættelige. Talsmand fik Retningen i Overlærer K. Knudsen (s. d.), som i en lang Række af Skrifter og Bladartikler har hamret sine Synsmaader ind i Publikum. Sit Program opstillede Knudsen første Gang i en Afhandling, »Om Lydene, Lydtegnene og Retskrivningen i det norske Sprog« [trykt i Tidsskriftet »Nor« 1846]. Et stærkt Fremstød fik hans Maalstræv, da Bjørnson med »Arne« [1858] sluttede sig til det. 1862 fulgte O. J. Høyem efter med »Nes og Bynes«. Et udførligt Indlæg for den d.-n. Maalsag har P. Voss leveret i Tidsskriftet »Vor Ungdom«. En Frugt af Knudsen's Virksomhed er Stiftelsen af »Norsk Retskrivningssamlag« (1892), som »virker for en enklere og mere lydtro Skrivemaade i Tilslutning til den stigende Norskhed i Skrift og Tale«. Idet vi se bort fra de Punkter i Knudsen's Sprogrensning, som ikke have fundet nogen mere almindelig Tilslutning, skulle vi give en kort Fremstilling af de Ejendommeligheder ved det nynorske Skrift- og Talesprog, som stærkest fremhæve det som et fra Dansk forskelligt Idiom.

I. Hovedvægten ligger paa Ordforraadets Omraade, hvor Danismer mere og mere udskilles. Rene Papirord, som ingen Nordmand tager i sin Mund (f. Eks. der [som], hin [den der], næppe nogen [næsten ingen]), forvises i stigende Grad fra Skrift. Til Gengæld beriges Sproget ved Optagelse af ægte norske Ordforraad (*hei, greier, stell, stabbur, tagl*). De danske Ord erstattes af ensbetydende norske {*Kostald* af *fjøs*, *Nabo* af *granne*, *Plejefader* af *fosterfar*, *tirre* af *er te*, *forgæves* af *faafængt*). I Forbindelse hermed har Knudsen aabnet en ihærdig Kamp mod de tyske Forstavelser (som *an-, be-, er-*) og Endelser (som *-hed, -haftig, -en* i *Stræben)* samt mod Fremmedord i det hele og er herunder gaaet temmelig vidt i mere og mindre heldigt Ordlaveri (*bakstræver* for *reaktionær*, *furtekove* for *Boudoir).*

II. De danske Ordformer erstattes af norske, hvor disse have vundet Borgerret i dannet Tale (*stakkar* for *Stakkel, tistel* for *Tidsel, næsle* for *Nælde, myr* for *Mose, sop* for *Svamp, naken* for *nøgen, svepe* for *svøbe, graate* for *græde, lei* for *led, naut* for *Nød, marg* for *Marv, skog* for *Skov, lage* for *lave, duge* for *due*). Dog er dette Princip endnu meget ujævnt gennemført; kun faa skrive *mage* for *Mave, torg* for *Torv, blyges* for *blues.*

III. Retskrivningen lempes efter den norske Udtale. De gamle *k-p-t*'er, som i Dansk ere gaaede over til *g-b-d*, have holdt sig i den ægte norske Udtale og ere herfra gaaede over i Byernes Sprog (*bok, gripe, bite*). Allerede nu anvende mange Forfattere de haarde Konsonanter i Skrift, og det er kun et Tidsspørgsmaal, naar de ville faa trængt fuldstændig igennem i alle hjemlige Ord (smlg. *sak—sagesløs, løpe—foreløbig, maate—overmaade*). Andre Afvigelser ere *gj, kJ* for *g, k* foran *e* (*gjed, kjed*).

IV. Paa Bøjningens Omraade have i den seneste Tid forskellige Forandringer i national Retning begyndt at trænge ind i Tale og Skrift. Saaledes den gennemførte Flertalsendelse *-er* for F'ælleskøn (*hester, bænker, elver*; i bestemt Form *-ene*); i Intetkøn anvendes efter Norsk ingen Endelse, hvilket D.-N. dog kun sjælden efterligner (*vand, land*). Mange Forfattere bøje nu: *elske—elsked—elsket, tro—trodde—trodd, gi—ga—gitt* o. l.

V. Af syntaktiske Ejendommeligheder mærkes den stigende Utilbøjelighed til at bruge Adverbier sammensatte af Pronominalia og Præpositioner: *jeg ved, hvad det kom af* o: *hvoraf det kom.* Substantivet sættes ofte i bestemt Form, hvor Dansk har ubestemt: *den vesle jenten, samme dagen, ad paa vilde havet.* Possessivet sættes ofte efter Substantivet: *staven min, datter hans.*

VI. Den vigtigste af de Forskelligheder fra dansk Udtale, som ikke fremtræde i Skrift, ligger i Tonefaldet. Til den danske »Stødtone« svarer i Norsk (og Svensk) det saakaldte enkelte eller Enstavelsestonelag (i Ord som Substantivet *hænder* = oldn. *hendr*, forskellige fra Verbet *hænder* = oldn. *hendir*). *Hj. F.*

Dansk Porcelæn se Porcelæn.

Dansk Skolemuseum. Indtil henimod Aaret 1870 stode danske Skoler langt tilbage med Hensyn til tidssvarende Inventar og Undervisningsmidler, naar Hovedstadens og enkelte andre Skoler undtages. Derfor søgte Danmark's Lærerforening (s. d.) fra sin Oprettelse 1871 gennem et særligt Udvalg at fremme denne Sag ved Udstillinger, Foredrag og Fremvisninger af mindre Samlinger af godt Skolemateriel. For at lære de nyeste Fremskridt at kende foretoges der med Statsunderstøttelse Rejser til Udlandet af Formanden, E. Sauter, og andre Medlemmer af Udvalget, og fra 1882 fik dette en aarlig Understøttelse paa Finansloven. I Udlandet fandtes for længst Skolemuseer eller faste, let tilgængelige Samlinger af Skolemateriel, der gave et anskueligt Billede af Udviklingen paa dette Omraade og vare vejledende for Skolemænd og Forhandlere ved Nyanskaffelser. Ogsaa i Danmark erkendte man Nødvendigheden af en saadan permanent Samling. Derfor aabnede Danmarks Lærerforening 1. Marts 1887 D. S. i Gladsakse Skole, hvor E. Sauter var Lærer, 7 Km. fra Kjøbenhavn, men flyttede det s. A. til Hovedstaden. Siden 1894 har det Lokale i Stormgade 17. Fra 1888 blev Museet en Statsanstalt, der opretholdes ved en aarlig Bevilling paa Finansloven og har en af Ministeriet udnævnt Bestyrelse, hvis Medlemmer ere Skoledirektør Karl Theisen, Lærer E. Sauter og Folketingsmand Harald Holm. Museet rummer Billeder, Kort, fysiske og naturhistoriske Samlinger og andre Undervisningsapparater, Modeller af Skoleinventar, Tegninger og Overslag til Landsbyskoler og en Samling af Haandbøger, pædagogiske Værker og Skolebøger. Museet med tilhørende Læsestue staar aabent for Besøg og besvarer Forespørgsler, som rettes til det. Det omfattes med Interesse af Lærere og Skoleautoriteter og har bidraget meget til at udbrede Sans for godt Skolemateriel. *J. L.*

Dansk Skovforening, stiftet 25. Septbr. 1888, har til Formaal at »fremme Skovbruget og de dertil knyttede Virksomheder«; Stemmeret have kun de Medlemmer, som enten besidde mindst 11 Hekt. Skov eller med administrativ Selvstændighed bestyre Skov. Foreningen bestaar af 4 Afdelinger (Jylland, Fyn, Sjælland, Lolland-Falster) hver med sin Bestyrelse og ledes af en Fællesbestyrelse. Medlemstallet er f. T. (1895) ca. 290, som repræsentere langt den største Del af Danmark's Skovareal. »Tidsskrift for Skovvæsen« er Organ for Skovforeningen. D. S. har tilvejebragt Kontrol med Træfrø, hyppige og paalidelige Meddelelser om Priserne paa Skovprodukter, en besparende Magasinovn for Brænde og Tørv (»Spalteovnen«), har faaet nedsat Afgifterne og Retsgebyrerne ved Skovauktioner, har antaget en Repræsentant for Medlemmerne med Hensyn til Salget af Skovprodukter, m. m. Ved talrige Møder, dels begrænsede til den enkelte Afdeling, dels fælles for dem alle, har D. S. søgt at udbrede Kendskab til Skovbrugets Teknik og Økonomi. Foreningens største Betydning ligger dog i at hævde Skovbrugets Interesser udadtil og at sikre et godt Forhold indadtil mellem Skovejer og Skovbestyrer. *C. V. P.*

Dansk Sløjdforening, stiftet 26. Febr. 1886, har som Maal at bringe Sløjd o: Haandgerning afpasset efter Opdragelsens Krav, ind i Skole og Hjem. Foreningen virker saaledes væsentlig for at gøre Opdragelsen mere sund og alsidig, for at give de unge Respekt og Sympati for det legemlige Arbejde og for at berede Vejen for en senere praktisk Livsgerning. Den har Sæde i Kjøbenhavn og tæller 110 Medlemmer; foruden Medlemskontingentet har den som sin væsentlige Støtte et Statstilskud, der første Gang modtoges 1886 med 5,700 Kr., men nu (1895) udgør 14,000 Kr. Det anvendes navnlig til Gavn for Sløjdundervisningen i forskellige (for Tiden 108) Skoler Landet over. Foreningen virker ogsaa ved Foredrag og Skrifter, f. Eks. dens fyldige Aarsberetninger, men navnlig ved at støtte en Sløjdlærerskole i Kjøbenhavn og dennes Elever (o: Lærere og Lærerinder) under deres Uddannelse. Skolen forestaas af Aksel Mikkelsen (s. d.), Bæreren af Sløjdbevægelsen i Danmark. Siden dens Oprettelse er der ved den i alt oplært 579 Lærere og Lærerinder, hvoraf en Del fra Udlandet, og som for største Parten have gennemgaaet 2 a 3 Kursus. I Sommerkursus'et

1894 havde Skolen 99 Elever og i det forudgaaede Vinterkursus 16. Foreningen viste sin Virksomhed paa den nordiske Udstilling i Kjøbenhavn 1888, men den har tillige deltaget i Udstillingerne i Hamburg (1889), Paris (1889) og Chicago (1893) og her med Tilslutning udstillet en Række ejendommelige, efter Skolehensyn formede Værktøjer og Modeller, »det danske Sløjdsystem«, sammen med de fra Skolens Forstander udgaaede Forslag til rigtige Arbejdsstillinger (se »D. S.'s Modeltegninger« ved Aksel Mikkelsen, I. og 2. Udg., og »Arbejdsstillinger for Sløjdskoler. Et Forsøg at Aksel Mikkelsen. Tegnet med Kultusministeriets Understøttelse«). *C. N.*

Dansk Tunge er det gamle Navn for det danske Tungemaal; men herved forstodes, hvad vi nu kalde de nordiske Sprog eller, med et nylavet Navn, »Oldnordisk«. Denne Betydning af fællesnordisk Sprog findes endnu hos Sakse i hans Omtale af Væringerne; ligeledes forekommer *dønsk tunga* i den islandske Middelalderslitteratur, hvor det dog efterhaanden dels indskrænkes til at betyde et geografisk Omraade (= Norden), dels rent fortrænges af Udtrykket »norrønt Maal« o: norsk Sprog. I den snævrere Betydning af dansk Sprog holdt Ordet sig længere, f. Eks. i Middelalderens Folkeviser (se »Litteratur« under Danmark) og som Digterord lige ned til vore Dage. *A. O.*

Dansk-tyske Krige (1848—50 og 1864). Krigen 1848—50, sædvanlig kaldet »den første slesvigske Krig«, udbrød i Foraaret 1848. Krigens Aarsag var Gæringen i de til det danske Monarki hørende tysktalende og tysksindede Landsdele, Holsten og Sydslesvig. Bevægelsen havde dels en demokratisk, dels en politisk Karakter, idet Førerne tilstræbte at løsrive Hertugdømmerne Holsten og Sønderjylland fra den danske Krone for at bringe dem som et forenet »Schleswig-Holstein« med en fri Forfatning og med Hertugen af Augustenborg som Regent ind under det tyske Forbund, til hvilket Holsten alt hørte, men som Sønderjylland stod helt udenfor. Kong Christian VIII's Død, den derpaa følgende Frihedsbevægelse i Danmark og Februarrevolutionen i Frankrig fremskyndede den længe gærende Bevægelse. Det nationale Parti i Danmark forlangte Sønderjylland's fastere Tilknytning til Moderlandet under en fælles fri Forfatning og Holsten's Udskillelse med en særlig Forfatning, og det kom derved i skarp Modsætning til Slesvig-Holstenerne. 18. Marts samledes efter egen Tilskyndelse deputerede fra begge Hertugdømmer i Rendsborg og vedtoge der en Række oprørske Bestemmelser; kun den nordslesvigske Bonde Hans Andersen Kriiger (s. d.) fra Bevtoft protesterede derimod. Fem Mænd rejste til Kjøbenhavn for at forebringe Kongen de deputeredes Ønske; men inden de endnu vare vendte tilbage med Kongens Svar, udbrød Oprøret. 23. Marts samledes Lederne hos Advokat Bargum i Kiel og dannede der en provisorisk Regering bestaaende af Prins Friedrich af Slesvig-Holsten, Grev Reventlow-Preetz, Advokaterne Beseler og Bremer, Jærnbanedirektør Olshausen og Købmand Schmidt. Garnisonen i Kiel (5. Jægerkorps og 1. Eskadron af 2. Dragonregiment) var vunden for Oprøret af den energiske Kaptajn Michelsen. Chefen, Oberst Høegh, formaaede lige saa lidt som andre danske Officerer at hindre, at Tropperne sluttede sig til den almindelige Folkerejsning. Prinsen af Noer optraadte i dansk Generalsuniform og bidrog derved til at forlokke Soldaterne. 24. Marts om Morgenen tidlig afgik Prinsen af Noer med Jægerne fra Kiel og en Skare væbnede Borgere og Studenter ad Jærnbanen til Rendsborg. Uden Modstand kom han ind i Fæstningen, og den paa Paradepladsen samlede Garnison sluttede sig straks til Oprøret paa Prinsen af Noer's Opfordring. De Officerer, som bleve Land og Konge tro, maatte udstede Revers om ikke at kæmpe mod Slesvig-Holstenerne. I de øvrige Garnisoner i Holsten og Sydslesvig gik Tropperne ligeledes over; 4 Linieinfanteribatailloner, 2 Jægerkorps og 2 Dragonregimenter svigtede Fanen og bleve Stammen i den slesvig-holstenske Hær, som snart forstærkedes ved Udskrivning i Hertugdømmerne og ved frivillige baade herfra og fra hele Tyskland. Til Overgeneral valgtes Prinsen af Noer, men han forblev i Rendsborg, da Hæren rykkede frem, og overlod foreløbig Befalingen til General Krohn, en Mand, som længe havde været uden for aktiv Tjeneste. 26. Marts om Aftenen blev Flensborg besat uden Modstand; først da Major Michelsen og hans Jægere nogle Dage efter nærmede sig Aabenraa, faldt det første Skud i Krigen fra dansk Side, idet Briggen »St. Thomas« hilste dem med sine Kanoner. Aabenraa blev igen forladt, og den slesvig-holstenske Hær tog Stilling N. f. Flensborg ved Landsbyen Bov, noget over 5,000 Mand stærk.

I Danmark havde Efterretningen om Oprørets Udbrud vakt stor Bevægelse. Hele Folket følte det som en national Æressag at værne om Danmark's Ret og Danskheden i Sønderjylland. Med stor Offerberedvillighed bidroge alle til at faa Hær og Flaade rustet saa hurtig som muligt, og 14 Dage efter, at Oprøret var brudt ud, stod Hæren rede til at rykke frem, medens Orlogsskibene blokerede de oprørske Søstæder. Hovedstyrken rykkede under General Hedemann og den unge, højtbegavede Stabschef Kaptajn Læssøe frem ad Kystvejen fra Nørrejylland's Grænse; et Flankekorps under Oberst Schleppegrell, som var overført til Als og Sundeved, forenede sig med Hovedstyrken N. f. Flensborg. 9. Apr. om Morgenen angreb den danske Hær, omtr. 10,000 Mand stærk, Oprørerne ved Bov og splittede dem efter en delvis tapper Modstand. Major Michelsen faldt. Efter Kampen ved Bov (s. d.) flygtede Insurgenterne tilbage til Rendsborg. Den danske Hær drog gennem Flensborg, hvor Kong Frederik VII holdt Indtog under Borgernes Jubel, til Slesvig By og besatte den gamle Stilling ved Danevirke.

Imidlertid havde Kongen af Preussen og det tyske Forbund besluttet at hjælpe Slesvigholstenerne. En preussisk Division under Fyrst Radzivil og en Division Forbundstropper under den hannoveranske General Halkett samledes omkring Rendsborg og forenede sig med de reorganiserede slesvig-holstenske Tropper. Den preussiske General Wrangel fik Befalingen over hele den tyske Hær, tilsammen ca. 32,000 Mand med 74 Kanoner. Den danske Hær ved Danevirke talte kun ca. 10,000 Mand med 32 Kanoner; men ikke desto mindre modtog den uforfærdet Tyskernes Angreb Paaskedag 23. Apr. og forsvarede fra Morgenen af til ud paa Eftermiddagen Stillingen med Mod og Dygtighed. Det var om dette Slag, Carl Ploug skrev den

smukke Sang »Paaskeklokken kimed mildt*. — Dagen efter Slaget ved Slesvig (s. d.) gik den danske Hær tilbage til Flensborg. Fjenden fulgte efter, og det lykkedes ham om Eftermiddagen til Dels at overrumple de i Egnen ved Oversø udstillede Forposter. Efterretningen om dette uventede Angreb vakte stor Bestyrtelse og Forvirring mellem de i Flensborg nylig indkvarterede, dødtrætte danske Soldater; men 2. Jægerkorps es kække Modstand i Oversø (s. d.) Mose skaffede Tid til at ordne den øvrige Hær, og Tyskerne rykkede ikke videre frem den Dag. General Hedemann ansaa det dog for nødvendigt at skaffe Hæren nogen fuldstændig Hvile og førte den derfor over til Als. Kun et mindre Korps, mest Rytteri, gik videre Nord paa over Aabenraa og Haderslev mod Kolding. — Budskabet om Slesvigslaget vakte stor Bevægelse ikke blot i Danmark, men ogsaa i de to andre skandinaviske Lande, hvorfra mange frivillige ilede til Hjælp. Trods det, at Hæren havde maattet vige, beundrede man dens Mod og Mandstugt i Kampen, og Navnene Biilow, Rye, Schleppegrell og Læssøe havde allerede dengang god Klang i Folket. Faber's og Hornemann's prægtige Sang »Den tapre Landsoldat« var kommen til Hæren kort før Slesvigslaget og blev hurtig Tidens Nationalsang. Medens den danske Hær udhvilede og styrkede sig paa Als, besatte General Wrangel hele Sønderjylland's Fastland og trængte ind i Nørrejylland. Fredericia Fæstning, som ikke var modstandsdygtig, blev rømmet, og et Angreb, som Kaptajn Sten Bille foretog med Dampskibet »Hekla« og nogle Kanonbaade mod Fæstningens Citadel, førte ikke til noget Resultat. Tyskerne vare imidlertid Herrer i det sydlige Jylland, og for at holde sig skadeløse for det Tab, de Danskes Blokade voldte den tyske Handel, udskreve de en Brandskat paa 2 Mill. Specier (= 8 Mill. Kr.). Inden denne blev betalt, saa dog Tyskerne sig nødsagede til igen at forlade Jylland paa Grund af Rusland's Forestillinger, og denne Tilbagegang faldt netop samtidig med et nyt Angreb af den danske Hær. Fra Als gik de Danske over til Sundeved, angrebe 28. Maj Tyskerne paa Dybbøl Bjærg (s. d.) og kastede dem tilbage over Nybøl mod Graasten. Schleppegrell's raske Flankebevægelser og Batteriet Jessen's heltemodige Udholdenhed vare Glanspunkter i Kampen. Wrangel vilde ikke lade dette sidde paa sig og angreb derfor 5. Juni, Kongen af Hannover's Fødselsdag, den danske Hær i Sundeved »for at kaste den i Haven«, som han sagde. Efter tapper Modstand gik de Danske tilbage til Stillingen paa selve Dybbøl Bjærg, og herfra formaaede Tyskerne trods i deres Overmagt ikke at drive dem bort. Ud paa Aftenen afbrød Wrangel Kampen og gik tilbage netop samtidig med, at de Danske gik over til Angreb. Slagets Udfald kom saaledes til at staa som en Sejr for de Danske. En Del af den danske Hær var gaaet til Nørrejylland og trængte derfra ind i Sønderjylland, da Wrangel gik mod Dybbøl. Friskareranføreren v. d. Tann's Overfald paa Forposterne ved Hoptrup (s. d.) bragte dog de Danske til igen at gaa tilbage, og skønt Hæren i Nørrejylland blev forstærket fra Als og gik frem paa ny, lykkedes det dog ikke at beholde fast Fod i Nordslesvig mod Fjendens Overmagt. Overfaldet j i Steppinge (s. d.), hvor de Danske fangede en Snes tyske Kyrasserer, blev den sidste Bedrift i det Aars Felttog. 26. Aug. sluttedes i Malmø en 7 Maaneders Vaabenhvile, under hvilken Sønderjylland's Fastland skulde holdes besat af indfødte o: slesvig-holstenske Tropper og styres af en Regeringskommission i Konge-Hertugens Navn. En svensk Troppeafdeling, som var overført til Fyn for at sikre denne 0, drog ved Vaabenhvilens Begyndelse atter hjem.

Forhandlingerne om Fred i Vinteren 1848—49 førte ikke til noget Resultat, og de danske Sønderjyder lede haardt ved Slesvig-Holstenernes Vilkaarlighed. Et Forsøg, som Bønderne paa Vestkysten gjorde paa med væbnet Magt at modsætte sig Oprørerne, blev tilintetgjort i den uheldige Fægtning ved Brøns (s. d.). Ved Foraarstid 1849 brød derfor Krigen ud paa ny. Den begyndte med en sørgelig Ulykke for de Danske. Linieskibet »Christian VIII« og Fregatten »Gefion« vovede sig uforsigtig ind i Bunden af Eckernforde (s. d.) Fjord og indlode sig i Kamp med Landbatterierne der, som endte med, at »Gefion« maatte stryge sit Flag, og Linieskibet sprang i Luften. Over Hæren havde General Krogh faaet Befalingen med Læssøe som Stabschef. Styrken var ca. 40,000 Mand med 6,000 Heste. Efter Planen skulde Hovedstyrken fra Als bryde frem i Sundeved, medens en mindre Styrke gik frem fra Kolding for at forene sig med Hovedstyrken. Den slesvigholstenske Hær var bleven bragt op til en Styrke af ca. 14,000 Mand og stod under Preusseren Bonin i Egnen om Aabenraa. De tyske Rigstropper bleve anførte af General Prittwitz; de vare delte i 3 Divisioner og udgjorde tilsammen ca. 46,000 Mand. 2. Apr. gik de Danske over til Sundeved og trængte efter en sejrrig Fægtning ved Avnbøl Fjenden tilbage hinsides Graasten. 6. Apr. angrebe Rigstropperne de Danske i Sundeved, men bleve viste tilbage efter den hæderfulde Kamp ved Ullerup (s. d.). Imidlertid befalede Krigsminister Hansen, til Dels under Indtrykket af Ulykken i Eckernforde Fjord, at Sundeved skulde rømmes og Hærens Hovedstyrke samles i Nørrejylland. Paa Als efterlodes kun en Besætning til Øens Forsvar. 13. Apr. besatte Rigstropperne de ufuldendte Skanser paa Dybbøl Bjærg; de Danske foretoge et lille Udfald fra Als, hvorved 10. Bataillon (Sønderjyder) erobrede 2 sachsiske Kanoner. Generalerne Krogh og Læssøe havde paa Grund af Uoverensstemmelse med Krigsministeren maattet vige for General Biilow med Oberstløjtnant Flensborg som Stabschef. Efter nogle mindre Fægtninger foretog Hæren 23. Apr. et Angreb paa Insurgenthæren ved Kolding (s. d.). Kolding By blev vel stormet, men kunde ikke holdes, og efter Kampen gik den danske Hær tilbage dels til Fredericia og Fyn, dels Nord paa. Tyskerne brøde nu ind i Jylland; Slesvig-Holstenerne gave sig til at belejre Fredericia, medens Rigstropperne forfulgte General Rye til N. f. Aarhus. Rye forstod dog at manøvrere saa snildt, at han bestandig skuffede Fjenden. Paa Markerne uden for Studsgadens Port ved Aarhus havde de danske Ryttere en smuk Kamp med de tyske. Stemningen i Landet var imidlertid yderst trykket paa Grund af Ulykken ved Eckernförde, det mislykkede Angreb ved Kolding og Tyskernes Fremtrængen i Jylland. Der trængtes højlig til en Daad, som kunde hæve det sunkne Mod. En saadan

havde General Bülow i al Stilhed forberedt; den skulde rettes mod Insurgenterne foran Fredericia, men det maatte vente, til Rigstropperne havde fjernet sig for langt til at kunne komme til Hjælp. Da nu General Prittwitz stod ved Aarhus og de øvrige Rigstropper i Sundeved, var Øjeblikket kommet. Uden at Fjenden mærkede det, afgik General Rye til Skibs fra Helgenæs med største Delen af sin Styrke til Fyn, hvorhen ogsaa de Meza kom fra Als med flere af sine Afdelinger. Skjulte af Mørket bleve disse Tropper overførte til Fredericia, og ved Midnatstid 6. Juli stode 20,000 danske Soldater rede til at bryde frem gennem Fæstningsportene. Slaget ved Fredericia (s. d.) blev en fuldstændig Sejr for de Danske, men kostede General Rye og mange tapre Livet. Til Minde om Sejren rejstes senere »Den tapre Landsoldat« i Fredericia. Soldaterne bleve, da de snart efter vendte hjem, overalt modtagne med Jubel.

Med Slaget ved Fredericia endte Krigen for det Aar. Rigstropperne vare alt under Udmarch fra Jylland, og fjerde Dagen efter Slaget blev der sluttet Vaabenhvile med Preussen. Den sydlige Del af Sønderjylland skulde under Vaabenhvilen besættes af preussiske, den nordlige af svenske Tropper; Regeringen skulde føres i Konge-Hertugens Navn af en preussisk og en dansk Kommission med en Englænder til Opmand. Forhandlingerne i Vinterens Løb førte til Fred med Preussen 2. Juli 1850, en Fred, som først i Oktober Maaned blev tiltraadt af de andre tyske Stater, og hvorved intet blev endelig afgjort om det egentlige Stridsspørgsmaal. Slesvig-Holstenerne opgave imidlertid ikke Haabet om at sejre. Ved Hjælp af Officerer og menige fra de tyske Hære bragte de deres Styrke op til ca. 34,000 Mand, og med dem tog General Willisen en stærk Stilling ved Landsbyen Isted, N. f. Slesvig By. Her angreb General Krogh ham 25. Juli med den danske Hær, ca. 39,000 Mand stærk, og efter en lang, blodig Kamp sejrede de Danske; General Schleppegrell og Oberst Læssøe vare blandt de faldne. Slaget ved Isted (s. d.) er det største Landslag, Danmark har udkæmpet i den historiske Tid. Efter Slaget besatte Hæren igen Danevirkestillingen, da den ifølge Fredstraktaten med Preussen ikke maatte forfølge sin Sejr ind i Holsten. Slesvig-Holstenerne gik i Løbet af Efteraaret to Gange frem til større Angreb paa den danske Stilling. 12. Septbr. angrebe de med betydelig Overmagt ved Mysunde (s. d.), men bleve viste tilbage af Oberst Krabbe. Senere vendte de sig mod Vest, mod Frederiksstad (s. d.), hvor den tapre Helgesen førte Kommandoen. Byen blev belejret og bombarderet og endelig bestormet 4. Oktbr. Men Helgesen og hans Folk holdt tappert ud, og Willisen maatte gaa tilbage til Rendsborg uden at have udrettet noget.

Slesvig-Holstenerne indsaa nu Umuligheden af at naa deres Maal ved egne Kræfter, og paa fremmed Hjælp var der ikke mere at haabe. Krigen døde hen ud paa Efteraaret, og der blev aabnet Underhandlinger. De tyske Stormagter havde ogsaa indset, at de for denne Gang maatte opgive at føre deres Planer igennem. Et Øjeblik saa det ud til, i at Uenigheden mellem de tyske Stater skulde føre til Krig imellem dem; men til sidst maatte Preussen falde til Føje og finde sig i, at Østerrig sendte et Hærkorps til Holsten for at afvæbne Insurgenthæren. Den slesvig-holstenske Regering bøjede sig for dette Tryk; kun Advokat Beseler raadede til at fortsætte Kampen. 12. Jan. 1851 udstedtes der en Proklamation om, at Fjendtlighederne vare standsede, og I. Febr. nedlagde Statholderskabet Regeringen. De Danske besatte Sønderjylland til Ejderen; Hæren blev opløst 1. Febr. og vendte for største Delen tilbage til sine Garnisoner, hvor der ventede Soldaterne en festlig Modtagelse. — Kampens Maal var foreløbig naaet; men den endelige Ordning blev desværre ikke saaledes, at den udelukkede senere fremmed Indblanding. Den d.-t. K. 1848—50 er en af de mærkeligste Krige i Danmark's Historie. Sjælden har det danske Folk med saadan Enighed sat hele sin Kraft ind paa at kæmpe sin Sag igennem; derfor sejrede det ogsaa trods alle Hindringer. *A. L.*

At Marinens Virksomhed i Krigen 1848—50 maatte træde i Skygge for Hærens, følger næsten af sig selv. Da Tyskland nemlig ikke ejede nogen nævneværdig Flaade, kunde de Danske paa Søen heller ikke træffe nogen jævnbyrdig Modstander, lige saa lidt som der var Udsigt til, at den danske Flaade kunde erholde saadanne Hverv der — som Armeens — vare skikkede til at vække Begejstring i Landet for det flydende Værn. De Opgaver, Marinen var henvist til at løse, bestode naturlig i at holde Farvandene ryddelige, overføre danske Tropper, forhindre fjendtlige Troppeoverførsler samt at blokere de fjendtlige Havne. Ihvorvel Marinens Virksomhed derved kom til at foregaa mere i det skjulte, bør det dog billigvis erindres, at netop den sidste Opgave: Blokaden, var af en meget betydelig Virkning, idet den lagde et saa stærkt Tryk paa den tyske Handelsverden, at Ønsket om Fredens Genoprettelse derigennem blev langt mere levende, end Nederlag eller Sejre paa Landjorden kunde have bevirket. Det var endelig ogsaa Blokaden, med dens Standsning af de neutrale Magters Handelssamkvem med tyske Øster- og Nordsøhavne, som mægtig bidrog til at interessere selve de neutrale Stater for Fredsslutningen.

Ved Krigens Udbrud blev først kun en mindre Del af Flaaden udrustet: Dampskibene Hekla, Gejser, Skirner samt en Del uarmerede Dampfartøjer, Korvetterne Gaiathea og Najaden, Briggerne St. Thomas og Merkurius, nogle mindre Orlogsfartøjer samt 16 Kanonfartøjer (Robaade) stilledes til Raadighed for Hærens Operationer; Kommandørkaptajn S. Paludan var Eskadrens Chef og Kaptajn St. A. Bille næstkommanderende. 7. Apr. overførte den Tropper fra Sønderborg til Holdnæs; 2 Dage efter — i Kampen ved Bov — deltog den i Oprørernes Tilbagetrængning. Efter Slaget ved Slesvig 23. s. M. frelste Bille med »Hekla« en Afdeling, der var bleven forsprængt til Eckernførde. Efter at de danske Tropper vare gaaede bort fra Halvøen, og Preusserne havde besat bl. a. Fredericia, holdt den Farvandet til Fyn afspærret. Omtrent samtidig paabegyndtes Blokaden — foreløbig dog kun Østersøhavnene fra Kiel til Pillau, hvortil anvendtes en Del større Skibe, som i Mellemtiden vare blevne udrustede. For at bøde paa den Uvirksomhed, der naturlig maatte blive Følgen af de danske Troppers Bortgang fra Slesvig og Jylland, foretog Bille med »Hekla« og 6 Ro-

kanonbaade S. Maj en Beskydning af Fredericia (dengang i Tyskernes Besiddelse), hvilket Angreb dog blev uden nogen militær Betydning, men som bidrog til at opflamme Stemningen i Landet. I Sommerens Løb afsendtes Bille med 4 Fregatter til Nordsøen, hvor nu ogsaa Elben, Weseren og Jahde blokeredes. Allerede midt i August indtraadte imidlertid Vaabenstilstanden, og dermed afsluttedes ogsaa Begivenhederne til Søs for dette Aar, idet Blokaden ophævedes.

Stemningen iblandt Befolkningen var i Vinterens Løb den, at Marinen havde udrettet for lidt; ogsaa blandt Søofficererne var der stor Lyst til at foretage noget, som kunde kaste Glans over Standen. Ved Fjendtlighedernes Genoptagelse i Foraaret 1849 blev Paludan afløst af H. G. Garde som Eskadrechef og fik i Stedet for Kommandoen over Linieskibet »Christian VIII«. Der aftaltes et kombineret Angreb paa Eckernførde fra Sø- og Landsiden, og Forberedelser bleve trufne. Senere opgav man imidlertid at sende Tropper dertil, men undlod at meddele Chefen for Søangrebet, Paludan, Underretning herom. Garde, der havde en Bevægelse for mod Aabenraa, overlod Paludan at gaa til Eckernførde, og denne mente sig forpligtet til at udføre Angrebet, uagtet Forholdene vare ugunstige for Fjordens Besejling. Egentlig svævede man vel nok overalt i Uvidenhed om, hvilken Virkning Datidens Skibe kunde gøre mod Landbatterier, og overvurderede den i høj Grad. 5. Apr. løb Paludan ind med Linieskibet, Fregatten »Gefion«, Kaptajn I. A. Meyer, Hjuldamperne »Hekla«, Kaptajn Aschlund, og »Gejser«, Kaptajn P. Wulff. Vinden var stiv østlig. Man beskød de to Landbatterier, men kunde intet væsentlig udrette, hvorimod de 2 store Skibe led megen Skade. Forskellige Forsøg paa at bringe Gefion ud af Skudvidde glippede, en Række af Uheld stødte til, og Kl. 2 hejsede Paludan Parlamentærflag. Han tilbød Fjenden at standse Ilden, men fordrede frit Tilbagetog for sine Skibe; man trak fra tysk Side Forhandlingerne i Langdrag og benyttede Fristen til at opstille Feltartilleri samt hente frisk Ammunition; fra »Gefion's« Side gjordes der fornyede Forsøg paa at komme ud fra Kysten, men forgæves. Kl. 4½ fornyedes da atter Kampen, men kort efter var Fregatten bleven saa medtagen, at den maatte stryge Flaget. Linieskibet gik det ikke bedre, ogsaa dens Forsøg paa at slippe bort mislykkedes, den drev paa Grund, Ild udbrød paa flere Steder, og Kl. 6 maatte den ogsaa overgive sig. Efter at dens Chef og en Del af Besætningen var gaaet i Land, tog Ilden saa meget Overhaand, at Linieskibet Kl. 8½ sprang i Luften. De Danskes Tab i denne Affære var meget betydeligt: foruden Skibene, som mistedes, havde de 105 døde, 61 saarede; ca. 900 Mand toges til Fange. Efterretningen om Slaget udbredte naturligvis Sorg og Modløshed over hele Landet, saa meget mere som der ikke var noget Haab om Revanche. At Udfaldet blev saa skæbnesvangert, skyldes mange sammentræffende Omstændigheder, mest dog vel den Mangel paa Blik for Faren og overdreven Tro paa et Linieskibs Kraft, som indtil da havde hersket overalt. Umiddelbart efter denne Katastrofe fornyedes Blokaden saavel i Nord- som i Østersøen; dette Aar forekom dog et Par Forsøg paa Modstand fra Tyskernes Side, hvilke imidlertid hurtig vistes tilbage. Efter at Fredericia var bleven indesluttet, overførtes i Hemmelighed største Parten af det jydske Korps under Rye til Fæstningen, saa at dens Besætning kunde bryde ud og fordrive Fjenden. De herefter paa ny indledede Fredsunderhandlinger førte allerede midt i Juli til en Vaabenstilstand, hvorefter Blokaden atter ophævedes. 1850 havde Oprørerne bygget en Del Kanonbaade i Kiel og paa Elben og tillige udrustet nogle armerede Dampskibe. Det ene af disse »v. d. Tann« lykkedes det Hekla (Kaptajn Suenson) 20. Juli at ødelægge i Neustadterbugten. Ogsaa i Slaget ved Mysunde 12.—13. Septbr. greb Flaaden ind, her anført af Bille, der endogsaa bragte Kanonbaade ind paa Slien, hvor de gjorde god Nytte.

Ved Vesterhavsøerne havde Kommandør Ellbrecht med Assistance af Løjtnant Hammer en mindre Styrke til sin Raadighed for at forsvare Øerne. Dette lykkedes kun til Dels af Mangel paa Fartøjer, der egnede sig til Operationer i de snævre Farvande. Først i Septbr. 1850 blev Fjenden fordreven, efter at der af »Gejser« var bragt bragt Kanonbaade til Stede. (Litt.: »Den dansk-tyske Krig i Aarene 1848—50«, udg. af Generalstaben; Otto Vaupell, »Kampen for Sønderjylland 1848—50« [Kbhvn. 1863—67]; Frits Holst og Axel Larsen, »Felttogene i vore første Frihedsaar« [Kbhvn. 1888]). *C. L. W.*

Krigen 1864 udbrød 1. Febr., efter at General de Meza havde afslaaet den preussisk-østerrigske Hærs øverstbefalende, Generalfeltmarskal Wrangel's Opfordring af 31. Jan. om, at den danske Hær skulde rømme Slesvig. Den danske Hær bestod af 1. Division (Gerlach), 2. Division (du Plat), 3. Division (Steinmann), 4. Division (Hegermann-Lindencrone), Armeens Artilleri (Lüttichau) og Ingeniører (Dreyer) saml Infanterireserven, i alt ca. 35,000 Mand. Hæren støttede sig til Danevirkestillingen (s.d.); desuden vare Dybbølstillingen og Fredericia mangelfuldt befæstede, og her fandtes ca. 2,800 Mand. — Den fjendtlige Hær bestod af 1. Armékorps (Preussere) under Prins Friedrich Carl, ca. 26,000 Mand, 2. Armékorps (Østerrigere) under Feltmarskalløjtnant Baron Gablentz, ca. 22,400 Mand, 3. Armékorps (Preussere) under Generalløjtnant v. d. Mülbe, ca. 10,300 Mand; tilsammen 58,700 Mand, hvilken Styrke i Løbet af Felttoget forøgedes til 76,000 Mand, medens den største danske Styrke (1. Apr.) kun gik op til 43,600 Mand. De allierede overskred Ejderen 1. Febr., og Dagen efter angreb I. Armékorps forgæves Mysunde, medens Østerrigerne 3. Febr. i Kampene ved Jagel og Selk kastede de danske Forposter i Centrum tilbage. Den næste Dag marcherede Friedrich Carl med sit Korps fra Mysunde mod Nordøst for her at forsøge en Overgang over Slien; General de Meza sammenkaldte et Krigsraad for at tage Bestemmelse om, hvorvidt Hæren under de højst uheldige Forhold (Kulde, Mangel paa Barakker, Fjendens store Nærhed o. s. v.) burde blive i Stillingen. Med alle Stemmer mod een afgjordes, at Hæren 5. Febr. om Aftenen skulde gaa tilbage; paa Grund af det glatte Føre og de faa Tilbagetogsveje, hvorved det store Train blev en betydelig Hindring, gik Marchen kun langsomt, saa at Hærens Arrieregarde under Oberst Max Muller 6. Febr. om Eftermiddagen indhentedes

ved Sankelmark (s. d.) af den østerrigske Brigade Nostitz, hvorved det kom til en heftig Kamp. Samme Dag gik Friedrich Carl med sit Korps over Slien ved Arnis; men Isgang og det glatte Føre lagde ogsaa Preusserne Hindringer i Vejen, saa de kun naaede frem til en Dagsmarch fra Flensborg og ikke, som tilsigtet, den danske Hær. Denne drog 7. Febr. fra Flensborg dels mod Dybbøl og Als, hvor de sidste Tropper indtraf Natten til d. 8., og dels mod Nord, hvor den indtraf i Kolding d. 9. Desuden førtes 3. Division 9. og 10. Febr. fra Als til Fredericia for sammen med 4. Division at tage Opstilling ved den jydske Grænse.

Da Hærens Tilbagetog fra Danevirke ej blev billiget af Krigsministeren og var en dyb Skuffelse for alle, blev General de Meza beordret til Kjøbenhavn; General Lüttichau blev midlertidig Overgeneral, indtil General Gerlach 28. Febr. udnævntes dertil, hvorefter de Meza og hans Stabschef, Kauffmann, definitivt fratraadte.

Det fjendtlige 1. Armékorps rykkede 11. Febr. ind i Sundeved og indesluttede Dybbøl; 2. og 3. Korps rykkede op imod den jydske Grænse, som foreløbig ikke blev overskreden, uden for saa vidt Kolding blev besat 18. Febr. Efter at Preussen havde formaaet Østerrig til at godkende Indrykningen i Jylland, blev denne iværksat 8. Marts, idet 3. Korps gik mod Fredericia, 2. Korps mod Vejle. Den danske 3. Division søgte ved Elbodalen at modsætte sig den første Fremrykning, medens 4. Division, forstærket med 7. Brigade og 7. Batteri, kæmpede med Østerrigerne ved Vejle. Herfra førte General Hegermann sine Tropper til Skanderborgstillingen og derfra, i Betragtning af Fjendens store Overlegenhed, over Viborg og Skive til Øen Mors, hvor de indtraf 17. Marts, idet kun nogle Strejfkorps forbleve S. f. Limfjorden. Østerrigerne vendte, efter at have rekognosceret mod Aarhus og Silkeborg, tilbage til Horsens og Vejle; Preusserne indesluttede imidlertid Fredericia, hvis Kommandant, General Lunding, forberedte sig paa et alvorligt Angreb; Fæstningen bombarderedes 20. og 21. Marts med Feltskyts, hvorefter Kommandanten forgæves opfordredes til at overgive sig. Da 3. Armékorps'es Hovedstyrke behøvedes ved Dybbøl, afgik den kort efter derhen, saa at Østerrigerne alene indesluttede Fredericia.

Foran Dybbøl trængte Preusserne ved Fægtningen 22. Febr. de danske Forposter tilbage, og Danmark's Stilling blev alvorligere, da Prins Friedrich Carl trods Wrangel's Modstand satte igennem, at Dybbølskanserne skulde tages ved en regelmæssig Belejring. Natten 12.—13. Marts bleve 2 Batterier byggede paa Broager, hvilke i Forbindelse med 2 andre skulde aabne Ilden 15. Marts, men de Danske beskøde Fjendens Arbejder saavel d. 13. som d. 14., saa at kun 14 Kanoner den næste Dag aabnede Ilden mod Skanserne I, II og IV. Straks viste det sig, at de svære Projektiler gik ind i Blokhusene og deri ramte mange Folk, saa de maatte forlades. 17. Marts udførtes en mindre Rekognoscering fra dansk Side, hvilket førte til en hidsig Kamp om Dybbøl By, der gik tabt, medens de Danskes Forpostlinie kastedes tæt ind paa Skanserne. Disse bleve indtil 1. Apr. kun beskudte fra Broagerbatterierne; en Standsning i Belejringsarbejderne indtraadte nemlig ved en paatænkt Overgang fra Ballegaard til Als. For at aflede de Danskes Opmærksomhed herfra søgte den fjendtlige 10. Brigade 28. Marts Kl. 3 om Morgenen at udføre et voldsomt Angreb paa Stillingens venstre Fløj, hvilket vistnok blev afvist; men de Danskes Forposter bleve trængte saa tæt ind paa Skanserne, at Fjenden 30. Marts kunde anlægge 1. Parallel, bag hvilken I. Apr. 40 Kanoner stilledes i Batteri. Imidlertid vare alle Forberedelser trufne til, at 3 fjendtlige Brigader 2. Apr. Kl. 3 Morgen kunde overføres fra Ballegaard til Nordlandet paa Als, men Vejrliget nødvendiggjorde Foretagendets Opsættelse en Dag. For atter at aflede de Danskes Opmærksomhed herfra aabnedes 2. Apr. en heftig Artilleriild mod Dybbølstillingen og Sønderborg; men atter blev det Uvejr, og Planen til Aisovergangen blev derefter helt opgiven, hvorefter Dybbøl's Belejring optoges med fuld Kraft, saa at Fjenden 13. Apr. havde 118 Kanoner i Batteri, ved hvis Ild de Danskes Artilleriforsvar blev meget svækket og Skanserne meget medtagne (i alt afgaves 66,356 Granat- og 1,410 Granatkardæsksskud mod Stillingen, deraf 8,081 18. Apr.). Stormen fastsattes derfor til d. 14., men udsattes til 18. Apr.

De Danskes Overkommando fandt ogsaa Situationen saaledes, at den 14. Apr. pr. Telegraf søgte at formaa Krigsminister Lundbye til at bestemme sig for Stillingens Rømning. Først gav han Overkommandoen fri Hænder; men da Spørgsmaalet forelagdes Regeringen, bestemte denne, at Stillingens Hævdelse var af Vigtighed, selv om forholdsvis betydelige Tab skulde blive Følgen deraf. Overgeneralen var imidlertid syg; General du Plat søgte da at bevæge ham til at nedlægge Kommandoen, saa vilde han som den ældste have overtaget denne og rømmet Stillingen paa eget Ansvar d. 17., men herpaa vilde Gerlach ikke indlade sig, og saaledes modtoge de Danske Stormen, der vel gav Hæren (især 8. Brigade under Scharffenberg) Lejlighed til at udmærke sig, men kostede et Tab af 107 Officerer og 4,727 menige (Fjenden kun 71 Officerer og 1,130 menige) (se i øvrigt Dybbøl). General Hegermann, som 3. Apr. atter forlod Mors, havde fattet den Plan i Forbindelse med et Udfald fra Fredericia at overraske Østerrigerne ved Vejle og at tilføje dem saa store Tab, at dette vilde udøve Indflydelse paa Begivenhederne foran Dybbøl; men General Lunding, som 9. Apr. havde maattet sende 8. Brigade til Als, afslog sin Medvirkning.

I Slutn. af Marts dannedes et Strejfkorps paa ca. 200 Mand under Premierløjtnant Aarøe, hvilket skulde gøre Landgange paa den af Fjenden besatte Kyststrækning, navnlig i Slesvig, og overfalde herværende Afdelinger.

Efter Dybbøl's Fald forbleve 20,000 Mand under General Steinmann paa Als; men ogsaa Fredericia og Fyn vare nu udsatte for et Angreb, da en Del af de ved Dybbøl anvendte fjendtlige Tropper dirigeredes til Jylland, saa at General Hegermann 26. Apr. blev tvungen tilbage over Limfjorden. Det Spørgsmaal opstod altsaa, hvorledes den øvrige danske Hærstyrke skulde anvendes. Overkommandoen ønskede Hovedvægten lagt paa Hævdelsen af Fredericia; Ministeriet befalede imidlertid 25. Apr. Fæstningen rømmet, hvilket paafaldende Skridt motiveredes ved, at Flankestillingerne nu

havde mistet deres Betydning, hvorfor Hærens Hovedmasse skulde samles paa Fyn, General Hegermann forstærkes og Troppestyrken paa Als indskrænkes. Overkommandoen protesterede forgæves mod denne Fordeling af Stridskræfterne, Krigsministeren var ubøjelig, og der afgik derefter betydelige Forstærkninger til 4. Division, som 9. Maj omdannedes til et nørrejydsk Armékorps, hvis Styrke blev 12,000 Mand, medens Besætningen paa Als reduceredes til 12,000 Mand. Korpset skulde nu gaa offensivt frem S. f. Limfjorden; men 12. Maj afsluttedes en Vaabenstilstand paa en Maaned. General Vogel v. Falckenstein blev Chef for Okkupationstropperne i Jylland, Wrangel afløstes af Prins Friedrich Carl med General Moltke som Stabschef, medens General Herwarth v. Bittenfeld blev Chef for 1. Armékorps.

18. Maj afløste Oberstløjtnant Reich General Lundbye som Krigsminister, og han gav straks Overkommandoen større Handlefrihed. Desværre blev dog Hæren svækket under Vaabenstilstanden, idet Forstærkningsmændene fra 1853 — 55 hjemsendtes. Overkommandoen lagde nu Hovedvægten paa Fyn, medens Als mentes sikret mod et Overrumplingsforsøg ved Flaaden og den derværende Besætning. Vendsyssel skulde fremdeles hævdes ved Hjælp af 6 Batailloner, 24 Eskadroner og 3 Batterier, for at Hæren kunde blive forsynet med Slagtekvæg, og endelig formeredes en Landgangsbrigade paa Fyn, hvormed Rügen tænktes besat eller Demonstrationer udførte. Under Vaabenhvilen fandt dog ingen Troppedislokationer Sted. Imidlertid førte Forhandlingerne paa Konferencen i London ikke til noget Resultat, uagtet Vaabenstilstanden af Hensyn til disse forlængedes til 26. Juni, og saaledes udbrød Krigen paa ny. Preusserne havde benyttet Vaabenstilstanden til at forberede Als'es Erobring, og Foretagendet udførtes med stor Dygtighed af 1. Armékorps Natten til 29. Juni. Der overførtes første Gang i 4 Baadkolonner 2,600 Mand til Arnkilsøre, hvilke vare tilstrækkelige til at overvælde den derværende svage danske Styrke. Fjenden fik saaledes en fast Stilling, som beskyttedes af stærke Batterier langs Als Sund, og da indtil Kl. 9 Form. 23 Batailloner vare overførte, hvortil i Løbet af Dagen 3 Eskadroner og 4 Batterier sluttede sig, kunde den svage danske Hærstyrke trods al Tapperhed ikke hævde Øen. Den gik tilbage til Kigenæs, hvorfra den overførtes til Fyn. De Danskes Tab var 74 Officerer og 3,074 menige, Fjendens kun 33 Officerer og 339 menige.

Herefter var Fyn alvorlig truet, og her samledes den danske Hær med Undtagelse af et mindre Korps under Oberstløjtnant Beck, der foreløbig forblev N. f. Limfjorden. Det havde 3. Juli en uheldig Fægtning ved Lundby S. 0. f. Aalborg, hvor Bagladegeværets Overlegenhed over Forladegeværet traadte klarere frem end i nogen anden Fægtning. Da Fjenden herefter traf Forberedelser til at sætte over Limfjorden, gik Beck 9. Juli tilbage til Frederikshavn og derfra til Fyn. Her blev truffet de mest omfattende Foranstaltninger for at vanskeliggøre Fjendens Overgang dertil. General Steinmann afløste 5. Juli General Gerlach som Overgeneral; men da den østerrigsk-preussiske Flaade nærmede sig de danske Farvande, og det mod Landsiden ubefæstede Kjøbenhavn saaledes blev truet, indsaa alle det haabløse i at fortsætte Kampen, hvorfor en Vaabenstilstand sluttedes 20.—31. Juni, hvilken senere forlængedes til 3. Aug. 1. Aug. undertegnedes dog allerede Fredspræliminarierne i Wien, hvorefter en ny Vaabenstilstand afsluttedes, indtil Freden undertegnedes 30. Oktober. *P. Nto.*

Søkrigsbegivenhederne. De europæiske Søstaters Mariner befandt sig i Begyndelsen af 1860'erne paa et Overgangsstadium. Følgen heraf var et uensartet Materiel overalt: Panserskibe, større og mindre Trædampskibe, Kanonbaade og Sejlskibe, bestykkede med et forskelligartet Artilleri af riflede og glatløbede Kanoner. Den danske Flaade talte ved Udgangen af 1863: 1 Panserbatteri, 1 Skrueliniesskib, 4 Skruefregatter, 3 Skruekorvetter foruden en Mængde mindre Dampskibe, Sejlskibe af forskellig Størrelse, samt Rokanonbaade og Transportfartøjer. Dens Bestykning bestod dels af glatløbede Kanoner (60 Pd. 30 Pd., 18 Pd.), dels af riflet Skyts (24 Pd., 18 Pd., 12 Pd.). Dens Personel omfattede Marinens faste Korps, Reserveløjtnanterne, værnepligtige Styrmænd (Underofficerstjeneste) samt det værnepligtige Mandskab (befarne og ubefarne Folk). Den preussiske Flaade, der 1848 kun bestod af en Sejlkorvet og to Kanonjoller, modtog efter Krigen betydelig Forøgelse og raadede 1853 over 51 Krigsfartøjer, med i alt 186 Kanoner. Marinen fik nu sin egen Centraladministration, et Søkadetkorps oprettedes i Berlin, og i Tidsrummet 1853—63 forøgedes Materiellet yderligere ved stadige Nybygninger (4 Skruekorvetter, 1 Skrue-Yacht og adskillige Skruekanonbaade). Østerrig fik ved Parisfreden 1814 og 1815 tildelt den tidligere italienske Flaade (i alt 22 søgaaende Skibe). Udviklingen stod imidlertid i Stampe, indtil man efter Begivenhederne 1848 indsaa Nødvendigheden af at reorganisere Marinen. 1863 disponeredes over 113 Krigsskibe (deraf 44 Dampskibe) med i alt ca. 900 Kanoner.

Danmark's maritime Krigsforberedelser begyndte sidst i Novbr. 1863. Aaretendte med Ministerskifte; i det ny Ministerium overtog Orlogskaptajn O. Lutken Marineministeriets Portefeuille. I Jan. 1864 fortsattes Udrustningerne, og ved Maanedens Slutning havdes 15 større og mindre Skibe under Kommando. Ved Krigens Udbrud sattes straks Eskadren i Østersøens vestlige Del (Orlogskaptajn F. C. G. Muxoll) i Virksomhed. Dens Opgave var Dækning af Øerne Als og Femern, samt Blokade af Hertugdømmernes Østkyst og den tyske Kyst indtil Dars. Den Styrke, som Eskadren til en Begyndelse raadede: over, var ikke stor, men den forstærkedes efterhaanden betydelig (Linieskibet »Skjold«, Panserbatteriet »Rolf Krake«, 2 Panserskonnerter, flere Skruekanonbaade og Dampskibe). Af Muxoll's i Skibe havde flere Lejlighed til at veksle Skud med fjendtlige Landbatterier og Feltartilleri, medens Eskadrens kraftigste Skib, Panserbatteriet »Rolf Krake« (Orlogskaptajn L. H. P. Rothe), forskellige Gange var stærkt engageret, saaledes 18. Febr. paa Flensborg Fjord (Beskydning af Broen ved Eckernsund) samt 28. Marts og 18. Apr., hvor Batteriet assisterede ved Dybbølstillingens Forsvar. Femern's Bevogtning, der ligeledes var overdragen Eskadren, besørgedes af 2, senere 3 Skruekanonbaade (»Krieger«, »Marstrand«, »Buhl«); men den util-

strækkelige maritime Styrke og Øens forsvarsløse Tilstand og Mangel paa militær Besætning gjorde den til et let Bytte for Fjenden, der Natten mellem 14.—15. Marts bemægtigede sig Øen uden nogen Vanskelighed. Eskadren i Østersøens østlige Del (Kontreadmiral C. E. van Dockum) traadte i Virksomhed ved Slutningen af Februar. Dens Opgave var Blokade af de preussiske Havne 0. f. Dars, samt Indeslutning af de i de fjendtlige Havne stationerede Krigsskibe. Den Maade, paa hvilken Eskadrechefen etablerede Blokaden, var ikke i Overensstemmelse med det af Ministeriet udstedte Blokadereglement og gav derfor Anledning til diplomatiske Besværinger over den merkantile Blokades Mangel paa Effektivitet; derimod lykkedes det at opretholde den militære Blokade saa vel, at det eneste alvorlige Forsøg, der 17. Marts 1864 blev gjort paa at bryde den danske Cernering ud for Swinemünde (Kaptajn Jachmann med Korvetterne »Nymphe«, »Arcona« og Dampskibet »Loreley«), tilbagevistes med Kraft af den danske Blokade-Eskadre (Linieskibet »Skjold«, Fregatten »Sjælland«, Korvetterne »Hejmdal« og »Thor«), der efter en livlig løbende Fægtning atter tvang de fjendtlige Skibe ind i Swinemiinde Havn.

Østerrig's maritime Udrustninger og Afsendelsen af en Flaadestyrke, hvis Maal var de danske Farvande, foranledigede Marineministeriet til at lade den tredje Eskadre, Nordsø-Eskadren (Orlogskaptajn E. Suenson) træde i Virksomhed, i Slutningen af Marts Maaned. Eskadren, hvis Opgave var at beskytte den danske Handel i Nordsøen og hindre fjendtlige Krigsskibe i at passere denne paa Vejen til de danske Farvande, bestod først kun af 3 Skibe (Fregatten »Niels Juel«, og Korvetterne »Dagmar« og »Hejmdal«); dens Hovedstation var Farvandet omkring Helgoland, dog krydsede den ogsaa nordligere og var forskellige Gange i Christianssand, hvor den i Begyndelsen af Maj Maaned forstærkedes med Fregatten »Jylland«. Paa Efterretning om, at 1. Division af den østerrigske Flaadeafdeling (Linieskibskaptajn W. v. Tegetthoff) havde passeret den engelske Kanal og formodedes i Forening med en mindre preussisk Eskadre, der havde søgt Tilflugt i Nieuwediep, at være paa Vejen til Elben's Munding, ansaa Ministeriet Øjeblikket kommet til at fremkalde et Sammenstød og dirigerede den danske Nordsø-Eskadre (der nu bestod af: Fregatterne »Niels Juel« og »Jylland« samt Korvetten »Hejmdal«) til Helgoland's Farvandet, hvor Kampen mellem de to Eskadrer fandt Sted 9. Maj 1864 med det Resultat, at den forenede østerrigsk-preussiske Eskadre (Fregatterne »Schwarzenberg« og »Radetzky«, Kanonbaadene »Blitz«, »Basilisk«, Avisoen »Preussischer Adler«) efter en hidsig Fægtning blev dreven ind paa engelsk Søterritorium under Helgoland (se i øvrigt Helgoland). Den fjendtlige Eskadre gik Natten efter Kampen til Cuxhafen for at reparere; den danske kaldtes paa Grund af den forestaaende Vaabenhvile til Kjøbenhavn.

Under Vaabenhvilen fandt forskellige foreløbige Omfordelinger af Skibene Sted, idet saavel Nordsø-Eskadren som Skibe fra Styrken ved Als samledes med Eskadren i Østersøens østlige Del til en stor Flaadeafdeling, der i Midten af Juni Maaned manøvrerede under Admiral v. Dockum's Kommando. Hemmod Vaabenhvilens Udløb (25.—26. Juni) opløstes atter denne Eskadre, og Skibene begave sig til deres tidligere Stationer, Nordsø-Eskadrens Skibe til Nyborg Fjord.

Ved Fjendtlighedernes Genoptagelse var Panserbatteriet »Rolf Krake«, der under Vaabenhvilen havde været detacheret, ikke paa sin Station ved Als, hvor en fjendtlig Overgang var nær forestaaende. Forskellige Omstændigheder bevirkede, at Batteriet først 26. Juni ankom til Hørup-hav, hvorfra det straks dirigeredes til Augustenborg Fjord. Ved Preussernes Overgang til Als Natten mellem 28.— 29. Juni naaede Batteriet Overgangsstedet i Mundingen af Als Sund (Snogbækhage-Arnkilsøre), umiddelbart efter at den første Overskibning havde fundet Sted, og saa længe »Rolf Krake« holdt denne Position, var al Overførsel af fjendtligt Militær standset. Om Bord var man imidlertid uvidende om de virkelige Forhold under Kampen i Land, og Chefen bestemte sig derfor til efter et kortere Ophold at ophøre med Skydningen, returnerede til Augustenborg Fjord og begav sig derfra Nord om Øen til Høruphav for at assistere ved Troppeudskibningen efter Retræten til Kegenæs.

Hvad Vesterhavsøerne angaar, indskrænkede deres Forsvar sig ved Krigens Begyndelse til et lille Materiel af 8 Kanonjoller, der vare stationerede paa Fanø (Løjtnant P. J. C. Holbøll). Noget senere paa Maaneden overtoges Kommandoen af Kaptajnløjtnant O. C. Hammer, hvis Opgave blev at forhindre en fjendtlig Besættelse af Vesterhavsøerne samt assistere Armeen i Foretagender paa Vestkysten. Med den Styrke, som havdes til Raadighed, udfoldede Hammer en betydelig Virksomhed navnlig i Krigens første Periode; men efter Vaabenhvilens Udløb bleve efterhaanden hans faa Stridskræfter saa indesluttede og truede saavel fra Land- som fra Søsiden, at han til sidst saa sig nødsaget til at opgive sin Retrætestilling i Vatterne mellem Sild, Føhr og Fastlandet og overgav sig 19. Juli til den preussiske Kanonbaad »Blitz«, efter at alle egentlige Krigsiartøjer og alt Krigsmateriel vare blevne ødelagte. (Litt.: »Den dansk-tySke Krig 1864«, udgivet af Generalstaben [3 B., 1890—92]; Carl Th. Sørensen: »Den anden slesvigske Krig« [3 B. 1883] og »Danmark 1864« [Studentersamfundets Smaaskrifter 1895]; O. Vaupell: »Kampen for Sønderjylland« [1889]; »Der deutsch-dänische Krieg 1864«, herausgegeben vom Grossen Generalstabe [2 B., 1886—87]). *O. L.*

Dansk-vestindiske **Øer.** Af tropiske Besiddelser ejer Danmark nu kun de tre vestindiske Øer St. Thomas, St. Jan og St. Croix (med mange tilliggende, ubeboede Smaaøer og Holme). Disse Øer ligge der, hvor de »smaa Antillers« Bue fra Syd knytter Forbindelsen med den Række af »store Antiller« (Puertorico, Haiti, Cuba), der danner den nordlige Begrænsning for Antillerhavet. St. Thomas og St. Jan høre til de saakaldte Virgni islands (»Jomfruøerne«, s. d.) og ere de nordligste af de danske Øer. St. Jan ligger tæt 0. f. St. Thomas og er i Bygning (eruptive Dannelser) en Gentagelse af hin. St. Croix ligger noget isoleret omtrent 75 Km. S. f. de andre, skilt fra disse ved oceanske Dybder paa over 4,000 M. Stedsbestemmelser have givet følgende Resultat:

St. Thomas (Fort Christian) 18° 20' 23" n. Br., 64° 55' 52" v. L., Christianssted (St. Croix) 17° 44' 42" n. Br., 64° 41' 17" v. L. Areal og Befolkningstal ses af følgende Tabel:

	Mandkøn	Kvindekøn	Tilsammen	1841			Areal i □Km.
St. Croix:							
Byen Christianssted	2,308	3,191	5.499	4,939	5,321	5.336	
— Frederikssted	1,395	2,28~	3,683	3,48o	3,398	2,391	
Landdistrikterne	5,829	4,772	10,601	10,011	14,475	17,897	
Tilsammen...	9,532	10,251	19,783	18,430	23,194	25,624	193
St. Thomas:							
Byen Charlotte Amalie ...	3,425	6,030	9,455	11,764	11,381	10,076	
Landdistriktet ...	1,202	1,362	2,564	2,625	2,082	2,700	
Tilsammen...	4,627	7.392	12,019	14,389	13,463	12,776	62
St. Jan:							
Byen Cruxbay	36	38	74	90	147	I2o	
Landdistriktet	481	429	910	854	1,427	2,435	
Tilsammen...	517	467		944	1,574	2,555	55
alle de d.-vestind. Øer:							
Byerne	7,164	11,547	18,711	20,273	20,247	17,923	
Landdistrikterne	7,512	6,563	14,075	13,490	17,984	23,032	
Tilsammen...	14,676	18,110	32,786	33,763	38,231	40,955 (5,62 r. □Mil).	310

Paa St. Thomas koncentrerer alt Liv sig i Byen »Charlotte Amalie« (sædvanlig blot kaldet St. Thomas), der imidlertid har tabt største Delen af sin fordum store Betydning som Ordre- og Depotplads, som Befragtningscentrum for hele det vestindiske Omraade. St. Jan er næsten ganske en Ruinø, fra hvilken Kulturen har draget sig tilbage. St. Croix er den, paa hvilken Ørnes Velstand beror; det er en Type paa en tropisk Kulturø med ensidig Sukkerdyrkning. Men i det hele findes kun ca. 80 Plantager paa Øerne, og omtrent 7 Tiendedel af det samlede Areal kan siges for Øjeblikket at ligge ubenyttet hen, og med Velstanden er det især i de sidste Aar paa Grund af de lave Sukkerpriser bestandig gaaet ned ad Bakke (se i øvrigt de specielle Artikler St. Croix, St. Jan og St. Thomas). *H. L.*

Dansville [dä'nzvil], By i den nordamerikanske Stat New York, 50 Km. S. f. Rochester, med en Koldtvandskuranstalt og (1890) 3,700 Indb.

Danta, en lille i Dungarbjærgene i det vestlige Forindien (Gudscherat) liggende Stat, afhængig af det under engelsk Overhøjhed staaende Baroda (s. d.), er et vildt, skovklædt Bjærgland, hvis Befolkning tilhører en af Indiens Urstammer, de saakaldte Bhil (s. d.). *C. C. C.*

Dantan [dātā'], 1) Antoine Laurent, fransk Billedhugger, født 9. Decbr. 1798 i St. Cloud, død 31. Maj 1878 smst. Efter at han 1828 havde faaet grand prix for »Hercules'es Død«, fortsatte han sin Uddannelse paa det franske Akademi i Rom. Han vandt snart Anseelse i sit Fædreland for sine dygtige Portrætarbejder og for sine Skulpturer med ideale Emner, stærkt paavirkede i Stil og Holdning af romerske Antikker. Statuen »Ung Mand, der leger med en Hund« (Marmor, 1833) var hans første større Succes, Relieffet »Silen« var en udmærket Efterligning af antikke Forbilleder. Af interessante Portrætværker kunne mærkes hans Gipsstatue af Marskal de Villars (Versailles) og Bronzestatuerne af A. Duquesne (Dieppe 1844) og Malherbe (Caen 1847). For Kirker i Paris (Kolossalstatuen af Englen Rafael, Madeleine, 1839), for det ny Louvre, Versailles m. fl. St. udførte han adskillige dekorative Statuer og Buster.

2) Jean Pierre, fransk Billedhugger, født 26. Decbr. 1800 i Paris, død 6. Septbr. 1869 i Baden-Baden, Broder til ovenn. A. L. D. Han var Elev i Paris af Bosio og uddannedes videre i Rom, 1830 vendte han tilbage til Frankrig. Hans Talent for Portrætskulptur skaffede ham her et stort Publikum; særlig Lykke gjorde hans Portrætstatuetter af Datidens Berømtheder, Arbejder, i hvilke han medmegen Dygtighed og tillige Maadehold har forstaaet at understrege det fysiognomisk latterlige i Portrætligheden. Saadanne »Charges« har han modeleret af Talleyrand, Wellington, Rothschild, Victor Hugo, Rossini, Liszt, Kong Vilhelm IV etc. Desuden har han udført talrige virkelige Portrætbuster af fremragende Personligheder fra hans Samtid: Jean Bart (Louvre), Boieldieu, C. Vernet (Rouen), Cherubini, Verdi m. fl.; til hans større Værker høre en Bronzestatue af Boieldieu (Rouen), Marmorstatuen af Sangerinden A. Kemble som »Norma« og en Statue af Dronning Victoria (Litt.: Prosper Viro, *Charges et bustes de D. jeune* [Paris 1863]).

3) Joseph Edouard, fransk Maler, er født 26. Aug. 1848 i Paris, Søn af ovenn. J. P. D., hvis Træk og Atelier han oftere har foreviget i sine bekendte Fremstillinger af Billedhuggeratelier'er. Han er Elev af Pils og H. Lehmann og gav hurtig rige Løfter som Historiemaler, saa at det tidlig overdroges ham at udføre et stort Maleri af »Treenigheden«, ligesom hans første større, paa Salonen udstillede Arbejde, »En Episode fra Pompeji's Undergang« (1869), skaffede ham Popularitet. Medens han senere med Held har fortsat i det godt begyndte Spor med mytologiske og historiske Arbejder som »Hercules og Omfale«, »Munken som Træbilledhugger« (1874, Museet i Nantes), »Diskoskastet« (1875, Museet i Rouen), »Nymfen Salmacis« (1876), »Peter's og Andreas'es Kaldelse« og;

»Christus paa Korset«, har han dog især fejret Triumfer ved sine omtalte Atelier-Malerier, paalidelige Arbejder af højt udviklet Teknik, fint beregnet Lys- og Luftvirkning og sikker Formgivning. Til denne Gruppe hører Portræt af Kunstnerens Fader, arbejdende paa en Buste (1872), »Atelierkrog« (1880, Luxembourgmuseet), »Model, som spiser Frokost i Atelier'et« (1881) og »Afstøbning over Naturen« (kvindelig Model, 1887). Fra den senere Tid skrive sig »Opførelsen af et Drivhus« (1890) og »Kvindeprocession« (1893). Paa den franske Kunstudstilling i Kjøbenhavn saas hans »Enkemanden«. *A. Hk.*

Dante eller Danti (hans Klosternavn, oprindelig hed han Pellegrino), Ignatius Dantes, født 1537 i Perugia, død 19. Oktbr. 1586 i Rom, først Kosmograf hos Storhertugen af Toscana, 1576—83 Professor ved Universitetet i Bologna, senere Biskop af Alatri, er mest bekendt ved den Middagslinie, han trak op i Kirken Sta. Maria Novella i Firenze, samt den i Kirken S. Petronio, der 1653 blev korrigeret af Cassini (s. d.). Af hans Skrifter fremhæves »Le scienze matematiche ridotte in 45 tavole« [Bologna 1577] og »Trattato dell' astrolabii« [Firenze 1569]; i sidste Arbejde hævdede han i Modsætning til sin Samtid Ekliptikskraahedens sekulære Formindskelse; senere Tiders teoretiske Studier have paavist Rigtigheden af D.'s Anskuelse. *Y. Fr. S.*

Dante (egl. Durante), af Slægten Alighieri, den berømteste italienske Digter, født i Firenze i Slutn. af Maj eller Beg. af Juni 1265, død i Ravenna 14. Septbr. 1321.

I. D.'s Levned. Digterens Familie hørte efter nogle Forskeres Sigende til den florentinske Middelstand og var da maaske ingenlunde saa fornem, som man (han selv ogsaa) har villet give det Udseende af; Navnet Aldighieri eller Alighieri skal være kommet ind i Slægten med en norditaliensk Kvinde, der var gift med D.'s Oldefader. Det hele er imidlertid højst usikkert. Hans Fader, som han tidlig mistede, formodes at have været Jurist og hørte som sine Slægtninge til det guelfiske Parti. Hvor og hvordan D.'s rige Anlæg bleve udviklede i Ungdommen og han tilegnede sig den Kundskabsfylde, som forbavsede hans Samtid og ligeledes har forbavset senere Tider, derom er intet sikkert opbevaret os. Der er Grund til at betragte ham væsentlig som Autodidakt. Han stod i Forbindelse med Brunetto Latino og med Guido Guinicelli, men disse fremragende Mænd kunne dog næppe i egentlig Forstand kaldes hans Lærere. Hans vigtigste Studium var i de yngre Aar det latinske Sprog og dets Litteratur (Provençalsk og Nordfransk var han ogsaa velbevandret i); derimod maa det betragtes som vist, at han ikke nogen Sinde fik lært Græsk. Blandt D.'s Venner — fra omtrent hans 18. Aar at regne — træffe vi ogsaa betydelige Mænd, som den filosofiske Digter Guido Cavalcanti, den som i retslærd og Digter navnkundige Cino da Pistoja, den berømte Maler Giotto og Musikeren Casella; dem omtale ikke blot hans Biografer, men ogsaa han selv.

1. Maj 1274 saa den 9-aarige D. en lille Pige ved Navn Beatrice, Datter af Folco Portinari og et Aar yngre end han selv; deres Boliger laa tæt j ved hinanden. Hun blev hans Ungdomskærlighed, og det var til hendes Pris, han digtede sin første Sonet 1283. Men hun blev ikke hans Hustru efter hans eget Vidnesbyrd saas de ikke i mange Aar, og dengang den nysomtalte Sonet blev til, har hun rimeligvis allerede været gift med Simone de' Bardi, af en anset Florentinerslægt. Nyere Forskere tvivle af indre Grunde meget stærkt om, at den virkelige Beatrice var en andens (Sim. de' Bardi's) Hustru, Folco Portinari's Datter. Her er i det hele megen Uklarhed over dette Punkt i D.'s Biografi, saa megen, at man har villet opfatte Beatrice som en Allegori og intet andet; men det er dog ikke rimeligt. Enten have Familierne fjernet de to unge fra hinanden, om end de vare i samme By og hinanden saa nær, eller ogsaa har maaske D. i den lange Tid været sendt bort fra Firenze for at studere. Den sværmerisk ideale Kærlighed til Beatrice fulgte ham bestandig, selv da hun ikke var kommen til at tilhøre ham, og opildnede ham til ivrige Studier i alle den Tids Videnskaber og Idrætter; og maaske allerede 1288, men i alt Fald Aaret efter, kæmpede han med i den florentinske Borgerhær, navnlig — har man hidtil almindelig ment — i det sejrrige Slag ved Campaldino (11. Juni 1289), hvor Ghibellinerne bleve totalt slaaede. 9. Juni 1290 døde Beatrice. Denne Begivenhed gjorde et saa overvældende Indtryk paa D., at han (efter hvad man almindeligvis antager) besluttede at lade sig optage i Franciskanerordenen; dog naaede han ikke længere end til at blive Novice. Nu komme vi atter til et temmelig dunkelt Afsnit i Digterens Liv. En ædel og yndig Kvinde, siger han, fattede (Septbr. 1291 maa det have været) Medynk med hans Jammer og vandt efterhaanden hans Hjerte, saa at han begyndte at digte Sange til hendes Ære; imidlertid pintes han stadig af Samvittighedsnag, fordi han saaledes var i Færd med at blive Beatrice's Minde utro, og da han engang syntes at se hende tydelig for sig som ved deres første Møde, rev han sig løs af de ny Lænker og skænkede igen sin ungdomselskede alle sine Tanker. Dette ser jo sandsynligt nok ud; men tillige møde vi i D.'s Skrifter denne »gentil donna« som Symbol paa de filosofiske Studier, der paa den Tid toge ham fangen; hvor begynder da Virkeligheden, og hvor hører den op? Den Filosofi, i hvilken han nu søgte sin Trøst, var den hedenske — Arabernes og den græsk-romerske — og han var en Stund nær ved at føres af dem bort fra sin enfoldige Kristentro, indtil (som han siger) Aabenbaringens Lys som hans Beatrice — Navnet betyder jo i sig »den saliggørende« — vakte den til fornyet og inderligere Liv. Det vides, at han i denne Periode, under stadig Syslen med Digtekunsten, ogsaa fordybede sig i historiske og politiske Studier, og at han gennem disse kom til den Overbevisning, at Ghibellinernes Parti havde Retten paa sin Side. Omtr. 1295, maaske allerede 1291 eller 1292, ægtede D. Gemma Donati, af anset florentinsk Familie; der er dem, der have opstillet den Hypotese, at hun var just den omtalte »donna gentile«, hvilket just ikke bringer mere Klarhed ind i Digterens Allusioner til denne halvt virkelige, halvt symbolske Skikkelse. Det synes, at D. og Gemma have levet i et lykkeligt Ægteskab, — men man ved det ikke; med Sikkerhed vides, at de havde 4 Børn, 2 Sønner og 2 Døtre, og maaske var der endda flere.

Paa samme Tid, D. giftede sig, traadte han ind

i det aktive politiske Liv, da han havde opnaaet den lovbestemte Alder af 30 Aar. Han meldte sig — som Loven krævede — ind i et af Republikkens Lav, nemlig, hedder det, Lægernes og Apotekernes (hvortil for Resten ogsaa Boghandlerne regnedes), og han beklædte nu efterhaanden forskellige Embeder i Statens Tjeneste, f. Eks. som Inspektør ved en Gaderegulering; han var ogsaa Medlem af »Hundredemandsraadet«. At han 1300 valgtes til en af Firenze's Priorer (Medlemmer af det 1282 indførte Regeringsraad) har i sig ikke meget at sige; thi de fungerede kun i 2 Maaneder og vare 6 i Tallet foruden en *Gonfaloniere della Giustizia*, og i 2 Aar maatte ingen af dem genvælges. En større Æresbevisning var det vistnok (naar man blot vidste dette sikkert!), at D. benyttedes til diplomatiske Sendelser af Regeringen, dog i alt Fald ikke til saa mange og saa betydelige, som man tidligere har villet antage. For øvrigt var det just hans Priorat, der lagde Grunden til hans Livs senere Ulykke; thi der forlyder Vidnesbyrd om, at hans Personlighed øvede en ikke ringe Indflydelse paa hans Kollegaer i Tilfælde, hvor skæbnesvangre Beslutninger bleve trufne. For at bringe et Forlig til Veje mellem de to Partier, der under Navnene »Hvide« og »Sorte« stredes i Firenze, sendte Pave Bonifacius VIII nemlig 1300 Kardinal Acquasparta derhen; men Priorerne — D. ikke mindst — vilde i ikke bøje sig for hans Autoritet. Kardinalen lyste da Staden i Band og forlod den forbitret, og Aaret efter mødte en ny pavelig Fredstifter, men denne Gang med kraftige Midler af verdslig Art i sin Haand. Det var Karl af Valois, den franske Konges Broder, i Spidsen for et større ubevæbnet, men snart efter rustet, Følge. Han rykkede ind i Byen 1. Novbr. 1301, og kort derpaa erklæredes en Mængde af det hvide Partis Tilhængere (o: omtr. det samme som Ghibellinerne) for landsforviste. Blandt dem var D., over hvem der 27. Jan. 1302 fældedes en Landflygtighedsdom, gældende for 2 Aar; tillige idømtes han en Bøde paa 5,000 fl., som han skulde betale inden 3 Dages Forløb, ellers vilde hans Ejendele blive konfiskerede, og aldrig maatte han i Fremtiden have Lov til at beklæde nogen offentlig Stilling i Byen Firenze eller paa dens Territorium. Hans Forbrydelse var dels hans politiske Sindelag, navnlig som det havde lagt sig for Dagen ved Priorernes førnævnte Beslutning, dels Falskneri, Bestikkelighed og Pengeudpresninger (en rimeligvis grundløs Anklage). D. mødte ikke for sine Dommere og betalte ikke Bøden, hvorfor han og hans Sønner ved flere paa hinanden følgende Domme (10. Marts 1302, siden 1311 og 1315) erklæredes fredløse o: blev han truffen inden for Republikkens Grænser, vilde han blive arresteret og levende brændt.

Hvor tungt det faldt Digteren at forlade sin Fødeby, »Roms saare skønne og navnkundige Datter«, og flakke om blandt fremmede, derom bærer hans Digtning talrige Vidnesbyrd. I den første Tid sluttede han sig til de udjagne Ghibelliner, der gjorde Forsøg paa at komme tilbage til Firenze. Men deres Færd tilfredsstillede ham ikke; de forekom ham, hvis Blik mere og mere udvidedes, hildede i smaalig Partilidenskab, og han skilte sin Sag fra deres. Derefter opholdt han sig først en Stund (rimeligvis 1303—04) i Verona hos en Mand af della Scala'ernes Herskerslægt; paa sin senere Omvandren, fattig og — som det synes — ene (hans Hustru i alt Fald, der overlevede ham, blev utvivlsomt i Firenze), kom han til Padova (?), til Bologna, Forli (?), Lunigiana paa Genovabugtens østlige Kyst, ja til Paris, hvor han skal have disputeret og doceret ved Universitetet og vakt megen Beundring. Dog ingensteds følte han sig hjemme. Da fremglimtede pludselig et Haab om bedre Dage, da den kække og ridderlige, men sværmeriske og romantisk ærgerrige Kejser Henrik VII af Tyskland (»Luxemburgeren«) 1310 indfandt sig i Italien for at genoprette den romerske Kejservælde, D.'s Ideal af verdslig Magt. Digteren ilede sin Helt i Møde i Norditalien og bøjede Knæ for ham, og han hilste ham som Befrieren; omtrent samtidig udsendte D. en latinsk Skrivelse til alle Italiens Fyrster og Stæder, hvori han i begejstrede Udtryk opfordrede dem til at underordne sig Herrens salvede, under hvis Scepter en ny og straalende Tid vilde oprinde. Men efter at Henrik i Begyndelsen havde haft saa meget Held med sig, at han Jan. 1311 kunde sætte Lombardiets Jærnkrone paa sit Hoved i Milano, maatte hans Hær med Vanskelighed bane sig Vej mod Syd, og Firenze beredte sig til kraftig Modstand. Dette opbragte D. saa stærkt, at han fra den toskanske Grænse sendte sine Landsmænd i Staden et forbitret Brev (dateret 31. Marts 1311), hvor han som en af det gl. Test.'s Profeter forjættede dem Himlens Straf og deres Undergang. Henrik tøvede imidlertid med at gaa mod Firenze, uagtet D. 16. Apr. 1311 tilskrev ham et Brev, hvori han indstændig opfordrede ham til at undertvinge denne By, thi der var Modstandens egentlige Rede. Efter at han først havde bekæmpet Brescia og andre lombardiske Byer, drog han over Genova og Pisa til Rom og lod sig der krone som romersk Kejser i Laterankirken 29. Juni 1312, medens en Del af Byen endnu var i Fjendens Hænder. Saa endelig belejrede han Firenze i over en Maaned, men forgæves, og da han næste Aar stod i Begreb med at vende sine Vaaben mod Napoli, blev han pludselig syg i Siena og døde der 24. Aug. 1313. Med ham svandt Ghibellinernes, men særlig D.'s Haab. Hvor D. var henne siden Foraaret 1311, vides ikke; men efter Kejserens Død begyndte paa ny hans Omflakken, idet han var en af de faa, der undtoges fra Amnestien i Firenze. I disse Aar var det imidlertid, at hans Hovedværk, »La Commedia«, blev til, foruden flere andre Skrifter; hans Studier fulgte ham bestandig (saa ivrigt drev han dem, at hans Øjne — efter hans eget Sigende — en Tid lang lede derved), og under Prøvelser og dyb Tænkning modnedes hans Sjæl. April 1314 døde Pave Clemens V, under hvem Pavernes »babyloniske Fangenskab« i Avignon var begyndt; i den Anledning udsendte den stolte, heftige Grubler igen en af sine profetiske Skrivelser, til Kardinalerne, hvori han med ildfulde Ord søger at stemme dem til at vælge en Italiener, der atter kan skænke Pavestolen og Pavestaden dens Glans, — det blev imidlertid atter en Franskmand (Johan XXII), paa Grund af den mægtige udenlandske Indflydelse. Kort efter er D., lader det til, i Lucca, hvis ny Hersker, den tapre Uguccione della Faggiuola, tillige Herre af Pisa, var ivrig Ghibelliner. Hvad der gjorde Opholdet i Lucca særlig tiltrækkende for D. var, at der boede en Dame, Gentucca, hvem baade han selv og andre nævne som

ædelbaaren og elskværdig, men som man ellers ikke ved synderligt om. Medens D. opholdt sig i Lucca, tilføjede Uguccione de florentinske Guelfer et stort Nederlag ved Montecatini 29. Aug. 1315; men snart efter vendte Lykken sig, Digterens Beskytter fordreves baade fra Pisa og Lucca og han selv med ham. Hvorvidt imidlertid Fortællingen om D.'s Ophold i Lucca er historisk Sandhed, er højst tvivlsomt. Det samme gælder om Beretningen om, at det 1316 tilbødes ham at vende tilbage til Firenze, men paa den Betingelse, at han som en almindelig benaadet Forbryder skulde lade sig føre i Procession gennem Byen, med en spids Hue paa Hovedet og et tændt Vokslys i Haanden, til Kirken San Giovanni, hvor han skulde lægge en Pengesum paa Helgenens Alter som Sonebod. Han afslog Tilbudet med Stolthed, hedder det.

I sine sidste Aar opholdt D. sig mest i Ravenna hos Guido Novello da Polenta, der var Stadens Hersker fra 1316; derhen kom ogsaa Pietro og den anden Søn. Mange mene dog, at han tillige har været en Tid i Mantova og i Verona, hvor Can Grande della Scala modtog ham med Venlighed, og hvor han 20. Jan. 1320 i Kirken Santa Elena disputerede om Jord og Vand som Elementer; denne Disputats lod han nedskrive, siges der. Men desværre er det i den nyeste Tid paavist, at Afhandlingen, »De aqua et terra«, er uægte. Fra Bologna fik han Indbydelse til at komme og lade sig laurbærkranse som Digter, thi hans Berømmelse bredte sig nu viden om; men han svarede, at han haabede endnu at frembringe Digterværker, der skulde gøre ham mere fortjent til Kransen, og da tænkte han, at det skulde lykkes ham at sætte den paa sit Hoved i Firenze, — dette fremgaar af to latinske, vistnok ægte Digte af D. til en bolognesisk Beundrer. Under en opstaaet Tvist mellem Guido og den venetianske Republik sendtes D. fra Ravenna til Venezia for at søge Striden bilagt. Da han var kommen tilbage fra denne Sendelse, blev han heftig syg og døde. Hvad der er berettet i det forcgaaende, er det, som med nogenlunde Vished kan fortælles om D.'s Liv, idet talrige sagnagtige Tilsætninger til hans Biografi ere ladte ude af Betragtning. Hans mandlige Livsarvinger uddøde omtrent 100 Aar efter; en Datter, Beatrice, blev Nonne; men fra en kvindelig Ætling af hans Søn Pietro (dygtig Jurist, død 1364) nedstammer den adelige Slægt Serego-Alighieri i Verona. — Hvor stor Pris Guido da Polenta satte paa sin navnkundige Gæst, og hvor dyb hans Sorg var ved dennes Død, viste sig, idet han lod ham begrave højtidelig, oplæste en Lovtale over den afdøde og gjorde Anstalter til at rejse ham et prægtigt Gravmæle i Madonnakapellet ved Kirken San Francesco, hvor han var stedet til Hvile. Men der blev intet deraf; thi kort efter berøvedes Guido Herskerværdigheden og Livet. D.'s Grav henlaa nu længe uden nogen Pryd, men dog ikke upaaagtet: en pavelig Legat, Kardinal Bertrand du Poyet, vilde faa Aar efter Digterens Død lade hans jordiske Levninger opgrave for at sprede hans Aske for alle Vinde, men til Gengæld begyndte Florentinerne allerede ved 14. Aarh.'s Slutn. at tænke paa at faa deres store Landsmands Lig tilbage, og 1429 bade de Byen Ravenna at udlevere det. Men Ravennaterne vilde ikke ud dermed. Lorenzo de Medici gjorde omtr. 1476 Forsøg paa hemmelig at tilegne sig det; 1515—19 henvendte Florentinerne sig til Pave Leo X for at erhverve den kostbare Skat ved hans Mægling, og Michelangelo lovede i den Anledning at bygge Digteren et prægtigt Mausoleum. Imidlertid havde Venetianeren Bernardo Bembo 1483 ladet Pietro Lombardo udføre et meget smukt Gravminde i Ravenna; dette blev 200 Aar senere restaureret og atter 1780 forsynet med en tempelagtig Overbygning. Da de florentinske Udsendinge 1520 mødte med Pavens Fuldmagt til at faa det længe attraaede udleveret, fandt de kun nogle visne Laurbærblade i Kisten; de urolige Tider, der snart begyndte i Italien, hindrede yderligere retslig Undersøgelse. For ret at unddrage D.'s Levninger mulige Efterstræbelser havde Franciskanerne, hvem Kirken tilhørte, skjult dem hemmelig i en Mur, i 16. Aarh.'s 2. Aarti; kun faa indviede vidste i de følgende Aarhundreder deres Opbevaringssted, og i en Mur bleve de fundne Maj 1865, dengang Digterens 600-aarige Jubilæum fejredes, og Mausoleets Omgivelser reguleredes. Endnu engang (1864) havde Florentinerne bedet Ravenna om ædelmodig at skænke dem D.'s Ben som Gave, men atter denne Gang svarede Byen et bestemt Nej. Naar man tænker paa, at Kisten efter al Sandsynlighed efterhaanden har været gemt i flere forskellige Mure, og at man 1864 slet ikke vidste, hvor den i Virkeligheden var henne, kan man anse det for et næsten lige saa stort Held for Ravennaterne, at de afsloge Firenze's Bøn, som at Fundet skete næste Aar. Som Firenze tidligere havde opstillet et Monument for ham i Kirken Sta. Croce, maatte hans Hjemstavn nu ved hans Jubilæum, der højtideligholdtes bl. a. ved Indvielsen af Nationalmuseet i Bargello, nøjes med at rejse ham en Statue paa Pladsen foran den nys omtalte Kirke. Der findes desuden et Par andre Mindesmærker over ham i Firenze, og paa hans Fødehus er anbragt en Mindetavle. D.'s ydre Skikkelse er bleven bevaret for Efterverdenen ved Beskrivelser, maaske ogsaa ved Portrætter, hvoraf mange eksistere; men hvilke eller hvor mange af dem, der ere ægte, kan hidtil ikke siges. Han var af Middelhøjde, noget rundrygget, langsom i sin Fremtræden; Ansigtet langt og markeret, Næsen stærkt kroget, Underlæben fremtrædende, Øjnene temmelig store og udtryksfulde; hans Hudfarve var mørk, Haaret sort og tæt og Ansigtsudtrykket tankefuldt og melankolsk. Han holdt af at være ene og talte kun lidt. Hans Karakter svarede til hans Udvortes. Kraft og Fasthed, Inderlighed og dyb Alvor, Tungsind og Lidenskabelighed, — det var dens Kendemærker, og det er dem, der præge hans Skrifter.

II. D.'s Værker. Disse ere følgende. Paa Ital.: »La Vita Nuova«, »Il Convivio amoroso« (ogsaa kaldet »Il Convito«), »La Commedia« (senere »La Divina Commedia«) og nogle lyriske Digte; paa Latin: *De vulgarieloquentia*, *De Monarchia* og nogle Breve; hertil kommer et Par, hvis Ægthed er overordentlig tvivlsom, nemlig den latinske *Quaestio de duobus elementis Aquae et Terrae* og italienske, rimede Oversættelser af de 7 Pønitensesalmer og Trosbekendelsen.

Vi ville straks tale om D.'s Hovedværk, »La Divina Commedia«, hvortil hans Navn er knyttet for alle Tider. »Komedie« er, ifølge middelalderlig Æstetik, efter sit Emne enhver Digtning, der slutter glædelig, og denne begynder jo i Helvede og ender

i Paradiset; men derved maa da ogsaa erindres (siger D. selv), at »Komos« (skal være »Korne«) betyder »Landsby«, og »Ode« betyder »Sang«, hvilket henpeger paa, at Digtet er skrevet i Almuens Sprog, ikke i det fornemme Latin, som det først var hans Agt at benytte. Allerede i Digterens Levetid hædrede man ham med Tilnavnet »il divino« (den guddommelige), og dette overførtes saa paa hans Værk; fra Midten af 16. Aarh. blev Benævnelsen »Den guddommelige Komedie« den almindelige. Det benyttede Versemaal er »terze rime« (Terziner), Strofer bestaaende af 3 femfodede Jamber og sammenknyttede ved fast Rimslyngning til et Hele, hvoraf en enkelt Rimlinie danner Afslutningen. Digtet bestaar af 3 store Afsnit: »Inferno«, »Purgatorio« og »Paradiso«, der atter ere delte i 100 Sange (»Canti«), henholdsvis 34, 33 og 33, tilsammen 14,233 Verslinier. Den mægtige Komposition er udkastet og gennemført med beundringsværdig Energi. D. skildrer, hvorledes han i sit 35. Aar (»midt paa vor Livsvej«) er faret vild i en mørk Skov; da han endelig kommer ud af den, spærre 3 vilde Dyr ham Vejen og true med at opsluge ham; de forjages vel af en Hund (veltro), men endnu er Stien vildsom og skrækindjagende; da viser Vergil's Aand, hidsendt af Beatrice, sig for ham og opfordrer ham til Følgeskab ad en bedre Vej, som rigtignok fører gennem Helvede og Skærsild, men hvis Maal er Paradiset. Digteren indvilliger i at følge sin romerske Fælle, og Vandringen gennem de 3 Riger er hans Digts Emne. At Vergil blev D.'s Vejleder, har sin Grund i, at han ved sin Nationalitet repræsenterer det højeste for D. paa Jorden, Roms Kejservældc, foruden at han som Digter var ham særlig sympatetisk; men tillige var han jo for Middelalderen overhovedet den mest fremragende Oldtidsdigter, hvem Sagnet tillagde magisk Viden og Kraft og stillede i et profetagtigt Forhold til Kristendommen. De vandre gennem Dødens Port, sættes af Færgemanden Charon over Acheron og mødes i første Kreds af Underverdenen (denne forestilles som en Tragt) af Oldtidens Vismænd; men 2.—9. Kreds udgøre det egentlige Helvede, hvor de, der have fortørnet Himlen, fordelte efter deres Synder, lide alle optænkelige Pinsler og Straffe. Her træffes Skikkelser fra den klassiske Mytologi og Oldtidshistorien jævnsides med Personer fra Kristendommens gængse Forestillinger og D.'s egen Tid. Minos og Gerion, Cerberus og Minotaurus, Lucifer og Kain, Judas og Kaifas, Cassius og Brutus, Ghibellinerhøvdingen Farinata degli Uberti, Kejser Frederik II, Pave Anastatius II o. m. a., — skildrede i Dødsrigets vekslende Omgivelser, snart med haard Strenghed og svidende Haan, snart med inderlig Medfølelse for den tragiske Menneskelod, altid med vældig, undertiden bizar, Fantasi. Særlig berømte ere to Episoder blevne, nemlig Francesca da Rimini's Skildring af sin brødefulde Kærlighed og de Vers, hvori Ugolino della Gherardesca beskriver sin egen og sine Børns frygtelige Hungersdød i Fængslet. Dybest nede i de evige Straffes Rige sidder Helvedes Fyrste Lucifer med de 3 største Forrædere — Judas, Brutus og Cassius — mellem sine Tænder; karakteristisk for den sydlandske Digter er, at han lader denne Kreds, hvor de efter hans Anskuelse værste Syndere pines, være opfyldt af Kulde og Is. Inddelingen af D.'s »Inferno« er saa klart gennemført, at man formelig kan tegne Kort derover, og det er da ogsaa gjort oftere. Men ogsaa Digtets to andre Afsnit udmærke sig ved samme sindrige og tydelige Komposition. — Skærsilden, »il Purgatorio«, er fremstillet som et Bjærg, stejlt forneden, men lettere og lettere at bestige, jo højere man kommer op, og medens de Aander, der befinde sig paa dets nederste Skraaning, næsten lide Helvedskvaler for at renses for deres Synder, bliver den Renselse, de maa gennemgaa, mildere og mildere i de øverste Kredse. Der er 7 saadanne, een for hver af de »7 Dødssynder« (Hovmod, Misundelse, Vrede, Sløvhed. Gerrighed — samt Ødselhed —, Fraadseri og Vellyst), men nederst er en Art Forgaard, hvor de Sjæle maa vente, der ikke have faaet bekendt deres Synd før deres Død. Ved Indgangen til det egentlige Purgatorium skriver en Engel 7 Gange Bogstavet *P* paa Digterens Pande — det betyder »peccato«, Synd —, og for hver Kreds, han gennemvandrer, udslettes et af dem. Paa Vandringen træffe Vergil og hans Ledsager mange kendte og berømte Mennesker, og D.'s Fantasi viser sig atter her uudtømmelig i Opfindelse og Skildring. At Digteren har anbragt i svare Skærsildskvaler talrige Personligheder, for hvem han tilkendegiver stor Højagtelse, men om hvem det var notorisk, at de vare hengivne til en bestemt Synd, maa ikke forundre os, naar man tager hans hele, strengt religiøse og ideale Livssyn i Betragtning. En Tid lang faa Vandrerne Følgeskab af den romerske Digter Statius, hvis Sjæl just har fuldendt sin Renselse og stiger mod Himlen. Paa Bjærgets Top er »det jordiske Paradis«, hvortil Vejen fører gennem en Mur af Flammer; længere tør Vergil ikke følge D., men her mødes saa Digteren af ædle Kvindeskikkelser, først »Mateida«, vistnok Symbol paa den Fromhed, der lægger sig for Dagen i Gerning, derpaa — med straalende Følge, under Klang af Himmeltoner og blændende af Skønhed — Beatrice, hans ungdomselskede, symboliserende den religiøse Betragtning og Sindets Stræben opad. De herlige Strofer, hvori D.'s Møde med hende beskrives, er maaske hele Digtningens Toppunkt. — Hun fører ham gennem det tredje Rige, »il Paradiso« (o: det himmelske), med de 9 Himle, overensstemmende med Middelalderens, fra Ptolomæus hentede Forestillinger; til sidst bringer Bernhard af Clairvaux ham for selve Guds Aasyn, — da forstummer Digteren, og Pennen falder ham af Haanden. Det 3. Afsnit med sin megen Teologi staar maaske alt i alt lidt tilbage for de to første; men beundre maa man dog, hvorledes D.'s Kunst har mægtet at anskueliggøre hin Verden af evindeligt Lys, hvor ganske vist menneskelige Skikkelser af Historien, selv den nyere, komme os i Møde og fortælle deres Skæbner eller tale Ord, som staa i Forbindelse med Digterens personlige Oplevelser, men hvis fleste Beboere dog ere Engle, hellige Mænd og Kvinder og lignende skyggeløse Straaleskikkelser. Der er samme Himmelglans over D.'s Paradis som over Fra Angelico da Fiesole's Billeder af de saliges Hjem, hvori den fromme Maler synes i Live at have skuet ind ligesom Katolicismens og Middelalderens ypperste Digter.

Thi dette er D. ved sin »Divina Commedia«; i hans Digterpersonlighed er Middelalderens Aand inkarneret. Han har bygget sit Værk paa Biblen, paa de klassiske Digtere og Filosoffer, paa Kirke-

fædrene og Middelalderens skolastiske og mystiske Teologer, men for en væsentlig Del dog paa Selvtænkning og Selvoplevelse, derfor er Digtet saa rigt paa personlige Indtryk, Erfaringer og Minder. Ideen til Værket (som en poetisk Forherligelse af hans Beatrice) maa tidlig være opstaaet hos ham, men først efterhaanden har den udviklet sig til den storslaaede Verdensbetragtning og psykologisk dybe Skildring af hans eget Sjæleliv, som »Divina Commedia« er. I hvilke og hvor mange Aar af D.'s Liv dets Storværk blev til, kan ikke siges med Sikkerhed, men man tør dog formode, at han digtede det omtrent 1314—21, og at han fik det afsluttet lige før sin Død. — Ved at skrive sit Digt i Modersmaalet, og det ikke i en bestemt Dialekt af de dengang eksisterende. men i et Italiensk, der — som han selv siger — tager noget godt fra dem alle, har han gjort sit Fædreland en uvurderlig Tjeneste. Hvergang Nationen har rejst sig efter en Fornedrelsesperiode, under sin Stræben efter et enigt Italien, har den fylket sig om det første store Digterværk, som forfattedes i dens Sprog; fra det ere talrige Citater baarne fra Slægt til Slægt, og mange Digtere have efterlignet det i større eller mindre Grad (Boccaccio's »Amorosa visione«, Petrarca's »Trionfi«, Fazio degli Uberti's »Dittamondo«, V. Monti's »Basvilliana«, Ferrucci's »Scala di vita« o. fl.). Men nogen letforstaaelig og folkelig Digter er D. imidlertid ingenlunde. Skønt der er Steder i hans Digtning, hvis Jævnhed og Simpelhed i Udtrykket er fattelig for enhver, er hans Sprog oftest saa indholdstungt, sammentrængt og fuldt af Hentydninger, at Fortolkninger tidlig bleve nødvendige, og det jo mere man fjernede sig fra de Forestillinger, der opfyldte hans Samtid; dette gælder om hans italienske Læsere, men i endnu højere Grad selvfølgelig om hans Publikum i Udlandet, efterhaanden som hans Digtning vandt Verdensry, og Ikke-Italienere have taget en meget betydelig Del i det store Fortolkningsarbejde (se nedenf. under III). Blandt de Kunstnere, hvem »Divina Commedia« har inspireret, ville vi nævne Sandro Botticelli (hvis Tegninger opbevares i Berlin), Michelangelo (hans Illustrationer ere desværre for længst gaaede tabt), John Flaxman, den engelske Billedhugger, Tyskerne J. A. Koch, Vogel v. Vogelstein og Peter v. Cornelius, Bartolomeo Pinelli, Bonaventura Genelli, Eugéne Delacroix, Ary Scheffer, Gustave Doré og Francesco Scaramuzza. Mindre Betydning har D. haft for Musikken; her kunne dog anføres Liszt's »D.-Symfoni«, A. Thomas'es Opera »Francesca da Rimini« og mindre Kompositioner af Vincenzo Galilei, Rossini, Donizetti, Schumann o. fl. Blandt de poetiske Frembringelser, som have øst deres Emner af D.'s Levned og Digtning, kunne nævnes Gerstenberg's Tragedie »Ugolino«, Silvio Pellico's »Francesca da Rimini« og C. K. F. Molbech's »D.«.

Selv om D. ikke havde forfattet »Divina Commedia«, vilde han staa som en af Italiens betydeligste Forfattere. Som Lyriker er han fra først af paavirket af den lidt ældre norditalienske Digterskole, der atter gennem Sicilianerne har sit Forbillede i den provençalske Troubadourpoesi; men siden hæver han sig til større Ejendommelighed og Selvstændighed. Hvor mange af hans Digte der ere utvivlsomt ægte, kan ikke siges helt sikkert; men det synes at være en Snes Canzoner, et halvt Hundrede Sonetter, en halv Snes Ballata'er og et Par Digte i andre Former. — En Del af D.'s lyriske Poesier, nemlig de, der staa i Forbindelse med Kærligheden til Beatrice, findes i »Vita nuova«, hans første Bog. Det er en Skildring af hans Kærligheds Historie, skreven midt imellem 1292 og 1295, en interessant og fængslende Sammensætning af Digtning og Sandhed. — Anderledes tungt og lærdt er det ufuldendte filosofiske Skrift »Il Convivio« (Gæstebudet), der er anlagt som Kommentar til en Række spekulative Canzoner af D., men kun 3 af disse naaede han at faa kommenterede. Det er dels et Forsvarsskrift for ham selv, hvori man skal se, hvilke alvorlige og dybe Studier der have opfyldt ham i Ungdommen, dels forfattet til Belæring og Løftelse for dem, som ikke have faaet rakt »Erkendelsens Spise« i Hænde. Var det blevet færdigt, vilde det være som en hel Encyklopædi af Tidens Viden. — *De vulgari eloquentia* (kun ufuldstændig bevaret til vor Tid) er et veltalende latinsk Forsvar for det unge italienske Skriftsprog; paa sine Steder viser Forfatteren sig formelig som en moderne Filolog, et saadant Klarsyn vidne hans Bemærkninger om; f. Eks. hvad han siger om Slægtskabet mellem de Sprog, man betegner som de romanske, og om de italienske Dialekter. — D.'s andet store latinske Værk er *De Monarchia*, af politisk Indhold, delt i 3 Bøger. Her fremsætter han sin Teori om Monarkiet fremfor alle andre, nemlig det romerske Verdensherredømme, som Idealet af verdslig Magt ved Siden af Pavens, Christi Efterfølgers, rent aandelige Vælde. Begge Magter ere kaldede af Gud til at herske; men Kejsermagten, der stammer fra Roms Cæsarer og skal forene det adsplittede Italien og derefter Verden under sit Scepter, bør intet have at takke den romerske Pavestol for, og for begge opstiller D. de samme strengt ideale Fordringer. Bogen stammer vistnok fra de Aar, da Henrik VII optraadte paa den politiske Skueplads i Italien; den blev, nogle Aar efter Forfatterens Død, under Pave Johan XXII erklæret for et kættersk Skrift og offentlig brændt, paa Foranstaltning af Kardinal Bertrand du Poyet, den samme, der vilde lade Digterens Ben opbrænde og Asken sprede for alle Vinde.

III. D.-Litteratur. Denne er saa umaadelig rig, at det er umuligt at anføre andre end blot de allervigtigste Skrifter. Gode og udførlige bibliografiske Hjælpemidler ere Colomb de Batines, *Bibliografia Dantesca* [Prato 1845—46, 2 Bd., ufuldendt], med Tilføjelser og Rettelser af G. Biagi, 1888; G. J. Ferrazzi, *Bibliografia Dantesca* [Bassano 1871—77, 2 Bd.]; J. Petzholdt, *Bibliographia Dantea ab anno MDCCCLXV inchoata* [Dresden 1876—80]; G. A. Scartazzini, »D. in Germania« [Milano 1881—83, 2 Bd.]; samme, »D.-Handbuch, Einführung in das Studium des Lebens und der Schriften D. Alighieri's« [Leipzig 1892]; W. C. Lane, *The D.-Collections in the Harvard College and Boston Public Libraries* [Cambridge i Amerika 1890].

a) Levnedsbeskrivelser o. desl. Den ældste Biografi af D. findes i Giovanni Villani's florentinske Krønike [9. Bog, 136. Kap.]; trods enkelte paaviselige Unøjagtigheder er den hidtil at betragte som vor bedste Kilde til Digterens Livshistorie. Mere retorisk og fantastisk er Giovanni Boccaccio, *Vita di D.*, forfattet omtr. 1363—64 og i mange Tider tagen for gode Varer af senere D.-

Biografer. Den er da ogsaa kommen i en Mængde i Udgaver, tidligst i Venezia 1477; kritisk er den udgiven af Macri-Leone i Firenze 1888. Den næste, som der er Grund til at nævne, er *Vita di D.* af Leonardo Bruni fra Arezzo (født 1369, død 1444). Saa kommer Giuseppe Pelli's fortjenstfulde *Memorie per servire alla vita di D. Alighieri ed alla storia della sua familia* [fra Midten af 18. Aarh., god Separatudgave Firenze 1823]. Stærkt fantastisk er Carlo Troya, *Del Veltro allegorico di D.* [Firenze 1826]; af samme Forfatter udkom siden *Del Veltro allegorico dei Ghibellini* [Napoli 1856]. Af samme Fejl lider Cesare Balbo's velskrevne Biografi, først i Torino 1839, 2 Bd., og i endnu højere Grad M. Missirini's, hvoraf 4. Udg. udkom i Milano 1844. Strengere Kritik findes tidligst i Giuseppe Todeschini, *Scritti su D.* [2 Bd., Vicenza 1872]; i hans Fodspor træder Adolfo Bartoli, hvis D.-Biografi udgør 4. Bd. af hans italienske Litteraturhistorie [Firenze 1884], endvidere G. Diaconis, *Nuova ricognizione sulla vita, sulle opere e sui tempi di D. A.*, I [Udine 1887]. Saavel paa Italiensk som paa Tysk har G. A. Scartazzini gentagne Gange skildret Digterens Levned, hver Gang med store Forandringer, senest i den før omtalte »D.-Handbuch«. Udbredt og ret god er den noget tidligere *Storia della vita di D. Alighieri* af P. Fraticelli [Firenze 1861]. Af tyske Arbejder kunne for Resten fremhæves L. G. Blanc's Levnedsskildring i Ersch og Gruber's Encyklopædi og F. X. Wegele, »D. A.'s Leben und Werke« [Jena 1852, siden i flere Udg.]. I Af engelske haves bl. a. V. Botta, *D. as philosopher, patriot and poet* [New York 1865]; Maria Francesca Rossetti, *A shadow of D.* [Lond. 1871]; D. G. Rossetti, *D. and his circle* [smst. 1874]; R. W. Church, *D., an essay* [smst. 1879, med Overs. af *De Monarchia*]. Der er flere franske Biografier, men ingen af disse fortjener nu i synderlig Grad at fremhæves. Paa Dansk udkom i Kbhvn. 1892 »D., en Studie« af Valdemar Vedel, en underholdende Bog med selvstændige æstetiske Iagttagelser. Monografier over enkelte Begivenheder i D.'s Liv og enkelte Sider af hans Forfatterpersonlighed eksisterer der en Mængde af: saaledes Frullani og Gargani, *Della casa di D.* [Firenze 1865]; Isidoro del Lungo, *Dell' esilio di D.* [Firenze 1881]; P. Scheffer-Boichorst, »Aus D.'s Verbannung« [Strassburg 1882]; Ampere, *Voyage Dantesque* [Paris 1846]; C. Ricci, *L'ultimo rifugio di D. A.* [Milano 1891]; E. Alvisi, *Sepulcrum Dantis* [Firenze 1883]; A. d'Ancona, *Beatrice* [Pisa 1889]; I. del Lungo, *Beatrice nella vita e nella poesia del secolo XIII* [Rom 1890]. Blandt Samlinger af Essays og Studier over D.'s Levned og Skrifter kunne nævnes: F. C. Schlosser, »D.-Studien« [Leipzig og Heidelberg 1855]; Karl Witte, »D.-Forschungen« [2 Bd., Halle og Heilbronn 1869—79]; G. A. Scartazzini, »Abhandlungen uber D. A.« [Leipzig 1880] og Guerrini og Ricci, *Studi e polemiche Dantesche* [Bologna 1880]. Witte (født 1800, død 1883) og Scartazzini (født 1837) høre til de mest fremragende af de ikke faa lærde, der omtrent udelukkende have beskæftiget sig med D.-Forskning. I Anledning af Jubilæet 1865 udkom bl. a. i Firenze *D. e il suo secolo* og i Rom *Omaggio a D. A. offerto dai cattolici italiani*, begge med Bidrag af mange forskellige Forfattere. Samme Aar stiftedes i Dresden det tyske »D.-Gesellschaft«, hvis første Møde aabnedes med en Tale af Witte, og som 1867—77 har udgivet en »D.-Jahrbuch«. Et lignende amerikansk Selskab grundlagdes 1881 og virker endnu bestandig, 1892 kom der et til i New York, og endelig blev »Società Dantesca Italiana« til i Firenze 1888. Siden 1889 udkommer i Verona Tidsskriftet »L'Alighieri«, der kun beskæftiger sig med D.-Studier. Den historiske og kulturhistoriske Baggrund for D.'s Liv og Digtervirksomhed er givet i mangfoldige Skrifter; særlig vigtige ere I. del Lungo, *Dino Compagni e la sua Cronaca fiorentina* [3 Bd., Firenze 1879 ff.]; P. Scheffer-Boichorst, »Florentiner Studien« [Leipzig 1874]; Perrens's og Capponi's store Værker over den florentinske Historie samt J. Burckhardt, »Die Kultur der Renaissance in Italien« [1860 og oftere].

b) Udgaver, Kommentarer og Oversættelser. D.'s samlede Værker ere udgivne af P. Venturi og A. M. Biscioni [Venezia 1739—41, 5 Bd.], hos Zatta i Venezia 1757 — 58 [4 Dele] og hos Ciardetti i Firenze 1830—41 [6 Bd.]; de mindre — altsaa med Undtagelse af »Divina Commedia« — ved A. Torri i Livorno 1843—50 [ufuldendt], af Pietro Fraticelli [bedst; Firenze 1834 — 40, 3 Bd., og senere] samt af Giambattista Giuliani [Firenze 1868—82, 5 Bd.]. Disse saakaldte »Opere minori« ere oversatte paa Tysk af Karl Forster og K. L. Kannegiesser [Leipzig 1841—45]; de lyriske Digte alene ved Kannegiesser og K. Witte, paa Engelsk ved Ch. Lyell [1835]. En udmærket Studie over D.'s Lyrik skyldes Giosué Carducci [*Studj letterari*, Livorno 1874, S. 139—237]. »VitaNuova« er udgivet og oversat mange Gange, og Skrifterne om dette Skrift ere Legio. Vi ville nævne Fraticelli's, Giuliani's, A. d'Ancona's [Pisa 1872 og 1884] og K. Witte's [Leipzig 1876] samt de tyske Oversættelser af K. Forster [Leipzig 1841], B. Jacobson [Halle 1877] og J. Wege [Leipzig 1879]; desuden R. Renier, *La Vita Nuova e la Fiammetta* [Torino 1879]. »Il Convivio« er bedst udgivet af Fraticelli og af Giuliani. *De vulgari eloquentia* blev paa Latin først udgivet i Paris 1577, siden bedst af Giuliani; paa Italiensk blev Bogen oversat af G. G. Trissino og udgivet i Vicenza 1529, derefter ofte; af Studier over dette Værk kunne mærkes E. Boehmer's Afhandling i »Romanische Studien« [Strassburg 1869] og F. d'Ovidio's i »Saggi critici« [Napoli 1878, S. 330—415]. *De Monarchia* er fortrinlig udgivet af Witte [2. Udg. Wien 1874]; det blev oversat paa Italiensk af Marsilio Ficino i 15. Aarh. Brevene (bl. a. ved Torri [Livorno 1842]) og de tvivlsomme og uægte Værker have givet Anledning til et stort Antal Stridsskrifter.

»Divina Commedia« var allerede en meget udbredt Bog før Bogtrykkerkunstens Opfindelse. Digterens Originalmanuskript eksisterer lige saa lidt af hans Hovedværk som af hans andre Værker; men man har Haandskrifter deraf fra en Tid, der ligger hans egen Levetid meget nær. Der kendes nutildags i alt omtr. 500 Haandskrifter af »Den guddommelige Komedie«; det ældste, sikkert daterede er fra 1336 og findes i Piacenza, til de bedste høre desuden et i Biblioteca Trivulzi i Milano, to i det laurentianske Bibliotek i Firenze, et i Nationalbiblioteket smst., et i Modena og et i det vatikanske Bibliotek i Rom. Det kgl. Biblio-

tek i Kjøbenhavn besidder to ret gode Haandskrifter, det ene med Miniaturer. Efter at Bogtrykkerkunsten var indført i Italien, var »La Commedia« en af de allerførste Bøger, der blev trykt der. Nu har man i alt over 400 Udgaver af Digtet, trykte i og uden for D.'s Fædreland, de allerfleste i 19. Aarh., derefter (forholdsvis) flest i Slutn. af 15. Aarh., færrest i 17. Men allerede før det udkom i Trykken, havde man begyndt at fortolke det. Den ældste Kommentar er Bologneseren Jacopo della Lana's fra 1328; 1½ Aarh. senere blev G. Boccaccio formelig ansat som Professor i D.-Fortolkning i Firenze, og allerede de ældste D.-Udgaver mødte frem med Kommentar. Fra 13. Aarh. haves, foruden J. della Lana's, Kommentarer af D.'s Søn Pietro, Boccaccio, Benvenuto da Imola, Francesco da Buti, den saakaldte »florentinske Anonym« samt den saakaldte »ottimo Commento«. De ere alle optrykte i den nyere Tid. — Følgende ere de vigtigste Udgaver af »Divina Commedia« til Dato (1895): I 15. Aarh.: Foligno 1472 fol. ligesom de følgende]; Mantova s. A.; Napoli 1477; Venezia s. A., med Benvenuto da Imola's Kommentar; Milano 1478, med Nidobeati's; Firenze 1481, med Christoforo Landino's ret fortjenstfulde Kommentar og 19 interessante Kobberstik i Teksten af Baccio Baldini, endvidere flere venetianske Udg. med Træsnit. 16. Aarh.: to hos Aldus i Venezia [1502 og 1515], begge i lille Format; lignende hos Giunta i Firenze [1506] og i Lyon [1547]; Crusca-Akademiets i Firenze 1595. Aldinerteksten var i lang Tid den stadig genoptrykte, uagtet den ikke var særlig god; heller ikke Crusca-Teksten fortjener Ros. Derimod fremkom to ret gode Kommentarer i samme Aarh., nemlig A. Vellutello's [1544] og den af Bernardino Daniello da Lucca [1568]. 18. Aarh.: Lombardi's [Rom 1791, 3 Bd. i 4°] og Dionisi's [Parma 1795, 3 Bd. i fol.] betegne et Fremskridt i Tekstkritikken; fra samme Periode har man bl. a. Venturi's fra 1732 og den Zatta'ske Pragtudg. i 4 Kvartbd. [Venezia 1757—58]. Foruden Optryk af adskillige ældre Udgaver o. desl. ere i 19. Aarh. fremkomne: den saakaldte Ancora-Udg., med Kobberstik [Firenze 1817—19, 4 Bd.]; Mussi's, i meget stort Folioformat [Milano 1809, 3 Bd.]; flere Udg. ved De Romanis, bl. a. Rom 1810; ved Biagioli [først Paris 1818—19, 3 Bd.]; A. Cesari, med Dialoger over Digtet, betitlede *Bellezze della Commedia di D. A.* [først Verona 1824—26, 3 Bd.]; P. Costa [Bologna 1819, 3 Bd.]; Fantoni [1820]; G. Rossetti [Lond. 1826—27]; Passigli [Prato 1847—52]; Lord Vernon, kun af »Inferno« [Firenze 1858—65, 3 Bd.]; N. Tommaseo [Venezia 1837]; Brunone Bianchi [Firenze 1854]; P. Fraticelli [Firenze 1852]; R. Andreoli [Napoli 1856]; K. Witte [Berlin 1862], af megen Betydning for Tekstkritikken; Mondovi-Udgaven [1865]; E. Camerini [først i Milano 1868—69, med Doré's Illustrationer, siden som en særdeles brugbar og billig Haandudgave]; *Il Dantino* [Milano 1878], vistnok den i mindste Format trykte Bog, med mikroskopisk Skrift; Francesia [Torino 1873]; Scartazzini [Leipzig 1874—90, 4 Bd.]; G. Berthier [Freiburg 1891 ff.] o. m. fl. Mange af disse Udgaver ere ofte komne i ny Opl. Mere eller mindre værdifulde Værker over Digtet — uden dog at være egentlige Kommentarer — ere bl. a.: A. F. Ozanam, *D. et la philosophie catholique au 13. siècle* [Paris 1840, siden ofte]; E. Ruth, »Studien über D. A. Ein Beitrag zum Verständniss der Göttl. Kom.« [Tiibingen 1853]; C. C. Fauriel, *D. et les origines de la langue et de la littérature italiennes* [Paris 1854]; L. G. Blanc, »Versuch einer blos philologischen Erklärung mehrerer dunklen und streitigen Stellen der Göttl. Kom.« [Halle 1860—65]; samme, *Vocabolario Dantesco*, paa Fransk [Leipzig 1852]; E. A. Fay, *Concordance of the Divine Commedy* [Cambridge i Amerika 1888].

G. A. Scartazzini siger, at ligesom ingen Bog efter Biblen er bleven trykt saa ofte og kommenteret saa stærkt som »Divina Commedia«, saaledes er heller ingen bleven oversat saa mange Gange og paa saa mange Sprog. Blandt disse Sprog findes ogsaa Polsk, Bøhmisk, Ungarsk, Nygræsk, Rumænsk, Hebraisk, Armenisk og Sanskrit (et Fragment af Digtet). Paa Latin oversatte man Værket tidlig, vel mest for at udbrede det til de lærde Kredse i Udlandet; mærkeligt nok har man drevet den Slags Stiløvelser i Italien endnu langt ind i 19. Aarh. En katalansk, af Andres Febrer, stammer fra 1. Halvdel af 15. Aarh.; den er udgiven i Barcelona 1878. En spansk af »Inferno« udkom 1515 og er bleven efterfulgt af flere, omfattende hele Digtet, de nyeste af C. Roseli [1871] og J. M. Carulla [1874]. Der er henimod 40 franske, hvoraf den ældste synes at være B. Grangier's, der udkom 1596 i Paris; af de nyere ere at fremhæve P. A. Fiorentino's [1843 og lit senere; Prosa som de fleste franske], L. Ratisbonne's [Vers, først 1855 — 59], de af Artaud de Montor, Mongis, Brizeux, Lamennais, Ozanam o. fl. Den berømte Filolog E. Littré har oversat »Helvede« paa Oldfransk [1879]. Af engelske Gengivelser, hvoraf en Mængde eksistere (og det ofte udgivne), kunne anføres de af IL Boyd [1802], H. F. Cary [1806], J. Dayman [1865], J. A. Carlyle [kun »Inferno«, 1849], J. C. Wright [1845], men især den ypperlige af H. W. Longfellow [1865, udbredt i mangfoldige Udg.]; fremhæves kan ogsaa den af E. H. Plumptre [1886 — 87]. Tyskland har en statelig Række Oversættelser at opvise, navnlig i 1. Halvdel af 19. Aarh. Vi nævne først 1809—21, senest ved Witte 1873], A. F. K. Streckfuss [1824--26], »Philalethes« (o: Kong Johan af Sachsen; særdeles god, i urimede Vers, først 1828—49], A. Kopisch [bedste Udg. ved Th. Paur 1882], K. Graul [af »Inferno«, 1843], J. Braun [1863], K. Witte [1865], F. Notter [1871—72], J. Francke [1883—85], K. Bertrand [1887—91] og O. Gildemeister [1888]. C. K. F. Molbech's danske Gengivelse af Digtet indtager en smuk Plads i Rækken af Oversættelser; den udkom første Gang i Kbhvn. 1851—62 [3 Bd., 2. Udg. 1865—66, 4 Bd.], den er ledsaget af Indledning og Noter. Paa Svensk er »Divina Commedia« oversat af N. Lovén [Lund 1856—57, 3 Bd.]. *E. G.*

Dante da Majano o: fra Byen Majano i Toscana, italiensk Digter, omtr. 1270. Han hørte til den florentinske Digterskole, som eksisterede før Dante Alighieri's Fremtræden, og er bekendt som Forfatter til nogle lyriske Digte, især Sonetter. Det fortælles, at en Digterinde paa Sicilien (kaldet La Nina Siciliana), hvor ogsaa en af de tidligste italienske Digterskoler blomstrede, blev Genstand for D.'s Kærlighed, uagtet han aldrig havde set hende, og der udspandt sig da en Vekselsang af Sonetter

mellem dem, som vakte Samtidens Beundring. Nogle af dem findes optrykte i en Mængde italienske Antologier, og de ere optagne i V. Nannucci's »Manuale della letteratura del primo secolo della lingua italiana«. Man har for øvrigt i den nyeste Tid betvivlet hans Eksistens. *E. G.*

Danti, Vincenzo, italiensk Billedhugger, født 1530 i Perugia, død 1576. D., som først drev Guldsmedekunsten, og som ogsaa vandt Navn som Digter og Bygmester for militære Øjemed, blev uddannet i Kunst under Indflydelse fra A. Sansovino og særlig fra Michelangelo, til hvis dygtigere om end ofte manierererede Efterlignere han maa henregnes. Dette viser hans Hovedværker: en siddende Statue i Bronze at Pave Julius III, fra Kunstnerens tidligste Tid (paa Piazza Danti i Perugia) og den store Bronzegruppe: »Johannes Døberens Henrettelses (1571, paa Baptisteriets Sydportal i Firenze). I Slutningen af sit Liv virkede han især i Firenze, for Cosimo I; bl. m. a. udførte han »Ærligheden, der afslører Bedraget« (Boboli-Haven). Til hans bedste Arbejder hører Bronzereliefet »Slangens Tilbedelse« i Bargello i Firenze. *A. Hk.*

Dantier [dātje'], Henri Alphonse, fransk Historiker, er født i Noyon 1810. Efter Studier i Paris vendte han tilbage til sin Fødeby, hvor han i nogen Tid virkede som Lærer i Historie. En arkitektonisk og historisk Beskrivelse af Notre-Damekirken i Noyon, som han udgav 1844, henledte Regeringens Opmærksomhed paa ham, og han sendtes til Italien for at studere den ældre kristelige Arkæologi. Senere overdroges det ham at samle og udgive Benedictiner-Maurinernes Korrespondance, i hvilket Øjemed han foretog flere Rejser til Schweiz, Tyskland, Belgien og England. I Tilslutning til dette Arbejde, der udgør 3 Bd. af Samlingen »Documents inédits de l'histoire de France«, har han udgivet, »Etudes sur les Bénédictins« [2 Bd., 1864] og »Les monastères bénédictins d'Italie« [2 Bd., 1866]. Af hans andre Arbejder kunne fremhæves »Histoire du moyen åge« [1852], »L'Italie. Études historiques« [2 Bd., 1874] og »Les femmes dans la société chrétienne« [2 Bd., 1878]. *M. M.*

Danton [dātō'], George Jacques, en af den store franske Revolutions mægtigste Skikkelser, født 28. Oktbr. 1759 i Arcis-sur-Aube i Landskabet Champagne, død 5. Apr. 1794. Han blev Advokat i Méry-sur-Seine og købte senere en Advokatplads i Paris. Her kom han snart i Borg og Gæld og sad ved Revolutionens Udbrud i meget trykkende Kaar. Han havde intet at tabe, alt at vinde, var begejstret for de ny Ideer om Menneskerettighederne og Frihed og Lighed, følte sig instinktmæssig hendragen til Parisbefolkningens lavere og laveste Lag, hvis gode og slette Egenskaber han i potenseret Tilstand genfandt i sit eget Bryst, og blev snart den mest fremtrædende demagogiske Fører i Paris. Hans kæmpemæssige Skikkelse, hans mægtige, af dybe Koppear gennemfurede Aasyn, hans Øje, der snart udslyngede knitrende Lyn, snart var mildt og venligt som en Kvindes eller et Barns, hans drønende Tordenstemme, hans folkelige Veltalenhed, der end ikke veg tilbage for det raa og kyniske, faldt ret i de laveste Klassers Smag. Efter at være bleven Præsident i Cordeliernernes Sektion stiftede han sammen med Marat, Fabre d'Eglantine, Legendre o. a. den navnkundige Cordelierklub og udøvede gennem den en stedse voksende Indflydelse i Paris. Under de beklagelige Begivenheder i Juli 1791 (»Massakren« paa Marsmarken, se Bailly), som for en Del vare foranledigede af D., holdt denne sig borte. Som Substitut hos Kommunens Prokurør Manuel bidrog han sit til at forberede Katastrofen 10. Aug. (Tronens Fald). Straks efter overtog D. Justitsministeriet; som Minister skulde han vinde en skrækkelig Navnkundighed. Rigets fortvivlede Tilstand udadtil og indadtil nødvendiggjorde de mest energiske Skridt, og D. var ikke den Mand, der veg tilbage for noget. Fædrelandet maatte frelses, dets ydre og indre Fjender maatte knuses, det koste, hvad det vilde, om det saa var hans egen Ære og Eftermæle; med sin Stentorrøst udslyngede han sit berømte *de l'audace, de l'audace, toujours de l'audace, et la patrie est sauvée,* et Raab, som kaldte »de frivillige af 92« frem paa Skuepladsen. For at skille Fædrelandet af med de indre Fjender: Præster, Adelsmænd, Royalister, mistænkte, lod han foretage Husundersøgelser i hele Paris og Afvæbning og Arrestation af alle »Folkets Fjender«, som derefter i et Antal af henved 1,500 bleve massakrerede i Fængslerne (2. — 7. Septbr. 1792). Skønt D. ikke ene bærer Skylden for disse Myrderier (se Marat, Manuel, Tallien o. a.), er han som Minister dog den, paa hvem Hovedansvaret for disse Ugerninger hviler, han lod endog under Ministeriets Segl udgaa Opfordring til Provinserne om at følge Paris'es Eksempel og skille sig af mtd »Folkets Fjender«. (At D. i disse blodige Dage tillige gik Kommunens og Robespierre's Ærinde — Valgene i Paris til Konventet afholdtes i de samme Dage — skal ikke benægtes). Men Septemberblodet klæbede bestandig ved D.'s Hænder og bragte baade Gironden, som han ellers kunde have reddet, og ham selv, hvem den ved i Tide at styrte Robespierre og Bjærget, kunde have frelst, under Bøddeløksen.

D. modtog Valg til Konventet og nedlagde derfor sin Portefeuille. Gentagne Gange blev han sendt til Belgien for at revolutionere dette af Dumouriez erobrede Land; han opvakte kun Belgiernes Had og uforsonlige Fjendskab ved at konfiskere Stats- og Kirkegodser og hellige Kar o. s. v. i det strengt katolske Land. Efter Dumouriez's Overgang til Fjenden anklagedes D. i Konventet som hans Beskytter og Velynder, men forsvarede sig med sædvanlig Kraft og Held. Det var D., der skabte den første Velfærdskomité, »Danton's Komité« (6. Apr.—10. Juli 1793), i Modsætning til »Komiteen af Aar II« eller Robespierre's. 9. Marts 1793 udvirkede D. Oprettelsen af et »overordentligt Tribunal« (det senere Revolutionstribunal, som han selv skulde falde som Offer for). Revolutionens Udskejelser i Forening med D.'s Hang til Indolens og Vellevned førte umærkelig den gamle Septembermorder over i de forholdsvis moderates Rækker. Flere Gange søgte han at nærme sig Gironden, men bestandig stødte denne hans blodbesudlede Haand tilbage. En Alliance mellem D.'s Parti og Gironden vilde have gjort det af for bestandig med Robespierre og Bjærget og umuliggjort Terrorismen, men Gironden vilde ikke række D. Haanden, Tiden gik, Forbitrelsen mellem Partierne blev større og større, Gironden faldt (31. Maj og 2. Juni), og D., dens naturlige Forbundsfælle, sad paa Bjærget og svarede et Medlem af Konventet, som bønfaldt

ham om at beskytte den,: »Ak, jeg formaar ikke at frelse dem«!, og tunge Taarer randt ned over hans Kyklopaasyn.

Efter Girondens Fald sank D.'s Betydning i Konventet stærkt og hurtig. Han blev mere og mere mistænkt for Moderantisme og maatte se flere af de yderligstgaaende Hébertister i Velfærdskomiteen, hvorfra han selv var udelukket, og Robespierre's Magt og Indflydelse i stadig Tilvækst. I Stedet for resolut at tage Kampen op mod sin frygtelige Modstander væmmedes D. mere og mere ved Revolutionen og dens Udskejelser og trak sig mere og mere tilbage fra Forhandlingerne i Konventet, hvad der var at overlade Robespierre Valpladsen. Den blodige Septembermorder var i Grunden et dybere og mere følelsesfuldt Gemyt, end mange maaske tro, hans Hjerte var rigt paa Venskab — og han efterlod mange Venner, som hævnede hans Død og styrtede Robespierre 9. Thermidor, — og paa Kærlighed: fra hans første Hustrus Lig kunde man kun med Møje rive ham løs, — han elskede Naturen og drømte om at leve i landlig Ensomhed med sine Børn og den sekstenaarige Kvinde, han et halvt Aar efter sin første Kones Død havde ægtet, — og lod i sin Indolens og Forblindelse Robespierre forberede alt til hans Fald. Natten mellem 31. Marts og 1. Apr. 1794 bleve D., hans Ven Lacroix o. fl. a. arresterede og 3. Apr. fremstillede for Revolutionstribunalet som anklagede for Orléanisme m. m. De anklagede og da navnlig D. forsvarede sig med Kraft, hans mægtige Tordenstemme hørtes fra Justitspaladset helt over paa den anden Seinebred, hvor Folket stod, tætpakket og tyst, forfærdet over, at endogsaa han skulde lægge Hovedet under Øksen; da Velfærdskomiteen til sidst frygtede for en Revolte til Fordel for D. og hans Venner, forlangte og fik den (4. Apr.) et Dekret af Konventet: at alle anklagede, som traadte Revolutionstribunalets Værdighed for nær eller viste Trods mod det, uden videre Omstændigheder skulde dømmes, — og samme Dag dømtes D., Camille Desmoulins, Westermann og elleve andre, deriblandt Danskeren Diedrichsen (s. d.) til Døden. Den følgende Dag 5. **Apr.,** gjorde Guillotinen Ende paa D.'s Liv. Den forunderlige Blanding af glubende Uhyre, ubændig Tyr og varmtfølende, kærlighedsfuldt Menneske gør D. til en af de psykologisk mest mærkværdige og interessante Skikkelser, Historien har at opvise, og trods Blodet paa hans Hænder har han fundet megen, ofte alt for megen, Sympati hos fremragende Dyrkere af Kunst og Videnskab, for blot at nævne Michelet. 1891 blev der paa Boulevard St. Germain i Paris rejst et prægtigt Bronzemonument til D.'s Ære: *»de l'audace«*, udraaber han, *»et la patrie est sauvée«*, og væbnede Mænd myldre frem fra Klippestykkerne under hans Fødder. — Den frygtelige Revolutionsmands Efterkommere leve endnu den Dag i Dag i beskedne Kaar i Arcis-sur-Aube. (Litt.: Bougeart, *D. doc. auth.* [Bruxelles 1881]; Robinet, *D. Mém. sur sa vie privée* [Paris 1865, 3. Opl. 1884]; samme, *Le proces des Dantonistes* [Paris 1879]; Dubost, *D. et la polit. contemp.* [Paris 1880]; Robinet, *D. homme d'État* [Paris 1889]; Sorel, *La polit. de D.* [i »Revue politique et littéraire« 1889]). *F. J. M.*

Danubius se Donau.

Danvers [dä'nvəz], By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, 4 Km. fra Salem, med Sindssygeanstalt, Fabrikker og (1890) 7,500 Indb.

Danville [dä'nvil], Navn paa flere Byer i de nordamerikanske Fristater: 1) By i Illinois ved Vermillion River, Jærnbaneknudepunkt i en kulrig Egn, har talrige Fabrikker og (1890) 11,500 Indb. 2) By i Pennsylvania ved Susquehanna og Pennsylvaniakanalen, har en Sindssygeanstalt, Jærnværker og (1890) 8,000 Indb. 3) By i Virginia ved den sejlbare Dan nær ved Grænsen af Nordcarolina, har vigtig Tobaksindustri og (1890) 10,300 Indb. 4) By i Kentucky med en Døvstummeanstalt og (1890) 3,800 Indb. *S. B. T.*

Danzig, Regeringsdistrikl i Vestpreussen, S. f. det frische Haff og Danziger-Bugten, bestaar af det frugtbare Marsklandskab mod Øst mellem Weichsel og Nogat, og det bakkede, sørige Pommerellen mod Vest; her hæver det nordtyske Lavlands højeste Punkt, Turmberg, sig til 331 M. 7,952 □Km. med (1890) 589,000 Indb.; Halvdelen Katolikker, Halvdelen Protestanter. Det inddeles i 12 Kredse. Hovedstaden D. (polsk *Gdansk*, lat. *Gedanum)* ligger i Weichseldeltaets Lavning ved de to Smaafloder Mottlau's og Radaune's Udløb i den saakaldte Todte Weichsel eller D.-Weichsel. (1890) 120,300 Indb., deri medberegnet Forstæderne Schidlitz, Strohdeich, Langfuhr, Neufahrwasser, Altschottland og St. Albrecht. Byen gennemstrømmes af Mottlau's to Arme, der omslutte Spicherøen, med uhyre Kornmagasiner; paa venstre Bred ligger den gamle By med Kvartererne Altstadt, Rechtstadt og Vorstadt, paa højre Bred den ny By, Niederstadt og Langgarten. Vest om Byen løber den lille Radaune, uden for hvilken Forstaden Neugarten er vokset op. Den indre By omgives af en mægtig Fæstningsvold med 22 Bastioner. Omendskønt D. ofte har været udsat for Krigens Rædsler og har udholdt flere svære Belejringer, er dens Fysiognomi dog forbleven gammeldags. Mange af dens offentlige Bygninger, navnlig dens Kirker stamme fra Byens Glansperiode i 15. Aarh.; men til disse Værker fra Gotikkens Periode er der kommet en Renaissanceperiode, blandt hvis Frembringelser fremfor alle maa nævnes det 1587 fuldendte Raadhus, og endelig fremstod i de sidste Aar af det polske Herredømme flere nydelige Rokokobygninger, saa at D. præsenterer sig som en i arkitektonisk Henseende meget malerisk By. Det, der dog giver Byen dens interessanteste Præg, ere de talrige gamle Privathuse, der ud mod de nævnte Gader kun vende en smal Gavl, med en loggia'agtig Udbygning, Bislag, paa hvilke Familiesammenkomsterne fandt Sted; disse Udbygninger falde dog nu mere og mere som Hindringer for Trafikken. Særlig Langgasse og Lange Markt med Raadhuset og det 82 M. høje Taarn »Artushof« give et Billede af det gamle D. Byen er Sædet for en Overpræsident og de øvrige højeste Myndigheder i Regeringsdistriktet og har en betydelig Garnison. Af Dannelses- og Velgørenhedsanstalter mærkesto Gymnasier, to Realgymnasier, en Handels-, en Navigationsskole, et Døvstummeinstitut, to Observatorier, et Bibliotek paa 100,000 Bd., en Maleri- og Antikvitetssamling, Kunstskole, flere gode Fattiganstalter, to Vajsen- og to Sygehuse o. s. v. Af de industrielle Anlæg fremhæves Skibsværfterne, særlig det store kejserlige med Dok, det kgl. Artilleri-

værksted og Geværfabrik, talrige Bryggerier, Spritfabrikker, Tobaksfabrikker, store Mel- og Savmøller, Jærnstøberier og Maskinbyggerier, Fabrikker for Tovværk, Papir, Glas, Farver, Lak, Ravarbejde o. s. v. D.'s Betydning beror dog væsentligst paa dens Handel, der betinges af dens Beliggenhed

Situationsplan af Danzig.

ved Weichsel's Munding, den udfører Weichselomraadets Landbrugsprodukter og er den egentlige Havnestad for Polen. De største Skibe blive i dens Udhavn Neufahrwasser med Forstaden Weichselmiinde, men Mottlau er dog uddybet saa meget, at Skibe paa indtil 5 M.'s Dybgaaende kunne gaa helt op til de store Kornmagasiner paa Speicherøen. Der udføres Korn, navnlig Hvede, Træ, Sukker og Rav, hvoraf den endog udfører mere end Konigsberg. For øvrigt er Handelen gaaet noget tilbage i Konkurrencen med Stettin og de russiske Østersøhavne. 1891 indkom 1,294 Skibe med 450,872 Tons til en Værdi af 58¼ Mill. Rm. og udgik 1,637 Skibe med 522,616 Tons til Værdi af 84 Mill. Rm. D. havde samme Aar en Handelsflaade paa 41 Sejlskibe med 56,849 Tons og 29 Dampskibe med 40,800 Tons, men tillige en stor Mængde Pramme og Tømmerflaader til Sejlads paa Weichsel.

Historie. Allerede i den tidligere Middelalder træder D. frem som Havnestad ved Weichselmundingen og som Hovedstad i Pommerellen. 1308 kom den ind under den tyske Orden, og nu begyndte et livligt Opsving; ved Siden af den slaviske Altstadt opvoksede den tyske Rechtstadt, der endnu danner Kernen af Byen; 1358 sluttede den sig til Hansaforbundet, og 1380 og 1390 fulgte ny Udvidelser ved Anlæggelsen af Vorstadt. Mere og mere udviklede der sig en levende Handelsvirksomhed, navnlig med England, og i 15. Aarh. stod Staden i sin højeste Blomstring. Samtidig (1466) gjorde den sig fri af den tyske Orden og sluttede sig som en Fristat til Polen. I Begyndelsen drog den ogsaa store Fordele heraf og beherskede udelukkende den polske Handel; men snart begyndte en Tilbagegang som en Følge af det polske Riges Tilbagegang. D. blev i de nordiske Krige oftere belejret, og dens Velstand sank mere og mere, om end den 1772 ved Polens første Deling blev selvstændig; den var rundt om indesluttet af Preussen, der endogsaa ejede dens Forhavn Neufahrwasser. Til 36,700 var dens Indbyggerantal, der i Glansperioden havde beløbet sig til 80,000, sunket, og tæt uden for dens Porte var den selvstændige By, Stolzenberg, opstaaet. Ved Tilslutningen til Preussen 1793 indtraadte vel et betydeligt Opsving; men dette tabtes snart under de store Krige i Beg. af 19. Aarh., da D. blev forvandlet til en Fristad under fransk Beskyttelse. 1814 kom den endelig atter under Preussen og har siden da søgt at tilbageerobre sin tidligere ledende Plads blandt Østersøhavnene, om end mange Forhold nu træde hindrende i Vejen. Weichsel nemlig, som flyder forbi Byen, var mere og mere tilsandet, og i 17. Aarh. forlagde den sin Munding fra Weichselmiinde til Neufahrwasser, hvorved den gav Anledning til Grundlæggelsen af denne D.'s Forstad; men 1840 brød den ved Neufahr neden for D. igennem Klitrækken og skabte sig her en ny Munding, som drog Strømmen fuldstændig bort fra Byen; denne ligger siden da ved en død, nu til en Havn omdannet Arm af Floden. Men ikke blot Weichsel søgte bort fra Byen, ogsaa Handelen søgte ny Baner. D.'s Betydning hviler paa dens Beliggenhed som Polen's Havnestad, men da dette Land gik op i det russiske Rige, omgaves det med næsten uoverstigelige Toldskranker, hvorved D.'s Handel led betydelig. Byen fremviser derfor kun en forholdsvis langsom Tilvækst, fra 1816, hvor den beløb sig 51,000, steg den indtil 1891 til 120,300, og dog ere alle de tidligere nævnte Forstæder i den forløbne Tid inkorporerede iByen. (Litt.: Doring, »Danziger Bilder« [Danzig 1840]; Loschin, »D. und seine Umgebung« [Danzig 1860]; Schultz, »D. und seine Bauwerke« [Berlin 1872]; Wernik, »Fiihrer durch D.< [Danzig 1873]; Brandstätter, »Land und Leute des Landkreises D.« [Danzig 1879]; Rudolph, »Neue Fiihrer durch D. und Umgebung« [Danzig 1887]; Piittner, »Danzig« [1888]; Wistulanus, »Geschichte der Stadt D.« [Danzig 1891]). *C. A.*

Danziger-Bugt, Indbugtning fra Østersøen i Preussen, harmellem det vestligste og østligste Punkt (Rixhoft og Brüsterort) en Bredde af 82 Km. Fra den pommerske Kyst strækker den 30 Km. lange Klittange Putziger Nehrung (Hela) sig ud i Bugten og danner Bugten Putziger Wiek; mod Syd adskiller Tangen Frische Nehrung D. fra

den indenfor liggende Lagune, Frische Haff. Medens Vest- og Sydkysten er lav og ledsages af en Klitrække, er Østkysten, Samland, høj, og her findes de berømte Ravlejer. Bugten er flere Maaneder fyldt med Is; Dybden er i Nærheden af Kysten 6—50 M., ud mod den aabne Østersø 40—160 M. Der findes Fyr ved Brüsterort, Pillau, Neufahrwasser, Hela, Heisternest og Rixhöft. *C. A.*

Danziger-Lavlandskvæg se Kvægracer.

Danzigmand, 10,7 M. høj, lang og kendelig Sandklit, tæt V. f. Syr-Odde, L æs ø Østpynt. *G. F. H.*

Daphne L., Slægt af Daphnefamilien, Buske eller sjældnere smaa Træer med spredte Blade og firtallige Blomster, hvis Underbæger og Bægerblade ere hvide, gule eller røde, medens Kronblade mangle. Der findes 8 Støvdragere i to Kredse og en enbladet Støvvej. Frugten er et Bær. 40 Arter. *D. Mezereum* L. (Pebertræ, Kælderhals, norsk Tyred, se Fig.) bliver over 1 M. høj og har glatte, lancetdannede Blade, der

Pebertræ.
Gren med Frugter.
Til højre Blomster.

fældes om Vinteren. De rosenrøde og vellugtende Blomster udvikles før Bladene — de aabne sig i Marts—April — og sidde i aksformede Stande af faablomstrede Nøgler. Bærrene ere højrøde. P. vokser i Skovene i det meste af Europa og det vestlige Asien; fra Haver, hvor det dyrkes som Prydbusk, findes det forvildet i Danmark, men er sjældent. I Norge vokser det hist og her vildt, særlig i de østlige Provinser og i de sydlige Egne til en Højde af 914 M. o. H. Barken, som indeholder et giftigt Stof (Daphnin) af en brændende Smag, var, ligesom Bærrene, tidligere officinel. *D. Laureola* L. har læderagtige og overvintrende Blade og gule Blomster, der komme frem i April—Maj; Bærrene ere sorte. *Den* vokser i Mellem- og Sydeuropa og er i stor Mængde funden forvildet paa Møen's Klint. Giver et gult Farvestof. Ogsaa andre Arter *D.* have i deres Hjemland nogen Betydning som Farveplanter og Prydplanter (se nedenf.). *A. M.*

Pebertræet dyrkes som Frilandsbusk. *D. Laureola,* hvis Blomster ere uanselige, dyrkes derfor væsentlig kun for deres smukke glinsende grønne Blades Skyld. D taaler godt Skygge, plantes paa Nordsiden af Stenhøje, men maa dækkes om Vinteren med Granris. De formeres ved Frø og ved Aflæggere, men disse ligge ofte over et Aar, før de danne Rod. — *D. Cneorum* L. har røde Blomster og dyrkes i Koldhus; den formeres ved Stiklinger eller, naar man vil have højstammede Eksemplarer, ved Podning paa *D. Mezereum. L. H.*

Daphnefamilien se Thymelaeaceae.

Daphnetin se Daphnin.

Daphnïa se Dafnier.

Daphnin, $C_{15}H_{16}O_9 + 2H_2O$, er et Glykosid, der forekommer i Bladene af *Daphne alpina* og *Daphne Mezereum*; det danner rektangulære Prismer, der miste Krystalvandet ved 100°; det er let opløseligt i varmt Vand og meget let opløseligt i kogende Alkohol; i koldt Vand opløses det kun i ringe Grad. Af Salpetersyre iltes det til Oxalsyre; den koncentrerede vandige Opløsning bliver blaalig ved Tilsætning af Jærnklorid. Ved Indvirkning af Emulsin eller ved Kogning med fortyndede Syrer spalter D. i Druesukker og D a p h n e t i n, $C_9H_6O_4$, der danner gullige Naale, som smelte ved 253 — 256°. *O. C.*

Da Pénte, Lorenzo, italiensk Forfatter, født 1749 i Norditalien, død 1838 i Nordamerika. Han førte et meget eventyrligt Liv og var efterhaanden ; i en Mængde forskellige Stillinger (oprindelig gejstlig) og paa en Mængde forskellige Steder. D. levede i Venezia, Dresden, Wien, Triest, London, New York og ernærede sig som Lærer i Retorik, Musiker, ja Dirigent, Teaterdigter, Sproglærer, Købmand, navnlig Boghandler. Fra det venetianske Territorium forvistes han 1777 i Anledning af et Kærlighedsforhold, fra Østerrig's Hovedstad i det sidste Tiaar af 18. Aarh., efter at han under Josef II havde haft en fast og anset Stilling ved den derværende italienske Opera (fra 1783). Sit stærkt omtumlede Liv har han selv skildret paa sine gamle Dage i 4 Bd. »Memoirer« [New York 1823—27], en ret underholdende Bog og et godt Tidsbillede, men især vigtig ved de Oplysninger, den giver til Mozart's Biografi. Som Forfatter af italienske Operatekster kom D. nemlig ikke blot i Berøring med Folk som Salieri, V. Martin og Righini, hvis Berømmelse var af mere forgængelig Art, men ogsaa med den store tyske Operakomponist, for hvem han skrev Librettoerne »Figaro's Bryllup«, »Don Juan« og »Det gør de alle«; af disse er især »Don Juan« heldig, men ogsaa Omdannelsen af Beaumarchais's »Le mariage de Figaro« er virkelig behændig gjort. *E. G.*

Da Pórto, Luigi, italiensk Forfatter (1485—1531). I sine »Lettere storiche« har han skildret Krigene i Italien 1509—13, desuden har han skrevet Digte. Men mere end som Historieskriver og Lyriker er han navnkundig som Forfatter til en Fortælling, der i den første Udgave [Venezia, omtr.

1520] betitles: »Historia novellamente rilrovata di due nobili amanti, con la loro pietosa morte, intervenuta già nella città di Verona nel tempo del Signor Bartolommeo della Scala«. Det er den, man almindeligvis har anset for Grundlaget til Shakespeare's »Romeo og Julia«; de enkelte Begivenheder ere de samme, og Navnene Montecchi, Capelletti, Romeo, Giulietta og Broder Lorenzo findes allerede hos D., der siger, at den sørgelige Elskovshistorie virkelig hændtes i Verona omtr. Aar 1300. Men allerede hos den noget ældre Novelleforfatter Masuccio fra Salerno er Begivenheden fortalt, om end med andre Navne, som en sicnesisk Historie. Imidlertid gjorde D.'s Novelle stor Lykke, udkom mange Gange og oversattes; en senere Genfortælling af Emnet, ved Matteo Bandello, bragte den dog til Dels i Forglemmelse, og det er Bandello's Novelle, der ligger til Grund for Shakespeare's nærmeste Kilde, Arthur Brooke's Digt fra 1562 med Titel »The tragicall historye of Romeus and Juliet«. D.'s »Rime e prosa« udgaves først i Venezia 1539. *E. G.*

Dappedalen (Vallée des Dappes [valedæda'p]), et Pas over Jurabjærgene paa Grænsen mellem Frankrig og Schweiz (Kanton Vaud), gennem hvilket Vejen fra Geneve til Gex fører. Det beherskes af det lille Fort Les Rousses paa den nordvestlige Side. De langvarige Stridigheder mellem de to Lande angaaende Besiddelsen af det vigtige Pas afgjordes ved en Grænseregulering 1862, hvorefter den største Del af D. tilfaldt Schweiz. *C. A.*

Dapsang, en 8,070 M. høj Top i Karakorumkæden (35° 28' n. Br. og 77° 10' 0. L. f. Grw.), blev tidligere forvekslet med det nordvestligere liggende Godwin Austen (ogsaa betegnet som K^2), 8,620 M., og derfor længe nævnt som Jordens næsthøjeste Bjærg. *C. C. C.*

Dar (arab.) betyder et Hus, beboet Sted, og forekommer som saadan hyppig som Led i geografiske Egennavne, f. Eks. D.-es-Selam o. 1.; i det sudanesiske Arabisk bruges Ordet for at betegne det. dyrkede Land i Modsætning til Ørkenen og forekommer ogsaa i denne Betydning i Stednavne som Dar-Fur o. a. *Y. O.*

Darab(Derab)ell.Darabdschird o: Darius'es Stad, By i den persiske Provins Farsistan, 200 Km. S. 0. f. Schiras paa en af Bjærge omsluttet frugtbar Slette mellem Kornmarker og Palmelunde, har 6,000 Indb. og skal efter Traditionen være grundlagt af Dareios Hystaspes. Man har tidligere, men sikkert med Urette, søgt at identificere den med det gamle *Pasargadae.* Paa en Klippe i Nærheden findes et mægtigt Basrelief, der forestiller Kejser Valerianus for Fødderne af den persiske Konge Sapor. *C. C. C.*

Darabgherd ell. Darabdschird se Darab.

Darada se Dardistan.

Darang ell. Darrang, By i Assam (nordøstlige Forindien) ved højre Bred af Bramaputra, Hovedstad i Distriktet D., der delt i to Underdistrikter strækker sig mellem Bramaputra og Himalaya fra 91° 40' til 93° 45' 0. L. f. Grw. og har en Størrelse af 8,839 D Km. med over 1/4 Mill. Mennesker. *C. C. C.*

Darapskit, et farveløst, tetragonalt Mineral, bestaaende af Natriumnitrat og -sulfat ($NaNO_3 . Na_2SO_4 . H_2O$), fundet ved Pampa del Toro i Atacama, Chile. *N. V. U.*

Darazi, Muhamed ibn Ismael, var Navnet paa den Mand, der stiftede Drusernes Sekt. Han fremstod i 11. Aarh. i Kairo med den Lære, at den fatimidiske Kalif Hakim bi-amrillah (386—411 efter Hedjra) var en Personifikation af Guddommen, og grundede derpaa en Række Dogmer, der kun paa enkelte Punkter staa i Berøring med Islam. Denne Læres videre Udbredelse i Ægypten forhindredes imidlertid ved en Opstand i Kairo, hvorved D. nødtes til at flygte til Syrien. Her fandt hans Teorier en bedre Jordbund, navnlig ved Hjælp af hans Elev, Perseren Hamza ibn Ali, der blev den ny Sekts egentlige Leder. Om denne Sekts Lære og om dens senere Skæbne se under Druser. *Y. O.*

Dar-Banda se Banda.

Dar-Berber se Berber.

Darbés, Johan Anton Peter Poul, født 1750, død 1815 i Fredensborg. Hans Fader, Francesco D., var kommen til Danmark som Violinist ved den italienske Opera. D. fik som dygtig Violinspiller tidlig Ansættelse i det kgl. Kapel. Med kgl. Understøttelse drog han til Italien, til Venezia og Bologna, hvor han studerede under Padre Martini. Efter sin Hjemkomst kom han til at spille en fremtrædende Rolle i de Primadonna-Intriger, der samlede sig om Jfr. Møller's (senere Mad. Frydendahl's) Person, idet han af Eickstedt blev ansat som hendes Lærer, efter at han 1780 havde faaet et overordnet Embede som Musikinspektør ved Teatret. Uagtet hans musikalske Dygtighed blev stærkt bestridt — hans Modstandere kaldte ham en Charlatan — fik han Titel af Professor. Hans Teaterkarriere varede til 1783, da han skulde belønnes med Stillingen som dansk Generalkonsul i Italien, en Plan, som dog atter gik i Lyset. Han blev pensioneret og levede siden i Fredensborg uden at tage Del i det offentlige Liv. *A. H.*

Darbghangah (Darbanga), Hovedstad i Distriktet af samme Navn (8,637 □ Km. med [1891] 2,801,955 Indb.) i Divisionen Patna (Bengalen, Forindien), ligger N. 0. f. Patna ved et Tilløb til Baghmati (en af Ganges'es Bifloder) og er en By i stærk Opkomst (1891: 73,561 Indb.) med livlig Handel og anselig Udførsel af Oliefrø, Ghi (flydende Smør) og Tømmer. *C. C. C.*

D'Arblay [darblæ'], Madame Frances, engelsk Romanforfatterinde, Datter af Musikhistorikeren Charles Burney (s. d.), født i Lynn 13. Juni 1752, død i Bath 6. Jan. 1840, udgav 1778 en Roman i Breve: »Evelina or The History of a Young Lady's Introduction to the World«, der vakte megen Opmærksomhed; den er (ifølge Macaulay) den første Fortælling af nogen Betydning, skreven af en Kvinde, med det Formaal at give et Billede af Tidens Liv og Sæder. Derefter fulgte »Cecilie« [1782], »Camilla« [1796], »The Wanderer or Female Difficulties« [1814] samt en Biografi af hendes Fader: »Memoir of Dr. Charles Burney« [1832]. Hendes »Diary and Letters« udkom i 5 Bd. 1842. D. beklædte i en Aarrække en overanstrengende og pinagtig Stilling som Kammerfrøken hos Dronningen; 1793 ægtede hun den franske Emigrant, General Alexandre D. (Litt.: Macaulay, *Madame Darblay*, 1843 [»Critical and Historical Essays«]). *C. K.*

Darboux [darbu'], Jean Gaston, fransk Matematiker, er født 1842 i Nimes. D., der har været Elev ved *École polytechnique*, virkede som

Repetent ved *École normale* i Paris og som ekstraordinær Professor i rationel Mekanik og Geometri ved *Faculté des sciences*, indtil han 1881 blev Chasles' Efterfølger som ordentlig Professor i højere Geometri paa sidstnævnte Sted. 1884 blev han Medlem af *Académie des sciences*. Blandt D.'s talrige Afhandlinger, af hvilke mange findes i »Comptes rendus des seances de l'académie des sciences«, kunne nævnes: »Sur les théorèmes d'Ivory relatifs aux surfaces homofocales« [1872] og »Sur une classe remarquable de courbes et de surfaces algébriques et sur la théorie des imaginaires« [1873], begge i »Mém. de la soc. des sciences physiques et naturelles de Bordeaux« ; desuden har D. udgivet: »Lecons sur la théorie générale des surfaces et les applications géometriques du calcul infinitésimal« [2 Bd., 1887—88]. *Chr. C.*

Darboy [darbwa'], Georges, fransk Prælat, født i Faye-Billot (Haute-Marne) 16. Jan. 1813, skudt i Paris 24. Maj 1871. D. præsteviedes 1836, studerede Filosofi og Teologi ved Seminariet i Langres, kaldtes 1845 af Ærkebiskop Affre til Paris, hvor han Aaret efter blev Almisseuddeler ved College Henri IV ; 1854 udnævntes han af Paven til apostolsk Protonotar, 1855 af Ærkebiskop Sibour i Paris til Generalvikar. D. var en fordomsfri Natur, en tro Søn af den franske Kirke, hvis Selvstændighed over for Rom (de gallikanske Rettigheder) han satte en Ære i at forsvare mod de ultramontane, og han var Jesuitternes erklærede Fjende. Han vilde forene Ideerne fra 1789 med sin kirkelige Overbevisning og hævdede, at Statens og det borgerlige Samfunds Rettigheder vare lige saa hellige som Kirkens. Pave Pius IX saa med Mistillid paa D. og sendte ham 1865 et skarpt Brev, hvori han søgte at gendrive hans »Vildfarelser«. D., dengang Ærkebiskop i Paris, gjorde imidlertid gældende, at Roms Biskop ingen Ret havde til direkte at gribe ind paa en anden Biskops Omraade. Kejser Napoleon III tog sig af ham som en Mand, han kunde bruge; han udnævnte ham 1859 til Biskop i Nancy, 1863 til Ærkebiskop i Paris, 1864 til sin første Almisseuddeler og til Senator. Til Trods for de ultramontanes voldsomme Angreb rejste D. 1869 til det vatikanske Koncil, hvor han kæmpede for Biskoppernes Selvstændighed og Statens Ret og mod Ufejlbarhedsdogmets Vedtagelse. Da dette Dogme var vedtaget, bøjede D. sig tavs i Modsætning til sin Ven Père Hyacinthe (s. d.). Efter Oprøret 18. Marts 1871 blev han frygtløs paa sin Post; men Kommunen lod ham fængsle 4. Apr. og 24. Maj skyde i La Roquette's Fængselsgaard sammen med 4 andre Præster og Senatoren Bonjean. Staten bekostede den højtidelige Ligbegængelse 5. Juni. D. var en betydelig Personlighed og en fremragende Forfatter; blandt hans Skrifter maa nævnes: »Œuvres de Saint Denys l'Aréopagite«, oversatte fra Græsk med en Indledning og Noter [Paris 1845], »Les femmes de la Bible«, I — II [Paris 1848—49], »Les saintes femmes« [Paris 1850], en Oversættelse af *Imitatio Christi* [Paris 1852], »La Vie de saint Thomas Becket« [Paris 1859]. *L. M.*

Darby [da! »bi], John Nelson, Præst i Irland, (1801—82), var af fornem Familie og af sin Fader bestemt til Advokat, men opgav dette for at blive Præst i Statskirken i Irland. Paa den Tid var Kampen mellem de romersk-katolske og Statskirken stærk i Irland; D. oprørtes over den Maade, hvorpaa denne paakaldte Statsmagtens Hjælp, og ved Læsning i det ny Testamente kom han mere og mere til at se paa Kirkens aandelige Side; han blev paa denne Tid ogsaa paavirket af den profetiske Bevægelse, der senere antog fast Form i den irvingianske Kirke, og 1833 opgav han sit Embede og sluttede sig til Plymouth-Brødrene, hvis fornemste Leder han snart blev. 1839 var han i Schweiz i Lausanne, hvor hans mægtige Personlighed udrettede meget, og alle de fra Statskirken afvigende, men indbyrdes uenige Smaasamfund sluttede sig sammen om ham. Senere rejste han ogsaa meget og besøgte baade Tyskland, (Janada og de forenede Stater, overalt i Virksomhed for at udbrede sine Anskuelser og oprette Plymouth-Brødresamfund. D. var en Selvherskernatur, og væsentlig ved hans Skyld indtraadte flere Delinger inden for Brødrenes Samfund, naar alle ikke ubetinget vilde bøje sig for ham. *H. O—d.*

Darby's [da!»bi-] **Metode** se Bessemerprocessen.

Darbyster, efter J. N. Darby (s. d.), er det Navn, hvormed Plymouth-Brødrene benævnes paa Kontinentet, særlig i Schweiz. *H. O—d.*

D'Arcet'S [darsæ'-] **Metal** se Vismutlegeringer.

Dardanariāt, Aager med Kornvarer, afledet af Dardanarius, en berygtet Kornpuger i Oldtidens Rom.

Dardanéllerne, Hellespont, egentlig Navnet paa fire Slotte paa begge Bredder af det smalle Stræde, der forbinder Archipelagos med Marmarahavet, men hyppigst anvendt som Betegnelse for selve Strædet. Dette har Retning fra Sydvest til Nordøst og adskiller i en Længde af 65 Km. Lilleasien's Kyst fra den lange Halvø ved Gallipoli, den thrakiske Chersonesos. Bredden er meget forskellig og veksler fra 15 Km. til 2 Km. ved Chanak Kalessi; her er ogsaa Dybden størst, nemlig 104 M. Ligesom i Bosporus gaar der i D. en stærk Overfladestrøm fra Marmarahavet til Archipelagos, førende det sorte Havs Overskud af mindre saltholdigt Vand mod Syd, medens dybere nede det tungere og mere saltholdige Vand fra Middelhavet skyder sig mod Nord. Overfladestrømmens Hastighed beløber sig i Gennemsnit til $2_{,8}$ Km. i Timen, men stiger paa det snævre Sted ved Chanak Kalessi til $8_{,3}$ Km.; naar ogsaa Vinden er nordlig, lægger denne Strømning store Hindringer i Vejen for Sejladsen. Bredderne ere i høj Grad maleriske og oversaaede med talrige Landsbyer og Olivenlunde. Af Byerne ved dens Sider maa særlig fremhæves Chanak Kalessi paa den asiatiske Side og Gallipoli paa den europæiske ved Udmundingen i Marmarahavet. — Som den egentlige, sydlige Indgang til Konstantinopel og det sorte Hav har D. en eminent kommerciel og strategisk Betydning, og Tyrkerne, der have begge Bredderne i deres Magt, have derfor allerede tidlig søgt at befæste det. Straks efter Konstantinopel's Erobring af Muhamed II anlagdes de maleriske gamle Dardanellerslotte Kilid Bahr i Europa og Kale Sultanie (Chanak Kalessi) i Asien ved Strædets smalleste Sted ca. 20 Km. fra det sydlige Indløb. 1658 opførte Muhamed IV ved det sydlige Indløb de ny Dardanellerslotte Seddil Bahr paa europæisk og Kum Kaleh paa asiatisk Side til Værn

mod Venetianerne. Den store Udvikling af Skytset i 19. Aarh. har dog gjort ny Befæstninger nødvendige, og fra 1864 er der derfor anlagt flere ny Spærreforter, af hvilke Narnasigia, Modschidieh, Degirmen-Burun, Tabiassi og Nagara ere fuldendte. Ved Traktat af Septbr. 1841, som blev fornyet efter Krimkrigen 1856 og den russisk-tyrkiske Krig 1878, er Sultanen berettiget til at forbyde fremmede Krigsskibe Passage gennem Strædet, ligesom Handelsskibe ikke maa passere det smalleste Sted om Natten. Den Magt, som disse Bestemmelser ramme haardest, er Rusland, hvis Sortehavsflaade derved bliver indelukket, og 1891 have Russerne derfor søgt og opnaaet den Lettelse i Bestemmelserne, at Skibe, tilhørende den saakaldte frivillige Flaade, have fri Gennemgang. — De smaa D. kaldes de to Slotte i Grækenland ved Indløbet til Lepantobugten, Kastro Rumelias paa Livadien og Kastro Moreas paa Morea. *C. A.*

Dardaner, 1) et illyrisk Folk, som i Oldtiden boede i det øvre Møsien omkring Floden Margus (Morawa). Efter Strabon's Beretning vare D. paa Augustus'es Tid stærkt forkuede. I det romerske Rige dannede deres Land en Underafdeling af *Moesia supertor*, indtil Kejser Diocletian udskilte det herfra og gjorde det til en egen Provins (Dardania) med Hovedstaden Naissus (nu Nisch).

2) et med Troerne nær beslægtet Nabofolk, som jævnlig nævnes i Uiaden, hvor Æneas er D.'s Anfører. Yngre Forfattere angive som Grænser for deres Omraade Byerne Zeleia og Skepsis. I Oldtidens poetiske Sprog bruges D. ofte som Navn paa Troerne i Alm. (Se Dardanos, 2). *C. B.*

Dardanĭa se Dardanos, 2 og Dardaner.

Dardanider se Dardanos, 2.

DardånOS, 1) ubetydelig græsk Stad paa Hellespont's sydlige Kyst, 13 Km. fra Abydos. Paa Grund af Byens Navn, der sattes i Forbindelse med Kong Dardanos (se 2), viste Romerne den lignende Ære som Ilion, deres formentlige Fædrenestad; ved Fredsslutningen med Antiochos den Store Aar 188 f. Chr. ble ve begge Byer erklærede for Fristæder. 84 f. Chr. sluttedes i D. Freden mellem Sulla og Mithradates.

2) efter Iliaden Søn af Zeus, Grundlægger af den mytiske Stad *Dardania* i Troas, Fader til Erichthonios og Stamfader til Tros, Ilos og den senere troiske Kongeæt, der efter D. stundom kaldes Dardanider. Dardanerne (s. d.) skulle ligeledes have faaet Navn efter ham. Hos yngre Oldtidsforfattere findes forskellige Beretninger om D.'s oprindelige Hjem; mærkeligst er den romerske Tradition (i Vergil's Æneide), hvorefter D. fra den etruriske Stad Corythus (Cortona) var dragen til Troas, og Æneas ved at føre sine Mænd til Italien saaledes i Virkeligheden fører dem til Stammens gamle Hjemstavn. *C, B.*

Dardel, Fritz Ludvig, svensk Embedsmand og Kunstner, er født i Neufchâtel 24. Marts 1817. D., der oprindelig var militær og som saadan steg til Oberstløjtnant, blev 1850 Adjutant hos Kronprins Karl (senere Karl XV), var 1858—62 Militærattaché i Paris og blev 1864 Overintendant og Præses i Akademiet for de fri Kunster, fra hvilke Stillinger han 1882 tog sin Afsked. Til Kabinetskammerherre hos Kong Karl udnævntes D. 1864. Som Akademiets Præses, Ordfører i Komiteen for Nationalmuseet og personlig Ven af den kunstelskende Kong Karl har D. haft Lejlighed til paa mange Omraader at gavne den svenske Kunst. Det var under hans Ledelse, at Stockholm's Kunstforening omdannedes til, hvad den nu er, og for Kunsthaandværkets Fremme har han arbejdet ved først at fremsætte Forslag til og senere tage virksom Del i Oprettelsen af den svenske Sløjdforenings Kunstindustrimuseum i Stockholm. Ved de store Kunstudstillinger i Europa samt i Philadelphia (1876) har han tillige dels som Ordfører, dels som Jurymedlem virket i de svenske Kunstneres Interesse. Over Kunsten og Kunstindustrien paa den internationale Udstilling i London 1871 udgav han 1872 en særlig Redegørelse. Selv er D. paa Kunstens Omraade en begavet Dilettant, der med Forkærlighed har helliget sig til Landskabs- og Karikaturtegning. Til de to første Aargange af »Ny illustrerad tidning« [1865—66] tegnede han, sammen med den berømte Maler J. F. Hockert, adskillige Karikaturer under Pseudonymet Stift & Comp., under hvilket Mærke D. ved enkelte Lejligheder senere alene har tegnet for det samme Blad. Desuden har han udgivet en Mængde Hæfter Litografier: »Minnen från Stockholm«, tegnede af D. [Hæfterne 1—2 i Forening med J. A. Cronstedt 1840—41, Hæfterne 3—5 1841—44], »Teckningar ur dagens händelser« [Serien A—F 1848—52] m. fl. og det store Plancheværk. »Svenska och norska arméerna samt flottorna i deres nuvarande uniformering« [1—8, 1861—63]. D. har endvidere illustreret Anna Maria Lenngren's Digte, Karl XV's Digt »Fosterbröderna« samt L. Lloyd's og H. Wachtmeister's Rejsebeskrivelser. Under Pseudonymet M. de Saint Blaise udgav han i det franske Tidsskrift »Le tour du monde« i Aarene 1860—61 saavel Teksten som Illustrationerne til »Voyages dans les états Scandinaves 1856« og leverede under Pseudonymet Ledrad i Aarene 1865—66 forskellige Bidrag til »Le journal amusant« i Paris. — Som Medlem af Ridderskabet og Adelen har D. deltaget i Rigsdagssamlingerne fra 1862 til 1866. *Å. B. B.*

Darder se Dardistan.

Dardistan kaldes de af Darderne beboede vilde Bjærgegne N. og V. f. Indus'es Knæ, hvor Hindukoh's, Karakorum's og Himalaya's Bjærgsystemer støde sammen. Den østlige Del af dette lidet kendte Land staar under Kashmir's Overhøjhed, den nordlige og vestlige (Jaghistan) bestaar af en Række Smaastater (Kafiristan, Tshitral, Kohistan, Svat, Jassin, Gilgit, Dareleta, dels Republikker [de sydlige], dels styrede af Høvdinger [de nordlige]), der stadig ligge i indbyrdes Krig, men udadtil dog hidtil have vidst at hævde deres Uafhængighed. Rimeligvis ville de fleste dog i Løbet af en nær Fremtid komme ind under Afghanistan (s. d.) eller det indiske Kejserrige. Paa Grund af Stridigheder med sidstnævnte Rige er en engelsk Ekspedition for Tiden (Maj 1895) rykket ind i Tshitral. Den uafhængige Del af D. kaldes ogsaa ofte Kafiristan. — Darderne (de gamle Indiers *Darada*, Grækernes Δαράδαι), der fra urgammel Tid have beboet disse Bjærge (flere af Stammerne omtales allerede i »Mahâbhârata«), ere ariske Folk, smukt byggede med lys Ansigtsfarve, sort eller brunt Haar og semitiske Træk. D. ere for største Delen shiitiske Muhamedanere og kaldes derfor

af de sunnittiske Afghaner Kafirer D: vantro. Deres Sprog, der navnlig falder i tre Hoveddialekter (*chinâ*, *khadjanah* og *arniya*), er nær beslægtet med Sanskrit, men har i Tidernes Løb optaget mange persiske Bestanddele. Blandede mellem Darderne og til Dels som Statsslaver træffes i D. tillige mørke Folk, der rimeligvis tilhøre en undertvungen Urkaste. Ligesom Paria'erne i Indien anses de for urene og maa udføre saadanne Arbejder, som af Darderne anses for uhæderlige (svide Kul etc). (Litt.: Leitner, *Results of a tour in Dardistan* [4 Bd., Lahore 1867—70]; samme, *On the races and languages of Dardistan* [»Journ. of Etnol. Soc. of London«, 1870]; Drew, *The Jummoo and Kashmir Territories* [London 1875]). *C. C. C.*

DareikOS se Daricus.

Dareios, den græske Form for det oldpersiske Dârajavus ell. Darajavahusch o: Opretholderen, Bevareren, et Navn, der bares af tre persiske Konger af Achæmenidernes Æt, blandt hvilke den betydeligste er:

Dareios I Hystaspes'es Søn. I Slutningen af Kambyses'es Regering (ca. 522 f. Chr.) lykkedes det en Mager Gaumâta at vinde Magten i Perserriget ved at udgive sig for Kongens dræbte Broder Smerdis. Kambyses tog sig selv af Dage; men den falske Smerdis kom snart paa Kant med det persiske Aristokrati, og syv Adelsmænd af de fornemste Slægter stiftede en Sammensværgelse for at rydde Mageren af Vejen. Gaumåta faldt for deres Haand i Nærheden af Ekbatana (521), hvorpaa de syv raadsloge om, hvem der skulde være Konge. Efter Herodot's Fortælling enedes de om, at Riget skulde tilfalde den, hvis Hest vrinskede først den næste Morgen, og da D. ved sin Staldmesters List var bleven den heldige, besteg han Tronen, der i Virkeligheden maatte tilfalde ham som Achæmenidernes Ætling. For at styrke sin Stilling tog han Atossa, Kyros'es Datter, Kambyses'es og Smerdis'es Gemalinde, til Ægte, men han maatte dog først næsten erobre sit Rige. Mageren havde nemlig forstaaet at vinde de undertvungne Folk, og trindt om udbrød der nu farlige Opstande. I Medien og Babylonien rejste der sig virkelige eller foregivne Ætlinge af de gamle Kongeslægter, til hvilke Folkene villig sluttede sig, ja endogsaa det egentlige Persis gjorde gentagne Gange Oprør. I Løbet af tre Aar blev D. dog ved Magt eller Tvist Herre over sine Modstandere, og til Minde om sin Sejr lod han paa Klippevæggen ved Bisutun (s. d.) indhugge en Fremstilling af de undertvungne Konger, der lænkebundne hylde >den store Konge«, samt en Indskrift, hvori han i sit Riges tre Hovedsprog beretter om de ni Konger, han overvandt i nitten Slag.

For i Fremtiden at umuliggøre lignende Rejsninger foretog D. en gennemgribende Omorganisation af Rigets Forvaltning, idet han oprettede 20 store Administrationskredse, Satrapier, der styredes af en Satrap. Inden for deres Distrikter besade Satraperne stor Myndighed, de repræsenterede Kongen og anførte Tropperne, men hele deres Færd var stærkt kontroleret. En særlig Embedsmand, »Kongens Øje«, vaagede over deres Virksomhed og foretog uventede Inspektioner; fra Tid til anden indsendtes der Beretning om deres Opførsel til Hoffet, og D. berejste aarlig Riget eller udsendte sine fortrolige. For at beskytte Befolkningen mod Statholdernes Udsugeiser blev endvidere Skattevæsenet reguleret, saaledes at der paalignedes hver Provins en fast, ikke særlig trykkende aarlig Afgift. Residensen flyttedes fra det egentlige Persien længere mod Vest til Susiana, hvor D. anlagde den nye Hovedstad Susa; talrige Veje udstraalede fra den til Rigets forskellige Dele, og et Postvæsen bragte disse i nærmere Forbindelse med hinanden. Skete disse Foranstakninger end hovedsagentlig for at lette Centralmagtens Indgriben, bidroge de dog, ligesom den af Kongen indførte Guldrigsmønt, Dareiker, der prægedes efter den babyloniske Møntfod, til at fremme Handel og Vandel, som ogsaa ophjalpes ved, at der gravedes en Kanal fra Nilen til det røde Hav.

Foruden Susa byggede D. Persepolis (o: Perserstaden), af hvis Borg der ligesom af Paladserne i Susa er bevaret betydelige Ruiner. De ere smykkede med store Marmorrclieffer, hvoraf flere forestille D. i Kamp med Udyr eller siddende paa sin Trone, og rundt om paa Murene er der indhugget Indskrifter, af hvilke en lyder saaledes: »D., Kongen, taler: Dette Land Persien, som Auramazda gav mig, som er skønt, rigt paa Heste og Mennesker, frygter ved Auramazda's og min, Kong D.'s Beskyttelse ingen Fjende«. Blandt Kongens øvrige Bygningsværker fortjener ogsaa hans Grav at nævnes, som han lod udhugge i en Marmorklippe i Nærheden af Persepolis.

For Fredens Gerninger glemte D. dog ikke Krigens, men søgte, saa snart Opstanden var dæmpet, som en ægte Erobrerkonge at udvide sit Rige. En Del af Induslandet blev undertvungen, og Nordafrika's Kyst indtil den store Syrte gjordes skatskyldig. Men ogsaa til Europa udstrakte Kongen sin Magt. Her havde de græske Kolonier paa det thrakiske Chersones underkastet sig hans Herredømme, og ca. 515 foretog han et stort Krigstog mod de pontiske Skyther, der boede Nord for Donau i Sydrusland. En Græker slog Bro over Hellespont, og de græske Kolonier stillede Flaaden, der understøttede D.'s Bevægelser. Paa en Skibsbro gik han over Donau og trængte ind i Skythernes Land, men Ekspeditionen strandede paa Grund af Egnens Utilgængelighed og Mangel paa Levnedsmidler, og Kongen maatte prise sig lykkelig over at kunne føre Hæren frelst tilbage over Donau. Grækerne, der vare blevne efterladte til Broens Bevogtning, havde nemlig haft i Sinde at afbryde denne, men Histiæos (s. d.) fik dem til at opgive deres Planer. Geterne vare dog blevne betvungne, og senere lykkedes det Feltherren Megabyzos (ell. Megabazos) med en Del af Perserhæren at undertvinge flere thrakiske Folk og erobre nogle af Øerne i det ægæiske Hav, ligesom Kong Amyntas af Makedonien maatte anerkende Perserkongens Overhøjhed. D. tænkte nu paa at underlægge sig det egentlige Grækenland, og snart frembød der sig en gunstig Lejlighed. Aristagoras, Histiæos's Svigersøn, Magthaver i Milet, var kommen i Strid med de persiske Satraper, og for at frelse sig rejste han Grækerne paa Lilleasiens Vestkyst mod Perserne. Opstanden, hvortil flere asiatiske Folk sluttede sig, bredte sig hurtig,

men de græske Stæder vare indbyrdes uenige, og fra Moderlandet fik de kun ringe Hjælp. Alene Athen og Eretria sendte dem en lille Flaade, der oven i Købet vendte hjem efter et tabt Slag. Uagtet de derfor i Begyndelsen havde nogle Fordele — Sardes blev saaledes erobret — bleve de dog overvundne i den afgørende Kamp ved Lade i Nærheden af Milet (ca. 495), og Perserne toge en grusom Hævn over de slagne. For at straffe Athen og undertvinge Grækenland udsendte D. nu sin Svigersøn Mardonios (s. d.), der havde ordnet Forholdene i Lilleasien, men hans Flaade led Skibbrud ved Forbjærget Athos (492). To Aar senere sejlede en ny Flaade under Datis (s. d.) og Kongens Brodersøn Artafernes tværs over Ægæerhavet; den landede ved Marathon paa Attika's Østkyst, men her blev Landhæren slaaet af Athenæerne under Miltiades (490), hvorpaa Perserne droge hjem med uforrettet Sag. D. foretog store Rustninger, men en Opstand i Ægypten lagde Beslag paa hans Kræfter, og han døde 485 uden at have naaet sit Maal.

D. er en af den asiatiske Oldtids betydeligste Regenter. Han var en klog og energisk Politiker, en dygtig Kriger og vistnok mindre despotisk end de fleste østerlandske Konger. Selv hos sine Fjender nød han i Modsætning til Xerxes megen Agtelse. Æschylos omtaler ham i »Perserne« som den, »hvis Lige aldrig Perserjord har skjult«, og lader Koret synge: »Et herligt, lykkeligt Herskerliv gav Skæbnen os, da Kong D., Buens Styrer, Susa's dyrebare Fører uden Skyld og Fejl herskede i Landet som en Gud«.

Dareios II, hvem Grækerne kaldte nothos o: den uægte, og hvis oprindelige Navn var Ochos, var en Søn af Artaxerxes I og Babylonierinden Kosmartydene. Hans Broder Kong Sogdianos vilde have ladet ham dræbe; men han kom ham i Forkøbet og besteg derpaa Tronen som Dareios II (424 f. Chr.). Svag og uselvstændig lod han sig ganske lede af sin Halvsøster og Gemalinde Parysatis og mægtede ikke at holde Satraperne i Ave. Flere af dem gjorde Oprør, saaledes hans Broder Arsites, der dog til sidst blev overvunden ved Parysatis'es Rænker, men Satrapierne tenderede mod at blive arvelige, og Ægypten løsrev sig ganske fra hans Overhøjhed. Forholdene i Grækenland vare gunstige for Perserriget, da Hellenerne gensidig ødelagde hinanden i den peloponnesiske Krig; Satraperne Farnabazos og Tissafernes kunde derfor uden Møje undertvinge de lilleasiatiske Grækere. Da Perserne stadig betragtede Athen som deres Hovedfjende, understøttede de Sparta i Krigen, og da Kongens Søn Kyros var bleven Statholder i Lilleasien, traadte han i nøje Forbindelse med denne Magt, der snart skulde blive Perserriget en farlig Fjende. Omtrent samtidig med den peloponnesiske Krigs Ophør døde Kong D. og efterlod Riget til sin Søn Artaxerxes II (404).

Dareios III Kodomannos, en Søn af ovennævntes Sønnesøn Arsanes, besteg i en Alder af ca. 45 Aar Tronen (335 f. Chr.) ved Eunukken Bagoas'es (s. d.) Hjælp. Denne havde ladet hans Forgænger Arses dræbe; men da han tiltænkte D. samme Skæbne, blev han selv ryddet af Vejen. D. skal før sin Tronbestigelse have vist sig som en dygtig Kriger, men som Konge ragede han ikke op over det middelmaadige og viste sig aldeles ikke den Opgave voksen, der stilledes ham, da Alexander den Store 334 begyndte sit Erobringstog. Der var truffet store Forsvarsforanstaltninger; men med Undtagelse af Rhodieren Memnon vare de persiske Hærførere uduelige. Perserne bleve slagne ved Granikos (334), og da D. vovede sig ind i Egnen ved Issos, hvor Terrænforholdene hindrede Brugen af hans Hovedvaaben, Rytteriet, led han et stort Nederlag (333) og var nær bleven tagen til Fange (se Alexanderslaget). Hele hans Harem faldt i Sejrherrens Hænder, og da han søgte Fred mod at afstaa Landene Vest for Eufrat, afslog Alexander dette. Dennes Tog til Ægypten gav D. Tid til at samle en ny Hær, med hvilken han mødte Makedonerne paa Slætterne ved Gaugamela i Nærheden af det gamle Ninive; men trods sin tyvedobbelte Overmagt blev han i Bund og Grund slaaet (331). Han flygtede til Ekbatana, hvor han beredte sig til et nyt Slag, men blev her tagen til Fange af Bessos (s. d.), Satrap i Baktrien, der paa egen Haand vilde fortsætte Krigen til det yderste i Rigets nordøstlige Provinser. Han førte D. med sig som Fange; men da Makedonerne truede med at indhente ham, lod han Kongen dræbe i Parthien (330). Alexander, der fra nu af betragtede sig som hans retmæssige Efterfølger, lod Liget føre til Persis og stede til Hvile i Achæmenidernes Familiebegravelse. *M. M.*

Dareiosvasen, græsk (syditalisk) Vase af ualm. Størrelse, $1_{,30}$ M. høj, funden 1851 tillige med flere andre i et Gravkammer ved Canosa, det antikke Canusium, i Apulien. Det overordentlig figurrige Billede paa Vasens Forside indeholder, hvad der sjælden er Tilfældet med græske Vasebilleder, en Art historisk Fremstilling. Det falder i tre vandrette Rækker af Figurer. I den midterste ses Kong Dareios, Hystaspes'es Søn, siddende paa en rigt smykket Trone. Bag ham staar en Soldat af Livvagten, foran ham en rejseklædt Mand, som foretager en advarende Haandbevægelse; til højre og til venstre sidde forskellige af Perserkongens Raadgivere og Hofmænd. Hele denne Scene maa forstaas som en Raadslagning forud for Perserkrigenes Begyndelse; dog har Vasemaleren næppe villet fremstille et bestemt, historisk bekendt Moment. De to andre Figurrækker slutte sig som illustrerende Tillæg til Hovedscenen. I den nederste fremstilles Perserrigets store Hjælpekilder. Kongens Skatmester sidder med en Regnskabsbog i Haanden foran et Bord og modtager Skatter og Gaver af Afsendinge fra Provinserne. Foroven ses som Modsætning hertil de guddommelige Magter, som stode Hellas bi i dets Kamp paa Liv og Død: Artemis, Apollon, Nike og Zeus, til hvem Hellas, personificeret som Gudinde, bedende henvender sig, medens Athena rustet til Kamp staar ved hendes Side og lægger Haanden paa hendes Skulder for at tilsikre hende de olympiske Guders Hjælp; to Stjerner antyde, at denne Scene foregaar i Himmelen. Længst tilhøjre i samme Række er Asien fremstillet, ligeledes personificeret som Gudinde; foran hende staar Apate (s. d.) med Krigens Symbol, to brændende Fakler, i Hænderne. Paa Vasens Hals er afbildet Amazonekampen, som Grækerne alm. sammenstillede med Perserkrigene (se Amazoner), paa dens Bagside Bellerofontes,

der under guddommelig Beskyttelse og ridende paa Pegasos overvinder Chimaira. (Litt.: »Archaologische Zeitung« 1857, S 55 ff.; *Annali dell' instituto di corrispondenza archeologica* 1873, S. 20 ff.; *Monumenti inediti pubbl. da ll' inst. IX* Tavle 50—52; Baumeister, »Denkmäler des klass. Alterthums«, I S. 408 ff. Tavle VI). *C. B.*

Darel, en af de smaa, uafhængige Republikker i Dardistan (s. d.) mellem Afghanistan, Kashmir og Pamir, omfatter en frugtbar, veldyrket Dal paa højre Bred af Indus. Beboerne, der om Vinteren leve i befæstede Landsbyer, holde store Flokke af Faar og Geder, med hvilke de om Sommeren udvandre til de smukke Græsgange i de højere Fjældegne. *C. C. C.*

Dar-el-Beïda, det arabiske Navn paa Casablanca (s. d.).

Daremberg [darâbæ'r], Charles Victor, fransk Medicinalhistoriker, født 14. April 1817 i Dijon, død 25. Oktbr. 1872 i Mesnil le Roi. 1844 blev han Bibliotekar i Paris og holdt Forelæsninger over Medicinens Historie fra 1864. Han har navnlig gjort sig fortjent ved sine Oversættelser af Hippokrates, Oribasios, Galenos, Rufus fra Efesos og ved sin Udgave af Celsus. Dernæst har han skrevet en bekendt »Histoire des sciences médicales« [1870] og »Cours sur l'histoire de la médecine et de la chirurgie« [1872]. *G. N.*

Dares Phrygios (fra Frygien), den foregivne Forfatter til et latinsk Skrift *Historia de excidio Trojae* fra det 5. Aarh. e. Chr. Efter en Indledningsdedikation fra Cornelius Nepos til Sallust (!) skal den første have oversat det til Latin fra en græsk Original, forfattet af den i Iliaden nævnte Hefaistospræst Dares. Det anses dog for tvivlsomt, om Skriftet i det hele taget gaar tilbage til en græsk Kilde. Sammen med Dictys Cretensis har D. P. været en Hovedkilde for Middelalderens Digtning om de trojanske Sagn. Nyere Udgaver af Dederich [Bonn 1835] og Meister [Leipzig 1873]. (Litt.: Dunger, »Die Sage vom Trojanischen Krieg in den Bearbeitungen des Mittelalters« [Dresden 1869, Program]; Meister, »Ueber D. von Phrygien« [Breslau 1871]; Korting, »Diktys und D.« [Halle 1874]). *K. H.*

Dar-es-Salaam (Salâm), Havneplads i tysk Østafrika paa 6° 49' s. Br., ved Mundingen af Floden af samme Navn. Den er Endepunktet for flere vigtige Karavanveje, og dens rummelige, velbeskyttede Havn er næst Bagamayo den vigtigste paa Kysten. 1888—89 var Omsætningen 1,650,000 Rm. Kautsjuk og Kopalgummi ere de vigtigste Udførselsartikler. Byen, der 1885 afstodes af Sultanen af Sansibar til Tyskland, er Hovedstaden i tysk Østafrika og har under Tyskernes Herredømme delvis skiftet Fysiognomi, idet de søge at omdanne den efter europæisk Mønster. Den rummer ogsaa allerede flere moderne Bygninger, saaledes en Guvernementsbygning, et Fort, Toldbod, Hospital, Kaserne og Lagerbygninger for det tyske østafrikanske Selskab. En stor Mangrovesump Syd for Byen gør den dog til et temmelig usundt Opholdssted for Europæere. *C. A.*

Dar-es-Salaam (Fredens Hus), gammelt Tilnavn for Byen Bagdad.

Dareste de la Chavanne [daræ'tdølašava'n], 1) Antoine Elisabeth Cléophas, fransk Historiker, født i Paris 28. Oktbr. 1820, død 6. Aug. 1882. Efter at have studeret i sin Fødeby blev han Docent i Grenoble og senere Professor i Historie i Lyon; 1871 udnævntes han til Rektor for Universitetet i Nancy, hvorfra han 1873 forflyttedes til Lyon, men afskedigedes 1878 fra denne Stilling, da han begunstigede det klerikale Parti. D. har særlig beskæftiget sig med Frankrig's indre Historie, og blandt hans forskellige Arbejder kunne fremhæves: »Éloge de Turgot« [1846]; »Histoire de l'administration en France depuis Philippe Auguste« [2 Bd., 1848]; »Histoire des classes agricoles en France depuis saint Louis jusqu'å Louis XVI« [2. Udg., 1858]; »Histoire de France depuis ses origines jusqu'å nos jours« [9 Bd., 1865—79]. *M.M.*

2) Rodolphe Madeleine Cléophas, Broder til foreg., fransk retslærd, er født i Paris 26. Decbr. 1824. Samtidig med at han gennemgik École des chartes, studerede han jus og blev Advokat ved Kassationsretten, i hvilken han senere ansattes. Han har oversat Demosthenes's Taler og skrevet en Række Arbejder om græsk Retshistorie og fransk Ret og Administration, bl. a. »La justice administrative en France« [1862]. Til den nordiske Retshistorie har han leveret flere Bidrag bl. a. i »Les anciennes lois de l'Islande« [1881]. *M.M.*

Daret [daræ'], Pierre, fransk Kobberstikker og Maler, født i Paris 1604, død i la Luque (Basses-Pyrénées) 1678, hører med Cl. Melian, M. Lasne og A. Bosse til de frugtbareste Kobberstikkere under Ludvig XIII; D. levede længe i Rom, og hjemkommen til Paris udførte han en Række Portræter: »Tableaux historiques«., Stikkene til Gombervilles »La doctrine des moeurs« samt mange enkelte Blade efter egen Komposition, stærkt paavirket af Italienerne og af S. Vouet. Mange af D.'s Blade give Oplysning om Livet i Frankrig i 17. Aarh.'s Begyndelse; han skrev en Bog om Kobberstikkerkunstens Opfindelse og blev Medlem af Malerakademiet 1663. Kobberstiksamlingen i Kbhvn. har ca. 10 af D.'s Blade. *A. Ls.*

Dar-Fertit, Landskab i Sudan, S. f. Dar-Fur, der først blev nøjere undersøgt af Schweinfurth 1871. Det er nærmest et Savannelandskab med enkelte Skovstrækninger, hvis Plante- og Dyreverden stemme overens med den mellemafrikanske Type. Floderne strømme imod Øst til Bahr-el-Arab, en Biflod til Nilen. Befolkningen er ægte Negre, beslægtede med Niam-Niam, og lever væsentligst af Agerbrug. Landet hjemsøges stærkt af arabiske Slavehandlere, der have lagt store Strækninger øde. *C. A.*

Dar-Fur, Dar-For, Landskab i det østlige Sudan, begrænset mod Nord af den libyske Ørken, mod Øst af Kordofan, mod Syd af Bahr-el-Arab og mod Vest af Vadaï. 500,000 □ Km. med, efter Nachtigal, 4 Mill. Indb. (efter Mason kun 1½ Mill.). Landet er i Midten opfyldt af en Række vulkanske Bjærgmasser, som have Retning fra Nordøst til Sydvest, særlig mærkes Djebel Medob (1,100 M.) og Djebel Marrah (1,830 M.); at disse Bjærge ere af vulkansk Oprindelse, er utvivlsomt, Bir-el-Malha (15° n. Br.) har endog et tydeligt Krater. Dette er ogsaa den Del af Landet, som er bedst vandet og derfor tættest befolket, medens Jordbunden baade

mod Øst og Vest er temmelig tør og sandet. I Regntiden, der falder om Sommeren med sydvestlige Monsunvinde, staa store Strækninger af den sydlige Del af Landet under Vand, medens Jordbunden i den tørre Tid, Vinteren med sine nordøstlige Passatvinde, slaar talrige Revner. Fra Bjærglandet samler Vandet sig i Regnbække eller Vadier, der i Reglen tabe sig i Sandet; undertiden naar dog Vadi-el-Melk mod Nordøst til Nilen og andre Vadier mod Syd til Bahr-el-Arab. I den mellemste Del af D. drives betydeligt Agerbrug med Hvede, Sesam, Durra, Bomuld og Tobak; mod Syd trives Delebpalmen, mod Øst Abebrødstræet. I øvrigt er Kvægavl den vigtigste Næringsvej, og overalt ses uhyre Hjorde, mod Nord væsentligst af Dromedarer, mod Syd af Hornkvæg, Faar, Geder samt faa og smaa, men udholdende Heste. Landet er endvidere rigt paa Mineraler, men der indvindes kun Kobber, Jærn og Salt. Befolkningen bestaar af 1½ Mill. Arabere, endvidere Nubafolk og Fellataer, men den herskende Stamme er Midtlandets Beboere, den flittige Negerstamme Fori eller Gondscharer. Foruden de føromtalte Næringsveje drive de ogsaa betydelig Industri, de forarbejde selv Bomuldstøjer, Smykker af Kobber- og Jærntraad, Glasvarer, Knive, Økser, Lanser o. s. v., saa at de næsten ikke trænge til fremmede Varer. Alle Beboerne ere fanatiske Muhamedanere. D. er, eller rettere, var et Midtpunkt for Handelen i det østlige Sudan, det store Oplagssted mellem Nilen og Mellemafrika. Her mødtes de talrige Karavaner, som fra Mellemafrika bragte Elfenben, Rinoceroshorn, Strudsfjer, Gummi og talrige Slaver; fra den nordlige Del brøde Karavanerne ofte med indtil 15,000 Kameler op til Ægypten. Hovedstaden er Fascher eller Tendelti, en vidtløftig, spredt Samling Lerhytter, indtil Mahdiens Oprør Sædet for den ægyptiske Guvernør og forbunden med Khartum ved en Telegrafledning. Andre betydelige Byer ere mod Syd Dara og Schekka. — Rigets Stifter er Delil eller Dali, der levede ca. 1500; under Soliman Solon (1596—1637) indførtes den muhamedanske Religion. Det dannede nu længe et særligt Sultanat, der bl. a. under Abd-er-Rhaman-er-Rashid (1799) kom i Berøring med Napoleon. Fra Mehemed Ali's Tid kom det paa en mere og mere spændt Fod med Ægypten, særlig da Kediven paa Europa's Tilskyndelse forbød Udførslen af Slaver og saaledes stoppede en af de vigtigste Indtægtskilder; det kom til Fjendtligheder, og i Oktbr. 1874 erobredes Landet af en ægyptisk Hær, men 1883 løsrev det sig som en Følge af Mahdisternes Rejsning. D. var inden den ægyptiske Periode kun blevet besøgt af ganske faa Europæere, saaledes af Englænderen Browne i Slutn. af 18. Aarh., men derefter lukkede Sultanen Landet for de hvide Mænd, og det lykkedes først (1873—74) Nachtigal at berejse det paa sin Rejse fra Vadaï til Ægypten. (Litt.: Pfund, »Reisebriefe aus Kordofan und D.« [Hamb. 1878]; Nachtigal, »Sahara und Sudan« [Leipz. 1879—89]; Buchta, »Der Sudan« [Leipz. 1888]). *C. A.*

Dargaise, et 1,812 M. højt Pas over Kaukasus's Hovedkæde, Øst for Kasbek i Osseternes Land, fører fra Byen D. til Gori i Lakhvas Dal (Tilløb til Kur). *C. C. C.*

D'Argen., ved zoolog. Navne Forkortelse for Ant. Jos. Dezallier d'Argenville [darzãvi'l], født 1680, død 1765 i Paris. Han udgav et Pragtværk med kolorerede Kobbertavler over Konkylierne.

Darginske Omraade, bjærgfuld Egn i Daghestan, Kaukasus, 1,652 □ Km. med 80,000 Indb., muhamedanske Lesgier, efter hvis Underafdeling Dargo Omraadet har Navn. Den russiske Administration er i Byen Kutushi. *C. A.*

Dargo (Darghîn), Kreds i det nordlige Daghestan i Kaukasus, 1,650 □ Km., 80,000 Indb., bjærgrig, beboet af muhamedanske Lesgier, der fornemmelig leve af Kvægavl. Byen D. var en Tid lang Shamyl's Residens, indtil den 1845 blev erobret af Fyrst Vorontzof. *C. C. C.*

Dargomyshskij, Alexander Sergjèjevitsch, russisk Komponist, født 2. Febr. 1813 i Guvernementet Tula, død 29. Jan. 1869 i St. Petersborg, var Søn af adelige Forældre, der 1817 toge ham med til Rusland's Hovedstad. Han fik her Undervisning i Klaver- og Violinspil, samt i Teori. 1831 fik D. Ansættelse i et Ministerium; men dette hindrede ham saa lidt i at dyrke Musikken, at han tværtimod i de følgende Aar optraadte meget som Pianist baade i private Kredse og paa Koncerter, ligesom han skrev og til Dels udgav en lang Række Sangkompositioner. 1835 tog han dog Afsked fra sit Embede for helt at ofre sig for Musikken, og i de følgende Aar var han ivrigt optagen af Studiet af Musikteori og Klassikernes Arbejder. 1845 foretog han en større Udenlandsrejse til Tyskland og Frankrig; efter sin Hjemkomst levede han til sin Død i St. Petersborg, fra 1867 som Præsident for det »Russiske Musikselskab«. I D.'s senere Aar var hans Hjem Samlingssted for Komponisterne af den »nyrussiske« Skole. — Det er som Operakomponist, at D. har vundet et berømt Navn i sit Hjemland. Hans første Opera »Esmaralda« opførtes 1847 i Moskva, 1851 i St. Petersborg. Den følgende (Ballet med Sang), »Bacchusfesten«, der varkomponeret 1845, opførtes først 1867 i Moskva; men forinden var hans Hovedværk »Russalka« (efter en Undine-Digtning af Puschkin) blevet opført 1856 og havde vundet stor Popularitet; denne over et nationalt Emne komponerede Opera indtager ogsaa baade i dramatisk og musikalsk Henseende en høj Rang og hører endnu til de russiske Operasceners Repertoire. Indflydelser fra Wagner, Liszt og Berlioz gjorde sig imidlertid efterhaanden mere og mere gældende hos D., og hans sidste af Rimsky-Korsakoff og Cui fuldendte Opera, »Stengæsten«, der er komponeret til Puschkin's dramatiske Digtning (Don-Juan-Emnet), bærer i høj Grad Præg deraf. Det er et mærkeligt Værk, helt igennem holdt i en ejendommelig recitativisk Stil, der beundres af Ungrusserne som et Forbillede, men næppe har slaaet an hos det store Publikum. — Foruden disse Operaer har D. skrevet nogle Orkesterfantasier (»Kosatchek«, finsk Dans, og »Baba Jaza«), en Del Klavermusik og talrige Sange, af hvilke flere have fundet meget i stor Udbredelse. *W. B.*

Dargun, Flække i Storhertugdømmet Mecklenburg-Schwerin, tæt ved Grænsen af Pommern og den lille Klostersee. (1890) 2,200 Indb. Sammen med Landsbyen Rocknitz danner den en lang Gade paa ca. 3 Km., som ender med Slottet.

Dette var tidligere et Cistercienserkloster (stiftet 1172), der fik sine første Munke fra Esromkloster i Nordsjælland. *C. A.*

Dari se Sorghum.

Daribba, Maal for Korn i Ægypten, i Alexandria — 542 Lit., i Kairo = 358 Lit., i Rosette = 568 Lit. I D. = 2 Ardeb (s. d.)

Darīcus, græsk Δαρεικός, antik persisk Mønt, præget i Guld og Sølv; paa Adversen ses Perserkongen med Krone paa Hovedet og iført en lang Klædning, knælende, med en Lanse i højre og en Bue i venstre Haand; Grækerne kaldte af denne Grund ogsaa disse Mønter Bueskytter (τοξόται),

Daricus

medens Benævnelsen D. hentyder til, at de oprindelig ere prægede af en Darios, uvist hvilken. Reversen frembyder kun Indtrykket af Ambolten. Guld-D. vare af meget fint Guld og af 20 attiske Sølvdrachmers Værdi, saaledes at 5 udgjorde en *Mna,* 300 en *Talent.* Xenofon omtaler halve D. Skønt forskellige af Oldtidens Forfattere nævne uhyre Summer, der ere blevne udmøntede som D., ere de dog temmelig sjældne, idet Guldets Finhed lettere har foraarsaget deres Indsmeltning. *P. B.*

Dariel (Darial, Darjal), Hovedpas i Kaukasus ved Østfoden af Kasbek, 1,374 M. højt. Herigennem fører den store grusinske Hærvej, anlagt af Alexander I mellem Vladikaukas og Tiflis. D. omtales allerede hos de gamle Forfattere; hos Strabo hedder det den kaukasiske, hos Ptolemæus den sarmatiske Port. *C. C. C.*

Darien, Bugt af det karibiske Hav mellem Cartagena og Puerto Belo, dens sydligste Del benævnes ogsaa Urabå-Bugten. *J. J. N.*

Darimon [darimõ'], Alfred, fransk Politiker, er født 17. Decbr. 1819, blev 1848 Proudhon's Sekretær og var Medarbejder, senere Redaktør af hans Blade; knutedes 1852 til Emile Girardin's Blad »Presse« og skrev især om økonomiske Spørgsmaal. Hans strenge Kritik af Kejserdømmets Finansforvaltning skaffede ham 1857 Valg til den lovgivende Forsamling, hvor han var en af de »fem« Oppositionsmænd. Han blev genvalgt 1863, men skilte sig allerede 1864 — endnu før É. Ollivier — fra sine Meningsfæller og nærmede sig det kejserlige Parti. Efter Kejserdømmets Fald blev D. igen Journalist og skrev i napoleonistiske Blade, samt udgav 1883—91 en Række Skrifter om Kejserdømmets Historie 1857—70 og de enkelte Partiers Optræden over for det. *E, E.*

Darīus lat. Form for Dareios.

Darja (pers.), Sø, Flod, Strøm.

Darjal se Dariel.

Darjes, Joachim Georg, tysk økonomisk og filosofisk Forfatter (1714—91) D. var fra 1744 Professor i Jena i Moralfilosofi og Politik; 1763 forfremmedes han af Frederik den Store til preussisk Geheimeraad og Professor i Jurisprudens i Frankfurt a. O. D. var en encyklopædisk anlagt Natur; som Filosof træder han nærmest i Wolffs og Hume's Fodspor og var en frugtbar Forfatter i forskellige Videnskaber. Historisk Betydning har væsentlig endnu kun hans Hovedværk »Erste Gründe der Cameral-Wissenschaften« [1756], en Haandbog i Statens Økonomi, Finansvæsen (Camera-Statskassen) og Forvaltning (»Polizey«). Han forfægter i sin Alm. Statens Formynderskab over Folket, men modsætter sig dog ethvert Baand paa Handelsfriheden, idet nemlig hans Anskuelser endnu bunde i den i 18. Aarh. saa udbredte merkantilistiske Vildfarelse om Møntmetalmængdens og Pengecirkulationens magisk befrugtende Indflydelse paa det økonomiske Liv. Samtidens Hang til ved administrative Forholdsregler at søge Befolkningens numeriske Vækst øget havde i ham en ivrig Tilhænger. *K. V. H.*

Darjiling (engl. Darjeeling) af tibetansk Dar-rgjas-glin o: Diamanttordenkilens (Lamas Scepter) Land, Distrikt i Divisionen Cutsch-Behar (Bengalen, Forindien), 26° 31'—27°13' n. Br. og 88° 2' —88° 57' 0. L. f. Grw., er 3,015 □ Km. med (1891) 2,233,000 Indb., hvoraf de fleste ere Tibetanere (Bhot). Distriktet, der mod Syd bestaar af sumpet, ubeboet Skovland (Tarairegionen), gennemstrømmet af den rivende Tista, er mod Nord opfyldt af Himalaya's Forhøje, hvis ypperlige Klima gør disse Egne til et af de sundeste Opholdssteder i Indien. Skovene ere rige paa værdifulde Træsorter; der dyrkes Ris, Majs, Kinatræ, men Distriktets Hovedproduktion er dog Te. Af Husdyr holdes der navnlig mange Faar. Hovedstaden D. nær Sikkims Grænse, 2,184 M. o. H., er Sommerresidens for Statholderen i Bengalen med hans Stab af Embedsmænd. Her ligger i 2,400 M.'s Højde det storartede Eden-Sanatorium, oprindelig bestemt for syge militære, men nu Aar for Aar besøgt af et stedse stigende Antal Kurgæster. Den skønneste Tid er Oktober umiddelbart efter Regntidens Ophør. Den vidunderlig klare Luft gør da den altid skønne Udsigt dobbelt henrivende. Over de til 3,500 M.'s Højde skovbeklædte Bjærge hæve sig i ringe Afstand mod Nord Himalaya's sneklædte Toppe, af hvilke Kinchinjunga (70 Km. borte) naar 8,585 M. Det prægtige Klima (Middelvarmen $12^{0},_{5}$), de skønne Omgivelser og den forholdsvis ringe Afstand fra Kalkutta (500 Km., der nu tilbagelægges med Jærnbanen i 26 Timer) henledte allerede 1835 den engelske Regerings Opmærksomhed paa D. som passende Sted til Anlæggelsens af et militært Sanatorium, og efter at Landet trindt om er kommet ind under Indien, har Sanatoriet efterhaanden udviklet sig til det største og bedste i Indien. *C. C. C.*

Darlaston [da'lästn], By i Mellemengland, Staffordshire, ved Wednesbury (s. d.) med Kulgruber, Jærnværker og (1891) 14,400 Indb.

Darley [da'li], Felix Octavius Carr, amerikansk Tegner, født i Philadelphia 23. Juni 1822, død i New York 8. Marts 1888, oplærtes først til Handelen og udførte i sin Fritid Træsnit til Saturday-Museum; 1848 flyttede han til New York og fik her en Række Bestillinger paa Illustrationer til bekendte Forfatteres Værker, hvilke skaffede ham Navn, f. Eks. Illustrationer til Washington Irving, Cooper, Dickens; mest skattede ere hans »Library of humerous american works«, >S. Judds Margaret« [1856], »Outlines compositions from Hawthornes scarlet letters « [nyt Opl. 1883], Illustr. til Longfellow's >Evangeline« [1883] og »Illustrations to Shakespeares plays« [1886]. D. har desuden i flere Aar

leveret Vignetter til Statsbanknoter og udført en Række patriotiske Billeder til Træsnit, der ere meget populære, som: »Washington's Indtog i New York«, »Frihedens Opblomstring«, »Røverisk Indfald i Virginia«, »Puritanere overfaldne af Indianere«, »Kavaleriangreb ved Fredericksburg i Virginia« etc. samt Illustrationer til Lossing's »De forenede Staters Historie« ; endelig har han malet gode Akvareller. 1865 berejste han Europa og opholdt sig særlig i Rom, 1868 udgav han i New York som Rejseerindring »Sketches abroad with pen and pencil«. *A. Ls.*

Darley Arabian [da!əliäre!ibeən], en af de 3 Hingste, der ere Stamfædre til den engelske Fuldblodsrace. Den blev købt i Aleppo af den engelske Konsul, kom 1700—15 til England og skal have været en ægte arabisk Hingst, hvad der ikke med nogenlunde Sikkerhed vides med Hensyn til de to andre Stamfædre, Byerley-Turk og Godolphin Arabian (s. d.). *C. G. B.*

Darling [da!əliŋ], Australiens længste Flod, Biflod til Murray, udspringer med to Kildefloder paa Queensland's Bjærge. Den nordlige, Condamine, kommer fra Mt. Mitchell kun 100 Km. fra Østkysten ; efter at have løbet i en stor Bue mod Nord, uden om Bjærgkæden Darling Downs, antager den sydvestlig Retning og samtidig Navnet Balonne. Ved Ft. Bourke løber den sammen med den sydlige Kildeflod, Barvan; denne udspringer kun lidt S. f. Condamine og danner ogsaa i sit øvre Løb en Bue mod Nord, derefter løber den mod Vest; den optager i venstre Bred Peel, Macquaria og Bogan. Efter Sammenløbet fortsættes den sydvestlige Retning under Navnet D. eller Calevatta; men skønt den i højre Bred optager et stort Tilløb, Warrego, er den dog kun sejlbar faa Maaneder af Aaret. Ved Wentworth udmunder den i Murray. Dens Bredder ere flade, naar undtages det øvre Løb, og Omegnen er kun skikket til Kvægavl, ikke til Agerbrug; i den senere Tid er der dog i dens Nærhed grundet flere Smaabyer, hvis Fremgang skyldes Kobberlejerne ved Bourke og Guldminerne i Stanley og Barrier Range. *C. A.*

Darling Range [da!əliŋreⁱnd͡ʒ], Bjærgkæde i det sydvestligste Hjørne af Australlandet, løber parallelt med Kysten og naar i Mount-William 1,097 M.

Darlington [da!əliŋtən], By i det nordøstlige England, Grevskab Durham, ligger i en frugtbar Egn S. f. Durham og har en i 12.—15. Aarh. bygget Kirken (St. Cuthbert), et Lærerseminarium og (1891) 38,000 Indb., deriblandt talrige Kvækere. Det er en vigtig Industriby med Lokomotivværksteder, Valseværker, Uld- og Bomuldsvæverier. Betydelig Handel. *C. A.*

Darlington [da!əliŋtən], William, amerikansk Botaniker, født 1782 i Pennsylvanien (Birmingham), død 1863. Foretog 1806 en Rejse til Ostindien; derfra skriver sig »Letters from Calcutta«. Desuden Forfatter til *Flora cestrica* [Philadelphia 1837] og »Agricultural botany« [smst. 1847]. *-1. M.*

Darlingtonia [da!əliŋtən-] Torr., Slægt af *Sarraceniaceae* med en enkelt Art *D. californica* Torr. & Gray. Dens Blade ere hule, kræmmerhusformede og aabne foroven; oven over Aabningen findes en hjælmformet Udvidelse og et fiskehaledannet Vedhæng; deres anatomiske Bygning tyder paa, at de, ligesom de øvrige Sarraceniaceers Blade, ere i Stand til at optage organiske Stoffer, »æde Insekter«. De store, enkeltvis stillede Blomster have 5 hvide Bægerblade, 5 purpurfarvede Kronblade og 15 Støvdragere. Kapsel med vingede Frø. Planlen vokser i Sierra Nevada's Bjærgsumpe. *A. M.*

Darmesteter [darmstætæ!r], Arsène, fransk lærd, født 5. Jan. 1846, død 16. Novbr. 1888. Han blev opdragen ved en Rabbinerskole i Paris og beskæftigede sig først med bibelske Studier; ved at sysselsætte sig med de franske Ord hos Middelalderens jødiske Kommentatorer blev han ført ind paa romanske Studier og helligede sig senere udelukkende romansk Filologi; 1872 blev han Lærer ved *Ecole des Hautes-Etudes* og 1878 Docent (1883 Professor) ved Sorbonne i oldfransk Sprog og Litteratur. Hans Hovedværker ere »Traité de la formation des mots composés dans la langue francaise« [Paris 1875; ny Udg. ved G. Paris 1894] og »De la création actuelle de mots nouveaux dans la langue francaise« [Paris 1877], begge udmærket dygtige Arbejder med mange originale og ny Synspunkter. Endvidere maa anføres hans latinske Disputats *De Floovante* [1877], hvor han med stor Skarpsindighed har rekonstrueret den merovingiske Sagncyklus. Sammen med A. Hatzfeld har han udgivet en meget benyttet Haandbog »Le seizième siècle en France« [1. Udg. 1878] og desuden paabegyndt Udarbejdelsen af en stor fransk Ordbog »Dictionnaire general de la langue française«, som Døden hindrede ham i at fuldføre; men hans Arbejde overtoges af A. Thomas, ved hvis Hjælp den første Halvdel af dette monumentale Værk nu (1895) er udkommen. Som Forstudier til Ordbogen, hvor der særlig tages Hensyn til Betydningernes Udvikling, udgav han 1887 en lille, men aandfuld og indholdsrig Afhandling om »La vie des mots«. Af mindre Betydning er hans Sproghistorie »Cours de grammaire historique« [3 Bd., 1891—95]; der er udgiven efter hans Død under uheldige Omstændigheder. *Kr. N.*

Darmesteter [darmstætæ!r], James, fransk Orientalist, født 28. Marts 1849 i Château Salins, død 20. Oktbr. 1894 i Paris, Broder til ovenn. A. D., studerede i Paris, særlig sammenlignende Sprogvidenskab under Bréal, og kastede sig fremfor alt over Studiet af det Oldpersiske. Hans første Arbejder vare »Haarvatât et Ameretât, essai sur la mythologie de l'Avesta« [1875] °S »Ormazd et Ahriman, leurs origines et leurs histoire« [1877], der danne Bd. 23 og 29 af »Bibliothéque de l'École des Hautes Études«. Disse Skrifter vakte megen Opmærksomhed, men ogsaa en Del Modsigelse. For at imødegaa Angrebene begyndte han dybtgaaende grammatiske Studier særlig af Zend. Frugterne heraf var hans »Etudes iraniennes« [2 Bd., 1883], hvoraf det første indeholder »Etudes sur la grammaire historique de la langue persane«, det andet »Etudes sur l'Avesta, Observations sur le Vendidad«. Han oversatte ogsaa Zend-Avesta paa Engelsk 1880 og 1883 (»Sacred Books of the East«, Bd. IV og XXIII), men fik ikke Oversættelsen fuldendt; en fransk Oversættelse af Zend-Avesta udgav han i de sidste Aar i »Annales du musée Guimet« [Bd. XXI,

XXII og XXIV]. D. blev 1877 Docent (*Répétiteur)* ved *École des Hautes-Études* og 1885 Professor i Persisk ved *Collège de France*, foretog derpaa en længere Rejse til Indien og Grænsen af Afghanistan, som han har beskrevet i sine »Lettres de l'Inde«. D. har desuden skrevet mange litterærhistoriske Værker særlig om engelsk Litteratur (»Essai sur la littérature Anglaise«) og udgivet »Macbeth« og Byron's »Child Harold« ; endvidere er han Forfatter af »Lectures patriotiques sur l'histoire de France« par I. D. Lcfrançais, der prisbelønnedes af Akademiet. Et af hans sidste Værker var »Les prophètes d'Israel« [1892]. D. var gift med en engelsk Forfatterinde, der har udgivet forskellige litterære Arbejder. (Litt.: I. Réville i »Revue de l'Histoire des Religions« [Bd. XXX, Paris 1894]). *V. S.*

Darmstadt, Hoved- og Residensstaden i det tyske Storhertugdømme Hessen, ligger ved den lille Flod Darm, 15 Km. fra dens Udløb i Rhinen's højre Bred. (1890) 55,900 Indb. Den er smukt beliggende ved Foden af de vestligste Udløbere af Odenwald og bestaar af en Altstadt med snævre, krogede Gader, og en Neustadt med brede lige Gader, delvis beplantede med Træer, smukke Torve og store Haveanlæg. Blandt de offentlige Pladser maa fremhæves den ottekantede Louiseplads med en høj Sandstenssøjle, der bærer Storhertug Ludvig I's kolossale Bronzestatue. D. hører ligesom Karlsruhe til de ungdommelige Byer i Tyskland; det var en ubetydelig Plads indtil Slutningen af 18. Aarh., da det blev Hovedstad i det ved de politiske Forskydninger opstaaede Storhertugdømme Hessen; endnu 1816 havde den kun 15,400 Indb. Dens Karakter bestemmes derfor særlig af dens Rolle som Residensstad, og den anseligste Bygning er ogsaa det store Residensslot, der bl. a. indeholder et Bibliotek paa 1½ Mill. Bd. Af andre Bygninger mærkes flere smukke Kirker, et 1871 opført Teater, den storhertugelige Stald, flere Kaserner, Tøjhus, o. a. Af Samlinger ejer Byen et Malerigaleri, det gamle Museum (ægyptiske, romerske og tyske Oldsager) og en naturhistorisk Samling; af Undervisningsanstalter en polyteknisk Højskole med rige Samlinger, Gymnasium, Realgymnasium, talrige Velgørenhedsanstalter og Stiftelser. Talrige Statuer og Mindesmærker smykke Byen, saaledes foruden den nævnte Søjle paa Louisepladsen en Statue af Filip den Højmodige, Georg I og Justus v. Liebig samt et Krigermindesmærke. Den gunstige Beliggenhed i Nærheden af Rhinen og Main har dog ogsaa fremkaldt en ret levende Handel navnlig med Jærn, Petroleum, Mel, Vin og Frugt; ca. 10 p. Ct. af Befolkningen beskæftiges med Handel. Ogsaa Industrien er betydelig, der fabrikeres kemiske Præparater, Maskiner, Hatte, Tobak, Spillekort, Tapeter og tekniske Instrumenter. Havedyrkningen saavel i selve Byen som i Omegnen er af stor Betydning ligesom Udførslen af Frøsorter. Main—Neckarbanen (Frankfurt—Heidelberg) og Main—Rhinbanen (Mainz—Aschaffenburg) krydses i D., og desuden udgaar herfra Linierne D.—Worms og D.—Eckerbach. Navnlig den østlige Omegn med Odenwald's skovrige Skraaninger frembyder flere smukke Punkter, og her ligge ogsaa den hertugelige Sommerresidens Mathildenhohe samt Rosenhohe. (Litt.: Mitzenius, »D., seine Wälder und Höhen« [D. 1871]; Zernin og Worner, »D. und seine Umgebung« [Zürich 1890]). *C. A.*

Darnetal [darnta'l], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine-Inférieure, Arrond. Rouen, beliggende i en dyb Dal, 4 Km. 0. f. Rouen, til hvilken den for det meste regnes, har (1891) 6,400 Indb., Bomuldsspinderier og Væverier, Fabrikker i Uld og Klæde. D. hed i sin Tid Danestal, d. v. s. de Danskes Dal. *H. W.*

Darnis se Dernah.

Darnley [da!ənli], Henry Stuart, Lord, Konge af Skotland, født 7. Decbr. 1541, død 9. Febr. 1567. Af politiske Grunde opholdt D. sammen med sin Fader Jarlen af Lennox sig en Tid lang i England, indtil han Juli 1565 ægtede sin Kusine Marie Stuart, Skotland's Dronning, med hvem han i et Par Maaneder havde levet i hemmeligt Ægteskab. Hun var i Begyndelsen indtagen i sin smukke Fætter, der desuden havde Arveret til den engelske og skotske Trone og som Katolik havde et Parti for sig i England; men hendes Kærlighed forsvandt snart, thi D. var i Virkeligheden kun en udsvævende Modeherre og lidet begavet Pralhans, der tilmed ofte optraadte meget uforskammet over for hende. Ved Kroningen havde han faaet Kongenavnet, men ingen som helst Magt, og for ikke at være afhængig af hendes Naade fordrede han nu »den matrimoniale Krone«, hvorved Dronningens Rettigheder vilde blive overflyttede til ham. Da Marie Stuart trak Sagen i Langdrag, sluttede D. sig til de reformerte Lorder, der lovede at skaffe ham Kronen, mod at han gik over til Protestantismen, og gav sit Samtykke til David Riccio's Mord (s. d.) 9. Marts 1566. Da dette Skridt ikke bragte ham de ventede Fordele, lykkedes det Marie Stuart at drage ham over paa sin Side, men hendes Kærlighed havde han for stedse forspildt, og ved sin Vankelmodighed stødte han alle Partier fra sig. Sønnen Jakob's Fødsel i Sommeren 1566 forandrede ikke Forholdet, og efter heftige Scener mellem Ægtefolkene trak D. sig en Tid lang tilbage fra Hoffet, ja tænkte endog paa at forlade Landet. Det lykkedes dog at bringe en tilsyneladende Forsoning til Veje; men da de protestantiske Lorder i Slutningen af 1566 foreslog Dronningen Skilsmisse, gik hun ind derpaa, forudsat at det ej vilde skade Sønnens Arveret. Under Samtalen faldt der Ytringer, der gjorde det utvivlsomt, at Lorderne vilde rydde D. af Vejen, uden at Marie dog underrettede ham derom. Ved Juletid blev D. syg af Kopper i Glasgow, og for at forhindre Lennox's Intriger drog Marie Stuart til ham, og tilsyneladende indtraadte der nu et bedre Forhold mellem Ægtefællerne. Han førtes til Præsteboligen i Kirk of Field ved Edinburgh, hvor hun gentagne Gange besøgte ham; men Natten mellem 9. og 10. Febr. sprængtes Huset i Luften af en Afde'ling af de sammensvorne under Bothwell's (s. d.) Ledelse. D. omkom ikke ved Eksplosionen, men kvaltes, da han forsøgte at flygte. Marie Stuart var ikke delagtig i Sammensværgelsen, men hun, hvis Tilbøjelighed for Bothwell vist alt nu var vakt, gjorde intet for at advare Manden og bevarede ikke engang Skinnet efter hans Død. (Litt.:

Bekker, »Maria Stuart, Darnley, Bothwell« (Gieszen 1881); Philippson, *Histoir du regne de Marie Stuart* [3 Bd., Paris 1891—92]). *M. M.*

Darôca, By i det nordøstlige Spanien, Provins Zaragoza, beliggende i en dyb Kløft ved højre Bred af Jiloca, har (1887) 3,200 Indb., to Kasteller, flere gamle Bygninger med Taarne og Mure, to prægtige Porte med Taarne og flere Kirker; særlig mærkelig er dog den 700 M. lange Tunnel (»Mina de D.«), der er bygget i 16. Aarh., og hvorigennem Regnvandet fra den øvre Del af Kløften ledes ned til Jiloca. S. f. D. ligger Saltsøen Gallocanta. *H. W.*

Darondeau [darõdo'], Benoit Henri, fransk Hydrograf, født 8. Apr. 1805 i Paris, død 1. Marts 1869. Efter at have faaet Uddannelse som Polytekniker i Paris blev han 1835 ansat ved Kystundersøgelserne. Han kastede sig særlig over hydrografiske Studier og foretog for at fremme disse en Verdensomsejling i Aarene 1835—37. Efter sin Hjemkomst deltog han i flere hydrografiske Undersøgelser ved Italien's Kyster, saaledes 1840 ved Sicilien, Aaret efter ved Sardinien og 1851 samt 1853—57 ved Fastlandet. 1865 ansattes han som Chef for Marinens hydrografiske Ingeniørafdeling. Foruden en Beretning om sin Verdensomsejling (4 Bd.) har han udgivet flere hydrografiske Arbejder og tegnet Kort til den franske Marine. *C. A.*

Darradssangen (*Darraðarljóð*), en Sang i *Fornyrfris lag*, forfattet, vistnok af en Islænder, kort efter det store Slag ved Clontarf 1014; Sangen findes kun i Njálssaga; det er en Varselsang, der fremsiges af 12 Valkyrier i en Høj, medens de ere i Færd med at væve en Væv (Krigsvæven); hertil benyttede de Menneskekranier til Vævstene, Mennesketarme vare Garn og Islæt, Pile Spolerne o. s. v. De opfordre hinanden til at væve »Darrads-[ɔ: Odins-]væven« o: Kampen og udtale, at de ville hjælpe »den unge Konge« (o: Brian) i Kampen. Digtet er ret godt og udmærker sig ved sin dæmoniske Tone og vilde Kampmod. *F. J.*

Darre, to norske Slægter:

1) Adelig Familie i 14. og 15. Aarh. Dens mest fremtrædende Mand var Rigsraad Hr. Jon Reidarssøn D., der i 1390'erne var Befalingsmand paa Bergenhus og i Begyndelsen af 15. Aarh. paa Tunsberghus. Hans Æt udgik med Sønnen Karl Jonssøn, der var død barnløs før 7. Juni 1430, da Arven efter denne skiftedes mellem hans Søstre Margreta og Kristina.

2) Borgerlig Familie, der siden Begyndelsen af 16. Aarh. har forgrenet sig over næsten det hele Land, hvem den har skænket en Række fortjente Embedsmænd i gejstlige og militære Stillinger. Den paastaaede Forbindelse med den ældre Adelsslægt er i alt Fald ubevist. Blandt denne Slægts mest fremtrædende Medlemmer kunne mærkes Generalmajor Mikael D. (død 15. Jan. 1804, 76 Aar gl.), dennes Søn Major og Overkvartermester i Generalstaben, Adjutant hos Prins Christian August af Augustenborg, Nils Stockfleth D. (født 10. Febr. 1765, død 9. Oktbr. 1809 paa Kraby paa Thoten), der indlagde sig store Fortjenester af Norge's geografiske Opmaaling og af de heldige Dispositioner for den norske Hærs Operationer paa Krigsskuepladsen i Foraaret 1808; fremdeles Medlem af Rigsforsamlingen paa Ejdsvold Jakob Hersleb D., Sognepræst til Klæbo (1757—1842), og dennes Søn Biskop i Trondhjem, Hans Jørgen D. (født 1803, død 1874 i Miraflores i Spanien), der indlagde sig ikke ubetydelig Fortjeneste af Folkeskolevæsenet i sit Stift. (Litt.: B. Moe's »Tidsskrift for norsk Personalhistorie«, II; »Personalhistorisk Tidsskrift«, 1. R. III.) *O. A. O.*

Darre-Pynt, den vestligste Pynt af Fænø (Smaalands-Farvandet). Darrehøj-Flak skyder sig i vestlig Retning ca. 1 Km. ud fra D.-P. *G. F. H.*

D'Arrest [daræ'] se Arrest.

Dårro, Biflod til Guadalquivir's Biflod Jenil i Spanien, udmunder ved Granada. Den har Betydning for Granada, som den forsyner med Drikkevand.

Dar Runga, Landskab i det østlige Sudan, S. f. Wadaï, fra hvilket det adskilles ved store, i Regntiden ufremkommelige Sumpstrækninger. Det vandes af Aukadeppe, en Biflod til Schari. Befolkningen er ægte Negre, hvis vigtigste Næringsvej er Elefantjagt. *C. A.*

Dar-Salah se Wadaï.

DarSS, en lang smal Halvø paa Pommerns Nordkyst, der adskiller Saaler Bodde fra Østersøen; ved et smalt Stræde, Prerow, skilles den fra Øen Zingst. Det yderste Punkt er Darsserort (s. d.).

Darsserort, Nordspidsen af Halvøen Darss (Mecklenburg). Det er en flad Sandtange, som er omgiven af et stort Sandflak, D. Rev, der har størst Udstrækning i østnordøstlig Retning. Ved D. er et Fyrtaarn, Signal-, Telegraf- og Redningsstation m. m. *G. F. H.*

Dartford [da!ətfəd], By i det sydøstlige England, Grevskab Kent, 24 Km. 0. f. London, ved *Darent*, der 4 Km. længere nede falder i Themsen. (1891) 12,000 Indb. Den har flere Fabrikanlæg, særlig Papir- og Krudtmøller, og to store Sindssygeanstalter. 1381 udbrød her Wat Tyler's Opstand.

Dartigoyte [dartigwa't], Pierre Armand, fransk Terrorist, født ca. 1757 i Lectoure, død 1820, kom 1792 ind i Konventet, hvor han var en af de voldsomste og raaeste Jakobinere paa Bjærget. Som Prokonsul i Dep. Gers og Øvre-Pyrenæerne satte han Rædselsregimet paa Dagsordenen, rasede værre end en østerlandsk Satrap, sendte ulykkelige i Hobetal under Bøddeløksen, brandskattede og plyndrede, forhaanede Religionen, opfordrede Sansculotterne til alskens Udskejelser, ikke mindst i kønslig Retning, drev selv Skamløsheden saa vidt, at han viste sig nøgen i sin Loge i Teatret og insulterede de i Skuespilhuset tilstedeværende Kvinder paa det groveste. Efter Robespierre's Fald blev D. i Konventet anklaget for Usædelighed, Udsugeiser og grove Udskejelser af enhver Art; den elendige forsøgte end ikke at forsvare sig; der blev afsagt Arrestdekret over ham, men ved Amnestien efter 13. Vendemiaire IV = 5. Oktbr. 1795 kom han paa fri Fod for derefter for bestandig at forsvinde i den store navnløse Hob. *F. J. M.*

Dartmoor [da!ətmoə] Forest, et Granitplateau i Devonshire i det sydvestlige England, er 500 □ Km. stort og danner Kernen i den inderste Del af Halvøen Cornwall. Navnet D. Forest er vildledende; thi de tidligere tætte Skove have nu veget Pladsen for Moser og Hedestrækninger. Det højeste Punkt er Yeer Tor (633 M.),

der er det højeste Punkt i England S. f. Floden Trent. *C. A.*

Dartmouth [da!ətməþ], 1) Havnestad i den nordamerikanske Stat Massachusetts, ved Buzzardbai, med (1890) ca. 3,100 Indb. 2) By i den kanadiske Provins Nyskotland lige over for Halifax ved Halifaxbugten, med (1891) ca. 4,600 Indb. *S. B. T.*

Dartmouth [da!ətməþ], By i det sydvestlige England, er bekendt for sin henrivende Beliggenhed i det indre af en lille, næsten lukket Bugt, der danner en fortrinlig Havn, (1891) 6,000 Indb. Den anløbes regelmæssig af Postdampskibene til Afrika og benyttes meget af danske Skibe som Kulstation. Selve Byens Handel er derimod kun af ringe Betydning, hvorimod der drives en Del Fiskeri. I Middelalderen var D. en betydelig Handelsstad, og herfra begyndte bl. a. Richard Løvehjerte sit Korstog 1190. *C. A.*

Darton [da!ətn], By i det nordlige England, Yorkshire ved Barnsley med (1891) 7,000 Indb.

Daru [dary'], Martial Noel Pierre, Greve, Broder til nedenn. P. A. N. D., (1774—1827), var en trofast Tilhænger af Napoleon I, under hvem han beklædte flere militære og administrative Poster og navnlig virkede som Arméintendant. Hans Søn, Charles Martial, Greve, født 14. Apr. 1816, er Forfatter af retsvidenskabelige og nationaløkonomiske Skrifter.

Daru [dary'], Napoleon, Greve, fransk Politiker, født 11. Juni 1807, død 20. Febr. 1890, Søn af nedenn. P. A. N. D., udmærkede sig 1830 som Artilleriløjtnant ved Algérie's Indtagelse, men tog 1836 Afsked som Kaptajn. Han sad 1833—48 i Pairskamret og tog livlig Del i dets Forhandlinger, især om Jærnbanespørgsmaal. I Jan. 1849 valgtes han til den grundlovgivende og i Maj s. A. til den lovgivende Nationalforsamling; han hørte til de saakaldte »Borggrever«, der 1850 fik Valgretten indskrænket, og var 1850—51 en af Næstformændene. Som saadan gjorde han Indsigelse imod Statskuppet 2. Dccbr. 1851 og blev en kort Tid holdt i Fængsel. 1869 valgtes D. som Oppositionsmand til den lovgivende Forsamling, sluttede sig til Mellempartiet (de »116«) og blev 2. Jan. 1870 optagen i É. Ollivier's Ministerium som Udenrigsminister. Han søgte at standse Pavehoffets Bestræbelser for Ufejlbarhedsdogmet og ønskede England's Mægling for at opnaa Aftale mellem Frankrig og Preussen om gensidig Afvæbning, men tog sin Afsked 13. Apr. af Misnøje med Planen om en ny Folkeafstemning. Efter Krigens Udbrud fik han Sæde i Forsvarsudvalget indtil Kejserdømmets Fald. I Febr. 1871 valgtes D. til Nationalforsamlingen og var en af Førerne for højre Centrum; han blev Formand for det Udvalg, som skulde undersøge Revolutionen 4. Septbr. 1870 og Kommunens Oprør i Marts 1871, og han viste i denne Stilling stor Uvilje mod Republikanerne. Han medvirkede ogsaa 1873 til Thiers's Fald og arbejdede for Kongedømmets Oprettelse samt stemte 1875 imod den ny Forfatning. 1876 valgtes han til Senator, understøttede Reaktionsforsøget 1877 og blev derfor 1879 vraget ved Senatorvalgene. *E. E.*

Daru [dary'], Pierre Antoine Noël Bruno, Greve af, fransk Statsmand og Skribent, født 12. Jan. 1767, død 5. Septbr. 1829, blev Soldat og var ved Revolutionens Udbrud Krigskommissær. I Rædselstiden blev han fængslet som mistænkelig, men kom paa fri Fod efter Robespierre's Fald og blev 1795 Sektionschef i Krigsministeriet. 1799 tjente han under Masséna, som gjorde ham til Generalintendant ved Armeen i Schweiz. I Napoleonstiden blev D. stærkt benyttet, særlig til diplomatiske Hverv; han deltog i Afslutningen af Fredene i Pressburg 1805, Tilsit 1807 og Wien 1809 og administrerede med stor Dygtighed, men ogsaa med Strenghed, forskellige af Franskmændene besatte preussiske og østerrigske Landsdele. 1811 gjorde Napoleon ham til Statssekretær. D. var en af Kejserens redeligste og mest hengivne Tjenere; han udtalte sig i Konseil'et mange Gange modig mod sin Herres vidtflyvende Erobringsplaner, hvad Napoleon, der kendte D.'s urokkelige Troskab og Hengivenhed, aldrig tog ham ilde op. Paa Felttoget i Rusland var D. Generalintendant og virkede trolig som saadan, saa længe det lod sig gøre; efter Hjemkomsten til Frankrig traadte han ind i Ministeriet 1813. Under de allieredes Indfald i Frankrig vilde Blücher sekvestere alle D.'s Godser og Ejendomme som Hævn for dennes strenge Administration af preussiske Landsdele 1806 og 1807, hvad dog Kejser Alexander ikke vilde tillade. Som trofast Tilhænger af Napoleon blev D. efter Waterloo forvist til Bourges; faa Aar efter kaldte dog Ludvig XVIII ham tilbage og gjorde ham til Pair af Frankrig 1818. Han var en fremragende Skribent og Medlem baade af Instituttet og Akademiet. Hans Hovedværk er »Histoire de la Rép. de Venise« [7 Bd., Paris 1819; 4. Opl., 9 Bd., 1853]; det er et grundigt og paalideligt Arbejde, noget tørt og ikke udførligt nok efter vor Tids Fordringer. Hans »Histoire de Bretagne« [3 Bd., Paris 1826] er som det førstnævnte et dygtigt og grundigt Værk og ligesom det oversat paa Tysk. Foruden adskillig andet leverede D., der sad inde med en ikke ganske ringe poetisk Aare, en meget god metrisk Oversættelse af Horats [Paris 1788 og senere]. *F. J. M.*

Daruvar [dar'ruva.r], By og Kursted i det sydvestlige Ungarn, Slavonien, med (1890) 5,600 Indb. Det stærkt besøgte Badested har 5 indifferente Kilder (40—47°). Ved D., der allerede bestod paa Romernes Tid, havde Tempelherrerne et af deres Hovedsæder.

Darvar se Dharvar.

Darvas, Landskab i den østlige Del af Buchara mellem 38—39° n. Br. og 70° 15'—72° 4°' Ø. L. f. Grw., er opfyldt af Darvasbjærgene, der naa Højder paa over 6,000 M., og gennemstrømmes i sin sydvestlige Del af øvre Darja (Pandsch), der her danner én stor Bue mod Nord. Provinsen, der 1877 kom ind under Buchara, bebos af Tadshikker, der ere Agerdyrkere, og Kara-Kirgisere, der leve som Nomader. Hovedstaden er det befæstede Wandsch ved Floden Wandsch (Tilløb til Amu i venstre Bred). D. blev 1881 besøgt af Botanikeren Regel. *C. C. C.*

Darwen [da!əwən], Over and Lower D., to Fabrikbyer i det nordvestlige England, Lancashire, 5 Km. S. f. Blackburn. De to Byer, der tidligere vare adskilte, ere nu voksede fuldstændig sammen og have (1891) 34,200 Indb. Blandt Fabrikkerne er det store Bomuldsspinderi (*India mills*) den betydeligste, men for øvrigt findes ogsaa Papirmøller, Jærn- og Kulgruber. *C. A.*

Darwin [da!ᵊwin], 1) Charles Robert, berømt engelsk Naturforsker, Søn af en Læge, født i Shrewsbury 12. Febr. 1809, død i Down ved Beckenham 19. Apr. 1882. D. kom paa Skole i Shrewsbury 1817, og allerede da var naturhistorisk Sans udviklet hos ham i Form af alsidig Samlerlyst. Noget særlig begavet Indtryk gjorde han dog ikke paa sine Lærere; den klassiske Undervisningsmetode egnede sig ikke til at uddanne hans Anlæg, og han ofrede mere Tid paa Insektindsamling og kemiske Eksperimenter end paa Skolefagene. Selv ansaa han de kemiske Forsøg, han i Fællesskab med en ældre Broder anstillede her, for den bedste Del af sin Skoleuddannelse, idet de aabnede hans Blik for praktisk, eksperimental Forskning. Da Fremgangen i Skolen kun var middelmaadig, tog hans Fader ham ud og sendte ham 1825 paa Edinburgh Universitet for at studere Medicin. Forelæsningerne kedede ham imidlertid uhyre, og Overværelsen af et Par Operationer gjorde et saa dybt Indtryk paa hans modtagelige Følelsesliv, at han ikke kunde bekvemme sig til oftere at besøge Operationssalen, ligesom han ogsaa havde Afsky for Dissektioner. Ved Universitetet gjorde han Bekendtskab med forskellige yngre Naturvidenskabsdyrkere og blev Medlem af flere naturvidenskabelige Selskaber. I et af disse, *Plinian Society*, offentliggjorde han, 17 Aar gl., sine første naturhistoriske Opdagelser, omhandlende de tidligste Udviklingstrin hos nogle Havdyr. I Edinburgh hørte han geologiske Forelæsninger, men fandt dem saa kedelige, at han besluttede, aldrig mere at ville beskæftige sig med Geologi, — el Løfte, han dog snart skulde bryde! Somrene tilbragte han paa Ture til Hest og til Fods og paa Jagt, som han drev med febrilsk Iver. Overhovedet tegnede han dengang mere til at blive Sportsmand end Videnskabsdyrker. Hans Fader sendte ham nu paa Universitetet i Cambridge (1828—31) for at studere Teologi, paa hvilket Studium han tog grundig fat; og skønt Klassikerne voldte ham store Vanskeligheder, bestod han *bachelor-of-arts*-Eksamen. Det teologiske Studium kvalte dog ikke hans naturhistoriske Interesser. Intet optog hans Tid saa stærkt som at samle Insekter, og med stort vækkende Udbytte fulgte han Prof. Henslow's botaniske Forelæsninger og Ekskursioner. Det Venskab, der opstod mellem denne Mand og den unge D., fik gennemgribende Betydning for dennes Aandsuddannelse. Med Henslow drøftede han paa lange Spadsereture biologiske Problemer, og i hans Hus traf han sammen med flere betydelige Mænd. Ved Siden af Henslow's Paavirkning tilskriver D. Læsningen af Humboldt og Herschel megen Betydning, idet disses Værker vakte en brændende Lyst hos ham »til at yde endog det allerbeskedneste Bidrag til Naturvidenskabens stolte Bygning«. En af de Forskere, D. gennem Henslow kom i Berøring med, var Geologen Sedgwick; og trods sit tidligere Løfte begyndte han efter endt Eksamen 1831 at studere Geologi under denne og ledsagede ham paa en geologisk Undersøgelse af det nordlige Wales. Hjemkommen herfra indtræffer den Begivenhed, som blev den afgørende i D.'s Liv: Rejsen med Orlogsskibet »Beagle« (»Sporhunden«), som under Kaptajn Fitz Roy's Kommando gjorde et fem Aars Opmaalingstogt i Atlanterhavet og det stille Ocean. Ekspeditionens Forløb er skildret af D. i hans Journal »Rejse om Jorden«. Dens uhyre Betydning ligger deri, at Sydamerika's og Australøernes Naturforhold aabnede store Vuer for den unge Forsker. Særlig Studiet af de besøgte Egnes geologiske Forhold blev frugtbringende, idet det udviklede et Samarbejde mellem skarp Iagttagelsessans og Tænke- og Kombinationsevne, — et Samarbejde, der i saa høj Grad blev karakteriserende for D.'s Forskervirksomhed. I det lige udkomne 1. Bind af Lyell's »Principles of Geology« havde D. en fortrinlig Ledesnor, hvis Metode ogsaa blev bestemmende for hans fremtidige Forskning. Skønt Amatør samlede D. paa denne Rejse ikke alene et forbavsende rigt Undersøgelsesmateriale, hvis Bearbejdelse optog ham og flere andre i de nærmeste Aar efter Hjemkomsten; men hans Tanker vænnedes tillige til store og vidtrækkende Generaliseringer; og allerede de Breve, han hjemsendte til Henslow, vare saa lovende, at Sedgwick deraf tog Anledning til at ytre over for D.'s Fader, at Sønnen vilde blive en banebrydende. Naturforsker. Sin øvrige Levetid anvendte D. udelukkende paa naturvidenskabelig Forskning, - et i ydre Henseende saare ensformigt Liv, desværre kun alt for hyppig plaget af sygelige Svimmelhedsfornemmelser, udviklede under Sørejsen, et Liv, paa hvis Vej en lang Række betydelige Værker dannede de eneste Milepæle. — Hjemkommen til England 1836 bosatte D. sig først i Cambridge, derpaa i London, hvor han 1839 giftede sig med sin Kusine, Emma Wedgewood. 1842 købte han et Gods i den lille Landsby Down i Kent. Her henlevede han Resten af sin Levetid, ganske tilbagetrukken fra Selskabelighed, hvori hans Konstitution ikke tillod ham at tage Del.

Medens det paa Rejsen og i den nærmest følgende Tid efter denne særlig var geologiske Studier, der fængslede D., lededes hans Forskning efterhaanden ind paa den biologiske Bane, hvorpaa han vandt sine største Triumfer. Foruden talrige Tidsskriftartikler ere de betydeligste af D.'s mange Skrifter følgende (alle udkomne i London): Direkte Resultater af hans Rejseundersøgelser ere: »Narrative of the Surveying Voyages of H. M. S. »Adventure« and »Beagle«, Vol. III, Journal and Remarks« [1839], hvoraf en forkortet Udgave er den 1845 udgivne »Rejse om Jorden« (overs. paa Dansk af E. Hansen og A. Jørgensen [Kbhvn. 1876]). Endvidere: »Zoology of the Voyage of H. M. S. »Beagle«. Edited and superintendet by Ch. D.«, I—V [1840—43], hvori de indsamlede Hvirveldyr bearbejdes under D.'s Redaktion. Dernæst de tre geologiske Værker: »The Structure and Distribution of Coral Reefs« [1842], et epokegørende Værk, hvori den senere gængse, til Dels endnu gældende Sænkningsteori fremsættes; »Geol. Observations on the Volcanic Islands« [1844] og »Geol. Observations on South America« [1846]. Nær hertil slutter sig det palæontologiske Kræbsdyr-Værk »A Monograph of the Fossil *Lepadidae*« [1851], der danner Overgangen til D.'s Hovedarbejde paa den deskriptive Zoologis Omraade: »A Monograph of the Sub-class *Cirripedia*«, I — II [1851—54], hvis Iagttagelse og Tydning af Dværghanner, snyltende paa Hunnerne, var ganske ny, og hvis hele komparative Morfologi gjorde dette Arbejde klassisk i den zoologiske Litteratur. Alene ved dette Værk samt ved sine Studier over Koralrevenes Dannelse vilde D. have skabt sig

en fremragende Plads blandt Aarhundredets Naturforskere. — Han skulde dog naa endnu højere. Paa »Beagle«-Ekspeditionen var Problemet om de utallige organiske Formers Opstaaen dukket frem i den unge rejsende, og allerede fra Juli 1837 begyndte han at samle Noticer vedrørende dette Spørgsmaal. Hermed fortsatte han taalmodig i over 20 Aar, forinden han [1858] udgav et kortfattet Resumé af sin berømte Kvalitetsvalgslære (i »Journal of the Proceedings of the Linnean Society in London«). Grunden til dette Resumés Fremkomst var den, at Alfred Russel Wallace samme Aar og sammesteds publicerede en kort Afhandling om Arternes Foranderlighed. Aaret efter [1859] udgaves D.'s Hovedarbejde: »On the Origin af Species by Means of Natural Selection«, et Værk, der er udkommen i flere Oplag og oversat paa alle civiliserede Sprog (paa Dansk af J. P. Jacobsen: »Om Arternes Oprindelse ved Kvalitetsvalg« [Kbhvn. 1872]). Om Tankegangen og Bevisførelsen i denne Bog, der har revolteret den moderne Biologi paa samme Maade, som Newton's, Laplace's og Lyell's Værker revolterede de fysiske og geologiske Videnskaber, se Evolutionslæren.

Fra nu af er D.'s Forskning udelukkende henvendt paa biologiske Emner; og han maa utvivlsomt kaldes Grundlæggeren af den biologiske Retning, der har været saa stærkt fremtrædende i den sidste Menneskealders botaniske og zoologiske Studier. Hans biologiske Hovedværker ere følgende: »On the various Contrivances by which Orchids are fertilised by Insects« [1862], hvori han giver skarpsindige Analyser af Orchideernes og Insekternes gensidige Tilpasninger ved Bestøvningen. Om Bestøvningsforholdene endvidere: »The Effects of Cross- and Self-Fertilisation in the Vegetable Kingdom« [1876] samt: »The different Forms of Flowers on Piants of the same Species« [1877], Værker, der danne Grundlaget for de utallige, i nyere Tid fremkomne Studier over Blomsterplanternes Bestøvning. Af botanisk Indhold ere fremdeles: »The Movements and Habits of Climbing Piants« [1875] og »The Power of Movement in Piants« [1880], udarbejdet sammen med Sønnen, Francis D., — begge rige paa Iagttagelser og Tydninger af Planternes Bevægelser, samt »Insectivorous Piants« [1875], hvori Analogien mellem de insektædende Planters og Dyrenes Næringsoptagelse paa vises for første Gang. — Fortsatte Arbejder over Problemet om Arternes Oprindelse ere: »The Variation of Animals and Piants under Domestication« [2 Bd., 1868], et kæmpemæssigt Samlerværk, der udelukkende behandler en enkelt Side af Evolutionslæren, den ved Menneskets Indgriben fremkaldte Raceuddannelse, og hvori D. opstiller en Arvelighedshypotese, Pangenesislæren (s. d.), — samt, som Slutstenen paa D.'s Værker over Arternes Oprindelse, »The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex« [2 Bd., 1871; oversat paa Dansk af J. P. Jacobsen: »Menneskets Afstamning og Parringsvalget«, Kbhvn. 1875]. Hans sidste Arbejde blev Udgivelsen af hans for længe siden paabegyndte Forsøg over Regnormenes Betydning ved Mulddannelsen: »The Formation of Vegetable Mould, through the Action of Worms« [1881], hvori han ret fordybede sig i sit Yndlingstema, de smaa, men stadig fortsatte Kræfters store Virkninger. Aaret efter døde han. Parlamentet anmodede hans efterladte om, at Nationen maatte bisætte hans Lig i Westminster Abbedi. Der hviler han, kun et Par Skridt fra Isac Newton. — I London's naturhistoriske Museums store Hal er ved Bidrag fra alle Lande rejst en prægtig Statue af ham. — Ikke blot som Forsker, men ogsaa som Menneske var D. stor. Over hans ædle Karakter kan ikke tænkes noget skønnere Monument end hans Breve og beskedne Selvbiografi. (Litt.: *The Life and Letters of C. D.*, udg. af hans Søn Francis D. [London 1887; overs. paa Norsk: »C. D.'s Liv og Breve« i Bibliotek for de tusen hjem]; Grant Allen, *C. D.* [London 1886]; Ernst Krause, »C. D. und sein Verhältnis zu Deutschland« [Leipzig 1887]; H. Høffding, »C. D.« [»Studentersamfundets Smaaskrifter«]; J. P. Jacobsen og Vilhelm Møller, »D., hans Liv og hans Lære« [Kbhvn. 1893]). *B.-P.*

2) Erasmus, engelsk Naturforsker og Digter, ovenn.'s Bedstefader, (1731—1802), studerede Medicin i Cambridge og Edinburgh og nedsatte sig som praktiserende Læge i Lichfield. Hans Begaveise ytrede sig dels som filosofisk Naturforsker, dels som Digter. Af hans Digtninge ere de mest betydelige: »Loves of the Piants« [1789] og »The botanic Garden« [1791], i hvilke han forbandt digterisk Fantasi med naturvidenskabelig Forskning. Hans betydeligste naturhistoriske Skrift er: »Zoonomia, or the Laws of organic Life« [1794] — sammen med Lamarck's og Goethe's naturfilosofiske Arbejder Forgænger for Evolutionslæren, som denne fremstod hos hans berømte Sønnesøn. Efter hans Død udgaves: »The Temple of the Nature, or the Origin of Society« [1794], hvori man ligeledes finder Tilløb til Teorien om Arternes naturlige Oprindelse. (Litt.: E. Krause, »E. D. und seine Stellung in der Geschichte der Descendenztheorie« [med hans Biografi af Charles D.] [Leipzig 1880]). *B.-P.*

3) Francis, Søn af ovenn. C. D., er født 16. Aug. 1848 i Down (Kent) og studerede i Cambridge, hvor han siden 1888 har været ansat som Professor i Botanik. Han har særlig kastet sig over den fysiologiske Side af Botanikken. Som Forfatter er han mest bekendt gennem forskellige fysiologisk-botaniske Tidsskriftartikler, gennem Medarbejderskabet ved Faderens Udgivelse af: »The Power of Movements in Piants« [London 1880] og gennem Udgivelsen af sin Faders Autobiografi og Breve. *B.-P.*

4) George Howard, engelsk Matematiker og Astronom, ovenn. C. D.'s Søn, er født 1845 i Down [Kent]. Han studerede i Cambridge, blev 1868 *Fellow of Trinity College*, gik derpaa til til London for at studere Jura, men vendte 1873 tilbage til Cambridge for at genoptage sine matematiske og astronomiske Studier og blev 1883 Professor i Astronomi i Cambridge. D. er mest bekendt ved sine teoretiske Arbejder over Tidevandet (s. d.) og dets Indflydelse paa Himmellegemernes Form og Bevægelse. Fra 1877 har D. i »Royal Society« publiceret en Række epokegørende Afhandlinger vedrørende disse Spørgsmaal og fik for disse Arbejder 1892 det engelske astronomiske Selskabs Guldmedaille. For lettere at kunne studere Tidevandet i vore Oceaner har D. i »British. Ass. Report« for 1883 givet en fuldstændig Fremstilling af, hvorledes man paa Basis af den harmoniske Analyses Metode kan beregne timevise Vandstands-

observationer. I Danmark og Norge samt enkelte andre europæiske Lande bearbejdes nu ældre og nyere selvregistrerende Observationer af Tidevandet efter D.'s Anvisning. *F. Fr. S.*

Darwinismen, Charles Darwin's Lære, udgør et Led i den alm. Udviklingslære; se Evoluti onslæren.

Darwinit d. s. s. Whitneyit.

Darwin [da!ᵊwin] **Kanalen** fører fra det store Ocean ind mellem Øerne i Chonosarchipelet til Patagoniens Vestkyst paa 45° 30' s. Br.

Darwin'S [da!ᵊwin-] **Struds** (*Rhea darwini*) se Nandu.

Dasa se Tibu.

Dàschkof, Jekaterina Romånovna, født Vorontsòf, Fyrstinde, en begavet og lærd Kvinde, der i Slutn. af 18. Aarh. har spillet en ikke ubetydelig Rolle i Rusland's politiske og litterære Liv, født 28. (17.) Marts 1743, død 16. (4.) Jan. 1810. Hun nød efter Datidens Opfattelse en fortrinlig Opdragelse, idet hun vel til Fuldkommenhed lærte at udtrykke sine Tanker i fremmede Sprog, men næppe vandt synderligt Kendskab til sit eget Modersmaal, og hendes Hang til Læsning gjorde hende tidlig fortrolig med de store franske Forfatteres Værker. I Efteraaret 1758 stiftede hun, 15 Aar gl. og allerede Brud, Bekendtskab med den 29-aarige Storfyrstinde Katharina, og deres fælles litterære Interesser førte til et fortroligt Venskab, saa at Katharina benyttede D. som en af de mest aktive Hjælpere ved den Paladsrevolution, der 1762 bragte hende paa Tronen. Men dermed var ogsaa D.'s politiske Rolle udspillet. Over for den ærgerrige, politisk intrigerende Dame, der higede efter at spille en Rolle i Historien, blev Katharina forsigtig; D. blev fjernet fra Hoffet og tilbragte for største Delen sin Tid paa Rejser i Udlandet i fortrolig Omgang med Datidens lærde Koryfæer. Først efter 20 Aars Forløb fandt der atter en Tilnærmelse Sted, og D. blev 1782 udnævnt til Præsident for Videnskabernes Akademi i St. Petersborg. Ved hendes Initiativ og efter *Académie frangaise's* Forbillede oprettedes 1783 det saakaldte »Russiske Akademi«, der til Formaal havde en Uddannelse af det russiske Sprog, og som 1841 indgik under Videnskabernes Akademi som en særlig Afdeling. Stor og følgerig blev hendes 11-aarige Virksomhed som Præsident for disse Institutioner. Hun samlede en Kreds af russiske Forfattere om et litterært Organ, »Sobesjédnik ljubitelej rossijskago slòva« (»Vejleder for russiske Litteratur venner« [1783—84]), ved hvilket Kejserinden selv var en ivrig Medarbejder; hun organiserede offentlige, stærkt besøgte Sommerforelæsninger og et Oversættelsesdepartement, der gjorde den russiske Læserkreds bekendt med Udlandets klassiske Værker; unge Russere sendtes til udenlandske Universiteter for at fuldende deres Uddannelse, og der udrustedes videnskabelige Ekspeditioner til Landets fjernere Egne; hun foranstaltede under Titlen »Rossijskij teatr« (»Det russiske Teater« [1786—94]) i 43 Bd. en Samling af alle til da eksisterende russiske Teaterstykker, og under hendes Præsidium udkom i 6 Bd. [1789—96] Akademiets russiske Ordbog, hvortil hun selv havde bearbejdet 3 af Alfabetets Bogstaver. Under Kejser Poul var hun i Unaade og forvist til sine Godser, og ihvorvel Akademiet efter Poul's Død opfordrede hende til paa ny at overtage Præsidentværdigheden, foretrak hun at leve et stille og tilbagetrukkent Liv indtil sin Død. De Memoirer, hun har efterladt sig, og som først kom for Lyset paa Engelsk i London 1840 (»Memoirs, edited from the originals, by Mrs. W. Bradford«), have naturligvis historisk Betydning paa Grund af hendes personlige Deltagelse i de politiske Begivenheder; i en fransk Redaktion, der aabenbart stammer fra D. selv, ere de under Titlen »Mon histoire« i den nyeste Tid blevne publicerede i »Fyrst Vorontsòfs Arkiv«, 21. Bd. *K. V.*

Dascht se Descht.

Dase, Johann Martin Zacharias, tysk Hurtigregner, født 1824 i Hamburg, død 1861. D. var allerede som Dreng meget optagen af Regning og drev det til en saadan Færdighed og Hurtighed deri, at han vakte den største Beundring og Forbavselse ved de offentlige Forestillinger, som han gav omkring i Tyskland's Byer. Paa Foranledning af Gauss anvendte han sit Talent paa Regning med videnskabelige Formaal; han har saaledes udarbejdet en Faktortavle for 7.— 9. Mill. [udg. i Hamburg 1862—65]. *Chr. C.*

Fortegnelse over Illustrationer i fjerde Bind.

I. Akvareller og Kort.

	Side.		Side.
Chicago	296	Danmark. Danske Ruter	969.
Christiania	364	— Dansk Kunst (2 Blade)	1016.
Danmark. Politisk Kort	897	— . — —	1024.
— . Geologisk Kort	904	Danske Flag (Akvarel)	1098.
— . Fysisk Kort	912	Det danske Rigsvaaben (Akvarel)	1105.
— . Befolknings Kort	928		

II. Tekstillustrationer og Kort.

	Side.		Side
Canna indica	10.	Christiansborg Slot	369
Cantharidae (spansk Flue)	19.	Christianssand (Plan)	372
Capitolium: (Campidoglio)	26.	's Bysegl	373
Carcharias melanopterus	39.	Christianssund (Plan)	373
Cardan'ske Ring	39.	's Bysegl	374
Cartagena (Situationsplan)	76.	Cicer arietinum	396
Caryota urens	82.	Cikader. Fig. 1—2	404
Cave canem	128.	Cinnamomum (Kaneltræet)	411
Ceder	136.	Cirkel	415
Celler. Fig. 1—20	143—151.	Cirkus	418
Cementstaal. Fig. 1—2	159.	Cissus discolor	421
Centralbevægelse	168.	Cistophorus	421
Centrifugalkraft. Fig. 1—2	174—175.	Cither. Fig. 1—2	423
Centrifuge. Fig. 1—3	176.	Citrullus Colocynthis	425
Cerambycidae	179.	Civa	429
Cereus giganteus	183.	Cladonia. Fig. 1—3	438
Cestius'es Pyramide	196.	Cochenille-Skjoldlus. Fig. 1 — 2	486
Chaetopterus	205.	Colosseum	527
Chalcidiae. Fig. 1—3	207—208.	Columbarium	528
Chamaerops humilis	214.	Congostaten (Plan)	567
Chariter	238.	Contorniat	586
Charon	244.	Copepoda. Fig. 1—6	596
Chenopodium Quinoa	274.	Corona	623
Cheops Pyramide	276.	Corsica (Plan)	631
Cherbourg (Situationsplan)	278.	Corypha umbraculifera	638
Chile (Plan)	302.	Cribrilina	688
Chimaira	313.	Cristatella mucedo	691
Chitarrone	317.	Crocus sativus	693
Chiton	318.	Crotalocrinus	7°4
Chlamys	320.	Cucujoslampe	718
Chnum	323.	Culicidae	723
Christiania (Oslo Bysegl)	363,	Cuma	725
— (nuværende Mærke)	363.	Cupressocrinus. Fig. 1—2	732

	Side
Cushion. Fig. 1—2	738—739
Cycle. Fig. 1—7	746-749
Cykloide	751
Cylinder	752
Cymothoa	753
Cypern (Plan)	755
Cystideae. Fig. 1—10	762
Cæsar	771
Daddelpalme	786
Dafnier	789
Dagsommerfugle. Fig. 1—2	801
Dagsregent	803
Daidalos	819
D'Alembert's Princip	828
Dalmatika	836
Dammuslinger. Fig. 1—2	848
Damp. Fig. 1—4	850
Dampbaad. Fig. 1—5	852—853
Dampfløjte	855
Dampkedel. Fig. 1—12	857—861
Dampkedelfødeapparat	863
Dampmaskine. Fig. 1—13	864—871
Damtsege	875
Danaider	877
Danebroge. Fig. 1—9	882—884
Danevirke. Fig. 1—4	888—890
Danmark. Hovedbaner for barometr. Minima	908
Danmark. (Kunst). Fig. 1—35	1005—1025
Danzig (Plan)	1128
Daphne	1129
Daricus	1137

Oversigt over nogle af de vigtigste Omsætninger fra Metermaal til nugældende dansk Maal.

1 Kilometer	=	0,1326 Mil.	1 □ Kilometer	=	0,0176 □ Mil.
1 Meter	=	3,1862 Fod.	1 □ Meter	=	2,5380 □ Alen.
1 Centimeter	=	0,3823 Tommer	1 □ Centimeter	=	0,146a □ Tommer.
1 Millimeter	=	0,4558 Linier.	1 □ Millimeter	=	0,2105 □ Linier.

1 Hektar	=	1, 813 Td. Land.
1 Kub. Meter	=	32,3459 Kub. Fod.
1 Kub. Centimeter	=	0,0559 Kub. Tommer.
1 Kub. Millimeter	=	0,0966 Kub. Linier.

1 Hektoliter	=	0,7188 Korntønde. 0,5881 Kultønde.	1 Hektogram	=	20 Kvint
			1 Gram	=	2 Ort
1 Liter	=	1,0351 Pot.	1 Centigram	=	0, 02 Ort.
1 Kilogram	=	2 Pund.	1 Milligram	=	0,002 Ort.

Som Eksempler paa Omsætninger, der med tilstrækkelig Nøjagtighed kunne benyttes i praktiske Øjemed, skal anføres:

1 Mil	=	7½ Kilometer.	132 □ Fod	=	13 □ Meter.	103½ Potter	=	100 Liter.
320 Fod	=	100 Meter.	28 □ Alen	=	11 □ Meter.	30 —	=	29 —
8 Alen	=	5 Meter.	4 □ Mil	=	227 □ Kilometer.	72 Korntdr.	=	100 Hektoliter.
8 Tommer	=	21 Centimeter.	18 Tdr. Land	=	10 Hektar.	59 Kultdr.		

Rettelser og Trykfejl.

I. Bind.

2, L. 28 f. o.: tysk læs: veneziansk.
2, - 29 f. o.: Therese Cornelys'es læs: Teresa Cornelis'es.

Side 1088, Sp. 1, L. 14 f. n.: Elio læs: Eliæ.

III. Bind.

2, L. 3 f. o.: Efter »Varer« tilføjes: samt med visse Indskrænkninger med indenlandske Varer.
- 28 f. n.: Gaugræn læs: Gangræn.
- 17 f. n.: B. A. Botswert læs: B. a Botswert.
2, - 11 f. o.: i læs: til.
En berigtigende Fremstilling af Statsborgerforholdet for Norges Vedkommende vil findes under Artiklen Statsborgerret.
- 28 f. o.: 1831 læs: 1813.
- 29 f. o.: 1831 læs: 1871.
- 24 f. o.: »her« udgaar.
- 24 f.n. : akaber læs: skaber.
- 29 f. o.: Koln læs: Koln og.
- 18 f. o.: B. læs: B.'s Atelier.
- 32 f. o.: Danaholmen læs: Daneholmen.
- 22 f. o.: ternies læs: hernies.
L. 17 3 f.n.: 1887 læs: 1884.

Side 823, Sp. 1, - 836, - 1, 895. — 973. --- 974, - 1014, — — 1036, — — 1067, — — 1076, — — 1097,

1 f. n.: ; udgaar.
12 f. n.: fransk Skr. læs: fra Sanskrit.
18 f. n.: Cancoes læs: Cancões.
20 f. o.: Boiling—Point læs: Boiling-Point.
28 f. o.: ete. læs: etc.
25 f. o.: noget læs: meget.
20 f.n.. Bytowa læs: Bytown.
7 f. o.: A læs: A.
5 og 4 f. n.: og bearbejdet Farcer læs: og sammen med William Bloch skrevet Smaastykker.
6 f. o.: 17 læs: 7.
12 f. n.: latabundo læs: lætabundo.
17 f. o.: kattšani'ga læs: kattšani!ga.
2 f. n.: kun læs: saa godt som kun.
27-28 f. o.: Ordene -og nu (1894) er nedrevet« udgaa.

IV. Bind.

I, L. 8 f. o.: Bādarayaṇa's læs: Bādarāyaṇa's.
I. - 28 f. o.: campaña læs: campana.
I, - 12-13 f. o.: E-Dur læs: Es-Dur.
I, - 25 f.n.: Cigalle læs: Cigale.
2, - 28 f. o.: fabrichee læs: fabriche e.
I, - 5 f. n.: 17 læs: 17 f. Chr.
I, - 14 f. o.: Barére læs: Barere.
1, - 24 f. o.: S. læs: Sta.
2, - 15 f.n.: Karl X læs: Karl XI.
I, - 31 f. n.: Spolocrini læs: Spolverini.
I. - 12 f. o.: Mendana læs: Mendaña.
I, - 14 f. o.: St. læs: Sta.
I, - 15 f.n.: Uffizi læs: Uffizj.
I. - 3 f. n.: The »red boy« læs: »The red boy«.
2, - 16 f.n.: estituto læs: istituto.
2, - 2 f. o.: Genals læs: Genils.
2, - 6 f. o.: tolkekisk læs: toltekisk.
2, - 8 f. n.: Diesi læs: Dieci.
2, - 3 f. n.: d'Explorazione læs: d'Esplorazione.
I, - 31 f. o. Juli læs: Juni.
2, - 31 f.n.: St. Petroniakirken læs: S. Petroniokirken.
2, L. 29 f. n.: commeta læs: cometa.

1 Side 93, Sp — —, — — 96, — — 97, - — 101, — 2 — 111, — 2 — 126, — 2 — 128, — 1 — 130, — 2 — 140, — 2 — 191, — I — 192, — 1 - 207, — I

1 o f. n : de Vibration læs: de la libration.
f.n : Diinquerque læs: Dunkerque.
9 f. o: Zea læs: Cean.
5-6 f o.: civilisazion læs: civilizacion.
6 f. o : primieros læs: primeros.
6-7 f. o.: Christianismo læs: Cristianismo.
9 f. o : des læs: de.
11 f. o : On anno læs: Un año.
12 f. o : d'Italia læs: de Italia.
12 f. n : capricci læs: capriccj.
16 f. n : argentiske læs: argentinske.
28 f. n. : Monteverdi læs: Monteverde.
5 f. n : Hydernes læs: Hyrdernes.
33 f. o : 1885 læs: 1855.
4 f. n : praos fæs: proas.
7 f. o : Navne: læs: Navne.
26 f. n : Roger læs: Roy er.
Chaix d'Est-Ange udt.: šædæstã!ž.

2 **Chamberlain** udt.: tše!imbəlen.
1 **Chamberland** udt.: šãbærlã'.
2, **Chambéry** udt.: šãberi'.
1, L. 26 f. 0 : 2 læs: 3.
2 - 13 f. n : C. læs: Carlo.
2 - 12 f. n : 1845 læs: 1846.
1 - 17 f. 0 : šatö'z læs: šãtø'z.
1, **Chapeau** udt.: šapo'.
1, **Charleroi** udt.: šarlrwa'.
1, **Chase** udt.: tše!iz.
1, - 8-9 f. c.: sterografisk læs: stereografisk.
1, - 12 f. 0 : Tiltrækningskraft læs: Tiltrækningslov.
1, - 29 f. 0 : Jan. læs: Marts.
2, - 3 f. o.: i læs : og.
2, - 6 f. 0 : Etude læs: Etude.
1, - 33 f. n : 1829 læs: (1829).
1, - 9 f. n : om læs: men.
2, - 3 f. o : Noires læs: Noirs.
2, 4 f. 0 : di choquard læs: du Choquard.
1, - 21 f. 0.: Knissos læs : Knossos.
1, - 32 f. 0.: Brun-Bruckmann læs: Brunn-Brunckmann.
1, - 16 f. 0.: , læs: .
1, - 18 f. 0.: ; tauriske læs: . Tauriske.
1, - 28 f. 0.: Artemis, Tauropolos læs: Artemis Tauropolos.
1, - 32 f. 0.: Nymfaion, læs: Nymfaion og.
1, - 27 f. n.: bethyniske læs : bithyniske.
2, - 28 f. 0.: George læs : Georges.
2, - 9 f. 0.: Efter »Sydsiden« tilføjes : og i de andre Bydele.
2, - 18 f. 0.: 30 læs: 50.
1, - **Chichen-Itza.** udt.: tšitšeni'tsa.
1, - 18 f. n. Enke læs: fraskilte Kone.
2. - 31 f. n.: Hunajar Suclessi læs: Hunkjar Skelessi.
2, - 4 f. n. betegne sved læs: betegnes ved.
1, - 32 f. 0. Paçupati'en læs: Pacupati en.
2, - 29 f. 0. ; læs: , .
2, - 32 f. 0. Cakta læs: Cãkta.
2, - 34 f. 0. Doullé læs: Daullé.
1, - 25 f. n. og læs: eller.
2, 21-20 f. n.: sãkõparazõ' læs: sãkõparæzo'.
1, **Concrete.** udt.: kå'nkri.t.
1, - 19 f. 0. kõsærvatwa'rnasjåna'ldæzaremætie' læs: kosærvatwa'rnasjåna'ldæzaremetje'.
L. 21 f. n. Ordene: »Love eller« udgaa.
1, - 7 f. n. few læs: Jew.

Side 592, Sp. 1, - 29 f. o. Filip læs: Philip.
; — 593. 2, - 22 f. n. efter læs: efter fulgte.
— 2, - 6 f. n.: found læs: Found.
— 612, — 2, - 21 f. 0.: De læs: C.
— —, — 2, - 23 f. 0.: Koldrum læs: Koldhus.
— 614, — 2, - **Cork.** udt.: kå!ək.
— 626, — 1, - 27 f. n.: *Digestae læs: Digesta.*
— 628, — 2, - 3 f. o.: Paris læs: Pavia.
— 629, — 2, - 27 f. 0.: Efter »**Botelho**« tilføjes : Visconde de,.
- 646, — 2, - **Côtes-du-Nord.** udt: kotdynå!r.
— 650, — 2, - 7 f. n.: Kg. læs: Mgr.
- 663, — 2, - 21-22 f. o.: Upanishhad læs: Upani-shad.
— 666, — 1, - **Coxie.** udt.: kå'ksi.
— 674, — 1, - **Crapule.** udt: krapy'l.
— 689, — 2, - 26 f. n.: Den læs: De.
— 693, — 2, - 34 f. n.: Hyppigst læs: Hyppigt.
— 704, — 2, - 27 f. 0. : og læs: ,
— — , — 2, - 28 f. 0.: sættes læs: og sættes.
— — , — 2, - 33 f. o.: Varmehuset læs: Varmhuset.
— 712, — 1, - 7 f. n.: er læs: er en.
— —, — 1, - 3 f. n.: med læs; ved.
— 720, — 2, - **Cuggiono Maggiore.** udt.: kudžo!nomadžå!re.
— 728, — 1, - **Cumberland Mountains.** udt.: kəmbəländmauntənz.
— 73 7> 1, - 35-36 f. o.: 54—68 læs: 41—54.
— 743, 2, - 16 f. 0.: 26_{15} læs: 26_{15}.
— 2, - 19 f. 0.: Efter »virker« tilføjes: efterhaanden.
, 2, - 20 f. 0.: »efterhaanden« udgaar.
— 766, — 1, - 5 f. o.: Korzei læs: Korzec.
- 855, — 2, - 32 f. 0.: Tilføjes: Se i øvrigt Færge.
- 857, — 2, - 1 f. 0.: Rørene læs: Rørenes.
— 861, — 1, - 26 f. 0.: Askefaldsdamperen læs: Askefaldsdæmperen.
— — , — 2, - 12 f. n.: Sammentryk læs: Sammentrykning.
— 864, — 2, - 8 f. 0.: Blasco læs: Vasco.
- 871, — 2, - 2 f. n.: Feytag læs: Freytag.
— 898, — 1, - 6 f. 0.: Efter »af« indskydes: denne Saltholdighed og.
— 972, — 1, - 4 f. n.: Stykket »En ret vigtig o. s. v.«
indtil 3p. 2, - 3 f. o.: »S. 67 ff.« udgaar.
— 988, 2, - 16 f. 0.: T. Rothe læs: Kaspar Peter Rothe.
— 1040, — 2, - 28 f. n.: 1797 læs: 1794.
— 1042, — 2, - 5 f. o.: »Almuevennen«, redigeret af J. A. Hansen, begyndtes igen 1873 efter omtr. 20 AarsHvile, men da ikke mere som Bondevennernes Hovedorgan; den varede til 1877.
— 1043, — 2, - 11 f. n.: »Maanedsskrift (Historisk) for folkelig og kirkelig Oplysning« ophørte 1888; som dets Fortsættelse var »Danskeren«, der gik ind 1894, at betragte.

I dette Bind findes signerede Artikler af følgende Fag- og Videnskabsmænd:

Andersen, C, Cand. mag. *(C. AX*
Andersen, K. C, Cand. mag. *(K. C. A.).*
Aumont, Arthur, Cand. phil. *(A. A.).*
Balle, C. G., Ritmester (C. *G. BX*
Bang, J. P., Lic. theol. *(J. P. BX*
Bang, S., Prosektor *(S. B.).*
Bech, F., Cand. mag., Lærer ved Døvstummeinstitutet *(F. BX*
Behrend, W., Cand. jur., Fuldm. i Magistr.(*W.B.).*
Bentzon, V., Professor, Dr. jur. *(V. BX*
Berendsen, Ivar, Cand. jur. *(Tv. B.).*
Berlin, K., Cand. jur. *(K. BX*
Berthelsen, B. P., Kaptajn i Fodf. *(B.P. BX*
Beyer, A., Cand. pharm., Assistent **i** Sundhedskommissionens Laboratorium *(A. BX*
Blangstrup, Chr., Kaptajn *(Chr. Bl.).*
Blinkenberg, C, Dr. **phil. (C.** *BX*
Blomberg, A. B., Dr. phil., Museumsamanuensis [Stockholm] *(A. B. B.).*
Boye, V., Museumsarkivar *(V. B—e.).*
Brock, P., Dr. phil., Inspektør ved Rosenborg *(P. B.).*
Brun, J. Munthe-, Cand. jur., Assistent **i Livs**forsikringsanstalten *(J. M.-B.).*
Bruun, Carl, Cand. phil., Forfatter *(C. B—n.).*
Brøgger, W. C, Professor [Christiania] *(W.C.B.).*
Bøving-Petersen, J., Cand. mag. *(B.-P).*
Christensen, C. C, Cand. mag. *(C. C. C.).*
Christensen, Odin, Dr. phil. *(0. C.).*
Clausen, J.,,Cand.mag., Biblioteksassistent*(J.* **C/.).**
Collin, Edg., Litterat *(Edg. C.).*
Collin, Jonas, Cand. mag. *(J. CX*
Crone, Chr., Dr. phil. *{Chr. CX*
Dahlerup, Verner, Cand. mag., Biblioteksassistent *(V. DX*
Damkier, O., Fuldm. i Kultusminist. *(O. D.).*
Dencker, H., Cand. polyt., Ingeniør *(H DX*
Drachmann, A. B., Dr. phil. *(A. B. D.).*
Drechsel, F., Kaptajn i Marinen *(F. D.).*
Drolsum, A. C, Universitetsbibliotekar **[Christiania]** *(A. C. D.).*
Elberling, Emil, Bibliotekar ved Rigsdagens Bibliotek *(E. E.).*
Erslev, Kr., Dr. phil., Professor *(Kr. E.).*
Faber, Joh., Cand. mag. *{Joh, FX*
Falbe-Hansen, Ida, Cand. mag. *(I. F.-H.).*
Falk, Hj., Universitetsstipendiat, Dr. **phil.** [Christiania] *(Hj. F.).*
Fløystrup, A., Dr. med. *{A. F.).*
Friis, C, Cand. phil. *(C. F.).*
Frohne, J., Murmester *(J. F.).*
Getz, A., Cand. min., Grubeingeniør [Christiania] *(A. G.).*
Gigas, E., Dr. phil., Biblioteksassistent *(E. G.).*
Goldschmidt, H., Docent ved Landbohøjskolen *(H. G.).*
Goll, A., Cand. jur. *(A. GL).*
Gram, H., Docent v. Landbohøjskolen *(H. Gr.).*
Gram, R., Dr. jur., Kriminalretsassessor *(R. G.).*
Haffner, J. F.W., Oberst, Chef for Norges geografiske Opmaaling [Christiania] *(J. F. W. HX*
Halvorsen, J. B., Bibliotekar [Christiania] *(J B. HX*
Hammer, H., Kaptajn i Artilleriet *(H. H.).*
Hammer, K. V., Cand. phil., Redaktionssekretær [Christiania] *(K. V. H).*
Hammerich, A., Dr. **phil.** *(A. HX*
Hansen, Adolf, Dr. **phil.** *(Aet. HX*
Hansen, K., Landbrugskandidat, Forsøgsleder *(K. H—n. .*
Hansen, Søren, Læge *(S. HX*
Hansen, Windfeld-, I., Cand. polyt., Driftsbestyrer *(I. W.-HX*
Hartz, N. E. K., Stud. mag. *(N. H).*
Heise, A., Dr. phil., Rektor *(A. H—e.).*
Helweg, L., Havebrugskandidat, Redaktør *(L.H.).*
Hertel, H., Cand. polit., Redaktør *(H H—l.).*
Hiort-Lorenzen, H. P., Etatsraad *(H.—L.).*
Holberg, L., Dr. jur. *(Ludv. HX*
Holck, A., Cand. polit. *(A. Hk).*
Holm, G. F., Kaptajn i Marinen *(G. F. H.).*
Holmblad, J., Cand. polyt. *(J. Hd.).*
Holter, Iver, Komponist, Dirigent i Musikforeningen [Christiania] *(I. H).*
Hornemann, G., Cand. mag. *(G. H).*
Hude, K., Dr. **phil., Adjunkt** *(K. HX*
Ipsen, A., Cand. theol. *(A. I.).*
Irminger, O., Kommandør *(O. I.).*
Jacobsen, J. C, Professor **i** Teologi *(J. C. J.).*
Jantzen Willaume-, L., Cand. math., Underbestyrer ved meteorologisk Institut *(W. J.-n.).*
Jensen, Ad., Cand. mag. *(Ad. JX*
Jensen, C., Apoteker *(C. J.).*
Jensen, Tauber-, Cand. pharm., Fabrikant *(T.-J.).*
Jespersen, Otto, Dr. phil., Professor *(0. Jsp.).*
Johannsen, W., Lektor *(W. J.).*
Jonsson, F., Dr. **phil.,** Docent *(F. J.).*
Justesen, H. F., Branddirektør *{H. F. J.).*
Jæger, Henrik, Cand. phil., [Christiania] *(H. J).*
Kalisch, C, Dr. **phil, (6". K.).**
Kinch, K., Dr. **phil.** *(K. IC.).*
Koefoed, O., Assist.i Generaldirekt.f.Postv.*(O.K.).*
Krarup, F. C, Lic. theol., Sognepræst *(F. C. K.).*
Kristensen, K. S., Cand. mag. *(K. S. K.).*
Kruse, C. W., Toldinspektør *(C. W. K.).*
Larsen, A., Kaptajn i Fodf. *(A. L.).*

Larsen, J., Skoleinspektør (*J. LX*
Lassen, H., Cand. phil. (*H. LX*
Lauridsen, P., Skoleinspektor *{P. L.)*.
Laursen, L., Cand. mag. (*L. L.)*.
Lehmann, Alfr., Dr. phil., Docent *{Al/r.* Z.).
Levin, P., Cand. mag. *{P. L—n.)*.
Levinsen, A., Kaptajn i Ingeniørkorpset ***{A.L — n.***.
Levinsen, M., Museumsinspektør (*M. L.)*.
Levysohn, S., Kgl. Operarepetitør *{S. LX*
Liisberg, B., Museumsassistent *{B. LX*
Lobedanz, A. T., Premierltnt. i Fodf. *{A. T. L.)*
Lund, Troels, Dr. phil., Professor *{Tr. LX*
Lund-Wesenberg, C, Cand. mag. (*C. W-L.)*.
Lutken, Otto, Kaptajn, Redaktør (*O. L.)*.
Læssøe, A., Museumsassistent *{A. Ls.)*.
Mackeprang, M., Cand mag. (*M. Af.)*.
Meier, F. J., Dr. phil. *F. J. M.)*.
Mejborg, R., Professor (*R. M.)*.
Melsted, B. Th., Cand. mag. (*B. Th. MX*
Mentz, A., Cand. mag. *{A. M.)*.
Meyer, E., Kontorchef i Nationalbanken (*E. M.)*.
Meyer, Karl, Cand. polyt., Laboratorieforstander (*K. AF*.
Meyer, Leopold, Dr. med. *{Lp. M.)*.
Michaëlis, S., Cand. mag., Forfatter *{S. Ms.)*.
Moltesen, L., Cand. theol., **(Z.** *MX*
Muller, Sigurd, Cand. mag., Skolebestyrer *{S. M.)*.
Neergaard, N., Cand. mag. & polit., Redakt. *{N.N.)*.
Nielsen, J. J., Cand. mag. (*J. J. NX*
Nissen, C. A., Dr. phil., Professor (C. ***A. N.).***
Nieuwenhuis, P., Oberst i Artilleriet (*P. Nw.)*.
Norrie, Gordon, Korpslæge (*G. N.)*.
Nyholm, C. **V.**, Højesteretsassessor *{C. V. N.).*
Nyrop, C, Professor *{C. IV.).*
Nyrop, Kr., Dr. phil., Professor *{Ar. N.)*.
Obel, V., Kateket *V. 0.)*
Olrik, A., Dr. phil. *{A. 0.)*.
Olrik, H., Dr. phil., Professor *{H. O.)*.
Olsen, Fr., Biblioteksamanuensis [Christiania] (*Fr. OX*
Ostenfeld, A., Docent ved polyteknisk Læreanstalt (*A. O—d.)*.
Ostenfeld, H., Præst (*H. O—d.)*.
Petersen, Henry, Dr. phil., Museumsdirektør ***{H. PX***
Petersen, Th. V., Telegrafist *{Th. V. P.)*.
Pontoppidan, Erik, Dr. med. ***{E. P—n.).***
Posselt, H. J., Cand. mag., Redaktør *{H. J. P.)*.
Poulsen, V. A., Dr. phil., Docent *{V. A. P.).*
Prytz, C. V., Professor (C. *V. PX*
Prytz, E., Oberstløjtnant, Chef for Skydeskolen ***{E. F. .***
Rasmussen, N. H., Cand. polyt., Institutbestyrer *(N. H. R:.*
Raunkiær, C. C, Cand. mag. (*C.* AV.
Reusch, H., Dr. phil., Chef for Norges geologiske Undersøgelser [Christiania] (*H. R.)*.
Rosznecki, St., Cand. mag. *{St. R.)*.
Rump, J., Hygiejne-Ingeniør (*J. RX*
Rønning, F. V., Dr. phil. *{F. R.)*.
Rørdam, K., Dr. phil. (*K. R.)*.
Salmonsen, I., Boghandler *{I. SX*
Salmonsen, M., Litterat [Chicago] (*M. SX*
Sand, G., Lektor ved Landbohøjskolen (*G. S.)*.
Scheel, H., Professor [Christiania] (*H. S.* .
Schiødte, Erik, Arkitekt *E. S.)*.
Schmidt, Vald., Dr. phil., Professor *{V. S.).*
Schovelin, J., Cand. polit., Kontorchef (*J. Sch.)*.
Schroeter, J. Fr., Observator [Christiania] (*J. Fr. S.)*.
Slomann, C. V., Direktør (C. ***V. S.).***
Starcke, C, Dr. **phil.** (*C. Si.).*
Storm, Gustav, Dr. phil., Professor [Christiania] (*G. St.).*
Sørensen, S., Dr. phil. (*S. S.)*.
Teller, C. Ph., Cand. **polyt.,** Ingeniør *(Ph. T.)*.
Thiset, A., Arkivsekretær ***{A. Th.)***.
Thomsen, Vilh., Dr. phil., Professor (*Vilh. Th.)*.
Thoroddsen, Th., Adjunkt [Reykjavik] *{Th.* ***Th.).***
Thorsen, P. K., Cand. mag. *{P. K. T.)*.
Thorsøe, A., Dr. phil. *{A.* ***T).***
Thrige, S. B., Professor *{S. B. TX*
Torup, S., Dr. med., Professor [Christiania] *{S. T.)*.
Trap, Cordt, Cand. jur. & polit. *{C. TX*
Tscherning, E. A., Dr. med., Overkirurg (*E. A. T.)*.
Tybjerg, E., Cand. jur. *{E. TX*
Ussing, N. V., Dr. **phil., Professor** ***{N. V. U.)***.
Vedel, Valdemar, Dr. phil. , *V.* ***V.).***
Verner, K., Dr. phil., Professor (*K. V.).*
Wagner, F., Oberst i Artilleriet *{F. W.)*.
Warburg, Karl, Professor [Gøteborg] (*K. Wg.)*.
Weitemeyer, H., Cand. mag. (*H. WX*
Wilkens, Cl., Dr. phil., **Docent** (*Cl. W.).*
Wille, N., Dr. phil., Professor [Christiania] (*N. W.)*.
With, C. L., Kaptajn i Marinen *{C. L. W.).*
Østergren, P., Fil. Licentiat [Lund] *{P. Ø.)*.
Østrup, J., Dr. phil. (*J. 0.).*
Øverland, O. A., Cand. phil., Forfatter [Christiania] ***{0. A.*** *Ø.)*.

Endvidere findes i 1ste—4de Bind Artikler af følgende Forfattere udenfor den faste Medarbejderkreds r Dr. **phil. R. S. Bergh,** Frk. **Ch. Bournonville,** Afdelingschef **Dybwad** [Christiania], Boghandler **J. Erslev,** Kantor **H. Erslev,** Dr. phil. **Andr. Hansen** [Christiania], Dr. jur. **A. Heckscher,** Oberstløjtnant **Holbøll,** Brandfuldmægtig **Hyller,** Professor **H. Høffding,** Dr. phil. **C. Juel,** Overlæge **Klee**, Prof., Dr. phil. **Jul. Lange,** Forfatter **Karl Larsen,** Dr. med. **F. Levison,** Brandfuldmægtig **Liisberg,** Brandinspektør **Meyer,** Kontorchef **M. Rubin,** Brandfuldmægtig **Tersling,** Kredslæge **Axel Ulrik** og Prof., Dr. phil. **Eug. Warming.**